Jesu Christi D.N. Novum Testamentum, sive, Novum foedus

Estienne, Henri

[Genevae], 1565

Bibliothèque de Genève

Shelf Mark: Bb 794

Persistent Link: https://doi.org/10.3931/e-rara-6189

2e Ep^{re}

E 21^{b}

IESV CHRISTI D.N.
Nouum testamentum,
siue Nouum fœdus.

Cuius Græco textui respondent interpretationes duæ: vna, vetus: altera, noua, Theodori Bezæ, diligenter ab eo recognita.

EIVSDEM TH. BEZAE ANNOTAtiones, quas itidem hac secunda editione recognouit, & accessione non parua locupletauit.

INDICES etiam duo, theologis (præsertim Hebraicæ, Græcæ & Latinæ linguæ studiosis) multum profuturi, adiecti sunt.

RESPONSIO eiusdē ad Seb. Castellionē, in qua multi N. Testamenti & harū in ipsum annotationum loci accuratissimè excutiūtur, seorsum excusa prostat.

ANNO M. D. LXV
Excudebat Henricus Stephanus, illustris viri HVLDRICI FVGGERI typographus.

SERENISSIMAE REGINAE, & suis virtutibus non minus quàm regiis decoribus splendidæ,

D. ELISABETAE,

Anglorum Reginæ, in Hibernia & circuniacentibus insulis, &c. dominæ.

PETO à serenissima tua maiestate, Regina, vt me de huius operis iampridem à me instituti, & nunc sub augusto tuo nomine apparentis, ratione nonnihil disserentē, benignè & patienter audias. Annus iam agitur octauus ex quo nostram hanc noui Testamenti vel potius Fœderis versionem, additis annotationibus, aggressus, aliquod eius operis specimen edidi. Confidebam enim fore vt ii in quorum manus hæc nostra incidissent, si quidem amici nobis essent, monitorum officio fungerentur: sin verò vel inuidi vel maleuoli, seuerè in singula inquirendo, quædam vel inueniendi, vel diligentius considerandi, vel etiam corrigendi occasionem saltem aliquam nobis præberent. Hanc enim ego ex ipsis etiam inimicorum calumniis vel maximam vtilitatem capiēdam esse semper existimaui. Itaque quod olim perfectis operibus Apellem ferunt factitasse, id ego mihi in isto vixdum inchoato faciendum putaui: eóque cōsilio nec Regiæ tuæ maiestati, quæ tum (vt omnes magno cum mœrore audiebamus) de capite ipso, Euangelicæ veritatis causa, periclitabatur, nec cuiquam etiam alii qualecunque illud meum scriptum dicaui, sed omnibus Christianæ religionis studiosis veluti spectandum proposui. Sed ecce cōtra spem & expectationem nostram, ab amicis nihil præter immodicas laudes, quas minimè omniū optabam aut sperabam, retuli: altera verò ex parte duo tantùm apparuerunt, Sebastianus Castellio & Franciscus Balduinus: quorum ille vt nulla erat in his rebus doctrina nullóque iudicio præditus, multa quidem reprehendit, sed temere planè & imperitè, sicut in mea respōsione planum feci, adeò vt vix in vno & altero loco nos adiuuerit: alter verò, planè virulentus Apostata, contētus in genere culpare quod antea laudabat, nihil peculiare, quod quidem alicuius sit momenti, obseruauit. Et tamē eum nostra legisse, atque adeò in iis profecisse, sic cōstat vt ne ipse quidem inficiari possit. Tum sic egomet mecū, Quod tot amici & tales laudant, maleuoli verò tanto tempore nondum carpere sine manifesta calumnia potuerunt, dignum est fortassis quod semel inchoatum, pro viribus absoluas. Itaque ex Gallicis illis ciuilibus discordiis seruatus, hoc consilio ad opus iterum redii: in quo quid præstare studuerim, partim res ipsa ostendet, partim etiam optimè (opinor) aperuero, si eadem illa quæ initio superioris editionis fuerā testatus, iterum repetiero, quibus videlicet de causis hoc quicquid est scripti (quod nonnulli fortassis si non inutile, at certè non ita necessarium arbitrari possent) tanta contentione sim aggressus.

QVAM necesse sit in Ecclesia Dei extare emendatam vtriusque Testamenti Latinam interpretationem, non est quòd pluribus conemur ostēdere, quum de

eo nemo possit dubitare quin sese pietati ac religioni Christianæ inimicum esse profiteatur. Dicẽdum est igitur mihi potius quæ me causa impulerit vt post aliorũ, ac præsertim Erasmi, interpretationes, in hoc argumento versarer: deinde etiam paucis est explicanda ratio quam in hoc opere absoluẽdo sum sequutus. Vulgatæ illius editionis qua iampridem vtimur, quis author fuerit, video inter doctos homines non constare. Hoc quidẽ constat, præterquam quòd plurimis locis à librariis est deprauata, sæpe illam à Græcis discedere, sæpe obscurè multa interpretari, quædam prætermittere, quædam adiicere: vt eam minimè mirũ sit eruditis hominibus nunquam satisfecisse, imperitis autem multis magnos errores obiecisse. Eruditos voco, non eos duntaxat qui præcipuè hoc nomine digni sunt, quales sanè perpauci semper extiterunt: sed eos quoque qui vel mediocrem vtriusque linguæ peritiam ad pietatis studium attulerunt. Cæteros autem, quod ad id attinet de quo agimus, nihil moror: quorum tamen duo genera esse video. Vnum, eorum qui per imperitiam, quòd pleraque errata non modò non intelligant, sed ne suspicari quidem possint, idcirco in recepta illa interpretatione acquiescunt: qui tamen proculdubio meliora amplecterentur siquis illa commonstraret. Alterum, eorum qui peruerso quodam ingenio præditi, ita in crassis illis & obscuris tenebris versantur vt veritatis lucem sponte refugiant. Illi commiseratione sanè aliqua digni sunt: isti verò planè indigni quorum corruptis & deprauatis iudiciis quisquam commoueatur: quinimo aperti sunt veritatis hostes. mirus enim est inter mendacium & ignorantiam, qua isti tantopere delectantur, consensus. Adferunt tamen ipsi aliquid, ne nihil dicere videantur. Maiores nostri (inquiunt) illa interpretatione fuerũt contenti. Cedo verò quos maiores appellatis? Nam Augustinum, Ambrosium, Hilarium, vllum denique scriptorem eruditum esse nego qui non ab illa sæpenumero discesserit. Id si pernegatis, ipsorum libros vobis iudices fero. Ad Hieronymum autem quod attinet, si Vetus illa editio tam erat emendata quàm vos esse vultis, cur ipse Damasi Romani Episcopi hortatu, idẽ in illa tentauit quod olim Origenes in Veteris testamenti Græca interpretatione? Nam ista certè de qua agimus, si Hieronymo tribuatur, necesse est fateamur illum plurimis & iis quidem manifestissimis erratis teneri. Denique quum (vt olim idem conquerebatur) tot penè sint huius editionis exemplaria quot sunt codices, primùm omnium oportuit decidere quænam illa sit cæteris anteponenda. Veritas certè quamuis vetustior sit mendacio, tamen non perinde vt vinum probatur vetustate. Quum igitur in illa Vulgata editione (quam tamen ego quoad eius fieri potuit integram seruaui) permulta requirantur, laudandus est profectò eorum labor qui illam emendare studuerunt. Ex illis autẽ alii, vt omnẽ nouitatis suspicionẽ effugerent, ex collatione antiquissimorũ codicũ conati sunt quæ luxata videbantur restituere: alii, Hieronymi exemplum & Pontificum decreta, ipsámque adeò rationem sequuti, ad Græcorum vsque fontes recurrerũt. nam de Nouo testamento hîc à nobis quæritur. In vtrisque nonnulla probo, quædam reprehendo. Illos in eo laudo quòd antiquitati tantum honorem habuerint: in eo vitupero quòd dum à Latinorum codicum vestigiis nunquam volunt discedere, sæpenumero errata erratis cumularunt. Istorum verò consilium, eruditionem, diligentiam, sicut non possum non vehementer approbare, ita quædam (quod eorum pace dixerim) in ipsis desidero.

Nam vt in genere de omnibus loquar, quũ in ipsis Græcis codicibus maxima sit interdum varietas, videntur omnes vel satis multis exemplaribus non fuisse instructi, vel non satis de hac annotanda varietate soliciti. Video enim illos, cæteris neglectis, ea demum plerũque annotasse quæ ipsi probabant: quũ singula potius annotare oportuerit, vt suum cuique iudicium relinqueretur. Id ergo ab illis factum esse vehementer cuperem. In singulis autem quid requiram, ac præsertim in Erasmo, qui superiores omnes magno post se interuallo reliquit, malo ex nostrarum annotationum collatione intelligi quàm ipse sigillatim explicare: nequis quod veritatis studio dico, vel ab inuidia, vel ab obtrectandi studio profectum putet. Pauca tamen commemorabo quæ ad consilii nostri explicationem pertinent. Veterem interpretem Erasmus meritò in eo reprehendit quòd vnum idémque vocabulum sæpe diuersis modis explicet. Atqui in eo ipso quoties peccat? Leuiculum hoc est, dices. Ego verò aliter censeo, nisi quum ita necesse est, in his quidem libris in quibus sæpe videas mirifica quædam arcana velut vnius vocabuli inuolucris tegi: vt quo propius abest à Græcis & Hebræis Latina interpretatio, eo mihi quidem magis probanda videatur: ita tamen vt simplicitate illa sermonis seruata, quæ in his Spiritus sancti oraculis planè diuina est & admirabilis, asperum illud & horridum scribendi genus vitet. Deinde quàm immeritò multis locis Veterem interpretem reprehendit, tanquam à Græcis dissentientem? Dissentiebat, fateor, ab iis exemplaribus quæ ille nactus erat: sed non vno loco comperimus aliorum codicum, & quidem vetustissimorum, authoritate eam interpretationem niti quam ille reprehendit. Quinetiam aliquot locis animaduertimus, Veteris interpretis lectionem, quanuis cum nostris Græcis exemplaribus interdũ ei non côueniat, tamẽ ipsis rebus multo melius quadrare: nẽpe quòd ille, quisquis fuit, emendatius aliquod exemplar nactus esset. Præterea quisquis ex veterum scriptis aut Græcis aut Latinis ista emendanda susceperit, nisi admodum attentè & cõsideratè id faciat, omnia certè corruperit potius quã emẽdarit. Neq; enim scriptores illos seu Græcos seu Latinos existimãdũ est, quoties locũ aliquẽ citarẽt, toties vel libros inspexisse, vel singula verba numerasse. Fuisset enim hoc infiniti penè laboris, nec (vt ego quidem arbitror) prorsus necessarii: quũ ne ipsi quidẽ Apostoli vel cum Hebræa veritate, vel cum Græca interpretatione totidem verbis semper cõsentiant, vt qui de sententia potius ipsa quàm de syllabis laborent. Itaque sicut Erasmi studium ac diligentiam in eo magnopere laudo quòd veterum scripta tam diligenter euoluerit: ita cogor, quod ad ipsam locorum collationem attinet, nonnullam in eo maiorem attentionem desiderare. qua in re ab ipso peccatum esse non semel & in Græcis & in Latinis theologis animaduerti. Sed & illud fateor videre me nõ posse, cur quod vno loco cõprobauit, alio reiiciat: quod alibi mutauit, alibi retineat. quod tamẽ poterat vel memoriæ vel librariorum culpæ tribui, nisi id esset infinitis penè locis commissum. Nam quòd interdum in ipsa interpretatione occurrunt quæ in annotationibus non probantur, in eo culpa est manifesta typographi, alioqui diligentissimi, qui interpretationem ipsam non satis diligẽter cum annotationibus cõparandam curauit. Denique vt sunt varii hominum sensus, partim eorũ rationibus adductus qui hoc nostro felici & erudito seculo theologiã sanctissimè & eruditissimè explicarũt, partim etiã meũ iudiciũ sequutus, nõnulla mihi animaduertisse videor

ab eo prætérita quæ mutanda existimarem : nonnulla rursus mutata quæ relinquenda potius fuisse viderentur. Quid igitur? Nempe (vt de nostro tandem instituto aliquid dicam) si is esset omnium, ac præsertim Regum & Principum, animus qui esse debebat,& quem tibi esse audio,Regina,nihil certè haberēt antiquius quàm vt primo quoque tempore doctissimos & religiosissimos quosque vndique cogerent, ex quorum iudicio & authoritate, vtriusque Testamenti interpretatio quæpiam semel ederetur, cuius, quoad eius fieri posset, sacra & inuiolata esset authoritas. Neque enim ab vno quopiam tantum opus rite absolui posse videtur. Sed plerique aliud habent scilicet quod agant: & ea quoque est in multis doctis alioquin hominibus ambitio,(quidni enim dicam quod res est?) ea φιλαυτία, is pruritus, vt multo malint vel aliud quiduis curare, vel in his etiam sacris tractandis,ab optimis discedere, potiusquam videri nihil ipsi dixisse aut scripsisse.Ea quoque typographorum quorundam auaritia est & impietas,quibusdam etiam in locis in quibus Euangelium docetur,vt dum lucrum captant,nihil tam sit ineptum,tam ridiculum,tam impium,quod Ecclesiæ Dei non obtrudant: scelerati certè homines, ac planè digni qui communi omnium Principum authoritate seuerè coerceantur. Quum igitur illud adhuc requiramus quod est in primis necessarium, nonnullam certè laudem merētur qui in ista senescentis mundi corruptione, sua omnia studia in rem istā omniū longè vtilissimam ac maximè necessariā conferunt.In iis autem etsi,Dei beneficio,possum nomē ipse meū profiteri,nunquā tamē profectò eò progressus essem vt in hoc argumenti genere quicquam scriberem quod publicè appareret, nisi me optimorum ac doctissimorum hominum authoritas in hanc velut arenam inuitum ac reluctātem pertraxisset. Satis enim,Dei gratia, intelligo quàm non satis sim instructus omnium earum rerum cognitione quæ ad hoc perficiēdum requiruntur:& aliorum exemplo didici quàm facilè in omniū reprehensionem hoc scribendi genus incurrat: in quo videlicet, siquid noui adferas, cæteros reprehēdere:sin verò ab aliis dicta commemores,actum agere videaris. Sed quum me quo primùm tēpore ista sum aggressus, partim Robertus ille Stephanus noster,homo iuuādæ Ecclesiæ Dei natus, incitaret: partim verò alii permulti non desinerent tum vt tardum & cūctantem accusare, tum etiam reprehēdere quòd donum Dei in me(vt ipsi dicebant)collatum,tam diu sepultum iacêre sinerem: tandem constitui,illorū iudicia à me diutius contemni non posse quin pro modestiæ & constantiæ laude,in arrogantiæ & pertinaciæ crimen inciderem.Parui igitur illorum consiliis,præsertim eximii illius serui Dei,ac optimi mei in Christo parentis Iohannis Caluini authoritate victus: cuius & viui iudicium tanti feci,& nunc(quādo ita Deo visum est) nobis erepti memoriā sic veneror,vt quod illo hortatore susceptum,nunc expolire studeo,omnino confidā Ecclesiis inutile non fore. Studui autem in primis vt non modò à Græcis,sed etiā à recepta iam olim editione quamminimùm deflecterem. Verborum proprietatē adeò studiosè sum sectatus,vt etiam à synonymis,quoad eius fieri potuit,libens abstinuerim.Singula Græca vocabula eodē vbique modo exprimere studui, nisi quū diuersa fuit significatio,aut peculiaris aliqua ratio incidit:quā & ipsam breuiter plerunque annotaui.Hebraismos tum in singulis dictionibus, tum in sensibus integris plurimos obseruaui, partim doctissimorum hominum commentariis, partim quorundam amicorum & collegarum meorum, ac præsertim Antonii

Ceuallerii(hominis non vulgari doctrina,& singulari quodam in Hebræis iudicio præditi)diligentia ac eruditione summopere adiutus. In ipsis porro Hebraismis Latinè exprimēdis aliquoties malui nō summā habere Latinitatis rationē, quàm temere(vt Sebastianus Castellio fecit)quicquā audere. Videtur enim Hebræus ille sermo,præsertim in iis quæ ad religionis mysteria pertinent, plurima nescio quomodo ἐμφατικώτατα ac diuinè prorsus exprimere,quæ nullo alio idiomate satis feliciter possis declarare.Quòd si Græcè loquēs Spiritus sanctus,ab istiusmodi Hebraismis non abstinuit,& doctissimi quoque Græcorū interpretes illos adeo nō reiecerūt,vt iis etiā tanquā gēmis quibusdā scripta sua exornarint, non est(opinor)cur hoc meum studium quispiam reprehendat. Deinde quum in illis explicandis non semper consentiant doctissimi etiam scriptores,satius esse existimaui, integra omnia interdum relinquere quàm committere vt allata vna interpretatione,alias omnes viderer reiecisse. Neque tamen nobis religio fuit in annotationibus illustrare quæ obscurius dicta videbantur, & quid potissimùm sequeremur, paucis indicare. In ipsis autem annotationibus studui vt nihil prorsus appareret ad ostentationem compositum,quum alioquin multæ sese liberius exultandi occasiones offerrent. Itaque verborum & formularum interpretatione contentus,addidi exempla ex profanis authoribus petita, non quoties licuit, sed quoties(meo iudicio) ita necesse fuit. Res autem ipsas tum attigi quum visa est sententiæ expositio cum ipsa vocabulorum interpretatione coniungenda: in cæteris memini quid in hoc opere mihi esset propositum. Ex veteribus Origenem acerbè reprehendi, quem tantum abest vt cum Erasmo veteribus omnibus anteponam,vt contrà liberè profitear, nullum mihi magis impurum scriptorem videri. Ex recentioribus verò Castellionem (de quo paulo antè dixi) aliquot locis pupugi, quòd intolerandam ipsius audaciam existimem. In his autem omnibus concinnandis, cum Vallæ, Stapulensis, Erasmi annotationibus, etiam veterum tum Græcorum tum Latinorum, & recentiorum quoque doctissima scripta diligenter contuli: à quibus me plurimùm adiutum esse vltro profiteor: quanquam ne his quidem aut illis ita fui addictus vt meum iudicium liberè non sim sequutus. Ad hæc omnia accessit exemplar ex Stephani nostri bibliotheca cum vigintiquinque plus minus manuscriptis codicibus, & omnibus penè impressis,ab Henrico Stephano eius filio, & paternæ sedulitatis hærede,quamdiligentissimè collatum: quæ res vna præ cæteris magnopere me in plerisque subleuauit, quū interdum viderē, quæ alioqui sola interpretū coniectura nitebantur, alicuius codicis authoritate confirmata: interdum autem ex veteris lectionis vestigiis aditus ad cognoscendam veritatem nobis patefieret. in quo tamen hunc modum tenuimus,vt admonitione contenti,ex ingenio aut simplici coniectura ne apicem quidem mutaremus.

HAEC tum igitur, Regina,consilia mea fuerunt: quæ ne nunc quidē mutaui,sed quanta maxima fide ac diligētia potui,sum persequutus. Emendaui plurima, expunxi quæ videbantur redundare, adiunxi difficiliorum quorundam locorum expositiones: denique operam dedi, quantum quidem in me situm fuit, vt & multæ loquendi formulæ plerisque non satis adhuc (quod sine inuidia dictum sit) perspectæ, & ipsa in primis Apostolicarum disputationum methodus,omnibus paterent. qua in re quantum sit à nobis sudatum,ii demum

intelligent qui singula diligenter expendent. Sed quorsum hæc apud te, Regina? quasi scilicet regiam tuam maiestatem huius vel illius homunculi sermonibus impediri conueniat. Ego verò (vt paucis respondeam) de me quidem nihil habeo quod dicam, quem tamen confido tuæ maiestati nec ignotum, nec inuisum, imò ne molestum quidem esse, ídque in Domini mei Iesu Christi gratiam, cuius gloriæ sic studes vt omnes fidos eius seruos etiam amare consueueris: sed de excellẽtissimis tuis dotibus, & maximis in Ecclesiam Dei beneficiis, quæ me ad hoc suscipiendum consilium impulerunt, necessariò mihi agendum puto, tum ne ingratus videar, tum etiam multo magis vt hac tam commoda occasione Reges ac Principes omnes, proposito sibi tuæ maiestatis exemplari, ad verè regias laudes quærendas accendantur. Minimè quidem, fateor, pendet Dei regnum à Regum potentia, quos etiam plerunque (quæ est mundi perfidia) infestissimos habuit: sed tamen siquid est in terris in quo liceat diuinæ gloriæ imaginem velut in speculo intueri, illud est profectò quod in te hodie præ cæteris orbis terrarum Principibus conspicitur: regia videlicet maiestas, pura Dei notitia ac reuerentia exornata: quarum rerum illa Reges supra mortales plurimos attollit, ista verò etiam Angelis exæquat. Verè autem hæc à me dici quum & pii omnes magno cum gaudio intelligant, & Antichristiani ipsi magno cum dolore intus agnoscant, minimè vereor ne dum hæc de te prædico, in adulationis suspicionem incidam. Quæ porro de tuis virtutibus, superstite adhuc altero illo nostrorũ temporum Iosia, Eduardo Rege fratre tuo, fuerit expectatio, vel illud declarat quòd illo in cælum recepto, certum sit neminem bonum fuisse qui non tacito saltem cum gemitu (quoniam apertè non licebat) iniuriam non solùm tibi sed etiam toti Angliæ regno factam deploraret, atque adeò qui non mala illa quæ postea euenerunt, à Deo Optimo Maximo deprecaretur. Asperrimis autem illis tempestatibus quæ tot pias & sanctas animas, quibus indignus erat mũdus, in cælũ vsque expulit, quis te tandẽ à crudelissima & indignissima morte liberauit? Is vnus profectò qui te (sicut omnes præsagiebant, & res ipsa declarat) pacandis tã multorũ miseriis destinarat. Quæ tunc in his quoque regionibus pro tua salute fusæ sint preces ac lacrymæ, tum à nobis exteris, tum à tuæ gentis exulibus, quibus tum hæc ciuitas perfugium erat, & quæ vicissim fuerint omnium gratulationes quũ de alterius illius obitu, tuáque inauguratione nuntius esset allatus, & cælũ & terra penè ipsa testari possunt. Iam tum enim præsagiebãt omnes quæ postea sunt cõsequuta, fore videlicet vt te apparente, sæuissimam illam tempestatẽ placidissima quædã tranquillitas exciperet. Quod tamen euenit, nempe vt sine turbis & cæde, tum diuina tum humana penè omnia in Angliæ regno, vno veluti momento componerentur, hoc ne sperare quidem homines audebant. Est igitur hæc adeò subita rerum instauratio diuinitus quidem data, sed secundum Deum ab illa tua virtute profecta, qua teipsam planè, vt multis aliis, reliquos orbis terrarũ Principes superasti. Clementiam dico & illam naturæ lenitatem, qua sic ipsa tibi vel ferocissimos quosuis ita deuinxisti, vt quanto sanctæ pacis artes omnibus illis virtutibus bellicis præstent, quæ cũ humani generis pernicie efflorescũt, reipsa perspicuè demonstraris. Anglia igitur tibi, Regina, secundũ Deum Optimum Maximum, cuius nobilissimum es instrumentum, istud pacis beneficiũ debet: quod etsi per se est excellens, altero tamen illo inferius est, cuius gra-

tia, pax ipsa hominibus est expetenda: quod & ipsum tibi debet Anglia, nempe verum Dei cultum, nunc tandē à sordidissimis illis Antichristianismi sordibus repurgatum. Hoc illud est igitur quod te meritò supra omnes horum temporum Reges, ipsis etiam è cælo consentientibus Angelis, attollit. Aliis enim quod placet, non licet: qui quidem carnis prudentia potius quàm Dei sapientia in consilium adhibita, pessimè tum sibiipsis, tum populis suis consulunt: alii qui plurimi & potentissimi sunt, apertum cum pietate bellum gerunt: nonnulli qui pauci sunt, religionem quidem profitentur, sed quomodo tandem institutam, & quàm multis adhuc næuis deformatam, præsertim si disciplinam Ecclesiasticam spectes? Idololatriam damnant aliqui, nec tamen idola profligant. Missam Papisticam eiiciunt nonnulli, sed vt suam introducant. Transsubstantiatio ab omnibus summo consensu repudiatur, sed ita vt non desint quidam qui nihilo ineptius delirium tanquam Christianæ religionis arcem tueantur: adeò quidem vt (quod non sine horrore dico) nonnullos iam non pudeat apertè Christum simul & quod ad naturas attinet, cum Nestorio diuidere, & quod ad proprietates, cum Eutychete confundere. Hæc enim est iusta præfractæ contumaciæ merces. Quid multa? non desunt alii qui Macedonii & Tritheitarum horrendas blasphemias tum voce tum scriptis asserant: quibus nunc hæresibus miseræ Polonicæ Ecclesiæ diuexantur. At tibi, Regina, tuísque populis quod haud scio an cuiquam nostra tempestate regno, per te datum est, puræ videlicet ac sinceræ Euangelii doctrinæ integra professio, ad quam si (vt boni omnes sperant, & fidelissimi quique tuarum regionum Episcopi iampridem desiderant) plenam quoque disciplinæ Ecclesiasticæ instaurationem adiunxeris, sanè non video quid amplius vel Anglia ipsa possit à te flagitare, vel tua maiestas in ipsam cōferre: nisi fortassis illud (quod vtinam breui diuinitus contingat) vt aliquo tandem tam augusta virgine Regina, non indigno reperto marito Rege, sobolem in maternas virtutes simul & in regna successuram, longissimæ vitæ cursu peracto, felix populis tuis relinquas. Iam verò cuiusmodi est duplex illud tuum facinus? Nota sunt illa vetera Scotorum cum Anglis dissidia: at tu illa omnia memorabili planè officio aboleuisti, quum Scotiam in extremū periculū adductā, ab Antichristi fraudulenta tyrānide, opportunissimis auxiliis summissis asseruisti. Bellorū inter Frācos & Anglos gestorū celebres sunt historiæ: & tamen nuper quū & regni ipsius Gallici status & Ecclesiarum Gallicarum pericula promptum auxilium flagitarent, (nihil enim amplius de funestissimo illo bello dicendum arbitror, ne vulnerum cicatrices nōdum persanatas refricare velle videar) quæ tua tunc fuit in iuuandis piis voluntas? adeò quidem vt istam qualemcunque Gallicarum Ecclesiarum libertatem, assertore & vindice (vnà cum inclyto D. Amiralio & magna Gallicæ nobilitatis parte) illustrissimo principe Condensi, à Christianissimo Rege Carolo impetratam, Regiæ tuæ maiestati & illustrissimis Germaniæ principibus, exēplum tuum sequutis, omnes magna ex parte deberi meritò fateantur. Quominus autem plenum hoc beneficium fuerit, rectè profectò iudicant qui nulli æquè rei atque nostris ipsorum peccatis imputandum esse arbitrantur. Id quod eo liberius testor quòd istis tum consiliis tum etiam plerisque rebus præsens (quandoquidem ita Deo visum est) interfui. Itaque cōfecta pace, quum in hanc vrbem, alteram videlicet patriam meam, ex qua viginti antè mensibus fueram ad Pos-

ſiacenum illum conuentum euocatus, rediiſſem, cum alia multa mihi occurrerunt de quibus ſæpe ac multum cogitarem, tum verò maximè tanti beneficii accepti memoria non aliter animo meo obuerſari cœpit quàm obæratis perpetuæ de exoluendo ære alieno curæ ac ſolicitudines: nec prius mihi quieſcẽdum putaui quàm hoc tibi, quãtumuis ceſſantibus aliis multo locupletioribus, non quidem illius beneficii (quod in æſtimationem non cadit) pretium perſoluerem, ſed grati ſaltem animi monimentum velut communi Galliæ patriæ meæ nomine, Regiæ tuæ maieſtati conſecrarem. Cui enim potius hæc conueniunt quàm tibi, quæ ſingulari Dei Optimi Maximi beneficio id etiam es conſequuta, vt non modò quid hîc dicatur, abſque interprete intelligere, ſed etiam tum de his linguis, tum de rebus ipſis vel optimè poſſis iudicare? En igitur tibi, Regina, qualecunque munus: quod ſi tibi gratum fuiſſe cognouero, nõ mediocrem laborum meorum fructum me percepiſſe exiſtimabo, atque adeò Eccleſiis iſtud quicquid eſt, non inutile fore, multo (vt mihi quidem videor) certius præſagiam. Dominus te, Regina, Spiritu illo ſuo, quem Dauid Rex & ipſe נדיבה tanquam principum proprium appellat, magis ac magis locupletet: zelo gloriæ ſuæ te tuóſque populos veſtiat: templo denique ſuo penitus repurgando, omnibúſque Excelſis ſemel abolendis, inuicta ſua fortitudine te potenter fulciat ac confirmet.

Geneuæ, Anno à nato Ieſu Chriſto, M. D. LXIIII, Decembr. XIX, quo die ante biennium Gallica nobilitas illuſtriſſimo principe Condenſi duce, tuis & illuſtriſſimorum quorundam Germaniæ principum ſubſidiis freta, non procul Druidum vrbe, fortiſſimè prœliata, prima reſtituendæ in Galliis Chriſtianæ religionis fundamenta ſanguine ſuo feliciter Deo conſecrauit.

HENRICVS STEPHANVS LECTORI S. D.

DVABVS hisce paginis, alioqui vacaturis, ea quæ sequuntur carmina, ex amicorum consilio, mādaui, olim quidem à me penè adhuc puero scripta, & illi præclaræ Græci Noui testamenti editioni præfixa quæ anno M. D. L. ex officina patris mei Rob. Stephani prodiit: nunc autem ex tempore, ac raptim duntaxat (vt illi ipsi amici norunt) recognita, & ex parte tamen incudi etiam reddita.

ΤΗΝ τριπόθητον ὁρᾷς καὶ τὴν πολύευκτον ἐκείνην,
Κείνην τὴν γλυκερὴν καὶ τὴν πολυτερπέα δέλτον,
Ἔνθεος ἣν ἐχάραξε θεοπνεύστων χορὸς ἀνδρῶν·
Ἣ μεγάλοιο Θεοῦ κραδίην οἰκτίρμονα φαίνει
Πᾶσιν ἀλιτροῖσιν, κοινὴ δέ τε πᾶσιν ἀνῴχθη
Ὅσσοις ἠελίοιο καταυγάζουσιν ὀπωπαί·
Ἣ μούνη στήθεσσι φερέσβιον ἦθος ὀπάζει,
Καὶ τὴν οὐλυμπόνδε καὶ εἰς ἀΐδαο φέρουσαν
Δείκνυσιν, ὄφρα Θεοῦ κατεναντίον ἄμμε καθίζῃ.
Νήπιος ὃς δέλτου ταύτης ἀπὸ θυμὸν ἐρύξας,
Μαστεύει θνητῆς σοφίης ἀλιτήμονα θεσμόν.
Νήπιος ὃς φέγγους στυγνὴν προβέβουλεν ὀμίχλην,
Ἢ φάος ἱμερόεν μέσσῃ ἐνὶ δίζεται ὄρφνῃ.
Εἰ γὰρ καὶ πάσης σοφίης ἐπὶ μέτρον ἵκοιτο,
Γράμμασι δ' ὅσσα Θεὸς μυστήρια τοῖσδε διδάσκει,
Τῶν δ' ἀμύητος ἔοι, σκοτίην περὶ δειλὸς ἀλᾶται,
Νηπιάας ὀχέων, κενεοῖς δὲ σύνεστιν ὀνείροις.
Ὃς δὲ βίβλου λογίων ταύτης δεδαημένος ἐστίν,
Εὗρε φάος γλυκερὸν, γλυκερῇ συνοπαδὸν ὁμαρτοῦ
Ἐλπίδι, εὐφροσύνην μόνη ἣ πραπίδεσσιν ἀέξει,
Εὐφροσύνην πάσης ἀμιγῆ μελεδῶνος ἀνιγρῆς·
Καὶ μένος ἀμφιχυθεῖσα τόσον στήθεσσιν ἐγείρει,
Ὥστε μιν οὐ Φάλαρις, καὶ οὐ Βούσιρις ὁμοκλῶν,
Οὐ βρόχοι, οὐ κλοιοὶ, οὔτε ξίφη, οὐ πυρὸς ὁρμὴ,
Οὐχ ἕτεραι κρυερῶν βασάνων ἐθρόησαν ἀνάγκαι.
Δὴ γὰρ ὀϊζυρὸν βίοτον βίου οἶδεν ἀμείβων
Ὀλβίου, ἀϊδίου, ἀγαθῶν πλέου αἰὲν ἐόντων·
Ὅντε μόρος Χριστοῦ, Χριστοῦ σωσίμβροτον αἷμα
Δωρεῖται, βροτέῃσι καθάρσιον ἀμπλακίῃσι.
Χριστοῦ, ὃς ἡμετέροις ὀλεσιμβρότου ἅμματα ῥήξων

Δαίμονος, ἦλθ' ἐπὶ γῆν, καὶ σκῆνος γῆς ἔπι εἶται,
Ἀμπλακίης ἔξω, τἄλλ' εἴκελον ἡμετέροισι·
Σώθερνον ἐκπρολιπὼν ἕδος ᾧ πατρὶ ὑψιμέδοντι.
Ληϊστῆρσι δ' ὁμοῦ σταυρὸν ποτὶ γυῖα πέπαρται,
Ὡς καὶ ἀναίτιος ὤν, ἀλιτήματος ἀνδρομέοιο
(Πατρὸς ἑοῦ βουλῇσι) κακὴν ἀποτίνοι ἀμοιβήν.
Ἀλλὰ θανὼν ἀνόρουσεν ὑπὲκ τύμβοιο τριταῖος·
Γῆν τε λιπὼν μετέπειτα, φέρων ἔπι σάρκινον ὄγκον,
Οὐρανὸν εἰσανέβη παλινόστιμος ἀστερόεντα.
Οὐρανὸν εἰσανέβη, ὀλοὸν δεσμοῖσι πεδήσας
Δαίμονα, τοῖς ἡμᾶς δολερῶς μὲν ἔεσκε πεδῆσαι·
Σὺν κείνῳ δορίληπτον ἄγων πολὺν ἄλλον ὅμιλον,
Τόν τ' Ἀΐδην, Θάνατόν τε, καὶ Ἀμπλακίην ἀλεγεινήν,
Τόν τε Νόμον τελεταῖσιν ἀγαλλόμενον πολυμόρφοις.
Κεῖθι δὲ δεξιτερῆφιν ἑοῦ παρὰ πατρὶ κάθηται,
Πᾶσι δ' ἐπωνυμίην ἐπαληθεύουσιν ἀπ' αὐτοῦ,
Θυμὸν ἐπιπνείει κρατερόφρονα, καὶ μένος ἀδρόν,
Οὐρανόθεν πρὸς ἀγῶνας ἐφοπλίζων πολυμόχθους·
Ἕστε δικασσόμενος καταβῇ πάλιν, ὢν ἀδόκητος,
Τοῖς τ' ἤδη δόλιχον βιότου διὰ πάντα δραμοῦσι,
Τοῖς τ' οὔπω βιότου τελευτήσασιν ἐν χθονὶ τέρμα·
Καὶ ἐσθλοῖς μὲν ἑῆς μεταδῷ βασιληΐου ἀρχῆς,
Ἄσπετον εἰς αἰῶνα τιθεὶς ναετῆρας ὀλύμπου,
Τοὺς δὲ κακῶν ῥεκτῆρας ἧᾳ ἐς ταρτάρου ὄρφνην.

Ταῦτα τὰ καλὰ πέλει παιδεύματα καὶ βιόδωρα,
Ὧν οὐδ' ἔστιν ὄναρ σοφίη γε διδάσκαλος ἡμῖν,
Ἀλλ' ἡ Χριστιανῶν δέλτος πολυήρατος ἥδε,
Σειρήνων πολλῷ λιγυρωτέρη οὔασι δέλτος,
Χρυσοτέρη χρυσοῖο παρ' ὄμμασι Χριστιανοῖσιν,
Ἔνθεος ἣν ἐχάραξε θεοπνεύστων χορὸς ἀνδρῶν.

Euangelium secundum Matthæum. Τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον.

Evangelium, Εὐαγγέλιον. Id est, summa beatæ illius doctrinæ quam nobis Iesus Christus annuntiauit. Quum enim Euangelium Græcis quemuis bonum & optatum nuntium declaret, propriè dici cœpit de vera illa salutis doctrina, quæ non est excogitata ab hominibus, sed è cælo ad nos allata, sicut prædictum fuit Esa.52.b.7. vt mutua sit inter fidem & Verbum prædicatum relatio, Rom.10.d.17. Quoniam autem Christus est nō tantùm huius rei nuntius, sed etiam ille ipse in quo tota hæc felicitas residet, idcirco Euāgelii nomen peculiari ratione inscriptum est quatuor istis Matthæi, Marci, Lucæ & Iohannis libellis, quibus rerum à Christo dictarum & gestarum historia continetur. Sed & illud obseruādum est, interdum Euangelii nomine neque hos quatuor libellos, neque ipsam propriè doctrinam, sed eius potius doctrinæ annuntiationem significari, vt Rom.1.a.1, & 1.Cor.4.c.15, & 2.Cor.8.c.18, & alibi sæpe. Nos autem vbique hoc vocabulum, quasi Ecclesiæ Christi peculium, vt alia eiusmodi omnia, libenter retinuimus. Secundū Matthæum, τὸ κατὰ Ματθαῖον. id est, vt scriptū & traditum est à Matthæo. Castellio conuertit, Authore Matthæo: quod mihi duriusculum videtur. Magis enim (vt opinor) propriè loquetur qui Deum huius Euangelii authorem vocabit, scriptorem, Matthæum. Fateor tamen Euangelium Matthæi & aliorum, non minus quàm Pauli vel Petri Epistolas, atque etiam authorem pro scriptore dici solere: sed non puto temere scriptū κατὰ Ματθαῖον potius quàm Ματθαίου, vel διὰ Ματθαίου, vel aliud eiusmodi: quoniā videlicet Euangelii nomen hoc in loco non tam aliquod scripti genus declarat quàm ipsius scripti sententiam: cuius author sit Christus, scriptor Matthæus. Idque etiam magis liquet ex inscriptione quæ in Latinis codicibus reperitur, nempe, Sanctum Domini nostri Iesu Christi Euangelium, secundum Matthæum.

Κεφάλαιον α΄.

1 ΒΙΒΛΟΣ γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, υἱοῦ Δαβίδ, υἱοῦ Ἀβραάμ.

2 Ἀβραὰμ ἐγέννησε τὸν Ἰσαάκ. Ἰσαὰκ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ. Ἰακὼβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰούδαν, καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ.

3 Ἰούδας δὲ ἐγέννησε τὸν Φάρες καὶ τὸν Ζαρὰ ἐκ τῆς Θάμαρ. Φάρες δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐσρώμ. Ἐσρὼμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀράμ.

4 Ἀρὰμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀμιναδάβ. Ἀμιναδὰβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ναασσών. Ναασσὼν δὲ ἐγέννησε τὸν Σαλμών.

NOVA INTERPR.

CAP. I.

1 ‖LIBER generationis Iesu Christi, filii Dauid, filii Abraham.

2 ‖Abrahā genuit Isaac. ‖Isaac autē genuit Iacob. ‖Iacob autē genuit Iudam, & fratres eius.

3 ‖Iudas autem genuit Phares & Zarā è Thamar. ‖Phares autē genuit Esrom. Esrom autem genuit Aram.

4 Aram autem genuit Aminadab. Aminadab autem genuit Naasson. Naasson autem genuit Salmon.

VETVS.

CAP. I.

1 *LIBER generationis Iesu Christi, filij Dauid, filij Abraham.* Luc.3.e.24.

2 *Abraham genuit Isaac. Isaac autem genuit Iacob. Iacob autem genuit Iudam & fratres eius.* Gen.21.a.2. Gen.25.d.24. Gen.29.d.35.

3 *Iudas autem genuit Phares & Zaram de Thamar. Phares autē genuit Esrom. Esrom autem genuit Aram.* Gen.38.g.27. 1.Par.2.a.5. ruth 4.d.18.

4 *Arā autē genuit Aminadab. Aminadab autē genuit Naasson. Naassō autem genuit Salmon.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

Liber, Βίβλος, id est recensio, Hebræorum idiotismo, vt Genes.5.a.1, ספר תולדות. Subauditur autem, Hic est, vel aliquid eiusmodi: vt sit hic titulus non totius historiæ, sed sequētis genealogiæ. nam etiam hoc totum, βίβλος γενέσεως, nihil aliud quàm genealogiam declarat. Cicero eodem modo libellum nominū dixit. Generationis, γενέσεως. id est, maiorum ex quibus ortus est Christus. Vocabulū autem Generationis retinui, partim quòd Christianorum aures illi sint assuetæ, partim etiā quòd optimè videatur Christi ἀνθρώπησιν exprimere. quia æternus ille Dei Filius non potest dici ex Dauide & Abrahamo genitus, quin statim veniat in mentem illud Iohannis, Et Sermo ille factus est Caro. Filii Dauid, υἱοῦ Δαβίδ. Fateor apud Hebræos filiorum appellatione, sicut etiam apud Latinos poetas nepotum vocabulo posteros omnes intelligi. quæ res fecit vt nonnulli tum hoc, tum aliis locis maluerint dicere, Dauide prognatum. Sed ego illud malui: quia (nisi fallor) siquis diligenter expendat promissionum formulam, ad quas respexit Matthæus, intelliget Dominum disertè polliceri Abrahamo & Dauidi fore vt non tam ex ipsorum posteritate quàm ex illis ipsis, beatum illud semē exoriatur. Neque temere factum est vt Christus peculiariter vocetur filius Abrahami & Dauidis: quasi ex iis qui intercesserunt non tam fuerit oriundus, quàm verus & proximus illorum duorum filius, promissionis & fidei virtute. Filii Abrahā, υἱοῦ Ἀβραάμ. Quanuis hæc possint de Dauide exponi, qui fuerit ex Abrahami genere: malo tamen vtrunque ad Christum referre, vt idem & filius Dauidis & filius Abrahami dicatur.

5 Σαλμὼν δὲ ἐγέννησε τὸν Βοὸζ ἐκ τῆς Ῥαχάβ. Βοὸζ δὲ ἐγέννησε τὸν Ὠβὴδ ἐκ τῆς Ῥούθ. Ὠβὴδ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰεσσαί.

1.Reg.16.a.1, & 17.b.12. 2.Reg.12.f.24

6 Ἰεσσαὶ δὲ ἐγέννησε τὸν Δαβὶδ τὸν βασιλέα. Δαβὶδ δὲ ὁ βασιλεὺς ἐγέννησε τὸν Σολομῶντα ἐκ τῆς τοῦ Οὐρίου.

3.Reg.11.g.43. 1.par.3.b.10.

7 Σολομὼν δὲ ἐγέννησε τὸν Ῥοβοάμ. Ῥοβοὰμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀβιά. Ἀβιὰ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀσά.

8 Ἀσὰ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωσαφάτ. Ἰωσαφὰτ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωράμ. Ἰωρὰμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ὀζίαν.

9 Ὀζίας δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωάθαμ. Ἰωάθαμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἄχαζ. Ἄχαζ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐζεκίαν.

4.Reg.20.d.21. & 21.d.18. 1.par.3.b.13.

10 Ἐζεκίας δὲ ἐγέννησε τὸν Μανασσῆ. Μανασσῆς δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀμών. Ἀμὼν δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωσίαν.

4.Reg.23.g.34 & 24.a.1. 2.par.36.a.4. 4.Reg.24.b.6. 2.par.37.b.9.

11 Ἰωσίας δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰεχονίαν καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ, ἐπὶ τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος.

1.Par.3.b.16. 1.Esd.3.a.2, & 5.a.2.

12 Μετὰ δὲ τὴν μετοικεσίαν Βαβυλῶνος, Ἰεχονίας ἐγέννησε τὸν Σαλαθιήλ. Σαλαθιὴλ δὲ ἐγέννησε τὸν Ζοροβάβελ.

13 Ζοροβάβελ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀβιούδ. Ἀβιοὺδ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐλιακείμ. Ἐλιακεὶμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀζώρ.

14 Ἀζὼρ δὲ ἐγέννησε τὸν Σαδώκ. Σαδὼκ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀχείμ. Ἀχεὶμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐλιούδ.

15 Ἐλιοὺδ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐλεάζαρ. Ἐλεάζαρ δὲ ἐγέννησε τὸν Ματθάν. Ματθὰν δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ.

16 Ἰακὼβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωσὴφ τὸν ἄνδρα Μαρίας, ἐξ ἧς ἐγεννήθη ΙΗΣΟΥΣ, ὁ λεγόμενος Χριστός.

5 Salmon autem genuit Booz
è Rachab. Booz autem genuit
Obed è Ruth. Obed autem ge-
nuit Iesse.
6 ‖Iesse autem genuit Dauid re
gem. ‖ Dauid autem rex genuit
Solomonem ¨ ex ea quæ *fuerat*
uxor Vriæ.
7 ‖Solomon autem genuit Ro
boam. Roboam autem genuit
Abia. Abia autem genuit Asa.
8 Asa autem genuit Iosaphat.
Iosaphat autem genuit Ioram.
Ioram autem genuit Hoziam.
9 Hozias autem genuit Ioa-
tham. Ioatham autem genuit
Achaz. Achaz autem genuit E-
zeciam.
10 ‖Ezecias autē genuit Manas-
se. Manasses autē genuit Amon.
Amon autem genuit Iosiam.
11 ‖Iosias autē ¨ genuit Iakim. Ia-
kī autē genuit Iechoniā & fratres
eiꝰ, ¨ ī deportatione Babylonica.
12 Post verò deportationem Ba
bylonicam, ‖ Iechonias genuit
Salathiel. ‖Salathiel autem ge-
nuit Zorobabel.
13 Zorobabel autem genuit A-
biud. Abiud autem genuit Elia-
cim. Eliacim autē genuit Azor.
14 Azor autem genuit Sadoc.
Sadoc autem genuit Achim. A-
chim autem genuit Eliud.
15 Eliud autem genuit Elea-
zar. Eleazar autem genuit Mat-
than. Matthan autem genuit
Iacob.
16 Iacob autē genuit Ioseph vi-
rum Mariæ, ex qua ¨ genitus est
IESVS ille qui dicitur Christꝰ.

5 Salmō aūt genuit Booz
de Rahab. Booz autē ge
nuit Obed ex Ruth. O-
bed autem genuit Iesse.
6 Iesse autē genuit Da-
uid regē. Dauid autem
rex genuit Salomonem
ex ea quæ fuit Vriæ.
7 Salomō aūt genuit Ro
boā. Roboā aūt genuit A
biā. Abia aūt genuit Asa
8 Asa autem genuit Iosa
phat. Iosaphat autem
genuit Ioram. Iorā au-
tem genuit Oziam.
9 Ozias autem genuit
Ioatham. Ioathā autem
genuit Achaz. Achaz
autem genuit Ezeciam.
10 Ezecias autem genuit
Manassē. Manasses au
tem genuit Amō. Amon
autem genuit Iosiam.
11 Iosias autē genuit Ie-
choniā & fratres eiꝰ,
in trāsmigratione Ba-
bylonis.
12 Et post trāsmigratio-
nem Babylonis, Iecho-
nias genuit Salathiel.
Salathiel autem genuit
Zorobabel.
13 Zorobabel autē genuit
Abiud. Abiud autem ge
nuit Eliacim. Eliacim
autem genuit Azor.
14 Azor autē genuit Sa
doc. Sadoc autē genuit
Achim. Achim autem
genuit Eliud.
15 Eliud autē genuit E-
leazar. Eleazar autē
genuit Matthā. Mat-
thā autē genuit Iacob.
16 Iacob autem genuit Io
seph uirum Mariæ, de
qua natus est IESVS,
qui uocatur Christus.

6 Ex ea quæ *fuerat uxor* Vriæ, ἐκ τῆς τοῦ Οὐρίου. Vulgata, Ex ea quæ fuit Vriæ: quod rectè emendauit Erasmus, vt eclipsi Græcis familiari non modò subaudiatur γυναικὸς, sed & participium Aoristi secundi γενομένης addatur: ne videatur Solomon natus ex adulterio.

11 Genuit Iakim. Iakim autem genuit Iechoniam, ἐγέννησε τὸν Ἰακείμ. Ἰακεὶμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰεχονίαν. Sic ex vetusto codice restituit Robertus Stephanus: de cuius diligentia & religione in sacris libris excudendis, apud omnes doctos & pios homines constare puto. Sed & ea quæ paulo pòst sequitur genealogiæ distributio in tres τεσσαρεσκαιδεκάδας, ita legendum esse conuincit. Euangelium tamen Hebræum Matthæi, Lutetiæ excusum, aliter numerum suppleuit. Nam post Abiud versu 13, subiicit Abnerū, & Abnero Eliacim. Sed omnia exēplaria Græca & Latina, quæ mihi inspicere licuit, dissentiūt. In deportatione Babylonica, ἐπὶ τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος. Vulg. In trāsmigratione Babylonis. Eras. In exilio Babylonico: & paulo pòst, versu 16, Demigratione Babylonica: perinde acsi φυγὴ & μετοικεσία idē valerēt. quod minimè puto. Videtur enim φυγὴ propriè eorū esse qui exilii causa solum vertūt. μετοικεῖν autē dicūtur (sicut Budæus annotat) non tātùm qui sedes spōte mutāt, sed etiā qui deportātur. quod posterius significare voluit Euāgelista. Aristoteles οἰκονομικῶν β, de Cleomene Alexandrino loquens, à quo sunt Canobitæ deportati. αὐτοὺς, inquit, μετῴκισεν. Vnde Metœci dicti, de quibus agitur in l. Certa. C. de iure fisci, lib. x. Sic apud Hebræos differre vidētur גולה, id est μετοικεσία, & גור, id est φυγή. Sed illud quoque obseruandū est, natū non esse Iechoniā ex Iakimo in ipsa trāsmigratione Babylonica, vtpote quæ cōtigerit vndecimo demū anno post ipsius Iechoniæ exiliū. Erat autē natus Iechonias quū regnū iniret, annos octodecī, sicut scribitur 2. Reg. b.8.24: vt necesse sit totos 29 annos inter ipsius ortū & Babylonicā deportationem intercedere. Itaque non aliò respexit Euangelista quàm vt significaret captiuitatem illam incidere in Iakimi & Iechoniæ tempora.

16 Genitus est, ἐγεννήθη. Vulgata, Natus: quod idem valet. Idem enim Lucas 2. b. 11. de Christo loquens, ἐτέχθη ὑμῖν σωτήρ, inquit: quū cap. 1. ver. 57, de Elizabetha dixisset, ἐγέννησεν υἱόν. Sed & apud Latinos Genitus & Natus permutantur. Prætuli tamen hoc quidem loco Erasmi versionem, ne vnum verbum pluribus modis, nulla necessi-

tate coactus, interpretarer: quod vitare cõstitui quoad eius fieri poterit. Capite quidẽ secundo, quo dilucidior sit sensus, vertemus Natum, quia expressa natalis loci illic fiet mentio: & forma loquendi fortassis esset durior si illic ponerem Genitus. Qui dicitur, ὁ λεγόμενος. Vulgata, Qui vocatur. id est ὁ καλούμενος. Christus, Χριστός. Hebraicè משיח, id est vnctus. est enim verè rex, Sacerdos, & Propheta. Latini Græcam vocem integram seruare maluerunt quàm vnctum aut delibutum vocare.

Πᾶσαι οὖν αἱ γενεαὶ ἀπὸ Ἀβραὰμ ἕως 17
Δαβὶδ, γενεαὶ δεκατέσσαρες· καὶ ἀπὸ Δα-
βὶδ ἕως τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος, γενεαὶ
δεκατέσσαρες· καὶ ἀπὸ τῆς μετοικεσίας
Βαβυλῶνος ἕως τοῦ Χριστοῦ, γενεαὶ δεκα-
τέσσαρες.
Τοῦ δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ γέννησις οὕτως 18
ἦν. μνηστευθείσης γὰρ τῆς μητρὸς αὐτοῦ
Μαρίας τῷ Ἰωσήφ, πρὶν ἢ συνελθεῖν
αὐτούς, εὑρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα ἐκ Πνεύ-
ματος ἁγίου.
Ἰωσὴφ δὲ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, δίκαιος ὤν, καὶ μὴ 19
θέλων αὐτὴν παραδειγματίσαι, ἐβουλή-
θη λάθρα ἀπολῦσαι αὐτήν.

17 Vniuersæ igitur progenies
ab Abraham vsque ad Dauid,
progenies quatuordecim: & à
Dauid vsque ad deportationẽ
Babylonicam, progenies qua-
tuordecim: & à deportatione Ba
bylonica vsque ad Christum,
progenies quatuordecim.
18 IESV verò Christi natiui-
tas ita fuit. ‖Nam quum mater
eius Maria desponsa esset Io-
seph, priusquam ipsi conuenis-
sent, inuẽta est vterum ferre ex
Spiritu sancto.
19 Porro Ioseph vir eius, quum
esset iustus, & nollet eam ‖igno- 91
miniæ exponere, voluit clam
eam dimittere.

17 Omnes itaque genera
tiones ab Abrahã usq;
ad Dauid, generationes
quatuordecim: & à Da
uid usque ad transmi-
grationẽ Babylonis, ge
nerationes quatuorde-
cim: & à transmigra-
tione Babylonis usque
ad Christum, genera-
tiones quatuor decim. Luc.1.c.27.
18 Christi autẽ generatio
sic erat. Quũ esset de-
spõsata mater eiꝰ Maria
Ioseph, antequã cõueni
rẽt, inuẽta est in utero
habẽs de Spiritu sãcto.
Ioseph autẽ uir eius, Deut.24.a.1.
quũ esset iustus, & nol
let eã traducere, uoluit
occultè dimittere eam.

17 Vniuersæ igitur progenies, πᾶσαι οὖν αἱ γενεαί. Id est, Omnes isti suis gradibus, prout alius alium genuit, in hac familiæ Dauidis descriptione enumerati. Itaque hoc demum est quod Hebræi תולדות vocant, passiuè quidem acceptum pro iis qui gignuntur. Generationis autem nomen, quod Vetus interpres & Erasmus vsurparũt, Græco quidem respondet, sed mihi visum est obscurius. Castellio maluit Genera interpretari, vocabulo magis ambiguo: quanuis animaduerterim Herodotum in Clio πέμπτον γένος dixisse, quum de abnepotis filio ageret. Certè Vetus ipse interpres ita vt ego interpretatus est Luc.1.e.50.

18 Natiuitas, ἡ γέννησις. Vulgata, Generatio. quod huic quidem loco non videtur conuenire, quum generandi verbum vix (vt opinor) possit ad partum accommodari, sed ad conceptum tantùm pertineat. Latius ergo patet Gignere. sed quum verbali nomine careat, coacti sumus synonymum quærere: quod & ipsum alibi quàm apud Vlpianum non memini legere. Natiuitatem tamen maluimus dicere quàm ortum, nequis cum Serueto illo impio existimet Filium Dei tum demum exortum, & quod ad hypostasin attinet à Patre fuisse distinctum, quum ex Virgine natus esset. quanuis constet, hoc loco de Filio Dei, quatenus homo factus est, institutam esse narrationem. Ita fuit, οὕτως ἦν. Verbum ἦν positum est in Aoristi secundi significatione, sicut infrà 2.c.15, & 12.d.44. & Marci 11.d.32. Erasmus conuertit, sic habet. id est οὕτως ἔχει. Terent. Adelph. Nam ita est homo. Nam quum mater eius Maria esset desponsa Ioseph, μνηστευθείσης γὰρ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Μαρίας τῷ Ἰωσήφ. id est, sponsione promissa. Neque enim adhuc in eandem domum conuenerant, quod tamen existimat Chrysostomus. Constat certè τὸ μνηστεύεσθαι & γαμεῖν apud Græcos, sicut apud Hebræos ארש, & illud quod ipsi per periphrasin dicunt לקח אשה, non minus inter se differre quàm apud Latinos sponsalia à nuptiis. quod vel hic vnus Terentii versus indicat, Placuit, despondi, nuptiis hic dictus est dies. Et hanc quoque Iudæis consuetudinem fuisse vt inter sponsalia & nuptias tempus aliquod intercederet, constare potest ex Deuteronomii capite 21.c.12. Porro particula γὰρ ab aliis omissa, hoc loco non est causalis, sed expletiua, sicut etiam coniunctio Nam interdum apud Latinos.

Priusquam ipsi conuenissent, πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτούς. id est, Priusquam illam duxisset domum. Siue, Ante nuptias. Erasmus, Priusquam congressi fuissent: eos nimirum sequutus qui hoc exponunt de mariti cum vxore cõgressu, quasi iam antea Maria fuerit Iosephi vxor, à qua tamẽ abstinuerit, nimirũ ex virginitatis voto. Sed nõ dubito quin veteres hac in re sint planè hallucinati: quod videtur vnus penè Gerson inter illos recentiores animaduertisse, quem immeritò flagellat Erasmus hoc nomine, Infrà, Luc.1.f.59. Vterũ ferre, ἐν γαστρὶ ἔχουσα. Vulg. In vtero habens. Erasmus, grauida. id est ἔγκυος. Ad verbum, In ventre habens. quod dicendi genus proprium est Græcis medicis, præsertim Hippocrati: cuius loco apposui quod proximè visum est accedere. E Spiritu sancto, ἐκ Πνεύματος ἁγίου. Vulgata, De Spiritu sancto. Quanuis autem De pro E interdum ponatur, tamen hoc loco minimè necesse fuit hanc enallagen accersere: quod annotauit Erasmus. Ista verò narrantur προληπτικῶς, id est per anticipationem, quanuis aliter censeat Theophylactus. Nam alioquin minimè oportuisset Iosephum in somnis admoneri eius rei quam satis antea intelligeret.

19 Quum esset, ὤν. Erasmus, Quia erat. Ad verbum, Existens. Vulgatus interpres & Latinè loquutus est, & Græcorum participium eleganter expressit. Ignominiæ exponere, παραδειγματίσαι. Vel, In eam exemplum statuere. Hæc enim est notatio Græci huius verbi, quod Augustinus ad verbum Epist.59 vertit Exemplare, & Vetus interpres Traducere: non malè quidem, nisi nimium ambiguæ & tamen angustæ significationis esset Traducendi verbum. Dicitur autem τὸ παραδειγματίζειν tum de capitali supplicio, vt Num.25, והוקע, vbi verbum Hebræum יקע Græcus interpres vertit παραδειγματίζειν: tum etiam de quauis publicæ ignominiæ pœna: veluti quum in Creta insula adulteræ mulieres asino insidentes, & Romæ, captiui hostium duces, manibus post terga reuinctis, post triumphãtium currum ducebantur. Inde factum vt hoc verbum de omni publica infamia dici cœperit, etiã quæ à iudice non irrogatur: sicut apud Plutarchum περὶ πολυπραγμοσύνης vsurpatur, vbi Archilochũ poetam ait obscœnis quibusdam versiculis ἑαυτὸν παραδειγματίζειν. quod quidem exemplum ego eo libẽtius profero quòd mihi quoque iuueni idem accidit: quam tamen notam spero me & factis & dictis contrariis iam olim eluisse. Vt autẽ ad rem redeam, nõ assentior iis qui existimant hîc agi de pœna illa capitali quæ in adulteros erat constituta. Et cur de simplici potius probro & dedecore hoc accipiẽdum putem, has causas habeo. Primùm enim, vt hominis est iusti & probi suas iniurias dissimulare & condonare, potius quàm summo iure persequi: ita obseruãdum est boni ciuis esse publica crimina, inter quæ adulterium censetur, etiamsi accusationem instituere nolis, magi-

ſtratui ſaltem indicare, potius quàm ad ea conniuere, aut vbi priuatim tibi conſulueris, id quod reip. intereſt non curare, atque etiam aliquo modo tegere. Notum eſt autem qua ſeueritate iuſſerit Dominus adulteria vindicari, & Iſraelem ea tollere è medio ſui. Deinde quum ſciret Ioſephus fieri etiam poſſe vt Maria ab alio quopiam ante deſponſionem eſſet grauidata, maluit eam exiſtimare grauidam ἀπὸ πορνείας (vt etiam loquitur Iuſtinus in Dialogo πρὸς Τρύφωνα) potius quàm ἀπὸ μοιχείας: vt viri boni ſolent omnia (quoad eius fieri poteſt) in meliorem partem accipere. Id autem ſi contigiſſet, id eſt, ſi ante ſponſalia rem habuiſſet cum alio, Mariam ducere vxorem eum oportebat (ſicut cauit Moſes, Deut. 22. d. 28) ex parentum conſenſu, à quo vitium fuiſſet ipſi oblatum ante deſponſionem. quod tamen ſine aliquo Mariæ dedecore fieri non potuiſſet, ſi de illius fraude cõqueſtus fuiſſet Ioſeph: cui etiam fas fuiſſet eam ducere, &, non inuenta virgine, ad iudices lapidandam trahere, vt eodem loco cauetur. Itaque noluit (vt erat vir inſigni probitate) vel vxorem alienam retinere, vel iniuriam ſuam ſummo iure perſequi: ſed clam potius & cauſa nulla expoſita (ſicut Iudæi conſueuerant) ſponſione & fide data, illam abſoluere ac liberare. Dimittere eam, ἀπολῦσαι αὐτήν. Eraſmus, Ab ea diuertere. Docet Modeſtinus iuriſconſultus, Diuortium inter virum & vxorem fieri, Repudium verò ſponſæ remitti. Erat autem hoc tempore Maria deſponſa tantùm, non nupta. proprium ergo fuit repudiandi vocabulum: ſed malui Vulgatam verſionem retinere: quanuis potius reſpondeat τῷ ἀφιέναι, quòd appareat Euangeliſtas atque etiam Paulum in re duriſſima quæſiuiſſe molliſſimum aliquod vocabulum, ideóque libentius dicere ſolitos ἀπολύειν, vel ἀφιέναι, quàm ἀποπέμπεσθαι, vel ἐκβάλλειν: quæ propria quidem ſunt, ſed duriora.

20 Ταῦτα δὲ αὐτοῦ ἐνθυμηθέντος, ἰδού, ἄγγελος Κυρίου κατ᾽ ὄναρ ἐφάνη αὐτῷ, λέγων, Ἰωσὴφ υἱὸς Δαβίδ, μὴ φοβηθῇς παραλαβεῖν Μαριὰμ τὴν γυναῖκά σου. τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθέν, ἐκ Πνεύματός ἐστιν ἁγίου.

Luc. 1. c. 38. 21 Τέξεται δὲ υἱόν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ ΙΗΣΟΥΝ. αὐτὸς γὰρ σώσει τὸν λαὸν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν. Act. 4. b. 11.

22 (Τοῦτο δὲ ὅλον γέγονεν ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ Κυρίου διὰ τοῦ προφήτου, λέγοντος,

20 Hæc autem quum cogitaſſet, ecce, angelus Domini in ſomnio apparuit ei, dicens, Ioſeph fili Dauid ne metuito accipere Mariam vxorem tuam. Nam quod in ea genitum eſt, ex Spiritu ſancto eſt.

21 Pariet autẽ filium, ‖ & vocabis nomen eius IESVM. Ipſe enim ‖ ſeruabit populũ ſuum ex peccatis ipſius.

22 (Porro totum hoc factũ eſt vt impleretur quod ait Dominus per Prophetam, dicentem,

20 Hæc autem eo cogitante, ecce, angelus Domini apparuit in ſomnis ei, dicẽs, Ioſeph fili Dauid noli timere accipere Mariã uxorẽ tuã. quod enim in ea natum eſt, de Spiritu ſancto eſt.

21 Pariet autem filiũ, & uocabis nomen eius IESVM. ipſe enim ſaluũ faciet populum ſuum à peccatis eorum.

22 (Hoc aũt totũ factũ eſt ut adimpleretur quod dictũ eſt à Domino per Prophetam, dicentem,

20 Quum cogitaſſet, αὐτοῦ ἐνθυμηθέντος. id eſt ἐννοήσαντος, quum apud ſe conſtituiſſet, ſeruata Aoriſti ſignificatione. Vulg. & Eraſmus, Eo cogitante. Ecce, ἰδού. Hebræis הנה, qua particula ſingulis penè verſibus vtuntur. Interdum tamen hæc ipſius vis eſt vt lectorem præparet ad aliquid inſigne & mirificum audiendum. In ſomnio, κατ᾽ ὄναρ. id eſt, Nocturna viſione. Nam κατ᾽ ſæpe idem valet quod In, vel Per. Vulgata & Eraſmus, In ſomnis maluerunt interpretari, quaſi ſcriptum ſit ἐνύπνιον. Atqui ὕπνος & ὄνειρος ſiue ὄναρ inter ſe differunt, non minus quàm ſomnus à ſomnio. quod indicat hic Homeri verſiculus Iliad. β, θεῖός μοι ἐνύπνιον ἦλθεν ὄνειρος. Ne metuito, μὴ φοβηθῇς. Vulgata, Noli timere: quo modo vbique fere conuertere ſolet prohibendi particulam. Eraſmus, Ne metuas. Hæc autem indicant, timore Dei adductum Ioſephum cogitaſſe de ſponſa repudianda, ſiue quòd (vt antè dixi) alii viro obnoxiam arbitraretur: ſiue quòd adulteram fouere nullo modo ſibi fas aut honeſtũ eſſe ſciret. Accipere, παραλαβεῖν, traditã videlicet tibi à parentibus vel cognatis. Nam ſeruari hîc debet vis præpoſitionis παρὰ pro ἀπό, quam ſatis probat vniuerſa Demoſthenis oratio περὶ τοῦ Ἁλοννήσου, in qua diſputatur de his duobus vocabulis, λαμβάνειν & ἀπολαμβάνειν. Eraſmus, eorum ſequutus opinionem qui virginitatis votũ hîc ſomniant, conuertit Adiungere: perinde acſi ſcriptum eſſet προσλαβεῖν: atque interpretatur Adiungere in conſuetudinem vitæ. iam enim, inquit, acceperat, ſed diuortium meditabatur. quam interpretationem neque veram, neque veriſimilem eſſe opinor. Vxorem tuam, τὴν γυναῖκά σου, quæ tibi pacta eſt pro vxore. Falluntur qui hæc verba ſic accipiunt quaſi iam antè Maria eſſet quidẽ nupta, ſed Ioſephus ex voto ab ea abſtineret. tantùm enim eã Ioſephus deſponderat, vt ſuprà diximus. Verùm quæ deſponſa erat, iam pro vxore habebatur, niſi quid incidiſſet quod ſponſalia dirimeret. quamobrem etiam pro adultero puniebatur non minus qui deſpõſam quàm qui nuptam corrupiſſet, Deut. 22. c. 23. Poſſumus & interpretari τὴν γυναῖκά σου, Vt ſit vxor tua, vt Marci 12. b. 23. vbi tamen non additur articulus, nec pronomen. Itaque non erit hîc ſimplex appoſitio, ſed ſupplendum erit εἰς τὸ εἶναι, cuiuſmodi eclipſis apud Hebræos paſſim occurrit. Genitum eſt, γεννηθέν. Hîc propriè accipitur τὸ γεννᾶσθαι, quum ſuprà poſitum ſit αὐτὴ τοῦ τίκτειν. Sed ſciendum eſt hoc verbum, ſicut apud Hebræos ילד, & Gignere apud Latinos, de iis etiam dici in quorum ortu nullus pater interuenit, ſicut hoc loco non eſt exiſtimandum Spiritum ſanctum ex ſeſe generaſſe Chriſti corpus, ſed ex ipſius virginis ſubſtantia feciſſe, ſiue cõdidiſſe. Vulg. Natum, τεχθέν. Eraſmus, Conceptum, συλληφθέν. Ex Spiritu ſancto, ἐκ Πνεύματος ἁγίου. Vulgata, De Spiritu ſancto. Eraſmus, A Spiritu ſancto. Et ſanè conſtat, ſæpe has præpoſitiones permutari: malui tamen ἐκ præpoſitionẽ retinere. quanquam ſiquis veretur ne hæc interpretatio fanaticis illis fauere videatur qui corpus Chriſti ſpirituale faciunt, tanquam ἐκ materiam declaret, illis licebit vti præpoſitione á.

21 Seruabit, σώσει. id eſt Liberabit. Neque video cur aliter fuerit vertẽdum. Virg. Seruatum ex vndis. Vulgata & Eraſmus, Saluum faciet, periphraſi (vt opinor) minimè neceſſaria. Apparet autem vel ex hoc loco, quem Ἰησοῦν Græci, Ieſum Latini vocant, Hebraicè dici ישוע à ישע, quod declarat τὸ σώζειν: vt planè inepta ſint Oſiandri & quorundam in hunc locum commenta. Ipſius, αὐτῶν. Ad verbum, Eorum. Numeri autem mutatio ex Hebræorum idiomate nata eſt, qui in nominibus collectiuis, eiuſmodi dicendi genera frequenter vſurpant, vt & Græci & Latini interdum.

22 Impleretur, πληρωθῇ. Vulgata, Adimpleretur. Eraſmus, Perficeretur. id eſt πλειωθῇ. quia hoc dicendi genus (inquit) Latinis auribus eſt ignotum, niſi quum ſentimus addi quod deerat rei conſummandæ. Atqui Cicero multis locis vſurpat Implere pro Præſtare. quo ſenſu videtur hîc vſurpatum. Neque verò hoc annotaſſem niſi voluiſſem ſemel eſſe dictum quod ſæpiſſime fuiſſet nobis repetendum. Per Prophetam, διὰ τοῦ προφήτου. Nonnulla exemplaria nomen habent Eſaiæ expreſſum. Vide infrà 2. b. 17.

23 Ἰδοὺ, ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἕξει, καὶ τέξεται υἱὸν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ· ὅ ἐστι, μεθερμηνευόμενον, μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός.

24 Διεγερθεὶς δὲ ὁ Ἰωσὴφ ἀπὸ τοῦ ὕπνου, ἐποίησεν ὡς προσέταξεν αὐτῷ ὁ ἄγγελος Κυρίου, καὶ παρέλαβε τὴν γυναῖκα αὐτοῦ.

25 Καὶ οὐκ ἐγίνωσκεν αὐτὴν, ἕως οὗ ἔτεκε τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον· καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ ΙΗΣΟΥΝ.

Κεφάλαιον β.

1 ΤΟΥ δὲ Ἰησοῦ γεννηθέντος ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας, ἐν ἡμέραις Ἡρῴδου τοῦ βασιλέως, ἰδοὺ, μάγοι ἀπὸ ἀνατολῶν παρεγένοντο εἰς Ἱεροσόλυμα,

2 Λέγοντες, Ποῦ ἐστιν ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; εἴδομεν γὰρ αὐτοῦ τὸν ἀστέρα ἐν τῇ ἀνατολῇ, καὶ ἤλθομεν προσκυνῆσαι αὐτῷ.

23 ‖Ecce, virgo quædam vterum feret, & pariet filium, & vocabis nomen eius Emmanuel: quod est, si interpreteris, Nobiscum Deus.)

24 Experrectus autẽ Ioseph ex somno, fecit vt ei imperarat angelus Domini, & accepit vxorem suam:

25 Et non cognouit eam, quousque peperisset filium illum suum primogenitum: vocauitque nomen eius IESVM.

CAP. II.

1 QVVM ergo natus esset Iesus in *ea* Bethleem *quæ est* Iudææ, temporibus Herodis regis, ecce, magi ab Oriẽte aduenerunt Hierosolyma,

2 Dicentes, Vbi est ille rex Iudæorum qui natus est? vidimus enim eius stellam in Oriente, & venimus vt adoremus eum.

23 Ecce, virgo in vtero habebit, & pariet filiũ, & vocabunt nomen eius Emmanuel: quod est interpretatum, Nobiscũ Deus.) Esaiæ 7.c.14.

24 Exurgẽs autẽ Ioseph à sõno, fecit sicut præcepit ei angelus Domini, & accepit coniugem suam.

25 Et nõ cognoscebat eã, donec peperit filiũ suũ primogenitum: & vocauit nomẽ eius IESVM.

CAP. II.

1 QVũ ergo natus esset Iesus in Bethleem Iudææ, in diebus Herodis regis: ecce magi ab Oriente venerunt Ierosolymam, Luc.2.a.6.

2 Dicentes, Vbi est qui natus est rex Iudæorũ? vidimus enim stellam eius in Oriente, & venimus adorare eum.

23 Virgo quædã, ἡ παρθένος. Huius particulæ Quædam apud Latinos ea vis est quæ articuli Græci hoc loco. ה quoq; litera nõ frustra est addita in Hebræo, nimirũ vt insignis quædã Virgo significetur, ab æterno videlicet selecta. Et vocabis, καὶ καλέσεις. Scio in plerisque exẽplaribus legi, καὶ καλέσουσι. id est, & vocabũt. vel, & vocabitur: quam etiã lectionẽ sequitur Iustinus Martyr in Dialogo πρὸς Τρύφωνα: sed quũ nonnulla antiqua exẽplaria cum Hebræis fontibus cõsentiãt, & hæc apostrophe Prophetæ Spiritu Dei correpti, & Virginem post tot secula nasciturã, quasi præsentem alloquentis, magnã vim habere videatur, sequutus sum in hac re iudicium meum, nulla (vt opinor) sensus iniuria. Quod est, si interpreteris, ὅ ἐστι, μεθερμηνευόμενον. Vulgata, Quod est interpretatum. Erasmus, Quod siquis interpretetur, sonat. Illud est ambiguum, hoc à Græcis recedit.

24 Experrectus autem Ioseph, διεγερθεὶς δὲ ὁ Ἰωσήφ. Erasmus, Excitatus autem Ioseph: sed hoc quidem loco plus est τὸ διεγείρεσθαι quàm excitari. Vulgata, Exurgens autem Ioseph. id est ἀναστάμενος δὲ Ἰωσήφ. Imperarat, προσέταξεν. Præterita perfecta & Aoristi sæpe cum plusquamperfectis confunduntur à Græcis. Vulgata, Præcepit. quo vno vocabulo in hac re fere vti solet. Nos autem, quum diuersis vocabulis vtantur sacri scriptores, conabimur cuique Græco Latinum aliquod opponere.

25 Quousque, ἕως οὗ. Notandum est aduersus Heluidianos, ἕως interdum ita referri ad tempus præcedens vt de sequenti non affirmetur contrariũ: quod satis indicãt vel postrema verba huius Euangelii, ἰδοὺ, ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας, ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. id est, Ecce, vobiscũ sum vsque ad consummationem seculi. Ex quibus verbis colligere non possis, Christum non esse nobiscum futurum post consummationem seculi. Neque aliter interdum accipitur particula עד apud Hebræos, vt 2.Sam. 6. d.23: vbi dicitur Michol nullos liberos sustulisse, vsque ad diem obitus sui. Filium illum suũ, τὸν υἱὸν αὐτῆς. Vulgata & Erasmus, Filium suum. Nobis autem non videtur Græcus articulus otiosus: ita tamen vt vis eius sit ἀναφορικὴ, non διακριτική. id est, vt de eo agi significetur cuius antè facta est ab angelo mentio: non autem vt filius hic ab aliis Mariæ filiis distinguatur, quos ego quidẽ nullos fuisse credo. Assentior enim iis qui de Maria virgine, vt selectissimo organo, sanctissimè sentiũt.

Vocauitque nomen eius Iesum, καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν. id est, (vt fere dicunt Græci) ἐκάλεσεν αὐτὸν Ἰησοῦν τοὔνομα, Latini, Vocauit eum Iesum nomine.

IN CAPVT II.

1 Ergo, δέ. Erasmus, autẽ. Sed (vt existimo) hæc particula hoc loco non est discretiua (vt vocant), sed potius συμπλεκτικὴ τῆς διανοίας, id est, copulatiua sentẽtiæ (vt Grammaticorum more loquar) sicut sæpe apud Latinos Ergo & Igitur. Natus esset, γεννηθέντος. Cur ita vertere hoc loco maluerim, vide superioris capitis versum 16. In *ea* Bethleem *quæ est* Iudææ, ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας. Sic loquuntur Hebræi, vt Iudicum 19.d.18 dicitur Bethleem Iuda: id est Bethleem quæ est in tribu Iuda. quod addi solet ad alterius differentiam, quæ est in tribu Zabulon, id est in Galilæa inferiore. Vulgata vertit, In Bethleem Iudææ. Erasmus, vt Hebraismum molliret, addidit [ciuitate] appellatiuum. Sed hoc quoque non satis exprimit differẽtiam illam: itaque aliquid amplius suppleui. Præpositionem quoque hîc & aliis locis seruaui, quam tamen Latini vrbium nominibus vel nunquam, vel certè rarò præponũt, quia videlicet obliquorũ terminatio casum indicat. Ego verò inflexione vocem mutare nolui, quam Græcè scribens Euangelista retinuit. Quare necessariò vsurpanda fuit præpositio tum hoc loco tum plurimis aliis. Iudæa autem hic intelligitur regio: sic propriè dicta à tribu Iuda, sub qua etiam tribus Beniamin comprehenditur: distinguitúrque à Samaria, Peræa, Trachonitide, & vtraque Galilæa. Magi, μάγοι. Persicum vocabulum, apud Persas honestum. Ita enim suos sacerdotes, aut (vt alii volunt) philosophos vocabant. Apud Græcos autem, & tandem apud Latinos quoque, magorum nomen nonnisi in vitio poni cœpit. Cæterùm magorum gentem Herodotus non in Perside, sed in Media collocat, lib.1, & 3: vt istos quoque, sicut & Chaldæos, appareat non ex artis, sed ex gentis vocabulo fuisse nominatos.

2 Dicentes, λέγοντες. Solent fere Hebræi historias quæ narrantur, inductis ipsis personis explicare. Latini cõtrà plerunque obliquis narrationibus quas vocant, vtuntur: quo modo etiã quidã nuper totam hanc periodum cõuertit. Me verò istius simplicitatis quam Spiritus sanctus amplexus est, nunquã pudebit. Nam certè hæc narratio plus habet energiæ quàm si obliquè aliena dicta referrẽtur, eo quòd nõ tã narrari res quã geri videatur.

Vbi est ille rex Iudæorum qui natus est? ποῦ ἐστιν ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; Vulgata, Vbi est qui natus est rex Iudæorum? Erasmus, Vbi est ille qui natus est rex Iudæorum? Ego vocabulorũ collocationẽ mutaui, vt sensus esset dilucidior. Nam alioqui viderentur magi aliud quærere, nempe, vbi sit ille qui minimè natus est priuatus, sed rex Iudæorum ab ipsis incunabulis. qui sensus non conuenit. Eadem traiectione vsus est Lucas 19.f.38.

3 Ἀκούσας δὲ Ἡρώδης ὁ βασιλεὺς ἐταράχθη, καὶ πᾶσα Ἱεροσόλυμα μετ' αὐτοῦ.

4 Καὶ συναγαγὼν πάντας τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ γραμματεῖς τοῦ λαοῦ, ἐπυνθάνετο παρ' αὐτῶν ποῦ ὁ Χριστὸς γεννᾶται.

5 Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας. οὕτω γὰρ γέγραπται διὰ τοῦ προφήτου,

6 Mich.5.a.2. iohan.7.f.41. Καὶ σὺ Βηθλεὲμ γῆ Ἰούδα, οὐδαμῶς ἐλαχίστη εἶ ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰούδα. ἐκ σοῦ γὰρ ἐξελεύσεται ἡγούμενος, ὅστις ποιμανεῖ τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραήλ.

7 Τότε Ἡρώδης λάθρα καλέσας τοὺς

3 His autem auditis Herodes rex turbatus est, & ¨tota Hierosolyma cum eo.

4 Et conuocatis omnibus ¨principibus Sacerdotum & ¨Scribis populi, percontatus est ab eis vbi Christus nasceretur.

5 At illi dixerunt ei, ¨In *ea* Bethleẽ *quæ est* Iudææ. Sic enim scriptum est per Prophetam,

6 ‖Et tu Bethleem ¨terra Iuda, ¨nequaquam minima es ¨inter duces Iuda. ex te enim exibit ¨Dux qui ¨pascet ¨populũ illum meum Israel.

7 Tum Herodes clam ¨vocatis

3 Audiẽs autẽ Herodes rex, turbatus est, & omnis Ierosolyma cũ illo.

4 Et congregans omnes principes Sacerdotũ et Scribas populi, sciscitabatur ab eis ubi Christus nasceretur.

5 At illi dixerunt ei, In Bethleẽ Iudæ. sic enim scriptũ est per Prophetã

6 Et tu Bethleem terra Iuda, nequaquã minima es in principibus Iuda. ex te enim exiet Dux qui regat populũ meum Israel.

7 Tũc Herodes clã uo-

3 Tota Hierosolyma, πᾶσα Ἱεροσόλυμα. Erasmus, Tota Hierosolymorum vrbs: offensus mutatione declinationis, quia Hierosolyma paulo antè plurali numero vsurpat Euãgelista: sed hoc ego nihil moror. Nã Cicero etiam ipse pro Flacco, vtroque genere vsus est in hac vrbe appellanda. Quòd autem Egesippus vocatam esse putat Hierosolymam quasi ἱερὸν Σολυμῶν, & Eusebius, quasi ἱερὸν Σολομῶντος, hoc certè arguit magnam Hebraicæ linguæ imperitiam: vnde etiam factum puto vt librarii huic nomini aspirationem præposuerint.

4 Principibus sacerdotum, ἀρχιερεῖς. Erasmus, Pontificibus. id est, primariis sacerdotibus: quales erãt posteri Aharonis, in viginti quatuor classes distributi, vt apparet ex 1. Paralip. 24.b.5. vbi etiam vocãtur principes sanctuarii: & 2. Paral. 36.c.14 disertè principes Sacerdotum dicũtur. Theophyl. in cap. 14 Marci, ita vocatos esse existimat qui aliquando Põtifices maximi fuissent: sicut Romæ dicebantur Prætorii, Quæstorii, Consulares. Nam eo tempore venale factum erat summum sacerdotium, ita vt iam perpetuum non esset. Sed hoc commentitium esse, ex iis apparet quæ paulo antè attulimus. Erasmus hoc loco pontifices interpretatur: ego verò malui, discriminis causa, Põtificis nomen vni Pontifici Maximo seruare. Scribis, γραμματεῖς. Sic Hebræi vocant Legis interpretes, à verbo ספר, quod enarrare etiam & exponere significat. Apparet autẽ à Græcis sic dictos quòd sicut scribæ publicarum tabularum custodes erant, sic penes istos, tanquam sequestres, libri Legis essent velut depositi, cuius videlicet interpretatio ipsis erat commissa. Ideóque adiunxit Euangelista τοῦ λαοῦ, populi: acsi dicas, publicos Legis interpretes. Nos igitur vocabulum longa iam consuetudine à sacris scriptoribus vsurpatum, libenter retinuimus. Nam quòd nonnulli Scribarum appellatione intelligunt lictores, & eos omnes quibus exequendæ iudicum sententiæ munus incumbit, id ne in vetere quidem Testamento perpetuum est: sicut constat ex 2. Reg. 22.a.3 de Saphan, qui librum Legis inuentũ, non vt quilibet ex ordine scribarum, sed vt primarius doctor interpretatus est, atque adeo ex multis locis Ezræ & Nehemiæ. In nouo autem Testamento legisperitos & doctores hoc nomine significari, facilè (vt spero) mihi concedet quisquis diligẽter expenderit quæ scripta sunt Matthæi 7.d.29, item 17.b.10, item 23.a.2. Marci 12.c.28. Lucæ 7.e.30, item 11.f.46. 1. Corinth. 1.c.20. Erant autem & ipsi Sanhedrim, id est ordinarii iudices, vt apparet ex Num. 11.c.16: & interdũ dicebãtur מחוקקים à verbo חקק, quod & scribere & statuere declarat: qua ratione etiam γραμματεῖς & νομικοὶ dici possunt, quoniam eorum Senatusconsulta pro lege habebantur. Quos autem solent Euangelistæ vocare πρεσβυτέρους λαοῦ, & à Scribis distinguere, erant ii quoque eiusdem ordinis, & pars summi concilii, de quo infrà dicemus, 5.c.22. Nam vltra Sacerdotes & Leuitas, & eos qui populo præerãt in centurias & decurias distributo, in idem conciliũ etiã accensebãtur qui peritia Legis & authoritate pares illis habebantur: cuiusmodi erant Christi tẽpore Pharisaicæ sectæ homines, & Sadducæi. Hæc autem ita esse liquet ex Num. 11.c.16, Deut. 1.c.13, & libro Sanhedrim.

5 In *ea* Bethleem *quæ est* Iudææ, ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας. Vulgata, Iudæ. videtur enim legisse Ἰούδα, pro τῆς Ἰουδαίας.

6 Terra Iuda, γῆ Ἰούδα. id est, quæ in Iudæa sita es, quæ pars es tribus regionis Iuda. Nam mihi quidẽ durum videtur γῆν interpretari pro vrbe, quomodo tamẽ Euripides in Hecuba vsurpauit. Alia exẽplaria habẽt τῆς Ἰουδαίας, Iudææ, quod planius est. In Michæa legitur Bethleẽ Ephratha. Est enim hoc alterũ vrbis cognomẽtũ, quo ab altera discernitur. Nequaquã minima es, οὐδαμῶς ἐλαχίστη εἶ. Hanc lectionẽ sequitur etiã Iustinus, quũ tamen in Hebræo legatur צעיר, & in Græca editione ὀλιγοστὸς εἶ. vt quod Michæas 5.a.1 in Hebræo negat, videatur hîc affirmari. Alii igitur existimant in posteriore membro subaudiri apud Prophetã aduersatiuã particulã: quod videtur sẽsus ipse postulare, & alibi etiã reperitur, vt Psal. 119. ver. 141, & 157, & Ioh. 9.f.30: vt totus loc⁹ ita sit legẽdus, Et tu Bethleẽ Ephratha, paruula es inter chiliadas Iuda: ex te *tamẽ* egredietur mihi qui sit dominator in Israele. Ita igitur fiet vt eadem sit Michææ & Matthæi sententia. Sed alii simpliciter sentiũt, Matthæũ respexisse ipsius prophetiæ exitũ, ac proinde non minimã dixisse, quam Propheta, nondũ videlicet nato Christo, minimã vocauit. In summa, apparet Prophetã significare voluisse, hoc oppidulũ, quãuis exiguũ, Messiæ tamẽ exortu nobilissimum ac celeberrimũ fore: quod paulo apertius declarat Græca hæc interpretatio. Inter duces, ἐν τοῖς ἡγεμόσιν. Vulgata, in principibus. In Hebræo legitur באלפי. hoc est in chiliadibus, seu potius inter chiliarchas. Distributus enim erat populus Israeliticus in chiliadas, sicut apparet ex cap. Exod. 18.d.25, & Gedeonis oratione, Iudic. 6.b.15.

Dux, ἡγούμενος. Participiũ loco nominis, id est ἡγεμών, quod Hebræis est vsitatissimũ. Pascet, ποιμανεῖ. Vulgata, reget; quod respondet τῷ εὐθύνειν. Erasmus, Gubernaturus est. id est κυβερνήσει. Ego elegantẽ sanè metaphoram seruaui. Sic solet Homerus reges ποιμένας λαῶν vocare. Populum illum meum Israel, τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραήλ. Articulum expressi, cuius emphasis hoc loco non fuit negligenda, quum bis repetatur à Domino, vt suam in illum vnum populum beneuolentiam singularem declaret. 7 Vocatis, καλέσας. Erasmus, Accersitis. id est

μάγους, ἠκρίβωσε παρ' αὐτῶν τὸν χρόνον τοῦ φαινομένου ἀστέρος.

8 Καὶ πέμψας αὐτοὺς εἰς Βηθλεέμ, εἶπε, Πορευθέντες, ἀκριβῶς ἐξετάσατε περὶ τοῦ παιδίου· ἐπὰν δὲ εὕρητε, ἀπαγγείλατέ μοι, ὅπως κἀγὼ ἐλθὼν προσκυνήσω αὐτῷ.

9 Οἱ δὲ, ἀκούσαντες τοῦ βασιλέως, ἐπορεύθησαν. καὶ ἰδοὺ, ὁ ἀστὴρ ὃν εἶδον ἐν τῇ ἀνατολῇ, προῆγεν αὐτοὺς, ἕως ἐλθὼν ἔστη ἐπάνω οὗ ἦν τὸ παιδίον.

10 Ἰδόντες δὲ τὸν ἀστέρα, ἐχάρησαν χαρὰν μεγάλην σφόδρα·

11 Καὶ ἐλθόντες εἰς τὴν οἰκίαν, εὗρον τὸ παιδίον μετὰ Μαρίας τῆς μητρὸς αὐτοῦ· καὶ πεσόντες προσεκύνησαν αὐτῷ, καὶ ἀνοίξαντες τοὺς θησαυροὺς αὐτῶν, προσήνεγκαν αὐτῷ δῶρα, χρυσὸν, καὶ λίβανον, καὶ σμύρναν.

12 Καὶ χρηματισθέντες κατ' ὄναρ μὴ ἀνακάμψαι πρὸς Ἡρώδην, δι' ἄλλης ὁδοῦ ἀνεχώρησαν εἰς τὴν χώραν αὐτῶν.

13 Ἀναχωρησάντων δὲ αὐτῶν, ἰδοὺ ἄγγελος Κυρίου φαίνεται κατ' ὄναρ τῷ Ἰωσὴφ, λέγων, Ἐγερθεὶς παράλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ φεῦγε εἰς Αἴγυπτον, καὶ ἴσθι ἐκεῖ ἕως ἂν εἴπω σοι. μέλλει γὰρ Ἡρώδης ζητεῖν τὸ παιδίον, τοῦ ἀπολέσαι αὐτό.

14 Ὁ δὲ, ἐγερθεὶς παρέλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ νυκτὸς, καὶ ἀνεχώρησεν εἰς Αἴγυπτον.

magis, "exquisiuit ab eis "quo tēpore stella apparuisset.

8 "Et eis Bethleem dimissis, dixit, Profecti illuc, "penitus exquirite de puerulo: postquam autem inueneritis, renunciate mihi, vt & ego veniam & adorem eum.

9 Ipsi verò audito rege, profecti sunt. & ecce, stella quam viderāt in Oriente, "præibat eis, donec venit stetitque "supra locū in quo erat puerulus.

10 Visa autem stella, gauisi sunt gaudio magno valde:

11 Et ingressi domum, "inuenerunt puerulum cum Maria matre ipsius: & "procidentes adorauerūt eum: apertisque thesauris suis, obtulerunt ei munera, aurum, & thus, & myrrham.

12 Et diuinitus admoniti in somnio "ne reuerterētur ad Herodem, per aliam viam regressi sunt in regionem suam.

13 Ipsis autem regressis, ecce, angelus Domini "apparet in somnio Ioseph, dicens, Experrectus accipe puerulum & matrem eius, & fuge in AEgyptū: & esto illic vsquedum dixero tibi. Futurum est enim vt Herodes quærat puerulum ad eum perdendum.

14 Ille verò experrectus accepit puerulum & matrē eius nocte, & "secessit in AEgyptum.

atis magis, diligenter didicit ab eis tempus stellæ quæ apparuit eis.

8 *Et mittens illos in Bethleē, dixit, Ite, & interrogate diligēter de puero: & quū inueneritis, renunciate mihi, ut & ego ueniēs adorē eum.*

9 *Qui quū audissent regē, abierūt. & ecce, stella quā uiderant in Oriēte, antecedebat eos, usquedū ueniēs staret suprà ubi erat puer.*

10 *Videtes autem stellā, gauisi sunt gaudio magno ualde.*

11 *Et intrātes domū, inuenerūt puerū cum Maria matre eius: & procidentes adorauerūt eū: & apertis thesauris suis, obtulerūt ei munera aurū, thus, & myrrhā.*

12 *Et respōso accepto in somnis ne redirēt ad Herodē, per aliā uiam reuersi sūt in regionē suā.*

13 *Qui quū recessissent, ecce, angelus Domini apparuit in sōnis Ioseph, dicens, Surge & accipe puerū & matrē eius, et fuge in AEgyptū: & esto ibi usquedū dicā tibi. futurū est enim ut Herodes quærat puerū ad perdendum eum.*

14 *Qui consurgens accepit puerū & matrē eius nocte, & secessit in AEgyptum.*

μεταπεμψάμενος. Exquisiuit, ἠκρίβωσε. Vulgata, Diligenter didicit. Erasmus, Accuratè perquisiuit. Vocabulum Græcum significat in genere, summa & exquisita diligentia aliquid facere. Quo tempore stella apparuisset, τὸν χρόνον τοῦ φαινομένου ἀστέρος. Vulgata, Tempus stellæ quæ apparuit eis. Ad verbum, Tempus apparentis stellæ. Erasmus (quem sequor) mihi videtur hunc hellenismum optimè expressisse. est enim positum φαινομένου pro φανέντος.

8 Et eis Bethleem dimissis, καὶ πέμψας αὐτοὺς εἰς Βηθλεέμ. Erasmus expunxit pronomen, & vertit πέμψας, iussis ire. id est, κελεύσας ἰέναι. Ego verò existimo, regem illis à se dimissis, blandè & benignè iter commonstrasse. Penitus exquirite, ἀκριβῶς ἐξετάσατε. Vulgata, Interrogate diligenter, neutro duorum vocabulorum satis expresso. Erasmus, Accuratè, id est ἐπιμελῶς.

9 Præibat, προῆγεν. Vulgata, Antecedebat. Erasmus, Præcedebat. quod & ipsum Latinis significat ita præcedere vt sis dux viæ. sed illud propius abest à Græco. Subauditur autem reciprocum pronomen, sicut accidit in coniugatione quam Hebræi Hithpahel vocant. Virg. lib. 8, Haud secus Æneas se matutinus agebat. Supra *locum in* quo, ἐπάνω οὗ. Vulgata, suprà vbi. Suppleuit Græcorum eclipsin Erasmus, quem sequuti sumus. Est autem hæc integra loquutio, ἐπάνω τοῦ τόπου ἐφ' οὗ. atque inde factum est vt οὗ degenerarit in aduerbium loci.

11 Inuenerunt, εὗρον. In omnibus vetustis exemplaribus scriptum erat εἶδον, viderunt. Procidentes, πεσόντες. Erasmus, prostrati. Ad verbum, quum cecidissent. Significatur autem adorantium gestus. Sic Latinè Accidere alicui dicitur qui prostratus alicui supplicat.

12 Diuinitus admoniti, χρηματισθέντες. Vulgata, Respōso accepto: non satis propriè, quia percontantibus demum respōsum datur. Erasmus, Oraculo admoniti. Ego verò etsi religionem nullam statuo in vocabulis, tamen Oraculum libens refugio, veluti idolorum superstitione cōtaminatum. Dicitur autem χρηματίζεσθαι is quem Deus colloquio suo dignatur, etiamsi nihil tale quærat vel expectet. Itaque hūc locum interpretatur Iustinus Martyr, Dialogo πρὸς Τρύφωνα, κατ' ἀποκάλυψιν κελευσθέντες. id est, per arcanam declarationem iussi. Ne reuerterentur, μὴ ἀνακάμψαι. Vulgata, Ne redirent. id est, μὴ ἐπανελθεῖν. Verbū autem ἀνακάμπτειν nauale esse videtur, & propriè significat in contrariā partē flectere: sicut ἀναστρέφειν de peditib⁹ & equitibus dicitur. Diodorus libro ιη, ὁ δὲ πεμφθεὶς ναύαρχος ἀνέκαμψεν εἰς Καρχηδόνα. id est, præfect⁹ autē classi qui missus fuerat, versus Carthaginē cursū reflexit.

13 Apparet, φαίνεται. Vulgata, Apparuit. Cōuenit tempus præsens narrationibus etiam rerum præteritarum. Sextū exēplar scriptū habebat ἀποκτεῖναι: quā lectionē si sequaris, optimè vertes ex Cicerone pro Sextio, Ad necē.

14 Secessit, ἀνεχώρησεν. Præpositio ἀνὰ hìc idē valet quod χωρίς: paulo antè verò in eodē verbo, idē quod πάλιν.

Καὶ ἦν ἐκεῖ ἕως τῆς τελευτῆς Ἡρώδου·
ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ Κυρίου
Osee 11.a.1. διὰ τοῦ προφήτου, λέγοντος, Ἐξ Αἰγύ-
πτου ἐκάλεσα τὸν υἱόν μου.

Τότε Ἡρώδης ἰδὼν ὅτι ἐνεπαίχθη ὑ-
πὸ τῶν μάγων, ἐθυμώθη λίαν· καὶ ἀποστεί-
λας ἀνεῖλε πάντας τοὺς παῖδας τοὺς ἐν
Βηθλεέμ, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ὁρίοις αὐτῆς, ἀ-
πὸ διετοῦς, καὶ κατωτέρω, κατὰ τὸν χρόνον ὃν
ἠκρίβωσε παρὰ τῶν μάγων.

Τότε ἐπληρώθη τὸ ῥηθὲν ὑπὸ Ἱερε-
μίου τοῦ προφήτου, λέγοντος,

Hier.31.c.15. Φωνὴ ἐν Ῥαμᾷ ἠκούσθη, θρῆνος καὶ
κλαυθμὸς καὶ ὀδυρμὸς πολύς, Ῥαχὴλ κλαί-
ουσα τὰ τέκνα αὐτῆς· καὶ οὐκ ἤθελε παρα-
κληθῆναι, ὅτι οὐκ εἰσί.

Τελευτήσαντος δὲ τοῦ Ἡρώδου, ἰδού,
ἄγγελος Κυρίου κατ' ὄναρ φαίνεται τῷ
Ἰωσὴφ ἐν Αἰγύπτῳ,

15 Et fuit illic vsque ad obitū
Herodis: vt impleretur quod ait
Dominus per Prophetam, di-
centē, ‖Ex AEgypto vocaui Fi
lium meum.
16 Tum Herodes, quùm vidis-
set *se* illusum esse à magis, ex-
canduit valde: & missis *carnifici-
bus* interemit omnes pueros qui
erant in Bethleem, & in omni-
bus finibus eius, à bimulis &
inferioribus, secundū tempus
quod exquisierat ex magis.
17 Tunc impletum fuit quod
ait Dominus per Hieremiā Pro
phetam, dicentem,
18 ‖Vox in Rhama audita est,
lamentatio & fletus & eiula-
tus multus, Rachel plorans fili-
os suos: & noluit consolationē
admittere *de eo* quòd non sint.
19 Quum autem obiisset He-
rodes, ecce, angelus Domini
in somnio apparet Ioseph in
AEgypto,

15 *Et erat ibi usque ad
obitum Herodis: ut ad-
impleretur quod dictū
est à Domino per Pro-
phetam, dicentem, Ex
AEgypto uocaui Filiū
meum.*
16 *Tūc Herodes, uidēs
quoniam illusus esset à
magis, iratus est ual-
de: & mittens occidit
omnes pueros qui erāt
in Bethleem, & in om
nibus finibus eius, à bi-
matu & infra, secūdū
tempus quod exquisie
rat à magis.*
17 *Tunc adimpletū est
quod dictū est per Iere
miā Prophetā, dicentē,*
18 *Vox in Rhama audi
ta est, ploratus & ulu
latus multus, Rachel
plorās filios suos: et no
luit cōsolari, qa nō sūt.*
19 *Defuncto autem He
rode, ecce, angelus Do
mini apparuit in som
nis Ioseph in AEgypto,*

15 Et fuit καὶ ἦν. Vulg. Et erat. Vide caput primum versiculo 18. Obitum, τελευτῆς. Ita vocant Græci mortē metonymicè, quòd (vt inquit Demosthenes) sit πέρας τοῦ βίου ἑκάστῳ. alioqui τελευτὴ extremum significat cuiuscunque rei, adeò quidem vt τελευτὴ θανάτοιο, interdum mortem ipsam apud Hom. declaret. Latini ratione parū dissimili obitum vocant, sumpta metaphora ab iis qui iter faciunt. τελευτὴν igitur vbiq; interpretabimur obitum, & θάνατον mortem.

16 Se illusum esse, ὅτι ἐνεπαίχθη. Vulg. Quoniam illusus esset. Sæpe enim vsurpat has particulas Quoniam & Quia: quæ in hoc dicendi genere sunt barbaræ, atque etiam perobscuræ multis. Excanduit, ἐθυμώθη. Vulg. iratus est. id est ὠργίσθη. Erasm. indignatus est. Cicero θυμὸν excandescentiam interpretatur, quem sequuti sumus. Missis *carnificibus*, ἀποστείλας. Vulg. mittens. Verbum absolutum posuit Matthæus secundū phrasim Hebraicam, Psal. 57. à. 4. ישלח, Mittet è cælo, & liberabit me. quomodo etiam apud Græcos vsurpatur verbum πέμπειν, nullo addito casu. Herodot. in Clio, ἀπεῖπε σφι πέμψας, ὅπλα ἄρήϊα μὴ ἐκτῆσθαι. Eras. ergo vt eclipsin suppleret, vertit, missis satellitibus. At ego, missis carnificibus: quod mihi melius visum est conuenire sceleris atrocitati. in quo Erasmum etiam ipsum sequor, qui ita loqui maluit infrà 14.b.10. Nuper Castellio hunc locum his verbis est interpretatus, Misit interfectum: quàm rectè, iudicēt alii. Mihi quidem ἐμφατικώτερον esse videtur per alium interficere quàm mittere qui interficiat. Interemit, ἀνεῖλε. Vulg. occidit. id est ἐφόνευσεν. Eras. interfecit. id est διεχειρίσατο, vel διειργάσατο. Vide infrà 10.28. Eius αὐτῆς: videlicet Bethleē. neque hîc vllam amphiboliā video, quæ nos cogat ad repetendū antecedens, sicut fecit Eras. A bimulis & inferioribus, ἀπὸ διετοῦς καὶ κατωτέρω. Vetus interpres, à bimatu & infra. Nam etiam in quibusdam exemplaribus legitur κάτω, & eum legisse apparet, ἀπὸ διέτους. id est ἀπὸ διετίας. Sed potius legendum esse, ἀπὸ διετοῦς, præterquam quòd omnium exemplarium consensus probat, Hebræorum etiam idioma confirmat, qui opinor hoc loco dicerent מבן שנתים ולמטה, à filio duorum annorum, & infra: seruata etiam enallage numeri singularis pro plurali. Erasmus, Quotquot essent bimuli & minores: quæ interpretatio longius recedit à Græcis. Secundum tēpus, κατὰ τὸν χρόνον. Hoc nō video cur minus sit Latinè dictum quàm Ciceronis illud, Secundum naturam. Erasmus autem non hoc tantùm loco, sed etiam aliis plurimis mutauit Secundum in Iuxta: quod tamen posterius nusquam legi apud idoneos authores.

17 Quod ait Dominus per Hieremiā Prophetā, dicentem, τὸ ῥηθὲν ὑπὸ Κυρίου διὰ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου, λέγοντος. In codicibus impressis legitur, τὸ ῥηθὲν ὑπὸ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου, λέγοντος. Sed probatur hæc lectio quam sequutus sum, manuscripti exemplaris authoritate: & ita solere loqui Matthæum, superiora ostendunt. Certè magna vis est horum verborum, ex quibus intelligimus, non ipsos Prophetas, sed Dominum ore Prophetarum loqui.

18 Lamentatio, θρῆνος. Hoc vocabulum prætermisit Vulgata, neque etiam legit Iustinus dialogo πρὸς Τρύφωνα. Fletus, κλαυθμός. Vulgata, ploratus. Mihi autē videtur Flere Latinorum à κλαίειν Græcorum deriuatum, quanuis Latinū illud diphthongo non scribatur. Eiulatus, ὀδυρμός. Vulgata, vlulatus. Eras. ploratus. Ego malui eiulatum conuertere quàm fletum vel vlulatum, quorum illud non satis magnam vim habet, hoc potius declarat τὸν ὀλολυγμόν. Consolationē admittere, παρακληθῆναι. Vulg. Consolari, quod passiuè raro dicitur à Latinis. Itaque rectè fecit Erasmus qui periphrasin quæsierit. Cæterùm παρακαλεῖν interdum etiam precari, interdū hortari declarat. Quare variis etiā modis fuit alibi vertendū. *De eo* quòd non sint, ὅτι οὐκ εἰσί. id est, quòd sublati sint, & perempti: siue quòd desierint esse inter homines, more loquendi sacris etiam scriptoribus familiari, vt Psal. 39. b. 14. Addidi autem hæc verba *de eo*, vt locum alioqui satis obscurum illustrarem. Nam quòd Vulg. interpretatur, Quia non sunt, videtur obscurius dictū. Eras. Propterea quòd non sint: quod videtur sensum diuersum ostendere. Neque enim existimo Euangelistam exponere causam quamobrem non admiserit consolationem, sed narrare potius de qua re noluerit consolatione vlla permulceri.

19 Quum autem obiisset, τελευτήσαντος δέ. Vulgata & Erasmus, Defuncto autem. vide suprà versu 15. Obire verò pro mori, absolutè & à Plauto & à Plinio vsurpatur, quod planè respondet Græco verbo τελευτᾶν.

20 Λέγων, Ἐγερθεὶς παράλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ πορεύου εἰς γῆν Ἰσραήλ. τεθνήκασι γὰρ οἱ ζητοῦντες τὴν ψυχὴν τοῦ παιδίου.

21 Ὁ δὲ ἐγερθεὶς παρέλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ ἦλθεν εἰς γῆν Ἰσραήλ.

22 Ἀκούσας δὲ ὅτι Ἀρχέλαος βασιλεύει ἐπὶ τῆς Ἰουδαίας ἀντὶ Ἡρώδου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ἐφοβήθη ἐκεῖ ἀπελθεῖν· χρηματισθεὶς δὲ κατ' ὄναρ, ἀνεχώρησεν εἰς τὰ μέρη τῆς Γαλιλαίας.

23 Καὶ ἐλθὼν, κατῴκησεν εἰς πόλιν λεγομένην Ναζαρέθ, ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τῶν προφητῶν, ὅτι Ναζωραῖος κληθήσεται.

Κεφάλαιον γ.

1 Ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις ἐκείναις παραγίνεται Ἰωάννης ὁ Βαπτιστὴς, κηρύσσων ἐν τῇ ἐρήμῳ τῆς Ἰουδαίας,

2 Καὶ λέγων, Μετανοεῖτε. ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

20 Dicens, Experrectus accipe puerulum & matrẽ eius, & proficiſcere in terram Iſrael. Mortui ſunt enim qui petebant animam pueruli.

21 Ille verò experrectus accepit puerulum & matrem ipſius, & venit in terram Iſrael.

22 Quum autẽ audiſſet Archelaum regnare in Iudæa pro Herode patre eius, timuit illuc abire: verùm diuinitus admonitus in ſomnio, ſeceſſit in partes Galilææ.

23 Et quum eò veniſſet, habitauit in vrbe quæ dicitur Nazareth: vt impleretur quod dictũ eſt per Prophetas, fore vt Nazarenus vocaretur.

CAP. III.

1 TEmporibus autem illis adfuit Iohãnes Baptiſta, prædicans in deſerto Iudææ,

2 Dicénſque, Reſipiſcite. appropinquauit enim regnũ cælorum.

20 Dicẽs, Surge & accipe puerũ & matrem eius, & uade in terrã Iſrael. defuncti ſunt enim qui quærebant animam pueri.

21 Qui conſurgens accepit puerum & matrem eius, & uenit in terram Iſrael.

22 Audiens autẽ quòd Archelaus regnaret in Iudæa pro Herode patre ſuo, timuit illò ire: & admonitus in ſomnis, ſeceſſit in partes Galilææ.

23 Et ueniens, habitauit in ciuitate quæ uocatur Nazareth: ut adimpleretur quod dictũ eſt per Prophetas, Quoniã Nazaræus uocabitur.

CAP. III.

1 IN diebus autem illis uenit Iohannes Baptiſta, prædicans in deſerto Iudææ, Mar.1.a.4. Luc.3.a.3.

2 Et dicẽs, Pœnitẽtiã agite. appropinquauit enim regnũ cælorum.

20 Proficiſcere, πορεύου. Vulg. & Eraſ. Vade. id eſt βάδιζε. Mortui ſunt, τεθνήκασι. Vulg. & Eraſ. Defuncti ſunt, quo modo paulo antè verterant τὸ τελευτᾶν. Animam, τὴν ψυχήν. id eſt vitam, Hebræorum idiotiſmo, à quo nec Græci (præſertim poetæ) abhorrent, nec Latini. Differentiam enim illam animi & animæ ſubtilioribus relinquimus.

22 Patre eius, πατρὸς αὐτοῦ. Fuit Archelaus Herodis magni filius, ex Marthaca Samaritana, regni ſucceſſor relictus à patre: ſed poſtea ab Auguſto factus Iudææ Ethnarcha, quum aliquandiu regis nomine fuiſſet abuſus, tãdem in exilium pulſus eſt.

23 Et quũ eò veniſſet, καὶ ἐλθών. Hæc genera dicendi ſumpta ſunt ab Hebræis, quibus ſunt iſti pleonaſmi frequentes: veluti quum dicunt, Et ſurgens abiit, Et reſpondit, dicens: & ſimilia multa, quæ infinitis locis occurrunt, neque tamen putauimus immutanda. Habitauit, κατῴκησεν. id eſt, ſibi domiciliũ delegit, in quo non cõmoraretur ad tempus, ſed cum familia habitaret, patriæ valedicens. Nam apud Græcos differũt κατοικεῖν & παροικεῖν, ſicut apud Latinos habitare & commorari. Sic enim Cicero, Natura, inquit, domicilium nobis non habitandi, ſed commorandi dedit. Ideo etiam Petrus vitam noſtram παροικίαν vocat eleganter, 1. Epiſt. 1. c. 17. Fateor tamen hanc differentiam non eſſe perpetuam. Illic autem domicilium fixiſſe Ioſephum, vel ex eo liquet quòd propterea Chriſtus vocatus eſt Nazarenus. In vrbe, εἰς πόλιν. Frequẽter εἰς pro ἐν ponitur, vt Mar. 2. a. 1, ὅτι εἰς οἶκόν ἐστι, pro ἐν οἴκῳ, & alibi ſæpe. Itaq; ſatis fuerit ſemel id annotaſſe. Sic apud Hebræos אל pro ב deſeruiente ponitur, vt Gen. 49. c. 29 ,אל-המערה. Fore vt Nazarenus vocaretur, ὅτι Ναζωραῖος κληθήσεται. Vulg. & Eraſ. Nazaræus vocabitur. Nam fieri etiam poteſt vt abundet ὅτι, ſicut alibi frequentiſſimè. Exiſtimo tamen eam particulã indicare, hæc eſſe Euangeliſtæ verba, referentis non tam ipſa Prophetarum verba quàm ſententiam. Nazarenum autem dixi pro Nazaræo, vt diſcrimen aliquod conſtituerem inter nomen gentile & nomen ſectæ: quanuis eorum ſententiam non improbem qui Euangeliſtam putant ad eos quoque reſpexiſſe qui Nazaræi ex voto dicebantur: modò hæc eorum ſententia dextrè intelligatur. Nam commentitiam illam epiſtolam Lentuli cuiuſdã Proconſulis, in qua deſcribitur Chriſti forma & habitus qualis erat Nazaræorum, nemo ſani iudicii homo eſt (opinor) qui non perſpiciat ab homine Romano neque ſcriptam neque conuerſam fuiſſe, ſed ab indocto quopiam confictam: ſicut infinita alia eiuſmodi, quæ nobis hodie lucri cauſa à typographis, partim interpolata, partim ita vt ſunt ineptiſſima, veteris alicuius ſcriptoris nomine proponuntur.

IN CAPVT III.

1 Temporibus autem illis, ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις ἐκείναις. Dierum appellatione apud Hebræos tempus ſignificatur. quod non pigebit nos aliquando imitari: hoc tamen loco putauimus mutandum, propterea quòd inter eas hiſtorias quæ præceſſerunt ea de quibus hîc agitur, ſatis longũ tẽporis interuallũ interceſſit. Caſtellio, Quodã autẽ tẽpore. quàm rectè, ipſe viderit. Adfuit, παραγίνεται. Vulg. Venit, id eſt ἦλθεν. Eraſ. Accedit, id eſt προσέρχεται. Γίνεσθαι verò pro היה accipi, notius eſt quàm vt ſit probandum. Deinde præſens tempus, quanuis narrationibus accommodatum, mutaui in præteritum, quod videtur melius cum ſequentibus & præcedentibus (hoc quidem loco) cohærere, quum hoc facilè patiatur Hebraicæ linguæ ratio. Contrà verò paulo pòſt præteritum interpretabimur per præſens. Prædicans, κηρύσσων, videlicet βάπτισμα μετανοίας, id eſt Baptiſmum reſipiſcentiæ, quod addidit Marcus: quanuis concio quæ ſequitur, ad hoc etiam participium referri poſſit. Frequenter tamen hoc vocabulũ abſolutè ponitur ex conſuetudine, à qua diſcedere noluimus. Quòd autẽ dicitur Iohannes concionatus in ſolitudine, nõ eſt ita accipiendũ quaſi fugerit hominũ cõſpectũ, vt ii poſtea fecerũt qui propterea dicti ſunt eremitæ: ſed deſertũ, ex vulgi conſuetudine, hîc vocatur regio ſaltuoſa, in qua habitabat Zacharias, vt ſcribitur Luc. 1. d. 40. Ibi quoq; fuiſſe domũ Ioab legimus 2. Sam. 2. f. 34, & huius deſerti ſex oppida numerãtur Ioſ. 15. 51.

2 Reſipiſcite, μετανοεῖτε. Vulg. Pœnitentiam agite. Eraſ. quoque eodem modo, ſed addidit, Vitæ prioris. quã

interpretationem multas ob causas repudio: sed ob eam potissimùm, quòd multi imperiti occasionem ex hoc dicendi genere arripuerint falsarum opinionum de satisfactione, quibus hodie agitatur Ecclesia. Cæterùm μετανοεῖν, quum est verbum absolutũ, propriè significat post factum sapere, & de errore admisso ita dolere vt corrigas: quod (vt opinor) Latinis propriè significat resipiscere. Itaque nunquam ponitur nisi in bono: vt (meo quidem iudicio) Ausonius in illo suo epigrammate omnibus noto μεταμέλειαν potius quàm μετάνοιαν dicturus fuerit, si versus pentametri ratio permisisset. Semper enim cum μετάνοια cohæret ὁ σωφρονισμός: sicut hæc duo rectè coniunguntur à Plutarcho in Dialogo πότερα τῶν ζώων φρονιμώτερα. Μεταμέλεσθαι verò declarat post rem aliquã factam solicitum esse & anxium: pro quo Latini dicunt pœnitere, atque id etiam vsurpari potest in vitio. Neque enim propriè complectitur vitæ & consilii mutationem in melius (vt quidam tradunt), sed simpliciter solicitudinem quandam καὶ δυσαρέστησιν (id est displicentiam) exprimit, quæ facit vt rem factam, seu bona seu mala sit, infectam esse velimus, etiam quum non est nouo consilio locus relictus. Itaque Matthæus de Iuda proditore loquens, μεταμεληθείς, inquit, ἀπέστρεψε, non μετανοήσας: tristitiam significans à qua est absorptus. Sic etiam apud Paulum, 2. Cor. 7. b. 8, μεταμέλεσθαι declarat dolorem capere ex eo quod factum erat: & Rom. 11. d. 29 dona Dei dicũtur ἀμεταμέλητα. id est, eiusmodi vt non possint ipsi displicere, quum semel placuerunt: quod Hebræis declarat vocabulum נחם, quum μετανοεῖν potius significetur verbo שוב: vnde תשובה, id est conuersio. Itaque Petrus Act. 3. c. 19, quum μετανοήσατε dixisset, statim subiunxit, καὶ ἐπιστρέψατε, vt illud explicaret. Idem facit Paulus Act. 26. e. 20. Ergo μετανοεῖν & μετάνοιαν vbique interpretabimur resipiscere & resipiscentiam: (ita enim hic nobis loqui liceat) μεταμέλεσθαι verò, pœnitere. Appropinquauit, ἤγγικε. Vide infrà 4. c. 17. Regnum cælorum, ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. id est, regnum cæleste. Respicit autem hoc dicendi genus prædictiones de Messia, & ipsius regno, quod ab ipso etiam vulgo cæleste vocabatur, quia Messiam à Deo expectabat, quanuis quale hoc regnum futurum esset, non intelligeret.

Esa. 40. a. 3. mar. 1. a. 3. luc. 3. a. 4. ioan. 1. c. 23.

3 Οὗτος γάρ ἐστιν ὁ ῥηθεὶς ὑπὸ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος, Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, Ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ.

Mar. 1. a. 6.

4 Αὐτὸς δὲ ὁ Ἰωάννης εἶχε τὸ ἔνδυμα αὐτοῦ ἀπὸ τριχῶν καμήλου, καὶ ζώνην δερματίνην περὶ τὴν ὀσφὺν αὐτοῦ. ἡ δὲ τροφὴ αὐτοῦ ἦν ἀκρίδες καὶ μέλι ἄγριον.

Mar. 1. a. 5. luc. 3. b. 7.

5 Τότε ἐξεπορεύετο πρὸς αὐτὸν Ἱεροσόλυμα, καὶ πᾶσα ἡ Ἰουδαία, καὶ πᾶσα ἡ περίχωρος τοῦ Ἰορδάνου·

6 Καὶ ἐβαπτίζοντο ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ὑπ᾽ αὐτοῦ, ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν.

7 Ἰδὼν δὲ πολλοὺς τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδ-

3 Nam hic est ille de quo dictum est per Esaiam prophetã, dicentẽ, ‖Vox clamantis in deserto, Parate viã Domini, ¨ cõplanate semitas eius.

4 ‖Ipse verò Iohãnes habebat vestimentum suum è pilis camelorum, & zonam pelliceam circum lumbos suos. alimentum autem eius erat ¨ locustæ, & mel agreste.

5 ‖Tunc exiuit ad eum Hierosolyma, & tota Iudæa, totáque regio circumiacens Iordani:

6 Et baptizabantur ab eo in Iordane, ¨ confitentes peccata sua.

7 Quum vidisset autem ¨ multos ex Pharisæis & Sadducæis

3 Hic est enim de quo dictũ est per Esaiã prophetã, dicẽtẽ, Vox clamãtis in deserto, Parate uiã Domini, rectas facite semitas eius.

4 Ipse autem Iohãnes habebat uestimentũ de pilis camelorũ & zonã pelliceã circa lũbos suos: esca autẽ eius erat locustæ & mel syluestre.

5 Tunc exibat ad eũ Hierosolyma & omnis Iudæa, & omnis regio circa Iordanem:

6 Et baptizabãtur ab eo in Iordane, confitentes peccata sua.

7 Vidẽs autem multos Pharisæorũ & Saddu

3 Complanate, εὐθείας ποιεῖτε. id est, planas & æquabiles facite. quod vulgò dicimus, *Applanir, Dresser & unir*: sicut fieri solet principibus solenni comitatu in vrbem ingressuris. Εὐθὺ enim planum & æquabile separatim non significat, sed vtrũque simul, ideóq; à Cicerone ferè semper cõiunguntur. Vulg. & Eras. Rectas facite, ad verbũ.

4 Locustæ, ἀκρίδες. Laborant plurimi in huius nominis explicatione. Nonnulli enim existimarunt ita vocari summas olerum partes. Alii cancros interpretãtur, quos ad Iordanis ripam, tanquam in Lege prohibitos, abiecerint piscatores. Sed hæc explicatio prorsus absurda est. Neque enim vllos cancros Græci vocant ἀκρίδας, sed squillas καρίδας dicunt: pro quo vidẽtur isti corruptè ἀκρίδας legisse. Vnde verò squillæ in Iordane, quũ præsertim in mare nõ influat, sed arenis absorbeatur? Deinde nõ dubiũ est quin Iohãnes cibis in Lege prohibitis vesci nec debuerit, nec voluerit. Denique sunt qui ex ἀκρίδας fecerint ἀχράδας, quo nomine Græci pyra syluestria vocant: sed repugnat omnium codicum consensus. Nos Veterem interpretem sequi non dubitauimus. nam solitos fuisse in Oriente nonnullos locustis vesci, ex Plinio & aliis liquet: & à Mose numerantur locustæ, vbi ciborũ discrimen explicat, vt quidem omnes Hebræũ vocabulum ארבה interpretantur. Sed & in Græcia ἀκρίδας (quæcunque sit tandem huius nominis significatio) fuisse inter viliores cibos numeratas, constat ex Aristophane in Acharnẽs. Et apud Plut. in Symposio Thales ita loquitur, γεωργοῦ γὰρ ἀκρίδας καὶ ὄρνιθας αὐτῷ πυρῶν καὶ κριθῶν συγκομίζειν ἐθέλοντος οὐδὲν διαφέρει τύραννος, ἀνδραπόδων μᾶλλον ἄρχειν ἢ ἀνδρῶν βουλόμενος. Certum est autem significari hoc nomine tenuissimum victum & maximè parabilem. Annotat etiam Epiphanius κατ᾽ Ἐβιωναίων, nonnullos Iudæos deprauatè pro ἀκρίδες legisse ἐγκρίδες, quod nomen declarat bellaria ex melle.

5 Exiuit, ἐξεπορεύετο. Eras. Egressa est. id est ἐξέβη. nam πορεύεσθαι, ἰέναι, ἔρχεσθαι, βαίνειν, sæpe confunduntur. Totáque regio circumiacens Iordani, καὶ πᾶσα ἡ περίχωρος τοῦ Ἰορδάνου. Vulg. Et tota regio circum Iordanem. Eras. Totáque regio vndique finitima Iordani. Nõnulla exemplaria addunt ποταμῷ, fluuio. subauditur autem in Græco γῆ, terra, & vsurpatur continens pro contento. περίχωρος enim idem valet quod περικειμένη, id est circumiacẽs: quo vocabulo vtitur T. Liuius.

6 Confitentes peccata sua, ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν. Confiteri peccata sua ab Hebræis dicuntur qui se modis omnibus peccatores esse profitentur, & veniam à Dei misericordia petũt, vt Dan. 9. a. 3, & deinceps. Hinc igitur apparet Iohannem non alios admisisse ad suum Baptismum quàm qui doctrinam gratuitæ remissionis peccatorum seriò se amplecti testarentur, cuiusmodi etiam ἐξομολόγησις in vetere Ecclesia à Catechumenis requirebatur. Inepti sunt itaque qui hoc testimonio & aliis similibus ad confirmandam auricularem illam suam singulorum peccatorum confessionem abutuntur. alioquin dicant ipsi quomodo potuerit summus pontifex totius Israelis peccata confiteri, sicut iubet Dominus Leuit. 16. e. 21.

7 Multos ex Pharisæis, πολλοὺς τῶν Φαρισαίων. Vulg. Multos Pharisæorum. Græca est constructio, vt etiam no-

δουκαίων ἐρχομένους ἐπὶ τὸ βάπτισμα αὐτοῦ,
εἶπεν αὐτοῖς, Γεννήματα ἐχιδνῶν, τίς ὑπέδει-
ξεν ὑμῖν φυγεῖν ἀπὸ τῆς μελλούσης ὀργῆς;
8 Ποιήσατε οὖν καρποὺς ἀξίους τῆς με-
τανοίας.
9 Καὶ μὴ δόξητε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, Πα-
τέρα ἔχομεν τὸν Ἀβραάμ. λέγω γὰρ ὑ-
μῖν ὅτι δύναται ὁ Θεὸς ἐκ τῶν λίθων τού-
των ἐγεῖραι τέκνα τῷ Ἀβραάμ.
10 Ἤδη δὲ καὶ ἡ ἀξίνη πρὸς τὴν ῥίζαν τῶν
δένδρων κεῖται. πᾶν οὖν δένδρον μὴ ποιοῦν
καρπὸν καλὸν, ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ
βάλλεται.
11 Ἐγὼ μὲν βαπτίζω ὑμᾶς ἐν ὕδατι εἰς
μετάνοιαν· ὁ δὲ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, ἰσχυ-
ρότερός μου ἐστὶν, οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς τὰ ὑ-
ποδήματα βαστάσαι· αὐτὸς ὑμᾶς βαπτί-
σει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρί.

venientes ad Baptismum suũ,
dixit eis, Progenies viperarũ,
quis vobis præmõstrauit vt fu-
geretis à futura ira?
8 Ferte igitur fructum dignũ
iis qui resipuerint:
9 Et ne putetis *uobis* dicendum
apud vosipsos, ‖Patrem habe-
mus Abraham. dico enim vo-
bis, Deum posse etiam ex lapi-
dibus istis excitare liberos A-
brahamo.
10 ‖Iam verò securis ad radicẽ
arborum posita est. Omnis igi-
tur arbor non ferens fructum
bonum, exciditur, & in ignem
abiicitur.
11 ‖Ego quidẽ baptizo vos a-
qua ad resipiscentiam: is verò
qui ponè me venit, validior
me est, cuius non sum dignus
qui soleas portem: ipse vos ba-
ptizabit Spiritu sancto & igni.

cæorũ uenientes ad Ba-
ptismũ suũ, dixit eis,
Progenies uiperarum,
qs demonstrauit uobis
fugere à uentura ira?
8 *Facite ergo fructum*
dignum pœnitentiæ.
9 *Et ne uelitis dicere*
intra uos, Patrẽ habe- Ioan.8.c.39
mus Abrahã. dico enim act.13.d.26
uobis quoniã potẽs est
Deus de lapidibus istis su
scitare filios Abrahæ.
Iam enim securis ad
10 *radicem arborum posi-* Infrà 7.c.19
ta est. Omnis ergo ar-
bor quæ non facit fru-
ctũ bonum, exciditur,
& in ignem mittitur.
Ego quidẽ baptizo Mar.1.b.8
11 *uos in aqua in pœnitẽ-* luc.3.c.19
tiam: qui autẽ post me iohan.1.d.26.
uenturus est, fortior me act.1.a.5, & 11.
est: cuius nõ sũ dignus c.16, & 19.a.4.
calceamẽta portare: i-
pse uos baptizabit in
Spiritu sancto et igni.

tat Erasmus: quam sequutus Plinius alicubi dixit Degeneres canum, & nigras lanarũ. Progenies, γεννήματα. Illud est quod vernaculo sermone, inuidioso vocabulo, dicimus *Engeance*. Præmonstrauit, ὑπέδειξεν. Vulg. Demonstrauit: vt videatur legisse ἀπέδειξεν. Eras. Submonstrauit: nouo vocabulo, id est (vt ipse exponit) clanculum indicauit: quod mihi quidem videtur penitus alienum ab hoc loco. Nam potius ὑπὸ idem hic valere puto quod πρό: sicut in ὑφηγεῖσθαι, ὑποφθάνειν, ὑποφαίνειν, ὑποφήτης. sic etiam videtur vsurpari Act.9.c.16: vbi Erasmus cũ Vetere interprete ὑποδείξω vertit Ostendam: sicut ὑπόδειγμα accipitur pro παράδειγμα Heb.4.c.11. Futura, τῆς μελλούσης. Ita etiam in antiquissimo codice Latino scriptum se reperisse testatur Erasmus: qui tamen dicere maluit Ventura, quasi scriptum sit, μελλούσης ἥκειν.

8 Ferte fructum, ποιήσατε καρπόν. Siue, Proferte. Vulgata, ad verbum, Facite fructum. Eras. Facite fructus. Lego autem καρπὸν numero singulari, consentientibus cum Vulgata interpretatione vetustissimis exemplaribus.

Dignum resipiscentia, ἄξιον τῆς μετανοίας. id est, qui vos ostendat verè resipuisse. Vulgata, Dignum pœnitentiæ. Eras. Qui deceant pœnitentiam. id est πρέποντας τῇ μετανοίᾳ. Cæterùm cur pœnitentiæ nomẽ mutarim, paulo antè dixi. Iudas certè infelix quum se suspenderet, fructum edidit, ex quo omnes intelligerent, seriò ipsum pœnituisse, resipuisse verò nequaquã. Itaque non temere est quòd resipiscentiam à pœnitẽtia voluimus distingui.

9 Et ne putetis *uobis* dicẽdum, καὶ μὴ δόξητε λέγειν. Id est, Ne putetis causam esse cur de Abrahamo superbiatis. Vulg. Et ne velitis dicere. Eras. Ne hac mente sitis vt dicatis. Cæterùm τὸ δοκεῖν, neque hîc simpliciter significat Videri, quod vulgò dicimus *sembler*, neque putare aut existimare, sicut Luc.12.e.40.g 51, item 13.a.2: sed aliquid sibi per arrogantiam & animi elationem persuadere, vel sibi de aliquo placere: sicut etiam accipitur Philip.3.a.4, & Marci 10.f.42. Itaque addidi pronomen Vobis, & λέγειν conuerti Dicendum, paulo liberius quàm soleam, vt aliquo modo hoc dicendi genus saltem adumbrarem: quod quidem vernaculo sermone satis commodè exprimimus, quum dicimus, *Ne pensez pas, ou ne cuidez pas dire*. Apud vosipsos, ἐν ἑαυτοῖς. id est ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, vt interpretatur Marcus cap 2.a.8. ἑαυτοῖς enim hoc loco est secundæ personæ: & ἐν præpositionem in hoc genere dicendi Latini interpretantur Apud. Possemus tamen conuertere Inter vos, id est ἐν ὑμῖν, vt loquitur infrà cap.20.d.26, & alibi sæpe: quia præpositio ἐν idem quoque valet apud Græcos quod Inter apud Latinos: vt infrà cap.11.b.11, ἐν γεννητοῖς γυναικῶν, id est inter genitos ex mulieribus. Sed prior illa expositio mihi magis arridet. Vulg. & Eras. sæpe conuertunt, Intra vos: quod non modò non est Latinum, (vt opinor) sed etiam obscurũ.

Etiam ex lapidibus, καὶ ἐκ τῶν λίθων. Coniunctionem καὶ magnã hoc loco vim habere, & non incommodè à nobis expressam esse, nemo (vt opinor) dubitabit. Eam autem addidimus, vetusti exẽplaris fidem sequuti, & Theophylacti Romæ excusi. Excitare liberos, ἐγεῖραι τέκνα. Vulg. Suscitare filios. Eras. Facere vt surgant filii. Ego causam non video cur vtar periphrasi, quum ἐγείρειν propriè sit transitiuum. Deinde τέκνων, id est prolis nomen, seu liberorum, latius quàm filiorũ patet. quod semel annotatum volui, quũ idem infinitis penè locis occurrat.

10 Iam verò, &c. ἤδη δὲ. Apparet Veterem interpretem & Erasmum in annotationibus legisse γὰρ: quod etsi malè non conuenit, tamen nullius exemplaris vetusti authoritate legimus confirmatum. Abiicitur, βάλλεται. Obseruanda est emphasis temporis præsentis, vt iudicium Dei non tanquam futurum procul demonstret, sed veluti iam præsens oculis subiiciat. Itaque non probo Castellionis interpretationem, qui conuertit, Excindenda est, & in ignem iniicienda. Erasmus & Vulgata, Mittitur: quæ significatio etiam huic verbo conuenit, sed tũ præcipuè quum de telis agitur, quæ ob eam etiam causam missilia dicuntur. Itaque verbum delegi quod maiorem rei inutilis contemptum declarat: composito tamen vsus pro simplici, sicut in Hebræorum scriptis facere sæpe necesse est. Infrà Erasmus, cap.5.ver.13 conuertit βληθῆναι, vt proiiciatur.

11 Ego quidem baptizo, ἐγὼ μὲν βαπτίζω. Vel (si vetustum quoddam exemplar sequaris, in quo scriptum est, μὲν οὖν) Ego igitur baptizo. Quanuis autem hoc meo quantulocũque labore sic omnes iuuare cupiam vt à me nullus offendatur, & ab inani λογομαχίᾳ tam certè abhorream quàm qui maximè: tamen hoc loco non possum dissimulare quorundam audaciam, quæ vtinam intra verba consisteret. Isti igitur (quorum princeps est Sebastianus Castellio) Baptizandi verbum, (quod quidem, si vocabulum ipsum spectes, respondet Hebræo טבל, potius quàm רחץ) olim in nouo mysterio vsurpatum à sacris scriptoribus, tótque seculis postea, omnium Eccle-

siarum tacito consensu, huic vni sacramento consecratum, adeo vt in vulgaria etiam idiomata omnium penè gentium transierit: audent tamen temere immutare, vt modò lauandi, modò abluendi vocabulo vtantur. Delicati certè homines, qui neque perpetua tot seculorum authoritate commouentur, neque quotidiana vulgi consuetudine in loquendo adduci possunt vt Theologis licere putent quod cæteris artium magistris & professoribus omnes concedunt. hoc est, vt quæ longo vsu & optima fide possederint, tanquam sua retineant. Neque est cur aliquot veterum scriptorum authoritatem prætexāt, veluti quod Cyprianus Tingentes dixit pro Baptizantes, & Tertullianus quodam loco Christū Sequestrem pro Mediatore vocat. Nam quod illis veteribus quasi nouum erat, nobis vetus est: & iam tum ea ipsa vocabula quæ nunc vsurpamus, fuisse Ecclesiæ magis familiaria, & proinde illis ipsis magis placuisse, id conuincit, quòd admodum rarò deprehenduntur aliter loquuti. At isti ex hac nouitate gloriolā captant. Verùm quid agas cum istis malis geniis, qui pro Angelis nobis fabricāt Genios, & quibus religio est Christum Mediatorem appellare? Nam de Trinitatis verbo minimè (vt opinor) dubitant quin sit expungendum, qui sese in Deum credere erubescunt profiteri. Sed age, confidentibus istis hominibus suam confidentiam relinquamus, de quibus (vt spero) copiosius aliquando à nobis dicetur. Aqua, ἐν ὕδατι. Vulg. In aqua. Præpositio addita est (vt annotat Erasmus) ex Hebræorum idiotismo, apud quos scilicet ב præpositio, causarū omne genus declarat. Itaque Lucas, qui minus interdū videtur hebraizare quàm reliqui tres Euāgelistæ, præpositionem omisit cap.3.d.16. Hoc autē annotaui nequis in hac particula vim aliquā subesse putaret: quod ii videntur sibi persuasisse qui pueros non putant rite baptizatos nisi prorsus immergantur. Ad resipiscentiam, εἰς μετάνοιαν. id est, vt resipiscatis. Externum enim Baptismi signum eos admonebat de corrigenda vita: & ita quidem admonebat vt insitionem in Christi venturi corpus, quo vetus homo moritur, & nouus nascitur, verè & efficaciter in iis obsignaret qui Iohanni crederent. Vulgata, In pœnitentiam. Erasmus maluit conuertere, Ad pœnitentiam. Illud constat, εἰς & πρὸς, id est, In & Ad, in hoc dicendi genere, eodem sensu vsurpari. Aristot. Eth. 2, οὐ γὰρ μικρὸν εἰς τὰς πράξεις εὖ καὶ κακῶς χαίρειν. Item lib. 10, δοκεῖ δὲ καὶ πρὸς τὴν τοῦ ἤθους ἀρετὴν μέγιστον εἶναι τὸ χαίρειν οἷς δεῖ. Ex quibus exemplis apparet, rem eādem vtraque præpositione explicatam. Sic etiam Latini sæpissime vtuntur præpositione Ad: vt quum dicunt aliquid conferre ad vitam beatè transigendam, & multa similia. Terentius verò dixit, Pisciculos emere in cœnam: & Quintilianus, Vti re aliqua in argumētum. Sed videtur interdum præpositione Ad vel instrumentum vel causa efficiens potius quàm finis significari. Itaque pro ratione eorum de quibus agitur, considerandum est vtra interpretatio magis conueniat: sicut infrà cap.12.d.41, εἰς τὸ κήρυγμα Ἰωνᾶ, nolim conuertere In prædicationem, sed Ad prædicationem. Neque verò hæc annotassem nisi frequentissimè occurreret hæc loquēdi formula. Qui venit, ὁ ἐρχόμενος. Vulg. & Eras. Qui venturus est. Sed (ni fallor) Iohannes de re præsenti loquitur: neque venturum notat, sed eum qui iam sit in via, atque adeo proximus, digito commōstrauit. quamobrem etiam dixit ὀπίσω μου, id est ponè me, potius quàm μετ' ἐμέ, post me: vt significet Christum iam à tergo imminere. Validior, ἰσχυρότερος. Vulg. & Erasmus, Fortior. rectè quidem: sed tamen quia pro ἰσχύειν fere dicere soleo Valere, idcirco etiam ἰσχυρὸν Validū potius quàm Fortè sum interpretatus.

Dignus, ἱκανός. Erasmus, Idoneus. Atqui (ni fallor) non hic agitur quàm sit aptus aut accommodatus ad hoc officium præstandum, sed quàm dignus sit qui cum Christo comparetur. Alioquin ἱκανὸς sufficiētem significat: quo modo etiam Gallis dicuntur sufficientes quorum non modò vires corporis aut virtutes animi sufficiant rei alicui præstandæ, sed etiam quibus digni sint quibus aliquid committatur. Hebræi ad eundem modum vtūtur voce ראוי. Latinis tamen haud satis scio an Sufficiens hac significatione vsurpetur: itaque conuerti tāquam ἄξιος scriptum esset, Veterem interpretem sequutus tum hoc loco, tum etiam infrà 8.a.8, & 1.Cor.15.a.9. Alibi verò (vt Coloss.1.b.12, & 2.Cor.3.a.5) idoneum dicere malui. Sic etiam Herodianus, ἱκανώτατος ὢν πάντων ἀνθρώπων προσποιήσασθαι τὴν εὔνοιαν, Omnium hominum erat aptissimus ad simulandam beneuolentiam. Castellio interpretatur, Adeo præstantior, cuius Latinitatis exemplū non memini legere. Soleas, τὰ ὑποδήματα. Sic Græci vocant quæ Latini soleas, quibus plantæ pedis duntaxat obteguntur. Videtur prouerbiale esse hoc dicēdi genus, quo etiam vtitur Dauid Psal.60.b.10: ortum (vt opinor) à consuetudine Iudæorum, qui aduenientium hospitum pedes lauare consueuerant, (regione nimirum calidiore: quod ex variis locis intelligimus) atque etiam sanctiorem aliquem locum ingressuri, calceos ponere. Itaque Mosen & alios aliquot iubet Dominus, cum illis colloquuturus, calceos exuere: accommodans sese (vt opinor) ad eius gentis ritum & consuetudinem. Hodie quoque Turcis hunc morem esse ferunt, vt domos ingressuri, calceos exuant: sicut olim facere consueuerant qui erant accubituri. Portem, βαστάσαι. Hoc loco βαστάζειν simpliciter idem valet quod φέρειν, quum propriè de magnis oneribus dicatur, sicut Latinis Baiulare. Spiritu sancto, ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. Rursus nobis abundat præpositio, quæ ex Hebræorum idiomate addita est. Adiungunt enim isti præpositionem casui instrumenti, item propriis nominibus locorum, alia ratione quàm vel Græci vel Latini.

Luc.3.d.18.

Οὗ τὸ πτύον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, καὶ διακαθαριεῖ τὴν ἅλωνα αὐτοῦ, καὶ συνάξει τὸν σῖτον αὐτοῦ εἰς τὴν ἀποθήκην, τὸ δὲ ἄχυρον κατακαύσει πυρὶ ἀσβέστῳ.

12 ‖ Cuius ventilabrum in manu ipsius, & ¨perpurgabit aream suam: & coget triticum suum in horreum, paleam autem ¨exuret igni inextinguibili.

12 *Cuius uentilabrū in manu sua, & permūdabit areā suā: & congregabit triticū in horreū suū, paleas autē cōburet igni inextinguibili.*

Mar.1.b.9. luc.3.d.22.

Τότε παραγίνεται ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἐπὶ τὸν Ἰορδάνην πρὸς τὸν Ἰωάννην, τοῦ βαπτισθῆναι ὑπ' αὐτοῦ.

13 ‖ Tunc aduenit Iesus à Galilæa in Iordanem ad Iohannem, vt baptizaretur ab eo.

13 *Tūc uenit Iesus à Galilæa in Iordanē ad Iohannem, ut baptizaretur ab eo.*

Ὁ δὲ Ἰωάννης διεκώλυεν αὐτὸν, λέγων, Ἐγὼ χρείαν ἔχω ὑπὸ σοῦ βαπτισθῆναι, καὶ σὺ ἔρχῃ πρός με;

14 At Iohannes ¨obnixè prohibebat eum, dicens, Ego ¨necesse habeo à te baptizari, ¨& tu venis ad me?

14 *Iohānes autē prohibebat eū, dicens, Ego à te debeo baptizari, & tu uenis ad me?*

12 Cuius ventilabrum in manu ipsius, οὗ τὸ πτύον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. id est, Qui manu gestat ventilabrum. Additū enim relatiuum sequente antecedente, satis indicat Hebræam esse phrasin. quod magis etiam apparet ex hac lectione quā sequitur Iustinus Martyr, πρὸς Τρύφωνα, οὗ τὸ πτύον αὐτοῦ ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. Id est, ad verbum, Cuius ventilabrū suū in manu eius. Perpurgabit, διακαθαριεῖ. Id est, Omnino purgabit. nā hæc est vis præpositionis διά. Eras. Repurgabit. Exuret, κατακαύσει. Vulg. Vret. Erasmus rectè addidit præpositionē, quæ declarat totā fore exurēdā.

14 Obnixè prohibebat, διεκώλυεν. Vulg. & Eras. Prohibebat. Addidi aduerbiū, ad vim præpositionis διά exprimēdā: quæ certè nō debuit prætermitti. Necesse habeo, χρείαν ἔχω. Vulg. Debeo, id est ὀφείλω. Eras. Mihi opus est. qua

est:qua interpretatione minus quidpiam quàm illa significari, declarat illud Ciceronis ad Lentulũ, Legẽ Curiatam Consuli ferre opus esse, non necesse esse. Et tu venis ad me? ϗ σὺ ἔρχῃ πρός με; Vide Mar.4.b.13.

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπε πρὸς αὐτόν, Ἄφες ἄρτι. οὕτω γὰρ πρέπον ἐστὶν ἡμῖν πληρῶσαι πᾶσαν δικαιοσύνην. τότε ἀφίησιν αὐτόν.

Καὶ βαπτισθεὶς ὁ Ἰησοῦς ἀνέβη εὐθὺς ἀπὸ τοῦ ὕδατος. καὶ ἰδού, ἀνεῴχθησαν αὐτῷ οἱ οὐρανοί, καὶ εἶδε τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καταβαῖνον ὡσεὶ περιστεράν, καὶ ἐρχόμενον ἐπ' αὐτόν.

Καὶ ἰδοὺ φωνὴ ἐκ τῶν οὐρανῶν, λέγουσα, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα. Κεφάλαιον δʹ

ΤΟτε ὁ Ἰησοῦς ἀνήχθη εἰς τὴν ἔρημον ὑπὸ τοῦ πνεύματος, πειρασθῆναι ὑπὸ τοῦ διαβόλου.

Καὶ νηστεύσας ἡμέρας τεσσαράκοντα καὶ νύκτας τεσσαράκοντα, ὕστερον ἐπείνασε.

Καὶ προσελθὼν αὐτῷ ὁ πειράζων, εἶπεν, Εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, εἰπὲ ἵνα οἱ λίθοι οὗτοι ἄρτοι γένωνται.

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε, Γέγραπται, Οὐκ

15 Respondens autem Iesus dixit ad eum, Omitte *me* nunc. ita enim decet nos implere omnem iustitiam. Tunc omittit eum.

16 Et baptizatus Iesus ascendit statim ex aqua. Et ecce, aperti sunt ei cæli, & vidit Spiritum Dei ascendentem tanquã colũbam, & venientẽ super ipsum.

17 Et ecce vox è cælis, dicens, ||Hic est Filius ille meus dilectus in quo acquiesco.

CAP. IIII.

1 TVnc Iesus subductus fuit in desertũ à Spiritu, vt tentaretur à diabolo.

2 Et quum ieiunasset dies quadraginta & noctes quadraginta, postea esuriit.

3 Et quum venisset ad eum tẽtator, dixit, Si Filius es Dei, dic vt isti lapides panes fiant.

4 At ille respondẽs dixit, Scri

15 Respondens autem Iesus dixit ei, Sine modò. sic enim decet nos implere omnẽ iustitiam. Tunc dimisit eum.

16 Baptizatus autem Iesus, confestim ascendit de aqua. & ecce, aperti sunt ei cæli, & uidit Spiritum Dei descendentem sicut columbam, & uenientem super ipsum.

17 Et ecce uox de cælis, dicens, Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi cõplacui. 1.Pet.1.d.17 coloss.1.c.13

CAP. IIII.

1 Tunc Iesus ductus est in desertũ à Spiritu, ut tẽtaretur à diabolo. Mar.1.b.12 luc.4.a.1.

2 Et quũ ieiunasset quadraginta diebus & quadraginta noctibus, postea esuriit.

3 Et accedẽs tẽtator dixit ei, Si filius Dei es, dic ut lapides isti panes fiãt.

4 Qui respõdẽs dixit,

15 Respondẽs, ἀποκριθείς. Ex hoc verbo & oratione Christi perspicuũ est Iohãnẽ & oratione & manu conatũ fuisse Christi propositũ impedire, singulari tamẽ vtrinque modestiæ exẽplo. Omitte *me*, ἄφες. Vulgata, Sine. Et paulo pòst, ἀφίησιν, dimisit. Ego Erasmi versionem prætuli, quia melius respondet Græco verbo: quod tamẽ etiã interdũ coactus sum interpretari Permittere, Remittere, & Relinquere: vt sunt interdũ variæ vnius & eiusdẽ vocabuli significationes. Nũc, ἄρτι. Vulg. Modó. Idẽ hìc valet ἄρτι quod ἐς τὸ παρόν. id est in præsens: alioqui significat πρὸ ὀλίγου, & tẽpus præteritũ notat. Vide infrà, 26.c.29. Implere, πληρῶσαι. Eras. Vt cõpleamus: quasi subaudiatur ὥστε. Ego verò puto cũ illo πρέπον ἐστὶν esse iungendũ. 16 Ei, αὐτῷ. Iohãni scilicet. Nouã enim periodũ incipio ab his verbis, καὶ ἰδού. quãuis etiã ad Christũ hoc pronomẽ referri possit, si ἐπ' αὐτὸν accipias pro ἐφ' ἑαυτόν. Nã nõ modò vtrique visum est hoc signũ, sed ipsi quoque circũstãti turbæ. quod sequẽs Patris cælestis oratio satis declarat, & Lucas etiã cap.3.e.21.22, disertè narrat. 17 Filius ille meus dilectus, ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός. Vide infrà, 17.a.5. In quo acquiesco, ἐν ᾧ εὐδόκησα. Vulg. In quo mihi cõplacui. Eras. In quo mihi bene cõplacitũ est. In hoc verbo explicando quàm variè multi se torserint, tũ ex doctissimis Budæi cõmẽtariis, tũ ex Erasmi annotationibus intelligi potest. Ego paucis dicã quod sentio. Δοκεῖν idẽ valet quod sentire & existimare: à quo deductũ est εὐδοκεῖν, quod interdũ casum habet adiunctũ, atque idẽ valet quod approbare. Iam verò quia quæ approbamus, illis quoque fauemus, inde factũ vt etiã significet Bene erga aliquẽ esse affectũ. Rursus quia propẽsio ista animi ex eo nascitur quòd res aliqua planè nobis satisfacit, (necesse enim est vt iudiciũ præeat animi assensioni) idcirco idẽ quoq; valet quod cõquiescere siue acquiescere in re quapiã. id est ἐναναπαύεσθαι καὶ ἀρέσκεσθαι: sicut hoc loco accipitur. Significat enim Pater, Christũ eũ vnũ esse quẽ quũ intuetur, omnẽ in nos indignationẽ cõceptã deponat. Itaque vnus est μεσίτης & pacificator Christus. quod optimè intelligi potest si locus iste cõparetur cũ Exodi 28.f.36. vbi summus sacerdos iubetur apparere in cõspectu Domini, laminã præferẽs in vertice, in qua sculptũ esset, SANCTVS DOMINI, vt (inquit) Dominus placetur ipsis. Nã fuisse summũ illum pontificẽ, Christi æterni nostri pontificis typũ, in Epist. ad Heb. copiosè declaratur. Rectè igitur dicit Christus Iohã.15.a.5, Sine me nihil potestis facere. Cæterũ à verbo εὐδοκῶ oritur verbale εὐδοκία, frequẽter in nouo Testamẽto repetitũ: cuius significationes ad thema sunt exigẽdæ, atque ad id de quo agitur accõmodandæ. Quòd autẽ præteritũ conuerterimus per præsens, nemo (vt opinor) mirabitur, qui vel Psalmorũ lectioni assueuerit. Sed & hoc modo Græcos interdũ loqui, vel illud Demosth. Περὶ στεφάνου ostendit, Οἰκοδομῆσαι τοὺς προγόνους ταῦτα τὰ δικαστήρια ὑπείληφα. i. Maiores nostros existimo istas curias ædificasse. Quãquã hìc etiã potest retineri significatio præteriti perfecti, vt declaret Pater se iã esse in Filio hominibus recõciliatũ.

IN CAP. IIII.

1 Subductus fuit, ἀνήχθη. Præpositio ἀνὰ idẽ hìc valet quod ἄνω, id est sursũ, sicut Budæus existimat. quod si verũ est, habita fuit ratio situs deserti, vt sunt fere montes deserti & inculti. quo modo etiã accipitur idẽ verbũ Luc.4.a.5. Nihil tamen impedit quominus ἀνὰ pro χωρὶς vel ἀπὸ accipiatur, vt vertas, Abductus fuit. id est ἀπήχθη: vel seductus, id est seorsum ductus: sicut vsurpauit Cicero Epist. ad Attic. lib.5, Quum hæc disseruissem, inquit, seducit me Scaptius. A Spiritu, ὑπὸ τοῦ πνεύματος. Si libeat ἀναφορὰν articuli seruare, vertere licebit, Ab eo Spiritu: vt de eodẽ illo Spiritu hic agi cõstet cuius paulo antè mẽtio facta fuerat. i. de Spiritu sancto: quod etiã animaduertit Eras. in annotationibus, quãuis nõ mutarit versionẽ, quod neque ego sum ausus. 2 Dies, ἡμέρας. Vulg. Diebus. Annotãt grãmatici tẽpus cõtinuũ fere quarto casu poni: cuius etiã hoc loco aliquod est põdus.

3 Quũ venisset ad eum, προσελθὼν αὐτῷ. Vulg. Accedẽs: qui etiã αὐτῷ, ei, cõiunxit cũ verbo εἶπε. Eras. Quũ accessisset. Ego vti malui adeundi vocabulo, quoties licuit: vel (vt hoc loco, & aliis plurimis) dissoluere compositionẽ. Tentator, ὁ πειράζων. Tentare hoc loco ponitur in vitio, pro Solicitare ad malũ: quum interdum significet explorare, vt 2.Cor.13.b.5. Dic, εἰπέ. Eras. Iube, id est κέλευε. Atqui quũ Deus quippiã dicit, etiã imperat: quò etiam respexit Satan. Itaque (ni fallor) emphasis huius vocabuli seruãda fuit. Hebræis quoq; verbum אמר quod respondet τῷ εἰπεῖν, vtrunq; significat, nẽpe & dicere & iubere. 4 Viuet, ζήσεται. Eras. suo mo-

Deut.8.a.3 ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ῥήματι ἐκπορευομένῳ διὰ στόματος Θεοῦ.

5 Τότε παραλαμβάνει αὐτὸν ὁ διάβολος εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν, καὶ ἵστησιν αὐτὸν ἐπὶ τὸ πτερύγιον τοῦ ἱεροῦ.

6 Καὶ λέγει αὐτῷ, Εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, βάλε σεαυτὸν κάτω. γέγραπται γὰρ, Ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, καὶ ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε, μήποτε προσκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πόδα σου. Psal.90.c.12

7 Ἔφη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Πάλιν γέγραπται, Οὐκ ἐκπειράσεις Κύριον τὸν Θεόν σου. Deut.6.c.16

8 Πάλιν παραλαμβάνει αὐτὸν ὁ διάβολος εἰς ὄρος ὑψηλὸν λίαν, καὶ δείκνυσιν αὐτῷ πάσας τὰς βασιλείας τοῦ κόσμου καὶ τὴν δόξαν αὐτῶν.

9 Καὶ λέγει αὐτῷ, Ταῦτα πάντα σοι δώσω, ἐὰν πεσὼν προσκυνήσῃς μοι.

10 Τότε λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὕπαγε σατανᾶ. γέγραπται γὰρ, Κύριον τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις. Deut.6.c.13, & 10.d.20

11 Τότε ἀφίησιν αὐτὸν ὁ διάβολος· καὶ ἰδοὺ ἄγγελοι προσῆλθον, καὶ διηκόνουν αὐτῷ.

ptũ est, ||Nõ è solo pane viuet homo, sed ex omni verbo "prodeunte" per os Dei.

5 Tunc "transfert eum diabolus in Sanctam vrbem, & statuit eum super "pinnas templi.

6 Dicitque ei, Si Filius es Dei, "iace teipsum deorsum. nã scriptũ est, ||"Quia angelis suis "mãdabit de te, "& ipsi "tollẽt te in manus, "nequando" offendas ad lapidem pedem tuum.

7 Dixit ei Iesus, "Rursum scriptũ est, ||Non "tentabis Dominum Deum tuum.

8 Rursum transfert eum diabolus in montem sublimem valde, & "ostendit ei omnia regna mundi, & gloriam eorum.

9 Dicitque ei, Hæc omnia tibi dabo si procidens adoraueris me.

10 Tunc dicit ei Iesus, "Abi satana. scriptũ est enim, ||Dominum Deum tuum adorabis, & ei soli "seruies.

11 Tunc omittit eum diabolus: & ecce, angeli accedebãt, & ministrabant ei.

Scriptũ est, Nõ in solo pane uiuet homo, sed in omni uerbo qđ procedit de ore Dei.

5 *Tũc assumpsit eum diabolus in Sanctã ciuitatẽ, & statuit eũ super pinnaculũ templi.*

6 *Et dicit ei, Si filius Dei es, mitte te deorsũ. scriptũ est enim, Quia angelis suis mandabit de te, et in manibus tollẽt te, ne fortè offendas ad lapidẽ pedẽ tuum.*

7 *Ait illi Iesus, Rursum scriptũ est, Nõ tentabis Dominum Deum tuum.*

8 *Iterũ assumpsit eum diabolus in montẽ excelsum ualde, & ostendit ei omnia regna mũdi, & gloriam eorum.*

9 *Et dicit ei, Hæc omnia tibi dabo, si cadens adoraueris me.*

10 *Tunc dicit ei Iesus, Vade satana. scriptum est enim, Dominũ Deũ tuum adorabis, & illi soli seruies.*

11 *Tũc reliquit eũ diabolus: et ecce, angeli accesserunt, et ministrabant ei.*

re prætulit periphrasin, Victurus est. Constat Hebræorũ more positũ esse hoc loco futurũ pro præsenti, cuius enallages ea vis est vt significet aliquid amplius: quasi dicas, viuere solet. Prodeũte, ἐκπορευομένῳ. Vulg. quod procedit. Eras. Quod egreditur. Ego causam nõ video cur repudietur participiũ. Per, διά. Hebræa simpliciter habẽt על-כל-מוצא פי יהוה de omni exitu oris Dei. Id est, omni eo quod egressũ fuerit ex ore Dei, siue, quod De[us] cõstituerit & decreuerit. Itaque apparet Græcos sentẽtiã nõ verba interpretatos. 5 Trãsfert, παραλαμβάνει. Hoc loco παραλαμβάνειν declarat acceptũ trãsferre, vt paulo pòst versu 8. Itaque Lucas cap. 4, eandẽ historiã narrãs, maluit vti verbo ἀνάγει. Est autẽ hic idiotismus Hebræorũ, apud quos sæpe posito vno verbo intelligitur cõsequẽs, vt dicemus infrà, 13.g.43. & Mar.8.b.11. Luc.3.b.7. & 21.g.38. Pinnas, πτερύγιον. Vulg. & Eras. Pinnaculũ, barbarè. Sic aũt vocat Matthæus ambitũ quo planũ tẽpli tectũ ambiebatur, nequis inde posset decidere, sicut cautũ erat Deut.22.b.8. 6 Iace teipsũ, βάλε σεαυτόν. Vulg. Mitte te. de qua interpretatione suprà diximus cap.3.c.10. Eras. Præcipita te: audacius fortasse, quãuis sensum expresserit: nisi cũ verbo cõiungas particulã κάτω, deorsum. Quia, ὅτι. Prætermittere solet hãc particulã Eras. multis locis, & meritò quidẽ. Sed videtur hic citari ab Euãgelista integer versiculus Hebraicus, qui incipit à particula כי, qua videlicet redditur ratio eorũ quæ præcedũt. Mãdabit, ἐντελεῖται. Εντέλλεσθαι mãdare, & ἐντολὰς mãdata vbique cõuertemus, nõ autẽ præcipere & præcepta: vt nobis cõstemus, quũ præsertim Græci iuriscõsulti mãdatũ vocẽt ἐντολήν. Et ipsi, καί. Euãgelista nõ recẽset singula Dauidis verba. prætermisit enim mẽbrũ vnũ, & particulã καί addidit. Ideo inserui pronomẽ, vt magis perspicua fieret sentẽtia. Tollẽt te in manus, ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε. id est, te manibus gestabunt. Nã ἐπὶ præpositio (id est על) quã Eras. omisit, minimè redũdat: & τὸ αἴρειν hîc nõ declarat iacentẽ subleuare, sed aliquid in manibus ferre & gestare: ducta significationis origine ab iis qui onus aliquod gestaturi, attollũt in humeros: quãobrẽ etiã In manus malui interpretari, quã In manibus. Nequãdo, μήποτε. Vulg. Ne forté. Atqui nullus hîc fortunæ locus, & hãc interpretationẽ plurimis locis rectè emẽdauit Erasmus. Offendas, προσκόψῃς. Sic Vulg. interpretatio, quã miror hoc quidẽ in loco ab Erasmo repudiatã, quã in Luca cap. 4, retinuerit. Nã præterquã quòd exprimit oẽs particulas, est etiã Latina oratio: quũ Quintilianus dixerit ex Cicerone, Offẽdere ad fornicẽ: & Columella, Cornu ad stipitẽ offendere. Eras. Impingas. 7 Rursum, πάλιν. Annotat Eras. referri posse ad verbũ ἔφη, vel ad γέγραπται: & illo quidẽ modo significare iterationẽ, isto cõtrarietatẽ. id est ediuerso, vel cõtra: nẽpe vt Christus Scripturæ locos cõparet. Mihi vtroque modo videtur iterationẽ significare posse. Tẽtabis, ἐκπειράσεις. Puto pro simplici accipiẽdum: sed quũ τὸ πειράζειν simplex paulo antè idẽ valeat quod solicitare ad malũ, hîc significat explorare & experiri: quo posteriore Latino verbo nõ malè exprimitur τὸ ἐκπειράζειν. Sic igitur Dominus dicitur tẽtare, id est explorare & probare animos nostros. Futurũ autẽ Indicatiui pro Imperatiuo positũ est, Hebræorũ more: quasi dictũ esset, Ne tẽtato. Prohibitiones enim Hebræi per futurũ cõcipiũt. 8 Ostẽdit, δείκνυσιν. Videtur Latinũ Indicare à Græco ἐνδείκνυειν sumptũ: itaque mihi magis placet quàm Mõstrare, vel Cõmonstrare: sed spectandũ quid cui loco cõueniat. 10 Abi, ὕπαγε. Octo vetusti codices additũ habebãt ὀπίσω μου, ponè me. quod videtur ex aliis locis additũ. Vide Mar.8.d.33. Seruies λατρεύσεις. Eras. Coles. λατρεύς dicitur qui & δοῦλος, vt testatur Eustathius ex Aristophane grãmatico in Iliad. φ, & Odyss. ξ. Itaque Paulus quũ dixisset Rom.1.b.9, λατρεύω, eadẽ epistola 16.c.18, vsurpauit τὸ δουλεύειν, vt distinctio illa duleiæ, latreiæ, & hyperduleiæ, non modò inepta sit, sed etiam falsa. Potius enim cõstituenda fuit duplex adoratio: vna religiosa, quæ soli Deo debetur: altera ciuilis, quæ ad huius vitæ δὲ τάξιν spectat.

Ἀκούσας δὲ ὁ Ἰησοῦς ὅτι Ἰωάννης παρεδό-
θη, ἀνεχώρησεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν.
Καὶ καταλιπὼν τὴν Ναζαρὲθ, ἐλ-
θὼν κατῴκησεν εἰς Καπερναοὺμ τὴν παρα-
θαλασσίαν, ἐν ὁρίοις Ζαβουλὼν καὶ Νε-
φθαλείμ.
Ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ Ἠσαΐου τοῦ
προφήτου, λέγοντος,
Γῆ Ζαβουλὼν καὶ γῆ Νεφθαλείμ,
ὁδὸν θαλάσσης, πέραν τοῦ Ἰορδάνου, Γαλι-
λαία τῶν ἐθνῶν·
Ὁ λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκότει, εἶδε
φῶς μέγα, καὶ τοῖς καθημένοις ἐν χώρᾳ καὶ
σκιᾷ θανάτου, φῶς ἀνέτειλεν αὐτοῖς.
Ἀπὸ τότε ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς κηρύσσειν, καὶ
λέγειν, Μετανοεῖτε. ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία
τῶν οὐρανῶν.
Περιπατῶν δὲ ὁ Ἰησοῦς παρὰ τὴν θα-

12 ||Quum audiſſet autem Ieſus
Iohānem ¨traditum eſſe *in custo
diam,* ¨rediit in Galilæam.
13 Et relicta Nazareth, venit &
habitauit in Capernaum ¨*urbe*
maritima, in finibus Zabulon
& Nephthalim.
14 Vt impleretur quod dictum
eſt per Eſaiam prophetam, di-
centem,
15 ||Terra Zabulon & terra Ne
phthalim ¨*ad* viā maris trans
Iordanem, Galilæa ¨Gentium:
16 Populus ¨poſitus in tenebris,
vidit lucem magnam: & ¨poſi-
tis in regione & ¨vmbra mor-
tis, lux exorta eſt.
17 ¨||Ex eo tēpore cœpit Ieſus
prædicare, & dicere, Reſipiſci-
te. ¨appropinquauit enim re-
gnum cælorum.
18 Ambulans autem Ieſus ¨ad

12 Quum autem audiſ
ſet Ieſus quòd Iohānes Mar.1.b.14
traditus eſſet, ſeceſſit luc.4.c.14
in Galilæam. ioh.4.f.43
13 Et relicta Nazareth,
uenit & habitauit in
ciuitate Capharnaū ma
ritima, in finibus Zabu
lon & Nephthali.
14 Vt adimpleretur q̄d dictū
eſt per Eſaiā prophetā,
15 Terra Zabulon &
terra Nephthali, uia Eſa.9.a.1
maris trans Iordanem,
Galilæa Gentium:
16 Populus qui ambula
bat in tenebris, uidit lu
cē magnā: & ſedētibus
in regione & umbra
mortis, lux orta eſt eis.
17 Exinde cœpit Ieſus Marc.1.b.15
prædicare, et dicere, Pœ
nitētiā agite. appropin
quauit enim regnum
cælorum.
18 Ambulās autē Ieſus

12 Traditum eſſe, παρεδόθη. id eſt, in carcerem cōiectum eſſe. Subaudiendum enim eſt εἰς φυλακήν. quod nos expreſſimus, vt planior eſſet oratio. Sic Cic. ad Quintū fratrē, Hominē cōprehendit, & in cuſtodiā Epheſi tradidit. Rediit, ἀνεχώρησεν. id eſt ἐπανῆλθεν. vel (vt Lucæ 2.f.39) ὑπέστρεψαν. Suprà etiā, cap.2.b.12 dicuntur magi ἀναχωρῆσαι, id eſt ἐπαναστρέψαι. vt ἀνὰ idem hîc valeat quod πάλιν. Alii conuertūt, Seceſſit: quod occaſionem præbuit hoc loco diſſerendi de perſequutionis fuga. Sed ſi ſecedere volebat Chriſtus vt Herodis tyrannidē vitaret, cur iret in Galilæam, quæ erat in ditione Herodis Antipæ, ac non potius maneret in Iudæa, quæ iam erat redacta in prouinciam? Chriſtus ergo perſequutionis metu nō ſeceſſit in Galilæā, vnde profectus erat vt baptizaretur à Iohanne: ſed potius ad Galilæos ſtatim accurrit, nihil veritus Herodis accenſam rabiē. Ideo Marcus ſimpliciter dixit cap.1.b.14, ἦλθεν, & Iohannes ἀπῆλθεν, cap.4.f.43. Neque tamē nego Chriſtū ſuo tēpore perſequutionē vitaſſe, vt ſcribit Matth. cap.12.b.15, hoc eodē verbo vtēs. 13 *Vrbe* maritima, τὴν παραθαλασσίαν. Hîc ſciendum eſt articulū non eſſe additū vt diſtinguatur hæc vrbs ab alia eiuſdē nominis, ſed duntaxat ad ipſius vrbis ſitū exprimendū: vt ſciamus Ieſum patria expulſum non fugiſſe lucē, quū vrbs iſta multo celebrior eſſet quàm Nazareth. 15 *Ad* viam maris, ὁδὸν θαλάσσης. Vulg. Via maris, ſexto caſu, vt opinor. Eraſmus, Iuxta viam maris. id eſt, vergens ad mare, Galilææ videlicet, quod idē dicitur Tiberiadis & Geneſareth. Subauditur autem κατὰ vel πρὸς, vt annotat Theophylactus. quæ eclipſis ſanè dura eſt, Hebræis tamen ſatis familiaris. Sed apparet locū Eſaiæ non eſſe integrū citatū ab Euāgeliſta. Significatur ergo his verbis ἡ παραλία, id eſt ea portio Galilææ quæ eſt ad lacū Tiberiadis, in qua ſitæ ſunt Capernaū, Bethſaida & Chorazin, vrbes prædicatione Chriſti celeberrimæ. Trās Iordanē, πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Conſtat, habita Iudææ ratione, Galilæā vtrāque eſſe cis Iordanē. Quare locus iſte eſt perobſcurus, quē tamē his verbis puto illuſtrari poſſe. Vocabulū Hebræū עבר latus ſignificat, adeo vt aduerbialiter ſumptū, nō minus declaret citerius litt⁹ quàm vlterius: ſicut in Deuteronomio frequēter dicitur de Moſe, qui Iordanē nunquā traiecit. Quare videri poteſt hoc loco non tam deſignari Peræa, id eſt trans Iordanē ſita regio, quā ora & littus quod Iordanis alluit. Quòd ſiquis vrgere velit proprietatē Græci vocabuli πέραν, id eſt trās, dicā quod etiā planius erit: vicinas & continuas quatuor regiones hîc deſignari, nēpe tribū Zabulō, tribū Nephthalim, orā lacus vlteriorē: (id eſt, Peræā regionē, in qua ſūt Chorazin & Genezareth, quas regiones frequenter Chriſtus inuiſit) denique etiā Galilæā gentium, ſuperiorē vocatā: quæ etſi aliqua ex parte cōprehēdat tribū Nephthalim, tamē ad tribū Aſer potiſſimū pertinet, quæ maritima erat, & Tyri finibus vicina: quò etiā peruenit Chriſtus, vt narratur infrà, cap.15.c.21. Atque hoc modo ter repetendū erit vocabulū γῆ, terra: & copulatiuæ, per aſyndeton omiſſæ, ſupplendæ fuerint: perinde acſi ita integrè ſcriptū eſſet, γῆ Ζαβουλών, γῆ Νεφθαλείμ, καὶ ἡ παρ' ὁδὸν τῆς θαλάσσης πέραν Ἰορδάνου, καὶ Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν. Gentiū, ἐθνῶν. Hoc nomē retinuimus vt familiare ſacris ſcriptoribus, quo vocabāt Iudæi cæteros populos in Dei fœdere non cōprehenſos. Sic autē dicta eſt Galilæa ſuperior, nō ſolùm quòd Tyriis & Sidoniis eſſet finitima: ſed etiā propter viginti illas vrbes à Solomone datas Tyriorū regi, ſicut refertur 1.Reg.9.b.11. Intellige igitur Galilæā & partes vicinas. Nōnulli tamen apud Eſaiā גליל pro appellatiuo nomine Galilææ accipiūt. 16 Poſitus, ὁ καθήμενος. id eſt qui verſabatur. Vulg. qui ambulabat. ita enim habēt Hebræa. Sed in quibuſdā codicibus Latinis legimus ſedebat. Poſitis, καθημένοις. Vulg. Sedētibus. Eraſ. Qui ſedebāt. Nā hoc quoque ſignificat Græcū vocabulū. Sed ſedere ex Hebræorū idiomate hîc ponitur pro habitare & incolere. qua ſignificatione nō memini legere hoc verbū apud idoneos authores, quanuis Latini ſedē domiciliū vocēt. Vmbra mortis, σκιᾷ θανάτου. Hebraiſmus, id eſt vmbroſa ſiue tenebricoſa morte. Quanquam hîc צלמות vnicum vocabulum eſt ex duobus conflatum, vt rectè annotat Eraſmus.

17 Ex eo tēpore, ἀπὸ τότε. Vulg. Exinde. Ad verbū, Ex tūc. id eſt (vt loquūtur Hebræi) מעת. Appropinquauit, ἤγγικε. Eraſ. Inſtat. id eſt ἐνέστηκε. quod nō probo. Neq; enim dicere voluit Chriſtus, regnū cælorū nō procul abeſſe, ſed iam ad eos perueniſſe. quamobrem etiam maluimus interpretari Appropinquauit, quàm Appropinquat.

18 Ad mare, παρὰ τὴν θάλασσαν. Hebraiſmus, pro lacu. Qui dicitur, τὸν λεγόμενον. Vulg. Qui vocatur. i. τὸν καλούμενον. Eraſmus, Qui vocabatur. Iaciētes, βάλλοντας. Vulg. Mittētes. Illud autē (vt magis propriū) ſum amplexus: ſiquidem iactus retis Latinè quoque dicitur, ſicut Græcè ὁ βόλος. Rete, ἀμφίβληστρον. Sic dictum ab ἀμφὶ & βάλλειν, quòd, quum iacitur, in orbem complectatur ingens aquæ ſpatium. Eſt autē (opinor) retis ſpecies quæ Gallis dicitur *Vn eſpreuier.* ἀπὸ γὰρ στενοῦ (inquit Ruffus lib.2. De appellationibus partium corporis humani) εἰς τὸ πλάτος ἀνευρύνεται, καὶ κοιλαίνεται. id eſt, ex anguſto in latum expanditur & incuruatur. Nec illud eſt (meo iudicio) quod

Latini Verriculum appellant. Itaque Vallæ interpretationem non recipio. Sed huius vocis propriam appellationem apud Latinos non reperio, quare generis nomen retinui.

θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας, εἶδε δύο ἀδελφούς, Σίμωνα τὸν λεγόμενον Πέτρον, καὶ Ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, βάλλοντας ἀμφίβληστρον εἰς τὴν θάλασσαν· (ἦσαν γὰρ ἁλιεῖς)

19 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Δεῦτε ὀπίσω μου, καὶ ποιήσω ὑμᾶς ἁλιεῖς ἀνθρώπων.

20 Οἱ δὲ, εὐθέως ἀφέντες τὰ δίκτυα, ἠκολούθησαν αὐτῷ.

21 Καὶ προβὰς ἐκεῖθεν, εἶδεν ἄλλους δύο ἀδελφούς, Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἐν τῷ πλοίῳ μετὰ Ζεβεδαίου τοῦ πατρὸς αὐτῶν, καταρτίζοντας τὰ δίκτυα αὐτῶν· καὶ ἐκάλεσεν αὐτούς.

22 Οἱ δὲ, εὐθέως ἀφέντες τὸ πλοῖον καὶ τὸν πατέρα αὐτῶν, ἠκολούθησαν αὐτῷ.

23 Καὶ περιῆγεν ὅλην τὴν Γαλιλαίαν ὁ Ἰησοῦς, διδάσκων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, καὶ κηρύσσων τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας, καὶ θεραπεύων πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἐν τῷ λαῷ.

24 Καὶ ἀπῆλθεν ἡ ἀκοὴ αὐτοῦ εἰς ὅλην τὴν Συρίαν· καὶ προσήνεγκαν αὐτῷ πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας, ποικίλαις νόσοις καὶ βασάνοις συνεχομένους, καὶ δαιμονιζομένους, καὶ σεληνιαζομένους, καὶ παραλυτικούς· καὶ ἐθεράπευσεν αὐτούς.

mare Galilææ, vidit duos fratres, Simonem, qui dicitur Petrus, & Andream fratrem eius, iacientes rete in mare: (erant enim piscatores)

19 Et dicit eis, Sequimini me, & faciam vos piscatores hominum.

20 Illi verò statim omissis retibus, sequuti sunt eum.

21 Tunc progressus illinc, vidit alios duos fratres, Iacobum filium Zebedæi, & Iohãnem fratrem eius, in nauigio cum Zebedæo patre suo, sarcientes retia sua: & vocauit eos.

22 Illi autem statim omisso nauigio & patre suo, sequuti sunt eum.

23 Et circumiit totam Galilæã Iesus, docens in synagogis ipsorum, & prædicans Euangelium regni, & sanans quemuis morbum, & quemuis languorem in populo.

24 Tunc exiit fama eius in totam Syriam: & obtulerunt ei omnes malè affectos, variis morbis & cruciatibus detentos, & dæmoniacos, & lunaticos, & paralyticos: sanauitque eos.

iuxta mare Galilææ, uidit duos fratres, Simonem, qui uocatur Petrus, & Andreã fratrẽ eius, mittentes rete in mare: (erãt enim piscatores)

19 *Et ait illis, Venite post me, & faciã uos fieri piscatores hominum.*

20 *At illi continuò relictis retibus sequuti sũt eum.*

21 *Et procedens inde, uidit alios duos fratres, Iacobũ Zebedæi, & Iohannẽ fratrẽ eius in naui cum Zebedæo patre eorum, reficientes retia sua: & uocauit eos.*

22 *Illi autem statim relictis retibus & patre, sequuti sunt eum.*

23 *Et circuibat Iesus totam Galilæam, docens in synagogis eorum, & prædicans Euãgelium regni, & sanans omnẽ lãguorem & omnẽ infirmitatem in populo.*

24 *Et abijt opinio eius in totam Syriam: & obtulerunt ei omnes malè habentes, uarijs languoribus & tormentis comprehensos, & qui dæmonia habebant, & lunaticos, & paralyticos: & curauit eos.*

19 Sequimini me, δεῦτε ὀπίσω μου. Vulg. & Eras. Venite post me. pro quo dicere malui, ponè me. Est autẽ δεῦτε propriè aduerbium hortantis, sicut Hebraicum לכו. 20 Statim, εὐθέως. Vulgata, Continuò, συνεχῶς. Erasmus, Illico. id est παραυτίκα. 21 Sarcientes, καταρτίζοντας. Vulgata, Reficientes: ad verbum, redintegrantes. nam ἄρτιον dicitur quod integrũ est. Sed de hoc verbo plura Mar. 1. b. 19, & Rom. 9. e. 22. 23 Circũiit, περιῆγεν. Ad verbũ, Circumegit. sed ἄγειν pro ire accipitur, vt alibi annotatũ est. Circũagere verò à Latinis pro circũducere accipitur. Synagogis, συναγωγαῖς. id est, cœtibus & conuentibus sacris. Collegiorũ autẽ nomẽ, quod Castellioni placuit, angustioris est significationis, vt ipsa verbi notatio declarat: neque Græco nomini respondet, quũ Synagoga ex delectis certis hominibus nõ constaret, sed popularis esset Iudæorũ cõuentus ad audiendum Dei verbũ. Sed illum fefellit nimirũ quòd sicut συναγωγὴ παρὰ τὸ συνάγειν, sic collegiũ à colligendo dici, falsò existimauit: & quum hoc nomẽ Iudæorũ Ecclesiis factum sit peculiare, putaui omnino esse retinendum.

Ipsorum, αὐτῶν. Galilæorum videlicet, quod tamen nõ præcessit. Regni, τῆς βασιλείας. id est, annuntians felicẽ illum nuntiũ regni Messiæ tandiu expectati. Quòd ergo Euangelium regiũ cõuertit Castellio, obscurum est, atque etiam (vt dicam quod sentio) parũ appositũ. Sanans, θεραπεύων. Admonet Erasmus eruditè, τὸ θεραπεύειν impropriè hìc vsurpari, quũ apud medicos significet propriè pharmacis, manu aut victus ratione sanare. quod mederi dicunt. Quemuis, πᾶσαν. Sic etiam interpretatur infrà Erasmus 10. a. 1. Est enim hæc particula hoc loco nõ vniuersalis simpliciter, sed indefinita, vt idem rectè notat. Quod si nonnulli animaduertissent, nõ adeo imperitè interpretarentur illud, Deus vult omnes homines saluos fieri, & similes locos, quibus abutũtur ad euertendam Prædestinationis doctrinã. Languorẽ, μαλακίαν. Propriè apud medicos ignauiã stomachi significat μαλακία, quã aliter vocant κίσσαν: sed pro iis morbis hìc accipitur quibus correpti, etsi nõ decũbunt, tamẽ languẽt & cõtabescunt. 24 Exiit, ἀπῆλθεν. Vulgata ad verbũ, Abiit. id est יצא, vt Psal. 19. b. 5. Eras. Dimanauit. quod respondet potius τῷ διελθεῖν, quo vtitur Plato in Epist. in ea significatione. Cic. pro Amerino, Ego etiamsi omnia quæ dicenda sunt, liberè dixero, nequaquã tamẽ similiter oratio mea exire & in vulgus emanare poterit. Fama, ἀκοή. Vulgata, Opinio. id est δόξα. Ad verbũ, Auditio: quod vocabulũ Cæsar & Cicero vsurpant pro fama & rumore, sicut Hebræi suum שמע. Nos tamẽ illud, vt magis familiare, prætulimus.

Obtulerũt, προσήνεγκαν. Eras. Adduxerũt. id est προσῆγον. Affectos, ἔχοντας. Vulg. ad verbũ, Habẽtes: quod rectè mutauit Erasmus. nã Malè habere simpliciter positũ pro Ægrotũ esse, Latinũ esse negat. Galli, seruato hellenismo, dicũt *Auoir mal.* Cruciatibus, βασάνοις. Vulg. Tormẽtis. id est στρέβλαις, vt Attici vocãt. Eras. Torminibus cõuertit, vt vitaret amphiboliam. quæ tamẽ etiã in Græco locũ habet: sed facilè vocabulo præcedente tollitur. Deinde Torminum appellatione certus tantùm morbus continetur, quum βασάνους vocet Euangelista sæuos omnes morbos qui ægrotum acerrimis doloribus excruciant, quasi tormentis & equuleo impositos. Detentos, συνεχομένους. Vulgata, Comprehensos. id est συνειλημμένους. Erasmus, Constrictos. id est συνεσφιγμένους, vel συνδεδεμένους. Certè τὸ ἔχεσθαι hìc idem valet quod captum teneri, & veluti haberi à morbo. Dæmoniacos, δαιμονι-

ζομένους. Quidam nuper vertit furiosos, vocabulo certè nimium generali, & periculosa etiam versione. Nec enim desunt quibus dæmonium siue diabolus nihil aliud est quàm μανία, morbus videlicet naturalis, & qui pharmacis sanari possit.

Καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοὶ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας καὶ Δεκαπόλεως καὶ Ἱεροσολύμων καὶ Ἰουδαίας, καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου.

Κεφάλαιον ε.

Ἰδὼν δὲ τοὺς ὄχλους, ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος· καὶ καθίσαντος αὐτοῦ, προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

Καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ, ἐδίδασκεν αὐτούς, λέγων,

Μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι· ὅτι αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

Μακάριοι οἱ πενθοῦντες· ὅτι αὐτοὶ παρακληθήσονται.

Μακάριοι οἱ πραεῖς· ὅτι αὐτοὶ κληρονομήσουσι τὴν γῆν.

Μακάριοι οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην· ὅτι αὐτοὶ χορτασθήσονται.

Μακάριοι οἱ ἐλεήμονες· ὅτι αὐτοὶ ἐλεηθήσονται.

Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ· ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται.

Μακάριοι οἱ εἰρηνοποιοί· ὅτι αὐτοὶ υἱοὶ Θεοῦ κληθήσονται.

Μακάριοι οἱ δεδιωγμένοι ἕνεκεν δικαιοσύνης· ὅτι αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

Μακάριοί ἐστε ὅταν ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς καὶ διώξωσι, καὶ εἴπωσι πᾶν πονηρὸν ῥῆμα καθ' ὑμῶν, ψευδόμενοι, ἕνεκεν ἐμοῦ.

Χαίρετε καὶ ἀγαλλιᾶσθε, ὅτι ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς. οὕτω γὰρ ἐδίωξαν τοὺς προφήτας τοὺς πρὸ ὑμῶν.

25 Et sequuta est eũ turba mul-
ta à Galilæa ac Decapoli & Hie
rosolymis & Iudæa, & *regioni-*
bus trans Iordanem *sitis.*

CAP. V.

1 QVum vidisset autem tur-
bam, ascendit in montem:
& quum consedisset, adierunt
eum discipuli eius.
2 Tunc aperto ore suo doce-
bat eos, dicens,
3 ‖Beati pauperes spiritu: quo-
niam ipsorum est regnum cæ-
lorum.
4 ‖Beati qui lugent: quoniam i-
psi consolationem accipient.
5 ‖Beati mites: quoniã ipsi hæ-
reditatis iure terram posside-
bunt.
6 ‖Beati qui esuriunt & sitiunt
iustitiam: quoniam ipsi satura-
buntur.
7 Beati misericordes: quoniam
ipsi misericordiã cõsequentur.
8 ‖Beati mundo corde: quoniã
ipsi Deum videbunt.
9 Beati pacifici: quoniam filii
Dei vocabuntur.
Beati qui persequutionem pa
10 tiuntur iustitiæ causa: quoni-
am ipsorum est regnum cælo-
rum.
11 ‖Beati eritis quum conuitia-
ti fuerint vobis, & persequuti
fuerint, & dixerint quiduis ma
li aduersus vos, ‖metiẽtes, pro
pter me.
12 Gaudete & exultate, quoniam
merces vestra multa est in cæ-
lis. ita enim persequuti fuerunt
Prophetas qui *fuerunt* ante vos.

25 *Et sequutæ sũt eũ tur*
bæ multæ de Galilæa
et Decapoli et de Hie-
rosolymis & de Iudæa,
& de trans Iordanem.

CAP V.

1 *VIdens autem Iesus*
turbas, ascẽdit in
montem: & quum se-
disset, accesserunt ad
eum discipuli eius.
2 *Et aperiens os suum,*
docebat eos, dicens,
3 *Beati pauperes spiri* Luc.6.c.20
tu: quoniam ipsorũ est
regnum cælorum.
4 *Beati qui lugẽt: quo*
niã ipsi consolabuntur. Luc.6.c.21
5 *Beati mites: quoni-* Esa.61.a.2.3
am ipsi possidebunt ter Psal.38.c.11
ram.
6 *Beati qui esuriunt et*
sitiunt iustitiam: quo-
niam ipsi saturabun- Esa.65.b.9
tur.
7 *Beati misericordes:*
quoniam ipsi miseri-
cordiam consequẽtur.
8 *Beati mundo corde:*
quoniam ipsi Deum ui Psal.24.a.4
debunt.
9 *Beati pacifici: quoniã*
ipsi filij Dei uocabũtur.
10 *Beati qui persequu-*
tionẽ patiuntur propter
iustitiam: quoniã ipso-
rũ est regnũ cælorum.
11 *Beati estis quum ma*
ledixerint uobis homi- 1.Pet.3.c.14
nes, & persequuti uos
fuerint, & dixerint om
ne malũ aduersum uos,
mentientes, propter me. 1.Pet.4.d.14
12 *Gaudete & exulta-*
te, quoniam merces ue
stra copiosa est in cæ-
lis. sic enim persequuti
sunt Prophetas qui fue
runt ante uos.

25 Et Iudæa, καὶ Ἰουδαίας. Vide Mar.3.a.7. Et *regionibus* trans Iordanem *sitis*, καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Vulgata ad verbum, Et de trans Iordanem. quæ loquutio est præcisa. Itaque rectè fecit Erasmus qui suppleuerit aliquot vocabula, ne videretur καὶ accipi pro etiam, quasi dicantur ex his regionibus sequuti Iesum, etiam trans Iordanẽ.

IN CAPVT V.

1 Turbam, ὄχλους. Turbas in plurali non memini legere alia significatione quàm pro tumultu. Itaque vbique vtemur numero singulari.

2 Aperto, ἀνοίξας. Hebraicum dicendi genus, cuius tamen hanc emphasin nonnulli esse volũt, vt iis demum tribuatur qui serium & eximium aliquid dicturi sunt. Sed hoc perpetuum non est.

3 Pauperes, οἱ πτωχοί. Paupertatis nomine συνεκδοχικῶς intelliguntur omnes cum ea coniunctæ miseriæ. Sed additur Spiritus nomen, vt significetur, eorum demum beatã paupertatem quorum ferocia eiusmodi castigationibus domita, sese libens Deo subiicit, & meliorem vitam appetit.

5 Hæreditatis iure possidebunt, κληρονομήσουσιν. Ad verbum, Hæreditabunt. Eras. Hæreditatem terræ accipient. Vulg. Possidebunt. id est κτήσονται. Sed ius possessionis prætermittendum non fuit. Nam si hæreditatis iure cælum possidemus, & idcirco hæredes sumus quia in Christo gratis adoptati per fidem, vbi merita quæ nõnulli iactant? Simpliciter tamen interdum κληρονομεῖν pro κτᾶσθαι accipitur.

9 Vocabuntur, κληθήσονται. id est erunt. Significat enim Hebræis verbum vocandi קרא sic acceptum, aliquid eiusmodi esse vt idcirco ab omnibus celebretur.

11 Cõuitiati fuerit vobis, ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς. Vulg. Maledixerit vobis homines. i. κακολογήσωσιν ὑμᾶς. Cætera addidit

Vetus interpres rectum, qui deesse videbatur, ad explendam constructionem: sed is in plerisque linguis suppleri solet. Sic enim Cicero 1.Off. Deserendi (inquit) officii plures solent esse causæ. nam aut inimicitias suscipere nolunt: aut suis studiis sic impediuntur, vt quos tutari debeant, desertos esse patiantur. Erasmus vertit, Probra iecerint in vos. Quòd si periphrasis mihi placuisset, dicere maluissem, Probris affecerint vos, nulla addita præpositione. Persequuti fuerint, διώξωσιν. Διώκειν (id est persequi) forense verbum est, quo eas potissimum iniurias hîc puto significari quibus viri innocentes afficiuntur, quum ex tyrannorum edictis ad iudicum tribunalia pertrahuntur, id est, ad publicam iniuriam, quæ authoritate magistratus armatur. sicut primum illud ὀνειδίσωσιν, ad conuicia priuatorum hominum refero: postremum autem εἴπωσιν, ad testium & iudicum iniquitatem. Quarũ omniũ iniuriarũ manifestissima exẽpla nobis hodie suppeditant ii qui veritatẽ Dei in nobis persequũtur. Quiduis mali, πᾶν πονηρὸν ῥῆμα. Vulgata, Omne malum. neque enim legit ῥῆμα, quod etiam non reperitur apud Chrysostomum lib.3. περὶ ἱερωσύνης. Eras. Omne malum verbum. Nos verò suprà ostendimus, πᾶν indefinitè accipi, 4.d.23. ῥῆμα verò respondet דבר Hebræorũ, quod & ipsum pro indefinita particula vsurpatur: vt à nobis sine vlla sensus iniuria potuerit prætermitti. Propter me, ἕνεκεν ἐμοῦ. Secundum exemplar scriptum habebat, ἕνεκεν δικαιοσύνης, iustitiæ causa. Alibi ἕνεκα soleo causa interpretari: sed vitanda fuit absurditas.

Marc.9.g.50 luc.14.g.34
13 Ὑμεῖς ἐστε τὸ ἅλας τῆς γῆς. ἐὰν δὲ τὸ ἅλας μωρανθῇ, ἐν τίνι ἁλισθήσεται; εἰς οὐδὲν ἰσχύει ἔτι εἰ μὴ βληθῆναι ἔξω, καὶ καταπατεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων.

14 Ὑμεῖς ἐστε τὸ φῶς τοῦ κόσμου. οὐ δύναται πόλις κρυβῆναι ἐπάνω ὄρους κειμένη·

Marc.4.c.21 luc.8.b 16.& 11.e.33
15 Οὐδὲ καίουσι λύχνον, καὶ τιθέασιν αὐτὸν ὑπὸ τὸν μόδιον, ἀλλ' ἐπὶ τὴν λυχνίαν, καὶ λάμπει πᾶσι τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ.

1.Pet.2.c.12
16 Οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα, καὶ δοξάσωσι τὸν πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

17 Μὴ νομίσητε ὅτι ἦλθον καταλῦσαι τὸν νόμον, ἢ τοὺς προφήτας. οὐκ ἦλθον καταλῦσαι, ἀλλὰ πληρῶσαι.

Luc.16.d.17
18 Ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ἕως ἂν παρέλθῃ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, ἰῶτα ἓν ἢ μία κεραία οὐ μὴ παρέλθῃ ἀπὸ τοῦ νόμου, ἕως ἂν πάντα γένηται.

13 ‖ Vos estis sal terræ. quòd si sal infatuatus fuerit, quo salietur? ad nihil valet amplius nisi vt abiiciatur foras, & conculcetur à quibusuis.

14 Vos estis lux mundi. Nõ potest vrbs occultari supra montem posita:

15 ‖ Neque accendũt lucernã, & ponunt eam subter modiũ: sed in candelabrũ, & splendet omnibus qui sunt in domo.

16 ‖ Ita splendeat lux vestra coram hominibus, ‖ vt videãt vestra bona opera, glorificéntq; Patrem vestrũ qui est in cælis.

17 Ne existimate me venisse vt dissoluam Legem, aut Prophetas: non veni vt dissoluam, sed vt impleam.

18 ‖ Amen quippe dico vobis, vsquedum præterierit cælum & terra, ιωta vnũ aut vnus apex nequaquã præterierit ex Lege, vsquedũ omnia facta fuerint.

13 *Vos estis sal terræ. quòd si sal euanuerit, in quo salietur? ad nihilũ ualet ultrà, nisi ut mittatur foras, et cõculcetur ab hominib⁹.*

14 *Vos estis lux mũdi. nõ potest ciuitas abscondi supra montem posita:*

15 *Neque accendũt lucernã, & ponunt eam sub modio, sed super cãdelabrũ, ut luceat omnibus q in domo sunt.*

16 *Sic luceat lux uestra corã hominibus, ut uideãt opera uestra bona, et glorificẽt Patrẽ uestrũ qui in cælis est.*

17 *Nolite putare quoniã ueni soluere Legẽ, aut Prophetas: nõ ueni soluere, sed adimplere*

18 *Amẽ quippe dico uobis, donec transeat cælũ & terra, iωta unum aut unus apex nõ præteribit à Lege, donec omnia fiant.*

13 Infatuatus fuerit, μωρανθῇ. Vulg. Euanuerit: vt μωραίνεσθαι, illud sit quod Gallicè dicimus *euenter*. Quo, ἐν τίνι. id est, per quod. Vulg. ad verbum, In quo. In pro Per, Hebræorum idiotismo, de quo alibi dixi. Salietur, ἁλισθήσεται. id est, Quid tandem supererit quo vti possis ad saliendum? Vel, Sal ipse infatuatus, quo tandem salietur? vt est apud Marcum 9.v.50. Amplius, ἔτι. Vulg. & Eras. Vltrá. id est περαιτέρω. A quibusuis, ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. Vulg. & Eras. ad verbum, Ab hominibus. sicut vernaculo sermone dicimus, *Des gens, ou D'un chascun.*

14 Vrbs, πόλις. Erasmus, Oppidum. Ego vbique vrbem conuerti, sicut Vallæ placet: quòd ciuitatis nomen latius pateat.

15 Accendunt, καίουσι. Impersonaliter, vt admonuimus suprà, versu 11. Cæterùm Græcis hoc verbũ non tam accendere quàm vrere significat: sed apparet hîc habere significationem Hebraicæ coniugationis, quam vocãt Hiphil מדליקים. Nam qui accendit, facit vt aliquid vratur: sicut apud eosdem Græcos καθίζειν interdum neutrũ est, interdum verò μεταβατικόν, vt infrà 21.a.7. Apertius Lucas, qui pro καίουσιν scripsit ἅπτουσιν. Sic enim Aristophanes in Nebulis, ἅπτε τὸν λύχνον. Lucernam, λύχνον. Ita vocatur vel instrumentum ipsum, puta lampas, cui oleum aut aliud quidpiam imponitur quod accendatur: vel id ipsum quod ardet, puta fax, aut candela. In candelabrum, ἐπὶ λυχνίαν. vel, Supra candelabrum. instrumentum videlicet eminenti loco positum, cui imponebatur aut infigebatur lucerna. Homerus Odyss.σ, λαμπτῆρας vocat, ni fallor.

16 Glorificéntque, καὶ δοξάσωσι. id est, Gloriam Dei prædicent: pro quo Basilius dicit δοξολογεῖν. Glorificandi autem vocabulum vsitatum & familiare sacris scriptoribus, interdum significat gloriosè Dei maiestatem & laudes prædicare: interdum verò, gloriam & splendorem alicui afferre. quæ posterior significatio nõ videtur propriè conuenire hominibus, quibus satis est Dei gloriam profiteri, quam reipsa amplificare non possunt.

17 Vt dissoluam, καταλῦσαι. id est aboleam, eleganti translatione: quoniam videlicet homines legibus quasi vinculis adstringuntur.

18 Amen, ἀμήν. id est, verè & certó. Hebræorum autem vocabulum ab אמונה deriuatum, quod veritatem significat, quum non modò Græci omnes noui Testamenti scriptores retinuerint, sed vulgata quoque linguarũ idiωmata, ne hîc quidem volui expungere: quanuis id licuerit, quoniam in hoc dicendi genere vulgata idiωmata non solent id vsurpare. Quintum exemplar habebat bis scriptum ἀμήν. Vsquedum præterierit, ἕως ἂν παρέλθῃ. Verbum Hebræum יחליף, cui Græcum παρέλθῃ ex aduerso respondet, significat sic aliquid præterire vt etiam mutetur: quo modo vsurpatur Psalmo 102.c.27. Nequaquam, οὐ μή. Duplex est negatio in Græco: sed quæ magis neget quàm simplex, contrà quàm apud Latinos. Nos verò ita vertimus vt à simplici negatione di-

ſtingueremus:quod idem fecimus in οὐδαμῶς. Ex,ἀπό.Vulgata,à. Præpoſitiones ἐκ & ἀπό ſæpe apud Græcos permutantur,veluti quum dicimus,εἰκὼν ἀπὸ ξύλου.id eſt imago è ligno,vt ſuprà 3.a.4.

Ὃς ἐὰν οὖν λύσῃ μίαν τῶν ἐντολῶν τούτων, τῶν ἐλαχίστων, καὶ διδάξῃ οὕτω τοὺς ἀνθρώπους, ἐλάχιστος κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν· ὃς δ' ἂν ποιήσῃ καὶ διδάξῃ, οὗτος μέγας κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. 19

Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι ἐὰν μὴ περισσεύσῃ ἡ δικαιοσύνη ὑμῶν πλεῖον τῶν Γραμματέων καὶ Φαρισαίων, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. 20

Ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις, Οὐ φονεύσεις· ὃς δ' ἂν φονεύσῃ, ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει. 21

Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν ὅτι πᾶς ὁ ὀργιζόμενος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ εἰκῆ, ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει· ὃς δ' ἂν εἴπῃ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ, ῥακά, ἔνοχος ἔσται τῷ συνεδρίῳ· ὃς δ' ἂν εἴπῃ μωρέ, ἔνοχος ἔσται εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός. 22

19 Quiſquis igitur ſoluerit vnum ex mandatis hiſce minimis,& ita docuerit homines,minimus vocabitur in regno cælorum : quiſquis autē fecerit & docuerit, iſte magnus vocabitur in regno cælorum.

20 Dico enim vobis, niſi abundauerit veſtra iuſtitia ‖ plus quā Scribarum & Phariſæorum, vos nequaquam ingreſſuros in regnum cælorum.

21 Audiſtis dictum fuiſſe antiquis, ‖Non occides: quiſquis autem occiderit, tenebitur iudicio.

22 Ego verò dico vobis, quicunque iraſcitur fratri ſuo temere, tenebitur iudicio : quicunque verò dixerit fratri ſuo , raca, tenebitur conſeſſu:quiſquis autē dixerit,fatue,tenebitur gehenna ignis.

19 Qui ergo ſoluerit unū de mādatis iſtis minimis,& docuerit ſic homines, minimus uocabitur in regno cælorū: qui aūt fecerit & docuerit, hic magnus uocabitur in regno cælorum. Iaco.2.b.10.

20 Dico enim uobis, quia niſi abūdauerit iuſtitia ueſtra pluſquam Scribarū & Phariſæorum, non intrabitis in regnum cælorum. Luc.11.f.39

21 Audiſtis quia dictū eſt antiquis, Non occides: qui autē occiderit,reus erit iudicio. Exo.20.c.13, deut.5.b.17.

22 Ego aūt dico uobis,quia omnis qui iraſcitur fratri ſuo, reus erit iudicio:qui autē dixerit fratri ſuo, racha, re⁹ erit concilio:qui autē dixerit fatue, reus erit gehēnæ ignis.

19 Soluerit,λύσῃ.Id eſt tranſgreſſus fuerit.Nam etſi paria non ſunt peccata,tamen nullum eſt tam leue peccatū quod nos non expellat è regno Dei, niſi per Chriſtū cōdonetur.Hic itaque ſenſus eſt,Quicunque violauerit vel minimum præceptum Legis,& ſic docuerit homines,(id eſt,ſuo exēplo hominibus præierit) is minimus, ſiue nullus erit in regno cælorum.hoc eſt,in Eccleſia non cēſebitur corā Deo : is autem qui præſtiterit Legem, & docuerit, excellentiſſimus habebitur in regno Dei. Mentionem autem facit doctrinæ in vtroque membro: quia diſcipulos alloquitur, futuros Euangelii doctores. Sic igitur plerique interpretantur. Quidam verò illud, καὶ διδάξῃ οὕτω τοὺς ἀνθρώπους, conuertit, Licet ita doceat homines : perinde acſi ſcriptum ſit, κἄν,(cuius enallages exemplum habes infrà 15.a.5,& Lucæ 18.b.7.)& οὕτω non referatur ad λύειν præcedens : ſed contrariam ſententiā exprimat,propter aduerſatiuā particulā præcedentē:idémq; valeat atq; κατὰ τὰς ἐντολάς. vt ſit huius loci hæc ſententia,Qui contra vel minimum horum præceptorum fecerit, licet ita doceat homines, (id eſt,etiamſi doceat homines ex præſcripto horum mandatorum facere quæ ipſe contemnit) minimus vocabitur in regno cælorum. Quæ interpretatio cum eo conuenit quod Chriſtus ait infrà,cap.23.a.3, Quæ dixerint vobis vt ſeruetis,ſeruate, & facite:ſecundum autem opera eorum ne faciatis.Et certè planior erit antitheſis, ſi dicamus opponi inter ſe duo doctorum genera:vnum, eorum qui docent quidem Verbum in Eccleſia, ſed ipſi interim nihil minus præſtant quàm quod ab aliis requirunt:alterum,eorum qui quod docent,reipſa præſtant. Illos igitur dicit Dominus,etiamſi alioquin fuerint doctiſſimi, tamen minimos eſſe in Eccleſia Dei. Vnum,μίαν. Latini dicerent,Vel vnum,ad exprimendam emphaſin : & Græci quoque κἂν μίαν:quo modo loquitur Marcus 6.g.56. Hiſce minimis,τούτων τῶν ἐλαχίστων. Articulus additus deſignat certum præceptorū genus,quæ Phariſæi & Scribæ non admodum magni facerent:quod etiam oſtendunt eæ quæ ſequuntur expoſitiones in ſecundā Tabulam. Itaque ad exprimendam vim articuli,libens conuertiſſem,Quæ minima ſunt: niſi exiſtimarem Chriſtum ironicῶs ex aliorum ſenſu loqui. Vocabitur,κληθήσεται.id eſt erit.Hebraiſmus hoc vno verſiculo bis vſurpatus, de quo diximus ſuprà,verſu 9.

20 Ingreſſuros,εἰσέλθητε.Vulgata,Intrabitis. Eraſmus, Poſſitis ingredi. Ego malui per futurum interpretari. Nam familiare hoc eſt Euangeliſtis,præcedente duplici illa negatione, vſurpare futurum exactum coniunctiui pro futuro indicatiui.

21 Audiuiſtis,ἠκούσατε. Hoc verbo ſignificat Legis interpretationes, cuiuſmodi ſolebant ſuis auditoribus tradere Scribæ & Phariſæi.Neque verò Chriſtus hoc loco Legiſlatorem agit,(vt qui nō Legis ſed Euangelii ſit miniſter)ſed peruerſas Scribarum interpretationes diluens, patefacit quis ſit Legis rigor, vt ſalutem à ſe vno petendam eſſe oſtendat. Tenebitur,ἔνοχος ἔσται.Eraſmus Obnoxium,Vulgata Reum conuertit:quorū neutrū videtur ſatis conuenire.Obnoxius enim eſſe poteſt etiam is qui non eſt in culpa : ſicut obnoxii ſunt ſancti homines multis iniuriis. & Rei Latinis dicuntur(vt ait Cicero)omnes de quorum re diſceptatur.ἐνέχεσθαι verò ſignificat teneri.id eſt αἱρεῖσθαι καὶ ἁλίσκεσθαι.ſicut quum dicimus aliquem furti teneri, aut ſacrilegii. Idem valet ergo ἔνοχος ἔστω, quod ἐνεχέσθω. id eſt, (vt Latini Iuriſconſulti loquuntur)damnas eſto. à quo tamen abſtinui,ne viderer nouitatem affectare. Videtur autem his verbis non tam actio dari aduerſus homicidā quàm præcipi vt ad iudicem damnandus potius quàm audiendus trahatur.

22 Iudicio,κρίσει. Iudicium intelligit in quo ſedebant Triumuiri, qui de pecuniariis & minimis eiuſmodi cauſis cognoſcebant.Conſeſſus verò ſiue συνέδριον ex XXIII iudicibus conſtabat, qui de cauſis maioribus atq; adeo de capitalibus nonnullis ſtatuebāt.Summi verò iudices erant LXXI,ad quos pertinebat cognitio de grauiſſimis rebus:vt quum de integra aliqua tribu,de pſeudopropheta, de ſummo Sacerdote,de bello vel pace agebatur:ſicut ex Thalmudiſtis multi annotarunt. Chriſtus igitur,de diuinis iudiciis & peccatorum diſcrimine differens, totam hanc orationem ad conſuetam ciuilium iudiciorum formam accommodauit. nam de ipſis politicis legibus certum eſt eum non agere. Raca,ῥακά.vel Racha,vt habent Latini codices Vulgatæ editionis. Cæterùm hoc vocabulum,cuiuſcunque tandem ſit ſignificationis,retinui,Matthæum ipſum vel certè Græcum

eius interpretem sequutus, qui peregrinam hanc vocem maluit vsurpare quàm Græcam aliam substituere. Admonuit me verò Emmanuel Tremellius, vir suæ (id est Hebrææ) linguæ peritissimus, in Talmud sæpe legi ריכא, pro quo Syri dicunt רקא, & significare hominem cerebro vacuum, quem etiã vernacula lingua *follem*, ab inanitate vocamus. Est autem hoc conuitium aliquanto leuius quàm si quempiam μωρὸν (id est stultum) vocaris. Nam ריק vnde deductum illud est, significat vacuum & inane. quod ante me alii annotarũt. Castellio balatronem est interpretatus: quàm rectè, ipse viderit. Matthæi interpretatio Hebraica legit רעה. id est malũ. quod non probo. Maius enim est conuitium vocari malum quàm stultum: de quo tamen postea agitur tanquam de atrociore iniuria quàm hæc sit. Assentior igitur iis qui Raca volunt inconditam esse voculam hominis indignantis. ita vt tres gradus hîc constituantur eorum qui contra hominum opinionem, pro homicidis apud Deum censentur. Vnus, eorum qui intus duntaxat aduersus proximum commouentur: alter, eorum qui eousque efferuescunt vt iracundum aliquid euomant: tertius denique, eorum qui in apertum aliquod conuitium erumpunt. Afferam tamen aliquam præterea coniecturam, de qua iudicent alii. Quid si igitur dicamus Racha (vt habent veteres Latini codices) illud esse quod Hebræi רשע dicunt? Nam pinguis ille sonus literæ schin non aliter potuit quàm per χ (id est ch) exprimi, vt nos Galli hodie pronuntiamus. Significat autem illud nomen Hebræis hominem malum & irrequieto animo quippiam sinistri agitantem, quem in vernaculo sermone *mauuais* aut *malin* vocamus. Itaque μωρὸς is erit qui ab Hebræis dicitur נבל. quod nomen interdum non illos fatuos & stolidos declarat, sed planè vecordes, adeo vt aduersus Deum ipsum insaniant: sicut Psal. 14 describuntur. Consessu, συνεδρίῳ. Vulgata & Erasmus, Concilio. Et certè fateor concilii vocabulum id valere, sed illud propius abest à Græco. Gehennæ, εἰς τὴν γέενναν. Vocabulum hoc Hebræum est ex duobus compositum, & vallem Hinnon declarat, quæ etiam תופת, Tophet dicitur, in qua olim Israelitæ superstitionibus vicinarum gentium addicti, filios suos diis adolebant, inaudita quadam immanitate. Inde factum vt acciperetur pro loco cruciandis in æternum reprobis destinato, atque adeo pro ipso supplicio & cruciatu, quo afficiuntur cum Satana & angelis ipsius: sicut Erasmus & alii multi annotarunt. Vide Ierem. 7. g. 31. Ignis, πυρός. id est ardẽtem: ex Hebræorum idiotismo, qui simili ratione Carnem peccati pro carne peccatrice dicunt: & Hominem auaritiæ, pro homine auaro. Si tamen gehennã pro ipso cruciatu accipias, nulla erit enallage. Sed hoc quoque accommodauit Christus ad ius ciuile Israelitarũ, apud quos (sicut ex libro Sanhedrim Babylonico constat) summum concilium quadruplici suppliciorum genere vtebatur, antequam Herodes & post Herodem Romani totum hunc ordinem perturbassent: nempe strãgulatione, gladio, lapidatione, & combustione: inter quas non dubium est quin hæc grauissima fuerit. Inde factum vt æternas illas pœnas, ignis supplicio passim sacri scriptores comparent. Quod autem Christus mentionem facit iudicii, & consessus, & demum gehennæ ignis, ostẽdit peccata quidẽ alia aliis esse grauiora, sed omnia tamẽ eiusmodi vt eorum rationem reddere oporteat, & pœnas luere, quantumuis sibi blandiãtur homines. Quas pœnas communi nomine Paulus Mortem vocauit, quum diceret Mortem esse stipendium peccati.

Ἐὰν οὖν προσφέρῃς τὸ δῶρόν σου ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, κἀκεῖ μνησθῇς ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἔχει τι κατὰ σοῦ,

23 Igitur si munus tuum "attuleris ad altare, & illic memineris fratrem tuũ habere aliquid contra te,

23 *Si ergo offers munus tuũ ad altare, & ibi recordatus fueris quia frater tuus habet aliquid aduersum te,*

Ἄφες ἐκεῖ τὸ δῶρόν σου ἔμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ὕπαγε· πρῶτον διαλλάγηθι τῷ ἀδελφῷ σου, καὶ τότε ἐλθὼν πρόσφερε τὸ δῶρόν σου.

24 Omitte illic munus tuum coram altari, & abi: "primùm reconciliator fratri tuo, & tum veniens offer munus tuum.

24 *Relinque ibi munus tuũ ante altare, & vade: prius recõciliare fratri tuo, & tũc veniẽs, offeres munus tuum.*

Luc. 12. g. 58.

Ἴσθι εὐνοῶν τῷ ἀντιδίκῳ σου ταχὺ, ἕως ὅτου εἶ ἐν τῇ ὁδῷ μετ' αὐτοῦ· μήποτέ σε παραδῷ ὁ ἀντίδικος τῷ κριτῇ, καὶ ὁ κριτής σε παραδῷ τῷ ὑπηρέτῃ, καὶ εἰς φυλακὴν βληθήσῃ.

25 ‖ "Esto amicus "aduersario tuo citò, "dum es in via cum eo: "nequando te tradat aduersarius iudici, & iudex te tradat "ministro, & in "custodiã "coniiciaris.

25 *Esto cõsẽtiẽs aduersario tuo citò, dũ es in via cum eo: ne fortè tradat te aduersarius iudici, & iudex tradat te ministro, & in carcerem mittaris.*

23 Attuleris, προσφέρῃς. Vulgata, Offers. Erasmus, Obtuleris. Et fateor προσφέρειν hoc etiã significare: sed hîc videtur minus quiddam valere. vult enim Christus vt priusquam afferatur munus, reconciliatio fiat. Nisi fortè quis malit hoc accipere acsi dictum esset, In ipso etiam oblationis actu (vt loquuntur) prius esse cogitandum de reconciliatione quàm de offerendo munere. Est autem obseruandum, Christum accommodare totũ hunc sermonem ad temporum suorum rationem. Itaque inepti sunt qui ex hoc loco habenda nunc esse altaria & vsurpandas oblationes colligunt: sed ii longè sunt ineptissimi qui quod dictũ est de mutua reconciliatione, ad Purgatorium suum transferunt.

24 Primùm, πρῶτον. Hanc particulam alii coniungunt cum ὕπαγε, alii cum διαλλάγηθι. quod posterius videtur melius conuenire.

25 Esto amicus, ἴσθι εὐνοῶν. Erasmus, Habeto beneuolentiam. Ad verbum, Esto beneuolus. Id est, Redi in gratiam, & fac vt sis amicus. Nec enim monet tantùm vt bene velimus aduersario, sed vt cum eo trãsigamus: quod fiet si præcidamus omnem inimicitiarum causam. Vulgata vertit, Esto consentiens. Et indicat Augustinus (sicut annotat Erasmus) nonnullos vertisse, Esto concors. Ex quibus coniicio, Veterem interpretem legisse συννοῶν. facilis enim fuit lapsus εὐ in συ: atque adeo hæc lectio fortassis est verior, quum Veteris interpretis authoritate nitatur, & sensum habeat (ni fallor) pleniorem. Vnum tantùm obstat quòd συννοεῖν apud idoneos authores (vt semel atque iterum initio Alcibiadis posterioris apud Platonem) reperiatur pro Secum cogitare aliquid. id est ἐννοεῖν, potius quàm pro ὁμονοεῖν, id est consentire. quanuis hanc quoque significationem facilè admittere videatur particula σὺν, ex qua componitur. Aduersario, τῷ ἀντιδίκῳ. Ad verbum, Contralitigatori. Neque enim ἀντίδικος tam latè patet Græcis quàm Latinis Aduersarius, nisi quum est verbum forense: quia tunc idem valet atque pars aduersa, vt vulgus loquitur. Dum, ἕως ὅτου. Alibi verti Quousque: quod huic loco non conuenit. Hîc enim idem valet quod Interim dum, vt infrà 14. v. 22. in quo genere dicendi etiam vsurpatur ἕως simplex, sine vlla adiectione, vt Marci 6. f. 45. Nequando, μήποτε. Vulgata, Ne forté: quod rectè mutatum est ab Erasmo plurimis locis, vt annotauimus suprà, 4. a. 6. Ministro, ὑπηρέτῃ. id est lictori, vel apparitori: ὑπηρέται tamen

in genere dicuntur qui subseruiunt: qui etiam διάκονοι vocantur, vt infrà 20.d.26. Itaque vtrunque Græcum vno Latino exprimere solemus, nisi quum de Diaconis Ecclesiasticis fit mentio. hos enim maluimus ex consuetudine Diaconos Græco nomine vocare. Custodiam, φυλακήν. Græci honesto vobabulo sic carcerem vocant: quem etiam ob eam causam οἴκημα dicebant Athenienses (id est domicilium) authore Plutarcho in Solone. Sed & Latinis custodia vocatur carcer. Cic. ad Quintum fratrem, libro 1, Hominem comprehendere, & in custodiam tradere. Coniiciaris, βληθήσῃ. Ad verbum, Iaciaris. Vulgata, Mittaris: quod paulo lenius videtur. In secundo manuscripto exemplari legitur βληθῇς, rectius.

26 Ἀμὴν λέγω σοι, οὐ μὴ ἐξέλθῃς ἐκεῖθεν ἕως ἂν ἀποδῷς τὸν ἔσχατον κοδράντην.

26 Amen dico tibi, nequaquam exibis illinc vsquedum reddideris vltimum quadrantem.

26 Amē dico tibi, nō exies inde donec reddas nouissimū quadrantem.

27 Ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις, Οὐ μοιχεύσεις.

27 Audistis dictum fuisse antiquis, ‖ Non mœchaberis.

27 Audistis quia dictum est antiquis, Non mœchaberis. Exo.20.c.14

28 Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν ὅτι πᾶς ὁ βλέπων γυναῖκα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς, ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτὴν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ.

28 Ego verò dico vobis, Quicunque aspicit mulierem vt eam concupiscat, iam adulterauit eam in corde suo.

28 Ego autē dico uobis qa omnis qui uiderit mulierē ad cōcupiscēdum eam, iam mœchatus est eam in corde suo.

29 Εἰ δὲ ὁ ὀφθαλμός σου ὁ δεξιὸς σκανδαλίζει σε, ἔξελε αὐτὸν, καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ. συμφέρει γάρ σοι ἵνα ἀπόληται ἓν τῶν μελῶν σου, καὶ μὴ ὅλον τὸ σῶμά σου βληθῇ εἰς γέενναν.

29 ‖ Quòd si oculus tuus dexter facit vt tu offendas erue eum, & abiice abs te. expedit enim tibi vt pereat vnum ex membris tuis, ac non totum corpus tuum coniiciatur in gehennam.

29 Quòd si oculus tuus dexter scādalizat te, erue eū, & proiice abs te. expedit enim tibi ut pereat unū mēbrorū tuorū, quàm totum corpus tuum mittatur in gehennam ignis. Infrà 11.a.8 mar.9.g.47

30 Καὶ εἰ ἡ δεξιά σου χεὶρ σκανδαλίζει σε, ἔκκοψον αὐτὴν, καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ· συμφέρει γάρ σοι ἵνα ἀπόληται ἓν τῶν μελῶν σου, καὶ μὴ ὅλον τὸ σῶμά σου βληθῇ εἰς γέενναν.

30 Et, si dextera tua manus facit vt tu offendas, excinde eam, & abiice abs te. expedit enim tibi vt pereat vnum ex membris tuis, ac nō totum corpus tuum coniiciatur in gehennam.

30 Et, si dextera man⁹ tua scādalizat te, abscinde eā, & proiice abs te. expedit enim tibi ut pereat unū mēbrorū tuorū, quā totū corpus tuū eat in gehennam.

31 Ἐρρέθη δὲ ὅτι ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, δότω αὐτῇ ἀποστάσιον.

31 Dictum est autem, ‖ Quisquis dimiserit vxorem suam, det ei libellum discessionis.

31 Dictū est aūt, Quicūq; dimiserit uxorē suā, det ei libellum repudij. Infrà 19.a.7 deut.24.a.1 mar.10.a.4 luc.16.d.18 1.cor.7.b.10

26 Reddideris, ἀποδῷς. Erasmus, Persolueris. id est ἀποτίσῃς. Nam hoc declarat verbum ἀποδιδόναι hoc in loco, vt mox quoque versu 33. Vltimum, ἔσχατον. Vulgata, Nouissimum. id est νεώτατον. Erasmus, Extremum: quo propriè τὸ ἄκρον declaratur. Græci ἔσχατον dicunt à σχεῖν, id est à continendo & cohibendo, id videlicet in quo necesse est vt consistamus: sicut Latinè illud dicitur vltimum, vltra quod pergere non liceat. Quadrantem, κοδράντην. Latina vox Græcè declinata, vt multæ aliæ passim apud Euangelistas: cuiusmodi ista sunt à nobis semel collecta, ἀσσάριον, δηνάριον, ἰοῦστος, κεντυρίων, κῆνσος, κολωνία, κουστωδία, λεγεών, λέντιον, λιβερτῖνος, λίτρα, μίλιον, μάκελλον, μεμβράνα, μόδιος, ξέστης, πραιτώριον, ῥέδα, σιμικίνθιον, σικάριος, σουδάριον, σπεκουλάτωρ, ταβέρνη, φόρον, τίτλος, φραγέλλιον, φραγελλοῦν. id est, Assarius, Denarius, Iustus, Centurio, Census, Colonia, Custodia, Legio, Linteum, Libertinus, Litra, Miliare, Macellum, Membrana, Modius, Sextarius, Prætorium, Rheda, Semicinctiū, Sicarius, Sudariū, Speculator, Taberna, Forum, Titulus, Flagellum, Flagellare. Sed vt ad rem redeam, Ad vltimum quadrantem soluere, prouerbialiter dicitur is quicum summo iure agitur. Quòd autem Castellio annotauit, id esse quod Latini dicunt, Ad denarium soluere, id ipse quidē putauit: (quod venia dignum est: quum & docti viri in loco Ciceronis quem citat ex Oratione pro Quintio, decepti fuerint) sed aliū esse sensum, intelligent sani lectores ex aliis locis. quod etiam noster Hotomanus suis in eum locum annotationibus non omisit.

27 Non mœchaberis, οὐ μοιχεύσεις. vel, Ne mœcheris: sed tamen sub vna specie scortationis, eáque grauissima, πορνείαν quoque complectitur: sicut contra μοιχεία interdum ἀντὶ πορνείας accipitur.

28 Quicunque aspicit, πᾶς ὁ βλέπων. Vulg. Omnis qui viderit. Atqui τὸ βλέπειν plus est quàm ὁρᾷν, quanuis interdū cōfundātur: sicut apud Latinos plus est aspicere quàm videre. Vide infrà 6.a.4. Adulterauit, ἐμοίχευσεν. Vulgata, Mœchatus est. Erasmus, Adulteriū cōmisit. Adulterandi verbo non tantùm vtitur Suetonius (quod etiā Erasmus annotauit) sed etiam Cicero, quanuis translatitié. Cæterùm adulterare hîc accipio generaliter pro corrumpere & stuprare. Itaque γυναῖκα non conuerti vxorem, cum Erasmo: sed mulierem. Malui enim sequi Veterem interpretem, quia non additur τινὸς, vel ἀδελφοῦ.

29 Facit vt tu offendas, σκανδαλίζει σε. Vulgata, Scandalizat te. Erasmus, Tibi est obstaculo id est ἐμποδίζει. Idem paulo pòst, Obstiterit tibi. Cæterùm ea faciunt vt offendamus quæ impediunt quominus inoffenso cursu pergamus in Lege Domini. Peccata enim sunt veluti saxa ad quæ impingimus. Idcirco autem conuerti per periphasin, quia non tam oculus ipse est nobis offendiculo quàm id quod per eum cernimus: in quo constituendā putaui differentiam, vt σκανδαλίζειν hîc accipiatur forma Hebrææ coniugationis Hiphil. Ac non, καὶ μή. Vulgata, Quàm. quod rectè mutauit hoc versiculo & item proximo Erasmus.

30 Excinde, ἔκκοψον. Vulgata, Abscinde. Erasmus, Amputa. Ego malui proprietatē Græci vocabuli seruare, quum etiam & Vetus ipse interpres & Erasmus suprà sic conuerterint, cap.3.b.10. Coniiciatur, βληθῇ. Secundum exemplar habebat ἀπέλθῃ. id est abeat.

31 Quisquis, ὅτι ὅς. Abundat ὅτι. quod constat ex imperatiuo sequente, δότω. Dimiserit, ἀπολύσῃ. Erasmus, Repudiauerit. ἀπολύειν propriè significat absoluere, sicut Latini Absoluere creditorem dicunt: sed malui vti vocabulo clariore, quanuis dimittere respondeat potius τῷ ἀφιέναι: quo verbo vtitur Paulus 2.Cor.7.c.11. Vide suprà 1.c.19. Libellum discessionis, ἀποστάσιον: quasi dicas abscessionale. Nam ἀφιστάναι inter cætera significat seorsum stare, vel ponere, id est discedere, vel separare.

32 Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν ὅτι ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, παρεκτὸς λόγου πορνείας, ποιεῖ αὐτὴν μοιχᾶσθαι· καὶ ὃς ἐὰν ἀπολελυμένην γαμήσῃ, μοιχᾶται.

33 Πάλιν ἠκούσατε ὅτι ἐῤῥέθη τοῖς ἀρχαίοις, Οὐκ ἐπιορκήσεις, ἀποδώσεις δὲ τῷ Κυρίῳ τοὺς ὅρκους σου.

Exo.20.a.7 leuit.19.c.12 deut.5.b.11

34 Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ὀμόσαι ὅλως· μήτε ἐν τῷ οὐρανῷ, ὅτι θρόνος ἐστὶ τοῦ Θεοῦ·

35 Μήτε ἐν τῇ γῇ, ὅτι ὑποπόδιόν ἐστι τῶν ποδῶν αὐτοῦ· μήτε εἰς Ἱεροσόλυμα, ὅτι πόλις ἐστὶ τοῦ μεγάλου βασιλέως·

36 Μήτε ἐν τῇ κεφαλῇ σου ὀμόσῃς, ὅτι οὐ δύνασαι μίαν τρίχα λευκὴν ἢ μέλαιναν ποιῆσαι.

Iac.5.c.12

37 Ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν, ναὶ ναί, οὒ οὔ· τὸ δὲ περισσὸν τούτων ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστιν.

32 Ego verò dico vobis, eum qui dimiserit vxorem suam, extra rationem scortationis, facere vt ea mœchetur: & eum qui dimissã duxerit, mœchari.

33 Rursum audistis dictũ fuisse antiquis, ‖ Non peierabis, sed reddes Domino quæ tu iuraueris.

34 Ego verò dico vobis, ne iuretis omnino: neque per cælũ, quia thronus Dei est:

35 Neque per terram, quia scabellum est pedum eius: neque per Hierosolyma, quia vrbs est magni regis:

36 Neque per caput tuum iures, quia non potes vnum capillum album aut nigrum facere.

37 ‖ Esto autem sermo vester, etiam etiam, non non: quod autem supra hæc redundat, à malo est.

32 *Ego autem dico uobis, quia omnis qui dimiserit uxorẽ suã, excepta fornicatiõis causa, facit eã mœchari: et q dimissã duxerit, adulterat.*

33 *Iterũ audistis quia dictũ est antiquis, Nõ periurabis, reddes autẽ Domino iuramenta tua.*

34 *Ego autẽ dico uobis, nõ iurare omnino: neque per cælũ, quia thronus Dei est:*

35 *Neq; per terrã, quia scabellũ est pedũ ei9: neque p Ierosolymã, quia ciuitas est magni regis:*

36 *Neque per caput tuũ iuraueris, quia non potes unũ capillum, albũ facere aut nigrum.*

37 *Sit autẽ sermo uester, est est, nõ non: quod autem his abundãtius est, à malo est.*

32 Extra rationem, παρεκτὸς λόγου. Vulgata, Excepta causa. Erasmus, Nisi causa. id est, εἰ μὴ ἕνεκα. Extra hîc est in exceptione positum, sicut apud Terentium in Phormione, Neque cognatus, extra vnam aniculam, quisquam ei aderat. Quo etiam modo Græci suum ἔξω interdum vsurpãt. Verti autem λόγου rationem, non causam; id est αἴτιον. Scortationis, πορνείας. Erasmus, Stupri. Vulgata, fornicationis. Hîc autem poni certum est πορνείαν pro adulterio. quanuis etiam πορνεύεσθαι, id est scortari, dicatur de vxore quæ palam omnibus prostat, vno & altero adultero non cõtenta: quo modo vsurpauit Dion libro quinquagesimooctauo, de Messalinæ & Silii nuptiis loquens.

33 Rursum, πάλιν. In vno exemplari vetusto scriptum offendimus πλὴν. id est præterea, vel cæterùm. Peierabis, ἐπιορκήσεις. id est violabis iusiurandum. Significat enim ἐπιορκεῖν aliquid facere supra iusiurandum, & illud transgredi. Latinis quoque (vt inquit Cicero Offic. tertio) Peierare, non est falsum iurare: sed, quod ex animi tui sententia iuraris, id non facere, periurium est. Cuius rei lectorem admonere placuit, quia quæ sequuntur, alioqui non videntur cohærere. Reddes, ἀποδώσεις. Erasmus, Persolues, id est ἀποτίσεις. vt suprà, versu 26. Quæ tu iuraueris, τοὺς ὅρκους σου. Cicero de Legibus, Cautè vota reddunto.

34 Ne iuretis, μὴ ὀμόσαι. Vulgata, Non iurare. τὸ ὀμόσαι positum est pro ὀμόσητε, imperandi modo: nisi illud λέγω ὑμῖν interpreteris, iubeo vos: sicut etiam paulo pòst, versu 39. Cæterùm etsi neque mei est propositi cõmentaria scribere, neque libens quenquam reprehendo, in hoc præsertim scribendi genere, in quo non dubito quin ipse in varias reprehensiones incurram: tamen monendum esse putaui lectorem vt quædam ab Erasmo scripta in hunc locum de iureiurando, & superiorem de litigando, cum summo iudicio legat. Nam etsi malo omnia in meliorem partẽ accipere, quoad eius fieri potest, & eius laboribus tam faueo quàm qui maximè, tamen dissimulare non possum, pleraque sic ab eo explicari in his capitibus, vt videri possit vel ab opinione Anabaptistarum, vel à fanaticorum illorum distinctione, qui hæc omnia ad solos quosdã perfectos pertinere credunt, non prorsus dissentire. Per cælum, ἐν τῷ οὐρανῷ. Ad verbum, In cælo: quæ phrasis sæpe repetitur infrà, cap.23.b.16. Est autem nata ex Hebræorum idiomate, apud quos ב litera sæpe ponitur pro iurantis aduerbio, vt Gen.22.c.16, & Iosue 2.b.12. Cæterùm fuit hæc iurisiurandi formula etiam profanis gentibus familiaris, vt liquet ex illo Virgilii loco, Per sidera iuro. Thronus. θρόνος. id est solium, siue sedes regia. Græcum vocabulum libens retinui, quod Gallico etiam idiomate vsurpatur.

35 Scabellum, ὑποπόδιον. Erasmus, subsellium: fortassis non satis rectè. ὑποπόδιον enim Græcis dicitur non illud quo sedemus, (siue sedes sit, siue subselliũ) sed quod sedentis pedibus est subiectum: & à Latinis Scamnum à scandendo, itémque scabellum forma diminutionis dicitur, quo scilicet in sedẽ altiorem ascenditur. Ouidius, Et caua sub tenerum scamna dedisse pedem. Græci elegantiores βάθρον appellant.

36 Per caput, ἐν τῇ κεφαλῇ. Sic Iulus apud Virgilium, Per caput hoc iuro. Album aut nigrum, λευκὴν ἢ μέλαιναν. Octauum exemplar tollit particulam ἤ: vt sit hic sensus, non posse homines capillũ qui sit albus, nigrum reddere: itaque non videri capitis sui dominos.

37 Esto autem, ἔστω δέ. Vel, Sit autem. Erasmus, Erit autem, ἔσται δέ. Etiam etiam, ναὶ ναί. Vulgata & Erasmus, Est est. Idem tamen infrà 21.b.16, ναὶ interpretatur quidni? id est, πῶς γὰρ οὔ; & vertit vt ego hîc feci, 2. Cor. 1.d.17. Quòd autem existimat conduplicationem hanc ad eundem non pertinere, sed priorem particulam esse interrogantis, posteriorem respondentis, nullius (quod sciam) exemplaris authoritate confirmatur. Ita enim scribendum fuisset, ναί; ναί. οὔ; οὔ. quod nusquam legi. Idem rursus aliam affert interpretationem, quasi nimirum iubeat Dominus vt si sermo noster affirmat, verè affirmet: si negat, verè neget. Sed ea quæ statim subiiciuntur, indicant hîc agi de ipsa affirmandi & negandi formula, non autem de ipsius affirmationis & negationis veritate. Quomodo enim hæc cohæreant non video, Verè affirmetis quæ affirmatis, & verè negetis quæ negatis. quod autem supra hæc redundat, à malo proficiscitur. Non desunt igitur qui putent geminatam vtranque particulam emphaseως causa, quasi Dominus, propterea quòd fere iuramus vt nobis credatur, iubeat vt gemina potius affirmatione & negatione vtamur, quàm Dei nomen temere vsurpemus. Hanc enim consuetudinem in asseueratione fuisse apud Hebræos vsurpatam, apparet ex 2. Reg.10.v.15, vbi legimus יש ויש pro eo quod hîc dicitur ναί.

ναί. Sed tamen quia in omnibus codicibus interponitur distinctio, sunt qui existiment in his verbis, ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν, Esto autem sermo vester, prolepsin esse, qua diuiditur λόγος in duas species, affirmantem videlicet & negantem: id est, in ναί & οὔ. Sic enim vsurpari has particulas liquet ex 2. Cor. 1. d. 17. vbi sermonem suum testatur Apostolus non fuisse ναί, & οὔ, id est varium & inconstantem, vt rem eandem modò affirmaret, modò negaret: sicut parasitus ille apud Terentium loquitur, Negat quis: nego: ait: aio. Quare hæc Christi verba perinde possunt accipi acsi ita scriptum esset, ἔστω δὲ ὑμῶν ὁ λόγος· ὁ μὲν ναί, (id est καταφατικὸς) ναί· ὁ δὲ οὔ, (id est ὁ ἀποφατικὸς) οὔ. Hoc est, Vester sermo sit: affirmans quidem, etiam: negans verò, non. Nam simplici & nudæ affirmationi aut negationi quod ita adiicitur vt redundet, à malo proficiscitur. Idque prorsus respondet totidem fere Iacobi verbis 5. c. 12. vbi sic scribit, ἤτω δὲ ὑμῶν τὸ ναί, ναί· καὶ τὸ οὔ, οὔ. quæ verba simili ratione interpretor de non iurando, non autem de affirmationis aut negationis veritate: quum totum illum locum Iacobus ex hoc Christi sermone sit mutuatus. Sed & Basilius in Psal. 14, ita vt nos, interpretatur hunc locum de nuda vel affirmatione vel negatione.

Quod autem supra hæc redundat, τὸ δὲ περισσὸν τούτων. Vulgata, Quod autē his abundantius est. Erasmus, Quod vltra hæc adiungitur. Ego sic coactus sum interpretari, vt quæ sit hoc loco vis τοῦ περιττοῦ exprimerem: quo nimirum vocabulo non tam hîc significatur abundantia quàm superflua redundantia. Quod videntur illi non considerasse qui ex his Christi verbis censent penitus interdictum esse iusiurandum: quum tamen id vnum iurisiurandi genus reprehendat Christus, quod quum alioquin fiat per nomen Dei, tamen redundat. id est, quod simplici affirmationi vel negationi additur, quum minimè sit necessarium. Nam & ipse Dominus, & Prophetæ, & Apostoli, quoties necesse est iurant: atque adeo in Dei cultu numeratur quoque iusiurandum. A malo, ἐκ τοῦ πονηροῦ. ἐκ pro ἀπό. id est à conscientia mala, siue à diabolo. Significat enim πονηρὸς aliquid amplius quàm κακός, nempe eum qui sit in omni scelere exercitatus: quanuis hæc differentia non semper obseruetur.

Ἠκούσατε ὅτι ἐῤῥέθη, Ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος.	38	Audistis dictum fuisse, ‖ Oculum pro oculo, & dētem pro dente.	38	*Audistis quia dictum est, Oculum pro oculo, & dentem pro dente.*	Exod. 21. e. 24 leuit. 24. d. 20 deut. 19. d. 21
Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ· ἀλλ' ὅστις σε ῥαπίσει ἐπὶ τὴν δεξιάν σου σιαγόνα, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην.	39	Ego verò dico vobis, ‖ ne resistatis malo: sed quisquis te cædet in dexterā tuam maxillā, obuerte ei & alteram:	39	*Ego autem dico uobis, nō resistere malo: sed siquis te percusserit in dexterā maxillam tuā, præbe illi & alteram:*	Luc. 6. d. 29 rom. 12. d. 17 1. cor. 6. b. 7
Καὶ τῷ θέλοντί σοι κριθῆναι καὶ τὸν χιτῶνά σου λαβεῖν, ἄφες αὐτῷ καὶ τὸ ἱμάτιον.	40	Et ei qui vult tecum iudicio cōtendere, ac tunicā tuam capere, dimitte ei etiā palliū:	40	*Et ei qui uult tecum in iudicio contendere, & tunicam tuam tollere, dimitte ei & pallium:*	
Καὶ ὅστις σε ἀγγαρεύσει μίλιον ἕν, ὕπαγε μετ' αὐτοῦ δύο.	41	Et quisquis te angariabit ad miliare vnum, abi cum eo duo.	41	*Et quicūque te angariauerit mille passus, uade cum illo & alia duo.*	

38 Oculū, ὀφθαλμόν. sub. erue. Hæc est lex talionis, de qua vide apud A. Gelliū Phauorini disputationē.

39 Malo, τῷ πονηρῷ. Hoc nonnulli exponūt tertio casu. id est, Ne resistite improbis & scelestis hominibus. Alii (vt Chrysostomus) sexto casu. hoc est, Ne iniuriam pensate iniuria, sed vincite improbos patientia: sicut monet Petrus ne malū pro malo reddamus, 1. Epist. 3. b. 9. Articulum autem certum est interdum etiam indefinitè poni, vt frustra de eo laborarit Erasmus. Quisquis, ὅστις. Vulgata, Siquis, id est εἴτις. quod quidem mollius etiā cohæret cum iis quæ subiiciuntur. Te cædet, σε ῥαπίσει. Vulgata, Te percusserit. id est σε πατάξῃ. Erasmus, Impegerit alapam. Videtur tamen Græcum vocabulum fidelius expressisse Vetus interpres. nam ῥαπίζειν is demum dicitur Græcis qui contumeliæ causa, virga aut fuste aut etiam crepida alium cædit: (nam ῥαπὶς & virgam & crepidam significat) sicut Omphale sandalio caput Herculis verberabat. Plut. in Themistocle, τοὺς ἐν τοῖς ἀγῶσι προεξανισταμένους ῥαπίζουσι. id est, Eos qui in certaminibus intempestiuè surgunt, cædūt. Et paulo pòst, id explicās, ἐπαραμένου, inquit, τὴν βακτηρίαν ὡς πατάξοντος. hoc est, Quum baculum extulisset veluti percussurus. Quòd autem dextræ fit potius mentio quàm sinistræ, quum in sinistram potius feratur impetus ferientis, id quoque non puto esse negligendum. Duplex enim est iniuria, quum ad illam accedit contemptus. Quos autem contemnimus, eos fere solemus auerso ictu cædere, nimirum in sinistrum latus, iubētes à nobis facessere, quasi etiam indignos quos verberemus. Sed hoc tamen fortassis nimium est argutum. Obuerte, στρέψον. Ad verbum, Verte. Vulgata, Præbe, id est πάρεχε. In vno codice scriptum erat τρέψον, eodem manente sensu. Alteram, τὴν ἄλλην. Apud Græcos differentia illa inter ἄλλος & ἕτερος non obseruatur tam diligenter quàm inter Alius & Alter apud Latinos: neque Hebræi hæc distinguunt, quum pro vtroque vnicam vocem אשר vsurpent.

40 Ei qui vult tecum iudicio contendere, τῷ θέλοντί σοι κριθῆναι. id est ἀμφισβητεῖν καὶ δικάζεσθαι. vt σοί αὐτὶ τοῦ πρός σε accipiatur. Aristides, κρίνομαι πρὸς ἐκεῖνον. id est, cum illo contendo iudicio. In hoc tamen genere dicendi κρίνειν potius dicunt Græci, & iungunt cum quarto casu. Itaque considerandum num etiam passiuè verti possit σοί. id est ὑπὸ σοῦ. hoc est, Volenti à te in iudicium vocari, siue occasionem quærenti tecum litigandi in iudicio: vt siquis tibi eripiat quod tuum est. Multi enim has occasiones captant maioris inferendæ iniuriæ. Erasmus, Ei qui te velit in ius trahere. id est, τῷ θέλοντί σε κρίνειν. Capere, λαβεῖν. Vulgata & Erasmus, Tollere. id est ἀφαιρεῖσθαι. Dimitte, ἄφες. Cicero pro Balbo, Sui quenque iuris & retinendi & dimittendi esse dominum. Erasmus, Permitte.

41 Angariabit, ἀγγαρεύσει. Erasmus, Adegerit te. Duabus de causis hoc verbum retinui: primùm quia Latinum nullum habeo quod satis vim illius exprimat: deinde quia Vlpianus etiam iurisconsultus illud non repudiauit libro x L Pandectarum De priuilegiis Veteranorum. Angari autem (vt notant Erasmus & Budæus) Persis dicebantur quos hodie *Postas* vocamus. Sed hoc interest, quòd hodie certis spatiis collocati sunt qui principum stipendiis aluntur, vt equos habeant ad cursum paratos: Persarum verò cursoribus (sicut etiā hodie Turcarum) fas erat cuiusuis equos, vel naues, aut ipsos etiam homines rapere ad cursum. Vnde factū vt Angariare accipiatur pro cogere ad currendum, vel ad ferendum aliquid: sicut infrà cap. 27. d. 32, refertur de Cyrenæo illo, quem adegerunt Iudæi ad baiulandum crucem. Proponitur ergo à Christo seruitutis genus penè intolerabile, quod peculiari etiam vocabulo declarandum fuit. Ad miliare vnum, μίλιον ἕν. Addidi præpositionem, vt constructionem lenirem alioquin asperiorem. μίλιον autē Latinum est vocabulum corruptum, quum Græci potius stadiis soleant metiri locorum interualla. Duo, δύο. Vulgata, (vt est in quibusdam exemplaribus) Et alia duo. id est, ἔτι ἄλλα δύο, scilicet μίλια. Puto autem Veterem interpretē, propterea quòd conuerterat μίλιον mille passus,

addidiſſe Alia de ſuo, ne ambigua eſſet oratio. Ita conficientur milliaria tria, quum hîc fiat duorum duntaxat mentio. Sed ſi ſententiam ipſam ſpectemus, hæc diſcrepantia nullius eſt momenti.

Deut.15.b.8
42 Τῷ αἰτοῦντί σε δίδου· καὶ τὸν θέλοντα ἀπὸ σοῦ δανείσασθαι, μὴ ἀποστραφῇς.

Leuit.19.d.18
43 Ἠκούσατε ὅτι ἐῤῥέθη, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου, καὶ μισήσεις τὸν ἐχθρόν σου.

Luc.6.d.27
44 Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, καλῶς ποιεῖτε τοὺς μισοῦντας ὑμᾶς,

Luc.23.c.24
act.7.9.60
1.cor.4.c.13
Luc.6.c.31

καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς καὶ διωκόντων ὑμᾶς·

45 Ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς, ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους.

46 Ἐὰν γὰρ ἀγαπήσητε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, τίνα μισθὸν ἔχετε; οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι τὸ αὐτὸ ποιοῦσι;

47 Καὶ ἐὰν ἀσπάσησθε τοὺς ἀδελφοὺς ὑμῶν μόνον, τί περισσὸν ποιεῖτε; οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι οὕτω ποιοῦσιν;

48 Ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὥσπερ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστι.

42 ‖Petenti abs te dato:& ¨volétē mutuari abs te, ne auerſere.

43 Audiſtis dictum fuiſſe, ‖¨Diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum.

44 Ego verò dico vobis, ‖diligite inimicos veſtros, ¨benedicite ¨iis qui deuouent vos, benefacite ¨iis qui oderunt vos, ‖& ¨precamini pro iis ¨qui vos infeſtant, & perſequuntur vos:

45 ‖Vt ¨ſitis filii Patris veſtri qui eſt in cælis. ¨facit enim vt ſol ſuus exoriatur ſuper malos ac bonos, ¨& pluit ſuper iuſtos & iniuſtos.

46 Nam ſi dilexeritis eos qui diligunt vos, quam mercedem ¨habebitis? nónne & ¨publicani idem faciunt?

47 Et ſi ¨cõplexi fueritis ¨fratres veſtros ſolùm, quid ¨amplius facitis? nónne ¨& publicani ita faciunt?

48 ¨Eſtote igitur vos perfecti, vt Pater veſter qui eſt in cælis, perfectus eſt.

42 *Qui autem petit à te, da ei: & uolenti mutuare à te, ne auertaris.*

43 *Audiſtis quia dictũ eſt, Diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum.*

44 *Ego autem dico uobis, diligite inimicos ueſtros, benefacite iis qui oderunt uos, & orate pro perſequentibus & calumniãtibus uos:*

45 *Vt ſitis filij Patris ueſtri qui in cælis eſt: qui ſolem ſuum oriri facit ſuper bonos & malos, & pluit ſuper iuſtos & iniuſtos.*

46 *Si enim diligitis eos qui uos diligunt, quam mercedem habetis? nónne & publicani hoc faciunt?*

47 *Et ſi ſalutaueritis fratres ueſtros tãtùm, quid amplius facitis? nónne & ethnici hoc faciunt?*

48 *Eſtote ergo uos perfecti, ſicut & Pater ueſter qui in cælis eſt, perfectus eſt.*

42 Volentem, θέλοντα. Eraſmus, Cupientem. Velle reſpondet τῷ βούλεσθαι: ſed ſiqua eſt inter βούλεσθαι & θέλειν differentia, fateor me non habere vocabulum Latinum quo hæc poſſim diſtinguere.

43 Diliges, ἀγαπήσεις. Futurum pro Imperatiuo: ſicut paulo pòſt μισήσεις, oderis. Nõnulli cõuerterunt, Amato: quoniam amare amplius quiddam ſignificare videtur quàm diligere, ex Ciceronis quodam loco.

44 Benedicite, εὐλογεῖτε. Hebraica phraſis, pro Bene precemini, vel Beneficio afficite. Alioquin εὐλογεῖν idẽ valet quod ἐπαινεῖν, laudare: quæ ſignificatio huic loco minimè conuenit. neque enim mẽdacii præceptor eſt Spiritus ſanctus. Totũ autem hoc membrũ, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, non eſt in vulgata editione. Vide infrà cap. 25.c.34, & 26.c.26. Iis qui deuouẽt, τοὺς καταρωμένους. Vel, Iis qui imprecãtur. hoc enim propriè declarat τὸ καταρᾶσθαι. ex quo Chryſes ab Homero dicitur ἀρητὴρ, id eſt precator, ſeu ſacerdos. Iis qui oderũt, τοὺς μισοῦντας. Vel, τοῖς μισοῦσιν. vt in vetuſtis omnibus exemplaribus ſcriptũ reperimus. Precamini, προσεύχεσθε. Videtur Græca præpoſitio ſignificationẽ augere. nã εὔχεσθαι, optare vel vouere ſignificat: & προσεύχεσθαι, aliquid optare ab aliquo. quod videtur etiã Auguſtinus confirmare Epiſtola 59, ad Paulinum. Qui vos infeſtant, τῶν ἐπηρεαζόντων. Vulgata, Calumniãtibus: permutato vocabulorum ordine, quaſi prius facta ſit mentio τῶν διωκόντων quàm τῶν ἐπηρεαζόντων. Eraſmus, Qui lædũt. id eſt βλαπτόντων. Nos conati ſumus vim huius vocabuli exprimere. Nam ἐπηρεάζειν propriè militare verbũ eſt, ab ἐπὶ & ἄρης ductũ: vnde ἐπήρεια, quaſi ἐπάρεια, id eſt martius & hoſtilis inſultus. Cui ſignificationi bene conuenit τὸ διώκειν, quod ſequitur. Significat enim, Euangelii hoſtes cum impetu irruere in gregem Domini: & eo non cõtentos quòd placidæ oues non reſiſtãt, fugientes etiã perſequi. Pronomen autem ὑμᾶς, ſicut bis ponitur ab Euangeliſta, ita etiã bis ſumus interpretati: quia in eius repetitione videtur eſſe magna emphaſis, quàm Vetus interpres & Eraſmus neglexerunt.

45 Sitis. γένησθε. Γίγνεσθαι interdum idem valere quod εἶναι, vel illud Homericum epitheton oſtendit, quo vocat θεοὺς αἰειγενέτας, id eſt (vt alibi dicit) αἰὲν ἐόντας, id eſt, ſemper exiſtentes. Facit enim, &c. ὅτι ἀνατέλλει, &c. Vulgata vertit, Qui: videtur enim legiſſe, ὅστις: & fortaſſis rectius quàm ὅτι. melius enim videtur cohærere. Eſt autem in verbo ἀνατέλλει forma coniugationis Hebræorum quam vocant Hiphil. quam non ſatis videtur exprimere Eraſmus, quum interpretatur Exoriri ſinit. Plus eſt enim facere quippiã quàm ſinere fieri. Et pluit, καὶ βρέχει. Ad verbum, Et rigat, videlicet pluuia. Eraſmus, Pluuiam mittit: eadem nimirũ forma qua modò diximus accipi τὸ ἀνατέλλειν.

46 Habebitis, ἔχετε. Videtur ἔχετε pro ἕξετε hîc vſurpari, & alibi quoque, vt infrà 6.a.1: & in vno exemplari legimus ἕξετε. Publicani, οἱ τελῶναι. Sic dicũtur qui vectigalia redimũt. Erant autem iſti reliquis Iudæis exoſi, tum quòd profanis hominibus (id eſt Romanis) operam ſuam quaſi ad opprimendam populi Dei libertatem locaſſent, tum etiam quòd fere hoc hominum genus auaritiæ ſit deditum. Poſtremò quòd Iudæi iniquiſſimè ferrent Romanorum iugum. Vide infrà, 9.v.10.

47 Cõplexi fueritis, ἀσπάσησθε. Vulgata, Salutaueritis. ἀσπάζεσθαι, ſalutare quidẽ ſignificat, ſed oſculo & cõplexu: qui mos iſtarũ gentiũ erat. Hîc autẽ hoc vno officio cætera etiã cõprehendit: alioqui cõtenti fuiſſemus Vulgata verſione, quã frequẽter in Epiſtolis Pauli ſequuti ſumus. Fratres, τοὺς ἀδελφούς. In omnibus vetuſtis codicibus legebatur τοὺς φίλους, amicos. Amplius, περισσόν. Idẽ hîc valet περισσὸν quod πλέον: & ſubauditur, Quã alii. Sic etiã infrà 27.e.23. Et publicani ita faciũt? καὶ οἱ τελῶναι οὕτω ποιοῦσιν; Vulg. Ethnici. Ita etiã in ſecũdo & quarto exẽplari ſcriptum offendimus, καὶ οἱ ἐθνικοὶ τὸ αὐτὸ ποιοῦσιν; Et ethnici (id eſt exteræ & profanæ gentes) idem faciunt?

48 Eſtote, ἔσεσθε. Eraſmus ad verbum, Eritis: qui videlicet exiſtimauit hanc Chriſti concionem ad ſolos

quoſdam

quosdam perfectos pertinere. quæ opinio falsissima est. Nemo autē ignorat apud Hebræos sæpissime futurum indicatiui accipi pro imperandi modo, vt infrà, 6.a.6.

Κεφάλαιον ς

1 Προσέχετε τὴν ἐλεημοσύνην ὑμῶν μὴ ποιεῖν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, πρὸς τὸ θεαθῆναι αὐτοῖς· εἰ δὲ μήγε, μισθὸν οὐκ ἔχετε παρὰ τῷ πατρὶ ὑμῶν τῷ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

2 Ὅταν οὖν ποιῇς ἐλεημοσύνην, μὴ σαλπίσῃς ἔμπροσθέν σου, ὥσπερ οἱ ὑποκριταὶ ποιοῦσιν ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ ἐν ταῖς ῥύμαις, ὅπως δοξασθῶσιν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν.

3 Σοῦ δὲ ποιοῦντος ἐλεημοσύνην, μὴ γνώτω ἡ ἀριστερά σου τί ποιεῖ ἡ δεξιά σου·

4 Ὅπως ᾖ σου ἡ ἐλεημοσύνη ἐν τῷ κρυπτῷ· καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, αὐτὸς ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ.

CAP. VI.

1 ATtēdite ne eleemosynam vestram detis coram hominibus, vt spectemini ab eis: alioqui mercedem non habebitis apud Patrem vestrū qui est in cælis.

2 Itaque quum dabis eleemosynam, ne cures buccina cani coram te, sicut hypocritæ faciūt in synagogis & in plateis, vt gloriam consequantur ab hominibus. amen dico vobis eos referre mercedem suam.

3 Quum verò tu das eleemosynam, ne nouerit sinistra tua quid faciat dextera tua:

4 Vt sit tua eleemosyna in occulto: Pater autem tuus qui *te* aspicit in occulto, reddet tibi in propatulo.

CAP. VI.

1 *ATtendite ne iustitiā uestram faciatis corā hominibus, ut uideamini ab eis: alioqui mercedē non habebitis apud Patrem uestrum qui in cælis est.*

2 *Quum ergo facis eleemosynā, noli tuba canere ante te, sicut hypocritæ faciunt in synagogis & in uicis, ut honorificētur ab hominibus. amen dico uobis, receperūt mercedem suam.* Rom.12.b.8

3 *Te autem faciente eleemosynā, nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua:*

4 *Vt sit eleemosyna tua in abscondito: & Pater tuus qui uidet in abscondito, reddet tibi.*

IN CAPVT VI.

1 Attendite, προσέχετε. Possemus etiam vertere, Adhibete animū. Nam προσέχειν adhibere significat: & subaudiri videtur τὸν νοῦν: quod etiam sæpe exprimitur. Iungitúrque tertio casui apud Græcos: vt ante particulā μὴ, quæ sequitur, videatur subaudiendus articulus τῷ. Eleemosynam, ἐλεημοσύνην. Ita vocāt sacri scriptores quicquid officii præstatur miseris & inopibus, quod Hebræi חסד vocant. In manuscripto verò vno exemplari legebatur δικαιοσύνην (id est iustitiam): quod legit & interpretatus est Vetus interpres. Sed sciendum iustitiæ nomine apud Hebræos beneficentiam quoque intelligi, vt Danielis 4.e.24. Itaque Græci interpretes, Deuteronomii 24.c.13, pro iustitia verterunt ἐλεημοσύνην. Verbum autem ποιεῖν interpretatus sum dare, potius quàm facere, vt Latinè loquerer. Nam eleemosynam dare & beneficiū dare idem declarant, excepto eo quòd Græcum eleemosynæ nomē quiddā significat multo expressi', id nimirū beneficii genus quod miseris & calamitosis præstatur: quod nescio an Latinè pari vocabulo exprimi possit. Nam certè benignitatem exercere, & benignè facere, latius patent. Vt spectemini, πρὸς τὸ θεαθῆναι. Vulgata, Vt videamini: quæ loquutio est ambigua, vt ex Augustino annotat Erasmus. Deinde θεᾶσθαι plus est quàm ὁρᾶσθαι, sicut apud Latinos plus est Spectari quàm Videri.

Mercedē, μισθόν. Mercedis nomen passim in sacris Scripturis accipitur pro constituto quidem præmio, sed eo tamen gratuito: vt frustra scholastici mutuam meriti & mercedis relationem somnient.

2 Ne cures buccina cani, μὴ σαλπίσῃς. Σαλπίζειν illud est omnino quod Latini buccinare dicūt. hîc autem accipitur tanquam in Hebræa coniugatione hiphil הריע. Itaque non satis rectè Vulgata, Noli tuba canere. Erasmus rectius, Ne tubis canatur: mutato actiuo in passiuum. Hypocritæ, ὑποκριταί. id est simulatores: quod vocabulum theologi retinuerunt. Dicitur autem propriè de histrionibus personam aliquam sustinentibus in fabula: conuenitque (vt annotat Erasmus) cum eo quod dixerat paulo antè, Vt spectemini, tāquam in theatro videlicet: quod & ipsum tibicinibus perstrepebat, vt tota hæc actio planè histrionica videri posset, in qua seriò nihil ageretur. Synagogis, συναγωγαῖς. Vocabulum Græcum retinuimus, vt suprà 4.d.23. quū videlicet agitur de cōuentu, seu loco ipso in quem conuenire solebant Iudæi ad Scripturam tractādam, quo modo hîc quoque accipi videtur: sicut per plateas intelligitur forū quod ciuilibus negotiis & commerciis est accommodatum. Celebriores igitur omnes vrbiū locos captabant ii de quibus hîc agitur: sicut histriones quæsiuisse solent πανηγύρεις, vel lucri vel ostentationis causa. Plateis, ῥύμαις Sic malui interpretari quàm Vicis: tum ad vitandam amphiboliam, tum etiam quia non quoslibet vicos, sed plateas & fora verisimile est istos quærere. quæ potissimum significatio videtur conuenire Græco vocabulo ῥύμη, quum deducatur à ῥύω, id est ὁρμῶ, vt eum in vrbe locū significet in quem omnes certatim confluunt. Vt gloriam consequantur, ὅπως δοξασθῶσι. Vulgata, Vt honorificentur. nam δοξάζεσθαι idem hîc valet quod τιμᾶσθαι. Δόξα autem opinionem significat & existimationem & gloriā. Itaque Erasmus interpretatus est Glorificentur: quo modo etiam nos, quoties quidem agitur de Dei laude & gloria. Referre, ἀπέχουσι. id est ἀποφέρουσι. nempe gloriosam illam prædicationem, quæ ab hominibus proficiscitur. Vulgata, Receperunt. Eras. Habent. ἀπέχειν abstinere significat. hîc autē idem valet quod ἀπολαμβάνειν. id est, ex re aliqua percipere. Plutarchus in Solone, de scortatoribus loquens, quorum filios Solon constituit ad alendum patrem non cogi, Ὁ γὰρ ἐν γάμῳ παρορῶν τὸ καλὸν, οὐ τέκνων ἕνεκα δῆλός ἐστιν ἀλλ' ἡδονῆς ἀγόμενος γυναῖκα, τόν τε μισθὸν ἀπέχει, καὶ παρρησίαν αὐτῷ πρὸς τοὺς γενομένους οὐκ ἀπολέλοιπεν, οἷς αὐτὸ τὸ γενέσθαι πεποίηκεν ὄνειδος. id est, Qui enim honestatem illam ac decus nuptiarum despexit, declarat sese non liberorum sed voluptatis gratia mulieris consuetudinem quæsiuisse: itaque mercedem suam refert. neque sibi ius vllum reliquum facit eos cōueniendi qui ex eo concubitu nati sunt: vt qui effecerit vt ne nasci quidem sine infamia & dedecore potuerint. Sic etiam apud Lucam τὸ ἀπελπίζειν significat ex mutuo lucrum spectare: & Apud Aristotelem libro οἰκονομικῶν β, ἀποπορεύεσθαι, ab alio discedere.

3 Quum verò tu das, σοῦ δὲ ποιοῦντος. Vulgata ad verbum, Te autem faciente: quod paulo obscurius videbatur. Erasmus, Cæterùm quum præstabis.

4 Qui *te* aspicit, ὁ βλέπων. Ad verbum, Qui videt. quo modo Vulgata & Erasmus. Atqui βλέπειν dicitur quasi

βάλλειν ὄμμα. id est, adiicere oculos. quod plus est quam videre, vt diximus suprà 5.e.28. Abundat autem relatiuũ αὐτὸς Hebraico more: vel additum est (vt annotauit Erasmus) vt personam Patris distinguat ab eo in quem confertur beneficium. Deerat tamen in vetustis exemplaribus, 4.6.8. In propatulo, ἐν τῷ φανερῷ. Hæc desunt apud Veterem interpretem, leguntur tamen in vetustis codicibus, & addenda videntur ad explendam antithesin.

Καὶ ὅταν προσεύχῃ, οὐκ ἔσῃ ὥσπερ οἱ ὑποκριταί. ὅτι φιλοῦσιν ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ ἐν ταῖς γωνίαις τῶν πλατειῶν ἑστῶτες προσεύχεσθαι, ὅπως ἂν φανῶσι τοῖς ἀνθρώποις. ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν.

5 Et "quũ precaris, ne sis vt hypocritæ. "amãt enim in cõuentibus & in "angiportis platearũ stando precari, "vt appareãt hominibus. amen dico vobis, eos referre mercedem suam.

5 *Et quũ oratis, nõ eritis sicut hypocritæ, qui amant in synagogis & in angulis platearũ stantes orare, ut uideãtur ab hominibus. amẽ dico uobis, receperũt mercedẽ suam.*

Σὺ δὲ ὅταν προσεύχῃ, εἴσελθε εἰς τὸ ταμιεῖόν σου, καὶ κλείσας τὴν θύραν σου πρόσευξαι τῷ πατρί σου τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ· καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ.

6 Tu verò quum precaris, introito in "conclaue tuum, & clauso ostio tuo precare Patrẽ tuum qui est in occulto: & Pater tuus qui *te* aspicit in occulto, reddet tibi "in propatulo.

6 *Tu autẽ quũ oraueris, intra in cubiculũ tuũ, & clauso ostio ora Patrem tuũ in abscondito: & Pater tuus qui uidet in abscondito, reddet tibi.*

Προσευχόμενοι δὲ μὴ βαττολογήσητε, ὥσπερ οἱ ἐθνικοί. δοκοῦσι γὰρ ὅτι ἐν τῇ πολυλογίᾳ αὐτῶν εἰσακουσθήσονται.

7 Precantes autem "ne sitis loquaces vt Ethnici. putãt enim fore vt "sua illa loquacitate exaudiantur.

7 *Orãtes autẽ nolite multum loqui, sicut Ethnici. putãt enim quòd in multiloquio suo exaudiãtur.*

Μὴ οὖν ὁμοιωθῆτε αὐτοῖς. οἶδε γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὧν χρείαν ἔχετε, πρὸ τοῦ ὑμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν.

8 Ne igitur ipsis "assimilemini. nouit enim Pater vester quibus sit vobis opus, "antequam vos petatis ab eo.

8 *Nolite ergo assimulari eis. scit enim Pater uester quid opus sit uobis, antequam petatis eum.*

Luc.11.a.2 Οὕτως οὖν προσεύχεσθε ὑμεῖς, ΠΑΤΕΡ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου·

9 Vos igitur ita precamini, ‖PATER noster qui *es* in cælis, "sanctificetur nomẽ tuum:

9 *Sic ergo uos orabitis, PATER noster qui es in cælis, sanctificetur nomen tuum.*

Ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου· γενηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς.

10 Veniat regnum tuum: fiat voluntas tua, sicut in cælo, "*ita* etiam in terra.

10 *Adueniat regnum tuũ. fiat uoluntas tua, sicut in cælo, & in terra.*

Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον.

11 "Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.

11 *Panem nostrum supersubstantialem da nobis hodie.*

5 Quum precaris, ὅταν προσεύχῃ. Vulg. Quum oratis, ὅταν προσεύχησθε. Eras. Quum oraueris, ὅταν προσεύξῃ. Amant enim, ὅτι φιλοῦσι. Hoc loco videtur Erasmus rectè nouam periodũ inchoasse, vt sensus esset aptior. Vulgatus autẽ interpres habet Qui, vt legisse videatur οἳ pro ὅτι. At φιλοῦσι vertit Eras. Solẽt. id est εἰώθασιν. Ego verò etsi hunc sensum esse non nego, & φιλεῖν sæpe accipi pro solere, tamen vulgatam interpretationẽ probo. quia Græcis respondet: & hoc dicendi genus video & ab Horatio & à Plinio & à Cornelio Tacito vsurpatum. Sic etiam vulgò Galli, *Qui aiment à prier.* Angiportis, γωνίαις. id est, vbi desinũt viæ in angulos. ibi enim sunt biuia, aut triuia, in quibus fere habentur hominũ conuentus. Catullus, Nunc in quadriuiis & angiportis. Vulg. & Erasmus, Angulis. quod non placuit, nequis angulum pro loco abdito interpretetur. Vt appareant, ὅπως ἂν φανῶσι. Vulgata, Vt videantur. Erasmus, Quò conspicui sint. id est ὅπως ἐμφανεῖς γένωνται.

6 Conclaue, ταμιεῖον. Vulg. Cubiculum. Latius patet Græcis ταμιεῖον. significat enim generaliter locum secretiorem in quo recondimus aliquid. Hîc autẽ conuenire videtur Conclauis vocabulũ. Alioqui penarium vel cellam dixissem, si ageretur de rebus ad familiæ victum pertinẽtibus: sicut Luc.12.c.24. & infrà 24.e.26. τὰ ταμιεῖα vertit Erasmus cũ Vetere interprete, penetralia. In propatulo, ἐν τῷ φανερῷ. Iterũ hæc desunt in editione vulgata.

7 Ne sitis loquaces, μὴ βαττολογήσητε. Vulg. Nolite multum loqui. Erasmus, Ne sitis multiloqui. id est πολυλόγοι. quo idem declaratur. Longæ tamen preces hîc non damnantur, sed quæ vanæ sunt, inanes & superstitiosæ. Longa enim non est oratio in qua nihil redundat: contrà verò breuis esse non potest quæ non proficiscitur ex animo pio & fideli. Sua illa loquacitate, ἐν τῇ πολυλογίᾳ αὐτῶν. Vulgata ad verbum, In multiloquio suo.

8 Assimilemini, ὁμοιωθῆτε. id est, similes fiatis. Videtur enim mihi hoc verbum (quod etiam non reiecit Erasmus infrà cap.7.e.21) optimè respondere verbo Græco. Cicero quoque Assimilandus dixit. Antequam vos petatis ab eo, πρὸ τοῦ ὑμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν. In quodam exẽplari manuscripto legimus, πρὸ τοῦ ὑμᾶς ἀνοῖξαι τὸ στόμα. id est, Antequam vos aperueritis os.

9 Sanctificetur, ἁγιασθήτω. id est, sanctè colatur. Est autem hoc vocabulum theologis peculiare, respondens Hebræo יתקדש, cuius variæ sunt significationes, quas suis locis explicabimus.

10 *Ita* etiã, καί. Apud Hebræos sæpissime deest particula similitudinis ἀποδοτική. Vide Mar.3.c.26.

11 Panem quotidianum, ἄρτον τὸν ἐπιούσιον. Mihi religio fuit quicquam immutare in hac precationis formula, in Ecclesia Dei tanto iam tẽpore vsurpata: dicã tamen quod sentio, vbi alias interpretationes attulero. Nonnulli Supersubstantialem verterunt: quòd videatur hoc vocabulum formatum ab ἐπὶ & οὐσία: & (vt existimat Erasmus) in precatione tam cælesti Christus de eo pane non loquatur quem à suis parentibus accipiunt etiam gentes. Sed hoc certè falsum est, quum potius Christus hoc orationis compendio comprehenderit quicquid est à Deo flagitandum. Et quod addit Lucas, τὸ καθ' ἡμέραν, id est in singulos dies, declarat de terreno & corruptibili cibo hîc agi, cuius quærendi solicitudinem, non curam, Christus conatur tot verbis nobis eximere. Alii interpretantur Crastinum, vt deducatur ab ἐπιοῦσα. quod etiam Hebræi cuiusdam Euangelii authoritate confirmat Hieronymus, à quo Erasmus non dissentit. Sed hoc (ni fallor) manifestè pugnat cum Christi doctrina, qui nos vetat solicitos esse de crastino: nisi quis interpretetur crastinum dici qui vsque in crastinum

diem sufficiat. quod mihi quidem non placet. Puto igitur nouum esse vocabulum, qualia à sacris scriptoribus multa sunt conficta. idque deduco ab ἐπὶ & οὐσία, sicut à περιουσία iidem formarunt περιούσιος, vt eum demum panem, seu victum (Hebræorum more) significari intelligas qui nostris viribus sustentandis sufficiat. id est (vt Græci interpretātur) ἐπὶ τὴν ἡμῶν οὐσίαν καὶ τροφὴν ἐπαρκοῦντα, minimè videlicet delicatum, sed frugalem: vt victum & vestitum habentes, contenti simus. Panis enim appellatione cætera omnia tolerandæ huic nostræ vitæ necessaria comprehenduntur. Huic interpretationi adstipulatur vetus versio. nam quod vulgatum est & vsitatum, id quotidianum dicimus. Quia tamen quotidianum sic quoque potest accipi quasi cibus in vnum tantùm diem petatur, huic autem interpretationi id obstat, quòd in hoc orationis compēdio Lucas non contentus ἐπιούσιον dixisse, etiam addit τὸ καθ' ἡμέραν: idcirco fortassis præstiterit Panem cibarium interpretari, vocabulo Latinis vsitato in hac quoque significatione: vel per periphrasin, Panem sustentandis nobis idoneum. Verùm tāti apud me non fuit hæc amphibolia vt quicquam innouandum putarem quo offendi possent infirmiores.

12 Καὶ ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν.

13 Καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.

14 Ἐὰν γὰρ ἀφῆτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, ἀφήσει καὶ ὑμῖν ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος.

15 Ἐὰν δὲ μὴ ἀφῆτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, οὐδὲ ὁ πατὴρ ὑμῶν ἀφήσει τὰ παραπτώματα ὑμῶν.

16 Ὅταν δὲ νηστεύητε, μὴ γίνεσθε ὥσπερ οἱ ὑποκριταὶ σκυθρωποί. ἀφανίζουσι γὰρ τὰ πρόσωπα αὐτῶν, ὅπως φανῶσι τοῖς ἀνθρώποις νηστεύοντες. ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν.

17 Σὺ δὲ νηστεύων ἄλειψαί σου τὴν κεφαλήν, καὶ τὸ πρόσωπόν σου νίψαι.

12 Et remitte nobis debita nostra, sicut & nos remittimus debitoribus nostris.

13 Et ne nos inducas in tentationem, sed libera nos à malo. Quia tuum est regnum, & potētia, & gloria in secula. Amen.

14 Nam si remiseritis hominibus offensas ipsorū, remittet etiam vobis Pater ille vester cælestis:

15 Sin autem non remiseritis hominibus ipsorum offensas, nec Pater vester remittet vobis offensas vestras.

16 Quum autem ieiunatis, ne sitis vt hypocritæ tetrici. obscurant enim facies suas, vt appareant hominibus ieiunare. amen dico vobis, referunt mercedem suam.

17 Tu verò, quum ieiunas, vnge caput tuum, & faciem tuam laua:

12 Et dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris.

13 Et ne nos inducas in tentationem, sed libera nos à malo. Amen. Infrà 13.c.15

14 Si enim dimiseritis hominibus peccata eorum, dimittet & uobis Pater uester cælestis delicta uestra: Marc.11.c.25 eccl.28.a.2

15 Si autem non dimiseritis hominibus, nec Pater uester dimittet uobis peccata uestra.

16 Quum autem ieiunatis, nolite fieri sicut hypocritæ tristes. exterminant enim facies suas, ut pareant hominibus ieiunātes. amen dico uobis, quia receperunt mercedem suam.

17 Tu autem quum ieiunas, unge caput tuum, & faciem tuam laua:

12 Remitte, ἄφες. Vulgata, Dimitte. quo modo ipse quoque Cicero quinta Verrina dixit, Dimittere de summa: sed illud prætuli, non modò quia magis vsitatum, sed etiam quia Vetus ipse interpres aliis plerisque locis ita est interpretatus. Debita, ὀφειλήματα. id est peccata. Vide infrà cap.23.b.16.

13 Inducas, εἰσενέγκῃς. id est εἰσάγῃς. Nam φέρειν & ἄγειν sæpe permutantur. Inducit autem Dominus in tentationem eos quos Satanæ arbitrio permittit, vt cor eorum impleat: sicut loquitur Petrus Act.5.a.3. Est enim vis præpositionis εἰς diligenter consideranda. Quia tuum, ὅτι σοῦ. Tota hæc κορωνὶς non legitur in Vulgata editione, neque adscripta erat in quodam vetere exemplari. Est autem huius loci hæc sententia, Patrem nostrum cælestem eum demū esse cui summæ & infinitæ maiestatis, potestatis ac gloriæ laus sit tribuenda. In secula, εἰς αἰῶνας. id est in perpetuum. Sic enim dicere solent Hebræi לעולם: apud quos tamen interdum hoc dicendi genus non perpetuū, sed longū tēporis spatium declarat. Sed quid cui loco cōueniat, diligenter est considerādum.

14 Hominibus, ἀνθρώποις. id est æqualibus vestris. Iubet enim vt homines esse meminerimus, & planè nostri similes, eos à quibus offendimur: quibuscum deinde Pater ille cælestis confertur. Itaque si simpliciter conuertamus Aliis, erit quidē sermo ornatior, sed perierit hæc emphasis. Offensas, τὰ παραπτώματα. Sic conuerti potius quàm errata, (id est ἁμαρτήματα) vt vim Græci vocabuli exprimerē. Significat enim παραπίπτειν aliquid amplius quàm πταίειν, vt declarat Apostolus Rom.11.b.11. id est, ita impingere & offēdere ad aliquid vt cōcidas: quod (nisi fallor) Latini offensam appellāt: apud quos etiā translatitiè accipitur pro eo quo animū alicuius offendimus. Vulgatus interpres, quum hîc vertat priore loco Peccata, paulo pòst vertit Delicta. id est πλημμελήματα. Erasmus, Errata, & cap.18.d.35, delicta. Pater vester ille cælestis, πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος. Post οὐράνιος (id est cælestis) Vetus interpres addit, Delicta vestra: & eadem verba omittit sequēti versiculo: vt facilè appareat ex sequēte versu in hūc esse translata. Est autem geminati articuli magna vis, præsertim si Patris appellatio diligenter consideretur. grauius enim peccatur in Patrem quàm in alium quenuis. Deinde quis hic Pater est? is nimirum qui nos creauit, quique in cælis dominatur: & ab hoc petemus veniam quam fratri nostro negabimus?

16 Quum autem ieiunatis, ὅταν δὲ νηστεύητε. Erasmus, Porro quū ieiunaueritis. id est, ὅταν δὲ νηστεύσητε. Tetrici, σκυθρωποί. Vulgata, Tristes, non satis rectè. hîc enim non agitur de animi tristitia, sed de vultu ad tristitiam composito, sicut ipsa Græci vocabuli notatio declarat. Videtur autem hoc cohærere cum γίνεσθε: vt sit hæc sententia, Ne sitis tetrici, vt hypocritæ solent. Obscurant, ἀφανίζουσι. id est, colorem natiuum faciei vitiant & corrūpunt, vt appareāt macra & pallida facie. Alioqui τὸ ἀφανίζειν idē valet quod delere quidpiam, & tollere è medio, ita vt nusquam appareat: quamobrem etiam Vulgata vertit Exterminant. id est ἐξορίζουσι: sed parū apposité. Appareant ieiunare, φανῶσι νηστεύοντες. Vulgata ad verbum, Appareāt ieiunantes. id est, vt omnes intelligant ipsos ieiunare. nam certè ieiunabant. Quod autem attinet ad verbum Appareant, sic animaduertimus vsurpari à Cicerone 2. de Finibus, Membra nobis ita data sunt (inquit) vt ad quandam rationem viuendi data esse appareant. Minimè igitur necesse fuit quicquam mutare. Erasmus, Quò perspicuum fit hominibus ipsos ieiunare.

17 Vnge, ἄλειψαι. Vetustissimum fuisse vnguentorum vsum ex ipsius Mosis libris apparet. Non tamen commendat luxum Christus, sed quicquid nouum & affectatum est reprehendit.

Ὅπως μὴ φανῇς τοῖς ἀνθρώποις νηστεύων, ἀλλὰ τῷ πατρί σου τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ· καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ.

Μὴ θησαυρίζετε ὑμῖν θησαυροὺς ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπου σὴς καὶ βρῶσις ἀφανίζει, καὶ ὅπου κλέπται διορύσσουσι καὶ κλέπτουσι.

Luc.12.d.33
1.tim.6.d.19
Θησαυρίζετε δὲ ὑμῖν θησαυροὺς ἐν οὐρανῷ, ὅπου οὔτε σὴς οὔτε βρῶσις ἀφανίζει, καὶ ὅπου κλέπται οὐ διορύσσουσιν, οὐδὲ κλέπτουσιν.

Ὅπου γάρ ἐστιν ὁ θησαυρὸς ὑμῶν, ἐκεῖ ἔσται καὶ ἡ καρδία ὑμῶν.

Luc.11.e.34
Ὁ λύχνος τοῦ σώματός ἐστιν ὁ ὀφθαλμός· ἐὰν οὖν ὁ ὀφθαλμός σου ἁπλοῦς ᾖ, ὅλον τὸ σῶμά σου φωτεινὸν ἔσται·

Ἐὰν δὲ ὁ ὀφθαλμός σου πονηρὸς ᾖ, ὅλον τὸ σῶμά σου σκοτεινὸν ἔσται. εἰ οὖν τὸ φῶς τὸ ἐν σοί, σκότος ἐστί, τὸ σκότος πόσον;

Luc.16.c.13
Οὐδεὶς δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν. ἢ γὰρ τὸν ἕνα μισήσει, καὶ τὸν ἕτερον ἀγαπήσει· ἢ ἑνὸς ἀνθέξεται, καὶ τοῦ ἑτέρου καταφρονήσει. οὐ δύνασθε Θεῷ δουλεύειν καὶ μαμμωνᾷ.

Luc.12.c.22
philip.4.a.6
1.tim.6.b.8
1.pet.5.c.7
psal.54.d.23
Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν, τί φάγητε καὶ τί πίητε, μηδὲ τῷ σώματι ὑμῶν, τί ἐνδύσησθε. οὐχὶ ἡ ψυχὴ πλεῖόν ἐστι τῆς τροφῆς, καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἐνδύματος;

18 Vt ne appareas hominibus
ieiunare, sed Patri tuo qui *est* in
occulto: & Pater tuus qui aspi-
cit in occulto, reddet tibi ¨in
propatulo.
19 Ne thesauros cõgerite ¨in ter
ra, vbi tinea & erosio corrum-
pit, & vbi fures perfodiunt ac
furantur.
20 ‖Sed congerite vobis thesau
ros in cælo, ¨vbi neque tinea ne
que erosio corrumpit, & vbi fu
res non ¨perfodiunt neque fu-
rantur.
21 Nã ¨vbi est thesaurus vester,
illic erit etiam cor vestrum.
22 ‖Lucerna corporis est ocul⁹:
itaque si oculus tuus ¨simplex
fuerit, totum corpus tuum lu-
cidum erit:
23 Quòd si ocul⁹ tu⁹ ¨mal⁹ fuerit,
totũ corpus tuú tenebrosũ erit.
Ergo si lumé quod est in te, te-
nebræ sũt, ipsæ tenebræ quãtæ?
24 ‖Nemo potest duobus domi-
nis seruire. aut enim vnum ha
bebit odio, & alterum diliget:
¨aut vni adhærebit, & alterum
contemnet. Non potestis Deo
seruire & ¨mammonæ.
25 ‖Propterea dico vobis, ne e-
stote soliciti ¨de anima vestra,
quid esuri sitis, aut ¨quid bibi-
turi: neque de corpore vestro,
qua re sitis induendi. nónne ani
ma ¨plus est ¨quàm alimentum,
& corpus quàm vestitus?

*18 Ne uidearis hominibus
ieiunãs, sed Patri tuo qui
est in abscon so: & Pater
tuus qui uidet in abscon-
so, reddet tibi.*
*19 Nolite thesaurizare uo
bis thesauros in terra, u-
bi ærugo & tinea demo-
litur, & ubi fures effo-
diunt & furantur.*
*20 Thesaurizate autem
uobis thesauros in cælo:
ubi neque ærugo neque
tinea demolitur, & ubi
fures non effodiunt nec
furantur.*
*21 Vbi enim est thesaurus
tuus, ibi est & cor tuum.*
*22 Lucerna corporis est ocu
lus: si igitur oculus tuus
fuerit simplex, totum cor-
pus tuum lucidum erit:*
*23 Si autem oculus tuus fue
rit nequã, totũ corpus tuũ
tenebrosum erit. Si ergo
lumen quod in te est, te-
nebræ sunt, ipsæ tenebræ
quantæ erunt?*
*24 Nemo potest duobus do
minis seruire. aut enim
unum odio habebit, &
alterũ diliget: aut unum
sustinebit, & alterũ con-
temnet. non potestis Deo
seruire & mammonæ.*
*25 Ideo dico uobis, ne solici
ti sitis animæ uestræ,
quid manducetis, neque
corpori uestro, qd indua
mini. Nónne anima plus
est quàm esca, & corpus
plus quàm uestimentum?*

18 In propatulo, ἐν τῷ φανερῷ. Hæc deerãt hoc loco in omnib⁹ vetustis codicibus, neque legũtur in Vulgata.

19 In terra, ἐπὶ τῆς γῆς. Idem valere ἐπὶ τῆς γῆς quod ἐν τῇ γῇ (id est in terra) ostẽdit antithesis ἐν τῷ οὐρανῷ, id est in cælo. Eorũ igitur auaritiã notat qui pecuniã solẽt non modò recondere, sed etiã defodere. Vbi tinea & erosio corrumpit, ὅπου σὴς καὶ βρῶσις ἀφανίζει. Vulg. Vbi ærugo & tinea demolitur. Eras. Vbi ærugo & tinea corrumpit. Primùm demiror cur hæc duo vocabula σὴς καὶ βρῶσις fuerint permutata. neque enim dubiũ est quin σὴς tineã declaret, etymologia (ni fallor) Hebræa à סס, quæ vox tineam declarat, vt Esaiæ 51.c.8. Ærugo igitur respõdet τῇ βρώσει, quæ tamen posteriore loco hîc ponitur. Deinde pro ærugine vbique lego ἰὸν (vt Iacobi 5.a.3) βρῶσιν nusquã. Quare existimo hoc vocabulum latius patere, quo videlicet intelligantur omnia quæ solent depasci res in terra defossas. Quamobrẽ idem Iacobus vestimenta vocat σητόβρωτα, quòd à tineis vorentur. Itaque generaliter erosionẽ vertimus, quũ βρῶσις etiã pro cibo accipiatur, quasi deuorationẽ dicas. Cyprianus (vt Erasmus notat) vertit alicubi Comestura: quod verbũ apud Catonẽ quoque reperitur. Ceterũ ἀφανίζει hoc loco sum interpretat⁹ corrũpit, ex Luca, qui in hac eadẽ re vtitur verbo διαφθείρειν: quũ paulo antè sim interpretatus ἀφανίζουσιν, obscurãt, etymologiam verbi sequutus. Perfodiunt, διορύσσουσι. Vulgata, Effodiunt. id est ἐξορύττουσιν, quod emendauit Erasmus.

21 Vbi est, ὅπου ἐστίν. Erasmus, Fuerit. id est ὅπου ἂν ᾖ. 22 Simplex, ἁπλοῦς. Oculũ vocat allegoricè, mentis iudicium: cui cõparando potius quàm accumulãdis opib⁹ incũbere nos oportuit: vt sicut oculis corp⁹, ita etiam recta ratione (id est Spiritu Dei) illustrata tota vita nostra regeretur. Simplicẽ ergo intelligit purũ & integrũ: cui opponitur malus, id est aliquo vitio inquinatus: quẽ etiã in vernaculo sermone vocamus *un mauuais œil*. Lucidũ autẽ corpus vocat quod luce oculorũ illustratur: cui opponitur tenebrosum, id est quod in tenebris positum est.

24 Vnum, τὸν ἕνα. Erasmus, Hunc. id est, τὸν μὲν: quia (inquit) alioquin bis videbitur res eadẽ inculcari. Atqui nõ est nouũ bis idẽ dicere, in cõmuni sermone, præsertim apud Hebræos: sed tamen propter cõiunctionem disiunctiuã videri possit inepta repetitio: sicut idẽ Erasmus in Cõuiuio religioso obseruauit. Perinde enim est acsi quis diceret, Aut Petrus me vincet, & ego cedã: aut ego cedam, & Petrus me vincet: quod omnino esset absurdum. Itaque præstat vtrãque partẽ ad vtrũlibet referri, vt vtrũcũque delegeris, ei opponatur quod significatur per alterũ. veluti si dicas, aut A excludes & admittes B, aut A admittes & excludes B. Quod etiã de B potes dicere hoc pacto, Aut B excludes & admittes A, aut B admittes, & excludes A, ita videlicet vt manẽte eadẽ persona res trãsferatur. Nã ineptũ esset dicere, Aut A excludes & B admittes, aut B admittes & A excludes. Aut vni adhærebit, ἢ ἑνὸς ἀνθέξεται. Vetus interpres, Aut vnum sustinebit: vt videatur legisse, ἢ ἕνα ἀνέξει. Mammonæ, μαμμωνᾷ. id est deliciis & auaritiæ. Vox est Syriaca, significans quæcunque ad rem pecuniariam pertinent.

25 De anima vestra, τῇ ψυχῇ ὑμῶν. id est, de vita vestra tolerãda, sicut apparet ex iis quæ cohærent.

Aut quid bibituri, καὶ τί πίητε. Hanc particulam reperi in omnibus exẽplaribus Græcis, quæ quidem mihi videre cõtigit: quanuis superuacuam esse censeat Erasmus, quòd nomine cibi etiam potus intelligatur. Quàm alimentum, τῆς τροφῆς. Vulgata, Esca, id est βρώματος. quo verbo non videtur potus comprehẽdi, nisi συνεκδοχικῶς. Erasmus, Quàm cibus, id est σίτου: rectè quidem, sed συνωνύμως.

Ἐμβλέψατε εἰς τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, ὅτι οὐ σπείρουσιν, οὐδὲ θερίζουσιν, οὐδὲ συνάγουσιν εἰς ἀποθήκας, καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τρέφει αὐτά. οὐχ ὑμεῖς μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν;

Τίς δὲ ἐξ ὑμῶν μεριμνῶν δύναται προσθεῖναι ἐπὶ τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ πῆχυν ἕνα;

Καὶ περὶ ἐνδύματος τί μεριμνᾶτε; καταμάθετε τὰ κρίνα τοῦ ἀγροῦ πῶς αὐξάνει· οὐ κοπιᾷ, οὐδὲ νήθει.

Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι οὐδὲ Σολομὼν ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιεβάλετο ὡς ἓν τούτων.

Εἰ δὲ τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ, σήμερον ὄντα καὶ αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον, ὁ Θεὸς οὕτως ἀμφιέννυσιν, οὐ πολλῷ μᾶλλον ὑμᾶς, ὀλιγόπιστοι;

Μὴ οὖν μεριμνήσητε, λέγοντες, Τί φάγωμεν, ἢ τί πίωμεν, ἢ τί περιβαλώμεθα;

(Πάντα γὰρ ταῦτα τὰ ἔθνη ἐπιζητεῖ.) οἶδε γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος

26 Intuemini in volucres cæli: non serunt enim, neque metunt, neque cogunt in horrea, & Pater vester cælestis alit eas. nónne vos multo præstatis eis?

27 Quis autem ex vobis solicitè cogitando potest apponere ad staturam suam cubitum vnum?

28 Ac de vestitu quid soliciti estis? discite quomodo lilia agrorum crescant: non fatigantur, neque nent.

29 Sed dico vobis, ne Solomonem quidem cum vniuersa gloria sua, sic amictum fuisse vt vnum ex istis.

30 Quòd si herbam agri, quæ hodie extat, & cras in clibanũ mittitur, Deus ita circunuestit: nónne vos multo magis, ô exigua fide præditi?

31 Ne igitur estote soliciti, dicentes, Quid edemus, aut quid bibemus, aut quo amiciemur?

32 (Nã omnia ista gẽtes reqrũt) nouit enĩ Pater vester cælestis

26 Respicite uolatilia cæli, quæ non serunt, neque metunt, neque cõgregant in horrea, & Pater uester cælestis pascit illa. nónne uos magis pluris estis illis?

27 Quis autẽ uestrum cogitans potest adijcere ad staturam suam cubitum unum?

28 Et de uestimento quid soliciti estis? Considerate lilia agri quomodo crescunt: non laborant, neq; nent.

29 Dico autem uobis quoniam nec Salomon in omni gloria sua coopertus est sicut unum ex istis.

30 Si autem fœnum agri, quod hodie est, & cras in clibanum mittitur, Deus sic uestit: quanto magis uos, modicæ fidei?

31 Nolite ergo soliciti esse, dicentes, Quid mãducabimus, aut quid bibemus, aut quo operiemur?

32 (Hæc enim oĩa Gẽtes inqrũt) scit enĩ Pater uester

26 Intuemini, ἐμβλέψατε. Vulgata, Respicite, id est ἀναβλέψατε. Erasmus, Vertite oculos, τρέπετε τοὺς ὀφθαλμούς. In volucres, εἰς τὰ πετεινά. Vulgata & Erasmus, Volatilia. quod nusquam legi non addito appellatiuo.

Cæli, οὐρανοῦ. id est aereas, siue in aere versantes. Nam cælum pro aere vsurpare, omnibus penè linguis vsitatum est. Appellatiuorum autem genitiuis vtuntur Hebræi adiectiuorum loco, vt omnes norunt. Cogunt, συνάγουσιν. Vulgata, Congregant, id est συναθροίζουσιν. Erasmus, Cõuehunt, id est συγκομίζουσι. Cicero in hac significatione sæpe etiam vtitur verbo Conducendi, quod respondet τῷ συνάγειν. Multo præstatis eis? μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν; Vulgata, Magis pluris estis illis? Erasmus, Longè præcellitis illa? Verbum διαφέρειν comparationem declarat. significat enim præstare & excellere. Illud autem μᾶλλον Græci coniungunt etiam comparatiuis, maioris emphasis causa. cuius constructionis exẽpla passim occurrũt: sicut apud Plautũ aliquoties particula Magis redũdat. Nos igitur, vt aliquo modo exprimeremus hũc pleonasmũ, perinde vertimus acsi scriptũ esset πολὺ διαφέρετε.

27 Solicitè cogitando, μεριμνῶν. Vulgata, Cogitans. At plus est μεριμνᾶν (id est solicitum esse) quàm cogitare, vt annotat Erasmus. cuius opinionem confirmat Ciceronis illud Tusc. 4, Solicitudo est ægritudo cum cogitatione. Itaque μεριμνᾶν deriuant grammatici παρὰ τὸ μερίζειν τὸν νοῦν, quòd solicitudo animum (vt inquit Virgilius) rapiat in partes varias. Neq; verò hæc addidissem, nisi ex propria huius verbi vi & significatione pẽderet tota explicatio huius doctrinæ, qua nõnulli otiosi vẽtres ad mẽdicitatẽ suã propugnãdã abutũtur: quũ Christus nõ vetet, imò verò iubeat, nos labore victũ quærere, & curare rẽ domesticã: sed solicitudinẽ prohibeat, & anxietatẽ animi, cui semper coniũcta est diffidentia. Apponere, προσθεῖναι, id est addere, vt vertit Erasmus: vel adiicere, vt interpretatur Vulgata. Horatius, Et illi, quos tibi dempserit, apponet annos. Staturam, ἡλικίαν. vel (si mauis) quantitatem, id est ποσότητα. Nam ἡλικίας nomine, hoc quidem loco, non significatur ætas, sed ipsa corporis (vt ita dicam) quantitas ac magnitudo: formato nomine ab ἡλίκος, id est quantus. Sic etiam accipi videtur apud Plutarchum libro περὶ παίδων ἀγωγῆς, vbi τοὺς παῖδας ait ἡλικίαν λαβεῖν, id est αὐξάνεσθαι.

28 Discite, καταμάθετε. Eras. Cognoscite. i. γινώσκετε. Vulg. Cõsiderate, θεωρήσατε, vel κατανοήσατε, siue σκέπτεσθε. Agrorũ, ἀγροῦ. Hebraismus, pro agrestia, siue, quæ passim in agris occurrunt. Non fatigãtur, οὐ κοπιᾷ. Vulgata & Erasmus, Non laborant. id est οὐ πονεῖ, vel ἐργάζεται. Hebraicum quoque verbum עמל hæc omnia declarat.

29 Cum, ἐν. Ad verbum, In gloria, sicut loquũtur Hebræi, & interdum Græci. Vide infrà cap. 11. c. 21. Gloriã autem vocat maiestatem & splendorem illum qui reges magis celebres reddit, vnde ab Hebræis הוד vocatur.

Amictum fuisse, περιεβάλετο. Vulgata, Coopertus, συνεκαλύφθη, nimium generaliter: quanuis id sequatur paulo pòst Erasmus. Sed illud Latinum Græco prorsus respondet.

30 Herbã, χόρτον. Vulg. Fœnũ. Eras. gramẽ. Ego verò herbã potius cõuerti, quæ de segetibus etiã dicitur: fœnũ verò & gramẽ (ni fallor) nõ itẽ. de segetibus autẽ hìc agitur, vt opinor. Quæ hodie extat, σήμερον ὄντα. Eras. Quod hodie quũ sit. Sic Demosth. περὶ στεφάνου, ζώντων Ἀθηναίων καὶ ὄντων. i. viuis & superstitibus Atheniẽsibus. i. quod vulgò dicimus, Esse in natura. Nónne vos multo magis? οὐ πολλῷ μᾶλλον ὑμᾶς; Vulg. Quãto magis vos? i. πόσῳ μᾶλλον ὑμᾶς; Eras. lõgius à Græco recedẽs, Annõ multo magis vobis id faciet? O exigua fide præditi? ὀλιγόπιστοι; Vulg. Modicæ fidei: nõ satis exprimẽs τὸ ὀλίγον. Eras. Parũ fidentes, & alibi, Exigua fiducia præditos interpretatur. Ego verò fidẽ à fiducia, vt causam ab effectu distinguo. Hoc autẽ obseruãdũ est, in sacris literis πίστιν dici fidẽ: à qua denominantur πιστοί, non tam qui fidem datam seruẽt quàm qui credant Dei promissis: de quo copiosius alibi dicemus.

32 Requirunt, ἐπιζητεῖ. Erasmus, Exquirunt. id est ἐκζητεῖ. Vide infrà 12. c. 39.

ὅτι χρῄζετε τούτων ἁπάντων.

33 Ζητεῖτε δὲ πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν.

34 Μὴ οὖν μεριμνήσητε εἰς τὴν αὔριον· ἡ γὰρ αὔριον μεριμνήσει τὰ ἑαυτῆς. ἀρκετὸν τῇ ἡμέρᾳ ἡ κακία αὐτῆς.

Κεφάλαιον ζ.

Luc.6.c.37 rom.2.a.1 1.cor.4.a.3.

1 ΜΗ κρίνετε, ἵνα μὴ κριθῆτε.

2 Ἐν ᾧ γὰρ κρίματι κρίνετε, κριθήσεσθε· καὶ ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν.

Marc.4.c.25 luc.6.f.38

3 Τί δὲ βλέπεις τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου, τὴν δὲ ἐν τῷ σῷ ὀφθαλμῷ δοκὸν οὐ κατανοεῖς;

Luc.6.f.41

4 Ἢ πῶς ἐρεῖς τῷ ἀδελφῷ σου, Ἄφες ἐκβάλω τὸ κάρφος ἀπὸ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου· καὶ ἰδοὺ ἡ δοκὸς ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου;

5 Ὑποκριτά, ἔκβαλε πρῶτον τὴν δοκὸν ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου, καὶ τότε διαβλέψεις ἐκβαλεῖν τὸ κάρφος ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ τοῦ ἀδελφοῦ σου.

vos indigere his omnibus.

33 Sed quærite primò regnum Dei,& iustitiam eius, & ista omnia adiicientur vobis.

34 Ne sitis igitur soliciti de crastino:nam crastinus *dies* solicitus erit de *rebus* suis. sufficit diei sua vexatio.

CAP. VII.

1 NE iudicate, vt ne iudicemini.

2 Quo enim iudicio iudicatis, iudicabimini:& ‖ qua mensura metimini, vicissim metientur vobis.

3 Quid autem aspicis festucã quæ est in oculo fratris tui, trabem verò quæ est in oculo tuo non animaduertis?

4 ‖ Aut quomodo dices fratri tuo, Sine eiiciam festucam ex oculo tuo:& ecce trabes in oculo tuo?

5 Hypocrita, eiice primùm trabem illam ex oculo tuo,& tum dispicies vt eiicias festucã ex oculo fratris tui.

quia his omnibus indigetis.

33 *Quærite ergo primùm regnum Dei, & iustitiam eius: & hæc omnia adijcientur uobis.*

34 *Nolite ergo soliciti esse in crastinũ: crastinus enim dies solicitus erit sibiipsi. sufficit diei malitia sua.*

CAP. VII.

1 *NOlite iudicare, & nõ iudicabimini: nolite cõdẽnare, & nõ cõdemnabimini.*

2 *In quo enim iudicio iudicaueritis, iudicabimini: & in qua mẽsura mensi fueritis, remetietur uobis.*

3 *Quid autẽ uides festucã in oculo fratris tui, & trabem in oculo tuo non uides?*

4 *Aut quomodo dicis fratri tuo, Frater, sine eijciã festucam de oculo tuo: & ecce, trabs est in oculo tuo?*

5 *Hypocrita, eijce primũ trabem de oculo tuo, & tunc uidebis eijcere festucam de oculo fratris tui.*

23 Adiicientur, προστεθήσεται. Paulo antè vsi sumus Apponendi verbo, quod Græco respõdet, sed hîc fuisset obscurius. Adiici enim hoc loco significat pro auctario dari.

34 De crastino, εἰς τὴν αὔριον. id est περὶ τῆς αὔριον, vt etiam legit Clemens in Pædagogo. Vulgata & Eras. ad verbum, In crastinum. Sed hoc dicendi genere significatur vel differri aliquid in diem sequentem, vt Act.4. a.3: vel rei continuatio ad certum vsque tempus. Homerus Odyss. ξ, -- μεῖνα τελεσφόρον εἰς ἐνιαυτόν. Neutrum autem hîc significari puto, ac potius Hebræorum phrasin esse, apud quos reperio ב interdũ significare propter. Cuius exemplũ habes huic nostro prorsus simile, Prouer.27.a.1. Solicitus erit de *rebus* suis, μεριμνήσει τὰ ἑαυτῆς. Vulg. Solicitus erit sibiipsi. id est μεριμνήσει ἑαυτῇ. sicut in Victoriano codice scriptum reperimus. Erasmus, Curam habebit sui ipsius. id est φροντίσει ἑαυτῆς. Sua vexatio, κακία αὐτῆς. Vulg. Malitia sua. Ponitur autem κακία pro κακώσις, vt annotat ex veteribus Erasmus: sicut etiam (vt opinor) Virgilius laborem improbum vocauit. Alioquin hoc vocabulum vitiositatem declarat, interprete Cicerone.

IN CAPVT VII.

1 Ne iudicate, μὴ κρίνετε. Vulg. Nolite iudicare: quo modo fere solet explicare particulã μὴ, sequente imperandi modo, quem etiam mutat in infinitũ: idque dicendi genus imposuit Augustino, qui ex hac voce Nolite (quæ tamen in Græco non est) arripit ansam philosophãdi de libero arbitrio, libro de Gratia & Libero arbitrio, cap.2. quod vidit & annotauit superiore cap. Erasmus. Vt ne iudicemini, ἵνα μὴ κριθῆτε. Vulg. Et non iudicabimini, καὶ οὐ μὴ κριθήσεσθε. Erasmus omisit particulam Vt. Quod autem in Vulgata additur, Nolite condemnare, & non condemnabimini (quod etiam arbitratur Erasmus ex margine in contextũ irrepsisse) in vno exẽplari manuscripto Græcè legimus, μὴ καταδικάζετε, καὶ οὐ μὴ καταδικασθῆτε.

2 Quo enim, ἐν ᾧ γάρ. Vulg. In quo enim. Erasmus rectè expunxit particulã ἐν, quam Latini in hoc quidem dicendi genere non exprimunt. Iudicabimini, κριθήσεσθε. Eras. Iudicabitur de vobis. Illud enim reiicit, quia Latinè existimat iudicatum non dici eum de quo iudicatum est: atqui Liuius participio sic vtitur, quum, inquit, Eximendo de medio ciues vestros, prohibendo iudicatos addictósque duci. Vicissim metientur vobis, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν. Vulg. ad verbum, Remetietur vobis, impersonaliter. Erasmus, Ea metientur vobis alii. Mihi verò videtur Remetiri plerũque idem valere quod iterum metiri. hîc autem addita particula ἀντὶ aliquid amplius declarat, fore videlicet vt mensura mensuram exæquet. Idque etiam optimè respondet Hebræorum prouerbio, quod apud illos circunfertur, מדה כנגד מדה, id est mensura pro mensura: pro quo Latini dicunt par pari referre.

3 Aspicis, βλέπεις. Vulg. & Erasmus, Vides. Sed præterquam quòd βλέπειν plus est (vt antè dixi) quàm ὁρᾶν, sensus etiam videtur postulare vt illo verbo vtamur. Nec enim damnatur qui vel fratris vel suos erores videt & intelligit, sed qui in alienos intuetur studio reprehendendi, suos autem dissimulat: quod studiũ verbo Aspiciendi potius quàm Videndi declaratur.

4 Quomodo, πῶς. id est qua fronte: sicut vulgò etiam dicimus, *Comment*. Est enim admirãtis potius quàm simpliciter interrogãtis. Sine, ἄφες. Ad verbum, Dimitte, vel, Omitte. Interdum autem necesse est vt idiωmati aliquid demus. Abundat vocabulum Frater in Vulgata, vt annotauit Erasmus. Certè in nullis exẽplaribus reperimus ἀδελφέ, videtur tamen optimè blanditias illas hypocritarum declarare. Eiiciam, ἐκβάλω. Erasmus, Eximam. quod melius respondet τῷ ἐξαιρεῖν. Idem sequenti versiculo eiicere interpretatur. Trabs, vel trabes, ἡ δοκός. Vulg. Trabs est. Sed regi puto hãc particulam ab aduerbio ἰδού, ecce. Itaque abundat verbũ substantiuum apud Veterem interpretem, quod tamẽ vult suppleri Erasmus, ex Gaza. Poscit autem ratio antitheseωs vt κάρφος hîc significet festucam potius quàm paleam.

5 Dispicies vt eiicias, διαβλέψεις ἐκβαλεῖν. Vulgata, Videbis eiicere. Ad verbum, Dispicies eiicere. Versionem

quam sum sequutus, probauit etiam Erasmus in annotationibus: quanuis in eius versione legatur Perspicies, quod respondet quoque eidem verbo διαβλέπειν, sed diuerso sensu.

6 Μὴ δῶτε τὸ ἅγιον τοῖς κυσὶ, μηδὲ βάλητε τοὺς μαργαρίτας ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν χοίρων· μήποτε καταπατήσωσιν αὐτοὺς ἐν τοῖς ποσὶν αὐτῶν, καὶ στραφέντες ῥήξωσιν ὑμᾶς.

7 Αἰτεῖτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν· ζητεῖτε, καὶ εὑρήσετε· κρούετε, καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν.

8 Πᾶς γὰρ ὁ αἰτῶν λαμβάνει, καὶ ὁ ζητῶν εὑρίσκει, καὶ τῷ κρούοντι ἀνοιγήσεται.

9 Ἢ τίς ἐστιν ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος, ὃν ἐὰν αἰτήσῃ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἄρτον, μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ;

10 Καὶ ἐὰν ἰχθὺν αἰτήσῃ, μὴ ὄφιν ἐπιδώσει αὐτῷ;

11 Εἰ οὖν ὑμεῖς, πονηροὶ ὄντες, οἴδατε δόματα ἀγαθὰ διδόναι τοῖς τέκνοις ὑμῶν, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, δώσει ἀγαθὰ τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν;

12 Πάντα οὖν ὅσα ἂν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς. οὗτος γάρ ἐστιν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται.

13 Εἰσέλθετε διὰ τῆς στενῆς πύλης· ὅτι πλατεῖα ἡ πύλη, καὶ εὐρύχωρος ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ἀπώλειαν, καὶ πολλοί εἰσιν οἱ εἰσερχόμενοι δι' αὐτῆς.

14 Ὅτι στενὴ ἡ πύλη, καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωὴν, καὶ ὀλίγοι εἰσὶν οἱ εὑρίσκοντες αὐτήν.

6 Ne date *quod sanctum est* canibus, nec proiicite margaritas vestras coram porcis: nequando conculcent eas pedibus suis, & conuersi lacerent vos.

7 ||Petite,&dabitur vobis:quærite,& inuenietis:pulsate,& aperietur vobis.

8 Quisquis enim petit,accipit: & qui quærit,inuenit:& pulsanti aperietur.

9 Nam quis est ex vobis homo, qui,si filius eius petierit ab eo panem, det ei lapidem?

10 Et,si piscem petierit, num serpentem dabit ei?

11 Si vos igitur,quũ sitis mali, nostis dona bona dare liberis vestris,quãto magis Pater vester qui est in cælis, dabit bona iis qui ab ipso petent?

12 Quæcunque igitur volueritis vt faciant vobis homines, ita &vos facite eis.ista enim est Lex & Prophetæ.

13 || Introite per angustam portam:quoniam lata est porta & spatiosa via quæ abducit in exitium,multique sunt qui introeunt per eam.

14 Quia angusta est porta, & stricta via quæ ducit ad vitam: & pauci sunt qui inueniant eam.

6 Nolite dare sanctum canibus: neque mittatis margaritas uestras ante porcos: ne fortè conculcent eas pedibus suis, & conuersi dirumpant uos.

7 Petite, & dabitur uobis: quærite, & inuenietis: pulsate, & aperietur uobis. Infrà 21.b.22 mar.11.c.24 luc.11.b.9

8 Omnis enim qui petit, accipit: & qui quærit, inuenit: & pulsanti aperietur. ioh.14,b.13, & 16.c.14 iac.1.a.6

9 Aut quis est ex uobis homo, quem si petierit filius suus panem, nũquid lapidem porriget ei?

10 Aut si piscem petierit, nunquid serpentem porriget ei?

11 Si ergo uos, quũ sitis mali, nostis bona data dare filijs uestris, quanto magis Pater uester qui in cælis est, dabit bona petẽtib⁹ se?

12 Omnia ergo quæcunque uultis ut faciant uobis homines, ita & uos facite illis. hæc est enim Lex & Prophetæ. Luc.6.c.31 tob.4.c.16

13 Intrate per angustam portam: quia lata porta, & spatiosa uia est quæ ducit ad perditionẽ, & multi sunt qui intrant per eam. Luc.13.c.24

14 Quàm angusta porta, & arcta uia est quæ ducit ad uitã, & pauci sũt qui inueniunt eam!

6 Quod sanctum *est*, τὸ ἅγιον. Sic rectè Eras. vertit, vt ostenderet Sanctum esse neutri generis, quod apud Græcos ex articulo cognoscitur. Vulgata, Sanctum. In duobus vetustis exemplaribus legimus τὰ ἅγια, sancta. Pedibus suis, ἐν τοῖς ποσὶν αὐτῶν. Ad verbum, In pedibus suis. id est inter pedes suos. nisi ἐν accipias pro Per, Hebræorum more. quod vtrunque notat Erasmus. Conuersi, στραφέντες. Id quia quibusdam videtur ad canes pertinere, ideo addunt pronomen *illi*. Potest tamen vtrunque ad canes simul & porcos referri. Lacerent, ῥήξωσι, Vulgata, Dirumpant, impropriè: quanuis τὸ ῥηγνύειν etiam rumpere declaret.

9 Nam quis, ἢ τίς. vel, nunquis. Eras. An quisquam. ἢ particula vel interrogandi vim vel ratiocinãdi hoc quidem loco commodè habere potest. Quòd autem Vulgata conuertit, Aut quis, certè non conuenit, quum hîc non sit locus disiunctiuæ. Idem etiam factum infrà, cap. 12.c.29. Ex vobis homo, ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος. Erasmus, Vestrûm homo, eodem sensu. Quod autem additur appellatiuum Homo, id nõ modò (vt opinor) factum est ex Hebræorum idiotismo, (sicut alibi frequenter, vt infrà 12.a.11) sed fortassis etiam aliquam vim habet, vt apparet ex conclusione. argumentatur enim à comparatis. Qui si filius eius petierit ab eo panem, ὃν ἐὰν αἰτήσῃ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἄρτον. Vulgata, ad verbum, Quem si filius suus petierit panem, Græca constructione seruata. quam imitatus Virgilius dixit, Pacem te poscimus omnes: pro, à te. Erasmus, Qui, si filius eius petierit panẽ: testatus se à Græcis paulum deflexisse. Det ei lapidem? μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ; Vulg. Nunquid lapidem porriget ei? id est, μή τι λίθον παρέξει αὐτῷ; Erasmus, Lapidem daturus sit illi? Repetitio particulæ interrogantis, & eclipsis nominatiui ante verbum ἐπιδώσει, constructionem faciunt paulo duriorem. quod dicendi genus iterum occurrit infrà, 12.a.11, & 2.Cor.12.f.17. Itaque Erasmus, quem sum sequutus, vertit relatiuum nominandi casu, & μὴ interrogationis aduerbium sustulit. Verbum autem ἐπιδιδόναι hoc quidem loco idem valet quod simplex διδόναι, vt rectè interpretatus est Erasmus: qui tamen sequenti versiculo vti maluit verbo porrigendi post Veterem interpretem.

13 Qui introeunt, οἱ εἰσερχόμενοι. Vetusta exemplaria tria habent οἱ ἐρχόμενοι, qui incedunt, vel gradiuntur.

14 Quia angusta est, ὅτι στενή: subauditur ἐστί, est. Vetus interpres, Quàm angusta. Itaque existimat Erasmus eum legisse ὡς στενή. in quo non dubium est quin fallatur. Siquidem in vetustis codicibus legimus τί στενή. ídque Theophylactus Romanus ita interpretatur quasi particula τί sit admirantis: & ita scriptum esset, βαβαὶ, πόσον ἐστὶ στενή. id est, Papæ, quàm est angusta. Apparet igitur Veterem quoque interpretem hanc lectionem & interpretationem sequutum esse. Nos tamen, quia in codicibus impressis legimus ὅτι, nihil mutandum putauimus.

15 Προσέχετε δὲ ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν, οἵτινες ἔρχονται πρὸς ὑμᾶς ἐν ἐνδύμασι προβάτων, ἔσωθεν δέ εἰσι λύκοι ἅρπαγες.

15 "Cauete verò vobis à pseudoprophetis, qui veniunt ad vos cum vestimentis "ouium, sed intrinsecus sunt lupi rapaces.

15 *Attendite à falsis prophetis, qui veniũt ad vos in vestimentis ouium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces.*

16 Ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς. μήτι συλλέγουσιν ἀπὸ ἀκανθῶν σταφυλὴν, ἢ ἀπὸ τριβόλων σῦκα;

Luc.6.g.43.44

16 A fructibus eorum agnoscetis eos. ‖Num colligunt ex spinis vuam, aut ex tribulis ficus?

16 *A fructibus eorum cognoscetis eos. nunquid colligũt de spinis vuas, aut de tribulis ficus?*

17 Οὕτω πᾶν δένδρον ἀγαθὸν καρποὺς καλοὺς ποιεῖ, τὸ δὲ σαπρὸν δένδρον καρποὺς πονηροὺς ποιεῖ.

17 Ita omnis arbor bona fert fructus bonos, "putris autẽ arbor fert fructus malos.

17 *Sic omnis arbor bona fructus bonos facit: mala autem arbor malos fructus facit.*

18 Οὐ δύναται δένδρον ἀγαθὸν καρποὺς πονηροὺς ποιεῖν, οὐδὲ δένδρον σαπρὸν καρποὺς καλοὺς ποιεῖν.

18 Non potest arbor bona fructus malos ferre, "neque arbor putris fructus bonos ferre.

18 *Non potest autem arbor bona malos fructus facere: neque arbor mala bonos fructus facere.*

19 Πᾶν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται.

Suprà, 3.b.10

19 ‖"Quæcunque arbor nõ fert fructum bonum, exciditur, & in ignem conjicitur.

19 *Omnis arbor quæ nõ facit fructum bonum exciditur, & in ignem mittitur.*

20 Ἄραγε ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς.

20 "Nempe igitur ex fructibus ipsorum agnoscetis eos.

20 *Igitur ex fructibus eorum cognoscetis eos.*

21 Οὐ πᾶς ὁ λέγων μοι Κύριε Κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.

Rom.2.b.13 Iac.1.d.22

21 ‖Non quisquis dicit mihi Domine Domine, introibit in regnum cælorum, sed "qui facit "quod vult Pater meus qui in cælis est.

21 *Non omnis qui dicit mihi Domine Domine, intrabit in regnum cælorum: sed qui facit voluntatem Patris mei qui in cælis est, ipse intrabit in regnum cælorum.*

22 Πολλοὶ ἐροῦσί μοι ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, Κύριε Κύριε οὐ τῷ σῷ ὀνόματι προεφητεύσαμεν, καὶ τῷ σῷ ὀνόματι δαιμόνια ἐξεβάλομεν, καὶ τῷ σῷ ὀνόματι δυνάμεις πολλὰς ἐποιήσαμεν;

22 Multi dicent mihi in illo die, Domine Domine "nónne "*per* nomen tuum prophetauimus, & *per* nomen tuum dæmonia eiecimus, & *per* nomen tuum multas "virtutes "edidimus?

22 *Multi dicent mihi in illa die, Domine Domine nónne in nomine tuo prophetauimus, & in nomine tuo dæmonia eiecimus, & in nomine tuo virtutes multas fecimus?*

23 Καὶ τότε ὁμολογήσω αὐτοῖς, ὅτι οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς· ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν.

Luc.13.e.25.27 Psal.6.b.9

23 Tunc autem " profitebor eis, ‖Nunquam noui vos. ‖discedite à me "qui facitis iniquitatem.

23 *Et tunc confitebor illis, Quia nunquã noui vos. discedite à me omnes qui operamini iniquitatem.*

15 Cauete, προσέχετε. Vulg. Attendite. quo modo nos etiam aliquoties: sed hoc loco sequuti sumus Erasmi versionem, quæ visa est melius conuenire. Ouium, προβάτων. Trãslatitiè vocat oues, mansuetos & fraudis nescios homines, quales isti se esse toto habitu simulant.

17 Putris, σαπρόν. Vulg. Mala. id est κακόν. Videtur autem putrem potius quàm malam arborem bonæ opponere, quoniam non agit de iis qui aperti hostes erant veræ religionis, sed de iis qui specie tenus videri poterant omnium religiosissimi.

18 Neque arbor, οὐδὲ δένδρον. Quoddam vetus exemplar habebat, οὐδὲ πάλιν δένδρον. id est, neque rursus, vel, neque contrà arbor.

19 Quæcunque arbor, πᾶν δένδρον. Vnum vetus exemplar interpositam habebat particulam οὖν, igitur.

20 Nempe igitur, ἄραγε. Vulg. & Eras. Igitur. Mihi verò videtur hæc particula idem valere quod ἄρα οὖν: & præter illationem etiam habere vim confirmandi.

21 Qui facit, ὁ ποιῶν. Sic rectè Vulgata. Erasmus, Qui fecerit. id est ὁ ποιήσας. Quod vult, τὸ θέλημα. Vulg. & Eras. ad verbum, Voluntatem, quod est ambiguum.

22 Nónne, οὐ. Particula οὐ, quum propriè sit negans indefinita, interdum tamen interrogantis vice fungitur: quod ex sola pronuntiatione intelligitur, idque quum affirmare volumus id de quo quæritur, vt hoc loco. Apud Hebræos autẽ huiusmodi interrogationes affirmationẽ augẽt. Per nomen tuũ, τῷ σῷ ὀνόματι. Plerunque additur ἐν Hebraico more in hoc dicẽdi genere: quod idcirco Vulgata expressit, quãuis in Græco sit prætermissũ. Rectè autem Erasmus addidit præpositionẽ Per, quæ signum est causæ. nam si vertas ad verbum, nomine tuo, intelliges ὑπὲρ σοῦ. id est vice tua. Significat autem nomen hoc loco celebrem illam Dei virtutem, quam testatur quisquis Deum appellat. Virtutes, δυνάμεις. Ad verbũ, potestates. quo nomine, ex Hebræorum idiotismo (qui גבורות hæc dicunt) à consequenti intelliguntur quæcunque facta illam Dei infinitam potestatem testantur, quæ ἐνεργήματα δυνάμεων vocat Paulus 1.Cor.12.b.10. nisi quòd ea videtur ad certam speciem restringere, quia à dono sanationum & aliis distinguit. Accipiuntur igitur δυνάμεις pro cælestis δυνάμεως (id est virtutis & potestatis) effectis, sicut etiam loquitur Iustinus Apologetico posteriore, vbi agit de Simone mago, sed addit μαγικάς. Edidimus? ἐποιήσαμεν; Vulg. Fecimus? Erasmus, Præstitimus? Atqui præstare virtutes, non magis Latinè dicitur quàm facere. & ipse interpretatur infrà cap.13.g.58, ἐποίησεν, edidit.

23 Profitebor, ὁμολογήσω. id est palàm dicam. Vulgata & Erasmus, Confitebor. Et certè ὁμολογεῖν propriè significat confiteri: sed huic loco visa est mihi aptior illa significatio, quum alioquin cõfitendi vocabulum retinere soleamus. Vide infrà cap.10.d.32. Qui facitis iniquitatem, οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν. id est, omnibus sce-

leribus & flagitiis addicti homines, Hebraico idiotismo, פועלי און: quem libenter sanè retinuimus, quòd videatur quædam eius esse emphasis. nam ἐργάζεσθαι dicuntur qui aliqua ex re quæstum quotidie faciunt: quo modo etiam Latini vtuntur verbo Facere. dicunt enim Medicinam facere, Argentariam facere, & similia. Dicuntur ergo facere iniquitatem, & à Christo reiiciuntur hoc in loco, non qui vno & altero scelere sunt contaminati, sed qui hanc velut artem faciunt, vt sceleste agendo vitam tolerent, & Dei nomine abutantur ad quæstum, quò cupiditatibus suis satisfaciant. de quibus agit Paulus in 1. Tim. 6. b. 5. Videtúrque hic locus ex Psal. 6 desumptus. Quidam maleficos interpretantur, id est κακοποιούς. cuius vocabuli veritus sum ne nimis angusta videretur significatio. Duo verò ex vetustis exemplaribus habebant additum πάντες, omnes, quod etiam reperitur apud Veterem interpretem.

24 Πᾶς οὖν ὅστις ἀκούει μου τοὺς λόγους τούτους, καὶ ποιεῖ αὐτούς, ὁμοιώσω αὐτὸν ἀνδρὶ φρονίμῳ, ὅστις ᾠκοδόμησε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν πέτραν·

25 Καὶ κατέβη ἡ βροχὴ, καὶ ἦλθον οἱ ποταμοὶ, καὶ ἔπνευσαν οἱ ἄνεμοι, καὶ προσέπεσον τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ· καὶ οὐκ ἔπεσε. τεθεμελίωτο γὰρ ἐπὶ τὴν πέτραν.

26 Καὶ πᾶς ὁ ἀκούων μου τοὺς λόγους τούτους, καὶ μὴ ποιῶν αὐτούς, ὁμοιωθήσεται ἀνδρὶ μωρῷ, ὅστις ᾠκοδόμησε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν ἄμμον·

27 Καὶ κατέβη ἡ βροχὴ, καὶ ἦλθον οἱ ποταμοὶ, καὶ ἔπνευσαν οἱ ἄνεμοι, καὶ προσέκοψαν τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ· καὶ ἔπεσε, καὶ ἦν ἡ πτῶσις αὐτῆς μεγάλη.

28 Καὶ ἐγένετο ὅτε συνετέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς λόγους τούτους, ἐξεπλήσσοντο οἱ ὄχλοι ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ·

29 Ἦν γὰρ διδάσκων αὐτοὺς ὡς ἐξουσίαν ἔχων, καὶ οὐχ ὡς οἱ Γραμματεῖς.

Κεφάλαιον ηʹ

1 Καταβάντι δὲ αὐτῷ ἀπὸ τοῦ ὄρους, ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοί.

24 ‖Quisquis igitur audit ex me sermones istos, & eos præstat, ¨assimilabo eum viro¨ prudenti, qui ædificauit domum suam super petram:

25 Descendit autem ¨pluuia, & venerunt flumina, & flauerũt venti, & ¨inciderunt domui illi: & non ¨cecidit. fundata enim fuerat super petram.

26 Et quisquis audit ex me hos sermones, & eos non præstat, assimilabitur viro fatuo, qui ædificauit domum suam super arenam:

27 Descendit autem pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & ¨impacti sunt domui illi: & cecidit, & fuit ¨casus eius magnus.

28 ‖ Et factum est, quum ¨finisset Iesus sermones istos, ¨percellebatur turba super doctrina ipsius.

29 ¨Docebat enim eos vt habens ¨authoritatem, & non vt Scribæ.

CAP. VIII.

1 QVum autem descendisset è monte, sequuta est eum turba multa.

24 *Omnis ergo qui audit uerba mea hæc, & facit ea, assimulabitur uiro sapienti, qui ædificauit domum suam super petram:* Luc. 6. g. 47.

25 *Et descendit pluuia, & uenerunt flumina, et flauerunt uenti, & irruerunt in domum illã: & non cecidit. fundata enim erat super petrã.*

26 *Et omnis qui audit uerba mea hæc, & non facit ea, similis erit uiro stulto, qui ædificauit domũ suam super arenam:*

27 *Et descendit pluuia, & uenerunt flumina, et flauerunt uenti, & irruerunt in domum illã: & cecidit, & fuit ruina illius magna.*

28 *Et factum est quum cõsummasset Iesus uerba hæc, admirabantur turbæ super doctrina eius.* Mar. 1. b. 12 Luc. 4. c. 32

29 *Erat enim docens eos sicut potestatem habens, & non sicut Scribæ eorum & Pharisæi.*

CAP. VIII.

1 *QVum autem descendisset de monte, sequutæ sunt eum turbæ multæ.*

24 Assimilabo, ὁμοιώσω. id est comparabo. Vulgata, Assimilabitur. id est ὁμοιωθήσεται: sicut etiam scriptum legimus in quodam vetere exemplari. Prudenti, φρονίμῳ. Vulgata, Sapienti, σοφῷ. Interdum tamen φρονεῖν vertemus Sapere, interdum Cogitare.

25 Pluuia, βροχὴ, à βρέχειν, quod est rigare. Erasmus, Imber, id est ὄμβρος. Inciderunt domui, προσέπεσον τῇ οἰκίᾳ. Vulgata & Erasmus, Irruerunt in domum. id est ἐφώρμησαν εἰς τὴν οἰκίαν. Liuius, Fuga trepidum, ac pauore incidentem portis. Cecidit, ἔπεσε. Erasmus, Est prostrata. Et paulo pòst, Deiecta est. id est κατεβλήθη.

27 Impacti sunt domui illi, προσέκοψαν τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ. Vulgata, Irruerunt, vt suprà: quũ hîc diuerso verbo vtatur Euangelista, quanuis eadem manente sententia. Casus, πτῶσις. Horatius, -celsæ grauiore casu Decidunt turres. Vulgata & Erasmus, Ruina.

28 Et factum est, καὶ ἐγένετο. Hebraicum dicendi genus, ויהי. ideo addere solet Erasmus particulam Vt: sed malui retinere Hebraismum, qui nimium sæpe fuisset mutandus. Finisset, συνετέλεσεν. Vulgata, Consummasset: quo etiam alicubi vti cogimur, vt Iohãnis cap. 19. e. 30. Idem autem hîc valet συντελεῖν quod simplex τελεῖν, cuius alioqui multiplex est significatio. Percellebatur, ἐξεπλήσσοντο, vel obstupescebat. Vulg. Admirabantur: id est ἐθαύμαζον. quod quidem minus aliquid significat quàm ἐκπλήττεσθαι. Ad verbum, Excutiebãtur. nam qui obstupescunt, illis veluti valido aliquo ictu mens excutitur.

29 Docebat, ἦν διδάσκων. Vulgata ad verbum, Erat docens. Periphrasis Hebræa, Græcis etiam familiaris: cuius tamen interdum ea vis est vt moram significet & perseuerantiam in aliqua re facienda: quamobrem etiã alicubi retinuimus. Authoritatem, ἐξουσίαν, siue potestatem, vt conuertit Vetus interpres. id est δύναμιν. nam hæc inter se parum differunt. Interdum autem ἐξουσία declarat ἀξίωσιν, id est dignitatem, vt Ioh. 1. v. 12. Sed licentiæ nomen, quanuis Græco vocabulo ἐξουσία opponatur, tamen vbique repudiaui, quia plerunque in vitio ponitur, & potestatem significat ab alio acceptam, quæ videlicet non conuenit αὐτοκράτορι, id est illi cui merum est imperium. Talem autem hîc sese præstitit Christus, in doctrina cælesti promulganda se planè Deum ostendens, à quo Lex ipsa esset perlata, quique pro suo iure, de vita & morte dissereret. Itaque pro eo quod Prophetæ dicunt, Hoc dicit Dominus, ipse dicere solet, Amen amen dico vobis.

Mar.1.d.40 Luc.5.c.12 Καὶ ἰδοὺ, λεπρὸς ἐλθὼν προσεκύνει αὐτῷ, λέγων, Κύριε, ἐὰν θέλῃς, δύνασαί με καθαρίσαι.

Καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα ἥψατο αὐτοῦ ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Θέλω, καθαρίσθητι. Καὶ εὐθέως ἐκαθαρίσθη αὐτοῦ ἡ λέπρα.

Καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὅρα μηδενὶ εἴπῃς· ἀλλ' ὕπαγε, σεαυτὸν δεῖξον τῷ ἱερεῖ, Leuit.14.a.4 καὶ προσένεγκε τὸ δῶρον ὃ προσέταξε Μωσῆς, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς.

Luc.7.a.1 Εἰσελθόντι δὲ τῷ Ἰησοῦ εἰς Καπερναοὺμ, προσῆλθεν αὐτῷ ἑκατόνταρχος, παρακαλῶν αὐτὸν,

Καὶ λέγων, Κύριε, ὁ παῖς μου βέβληται ἐν τῇ οἰκίᾳ παραλυτικὸς, δεινῶς βασανιζόμενος.

Καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἐγὼ ἐλθὼν θεραπεύσω αὐτόν.

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἑκατόνταρχος ἔφη, Κύριε οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς ἵνα μου ὑπὸ τὴν στέγην εἰσέλθῃς· ἀλλὰ μόνον εἰπὲ λόγον, καὶ ἰαθήσεται ὁ παῖς μου.

Καὶ γὰρ ἐγὼ ἄνθρωπός εἰμι ὑπὸ ἐξουσίαν, ἔχων ὑπ' ἐμαυτὸν στρατιώτας, καὶ λέγω τούτῳ, πορεύθητι, καὶ πορεύεται· καὶ ἄλλῳ, ἔρχου, καὶ ἔρχεται· καὶ τῷ δούλῳ μου, ποίησον τοῦτο, καὶ ποιεῖ.

2 ‖Et ecce, leprosus veniens adorauit eum, dicens, Domine, si velis, potes me purgare.

3 Extensaque manu tetigit eũ Iesus, dicens, Volo, purgator. Statim igitur purgata fuit eius lepra.

4 Tunc dicit ei Iesus, Vide *ut* nulli dicas: sed abi, ostende teipsum sacerdoti, & offer donũ illud quod ‖imperauit Moses, *ut hoc sit* eis testimonio.

5 ‖Ingressum autem Iesum in Capernaũ adiit Centurio, precans eum,

6 Et dicens, Domine, puer meus proiectus est domi paralyticus, vehementer vexatus.

7 Tunc dicit ei Iesus, Ego, quũ venero, sanabo eum.

8 Et respondens Centurio dixit, Domine non sum dignus vt sub tectum meum ingrediaris: sed solùm loquere, & sanabitur puer meus.

9 Nam & ego sum homo sub potestate *constitutus*, & habeo sub me milites: & dico huic, proficiscere, & proficiscitur: & alteri, veni, & venit: & seruo meo, fac hoc, & facit.

2 *Et ecce, leprosus ueniens adorabat eum, dicens, Domine, si uis, potes me mundare.*

3 *Et extendẽs Iesus manum, tetigit eum, dicens, Volo, mundare. Et confestim mundata est lepra eius.*

4 *Et ait illi Iesus, Vide nemini dixeris: sed uade, ostende te sacerdoti, & offer munus tuum quod præcepit Moyses, in testimonium illis.*

5 *Quum autem introisset Capharnaum, accessit ad eum Centurio, rogans eum,*

6 *Et dicens, Domine, puer meus iacet in domo paralyticus, & malè torquetur.*

7 *Et ait illi Iesus, Ego ueniam, & curabo eum.*

8 *Et respondens Centurio ait, Domine non sum dignus ut intres sub tectum meum: sed tantùm dic uerbo, & sanabitur puer meus.*

9 *Nam et ego homo sum sub potestate constitutus, habens sub me milites: et dico huic, uade, & uadit: & alij, ueni, & uenit: & seruo meo, fac hoc, & facit.*

IN CAPVT VIII.

2 Leprosus, λεπρός. Lepra non declarat morbũ quem Græci elephantiasin, nos *ladrerie* vocamus, sed pertinacissimæ scabiei genus. qua de re multa apud Græcos medicos traduntur. Sed præterea videtur Dominus hoc morbo populum suum peculiariter castigasse.

3 Purgator, καθαρίσθητι. Vulgata rectè ad verbum, Mundare, vel Munderis. sed vitanda fuit amphibolia, quæ quidem in Græco nulla est. Eras. Mundus esto: quod potius exprimit neutrum absolutum, quum καθαρίζεσθαι sit passiuum.

4 Donum illud, τὸ δῶρον. De certo munere loquitur. Itaque articulum ab aliis omissum expressimus.

5 Ingressum autem Iesum, εἰσελθόντι δὲ τῷ Ἰησοῦ. Vulgata, Quum autem introisset: neque additur nomen Iesu: cuius etiam loco vetusta omnia habebant αὐτῷ. Erasmus, Porro quum ingressus fuisset Iesus. Nos verbum εἰσέρχεσθαι, quum idem valeat quod εἰσιέναι, modò introire, modò ingredi, sumus interpretati: quanquam hoc postremum potius respondet τῷ ἐμβαίνειν. Cæterùm vti voluimus quarto casu potius quàm sexto, vel periphrasi: propterea quòd tertius hic casus minimè ponitur absolutè, sed refertur ad verbum proximum προσῆλθεν: cui additur relatiuum αὐτῷ, redundans, ex idiotismo Hebræo: quo tamen Ionicam dialecton vti, alibi admonuimus.
Precans, παρακαλῶν. Vulgata, Rogans. id est δεόμενος. Erasmus, Obsecrans. id est πολιαζόμενος. Alii, Supplicans. id est ἱκετεύων.

6 Puer, ὁ παῖς. Vel filius, vel seruus. Nam historia quæ apud Lucam narratur cap.7.a.2, etsi multis in rebus est isti simillima, tamen (vt nonnulli iudicant) ex multis circunstantiis diuersa est: vt hìc fortasse non de seruo, sed de filio agatur. Vtcunque sit, pueri etiam à Latinis serui dicuntur, sicut apud Hebræos נער & puerum & ministrum declarat. Proiectus est, βέβληται. in lecto videlicet, quasi cadauer, sicuti sunt paralytici. Sic Virgilius, Sternitur & toto proiectus corpore terræ. Vulg. Iacet. id est κεῖται. Eras. Decumbit. id est κατάκειται.

7 Sanabo, θεραπεύσω. Vulgata, Curabo. Erasmus, Medebor: qui tamen hanc versionem meritò reiecit suprà cap.4.d.23. Certè hic ponitur pro ἰᾶσθαι: quo vocabulo postea vtitur.

8 Dignus, ἱκανός. Erasmus, Idoneus. Vide suprà cap.3.c.11. Loquere, εἰπὲ λόγον. Eras. ad verbũ, Dic verbũ, sicut vulgò dicimus, *Dites un mot*: sed pro loqui videtur simpliciter etiã accipi infrà 12.v.32. Vulg. Dic verbo. nam in quibusdam codicibus scriptum inuenimus εἰπὲ λόγῳ, sed eodem sensu. Nam εἰπὲ (id est dic) accipitur Hebraico more, pro iube. λόγῳ verò significat loquutione & verbis. perinde acsi diceret, Tantùm loquere: nam tantùm opus est vt verbo iubeas. Alioquin λόγος non verbum sed sermonem & orationem declarat. vide infrà versu decimosexto.

9 Sub potestate *constitutus*, ὑπὸ ἐξουσίαν. Erasmus, Alterius potestati subditus. Ego Vulgatam interpretationem prætuli, non modò quia propius accedit ad Græca, sed etiam quia participium τεταγμένος (id est consti-

tutus)suppleuit ex Luca. Sed tamen rectius fortasse legeris ἐπ' ἐξουσίαν, pro quo vulgò dicimus, *en authorite*, vel, *en estat*. cuius coniecturæ duplicem affero rationem. Neque enim simpliciter dixit Centurio, ἐγὼ γὰρ, sed καὶ γὰρ ἐγώ. vt sit hoc argumentum integrum, Non opus est Domine vt tu ipse venias. neque enim dignus sum cuius tectũ subeas. Impera duntaxat, & sanabitur puer meus. Nam ego quoque, qui tamen, si tecum conferar, vix vmbram habeo alicuius imperii, quia tamen sum præditus aliqua potestate, & seruos habeo quibus mandem quod libuerit, possum mãdata mea per alios exequi. Deinde quod adiecit, Et habeo mihi subiectos milites, videtur illi demum conuenire qui sese dixerit aliqua præditum authoritate. Nolui tamen quicquam mutare, ex coniectura.

10 Ἀκούσας δὲ ὁ Ἰησοῦς ἐθαύμασε. καὶ εἶπε τοῖς ἀκολουθοῦσιν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐδὲ ἐν τῷ Ἰσραὴλ τοσαύτην πίστιν εὗρον.

11 Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι πολλοὶ ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν ἥξουσι, καὶ ἀνακλιθήσονται μετὰ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ, ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.

12 Οἱ δὲ υἱοὶ τῆς βασιλείας ἐκβληθήσονται εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον. ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

13 Καὶ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς τῷ ἑκατοντάρχῳ, Ὕπαγε, καὶ ὡς ἐπίστευσας γενηθήτω σοι. Καὶ ἰάθη ὁ παῖς αὐτοῦ ἐν τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ.

14 Καὶ ἐλθὼν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν οἰκίαν Πέτρου, εἶδε τὴν πενθερὰν αὐτοῦ βεβλημένην καὶ πυρέσσουσαν.

15 Καὶ ἥψατο τῆς χειρὸς αὐτῆς, καὶ ἀφῆκεν αὐτὴν ὁ πυρετός· καὶ ἠγέρθη, καὶ διηκόνει αὐτοῖς.

16 Ὀψίας δὲ γενομένης προσήνεγκαν αὐτῷ δαιμονιζομένους πολλούς· καὶ ἐξέβαλε τὰ πνεύματα λόγῳ, καὶ πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας ἐθεράπευσεν.

17 Ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ Ἠσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος, Αὐτὸς τὰς ἀσθενείας ἡμῶν ἔλαβε, καὶ τὰς νόσους ἐβάστασεν.

10 *Hæc* autem quum audisset Iesus, miratus est: & ait sequentibus, Amen dico vobis, ne in Israel quidem tantam fidem inueni.

11 Dico autem vobis multos ab Oriente & Occidente venturos, & discubituros cum Abraham & Isaac & Iacob in regno cælorum:

12 ‖Filios verò regni eiectum iri in tenebras exteriores. illic erit fletus & stridor dentium.

13 Et dixit Iesus Centurioni, Abi, & vt credidisti fiat tibi. Sanatúsque est puer eius eo ipso momento.

14 ‖Et quum venisset Iesus domum Petri, vidit socrum eius in lecto proiectam, & febricitantem.

15 Tetigítque manum eius, & reliquit eam febris: & surrexit, ac ministrauit eis.

16 ‖Quum autem serum *diei* esset, obtulerũt ei dæmoniacos multos: & eiecit spiritus verbo, omnésque male affectos sanauit.

17 ‖ Vt impleretur quod dictum est per Esaiam prophetam, dicentem, Ipse inualetudines nostras accepit, & morbos portauit.

10 Audiens autem hæc Iesus miratus est: & sequentibus se dixit, Amen dico uobis, non inueni tantam fidem in Israel.

11 Dico autem uobis quòd multi ab Oriente & Occidẽte uenient, et recũbẽt cũ Abrahã Isac & Iacob in regno cælorum:

12 Filij autem regni eijcientur in tenebras exteriores. ibi erit fletus & stridor dentium. Infrà 22.b.13

13 Et dixit Iesus Centurioni, Vade, & sicut credidisti fiat tibi. Et sanatus est puer ex illa hora.

14 Et quum uenisset Iesus in domum Petri, uidit socrum eius iacentem & febricitantem. Mar.1.c.29 luc.4.f.38

15 Et tetigit manum eius, & dimisit eam febris: & surrexit, & ministrabat eis.

16 Vespere autem facto, obtulerunt ei multos dæmonia habentes, & eijciebat spiritus uerbo: & omnes malè habentes curauit. Mar.1.c.32 luc.4.g.40.

17 Vt adimpleretur quod dictum est per Esaiã prophetam, dicentem, Ipse infirmitates nostras accepit, & ægrotationes nostras portauit. Esa.53.b.4 1.pet.2.d.24

11 Discubituros, ὅτι ἀνακλιθήσονται. Translatio sumpta est à cõuiuiis, quibus sæpe solet comparari vitæ æternæ felicitas. Nam ἀνακλίνεσθαι pro κατακλίνεσθαι hìc ponitur. Latini recumbendi quidẽ verbo vtuntur (quod Vetus interpres vsurpauit, simili etiam significatione) sed raro.

12 Filios regni, οἱ υἱοὶ τῆς βασιλείας. id est indigenas, quos vocant vulgò naturales subiectos. Intelligit autem Dei regnum, ad quod pertinebant in genere quicunque erant Abrahæ filii: quum longè alia sit ratio corã Deo censendi filios Abrahæ, nimirum ex fide. Castellio regios interpretatur, duplici errore. Primùm enim, quanuis soleant Hebræi filios generaliter vocare qui sunt alicui rei peculiariter destinati (vt infrà, 9.v.15, filii thalami dicuntur qui cum sponso versantur, & Iohan.16.v.12, filius perditionis, id est exitio deuotus) tamen peculiaris est hoc loco emphasis huius nominis, adeo vt nullo modo expungendum fuerit, quoniam nullus in hoc regno censetur nisi idem sit filius. Deinde non temere scriptum est FILII REGNI, potius quàm FILII REGIS, quoniam multi sunt in regno quos tamen rex tandem vt infidos reiicit: omnes autem regis filii, sunt vnici illius naturalis filii cohæredes. Exteriores, τὸ ἐξώτερον. id est quæ extra sunt: vt intelligas extra regnum nullam esse lucem.

13 Eo ipso momento, ἐν τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ. Vulgata, Ex illa hora. Erasmus, In illa hora. Vide infrà, cap.9.c.22. Post hæc testatur Erasmus (cui adstipulantur veteres codices) se additum reperisse, καὶ ὑποστρέψας ὁ ἑκατόνταρχος εἰς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, εὗρε τὸν παῖδα αὐτοῦ ὑγιαίνοντα. id est, Et reuersus Centurio domum suam eo ipso momento, inuenit puerum suum valentem.

16 Quum autem serum *diei* esset, ὀψίας δὲ γενομένης. Vulgata, Vespere autẽ facto. id est, ἑσπέρας δὲ γενομένης. Erasmus, Quum autem appetisset vespera. Liuius, Castrorum oppugnatione, quia serum erat diei, abstinuere. Obtulerunt, προσήνεγκαν. Erasmus, Adduxerunt. id est προσήγαγον. Verbo, λόγῳ. id est, loquendo dũtaxat & iubendo, vt ii solẽt quorũ est summa potestas. Cic.2.in Catil. Ego vehemẽs ille Consul, qui verbo ciues in exiliũ eiicio. Et paulo pòst, Quod ego si verbo assequi possem, istos ipsos eiicerẽ qui hæc loquũtur. Vide suprà, vers.8.

17 Inualetudines, ἀσθενείας. id est ἀῤῥωσίας. Hebr. חלים quanuis certum sit Esaiam generaliter agere de iis

omnibus quæ Christus propter nostra peccata pertulit, & spiritualia ipsius in nos beneficia propriè respicere, quorum tamen specimen in sanandis ægrotis edidit. Vulgata & Erasmus solent infirmitates interpretari, sed impropriè.

Luc.9.g.57

Ἰδὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς πολλοὺς ὄχλους περὶ αὐτὸν, ἐκέλευσεν ἀπελθεῖν εἰς τὸ πέραν.

Καὶ προσελθὼν εἷς γραμματεὺς εἶπεν αὐτῷ, Διδάσκαλε, ἀκολουθήσω σοι ὅπου ἐὰν ἀπέρχῃ.

Καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Αἱ ἀλώπεκες φωλεοὺς ἔχουσι, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, κατασκηνώσεις· ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ.

Ἕτερος δὲ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἶπεν αὐτῷ, Κύριε, ἐπίτρεψόν μοι πρῶτον ἀπελθεῖν, καὶ θάψαι τὸν πατέρα μου.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι, καὶ ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς.

Mar.4.d.31
Luc.8.d.22

Καὶ ἐμβάντι αὐτῷ εἰς τὸ πλοῖον, ἠκολούθησαν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

Καὶ ἰδοὺ, σεισμὸς μέγας ἐγένετο ἐν τῇ θαλάσσῃ, ὥστε τὸ πλοῖον καλύπτεσθαι ὑπὸ τῶν κυμάτων· αὐτὸς δὲ ἐκάθευδε.

Καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἤγειραν αὐτὸν, λέγοντες, Κύριε σῶσον ἡμᾶς, ἀπολλύμεθα.

18 ‖Quum vidisset autem Iesus turbam multam circum sese, iussit *suos discipulos* abire ″in vlteriorem *ripam*.

19 Et quum accessisset ″quidam Scriba, dixit ei, Magister, sequar te quocunque abieris.

20 Tunc dicit ei Iesus, Vulpes ″ lustra habent, & volucres cæli, ″nidos: ″ filius autem hominis non habet vbi caput reclinet.

21 Alius autem ex discipulis eius dixit ei, Domine, permitte mihi ″primùm abire, & sepelire patrem meum.

22 Iesus autem dixit ei, Sequere me, & sine vt mortui sepeliant mortuos ″suos.

23 ‖Et ″ quum ipse esset ingressus nauigium, sequuti sunt eũ discipuli eius.

24 Et ecce, motus magnus factus est in mari, adeo vt nauis operiretur à fluctibus: ipse verò dormiebat.

25 Et accedentes discipuli ″exci tauerunt eum, dicentes, Domine serua nos, perimus.

18 *Videns autem Iesus turbas multas circumse, iussit discipulos ire trãs fretum.*

19 *Et accedens unus Scriba ait illi, Magister, sequar te quocunque ieris.*

20 *Et dicit ei Iesus, Vulpes foueas habent, & uolucres cæli, nidos: Filius autem hominis non habet ubi caput suum reclinet.*

21 *Alius autem de discipulis eius ait illi, Domine, permitte me primùm ire, & sepelire patrem meum.*

22 *Iesus autem ait illi, Sequere me, & dimitte mortuos sepelire mortuos suos.*

23 *Et ascendente eo in nauiculam, sequuti sunt eũ discipuli eius.*

24 *Et ecce, motus magnus factus est in mari, ita ut nauicula operiretur fluctibus: ipse uerò dormiebat.*

25 *Et accesserunt ad eum discipuli eius, & suscitauerũt eum, dicentes, Domine salua nos, perimus.*

18 In vlteriorem *ripam*, εἰς τὸ πέραν. Vulg. Trans fretũ. id est πέραν τῆς θαλάσσης, vel τοῦ πορθμοῦ. Erat enim Capernaum sita ad lacum Tiberiadis. In Vulgata editione additur, Discipulos suos: quæ verba in nullis Græcis codicibus reperiuntur, quanuis videantur necessaria: nam alioqui videri posset hoc mandatum de traiiciendo lacu ad turbam pertinere.

19 Quidam Scriba, εἷς γραμματεύς. Vulgata & Erasmus ad verbum, Vnus Scriba. quo genere dicendi vtimur etiam in vernaculo nostro sermone.

20 Lustra, φωλεούς. Vulgata & Erasmus, Foueas. id est ὀρύγματα, vel διορυγάς. Ego lustra interpretor, seruata eiusdem etymologiæ ratione, si grammaticis credimus. Nidos, κατασκηνώσεις: propriè vmbracula. nã σκηνὴ à σκιὰ deriuatur, declarátque propriè tabernaculum ex frondibus & ramis contextum. Virgil. 1. Æneidos, -tum syluis scena coruscis Desuper, &c. quo modo etiam nidi ab auibus construuntur. Filius autem hominis, ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. Quòd nonnulli putant sic vocatum Christum quòd filius esset vnius tantùm hominis (id est Mariæ) cæteri verò, filii potius hominum, eo refellitur quòd sic Ezechielem sæpe vocat Spiritus Dei: vt alios taceam. Rursus quòd nonnulli volunt humanam naturam Christi sic indicari, etsi verum est, tamen mihi quoque videtur plerisque locis non vsqueadeo magnum pondus habere. Assentior igitur illis qui Hebraicam phrasin esse volunt, pro homine, sicut Homerus sæpe υἷες Ἀχαιῶν (filios Achiuorum) vocat Achiuos. Sic enim omnino accipitur capite 49 Ieremiæ, & aliis locis plurimis: quanuis Vetus interpres fere vertat plurali numero, Filii hominum. Sed hoc addo, propterea quòd familiare est Hebræis vt de se loquantur in tertia persona, ideo accipi loco pronominis primæ personæ, in Euangelica historia: in qua non memini quenquam, præter vnum Christũ, filium hominis vocatum, idque tum demum quum ipse de se loquitur.

21 Primùm abire, πρῶτον ἀπελθεῖν. Vetustum quoddam exemplar hoc vocabulum πρῶτον non habebat, & videtur expungi posse.

22 Suos, τοὺς ἑαυτῶν. Leuiculum est quod admonet Erasmus, vertendum fuisse, Suos ipsorum, quia ἑαυτῶν additur. Constat enim loco simplicium pronominum reciproca à Græcis vsurpari in huiusmodi locis: vt paulo antè ὑπ' ἐμαυτὸν, pro ὑπ' ἐμέ. Sed hoc potius obseruandum erat, mortuos priore loco dici eos quorum omnes sensus peccatum consopiuit: sicut copiosius describit Paulus Ephes. 2. a. 1.

23 Quum ipse esset ingr. &c. ἐμβάντι αὐτῷ εἰς πλοῖον. Vulgata, Ascendente eo in nauiculam. id est τὸ πλοιάριον. Eras. Quum esset ingressus nauim. id est τὴν ναῦν. Est autem πλοῖον quodcũque nauis genus, παρὰ τὸ πλεῖν, quod nauigare significat in genere. πλοιάριον verò Lentulus dicit nauigiolum, lib. 12 Epistol. Gallis, *une flette*.

25 Excitauerunt, ἤγειραν. Hoc verbum quum est transitiuum, conuerto Suscitare, vt suprà cap. 3. b. 9. quũ videlicet agitur de ipsa creatione: quæ quidem Deo tribuitur hoc nomine in sacris literis, vt intelligamus non magis esse Deo difficile facere vt sint ea quæ non sunt, quàm nobis dormientem hominem excitare. Quo posteriore vocabulo vtor vbi de somno disseritur, vt hoc loco: quoties autem absolutè vel passiuè accipitur, interpretari soleo Surgere, vel expergefieri, vel excitari: vt suprà, cap. 1. d. 24, & 2. c. 13.

26 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Τί δειλοί ἐστε, ὀλιγόπιστοι; Τότε ἐγερθεὶς ἐπετίμησε τοῖς ἀνέμοις καὶ τῇ θαλάσσῃ· καὶ ἐγένετο γαλήνη μεγάλη.

27 Οἱ δὲ ἄνθρωποι ἐθαύμασαν, λέγοντες, Ποταπός ἐστιν οὗτος, ὅτι καὶ οἱ ἄνεμοι καὶ ἡ θάλασσα ὑπακούουσιν αὐτῷ;

28 Καὶ ἐλθόντι αὐτῷ εἰς τὸ πέραν εἰς τὴν χώραν τῶν Γεργεσηνῶν, ὑπήντησαν αὐτῷ δύο δαιμονιζόμενοι, ἐκ τῶν μνημείων ἐξερχόμενοι, χαλεποὶ λίαν, ὥστε μὴ ἰσχύειν τινὰ παρελθεῖν διὰ τῆς ὁδοῦ ἐκείνης.

29 Καὶ ἰδοὺ ἔκραξαν, λέγοντες, Τί ἡμῖν καὶ σοί, Ἰησοῦ υἱὲ τοῦ Θεοῦ; ἦλθες ὧδε πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς;

30 Ἦν δὲ μακρὰν ἀπ᾽ αὐτῶν ἀγέλη χοίρων πολλῶν βοσκομένη.

31 Οἱ δὲ δαίμονες παρεκάλουν αὐτὸν, λέγοντες, Εἰ ἐκβάλλεις ἡμᾶς, ἐπίτρεψον ἡμῖν ἀπελθεῖν εἰς τὴν ἀγέλην τῶν χοίρων.

32 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὑπάγετε. Οἱ δὲ, ἐξελθόντες ἀπῆλθον εἰς τὴν ἀγέλην τῶν χοίρων. Καὶ ἰδοὺ, ὥρμησε πᾶσα ἡ ἀγέλη τῶν χοίρων κατὰ τοῦ κρημνοῦ εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ ἀπέθανον ἐν τοῖς ὕδασιν.

33 Οἱ δὲ βόσκοντες ἔφυγον, καὶ ἀπελθόντες εἰς τὴν πόλιν ἀπήγγειλαν πάντα, καὶ τὰ τῶν δαιμονιζομένων.

26 Et dicit eis, Quid timidi estis, ô exigua fide præditi? Tunc experrectus obiurgauit ventos & mare: & facta est tranquillitas magna.

27 Homines verò mirati sunt, dicentes, Qualis est iste, vt venti quoque & mare auscultent ei?

28 ||Et quum ipse venisset ad vlteriorem ripam, in regionem Gergesenorum, occurrerunt ei duo dæmoniaci, è monumentis exeuntes, sæui valde: adeo vt non valeret quisquam præterire per viam illam.

29 Et ecce clamarunt, dicentes, Quid nobis tecum, Iesu fili Dei? venisti huc vexatũ nos ante tempus?

30 Erat autẽ longè ab eis grex porcorum multorum pascẽs.

31 Dæmones verò precabantur eum, dicẽtes, Si eiicis nos, permitte nobis abire in gregẽ porcorum illorum.

32 Et ait eis, Abite. Illi verò egressi abierunt in illum gregẽ porcorum: & ecce, ruit totus ille grex porcorum è præcipitio in mare, & mortui sunt in aquis.

33 Pastores autem fugerunt: & quum abiissent in vrbem, renuntiarũt omnia, & quæ dæmoniacis facta fuerant.

26 *Et dicit eis Iesus, Quid timidi estis modicæ fidei? Tunc surgens, imperauit uentis & mari: & facta est tranquillitas magna.*

27 *Porro homines mirati sunt, dicentes, Qualis est hic, quia uenti & mare obediunt ei?*

28 *Et quum uenisset Iesus trans fretum, in regionem Gerasenorũ, occurrerunt ei duo habentes dæmonia, de monumentis exeuntes, sæui nimis, ita ut nemo posset transire per uiam illam.* Mar.5.a.2 luc.8.d.26.

29 *Et ecce clamauerunt, dicentes, Quid nobis & tibi Iesu fili Dei? uenisti huc ante tẽpus torquere nos?*

30 *Erat autem non longè ab illis grex multorũ porcorum pascens.*

31 *Dæmones autem rogabant eum, dicentes, Si eiicis nos hinc, mitte nos in gregem porcorum.*

32 *Et ait illis, Ite. At illi exeuntes abierũt in porcos: & ecce, magno impetu abiit totus grex per præceps in mare, & mortui sunt in aquis.*

33 *Pastores autem fugerunt: & uenientes in ciuitatem, nuntiauerunt hæc omnia, & de iis qui dæmonia habuerant.*

26 Obiurgauit, ἐπετίμησε. Vulgata, Imperauit. id est ἐνετείλατο. Eras. Increpauit: quod potius respondet τῷ ἐπιπλήττειν. Interdum autem accipitur pro Additis minis præcipere, vt infrà, cap.12.b.16. sicut apud Latinos accipitur Interminari. Est autem hæc phrasis Hebraica, vt apparet ex Psal.106.b.9, & Naum 1.a.4. Et videtur vti hoc verbo Spiritus sanctus vbi de inhibenda maris tempestate agitur, quòd vis vi obiici & opponi videatur: qua etiam ratione de Satana dicitur, Increpet te Dominus, Zach.3.a.2.

27 Qualis, ποταπός. Annotat Erasmus hanc particulam ita interrogare vt habeat admirationis emphasin: quod non est perpetuum. distingui tamen debet à ποδαπὸς, cuias. Vt ei, ὅτι αὐτῷ. Vulg. & Eras. ad verbum, Quia ei. quod dicendi genus Latinis est ignotum. Galli verò sic loquuntur, quum dicunt, *Quel homme est ceci, que les uens & la mer luy obeissent?* Sed particulam Quia nusquam memini legere hoc modo vsurpatam. Auscultant, ὑπακούουσιν. Erasmus & Vulgata, Obediunt. id est πείθονται. Certè illa translatio in Latino sermone non est durior quàm in Græco.

28 Sæui, χαλεποί. id est ὠμοί. Nam (vt rectè annotat Eras.) hoc vocabulum multa declarat.

29 Clamarunt, ἔκραξαν. Eras. Vociferabantur. id est ἐβόων. Quid nobis tecum? τί ἡμῖν καὶ σοί; Eras. Quid rei nobis tecũ? & rectè quidem. nam subauditur πρᾶγμα: quũ sic loquatur Demosthenes περὶ στεφάνου, Διονύσιος μηδὲν εἶναι σοὶ καὶ Φιλίππῳ πρᾶγμα. Sed præcisè etiam interdum sic loquuntur Latini. vt Cicero, Quid huic cum Fabio? Idem, Cum Vatinii legionibus quid erat Antonio? Vulg. ad verbum, Quid nobis & tibi?

30 Longè μακράν. Vulg. Non longè: repugnante quidem fide omnium Græcorum exemplarium, quæ nobis videre contigit: sed tamen rectius (ni fallor) quàm si negantem particulam Nõ addas: quum testentur alii Euangelistæ gregem porcorum ibi in montibus fuisse, non procul (vt existimo) dissitis. Porcos autẽ ibi fuisse mirum non est, quum testetur Iosephus lib.17. cap.13, Gadara vrbem fuisse Græcanici instituti, ac proinde Syriæ attributam.

31 Eiicis, ἐκβάλλεις. Vulg. addit Hinc. id est ἐντεῦθεν. Permitte nobis abire, ἐπίτρεψον ἡμῖν ἀπελθεῖν. Vulgata, Mitte nos. id est πέμψον ἡμᾶς. Porcorum illorum, τῶν χοίρων. Puto articulum hìc poni δεικτικῶς, & gregem illum quasi in conspectu fuisse: quod exprimendum putaui.

32 Ruit, ὥρμησε. Vulg. Impetu abiit: non necessaria periphrasi. Eras. Ferebatur. id est ἐφέρετο. E præcipitio, κατὰ τοῦ κρημνοῦ. Vulg. & Eras. Per præceps: nec id quidem Latinè, (vt opinor) nec satis appositè. Ponitur enim κατὰ pro ἀπὸ, vt in illo Homeri Odyss. ξ, κατὰ πέτρης βαλέειν, de saxo deiicere. Mortui sunt, ἀπέθανον. Erasmus, Perierunt. id est ἀπώλοντο.

33 Pastores, οἱ βόσκοντες. Eras. Qui pascebant. Vide infrà, cap.19.a.4. Quum abiissent, ἀπελθόντες. Vulg.

venientes.id est ἐρχόμενοι.Erasmus,Digressi.id est μεταβάντες. Omnia,πάντα.Vulgata,Omnia hæc. id est πάντα ταῦτα.quod etiam videtur cum iis quæ sequuntur melius conuenire. Quæ dæmoniacis facta fuerant,τὰ τῶν δαιμονιζομένων.vel (vt Erasmus)quæ dæmoniacis accidissent.Sic enim rectè Hellenismus(alioquin obscurus) illustratur. Vulgata,De iis qui dæmonia habuerant.id est περὶ τῶν δαιμονιζομένων. Simili dicendi genere etiam vtitur infrà,cap.21.b.21.

34 Καὶ ἰδοὺ,πᾶσα ἡ πόλις ἐξῆλθεν εἰς συνάντησιν τῷ Ἰησοῦ· καὶ ἰδόντες αὐτὸν παρεκάλεσαν ὅπως μεταβῇ ἀπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν.

34 Et ecce, tota vrbs exiuit in occursum Iesu:& quum vidissent eum, rogarunt vt digrederetur à finibus ipsorum.

34 *Et ecce,tota ciuitas exijt obuiam Iesu: & uiso eo,rogabat eum ut trãsiret à finibus eorum.*

Κεφάλαιον Θ.

CAP. IX.

CAP. IX.

1 ΚΑΙ ἐμβὰς εἰς τὸ πλοῖον, διεπέρασε, καὶ ἦλθεν εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν.

1 ET ingressus nauigium,traiecit, & venit in suam vrbem.

1 *ET ascendens Iesus in nauiculam,transfretauit, & uenit in ciuitatem suam.*

Mar.2.a.3 luc.5.d.18

2 Καὶ ἰδοὺ,προσέφερον αὐτῷ παραλυτικὸν ἐπὶ κλίνης βεβλημένον· καὶ ἰδὼν ὁ Ἰησοῦς τὴν πίστιν αὐτῶν, εἶπε τῷ παραλυτικῷ, Θάρσει τέκνον,ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου.

2 ‖Et ecce, obtulerunt ei paralyticum in lecto proiectum: quúmque vidisset Iesus fidem eorum,dixit paralytico, Confide fili, remissa sunt tibi peccata tua.

2 *Et ecce, offerebant ei paralyticum iacentẽ in lecto: & uidens Iesus fidem illorum, dixit paralytico,Confide fili,remittuntur tibi peccata tua.*

3 Καὶ ἰδοὺ,τινὲς τῶν Γραμματέων εἶπον ἐν ἑαυτοῖς,Οὗτος βλασφημεῖ.

3 Et ecce, quidam è Scribis dicebant apud se,Iste blasphemat.

3 *Et ecce,quidã de Scribis dixerunt intra se, Hic blasphemat.*

4 Καὶ ἰδὼν ὁ Ἰησοῦς τὰς ἐνθυμήσεις αὐτῶν,εἶπεν, Ἱνατί ὑμεῖς ἐνθυμεῖσθε πονηρὰ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν;

4 Et quum vidisset Iesus cogitationes eorũ, dixit, Quid cogitatis mala in cordibus vestris?

4 *Et quum uidisset Iesus cogitationes eorum,dixit, Vt quid cogitatis mala in cordibus uestris?*

5 Τί γάρ ἐστιν εὐκοπώτερον, εἰπεῖν,ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι· ἢ εἰπεῖν,ἔγειραι καὶ περιπάτει;

5 ‖Vtrũ enim est facilius,dicere, remissa sunt tibi peccata: an dicere, surge & ambula?

5 *Quid est facilius, dicere, dimittũtur tibi peccata tua: an dicere,surge & ambula?*

6 Ἵνα δὲ εἰδῆτε ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς ἀφιέναι ἁμαρτίας·(τότε λέγει τῷ παραλυτικῷ,) Ἐγερθεὶς ἆρόν σου τὴν κλίνην, καὶ ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου.

6 Vt autem sciatis authoritatem habere Filium hominis in terra remittendi peccata,(tunc dicit paralytico) Surge, tolle tuum lectum, & abi domum tuam.

6 *Vt autem sciatis quia Filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata: (tunc ait paralytico,) Surge, tolle tuũ lectũ, & uade in domum tuam.*

7 Καὶ ἐγερθεὶς ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ.

7 Tunc *ille* surrexit, abiítque domum suam.

7 *Et surrexit, & abijt in domum suam.*

8 Ἰδόντες δὲ οἱ ὄχλοι ἐθαύμασαν, καὶ ἐδόξασαν τὸν Θεὸν, τὸν δόντα ἐξουσίαν τοιαύτην τοῖς ἀνθρώποις.

8 Turba verò quum *hoc* vidisset, mirata est, & glorificauit Deum,qui dedisset talem potestatem hominibus.

8 *Videntes autem turbæ timuerunt, & glorificauerunt Deum,qui dedit potestatem talem hominibus.*

34 Digrederetur,μεταβῇ.Vulgata, Transiret.id est διαβαίνῃ.Eras.Decederet.id est ἀποχωρήσῃ.& infrà,cap.12.a.9,progressus. id est προβάς.

IN CAPVT IX.

1 Ingressus,ἐμβάς.Vulgata, Ascendens.id est ἐπιβαίνων:& addit Iesus,Ἰησοῦς.

2 Obtulerunt,προσέφερον.Eras.Adduxerunt.quæ interpretatio neque Græco vocabulo respondet, neque huic loco conuenit.Neque enim ducebatur sed ferebatur paralyticus,& quidem in lecto decumbens,vt narratur Mar.2.a.1. Quúmque vidisset,καὶ ἰδών.id est,quum ex manifesto signo cognouisset. Sic in hoc eodem cap.versu 4,ἰδὼν τὰς ἐνθυμήσεις.& Exodi 20.c.18,Omnis populus videbat voces. Confide,θάρσει. Eras.Bono animo esto.Cic.in hac significatione dicere solet Confidere animo.θαρρεῖν autem idem etiam valere quod apud Latinos Confidere,vel illud Herodiani confirmat lib.4,ἐθάρρει δὲ αὐτῷ θεραπεύοντι αὐτὸν ἄνωθεν.id est,Confidebat autem ei,vtpote iam pridem sui studioso. Remissa sunt,ἀφέωνται. Vulg.& Eras.Remittuntur,ἀφίενται. Sed est in tempore perfecto emphasis minimè negligenda.

3 Blasphemat,βλασφημεῖ.id est impiè loquitur. Nam hac significatione vsurpatur à sacris scriptoribus, quum apud Græcos disertiores idem valeat quod συκοφαντεῖν.id est calumniari,vel maledicere, siue alterius famam maledictis lædere.

4 Quum vidisset,ἰδών.Chrysostomus legit,εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς, quum sciret Iesus. Quid, ἱνατί. Hebr.למה,pro Quamobrem,vel quorsum. 5 Vtrum enim est,τί γάρ ἐστιν,pro,πότερον γάρ ἐστι. Vulg.ad verbum,Quid est? quod in Latino præsertim sermone nouum est.deinde etiam omisit coniunctionem. 7 Tunc *ille* surrexit, & ἐγερθείς.Pro & vertimus tunc,quia(vt sæpe nobis dicendum erit)Vau Hebræorum ita etiam accipitur:& visa est mihi hæc significatio huic loco melius conuenire.Eras.autem rectè fecit quòd relatiuum addiderit, vt tolleret amphiboliam. 8 Mirata est,ἐθαύμασαν.Vulg.Timuerunt.id est ἐθάμβησαν, vt existimat Erasmus. Sed etiamsi ita scriptum esset Græcè,potius dicendum fuerat,Expauerũt.Exemplar quoddam habebat ἐφοβήθησαν; quod potius videtur legisse Vetus interpres.

9 Καὶ παράγων ὁ Ἰησοῦς ἐκεῖθεν, εἶδεν ἄνθρωπον καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον, Ματθαῖον λεγόμενον, καὶ λέγει αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι. Καὶ ἀναστὰς ἠκολούθησεν αὐτῷ.

10 Καὶ ἐγένετο αὐτοῦ ἀνακειμένου ἐν τῇ οἰκίᾳ, καὶ ἰδού, πολλοὶ τελῶναι καὶ ἁμαρτωλοὶ ἐλθόντες συνανέκειντο τῷ Ἰησοῦ καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ.

11 Καὶ ἰδόντες οἱ Φαρισαῖοι εἶπον τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Διατί μετὰ τῶν τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν ἐσθίει ὁ διδάσκαλος ὑμῶν;

12 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀκούσας εἶπεν αὐτοῖς, Οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες.

13 Πορευθέντες δὲ μάθετε τί ἐστιν, Ἔλεον θέλω, καὶ οὐ θυσίαν. οὐ γὰρ ἦλθον καλέσαι δικαίους, ἀλλ' ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν.

14 Τότε προσέρχονται αὐτῷ οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου, λέγοντες, Διατί ἡμεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι νηστεύομεν πολλά, οἱ δὲ μαθηταί σου οὐ νηστεύουσι;

15 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Μὴ δύνανται οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος πενθεῖν ἐφ' ὅσον μετ' αὐτῶν ἐστιν ὁ νυμφίος; ἐλεύσονται δὲ ἡμέραι ὅταν ἀπαρθῇ ἀπ' αὐτῶν ὁ νυμφίος, καὶ τότε νηστεύσουσιν.

9 ‖Et ¨quum prætergrederetur Iesus illinc, vidit quendam ¨sedentẽ ¨ad telonium, ¨qui Matthæus dicebatur, & dixit ei, Sequere me. Atque *is* surgens sequutus est eum.

10 Et factum est quũ Iesus accumberet ¨domi *illius*, ¨ecce, multi publicani ¨& peccatores qui venerãt, simul accubuerũt cum Iesu & discipulis eius.

11 Quúmque *id* vidissent Pharisæi, dixerunt discipulis eius, Quare cum publicanis & peccatoribus ¨edit magister vester?

12 Iesus autem quum *hoc* audisset, dixit eis, Qui valent, non egent medico, sed malè affecti.

13 Profecti verò discite quid sit, ¨‖Misericordiã volo, & nõ ¨sacrificium. non enim veni vt vocarẽ iustos, ‖sed peccatores ¨ad resipiscentiam.

14 Tunc adeunt eum discipuli Iohannis, dicentes, ‖Quare nos & Pharisæi multũ ieiunamus, discipuli verò tui non ieiunant?

15 Et dixit eis Iesus, Num possunt ¨filii thalami lugere quandiu cum eis est sponsus? Aderunt autem dies quum ¨tolletur ab eis sponsus, & tunc ieiunabunt.

9 *Et quũ transiret inde Iesus, uidit hominem sedentem in telonio, Matthæum nomine, & ait illi, Sequere me. Et surgẽs sequutus est eum.* Mar.2.b.14 luc.5.f.27

10 *Et factum est, discumbẽte eo in domo, ecce, multi publicani & peccatores uenientes discumbebant cum Iesu & discipulis eius.*

11 *Et uidentes Pharisæi dicebant discipulis eius, Quare cũ publicanis & peccatoribus manducat magister uester?*

12 *At Iesus audiens ait, Non est opus ualentibus medicus, sed malè habentibus.*

13 *Euntes autem discite quid est, Misericordiam uolo, & non sacrificium. non enim ueni uocare iustos, sed peccatores.* Osee 6.c.6 infrà 12.a.7 1.Tim.1.c.15

14 *Tunc accesserunt ad eum discipuli Iohãnis, dicentes, Quare nos & Pharisæi ieiunamus frequenter, discipuli autem tui non ieiunant?* Mar.2.c.18 luc.5.f.33

15 *Et ait illis Iesus, Nũquid possunt filij sponsi lugere quandiu cum illis est sponsus? Venient autem dies quum auferetur ab eis sponsus, & tunc ieiunabunt.*

9 Quum prætergrederetur, παράγων. Hic ἄγειν ponitur pro βαδίζειν: vt in illo Terentii, Quò te agis? Erasmus, Præteriens, παριών. Sed videtur hìc poni παράγειν pro μεταβαίνειν, siue προβαίνειν (sicut paulo pòst versu 27.) id est digredi, vel progredi: quod ostendit particula ἐκεῖθεν. ita tamen vt in ipso itinere id esse factum intelligamus. Alioquin idem valet quod παροδεύειν & παριέναι, vt infrà, cap.20.d.30. Sedentem, καθήμενον. Sic Vetus interpres. Eras. autem maluit vertere desidentem, id est otiosum sedentem. quod nõ probo. Nam & iudices καθημένους eadem ratione dicas desidere, non sedere. Deinde vix vnquam est otiosum hoc hominum genus. Ad teloniũ, ἐπὶ τὸ τελώνιον. id est ad publicanorum mensam, quò videlicet tributa referebantur. Memini porrò me apud Chrysostomum legere Telonium pro scrinio. Qui Matthæus dicebatur, Ματθαῖον λεγόμενον. Vulgata, Matthæum nomine, id est Ματθαῖον τοὔνομα.

10 Domi, ἐν τῇ οἰκίᾳ, Matthæi videlicet, sicut liquet ex Luca. Quamobrem etiam Erasmus addidit relatiuum Illius. Ecce, καὶ ἰδού. Particula καὶ omnino abundat hoc loco, vt meritò sit prætermissa à Vulgato interprete. Sic etiam infrà, cap.28.b.9. apud Lucam autem sæpissime: cuius pleonasmi simile prorsus exemplum habemus Gen.22.a.1. Et peccatores, καὶ ἁμαρτωλοί. Publicani, siue potius publicanorum socii, qui fere prouinciales erãt, propterea quòd Iudæa in prouinciam redacta, operã suam ad exactionem tributorum, Romanis locabãt, (quibuscum etiam plerunque versabantur) à cæteris Iudæis inter profanos censebantur, ideóque חטאים (id est peccatores & scelerati) vocabantur. Sed nunc miro quodam Dei iudicio factum est vt publicanis illis in Dei regnũ ingressis, ipsi Iudæi inter Turcas sint facti publicani.

11 Edit, ἐσθίει. i. vt vertit Eras. Sumit cibum. Vetustum quoddam exemplar additum habet, καὶ πίνει, & bibit.

13 Profecti verò, πορευθέντες δέ. Erasmus, Quin potius ite. id est, μᾶλλον δὲ πορευθέντες, sicut scribit Euangelista noster infrà, cap.10.a.6. Misericordiam, ἔλεον. Hoc ipsum est quod ἐλεημοσύνην suprà vocauit, cap.6.a.1, vbi diximus quàm latè pateat hoc vocabulum. Sacrificium, θυσίαν. Causa (vt opinor) non fuit cur hac interpretatione offenderetur Valla. nam etsi thus Latinum vocabulum à θύω deriuatur, minimè tamen inde efficitur θύειν & θυσίαν de suffitibus tantùm dici, quum τὸ θύειν mactare & occidere significet. Deinde nihil prohibet quominus θυσία interdum ipsum sacrificium, interdum verò victimam declaret. Ad resipiscẽtiam, εἰς μετάνοιαν. Vetus interpres hæc non interpretatur, & certè deerant in vetustis duobus exemplaribus.

15 Filii thalami, οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος. Vulgata, Filii sponsi. Erasmus filios thalami interpretatur, vt ego in Marco & Luca. Nam (vt ipse rectè notat) νυμφῶνος appellatione non significatur sponsus, sed thalamus. Vocantur autem filii thalami quos sponsus in suum vsque thalamum admittit, vt maximè familiares: sicut dicunt Hebræi filios plagarum, filios mortis, & alia id genus quæ passim occurrunt: sicut annotauimus suprà, cap.8.a.12. Tolletur, ἀπαρθῇ. Legitur in vetere codice ἀρθῇ, eodem sensu. Vulgata, Auferetur, id est ἀφαιρεθῇ.

Οὐδεὶς δὲ ἐπιβάλλει ἐπίβλημα ῥά- 16
κους ἀγνάφου ἐπὶ ἱματίῳ παλαιῷ· αἴρει
γὰρ τὸ πλήρωμα αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἱματίου, καὶ
χεῖρον σχίσμα γίνεται.
Οὐδὲ βάλλουσιν οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς 17
παλαιούς· εἰ δὲ μή γε, ῥήγνυνται οἱ ἀσκοὶ,
καὶ ὁ οἶνος ἐκχεῖται, καὶ οἱ ἀσκοὶ ἀπολοῦν-
ται· ἀλλὰ βάλλουσιν οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς
καινοὺς, καὶ ἀμφότερα συντηροῦνται.
mat.5.b.22 luc.8.f.41. Ταῦτα αὐτοῦ λαλοῦντος αὐτοῖς, ἰδοὺ, 18
ἄρχων τις ἐλθὼν προσεκύνει αὐτῷ, λέγων,
Ὅτι ἡ θυγάτηρ μου ἄρτι ἐτελεύτησεν·
ἀλλὰ ἐλθὼν ἐπίθες τὴν χεῖρά σου ἐπ' αὐ-
τὴν, καὶ ζήσεται.
Καὶ ἐγερθεὶς ὁ Ἰησοῦς ἠκολούθησεν αὐ- 19
τῷ, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.
(Καὶ ἰδοὺ, γυνὴ αἱμορροοῦσα δώδεκα 20
ἔτη, προσελθοῦσα ὄπισθεν, ἥψατο τοῦ κρα-
σπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ.

16 Nullus autẽ "immittit "pan-
niculum " impexum "in vesti-
mentum vetus: "illud enim i-
psius supplementum tollit *ali-
quid* ex illo vestimento, & fit
17 peior "fissura.
Neque "iniiciunt vinum no
uũ in vtres veteres, alioqui rũ-
puntur vtres, & vinũ effundi-
tur, & vtres pereũt: sed iniiciũt
vinum nouum in vtres "recen
tes, & vtraque conseruantur.
18 ‖Hæc eo loquente ipsis, ecce,
"quidam princeps *synagogæ* quũ
venisset, adorauit eum, dicens,
Filia mea "modò defuncta est:
sed veni & impone manum
tuam super eam, ac viuet.
19 Tunc surgens Iesus sequutus
est eum, & discipuli eius.
20 (Et ecce, mulier "sanguinis
profluuio laborans " à duode-
cim annis, accedens à tergo, te-
tigit fimbriam vestimẽti illius.

16 *Nemo autem immit-
tit commissuram panni
rudis in uestimentũ ue-
tus: tollit enim plenitu-
dinem eius à uestimen-
to, & peior scissura fit.*
17 *Neque mittunt uinum
nouum in utres ueteres,
alioquin rumpuntur u-
tres, & uinum effundi-
tur, & utres pereunt: sed
uinum nouum in utres
nouos mittunt, & ambo
conseruantur.*
18 *Hæc illo loquente ad
eos, ecce, princeps unus
accessit, & adorabat eũ,
dicens, Domine, filia mea
modò defuncta est: sed ue
ni, impone manum tuam
super eam, & uiuet.*
19 *Et surgẽs Iesus sequeba
tur eũ, & discipuli eius.*
20 *(Et ecce, mulier quæ
sanguinis fluxum patie
batur duodecim annis,
accessit retro, & tetigit
fimbriã uestimenti eius.*

16 Immittit, ἐπιβάλλει. Sic rectè Vulgata & Erasmus. Budæus tamen maluit interpretari assuit, vel addit: cui non possum assentiri. Neque enim ἐπὶ hoc loco nota est adiectionis ad iustam mensuram, sed supplemẽtum potius declarat eius cui deerat aliquid. Deniq; τὸ ἐπιβάλλειν hoc loco idem valet quod ἐμβάλλειν. quamobrem malui apud Marcum interpretari ἐπιῤῥάπτει, insuit, quàm assuit. Panniculum, ἐπίβλημα ῥάκους. Vulgata, Commissuram panni. Erasmus, Assumentum panni. Budæus, Additamentum panniculi. Existimat enim significare προσθήκην, id est additamentum & auctarium. quod mihi quidem non placet: nisi auctarium voces quod rei alicui sarciendæ adhibetur. sic enim Euangelista ipse postea exposuit quum πλήρωμα vocauit. Neque verò assumentum melius conuenit, quod etiam Latinum vocabulum esse non arbitror. Commissura autem non ineptè videretur dictionem Græcam exprimere, nisi potius commissionem ipsam & suturam declararet, quàm illud quod insuitur, quódque hoc loco dicitur ἐπίβλημα: nos (vt notat etiam Erasmus) vulgò peciam vocamus. Ergo nullam ex his interpretationibus recipio. Sed videndum est cur duo vocabula Græca vno Latino expresserim. ἐπίβλημα dixi vocari hoc loco illud ipsum quod insuitur: ῥάκος autem, quum vestem detritam & lacerã declaret, hîc tamen est potius materiæ vocabulum, & pannum significat. quod satis intelligi potest ex epitheto illi adiuncto: vt idem omnino valeat ἐπίβλημα ῥάκους atque ῥάκος ἐπιβαλλόμενον. id est pannus qui insuitur. Nos vulgò diceremus *une piece de drap*. quod etiam vnico vocabulo ῥάκους significari potuit. Sed delectantur hac constructione Græci: vt si Latinè dicas vrbem Romæ pro Roma, aut vitam rustici viuere, pro rusticè viuere. Quum autem panniculus Latinis idipsum quod insuitur & eius præterea materiam declaret, vtrunque illud Græcum putaui hoc vno Latino non ineptè exprimi posse. Impexum, ἀγνάφου. Vulgata & Erasmus, Rude. Budæus Impolitum interpretatur, eodem sensu. In vestimentum, ἐπὶ ἱματίῳ. Suprà cap.5.40 ἱμάτιον sumus interpretati pallium: hîc autẽ & aliis plurimis locis pro omni vestimenti genere accipi videtur. Illud enim ipsius supplementum tollit, αἴρει γὰρ τὸ πλήρωμα αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἱματίου. Vulgata, Tollit enim plenitudinem eius à vestimento. Eras. Aufert enim supplementum illius à vestimento. Budæus, Aufert enim illud supplementum eius à veste. Hi omnes videntur existimasse τὸ πλήρωμα positum quarto casu, & coniungi cum verbo αἴρει. Certè ita sensisse Veterem interpretem apparet ex eo quod vertit plenitudinem: & Erasmum quoque, ex ipsius annotationibus. Offensus enim (inquit) dissimilitudine noui panni, postea detrahit, & deformior fit ruptura. Atqui τὸ πλήρωμα (quo vocabulo idẽ illud significatur quod paulo antè vocauit ἐπίβλημα, illud videlicet quod ad implendã & sarciendam fissuram immittitur) ponitur potius recto casu, dicitúrque detrahere aliquid de veste detrita, quũ ipsum sit nouum. quo modo postea Vinum nouum dicitur veteres vtres frangere. Supplementum autem eius vocat à quo videlicet immissum est. Hoc enim melius videtur conuenire quàm si ad pallium referas, quum statim repetatur nomen ἱματίου. Præterea articulum expressi, & addidi casum verbo, vt ambiguitatẽ illam constructionis vitarem, à qua illos dixi fuisse deceptos. Fissura, σχίσμα. Erasmus, Ruptura. id est ῥῆγμα. Vulgata, Scissura. id est τμῆσις.

17 Iniiciunt, βάλλουσιν. Erasmus & Vulgata, Mittunt. Recentes, καινούς. Vulgata & Erasmus, Nouos. Ego diuersum vocabulum quæsiui, propterea quòd (vt annotauit Erasmus) Euangelista vtitur duplici vocabulo, νέος & καινός: quorum illud, eorum est qui ætatem sentiunt, hoc opponitur vetustati: vt νέος potius iuuenem significet quàm nouum, quod tamen discrimen non semper obseruatur.

18 Quidam princeps, ἄρχων. Sic vulgò legunt, vt subaudiatur particula τις. quam tamen particulam reperimus expressam in tribus vetustis exemplaribus. Vulgata, Princeps vnus: vt legisse videatur εἷς. quod etiam scriptum erat in quatuor exemplaribus. de quo dicendi genere diximus suprà, 8.c.19, nequis putet vnum à pluribus distingui. Addidi autem *synagogæ* nomen ex Marco 5.v.22. Modò, ἄρτι: vel, nuper. quanquam illud maiorem emphasin habet. Cicero sexto in Verrem, Quid dico nuper? imò verò modò ac planè paulo antè vidimus.

20 Sanguinis profluuio laborans, αἱμοῤῥοοῦσα. Quod vno verbo Græci dicunt, pluribus necessariò explicuimus. Vulgata, Quæ sanguinis fluxum patiebatur. id est αἱμοῤῥαγίαν πάσχουσα. Erasmus maluit interpretari, Quæ

ſanguinis profluuio laborauerat:impropriè,ni fallor.nondum enim laborare deſierat. A duodecim annis, δώδεκα ἔτη. Sicut Luc.8.f.43, ἀπὸ ἐτῶν δώδεκα. Ad verbum, Duodecim annos. Sed poſcit Latinæ linguæ ratio præpoſitionem, ſi cum αἱμοῤῥοοῦσα iungas, ſequutus Vulgatam lectionem. Nam ſecundus codex diſtinctionem habebat poſt αἱμοῤῥοοῦσα:& deinde additum habebat, δώδεκα ἔτη ἔχουσα ἐν τῇ ἀσθενείᾳ. id eſt ad verbum, Duodecim annos habens in ea infirmitate. ſicut dixit Virgilius, - vna cum gente tot annos Bella gero.

Ἔλεγε γὰρ ἐν ἑαυτῇ, Ἐὰν μόνον ἅψωμαι τοῦ ἱματίου αὐτοῦ, σωθήσομαι.

21 Dicebat enim apud ſe, Si ſolùm tetigero veſtimentum eius, ſeruabor.

21 *Dicebat enim intra ſe, Si tetigero tantùm ueſtimentum eius, ſalua ero.*

Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐπιστραφεὶς καὶ ἰδὼν αὐτὴν, εἶπε, Θάρσει θύγατερ, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε. Καὶ ἐσώθη ἡ γυνὴ ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης.

22 Ieſus verò conuerſus & intuitus eam, dixit, Confide filia: fides tua te ſeruauit. Et ſeruata eſt mulier ab eo ¨momento.

22 *At Ieſus conuerſus & uidens, dixit, Confide filia, fides tua te ſaluam fecit. Et ſalua facta eſt mulier ex illa hora.*

Καὶ ἐλθὼν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἄρχοντος, καὶ ἰδὼν τοὺς αὐλητὰς καὶ τὸν ὄχλον θορυβούμενον,

23 Et quum veniſſet Ieſus domum principis *ſynagogæ*, vidiſſétque tibicines & turbam tumultuantem,

23 *Et quum ueniſſet Ieſus in domum principis, & uidiſſet tibicines & turbam tumultuantem,*

Λέγει αὐτοῖς, Ἀναχωρεῖτε· οὐ γὰρ ἀπέθανε τὸ κοράσιον, ἀλλὰ καθεύδει. Καὶ κατεγέλων αὐτοῦ.

24 Dicit eis, Recedite: nõ enim mortua eſt adoleſcentula, ſed dormit. Et deridebant eum.

24 *Dicebat, Recedite: non eſt enim mortua puella, ſed dormit. Et deridebãt eum.*

Ὅτε δὲ ἐξεβλήθη ὁ ὄχλος, εἰσελθὼν ἐκράτησε τῆς χειρὸς αὐτῆς· καὶ ἠγέρθη τὸ κοράσιον.

25 Quum autem fuiſſet eiecta turba, ingreſſus ¨prehendit manum eius: & ſurrexit adoleſcentula.

25 *Et quum eiecta eſſet turba, intrauit, & tenuit manum eius, & dixit, Puella, ſurge. Et ſurrexit puella.*

Καὶ ἐξῆλθεν ἡ φήμη αὕτη εἰς ὅλην τὴν γῆν ἐκείνην.

26 Et exiit ¨hæc fama in totam illam regionem.

26 *Et exijt fama hæc in uniuerſam terram.*

Καὶ παράγοντι ἐκεῖθεν τῷ Ἰησοῦ, ἠκολούθησαν αὐτῷ δύο τυφλοὶ, κράζοντες, καὶ λέγοντες, Ἐλέησον ἡμᾶς υἱὲ Δαβίδ.

27 ¨Qúmque prætergrederetur illinc Ieſus, ſequuti ſunt eũ duo cæci, clamantes, & dicentes, Miſerere noſtri fili Dauid.

27 *Et tranſeunte inde Ieſu ſequuti ſunt eum duo cæci, clamantes, & dicentes, Miſerere noſtri fili Dauid.*

Ἐλθόντι δὲ εἰς τὴν οἰκίαν, προσῆλθον αὐτῷ οἱ τυφλοὶ, καὶ λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Πιστεύετε ὅτι δύναμαι τοῦτο ποιῆσαι; λέγουσιν αὐτῷ, Ναὶ Κύριε.

28 Quum autem veniſſet ¨domum, adierunt eum ¨cæci illi, & dicit eis Ieſus, Creditis me hoc poſſe facere? Dicunt ei, Etiam Domine.

28 *Quum autem ueniſſet domum, acceſſerunt ad eum cæci, & dicit eis Ieſus, Creditis quia hoc poſſum facere uobis? Dicunt ei, Vtique Domine.*

Τότε ἥψατο τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν, λέγων, Κατὰ τὴν πίστιν ὑμῶν γενηθήτω ὑμῖν.

29 Tunc tetigit oculos eorum, dicens, ¨Secundum fidem veſtram fiat vobis.

29 *Tunc tetigit oculos eorum, dicens, Secundũ fidem ueſtram fiat uobis.*

Καὶ ἀνεῴχθησαν αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοί· καὶ ἐνεβριμήσατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Ὁρᾶτε μηδεὶς γινωσκέτω.

30 Et ¨aperti ſunt oculi eorũ: ¨& grauiter interminatus eſt eis Ieſus, dicens, Videte nemo ſciat.

30 *Et aperti ſunt oculi eorum: & comminatus eſt illis Ieſus, dicens, Videte nequis ſciat.*

22 Momento, ὥρας. Vetus interpres ad verbum, Hora. Eraſmus, Tempore. id eſt χρόνου. Mihi verò videtur momentum melius huic loco conuenire, quum hic ſignificetur ille temporis articulus quo hæc dicta ſunt. Reſpondet autem Chaldaico vocabulo שׁעתא, quod vſurpatur apud Danielem 4.f.30.& ſignificat ipſum temporis momentum quo aliquid extat, à verbo שׁעה. id eſt reſpexit.

25 Prehendit, ἐκράτησε. Vulgata & Eraſmus, Tenuit. id eſt εἶχεν. Infrà tamen cap.12.a.11, Eraſmus vertit, Apprehendit. Rurſus cap.13.a.3, κρατῆσαι interpretatur Ceperat. Vocabulum autem ipſum propriè ſignificat vi adhibita aliquid capere aut retinere: veluti quum trahimus reluctantem iniecta manu: ſicut etiam Eraſmus interpretatus eſt infrà, cap.18.c.28. Hîc autem & aliis locis multis idem valet quod ἅπτεσθαι, id eſt prehendere, vel tangere. Marci autem 7.a.3.& 4, pro retinere, & ſtudioſè quidpiam obſeruare accipitur. Poſt hæc verba Prehendit manum eius. Vulgata addit, Et dixit, Puella ſurge. καὶ εἶπε, κοράσιον ἔγειρε. quæ tamen in nullis codicibus Græcis legimus. Sunt autem petita ex Lucæ 8.g.54.

26 Hæc, αὕτη. id eſt, huius rei fama, vt Act.2.v.6. In ſecundo exemplari ſcriptum erat αὐτοῦ, eius. id eſt de eo. Vide ſuprà cap.4.d.24. Regionem, γῆν. id eſt χώραν. Vulgata & Eraſmus ad verbum, Terram: quod poeticum eſt.

27 Qúmque prætergrederetur illinc Ieſus, καὶ παράγοντι ἐκεῖθεν τῷ Ἰησοῦ. Vulgata, Et tranſeũte inde Ieſu. id eſt διερχομένῳ. Eraſmus, Et quum diſcederet illinc Ieſus. id eſt ἀπερχομένῳ. Vide ſuprà, cap.9.a.9.

28 Domum, εἰς τὴν οἰκίαν. Dicitur Ieſus domum veniſſe, eam nimirum in qua conſueuerat habitare quũ in ea vrbe ſibi domicilium delegiſſet. Nam quum ita loquimur, ea demum ſignificatur domus quam is incolit qui veniſſe dicitur: niſi quidpiam addideris ex quo diſtinctio intelligatur. Cæci illi, οἱ τυφλοί. Illi videlicet qui paulo antè ipſi occurrerant. itaque articulus non fuit omittendus.

29 Secundũ, κατά. Eraſmus, Iuxta. quod magis etiam eſt inſolens apud Latinos quàm illud. 30 Aperti ſunt, ἀνεῴχθησαν. Quartum exemplar addit παραχρῆμα, id eſt illico. Hebræis autem dicuntur oculi clauſi, qui nihil vident, quibus opponũtur aperti. Et grauiter interminatus eſt, καὶ ἐνεβριμήσατο. Addidi aduerbiũ Grauiter,

ad vim vocabuli exprimendam. Nam ἐμβριμᾶσθαι significat, addita increpatione & cum fremitu aliquid edicere: vt plusculum aliquid declaret quàm ἐπιτιμᾶν, quo vtitur infrà, cap.12.b.16.

Οἱ δὲ, ἐξελθόντες διεφήμισαν αὐτὸν ἐν ὅλῃ τῇ γῇ ἐκείνῃ.

Luc.11.b.14 Αὐτῶν δὲ ἐξερχομένων, ἰδοὺ προσήνεγκαν αὐτῷ ἄνθρωπον κωφὸν δαιμονιζόμενον.

Καὶ ἐκβληθέντος τοῦ δαιμονίου, ἐλάλησεν ὁ κωφός. καὶ ἐθαύμασαν οἱ ὄχλοι, λέγοντες, Οὐδέποτε ἐφάνη οὕτως ἐν τῷ Ἰσραήλ.

Infrà 12.b.24 mar.3.c.22 luc.11.c.15 Οἱ δὲ Φαρισαῖοι ἔλεγον, Ἐν τῷ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια.

Mar.6.a.6 luc.13.c.22 Καὶ περιῆγεν ὁ Ἰησοῦς τὰς πόλεις πάσας καὶ τὰς κώμας, διδάσκων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, καὶ κηρύσσων τὸ Εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας, καὶ θεραπεύων πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἐν τῷ λαῷ.

Mar.6.c.34 Ἰδὼν δὲ τοὺς ὄχλους, ἐσπλαγχνίσθη περὶ αὐτῶν, ὅτι ἦσαν ἐκλελυμένοι καὶ ἐρριμμένοι ὡσεὶ πρόβατα μὴ ἔχοντα ποιμένα.

Luc.10.a.2 iohan.4.c.36 Τότε λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Ὁ μὲν θερισμὸς πολύς, οἱ δὲ ἐργάται ὀλίγοι.

Δεήθητε οὖν τοῦ κυρίου τοῦ θερισμοῦ ὅπως ἐκβάλῃ ἐργάτας εἰς τὸν θερισμὸν αὐτοῦ.

Κεφάλαιον ι.

Mar.3.b.15 luc.9.a.1 ΚΑΙ προσκαλεσάμενος τοὺς δώδεκα μαθητὰς αὐτοῦ, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν

31 At illi ¨ egressi ¨ sparserunt eius famam in tota illa regione.

32 ‖Ipsis autē egredientibus, ecce obtulerūt ei hominem mutum dæmoniacum.

33 Et eiecto dæmonio loquutus est mutus : & mirata est turba, dicens, Nunquam apparuit ¨ tale quidpiam in Israel.

34 ‖Pharisæi verò dicebāt, Per ¨ principem dæmoniorum eiicit dæmonia.

35 ‖Et circuibat Iesus vrbes omnes ac vicos, docens in synagogis eorum, & prædicans Euangelium regni, & sanans quēuis morbum & quenuis languorem ¨ in populo.

36 ‖Quum vidisset autem turbam, ¨ misericordia cōmotus est ¨ super eis, quòd essēt ¨ dissipati & disiecti quasi oues non habentes pastorem.

37 Tunc dicit discipulis suis, ‖Ipsa quidē messis multa, operarii autem pauci.

38 Roga te igitur dominū messis ¨ vt emittat operarios in messem suam.

CAP. X.

1 ¨TVnc aduocatis duodecim discipulis suis, dedit eis po-

31 *Illi autē exeuntes diffamauerunt eum in tota terra illa.*

32 *Egressis autem illis, ecce obtulerunt ei hominem mutum, dæmonium habentem.*

33 *Et eiecto dæmonio, loquutus est mutus: & miratæ sunt turbæ, dicentes, Nunquam apparuit sic in Israel.*

34 *Pharisæi autem dicebant, In principe dæmoniorum eiicit dæmones.*

35 *Et circuibat Iesus omnes ciuitates & castella, docens in synagogis eorum, & prædicans Euāgelium regni, & curans omnem languorem & omnem infirmitatem.*

36 *Videns autem turbas, misertus est eis: quia erant uexati, & iacentes sicut oues non habentes pastorem.*

37 *Tunc dicit discipulis suis, Messis quidem multa, operarij autem pauci.*

38 *Rogate ergo dominum messis ut mittat operarios in messem suam.*

CAP. X.

1 *ET conuocatis duodecim discipulis suis, dedit illis potestatem spiri-*

31 Egressi, ἐξελθόντες, scilicet domo. Vulgata, Exeuntes. Eras. Quum abiissent. id est ἀπελθόντες. Sparserunt eius famam, διεφήμισαν αὐτόν. Ad verbum, Diffamarunt eum, sicut etiam vertit Vetus interpres. Sed prætérquam quòd hoc verbum raròà Latinis vsurpatur, etiam in vitio ponitur pro διαβάλλειν & ἀτιμάζειν.

33 Tale quidpiam, οὕτως. Vulgata & Erasmus ad verbum, Sic. Ponitur autem οὕτως pro τοιοῦτο, sicut infrà, Mar.2.b.12. & omnino hoc est quod Hebræi dicunt כזאת.

34 Principem dæmoniorum, τῷ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων. Apparet igitur impuros spiritus cuidam etiam capiti subiici, sicut è contrario caput electorum est Christus. Quamobrem etiam diabolus ab angelis suis distinguitur infrà, 25.v.41. & nomen principatuum & potestatuum tribuitur etiam regno tenebrarum, Coloss.2.v.15. Hic est igitur qui & Satan, & Diabolus, & Tentator, & Princeps mundi & Beelzebub vocatur.

35 In populo, ἐν τῷ λαῷ. Hæc non legit Vetus interpres, & in quibusdam Græcis exemplaribus non inuenimus. Sed in quodam additum erat, καὶ πολλοὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ, Et multi sequuti sunt eum.

36 Misericordia commotus est, ἐσπλαγχνίσθη. Vulgata, Misertus est. Erasmus, Affectu misericordiæ tactus est. Indicat hoc verbum (quo Græci interpretes expresserunt Hebræum רחם) summam & vehementem commiserationem ex intimis visceribus profectam: qualis est illius qui apud Virgilium lib.10, Ingemuit miserans grauiter, dextrámque tetendit. Quod vt exprimerem, circumloquutionem adhibui ex Cicer. Tuscul.4, Nemo (inquit) parricidæ supplicio misericordia commouetur. Super eis, περὶ αὐτῶν. id est eorum causa. sicuti Mar.14. c.23, τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον, id est ὑπὲρ πολλῶν. Similem constructionem habemus Psal.103.c.17. Vulgata, Eis. Erasmus, Erga illos. Dissipati, ἐκλελυμένοι. Ad verbum, Exoluti. quia quæ soluta sunt & deiuncta, eadem quoque sunt dissipata. Alioquin hoc vocabulum idem valet quod verbum simplex Soluere: veluti quum vires exolutas dicimus, & æs alienum exoluere. Vulgata vertit Vexati. id est ἐσκυλμένοι: quod etiam scriptum erat in sex vetustis codicibus: item apud Chrysostomum, Hieronymum, Hilarium, Theophylactum, sicut Erasmus obseruauit. Sed hoc notandum videtur, σκύλλεσθαι propriè non de quauis molestia dici, sed de fatigatione & lassitudine ex via: quod facilè (vt spero) mihi concedent quicunque vsum huius verbi obseruarunt. Itaque commiseratur hîc turbam Iesus, quòd de via plerique essent defessi: deinde, quòd nemo ex illis quos oportebat huic vni rei intentos esse, curam salutis eorum gereret, adeo vt huc & illuc errarent tanquā oues pastore destitutæ. Et disiecti, καὶ ἐρριμμένοι, id est palantes: quod dixit Plutarchus in libello De virtutibus mulierum, ἀπερρίφθαι κεῖσθαι.

38 Emittat, ἐκβάλῃ. vt infrà, cap.12.e.35. Vulg. Mittat. Eras. Extrudat. Ad verbū, Eiiciat. Intelligimus igitur vel celeriter mittendos in opus Dei, vel etiam inuitos & cunctantes extrudendos. Sumus enim omnes in istis præsertim rebus tardissimi.

IN CAP. X.

1 Tūc aduocatis, καὶ προσκαλεσάμενος. Vulg. Cōuocatis. id est συγκαλέσας. Eras. Accersitis. i. μεταπεμψάμενος.

πνευμάτων ἀκαθάρτων, ὥστε ἐκβάλλειν αὐτά, καὶ θεραπεύειν πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν.

2 Τῶν δὲ δώδεκα ἀποστόλων τὰ ὀνόματά ἐστι ταῦτα. πρῶτος, Σίμων ὁ λεγόμενος Πέτρος· καὶ Ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ· Ἰάκωβος ὁ τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ Ἰωάννης ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ·

3 Φίλιππος, καὶ Βαρθολομαῖος· Θωμᾶς, καὶ Ματθαῖος ὁ τελώνης· Ἰάκωβος ὁ τοῦ Ἀλφαίου, καὶ Λεββαῖος ὁ ἐπικληθεὶς Θαδδαῖος·

4 Σίμων ὁ Κανανίτης, καὶ Ἰούδας Ἰσκαριώτης, ὁ καὶ παραδοὺς αὐτόν.

5 Τούτους τοὺς δώδεκα ἀπέστειλεν ὁ Ἰησοῦς, παραγγείλας αὐτοῖς, λέγων, Εἰς ὁδὸν ἐθνῶν μὴ ἀπέλθητε, καὶ εἰς πόλιν Σαμαρειτῶν μὴ εἰσέλθητε·

6 Πορεύεσθε δὲ μᾶλλον πρὸς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραήλ.

7 Πορευόμενοι δὲ κηρύσσετε, λέγοντες ὅτι ἤγγικεν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

8 Ἀσθενοῦντας θεραπεύετε, λεπροὺς καθαρίζετε, νεκροὺς ἐγείρετε, δαιμόνια

testatem ¨aduersus spiritus impuros, vt eiicerent eos, & sanarent omnem morbum & omnem languorem.

2 Porro duodecim ¨Apostolorũ nomina sunt hæc. ¨Primus, Simon qui dicitur Petrus, & Andreas frater eius: Iacobus filius Zebedæi, & Iohannes frater eius:

3 Philippus, & Bartholomæus: Thomas, & Matthæus ¨ille publicanus: Iacobus *filius* Alphæi: & Lebbæus, ¨cognominatus Thaddæus:

4 Simon ¨Cananites, & Iudas ¨Iscariotes, qui etiam ¨prodidit eum.

5 Hos duodecim misit Iesus, & ¨addidit eis mandata, dicẽs, ¨In viam Gentium ne abieritis, & in ¨vrbem Samaritanorum ne ingrediamini:

6 Sed proficiscimini potius || ad oues perditas domus Israel.

7 Profecti verò prædicate, || dicentes, Appropinquauit regnũ cælorum.

8 AEgrotos sanate, leprosos purgate, mortuos excitate, dæ-

tuum immundorũ, ut eiicerent eos, & curarent omnem languorem & omnem infirmitatem.

2 *Duodecim autem discipulorũ nomina sunt hæc. Primus, Simõ qui dicitur Petrus: & Andreas frater eius: Philipp⁹ & Bartholomæus:*

3 *Iacobus Zebedæi, & Iohannes frater eius: Thomas & Matthæus publicanus: & Iacobus Alphæi & Thaddæus.*

4 *Simon Cananæus, & Iudas Iscariotes, qui & tradidit eum.*

5 *Hos duodecim misit Iesus, præcipiens eis, dicens, In uiam Gentiũ ne abieritis, & in ciuitates Samaritanorum ne intraueritis.*

6 *Sed potius ite ad oues quæ perierunt domus Israel.* Act.13.g.46

7 *Euntes autẽ prædicate, dicentes, Quia appropinquauit regnum cælorũ.* Luc.10.b.9

8 *Infirmos curate, mortuos suscitate, leprosos mundate, dæmones eii-*

Aduersus spiritus. vel, In spiritus, κατ' πνευμάτων. vt in duobus exẽpl. scriptũ inuenimus. Sic etiã Theophylacti codex Romæ impressus: vt omnino idem sit κατ' πνευμάτων cum eo quod dicit Lucas ἐπὶ δαιμόνια. Alii tamen codices non habent κατά: sed omnino videtur vel addendum, vel supplendum. Similis autem eclipseως exemplum habes infrà, cap.12.c.31.

2 Apostolorum, ἀποστόλων. Vulgata (vt quædam exemplaria habent) Discipulorum, id est μαθητῶν. Nos Græcũ vocabulum (vt alia multa Ecclesiæ Christi familiaria) libenter retinuimus. Latinè possis legatos vocare. ἀπόστολος autem simili etymologia Hebræis שליח vocatur, Abd.a.1. Primus, πρῶτος. Quid si hoc vocabulum ab aliquo additum est qui Petri primatum vellet stabilire? nihil enim sequitur quod cohæreat. Sed tamen hoc idem obseruauimus alibi vsurpatũ simili ratione, vt dicemus Mar.3.b.16. Sed & reperimus ita scriptũ in omnibus exemplaribus, & Theophylacto Romano, qui disertè admonet, primos idcirco recenseri Petrum & Andream quòd essent πρωτόκλητοι. In hoc autem ordine nihil mysterii latere, vel illud declarat, quòd Marci 3, & Luc.6, idem prorsus ordo non obseruatur: & hoc etiã loco in Vetere translatione Philippus & Bartholomæus Iacobo & Iohanni præponuntur. Sed & apud Paulum ipsum Galat.2.b.9, Iacobus Petro præponitur: vt planè sint ridiculi qui volunt hoc argumento tyrannidem Antichristi confirmare.

3 Ille publicanus, ὁ τελώνης. Erasmus, Qui fuerat publicanus. Sed articulus suam vim habet, quæ non fuit negligenda. Non putaui tamen supplendum ὁ γενόμενος, cum Erasmo: quum satis intelligatur publicanum esse desiisse, ex quo factus est Christi Apostolus. Cognominatus, ὁ ἐπικληθείς. Vulgata non legit totũ illud, Λεββαῖος ὁ ἐπικληθείς, quod tamen omnes Græci codices habent.

4 Cananites, Κανανίτης. Vulgata & Erasmus, Cananæus, id est Καναναῖος, vt etiã scriptum inuenimus in duobus vetustis codicibus. Existimant nonnulli potius legendum Καννίτης, Cannites, vel Καννaῖος, Cannæus: & rectè eos sentire, vel illud declarat quòd Lucas 6.c.15, & Act.1.b.13, ζηλωτὴν vocat. zelum enim Hebraicè & Syriacè declarat קנא. Itaque (vt rectè obseruat quidam Hebraicæ linguæ peritus) nomẽ Chananæorum, quod crebrò occurrit in sacris libris, hoc quoque loco vel librariis parum doctis, vel expositoribus Hebraicæ linguæ imperitis imposuit. Meritò tamen quæsierit aliquis cur appellatiuum nomen Hebræum, Euangelista inflexerit Græca terminatione, & quidem eiusmodi vt gentile siue patrium nomen meritò videri possit, à Cana Galilææ oppido deductum, & huic Simoni additum vt à Simone Petro distingueretur. Sed hìc rursus duplex occurrit difficultas. Vna, cur dicatur Cannites seu Cannæus, quum Cana simplici litera n scribatur. Altera, cur gentile nomen Lucas appellatiuo Græco ζηλωτὴς explicarit. Iscariotes, Ἰσκαριώτης. Hebr. איש-קריות, vir Kerioth, id est Keriothites. Sic enim solent Hebræi gentilia nomina circumloqui: vt vulgò dicimus *enfant de Paris*, pro *Parisien*. Est autẽ Kerioth, nomẽ vrbis in tribu Iuda, Ioh.15.v.25. ex qua fuit proditor iste cognominatus inter Apostolos, vt distingueretur ab altero Iuda, fratre Iacobi, qui Lebbæus quoque & Thaddæus dicebatur. Lebbæum autẽ Latinè Corculũ non ineptè dicas, quod fuit Scipionis illius Nasicæ cognomentum. Prodidit, παραδούς. Vulgata, Tradidit: quæ propria etiam est huius vocabuli significatio, sed hoc loco & alibi sæpe accipitur ἀντὶ τοῦ προδοῦναι.

5 Addidit eis mandata, dicens. παραγγείλας αὐτοῖς, λέγων. id est, additis mandatis, in hæc verba. Vulgata, Præcipiens eis. Erasmus, Quibus præceperat. Nos fere παραγγέλλειν interpretabimur denuntiare: sed hìc studuimus perspicuitati. In viam Gentium, εἰς ὁδὸν ἐθνῶν. id est, iter ad exteras & profanas Gentes, Ierem. 2.d.18. Nam

alioquin vias Gentium vocant Prophetæ profanos & impios illarum mores: vt Ierem.10.a.3. Vrbem, πόλιν. Vulgata, Ciuitates, nulla sensus iniuria. Ponitur enim πόλιν indefinitè, neque de metropoli videtur posse intelligi, quum articulus non addatur.

ἐκβάλλετε, δωρεὰν ἐλάβετε, δωρεὰν δότε.

Mar.6.b.8 luc.9.a.3 & 22.d.35 Μὴ κτήσησθε χρυσὸν, μηδὲ ἄργυρον, μηδὲ χαλκὸν εἰς τὰς ζώνας ὑμῶν·

Μὴ πήραν εἰς ὁδὸν, μηδὲ δύο χιτῶνας, μηδὲ ὑποδήματα, μηδὲ ῥάβδον. ἄξιος
1.Tim.5.c.18 luc.10.b.7 γὰρ ὁ ἐργάτης τῆς τροφῆς αὐτοῦ ἐστιν.

Luc.10.b.8 Εἰς ἣν δ᾽ ἂν πόλιν ἢ κώμην εἰσέλθητε, ἐξετάσατε τίς ἐν αὐτῇ ἄξιός ἐστι· κἀκεῖ μείνατε ἕως ἂν ἐξέλθητε.

Εἰσερχόμενοι δὲ εἰς τὴν οἰκίαν, ἀσπάσασθε αὐτήν.

Καὶ ἐὰν μὲν ᾖ ἡ οἰκία ἀξία, ἐλθέτω ἡ εἰρήνη ὑμῶν ἐπ᾽ αὐτήν· ἐὰν δὲ μὴ ᾖ ἀξία, ἡ εἰρήνη ὑμῶν πρὸς ὑμᾶς ἐπιστραφήτω.

Marc.6.b.11 luc.9.a.5 Καὶ ὃς ἐὰν μὴ δέξηται ὑμᾶς, μηδὲ ἀκούσῃ τοὺς λόγους ὑμῶν, ἐξερχόμενοι τῆς οἰκίας ἢ τῆς πόλεως ἐκείνης, ἐκτινάξατε
Act.13.g.51 & 16.b.8 τὸν κονιορτὸν τῶν ποδῶν ὑμῶν.

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀνεκτότερον ἔσται γῇ Σοδόμων καὶ Γομόῤῥων ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ.

Luc.10.a.3 Ἰδοὺ, ἐγὼ ἀποστέλλω ὑμᾶς ὡς πρόβατα ἐν μέσῳ λύκων· γίνεσθε οὖν

monia eiicite: ¨dono accepi-
stis, dono date.
9 ‖ ¨Ne comparate aurum, ne-
que argentum, neque ¨æs ¨in zo
nis vestris:
10 Neque peram ¨ad iter, neque
binas tunicas, neque soleas, ne-
que ¨virgam. ‖nam dignus est
operarius ¨alimento suo.
11 ‖In quamcunque verò vrbē
aut vicum introieritis, exqui-
rite quis in ea sit ¨dignus: & illic
manete vsquedum exeatis.
12 Introeuntes autem domum,
¨salutate ¨eam.
13 Et si quidem fuerit domus
digna, ¨veniat pax vestra super
eam: sin autem non fuerit di-
gna, pax vestra ad vos reuer-
tatur.
14 ‖ ¨Et quicunque non recepe-
rit vos, neque audierit sermo-
nes vestros, exeūtes ¨domo aut
vrbe illa, ‖excutite puluerē pe-
dum ¨vestrorum.
15 ¨Amen dico vobis, tolerabi-
lior erit conditio terræ Sodo-
morum & Gomorrhæorum
in die iudicii, quā vrbis illius.
16 ‖Ecce, ego mitto vos vt oues
in medio luporū: estote igitur

cite: gratis accepistis,
gratis date.
9 *Nolite possidere aurū,*
neque argentum, neque
pecuniā in zonis uestris:
10 *Non peram in uia, neq;*
duas tunicas, neque cal-
ceamenta, neque uirgam.
dignus enim est opera-
rius cibo suo.
11 *In quamcunque autem*
ciuitatem aut castellū in-
traueritis, interrogate
quis in ea dignus sit: &
ibi manete donec exeatis.
12 *Intrantes autem in do-*
mum, salutate eam, dicen
tes, Pax huic domui.
13 *Et si quidē fuerit dom⁹*
illa digna, ueniet pax ue
stra super eā: si autē non
fuerit digna, pax uestra
reuertetur ad uos.
14 *Et quicunque nō rece-*
perit uos, neq; audierit
sermones uestros, exeun-
tes foras de domo uel ciui
tate illa, excutite pulue-
rem de pedibus uestris.
15 *Amē dico uobis, tolera-*
bilius erit terræ Sodomo
rū & Gomorrhæorū in
die iudicii, quàm illi ciui
tati.
16 *Ecce, ego mitto uos sicut*
oues in medio luporū: e-

8 Dono, δωρεάν. Terent. Eunucho, Hanc tibi dono do. Vulgata, Gratis. Erasmus, Gratuitó.

9 Ne comparate, μὴ κτήσησθε. Vulgata, Nolite possidere: quod certè nimium latè patet. Neque enim hîc interdicitur harum rerum possessio, vt nonnulli Apostolorum peruersi imitatores fingunt: sed de hac vna profectione agitur, ad quam vult Dominus Apostolos accingi absque vllis sarcinis, atque adeo absque viatico: non modò vt nullis impedimentis retardētur, sed etiam vt hac prouidentiæ diuinæ quasi degustatione ad futuram illam functionem Apostolicam præparentur. Ideo quærit ex illis domum reuersis Dominus ecquid illis in via defuerit, Luc.22.d.35. Æs, χαλκόν. Ænei erant asses & quadrantes. Vulgata, Pecuniā: nimium generali vocabulo. In zonis, εἰς τὰς ζώνας. Erasmus, In crumenis. id est ἐν βαλαντίοις.

10 Ad iter, εἰς ὁδόν. id est, cuiusmodi gestare solent qui aliquò proficiscuntur. Vulgata, In via. id est ἐν ὁδῷ. Virgam, ῥάβδον. In decem vetustis codicibus scriptum reperimus plurali numero ῥάβδους, & apud Lucam quoque. Qua ratione fortassis vterque cum Marco potest conciliari, apud quem conceditur Apostolis gestare ῥάβδον: sed additur μόνον, quæ particula etiam pro μίαν accipi potest. Plurium igitur virgarum hîc mentio fit, sicut & plurium vestium. Baculos enim moris fuisse gestare quum iter facerent, vel ex ipsa Paschæ ceremonia intelligitur. Alimento, τῆς τροφῆς. Vulgata & Erasmus, Cibo. id est σίτου. Quoddam exemplar scriptum habebat τοῦ μισθοῦ, (id est mercede) quod etiā legitur. Lucæ 10.b.7, & 1. Timoth.5.c.18. Cæterùm mirifica hæc est demonstratio, quam vtinam plerique satis intelligerent, Dignus est operarius mercede sua: ergo nobis non deerit. nititur enim hoc promissum iustitia Dei, quæ fallere non potest. Tanti est vocatione sua defungi. Sed meminerimus, hanc mercedem (quod ad Deum attinet) esse gratuitam, & ab æternæ etiam vitæ dono distinguendam.

11 Dignus, ἄξιος. Erasmus in Annotationib⁹ putat ἄξιον idoneū significare hoc loco. Ego verò existimo propriè accipi, & ad ministerii Ecclesiastici dignitatem hæc pertinere: quæ paucis quidē verbis, sed egregiè describitur Heb.11.g.38. Sed dign⁹ hic demū habetur qui se indignū esse cōfitetur, sicut paulo antè Cēturio, cap.8.a.8.

12 Salutate, ἀσπάσασθε. Suprà c.5.g.47, vertimus complecti, quod hîc fuisset durius: quanquam hoc etiam vtrunque ferat sententia huius loci. Domū enim vocat eos qui in vna domo versantur. Eam, αὐτήν. Quinq; vetusti codices hæc addita habebant, λέγοντες, Εἰρήνη ἐν τῷ οἴκῳ τούτῳ. id est, dicentes, Pax *sit* in hac domo. quod etiam legit Vetus interpres. addit enim, Dicentes, Pax huic domui. Item sic habet Theophylacti codex Romanus, quē Erasmus non vidit. Cæterùm hæc salutationis formula ad Hebræorum morem pertinet, qui Pacis nomine fausta & prospera omnia intelligunt.

13 Veniat, ἐλθέτω. Aut (vt in vno exemplari scriptum erat) εἰσελθέτω. id est introeat.

14 Et quicunque nō, καὶ ὃς ἐὰν μή. Sextū quoddam exēplar habuit scriptum in plurali, καὶ ὅσοι ἂν μὴ δέξωνται ὑμᾶς, μηδὲ ἀκούσωσιν, Et quicunque nō receperint vos, neque audierint: eodē manēte sensu. Domo, τῆς οἰκίας. Vulgata addit Foras, id est ἔξω, quod etiam in vno vetere exēplari legimus. Vestrorum, ὑμῶν. Quoddam exēplar addit ἐπ᾽ αὐτῇ, id est κατ᾽ αὐτῆς. vt apud Homer. Iliad. β, Τόσσοι ἐπὶ Τρώεσσι καρηκομόωντες Ἀχαιοὶ Ἐν πεδίῳ ἵσταντο.

15 Amen, ἀμήν. Duo codices addunt γὰρ, enim.

φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις, καὶ ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστεραί.

Προσέχετε δὲ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων. παραδώσουσι γὰρ ὑμᾶς εἰς συνέδρια, καὶ ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν μαστιγώσουσιν ὑμᾶς.

Καὶ ἐπὶ ἡγεμόνας δὲ καὶ βασιλεῖς ἀχθήσεσθε ἕνεκεν ἐμοῦ, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς καὶ τοῖς ἔθνεσιν.

Ὅταν δὲ παραδιδῶσιν ὑμᾶς, μὴ μεριμνήσητε πῶς ἢ τί λαλήσητε. δοθήσεται γὰρ ὑμῖν ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ τί λαλήσετε.

Οὐ γὰρ ὑμεῖς ἐστε οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ πατρὸς ὑμῶν τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν.

Παραδώσει δὲ ἀδελφὸς ἀδελφὸν εἰς θάνατον, καὶ πατὴρ τέκνον· καὶ ἐπαναστήσονται τέκνα ἐπὶ γονεῖς, καὶ θανατώσουσιν αὐτούς.

Καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά μου. ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται.

Ὅταν δὲ διώκωσιν ὑμᾶς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, φεύγετε εἰς τὴν ἄλλην. Ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ τελέσητε τὰς πόλεις τοῦ Ἰσραὴλ ἕως ἂν ἔλθῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου.

Οὐκ ἔστι μαθητὴς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον, οὐδὲ δοῦλος ὑπὲρ τὸν κύριον αὐτοῦ.

prudentes vt serpentes, & " innocentes vt columbæ.

17 Cauete autem ab "hominibus. tradent enim vos in consessus, & in " synagogis suis flagellabunt vos.

18 "Sed & ad præsides ac reges ducemini mea causa, *ut hoc sit* "eis & Gentibus testimonium.

19 "‖Sed quum tradiderint vos, ne estote soliciti quomodo aut quid loquamini. dabitur enim vobis illo momento quod loquamini.

20 Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri *is est* qui loquitur "in vobis.

21 Tradet autem frater fratrem ad mortem, & pater filiũ: & insurgent liberi in parentes, & " morte multandos eos curabunt.

22 Et eritis exosi omnibus propter nomen meum: ‖ verùm qui sustinuerit "ad finem vsque, is seruabitur.

23 Quum autem persequētur vos "in ea vrbe, fugite "in aliam. Amē enim dico vobis, nequaquam "obieritis vrbes Israelis quin venerit Filius hominis.

24 ‖Non est discipulus supra magistrum, neque seruus supra dominum suum.

stote ergo prudētes sicut serpētes, & simplices sicut columbæ.

17 *Cauete autem ab hominibus: tradent enim uos in concilijs, & in synagogis suis flagellabunt uos.*

18 *Et ad præsides & ad reges ducemini propter me, in testimonium illis & Gentibus.*

19 *Quũ autem tradent uos, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini. dabitur enim uobis in illa hora quid loquamini.* Marc.13.b.11 luc.12.b.11

20 *Non enim uos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris uestri qui loquitur in uobis.*

21 *Tradet autē frater fratrē in mortē, & pater filiũ: & insurgent filij in parentes, & morte eos afficient.*

22 *Et eritis odio omnibus hominibus propter nomē meum. qui autē perseuerauerit usque in finem, hic saluus erit.* Mar.13.b.13 luc.21.d.19

23 *Quũ autem persequentur uos in ciuitate ista, fugite in aliā. Amē dico uobis, non consummabitis ciuitates Israel donec ueniat Filius hominis.*

24 *Non est discipulus super magistrum, nec seruus super dominũ suum.* Luc.6.f.48 ioh.13.b.16 & 15.c.20

16 Innocentes, ἀκέραιοι. Id est, qui ne iniuriam quidem vlciscamini, nedum inferatis: translatione Græci vocabuli fortassis sumpta à placidis animalibus, quæ natura nullis cornibus armauit ad depellendam iniuriam: aut quæ certè, etiamsi armata sint, tamen illis non vtuntur ad inuadendos homines. Vulg. Simplices. id est ἁπλοῖ, qui opponuntur hypocritis. Cicero, Innocens dicitur, non qui leuiter nocet, sed qui nihil nocet.

17 Hominibus, ἀνθρώπων. Erasmus addidit pronomen Illis, vt exprimeret articuli vim: quam ego quidem hîc non agnosco: quanuis concedam, astutos innocentibus opponi. Videtur ergo potius additus articulus vt discipuli intelligerent quàm periculosam viam ingrederentur, in qua potius ab ipsis hominibus quàm à feris timendum esset. Nam præcipuè in religionis causa verissimum est illud prouerbium, Homo homini lupus. Synagogis, συναγωγαῖς. Erasmus, Conciliabulis: quòd non putet loqui Christum de solis Iudæorum cõuentibus. quia fortassis ex sequentibus colligebat, hæc monita pertinere ad vniuersalem Apostolorum vocationem. Quod etiam si concessero, tamen respondeo, συνέδρια Gentium, esse συναγωγὰς Iudæorum. Nec verò absurdum est, quanuis longius postea sermonem suum Christus extendat, eum tamē incipere à persequutionibus magis propinquis, & quæ iam instabant.

18 Sed & ad Præsides, καὶ ἐπὶ ἡγεμόνας δέ. Vulgata, Et ad Præsides: non expressa particula δέ. Erasmus, Quin & ad Principes. ἡγεμόνας autem hîc vocat Præsides prouinciarum, sicut accipitur infrà cap.27, & in Actis Apostolorum: quum alioqui hoc vocabulo in genere duces significentur. Eis & Gentibus, αὐτοῖς καὶ τοῖς ἔθνεσιν. id est, aduersus eos & aduersus Gentes, vt liquet ex Luc.9.v.5.

19 Sed quum, ὅταν δέ. Vulgata, Quum autem: quæ interpretatio non satis declarat vim particulæ δὲ pro ἀλλὰ positæ.

20 In vobis, ἐν ὑμῖν. id est per vos, vel intra vos.

21 Morte multandos curabunt, θανατώσουσιν. Vulgata & Erasmus, Morte afficient. Est hoc vocabulum plerunque forense: hîc autem accipitur veluti in coniugatione hiphil: quod declarat præcedens illud, εἰς θάνατον: tamen illo etiam modo accipi posse non nego. Nam iure dici potest interficere qui interficiendum curat.

22 Ad finem vsque, εἰς τέλος. Vide infrà, 24.v.13.

23 In ea vrbe, ἐν τῇ πόλει ταύτῃ. in ea videlicet quam ingressi fueritis. Vulgata & Erasmus, In ciuitate hac, vel ista. Exēplar vnũ habebat, διώκωσιν ἐκ τῆς πόλεως ταύτης. id est, vos abegerint ex ea vrbe. In aliam, εἰς τὴν ἄλλην. Exemplar quoddā additũ habebat, κἂν ἐκ ταύτης ἐκδιώξωσιν ὑμᾶς, φεύγετε εἰς τὴν ἑτέραν. id est, quòd si ex ea quoque vrbe vos exegerint, fugite in aliam. Alterum verò, ἐὰν δὲ ἐν τῇ ἄλλῃ διώκωσιν ὑμᾶς, φεύγετε εἰς τὴν ἄλλην, si verò in alia vos persequuti fuerint, fugite in aliam. Verbum autem διώκειν modò conuertimus Persequi, modò Abigere & Exigere, propter additam variā constructionem. Obieritis, τελέσητε. Vulgata, Consummabitis. Erasmus, Perambulaueritis. Ad verbum, Finieritis. Exēplar quoddam, πληρώσητε, Impleueritis. quo modo etiam loquitur

Paulus Rom.15.d.19. Sed verbum Latinum quo vsus sum, videtur satis commodè Græcum explicare: quia vtraque significatione accipitur, nempe pro peragere & pro circuire. Quin, ἕως ἂν. Videtur hæc accipi pro πρὶν ἤ: alioqui significant vsquedum: quo modo conuertere solemus.

Infra, 12.b.24

Ἀρκετὸν τῷ μαθητῇ ἵνα γένηται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ, καὶ ὁ δοῦλος ὡς ὁ κύριος αὐτοῦ. εἰ τὸν οἰκοδεσπότην Βεελζεβοὺλ ἐκάλεσαν, πόσῳ μᾶλλον τοὺς οἰκιακοὺς αὐτοῦ;

25 Sufficit discipulo vt sit sicut magister ipsius, & *ut* seruus *sit* sicut dominus ipsius. ‖ si ipsum patremfamiliâs Beelzebul vocarũt, quanto magis domesticos eius?

25 *Sufficit discipulo ut sit sicut magister eius, & seruo sicut dominus ei⁹. si patremfamiliâs Beelzebub uocauerunt, quanto magis domesticos eius?*

Marc.4.c.20 luc.8.c.17 & 12.a.2

Μὴ οὖν φοβηθῆτε αὐτούς. οὐδὲν γάρ ἐστι κεκαλυμμένον ὃ οὐκ ἀποκαλυφθήσεται, καὶ κρυπτὸν, ὃ οὐ γνωσθήσεται.

26 Itaque ne eos timete: ‖nihil enim est opertum quod nõ sit retegendum, & nihil occultum quod non sit cognoscendum.

26 *Ne ergo timueritis eos. nihil enim est opertum quod non reueletur, & occultum, quod non sciatur.*

Ὃ λέγω ὑμῖν ἐν τῇ σκοτίᾳ, εἴπατε ἐν τῷ φωτί· καὶ ὃ εἰς τὸ οὖς ἀκούετε, κηρύξατε ἐπὶ τῶν δωμάτων.

27 Quod dico vobis in tenebris, dicite in luce: & quod in aurem auditis, prædicate supra domos.

27 *Quod dico uobis in tenebris, dicite in lumine: & quod in aure auditis, prædicate super tecta.*

Καὶ μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτεῖναι· φοβήθητε δὲ μᾶλλον τὸν δυνάμενον καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα ἀπολέσαι ἐν γεέννῃ.

28 Et ne timete *uobis* ab iis qui trucidant corpus, animam autem non possunt trucidare: sed timete potius eum qui potest & animam & corpus perdere in gehenna.

28 *Et nolite timere eos qui occidũt corpus, animam autem non possunt occidere: sed potius timete eũ qui potest & animã & corpus perdere in gehennam.*

Οὐχὶ δύο στρουθία ἀσσαρίου πωλεῖται, καὶ ἓν ἐξ αὐτῶν οὐ πεσεῖται ἐπὶ τὴν γῆν ἄνευ τοῦ πατρὸς ὑμῶν;

29 Nónne duo passerculi assario væneunt, & vnus ex eis non cadet humi sine Patre vestro?

29 *Nónne duo passeres asse uæneunt, & unus ex illis non cadet super terram sine Patre uestro?*

2.Reg.14.c.12 act.27.f.34

Ὑμῶν δὲ καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς πᾶσαι ἠριθμημέναι εἰσί.

30 Vestri verò etiã ‖ capilli capitis omnes numerati sunt.

30 *Vestri autem & capilli capitis omnes numerati sunt.*

25 Et *ut* seruus *sit*, καὶ ὁ δοῦλος. Dicendum potius fuerat, καὶ τῷ δούλῳ, & seruo, vt ista cum superioribus cohærerent. & ita legit Vetus interpres. Beelzebul, Βεελζεβούλ. Vulgata, Beelzebub. Nam etiam quoddam exemplar legit Βεελζεβούβ: & scribendum esse β, nõ λ, apparet ex 2.Reg.1.a.2. Fuit autem Acaronitarum idolum, quod commodè possis dominum muscarum appellare. cuiusmodi fuit Græcorum Μύαγρος, ab Acaronitis profectus, vt testatur Plinius lib.10.cap.28. vbi tamẽ pro Acaron perperam legitur Achorem, & apud eundẽ lib.29.cap.6, Myioden, pro Μυώδην. Vocarunt, ἐκάλεσαν. Quidam vetustus codex scriptum habebat καλοῦσι, vocant.

26 Quod non sit cognoscendum, ὃ οὐ γνωσθήσεται. Vulgata, Quod non sciatur, non expressa futuri significatione, in quo tamen posita est vis huius sententiæ. Erasmus, Quin futurum sit vt sciatur. id est, ὃ οὐ μέλλει γνωσθήσεσθαι.

27 Supra domos, ἐπὶ τῶν δωμάτων. id est, in ipsis ædium tectis, populo circunstanti aut prætereunti. Erant enim olim (quemadmodum etiam hodie in illis regionibus) ita fabricata ædium summa, vt in illis ambulare & versari possent: sicut liquet ex Deuteronomii 22.b.8, & 2.Sam.11.a.2, & Act.10.b.9. Vulgata, Super tecta. Erasmus, In tectis. Neuter (vt opinor) satis commodè. Nam quantum possum intelligere, δῶμα idem omnino valet quod οἶκος, aut ea certè pars domus intra quam habitatur. Sed ἐπὶ particula indicat de qua parte ædiũ agatur. Erasmus autem ex Hieronymo arbitratus est ἐπὶ significare in, & δῶμα supremam partem ædium, quam Græci vocant τέγος, vel ὑπερῷον: quod quidem debuit idonei alicuius scriptoris authoritate confirmare.

28 Qui trucidant, τῶν ἀποκτεινόντων. Vertimus ἀποκτείνειν trucidare, quòd melius vocabulum nõ haberemus: (est enim trucidare maius quidpiam quàm occidere. Virgilius Æn.2, Fit via vi, rumpunt aditus, primósque trucidant) φονεύειν verò occidere, & φόνον cædẽ, διαχειρίζεσθαι interficere, ἀναιρεῖν interimere: vt cuique Græco suũ Latinum opponamus. Videtur autem Christus vsurpasse vocabulum quo significaretur cædes cum sæuitia & crudelitate coniuncta, vt significetur nullos quantũuis immanes tyrannos esse nobis metuendos. Potius, μᾶλλον. Erasmus, Magis: & fateor quidem hanc esse propriam huius vocabuli declarationem: (sicut etiam suprà conuertimus, 6.d.30, & 7.b.11) sed hoc quidem loco non est dubium quin aliud declaret. Neque enim monet Christus vt hunc magis quàm illos timeamus, sed vt hunc vnum potius timeamus quàm illos.

29 Assario, ἀσσαρίου. Hoc vocabulum Romanum est, cuius mentionem facit Varro libro de Analogia primo. Fuit autem assarius dimidia pars assis, non libralis illius veteris, sed semuncialis: quem testatur percussum lege Papyria Plinius libro 33.cap.3. adeo vt assarius tantùm fuerit quarta vnciæ pars. quod primus (vt existimo) docuit Georgius Agricola libro De externis ponderibus secundo, homo in hoc argumenti genere felicissimè versatus. Vulgata, Asse. Erasmus vertit, Minuto asse: referens ad pretii vilitatem, vt vim exprimeret diminutiui. Humi, ἐπὶ τὴν γῆν. id est χαμαί. Ad verbum, Ad terram. quod vsurpauit etiam Virgilius libro quinto Æneidos, -- grauitérque ad terram pondere vasto Concidit. Et libro duodecimo, -- incidit ictus Ingẽs ad terrã duplicato poplite Turnus. Vulg. Super terrã. Eras. In terrã. Aliquãdo verò ἐπὶ τῆς γῆς & ἐν τῷ οὐρανῷ opponũtur, vt suprà, 6.c.19. Tũc igitur non Humi, sed In terra interpretamur. Chrysostomus (vt annotat Erasmus) videtur legisse εἰς παγίδα, in laqueum. Cadere autẽ humi, Hebræorum more dicitur quod perit & aboletur, vt 2.Reg.10.v.10. Sine, ἄνευ. id est, non interueniente decreto & voluntate. Alioqui videretur significari Patrẽ cælestem simul cum passerculis cadere, vt quidem solet hæc particula plerunque vsurpari. Illo modo vsurpatur apud Demosthenem περὶ στεφάνου, Καὶ ταῦτα συνεστάχθη τῷ ναυάρχῳ ἄνευ τοῦ δήμου Ἀθηναίων, Et hæc quidem à classis præfecto

comparata sunt sine populo Atheniensi. Id est, non adhibita authoritate & consensu populi Atheniensis. Vestro, ὑμῶν. Addit quoddam exemplar, τοῦ ἐν οὐρανοῖς. id est, qui est in cælis.

31 Μὴ οὖν φοβηθῆτε· πολλῶν στρουθίων διαφέρετε ὑμεῖς.

31 Ne igitur timete: vos multis passerculis præstatis.

31 *Nolite ergo timere: multis passeribus meliores estis uos.*

32 Πᾶς οὖν ὅστις ὁμολογήσει ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω κἀγὼ ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς·

32 ‖ Quisquis igitur confitebitur me coram hominibus, confitebor & ego eum coram Patre meo qui est in cælis:

32 *Omnis ergo qui confitebitur me corā hominibus, confitebor & ego eum corā Patre meo qui in cælis est:* Marc.8.d.38 luc.9.c.26 & 12.b.8 2.tim.2.b.12

33 Ὅστις δ' ἂν ἀρνήσηταί με ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἀρνήσομαι αὐτὸν κἀγὼ ἔμπροσθεν τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς·

33 Quisquis autem negauerit me coram hominibus, negabo eum & ego coram Patre meo qui est in cælis.

33 *Qui autem negauerit me coram hominibus, negabo & ego eum corā Patre meo qui in cælis est.*

34 Μὴ νομίσητε ὅτι ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην ἐπὶ τὴν γῆν· οὐκ ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην, ἀλλὰ μάχαιραν.

34 ‖ Ne existimetis me venisse vt mittam pacem in terram: non veni vt mittam pacem, sed gladium.

34 *Nolite arbitrari quia pacem uenerim mittere in terram: non ueni pacem mittere, sed gladiū.* Luc.12.f.51

35 Ἦλθον γὰρ διχάσαι ἄνθρωπον κατὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, καὶ θυγατέρα κατὰ τῆς μητρὸς αὐτῆς, καὶ νύμφην κατὰ τῆς πενθερᾶς αὐτῆς.

35 ‖ Nam veni facturus vt dissideat filius aduersus patrem suum, & filia aduersus matrem suam, & nurus aduersus socrū suam.

35 *Veni enim separare hominem aduersus patrem suum, & filiā aduersus matrē suā, & nurum aduersus socrum suam.* Mich.7.b.6

36 Καὶ ἐχθροὶ τοῦ ἀνθρώπου, οἱ οἰκιακοὶ αὐτοῦ.

36 Et inimici hominis *erunt qui sunt* domestici ipsius.

36 *Et inimici hominis, domestici eius.*

37 Ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμέ, οὐκ ἔστι μου ἄξιος· καὶ ὁ φιλῶν υἱὸν ἢ θυγατέρα ὑπὲρ ἐμέ, οὐκ ἔστι μου ἄξιος.

37 ‖ Qui amat patrem aut matrem supra me, non est me dignus: & qui amat filium aut filiam supra me, non est me dignus.

37 *Qui amat patrem aut matrem plus quàm me, non est me dignus: & qui amat filiū aut filiam super me, nō est me dignus.* Luc.14.f.26

38 Καὶ ὃς οὐ λαμβάνει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθεῖ ὀπίσω μου, οὐκ ἔστι μου ἄξιος.

38 ‖ Et qui non accipit crucem suam, ac sequitur me à tergo, non est me dignus.

38 *Et qui non accipit crucem suā, & sequitur me, non est me dignus.* Infrà 16.d.24 marc.8.d.34 luc 9.c.23 & 14.f.27

39 Ὁ εὑρὼν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ἀπολέσει αὐτήν· καὶ ὁ ἀπολέσας τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ, εὑρήσει αὐτήν.

39 ‖ Qui inuenerit animam suam, perdet eam: & qui perdiderit animam suam mea causa, inueniet eam.

39 *Qui inuenit animam suam, perdet illam: & qui perdiderit animam suam propter me, inueniet eam.* Infra 16.d.25 marc.8.d.35 luc.9.c.24 & 17.g.33 iohan.12.d.25

40 Ὁ δεχόμενος ὑμᾶς, ἐμὲ δέχεται· καὶ ὁ ἐμὲ δεχόμενος, δέχεται τὸν ἀποστείλαντά με.

40 ‖ Qui recipit vos, me recipit: & qui me recipit, recipit eum qui misit me.

40 *Qui recipit uos, me recipit: & qui me recipit, recipit eū qui me misit.* Luc.10.c.16 iohan.13.c.20

31 Multis passerculis præstatis vos, πολλῶν στρουθίων διαφέρετε ὑμεῖς. Vulgata, Multis passeribus meliores estis vos. Erasmus, Vos pluris estis quàm multi passerculi. Idem tamen suprà, cap.6.c.26, vti maluit verbo præcellēdi, quum illic Vetus interpres vertisset διαφέρετε, pluris estis. Castellio, Vos passeribus multo estis præstantiores. quod nō probo. Est enim in Christi verbis ἐλάττωσις. quæ species etiam est amplificationis: acsi diceret Christus, Videtis tam viles esse passerculos vt duo non amplius quàm assario væneant, qui tamen absque Patris vestri decreto non intereunt. Quid ergo metuitis? nam certè hac ratione oportuerit multos passerculos coniungi vt vos pretio superent.

32 Me, ἐν ἐμοί. Ad verbum, In me. Et sic paulo pòst, ἐν αὐτῷ, in eo, pro αὐτὸν, id est eum. quæ constructio est Hebraica, cuius exēplum habes Nehem.9.a.2. Hìc enim ἐν respondet præpositioni על, & Cōfiteri accipitur pro palàm & publicè agnoscere & profiteri: quæ oris confessio fidem semper consequitur. Hoc est nimirum quod vernacula lingua dicimus *Aduouer publiquement, & recognoistre.* Vnde factum vt confessiones vocet Ecclesia quas edunt Christiani suæ religionis professiones: sicut etiam sacrificia εὐχαριστικὰ in Lege תודות dicebantur. Coniunctæ sunt enim istæ publicæ professiones cum eius laude quem nos agnoscere profitemur.

34 Vt mittam, βαλεῖν. Hebraism. להביא: vt si dicas, *Pour faire uenir*, aut *Pour faire arriuer.* Gladium, μάχαιραν. Heb. חרב cum sex punctis, pro belli calamitate.

35 Filius, ἄνθρωπον. Heb. איש pro בן, vt Deut.22.v.30. quo modo etiam accipitur אדם Prouerb.15.v.20. Vulgata & Erasmus, Hominem. Nurus, νύμφην. Erasmus, Sponsam. Sed hìc opponitur socrui.

37 Qui amat, ὁ φιλῶν. Erasmus, Qui amauerit, ὁ φιλήσας. Supra me, ὑπὲρ ἐμέ. Vulgata, Plus quàm me. id est πλέον ἐμοῦ. Horatius 3. Car. --tres *cyathos* prohibet supra Rixarum metuens tangere Gratia.

38 Me à tergo, ὀπίσω μου. Ad verbum, Retro me. Vel post me, vt suprà cap.3.c.11. Quod certè notandum est, vt qui Deum colunt cultu à se excogitato, intelligant sese non sequi Christum, sed illi præire velle. Itaque ὀπίσω sum interpretatus A tergo: quia quum non satisfecerit Euangelistæ verbum ἀκολουθεῖν, sed addendum aliquid præterea iudicarit, hoc quoque putauimus necessariò exprimendum, quod à Vetere interprete & ab Erasmo fuit neglectum. Multi enim se Christum sequi dicunt, quum illi soli sequantur qui à tergo sequuntur: id est, qui illum verbo suo præeuntem possunt ostendere.

39 Qui inuenerit, ὁ εὑρών. Vulgata, Qui inuenit. Animam inuenire (id est, vitam suam seruare) dicitur qui præsenti vitæ cōsulit. Videtur enim perijsse qui in certo vitæ discrimine versatur, & è contrario veluti seipsum

recuperare,qui ex eo saluus euadit.Dicuntur tamen hæc ex vulgari opinione hominum, qui periisse putant eos qui moriuntur,& euasisse qui ex morte elabuntur,quoniam de futura vita non cogitant.

Luc.10.c.16
Iohan.13.c.20

41 Ὁ δεχόμενος προφήτην εἰς ὄνομα
προφήτου, μισθὸν προφήτου λήψεται·
καὶ ὁ δεχόμενος δίκαιον εἰς ὄνομα δικαίου,
μισθὸν δικαίου λήψεται.

Mar.9.f.41

42 Καὶ ὃς ἐὰν ποτίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τού-
των ποτήριον ψυχροῦ μόνον, εἰς ὄνομα μα-
θητοῦ, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀπολέσῃ
τὸν μισθὸν αὐτοῦ.

Κεφάλαιον ια.

1 ΚΑΙ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς διατ-
άσσων τοῖς δώδεκα μαθηταῖς αὐτοῦ, με-
τέβη ἐκεῖθεν τοῦ διδάσκειν καὶ κηρύσσειν ἐν
ταῖς πόλεσιν αὐτῶν.

Luc.7.c.18

2 Ὁ δὲ Ἰωάννης, ἀκούσας ἐν τῷ δεσμω-
τηρίῳ τὰ ἔργα τοῦ Χριστοῦ, πέμψας δύο
τῶν μαθητῶν αὐτοῦ,

3 Εἶπεν αὐτῷ, Σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἕτε-
ρον προσδοκῶμεν;

4 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς,
Πορευθέντες ἀπαγγείλατε Ἰωάννῃ ἃ ἀ-
κούετε καὶ βλέπετε·

5 Τυφλοὶ ἀναβλέπουσι, καὶ χωλοὶ περι-
πατοῦσι, λεπροὶ καθαρίζονται, καὶ κωφοὶ
ἀκούουσι, νεκροὶ ἐγείρονται, καὶ πτωχοὶ
εὐαγγελίζονται.

41 ‖Qui recipit Prophetam "in
nomine Prophetæ, mercedem
Prophetæ accipiet: & qui reci-
pit iustũ in nomine iusti, mer-
cedem iusti accipiet.

42 ‖Et quicunque potum dede-
rit vni ex his "paruis poculum
frigidæ "solũ, "in nomine disci-
puli, amẽ dico vobis, non per-
diderit mercedem suam.

CAP. XI.

1 ET factum est "quum finem
fecisset Iesus " præcipiendi
duodecim discipulis suis, di-
gressus est illinc vt doceret, &
prædicaret in vrbibus "eorum.

2 ‖Iohãnes autem quum audis
set in vinculis "opera Christi,
missis duobus ex discipulis
suis,

3 Dixit ei, "Túne is es qui ven
turus erat, an alterum "expe-
ctabimus?

4 Et respondens Iesus dixit eis,
Profecti renuntiate Iohanni
quæ auditis & "videtis:

5 Cæci "visum recipiunt, &
claudi ambulant, leprosi mun-
dãtur, & surdi audiunt, mortui
excitantur, & pauperibus "euan
gelizatur.

41 *Qui recipit Prophetã*
in nomine Prophetæ, mer
cedẽ Prophetæ accipiet,
& qui recipit iustum in
nomine iusti, mercedẽ iu-
sti accipiet.

42 *Et quicũque potum de-*
derit uni ex minimis istis
calicem aquæ frigidæ tan
tùm in nomine discipuli,
amen dico uobis, non per-
det mercedem suam.

CAP. XI.

1 *ET factum est quum*
consummasset Iesus
præcipiens duodecim di-
scipulis suis, trãsiit inde
ut doceret & prædicaret
in ciuitatibus eorum.

2 *Iohannes autem quum*
audisset in uinculis ope-
ra Christi, mittens duos
de discipulis,

3 *Ait illi, Tu es qui uentu*
rus es, an alium expe-
ctamus?

4 *Et respondens Iesus ait*
illis, Euntes renuntiate
Iohanni quæ audistis &
uidistis:

5 *Cæci uidẽt, claudi am*
bulant, leprosi mundan
tur, surdi audiunt, mor-
tui resurgunt, pauperes
euangelizantur.

41 In nomine, εἰς ὄνομα. Ad verbum, In nomen, εἰς pro ἐν posito. id est, vt Prophetam, & eo quòd est Propheta, sicut explicatur Marci 9.f.41. Debemus enim Christum colere in ipsius seruis: alioqui nihil præstamus quod profanæ quoque gentes cumulatè non præstent.

42 Paruis, μικρῶν. Vulgata, Minimis, (sicut etiam legit Hilarius, vt annotauit Erasmus) id est ἐλαχίστων, quod etiam scriptum inuenimus in vno exemplari. Paruos autem vocat per cõcessionem, homines coram mundo viles & abiectos, quos Hebræi צעירים vocant. Solum, μόνον. Vulgata & Erasmus, Tantúm. Ego verò malui vt nomen interpretari. Deerat in quinto exemplari. In nomine discipuli, εἰς ὄνομα μαθητοῦ. Vide Mar.9.v.41.

IN CAPVT XI.

1 Quum finem fecisset, ὅτε ἐτέλεσεν. Vulgata, Quum consummasset: quod respondet τῷ συντελεῖν, & transitiuum est. Præcipiendi, διατάσσων. Vulgata ad verbum, Præcipiens. Erasmus, Mandandi, ἐντελλόμενος. Porro διατάσσειν edicere declarat, vnde διατάξεις & διατάγματα dicuntur principum edicta, vt Hebr.11.e.23. Sed hoc loco nihil aliud declarat quàm præceptis aliquem formare & instituere. Nam tota illa concione Christus quales illos esse oporteret ostẽdit. Eorum, αὐτῶν. Nempe discipulorum. id est in Galilæa, vnde plerique erant oriundi, vt apparet ex Act.2.v.7.

2 In vinculis, ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ. Erasmus, In carcere. Vocabulum Græcum (vt etiam notat Erasmus) à vinculis dictum est. Quum igitur Latinis vinculorum appellatione tam compedes quàm carcer ipse significetur, à Vetere interprete nolui discedere. Opera, τὰ ἔργα. Erasmus, Facta. id est, τὰ πεπραγμένα. qui etiam hoc nomine Veterem interpretem reprehendit. Atqui si potius putauit Facta dicendũ, cur toties in Epistolis Pauli operum nomen retinuit, & de operibus hodie potius quàm de factis disputatur?

3 Is qui venturus erat, ὁ ἐρχόμενος. Vulgata, Qui venturus es: neglecto articulo. Erasmus per præsens, Ille qui vẽturus est. Græcum participium est anceps ad vtrunque tempus: sicut apud Latinos Venturus potest cum omnibus temporibus verbi substãtiui coniungi. Visum est autem mihi imperfectum optimè omnium conuenire. Expectabimus, προσδοκῶμεν. Ad verbum, Expectamus: quo modo Vulgata & Erasmus. Mihi videtur præsens pro futuro positum, sicut ἔχει pro ἕξει suprà cap.5.g.46.

4 Videtis, βλέπετε. id est ὁρᾶτε. Vulgata, Quæ audistis & vidistis. Sed de re præsenti loqui videtur, & in eo conueniunt omnia exemplaria.

5 Visum recipiunt, ἀναβλέπουσι. Vulgata, Vident, non expressa præpositione ἀνά. Euangelizatur, εὐαγγελίζονται. id est, pauperibus annuntiatur Euangelium. Cæterùm Euangelium, euangelizare & euangelizari, vocabula Græca, tanquam in Latina Ecclesia iampridem vsurpata, libenter retinuimus. Hæc autem pertinent ad illum Esaiæ locum 61.a.1, Ad euãgelizandum pauperibus misit me: cuius fit mẽtio Luc.4.c.18. vbi tamẽ legimus ענוים. id est mansuetis, & iis qui hominibus superbis & elatis opponuntur, non עניים, quos solent Græci interpretes πένητας & πτωχοὺς interpretari. Sed tenue est hoc discrimen, si rem ipsam spectemus. Vulgata & Erasmus, Pauperes euangelizantur, eodem sensu manente: sed constructione paulo duriore.

Καὶ μακά-

Καὶ μακάριός ἐστιν ὃς ἐὰν μὴ σκανδαλισθῇ ἐν ἐμοί.

Τούτων δὲ πορευομένων, ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς λέγειν τοῖς ὄχλοις περὶ Ἰωάννου, Τί ἐξήλθετε εἰς τὴν ἔρημον θεάσασθαι; κάλαμον ὑπὸ ἀνέμου σαλευόμενον;

Ἀλλὰ τί ἐξήλθετε ἰδεῖν; ἄνθρωπον ἐν μαλακοῖς ἱματίοις ἠμφιεσμένον; ἰδού, οἱ τὰ μαλακὰ φοροῦντες, ἐν τοῖς οἴκοις τῶν βασιλέων εἰσίν.

Ἀλλὰ τί ἐξήλθετε ἰδεῖν; προφήτην; ναὶ λέγω ὑμῖν, καὶ περισσότερον προφήτου.

Οὗτος γάρ ἐστι περὶ οὗ γέγραπται, Ἰδού, ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμπροσθέν σου.

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐκ ἐγήγερται ἐν γεννητοῖς γυναικῶν, μείζων Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ. ὁ δὲ μικρότερος ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, μείζων αὐτοῦ ἐστιν.

6 Et beatus est ̈qui non fuerit offensus in me.

7 ̈Illis autem abeuntibus, cœpit Iesus dicere turbæ de Iohāne, Quid exiistis in desertū vt spectaretis? arundinem ̈quæ agitetur à vento?

8 ̈Sed quid exiistis vt videretis? hominem mollibus ̈vestibus amictum? ecce, ̈qui gerūt ̈molles vestes, in domibus regum sunt.

9 Sed quid exiistis vt videretis? Prophetam? certè dico vobis, etiam ̈amplius quàm Prophetam.

10 Iste enim est de quo scriptū est, ||Ecce, ego mitto ̈nuntium meum ante faciem tuam, qui ̈præparabit viam tuam corā te.

11 Amē dico vobis, non ̈surrexit ̈inter eos qui gignūtur è mulierib⁹, quisquā maior Iohāne Baptista: ̈sed qui est ̈minimus in regno cælorū, maior eo est.

6 Et beatus est qui non fuerit scandalizatus in me.

7 Illis autem abeuntibus, cœpit Iesus dicere ad turbas de Iohanne, Quid exiistis in desertum uidere? arundinem uento agitatam?

8 Sed quid exiistis uidere? hominem mollibus uestitum? ecce, qui mollibus uestiuntur, in domibus regum sunt.

9 Sed quid exiistis uidere? Prophetam? etiam dico uobis, & plus quàm Prophetam.

10 Hic est enim de quo scriptū est, Ecce, ego mitto angelum meū ante faciem tuam, qui præparabit uiam tuam ante te. Malach.3.a.1

11 Amen dico uobis, non surrexit inter natos mulierum maior Iohāne Baptista: qui autē minor est in regno cælorum, maior est illo.

6 Qui non fuerit offensus in me, ὃς ἐὰν μὴ σκανδαλισθῇ ἐν ἐμοί. id est, qui ex me non ceperit offendiculi occasionem. Vulgata, Qui non fuerit scandalizatus in me. Erasmus, Qui non fuerit offensus per me. Quod sic accipi posset, quasi dicat Christus eos fore beatos quos ipse non læserit. qui sensus non conuenit. Sic autem vt verti, loquitur etiā Cicero sæpe, vt libro 2. de Inuentione, Siquo in vitio eius offenderemur. Infrà, cap. 13. g. 57, Eras. vertit, Offendebātur super eo, ἐσκανδαλίζοντο ἐν αὐτῷ. Et cap. 26. d. 31, Offendiculū patiemini mea causa, σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοί. qui tamen variam istam & multiplicē interpretandi rationē sæpe, idque meritò, reprehendit.

7 Illis autem abeuntibus, τούτων δὲ πορευομένων. Erasmus, Euntibus autem illis. at ego πορευομένων existimo hîc poni pro ἀπερχομένων. Quæ agitetur, σαλευόμενον. Significat vocabulum Græcum vndarum more huc & illuc impelli: quod poeta dicit vndantem & fluctuantem, vim Græci vocabuli exprimens: Galli verò, *qui flotte*. Heliodorus Æth. hist. lib. 3, τῆς ψυχῆς ἀμφοτέροις ἐφ' ὑγροῦ τοῦ πάθους σαλευούσης. id est, Animo vtriusque ex humido affectu fluctuante. Latini quoque dicunt segetes fluctuare, quum vento agitantur. Vulgata, Agitatam.

8 Sed, ἀλλά. Sic vernaculo sermone dicimus, *Mais qu'estes vous allez voir?* Interrogat enim ἀλλά hoc loco. Erasmus, Agè: & paulo pòst, At. Vestibus, ἱματίοις. Accipitur ἱμάτιον generali significatione hoc loco, vt suprà cap. 9. b. 16. Vulgata prætermisit. Qui gerūt, οἱ φοροῦντες. Vulg. Qui mollibus vestiūtur, οἱ μαλακοῖς ἠμφιεσμένοι.

9 Amplius, περισσότερον. Erasmus, Excellentiorem. Ego malui sic conuertere, siue vt nomen, siue vt aduerbium accipias. Ad verbum τὸ περισσὸν dicitur quod superat & abundat, interdum in laude, vt hîc: interdum in vitio, vt suprà, cap. 5. f. 37.

10 Nuntium meum, τὸν ἄγγελόν μου. Vulgata, Angelum meum: quod rectè mutauit Erasmus, quum de homine loquatur. Præparabit, κατασκευάσει. Hæc nimirum petita sunt à regum & principum consuetudine, quorum aduentus multo antè tempore solet nuntiari, vt ipsis maiore cum pompa occurratur.

11 Surrexit, ἐγήγερται. Hebraicè קם. id est (vt Erasmus interpretatur) exortus est. Inter eos qui gignuntur è mulieribus, ἐν γεννητοῖς γυναικῶν. Vulgata ad verbum, Inter natos mulierum. Erasmus, Inter eos qui nascuntur è mulieribus. Ego verò puto hîc poni τοὺς γεννητοὺς in propria significatione, nempe vt hoc ad virum referatur qui prolem gignit ex vxore: quo modo non potest dici Christus γεννητὸς γυναικός, quum conceptus sit ex Spiritu sancto. Hebræis tamen verbum ילד tam de patre quàm de matre dicitur: quamobrem Iob cap. 15. b. 14, & 25. b. 4, natus vel generatus ex muliere, hominem declarat. Infrà quoque Lucæ 1. b. 13. de Elisabetha dicit Angelus Zachariæ, γεννήσει υἱόν σοι. Ex quo liquet τὸ γεννᾶν etiam de matre dici. Sed quomodocunque accipias, constat intelligi hæc Christi verba de iis qui consueto naturæ ordine gignūtur, ex semine viri videlicet: quod in Christū non cadit, quanuis natum ex muliere. Quòd autem Erasmus annotat sibi videri γεννητοῖς neutrum esse, mihi ne probabile quidem videtur. nam quid tandem secundum naturam parere potest mulier præter hominē? Sed, δέ. Vulgata, Autem, non satis commodè expressa particula δέ. Eras. Attamen. id est μέντοι. Minimus, μικρότερος. Vulg. & Eras. ad verbū, Minor. Sed interdū solent Græci συγκριτικὰ vsurpare ἀντὶ τῶν ὑπερθετικῶν, & contrà quoq; hæc pro illis vsurpare: quam enallagen etiam in nostro sermone vernaculo vsurpamus. Sic enim hoc exprimas, *Le plus petit*. aut, *le moindre*: quod dicendi genus frequenter etiam deinceps occurret. Quod autem subiicitur, ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, apud Theophylactum coniungitur cum μείζων ἐστίν, quasi hæc de seipso Christus dicat: qui quū reipsa sit maximus, atque adeo princeps regni Dei, tamen opinione hominū sit minimus. Sed in aliis omnibus codicibus adscripta erat distinctio post οὐρανῶν, vt plenissima illa lux quæ à Christi prædicatione mundo affulsit, cum ea veluti scintilla cōferatur quæ ad Iohannē vsque emicuerat. Idque videntur ea quæ consequuntur, optimè declarare. Neque enim hîc comparantur inter se personæ, sed doctrinæ genera, præconium videlicet Iohannis cum Lege & Prophetarum concionibus, & cum illo rursus, clarissima illa Euangelii prædicatio. Et regnum cælorum declarat nouum Ecclesiæ statum, in quo vera Dei gloria elucet.

Luc.16.d.16

Ἀπὸ δὲ τῶν ἡμερῶν Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ ἕως ἄρτι ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν βιάζεται, καὶ βιασταὶ ἁρπάζουσιν αὐτήν.

Πάντες γὰρ οἱ προφῆται καὶ ὁ νόμος ἕως Ἰωάννου προεφήτευσαν.

Mal.4.b.5.

Καὶ εἰ θέλετε δέξασθαι, αὐτός ἐστιν Ἡλίας ὁ μέλλων ἔρχεσθαι.

Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

Luc.7.c.31

Τίνι δὲ ὁμοιώσω τὴν γενεὰν ταύτην; ὁμοία ἐστὶ παιδαρίοις ἐν ἀγοραῖς καθημένοις, καὶ προσφωνοῦσι τοῖς ἑταίροις αὐτῶν,

Καὶ λέγουσιν, Ηὐλήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ὠρχήσασθε· ἐθρηνήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ἐκόψασθε.

Ἦλθε γὰρ Ἰωάννης μήτε ἐσθίων, μήτε πίνων· καὶ λέγουσι, Δαιμόνιον ἔχει.

Ἦλθεν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐσθίων καὶ πίνων· καὶ λέγουσιν, Ἰδοὺ ἄνθρωπος φάγος καὶ οἰνοπότης, τελωνῶν φίλος καὶ ἁμαρτωλῶν. καὶ ἐδικαιώθη ἡ σοφία ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς.

12 ‖Porrò ¨ à diebus Iohannis Baptistæ ¨ vsque nūc regno cælorum ¨ vis affertur, & violenti ¨ rapiunt illud.
13 Nam omnes Prophetæ & ipsa Lex vsque ad Iohannem ¨ prophetarunt.
14 Et, si vultis recipere, ‖ipse est Elias ille ¨ qui venturus erat.
15 Qui habet aures ad audiendum, audiat.
16 ‖Sed cui assimilabo ¨ generationem hanc? ¨ Similis est puerulis qui sedent in foris, & acclamant ¨ sodalibus suis,
17 Ac dicunt, Tibia cecinimus vobis, & non saltastis: ¨ lamentati sumus vobis, & non planxistis.
18 Venit enim ¨ Iohannes nec edens nec bibens, & aiunt, Dæmonium habet.
19 Venit Filius hominis edens ac bibēs, & dicunt, Ecce homo ¨ edax & vini potor, publicanorum amicus & ¨ peccatorū. Sed ¨ iustificata est Sapientia à ¨ filiis suis.

12 *A diebus autem Iohannis Baptistæ usque nunc regnum cælorū uim patitur, & uiolenti rapiunt illud.*
13 *Omnes enim Prophetæ & Lex usque ad Iohānem prophetauerunt.*
14 *Et, si uultis recipere, ipse est Elias qui uenturus est.*
15 *Qui habet aures audiendi, audiat.*
16 *Cui autem similem æstimabo generationē istā? Similis est pueris sedentibus in foro, qui clamantes coæqualibus,*
17 *Dicunt, Cecinimus uobis, & nō saltastis: lamētauimus, & nō plāxistis.*
18 *Venit enim Iohannes neque manducans neque bibens: & aiunt, Dæmonium habet.*
19 *Venit Filius hominis manducans & bibens: & dicunt, Ecce homo uorax & potator uini, publicanorum & peccatorū amicus. Et iustificata est Sapientia à filijs suis,*

12 A diebus, ἀπὸ τῶν ἡμερῶν. Hebraismus. id est, à tēpore quo Iohānes Baptista prædicare cœpit. Vsque nunc, ἕως ἄρτι. id est, Ad hunc vsque diem. quo modo vertit Erasmus. At ego non video cur minus liceat dicere Vsque nunc, quàm Vsque sub, Vsque adhuc, Vsque antè: quorum exempla frequenter occurrūt. Sic ἄρτι suprà, cap.3.d.15, pro νῦν positū esse diximus, vt idem valeat ἕως ἄρτι atque ἕως νῦν. id est (vt loquuntur Hebræi) עד עתה.

Vis affertur, βιάζεται. id est, quasi impetu quodam in illud perrumpitur. Est enim veluti omnibus expositus hic Patris cælestis thesaurus, quem videri poterat antea occultasse, sicut explicatur Rom.16.d.25.26. Vulg. & Eras. Vim patitur: quod mihi visum est obscurius. Rapiunt, ἁρπάζουσιν. id est arripiunt, vel diripiunt, vt testatur Erasmus se legisse in aureo codice. metaphora sumpta à castris, aut ab arce quapiam quæ irrumpentibus hostibus diripitur. Sic autē feruens illa vis Spiritus significatur, qua correpti fideles, summo studio ad vitam æternā feruntur. 13 Prophetarūt, προεφήτευσαν. Futura tantùm vaticinati sunt, quæ nunc præsentia clarè & perspicuè cernūtur. Cæterùm hoc quoque vocabulū, tanquā Christianorū auribus familiarissimū, nō inuiti vsurpauimus. 14 Qui venturus erat, ὁ μέλλων ἔρχεσθαι. id est (vt suprà dixerat vno verbo) ὁ ἐρχόμενος. Hæc autem participia (vt rectè obseruat Erasmus) ad imperfectū etiā pertinēt. Itaq; nō rectè vertit Vulgata, Qui vēturus est.

16 Generationē hāc, γενεὰν ταύτην. id est, hoc hominū genus, tam præfractū & cōtumax. Nationis itaq; nomē plerūq; latius patet: quāuis quū familiarē huic genti peruicaciā exprobret, nationē hoc quoque loco nō ineptè possis interpretari. Sed vocabulū Hebræū דור, quod (vt ego quidē existimo) huic opponitur, ætatē propriè declarat: & deducitur non à generando, sed potius ab incolendo & habitando. Itaque significat hominum vniuersitatē, quæ eodē tēpore in orbe terrarū degit. Quamobrē etiam Ætatem cōuertimus infrà, cap.24.c.34.

Similis est, ὁμοία ἐστί. Genus hoc dicendi petitū est è medio, ac proinde spectanda est dicti sententia, non autē dictū ipsum. Neque enim Iudæi cōparantur puerulis, sed iis quos cōpellant pueruli, in hac similitudine. Solitos autē fuisse in plateis puerulos istiusmodi cantiunculis se oblectare probabile est, & Christū de industria sic voluisse Scribarū & Pharisæorum fastum deiicere. Sodalibus, τοῖς ἑταίροις. Vulgata, Coæqualibus, id est ὁμήλιξι.

17 Lamentati sumus, ἐθρηνήσαμεν, id est, Lugubres cantiones cecinimus. Vulg. Lamētauimus. Eras. Lugubria cecinimus: quod Græcis significat θρηνῳδεῖν. Cuius verbi vis optimè exprimitur Historiæ Æthiopicæ Heliodori lib.5. his verbis, ἤχθετο γυναικὸς λαθραῖόν τι καὶ γοερὸν, οἷον ἐαρινῆς ἀηδόνος ᾠδὴν, ἐν νυκτὶ μυρομένης. 18 Iohannes, Ἰωάννης. Quoddam exemplar addit πρὸς ὑμᾶς, Ad vos. 19 Edax, φάγος. Vulgata, Vorax, id est βορός. Erasmus, Comedonem. Sed hoc Comedonis vocabulum præterquā quòd est obsoletū, etiā plusculū aliquid declarat, eū videlicet qui bona & facultates suas abliguriat. Itaque Erasmus ipse infrà, Lucæ 7.e.34, Edacē interpretatur, nō Comedonē. Peccatorum, ἁμαρτωλῶν. Vide suprà, 9.b.10. Iustificata est, ἐδικαιώθη. Hoc vocabulū Theologis admodū familiare, quāuis nō eadē semper significatione accipiatur, tamē libēs amplector. Cæterùm quod paulo ante hæc eadē verba reperimus scriptū Lucæ cap.7.e.29, καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἀκούσας καὶ οἱ τελῶναι ἐδικαίωσαν τὸν θεόν, id est, Et omnis populus qui audierat, & publicani iustificarunt Deū: id (ni fallor) optimè hūc locum explicat. Ait enim Lucas publicanos & turbā iustificasse Deū. id est, agnouisse Dei sapientiā & bonitatē in Christo & Iohāne elucentē: vt meritò postea Christus Pharisæis exprobrans peruicaciā, dixerit iustificatā esse Sapiētiā à filiis suis. id est, eos demū qui verè filii sapiētiæ essent, id est sapiētes (ex Hebræo idiotismo, de quo sæpe iā diximus) Dei sapientiā agnoscere in eo quē Pharisæi cōtēnerēt. Iustificatur igitur Sapiētia à filiis suis, quū Euangeliū Christi recipitur. eáq; interpretatio optimè cohæret cū præcedētibus, præsertim si Lucas cū Matthæo cōiungatur. Quod etiā planius fiet si καὶ verteris Sed, vt nos fecimus. Nā illud ו Hebræorū (cui respōdet καὶ Græcorū) hāc etiā significationē admittit, vt manifestè apparet Act.10.d.28, & infrà, 12.v.39. Castellio cōuertit, Estq; suis aliena sapientia: cui nō assentior. Nam vt δικαιοῦσθαι fatear à Paulo etiam accipi pro ἐλευθεροῦσθαι, id est liberari,

Rom.6.b.7:tamen nemo non videt aliud esse liberari quàm alienum fieri,& hunc sensum parum cõuenire. Neque verò (vt ipse putat) cogimur in hanc sententiam descendere, quia scriptum est ἀπὸ non ὑπό. solent enim hæ particulæ permutari, vt apparet infrà, cap.16.c.21. item Marci 8.d.31, Lucæ 9.c.22,& 17.e.25. Sed & in veteribus synodis Græcè scriptis passim repetitur hæc formula, ἀπὸ πάσης συνόδου ἐλέγχθη. Suis, αὐτῆς. nempe τῆς σοφίας. Valla, Eius. refert enim ad γυναικῶν: sed perperam, ni fallor.

Græce		Beza		Vulgata	
Τότε ἤρξατο ὀνειδίζειν τὰς πόλεις ἐν αἷς ἐγένοντο αἱ πλεῖσται δυνάμεις αὐτοῦ, ὅτι οὐ μετενόησαν,	20	‖Tunc cœpit *ita* exprobrare vrbibus in quibus editæ fuerant plurimæ virtutes ipsius, quòd non resipuissent,	20	*Tūc cœpit exprobrare ciuitatibus in quibus factæ sunt plurimæ uirtutes eius, quia nō egissent pœnitentiam,*	Luc.10.c.13
Οὐαί σοι Χοραζίν, οὐαί σοι Βηθσαϊδάν· ὅτι εἰ ἐν Τύρῳ καὶ Σιδῶνι ἐγένοντο αἱ δυνάμεις αἱ γενόμεναι ἐν ὑμῖν, πάλαι ἂν ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ μετενόησαν.	21	Væ tibi Chorazin, væ tibi Bethsaidā: nā si in Tyro & Sidone editæ fuissēt virtutes quæ editæ sunt apud vos, olī cū sacco & cinere *sedentes* resipuissent.	21	*Væ tibi Chorozain, uæ tibi Bethsaida: quia si in Tyro & Sidone factæ essent uirtutes quæ factæ sūt ī uobis, olī in cilicio et cinere pœnitētiā egissēt.*	
Πλὴν λέγω ὑμῖν, Τύρῳ καὶ Σιδῶνι ἀνεκτότερον ἔσται ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως ἢ ὑμῖν.	22	Quinetiam dico vobis, Tyri & Sidonis tolerabilior erit cōditio in die iudicii q̃ vestra.	22	*Verūtamē dico uobis, Tyro & Sidoni remissius erit in die iudicii q̃ uobis.*	
Καὶ σὺ Καπερναοὺμ ἡ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθεῖσα, ἕως ᾅδου καταβιβασθήσῃ· ὅτι εἰ ἐν Σοδόμοις ἐγένοντο αἱ δυνάμεις αἱ γενόμεναι ἐν σοί, ἔμειναν ἂν μέχρι τῆς σήμερον.	23	Et tu Capernaum, quæ es vsque ad cælū sublata, vsque ad inferos depriméris. nam si Sodomis editæ fuissent virtutes quæ editæ sunt apud te, mā sissent vsque ad hodiernū diē.	23	*Et tu Capharnaū, nunquid usque in cælū exaltaberis? usque in infernū descēdes: quia si in Sodomis factæ fuissent uirtutes quæ factæ sūt in te, forte mā sissēt usq; ī hāc diē.*	
Πλὴν λέγω ὑμῖν ὅτι γῇ Σοδόμων ἀνεκτότερον ἔσται ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως ἢ σοί.	24	Quinetiam dico vobis, terræ Sodomorū tolerabilior erit conditio in die iudicii quā tua.	24	*Verūtamē dico uobis quia terræ Sodomorū remissius erit ī die iudicii quā tibi.*	
Ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἐξομολογοῦμαί σοι, πάτερ, κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι ἀπέκρυψας ταῦτα ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν, καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ νηπίοις.	25	‖In illo tēpore respōdēs Iesus dixit, Cōfiteor tibi Pater, Domine cæli & terræ, quòd abscōderis hæc à sapiētibus & intelligētibus, & ea detexeris infātibus.	25	*In illo tēpore respōdens Iesus dixit, Confiteor tibi Pater, Domine cæli & terræ, quia abscondisti hæc à sapiētibus & prudētibus, & reuelasti ea paruulis.*	Luc.10.d.21

20 Cœpit, ἤρξατο. Quoddam exemplar addit ὁ Ἰησοῦς, Iesus. Exprobrare, ὀνειδίζειν. Alibi idem verbum interpretati sumus Conuitiari: quæ interpretatio huic loco non conuenit.

21 Chorazin, Χοραζίν. In vno exemplari legimus Χοροζαΐν, sicut Vetus interpres cõuertit. Bethsaidan, Βηθσαϊδάν. In tribus exemplaribus scriptum erat Βηθσαϊδά. quod Vetus interpres sequutus est. Cum sacco & cinere *sedentes*, ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ. Particulam ἐν exprimo per σύν, id est Cum: & suppleo ex Lucæ 10.c.13, participium καθήμεναι, sedentes: quod etiam hoc loco adscriptum erat in vno exemplari. Illa autem enallage In pro Cum, etsi nata videtur ex Hebræorum idiotismo, cuius exemplum habes prorsus simile Nehem.10.a.1: tamen (vt alibi ostendimus) occurrit etiam interdum apud Græcos disertiores. Cæterùm fuisse veterum quoque hanc consuetudinem, inter profanas gentes, vt in graui luctu sese iacentes puluere & cinere aspergerēt, vel ex Homeri versiculis liquet Iliad.σ, quibus Achillem lugentem non tam describit quàm depingit eruditissimus poeta. Itémque ex istis Plutarchi περὶ δεισιδαιμονίας verbis, quibus superstitiosum quendam ita describit, ἔξω κάθηται, φησί, σακκίον ἔχων, ἢ περιεζωσμένος ῥάκεσι ῥυπαροῖς, πολλάκις δὲ γυμνὸς ἐν πηλῷ κυλινδούμενος. quæ cõsuetudo postea fuit ad pœnitentes, quos vocant, (vtinam maiore cum iudicio & feliciore exitu) traducta.

22 Quinetiam, πλήν. Hebraicè אך. Vulgata, Veruntamen. Erasmus, Attamē. Fateor enim hanc particulam absolutè positam plerunque idem valere quod ὅμως: (sicut accipitur Lucæ 10.b.11.d.20,& 22.c.22, & alibi aliquoties) sed interdum quoque poni videtur pro Sed (id est אבל) vt Lucæ 6.d.24, & 12.d.31, & 23.d.28. Hîc autem vsurpatur in ea specie correctionis qua vtimur quum superiora quidem minimè reprehendimus vt falsa, sed tamen amplificamus. Sic etiam omnino accipitur אך Psal.23.b.6, pro ἀλλὰ καί, & hîc quoque paulo pòst, versu 24,& infrà, 26.f.64. Nonnullis tamen placet illatiuam esse, pro eo quod Galli dicunt *Mais pourtant*, Itali autem *pero*. quo modo commodissimè exponi posse videtur Lucæ 6.e.35. Tolerabilior erit conditio, ἔσται ἀνεκτότερον. τὸ ἀνέχεσθαι inter cætera tolerare significat, idque (ni fallor) propria significatione. Vulg. Remissius. Erasmus, Tolerabilius. Ego perspicuitatis causa malui tolerabiliorem conditionem interpretari.

23 Capernaum, Καπερναούμ. In vno exemplari scriptum erat Καφαρναούμ, vt infrà quoque cap.17.d.24. Quæ es vsque, ἡ ἕως. In quodam exemplari legimus, μὴ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθήσῃ; ἕως ᾅδου καταβήσῃ. id est, Num vsque in cælum extolleris? vsque in infernum descēdes. sicut legit & interpretatus est Vetus interpres. Depriméris, καταβιβασθήσῃ. Vulgata, Descendes: legit enim καταβήσῃ. Porro verbum καταβιβάζω, est Ex alto deiicio: vt ἀναβιβάζω, quod ei opponitur, significat In altum attollo. Propriè, Descendere facio, & Ascendere facio. Itaque malui vertere Depriméris: quod & fecit Erasmus infrà, Lucæ 10.c.15. quo tamē loco Vetus interpres legisse videtur καταδυθήσῃ. vt qui interpretetur, Demergeris. Videtur autem esse allusio ad verba Esaiæ, 14.v.14, & 15. vt appareat prouerbialia fuisse hæc dicēdi genera. Mansissent, ἔμειναν ἄν. Vulgata, Fortè mansissent. Sed ἄν particula non semper est δυνητική, vt rectè annotat Valla, ex aliorum locorum collatione.

24 Tua, σοί. In vno exemplari legimus ὑμῖν. id est vobis.

25 Respondens, ἀποκριθείς. Atqui nemo eum interrogarat. Sciendum est igitur verbum ענה dici de omni continuatione orationis, etiamsi vnus & idem sit perpetuò loquutus. Sed tamen cognoscenda videtur historia ex Lucæ 10.c.17. Cōtigerūt enim hæc post septuaginta discipulos reuersos, quos verisimile est cum Iesu varios sermones habuisse. Inter loquendum igitur, quum Iesus ex discipulorum sermone intellexisset plebem auidè excepisse verbum Dei (quod à principibus & Pharisæis partim contemnebatur, partim etiam oppugnabatur)

tandem in hæc verba erupit. Confiteor tibi, ἐξομολογοῦμαί σοι. id est, Agnosco coram te. Vel, Gratias ago, vt recte explicat Erasmus. Nam apud Hebræos sic etiam accipitur verbum ידה in coniugatione hiphil. Est autem apostrophe ad Patrem, quũ antea Christus septuaginta illos discipulos alloqueretur. Itaque nõ tacet Lucas hæc dixisse Christum spiritu exultantem, & animi impetu correptum, quòd gloriam Patris videret mundo patefieri. quod non annotassem, nisi hoc quoque pertineret ad explicationem participii ἀποκριθεὶς, quod præcessit.
Intelligentibus, Συνετῶν. à Συνιέναι, vt rectè obseruauit Valla. Vulgata, Prudentibus. id est φρονίμοις. Dicuntur autem ista per concessionem. Tales enim oportuerat esse Scribas & Pharisæos, qui tamen erant omnium maximè rudes. Infantibus, νηπίοις. νήπιος Græcis dicitur à νὴ & εἰπεῖν, sicut Latinis Infãs ab in & fari, quod ad animũ transfertur. Itaque paruuli dicuntur qui alibi vocantur idiotæ & illiterati. Vulg. & Eras. Paruulis. Videtur autem Christus translatitiè alludere ad illud Dauidis, Psal. 8. a. 3, Ex ore infantium & lactentium perfecisti laudẽ tuam.

26 Ναὶ ὁ πατήρ, ὅτι οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου.

27 Πάντα μοι παρεδόθη ὑπὸ τοῦ πατρός μου· καὶ οὐδεὶς ἐπιγινώσκει τὸν υἱὸν εἰ μὴ ὁ πατήρ· οὐδὲ τὸν πατέρα τις ἐπιγινώσκει εἰ μὴ ὁ υἱός, καὶ ᾧ ἐὰν βούληται ὁ υἱὸς ἀποκαλύψαι.

Ioh. 3. d. 35 & 6. c. 46

28 Δεῦτε πρός με πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς.

29 Ἄρατε τὸν ζυγόν μου ἐφ' ὑμᾶς, καὶ μάθετε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι πρᾶός εἰμι, καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ· καὶ εὑρήσετε ἀνάπαυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν.

Ierem. 6. d. 16

30 Ὁ γὰρ ζυγός μου χρηστός, καὶ τὸ φορτίον μου ἐλαφρόν ἐστιν.

1. Iohan. 5. a. 3

Κεφάλαιον ιβʹ

1 Ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἐπορεύθη ὁ Ἰησοῦς τοῖς σάββασι διὰ τῶν σπορίμων· οἱ δὲ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπείνασαν, καὶ ἤρξαντο τίλλειν στάχυας, καὶ ἐσθίειν.

Mar. 2. d. 23 luc. 6. a. 1

26 ″Etiam ″Pater, ″quia ita placuit tibi.

27 ‖Omnia mihi tradita sunt à Patre meo: & nemo ″ nouit Filium nisi Pater, neque Patrem quisquam nouit nisi Filius, & cuicunque voluerit Filius retegere.

28 Venite ad me omnes ″qui fatigati estis & onerati, & ego faciam vt requiescatis.

29 Tollite iugum meum super vos, & discite à me quòd mitis sim & ″humilis corde: ‖& inuenietis requiem animabus vestris.

30 ‖Iugum enim meum ″ facile est, & onus meum leue est.

CAP. XII.

1 ″IN illo tempore ″ibat Iesus ″sabbatho per ″sata: discipuli verò ipsius esuriebant, cœperúntque vellere spicas, & edere.

26 Ita Pater, quoniam sic fuit placitum ante te.

27 Omnia mihi tradita sunt à Patre meo: & nemo nouit Filiũ nisi Pater: neque Patrẽ quis nouit nisi Filius, & cui uoluerit Filius reuelare.

28 Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis, & ego reficiam uos.

29 Tollite iugum meũ super uos, & discite à me, quia mitis sum & humilis corde: & inuenietis requiẽ animabus uestris.

30 Iugum enim meũ suaue est, & onus meum leue.

CAP. XII.

1 IN illo tempore abijt Iesus per sata sabbatho: discipuli autem eius esurientes cœperunt uellere spicas, & manducare.

26 Etiam, ναί. Particula est qua testatur Christus se in Patris consilio prorsus acquiescere. Pater, ὁ πατήρ. Pater vocandi casu, vt ὁ Θεός μου, Marci 15. c. 34. quo modo etiam à Paulo vsurpatur ad Rom. 8. c. 15, & Gal. 4. a. 6. sic infrà, 27. d. 29, & 40. Fortassis autem hîc est Hebræorum idiotismus, qui suo illo ה vtuntur partim pro nominatiuo articulo, partim pro vocãdi aduerbio. Sed & Atticos ita loqui obseruauim⁹. sic enim Aristoph. in Ranis, ὁ παῖς ἀκολούθει δεῦρο. Quia ita placuit tibi, ὅτι οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου. Particulam ὅτι, quam expunxit Erasmus, non puto abundare. Addit enim Christus causam cur Patris factũ probet, eam videlicet quæ apud Christianos omnes plurimum valere debet: id est Patris cælestis voluntatem. Cæterùm εὐδοκία id declarat quod Gallicè vocamus *bon plaisir*: & ἐγένετο εὐδοκία, periphrasis est verbi εὐδόκησε: de quo diximus suprà, 3. d. 17. Deinde alius est Hebraismus in ἔμπροσθέν σου, coram te. pro quo etiam dicunt In oculis tuis, pro Apud te, vel simplicis pronominis loco, sicut sumus interpretati.

27 Nouit, ἐπιγινώσκει. Alibi vsi sumus agnoscendi vocabulo pro ἐπιγινώσκειν: sed hîc videtur poni compositum pro simplici.

28 Qui fatigati estis, οἱ κοπιῶντες. Vulg. & Eras. Qui laboratis. Vide suprà, cap. 6. d. 28. Certè plus est κοπιᾶν quàm πονεῖν, si propriam vtriusque significationem spectemus: sicut etiam apud Latinos plusculum declarat fatigatum esse quàm laborare: quanuis interdum ista permutentur.

29 Humilis corde, ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ. id est ταπεινόφρων, vt interdum Græci vno vocabulo declarant. cui opponitur ὑπερήφανος, homo videlicet superbus & ferox. 30 Facile, χρηστός. id est quod facilè ferri & quo facilè vti possimus, παρὰ τὸ χρῆσθαι. Illud autem de quo tam multis differit Erasmus in hunc locum, nimirum qua ratione dicatur iugum Christi leue, planè explicatur 1. Ioh. 5. a. 2, & 3. Mandata eius (inquit) grauia non sunt: quia omne quod genitum est ex Deo, vincit mundum: & hæc est victoria quæ vincit mundum, fides nostra. Quisquis verò existimat ideo leue esse Christi iugum quòd Dei duntaxat amorem & proximi requirat, ille profectò seipsum ignorat, neque etiam nouit quod sit Legis & Euangelii discrimen.

IN CAPVT XII.

1 In illo tempore, ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ. siue Per id tempus. Hæc autem verba significant hanc historiam non narrari ex temporis serie, sicut etiam constat ex Luca & Marco. Ibat, ἐπορεύθη. id est ἐβάδιζεν. Sic enim hoc loco accipitur hoc verbum, & aoristus pro imperfecto positus videtur. Vulgata, Abiit, ἀπῆλθεν. Nonnulli vertunt per plusquãperfectum, Iuerat: sed non satis cõmodè, ni fallor. Sabbatho, τοῖς σάββασι. Erasmus interpretatur Sabbathis, & Veterem etiam interpretem reprehendit. Atqui plurale pro singulari positum esse, satis indicant sequentia. Neque est quòd de hebdomade intelligas. Nam de septimo demum die hîc agi, & eo quidem soleni, Lucas ostendit. neque hoc murmur Iudæorum alio die exoriri potuisset: siquidem non violassent Legem discipuli. Nam quòd Erasmus ait singulos dies hebdomadis fuisse sabbatha appellatos (quod etiam asserit Theophylactus infrà, cap. 28.) etiamsi verum esset, præsenti loco quadrare non posset. Sata, σπορίμων. Erasmus, Segetes. Illud propius abest à Græco.

2 Οἱ δὲ Φαρισαῖοι ἰδόντες εἶπον αὐτῷ, Ἰδοὺ, οἱ μαθηταί σου ποιοῦσιν ὃ οὐκ ἔξεστι ποιεῖν ἐν σαββάτῳ.

3 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Οὐκ ἀνέγνωτε τί ἐποίησε Δαβὶδ, ὅτε ἐπείνασεν αὐτὸς καὶ οἱ μετ᾽ αὐτοῦ;

4 Πῶς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἔφαγεν, οὓς οὐκ ἐξὸν ἦν αὐτῷ φαγεῖν, οὐδὲ τοῖς μετ᾽ αὐτοῦ, εἰ μὴ τοῖς ἱερεῦσι μόνοις;

5 Ἢ οὐκ ἀνέγνωτε ἐν τῷ νόμῳ, ὅτι τοῖς σάββασιν οἱ ἱερεῖς ἐν τῷ ἱερῷ τὸ σάββατον βεβηλοῦσι, καὶ ἀναίτιοί εἰσι;

6 Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι τοῦ ἱεροῦ μείζων ἐστὶν ὧδε.

7 Εἰ δὲ ἐγνώκειτε τί ἐστιν, Ἔλεον θέλω, καὶ οὐ θυσίαν, οὐκ ἂν κατεδικάσατε τοὺς ἀναιτίους.

8 Κύριος γάρ ἐστι καὶ τοῦ σαββάτου ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου.

9 Καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν, ἦλθεν εἰς τὴν συναγωγὴν αὐτῶν.

10 Καὶ ἰδοὺ, ἄνθρωπος ἦν τὴν χεῖρα ἔχων ξηράν. καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν, λέγοντες, Εἰ ἔξεστι τοῖς σάββασι θεραπεύειν; ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ.

11 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Τίς ἔσται ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος, ὃς ἕξει πρόβατον ἕν, καὶ ἐὰν ἐμπέσῃ τοῦτο τοῖς σάββασιν εἰς βόθυνον, οὐχὶ κρατήσει αὐτὸ καὶ ἐγερεῖ;

2 Pharisæi autem, quum *eos* vidissent, dixerunt ei, Ecce, discipuli tui faciunt ||quod nõ licet facere in sabbatho.

3 Ipse verò dixit eis, Non legistis quid fecerit|| Dauid, quum esuriret ipse, & ii qui erant cum eo?

4 Quomodo introierit domũ Dei, & panes propositionis ederit, quibus vesci non erat ipsi licitum, neque iis qui cum eo erãt, sed ||Sacerdotib⁹ solis?

5 Aut nõ legistis ||in Lege, sabbathis Sacerdotes in templo sabbathum profanare, & sine crimine esse?

6 Dico autem vobis, *quendam* templo maiorem hîc esse.

7 Quòd si nossetis quid sit, ||Misericordiam volo, & non sacrificium, non condemnassetis insontes.

8 Nam Dominus est etiam sabbathi, Filius hominis.

9 ||Et digressus illinc venit in synagogam eorum.

10 Et ecce, quidam *illic* erat manum habens aridam: & interrogarũt eum, dicentes, Licétne sabbathis *quempiam* sanare? vt accusarent eum.

11 Ipse verò dixit eis, Quis erit ex vobis qui habeat ouem vnã, &, si ea inciderit sabbatho in foueam, non apprehendat eam & erigat?

2 *Pharisæi autem uidentes dixerunt ei, Ecce, discipuli tui faciunt quod non licet eis facere sabbathis.* Deut.23.d.25

3 *At ille dixit eis, Non legistis quid fecerit Dauid quando esurijt, & qui cum eo erant?* 1.Reg.21.b.6

4 *Quomodo intrauit in domũ Dei, & panes propositionis comedit: quos nõ licebat ei edere, neque ijs qui cum eo erant, nisi solis Sacerdotibus?* Exo.29.e.33

5 *Aut non legistis in Lege, quia sabbathis Sacerdotes in templo sabbathũ uiolant, & sine crimine sunt?* Leuit.8.f.31 & 14.b.9 nume.28.b.9

6 *Dico autem uobis quia templo maior est hîc.*

7 *Si autẽ sciretis quid est, Misericordiam uolo, & non sacrificiũ, nũquam condẽnassetis innocentes.* Osee 6.c.7

8 *Dominus enim est Filius hominis etiam sabbathi.*

9 *Et quũ inde transisset, uenit in synagogã eorũ.* Mar.3.a.1 luc.6.a.6

10 *Et ecce, homo manum habens aridã: & interrogabant eum, dicentes, Si licet sabbathis curare? ut accusarent eum.*

11 *Ipse autem dixit illis, Quis erit ex uobis homo qui habeat ouem unam, &, si ceciderit hæc sabbathis in foueam, nónne tenebit & leuabit eam?*

2 Quum *eos* vidissent, ἰδόντες. Duo exemplaria addunt αὐτούς. id est eos. Licet, ἔξεστι. Vetus interpres addit αὐτοῖς eis: quod tamen videtur expungendum. Est enim generale sabbathi mandatum. In sabbatho, ἐν σαββάτῳ. In quodam exemplari legitur ἐν σάββασι, eodem tamen sensu: quod tamen satis indicat superiore loco esse numeri enallagen. quanuis hoc posteriore loco liceat interpretari sabbathis, plurali numero. Loquuntur enim Pharisæi in genere de quouis sabbatho.

4 Propositionis, προθέσεως. Hebræi panes facierum vocant, quòd coram Domino appositi, tota hebdomade manerent in aurea mensa huic cultui consecrata: sicut edixit Dominus Leuit. 24.a.6. Græci interpretes interdum etiam ἐνωπίους, interdum προκειμένους sunt interpretati. Quidam Latinè appositios non ineptè vocauit: maluimus tamen appellationem vulgò vsurpatam retinere. Sed, εἰ μή. Hebr. אם־לא pro Sed, vt Genes. 24.v.38. Vide Gal.2.c.16. Vulg. & Eras. Nisi, sententia & hoc loco & alibi sæpe deprauata.

5 Sabbathis, σάββασι. Nulla hîc est numeri enallage, quia de singulis sabbathis hoc intelligitur. Profanare, βεβηλοῦσι. Vulgata, Violant, quod latius patet, neque etiam conuenit. Sine crimine esse, ἀναίτιοί εἰσι. id est, extra culpam esse, vt qui in Legem non peccent. Est autem eiusmodi argumentum, Sacerdotes quũ Dei opus faciunt sabbatho, tamen Legem non violant. Itaque sabbathi Lege omnia opera non prohibẽtur sine exceptione. Quòd si Sacerdotes quominus sabbatho quiescerent excusabat templi cultus, multo magis ipse tẽpli & sabbathi Dominus, Dei opus faciẽs, sabbathi Lege non tenebatur. Apparet ergo Christũ propositam hypothesin ad thesin reuocare: & meritò quidem. Nam superstitiosè reprehensi fuerant discipuli à Pharisæis, ac proinde nulla excusatione egebant.

6 Maiorem, μείζων. Pleraque vetera exẽplaria & Theophylactus quoque legũt μεῖζον. id est maius quidpiam. Subauditur enim τι.

7 Non, οὐκ ἄν. Vulgata, Nũquam. id est οὐδέποτε. Erasmus, Nequaquam. Particula ἄν facit vt finitus modus pro optatiuo accipiatur: neque quicquam addit significationi vel negantis particulæ, vel sequentis verbi.

8 Etiam sabbathi, καὶ τοῦ σαββάτου. Deerat καὶ particula in veteribus exemplaribus: neque exprimitur à veteri interprete. Videtur tamen emphasin habere minimè negligendam. Vide Mar.2.v.28.

10 Erat, ἦν. Quatuor codices additum habebant ἐκεῖ, illic. Vetus interpres videtur neutrum legisse. Interrogarunt, ἐπηρώτησαν. Vulg. & Eras. Interrogabant, id est ἐπηρώτων. Licétne, εἰ ἔξεστι. Vulg. ad verbum, Si licet. Sed εἰ apud Græcos sæpe pro μὴ ponitur: quod imitantur etiam aliquãdo Latini, sed in subiectione tantùm. Terentius, Visam si domi est. Sanare, θεραπεύειν. Vulgata & Erasmus, Curare. Vide suprà, 4.d.23.

12 Πόσῳ οὖν διαφέρει ἄνθρωπος προβάτου; ὥστε ἔξεστι τοῖς σάββασι καλῶς ποιεῖν.

12 ¨Quantum autem homo præstat oui? Itaque licet sabbathis ¨benefacere.

12 *Quanto magis melior est homo oue? Itaque licet sabbathis benefacere.*

13 Τότε λέγει τῷ ἀνθρώπῳ, Ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου. Καὶ ἐξέτεινε· καὶ ἀποκατεστάθη ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη.

13 Tunc dicit ¨homini illi, Extende manum tuam. Et is extendit: éstque restituta sana vt altera.

13 *Tunc ait homini, Extende manum tuam. Et extendit: & restituta est sanitati sicut altera.*

14 Οἱ δὲ Φαρισαῖοι συμβούλιον ἔλαβον κατ᾽ αὐτοῦ ἐξελθόντες, ὅπως αὐτὸν ἀπολέσωσιν.

14 Pharisæi verò egressi ¨ceperunt consilium aduersus eum, ¨vt eum perderent.

14 *Exeuntes autem Pharisæi cõsiliũ faciebant aduersus eũ, quomodo perderent eum.*

15 Ὁ δὲ Ἰησοῦς γνοὺς ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν, καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοὶ, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτοὺς πάντας.

15 Iesus autem quum hoc nosset, secessit illinc, sequutáque est eum turba multa, sanauítque eos omnes.

15 *Iesus autem sciens recessit inde, & sequuti sũt eũ multi, & curauit eos omnes.*

16 Καὶ ἐπετίμησεν αὐτοῖς ἵνα μὴ φανερὸν αὐτὸν ποιήσωσιν·

16 Et ¨interminatus est eis ne ipsum palàm facerent.

16 *Et præcepit eis ne manifestum eum facerent.*

17 Ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος,

17 Vt impleretur quod dictum erat per Esaiam Prophetam, dicentem,

17 *Vt adimpleretur quod dictum est per Esaiam Prophetam, dicentem,*

Isaiæ 42.a.1

18 Ἰδοὺ ὁ παῖς μου, ὃν ᾑρέτισα· ὁ ἀγαπητός μου, εἰς ὃν εὐδόκησεν ἡ ψυχή μου· θήσω τὸ Πνεῦμά μου ἐπ᾽ αὐτὸν, καὶ κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἀπαγγελεῖ.

18 ‖Ecce ¨seruus meus, quem elegi: dilectus meus, in quo acquiescit anima mea: ponam Spiritum meum super eum, & ¨iudiciũ Gentibus annũtiabit.

18 *Ecce puer meus quem elegi: dilectus meꝰ, in quo bene complacuit animæ meæ: ponã Spiritum meũ super eũ, & iudiciũ Gentibus nuntiabit.*

19 Οὐκ ἐρίσει, οὐδὲ κραυγάσει, οὐδὲ ἀκούσει τὶς ἐν ταῖς πλατείαις τὴν φωνὴν αὐτοῦ.

19 Nõ litigabit, neque clamabit, neque audiet quisquam in plateis vocem eius.

19 *Non contendet, neque clamabit, neq; audiet aliquis in plateis vocẽ eiꝰ.*

20 Κάλαμον συντετριμμένον οὐ κατεάξει, καὶ λίνον τυφόμενον οὐ σβέσει· ἕως ἂν ἐκβάλῃ εἰς νῖκος τὴν κρίσιν·

20 Arundinem ¨quassatam non confringet, & linum fumigans nõ extinguet: vsquedum ¨proferat ad victoriam iudicium:

20 *Arundinem quassatam non confringet, & linum fumigans non extinguet: donec eijciat ad victoriã iudicium:*

12 Quantum autem, πόσῳ οὖν. Particulam οὖν non memini alibi legere in assumptione argumenti positam pro ἀλλὰ, vel δέ. Apparet tamen omnino ita esse accipiendam hoc loco, quum statim subiiciatur argumenti conclusio. Benefacere, καλῶς ποιεῖν. Erasmus, Beneficio afficere. id est ἀγαθοεργεῖν, vel ἀγαθοποιεῖν.

13 Homini illi, τῷ ἀνθρώπῳ. Additum habebant duo exemplaria ἐξηραμμένην ἔχοντι τὴν χεῖρα, arefactam manum habenti. quod tamen satis intelligitur præposito articulo quem expressimus.

14 Ceperunt, ἔλαβον. Vulgata, Fecerunt. Legimus etiam in vno exemplari ἐποίησαν. id est, consilium indixerunt: sicut dicunt Græci ἐκκλησίαν ποιεῖν. Sic etiam Marci 3.a.6, συμβούλιον ἐποίουν. Vt, ὅπως. Vel quomodo. id est πῶς, indefinitè acceptum. Sic Demosthenes, σκοπεῖτε ὅπως τοὺς λόγους ἐροῦσι.

16 Interminatus est, ἐπετίμησεν. id est, additis minis vetuit. Vulgata, Præcepit. ad verbum, Increpauit. Vide suprà 8.c.26. Terentius, Interminatus sum ne faceres.

18 Seruus meus, ὁ παῖς μου. Nonnulli filiũ conuertunt: alii puerũ, ambigua voce. nam apud Græcos ὁ παῖς vocabulum est ambiguum. Alii & puerum & filium interpretantur. Sic enim citat Cyprianus libello aduersus Iudæos, vt Erasmus obseruauit. Sed Cyprianum constat hunc locum ita citasse vt de verbis ipsis Prophetæ non fuerit solicitus: quod etiam Euangelistæ plerunque faciunt, sicut vel ex hoc loco apparet. Certè apud Hebræos עבד semper pro seruo, nunquam (quod sciam) pro filio ponitur: quanuis aliud sentiat Erasmus, qui etiam existimat filii vocabulum melius Christo conuenire. Nam, inquit, non defuerunt apud Græcos qui serui vocabulum vererentur tribuere Filio Dei, quorũ est Chrysostomus. Atqui ita loquitur ipse Paulus Philip. 2.a.7, quum dicit Filium Dei se exinaniuisse, forma serui accepta. Neque verò à serui nomine abhorruit Latinus interpres, quoties in aliis eiusdem Prophetæ locis Christus παῖς vocatur. Et hoc quoque videtur ad immensam ipsius bonitatem magnopere pertinere. Denique non patitur Hebrææ linguæ ratio (quantum intelligo) vt filium vertamus.

Iudicium Gẽtibus annuntiabit, κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἀπαγγελεῖ. Iudicii appellatione compositum statum intelligit: quia videlicet à Christo vera religio erat inter Gentes promulganda, eiectis superstitionibus. quod vbicunque fit, ibi regnare dicitur Dominus & iudicare, id est rebus præesse & moderari.

20 Quassatam, συντετριμμένον. Virgil. primo Æneidos, Quassatam ventis liceat subducere classem. Quassatum autem Latinis est quod vernaculo sermone dicimus *froissé* aut *escaché*. Erasmus, Comminutam: id est contritam. quæ propria est verbi συντετριμμένον significatio. Sed hîc accipi pro quassatam indicat verbum sequens. Nam qui fieri potest vt quod iam comminutum est & cõtritum, confringas? Itaque grammatici Hebræi ex hoc Prophetæ loco differentiam esse ostendunt inter רצץ & שבר, quòd illud non declaret penitus cõterere & comminuere. Proferat, ἐκβάλῃ (vt infrà versiculo 35, pro ἐκπέμπῃ καὶ προφέρῃ) id est, pronuntiet & ferat, sed cum vi quadam, (frustra videlicet obsistente Satana & mundo) iudicium ac sententiam, qua se victorem declaret omnium inimicorum suorum. Tunc enim rebellium colla confringet, non iam clemens & humilis, sed seuerus iudex, & maiestate plenus. Vulgata & Erasmus ad verbum, Eiiciat. In Hebræo pro εἰς νῖκος legitur לאמת. id est εἰς ἀλήθειαν. Sed (vt antè dixi) Euangelista sententiam spectat, singula verba non numerat. Iustinus quoque in dialogo cum Tryphone, duas affert huius loci Græcas interpretationes, quarum neutra cum hac consentit in verbis.

Καὶ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιοῦσι.

Τότε προσηνέχθη αὐτῷ δαιμονιζόμενος, τυφλὸς καὶ κωφός· καὶ ἐθεράπευσεν αὐτόν, ὥστε τὸν τυφλὸν καὶ κωφὸν καὶ λαλεῖν καὶ βλέπειν.

Καὶ ἐξίσταντο πάντες οἱ ὄχλοι, καὶ ἔλεγον, Μήτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς Δαβίδ;

Οἱ δὲ Φαρισαῖοι ἀκούσαντες εἶπον, Οὗτος οὐκ ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια εἰ μὴ ἐν τῷ Βεελζεβοὺλ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων.

Εἰδὼς δὲ ὁ Ἰησοῦς τὰς ἐνθυμήσεις αὐτῶν, εἶπεν αὐτοῖς, Πᾶσα βασιλεία μερισθεῖσα καθ' ἑαυτῆς, ἐρημοῦται· καὶ πᾶσα πόλις ἢ οἰκία μερισθεῖσα καθ' ἑαυτῆς, οὐ σταθήσεται.

Καὶ εἰ ὁ σατανᾶς τὸν σατανᾶν ἐκβάλλει, ἐφ' ἑαυτὸν ἐμερίσθη· πῶς οὖν σταθήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ;

Καὶ εἰ ἐγὼ ἐν Βεελζεβοὺλ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, οἱ υἱοὶ ὑμῶν ἐν τίνι ἐκβάλλουσι; διὰ τοῦτο αὐτοὶ ὑμῶν ἔσονται κριταί.

Εἰ δὲ ἐγὼ ἐν πνεύματι Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, ἄρα ἔφθασεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

Ἢ πῶς δύναταί τις εἰσελθεῖν εἰς τὴν

21 Et in eius nomine Gentes sperabunt.

22 ‖Tunc oblatus est ei dæmoniacus cæcus & mutus: & sanauit eum, adeo vt qui cæcus ac mutus *fuerat*, & loqueretur & videret.

23 Et obstupuit tota turba, dicebátque, Nónne iste est filius ille Dauid?

24 Pharisæi verò, quum hæc audissent, dicebant, ‖Iste nõ eiicit dæmonia nisi per Beelzebul principem dæmoniorum.

25 Iesus autem, quũ sciret cogitationes eorum, dixit ei, Omne regnũ dissidens aduersus sese, vastatur: & omnis vrbs aut domus dissidens aduersus seipsam, non stabit.

26 Sed si Satanas Satanam eiicit, aduersus seipsum dissidet: quomodo ergo stabit regnum eius?

27 Et, si ego per Beelzebul eiicio dæmonia, filii vestri per quem eiiciunt? propterea ipsi erunt vestri iudices.

28 Sin autem per spiritũ Dei ego eiicio dæmonia, nempe peruenit ad vos regnum Dei.

29 Nam quomodo potest ali-

21 Et in nomine eius Gentes sperabunt.

22 Tunc oblatus est ei dæmonium habens, cæcus & mutus: & curauit eum, ita ut loqueretur & uideret. Suprà 9.d.32 luc.11.b.14

23 Et stupebant omnes turbæ, & dicebant, Nunquid hic est filius Dauid?

24 Pharisæi autem audientes dixerunt, Hic non eijcit dæmones nisi in Beelzebub principe dæmoniorum. Suprà 9.d.34 mar.3.c.22 luc.11.c.17

25 Iesus autem, sciens cogitationes eorum, dixit eis, Omne regnum diuisum contra se, desolabitur: & omnis ciuitas uel domus diuisa contra se, non stabit.

26 Et si Satanas Satanam eijcit, aduersus se diuisus est: quomodo ergo stabit regnum eius?

27 Et, si ego in Beelzebub eijcio dæmones, filij uestri in quo eiiciunt? ideo ipsi iudices uestri erunt.

28 Si autem ego in Spiritu Dei eiicio dæmones, igitur peruenit in uos regnum Dei.

29 Aut quomodo potest

21 Et in eius nomine, καὶ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. Omissa est hoc loco pars altera huius versiculi, ita vt legitur in Hebræis: siue quòd Euangelistæ non soleant singulis verbis insistere, siue librarii culpa, qui, propterea quòd nomen κρίσιν & superiorem versiculum & istius priorem partem terminat, idcirco facilè potuit inter scribendum integram lineam prætermittere. quod quàm sæpe librariis vsuuenerit, norunt optimè qui veteres codices manuscriptos cum excusis comparant. Deinde pro, Et in eius nomine Gentes sperabunt, legitur in Hebræo, Et legem eius insulæ expectabunt: sed eâdem manente sententia.

22 Oblatus est, προσηνέχθη. Erasmus, Adductus est. id est προσήχθη. Vide Mar.7.d.32. Qui cæcus ac mutus *fuerat*, τὸν τυφλὸν καὶ κωφόν. Vetus interpres hæc non legit.

23 Obstupuit, ἐξίσταντο. id est ἐξεπλήσσοντο. Latinum vocabulum nullum habeo quo vno possit Græcum illud ἐξίστασθαι satis exprimi. Significat autem præ admiratione apud se non esse, & de statu mentis deiici. Vide Marci 2.b.12. Nónne, μήτι. Vulg. Nunquid. Erasmus, Num: quæ particulæ ita quærunt vt subintelligatur negatio. Itaque non videtur huic loco satis conuenire. Filius ille, ὁ υἱός. In Complutensi editione legitur ὁ Χριστὸς ὁ υἱός. id est, Christus ille filius.

24 Per Beelzebul, ἐν τῷ Βεελζεβοὺλ. Vulgata ad verbum, In Beelzebub. Erasmus, Præsidio Beelzebub. Vide suprà, 9.d.34.

25 Quum sciret, εἰδώς. In secundo exemplari scriptum erat ἰδὼν, quum vidisset. Dissidens, μερισθεῖσα. Vulgata & Erasmus, Diuisum. id est διαιρεθεῖσα. quod non satis conuenit, si Latinæ linguæ vsum spectes. Nam diuisum esse aut partitum, idem hîc valet ac dissidere, siue in varias partes ac factiones scissum esse: sicut è contrario dicuntur vnum esse quibus optimè inter se conuenit. Itaque τὸ μερίζειν hac significatione respondet Hebræo verbo פלג. Vastatur, ἐρημοῦται. Erasmus, Desolatur: quod est translatitium, & μονοῦσθαι significat: vnde μεμονωμένη dicitur vidua, quæ sola relicta est, 1.Tim.5.a.5.

26 Sed si, καὶ εἰ. Vulg. & Eras. ad verbum, Et si. Ego verò omnino puto καὶ pro ἀλλὰ positum, cuius particulæ vsus est in assumptione argumentorum.

27 Filii vestri, οἱ υἱοὶ ὑμῶν. Heb. id est vestri, siue vestrates: siue de discipulis Christi hoc intelligamus, siue de exorcistis illis, quorum exemplum refertur Act.19.v.13. Eiiciunt, ἐκβάλλουσι. In duobus exẽplaribus scriptum erat ἐκβαλοῦσι, eiicient? Ipsi erunt vestri iudices, αὐτοὶ ὑμῶν ἔσονται κριταί. Erasmus, Ipsi iudicabunt de vobis. id est, αὐτοὶ κρινοῦσιν ὑμᾶς. Familiaris autem est hæc loquendi formula sacris scriptoribus, qua dicitur aliquis eum iudicare cuius vitia suæ virtutis exemplo etiam tacens coarguit: quo modo accipiendum est quod paulo pòst de regina Austri commemoratur.

28 Sin autem, εἰ δέ. Ita loquuntur Latini quum alterum si præcessit. & hoc dicendi genus melius respondet Græcis quàm illud Quòd si, quo vtitur Erasmus. Nempe, ἄρα. Vulgata, Igitur. Eras. Ergo. id est οὖν.

29 Nam, ἤ. Vulgata, Aut: quod non conuenit huic loco. Erasmus, Alioqui. Particulam autem ἤ interdum

poni ἀἰπολογικῶς, Budæus prolatis exemplis ostendit. Sed hoc ego adiicio, in eo duntaxat argumenti genere vsurpari quod ab absurdo ducitur, quantum quidem ego potui obseruare.

οἰκίαν τοῦ ἰσχυροῦ, καὶ τὰ σκεύη αὐτοῦ διαρ-
πάσαι, ἐὰν μὴ πρῶτον δήσῃ τὸν ἰσχυρόν, καὶ
τότε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ διαρπάσει;

30 Ὁ μὴ ὢν μετ' ἐμοῦ, κατ' ἐμοῦ ἐστι· καὶ
ὁ μὴ συνάγων μετ' ἐμοῦ, σκορπίζει.

31 Mar.3.d.28 luc.12.b.10 1.ioh.5.d.13 Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, πᾶσα ἁμαρτία
καὶ βλασφημία ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώ-
ποις· ἡ δὲ τοῦ Πνεύματος βλασφημία οὐκ
ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις.

32 Καὶ ὃς ἂν εἴπῃ λόγον κατὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ
ἀνθρώπου, ἀφεθήσεται αὐτῷ. ὃς δ' ἂν εἴ-
πῃ κατὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, οὐκ ἀφε-
θήσεται αὐτῷ οὔτε ἐν τούτῳ τῷ αἰῶνι, οὔ-
τε ἐν τῷ μέλλοντι.

33 Ἢ ποιήσατε τὸ δένδρον καλόν, καὶ τὸν
καρπὸν αὐτοῦ καλόν· ἢ ποιήσατε τὸ δέν-
δρον σαπρόν, καὶ τὸν καρπὸν αὐτοῦ σαπρόν.
ἐκ γὰρ τοῦ καρποῦ τὸ δένδρον γινώσκεται.

34 Γεννήματα ἐχιδνῶν, πῶς δύνασθε ἀ-
Luc.6.g.45 γαθὰ λαλεῖν πονηροὶ ὄντες; ἐκ γὰρ τοῦ πε-
ρισσεύματος τῆς καρδίας τὸ στόμα λαλεῖ.

quis ingredi domum " validi
alicuius, & " vasa eius diripere,
nisi primò vinxerit validum
illũ, & tũc domũ illius diripiet?

30 Qui non est mecum, aduer
sum me est: & qui non cogit
mecum, spargit.

31 ‖Propterea dico vobis, quod-
uis peccatũ & " blasphemia re-
mittetur hominibus: blasphe-
mia verò " in Spiritum non re-
mittetur hominibus.

32 Et quisquis " loquutus fuerit
aduersus Filium hominis, re-
mittetur ei: quisquis autem fue
rit loquutus aduersus Spiritũ
sanctum, non remittetur ei ne-
que " in hoc seculo, " neque in
futuro.

33 Aut " facite arborem bonã,
& fructum eius bonum: aut fa
cite arborem putrem, & fructũ
eius putrem. nam è fructu ar-
bor cognoscitur.

34 Progenies viperarum, quo-
modo " possitis bona loqui, quũ
sitis mali? ‖nam ex abundantia
"cordis os loquitur.

quisquam intrare in domum fortis, & uasa eius diripere, nisi prius alligauerit fortem, & tunc domum illius diripiet?

30 Qui non est mecum, contra me est: & qui non congregat mecũ, spargit.

31 Ideo dico uobis, Omne peccatum & blasphemia remittetur hominibus: Spiritus autem blasphemia non remittetur.

32 Et quicunque dixerit uerbum contra Filiũ hominis, remittetur ei: qui autẽ dixerit contra Spiritum sanctum, non remittetur ei neque in hoc seculo, neque in futuro.

33 Aut facite arborem bonam, & fructum eius bonum: aut facite arborem malam, & fructum eius malum. siquidem ex fructu arbor agnoscitur.

34 Progenies uiperarum, quomodo potestis bona loqui, quum sitis mali? ex abundantia enim cordis os loquitur.

Validi *alicuius*, τοῦ ἰσχυροῦ. Vulgata, Fortis: de quo diximus suprà, 3.c.11. Validum quoque omnes τὸν ἰσχυρὸν infrà interpretãtur, 14.d.30. Erasmus, Potentis. id est δυνατοῦ, quod ad copias & facultates potius refertur. Cæterùm articulus significationem habet quã grammatici vocant ἀόριστον, id est infinitam. Itaque adieci particulam *alicuius*.

Vasa, σκεύη. id est res & supellectilem omnem, siue instrumentum: quo modo etiam vasorum vocabulum à Latinis accipi videtur, quum dicunt Colligere vasa, id est res suas. Fluxit autem hoc dicendi genus ab Hebræis, apud quos כלי quoduis instrumentum atque adeo supellectilem declarat, vt Ezech.12.a.4.

31 Blasphemia, βλασφημία. Erasmus, Conuitium. Quidam Maledictum. Vocabulum Græcum quid valeat, & cur seruare illud maluerimus, antè diximus 9.a.3. In Spiritum, τοῦ Πνεύματος. Spiritus, nimium obscurè. Malui igitur subaudire præpositionem κατὰ, vt suprà, 10.a.1. Quod sit autem peccatum in Spiritum sanctum, exposui 1.Ioh.5.v.16.

32 Loquutus fuerit, εἴπῃ λόγον. Vide suprà, 8.a.8. In hoc, ἐν τούτῳ. In decem vetustis exemplaribus scribitur ἐν τῷ νῦν αἰῶνι. id est in præsenti seculo. Neque in futuro, οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι. id est, neque in vita, neque post mortem. Notum enim est cuiuis Christiano, duplicis vitæ siue duplicis seculi mentionem fieri in sacris literis: quorum vnum ab eo die incipit quo nascimur, & huius vitæ spatio terminatur: alterũ verò propriè ab eo die quo morimur initium capit, estque infinitum. Cæterùm quia peccatorum remissio, quam quispiam in ipso mortis articulo consequitur, propriè respicit futurũ seculum, ideo (opinor) dicit Christus fore vt blasphemia in Spiritum sanctum neque in hac vita constitutis, neque etiam morientibus (id est nunquam) remittatur: quum alioquin multa peccata in hac vita remittãtur, (vt 2.Samuelis 12.d.13) & rursus multorum absolutio in extremum vitæ momentum differatur. Præterea quanuis nulla peccata post mortem propriè remittãtur, sed vel in vita, vel in ipsa morte: tamen quia huius remissionis plenum fructum non percipient fideles nisi ab extremo illo die iudicii futuri, videtur quodammodo ipsa peccatorũ remissio in illum diem differri, ac vicissim declaratio eorum quæ non fuerint remissa. Neque nouum est hoc loquendi genus, quum fere semper soleat Spiritus sanctus, quoties agitur vel de salute nostra, vel de exitio diaboli & reproborum, nos in extremum illum diem perinde reiicere acsi interim neque Dei gloria fruerentur electorum animæ, neque cruciatum vllum sentirent reprobi. Quod vtrunque quum falsum sit, apparet & remissionem & condemnationem in futurum seculum reiici, propterea quòd eo die Dominus planè sua iudicia reuelabit & exequetur. Sic ergo loquitur Paulus Rom.2.a.5, & 1.Cor.1.a.8, & 5.a.5, & 2.Cor.5.b.10, & 2. Tim.4.b.8, & alibi. Sic etiam Petrus 1.Epist.1.a.5. Itaque futurum seculum, siue à die mortis singulorum, siue à die iudicii supremi, siue ab vtroque, diuersa tamen ratione inchoatur: & nimium sunt inepti qui volunt ex hoc loco purgatorium illum ignem extruere.

33 Facite, ποιήσατε. id est, ponite vel statuite, in vestris videlicet de me sermonibus. Argumẽtatur enim Iesus (vt mihi quidem videtur) ab effectu ad causam. Calumniabantur ipsius miracula Pharisæi: respondet Iesus fuisse in primis de homine (id est de se) iudicandum, vt sicut ex arbore fructum, sic ex homine ipso facta æstimarent. At illi contrà, quum nihil haberent quod in Christi moribus possent arguere (erat enim eius vita penitus inculpata) tamen mirifica illa ipsius facta carpebant tanquam diabolica. Simul autem Christus eorum hypocrisin coarguit.

34 Possitis, δύνασθε. Vulgata & Erasmus ad verbum, Potestis. Sed res ipsa apertè ostendit indicatiuum

pro optatiuo positum esse. Sic Aristoteles, οὐδὲν πώποτε ζῶον ἐγένετο, ὃ τὸ μὲν εἶδος ἔσχεν ἑτέρου ζώου, τὴν δὲ διάνοιαν ἄλλου. pro, ὅ ἔιη ἂν ἔχον. Gregorius de Baptismate, οὐδὲν τῷ Θεῷ μέγα ὃ μὴ καὶ πένης δίδωσι. pro, δοίη ἄν. quæ exẽpla obseruauit Budæus ille Græcæ linguæ doctissimus. Cordis, τῆς καρδίας. Hoc quidem deerat in plerisque vetustis exemplaribus, sed omnino tamen videtur addendum. Significatur enim, ex corde, tanquam penu, deprõmi quæcunque homines dicunt aut faciunt. Thesaurum enim mox vocat quod intus reconditum est.

35 Ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ
θησαυροῦ τῆς καρδίας ἐκβάλλει τὰ ἀγα-
θά· καὶ ὁ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πονη-
ροῦ θησαυροῦ ἐκβάλλει πονηρά.
36 Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι πᾶν ῥῆμα ἀργόν, ὃ
ἐὰν λαλήσωσιν οἱ ἄνθρωποι, ἀποδώσουσι
περὶ αὐτοῦ λόγον ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως.
37 Ἐκ γὰρ τῶν λόγων σου δικαιωθήσῃ, καὶ
ἐκ τῶν λόγων σου καταδικασθήσῃ.
38 Τότε ἀπεκρίθησάν τινες τῶν Γραμμα-
τέων καὶ Φαρισαίων, λέγοντες, Διδάσκα-
λε, θέλομεν ἀπὸ σοῦ σημεῖον ἰδεῖν.
39 Ὁ δέ, ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Γενεὰ
πονηρὰ καὶ μοιχαλὶς σημεῖον ἐπιζητεῖ, καὶ
σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτῇ, εἰ μὴ τὸ ση-
μεῖον Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου.
40 Ὥσπερ γὰρ ἦν Ἰωνᾶς ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ
κήτους τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας, οὕτως
ἔσται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς
γῆς τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας.
41 Ἄνδρες Νινευῖται ἀναστήσονται ἐν τῇ

35 Bonus homo è bono thesau
ro cordis profert bona: & ma-
lus homo ex malo thesauro
profert mala.
36 Sed dico vobis, quodcũque
verbum "otiosum loquuti fue
rint homines, "de eo reddituros rationem in die iudicii.
37 Ex sermonibus enim tuis
"iustificaberis, "& ex sermoni-
bus tuis condemnaberis.
38 Tunc "responderũt quidam
è Scribis ac Pharisæis, dicen-
tes, Magister, ‖" velimus ex te si
gnum videre.
39 Ipse verò respondens dixit
eis, "Natio "mala & "adulterina
signũ " requirit: " sed signũ nõ
dabitur ei nisi signum illud Io
næ Prophetæ.
40 ‖Sicut enim fuit Ionas in vẽ
tre ceti "tres dies & tres noctes,
ita erit Filius hominis " in cor
de terræ tres dies & tres no-
ctes.
41 "Nineuitæ "resurgent in iudi-

35 *Bonus homo de bono thesauro cordis profert bona: & malus homo de malo thesauro profert mala.*
36 *Dico autem uobis quoniam omne uerbum otiosum quod loquuti fuerint homines, reddent rationẽ de eo in die iudicij.*
37 *Ex uerbis enim tuis iustificaberis, & ex uerbis tuis condemnaberis.*
38 *Tunc responderunt ei quidã de Scribis & Pharisæis, dicentes, Magister, uolumus à te signũ uidere.*
39 *Qui respondens ait illis, Generatio mala & adultera signũ quærit, & signũ non dabitur ei, nisi signũ Ionæ Prophetæ.*
40 *Sicut enim fuit Ionas in uentre ceti tribus diebus & tribus noctibus, sic erit Filius hominis in corde terræ tribus diebus & tribus noctibus.*
41 *Viri Niniuitæ surgent*

Infrà 16.a.1
luc.11.c.29
1.Cor.1.c.22

Ionæ 2.a.1

36 Otiosum, ἀργόν. In quodam exemplari pro ἀργὸν scriptum erat πονηρόν, id est malum. Rursus in alio neutrum scriptum erat. sed receptam lectionem maximè probo. Argumentatur enim Christus à comparatis, cõparans peccatorum maxima cum minimis: quæ tamen tam parua esse non possint quin reddenda sit eorum ratio, nisi Christi satisfactionem amplectamur. Otiosos autem sermones vocat, vanas & inutiles nugas, cuiusmodi sunt pleraque in quibus plurimi totam vitam consumunt. De eo, περὶ αὐτοῦ. Erasmus particulam περὶ iunxit cum præcedentibus, eodem tamen sensu seruato.

37 Iustificaberis, δικαιωθήσῃ. id est absoluêris. Opponitur enim τῷ καταδικάζεσθαι. Itaque inepti sunt qui ex hoc loco & similibus conantur operum iustitiam (id est qualitatẽ, qua in nobis coram Deo iusti simus) stabilire: quum iustificari hoc loco non significet iustum fieri, sed iustum declarari. Diuersum autem est illud ex quo iusti simus, ab ipsius iustitiæ testimonio: & tota Scriptura testatur nos, quum in nobis iusti non simus, in Christo tamen (qui est iustitia nostra) per fidem apprehenso, iustificari. id est, pro iustis censeri, ac proinde absolui. Sed hæc fides ex ipsius fructibus (id est ex operibus) censetur, nempe vt vera distinguatur à falsa & adulterina. Et ex, καὶ ἐκ. In vno exemplari scriptum erat ἢ ἐκ, vel ex: fortassis rectius. Quanquam in hoc dicendi genere καὶ pro ἢ interdũ accipitur. Aristoteles, ἡ ἀρετὴ μετὰ λύπης καὶ ἡδονῆς. Sic etiam accipi videtur Rom. 4.c.13.

38 Responderunt, ἀπεκρίθησαν. Erasmus, Interrogarunt. id est ἐπηρώτησαν. Velimus, θέλομεν. Vulg. & Eras. Volumus. quod nimium imperiosè dictum videtur.

39 Natio, γενεά. Vulgata & Erasmus, Generatio. Ego illud malui vsurpare quod planum est, & vocabulum Græcum optimè exprimit, hoc quidem loco. nam γενεὰ etiam alia interdum declarat, nempe & progeniẽ & ætatem, vt alibi obseruauimus. Quinetiam Erasmus ipse nationẽ interpretatus est infrà, Lucæ 11.d.29. Mala, πονηρά. Erasmus, Praua. Ego verò malui semper eodem modo: quãuis fortassis rectius verterimus sceleratã. Adulterina, μοιχαλίς. vel adultera. Vsitatum enim est Scripturæ, adulteros vocare omnes eos qui à vero Dei cultu deficiũt: inter quos præcipuè numerãdi sunt hypocritæ. Mihi vidétur tamẽ hîc potius Iudæi vocari spurii & degeneres, quos Hebræi vocãt בני נכר, & Græci generali nomine ἀλλοτρίους. Sed adulterii nomen optimè conuenit, quoniam ratio habenda est promissionis Abrahamo factæ, & semini eius, videlicet legitimo, non adulterino. Requirit, ἐπιζητεῖ. Vulgata & Erasmus, Quærit. Sed aliqua est emphasis præpositionis ἐπί, adeo vt etiã pro desiderare, & summo studio aliquid efflagitare, ἐπιζητεῖν à Græcis, & requirere à Latinis vsurpetur. Sed signum, καὶ σημεῖον. Iterum καὶ pro ἀλλά. vt suprà, 11.v.19, & Act. 10.v.28.

40 Tres dies, τρεῖς ἡμέρας. Vulg. & Eras. Tribus diebus. Sed miror cur constructionẽ mutarint, quũ præsertim grammatici omnes testentur tempus continuum (cuius hîc est magna emphasis) quarto casu declarari. In corde, ἐν τῇ καρδίᾳ. Hebraicè בלב, id est intra. Nam apud Hebræos cor pro medio accipitur, & ad res etiam inanimas transfertur, vt Exodi 15.a.8. quod in vernaculo sermone imitamur, vt quum dicimus, *Le cœur du bois*, *Le cœur de la pomme*. Sed & medium pro intimo vsurpatur omnibus linguis. Cor autem terræ vocat sepulchrũ, quoniam qui sepulti sunt, velut in terræ visceribus sunt absorpti. Docet itaque Christus resurrectionẽ suã fore istis perfidis & impiis omniũ signorũ vice, idque in eorum perniciem. Quod autem ad trinoctii supputationẽ attinet, coniungenda est nox cum die, vt ipsius appendix: sicut suo loco ostendemus.

41 Nineuitæ, ἄνδρες Νινευῖται. Illud ἄνδρες addere fere solent Græci, Latini prætermittunt. Hebræi quo-

que addunt, sed primitiuis, non deriuatiuis. dicunt enim Viri Nineuæ. sicut Viri Ierusalem. Hoc autem annotaui, quia nonnullos video parum appositè, arrepta occasione ex hac particula, quibusdam locis de humanæ vitæ conditione differere. Resurgent, ἀναστήσονται. Vel Surgent, vt pro simplici accipiatur, atque referatur ad iudiciorum consuetudinē. Solent enim assurgere qui in publicis cœtibus aliquid sunt dicturi. quò respexit Christus. Nisi malimus ad ipsam resurrectionem hoc referre. nam certum est hìc agi de extremo iudicio.

Ionæ 3.b.5

κρίσει μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινοῦσιν αὐτήν· ὅτι μετενόησαν εἰς τὸ κήρυγμα Ἰωνᾶ· καὶ ἰδού, πλεῖον Ἰωνᾶ ὧδε.

3.Reg.10.a.1, 2.paral.9.a.1

42 Βασίλισσα νότου ἐγερθήσεται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινεῖ αὐτήν· ὅτι ἦλθεν ἐκ τῶν περάτων τῆς γῆς ἀκοῦσαι τὴν σοφίαν Σολομῶντος· καὶ ἰδού, πλεῖον Σολομῶντος ὧδε.

43 Ὅταν δὲ τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα ἐξέλθῃ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, διέρχεται δι' ἀνύδρων τόπων, ζητοῦν ἀνάπαυσιν, καὶ οὐχ εὑρίσκει.

44 Τότε λέγει, Ἐπιστρέψω εἰς τὸν οἶκόν μου, ὅθεν ἐξῆλθον. Καὶ ἐλθὸν εὑρίσκει σχολάζοντα, σεσαρωμένον, καὶ κεκοσμημένον.

Heb. 6.a.4, & 10.e.26, 2.pet.2.d.20

45 Τότε πορεύεται, καὶ παραλαμβάνει μεθ' ἑαυτοῦ ἑπτὰ ἕτερα πνεύματα πονηρότερα ἑαυτοῦ· καὶ εἰσελθόντα κατοικεῖ ἐκεῖ, καὶ γίνεται τὰ ἔσχατα τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου χείρονα τῶν πρώτων. οὕτως ἔσται καὶ τῇ γενεᾷ ταύτῃ τῇ πονηρᾷ.

Mar.3.d.31, luc.8.c.20

46 Ἔτι δὲ αὐτοῦ λαλοῦντος τοῖς ὄχλοις, ἰδού, ἡ μήτηρ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ εἱστήκεισαν ἔξω, ζητοῦντες αὐτῷ λαλῆσαι.

47 Εἶπε δέ τις αὐτῷ, Ἰδού, ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοί σου ἔξω ἑστήκασι, ζητοῦντές σοι λαλῆσαι.

48 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε τῷ εἰπόντι αὐτῷ, Τίς ἐστιν ἡ μήτηρ μου, καὶ τίνες εἰσὶν οἱ ἀδελφοί μου;

cio cū natione hac, "& condemnabunt eam: ‖quòd ipsi resipuerint ad prædicationem Ionæ: & ecce, plus quàm Ionas *est* in hoc loco.

42 ‖Regina "Austri surget in iudicio cum natione hac, & condemnabit eam: quòd venerit à" terminis terræ vt audiret sapientiam Solomonis, & ecce, plus q̃ Solomō *est* in hoc loco.

43 Cæterùm quū impurus spiritus exierit ab homine, ambulat per arida loca, quærens requiem, & non inuenit.

44 Tunc dicit, Reuertar domū meam, vnde exiui. Et quum venit, inuenit *eam* vacantē, "versam & ornatam.

45 Tunc proficiscitur & accipit secum septē alios spiritus "peiores quàm ipse *sit*: & "ingressi habitāt illic, ‖fitque" vltima cōditio hominis illius deterior priore. ita etiam erit nationi huic malæ.

46 ‖"Quum autē adhuc loqueretur turbæ, ecce, mater & fratres eius stabant foris, quærentes eius colloquium.

47 Dixit autem ei quidam, Ecce, mater tua & fratres tui foris stant, quærentes "tuum colloquium.

48 Ipse verò respondens dixit illi qui *hoc* ei dixerat, Quæ est mater mea, "& q̃ sunt fratres mei?

in iudicio cū generatione ista, & condemnabūt eā: quia pœnitentiā egerunt in prædicatione Ionæ: & ecce, plus quàm Ionas hîc.

42 *Regina Austri surget in iudicio cum generatione ista, & condemnabit eam: quia uenit à finibus terræ audire sapientiam Salomonis: & ecce, plus quā Salomō hîc.*

43 *Quum autem immundus spiritus exierit ab homine, ambulat per loca arida quærēs requiem, & non inuenit.*

44 *Tunc dicit, Reuertar in domum meam unde exiui. Et ueniens, inuenit eam uacantem, scopis mundatam & ornatam.*

45 *Tunc uadit, & assumit septem alios spiritus secū nequiores se: & intrantes habitant ibi: & fiunt nouissima hominis illius peiora prioribus. sic erit & generationi huic pessimæ.*

46 *Adhuc eo loquente ad turbas, ecce, mater eius et fratres stabāt foris, quærentes loqui ei.*

47 *Dixit autem ei quidam, Ecce, mater tua & fratres tui foris stāt, quærentes te alloqui.*

48 *At ipse respondens dicēti sibi, ait, Quæ est mater mea, & qui sunt fratres mei?*

Et condemnabunt, καὶ κατακρινοῦσι. Vide Rom.2.v.27.

42 Austri, νότου. id est meridiei. Ea verò 1.Reg.10, Regina Sabæ vocatur, quam nonnulli volunt fuisse Meroes insulæ metropolin, ex Iosephi authoritate, qui hanc reginam ipsi quoque Ægypto præfuisse tradit. At ego Iosepho non possum in eo assentiri, quum nihil impediat quominus hæc potius accipiamus de Sabæorum regione, apud omnes authores celebri: cuius etiam situm (si diligenter metiamur) comperiemus esse aut eiusdē, aut certè nō multum diuersæ à Iudæa longitudinis: hoc est, sub eodem fere meridiano ac Iudæam: (æquales enim locorum longitudines definiunt geographi, quum loca ipsa sub vno & eodem meridiano sita sunt) adeo vt Sabæorum regionis situs, habita ratione Iudææ, si tprorsus meridionalis. Terminis, περάτων. id est extremis. Cicero, Quum nullum tot calamitatibus & ærumnis terminum inueniremus. Vulg. & Eras. Finibus. id est ὅρων. Indicant autem etiā ista hanc reginā è Sabæa potius quàm Meroe aduenisse. Sita enim est Sabæa & Saba eius metropolis in extremo Arabiæ felicis littore, non procul ab ipsis sinus Arabici faucibus.

44 Versam, σεσαρωμένον. à Verrendo, non à Vertendo: quo participio idonei authores vtuntur. Vulgata, Scopis mundatam. Erasmus, Scopis purgatam.

45 Peiores, πονηρότερα. Ita vertimus, ne à nobis dissidere videamur. Alioqui enim suprà admonuimus, πονηρὸν amplius aliquid significare quàm κακὸν: vt mihi minimè displiceat Erasmi versio, qui interpretatur Sceleratiores. Vulgata, Nequiores: quod propriè libidinosiores declarat. Ingressi, εἰσελθόντα. Erasmus, Ingressus, εἰσελθὸν, quod testatur se legisse in quodam exemplari. Vltima conditio, τὰ ἔσχατα. Vulgata, Nouissima hominis illius. Erasmus, Postrema illius hominis. Mihi verò visum est hoc dicendi genus perobscurum.

47 Tuum colloquium, σοὶ λαλῆσαι. Vulgata & Erasmus ad verbum, Tibi loqui. In vno exemplari legimus σ' ἰδεῖν, videre te.

48 Et qui, καὶ τίνες. Erasmus, Aut qui. id est ἢ τίνες.

Καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπὶ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, εἶπεν, Ἰδοὺ ἡ μήτηρ μου, καὶ οἱ ἀδελφοί μου.

Ὅστις γὰρ ἂν ποιήσῃ τὸ θέλημα τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς, αὐτός μου ἀδελφός, καὶ ἀδελφή, καὶ μήτηρ ἐστί.

Κεφάλαιον ιγ.

Ἐν δὲ τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐξελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ τῆς οἰκίας, ἐκάθητο παρὰ τὴν θάλασσαν.

Καὶ συνήχθησαν πρὸς αὐτὸν ὄχλοι πολλοί, ὥστε αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον ἐμβάντα καθῆσθαι. καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν εἱστήκει.

Καὶ ἐλάλησεν αὐτοῖς πολλὰ ἐν παραβολαῖς, λέγων, Ἰδοὺ ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπείρειν·

Καὶ ἐν τῷ σπείρειν αὐτόν, ἃ μὲν ἔπεσε παρὰ τὴν ὁδόν· καὶ ἦλθε τὰ πετεινά, καὶ κατέφαγεν αὐτά.

Ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὰ πετρώδη, ὅπου οὐκ εἶχε γῆν πολλήν· καὶ εὐθέως ἐξανέτειλε, διὰ τὸ μὴ ἔχειν βάθος γῆς·

Ἡλίου δὲ ἀνατείλαντος ἐκαυματίσθη, καὶ διὰ τὸ μὴ ἔχειν ῥίζαν, ἐξηράνθη.

Ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὰς ἀκάνθας, καὶ ἀνέβησαν αἱ ἄκανθαι, καὶ ἀπέπνιξαν αὐτά.

Ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὴν γῆν τὴν καλήν, καὶ ἐδίδου καρπόν, ὃ μὲν ἑκατόν, ὃ δὲ ἑξήκοντα, ὃ δὲ τριάκοντα.

Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

49 Et protensa manu sua in discipulos suos, dixit, Ecce mater mea & fratres mei.

50 Quisquis enim fecerit quod vult Pater meus qui est in cælis, is est meus frater, & soror, & mater.

CAP. XIII.

1 ILLo verò die egressus Iesus domo, sedit iuxta mare.

2 Et coacta est ad eum turba multa, adeo vt nauigium ingressus sederet. tota autem turba "supra littus stabat.

3 Et loquutus est eis multa "per parabolas, dicens, Ecce, "*quidam* qui seminabat exiit ad seminandum:

4 Et "in seminando, alia quidem ceciderunt iuxta viam: & venerunt volucres, & deuorauerunt ea.

5 Alia verò ceciderunt "in petrosa, vbi non habebant terrã multam: & statim exorta sunt, propterea quòd non habebãt profundam terram:

6 Sole autem exorto "torrefacta sunt, "& propterea quòd nõ habebant radicem, exaruerũt.

7 "Alia verò ceciderunt in spinas: & "ascenderunt spinæ, & suffocarunt ea.

8 Alia verò ceciderunt in terram bonam: & ediderunt fructum, aliud quidem "centena, aliud verò sexagena, aliud verò tricena.

9 Qui habet aures ad audiendum, audiat.

49 Et extendens manum in discipulos suos, dixit, Ecce mater mea & fratres mei.

50 Quicunque enim fecerit uoluntatem patris mei qui in cælis est, ipse meus frater & soror & mater est.

CAP. XIII.

1 IN illo die exiens Iesus de domo, sedebat secus mare. Mar.4.a.1 luc.8.a.5

2 Et congregatæ sunt ad eum turbæ multæ, ita ut in nauiculam ascendens sederet. & omnis turba stabat in littore.

3 Et loquutus est eis multa in parabolis, dicens, Ecce, exiit qui seminat seminare:

4 Et dum seminat, quædam ceciderunt secus uiam: & uenerunt uolucres cæli, & comederunt ea.

5 Alia autem ceciderunt in petrosa, ubi non habebant terram multam, & cõtinuò exorta sũt, quia non habebant altitudinẽ terræ.

6 Sole autem orto æstuauerunt, & quia non habebat radicem, aruerũt.

7 Alia autem ceciderũt in spinas, & creuerunt spinæ, & suffocauerunt ea.

8 Alia autem ceciderunt in terram bonam, & dabant fructũ, aliud centesimum, aliud sexagesimum, aliud tricesimum.

9 Qui habet aures audiendi, audiat.

IN CAPVT XIII.

2 Supra littus, ἐπὶ τὸν αἰγιαλόν. Vulgata & Erasmus, In littore. id est ἐν τῷ αἰγιαλῷ.

3 Per parabolas, ἐν παραβολαῖς. id est per comparationes & similitudines. Vocabulum autem Græcum seruaui, ipsi etiam vulgo satis iam familiare. *Quidam* qui seminabat, ὁ σπείρων. Vulgata, Qui seminat. Ad verbum, Seminans. Sciendum est autem articulum hoc loco, (cui respondet apud Hebræos litera ה præfixa verbis & participiis) esse ἀόριστον, id est indefinitum: quasi dixisset σπείρων τις. id est, quidam qui sementem faciebat.

4 In seminando, ἐν τῷ σπείρειν. Terentius, In agendo partem ostendent. Vulgata, Dum seminat. Erasmus, Quum seminaret.

5 In petrosa, ἐπὶ τὰ πετρώδη. Erasmus, In loca saxosa. Illud propius abest à Græco, & frequenter etiam apud Plinium occurrit.

6 Torrefacta sunt, ἐκαυματίσθη. Erasmus, Exusta sunt, Veterem etiam interpretem (cui potius subscribo) reprehendens. Atqui si exusta erant, cur adderet exaruisse? Adde quòd τὸ καῦμα ardorem & æstum declarat, à quo deducitur καυματίζεσθαι, id est ardore exhauriri, æstuare, & æstu nimio torreri. Vertimus autem Torrefacta sunt, potius quàm Æstuarunt: quòd æstus propriè de calore humido, eóque suffocante aut præfocante potius dicatur. hoc est, de eo qui vdo cælo sudorem nimium exprimendo, nostra corpora penitus resoluit. Vernacula lingua dicimus, *Vne chaleur soubs nue & estouffee.* Quanquam etiam æstus de ardore solis dicitur: sed vocabuli propriam significationem obseruandam putaui. Et propterea quòd non, καὶ διὰ τὸ μή. Sic etiam Erasmus superiore versiculo.

7 Alia verò, ἄλλα δέ. Eras. Alia rursus. id est ἄλλα πάλιν. Assurrexerunt, ἀνέβησαν. id est excreuerunt. Plinius (quem sequor) hac significatione vti solet Assurgendi vocabulo.

8 Centena, ἑκατόν. Vulgata, Centesimum. id est ἑκατοστόν. Erasmus, Centuplum. id est ἑκατονταχοῦν, vt loquitur Theophrastus. Ad verbum, Centum, vt subaudias grana. Sed præstat primarios numeros pro deriuatis interpretari, ex Hebræorum more.

Καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ εἶπον αὐτῷ, Διατί ἐν παραβολαῖς λαλεῖς αὐτοῖς;

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ὅτι ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, ἐκείνοις δὲ οὐ δέδοται.

Infra 25.c.29

Ὅστις γὰρ ἔχει, δοθήσεται αὐτῷ, καὶ περισσευθήσεται· ὅστις δὲ οὐκ ἔχει, καὶ ὃ ἔχει, ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ.

Διὰ τοῦτο ἐν παραβολαῖς αὐτοῖς λαλῶ, ὅτι βλέποντες οὐ βλέπουσι, καὶ ἀκούοντες οὐκ ἀκούουσιν, οὐδὲ συνιοῦσι.

Esa.6.c.9
mar.4.b.12
luc.8.b.10
iohan.12.f.40
act.28.f.26
rom.11.a.8

Καὶ ἀναπληροῦται ἐπ' αὐτοῖς ἡ προφητεία Ἡσαΐου ἡ λέγουσα, Ἀκοῇ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε· καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε.

Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσὶ βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν· μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῖς ὠσὶν ἀκούσωσι, καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσι, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς.

Ὑμῶν δὲ μακάριοι οἱ ὀφθαλμοί, ὅτι βλέπουσι· καὶ τὰ ὦτα ὑμῶν, ὅτι ἀκούει.

10 Tunc accedentes discipuli dixerunt ei, Quare per parabolas loqueris eis?

11 Ipse verò respondens dixit eis, Quia vobis datū est nosse mysteria regni cælorum, illis autem non est datum.

12 ‖Quisquis enim habet, dabitur ei, & reddetur abundantior: quisquis autem non habet, etiā quod habet tolletur ab eo.

13 Propterea per parabolas loquor eis, quia videntes non vident, & audientes non audiunt, nec intelligunt.

14 ‖Itaque completur in ipsis prophetia Esaiæ, quæ dicit, Auditu audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & nō cernetis.

15 Pinguefactum est enim cor populi huius, & auribus grauiter audierunt, & oculis suis conniuerunt: nequando cernant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & conuertantur, & sanem eos.

16 Vestri verò beati sunt oculi, quòd cernant: & aures vestræ, quòd audiant.

10 *Et accedentes discipuli dixerunt ei, Quare in parabolis loqueris eis?*

11 *Qui respondens ait illis, Quia uobis datum est nosse mysteria regni cælorum, illis autem non est datum.*

12 *Qui enim habet, dabitur ei, & abundabit: qui autem non habet, & quod habet, auferetur ab eo.*

13 *Ideo in parabolis loquor eis, quia uidentes non uident, & audientes non audiunt, neque intelligunt.*

14 *Et adimpletur in eis prophetia Esaiæ, dicens, Auditu audietis, & non intelligetis: & uidētes uidebitis, & nō uidebitis.*

15 *Incrassatum est enim cor populi huius, & auribus grauiter audierūt, & oculos suos clauserūt: nequādo uideant oculis, & auribus audiāt, & corde intelligāt, & cōuertantur, & sanē eos.*

16 *Vestri autē beati oculi, quia uident: & aures uestræ, quia audiunt.*

11 Quia, ὅτι. Erasmus omisit hanc particulam tanquam redundantem, vt sæpe aliàs πλεονάζει. Mihi autem videtur causæ vim habere hoc loco, & cum superiore interrogatione cohærere. Itaque puto rectè expressam esse a Vetere interprete. Mysteria, μυστήρια. id est arcana. Hîc quoque vocabulum Græcum seruaui, sed quo frequenter Cicero etiam ipse vtitur. Illis autē non est datum, ἐκείνοις δὲ οὐ δέδοται. In duobus exemplaribus scriptum erat, ἐκείνοις δὲ ἐν παραβολαῖς, Illis verò per parabolas. quod est in Luca.

12 Reddetur abundantior, περισσευθήσεται. Sic rectè Erasmus, vt ostenderet non significari simplicem abundantiam, sed incrementum. Neque enim statim abundat cuius facultates auctæ sunt. Quod habet, ὃ ἔχει. id est, quod se putat habere, Luc.8.vers.18. Euanida sunt enim Dei dona in reprobis, de quibus nihilominus superbiunt.

13 Quia, ὅτι. In sexto exemplari scriptū erat, ἵνα βλέποντες μὴ βλέπωσι, καὶ ἀκούοντες μὴ ἀκούωσι, μηδὲ συνιῶσι. Καὶ τότε πληρωθήσεται αὐτοῖς. Id est, Vt videntes (nam hîc accipitur βλέπειν pro ὁρᾶν) non videant, & audientes non audiant, neque intelligant. Tunc igitur implebitur eis.

14 Auditu, ἀκοῇ. Sic rectius conuertit Vetus interpres quàm Erasmus, qui Auribus interpretatur, quasi scriptum sit ἀκοαῖς: & apud Esaiam non אזנים, sed שמוע. Est autem hæc Hebraica phrasis, audiendo audire, & videndo videre, omnibus (vt existimo) satis nota. Audietis, ἀκούσετε. In duobus exemplaribus scriptum erat, ἀκούσητε καὶ βλέψητε. id est, audiatis & videatis: quod melius quadrat cum Hebræis. Quanquam hæc etiam futura indicatiui possumus per imperandi modum vertere: hoc modo, Auditu audite, & ne intelligite: & videntes videte, & ne cernite. Est enim familiarissima Hebræis hæc enallage. Quod autem attinet ad οὐ μὴ, quanuis plerunque sint hæ particulæ negantes (sicut annotat Erasmus, & Budæus quoque in Commentariis linguæ Græcæ) tamen interdum etiam ἀπαγορευτικῶς ponuntur. Euripides, οὐ μὴ ἐρεῖς, nequaquam dixeris. Aristoph. νεφέλαις, Οὐ μὴ σκώψῃς, μηδὲ ποιήσῃς ἅπερ οἱ τρυγοδαίμονες οὗτοι. id est, Nequaquam irriseris, neque feceris quæ fæculēti isti dii solent. Sic etiam commodius accipi posse videtur Gal.5.c.16. Non cernetis, οὐ μὴ ἴδητε. vel, Non perspicietis. Vulgata, Nō videbitis. Erasmus rectè mihi videtur distinxisse τὸ ἰδεῖν à βλέπειν. Nam hoc quidem loco, τὸ βλέπειν videtur simpliciter accipi pro eo quod Latini dicunt Videre, quod longè minus est quàm ἰδεῖν, id est perspicere & cernere. Hoc enim est potius animi quàm oculorum: sicut plus est intelligere quàm audire. Sed tam commodo & apto vocabulo non potest notari hæc differentia in aurium sensu. Nam συνιέναι, semper est mentis, quum vtrunque illud de oculis propriè dicatur. Fateor tamen hanc differentiam perpetuam nō esse. Siquidem etiam duobus versiculis sequentibus ἀκούειν dici videtur non de simplici auditione, sed de eo quod quum audieris, intelligas: contrà τὸ βλέπειν, versiculo 16, pro Cernere: versiculo autem 17, ἰδεῖν & βλέπειν de externa visione dicuntur, sine vllo discrimine. Hæc autem annotaui, partim nequis temere putet quicquam mutatum: partim quòd ista verborum notione videtur hic locus nonnihil illustrari.

15 Pinguefactū est, ἐπαχύνθη. Vulg. & Eras. Incrassatū est: quod nō memini legere apud idoneos authores. Testantur autem physiognomi cor magnum & obesum declarare ingenium hebes & stolidum. Oculis suis conniuerunt, τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν. Occludendi vocabulum (quo vtuntur Vetus interpres & Erasmus) nimium latè patet: quum καμμύειν pro καταμύειν Græcis propriè de oculis dicatur, sicut apud Latinos Conniuere. Conuertātur, ἐπιστρέψωσι. Iam antè admonuimus שוב (id est cōuerti) idem valere quod μετανοεῖν. i. resipiscere.

17 Ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν ὅτι πολλοὶ προφῆται καὶ δίκαιοι ἐπεθύμησαν ἰδεῖν ἃ βλέπετε, καὶ οὐκ εἶδον· καὶ ἀκοῦσαι ἃ ἀκούετε, καὶ οὐκ ἤκουσαν.

18 Ὑμεῖς οὖν ἀκούσατε τὴν παραβολὴν τοῦ σπείροντος.

19 Παντὸς ἀκούοντος τὸν λόγον τῆς βασιλείας καὶ μὴ συνιέντος, ἔρχεται ὁ πονηρὸς, καὶ ἁρπάζει τὸ ἐσπαρμένον ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ. οὗτός ἐστιν ὁ παρὰ τὴν ὁδὸν σπαρείς.

20 Ὁ δὲ ἐπὶ τὰ πετρώδη σπαρεὶς, οὗτός ἐστιν ὁ τὸν λόγον ἀκούων, καὶ εὐθὺς μετὰ χαρᾶς λαμβάνων αὐτόν.

21 Οὐκ ἔχει δὲ ῥίζαν ἐν ἑαυτῷ, ἀλλὰ πρόσκαιρός ἐστι· γενομένης δὲ θλίψεως ἢ διωγμοῦ διὰ τὸν λόγον, εὐθὺς σκανδαλίζεται.

22 Ὁ δὲ εἰς τὰς ἀκάνθας σπαρεὶς, οὗτός ἐστιν ὁ τὸν λόγον ἀκούων· καὶ ἡ μέριμνα τοῦ αἰῶνος τούτου, καὶ ἡ ἀπάτη τοῦ πλούτου συμπνίγει τὸν λόγον, καὶ ἄκαρπος γίνεται.

17 ‖Amen enim dico vobis, multi Prophetæ & iusti desiderarunt videre quæ videtis, & non viderunt:& audire quæ auditis,& non audierunt.

18 Vos igitur audite parabolã eius qui seminat.

19 ‖″Quoties quispiam audit″sermonẽ de regno illo,& nõ intelligit, venit″ille Malus, &″rapit ″quod satũ est in corde ipsius: is est qui iuxta viam″semen excepit.

20 Qui verò in petrosa semen excepit, is est qui sermonem audit,& eum statim cum gaudio accipit:

21 Non habet autem radicem in sese,sed″temporarius est: ortáque″ oppressione″ vel persequutione propter sermonem, statim offenditur.

22 Qui verò in spinas semẽ excepit, is est qui sermonem audit:″sed solicitudo seculi huius,& ″ fallacia diuitiarũ suffocat″sermonem,& fit″infructuosus.

17 Amen quippe dico uobis quia multi Prophetæ & iusti cupierunt uidere quæ uidetis, & non uiderunt: & audire quæ auditis,& non audierunt. Luc.10.d.24

18 Vos ergo audite parabolam seminantis.

19 Omnis qui audit uerbum regni & non intelligit,uenit Malus, & rapit quod seminatum est in corde eius. hic est qui secus uiam seminatus est. Mar.4.b.15 luc.8.b.11

20 Qui autem super petrosa seminatus est,hic est qui uerbum audit,& cõtinuò cum gaudio accipit illud:

21 Non habet autem in se radicem,sed est temporalis: facta autem tribulatione & persequutione propter uerbum,continuò scandalizatur.

22 Qui autem seminatus est in spinis,hic est qui uerbum Dei audit:& solicitudo seculi istius, & fallacia diuitiarũ suffocat uerbum,& sine fructu efficitur.

19 Quoties quispiam audit, παντὸς ἀκούοντος. Vulgata, Omnis qui audit.id est, πᾶς ὁ ἀκούων. Erasmus, Quũ quiuis audit. Ad verbum,Omni audiente. Sed constat huiusmodi casus absolutos in particulam Quum resolui solere. Hoc autem loco particula vniuersalis addita participio, exprimenda fuit. Itaque pro Quum dixi Quoties :& verbo præposui particularem Quispiam: quoniam τὸ καθόλου existimo referri ad tempus, orationem autem ipsam,quod ad subiectum attinet,potius indefinitam esse quàm vniuersalem. Neque enim παντὸς ἀκούοντος declarat Omnibus audientibus, sed Quoties aliquis audit. Sermonẽ de regno illo, τὸν λόγον τῆς βασιλείας. Vulgata, Verba regni. Erasmus ad verbum, Sermonem regni: quod mihi visum est obscurum. Dicimus enim Latinè Sermonem de re aliqua fieri, non alicuius rei: & rursus, Sermo eius dicitur à quo,non de quo habetur. Itaque haud satis scio quò respexerit ille qui nuper Sermonem regium conuertit. Nam etsi hæc est consuetudo Hebræi sermonis vt genitiuos appellatiuorum pro adiectiuis vsurpẽt,hoc tamen perpetuum non est,quum sæpe appellatiua vim suam conseruent. Deinde prætermittendus non fuit articulus, quo ostenditur de certo regno hìc agi, nempe cælesti & æterno: quam tamen emphasin non putauimus vbique obseruandam. Ille Malus, ὁ πονηρός. Erasmus rectè articulum expressit: & haud scio an in Dominica oratione addendus fuerit. Nos tamen illic noluimus quicquam mutare, nequis offenderetur. Rapit, ἁρπάζει. In quodam exemplari legitur αἴρει, tollit. Quod satum est, τὸ ἐσπαρμένον. Satio ista ad auditionẽ duntaxat refertur, absque intelligentia, quanuis fiat cordis mentio. Nam siue semen excipiatur animo, siue minus, qui seminat, semper animo seminat. Semen excepit, σπαρείς. Ad verbũ, Satus. Nam homo satus hìc dicitur eadem ratione qua satũ agrum vocamus qui semen excepit: vt rectè obseruat Erasmus.

21 Temporarius, πρόσκαιρος. Vulg. Temporalis: quod etiam vocabulum pro eo quod nonnisi ad tempus perseuerat, à Quintiliano vsurpatur lib.6.cap.10. Illud autem apud vtrunque Plinium frequenter occurrit. Deinde quum vulgò in scholis opponantur temporalia spiritualibus, studui amphiboliam vitare. Oppressione, θλίψεως. Vulg. Tribulatione, id est τρίψεως, potius quàm θλίψεως. Eras. Afflictione. Sed afflictus magis propriè dicitur ὁ καταβεβλημένος. Affligere enim significat prosternere, & ad terram dare ita vt elidas: quod Græci dicunt προσπαράσσειν καὶ προσρηγνύειν. At θλίβειν significat πιέζειν, & tam arctè aliquid stringere vt opprimas. Itaque afflictionis nomen exprimit quidẽ rem ipsam, sed non ita videtur Græco vocabulo respondere. Vel, ἢ. In quinto exemplari scriptum erat καὶ, &c.

22 Sed, καί. Vulgata & Erasmus, Et. Respondet autem particula καὶ Hebræorum literæ ו, quæ interdum etiam ponitur pro אבל, id est Sed: vt Genes.42.b.10. Et vsus etiam erat Euangelista in superiore membro particula δέ: & ita Vetus ipse interpres conuertit 1.Iohan.2.c.20. Sed de hac enallage sæpe iam dictum est à nobis. Fallacia, ἀπάτη. Ἀπατᾶν significat extra viam ducere, & facere vt aliquis à via aberret, vt annotauit Erasmus: sed Latinum verbum non addidit: id autem est Seducere, eadem prorsus translationis ratione. Sed seductionem pro fallacia vix Latinè dicas. Sermonem, τὸν λόγον. Quoddam exemplar addit τοῦτον, hunc. Infructuosus, ἄκαρπος. Vulgata, Sine fructu, impropriè. potest enim aliquid sine fructu esse quod tamen non sit infructuosum. Exemplo nobis est salix, quam Homerus appellat ὠλεσίκαρπον, quasi frugiperdam dicas, quæ tamen propterea infructuosa non est. Erasmus, Infrugifer: quod vocabulum non memini legere apud idoneos authores: quanquam frugifer dicatur Lucano libro primo, Quantis frugifero quercus sublimis in agro.

Ὁ δὲ ἐπὶ τὴν γῆν τὴν καλὴν σπαρείς, οὗτός ἐστιν ὁ τὸν λόγον ἀκούων καὶ συνιών, ὃς δὴ καρποφορεῖ, καὶ ποιεῖ, ὁ μὲν ἑκατόν, ὁ δὲ ἑξήκοντα, ὁ δὲ τριάκοντα.

Ἄλλην παραβολὴν παρέθηκεν αὐτοῖς, λέγων, Ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ σπείροντι καλὸν σπέρμα ἐν τῷ ἀγρῷ αὐτοῦ.

Ἐν δὲ τῷ καθεύδειν τοὺς ἀνθρώπους ἦλθεν αὐτοῦ ὁ ἐχθρός, καὶ ἔσπειρε ζιζάνια ἀνὰ μέσον τοῦ σίτου καὶ ἀπῆλθεν.

Ὅτε δὲ ἐβλάστησεν ὁ χόρτος, καὶ καρπὸν ἐποίησε, τότε ἐφάνη καὶ τὰ ζιζάνια.

Προσελθόντες δὲ οἱ δοῦλοι τοῦ οἰκοδεσπότου, εἶπον αὐτῷ, Κύριε, οὐχὶ καλὸν σπέρμα ἔσπειρας ἐν τῷ σῷ ἀγρῷ; πόθεν οὖν ἔχει τὰ ζιζάνια;

Ὁ δὲ ἔφη αὐτοῖς, Ἐχθρὸς ἄνθρωπος τοῦτο ἐποίησεν. Οἱ δὲ δοῦλοι εἶπον αὐτῷ, Θέλεις οὖν ἀπελθόντες συλλέξωμεν αὐτά;

Ὁ δὲ ἔφη, Οὔ· μήποτε συλλέγοντες τὰ ζιζάνια, ἐκριζώσητε ἅμα αὐτοῖς τὸν σῖτον.

Ἄφετε συναυξάνεσθαι ἀμφότερα μέχρι τοῦ θερισμοῦ· καὶ ἐν τῷ καιρῷ τοῦ θερισμοῦ ἐρῶ τοῖς θερισταῖς, Συλλέξατε πρῶτον τὰ ζιζάνια, καὶ δήσατε αὐτὰ εἰς δέσμας, πρὸς τὸ κατακαῦσαι αὐτά· τὸν δὲ σῖτον συναγάγετε εἰς τὴν ἀποθήκην μου.

Mar.4.d.30 luc.13.d.18

Ἄλλην παραβολὴν παρέθηκεν αὐτοῖς, λέγων, Ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν κόκκῳ σινάπεως, ὃν λαβὼν ἄνθρωπος ἔσπειρεν ἐν τῷ ἀγρῷ αὐτοῦ·

Ὃ μικρότερον μέν ἐστι πάντων τῶν σπερμάτων· ὅταν δὲ αὐξηθῇ, μεῖζον τῶν λαχάνων ἐστὶ, καὶ γίνεται δένδρον· ὥστε ἐλθεῖν τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατασκηνοῦν ἐν τοῖς κλάδοις αὐτοῦ.

23 Qui verò in terram bonam excepit ſemen, is eſt qui ſermonem audit & intelligit, qui videlicet fructum fert: editque alius quidem centena, alius ſexagena, alius verò tricena.

24 Aliam parabolam propoſuit eis, dicens, Simile eſt regnũ cælorum homini ſeminanti bonum ſemen in agro ſuo.

25 Quum autem dormirent homines venit eius inimicus, & ſeminauit zizania inter triticum: abiitque.

26 Quũ verò germinaſſet herba, & fructum ediſdiſſet, tunc apparuerunt etiam zizania.

27 Accedentes autem ſerui patriſfamiliâs, dixerunt ei, Domine, nonne bonum ſemẽ ſeminaſti in tuo agro? vnde ergo habet zizania?

28 Ille verò dixit eis, Inimicus quiſpiam hoc fecit. Serui autem dixerunt ei, Vis igitur abeamus & colligamus ea?

29 At ille dixit, Non: ne colligẽdo zizania, eradicetis ſimul cũ eis triticum.

30 Sinite ſimul creſcere vtraque vſque ad meſſem: & tempore meſſis dicã meſſoribus, Colligite primùm zizania, & ligate ea in faſciculos, ad exurendum ea: triticum verò cogite in horreum meum.

31 ‖Aliam parabolam propoſuit eis, dicens, Simile eſt regnũ cælorum grano ſinapis, quod acceptum quiſpiam ſeminauit in agro ſuo:

32 Quod minimum quidem eſt omnium ſeminum: quum autem excreuerit, maximum eſt olerũ: & fit arbor: adeo vt veniant volucres cæli & nidulentur in ramis ipſius.

23 *Qui uerò in terram bonam ſeminatus eſt, hic eſt qui audit uerbum, & intelligit, & fructum affert: & facit aliud quidẽ centeſimum, aliud autem ſexageſimum, aliud uerò triceſimum.*

24 *Aliam parabolam propoſuit illis, dicens, Simile factum eſt regnum cælorũ homini qui ſeminauit bonum ſemen in agro ſuo.*

25 *Quum autem dormirent homines, uenit inimicus eius, & superſeminauit zizania in medio tritici: & abiit.*

26 *Quũ autẽ creuiſſet herba, & fructum feciſſet, tũc apparuerũt & zizania.*

27 *Accedentes autem ſerui patriſfamiliâs, dixerũt ei, Domine nonne bonum ſemen ſeminaſti in agro tuo? unde ergo habet zizania?*

28 *Et ait illis, Inimicus homo hoc fecit. Serui autem dixerunt ei, Vis imus, & colligimus ea?*

29 *Et ait, Non: ne fortè colligentes zizania, eradicetis ſimul cum eis & triticum.*

30 *Sinite utraque creſcere uſque ad meſſem: & in tempore meſſis dicam meſſoribus, Colligite primùm zizania, & alligate ea in faſciculos ad comburendũ: triticum autem congregate in horreum meum.*

31 *Aliam parabolam propoſuit eis, dicens, Simile eſt regnum cælorum grano ſinapis, quod accipiens homo ſeminauit in agro ſuo:*

32 *Quod minimum quidem eſt omnibus ſeminibus: quum autem creuerit, maius eſt omnibus oleribus: & fit arbor: ita ut uolucres cæli ueniãt & habitent in ramis eius.*

23 Qui videlicet, ὅς δὴ. Miror placuiſſe Eraſmo vt relatiuũ referretur ad λόγον, quum appareat Chriſtum non de vno aliquo homine, ſed de vno hominum genere loqui, cuius poſtea varias ſpecies enumerat. Nam (vt ait Paulus 1.Corinth.12.a.4) varia ſunt dona. Fructum fert, καρποφορεῖ. Hoc exprimunt Græci vno verbo, pro quo barbari dicunt Fructificare. Tricena, τριάκοντα. In duobus exemplaribus repetitur, ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω: id eſt, qui habet aures ad audiendum, audiat.

24 Seminanti, σπείροντι. Vulgata, Qui ſeminauit, id eſt σπείραντι. quod etiam ſcriptum inuenimus in duobus exemplaribus, & videtur melius cohærere cum iis quæ proximè conſequuntur.

25 Inter, διὰ μέσον. Vulgata, In medio. Ad verbum, Per medium. Sic Gallicè dicimus *parmi*. Hebræi בתוך.

27 Seminaſti, ἔσπειρας. Eraſ. Seminaueras. id eſt ἐσπάρκεις. Sed frequentiſsimè aoriſti pro pluſquamperfectis accipiuntur, vt infrà 6.a.5.

30 Ad exurendum, πρὸς τὸ κατακαῦσαι. Vulgata & Eraſmus, Ad comburendum. Vide ſuprà 3.c.12.

32 Olerum, τῶν λαχάνων. Eraſmus, Inter olera. In tribus vetuſtis exemplaribus additur πάντων omnium, ſicut etiam legit Vetus interpres. Veniant, ἐλθεῖν. In Complutenſi editione legitur κατελθεῖν. i. deſcendant.

Et niduleutur, καὶ κατασκηνοῦν. Sic Eraſmus rectè conuertit. Nidos enim ſuprà vocauit κατασκηνώσεις, 8.c.20. quaſi tabernacula vel vmbracula dicas: qua etiam ratione à Græcis diſertioribus καλιαὶ dicuntur, quòd ſint ex bacillis & feſtucis compacti. Vulg. Et habitent.

33 Ἄλλην παραβολὴν ἐλάλησεν αὐτοῖς, Ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ζύμῃ, ἣν λαβοῦσα γυνὴ ἐνέκρυψεν εἰς ἀλεύρου σάτα τρία, ἕως οὗ ἐζυμώθη ὅλον.

34 Ταῦτα πάντα ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς ἐν παραβολαῖς τοῖς ὄχλοις· καὶ χωρὶς παραβολῆς οὐκ ἐλάλει αὐτοῖς.

35 Ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τοῦ προφήτου, λέγοντος, Ἀνοίξω ἐν παραβολαῖς τὸ στόμα μου· ἐρεύξομαι κεκρυμμένα ἀπὸ καταβολῆς κόσμου.

36 Τότε ἀφεὶς τοὺς ὄχλους ἦλθεν εἰς τὴν οἰκίαν ὁ Ἰησοῦς, καὶ προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες, Φράσον ἡμῖν τὴν παραβολὴν τῶν ζιζανίων τοῦ ἀγροῦ.

37 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ὁ σπείρων τὸ καλὸν σπέρμα, ἐστὶν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου·

38 Ὁ δὲ ἀγρός, ἐστὶν ὁ κόσμος. τὸ δὲ καλὸν σπέρμα, οὗτοί εἰσιν οἱ υἱοὶ τῆς βασιλείας· τὰ δὲ ζιζάνια, εἰσὶν οἱ υἱοὶ τοῦ πονηροῦ.

39 Ὁ δὲ ἐχθρὸς ὁ σπείρας αὐτά, ἐστὶν ὁ διάβολος· ὁ δὲ θερισμός, συντέλεια τοῦ αἰῶνός ἐστιν. οἱ δὲ θερισταί, ἄγγελοί εἰσιν.

40 Ὥσπερ οὖν συλλέγεται τὰ ζιζάνια, καὶ πυρὶ κατακαίεται· οὕτως ἔσται ἐν τῇ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος τούτου.

41 Ἀποστελεῖ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ, καὶ συλλέξουσιν ἐκ τῆς βασι-

33 || Aliam parabolam" loquutus eſt eis, *dicens*, Simile eſt regnum cælorum fermento, quod acceptum mulier" condidit in farinæ" ſatis tribus, vſquequo fermentaretur tota.

34 Hæc omnia loquutus eſt Ieſus per parabolas ad turbam: ||& abſque parabola nihil loquutus eſt eis.

35 Vt compleretur quod dictum fuit per Prophetam, dicentem, " || Aperiã per parabolas os meum: eructabo occultata" à iactis fundamẽtis mũdi.

36 Tunc dimiſſa turba venit domum Ieſus, & adierunt eum diſcipuli eius, dicentes, " Ediſſere nobis parabolam zizaniorum agri illius.

37 Ipſe verò reſpondens dixit eis, Qui ſeminat bonum ſemen, eſt Filius hominis:

38 Ager autem, eſt mundus. bonum verò ſemen, ſunt filii "regni: zizania verò, ſunt filii "illius Mali.

39 Inimicus autem qui ſeminauit ea, eſt diabolus:|| meſſis verò, conſummatio ſeculi eſt. meſſores autem, Angeli ſunt.

40 Sicut ergo colliguntur zizania, & igni exuruntur: ita erit in conſummatione ſeculi huius.

41 Mittet Filius hominis Angelos ſuos, qui colligent ex ipſius

33 Aliam parabolam loquutus eſt eis, Simile eſt regnum cælorum fermento, quod acceptum mulier abſcondit in farinæ ſatis tribus, donec fermentatum eſt totum. Luc.13.c.20.

34 Hæc omnia loquutus eſt Ieſus in parabolis ad turbas: & ſine parabolis non loquebatur eis. Mar.4.d.34

35 Vt impleretur quod dictum erat per Prophetã, dicentem, Aperiam in parabolis os meum: eructabo abſcondita à conſtitutione mundi. Pſal.73.a.8

36 Tunc dimiſſis turbis uenit in domum, & acceſſerunt ad eum diſcipuli eius, dicentes, Ediſſere nobis parabolam zizaniorum agri.

37 Qui reſpondens ait illis, Qui ſeminat bonum ſemen, eſt Filius hominis:

38 Ager autem, eſt mundus. bonum uerò ſemen, hi ſunt filii regni: zizania autem filii ſunt Nequam.

39 Inimicus autem qui ſeminauit ea, eſt diabolus: meſſis uerò, conſummatio ſeculi eſt. meſſores autem Angeli ſunt. Apoc.14.c.15 ioel 3.c.13

40 Sicut ergo colliguntur zizania, & igni comburuntur: ſic erit in cõſummatione ſeculi.

41 Mittet Filius hominis Angelos ſuos, & colligent de regno eius

33 Loquutus eſt eis, ἐλάλησεν αὐτοῖς. Quoddam exemplar addit λέγων, dicens, cuius authoritatem ſumus ſequuti. Condidit, ἐνέκρυψεν. Vetuſta omnia exẽplaria ſcriptũ habebant ἔκρυψεν, eodem ſenſu. Vulg. Abſcondit. Eraſmus, Abſcondidit. Ego verò quum τὸ κρύπτειν interpretari ſoleam Occultare, hîc malui condendi vocabulo vti. Id enim occultare vel abſcondere dicimur quod eo conſilio ſeponimus vt vbi ſit, ab aliis non intelligatur. Satis tribus, σάτα τρία. id eſt, epha vnũ, ſiue modios quatuor & ſemis. Nam סאה apud Iudæos menſura fuit rerum aridarum, ſeſquimodium capiens, quam ter continebat epha. Sed exiſtimo nonnullos intempeſtiuè in hac menſura philoſophari. Tota, ὅλον. Vulgata & Eraſmus, Totum. At ego repetendum puto ἄλευρον.

35 Aperiam per parabolas, ἀνοίξω ἐν παραβολαῖς. Hebræũ dicendi genus, pro Loquar parabolas. A iactis fundamentis, ἀπὸ καταβολῆς. Vulgata & Eraſmus, A cõſtitutione. καταβάλλειν ſignificat in inferiorem locum iacere: ſicut fieri ſolet in ædificiorum fundamentis. Vnde καταβολὴ, fundamentum. Verùm quia hoc loco non res ipſa, ſed tempus rei geſtæ ſignificatur, malui vti verborum ambitu: quem etiam probat Eraſmus in annotationibus.

36 Ediſſere, φράσον. Id eſt, declara & explica: quo poſteriore vocabulo vtitur hîc Eraſmus, quum infrà 15.b.15, cũ Vetere interprete maluerit ſimplex Diſſerendi verbum vſurpare. Eſt igitur φράζειν hoc loco diuerſum à λέγειν, vel λαλεῖν: vnde φράσις Græcis dicitur qui Latinis ſtylus. Permutantur hæc tamen interdum, vt φράζειν & λαλεῖν, idem valeant. Itaque Cicero Theophraſti nomen in Oratore interpretans, eum dicit à diuinitate loquendi nomen inueniſſe. Agri illius, τοῦ ἀγροῦ. id eſt, quæ in illo agro ſata fuiſſe dixiſti. Eſt enim articuli vis hoc loco ἀναφορική. ſuprà verò 6.c.28, & 30, aliter accipitur ἀγροῦ, non addito articulo, nempe adiectiui loco.

38 Regni, τῆς βασιλείας. Vide ſuprà 8.b.12. Filios autem regni non vocat vt ſuprà 8.b.12, omnes in genere regni Dei incolas, ſed eos demũ qui ſic ſunt in Eccleſia vt ſint etiam ex Eccleſia. Illius Mali, τοῦ πονηροῦ. Vulgata, Nequam. Eraſmus rectè expreſsit articulum, non modò quia de diabolo agitur, (qui κατὰ διάκρισιν dicitur ὁ πονηρὸς) ſed etiam vt diſtinguatur caſus.

λείας αὐτοῦ πάντα τὰ σκάνδαλα, καὶ τοὺς ποιοῦντας τὴν ἀνομίαν·

42 Καὶ βαλοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρός· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

Sapien.3.b.7. dan.12.b.3.

43 Τότε οἱ δίκαιοι ἐκλάμψουσιν ὡς ὁ ἥλιος, ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρὸς αὐτῶν. Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

44 Πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν θησαυρῷ κεκρυμμένῳ ἐν τῷ ἀγρῷ· ὃν εὑρὼν ἄνθρωπος ἔκρυψε, καὶ ἀπὸ τῆς χαρᾶς αὐτοῦ ὑπάγει, καὶ πάντα ὅσα ἔχει πωλεῖ, καὶ ἀγοράζει τὸν ἀγρὸν ἐκεῖνον.

45 Πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ ἐμπόρῳ, ζητοῦντι καλοὺς μαργαρίτας·

46 Ὃς εὑρὼν ἕνα πολύτιμον μαργαρίτην, ἀπελθὼν πέπρακε πάντα ὅσα εἶχε, καὶ ἠγόρασεν αὐτόν.

47 Πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν σαγήνῃ βληθείσῃ εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ ἐκ παντὸς γένους συναγαγούσῃ·

48 Ἥν, ὅτε ἐπληρώθη, ἀναβιβάσαντες ἐπὶ τὸν αἰγιαλόν, καὶ καθίσαντες συνέλεξαν τὰ καλὰ εἰς ἀγγεῖα, τὰ δὲ σαπρὰ

regno omnia offendicula, & eos ʺ qui faciunt iniquitatem:

42 Proiiciéntque eos ʺ in fornacem ignis: illic erit fletus, stridórque dentium.

43 ‖ Tunc iusti fulgebunt vt sol, in regno ʺ Patris sui. Qui habet aures ad audiendum, audiat.

44 Rursus simile est regnum cælorum thesauro occultato in agro: quem inuentum homo occultauit, & ʺ præ ʺ gaudio quod accipit ex eo, ʺ subducit *sese*, & omnia quæ habet vendit, emítque agrum illum.

45 Rursus simile est regnum cælorum cuipiam negotiatori, quærēti pulchras margaritas:

46 Qui inuenta quapiam ʺ magni pretii margarita, abiens venundedit omnia quæ ʺ habebat, & emit eam.

47 Rursum simile est regnum cælorum ʺ sagenæ iactæ in mare, ʺ & quæ ex omni *rerum* genere coegit:

48 Quam impletam *piscatores* subduxerunt in littus: & sedentes collegerunt quæ bona sunt, in vasa, ʺ putria verò

omnia scandala, & eos qui faciūt iniquitatē:

42 Et mittent eos in caminum ignis: ibi erit fletus & stridor dentium.

43 Tunc iusti fulgebunt sicut sol, in regno Patris eorum. Qui habet aures audiendi, audiat.

44 Simile est regnum cælorum thesauro abscondito in agro: quem qui inuenit homo, abscondit, & præ gaudio illius uadit & uendit uniuersa quæ habet, & emit agrū illum.

45 Iterum simile est regnum cælorum homini negotiatori quærenti bonas margaritas:

46 Inuenta autē una pretiosa margarita, abiit & uendidit omnia quæ habuit, & emit eam.

47 Iterum simile est regnum cælorum sagenæ missæ in mare, & ex omni genere pisciū congreganti:

48 Quam, quum impleta esset, educentes, & secus littus sedentes, elegerunt bonos in uasa, malos autem

41 Qui faciunt iniquitatem, τοὺς ποιοῦντας τὴν ἀνομίαν. De hoc dicendi genere vide suprà 7.d.23. Cæterùm qui hac parabola abutuntur vt hæreticorum impunitati patrocinentur, multis modis errāt. Nec enim hîc agitur de peculiari sed de vniuersali repurgatione, eáque non Ecclesiæ solùm sed totius mundi: vt ex Angelorum quæstione, & patrisfamiliâs responso, & ipsa parabolæ explicatione liquet. Deinde, neque de ciuilis magistratus officio, nec de ministerio Verbi disserit Christus hoc in loco, sed de extremo Dei ipsius iudicio, quod per Angelos suos exequetur. Tertiò, quum Christus ipse zizania interpretetur omnia offendicula, siue omnes eos qui sunt iniquitati dediti, nemo non videt solos hæreticos nō posse intelligi in hac similitudine, ac proinde tolli omnia ciuilia iudicia ab iis qui hanc parabolā sic exponunt acsi nollet Christus in hæreticos animaduerti.

42 In fornacem ignis, εἰς κάμινον πυρός. i. in fornacem ardentem, ex Hebræorum idiωmate, vt Psal.21.c.10.

43 Patris sui, τοῦ πατρὸς αὐτῶν. In quodam exemplari, pro τοῦ πατρὸς αὐτῶν, scriptum erat τῶν οὐρανῶν, cælorum.

44 Præ, ἀπό. In hoc dicendi genere libentius Græci vtuntur præpositione ὑπό: quanquam ita etiam interdū loquitur Thucydides ille ἀττικώτατος. Gaudio quod accipit ex eo, τῆς χαρᾶς αὐτοῦ. id est, de eo thesauro reperto. nisi malimus ad ipsum inuentorem referre, & vti reciproco. Vulgata ad verbum, Gaudio illius. quod quia perobscurum est, circuitione vsi sumus. Erasmus, Quod habet super eo. Subducit *sese*, ὑπάγει. id est, clā discedit. Nam ὑπάγειν id videtur declarare hoc loco, & amplius aliquid significare quàm ἀπέρχεσθαι, id est abire: quo modo sæpe sumus interpretati.

46 Qui inuenta, ὃς εὑρών. Vulg. Inuenta autem. id est, εὑρὼν δέ. quod scriptum inuenimus in duobus vetustis codicibus. Magni pretii, πολύτιμον. Hoc Græci vno verbo exprimūt. Vulg. & Eras. Pretiosa. id est τίμιον. Odius, Exerces pretiosa odia & constantia magno. Habebat, εἶχε. Erasmus, Possidebat. id est ἐκτᾶτο.

47 Sagenæ, σαγήνῃ. Hoc vocabulo vtitur Manilius lib.5. Est autē sagena, retis genus, à quo vernaculū vocabulū *seinne* deductū videri possit. Eras. verriculo: quo nomine Valla (neque id rectè admodum, meo iudicio) interpretatur ἀμφίβληστρον. vt suprà 4.c.19 monuimus, ex Ruffi medici descriptione lib.2. quo loco de partibus oculorum agit. Nam tunica oculi quæ Græcis medicis ἀμφιβληστροειδὴς, à figura τοῦ ἀμφιβλήστρου, appellatur, omnino refert illud retis genus quod nostri dicunt *un esprevier*: Latini verò (ni fallor) fundam. Virg. lib.1. Georg. Atque alius funda latum iam verberat amnem, Alta petens, pelagóque alius trahit humida lina. Quo loco Seruius fundam interpretatur βόλον: Romani quoque iaculum. Atque adeo nostri piscatores, quod superius diximus appellari *l'esprevier*, (id est ἀμφίβληστρον) vocitant *un iet*, vtraque lingua vim & etymon Græci vocabuli retinente. Fundam verò dictam volunt eo loco Grammatici quòd desuper in amnem fundatur, & mox cum præda in sublime referatur: quo modo etiā Gallico sermone dicimus, *l'esprevier fond d'enhaut*: nimirum de aue loquentes, quum toto impetu è sublimi deorsum fertur, & corruere in prædam videtur: vnde appellationem quoque lingua nostra vernacula habuit genus illud retis quod ἀμφίβληστρον Græci dicunt. Cæterùm in superioribus Virgilii versiculis, Humida lina, omnes interpretantur Verriculū. i. (vt nonnulli volunt) σαγήνην. Quæ quidē etsi παρέργως, tamē libēter hoc loco annotauimus, quòd plerosque, huiusmodi vocabulorū proprietates magnopere obseruādas, parū intellexisse videam. Et quæ ex omni *rerum* genere coegit, καὶ ἐκ παντὸς γένους συναγαγούσῃ. i. quæ collegit res varias. Neque enim hoc de piscibus tantùm intelligo, etsi aliter sentire videtur Erasmus: quū vocabulū σαπρά viuis piscibus parū cōueniat: neque, si ita esset, videatur Euangelista vsurpaturus fuisse neutrū genus.

48 Putria verò, τὰ δὲ σαπρά. i. qualia multa è maris fundo vnà cum piscibus eruuntur, vt sunt, muscus, alga, & cætera eiusmodi. Vulg. Malos autem, referens ad pisces. Eras. Quæ verò mala.

ἔξω ἔβαλον.
49 Οὕτως ἔσται ἐν τῇ συντελείᾳ τοῦ αἰῶ-
νος· ἐξελεύσονται οἱ ἄγγελοι, καὶ ἀφοριοῦσι
τοὺς πονηροὺς ἐκ μέσου τῶν δικαίων·
50 Καὶ βαλοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὴν κάμινον τοῦ
πυρός· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυ-
γμὸς τῶν ὀδόντων.
51 Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Συνήκατε ταῦ-
τα πάντα; Λέγουσιν αὐτῷ, Ναὶ Κύριε.
52 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Διὰ τοῦτο πᾶς Γραμμα-
τεὺς μαθητευθεὶς εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν
ὅμοιός ἐστιν ἀνθρώπῳ οἰκοδεσπότῃ, ὅστις ἐκ-
βάλλει ἐκ τοῦ θησαυροῦ αὐτοῦ καινὰ καὶ παλαιά.
53 Καὶ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τὰς
παραβολὰς ταύτας, μετῆρεν ἐκεῖθεν.
54 Καὶ ἐλθὼν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ, ἐδί-
δασκεν αὐτοὺς ἐν τῇ συναγωγῇ αὐτῶν· ὥστε
ἐκπλήττεσθαι αὐτοὺς, καὶ λέγειν, Πόθεν
τούτῳ ἡ σοφία αὕτη, καὶ αἱ δυνάμεις;
55 Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τοῦ τέκτονος υἱός; οὐχὶ
ἡ μήτηρ αὐτοῦ λέγεται Μαριὰμ, καὶ οἱ
ἀδελφοὶ αὐτοῦ Ἰάκωβος καὶ Ἰωσῆς καὶ Σί-
μων καὶ Ἰούδας;
56 Καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ οὐχὶ πᾶσαι πρὸς ἡ-
μᾶς εἰσι; πόθεν οὖν τούτῳ ταῦτα πάντα;
57 Καὶ ἐσκανδαλίζοντο ἐν αὐτῷ. Ὁ δὲ Ἰησοῦς
εἶπεν αὐτοῖς, Οὐκ ἔστι προφήτης ἄτιμος εἰ
μὴ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ.
58 Καὶ οὐκ ἐποίησεν ἐκεῖ δυνάμεις πολ-
λὰς, διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν.

Κεφάλαιον ιδʹ

1 ΕΝ ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἤκουσεν Ἡρώδης
ὁ τετράρχης τὴν ἀκοὴν Ἰησοῦ·

foras abiecerunt.
49 Ita erit in consummatione
seculi: exibunt Angeli, & sepa
rabunt malos è medio iusto-
rum:
50 Proiicientque eos in cami-
nũ ignis: illic erit fletus & stri-
dor dentium.
51 Dicit eis Iesus, Intellexistis
hæc omnia? Dicunt ei, Etiam
Domine.
52 Ipse verò dixit eis, Propter-
ea omnis Scriba edoctus in re
gno cælorum, similis est cui-
piã patrifamiliâs, qui profert è
thesauro suo noua & vetera.
53 Et factum est quum finisset
Iesus parabolas istas, soluit
illinc.
54 ‖ Et quum venisset in patriã
suam, docuit eos in synagoga
eorum: *adeo* vt percellerentur,
ac dicerent, Vnde huic sapien-
tia ista & virtutes?
55 Nõne iste est ille fabri filius?
nónne mater eius dicitur Ma-
ria, ‖ & fratres eius Iacobus &
Ioses & Simon & Iudas?
56 Et sorores eius nónne omnes
apud nos sunt? vnde igitur isti
hæc omnia?
57 Et offendebantur in eo. Ie-
sus autem dixit eis, ‖ Non est
Propheta inhonoratus nisi in
patria sua & domo sua.
58 Neque edidit illic virtutes
multas, propter incredulita-
tem eorum.

CAP. XIIII.

1 IN illo tempore audiuit He-
rodes tetrarcha famã *de* Iesu:

foras miserunt.
49 *Sic erit in cõsummatio-*
ne seculi: exibũt Angeli,
& separabunt malos de
medio iustorum:
50 *Et mittent eos in cami-*
num ignis: ibi erit fletus
& stridor dentium.
51 *Intellexistis hæc omnia?*
Dicunt ei, Etiam Domine.
52 *Ait illis, Ideo omnis Scri*
ba doctus in regno cælo-
rum, similis est homini pa
trifamiliâs, qui profert
de thesauro suo noua &
uetera.
53 *Et factũ est quum con-*
summasset Iesus parabo
las istas, transiit inde.
54 *Et ueniens in patriam*
suam, docebat eos in syna Mar.6.a.1
gogis eorum: ita ut mira luc.4.c.16
rentur, & dicerent, Vnde
huic sapientia hæc, &
uirtutes?
55 *Nónne hic est fabri fi-*
lius? nónne mater eius di
citur Maria, & fratres
eius Iacob⁹ & Ioseph &
Simon & Iudas? Ioh.6.c.42
56 *Et sorores eius nónne*
omnes apud nos sunt?
unde ergo huic omnia i-
sta?
57 *Et scandalizabantur*
in eo. Iesus autẽ dixit eis,
Non est Propheta sine ho- Mar.6.a.4
nore nisi in patria sua luc.4.d.24
& in domo sua. ioh.4.f.44
58 *Et non fecit ibi uirtutes*
multas, propter incredu
litatem eorum.

CAP. XIIII.

1 *IN illo tempore audiuit*
Herodes tetrarcha fa- Mar.6.b.14
mam Iesu: luc.9.a.7

49 Exibunt, ἐξελεύσονται, videlicet missi à Domino. Eras. venient, id est ἐλεύσονται. neque id malè. Nam Hebræorum more sæpe intelligitur consequens ex antecedente, vt suprà 4.v.5. Et ita accipitur πορευθεὶς pro ἐλθών, Luc.14.v.10, & 1.Pet.3.v.19, & infrà 18.v.15. Separabunt, ἀφοριοῦσι. Eras. Segregabunt. quo verbo etiam Vetus interpres vtitur. Ego verò illud potius sum amplexus, quia Græcum vocabulum eam demũ segregationem declarat quæ certo scopo destinata est: vt hoc loco dicantur impii ἀφορίζεσθαι, morti videlicet secũdæ. Hoc autem videtur Latino vocabulo Separari vtcunque exprimi: cuius ea vis esse videtur vt significet sepositum aliquid ad certum finem comparare. 51 Dicit eis Iesus, λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς. Vulgata hoc non legit.

52 Edoctus, μαθητευθείς. Participium, non nomen, à verbo μαθητεύειν, id est διδάσκειν: quo vtitur infrà 28.d.19. quod tamen etiam neutra significatione accipitur pro discipulum esse, vt infrà 27.g.57. Quid sit autem Scriba diximus suprà, 2.v.4. Sed videtur hìc in genere pro doctore accipi. In regno, εἰς βασιλείαν. Eras. Ad regnũ. Ego malo εἰς pro ἐν positum esse, quæ permutatio etiam apud idoneos authores locum habet. Sic enim Sophocles in Aiace, ἐμοὶ μὲν ἀρκεῖ τοῦτον εἰς δόμοις μένειν. pro ἐν δόμοις. Regnum autem cælorum vocat, vel Ecclesiam in qua regnat Deus, vel doctrinam ipsam quæ in Eclesia regnat, per metonymiam.

53 Parabolas, παραβολάς. Erasmus, Sermones, id est λόγους. Soluit, μετῆρεν. Vulgata, Trãsiit. Ad verbum, Transtulit, subaudito reciproco. sed pro simplici αἴρειν accipitur: dicitúrque propriè non de itinere terrestri, sed de nauigatione. Apparet autem ex Lucæ 8.c.22, Iesum post hunc habitum sermonẽ cõscendisse nauim, neque statim in patriam venisse. Itaque perinde cõuertimus acsi scriptum esset ἔλυσεν.

54 *Adeo* vt percellerentur, ὥστε ἐκπλήττεσθαι. Vide suprà 7.d.28. Sapientia, ἡ σοφία. Quoddam exemplar legit πᾶσα ἡ σοφία, omnis sapientia. 57 In eo, ἐν αὐτῷ. Vide suprà 11.a.6. Inhonoratus, ἄτιμος. Nonnulli, Inglorius, id est ἄδοξος. Vulgata, Sine honore. Erasmus, Expers honoris. 58 Edidit, ἐποίησεν. id est ἀπέδειξεν. Vide suprà 7.c.22. Incredulitatem, ἀπιστίαν. Quidam interpretari malunt Diffidẽtiam. quod non probo. Fiducia enim à fide & diffidentia ab incredulitate sic differunt, vt effecta distinguuntur à causis.

2 Καὶ εἶπε τοῖς παισὶν αὐτοῦ, Οὗτός ἐστιν
Ἰωάννης ὁ Βαπτιστής· αὐτὸς ἠγέρθη ἀπὸ τῶν
νεκρῶν, καὶ διὰ τοῦτο αἱ δυνάμεις ἐνερ-
γοῦσιν ἐν αὐτῷ.

Mar.6.c.17 luc.3.d.19
3 Ὁ γὰρ Ἡρώδης κρατήσας τὸν Ἰωάννην,
ἔδησεν αὐτὸν, καὶ ἔθετο ἐν φυλακῇ, διὰ
Ἡρωδιάδα τὴν γυναῖκα Φιλίππου τοῦ
ἀδελφοῦ αὐτοῦ.

4 Ἔλεγε γὰρ αὐτῷ ὁ Ἰωάννης, Οὐκ ἔξεστί
σοι ἔχειν αὐτήν.

5 Καὶ θέλων αὐτὸν ἀποκτεῖναι, ἐφοβήθη τὸν
Infrà 21.c.26
ὄχλον, ὅτι ὡς προφήτην αὐτὸν εἶχον.

6 Γενεσίων δὲ ἀγομένων τοῦ Ἡρώδου, ὠρ-
χήσατο ἡ θυγάτηρ τῆς Ἡρωδιάδος ἐν τῷ
μέσῳ· καὶ ἤρεσε τῷ Ἡρώδῃ.

7 Ὅθεν μεθ' ὅρκου ὡμολόγησεν αὐτῇ δοῦ-
ναι ὃ ἐὰν αἰτήσηται.

8 Ἡ δὲ, προβιβασθεῖσα ὑπὸ τῆς μη-
τρὸς αὐτῆς, Δός μοι, φησὶν, ὧδε ἐπὶ πίνακι
τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ.

9 Καὶ ἐλυπήθη ὁ βασιλεύς· διὰ δὲ τοὺς ὅρκους
καὶ τοὺς συνανακειμένους, ἐκέλευσε δοθῆναι.

10 Καὶ πέμψας ἀπεκεφάλισε τὸν Ἰωάννην
ἐν τῇ φυλακῇ.

11 Καὶ ἠνέχθη ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ ἐπὶ πίνακι,
καὶ ἐδόθη τῷ κορασίῳ· καὶ ἤνεγκε τῇ μη-
τρὶ αὐτῆς.

12 Καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἦραν
τὸ σῶμα, καὶ ἔθαψαν αὐτό· καὶ ἐλθόντες ἀ-

2 Et dixit pueris suis, Iste est
Iohannes ille Baptista: ipse sur
rexit à mortuis, & propterea
virtutes agunt in eo.

3 ‖Nam Herodes prehende-
rat Iohãnem, & vinxerat eum,
& cõiecerat in carcerem, pro-
pter Herodiadem vxorẽ Phi-
lippi fratris sui.

4 Dicebat enim ei Iohannes,
Non licet tibi eam habere.

5 Et quum vellet eum occide-
re, timebat turbã, ‖quòd eũ
haberent vt Prophetam.

6 Quum autem agerẽtur na-
talitia Herodis, saltauit filia He
rodiadis in medio: & placuit
Herodi.

7 Vnde cum iureiurando
spopondit *se* daturum ei quic
quid petiisset.

8 Illa verò, producta à matre
sua, Da mihi (inquit) hîc in pa-
tina caput Iohannis Baptistæ.

9 Et contristatus est rex: sed
propter iusiurãdum, & eos qui
simul accumbebãt, iussit dari.

10 Et misso *carnifice* decollauit
Iohannem in carcere.

11 Et allatum est caput eius in
patina, datúmque est puellæ: &
ipsa obtulit matri suæ.

12 Tunc accesserũt discipuli e-
ius, & sustulerunt corpus, ídque
sepelierunt: & veniẽtes renun-

2 Et ait pueris suis, Hic
est Iohãnes Baptista: ipse
surrexit à mortuis, & i-
deo virtutes operantur in
eo.

3 Herodes enim tenuit
Iohannem, & alligauit
eũ, & posuit in carcerẽ,
propter Herodiadem v-
xorem Philippi fratris
sui.

4 Dicebat enim illi Iohan
nes, Non licet tibi habere
eam.

5 Et volẽs illum occidere,
timuit populũ: quia sicut
Prophetam eum habebãt.

6 Die autem natalis Hero
dis saltauit filia Hero-
diadis in medio: & pla-
cuit Herodi.

7 Vnde cũ iuramento pol-
licitus est ei dare quodcũ
que postulasset ab eo.

8 At illa præmonita à
matre sua, Da mihi, in-
quit, hîc in disco caput
Iohannis Baptistæ.

9 Et contristatus est rex:
propter iuramentũ autẽ,
& eos qui pariter recum
bebant, iussit dari.

10 Misitque & decollauit
Iohannem in carcere.

11 Et allatũ est caput eius
in disco, & datũ est puel
læ: & illa attulit matri
suæ.

12 Et accedentes discipuli
eius, tulerũt corpus, & se
pelierũt illud: & veniẽ-

IN CAPVT XIIII.

2 Pueris, παισίν. id est seruis, vel famulis, vt Eras. conuertit. Nam de huius Herodis Antipæ filiis nihil traditur. Iste, οὗτος. In secundo codice scriptum erat, μήτι οὗτος. id est, nunquid iste? Baptista, ὁ Βαπτιστής. Veteres duo codices additũ habebant, ὃν ἐγὼ ἀπεκεφάλισα, id est, quẽ ego decollaui. Agunt, ἐνεργοῦσιν. Vide Marci 6.b.14.

3 Philippi, Φιλίππου. Deerat hoc nomẽ in vno vetere exẽplari: neque etiã adscribitur in plurimis vetustis codicibus, Luc.3.d.19. sed scriptũ reperimus summo omniũ exẽplarium cõsensu Mar.6.c.17. Iosephus verò nõ Philippi vxorẽ fuisse tradit, sed Herodis secundi, qui Pater fuit ὁμοπάτριος huius Herodis cognomento Antipæ.

5 Timebat, ἐφοβήθη. In duobus vetustis codicib⁹ scriptũ erat ἐφοβεῖτο. quod sum sequutus. Turbã, ὄχλον. Eã turbam intelligit quæ Iohannem assectabatur. Erasmus, Multitudinem. id est τὸ πλῆθος. Vulgata, Populum. id est τὸν δῆμον, vel λαόν.

6 Quum autem agerentur natalitia, γενεσίων δὲ ἀγομένων. Sic Valla rectè conuertit. Vulg. Die autem natalis. Eras. Quum autem celebraretur natalis. In medio, ἐν τῷ μέσῳ. id est, palàm & spectantibus omnibus: sicut etiam Latini Ponere in medio & Proferre in medium dicunt.

7 Spopondit, ὡμολόγησε. Propriè vsurpatur in mutua stipulatione hoc verbum, significátque factam stipulationem responso suo ratam habere: vt quum vnus quærit, Spondes? alter respondet, Spõdeo, posterior iste dicitur ὁμολογεῖν, id est assentiri, & confessione sua sese ad id præstãdum obligare. Vnde factũ vt pro ὑπισχνεῖσθαι generaliter accipiatur, sicut etiã apud Latinos spondere vsurpari cœpit. Sed quorsum hoc? nẽpe vt intelligatur qua ratione ὁμολογεῖν toties verterimus confiteri, hîc verò spondere. Petiisset, αἰτήσηται. Vulg. addit, ab eo.

8 Producta, προβιβασθεῖσα. id est, inducta prius & persuasa. Plinius lib.9.cap.5, Nulla spõsione ad hoc productus. Id autem verbum omnino Græco respondet: neque me deterret ipsius homonymia, quum Græci vocabuli προβιβάζεσθαι non minus sit varia significatio. Vulgata, Præmonita. Erasmus, Prius instructa.

9 Contristatus est, ἐλυπήθη. Eras. Indoluit. Sed Contristandi verbum, quo vsus sum cum Vetere interprete, licet asperum sit, apud idoneos tamen authores inuenitur. Sed, δέ. Vulgata, Autem. Sed particula δὲ est hoc loco discretiua. Erasmus, Attamen. id est μέντοι.

10 Et misso *carnifice*, καὶ πέμψας. Vide suprà 2.c.16. Addidit Marcus accusatiuum quem suppleuimus. Erasmus, Missis carnificibus.

12 Corpus, σῶμα. Quoddam exemplar legit πτῶμα, id est cadauer, sicut etiã loquitur Marcus 6.d.29. Præterea in quibusdam codicibus additur relatiuum αὐτοῦ.

ἀπήγγειλαν τῷ Ἰησοῦ.

Καὶ ἀκούσας ὁ Ἰησοῦς ἀνεχώρησεν ἐκεῖ-
θεν ἐν πλοίῳ εἰς ἔρημον τόπον κατ᾽ ἰδίαν·
καὶ ἀκούσαντες οἱ ὄχλοι ἠκολούθησαν
αὐτῷ πεζῇ ἀπὸ τῶν πόλεων.

Καὶ ἐξελθὼν ὁ Ἰησοῦς εἶδε πολὺν ὄ-
χλον· καὶ ἐσπλαγχνίσθη ἐπ᾽ αὐτοῖς, καὶ
ἐθεράπευσε τοὺς ἀρρώστους αὐτῶν.

Ὀψίας δὲ γενομένης, προσῆλθον αὐτῷ
οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες, Ἔρημός ἐστιν ὁ
τόπος, καὶ ἡ ὥρα ἤδη παρῆλθεν· ἀπόλυ-
σον τοὺς ὄχλους, ἵνα ἀπελθόντες εἰς τὰς κώ-
μας ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς βρώματα.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐ χρείαν ἔ-
χουσιν ἀπελθεῖν· δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν.

Οἱ δὲ λέγουσιν αὐτῷ, Οὐκ ἔχομεν ὧδε
εἰ μὴ πέντε ἄρτους καὶ δύο ἰχθύας.

Ὁ δὲ εἶπε, Φέρετέ μοι αὐτοὺς ὧδε.

Καὶ κελεύσας τοὺς ὄχλους ἀνακλιθῆναι
ἐπὶ τοὺς χόρτους, καὶ λαβὼν τοὺς πέντε ἄρ-
τους καὶ τοὺς δύο ἰχθύας, ἀναβλέψας εἰς τὸν
οὐρανὸν εὐλόγησε· καὶ κλάσας ἔδωκε τοῖς
μαθηταῖς τοὺς ἄρτους, οἱ δὲ μαθηταὶ τοῖς
ὄχλοις.

Καὶ ἔφαγον πάντες, καὶ ἐχορτάσθησαν·
καὶ ἦραν τὸ περισσεῦον τῶν κλασμάτων,
δώδεκα κοφίνους πλήρεις.

Οἱ δὲ ἐσθίοντες ἦσαν ἄνδρες ὡσεὶ πεντα-
κισχίλιοι, χωρὶς γυναικῶν καὶ παιδίων.

tiauerunt Iesu.
13 || Quum autē hoc audisset Ie-
sus, secessit illinc in nauigio in
desertū locū priuatim: & quū
hoc audisset turba, pedibꝰ sequu
ta est eum ab vrbibus.
14 Et egressus Iesus vidit mul-
tam turbam: & misericordia
commotus est erga eos, sana-
uítque eorum ægrotos.
15 || Quum autem serum diei
esset, adierunt eum discipuli e-
ius, dicētes, Desertus est locus,
& tēpus iam præteriit: dimit-
te turbam vt abeat in vicos, &
emant sibi escas.
16 Iesus autem dixit eis, Non
habent necesse abire: date eis
vos quo vescantur.
17 Ipsi verò dicunt ei, Non ha-
bemus hîc nisi quinque panes
& duos pisces.
18 Ipse autē dixit, Adferte mihi
eos huc.
19 Et iussa turba per herbas dis
cumbere, & acceptis quinque
illis panibus ac duobus pisci-
bus, suspiciēs in cælum bene-
dixit: & quum fregisset, dedit
discipulis panes, discipuli verò
turbæ.
20 Et comederunt omnes, & sa-
turati sūt. sustulerúntque quod
superfuerat fragmētorū, duo-
decim cophinos plenos.
21 Qui autem ederāt, fuere vi-
ri quasi quinquies mille, abs-
que mulieribus ac puerulis.

tes nuntiauerunt Iesu.
13 *Quod quum audisset Ie* Mar.6.d.32
sus, secessit inde in naui- luc.9.b.10
cula in locum desertum
seorsum: & quum audis-
sent turbæ, sequutæ sunt
eū pedestres de ciuitatibꝰ.
14 *Et exiens uidit turbam*
multam: & misertus est
eis, & curauit languidos
eorum.
15 *Vespere autē facto ac-* Mar.6.c.35
cesserūt ad eum discipu- luc.9.b.12
li eius, dicentes, Desertus iohan.6.a.5
est locus, & hora iā præ-
teriit: dimitte turbas, ut
euntes in castella emant
sibi escas.
16 *Iesus autem dixit eis,*
Non habent necesse ire:
date illis uos manducare.
17 *Responderunt ei, Non*
habemus hîc nisi quinq;
panes & duos pisces.
18 *Qui ait eis, Adferte mi*
hi illos huc.
19 *Et quum iussisset turbā*
discumbere super fænū,
acceptis quinque panibꝰ
& duobus piscibus, aspi-
ciēs in cælum, benedixit:
& fregit, & dedit disci-
pulis panes, discipuli au-
tem turbis.
20 *Et māducauerūt omnes*
& saturati sunt. Et tule-
rūt reliquias, duodecim
cophinos fragmentorum
plenos.
21 *Manducantium autem*
fuit numerus quinque
millia uirorum, exceptis
mulieribus ac paruulis.

13 Priuatim, κατ᾽ ἰδίαν. Vulgata & Erasmus, Seorsum. id est χωρίς.

14 Eorū ægrotos, τοὺς ἀρρώστους αὐτῶν. Vulg. Languidos eorū. id est παρέτους. Eras. Ex illis qui malè valebant.

16 Non habent necesse, οὐ χρείαν ἔχουσιν. Alibi conuertimus χρείαν ἔχειν, opus esse, & indigere. Sed necesse fuit interdum variæ constructionis habere rationem.

17 Ipsi verò dicunt ei, οἱ δὲ λέγουσιν αὐτῷ. Vulgata, Responderunt ei, ἀπεκρίναντο αὐτῷ.

19 Herbas, χόρτους. vel gramina. Vulgata, Fœnum, quod (vt ego quidem existimo) nōnisi de herbis resectis dicitur. In qua etiam significatione accipi videtur 1.Cor.3.c.12. Et acceptis, καὶ λαβών. Particula καὶ non erat in vetustis codicibꝰ, neque reperitur in Vulgata versione. Suspiciēs, ἀναβλέψας. Aoristus pro præsenti ἀναβλέπων. Significatur enim precantis gestus. Cæterùm τὸ ἀναβλέπειν alibi interpretati sumus visum recipere. Sed hoc loco ἀνὰ idem valet quod ἄνω sursum. Vulgata, Aspiciens, id est βλέπων. Erasmus, Sublatis oculis. id est, ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμούς, vt infrà loquitur Matthæus 17.b.8. Benedixit, εὐλόγησεν. id est εὐχαρίστησε, bene precatꝰ est, & gratias egit Deo Patri. sicut etiam loquitur noster Euangelista infrà 15.v.36. quod annotaui, nequis rudior benedictionis appellatione intelligat crucis signum in aerem sparsum, aut consecrationem magicam.

20 Quod superfuerat, τὸ περισσεῦον. Hoc est omnino quod vernaculo sermone dicimus *Le pardessus*. Vulgata, Reliquias. id est λείψανα. Fragmentorum, τῶν κλασμάτων. Vetus interpres post περισσεῦον distinguit, & hæc connectit cum πλήρεις, molliore certè iunctura. Vertit enim, Duodecim cophinos fragmentorum plenos. Erasmus post τῶν κλασμάτων distinguit, sicut & plerique codices, & interpretatur De fragmētis, id est, ἀπὸ κλασμάτων: quū nusquam legatur addita præpositio. Quinetiam sequenti cap.15.d.37, quod hoc loco vsurpauit, ipse repudiat.

Cophinos, κοφίνους. In hac historia etiam apud cæteros Euangelistas fit mentio κοφίνων, quod non obseruauit Erasmus, qui tradit Lucam non cophinos, sed σπυρίδας (id est sportulas) vocare: quum σπυρίδων mentio fiat à Matthæo & Marco duntaxat, idque in altero miraculo quod proximo capite commemoratur, & Marci 8.b.19. Est autem cophinus, mensuræ genus vtrasque res metiens, nimirum & aridas & liquidas, Iulio Polluce teste. Et quod ad liquidas attinet, idem tradit, tres choas, id est (vt Latini loquuntur) congios tres cepisse. Rerum autem aridarum quàm capax fuerit, non memini legere.

21 Quasi, ὡσεί. id est fere. Sic enim vsurpatur etiam à Cicerone & Terētio. Vetus interpres non legit, aut certè prætermisit. Erasmus, Ferme. id est σχεδόν. Vide Mar.5.b.13. Ac puerulis, καὶ παιδίων. Erasmus in annotationibus legit παίδων, & pueros interpretatur.

Καὶ εὐθέως ἠνάγκασεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς
μαθητὰς αὐτοῦ ἐμβῆναι εἰς τὸ πλοῖον, καὶ
προάγειν αὐτὸν εἰς τὸ πέραν, ἕως οὗ ἀπο-
λύσῃ τοὺς ὄχλους.

Καὶ ἀπολύσας τοὺς ὄχλους, ἀνέβη εἰς τὸ
Mar.6.f.46 ὄρος κατ' ἰδίαν, προσεύξασθαι. Ὀψίας
iohan.6.b.16 δὲ γενομένης, μόνος ἦν ἐκεῖ.

Τὸ δὲ πλοῖον ἤδη μέσον τῆς θαλάσσης
ἦν, βασανιζόμενον ὑπὸ τῶν κυμάτων· ἦν
γὰρ ἐναντίος ὁ ἄνεμος.

Τετάρτῃ δὲ φυλακῇ τῆς νυκτὸς ἀπῆλ-
θε πρὸς αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς, περιπατῶν ἐπὶ
τῆς θαλάσσης.

Καὶ ἰδόντες αὐτὸν οἱ μαθηταὶ ἐπὶ τὴν
θάλασσαν περιπατοῦντα, ἐταράχθησαν,
λέγοντες, Ὅτι φάντασμά ἐστι· καὶ ἀπὸ τοῦ
φόβου ἔκραξαν.

Εὐθέως δὲ ἐλάλησεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, λέ-
γων, Θαρσεῖτε· ἐγώ εἰμι, μὴ φοβεῖσθε.

Ἀποκριθεὶς δὲ αὐτῷ ὁ Πέτρος εἶπε, Κύ-
ριε, εἰ σὺ εἶ, κέλευσόν με πρὸς σὲ ἐλθεῖν
ἐπὶ τὰ ὕδατα.

Ὁ δὲ εἶπεν, Ἐλθέ. Καὶ καταβὰς ἀπὸ τοῦ
πλοίου ὁ Πέτρος, περιεπάτησεν ἐπὶ τὰ ὕ-
δατα, ἐλθεῖν πρὸς τὸν Ἰησοῦν.

Βλέπων δὲ τὸν ἄνεμον ἰσχυρὸν, ἐφοβήθη·
καὶ ἀρξάμενος καταποντίζεσθαι, ἔκρα-
ξε, λέγων, Κύριε σῶσόν με.

Εὐθέως δὲ ὁ Ἰησοῦς ἐκτείνας τὴν χεῖ-
ρα, ἐπελάβετο αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐτῷ, Ὀλι-
γόπιστε, εἰς τί ἐδίστασας;

Καὶ ἐμβάντων αὐτῶν εἰς τὸ πλοῖον, ἐ-
κόπασεν ὁ ἄνεμος.

Οἱ δὲ ἐν τῷ πλοίῳ, ἐλθόντες προσεκύνησαν
αὐτῷ, λέγοντες, Ἀληθῶς Θεοῦ υἱὸς εἶ.

Mar.6.g.54 Καὶ διαπεράσαντες ἦλθον εἰς τὴν

22 Et statim coegit Iesus disci-
pulos suos inscendere in naui-
gium, & præire sibi in ripam
vlteriorem, dum dimitteret
turbam.
23 Dimissa igitur turba ascen-
dit in montem priuatim, ad o-
randum. ‖Quum autem serum
diei esset, solus erat illic.
24 Nauigium verò iam in me-
dio maris erat, vexatum à flu-
ctibus: nam ventus erat con-
trarius.
25 Quarta autem noctis vigi-
lia abiit ad eos Iesus, ambulãs
super mare.
26 Et eo viso super mare am-
bulante, discipuli turbati sunt,
dicentes, Spectrum est: & præ
metu clamarunt.
27 Sed statim loquutus est eis
Iesus, dicens, Confidite: ego
sum, ne timete.
28 Respondens autem ei Pe-
trus dixit, Domine, si tu es, iu-
be me ad te venire super a-
quas.
29 Ipse verò dixit, Veni. Et quũ
descendisset è nauigio Petrus,
ambulauit super aquas vt ve-
niret ad Iesum.
30 Videns autem ventum va-
lidum, timuit: & quum cœpisset
demergi, clamauit, dicens, Do-
mine serua me.
31 Statim verò Iesus, extenta
manu, apprehendit eum, dicit-
que ei, O exigua fide prædite,
quid dubitasti?
32 Et quum essent ingressi na-
uigium, quieuit ventus.
33 Qui autem erãt in nauigio,
venientes adorauerunt eum, di
centes, Verè Dei filius es.
34 ‖Et quũ traiecissent, venerũt

22 *Et statim compulit Ie-
sus discipulos ascendere
in nauiculam, & præce-
dere eũ trans fretum, do-
nec dimitteret turbas.*
23 *Et dimissa turba ascen-
dit in mõtem solus, ora-
re. Vespere autem facto so
lus erat ibi.*
24 *Nauicula autem in me
dio mari iactabatur flu-
ctibus: erat enim contra-
rius uentus.*
25 *Quarta autem uigilia
noctis uenit ad eos, am-
bulans super mare.*
26 *Et uidentes eum super
mare ambulãtem, turba-
ti sunt, dicentes, Quia
phantasma est: & præ ti-
more clamauerunt.*
27 *Statimque Iesus loqu
tus est eis, dicens, Habete
fiduciam: ego sum, nolite
timere.*
28 *Respondens autem Pe-
trus dixit, Domine, si tu
es, iube me ad te uenire
super aquam.*
29 *At ipse ait, Veni. Et de-
scendens Petrus de naui
cula, ambulabat super
aquam ut ueniret ad Ie
sum.*
30 *Videns uerò uentũ ua
lidum, timuit: & quum
cœpisset mergi, clamauit
dicens, Domine, saluum
me fac.*
31 *Et cõtinuò Iesus exten-
dẽs manum, apprehẽdit
eum, & ait illi, Modicæ
fidei, quare dubitasti?*
32 *Et quum ascendissẽt in
nauiculã, cessauit uẽtus.*
33 *Qui autem in nauicu-
la erãt, uenerunt, & ado
rauerũt eũ, dicentes, Ve-
rè filius Dei es.*
34 *Et quũ trãsfretassẽt, ue*

22 Coegit, ἠνάγκασε. Vulg. & Eras. Compulit. Nam probabile est Euangelistam hoc vocabulũ vsurpasse vt ostẽderet discipulos inuitos à Domini latere discessisse. Præire sibi, προάγειν αὐτόν. Vulg. & Eras. præcedendi verbo vtuntur. Vide suprà 2.b.9. In quibusdam codicibus deest αὐτόν. Rursus in aliis legitur προάγειν, sed mendosé. Dum, ἕως οὗ. Vulg. & Eras. Donec: non minus impropriè quàm si ego (ita vt soleo) hîc quoque conuertissem Vsquequo. Neque enim hîc declaratur finis temporis alicuius, sed medium potius interuallum, quẽadmodum apud Hebræos עד pro עוד vsurpatur. Sicut suprà 5. d.25, positum est ἕως ὅτου, & ab vtroque interprete rectè conuersum. Item Ioh.12.e.35: vbi iterum perperam verterunt Donec.

25 Vigilia, φυλακῇ. Propriè custodia. Nemo autem (opinor) ignorat veteres in quatuor vigilias diuisisse noctes, quibus videlicet excubiæ agebantur, quas eadem ratione Græci φυλακὰς vocant.

30 Videns, βλέπων. id est, Animaduertens: translatione à corpore ad animum.

31 Quid, εἰς τί. vel, quorsum. Ad verbum, Ad quid: quod vernaculo sermone dicimus *A quoy faire?* Vulgata, Quare, id est διὰ τί. Erasmus, Cur. Cic. Attico, Ad quid laboramus res Romanas? Quem locum suspicor corruptum. Dubitasti? ἐδίστασας; Sicut Latinè dubius dicitur qui ex duabus viis non satis nouit vtram sequatur, sic à Græcis dicuntur διστάζειν quorum animus nunc huc, nunc illuc rapitur. Itaque mihi non displicuit hoc loco Vetus interpres: quum alioqui Dubitandi vocabulum etiam respondeat τῷ ἀμφιβάλλειν.

γῆν Γεννησαρέτ.
Καὶ ἐπιγνόντες αὐτὸν οἱ ἄνδρες τοῦ τό-
που ἐκείνου ἀπέστειλαν εἰς ὅλην τὴν περί-
χωρον ἐκείνην· καὶ προσήνεγκαν αὐτῷ
πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας.
Καὶ παρεκάλουν αὐτὸν ἵνα μόνον ἅψων-
ται τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ. καὶ ὅ-
σοι ἥψαντο, διεσώθησαν.

Κεφάλαιον ιε.

Τότε προσέρχονται τῷ Ἰησοῦ οἱ
ἀπὸ Ἱεροσολύμων γραμματεῖς καὶ
Φαρισαῖοι, λέγοντες,
Διατί οἱ μαθηταί σου παραβαίνουσι τὴν
παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων; οὐ γὰρ νίπτον-
ται τὰς χεῖρας αὐτῶν, ὅταν ἄρτον ἐσθίωσιν.
Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Διατί καὶ
ὑμεῖς παραβαίνετε τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ
διὰ τὴν παράδοσιν ὑμῶν;
Ὁ γὰρ Θεὸς ἐνετείλατο, λέγων, Τίμα
τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα· καὶ, ὁ
κακολογῶν πατέρα ἢ μητέρα, θανάτῳ
τελευτάτω.
Ὑμεῖς δὲ λέγετε, Ὃς ἂν εἴπῃ τῷ πατρὶ
ἢ τῇ μητρί, Δῶρον ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ ὠφεληθῇς,
καὶ οὐ μὴ τιμήσῃ τὸν πατέρα αὐτοῦ ἢ τὴν
μητέρα αὐτοῦ·

in terram "Gennesaret.
35 Et quum agnouissent eum
viri loci illius, "miserunt in to
tam circumiacentē regionem
illam: & obtulerunt ei omnes
male "affectos.
36 Et precabantur eum "vt so-
lùm tangerent fimbriam "pal-
lii ipsius. & quotquot tetigerūt,
"seruati sunt.

CAP. XV.

T||Vnc accedunt ad Iesum
1 Hierosolymitani quidam
Scribæ & Pharisæi, dicen-
tes,
2 Quare discipuli tui trans-
grediuntur traditionē "Senio-
rum? non enim lauant manus
suas, quum "edunt panem.
3 At ille respondens dixit eis,
Quare & vos transgredimini
mandatum Dei "per traditionē
vestram?
4 Nam Deus mandauit, di-
cens, ||Honora patrem tuum &
matrē. &, ||Qui maledixerit pa
tri aut matri, "morte moriatur
5 Vos autem dicitis, Quicun-
que dixerit patri aut matri,
"Donum quodcunque à me
erit, tibi proderit, etiāsi nequa-
quam honorauerit patrē suum
aut matrem suam, *insons erit.*

nerūt in terrā Genesar.
35 *Et quum cognouissent*
eum uiri loci illius, misē
runt in uniuersam regio
nem illam, & obtulerunt
ei omnes malè habentes.
36 *Et rogabant eū ut uel*
fimbriam uestimenti eius
tangerent. & quicūque
tetigerūt salui facti sunt.

CAP. XV

1 *TVnc accesserunt ad* Mar.7.a.1
eum ab Ierosolymis
Scribæ & Pharisæi, di-
centes,
2 *Quare discipuli tui trās*
grediuntur traditionem
Seniorum? non enim la-
uant manus suas quum
panem manducant.
3 *Ipse autem respondens*
ait illis, Quare & uos
transgredimini manda
tum Dei, propter tradi-
tionem uestram?
4 *Nam Deus dixit, Hono* Exo.20.b.12
ra patrem & matrem. & 21.c.17
&, Qui maledixerit pa deut.5.b.16
tri uel matri, morte mo- ephes.6.a.2
riatur. Exo.21.c.17
leuit.20.b.9
5 *Vos autem dicitis, Qui-* prouer.20.c.20
cunque dixerit patri uel
matri, Munus quodcun-
que est ex me, tibi prode-
rit. Et non honorificabit
patrem suum aut matrē
suam:

34 Gennesaret, Γεννησαρέτ. In duobus exemplaribus legimus Γεννησαρά, Gennesara. In alio quodam, Γεννησαρὲθ, Genesareth. Vulgata legit Γεννησάρ, Genesar: & Iosue 11.a.2. pro eo quod Hebræi habent כנרות, Chaldæus paraphrastes habet גנושר.

35 Miserūt, ἀπέστειλαν. Eras. Miserāt nuntios, vt plena esset cōstructio. Sed illā eclipsin idonei authores imitātur: vt Terent. Eunucho, Misit porro orare vt ad se veniā. Et Cicero ad Atticū, Itaque obuiā illi misimus Athenas. Affectos, ἔχοντας. Eras. sequutus Vulgatam, Habentes: quod tamē rectè idem mutauit suprà, 4.d.24.

36 Vt solùm, ἵνα μόνον. Vulgata, Vt vel, ἵνα κἄν. quod non legitur hoc loco, sed Mar. 6.g.56. Pallii, ἱματίου. id est summæ vestis: id quod ad emphasin facit, vt rectè notat Erasmus. Vulgata, Vestimenti. Seruati sunt, διεσώθησαν, pro ἐσώθησαν. Vulgata & Erasmus, Salui facti sunt, id est à morbo liberati.

IN CAPVT XV.

1 Hierosolymitani quidam Scribæ, οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων Γραμματεῖς. Erasmus, Qui ab Hierosolymis *venerant* Scribæ. Sed articulus οἱ (vt ego quidem existimo) potius pertinet ad Γραμματεῖς quàm ad participium aliquod subauditum. Eum autem expressi per syncategorema particulare, perinde acsi scriptum sit τινὲς, sicut legitur apud Marcum cap.7.a.1. Nam (vt ait Magentinus in Aristotelem De interpretatione) articulus singularis idem pollet quod vniuersalis determinatio, quam vocant: pluralis non item.

2 Seniorum, πρεσβυτέρων; id est maiorum, vt Erasmus rectè interpretatus est Mar. 7.a.3. Sed mihi videntur hîc designari penes quos erat gubernatio, qui iampridem istiusmodi ritus approbarant. Vide infrà, 16.v.21.
Edunt panem, ἄρτον ἐσθίωσιν. id est, cibum capiunt, ex Hebræorum idiotismo qui passim occurrit.

3 Per traditionem, διὰ τὴν παράδοσιν. id est traditione. Erasmus, Propter. Et certè hac significatione plerūque hæc præpositio secundo casui iungitur: hîc tamen potius significari videtur causa per quam aliquid fit. Traditionis autem vocabulum doctrinam declarat quæ ore tradebatur. Institutum Latinè dicas, aut constitutionē, vt censet Erasmus, qui etiam ita interpretatur Marci 7.a.4. Eiusdem autē capitis versiculo quinto, ritum traditum exponit: nono verò & decimo, constitutionem. Ego verò retinui vocabulum quod Græco respondet, & à Gellio etiam vsurpatur lib.3.cap.21.

4 Honora, τίμα. Honoris appellatione intelligitur omne genus officii aut potius pietatis filiorum erga parentes, sicut rectè & piè annotauit Erasmus. Morte moriatur, θανάτῳ τελευτάτω. Vide Mar.cap.7.b.10.

5 Donum quodcunque à me *erit*, tibi proderit, δῶρον ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ, ὠφεληθῇς. Erasmus, Quicquid doni à me *profecturum erat*, id in tuum vertitur commodum. Idem autem apud Marcum, Donum quodcunque ex me, in tuum cedet commodum. Vetus autem interpres cum nostra interpretatione omnino consentit. Nam δῶρον quarto casu ponitur, constructione Atticis familiari, pro δώρῳ. Sensus autem hic est, Quicquid templo donauero, cedet in rem tuam. perinde enim est acsi tibi dedero: quia (vt nostri Pharisæi loquuntur) tibi meritorium erit. Nam hac specie religionis illi ad se transferebant omnia: quasi qui templo donasset, filii officium impleuisset. Erasmi autem interpretationem non sequor, multas ob causas. Primùm, quia nimium

procul recedit à Græcis: deinde quia nouum verbum adsciscit, idque per præteritum imperfectum explicat, nulla coactus necessitate. Quinetiam coniunctiuum interpretatur per præsens indicatiui, quum potius per futurum vertendum sit: nisi propriam significationem seruare malis. Postremò videtur illud δῶρον post articulum collocare: perinde acsi scriptum esset, ὃ ἐὰν δῶρον ᾖ ἐξ ἐμοῦ, ὠφεληθῇς αὐτῷ. Quòd autem in annotationibus dicit sibi videri potius legendum esse ὠφεληθῇ, vt sit Iuuaris, (sunt enim hæc ipsius verba) planè non intelligo. Ergo Veteris interpretis potius sententiam sequor. supplet enim duntaxat verbum substantiuum, eclipsi omnibus linguis familiari. Quid si autem ita vertas? Donum *est* quo à me iuuari possis. vt sit hic sensus, Donum, id est, id quod templo Domini largior, (quod Corban vocat Marcus 7. b. 11) illud demum est quo à me iuuari potes. Vel, Donum est & templo consecratum id omne quo à me potueras iuuari. id est, Illud omne quo poteras à me iuuari, consecraui templo. Quam postremam interpretationem affert Theophylactus. Vtramuis autem sequaris, coniungenda erit particula ἐὰν potentialis cum verbo ὠφεληθῇς, neque vllius vocabuli significationem detorseris. Etiamsi nequaquam honorauerit, καὶ οὐ μὴ τιμήσῃ. Vulg. Et non honorificabit. Erasmus, Et non honorabit. Ego verò existimo καὶ pro κἂν positum: cuius enallages aliud exemplum habes suprà 5. c. 19. Quòd autem idem admonet, si per tertiam personam interpreteris (ita vt fecit) legendum esse τιμήσει, id mihi quidem non facilè persuaserit. solet enim præcedente οὐ μὴ, subiunctiuus pro futuro indicatiui etiam apud idoneos authores vsurpari. τιμήσῃ verò (nam ita legitur in omnibus vetustis codicibus, & plerisque etiam impressis) non est secunda persona futuri à verbo τιμῶμαι, (sicut ille videtur existimasse) quum sit eius verbi prorsus diuersa significatio, sed tertia potius aoristi prioris coniunctiui à verbo τιμῶ, quam diximus pro futuro indicatiui solere vsurpari. Sed (vt mihi quidem videtur) planior erit sententia si coniunctiui significatione seruata, hoc membrum tanquam altera pars traditionis, cum superiore coniungatur, & hîc demum expleatur constructio, sicut fecimus. Suppleuimus autem quod visum est accommodatissimum, nempe *insons erit*: id est ἀθῷος ἔσται. Sic enim scriptum est suprà 12. a. 5. & respondet Hebræorum formulæ נקי, cuius exempla passim occurrunt, vt Gen. 24. a. 8, & Exodi 21. d. 19. cui opponitur ὀφείλει, & ἔνοχος ἐστι. Potest tamē ita explicari hic locus vt καὶ particula pleonasmo Hebræis vsitatissimo redundet, nec quicquā sit supplendū. nempe si ita interpretemur totum hunc locum, Vos autem dicitis, Quicunque dixerit, &c. non honorabit patrem, &c. id est, non tenebitur ex illo præcepto aliquid aliud patri præstare.

Καὶ ἠκυρώσατε τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν παράδοσιν ὑμῶν.

Ὑποκριταί, καλῶς προεφήτευσε περὶ ὑμῶν Ἡσαΐας, λέγων,

Esa. 29. d. 13. Ἐγγίζει μοι ὁ λαὸς οὗτος τῷ στόματι αὐτῶν, καὶ τοῖς χείλεσί με τιμᾷ· ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόῤῥω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ.

Μάτην δὲ σέβονταί με, διδάσκοντες διδασκαλίας, ἐντάλματα ἀνθρώπων.

Mar. 7. c. 17 Καὶ προσκαλεσάμενος τὸν ὄχλον, εἶπεν αὐτοῖς, Ἀκούετε καὶ συνίετε.

Οὐ τὸ εἰσερχόμενον εἰς τὸ στόμα κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸ ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ στόματος, τοῦτο κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.

Τότε προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἶπον αὐτῷ, Οἶδας ὅτι οἱ Φαρισαῖοι ἀκούσαντες τὸν λόγον ἐσκανδαλίσθησαν;

6 Et irritum fecistis mandatū Dei per traditionem vestram.

7 Hypocritæ, bene de vobis prophetauit Esaias, dicens,

8 ‖ Appropinquat mihi populus hic ore suo, & labiis me honorat: cor autem eorum procul abest à me.

9 Sed frustra me colunt, docentes doctrinas *quæ sunt* mandata hominum.

10 ‖ Et aduocata turba dixit eis, Audite & intelligite.

11 Non quod ingreditur in os, polluit hominem, sed quod egreditur ex ore, hoc polluit hominem.

12 Tunc accedentes discipuli eius dixerunt ei, Nosti Pharisæos audito sermone isto offensos fuisse?

6 Et irritum fecistis mandatum Dei propter traditionem uestram.

7 Hypocritæ bene prophetauit de uobis Esaias, dicēs,

8 Populus hic labiis me honorat: cor autem eorū longè est à me.

9 Sine causa autem colunt me, docentes doctrinas, mandata hominum.

10 Et conuocatis ad se turbis, dixit eis, Audite & intelligite.

11 Non quod intrat in os, coinquinat hominem: sed quod procedit ex ore, hoc coinquinat hominem.

12 Tunc accedentes discipuli eius dixerunt ei, Scis quia Pharisæi, audito uerbo hoc, scandalizati sunt?

6 Irritum fecistis, ἠκυρώσατε. Deriuatur hoc verbum à κῦρος, quo plena authoritas ac imperium declaratur. Itaque ἀκυροῦν propriè significat omni imperio & authoritate spoliare. Apparet igitur eos qui Dei verbo quicquam detrahunt aut adiungunt, quocunque obtentu id faciant, tamen non minus esse nocentes quàm si Deum ipsum conarentur è suo solio detrahere. quod vt melius intelligeretur, placuit indicare huius verbi etymon. Est autem hoc referendum ad hominum conatus. Nam, quod ad rem ipsam attinet, inuito Satana & ipsius organis frustra laborantibus, stant Dei præcepta in Ecclesia ipsius.

7 Bene, καλῶς. Erasmus, Rectè. id est ὀρθῶς. Prophetauit, προεφήτευσεν. Eras. Prædixit. Alii, Vaticinatus est, sicut etiam Eras. vertit Mar. 7. a. 6. Ego neque volui, neque (vt opinor) debui vocabulum tam familiare Christianorum auribus immutare. Quòd si mihi nouitas placeret (vt quibusdam, qui vtinam verbis tenus Scripturam profanarent) mallem vti prædicendi verbo, quod Græco vocabulo prorsus respondet. Nam vaticinari opponitur potius τῷ μαντεύεσθαι.

8 Appropinquat, ἐγγίζει. Apparet Veterem interpretem legisse, ὁ λαὸς οὗτος τοῖς χείλεσί με τιμᾷ, Populus iste labiis me honorat. Erasmus autem existimat studiosum aliquem suppleuisse cætera ex editione Græcorum. Sed tamen magno consensu omnia vetusta exemplaria cum nostris Græcis consentiebant.

9 Frustra, μάτην. Vulg. malè, Sine causa. *Quæ sūt* mādata, ἐντάλματα. Hæc dicūtur per appositionē, vt rectè obseruat Eras. Simile exēplū habes Rom. 8. g. 23: qui tamē id obscurius erat, addidi, *quæ sunt*, ad locū illustrandū.

11 Polluit, κοινοῖ. Κοινὸν ex Hebræorum idiotismo dicitur quod Latini vocant profanum: quasi commune dicas, id est, cuius est vsus vulgaris & omnium communis: vel quod promiscuo omnium vsu veluti inquinatū est ac contaminatum, sicut exponitur Act. 10. b. 14. A quo deriuatur verbum κοινοῦν, pro quo nonnulli communicandi verbo vtuntur, vt Vetus interpres Mar. 7. b. 15. sed quos nolim imitari. Vulgata vertit Coinquinare. Erasmus in annotationibus, Impurum reddere. Itaque quod in ipsius versione legitur Impurat, typographorum incuriam arguit. Idem apud Marcum vertit Inquinare.

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε, Πᾶσα φυτεία 13
ἣν οὐκ ἐφύτευσεν ὁ πατήρ μου ὁ οὐρά-
νιος, ἐκριζωθήσεται.
Ἄφετε αὐτούς· ὁδηγοί εἰσι τυφλοὶ τυ- 14
φλῶν. τυφλὸς δὲ τυφλὸν ἐὰν ὁδηγῇ, ἀμ-
φότεροι εἰς βόθυνον πεσοῦνται.
Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος εἶπεν αὐτῷ, 15
Φράσον ἡμῖν τὴν παραβολὴν ταύτην.
Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἀκμὴν καὶ ὑμεῖς 16
ἀσύνετοί ἐστε;
Οὔπω νοεῖτε ὅτι πᾶν τὸ εἰσπορευόμε- 17
νον εἰς τὸ στόμα, εἰς τὴν κοιλίαν χωρεῖ, καὶ
εἰς ἀφεδρῶνα ἐκβάλλεται;
Τὰ δὲ ἐκπορευόμενα ἐκ τοῦ στόματος, 18
ἐκ τῆς καρδίας ἐξέρχεται, κἀκεῖνα κοι-
νοῖ τὸν ἄνθρωπον.
Ἐκ γὰρ τῆς καρδίας ἐξέρχονται διαλο- 19
γισμοὶ πονηροί, φόνοι, μοιχεῖαι, πορνεῖαι,
κλοπαί, ψευδομαρτυρίαι, βλασφημίαι.
Ταῦτά ἐστι τὰ κοινοῦντα τὸν ἄνθρω- 20
πον· τὸ δὲ ἀνίπτοις χερσὶ φαγεῖν, οὐ κοινοῖ τὸν
ἄνθρωπον.
Καὶ ἐξελθὼν ἐκεῖθεν ὁ Ἰησοῦς ἀνεχώ- 21
ρησεν εἰς τὰ μέρη Τύρου καὶ Σιδῶνος.
Καὶ ἰδού, γυνὴ Χαναναία ἀπὸ τῶν ὁ- 22
ρίων ἐκείνων ἐξελθοῦσα, ἐκραύγασεν,
αὐτῷ λέγουσα, Ἐλέησόν με Κύριε, υἱὲ Δα-
βίδ, ἡ θυγάτηρ μου κακῶς δαιμονίζεται.

13 Ipse verò respondens dixit,
‖Omnis planta quam non pla
tauit Pater ille meus cælestis,
eradicabitur.
14 Sinite eos: ‖duces sunt cæci cæ
corum. porrò si cæcus ¨ cæco
præierit, ambo in ¨ foueã cadẽt.
15 ‖Respondens autem Petrus
dixit ei, Edissere nobis parabo-
lam istam.
16 Iesus autem dixit, Adhuc &
vos ¨ sine intelligentia estis?
17 Nondum ¨ intelligitis, quic-
quid ingreditur in os, in ven-
trem ¨ cedere, & in ¨ latrinam
eiici?
18 Quæ autem proficiscuntur
ex ore, ex ipso corde egrediun-
tur, & illa polluunt hominem.
19 ‖Nam ex corde egrediuntur
¨ cogitationes malæ, ¨ cædes, a-
dulteria, ¨ scortationes, furta, fal
sa testimonia, ¨ obtrectationes.
20 Hæc sunt quæ polluunt ho-
minem: illotis autem mani-
bus vesci, non polluit homi-
nem.
21 ‖Et egressus illinc Iesus re-
cessit in ¨ partes Tyri & Sidonis.
22 Et ecce, ¨ mulier ¨ Chananæa
à finibus illis egressa, ¨ clama-
uit, dicens ei, Miserere mei Do
mine, fili Dauid, filia mea ¨ ma-
lè ¨ à dæmonio vexatur.

13 *At ille respondens ait,*
Omnis plantatio quam Ioh.15.a.8
non plantauit Pater me-
us cælestis, eradicabitur.
14 *Sinite illos: cæci sunt*
duces cæcorum. cæcus
autem si cæco ducatum Luc.6.f.39
præstet, ambo in foueam
cadunt.
15 *Respondens autem Pe-* Mar.7.b.17
trus dixit ei, Edissere no-
bis parabolam istam.
16 *At ille dixit, Adhuc &*
uos sine intellectu estis?
17 *Non intelligitis quia o-*
mne quod in os intrat, in
uentrem uadit, & in se-
cessum emittitur?
18 *Quæ autem procedũt*
de ore, de corde exeunt,
& ea coinquinãt hominẽ.
19 *De corde enim exeunt*
cogitationes malæ, homici- Gen.6.a.5.&
dia, adulteria, fornica- 8.d.21
tiones, furta, falsa testi-
monia, blasphemiæ.
20 *Hæc sunt quæ coinqui-*
nant hominem: non lotis
autem manibus mandu-
care, non coinquinat ho-
minem.
21 *Et egressus inde Iesus*
secessit in partes Tyri & Mar.7.c.24
Sidonis.
22 *Et ecce, mulier Chana-*
næa à finibus illis egres-
sa, clamauit, dicens ei,
Miserere mei Domine, fili
Dauid, filia mea malè à
dæmonio uexatur.

14 Cæco præierit, τυφλὸν ὁδηγῇ. Significat ὁδηγεῖν ducem esse itineris. Itaque præeundi vocabulo sum vsus vt proximè accederem ad vocabulum Græcum. quo modo etiam antè expressi τὸ προάγειν synonymũ. Vulgata, Ducatum præstet. Erasmus, Dux fuerit. Foueam, βόθυνον. In vno exemplari legimus βόθρον eodem sensu. Notandum est autem vtrunque addici exitio, tum eum qui præit, tum eum qui sequitur, sicut etiam dicit Dominus Ezech.14.v.10.

16 Sine intelligentia estis? ἀσύνετοί ἐστε; Vulgata, Sine intellectu estis? Et apud Marcum, Imprudentes estis? Eras. Intelligentia caretis?

17 Intelligitis, νοεῖτε. Idem est hoc loco τὸ νοεῖν quod συνιέναι. Alioquin Cogitare significat & animo versare. Cedere, χωρεῖ. Vulgata, Vadit, βαδίζει. Eras. Abit, ἄπεισι. Latrinam, ἀφεδρῶνα: à seorsum sedendo, sicut Latinis vocatur Latrina à lauando, seu latendo. Vulg. & Eras. Secessum: quod non memini legere hac significatione apud idoneos authores. Græci tamen ἄφοδον, quasi diuerticulum, fere vocant.

19 Cogitationes, διαλογισμοί. Hoc modo etiam interpretamur τὰς ἐνθυμήσεις, quòd melius vocabulum nõ habeamus. Potest tamen διαλογισμὸς quibusdam locis conuerti Ratiocinatio, item Disceptatio: quod tamen postremum respondet τῇ διασκέψει. Cædes, φόνοι. Vulgata Homicidia: id est ἀνδροφονίαι. Indicat Eras. scriptum esse in nonnullis codicibus φθόνοι, inuidiæ. Scortationes, πορνεῖαι. Vulgata, suo more, Fornicationes. Eras. Stupra: quo vocabulo magis videtur significari vis mulieri illata. Obtrectationes, βλασφημίαι: id est, sermones quibus aliena fama læditur. Nam hæc vocabuli Græci vis est, παρὰ τὸ τὴν φήμην βλάπτειν. id est, à lædenda fama & existimatione. Itaque Demosthenes & alii passim vsurpant pro Calumnia, vt suprà annotauimus, cap.9.a.3. Nos in rebus sacris & ad Deum pertinentibus vocabulum Græcum retinuimus. Hîc autem Christus videtur ea duntaxat recensere quæ ad mutua hominum inter se dissidia spectant: itaque Obtrectationes sumus interpretati. Vulgata, Blasphemiæ. Eras. Conuicia: id est λοιδορίαι, vel ὀνείδη. Nos vernacula lingua vocamus *blasmes*, Græco vocabulo per syncopen contracto. Sed sanè execranda est Castellionis audacia qui propterea quòd obtrectationem alicubi Cicero zelotypiam interpretatur, Dominum ausus est obtrectatorem vocare: quum obtrectator nunquam nisi in vitio, & eo quidem maximo, ponatur.

21 Partes, τὰ μέρη. id est, regiones vicinas Tyro & Sidoni. Partes autem pro regione ipse etiam Cic. vsurpauit ad Atticum lib.3, Sine te (inquit) non esse nobis illas partes tenendas, propter Antonium.

22 Mulier, γυνή. In Complutensi editione additur τις, quædam. Chananæa, Χαναναία. Legitur Hebraicè כנענית, non autem קנית, à Cana maiore, oppido tribus Aser: quod tamen in hoc tractu situm est, vt apparet ex Iosue 19.c.28. Vt autem ita sentiam vel hæc ratio me impellit, quòd Χαναναίους vbique per χ scribi inuenio: quæ scribendi ratio non videtur locum habere posse in altero vocabulo quod incipit à ק. Clamauit, di-

cens ei, ἐκραύγασεν, αὐτῷ λέγουσα. Eraſ. Clamauit ad eum, dicens. Ego verò puto à Vetere interprete pronomen αὐτῷ rectè coniunctum cum participio λέγουσα. In quodam exemplari ſcriptum erat, ἔκραξεν ὀπίσω αὐτοῦ: id eſt, clamauit poſt eum. quod indicat Ieſum ſeſe ab illa auertiſſe, aut ipſam præ pudore non auſam in ipſius conſpectũ venire. Malè, κακῶς. Eraſ. Miſerè: id eſt ἀθλίως. A dæmonio vexatur, δαιμονίζεται. Hoc dicunt Græci vno verbo. Eraſ. A dæmonio agitatur. Caſtellio, Furiata: quam verſionem non probo, nequis morbum naturalem faciat ex malo quod præter naturã eſt. Itaque malui craſsius & apertius loqui: ſicut dixim⁹ ſuprà, 4.v.24.

Ὁ δὲ οὐκ ἀπεκρίθη αὐτῇ λόγον. Καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἠρώτων αὐτὸν, λέγοντες, Ἀπόλυσον αὐτήν· ὅτι κράζει ὄπισθεν ἡμῶν.

23 Illè verò non reſpondit ei "quicquam. Tunc accedentes diſcipuli eius "rogarunt eum, dicentes, "Dimitte eam: nam clamat poſt nos.

23 Qui non reſpondit ei uerbum. Et accedentes diſcipuli eius rogabant eum, dicentes, Dimitte eam: quia clamat poſt nos.

Suprà 10.a.6

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Οὐκ ἀπεστάλην εἰ μὴ εἰς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραήλ.

24 Ipſe verò reſpondens dixit, ‖Nõ ſum miſſus niſi "ad oues perditas "domus Iſrael.

24 Ipſe autem reſpondẽs ait, Non ſum miſſus niſi ad oues quæ perierunt domus Iſral.

Ἡ δὲ ἐλθοῦσα προσεκύνει αὐτῷ, λέγουσα, Κύριε βοήθει μοι.

25 Illa autẽ venit & adorauit eũ, dicẽs, Domine "ſuccurre mihi.

25 At illa uenit & adorauit eum, dicens, Domine, adiuua me.

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Οὐκ ἔστι καλὸν λαβεῖν τὸν ἄρτον τῶν τέκνων, καὶ βαλεῖν τοῖς κυναρίοις.

26 Ipſe verò reſpondens dixit, Non eſt "bonum accipere panem liberorum, & obiicere catellis.

26 Qui reſpõdens ait, Nõ eſt bonum ſumere panẽ filiorum, & mittere canibus.

Ἡ δὲ εἶπε, Ναὶ Κύριε· καὶ γὰρ τὰ κυνάρια ἐσθίει ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης τῶν κυρίων αὐτῶν.

27 Ipſa autem dixit, Etiam Domine: "etenim catelli veſcuntur micis quæ cadunt è menſa dominorum ſuorum.

27 At illa dixit, Etiam Domine: nam & catelli edũt de micis quæ cadunt de menſa dominorũ ſuorũ.

Τότε ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῇ, Ὦ γύναι, μεγάλη σου ἡ πίστις· γενηθήτω σοι ὡς θέλεις. Καὶ ἰάθη ἡ θυγάτηρ αὐτῆς ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης.

28 Tunc reſpondens Ieſus dixit ei, O mulier, magna *eſt* fides tua: fiat tibi vt vis. Et ſanata fuit filia eius ab eo momento.

28 Tunc reſpondens Ieſus ait illi, O mulier, magna eſt fides tua: fiat tibi ſicut uis. Et ſanata eſt filia eius ex illa hora.

Mar.7.d.31.

Καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν ὁ Ἰησοῦς ἦλθε παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας· καὶ ἀναβὰς εἰς τὸ ὄρος, ἐκάθητο ἐκεῖ.

29 ‖Et digreſſus illinc Ieſus venit iuxta mare Galilææ: & quũ aſcendiſſet in montem, ſedit illic.

29 Et quum tranſiſſet inde Ieſus, uenit ſecus mare Galilææ: & aſcendens in mõtẽ, ſedebat ibi.

Eſa.35.b.5

Καὶ προσῆλθον αὐτῷ ὄχλοι πολλοὶ, ἔχοντες μεθ' ἑαυτῶν χωλοὺς, τυφλοὺς, κωφοὺς, κυλλοὺς, καὶ ἑτέρους πολλούς· καὶ ἔρριψαν αὐτοὺς παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ· καὶ ἐθεράπευσεν αὐτούς·

30 ‖Tunc adiit eum turba multa, "habens ſecum claudos, cæcos, mutos, "mancos, & alios multos: & abiecerunt eos ad pedes Ieſu: & ſanauit eos:

30 Et acceſſerunt ad eũ turbæ multæ, habentes ſecum mutos, cæcos, claudos, debiles, & alios multos: & proiecerunt eos ad pedes eius: & curauit eos:

23 Quicquam, λόγον. Ad verbum, Sermonẽ. Sed videtur hîc ex Hebræorũ idiotiſmo (de quo alibi diximus ſæpe) λόγος poni pro indefinita particula, vt infrà 22.d.46. Rogarũt, ἠρώτων. i. ἐδέοντο. Nã ſicut apud Latinos Rogandi verbũ ambiguum eſt, ita etiã τὸ ἐρωτᾶν apud Græcos: vt Luc.7.a.3, & 2. Theſſ.2.a.1, & infrà 16.a.1, τὸ ἐπερωτᾶν eadem ſignificatione accipitur. Dimitte, ἀπόλυσον. De hoc aliquoties diximus. Eraſ. Amitte: quod Latinũ quidem eſt, ſed ambiguum. Quamobrem etiam idem paulo pòſt, verſu ſcilicet 32, vertit ἀπολῦσαι, Dimittere.

24 Ad, εἰς, ἀντὶ τῆς πρός. Domus Iſrael, οἴκου Ἰσραήλ. i. gentis Iſraeliticæ. Habebant enim omnes tribus cõmunẽ patrem Iſraelem. quod nõ puto de vlla alia gente dici poſſe. Nã impropriè Virg.1. Æneid. Romanos Aſſaraci domũ vocauit, ſi Seruii interpretationem ſequamur, in hoc verſu, Quum domus Aſſaraci Phthiam claráſque Mycenas, Seruitio premet. 25 Succurre, βοήθει. Græcũ verbum (vt obſeruat Eraſ.) ſignificat ad vocẽ alicuius accurrere auxilii ferendi cauſa. Itaque Latino illo vocabulo propriè exprimitur. Vulg. Adiuua. i. ἐπικούρησον. 26 Bonum, καλόν. Eraſ. Honeſtum: quod plerunque pertinet ad decorũ, quod Græci τὸ πρέπον vocant. Nam honeſtũ pro virtute apud Græcos dicitur τὸ καλὸν, adiuncto articulo: fateor tamen honeſtos etiã dici qui boni ſunt, & virtute præditi. Sed quum hîc agatur de eo quod iuſtũ & fas eſt, & opponatur potius τῷ ἀδίκῳ quàm τῷ ἀπρεπεῖ, malui Veterem interpretem ſequi. In quodam exemplari ſcriptum erat. οὐκ ἔξεστι, non licet.

27 Etenim, καὶ γάρ. Vulgata, Nam &. i. (vt in quodã exemplari ſcriptum erat) καὶ γὰρ καί. Vide Mar.7.e.28.

30 Habens, ἔχοντες. Eraſ. Ducentes. Nam id etiam (inquit) ſignificat ἔχω. Atqui nuſquã reperi ab alio annotatã hanc ſignificationem. Obſeruant quidẽ grammatici vſurpari ἀντὶ τοῦ φέρω, vt in illo Hom. Iliad. α, ςέμματ' ἔχων ἐν χερσί. Item pro ἐλαύνω. i. ago. Sed hæ omnes ſignificationes ad verbum HABEO referri cõmodè poſſunt, atque etiam debent. Alioqui licebit hoc modo infinitas verborum ſignificationes fingere: quod video libenter facere eos omnes qui Græca lexica ſcripſerunt, non ſine temporis iactura, & maximo ſtudioſorum incõmodo: quum hoc modo Græca lingua non doceatur, ſed fœdiſsimè corrumpatur. Mancos, κυλλούς. Vulg. Debiles, ἀσθενεῖς. Eraſ. Mutilos. At ego exiſtimo mancos hîc vocari non quibus manus eſſet truncata (ſicut propriè dicũtur infrà 18.a.8) ſed quorum membra debilitata eſſent, vt paralyſi, & aliis id genus morbis: aut etiam naturæ vitio. Id autẽ partim coniicio ex eo quòd poſtea illis opponit τοὺς ὑγιεῖς. i. ſanos: partim quòd nuſquam legitur Chriſtus aut pedes, aut manus, aut alia mẽbra cuiquam largitus: quanuis id illi difficile non fuit. Etſi autem mancus propriè is dicitur qui manu caret, tamẽ ad cætera etiam membra id interdũ transfertur, vt πηρὸν ſignificet. Præterea pro eo quoq; vſurpatur q mẽbra habet debilitata: perinde enim eſt ac ſi illis careret. Sic Cic. pro Rabirio perduell. reo, Mãcus, inquit, & mẽbris omnibus captus, & debilis. qua ſignificatione accipitur hoc loco.

31 Ὥστε τοὺς ὄχλους θαυμάσαι, βλέποντας κωφοὺς λαλοῦντας, κυλλοὺς ὑγιεῖς, χωλοὺς περιπατοῦντας, καὶ τυφλοὺς βλέποντας· καὶ ἐδόξασαν τὸν Θεὸν Ἰσραήλ.

32 Ὁ δὲ Ἰησοῦς προσκαλεσάμενος τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ εἶπε, Σπλαγχνίζομαι ἐπὶ τὸν ὄχλον· ὅτι ἤδη ἡμέρας τρεῖς προσμένουσί μοι, καὶ οὐκ ἔχουσι τί φάγωσι· καὶ ἀπολῦσαι αὐτοὺς νήστεις οὐ θέλω, μήποτε ἐκλυθῶσιν ἐν τῇ ὁδῷ.

33 Καὶ λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Πόθεν ἡμῖν ἐν ἐρημίᾳ ἄρτοι τοσοῦτοι, ὥστε χορτάσαι ὄχλον τοσοῦτον;

34 Καὶ λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Πόσους ἄρτους ἔχετε; Οἱ δὲ εἶπον, Ἑπτά, καὶ ὀλίγα ἰχθύδια.

35 Καὶ ἐκέλευσε τοῖς ὄχλοις ἀναπεσεῖν ἐπὶ τὴν γῆν.

36 Καὶ λαβὼν τοὺς ἑπτὰ ἄρτους καὶ τοὺς ἰχθύας, εὐχαριστήσας ἔκλασε, καὶ ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ· οἱ δὲ μαθηταὶ τῷ ὄχλῳ.

37 Καὶ ἔφαγον πάντες, καὶ ἐχορτάσθησαν· καὶ ἦραν τὸ περισσεῦον τῶν κλασμάτων, ἑπτὰ σπυρίδας πλήρεις.

38 Οἱ δὲ ἐσθίοντες ἦσαν τετρακισχίλιοι ἄνδρες, χωρὶς γυναικῶν καὶ παιδίων.

39 Καὶ ἀπολύσας τοὺς ὄχλους, ἐνέβη εἰς τὸ πλοῖον, καὶ ἦλθεν εἰς τὰ ὅρια Μαγδαλά.

31 Adeo ¨vt turba mirata sit, quũ videret mutos loquentes, mancos sanos, claudos ambulãtes, cæcos videntes: & glorificarunt Deum Israel.

32 ||Iesus autem aduocatis discipulis suis dixit, Commoueor misericordia erga turbã: quia iam triduum ¨permanent apud me, & non habent quo vescantur: & dimittere eos ieiunos nolo, ¨ne ¨deficiant in via.

33 Tunc dicunt ei discipuli eius, ¨Vnde nobis in deserto ¨tot panes vt ¨saturemus turbam tantam?

34 Dicit igitur eis Iesus, Quot panes habetis? Illi autem dixerũt, Septem, & paucos pisciculos.

35 Tunc iussit turbam ¨discumbere humi:

36 Et acceptis septem illis panibus ¨ac piscibus, quum gratias egisset, fregit, deditque discipulis suis: discipuli verò turbæ.

37 Comederúntque omnes, & saturati sunt: & sustulerunt ¨quod superfuerat fragmentorum, septem sportas plenas.

38 Erant autem qui comederãt, quater mille viri, ¨absque mulieribus & puerulis.

39 Tunc dimissa turba ¨¦inscendit in nauigium: venítque in ¨fines Magdala.

31 Ita ut turbæ mirarẽtur, uidentes mutos loquẽtes, claudos ambulantes, cæcos uidentes: & magnificabant Deum Israel.

32 Iesus autẽ conuocatis discipulis suis dixit, Misereor turbæ: quia triduo iã perseuerant mecũ, et non habent quod manducent: & dimittere eos ieiunos nolo, ne deficiant in uia.

Marc.8.a.1

33 Et dicũt ei discipuli, Vnde ergo nobis in deserto panes tantos, ut saturemus turbam tantam?

34 Et ait illis Iesus, Quot habetis panes? At illi dixerunt, Septem, & paucos pisciculos.

35 Et præcepit turbæ ut discumberent super terram.

36 Et accipiens septem panes & pisces, gratias agens fregit, & dedit discipulis suis: & discipuli dederunt populo.

37 Et comederunt omnes, & saturati sunt: & quod superfuit de fragmentis tulerunt, septem sportas plenas.

38 Erant autẽ qui manducauerunt, quatuor millia hominum, extra paruulos & mulieres.

39 Et dimissa turba, ascendit in nauiculam: & uenit in fines Magedan.

31 Vt turba, ὥστε τοὺς ὄχλους. In quodam exemplari additur πάντας. id est, tota. Mancos sanos, κυλλοὺς ὑγιεῖς. Hieronymus hæc verba non legit, & Eras. supposititia esse arbitratur: reperiuntur tamen in omnibus vetustis exemplaribus. Sed in vno vetere codice pro κωφοὺς λαλοῦντας, legimus κωφοὺς ἀκούοντας, ἀλάλους λαλοῦντας. id est, surdos audientes, mutos loquentes. Glorificarunt, ἐδόξασαν. id est, magnificè extulerunt & collaudarunt. Vulgata, Magnificarunt. id est ἐμεγάλυναν: cuius significatio aut eadem est, aut non multũ diuersa. Vide suprà, 5.b.16.

32 Permanent apud me, προσμένουσί μοι. id est, à meo latere non discedũt. quod alio vocabulo dicunt Græci παραμένειν, vnde Parmenones dicti sunt serui qui dominos affectabãtur. Nã hæc etiã vis est præpositionis πρός. Vulgata & Erasmus, Perseuerant, id est διαμένουσι, vel διακαρτεροῦσι. Apud Marcum autem 8.a.2, Vetus interpres vertit, Sustinent, id est ὑπομένουσιν. Erasmus, Manent. Ne, μήποτε. Aliàs vertimus Nequando, sed particula ποτε hoc loco παρέλκει. Deficiant, ἐκλυθῶσιν. id est λειποψυχῶσι, vel ἐκκάμνωσιν: ad verbum, Exoluãtur. Vide Mar.8.a.3.

33 Vnde nobis, πόθεν ἡμῖν. Vulgata, Vnde ergo nobis. id est πόθεν οὖν ἡμῖν, sicut scriptum legimus in vno exẽplari. Tot, τοσοῦτοι. Hoc vocabulo propriè significatur discreta quantitas. Vulgata, Tantos, id est τηλικοῦτοι, quod declarat quantitatem continuam. Interdum tamen Tantus etiam de discreta dicitur pro Tam multus. Itaque eodem versiculo turbam tantam interpretati sumus. Saturemus, χορτάσαι. Hoc propriè dicitur de armentis. Nam χόρτον Græci vocant gramen aut pabulum: sic Gallico idiotismo *repaistre & repas* honestè etiam tribuitur hominibus.

35 Discumbere, ἀναπεσεῖν. Græcis (inquit Erasmus) ἀναπεσεῖν, significat humi considere, non in lectis: sed hoc quidẽ fateor me nusquã legisse. Docet Athenæus lib.1. ἀναπίπτειν, quum de animo dicitur, idẽ valere quod ἀθυμεῖν, id est animo concidere: (vt Budæus ex Cicerone interpretatur) quum verò de corporis habitu, dici de remigibus, qui quum impellunt remos, dicuntur à Græcis προνεύειν, quòd corpore propendeant in caput: quum remos adducunt, ἀναπίπτειν, quòd corpus resupinent. Inde suspicor factum vt accipiatur pro ἀνακλίνεσθαι, & ἀνακεῖσθαι, id est, accumbere vel recumbere, vel in lectis vel humi, ad cibum capiendum. quod satis declaratur eo quod Lucas de vltimo illo Paschæ conuiuio loquens, ἀνέπεσε inquit: Matthæus autem, ἀνέκειτο, eadem prorsus significatione.

36 Ac piscibus, καὶ τοὺς ἰχθύας. Hoc deerat in vno codice. Turbæ, τῷ ὄχλῳ. Vulgata, Dederunt populo. id est ἔδωκαν τῷ λαῷ.

37 Quod superfuerat fragmentorum, τὸ περισσεῦον τῶν κλασμάτων. Vide suprà, cap.14.c.20.

38 Absq;, χωρίς. Vulg. Extra, ἔξω. Eras. Præter id. id est παρά. de quo etiã suprà diximus cap.14.c.21.

39 Fines, ὅρια. Eras. alicubi dicit se scriptũ reperisse ὄρη. id est montes. Magdala, Μαγδαλά. Vulgata, Magedan. Secundum autem exemplar Μαγαδὰν, Magadan. Vnde suspicor hunc tractum esse qui Maceda sæpe in libro Iosue vocatur.

Κεφάλαιον ιϛ.

Mar. 8.b.11 luc.12.g.54 suprà 12.c.39

ΚΑΙ προσελθόντες οἱ Φαρισαῖοι καὶ Σαδδουκαῖοι, πειράζοντες ἐπηρώτησαν αὐτὸν σημεῖον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐπιδεῖξαι αὐτοῖς.

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ὀψίας γενομένης λέγετε, Εὐδία· πυῤῥάζει γὰρ ὁ οὐρανός.

Καὶ πρωῒ, Σήμερον χειμών· πυῤῥάζει γὰρ στυγνάζων ὁ οὐρανός. Ὑποκριταὶ, τὸ μὲν πρόσωπον τοῦ οὐρανοῦ γινώσκετε διακρίνειν, τὰ δὲ σημεῖα τῶν καιρῶν οὐ δύνασθε;

Suprà 12.c.34

Γενεὰ πονηρὰ καὶ μοιχαλὶς σημεῖον ἐπιζητεῖ· καὶ σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτῇ εἰ μὴ τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου. Καὶ καταλιπὼν αὐτοὺς ἀπῆλθε.

Ionæ 2.a.1

Mar.8 b.14 luc.12.a.1

Καὶ ἐλθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὸ πέραν, ἐπελάθοντο ἄρτους λαβεῖν.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ὁρᾶτε καὶ προσέχετε ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων.

Οἱ δὲ διελογίζοντο ἐν ἑαυτοῖς, λέγοντες, Ὅτι ἄρτους οὐκ ἐλάβομεν.

Γνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Τί διαλογίζεσθε ἐν ἑαυτοῖς, ὀλιγόπιστοι, ὅτι ἄρτους οὐκ ἐλάβετε;

Suprà 14.b.17 iohan.6.a.9

Οὔπω νοεῖτε, οὐδὲ μνημονεύετε τοὺς πέντε ἄρτους τῶν πεντακισχιλίων, καὶ πόσους κοφίνους ἐλάβετε;

CAP. XVI.

1 ET quum accessissent Pharisæi & Sadducæi, tentantes rogarunt eum vt signum è cælo ipsis ostenderet.

2 Ipse verò respondens dixit eis, Quando serum est diei, dicitis, Serenitas *erit*: rubet enim cælum.

3 Et manè, Hodie *erit* tempestas: rubet enim cælum triste. Hypocritæ, faciem quidem cæli nostis discernere, signa verò temporum non potestis?

4 Natio mala & adultera signum requirit: sed signum nō dabitur ei nisi signum illud Ionæ Prophetæ. Et relictis ipsis abiit.

5 Et quum venissent discipuli eius in vlteriorē ripam, obliti fuerant sumere panes.

6 Iesus autem dixit eis, Videte & cauete à fermēto Pharisæorum & Sadducæorum.

7 Ipsi verò disceptabant inter se, dicentes, Panes non sumpsimus.

8 *Id* autem quū nosset Iesus dixit eis, Quid disceptatis inter vos, exigua fide præditi, quòd panes non sumpsistis?

9 Nondum intelligitis, neq; meministis quinque illos panes *hominum* quinquies mille, & quot cophinos acceperitis?

CAP. XVI.

1 ET accesserunt ad eū Pharisæi & Sadducæi, tentantes: & rogauerunt eum ut signū de cælo ostenderet eis.

2 At ille respondens ait illis, Facto uespere dicitis, Serenum erit: rubicundum est enim cælum.

3 Et mane, Hodie tempestas: rutilat enim triste cælum. Faciem ergo cæli dijudicare nostis, signa autem tēporū nō potestis?

4 Generatio mala & adultera signum quærit: & signum non dabitur ei nisi signum Ionæ Prophetæ. Et relictis illis abijt.

5 Et quum uenissent discipuli eius trans fretū, obliti sunt panes accipere.

6 Qui dixit illis, Intuemini & cauete à fermento Pharisæorum & Sadducæorum.

7 At illi cogitabant inter se, dicentes, Quia panes non accepimus.

8 Sciens autem Iesus dixit, Quid cogitatis inter uos, modicæ fidei, quia panes non habetis?

9 Nondū intelligitis, neque recordamini quinque panum in quinque millia hominum, & quot cophinos sumpsistis?

IN CAPVT XVI.

1 Et quū accessissent, καὶ προσελθόντες. Eras. Et aggressi, καὶ ἐπελθόντες. Vetus autē interpres legit, καὶ προσῆλθον αὐτῷ: & participium πειράζοντες cum his coniungit, addita καὶ coniunctione. Sic enim vertit, Et accesserunt ad eum Pharisæi & Sadducæi tentantes: & rogauerunt, καὶ προσῆλθον αὐτῷ οἱ Φαρισαῖοι καὶ Σαδδουκαῖοι πειράζοντες· καὶ ἐπηρώτησαν. quo modo etiā videtur mollior verborū constructio. Tentantes, πειράζοντες. id est, vt experirentur ecquid hoc posset præstare quod petebāt: sed malo animo ad id petendū ipsos instigante, nempe quòd sperarent se reperturos aliquid in eo vnde iustæ reprehensionis occasionē arriperēt: vel impellēte ipsos diffidētia, aut curiositate importuna. quibus omnibus modis dicitur Deus tentari, id est ad iracundiā prouocari, quasi cum eo velint homines certare. Alioquin dicitur etiam Dominus suos tentare, id est explorare: & diabolus tentare, id est ad malum solicitare. 3 Faciem quidem, τὸ μὲν πρόσωπον. Hebraicè פנים. Quòd si verterimus Vultū, non erit fortasse dictū illepidius quàm illud Maronis 5. Æneidos, Mé ne salis placidi vultum fluctúsque quietos Ignorare iubes? Nam ratio carminis ferre potest Faciē, quū tamen poeta disertissimus maluerit Vultū dicere. Quē etiam transferre ad bruta animantia idem nō dubitat, Induerat Circe in vultus ac terga ferarū. Adeo quidem vt vanissimū esse somnium appareat quòd nuper quidam voluerit vultū de faciei tantùm parte dici quæ oculos, frontem & supercilia complectitur, neque de cæteris quoque rebus dici posse. Vulg. Faciē ergo, τὸ μὲν οὖν πρόσωπον. Eras. prætermisit μὲν. Cæterùm Facies (Hebræorū more) dicitur externa species, & quasi vultus rerū omnium: quo modo etiam Latinè loqui licere Gellius ostendit lib.13.cap.28. Sed tamē (ni fallor) τὸ πρόσωπον nōnisi de homine dictū inuenias apud Græcos disertiores: quo modo etiam Plinius faciē, tantùm hominis esse dicit, pro vultu: cætera enim os aut rostrū habere dicuntur. Discernere, διακρίνειν. vel (vt alii vertunt) diiudicare: sed illud videtur Græco vocabulo prorsus respondere. Non potestis? οὐ δύνασθε; In vno exēplari scriptum erat οὐ δοκιμάζετε; Non probatis? In quatuor aliis, οὐ συνίετε; Non intelligitis? 4 Signum illud, τὸ σημεῖον. De certo illo & celebri facto loquitur. Itaque articulum ab aliis omissum exprimendum putaui.

Abiit, ἀπῆλθε. Traiecisse lacum cum discipulis declarat apertè Marcus cap.8.b.13. quod notandum fuit, vt intelligatur quomodo sequens versiculus cum isto cohæreat. 7 Disceptabant inter se, διελογίζοντο ἐν ἑαυτοῖς. Ἐν pro inter, nō pro intra, seu apud. Nā verisimile est de ea re inter se esse colloquutos. 8 Id autē quū nosset, γνοὺς δέ. Indicāt hæc verba Iesum hāc illorū disceptationē nō cognouisse ex aliis: sed (quæ vis diuinitatis ipsius erat) per se cognouisse qua de re illi inter se cōtenderēt. Non dubiū est enim quin alii in alios culpā reiicerēt.

Sumpsistis, ἐλάβετε. In vno exemplari scriptum erat ἔχετε. id est habetis: sicut etiam vertit Vetus interpres.

9 Meministis, μνημονεύετε. Vulg. Recordamini. id est ἀναμιμνήσκεσθε. Eras. Memoria tenetis. id est διὰ μνήμης

ἔχετε. *Hominum* quinquies mille, τῶν πεντακισχιλίων. i. quibus paui quinque hominũ millia. quod genus dicẽdi à vulgi consuetudine petitum est, sicut pleraque alia. Vulgata, quia id obscurius videbatur, vertit, In quinque millia hominum. Erasmus longiore circuitu, Quum homines essent quinquies mille: quasi τῶν πεντακισχιλίων ponatur absolutè

Οὐδὲ τοὺς ἑπτὰ ἄρτους τῶν τετρακισχιλίων, καὶ πόσας σπυρίδας ἐλάβετε;	10 ‖Neque septẽ illos panes quater mille *hominum*, & quot sportas acceperitis?	10 *Neque septem panum, & quatuor millium hominum, & quot sportas sumpsistis?*	*Suprà 15.d.34*
Πῶς οὐ νοεῖτε ὅτι οὐ περὶ ἄρτου εἶπον ὑμῖν, προσέχειν ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων;	11 "Quomodo non intelligitis me nõ "dixisse vobis "de pane, "vt caueretis à fermẽto Pharisæorum & Sadducæorum?	11 *Quare non intelligitis quia non de pane dixi uobis, cauete à fermento Pharisæorum & Sadducæorum?*	
Τότε συνῆκαν ὅτι οὐκ εἶπε προσέχειν ἀπὸ τῆς ζύμης τοῦ ἄρτου, ἀλλ' ἀπὸ τῆς διδαχῆς τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων.	12 Tunc intellexerunt eum nõ "dixisse vt cauerent à fermento panis, sed à doctrina Pharisæorum & Sadducæorum.	12 *Tũc intellexerũt quia non dixerit cauendum à fermento panum, sed à doctrina Pharisæorum & Sadducæorum.*	*Mar. 8.c.27* *Luc. 9.c.18*
Ἐλθὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς εἰς τὰ μέρη Καισαρείας τῆς Φιλίππου, ἠρώτα τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγων, Τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι, τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου;	13 ‖Quum venisset autem Iesus in partes "Cæsareæ *quæ dicitur* Philippi, interrogauit discipulos suos, dicens, Quem "me dicũt homines esse, Filium hominis?	13 *Venit autem Iesus in partes Cæsareæ Philippi: & interrogabat discipulos suos, dicens, Quem me dicunt homines esse, Filium hominis?*	
Οἱ δὲ εἶπον, Οἱ μὲν Ἰωάννην τὸν Βαπτιστήν, ἄλλοι δὲ, Ἠλίαν, ἕτεροι δὲ Ἱερεμίαν, ἢ ἕνα τῶν προφητῶν.	14 Illi verò dixerunt, Alii quidẽ Iohãnem Baptistam, alii verò Eliam, alii verò Ieremiã, aut vnum ex prophetis.	14 *At illi dixerunt, Alij Iohannem Baptistam, alij autem Eliam, alij uerò Ieremiam, aut unum ex Prophetis.*	
Λέγει αὐτοῖς, Ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι;	15 Dicit eis, Vos autem quem me dicitis esse?	15 *Dicit illis Iesus, Vos autem quẽ me esse dicitis?*	*Iohan. 6.g.69*
Ἀποκριθεὶς δὲ Σίμων Πέτρος εἶπε, Σὺ εἶ ὁ Χριστός, ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος.	16 ‖Respondẽs verò Simon Petrus dixit, Tu es Christus ille Filius Dei viuentis.	16 *Respondens Simon Petrus dixit, Tu es Christus filius Dei uiui.*	

11 Quomodo non intelligitis, πῶς οὐ νοεῖτε. πῶς hoc loco non declarat simplicem interrogationẽ, sed cum admiratione coniunctam. Vulg. Quare non intelligitis? id est διὰ τί; Eras. elegantius, Quî fit vt non intelligatis? Ego crassius malui, quum præsertim particula Quomodo, apud ipsum etiam Ciceronem, admirationem declaret. Sic enim scribit lib. de Amicitia, Quomodo (vt alia omittam) mortẽ filii tulit? De pane, περὶ ἄρτου. In duobus vetustis codicibus, 4, & 8 videlicet, legimus περὶ ἄρτων, de panibus. Dixisse vobis, εἶπον ὑμῖν. Eras. addidit pronomẽ Illud, vt melius cohæreret sequẽtia. Sic enim interpretatur, Me nõ de pane dixisse vobis illud? quod satis per se intelligi puto. Est autem Hebræorũ more permutata negans particula in Græcis. Vt caueretis à fermento, προσέχειν ἀπὸ τῆς ζύμης. Duo ex vetustis codicibus scriptum habent, ὅτι οὐ περὶ ἄρτου εἶπον ὑμῖν προσέχειν. προσέχετε δέ. id est, quòd non de pane dixi vobis vt caueretis. cauete verò: vel, sed cauete: ita vt repetas εἶπον, & sit hic sensus, quòd non de pane dixi vobis vt caueretis, sed potius dixi vobis, cauete à fermento.

12 Dixisse vt cauerent, εἶπε προσέχειν. Vulg. Dixerit cauendum. id est, προσεκτέον, vel potius φυλακτέον. Erasmus. Iussisset cauere. id est, ἐκέλευσε προσέχειν. Nam alibi admonuimus, Dicere pro Iubere sæpe vsurpari in Hebræo sermone.

13 Cæsareæ *quæ dicitur* Philippi, Καισαρείας τῆς Φιλίππου. Supplendum fuit aliquid ad articulum illum exprimendum, quo videlicet distinguitur hæc Cæsarea ad radicem Libani ædificata à tetrarcha Philippo, vt Tiberio gratificaretur, ab ea quam Herodes Magnus condidit Octauii Augusti memoriæ ad mare mediterraneum. Me, με. In plerisque exemplaribus Veteris versionis, & vno ex nostris Græcis, nõ reperimus hoc pronomen: & certè si sustuleris, mollius cum istis connectentur verba illa, τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, Filium hominis. Et Hieronymum constat ex ipsius commentariis in hunc locum hoc pronomẽ non legisse: adeo vt vel με pronomen, vel hoc totũ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, videri possit redundare, quũ Christus de se loquatur vt de tertio quopiam, sicut solet, quoties Filium hominis se vocat: adeo quidem vt excepto hoc vno loco nusquam (ni fallor) reperias additum pronomen. Sed contrà testatur Eras. se in nõnullis Græcis codicibus duntaxat reperisse scriptum, Quem me dicunt esse? Itaque meritò suspicari possit quispiam hoc pronomen ab aliquo annotatum in albo libri, ne illa verba τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου perinde acciperentur acsi Christus non de se sed de tertio quopiam discipulos interrogaret, postea ab aliquibus fuisse contextui insertum, ab aliis verò perinde acceptum acsi aliqua esset diuersa lectio annotata: qui propterea τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου expunxerint. Neque verò id fuit factu difficile, quũ hæc formula loquendi de seipso quasi de tertio aliquo, sit à consuetudine Latini & Græci sermonis aliena: plerique autẽ ex veteribus etiã eruditissimis sacrarũ literarũ interpretibus, Hebræorũ idioma nõ modò nõ tenuerint, sed etiã cõtẽpserint: quæ res fecit vt plerisque in locis miserabiliter sanè cæcutierint. Quia tamen apud Epiphaniũ in Achorato & in veteribus manuscriptis & impressis legimus, τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου; absit vt quicquã detrahamus. Imò verò per appositionem hoc erit explicandum, acsi diceret Dominus, Videtis me nunc vt vnum quempiam ex hominum numero in mundo versari: quid igitur de me sentiunt homines? Deinde etiam omnia cohærebunt si post εἶναι non simplicem distinctionem scribas, sed accentum interrogantem: & sic interpreteris, Quẽ me dicunt homines esse? An Filiũ illum hominis? id est, promissum illum Messiam? Erit enim subaudienda particula AN, quam eclipsin inuenio infrà, 18.c.21, in duplici etiam interrogatione, sicut hoc loco. Et τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου seruata vi articuli pro Messia positum reperio Luc. 17.c.16. Sed tamen absit vt apicem ex nuda coniectura immutem.

17 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Μακάριος εἶ Σίμων βὰρ Ἰωνᾶ, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκάλυψέ σοι, ἀλλ' ὁ πατήρ μου ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

17 Tunc respondens Iesus dixit ei, Beatus es Simon bar-Iona: quia caro & sanguis hæc nõ retexit tibi, sed Pater meus qui est in cælis.

17 *Respondens autem Iesus dixit ei, Beatus es Simon bar-Iona: quia caro & sanguis non reuelauit tibi, sed Pater meus qui in cælis est.*

Iohan.1.f.42

18 Κἀγὼ δέ σοι λέγω ὅτι σὺ εἶ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν· καὶ πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς.

18 ‖ Sed & ego tibi dico, tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo meã Ecclesiam: & portæ inferorum non superabũt eam.

18 *Et ego dico tibi quia tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam: & portæ inferi nõ præualebunt aduersus eam.*

Iohan.20.e.21

19 Καὶ δώσω σοι τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν· καὶ ὃ ἐὰν δήσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς· καὶ ὃ ἐὰν λύσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

19 ‖ Et tibi dabo claues regni cælorum: & quicquid ligaueris in terra, erit ligatum in cælis: & quicquid solueris in terra, erit solutum in cælis.

19 *Et tibi dabo claues regni cælorum: & quodcunque ligaueris super terram, erit ligatum in cælis: & quodcũque solueris super terram, erit solutum in cælis.*

20 Τότε διεστείλατο τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἵνα μηδενὶ εἴπωσιν ὅτι αὐτός ἐστιν Ἰησοῦς ὁ Χριστός.

20 Tunc interdixit discipulis suis vt nemini dicerent, ipsum esse Iesum illum Christum.

20 *Tunc præcepit discipulis suis ut nemini dicerẽt quia ipse esset Iesus Christus.*

21 Ἀπὸ τότε ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς δεικνύειν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὅτι δεῖ αὐτὸν ἀπελθεῖν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ πολλὰ παθεῖν

21 Ex eo tẽpore cœpit Iesus indicare discipulis suis oportere se abire Hierosolymam, &

21 *Exinde cœpit Iesus ostendere discipulis suis quia oporteret eum ire Hierosolymam, & mul-*

17 Bar-Iona, βὰρ Ἰωνᾶ. Quum Græcè scribens Euangelista, vocabula peregrina vsurparit, nos quoque retinuimus. Annotat Hieronymus corruptum locum videri, & legendũ βὰρ Ἰωαννᾶ: sicut etiã legitur apud Veterem interpretem in quibusdam codicibus, & vetustis aliquibus exemplaribus Græcis, Iohan.1.f.42. & 21.c.17. Caro & sanguis, σὰρξ καὶ αἷμα. Carnis appellatione Hebræis sæpe homines dicuntur, vt humana imbecillitas significetur, sicut Psal.78.d.39. quod & ipsum de equis dicitur Esa.31.b.3. Sed in Nouo Testamento aliquoties caro & sanguis totam humanam naturam συνεκδοχικῶς significant, eámque interdum ita vt est corrupta & infirma, sicut hoc loco & 1.Cor.15.f.50: vel simpliciter qualis est in sese, vt à spirituali videlicet & excellẽtiori natura distinguatur, vt Gal.1.c.16, & Ephes.6.b.12, & Hebr.2.b.14. & alibi sæpe, quum de altera Christi natura disseritur.

18 Sed & ego, κἀγὼ δέ. Vulgata, Et ego, omissa particula δέ, quæ etiam in vno vetere codice deerat. Erasmus, At ego vicissim. id est κἀγὼ ἐν μέρει. Tu es Petrus, & super hanc petram, σὺ εἶ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ. Dominus Syriacè loquẽs, nulla vsus est agnominatione, sed vtrobique dixit Cepha: quemadmodũ & vernaculum nomen *Pierre* tam de proprio quàm de appellatiuo dicitur. In Græco quoque sermone πέτρος & πέτρα non re, sed terminatione tantùm differunt. Sed videtur Matthæus (aut siquis fuit eius interpres) hoc terminationis discrimine voluisse Petrum (qui pars est ædificii) ab ipsa petra cui innititur ædificiũ (id est à Christo ipso) distinguere: ipsúmque adeo Petrum à fidei professione, quæ toti Ecclesiæ est communis. quod veteres etiam apertè testantur: vt planè sit ridiculus Antichristus, quum ex hoc loco tyrannidem suam conatur stabilire. Ecclesiam, ἐκκλησίαν. Vocabulo ἐκκλησίας significari ciuium conuentum, nemo est qui ignoret: quo modo etiam accipitur Act.19.f.32, & 39. Hebræi עדה, & קהל vocant. Sed postea communis loquendi consuetudo fecit vt pro eorum cœtu accipiatur qui Christum profitentur: sicut Synagoga de Iudæis propriè & peculiariter dici cœpit. Interdum verò pro Senatu ecclesiastico vsurpatur, vt infrà, 18.c.18, quia nimirum cogitur nomine totius Ecclesiæ cui præest. Alibi vocatur à Paulo πρεσβυτέριον, 1.Tim.4.d.14. Nos igitur receptum vocabulum mutare noluimus, quanuis nostra ætate nonnulli sint qui ciuitatis & reipublicæ nominibus vti malint: sed quos ego ne in eo quidem imitari velim. Portæ inferorum, πύλαι ᾅδου. De aduersariis Dei & Ecclesiæ perinde loquitur Dominus ac de regno munito: quod interdum σκότος, interdum ᾅδην pari ratione vocat. cuius regni princeps est Diabolus. Itaque portarum appellatione vrbes & consilio & propugnaculis munitas intelligimus. id est, quicquid vel consilio vel viribus potest Satan tenebrarum princeps. id denique quod Hebræi vocant מצורה, & Paulus ὀχυρώματα, 2.Cor.10.a.4. Superabunt eam, κατισχύσουσιν αὐτῆς. Vulgata, Præualebũt aduersus eam. Erasmus, Valebunt aduersus illam. id est ἰσχύσουσι κατ' αὐτῆς. Atqui certum est valere aliquid Satanam aduersus Ecclesiam, à quo sæpe grauissimè premitur, sed hactenus tamen vt nunquã opprimatur. Quare quum neque (vt existimo) Vulgata versio satis sit Latina, neque Erasmica satis expressa, quærendum fuit aliud vocabulum. Iam verò quum nullum in promptu haberem quod Græco & Hebræo יוכלו posset opponi, vsus sum synonymo, quo res eadem significatur.

19 Claues, τὰς κλεῖς. Hac metaphorica loquutione significatur œconomi potestas (sicut apparet Esaiæ 22.f.22) qua funguntur omnes ministri in Ecclesia Dei, vt apparet infrà, 18.c.18. Ministerium enim Euangelicũ rectè dici potest clauis regni cælorum, quum Euangelium sit virtus Dei ad salutem cuiuis credenti: & vicissim odor mortis in mortem cuiuis non credenti. Ostendat igitur Antichristus hanc clauem, & nos illi credemus. Cæterùm quum posceret metaphoræ analogia vt Matthæus vteretur aperiendi & claudendi vocabulis, (sicut fecit Esaias, & post Esaiam Iohannes Apoc.3.b.7) maluit Spiritus sanctus ligandi & soluendi verba vsurpare: nempe vt intelligamus quàm misera sit conditio eorum quibus cælum clauditur. id est, quorum retinẽtur peccata: (sicut Iohannes interpretatur infrà, 20.e.21.) qui videlicet quum nolint oblatum Christum fide amplecti, manent obstricti peccatorum vinculis. contrà verò, quàm beati sint illi quibus apertum est cælum, vt qui à filio Dei liberati, sint ipsius cohæredes, quia Euangelio crediderunt. Quorsum autem hæc ad indulgentiarum fumos, & totam illam Antichristi tyrannidem?

20 Vt nemini, ἵνα μηδενί. Eras. Necui, id est μήτινι. Iesum illum Christum, Ἰησοῦς ὁ Χριστός. In tribus exemplaribus non legebatur Ἰησοῦς: & sanè videtur abundare, vt annotat Erasmus.

ἀπὸ τῶν Πρεσβυτέρων καὶ Ἀρχιερέων καὶ Γραμματέων, καὶ ἀποκτανθῆναι, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερθῆναι.

Καὶ προσλαβόμενος αὐτὸν ὁ Πέτρος ἤρξατο ἐπιτιμᾷν αὐτῷ, λέγων, Ἵλεώς σοι Κύριε· οὐ μὴ ἔσται σοι τοῦτο.

Ὁ δὲ στραφεὶς εἶπε τῷ Πέτρῳ, Ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ, σκάνδαλόν μου εἶ· ὅτι οὐ φρονεῖς τὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων.

Τότε ὁ Ἰησοῦς εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν, καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθείτω μοι.

Ὃς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν· ὃς δ᾽ ἂν ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ, εὑρήσει αὐτήν.

Τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῇ; ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ;

multa pati ˮà ˮSenioribus & principibus Sacerdotum, & Scribis, & occidi, & tertio die ˮsuscitari.
22 Et ˮprehensum eum Petrus cœpit obiurgare, dicens, Propitius tibi sis Domine: nequaquam erit tibi hoc.
23 At ille conuersus dixit Petro, ˮAbscede à me ˮsatana, scandalo es mihi: nam non ˮsapis quæ *sunt* Dei, sed quæ *sunt* hominum.
24 ‖Tunc Iesus dixit discipulis suis, Siquis vult post me venire, abneget semetipsum, & tollat crucem suam, ac sequatur me.
25 ‖Quisquis enim voluerit ˮanimam suam seruare, perdet eam: quisquis autem perdiderit animam suam mea causa, ˮinueniet eam.
26 Quid enim prodest cuipiã si totũ mundum lucratus fuerit, ˮanima verò sua mulctetur? aut quam dabit quispiam ˮcõpensationem animæ suæ?

ta pati à Seniorib⁹ et Scribis & principibus Sacerdotum, & occidi, & tertia die resurgere.
22 *Et assumens eum Petrus, cœpit increpare illum, dicens, Absit à te Domine, non erit tibi hoc.*
23 *Qui conuersus dixit Petro, Vade post me satana, scandalum es mihi: quia non sapis ea quæ Dei sunt, sed ea quæ hominum.*
24 *Tunc Iesus dixit discipulis suis, Siquis uult post me uenire, abneget semetipsum, & tollat crucem suã, & sequatur me.* Suprà 10.d.38 mar.8.d.34 luc.9.c.23, & 14.f.27
25 *Qui enim uoluerit animam suam saluam facere, perdet eam: qui autem perdiderit animam suam propter me, inueniet eam.* Suprà 10.d.39 mar.8.d.35 luc.9.e.24. & 17.g.33 iohan.12.d.25
26 *Quid enim prodest homini si mundum uniuersum lucretur, animæ uerò suæ detrimentum patiatur? aut quam dabit homo commutationem pro anima sua?* mar.8.d.36 luc.9.c.25

21 A, ἀπό. ἀπὸ pro ὑπὸ iterum hîc positum est. de qua enallage suprà diximus, 11.c.19. Senioribus, πρεσβυτέρων. Hebraicè זקנים, vt Deut.21.a.2. Est autem nomen non tam ætatis quàm dignitatis: & eos designat penes quos erant iudicia, quæ Hebræi Græco vocabulo vocant Sanhedrin, id est συνέδρια. vt ii planè sint πρεσβύτεροι quos Latini eadem ratione Senatores vocant. Sic apud Homerum aliquoties dicuntur γέροντες iidem qui ἀριστῆες, vt Iliad. β. Suscitari, ἐγερθῆναι. Vulg. Resurgere, ἀναστῆναι. Eras. Resuscitari. id est iterum suscitari.

22 Prehensum, προσλαβόμενος. i. manu prehẽsum seduxisset, vt solẽt familiarius aliquid dicturi. Eras. Abduxisset. i. ἀπαγαγών. qui tamẽ in annotationib⁹ in Mar.8.d.33, adfert eã interpretationẽ quã sum sequut⁹. Vulg. Assumẽs. i. προσλαμβάνων. Propitius tibi sis, ἵλεώς σοι. Sic rectè Eras. Latinè dicas, Respice te. Vul. Absit. i. μὴ γένοιτο.

23 Abscede à me, ὕπαγε ὀπίσω μου. Vulg. Vade post me. Eras. Abi post me. Vide Mar.8.d.33. Satana, σατανᾶ. Per antonomasiã propriè vocatur Satan: (id est aduersarius) ab Hebræis, à verbo שטן, qui à Græcis dicitur διάβολος, id est calumniator: & ὁ πειράζων, id est tentator, Apoc.12.b.9, & 10. Sed hoc nomen iis etiam accommodatur qui Dei voluntati aduersantur, vel obstinata malitia, vt Iudas, Iohan.6.g.70: vel leuitate quadam aut arrogantia, vt hoc loco Petrus: cui in hoc quidem cognomine successisse Antichristum libens concessero, vtcũque clamitet se errare non posse, & à nemine iudicandum. Sapis, φρονεῖς. Hoc verbo significatur Petrum arrogantia & falsa quadam de se persuasione peccasse.

25 Animam suam seruare, τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι. id est vitam. nisi malimus animæ appellatione totum hominem comprehẽdi, synecdoche Hebræis familiari. Et certè hæc est (ni fallor) huius loci germana interpretatio, quam etiam videtur apertè Lucas confirmare cap.9.c.25, quum hæc Matthæi & Marci verba, τὴν ψυχὴν ἑαυτοῦ ζημιωθῇ, id est, sua ipsius anima mulctetur, interpretatur ἑαυτὸν ζημιωθείς. id est si seipso mulctetur. Bellissimè ergo cohærebunt omnia hoc modo, Siquis seipsum voluerit seruare (loquitur enim Euangelista ex communi hominum opinione, quibus nihil hac vita est charius) is seipsum perdet. hæc enim præpostera cupiditas in æternum exitium ipsum præcipitabit. Contrà verò, qui Christi & Euangelii causa seipsum perdiderit, (ita enim rursus loquitur Euangelista ex eorum sensu qui omnium hominum stultissimos & miserrimos eos esse opinantur qui vitam malint profundere quàm Christum abnegare) is quũ videatur periisse, seipsum tandem aliquando recuperabit: quippe qui hoc modo seipsum seruauerit, alioquin periturum. Inueniet eam, εὑρήσει αὐτήν. id est recipiet eam, aut potius seipsum lucrifecerit: vt qui sibi alioquin morituro, æternam vitam parauerit: sicut Lucas ipse exponit cap.17.g.33. Nam εὑρίσκειν apud Græcos etiam declarat labore suo aliquid consequi: vt exponit Vlpianus in orationem Demosthenis κατὰ Τιμοκράτους. & Inuenire à Latinis vsurpatur pro parare sibi & acquirere, teste Donato in Terentii Eunuchum. Erit igitur vehemẽtior antithesis, si dixerimus illos, qui vt sibi consulant, Christum abnegant, non modò lucrum non facere quod captant, sed etiam eius rei quã seruatam esse volunt, (id est suiipsius) iacturam facere, quod damnum est omnium maximum: istos verò contrà, qui pro Christo mori non dubitant, non modò nullum detrimentum pati, sed seipsos potius lucrifacere, quo lucro nullum maius possit homini contingere.

26 Anima verò sua mulctetur? τὴν δὲ ψυχὴν ἑαυτοῦ ζημιωθῇ; id est seipsum perdat, vt Lucas interpretatur. Vulgata ζημιοῦσθαι vertit Detrimentum pati, Eras. Iacturam facere. Ego verò non video cur periphrasis quærenda fuerit, quum de iudicio Dei hîc agatur: quemadmodum proximus versiculus declarat: & ζημιοῦν apud Græcos sit vocabulum forense, sicut mulctare apud Latinos. Compensationem animæ suæ, ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. id est, quo seipsum redimat: quod vernaculo sermone dicas, *Qu'est-ce que l'homme baillera en eschange de sa personne?* Vulgata ad verbum, Commutationem pro anima sua? quæ interpretatio mihi visa est obscurior. Eras. Cu-

ius permutatione redimat animam suam: perspicua periphrasi, sed non prorsus necessaria. Itaque in annotationibus Marci Veterem interpretationem amplectitur.

Psal.61.c.12 rom.2.a.6

Μέλλει γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεσθαι ἐν τῇ δόξῃ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ· καὶ τότε ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὴν πρᾶξιν αὐτοῦ.

27 Futurum est enim vt Filius hominis veniat cũ gloria Patris sui cum "Angelis suis: ‖ & tunc reddet vnicuique "secundum facta eius.

27 *Filius enim hominis uenturus est in gloria Patris sui cum Angelis suis & tũc reddet unicuique secundum opera eius.*

Mar.9.a.1 luc.9.c.17

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, εἰσί τινες τῶν ὧδε ἑστηκότων, οἵτινες οὐ μὴ γεύσωνται θανάτου ἕως ἂν ἴδωσι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ.

28 ‖ "Amẽ dico vobis, sunt quidam "ex his qui hîc adstant, qui nequaquam "gustabunt mortem, vsquedũ viderint Filiũ hominis venientẽ "in regnũ suũ.

28 *Amen dico uobis, sunt quidam de hîc stantibus, qui non gustabunt mortem donec uideant Filiũ hominis uenientem in regno suo.*

Κεφάλαιον ιζ.

CAP. XVII.

CAP. XVII.

Mar.9.a.2 luc.9.d.27

ΚΑΙ μεθ' ἡμέρας ἓξ παραλαμβάνει ὁ Ἰησοῦς τὸν Πέτρον καὶ Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ ἀναφέρει αὐτοὺς εἰς ὄρος ὑψηλὸν κατ' ἰδίαν.

1 S"Exto verò pôst die accepit Iesus Petrum ac Iacobũ & Iohannem fratrẽ eius, & "subducit eos priuatim in montẽ sublimem.

1 *ET post dies sex assumit Iesus Petrum et Iacobum & Iohãnem fratrem eius, & subducit illos in montem excelsum seorsum.*

Καὶ μετεμορφώθη ἔμπροσθεν αὐτῶν· καὶ ἔλαμψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος· τὰ δὲ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο λευκὰ ὡς τὸ φῶς.

2 Transformatúsque est coram eis, & splenduit facies eius vt sol: vestimenta autem eius facta sunt "alba vt "lux.

2 *Et transfiguratus est ante eos: & resplenduit facies eius sicut sol: uestimenta autem eius facta sunt alba sicut nix.*

Καὶ ἰδοὺ, ὤφθησαν αὐτοῖς Μωσῆς καὶ Ἠλίας, μετ' αὐτοῦ συλλαλοῦντες.

3 Et ecce, "conspecti sunt eis Moses & Elias, cum eo "colloquentes.

3 *Et ecce, apparuerunt illis Moyses & Elias, cum eo loquentes.*

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος εἶπε τῷ Ἰησοῦ, Κύριε καλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι· εἰ θέλεις ποιήσωμεν ὧδε τρεῖς σκηνάς, σοὶ μίαν, καὶ Μωσῇ μίαν, καὶ μίαν Ἠλίᾳ.

4 "Respondens autem Petrus dixit Iesu, Domine, bonum est nos hîc esse: si vis, faciamus hîc tria tabernacula, tibi vnum, & Mosi vnum, & Eliæ vnum.

4 *Respondens autem Petrus dixit ad Iesum, Domine, bonum est nos hîc esse: si uis, faciamus hîc tria tabernacula, tibi unum, & Moysi unum, & Eliæ unum.*

Supra,3.d.17 2.pet.1.d.17

Ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἰδοὺ νεφέλη φωτεινὴ ἐπεσκίασεν αὐτούς· καὶ ἰδοὺ φωνὴ ἐκ τῆς νεφέλης, λέγουσα, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν ᾧ εὐδόκησα· αὐτοῦ ἀκούετε.

5 Adhuc eo loquente, ecce nubes "lucida inumbrauit eos: & ecce vox è nube, dicens, ‖ Hic est "Filius ille meus dilectus, in quo acquiesco: ipsum audite.

5 *Adhuc eo loquente, ecce nubes lucida obumbrauit eos: & ecce uox de nube, dicens, Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui: ipsum audite.*

27 Cum gloria, ἐν δόξῃ. ἐν pro σὺν, vt alibi sæpe. Vide suprà, 6.d.29. Angelis, ἀγγέλων. In secundo exẽplari additur ἁγίων. id est sanctis. Secundum facta, κατὰ τὴν πρᾶξιν. Erasmus, Iuxta facta. Vulgata, Secundum opera. id est κατὰ τὰ ἔργα, sicut etiam legimus in vno exemplari.

28 Amen, ἀμὴν. In quodam codice additum erat γὰρ, enim. Ex his qui hîc stant, τῶν ὧδε ἑστηκότων. Vulgata, De hîc stantibus. Erasmus, Hic stantes. id est ὧδε ἑστῶτες. quod scriptum inuenimus in duobus vetustis codicibus. Gustabunt mortem, γεύσωνται θανάτου. id est morientur. sicut Heb.2.c.9. In regnum suum, ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ. ἐν existimo pro εἰς positum esse. Cæteri ad verbum interpretantur, In regno suo. In vno veteri codice legitur, ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ .id est In gloriam suam. quibus verbis ista optimè explicantur de Christi ascensione, & iis quæ postea consequuta sunt: de quibus magnificè scribit Paulus Ephes.4.b.10, & 1.Cor.15.c.23. & Dominus ipse meminit infrà, 28.d.18.

IN CAPVT XVII.

1 Sexto pôst die, μεθ' ἡμέρας ἕξ. Vulgata & Erasmus, Post sex dies. Vide Mar.9.a.2. Subducit, ἀναφέρει. id est ἀνάγει: quod etiam legimus in quodam exemplari. Nam φέρειν & ἄγειν sæpe permutantur: vt infrà hoc eodem capite, versu 17, & suprà, 4.a.1.

2 Alba, λευκά. Candidum, quod vsurpat Erasmus, potius significat splendidum & fulgens, id est τὸ λαμπρόν: (quod quidẽ propriè de igne dici solet, vt author est Aristoteles sectione octaua Problematũ) quanuis id postea de albo colore dici quoque cœpit, omnium videlicet splendidissimo. Lux, τὸ φῶς. In quodam exemplari legitur ὁ χιών, nix: quod sequutus est Vetus interpres. Aristoteles porro libro primo De coloribus φῶς colorem ignis esse scribit his verbis, τὸ δὲ φῶς ὅτι πυρός ἐστι χρῶμα, δῆλον ἐκ τοῦ μηδεμίαν ἄλλην ἢ ταύτην ἔχον εὑρίσκεσθαι χρόαν, &c. id est, Quòd autem lumen, aut lux, sit color ignis, perspicuum ex eo est, quoniam nullum alium præter hũc, habere colorem reperitur, &c. φῶς autem lucem vertimus, quanquam non dubitem apud philosophos differentiam lucis & luminis obseruari: quæ tamen apud reliquos scriptores fere negligi solet.

3 Conspecti sunt, ὤφθησαν. Vulg. Apparuerunt. id est ἐφαίνοντο. Colloquentes, συλλαλοῦντες. Erasmus admonet in annotationibus potius verti debuisse Confabulantes: à quo tamen verbo quidam meritò refugiũt, quum neque respondeat Græco verbo συλλαλεῖν, neque Scripturæ maiestati conueniat, neque etiam tritum sit apud Latinos scriptores: quanuis fabulari à fando deriuetur.

4 Respondens, ἀποκριθείς. Hebraismus, de quo alibi diximus. nam propriè respondent qui sunt rogati. Lucida, φωτεινή. In quarto codice scriptũ erat φωτὸς, lucis, Hebraico idiotismo. Filius ille meus, ὁ υἱός μου. Articulum expressi, cuius videtur hîc esse emphasis maxima, non tam vt distinguatur à filiis aliis (quum sit vni-

genitus)quàm ad dignitatis commendationem. Nos enim non natura, sed adoptione sumus filii: qua ratione etiam Christus ipse dicitur primogenitus inter multos fratres, quia licet vnicus sit proprio iure, princeps tamen est inter multos, quatenus adoptionis fons est ac caput.

6 Καὶ ἀκούσαντες οἱ μαθηταὶ ἔπεσον ἐπὶ πρόσωπον αὐτῶν, καὶ ἐφοβήθησαν σφόδρα.

7 Καὶ προσελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἥψατο αὐτῶν, καὶ εἶπεν, Ἐγέρθητε, καὶ μὴ φοβεῖσθε.

8 Ἐπάραντες δὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, οὐδένα εἶδον, εἰ μὴ τὸν Ἰησοῦν μόνον.

9 Καὶ καταβαινόντων αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ὄρους, ἐνετείλατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Μηδενὶ εἴπητε τὸ ὅραμα, ἕως οὗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ.

10 Καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες, Τί οὖν οἱ Γραμματεῖς λέγουσιν, ὅτι Ἠλίαν δεῖ ἐλθεῖν πρῶτον;

11 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ἠλίας μὲν ἔρχεται πρῶτον, καὶ ἀποκαταστήσει πάντα.

12 Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι Ἠλίας ἤδη ἦλθε, καὶ οὐκ ἐπέγνωσαν αὐτὸν, ἀλλ᾽ ἐποίησαν ἐν αὐτῷ ὅσα ἠθέλησαν· οὕτω καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου μέλλει πάσχειν ὑπ᾽ αὐτῶν.

13 Τότε συνῆκαν οἱ μαθηταὶ ὅτι περὶ Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ εἶπεν αὐτοῖς.

14 Καὶ ἐλθόντων αὐτῶν πρὸς τὸν ὄχλον, προσῆλθεν αὐτῷ ἄνθρωπος, γονυπετῶν αὐτῷ,

15 Καὶ λέγων, Κύριε ἐλέησόν μου τὸν υἱὸν, ὅτι σεληνιάζεται, καὶ κακῶς πάσχει· πολλάκις γὰρ πίπτει εἰς τὸ πῦρ, καὶ πολλάκις εἰς τὸ ὕδωρ.

6 Et quum *hæc* audissent discipuli, ¨ceciderunt in faciem suam, & ¨timuerunt vehementer.

7 Tunc accedens Iesus tetigit eos, dixitq;, Surgite, & ne timete.

8 ¨Sublatis autem oculis suis neminem viderũt, nisi Iesum solum.

9 Et quũ descenderent de mõte, mandauit eis Iesus, dicens, ¨Nemini dixeritis hanc visionem, vsquequo Filius hominis à mortuis resurgat.

10 Tunc interrogauerũt eum discipuli sui, dicentes, Quid igitur Scribæ dicunt, oportere vt Elias primùm veniat?

11 Iesus autem respondens dixit eis, Elias quidem veniet primùm, & restituet omnia:

12 Sed dico vobis, Eliam iam venisse, ¨ quẽ non agnouerũt, sed fecerunt ¨ ei quæcunque voluerũt: ita futurum est vt & Filius hominis patiatur ab eis.

13 Tunc intellexerunt discipuli *eum* de Iohanne Baptista *hæc* sibi dixisse.

14 Et quum venissent ad turbã, adiit eum ¨quidam, ¨accidẽs ei ad genua,

15 Et dicens, Domine miserere filii mei, quoniam ¨lunaticus est, & ¨malè afficitur: nam sæpe cadit in ignem, & sæpe in aquam.

6 Et audientes discipuli ceciderunt in faciem suã, & timuerũt ualde.

7 Et accessit Iesus, & tetigit eos, dixitque eis, Surgite, & nolite timere.

8 Leuantes autem oculos suos neminem uiderunt, nisi solum Iesum.

9 Et descendentibus illis de monte, præcepit eis Iesus, dicens, Nemini dixeritis uisionem, donec Filius hominis à mortuis resurgat.

10 Et interrogauerunt eum discipuli, dicentes, Quid ergo Scribæ dicũt quòd Eliam oporteat primùm uenire? Mal.4.b.5 suprà 11.b.14 mar.9.b.11

11 At ille respõdẽs ait eis, Elias quidem uenturus est primùm, & restituet omnia:

12 Dico autem uobis quia Elias iam uenit, & non cognouerunt eum: sed fecerunt in eo quæcunque uoluerunt. sic & Filius hominis passurus est ab eis.

13 Tunc intellexerunt discipuli quia de Iohanne Baptista dixisset eis.

14 Et quũ uenisset ad turbam, accessit ad eum homo genibus prouolutus ante eum,

15 Dicens, Domine miserere filio meo, quia lunaticus est, & malè patitur: nam sæpe cadit in ignẽ, & crebrò in aquam.

6 Ceciderunt in faciem suam, ἔπεσον ἐπὶ πρόσωπον αὐτῶν. Phrasis Hebræa, נפלו על-פניהם. id est proni adorarunt. Timuerunt, ἐφοβήθησαν. Erasmus suo more, Territi sunt, per passiuum: quum tamen actiuæ sit significationis φοβεῖσθαι.

8 Sublatis autem, ἐπάραντες δέ. Vulgata, Leuantes. Erasmus per periphrasin minimè necessariam, Vbi verò sustulissent. Hoc interdum vnico verbo ἀναβλέπειν declaratur: vt suprà, 14.b.19.

9 Nemini, μηδενί. Eras. Necui, μή τινι, vt suprà, 16.c.20.

12 Quẽ non agnouerunt, καὶ οὐκ ἐπέγνωσαν αὐτόν. In nono exemplari scriptum erat, καὶ οὐκ ἐπίστευσαν αὐτῷ, & non crediderunt ei. Ei, ἐν αὐτῷ. ad verbum, In eo. In vetustis duobus codicibus deerat præpositio ἐν.

14 Quidam, ἄνθρωπος. In duobus exẽplaribus additur τις. id est homo quidam: quod expressit Erasmus. Accidens ei ad genua, γονυπετῶν αὐτῷ. Vulg. Prouolutus ante eum. id est κυλινδούμενος ἐναντίον αὐτοῦ. Erasmus, Flectens genua illi. Atqui γονυπετεῖν (vt ipse Erasmus obseruauit in annotationibus) amplius aliquid significat, eum nimirum supplicantium gestum quem depingit elegantissimè Homerus Iliad. α, in extremo, vbi Thetidem describit Ioui supplicantem.

15 Lunaticus est, σεληνιάζεται. Lunatici vocantur qui certis lunæ temporibus comitiali morbo, lycanthropia, cynanthropia, & qui ea melancholia morbo laborant quæ Græcis medicis θηριώδης (id est fera & immanis) dicitur, aut alio furoris genere agitantur: de quibus poeta in hunc modum, Quàm multos etiam furiis hinc sæpe videmus Vexari, sortémque animo indignamur acerbam. Quorum etiam meminit Iurisconsultus Paulus in l. Bouem. Tit. de Ædilitio edicto. Cæterùm hoc ita accipiendum est hoc quidem loco vt ad morbum naturalem sciamus diabolicum quoque furorem accessisse, sicut indicant ea quæ paulo pòst commemorantur. Sunt autem hæc distinguenda, ne in eorum errorem incidamus qui profanè ridere solent quæcunque de dæmoniacis sacræ literæ testantur, quasi hæc omnia videlicet ad naturales morbos pertineãt: quũ suprà, 4.d.24, apertè lunatici à dæmoniacis distinguantur, & profana illa opinio infinitis Scripturæ locis possit conuinci. Malè afficitur, κακῶς πάσχει. In vno codice legimus, κακῶς ἔχει. Vulg. ad verbum, Malè patitur. Eras. Miserè affligitur, ἀθλίως θλίβεται.

Mar.9.c.14 luc.9.c.37 16 Καὶ προσήνεγκα αὐτὸν τοῖς μαθηταῖς σου, καὶ οὐκ ἠδυνήθησαν αὐτὸν θεραπεῦσαι.

16 ‖Et obtuli eum discipulis tuis, nec potuerunt eum sanare.

16 *Et obtuli eum discipulis tuis, & non potuerunt curare eum.*

17 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ὦ γενεὰ ἄπιστος καὶ διεστραμμένη, ἕως πότε ἔσομαι μεθ' ὑμῶν; ἕως πότε ἀνέξομαι ὑμῶν; φέρετέ μοι αὐτὸν ὧδε.

17 Respondens autem Iesus dixit, O natio incredula & peruersa: quousque tandē ero vobiscum? quousque tandem tolerabo vos? adducite mihi eū huc.

17 *Respondens autem Iesus ait, O generatio incredula & peruersa, quousque ero uobiscum? usquequo patiar uos? afferte huc illum ad me.*

18 Καὶ ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐξῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ τὸ δαιμόνιον· καὶ ἐθεραπεύθη ὁ παῖς ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης.

18 Et obiurgauit dæmonium Iesus, exiitque illud ab eo: & sanatus est puer ex illo momēto.

18 *Et increpauit illum Iesus, & exijt ab eo dæmonium: & curatus est puer ex illa hora.*

19 Τότε προσελθόντες οἱ μαθηταὶ τῷ Ἰησοῦ κατ' ἰδίαν, εἶπον, Διατί ἡμεῖς οὐκ ἠδυνήθημεν ἐκβαλεῖν αὐτό;

19 Tunc adeuntes discipuli Iesum priuatim, dixerunt, Quare nos non potuimus illud eiicere?

19 *Tunc accesserunt discipuli ad Iesum secretò, & dixerunt, Quare nos non potuimus eijcere illum?*

Luc.17.b.6 20 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Διὰ τὴν ἀπιστίαν ὑμῶν. ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ἐὰν ἔχητε πίστιν ὡς κόκκον σινάπεως, ἐρεῖτε τῷ ὄρει τούτῳ, Μετάβηθι ἐντεῦθεν ἐκεῖ· καὶ μεταβήσεται· καὶ οὐδὲν ἀδυνατήσει ὑμῖν.

20 Iesus autē dixit eis, Propter incredulitatē vestram. ‖amen quippe dico vobis, si habeatis fidem quantulum *est* granum sinapis, dicetis monti huic, Demigra hinc illuc: & demigrabit: & nihil impossibile erit vobis.

20 *Dixit illis Iesus, Propter incredulitatem uestrā. amen quippe dico uobis, si habueritis fidē sicut granum sinapis, dicetis monti huic, Transi hinc illuc: & transibit: & nihil impossibile erit uobis.*

21 Τοῦτο δὲ τὸ γένος οὐκ ἐκπορεύεται εἰ μὴ ἐν προσευχῇ καὶ νηστείᾳ.

21 Hoc verò genus *dæmoniorum* non egreditur nisi per precationem & ieiunium.

21 *Hoc autem genus non eijcitur nisi per orationē & ieiunium.*

Infrà 20.b.17 mar.9.e.31 luc.9.f.44 22 Ἀναστρεφομένων δὲ αὐτῶν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ, εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Μέλλει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοσθαι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων.

22 ‖Versantibus autem ipsis in Galilæa, dixit eis Iesus, Futurū est vt Filius hominis tradatur in manus hominum.

22 *Conuersantibus autem illis in Galilæa, dixit illis Iesus, Filius hominis tradēdus est in manus hominum.*

23 Καὶ ἀποκτενοῦσιν αὐτόν, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερθήσεται. Καὶ ἐλυπήθησαν σφόδρα.

23 Et trucidabunt eum, sed tertio die suscitabitur. Et contristati sunt vehementer.

23 *Et occident eum, & tertia die resurget. Et contristati sunt uehementer.*

24 Ἐλθόντων δὲ αὐτῶν εἰς Καπερναούμ, προσῆλθον οἱ τὰ δίδραχμα λαμβάνοντες τῷ Πέτρῳ, καὶ εἶπον, Ὁ διδάσκαλος ὑ-

24 Quum autem venissent Capernaum, venerunt ad Petrum qui didrachma accipiunt, dixerúntque, Magister vester

24 *Et quum uenissent Capharnaum, accesserunt qui didrachma accipiebant, ad Petrum, & dixerunt ei, Magister ue-*

16 Obtuli, προσήνεγκα. In duobus veteribus codicibus legitur προσήνεγκαν, id est obtulerunt, pro oblatus est. de quo dicendi genere alibi diximus.

17 Peruersa, διεστραμμένη. Sic Cicero, Roscii oculos peruersissimos fuisse dicit, id est διεστραμμένην ὄψιν. Eras. Distorta. Quousque tandem, ἕως πότε. Sic rectè Erasmus, quum Vetus interpres neglexerit particulam πότε: quæ interdum quidem abundat, sed hîc habet suam emphasin. Quum autem bis repetatur, Erasmum miror posteriore loco prætermisisse: quum præsertim ista repetitio pondus addat sententiæ. Tolerabo, ἀνέξομαι: vel ad verbum, Sustinebo. Vulgata & Erasmus, Patiar. Sed aliquid amplius videtur significare ἀνέχεσθαι quàm πάσχειν. Multi enim etiam inuiti & repugnantes multa patiuntur. ἀνέχεσθαι autem dicuntur translatitiè qui volentes onus subeunt, & sub eo perdurant.

18 Obiurgauit dæmonium, ἐπετίμησεν αὐτῷ. Hoc exprimit disertè Lucas infrà 6.e.42. vt neque ambigere debuerit Hieronymus, neque rectè Theophylactus ad puerum retulerit. Est autem ex Hebræorum idiotismo relatiuum præpositum antecedenti, vt infrà, 26.v.23.

20 Quantulum *est* granum sinapis, ὡς κόκκον σινάπεως. Vulgata & Erasmus ad verbum, Sicut granum sinapis: quod quum mihi videretur obscurum & ambiguum in Latino sermone, coacti sumus à verbis Græcis aliquantulum deflectere, vt planius loqueremur. Demigra, μετάβηθι, vel Abi. nam Digrediendi vocabulū, quo solemus vti in transferendo hoc verbo, nullum hîc locum habet.

21 Egreditur, ἐκπορεύεται. Vulgata, Eiicitur. id est ἐκβάλλεται.

22 Versantibus, ἀναστρεφομένων, vel fortassis Reuertentibus: quæ significatio huius vocabuli etiā vsitata est, & nō malè conuenit huic loco. Nam inde digressus rediit Capernaū per Galilæam, vt constat ex Marci 9.e.30. Hanc autem posteriorem interpretationem si sequaris, ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ pro εἰς τὴν Γαλιλαίαν positum erit, & ita scriptum inuenimus in vno vetere codice. Hominum, ἀνθρώπων. In vno exemplari additur ἁμαρτωλῶν. id est peccatorum: quo vocabulo Gentes intelliguntur à fœdere Dei alienæ. Auget enim hæc quoque circunstantia sceleris atrocitatem.

23 Contristati sunt, ἐλυπήθησαν. Erasmus, Mœrore affecti sunt: qui tamen verterat ἐλυπήθη, indoluit, suprà, 14.a.9.

μῶν οὐ τελεῖ τὰ δίδραχμα;
Λέγει, Ναί. Καὶ ὅτε εἰσῆλθεν εἰς τὴν
οἰκίαν, προέφθασεν αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, λέγων,
Τί σοι δοκεῖ, Σίμων; οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς ἀ-
πὸ τίνων λαμβάνουσι τέλη, ἢ κῆνσον; ἀπὸ
τῶν υἱῶν αὐτῶν, ἢ ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων;
Λέγει αὐτῷ ὁ Πέτρος, Ἀπὸ τῶν ἀλλο-
τρίων. Ἔφη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἄραγε ἐλεύθε-
ροί εἰσιν οἱ υἱοί.
Ἵνα δὲ μὴ σκανδαλίσωμεν αὐτούς, πο-
ρευθεὶς εἰς τὴν θάλασσαν, βάλε ἄγκι-
στρον, καὶ τὸν ἀναβάντα πρῶτον ἰχθὺν,
ἆρον· καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ, εὑρήσεις
στατῆρα· ἐκεῖνον λαβὼν δὸς αὐτοῖς ἀντὶ ἐ-
μοῦ καὶ σοῦ.

Κεφάλαιον ιη

ἘΝ ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ προσῆλθον οἱ μα-
θηταὶ τῷ Ἰησοῦ, λέγοντες, Τίς ἄρα
μείζων ἐστὶν ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν;
Καὶ προσκαλεσάμενος ὁ Ἰησοῦς παι-
δίον, ἔστησεν αὐτὸ ἐν μέσῳ αὐτῶν,
Καὶ εἶπεν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ
στραφῆτε, καὶ γένησθε ὡς τὰ παιδία, οὐ
μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐ-
ρανῶν.
Ὅστις οὖν ταπεινώσῃ ἑαυτὸν ὡς τὸ παι
δίον τοῦτο, οὗτός ἐστιν ὁ μείζων ἐν τῇ βασι
λείᾳ τῶν οὐρανῶν.
Καὶ ὃς ἐὰν δέξηται παιδίον τοιοῦτον ἓν
ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμὲ δέχεται.

non soluit didrachma?
25 Dicit, Etiam. Et quum in-
gressus fuisset domum, præue-
nit eum Iesus, dicens, Quid ti-
bi videtur Simon? Reges terræ
à quibus accipiunt tributa aut
censum? à filiis suis, an ab a-
lienis?
26 Dicit ei Petrus, Ab alienis.
Ait ei Iesus, Nẽpe igitur libe-
ri sunt filii.
27 Sed ne offendamus eos, pro
fectus ad mare, mitte hamum:
& eum piscem qui ascende-
rit primus, tolle: & aperto ore
eius, inuenies statêrem: accep-
tum illum da eis pro me &
pro te.

CAP. XVIII.

1 EO ipso tempore adierunt
Iesum discipuli, dicentes,
Quisnam maximus est in re
gno cælorum?
2 Et quum aduocasset pueru-
lum Iesus, statuit eum in me-
dio eorum,
3 ‖Et dixit, Amen dico vo-
bis, nisi conuersi fueritis, & fia-
tis vt pueruli, nequaquam in-
grediemini in regnum cælo-
rum.
4 Quisquis igitur demiserit se-
ipsum sicut *est* puerulus iste, is
est maximus ille in regno cæ-
lorum.
5 Et quisquis exceperit aliquẽ
puerulum talem in nomine
meo, me excipit.

*ster non soluit didra-
chma?*
25 *Ait, Etiam. Et quũ in-
trasset in domum, præ-
uenit eum Iesus, dicens,
Quid tibi uidetur Simõ?
Reges terræ à quibus ac
cipiunt tributum uel cen
sum? à filijs suis, an ab
alienis?*
26 *Et ille dixit, Ab alie-
nis. Dixit illi Iesus, Ergo
liberi sunt filij.*
27 *Vt autem non scanda-
lizemus eos, uade ad ma
re, & mitte hamum, &
eum piscem qui primus
ascenderit tolle: & a-
perto ore eius, inuenies
statêrem: illum sumens,
da eis pro me & te.*

CAP. XVIII.

1 *IN illa hora accesserũt* Mar.9.e.33
discipuli ad Iesum, di luc.9.f.46
*centes, Quis putas ma
ior est in regno cælo
rum?*
2 *Et aduocans Iesus par
uulum, statuit eum in me
dio eorum,*
3 *Et dixit, Amen dico uo* Infrà 19.b.14
bis, nisi conuersi fueri- 1.cor.14.d.20
*tis, & efficiamini sicut
paruuli, non intrabitis
in regnum cælorum.*
4 *Quicunque ergo hu-
miliauerit se sicut par-
uulus iste, hic est maior
in regno cælorum.*
5 *Et qui susceperit u-
num paruulum talem in
nomine meo, me susci-
pit.*

24 Non, οὐ. Hæc particula nihil hîc negat, sed interrogat, vt alibi sæpe. Erasmus, Num. quo aduerbio fere vtimur quum negatum esse volumus id de quo quærimus. Itaque Non videtur huic loco optimè conuenire. Soluit, τελεῖ. id est soluere solet. Didrachma? τὰ δίδραχμα; Hoc est sicli Sanctuarii dimidium, quod Israelitæ pendebant olim ex Lege scripta Exodi 30.b.13. Romani verò postea exegerunt, Iudæa subacta. qua de re sic scribit Iosephus, de Vespasiano loquens, Stipendiũ vbicunque degerent, Iudæis indixit, quos binas drachmas singulis annis inferre in Capitolium iussit, ita vt antea Hierosolymorum templo solebant.

25 A filiis suis, ἀπὸ τῶν υἱῶν αὐτῶν. Hic mihi dubium non est quin Filiorum nomen propriè accipiatur. Nam si Hebræorum more filios intelligi dicas pro veris & naturalibus, quos vocant, subiectis, quibus opponantur populi vi armorum subacti, falsa fuerit Petri responsio, quum ne ipsi quidem Romani ciues à tributo essent immunes: vt docet Dionysius libro Antiquitatum quarto.

26 Nempe igitur, ἄραγε. Vulg. & Eras. Ergo. Vide suprà 7.c.20.

27 Ascenderit, ἀναβάντα, ad hamum videlicet. Eras. Prodierit. quod respondet τῷ προϊέναι, vel ἐξιέναι. Statêrem, στατῆρα. Is igitur numus erat tetradrachmus: sicut etiam veteres testantur: ita tamen vt à statêre aureo distinguatur, quorum alii vnciales, id est octo drachmarum, alii didrachmi fuerunt. Pro, ἀντὶ, id est, ὑπέρ. Nam propriè ἀντί τινος significat Loco aut vice alicuius. Vide Mar.10.f.45.

IN CAPVT XVIII.

1 Quisnam, τίς ἄρα. Vulg. Quis putas. Eras. Quis: omissa particula expletiua, quam tamen Latini videntur exprimere, ipso etiam approbante infrà, 24.d.45.

2 Puerulum, παιδίον. Vulg. Paruulum: quod non tam est ætatis quàm staturæ. itaque meritò reprehenditur. Eras. Puellum.

3 Conuersi fueritis, στραφῆτε. Phrasi Hebræa dictum est pro resipueritis, vt alibi docuimus.

4 Demiserit, ταπεινώσῃ. Vulgata ad verbum, Humiliauerit. Nam ταπεινὸν grammatici dictum volunt quasi ἐδάφεινον: sicut humilis Latinis ab humo dicitur. Sed humiliandi verbum apud idoneos authores nõ legi. Demissum autẽ eundem esse cum humili, vel illud Cic. indicat ex 5. Tusc. Non est ausus, inquit, elatè & amplè loqui, quum humiliter demisséque sentiret.

Mar.9.f.42 luc.17.a.1

Ὃς δ' ἂν σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων τῶν πιστευόντων εἰς ἐμέ, συμφέρῃ αὐτῷ ἵνα κρεμασθῇ μύλος ὀνικὸς ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ καταποντισθῇ ἐν τῷ πελάγει τῆς θαλάσσης.

Οὐαὶ τῷ κόσμῳ ἀπὸ τῶν σκανδάλων. ἀνάγκη γάρ ἐστιν ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα· πλὴν οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι' οὗ τὸ σκάνδαλον ἔρχεται.

Suprà 5.e.30 mar.9.f.43

Εἰ δὲ ἡ χείρ σου ἢ ὁ πούς σου σκανδαλίζει σε, ἔκκοψον αὐτά, καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ· καλόν σοι ἐστὶν εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν χωλὸν ἢ κυλλόν, ἢ δύο χεῖρας ἢ δύο πόδας ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον.

Καὶ εἰ ὁ ὀφθαλμός σου σκανδαλίζει σε, ἔξελε αὐτόν, καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ· καλόν σοι ἐστὶ μονόφθαλμον εἰς τὴν ζωὴν εἰσελθεῖν, ἢ δύο ὀφθαλμοὺς ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός.

Psal.34.b.8

Ὁρᾶτε μὴ καταφρονήσητε ἑνὸς τῶν μικρῶν τούτων· λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι οἱ ἄγγελοι αὐτῶν ἐν οὐρανοῖς διὰ παντὸς βλέπουσι τὸ πρόσωπον τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.

Luc.19.b.10

Ἦλθε γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου σῶσαι τὸ ἀπολωλός.

Luc.15.a.4

Τί ὑμῖν δοκεῖ; ἐὰν γένηταί τινι ἀνθρώπῳ ἑκατὸν πρόβατα, καὶ πλανηθῇ ἓν ἐξ αὐτῶν, οὐχὶ ἀφεὶς τὰ ἐννενήκοντα ἐννέα, ἐπὶ τὰ ὄρη πορευθεὶς ζητεῖ τὸ πλανώμενον;

6 ‖Quisquis autem offenderit aliquē ex paruis istis qui in me credunt, præstiterit ei vt suspē datur mola asinaria in collo eius, ac demergatur in profundo maris.

7 Væ mundo ab offendiculis. necesse est enim vt eueniāt offendicula: veruntamen væ homini illi per quem offendiculum euenit.

8 ‖Si verò manus tua vel pes tuus facit vt tu offendas, excinde ea, & abiice abs te. bonum est tibi ad vitam ingredi claudum aut mācum *potius* quàm duas manus vel duos pedes habentem coniici in ignem æternum.

9 Et si oculus tuus facit vt tu offendas, erue eum, & abiice abs te: bonum est tibi luscum ingredi in vitam, *potius* quàm duos oculos habentem coniici in gehennam ignis.

10 Videte ne contemnatis aliquem ex paruis istis: ‖dico enim vobis, angelos eorum in cælis per omne *tempus* videre faciem Patris mei qui in cælis est.

11 ‖Venit enim Filius hominis vt seruet quod perierat.

12 ‖Quid vobis videtur? si fuerint alicui homini centum oues, & errauerit vna ex eis, nōne relictis ipsis nonagintanouē, profectus in montes, quærit eam quæ aberrauerat?

6 *Qui autem scandalizauerit unum de pusillis istis qui in me credūt, expedit ei ut suspendatur mola asinaria in collo eius, & demergatur in profundum maris.*

7 *Væ mundo à scandalis. necesse est enim ut ueniant scandala: ueruntamen uæ homini illi per quem scandalum uenit.*

8 *Si autem manus tua uel pes tuus scandalizat te, abscinde eum, & proijce abs te. bonum tibi est ad uitam ingredi debilem uel claudum, quàm duas manus uel duos pedes habentem mitti in ignem æternum.*

9 *Et si oculus tuus scandalizat te, erue eum, & proijce abs te: bonum tibi est unum oculum habentem in uitam intrare, quàm duos oculos habentem mitti in gehennam ignis.*

10 *Videte ne contemnatis unum ex his pusillis: dico enim uobis quia angeli eorum in cælis semper uident faciem Patris mei qui in cælis est.*

11 *Venit enim Filius hominis saluare quod perierat.*

12 *Quid uobis uidetur? si fuerint alicui centum oues, & errauerit una ex eis, nonne relinquit nonagintanouem in montibus, & uadit quærere eam quæ errauit?*

6 Paruis, τῶν μικρῶν. Vulg. & Eras. Pusillis. Præstiterit ei, συμφέρει αὐτῷ. Ad verbum, Confert ei. Sed hoc videtur comparatè accipiendum, sicut fecimus, mutato etiam tempore. Sic etiam paulo pòst videtur καλὸν vsurpari pro ἄμεινον. Vulg. & Eras. Expedit. Asinaria, ὀνικὸς. id est grandis: vt opponatur trusatili, sicut annotat Hilarius. Nonnulli de mola inferiore intelligunt, quæ ὄνος vocatur, & crassior esse solet, quum superiori substernatur. In vno manuscripto exemplari scriptum inuenimus λίθος μυλικὸς, lapis molaris. In, ἐπὶ. Vetusta exemplaria pleraque scriptum habebant εἰς: in vno tamen legimus περὶ, circa. Latini in hoc dicendi genere fere vtuntur præpositione de, vel ex.

Profundo, πελάγει. id est τῷ βάθει. Dicitur enim πέλαγος quod Latini altum vocant. postea verò pelagus pro ipso mari cœptum est vsurpari: & ita interpretatus essem nisi adderetur τῆς θαλάσσης.

8 Facit vt tu offendas, σκανδαλίζει σε. Vide suprà, 5.e.29, & 30. Ea, αὐτά. Vulgata, Eum. id est αὐτόν. *Potius* quàm, ἤ. Aut καλὸν positum est pro ἄμεινον, aut subauditur μᾶλλον, sicut apud Homerum in illo versiculo, βούλομ' ἐγὼ λαὸν σόον ἔμμεναι, ἢ ἀπολέσθαι, lib. Iliad. α. Et in illo impio senario, θέλω τύχης σταλαγμὸν ἢ φρενῶν πίθον. Sic quoque apud Hebræos fere subauditur particula יותר ante מן, vt Psal. 118.b.8, & 9. item Prouerb. 3.b.13.

In, εἰς. Vulgata & Erasmus, Ad. id est πρός. Nam etiam permutantur sæpe istæ præpositiones, sicut apud Hebræos ב pro אל.

9 Luscum, μονόφθαλμον. Vulgata, Vnum oculum habentem. Ego autem cum Erasmo Luscum interpretari malui. Nam luscus Latinis dicitur qui altero captus est oculo, non is quem Galli vulgò vocant *un lousche*, Latini strabonem, Græco etiam vocabulo.

10 Per omne *tempus*, διὰ παντός. Subauditur χρόνου, quod ego expressi. Neque video cur minus Latinè dicatur Per omne tempus, quàm Ad omne tempus. Vulgata tamen & Erasmus interpretari solent, Semper. id est ἀεί.

11 Venit enim, ἦλθε γάρ. Tota hæc periodus in nonnullis Græcis codicibus non reperitur.

12 Homini, ἀνθρώπῳ. Vetus interpres vel hoc nō legit, vel prætermisit, sed nulla sensus iniuria: quāuis, nisi exprimas, subaudiri necesse sit, vt vis comparationis intelligatur. Profectus in montes, ἐπὶ τὰ ὄρη πορευθείς. Erasmus Veterem interpretem sequutus vertit, In montibus, & vadit. Coniungit enim ἐπὶ τὰ ὄρη cum

præcedentibus:quo modo etiam legit Theophylactus, per montes cælum intelligens. Sed hoc dicendi genus non ita est vsitatum,& in plerisque antiquis exemplaribus hæc ita distincta sunt vt ἐπὶ τὰ ὄρη coniungatur cũ participio πορευθεὶς:quod melius conuenit.

Καὶ ἐὰν γένηται εὑρεῖν αὐτό, ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι χαίρει ἐπ' αὐτῷ μᾶλλον ἢ ἐπὶ τοῖς ἐννενηκονταεννέα τοῖς μὴ πεπλανημένοις.

13 Quod si acciderit vt inueniat eam,amẽ dico vobis,gaudet super ea magis quàm super illis nonagintanouẽ quæ non aberrarunt.

13 *Et si contigerit ut inueniat eam, amen dico uobis quia gaudet super eam magis quàm super nonagintanouẽ quæ nõ errauerunt.*

Οὕτως οὐκ ἔστι θέλημα ἔμπροσθεν τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς ἵνα ἀπόληται εἷς τῶν μικρῶν τούτων.

14 Ita ̈nõ vult Pater vester qui in cælis est, vt pereat ̈vnus ex paruis istis.

14 *Sic non est uoluntas ante Patrem uestrũ qui in cælis est, ut pereat unus de pusillis istis.*

Ἐὰν δὲ ἁμαρτήσῃ εἰς σὲ ὁ ἀδελφός σου, ὕπαγε καὶ ἔλεγξον αὐτὸν μεταξὺ σοῦ καὶ αὐτοῦ μόνου· ἐάν σου ἀκούσῃ, ἐκέρδησας τὸν ἀδελφόν σου·

15 ‖Si verò peccauerit in te frater tuus,veni, & argue eum inter te & ipsum solum : si te audierit , lucratus es fratrem tuum:

15 *Si autem peccauerit in te frater tuus , uade & corripe eum inter te & ipsum solum: si te audierit, lucratus eris fratrẽ tuum:* Leuit.19.d.17 eccles.19.b.13 luc.17.a.3 iac.5.d.18

Ἐὰν δὲ μὴ ἀκούσῃ, παράλαβε μετὰ σοῦ ἔτι ἕνα ἢ δύο· ἵνα ἐπὶ στόματος δύο μαρτύρων ἢ τριῶν σταθῇ πᾶν ῥῆμα.

16 Sin verò te non audierit,accipe tecum adhuc vnum aut duos: ‖ vt ̈ in ore duorum aut trium testium stabile sit omne verbum.

16 *Si autem te non audierit,adhibe tecum adhuc unum uel duos: ut in ore duorum uel trium testium stet omne uerbum.* Deut.19.b.5 iohan.18.b.17 2.cor.13.a.1 heb.10.e.28

Ἐὰν δὲ παρακούσῃ αὐτῶν, εἰπὲ τῇ ἐκκλησίᾳ· ἐὰν δὲ καὶ τῆς ἐκκλησίας παρακούσῃ, ἔστω σοι ὥσπερ ὁ Ἐθνικὸς καὶ ὁ τελώνης.

17 Quòd si ̈neglexerit eos audire,dic ̈Ecclesiæ:quòd si Ecclesiam audire neglexerit , sit tibi velut quispiam Ethnicus & quispiam publicanus.

17 *Quòd si non audierit eos,dic Ecclesiæ : si autem Ecclesiam non audierit,sit tibi sicut Ethnicus & publicanus.* 1.Cor.5.c.9 2.thess.3.d.14

14 Non vult Pater vester,οὐκ ἔστι θέλημα ἔμπροσθεν τοῦ πατρὸς ὑμῶν. Vulg.& Eras.ad verbum,Non est voluntas coram Patre vestro.qui Hebraismus mihi visus est obscurior. Vnus,εἷς.Ita scriptum reperimus in veteribus codicibus.Erasmus autem mauult legere ἕν,vt subaudiatur παιδίον.

15 In te,εἰς σέ.Id est,te tantùm conscio.Falluntur enim qui de priuatis iniuriis hoc accipiunt, quum Christus nihil aliud voluerit his verbis quàm occulta peccata à manifestis distinguere.Itaque peccare in aliquem dicitur non modò qui priuatim eum lædit,sed etiam qui eo tantùm conscio vel in Deum vel in alium quemuis peccat. Veni,ὕπαγε.Vulg.Vade.Ex antecedente intelligitur consequens,Hebræorum more.Vide suprà,14.v.49.

16 In ore,ἐπὶ στόματος.Hebraicè,על-פי.id est sermone ac testimonio.Sic enim accipitur interdum Oris vocabulum pro sermone & loquutione:vt Num.3.c.16.atque adeo pro tacito etiam testimonio, id est quum res ipsa per se loquitur, vt infrà,21.v.16. Stabile sit,σταθῇ.id est,ratum firmúmque habeatur: quod Hebræis explicatur verbo יקום. Verbum,ῥῆμα.Hebraicè דבר,id est negotium de quo agitur.

17 Neglexerit audire,παρακούσῃ.id est,non sit audire dignatus,aut se audire dissimularit. Nam hoc significat παρακούειν:sicut παρορᾶν dicuntur qui non dignantur aspicere,vel fingunt se non videre. Vulgata & Erasmus,Non audierit.id est μὴ ἀκούσῃ. Ecclesiæ,ἐκκλησίᾳ. Quidam nuper conuertit Reipublicæ, huc fortasse respiciens quòd in Iudicum consortium etiam Leuitæ & Sacerdotes olim in Repub.Israelitica legebantur,aut quia existimauit de negotiis forensibus hîc agi:quod etiamsi illi concederem , minimè tamen ipsius interpretationem approbarem,quum Reipub.vocabulum pro ipso Senatus aut populi conuentu vsurpari non soleat:vt quid illud sit,dicere Reipub.vix à quoquam intelligi posse videatur. Sed de animi offensionibus hîc agi & Senatu ecclesiastico,(cuius iurisdictio à politici magistratus functione, in Ecclesia præsertim Christiana,apertissimè distinguitur)vel ex eo constat quod de ligando & soluendo postea commemoratur. Neque enim Christus politicas leges præscribit.Hæc autẽ potestas ac iurisdictio penes eos erat qui ἀρχισυνάγωγοι propterea vocantur Mar.5.v.22.& huius consuetudinis exemplum extat apud Iohã.9.d.22,item 12.f.42,itẽ 16.a.2.vt apud Iudæos idem fuisse videatur pœnæ genus,ἀποσυνάγωγον γίγνεσθαι,atque apud Christianos excommunicari.Porro de Ecclesiæ vocabulo diximus suprà,16.c.18. Sed notandum est turpiter errare qui ex hoc loco confici volunt,de singulis rebus referendum esse ad totius multitudinis cœtum. Aiunt enim Ecclesiæ nomen nusquam aliter accipi:quod vel ex hoc ipso loco falsum esse conuincitur. Nam certè tanquam de Iudæis hæc dici apparet saltem ex eo quod addit,Sit tibi sicut Ethnicus & publicanus. Sed iudicia de his rebus penes Seniores fuisse apud Iudæos,nec semper cogi consueuisse totum populi cœtum, omnes illarum rerũ scriptores testantur.& certè nisi Christus ad suorum temporum consuetudinem totum hunc sermonem accommodasset,quis eum loquentem intellexisset? Quòd si quis excipiat , tyrannicam fuisse illam consuetudinem, ne id quidem verè dixerit,quum Christus sic loqui non potuerit quin eum morem vt legitimum approbaret.Neque verò quum hæc dico Oligarchiam volo in Ecclesiam Dei inuehere, sed doceo Aristocratiam Christianam non esse nouum aliquod institutum,Dei verbo & democratiæ Ecclesiasticæ repugnans:sicut nonnulli ex vnica vocula temere arrepta sunt arbitrati.Postremò obseruandum etiam est Ecclesiæ nomẽ hoc vno loco totius Noui testamẽti de Iudæis dici:quorũ generales cœtus solẽt Synagogæ peculiari nomine vocari.Itaque Euangelista pro Seniorum collegio ἐκκλησίαν dixit.Lucas autem πρεσβυτέριον τοῦ λαοῦ,22.v.66. Vide infrà,Marci 5.v.22. Quispiã Ethnicus,ὁ Ἐθνικός.id est profanus & alienus à religione.Nam solent sacri scriptores ἔθνη & Ἐθνικούς Græcè vocare eos qui Hebraicè גוים dicuntur.id est,qui erãt alieni à Repub.Israelis, & fœdere promissionis non comprehendebantur: vt ait Paulus Ephes.2.c.12. Latini theologi postea (quorum authoritatem libens sequor)Ethnicos Græco nomine appellarunt. Articulum autẽ conati etiam sumus exprimere , qui hoc quidem loco est ἀόριστος.itaque interpretati sumus particula indefinita Quispiam.

Ioh.20.c.23

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅσα ἐὰν δήσητε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένα ἐν τῷ οὐρανῷ· καὶ ὅσα ἐὰν λύσητε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένα ἐν τῷ οὐρανῷ.

Πάλιν λέγω ὑμῖν ὅτι ἐὰν δύο ὑμῶν συμφωνήσωσιν ἐπὶ τῆς γῆς, περὶ παντὸς πράγματος οὗ ἐὰν αἰτήσωνται, γενήσεται αὐτοῖς παρὰ τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.

Οὗ γάρ εἰσι δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν.

Τότε προσελθὼν αὐτῷ ὁ Πέτρος εἶπε, Κύριε, ποσάκις ἁμαρτήσει εἰς ἐμὲ ὁ ἀδελφός μου, καὶ ἀφήσω αὐτῷ; ἕως ἑπτάκις;

Luc.17.a.4

Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Οὐ λέγω σοι ἕως ἑπτάκις, ἀλλ' ἕως ἑβδομηκοντάκις ἑπτά.

Luc.17.a.4

Διὰ τοῦτο ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ βασιλεῖ, ὃς ἠθέλησε συνᾶραι λόγον μετὰ τῶν δούλων αὐτοῦ.

Ἀρξαμένου δὲ αὐτοῦ συναίρειν, προσηνέχθη αὐτῷ εἷς ὀφειλέτης μυρίων ταλάντων.

Μὴ ἔχοντος δὲ αὐτοῦ ἀποδοῦναι, ἐκέλευσεν αὐτὸν ὁ κύριος αὐτοῦ πραθῆναι, καὶ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ τὰ τέκνα, καὶ πάντα ὅσα εἶχε, καὶ ἀποδοθῆναι.

Πεσὼν οὖν ὁ δοῦλος προσεκύνει αὐτῷ, λέγων, Κύριε, μακροθύμησον ἐπ' ἐμοί, καὶ πάντα σοι ἀποδώσω.

18 Amen dico vobis, ‖quæcunque ligaueritis in terra, erunt ligata in cælo: & quæcunque soluеritis in terra, erunt soluta in cælo.

19 Rursum dico vobis, si duo ex vobis consenserint in terra, quodcunque petierint, fiet eis à Patre meo qui in cælis est.

20 Vbi enim sunt duo vel tres coacti in nomine meo, illic sũ in medio eorum.

21 Tunc adiens eum Petrus dixit, Domine, quoties peccabit in me frater meus, & remittã ei? *an* ‖vsque septies?

22 Dicit ei Iesus, Non dico tibi vsque septies, sed vsque septuagies septies.

23 Propterea simile est regnũ cælorum regi, qui voluit conferre rationem cum seruis suis.

24 Et quum cœpisset conferre, oblatus est ei quidam debitor decies mille talentorum.

25 Quum autem is non posset hæc reddere, iussit eũ dominus eius venundari, & vxorẽ eius, & liberos, & omnia quæ habebat, & reddi *debitum*.

26 Procidens ergo seruus ille adorabat eum, dicens, Domine, differ iram erga me, & omnia tibi reddam.

18 Amen dico uobis, quæcunque alligaueritis super terram, erunt ligata & in cælo: & quæcunque solueritis super terram, erunt soluta & in cælo.

19 Iterum dico uobis, quia si duo ex uobis consenserint super terram, de omni re quãcunque petierint, fiet illis à Patre meo qui in cælis est.

20 Vbi enim sunt duo uel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum.

21 Tũc accedẽs Petrus ad eum dixit, Domine, quoties peccabit in me frater meus, & dimittã ei? usque septies?

22 Dixit illi Iesus, Non dico tibi usque septies, sed usque septuagies septies.

23 Ideo assimilatũ est regnũ cælorũ homini regi, qui uoluit rationẽ ponere cum seruis suis.

24 Et quũ cœpisset rationẽ ponere, oblatus est ei unus qui debebat ei decem millia talenta.

25 Quũ autẽ nõ haberet unde redderet, iussit eũ dominus eius uenũdari, & uxorẽ eius, et filios, et omnia quæ habebat, & reddi.

26 Procidens autẽ seruus ille orabat eũ, dicens, Patiẽtiam habe in me, & omnia reddam tibi.

18 In cælo, ἐν τῷ οὐρανῷ. Quæ hoc loco philosophatur Origenes in hoc genere dicendi, quum paulo antè Christus Petrum alloquens, 16.c.19, dixerit plurali numero, ἐν τοῖς οὐρανοῖς, (si quidem hæc sunt Origenis) non modò inepta sunt, sed etiam Hebræorum linguæ summam arguunt imperitiam. Appellant enim Hebræi cælos plurali numero שמים, & in vno vetere exemplari disertè scriptum inuenimus ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Res ipsa denique ostendit istas speculationes prorsus vanas esse & inanes.

19 Rursum, πάλιν. In antiquis omnibus codicibus additum erat ἀμὴν, amen. Consenserint, συμφωνήσωσι. Translatio est à corpore ad animum. nam de voce & cantu propriè id dicitur. Quodcunque, περὶ παντός. Vulg. ad verbum, de omni re, quod etiam videtur coniungi posse cum verbo συμφωνήσωσιν, con uenerint.

21 An vsque, ἕως. vel, vt Erasmus, Num vsque. Vide suprà, 16.b.13.

22 Septuagies septies, ἑβδομηκοντάκις ἑπτά. Ad verbum, Septuagies septem, videlicet peccata. Sed tamẽ potius videtur ἑπτὰ pro ἑπτάκις positum ex Hebræorum more, apud quos שבע vtrunque declarat.

25 Non posset reddere, μὴ ἔχοντος ἀποδοῦναι. ἔχειν pro δύνασθαι (id est habere pro posse) frequẽter ponitur. Itaque hæc interpretatio simplicissima est. Vulg. Non haberet vnde redderet. Erasmus, etiam longius à Græcis recedẽs, Non esset soluẽdo. quod Græcis significat οὐχ οἷόν τε εἶναι ἀποδοῦναι. Reddi *debitum*, ἀποδοθῆναι. Subaudi τὸ ὀφειλόμενον, vt loquitur infrà, d.30. Erasmus, Fieri solutionem, sensu rectè expresso.

26 Ergo, οὖν. Vulgata & Erasmus, Autẽ, id est δέ. Seruus ille, ὁ δοῦλος. In tribus vetustis codicibus, additur ἐκεῖνος, ille. quo modo etiam legit Vetus interpres: quanuis appositus articulus satis declaret ἀναφοράν. Adorabat, προσεκύνει. Admonet Erasmus se in nonnullis exemplaribus legisse παρεκάλει. id est precabatur. pro quo Vetus interpres, Orabat: nisi corrupta sint exemplaria. Sed suspicor corruptum fuisse locum à sciolo quopiam, qui ciuilem adorationem in Oriente passim vsurpatam, non pòtuit à Dei cultu distinguere. Differ iram erga me. μακροθύμησον ἐπ' ἐμοί. Hoc loco θυμὸς iram significat, & quidem præcipitem, quam Galenus propriè ὀξυθυμίαν appellat: iræ acerbitatem & præcipitationem dicere possumus: quod Cicero excandescentiam cõmodissimè interpretari videtur: animum autem Horatius in illo versiculo, Ira furor breuis est, animum rege. Vnde & animosi Græcis dicuntur θυμώδεις, vel θυμοειδεῖς, atque adeò θυμικοί. Est autẽ Galeno nõ parua differentia inter ὀξυθύμους καὶ θυμώδεις: quo modo etiam apud Latinos non tantùm inter iræ præcipitis, sed etiam inter acerbæ vehementisque iracundiæ homines & animosos differentia maxima est. Iram igitur qui differre & cohibere possunt, dicuntur μακρόθυμοι: quos nonnulli longanimes vocant, vocabulo parum La

Latino.& μακροθυμία idē penè est quod πραότης,lenitas & clementia:quæ tamē à lentitudine,aut animi desponsione & demissione (quam Græci quoque ἀθυμίαν vocāt)distinguitur. Necessariò autem periphrasin quæsiui, sed quæ vocabuli etymon ostenderet.Vulg.Patientiam habe.Eras.Esto patiens.non satis propriè,ni fallor.

Σπλαγχνισθεὶς δὲ ὁ κύριος τοῦ δούλου ἐκείνου ἀπέλυσεν αὐτὸν, καὶ τὸ δάνειον ἀφῆκεν αὐτῷ.

Ἐξελθὼν δὲ ὁ δοῦλος ἐκεῖνος εὗρεν ἕνα τῶν συνδούλων αὐτοῦ, ὃς ὤφειλεν αὐτῷ ἑκατὸν δηνάρια· καὶ κρατήσας αὐτὸν ἔπνιγε, λέγων, Ἀπόδος μοι ὅ, τι ὀφείλεις.

Πεσὼν οὖν ὁ σύνδουλος αὐτοῦ εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ, παρεκάλει αὐτὸν, λέγων, Μακροθύμησον ἐπ' ἐμοὶ, καὶ πάντα ἀποδώσω σοι.

Ὁ δὲ οὐκ ἤθελεν· ἀλλ' ἀπελθὼν ἔβαλεν αὐτὸν εἰς φυλακὴν, ἕως οὗ ἀποδῷ τὸ ὀφειλόμενον.

Ἰδόντες δὲ οἱ σύνδουλοι αὐτοῦ τὰ γενόμενα, ἐλυπήθησαν σφόδρα· καὶ ἐλθόντες διεσάφησαν τῷ κυρίῳ αὐτῶν πάντα τὰ γενόμενα.

Τότε προσκαλεσάμενος αὐτὸν ὁ κύριος αὐτοῦ, λέγει αὐτῷ, Δοῦλε πονηρὲ, πᾶσαν τὴν ὀφειλὴν ἐκείνην ἀφῆκά σοι, ἐπεὶ παρεκάλεσάς με·

Οὐκ ἔδει καί σε ἐλεῆσαι τὸν σύνδουλόν σου, ὡς καὶ ἐγώ σε ἠλέησα;

Καὶ ὀργισθεὶς ὁ κύριος αὐτοῦ παρέδωκεν αὐτὸν τοῖς βασανισταῖς, ἕως οὗ ἀποδῷ πᾶν τὸ ὀφειλόμενον αὐτῷ.

Οὕτω καὶ ὁ πατήρ μου ὁ ἐπουράνιος ποιήσει ὑμῖν, ἐὰν μὴ ἀφῆτε ἕκαστος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ ἀπὸ τῶν καρδιῶν ὑμῶν τὰ παραπτώματα αὐτῶν.

Κεφάλαιον ιθ.

ΚΑΙ ἐγένετο, ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς λόγους τούτους, μετῆρεν ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἦλθεν εἰς τὰ ὅρια τῆς Ἰουδαίας, πέραν τοῦ Ἰορδάνου.

27 Commotus autem miseri-
cordia dominus serui illius, "di
misit eum,& "mutuū remisit ei.
28 Egressus verò seruus ille in-
uenit vnum ex conseruis suis,
qui debebat ei centum dena-
rios: & prehensum eū "suffoca-
bat,dicēs, Redde "quod debes.
29 Procidens ergo conseruus
eius "ad eius pedes, precabatur
eum,dicēs, Differ irā erga me,
& "omnia reddam tibi.
30 Ille verò noluit: sed "abiens
coniecit eum in carcerem,
quousque redderet debitum.
31 Quū autē vidissent conserui
eius "quæ facta fuerāt,cōtristati
sunt vehementer: & quum ve-
nissent, "declararunt domino
suo omnia quæ facta fuerant.
32 Tunc eo aduocato dominus
ipsius dixit ei, Serue male, totū
debitum illud remisi tibi, quia
precatus es me:
33 "Nónne oportuit & te mise-
reri conserui tui, vt & ego tui
misertus sum?
34 Tunc iratus dominus eius
tradidit eum tortoribus, vsque-
quo redderet id omne quod si-
bi debebatur.
35 Ita & Pater meus cælestis fa
ciet vobis, nisi remiseritis suo
quisque fratri ex cordibus ve-
stris, "offensas eorum.

CAP. XIX.

1 ET factum est, quum "finiis-
set Iesus sermones istos, "sol
uit à Galilæa, & venit in fines
Iudææ, traiecto Iordane.

*27 Misertus autem domi-
nus serui illius dimisit
eum, & debitum dimi-
sit ei.*
*28 Egressus autem seruus
ille inuenit unum de cō-
seruis suis, qui debebat ei
centum denarios: & te-
nens suffocabat eum, di-
cens, Redde quod debes.*
*29 Et procidens conseruus
eius rogabat eum, dicēs,
Patientiam habe in me,
& omnia reddam tibi.*
*30 Ille autem noluit: sed
abiit, & misit eum in car
cerem, donec redderet
debitum.*
*31 Videntes autem conser-
ui eius quæ fiebant, con-
tristati sunt ualde: &
uenerunt, & narraue-
runt domino suo omnia
quæ facta fuerant.*
*32 Tunc uocauit illum
dominus suus, & ait illi,
Serue nequam, omne de-
bitum dimisi tibi, quoniā
rogasti me:*
*33 Nónne ergo oportuit
& te misereri conserui
tui, sicut & ego tui mi-
sertus sum?*
*34 Et iratus dominus eius
tradidit eum tortoribus,
quoadusque redderet u-
niuersum debitum.*
*35 Sic & Pater meus cæ-
lestis faciet uobis, si non
remiseritis unusquisque
fratri suo de cordibus
uestris.*

CAP. XIX.

*1 ET factum est quum
consummasset Iesus
sermones istos, migrauit
à Galilæa, & uenit in
fines Iudææ trans Iorda
nem.* Mar.10.a.1

27 Dimisit,ἀπέλυσεν.Eras.Absoluit. Atqui(ni fallor)absoluere dicitur debitor qui soluit quod debet: non creditor,qui debitum condonat. Mutuum,δάνειον.Vul. Debitum.i.ὀφείλημα.Eras. Æs alienum.

28 Suffocabat, ἔπνιγεν.Erasm.longo vsus circuitu,Obtorto collo trahebat:sensu tamen fideliter expresso. Quod,ὅ,τι. In omnibus vetustis legitur εἴ τι, siquid:sed perperam,ni fallor.

29 Ad pedes eius,εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ. Hæc omissa sunt à Vetere interprete & ab Erasm. quæ tamen in omnibus nostris vetustis codicibus Græcis reperimus. Omnia, πάντα. Hoc deerat in sex veteribus codicibus, nec tamen videtur redundare. 30 Abiens,ἀπελθών. Vel abundat hoc participiū,ex vulgata loquendi cōsuetudine,sicut pleraque alia:vel simplicem motū declarat. Neque enim existimādus est creditor ab illius latere discedere,sed potius illū per vim rapere in carcerem.Itaque rectius fortassis verterimus Pergens q̄ Abiens.

31 Quæ facta fuerant,τὰ γενόμενα.In quibusdā codicib⁹ legitur γινόμενα,quæ fiebāt:quo modo vertit Eras. & Vetus interpres. Declararunt,διεσάφησαν.Vulg. Narrarunt:id est,διηγήσαντο.

33 Nónne oportuit,οὐκ ἔδει. In quodam exemplari additur οὖν,ergo. 35 Offensas eorum,τὰ παραπτώματα αὐτῶν.Hæc non legit Vetus interpres,neque Hieronymus:sed,nisi addas,absolutè ponetur verbum ἀφιέναι: quod vix alibi reperias.Præterea in omnibus Græcis codicibus hæc scripta inuenimus.

IN CAPVT XIX.

1 Finiisset,ἐτέλεσεν. Vulgata & Erasmus,Consummasset:quod melius respondet composito συντελεῖν. Interdum tamen etiam consummandi vocabulo vtimur, præsertim in passiuo, vt amphiboliam vitemus. Soluit,μετῆρεν.Vulgata, Migrauit.Erasmus,Demigrauit, id est μετῴκησεν:vterque impropriè,quū hic agatur

h.i.

de nauigatione, & proprio vocabulo sit vsus Euangelista. Traiecto Iordane, πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Vulgata & Erasmus ad verbum, Trans Iordanem. Sed illo modo malui conuertere, ne existimaret lector Iordanē medium fuisse inter Iudæam & Galilæam. Describitur enim hoc loco non situs Iudææ, sed iter quo Dominus contendit in Iudæam, nimirum per eam regionem quæ Peræa dicitur, vt apertius explicat Marcus, qui addit, διὰ τοῦ πέραν τοῦ Ἰορδάνου, quum posset Christus per Samariam non traiecto lacu, in Iudæam peruenire.

Καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοί· καὶ ἐθεράπευσεν αὐτοὺς ἐκεῖ.

2 Et sequuta est eum turba multa, sanauítque eos illic.

2 *Et sequutæ sunt eum turbæ multæ: & curauit eos ibi.*

Καὶ προσῆλθον αὐτῷ οἱ Φαρισαῖοι πειράζοντες αὐτὸν, καὶ λέγοντες αὐτῷ, Εἰ ἔξεστιν ἀνθρώπῳ ἀπολῦσαι τὴν γυναῖκα αὐτοῦ κατὰ πᾶσαν αἰτίαν;

3 Tunc adierunt eum Pharisæi, tentantes eum, & dicentes ei, Licétne homini ¨ dimittere vxorem suam quauis ex causa?

3 *Et accesserunt ad eū Pharisæi tentantes eum, & dicentes, Si licet homini dimittere uxorem suā quacunque ex causa?*

Gen.1.d.14 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐκ ἀνέγνωτε ὅτι ὁ ποιήσας ἀπ᾽ ἀρχῆς, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς;

4 Ille verò respondens dixit eis, ¨ Non legistis ¨ ‖ opificem ab initio fecisse masculum & fœminam?

4 *Qui respondens ait eis, Non legistis quia qui fecit ab initio, masculum & fœminam fecit eos?*

Gen.2.d.24 1.corint.6.d.16 ephes.5.g.31 Καὶ εἶπεν, Ἕνεκεν τούτου καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσκολληθήσεται τῇ γυναικὶ αὐτοῦ· καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν.

5 Et dixisse, Propterea ¨ relinquet homo patrem & matrē, & agglutinabitur vxori suæ: & ¨ qui duo *fuerant*, erunt vna caro.

5 *Et dixit, Propter hoc dimittet homo patrem & matrem, & adhærebit uxori suæ, & erunt duo in carne una.*

Ὥστε οὐκ ἔτι εἰσὶ δύο, ἀλλὰ σὰρξ μία. ὃ οὖν ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω.

6 Itaque non amplius sunt duo, sed vna caro. quod ergo Deus ¨ coniunxit, homo ne ¨ seiungat.

6 *Itaque iam non sunt duo, sed una caro. quod ergo Deus coniunxit, homo non separet.*

Deut.24.a.1 Λέγουσιν αὐτῷ, Τί οὖν Μωσῆς ἐνετείλατο δοῦναι βιβλίον ἀποστασίου, καὶ ἀπολῦσαι αὐτήν;

7 Dicunt ei, Cur ergo ‖ Moses mandauit dare libellum discessionis, & eam dimittere?

7 *Dicunt illi, Quid ergo Moyses mandauit dare libellum repudii, & dimittere?*

Λέγει αὐτοῖς, Ὅτι Μωσῆς πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν, ἐπέτρεψεν ὑμῖν ἀπολῦσαι τὰς γυναῖκας ὑμῶν· ἀπ᾽ ἀρχῆς δὲ οὐ γέγονεν οὕτω.

8 Dicit eis, Moses ¨ pro duritia cordis vestri ¨ permisit vobis dimittere vxores vestras: cæterùm à principio non fuit ita.

8 *Ait illis, Quoniā Moyses ad duritiam cordis uestri permisit uobis dimittere uxores uestras: ab initio autem non fuit sic.*

Suprà, 5.e.32 mar.10.b.11 luc.16.d.18 1.cor.7.b.11 Λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, εἰ μὴ

9 Dico autē vobis, ‖ quicunque dimiserit vxorem suā, nisi

9 *Dico autem uobis, quia quicūque dimiserit uxo-*

3 Dimittere, ἀπολῦσαι. De hoc verbo diximus suprà cap.1.c.19. Erasmus, Diuortium facere: periphrasi minimè (vt opinor) necessaria. Quauis ex causa? κατὰ πᾶσαν αἰτίαν; Vel, In quouis crimine? Nam αἰτία & causam & crimen declarat. In vno exemplari legimus ἁμαρτίαν, peccato.

4 Non, οὐκ. Id est, annon: de quo diximus suprà, capite decimosexto, b.13. Opifex, ὁ ποιήσας. Vulgata & Erasmus ad verbum, Qui fecit: quod perobscurum est, nisi addideris ἄνθρωπον: id est hominem. Placuit igitur potius ex Hebræo idiotismo accipere pro participio absoluto, id est הבורא vel העושה, vt loquuntur Hebræi. Græci disertiores dicerent ὁ δημιουργός. Latinè autem verbali nomine hoc explicandum est. Sic etiam suprà 8.d.33, appellatione τῶν βοσκόντων intelliguntur pastores. Fecisse, ὅτι ἐποίησεν. Sustulimus pronomen αὐτούς, eos: quia sic redundat ex Hebr. idiotismo, vt sensum huius loci posit etiam perturbare in Latino sermone.

5 Relinquet, καταλείψει. Vulgata, Dimittet: quod respondet τῷ ἀφιέναι. Erasmus, Deseret. quod durius est, & melius videtur respondere τῷ ἐγκαταλείπειν. Agglutinabitur, προσκολληθήσεται. Vulgata, Adhærebit, αἰσθέξεται. Erasmus, quem hîc sequor, optimè expressit Græcum vocabulum, quo significatur arctissima coniunctio viri & vxoris, quasi glutine coniunctorum. Qui duo *fuerant*, erūt vna caro, ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. Vulg. & Erasm. ad verbum, Erunt duo in carne vna. vel in carnem vnam. Ego putaui primùm explicandam esse vim articuli οἱ, quo significatur conditio coniugum ante matrimonium: quod commodissimè exprimeremus totidem verbis vernacula nostra lingua, *Les deux seront une personne.* Latinè verò non item. Deinde illustrandus est omnino hic Hebraismus, quo vix quicquam dici potest obscurius in Latino sermone. Itaque sciendum est verbum ἔσονται, erunt, accipi pro γενήσονται, id est fient: vt in illis dicendi formulis, Esto mihi in protectorem, Eris nobis in caput. Præterea præpositio à Latinis exprimi non solet in hoc dicendi genere, nisi quum dicimus, Esse pro amico, id est amici loco: quod Hebræi dicerent Esse in amicum. qui sensus huic loco non conuenit. Denique vna caro nihil aliud declarat quàm vnum corpus: vt explicatur 1. Cor.7.b.16. quem Hebraismum retinuimus, quia non est tā obscurus quin facilè intelligi possit: quū frequentissimè soleat in Sacris scriptoribus occurrere. Hic ergo sensus est, Qui ante duo erāt homines, incipiūt quasi vnus homo esse. quod ipse postea explicat.

6 Coniunxit, συνέζευξεν. Inde coniuges dicti, & coniugium: quod vocabulum Græco penitus respondet, seruata etiam translatione à iugo. Erasmus, Copulauit. Seiungat, χωριζέτω. Vulgata & Erasmus, Separet. quod vocabulum melius exprimit τὸ ἀφορίζειν, vt alibi diximus. Neque tamen ignoro, seiungere opponi τῷ ἀποζευγνύειν, quo verbo vtitur Euripides de hac eadē re (id est de matrimonii dissolutione) loquens. Sed quū necessariò quærendum esset synonymum, illud præ cæteris delegi quod cum superiore συζευγνύειν pugnat ex diametro.

8 Pro duritia cordis vestri, πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν. Hoc loco πρὸς accipitur vel pro κατὰ, vt apud Plutarchum, πρὸς ἀρετήν, id est, habita virtutis ratione, & pro meritis: vel pro διὰ, vt apud Aristophan. πρὸς ταῦτα, pro διὰ ταῦτα, id est idcirco: quæ vtraque significatio conuenit Latinæ præpositioni Pro. Dicunt

enim Latini, Pro amore mutuo, id est, Amoris mutui causa: & Pro loco vel tempore, id est quod ineptè dicitur pro loci & temporis qualitate. Vulgata & Erasmus ad verbum, Ad duritiã cordis vestri. Permisit, ἐπέτρεψεν. Lex moralis quam vocant, simpliciter præcipit bona, & prohibet mala, quoniam conscientiam spectat: leges autem ciuiles, si bene sunt constitutæ, nihil quidem præcipiunt quod Deus prohibuerit, & nihil prohibẽt quod Deus præceperit, sed improbitate hominũ cogũtur multa duntaxat moderari, quæ penitus tollere non possũt: & hæc sunt quæ permitti legibus dicuntur. Exempli causa, Fœnerari prohibet Christiana charitas: fœnus tamẽ, propter hominum commercia magistratus viderit se simpliciter prohibere non posse. Itaque, quod vnum reliquum est, fœnoris modum certum constituunt. An verò propterea fœnerari bona conscientia licet? Minimè profectò. Neque enim à ciuilibus legibus sed ex Dei verbo petẽda est conscientiæ regula. Imò ne ciuiles quidem leges probant sed damnant potius quod duntaxat tolerant, cogente hominum improbitate. Sic etiam Dominus per Mosen ciuiles leges condens, non præcepit diuortia: (ita enim fuisset sibi contrarius) sed iis à quibus impetrari non poterat vt vxores retinerent, præcepit vt vxoribus darent diuortii libellum, nempe vt iis aduersus maritorum sæuitiam consuleretur. Nec tamen propterea desinebant adulteri esse coram Deo qui vxores repudiabant.

ἐπὶ πορνείᾳ γαμήσῃ ἄλλην, μοιχᾶται· καὶ ὁ ἀπολελυμένην γαμήσας, μοιχᾶται.

Λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Εἰ οὕτως ἐστὶν ἡ αἰτία τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τῆς γυναικὸς, οὐ συμφέρει γαμῆσαι.

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Οὐ πάντες χωροῦσι τὸν λόγον τοῦτον, ἀλλ' οἷς δέδοται.

Εἰσὶ γὰρ εὐνοῦχοι οἵτινες ἐκ κοιλίας μητρὸς ἐγεννήθησαν οὕτω· καί εἰσιν εὐνοῦχοι οἵτινες εὐνουχίσθησαν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων· καί εἰσιν εὐνοῦχοι οἵτινες εὐνούχισαν ἑαυτοὺς διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Ὁ δυνάμενος χωρεῖν, χωρείτω.

Τότε προσηνέχθη αὐτῷ παιδία ἵνα τὰς χεῖρας ἐπιθῇ αὐτοῖς, καὶ προσεύξηται· οἱ δὲ μαθηταὶ ἐπετίμησαν αὐτοῖς.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἄφετε τὰ παιδία, καὶ μὴ κωλύετε αὐτὰ ἐλθεῖν πρός με. τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

Καὶ ἐπιθεὶς αὐτοῖς τὰς χεῖρας, ἐπορεύθη ἐκεῖθεν.

ob scortationem, & aliã duxerit, eum mœchari: & qui dimissam duxerit, mœchari.

10 Dicunt ei discipuli eius, Si tale est negotiũ hominis cum vxore, non expedit contrahere matrimonium.

11 Ipse verò dixit eis, Non omnes capiunt hunc sermonẽ, sed quibus datum est.

12 Sunt enim eunuchi qui ex matris vtero nati sunt ita: & sũt eunuchi qui castrati sunt ab hominibus: & sũt eunuchi qui seipsos castrarunt propter regnum cælorum. Qui potest capere, capiat.

13 Tunc oblati sunt ei pueruli vt manus eis imponeret, & precaretur: discipuli autem obiurgarunt eos.

14 Iesus autem ait, Sinite pueruli los, & ne prohibete eos ad me venire. taliũ est enim regnum cælorum.

15 Et quum imposuisset eis manus, profectus est illinc.

rem suam, nisi ob fornicationem, & aliam duxerit, mœchatur: & qui dimissã duxerit, mœchatur.

10 *Dicunt ei discipuli eius, Si ita est causa hominis cum uxore, non expedit nubere.*

11 *Qui dixit illis, Non omnes capiunt uerbum istud, sed quibus datum est.*

12 *Sunt enim eunuchi qui de matris utero sic nati sunt: & sũt eunuchi qui facti sunt ab hominibus: & sunt eunuchi qui seipsos castrauerunt propter regnũ cælorũ. Qui potest capere, capiat.*

13 *Tunc oblati sunt ei paruuli, ut manus eis imponeret, & oraret: discipuli autem increpabãt eos.*

14 *Iesus uerò ait eis, Sinite paruulos, & nolite eos prohibere ad me uenire. talium est enim regnum cælorum.*

15 *Et quum imposuisset eis manus, abiit inde.*

Supra 18.a.3 mar.10.b.13 luc.18.c.15

9 Ob scortationem, ἐπὶ πορνείᾳ. Hoc nunquam additurus erat Christus, nisi neglectæ fuissent leges in adulteros latæ. Neque enim repudio opus erat vbi capitali supplicio dirimebatur matrimoniũ. Vide 1. Corinth. 7.v.15.

10 Tale est, οὕτως ἐστὶν. Vulgata ad verbum, Ita est. Terentius Phormione, Ita ingenium eius fuit. Erasm. Ad istum modum habet. Αἰτίαν verò non cõuertimus causam, sed negotiũ, vt perspicuitati studeremus. Contrahere matrimonium, γαμῆσαι. Græcis γαμεῖν propriè de marito dicitur, sicut γαμεῖσθαι de vxore: quo modo etiã Latinis vir vxorem ducere dicitur, mulier verò nubere. Sed hoc loco agi videtur de matrimonio in genere. Vide infrà, cap.22.c.30.

11 Capiunt, χωροῦσι. Id est, recipiunt & admittunt: sicut translatitiè quoque angustum locum dicimus non posse res multas capere. vnde χωρίον locus dicitur. Alioqui quũ neutrum est τὸ χωρεῖν, aliud declarat, vt suprà, 15.b.17. Significat ergo Christus hanc doctrinam in iis locum non habere quibus hoc non datum est: quia videlicet non omnium communis, aut in cuiusuis arbitrio posita virtus est continẽtiæ, sed rarum est donum Spiritus sancti: ex quo consequitur, non temere modò, sed etiam contra Dei voluntatem facere qui perpetuum cælibatum vouent, quod ipsa etiam experientia ostendit. Erasmus per periphrasin, Sunt capaces.

12 Ex vtero, ἐκ κοιλίας. Propriè & ad verbum, E ventre. Certè nemini dubium esse potest quin de vtero loquatur, vt catachresis ista in omnibus linguis locum habet: sed quia paulo durior erat Latinis, vt fere sit poetica, sequutus sum Veterem interpretem & Erasmum. κοιλία porro & γαστὴρ non modò apud medicos, verumetiam apud reliquos omnes fere scriptores, nunc pro ventriculo, nunc pro ventre propriè dicto, nunc pro vtero accipiũtur. Castrati sunt, εὐνουχίσθησαν. Vulgata & Erasmus, Eunuchi facti sunt: qui tamen paulo pòst interpretantur εὐνουχίζειν castrare. εὐνοῦχος autem Græcis medicis (quod etiam institutiones Græcæ libro primo de Adoptionibus testantur) generis nomen est, quod in spadones, thlibias & castratos diuiditur. Seipsos castrarunt, εὐνούχισαν ἑαυτοὺς. Id est, à coniugio abstinent, & continentiam seruant, ex Dei dono videlicet, vt Deo seruiant liberius. Sed hoc ad illam perpetui cælibatus legem non spectat.

Mar.10.b.17 luc.18.d.18

Καὶ ἰδοὺ, εἷς προσελθὼν εἶπεν αὐτῷ, Διδάσκαλε ἀγαθὲ, τί ἀγαθὸν ποιήσω, ἵνα ἔχω ζωὴν αἰώνιον;

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεός. εἰ δὲ θέλεις εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν, τήρησον τὰς ἐντολάς.

Exod.20.c.13

Λέγει αὐτῷ, Ποίας; Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπε, Τὸ, Οὐ φονεύσεις, Οὐ μοιχεύσεις, Οὐ κλέψεις, Οὐ ψευδομαρτυρήσεις.

Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα. καὶ, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν.

Λέγει αὐτῷ ὁ νεανίσκος, Πάντα ταῦτα ἐφυλαξάμην ἐκ νεότητός μου· τί ἔτι ὑστερῶ;

Ἔφη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, ὕπαγε, πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα, καὶ δὸς πτωχοῖς· καὶ ἕξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ· καὶ δεῦρο, ἀκολούθει μοι.

Ἀκούσας δὲ ὁ νεανίσκος τὸν λόγον, ἀπῆλθε λυπούμενος. ἦν γὰρ ἔχων κτήματα πολλά.

16 ‖ Et ecce, quidam accedēs dixit ei, Magiſter bone, quid boni faciam vt habeam vitam æternam?

17 Ipſe verò dixit ei, Cur me ¨ dicis bonum? nullus eſt bonus, niſi vnus, *nempe* Deus. Si vis autem ad vitā ingredi, ſerua mandata.

18 Dicit ei, ¨ Quæ? Ieſus autem dixit, ‖ ¨ Nō occides, ¨ Non mœchaberis, Non furaberis, Non dices falſum teſtimonium.

19 Honora patrem & ¨ matrem. ¨ Et, Diliges proximū tuum vt teipſum.

20 Dicit ei adoleſcens, Omnia hæc ¨ obſeruaui à iuuētute mea: ¨ quo adhuc deficior?

21 Ait ei Ieſus, Si vis perfectus eſſe, abi, vende ¨ quæ habes, & da ¨ pauperibus: & habebis theſaurum in cælo: & veni, ſequere me.

22 Quum audiſſet autem adoleſcēs eum ſermonem, abiit contriſtatus. ¨ habebat enim bona multa.

16 Et ecce, unus accedens ait illi, Magiſter bone, quid boni faciam ut habeam uitam æternam?

17 Qui dixit ei, Quid me interrogas de bono? unus eſt bonus, Deus. Si autem uis ad uitam ingredi, ſerua mandata.

18 Dicit illi, Quæ? Ieſus autem dixit, Non homicidium facies. Non adulterabis, Non facies furtum, Non falſum teſtimonium dices.

19 Honora patrem tuum & matrem tuam. Diliges proximum tuum ſicut teipſum.

20 Dicit illi adoleſcens, Omnia hæc cuſtodiui à iuuentute mea: quid adhuc mihi deeſt?

21 Ait illi Ieſus, Si uis perfectus eſſe, uade, uende quæ habes, & da pauperibus: & habebis theſaurum in cælo: & ueni, ſequere me.

22 Quum audiſſet autem adoleſcens uerbum, abiit triſtis: erat enim habens multas poſſeſſiones.

17 Dicis, λέγεις. In duobus exemplaribus ita leguntur ſequentia, τί με ἐρωτᾷς περὶ τοῦ ἀγαθοῦ; εἷς ἐστιν ὁ ἀγαθός. εἰ δὲ θέλεις. id eſt, Quid me interrogas de bono? vnus eſt bonus. Si vis autem, &c. quam lectionem ſequutus eſt Vetus interpres, interpoſito tātùm Dei nomine. ſic enim vertit, Vnus eſt bonus, Deus. Pro quo mallem dicere, Vnus Deus, bonus eſt: vel addere particulam Nempe, ſicut fecit Eraſmus, ad illuſtrandam ſententiam.

18 Quæ? ποίας, id eſt τίνας; Nam τὸ ποῖον propriè de qualitate quærit. Sic in vernaculo ſermone vtimur interrogantibus particulis, *quels & deſquels*, etiam quum de ſubſtantia quærimus. Non occides, τὸ, Οὐ φονεύσεις: id eſt, Ne occidito. quæ ratio in cæteris præceptis locum habet. Vetus interpres & Eraſmus verterunt per periphraſin, Non facies homicidium. Quod autem attinet ad voculam τὸ, ſolet à Græcis præponi iis quæ τεχνικῶς accipiuntur. Non mœchaberis, Οὐ μοιχεύσεις. De hoc alibi diximus.

19 Matrem, μητέρα. In quodam vetere exemplari erat additum pronomen σου, id eſt tuam. Et, καί. Vetus interpres hanc particulam non legit. Origenes autem totum hoc ſuppoſititium eſſe arbitratur, καὶ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν: primùm, quòd apud Marcum & Lucam nihil addatur eiuſmodi: deinde, quòd res eadem iteretur. Poſtremò, quia quum (vt teſtatur Apoſtolus Rom.13.c.9) his verbis tota Lex contineatur, non conuenit vt dicatur adhuc aliquid ei deeſſe qui hæc omnia præſtiterit. Reſpondeo, Si hoc præſcriptum ſequamur, vt quæ in eadem hiſtoria explicanda apud omnes Euangeliſtas non reperiuntur, ea vt adulterina repudiemus, fore vt bonam Euangeliorum partem deleamus. Deinde hæc iterationis ſpecies facilè excuſari poteſt, nō modò ſi καὶ dixerimus poni in epexegeſi: (vt in illo Virgilii, Iudicium Paridis, ſpretæque iniuria formæ) ſed etiam ſi rem ipſam ſpectemus. Loquitur enim ἐμφατικώτερον qui diligere iubet quàm qui vetat dāno afficere. Præterea quanuis in loquendo & ſcribendo frequentius ſoleat præponi totum quidpiam, quod deinde in ſuas partes ſecetur, interdum tamen contrarius ordo inſtituitur, quum nulla ratio prohibeat quominus id rectè fiat. vt 1. Cor.10.g.32. Quod autem ad poſtremam rationem attinet, ea ſatis indicat Origenem non vidiſſe quid hîc ageretur. Neque enim iuuenis iſte verè reſpondit ſeſe præcepta illa omnia impleuiſſe: neque ſua reſponſione hoc illi concedit Dominus: ſed quum longiſsimè abeſſet ab eo quod ſeſe exiſtimabat conſequutum, hunc morbū in ipſius animo latentem detexit Dominus, propoſito illi veræ charitatis exemplo, ex quo is demum intelligeret quàm temere reſpondiſſet. Sed hîc quoque hallucinatum eſſe Origenem nemo mirabitur, qui ipſius in Epiſtolam ad Romanos commenta legerit, quibus præcipuum religionis noſtræ caput vir ille fœdiſsimè profanauit. Nec minus hallucinantur qui hanc Legis interpretationem accipiūt pro conſilio Euangelico, vt vocant, quod certos quoſdam perfectos obliget. Quaſi verò Chriſtus venerit vt Legem aliquam nouam cōderet, ac nō potius vt à Legis maledictione nos liberaret.

20 Obſeruaui, ἐφυλαξάμην. Vulg. Cuſtodiui, ſicut & nos ſolemus τὸ φυλάττειν interpretari, ſed diuerſa ſignificatione. Nam cuſtos legum dicitur qui impedit quominus ab aliis violentur. Quo adhuc deficior? τί ἔτι ὑστερῶ; Ὑστερεῖν ſignificat reſtare, & tardius venire. Inde factum vt etiam pro defici accipiatur, neutri abſoluti ſignificatione. Vulgata & Eraſmus, Quid adhuc mihi deeſt?

21 Quæ habes, σου τὰ ὑπάρχοντα. id eſt, bona tua & facultates. Pauperibus, πτωχοῖς. Πτωχοὶ propriè dicūtur mendici: πένητες autem, pauperes, id eſt, qui honeſtam inopiam tolerant. Itaque nonnulli ſuprà 5.a.3, & Lucæ 4.c.8, & 6.c.20, πτωχοὺς malunt conuertere mendicos quàm pauperes. Sed hæc differentia non eſt perpetua. Videtur autem pauperes hîc vocare qui à Solomone dicuntur דלים Prouerb.22.b.9. id eſt, quos inopia totos exedit, qui alia ratione אביונים dicuntur.

22 Habebat enim, ἦν γὰρ ἔχων. Vulg. & Eraſ. ad verbum, Erat enim habens: quem Hebraiſmū minimè neceſſe

fuit hoc loco retinere. Bona, κτήματα. Vulgata & Erasm. ad verbũ, Poſſeſsiones: ſed (ni fallor) apud Latinos nõ tam latè patet hoc vocabulum quàm quæ Græci κτήματα vocant. Illis enim poſſeſsio tantùm fundos declarat, quum κτημάτων appellatione intelligatur quicquid ab aliquo poſsidetur.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι δυσκόλως πλούσιος εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.

Πάλιν δὲ λέγω ὑμῖν, εὐκοπώτερόν ἐστι κάμηλον διὰ τρυπήματος ῥαφίδος διελθεῖν ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν.

Ἀκούσαντες δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐξεπλήσσοντο σφόδρα, λέγοντες, Τίς ἄρα δύναται σωθῆναι;

Ἐμβλέψας δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Παρὰ ἀνθρώποις τοῦτο ἀδύνατόν ἐστι· παρὰ δὲ Θεῷ πάντα δυνατά ἐστι.

Τότε ἀποκριθεὶς ὁ Πέτρος εἶπεν αὐτῷ, Ἰδού, ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα, καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι· τί ἄρα ἔσται ἡμῖν;

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ὑμεῖς οἱ ἀκολουθήσαντές μοι, ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ ὅταν καθίσῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ, καθίσεσθε καὶ ὑμεῖς ἐπὶ δώδεκα θρόνους, κρίνοντες τὰς δώδεκα φυλὰς τοῦ Ἰσραήλ.

Καὶ πᾶς ὃς ἀφῆκεν οἰκίας, ἢ ἀδελφούς, ἢ ἀδελφάς, ἢ πατέρα, ἢ μητέρα, ἢ γυναῖκα, ἢ τέκνα, ἢ ἀγρούς, ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός μου, ἑκατονταπλασίονα λήψεται, καὶ ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσει.

Πολλοὶ δὲ ἔσονται πρῶτοι, ἔσχατοι· καὶ ἔσχατοι, πρῶτοι.

23 Ieſus autem dixit diſcipulis ſuis, Amen dico vobis, diues difficilè introibit in regnũ cælorum.

24 Rurſum verò dico vobis, ˇFacilius eſtˇ camelum per foramen acus tranſire quàm diuitem in regnum Dei ˇintroire.

25 His autem auditis diſcipuli eius ˇperculſi ſunt valde, dicentes, Quis ˇergo poteſt ſeruari?

26 Intuitus autem *eos* Ieſus dixit eis, Apud homines hoc impoſsibile eſt: apud Deum autẽ omnia poſsibilia ſunt.

27 ‖ Tunc reſpondens Petrus dixit ei, ˇEcce, nos reliquimus omnia, & ſequuti ſumus te: quid ergo erit nobis?

28 Ieſus autem dixit eis, Amen dico vobis, vos qui ſequuti eſtis me, ˇin regeneratione quũ ſederit Filius hominis in ˇthrono ˇgloriæ ſuæ, ſedebitis etiam vos *inquam* ſuper thronos duodecim, ‖ iudicãtes duodecim tribus Iſrael.

29 Et quiſquis reliquerit ˇdomos, aut fratres, aut ſorores, aut patrem, aut matrem, aut vxorẽ, aut liberos, aut agros, cauſa nominis mei, ˇcẽtuplicia accipiet, & vitam æternam ˇhæreditatis iure poſsidebit.

30 ‖ Multi autem primi, erunt vltimi: & vltimi, primi.

23 *Ieſus autem dixit diſcipulis ſuis, Amen dico uobis quia diues difficilè intrabit in regnum cælorum.*

24 *Et iterum dico uobis, Facilius eſt camelum per foramen acus tranſire quàm diuitẽ intrare in regnũ cælorum.*

25 *Auditis autem his diſcipuli mirabãtur ualde, dicentes, Quis ergo poterit ſaluus eſſe?*

26 *Aſpiciens autem Ieſus dixit illis, Apud homines hoc impoſsibile eſt: apud Deum autem omnia poſſibilia ſunt.*

27 *Tunc reſpondens Petrus dixit ei, Ecce, nos reliquimus omnia, & ſequuti ſumus te: quid ergo erit nobis?* Mar. 10. d. 21 luc. 18. c. 28

28 *Ieſus autem dixit illis, Amen dico uobis, quòd uos qui ſequuti eſtis me, in regeneratione quum ſederit Filius hominis in ſede maieſtatis ſuæ, ſedebitis & uos ſuper ſedes duodecim, iudicantes duodecim tribus Iſrael.* Luc. 22. c. 30

29 *Et omnis qui reliquerit domum, uel fratres, aut ſorores, aut patrem, aut matrem, aut uxorẽ, aut filios, aut agros, propter nomen meum, centuplum accipiet, & uitam æternam poſſidebit.*

30 *Multi autẽ erũt primi, nouiſſimi: et nouiſſimi, primi.* Mar. 10. f. 31 luc. 13. f. 30

24 Facilius, εὐκοπώτερον, id eſt ῥᾷον. Nam Græcorum copiam aſſequi non poſſumus. Itaque ſæpius quàm velimus vti cogimur ſynonymis. Ad verbum, Leuioris eſt laboris. Camelum κάμηλον. Prouerbialis loquutio, quam apud Thalmudiſtas obſeruauit Caninius. Quidam hoc vocabulo anchorariũ funem intelligunt, & κάμιλον hac ſignificatione ſcribunt. Ego verò illis aſſentior qui camelum pro animali accipiunt, tantiſper dum illi opinionem ſuam, idonei ſcriptoris alicuius authoritate confirmarint. Introire, εἰσελθεῖν. Eraſmus, Ingredi. quo modo etiam nos plerunque. Sed hic ſtuduimus ſeruare paronomaſiam τοῦ διελθεῖν & εἰσελθεῖν. Vtroque tamẽ loco legimus εἰσελθεῖν, in quinque vetuſtis codicibus.

25 Perculſi ſunt, ἐξεπλήσσοντο. Virgilius 9. Æneidos, Obſtupuit magno laudũ perculſus amore Euryalus. Vulgata, Mirabantur, id eſt ἐθαύμαζον. Eraſmus, Expauerunt, id eſt ἐθαμβήθησαν. Vide ſuprà, 7. d. 28. Ergo, ἄρα. Hoc loco ἄρα non tãtùm eſt particula interrogans, ſed etiam illatiua, vt grammatici loquũtur. itaque rectè conuerſa eſt quaſi ſcriptum eſſet οὖν: quanuis Eraſmus in annotationibus malit interpretari τίς ἄρα, Quiſnam.

27 Ecce, ἰδού. In quodam exemplari legimus, ἰδού, Κύριε, id eſt, Ecce, Domine.

28 In regeneratione, ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ. Hæc ita diſtincta ſunt in quinque veteribus codicibus vt ad ſententiam ſequentem pertineant, quo modo etiam fere legi ſolẽt: in aliis autem ſic vt cum præcedentibus cohæreãt. Si prior illa lectio magis arridet, παλιγγενεσία pro eo die ſumitur quo incipiẽt electi nouam illam vitam viuere, quum videlicet corpore & animo fruentur hæreditate illa cæleſti. Sed ſi cum præcedentibus, id eſt cum participio ἀκολουθήσαντες coniũgamus, regenerationis nomine intelligemus Euangelii prædicationẽ, quod ipſe Chriſtus in terras attulit, quia tum veluti deintegro conditus eſt mundus: nec aliter ſolent Prophetæ de Meſsiæ aduentu loqui. Throno, θρόνου. Vulgata & Eraſmus, Sede, id eſt καθέδρας. Thronus autem auguſtius aliquid ſignificare videtur. Gloriæ, δόξης. Hebraiſmus, id eſt glorioſo & maieſtatis pleno.

29 Domos, οἰκίας. In duobus codicibus legimus οἰκίαν, id eſt domum. Centuplicia, ἑκατονταπλασίονα. Vulgata & Eraſmus, Centuplum. Vide Marci 10. b. 30. Hæreditatis iure poſsidebit, κληρονομήσει. Vide ſuprà, 5. a. 5.

Κεφάλαιον κ.

Ὁμοία γάρ ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ οἰκοδεσπότῃ, ὅστις ἐξῆλθεν ἅμα πρωῒ μισθώσασθαι ἐργάτας εἰς τὸν ἀμπελῶνα αὐτοῦ.

Συμφωνήσας δὲ μετὰ τῶν ἐργατῶν ἐκ δηναρίου τὴν ἡμέραν, ἀπέστειλεν αὐτοὺς εἰς τὸν ἀμπελῶνα αὐτοῦ.

Καὶ ἐξελθὼν περὶ τὴν τρίτην ὥραν, εἶδεν ἄλλους ἑστῶτας ἐν τῇ ἀγορᾷ ἀργούς·

Κἀκείνοις εἶπεν, Ὑπάγετε καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν ἀμπελῶνα, καὶ ὃ ἐὰν ᾖ δίκαιον, δώσω ὑμῖν.

Οἱ δὲ ἀπῆλθον. Πάλιν ἐξελθὼν περὶ ἕκτην καὶ ἐννάτην ὥραν, ἐποίησεν ὡσαύτως.

Περὶ δὲ τὴν ἑνδεκάτην ὥραν ἐξελθὼν εὗρεν ἄλλους ἑστῶτας ἀργούς, καὶ λέγει αὐτοῖς, Τί ὧδε ἑστήκατε ὅλην τὴν ἡμέραν ἀργοί;

Λέγουσιν αὐτῷ, Ὅτι οὐδεὶς ἡμᾶς ἐμισθώσατο. Λέγει αὐτοῖς, Ὑπάγετε καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν ἀμπελῶνα, καὶ ὃ ἐὰν ᾖ δίκαιον λήψεσθε.

Ὀψίας δὲ γενομένης λέγει ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος τῷ ἐπιτρόπῳ αὐτοῦ, Κάλεσον τοὺς ἐργάτας, καὶ ἀπόδος αὐτοῖς τὸν μισθόν, ἀρξάμενος ἀπὸ τῶν ἐσχάτων, ἕως τῶν πρώτων.

Καὶ ἐλθόντες οἱ περὶ τὴν ἑνδεκάτην ὥραν, ἔλαβον ἀνὰ δηνάριον.

CAP. XX.

1 Simile enim est regnũ cælorũ "patrifamiliâs, qui exiit cum prima luce ad conducẽdos operarios *quos mitteret in* in vineam suam.

2 "Pactus autem cũ operariis "denario "in diem, misit eos in vineam suam.

3 Et "egressus circa horam tertiam, vidit alios stãtes in foro otiosos:

4 Et illis dixit, Abite & vos in vineam, & quodcũque iustum fuerit, dabo vobis.

5 Illi autem abierunt. Rursum egressus circa sextam & nonã horam, fecit itidem.

6 Circa horam autem vndecimam egressus, inuenit alios stantes otiosos, ac dicit eis, Cur hîc statis totum diem otiosi?

7 Dicunt ei, Quia nemo nos cõduxit. Dicit eis, Abite & vos in "vineam: & quicquid fuerit iustum accipietis.

8 Quum autem serum diei esset, dicit dominus vineæ procuratori suo, Voca operarios, & redde eis mercedẽ, incipiẽs ab vltimis vsque ad primos.

9 Et quum venissent qui circa vndecimam horam *conducti fuerant*, "acceperunt singuli denarium.

CAP. XX.

1 Simile est regnum cælorum homini patrifamiliâs, qui exiit primo mane conducere operarios in uineam suam.

2 Conuentione autem facta cum operariis ex denario diurno, misit eos in uineam suam.

3 Et egressus circa horam tertiam, uidit alios stantes in foro otiosos:

4 Et dixit illis, Ite & uos in uineam, & quod iustũ fuerit, dabo uobis.

5 Illi autẽ abierunt. Iterũ autem exiit circa sextam & nonam horam: & fecit similiter.

6 Circa undecimam uerò exiit, & inuenit alios stãtes, & dicit illis, Quid hîc statis tota die otiosi?

7 Dicunt, ei Quia nemo nos conduxit. Dicit illis, Ite & uos in uineam.

8 Quũ serò autẽ factum esset, dicit dominus uineæ procuratori suo, Voca operarios, & redde illis mercedem, incipiens à nouissimis usque ad primos.

9 Quum uenissẽt ergo qui circa undecimã horam uenerant, acceperunt singulos denarios.

IN CAPVT XX.

1 Patrifamiliâs, ἀνθρώπῳ οἰκοδεσπότῃ. Abundat ἀνθρώπῳ, vel pro τινὶ ponitur, ex Hebræi sermonis consuetudine. Sic etiã Herodotus in Thalia dixit ἀνὴρ αἀλιεύς, Homerus βουληφόρον ἄνδρα. Et Sallustius, Mulier ancilla pro Ancilla quædam. Cũ prima luce, ἅμα πρωΐ. Sic loqui solet Cicero. Nã hoc est quod ait Demosthenes ἅμα τῇ ἡμέρᾳ. Ad verbum, Cum mane. Vulgata, Primo mane. Erasmus, Diluculo. id est ὄρθρῳ. *Quos mitteret* in vineã suam, εἰς τὸν ἀμπελῶνα αὐτοῦ. Illud suppleuimus, quoniam deest ex Hebræorum idiotismo, cuius manifestum exemplum inuenio Gen. 45. v. 4.

2 Pactus, συμφωνήσας. Vulgata & Erasmus, Conuentione facta. συμφωνεῖν (vt diximus 18. c. 19) vocabulum est musicorum proprium, quum ex diuersis vocibus vnum efficiunt concentum. Inde factum vt pro consentire accipiatur, & in contractibus faciendis communi consensu aliquid pacisci: quo modo etiam Erasmus infrà interpretatur, versu 13. Denario, ἐκ δηναρίου. Vulgata ad verbum, Ex denario. Sed (vt annotat Erasmus) Latini non exprimunt præpositionem. In diem, τὴν ἡμέραν. Subauditur κατὰ distributiua particula: sed cuius non videtur propria significatio hîc vsurpari, quum de vno tantùm die agatur, cui tota vita hominis confertur. Sic Ouidius, Inque diem alipedum ius & moderamen equorũ. Itaque non malè conuertit Vetus interpres Diurno, si sensum spectes. Erasmus autem non item, qui interpretatur, In singulos dies.

3 Egressus, ἐξελθών. Quum ter repetatur hoc verbum in hac similitudine, eodem semper modo conuertere malui, quàm modò per participium Egressus, modò per verbum Exiit: sicut video fecisse Veterem interpretem, quem sequitur Erasmus.

7 Vineam, ἀμπελῶνα. In duobus exemplaribus additum erat μου. id est, meam. Quæ autem sequuntur, καὶ ὃ ἐὰν ᾖ δίκαιον λήψεσθε, id est, Et quicquid fuerit iustum, accipietis: neque apud Veterem interpretem reperitur, neque legitur apud Hieronymum, vt obseruat Erasmus. scriptum tamen inuenimus in omnibus nostris vetustis codicibus.

9 Horam, ὥραν. Subauditur ἦλθον, Venerant in vineam: vel ἐμισθώθησαν, id est, conducti fuerant: quod etiã malo, ne videantur fuisse in mora. Acceperunt singuli denarium, ἔλαβον ἀνὰ δηνάριον. Hoc loco ἀνὰ significat æqualem distributionem, quomodo etiam vsurpatur hodie à medicis in medicamentorum compositionibus. Vulgata, Singulos denarios.

Ελθόντες δὲ οἱ πρῶτοι ἐνόμισαν ὅτι 10
πλείονα λήψονται· καὶ ἔλαβον καὶ αὐτοὶ ἀνὰ
δηνάριον.
Λαβόντες δὲ ἐγόγγυζον κατὰ τοῦ οἰκοδε- 11
σπότου,
Λέγοντες, ὅτι οὗτοι οἱ ἔσχατοι μίαν ὥραν
ἐποίησαν, καὶ ἴσους ἡμῖν αὐτοὺς ἐποίησας, 12
τοῖς βαστάσασι τὸ βάρος τῆς ἡμέρας, καὶ
τὸν καύσωνα.
Ο δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν ἑνὶ αὐτῶν, Ἑταῖ- 13
ρε, οὐκ ἀδικῶ σε· οὐχὶ δηναρίου συνεφώ-
νησάς μοι;
Αρον τὸ σὸν, καὶ ὕπαγε. θέλω δὲ τούτῳ 14
τῷ ἐσχάτῳ δοῦναι ὡς καί σοι.
Η οὐκ ἔξεστί μοι ποιῆσαι ὃ θέλω ἐν 15
τοῖς ἐμοῖς; ἢ ὁ ὀφθαλμός σου πονηρός ἐ-
στιν ὅτι ἐγὼ ἀγαθός εἰμι;
Οὕτως ἔσονται οἱ ἔσχατοι, πρῶτοι· καὶ 16
οἱ πρῶτοι, ἔσχατοι. πολλοὶ γάρ εἰσι κλη-
τοὶ, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί.
Καὶ ἀναβαίνων ὁ Ιησοῦς εἰς Ιεροσόλυ 17
μα, παρέλαβε τοὺς δώδεκα μαθητὰς κατ'
ἰδίαν ἐν τῇ ὁδῷ, καὶ εἶπεν αὐτοῖς,
Ιδοὺ, ἀναβαίνομεν εἰς Ιεροσόλυμα, καὶ 18
ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδοθήσεται τοῖς
Αρχιερεῦσι καὶ Γραμματεῦσι, καὶ κατα-
κρινοῦσιν αὐτὸν θανάτῳ·
Καὶ παραδώσουσιν αὐτὸν τοῖς ἔθνεσιν 19
εἰς τὸ ἐμπαῖξαι καὶ μαστιγῶσαι καὶ σταυ-
ρῶσαι· καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται.
Τότε προσῆλθεν αὐτῷ ἡ μήτηρ τῶν υἱῶν 20
Ζεβεδαίου, μετὰ τῶν υἱῶν αὐτῆς, προσκυ-
νοῦσα καὶ αἰτοῦσά τι παρ' αὐτοῦ.
Ο δὲ εἶπεν αὐτῇ, Τί θέλεις; Λέγει αὐ- 21
τῷ, Εἰπὲ ἵνα καθίσωσιν οὗτοι οἱ δύο υἱοί

10 Venientes autem & primi,
existimarunt se plus esse acce-
pturos: sed acceperūt ipsi quo-
que singuli denarium.
11 Et quum accepissent, mur-
murabāt aduersus patrēfami-
liâs,
12 Dicentes, Isti vltimi vnam
horam *opus* fecerunt, & eos
æquales nobis fecisti, qui por-
tauimus pōdus diei, & æstum.
13 Ipse verò respondens dixit
vni eorum, Amice, non facio
tibi iniuriā: nónne denario pa-
ctus es mecum?
14 Tolle quod tuum est, & abi.
volo autem huic vltimo dare
vt & tibi.
15 ‖Annon licet mihi quod vo-
lo facere in meis? an oculus
tuus malus est quia ego bo-
nus sum?
16 Sic vltimi erunt primi: & pri
mi, vltimi. multi enim sunt vo
cati, pauci verò electi.
17 Et ascendens Iesus Hierosoly
ma, assumpsit duodecim disci-
pulos suos priuatim in via, &
dixit eis,
18 ‖Ecce, ascendimus Hierosoly
ma, & Filius hominis tradetur
principibus Sacerdotū ac Scri
bis, & condemnabunt eum
morte:
19 ‖Tradéntque eum Gētibus,
vt illudant, & flagellent, & cru-
cifigant: sed tertia die resur-
get.
20 ‖Tunc venit ad eum mater
filiorum Zebedæi cum filiis
suis, adorans & petens aliquid
ab eo.
21 Ipse verò dixit ei, Quid vis?
Ait ei, Dic vt sedeāt isti duo filii

10 Veniētes autem & pri
mi, arbitrati sunt quòd
plus essēt accepturi: ac-
ceperunt autem & ipsi
singulos denarios.
11 Et accipientes murmu-
rabant aduersus pa-
tremfamiliâs,
12 Dicentes, Hi nouissimi
unā horam fecerunt, &
pares illos nobis fecisti,
qui portauimus pondus
diei & æstus.
13 At ille respondens uni
eorum dixit, Amice, non
facio tibi iniuriam: nōne
ex denario conuenisti
mecum?
14 Tolle quod tuum est, &
uade. uolo autem & huic
nouissimo dare sicut &
tibi.
15 Aut non licet mihi quod
uolo facere? an oculus
tuus nequam est quia e-
go bonus sum?
16 Sic erunt nouissimi, pri
mi: & primi, nouissimi.
multi enim sunt uocati,
pauci uerò electi.
17 Et ascendens Iesus Ie
rosolymam, assumpsit
duodecim discipulos se-
cretò, & ait illis,
18 Ecce, ascendimus Ieroso
lymam, & Filius homi-
nis tradetur principibus
Sacerdotum & Scribis,
& condemnabunt eum
morte:
19 Et tradent eum Genti-
bus ad illudēdum, & fla
gellendum, & crucifigen
dum: & tertia die resur
get.
20 Tunc accessit ad eum
mater filiorum Zebedæi,
cū filijs suis adorans, &
petens aliquid ab eo.
21 Qui dixit ei, Quid uis?
Ait illi, Dic ut sedeāt hi

Suprà 19.d.15
mar.10.e.31
luc.13.f.40
infrà 22. b.14

Mar.10 e.32
luc.18.c.31

Ioan.18.f.32

Mar.10.e.35

12 *Opus* fecerunt, ἐποίησαν. Hebraicè עבדו. Subauditur autem ἔργον, vt sit periphrasis, pro εἰργάσαντο. Sic vulgò dicimus, *Qui ont faict une heure.* Vulgata adverbum, Fecerūt. Erasmus, Fuerunt in opere. Est autem illa eclipsis ab Hebræis orta, qui in verbo includunt verbale nomen, vt Psal.13.b.4, Ne dormiā mortis. videlicet dormitionē.
Æstum, καύσωνα. In duobus exemplaribus scriptum est hoc vocabulum cum nota interrogationis aut indignationis potius, καύσωνα; æstum? Solet autem particula καὶ vel εἶτα in eiusmodi dicendi genere, peculiari quadam significatione vsurpari. Sic Virgilius -& quisquam numen Iunonis adoret Præterea?
13 Amice, ἑταῖρε. Propriè hoc vocabulo sodalis intelligitur. Neque verò quisquis sodalis est, amicus est: nos tamen alios sequuti, amicum interpretati sumus: quòd hoc fere vocabulo soleamus ignotos etiam compellare. Sic in vernaculo sermone quempiam ignotum compellantes, vocamus interdum *compagnon*, Græcam phrasin imitati. Pactus es mecum? συνεφώνησάς μοι; In vno codice legimus, συνεφώνησά σοι; pactus sum tecum?
15 In meis? ἐν τοῖς ἐμοῖς; Si vitare velis amphiboliam, adde appellatiuum cum Erasmo, In *rebus* meis. id est, de meo: sicut Augustinus interpretatur Sermone 59, de Verbis Domini, vt obseruat Erasmus. Vetus autem interpres hæc nō legit. Malus, πονηρός. Id est, An inuides istis benignitatem meā? Nam Hebræis עין רעה, id est, oculus malus, inuidētiam declarat, quoniam videlicet elucent huiusmodi affectus potissimùm in oculis. Sed suprà 6.c.25, oculus malus pro vitioso in genere accipi videtur, cui opponitur simplex, id est purus & sincerus. quamobrem etiam discessi à Vetere interprete, qui oculum nequam conuertit.
17 Priuatim in via, &c. κατ' ἰδίαν ἐν τῇ ὁδῷ, καὶ εἶπεν. In vno exemplari legimus κατ' ἰδίαν· καὶ ἐν τῇ ὁδῷ εἶπεν: id est, priuatim: & in via dixit: quam lectionem maximè probo. Vetus autem interpres illud ἐν ὁδῷ non legit.
19 Sed tertia die, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ. Vide suprà 13.c.22.

μου, εἷς ἐκ δεξιῶν σου, καὶ εἷς ἐξ εὐωνύμων, ἐν τῇ βασιλείᾳ σου.

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Οὐκ οἴδατε τί αἰτεῖσθε. δύνασθε πιεῖν τὸ ποτήριον ὃ ἐγὼ μέλλω πίνειν, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθῆναι; Λέγουσιν αὐτῷ, Δυνάμεθα.

Καὶ λέγει αὐτοῖς, Τὸ μὲν ποτήριόν μου πίεσθε, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθήσεσθε· τὸ δὲ καθίσαι ἐκ δεξιῶν μου καὶ ἐξ εὐωνύμων μου, οὐκ ἔστιν ἐμὸν δοῦναι, ἀλλ' οἷς ἡτοίμασται ὑπὸ τοῦ πατρός μου.

Marc.10.g.41 luc.21.c.25

Καὶ ἀκούσαντες οἱ δέκα ἠγανάκτησαν περὶ τῶν δύο ἀδελφῶν.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς προσκαλεσάμενος αὐτοὺς, εἶπεν, Οἴδατε ὅτι οἱ ἄρχοντες τῶν ἐθνῶν κατακυριεύουσιν αὐτῶν, καὶ οἱ μεγάλοι κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν.

Οὐχ οὕτως δὲ ἔσται ἐν ὑμῖν· ἀλλ' ὃς ἐὰν θέλῃ ἐν ὑμῖν μέγας γενέσθαι, ἔστω ὑμῶν διάκονος·

Καὶ ὃς ἐὰν θέλῃ ἐν ὑμῖν εἶναι πρῶτος, ἔστω ὑμῶν δοῦλος.

Ὥσπερ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι, καὶ

mei, vnus ad dextram tuam, & alter ad sinistram, in regno tuo.

22 Respondens autem Iesus dixit, Nescitis quid petatis. potestis bibere poculum quod ego bibiturus sum, & baptismate quo ego baptizor, baptizari? Dicunt ei, Possumus.

23 Tunc dicit eis, Poculum quidem meum bibetis, & baptismate quo ego baptizor, baptizabimini: sedere autem ad dextram meam & sinistram meã, non est meum dare, sed *dabitur* quibus paratum est à Patre meo.

24 ‖ Et quũ hæc audissent *alii* decem, indignati sunt de duobus fratribus.

25 Iesus autem quum eos aduocasset, ait, Scitis principes Gentiũ in eas dominari, & qui magni sunt, licentia vti in eas.

26 Verùm non ita erit inter vos: sed quicunque voluerit inter vos magnus fieri, sit vester minister:

27 Et quicunque voluerit inter vos primus esse, sit vester seruus.

28 Sicut Filius hominis non venit vt sibi ministraretur, sed vt

duo filii mei, unus ad dexteram tuam, & unus ad sinistram, in regno tuo.

22 *Respondens autem Iesus dixit, Nescitis quid petatis. potestis bibere calicem quem ego bibiturus sum? Dicunt ei, Possumus.*

23 *Ait illis, Calicem quidem meum bibetis: sedere autem ad dexteram meam, & sinistram, non est meum dare uobis, sed quibus paratum est à Patre meo.*

24 *Et audientes decem indignati sunt de duobus fratribus.*

25 *Iesus autem uocauit eos ad se: & ait, Scitis quia principes Gentium dominantur eorum: & qui maiores sunt, potestatem exercent in eis.*

26 *Non ita erit inter uos: sed quicunque uoluerit inter uos maior fieri, sit uester minister:*

27 *Et qui uoluerit inter uos primus esse, erit uester seruus.*

28 *Sicut Filius hominis nõ uenit ministrari, sed mi-*

22 Quod ego bibiturus sum, ὃ ἐγὼ μέλλω πίνειν, καὶ τὸ βάπτισμα, &c. In tribus exemplaribus legimus, ὃ ἐγὼ πίνω· ἢ τὸ βάπτισμα, &c. quod ego bibo: aut baptismate. in aliis autem duobus, hæc omnia, καὶ τὸ βάπτισμα, ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθῆναι; & baptismate quo ego baptizor, baptizari? neque in hoc versiculo, neque in proximo habentur: & suspicantur nonnulli addita ex Marco, quum apud veterem interpretem non legantur. Sunt autem quasi prouerbialia hæc dicendi genera, quibus fidelium conditio explicatur. Nam primùm omnium metonymicè poculum pro eo accipitur quod poculo continetur. Deinde poculi appellatione intelligitur apud Hebræos modus vel pœnæ quæ peccatis nostris infligitur, (vt Psal.11.b.6, & infrà cap.26.f.39. vbi Dominus personam nostrã sustinet) vel afflictionis, quæ ad nos probandos & confirmandos immittitur à Deo, vt hoc loco: vel lætitiæ, qua cumulantur fideles, vt Psal.23.a.5. Significat denique cuiusque sortem & conditionem, vt Psal.16.a.5. Porrò Erasmus Veterem interpretẽ meritò in eo reprehendit quòd ποτήριον vertat calicem, id est κύλικα. quod tamen ipse non emendauit infrà, 26.d.39. Baptismi autem nomen refero ad metaphoram Scripturis familiarem, ac præsertim Dauidi, qua comparantur afflictiones, aquarum gurgitibus, quibus veluti submergantur qui miseriis & calamitatibus vexantur.

23 Dare, δοῦναι. In tribus codicibus legitur, τοῦτο δοῦναι, id est hoc dare, Hebraica repetitione relatiui. Vetus interpres addit pronomen ὑμῖν, vobis: quã lectionem si sequamur, nihil supplendũ erit in proximo mẽbro. *Dabitur* quibus, οἷς. Erasmus, Iis continget quibus. Sed vocabulum contingentiæ libens refugio, quoties præsertim de iis agitur in quibus decretum Dei æternum nobis proponitur considerandum. Verbũ autem δοθήσεται, quod in Græco suppletur, Latinè expressi.

24 *Alii* decem, οἱ δέκα. Addidi particulam Alii, vt vim articuli Græci exprimerem, & amphiboliam Latini sermonis vitarem.

25 In eas dominari, κατακυριεύουσιν αὐτῶν. Cicero de Senectute, Ita enim senectus honesta est, si ad extremum spiritum dominatur in suos. Ita igitur volui exprimere vim præpositionis κατὰ, tum in hoc verbo, tum in eo quod sequitur proximè, resoluta compositione, quod etiam placet Erasmo in annotationibus. Vulgata, Dominantur eorum: duplici errore, quum repetendus sit genitiuus Gentium, & hoc verbum apud Latinos tertio casui iungatur. Sed hoc quoque obseruãdum est quod Erasmus non præteriit, hoc vocabulo, & eo quod proximè consequitur, non quanuis dominationem significari, sed cum imperiosa quadam acerbitate coniunctam: quam prohibet Paulus Ephes.6.b.9. Sic accipitur Act.19.c.16, & 1.Pet.5.a.3. Nam alioquin fideles verbi Dei ministri, authoritate funguntur minimè omnium contemnenda, quam paucis explicat Paulus 2. Corinth.10.a.4, & deinceps. Ideo etiam interpretatus sum κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν, licentia vtuntur aduersus eas, quum alioquin soleamus ἐξουσίαν interpretari authoritatem. Videtur enim licentia plerunque poni in vitio, & tyrannicam illam vocem optimè declarat, Si libet, licet. Potestas autem respondet τῇ δυνάμει. Et Potestatem exercere, quo vtuntur Vetus interpres & Erasmus, non memini legere apud idoneos authores.

26 Sit, ἔστω. In sex vetustis codicibus legimus ἔσται, erit.

δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν.

29 Καὶ ἐκπορευομένων αὐτῶν ἀπὸ Ἱεριχώ, ἠκολούθησεν αὐτῷ ὄχλος πολύς.

30 Καὶ ἰδού, δύο τυφλοὶ καθήμενοι παρὰ τὴν ὁδόν, ἀκούσαντες ὅτι Ἰησοῦς παράγει, ἔκραξαν λέγοντες, Ἐλέησον ἡμᾶς Κύριε, υἱὸς Δαβίδ.

31 Ὁ δὲ ὄχλος ἐπετίμησεν αὐτοῖς ἵνα σιωπήσωσιν· οἱ δὲ μεῖζον ἔκραζον, λέγοντες, Ἐλέησον ἡμᾶς Κύριε υἱὸς Δαβίδ.

32 Καὶ στὰς ὁ Ἰησοῦς ἐφώνησεν αὐτούς, καὶ εἶπε, Τί θέλετε ποιήσω ὑμῖν;

33 Λέγουσιν αὐτῷ, Κύριε, ἵνα ἀνοιχθῶσιν ἡμῶν οἱ ὀφθαλμοί.

34 Σπλαγχνισθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς ἥψατο τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν· καὶ εὐθέως ἀνέβλεψαν αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοί, καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ.

Κεφάλαιον κα.

1 ΚΑΙ ὅτε ἤγγισαν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ ἦλθον εἰς Βηθφαγῆ πρὸς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν, τότε ὁ Ἰησοῦς ἀπέστειλε δύο μαθητάς,

2 Λέγων αὐτοῖς, Πορεύθητε εἰς τὴν κώμην τὴν ἀπέναντι ὑμῶν· καὶ εὐθέως εὑρήσετε ὄνον δεδεμένην, καὶ πῶλον μετ᾽ αὐτῆς· λύσαντες ἀγάγετέ μοι.

3 Καὶ ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ τι, ἐρεῖτε ὅτι ὁ Κύριος αὐτῶν χρείαν ἔχει· εὐθέως δὲ ἀποστελεῖ αὐτούς.

4 Τοῦτο δὲ ὅλον γέγονεν ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τοῦ προφήτου, λέγοντος,

---

ministraret, darétque animam suam "in redemptionis pretium "pro multis.

29 ||Tunc "egredientibus ipsis ex Iericho, sequuta est eum turba multa.

30 Et ecce, duo cæci sedẽtes iuxta viam, quum audissent Iesum "præterire, clamarũt, dicentes, Miserere nostri " Domine Fili Dauid.

31 Turba autẽ obiurgabat eos vt silerent: illi verò magis clamabant, dicentes, Miserere nostri Domine Fili Dauid.

32 Et " quũ substitisset Iesus, " vocauit eos, & ait, Quid vultis faciam vobis?

33 Dicũt ei, Domine, vt aperiãtur oculi nostri.

34 Misericordia autem cõmotus Iesus tetigit oculos eorũ: & statim visum receperunt " oculi eorum, & sequuti sunt eum.

CAP. XXI.

1 ET quum appropinquassent Hierosolymis, & venissent "Beth-phage ad mõtem "Olearum, tunc Iesus misit duos discipulos,

2 Dicens eis, Ite in vicum qui vobis est "ex aduerso, & statim inuenietis asinam ligatam, & pullũ cum ea: soluite, & adducite mihi.

3 Et siquis vobis "aliquid dixerit, dicite, Domino his opus esse: "statim enim mittet eos.

4 Hoc autem totum factũ est vt impleretur quod dictum est per Prophetam, dicentem,

---

nistrare, & dare animam suam redemptionẽ pro multis. Phil.2.a.7

29 *Et egredientibus illis ab Iericho, sequuta est eum turba multa.* Mar.10.g.46 luc.18.g.35

30 *Et ecce, duo cæci sedentes secus uiam, audierũt quia Iesus transiret: & clamauerunt, dicentes, Domine miserere nostri, Fili Dauid.*

31 *Turba autem increpabat eos ut tacerent: at illi magis clamabant, dicentes, Domine miserere nostri, Fili Dauid.*

32 *Et stetit Iesus, & uocauit eos, & ait, Quid uultis ut faciam uobis?*

33 *Dicunt illi, Domine, ut aperiantur oculi nostri.*

34 *Misertus autem eorum Iesus, tetigit oculos eorũ: & confestim uiderunt, & sequuti sunt eum.*

CAP. XXI.

1 *ET quum appropinquassent Ierosolymis, & uenissent Beth-phage ad montem Oliueti, tunc Iesus misit duos discipulos,* Mar.11.a.1 luc.19.d.29

2 *Dicens eis, Ite in castellum quod contra uos est, & statim inuenietis asinam alligatam, & pullũ cum ea: soluite & adducite mihi.*

3 *Et si quis uobis aliquid dixerit, dicite quia Dominus his opus habet: & confestim dimittet eos.*

4 *Hoc autem factum est ut adimpleretur quod dictum est per Prophetam, dicentem,*

---

28 In redemptionis pretium, λύτρον. Vulg. Redemptionem. Verùm (vt obseruat Erasmus) τὸ λύτρον ipsam redemptionem non declarat, sed eius pretium: id est, quicquid datur ad eos redimendos qui captiui tenentur. Homerus ἄποινα vocat. Pro multis, ἀντὶ πολλῶν. vide Marci 10.g.45.

29 Egredientibus, ἐκπορευομένων. In vno exemplari legitur in numero singulari, ἐκπορευομένου αὐτοῦ: id est, egrediente eo.

30 Præterire, παράγει. Vel prætergredi, vt suprà 9.a.9. Sic autem verto vt melius exprimatur præpositio παρά. Vulgata & Erasmus, Transiret: id est, διέρχεται. Domine, Κύριε. Hoc vocabulum in omnibus Græcis codicibus collocatum est post ἡμᾶς. apud Veterem autem interpretem & Erasmum inchoat hoc membrum.

32 Quum restitisset, στάς. Ad verbum, Quum stetisset: quum tamen στάς hoc loco non opponatur sedẽti aut iacenti, sed ambulanti. Vocauit, ἐφώνησε. Voce videlicet, nõ per alium. Hoc enim potius significat τὸ καλεῖν, vel potius τὸ μεταπέμπεσθαι.

34 Oculi eorum, αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοί. Hæc non erant in duobus vetustis codicibus, neque etiam reperiuntur apud Veterem interpretem. Vulgata, Viderunt: id est ἔβλεψαν. Solent autem Hebræi oculos clausos vocare qui videndi vsu carent, ac proinde dicuntur iis aperiri quibus videndi vsus restituitur.

IN CAPVT XXI.

1 Beth-phage, Βηθφαγῆ. Antiqua omnia legunt Βηθσφαγῆ, id est Bethsphage. Hebræa enim hæc omnia variè sunt à Græcis corrupta. Olearum, ἐλαιῶν. Vulgata, Oliueti, id est ἐλαιῶνος, sicut etiam vocatur Act.1.b.12.

2 Ex aduerso, ἀπέναντι: id est, e regione. Sicut apud Virgilium 1. Æn. Carthago dicitur sita Italiã contra. Sic ab Hebræis quoque vsurpatur נגד.

3 Aliquid dixerit, εἴπῃ τι. In quodam exemplari scriptũ legimus, εἴπῃ, Τί ποιεῖτε; dixerit, Quid facitis? Sta-

tim enim mittet, εὐθέως δὲ ἀποστελεῖ. Vulgata & Erasmus coniunctionem δὲ interpretantur Et: non ineptè, modò copulam accipias loco particulæ causalis: quod alibi frequenter occurrit, vt infra ca. 23. b. 12. sed ego perspicuitati studui, nequem ambiguitas falleret. Porro veteres codices & Theophylactus scriptum habent ἀποστέλλει, id est, mittit, eodem (vt existimo) sensu, sed mutato tempore futuro in præsens, vt melius significetur illum nullam moram esse interpositurum. Nam ad Iesum & discipulos non placet referre, quum paulo antè dixerit fuisse missos, sed ad dominum asinæ potius, qui auditis discipulis, statim esset illis traditurus asinam cum pullo.

Esa. 62. d. 11. zach. 2. b. 9 iohan. 12. b. 15

Εἴπατε τῇ θυγατρὶ Σιών, Ἰδού, ὁ βασιλεύς σου ἔρχεταί σοι πρᾳΰς, καὶ ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὄνον, καὶ πῶλον υἱὸν ὑποζυγίου.

Πορευθέντες δὲ οἱ μαθηταί, καὶ ποιήσαντες καθὼς προσέταξεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς,

Ἤγαγον τὴν ὄνον καὶ τὸν πῶλον, καὶ ἐπέθηκαν ἐπάνω αὐτῶν τὰ ἱμάτια αὐτῶν, καὶ ἐπεκάθισαν ἐπάνω αὐτῶν.

Ὁ δὲ πλεῖστος ὄχλος ἔστρωσαν ἑαυτῶν τὰ ἱμάτια ἐν τῇ ὁδῷ. ἄλλοι δὲ ἔκοπτον κλάδους ἀπὸ τῶν δένδρων, καὶ ἐστρώννυον ἐν τῇ ὁδῷ.

Οἱ δὲ ὄχλοι οἱ προάγοντες καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες ἔκραζον, λέγοντες, Ὡσαννὰ τῷ υἱῷ Δαβίδ. εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις.

Καὶ εἰσελθόντος αὐτοῦ εἰς Ἱεροσόλυμα, ἐσείσθη πᾶσα ἡ πόλις, λέγουσα, Τίς ἐστιν οὗτος;

Οἱ δὲ ὄχλοι ἔλεγον, Οὗτός ἐστιν Ἰησοῦς ὁ προφήτης ὁ ἀπὸ Ναζαρὲθ τῆς Γαλιλαίας.

5 || Dicite filiæ Sion, Ecce, rex tuus venit tibi mansuetus, & ¨insidens asinæ, ac pullo ¨ filio subiugis *asinæ*.

6 Profecti sunt autem discipuli, fecerúntque sicut imperarat eis Iesus.

7 Et adduxerunt asinam & pullum, & eis imposuerunt ¨pallia sua, & ¨collocarunt *ipsum* ¨ super ea.

8 Plurima autem turba strauerunt pallia sua in via: alii verò cædebāt ramos ex arboribus, & sternebant in via.

9 Porro turba ¨ quæ præibat & quæ sequebatur, clamabat, dicēs, ¨Hosanna Filio Dauid: ¨ benedictus ¨ qui venit in nomine Domini: hosanna ¨*ô qui es in cælis* altissimis.

10 Et quum introisset Hierosolyma, cōmota est vniuersa vrbs, dicens, Quis est hic?

11 Turba autem dicebat, Hic est Iesus ille Propheta ex Nazareth *urbe* Galilææ.

5 *Dicite filiæ Sion, Ecce, rex tuus uenit tibi mansuetus, & sedens super asinam, & pullum, filium subiugalis.*

6 *Euntes autem discipuli fecerunt sicut præcepit illis Iesus.*

7 *Et adduxerunt asinā & pullum, & imposuerunt super eos uestimenta sua, & eū desuper sedere fecerunt.*

8 *Plurima autem turba strauerunt uestimēta sua in uia. alii autem cædebant ramos de arboribus, & sternebant in uia.*

9 *Turbæ autem quæ præcedebant & quæ sequebantur, clamabant, dicentes, Hosanna filio David: benedictus qui uenit in nomine Domini: hosanna in altissimis.*

10 *Et quum intrasset Ierosolymam, commota est uniuersa ciuitas, dicens, Quis est hic?*

11 *Populi autem dicebāt, Hic est Iesus Propheta à Nazareth Galilææ.*

5 Filiæ Sion, τῇ θυγατρὶ Σιών. Id est, ciuitati Sion. Nam familiare est Hebræis filiarū nomen vrbibus ipsis accommodare: cuius phrasis exempla plurima vel vnus Threnorum liber suppeditabit, & aliquoties ita loquitur Pindarus. Insidens asinæ, ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὄνον. Propius ad Græcum participium accederet, Conscensa asina: sed quia sub spectaculo exigui temporis Propheta longiorem regni Christi statum descripsit, libenter retinui præsens tempus, quod melius continuum actum (vt loquuntur) exprimit. Nonnulli, propterea quòd hoc loco additur fœmininus articulus, non de asina, sed de asino hoc dictum intelligunt, vt illud καὶ πῶλον, & pullum, per epexegesin dicatur: quia Christus disertè ab aliis Euangelistis memoratur super pullum sedisse. Et fateor nomē חמור quo vtitur Zacharias 9. b. 9, quanuis toti speciei tribuatur, tamen magis propriè de mari inteligi: quum alterum habeant vocabulum Hebræi quo asina significatur, & quo etiam vtitur Propheta in posteriore membro. Sed non temere est quòd Matthæus tum asinæ tum pulli disertè facit mentionem. Iam verò quum in tota hac historia distinguantur ὄνος & πῶλος, necesse non fuit fœmininum articulum exprimere. Quod igitur dicere videtur Propheta Christum super asinam & pullum sedisse, nemo non videt quomodo sit intelligendum. Nam quia pullo quem conscendit Dominus, adiuncta erat asina, pulli videlicet comes, ideo dicitur & matre & pullo vectus fuisse, communi loquendi consuetudine. sicut etiā vernacula nostra lingua dicitur aliquis ire tribus aut quatuor equis, si totidem habeat comites. Filio subiugis *asinæ*, υἱὸν ὑποζυγίου. Subiugalis nomen apud Latinos legere non memini: subiuges autem equas memorat Plinius, sed adiectiuè: ideo expressi appellatiuum. Filii verò vocabulum etiam vsurpat Columella, de onagris loquens, libri 6. c. 37.

7 Pallia, τὰ ἱμάτια. Id est, vestem exteriorem. Vulgata, Vestimenta: quod latius patet, vt alibi diximus. Hîc autem videtur de palliis tantùm agi. an enim nudi Christum sequerentur? Collocarunt, ἐπεκάθισαν. Quædā exemplaria legunt, ἐπεκάθισεν, insedit. Et alia rursus ἐκάθισεν, sedit. Super ea, ἐπάνω αὐτῶν. Frobenius excudit ἐπάνω αὐτῆς, super eam, asinam scilicet. Sed ex aliis Euangelistis liquet Dominum vectum fuisse non asina, sed pullo. Lego igitur αὐτῶν plurali numero, & ad vestimenta refero, quibus stratis insedit: vel ad asinam & pullum, vt consentiat Matthæus cum Zacharia. Quomodo autem intelligendum sit, Dominum vtroque vectum fuisse, quum reliqui Euangelistæ pulli tantùm meminerint, paulo antè diximus. Vetus interpres vertit, Desuper. Itaq; videtur tantùm legisse ἐπάνω, nullo expresso relatiuo.

9 Quæ præibat, προάγοντες. In quodam codice additur αὐτὸν: id est, ei. Hosanna, Ὡσαννά. Vel Ὡσανά, Hosana. Ita enim nos in quibusdam exemplaribus legimus. Nam Hebraicè scriberetur הושענא, vocabulo ex duobus corruptis & per syncopen contractis composito: quum potius dicendum fuerit הושיעה־נא, id est, Serua, vel opitulare quæso. Fuit autem hæc solennis formula acclamationis, ideóque Hebraicè expressa ab Euangelistis: qua vtebantur Iudæi in festo Tabernaculorum, quum ramos gestarent ex Domini mandato, Leuitic. 23. g. 40. Hac de re multa nugatur Plutarchus συμποσιακῶν 4. cap. 5. qui rursus in Thesei vita simile quiddam refert de Atheniensium festo, quod ὠσχοφόρια, à gestandis ramis, vocabant: si modò sacra cum profanis licet comparare. In illo igitur festo quum hanc vocem identidem multi ingeminarent, tandem eò ventum est

vt ipſos etiam ſalicum & cæterarum deinceps arborum ramos Hoſanna vocitarent: ſicut quidam noſtri ſeculi vir doctus & diligens obſeruauit ex Rabbinorum libris. Itaque exiſtimat hac ſignificatione hîc eſſe accipiendum perinde acſi geſtiens turba declararet ſeſe hos ramos Filio Dauidis ferre, eúmque Deum ac Meſſiam agnoſcere. Nam alioquin (inquit) ſi Hoſanna ſignificat Salua quæſo, quid erit Salua quæſo Filio Dauid? Videtur enim potius dicendum fuiſſe υἱὲ Δαβίδ, Fili Dauid, vel υἱὸν Δαβίδ, Filium Dauid. At ego malo, propriã verborum declarationem ſequutus, interpretari, Opitulare quæſo. Neque enim facilè mihi perſuaſerim Chriſtum illo tempore pro Deo habitum, ne ab iis quidem qui eum haberent pro Meſsia. Deinde quæ proximè ſequuntur, ſatis oſtendunt hæc omnia ex Pſalmo 118 eſſe petita, & huiuſmodi acclamationibus plebem proſperum ſucceſſum ſuo Meſſiæ à Domino petiiſſe. Neque eſt cur iſta conſtructio nos moretur, quũ ſæpe etiam reperiatur verbum הושיע abſolutè poſitum pro opitulari & ſalutem adferre: ſicut liquet ex multis locis, ipſóque adeo verſiculo Pſalmi 118, ex quo hæc eſſe petita diximus. Quinetiam prorſus ſimilis conſtructionis exẽplum habemus Pſalmo 86.c.16. Benedictus, εὐλογημένος. Hebraiſmus, id eſt, Laudandus & extollendus. ſiue, Bene ſit ei qui venit in nomine Domini: quem videlicet Dominus Regem nobis dedit. Qui venit, ὁ ἐρχόμενος. Vel, Is qui venturus erat. Nam (vt alibi annotauimus) hoc verbum etiam tempore præſenti videtur futurum aliquid ſignificare, quum de eo dicatur qui adhuc eſt in via. Et hæc verba fortaſſis reſpiciunt Prophetarum prædictiones de Meſsia. *O qui es* in *cælis* altiſsimis, ἐν τοῖς ὑψίστοις. Hebraiſmus. Quia verò obſcurum erat alioquin hoc dicendi genus, ideo putaui aliquid ſupplendum quo illuſtraretur. Suppleui autem quod maximè viſum eſt accommodatum, quum præſertim ſimilis eclipſis exemplum reperiſſem Pſalmo 148.a.1, & 7. Quòd ſi magis placebit altera ſententia de ſalicum ramis, quos teſtarentur ſe in Dei honorem geſtare, conuertes, Hoſanna *ei qui eſt* in *cælis* altiſsimis, id eſt Deo.

12 Καὶ εἰσῆλθεν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐξέβαλε πάντας τοὺς πωλοῦντας καὶ ἀγοράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ· καὶ τὰς τραπέζας τῶν κολλυβιστῶν κατέστρεψε, καὶ τὰς καθέδρας τῶν πωλούντων τὰς περιστεράς.

13 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Γέγραπται, Ὁ οἶκός μου, οἶκος προσευχῆς κληθήσεται· ὑμεῖς δὲ αὐτὸν ἐποιήσατε σπήλαιον λῃστῶν.

14 Καὶ προσῆλθον αὐτῷ τυφλοὶ καὶ χωλοὶ ἐν τῷ ἱερῷ· καὶ ἐθεράπευσεν αὐτούς.

15 Ἰδόντες δὲ οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς τὰ θαυμάσια ἃ ἐποίησε, καὶ τοὺς παῖδας κράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ λέγοντας, Ὡσαννὰ τῷ υἱῷ Δαβίδ, ἠγανάκτησαν.

16 Καὶ εἶπον αὐτῷ, Ἀκούεις τί οὗτοι λέγουσιν; Ὁ δὲ Ἰησοῦς λέγει αὐτοῖς, Ναί. οὐδέποτε ἀνέγνωτε, Ὅτι ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον;

17 Καὶ καταλιπὼν αὐτούς, ἐξῆλθεν ἔξω τῆς πόλεως εἰς Βηθανίαν, καὶ ηὐλίσθη ἐκεῖ.

18 Πρωΐας δὲ ἐπανάγων εἰς τὴν πόλιν, ἐπείνασε.

19 Καὶ ἰδὼν συκῆν μίαν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ,

12 ‖Et introiuit Ieſus in templũ Dei, & eiecit omnes‖ vẽdentes & ementes in templo: menſáſque numulariorum, & cathedras vendẽtium colũbas "ſubuertit.

13 Et dixit eis, Scriptum eſt, Domus mea, domus orationis "vocabitur: ‖at vos feciſtis eã ſpeluncam latronum.

14 ‖Tunc venerunt ad eum cæci & claudi in templo: & ſanauit eos.

15 Quum vidiſſent autem principes Sacerdotum & Scribæ mirãda illa quæ fecerat, & pueros clamantes in templo, & dicentes, Hoſanna Filio Dauid, indignati ſunt.

16 Et dixerunt ei, Audis quid iſti dicant? Ieſus autem dixit eis, "Etiam. nunquam legiſtis, ‖Ex ore infantium & lactentiũ perfeciſti laudem?

17 Et eis relictis, exiit "extra vrbem in Bethaniam, & diuerſatus eſt illic.

18 Manè autem rediens in vrbem, eſuriit.

19 Et quũ vidiſſet "ficum quan-

12 *Et intrauit* Ieſus *in templum* Dei, *& eiiciebat omnes uendentes & ementes in templo: & mẽſas numulariorum, & cathedras uendentium columbas euertit.*

13 *Et dicit eis*, Scriptum *eſt*, *Domus mea, domus orationis uocabitur: uos autem feciſtis illam ſpeluncam latronum.*

14 *Et acceſſerunt ad eum cæci & claudi in templo: & ſanauit eos.*

15 *Videntes autem principes Sacerdotum & Scribæ mirabilia quæ fecit, & pueros clamantes in templo, & dicẽtes*, Hoſan*na filio* Dauid, *indignati ſunt.*

16 *Et dixerunt ei, Audis quid iſti dicũt?* Ieſus *autem dixit eis*, Vtique. *nunquam legiſtis, Quia ex ore infantium & lactentium perfeciſti laudem?*

17 *Et relictis illis, abiit foras extra ciuitatem in* Be*thaniam, ibique manſit.*

18 *Manè autem reuertens in ciuitatem, eſuriit.*

19 *Et uidens fici arborem*

Mar.11.b.11
luc.19.g.45
iohan.2.c.13
Deut.4.c.25
Eſa.56.c.7
Ierem.7.b.11
Mar.11.c.17
luc.19.g.46
Pſal.8.a.3

12 Subuertit, κατέστρεψε. Idem hîc valet κατὰ quod κάτω. Vulgata & Eraſ. Euertit.

13 Vocabitur, κληθήσεται. Id eſt, erit: de quo Hebraiſmo ſæpe diximus.

16 Etiam, ναί. Vulgata, Vtique. Eraſmus, Quidni? id eſt, πῶς γὰρ οὔ. Perfeciſti, κατηρτίσω: id eſt ἐτέλεσας. Nam τὸ ἄρτιον idem hîc valet quod τέλειον, id eſt, quod omnibus ſuis partibus conſtat, ita vt nihil neque deſit neque ſuperſit: ſumpta nimirum metaphora à numero quem τέλειον appellant geometræ, qui πᾶσι ἑαυτοῦ μέρεσιν ἴσος ἐστίν. Nam ἄρτιος ἀριθμὸς numerus par dicitur, is nempe qui in duas tantùm æquales partes diuidi poteſt. ἄρτιος autem ἄνθρωπος pro τέλειος vſurpatur 2. Timoth.3.d.17. Vnde καταρτίζειν, ἀπαρτίζειν, ἐξαρτίζειν, quæ frequenter occurrunt, interdum pro τελειοῦν, id eſt perfectum & integrum reddere: interdum pro ἁρμόζειν & ἑτοιμάζειν, id eſt aptare & præparare, vt Rom. 9.e.22, 2. Tim.3.d.16, & alibi. Cæterùm quod in Hebræo legitur יסדת, ab hac interpretatione non diſſentit. Nam quæ ſunt perfecta, etiam ſunt firmiſsima. Sed & Oris vocabulum pro voce & teſtimonio accipitur. Vide ſuprà 18.b.16.

19 Ficum, συκῆν: arborem videlicet. Itaque Vulgata & Eraſmus per periphraſin interpretantur Arborem fici: à qua tamen periphraſi hoc eodem verſiculo diſceſſerunt. neque certè neceſſaria erat, quum amphibolia omnis poſtea tollatur.

Mar.11.b.13

ἦλθεν ἐπ' αὐτὴν, καὶ οὐδὲν εὗρεν ἐν αὐτῇ
εἰ μὴ φύλλα μόνον· καὶ λέγει αὐτῇ, Μη-
κέτι ἐκ σοῦ καρπὸς γένηται εἰς τὸν αἰῶνα.
Καὶ ἐξηράνθη παραχρῆμα ἡ συκῆ.

Καὶ ἰδόντες οἱ μαθηταὶ ἐθαύμασαν,
λέγοντες, Πῶς παραχρῆμα ἐξηράνθη
ἡ συκῆ;

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ἀ-
μὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν ἔχητε πίστιν, καὶ μὴ
διακριθῆτε, οὐ μόνον τὸ τῆς συκῆς ποιή-
σετε, ἀλλὰ κἂν τῷ ὄρει τούτῳ εἴπητε, Ἄρ-
θητι, καὶ βλήθητι εἰς τὴν θάλασσαν, γε-
νήσεται·

Mar.11.d.27 luc.10.a.1

Καὶ πάντα ὅσα ἂν αἰτήσητε ἐν τῇ
προσευχῇ πιστεύοντες, λήψεσθε.

Καὶ ἐλθόντι αὐτῷ εἰς τὸ ἱερὸν, προσῆλ-
θον αὐτῷ διδάσκοντι οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ
πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ, λέγοντες, Ἐν ποίᾳ
ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς; καὶ τίς σοι ἔδωκε
τὴν ἐξουσίαν ταύτην;

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς,
Ἐρωτήσω ὑμᾶς κἀγὼ λόγον ἕνα· ὃν ἐὰν
εἴπητέ μοι, κἀγὼ ὑμῖν ἐρῶ ἐν ποίᾳ ἐξ-
ουσίᾳ ταῦτα ποιῶ·

Τὸ βάπτισμα Ἰωάννου πόθεν ἦν; ἐξ
οὐρανοῦ, ἢ ἐξ ἀνθρώπων; Οἱ δὲ διελο-
γίζοντο παρ' ἑαυτοῖς, λέγοντες, Ἐὰν εἴπω-
μεν, Ἐξ οὐρανοῦ· ἐρεῖ ἡμῖν, Διατί οὖν οὐκ
ἐπιστεύσατε αὐτῷ;

Suprà 14.a.5

Ἐὰν δὲ εἴπωμεν, Ἐξ ἀνθρώπων· φο-
βούμεθα τὸν ὄχλον. πάντες γὰρ ἔχουσι τὸν
Ἰωάννην ὡς προφήτην.

Καὶ ἀποκριθέντες τῷ Ἰησοῦ εἶπον,
Οὐκ οἴδαμεν. Ἔφη αὐτοῖς καὶ αὐτὸς, Οὐδὲ

dam in via, venit ad eam, & ni-
hil inuenit in ea nisi folia so-
lùm: tunc dicit ei, || Ne amplius
ex te fructus nascatur in æter-
num. Et exaruit illico ficus.
20 Quum igitur hoc vidissent
discipuli, mirati sunt, dicentes,
Quomodo illico exaruit ficus?
21 Respondens autem Iesus ait
eis, Amen dico vobis, si habue-
ritis fidem, neque ″hæsitaueritis,
non solùm ″hoc *quod factum est*
ficui, facietis, verumetiam si
monti isti dixeritis, Tollitor, &
″proiicitor in mare, fiet:
22 ||Et quæcunque ″precando pe-
tieritis, ″si credideritis, accipie-
tis.
23 Et ″quum venisset in tem-
plum, principes Sacerdotum &
seniores populi ″eum docẽtem
adierunt, dicentes, ″Qua autho-
ritate facis ista? & quis tibi de-
dit istam authoritatem?
24 Respondens autem Iesus di-
xit eis, Interrogabo vos & ego
″rem quandam: quam si dixe-
ritis mihi, dicam & ego vobis
qua authoritate ista faciam:
25 ″Baptisma Iohãnis vnde erat?
″è cælo, an ex hominibus? At
illi ratiocinabantur apud se,
dicentes, Si dixerimus ″, E cælo:
dicet nobis, Quare ergo non
credidistis ei?
26 Sin autem dixerimus, Ex ho
minibus: timemus turbam.
|| omnes enim habẽt Iohãnem
vt Prophetam.
27 Et respõdentes Iesu dixerunt,
Nescimus. Ait eis & ipse, Nec

*unam secus uiam, uenit
ad eam, & nihil inue-
nit in ea nisi folia tan-
tùm: & ait illi, Nun-
quam ex te fructus na-
scatur in sempiternum.
Et arefacta est continuò
ficulnea.*
20 *Et uidentes discipuli
mirati sunt, dicentes,
Quomodo cõtinuò aruit?*
21 *Respondens autẽ Iesus
ait eis, Amen dico uobis, si
habueritis fidem, & non
hæsitaueritis, non solùm
de ficulnea facietis, sed
& si monti huic dixeri-
tis, Tolle, & iacta te in
mare, fiet:*
22 *Et omnia quæcunque
petieritis in oratione cre
dentes, accipietis.*
23 *Et quum uenisset in tẽ-
plum, accesserunt ad eũ
docentem principes Sa-
cerdotum & seniores po-
puli, dicentes, In qua po
testate hæc facis? & quis
tibi dedit hãc potestatẽ?*
24 *Respondens Iesus dixit
eis, Interrogabo uos & e-
go unum sermonem: quẽ
si dixeritis mihi, & ego
uobis dicam in qua pote-
state hæc facio:*
25 *Baptismus Iohannis
unde erat? è cælo, an ex
hominibus? At illi cogita-
bant inter se, dicentes, Si
dixerimus, E cælo: dicet
nobis, Quare ergo non
credidistis illi?*
26 *Si autem dixerimus, Ex
hominibus: timemus tur-
bam. omnes enim habent
Iohannẽ sicut Prophetã.*
27 *Et respondentes Iesu,
dixerunt, Nescimus. Ait
illis & ipse, Nec ego di-*

21 Hæsitaueritis, διακριθῆτε. Qui hæsitat, alternantibus sententiis secũ ipse quasi litigat & disceptat: vt annotat doctissimus Budæus in Commentariis: quamobrẽ etiam alicubi vsi sumus disceptandi verbo. Sic etiam accipitur Rom.4.d.20, & Act.10.c.20. Denique διακρίνεσθαι est quod vernaculo sermone dicimus *faire difficulté*. Hoc *quod factum est* ficui, τὸ τῆς συκῆς. Vulgata, De ficulnea. Ad verbum, Illud ficus. Vide suprà 8.c.33. Erasmus, Quod accidit ficui. Proiicitor, βλήθητι. Sic Erasmus in annotationibus. Vulg. Iacta te: passiuo per actiuũ expresso, sicut etiam antea ἄρθητι vertit Tolle, pro Tollitor.

22 Precando, ἐν τῇ προσευχῇ. Id est, inter precandum. Vulg. & Eras. ad verbum, In oratione, nimiũ obscuré. Si credideritis, πιστεύοντες. Ad verbum, credentes: sed participium hoc loco conditionem in se includit.

23 Eum adierunt, προσῆλθον αὐτῷ. Hoc ordine hæc verba colloco, Principes Sacerdotum & Scribæ eum docentem adierunt: idque propter amphiboliam quæ in Græco sermone est. nam alioqui videri posset principes quarto casu dici. Qua authoritate ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ: siue, Qua potestate. nã inter ista parum interest. Quæsiuimus autem quod minimè ambiguum videri possit. ποίᾳ verò pro τίνι annotauimus suprà, 19.v.18.

24 Rem quandam, λόγον ἕνα. Ad verbum, Sermonem vnum. Sed Hebræis (vt iam antè monuimus) דבר rem omnem in genere significat, atque adeo pro particula indefinita vsurpatur: pro quo Græci theologi interdum λόγον, interdum ῥῆμα vsurpant. Poni autem ἕνα (id est vnum) pro τινὰ, sæpe iam est à nobis annotatum. Hoc igitur omnino illud est quod vernaculo sermone dicimus, *Ie uous demanderay un mot*.

25 Baptisma, τὸ βάπτισμα. Sic vocabatur συνεκδοχικῶς Iohannis prædicatio, totúmque adeo ministerium. Prædicabat enim Baptismum resipiscentiæ in remissionem peccatorum, Mar.1.v.4. Vide Act.19.v.3. E cælo, ἐξ οὐρανοῦ: id est à Deo. Ita enim melius apparet antithesis: & cælum pro Deo Syriacè vsurpari, quidam Hebraicæ linguæ peritus obseruat: quod tamẽ est ad imperiũ referendum, vt sursum homines mentem attollant quũ

de Deo

de Deo agitur. Ratiocinabantur, διελογίζοντο. Id est, Rationes conferebant in vtranque partem, vt constat ex sequente dilemmate. Itaque sic conuertere malui quàm Cogitabant, cum Vetere interprete, quem sequitur Erasmus. Suprà tamen idem verbum διαλογίζεσθαι conuerti Disceptare: id est διασκέπτεσθαι, vbi de mutua colloquutione agitur, quam Latini Dialogum vocant. Apud se, παρ' ἑαυτοῖς. Vulgata, Inter se: id est ἐν ἑαυτοῖς.

ἐγὼ λέγω ὑμῖν ποίᾳ ἐν ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ.

Τί δὲ ὑμῖν δοκεῖ; Ἄνθρωπος εἶχε τέκνα δύο· καὶ προσελθὼν τῷ πρώτῳ, εἶπε, Τέκνον ὕπαγε, σήμερον ἐργάζου ἐν τῷ ἀμπελῶνί μου.

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Οὐ θέλω· ὕστερον δὲ μεταμεληθεὶς ἀπῆλθε.

Καὶ προσελθὼν τῷ δευτέρῳ, εἶπεν ὡσαύτως. Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Ἐγὼ κύριε· καὶ οὐκ ἀπῆλθε.

Τίς ἐκ τῶν δύο ἐποίησε τὸ θέλημα τοῦ πατρός; Λέγουσιν αὐτῷ, Ὁ πρῶτος. Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι οἱ τελῶναι καὶ αἱ πόρναι προάγουσιν ὑμᾶς εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

Ἦλθε γὰρ πρὸς ὑμᾶς Ἰωάννης ἐν ὁδῷ δικαιοσύνης, καὶ οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ· οἱ δὲ τελῶναι καὶ αἱ πόρναι ἐπίστευσαν αὐτῷ· ὑμεῖς δὲ ἰδόντες οὐ μετεμελήθητε ὕστερον, τοῦ πιστεῦσαι αὐτῷ.

Ἄλλην παραβολὴν ἀκούσατε· Ἄνθρωπός τις ἦν οἰκοδεσπότης, ὅστις ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα, καὶ φραγμὸν αὐτῷ περιέθηκε, καὶ ὤρυξεν ἐν αὐτῷ ληνόν, καὶ ᾠκοδόμησε πύργον· καὶ ἐξέδοτο αὐτὸν γεωργοῖς, καὶ ἀπεδήμησεν.

Ὅτε δὲ ἤγγισεν ὁ καιρὸς τῶν καρπῶν, ἀπέστειλε τοὺς δούλους αὐτοῦ πρὸς τοὺς γεωργοὺς λαβεῖν τοὺς καρποὺς αὐτοῦ.

Καὶ λαβόντες οἱ γεωργοὶ τοὺς δούλους αὐτοῦ, ὃν μὲν ἔδειραν, ὃν δὲ ἀπέκτειναν, ὃν δὲ ἐλιθοβόλησαν.

Πάλιν ἀπέστειλεν ἄλλους δούλους πλείονας τῶν πρώτων, καὶ ἐποίησαν αὐτοῖς ὡσαύτως.

Ὕστερον δὲ ἀπέστειλε πρὸς αὐτοὺς τὸν υἱὸν αὐτοῦ, λέγων, Ἐντραπήσονται τὸν υἱόν μου.

ego vobis dicam quo iure ista faciam.

28 Quid autem vobis videtur? Quidam habebat duos filios: & accedens ad priorem, dixit, Fili abi, hodie operare in vinea mea.

29 Ille verò respondens ait, Nolo: sed postea "quum resipuisset abiit.

30 Et accedens ille ad secundũ, dixit itidem. Is verò respondẽs ait, "Ego *abeo* domine. Sed non abiit.

31 Vter è duobus fecit quod voluit *eius* pater? Dicunt ei, Prior. Dicit eis Iesus, Amen dico vobis, publicani & meretrices "præeunt vobis in regnum Dei.

32 Venit enim ad vos Iohannes "via iustitiæ, & non credidistis ei: publicani verò & meretrices crediderũt ei. vos autem qui *hoc* vidistis, non pœnituistis postea, "vt ei crederetis.

33 ‖Aliã parabolam audite: Fuit quidam paterfamiliâs qui plantauit vineam, & sepem circum posuit ei, foditque in ea torcular, & ædificauit turrim, & "elocauit eam agricolis: ac peregre profectus est.

34 Quum autem tempus fructuũ appropinquasset, misit seruos suos ad agricolas, vt ei⁹ fructus acciperent.

35 Agricolæ verò, captis eius seruis, alium quidem ceciderunt, alium verò trucidarunt, alium autem lapidarunt.

36 Rursũ misit alios seruos plures priorib⁹, & fecerũt eis itidẽ.

37 Postremò autem misit ad eos filium suũ, dicens, "Reuerebuntur filium meum.

eo uobis in qua potestate hæc facio.

28 *Quid autem uobis uidetur? Homo quidam habebat duos filios: & accedens ad primum, dixit, Fili uade, hodie operare in uinea mea.*

29 *Ille autem respondens ait, Nolo: postea autẽ pœnitentia motus abiit.*

30 *Accedens autem ad alterum, dixit similiter. At ille respondens ait, Ego domine: & non iuit.*

31 *Quis ex duobus fecit uoluntatẽ patris? Dicũt ei, Prim⁹. Dicit illis Iesus, Amen dico uobis quia publicani & meretrices præcedunt uos in regnũ Dei.*

32 *Venit enim ad uos Iohannes in uia iustitiæ, & non credidistis ei: publicani autem & meretrices crediderunt ei. uos autem uidentes, nec pœnitentiam habuistis postea, ut crederetis ei.*

33 *Aliam parabolam audite: Homo erat paterfamiliâs qui plantauit uineam, & sepem circumdedit ei, & fodit in ea torcular, & ædificauit turrim, & locauit eam agricolis: & peregre profectus est.*

34 *Quum autem tempus fructuum appropinquasset, misit seruos suos ad agricolas ut acciperent fructus eius.*

35 *Et agricolæ, apprehensis seruis eius, alium ceciderũt, alium occiderũt, aliũ uero lapidauerũt.*

36 *Iterum misit alios seruos plures prioribus: & fecerunt illis similiter.*

37 *Nouissimè autem misit ad eos filiũ suum, dicens, Verebuntur filium meũ.*

Esa.5.a.1.b.5
ierem.2.d.21
mar.12.a.1
luc.20.b.9

29 Quum resipuisset, μεταμεληθεὶς. Vulg. & Eras. per periphrasin, Pœnitentia motus. Hîc autẽ & paulo pòst μεταμέλεσθαι pro μετανοεῖν ponitur: de quo suprà diximus 3.a.2. Hoc est quod dicimus vernaculo sermone, *se rauiser*. 30 Ego *abeo*, ἐγώ. Subauditur πορεύομαι, quod expressi. Origenes legit, ναὶ κύριε, Etiã domine: & quædã exemplaria, ἐγὼ ὑπάγω. 31 Præeunt vobis, προάγουσιν ὑμᾶς. i. cessantibus & recusantibus vobis, properant ad regnum Dei, vt vos oportuerit saltem eorum exemplum imitari. Itaque præire impropriè hîc dicuntur quos nemo sequatur. 32 Via iustitiæ, ἐν ὁδῷ δικαιοσύνης. Erasm. eodem sensu, Per viam iustitiæ .i. vita & moribus integer, in quo nihil reprehendi posset. nam דרך pro vita & moribus accipitur. Sed & ἐν ὁδῷ possumus accipere pro εἰς ὁδὸν, vt sit hæc sententia, Iohãnem venisse qui eos in viam iustitiæ induceret. Prior tamen sensus magis est genuinus. Vt crederetis ei, τοῦ πιστεῦσαι αὐτῷ. Iter igitur ad fidẽ est μεταμέλεια, quoniã cogit morb⁹ vel inuitos ad medicũ cõfugere. 33 Elocauit, ἐξέδοτο. Cic. 5. in Verrẽ, Xenõ ad se pertinere negabat, elocatum esse fundũ dicebat. Vulg. & Eras. Locauit: nulla quidẽ sensus iniuria: sed ostẽdere volui nullã esse causã cur simplex pro cõposito vsurpem⁹. 37 Reuerebũtur, ἐντραπήσονται. i. αἰδέσονται. Orta significatione ex eo quòd ii quos pudet, soleãt faciem ab iis auertere quorũ aspectũ non sustinent. Nonnulli addunt particulã Fortasse, vel (vt ipsi loquuntur)

fortè: quia apud Lucam etiam disertè additur ἴσως. Alioqui enim (inquiunt) videtur Deus ignorare quid sit futurum, quum Iudæi Filium ipsius non sint reueriti. Vnde postea curiosæ quæstiones ortæ sunt de prouidentia, de quibus multa Erasmus hoc loco. Ego in nullis Græcis codicibus reperi particulam ἴσως vel τάχα additam hoc loco: & quod ad quæstiones illas attinet, puto inanes esse argutias. Loquitur enim hic Deus in persona patrisfamiliâs, hominum more affirmans quod est verisimile futurum: sicut pœnitere quoque Deum dicimus, quũ tamen consilium non mutet.

Infrà 26.a.3 & 27.a.1 ioh.11.g.53

38 Οἱ δὲ γεωργοὶ, ἰδόντες τὸν υἱὸν, εἶπον ἐν ἑαυτοῖς, Οὗτός ἐστιν ὁ κληρονόμος, δεῦτε, ἀποκτείνωμεν αὐτὸν, καὶ κατάσχωμεν τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ.

38 Agricolæ verò viso Filio dixerũt inter se, ‖ Iste est hæres, venite, trucidemus eum, & obtineamus hæreditatem eius.

38 *Agricolæ autem, uidentes Filium, dixerunt intra se, Hic est hæres, uenite, occidamus eum, & habebimus hæreditatem eius.*

39 Καὶ λαβόντες αὐτὸν ἐξέβαλον ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος, καὶ ἀπέκτειναν.

39 Tunc captum eum eiecerũt extra vineam, & trucidarunt.

39 *Et apprehensum eum eiecerunt extra uineam, & occiderunt.*

40 Ὅταν οὖν ἔλθῃ ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος, τί ποιήσει τοῖς γεωργοῖς ἐκείνοις;

40 Quum igitur venerit dominus vineæ, quid faciet agricolis illis?

40 *Quum ergo uenerit dominus uineæ, quid faciet agricolis illis?*

41 Λέγουσιν αὐτῷ, Κακοὺς κακῶς ἀπολέσει αὐτούς· καὶ τὸν ἀμπελῶνα ἐκδόσεται ἄλλοις γεωργοῖς, οἵτινες ἀποδώσουσιν αὐτῷ τοὺς καρποὺς ἐν τοῖς καιροῖς αὐτῶν.

41 Dicunt ei, Malos ipsos malè perdet: & vineã suam elocabit aliis agricolis, qui reddẽt ei fructum temporibus suis.

41 *Aiunt illi, Malos malè perdet: & uineam suã locabit aliis agricolis, qui reddent ei fructum temporibus suis.*

Psal.118.c.22 act.4.b.11 rom.9.g.33 1.petr.2.b.7

42 Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Οὐδέποτε ἀνέγνωτε ἐν ταῖς γραφαῖς, Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας· παρὰ Κυρίου ἐγένετο αὕτη, καὶ ἔστι θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν;

42 Dicit eis Iesus, Nunquam legistis in Scripturis, ‖ Quẽ lapidem reprobarunt ædificantes, is factus est caput anguli: A Domino factum est istud, & est mirabile in oculis nostris?

42 *Dicit illis Iesus, Nunquam legistis in Scripturis, Lapidem quem reprobauerũt ædificantes, hic factus est in caput anguli: A Domino factum est istud, & est mirabile in oculis nostris?*

43 Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν ὅτι ἀρθήσεται ἀφ᾽ ὑμῶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, καὶ δοθήσεται ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς.

43 Propterea dico vobis, fore vt tollatur à vobis regnũ Dei, & detur genti quæ ferat eius fructus.

43 *Ideo dico uobis quia auferetur à uobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus eius.*

Esa.8.c.14

44 Καὶ ὁ πεσὼν ἐπὶ τὸν λίθον τοῦτον, συνθλασθήσεται· ἐφ᾽ ὃν δ᾽ ἂν πέσῃ, λικμήσει αὐτόν.

44 ‖ Porro qui ceciderit super lapidem istum, conquassabitur: super quem verò ceciderit, dissipabit eum.

44 *Et qui ceciderit super lapidem istum, confringetur: super quem uerò ceciderit, conteret eum.*

38 Inter se, ἐν ἑαυτοῖς. Vulgata, Intra se, id est Apud se. Nostram interpretationem Erasmus in annotationibus affert, & sequentia etiam confirmãt. Nam alioqui ἐν ἑαυτοῖς vtroque modo verti potest, vt diximus suprà, 3.b.9. Obtineamus, κατάσχωμεν. Idem hîc valet σχεῖν quod κρατεῖν. i. vi occupatum aliquid retinere, quod etiam κατέχειν dicitur.

42 Quem lapidem, λίθον ὅν. Mutaui collocationem verborum, quia Latini ab hoc dicendi genere abhorrent. Nam illud Virgilii, Vrbem quam statuo, vestra est, planè est poeticum. Ædificantes, οἱ οἰκοδομοῦντες, id est architecti, sicut suprà 19.a.4, ponitur ὁ ποιήσας pro ὁ ποιητὴς, vel ὁ δημιουργὸς, ex Hebræorum consuetudine. Cæterùm familiaris est ista trãslatio sacris scriptoribus, ac præsertim Paulo, quoties agitur de Ecclesia. i. de cælesti Ierusalem. Is factus est caput anguli, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας. Vulgata & Erasmus ad verbum, Hic factus est in caput anguli: quod dicendi genus Hebraicum est, pro Cœpit esse caput anguli. Nã ita hîc accipitur verbũ γίγνεσθαι, vt etiam suprà cap. 19.a.5. Caput autem anguli dicitur lapis in angulo præcipuus, qui totius ædificii iũcturam sustinet, ac proinde alibi dicitur ἀκρογωνιαῖος. qua de re vide Ephes. 3.v.20. Factum est istud, ἐγένετο αὕτη. Tres sunt omnino huius relatiui interpretationes, quantum intelligere possum. Nam alii censent enallagen esse Hebræam fœminini relatiui pro neutro, quo Hebræi carent: & perinde interpretantur acsi τοῦτο scriptum esset, quod referatur ad complexum orationis: vt sit hic sensus, Lapis reiectus ab architectis cœpit esse caput anguli: quæ res facta est à Domino, & cum summa admiratione à nobis spectatur. Hæc est, inquam, quorũdam interpretatio, quæ mihi simplicissima videtur. Plerique tamen ex Græcis & Latinis interpretibus (inter quos pauci omnino fuerunt Hebrææ linguæ periti) vel ad caput, vel ad angulum referunt. Nam vtrunque, & κεφαλὴ, id est Caput, & γωνία id est Angulus, Græcis fœmininum est, cum relatiuo conueniens. Hanc postremam sententiam si sequamur, vertendum erit, A Domino factus est iste, videlicet Angulus: quo modo explicat Theophylactus, & postea θαυμαστὴ mirabilis. Si autem referas ad κεφαλὴν, id est Caput, vertes quidem neutro genere, sicut fecimus, sed diuerso sensu. Neque enim relatiuum pertinebit ad totum orationis complexum, sed ad Caput dũtaxat. Sed (quod veterum pace dixerim) vtraque hæc interpretatio mihi videtur incõmoda, neque aliunde profecta quàm ex Hebraicæ linguæ ignoratione.

43 Quæ ferat fructus eius, ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς. Vulgata & Erasmus ad verbum, Facienti fructus eius. Nos verò, quia de re iam præsenti non loquitur, in participio conuertendo vsi sumus periphrasi, & nostro more, ferre fructum maluimus dicere quàm fructum facere. Cæterùm fructus regni Dei ferre dicuntur qui tota sua vita se regni cælestis ciues esse comprobant, & fructus illos edunt nõ carnis, sed Spiritus, de quibus agit Apostolus Gal. 5.d.22. 44 Conquassabitur, συνθλασθήσεται. Hoc modo & Vetus interpres & Erasmus conuerterunt apud Lucam, cap. 20.c.18. hîc verò vti maluerunt confringẽdi verbo. Dissipabit, λικμήσει. Vulg. & Eras. Conteret. Ad verbum, Ventilabit: id est, ita comminuet vt minutæ partes in auras dispergantur. Intelligitur enim ex consequenti antecedens. Cic. in Pisonem, Statuam deturbare, affligere, comminuere, dissipare.

Καὶ ἀκούσαντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι τὰς παραβολὰς αὐτοῦ, ἔγνωσαν ὅτι περὶ αὐτῶν λέγει.

Καὶ ζητοῦντες αὐτὸν κρατῆσαι, ἐφοβήθησαν τοὺς ὄχλους, ἐπειδὴ ὡς προφήτην αὐτὸν εἶχον.

ΚΑΙ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς, πάλιν εἶπεν αὐτοῖς ἐν παραβολαῖς, λέγων,

Ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ βασιλεῖ, ὅστις ἐποίησε γάμους τῷ υἱῷ αὐτοῦ·

Καὶ ἀπέστειλε τοὺς δούλους αὐτοῦ καλέσαι τοὺς κεκλημένους εἰς τοὺς γάμους. καὶ οὐκ ἤθελον ἐλθεῖν.

Πάλιν ἀπέστειλεν ἄλλους δούλους, λέγων, Εἴπατε τοῖς κεκλημένοις, Ἰδοὺ τὸ ἄριστόν μου ἡτοίμασα, οἱ ταῦροί μου καὶ τὰ σιτιστὰ τεθυμένα, καὶ πάντα ἕτοιμα· δεῦτε εἰς τοὺς γάμους.

Οἱ δὲ, ἀμελήσαντες ἀπῆλθον, ὁ μὲν εἰς τὸν ἴδιον ἀγρὸν, ὁ δὲ εἰς τὴν ἐμπορίαν αὐτοῦ·

Οἱ δὲ λοιποὶ, κρατήσαντες τοὺς δούλους αὐτοῦ, ὕβρισαν καὶ ἀπέκτειναν.

Ἀκούσας δὲ ὁ βασιλεὺς ὠργίσθη· καὶ πέμψας τὰ στρατεύματα αὐτοῦ, ἀπώλεσε τοὺς φονεῖς ἐκείνους, καὶ τὴν πόλιν αὐτῶν ἐνέπρησε.

Τότε λέγει τοῖς δούλοις αὐτοῦ, Ὁ μὲν γάμος ἕτοιμός ἐστιν, οἱ δὲ κεκλημένοι οὐκ ἦσαν ἄξιοι.

Πορεύεσθε οὖν ἐπὶ τὰς διεξόδους τῶν ὁδῶν, καὶ ὅσους ἂν εὕρητε, καλέσατε εἰς τοὺς γάμους.

Καὶ ἐξελθόντες οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι εἰς τὰς ὁδοὺς, συνήγαγον πάντας ὅσους εὗρον, πονηρούς τε καὶ ἀγαθούς· καὶ ἐπλήσθη ὁ γάμος ἀνακειμένων.

45 Et quum audissent principes
sacerdotum "ac Pharisæi parabolas eius, cognouerunt hæc de
se dici.
46 Et quũ studerent eũ prehendere,timuerũt turbam, quoniã
vt prophetam eum habebat.

CAP. XXII.

1 TVnc" respondens Iesus,rursum "loquutus est eis per parabolas, dicens,
2 Simile est regnum cælorum
cuidam regi qui fecit nuptias filio suo.
3 Et misit seruos suos qui vocarent "vocatos ad nuptias:sed noluerunt venire.
4 Rursus misit alios seruos, dicens,Dicite vocatis, Ecce,prandium meum paraui,"tauri mei
&"altilia" mactata sũt,& omnia
parata:venite ad nuptias.
5 Illi autem quum hoc neglexissent, abierunt,alius quidem
"in agrum suum, alius verò ad
mercaturam suam.
6 Reliqui verò prehensos seruos
eius contumeliis affecerunt, &
trucidarunt.
7 "Rex autem quum hoc audisset,irat⁹ est:& missis exercitibus
suis, perdidit homicidas illos,
& vrbem eorum incendit.
8 Tũc dicit seruis suis, "Nuptiæ
quidem paratæ sunt:sed qui vocati erant,non erant digni.
9 Ite ergo ad "compita viarum,
& quotcunque inueneritis, vocate ad nuptias.
10 Et egressi serui "illi in vias,cõ
gregarũt omnes quos iuenerũt,
malos pariter ac bonos: & impletæ sunt "nuptiæ "conuiuis.

45 Et quũ audissent principes Sacerdotum & Pharisæi parabolas eius, cognouerunt quòd de ipsis
diceret.
46 Et quærentes eum tenere,timuerũt turbas: quoniam sicut prophetam eũ
habebant.

CAP. XXII.

1 ET respõdens Iesus,di- Luc.14.d.16.
xit iterum in para- apoc.19.b.9
bolis eis, dicens,
2 Simile factum est regnum cælorum homini
regi, qui fecit nuptias filio
suo:
3 Et misit seruos suos uocare inuitatos ad nuptias:
& nolebant uenire.
4 Iterum misit alios seruos,dicens, Dicite inuitatis, Ecce, prãdium meum
paraui,tauri mei & altilia occisa sunt, & omnia
parata:uenite ad nuptias.
5 Illi autem neglexerunt:
& abierunt, alius in uillam suam,alius uerò ad
negotiationem suam.
6 Reliqui uerò tenuerunt
seruos eius,& contumeliis
affectos occiderunt.
7 Rex autem quum audisset,iratus est, & missis exercitibus suis perdidit homicidas illos,& ciuitatem illorum succendit.
8 Tunc ait seruis suis,
Nuptiæ quidem paratæ
sunt,sed qui inuitati erãt
non fuerunt digni.
9 Ite ergo ad exitus uiarum,& quoscunque inueneritis,uocate ad nuptias.
10 Et egressi serui eius in
uias, congregauerunt omnes quos inuenerunt,
malos & bonos: & impletæ sunt nuptiæ discumbentium.

45 Ac Pharisæi,καὶ οἱ Φαρισαῖοι.In quodam exemplari scriptum erat καὶ οἱ Γραμματεῖς,& Scribæ.

IN CAPVT XXII.

1 Respondens,ἀποκριθεὶς.Aut impropriè accipitur hoc verbum,sicut apud Hebræos sæpe ענה,aut(quod verisimilius est)varii hinc & inde agitati sunt sermones,quum ita cœpit loqui Dominus. Loquutus est, εἶπεν, i.ἐλάλησεν.Hoc enim commodius est propter sequens participium λέγων.Vulgata & Erasmus ad verbum,Dixit. 3 Vocatos,κεκλημένους. Vulg.& Erasm.inuitatos. Atqui in Græco idem est verbum ingeminatum: & vocandi quoque verbum in hoc argumẽto theologis est peculiare, ad res videlicet spirituales translatum.Sed & apud Hebræos קרואים pro inuitatis conuiuis accipitur, vt 1.Sam.9.b.13. 4 Altilia,τὰ σιτιστά.à σιτίζειν,quod declarat cibare & alere,sicut annotat Erasm.vnde etiam apud Irenæum legitur Saginata. Mactata,τεθυμένα.Hoc verbum θύειν quum de sacrificiis propriè dicatur,postea ad alias etiam epulas tractum est.Sed hoc quoque certũ est, profanos illos principes olim solennia conuiuia fuisse à sacrificiis auspicatos. 5 In agrum suũ, εἰς τὸν ἴδιον ἀγρόν.Vel,rus suũ.Vulg. Villã,quod Erasmus improbat in annotationibus. 7 Rex,ὁ βασιλεύς. In codicibus vetustis additur ἐκεῖνος,ille. 9 Compita.διεξόδους.Vulg.& Eras.ad verbũ, Exitus:quod mihi visum est obscurius.Cõpita autẽ Latini vocant laxiora spatia, in quæ vici atque adeò ambulacra & viæ in hortis plures exeunt.i.desinũt. Quamobrẽ etiã διέξοδοι hìc vocantur,quũ propriè dicantur ἄμφοδα.Alii interpretãtur vicos vrbis frequentes,quos vernaculo sermone vocamus *les rues passantes*.i.quibus plerique prætereũt. 10 Illi, ἐκεῖνοι. Vulg. Eius.i.αὐτοῦ,quod etiam reprehendit Erasm.in annotat. Nuptiæ,γάμος.In vno exemplari legitur νυμφὼν,i.thalamus,quod melius conuenit. Cõuiuis,ἀνακειμένων.Vulg.& Erasm.ad verbũ,Accubẽtibus. Sed sæpe iam diximus quæ sit istorum participiorum vis apud Hebræos.

11 Εἰσελθὼν δὲ ὁ βασιλεὺς θεάσασθαι τοὺς ἀνακειμένους, εἶδεν ἐκεῖ ἄνθρωπον οὐκ ἐνδεδυμένον ἔνδυμα γάμου·

12 Καὶ λέγει αὐτῷ, Ἑταῖρε, πῶς εἰσῆλθες ὧδε μὴ ἔχων ἔνδυμα γάμου; Ὁ δὲ ἐφιμώθη.

13 Τότε εἶπεν ὁ βασιλεὺς τοῖς διακόνοις, Δήσαντες αὐτοῦ πόδας καὶ χεῖρας, ἄρατε αὐτὸν, καὶ ἐκβάλετε εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

Suprà 8.b.12, & 13.f.42 infrà 25.c.30

14 Πολλοὶ γάρ εἰσι κλητοὶ, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί.

Suprà 20.b

15 Τότε πορευθέντες οἱ Φαρισαῖοι συμβούλιον ἔλαβον ὅπως αὐτὸν παγιδεύσωσιν ἐν λόγῳ.

Mar. 12.b.13 luc. 20.d.26

16 Καὶ ἀποστέλλουσιν αὐτῷ τοὺς μαθητὰς αὐτῶν μετὰ τῶν Ἡρωδιανῶν, λέγοντες, Διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ἀληθὴς εἶ, καὶ τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ ἐν ἀληθείᾳ διδάσκεις, καὶ οὐ μέλει σοι περὶ οὐδενός· οὐ γὰρ βλέπεις εἰς πρόσωπον ἀνθρώπων.

17 Εἰπὲ οὖν ἡμῖν, τί σοι δοκεῖ; ἔξεστι δοῦναι κῆνσον Καίσαρι, ἢ οὔ;

18 Γνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς τὴν πονηρίαν αὐτῶν, εἶπε, Τί με πειράζετε ὑποκριταί;

19 Ἐπιδείξατέ μοι τὸ νόμισμα τοῦ κήνσου. Οἱ δὲ προσήνεγκαν αὐτῷ δηνάριον.

11 Ingressus autem rex vt spectaret cōuiuas, vidit illic hominem non indutum veste nuptiali:

12 Tunc dicit ei, Amice, quomodo huc introisti non habēs vestē nuptialem? At illi os occlusum est.

13 Tunc dicit rex ministris, Ligatis pedibus & manibus eius, tollite eum, & conicite in tenebras exteriores: || illic erit fletus & stridor dentium.

14 ||Multi enim sunt vocati, pauci verò electi.

15 ||Tunc profecti Pharisæi consilium ceperunt vt illaquearent eum in sermone.

16 Itaque mittunt ad eum discipulos suos cum Herodianis, dicentes, Præceptor, scimus te veracem esse, & viam Dei in veritate docere, nec quenquam curare: non enim respicis in personam hominum:

17 Dic ergo nobis, quid tibi videtur: licet censum dare Cæsari, an non?

18 Cognita autem Iesus malitia eorum, ait, Quid me tētatis hypocritæ?

19 Ostendite mihi numisma cēsus. Ipsi verò obtulerunt ei denarium.

11 Intrauit autem rex ut uideret discumbentes: & uidit ibi hominem non uestitum ueste nuptiali:

12 Et ait illi, Amice, quomodo huc intrasti non habens uestem nuptialē? At ille obmutuit.

13 Tunc dixit rex ministris, Ligatis manibus & pedibus eius, mittite eum in tenebras exteriores: ibi erit fletus, & stridor dentium.

14 Multi enim sunt uocati, pauci uerò electi.

15 Tunc abeuntes Pharisæi consilium inierunt ut caperent eum in sermone.

16 Et mittunt ei discipulos suos cum Herodianis, dicentes, Magister, scimus quia uerax es, & uiam Dei in ueritate doces, & nō est tibi cura de aliquo: non enim respicis personam hominum:

17 Dic ergo nobis, quid tibi uidetur? licet censum dare Cæsari, an non?

18 Cognita autem Iesus nequitia eorū ait, Quid me tentatis hypocritæ?

19 Ostendite mihi numisma census. At illi obtulerunt ei denarium.

12 At illi os occlusum est, ὁ δὲ ἐφιμώθη. Ad verbum, Capistratus est. id est, prorsus obmutuit, quasi capistro aut fræno iniecto. Vulg. & Eras. Obmutuit. Sed hoc eodem capite versu 34, Vetus interpres conuertit ἐφίμωσε, silentium imposuit. Erasmus, os obthurauit. Certè interdum pro σιωπᾶν accipitur translatitiè, etiam mari accommodatum, vt infrà Marci 4.d.39.

13 Ministris, διακόνοις, id est, iis qui conuiuis ministrabant. Alioqui potius dixisset τοῖς ὑπηρέταις, vt suprà 5.d.25. Tollite eum, ἄρατε αὐτόν. Hæc non legit Vetus interpres: reperimus tamen in omnibus vetustis codicibus, atque etiam apud Theophylactum Romanum.

15 Vt, ὅπως. Vel, Quomodo. Potest enim vel coniunctio esse τελική, vel pro infinito subiuncto accipi, vt Linacer vocat. Illaquearent, παγιδεύσωσιν. Vulgata, caperent: id est ἐπιλάβωσιν, vt loquitur Lucas 20.d.20.

16 Herodianis, Ἡρωδιανῶν. Quinam Herodiani vocentur à Matthæo & Marco, non satis constat. Quidam ita vocatos esse arbitrantur quosdam ex Iudæis qui Herodem haberent pro Messia, quòd alienigenarū primus apud Iudæos regnarit. quod quum de Herode Magno Antipatri filio sit intelligēdum, qui iampridem obierat quum hæc agerentur, & ipsi etiam Iudæorum genti maximè fuerat inuisus, non video qua ratione hæc opinio probabilis videri possit. Alii igitur existimant Herodianos appellari eos qui censerent tributa Cæsari soluenda, quibus videlicet colligendis rex Herodes Antipatri filius ab Augusto esset cōstitutus. At ego fateor me nusquam hoc legisse: quanuis non negem Herodem veluti precariò regnum possedisse: idque ἐπὶ φόροις τεταγμένοις, vt ait Appianus Ἐμφυλίων lib. 5. Sed vt hoc concedam, quorsum tamen ista nunc factio commemoraretur, mortuo iampridem Herode, & Iudæa in prouinciam redacta? Quantum igitur possum cōiecturis assequi, Herodiani ab Herode illo magno cognominati sunt: qui, vt erat ille homo profanus, nouā quandā religionē ex Paganismo & Iudaismo cōflabant. Nec dubiū est quin Herodes Antipas & reliqui illius liberi paterna vestigia sequerētur. Sed & illud facilè coniici potest siquis cōferat Matth. 16.v.6, cū Mar. 8.v.6, Sadducæorum opinionibus fauisse Herodem cum suis. Denique probabile est eos qui tributū Cæsari dandū non esse defendebāt (quorū sectæ principes fuerunt Iudas Gaulonites & Sadducus quidā Pharisæus, vt scribit Ioseph. li. Antiq. 18, ca. 2.) ab Herode & aulicis assentatoribus sub publicæ libertatis specie fuisse defensos, quatenus quidē id tutò facere poterant, quū videlicet paterno regno se fuisse magna ex parte à Romanis spoliatos ægerrimè paterētur magni illius Herodis liberi. Hinc illud fermentū Herodis, Mar. 8.v.15, & fortassis illæ simultates quarū fit mentio, Luc. 23.v.12, quæ huc tandē deuenerūt vt Herodes Antipas proditionis accusatus Lugdunum deportaretur. In veritate, ἐν ἀληθείᾳ, id est verè & sincerè: quod apud Demosthenem declarat ἐπ' ἀληθείας, apud Hebræos באמת.

17 Censum, κῆνσον. Vocabulū est Latinū, quo significatur facultatū æstimatio, pro cuius ratione in prouinciis vectigalibus tributū soluebatur. Itaque ipsum tributū hoc nomine declaratur, vt suprà 17.a.25.

19 Denarium, δηνάριον. Ex his apparet imposita fuisse & exacta tributa in prouinciis Romanis ad denarium, non ad drachmā, quanuis septima duntaxat ponderis parte drachma denariū superaret. Itaque hoc tri-

buti genus videtur ab eo diuersum cuius facta mentio est suprà 17.v.24.Nam hoc viritim persolutum, templo inferebatur, ex Dei mandato: (Exodi 30.b.13) illud verò pro census ratione Romanis soluebatur.

Καὶ λέγει αὐτοῖς, Τίνος ἡ εἰκὼν αὕτη καὶ ἡ ἐπιγραφή;

Λέγουσιν αὐτῷ, Καίσαρος. Τότε λέγει αὐτοῖς, Ἀπόδοτε οὖν τὰ Καίσαρος, Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ, τῷ Θεῷ.

Καὶ ἀκούσαντες ἐθαύμασαν· καὶ ἀφέντες αὐτὸν ἀπῆλθον.

Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ προσῆλθον αὐτῷ Σαδδουκαῖοι, οἱ λέγοντες μὴ εἶναι ἀνάστασιν· καὶ ἐπηρώτησαν αὐτόν,

Λέγοντες, Διδάσκαλε, Μωσῆς εἶπεν, Ἐάν τις ἀποθάνῃ μὴ ἔχων τέκνα, ἐπιγαμβρεύσει ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἀναστήσει σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ.

Ἦσαν δὲ παρ' ἡμῖν ἑπτὰ ἀδελφοί· καὶ ὁ πρῶτος, γαμήσας ἐτελεύτησε· καὶ μὴ ἔχων σπέρμα, ἀφῆκε τὴν γυναῖκα αὐτοῦ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ.

Ὁμοίως καὶ ὁ δεύτερος, καὶ ὁ τρίτος, ἕως τῶν ἑπτά.

Ὕστερον δὲ πάντων ἀπέθανε καὶ ἡ γυνή.

Ἐν τῇ οὖν ἀναστάσει, τίνος τῶν ἑπτὰ ἔσται γυνή; πάντες γὰρ ἔσχον αὐτήν.

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Πλανᾶσθε, μὴ εἰδότες τὰς γραφάς, μηδὲ τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ.

Ἐν γὰρ τῇ ἀναστάσει οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε ἐκγαμίζονται, ἀλλ' ὡς ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ ἐν οὐρανῷ εἰσι.

20 Tūc dicit eis, Cuius est imago ista & inscriptio?

21 Dicunt ei, Cæsaris. Tunc dicit eit, ‖Reddite ergo quæ sūt Cæsaris, Cæsari, & quæ sūt Dei, Deo.

22 Quum igitur hoc audissent, mirati sunt: & omisso eo abierunt.

23 ‖In illo die adierunt eum Sadducæi, ‖qui dicūt non esse resurrectionem: & interrogarunt eum,

24 Dicētes, Magister, ‖Moses dixit, Siquis mortuus fuerit non habens filios, eius frater ducet affinitatis iure vxorem eius, & suscitabit semen fratri suo.

25 Fuerūt autē apud nos septem fratres: & primus vxore ducta obiit: & quum non haberet semen, reliquit vxorem suam fratri suo.

26 Similiter etiam secundus & tertius, vsque ad illos septem.

27 Post omnes autē mortua est & mulier.

28 In resurrectione ergo cuius ē septē erit vxor? omnes enim habuerunt eam.

29 Respōdens autem Iesus dixit eis, Erratis, nescientes Scripturas, neque potestatem Dei.

30 Nā in resurrectione neque vxores ducūt, neq; nuptū dātur: sed sunt vt angeli Dei in cælo.

20 *Et ait illis Iesus, Cuius est imago hæc & superscriptio?*

21 *Dicunt ei, Cæsaris. Tūc ait illis, Reddite ergo quæ sunt Cæsaris, Cæsari: & quæ sunt Dei, Deo.* Rom.13.b.7

22 *Et audientes mirati sunt: & relicto eo abierunt.*

23 *In illo die accesserunt ad eum Sadducæi (qui dicunt non esse resurrectionem) & interrogauerunt eum,* Mar.12.b.19 luc.20.d.27 Act.23.b.6

24 *Dicentes, Magister, Moyses dixit, Siquis mortuus fuerit non habens filium, ut ducat frater eius uxorem illius, & suscitet semen fratri suo.* Deut.25.a.5

25 *Erant autem apud nos septem fratres: & primus uxore ducta defunctus est: & non habens semen, reliquit uxorem suam fratri suo.*

26 *Similiter secundus & terti⁹, usque ad septimū.*

27 *Nouissimè autē omniū & mulier defuncta est.*

28 *In resurrectione ergo, cuius erit de septē uxor? omnes enim habuerūt eā.*

29 *Respondens autem Iesus ait illis, Erratis, nescientes Scripturas, neq; uirtutem Dei.*

30 *In resurrectione enim neque nubent, neque nubentur: sed sunt sicut Angeli Dei in cælo.*

21 Reddite, ἀπόδοτε.i.Persoluite, vt suprà 5.v.26. Admonet Erasmus hoc conuerti etiā posse præsenti tēpore, Redditis: vt intelligamus Christū arrepta occasione notasse illorum vitam: quasi diceret, Redditis Cæsari quod illius habet imaginē, & illud reddite Deo quod Dei habet inscriptionem atque imaginē, nēpe animam. Sed fateor me non videre quomodo hæc interpretatio cum regulis grammaticæ cohæreat. Omnino enim scribēdum fuisset, ἀπόδιδοτε τὰ Καίσαρος Καίσαρι, ἀπόδοτε οὖν καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ. nec enim hæc responsio cū interrogatione cohæreret.

24 Filios, τέκνα. Ad verbum, liberos. τέκνων autem appellatione constat etiā filias intelligi. Sed hîc agi de mascula tantū prole, colligi videtur ex ratione condendæ Legis. Nam siquis filias duntaxat reliquerit, perinde est, quod ad familiæ quidem nomen attinet, acsi orbus decessisset: quum nomen ad posteros per filias transire nō possit. Præterea Deut.25.b.7, non fit mentio seminis.i.posteritatis in genere (quod Erasmus tamē arbitratus est) sed filii & nominis. Cæterùm quū Vetus interpres conuerterit filiū, & Erasmus quoque, vt quidē extat impressa eius versio: ego plurali numero verti filios, Græca sequutus: quod tamen ita intelligendum est vt sciamus hîc agi de specie, non de numero, quū satis esset vel filiū reliquisse, vt idē Eras. rectè obseruauit. Ducet affinitatis iure, ἐπιγαμβρεύσει. Vulg. & Erasm. Vt ducat. Hoc vocabulū puto respondere Hebræo יבם, quod non dicitur de quauis vxore, sed de ea demū quæ ex hac lege ducitur, quia videlicet cognata est.i.affinitate cōiuncta: vt magis speciale quiddā videatur hoc quidē loco significare τὸ ἐπιγαμβρεύειν quàm τὸ κηδεύειν. quo posteriore verbo vtitur Eurip. in Hecuba pro eo quod Latini dicunt Affinitatem cū aliquo contrahere, & Sibi affinem asciscere, Hebræi verò חתן. Itaque adhibēda fuit periphrasis, vt vis huius verbi explicaretur. Nam etiam γαμβρὸς Græcis nō modò generum, sed affinem etiam in genere significat, atque adeò vxoris interdum fratrē, vt apud Sophoclem in Tyranno. Semen, σπέρμα. Hebraicè זרע: quo nomine significatur in genere posteritas. Sed quū in Hebræo fiat mentio non seminis, sed nominis, videtur σπέρμα de mascula tantùm prole hoc loco accipiendum.

26 Etiam secundus, καὶ ὁ δεύτερος. Particulam καὶ omiserunt Vulgata & Erasmus.

30 Vxores ducunt, γαμοῦσιν. Erasm. Matrimonium contrahunt: quod tam mulieri quàm viro cōuenit. Vulgata, Nubent: quod est mulieris tantū. Atqui γαμεῖν de viris dicitur, sicut γαμεῖσθαι de mulieribus, vt superius monuimus. Itaq; neutrā interpretationē sum sequutus. Differentia tamen illa inter γαμεῖν & γαμεῖσθαι perpetua nō est: (quū velit Paulus mulieres viduas γαμεῖν, i. nubere, 1. Tim.5. c.14: & 1.Cor.7.f.34, mulier dicatur γαμήσασα pro γαμηθεῖσα) sed hoc tamen loco & plerisque aliis videtur obseruanda. Nuptū dantur, ἐκγαμίζονται. Dicūtur

ἐκγαμίζεσθαι quas parentes ἐκγαμίζουσιν, id est nuptum tradunt & collocāt, 1. Cor. 7. g. 38. Vulgata, Nubentur: quod barbarum est. Erasmus, Elocantur, id est ἐκδίδονται.

	Περὶ δὲ τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν οὐκ ἀνέγνωτε τὸ ῥηθὲν ὑμῖν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, λέγοντος,	31 De resurrectione verò mortuorum non legistis quod vobis dictum est à Deo, dicente,	31 *De resurrectione autem mortuorum non legistis quod dictũ est à Deo, dicente vobis,*
Exodi 3.b.6	32 Ἐγώ εἰμι ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ; οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς, Θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων.	32 ‖Ego sum Deus Abraham, & Deus Isaac & Deus Iacob? Deus non est Deus mortuorum, sed viuentium.	32 *Ego sum Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob? Non est Deus mortuorum, sed viuentium*
	33 Καὶ ἀκούσαντες οἱ ὄχλοι ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ.	33 Et quum *hoc* audisset turba, perculsa est ob doctrinam eius.	33 *Et audientes turbæ mirabantur in doctrina eius.*
Marci 12.c.28	34 Οἱ δὲ Φαρισαῖοι, ἀκούσαντες ὅτι ἐφίμωσε τοὺς Σαδδουκαίους, συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτό·	34 ‖Pharisæi verò, quum audissent *eum* ¨occlusisse os Sadducæis, coacti sunt ¨in vnum:	34 *Pharisæi autem, audiētes quòd silentium imposuisset Sadducæis, conuenerunt in unum:*
	35 Καὶ ἐπηρώτησεν εἷς ἐξ αὐτῶν νομικὸς, πειράζων αὐτὸν, καὶ λέγων,	35 Tunc interrogauit *eum* quidam ex *ipsis* ¨Legis interpres, tētans eum, & dicens,	35 *Et interrogauit eum unus ex eis Legis doctor, tentans eum,*
	36 Διδάσκαλε, ποία ἐντολὴ μεγάλη ἐν τῷ νόμῳ;	36 Magister, quod est mandatũ magnum in Lege?	36 *Magister, quod est mandatum magnum in Lege?*
Deut. 6. a. 5 luc. 10. e. 27	37 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου.	37 Iesus autem dixit ei, ‖Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ¨ex tota anima tua, ¨& ex tota cogitatione tua.	37 *Ait illi Iesus, Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & in tota anima tua, & in tota mente tua.*
	38 Αὕτη ἐστὶ πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή.	38 Istud est primum & magnũ mandatum.	38 *Hoc est maximum & primum mandatum.*
Leu. 19. d. 18 mar. 12. c. 31	39 Δευτέρα δὲ ὁμοία αὐτῇ, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν.	39 Secundum autem simile est huic, ‖Diliges proximũ tuum vt teipsum.	39 *Secundum autem simile est huic, Diliges proximum tuum sicut teipsum.*
	40 Ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὅλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμανται.	40 ¨Ab istis duobus mandatis tota Lex & Prophetæ pendent.	40 *In his duobus mandatis uniuersa Lex pendet & Prophetæ.*
Mar. 12. d. 35 luc. 20. g. 41	41 Συνηγμένων δὲ τῶν Φαρισαίων, ἐπηρώτησεν αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς,	41 ‖Coactis autem Pharisæis, interrogauit eos Iesus,	41 *Cōgregatis autem Pharisæis, interrogauit eos Iesus,*
	42 Λέγων, Τί ὑμῖν δοκεῖ περὶ τοῦ Χριστοῦ; τίνος υἱός ἐστι; Λέγουσιν αὐτῷ, Τοῦ Δαβίδ.	42 Dicens, Quid vobis videtur de Christo? ¨cuius filius est? Dicunt ei, Dauidis.	42 *Dicens, Quid uobis uidetur de Christo? cuius filius est? Dicunt ei, Dauid.*
	43 Λέγει αὐτοῖς, Πῶς οὖν Δαβὶδ ἐν πνεύματι Κύριον αὐτὸν καλεῖ; λέγων,	43 Dicit eis, Quomodo ergo Dauid ¨per Spiritum vocat eũ Dominum? dicens,	43 *Ait illis, Quomodo ergo Dauid in Spiritu uocat eum Dominũ? dicens,*
Psal. 109. a. 1	44 Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου.	44 ‖Dixit Dominus Domino meo, Sede ad dexteram meam vsquedum ¨ponam inimicos tuos ¨scabellum pedum tuorũ.	44 *Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.*

34 Occlusisset os, ἐφίμωσε. Vide suprà 12. In vnum, ἐπὶ τὸ αὐτό. Ad verbum, In idem: id est, simul & eodem loco.

35 Legis interpres, νομικός. id est Γραμματεύς, Scriba: vt disertè dicit Marcus 12. c. 28. Hebræi מורה vocāt. Vnde & תורה: sicut Græcis νομικὸς & νόμος sunt παρώνυμα.

37 Ex, ἐν. Ad verbum In: quod miror in hoc primo membro fuisse mutatum, in duobus sequentibus seruatum à Vetere interprete & Erasmo. Et ex tota cogitatione tua, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου. In Hebræo legimus, Et totis viribus tuis. Apud Marcum autem & Lucam fit mentio ἰσχύος & διανοίας. Quatuor enim partiũ meminerunt, nempe καρδίας, ψυχῆς, διανοίας, καὶ ἰσχύος, quum in Hebræo Deut. 6. a. 5, tres tantùm cōmemorentur, nempe לבב נפש מאוד: id est, καρδία, ψυχὴ, καὶ ἰσχὺς, siue δύναμις. Cur igitur ἰσχὺς hic prætermittatur, & διάνοιαν addant Marcus & Lucas, affirmare non possum. Habeo quidem coniecturas cur hic aliquid prætermissum, aliquid rursus additum suspicer: sed quum in omnibus vetustis codicibus ita legatur, nolui quicquam immutare.

40 Ab istis pendent, ἐν ταύταις κρέμανται. Vetus & Erasmus ad verbũ, In his. sic enim apud Hebræos construitur verbum תלה, vt 2. Sam. 18. b. 10. תלוי באלה: sed in hac præsertim significatione Latini ita non loquũtur. Fortasis autem hæc respiciunt ad טוטפות, quæ appēdi iusserat Dominus vt legis μνημόσυνα. de quibus paulo pòst dicemus.

42 Cuius filius est? τίνος υἱός ἐστι; id est, Ex cuius gente & familia ortus est? Ex Hebræorum idiomate, qui posteros omnes vocant filios.

43 Per spiritum, ἐν πνεύματι. Vide Mar. 12. v. 36.

44 Ponam, θῶ: id est, Faciam vt sint. Hebraicum dicendi genus, de quo alibi diximus. Sic quoque Eu-

rip. in Hecuba, ἐγώ σε θήσω τῶνδ' ἐλεύθερον φόβου. Scabellum, ὑποπόδιον. In duobus exemplaribus scriptum erat ὑποκάτω, id est sub. Vide suprà 5.f.35.

Εἰ οὖν Δαβὶδ καλεῖ αὐτὸν Κύριον, πῶς υἱὸς αὐτοῦ ἐστι;

Καὶ οὐδεὶς ἐδύνατο αὐτῷ ἀποκριθῆναι λόγον· οὐδὲ ἐτόλμησέ τις ἀπ' ἐκείνης τῆς ἡμέρας ἐπερωτῆσαι αὐτὸν οὐκέτι.

Κεφάλαιον κγ

ΤΟτε ὁ Ἰησοῦς ἐλάλησε τοῖς ὄχλοις καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ,

Λέγων, Ἐπὶ τῆς Μωσέως καθέδρας ἐκάθισαν οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι·

Πάντα οὖν ὅσα ἂν εἴπωσιν ὑμῖν τηρεῖν, τηρεῖτε καὶ ποιεῖτε· κατὰ δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν μὴ ποιεῖτε. λέγουσι γάρ, καὶ οὐ ποιοῦσι.

Δεσμεύουσι γὰρ φορτία βαρέα καὶ δυσβάστακτα, καὶ ἐπιτιθέασιν ἐπὶ τοὺς ὤμους τῶν ἀνθρώπων· τῷ δὲ δακτύλῳ αὐτῶν οὐ θέλουσι κινῆσαι αὐτά.

Πάντα δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν ποιοῦσι πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις· πλατύνουσι δὲ τὰ φυλακτήρια αὐτῶν, καὶ μεγαλύνουσι τὰ κράσπεδα τῶν ἱματίων αὐτῶν.

45 Si ergo Dauid " vocat eum Dominum, quomodo filius eius est?

46 Et nemo poterat ei respondere " quicquã: neque ausus fuit quisquam ab illo die amplius eum interrogare.

CAP. XXIII.

1 TVnc Iesus loquutus est turbæ & discipulis suis,

2 ‖Dicẽs, In cathedra Mosis sedent Scribæ & Pharisæi:

3 Omnia ergo quæ dixerint vobis " vt seruetis, seruate & facite: sed secundum opera eorũ ne facite. dicunt enim, & non faciunt.

4 ‖Ligant enim onera grauia difficiliáque portatu, & imponunt in humeros hominum: digito autem suo nolũt ea mouere.

5 Omnia verò opera sua faciunt " vt spectentur ab hominibus. " dilatãt enim " ‖phylacteria sua, " & producunt fimbrias palliorum suorum.

45 *Si ergo Dauid uocat eum Dominum, quomodo filius eius est?*

46 *Et nemo poterat ei respondere uerbum: neque ausus fuit quisquam ex illa die eum amplius interrogare.*

CAP. XXIII.

1 *TVnc Iesus loquutus est ad turbas & ad discipulos suos,*

3 *Dicens, Super cathedrã Moysi sederunt Scribæ & Pharisæi:* 2.Esdr.8.a.4

4 *Omnia ergo quæcũque dixerint uobis, seruate & facite: secundum opera uerò eorum nolite facere. dicunt enim, & non faciunt.* Luc.11.f.46 act.15.b.10

5 *Alligant enim onera grauia & importabilia, & imponunt in humeros hominum: digito autẽ suo nolunt ea mouere.*

6 *Omnia uerò opera sua faciunt ut uideantur ab hominibus. dilatant enim phylacteria sua, & magnificant fimbrias.* Num.15.d.38 deut.6.b.8, & 22.b.12

45 Vocat, καλεῖ. In quatuor vetustis codicibus repetitur ἐν πνεύματι: id est, Spiritus prophetici impulsu.

46 Quicquam, λόγον. Vide suprà 15.c.23. Neque verò duntaxat apud Hebræos דבר pro qualibet re ponitur, sed etiam λόγος ἀντὶ τοῦ πράγματος apud ipsos disertiores Græcos. Sopho. in Trachiniis, τῶ λόγου δ' οὐ χρὴ φθόνον Γνῶναι προσεῖναι, Ζεὺς ὅπου πράκτωρ φανῇ.

IN CAPVT XXIII.

2 Sedent, ἐκάθισαν. Vulgata ad verbum, Sederunt. Sed vsurpatur aoristus sæpe pro præsenti, vt suprà 3.d.17, & alibi sæpe. Significat autem Dominus hunc ordinem interpretandæ Legis (cuius fit mẽtio Numer.11.b.16) diuinitus esse constitutum, ac proinde audiendam esse veritatem, etiam ex ore mercenariorum & hypocritarum doctorum. Sicut etiam nostra memoria in Papatu Deus conseruauit Verbum suum & Baptismum. Sed quid si etiam isti Verbum deprauabant? an eis erat credendum? Minimé. Hæc enim non est Mosis sed Satanæ cathedra. Vult ergo credi Dei doctrinæ, etiamsi vitiosissimi sint doctores: sed ita vt à fermento caueatur, sicut dixit suprà 16.v.6. Ex quo loco restringenda est particula vniuersalis quæ hîc vsurpatur. Quòd siquis roget an propterea tolerandi sint mercenarii: certa est responsio, tolerandos quidem esse priuatis, quibus illos coercere non licet, addita tamẽ distinctione vt siqui sunt sinceri doctores & siquæ puræ Ecclesiæ in terris, cũ iis nos aggregemus. Itaque non rectè faciunt hodie qui à Papistis petũt vel doctrinam Verbi vel Baptismum, quum alibi, Dei gratia, purè administrentur. Sed interea fidelis magistratus officium est non modò hæreticos sed etiam vitiosos doctores seuerè coercere, & purum Dei cultum inter suos subditos stabilire.

3 Vt seruetis, τηρεῖν. Vetus interpres hoc non legit: deerat quoque in vno vetere exemplari. Ligant enim, δεσμεύουσι γάρ. In eodem exemplari scriptum reperimus, δεσμεύουσι δέ: id est, ligant veró. Cæterùm non est hoc accipiendum de Verbi diuini corruptelis, quas omnino vitare oportuit: sed de externa illa Legis exactione, in qua plerunque sunt immodici qui sibi maximè indulgent.

5 Vt spectentur, πρὸς τὸ θεαθῆναι. Vulg. Vt videantur: id est ὥστε ὀφθῆναι. Ab hominibus, τοῖς ἀνθρώποις. Hoc est quod vernaculo sermone dicimus, *des gens*, id est palàm & ab omnibus. Dilatant enim, πλατύνουσι δέ: id est, faciunt quamamplissima: quòd nimirum in his rebus quasi summam pietatis collocarẽt. In quo errore etiam nostro hoc tempore Iudæi versantur. Cæterùm particulam δὲ tanquam causalem sum interpretatus. nam commodius sic accipi, res ipsa ostendit, & γὰρ in vno exemplari legimus. Phylacteria, φυλακτήρια. Ita significauit quæ Moses Exodi 13.c.16, & Deut.6.b.8, טוטפות. Rabbini Chaldaicè vocant תפילין. His igitur vocabulis existimauit Epiphanius significari limbos siue fascias quibus prætexerentur vestes. Ego verò censeo fuisse potius laminas, aut membranulas quasdam, quas hodie etiamnum Iudæi corio inclusas partim fronti alligant, partim brachio, inscriptis quatuor quas vocant פרשיות, i. lectionibus sacris. Eas autem Græci (nouo nomine nouæ rei quæsito) vocarunt φυλακτήρια, à conseruando: quod nos quidem immutare noluimus. Erat enim hic ritus (quem postea Iudæi suis superstitionibus contaminarunt) à Domino constitutus vt esset veluti μνημόσυνον Legis & beneficiorum quæ Dominus in ipsos contulerat. De his qui volet plura cognoscere, & quæ sit in his rebus Iudæorum cæcitas, legat Pauli Fagii hominis diligentissimi annotationes in cap. Exodi 13. Huiusmodi sunt quæ superstitiosi quidam etiamnum hodie pro amuletis ex collo suspendunt, inscripto præsertim initio Euangelii secundum Iohãnem: quam magicam superstitionem iam olim damnauit Antiochena Synodus, expresso etiã nomine φυλακτηρίων. Et producunt fimbrias, καὶ μεγαλύνουσι τὰ κράσπεδα. i. Faciunt quam longissimas. vel (vt alii interpretari malunt) Magnificè iactant & efferũt quasi certum pietatis argumen-

tum. Sic enim accipitur verbum μεγαλύνεσθαι apud Euripidem in Bacchis: & Magnificare apud Varronē & Plinium. Illam tamen interpretationem magis probo, quòd cum superiore verbo πλατύνειν melius consentiat. Cæterùm κρασπέδων appellatione intelliguntur contorti quasi cincinni filorum quæ ab extrema vestium ora pēdebant: & ציצת vocantur, Num. 15. d. 38: cap. verò Deut. 22. b. 12. גדלים *gedilim*: quanuis non desint qui inter ista discrimen aliquod constituant. Erat autem hæc vestium forma à Deo constituta Israelitis: quæ tamen profanis etiam gentibus non fuit ignota. siquidem non dissimilem vestem tribuit Nestori Homerus Iliad. x.

Marc.12.d.38 luc.11.f.43, & 20.g.46
Φιλοῦσί τε τὴν πρωτοκλισίαν ἐν τοῖς δείπνοις, καὶ τὰς πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς,

Καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς, καὶ καλεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ῥαββὶ, ῥαββί.

Ὑμεῖς δὲ μὴ κληθῆτε ῥαββί. εἷς γάρ ἐστιν ὑμῶν ὁ καθηγητὴς, ὁ Χριστός· πάντες

Malach.1.b.6
δὲ ὑμεῖς, ἀδελφοί ἐστε.

Καὶ πατέρα μὴ καλέσητε ὑμῶν ἐπὶ τῆς γῆς· εἷς γάρ ἐστιν ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

Μηδὲ κληθῆτε καθηγηταί· εἷς γὰρ ὑμῶν ἐστιν ὁ καθηγητὴς, ὁ Χριστός.

Ὁ δὲ μείζων ὑμῶν, ἔσται ὑμῶν διάκονος.

Luc.14.c.11, & 18.c.14
Ὅστις δὲ ὑψώσει ἑαυτὸν, ταπεινωθήσεται· καὶ ὅστις ταπεινώσει ἑαυτὸν, ὑψωθήσεται.

6 ‖Amántque primos accubitus in cœnis: & primos consessus in conuentibus:

7 Et in foris salutationes, & vocari ab hominibus Rabbi, Rabbi.

8 Vos autē ‖ ne vocemini Rabbi. vnus est enim doctor vester, *nempe* Christus: omnes autem vos, fratres estis.

9 ‖Et patrem vestrum neminē vocetis in terra: vnus est enī Pater vester qui in cælis est.

10 Nec vocemini doctores: vnus enim vester est doctor, *nempe* Christus.

11 Sed qui maximus est vestrū, sit minister vester.

12 ‖Porro qui sese extollet, deprimetur: & qui sese demiserit, extolletur.

6 *Amant autem primos recubitus in cœnis, & primas cathedras in synagogis:*

7 *Et salutationes in foro, & uocari ab hominibus Rabbi.*

8 *Vos autem nolite uocari Rabbi. unus est enim magister uester: ōnes autem uos, fratres estis.*

9 *Et patrem nolite uocare uobis super terram: unus est enim Pater uester qui in cælis est.*

10 *Nec uocemini magistri: quia magister uester unus est, Christus.*

11 *Qui maior est uestrum, erit minister uester.*

12 *Qui autem se exaltauerit, humiliabitur: & qui se humiliauerit, exaltabitur.*

6 Primos consessus, πρωτοκαθεδρίας. quasi præsidentias dicas, vt rectè explicat Erasmus: qui tamen maluit interpretari per modum infinitum, Primo sedere loco. Vulgata, Primas cathedras. Conuentibus, συναγωγαῖς. id est, quando coguntur conuentus & concilia. Neque enim hìc designari puto locum ipsum: alioqui retinuissem vocabulum Synagogæ. Vide suprà 6.a.2.

7 Rabbi, Rabbi, ῥαββὶ, ῥαββί. רב eminentem declarat, & eum qui multorum sit instar. Erat ergo valde fastuosus hic titulus. Quod etiam intelligitur ex repetitione, qua nimirum isti valde capiebantur: sicuti hodie qui Pharisæis & Scribis successerunt, nulla re magis afficiuntur quàm quum salutantur Domini magistri nostri. Obseruarunt præterea nonnulli titulum רב iis fuisse attributum qui in Babylonicis academiis magisterium consequebantur: רבי autem iis qui in regione Israel per impositionem manuum sapientes essent declarati: titulum denique רבן peculiarem fuisse sapientibus domus Dauid.

8 Ne vocemini, μὴ κληθῆτε. id est, Ne ambiatis hunc honorem. Neque enim vetat Christus ne suum honorem exhibeamus magistratui, aut magistris, sed ambitionē damnat, vt declarat Augustinus Sermone de Verbis Domini, ex Matth. 11. quod rectè annotauit Erasmus. Doctor, καθηγητής. In duobus codicibus legimus διδάσκαλος, eodem sensu: & fortasse rectius, ne postea videatur eadem inculcare: quanuis aut nullū, aut certè exiguum sit in re ipsa discrimen. Videtur autem Dominus respicere quod scriptum est Esaiæ 54. c. 13, & Ierem. 31. f. 34. *Nempe* Christus, ὁ Χριστός. Hoc neglexit Vetus interpres: quod tamen scriptum erat in omnibus nostris vetustis codicibus, si duos tantùm excipias. Erasmus autem rectè addidit particulam Nempe, ad illustrandam sententiā, sicut etiam suprà 19.c.17. Omnes autem vos, fratres estis, πάντες δὲ ὑμεῖς, ἀδελφοί ἐστε. Totū hoc deest in vno exemplari, in hoc quidem versiculo: sed additur sequenti, cui etiam videtur melius conuenire.

9 Vestrum neminē vocetis, μὴ καλέσητε ὑμῶν. Vulgata & Erasmus, Nolite vocare vobis. legerūt enim ὑμῖν. Sed in omnibus manuscriptis codicibus, & Complutensi editione, atque adeo Theophylacto Romano, legimus ὑμῶν: excepto vno vetusto exemplari, in quo neutrum legebatur. Hæc autem respiciunt Iudæorum consuetudinem: apud quos non modò אבות, id est patres, sed etiam אבותינו, id est patres nostri, salutabantur Rabbini qui prouectioris erant ætatis. Itaque quanuis inter πατέρα ὑμῶν sit aliquid interiectum, tamen non puto ὑμῶν pro ὑμῖν positum, sed pro ὑμέτερον, per traiectionem. cuius aliud exemplum habes suprà 8.v.8. neque referendum ad καλέσητε, sed ad πατέρα. Particulam autem μὴ conuerti quasi scriptum sit μηδένα, vt perspicuitati studerem. Qui in cælis est, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. In quodam exemplari hæc verba, πάντες δὲ ὑμεῖς ἀδελφοί ἐστε, id est, Vos autem omnes, fratres estis: ex superiore versiculo in hunc erant translata: & sanè videntur isti melius conuenire quàm superiori.

10 Doctores, καθηγηταί. Hebraicè מורים vel מלמדים: de quibus agitur 2. Paral. 17. b. 9. Græci à præeundo καθηγητὰς vocant, qui & διδάσκαλοι dicuntur, à docendo. Apparet autē huiusmodi titulos perlibenter fuisse à Scribis vsurpatos. Neque enim temere est quòd Paulus inter cætera hoc quoque illis obiicit, quòd se confiderent ὁδηγοὺς εἶναι τυφλῶν, id est, cæcorum duces, Rom. 2. c. 19. Quò etiam videtur Dominus respexisse suprà 15.b.14. & hoc eodem capite, versiculo 16.

11 Sed qui max. ὁ δὲ μείζων. Particulam δὲ prætermittunt Vetus interpres & Erasmus: quæ tamen est necessaria, & additur in omnibus exemplaribus. Eam autem conuertimus tanquā ἀλλὰ, vt melius intelligatur quæ sit vis ipsius hoc loco. De enallage comparatiui pro superlatiuo alibi diximus. Sit, ἔσται. Vulgata & Erasmus ad verbum, Erit. Constat autem futura pro imperatiuis sæpissime ab Hebræis vsurpari: quam enallagē nisi serues, certè obscurior erit hic locus. Adde quòd etiam in manuscripto vno exemplari scriptū erat ἔστω, vt suprà quoque 20.d.26. & 27.

12 Extollet, ὑψώσει. vel (vt vertit Vulgata & Erasmus) Exaltabit. Ad verbum, Sublimabit: quo vocabulo vtitur

Ennius. Videtur autem Christus alludere ad ipsum Rabbinorum nomen, qui sic dicuntur à verbo רבב, quasi magnum dicas. Deprimetur, ταπεινωθήσεται. Vulgata & Erasmus, ad verbum, Humiliabitur. Vide suprà, 18.a.4, vbi demittere sumus interpretati, actiuo verbo nimirum, sicut hic quoque in proximo membro.

Οὐαὶ δὲ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι κλείετε τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων· ὑμεῖς γὰρ οὐκ εἰσέρχεσθε, οὐδὲ τοὺς εἰσερχομένους ἀφίετε εἰσελθεῖν.

Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι κατεσθίετε τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, καὶ προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι· διὰ τοῦτο λήψεσθε περισσότερον κρίμα.

Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι περιάγετε τὴν θάλασσαν καὶ τὴν ξηρὰν, ποιῆσαι ἕνα προσήλυτον· καὶ ὅταν γένηται, ποιεῖτε αὐτὸν υἱὸν γεέννης διπλότερον ὑμῶν.

Οὐαὶ ὑμῖν ὁδηγοὶ τυφλοὶ, οἱ λέγοντες, Ὃς ἂν ὀμόσῃ ἐν τῷ ναῷ, οὐδέν ἐστιν· ὃς δ᾽ ἂν ὀμόσῃ ἐν τῷ χρυσῷ τοῦ ναοῦ, ὀφείλει.

Μωροὶ καὶ τυφλοὶ, τίς γὰρ μείζων ἐστὶν, ὁ χρυσὸς, ἢ ὁ ναὸς ὁ ἁγιάζων τὸν χρυσόν;

Καὶ, Ὃς ἐὰν ὀμόσῃ ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ, οὐδέν ἐστιν· ὃς δ᾽ ἂν ὀμόσῃ ἐν τῷ δώρῳ τῷ ἐπάνω αὐτοῦ, ὀφείλει.

13 Sed væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quoniam claudititis regnum cælorum coram hominibus: || vos enim non introitis, nec introeuntes sinitis introire.

14 || Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, qui exeditis domos viduarum, & qui in speciem vtimini longis precibus: propterea auferetis grauius iudicium.

15 Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quoniam circumitis mare & aridam vt faciatis vnum proselytũ: & quũ fuerit factus, facitis eũ filium gehẽnæ duplo magis quàm vos sitis.

16 Væ vobis duces cæci, qui dicitis, Quisquis iurauerit per templum, nihil est: quicunque autẽ iurauerit per aurũ tẽpli, debet.

17 Stulti & cæci, vtrũ enim maius est, aurum, an templũ quod sanctificat aurum?

18 Et, Quisquis iurauerit per altare, nihil est: quicunque autem iurauerit per donum quod est super ipsum, debet.

13 *Væ autem vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia clauditis regnũ cælorũ ante homines: vos enim non intratis, nec introeuntes sinitis intrare.* Luc.11.g.52

14 *Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia comeditis domos viduarũ, orationes longas orantes: propter hoc amplius accipietis iudicium.* Mar.12.c.40 luc.20.g.47

15 *Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia circumitis mare & aridam ut faciatis unum proselytum: & quum fuerit factus, facitis eum filium gehennæ duplo quàm vos.*

16 *Væ vobis duces cæci, qui dicitis, Quicunque iurauerit per templum, nihil est: qui autem iurauerit in auro templi, debet.*

17 *Stulti & cæci, quid enim maius est, aurũ, an tẽplũ quod sanctificat aurum?*

18 *Et, Quicũque iurauerit in altari, nihil est: quicunque autem iurauerit in dono quod est super illud, debet.*

13 Clauditis, κλείετε. Videtur mihi Christus alludere ad illud traditionum genus quod Thalmudistæ vocant סייג לתורה id est sepimentũ Legis, quibus arceri dicunt homines à transgressione Legis. Contrà verò Christus dicit à vitæ æternæ ingressu sic prohiberi homines, quia nimirum in illis externis subsistant. Cælorũ, τῶν οὐρανῶν. In quinto codice scriptum erat τοῦ Θεοῦ, Dei. Coram hominibus, ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων. Huius particulæ ἔμπροσθεν varia est significatio, vt etiam ostendit in Elenchis Aristoteles. Itaque nonnulli pro temporis aduerbio accipiunt: vt significetur, istos qui videri volebant cæteris aditum in cælum patefacere, nõ modò id non facere, sed etiam multo antè præcludere cælorum fores. Ego verò malo opponere τῷ ὄπισθεν: vt fores corã hominibus claudere dicãtur qui alioquin ingressuris coràm & in os ianuam occludũt: quod vernaculo sermone dicimus *fermer l'huis au visage*. Introeuntes, εἰσερχομένους: id est, iam habentes pedem in limine. Erasmus, vt planius loqueretur, vertit, Aduenientes, id est προσερχομένους.

14 Exeditis, κατεσθίετε. Quæ vis sit præpositionis κατὰ in his verbis, suprà exposuimus. Vulgata & Erasmus, Comeditis. Et qui in speciem vtim. &c. καὶ προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι. Ad verbũ, Et prætextu longum precantes. Vetus interpres, Orationes longas orantes: vt planè videatur, expuncta καὶ particula, legisse μακρᾷ tertio casu, & πρόφασιν interpretari προσευχὴν, id est orationem: quum id potius declaret quod illi obtendebant auaritiæ suæ. Opponitur enim τῇ ἀληθείᾳ, etiam apud Paulum, Philip.1.c.18. Et negligenda non fuit coniunctio καὶ, quam Erasm. interpretatur Idque, acsi duplex notetur istorum improbitas: vna, quòd facultates viduarum vorarẽt: altera, quod tãtũ scelus pietatis studio tegerẽt. Cæterùm quũ in aliquibus Veteris editionis exẽplaribus nõ hoc tantùm loco, sed etiam versiculo superiore & aliquot sequentibus, nempe 23.25.27.29. scriptum sit Qui, non Quia. i. οἳ, non ὅτι, sequutus sum hanc lectionem vt optimam. Sic enim paulo pòst, versu scilicet 16, dicitur, οὐαὶ ὑμῖν ὁδηγοὶ τυφλοὶ οἱ λέγοντες. Auferetis grauius iud. λήψεσθε περισσότερον κρίμα. i. (vt vertit Erasm.) grauius puniemini. Vulgata ad verbũ, Accipietis amplius iudicium. Sed Accipere iudicium apud Latinos aliud significat. Deflexi tamen à Græcis quamminimum fieri potuit.

15 Aridam, τὴν ξηράν. Ita dicitur Hebræis ea terræ portio ex qua Deus nostri causa aquas repulit: cuius beneficii recordatio fecit vt hoc nomen non inuitus retinerem. Sed & Phanias in Epigrãmate εἰς ἰχθύας, τμήματι α Epigram. Græcorum, ξηρὸν, aut ξερὸν, ita vsurpat in hoc versiculo, Ἀκτῖτα καλαμευτὰ ποτὶ ξερὸν ἐλθ᾽ ἀπὸ πέτρας. dixit autẽ ξερὸν pro ξηρὸν poeticè: quod etiam Latinè verti potest Siccũ. Virg. Postquã exhausta palus, terræq; ardore dehiscunt, Exilit in siccũ. Et alio in loco, Donec rostra tenẽt siccũ, & sedere carinæ Omnes innocuæ. Proselytũ, προσήλυτον. Ita à Græcis vocabãtur qui patria relicta superstitione Iudaismũ erant amplexi, quasi aduẽtitios dicas: quod vocabulũ, theologis etiã Latinis satis familiare, retinendũ putauimus. Hebræi quoq; suũ illud גר quo omnis aduena significatur, ad istos propriè transferũt. Filiũ gehẽnæ, υἱὸν γεέννης. i. exitio & interitu dignũ. Vide suprà 5.c.22, & 8.b.12. Duplo magis, διπλότερον. Ad verbũ, duplicius. Colum. lib.1. ca.8. sic vtitur absoluto. Duplicia, inquit, ferramenta, quàm seruorũ numerus exigit. i. duplo plura. 16 Per, ἐν. Ad verbũ, In: qui Hebraismus est à nobis annotatus suprà 5.f.34. Debet, ὀφείλει. i. obnoxius est multæ: quod Latini dicũt multã cõmittere: sicut à Græcis ii quibus imposita est multa, dicũtur οἱ ὀφλόντες, vel ὠφληκότες, absolutè. Sed hæc præstat ad Syriacã dialectõ referre, qua vsus est Dominus. Syriacè autẽ, qui peccat dicitur חיב, i. debitor: & peccatũ חובא, i. debitũ, vt apparet ex Chaldaica periphrasi, Gen.50.c.17, & Psal.1.a.1. Vnde ortũ illud dicendi genus, Et remitte nobis debita nostra, sicut & nos remittimus debitoribus nostris. 17 Quod sanct. ὁ ἁγιάζων. i. facit vt aurum pro

re sancta habeatur, diuinis nimirum vsibus consecratum. Hæc autem vna est ex significationibus verbi Hebræi קדש, quod Græci vertunt ἁγιάζειν, & Latini quoque theologi Sanctificare.

Μωροὶ καὶ τυφλοὶ, τί γὰρ μεῖζον, τὸ δῶρον, ἢ τὸ θυσιαστήριον τὸ ἁγιάζον τὸ δῶρον;

Ὁ οὖν ὀμόσας ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ, ὀμνύει ἐν αὐτῷ καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἐπάνω αὐτοῦ.

3.Reg.8.b.13 2.par.6.a.2 Καὶ ὁ ὀμόσας ἐν τῷ ναῷ, ὀμνύει ἐν αὐτῷ καὶ ἐν τῷ κατοικοῦντι αὐτόν.

Καὶ ὁ ὀμόσας ἐν τῷ οὐρανῷ, ὀμνύει ἐν τῷ θρόνῳ τοῦ Θεοῦ καὶ ἐν τῷ καθημένῳ ἐπάνω αὐτοῦ.

Luc.11.f.42 Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι ἀποδεκατοῦτε τὸ ἡδύοσμον καὶ τὸ ἄνηθον καὶ τὸ κύμινον, καὶ ἀφήκατε τὰ βαρύτερα τοῦ νόμου, τὴν κρίσιν καὶ τὸν ἔλεον καὶ τὴν πίστιν· ταῦτα ἔδει ποιῆσαι, κἀκεῖνα μὴ ἀφιέναι.

Ὁδηγοὶ τυφλοὶ, οἱ διυλίζοντες τὸν κώνωπα, τὴν δὲ κάμηλον καταπίνοντες.

c.11.e.39 Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι καθαρίζετε τὸ ἔξωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ τῆς παροψίδος, ἔσωθεν δὲ γέμουσιν ἐξ ἁρπαγῆς καὶ ἀκρασίας.

Φαρισαῖε τυφλὲ, καθάρισον πρῶτον τὸ ἐντὸς τοῦ ποτηρίου καὶ τῆς παροψίδος, ἵνα γένηται καὶ τὸ ἐκτὸς αὐτῶν καθαρόν.

Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι παρομοιάζετε τάφοις κεκονιαμένοις, οἵτινες ἔξωθεν μὲν φαίνονται ὡραῖοι, ἔσωθεν δὲ γέμουσιν ὀστέων νεκρῶν καὶ πάσης ἀκαθαρσίας.

Οὕτω καὶ ὑμεῖς ἔξωθεν μὲν φαίνεσθε τοῖς ἀνθρώποις δίκαιοι, ἔσωθεν δὲ μεστοί ἐστε ὑποκρίσεως καὶ ἀνομίας.

19 "Fatui ac cæci, vtrū enim ma
ius est, munus, an altare quod
sanctificat munus?
20 Qui ergo iurauerit per alta-
re, iurat per ipsū & per omnia
quæ super illud sunt.
21 ‖Et qui iurauerit per templū,
iurat per ipsum & per eum qui
habitat in eo.
22 Et qui iurauerit per cælum,
iurat per thronum Dei & per
eum qui sedet super ipsum.
23 ‖Væ vobis Scribæ & Pharisæi
hypocritæ, quoniā decimatis
mentham & anethum & cumi
num, & "omittitis quæ grauiora
sunt Legis, iudicium & miseri-
cordiā ac "fidem: hæc oportuit
facere, & illa non omittere.
24 Duces cæci, qui excolatis cu
licem: camelum autem deglu-
titis.
25 ‖Væ vobis Scribæ & Phari-
sæi hypocritæ, quoniam purga
tis exteriorem poculi "patinæ-
que partem, intus autem *illa* ple
na sunt "rapina & "intēperantia.
26 Pharisæe cæce, purga primū
quod est intra poculum & pati-
nam, vt id quoque quod extra
est, purum fiat.
27 Væ vobis Scribæ & Pharisæi
hypocritæ, quoniam "assimiles
estis sepulchris "dealbatis, quæ
extrà quidē apparent speciosa,
intus verò plena sunt ossibus
mortuorū, omniq; "immūditia.
28 Ita & vos extrà quidem ap-
paretis hominibus iusti, intus
autem pleni estis "hypocrisi &
iniquitate.

19 Cæci, quid enim maius est, donum, an altare quod sanctificat donum?
20 Qui ergo iurat in altari, iurat in eo & in omnibus quæ super illud sunt.
21 Et quicunque iurauerit in templo, iurat in illo & in eo qui habitat in ipso.
22 Et qui iurat in cælo, iurat in throno Dei & in eo qui sedet super eum.
23 Væ uobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia decimatis mentham & anethum & cyminum, & reliquistis quæ grauiora sunt Legis, iudicium & misericordiam & fidem: hæc oportuit facere, & illa non omittere.
24 Duces cæci, excolantes culicem, camelum autem glutientes.
25 Væ uobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia mundatis quod deforis est calicis & paropsidis, intus autem plena sunt rapina & immunditia.
26 Pharisæe cæce, munda prius quod intus est calicis & paropsidis, ut fiat & id quod deforis est, mūdū.
27 Væ uobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia similes estis sepulchris dealbatis, quæ áforis parēt hominibus speciosa, intus uerò plena sunt ossibus mortuorum, & omni spurcitia.
28 Sic & uos áforis quidē paretis hominibus iusti, intus autem pleni estis hypocrisi & iniquitate.

19 Fatui ac, μωροὶ καί. Hæc deerant hoc loco in duobus exemplaribus. neque etiam reperiuntur apud Veterem interpretem.

23 Omittitis, ἀφήκατε. Vel (vt Vulg. & Eras.) Reliquistis. Apparet tamen ex præcedēte verbo ἀποδεκατοῦτε, præteritum loco præsentis positum esse. Fidem, τὴν πίστιν. i. dictorum & conuentorū constantiam ac veritatem, vt definit Cicero: quod explicandum putaui, ad vitandam homonymiam. Nam solet alioquin accipi pro fiducia quæ in Christum recumbit. hic autem videtur Christus agere duntaxat de mutuis hominū inter se officiis.

25 Patinæ, παροψίδος. Vulg. Paropsidis: quo vocabulo vtuntur etiā Latini poetæ. Sed paropsis videtur hîc generalius accipi: & in duobus vetustis exemplaribus legitur τοῦ πίνακος. Quare de paropsidis vsu & forma nullus est hîc (vt opinor) differendi locus. Vide (si libet) Athenæum initio libri noni, & Erasmū in hunc locum. Plena sunt, γέμουσιν. Plena sunt, videlicet pocula & patinæ. Nam alioqui dicendū fuerat præposito articulo, τὰ δὲ ἔσωθεν, interiora verò, sicut loquitur Lucas 11.f.39. aut certè pro γέμουσιν scribendum erat γέμει. Ideo suppleui relatiuum. Rapina, ἐξ ἁρπαγῆς. In quatuor antiquis exemplaribus legimus ἐξαρπαγῆς coniunctè, & (ni fallor) rectius. Respondet autem hoc vocabulum Hebræo חמס, quo omne sceleris genus significatur ad interuertendas res alienas comparatum: itaque latius patet quàm Græcum aut Latinum nomen. Intemperantia, ἀκρασίας. In septem vetustis codicibus scriptum erat ἀδικίας, iniustitia. Vulg. legit hîc quoque ἀκαθαρσίας. i. immunditia, vt infrà 27. Cæterū rapinæ & intemperātiæ nomine dapes intelligit ex alienis interuersis facultatibus ad luxum comparatas. 27 Assimiles estis, παρομοιάζετε. Addit aliquid significationi præpositio παρά, quam non putaui negligendā. Vulg. & Eras. Similes estis. Id Græci vno verbo exprimunt: Latini assimilare quidē dicūt, sed actiué. Dealbatis, κεκονιαμένοις. i. opere tectorio indutis: à κονία, quod calcem & tectorium opus declarat, vt explicat doctissimus Budæus. Immūditia, ἀκαθαρσίας. Vulg. & Eras. spurcitia: quod potius respondet τῇ ῥυπαρείᾳ.

28 Hypocrisi, ὑποκρίσεως. i. simulatione: sed Græcum vocabulum vsitatum retinere maluimus.

29 Οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι οἰκοδομεῖτε τοὺς τάφους τῶν προφητῶν, καὶ κοσμεῖτε τὰ μνημεῖα τῶν δικαίων·

30 Καὶ λέγετε, Εἰ ἤμεθα ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν πατέρων ἡμῶν, οὐκ ἂν ἤμεθα κοινωνοὶ αὐτῶν ἐν τῷ αἵματι τῶν προφητῶν.

31 Ὥστε μαρτυρεῖτε ἑαυτοῖς ὅτι υἱοί ἐστε τῶν φονευσάντων τοὺς προφήτας.

32 Καὶ ὑμεῖς πληρώσατε τὸ μέτρον τῶν πατέρων ὑμῶν.

33 Ὄφεις, γεννήματα ἐχιδνῶν, πῶς φύγητε ἀπὸ τῆς κρίσεως τῆς γεέννης;

34 Διὰ τοῦτο ἰδού, ἐγὼ ἀποστέλλω πρὸς ὑμᾶς προφήτας, καὶ σοφούς, καὶ γραμματεῖς. καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποκτενεῖτε καὶ σταυρώσετε, καὶ ἐξ αὐτῶν μαστιγώσετε ἐν ταῖς συναγωγαῖς ὑμῶν, καὶ διώξετε ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν.

35 Ὅπως ἔλθῃ ἐφ᾽ ὑμᾶς πᾶν αἷμα δίκαιον, ἐκχυνόμενον ἐπὶ τῆς γῆς ἀπὸ τοῦ αἵματος Ἄβελ τοῦ δικαίου ἕως τοῦ αἵματος Ζαχαρίου υἱοῦ Βαραχίου, ὃν ἐφονεύσατε μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ θυσιαστηρίου.

36 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἥξει ταῦτα πάντα ἐπὶ τὴν γενεὰν ταύτην.

37 Ἱερουσαλήμ, Ἱερουσαλήμ, ἡ ἀποκτείνουσα τοὺς προφήτας, καὶ λιθοβολοῦσα τοὺς ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτήν, ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυναγαγεῖν τὰ τέκνα σου, ὃν τρόπον ἐπισυνάγει ὄρνις τὰ νοσσία ἑαυτῆς ὑπὸ τὰς πτέρυγας, καὶ οὐκ ἠθελήσατε;

38 Ἰδού, ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος.

39 Λέγω γὰρ ὑμῖν, Οὐ μή με ἴδητε ἀπ᾽ ἄρτι ἕως ἂν εἴπητε, Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου.

29 Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quoniam ædificatis sepulchra Prophetarum, & ornatis monumenta iustorum:

30 Et dicitis, Si fuissemus temporibus patrum nostrorum, non fuissemus eorum socii in cæde Prophetarum.

31 Itaque testamini aduersus vosmetipsos, vos esse filios eorum qui Prophetas occiderũt.

32 Vos quoque complete mensuram patrum vestrorum.

33 Serpentes, progenies viperarum, quomodo effugere possitis iudicium gehennæ?

34 Propterea ecce, ego mitto ad vos Prophetas & Sapientes, & Scribas, & ex ipsis *nonnullos* trucidabitis & crucifigetis: & ex ipsis nonnullos flagellabitis in synagogis vestris, & persequemini ex vrbe in vrbem.

35 Vt veniat super vos omnis sanguis iustus, effusus super terram à sanguine Abel iusti vsque ad sanguinem Zachariæ *filii* Barachiæ, || quem occidistis inter templum & altare.

36 Amen dico vobis, venièt hæc omnia super nationem istam.

37 || Ierusalem, Ierusalem, quæ trucidas Prophetas, & lapidas eos qui ad te missi sunt, quoties volui congregare liberos tuos || quemadmodum gallina congregat pullos suos sub alas, & noluistis?

38 Ecce, relinquitur vobis domus vestra deserta.

39 Dico enim vobis, nequaquã me videbitis ab hoc tẽpore vsquedũ dicatis, Benedictus qui venit in nomine Domini.

29 Væ uobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia ædificatis sepulchra Prophetarum, & ornatis monumenta iustorum:

30 Et dicitis, Si fuissemus in diebus patrum nostrorum, non essemus socii eorum in sanguine Prophetarum.

31 Itaque testimonio estis uobismetipsis quia filii estis eorum qui Prophetas occiderunt.

32 Et uos implete mensuram patrum uestrorum.

33 Serpentes, genimina uiperarum, quomodo fugietis à iudicio gehennæ?

34 Ideo ecce, ego mitto ad uos Prophetas & Sapientes & Scribas: & ex illis occidetis & crucifigetis, & ex eis flagellabitis in synagogis uestris, & persequemini de ciuitate in ciuitatem.

35 Vt ueniat super uos omnis sanguis iustus, qui effusus est super terram à sanguine Abel iusti usque ad sanguinem Zachariæ filii Barachiæ, quem occidistis inter templum & altare. 2.Par.24.f.22.

36 Amen dico uobis, uenièt hæc omnia super generationem istam. Luc.13.g.34

37 Ierusalem, Ierusalem, quæ occidis Prophetas, & lapidas eos qui ad te missi sunt, quoties uolui congregare filios tuos, quẽadmodum gallina congregat pullos suos sub alas, & noluisti? 4.Esdr.1.c.30

38 Ecce, relinquetur uobis domus uestra deserta.

39 Dico enim uobis, Non me uidebitis amodo, donec dicatis, Benedictus qui uenit in nomine Domini.

30 In cæde, ἐν τῷ αἵματι. Ad verbum, in sanguine, quod fuisset, hoc quidem loco, obscurum. 32 Vos quoque complete, καὶ ὑμεῖς πληρώσατε. Hebræum prouerbium est, cuius hic est sensus, Pergite vos quoque imitari maiores vestros, vt tandem vestra improbitas ad summum gradum perueniat. 33 Quomodo, πῶς. In vno vetere codice scriptum erat πόθ, id est quo. 34 Ex ipsis nonnullos, ἐξ αὐτῶν. Subauditur τινάς: id est, Nonnullos: quod expressimus etiam in hoc membro. Vide infrà cap.27.a.9. 35 Vt veniat, ὅπως ἔλθῃ. Hebræũ dicendi genus, quod imitantur quodammodo Latini iurisconsulti, quum dicunt noxam caput sequi. Est autem hæc huius loci sententia, Vt rei & obnoxii sitis: vel, vt in vestrum caput redundet sanguis iustus. Sanguis iustus, αἷμα δίκαιον: id est, iustorũ & innocentum cædes. Occidistis, ἐφονεύσατε. In quodam exemplari legimus ἐφόνευσαν, occiderunt. Assentior autem iis qui hæc referunt ad ea quæ scripta sunt Paral.24.v.30. & Ioiadam binomium fuisse existimant. 37 Ad te, πρὸς αὐτήν. In vno codice scriptum erat πρός σε, eodem sensu. Volui, ἠθέλησα. De externo ministerio loquitur, & quatenus in genere fuit huic genti seruandæ promissus, dequa etiam fuit peculiariter, iam inde à promissione Abrahamo facta, solicitus. Gallina, ὄρνις. Hoc tamen vocabulũ generaliter auem declarat plerunque. Nam gallina propriè dicitur ἀλεκτορὶς, præsertim apud poetas.
39 Ab hoc tempore, ἀπ᾽ ἄρτι. Hebraismus מעתה Ex nunc. Vulgata ad verbum, Amodo. Vide infrà 26.c.29.

Κεφάλαιον κδʹ

Mar.13.a.1 luc.21.a.5, & 19.g.44

ΚΑΙ ἐξελθὼν ὁ Ιησοῦς ἐπορεύετο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ· καὶ προσῆλθον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπιδεῖξαι αὐτῷ τὰς οἰκοδομὰς τοῦ ἱεροῦ.

Ο δὲ Ιησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐ βλέπετε πάντα ταῦτα; ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀφεθῇ ὧδε λίθος ἐπὶ λίθον, ὃς οὐ μὴ καταλυθήσεται.

Καθημένου δὲ αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ὄρους τῶν ἐλαιῶν, προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ κατ' ἰδίαν, λέγοντες, Εἰπὲ ἡμῖν, πότε ταῦτα ἔσται; καὶ τί τὸ σημεῖον τῆς σῆς παρουσίας, καὶ τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος;

Ephes.5.b.6 coloss.2.c.28

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ιησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Βλέπετε μή τις ὑμᾶς πλανήσῃ.

Πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, λέγοντες, Εγώ εἰμι ὁ Χριστός· καὶ πολλοὺς πλανήσουσι.

Μελλήσετε δὲ ἀκούειν πολέμους, καὶ ἀκοὰς πολέμων. ὁρᾶτε μὴ θροεῖσθε. δεῖ γὰρ πάντα γενέσθαι, ἀλλ' οὔπω ἐστὶ τὸ τέλος.

Εγερθήσεται γὰρ ἔθνος ἐπὶ ἔθνος, καὶ βασιλεία ἐπὶ βασιλείαν· καὶ ἔσονται λιμοὶ καὶ λοιμοὶ, καὶ σεισμοὶ κατὰ τόπους.

Πάντα δὲ ταῦτα, ἀρχὴ ὠδίνων.

Suprà 10.b.17 luc.21.c.12 iohan.15.c.20, & 16.a.2

Τότε παραδώσουσιν ὑμᾶς εἰς θλίψιν, καὶ ἀποκτενοῦσιν ὑμᾶς· καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων τῶν ἐθνῶν διὰ τὸ ὄνομά μου.

Καὶ τότε σκανδαλισθήσονται πολλοί· καὶ ἀλλήλους παραδώσουσι, καὶ μισήσουσιν ἀλλήλους.

CAP. XXIIII.

1 ET ‖egressus Iesus ¨e templo,
abibat: & accesserunt disci-
puli eius, vt ostentarent ei ædi-
ficia templi.
2 ¨Iesus autem dixit eis, ¨Nón-
ne videtis hæc omnia? amen di
co vobis, non relinquetur hîc
lapis super lapidem, qui nō ¨dis-
soluatur.
3 Sedente autem eo in monte
Olearum, adierunt eum disci-
puli ¨priuatim, dicentes, Dic no
bis, quando hæc erunt? & quod
erit signum ¨aduentus tui, & con
summationis seculi?
4 Et respondens Iesus dixit eis,
‖Videte nequis vos ¨seducat.
5 Multi enim venient in nomi
ne meo, dicētes, Ego sum Chri
stus: multósque seducent.
6 Futurum est autem vt audia-
tis bella, & ¨rumores bellorum:
videte ne turbemini. oportet e-
nim ¨omnia *hæc* fieri, sed non-
dum ¨erit finis.
7 Insurget enim gens in gentē,
& regnum in regnum: & erunt
pestilētiæ, & fames, & terræmo
tus ¨singulis locis.
8 Hæc autem omnia principiū
sunt dolorum.
9 ‖Tunc tradent vos oppres-
sioni, & trucidabunt vos: &
odio eritis omnibus ¨ gentibus
propter nomen meum.
10 Et tunc offendentur multi: &
alius alium prodet, & ¨odio ha-
bebit ¨ alius alium.

CAP. XXIIII.

1 ET egressus Iesus de templo, ibat: & accesserunt discipuli eius ut ostenderent ei ædificationes templi.

2 Ipse autem respondēs dixit illis, Videtis hæc omnia? amen dico uobis, non relinquetur hîc lapis super lapidem, qui non destruatur.

3 Sedente autem eo super montē Oliueti, accesserunt ad eum discipuli secretò, dicentes, Dic nobis quando hæc erunt? & quod signum aduentus tui, & cōsummationis seculi?

4 Et respondens Iesus dixit eis, Videte ne quis uos seducat.

5 Multi enim uenient in nomine meo, dicentes, Ego sum Christus: & multos seducent.

6 Audituri enim estis prælia & opiniones præliorum: uidete ne turbemini: oportet enim hæc fieri, sed nondum est finis.

7 Consurget enim gens in gentem, & regnum in regnum: & erunt pestilentiæ, & fames, & terræmotus per loca.

8 Hæc autem omnia, initia sunt dolorum.

9 Tunc tradent uos in tribulationem, & occidēt uos: & eritis odio omnibus gentibus propter nomen meum.

10 Et tunc scādalizabūtur multi: & inuicē tradēt, & odio habebūt inuicem.

IN CAPVT XXIIII.

1 E tēplo, abibat, ἐπορεύετο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ. Quoddam exēplar legit, ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ, ἐπορεύετο: quæ lectio melius conuenit. itaque eam sum sequutus cum Vetere interprete. 2 Iesus autem dixit eis, ὁ δὲ Ιησοῦς εἶπεν αὐτοῖς. In duobus vetustis codicibus scriptum erat, ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς: id est, ipse verò respondens dixit eis. Eam lectionem sequitur Vetus interpres: quem hoc loco immeritò flagellat Erasmus, quum idem ipse suprà annotarit verbum Respondendi ab Hebræis sæpe impropriè accipi, & habitum inter eos sermonem constet antequā hæc diceret Iesus. Nónne, οὐ. Hanc particulam non legit Vetus interpres, & deesse comperimus in quinque vetustis codicibus. Dissoluatur, καταλυθήσεται. In ædificio coniuncti lapides & coagmentati, dicuntur dissolui quum diruuntur. Sic loquitur Cicero de Senect. Opus ipsa suum eadem quæ coagmentauit natura dissoluit. Vulgata & Erasmus interpretantur, Destruatur. 3 Priuatim, κατ' ἰδίαν. Vulgata & Erasmus, Secretò: id est ἀπορρήτως. Aduentus, παρουσίας. à παρεῖναι, id est Adesse, pro Aduenire, sicut etiam infrà accipitur vers. 27. Nam propriè non aduentum, sed præsentiam declarat. Cæterùm in quibusdam vetustis exemplaribus hæc omnia sine interrogatione leguntur. 4 Seducat, πλανήσῃ. Hîc πλανᾶν accipitur forma coniugationis Hebrææ Hiphil: nā propriè neutrū est, ideo verti oportuit perinde acsi scriptum esset ἀπατήσῃ. Homer. Ilia. β, - οἵ με μέγα πλάζουσι. i. ἀπατῶσι. 6 Rumores, ἀκοάς. Vulg. Opiniones: id est δόξας. Nos suprà 4.d.24, ἀκοὴν, Famam conuertimus. Sed quia plurali numero vtendum erat, synonymum quæsiuimus. Omnia, πάντα. In quodam exemplari additur ταῦτα, hæc. quod expressimus. Est, ἐστί. Annotat Eras. sese alicubi legisse ἔσται, Erit: quam lectionem maximè probo. Est autem hæc sententia, ne illis quidē peractis finem fore malorū. 7 Singulis locis, κατὰ τόπους. i. passim. Nā κατὰ hoc loco distributiuum est. Vulg. Per loca, præpositione non satis expressa. Eras. Variis locis. 9 Gentibus, ἐθνῶν. In vno codice non additur hoc vocabulum, quo etiā sublato videtur plenior esse sententia. 10 Prodet, παραδώσουσι. Vulg. & Erasm. ad verbum, Tradēt. Sed τὸ παραδιδόναι existimo positum ἀντὶ τοῦ προδιδόναι, sicut etiā infrà ca.26.b.16. Sic etiā Hebræis נתן nō modò tradere, sed etiā prodere significat, vt Ier. 38.c.19. Odio habebūt, μισήσουσι. Hoc quoq; cōmodius Græci vno vocabulo exprimūt quā Latini. Alius aliū, ἀλλήλους. Hoc Græci vno vocabulo exprimūt. Erasmus addit, Inuicē: quod abūdat & magis respondet τῷ ἐναλλάξ.

11 Multipl.

Καὶ πολλοὶ ψευδοπροφῆται ἐγερθήσονται, καὶ πλανήσουσι πολλούς.

Καὶ διὰ τὸ πληθυνθῆναι τὴν ἀνομίαν, ψυγήσεται ἡ ἀγάπη τῶν πολλῶν.

Ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται.

Καὶ κηρυχθήσεται τοῦτο τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας ἐν ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ εἰς μαρτύριον πᾶσι τοῖς ἔθνεσι· καὶ τότε ἥξει τὸ τέλος.

Ὅταν οὖν ἴδητε τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως τὸ ῥηθὲν διὰ Δανιὴλ τοῦ προφήτου, ἑστὼς ἐν τόπῳ ἁγίῳ· (ὁ ἀναγινώσκων νοείτω)

Τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν ἐπὶ τὰ ὄρη·

Ὁ ἐπὶ τοῦ δώματος, μὴ καταβαινέτω ἆραί τι ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ·

Καὶ ὁ ἐν τῷ ἀγρῷ, μὴ ἐπιστρεψάτω ὀπίσω ἆραι τὰ ἱμάτια αὐτοῦ.

Οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις, καὶ ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις.

Προσεύχεσθε δὲ ἵνα μὴ γένηται ἡ φυγὴ ὑμῶν χειμῶνος, μηδὲ ἐν σαββάτῳ.

Ἔσται γὰρ τότε θλίψις μεγάλη, οἵα οὐ γέγονεν ἀπ' ἀρχῆς κόσμου ἕως τοῦ νῦν, οὐδ' οὐ μὴ γένηται.

11 Et multi pseudoprophetæ surgent, ac seducent multos.

12 Et quoniam " multiplicata erit iniquitas, refrigescet charitas multorum.

13 Sed " qui sustinuerit ad finem vsque, is seruabitur.

14 Et prædicabitur istud Euangelium regni " in vniuersa terra vt sit testimonio omnibus gentibus: & tunc veniet " finis.

15 ‖Quum ergo videritis " abominationem illam vastatricē quæ dicta est ‖ à Daniele Propheta, positam in loco sancto: (qui legit, " animaduertat)

16 Tunc qui in Iudæa *fuerint*, fugiant in montes:

17 Qui " supra domum, non descendat " vt sumat quicquam è domo sua:

18 Et qui in agro, non reuertatur " retrò vt sumat " vestimenta sua.

19 Væ autem vterum ferentibus & lactantibus per illos dies.

20 Orate verò ne fiat fuga vestra hyeme, ‖ neque " sabbatho:

21 Erit enim tūc oppressio magna, qualis non fuit à principio mundi ad hoc vsque tempus, " neque erit.

11 *Et multi pseudoprophetæ surgent, & seducent multos.*

12 *Et quoniam abundabit iniquitas, refrigescet charitas multorum.*

13 *Qui autem perseuerauerit usque in finem, hic saluus erit.*

14 *Et prædicabitur hoc Euangelium regni in uniuerso orbe, in testimonium omnibus gentibus: & tunc ueniet consummatio.*

15 *Quum ergo uideritis abominationem desolationis, quæ dicta est à Daniele Propheta, stantem in loco sancto: (qui legit, intelligat)* Mar.13.b.14 Luc.21.d.20 Dan.12.d.11

16 *Tunc qui in Iudæa sunt, fugiant ad montes:*

17 *Et qui in tecto, non descendat tollere aliquid de domo sua.*

18 *Et qui in agro, non reuertatur tollere tunicam suam.*

19 *Væ autem prægnantibus & nutrientibus in illis diebus.*

20 *Orate autem ut non fiat fuga uestra in hyeme, uel sabbatho.* Act.1.b.12

21 *Erit enim tunc tribulatio magna, qualis non fuit ab initio mundi usque modò, neque fiet.*

12 Multiplicata erit, πληθυνθῆναι. Vulgata & Erasmus, Abundabit, περισσεύσει.

13 Qui sustinuerit, ὁ ὑπομείνας. Vulgata & Erasmus, Qui perseuerauerit: id est ὁ διακαρτερήσας.

14 In vniuersa terra, ἐν ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ. Ad verbum, In vniuersa habitabili. Vulgata, In vniuerso orbe: id est, ἐν ὅλῳ τῷ κύκλῳ τῆς γῆς. Vocat autem Euangelium regni, felicem de regno cælorum nuntiationem. Finis, τὸ τέλος. Vulgata & Erasmus, Consummatio: id est συντέλεια.

15 Abominationem illam vastatricem, βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως. Ad verbum, Abominationem desolationis: qui Hebraismus est obscurior. Sic etiā infrà Apocalypseωs cap.17.a.1, legimus, κρίμα τῆς πόρνης: id est, Damnationem meretricis illius, pro Damnandam illam meretricem. Est autem locus hic petitus ex Dan.12.v.11, vbi Hebraicè legimus השקץ שומם quod etiam interpretari possumus, Abominationem stupendam. Sic autem designat Propheta profanationem templi, collocatis ibi idolis, & multis patratis quæ per Legem non licebant: vnde etiam mox sequutum est & templi & vrbis & gentis excidium, vt ex historiis apparet. Animaduertat, νοείτω: vel, secum consideret. Vulgata & Erasmus, Intelligat: quæ interpretatio non satis videtur conuenire huic loco, quamuis interdum pro συνιέναι vsurpetur, vt suprà cap.15.b.17, & 16.b.11. In Marco autem, 8.b.17, alterum ab altero apertè videtur distingui.

17 Supra domum, ἐπὶ τοῦ δώματος: id est, In superiore ædium parte. Vulgata & Erasmus, In tecto. Vide suprà 10.c.27. Vt sumat quicquam è domo sua, ἆραί τι ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ. In vetustis exemplaribus legitur, ἆραι τὰ ἐκ τῆς οἰκίας, (quo modo etiam legit Theophylactus & Valla) id est, ad tollenda ea quæ sunt è domo sua: nempe res suas quas domi habet.

18 Retrò, ὀπίσω. Vel, rursus: sicut dixit Virgilius, Rursus & incipiant in corpora velle reuerti. Vestimenta, τὰ ἱμάτια. Vestimentum hoc loco generaliter accipitur, cuius latè patet significatio, vt testantur iurisconsulti. Cæterùm in quatuor vetustis exemplaribus legitur in singulari τὸ ἱμάτιον: id est pallium, nimirum quod fugienti in primis necessarium est aduersus aeris iniuriam. Idem ergo de cæteris eiusmodi rebus statuendum: & significatur summa trepidatio & necessitas fugæ.

20 Sabbatho, ἐν σαββάτῳ. In quatuor codicibus legimus σαββάτου secundo casu, sicut paulo antè, χειμῶνος.

21 Neque erit, οὐδ' οὐ μὴ γένηται. Triplex negatio est adhibita (vt annotat Erasmus) emphaseωs causa, quū Latinis contrà vel duplex negatio affirmet. Censet autem idem in annotationibus, verti posse, Neque fiat: vt sit abominantis. Atqui si hoc recipiamus, potius scribendum fuerit, οὐ μὴ γένοιτο: ex infinitis autem exemplis apparet Coniunctiui præsens in hac constructione pro futuro Indicatiui vsurpari ab hoc Euangelista.

Καὶ εἰ μὴ ἐκολοβώθησαν αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι, οὐκ ἂν ἐσώθη πᾶσα σάρξ· διὰ δὲ τοὺς ἐκλεκτοὺς κολοβωθήσονται αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι.

22 Et nisi contracti fuissent dies illi, periret "omnis caro: sed propter electos contrahentur dies illi.

22 *Et nisi breuiati fuisset dies illi, non fieret salua omnis caro: sed propter electos breuiabuntur dies illi.*

Mar.13.e.21
luc.17.e.23

Τότε ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ, Ἰδοὺ, ὧδε ὁ Χριστὸς, ἢ ὧδε· μὴ πιστεύσητε.

23 Tunc siquis vobis dixerit, ‖Ecce, hîc Christus, " aut hîc: ne credite.

23 *Tunc siquis uobis dixerit, Ecce, hîc est Christus, aut illic: nolite credere.*

Ἐγερθήσονται γὰρ ψευδόχριστοι καὶ ψευδοπροφῆται, καὶ δώσουσι σημεῖα μεγάλα καὶ τέρατα· ὥστε πλανῆσαι, εἰ δυνατὸν, καὶ τοὺς ἐκλεκτούς.

24 "Surgent enim pseudochristi & pseudoprophetæ", & edent signa magna & miracula: ita vt "seducant (si fieri possit) etiam electos.

24 *Surgent enim pseudochristi & pseudoprophetæ, & dabunt signa magna & prodigia: ita ut in errorem inducantur (si fieri potest) etiam electi.*

Ἰδοὺ, προείρηκα ὑμῖν.

25 Ecce, prædixi vobis.

25 *Ecce, prædixi uobis.*

Ἐὰν οὖν εἴπωσιν ὑμῖν, Ἰδοὺ, ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐστὶ, μὴ ἐξέλθητε· ἰδοὺ ἐν τοῖς ταμείοις, μὴ πιστεύσητε.

26 Itaque si dixerint vobis, Ecce, in deserto est: ne egredimini. Ecce, in conclauibus: ne credite.

26 *Si ergo dixerint uobis, Ecce, in deserto est: nolite exire. Ecce, in penetralibus: nolite credere.*

Ὥσπερ γὰρ ἡ ἀστραπὴ ἐξέρχεται ἀπὸ ἀνατολῶν, καὶ φαίνεται ἕως δυσμῶν, οὕτως ἔσται καὶ ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

27 Sicut enim fulgur exit ab Oriente, & apparet vsque in Occidentem: ita etiam erit aduentus Filii hominis.

27 *Sicut enim fulgur exit ab Oriente, & paret usque in Occidentem: ita erit & aduentus Filii hominis.*

Luc.17.g.37

Ὅπου γὰρ ἐὰν ᾖ τὸ πτῶμα, ἐκεῖ συναχθήσονται οἱ ἀετοί.

28 ‖Vbicunque enim fuerit "cadauer, illuc cōgregabūtur "aquilæ.

28 *Vbicunque fuerit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ.*

Mar.13.e.24
luc.21.e.25
esa.13.b.10
ezech.32.b.7
ioel.2.g.31, & 3.c.15

Εὐθέως δὲ μετὰ τὴν θλῖψιν τῶν ἡμερῶν ἐκείνων ὁ ἥλιος σκοτισθήσεται, καὶ ἡ σελήνη οὐ δώσει τὸ φέγγος αὐτῆς, καὶ οἱ ἀστέρες πεσοῦνται ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται.

29 ‖Statim autem post oppressionē dierum illorum sol obscurabitur, nec dabit luna splendorem suum, & stellæ cadent è cælo, & "potestates cælorum "concutientur.

29 *Statim autē post tribulationem dierum illorum, sol obscurabitur, & luna non dabit lumen suum, & stellæ cadent de cælo, & uirtutes cælorum commouebuntur.*

Καὶ τότε φανήσεται τὸ σημεῖον τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ οὐρανῷ. καὶ τότε

30 Tunc apparebit signum Filii hominis " in cælo: & tunc

30 *Et tunc parebit signum Filii hominis in cælo:*

22 Omnis caro periret, οὐκ ἂν ἐσώθη πᾶσα σάρξ: id est, tota gens funditus interiret. Duplex Hebraismus, Non seruaretur, pro, periret: (nam in his loquutionibus negans particula non cohæret cum signo vniuersali OMNIS, sed cum verbo, vt liquet ex Eph.4.v.29.) & Caro pro homine: ex quibus illū mutauimus vt obscuriorem, hunc vt satis vsitatum retinuimus.

23 Aut hîc, ἢ ὧδε. In quodam codice legitur ἢ ἐκεῖ, aut illic: idque melius.

24 Surgent, ἐγερθήσονται: id est exorientur, vt suprà 11.v.11. Et edent signa, καὶ δώσουσι σημεῖα. Vulgata & Erasmus ad verbum, Et dabunt signa. Idem autem valet διδόναι quod ἀποδεικνύειν: id est, palam aliquid designare insigne, quod omnibus spectandum proponatur. Sic enim vsurpant Hebræi verbum נתן interdum, vt Nehem.9.b.10.

Seducant, πλανῆσαι. In quodam exemplari scriptum erat πλανηθῶσι: id est vt seducantur, vel (vt conuertit Vetus interpres) In errorem inducantur.

28 Cadauer, τὸ πτῶμα. Vulgata, Corpus: id est τὸ σῶμα. qua occasione arrepta nonnulli Ecclesiam quam falsò vocant, pro Christo ipso substituunt: quod quidem facilè refelli potest etiamsi legamus τὸ σῶμα. Sed certè omnes codices quos mihi videre contigit, scriptum habebant τὸ πτῶμα. Ita etiam habet Theophylactus Romanus, & Theodoritus περὶ προνοίας λόγῳ ε. Sed γὰρ non legit, nec Vetus etiam interpres.

Aquilæ, οἱ ἀετοί. Vulgata, Et aquilæ: redundante copulatiua.

29 Potestates cælorum, αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν. Aut (vt alii vertunt) virtutes: modò intelligas non ἀρετὰς, sed δυνάμεις scriptum esse. Cæterùm existimo ex Hebræorum idiotismo Potestates cælorum pro ipsis cælis potentibus dici. Nolui tamen temere quicquā immutare. Cōcutientur, σαλευθήσονται: vel, vacillabunt, instar fluctuantis nauis in mari. Vulgata & Erasmus, Commouebuntur: quod non tantam habet emphasin: respondet enim τῷ συγκινεῖσθαι.

30 Signum, τὸ σημεῖον. Qui hoc referunt ad crucis figuram, mihi quidem videntur sine ratione loqui. Describitur enim mox quod sit futurum hoc signum, summa gloria videlicet, & maiestas, quæ testabitur Christum illum dominum cæli & terræ (qui, quo tempore hæc dicebat, inter vulgares homines censebatur, ac nunc quoque in suis membris contemnitur) aduentare, vt orbem terrarum iudicet. In cælo, ἐν τῷ οὐρανῷ. In vno codice legimus, τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, qui est in cælis.

κόψονται πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς, καὶ
ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον
ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ μετὰ δυνά-
μεως καὶ δόξης πολλῆς.

31 Καὶ ἀποστελεῖ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ μετὰ
σάλπιγγος φωνῆς μεγάλης· καὶ ἐπισυνά-
ξουσι τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοῦ ἐκ τῶν τεσ-
σάρων ἀνέμων, ἀπ' ἄκρων οὐρανῶν ἕως
ἄκρων αὐτῶν.

32 Ἀπὸ δὲ τῆς συκῆς μάθετε τὴν παρα-
βολήν· ὅταν ἤδη ὁ κλάδος αὐτῆς γένηται
ἁπαλὸς, καὶ τὰ φύλλα ἐκφύῃ, γινώσκε-
τε ὅτι ἐγγὺς τὸ θέρος·

33 Οὕτω καὶ ὑμεῖς, ὅταν ἴδητε πάντα ταῦ-
τα, γινώσκετε ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἐπὶ θύραις.

34 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ
γενεὰ αὕτη ἕως ἂν πάντα ταῦτα γένηται.

35 Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται· οἱ
δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι.

36 Περὶ δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης καὶ τῆς
ὥρας οὐδεὶς οἶδεν, οὐδὲ οἱ ἄγγελοι τῶν
οὐρανῶν, εἰ μὴ ὁ πατήρ μου μόνος.

37 Ὥσπερ δὲ αἱ ἡμέραι τοῦ Νῶε, οὕτως
ἔσται καὶ ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

38 Ὥσπερ γὰρ ἦσαν ἐν ταῖς ἡμέραις
ταῖς πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ τρώγον-
τες καὶ πίνοντες, γαμοῦντες καὶ ἐκ-
γαμίζοντες, ἄχρι ἧς ἡμέρας εἰσῆλθε

"omnes tribus terræ" plangent,
‖& videbunt Filium hominis
veniētem "in nubibus cæli cum
potentia & gloria multa.

31 ‖Is verò mittet Angelos suos
cum tubæ "voce magna, & co-
gent electos eius à quatuor ven
tis, " à cælorum extremo ad
eorum extremum.

32 A" ficu autem discite" para-
bolam: quum iam ramus eius
"tener fit, & folia" germinat, no
stis propè esse æstatem.

33 Ita & vos, quum videritis
hæc omnia, scitote illum propè
esse & ad fores.

34 "Amen dico vobis, nequa-
quam præterierit " ætas hæc
vsquedū omnia ista facta sint.

35 ‖Cælum & terra præteribūt:
sermones autem mei nequa-
quam præteribunt.

36 De die autem illo "& hora
nemo scit, ne Angeli quidem
cælorū, " sed Pater meus solus.

37 Sicut autem *erant* dies Noe,
ita erit & aduentus Filii ho-
minis.

38 ‖Sicut enim diebus *qui præ-
cesserunt* diluuium " edebant &
bibebant, vxores ducebant &
nuptum dabant, ad eum vs-
que diem quo ingressus est

*& tunc plangent omnes
tribus terræ, & uidebūt* Apoc.1.b.7
Filium hominis uenien- dan.7.b.13
tem in nubibus cæli cum zach.12.d.10
*uirtute multa & maie-
state.*

31 *Et mittet Angelos suos* 1.Cor.15.g.52
cum tuba & uoce magna, 1.thess.4.d.16
*& congregabunt electos
eius à quatuor uentis, à
summis cælorum usque
ad terminos eorum.*

32 *Ab arbore autem fici
discite parabolam: quum
iam ramus eius tener fue-
rit, & folia nata, scitis
quia propè est æstas:*

33 *Ita & uos, quum uide-
ritis hæc omnia, scitote
quia propè est in ianuis.*

34 *Amen dico uobis quia
non præteribit genera-
tio hæc donec omnia hæc
fiant.*

35 *Cælum & terra trans-
ibunt: uerba autem mea
non præteribunt.* Mar.13.d.32

36 *De die autem illa & ho-
ra nemo sci, neque An-
geli cælorum, nisi solus
Pater.*

37 *Sicut autem in diebus
Noe, ita erit & aduentus
Filii hominis.*

38 *Sicut enim erant in die-
bus ante diluuiū comeden-* Luc.17.f.28
tes & bibētes, nubētes & gen.7.b.5
nuptui tradētes, usq; ad 1.pet.3.d.20
eum diem quo intrauit

Omnes tribus, πᾶσαι αἱ φυλαί, id est, omnes gentes, seu populi. Alludit enim vel ad dispersionem quæ refertur Gen.10 & 11, vel ad Israeliticæ gentis distributionem. Plangent, κόψονται. Ouidius, Plangere nuda meis conabar pectora palmis. Inde factum vt pro lugere accipiatur absoluta significatione.

In nubibus, ἐπὶ τῶν νεφελῶν: vel, supra nubes, id est nubibus insidentem: quo modo etiam sublatus est in cælum, & pulcherrimè describitur à Dauide Psalmo 104. Est autem totus hic locus translatus ex Danielis 7, & Zachariæ 12.

31 Voce, φωνῆς. In quatuor codicibus vetustis scriptum erat μετὰ σάλπιγγος καὶ φωνῆς πολλῆς, cum tuba & voce magna: quo modo conuertit Vetus interpres. A cælorum extremo ad eorum extremum, ἀπ' ἄκρων οὐρανῶν ἕως ἄκρων αὐτῶν: id est, ab vno extremo ad alterum. siue, à toto terrarum orbe qui cælo tegitur. Vulg. & Erasmus obscurè, A summis cælorum vsque ad terminos eorum. quam interpretationem meritò Valla reprehendit. Hoc dicendi genus etiam reperies Deut.4.e.32. & 28.g.64.

32 Ficum, συκῆς. Vulgata, arbore fici: quo modo etiam suprà 21.b.19. quia ficus Latinis est anceps. Sed hanc ambiguitatem tollunt ea quæ sequuntur. Parabolam, παραβολήν. Erasmus, Similitudinem: nequis (ait) somniet ficū parabolas dicere. Sed hæc certè amphibolia nimiū est absurda. Tener, ἁπαλός: vel potius læuis. Hoc enim refero ad corticē & librū, cuius læuor indicat succum illum vitalem è radice ad librum euasisse: quod vernaculo sermone dicimus, *quand la seue est montee*. Erasmus ad gemmam refert, eodem manente sensu. Germinat, ἐκφύῃ: vel, edit. Accipitur autem illud etiam transitiuè: quum apud Plinium lib.7.cap.6, dicatur fœtus capillum germinare: metaphora ab arboribus sumpta. Vulgata, Nata. Erasmus, Enata. id est ἐκφύεται: vel, ἐκφύηται. Ego verò malo actiuè accipere.

34 Amen, ἀμήν. In quibusdam exemplaribus additur δὲ, autem. Ætas, γενεά. Vulgata ad verbum, generatio. Sed γενεὰ (vt obseruat Erasmus) pro eo hîc vsurpatur quod Latini ætatem aut seculum vocant: velut quum dicitur Nestor τρεῖς γενεάς, tres ætates vixisse. Vide suprà 11.b.16.

36 Et hora, καὶ τῆς ὥρας. In vno codice scriptum erat, ἢ τῆς ὥρας, vel hora. Sed, εἰ μή. Vulg. & Eras. ad verbum, Nisi. Vide suprà 12,v.4.

38 Edebant, τρώγοντες: id est ἐσθίοντες, quum illud propriè de brutis dici velint grammatici: vt etiam videatur magna esse huius verbi emphasis, quo significatur homines brutorum instar fore ventri deditos. Nam alioqui edere & bibere, per se non est vitium.

Νῶε εἰς τὴν κιβωτόν·

39 Καὶ οὐκ ἔγνωσαν ἕως ἦλθεν ὁ κατακλυσμός, καὶ ἦρεν ἅπαντας· οὕτως ἔσται καὶ ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

Luc.17.g.35 1.thess.4.d.17

40 Τότε δύο ἔσονται ἐν τῷ ἀγρῷ· ὁ εἷς παραλαμβάνεται, καὶ ὁ εἷς ἀφίεται.

41 Δύο ἀλήθουσαι ἐν τῷ μύλωνι· μία παραλαμβάνεται, καὶ μία ἀφίεται.

Mar.13.d.35

42 Γρηγορεῖτε οὖν, ὅτι οὐκ οἴδατε ποίᾳ ὥρᾳ ὁ κύριος ὑμῶν ἔρχεται.

Luc 12.e.19 2.thess.5.a.2 apoc.16.c.18

43 Ἐκεῖνο δὲ γινώσκετε, ὅτι εἰ ᾔδει ὁ οἰκοδεσπότης ποίᾳ φυλακῇ ὁ κλέπτης ἔρχεται, ἐγρηγόρησεν ἄν, καὶ οὐκ ἂν εἴασε διορυγῆναι τὴν οἰκίαν αὐτοῦ.

44 Διὰ τοῦτο καὶ ὑμεῖς γίνεσθε ἕτοιμοι· ὅτι ᾗ ὥρᾳ οὐ δοκεῖτε, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται.

Luc.12.e.42

45 Τίς ἄρα ἐστὶν ὁ πιστὸς δοῦλος καὶ φρόνιμος, ὃν κατέστησεν ὁ κύριος αὐτοῦ ἐπὶ τῆς θεραπείας αὐτοῦ, τοῦ διδόναι αὐτοῖς τὴν τροφὴν ἐν καιρῷ;

46 Μακάριος ὁ δοῦλος ἐκεῖνος, ὃν ἐλθὼν ὁ κύριος αὐτοῦ εὑρήσει ποιοῦντα οὕτως.

47 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι ἐπὶ πᾶσι τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτοῦ καταστήσει αὐτόν.

48 Ἐὰν δὲ εἴπῃ ὁ κακὸς δοῦλος ἐκεῖνος ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, Χρονίζει ὁ κύριός μου ἐλθεῖν·

49 Καὶ ἄρξηται τύπτειν τοὺς συνδούλους, ἐσθίειν δὲ καὶ πίνειν μετὰ τῶν μεθυόντων·

50 Ἥξει ὁ κύριος τοῦ δούλου ἐκείνου ἐν ἡμέρᾳ ᾗ οὐ προσδοκᾷ, καὶ ἐν ὥρᾳ ᾗ οὐ γινώσκει.

Noe in arcam:

39 Nec cognouerunt diluuium vſque dum veniſſet, & ſuſtuliſſet omnes: ita erit & aduentus Filii hominis.

40 ‖Tunc duo erunt in agro: vnus ˇaccipietur, & alter relinquetur.

41 Duæ molentes in ˇpiſtrino: vna accipietur, & altera ˇrelinquetur.

42 ‖Vigilate ergo. neſcitis enim qua hora Dominus veſter venturus ſit.

43 ‖Illud autem ſcitote, ſi ſciret paterfamiliâs ˇ qua vigilia fur venturus ſit, vigilaret, nec ſineret perfodi domum ſuam.

44 Propterea & vos eſtote parati: quia qua hora ˇnon putatis, Filius hominis venturus eſt.

45 ˇ‖Quis igitur eſt fidelis ſeruus & prudens, quem conſtituit dominus ſuper ˇ famulitiũ ſuum, vt det illis alimentum in tempore?

46 Beatus ſeruus ille, quem, quũ venerit dominus eius, inuenerit ita facientem.

47 Amen dico vobis, omnibus bonis ſuis præficiet eum.

48 Quòd ſi dixerit ſeruus ille malus in corde ſuo, ˇTardat dominus meus aduentum:

49 Cœperítque verberare ˇconſeruos, ˇquinetiam edere & bibere cum ebriis:

50 Veniet dominus ſerui illius die quo non expectat, & hora qua non nouit.

Noe in arcam:

39 *Et non cognouerunt donec uenit diluuium, & tulit omnes: ita erit & aduentus Filii hominis.*

40 *Tunc duo erũt in agro: unus aſſumetur, & unus relinquetur.*

41 *Duæ molentes in mola: una aſſumetur, & una relinquetur.*

42 *Vigilate ergo: quia neſcitis qua hora dominus ueſter uenturus ſit.*

43 *Illud autem ſcitote, quoniam ſi ſciret paterfamiliâs qua hora fur uenturus eſſet, uigilaret utique, & non ſineret perfodi domum ſuam.*

44 *Ideo & uos eſtote parati: quia qua neſcitis hora, Filius hominis uenturus eſt.*

45 *Quis putas eſt fidelis ſeruus & prudens, quẽ conſtituit dominus ſuus ſuper familiam ſuam, ut det illis cibum in tempore?*

46 *Beatus ille ſeruus, quẽ, quum uenerit dominus eius, inuenerit ſic facientem.*

47 *Amen dico uobis quoniam ſuper omnia bona ſua conſtituet eum.*

48 *Si autem dixerit malus ſeruus ille in corde ſuo, Moram facit dominus meus uenire:*

49 *Et cœperit percutere cõſeruos ſuos, mãducet autem & bibat cũ ebrioſis:*

50 *Veniet dominus ſerui illius in die qua non ſperat, & hora qua ignorat.*

40 Accipietur, παραλαμβάνεται. Præſentia pro futuris, vt apparet ex Luca, 17.g.34.

41 Piſtrino, μύλωνι. In tribus codicibus legitur μύλῳ, eodem ſenſu. Vulgata & Eraſmus, Mola: id eſt μύλη. Conſueuiſſe verò mulieres tum apud Græcos, tum apud barbaros, molere & coquere, apertè conſtat ex Plutarcho, qui in libro problematum Romanorũ quærit cur id apud Romanos fieri non ſoleret. Relinquetur, ἀφίεται: id eſt ἀφεθήσεται. Quidam codex addit δύο ἐπὶ κλίνης μιᾶς· εἷς παραλαμβάνεται, καὶ εἷς ἀφίεται, Duo *erunt* in lecto vno: vnus accipietur. & alter relinquetur.

43 Qua vigilia, ποίᾳ φυλακῇ. Ad verbum, Qua cuſtodia. Vide ſuprà 14.c.25. Vulgata & Eraſmus, Qua hora, ποίᾳ ὥρᾳ.

44 Non putatis, οὐ δοκεῖτε. Vulgata, Neſcitis, οὐκ οἴδατε. Vide ſuprà 3.b.9.

45 Quis igitur, τίς ἄρα. Vulgata, Quis putas. Eraſmus, Quiſnam. Ego verò exiſtimo particulã ἄρα ita adhiberi in huiuſmodi interrogatione vt ſuperioris ſermonis naſcentem concluſionem declaret, vt infrà 19.a.1: alioquin non video quomodo hæc cohæreant. Famulitium, θεραπείας. In quodam codice legitur οἰκετίας, eodem ſenſu. Vulgata, Familiam: nimium generali nomine.

48 Tardat aduentum, χρονίζει ἐλθεῖν. Vulgata, Moram facit venire. Eraſmus, Cunctatur venire.

49 Conſeruos, συνδούλους. Quatuor codices addunt αὐτοῦ ſuos, vt vertit Vetus interpres. Quinetiam edere, ἐσθίειν δέ. Sic puto vertendam hanc particulam hoc loco: ponitur enim pro τε. in quo dicendi genere diſertiores Græci dixiſſent, καὶ ἐσθίειν δέ. Eraſmus in annotationibus legit ἐσθίειν τε. In quatuor autem exemplaribus & Theophylacto ſcriptum eſt, ἐσθίῃ δὲ καὶ πίνῃ, edat autem & bibat: quod legit Vetus interpres.

Καὶ διχοτομήσει αὐτὸν, καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ μετὰ τῶν ὑποκριτῶν θήσει· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

51 Et ¨ separabit eũ, ¨ ac partem ei assignabit cum hypocritis: ||illic erit fletus & stridor dentium.

51 Et diuidet eũ, partẽmq; eius ponet cum hypocritis: illic erit fletus & stridor dentium. Suprà 13.f.42 infrà 25.c.33

Κεφάλαιον κε.

CAP. XXV.

Τότε ὁμοιωθήσεται ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν δέκα παρθένοις, αἵτινες λαβοῦσαι τὰς λαμπάδας αὐτῶν ἐξῆλθον εἰς ἀπάντησιν τοῦ νυμφίου.

Πέντε δὲ ἦσαν ἐξ αὐτῶν φρόνιμοι, καὶ αἱ πέντε, μωραί.

Αἵτινες μωραὶ, λαβοῦσαι τὰς λαμπάδας ἑαυτῶν, οὐκ ἔλαβον μεθ᾽ ἑαυτῶν ἔλαιον·

Αἱ δὲ φρόνιμοι ἔλαβον ἔλαιον ἐν τοῖς ἀγγείοις αὐτῶν μετὰ τῶν λαμπάδων αὐτῶν.

Χρονίζοντος δὲ τοῦ νυμφίου, ἐνύσταξαν πᾶσαι, καὶ ἐκάθευδον.

Μέσης δὲ νυκτὸς κραυγὴ γέγονεν, Ἰδοὺ, ὁ νυμφίος ἔρχεται, ἐξέρχεσθε εἰς ἀπάντησιν αὐτοῦ.

Τότε ἠγέρθησαν πᾶσαι αἱ παρθένοι ἐκεῖναι, καὶ ἐκόσμησαν τὰς λαμπάδας αὐτῶν.

Αἱ δὲ μωραὶ ταῖς φρονίμοις εἶπον, Δότε ἡμῖν ἐκ τοῦ ἐλαίου ὑμῶν· ὅτι αἱ λαμπάδες ἡμῶν σβέννυνται.

Ἀπεκρίθησαν δὲ αἱ φρόνιμοι, λέγουσαι, Μήποτε οὐκ ἀρκέσῃ ἡμῖν καὶ ὑμῖν· πορεύεσθε δὲ μᾶλλον πρὸς τοὺς πωλοῦντας, καὶ ἀγοράσατε ἑαυταῖς.

Ἀπερχομένων δὲ αὐτῶν ἀγοράσαι, ἦλθεν ὁ νυμφίος· καὶ αἱ ἕτοιμοι εἰσῆλθον

1 TVnc erit simile regnum cælorum decem virginibus, quæ sumptis lampadibus suis exierunt in occursum ¨ sponsi.

2 Quinque autem ex eis erant prudentes, & quinque, fatuæ.

3 Quæ erant fatuæ, acceptis lampadibus suis, non ceperãt oleum secum:

4 Prudentes verò ceperant oleum in vasis suis vnà cũ suis lampadibus.

5 Tardante verò sponso, ¨ nictarunt omnes, ac dormierũt.

6 Media autem nocte clamor ortus est *dicentium*, Ecce, sponsus venit, exite in occursum eius.

7 Tunc surrexerunt omnes illæ virgines, & ¨ præpararunt lampades suas.

8 Fatuæ autem prudentibus dixerunt, Date nobis ex oleo vestro: quia lampades nostræ extinguuntur.

9 Responderunt verò prudẽtes illæ, dicentes, ¨ *Nequaquam*, ne non sufficiat nobis & vobis: ite verò potius ad eos qui vẽdũt, & ipsæ vobis emite.

10 Quum autem irent emptum, venit sponsus: & quæ paratæ erant, introierunt cum

1 TVnc simile erit regnum cælorum decem virginibus, quæ accipientes lampades suas exierunt obuiam sponso & sponsæ.

2 Quinque autem ex eis erant fatuæ, & quinque, prudentes.

3 Sed quinque fatuæ acceptis lampadibus, nõ sumpserunt oleum secũ.

4 Prudentes uerò acceperunt oleum in uasis suis cum lampadibus.

5 Moram autem faciente sponso, dormitauerunt omnes, & dormierunt.

6 Media autem nocte clamor factus est, Ecce, sponsus uenit, exite obuiam ei.

7 Tunc surrexerunt omnes uirgines illæ, & ornauerunt lampades suas.

8 Fatuæ autem sapientibus dixerunt, Date nobis de oleo uestro: quia lampades nostræ extinguuntur.

9 Responderunt prudentes, dicentes, Ne fortè nõ sufficiat nobis & uobis: ite potius ad uendentes, & emite uobis.

10 Dum autẽ irent emere, uenit spõsus: & quæ paratæ erãt, intrauerunt

51 Separabit eum, διχοτομήσει αὐτόν. Vulg. Diuidet. Eras. Dissecabit. Et certè hæc est propria huius vocabuli significatio: vnde luna διχότομος dicitur, quum dimidiata lucet. Sed quod proximè sequitur, satis declarat (opinor) διχοτομεῖν hoc loco vsurpari pro ἀφορίζειν. Significatur enim fore vt Dominus eum seruũ non habeat in reliquorum numero, sed separatum ita tractet vt dignus est. Hom. Iliad. α, τὼ γ᾽ ὡς βουλεύσαντε διέτμαγον: id est, διεχωρίσθησαν: quũ propriè, διατμήγειν declaret τὸ διχοτομεῖν .i. διακόπτειν καὶ διαιρεῖν. Alii putant grauissimũ suppliciũ hoc vocabulo declarari: cuius exemplũ habemus 1. Sam. 15. g. 33, & Dan. 3. d. 29. Ac partem ei assignabit cum hypocritis, καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ μετὰ τῶν ὑποκριτῶν θήσει. Hebraismus, pro, Ita tractabit vt solent serui qui boni videri malunt quàm esse. Videtur autem sumptum hoc dicendi genus à dominorum consuetudine in demenso seruis & ancillis assignando, prout se fidos præstabant. Vulg. & Eras. Ponet partem eius cum hypocritis.

IN CAPVT XXV.

1 Sponsi, τοῦ νυμφίου. Vulgata addit, Et sponsæ, καὶ τῆς νύμφης. Solebat autem nuptiarũ pompa noctu fere celebrari, idque à puellis.

5 Nictarunt, ἐνύσταξαν: vel dormitarunt, vt Vulgata & Erasmus, sensu rectè expresso. Nam τὸ νυστάζειν, est propriè oculis somno grauatis conniuere: tamen quum sequatur ἐκάθευδον, proprium verbum Latinum vsurpare malui.

7 Apparарunt, ἐκόσμησαν, id est κατεσκεύασαν. Inde κοσμήτορες λαῶν apud Homerum dicuntur duces, ab instruendis ac disponendis copiis.

9 *Nequaquam*, ne non sufficiat, μήποτε οὐκ ἀρκέσῃ: vel (vt legimus in quatuor codicibus) μήποτε μὴ οὐκ ἀρκέσῃ. Est autem μήποτε particula nõ tam percontantis quàm addubitantis, vt obseruat doctissimus ille Budæus, probatis exemplis. Ego verò præterea puto eclipticum esse dicendi genus, & supplendum aliquid pro ratione eius de quo agitur: sicut fecit Erasmus hoc loco. Vulgata, Ne fortè non sufficiat. Cæterùm in vno codice pro πορεύεσθε δὲ μᾶλλον, scriptum erat, πορεύεσθε μᾶλλον: quam lectionem si sequamur, nulla erit eclipsis. Ita enim licebit omnia connectere, Ne non sufficiat nobis & vobis, ite potius, &c.

μετ' αὐτοῦ εἰς τοὺς γάμους· καὶ ἐκλείσθη ἡ θύρα.

eo ad nuptias: clausáque est ianua.

cum eo ad nuptias: & clausa est ianua.

11 Ὕστερον δὲ ἔρχονται καὶ αἱ λοιπαὶ παρθένοι, λέγουσαι, Κύριε κύριε, ἄνοιξον ἡμῖν.

11 Postea verò veniunt & reliquæ virgines, dicentes, Domine domine, aperi nobis.

11 Nouissimè ueniunt & reliquæ uirgines, dicentes, Domine domine, aperi nobis.

12 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐκ οἶδα ὑμᾶς.

12 Ipse verò respondens ait, Amen dico vobis, non noui vos.

12 At ille respondens ait, Amen dico uobis, nescio uos.

Suprà 24.d.43 mar.13.d.33

13 Γρηγορεῖτε οὖν, ὅτι οὐκ οἴδατε τὴν ἡμέραν οὐδὲ τὴν ὥραν ἐν ᾗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται.

13 ‖ Vigilate itaque, quia nescitis diem neque horam ¨ qua Filius hominis veniet.

13 Vigilate itaque, quia nescitis diem neque horam.

Luc.19.b.12

14 Ὥσπερ γὰρ ἄνθρωπος ἀποδημῶν ἐκάλεσε τοὺς ἰδίους δούλους, καὶ παρέδωκεν αὐτοῖς τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ.

14 ‖ ¨ *Ita* enim *est vt quum* quispiã peregre proficiscens vocauit seruos suos, & tradidit eis bona sua:

14 Sicut enim homo peregrè proficiscens uocauit seruos suos, & tradidit illis bona sua.

15 Καὶ ᾧ μὲν ἔδωκε πέντε τάλαντα, ᾧ δὲ, δύο, ᾧ δὲ, ἓν· ἑκάστῳ κατὰ τὴν ἰδίαν δύναμιν· καὶ ἀπεδήμησεν εὐθέως.

15 Et huic quidem dedit quinque talenta, alii autem duo, alii verò vnum: vnicuique secũdum ¨ ipsius facultatem: & peregre profectus est statim.

15 Et uni dedit quinque talenta, alii autem duo, alii uerò unum: unicuique secũdum propriam uirtutem: & profectus est statim.

16 Πορευθεὶς δὲ ὁ τὰ πέντε τάλαντα λαβὼν, εἰργάσατο ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐποίησεν ἄλλα πέντε τάλαντα.

16 Profectus autẽ qui quinque talenta acceperat, ¨ negotiatus est ¨ ex iis: & ¨ fecit altera quinque talenta.

16 Abiit autẽ qui quinque talenta acceperat, & operatus est in eis, & lucratus est alia quinque.

17 Ὡσαύτως καὶ ὁ τὰ δύο, ἐκέρδησε καὶ αὐτὸς ἄλλα δύο.

17 Itidem & qui duo acceperat, lucratus est & ipse altera duo.

17 Similiter & qui duo acceperat, lucratus est alia duo.

18 Ὁ δὲ τὸ ἓν λαβὼν, ἀπελθὼν ὤρυξεν ἐν τῇ γῇ, καὶ ἀπέκρυψε τὸ ἀργύριον τοῦ κυρίου αὐτοῦ.

18 Qui autem vnum acceperat, ¨ abiens defodit *illud* in terram, & abscondit pecuniam domini sui.

18 Qui autem unum acceperat, abiens fodit in terram, & abscondit pecuniam domini sui.

19 Μετὰ δὲ χρόνον πολὺν ἔρχεται ὁ κύριος τῶν δούλων ἐκείνων, καὶ συναίρει μετ' αὐτῶν λόγον.

19 Post multum verò tempus venit dominus seruorum illorum, & cõfert rationem cũ eis.

19 Post multum uerò temporis uenit dominus seruorum illorum, & posuit rationem cum eis.

20 Καὶ προσελθὼν ὁ τὰ πέντε τάλαντα λαβὼν, προσήνεγκεν ἄλλα πέντε τάλαντα, λέγων, Κύριε, πέντε τάλαντά μοι παρέδωκας, ἴδε, ἄλλα πέντε τάλαντα ἐκέρδησα ἐπ' αὐτοῖς.

20 Tunc accedens is qui quinque talẽta acceperat, attulit altera quinque talenta, dicens, Domine, quinque talẽta tradidisti mihi, ecce, altera quinque talenta lucratus sum ¨ ex eis.

20 Et accedens qui quinque talẽta acceperat, obtulit alia quinque talenta, dicens, Domine, quinque talenta tradidisti mihi, ecce, alia quinque superlucratus sum.

13 Qua Filius hominis veniet, ἐν ᾗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται. Hæc non legit Vetus interpres, neque reperimus in tribus vetustis codicibus.

14 *Ita* enim *est* vt, &c. ὥσπερ γὰρ &c. Res ipsa ostẽdit, hoc dicendi genus petitum esse è medio, ac proinde supplendum esse aliquid vt iusta sit loquutio. Vulg. & Erasmus, Sicut enim homo: admodum obscurè. Vide Mar.13.v34.

15 Ipsius facultatem, τὴν ἰδίαν δύναμιν. Vulg. Virtutem: quod non conuenit huic loco. Facultatem enim hic appellat prudentiã & peritiam in negotiando. ἰδίαν autem, quod alii interpretantur propriã, malui pro relatiuo αὐτοῦ accipere, vitato etiam reciproco propter amphiboliam.

16 Negotiatus est, εἰργάσατο. Propriè, ἐργάζεσθαι, in hoc genere dicitur non quisquis negotiatur, sed is demum qui lucrum facit: sicut etiam accipitur infrà Luc.19.c.16. Hîc ergo generaliter accipitur pro πραγματεύεσθαι. Plinius medicos dicit animas negotiari, eadem significatione. Arist. οἰκονομικῶν β, τὸ δέκατον μέρος παρ' ἑκάστου ἔλαβε, τοῖς δὲ λοιποῖς ἐκέλευσεν ἐργάζεσθαι. Vulg. ad verbum, Operatus est: quod verbum Latini hac significatione (quod sciam) nunquã vsurpãt. Galli dicunt, *trafiquer, ou practiquer.* Ex iis, ἐν αὐτοῖς. Vulg. ad verbum, In eis. Eras. Per ea. Fecit, ἐποίησεν. Cic.4. in Verrem, Quibusnam, inquit, rebus in ea prouincia maximam vno anno pecuniam facere posset. Eras. Confecit. In duobus autem exemplaribus scriptum erat ἐκέρδησεν, lucratus est: sicut conuertit Vetus interpres.

18 Abiens, ἀπελθών. Redundat, & deerat in duobus codicibus.

20 Ex eis, ἐπ' αὐτοῖς: vel, per ea: vt rectè vertit Eras. Nam in quibusdam etiam codicibus scriptum erat, ἐν αὐτοῖς. Itaque nolui ἐπὶ interpretari pro παρὰ, id est præter. Vetus autem interpres hæc non legit: quia videlicet non ἐκέρδησα, sed ἐπεκέρδησα scriptum habebat, id est Superlucratus sum: vt ipse conuertit.

21 Ἔφη δὲ αὐτῷ ὁ κύριος αὐτοῦ, Εὖ δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιστέ, ἐπὶ ὀλίγα ἦς πιστός, ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω· εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ κυρίου σου.

22 Προσελθὼν δὲ καὶ ὁ τὰ δύο τάλαντα λαβὼν εἶπε, Κύριε, δύο τάλαντά μοι παρέδωκας· ἴδε, ἄλλα δύο τάλαντα ἐκέρδησα ἐπ' αὐτοῖς.

23 Ἔφη αὐτῷ ὁ κύριος αὐτοῦ, Εὖ δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιστέ, ἐπὶ ὀλίγα ἦς πιστός, ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω· εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ κυρίου σου.

24 Προσελθὼν δὲ καὶ ὁ τὸ ἓν τάλαντον εἰληφώς, εἶπε, Κύριε, ἔγνων σε ὅτι σκληρὸς εἶ ἄνθρωπος, θερίζων ὅπου οὐκ ἔσπειρας, καὶ συνάγων ὅθεν οὐ διεσκόρπισας.

25 Καὶ φοβηθεὶς, ἀπελθὼν ἔκρυψα τὸ τάλαντόν σου ἐν τῇ γῇ· ἴδε, ἔχεις τὸ σόν.

26 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ κύριος αὐτοῦ εἶπεν αὐτῷ, Πονηρὲ δοῦλε καὶ ὀκνηρέ, ᾔδεις ὅτι θερίζω ὅπου οὐκ ἔσπειρα, καὶ συνάγω ὅθεν οὐ διεσκόρπισα·

27 Ἔδει οὖν σε βαλεῖν τὸ ἀργύριόν μου τοῖς τραπεζίταις· καὶ ἐλθὼν ἐγὼ ἐκομισάμην ἂν τὸ ἐμὸν, σὺν τόκῳ.

28 Ἄρατε οὖν ἀπ' αὐτοῦ τὸ τάλαντον, καὶ δότε τῷ ἔχοντι τὰ δέκα τάλαντα.

29 (Τῷ γὰρ ἔχοντι παντὶ δοθήσεται, καὶ περισσευθήσεται· ἀπὸ δὲ τοῦ μὴ ἔχοντος, καὶ ὃ ἔχει, ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ)

30 Καὶ τὸν ἀχρεῖον δοῦλον ἐκβάλλετε εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

31 Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, καὶ πάντες οἱ ἅγιοι

21 Dixit autem ei dominus eius, "Bene *habet*, serue bone & fidelis: "in paucis fuisti fidelis, super multa te constituam: "ingredere in gaudiũ domini tui.

22 Accedens autem & qui duo talenta acceperat, ait, Domine, duo talenta tradidisti mihi: ecce, alia duo lucratus sum supra ea.

23 Ait ei dominus eius, Bene *habet*, serue bone & fidelis: in paucis fuisti fidelis, super multa te constituam: ingredere in gaudium domini tui.

24 Accedẽs autẽ & qui vnũ talẽtũ acceperat, ait, Domine, noueram te hominẽ durum esse, qui metas vbi non seminasti, "& inde cogas vbi non sparsisti.

25 Itaque timens abii & occultaui talentum tuum in terra: ecce, habes quod tuum est.

26 Respondens autem dominus eius dixit ei, Serue male & "cunctator, sciebas me metere vbi non seminaui, & inde cogere vbi non sparsi:

27 Oportuit ergo te "committere "pecuniam meam mensariis: & veniẽs ego recepissem meum, cum fœnore.

28 Tollite ergo ab eo talẽtum, & date ei qui habet decem talenta.

29 ‖(Omni enim habenti dabitur, & augebitur: qui verò non habet, etiam "quod habet, tolletur "ab eo)

30 Et inutilem seruum eiicite ‖in tenebras extimas: illic erit fletus & stridor dentium.

31 ‖Quum autem venerit Filius hominis "cum gloria sua, & o-

21 *Ait illi dominus eius, Euge serue bone & fidelis, quia super pauca fuisti fidelis, super multa te constituam: intra in gaudium domini tui.*

22 *Accessit autem & qui duo talenta acceperat, & ait, Domine, duo talenta tradidisti mihi: ecce, alia duo lucratus sum.*

23 *Ait illi dominus eius, Euge serue bone & fidelis, quia super pauca fuisti fidelis, super multa te constituam: intra in gaudium domini tui.*

24 *Accedens autem & qui unũ talentum acceperat, ait, Domine, scio quia homo durus es, metis ubi non seminasti, & cõgregas ubi nõ sparsisti.*

25 *Et timens abii, & abscõdi talentũ tuũ in terra: ecce, habes quod tuũ est.*

26 *Respondens autem dominus eius dixit ei, Serue male & piger, sciebas quia meto ubi non semino, & congrego ubi non sparsi:*

27 *Oportuit ergo te committere pecuniam meã nummulariis, & ueniens ego recepissem utiq; quod meum est, cum usura.*

28 *Tollite itaque ab eo talentũ, & date ei qui habet decem talenta.*

29 *(Omni enim habenti dabitur, & abundabit: ei autem qui non habet, & quod uidetur habere, auferetur ab eo)* Suprà 13.b.12 marci 4.c.25 luc. 8.c.18. & 19.d.26

30 *Et inutilem seruum eiicite in tenebras exteriores: illic erit fletus & stridor dentium.* Suprà 8.b.12, & 22.b.13

31 *Quum autem uenerit Filius hominis in maiestate sua, & omnes*

21 Bene *habet*, εὖ: id est, καλῶς ἔχει. Nam subauditur verbũ, quod expressimus declarationis causa. Vulgata, Euge: id est, εὖγε: quod nusquam reperi scriptum in Græcis codicibus. Ingredere in gaudiũ, εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν. Hebræum dicendi genus. quasi diceret, Adesdum vt fructum percipias benignitatis meæ, vt re ipsa sentias quàm gratum sit mihi officium tuum. Simile dicendi genus habes Psal.69.d.28.

24 Et inde cogas, καὶ συνάγων ὅθεν. Bis idem exprimit, diuersis modis, Hebræorum more: nec dubito quin hæc fuerint vulgò prouerbialiter vsurpata.

26 Cunctator, ὀκνηρέ. Vulg. & Eras. Piger: id est ῥάθυμε.

27 Committere, βαλεῖν, vel ponere: sicut Alphius ille fœnerator apud Flaccũ in Epodo, quærit Calẽdis ponere. Pecuniam, ἀργύριον: id est χρήματα. Nam latiore significatione hîc accipitur: sicut vulgò dicimus *de l'argent*, pro omni pecunia: quo modo etiam Hebræi כסף dicunt.

29 Quod habet, ὃ ἔχει. In quinque vetustis codicibus scriptum erat, ὃ δοκεῖ ἔχειν, quod videtur habere: sed fortassis ex Luca. Vtcunque sit, si legamus ὃ ἔχει, quod habet, explicandum erit per concessionem. Nam quicquid isti habent, euanidum est. Ab eo, ἀπ' αὐτοῦ. Hæc redundant Hebræorum more.

31 Cum gloria, ἐν τῇ δόξῃ: id est, μετὰ δόξης, sicut loquitur noster Euangelista suprà 16.c.27. & 24.c.30. Respõdet igitur particula ἐν illi ב Hebræorũ, cuius multiplex est significatio: quũ etiam idem valeat quod CVM: vt Exod.15.c.19, dicitur Pharao ingressus in curru suo & equitibus suis. Vide infrà, Act.1.b.10.

ἄγγελοι μετ' αὐτοῦ, τότε καθίσει ἐπὶ θρό-
νου δόξης αὐτοῦ.

mnes sancti Angeli cum eo,
tunc sedebit super thronum
gloriæ suæ.

Angeli cum eo, tunc sedebit super sedem maiestatis suæ.

Καὶ συναχθήσεται ἔμπροσθεν αὐτοῦ
πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἀφορεῖ αὐτοὺς ἀπ'
ἀλλήλων, ὥσπερ ὁ ποιμὴν ἀφορίζει τὰ
πρόβατα ἀπὸ τῶν ἐρίφων.

32 Et cogetur coram eo omnes
gentes, & separabit eos alteros
ab alteris, vt pastor separat o-
ues ab hœdis.

32 *Et congregabuntur ante eum omnes gentes, & separabit eos abinuicem, sicut pastor segregat oues ab hœdis.*

Καὶ στήσει τὰ μὲν πρόβατα ἐκ δεξιῶν
αὐτοῦ, τὰ δὲ ἐρίφια ἐξ εὐωνύμων.

33 Et statuet, oues quidem ad
dextram suam, hœdos autem
ad sinistram.

33 *Et statuet oues quidem à dextris suis, hœdos autem à sinistris.*

Τότε ἐρεῖ ὁ βασιλεὺς τοῖς ἐκ δεξιῶν
αὐτοῦ, Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ πατρός
μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην
ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου.

34 Tunc dicet rex his qui ad
dextram ipsius *erunt*, Venite
benedicti Patris mei, possidete
regnum paratum vobis à ia-
ctis fundamentis mundi.

34 *Tunc dicet rex his qui à dextris eius erunt, Venite benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi.*

Esa.58.b.7
Ezech.18.b.7

Ἐπείνασα γὰρ, καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν·
ἐδίψησα, καὶ ἐποτίσατέ με· ξένος ἤμην,
καὶ συνηγάγετέ με·

35 ‖Esuriui enim, & dedistis mi
hi *quo* vescerer: sitiui, & dedistis
mihi potum: hospes eram, &
collegistis me:

35 *Esuriui enim, & dedistis mihi manducare: sitiui, & dedistis mihi bibere: hospes eram, & collegistis me:*

Eccle.7.d.39

Γυμνὸς, καὶ περιεβάλετέ με· ἠσθένησα,
καὶ ἐπεσκέψασθέ με· ἐν φυλακῇ ἤμην,
καὶ ἤλθετε πρός με.

36 Nudus, & amiciuistis me:
‖ ægrotaui, & inuisistis me: in
carcere erã, & venistis ad me.

36 *Nudus, & operuistis me: infirmus, & uisitastis me: in carcere eram, & uenistis ad me.*

Τότε ἀποκριθήσονται αὐτῷ οἱ δίκαιοι,
λέγοντες, Κύριε, πότε σε εἴδομεν πει-
νῶντα, καὶ ἐθρέψαμεν; ἢ διψῶντα, καὶ
ἐποτίσαμεν;

37 Tunc respondebunt ei iusti,
dicentes, Domine, quando te
vidimus esurientem, & alui-
mus? aut sitientem, & dedimus
tibi potum?

37 *Tunc respondebunt ei iusti, dicentes, Domine, quando te uidimus esurientẽ, & pauimus? sitientẽ, & dedimus tibi potum?*

Πότε δέ σε εἴδομεν ξένον, καὶ συνηγά-
γομεν; ἢ γυμνὸν, καὶ περιεβάλομεν;

38 Quando autem te vidimus
hospitem, & collegimus te? aut
nudum, & amiciuimus?

38 *Quando autem te uidimus hospitem, & collegimus te? aut nudum, & cooperuimus te?*

Πότε δέ σε εἴδομεν ἀσθενῆ ἢ ἐν φυ-
λακῇ, καὶ ἤλθομεν πρός σε;

39 Aut quando te vidimus æ-
grotum aut in carcere, & veni-
mus ad te?

39 *Aut quando te uidimus infirmum aut in carcere, & uenimus ad te?*

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ βασιλεὺς ἐρεῖ αὐτοῖς,
Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε
ἑνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχί-
στων, ἐμοὶ ἐποιήσατε.

40 Et respondens rex dicet eis,
Amen dico vobis, quatenus id
fecistis vni ex istis fratribus
meis minimis, mihi fecistis.

40 *Et respondens rex dicet illis, Amen dico uobis, quandiu fecistis uni de his fratribus meis minimis, mihi fecistis.*

Psal.6.c.9.
supra 7.c.23.
luc.13.f.27.

Τότε ἐρεῖ καὶ τοῖς ἐξ εὐωνύμων, Πορεύ-
εσθε ἀπ' ἐμοῦ οἱ κατηραμένοι εἰς τὸ
πῦρ τὸ αἰώνιον, τὸ ἡτοιμασμένον τῷ δια-
βόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ.

41 Tunc dicet etiam iis qui ad
sinistram *erunt*, ‖Maledicti, abite
à me in ignem æternum, qui
paratus est diabolo & Angelis
eius.

41 *Tunc dicet & iis qui à sinistris erunt, Discedite à me maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo & Angelis eius.*

Ἐπείνασα γὰρ, καὶ οὐκ ἐδώκατέ μοι
φαγεῖν· ἐδίψησα, καὶ οὐκ ἐποτίσατέ με·

42 Esuriui enim, & non dedi-
stis mihi *quo* vescerer: sitiui, &
non dedistis mihi potum:

42 *Esuriui enim, & non dedistis mihi manducare: sitiui, & non dedistis mihi potum:*

Ξένος ἤμην, καὶ οὐ συνηγάγετέ με·
γυμνὸς, καὶ οὐ περιεβάλετέ με· ἀσθενὴς καὶ
ἐν φυλακῇ, καὶ οὐκ ἐπεσκέψασθέ με.

43 Hospes eram, & non collegi-
stis me: nudus, & non amiciui-
stis me: ægrotus & in carcere e-
ram, & non inuisistis me:

43 *Hospes eram, & non collegistis me: nudus, & non operuistis me: infirmus & in carcere, & non uisitastis me.*

34 Benedicti, εὐλογημένοι: id est, beati & felices, quos Pater meus suis beneficiis cumulauit. Vide suprà 5.g.44. Dicuntur enim homines Deo benedicere quum eius laudes prædicant: contrà verò Deus benedicere hominibus, quum illos beat. A iactis fundamentis, ἀπὸ καταβολῆς. Vulgata, A constitutione: id est ἀπὸ καταστάσεως. Eras. Ab exordio: id est, ἀπ' ἀρχῆς. Vide suprà 13.e.35.

36 Ægrotaui, ἠσθένησα: id est, ἠρρώστησα. Sic Plin. lib.8. cap.51, suem ægrotantẽ vocat inualidam. Vulgata & Eras. Infirmus: quod nusquam legi pro ægroto positum.

37 Aluimus? ἐθρέψαμεν; Vel, Nutriuimus? Vulgata & Erasmus, Pauimus? id est, ἐβοσκήσαμεν; 40 Quatenus ἐφ' ὅσον. Vul. Quandiu, perperam. quasi subaudiatur χρόνον.

41 Qui paratus est, τὸ ἡτοιμασμένον. In vno exemplari scriptũ erat, ὃ ἡτοίμασεν ὁ πατήρ μου, quem parauit Pater meus.

Τότε ἀποκριθήσονται αὐτῷ καὶ αὐτοὶ, λέγοντες, Κύριε, πότε σε εἴδομεν πεινῶντα, ἢ διψῶντα, ἢ ξένον, ἢ γυμνὸν, ἢ ἀσθενῆ, ἢ ἐν φυλακῇ, καὶ οὐ διηκονήσαμέν σοι;

Τότε ἀποκριθήσεται αὐτοῖς, λέγων, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐφ' ὅσον οὐκ ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων τῶν ἐλαχίστων, οὐδὲ ἐμοὶ ἐποιήσατε.

Καὶ ἀπελεύσονται οὗτοι εἰς κόλασιν αἰώνιον· οἱ δὲ δίκαιοι εἰς ζωὴν αἰώνιον.

Κεφάλαιον κς.

ΚΑΙ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς πάντας τοὺς λόγους τούτους, εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ,

Οἴδατε ὅτι μετὰ δύο ἡμέρας τὸ πάσχα γίνεται, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς τὸ σταυρωθῆναι.

Τότε συνήχθησαν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἀρχιερέως τοῦ λεγομένου Καϊάφα.

Καὶ συνεβουλεύσαντο ἵνα τὸν Ἰησοῦν κρατήσωσι δόλῳ, καὶ ἀποκτείνωσιν.

Ἔλεγον δὲ, Μὴ ἐν τῇ ἑορτῇ, ἵνα μὴ θόρυβος γένηται ἐν τῷ λαῷ.

Τοῦ δὲ Ἰησοῦ γενομένου ἐν Βηθανίᾳ, ἐν οἰκίᾳ Σίμωνος τοῦ λεπροῦ,

Προσῆλθεν αὐτῷ γυνὴ ἀλάβαστρον μύρου ἔχουσα βαρυτίμου, καὶ κατέχεεν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἀνακειμένου.

44 Tunc ipsi quoque responde-
bunt ei, dicentes, Domine, quā-
do te vidimus esurientem, aut
sitientem, aut hospitem, aut nu
dum, aut ægrotum, aut in car-
cere, & nō ministrauimus tibi?
45 Tunc respōdebit eis, dicens,
Amen dico vobis, quatenus *id*
non fecistis vni ex istis mini-
mis, nec mihi fecistis.
46 ‖ Et abibunt isti in suppliciū
æternum: iusti verò in vitam
æternam.

CAP. XXVI.

1 ET factum est quum finisset
Iesus omnes istos sermones,
dixit discipulis suis,
2 Scitis ˮ intra duos dies Pa-
scha ˮ fore, & Filium hominis
tradendum vt crucifigatur.
3 ‖ Tunc coacti sunt principes
Sacerdotū ˮ & Scribæ & senio-
res populi ˮ in aulā Pōtificis ma
ximi qui dicebatur Caiapha.
4 Et ˮ simul consultarūt vt Iesū
dolo prehenderēt, & trucidarēt.
5 Dicebant autem, ˮ Non in
festo, ne tumultus fiat in po-
pulo.
6 ‖ Quum autem Iesus esset
Bethaniæ in domo Simonis le
prosi,
7 ˮ Venerat ad eum mulier, ha
bens ˮ alabastrū vnguenti ˮ gra-
uis pretii, & effuderat super ca-
put ipsius accumbentis.

*44 Tunc respondebunt ei
& ipsi, dicentes, Domi-
ne, quando te uidimus e-
surientem, aut sitiētem,
aut hospitem, aut nudū,
aut infirmum, aut in
carcere, & non ministra
uimus tibi?*
*45 Tunc respondebit il-
lis, dicens, Amen dico uo
bis, quandiu non fecistis
uni de minoribus his,
nec mihi fecistis.* Dan.11.a.2
46 Et ibunt hi in suppli- ioan.5.c.29
*cium æternum: iusti au-
tem in uitam æternam.*

CAP. XXVI.

1 ET factum est quum Mar.14.a.1
consummasset Iesus luc.22.a.1
*sermones hos omnes, di-
xit discipulis suis,*
*2 Scitis quia post biduū
Pascha fiet, & Filius ho
minis tradetur ut cru-
cifigatur.*
3 Tunc congregati sunt Ioan 11.f.47
*principes Sacerdotum &
seniores populi in atriū
principis Sacerdotū qui
dicebatur Caiphas.*
*4 Et consilium fecerunt
ut Iesum dolo tenerent,
& occiderent.*
*5 Dicebant autem, Non
in die festo, ne fortè tu-
multus fieret in populo.*
6 Quum autem Iesus es- Mar.14.a.3
set in Bethania, in domo ioan.12.a.2
Simonis leprosi,
*7 Accessit ad eum mu-
lier habens alabastrum
unguenti pretiosi, & ef-
fudit super caput ipsius
recumbentis.*

IN CAPVT XXVI.

2 Intra duos dies, μετὰ δύο ἡμέρας. Vulg. & Erasmus, Post biduum. Vide Mar.8.d.31. Fore, γίνεται. Vulgata, in futuro, Fiet: id est γενήσεται. Et paulo pòst, Tradetur, pro traditur: vt obseruat Erasmus. Apparet tamē enallagen esse temporis, ex vulgata loquendi consuetudine petitam, qua dicitur id iam fieri quod mox omnino futurum est.

3 Et Scribæ, καὶ οἱ Γραμματεῖς. Hæc deerant in vetustis codicibus, neque etiam reperiuntur apud Veterē interpretem. In aulam, εἰς τὴν αὐλήν. Vulgata & Erasmus, In atrium. Vide Luc.11.v.21.

4 Simul cōsultarunt, συνεβουλεύσαντο. Vulg. Consilium fecerunt: id est, συμβούλιον ἐποίησαν. Erasmus quoque per periphrasin, Consilium inierunt.

5 Non in festo, μὴ ἐν τῇ ἑορτῇ. Appellatione festi non dies aliquis certus, sed totum Azymorum festum intelligitur, cuius primus & octauus dies ita erant sacri vt esset ab omni opere abstinendum. Ideo nolui diem festum dicere cum Vetere interprete. Cæterùm non temere ab istis iniicitur festi mentio. Nam quia scriptū est Deut.17.v.12, & 13, ita puniendos esse qui Pontificis aut iudicum maiestatem læserint, vt totus populus eorū pœnis erudiatur, idcirco hic mos obtinuerat apud Iudæos (sicut obseruat Fagius ex Maymoni, in tractatu de rebellibus) vt in huiusmodi reos sub tribus illis solennibus festis animaduerteretur. Deliberant ergo Sanhedrin cum primariis sacerdotibus, an sint hunc morem sequuturi. quod quamuis iis non placuit, tamen Dei prouidētia ac voluntate ita accidit, vt Christus sui æterni sacrificii testem totum Israelem haberet.

7 Venerat ad eum, προσῆλθεν αὐτῷ. Apparet ex Iohanne 12.a.2, hæc gesta esse antequam Christus ingrederetur Ierosolyma. Nam certè circunstantiarum varietas tanta non est vt diuersam hanc historiam ab illa possimus constituere, cum Osiandro. Sed quum Euangelista accederet ad narrationem proditionis, distulit in hūc locum historiam eius facti, vnde Iudas occasionem arripuit prodendi Dominum. Ideo conuertimus προσῆλθεν & κατέχεεν per plusquamperfectum: cuius enallages multa passim exempla occurrunt, vt Gene.12.a.1, & suprà 25.a.4. & hoc eodem capite versu 48. Alabastrum vnguenti, ἀλάβαστρον μύρου. Alabastra dicta sunt vascula vnguentaria, quòd alabastritem lapidem veteres plerunque excauarent ad eos vsus: quoniam optimè ser-

uare vnguenta incorrupta traditur, vt refert Plinius libro 13.cap.2,& rursus libro 35.cap.8. Aliam etymologiam planè (vt existimo) ridiculam adfert Erasmus, quanuis ex Suida repetitam: sed hæc ad nostrum scopum nō pertinent. Herodotus quoque in Thalia, inter munera quæ Cambyses per legatos ad regem Æthiopum misit, recenset μύρου ἀλάβαστρον. Grauis pretii, βαρυτίμου. Sic loquitur Sallustius. Cœpit (inquit) graue pretium per omnem prouinciam fructibus esse. Nam olim (vt rectè hoc loco annotat Erasmus) æs appendebatur, non numerabatur: ex qua consuetudine orta sunt multa dicendi genera. Idem tamen maluit cum Vetere interprete pretiosum interpretari. i. τίμιον. In tribus vetustis codicibus scriptum erat πολυτίμου, magni pretii, vt suprà 13.f.46.

Ἰδόντες δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἠγανάκτησαν, λέγοντες, Εἰς τί ἡ ἀπώλεια αὕτη;

8 Videntes autē discipuli eius indignati sunt, dicentes, Quorsum perditio hæc?

8 *Videntes autem discipuli indignati sunt, dicentes, Vt quid perditio hæc?*

Ἠδύνατο γὰρ τοῦτο τὸ μύρον πραθῆναι πολλοῦ, καὶ δοθῆναι πτωχοῖς.

9 Potuit enim istud vnguentum venundari magno, & dari pauperibus.

9 *Potuit enim istud uenundari multo, & dari pauperibus.*

Γνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Τί κόπους παρέχετε τῇ γυναικί; ἔργον γὰρ καλὸν εἰργάσατο εἰς ἐμέ.

10 Quum autem hoc cognouisset Iesus, ait eis, Quid molestiam exhibetis isti mulieri? opus enim bonum operata est erga me.

10 *Sciens autem Iesus ait illis, Quid mol estis estis huic mulieri? opus enim bonum operata est in me.*

Deut.15.b.11

Πάντοτε γὰρ τοὺς πτωχοὺς ἔχετε μεθ' ἑαυτῶν· ἐμὲ δὲ οὐ πάντοτε ἔχετε.

11 ‖ Semper enim pauperes habetis vobiscum: me verò non semper habebitis.

11 *Nam semper pauperes habetis uobiscum: me autem non semper habetis.*

Βαλοῦσα γὰρ αὕτη τὸ μύρον τοῦτο ἐπὶ τοῦ σώματός μου, πρὸς τὸ ἐνταφιάσαι με ἐποίησεν.

12 Quòd enim hæc vnguentū hoc iniecit corpori meo, ad sepeliendum me fecit.

12 *Mittens enim hæc unguētū hoc in corpus meū, ad sepeliendum me fecit.*

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅπου ἐὰν κηρυχθῇ τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ, λαληθήσεται καὶ ὃ ἐποίησεν αὕτη, εἰς μνημόσυνον αὐτῆς.

13 Amen dico vobis, Vbicunque prædicatum fuerit hoc Euangelium in toto mundo, etiam quod hæc fecit, dicetur ad memoriam ipsius.

13 *Amen dico uobis, vbicunque prædicatum fuerit hoc Euangelium in toto mundo, dicetur & quod hæc fecit, in memoriam eius.*

Mar.14.b.12
luc.22.a.7

Τότε πορευθεὶς εἷς τῶν δώδεκα, ὁ λεγόμενος Ἰούδας Ἰσκαριώτης, πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς,

14 ‖ Tūc profectus vnus ex duodecim, qui dicebatur Iudas Iscariotes, ad principes Sacerdotū,

14 *Tunc abiit unus de duodecim qui dicebatur Iudas Iscariotes, ad principes Sacerdotum:*

Εἶπε, Τί θέλετέ μοι δοῦναι, κἀγὼ ὑμῖν παραδώσω αὐτόν; Οἱ δὲ ἔστησαν αὐτῷ τριάκοντα ἀργύρια.

15 Ait eis, Quid vultis mihi dare, & ego vobis eum tradam? Ipsi verò appēderunt ei triginta argenteos *numos*.

15 *Et ait illis, Quid uultis mihi dare, & ego uobis eum tradam? At illi cōstituerunt ei triginta argenteos.*

Καὶ ἀπὸ τότε ἐζήτει εὐκαιρίαν ἵνα

16 Et ex eo tēpore quærebat op-

16 *Et exinde quærebat op-*

8 Perditio, ἀπώλεια. id est inutilis profusio.

10 Molestiam exhibetis, κόπους παρέχετε: vel, estis labori: id est, molesti estis, vt verterunt Vulgata & Erasmus, sensu expresso. Ad verbum, Laborem præbetis, siue (vt loquitur Liuius) curam. Laborem enim appellat animi molestiam.

11 Semper, πάντοτε. Hæc particula & de loco & de tempore dicitur: quæ postrema significatio conuenit. Commodè autem altero Latino aduerbio (quod sciam) exprimi nō potest. Itaque soleo vertere perinde ac si scriptum esset ἀεί. Habebitis, ἕξετε. Vulgata & Erasmus ad verbū Habetis: sed præsens pro futuro videtur positum, sicut etiam suprà 5.g.46,& 6.a.1.

12 Quòd enim hæc iniecit, βαλοῦσα γὰρ αὕτη. Vulgata, Mittens enim hæc: quæ interpretatio obscura est, neque Græcis respondet. Itaque Erasmi versionem sum sequutus. Ponitur enim βάλλειν pro ἐκχέειν, quod iniiciendi vocabulo videtur melius exprimi.

13 Dicetur, λαληθήσεται: id est λεχθήσεται. Erasmus, Narrabitur. Memoriam, μνημόσυνον: id est μνήμην, vt etiam annotauit Erasmus. In quodam exemplari scriptum erat μαρτύριον: id est testimonium.

15 Appenderunt, ἔστησαν. Vulgata & Erasmus, Constituerunt, id est, pacti sunt, non expressa vi Græci vocabuli. Nam τὸ ἱστάναι hoc loco respondet Hebræo verbo שקל. Argenteos *numos*, ἀργύρια. Ita legitur in omnibus Græcis codicibus: nec dubium est quin ἀργύρια vocet quæ Hebræi כספים: siue denarios Romanos intelligas, siue siclos Hebræos, siue tetradrachma Attica. Iosephus autem libro Antiquitatum secundo ἀργυρῶν meminit, non ἀργυρείων: idque rectius fortassis, vt aliquid subaudias. Sed & Symmachus & Aquila apud Zachariam ἀργυροῦς scribunt, non ἀργύρια. Ioachimus autem Camerarius, vir eruditissimus (quem, sicut debeo, honoris caussa nomino) in libello quem inscripsit De Græcorum ac Latinorum numismatis, se didicisse scribit de Græcorū commentariis, singula ἀργύρια valuisse minam Atticam: quod ego quidem optarem idonei alicuius scriptoris authoritate confirmatum. Solet enim Iosephus ἀργυρῶν appellatione siclos intelligere, (vt liquet ex libro 9.cap. 2. si conferantur quæ illic commemorat de fame quæ in Samaria erat, cum capite 6. secundi Regum) eósque τετραδράχμους, vt ipse disertè dicit libro Antiquitatum 3. capite 9. Quam rationem si sequamur, minam Atticam drachmarum cētum, id est recentiorem, æstimabimus argenteis vigintiquinque, ac proinde eodem calculo, triginta istos argenteos numos tetradrachmos francicis libris plus minus x x i. Itaque necesse esset ἀργύρια & ἀργυροῦς distinguere: quod vellem à Camerario copiosius explicatum.

αὐτὸν παραδῷ.

17 Τῇ δὲ πρώτῃ τῶν ἀζύμων προσῆλθον οἱ μαθηταὶ τῷ Ἰησοῦ, λέγοντες αὐτῷ, Ποῦ θέλεις ἑτοιμάσωμέν σοι φαγεῖν τὸ πάσχα;

portunitatē vt eum "proderet.

17 ‖ "Primo autem *die* Azymorum venerunt discipuli ad Iesum, dicentes ei, Vbi vis paremus tibi ad vescendum Pascha?

portunitatem ut eum traderet.

17 *Prima autem Azymorum accesserunt discipuli ad Iesum, dicentes, Vbi uis paremus tibi comedere Pascha?*

Mar.14.b.12 luc.22.a.7

16 Proderet, παραδῷ. Vulgata & Erasmus, Traderet. Mihi in tota hac historia videtur τὸ παραδιδόναι positum ἀντὶ τοῦ προδιδόναι. In vno exemplari additur αὐτοῖς, eis.

17 Primo autem *die*, τῇ δὲ πρώτῃ. Subauditur ἡμέρα: nondum tamen aduenerat decimusquintus dies, qui primus est azymorum: sed quoniam à vespera eius diei quo hæc gesta sunt (nimirum decimiquarti) initium capiebat Azymorum festum: Romanorum autem more vespera præcedenti diei coniungitur, non sequenti: ideo decimusquartus dies vocatur primus Azymorum. Constat autem hoc loco Christum obseruasse Legem, quam plerique transgressi sunt traditionis causa, sicut alibi dicemus: quod Græci interpretes multi non viderunt, & quidem inter cæteros Nicephorus ille cuius nugæ nuper editæ sunt, ineptiarum atque adeo impietatis plenæ. Vt autē tota hæc historia melius intelligatur, & quid quo die sit gestum, placuit hoc diagrāma subnectere, quo res omnis perspicuè repræsentatur.

		Huius diei nocte cœnat & capitur: ipso verò die damnatur, crucifigitur, moritur, sepelitur.	Integrū hunc diem quiescit in sepulchro.	Huius diei noctem transigit in sepulchro, diluculo verò resurgit.							
Triduū cū trinoctio iunctū Iudæorum more.		1	2	3							
Dies hebdomadis qua passus est Christus, ex consuetudine Iudæorum.	5 sabbathi	6 sabbathi	Sabbathū	1 sabbathi	2	3	4	5	6		
Dies septem Azymorum ex traditione Iudæis obseruata.		Parasceue Paschæ. 1	Pascha. 2	3	4	5	6	Fest' dies 7			
Dies Azymorū ex Lege quam Christus seruauit.	Parasceue Paschæ.	Pascha. 1	2	3	4	5	6	Fest' dies 7			
Supputatio dierū primi mensis ex more Iudæorū, à vespera ad vesperam.	DIES / NOX 14 D.	15 N. D.	16 N. D.	17 N. D.	18 N. D.	19 N. D.	20 N. D.	21 N. D.	22 N. D.		
Supputatio dierum primi mensis more Romanorum, ab ortu solis ad ortum.	1/2	13	14	15	16	17	18	19	20	21	1/2
Dierū hebdomadis appellatio ex nostra cōsuetudine.	Dies Mercurii.	Iouis.	Veneris.	Sabbathi.	Domini.	Lunæ.	Martis.	Mercurii.	Iouis.	Veneris.	

18 Ὁ δὲ εἶπεν, Ὑπάγετε εἰς τὴν πόλιν πρὸς τὸν δεῖνα, καὶ εἴπατε αὐτῷ, Ὁ διδάσκαλος λέγει, Ὁ καιρός μου ἐγγύς ἐστιν, πρὸς σε ποιῶ τὸ πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν μου.

19 Καὶ ἐποίησαν οἱ μαθηταὶ ὡς συνέταξεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· καὶ ἡτοίμασαν τὸ πάσχα.

20 Ὀψίας δὲ γενομένης ἀνέκειτο μετὰ τῶν δώδεκα.

18 Ipse verò dixit, Abite in vrbē "ad quēdam, & dicite ei, Magister dicit, Tēpus meum propè est, apud te faciam Pascha cum discipulis meis.

19 Et fecerunt discipuli sicut præceperat eis Iesus: & parauerunt Pascha.

20 Quum autem serum diei esset, recubuit cum duodecim.

18 *At Iesus dixit, Ite in ciuitatem ad quendam, & dicite ei, Magister dicit, Tempus meum propè est, apud te facio Pascha cum discipulis meis.*

19 *Et fecerūt discipuli sicut constituit illis Iesus: & parauerunt Pascha.*

20 *Vespere autem facto discumbebat cum duodecim discipulis suis.*

18 Ad quendam, πρὸς τὸν δεῖνα. Rectè conuersum est ὁ δεῖνα, quidam, quum certus homo intelligatur, is nimirum qui Iohannis Apostoli ædes conduxerat: quas ille paulo antè emerat, permutatis cum Caiapha pōtifice amplis facultatibus, quas in Galilæa possederat. Hæc ineptus ille Nicephorus de Iohanne, homine videlicet locuplete, vt qui post Christi mortem in Galilæam redierit ad piscationem. Faciam, ποιῶ. Alii, Facio. Ego malo præsens positum esse pro futuro, sicut paulo antè dixi versiculo II.

19 Præceperat, συνέταξεν. Positus est aoristus pro plusquamperfecto.

20 Recubuit, ἀνέκειτο: vel accubuit. Etsi disertis verbis non iubentur Israelitæ stare in edendo agno, tamen quia ex præscripto Legis Mosaicæ tum calceati erant, tum etiam baculum gestabant tanquam festinabundi, & ad iter accincti: probabilis coniectura est, eos tum non recubuisse aut accubuisse mensæ, quum ex more

patrio, ſumpturi cibum, calceos exuebant, vt ſuprà monuimus. Quum ergo non dubium ſit quin omnes veteris Legis ceremonias diligenter obſeruarit Dominus, vt omnem pro nobis iuſtitiam impleret, exiſtimandum eſt ἀνέκειτο hoc loco dici de cœna quæ peracto ſolenni ritu Paſchatis adornata eſt. Cum duodecim, μετὰ τῶν δώδεκα. In quodam codice additum erat μαθητῶν, diſcipulis. Vetus interpres etiam addit pronomen Suis.

Mar.14.b.18 luc.22.b.14 ioan 13.c.21 Καὶ ἐσθιόντων αὐτῶν εἶπεν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι εἷς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με.

21 ∥Et edentibus ipſis, dixit, Amen dico vobis, vnus veſtrum me prodet.

21 *Et edentibus illis, dixit, Amen dico uobis quia unus ueſtrum me traditurus eſt.*

Καὶ λυπούμενοι σφόδρα, ἤρξαντο λέγειν αὐτῷ ἕκαστος αὐτῶν, Μήτι ἐγώ εἰμι, κύριε;

22 Tunc contriſtati vehementer, cœperũt dicere ſinguli eorũ ei, Num ego ſum, domine?

22 *Et contriſtati ualde, cœperunt ſinguli dicere, Nunquid ego ſum, domine?*

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Ὁ ἐμβάψας μετ' ἐμοῦ ἐν τῷ τρυβλίῳ τὴν χεῖρα, οὗτός με παραδώσει.

23 Ipſe verò reſpondens ait, ¨Qui intingit mecum manum in catino, iſte me proditurus eſt.

23 *At ipſe reſpondens ait, Qui intingit mecum manum in paropſide, hic me tradet.*

Ὁ μὲν υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑπάγει, καθὼς γέγραπται περὶ αὐτοῦ· οὐαὶ δὲ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι' οὗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται· καλὸν ἦν αὐτῷ εἰ οὐκ ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος.

24 Filius quidem hominis abit, ſicut ſcriptum eſt de eo: væ autem homini illi per quem Filius hominis proditur: bonũ erat ¨homini illi ſi natus non fuiſſet.

24 *Filius quidem hominis uadit, ſicut ſcriptum eſt de illo: uæ autem homini illi per quem Filius hominis traditur: bonũ erat ei ſi natus non fuiſſet homo ille.*

Ἀποκριθεὶς δὲ Ἰούδας ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν, εἶπε, Μήτι ἐγώ εἰμι, ῥαββί; Λέγει αὐτῷ, Σὺ εἶπας.

25 Reſpondens autem Iudas ¨qui prodebat eum, dixit, Num ego ſum, rabbi? Dicit ei, Tu dixiſti.

25 *Reſpondens autem Iudas qui tradidit eum, dixit, Nunquid ego ſum, rabbi? Ait illi, Tu dixiſti.*

1.Cor.11.c.24 Ἐσθιόντων δὲ αὐτῶν, λαβὼν ὁ Ἰησοῦς τὸν ἄρτον, καὶ εὐλογήσας, ἔκλασε, καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς· καὶ εἶπε, Λάβετε, φάγετε· τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου.

26 ∥Edentibus autem eis, accepit Ieſus panem: & ¨quum benedixiſſet, fregit, deditque diſcipulis, & ait, Accipite, comedite: hoc ¨eſt corpus meum.

26 *Cœnantibus autem eis, accepit Ieſus panem, & benedixit, ac fregit, deditque diſcipulis ſuis, & ait, Accipite, & comedite: hoc eſt corpus meum.*

Καὶ λαβὼν τὸ ποτήριον, καὶ εὐχαριστήσας, ἔδωκεν αὐτοῖς, λέγων, Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες.

27 Et accepto poculo, ac gratiis actis, dedit eis, dicẽs, Bibite ¨ex eo ¨omnes.

27 *Et accipiens calicem, gratias egit, & dedit illis, dicens, Bibite ex hoc omnes.*

Τοῦτο γάρ ἐστι τὸ αἷμά μου, τὸ τῆς

28 ¨Hoc eſt enim ſanguis meus,

28 *Hic eſt enim ſanguis*

23 Qui intingit, ὁ ἐμβάψας. Eraſmus ad verbum, Qui intinxit. Ego tamen malo conuertere per præſens, vt ſit Qui intingit, idem atque Qui intingere conſueuit. Sic enim vulgò loqui ſolent: & attingere videtur quod ait Dauid Pſal.41.b.10, Qui comedebat panem mecum: id eſt ὁ ἐσθίων μετ' ἐμοῦ, vt loquitur Marcus: is videlicet quem eadem menſa dignabar. Sed & in quodam exemplari ſcriptum erat, ὁ ἐμβαπτόμενος: ſicut etiam legitur Marci 14.b.20: quod tamen non eſt ita accipiendum quaſi eo ipſo tempore quo hæc à Domino dicebantur, Iudas manum haberet in patina, (fuiſſet enim hoc manifeſtum & indubitatũ ſignum, vt rectè obſeruat Eraſmus) ſed ad mutuum conuictum referendum eſt, ſicut paulo antè dixi.

24 Homini illi, αὐτῷ. Præponitur relatiuum antecedenti, Hebræorum more: vt ſuprà, 17.v.18.

25 Qui prodebat, ὁ παραδιδούς: id eſt, qui in eo iam totus erat vt proderet: ἐδίδου tamen paulo pòſt vſurpatur ſignificatione aoriſti ſecundi.

26 Quum benedixiſſet, εὐλογήσας. In ſeptem codicibus vetuſtis legitur εὐχαριστήσας, gratiis actis, eodem ſenſu: & Mar.8.a.6, & 7, hæc duo εὐχαριστεῖν καὶ εὐλογεῖν pro eodem vſurpantur. Itaque non eſt cur conſecrationis (quam vocant) vocabulo magicam aliquam verborum ſacramentalium murmurationem intelligamus. Hoc tamen certum eſt, ratam eſſe in cælo ceremoniam quæ ex Dei præcepto in ſacramentorum vſu peragitur: ac proinde panem & vinum in ſacra illa actione, qualitate mutari, quum fiant corporis & ſanguinis Domini ſymbola: quod neque ex ſui natura, neque ex virtute certarum vocum pronuntiatarum habent, ſed ex Filii Dei inſtitutione, quæ recitari & explicari debet, vt habeat fides quod amplectatur tum in verbo, tum in elementis.

Eſt, ἐστι, metonymicè: ita tamen, vt ſciamus præter ſignum à credentibus verè percipi per fidem ſpirituali modo id quod externo ſymbolo repræſentatur, totũ videlicet Chriſtum cũ ſuis donis. Neque tamen vel tranſſubſtantiatio, vel realis (quam vocant) coniunctio, vel tranſfuſio, aut commiſtio cogitanda, ſed ſigni & rei coniunctio ſymbolica & ſacramentalis. Nam illa neque conſiſtere poſſunt cum veritate humanitatis Chriſti, neque ad ſalutem ſunt neceſſaria. Neque enim vt Chriſti participes fiamus, eius corpus oportet realiter in terris adeſſe, ſed nos potius Spiritus ſancti virtute & fide in cælum aſcendere, & illic eum amplecti, vt cum eo conſideamus in cæleſtibus: in ſumma, verè nos coniungi & vnum fieri cum toto Chriſto Deo & homine neceſſe eſt, vt ſalui ſimus: quod non alio quàm ſpirituali modo fit per fidem, quæ quidem fides in nobis creatur & confirmatur per Spiritum ſanctum: idque prædicatione verbi Dei, & adiunctis prædicationi ſymbolis, quibus omnes noſtri ſenſus excitantur & percelluntur, vt verè mittamur in Chriſti ipſius poſſeſſionem.

27 Ex eo, ἐξ αὐτοῦ. Vulgata & Eraſmus, Ex hoc: id eſt ἐκ τούτου. Omnes, πάντες. Num igitur habendi ſunt pro Eccleſiæ paſtoribus qui ſacramentum dimidium ſuſtulerunt illis quos laicos vocant?

28 Hoc, τοῦτο. Vulgata & Eraſmus, Hic: referentes ſcilicet ad αἷμα, id eſt ſanguinem. Atqui ſi ita interpretemur,

pretemur, nullum erit huius propositionis subiectum, præter ipsum sanguinem qui Christi esse dicatur. Panem autem & vinum esse subiecta de quibus prædicentur corpus & panis, apertè liquet ex Luc. 22.c.20, qui addit nomen ποτήριον: ita tamen vt continens pro contento accipiatur, vulgata & trita omnibus linguis consuetudine loquendi. Clamitabunt autem (sat scio) nonnulli sacrilegam esse meam audaciam: sed ita certè loquitur Lucas vt ambigi non possit quin Christus poculum indicarit quum hæc diceret: vt, velint nolint, tropum agnoscere cogantur in pronomine demonstratiuo. Omnino igitur dicendum est, HOC, id est, poculum seu vinum hoc quod ego in manibus teneo, EST SANGVIS MEVS, sacramentaliter nimirum.

καινῆς διαθήκης, τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.

Noui testamenti, qui pro multis effunditur in remissionem peccatorum.

meus Noui testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum.

29 Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι οὐ μὴ πίω ἀπ' ἄρτι ἐκ τούτου τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου, ἕως τῆς ἡμέρας ἐκείνης ὅταν αὐτὸ πίνω μεθ' ὑμῶν καινὸν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρός μου.

29 Dico autem vobis, Non bibam ab hoc tempore ex hoc fructu vitis, vsque ad diem illum quum ipsum bibam vobiscum nouum in regno Patris mei.

29 Dico autem uobis, Non bibam amodo de hoc genimine uitis usque in diē illum quum illud bibam uobiscum nouum in regno Patris mei.

30 Καὶ ὑμνήσαντες ἐξῆλθον εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν.

30 Et quum hymnum cecinissent, exierunt in montem Olearum.

30 Et hymno dicto exierūt in montem Oliueti.

31 Τότε λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Πάντες ὑμεῖς σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοὶ ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ. γέγραπται γὰρ, Πατάξω τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήσεται τὰ πρόβατα τῆς ποίμνης.

31 ‖Tunc dicit eis Iesus, Omnes vos ista nocte offendemini in me. scriptum est enim, ‖Percutiam pastorem, & dispergentur oues gregis.

31 Tunc dicit illis Iesus, Omnes uos scandalum patiemini in me in ista nocte. scriptū est enim, Percutiam pastorē, & dispergentur oues gregis. Mar.14.e.27 Iohan.16.d.30, & 18.b.8 Zach.13.c.7

32 Μετὰ δὲ τὸ ἐγερθῆναί με, προάξω ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν.

32 Postquam autem surrexero, ‖præibo vobis in Galilæam.

32 Postquam autem resurrexero, præcedam uos in Galilæam. Mar.14.c.28, & 16.b.7

33 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος εἶπεν αὐτῷ, Εἰ καὶ πάντες σκανδαλισθήσονται ἐν σοὶ, ἐγὼ οὐδέποτε σκανδαλισθήσομαι.

33 Respondens verò Petrus dixit ei, Etiamsi omnes offendantur in te, ego nunquam offendar.

33 Respondens autem Petrus ait illi, Etsi omnes scandalizati fuerint in te, ego nunquam scandalizabor.

34 Ἔφη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν λέγω σοι, ὅτι ἐν ταύτῃ τῇ νυκτὶ, πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι, τρὶς ἀπαρνήσῃ με.

34 Dixit ei Iesus, ‖Amen dico tibi, ista nocte antequam gallus vocem mittat, ter me abnegabis.

34 Ait illi Iesus, Amen dico tibi, quia in hac nocte antequam gallus cantet, ter me negabis, Iohan.13.d.38

35 Λέγει αὐτῷ ὁ Πέτρος, Κἂν δέῃ με σὺν σοὶ ἀποθανεῖν, οὐ μή σε ἀπαρνήσομαι. Ὁμοίως καὶ πάντες οἱ μαθηταὶ εἶπον.

35 Dicit ei Petrus, Etiamsi oportuerit me mori tecum, non te abnegabo. Similiter & omnes discipuli dixerunt.

35 Ait illi Petrus, Etiamsi oportuerit me mori tecum, non te negabo. Similiter & omnes discipuli dixerunt.

36 Τότε ἔρχεται μετ' αὐτῶν ὁ Ἰησοῦς εἰς χωρίον λεγόμενον Γεθσημανῆ· καὶ λέγει τοῖς μαθηταῖς, Καθίσατε αὐτοῦ, ἕως οὗ ἀπελθὼν προσεύξωμαι ἐκεῖ.

36 Tunc venit Iesus cum eis in locū qui dicitur Gethsemane: & dicit discipulis, Sedete hîc, vsquequo abiens, precatus fuero illic.

36 Tunc uenit Iesus cum illis in uillam quæ dicitur Gethsemani: & dixit discipulis suis, Sedete hîc donec uadam illuc, & orem. Mar.14.d.32 Luc.22.d.39

37 Καὶ παραλαβὼν τὸν Πέτρον καὶ τοὺς δύο υἱοὺς

37 Et assūpto Petro & duob' filiis

37 Et assumpto Petro & duobus filiis

Testamenti, διαθήκης: vel fœderis. id est, quo nouum fœdus vobiscum sancitur. Prior interpretatio morituro conuenit, & Epistolæ ad Hebræos authoritate confirmatur. Rursus in fœderibus sanciēdis adhiberi solitas fuisse & vini libationes & sanguinis fusionem, non modò sacræ, sed etiam profanæ historiæ testantur. Pro, περὶ: id est ὑπέρ. Vide suprà 9.e.36. Effunditur, ἐκχυνόμενον. id est effundetur. Loquitur enim de re mox futura, tanquam iam præsenti.

29 Ab hoc tempore, ἀπ' ἄρτι: id est ἀπὸ τοῦ νῦν. Nam ἄρτι idem etiam valet quod νῦν, vt suprà diximus cap.3.d.15. Vulgata barbarè, Amodo. Fructu, γεννήματος. A γεννᾶσθαι, id est gignendo, dicitur γέννημα, quod etiam stirpibus conuenit. Latini (quod sciam) aliud commune vocabulum non habent quàm fructum: id est καρπόν. Nam genimen, quo vtitur Vetus interpres, barbarum est. Columella progeniem vitis dixit, sed alio sensu. Bibam, πίνω. Iterum præsens pro futuro. Vide suprà 5.g.46. & hoc eodem capite v.11, & 18.

30 Quum hymnum cecinissent, ὑμνήσαντες. Vulgata, Hymno dicto: quod rectè mutauit Erasmus, vt intelligatur Apostolos ipsos vnà cum Christo hymnum cecinisse.

35 Abnegabo, ἀπαρνήσομαι. In quatuor vetustis codicibus scriptum erat in subiunctiuo ἀπαρνήσωμαι, abnegauero. Vulgata & Erasmus, Negabo, ἀρνήσομαι.

36 Locum, χωρίον. Sic Valla, & quidem rectè, vt opinor. Vulgata & Erasmus, Villam.

Ζεβεδαίου, ἤρξατο λυπεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν.

Zebedæi, cœpit contristari, & grauissimè angi.

Zebedæi, cœpit contristari & mœstus esse.

38 Τότε λέγει αὐτοῖς, Περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχή μου ἕως θανάτου· μείνατε ὧδε, καὶ γρηγορεῖτε μετ' ἐμοῦ.

38 Tūc dicit eis Iesus, Vndiquaque tristis est anima mea vsque ad mortem: manete hîc, & vigilate mecum.

38 *Tunc ait illis, Tristis est anima mea usque ad mortem: sustinete hic, & uigilate mecum.*

39 Καὶ προελθὼν μικρόν, ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον αὐτοῦ, προσευχόμενος καὶ λέγων, Πάτερ μου, εἰ δυνατόν ἐστι, παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο· πλὴν οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς σύ.

39 Et progressus paululum, procidit in faciem suam, precans & dicens, Pater mi, si possibile est, abeat à me poculum istud: veruntamen non vt ego volo, sed vt tu.

39 *Et progressus pusillum, procidit in faciem suam, orans & dicens, Pater mi, si possibile est, transeat à me calix iste: ueruntamen non sicut ego uolo, sed sicut tu.*

40 Καὶ ἔρχεται πρὸς τοὺς μαθητάς, καὶ εὑρίσκει αὐτοὺς καθεύδοντας· καὶ λέγει τῷ Πέτρῳ, Οὕτως οὐκ ἰσχύσατε μίαν ὥραν γρηγορῆσαι μετ' ἐμοῦ;

40 Tunc venit ad discipulos, & reperit eos dormientes: & dicit Petro, Itáne non potuistis vnam horam vigilare mecum?

40 *Et uenit ad discipulos suos, & inuenit eos dormientes: & dicit Petro, Sic non potuistis una hora uigilare mecum?*

41 Γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν. τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής.

41 Vigilate & orate, ne introeatis in tentationem. spiritus quidem promptus, sed caro infirma *est*.

41 *Vigilate & orate, ut non intretis in tentationem. spiritus quidē promptus est, caro autem infirma.*

42 Πάλιν ἐκ δευτέρου ἀπελθὼν προσηύξατο, λέγων, Πάτερ μου, εἰ οὐ δύναται τοῦτο τὸ ποτήριον παρελθεῖν ἀπ' ἐμοῦ, ἐὰν μὴ αὐτὸ πίω, γενηθήτω τὸ θέλημά σου.

42 Rursum secūdò abiit, & precatus est, dicens, Pater mi, si non potest hoc poculum abire à me quin bibam ipsum, fiat voluntas tua.

42 *Iterum secundò abiit, & orauit, dicens, Pater mi, si non potest hic calix transire nisi bibam illū, fiat uoluntas tua.*

37 Grauissimè angi, ἀδημονεῖν. Vulgata, Mœstus esse. Erasmus, Affici mœstitudine. Prudēter verò hæc sunt intelligenda. nam τὸ ἀδημονεῖν significat præ mœrore concidere animo, & inopem consilii esse: quæ omnia sic in Christo fuerunt vt tamen ab omni peccato fuerit immunis: has autem horribiles pœnas sustinuerit quòd sentiret iram Dei in nos accensam, quorū peccata in ipso vlciscebatur Pater. Vnde etiam profecta est vox illa, Deus meus Deus meus, cur dereliquisti me? Alioqui, nisi hoc diligenter obserues, videbuntur multi martyres ipso Christo constantiores: quod absit vt cogitemus. Exhorruit ergo Christus non mortem per se, sed iram Dei in peccatum, cuius pondus illi erat nostra causa sustinendum. Quid verò miseris illis fiet quos Christus non subleuabit? Iam igitur Christus inferorum atrium ingreditur, vt suos inde liberet.

38 Vndiquaque tristis, περίλυπος. Præpositio περὶ auget significationem. Declarat enim animum vndique mœrore obsessum & circumuallatum. Vulgata, Tristis. Erasmus, Mœsta.

39 Abeat, παρελθέτω: id est, Prætereat me, & intactum relinquat. Vulgata & Erasmus ad verbum, Transeat. quod fortassis tolerari posset, nisi adderetur præpositio. Nam eodem dicendi genere apud Senecam lib. de Benef. 2. cap. 28, dicitur grando pessimi cuiusque agros transire: id est intactos relinquere. Hoc idem exprimunt Hebræi verbo עבר, duplici tamen, eáque contraria significatione. Nam aliquando idem valet quod accedere & capiti incumbere, vt Thren. cap. 4. d. 21. Etiam (inquit Propheta) super te transibit calix. Id est, etiam ad te perueniet ira & furor Domini. Aliquando verò contrà idem valet quod Prætermittere & intactum relinquere, vt hoc loco: & insalutatum præterire, vt Gen. 18. a. 3, Ne transeas (inquit Abraham) à seruo tuo. Id est, ne mè insalutatum prætereas. Sic apud Græcos accipitur τὸ παρελθεῖν, vt in istis Anacreontis versiculis sanè perlepidis, Ο πλοῦτος εἴγε χρυσοῦ Τὸ ζῆν παρῆχε θνητοῖς, Εκαρτέρουν φυλάττων, Ιν' ἂν θανεῖν ἐπέλθη, Λάβῃ τι, καὶ παρέλθῃ.

Poculum, ποτήριον. Vulgata & Erasmus, Calix. Quum autem paulo antè Erasmus Veterem interpretem flagellarit quòd Græcum vocabulum τρυβλίον alio Græco vocabulo conuerterit, & suprà etiam 20. c. 22, disertè hanc versionem emendarit, miror eum hoc loco idem non fecisse. Quòd si profanis pictoribus hîc quoque credendum est, hæc omnia scilicet ad execrandum illud non Christi, sed Antichristi sacrificium pertinent. Nam quia calicis hîc fit mentio, inepti pictores totam hanc actionem ita pingunt vt Christus procidens Missam illam execrandam obire videatur: nec istos pudet imperitorum vulgus tam impiis & tam crassis erroribus in superstitionis tenebris retinere. Poculi autem appellatione ex Hebræorum idiotismo significatur ira Dei, & supplicium pro peccatis nostris. Vide suprà 20. c. 22.

40 Itáne, οὕτως. Vulgata, Sic. Erasmus, Adeó. Quinque Veteres codices sic distingunt, οὕτως; οὐκ ἰσχύσατε μίαν ὥραν γρηγορῆσαι μετ' ἐμοῦ; id est, Itáne? nō potuistis vnam horam vigilare mecum? Quæ repetitio interrogationis, aut expostulationis potius, magnam videtur emphasin habere. Vnam horam, μίαν ὥραν. Vulgata & Erasmus, Vna hora. Ego malui vertere quarto casu, quo videlicet tempus continuum declaratur.

42 Rursum secundò, πάλιν ἐκ δευτέρου. Erasmus, Rursus altera vice. Ego existimo πάλιν hîc significare conuersionem in contrariam partem, non iterationem: quo modo πάλιν & ἀνάπαλιν ἀναλογία sumitur apud geometras. Propriè autem Rursum idem valere quod retro, & Prorsum etiam idem quod ante, Latini grammatici notant. Quòd si vtrunque iterationem significare malumus, sic etiam Latinè Plautus dixit Rursum denuó.

Quin, ἐὰν μή. Vulgata & Erasmus, Nisi. Vide Marcum cap. 10. e. 30.

Καὶ ἐλθὼν εὑρίσκει αὐτοὺς πάλιν κα- 43
θεύδοντας· ἦσαν γὰρ αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοὶ
βεβαρημένοι.

Καὶ ἀφεὶς αὐτοὺς, ἀπελθὼν πάλιν, 44
προσηύξατο ἐκ τρίτου, τὸν αὐτὸν λόγον
εἰπών.

Τότε ἔρχεται πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐ- 45
τοῦ, καὶ λέγει αὐτοῖς, Καθεύδετε τὸ λοι-
πὸν, καὶ ἀναπαύεσθε· ἰδοὺ, ἤγγικεν ἡ ὥρα,
καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς
χεῖρας ἁμαρτωλῶν.

Ἐγείρεσθε, ἄγωμεν· ἰδοὺ, ἤγγικεν ὁ 46
παραδιδούς με.

Καὶ ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἰδοὺ, Ἰούδας 47
εἷς τῶν δώδεκα, ἦλθε, καὶ μετ᾽ αὐτοῦ ὄ-
χλος πολὺς μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων,
ἀπὸ τῶν Ἀρχιερέων καὶ πρεσβυτέρων τοῦ
λαοῦ.

Ὁ δὲ παραδιδοὺς αὐτὸν, ἔδωκεν αὐτοῖς 48
σημεῖον, λέγων, Ὃν ἂν φιλήσω, αὐτός ἐστι·
κρατήσατε αὐτόν.

Καὶ εὐθέως προσελθὼν τῷ Ἰησοῦ, εἶ- 49
πε, Χαῖρε ῥαββί. καὶ κατεφίλησεν
αὐτόν.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἑταῖρε, ἐφ᾽ ᾧ 50
πάρει; Τότε προσελθόντες ἐπέβαλον
τὰς χεῖρας ἐπὶ τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἐκράτησαν
αὐτόν.

Καὶ ἰδοὺ, εἷς τῶν μετὰ Ἰησοῦ, ἐκτείνας 51
τὴν χεῖρα, ἀπέσπασε τὴν μάχαιραν
αὐτοῦ· καὶ πατάξας τὸν δοῦλον τοῦ Ἀρ-
χιερέως, ἀφεῖλεν αὐτοῦ τὸ ὠτίον.

Τότε λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀπόστρε- 52
ψόν σου τὴν μάχαιραν εἰς τὸν τόπον αὐ-
τῆς. πάντες γὰρ οἱ λαβόντες μάχαιραν,
ἐν μαχαίρᾳ ἀπολοῦνται.

43 Et quum venisset reperit eos
rursum dormientes: erant e-
nim oculi eorum grauati.

44 Et relictis eis, rursum abiit:
& precatus est tertiò, eundem
sermonem dicens.

45 Tunc venit ad discipulos
suos, & dicit eis, Dormite quod
superest, & requiescite: ecce, ap-
propinquauit hora, & Filius ho
minis traditur in manus pec-
catorum.

46 Surgite, eamus: ecce, appro-
pinquauit qui me prodit.

47 ‖ Et adhuc eo loquente, ecce,
Iudas, vnus ex duodecim, ve-
nit, & cum eo turba multa cum
gladiis & fustibus, à principi-
bus Sacerdotum & senioribus
populi.

48 Is verò qui prodebat eum,
dederat eis signū, dicēs, Quem-
cunque osculatus fuero, is est:
prehendite eum.

49 Itaque statim quum venisset
ad Iesum, dixit, Aue rabbi. Et
deosculatus est eum.

50 At Iesus dixit ei, Amice, quor
sum ades? Tunc accesserunt,
& manus iniecerunt in Iesum,
& prehenderunt eum.

51 Et ecce, vnus ex iis qui *erant*
cum Iesu, extensa manu exeruit
gladium suum: & percusso ser-
uo Pontificis maximi, abstulit
auriculam eius.

52 Tunc ait ei Iesus, Conuerte
gladium tuum in locum suum.
‖ quicūque enim acceperint gla
dium, gladio peribunt.

43 *Et uenit iterum, & in-*
uenit eos dormientes: e-
rant enim oculi eorum
grauati.

44 *Et relictis illis, iterum*
abijt: & orauit tertiò,
eundem sermonem di-
cens.

45 *Tunc uenit ad disci-*
pulos suos, & dicit illis:
Dormite iam, & requie-
scite: ecce, appropinqua-
uit hora, & Filius homi-
nis tradetur in manus
peccatorum.

46 *Surgite, eamus: ecce, ap*
propinquauit qui me tra
dit.

47 *Adhuc eo loquente, ec* Mar.14.e.43
ce, Iudas, unus de duode luc.22.e.47
cim, uenit, & cum eo tur- iohan.18.a.3
ba multa cum gladiis &
fustibus, missi à principi-
bus Sacerdotum & se-
nioribus populi.

48 *Qui autem tradidit*
eum, dedit illis signum,
dicens, Quemcunque o-
sculatus fuero, ipse est: te-
nete eum.

49 *Et confestim accedens*
ad Iesum, dixit, Aue rab
bi. Et osculatus est eum.

50 *Dixitque illi Iesus, Ami*
ce, ad quid uenisti? Tūc
accesserunt, & manus
iniecerunt in Iesum, &
tenuerunt eum.

51 *Et ecce, unus ex iis qui*
erant cum Iesu, exten-
dens manum, exemit gla
dium suum: & percutiēs
seruum principis Sacer-
dotum, amputauit auri-
culam eius.

52 *Tunc ait illi Iesus, Cō-*
uerte gladium tuum in
locum suum. omnes enim Gen.9.b.6
qui acceperint gladiū, apoc.13.c.10
gladio peribunt.

43 Reperit eos rursum, εὑρίσκει αὐτοὺς πάλιν. In duobus codicibus legimus, καὶ ἐλθὼν πάλιν, εὗρεν αὐτοὺς καθεύδοντας: id est, Et quum rursum venisset, inuenit eos dormientes: sicut conuertit Vetus interpres.

45 Quod superest, τὸ λοιπόν. Vel, De cætero. Vulgata & Eras. Iam, ἤδη.

47 A, ἀπό. Vulgata & Erasmus addunt participium Missi, ἀποσταλέντες: quod facilè subauditur.

48 Prehendite, κρατήσατε, vel retinete, ita vt elabi, ne si velit quidem, possit. Nam vocabulo Græco significatur vis aliqua afferri.

49 Aue, χαῖρε. Ad verbum, Gaude. Latini Salue aut Aue dicunt. Fuit autem hic ritus osculo salutandi, orientalibus familiaris, cuius sæpe fit mentio apud Paulum in extremis epistolis.

50 Quorsum, ἐφ᾽ ᾧ: id est εἰς τί, vt suprà dixit versu 8. Nonnulla exemplaria obseruat Erasmus scriptum habuisse ἐφ᾽ ὃ, & nouè vsurpatum esse articulum postpositiuū, pro τίνι, vel τί: quum tamen sic etiam apud Thucydidem vsurpetur, & apud Herodotum legerim ἐπ᾽ οἷσι pro quamobrem. Fateor tamen ἐφ᾽ ᾧ plerunque indefinitè poni, pro ὥστε, vel idem valere quod In quo, vel quoad: id est ἐφ᾽ ὅσον.

51 Exeruit, ἀπέσπασεν. Ad verbum, Euulsit. Vulgata & Eras. Exemit. Abstulit, ἀφεῖλεν. Cic. ad Quintum fratrem, libro 3, Auriculam fortasse mordicus abstulisset. Vulgata & Erasmus, Amputauit. id est ἀπέκοψεν.

52 Qui acceperint, οἱ λαβόντες: id est, qui vsurparint. Ita enim accipitur interdum apud Hebræos נשא: quod respondet τῷ λαμβάνειν, vt Exodi 20.b.7, & Psalmi 50.c.16. Sic etiam in vernaculo nostro sermone,

53 Ἢ δοκεῖς ὅτι οὐ δύναμαι ἄρτι παρακαλέσαι τὸν πατέρα μου, καὶ παραστήσει μοι πλείους ἢ δώδεκα λεγεῶνας ἀγγέλων;

53 An putas me non posse nunc precari Patrem meum, qui huc sistat mihi plures quàm duodecim legiones Angelorũ?

53 *An putas quia non possum modò rogare Patrem meum, & exhibebit mihi plus quàm duodecim legiones Angelorum?*

Esa.53.c.10 54 Πῶς οὖν πληρωθῶσιν αἱ γραφαί, ὅτι οὕτω δεῖ γενέσθαι;

54 Quomodo ergo implerentur ‖ Scripturæ, *quæ dicunt* sic oportere fieri?

54 *Quomodo ergo implebuntur Scripturæ, quia sic oportet fieri?*

55 Ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς τοῖς ὄχλοις, Ὡς ἐπὶ λῃστὴν ἐξήλθετε μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων συλλαβεῖν με. καθ' ἡμέραν πρὸς ὑμᾶς ἐκαθεζόμην διδάσκων ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ οὐκ ἐκρατήσατέ με.

55 In illa hora dixit Iesus turbæ, Vt aduersus latronem exiuistis cum gladiis & fustibus, vt comprehenderetis me. quotidie apud vos sedebam docẽs in templo, nec prehendistis me.

55 *In illa hora dixit Iesus turbis, Tanquam ad latronem existis cum gladiis & fustibus comprehendere me. quotidie apud uos sedebam docens in templo, & non me tenuistis.*

Suprà c.31 56 Τοῦτο δὲ ὅλον γέγονεν ἵνα πληρωθῶσιν αἱ γραφαὶ τῶν προφητῶν. Τότε οἱ μαθηταὶ πάντες ἀφέντες αὐτὸν ἔφυγον.

56 Hoc autem totum factum est vt implerentur scripturæ Prophetarum. Tunc discipuli omnes, relicto eo, fugerunt.

56 *Hoc autem totum factũ est ut adimplerentur scripturæ Prophetarum. Tunc discipuli omnes relicto eo fugerunt.*

Mar.14.f.53 Luc.22.f.54 Ioh.18.c.14 57 Οἱ δὲ, κρατήσαντες τὸν Ἰησοῦν ἀπήγαγον πρὸς Καϊάφαν τὸν Ἀρχιερέα, ὅπου οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι συνήχθησαν.

57 ‖ Illi verò prehensum Iesum abduxerunt ad Caiapham Pontificem maximum, vbi Scribæ & seniores coacti erant.

57 *At illi tenentes Iesum, duxerunt ad Caipham principem Sacerdotum, ubi Scribæ & seniores conuenerant.*

58 Ὁ δὲ Πέτρος ἠκολούθει αὐτῷ ἀπὸ μακρόθεν, ἕως τῆς αὐλῆς τοῦ Ἀρχιερέως· καὶ εἰσελθὼν ἔσω, ἐκάθητο μετὰ τῶν ὑπηρετῶν, ἰδεῖν τὸ τέλος.

58 Petrus autem sequebatur eum procul vsque in aulam Pontificis maximi, & ingressus intrò, sedebat cũ ministris, vt videret finem.

58 *Petrus autem sequebatur eum à longe, usque in atrium principis Sacerdotum: & ingressus intrò, sedebat cum ministris, ut uideret finem.*

Mar.14.f.55 59 Οἱ δὲ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι, καὶ τὸ συνέδριον ὅλον ἐζήτουν ψευδομαρτυρίαν κατὰ τοῦ Ἰησοῦ, ὅπως αὐτὸν θανατώσωσι·

59 ‖ Principes autem Sacerdotum & seniores & totus consessus quærebant falsum testimonium contra Iesum, vt eum morte multarent:

59 *Principes autem Sacerdotum & omne concilium quærebant falsum testimonium contra Iesum, ut eum morti traderent:*

60 Καὶ οὐχ εὗρον· καὶ πολλῶν ψευδομαρτύρων προσελθόντων, οὐχ εὗρον. ὕστερον δὲ προσελθόντες δύο ψευδομάρτυρες,

60 Et non inuenerunt: etiam quum multi falsi testes accessissent, non inuenerunt. Postremò verò aduenientes duo falsi testes,

60 *Et non inuenerunt, quum multi falsi testes accessissent. Nouissimè autẽ uenerunt duo falsi testes,*

mettre la main à l'espee, id est, manum ensi apponere, significat gladium exerere feriendi causa. Dicuntur autem ipsi accipere gladium, quibus à Domino non traditur. id est, qui præter vocationẽ gladio vtuntur. Peribũt, ἀπολοῦνται. In quinque vetustis codicibus ἀποθανοῦνται, morientur.

53 Qui huc sistat mihi, καὶ παραστήσει μοι. Vulgata & Erasmus ad verbum, Et exhibebit mihi: quanuis Exhibere potius respondeat τῷ παρέχειν. Cæterùm animaduerti Hebræos in huiusmodi trãsitionibus personarum sæpe vsurpare copulatiuam coniunctionem, contra Græcorum & Latinorum cõsuetudinem, qui simplici pronomine potius vtuntur, vt ex hoc loco apparet. Sic etiam infrà 27.v.53, & alibi sæpe. Legiones, λεγεῶνας. Vocabulum Latinum corruptum, de quo alibi diximus.

54 Quomodo ergo, πῶς οὖν. Præcisa est loquutio: neque enim cum superiore versu videntur ista posse connecti. Respondet igitur tacitæ obiectioni, cur subsidium à Patre non petat in extremo periculo: & ita quidem respondet vt interrogare videatur. quod schema Rhetores vocant ἐπερώτησιν. Implerentur, πληρωθῶσιν. In vno exemplari legitur πληρωθήσονται, implebuntur. Sic, ὅτι οὕτω. Subaudiendum videtur participium λέγουσαι: quod expressimus, vt particula ὅτι accipiatur εἰδικῶς, sicut annotat Erasmus.

55 Aduersus, ἐπὶ. Vulgata & Erasmus, Ad, id est πρός. Vt comprehenderetis me, συλλαβεῖν με. In vetustis omnibus exemplaribus adscripta erat nota interrogationis, vel potius expostulationis.

58 Procul, ἀπὸ μακρόθεν. Vulgata, ad verbum, A longè. Abundat ἀπὸ, quod etiam non erat in tribus vetustis codicibus. Sic tamen reperias apud Homerum ἀπ' οὐρανόθεν.

59 Morte multarent, θανατώσωσι. Vulgata & Erasmus, morti traderent. Vide suprà 10.c.21. In quodam codice scriptum erat ἀπολέσωσι, perderent.

60 Etiam quum multi, καὶ πολλῶν. In vno vetere exemplari non repetitur οὐχ εὗρον in hoc membro, neque ante πολλῶν adscribitur καί: quam lectionem sequutus est vetus interpres. mihi tamen non videtur ociosa repetitio. Postremò verò, ὕστερον δὲ: id est, ὕστατον δέ. Assentior enim Erasmo, qui comparatiuum pro superlatiuo positum putat.

Εἶπον, Οὗτος ἔφη, Δύναμαι καταλῦσαι τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν οἰκοδομῆσαι αὐτόν.

Καὶ ἀναστὰς ὁ Ἀρχιερεὺς εἶπεν αὐτῷ, Οὐδὲν ἀποκρίνῃ; τί οὗτοί σου καταμαρτυροῦσιν;

Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐσιώπα. Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἀρχιερεὺς εἶπεν αὐτῷ, Ἐξορκίζω σε κατὰ τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος ἵνα ἡμῖν εἴπῃς εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ.

Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Σὺ εἶπας· πλὴν λέγω ὑμῖν, ἀπ' ἄρτι ὄψεσθε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου καθήμενον ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως, καὶ ἐρχόμενον ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ.

Τότε ὁ Ἀρχιερεὺς διέρρηξε τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, λέγων, Ὅτι ἐβλασφήμησε· τί ἔτι χρείαν ἔχομεν μαρτύρων; ἴδε, νῦν ἠκούσατε τὴν βλασφημίαν αὐτοῦ.

Τί ὑμῖν δοκεῖ; Οἱ δὲ ἀποκριθέντες εἶπον, Ἔνοχος θανάτου ἐστί.

Τότε ἐνέπτυσαν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ ἐκολάφισαν αὐτόν· οἱ δὲ ἐρράπισαν,

Λέγοντες, Προφήτευσον ἡμῖν Χριστέ, τίς ἐστιν ὁ παίσας σε.

61 Dixerũt, Iste dixit, || Possum "dissoluere templum Dei, & "triduò ipsum "ædificare.

62 Et surgens Pontifex maximus dixit ei, Nihil respondes? "quid *illud est quod* isti" aduersum te testificantur?

63 Iesus autem silebat. Et respondens Pontifex maximus dixit ei, "Adiuro te per Deum viuentem vt dicas nobis an tu sis Christus ille Filius "Dei.

64 Dicit ei Iesus, Tu dixisti: "quinetiam dico vobis, Ab hoc tempore videbitis || Filium hominis sedentem "ad dextram potentiæ *Dei*, & venientem "in nubibus cæli.

65 Tunc Pontifex maximus "dirupit vestimenta sua, dicens, Blasphemauit: quid amplius egemus testibus? ecce, nunc audistis blasphemiam eius.

66 Quid vobis videtur? Ipsi verò respondentes dixerunt, "Tenetur mortis pœna.

67 || Tunc inspuerunt in faciẽ eius, & colaphos ei inflixerũt, alii verò "bacillis eum ceciderunt,

68 Dicentes, "Vaticinare nobis Christe, quis sit qui te percussit.

61 Et dixerunt, Hic dixit, Possum destruere templum Dei, & post triduum reædificare illud. Ioan.2.c.19

62 Et surgens princeps Sacerdotũ ait illi, Nihil respondes ad ea quæ isti aduersũ te testificantur?

63 Iesus autem tacebat. Et princeps Sacerdotum ait illi, Adiuro te per Deum uiuum ut dicas nobis si tu es Christus Filius Dei.

64 Dicit illi Iesus, Tu dixisti. ueruntamen dico uobis, Amodo uidebitis Filium hominis sedentem à dextris uirtutis Dei, & uenientem in nubibus cæli. Suprà 16.d.27 rom.14.b.10 1.thess.4.b.14

65 Tunc princeps Sacerdotum scidit uestimenta sua, dicens, Blasphemauit: quid adhuc egemus testibus? ecce, nunc audistis blasphemiam.

66 Quid uobis uidetur? At illi respondentes dixerunt, Reus est mortis.

67 Tunc expuerunt in faciem eius, & colaphis eum ceciderunt: alii autem palmas in faciem eius dederunt, Esa.50.c.6

68 Dicentes, Prophetiza nobis Christe, quis est qui te percussit.

61 Dissoluere, *καταλῦσαι*: id est destruere. vide suprà 24. v.2. Triduò, *διὰ τριῶν ἡμερῶν*. Sic vulgò Galli *en trois iours*. vt sit *διὰ* positum pro *ἐν*. Plin. lib.9. cap.51, Cæteræ fœminæ in triduo excludunt. Vetus interpr. Post triduum: id est *μετὰ τρεῖς ἡμέρας*. quomodo etiam accipitur Marci 2.a.1, & Galat.2.a.1. Idem infrà Marci 14.f.58, interpretatur, Per tres dies: & Erasmus, Tribus diebus. Ædificare, *οἰκοδομῆσαι*. Vulgata, Reædificare: id est *ἀνοικοδομῆσαι*, quia mentio facta est destructionis.

62 Quid *illud est quod*, *τί*. Vulgata, Ad ea quæ: id est, *πρὸς ἅ*, nulla adscripta distinctione post *ἀποκρίνῃ*: quũ tamen in omnibus codicibus quos mihi videre licuit, ista dirimãtur duplici interrogatione hoc loco. Erasmus ad verbum, Quid? Nos verò aliquid addendum putauimus vt magis perspicua esset sentẽtia. Aduersum te testificantur? *σου καταμαρτυροῦσιν*; Erasmus, Testimonium dicunt aduersum te? Videtur enim particulam *τί* accepisse pro aduerbio: vt sit hic sensus, Qui fit vt isti aduersum te testimonium dicant?

63 Adiuro, *ἐξορκίζω*: id est, Interposito iureiurando & Dei authoritate præcipio: vt intelligas te coram Deo consistere, & velut à Deo ipso rogari. Græcis tamen scriptoribus hoc verbum significat iureiurãdo aliquid solenniter confirmare, sicut etiam Latinis Adiurare: apud Theologos autem accipitur pro eo quod vulgò dicunt Coniurare. Vnde in primis illis Ecclesiæ incunabulis exorcistæ dicti qui miraculorum dono pollentes, inuocato Christi nomine, diabolos eiiciebant. Dei, *τοῦ Θεοῦ*. Quoddam exemplar addit *τοῦ ζῶντος*, viuentis, formula loquendi admodum vsitata.

64 Quinetiã, *πλήν*. Vulgata & Eras. Veruntamen. Vide suprà 11.c.22. Ab hoc tẽpore, *ἀπ' ἄρτι*, deinceps. siue posthac. Idem enim hîc valet quod *μετέπειτα*: distinguitque hæc particula priorem Christi aduentum à posteriore quem expectamus. Vulg. & Eras. Amodo. Ad dextram potentiæ *Dei*, *ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως*. Nomen Dei suppleuimus ex Luca. Idem autem valet Ad dextram potestatis Dei, atque, Ad dextram potentis Dei: & Deus hîc nobis instar principis alicuius proponitur. Nam qui assident ad dextram principis, ii sunt principi longè charissimi, atque adeo veluti principis collegæ, quòd honoratiore loco sedeãt. Vulgata & Erasmus, A dextris virtutis. In nubibus, *ἐπὶ τῶν νεφελῶν*. Vide suprà 24.c.30.

65 Dirupit, *διέρρηξε*. Hanc consuetudinem omnibus fere priscis gentibus in luctu solennem fuisse, ex multis Homeri locis constat. maximè verò ex illo Iliad. χ, in quo Priamus Hectorem deflet: quod etiam Virgilius imitatus est 5. Æneid. his versiculis, Tum pater Æneas humeris abscindere vestem, Auxilióque vocare deos, &c. Atque adeo illud idem Persis commune fuisse ostendit Herodotus in Thalia, Cambysæ mortem describẽs. Sed & Iudæi id facere tenebantur si ab Israelita quopiam audissent blasphemiam in Deum: idque ex traditione quæ scripta extat in Talmud, volumine De magistratibus, Tit. De quadruplici morte.

66 Tenetur mortis pœna, *ἔνοχος θανάτου ἐστί*. Cic. ad Q. fratrem libro 2, Vt qui non discessissent, ea pœna quæ est de vi, tenerentur. Id est obnoxii essent pœnæ. Vulg. & Erasmus, Reus est mortis. Vide suprà 5.c.21.

67 Bacillis ceciderunt, *ἐρράπισαν*. Vide Mar.14.g.65.

68 Vaticinare, *προφήτευσον*. Vide Mar.14.v.65.

Mar.14.g.66
luc.22.f.55
ioan.18.c.25

69 Ὁ δὲ Πέτρος ἔξω ἐκάθητο ἐν τῇ αὐλῇ· καὶ προσῆλθεν αὐτῷ μία παιδίσκη, λέγουσα, Καὶ σὺ ἦσθα μετὰ Ἰησοῦ τοῦ Γαλιλαίου.

70 Ὁ δὲ ἠρνήσατο ἔμπροσθεν πάντων, λέγων, Οὐκ οἶδα τί λέγεις.

71 Ἐξελθόντα δὲ αὐτὸν εἰς τὸν πυλῶνα, εἶδεν αὐτὸν ἄλλη· καὶ λέγει τοῖς ἐκεῖ, Καὶ οὗτος ἦν μετὰ Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου.

72 Καὶ πάλιν ἠρνήσατο μετὰ ὅρκου, Ὅτι οὐκ οἶδα τὸν ἄνθρωπον.

73 Μετὰ μικρὸν δὲ προσελθόντες οἱ ἑστῶτες εἶπον τῷ Πέτρῳ, Ἀληθῶς καὶ σὺ ἐξ αὐτῶν εἶ· καὶ γὰρ ἡ λαλιά σου δῆλόν σε ποιεῖ.

74 Τότε ἤρξατο καταναθεματίζειν, καὶ ὀμνύειν, Ὅτι οὐκ οἶδα τὸν ἄνθρωπον. Καὶ εὐθέως ἀλέκτωρ ἐφώνησε.

75 Καὶ ἐμνήσθη ὁ Πέτρος τοῦ ῥήματος τοῦ Ἰησοῦ, εἰρηκότος αὐτῷ, Ὅτι πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι, τρὶς ἀπαρνήσῃ με. Καὶ ἐξελθὼν ἔξω, ἔκλαυσε πικρῶς.

Κεφάλαιον κζ

Mar.15.a.1
luc.22.g.66
ioan.18.c.28

1 Πρωΐας δὲ γενομένης, συμβούλιον ἔλαβον πάντες οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ κατὰ τοῦ Ἰησοῦ, ὥστε θανατῶσαι αὐτόν.

2 Καὶ δήσαντες αὐτὸν ἀπήγαγον, καὶ παρέδωκαν αὐτὸν Ποντίῳ Πιλάτῳ τῷ ἡγεμόνι.

69 ‖Petrus autem ſedebat ˇextrà in aula: & acceſſit ad eum quædam ancillula, dicens, Et tu cum Ieſu Galilæo eras.

70 Ipſe verò negauit coram omnibus, dicens, Neſcio quid dicas.

71 ˇEum autem egredientem in veſtibulum vidit alia *ancilla*: & dixit iis qui *erant* illic, Et iſte erat cum Ieſu Nazareno.

72 Tunc rurſus negauit cum iureiurando, ˇNon noui hominem.

73 ˇPaulo pòſt autem acceſſerunt ˇqui aſtabant, & dixerunt Petro, Verè & tu ex ipſis es: nã & loquutio tua te manifeſtum facit.

74 Tunc cœpit ˇſeipſum deuouere, & iurare, *dicens*, Non noui hominem. Et ſtatim gallus miſit vocem.

75 Tunc meminit Petrus verborũ Ieſu, qui dixerat ei, Priuſquam gallus vocem mittat, ter me abnegabis. Et egreſſus extra, fleuit amarè.

CAP. XXVII.

1 M‖Ane autem quum eſſet, conſilium ceperũt omnes principes Sacerdotum & ſeniores populi aduerſus Ieſum, vt eum morte multarent.

2 Et vinctum eum abduxerũt, ac tradiderunt Pontio Pilato præſidi.

69 Petrus verò ſedebat foris in atrio: & acceſſit ad eum una ancilla, dicens, Et tu cum Ieſu Galilæo eras.

70 At ille negauit coram omnibus, dicens, Neſcio quid dicis.

71 Exeunte autem illo ianuam, uidit eum alia: & ait ijs qui erant ibi, Et hic erat cum Ieſu Nazareno.

72 Et iterum negauit cum iuramento, Quia non noui hominem.

73 Et poſt puſillum acceſſerunt qui ſtabant, & dixerunt Petro, Verè & tu ex illis es: nam & loquela tua manifeſtum te facit.

74 Tunc cœpit deteſtari, & iurare quia non nouiſſet hominẽ. Et cõtinuò gallus cantauit.

75 Et recordatus eſt Petrus uerbi Ieſu quod dixerat, Priuſquam gallus cantet, ter me negabis. Et egreſſus foras, fleuit amarè.

CAP. XXVII.

1 MAne autem facto, conſilium inierũt omnes principes Sacerdotum & ſeniores populi aduerſus Ieſum, ut eum morti traderent.

2 Et uinctum abduxerunt eum, & tradiderunt Pontio Pilato præſidi.

69 Extra, ἔξω. Extra eum locum videlicet in quo conſederat Pontifex, non autem extra domum, ſiue foris, vt Vulgata & Eraſmus interpretantur. Erat enim in atrium ingreſſus, vt dictum eſt ſuprà verſu 58: & paulò pòſt ex atrio dicitur ſeſe in veſtibulum recepiſſe.

71 Eum autem ingredientem, ἐξελθόντα δὲ αὐτόν. Deeſt pronomen αὐτὸν in vno codice: & certè quum poſtea addatur, abundabit ſecundo loco, niſi vertas tanquam abſolutè poſitum, ſicut fecit Vetus interpres: quem in eo quoque ſequutus ſum, quòd ἐξελθόντα ſum interpretatus præſenti tempore. Exiſtimo enim hæc contigiſſe non iam egreſſo Petro, ſed in ipſo egreſſu. Iis qui *erant* illic, τοῖς ἐκεῖ. Tria exemplaria legunt, λέγει αὐτοῖς, Ἐκεῖ καὶ οὗτος, dicit eis, Illic & iſte.

72 Non noui, ὅτι οὐκ οἶδα. In vno exemplari ſcriptum erat, idque (ni fallor) rectius, λέγων, Οὐκ οἶδα, dicens, Non noui.

73 Paulo pòſt, μετὰ μικρόν: id eſt μετ᾽ ὀλίγον. Vulgata & Eraſmus, Poſt puſillum. Qui aſtabant, οἱ ἑστῶτες: id eſt οἱ παρεστῶτες, vt loquitur Marcus. Vulgata & Eraſmus ad verbum, Qui ſtabant.

74 Seipſum deuouere, καταναθεματίζειν. Ita exprimo vim præpoſitionis κατὰ, quaſi ſcriptũ ſit καθ᾽ ἑαυτοῦ. ἀνάθεμα Græci Theologi vocant quod Hebræi חרם. Vnde ἀναθεματίζειν: id eſt, extremis diris & execrationibus deuouere. Vulgata, Deteſtari. Eraſmus, Execrari. Non noui, ὅτι οὐκ οἶδα. Vulgata, Quia non nouiſſet. Eraſmus, Quòd non noſſet: quaſi ſcriptum ſit, ὅτι οὐκ οἶδε. Ego verò potius exiſtimo particulam ὅτι abundare, & ſubaudiendum participium Dicens, ex Hebræorum idiotiſmo: de quo dicemus Mar.10.e.33.

IN CAPVT XXVII.

1 Mane autem quum eſſet, πρωΐας δὲ γενομένης. Ad verbum, Matutino autem facto tempore. Nã ſubauditur ὥρας. Latini plerunque ſimpliciter dicunt Mane. Vulgata & Eraſmus, Mane autem facto.

2 Præſidi, ἡγεμόνι. Sic vocant Latini eum qui prouinciæ præeſt: Græci autem plerique ſcriptores ἀνθύπατον & ἔπαρχον. nam ἡγεμὼν propriè ducem ſignificat.

3 Τότε ἰδὼν Ἰούδας ὁ παραδιδοὺς αὐτόν, ὅτι κατεκρίθη, μεταμεληθεὶς ἀπέστρεψε τὰ τριάκοντα ἀργύρια τοῖς Ἀρχιερεῦσι, καὶ τοῖς πρεσβυτέροις,

4 Λέγων, Ἥμαρτον παραδοὺς αἷμα ἀθῷον. Οἱ δὲ εἶπον, Τί πρὸς ἡμᾶς; σὺ ὄψει.

5 Καὶ ῥίψας τὰ ἀργύρια ἐν τῷ ναῷ, ἀνεχώρησε· καὶ ἀπελθὼν ἀπήγξατο.

6 Οἱ δὲ Ἀρχιερεῖς λαβόντες τὰ ἀργύρια εἶπον, Οὐκ ἔξεστι βαλεῖν αὐτὰ εἰς τὸν κορβανᾶν· ἐπεὶ τιμὴ αἵματός ἐστι.

7 Συμβούλιον δὲ λαβόντες, ἠγόρασαν ἐξ αὐτῶν τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως, εἰς ταφὴν τοῖς ξένοις.

8 Διὸ ἐκλήθη ὁ ἀγρὸς ἐκεῖνος, ἀγρὸς αἵματος, ἕως τῆς σήμερον.

9 (Τότε ἐπληρώθη τὸ ῥηθὲν διὰ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου, λέγοντος, Καὶ ἔλαβον τὰ τριάκοντα ἀργύρια, τὴν τιμὴν τοῦ τετιμημένου, ὃν ἐτιμήσαντο ἀπὸ υἱῶν Ἰσραήλ.

3 Tunc Iudas qui eum prodiderat, videns eum damnatum esse, pœnitens, retulit triginta argenteos *numos* ad principes Sacerdotum,& seniores,

4 Dicens,Peccaui prodito sanguine innoxio.At illi dixerunt, Quid ad nos? tu videris.

5 Et *ipse* abiectis illis *numis* argenteis in templum, secessit: & abiens,‖ strangulauit *sese.*

6 Principes autem Sacerdotũ acceptis *numis* illis argenteis, dixerunt, Non licet eos mittere in corbanan, quoniam pretium sanguinis est.

7 Consilio autem capto, emerunt ex eis agrum illum figuli,ad sepulturam hospitum.

8 Quapropter vocatus est ager ille, ‖ ager sanguinis, vsque in hodiernum diem.

9 (Tunc impletum est quod dictum est per Ieremiam Prophetam, dicentem,‖ Et acceperunt triginta *numos* argẽteos,pretium æstimati, qui æstimatus fuit à filiis Israel.

3 Tunc uidens Iudas qui eum tradidit, quòd damnatus esset, pœnitentia ductus, retulit triginta argenteos principibus Sacerdotum, & senioribus,

4 Dicens, Peccaui tradens sanguinem iustum. At illi dixerunt, Quid ad nos? tu uideris.

5 Et proiectis argenteis in templo, recessit: & abiens laqueo se suspendit. Act.1.c.18

6 Principes autem Sacerdotum acceptis argenteis, dixerunt, Non licet eos mittere in corbanã: quia pretium sanguinis est.

7 Consilio autem inito, emerunt ex illis agrum figuli, in sepulturam peregrinorum.

8 Propter hoc uocatus est ager ille, Hacel-dama, hoc est ager sanguinis, usque in hodiernum diem. Act.1.c.19

6 (Tũc impletũ est quod dictum est per Ieremiã prophetam, dicentem, Et acceperunt triginta argẽteos, pretium appretiati, quem appretiauerũt à filijs Israel. Zach.11.c.13

3 Prodiderat, παραδιδούς: significatione præteriti plusquamperfecti. In vno codice legitur παραδούς, & quidem rectius. Vulgata, Tradidit. Retulit, ἀπέστρεψε: ab Hebræo השיב, id est restituit. Sic in quibusdam Galliæ partibus vulgò dicunt *retourner l'argent*, pro eo quod rectius dicitur, *rendre l'argent.*

4 Innoxio, ἀθῷον. Vulgata, Iustum: id est δίκαιον, sicut in quodam codice legimus, eodem sensu. Est autem Hebraismus, quo significat Iudas innocentem hominem à se proditum ad cædem.

5 Secessit, ἀνεχώρησε: id est abiit ex hominum conspectu. Nam secretum aliquem locum quæsiuisse non dubium est, torquente ipsum conscientia, & adigente ad suspendium. Vulgata & Erasmus, Recessit. Strangulauit *sese*, ἀπήγξατο. Vide Act.1.c.18.

6 Corbanan, κορβανᾶν: id est templi ærarium. Vocabulum est Syriacum: quod quum Euangelistæ Græcè scribentes noluerint mutare, ego quoque retinui. Sanguinis, αἵματος: id est vitæ, aut cædis. Tanti enim æstimant vitam Filii Dei religiosi isti homines: nostris Pharisæis planè similes, quibus religio est iudiciis capitalibus interesse, quum interim pios omnibus modis persequantur ad necem, & aliis tradant iugulandos quos suis præiudiciis damnarunt. Non prorsus dissimile factum de Chiis refert Herodotus, qui quum Pactyam quendam ipsorum opem implorantem Harpago præfecto dedidissent, & proditionis mercedem accepissent agrum Atarnensem, nihil penitus ex eo agro diis rite offerri posse statuerunt.

7 Agrum illum figuli, τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως. Quum articulus & quidem duplex à Græcis addatur, putaui hoc non temere esse factum, sed Euangelistam de hoc agro loqui vt celebri & omnibus noto, quem etiam designasset Propheta Zacharias 11.c.13. cuius oraculũ postea recitat. Itaque articuli vim expressi. Hospitum, τοῖς ξένοις. Ad verbum, hospitibus: id est peregrinis & exteris: veluti Romanis & aliis, quibus etiam mortuis coniungi, religio erat Iudæis.

9 Ieremiam, Ἱερεμίου. Sic habent constanter omnes codices: & hic nodus vetustissimos quosque interpretes torsit: quia videlicet testimonium ex Zacharia sumptum est, non ex Ieremia, vt planè videatur esse ἁμάρτημα μνημονικόν: sicut censet Augustinus libro De consensu Euangelistarum tertio, cap.7: itémque Eusebius ἀποδείξεως libro 10. Quòd si quis hunc errorem malit vel librariis tribuere, vel (quod potius arbitror) alicuius imperitiæ, qui Ieremiæ nomen adscripserit, quum Euangelista, vt alibi sæpe, ita etiam hoc loco tantùm scripsisset διὰ τοῦ προφήτου: necesse tamen est vt fateamur iam olim hunc errorem in sacros codices irrepsisse. Alias multas rationes adfert Erasmus ex veteribus scriptoribus collectas. Sed in ista postrema coniectura illud quoque me confirmat, quòd in Syriaca paraphrasi, (quam sanè cõstat non posse non esse vetustissimã) non adscribitur vllius Prophetæ nomen. Deinde in literarũ cõpendiis facilè potuit ἰου in ζου mutari. Et acceperunt, καὶ ἔλαβον. Quia hoc oraculũ, vt Græcè scribitur, parũ videtur respondere Hebraicæ veritati, in primis tenendũ est, ita plerunque citari solere Vetus testamentum à sacris Noui testamenti scriptoribus, vt sensum respexerint, & Prophetiæ potius impletionem quàm oraculi ipsius verba recensuerint. Id autem nemini mirum aut temerarium videbitur, qui sibi persuaserit quod res ipsa conuincit, eundem Spiritum ore Euangelistarum loquutum esse, qui aperuerit os Prophetarum. Deinde Prophetarum munus fuisse, quid futurum esset, prædicere: Euãgelistarum verò, quid sit factum narrare. Itaque quum Spiritus Dei illorum oracula in nouo Testamento non exscribat, sed interpretetur, minimè certè debuit itidem enumerãdis vocabulis astringi. Deinde & hoc notandũ est,

versionem illam Græcam Prophetarum quæ extat sub nomine Septuaginta interpretum, vel supposititiam esse, (quod partim ex Iosepho, partim ex infinitis, & iis quidē crassissimis erroribus licet intelligere) vel certè aliam & plerunque diuersam ab ea qua vtuntur noui Testamēti scriptores: quod vel ex hoc loco licet intelligere: quem tamen constat variis modis fuisse conuersum. Nam vt cætera omittam de quibus copiosè agit Eusebius libro ἀποδείξεως ī, Septuaginta interpretes, & Symmachus, pro eo quod Euangelista mentionem facit κεραμέως, verterunt χωνευτήριον, id est Fornacem: in qua videlicet aurum & argentum exploratur. Aquila verò re consentiens cum nostro Euangelista, πλάστην interpretatur. Sed nunc age, ad rem accedamus. Zacharias sic habet ad verbum, Et appenderunt mercedem meam triginta argenteos. Et dixit Dominus ad me, Proiice illud ad figulum, honestum pretium quo æstimatus sum ab eis. Accepi igitur triginta argenteos, & proieci eos in domo Domini ad figulum. Nunc cum illis conferamus Euangelistæ verba, quæ sic habent, Et acceperunt triginta argenteos, pretium illius æstimati quem filii Israel æstimarunt, & dederunt eos in agrum figuli, sicut constituit mihi Dominus. Hæc autem siquis conferat, intelliget Euangelistam non tam vaticinium ipsum Prophetæ repetere quàm eius impletionem narrare: quanuis videatur in ipsius Prophetæ persona loqui. Itaque Zacharias de seipso loquens, vtitur prima persona, Accepi & Proieci: Euangelista verò cōtrà, narrās quod ab aliis est factū, tertiis personis vtitur ἔλαβον & ἔδωκαν. Deinde narrat Zacharias quid ipse fecerit Domini iussu. Euāgelista verò neque de Zacharia Propheta, neque de Iuda loquitur, sed narrat quid fecerint Iudæi: eos nimirū accepisse triginta illos argenteos à Iuda proiectos in domum Domini: & ex iis agrum emisse à figulo quodam. Explicat igitur quomodo impletum fuerit illud quod à Propheta dictum est, Proieci eos ad figulum. Id est, quos futurū erat vt darent figulo. Ex quo etiam apparet יוצר accipi à Propheta propria significatione: & eos falli qui Kimhi authoritatem sequuti, putant in eo vocabulo mutatum esse א in י, vt significet eum qui præerat templi ærario: id est seniores & Sacerdotes quibus restituti fuerunt triginta argentei. Neque enim melior interpres quærendus quàm Euāgelista, qui disertè facit figuli mentionem: ita vt hæc verba Prophetæ, Ad figulum, Gallicè verti debeant, *pour un potier*, potius quàm *au potier*. Cæterùm hæc verba Prophetæ, Honestum pretium quo æstimatus sum ab eis, Euangelista his verbis exposuit, Pretium illius æstimati quem filii Israel æstimarunt: mutata prima persona in tertiam, quia inducit Propheta Deum ipsum loquentem: Euangelista verò ipse in persona sua loquitur. Deinde passiuum dicendi genus in actiuum transfert. Postremò explicat emphasin relatiui Eis, quo vtitur Propheta ad rei indignitatem amplificandam. Significatur enim Dominus triginta tantùm argenteis æstimatus: idque ab iis ipsis quos Dominus pro populo peculiari complexus erat. Et hæc quidē hactenus de huius loci explicatione. Cæterùm quod ad verborum interpretationem attinet, hæc verba, ὃν ἐτιμήσαντο ἀπὸ υἱῶν Ἰσραὴλ, interpretatur Erasmus, Quem æstimatum emerunt (Pharisæi scilicet) à filiis Israel: id est à Iuda Israelita. Vulgata, Quem appretiauerunt à filiis Israel. At ego puto cōmodius sic verti posse, Quem æstimarūt qui sunt ex filiis Israel: id est, qui æstimatus fuit à filiis Israel. perinde acsi dixisset, τινὲς, vel οἱ ἀπὸ υἱῶν Ἰσραήλ. Nam ita conueniunt Græca cum Hebræis. Deinde τιμᾶσθαι, pro Emere rem æstimatam, nusquam legi. Præterea præpositio Latinorum A in illo dicendi genere quod vsurpat Erasmus, fere respondet τῇ παρά. Vix enim dicere licet ἀγοράζεσθαι ἀπό τινος, sed potius παρά τινος. Itaque mihi videtur subaudiendus articulus οἱ, vel τινὲς, ante ἀπὸ, vt hæc verba, ἀπὸ υἱῶν Ἰσραὴλ, ordine constructionis præponantur verbo ἐτιμήσαντο, non subsequantur: ἀπὸ autem idem valeat quod ἐξ, vt infrà 21. In quo dicēdi genere etiam hæc eclipsis est bis vsurpata suprà 23. d. 34, καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποκτενεῖτε, καὶ ἐξ αὐτῶν σταυρώσετε, pro τινὰς ἐξ αὐτῶν: id est Occidetis ex ipsis, & crucifigetis ex ipsis, pro Nonnullos ex ipsis. Sed & multo apertius in recto casu eadem omnino eclipsis apparet, Actorum. 21. c. 16, & Ioh. 16. v. 17.

Καὶ ἔδωκαν αὐτὰ εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως, καθὰ συνέταξέ μοι Κύριος.)

10 Et dederunt eos ad *emendum* agrum figuli, sicut cōstituit mihi Dominus.)

10 *Et dederunt eos in agrum figuli, sicut cōstituit mihi Dominus.)*

Mar. 15. a. 3 luc. 23. a. 3 ioh. 18. f. 33

Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἔστη ἔμπροσθεν τοῦ ἡγεμόνος, καὶ ἐπηρώτησεν αὐτὸν ὁ ἡγεμὼν, λέγων, Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἔφη αὐτῷ, Σὺ λέγεις.

11 ‖ Iesus autem stetit corā præside, & interrogauit eum præses, dicens, ¨Tú*ne* es rex ille Iudæorum? Dixit autem ei Iesus, Tu dicis.

11 *Iesus autem stetit ante præsidem, & interrogauit eum præses, dicēs, Tu es rex Iudæorum? Dixit illi Iesus, Tu dicis.*

Καὶ ἐν τῷ κατηγορεῖσθαι αὐτὸν ὑπὸ τῶν Ἀρχιερέων καὶ τῶν πρεσβυτέρων, οὐδὲν ἀπεκρίνατο.

12 Et quū ipse accusaretur à principibus Sacerdotum & senioribus, nihil respondit.

12 *Et quum accusaretur à principibus Sacerdotū & senioribus, nihil respondit.*

Τότε λέγει αὐτῷ ὁ Πιλάτος, Οὐκ ἀκούεις πόσα σου καταμαρτυροῦσι;

13 Tunc dicit ei Pilatus, Non audis quàm multa aduersum te testificentur?

13 *Tunc dicit illi Pilatus, Non audis quanta aduersum te dicūt testimonia?*

Καὶ οὐκ ἀπεκρίθη αὐτῷ πρὸς οὐδὲ ἓν ῥῆμα· ὥστε θαυμάζειν τὸν ἡγεμόνα λίαν.

14 Et non respondit ei ad vllum verbum: ita vt miraretur præses valde.

14 *Et non respondit ei ad ullum uerbum: ita ut miraretur præses uehementer.*

Κατὰ δὲ ἑορτὴν εἰώθει ὁ ἡγεμὼν ἀπολύειν ἕνα τῷ ὄχλῳ δέσμιον, ὃν ἤθελον.

15 Præses autē in festo consueuerat turbæ dimittere vnū vinctum, quem voluissent.

15 *Per diem autem solennem consueuerat præses populo dimittere unum uinctum, quē uoluissēt.*

Εἶχον δὲ τότε δέσμιον ἐπίσημον, λεγόμενον Βαραββᾶν.

16 ¨Habebant verò tunc vinctum insignem, qui dicebatur Barabbas.

16 *Habebat autem tunc uinctum insignem, qui dicebatur Barabbas.*

Συνηγμένων οὖν αὐτῶν, εἶπεν αὐτοῖς ὁ

17 Ipsis igitur coactis, dixit eis

17 *Cōgregatis ergo illis, di-*

11 *Túne* es rex ille, σὺ εἶ ὁ βασιλεύς. Ad verbum, Tu es ille rex. Sed adiuuanda est interrogatio pronūtiatione: ideo addidi particulam NE, vt hic locus corrumpi facilè non possit. Vim quoque articuli seruaui, sicut Erasmo placuit in annotationibus.

16 Habebant, εἶχον. Vulgata & Erasmus, Habebat, εἶχεν.

Πιλάτος, Τίνα ἐθέλετε ἀπολύσω ὑμῖν; Βαραββᾶν, ἢ Ἰησοῦν τὸν λεγόμενον Χριστόν;

Pilatus, Vtrum vultis dimittã vobis? Barabban, an Iesum qui dicitur Christus?

dixit Pilatus, Quem vultis dimittam vobis? Barabban, an Iesum qui dicitur Christus?

Ἤδει γὰρ ὅτι διὰ φθόνον παρέδωκαν αὐτόν.

18 Sciebat enim quòd per inuidiam tradidissent eum.

18 Sciebat enim quòd per inuidiam tradidissent eum.

Καθημένου δὲ αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ βήματος, ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν ἡ γυνὴ αὐτοῦ, λέγουσα, Μηδέν σοι καὶ τῷ δικαίῳ ἐκείνῳ· πολλὰ γὰρ ἔπαθον σήμερον κατ᾽ ὄναρ δι᾽ αὐτόν.

19 Sedente autem eo pro tribunali, misit ad eum vxor eius, dicens, Nihil tibi *rei sit* cum iusto illo: multa enim passa sum hodie in somniis propter eum.

19 Sedente autem illo pro tribunali, misit ad eum uxor eius, dicens, Nihil tibi & iusto illi: multa enim passa sum hodie per visum propter eum.

Οἱ δὲ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἔπεισαν τοὺς ὄχλους ἵνα αἰτήσωνται τὸν Βαραββᾶν, τὸν δὲ Ἰησοῦν ἀπολέσωσιν.

20 ‖Principes autem Sacerdotum & seniores persuaserũt turbæ vt peteret Barabban, Iesum verò perderet.

20 Principes autem Sacerdotum & seniores persuaserunt populis ut peterẽt Barabban, Iesum verò perderent.

Marc.15.a.11
luc.23.c.18
ioban.18.g.40
act.3.c.14

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἡγεμὼν εἶπεν αὐτοῖς, Τίνα θέλετε ἀπὸ τῶν δύο ἀπολύσω ὑμῖν; Οἱ δὲ εἶπον, Βαραββᾶν.

21 Respondens autem præses dixit eis, Vtrũ ė duobus illis vultis vt vobis dimittam? Ipsi verò dixerunt, Barabban.

21 Respõdens autem præses ait illis, Quem vultis vobis de duobus dimitti? At illi dixerunt, Barabban.

Λέγει αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Τί οὖν ποιήσω Ἰησοῦν τὸν λεγόμενον Χριστόν; Λέγουσιν αὐτῷ πάντες, Σταυρωθήτω.

22 Dixit eis Pilatus, Quid igitur faciam Iesu qui dicitur Christus? Dicunt ei omnes, Crucifigatur.

22 Dixit illis Pilatus, Quid igitur faciam de Iesu qui dicitur Christus? Dicũt õnes, Crucifigatur.

Ὁ δὲ ἡγεμὼν ἔφη, Τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν; Οἱ δὲ περισσῶς ἔκραζον, λέγοντες, Σταυρωθήτω.

23 Præses autem ait, Enimuero quid mali fecit? At illi amplius clamabant, dicentes, Crucifigatur.

23 Ait illis præses, Quid enim mali fecit? At illi magis clamabant, dicentes, Crucifigatur.

Ἰδὼν δὲ ὁ Πιλάτος ὅτι οὐδὲν ὠφελεῖ, ἀλλὰ μᾶλλον θόρυβος γίνεται, λαβὼν ὕδωρ ἀπενίψατο τὰς χεῖρας ἀπέναντι τοῦ ὄχλου, λέγων, Ἀθῷός εἰμι ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦ δικαίου τούτου· ὑμεῖς ὄψεσθε.

24 Videns autem Pilatus se nihil proficere, sed maiorem tumultũ fieri, accepta aqua abluit manus coram turba, dicẽs, Innoxius ego sum à sanguine huius iusti: vos videritis.

24 Videns autem Pilatus quia nihil proficeret, sed magis tumultus fieret, accepta aqua lauit manus coram populo, dicẽs, Innocens ego sum à sanguine iusti huius: vos videritis.

Καὶ ἀποκριθεὶς πᾶς ὁ λαὸς εἶπε, Τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐφ᾽ ἡμᾶς, καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν.

25 Et respondens vniuersus populus dixit, Sãguis eius super nos & super filios nostros.

25 Et respondens uniuersus populus dixit, Sanguis eius super nos, & super filios nostros.

Τότε ἀπέλυσεν αὐτοῖς τὸν Βαραββᾶν· τὸν δὲ Ἰησοῦν φραγελλώσας παρέδωκεν ἵνα σταυρωθῇ.

26 Tunc dimisit eis Barabban: Iesum autem flagellatum tradidit vt crucifigeretur.

26 Tunc dimisit illis Barabbã: Iesum autem flagellatum tradidit eis ut crucifigeretur.

21 E duobus illis, ἀπὸ τῶν δύο. Particula ἀπὸ manifestè hîc ponitur pro ἐκ, sicut suprà, hoc eodem capite, versu nono. Sic etiam Appianus, ἐμφυλίων α̅, Μέτελλόν τε καὶ τοὺς ἄλλους ὅσοι ὄντες ἀπὸ τῆς βουλῆς τῷ Σύλλᾳ συνῆσαν, ἐψηφίζετο εἶναι πολεμίους. Id est, Metellum & alios è Senatu quotquot cum Sylla erant, hostes iudicauit.

22 Iesu, Ἰησοῦν. Ad verbum Iesum, quarto casu. Est autem Hellenismus. Vulgata, De Iesu.

23 Amplius, περισσῶς. Vulgata, Magis: id est μᾶλλον. Vide suprà 5.g.47.

24 Se nihil proficere, ὅτι οὐδὲν ὠφελεῖ. Vel, hoc nihil eum iuuare. vt nõ subaudiatur αὐτὸς, sed τοῦτο. Sed maiorem tumultum fieri, ἀλλὰ μᾶλλον θόρυβος γίνεται. vel, sed potius tumultum oriri. Vulgata & Erasm. Sed quòd magis tumultus fieret. Abluit manus, ἀπενίψατο τὰς χεῖρας. Similis quædam cæremonia instituitur Deut. 21. b.6. ad quam tamen non fit mihi verisimile Pilatum respexisse. Triclinius verò Sophoclis interpres, versiculum illum ex Aiace explicans, ἀλλ᾽ εἶμι πρός τε λουτρὰ, &c. ita scribit, ἔθος ἦν τοῖς παλαιοῖς, ὅτε ἢ φόνον ἀνθρώπου, ἢ ἄλλας σφαγὰς ἐποίουν, ὕδατι ἀπονίπτειν τὰς χεῖρας, εἰς κάθαρσιν τοῦ μιάσματος. Id est, Veteribus mos erat, in hominum cæde aliisue mactationibus, aqua abluere manus, expiationis causa. Vnde illud Virgilii 2. Æneid. Me bello è tanto digressum & cæde recenti Attrectare nefas, donec me flumine viuo Abluero. Coram turba, ἀπέναντι τοῦ ὄχλου. ἀπέναντι hoc loco accipio pro ἔμπροσθεν. Vulgata & Erasmus, Coram populo. A sanguine, ἀπὸ τοῦ αἵματος. id est cæde, ex Hebræorum consuetudine: quod tamen dicendi genus etiam apud Euripidem in Hecuba reperitur.

25 Sanguis eius, τὸ αἷμα αὐτοῦ. Hebraismus non ita facilis ad explicandum, nisi longo circuitu. Est enim hic sensus, Siquid peccabitur in eo occidendo, nos & posteritas nostra pœnas luamus.

26 Flagellatum, φραγελλώσας. Quod scribit in hunc locum Erasmus, Christum à Pilato virgis cæsum,

quòd damnatos, ante vltimum supplicium virgis cædere, ex more esset Romano, id (ni fallor) huic loco nõ conuenit, quum neque damnatus adhuc esset à Pilato Christus, neque etiam alia ratione fuerit ab eo flagellatus quàm vt rationem inueniret eius liberandi, si Iudæorũ crudelitati aliqua ex parte satisfecisset, sicut ex Ioanne constat.

Mar.15.b.16 ioh.19.a.1

Τότε οἱ στρατιῶται τοῦ ἡγεμόνος παραλαβόντες τὸν Ἰησοῦν εἰς τὸ πραιτώριον, συνήγαγον ἐπ' αὐτὸν ὅλην τὴν σπεῖραν.

27 ‖Tunc milites præsidis, ̈quũ abduxissent Iesum in prætoriũ, coegerunt ad eum vniuersam ̈cohortem.

27 *Tunc milites præsidis suscipiẽtes Iesum in prætorium, congregauerunt ad eum vniuersam cohortem.*

Καὶ ἐκδύσαντες αὐτὸν, περιέθηκαν αὐτῷ χλαμύδα κοκκίνην·

28 Et quum exuissent eum, ̈circumposuerunt ei chlamydem coccinam:

28 *Et exuentes eũ, chlamydem coccineam circundederunt ei:*

Καὶ πλέξαντες στέφανον ἐξ ἀκανθῶν, ἐπέθηκαν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, καὶ κάλαμον ἐπὶ τὴν δεξιὰν αὐτοῦ· καὶ γονυπετήσαντες ἔμπροσθεν αὐτοῦ, ἐνέπαιζον αὐτῷ, λέγοντες, Χαῖρε ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων.

29 Et coronam è spinis ̈contextam imposuerunt eius capiti, & arundinem in dextram eius: & genu ̈ante eum summisso, illudebant ei, dicentes, Aue ̈rex Iudæorum.

29 *Et plectentes coronam de spinis, posuerunt super caput eius, & arũdinem in dextra eius: & genu flexo ante eũ, illudebant ei, dicentes, Aue rex Iudæorum.*

Καὶ ἐμπτύσαντες εἰς αὐτὸν, ἔλαβον τὸν κάλαμον, καὶ ἔτυπτον εἰς τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ.

30 Et quum inspuissent in eum, ceperunt arũdinem illã, & ̈verberabant ̈caput eius.

30 *Et expuentes in eum, acceperunt arundinem, & percutiebant caput eius.*

Καὶ ὅτε ἐνέπαιξαν αὐτῷ, ἐξέδυσαν αὐτὸν τὴν χλαμύδα, καὶ ἐνέδυσαν αὐτὸν τὰ ἱμάτια αὐτοῦ· καὶ ἀπήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ σταυρῶσαι.

31 Et quum illusissent ei, exuerũt eum chlamyde, induerúntque vestimentis suis: & abduxerunt eum vt crucifigerent.

31 *Et postquam illuserunt ei, exuerunt eum chlamydem, & induerunt eum vestimentis eius: & duxerunt eum ut crucifigerent.*

Mar.15.b.21 luc.23.d.26

Ἐξερχόμενοι δὲ εὗρον ἄνθρωπον Κυρηναῖον, ὀνόματι Σίμωνα· τοῦτον ἠγγάρευσαν ἵνα ἄρῃ τὸν σταυρὸν αὐτοῦ.

32 ‖Exeuntes autem inuenerunt quendam Cyrenæum, nomine Simonem: hunc ̈ angariauerũt vt portaret crucem eius.

32 *Exeuntes autem inuenerunt hominem Cyrenæum, nomine Simonem: hunc angariauerunt ut tolleret crucem eius.*

Mar.15.b.22 luc.23.e.32 ioh.19.c.16

Καὶ ἐλθόντες εἰς τόπον λεγόμενον Γολγοθᾶ, ὅς ἐστι λεγόμενος κρανίου τόπος,

33 ‖Et quum venissent in locũ qui dicitur ̈ Golgotha, ̈quod est Caluariæ locus,

33 *Et uenerunt in locum qui dicitur Golgotha, quod est Caluariæ locus,*

Ἔδωκαν αὐτῷ πιεῖν ὄξος μετὰ χολῆς μεμιγμένον· καὶ γευσάμενος, οὐκ ἤθελε πιεῖν.

34 Dederunt ei ̈acetum bibendum cum felle mistum: & quũ gustasset, noluit bibere.

34 *Et dederunt ei uinum bibere cum felle mistum: & quum gustasset, noluit bibere.*

Mar.15.b.24

Σταυρώσαντες δὲ αὐτὸν, διεμερίσαντο τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, βάλλοντες κλῆρον· ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ προ-

35 ‖Postquam autem crucifixerunt eum, partiti sunt eius vestimenta, sortem iaciẽtes: ̈ ̈vt impleretur quod dictũ est à Pro-

35 *Postquam autem crucifixerunt eum, diuiserũt uestimenta eius, sortem mittentes: ut impleretur quod dictum est per Pro-*

27 Quum abduxissent, παραλαβόντες. Vulgata & Erasm. ad verbum, Suscipientes. Ego verò arbitror ex antecedente intelligi consequens, sicut diximus suprà 4.v.5. Cohortem, σπεῖραν. Spira contortum funem declarat ex multiplicibus funiculis, ita circumuolutis vt in se non recurrant. Inde factum vt pro militum caterua accipiatur hoc loco, & apud Ennium, vt Festus testatur. Sed & apud Appianum, ἐμφυλίων α. Sic etiã Hebræis idem vocabulum חבל funem propriè declarat, translatitiè verò pro caterua & cœtu accipitur: vt primo Samuelis cap.10.a.5.

28 Circumposuerunt, περιέθηκαν. Ita loquitur quia superiniicitur chlamys & circumuoluitur, carẽs nimirum manicis. Vulgata & Erasmus, Circundederunt.

29 Contextam, πλέξαντες: id est Implexis spinis concinnatam. Apparet igitur milites per lasciuiam & ludibrium regiam quandam speciem Christo affinxisse. Ante, ἔμπροσθεν. Vertere solemus ἔμπροσθεν Coram, sed hîc aliquid amplius videtur significari. Rex, ὁ βασιλεύς. pro, ὦ βασιλεῦ. Vide suprà 11.d.26.

30 Verberabant, ἔτυπτον. Vulgata & Erasmus, Percutiebant, ἐπάταον. Caput, εἰς τὴν κεφαλήν. Ad verbum In caput: quo modo etiam Gallicè loquentes dicimus, *en la teste*. Latini omittunt præpositionem.

32 Angariauerunt, ἠγγάρευσαν. Vide suprà 5.f.41.

33 Golgotha, γολγοθᾶ. Ita reperimus scriptum in omnibus codicibus, perperam tamen, pro γολγολθᾶ, altero λ detracto. Quod est, ὅς ἐστι λεγόμενος. Ad verbum, Qui est dictus. In quodam codice legitur, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον. i. Quod est, si interpreteris: sicut suprà 1.d.23.

34 Acetum, ὄξος. In quodam exemplari legimus οἶνον, id est Vinum: sicut etiam conuertit Vetus interpres. Sed illa lectio melius quadrat vaticinio Dauidis. Vide Ioh.19.v.29.

35 Vt impleretur, ἵνα πληρωθῇ. Totum hoc membrum cum Prophetæ testimonio in nullis vetustis codicibus reperimus.

φήτου, Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυ-
τοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον
κλῆρον.
36 Καὶ καθήμενοι ἐτήρουν αὐτὸν ἐκεῖ·
Καὶ ἐπέθηκαν ἐπάνω τῆς κεφαλῆς
37 αὐτοῦ τὴν αἰτίαν αὐτοῦ γεγραμμένην,
ΟΥΤΟΣ ΕΣΤΙΝ ΙΗΣΟΥΣ Ο ΒΑΣΙ-
ΛΕΥΣ ΤΩΝ ΙΟΥΔΑΙΩΝ.
38 Τότε σταυροῦνται σὺν αὐτῷ δύο λῃ-
σταί, εἷς ἐκ δεξιῶν, καὶ εἷς ἐξ εὐωνύμων.
39 Οἱ δὲ παραπορευόμενοι ἐβλασφήμουν
αὐτόν, κινοῦντες τὰς κεφαλὰς αὐτῶν,
Καὶ λέγοντες, Ὁ καταλύων τὸν ναόν, καὶ
40 ἐν τρισὶν ἡμέραις οἰκοδομῶν, σῶσον σεαυ-
τόν· εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, κατάβηθι ἀπὸ τοῦ
σταυροῦ.
41 Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς, ἐμπαίζον-
τες μετὰ τῶν Γραμματέων καὶ πρεσβυτέ-
ρων, ἔλεγον,
42 Ἄλλους ἔσωσεν, ἑαυτὸν οὐ δύναται σῶ-
σαι. εἰ βασιλεὺς Ἰσραήλ ἐστι, καταβά-
τω νῦν ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, καὶ πιστεύσομεν
αὐτῷ.
43 Πέποιθεν ἐπὶ τὸν Θεόν, ῥυσάσθω νῦν
αὐτόν, εἰ θέλει αὐτόν. εἶπε γάρ, Ὅτι Θεοῦ
εἰμι υἱός.
44 Τὸ δ᾽ αὐτὸ καὶ οἱ λῃσταὶ οἱ συσταυρω-
θέντες αὐτῷ, ὠνείδιζον αὐτῷ.
45 Ἀπὸ δὲ ἕκτης ὥρας σκότος ἐγένετο ἐπὶ
πᾶσαν τὴν γῆν, ἕως ὥρας ἐννάτης.
46 Περὶ δὲ τὴν ἐννάτην ὥραν ἀνεβόησεν
ὁ Ἰησοῦς φωνῇ μεγάλῃ, λέγων, Ηλὶ, Ηλὶ,
λαμὰ σαβαχθανί; τοῦτ᾽ ἔστι, Θεέ μου,
Θεέ μου, ἱνατί με ἐγκατέλιπες;

pheta,|| Partiti sunt sibi vestimē-
ta mea, & super vestem meam
iecerunt sortem.
36 Et sedentes seruabant eum il-
lic.
37 Et imposuerunt super caput
eius ⁚ crimen ipsius scriptum,
HIC EST IESVS REX
ILLE IVDAEORVM.
38 Tunc crucifiguntur cum eo
duo latrones: vnus ad dextrā,
& alter ad sinistram.
39 Qui verò præteribant conui-
ciabantur ei, mouentes capita
sua,
40 Et dicentes, ||Tu qui ⁚ destruis
templum, & triduò ædificas, ser-
ua temetipsum: si Filius Dei es,
descendas è cruce.
41 Similiter autem etiam prin-
cipes Sacerdotum illudentes
cum Scribis ⁚ & senioribus, dice-
bant,
42 Alios seruauit, seipsum non
potest ⁚ seruare. si rex Israel est,
descendat nunc è cruce, & cre-
demus ⁚ ei.
43 ||Confidit in Deo, liberet eū
nunc, ⁚ si vult eum. dixit enim,
Filius Dei sum.
44 ⁚ Idipsum autem etiam latro-
nes qui crucifixi erant cum eo,
exprobrabant ei.
45 A sexta autem hora tenebræ
factæ sunt super ⁚ vniuersam re-
gionem, vsque ad horam nonā.
46 Circiter verò horam nonā
⁚ exclamauit Iesus voce magna,
dicēs,|| Eli, Eli, ⁚ lama sabachtha
ni? Hoc est, Deus meus, Deus
meus, cur deseruisti me?

phetam, dicentem, Diuise- Psal.22.c.19
runt sibi uestimenta mea,
& super uestem meam
miserunt sortem.
36 *Et sedentes seruabant*
eum.
37 *Et imposuerunt super*
caput eius causam ipsius
scriptam, HIC EST
IESVS REX IV-
DAEORVM.
38 *Tūc crucifixi sūt cū eo*
duo latrones: unus à de-
xtris, & unus à sinistris.
39 *Prætereuntes autem*
blasphemabant eum, mo
uentes capita sua,
40 *Et dicentes, Vah qui*
destruis templum Dei, & Ioh.2.c.19
in triduo illud reædifi-
cas salua temetipsum: si
Filius Dei es, descende de
cruce.
41 *Similiter & principes*
Sacerdotum illudentes cū
Scribis & senioribus, di-
cebant,
42 *Alios saluos fecit, se-*
ipsum non potest saluum
facere. si rex Israel est,
descendat nunc de cru-
ce, & credemus ei.
43 *Confidit in Deo, liberet*
nunc eum, si uult. dixit Psal.22.b.9
enim, Quia Filius Dei sap.1.d.28
sum.
44 *Idipsum autem & la-*
trones qui crucifixi erāt
cum eo, improperabāt ei.
45 *A sexta autem hora*
tenebræ factæ sūt super
uniuersam terrā, usque
ad horam nonam.
46 *Et circa horam nonam*
clamauit Iesus uoce ma- Psal.22.a.2
gna, dicens, Eli, Eli, lama
sabacthani? Hoc est, De⁹
meus, De⁹ meus, ut quid
dereliquisti me?

37 Crimen, *αἰτίαν*. Vulgata & Erasmus, Causam: quod etiam declarat Græcis *αἰτία*, sed illa tamen significatio videtur huic loco melius conuenire.

40 Qui dissoluis, *ὁ καταλύων*. In quodam codice additur *οὐά*, quod rectè Vulgata conuertit Vah. Est enim *χλευαστικόν*. Ponitur autem *ὁ καταλύων* quasi in vocandi casu, vt paulo antè annotauimus, 23.b.14.

41 Et senioribus, *καὶ πρεσβυτέρων*. In vetustis omnibus addebatur, *καὶ Φαρισαίων*, & Pharisæis.

42 Seruare, *σῶσαι*. Addita erat nota interrogationis, aut ridiculæ potius percontationis, in sex vetustis codicibus.

Ei, *αὐτῷ*. Vetusta exemplaria pleraque scriptum habebant *ἐπ' αὐτῷ*. quoddam etiam, *ἐπ' αὐτὸν*, vt non videantur vsqueadeo inter se differre, Credere Deo, & Credere in Deum. Hoc enim discrimen potius statuerem inter Credere Deo, & Credere Deum.

43 Si vult eum, *εἰ θέλει αὐτόν*. Id est, Si est ei gratus. Nā *θέλειν* sic interdum accipitur, ex Hebræorum more, qui sæpissime ex antecedente intelligunt consequens, & ex consequente antecedens, in vocabulorū significatione. Sic dicitur Deus nolle iniquitatem, id est non approbare, vtpote quam puniat.

44 Idipsum autem, *τὸ δ' αὐτό*. Integrum hunc versiculum non reperimus in vno vetere codice: sed sublatum puto à quopiam qui hæc pugnare censuerit cum iis quæ tradit Lucas de altero latronum.

45 Vniuersam regionem, *πᾶσαν τὴν γῆν*. i. *χώραν*. Vulg. & Erasm. Vniuersam terram, quasi omnes mūdi plagæ fuerint obscuratæ. Vide Mar.15.v.33.

46 Exclamauit, *ἀνεβόησεν*. Nam *ἀνά* vim addit verbo, quæ non fuit negligenda. Vulgata & Erasm. Clamauit.

Lama, *λαμά*. In tribus exemplaribus legimus *λειμά*. in septem *λιμά*. in vno *λεμά*· quæ variatio nata est partim ex ignoratione linguæ Hebraicæ, partim ex diuersa apud ipsos Hebræos vocalium pronuntiatione.

Deseruisti, ἐγκατέλιπες. In hac tanta calamitate videlicet. Nam plus est (vt notat Erasmus) ἐγκατέλιπες, quàm κατέλιπες: sicut deserere plus videtur esse quàm derelinquere, quo posteriore vsus est Vetus interpres.

47 Τινὲς δὲ τῶν ἐκεῖ ἑστώτων ἀκούσαντες ἔλεγον, Ὅτι Ἠλίαν φωνεῖ οὗτος.

47 Quidam autem ex iis qui illic stabant, quum hoc audissent, dicebant, "Eliam vocat iste.

47 *Quidam autem illic stantes & audientes dicebant, Eliã uocat iste.*

Psal.69.c.22

48 Καὶ εὐθέως δραμὼν εἷς ἐξ αὐτῶν, καὶ λαβὼν σπόγγον, πλήσας τε ὄξους, καὶ περιθεὶς καλάμῳ, ἐπότιζεν αὐτόν.

48 Et statim currens quidam ex eis, ‖quum acceptam spõgiam impleuisset aceto, & "circũposuisset calamo, dedit ei vt biberet.

48 *Et continuò currens unus ex eis acceptam spongiam impleuit aceto, & imposuit arũdini, & dabat ei bibere.*

49 Οἱ δὲ λοιποὶ ἔλεγον, Ἄφες, ἴδωμεν εἰ ἔρχεται Ἠλίας σώσων αὐτόν.

49 Reliqui verò dicebant, Sine, videamus an veniat Elias "seruaturus eum.

49 *Cæteri uerò dicebãt, Sine, uideamus an ueniat Elias liberans eum.*

50 Ὁ δὲ Ἰησοῦς πάλιν κράξας φωνῇ μεγάλῃ, ἀφῆκε τὸ πνεῦμα.

50 Iesus autẽ quum rursum clamasset voce magna, emisit spiritum.

50 *Iesus autem iterum clamans uoce magna, emisit spiritum.*

2.Par.3.d.14

51 Καὶ ἰδοὺ, τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη εἰς δύο ἀπὸ ἄνωθεν ἕως κάτω· καὶ ἡ γῆ ἐσείσθη, καὶ αἱ πέτραι ἐσχίσθησαν.

51 ‖Et ecce, "aulæum templi "fissum est in duas partes à sũmo vsque ad imum: & terra mota est, & petræ fissæ sunt.

51 *Et ecce, uelum templi scissum est in duas partes à summo usque deorsum: & terra mota est, & petræ scissæ sunt:*

52 Καὶ τὰ μνημεῖα ἀνεῴχθησαν· καὶ πολλὰ σώματα τῶν κεκοιμημένων ἁγίων ἠγέρθη.

52 Et monumenta "aperta sunt: & multa corpora sanctorum qui dormierant, surrexerunt.

52 *Et monumenta aperta sunt: & multa corpora sanctorum qui dormierant, surrexerunt.*

53 Καὶ ἐξελθόντες ἐκ τῶν μνημείων μετὰ τὴν ἔγερσιν αὐτοῦ, εἰσῆλθον εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν, καὶ ἐνεφανίσθησαν πολλοῖς.

53 "Qui egressi è monumentis post resurrectionem eius, "introierunt in sanctam vrbẽ, & "apparuerunt multis.

53 *Et exeuntes de monumentis post resurrectionẽ eius, uenerunt in sanctã ciuitatem, & apparuerunt multis.*

54 Ὁ δὲ ἑκατόνταρχος καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ τηροῦντες τὸν Ἰησοῦν, ἰδόντες τὸν σεισμὸν καὶ τὰ γενόμενα, ἐφοβήθησαν σφόδρα, λέγοντες, Ἀληθῶς Θεοῦ υἱὸς ἦν οὗτος.

54 Cẽturio verò & qui cum eo erant "seruantes Iesum, viso terræmotu & iis quæ facta fuerãt, timuerunt vehementer, dicentes, Verè Filius Dei erat iste.

54 *Centurio autem, & qui cum eo erant custodientes Iesum, uiso terræmotu & iis quæ fiebant, timuerunt ualde, dicẽtes, Verè Filius Dei erat iste.*

55 Ἦσαν δὲ ἐκεῖ γυναῖκες πολλαὶ ἀπὸ

55 Erant autem illic "mulieres

55 *Erãt autem ibi mulieres*

47 Eliam, Ἠλίαν. Alludunt isti (vt solent irrisores) ad nomen Eli, quod significat Deus meus, non imperitia linguæ, sed quòd profanus & crudelis animus huc eos impelleret. Non posset autem amarissima ista paronomasia intelligi nisi Euangelista Hebræa illa verba recitasset.

48 Et circumposuisset, καὶ περιθείς, i. ἐπιθείς, imposuisset, extremo nimirum calamo circumuolutam. Calamum autem potius quàm arundinem interpretor hoc loco, non modò quia vsitatum est Latinis vocabulum: sed etiam quia fortassis hyssopi culmum declarat, sicut videtur apparere ex Iohannis 19.e.28. vt illic quasi arborescere hyssopum oporteat, sicut & sinapi, suprà 13.v.32: quemadmodum etiam sesamam & milium Herodotus seriò testatur, vt oculatus testis, in Babylonia in proceram arborem assurgere. Hoc tamen affirmare non ausim, quum 1.Sam.4.v.33. videatur, tanquam inter herbas humillima, cedris arborum procerissimis opponi.

49 Seruaturus, σώσων. Vulgata, Liberans: id est σῴζων, aut potius ἐλευθερῶν. Erasmus, Liberaturus: id est ἐλευθερώσων, vel ῥυσόμενος. Cæterùm in duobus vetustis codicibus, post σώσων αὐτόν, additum erat, ἄλλος δὲ λαβὼν λόγχην, ἔνυξεν αὐτοῦ τὴν πλευρὰν, καὶ ἐξῆλθεν ὕδωρ καὶ αἷμα. id est, Alius autẽ accepta lancea confodit ipsius latus, & exiit aqua & sanguis. Quæ opinor ex Iohanne annotata, postea librariorum culpa in contextum irrepsisse: idque alieno loco, quum hæc sint Christi mortem consequuta, vt ex Iohanne apparet.

51 Aulæum, τὸ καταπέτασμα. Aulæum illud intelligit quo suspenso dirimebãtur Sancta sanctorum à Sancto. Fissum est, ἐσχίσθη. Vulgata & Erasmus, Scissum est, id est ἐτμήθη.

52 Aperta sunt, ἀνεῴχθησαν. Contextus narrationis huc nos deducit vt fissis petris, intelligamus aperta fuisse sepulchra, quæ videlicet testarentur Christi morte deuictam fuisse mortem. Quæ verò postea referuntur de sanctorum quorundam resurrectione & apparitione, etsi continenter ab Euangelista narrantur, ne vnius & eiusdem facti historiã veluti discerperet, tamẽ Christi resurrectionẽ esse consequuta, ex proximè sequenti versiculo apparet.

53 Qui egressi, καὶ ἐξελθόντες. Erasmus ad verbum, Et egressi. Vide suprà 26.e.53. Introierunt, εἰσῆλθον. Vulgata & Erasmus, Venerunt, ἦλθον. Apparuerunt, ἐνεφανίσθησαν. In quodam codice legimus ἐνεφάνησαν, eodẽ sensu. Declarat autem hæc apparitio istos non resurrexisse vt iterum inter homines versarentur, rursus morituri, sicut Lazarus, & alii, sed potius vt in vitam æternã Christum, cuius virtute resurrexerant, comitarentur: idque vt viuificæ Christi virtutis certa testimonia extarent. Quòd siquis roget quibus apparuerint, quos sermones habuerint, an & quando in cælum ascenderint, dicam me hæc omnia quæ Deus nos celauit, libenter ignorare.

54 Seruantes, τηροῦντες. Vulgata & Erasmus, Custodientes, φυλάττοντες.

55 Mulieres, γυναῖκες. In duobus vetustis codicibus scriptum erat, καὶ γυναῖκες, Etiam mulieres.

57 Discipulus,

μακρόθεν θεωροῦσαι, αἵτινες ἠκολούθησαν τῷ Ἰησοῦ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, διακονοῦσαι αὐτῷ.

56 Ἐν αἷς ἦν Μαρία ἡ Μαγδαληνή, καὶ Μαρία ἡ τοῦ Ἰακώβου καὶ Ἰωσῆ μήτηρ, καὶ ἡ μήτηρ τῶν υἱῶν Ζεβεδαίου.

57 Ὀψίας δὲ γενομένης ἦλθεν ἄνθρωπος πλούσιος ἀπὸ Ἀριμαθαίας, τοὔνομα Ἰωσήφ, ὃς καὶ αὐτὸς ἐμαθήτευσε τῷ Ἰησοῦ·

58 Οὗτος προσελθὼν τῷ Πιλάτῳ, ᾐτήσατο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ. Τότε ὁ Πιλάτος ἐκέλευσεν ἀποδοθῆναι τὸ σῶμα.

59 Καὶ λαβὼν τὸ σῶμα ὁ Ἰωσήφ, ἐνετύλιξεν αὐτὸ σινδόνι καθαρᾷ·

60 Καὶ ἔθηκεν αὐτὸ ἐν τῷ καινῷ αὐτοῦ μνημείῳ, ὃ ἐλατόμησεν ἐν τῇ πέτρᾳ· καὶ προσκυλίσας λίθον μέγαν τῇ θύρᾳ τοῦ μνημείου, ἀπῆλθεν.

61 Ἦν δὲ ἐκεῖ Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ καὶ ἡ ἄλλη Μαρία, καθήμεναι ἀπέναντι τοῦ τάφου.

62 Τῇ δὲ ἐπαύριον, ἥτις ἐστὶ μετὰ τὴν παρασκευήν, συνήχθησαν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι πρὸς Πιλάτον,

63 Λέγοντες, Κύριε, ἐμνήσθημεν ὅτι ἐκεῖνος ὁ πλάνος εἶπεν ἔτι ζῶν, Μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐγείρομαι.

64 Κέλευσον οὖν ἀσφαλισθῆναι τὸν τάφον ἕως τῆς τρίτης ἡμέρας· μήποτε ἐλθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ νυκτὸς κλέψωσιν αὐτόν, καὶ εἴπωσι τῷ λαῷ, Ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν· καὶ ἔσται ἡ ἐσχάτη πλάνη χείρων τῆς πρώτης.

65 Ἔφη δὲ αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Ἔχετε κουστωδίαν· ὑπάγετε, ἀσφαλίσασθε ὡς οἴδατε.

66 Οἱ δὲ, πορευθέντες ἠσφαλίσαντο τὸν τάφον, σφραγίσαντες τὸν λίθον, μετὰ τῆς κουστωδίας.

multæ procul spectãtes, quæ sequutæ fuerant Iesum à Galilæa, ministrantes ei.

56 Inter quas erat Maria Magdalene, & Maria Iacobi & Iose mater, & mater filiorum Zebedæi.

57 ‖Quum autem serum diei esset, venit homo diues ab *urbe* Arimathæa, nomine Ioseph, qui & ipse discipulus fuerat Iesu:

58 Is adiit Pilatum, & petiit corpus Iesu. Tunc Pilatus iussit reddi corpus.

59 Et Ioseph quũ accepisset corpus, inuoluit illud sindone pura:

60 Posuítque in monumẽto suo nouo quod exciderat in petra: & aduoluto saxo magno ad ostium monumenti, abiit.

61 Erat autem illic Maria Magdalene & altera Maria, sedẽtes contra sepulchrum.

62 Postero autem die quæ sequitur Parasceuen, coacti sunt principes Sacerdotum & Pharisæi ad Pilatum,

63 Dicentes, Domine, meminimus planum illum dixisse quũ adhuc viueret, Tertio post die surgam.

64 Iube ergo muniri sepulchrũ vsque in diem tertium: nequando veniant discipuli eius nocte, & furentur eum, dicántque populo, Surrexit à mortuis: & erit vltimus error peior priore.

65 Dixit eis Pilatus, Habetis custodiã: abite, munite sicut scitis.

66 Ipsi autem profecti munierunt sepulchrum, obsignato lapide, cum custodia.

multæ a lõgè, quæ sequutæ erant Iesum à Galilæa, ministrantes ei.

56 *Inter quas erat Maria Magdalene, & Maria Iacobi & Ioseph mater, & mater filiorũ Zebedæi.*

57 *Quum autem serò factum esset, uenit quidã homo diues ab Arimathæa, nomine Ioseph, qui & ipse discipulus erat Iesu:* Mar.15.d.42 luc. 23.g.50 ioh.19.d.38

58 *Hic accessit ad Pilatũ, & petiit corpus Iesu. Tũc Pilatus iussit reddi corpus.*

59 *Et accepto corpore, Ioseph inuoluit illud in sindone munda.*

60 *Et posuit illud in monumento suo nouo quod exciderat in petra: & aduoluit saxum magnum ad ostium monumenti, & abiit.*

61 *Erant autem ibi Maria Magdalene & altera Maria, sedentes contra sepulchrum.*

62 *Altera autem die quæ est post Parasceuẽ, conuenerunt principes Sacerdotum & Pharisæi ad Pilatum,*

63 *Dicentes, Domine, recordati sumus quia seductor ille dixit adhuc uiuens, Post tres dies resurgam.*

64 *Iube ergo custodiri sepulchrum usque in diem tertium: ne fortè ueniãt discipuli eius, & furẽtur eum, & dicãt plebi, Surrexit à mortuis: & erit nouissimus error peior priore.*

65 *Ait illis Pilatus, Habetis custodiam: ite, custodite sicut scitis.*

66 *Illi autem abeũtes muniuerunt sepulchrum, signantes lapidem, cum custodibus.*

57 Discipulus fuerat, ἐμαθήτευσε. Vulgata & Erasmus, Discipulus erat: id est ἐμαθήτευεν. Est autem hoc verbum interdum etiam transitiuum pro docere, vt infrà 28.d.19. à quo passiuum deducitur μαθητευθεὶς, quod vsurpatur suprà 13.g.52. 61 Contra, ἀπέναντι. i. E regione. vt in illo Virgilii loco, Vrbs antiqua fuit, (Tyrii tenuere coloni) Carthago, Italiã cõtra, Tyberináque lõgè Ostia, &c. 63 Planum, πλάνος. i. Præstigiator, quem γόητα Græci vocãt. qualem fuisse Christum Iudæi etiam hodie dicere non verentur. Vocabulum hoc Græcum vsurpat Cicero pro Cluentio, & Horatius libro 1. Epist. Vulgata, Seductor, non malè, παρὰ τὸ πλανᾶν. Surgam, ἐγείρομαι. Vulgata, Resurgam, ἀνίστημαι. præsens pro futuro. Interpretor autem μετὰ τρεῖς ἡμέρας, tertio pòst die, vel intra tres dies, vt annotauimus Mar.8.d.31. 64 Nocte, νυκτὸς. Hoc deest in Vulgata, neq; scriptum erat in duobus vetustis codicibus. 65 Habetis, ἔχετε. Potest etiam imperandi modo verti, Habete, vt notat Erasmus: sed malo per indicatiuum interpretari. Custodiam, κουστωδίαν. id est, Præsidiarios milites, templi nimirum custodiæ designatos. Itaque sæpe commemoratur in Actis Apostolorum ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ, & Pharisæis ac Pontificibus adiungitur. Mirum est autem istos superstitiosissimos homines nulla magni illius Sabbathi religione inductos fuisse vt à muniendo & obsignando sepulchro abstinerent, quod per Legem vix eis licuisset. Hæc enim gesta fuisse ineunte iam Sabbatho, apparet ex versu 61.

Mar.16.b.6
ioh.26.c.11

Κεφάλαιον κη.

Ὀψὲ δὲ σαββάτων τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων, ἦλθε Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ, καὶ ἡ ἄλλη Μαρία, θεωρῆσαι τὸν τάφον.

Καὶ ἰδοὺ, σεισμὸς ἐγένετο μέγας. ἄγγελος γὰρ Κυρίου καταβὰς ἐξ οὐρανοῦ, προσελθὼν ἀπεκύλισε τὸν λίθον ἀπὸ τῆς θύρας, καὶ ἐκάθητο ἐπάνω αὐτοῦ.

Ἦν δὲ ἡ ἰδέα αὐτοῦ ὡς ἀστραπὴ, καὶ τὸ ἔνδυμα αὐτοῦ λευκὸν ὡσεὶ χιών.

Ἀπὸ δὲ τοῦ φόβου αὐτοῦ ἐσείσθησαν οἱ τηροῦντες, καὶ ἐγένοντο ὡσεὶ νεκροί.

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἄγγελος εἶπε ταῖς γυναιξὶ, Μὴ φοβεῖσθε ὑμεῖς· οἶδα γὰρ ὅτι Ἰησοῦν τὸν ἐσταυρωμένον ζητεῖτε.

Οὐκ ἔστιν ὧδε· ἠγέρθη γὰρ, καθὼς εἶπε. δεῦτε, ἴδετε τὸν τόπον ὅπου ἔκειτο ὁ Κύριος.

CAP. XXVIII.

1 EXtremo autē Sabbatho,
quum lucesceret in primū
diem hebdomadis, venit Maria
Magdalene & altera Maria vt
spectarent sepulchrum:
2 Et ecce, terræmotus factus est
magnus. Angelus enim Domi
ni quum descendisset è cælo, &
accessisset, deuoluit lapidem ab
ostio, sedebátque super eum.
3 Erat autem visus eius vt ful-
gur, & vestimentum eius albū
sicut nix.
4 Custodes autem perculsi
sunt præ ipsius timore, & facti
sunt sicut mortui.
5 Respōdens autem Angelus
dixit mulieribus, Vos *verò* ne ti
mete: scio enim vos Iesum cru-
cifixum quærere.
6 Non est hîc: surrexit enim
prout dixit. Venite, videte lo-
cum vbi iacebat Dominus.

CAP. XXVIII.

1 *VEspere autem Sabbathi quæ lucescit in prima Sabbathi, uenit Maria Magdalene & altera Maria uidere sepulchrum.*
2 *Et ecce, terræmotus factus est magnus. Angelus enim Domini descendit de cælo, & accedens reuoluit lapidem, & sedebat super eum.*
3 *Erat autem aspectus eius sicut fulgur, & uestimentum eius sicut nix.*
4 *Præ timore autē eius exterriti sunt custodes & facti sunt uelut mortui.*
5 *Respondens autem Angelus dixit mulieribus, Nolite timere uos. scio enim quòd Iesū qui crucifixus est quæritis.*
6 *Non est hîc: surrexit enim, sicut dixit. Venite, uidete locum ubi positus erat Dominus.*

IN CAPVT XXVIII.

1 Extremo autem Sabbatho, ὀψὲ δὲ σαββάτων. i. Exeunte iam Sabbatho, quod excipitur à primo die sequentis hebdomadis. Nam ὀψὲ absolutè positum idem valet quod serò, aut vespere. i. ἑσπέρας: & ita sumus semper interpretati. quum autem habet casum adiunctum, idem valet quòd ἐν ὑστέρῳ. i. In extremo. Itaque hoc loco extremam partem Sabbathi significat, Romanorum more, qui diem naturalem ab ortu solis ad sequentem ortum numerant: non autem Hebræorum, qui à vespera diem inchoant. Iam enim corrupta erat maxima ex parte veterum consuetudo. quam etiam ob causā suprà diximus decimumquartum diem vocatum esse primū diē azymorum. Quod quum non obseruaret Osiander, existimauit vesperam hîc Hebræorum more vocari extremā festi partem. i. initium noctis quæ inter Sabbathum & primum à Sabbatho diem (quem Dominicum vocamus) intercedit: ideóque in iis quæ sequuntur, non subaudit ἡμέρα, vt sit plena hæc loquutio, τῇ ἡμέρα ἐπιφωσκούσῃ: sed contrà subintelligit νυκτὶ, docétque ex Thalmudis quodam loco, lucis appellatione interdum noctis initium. i. primam facem, intelligi. Ego verò malo ad diluculum hæc referre, aut certè tempus diluculo proximū, quòd mihi videatur hæc interpretatio simplicissima, & cū aliorū Euangelistarum narratione consentiens. Eras. Vespera autem Sabbathorum: quam interpretationem repudiaui: primū quia Euangelista (vt antè dixi) non primā noctis partem, quæ vespera dicitur, sed vltimam designat, quam diluculum vocat: aut eam certè quæ proxima est diluculo. Deinde quòd τὰ σάββατα conuertere potius oportuit singulari numero, quum hîc sit enallage numeri, de qua diximus suprà 12.a.1. aut certè Sabbathum pro festo Paschæ accipiatur. Quum lucesceret in primum *diem* hebdomadis, τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων. Id est, Quum iam primus à sabbatho dies immineret, siue Primi à sabbatho diei lucescente diluculo. Cæterùm sciendū est (quanuis diuersum existimet Osiander) subintelligi ἡμέρα ante illud τῇ ἐπιφωσκούσῃ. Nam alioquin ista cohærere cum superioribus nō possunt: sicut tamen videtur velle Vetus interpres, & eū sequutus Eras. qui interpretantur, Quæ lucescit: quasi scripserit Mat. ἑσπέρα τῇ ἐπιφωσκούσῃ. Sic autē plenè loquitur Herod. in Thalia, ἅμ' ἡμέρῃ δὲ διαφωσκούσῃ οἱ ἕξ, κατὰ συνεθήκαντο, παρῆσαν. i. Quū primùm autē diluxisset dies, sex illi, sicut constituerant, affuerunt. Nam & hoc sciendum, ἡμέραν hic vsurpari pro luce: sicut dies interdum apud Latinosquoque accipitur. Itaque potuissem interpretari, Die lucescente: vel, Quum dies lucesceret: sed malui præcisè dicere, Quum lucesceret: quo modo etiam Terētius loquitur. Postremò sciendum μίαν σαββάτων dici diem à Sabbatho proximum, quem Dominicum vocamus. i. hebdomadis sequētis primum. μία enim pro πρώτη accipitur Hebræorum more. i. Vna pro Prima. (quam enallagē etiam apud Homerum Iliados π annotat Eustathius) idque ita esse liquet ex Mar. 16.v.9. Denique σαββάτων vocabulo nō iam septimus dies, (vt paulo antè) nec singuli dies hebdomadis, (quos communi nomine solēt Ferias vocare) sed ipsa potius septimana intelligitur: vocabulo etiam deducto ab Hebræis, apud quos plurali numero שבתות vocatur septimana, vt Leuit. 23.c.15, & 25.a.8. 3 Visus, ἰδέα. Eras. in annotationibus speciem siue formam interpretatur: quæ videntur mihi latius patere, quum hîc de facie tātùm agatur: imò verò ne de facie quidem tota, sed de oculorum radiis. Vulgata, Aspectus: idque non malè, nisi vsurparetur potius pro actione ipsa videndi, quàm pro specie & acie oculorum. Possumus tamen per synecdochen interpretari Vultum, qui hac ratione ὄψις quoque dicitur à Græcis. 4 Præ timore. ἀπὸ τοῦ φόβου. Ἀπὸ pro ὑπὸ, vt suprà diximus 13.f.44. Custodes, οἱ τηροῦντες. i. φύλακες. Ad verbum, Ii qui seruabant, subauditur τὸν τάφον, sepulchrum. 5 Respondens, ἀποκριθεὶς. Sæpe iam annotaui huiusmodi participia apud Hebræos redundare, ac præterea verbum ענה quod Græci vertunt ἀποκρίνεσθαι, etiā dici de eo qui sermonem inchoet. Vos *verò* ne timete. μὴ φοβεῖσθε ὑμεῖς. Videtur magna esse emphasis pronominis ὑμεῖς, quam conatus sum exprimere. Apparet enim Angelum voluisse perterritis custodibus mulieres cōfirmare: acsi diceret, Istis quidem terrorem, vobis autē consolationē affero.

6 Prout dixit, καθὼς εἶπε. In quodam exemplari additur ὑμῖν, vobis. Iacebat, ἔκειτο. Vulgata & Eras. Positus erat: quo modo etiam vertimus suprà 3.c.10, & 5.b.14. Sed quū hoc loco propria significatione accipiatur, minimè necesse fuit synonymon quærere.

Καὶ ταχὺ πορευθεῖσαι εἴπατε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὅτι ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν. καὶ ἰδοὺ προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν· ἐκεῖ αὐτὸν ὄψεσθε. ἰδού, εἶπον ὑμῖν.

Καὶ ἐξελθοῦσαι ταχὺ ἀπὸ τοῦ μνημείου μετὰ φόβου καὶ χαρᾶς μεγάλης, ἔδραμον ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ.

Ὡς δὲ ἐπορεύοντο ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ ὁ Ἰησοῦς ἀπήντησεν αὐταῖς, λέγων, Χαίρετε. Αἱ δὲ προσελθοῦσαι ἐκράτησαν αὐτοῦ τοὺς πόδας, καὶ προσεκύνησαν αὐτῷ.

Τότε λέγει αὐταῖς ὁ Ἰησοῦς, Μὴ φοβεῖσθε· ὑπάγετε, ἀπαγγείλατε τοῖς ἀδελφοῖς μου ἵνα ἀπέλθωσιν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, κἀκεῖ με ὄψονται.

Πορευομένων δὲ αὐτῶν ἰδού τινες τῆς κουστωδίας ἐλθόντες εἰς τὴν πόλιν, ἀπήγγειλαν τοῖς ἀρχιερεῦσιν ἅπαντα τὰ γενόμενα.

Καὶ συναχθέντες μετὰ τῶν πρεσβυτέρων, συμβούλιόν τε λαβόντες, ἀργύρια ἱκανὰ ἔδωκαν τοῖς στρατιώταις,

Λέγοντες, Εἴπατε, Ὅτι οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ νυκτὸς ἐλθόντες ἔκλεψαν αὐτὸν ἡμῶν κοιμωμένων.

Καὶ ἐὰν ἀκουσθῇ τοῦτο ἐπὶ τοῦ ἡγεμόνος, ἡμεῖς πείσομεν αὐτόν, καὶ ὑμᾶς ἀμερίμνους ποιήσομεν.

Οἱ δὲ λαβόντες τὰ ἀργύρια, ἐποίησαν ὡς ἐδιδάχθησαν. καὶ διεφημίσθη ὁ λόγος οὗτος παρὰ Ἰουδαίοις μέχρι τῆς σήμερον.

7 Et citò profectæ dicite disci-
pulis eius eũ surrexisse à mor-
tuis. Et ecce præit vobis in Ga-
lilæam, illic eum videbitis. ecce
dixi vobis.
8 Tunc egressæ citò à monu-
mento cum timore & gaudio
magno, currebant vt renuntia
rent discipulis eius.
9 Quũ autem proficiscerẽtur
vt renuntiarẽt discipulis eius, ec
ce, Iesus occurrit eis, dicẽs, Aue-
te. Illæ autẽ, accesserunt, & pre
henderunt pedes eius, & adora-
uerunt eum.
10 Tunc ait eis Iesus, Ne time-
te: abite, annunciate fratribus
meis vt abeant in Galilæam, il
lic me videbunt.
11 Proficiscentibus autem ipsis,
ecce, quidam ex custodia vene
runt in vrbem, & nunciauerunt
principibus Sacerdotũ omnia
quæ facta fuerant.
12 Tũc coacti cum senioribus,
consilio capto, pecuniam mul
tam dederunt militibus,
13 Dicentes, Dicite, Discipuli e-
ius nocte venerunt, & eum fu-
rati sunt nobis dormientibus.
14 Quòd si hoc auditum fuerit
apud præsidem, nos persuade-
bimus ei, & securos vos præsta-
bimus.
15 Ipsi verò accepta pecunia fe
cerunt sicut erant edocti: & di-
uulgatus est iste sermo apud Iu
dæos vsque ad hodiernum
diem.

7 *Et citò euntes dicite dis-*
cipulis eius quia surre-
xit. Et ecce præcedit uos
in Galilæam, ibi eum ui-
debitis. ecce prædixi uo-
bis.
8 *Et exierunt citò de mo*
numento cum timore &
gaudio magno, currentes
nunciare discipulis eius.
9 *Et ecce, Iesus occurrit il*
lis, dicens, Auete. Illæ au
tem accesserunt, & te-
nuerunt pedes eius, &
adorauerunt eum.
10 *Tunc ait illis Iesus, No-*
lite timere: ite, nunciate
fratribus meis ut eant
in Galilæam, ibi me ui-
debunt.
11 *Quæ quum abiissent,*
ecce, quidam de custodi-
bus uenerunt in ciuita-
tem, & nunciauerunt
principibus Sacerdotum
õnia quæ facta fuerãt.
12 *Et congregati cum senio-*
ribus, consilio accepto pe-
cuniam copiosam dede-
runt militibus,
13 *Dicentes, Dicite, Quia*
discipuli eius nocte uene
rũt, & furati sunt eum,
nobis dormientibus.
14 *Et, si hoc auditum fue-*
rit à præside, nos suade
bimus ei, & securos uos
faciemus.
15 *At illi accepta pecunia*
fecerunt sicut erant e-
docti: & diuulgatum
est uerbum istud apud
Iudæos usque in hodier-
num diem.

9 Quum autem proficiscerentur vt ren. dis. eius, ὡς δὲ ἐπορεύοντο ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. Illud ὡς melius exprimimus Gallicè hoc modo, *comme elles alloyent*. Sic Plautus in Menæchmis, Nam rus vt ibat. quod ferè Græci dicunt ἐν τῷ πορεύεσθαι. Ita etiam Lucas Act. 1. b. 10. Deest autem totum hoc membrum apud Veterem interpretem, & in quodam exemplari. ac certè videtur, etiamsi sustuleris, integra manere sententia.

Ecce, καὶ ἰδού. Hebraicè והנה. Vulgata & Erasmus ad verbum, Et ecce: & rectè quidem Vetus interpres, qui præcedens membrum non legit: Eras. autem qui legit & interpretatus est, debuit omittere copulatiuã hoc loco redundantem, sicut suprà 9. a. 10, & infinitis locis apud Lucam, qui hoc pleonasmi Hebraici genere mirum in modum delectatur.

10 Fratribus meis, τοῖς ἀδελφοῖς μου. In quodam exemplari scriptum erat τοῖς μαθηταῖς μου, Discipulis meis. Illic, κἀκεῖ. Erasmus ad verbum, Et illic: sed videtur iterum abundare καί: ideo Veterem interpretem sum sequutus.

11 Quæ facta fuerant, τὰ γενόμενα. Erasm. Quæ acciderant. i. τὰ συμπεπτωκότα.

12 Pecuniam multam, ἀργύρια ἱκανά. In quodam codice legitur ἀργύριον ἱκανόν, idque (ni fallor) rectius. ἱκανὸς autem quum propriè declaret sufficientem, accipitur hoc loco & alibi sæpe pro πολύς. quod hoc quidem loco Gallicè ita exprimeremus, *donner de l'argent à l'aduenant*.

13 Nobis dormientibus, ἡμῶν κοιμωμένων. Hanc lectionem cum Veteribus codicibus consentientem sequuti, non expressimus particulam ὅτι præcedentem. Ea verò non redũdabit si legeris ὑμῶν κοιμωμένων, vobis dormientibus, vt excudit Colinæus.

14 Apud præsidem, ἐπὶ ἡγεμόνος. i. à Præside, siue Coram præside: vt dixit Lucianus ἐπὶ Ῥαδαμάνθυος, coram Rhadamantho. Vide 1. Timoth. 6. c. 13, & Apoc. 10. v. 11. Nam periculum erat ne hoc nomine milites apud Pilatum deferrentur. Vulgata & Eras. ad verbum, Sub præside.

16 Οἱ δὲ ἕνδεκα μαθηταὶ ἐπορεύθησαν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, εἰς τὸ ὄρος οὗ ἐτάξατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς.

16 Vndecim autē discipuli profecti sunt in Galilæam, in montem vbi constituerat eis Iesus.

16 *Vndecim autem discipuli abierunt in Galilæam, in montem ubi cōstituerat illis Iesus.*

17 Καὶ ἰδόντες αὐτὸν, προσεκύνησαν αὐτῷ· οἱ δὲ ἐδίστασαν.

17 Et quum vidissent eum, adorauerunt eum: quidam autem dubitauerunt.

17 *Et uidentes eum, adorauerunt: quidam autē dubitauerunt.*

Ioh.17.a.2 heb.1.6.2

18 Καὶ προσελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἐλάλησεν αὐτοῖς, λέγων, Ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς·

18 Et accedens Iesus loquutus est eis, dicēs, ||Data est mihi omnis authoritas in cælo & in terra:

18 *Et accedens Iesus loquutus est eis, dicens, Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra.*

Mar.16.c.15

19 Πορευθέντες οὖν μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος·

19 ||Profecti ergo docete omnes gentes, baptizātes eos in nomine Patris & Filii & Spiritus sancti:

19 *Euntes ergo docete omnes gentes: baptizantes eos in nomine Patris & Filii & Spiritus sancti.*

20 Διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν· καὶ ἰδοὺ, ἐγὼ μεθ᾽ ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας, ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. ἀμήν.

20 Docentes eos seruare omnia quæ mandaui vobis. & ecce, ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad consummationē seculi. Amen.

20 *Docentes eos seruare omnia quæcunque mandaui uobis: & ecce, ego uobiscū sum omnib⁹ diebus usque ad consummationem seculi.*

19 Ergo, οὖν. Deerat in nostris vetustis codicibus. In nomine, εἰς τὸ ὄνομα. Id est, Inuocato Patre, Filio, & Spiritu sancto. Vel In nomen. Nam Baptismo consecramur Deo, quoniam ibi nostra adoptio in Christo per Spiritum sanctum sancitur.

20 Omnibus diebus, πάσας τὰς ἡμέρας. Id est, In omne tempus. Alloquitur enim Ecclesiam. Quum autem idem ipse Dominus paulo antè dixerit, Me verò non semper habebitis, & mox in cælum ascenderit, apparet distinguendum esse præsentiæ & absentiæ modum, vt qui corpore est absens, virtute tamen sit totus præsentissimus, qua & seipsum & sua omnia nobis verè per fidem spiritualiter communicat.

Euangelium secundum Marcum. Τὸ κατὰ Μάρκον εὐαγγέλιον.

NOVA INTERPR. | VETVS.

Κεφάλαιον α.

CAP. I. | CAPVT I.

1 ΑΡΧΗ τοῦ εὐαγγελίου Ἰησοῦ Χριστοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.

1 PRincipium Euangelii Iesu Christi Filii Dei:

1 *INitium Euangelii Iesu Christi Filii Dei:*

Mal.3.a.1

2 Ὡς γέγραπται ἐν τοῖς προφήταις, Ἰδοὺ, ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμπροσθέν σου.

2 Vt scriptum est in Prophetis, ||Ecce, ego mitto nunciū meū ante faciem tuam, qui parabit viam tuam coram te.

2 *Sicut scriptum est in Esaia Propheta, Ecce, ego mitto Angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit uiam tuam ante te.*

Esaiæ 40.a.3 ioh.1.c.15 luc.3.a.4

3 Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, Ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ.

3 ||Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, complanate semitas eius.

3 *Vox clamantis in deserto, Parate uiam Domini, rectas facite semitas eius.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

2 In Prophetis, ἐν προφήταις. Ita scriptum reperimus in omnibus nostris codicibus vetustis, exceptis duobus, in quibus legimus ἐν Ἡσαΐᾳ τῷ προφήτῃ: id est In Esaia propheta: quo modo interpretatus est hunc locū Vetus interpres, & citat quoque Hieronymus ad Pammachium De optimo genere interpretandi. Hinc nata illa quæstio, cur geminum vaticinium adducens Euangelista, vnum videlicet ex Malachia, alterum ex Esaia, hunc tamen vnum nominet. In quo nodo explicando ne frustra laboremus, præstat plurali numero legere, ἐν προφήταις, quòd tot veterum codicum ac ipsius etiam Theophylacti authoritas consentiat. Illud

quidem constat, appellatione Prophetarum intelligi ipsorum libros: quod tamen dicendi genus præcipuè vsurpatur quum ex minoribus Prophetis aliquod testimonium petitur, etiamsi vnus tantū ex illis citetur, vt Act. 7.e.42. nempe quod hi duodecim essent in vnum volumen compositi, vt docent Hebræorum interpretes.

Mitto, ἀποστέλλω. Loquitur Malachias tanquam de re iam præsenti, vt solent etiam alii Prophetæ: nimirum de re futura tam certi quàm si eam oculis cernerent. In Græca tamen editione legitur ἐξαποστελῶ, Mittam. Nuncium meum, τὸν ἄγγελόν μου. Vulgata, Angelum: sed hoc quidē loco de homine agitur, vt rectè annotat Erasmus: qui tamen certum aliquem nuncium designari putat articulo, quum omnes alioqui Prophetæ venturum Christum nunciarint. Sed responderi potest, hanc potius emphasin esse in his verbis πρὸ προσώπου σου, id est Ante faciem tuam: quibus indicatur hìc agi de eo demum nuncio qui Messiam non procul positum, (vt alii) sed præsentem commōstraret. Ante faciem tuam, πρὸ προσώπου σου. In Hebræis & Græca editione legitur Meam, & hoc loco nō ponitur, sed post verba sequentia, vbi legimus ἔμπροσθέν σου, Ante te. quibus verbis Hebraismus ille explicatur. Sumpta enim est metaphora à regum consuetudine, qui solent habere suos anteambulones.

Viam tuam, τὴν ὁδόν σου. In Hebræo non additur pronomē, & pro κατασκευάσει in Græca editione legitur ἐπιβλέψεται. i. Inspiciet: non satis rectè, quum in Hebræo non legatur ופנה upanah in Cal, sed ופנה upinnah in Pihel, quod idem verbum in Esaia verterunt ἑτοιμάζειν. Itaque cum ex hoc loco tum ex aliis multis liquet Euangelistas non vsos fuisse Græca illa interpretatione quæ nunc circunfertur.

Ἐγένετο Ἰωάννης βαπτίζων ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ κηρύσσων βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.	4 ‖ Baptizabat Iohānes in deserto, & prædicabat baptismū resipiscentiæ ad remissionem peccatorum.	4 *Fuit Iohannes in deserto baptizans, & prædicans baptismum pœnitentiæ in remissionem peccatorum.*	Mat.3.a.4
Καὶ ἐξεπορεύετο πρὸς αὐτὸν πᾶσα ἡ Ἰουδαία χώρα, καὶ οἱ Ἱεροσολυμῖται· καὶ ἐβαπτίζοντο πάντες ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ ὑπ' αὐτοῦ, ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν.	5 ‖ Et exibat ad eū tota Iudææ regio ac Ierosolymitæ: & baptizabantur omnes ab eo in Iordane flumine, confitentes peccata sua.	*Et egrediebatur ad eū omnis Iudææ regio, & Ierosolymitæ vniuersi: & baptizabantur ab illo in Iordanis flumine, confitentes peccata sua.*	Matth.3.a.5
Ἦν δὲ Ἰωάννης ἐνδεδυμένος τρίχας καμήλου, καὶ ζώνην δερματίνην περὶ τὴν ὀσφὺν αὐτοῦ, καὶ ἐσθίων ἀκρίδας καὶ μέλι ἄγριον.	6 Induebatur autem Iohānes pilis camelorum, & zona pellicea circa lumbos suos: ‖ & edebat locustas & mel syluestre.	6 *Et erat Iohannes vestitus pilis cameli, & zona pellicea circa lumbos eius: & locustas & mel syluestre edebat.*	Leuit.11.c.22
Καὶ ἐκήρυσσε, λέγων, Ἔρχεται ὁ ἰσχυρότερός μου ὀπίσω μου, οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς κύψας λῦσαι τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων αὐτοῦ.	7 ‖ Et prædicabat, dicens, Venit ponè me qui validior me est, cuius non sum dignus qui incuruatus soluam corrigiam solearum.	7 *Et prædicabat, dicens, Veniet fortior me post me, cuius nō sum dignus procumbens soluere corrigiam calceamentorum eius.*	Mat.3.c.12 luc.3.c.16. Ioh.1.d.27.

4 Baptizabat, ἐγένετο βαπτίζων. Verbum ἐγένετο nonnulli ad ἀρχὴ referunt, vt testimonia Prophetarum parenthesi includantur: sed primū versiculum ego malo seorsum legere: quod & Erasmo placet. Sic enim vetustissimi quique scriptores Hebræi, & ex Græcis quoque Herodotus, Thucydides & Ephorus libros historiarum inchoant. Cæterùm existimat Valla verbum ἐγένετο à sequentibus esse separandum, vt sit hæc sententia, quēdā Iohannem extitisse qui in deserto baptizaret. Nam (inquit) incipiendum fuit à nuncupatione viri potius quàm ab eius actione, tāquam de eius nomine fuisset iam facta mentio: vt apud Iohannē, Fuit homo missus à Deo cui nomē erat Iohānes. nec dicitur, Fuit homo missus, sed Fuit homo: deinde, missus à Deo. i. qui missus fuit à Deo. At ego existimo, si hoc verum esset, addendum fuisse post ἐγένετο, vel τις, vel ἄνθρωπος. Quod autem Marcus à Iohannis prædicatione perinde exorditur acsi mentionem eius aliquam antea fecisset, id commune habet cum Matthæo. Erat enim Iohannis nomen celebrius quàm vt esset exordium altius petendum. Sed hanc tamen partem egregiè persequutus est Lucas. Erasmus igitur rectè coniunxit verbum ἐγένετο cum participio βαπτίζων, periphrasi Græcis etiam familiari pro ἐβάπτιζεν. i. Erat baptizās, pro Baptizabat: sicut dixit Plautus in Curcul. Sūt bibentes, pro Bibunt. Vetus interpres maluit cum ἐν ἐρήμῳ connectere. vt sit hæc sententia, Fuisse (id est versatum esse) Iohannem in deserto, vbi baptizaret & prædicaret. Sed repugnat verborum series. Dicendum enim fuisset, ἐγένετο Ἰωάννης ἐν ἐρήμῳ βαπτίζων, vt paulo pòst, nempe versiculo 13. Ad remissionem, εἰς ἄφεσιν. vel, In remissionem. Sed IN præpositio præparationem significat, non effectum, inquit Erasmus. At ego (quod veterum pace dixerim) non puto resipiscentiam posse à remissione peccatorum separari, nec alium fuisse Iohannis baptismum quàm Christi ipsius arbitror. Quòd autem Erasmus subiungit, Iohannem prius baptizasse, deinde prædicasse Baptismum, eiusmodi est vt ne refutatione quidem videatur indigere. Quid enim? quum diceret Iohannes, Pœnitentiam agite, appropinquat enim regnum cælorum: non docebat quos erat baptizaturus? Imò verò nisi prius docuisset in quem finem baptizaret, quis tandem ad eius baptismum accessisset? Certè quum sacramēta sint σφραγῖδες, necesse est vt præeat doctrina quā obsignent. Neq; est cur Catabaptistæ hæc arripiāt aduersus pædobaptismum, quum hìc negocium Iohanni fuerit cum adultis: ac ne tū quidem quum infantes baptizantur, verbum à signo separetur in Ecclesia Dei.

5 Omnes, πάντες. In quodam codice non scribitur πάντες, hoc loco, sed post Ἱεροσολυμῖται, in mēbro præcedenti. & fortasse rectius.

7 Venit, ἔρχεται. Tam in præsenti quàm futuro accipi hoc potest, vt alibi diximus: sed præsentis significatio magis conuenit: vt Christum intelligas iam esse in via, & Venisse pro Adesse positum. Qui valid. me est, ὁ ἰσχυρότερός μου. Rectè articulum expressit Erasmus, à Vetere interprete prætermissum. Dignus, ἱκανός, Vide Matth.8.a.8. Eras. Idoneus, id est ἐπιτήδειος. Incuruatus, κύψας. Vulg. & Erasm. Procūbens: id est προσπεσών. Voluit enim Euangelista infimi serui conditionem significare. Deerat tamen hoc participium in vno vetere codice.

Act.1.a.5,& 2.a.4,& 11.c.10,& 19.a.4

8 Ἐγὼ μὲν ἐβάπτισα ὑμᾶς ἐν ὕδατι, αὐτὸς δὲ βαπτίσει ὑμᾶς ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.

8 ‖Ego quidem baptizaui vos aqua: ipse verò baptizabit vos Spiritu sancto.

8 *Ego baptizaui vos aqua, ille verò baptizabit vos Spiritu sancto.*

Mat.3.d.14 luc.3.d.22 ioh.1.e.33

9 Καὶ ἐγένετο ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις, ἦλθεν Ἰησοῦς ἀπὸ Ναζαρὲθ τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἐβαπτίσθη ὑπὸ Ἰωάννου εἰς τὸν Ἰορδάνην.

9 ‖Et factum est diebus illis, venit Iesus à Nazareth *vrbe* Galilææ, & baptizatus est in Iordane à Iohanne.

9 *Et factum est in diebus illis, venit Iesus à Nazareth Galilææ, & baptizatus est à Iohanne in Iordane.*

10 Καὶ εὐθέως ἀναβαίνων ἀπὸ τοῦ ὕδατος, εἶδε σχιζομένους τοὺς οὐρανοὺς, καὶ τὸ Πνεῦμα ὡσεὶ περιστερὰν, καταβαῖνον ἐπ' αὐτόν.

10 Et statim ascendens ex aqua, vidit findi cælos, & Spiritum tanquam columbam descédere super eum.

10 *Et statim ascendens de aqua, vidit cælos apertos, & Spiritum tanquam columbam, descendentẽ & manentem in ipso.*

11 Καὶ φωνὴ ἐγένετο ἐκ τῶν οὐρανῶν, Σὺ εἶ ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν ᾧ εὐδόκησα.

11 Et vox extitit è cælis, Tu es Filius ille meus dilectus, in quo acquiesco.

11 *Et vox facta est de cælis, Tu es Filius meus dilectus, in te complacui.*

Mat.4.a.1 luc.4.a.1

12 Καὶ εὐθὺς τὸ Πνεῦμα αὐτὸν ἐκβάλλει εἰς τὴν ἔρημον.

12 ‖Statímque Spiritus eũ expellit in desertum.

12 *Et statim Spiritus expulit eum in desertum.*

13 Καὶ ἦν ἐκεῖ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἡμέρας τεσσαράκοντα, πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ σατανᾶ· καὶ ἦν μετὰ τῶν θηρίων· καὶ οἱ ἄγγελοι διηκόνουν αὐτῷ.

13 Et fuit illic in deserto dies quadraginta, tentante eum Satana: erátque cum feris: & Angeli ministrabant ei.

13 *Et erat in deserto quadraginta diebus & quadraginta noctibus, & tẽtabatur à Satana: erátq; cum bestiis: & Angeli ministrabant illi.*

8 Quidem, μὲν. Hanc particulam à Vetere interprete intẽpestiuè prætermissam in antithesi, rectè Erasmus restituit: quanquam animaduertimus illã in vno vetere exemplari non adscribi. Baptizaui, ἐβάπτισα. In vno codice, sicut apud Matthæum & Lucam, hîc quoq; legitur βαπτίζω: quod indicat in media actione hæc esse dicta à Iohanne, vt totam Baptismi vim doceret à Christo manare, qui interius baptizat. i. vt rem ipsam à signo distingueret. Aqua, ἐν ὕδατι. De pleonasmo præpositionis ἐν, alibi diximus: qui quidẽ notandus est hoc loco, nequis prorsus imperitus, In aqua pro Intra aquam accipiat: cuiusmodi ineptiis pleni sunt Sophistarum libri.

9 *Vrbe* Galilææ, Γαλιλαίας. Suppleui quod deerat constructioni. Est autem hoc additum nõ discriminis alicuius causa, (sicut in vrbe Cana factum est Ioh.2.a.1), sed ad situm vrbis exprimendum. Hoc verò pertinet nõ modò ad fidem faciendam historiæ, sed etiam ad intelligendum cur Iesus diceretur Nazarenus & Galilæus per contumeliam, vt eum vocabat Iulianus ille apostata, Iudæos sequutus, quorum fit mẽtio Ioh.7.g.52. In Iordane, εἰς τὸν Ἰορδάνην. De hac enallage εἰς pro ἐν sæpe iã diximus. Demosth. περὶ στεφ. Τοσούτῳ ἀμείνων πολίτης γέγονα εἰς αὐτὰ ταῦτα ἃ λέγω, pro ἐν αὐτοῖς τούτοις. i. tanto in his rebus quas dico præstantior ciuis fui.

10 Et statim ascendens, καὶ εὐθέως ἀναβαίνων. Videlicet Iohannes. Descenderat enim cum Iesu in aquã, vt Philippus cum Eunucho, Act.8.v.38. Erasmus, Et statim quum ascẽderet. Existimauit enim ἀναβαίνων pro ἀναβαίνοντος positum, ad Iesum posse referri: verbum autem εἶδε, ad Iohannem: quum ipsa ratio constructionis declaret participium esse cum verbo coniungendum, vt vtrunque ad eandem personam pertineat. Videtur ergo mollior verborum syntaxis si de Iesu hæc omnia accipias: quum præsertim vox illa cælestis ad eum dirigatur, vt quidem hîc refertur à Marco. Sed quum ipsius potissimùm Iohannis causa sit editum hoc signum, vt apparet Ioh.1.e.33, & 34, (quam etiam ob causam Matthæum opinor hæc ita describere, vt Pater è cælo Iohannẽ & circunstantes potius quàm Filium ipsum videatur compellare) non dubito quin relatiuum quod subauditur, ad Iohannem pertineat, qui hæc dicatur vidisse. Ac, ne lõgius abeamus, similem in relatiuo amphiboliam reperies infrà 2.b.13, vbi αὐτὸς, quod ante verbum ἐξῆλθε subauditur, non refertur ad paralyticum, cuius mentio proximè facta illic erat, sed ad Iesum, ab octauo vsque versiculo repetitum. Simile exemplum extat infrà 11.a.6 & 7, vbi quum tria hæc verba εἶπον, ἀφῆκαν, ἤγαγον, ita connectantur vt ad eandem personam omnino videantur pertinere: apparet tamen εἶπον & ἤγαγον, de discipulis dici, ἀφῆκαν verò de iis qui discipulos interpellarent. Postremò (vt ad rem redeam) aduerbium εὐθέως, ex Matthæo didici non esse cũ verbo εἶδε, sed cum participio ἀναβαίνων coniũgendũ, vt etiam conuerti potuerit, εὐθέως ἀναβαίνων, pro εὐθέως ἀναβὰς, simulac ascendisset: id est ἅμα τῷ ἀναβῆναι.

Findi, σχιζομένους. Participium positum est loco verbi, Atticorum more. In quodam exemplari scriptum erat ἠνοιγμένους. i. Apertos, sicut conuertit Vetus interpres. Super eum, ἐπ' αὐτόν. In quodam codice scriptum reperimus ἐπ' αὐτοῦ, cõstructione magis vsitata: nisi fortassis quartũ casum ideo vsurpauit quòd significetur motus ad locũ. Cæterũ quod apud Veterẽ interpretẽ additur, Et manentẽ, καὶ μένον, additũ videtur ex Iohanne 1.e.33.

11 In quo, ἐν ᾧ. Vulg. In te, ἐν σοί: quæ lectio videtur melius cõuenire, vt vitetur mutatio personæ, quantumuis apud Hebræos frequens. Certè ita scriptum erat in tribus vetustis exemplaribus. Cur autem ηὐδόκησα verterimus Acquiesco, diximus Matth.3.d.17.

12 Spiritus, τὸ Πνεῦμα. In quodam exemplari additur ἅγιον, sanctus, quod vocabulum magnam lucem affert huic loco. Nam ne illud quidem quod additur apud Matthæum, subductum fuisse à Spiritu vt tentaretur à diabolo, satis videtur omnem amphiboliam tollere, quum apud Hebræos sæpe antecedens relatiui loco repetatur, vt Psal.48.a.1: nec regula illa Didymi sit perpetua quæ tradit πνεύματος appellatione Spiritum sanctũ intelligi, quoties illi præponitur articulus, vt liquet ex Ioh.3.a.8, & aliis locis. Expellit, ἐκβάλλει. Vallæ visa est hæc expositio paulo durior. Et certè constat τὸ ἐκβάλλειν interdũ idẽ valere atque τὸ ἐξάγειν καὶ ἐκπέμπειν, vt Mat.12.c.35, Ioh.10.a.4. Sed videtur hîc notari hoc verbo repẽtina quædam mutatio, quum Christus, quia adhuc inter homines tãquam plebeius & priuatus vixerat, quasi noua quadam persona induitur, & cælesti planè ratione non modò proximæ luctæ præparatur, sed etiam toti suo muneri inauguratur. Non est igitur existimandum, fuisse illum quasi inuitũ & reluctantẽ extrusum, sed diuinæ potius virtutis in ipso corporaliter habitãtis motu & impulsu ad tempus ex hominum conspectu abreptum: idque nostra causa, vt nobis sanctificatus, carnem & diabolum superaret.

13 Fuit, ἦν. Vulgata & Erasmus, Erat. Mihi verò videtur huic loco melius cõuenire significatio aoristi

posterioris. In deserto, ἐν τῇ ἐρήμῳ. Hæc addere non fuit necesse, quum præcedat relatiuum ἐκεῖ. Itaque comperimus vetustos codices hîc variare, quum in vno hæc deessent, quemadmodum etiam in editione Vulgata: in altero verò ἐκεῖ non esset adscriptum. Dies quadrag. τεσσαράκοντα ἡμέρας. Addit Vulgata, Et quadraginta noctibus, καὶ τεσσαράκοντα νύκτας: quod in vno etiam vetere exemplari scriptum legimus. Tentante, πειραζόμενος. Hoc participium ita conuertendum fuit, tum quòd à Latinis rarò vsurpetur præsentis temporis passiuum participium: tum verò quia verbum ἦν non sic cohæret cum πειραζόμενος, vt pro præterito imperfecto ἐπειράζετο ponatur, vt suprà versu 6. imò verò significatur, in eo deserto tentatum fuisse Christum in quo quadraginta dies & quadraginta noctes sit versatus. Feris, θηρίων. Θηρίον apud Græcos non minus latè patet quàm bestia apud Latinos: sed pro feris bestiis hîc accipitur, quæ in desertis illis versantur. Itaque Erasmi versionem sum sequutus.

Μετὰ δὲ τὸ παραδοθῆναι τὸν Ἰωάννην, ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν Γαλιλαίαν, κηρύσσων τὸ Εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ·

14 ‖ Postquam autem traditus fuit Iohānes in custodiam, venit Iesus in Galilæam, prædicans Euangelium regni Dei:

14 *Postquā autem traditus est Iohannes, uenit Iesus in Galilæā, prædicans Euangelium regni Dei:* Mat.4.b.12 luc.4.c.14 iohan.4.f.43

Καὶ λέγων, Ὅτι πεπλήρωται ὁ καιρὸς, καὶ ἤγγικεν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ· μετανοεῖτε, καὶ πιστεύετε ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ.

15 Et dicens, Impletum est tempus, & appropinquauit regnum Dei: resipiscite, & credite Euangelio.

15 *Et dicens, Quoniam impletum est tempus, & appropinquauit regnū Dei: & pœnitemini, & credite Euangelio.*

Περιπατῶν δὲ παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας, εἶδε Σίμωνα καὶ Ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, βάλλοντας ἀμφίβληστρον ἐν τῇ θαλάσσῃ, (ἦσαν γὰρ ἁλιεῖς)

16 ‖ Ambulans autem ad mare Galilææ, vidit Simonem & Andream fratrem eius, iacientes rete in mare, (erant enim piscatores)

16 *Et præteriens secus mare Galilææ, uidit Simonem & Andream fratrem eius, mittentes retia in mare, (erant enim piscatores)* Matth.4.c.18 luc.5.a.2

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Δεῦτε ὀπίσω μου, καὶ ποιήσω ὑμᾶς γενέσθαι ἁλιεῖς ἀνθρώπων.

17 Et dixit eis Iesus, " Sequimini me, & faciam " vt sitis piscatores hominum.

17 *Et dixit eis Iesus, Venite post me, & faciam uos fieri piscatores hominum.*

Καὶ εὐθέως ἀφέντες τὰ δίκτυα αὐτῶν, ἠκολούθησαν αὐτῷ.

18 Et ipsi statim omissis retibus suis, sequuti sunt eum.

18 *Et protinus relictis retibus, sequuti sunt eum.*

Καὶ προβὰς ἐκεῖθεν ὀλίγον, εἶδεν Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ αὐτοὺς ἐν τῷ πλοίῳ καταρτίζοντας τὰ δίκτυα·

19 Tunc progressus illinc paululum, vidit Iacobum *filium* Zebedæi, & Iohannem fratrem eius, qui & ipsi in nauigio " sarciebant retia:

19 *Et progressus inde pusillum, uidit Iacobum Zebedæi & Iohannem fratrem eius, & ipsos componentes retia in naui:*

Καὶ εὐθέως ἐκάλεσεν αὐτούς· καὶ ἀφέντες τὸν πατέρα αὐτῶν Ζεβεδαῖον ἐν τῷ πλοίῳ μετὰ τῶν μισθωτῶν, ἀπῆλθον ὀπίσω αὐτοῦ.

20 Statimque vocauit eos: & *ipsi* omisso patre suo Zebedæo in nauigio cum mercenariis, " sequuti sunt eum.

20 *Et statim uocauit illos: & relicto patre suo Zebedæo in naui cum mercenariis, sequuti sunt eū.*

Καὶ εἰσπορεύονται εἰς Καπερναούμ· καὶ εὐθέως τοῖς σάββασιν εἰσελθὼν εἰς τὴν συναγωγὴν, ἐδίδασκε.

21 ‖ Et ingrediuntur Capernaū: statímque " sabbatho ingressus Iesus in synagogam, docebat.

21 *Et ingrediuntur Capharnaum: & statim sabbathis ingressus in synagogam, docebat eos.* Matth.4.b.13 luc.4.c.31

14 Postquam traditus esset, μετὰ τὸ παραδοθῆναι, in custodiam videlicet: vt diximus suprà Mat.4.b.12. Vsurpari autem hoc vocabulum sæpe cum eclipsi, quæ pro ratione eius de quo agitur supplenda sit, vel illud exemplum docet Demosthenis κατὰ Νεαίρας, Προὐκαλεσάμην παραδοῦναι τὰς θεραπαίνας: id est, Postulaui vt ancillas traderet, nimirum ad quæstionem habendam.

15 Euangelio, ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ. Præpositio ἐν hoc loco abundat, nisi malimus existimare ἐν pro εἰς positum esse: sicut Credere Deo, & Credere in Deum dicunt theologi.

16 Ambulans, περιπατῶν. In duobus exemplaribus legitur παράγων, id est, præteriens: quod sequitur Vetus interpres.

17 Sequimini me, δεῦτε ὀπίσω μου: id est ἀκολουθεῖτέ μοι, vt rectè conuertit Erasmus. Vt sitis, γενέσθαι. Γίγνεσθαι accipio pro εἶναι: id est esse, potius quàm pro fieri, vel effici. Sic Homerus Deos vocat αἰειγενέτας: id est semper existentes. Ita verò construitur verbum ποιεῖν apud Græcos: quum Latini per subiunctiuum hoc efferant cū VT τελικῷ. Dicunt enim Faciam vt sitis. Galli phrasin Græcam sequuntur, *ie vous feray estre.* Sic Demosthenes περὶ στεφ. Τοῦτο ψήφισμα τὸν τότε τῇ πόλει περιστάντα κίνδυνον παρελθεῖν ἐποίησεν.

19 Sarciebant, καταρτίζοντας. Ad verbum, Redintegrantes. nam ἄρτιον dicitur quod perfectum est & integrum, quum alioquin ex multis partibus constet. Vnde etiam factum vt pro coagmentare & componere accipiatur Rom.9.e.22. & pro complere, & omnibus suis numeris absolutum reddere, vt nihil desit aut redundet: vt 2. Tim.3.vi.7. Vulgata, Componentes. Erasmus, Reconcinnabant.

20 Sequuti sunt eum, ἀπῆλθον ὀπίσω αὐτοῦ. Id est ἠκολούθησαν αὐτῷ: quod etiam scriptum inuenimus in quodam exemplari.

21 Et ingrediūtur, καὶ εἰσπορεύονται. In quodam exemplari scriptum erat, καὶ εἰσπορεύεται, tunc ingreditur.

Et paulo pòst pro εἰσελθὼν εἰς τὴν συναγωγὴν ἐδίδασκεν, legimus ἐδίδασκεν εἰς τὴν συναγωγὴν, docebat in synagoga, absque participio εἰσελθών. Item in proximo versiculo post ἐξεπλήσσοντο, additum erat πάντες, omnes. Sabbato, τοῖς σάββασιν. Vulgata & Erasmus, Sabbatis. Sed satis apparet pluralem numerum positum pro singulari, vt diximus Matth.12.a.1, & Act.16.c.13. quæ permutatio videtur in Latino sermone obscurior.

Matth.7.d.28
Luc.4.c.32

22 Καὶ ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ. ἦν γὰρ διδάσκων αὐτοὺς ὡς ἐξουσίαν ἔχων, καὶ οὐχ ὡς οἱ Γραμματεῖς.

22 ‖Et percellebantur super doctrina eius. docebat enim eos vt authoritatem habens, & nõ vt Scribæ.

22 *Et stupebant super doctrina eius. erat enim docens eos quasi potestatẽ habens, & non sicut Scribæ.*

Luc.4.c.32

23 Καὶ ἦν ἐν τῇ συναγωγῇ αὐτῶν ἄνθρωπος ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ, καὶ ἀνέκραξε,

23 ‖Erat autem in synagoga eorum quidam in quo erat spiritus impurus: qui exclamauit,

23 *Et erat in synagoga eorum homo in spiritu immundo, & exclamauit,*

24 Λέγων, Ἔα, τί ἡμῖν καὶ σοί, Ἰησοῦ Ναζαρηνέ; ἦλθες ἀπολέσαι ἡμᾶς; οἶδά σε τίς εἶ, ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ.

24 Dicens, Ah, quid nobis tecum Iesu Nazarene? venisti vt perderes nos? noui te quis sis, *nimirum* Sanctus ille Dei.

24 *Dicens, Quid nobis & tibi, Iesu Nazarene? venisti perdere nos? scio qui sis, Sanctus Dei.*

25 Καὶ ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Φιμώθητι, καὶ ἔξελθε ἐξ αὐτοῦ.

25 Et obiurgauit eum Iesus, dicens, Obmutesce, & exi ab eo.

25 *Et comminatus est ei Iesus, dicens, Obmutesce, & exi de homine.*

26 Καὶ σπαράξαν αὐτὸν τὸ πνεῦμα τὸ ἀκάθαρτον, καὶ κράξαν φωνῇ μεγάλῃ, ἐξῆλθεν ἐξ αὐτοῦ.

26 Tunc, quum discerpsisset eũ spiritus impurus, & clamasset voce magna, exiit ab eo.

26 *Et discerpens eum spiritus immundus, & exclamans voce magna, exiit ab eo.*

27 Καὶ ἐθαμβήθησαν πάντες, ὥστε συζητεῖν πρὸς αὐτούς, λέγοντας, Τί ἐστι τοῦτο; τίς ἡ διδαχὴ ἡ καινὴ αὕτη, ὅτι κατ' ἐξουσίαν καὶ τοῖς πνεύμασι τοῖς ἀκαθάρτοις ἐπιτάσσει, καὶ ὑπακούουσιν αὐτῷ;

27 Et expauerunt omnes, ita vt mutuò quærerent inter se, dicentes, Quid est hoc? quæ doctrina noua hæc, vt per potestatem imperet etiam spiritibus impuris, & auscultent ei?

27 *Et mirati sunt omnes: ita ut conquirerent inter se, dicentes, Quidnam est hoc? quænam doctrina hæc noua, quia in potestate & spiritibus immundis imperat, & obediunt ei?*

28 Ἐξῆλθε δὲ ἡ ἀκοὴ αὐτοῦ εὐθὺς εἰς ὅλην τὴν περίχωρον τῆς Γαλιλαίας.

28 Peruenit autẽ fama eius statim in totam regionem circumiacentem Galilææ.

28 *Et processit rumor eius statim in omnem regionem Galilææ.*

23 In quo erat spiritus impurus, ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ. sic infrà, 5.v.5. Quo genere dicendi vtentes Græci, dicunt ἐν ἐγκλήμασιν εἶναι: & Latini, in culpa esse. Sed tamẽ nimis obscura fuerit interpretatio si vertas ad verbum, In spiritu immundo, cum Vetere interprete: sicut vulgò dicimus, *estre en fiebure*, pro eo quod Latini dicunt, Febre teneri. Ideo Erasmus maluit interpretari, obnoxius spiritui: sensu ita expressio vt discedat à Græcis, à quibus studuimus propius abesse. Ita etiam infrà loquitur cap.5.a.2. Cæterùm quòd initio huius versiculi καὶ interpretati sumus Autem, nemo (opinor) reprehendet qui varium huius particulæ vsum in sacris scriptoribus obseruarit. Itaque in hoc eodem versiculo eiusdem particulæ loco substituimus prouocabulum, vt melius cohæreret oratio.

24 Ah, ἔα. vel Hem. quæ particulæ conueniunt exclamationi, partim à dolore, partim à rei nouitate proficiscenti. Ad verbum, sine, παρὰ τὸ ἐᾶν: sed multa verba in aduerbia degenerant, vt ἄγε, ἄπαγε, & pleraque eiusmodi. Vetus interpres aut nõ legit, aut prætermisit. Valla legit εἶα. Nazarene, Ναζαρηνέ. Alibi Ναζωραῖος dicitur Iesus nomine gentili, à Nazareth Galilææ ciuitate & patria Mariæ, in quam se receperat Ioseph: vnde factũ vt (sicut prædictum erat) Nazarenus sit Christus vocatus, Matth.2.d.13. Considerãda est igitur fraus Satanæ, qui quum illum sciret esse natum in Bethleem, vt Prophetæ prædixerant de Messia, & Sanctum illum Domini esse fateretur, populi tamen errorem fouebat, ne Christum, quẽ sciebãt omnes in Bethlehem nasciturũ ex familia Dauid, (Matth.2.a.5.) pro Messia haberent. Neque Satanam fefellit hæc expectatio, vt apparet Iohan.7.f.42.

Noui te quis sis, οἶδά σε τίς εἶ. Hellenismus, pro, Noui quis tu sis. Sic Terentius in And. Obserua filiũ quid agat. In quodam codice legitur οἴδαμεν, scimus. *Nimirum* Sanctus ille Dei, ὁ ἅγιος. Particula NIMIRVM rectè addita est ab Erasmo ad leniendam transitionem. Simile dicendi genus extat Matthæi 19.c.17. Alludit autem Satan ad nomen illud quod Pontificis maximi tiaræ inscriptum erat, vt scriptum est Exod.28.f.36.

26 Quum discerpsisset, σπαράξαν. Vide infrà cap.9.c.20.

27 Ita vt mutuò quærerent inter se, ὥστε συζητεῖν πρὸς αὐτούς. Conquirendi verbum (quo vsus est post Veterem interpretem Erasmus) Latinis significat diligenter aliquid inuestigare. συζητεῖν autem hoc loco est hominum attonitorum, qui mutuò sese rogitant & interpellãt. Sed in συζητήσει vtraque pars interdum idem quærit, interdum quod alius oppugnat, alter tuetur: vnde factum vt συζητεῖν interdum vertamus altercari. Vt, ὅτι. Sic etiam hæc particula accipitur infrà cap.4.d.41, & 6.a.2. Vulgata & Erasmus, Quia, barbaré. Per potestatem, κατ' ἐξουσίαν. Cicero 6. in Verr. Non per præstigias, sed palàm per potestatẽ vno imperio ostiatim totũ oppidum compilarit. Id est pro suo iure & authoritate, seu pro imperio, vt loquitur Terentius. Alioquin ἐξουσίαν fere solemus interpretari authoritatem, & δύναμιν potestatem. Vetus interpres vertit, In potestate: id est (vt sæpe alibi scriptum reperitur) ἐν ἐξουσίᾳ. Nam κατὰ hoc loco est nota causalis: velut etiam quum dicunt Græci κατὰ τύχην, id est (vt vernaculo sermone loquuntur) *par fortune*. Erasmus, Cum authoritate: id est μετ' ἐξουσίας, vt Act.26.c.12.

Auscultant, ὑπακούουσιν. Vulgata & Erasmus, Obediunt: id est πείθονται.

28 Circumiacentem Galilææ, περίχωρον τῆς Γαλιλαίας. Vulgata, Regionem Galilææ: id est, χώραν τῆς Γαλιλαίας: quum tamen subaudiatur γῆν ante περίχωρον: & ita dicatur fama Iesu non modò per totam Galilæam, sed etiam in vicinas regiones sparsa.

Καὶ εὐθέως ἐκ τῆς συναγωγῆς ἐξελθόντες, ἦλθον εἰς τὴν οἰκίαν Σίμωνος καὶ Ἀνδρέου, μετὰ Ἰακώβου καὶ Ἰωάννου.

Ἡ δὲ πενθερὰ Σίμωνος κατέκειτο πυρέσσουσα· καὶ εὐθέως λέγουσιν αὐτῷ περὶ αὐτῆς.

Καὶ προσελθὼν ἤγειρεν αὐτήν, κρατήσας τῆς χειρὸς αὐτῆς· καὶ ἀφῆκεν αὐτὴν ὁ πυρετὸς εὐθέως, καὶ διηκόνει αὐτοῖς.

Ὀψίας δὲ γενομένης, ὅτε ἔδυ ὁ ἥλιος, ἔφερον πρὸς αὐτὸν πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας, καὶ τοὺς δαιμονιζομένους.

Καὶ ἡ πόλις ὅλη ἐπισυνηγμένη ἦν πρὸς τὴν θύραν.

Καὶ ἐθεράπευσε πολλοὺς κακῶς ἔχοντας ποικίλαις νόσοις· καὶ δαιμόνια πολλὰ ἐξέβαλε, καὶ οὐκ ἤφιε λαλεῖν τὰ δαιμόνια ὅτι ᾔδεισαν αὐτόν.

Καὶ πρωῒ ἔννυχον λίαν ἀναστὰς ἐξῆλθε, καὶ ἀπῆλθεν εἰς ἔρημον τόπον, κἀκεῖ προσηύχετο.

Καὶ κατεδίωξαν αὐτὸν ὁ Σίμων καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ.

Καὶ εὑρόντες αὐτόν, λέγουσιν αὐτῷ, Ὅτι πάντες ζητοῦσί σε.

Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἄγωμεν εἰς τὰς ἐχομένας κωμοπόλεις, ἵνα κἀκεῖ κηρύξω. εἰς τοῦτο γὰρ ἐξελήλυθα.

29 ‖Et statim è synagoga egressi, venerunt domum Simonis & Andreæ cum Iacobo & Iohanne.

30 Socrus autem Simonis decumbebat febricitans: & statim dicunt ei de illa.

31 Tunc accedens erexit eam, prehensa manu eius: & dimisit eam febris statim, & ministrauit eis.

32 Quum autem serum *diei* esset, occidente sole, adducebāt ad eum omnes malè affectos & dæmoniacos.

33 Et vrbs tota coacta erat ad ostium.

34 Et sanauit multos malè affectos variis morbis: & dæmonia multa eiecit: & nō sinebat loqui dæmonia quòd ipsum nossent.

35 Et mane, valde multa nocte, quum surrexisset exiit, & abiit in desertum locum, & illic precabatur.

36 Et prosequuti sunt eum Simon & qui cum ipso erant.

37 Et quum inuenissent eum, dicunt ei, Omnes te quærunt.

38 Tunc dicit eis, Eamus in cōtigua oppidula, vt & illic prædicem. ad hoc enim sum egressus.

19 Et protinus egredientes de synagoga, uenerūt in domum Simonis & Andreæ cum Iacobo & Iohanne.

30 Decumbebat autem socrus Simonis febricitans: & statim dicūt ei de illa.

31 Et accedens eleuauit eā, apprehensa manu eius: & continuò dimisit eam febris, & ministrabat eis.

32 Vespere autem facto, quum occidisset sol, afferebant ad eum omnes malè habentes, & dæmonia habentes.

33 Et erat omnis ciuitas congregata ad ianuam.

34 Et curauit multos qui uexabantur uariis languoribus: & dæmonia multa eiiciebat, & non sinebat ea loqui quoniam sciebant eum.

35 Et diluculo ualde surgens, egressus abiit in desertum locum: ibique orabat.

36 Et prosequutus est eum Simon & qui cum illo erant.

37 Et quum inuenissent eum dixerunt ei, Quia omnes quærunt te.

38 Et ait illis, Eamus in proximos uicos & ciuitates, ut & ibi prædicem. ad hoc enim ueni.

Matth.8.b.14
luc.4.f.32

32 Occidente sole, ὅτε ἔδυ ὁ ἥλιος. Ad verbum, Quum occideret sol. Sed noluimus repetere particulam Quum. Dicuntur autem δύεσθαι & καταδύεσθαι quæ aquam subeunt: vt appareat hoc dicendi genus profectum ex vulgi opinione, qui solem mergi putabat Oceano: sicut ex alio non minus inepto errore, in vernaculo nostro sermone dicimus, solem, quum occidit, ire cubitum, & occidentem solem appellamus cubantem. Vulgata & Erasmus, Quum occidisset, significatione aoristi posterioris: quum optimus Marci interpres Lucas 4.g.40, vtatur participio præsenti, δύνοντος. quanquam, quod ad rem ipsam attinet, aut nullum, aut paruum est discrimē. Significatur enim in genere, extremū diem, ipsúmque adeo crepusculum sanandis ægrotis fuisse cōsumptum.

33 Tota, ὅλη. Vulgata, Omnis: id est πᾶσα. quod rectè mutauit Erasmus, ne omnes ciuitates concurrisse intelligas. Interdum tamen τὸ πᾶν etiam in quantitate discreta vsurpari constat, vt infrà cap. 2.b.13.

34 Eiecit, ἐξέβαλε. Vulgata & Erasmus, Eiiciebat: id est ἐξέβαλλε. Sed illud melius conuenit, quia mollius cum superiore verbo cohæret. Sinebat, ἤφιε. Ita habēt omnia exemplaria, quum potius dici soleat ἀφίει. puto igitur aoristum secundum esse ab ἱέω τὸ πέμπω. Sic infrà capite 11.b.16. Quòd ipsum nossent, ὅτι ᾔδεισαν αὐτόν. Possent hæc ita explicari, vt non sit passus eos dicere, sibi cognitum esse Iesum: vel, non passum omnino loqui, idque propterea quòd ipsum sciebāt esse Messiam. Nam quatuor codices addūt Χριστὸν εἶναι, sicut scribit Lucas, 4.g.41. Causa autem huius interdicti est (si credimus Erasmo) ne id ante tempus effutirent. Ego verò aliam potius rationem esse puto, quòd videlicet diaboli munus non sit prædicare Euangelium. Quamobrem etiam Paulus ægrè fert Pythonis testimonium, Act.16.d.18.

35 Manè valde multa nocte, πρωῒ ἔννυχον λίαν. Vulgata, Diluculo valde: prætermisso aduerbio ἔννυχον, vel ἔννυχα, vt legimus in tribus vetustis codicibus, quo significatur tempus adhuc veluti intra noctem latens. Nos verò quum hoc exprimere altero vocabulo Latino non possemus, necessariò recessimus à Græcis. Erasmus pro λίαν vertit adhuc, id est ἔτι.

36 Et prosequuti sunt, καὶ κατεδίωξαν: videlicet velut fugientem, vt sæpe solebat ad precandum solitudinem captare. Vulgata & Erasmus legerunt κατεδίωξεν, singulari numero, sicut in duobus vetustis codicibus scriptum legimus.

38 Contigua, τὰς ἐχομένας: id est (vt vertit Vulgata & Erasmus) proxima: παρὰ τὸ ἔχεσθαι, quod hærere & quasi affixū esse significat. Legimus autē in vno codice, ἄγωμεν ἀλλαχοῦ εἰς τὰς ἐχομένας κωμοπόλεις, Eamus aliò in cōtigua oppidula. Oppidula, κωμοπόλεις. Ita vocat composito nomine quæ neque merentur duntaxat vici nomen, neque etiam dici possunt vrbes, quòd non sint mœnibus cinctæ: ideóque vsi sumus diminutiuo quo vtcunque id explicaretur. Nam pagi nomen latius patere existimo. Hebræi פרזים, Galli *bourgades* appellant.

Erat autem ſcriptum in ſecundo exemplari εἰς τὰς ἐγγὺς κώμας καὶ εἰς τὰς πόλεις: id eſt, in propinquos vicos & ciuitates: quam lectionem ſequutus eſt Vetus interpres. Ad hoc, εἰς τοῦτο. Poſita eſt εἰς αὐτὶ τῆς πρός: id eſt IN pro AD. Sic Columel. lib. 7. cap. 8, Sub vmbra, inquit, cratibus in hoc factis: id eſt, ad eum vſum. Egreſſus ſum, ἐξελήλυθα. Tertius codex legit ἐλήλυθα, id eſt veni: & ita conuertit Vetus interpres.

39 Καὶ ἦν κηρύσσων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, εἰς ὅλην τὴν Γαλιλαίαν, καὶ τὰ δαιμόνια ἐκβάλλων.

39 Et prædicabat in ſynagogis eorum in tota Galilæa: & dæmonia eiiciebat.

39 *Et erat prædicans in ſynagogis eorum, & in omni Galilæa: & dæmonia eiiciens.*

Matth. 8. a. 2 / Luc. 5. c. 12

40 Καὶ ἔρχεται πρὸς αὐτὸν λεπρὸς παρακαλῶν αὐτὸν, καὶ γονυπετῶν αὐτὸν, καὶ λέγων αὐτῷ, Ὅτι ἐὰν θέλῃς, δύνασαί με καθαρίσαι.

40 ‖ Venítque ad eum leproſus precans eum, eíque ad genua accidens, ac dicens ei, "Si velis, potes me purgare.

40 *Et uenit ad eum leproſus deprecans eum, & genu flexo dicit ei, Si uis, potes me mundare.*

41 Ὁ δὲ Ἰησοῦς σπλαγχνισθεὶς, ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἥψατο αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐτῷ, Θέλω· καθαρίσθητι.

41 Ieſus autem miſericordia cō motus, extenſa manu, tetigit eum, & dixit ei, Volo: purgator.

41 *Ieſus autem miſertus eius extendit manum ſuam, & tangens eum, ait illi, Volo: mundare.*

42 Καὶ εἰπόντος αὐτοῦ, εὐθέως ἀπῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ ἡ λέπρα, καὶ ἐκαθαρίσθη.

42 Et "quum *hæc* dixiſſet, ſtatim abiit ab eo lepra, & purgatus fuit.

42 *Et quum dixiſſet, ſtatim diſceſſit ab eo lepra, & mundatus eſt.*

43 Καὶ ἐμβριμησάμενος αὐτῷ, εὐθέως ἐξέβαλεν αὐτόν·

43 Et grauiter interminatus ei *Ieſus*, ſtatim "ablegauit eum:

43 *Et comminatus eſt ei, ſtatímque eiecit illum:*

Leuit. 14. a. 4

44 Καὶ λέγει αὐτῷ, Ὅρα μηδενὶ μηδὲν εἴπῃς· ἀλλ' ὕπαγε, σεαυτὸν δεῖξον τῷ ἱερεῖ, καὶ προσένεγκε περὶ τοῦ καθαρισμοῦ σου ἃ προσέταξε Μωσῆς, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς.

44 Dixítque ei, Vide "*ut* nemini quicquam dicas: ſed abi, oſtende teipſum "ſacerdoti, & offer "pro purgatione tui quæ ‖ imperauit Moſes, vt hoc ſit eis teſtimonio.

44 *Et dicit ei, Vide nemini dixeris: ſed uade, oſtende te principi Sacerdotum, & offer pro emūdatione tua quæ præcepit Moyſes, in teſtimoniū illis.*

Luc. 5. d. 18

45 Ὁ δὲ ἐξελθὼν ἤρξατο κηρύσσειν πολλὰ, καὶ διαφημίζειν τὸν λόγον, ὥστε μηκέτι αὐτὸν δύνασθαι φανερῶς εἰς πόλιν εἰσελθεῖν· ἀλλ' ἔξω ἐν ἐρήμοις τόποις ἦν, καὶ ἤρχοντο πρὸς αὐτὸν πανταχόθεν.

45 ‖ Ille verò egreſſus cœpit prædicare multa, & "rem "diuulgare, ita vt iam "non poſſet "Ieſus manifeſtè introire in ciuitatē: ſed foris in deſertis locis erat, & veniebant ad eum vndique.

45 *At ille egreſſus cœpit prædicare & diffamare ſermonem: ita ut iam nō poſſet manifeſtè introire in ciuitatem, ſed foris in deſertis locis eſſet: & conueniebāt ad eum undique.*

Κεφάλαιον β.

CAP. II.

CAP. II.

Matt. 9. a. 1

1 ΚΑὶ πάλιν εἰσῆλθεν εἰς Καπερναοὺμ δι' ἡμερῶν, καὶ ἠκούσθη ὅτι εἰς οἶκόν ἐστι.

1 ET rurſus intrauit Capernaū "interiectis *aliquot* diebus, & auditū eſt eū "domi eſſe.

1 *ET iterum intrauit Capharnaum poſt dies, & auditū eſt quòd in domo eſſet.*

40 Si velis, ὅτι ἐὰν θέλῃς. Ad verbum, Quòd ſi velis. Particula ὅτι (vt alibi infinitis locis) abundat. Sed eius loco ſcriptum erat in quodam exemplari, Κύριε, Domine.

42 Quum *hæc* dixiſſet, εἰπόντος αὐτοῦ. Hæc deerant in vetuſtis duobus exemplaribus.

43 Ablegauit, ἐξέβαλεν. Eiiciendi verbum, quo vſus eſt Vetus interpres, non quadrat: & tamen videtur aliquid amplius ſignificare Euangeliſta quàm declaret verbum emittere: quod vſurpat Eraſmus, quia additur interminatio. placuit igitur quod medium erat.

44 Vt nemini, μηδενί. Subauditur particula ἵνα, quam expreſſi. Quòd autem negationes duas adſcriptas habemus, Atticiſmus eſt alienus à Latino idiomate, vbi duæ negationes fortius negant. Sacerdoti, τῷ ἱερεῖ. Vulgata, Principi Sacerdotum: id eſt Ἀρχιερεῖ. Nec video cur ita conuerterit Vetus interpres, niſi fortaſſis quia additur articulus. Sed liquet ex Leuit. 13. a. 2. non modò penes ipſum ſummum Pontificem, ſeu etiā penes omnes ex Aaronis poſteritate Sacerdotes fuiſſe iudicium de lepra. Itaque articulus hoc loco non ponitur διακριτικῶς, ſed potius (vt ex Magentino Budæus obſeruauit) ἰσοδυναμεῖ τῷ προσδιορισμῷ τῷ καθόλου: veluti ſi de tota hominis ſpecie loquens dicas ὁ ἄνθρωπος. Pro, περί: id eſt ὑπέρ, vt annotauimus Matth. 9. d. 36, & 26. c. 28.

45 Rem, τὸν λόγον. Ad verbum, ſermonem. Sed Hebraiſmus eſt, de quo iam ſæpe diximus. Diuulgare, διαφημίζειν. Vulgata, Diffamare. Sed hoc verbum à Latinis ſemper in vitio ponitur. Non poſſet, μὴ δύνασθαι. Intellige tantam turbam fuiſſe vt periculum ſæpe incurrerit ne elideretur: & paratam idcirco nauiculam habere ipſum oportuerit, vt explicatur infrà cap. 3. b. 9. Ieſus, αὐτόν. Ad verbum, ipſe. Sed quum hoc ita Græcè ſcriptum ſit vt dubitare poſſis an ad purgatum leproſum, an verò ad Ieſum pertineat, rectè Eraſmus (quem ſequuti ſumus) pro relatiuo ipſum antecedens poſuit.

IN CAPVT II.

1 Interiectis *aliquot* diebus, δι' ἡμερῶν. Sic Lucas Act. 24. e. 17, δι' ἐτῶν δὲ πλειόνων, pluribus autem annis interiectis. Vulg. Poſt dies. Eraſ. Poſt aliquot dies: id eſt μεθ' ἡμέρας, quo modo etiam loquitur Marcus noſter infrà cap. 9. a. 2, & 14. f. 58, ſed addito dierum numero. Paulus quoque hoc dicendi genus (id eſt præpoſitionem διὰ pro μετὰ) vſurpat Galat. 2. a. 1. & Matthæus 26. f. 61, ſed expreſſo certo dierum numero: quum tamen abſolutè di-

cant διὰ πολλοῦ. id est, multo interiecto tempore. Sed & in veteribus Latinis codicibus testatur Erasmus se legisse scriptum, Post dies octo, quanuis eam lectionem ipse non probet. Ego verò hoc dicendi genus puto ex Hebræorum idiomate profectum, qui ita solent dicere indefinitè מקץ ימים, vt Gen.4.a.3. Ita enim exponi à Græcis קץ ostendemus infrà cap.8.d.31. Sed & Danielis 8, ver. vltimo, sic ponitur ימים absolutè, pro Aliquot diebus. Addidimus autem particulam indefinitam ex Erasmo, & præpositionem διὰ vertimus per participium Interiectis: quòd eius significatio ita videatur hoc loco melius expressa quàm si vertas Post, id est μετά. quanuis quod ad sensum attinet, etiamsi ita interpreteris, sententiam nihil immutes. Domi, εἰς οἶκον. Ad verbum, in domo, id est ἐν οἴκῳ, vt etiam legimus in vno exemplari. Intelligit autem domum eam in qua commorari solebat. nam eam vrbem sibi delegerat, relicta Nazareth, vt scribitur Matth.4.d.13.

Καὶ εὐθέως συνήχθησαν πολλοί, ὥστε μηκέτι χωρεῖν μηδὲ τὰ πρὸς τὴν θύραν. καὶ ἐλάλει αὐτοῖς τὸν λόγον.

2 Statímque coacti sunt multi, adeo vt iam nō caperent eos ne ea quidem loca quæ erant ad ostium: & loquebatur eis sermonem Euangelii.

2 *Et conuenerunt multi, ita ut non caperet neque ad ianuam: & loquebatur eis uerbum.*

Καὶ ἔρχονται πρὸς αὐτόν, παραλυτικὸν φέροντες, αἰρόμενον ὑπὸ τεσσάρων.

3 Tunc veniunt ad eum ferentes paralyticum, qui à quatuor portabatur.

3 *Et uenerunt ad eum ferentes paralyticum, qui à quatuor portabatur.*

Καὶ μὴ δυνάμενοι προσεγγίσαι αὐτῷ διὰ τὸν ὄχλον, ἀπεστέγασαν τὴν στέγην ὅπου ἦν· καὶ ἐξορύξαντες χαλῶσι τὸν κράββατον ἐφ᾽ ᾧ ὁ παραλυτικὸς κατέκειτο.

4 Et quum non possent ei appropinquare propter turbam, detexerūt tectum ædium in quibus erat, eóque perfosso, funibus demiserunt grabatum in quo paralyticus iacebat.

4 *Et quum non possent offerre eum illi præ turba, nudauerunt tectum ubi erat, & patefacientes submiserunt grabatum in quo paralyticus iacebat.*

Ἰδὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς τὴν πίστιν αὐτῶν, λέγει τῷ παραλυτικῷ, Τέκνον, ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου.

5 Quum autem vidisset Iesus fidem eorū, dixit paralytico, Fili, remissa sunt tibi peccata tua.

5 *Quum autem uidisset Iesus fidem illorum, ait paralytico, Fili, dimittuntur tibi peccata tua.*

Ἦσαν δέ τινες τῶν γραμματέων ἐκεῖ καθήμενοι, καὶ διαλογιζόμενοι ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν,

6 Erant autem illic quidam ex Scribis sedentes, & ratiocinantes in cordibus suis,

6 *Erant autem illic quidam de Scribis sedentes, & cogitantes in cordibus suis,*

Τί οὗτος οὕτω λαλεῖ βλασφημίας; τίς δύναται ἀφιέναι ἁμαρτίας, εἰ μὴ εἷς ὁ Θεός;

7 Quid iste ita loquitur blasphemias? ‖quis potest remittere peccata, nisi solus Deus?

7 *Quid hic sic loquitur? blasphemat. Quis potest dimittere peccata, nisi solus Deus?* Esa.43.d.15 Ioh.14.a.4

2 Ne ea quidem, μηδὲ τά. Vulgata, Neque. Erasmus, Nec illa. Sed particula μηδὲ in hoc dicendi genere id declarat quod Latinè, Ne quidem. *Loca quæ erant* ad ostium, τὰ πρὸς τὴν θύραν. Vulgata, Ad ianuam: omisso articulo τά. Sensus planus est, nempe nec domum ipsam, nec vestibulum & loca vestibulo vicina capere potuisse multitudinem quæ ad eum audiendum conuenerat. Sermonem, τὸν λόγον. Euangelii sermonem intelligit, quod expressi. Nam ideo addit articulum. neque enim mihi pleonasmus esse videtur.

4 Appropinquare, προσεγγίσαι. In quodam codice scriptum erat, προσενέγκαι: id est offerre, in ipsius videlicet conspectum, vt explicat Lucas 5.d.19. Ita etiam conuertit Vetus interpres. Propter turbam, διὰ τὸν ὄχλον. Vulgata & Erasmus, Præ turba: id est, ἀπὸ vel ὑπὸ τοῦ ὄχλου. Sic enim vsurpata est particula ἀπὸ Matth.28.a.4, & Lucæ 22.e.45. Detexerunt tectum, ἀπεστέγασαν τὴν στέγην. Ita expressit Erasmus in annotationibus paronomasiam, quæ non apparet, si cum Vetere interprete conuertas, Nudauerunt tectum: id est, ἐγύμνωσαν τὴν στέγην. Ædium in quibus, ὅπου. Vulg. ad verbum, Vbi erat, nimium obscurè, quū Christus nō esset in ipso tecto, sed in loco inferiore. Ita enim erant ædes constructæ (sicut alibi docuimus) vt superior pars esset plana. Ea igitur perfossa, demiserunt paralyticum in inferiorem locum in quo Iesus concionabatur: quòd perrumpere alioqui in ipsius conspectum non posset. Eóque perfosso, καὶ ἐξορύξαντες. Vulgata, Et patefacientes: id est, καὶ ἀνοίξαντες. Eras. Perfossóque tecto. *Funibus* demiserunt, χαλῶσι. Vulgata, Submiserūt. Erasmus, quē sequor, vsus est periphrasi, vt vim Græci vocabuli exprimeret. Est autem præsens pro præterito, quæ enallage narrationibus conuenit, & Marco est familiaris. Grabatum, τὸν κράββατον. Ita vocant Latini propriè lectos viliores, in quibus meridiari solebant veteres, non autem vel accumbere ad mensam, vel nocte quiescere. Latini à Græcis hoc vocabulum mutuati sunt, sed correpta antepenultima, & penultima producta: vt in illo Martialis, Sed si nec focus est, nudi nec sponda grabati. Nam etiam in quibusdam Græcis exemplaribus scriptum erat κράβατον, in aliis rursum, κράββατον.

5 Remissa sunt, ἀφέωνται: id est ἀφεῖνται, vt post Herodianum interpretatur Budæus in Commentariis. Sed & accipi potest pro Remissa sunto, vel Remittuntur: tertia videlicet persona plurali coniunctiui pro ἀφῶνται: quem modum Diomedes Mandatiuum vocat. vt ἀφέη pro ἀφῇ dicitur πλεονασμῷ τοῦ ε, Iliad. π, sicut disertè in eum locum scribit Eustathius: & ἀφέω pro ἀφῶ, vt idem scribit Odyss. τ. Itaque nulla causa erat cur Erasmus ab eo se deceptum quereretur, qui quærenti responderat conuerti posse Remittuntur. Vulgata, Remittuntur, id est, ἀφίενται, sicut in Aldino exemplari Herodoti in Euterpe legimus ἀνέονται, non ἀνέωνται.

6 Ratiocinantes, διαλογιζόμενοι. Vulgata & Erasmus, cogitantes. id est διανοούμενοι Neque ignoro διαλογίζεσθαι sæpe pro διανοεῖσθαι poni, vt alibi diximus: sed tamē quum proprium verbum haberem, nolui synonymum quærere. Est autem διαλογίζεσθαι idem omnino quod ratiocinari: id est, rationes secum vel cum aliquo subducere: vnde factum vt pro cogitare & animo versare accipiatur. Nam qui secum aliquid in vtranque partem versat, duplicem quodammodo personam sustinet. Vide Matth.21.c.25.

Καὶ εὐθέως ἐπιγνοὺς ὁ Ἰησοῦς τῷ πνεύματι αὐτοῦ, ὅτι οὕτως διαλογίζονται ἐν ἑαυτοῖς, εἶπεν αὐτοῖς, Τί ταῦτα διαλογίζεσθε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν;

Τί ἐστιν εὐκοπώτερον, εἰπεῖν τῷ παραλυτικῷ, Ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι· ἢ εἰπεῖν, Ἔγειραι, καὶ ἆρόν σου τὸν κράββατον, καὶ περιπάτει;

Ἵνα δὲ εἰδῆτε ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀφιέναι ἐπὶ τῆς γῆς ἁμαρτίας (λέγει τῷ παραλυτικῷ)

Σοὶ λέγω, ἔγειραι, καὶ ἆρον τὸν κράββατόν σου, καὶ ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου.

Καὶ ἠγέρθη εὐθέως, καὶ ἄρας τὸν κράββατον ἐξῆλθεν ἐναντίον πάντων· ὥστε ἐξίστασθαι πάντας, καὶ δοξάζειν τὸν Θεόν, λέγοντας, Ὅτι οὐδέποτε οὕτως εἴδομεν.

Matth. 9.a.9 Luc. 5.e.27

Καὶ ἐξῆλθε πάλιν παρὰ τὴν θάλασσαν· καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἤρχετο πρὸς αὐτόν, καὶ ἐδίδασκεν αὐτούς.

Καὶ παράγων εἶδε Λευῒν τὸν τοῦ Ἀλφαίου καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον· καὶ λέγει αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι. Καὶ ἀναστὰς ἠκολούθησεν αὐτῷ.

Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ κατακεῖσθαι αὐτὸν ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ, καὶ πολλοὶ τελῶναι καὶ ἁμαρτωλοὶ συνανέκειντο τῷ Ἰησοῦ, καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ· ἦσαν γὰρ πολλοί, καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ.

Καὶ οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι ἰδόντες αὐτὸν ἐσθίοντα μετὰ τῶν τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν, ἔλεγον τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Τί ὅτι μετὰ τῶν τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν ἐσθίει καὶ πίνει;

Καὶ ἀκούσας ὁ Ἰησοῦς λέγει αὐτοῖς, Οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κα-

8 Et quum statim cognouisset Iesus spiritu suo, eos ita ratiocinari apud se, dixit eis, Quid ista ratiocinamini in cordibus vestris?

9 Vtrum est facilius, dicere paralytico, Remissa sunt tibi peccata: an dicere, Surge, & tolle graabtum tuum, & ambula?

10 Vt autem sciatis Filium hominis præditum esse authoritate remittendi peccata in terra, (ait paralytico)

11 Tibi dico, surge, ac tolle grabatum tuum, & abi domum tuam.

12 Tunc *ille* statim surrexit: sublatóque grabato, egressus est coram omnibus: adeo vt [12]obstupescerent omnes, & glorificarent Deum, dicentes, Nunquam [12]tale quicquam vidimus.

13 ‖Et egressus est rursus ad mare: totáque turba veniebat ad eum, ac docebat eos.

14 Et quum prætergrederetur, vidit [14]Leuin Alphæi *filium* sedētem ad telonium: dixitque ei, Sequere me. Et is surgens sequutus est eum.

15 Et factum est [15]quum Iesus accūberet in domo illius, multi etiam publicani & peccatores simul discumbebant cum Iesu & discipulis eius: erāt enim multi, & [15]sequuti fuerant eum.

16 Quúmque Scribæ ac Pharisæi vidissent eum edētem cum publicanis & peccatoribus, dixerunt discipulis eius, [16]Quid *est* quòd cum publicanis & peccatoribus [16]edit ac bibit?

17 Et quum *hoc* audisset Iesus, dicit eis, [17]Iis qui valent non opus est medico, sed iis qui ma

8 *Quo statim cognito Iesus spiritu suo quia sic cogitarent intra se, dicit illis, Quid ista cogitatis in cordibus uestris?*

9 *Quid est facilius, dicere paralytico, Dimittū tur tibi peccata: an dicere Surge, tolle grabatū tuū, & ambula?*

10 *Vt autem sciatis quòd Filius hominis habet potestatē in terra remittendi peccata (ait paralytico)*

11 *Tibi dico, Surge, tolle grabatum tuum, & abi in domum tuam.*

12 *Et statim surrexit ille, & sublato grabato abiit coram omnibus: ita ut mirarentur omnes & honorificarent Deum, dicentes, Quia nunquam sic uidimus.*

13 *Et egressus est rursus ad mare: omnísque turba ueniebat ad eum, ac docebat eos.*

14 *Et quum præteriret, uidit Leuin Alphæi sedentem ad telonium: & ait illi, sequere me. Et surgens sequutus est eum.*

15 *Et factum est, quum accumberet in domo illius, multi publicani & peccatores simul discumbebāt cum Iesu & discipulis eius. erant enim multi, qui & sequebātur eum.*

16 *Et Scribæ & Pharisæi uidentes quia mādu caret cum publicanis & peccatoribus, dicebant discipulis eius, Quare cū publicanis & peccatoribus manducat & bibit magister uester?*

17 *Hoc audito Iesus ait illis, Non necesse habent sani medico, sed qui ma-*

12 Obstupescerent, ἐξίστασθαι. Vel, Percellerentur. Vulgata, Mirarentur, θαυμάζειν. Nam ἐξίστασθαι Græcis significat mentem alicuius veluti loco emouere: quod etiam significatur verbo græco ἐκπλήττειν, & Latino percellere: vt in illo Ciceronis pro Milone, Martem cōmunem adde, qui sæpe spoliantem iam & exultantem euertit & perculit. Idem Pro domo sua, Desinant homines iisdem machinis sperare me restitutum posse labefactari quibus stantem perculerunt. Tale quicquam, οὕτως. Vide Matth. 9.d.33.

14 Leuin, Λευῒν. Hoc fuisse alterum ipsius nomen (quum ipse sese Matthæum etiam vocet suprà 9.a.9) disertè dicit Lucas 5.e.27. Itaque Caninius non rectè videtur existimasse Matthæum fuisse Leuitam. Basiliensis editio habet Λευΐ, sed Λευῒν scriptum reperimus in omnibus vetustis codicibus.

15 Quum ipse accum. ἐν τῷ κατακεῖσθαι αὐτόν. Ad verbum, In discumbere ipsum. vbi IN pro INTER ponitur. Latini autem in hoc dicendi genere nomen aut pronomen ab anteriore parte non vsurpant. Dicūt enim Inter discumbendum, Inter prandendum, absolutè: à posteriore verò interdum, vt Liuius, Inter spoliādum corpus hostis veruto percussus. Itaque necessariò mutanda fuit phrasis Græca. Sequuti fuerant, ἠκολούθησαν. Vulgata, Sequebantur: id est ἠκολούθουν· quod etiam scriptum inuenimus in quodam exemplari.

16 Quid est quòd, τί ὅτι. Vulgata, Quare: id est διατί: sicut etiam legimus in quodā codice. Edit ac bibit, ἐσθίει καὶ πίνει. In quodam exemplari additur, ὁ διδάσκαλος ὑμῶν, magister vester. quod etiam cōuertit Vetus interpres, vt in quibusdam exemplaribus impressis legitur.

17 Iis qui valent, οἱ ἰσχύοντες: id est, Qui sunt integris viribus. Vulgata, Sani: id est ὑγιαίνοντες. Erasmus, Qui

bene

bene valent. Ad resipiscentiam, εἰς μετάνοιαν. Erasmus, Ad pœnitentiam: de quo alibi diximus. hæc autem nō legit Vetus interpres, neque etiam duo ex vetustis exemplaribus.

κῶς ἔχοντες. οὐκ ἦλθον καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν.

lè affecti sunt. ‖ non veni vt vocarem iustos, sed peccatores "ad resipiscentiam.

lè habent. non enim ueni uocare iustos, sed peccatores. 1.Tim.1.c.15

18 Καὶ ἦσαν οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου καὶ οἱ τῶν Φαρισαίων νηστεύοντες· καὶ ἔρχονται καὶ λέγουσιν αὐτῷ, Διατί οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου καὶ οἱ τῶν Φαρισαίων νηστεύουσιν, οἱ δὲ σοὶ μαθηταὶ οὐ νηστεύουσι;

18 Discipuli autem Iohannis "ac Pharisæorum ieiunabant: veniunt igitur & dicunt ei, Quare discipuli Iohannis & Pharisæorum ieiunant, tui autem discipuli non ieiunant?

18 *Et erant discipuli Iohānis & Pharisæi ieiunantes: & ueniunt & dicunt illi, Quare discipuli Iohannis & Pharisæorum ieiunant: tui autem discipuli non ieiunant?*

19 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Μὴ δύνανται οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος, ἐν ᾧ ὁ νυμφίος μετ᾽ αὐτῶν ἐστι, νηστεύειν; ὅσον χρόνον μεθ᾽ ἑαυτῶν ἔχουσι τὸν νυμφίον, οὐ δύνανται νηστεύειν.

19 ‖ Tunc ait eis Iesus, Num possunt filii thalami " quo *tempore* cum ipsis est sponsus, ieiunare? quandiu habent secum sponsum, non possunt ieiunare.

19 *Et ait illis Iesus, Nunquid possunt filii nuptiarum, quandiu sponsus cum illis est, ieiunare? Quanto tempore habent secum sponsum, non possunt ieiunare.* Matth.9.b.14 luc.5.f.33.

20 Ἐλεύσονται δὲ ἡμέραι ὅταν ἀπαρθῇ ἀπ᾽ αὐτῶν ὁ νυμφίος, καὶ τότε νηστεύσουσιν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις.

20 Aderunt autem dies quum tolletur ab eis sponsus, & tunc ieiunabunt illis diebus.

20 *Venient autem dies quum auferetur ab eis sponsus, & tunc ieiunabunt in illis diebus.*

21 Καὶ οὐδεὶς ἐπίβλημα ῥάκους ἀγνάφου ἐπιρράπτει ἐπὶ ἱματίῳ παλαιῷ· εἰ δὲ μή, αἴρει τὸ πλήρωμα αὐτοῦ τὸ καινὸν τοῦ παλαιοῦ, καὶ χεῖρον σχίσμα γίνεται.

21 "Sed nemo panniculum impexum "insuit vestimento veteri: alioquin, illud ipsius supplementū nouū detrahit *aliquid* ex vetere *uestimēto*, & fit peior fissura.

21 *Nemo assumentū panni rudis assuit uestimento ueteri: alioquin aufert supplementum nouum à ueteri, & maior scissura fit.*

22 Καὶ οὐδεὶς βάλλει οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιούς· εἰ δὲ μή, ῥήσσει ὁ οἶνος ὁ νέος τοὺς ἀσκούς, καὶ ὁ οἶνος ἐκχεῖται, καὶ οἱ ἀσκοὶ ἀπολοῦνται· ἀλλὰ οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς καινοὺς βλητέον.

22 Et nemo iniicit vinum nouum in vtres veteres: alioquin vinū nouum disrumpit vtres, & vinū effunditur, & vtres pereunt: sed vinum nouum in vtres recentes iniiciendum est.

22 *Et nemo mittit uinum nouum in utres ueteres: alioquin dirumpet uinū utres, & uinum effundetur, & utres peribunt: sed uinum nouum in utres nouos mitti debet.*

23 Καὶ ἐγένετο παραπορεύεσθαι αὐτὸν ἐν τοῖς σάββασι διὰ τῶν σπορίμων, καὶ ἤρξαντο οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ὁδὸν ποιεῖν τίλλοντες τοὺς στάχυας.

23 ‖ Factum est autem "vt ipse præteriret Sabbatho per sata, & cœperunt discipuli eius "iter faciendo vellere spicas.

23 *Et factum est iterum quum Sabbathis ambularet per sata, & discipuli eius cœperunt progredi & uellere spicas.* Matth.12.a.1 luc.6.a.1

24 Καὶ οἱ Φαρισαῖοι ἔλεγον αὐτῷ, Ἴδε, τί ποιοῦσιν ἐν τοῖς σάββασιν ὃ οὐκ ἔξεστι;

24 Tunc Pharisæi dixerunt ei, Ecce, cur faciūt Sabbatho quod non licet?

24 *Pharisæi autem dicebant ei, Ecce, quid faciunt sabbathis quod nō licet?*

18 Ac Pharisæorum, καὶ οἱ τῶν Φαρισαίων: videlicet discipuli. In quibusdam codicibus legitur, καὶ οἱ Φαρισαῖοι, & Pharisæi, eodem sensu. Nam Pharisæorum discipuli, & ipsi Pharisæi erant. Quod autem putat Erasmus hæc etiam conuerti sic posse, Et qui sunt ex Pharisæis: id est ex factione Pharisaica: sensum quidem eundem habet, sed non satis conuenit. Dixisset enim Euangelista οἱ ἐκ τῶν Φαρισαίων, sicuti sæpe in Actis loquitur Lucas: & apud Paulum reperias τοὺς ἐκ περιτομῆς.

19 Quo *tempore*, ἐν ᾧ. Subaudi χρόνῳ: quæ eclipsis est Græcis in hoc dicendi genere familiaris. Erasmus, In quo: vt repetatur νυμφῶνι: id est thalamo. Sed illa interpretatio videtur melius conuenire cum iis quæ proximè consequuntur. Subiicitur enim ὅσον χρόνον: id est quanto tempore, siue quandiu. Itaque idem Erasmus Luc.5.f.33. ἐν ᾧ interpretatur Dum, pro Interim dum.

21 Sed nemo, καὶ οὐδεὶς. καὶ deerat in quinque exemplaribus. Insuit, ἐπιρράπτει. Vulg. & Erasmus, Assuit. quod neque memini legere apud idoneos authores, neque sensum huius loci declarat: vt copiosius ostendimus Matth.9.b.16. vnde petenda sunt quæ ad hunc versiculum pertinent.

22 Vinum iniic. est, τὸν οἶνον βλητέον. Græcis τὸν οἶνον, id est vinum, ponitur quarto casu. Dicunt enim, γραπτέον μοι ἐπιστολὴν, id est, scribendum est mihi epistolam: quod dicendi genus imitatus Virgilius dixit, - pacem Troiano à rege petendum. Et Cicero, Iterandum eadem ista mihi. Sed hæc sunt Latinis admodum rara.

23 Vt ipse præteriret, παραπορεύεσθαι αὐτόν. In quodā exēplari legitur (quo modo etiā vertit Vulg.) πάλιν αὐτὸν ἐν τοῖς σάββασι διαπορεύεσθαι. i. vt rursus ipse Sabbatho iret, vel iter faceret. Nā πορεύεσθαι pro ἰέναι hîc accipitur, sicut & Matth.12.a.1. Alii legunt ἐν τῷ παραπορεύεσθαι αὐτόν. i. quū ipse præteriret. Iter faciēdo, ὁδὸν ποιεῖν. Vel ὁδοποιεῖν vnico verbo, vt legit Theophylactus. Videtur autem permutata verborum collocatio. nam planior erit oratio si dicas, Iter faciendo vellere spicas: quàm si ad verbū interpreteris, Iter facere vellendo spicas. Itaque illo modo malui conuertere. Vulgata, Progredi. i. προβαίνειν. Eras. Inter viam: id est ἐν τῇ ὁδῷ, vel παρὰ τὴν ὁδόν.

24 Faciunt, ποιοῦσιν. In quodam codice additur οἱ μαθηταί σου, discipuli tui: quod tamen addere non erat necessarium, quum præsentes eos commonstrarent Pharisæi.

1.Reg.21.b.6

Καὶ αὐτὸς ἔλεγεν αὐτοῖς, Οὐδέποτε ἀνέγνωτε τί ἐποίησε Δαβὶδ ὅτε χρείαν ἔσχε, καὶ ἐπείνασεν αὐτὸς καὶ οἱ μετ᾽ αὐτοῦ;

25 Et ipse dixit eis, Nunquam legistis ‖quid fecerit Dauid "quũ egeret, & esuriret ipse & qui cum eo erant?

25 *Et ait illis, Nunquam legistis quid fecerit Dauid quando necessitatem habuit, & esuriit ipse & qui cum eo erant?*

Exod.29.f.33 leuit.8.f.31. & 24.b.9

Πῶς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ ἐπὶ Ἀβιάθαρ τοῦ Ἀρχιερέως, καὶ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἔφαγεν, οὓς οὐκ ἔξεστι φαγεῖν εἰ μὴ τοῖς ἱερεῦσι, καὶ ἔδωκε καὶ τοῖς σὺν αὐτῷ οὖσι;

26 Quomodo ingressus sit domũ Dei sub Abiathar Pontifice maximo, & panes propositionis ederit, quos non licet edere ‖nisi Sacerdotibus, & dederit etiam iis qui secum erant?

26 *Quomodo introiuit in domum Dei sub Abiathar principe Sacerdotum, & panes propositionis manducauit, quos non licebat manducare nisi Sacerdotibus, & dedit eis qui cũ eo erant?*

Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Τὸ σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐγένετο, οὐχ ὁ ἄνθρωπος διὰ τὸ σάββατον.

27 Dixit etiam eis, Sabbathum propter hominem factum est, nõ homo propter Sabbathum.

27 *Et dicebat eis, Sabbathum propter hominem factum est, & non homo propter Sabbathum.*

Ὥστε κύριός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ σαββάτου.

28 Itaque Filius hominis est etiam "Sabbathi dominus.

28 *Itaque dominus est Filius hominis etiam Sabbathi.*

Κεφάλαιον γ.

CAP. III.

CAP. III.

Matth.12.a.9 luc.6.a.6

ΚΑΙ εἰσῆλθε πάλιν εἰς τὴν συναγωγὴν, καὶ ἦν ἐκεῖ ἄνθρωπος ἐξηραμμένην ἔχων τὴν χεῖρα.

1 ET ‖ introiuit rursus in synagogam: erátque illic quidã aretactam manum habens:

1 *ET introiuit iterum in synagogam: & erat ibi homo habens manum aridam:*

Καὶ παρετήρουν αὐτὸν εἰ τοῖς σάββασι θεραπεύσει αὐτόν· ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ.

2 Et obseruabant an Sabbathis sanaturus esset eum: vt ipsum accusarent.

2 *Et obseruabant eum si Sabbathis curaret, ut accusarent illum.*

Καὶ λέγει τῷ ἀνθρώπῳ τῷ ἐξηραμμένην ἔχοντι τὴν χεῖρα, Ἔγειραι εἰς τὸ μέσον.

3 Tunc ait homini habenti manum arefactam, Surge in medium.

3 *Et ait homini habenti manum aridã, Surge in medium.*

Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἔξεστι τοῖς σάββασιν ἀγαθοποιῆσαι, ἢ κακοποιῆσαι; ψυχὴν σῶσαι, ἢ ἀποκτεῖναι; Οἱ δὲ ἐσιώπων.

4 Eis autem dixit, Licet Sabbathis benefacere, an malefacere *cuipiam*? hominẽ seruare, an trucidare? Ipsi verò silebant.

4 *Et dicit eis, Licet Sabbathis benefacere, an male? animam saluam facere, an perdere? At illi tacebant.*

Καὶ περιβλεψάμενος αὐτοὺς μετ᾽ ὀργῆς, συλλυπούμενος ἐπὶ τῇ πωρώσει

5 Et quũ circũspexisset eos cũ ira, "cõdolescens quòd occalluisset

5 *Et circũspiciẽs eos cũ ira, cõtristatus super cæcitate*

25 Quum egeret, ὅτε χρείαν ἔσχε. Χρείαν ἔχειν fere interpretamur opus esse, ex Columellæ authoritate. Hîc autem synonymum quæsiuimus necessariò, quia absolutè ponitur.

26 Sub Abiathar Pontifice max. ἐπὶ Ἀβιάθαρ τοῦ Ἀρχιερέως. Ita scriptum inuenimus in omnibus codicibus, quum 1. Sam.21.a.1. Pontifex vocetur Achimelech, pater autem ipsius Abiathar. Sed præterquam quòd apparet ex 1. Paralip.24.a. 2 & 3, duos fuisse Pontifices qui vicissim fungerentur sacerdotio, (quanuis vnus præcipuus esset, alter verò ab eo secũdus, vt liquet ex 2.Reg.24.c.18) siquis hũc locum Paralipomenων, & præterea, 2. Sam.8.d.17 contulerit cum 2.Sam.15.f.29.g.35, & 1.Reg.2.e.26.27, & 2.Reg.25.v.18: comperiet & patrem & filium binomios fuisse, quũ vterque modò Achimelech, modò Abiathar dicatur.

28 Sabbathi dominus, κύριος σαββάτου. Id est, Sabbathum habet in sua potestate, vt possit pro suo imperio illi moderari. Videtur autem mihi propter particulam ὥστε, sumptum esse argumentum à comparatis. Nam si Sabbathum propter hominem constitutum est, ac proinde maior est habenda vitæ hominis ratio quàm Sabbathi, multo magis Sabbathum debet Christo subiici.

IN CAPVT III.

4 Benefacere, ἀγαθοποιῆσαι: id est beneficio afficere: qua significatione rarò vsurpatur verbum illud apud Latinos: tametsi ab eo dicuntur benefici homines, & benefacta & beneficia. Ideò addidi pronomen CVIPIAM, ne posset locus deprauari. Paulus 1.Tim.6.b.18, eadem significatione vtitur verbo ἀγαθοεργεῖν. In quodam codice legitur τί ἔξεστι τοῖς σάββασιν; id est, quid Sabbathis licet? vt triplex sit interrogatio in hoc versiculo. Hominem seruare, an trucidare? ψυχὴν σῶσαι, ἢ ἀποκτεῖναι; Vetus interpres suo more vertit σῶσαι saluã facere, & ἀποκτεῖναι perdere: id est ἀπολέσαι, vt etiã scriptũ inuenimus in duobus exemplaribus. Cæterùm Animæ vocabulũ vel pro vita accipi potest, vel Hebraica synecdoche, pro homine. Illo modo si accipias, durior erit loquutio, Trucidare vitam. Itaque Animæ vocabulũ non repetes ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, sed τὸ ἀποκτεῖναι oppones his duobus coniunctis, ψυχὴν σῶσαι. Sin autem pro homine accipias (vt ego interpretor) plana erit sententia.

5 Condolescens, συλλυπούμενος. Est (ni fallor) peculiaris quædam vis hoc loco præpositionis σύν: neque idem valet συλλυπούμενος quod simplex participium λυπούμενος, sicut apud Latinos condolere & condolescere

accipiuntur: ſed ſignificatur Dominus minimè iratus hominum more, in quibus ira nihil aliud eſt quàm vindicandæ iniuriæ ſumma appetitio. Ideo cum maleuolentia ſemper coniuncta eſt,& cum dolore quidem,ſed quem ex iniuria nobis facta concipimus,non autem ex eius vel improbitate vel imprudentia à quo lædimur. At contrà Dominus ita iratus erat ipſorum malitiæ vt ſimul eum caperet commiſeratio aduerſariorum, & nihil prætermitteret quo illos reuocaret ad officium:tantum aberat vt vlciſcendi rabie ferretur. Quòd occalluiſſet cor eorum, ἐπὶ τῇ πωρώσει τῆς καρδίας αὐτῶν. Vulg.& Eraſ. Super cæcitate cordis eorũ. Atqui πώρωσιν aliud eſſe quàm πήρωσιν,conſtat vel ex capite Iohannis 12.f.40.Declarat enim πῶρος callum & duritiem in articulis,vnde oritur πωροῦσθαι,id eſt callum obducere,& πώρωσις:quod poſtremum quum altero vocabulo Latino nõ poſſem interpretari,vſus ſum periphraſis ſubſidio.Videtur autẽ Vetus interpres non πωρώσει,ſed πηρώσει legiſſe, aut hæc duo cõfudiſſe,cum hoc in loco tum aliis plurimis.Quidam nuper vertit torporem, quaſi tarditas & ſopor hic accuſetur in Iudæis,ſicut alibi ſæpe in Apoſtolis,ac non potius ſumma contumacia & obduratus animus.

τῆς καρδίας αὐτῶν, λέγει τῷ ἀνθρώπῳ, Ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου. Καὶ ἐξέτεινε· καὶ ἀποκατεστάθη ἡ χεὶρ αὐτοῦ ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη.

Καὶ ἐξελθόντες οἱ Φαρισαῖοι, εὐθέως μετὰ τῶν Ἡρωδιανῶν συμβούλιον ἐποίουν κατ' αὐτοῦ, ὅπως αὐτὸν ἀπολέσωσι.

Καὶ ὁ Ἰησοῦς ἀνεχώρησε μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ πρὸς τὴν θάλασσαν· καὶ πολὺ πλῆθος ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἠκολούθησαν αὐτῷ, καὶ ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας,

Καὶ ἀπὸ Ἱεροσολύμων, καὶ ἀπὸ τῆς Ἰδουμαίας, καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου· καὶ οἱ περὶ Τύρον καὶ Σιδῶνα, πλῆθος πολὺ, ἀκούσαντες ὅσα ἐποίει, ἦλθον πρὸς αὐτόν.

Καὶ εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἵνα πλοιάριον προσκαρτερῇ αὐτῷ, διὰ τὸν ὄχλον, ἵνα μὴ θλίβωσιν αὐτόν.

Πολλοὺς γὰρ ἐθεράπευσεν, ὥστε ἐπιπίπτειν αὐτῷ ἵνα αὐτοῦ ἅψωνται ὅσοι εἶχον μάστιγας.

cor eorum, dicit homini, Extende manum tuam. Et is extendit: reſtitutáque eſt manus eius ſana vt altera.

6 Tunc egreſſi Phariſæi, ſtatim cum Herodianis conſilium inierunt aduerſus eum, vt eum perderent.

7 Sed Ieſus cum diſcipulis ſuis ſeceſſit ad mare:& magna multitudo ſequuta eſt eum à Galilæa, & à Iudæa,

8 Et ab Hieroſolymis, & ab Idumæa, & *regione quæ eſt* trans Iordanem: & qui circa Tyrum ac Sidonem habitabant, magna multitudine, quum audiſſent quanta faceret, venerunt ad eum.

9 Ipſe autem dixit diſcipulis ſuis vt nauigiolum ſibi ſemper adeſſet propter turbã, ne ipſum opprimerent.

10 Multos enim ſanauerat, adeo vt ruerẽt in eum vt ipſum tangerent quotquot tenebantur flagellis.

cordis eorũ, dicit homini, Extende manum tuam. Et extendit: & reſtituta eſt manus illi.

6 *Exeuntes autem Phariſæi, ſtatim cum Herodianis conſilium faciebãt aduerſus eum, quomodo eum perderent.*

7 *Ieſus autem cum diſcipulis ſuis ſeceſſit ad mare: & multa turba à Galilæa & Iudæa ſequuta eſt eum,*

8 *Et ab Ieroſolymis, & ab Idumæa, & trans Iordanem: & qui circa Tyrum & Sidonem, multitudo magna, audientes quæ faciebat, venerunt ad eũ.*

9 *Et dixit diſcipulis ſuis ut nauicula ſibi deſeruiret propter turbam, ne cõprimerent eum.*

10 *Multos enim ſanabat, ita ut irruerent in eum ut illum tangerent quotquot habebant plagas.*

6 Cum Herodianis, μετὰ τῶν Ἡρωδιανῶν. Vide Matth.22.v.16.

7 Et à Iudæa, καὶ ἀπὸ Ἰουδαίας. Hieroſolyma, cuius ſtatim fit mentio, in ea regione ſita eſt quæ Iudææ nomine peculiariter intelligitur:ſed digna erat cuius ſpeciatim fieret mentio. Sic infrà 16.v.7, Dicite, inquit Angelus, diſcipulis & Petro.

8 Et *regione quæ eſt* trans Iordanem, καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Vulg.& Eraſ. Et trans Iordanem: quod dicendi genus certè obſcurum eſt, quum repetenda ſit præpoſitio ἀπὸ, vt (ſi vitare volueris amphiboliam) dicendum fuerit, Et à trans Iordanẽ. Nos igitur ſuppleuimus aliquid, ſtudentes perſpicuitati, perinde acſi ſcriptum eſſet, καὶ ἀπὸ τῆς πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Intelligit autem regionem quæ à Ioſepho Peræa dicitur. Et qui circa Tyrum,&c. καὶ οἱ περὶ Τύρον καὶ Σιδῶνα. Hæc ita diſtinguenda ſunt vt pertineant ad verbum ἦλθον, quod ſequitur, ſicut ſuperiora cohærent cũ verbo ἠκολούθησαν, quod in pleriſque codicibus impreſſis non eſt obſeruatũ: neque etiam ab Eraſmo, qui idcirco coactus eſt repetere paulo pòſt pronomen vocabulum Qui. Vertit enim ἀκούσαντες, qui quum audiſſent: perinde acſi ſcriptum eſſet οἱ ἀκούσαντες. Magna multitudine, πολὺ πλῆθος. Vulgata & Eraſmus, Multitudo magna, per appoſitionem. Ego per ſextum caſum malui, vt ſubaudiatur præpoſitio κατὰ. Quanta, ὅσα. id eſt, quàm immenſa & quàm mirifica. Nam ὅσον & ἡλίκον ſæpe permutantur:& verior eſt ſenſus ſi ad qualitatem potius quàm ad multitudinẽ referas. Vulgata & Eraſmus, Quæ, id eſt ἅ. Nam ſæpe accipitur ὅσον loco pronominis vocabuli, præſertim apud Atticos: ſed ita vt plerunque præcedat τὸ πᾶν, vel aliquid eiuſmodi. Mallem igitur interpretari vel quanta, (ſicut fecimus) vel quæcunque. Sic etiam accipitur infrà cap.5.b.18.

9 Vt ſemper adeſſet, ἵνα προσκαρτερῇ. Vulg.& Eraſmus, Deſeruiret: quod non reſpondet Græco vocabulo. Significat enim προσκαρτερεῖν, in re aliqua aut apud aliquem perſeuerare, ita vt ſemper præſtò ſis: ideóque de pediſſequis dicitur: neque tamen hinc conſequitur idem valere quod deſeruire. Budæus Græcæ linguæ doctiſſimus vertit, Vt aſſidua comes eſſet. Alibi verò etiam pro perdurare accipitur, vt Act.1.c.14. Opprimerent, θλίβωσιν. Vulgata, Comprimerent. Eraſmus, Premerent: quod (inquit) Latinius eſt & accommodatius ad Græcum ſermonem. Atqui neque θλίβειν ſimpliciter ſignificat Premere, ſed ita premere vt opprimas, vt diximus Matth.13.c.21. neque recuſabat premi Chriſtus. Nam quod infrà cap.5.c.24 & 31, & aliis aliquot locis, συνθλίβεσθαι dicitur Chriſtus & ἀποθλίβεσθαι, quum tamen eliſus non fuerit: apparet per hyperbolen dictum eſſe, propterea quòd tam grauiter premebatur vt penè opprimeretur.

10 Ruerent, ἐπιπίπτειν. Sic loquitur Cicero pro Plancio, Non illum accuſo (inquit) qui eſt in ſumma ſacra via quum ad Fabium fornicem impellor, ſed eum qui in meipſum incurrit & incidit. Vulgata & Eraſmus,

irruerent: id est ἐφορμᾶν. Tenebantur flagellis, εἶχον μάστιγας: id est, morbis tanquam flagellis à Deo corripiebantur. Sic etiam infrà 5.c.29. Vulg. Habebant plagas. Eras. Affligebātur. Ego malui retinere flagelli vocabulū. Nam in hoc loquendi genere magna quædam emphasis esse videtur: ex quo intelligimus quæ vera sit morborum origo, & quo consilio à Deo immittantur: qua de re agit Apostolus 1. Cor. 11.g.30, & Hebr. 12.b. 6: eodē etiā vocabulo vsurpato. Itaque nouum hoc dicendi genus malui retinere quàm Latinorum consuetudini seruiendo, non tam piè loqui.

11 Καὶ τὰ πνεύματα τὰ ἀκάθαρτα ὅταν αὐτὸν ἐθεώρει, προσέπιπτεν αὐτῷ, καὶ ἔκραζε, λέγοντα, Ὅτι σὺ εἶ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ.

12 Καὶ πολλὰ ἐπετίμα αὐτοῖς ἵνα μὴ αὐτὸν φανερὸν ποιήσωσι.

13 Καὶ ἀναβαίνει εἰς τὸ ὄρος, καὶ προσκαλεῖται οὓς ἤθελεν αὐτός· καὶ ἀπῆλθον πρὸς αὐτόν.

Infrà 6.a.7 matth.10.a.1 luc.9.a.1

14 Καὶ ἐποίησε δώδεκα, ἵνα ὦσι μετ' αὐτοῦ, καὶ ἵνα ἀποστέλλῃ αὐτοὺς κηρύσσειν,

15 Καὶ ἔχειν ἐξουσίαν θεραπεύειν τὰς νόσους, καὶ ἐκβάλλειν τὰ δαιμόνια.

16 Καὶ ἐπέθηκε τῷ Σίμωνι ὄνομα Πέτρον·

17 Καὶ Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν τοῦ Ἰακώβου (καὶ ἐπέθηκεν αὐτοῖς ὀνόματα Βοανεργές, ὅ ἐστιν υἱοὶ βροντῆς)

18 Καὶ Ἀνδρέαν, καὶ Φίλιππον, καὶ Βαρθολομαῖον, καὶ Ματθαῖον, καὶ Θωμᾶν, καὶ Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ἀλφαίου, καὶ Θαδδαῖον, καὶ Σίμωνα τὸν Κανανίτην,

11 Et spiritus impuri quum eū conspexerant, accidebant ei *ad pedes*, & clamabant, dicentes, Tu es Filius ille Dei.

12 Ipse verò multum interminabatur eis ne ipsum palàm facerent.

13 ‖ Tunc ascendit in montē, & aduocauit ad se quos ipse voluit: & venerunt ad eum.

14 Et constituit duodecim qui secum essent, & quos mitteret vt prædicarent,

15 Haberéntque potestatem sanandi morbos, & eiiciendi dæmonia.

16 Primum Simonem, (cui imposuit nomen Petrum)

17 Et Iacobum *filium* Zebedæi, & Iohannem fratrem Iacobi, (& imposuit eis nomina Boanerges, quod est filii tonitrui)

18 Et Andream, & Philippum, & Bartholomæū, & Matthæū, & Thomam, & Iacobum Alphæi *filium*, & Thaddæum, & Simonem Cananiten.

11 Et spiritus immundi quum illum uidebant, procidebant ei, & clamabant, dicentes, Tu es Filius Dei.

12 Et uehementer comminabatur eis ne manifestarent illum.

13 Et ascendēs in mōtem, uocauit ad se quos uoluit ipse: & uenerunt ad eū.

14 Et fecit ut essent duodecim cum illo, & ut mitteret eos prædicare:

15 Et dedit illis potestatem curandi infirmitates, & eiiciendi dæmonia.

16 Et imposuit Simoni nomen Petrus.

17 Et Iacobum Zebedæi, & Iohannem fratrem Iacobi: & imposuit eis nomina Boanerges, quod est filii tonitrui:

18 Et Andream, & Philippum, & Bartholomæū & Matthæum, & Thomam, & Iacobū Alphæi, & Thaddæum, & Simonem Cananæum.

11 Spiritus, πνεύματα. In iis videlicet quos inuaserant. Accidebant ei *ad pedes*, προσέπιπτεν αὐτῷ. Addidi πρὸς τοὺς πόδας, ad pedes, vt planior & magis Latina esset oratio: quum sic etiam scribatur infrà cap. 7.c.25. Vulg. & Eras. Procidebant ei.

12 Multum, πολλά. Vulgata & Eras. Vehementer. id est σφόδρα.

13 Tunc ascendit, καὶ ἀναβαίνει. Ita placuit conuertere coniunctionem καί, vt melius cohæreret oratio. Nam penè infinitum esse huius particulæ vsum, quæ respondet literæ Hebræorum ו vocabulis præpositæ, iam sæpe diximus. Venerunt, ἀπῆλθον. Compositum pro simplici positum, vt Luc. 23.e.33.

14 Et cōstituit duodecim, &c. καὶ ἐποίησε δώδεκα, ἵνα ὦσι μετ' αὐτοῦ. Eras. Veterem interpretem sequutus, quum putaret esse traiectionem particulæ ἵνα, interpretatur, Fecitque vt duodecim secū essent. Ego verò malo existimare ex vulgi consuetudine petitum esse hoc genus loquendi, Fecit duodecim: id est elegit ac designauit duodecim qui secum familiariter versarentur. quod satis indicat particulæ ἵνα repetitio: & quidem copulatiua interiecta, quæ indicat verbum ἐποίησε repetendum esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Sensus autem nullus erit si in hoc quoque membro, vt in superiore, particulam ἵνα per traiectionē explices. Accipitur ergo τὸ ποιεῖν pro καθιστάναι, vt Iohan. 6.b.15. quod vt melius intelligeretur, maluimus interpretari Cōstituit, quàm Fecit: quum alioquin, quoad eius fieri potest, non soleamus à Græcis discedere. Testatur autem Erasmus post δώδεκα se legisse in nonnullis exemplaribus οὓς καὶ ἀποστόλους ὠνόμασεν, quos etiam Apostolos vocauit: quæ verba si adiicias, nostram interpretationem valde confirmabunt: quanuis videri possint adiecta ex Lucæ 6.b.13.

15 Haberéntque, καὶ ἔχειν. Transitio erit durior propter mutatum modum, si subaudias ὥστε: quod fecit Eras. qui interpretatur, Vtque haberent, quum antè verterit κηρύσσειν Ad prædicandum: vt hic quoque debuerit potius interpretari Et ad habendum. Nam quod existimat cum superioribus posse cohærere, quasi scriptum sit ἔχειν pro ἵνα ἔχωσι, eiusmodi est vt ne refutatione quidem indigere videatur. Necesse est ergo repetere ἀπὸ τοῦ κοινοῦ verbum ἀποστέλλῃ, & ita potius conuertere, Eósque mitteret vt prædicarent & potestatem haberēt. Vulg. Et dedit: vt legisse videatur καὶ ἔδωκεν.

16 Primū Simonem, πρῶτον Σίμωνα. Hæc verba testatur Eras. in nonnullis Græcis codicibus extare, & ex Matthæo desumpta arbitratur. Ego verò non dubito quin hæc sit germana lectio. nam præterquam quòd ita loquitur Matthæus & Lucas, nisi ita legas, versiculus proximus incipiens à particula καί, cum duobus sequentibus, nullum prorsus verbum habebit cum quo connecti possit. Neque est quòd quisquam miretur post πρῶτον non sequi δεύτερον, τρίτον, & similes particulas, quum sæpe occurrat eiusmodi dicendi genus, vt Matth. 10.a.2. Act. 26.e.20. Rom. 1.a.8, & 3.a.2. Deinde quòd pro ἐπέθηκεν αὐτῷ, scriptum est ἐπέθηκε Σίμωνι, natum est ex Hebræorum idiotismo, apud quos sæpe repetitur antecedens loco relatiui, vt Psal. 48.a.1. quamobrem etiam ista sum interpretatus vt si scriptum esset ᾧ ἐπέθηκε.

17 Boanerges, Βοανεργές. Ita scriptum erat hoc nomen in omnibus codicibus, pro בני־רגש, vt facilè appareat expungendum esse ο. Sed vix vllum peregrinum vocabulum inuenias Græcis literis incorruptè scriptū.

18 Thaddæum, Θαδδαῖον. In quodam codice legitur Λεββαῖον, Lebbæum, cui videlicet cognomen fuit

Thaddæo: qui idē & Iudas (vt ex Luca apparet) dictus est: adeo vt trinomius fuerit. Itaque Iudas proditor, vt ab eo distinguatur, vbique dicitur ἰσκαριώτης. Cananiten, κανανίτην. Vide Mat. 10.a.4.

19 Καὶ Ἰούδαν Ἰσκαριώτην, ὃς καὶ παρέδωκεν αὐτόν. καὶ ἔρχονται εἰς οἶκον.

19 Et Iudam Iscarioten, qui & prodidit eum. "venerúntque domum.

19 *Et Iudam Iscarioten, qui & tradidit illum. & ueniunt ad domum.*

20 Καὶ συνέρχεται πάλιν ὄχλος, ὥστε μὴ δύνασθαι αὐτοὺς μήτε ἄρτον φαγεῖν.

20 Conuenit autem rursum turba, "adeo vt ne capere quidē cibum possent.

20 *Et conuenit iterum turba, ita ut non possent neque panem manducare.*

21 Καὶ ἀκούσαντες οἱ παρ᾽ αὐτοῦ, ἐξῆλθον κρατῆσαι αὐτόν· ἔλεγον γάρ, Ὅτι ἐξέστη.

21 Et quum hæc audissent "ipsius propinqui, venerunt vt prehenderēt eum: dicebāt enim "eum apud se non esse.

21 *Et quum audissent sui, exierunt tenere eum. dicebant enim, Quoniam in furorem uersus est.*

22 Καὶ οἱ Γραμματεῖς οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων καταβάντες ἔλεγον, Ὅτι Βεελζεβοὺλ ἔχει, καὶ ὅτι ἐν τῷ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια.

22 Scribæ verò qui Hierosolymis descenderant, dicebant eum habere Beelzebul, & ||per principem dæmoniorum eiicere dæmonia.

22 *Et Scribæ qui ab Ierosolymis descenderant, dicebant, Quoniam Beelzebub habet, & quia in principe dæmoniorum eiicit dæmonia.* Matth. 9.d.34, & 12.b.24 luc. 11.b.14

23 Καὶ προσκαλεσάμενος αὐτούς, ἐν παραβολαῖς ἔλεγεν αὐτοῖς, Πῶς δύναται σατανᾶς σατανᾶν ἐκβάλλειν;

23 Quum autem eos aduocasset, dixit eis per parabolas, Quomodo potest Satanas Satanam eiicere?

23 *Et conuocatis eis, in parabolis dicebat illis, Quomodo potest Satanas Satanam eiicere?*

24 Καὶ ἐὰν βασιλεία ἐφ᾽ ἑαυτὴν μερισθῇ, οὐ δύναται σταθῆναι ἡ βασιλεία ἐκείνη.

24 "Neque si regnū aduersus sese dissideat, potest stare regnū illud.

24 *Et si regnum in se diuidatur, non potest regnum illud stare:*

25 Καὶ ἐὰν οἰκία ἐφ᾽ ἑαυτὴν μερισθῇ, οὐ δύναται σταθῆναι ἡ οἰκία ἐκείνη.

25 Neque si domus contra semetipsam dissideat, potest stare domus illa.

25 *Et si domus super semetipsam dispertiatur, nō potest dom' illa stare:*

26 Καὶ εἰ ὁ σατανᾶς ἀνέστη ἐφ᾽ ἑαυτὸν καὶ μεμέρισται, οὐ δύναται σταθῆναι, ἀλλὰ τέλος ἔχει.

26 *sic* quoq; si Satanas insurrexit & dissidet aduersus semetipsum, stare non potest, sed finē habet.

26 *Et si Satanas consurrexerit in semetipsum, dispertitus est, & non poterit stare, sed finem habet.*

19 Venerúntque domum, καὶ ἔρχονται εἰς οἶκον. Quum hæc soleant cum sequente versiculo connecti, nos contrà superioribus adiunximus. Omnino enim videtur hæc esse sententia, duodecim illos, quum essent à Domino selecti ex reliqua discipulorum turba, vt posthac cum eo versarentur, domum cū eo reuertisse: quod antè facere non solebant, quum ipsos Dominus in suum contubernium nondum adsciuisset. Copulandum est igitur verbum ἔρχονται cum ἐποίησε, quod positum est versiculo 14. Nam illa, ἵνα ὦσι μετ᾽ αὐτοῦ, & quæ consequuntur vsque ad προφήτην, construenda sunt διαβατικῶς, vt loquuntur grammatici. Neque nos offendere debet tēporis mutatio, Hebræis, ac Marco præsertim, familiaris: quamobrem etiam prius ἔρχονται sum interpretatus Venerūt, nequem offenderet hæc enallage Latinis non ita frequens.

20 Adeo vt ne, &c. ὥστε μὴ δύνασθαι αὐτοὺς μήτε ἄρτον φαγεῖν. Freques Hebraism. Edere panē, pro Cibū capere.

21 Ipsius propinqui, οἱ παρ᾽ αὐτοῦ. Ad verbum, Qui ab eo erant: quo modo vernaculo sermone dicimus, *Ceux qui luy estoyent quelque chose*: id est, ipsius gentiles & agnati: qui quàm parum æqui fuerint Christo, liquet ex Iohanne 7.a.3.4.5. In hoc tamen dicendi genere Græci fere vtuntur præpositione πρὸς, & cognatos τοὺς πρός τινος, vel τοὺς πρὸς αἵματος appellant. Nonnulli de iis hoc accipiunt qui quum domi apud ipsum essent, exierunt vt furentem turbam compescerent. Nam relatiuum αὐτὸν & ὅτι ἐξέστη, ad turbam referunt, non ad Iesum. Sed vt taceam quæ de cognatorum Christi incredulitate ac maleuolentia narrat Iohānes, certè ea quæ in hoc extremo capite narrantur de iisdem Christum accersentibus, quos ipse contempsit, videntur indicare de ipsius cognatis hæc quoque esse accipienda: quos tamen facilè concedo non omnes in hoc scelus conspirasse, quum paulo pòst inter eos etiam Maria ipsius mater recenseatur: de qua absit vt tale quicquam cogitem. Deinde etiam verbum κρατῆσαι, quo vis quædam significatur, impedit quominus illi sententiæ assentiar. Quis enim studeat furentem multitudinem vi coercere? Quod etiamsi concederem, tamen non erat eo tempore tantus discipulorum zelus, vt hoc ipsis vel in mentem veniret. Vulgata, οἱ παρ᾽ αὐτοῦ interpretatur Sui: quod vocabulum nimium latè patet. Erasmus, Qui ad eum *attinebant*: quum potius dicendum fuisse videatur, Qui eum sanguine attingebant. Conuenit igitur hæc Iudæorum consuetudo cum lege XII. Tab. qua cauetur vt qui furiosi sunt & mente capti, ad agnatos & gentiles deducantur. Quod autem attinet ad verbum ἐξελθεῖν, vel pro simplici accipiendum est, (quo modo etiam sumus interpretati tum hoc loco, tum etiam infrà cap. 8.b.11, & 11.b.11) vel certè ad Nazareth referendum est, totámque eam regionè, (quæcunque tandem ea fuerit) ex qua isti eo consilio sunt profecti vt Iesum quasi insanum abducerent, cogeréntque domi se continere: veriti fortassis Herodem & Pharisæos, ipsósque adeo Romanos, siquis hac occasione tumultus oriretur. Nam etiam non deerant qui Christum vellent regem creare, vt docetur Iohan. 6.b.18. Eum apud se non esse, ὅτι ἐξέστη. Vel, ex potestate exisse. Sic enim Cicero 3. Tuscul. vt Budæus obseruauit, Exisse, inquit, ex potestate qui dicuntur, idcirco dicuntur quia non sunt in potestate mentis, cui regimen totius animi à natura tributum est. Conatus sum tamē hunc eundem sensum ita explicare vt à Græco vocabulo propius abessem, quum ἐξίστασθαι ad verbum declaret Extra se esse, Suprà 2.b.12. Alibi sæpe idem hoc verbum conuertimus Obstupescere, quando idem valet quod ἐκπλήττεσθαι. Vulgata & Erasmus, In furorem versus est: id est ἐμάνη: vel potius, εἰς μανίαν ἐτράπη.

24 Neque si regnum, καὶ ἐὰν βασιλεία. Vulgata & Erasmus, Et si regnum. Ego verò quum viderem particulam καὶ neque in hoc versiculo, neque in proximo satis cohærere posse, & duas istas similitudines probandæ superiori negationi adhibitas, putaui καὶ cum οὐ, quod proximè consequitur, prorsus coniungendum: vt sit καὶ οὐ pro οὐδὲ positum.

26 *Sic* quoque si Satanas, καὶ εἰ ὁ σατανᾶς. Vulgata & Erasmus ad verbum, Et si Satanas: sed nemo non

videt, ne hoc quidem loco satis commodè posse copulatiuam vsurpari, quum declaret similitudinis accommodationem. Sciendum est igitur Hebraicam esse enallagen ו pro כן, quæ sæpissime in Prouerbiorum libro vsurpatur, vt 25.d.25, & 26.b.9, & 27.c.15. nisi malimus subaudire ὅπως, vt Matth.6.b.10.

27 Οὐ δύναται οὐδεὶς τὰ σκεύη τοῦ ἰσχυροῦ, εἰσελθὼν εἰς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ, διαρπάσαι, ἐὰν μὴ πρῶτον τὸν ἰσχυρὸν δήσῃ· καὶ τότε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ διαρπάσει.

27 Non potest quisquam validi *alicuius* vasa, ingressus domum eius, diripere, nisi primò validū illum vinxerit: & tūc domum eius "diripiet.

27 *Nemo potest vasa fortis, ingressus in domum eius, diripere, nisi prius fortem alliget: & tunc domum eius diripiet.*

Matth.12.c.38 luc.12.b.10 1.iohan.5.d.16

28 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι πάντα ἀφεθήσεται τὰ ἁμαρτήματα τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων, καὶ βλασφημίαι ὅσας ἂν βλασφημήσωσιν·

28 ‖Amen dico vobis, quæuis peccata remittentur "filiis hominum, & blasphemiæ quibuscunque blasphemarint:

28 *Amen dico vobis, quoniam omnia dimittentur filiis hominum peccata, & blasphemiæ quibus blasphemauerunt:*

29 Ὃς δ' ἂν βλασφημήσῃ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐκ ἔχει ἄφεσιν εἰς τὸν αἰῶνα, ἀλλ' ἔνοχός ἐστιν αἰωνίου κρίσεως.

29 Sed quicunque blasphemarit in Spiritum sanctum, non habet remissionem in æternum, sed tenetur æterno "iudicio.

29 *Qui autem blasphemauerit in Spiritum sanctum, non habet remissionem in æternum, sed reus erit æterni delicti.*

30 Ὅτι ἔλεγον, Πνεῦμα ἀκάθαρτον ἔχει.

30 "Dicebant enim, Spiritum impurum habet.

30 *Quoniam dicebant, Spiritum immundum habet.*

Matth.12.d.46 luc.8.c.19

31 Ἔρχονται οὖν οἱ ἀδελφοὶ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ· καὶ ἔξω ἑστῶτες, ἀπέστειλαν πρὸς αὐτὸν φωνοῦντες αὐτόν.

31 ‖ "Veniunt igitur "fratres & mater eius: & foris stantes, miserunt ad eū, "& eum vocarūt.

31 *Et ueniunt mater eius & fratres: & foris stantes, miserunt ad eum, uocantes eum.*

32 Καὶ ἐκάθητο ὄχλος περὶ αὐτόν. εἶπον δὲ αὐτῷ, Ἰδού, ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοί σου ἔξω ζητοῦσί σε.

32 Sedebat autem circa eum turba. "*illi* verò dixerunt ei, Ecce, mater tua "& fratres tui foris quærunt te.

32 *Et sedebat circa eum turba. & dicunt ei, Ecce, mater tua & fratres tui foris quærunt te.*

33 Καὶ ἀπεκρίθη αὐτοῖς, λέγων, Τίς ἐστιν ἡ μήτηρ μου, ἢ οἱ ἀδελφοί μου;

33 Tunc respondit eis, dicens, Quæ est mater mea, " aut fratres mei?

33 *Et respondens eis ait, Quæ est mater mea & fratres mei?*

34 Καὶ περιβλεψάμενος κύκλῳ τοὺς περὶ αὐτὸν καθημένους, λέγει, Ἴδε ἡ μήτηρ μου καὶ οἱ ἀδελφοί μου.

34 "Et quum circunspexisset in circuitu circum se discipulos sedentes, ait, Ecce mater mea & fratres mei.

34 *Et circunspiciens eos qui in circuitu eius sedebant, ait, Ecce mater mea & fratres mei.*

35 Ὃς γὰρ ἂν ποιήσῃ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, οὗτος ἀδελφός μου καὶ ἀδελφή μου καὶ μήτηρ ἐστί.

35 Quicūque enim fecerit quod Deus vult, is est frater meus, & soror mea, & mater.

35 *Qui enim fecerit uoluntatem Dei, hic, frater meus & soror mea & mater est.*

27 Diripiet, διαρπάσει. In quinque codicibus scriptum erat διαρπάσῃ, quod sanè melius cohæret cum præcedētibus. Nā alioquin præcisum erit dicendi genus, Et tūc diripiet, pro, Quod si fecerit, tum demum diripiet.

28 Filiis hominum, τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων. Hebraismus: id est hominibus. vt Homerus υἷας ἀχαιῶν, Achiuos vocat.

29 Iudicio, κρίσεως: id est κατακρίσεως, condemnatione, vt sæpe alibi κρίνειν pro κατακρίνειν. In quodam codice legimus ἁμαρτίας: id est peccato. quam lectionem sequutus Vetus interpres, interpretatur Delicti. Vocare autem videtur æternum delictum, quod nunquam deletur.

30 Dicebant enim, ἔλεγον γάρ. Verba sunt Euangelistæ causam afferentis cur Iesus mentionem fecisset peccati in Spiritum sanctum. Itaque præcisum est hoc dicendi genus: quo etiam vtitur Marcus noster infrà cap.5.a.8.

31 Veniunt igitur, ἔρχονται οὖν. Vulg. & Erasmus legerunt, καὶ ἔρχονται, Et veniunt. Est autem hoc loco particula οὖν epanalepseωs nota. Redit enim Marcus ad historiam quam narrare cœperat versu 21. de ipsius propinquis. Fratres & mater eius, οἱ ἀδελφοὶ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ. Vulgata & Erasmus, Mater eius & fratres: quem etiam ordinem seruat editio Græca Basiliensis. Nos tamen in veteribus omnibus, atque adeo in Complutensi editione, item apud Theophylactum, fratres inuenimus priores appellatos hoc quidem loco, sicut paulo pòst cōtrà, priore loco mater nominatur. Neque verò huius rei mentionem fecissem, nisi suspicarer veterem lectionem superstitione quorundam inuersam, qui magnam putant iniuriam matri Domini fieri, nisi nomen ipsius cæteris præponatur. Illud autē omnibus notum esse credo, fratrum & sororū appellatione apud Hebræos passim intelligi omnes qui eiusdē sint cognationis. Et vocarunt, φωνοῦντες: id est accersentes. Erasmus, Qui euocarent. id est φωνήσοντες.

32 *Illi* verò dixerunt ei, εἶπον δὲ αὐτῷ. Vulg. & Eras. Et dicunt, καὶ λέγουσι. quod in vno tantùm codice scriptum inuenimus. itaque alterum sumus amplexi. Neque enim hæc dicta sunt à circunstante turba, sed ab iis quos miserant propinqui vt eum accerserent. Et fratres tui, καὶ οἱ ἀδελφοί σου. In quinque vetustis exemplaribus additum erat, καὶ αἱ ἀδελφαί σου, & sorores tuæ.

33 Aut fratres mei? ἢ οἱ ἀδελφοί μου; Vulg. & Eras. legunt, καὶ οἱ ἀδελφοί μου; & fratres mei?

34 Et quum circunspexisset in circuitu, &c. καὶ περιβλεψάμενος κύκλῳ τοὺς περὶ αὐτὸν καθημένους. Vulg. legit, τοὺς κύκλῳ αὐτοῦ καθημένους id est, eos qui in circuitu ipsius sedebant. Eras. autem, τοὺς κύκλῳ περὶ αὐτὸν μαθητὰς καθημένους. i. in circuitu circum se discipulos sedentes. Sed quancunque harum lectionū sequaris, eadē manebit sententia.

Κεφάλαιον δ'.

ΚΑΙ πάλιν ἤρξατο διδάσκειν παρὰ
τὴν θάλασσαν· καὶ συνήχθη πρὸς
αὐτὸν ὄχλος πολὺς, ὥστε αὐτὸν ἐμβάντα
εἰς τὸ πλοῖον, καθῆσθαι ἐν τῇ θαλάσσῃ.
καὶ πᾶς ὁ ὄχλος πρὸς τὴν θάλασσαν
ἐπὶ τῆς γῆς ἦν.

Καὶ ἐδίδασκεν αὐτοὺς ἐν παραβολαῖς
πολλὰ, καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς ἐν τῇ διδαχῇ
αὐτοῦ·

Ἀκούετε, ἰδοὺ ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπεῖραι·

Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ σπείρειν, ὃ μὲν ἔπεσε
παρὰ τὴν ὁδὸν, καὶ ἦλθε τὰ πετεινὰ τοῦ οὐ-
ρανοῦ, καὶ κατέφαγεν αὐτό·

Ἄλλο δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὸ πετρῶδες, ὅ-
που οὐκ εἶχε γῆν πολλήν· καὶ εὐθέως ἐξ-
ανέτειλε, διὰ τὸ μὴ ἔχειν βάθος γῆς·

Ἡλίου δὲ ἀνατείλαντος ἐκαυματίσθη, καὶ
διὰ τὸ μὴ ἔχειν ῥίζαν, ἐξηράνθη.

Καὶ ἄλλο ἔπεσεν εἰς τὰς ἀκάνθας· καὶ
ἀνέβησαν αἱ ἄκανθαι, καὶ συνέπνιξαν αὐ-
τὸ, καὶ καρπὸν οὐκ ἔδωκε.

Καὶ ἄλλο ἔπεσεν εἰς τὴν γῆν τὴν κα-
λήν· καὶ ἐδίδου καρπὸν ἀναβαίνοντα καὶ
αὐξάνοντα· καὶ ἔφερεν ἓν τριάκοντα, καὶ ἓν
ἑξήκοντα, καὶ ἓν ἑκατόν.

Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν,
ἀκουέτω.

Ὅτε δὲ ἐγένετο καταμόνας, ἠρώτησαν
αὐτὸν οἱ περὶ αὐτὸν σὺν τοῖς δώδεκα, τὴν
παραβολήν.

Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ὑμῖν δέδοται γνῶ-
ναι τὸ μυστήριον τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ·
ἐκείνοις δὲ τοῖς ἔξω, ἐν παραβολαῖς

CAP. IIII.

1 ET rursus cœpit docere iuxta
mare: & coacta est ad eũ tur-
ba multa, adeo vt ipse nauigiũ
ingressus, sederet in mari. tota
autem turba iuxta mare in ter-
ra erat.

2 Et docebat eos per parabo-
las multa, dicebátque eis in
doctrina sua:

3 Audite, Ecce, *quidam* qui semi
nabat, exiit ad seminandum:

4 Et factum est in seminando,
aliud quidem cecidit iuxta viã:
venerúntque volucres cæli, &
deuorauerunt illud:

5 Aliud verò cecidit in petro-
sa, vbi non habebat terrã mul-
tam: & statim exortum est, pro
pterea quòd non habebat pro-
fundam terram:

6 Sole autem exorto, torrefa-
ctum est, & propterea quod non
habebat radicem, exaruit.

7 Et aliud cecidit in spinas: &
assurrexerunt spinæ, ac suffoca-
runt illud, & fructum nõ dedit.

8 Et aliud cecidit in terram bo
nam, deditque fructum assurgẽ
tem ac crescẽtem: & tulit aliud
tricena, & aliud sexagena, & a-
liud centena.

9 Tunc dixit eis, Qui habet au-
res ad audiendum, audiat.

10 Quum autem esset solus, inter
rogarunt eum qui circa eum e-
rant cum duodecim, de para-
bola.

11 Et dixit eis, Vobis datũ est nos
se mysterium regni Dei: iis au-
tẽ qui foris sunt, per parabolas

CAP. IIII.

1 *ET iterum cœpit do-* Mat.13.a.1
cere ad mare: & con luc.8.a.4
gregata est ad eũ turba
multa, ita ut nauim ascẽ
dens sederet in mari. &
omnis turba circa mare
super terram erat.

2 *Et docebat eos in pa-*
rabolis multa, & dicebat
illis in doctrina sua:

3 *Audite, Ecce, exiit se-*
minans ad seminandum:

4 *Et dum seminat, aliud*
cecidit circa uiam: & ue
nerunt uolucres cæli, &
comederunt illud.

5 *Aliud uerò cecidit su*
per petrosa, ubi non ha-
buit terram multam: &
statim exortum est, quo-
niam non habebat altitu
dinem terræ:

6 *Et quãdo exortus est sol,*
exæstuauit, & eo quòd
nõ habebat radicẽ, exa-
ruit.

7 *Et aliud cecidit in spi-*
nas: & ascenderunt spi-
næ, & suffocauerunt il-
lud, & fructũ non dedit.

8 *Et aliud cecidit in ter-*
ram bonam: & dabat fru
ctum ascendẽtem & cre
scentem: & afferebat u-
num triginta, & unum
sexaginta, & unũ centũ.

9 *Et dicebat, Qui habet*
aures audiendi, audiat.

1 *Et quum esset singula-*
ris, interrogauerunt eũ
ij qui cum eo erant duo-
decim, parabolam.

11 *Et dicebat eis, Vobis da-*
tum est nosse mysterium
regni Dei: illis autem
qui foris sũt, in parabolis

IN CAPVT IIII.

2 In doctrina sua, ἐν τῇ διδαχῇ αὐτοῦ. Accipio διδαχὴν pro actione verbi διδάσκειν, vt perinde sit acsi dixisset Marcus, ἐν τῷ διδάσκειν, inter docendum.

5 Petrosa, τὸ πετρῶδες. i. τὰ πετρώδη, vt infrà versu 16.

8 Aliud tricena, ἓν τριάκοντα. Omnes nostri vetusti codices scriptum habebant ἐν τριάκοντα, id est cum tricesimo, ἐν ἑξήκοντα, cum sexagesimo, ἐν ἑκατὸν, cũ cẽtesimo, vt loqui solẽt rei rusticæ scriptores. sed malui quidem ego ἓν legere, ita vt distributiuè accipiatur, & subaudiatur σπέρμα.

10 Solus, καταμόνας. Ad verbum Solitariè. Est enim aduerbium, sed commodius vertitur per nomen. Vulgata, Singularis. Qui circum illum erant, οἱ περὶ αὐτόν. Vel (vt Vulgata) qui cum eo erant. Codex Erasmi scriptum habuit, οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, eodem (ni fallor) sensu. Nam eleganter etiam Græci τοὺς περί τινα appellant eos qui sunt cuipiam dediti & addicti, ita vt eum sectentur, sintque ipsius velut factionis. Æsch. κατὰ Κτησ. Φέροντας μὲν τῷ δήμῳ ἐλπίδας κενὰς, Δημοσθένει δὲ ἀργύριον καὶ τοῖς περὶ αὐτόν. i. Populo quidem vanam spem afferentes, Demostheni autem & eius sectatoribus, pecuniam. Sic etiam (vt citat Budæus) Plutarch. in Demetrio, τοὺς περὶ Φαληρέα vocat eos qui Phalerei partes sequebãtur. Igitur hoc loco minimè significantur externi aliqui homines qui Christo adessent, (turbam enim amandarat) sed ii demum qui solebant eum assectari, & discipuli ipsius erant: quales habuit quidem, præter selectos illos duodecim, etiam alios multos. Isti igitur eum vel domum, vel in desertum sequuti, quæsierunt de parabola.

11 Iis qui foris sunt, τοῖς ἔξω id est exteris. Sicut autem Ecclesia siue domus Dei interdum omnes com-

prehendit qui veram religionem profitentur, etiamsi hypocritæ sint plerique: interdum verò electos duntaxat & verè credentes: ita etiam exterorum appellatione intelliguntur modò quicunque non accensentur cœtui fidelium, (vt 1.Corinth.5.d.12.) modo verò ii qui vt in Ecclesia sint, tamē ex vera Ecclesia nō sunt: de quibus agitur hoc loco, & Rom.9.b.9.

τὰ πάντα γίνεται·

Esa.6.c.9 mat.13.b.14 luc.8.b.10 ioh.12.f.40 act.28.f.26 rom.11.a.8

12 Ἵνα βλέποντες βλέπωσι, καὶ μὴ ἴδωσι· καὶ ἀκούοντες, ἀκούωσι, καὶ μὴ συνιῶσι. μήποτε ἐπιστρέψωσι, καὶ ἀφεθῇ αὐτοῖς τὰ ἁμαρτήματα.

13 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Οὐκ οἴδατε τὴν παραβολὴν ταύτην; καὶ πῶς πάσας τὰς παραβολὰς γνώσεσθε;

14 Ὁ σπείρων, τὸν λόγον σπείρει.

15 Οὗτοι δέ εἰσιν οἱ παρὰ τὴν ὁδὸν, ὅπου σπείρεται ὁ λόγος· καὶ ὅταν ἀκούσωσιν, εὐθέως ἔρχεται ὁ σατανᾶς, καὶ αἴρει τὸν λόγον τὸν ἐσπαρμένον ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν.

16 Καὶ οὗτοί εἰσιν ὁμοίως οἱ ἐπὶ τὰ πετρώδη σπειρόμενοι, οἳ ὅταν ἀκούσωσι τὸν λόγον, εὐθέως μετὰ χαρᾶς λαμβάνουσιν αὐτόν·

17 Καὶ οὐκ ἔχουσι ῥίζαν ἐν ἑαυτοῖς, ἀλλὰ πρόσκαιροί εἰσιν· εἶτα γενομένης θλίψεως ἢ διωγμοῦ διὰ τὸν λόγον, εὐθέως σκανδαλίζονται.

18 Καὶ οὗτοί εἰσιν οἱ εἰς τὰς ἀκάνθας σπειρόμενοι· οὗτοί εἰσιν οἱ τὸν λόγον ἀκούοντες·

1.Tim.6.d.17

19 Καὶ αἱ μέριμναι τοῦ αἰῶνος τούτου, καὶ ἡ ἀπάτη τοῦ πλούτου, καὶ αἱ περὶ τὰ λοιπὰ ἐπιθυμίαι εἰσπορευόμεναι συμπνίγουσι τὸν λόγον, καὶ ἄκαρπος γίνεται.

20 Καὶ οὗτοί εἰσιν οἱ ἐπὶ τὴν γῆν τὴν καλὴν σπαρέντες, οἵτινες ἀκούουσι τὸν λόγον, καὶ παραδέχονται· καὶ καρποφοροῦσιν, ἓν τριάκοντα, καὶ ἓν ἑξήκοντα, καὶ ἓν ἑκατόν.

Mat.5.b.15 luc.8.c.16, & 11.e.33

21 Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Μήτι ὁ λύχνος ἔρχεται ἵνα ὑπὸ τὸν μόδιον τεθῇ, ἢ ὑπὸ τὴν κλίνην; οὐχ ἵνα ἐπὶ τὴν λυχνίαν ἐπιτεθῇ;

omnia *ista* fiunt:

12 ‖Vt videntes videant, & non cernant: & audientes audiant, & non intelligant: nequando conuertantur, & remittātur eis peccata.

13 Præterea dixit eis, Nescitis parabolam istā? & quomodo omnes parabolas cognoscetis?

14 Seminator ille, sermonem seminat.

15 Isti autem sunt qui iuxta viā *semen excipiunt*, in quibus *videlicet* seminatur sermo: sed postquam audierūt, statim venit Satanas, & tollit sermonem seminatum in cordibus eorum.

16 Et isti sunt similiter qui in petrosa semen excipiunt: qui *videlicet* quum audierint sermonē, statim cū gaudio accipiunt eū:

17 Et non habent radicem in se, sed temporarii sunt: deinde orta oppressione aut persequutione propter sermonem, statim offenduntur.

18 Hi sunt autē qui in spinas semen excipiūt, hi sunt *inquam* qui sermonem audiunt:

19 Sed solicitudines seculi huius, & fallacia ‖ diuitiarū, & cupiditates quæ in cæteris rebus *versantur*, introeūtes suffocāt sermonē, isque redditur infructuosus.

20 Hi sunt verò qui in terrā bonam semen exceperunt, qui *videlicet* audiunt sermonem, & accipiunt: & fructum ferūt, aliud tricena, aliud sexagena, aliud cētena.

21 Dixit etiam eis ‖ Num lucerna venit vt subter modium ponatur, aut subter lectum? nónne vt candelabro imponatur?

omnia fiunt:

12 *Vt videntes videant, & non videant: & audientes audiant, & non intelligant: nequando cō uertantur, & dimittantur eis peccata.*

13 *Et ait illis, Nescitis parabolam hanc? & quomodo omnes parabolas cognoscetis?*

14 *Qui seminat, verbum seminat.*

15 *Hi autem sunt qui circa viam, vbi seminatur verbum, & quum audierint, confestim venit Satanas, & aufert verbum quod seminatum est in cordibus eorum.*

16 *Et hi sunt similiter qui super petrosa seminātur, qui quum audierint verbum, statim cum gaudio accipiunt illud:*

17 *Et non habent radicem in se, sed temporales sūt: deinde orta tribulatione & persecutione propter verbum, confestim scandalizantur.*

18 *Et alii sunt qui in spinis seminantur, hi sunt qui verbum audiunt:*

19 *Et ærumnæ seculi, & deceptio diuitiarum, & circa reliqua concupiscentiæ introeuntes suffocant verbum, & sine fructu efficitur.*

20 *Et hi sunt qui super terram bonam seminati sunt, qui audiunt verbum & suscipiunt: & fructificant, vnum triginta, & vnū sexaginta, & vnum centum.*

21 *Et dicebat illis, Nunquid venit lucerna vt sub medio ponatur, aut sub lecto? nónne vt super candelabrum ponatur?*

13 Præterea dixit eis, καὶ λέγει αὐτοῖς. vide infrà, ver.24. Et quomodo, καὶ πῶς. Id est, Quomodo igitur? Est autem petitum à vulgo hoc dicendi genus, vt suprà diximus, Mat.3.c.14. Sic Homerus Iliad.α, Καὶ νῦν ἐν Δαναοῖσι θεοπροπέων ἀγορεύεις. Virg. Et quisquā numen Iunonis adoret Præterea? 15 In quibus, ὅπου. Vulg. & Eras. Vbi, quæ interpretatio obscura est. Neque enim hoc aduerbium refertur ad ὁδὸν, sed ad eos qui viæ comparantur. Itaque perspicuitati studere malui, quum præsertim in quodam codice legerim οἷς, quibus.

18 Hi sunt autem, καὶ οὗτοί εἰσιν. Vulgata & Erasmus, Et alii sunt, καὶ ἄλλοι εἰσίν. sicut etiam scriptum legimus in quodā exemplari. Cæterùm quòd bis repetitur οὗτοί εἰσιν, vel excusandum est per epanalepsin, vel potius alterum redundat. nam si tollas, planior erit sententia. Et posteriore loco non erat in quatuor vetustis codicibus. 19 Seculi huius, τοῦ αἰῶνος τούτου. Id est, Ad huius vitæ negotia pertinentes. Infructuosus, ἄκαρπος. Vulg. Sine fructu, ambiguè, quū non sit infructuosum quicquid est sine fructu. Eras. Infructifer, nouo vocabulo. 20 Aliud tricena, ἓν τριάκοντα. Subauditur participium τὸ σπειρόμενον. Alioqui dicendum fuerat potius εἷς, in accommodatione parabolæ. 21 Venit, ἔρχεται. Id est affertur. In quodam codice scriptum

erat ἅπτεται, id est Accenditur, vt vertit Erasmus: quum tamen in Basiliensi editione legatur καίεται, id est Ardet.

Οὐ γάρ ἐστί τι κρυπτὸν ὃ ἐὰν μὴ φανερωθῇ· οὐδὲ ἐγένετο ἀπόκρυφον, ἀλλ' ἵνα εἰς φανερὸν ἔλθῃ.

22 ‖Non est enim quicquam occultum quod non manifestandum sit: vel *quod* abscõdatur, sed *oportet* vt palam proferatur.

22 *Non est enim aliquid absconditum quod non manifestetur: nec factum est occultum, sed ut in palam ueniat.*

Mat.10.c.26 luc.8.c.17, & 12.a.2

Εἴ τις ἔχει ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

23 Siquis habet aures ad audiendum, audiat.

23 *Siquis habet aures audiendi, audiat.*

Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Βλέπετε τί ἀκούετε· ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, μετρηθήσεται ὑμῖν, καὶ προστεθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσιν.

24 Præterea dixit eis, Videte quid audiatis: ‖qua mensura metimini, alii vobis metientur, & adiicietur vobis qui auditis.

24 *Et dicebat illis, Videte quid audiatis. in qua mensura mensi fueritis, remetietur uobis.*

Mat.7.a.2 luc.6.f.38

Ὃς γὰρ ἂν ἔχῃ, δοθήσεται αὐτῷ· καὶ ὃς οὐκ ἔχει, καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ.

25 ‖Qui enim habet, dabitur ei: & qui non habet, etiã quod habet, tolletur ab eo.

25 *Qui enim habet, dabitur illi: & qui non habet, etiam quod habet, auferetur ab eo.*

Mat.13.b.12 & 15.c.29 luc.8.c.18 & 19.d.26

Καὶ ἔλεγεν, Οὕτως ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ὡς ἐὰν ἄνθρωπος βάλῃ τὸν σπόρον ἐπὶ τῆς γῆς,

26 Item dicebat, Ita est regnum Dei vt si quispiam iaciat semẽ in terram,

26 *Et dicebat, Sic est regnum Dei quemadmodum si homo iaciat semẽ tem in terram,*

Καὶ καθεύδῃ, καὶ ἐγείρηται νύκτα καὶ ἡμέραν· καὶ ὁ σπόρος βλαστάνῃ καὶ μηκύνηται ὡς οὐκ οἶδεν αὐτός.

27 Et dormiat, & exurgat nocte ac die: & semen germinet, & assurgat quomodo ipse nescit.

27 *Et dormiat, & exurgat nocte & die: & semẽ germinet, & increscat dum nescat ille.*

22 Non manifestandum sit, ἐὰν μὴ φανερωθῇ. Vel, Non manifestetur: modò intelligas esse modum potentialem. ponitur enim ἐὰν pro ἄν. Quod autẽ Erasmus in annotationibus legit εἰ μὴ ἵνα φανερωθῇ, neque in vetustis codicibus reperimus, neque videtur conuenire. Vel *quod* abscondatur: sed *oportet* vt in apertum veniat, οὐδὲ ἐγένετο ἀπόκρυφον, ἀλλ' ἵνα εἰς φανερὸν ἔλθῃ. Quanuis plana sit huius loci sententia, (præsertim si conferatur cum capite Lucæ 8.c.17.) tamen quomodo cohæreat verborum constructio non facilè iudicari potest. Est enim eclipsis in hac oratione, quam nonnulli vel neglexerunt, vel non animaduerterunt, nonnulli parum commodè videntur expleuisse. Vulgata igitur ita vertit, Nec factum est occultum, sed vt in palam veniat. Erasmus hoc modo, Neque fuit secretum, sed vt in propatulum veniat. Sic autem supplet in annotationibus, Neque factum est occultum *ut maneat occultum*, sed vt in apertum veniat. Atqui nemo est qui non videat aliquid præterea deesse quod à parte anteriore coniungatur cum illo Factum est. Deinde si ita libeat pro arbitrio supplere integras sententias, non video quid non tandem nobis corrumpere liceat. Castellio nimis audacter (vt pleraque alia) sic interpretatus est, Neque quicquam tam arcanè fit quod non palàm futurum sit: id est, οὐδέ τι γίνεται οὕτως ἀπόκρυφον ὥστε μὴ αὐτὸ εἰς φανερὸν ἐλθεῖν. Ego verò hanc licentiam nolui imitari. Primùm igitur particulam μηδὲ interpretatus sum Vel, vt melius cohæreret oratio. Nam sæpe iam admonui, plures negantes particulas à Græcis negandæ vni rei adhiberi, contrà quã facere Latini soleant. Deinde relatiuũ ὃ repetii ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Est enim (vt opinor) hæc eclipsis minimè coacta, aut à Vulgata loquendi consetudine remota: & mutationem temporis facilè excusat Hebraismus. Illud autem, ἐγένετο ἀπόκρυφον, quum potuissemus ad verbum interpretari, factum vel redditum sit absconditum: malui vertere per verbum cuius est periphrasis: perinde ac si scriptum esset ἀποκρυφθήσεται. Bis enim idem dicit Euangelista noster, quum μὴ φανερωθῆναι, id est Non manifestari, idem valeat atque ἀποκρύπτεσθαι, id est Abscondi. Postremò supplendum fuit aliquid necessariò, cui subiungatur ἵνα. Id igitur suppleuimus quod maximè visum est esse accommodatum, nempe δεῖ oportet: cuius eclipsis exemplum habes infrà cap.9.b.12, & 14.e.49. item 1. Iohannis 2.c.19, & quidem eodem prorsus dicendi genere. Palàm proferatur, εἰς φανερὸν ἔλθῃ. Vulg. In palam veniat. Eras. In propatulum veniat.

24 Præterea dixit eis, καὶ λέγει αὐτοῖς. Familiaris est Marco ista transitio, qua vel diuersos sermones, vel diuersas eiusdem sermonis partes connectit, sicut infinitis locis in Deuteronomio legimus, ET DIXIT MOSES. Solemus autem in hoc præsertim scriptore particulam καὶ non tantùm per copulam & interpretari, sed etiam per tum, autem, præterea, etiam, igitur, verò, prout requirit sententia. Videte quid audiatis, βλέπετε τί ἀκούετε. i. Attendite diligenter istis quæ vobis dicuntur. Pars ista huius versiculi cum sequente toto, non vno modo legitur in exemplaribus Græcis. Sic enim in nonnullis scriptum est, βλέπετε τί ἀκούετε· καὶ προστεθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσιν. ὃς ἔχει γὰρ, δοθήσεται αὐτῷ, καὶ ὃς οὐκ ἔχει, καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ. ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, μετρηθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσιν, καὶ προστεθήσεται ὑμῖν. id est, Videte quid audiatis: etiam adiicietur vobis qui auditis. Nam qui habet, ei dabitur: & qui non habet, etiam quod habet, tolletur ab eo. qua mensura metimini, alii metientur vobis qui auditis, & adiicietur vobis. Theophylactus Romanus, & omnia vetusta nostra exemplaria consentiebant in lectione quam sequuti sumus: vt mirer Erasmum in Theophylacto diuersam lectionem annotasse. Tantùm in duobus codicibus pro μετρηθήσεται legebatur ἀντιμετρηθήσεται, sicut apud Matthæum, id est, Vicissim alii metientur: & in alio codice deerant ista, καὶ προστεθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσιν. quæ etiam Vetus interpres non legit.

26 Ita vt, οὕτως ὡς. Sic Plautus, Vt voles esse me, ita ero. Vulgata & Eras. Sic quemadmodum.

27 Et dormiat, ac exurgat nocte & die, καὶ καθεύδῃ, καὶ ἐγείρηται νύκτα καὶ ἡμέραν. Id est, Semente facta, transigat securus noctes & dies, minimè videlicet dubitans quin semen germinet. Est autem prouerbiale illud dicendi genus Hebræis, cuius exemplum habemus Psalmo 3.a.6. Nam quòd Erasmus existimat referri illud καὶ ἐγείρηται, ad semen, non potest conuenire propter copulam interiectam. dicendum enim fuerat, καὶ ἐγείρηται νύκτα καὶ ἡμέραν ὁ σπόρος, &c. Deinde illud ἐγείρεσθαι certum est opponi τῷ καθεύδειν. vt sit simile quiddam ei quod dicũt Hebræi Exire & Introire, pro Versari in loco aliquo, & officium suum facere. de quo dicemus, Act.1.d.21.

Assurgat, μηκύνηται. id est, Crescat & adolescat. Ad verbum, Prolongetur. Vulgata, Increscat, ἐπαύξηται. Erasmus, Surgat in altum. rectè quidem, quum sic loquatur Columella: sed vno verbo satis id potuit declarari.

Quomodo ipse nescit, ὡς οὐκ οἶδεν αὐτός. Ex his verbis intelligimus, ministrorum officiũ esse agrum studiosè excolere, cætera Domino commendare, qui pro bona sua voluntate dabit successum. Debent igitur agriculturæ tantùm culpam præstare: atque vt fructus non respondeat animi voto, non est quòd vana ægritudine seipsos macerent, si quidem officio suo sint defuncti. Vis enim illa qua semen in iis qui filii Dei sunt, adolescit, sicut ab vno sancto Spiritu promanat, ita etiam est hominibus tam occulta vt nonnisi ex fructu possit apparere. Itaque accipitur ὡς indefinitè pro ὅπως. Vulgata & Erasmus, Dum nescit ille. Nam hac quoque significatione accipitur ἕως, vt Mat. 26.d.36. nempe pro Interim dum. Sed alia interpretatio certior est, & magis cõgruit cum proximo versiculo. Annotat Erasmus αὐτὸς etiam ad σπόρον. i. semen, referri posse, quòd exurgat vi naturæ, quum ipsum hoc nesciat: sed quorsum hoc cuiquam in mentem veniat?

28 Αὐτομάτη γὰρ ἡ γῆ καρποφορεῖ, πρῶτον χόρτον, εἶτα στάχυν, εἶτα πλήρη σῖτον ἐν τῷ στάχυϊ.

28 "Sponte enim terra fructum fert, primùm herbam, deinde spicam, deinde plenum frumentum in spica.

28 *Vltro enim terra fructificat, primùm herbam, deinde spicã, deinde plenum frumẽtum in spica.*

29 Ὅταν δὲ παραδῷ ὁ καρπός, εὐθέως ἀποστέλλει τὸ δρέπανον, ὅτι παρέστηκεν ὁ θερισμός.

29 Quum autem" prodiderit *sese* fructus, statim mittit falcẽ: quoniam adest messis.

29 *Et quum produxerit fructus, statim mittit falcem, quoniam adest messis.*

Matth.13.d.31 luc.13.d.19

30 Καὶ ἔλεγε, Τίνι ὁμοιώσωμεν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ; ἢ ἐν ποίᾳ παραβολῇ παραβάλωμεν αὐτήν;

30 ‖Dicebat etiã," Cui *rei* assimilabimus regnũ Dei? aut qua collatione" conferemus illud?

30 *Et dicebat, Cui assimilabimus regnum Dei? aut cui parabolæ comparabimus illud?*

31 Ὡς κόκκῳ σινάπεως· ὃς ὅταν σπαρῇ ἐπὶ τῆς γῆς, μικρότερος πάντων τῶν σπερμάτων ἐστὶ τῶν ἐπὶ τῆς γῆς·

31 "Velut grano sinapis: quod quũ seminatur in terra, minimum est omnium seminum quæ in terra sunt:

31 *Sicut granum sinapis: quod quum seminatum fuerit in terra, minus est omnibus seminibus quæ sunt in terra:*

32 Καὶ ὅταν σπαρῇ, ἀναβαίνει, καὶ γίνεται πάντων τῶν λαχάνων μείζων· καὶ ποιεῖ κλάδους μεγάλους, ὥστε δύνασθαι ὑπὸ τὴν σκιὰν αὐτοῦ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνοῦν.

32 Sed quum seminatum fuerit, assurgit, & fit maximum omniũ olerũ: editque ramos magnos, ita vt possint sub eius vmbra volucres cæli nidulari.

32 *Et quum seminatum fuerit, ascendit, & fit maius omnibus oleribus, & facit ramos magnos, ita ut possint sub umbra eius aues cæli habitare.*

Matth.13.e.34

33 Καὶ τοιαύταις παραβολαῖς πολλαῖς ἐλάλει αὐτοῖς τὸν λόγον, καθὼς ἠδύναντο ἀκούειν.

33 ‖Et talibus multis parabolis loquebatur eis sermonẽ," prout poterant audire.

33 *Et talibus multis parabolis loquebatur eis uerbum, prout poterant audire.*

34 Χωρὶς δὲ παραβολῆς οὐκ ἐλάλει αὐτοῖς· κατ' ἰδίαν δὲ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἐπέλυε πάντα.

34 Absque parabola verò non loquebatur eis: priuatim autem discipulis suis " explicabat omnia.

34 *Sine parabola autem non loquebatur eis: seorsum autem discipulis suis edisserebat omnia.*

Mat.8.c.23 luc.8.c.22

35 Καὶ λέγει αὐτοῖς ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, ὀψίας γενομένης, Διέλθωμεν εἰς τὸ πέραν.

35 ‖Dixit autem eis die illo, quum serum *diei* esset, Transeamus" in vlteriorem *ripam*.

35 *Et ait illis in illa die, quum sero esset factum, Transeamus contrá.*

36 Καὶ ἀφέντες τὸν ὄχλον παραλαμ-

36 Dimissa igitur turba" accepe-

36 *Et dimittẽtes turbã, assu*

28 Sponte, αὐτομάτη. Nomen pro aduerbio αὐτομάτως, quo significatur aliquid fieri vi quadam seipsam mouente. Vulgata & Erasmus, Vltro: id est ἑκουσίως: quod de solo dici vix potest, quum prius coli & seri oporteat.

29 Prodiderit *sese*, παραδῷ. Forma huius verbi, vt μεταβάλλειν, ἀναστρέφειν, ἀσκεῖν, & aliorum aliquot, respondet coniugationi Hebræorum Hithpael: quod vt melius intelligeretur, malui exprimere reciprocum quàm per passiuum interpretari. Vulgata, Produxerit: id est προάγῃ, vel προφέρῃ, & quidem absolutè: quod nusquam memini legere, nisi pro ὁ καρπὸς legas τοὺς καρπούς. Eras. Productus fuerit.

30 Cui *rei*, τίνι. In duobus codicibus scriptum erat πῶς, quomodo. Vulgata & Erasmus, Cui. Nos vertimus, Cui *rei*, vt neutrum esse intelligatur. Conferemus, παραβάλωμεν. In quibusdam codicibus notat Eras. legi θῶμεν. i. Componemus, eodem sensu. Sed pro ὁμοιώσωμεν καὶ παραβάλωμεν, rectius scriptum legimus in nõnullis exemplaribus, ὁμοιώσομεν, & παραβαλοῦμεν.

31 Velut grano, ὡς κόκκῳ. Vulgata & Erasmus, Sicut granum: id est ὡς κόκκος. In sex codicibus scriptum erat, ὡς κόκκον, quarto casu. Sed neutra lectio cum superioribus satis cohæret, nisi multa subaudias.

33 Prout, καθώς. Hoc est quod barbarè dicunt, Secundum quod. Latini dicere solent Prout, vel Vt. Cicero, Pro se quisque, vt in quo erat authoritatis plurimum, ad populum loquebatur. Vide Act.2.a.4.

34 Explicabat, ἐπέλυε: nempe tanquam ænigmatum nodos. Vulgata, Edisserebat. i. ἔφραζεν: vt Mat.13.e.36. Erasmus, Exponebat.

35 In vlteriorem *ripam*, εἰς τὸ πέραν. Vulgata, Contrá. i. εἰς τοὐναντίον, vel εἰς τὸ κατέναντι.

36 Acceperunt, παραλαμβάνουσιν. i. In altum prouehere incipiunt. Superiorem enim sermonem habuerat ex naui.

βάνουσιν αὐτὸν ὡς ἦν ἐν τῷ πλοίῳ· καὶ ἄλλα δὲ πλοιάρια ἦν μετ' αὐτοῦ.

Καὶ γίνεται λαῖλαψ ἀνέμου μεγάλη· τὰ δὲ κύματα ἐπέβαλλεν εἰς τὸ πλοῖον, ὥστε αὐτὸ ἤδη γεμίζεσθαι.

Καὶ ἦν αὐτὸς ἐπὶ τῇ πρύμνῃ ἐπὶ τὸ προσκεφάλαιον καθεύδων· καὶ διεγείρουσιν αὐτόν, καὶ λέγουσιν αὐτῷ, Διδάσκαλε, οὐ μέλει σοι ὅτι ἀπολλύμεθα;

Καὶ διεγερθεὶς ἐπετίμησε τῷ ἀνέμῳ, καὶ εἶπε τῇ θαλάσσῃ, Σιώπα, πεφίμωσο. Καὶ ἐκόπασεν ὁ ἄνεμος· καὶ ἐγένετο γαλήνη μεγάλη.

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τί δειλοί ἐστε οὕτω; πῶς οὐκ ἔχετε πίστιν;

Καὶ ἐφοβήθησαν φόβον μέγαν, καὶ ἔλεγον πρὸς ἀλλήλους, Τίς ἄρα οὗτός ἐστιν, ὅτι καὶ ὁ ἄνεμος καὶ ἡ θάλασσα ὑπακούουσιν αὐτῷ;

Κεφάλαιον ε.

ΚΑΙ ἦλθον εἰς τὸ πέραν τῆς θαλάσσης, εἰς τὴν χώραν τῶν Γαδαρηνῶν.

Καὶ ἐξελθόντι αὐτῷ ἐκ τοῦ πλοίου, εὐθέως ἀπήντησεν αὐτῷ ἐκ τῶν μνημείων ἄνθρωπος ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ·

Ὃς τὴν κατοίκησιν εἶχεν ἐν τοῖς μνημείοις, καὶ οὔτε ἁλύσεσιν οὐδεὶς ἠδύνατο αὐτὸν δῆσαι·

Διὰ τὸ αὐτὸν πολλάκις πέδαις καὶ ἁλύσεσι δεδέσθαι, καὶ διεσπάσθαι ὑπ' αὐτοῦ τὰς ἁλύσεις, καὶ τὰς πέδας συντετρῖφθαι· καὶ οὐδεὶς αὐτὸν ἴσχυε δαμάσαι.

runt eum vt erat in nauigio: sed
& alia nauigiola erant cum eo.
37 Tunc oritur turbo venti ma
gnus, fluctúsque irruebãt in na-
uigium, ita vt iam impleretur.
38 Erat autem ipse in puppi, cer
uicali indormiens: tunc exper
gefaciunt eum, dicúntque ei,
Magister, nõ est tibi curæ quòd
perimus?
39 Experrectus igitur obiurgauit
ventum, dixítque mari, Sile, ob-
mutesce. Tum quieuit ventus:
factáque est tranquillitas ma-
gna.
40 Dixit autem eis, Quid ita timi
di estis? quomodo fidẽ non ha-
betis?
41 Et timuerũt timore magno,
dicebántque alius ad aliũ, Quis
nam iste est, vt etiam vẽtus &
mare auscultent ei?

CAP. V.

1 ET venerunt in vlteriorẽ ri-
pam maris, in regionem Ga-
darenorum.
2 Egressóque ei è nauigio, statim
occurrit è monumentis homo
in quo erat spiritus impurus:
3 Qui domicilium habebat in
monumẽtis, & ne catenis qui-
dem quisquam poterat eũ vin-
cire:
4 Propterea quòd sæpe pedicis
& catenis vinctus fuerat, sed dis
cerptæ fuerãt ab eo catenæ, & pe
dicæ contritæ: neque quisquam
potuerat eum domare.

munt eum ita ut erat in nam: & aliæ naues erãt cum illo.

37 *Et facta est procella ma gna uenti, & fluctus mit tebat in nauim, ita ut im pleretur nauis.*

38 *Et erat ipse in puppi super ceruical dormiens: & excitant eum, & di cunt illi, Magister, nõ ad te pertinet quia perimus?*

39 *Et exurgens commina tus est uento, & dixit ma ri, Tace, obmutesce. Et ces sauit uentus, & facta est tranquillitas magna.*

40 *Et ait illis, Quid timi di estis? necdum habetis fidem?*

41 *Et timuerunt timore magno, & dicebant ad alterutrum, Quis, pu tas, est iste, quia uẽtus & mare obediunt ei?*

CAP. V.

Matth. 8. d. 28
luc. 8. d. 26.

1 *ET uenerũt trans fre tum maris in regionẽ Gerasenorum.*

2 *Et exeunti ei de naui statim occurrit de monu mẽtis homo in spiritu im mundo:*

3 *Qui domicilium habe bat in monumẽtis & ne que catenis iam quisquã poterat eum ligare:*

4 *Quoniam sæpe com pedibus & catenis uin ctus, dirupisset catenas, & compedes comminuis set: & nemo poterat eũ domare.*

37 Turbo, λαῖλαψ. Vulgata & Eras. Procella. i. θύελλα. Impleretur, γεμίζεσθαι. i. πληροῦσθαι. In vno codice scriptum erat βυθίζεσθαι. i. In profundum iret, siue mergeretur.

40 Quid ita timidi estis? quomodo fidem non habetis? τί δειλοί ἐστε οὕτω; πῶς οὐκ ἔχετε πίστιν; Hæc ego quidẽ ita lego vt obiurgantis sint potius quàm interrogantis: sed ita vt admirationem habeant connexã. Sed in duobus vetustis codicibus scriptum sic erat, τί δειλοί ἐστε; οὔπω ἔχετε πίστιν; i. Quid timidi estis? nondum habetis fidem? quo modo etiam conuertit Vulgata. Valla distinctè legit hoc modo, τί δειλοί ἐστε; οὕτω; πῶς οὐκ ἔχετε πίστιν; i. Quid timidi estis? itáne? quomodo non habetis fidem?

41 Alius ad alium, πρὸς ἀλλήλους. Vulgata, Ad alterutrum: idque barbarè, vt Valla obseruauit. Erasmus, Inter sese. i. πρὸς ἑαυτούς. Vt, ὅτι. Vulgata, Quia. Erasm. Quoniam. Vide suprà 1. c. 27.

IN CAPVT V.

1 Venerunt, ἦλθον. In duobus codicibus legimus ἦλθεν, Venit. Gadarenorum, Γαδαρηνῶν. In duobus exemplaribus legitur Γεργεσηνῶν, Gergesenorum: in alio verò Γερασηνῶν, Gerasenorum: sicut etiam vertit Vetus interpres. Quibus nominibus vna regio significatur in tribu Manasse sita trans Iordanem, vt liquet ex Luca 6. d. 26. Eam vocat Strabo Gadarida lib. 16.

2 Egressóque ei, καὶ ἐξελθόντι αὐτῷ. Duo vetusti codices scriptum habebant, καὶ ἐξελθόντος αὐτοῦ, Et egresso eo: alius verò, καὶ ἐξελθόντων αὐτῶν, Et egressis ipsis. Vtrumuis autem sequaris, non abũdabit αὐτῷ, quod sequitur. In quo erat spiritus, ἐν πνεύματι. Vide suprà 1. c. 23. vbi diximus ideo dici quempiam in spiritu, quòd eum spiritus quasi inclusum teneat ac deuinctum.

3 Et ne catenis quidem, καὶ οὔτε ἁλύσεσιν. Vulg. & Erasm. Et neque catenis: quum in hoc dicẽdi genere οὐδὲ nõ significet Neque, sed Ne quidem. In vno codice additur οὐκέτι, Amplius. Alioqui δῆσαι nõ significabit simpliciter vincire, sed vinctum continere.

4 Discerptæ fuerant, διεσπάσθαι. Vel Distractæ. Sic enim Cicero, Conueniunt, inquit, bonorum empto-

res ad reliquias vitæ lacerandas ac distrahendas. Vulg. Dirupisset, quod respondet τῷ διαρρηγνύειν. Ab eo, ἀπ' αὐτοῦ. In quodam manuscripto exemplari scriptum erat ἀπ' αὐτῷ: quod confirmat has duas particulas interdum permutari, sicut annotauimus suprà, Matth.11.c.19.

5 Καὶ διαπαντὸς νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἐν τοῖς ὄρεσι καὶ ἐν τοῖς μνήμασιν ἦν κράζων, καὶ κατακόπτων ἑαυτὸν λίθοις.

6 Ἰδὼν δὲ τὸν Ἰησοῦν ἀπὸ μακρόθεν, ἔδραμε καὶ προσεκύνησεν αὐτῷ·

7 Καὶ κράξας φωνῇ μεγάλῃ εἶπε, Τί ἐμοὶ καὶ σοὶ Ἰησοῦ υἱὲ τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου; ὁρκίζω σε τὸν Θεὸν μή με βασανίσῃς.

8 (Ἔλεγε γὰρ αὐτῷ, Ἔξελθε τὸ πνεῦμα τὸ ἀκάθαρτον ἐκ τοῦ ἀνθρώπου)

9 Καὶ ἐπηρώτα αὐτόν, Τί σοι ὄνομα; Καὶ ἀπεκρίθη λέγων, Λεγεὼν ὄνομά μοι· ὅτι πολλοί ἐσμεν.

10 Καὶ παρεκάλει αὐτὸν πολλὰ ἵνα μὴ αὐτοὺς ἀποστείλῃ ἔξω τῆς χώρας.

11 Ἦν δὲ ἐκεῖ πρὸς τὰ ὄρη ἀγέλη χοίρων μεγάλη βοσκομένη.

12 Καὶ παρεκάλεσαν αὐτὸν πάντες οἱ δαίμονες, λέγοντες, Πέμψον ἡμᾶς εἰς τοὺς χοίρους, ἵνα εἰς αὐτοὺς εἰσέλθωμεν.

Καὶ ἐπέτρεψεν αὐτοῖς εὐθέως ὁ Ἰησοῦς.
13 Καὶ ἐξελθόντα τὰ πνεύματα τὰ ἀκάθαρτα εἰσῆλθον εἰς τοὺς χοίρους· καὶ ὥρμησεν ἡ ἀγέλη κατὰ τοῦ κρημνοῦ εἰς τὴν θάλασσαν, (ἦσαν δὲ ὡς δισχίλιοι) καὶ ἐπνίγοντο ἐν τῇ θαλάσσῃ.

14 Οἱ δὲ βόσκοντες τοὺς χοίρους ἔφυγον, καὶ ἀνήγγειλαν εἰς τὴν πόλιν καὶ εἰς τοὺς ἀγρούς. Καὶ ἐξῆλθον ἰδεῖν τί ἐστι τὸ γεγονός.

5 Et per omne *tempus* die ac nocte in montibus & in monumentis erat clamans, & concidens seipsum lapidibus.

6 Quum vidisset autem Iesum procul, cucurrit & adorauit eũ:

7 Et clamans voce magna dixit, Quid mihi tecum Iesu Fili Dei altissimi? adiuro te *per* Deũ ne me torqueas.

8 (Dicebat enim ei, Exi spiritus impure ex isto homine)

9 Tunc interrogauit eũ, Quod tibi nomen *est*? Et respondit dicens, Legio mihi nomen *est*: quia multi sumus.

10 Et multum precabatur eũ ne mitteretur extra illam regionem.

11 Erat autem illic ad montes grex porcorum magnus pascens.

12 Et precati sunt eum omnes *illi* dæmones, dicentes, Mitte nos in porcos, vt in eos introeamus.

Et permisit eis statim Iesus.
13 Et egressi spiritus illi impuri introierunt in porcos: & ruit ille grex è præcipitio in mare, (erãt autem quasi bis mille) & suffocati sunt in mari.

14 Qui verò pascebant porcos, fugerunt, & renuntiarunt in vrbẽ & in agros. Et *illi* egressi sunt vt viderẽt quid illud esset quod factum fuerat.

5 Et semper die ac nocte in monumentis & in montibus erat clamans, & concidens se lapidibus.

6 Videns autem Iesum à longè, cucurrit & adorauit eum:

7 Et clamans voce magna dixit, Quid mihi & tibi Iesu Fili Dei summi? adiuro te per Deum ne me torqueas.

8 (Dicebat enim illi, Exi spiritus immũde ab homine)

9 Et interrogabat eum, Quod tibi nomen est? Et dicit ei, Legio mihi nomen est: quia multi sumus.

10 Et deprecabatur eũ multum ne se expelleret extra regionem.

11 Erat autem ibi circa mõtem grex porcorum magnus pascens.

12 Et deprecabantur eum spiritus, dicentes, Mitte nos in porcos, ut in eos introeamus.

13 Et concessit eis statim Iesus. Et exeuntes spiritus immundi introierunt in porcos: & magno impetu grex præcipitatus est in mare, ad duo millia: & suffocati sunt in mari.

14 Qui autem pascebant eos, fugerunt, & nuntiauerunt in ciuitatem & in agros. Et egressi sunt videre quid esset facti.

5 Erat, ἦν. Id est versabatur. Neque enim ponitur ἦν κράζων, pro ἔκραζεν: id est erat clamans, pro clamabat. Nam etiam in vetustis codicibus post ἦν addita erat distinctio.

7 Adiuro te *per* Deum, ὁρκίζω σε τὸν Θεόν. id est Confirma mihi interposito per Dei nomen iureiurando, fore vt non me vexes. Nam ὁρκίζειν significat iusiurandum ab aliquo exigere, vt tibi caueas. Inde factum vt etiam acciperetur pro imperare aliquid, diuini numinis authoritate interposita, vt accipitur Act.19. c.13, & 1. Thess.5.d.27.

10 Precabatur, παρεκάλει. Is videlicet dæmon eum precabatur qui legatione fungebatur etiam pro cæteris: quod notandũ est propter relatiuũ αὐτούς, quod proximè sequitur. Mitteretur, ἀποστείλῃ. Vulgata, Expelleret: id est ἐκβάλλῃ. Mutaui actiuam loquutionem in passiuam, vt reciproci pronominis amphiboliam effugerem in Latino sermóne.

11 Ad montes, πρὸς τὰ ὄρη. Ad, pro Apud. Cicero, Ad Marcum Leccam habitare. In vetustis codicibus legitur, πρὸς τῷ ὄρει: id est Ad montem. Est autem tota hæc regio maxima ex parte aspera, intercursantibus montibus Galaad. Pascens, βοσκομένη. In vno codice scriptum erat βοσκομένων, pascentium.

12 Omnes, πάντες. Deerat hæc particula in tribus codicibus, & apud Veterem interpretem. & fortassis aliquos offendit vniuersalis particula qui non considerarunt vim articuli sequentis ἀναφορικήν: quãobrem etiã expressi pronomen ILLI.

13 In mare, εἰς τὴν θάλασσαν. Existimat Zieglerus in descriptione Palæstinæ (quod mihi verisimile videtur) hic nõ intelligi lacum Genesareth, siue Tiberiadis, quem Iordanis influit, sed eius regionis stagnum quoddam infame, de quo sic Strabo lib.16, Ἔστι δὲ καὶ ἐν τῇ Γαδαρίδι ὕδωρ μοχθηρὸν λιμναῖον, οὗ τὰ γευσάμενα κτήνη τρίχας, καὶ ὁπλὰς καὶ κέρατα ἀποβάλλει: id est, Est etiam in Gadaride *regione* stagnum aquæ pessimæ, qua degustata, pecora pilos, vngulas & cornua amittunt. Quasi bis mille, ὡς δισχίλιοι. Vel, vt Vulgata vertit, Ad duo millia: quanuis in hoc dicẽdi genere haud satis scio an supplẽda sit potius particula Vsque, & certus numerus significetur. Ponitur autẽ ὡς pro ἐγγύς που, vel σχεδόν, quæ enallage in nostro vulgato sermone locũ habet. diceremus enĩ, *Il y en auoit comme deux mille, c'est à dire, enuiron deux mille.* Sic eadẽ particula vsurpatur Luc.8.f.42, & Act.1.c.15. Vide infrà 6.b.44.

Sanæ

Καὶ ἔρχονται πρὸς τὸν Ἰησοῦν, καὶ θεωροῦσι τὸν δαιμονιζόμενον καθήμενον καὶ ἱματισμένον, καὶ σωφρονοῦντα, τὸν ἐσχηκότα τὸν λεγεῶνα· καὶ ἐφοβήθησαν.

15 Veniunt igitur ad Iesum, & conspiciunt eum qui fuerat dæmoniacus, sedentem ac vestitũ, & sanæ mẽtis, eum *inquam* qui habuerat legionem: & timuerunt.

15 Et ueniunt ad Iesum, & uident illum qui à dæmonio uexabatur, sedentem, uestitum, & sanæ mentis: & timuerunt.

Καὶ διηγήσαντο αὐτοῖς οἱ ἰδόντες, πῶς ἐγένετο τῷ δαιμονιζομένῳ, καὶ περὶ τῶν χοίρων.

16 Et qui *id* viderant, narrauerunt eis quomodo actum esset cum dæmoniaco, & de porcis.

16 Et narrauerunt illis, qui uiderant, qualiter factum esset ei qui dæmonium habuerat, & de porcis.

Καὶ ἤρξαντο παρακαλεῖν αὐτὸν ἀπελθεῖν ἀπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν.

17 Tunc *illi* cœperunt eum rogare vt abiret ex finibus ipsorum.

17 Et rogare cœperunt eum ut discederet de finibus eorum.

Καὶ ἐμβάντος αὐτοῦ εἰς τὸ πλοῖον, παρεκάλει αὐτὸν ὁ δαιμονισθεὶς ἵνα ᾖ μετ' αὐτοῦ.

18 Ipso verò ingresso in nauigium, rogabat eum ille qui fuerat dæmoniacus vt esset cum ipso.

18 Cúmque ascenderet nauim, cœpit illum deprecari qui à dæmonio uexatus fuerat ut esset cum illo.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς οὐκ ἀφῆκεν αὐτόν, ἀλλὰ λέγει αὐτῷ, Ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου πρὸς τοὺς σούς, καὶ ἀνάγγειλον αὐτοῖς ὅσα σοι ὁ Κύριος ἐποίησε, καὶ ἠλέησέ σε.

19 Iesus autem non permisit ei, sed ei dixit, Abi domum tuã ad tuos, & eis renuntia quanta tibi Domin⁹ præstiterit, & *quãtopere* misertus sit tui.

19 Et non admisit eum, sed ait illi, Vade in domũ tuam ad tuos, & annuntia illis quanta tibi Dominus fecerit, & misertus sit tui.

Καὶ ἀπῆλθε, καὶ ἤρξατο κηρύσσειν ἐν τῇ Δεκαπόλει ὅσα ἐποίησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· καὶ πάντες ἐθαύμαζον.

20 Abiit igitur *ille*, & cœpit prædicare in Decapoli quanta ipsi fecisset Iesus: & omnes mirabãtur.

20 Et abiit, & cœpit prædicare in Decapoli quãta sibi fecisset Iesus: & omnes mirabantur.

Καὶ διαπεράσαντος τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ πλοίῳ πάλιν εἰς τὸ πέραν, συνήχθη ὄχλος πολὺς ἐπ' αὐτόν· καὶ ἦν παρὰ τὴν θάλασσαν.

21 Et quum Iesus rursum traiecisset nauigio in vlteriorem *ripam*, coacta est turba multa ad eum: erátque apud mare.

21 Et quum transcendisset Iesus in naui rursum trans fretum, conuenit turba multa ad eum: & erat circa mare.

Καὶ ἰδού, ἔρχεται εἷς τῶν ἀρχισυναγώγων, ὀνόματι Ἰάειρος· καὶ ἰδὼν αὐτόν, πίπτει πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ.

22 ‖Et ecce, venit vnus ex principibus synagogæ, nomine Iairus: & quum vidisset eum, accidit ad pedes eius.

22 Et uenit quidam de archisynagogis, nomine Iairus: & uidens eum procidit ad pedes eius. Matth.9.c.18 luc.8.f.41

Καὶ παρεκάλει αὐτὸν πολλά,

23 Et multum precabatur eum,

23 Et deprecabatur eũ multũ

15 Sanæ mentis, σωφρονοῦντα. Participium Græcum hac periphrasi optimè exprimitur. Nam σωφρονεῖν di-
citur περὶ τὸ σῶμα καὶ ὑγιῆ φρονεῖν. Quamobrẽ etiã Paulus Act.26.v.25, opponit σωφροσύνην τῇ μανίᾳ. Eũ *inquã* qui ha-
buerat legionem, τὸν ἐσχηκότα τὴν λεγεῶνα. Hæc non erant in quodam codice, neque etiam expressa sunt à Ve-
tere interprete, quum tamen non sint frustra apposita. conferunt enim multum ad emphasin miraculi, vt pru-
denter notat Erasmus. Nam ista (opinor) coniungenda sunt cum καὶ σωφρονοῦντα. id est & sanæ mentis. sicut in su-
periore membro, is qui dæmoniacus fuerat, (id est miserrimè vexatus) adeo vt immanissimæ belluæ similior es-
set quàm hominis, opponitur homini quieto & composito. Neque tamen duo homines inter se comparantur,
sed eiúsdem hominis dispares atque adeo prorsus contrarii habitus. Quanquam fortassis hæc possunt non ine-
ptè accipi per epexegesin. vel epanalepsin. Nam similes loquendi formulæ sæpe apud hunc nostrum occurrunt,
vt infrà capite 12 d. 44.

16 Et qui *id* viderant, narrauerũt eis, καὶ διηγήσαντο αὐτοῖς οἱ ἰδόντες. Vulgata & Erasmus, Et narrauerunt il-
lis, qui viderant: qui ordo in Græcis etiam seruatur, sed absque amphibolia: quam vt in Latino sermone vitare-
mus, collocationem verborum necessariò mutauimus. In quibusdam exemplaribus scriptum erat, διηγήσαντο δὲ,
&c. id est, Qui autem viderant, narrarunt eis. Quomodo actum esset &c. πῶς ἐγένετο τῷ δαιμονιζομένῳ. Vulgata,
Qualiter factum esset. Erasmus, Qualiter accidisset ei qui dæmonium habuerat.

19 Quanta, ὅσα. Vide suprà 3.b.8. Et *quantopere*, &c. καὶ ἠλέησέ σε. Ad verbum, Et misertus sit tui: quod
certè parum videtur cohærere cum præcedentibus, vt etiam annotat Erasmus. Putaui igitur repetendam es-
se ἀπὸ τοῦ κοινοῦ particulam ὅσα: sed ita vt quum priore loco sit nomẽ, hîc degeneret in aduerbium, aut certè sub-
audiatur κατά. Apparet enim Marcum fuisse breuitatis amantẽ, quæ res fecit vt omnium Euangelistarum me-
ritò videri possit difficillimus.

21 Apud mare, παρὰ τὴν θάλασσαν. Eras. & Vulgata, Circa mare: id est περί.

22 Vnus ex principibus synagogæ, εἷς ἀρχισυναγώγων. Hinc apparet non temere cõuenisse cœtus singu-
lis Sabbathis, sed certos homines solitos fuisse multitudini moderari in singulis synagogis, vbi Moses explica-
batur (Act.14.v.21) à doctoribus, qui Pharisæi & Scribæ dicuntur Matth. 23.v.2. Hi sunt igitur qui archisynago-
gi dicuntur, qui particularium etiam Ecclesiarum negotia administrabant, & propterea censentur Ecclesiæ
nomine, Matth.18.v.17.

λέγων, Ὅτι τὸ θυγάτριόν μου ἐσχάτως ἔχει· ἵνα ἐλθὼν ἐπιθῇς αὐτῇ τὰς χεῖρας, ὅπως σωθῇ· καὶ ζήσεται.

24 Καὶ ἀπῆλθε μετ' αὐτοῦ· καὶ ἠκολούθει αὐτῷ ὄχλος πολύς, καὶ συνέθλιβον αὐτόν.

25 (Καὶ γυνή τις οὖσα ἐν ῥύσει αἵματος ἔτη δώδεκα·

26 Καὶ πολλὰ παθοῦσα ὑπὸ πολλῶν ἰατρῶν, καὶ δαπανήσασα τὰ παρ' ἑαυτῆς πάντα, καὶ μηδὲν ὠφεληθεῖσα, ἀλλὰ μᾶλλον εἰς τὸ χεῖρον ἐλθοῦσα·

27 Ακούσασα περὶ τοῦ Ιησοῦ, ἐλθοῦσα ἐν τῷ ὄχλῳ ὄπισθεν, ἥψατο τοῦ ἱματίου αὐτοῦ.

28 Ελεγε γάρ, Ὅτι κἂν τῶν ἱματίων αὐτοῦ ἅψωμαι, σωθήσομαι.

29 Καὶ εὐθέως ἐξηράνθη ἡ πηγὴ τοῦ αἵματος αὐτῆς· καὶ ἔγνω τῷ σώματι ὅτι ἴαται ἀπὸ τῆς μάστιγος.

30 Καὶ εὐθέως ὁ Ιησοῦς ἐπιγνοὺς ἐν ἑαυτῷ τὴν ἐξ αὐτοῦ δύναμιν ἐξελθοῦσαν, ἐπιστραφεὶς ἐν τῷ ὄχλῳ, ἔλεγε, Τίς μου ἥψατο τῶν ἱματίων;

31 Καὶ ἔλεγον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Βλέπεις τὸν ὄχλον συνθλίβοντά σε, καὶ λέγεις, Τίς μου ἥψατο;

32 Καὶ περιεβλέπετο ἰδεῖν τὴν τοῦτο ποιήσασαν.

33 Η δὲ γυνὴ φοβηθεῖσα καὶ τρέμουσα, εἰδυῖα ὃ γέγονεν ἐπ' αὐτῇ, ἦλθε, καὶ προσέπεσεν αὐτῷ, καὶ εἶπεν αὐτῷ πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν.

34 Ο δὲ εἶπεν αὐτῇ, Θύγατερ, ἡ πί-

---

dicens, Filiola mea "in extremũ adducta est: "*rogo* vt venias, & imponas ei manus, vt seruetur: & "viuet.

24 Abiit igitur *Iesus* cum eo: & sequebatur eum turba multa, & omprimebant eum.

25 (Tunc mulier quædam "quæ erat " in fluxione sanguinis " *ab* annis duodecim:

26 Fuerátque multa perpessa à multis medicis, & expenderat omnia sua, & nihil adiuta fuerat, sed potius in deterius venerat:

27 Quum audisset de Iesu, venit in turba à tergo, & tetigit vestimentum eius.

28 Dicebat enim, Si vel vestimẽta eius tetigero, seruabor.

29 Et statim exaruit fons sanguinis eius: & "sensit corpore se sanatam esse "ex eo flagello.

30 Statim autẽ Iesus quũ "apud se cognouisset vim " quæ ex ipso exierat, cõuersus in turba, dixit, Quis tetigit vestimenta mea?

31 Et dixerunt ei discipuli ipsius Vides turbam te opprimẽtem, & dicis, Quis me tetigit?

32 *Ipse* verò circunspiciebat vt videret eam quæ hoc fecerat.

33 Mulier autem timens & tremens, quum sciret quod in se factum fuerat, venit, & " accidit ei *ad pedes*, dixítque ei "omnem veritatem.

34 Ille autem dixit ei, Filia, fi-

---

diens", Quoniam filia mea in extremis est, Veni, impone manus super eã, ut salua sit & uiuat.

24 Et abiit cum illo: & sequebatur eum turba multa, & cõprimebant eum.

25 (Et mulier quæ erat in profluuio sanguinis annis duodecim:

26 Et fuerat multa perpessa à compluribus medicis, & erogauerat omnia sua, nec quicquã profecerat, sed magis deterius habebat:

27 Quum audisset de Iesu, uenit in turba retro, & tetigit uestimẽtũ eius.

28 Dicebat enim, Quia si uel uestimentum eius tetigero, salua ero.

29 Et confestim siccatus est fons sanguinis eius: & sensit corpore quia sanata esset à plaga.

30 Et statim Iesus in semetipso cognoscens uirtutem quæ exierat de illo, conuersus ad turbã, aiebat, Quis tetigit uestimenta mea?

31 Et dicebant ei discipuli sui, Vides turbã comprimentem te, & dicis, Quis me tetigit?

32 Et circũspiciebat uidere eã quæ hoc fecerat.

33 Mulier uerò timens & tremens, sciens quod factum esset in se, uenit, & procidit ante eum, & dixit ei omnem ueritatem.

34 Ille autẽ dixit ei, Filia, fi

---

23 In extremũ adducta est, ἐσχάτως ἔχει. Ad verbum, Extremè habet. Sic enim loquũtur Græci. Vulg. & Erasmus, In extremis est: obscuré. Rogo vt venias, ἵνα ἐλθών. In quodam exemplari legitur, ἐλθὲ, ἵνα ἐλθών, veni, vt quum veneris, imponas ei manus. quam lectionem si cum Vetere interprete sequamur, nulla eclipsi opus erit, quæ alioquin est prorsus necessaria, sed tamen non ita frequens: vt planè mirer ab Erasmo non fuisse annotatam. Viuet, ζήσεται. Vulgata, Viuat: id est ζήσῃ: quod etiam legimus in quodã codice: sed præstat legere ζήσεται, ne sit ταυτολογία, Marci breuitati parũ cõueniens. Denique ex Mat. 9. c. 18, apparet hanc esse germanã lectionẽ.

25 Quæ erat, οὖσα. Erasmus, Quæ fuerat. Ego veterem interpretationem restitui, quia de eo tempore hæc narrantur quo nondum eo morbo laborare desierat. In fluxione, ἐν ῥύσει. Sic Cic. 3 & 4. Tusc. sanos opponit iis qui sunt in morbo: id est, qui morbo aliquo tenentur. ῥύσιν autem verti fluxionem, Plinium sequutus lib. 20. cap. 14. Erasmus, Obnoxia profluuio sanguinis: quæ interpretatio præterquam quòd à Græcis discedit, etiam videtur non satis indicare perpetuum fuisse morbum, & significationi verborum multum detrahit. *Ab* annis duodecim, ἔτη δώδεκα. Vide Mat. 9. c. 20.

29 Sensit, ἔγνω. Ad verbum, Cognouit: sed illud magis proprium est hoc loco. Verbum autem γινώσκω nõ minus latè patet quàm αἰσθάνομαι. Ex eo flagello, ἀπὸ τῆς μάστιγος. Sic rectè cõuertit Erasmus expresso articulo. Quid autem flagelli appellatione intelligatur, suprà diximus, cap. 3. b. 10. Vulgata, A plaga. id est ἀπὸ τῆς πληγῆς. Complutensis editio addit αὐτῆς, suæ.

30 Apud se, ἐν ἑαυτῷ. Erasmus, In semetipso: quod obscurum est, & (ni fallor) parũ Latinum. Quæ ex ipso exierat, τὴν ἐξ αὐτοῦ ἐξελθοῦσαν. Erasmus, Ex sese prodiisse: non expresso articulo, vt planè mirer ab eo reprehensum esse hoc loco Veterem interpretem.

31 Opprimentem, συνθλίβοντα. Vide suprà cap. 3. b. 9. 33 Accidit ei *ad pedes*, προσέπεσεν αὐτῷ. Vulg. Procidit ante eum, ἔπεσεν ἔμπροσθεν αὐτοῦ. Erasmus, Accidit ei. Vide suprà 3. b. 11. Omnem veritatem, πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν: id est, rem totam ita vt gesta erat: quo modo etiam vulgò dicimus, *Toute la verité*. Erasmus testatur se legisse, πᾶσαν τὴν αἰτίαν αὐτῆς, totam causam suam: & in nonnullis etiam exemplaribus additum fuisse ἔμπροσθεν πάντων, coram omnibus.

τις σου σέσωκέ σε· ὕπαγε εἰς εἰρήνην, καὶ ἴσθι ὑγιὴς ἀπὸ τῆς μάστιγός σου)

des tua te seruauit: abi in pace & esto sana ex flagello tuo)

des tua te saluã fecit: uade in pace, & esto sana à plaga tua)

Ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἔρχονται ἀπὸ τοῦ ἀρχισυναγώγου, λέγοντες, Ὅτι ἡ θυγάτηρ σου ἀπέθανε· τί ἔτι σκύλλεις τὸν διδάσκαλον;

35 Adhuc eo loquente veniunt *quidam* à principe synagogæ, dicẽtes, Filia tua mortua est: quid amplius vexas magistrum?

35 *Adhuc eo loquente ueniunt ab archisynagogo, dicentes, Quia filia tua mortua est: quid ultrà uexas magistrum?*

Ὁ δὲ Ἰησοῦς, εὐθέως ἀκούσας τὸν λόγον λαλούμενον, λέγει τῷ ἀρχισυναγώγῳ, Μὴ φοβοῦ, μόνον πίστευε.

36 Iesus autem, statim vt audiit hunc sermonem qui dicebatur, dicit præfecto synagogæ, Ne metue, solummodo crede.

36 *Iesus autem, audito uerbo quod dicebatur, ait archisynagogo, Noli timere, tantummodo crede.*

Καὶ οὐκ ἀφῆκεν οὐδένα αὐτῷ συνακολουθῆσαι, εἰ μὴ Πέτρον καὶ Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν Ἰακώβου.

37 Neque permisit vt quisquam ipsum cõsequeretur nisi Petrus & Iacobus & Iohãnes frater Iacobi.

37 *Et non admisit quenquam se sequi, nisi Petrum & Iacobum & Iohannem fratrem Iacobi.*

Καὶ ἔρχεται εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἀρχισυναγώγου, καὶ θεωρεῖ θόρυβον, κλαίοντας καὶ ἀλαλάζοντας πολλά.

38 Tunc venit domum præfecti synagogæ, & tumultum conspicit, flẽtes & eiulantes multum.

38 *Et ueniunt in domũ archisynagogi, & uidit tumultum, & flentes, & eiulantes multum.*

Καὶ εἰσελθὼν λέγει αὐτοῖς, Τί θορυβεῖσθε καὶ κλαίετε; τὸ παιδίον οὐκ ἀπέθανεν, ἀλλὰ καθεύδει.

39 Et ingressus dicit eis, Quid tumultuamini & fletis? puella nõ est mortua, sed dormit.

39 *Et ingressus ait illis, Quid turbamini & ploratis? puella non est mortua, sed dormit.*

Καὶ κατεγέλων αὐτοῦ. Ὁ δέ, ἐκβαλὼν ἅπαντας, παραλαμβάνει τὸν πατέρα τοῦ παιδίου καὶ τὴν μητέρα, καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ, καὶ εἰσπορεύεται ὅπου ἦν τὸ παιδίον ἀνακείμενον.

40 Et deridebant eum. Ipse verò, eiectis omnibus, accipit patrem & matrem puellæ, & eos qui secum erant, & ingreditur eò vbi puella erat iacens.

40 *Et irridebant eum. Ipse uerò, eiectis omnibus, assumit patrem & matrem puellæ, & qui secum erant, & ingrediũtur ubi puella erat iacẽs.*

Καὶ κρατήσας τῆς χειρὸς τοῦ παιδίου, λέγει αὐτῇ, Ταλιθὰ κοῦμι· ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, Τὸ κοράσιον (σοὶ λέγω) ἔγειραι.

41 Prehensáque manu puellæ, dicit ei, Talitha cumi: quod est, si interpreteris, Puella (tibi dico) surge.

41 *Et tenens manũ puellæ, ait illi, Talitha cumi: quod est interpretatum, Puella (tibi dico) surge.*

Καὶ εὐθέως ἀνέστη τὸ κοράσιον, καὶ περιεπάτει· ἦν γὰρ ἐτῶν δώδεκα. καὶ ἐξέστησαν ἐκστάσει μεγάλῃ.

42 Et statim surrexit puella, & ambulabat: erat enim annorum duodecim. & obstupuerunt stupore magno.

42 *Et confestim surrexit puella, & ambulabat: erat autẽ annorum duodecim. & obstupuerunt stupore magno.*

Καὶ διεστείλατο αὐτοῖς πολλὰ ἵνα μηδεὶς γνῷ τοῦτο· καὶ εἶπε δοθῆναι αὐτῇ φαγεῖν.

43 *Ipse* verò multum imperauit eis nequis id resciret: dixítque vt daretur puellæ quo vesceretur.

43 *Et præcepit illis uehemẽter ut nemo id sciret: & dixit dari illi manducare.*

34 In pace, εἰς εἰρήνην, pro ἐν εἰρήνῃ: quo modo etiam scriptum erat in vetusto quodam exemplari: id est σὺν εἰρήνῃ, cum pace. Sicut Hebræi dicunt לכי לשלום, i. Samuelis 1. c. 17. pro eo quod Latini dicunt, feliciter.

35 A principe synagogæ, ἀπὸ τοῦ ἀρχισυναγώγου: id est, ab ædibus principis synagogæ. nam Iairus ipse cum Iesu erat. Quod dicendi genus non satis intellectum, obiecit nonnullis errorem qui pro Ab archisynagogo, legunt Ad archisynagogum, vt eruditè admonet Erasmus: cui tamen in eo non assentior quòd præcisum hunc sermonem esse putat, veluti quum Græci dicunt ἐν ᾅδου, quum ad verbum sic loquatur Terentius in Hecyra, Sed quid Bacchidem à nostro affine exeuntem video? id est, ab affinis domo. Idem Phorm. Quæ hæc est anus exanimata, à fratre quæ egressa est meo? id est, à domo fratris, vt Donatus explicat.

40 Eos qui secũ erant, τοὺς μετ' αὐτοῦ. Vulgata & Erasmus, Qui erãt cum illo: videlicet patre. Ego verò hoc dictum accipio de tribus discipulis, quos certè minimè introduxerat vt postea eiiceret. positum est igitur αὐτοῦ pro ἑαυτοῦ. Eò vbi, ὅπου. Vulgata ad verbum, Vbi: quod Latinis durius est, nisi exprimas antecedens ἐκεῖ, eó. Itaque Erasmum sum in eo sequutus. Erat iacens, ἦν ἀνακείμενον: id est iacebat. cõpositum pro simplici. Nam alioqui τὸ ἀνακεῖσθαι significat recumbere & discumbere, vt alibi diximus: & κείμενον scriptum erat in vetustis exemplaribus duobus.

41 Ei, αὐτῇ. In vetusto quodam codice legimus αὐτῷ, idque (ni fallor) rectius: certè magis accommodatè ad regulas grammatices, quum præcesserit παιδίον: quod nomen diminutionis forma deducitur à παῖς, & tam de puero quàm de puella dicitur. Sic etiam interdum loqui solent Attici, vt Thucydides, Ἡ νόσος πρῶτον ἤρξατο γενέσθαι τοῖς Ἀθηναίοις, λεγόμενον μὲν πρότερον πολλαχόσε ἐγκατασκῆψαι. quasi in priore membro pro νόσος præcedat νόσημα.

43 Multum, πολλά. Vulgata & Erasmus, Vehementer: id est δεινῶς, vel σφόδρα.

Κεφάλαιον ϛ

Matth.13.g.54 luc.4.c.16

ΚΑΙ ἐξῆλθεν ἐκεῖθεν, καὶ ἦλθεν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ· καὶ ἀκολουθοῦσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

Καὶ γενομένου σαββάτου ἤρξατο ἐν τῇ συναγωγῇ διδάσκειν· καὶ πολλοὶ ἀκούοντες ἐξεπλήσσοντο, λέγοντες, Πόθεν τούτῳ ταῦτα; καὶ τίς ἡ σοφία ἡ δοθεῖσα αὐτῷ, ὅτι καὶ δυνάμεις τοιαῦται διὰ τῶν χειρῶν αὐτοῦ γίνονται;

Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τέκτων, ὁ υἱὸς Μαρίας, ἀδελφὸς δὲ Ἰακώβου καὶ Ἰωσῆ καὶ Ἰούδα καὶ Σίμωνος; καὶ οὐκ εἰσὶν αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ ὧδε πρὸς ἡμᾶς; Καὶ ἐσκανδαλίζοντο ἐν αὐτῷ.

Iohan.4.f.44

Ἔλεγε δὲ αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι οὐκ ἔστι προφήτης ἄτιμος εἰ μὴ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς συγγενέσι, καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ.

CAP. VI.

1 ET ‖egreſſus eſt illinc, venítque in patriam ſuam: & ſequuti ſunt eum diſcipuli eius.

2 "Quúmque aduenisſet Sabbathum, cœpit in ſynagoga docere: multíque audientes "percellebantur, dicẽtes, Vnde huic "iſta? & quæ eſt "hæc ſapientia quæ data eſt ei, "vt etiam virtutes tales per manus eius edantur?

3 Nónne iſte eſt "faber ille, filius Mariæ, frater Iacobi & "Ioſe & Iudæ & Simonis? nónne & "ſorores eius hîc ſunt "apud nos? Et offendebantur in ipſo.

4 Dicebat autẽ eis Ieſus, ‖Non eſt Propheta "inhonoratus niſi in patria ſua, & "inter cognatos, & in domo ſua.

CAP. VI.

1 *ET egreſſus inde, abiit in patriam ſuã, & ſequebantur eum diſcipuli ſui.*

2 *Et facto Sabbatho cœpit in ſynagoga docere: & multi audientes admirabantur in doctrina eius, dicentes, Vnde huic hæc omnia? & quæ eſt ſapientia quæ data eſt illi, & virtutes tales quæ per manus eius efficiuntur?*

3 *Nónne hic eſt faber, filius Mariæ, frater Iacobi & Ioſeph & Iudæ & Simonis? nónne & ſorores eius hîc nobiſcum ſunt? Et ſcandalizabantur in illo.*

4 *Et dicebat illis Ieſus, Quia non eſt Propheta ſine honore niſi in patria ſua & in domo ſua, & in cognatione ſua.*

IN CAPVT VI.

2 Quúmque aduenisſet, καὶ γενομένου. Vulgata ad verbum, Et facto Sabbatho. Sed γίνεσθαι accipitur hoc loco pro aduenire, vt in illa dicendi formula quæ ſæpe occurrit, ὀψίας γενομένης. quãuis etiam accipi commodè poſſit γενομένης pro οὔσης, & γενομένου pro ὄντος, vel παρόντος: id eſt quum adeſſet, vt interpretatur Eraſmus. Mihi tamen videtur altera ſignificatio, hoc quidem loco, magis propria, quũ ita accipiatur τὸ γίγνεσθαι, Iohan.6.b.20.21. Sic etiam Herodotus in Clio, (exemplo tamen non prorſus ſimili) ἐπείτε δὲ ὁ Κῦρος πορευόμενος ἐπὶ τὴν Βαβυλῶνα, ἐγίνετο ἐπὶ Γύνδῃ ποταμῷ: id eſt, quum Cyrus Babylonem contendens, ad Gyndem fluuium perueniſſet. Sic etiam legimus Exodi 10.d.13, הבוקר היה, id eſt mane fuit. Percellebantur, ἐξεπλήσσοντο: id eſt obſtupeſiebant. In quodam codice & apud Veterem interpretem additur, ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ: id eſt ſuper doctrina eius. Iſta? ταῦτα; Vulgata addit Omnia? πάντα; Hæc ſapientia, ἡ σοφία. Vulgata & Eraſmus prætermittunt articulum, qui tamen mihi videtur omnino fuiſſe exprimendus, quum ponatur ἐξοχῆς ἕνεκα. Vt etiam virtutes tales per manus eius edãtur? ὅτι καὶ δυνάμεις τοιαῦται διὰ τῶν χειρῶν αὐτοῦ γίνονται; Vulgata vertit, Et virtutes tales quæ per manus eius efficiuntur? vt ſubaudiatur τίνες εἰσί: perinde acſi tertia hæc ſit interrogatio, atque ita ſcriptum, καὶ δυνάμεις τοιαῦται αἱ διὰ τῶν χειρῶν αὐτοῦ γινόμεναι: quod etiam ſcriptum erat in vno vetere exemplari: quanquam melius fortaſſe conueniet hæc lectio, ſi pro τοιαῦται legas ταῦται, id eſt iſtæ. Eraſmus autem ita legit vt nos, ſublata tantùm particula ὅτι, quæ tamen omnino videtur neceſſaria. Complectitur enim hoc membrum rationem ſuperioris admirationis: neque poſt αὐτῷ proximè præcedens, ſcribẽda eſt interrogationis nota, ſed ſimplex diſtinctio: ſicut etiam ſcriptum habent omnia tum vetera manuſcripta, tum impreſſa exemplaria quæ vidimus. alioqui non video quo modo cum præcedentibus iſta cohærere poſſint. Ergo vt redeam ad noſtram interpretationem ὅτι particula hoc loco accipitur ſicut etiam ſuprà capite primo c.27, & 4.d.41. δυνάμεις autem vocãtur mirifica illa Chriſti facta, quæ diuinam ipſius virtutem ac poteſtatem declarabant: ſicut admonuimus Matthæi capite 27.c.22. Supereſt vt admoneam, in duobus vetuſtis exemplaribus legi ἵνα καὶ, id eſt vt etiã, & γίνωνται, id eſt fiant: quæ propius accedunt ad Latinam loquendi rationem. Poſita enim erit coniunctio ἵνα pro ὥστε. Denique Per manus eius, Hebræorum more, ſignificat eius opera & virtute.

3 Faber ille, filius, ὁ τέκτων, ὁ υἱός. Eraſmus legit in nonnullis codicibus, ὁ τοῦ τέκτονος υἱὸς καὶ Μαρίας, filius ille fabri illius & Mariæ. Sed omnia noſtra vetuſta exemplaria in priore lectione conſentiebant, quam fortaſſe mutauit aliquis, exiſtimans hãc artem Chriſti maieſtati parum conuenire. Sed vt prætereã vetuſtorum codicum conſenſum, Iuſtinus antiquiſſimus ſcriptor, diſertè teſtatur fabrum fuiſſe lignarium, & aratra ac iuga cæteráque eiuſmodi fabricaſſe. Ioſe, Ἰωσῆ. Vulgata, Ioſeph. Nonnulla Græca exemplaria Ἰώσητος, Ioſetis. Sorores eius, αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ. In quodam exemplari additur πᾶσαι, omnes. More autem Iudæorum agnati & cognati, fratres & ſorores dicebãtur. Apud nos, πρὸς ἡμᾶς: id eſt παρ' ἡμῖν, ſicut Iohan.1.a.1, πρὸς τὸν Θεόν, apud Deũ, & 1.Corinth.16.b.6. Vulgata & Eraſmus, Nobiſcum. id eſt μεθ' ἡμῶν.

4 Inhonoratus, ἄτιμος. Vel expers honoris, ſicut ἄλογος expers rationis. Videtur tamẽ hoc loco eũ ſignificare cui tantum abeſt vt iuſtus honos tribuatur, vt etiam afficiatur contumelia. Vulgata vertit, Sine honore: & Eraſmus, Cõtemptus: id eſt καταφρονητός. Inter cognatos, ἐν τοῖς συγγενέσι. Vetus interpres, In cognatione ſua: id eſt ἐν τῇ συγγενείᾳ αὐτοῦ, permutato etiam ordine, qui reſtituendus videtur, quum ita vt nos vertimus habeant omnia tum manuſcripta, tum impreſſa exemplaria: & in hac enumeratione videatur Euangeliſta ordinem ſequi à natura inſtitutum: quem pulchrè deſcribit Ariſtoteles initio primi libri De republica. Itaque οἰκίαν non conuerti familiam, ſed domum, ne bis idem inculcare videatur. Puto enim domum hoc loco minus latè patẽre quàm συγγένειαν, id eſt gentem ac familiam totam: quum alioquin ſæpe his omnibus vocabulis idem declaretur.

Καὶ οὐκ ἠδύνατο ἐκεῖ οὐδεμίαν δύναμιν ποιῆσαι, εἰ μὴ ὀλίγοις ἀῤῥώστοις ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας, ἐθεράπευσε.

5 "Neque potuit illic virtutem vllam edere," sed quum paucis ægrotis imposuisset manus, "sanauit *eos*.

5 *Et nõ poterat ibi uirtutẽ ullam facere: nisi paucos infirmos impositis manibus curauit.*

Καὶ ἐθαύμαζε διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν, καὶ περιῆγε τὰς κώμας κύκλῳ, διδάσκων.

6 ‖Mirabatúrque propter incredulitatem eorum, & circuibat vicos "in orbem, docens.

6 *Et mirabatur propter incredulitatem eorum: & circuibat castella in circuitu, docens.* Matth.9.d.35 luc.13.c.22

Καὶ προσκαλεῖται τοὺς δώδεκα, καὶ ἤρξατο αὐτοὺς ἀποστέλλειν δύο δύο, καὶ ἐδίδου αὐτοῖς ἐξουσίαν τῶν πνευμάτων τῶν ἀκαθάρτων.

7 ‖Tunc aduocauit "duodecim illos, cœpitque eos mittere" binos, deditque eis potestatem" *aduersus* spiritus impuros.

7 *Et uocauit duodecim, & cœpit eos mittere binos, & dabat illis potestatem spirituum immundorum.* Matth.10.a.1 suprà 3.b.14 luc.9.a.1

Καὶ παρήγγειλεν αὐτοῖς ἵνα μηδὲν αἴρωσιν εἰς ὁδὸν, εἰ μὴ ῥάβδον μόνον, μὴ πήραν, μὴ ἄρτον, μὴ εἰς τὴν ζώνην χαλκόν·

8 Et præcepit eis "vt nihil sumerent "ad iter, nisi "virgam tantùm, non peram, nõ panem, non æs in zona:

8 *Et præcepit eis ne quid tollerent in uia nisi uirgam tantùm: non peram, non panem, neque in zona æs:*

Ἀλλ' ὑποδεδεμένους σανδάλια· καὶ μὴ ἐνδύσασθαι δύο χιτῶνας.

9 Sed *ut* "calcearētur ‖"sandaliis: "& ne induerentur binis tunicis.

9 *Sed calceatos sandaliis: & ne induerentur duabus tunicis.* Act.12.b.8

Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ὅπου ἐὰν εἰσέλθητε εἰς οἰκίαν, ἐκεῖ μένετε ἕως ἂν ἐξέλθητε ἐκεῖθεν.

10 Et dicebat eis, "Vbicunque introieritis domum, illic manete vsquedum exeatis "illinc.

10 *Et dicebat eis, Quocũque introieritis in domum, illic manete donec exeatis inde.*

Καὶ ὅσοι ἂν μὴ δέξωνται ὑμᾶς, μηδὲ ἀκούσωσιν ὑμῶν, ἐκπορευόμενοι

11 ‖"Et quicunque nõ receperint vos, neque audierint vos, egressi

11 *Et quicunque non receperint uos, exeuntes* Matth.10.b.14 luc.9.a.5

5 Neque potuit, καὶ οὐκ ἠδύνατο: id est Noluit. Sic contrà scribit Corinthus περὶ διαλέκτων, Ἀττικὸν καὶ τὸ θέλει ἀντὶ τοῦ δύναται· ὡς ὁ Πλάτων, Τὰ χωρία οὐδέν μ' ἐθέλει διδάσκειν. Itaque Hieronymus dialogo aduersus Pelagianos secundo, hunc locum manifestè torquet, quum ex eo colligit à comparatis, humanæ naturæ imbecillitatem in regeneratis. Sed tamen notandum est hoc dicendi genus, quo significatur homines incredulos & ingratos quasi Deo manus vincire, ne ipsis opem ferat. Sed, εἰ μή. Vulg. Nisi. Eras. Nisi quód. Vide Gal.1.b.7 Sanauit *eos*, ἐθεράπευσε. Relatiuum suppleui: quam eclipsin vt vitaret Vetus interpres, conuertit, Paucos infirmos impositis manibus curauit: perinde acsi scriptum sit, ὀλίγους ἀῤῥώστους, ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας, ἐθεράπευσε: quo modo etiam legi potest eadem manente sententia.

6 In orbem, κύκλῳ. Vel, vt Vulgata, In circuitu. Erasmus, Vndique circumiacentes: id est τὰς ἐν κύκλῳ πάντοθεν κειμένας. Ego verò malui ἐν κύκλῳ referre ad verbum περιῆγεν, (quum articulum non habeat adiunctum) quàm ad κώμας.

7 Duodecim illos, τοὺς δώδεκα. In vno codice additum erat, μαθητὰς αὐτοῦ, discipulos suos. Expressimus autem articulum vt planior esset sententia. Binos, δύο δύο. Ad verbum, Duos duos. Nam Hebræi distributiuis carent. Vide infrà v.39. *Aduersus* spiritus, τῶν πνευμάτων. Vulg. ad verbum, Spirituum. Sed omnino videtur subaudienda præpositio κατὰ, vt diximus Matthæi 10.a.1, & 12.c.31.

8 Vt nihil, ἵνα μηδὲν. Vt Vulgata & Erasmus, Nequid: id est μή τι. Ad iter, εἰς ὁδὸν. Vulg. In via, ἐν ὁδῷ. Vide Mat.10.a.10 Virgam, ῥάβδον. Vide Matth.10.a.10.

9 Calcearentur, ὑποδεδεμένους. Ad verbum, Calceatos esse. Nam subauditur εἶναι, vt sit periphrasis pro ὑποδεῖσθαι: vnde dicta sunt ὑποδήματα, quasi subligacula dicas, quòd solerent loris & vinculis accommodari: de quibus Virg. lib.8, Et Tyrrhena pedum circũdat vincula plantis. Quod autẽ videtur Marcus à Matthæo dissentire, facilè explicari potest. Neque enim simpliciter prohibet Dominus Apostolis apud Matthæum ne sint calceati, non magis quàm vt sint vestiti, sed non vult vllis sarcinis onerari, inter quas numerat perã, vestes, calceos, virgas, & cætera eiusmodi, vt in Matthæo diximus. Sandaliis, σανδάλια. Vocabulum Græcum, quod Terentius ipse vsurpauit, nos quoque post alios interpretes non inuiti retinuimus. Testantur autem Græci authores ita vocari muliebre calceamentum. Sed tum ex hoc loco, tum etiam ex Act.12.b.8, apparet Euangelistas inter ὑποδήματα & σανδάλια, nullum posuisse discrimen, vt rectè obseruauit Erasmus. Et ne induerentur, καὶ μὴ ἐνδύσασθαι. In duobus codicibus legimus eodẽ sensu ἐνδεδύσθαι, id est indutos esse. Nonnulli verò legunt, καὶ μὴ ἐνδύσησθε, & ne induamini: quod durius videtur. Quanquam apud Hebræos frequentes sunt eiusmodi personarum mutationes. Cæterùm indui simul binis tunicis, nemo (vt opinor) consueuerat. Est igitur spectanda sententia potius quàm dictum ipsum, sicut in plerisque idiotismis facere necesse est: vt binis tunicis indui dicãtur qui vna non contenti, alteram etiam habent, vt modò hac, modò illa vtantur. Fuisse verò eiusmodi aliquod vestium genus quas propterea Hebræi חליפות, id est mutatorias vocant, ex plurimis Scripturæ locis apparet. Cæterùm considerandus est Christi scopus, vt videlicet nullo prorsus impedimento retardẽtur Apostoli, quos vult omnino ad hanc obeundam peregrinationem velut ad cursum paratos & expeditos esse.

10 Vbicunque, ὅπου: id est, quocunque loco cõstiteritis. Ponitur enim τὸ εἰσέρχεσθαι εἰς οἰκίαν pro καταλύειν, id est diuertere, & hospitium sibi deligere: quum alioquin εἰς οἰκίαν videatur redundare. Simile dicendi genus occurrit infrà cap.7.c.24. Illinc, ἐκεῖθεν: id est ex eo loco. Vetat enim hospitium mutare in ista veluti peruolitatione. Nonnulli referunt non ad ὅπου sed ad οἰκίαν, sensu prorsus inepto.

11 Et quicunque, καὶ ὅσοι. Anantapodoton ex vulgi sermone petitum. nam si ita loquaris, Quicunque non crediderit, condemnabitur: tum demum plena & iusta est oratio. Sic Virgilius, Quicquid erit, superanda omnis fortuna ferendo est.

Act.13.g.51, & 18.b.6 ἐκεῖθεν, ἐκτινάξατε τὸν χοῦν τὸν ὑποκάτω τῶν ποδῶν ὑμῶν, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς. Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀνεκτότερον ἔσται Σοδόμοις ἢ Γομόῤῥοις ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ.

Καὶ ἐξελθόντες ἐκήρυσσον ἵνα μετανοήσωσι.

Iac.5.c.14 Καὶ δαιμόνια πολλὰ ἐξέβαλλον, καὶ ἤλειφον ἐλαίῳ πολλοὺς ἀῤῥώστους· καὶ ἐθεράπευον.

Matth.14.a.1 luc.9.a.7 Καὶ ἤκουσεν ὁ βασιλεὺς Ἡρώδης, (φανερὸν γὰρ ἐγένετο τὸ ὄνομα αὐτοῦ) καὶ ἔλεγεν, Ὅτι Ἰωάννης ὁ βαπτίζων ἐκ νεκρῶν ἠγέρθη, καὶ διὰ τοῦτο ἐνεργοῦσιν αἱ δυνάμεις ἐν αὐτῷ.

Ἄλλοι ἔλεγον, Ὅτι Ἠλίας ἐστίν· ἄλλοι δὲ ἔλεγον, Ὅτι προφήτης ἐστίν, ἢ ὡς εἷς τῶν προφητῶν.

Luc.3.d.19 Ἀκούσας δὲ ὁ Ἡρώδης εἶπεν, Ὅτι ὃν ἐγὼ ἀπεκεφάλισα Ἰωάννην, οὗτός ἐστιν· αὐτὸς ἠγέρθη ἐκ νεκρῶν.

illinc, ‖ excutite puluerem qui subest pedibus vestris, *ut hoc sit* testimonio aduersus eos. "Amen dico vobis, tolerabilior erit Sodomorum *conditio* siue Gomorrhorum in die iudicii, quàm vrbis illius.

12 "Egressi igitur *illi* prædicabāt vt resipiscerent *homines*.

13 Et dæmonia multa eiiciebāt, ‖ "vngebántque oleo multos ægrotos: & sanabant *eos*.

14 ‖ Audiuit autem *hæc* rex "Herodes, ("clarum enim "factum erat nomen eius) dixítque, Iohannes "ille qui baptizabat, surrexit à mortuis, & propterea "virtutes agunt in eo.

15 Alii dicebant, Elias est. Alii verò dicebant, Propheta est, "vel vnus ex Prophetis illis.

16 ‖ Quum igitur *hæc* audisset Herodes, ait, "Hic est Iohannes quē ego decollaui: ipse surrexit à mortuis.

inde, excutite puluerē de pedibus uestris, in testimonium illis.

12 *Et exeuntes prædicabant ut pœnitentiam agerent.*

13 *Et dæmonia multa eiiciebant, & ungebant oleo multos ægros, & sanabant.*

14 *Et audiuit rex Herodes, (manifestum enim factum est nomen eius) & dicebat, Quia Iohannes Baptista resurrexit à mortuis, & propterea uirtutes operantur in illo.*

15 *Alii autem dicebant, Quia Helias est. Alii uerò dicebant, Quia Propheta est, quasi unus ex Prophetis.*

16 *Quo audito Herodes ait, Quem ego decollaui Iohannem, hic à mortuis resurrexit.*

Amen, ἀμὴν. Hanc periodum in omnibus nostris exemplaribus Græcis legimus, exceptis tantùm duobus. in vulgata tamen versione prætermittitur, & fortassis ex Matthæo adscripta fuit.

12 Egressi igitur *illi*, καὶ ἐξελθόντες. Vulgata ad verbum, Et exeuntes. Erasmus, Et egressi. Ego verò existimo καὶ hoc loco & aliis multis pro οὖν vsurpari: quam enallagen sæpe iam diximus inde ortam esse quòd ו Hebræorum varias habeat significationes.

13 Vngebántque, καὶ ἤλειφον. Fuit igitur oleum symbolum mirificæ istius virtutis, non autem medicamentum quo morbos curarent. Iam verò quum temporaria hæc dona iampridem cessarint, quorsum hæc ceremonia retineatur?

14 Herodes, Ἡρώδης. Quoddam exemplar habebat, τὴν ἀκοὴν Ἰησοῦ: id est auditionem, siue rumorem qui de Iesu ferebatur. quod nisi addas, non modò manca fuerit constructio, sed etiam hæc pertinere videbuntur ad prodigia illa per Apostolos edita, quorum proximè meminit: quum potius ad Christum ipsum pertineant, vt declarant sequentia. Quòd autem Herodes ab Euangelista ornatur regis nomine, quum duntaxat esset Tetrarcha, ad vulgi ac præsertim aulicorum morem referendum est. Clarum, φανερὸν. Erasmus, Innotuerat: id est ἐγνωρίσθη. Vulgata, Manifestum. quo modo etiam solemus alibi interpretari. Factum erat, ἐγένετο. Vel, erat: quum γίγνεσθαι & εἶναι sæpe permutentur. Ille qui baptizabat, ὁ βαπτίζων. In vno codice legimus eodem sensu, ὁ βαπτιστὴς, Baptista: id est baptizator. Solent enim (vt sæpe diximus) Hebræi participia vsurpare loco nominum quæ verbalia vocamus: & Vetus interpres ita legit. Virtutes agunt in eo, ἐνεργοῦσιν αἱ δυνάμεις ἐν αὐτῷ. Sic Eras. vertit: in eo tantùm dissentiens à Vetere interprete quòd maluit agendi verbo vti quàm operandi. Vocat autem Marcus δυνάμεις hoc loco, non (vt paulo antè) facta illa Christi mirifica & vim omnem humanam superantia, sed ipsam potius vim & facultatem illa efficiendi. Quòd si pro factis ipsis accipere libeat, videtur etiam hic locus cōmodè sic posse passiuo verbo explicari, Efficiuntur istæ virtutes ab eo. Nam verbum ἐνεργοῦσι pro ἐνεργοῦνται, accipi passiua significatione potest, vt ἀσκεῖν pro ἀσκεῖσθαι, apud Xenophontem: & τόπους ἀποκεχωρηκότας, pro ἀποκεχωρισμένους, apud Herodotum. ἐν αὐτῷ verò, pro ὑπ' αὐτοῦ vel δι' αὐτοῦ intelligi etiam potest, quum ב apud Hebræos (cui respondet præpositio Græca ἐν) omne causarum genus declaret.

15 Vel vnus ex Prophetis illis, ἢ ὡς εἷς τῶν προφητῶν. Hic locus varias recipit interpretationes. Sic enim Vulgata, Quasi vnus ex Prophetis, omissa particula ἢ, quā etiam in sex vetustis exemplaribus non legimus. vt sit hic sensus, Quosdam habuisse Iesum pro Propheta, eóque minimè vulgari: sed qui cum excellentissimo quouis veterum illorum conferri iure potuerit. Erasmus autem conuertit, Vel tanquam vnus ex Prophetis. vt sit hæc sententia, Alios dixisse Eliam esse, alios Prophetam in genere: alios neque pro Iohanne, neque pro Elia habuisse, sed admiratos ipsius facta, cunctabundos pronuntiasse, ipsum videri posse aliquem ex veteribus illis Prophetis qui resurrexisset. Vt autem dicā quod sentio, ego malo ὡς pro ὅτι positum esse, & ita quidem vt sit παρέλκον, sicut τὸ ὅτι, in superioribus tribus membris: disiunctiuam autem existimo esse necessariam, vt quadruplex fuerit opinio: vna Herodis, qui existimabat Iohannem esse: altera, eorum qui pro Elia habebant: tertia, eorum qui Prophetam esse arbitrabantur: quarta demum eorum qui sentiebant vnum esse ex veteribus illis Prophetis, quicunque tandem is esset.

16 Iste est Iohannes quem ego decollaui, ὅτι ὃν ἐγὼ ἀπεκεφάλισα Ἰωάννην, οὗτός ἐστιν. Ad verbum, Quem ego decollaui Iohannem, iste est: Græca constructione, sicut dixit Quintilianus, Ne, quos porrexerim cibos, venena fiant. Vetus interpres, Quem ego decollaui Iohannem, hic à mortuis resurrexit. Nam non legit οὗτός ἐστιν, & pro αὐτὸς ἠγέρθη, legit οὗτος ἠγέρθη, sicut etiam in vno vetusto exemplari scriptum legimus. Erasmus, Cui

ego præcidi caput, Iohannes iste est : id est, ὃ ἐγὼ ἀπέταμον τὴν κεφαλὴν, οὗτός ἐστι. Cæterùm illud ἀκούσας δὲ, interpretatus sum, Quum igitur audisset, potius quàm, Quum audisset autem, cum Erasmo : vel, Quo audito, cũ Vetere interprete : quia existimo hæc esse dicta per epanalepsin. Apparet enim Euangelistam, ex his Herodis verbis, describendæ mortis Iohannis occasionem quæsiuisse.

17 Αὐτὸς γὰρ ὁ Ἡρώδης, ἀποστείλας ἐκράτησε τὸν Ἰωάννην, καὶ ἔδησεν αὐτὸν ἐν τῇ φυλακῇ διὰ Ἡρωδιάδα τὴν γυναῖκα Φιλίππου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, ὅτι αὐτὴν ἐγάμησεν.

17 Ipse enim Herodes missis *satellitibus* prehenderat Iohannem, & vinxerat eum in carcere, propter Herodiadem vxorem Philippi fratris sui, quia duxerat eam vxorem.

17 *Ipse enim* Herodes *misit, ac tenuit* Iohannem, *& uinxit eum in carcerem, propter Herodiadem uxorem* Philippi *fratris sui, quia duxerat eam.*

18 Ἔλεγε γὰρ ὁ Ἰωάννης τῷ Ἡρώδῃ, Ὅτι οὐκ ἔξεστί σοι ἔχειν τὴν γυναῖκα τοῦ ἀδελφοῦ σου.

18 Dicebat enim Iohannes Herodi, ‖Non licet tibi habere vxorem fratris tui.

18 *Dicebat enim* Iohannes Herodi, *Non licet tibi habere uxorem fratris tui.* Leuit.18.b.16

19 Ἡ δὲ Ἡρωδιὰς ἐνεῖχεν αὐτῷ, καὶ ἤθελεν αὐτὸν ἀποκτεῖναι· καὶ οὐκ ἠδύνατο.

19 Herodias autem "imminebat ei, & cupiebat eum trucidare: nec poterat.

19 Herodias *autem insidiabatur illi, & uolebat occidere eum: nec poterat.*

20 Ὁ γὰρ Ἡρώδης ἐφοβεῖτο τὸν Ἰωάννην· εἰδὼς αὐτὸν ἄνδρα δίκαιον καὶ ἅγιον, καὶ συνετήρει αὐτόν· καὶ ἀκούσας αὐτοῦ πολλὰ ἐποίει, καὶ ἡδέως αὐτοῦ ἤκουε.

20 Herodes enim metuebat Iohannem : sciens eum *esse*‖ virũ iustum ac sanctum, & obseruabat eum : "auditóque eo" multa faciebat, &" libẽter eũ audiebat.

20 Herodes *enim metuebat* Iohannem *: sciens eũ uirũ iustum & sanctum, & custodiebat eum : & audito eo multa faciebat, & libenter eũ audiebat.* Matth.22.c.26

21 Καὶ γενομένης ἡμέρας εὐκαίρου, ὅτε Ἡρώδης τοῖς γενεσίοις αὐτοῦ δεῖπνον ἐποίει τοῖς μεγιστᾶσιν αὐτοῦ καὶ τοῖς χιλιάρχοις καὶ τοῖς πρώτοις τῆς Γαλιλαίας·

21 Quum igitur dies opportunus adesset, quo tempore Herodes in natalitiis suis cœnam faciebat " proceribus suis ac chiliarchis &" primariis Galilææ:

21 *Et quum dies opportunus accidisset,* Herodes *in natali suo, cœnam fecit principibus & tribunis & primis* Galilææ:

22 Καὶ εἰσελθούσης τῆς θυγατρὸς αὐτῆς τῆς Ἡρωδιάδος, καὶ ὀρχησαμένης, καὶ ἀρεσάσης τῷ Ἡρώδῃ καὶ τοῖς συνανακειμένοις, εἶπεν ὁ βασιλεὺς τῷ κορασίῳ, Αἴτησόν με ὃ ἐὰν θέλῃς, καὶ δώσω σοί.

22 Et introisset" filia ipsius Herodiadis, ac saltasset, placuissétque Herodi & simul accumbentibus, rex ait puellæ, Pete à me quodcunque volueris, & dabo tibi.

22 *Quúmque introisset filia ipsius* Herodiadis, *& saltasset, & placuisset* Herodi, *simúlque recumbẽtibus, rex ait puellæ,* Pete *à me quod uis, & dabo tibi.*

23 Καὶ ὤμοσεν αὐτῇ, Ὅτι ὃ ἐάν με αἰτήσῃς, δώσω σοὶ, ἕως ἡμίσους τῆς βασιλείας μου.

23 Iurauítque ei, Quodcunque à me petieris, dabo tibi, vsque ad dimidium regni mei.

23 *Et iurauit illi, Quia quicquid petieris, dabo tibi, licet dimidium regni mei.*

17 Ipse enim Herodes, αὐτὸς γὰρ ὁ Ἡρώδης. In quodam exemplari scriptũ erat, ὁ γὰρ Ἡρώδης, Herodes enim idque fortassis rectius.

19 Imminebat ei, ἐνεῖχεν αὐτῷ. Vulgata & Erasmus, Insidiabatur : id est ἐπεβούλευεν αὐτῷ. Ego verò nusquam memini legere ἐνέχειν pro insidiari. Interpretatur Hesychius ὠργίζετο : sed aliquid etiam amplius videtur significare, nempe summam offensionem, quæ facit vt omnes captemus occasiones quibus cuipiam noceamus : quod Latini translatitiè declarant verbo Imminere. Itaque melius (opinor) explicat Eustathius Odyss. τ, κατά τινος ἔχειν, vt hic noster loquitur infrà 11.d.25, & Iohannes Apoc.2.a.4.d.14.g.20. sed addito casu. Galli (vt opinor) hoc exprimunt, quum dicunt, *en auoir à quelcun.*

20 Auditóque eo, καὶ ἀκούσας αὐτοῦ. In quodam codice legimus, καὶ ἀκούων αὐτοῦ, & eum audiens. Multa faciebat, πολλὰ ἐποίει. In quodam codice legitur, πολλὰ ἠπόρει : id est, multum hæsitabat : vt qui animo esset ancipiti & dubio, vt planè nesciret quò se verteret. Hæc enim est vis verbi Dei vt conscientias excitet, neque sinat reprobos torpere, quin saltem exagitent eos anxiæ cogitationes, donec in barathrum desperationis præcipitentur. prior tamen lectio magis est recepta. Libenter, ἡδέως, id est ἀσμένως. Mirum est tyrannum libẽter audiisse sententiam Domini in se latam. Sed ea est vis veritatis vt etiam qui illam pessimè oderũt, tamen reuereantur : nec dubium est quin aliquos bonos motus habuerit Herodes : sed cadebat semen in saxosa loca, itaque radices non egit.

21 Proceribus, τοῖς μεγιστᾶσιν. Vulgata, Principibus. Erasmus, Primatibus : quod non memini apud idoneos authores legere. Nonnulli, magnates vocant, vocabulo (vt ego equidem existimo) parum Latino. Apparet autem in Oriente Megistanas appellatos qui à Latinis proceres vocantur, quasi maximates dicas. Itaque non modò Suetonius, de Persarum rege loquens, Græcum vocabulum retinuit (vt obseruauit Erasmus) sed etiam Cornelius Tacitus de Armeniis agens. Primariis, τοῖς πρώτοις. Vulg. Primis. Erasmus, Primoribus: quum illud vocabulum hac significatione magis Latinum sit, & Græco optimè respondeat.

22 Filia ipsius Herodiadis, τῆς θυγατρὸς αὐτῆς τῆς Ἡρωδιάδος. In quodã exemplari scriptum erat αὐτοῦ : quam lectionem si sequaris, conuertes hoc modo, Filia eius *scilicet Herodis* Herodias. Sed apparet ex Matthæo, Herodiadem esse matris ipsius nomen : quam etiam testantur omnes veteres non ex Herode Antipa, sed ex marito Philippo hanc filiam sustulisse. Eius autem filiæ nomen Euangelistæ quidem non exprimunt, sed Iosephus Salomen vocat: in eo dissentiens à nostris, id est à veritate, quòd Herodiadem dicit non Philippo, sed Herodi secundo nuptam fuisse, quum eam Herodes iste cognominatus Antipas abduceret à marito.

24 Η δὲ ἐξελθοῦσα εἶπε τῇ μητρὶ αὐτῆς, Τί αἰτήσομαι; Ἡ δὲ εἶπε, Τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ.

25 Καὶ εἰσελθοῦσα εὐθέως μετὰ σπουδῆς πρὸς τὸν βασιλέα, ᾐτήσατο, λέγουσα, Θέλω ἵνα μοι δῷς ἐξ αὐτῆς ἐπὶ πίνακι τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ.

26 Καὶ περίλυπος γενόμενος ὁ βασιλεὺς, διὰ τοὺς ὅρκους καὶ τοὺς συνανακειμένους, οὐκ ἠθέλησεν αὐτὴν ἀθετῆσαι.

27 Καὶ εὐθέως ἀποστείλας ὁ βασιλεὺς σπεκουλάτωρα, ἐπέταξεν ἐνεχθῆναι τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ.

28 Ὁ δὲ ἀπελθὼν ἀπεκεφάλισεν αὐτὸν ἐν τῇ φυλακῇ· καὶ ἤνεγκε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἐπὶ πίνακι, καὶ ἔδωκεν αὐτὴν τῷ κορασίῳ, καὶ τὸ κοράσιον ἔδωκεν αὐτὴν τῇ μητρὶ αὐτῆς.

29 Καὶ ἀκούσαντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἦλθον, καὶ ἦραν τὸ πτῶμα αὐτοῦ, καὶ ἔθηκαν αὐτὸ ἐν μνημείῳ.

Luc. 9. b. 10

30 Καὶ συνάγονται οἱ ἀπόστολοι πρὸς τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἀπήγγειλαν αὐτῷ πάντα, καὶ ὅσα ἐποίησαν, καὶ ὅσα ἐδίδαξαν.

31 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Δεῦτε ὑμεῖς αὐτοὶ κατ' ἰδίαν εἰς ἔρημον τόπον, καὶ ἀναπαύεσθε ὀλίγον. Ἦσαν γὰρ οἱ ἐρχόμενοι καὶ οἱ ὑπάγοντες πολλοί· καὶ οὐδὲ φαγεῖν ηὐκαίρουν.

24 At illa ¨ egressa dixit matri suæ, Quid petam? Illa verò dixit, Caput Iohannis Baptistæ.

25 *Puella* igitur ¨ cupidè statim ad regem ingressa, *id* petiit, dicens, ¨Velim vt ¨iam nunc des mihi in patina caput Iohannis Baptistæ.

26 Rex autem ¨ valde tristis factus, ¨ noluit ¨ *tamen*, propter iusiurandum & eos qui simul accumbebant, eam ¨ reiicere.

27 ¨Et statim rex misso ¨ spiculatore, imperauit ¨ vt afferretur caput eius.

28 Ille verò abiit, ac decollauit eum in carcere: attulítque caput eius in patina, & dedit illud puellæ, & puella dedit illud matri suæ.

29 Quúmque hoc audissent discipuli eius, venerunt, & sustulerũt ¨cadauer eius, & posuerunt in monumento.

30 ‖Coacti sunt autem Apostoli ad Iesum, & annuntiauerunt ei omnia, & quæ egerant, & quæ docuerant.

31 Et dixit eis, ¨Venite vos priuatim in desertum locum, & requiescite paululum. Erãt enim multi venientes & abeuntes: ¨& ne cibum quidem capere ipsis vacabat.

24 *Quæ quum exiisset dixit matri suæ, Quid petam? At illa dixit, Caput Iohannis Baptistæ.*

25 *Quúmque introisset statim cum festinatione ad regem, petiuit, dicens, Volo ut protinus des mihi in disco caput Iohannis Baptistæ.*

26 *Et contristatus est rex: propter iusiurandum & propter simul discumbentes, noluit eã contristare:*

27 *Sed misso spiculatore præcepit afferri caput eius in disco.*

28 *Et decollauit eum in carcere: & attulit caput eius in disco, & dedit illud puellæ, & puella dedit matri suæ.*

29 *Quo audito, discipuli eius uenerunt, & tulerunt corpus eius, & posuerunt illud in monumento.*

30 *Et conuenientes Apostoli ad Iesum, renuntiauerunt ei omnia quæ egerant & docuerant.*

31 *Et ait illis, Venite seorsum in desertum locum, & requiescite pusillum. Erant enim qui ueniebant & redibant, multi: & nec spatium manducandi habebant.*

Egressa, ἐξελθοῦσα. rectè. Nec enim solebant mulieres cum viris accumbere, vt etiam liquet ex Balsasaris conuiuio, quod apud Danielem describitur.

25 Cupidè, μετὰ σπουδῆς. Ad verbũ, Cũ studio. σπουδὴ enim Græcis dicitur studiũ, id est (vt Cic. interpretatur) assidua & vehemens ad aliquam rem magna cum voluntate applicatio. Vulgata & Erasmus, Cum festinatione. Velim, θέλω. Vulgata & Erasmus, Volo: quod Latinis videtur imperiosum. Vide infrà 10. c. 35. Iam nunc, ἐξ αὐτῆς. Ad verbum, ex hac, videlicet hora. subauditur enim ὥρας. quod aliquando exprimitur, vt Matth. 15. v. 28. Vulgata & Erasmus, Protinus: quod aduerbium est variæ significationis, ideóque à nobis repudiatum. Deerant autem hæc duo vocabula in duobus vetustis exemplaribus, & sanè raro occurrũt. Vsurpantur tamen etiam à Paulo Philip. 2. c. 23.

26 Valde tristis factus, περίλυπος γενόμενος. Vulgata, Contristatus est: id est ἐλυπήθη. Erasmus, Dolore affectus. Neuter satis expressit vim præpositionis περί. de qua diximus suprà Matth. 26. d. 38. Noluit *tamen*, οὐκ ἠθέλησεν. Particula quam addidimus videtur sententiam illustrare, & sæpe apud Hebræos desideratur, vt diximus Matth. 2. v. 6. Propter, διά. Hoc refertur ad sequens verbum ἠθέλησεν, non autem ad præcedentia: & post ὁ βασιλεὺς, in quodam exemplari additum erat, ὡς ἤκουσεν, vt audiuit. Reiicere, ἀθετῆσαι. Vulgata, Contristare: id est λυπεῖν. Hoc vocabulum propriè rei inanimatæ tribuitur: & opponitur τῷ θεῖναι, id est ponere & statuere. Nam ἀθετεῖν νόμον, declarat legem irritam facere, & quasi deponere. Inde factum vt acciperetur pro reiicere & contemnere.

27 Et statim, καὶ εὐθέως. In vno codice legimus ἀλλ' εὐθέως, Sed statim. Vetus quoque interpres legit ἀλλά: sed prætermisit ὁ βασιλεὺς, tanquam minimè necessarium. Spiculatore, σπεκουλάτωρα. Vox Latina corrupta, ι in ε mutato, sicut pleraque alia passim reperiuntur, de quibus diximus Matth. 5. d. 26. vt λεγεών, in quo vocabulo eadem fit vocalium permutatio. Erant autem spiculatores, principum satellites, sic dicti à gerendis spiculis: quorum mentionem facit Cornelius Tacitus. Vnde Spiculatoria caliga apud Suetonium in Caligula, sicut Bayfius rectè emendauit. Vt afferretur, ἐνεχθῆναι. Erasmus, Inferri: quòd accumberet videlicet: quasi iusserit Herodes caput mensæ vt ferculum aliquod inferri. Vetus autem interpres post ἐνεχθῆναι legit ἐν δίσκῳ, vel πίνακι, in disco: quum id hoc loco non reperiatur in Græcis codicibus.

29 Cadauer, πτῶμα. Vulgata, Corpus: id est σῶμα, sicut apud Matthæum scribitur 14. b. 12. nullo quidem discrimine, si grammaticis credimus, qui σῶμα propriè dici volunt τὸ ἄψυχον. Sed nimirum hoc ferre non possunt aures quorundam, ne cadauera videantur adorare.

31 Venite vos priuatim, δεῦτε ὑμεῖς αὐτοὶ κατ' ἰδίαν. In quodam codice legimus, δεῦτε, ὑπάγωμεν, Venite,

eamus. Vulgata omisit ὑμεῖς αὐτοί. Erasmus interpretatur, Vos soli: hoc est, dimissis cæteris. Positum enim est (inquit) αὐτοὶ pro soli, quemadmodum καθ᾽ ἑαυτὸν esse dicitur qui solus est absque arbitris. quam expositionem iudico planè esse violentam. Itaque putarim potius alterum redundare, vel etiam ὑμεῖς ex albo irrepsisse in contextum. Et ne cibum quidem capere ipsis vacabat, καὶ οὐδὲ φαγεῖν ηὐκαίρουν. Vulgata, Et nec spatium manducandi habebant: quum in hoc genere dicendi μηδὲ idem valeat quod nequidem: & εὐκαιρεῖν aliquid amplius significet quàm spatium habere. In quodam codice legimus, οὐδὲ φαγεῖν εὐκαίρως εἶχον, eodem sensu.

Καὶ ἀπῆλθον εἰς ἔρημον τόπον τῷ πλοίῳ κατ᾽ ἰδίαν. 32	‖ Abierunt igitur in desertũ locum nauigio seorsim.	32 Et ascendentes in nauim, abierunt in desertum locum seorsum.	Matth.14.b.13 luc.9.b.19.
Καὶ εἶδον αὐτοὺς ὑπάγοντας οἱ ὄχλοι· καὶ ἐπέγνωσαν αὐτὸν πολλοί· καὶ πεζῇ ἀπὸ πασῶν τῶν πόλεων συνέδραμον ἐκεῖ, καὶ προῆλθον αὐτούς, καὶ συνῆλθον πρὸς αὐτόν. 33	Vidit autem eos abeuntes turba, & agnouerunt eũ multi: & pedibus ex omnibus ciuitatibus concurrerunt illuc, præueneruntque eos, & conuenerunt ad eum.	33 Et uiderunt eos abeuntes, & cognouerunt multi: & pedestres de omnibus ciuitatibus concurrerunt illuc, & præuenerunt eos.	
Καὶ ἐξελθὼν εἶδεν ὁ Ἰησοῦς πολὺν ὄχλον, καὶ ἐσπλαγχνίσθη ἐπ᾽ αὐτοῖς, ὅτι ἦσαν ὡς πρόβατα μὴ ἔχοντα ποιμένα· καὶ ἤρξατο διδάσκειν αὐτοὺς πολλά. 34	‖ Tunc egressus vidit turbam multam Iesus, & misericordia commotus est super eis, quoniam erant vt oues non habentes pastorem: cœpítque eos docere multa.	34 Et exiens uidit turbã multam Iesus, & misertus est super eos, quia erant sicut oues non habentes pastorem: & cœpit illos docere multa.	Matth.9.d.36, & 14.b.14 luc.9.b.11
Καὶ ἤδη ὥρας πολλῆς γενομένης, προσελθόντες αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ λέγουσιν, Ὅτι ἔρημός ἐστιν ὁ τόπος, καὶ ἤδη ὥρα πολλή· 35	‖ Quum autem iam multus dies esset, adierunt eum discipuli eius, dicentes, Desertus est locus, & iã multus dies est:	35 Et quum iam hora multa fieret, accesserunt discipuli eius, dicentes, Desertus est locus hic, & iam hora præteriit:	Matth.14.b.15
Ἀπόλυσον αὐτούς, ἵνα ἀπελθόντες εἰς τοὺς κύκλῳ ἀγροὺς καὶ κώμας, ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς ἄρτους· τί γὰρ φάγωσιν οὐκ ἔχουσιν. 36	Dimitte eos, vt profecti in circumiacentes agros ac vicos, emant sibi panes: nam quo vescantur non habent.	36 Dimitte illos, ut euntes in proximas uillas & uicos, emant sibi cibos quos manducent.	
Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν. Καὶ λέγουσιν αὐτῷ, Ἀπελθόντες ἀγοράσωμεν διακοσίων δηναρίων ἄρτους, καὶ δῶμεν αὐτοῖς φαγεῖν; 37	At ille respondens dixit eis, Date vos ipsis quo vescantur. Tunc dicunt ei, *Num ut* profecti emamus ducentis denariis panes, & demus eis quo vescantur?	37 Et respondens ait illis, Date illis uos manducare. Et dixerunt ei, Euntes emamus ducentis denariis panes, & dabimus illis manducare?	

32 Abierunt igitur, καὶ ἀπῆλθον. Eras. legit ἀπῆλθεν, abiit, singulari numero. Aliter hoc legit Vet. interp.

33 Turba, οἱ ὄχλοι. Hoc non legit Vetus interpres, neque etiam in veteribus codicibus reperimus. Agnouerunt eum, ἐπέγνωσαν αὐτόν. In quatuor exemplaribus scriptum erat αὐτούς, eos: quod videtur legisse Vetus interpres, quia noluit repetere tanquam superuacuum. Pedibus, πεζῇ. Vulgata, Pedestres: id est πεζοί, sicut etiam legimus in vetustis duobus exemplaribus. Erasmus, Pedestri itinere, vt subaudias ὁδῷ. Et conuenerunt ad eum, καὶ συνῆλθον πρὸς αὐτόν. In vno codice, pro πρὸς αὐτὸν, scriptum erat αὐτῷ, id est eó. Vetus autem interp. totum hoc membrũ non legit. Cõplutenses verò pro συνῆλθον cõuenerunt, impresserunt ἦλθον, venerunt.

35 Quum autem iam multus dies esset, καὶ ἤδη ὥρας πολλῆς γενομένης. Vulgata ad verbum, Et quum iam hora multa fieret: quæ versio est obscura & parum Latina. Dicunt enim Latini multum diem, non multam horam. Cicero Attico, Multus sermo ad multum diem. Item Cæsar, Multo die cognouit à suis montem teneri. Itaque miror Erasmum sic maluisse interpretari, Et quum iam multum diei præterisset: id est, καὶ ἤδη πολλῆς ὥρας, vel ἡμέρας, διελθούσης. Iam multus dies est, ἤδη ὥρα πολλή. Vulgata, Hora præteriit: id est ὥρα παρῆλθεν. vt loquitur Matth. 14.b.15. Erasmus, Multum temporis effluxit: quæ Græcis non respondent. Quoddam exemplar pro ἤδη, scriptum habebat articulum fœmininum ἡ.

36 Circumiacentes agros, τοὺς κύκλῳ ἀγρούς. Hîc videtur κύκλῳ quodammodo degenerare in aduerbiũ: paulo aliter tamẽ quàm suprà hoc eodem capite versu 6, vbi vertimus, In orbẽ, quoniam articulũ nõ habebat adiunctum. hîc autem videtur ecliptica esse oratio, quam sic explere possis, τοὺς ἐν κύκλῳ κειμένους: id est περιχώρους. Vulgata vertit, Proximas: id est τοὺς ἔγγυστα, quod etiam scriptum erat in quodam exemplari. ἀγροὺς verò conuerti agros potius quàm villas: id est ἀγροικίας: qua de re diximus aliquid Matth. 22.a.5. Emant sibi panes: nam quo vescantur non habent, ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς ἄρτους· τί γὰρ φάγωσιν οὐκ ἔχουσι. Positum videtur τί pro ὅ, τι. Vetus interpres, Emant sibi cibos quos manducent. Nam etiam in quodam codice scriptum erat, ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς τί φάγωσιν.

37 *Num ut* profecti emamus, ἀπελθόντες ἀγοράσωμεν. Quanuis in nõnullis codicibus hæc periodus legatur absque nota interrogante, tamẽ quũ hæc à discipulis dicantur non inter sese deliberantibus, sed alloquentibus Dominũ, existimo cũ interrogationis aut admirationis potius nota legi oportere. Est enim interrogatio, sed cũ admiratione, atque adeo cum ironia quadam coniuncta: quo dicendi genere vtimur etiam quum indignantes aliquid negamus nos facturos: vt supplere necesse sit quippiam, sicut hoc loco fecimus. Quòd si ἀγοράσομεν legas, & paulo pòst δώσομεν, sicut etiam in duobus vetustis codicibus scriptum erat, subaudienda tantùm erit particula interrogans, quæ sæpe prætermittitur, adiuuante pronuntiationem accentu: & ita conuertemus,

Num abeuntes ememus panes ducentis denariis, & dabimus eis ad vescendum? quæ lectio mihi quidem simplicissima videtur. Quod autem ad ducentorum denariorum summam attinet, si ex Budæi calculo singulos denarios tribus assibus regiis & semisse æstimemus, fient vnciæ quas turonos vocamus, 8400, vt satis appareat sufficere nullo modo potuisse quinque virorum millibus, præter mulieres & pueros. Sed ex coniectura loquuti sunt discipuli, quum turbam non recensuissent. quod postea facile fuit facere, illis per centenos & quinquagenos distributis.

Matth.14.b.17
luc.9.b.13
iohan. 6.a.9

38 Ὁ δὲ λέγει αὐτοῖς, Πόσους ἄρτους ἔχετε; ὑπάγετε καὶ ἴδετε. Καὶ γνόντες, λέγουσι, Πέντε, καὶ δύο ἰχθύας.

39 Καὶ ἐπέταξεν αὐτοῖς ἀνακλῖναι πάντας συμπόσια συμπόσια ἐπὶ τῷ χλωρῷ χόρτῳ.

40 Καὶ ἀνέπεσον πρασιαὶ πρασιαί, ἀνὰ ἑκατὸν καὶ ἀνὰ πεντήκοντα.

41 Καὶ λαβὼν τοὺς πέντε ἄρτους καὶ τοὺς δύο ἰχθύας, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανόν, εὐλόγησε, καὶ κατέκλασε τοὺς ἄρτους· καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἵνα παραθῶσιν αὐτοῖς· καὶ τοὺς δύο ἰχθύας ἐμέρισε πᾶσι.

42 Καὶ ἔφαγον πάντες, καὶ ἐχορτάσθησαν.

43 Καὶ ἦραν κλασμάτων δώδεκα κοφίνους πλήρεις, καὶ ἀπὸ τῶν ἰχθύων.

44 Καὶ ἦσαν οἱ φαγόντες τοὺς ἄρτους, ὡσεὶ πεντακισχίλιοι ἄνδρες.

45 Καὶ εὐθέως ἠνάγκασε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ἐμβῆναι εἰς τὸ πλοῖον, καὶ προάγειν εἰς τὸ πέραν πρὸς Βηθσαϊδάν, ἕως αὐτὸς ἀπολύσῃ τὸν ὄχλον.

38 Ipse verò dicit eis, Quot panes habetis? abite & videte.‖ Et illi " re cognita, dixerunt, Quinque, & duos pisces.

39 Tunc iussit eos " facere vt accumberent omnes " per conuiuia " super viridi gramine.

40 Accubuerũt igitur sigillatim " per areolas, " *partim* centeni " & *partim* quinquageni.

41 Et acceptis quinque illis panibus, ac duobus illis piscibus, suspiciens in cælum, " benedixit, ac fregit panes: deditque discipulis suis vt illis apponerent: & duos pisces partitus est omnibus.

42 Comederúntque omnes, & saturati sunt.

43 Et sustulerunt fragmentorũ duodecim cophinos plenos, & ex piscibus.

44 Erant autem " qui comederãt, " quasi quinquies mille viri.

45 Et statim coegit discipulos suos inscendere nauigium, & præire Bethsaidam in vlteriorem *ripam*, dum ipse dimitteret turbam.

38 Et dicit eis, Quot panes habetis? ite & videte. Et quum cognouissent dicũt, Quinque, & duos pisces.

39 Et præcepit illis ut accumbere facerent omnes secundum contubernia super viride fœnum.

40 Et discubuerunt in partes per centenos & quinquagenos.

41 Et acceptis quinque panibus & duobus piscibus, intuens in cælũ, benedixit, & fregit panes: & dedit discipulis suis ut ponerent ante eos: & duos pisces diuisit omnibus.

42 Et manducauerunt omnes, & saturati sunt.

43 Et sustulerunt reliquias fragmentorũ, duodecim cophinos plenos, & de piscibus.

44 Erant autem qui manducauerũt, quinque millia virorum.

45 Et statim coegit discipulos suos ascẽdere nauim, ut præcederent eum trãs fretum ad Bethsaidam, dum ipse dimitteret populum.

38 Re cognita, γνόντες, sub. τοῦτο, nempe quot panes haberent. Vulg. & Erasm. Et quum cognouissent: nimium obscurè.

39 Facere vt accumberent, ἀνακλῖναι. Hoc verbum quum propriè neutrum sit, hîc degenerat in formam coniugationis Hiphil. In editione verò Basiliensi legitur ἀνακλιθῆναι passiua significatione, quasi dicas, reclinari. Vulg. & Eras. Vt facerent accũbere. Vide infrà 7.v.37. Per conuiuia, συμπόσια συμπόσια. Vulgata, Secundum contubernia. Erasmus, Distributis conuiuiis. Neuter satis commodè, ni fallor. Hebræi, pro distributiuis, quibus carent, vti solent vocabulis geminatis. veluti si binos intelligant, dicunt δύο δύο, vt suprà 6.a.7. id est, vt vernaculo sermone dicimus, *deux à deux*. Græci verò adhibent in eum vsum præpositionem κατά. Itaque conuerti perinde acsi scriptum esset κατὰ συμπόσια, & paulo pòst πρασιαὶ πρασιαί, id est κατὰ πρασιάς. συμπόσια autem (id est conuiuia) vocat quæ vulgò vocamus *tablees*: id est, numerum hominum quantum potest vna mensa capere. Necesse enim fuit tantam multitudinem in varias tanquam turmas conuiuarum distribui. Hoc vidit Erasmus, sed obscurè admodum explicauit. Super, ἐπί. Erasmus, In. Sed illa certè interpretatio melius conuenit, & propria est huic præpositioni, quoties tertio casui iungitur. Itaque Vulgatam versionem retinui.

40 Per areolas, πρασιαὶ πρασιαί. Vel, vno vocabulo, Areolatim. Dicũtur enim πρασιαί, hortorum areolæ. Distributis igitur turmis conuiuarum super viridi gramine, videri poterant prata in totidem veluti areolas distincta. Vulgata, Per partes: id est κατὰ μέρη. Erasmus, Diuisi in viridaria: id est κατὰ κήπους. *Partim* centeni, & *partim* quinquageni, ἀνὰ ἑκατὸν, καὶ ἀνὰ πεντήκοντα. De ἀνὰ præpositione diximus Matth.20.a.9. Vulgata, Per centenos & quinquagenos. Erasmus, Centeni & quinquageni: quæ vtraque versio sic posset intelligi quasi singulæ conuiuarum cateruæ centum quinquaginta conuiuas fuerint complexæ. Itaque vt eam amphiboliam vitarem, quæ non est in Græco sermone, addidi particulam partim. Quanuis autem in ea re parum esse momenti quibusdam videri possit, nemini tamen hæc diligentia displicere debet.

41 Benedixit, εὐλόγησεν: id est, gratias egit Deo patri, & nomen eius inuocauit: etiamsi ex Luca τοὺς ἄρτους commodè repeti potest ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, vt dicemus Luc.9.b.16. Hoc autem placuit admonere, quia multi verbum Benedicendi, quoties occurrit, nimis cupidè sine iudicio arripiunt, vt transferant in alienum sensum: præsertim superstitiosi, qui pro suo more imaginantur signum crucis in aerem sparsum. quod quidem non minus hîc est absurdum quàm si quis eum dicat istis panibus egisse gratias. Nam εὐλογεῖν hoc loco idem valere quod εὐχαριστεῖν, nemo dubitabit qui hunc versiculum compararit cum cap.8.v.6.

44 Qui comederant, οἱ φαγόντες. Complutẽsis addit τοὺς ἄρτους, panes illos. Quasi, ὡσεί. i. fere. Terentius, Quasi ad talenta decem coegi. Vetus interpres hanc particulam non legit, neque etiam vetusti codices adscriptam habebant.

Καὶ ἀποταξάμενος αὐτοῖς, ἀπῆλθεν εἰς τὸ ὄρος προσεύξασθαι. 46

46 Et quum amandasset eos, abiit in montem ad precandũ.

46 *Et quum dimisisset eos, abiit in montem orare.*

Καὶ ὀψίας γενομένης ἦν τὸ πλοῖον ἐν μέσῳ τῆς θαλάσσης, καὶ αὐτὸς μόνος ἐπὶ τῆς γῆς. 47

‖Quum autem serum *diei* adesset, erat nauigium in medio mari, & ipse solus in terra.

47 *Et quum serò esset, erat nauis in medio mari, & ipse solus in terra.*

Matth.14.c.23 iohan.6.b.16

Καὶ εἶδεν αὐτοὺς βασανιζομένους ἐν τῷ ἐλαύνειν (ἦν γὰρ ὁ ἄνεμος ἐναντίος αὐτοῖς) καὶ περὶ τετάρτην φυλακὴν τῆς νυκτὸς ἔρχεται πρὸς αὐτοὺς, περιπατῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης· καὶ ἤθελε παρελθεῖν αὐτούς. 48

Viditque eos vexatos in *nauigio* prouehendo: (erat enim ventus eis contrarius) & circa quartam vigiliam noctis venit ad eos, ambulans super mare: volebátque eos præterire.

48 *Et uidens eos laborantes in remigando: (erat enim uentus contrarius eis) & circa quartam uigiliam noctis uenit ad eos, ambulans supra mare: & uolebat præterire eos.*

Οἱ δὲ, ἰδόντες αὐτὸν περιπατοῦντα ἐπὶ τῆς θαλάσσης, ἔδοξαν φάντασμα εἶναι· καὶ ἀνέκραξαν. 49

Illi verò viso eo ambulante super mare, putarunt spectrum esse: & exclamauerunt:

49 *At illi ut uiderunt eũ ambulantem supra mare, putauerunt phantasma esse: & exclamauerunt:*

(Πάντες γὰρ αὐτὸν εἶδον, καὶ ἐταράχθησαν) καὶ εὐθέως ἐλάλησε μετ᾽ αὐτῶν, καὶ λέγει αὐτοῖς, Θαρσεῖτε, ἐγώ εἰμι, μὴ φοβεῖσθε. 50

(Omnes enim videbãt eum, & turbati sunt) sed statim loquutus est cum eis, & eis dixit, Confidite, ego sum, ne timete.

50 *(Omnes enim uiderunt eum, & cõturbati sunt) & statim loquutus est cũ eis, & dicit eis, Confidite, ego sum, nolite timere.*

Καὶ ἀνέβη πρὸς αὐτοὺς εἰς τὸ πλοῖον· καὶ ἐκόπασεν ὁ ἄνεμος· καὶ λίαν ἐκ περισσοῦ ἐν ἑαυτοῖς ἐξίσταντο, καὶ ἐθαύμαζον. 51

Tunc ascendit ad eos in nauigium, quieuítque ventus: & *ipsi* multo magis apud sese obstupescebant, & mirabãtur.

51 *Et ascendit ad illos in nauim: & cessauit uentus, & plus magis intra se stupebant.*

Οὐ γὰρ συνῆκαν ἐπὶ τοῖς ἄρτοις· ἦν γὰρ ἡ καρδία αὐτῶν πεπωρωμένη. 52

Non enim intellexerãt *quod factum fuerat* illis panibus: quoniam cor eorũ stupidum erat.

52 *Non enim intellexerunt de panibus: erat enim cor eorum obcæcatum.*

Καὶ διαπεράσαντες ἦλθον ἐπὶ τὴν γῆν Γεννησαρέτ· καὶ προσωρμίσθησαν. 53

Et quum traiecissent venerunt in terram Genezaret: & appulerunt.

53 *Et quum trãsfretassent uenerunt in terram Genezareth: & applicuerunt.*

46 Et quum amandasset eos, καὶ ἀποταξάμενος αὐτοῖς: vel, Et quum valedixisset eis. Nam hoc idem verbum etiam significat valedicere: sed de iis propriè dicitur quibuscum nihil amplius commercii simus habituri: sicut etiam in vernaculo sermone dicimus, *dire à dieu*, vt Luc.9.g.61. quod tamẽ non esse perpetuũ apparet, tum ex hoc loco, tum etiam ex Luc.9.g.61. Act.18.e.21, & 2.Corin.2.d.13. Vulgata & Erasmus, Quum dimisisset. i. ἀπολύσας, vel potius ἀποπεμψάμενος. Eos, αὐτοῖς. Discipulos videlicet. Nã quanuis ad turbam etiam referri posse videatur, tamen verisimile est de discipulis intelligendum, quos iusserat traiicere: quum subducere se potius à turba soleat, quàm palàm illi valedicere.

48 In prouehendo, ἐν τῷ ἐλαύνειν, subaudi τὸ πλοῖον, nauigio. Est enim τὸ ἐλαύνειν nautarum, qui remis prouehunt nauem: & metaphoricè ad equites & aurigas transfertur. Verbo autem Prouehendi vtitur etiam absolutè Plinius lib.21.cap.13, In Hispania, inquit, mulis prouehunt. loquens de nauibus, quibus imposita aluearia prouehuntur. Vulgata & Eras. In remigando. i. ἐν τῷ ἐρέσσειν, vel κωπηλατεῖν. Et circa quartam vigiliã, καὶ περὶ τετάρτην φυλακήν. Eras. pro καὶ vertit At, quod non videtur huic loco satis cõuenire. Certè in vetusto quodam exemplari, initio huius versiculi, pro καὶ εἶδεν scriptum erat καὶ ἰδών, neque hoc loco repetita erat copula: quæ lectio non est repudianda.

51 Et multo magis, καὶ λίαν ἐκ περισσοῦ. i. καὶ πολλῷ μᾶλλον. Vulg. Et plus magis. quod est barbarè & obscurè dictum. Erasmus, Et vehementer supra modum: id est, καὶ σφόδρα ὑπερμέτρως. Cæterùm λίαν idem valet quod πάνυ: ἐκ περισσοῦ verò, est Ex abundanti, pro quo etiam vulgò dicimus *d'abondant*. quasi dicat Euangelista, tantũ abfuisse vt quum cognouissent spectrum non esse, desierint obstupescere, vt etiam multo magis quàm antea sint perculsi, quũ viderent ventos ac mare ipsius imperio acquieuisse. Et mirabantur, καὶ ἐθαύμαζον. Hæc deerant in vetusto vno codice: & sanè videri possunt adiectitia. quod etiam suspicatus est Erasmus. nisi dicamus idem valere atque, Præ admiratione. Nam ἐξίστασθαι longè plus est quàm θαυμάζειν.

52 Non enim intellexerant *quod factum fuerat* illis panibus, οὐ γὰρ συνῆκαν ἐπὶ τοῖς ἄρτοις. id est, Miraculum illud quinque panum vel non perceperant, vel non satis considerauerant, adeo vt ista Christi virtus illis non minus esset noua quàm si miraculo illi recens facto non interfuissent. Vulg. & Eras. Non enim intellexerant de panibus: id est, περὶ τῶν ἄρτων. Ego malui aliquid supplere. Nam alioqui noua est ista constructio verbi συνιέναι. Itaque sic videntur etiam Græca explenda, οὐ γὰρ συνῆκαν τὸ πραχθὲν ἐπὶ τοῖς ἄρτοις. Quòd si non placet hæc eclipsis, accipies τὸ συνιέναι ἀντὶ τοῦ προσέχειν τὸν νοῦν, & ita conuertes, Non enim animum aduerterant ad panes illos: i. ad miraculũ illud quinque panum. Stupidum erat, ἦν πεπωρωμένη. Vulg. & Eras. Erat obcæcatũ: id est ἦν γὰρ πεπηρωμένη. Suprà autem cap.3.a.5, docui πώρωσιν aliud esse quum πήρωσιν, adeo quidem vt aliquid etiam amplius quàm σκληροκαρδίαν declaret. quanuis hoc in loco stupiditatem & vecordiam duntaxat significet. Cæterùm in tribus vetustis codicibus pro ἦν γὰρ, scriptum erat, ἀλλ᾽ ἦν πεπωρωμένη, id est sed occalluerat.

53 Appulerunt, προσωρμίσθησαν. Vulgata, Applicuerunt: quod verbum latius patet quàm προσορμίζεσθαι: id est ἐλλιμενίζειν. Quamobrem etiam Erasmus vertit, Applicuerunt in portum. Ego verò malui verbo Ap-

pellendi vti, quod & ipsum propriè dicitur, quum ex pelago aut freto aliquis πρὸς ὅρμον (id est ad littus) accesserit: vt ait idoneus author Donatus.

54 Καὶ ἐξελθόντων αὐτῶν ἐκ τοῦ πλοίου, εὐθέως ἐπιγνόντες αὐτὸν,

55 Περιδραμόντες ὅλην τὴν περίχωρον ἐκείνην, ἤρξαντο ἐπὶ τοῖς κραβάτοις τοὺς κακῶς ἔχοντας περιφέρειν, ὅπου ἤκουον ὅτι ἐκεῖ ἐστι.

56 Καὶ ὅπου ἂν εἰσεπορεύετο εἰς κώμας, ἢ πόλεις, ἢ ἀγροὺς, ἐν ταῖς ἀγοραῖς ἐτίθουν τοὺς ἀσθενοῦντας· καὶ παρεκάλουν αὐτὸν ἵνα κἂν τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ ἅψωνται· καὶ ὅσοι ἂν ἥπτοντο αὐτοῦ, ἐσώζοντο.

54 Tunc ipsis egressis è nauigio, statim agnito eo,

55 Quum percurrissent totā illam circumiacentem regionē, cœperunt in grabatis malè affectos circunferre vbi audiebāt eum esse.

56 Et quocunque introisset in vicos, aut vrbes, aut agros, in foris ponebant ægrotos: & precabantur eum vt vel fimbriam pallii ipsius tangerent: & quotquot tangebant eum, seruabantur.

54 *Quúmque egressi essent de naui, continuò cognouerunt eum:*

55 *Et percurrentes uniuersam regionem illam, cœperunt in grabbatis eos qui se malè habebāt circunferre, ubi audiebant eum esse.*

56 *Et quocunque introibat in uicos, uel in uillas, aut ciuitates, in plateis ponebant infirmos, & deprecabantur eum ut uel fimbriam uestimenti eius tangerent: & quotquot tangebant eū, salui fiebant.*

Κεφάλαιον ζ

Matth.15.a.2

1 ΚΑΙ συνάγονται πρὸς αὐτὸν οἱ Φαρισαῖοι, καί τινες τῶν Γραμματέων, ἐλθόντες ἀπὸ Ἱεροσολύμων.

2 Καὶ ἰδόντες τινὰς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ κοιναῖς χερσί, τοῦτ᾽ ἔστιν ἀνίπτοις, ἐσθίοντας ἄρτους, ἐμέμψαντο.

3 Οἱ γὰρ Φαρισαῖοι καὶ πάντες οἱ Ἰουδαῖοι, ἐὰν μὴ πυγμῇ νίψωνται τὰς χεῖρας, οὐκ ἐσθίουσι, κρατοῦντες τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων.

CAP. VII.

1 TVnc coguntur ad eum Pharisæi, & quidam ex Scribis, qui venerant Hierosolymis.

2 Et quum vidissent quosdam ex discipulis eius pollutis manibus (id est illotis) edere panem, conquesti sunt.

3 Nam Pharisæi & omnes Iudæi, nisi pugno lauerint manus, non edunt, tenentes traditionem seniorum.

CAP. VII.

1 *ET conueniunt ad eum Pharisæi, & quidam de Scribis, uenientes ab Ierosolymis.*

2 *Et cum uidissent quosdam ex discipulis eius communibus manibus (id est non lotis) manducare panes, uituperauerunt.*

3 *Pharisæi enim & omnes Iudæi, nisi crebrò lauerint manus, non mā ducant, tenentes traditionem seniorum.*

55 Quum percurrissent, περιδραμόντες. In quodam codice additum erat, οἱ ἄνδρες τοῦ τόπου, id est eius loci homines. quod apud Matthæum etiam habetur: & sanè, si addatur, mollior erit iunctura duorum participiorum, ἐπιγνόντες & περιδραμόντες: alioqui cogemur supplere coniunctionem, quam expressit etiam Erasmus. Nisi potius περιέδραμον legas, id est percurrerunt: sicut in vno vetusto codice scriptum erat. & paulo pòst, καὶ ἤρξαντο, addita videlicet copula. Vbi audiebant eum esset, ὅπου ἤκουον ὅτι ἐκεῖ ἐστι. Erasmus, Quum audissent eū illic esse. Putauit enim ὅπου esse aduerbium temporis, sicut apud Latinos interdum Vbi pro Postquam accipitur: quasi hoc sit ad eos referendum qui quum Iesum agnouissent, statim cæteris nuntiarint illum adesse: illi verò quum hæc audissent, ægrotos ad eum adduxerint. Sed τὸ περιφέρειν, ostendit istos huc & illuc discursasse, eò nimirum vbi Iesum esse intelligebant, qui regionem illam peragrabat. Deinde quod paucis dixerat Marcus, sequenti versiculo pluribus explicatur: vt minimè dubium sit quin Vetus interpretatio retinenda sit. Nam aduerbium ἐκεῖ ex idiotismo Hebræorum redundat, & in vno etiam vetusto exemplari scriptum non erat.

56 In foris, ἐν ταῖς ἀγοραῖς. Vulg. In plateis, id est ἐν πλατείαις: sicut in quodā exemplari legimus. Quanquam (vt annotat Erasmus) paruum in eo sit discrimen, quum platea pro foro esse possit. Tangebant eū, ἥπτοντο αὐτοῦ, vel, tangebant eam, videlicet fimbriam. Potest enim vel ad κράσπεδον referri, vel ad ipsum Christum. Nam de ea quæ vestimentum illius tetigerat, dicit Dominus, Quis me tetigit?

IN CAPVT VII.

1 Tunc coguntur, καὶ συνάγονται. Vulg. & Erasmus, Et conueniunt: id est καὶ συνέρχονται. quum plerunque τὸ συνάγεσθαι vertant congregari. Particulam autem καὶ expressi (vt alibi sæpe) per aduerbium temporis. Nam præterquam quòd ea significatio melius videtur conuenire, Matthæus quoque cap. 15.a.1, scriptū habet, τότε προσέρχονται.

2 Pollutis, κοιναῖς. Vulg. & Erasmus, ad verbum, Communibus: id est (vt ipse explicat) illotis. Neque tamen nostra interpretatio falsa est. Nam idcirco Pharisæi illotis manibus cibum capi nolebant, quòd illas communi rerum attrectatione pollui existimarēt. Vide Mat. 15.b.11. Edere panem, ἐσθίοντας ἄρτους. Apud Græcos sæpe participia pro infinitis verborum modis ponuntur. Edere autem panem, Hebræorum idiotismo, idē valet quod cibum capere, vt alibi diximus. Conquesti sunt, ἐμέμψαντο. Vulg. Vituperauerunt. Eras. Incusabant, siue accusarunt. quas omnes significationes admittit verbum Græcum μέμφεσθαι: quia nimirum eos de quibus conquerimur, vituperare & accusare solemus. Ego eam significationem sum amplexus quæ huius verbi propria est, ni fallor: præsertim quoties absolutè ponitur: quam etiam Erasmus annotauit.

3 Pugno, πυγμῇ. Vulg. & Erasmus verterunt, Crebrò: vt meritò suspicetur Erasmus Veterem interpretem legisse non πυγμῇ, sed πυκνῇ. Verùm præterquam quòd hæc lectio nullius veteris codicis authoritate fulcitur, & hoc aduerbium non minus est inusitatum quàm πυγμῇ, (potius enim dicimus πυκνά, vel πυκνῶς) vereor vt ipsa etiam sententia aliam interpretationem postulet. Theophyl. interpretatur, ἄχρι τοῦ ἀγκῶνος, id est

ad cubitum

ad cubitum vſque: quaſi cubitaliter dicas. Sed πυγμῇ neque πήχυι declarat, id eſt cubitum, (niſi pro cubiti menſura eáque decurtata accipias: quanuis aliter ſcribat Eraſmus) neque ἀγκῶνα, id eſt ipſam lacerti iuncturã vbi os exterius eminet, quod nonnulli volunt ab Hippocrate κύβιτον vocari. Deinde huius ritus ac conſuetudinis nulla (quod ſciam) apud alios ſcriptores fit mentio, vt hæc Theophylacti interpretatio ne veriſimilis quidem mihi videatur. Ego igitur ſimplicem Græci vocabuli ſignificationem ſequutus ſum, ex quo intelligamus ſummo ſtudio affectatas fuiſſe iſtas ablutiones à Iudæis, vt facere ſolent qui manum manui affricant, & pugnum inſerunt alterius palmæ. Id verò quàm bene conueniat, conſtabit ex iis quæ Munſterus de his rebus annotauit in Deuteron. 8, ex Centum benedictionum libro. Tradunt, inquit, manus primùm abluendas & tergendas: alioqui panis qui comeditur, immundus iudicatur. Et mox, Fundenda eſt aqua tribus vicibus ſuper manus: in prima fuſione ſunt digiti ſurſum leuandi, in poſterioribus leuandi. Sunt manus ſimul lauandæ, non vna poſt alteram. Denique opus eſt vt in ablutione manuum, ſiniſtra tanquam famula, ſubſeruiat dextræ. Tenentes, κρατοῦντες: i. ſtudioſè ac pro viribus obſeruantes. quod etiam obtinendi verbo ſignificatur: vt in illo Terentii, Antiquum obtines. Eſt autem quædam emphaſis τοῦ κρατεῖν, hoc loco: quam optimè videtur Cicero his verbis explicare pro Flacco, O morem, inquit, præclarum, diſciplinámque quã à maioribus accepimus, ſi quidem teneremus: ſed neſcio quo pacto iam de manibus elabitur. Declaratur enim hoc verbo vis quædam quæ à Græcis κράτος vocatur. Ideo interdum ſignificat vi capere, quod vno verbo dicimus Prehendere: interdum verò coercere: interdum etiam totis viribus retinere, vt hoc loco. Quod autem attinet ad Traditiones & Seniorum nomen, vide Matth. v. 2.

Καὶ ἀπὸ ἀγορᾶς, ἐὰν μὴ βαπτίσωνται, οὐκ ἐσθίουσι. καὶ ἄλλα πολλά ἐστιν ἃ παρέλαβον κρατεῖν, βαπτισμοὺς ποτηρίων καὶ ξεστῶν καὶ χαλκίων καὶ κλινῶν.	4 Et ¨à foro *uenientes*, niſi ¨loti fuerint, ¨non edunt. Et alia multa ſunt quæ ¨acceperunt tenenda, nempe lotiones poculorũ, ¨& ſextariorum, & æramentorum & lectorum.	4 *Et à foro, niſi baptizentur, non comedunt. Et alia multa ſunt quæ tradita ſunt illis ſeruare, baptiſmata calicum & urceorum & æramentorum & lectorum.*
Ἔπειτα ἐπερωτῶσιν αὐτὸν οἱ Φαρισαῖοι καὶ οἱ Γραμματεῖς, Διατί οἱ μαθηταί σου οὐ περιπατοῦσι κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων, ἀλλὰ ἀνίπτοις χερσὶν ἐσθίουσι τὸν ἄρτον;	5 Deinde interrogarunt eum Phariſæi & Scribæ, Quare diſcipuli tui ¨non ambulant ſecũdum ¨traditionem ſeniorum, ſed ¨illotis manibus edunt panem?	5 *Et interrogabant eum Phariſæi & Scribæ, Quare diſcipuli tui non ambulant iuxta traditionem ſeniorum, ſed communibus manibus manducant panem?*
Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ὅτι καλῶς προεφήτευσεν Ἡσαΐας περὶ ὑμῶν τῶν ὑποκριτῶν· ὡς γέγραπται, Οὗτος ὁ λαὸς τοῖς χείλεσί με τιμᾷ, ἡ δὲ καρδία	6 Ille verò reſpondens dixit eis, Enimuero bene prophetauit Eſaias de vobis hypocritis: vt ſcriptum eſt, ‖ Populus iſte labiis me honorat, cor autem	6 *At ille reſpondens dixit eis, Bene prophetauit Eſaias de uobis hypocritis: ſicut ſcriptum eſt, Populus hic labiis me honorat, cor autem* Eſa. 19. d. 13

4 A foro *uenientes*, ἀπὸ ἀγορᾶς. In quodam exemplari additum reperimus, ὅταν ἔλθωσι, quod in quibuſdam Veteris editionis exemplaribus eſt expreſſum. Loti fuerint, βαπτίσωνται. Vulg. Baptizentur. quod meritò mutauit Eraſ. quum de ſolenni illa ablutione non agatur, cui (vt antè dixi) longa iam conſuetudine Gentium omnium dicata & conſecrata eſt Baptiſmi appellatio. Plus autẽ eſt βαπτίζεσθαι hoc in loco quàm χερνίπτειν, quòd illud videatur de corpore vniuerſo, iſtud de manibus duntaxat intelligendum. Neque verò τὸ βαπτίζειν ſignificat lauare, niſi à conſequenti. Nam propriè declarat tingendi cauſa immergere. Plut. περὶ δεισιδαιμονίας, Βάπτισον σεαυτὸν εἰς θάλασσαν. Nazianz. oratione εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα, Μὴ γινώμεθα χριστοκάπηλοι καὶ χριστέμποροι, μηδὲ φορτιζώμεθα πλέον ἢ δυνάμεθα φέρειν, ἵνα μὴ αὐτάνδρῳ τῇ νηῒ βαπτισθῶμεν, καὶ τὸ χάρισμα ναυαγήσωμεν. Ideo etiam tranſlatitiè accipitur pro μεθύσκεσθαι apud Plat. in Symp. Sicut Latinis qui ebrius eſt, madidus interdum vocatur: cui opponitur ſiccus, id eſt ſobrius. Non edunt, οὐκ ἐσθίουσι. Vulgata ſuperiore verſiculo vertit, Non manducant: hoc autẽ loco, Non comedunt. Eraſmus, qui hanc Veteris inconſtantiam reprehendit, priore loco interpretatur, Capiunt cibũ: poſteriore, Non comedunt. Ego verò iã antè admonui, pro φαγεῖν, nos veſci dicere, pro ἐσθίειν, edere: niſi quũ Latinæ linguæ ratio nos cogit iſta permutare. Acceperunt tenenda, παρέλαβον κρατεῖν. Quid propriè declaret τὸ παραλαμβάνειν, admonet hoc loco Eraſmus, & nos expoſuimus Matth. 1. d. 20. Vulgata, Quæ tradita ſunt illis ſeruare, Eraſmus, Quæ ſuſceperunt ſeruanda. ex cuius annotationibus apparet nonnullos codices non κρατεῖν, ſed τηρεῖν ſcriptum habere, eodem tamen ſenſu ſeruato. Ab hac autem conſuetudine de qua hîc agitur, Phariſæi peculiari epitheto vocantur βαπτισταὶ, à Iuſtino in dialogo πρὸς Τρύφωνα. Et ſextariorum, καὶ ξεστῶν. Vulg. & Eraſmus, Vrceorum. Ξέστην Romanam eſſe vocem corruptam, vel ex Galeno conſtare poteſt, qui lib. 1. De cõpoſitione medicamentorum ſecundum genera, ſic ait, de Andromacho iuniore loquens, καίτοι θαυμάσειεν ἄν τις ὅπως ἐν Ῥώμῃ διατρίβων, αὐτὶ λιτρῶν ὠνόμαζε κοτύλας. ἐπιχώρια γὰρ ταῦτα ὀνόματα, τό, τε τῆς λίτρας, καὶ τὸ τοῦ ξέστου, καὶ τὸ τῆς οὐγγίας. Idem, παρὰ μὲν τοῖς Ἀθηναίοις οὔτε τὸ μέτρον ἦν, οὔτε τοὔνομα τοῦτο· νυνὶ δὲ ἀφ' οὗ Ῥωμαῖοι κρατοῦσι, τὸ μὲν ὄνομα τοῦ ξέστου παρὰ πᾶσιν ἐστὶν τῇ ἑλληνικῇ διαλέκτῳ χρωμένοις ἔθνεσιν, αὐτὸ δὲ τὸ μέτρον οὐκ ἴσον τῷ Ῥωμαϊκῷ. Ξέστης igitur (qui Latinis ſextarius) partim menſuram declarat duarum heminarum apud Romanos capacem, vt docet harum rerum peritiſſimus Georgius Agricola: partim etiam vas eius menſuræ capax, cuius appellatione hoc loco cætera tum maiora, tũ minora quotidianis vſibus deſtinata comprehenduntur, ex quibus videlicet vinum aut aqua fundebatur: ſicut ποτηρίων nomine exiſtimo comprehendi vaſa ex quibus potatur. Itaque mirari ſubit Eraſmum maluiſſe ξεστῶν deriuare à neutro ξεστὸν, & lignea vaſa intelligere, ſic appellata, inquit, quòd torno poliantur, aut quòd ſculpturis ornata ſint: quæ ipſius interpretatio longiore refutatione non indiget. Nam ſi à verbo ξέειν deriuare placet, (vnde λιθόξοοι lapidicidæ vocantur) mallem de hydriis intelligere, quæ ex more Iudæorum lapideæ erant, de quibus agit Iohannes capite 2. a. 6.

5 Non ambulant, οὐ περιπατοῦσι. i. non inſtituunt vitam, ex Hebræorum idiotiſmo, apud quos ambulare idem valet quod viuere: & via dicitur vitæ genus quod aliquis tanquam viam ſequatur: quò pertinet ille Poſidippi, ſiue (vt alii volunt) Cratetis verſiculus, ποίην τις βιότοιο τάμοι τρίβον; Traditionem, παράδοσιν. Eraſ. Ritũ traditum. qui paulo antè verterat Inſtituta. & hoc eodem capite verſibus 9 & 10, Conſtitutionem. Vide Matth. 15. a. 3. Illotis, ἀνίπτοις. Vulg. Communibus, κοιναῖς, quod in vetuſto quodam exemplari ſcriptum erat.

αὐτῶν πόῤῥω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ.

Μάτην δὲ σέβονταί με, διδάσκοντες διδασκαλίας, ἐντάλματα ἀνθρώπων.

Ἀφέντες γὰρ τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ, κρατεῖτε τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων, βαπτισμοὺς ξεστῶν καὶ ποτηρίων· καὶ ἄλλα παρόμοια τοιαῦτα πολλὰ ποιεῖτε.

Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Καλῶς ἀθετεῖτε τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ, ἵνα τὴν παράδοσιν ὑμῶν τηρήσητε.

Exod.20.b.12 deut.5.b.16 ephes.6.a.2 Exod.21.c.17 leuit.20.b.9 prou.20.a.20

Μωσῆς γὰρ εἶπε, Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου· καί, Ὁ κακολογῶν πατέρα ἢ μητέρα, θανάτῳ τελευτάτω.

Ὑμεῖς δὲ λέγετε, Ἐὰν εἴπῃ ἄνθρωπος τῷ πατρὶ ἢ τῇ μητρί, κορβᾶν (ὅ ἐστι, δῶρον) ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ, ὠφεληθῇς.

Καὶ οὐκέτι ἀφίετε αὐτὸν οὐδὲν ποιῆσαι τῷ πατρὶ αὐτοῦ ἢ τῇ μητρὶ αὐτοῦ·

Ἀκυροῦντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ τῇ παραδόσει ὑμῶν ᾗ παρεδώκατε· καὶ παρόμοια τοιαῦτα πολλὰ ποιεῖτε.

Matth.15.b.10

Καὶ προσκαλεσάμενος πάντα τὸν ὄχλον, ἔλεγεν αὐτοῖς, Ἀκούετέ μου πάντες, καὶ συνίετε.

Οὐδέν ἐστιν ἔξωθεν τοῦ ἀνθρώπου εἰσπορευόμενον εἰς αὐτόν, ὃ δύναται αὐτὸν κοινῶσαι· ἀλλὰ τὰ ἐκπορευόμενα ἀπ' αὐτοῦ, ἐκεῖνά ἐστι τὰ κοινοῦντα τὸν ἄνθρωπον.

Εἴ τις ἔχει ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

eorum procul abest à me.
7 Frustra verò me colunt, docentes doctrinas *quæ sunt* mandata hominum.
8 Nam omisso mandato Dei, tenetis traditionem hominum, lotiones sextariorum & poculorum: aliáque similia eiusmodi multa facitis.
9 Præterea dixit eis, *Sanè* bene abrogatis mandatum Dei, vt traditionem vestram seruetis.
10 Moses enim dixit, ‖ Honora patrem tuum & matrem tuam: &, ‖ Qui maledixerit patri vel matri, morte moriatur.
11 Vos autem dicitis, Si dixerit quispiam patri vel matri Corban (id est munus) quodcunque ex me *erit, tibi* proderit: *insons erit.*
12 Nec permittitis amplius eum quicquam præstare patri suo aut matri suæ:
13 Abrogantes sermonem Dei traditione vestra quam tradidistis: & similia huiusmodi multa facitis.
14 ‖ Præterea aduocata tota turba, dixit eis, Audite me omnes, & intelligite.
15 Nihil est extra hominē quod ingrediens in eum, possit eum polluere: sed quæ egrediuntur ex eo, illa sunt quæ polluūt hominem.
16 Siquis habet aures ad audiendum, audiat.

eorum longe abest à me.
7 In uanum autem me colunt, docentes doctrinas, præcepta hominum.
8 Relinquentes enim mandatum Dei, tenetis traditiones hominum, baptismata urceorum & calicum: & alia similia his facitis multa.
9 Et dicebat illis, Bene irritum facitis præceptū Dei, ut traditionem uestram seruetis.
10 Moyses enim dixit, Honora patrem tuum & matrem tuam: &, Qui maledixerit patri uel matri, morte moriatur.
11 Vos autem dicitis, Si dixerit homo patri aut matri, Corban (quod est donum) quodcunque ex me, tibi profuerit.
12 Et ultrà non dimittitis eum quicquam facere patri suo aut matri:
13 Rescindentes uerbum Dei per traditionem uestram quam tradidistis: & similia huiusmodi multa facitis.
14 Et aduocans iterū turbam, dicebat illis, Audite me omnes, & intelligite.
15 Nihil est extra hominem introiens in eum, quod possit eum coinquinare: sed quæ de homine procedunt, illa sunt quæ cōmunicāt hominē.
16 Siquis habet aures audiendi, audiat.

6 Abest, ἀπέχει vel, distat: id est, ἄπεστι. sicut scriptum legimus in quodam vetere codice.

8 Similia eiusmodi, παρόμοια τοιαῦτα. Vulg. & Eras. Similia his: id est παρόμοια, vel, vt quidam excuderunt, προσόμοια τούτοις: quod postremum in nullis codicibus reperimus. Quanquam si τοιαῦτα legas, videtur alterum abundare. Sed tamen ita legunt omnes & interpretantur paulo pòst, versiculo 13.

9 *Sanè* bene, καλῶς. Vulg. & Erasmus, Bene. Nos autem particulam SANE addidimus, vt ironia melius intelligeretur. Sic enim loquitur Terentius in Adel. vt annotat Donatus. Et Aristophanes quoque ironicè dicere solet, πάνυ καλῶς: & in vno codice manuscripto, vt paulo antè versu 6, ita hîc quoque legimus ὅτι καλῶς. quæ particula videtur non abundare, sed respondere causali coniunctioni Hebræorum כי, quæ sæpe ponitur confirmationis causa, præposita hac particula ה, vt 2. Sam.23.c.19. Sic etiam interdum Græci vsurpant: vt in illo Platonis in Apologia, ὧν δ' εἶδ' ὅτι κακῶν ὄντων, eorum quæ certò scio esse mala. Itaque commodè etiam conuertere licuit, vt suprà versu 6, Enimuero bene. Cæterùm nonnulli post καλῶς subiiciunt distinctionem, vt subaudiendum sit aliquid: quasi dicat Dominus, Rectè sanè facitis. Sed hoc non satis probo. Neque enim satis rectè cohæreret sequens verbum, nisi præterea subaudias particulam aliquam. Itaque coniungo cum ἀθετεῖτε, sicut legitur in veteribus omnibus codicibus. Rursus nonnulli hæc interpretantur ex idiomate Gallico, à quo Latini prorsus abhorrent. Sic enim Galli, *Vous reiectez bien*: id est, vos bene reiicitis. pro, at vos: vel, vos verò reiicitis. Abrogatis, ἀθετεῖτε. Erasmus, Reiicitis, adstipulante Cypriano. Ego verò existimo τὸ ἀθετεῖν idem hîc significare quod τὸ ἀκυροῦν infrà, versu 3. & Matth.15.a.6. Vide suprà cap.6.d.26.

10 Morte moriatur, θανάτῳ τελευτάτω: id est Absque vlla spe veniæ impetrandæ morte mulctetur. Est enim hæc emphasis Hebraica, quam tamen melius exprimas ad verbum, si dicas, θανάτῳ θανατούσθω: id est, מות יומת seruata paronomasia.

11 Corban, κορβᾶν. Vide Matth.15.a.5.

14 Tota, πάντα. Vulgata, Iterum: id est πάλιν: quod in duobus vetustis codicibus legimus.

15 Polluere, κοινῶσαι. Vide Matth.15.b.11. Quæ egrediuntur ex eo, τὰ ἐκπορευόμενα ἀπ' αὐτοῦ. Vulg. & Erasmus, Quæ de homine procedunt: id est τὰ ἐκ τοῦ ἀνθρώπου ἐκπορευόμενα: quod in vno manuscripto codice legimus. Sed videtur procedendi vocabulum respondere τῷ προχωρεῖν.

17 Καὶ ὅτε εἰσῆλθεν εἰς οἶκον ἀπὸ τοῦ ὄχλου, ἐπηρώτων αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ περὶ τῆς παραβολῆς.

17 Et quum introisset domum, *digressus* ¨à turba, interrogarunt eum discipuli eius de parabola.

17 *Et quum introisset in domum à turba, interrogabant eum discipuli eius parabolam.*

18 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Οὕτω καὶ ὑμεῖς ἀσύνετοί ἐστε; οὐ νοεῖτε ὅτι πᾶν τὸ ἔξωθεν εἰσπορευόμενον εἰς τὸν ἄνθρωπον, οὐ δύναται αὐτὸν κοινῶσαι;

18 Tunc dicit eis, ¨Itáne & vos desipitis? ¨non intelligitis quicquid extrinsecus ingreditur in hominem, non posse eum polluere?

18 *Et ait illis, Sic & uos imprudentes estis? Non intelligitis quia omne extrinsecus introiens in hominem, non potest eum communicare?*

19 Ὅτι οὐκ εἰσπορεύεται αὐτοῦ εἰς τὴν καρδίαν, ἀλλ᾽ εἰς τὴν κοιλίαν· καὶ εἰς τὸν ἀφεδρῶνα ἐκπορεύεται, καθαρίζον πάντα τὰ βρώματα.

19 Non enim ingreditur in cor eius, sed in ventrem: & in latrinam ¨abit, ¨purgans omnes escas.

19 *Quia non intrat in cor eius, sed in uentrem uadit: & in secessũ exit, purgans omnes escas.*

20 Ἔλεγε δὲ ὅτι τὸ ἐκ τοῦ ἀνθρώπου ἐκπορευόμενον, ἐκεῖνο κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.

20 Dicebat autem, quod ex homine egreditur, illud polluere hominem.

20 *Dicebat autem, quoniam quæ de homine exeunt, illa communicant hominem.*

21 Ἔσωθεν γὰρ ἐκ τῆς καρδίας τῶν ἀνθρώπων οἱ διαλογισμοὶ οἱ κακοὶ ἐκπορεύονται, μοιχεῖαι, πορνεῖαι, φόνοι,

21 ‖ Intus enim ex corde hominum malæ cogitationes egrediuntur, adulteria, scortationes, cædes,

21 *Abintus enim de corde hominum malæ cogitationes procedunt, adulteria, fornicationes, homicidia,* Gen.6.a.5. & 8.d.21

22 Κλοπαί, πλεονεξίαι, πονηρίαι, δόλος, ἀσέλγεια, ὀφθαλμὸς πονηρός, βλασφημία, ὑπερηφανία, ἀφροσύνη.

22 Furta, ¨auaritiæ, ¨scelera, dolus, ¨proteruia, ¨oculus malus, ¨obtrectatio, superbia, ¨amentia.

22 *Furta, auaritiæ, nequitiæ, dolus, impudicitiæ, oculus malus, blasphemia, superbia, stultitia.*

23 Πάντα ταῦτα τὰ πονηρὰ ἔσωθεν ἐκπορεύεται, καὶ κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.

23 Omnia hæc scelera intus exeunt, & polluunt hominem.

23 *Omnia hæc mala abintus procedunt, & communicant hominem.*

24 Καὶ ἐκεῖθεν ἀναστὰς ἀπῆλθεν εἰς τὰ μεθόρια Τύρου καὶ Σιδῶνος· καὶ εἰσελθὼν εἰς τὴν οἰκίαν, οὐδένα ἤθελε γνῶναι· καὶ οὐκ ἠδυνήθη λαθεῖν.

24 ‖ Et illinc ¨ surgens abiit in confinia Tyri ¨ac Sidonis: & ¨ingressus domum, neminem volebat *hoc* scire: ¨sed non potuit latêre.

24 *Et inde surgens abiit in fines Tyri & Sidonis: & ingressus domum, neminem uoluit scire: & non potuit latêre.* Matth.15.c.21

17 A turba, ἀπὸ τοῦ ὄχλου. Erasmus, Semotus à turba. Significat enim ἀπὸ, vel (vt alii scribunt) ἄπο, absentiam & separationem, vt in illo Homerico, αἲ γὰρ ἄπ᾽ οὔατος εἴη ἐμοῦ ἔπος.

18 Itáne & vos sine intelligentia estis? οὕτω καὶ ὑμεῖς ἀσύνετοί ἐστε; Erasmus, Adeo & vos: qui tamen in annotationibus eam versionem præfert quam nos sequuti sumus. Vide Matth.15.b.16. Non, οὐ. Erasmus, Nondum: legit enim οὔπω.

19 Abit, ἐκπορεύεται. Vulgata, Vadit, βαδίζει. Erasmus, Exit. Intelligitur autem ex antecedente consequens, sicut εἰσέρχεσθαι ponitur pro regredi Luc.17.a.7. Purgans, καθαρίζον. Erasmus legit Expurgans, ἐκκαθαρίζον, eodem sensu. Dicitur enim id quod in latrinam eiicitur, expurgare omnes cibos, quoniam est cibi fæx & purgamentum: vt videri etiam possit actiuum pro passiuo vsurpatum. Nam certè purgamentum potius dici videtur quod expurgetur quàm quod expurget.

21 Intus, ἔσωθεν: id est ex corde: vt mox explicatur. Sic autem hæc particula sæpe vsurpatur à Plauto vt motum ex loco declaret: veluti in Cistellaria, Dic me orare vt aliquis intus prodeat.

22 Auaritiæ, πλεονεξίαι. Ita significantur infinita versutiarum genera, quibus alii ex aliorum incommodis sua captant commoda, dum nemo sua sorte contentus manet. Notandum enim est non tam affectus illos prauos significari quàm eorum effecta, siue actiones ex illis promanantes, quæ sunt multiplices: quam ob causam vsus est Euangelista multitudinis numero. Scelera, πονηρίαι. Πονηρὸν propriè vocant Græci (vt alibi diximus) hominem ad malè agendum exercitatum. Itaque πονηρία inueteratam malitiam declarat, omniũ scelerum matrem. Vulgata, Nequitiæ: quo vocabulo libidinosæ illecebræ & inertiæ significantur. Erasmus, Fraudes: i. νοσφισμοί. Proteruia, ἀσέλγεια, vel, Nequitia. Quòd si plurali numero legas ἀσέλγειαι (sicut scriptũ erat in tribus veteribus codicibus) malim conuertere flagitia, quàm impudicitiæ, cum Vetere interprete, i. ἀκολασίαι, vel ἀκρασίαι. Oculus malus, ὀφθαλμὸς πονηρός. Hebraismus, pro inuidia. Vide Mat.20.b.15. Obtrectatio, βλασφημία. Vide Matth.15.c.19. Amentia, ἀφροσύνη. Vulg.& Eras. Stultitia: id est μωρία.

24 Surgens, ἀναστάς: i. Profectus, πορευθείς, ex Hebræorum idiotismo. In confinia, εἰς τὰ μεθόρια. Vulg. In fines: i. εἰς τὰ ὅρια. quod legimus in vno codice. nam sic etiam paulo pòst loquitur versu 31, & pro μεθόρια Matthæus dicit μέρη. Intelligit igitur extremos Palæstinæ fines quibus à Tyro & Sidone, id est à Phœnicia, dirimitur. quod quidem annotare placuit, nequis existimet Dominum in eam regionem venisse quæ inter Tyrum & Sidonem intercedit: quod opinatur Eras. Neque enim superioris Galilææ fines vnquam est egressus, vt ad profanas gentes proficisceretur. Ac Sidonis, καὶ Σιδῶνος. Hæc deerant in vno vetere exemplari: sed ab aliquo deleta esse opinor qui nõ intellexerit quid μεθορίων appellatione hoc loco intelligatur. Ingressus domũ, εἰσελθὼν εἰς οἰκίαν: i. quum in hospitium aliquod diuertisset: quicunque tãdem eius hospes fuit. Neque enim hic habitabat, sed in Capernaũ potius. Itaque quum quidã excuderint εἰς τὴν οἰκίαν, expungendũ putauimus articulũ, nequis τὸ ἔρχεσθαι εἰς οἰκίαν, opponat τῷ ἀποδημεῖν. sicut accipitur Matth.9.d.28. quum hîc potius declaret τὸ ἀπολύειν, vt etiam annotauimus suprà 6.b.10. Sed, καί. Vulg.& Erasmus, Nec: id est οὐδέ. Vide Matth.13.c.22.

Ἀκούσασα γὰρ γυνὴ περὶ αὐτοῦ, ἧς εἶχε τὸ θυγάτριον αὐτῆς πνεῦμα ἀκάθαρτον, ἐλθοῦσα προσέπεσε πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ·

25 Quum enim de eo audisset mulier cuius filiola habebat spiritum impurum, venit & accidit ad pedes eius:

25 *Mulier enim statim ut audiuit de eo, cuius filia habebat spiritum immundum, intrauit, & procidit ad pedes eius:*

(Ἦν δὲ ἡ γυνὴ ἑλληνίς, συροφοίνισσα τῷ γένει) καὶ ἠρώτα αὐτὸν ἵνα τὸ δαιμόνιον ἐκβάλλῃ ἐκ τῆς θυγατρὸς αὐτῆς.

26 (Erat autem mulier Græca, Syrophœnissa genere) & rogauit eum vt dæmonium eiiceret ex filia sua.

26 *(Erat enim mulier Gentilis, Syrophœnissa genere) & rogabat eum ut dæmonium eiiceret de filia eius.*

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῇ, Ἄφες πρῶτον χορτασθῆναι τὰ τέκνα· οὐ γὰρ καλόν ἐστι λαβεῖν τὸν ἄρτον τῶν τέκνων, καὶ βαλεῖν τοῖς κυναρίοις.

27 Iesus autē dixit ei, Sine prius saturentur liberi: non est enim bonum accipere panem liberorum, & obiicere catellis.

27 *Qui dixit illi, Sine prius saturari filios: non est enim bonum sumere panem filiorum, & mittere canibus.*

Ἡ δὲ ἀπεκρίθη, καὶ λέγει αὐτῷ, Ναὶ Κύριε· καὶ γὰρ τὰ κυνάρια ὑποκάτω τῆς τραπέζης ἐσθίει ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν παιδίων.

28 Ipsa verò respondit, & dixit ei, Etiam Domine: etenim catelli edunt sub mensa ex micis puerorum.

28 *At illa respondit, & dixit illi, Vtique Domine: nam & catelli comedunt sub mensa de micis puerorum.*

Καὶ εἶπεν αὐτῇ, Διὰ τοῦτον τὸν λόγον ὕπαγε· ἐξελήλυθε τὸ δαιμόνιον ἐκ τῆς θυγατρός σου.

29 Tunc dixit ei, Propter istum sermonem abi: exiit dæmoniū ex filia tua.

29 *Et ait illi, Propter hūc sermonem uade: exiit dæmonium à filia tua.*

Καὶ ἀπελθοῦσα εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς εὗρε τὸ δαιμόνιον ἐξεληλυθός, καὶ τὴν θυγατέρα βεβλημένην ἐπὶ τῆς κλίνης.

30 Quum autem *illa* abiisset domum suam, inuenit dæmoniū exisse, & filiam proiectam super lectum.

30 *Et quum abiisset domum suam, inuenit puellam iacentem supra lectū, & dæmoniū exisse.*

Καὶ πάλιν ἐξελθὼν ἐκ τῶν ὁρίων Τύρου καὶ Σιδῶνος, ἦλθε πρὸς τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας, ἀνὰ μέσον τῶν ὁρίων Δεκαπόλεως.

31 Tunc regressus è finibus Tyri ac Sidonis, venit ad mare Galilææ, per medios fines Decapolis.

31 *Et iterum exiens de finibus Tyri, uenit per Sidonem ad mare Galilææ, inter medios fines Decapoleωs.*

25 Quum enim audisset, ἀκούσασα γάρ. Vulgata & Erasmus, Mulier enim statim vt audiuit: id est εὐθὺς γὰρ ἀκούσασα γυνή: vt scriptum inuenimus in quodam codice, nisi quòd pro γὰρ legebatur ἀλλά, verùm.

26 Erat autem, ἦν δέ. Vulgata & Erasmus, Erat enim, id est ἦν γάρ: quod non conuenit. Erasmus quoque in annotationibus legit, ἦν δέ. Græca, ἑλληνίς. Vulgata, Gentilis: id est religione profana, ἐθνική. Nam qua ratione posset Græca dici quæ ex Syrophœnice erat? Notum autem est ex Paulo, omnes Gentes profanas & diuersæ à Mosaica religionis, eo tempore à Iudæis generali Græcorum nomine fuisse comprehensas. Syrophœnissa, συροφοίνισσα. Syrophœnice regiuncula fuit, cui testatur non modò Tertullianus lib. in Marcionem 3, (vt Erasmus annotat) sed etiam Iustinus dialogo cum Tryphone habito, attributam fuisse Damascum. Matthæus hanc eandem ex vetusto totius illius tractus nomine, vel, ex Iudæorum more, Chananæam vocat. Cæterùm in veteribus codicibus duobus scriptum erat συροφοινίκισσα, eodem sensu. Rursus in septem aliis exemplaribus & Complutensi editione legitur σύρα φοίνισσα, duobus distinctis vocabulis, quorum altero videtur totum quiddam significari, altero verò pars illius. Latè enim patet Syriæ nomen, adeo vt ipsam etiam Babyloniam & Mesopotamiam complectatur, vt scribit Plinius libri quinti capite duodecimo. Itaque miror cur hanc lectionem mendosam esse scripserit in hunc locum Erasmus. Nam quòd regionem Phœnicem arbitratur fuisse Iudæorum, id oportuerat idonei alicuius scriptoris authoritate confirmari. Theophylactus autem legit duntaxat, ἑλληνὶς τῷ γένει.

27 Obiicere, βαλεῖν. Vulgata, Mittere: quam interpretationem nemo non videt parum conuenire. Erasmus, Proiicere: quod & ipsum, quanuis sit tolerabilius, tamen non satis quadrat. Itaque rectius videtur idem conuertisse Obiicere, Matth. 15. c. 26. Catellis, κυναρίοις. Vulg. Canibus. Erasmus autem rectè expressit diminutiuum, quo vsus videtur Dominus vt maiore cum contemptu loqui videretur.

28 Etenim, καὶ γάρ. Vulgata, Nam &. Erasmus, Nam quoque. Vtraque interpretatio (ni fallor) parum est commoda. Confirmat enim his verbis mulier quod Christus dixerat, quasi id non impediat quominus illi cōcedatur quod petit. Ita se res habet, inquit illa, vt tu dicis. nam satis esse debet catellis si vel micas excipiāt. micas igitur peto, non filiorum panem.

31 Regressus, πάλιν ἐξελθών. Vetus interpres, Iterum exiens. Eras. Rursum egressus. Neuter (vt opinor) sensum expressit. Eum enim semel egressum esse oportet qui rursum egreditur. Sciendum est igitur, πάλιν hoc loco non significare iterationē, sed idem valere quod εἰς τοὐπίσω: vt πάλιν ἐξελθεῖν declaret ex illis finibus egressum, vt eò reuerteretur vnde initio digressus erat. Quum enim ad extremos Israelitarum fines peruenisset, progredi amplius non poterat, nisi vellet externis etiā Gētibus annūtiare Euangeliū. Itaq; significatur eū protinus ad oues perditas Israelis rediisse. Erat enim (vt ait Paulus) Circuncisionis minister. E finibus Tyri ac Sidonis, venit ad mare. ἐκ τῶν ὁρίων Τύρου καὶ Σιδῶνος ἦλθε πρὸς τὴν θάλασσαν. Vulg. E finibus Tyri venit per Sidonē ad mare. i. ἐκ τῶν ὁρίων Τύρου ἦλθε διὰ Σιδῶνος: quo modo scriptū erat in duobus codicibus. Sed deprauatā esse hanc lectionem, ex eo primùm constat quod Christum nusquā legimus Israelitarum fines egressum. Nam quorsum id faceret? Tyrū enim & Sidonē profanæ Gentes incolebāt. Deinde quū Sidon à Galilæa sit remotior quàm Tyrus,

Septentrionem versus,quî dici potest per Sidonem in Galilæam reuertisse? Decapolis, δεκαπόλεως. Regiuncula est à numero decem vrbium sic vocata,quas(inquit Plinius lib.3.capite 18)intercursant & cingunt tetrarchiæ:vt per medios eius regionis fines Christum reuertisse,minimè sit mirandum.

Καὶ φέρουσιν αὐτῷ κωφὸν μογιλάλον· καὶ παρακαλοῦσιν αὐτὸν ἵνα ἐπιθῇ αὐτῷ τὴν χεῖρα.

32 Et " offerunt ei surdum " difficulter loquentem : & precantur eum vt imponat ei manum.

32 *Et adducunt ei surdũ & mutum : & deprecabantur eum ut imponat illi manum.*

Καὶ ἀπολαβόμενος αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ὄχλου κατ' ἰδίαν, ἔβαλε τοὺς δακτύλους αὐτοῦ εἰς τὰ ὦτα αὐτοῦ· καὶ πτύσας ἥψατο τῆς γλώσσης αὐτοῦ.

33 *Ipse* verò " quum abduxisset eum è turba priuatim, misit digitos suos in auriculas eius : & " quum spuisset, tetigit linguam eius.

33 *Et apprehendens eum de turba seorsum, misit digitos suos in auriculas eius: & expuens tetigit linguam eius.*

Καὶ ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν, ἐστέναξε, καὶ λέγει αὐτῷ, Εφφαθὰ, ὅ ἐστι, διανοίχθητι.

34 Ac suspiciens in cælum, ingemuit,dixitque ei,Ephphatha, quod est, " Adaperitor.

34 *Et suspiciens in cælum ingemuit, & ait illi, Ephphetha; quod est, adaperire.*

Καὶ εὐθέως διηνοίχθησαν αὐτοῦ αἱ ἀκοαί· καὶ ἐλύθη ὁ δεσμὸς τῆς γλώσσης αὐτοῦ, καὶ ἐλάλει ὀρθῶς.

35 Et statim adapertæ sunt eius aures:& solutum est vinculum linguæ eius, & loquebatur rectè.

35 *Et statim apertæ sunt aures eius : & solutum est vinculum linguæ eius, & loquebatur rectè.*

Καὶ διεστείλατο αὐτοῖς ἵνα μηδενὶ εἴπωσιν. ὅσον δὲ αὐτὸς αὐτοῖς διεστέλλετο, μᾶλλον περισσότερον ἐκήρυσσον.

36 Et interdixit eis necui dicerent. " sed quantũcunque ipse eis interdixisset, " multo magis hoc prædicabant.

36 *Et præcepit illis ne cui dicerent. quanto autẽ eis præcipiebat, tanto magis plus prædicabant.*

Καὶ ὑπερπερισσῶς ἐξεπλήσσοντο, λέγοντες, Καλῶς πάντα πεποίηκε· καὶ τοὺς κωφοὺς ποιεῖ ἀκούειν, καὶ τοὺς ἀλάλους λαλεῖν.

37 Et " supramodum percellebantur, dicentes, Bene omnia fecit : facit vt & surdi audiant, & muti loquantur.

37 *Et eo amplius admirabantur, dicentes, Bene omnia fecit : & surdos fecit audire, & mutos loqui.*

32 Offerunt, φέρουσιν. Vulgata & Erasmus, Adducunt. Et certè constat φέρειν & ἄγειν sæpe permutari, vt infrà 9.c.17. sed seruanda est propria verborum significatio quoad eius fieri potest. Malo igitur simplex φέρειν pro cõposito προσφέρειν positum esse, quo plerunque vti solet Matthæus, 8.b.16.itẽ 9.a.2.item 12.b.22. Difficulter loquentem, μογιλάλον. Vulg. Et mutũ, καὶ ἄλαλον: & videtur pro hac interpretatione facere quod dicit turba vltimo huius capitis versu. Sed videndum est num de balbo potius quàm de muto loquatur. Primùm, quia hæc est propria huius vocabuli significatio : deinde, quia si de muto hîc ageretur, hoc addi nihil erat necesse, quum qui natura surdus est, idem etiam mutus esse intelligatur. Præterea paulo pòst non dicit simpliciter Euangelista eum loqui cœpisse, sed rectè loqui. ex quo probabilis saltem coniectura elicitur, eum etiam anteà potuisse loqui, sed admodum impeditè. Quòd autem turba mentionẽ facit τῶν ἀλάλων, idcirco fit quia communi loquẽdi vsu, qui difficulter loquitur, absolutè dicitur loqui nõ posse: vel quòd præter hunc balbum alios prorsus mutos sanasset Dominus, sicut Matthæus indicat cap.15.c.30. Nam alioquin de vno loquentes, singularem numerum vsurpassent.

33 Quum abduxisset, ἀπολαβόμενος: id est, ab illorum manibus acceptum abduxisset. Nam ex antecedente intelligitur consequens, Hebræorum more. Vulg. Apprehendens. Eras. Quum apprehendisset: id est ἐπιλαβόμενος, vt legitur in Complutensi editione. Quum spuisset, πτύσας. Vulg. Expuens, id est ἀποπτύων: quod est auersantis & abominantis. Eras. per periphrasin, Sputo emisso.

34 Adaperitor, διανοίχθητι. Quidam in hunc locũ annotauit ex Syriaci sermonis idiomate, ἀνοιχθῆναι idem valere quod Græcum vocabulum ἀναβλέπειν, id est visum recipere: & eum à Syris vocari apertum quem Græci βλέποντα dicunt: id est qui visum habet oculorum. Id ego quidem illi concedo : sed quorsum hoc, quum de surdo ac non de cæco hîc agatur?

36 Sed quantumcunque ipse eis imperasset, ὅσον δὲ αὐτὸς αὐτοῖς διεστέλλετο. Vulg. Quanto autem eis præcipiebat. Eras. Sed quo magis ipse eis præceperat. Existimarunt igitur ὅσον hîc poni cõparatiuè, quod non possum probare. Omnino enim dicendum fuisset ὅσῳ, & comparatiuum aliquod adiungendum. Deinde etiam subiungendum fuisset τοσούτῳ, vt appareret esse ἀπόδοσιν: cuius exempla profert Hermogenes De inuentione, tomo 4.cap. περὶ περιόδου. Superest ergo vt aduerbium esse dicamus indefinitè positum, vel certè nomen, vt ita conuertas, Sed quicquid ipse eis inhibuisset, multo amplius prædicabant. sicut in illo Horatii, Quicquid delirãt reges, plectuntur Achiui. Sic etiam vernaculo nostro sermone, *Mais quelque chose qu'il leur eust defendu, ils le publioyent tant plus.* Multo magis, μᾶλλον περισσότερον: subaudi, quàm si ille non prohibuisset: quæ eclipsis in huiusmodi generibus dicendi est omnibus linguis vsitata. Cæterùm abundat quidem particula μᾶλλον:(sicut in illo Euripidis versiculo ἐν Ἑκάβῃ, Θανὼν δ' ἂν εἴη μᾶλλον εὐτυχέστερος. de quo pleonasmo diximus Matth.6.d.26.) sed tamen quia hoc dicendi genus videtur aliqua emphasi non carere, nos perinde sumus interpretati acsi scriptũ esset, πολλῷ περισσότερον. Vulgata, Tanto magis plus. Eras. Hoc potius amplius. Existimauit enim supplendum τοσούτῳ, & μᾶλλον hîc poni in correctione. Atqui non præcessit ὅσῳ: & quoties legitur μᾶλλον pro imò vel potius, fere adiungitur aliqua particula, vt μᾶλλον δὲ, vel μᾶλλον γάρ. Denique hanc interpretationem quiuis (opinor) intelligere potest Græcis non respondere.

37 Supramodũ, ὑπερπερισσῶς.i.ὑπερμέτρως. Ad verbum, Superabundanter. Vulg. Eo amplius.i. τοσούτῳ μᾶλλον. Facit vt & surdi audiant, καὶ τοὺς κωφοὺς ποιεῖ ἀκούειν. Vul. Et surdos fecit audire: quã interpretationẽ meritò reprehendit in annotationibus Eras. Latinis enim Facio, cum infinito modo, id significat quod fingo vel pono: id est ὑποτίθημι.

Κεφάλαιον η΄

Matth.15.d.32

1 Ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις παμπόλλου ὄχλου ὄντος, καὶ μὴ ἐχόντων τί φάγωσι, προσκαλεσάμενος ὁ Ἰησοῦς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγει αὐτοῖς,

2 Σπλαγχνίζομαι ἐπὶ τὸν ὄχλον· ὅτι ἤδη ἡμέρας τρεῖς προσμένουσί μοι, καὶ οὐκ ἔχουσι τί φάγωσι.

3 Καὶ ἐὰν ἀπολύσω αὐτοὺς νήστεις εἰς οἶκον αὐτῶν, ἐκλυθήσονται ἐν τῇ ὁδῷ. τινὲς γὰρ αὐτῶν μακρόθεν ἥκουσι.

4 Καὶ ἀπεκρίθησαν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Πόθεν τούτους δυνήσεταί τις ὧδε χορτάσαι ἄρτων ἐπ' ἐρημίας;

5 Καὶ ἐπηρώτα αὐτούς, Πόσους ἔχετε ἄρτους; Οἱ δὲ εἶπον, Ἑπτά.

6 Καὶ παρήγγειλε τῷ ὄχλῳ ἀναπεσεῖν ἐπὶ τῆς γῆς· καὶ λαβὼν τοὺς ἑπτὰ ἄρτους, εὐχαριστήσας ἔκλασε, καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἵνα παραθῶσι· καὶ παρέθηκαν τῷ ὄχλῳ.

7 Καὶ εἶχον ἰχθύδια ὀλίγα· καὶ εὐλογήσας, εἶπε παραθεῖναι καὶ αὐτά.

8 Ἔφαγον δέ, καὶ ἐχορτάσθησαν· καὶ ἦραν περισσεύματα κλασμάτων, ἑπτὰ σπυρίδας.

9 Ἦσαν δὲ οἱ φαγόντες ὡς τετρακισχίλιοι· καὶ ἀπέλυσεν αὐτούς.

Matth.15.d.39

10 Καὶ εὐθέως ἐμβὰς εἰς τὸ πλοῖον μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ἦλθεν εἰς τὰ μέρη Δαλμανουθά.

CAP. VIII.

1 Diebus illis, quum "multa omnino turba esset, nec haberent quo vescerentur, aduocauit Iesus discipulos suos, dixítque eis,

2 Misericordia commoueor erga turbam: quia iam triduũ manent apud me, nec habent quo vescantur.

3 Quòd si dimisero eos ieiunos domum suam, " deficient in via. quidam enim ex eis procul venerunt.

4 Responderunt autem ei discipuli eius, " Vnde istos quispiam possit hîc satiare " panibus in deserto?

5 Interrogauit autẽ eos, Quot panes habetis? Ipsi verò dixerũt, Septem.

6 Tunc præcepit turbæ vt discumberet humi: & acceptis septem illis panibus, quũ gratias egisset, fregit dedítque discipulis suis vt apponerent: & apposuerunt turbæ.

7 Habebant autem pisciculos paucos: & " quum benedixisset, dixit " vt hos etiam apponerent.

8 Comederunt autem, & saturati sunt: & sustulerunt fragmentorum quæ superfuerant, septem sportas.

9 Erãt autẽ qui comederãt, " quasi quater mille: dimisítque eos.

10 ‖ Et statim ingressus in nauigium cum discipulis suis, venit in partes " Dalmanutha.

CAP. VIII.

1 *In diebus illis iterum quum turba multa esset, nec haberent quod manducarent: conuocatis discipulis, ait illis,*

2 *Misereor super turbã: quia ecce, iam triduò sustinent me, nec habent quod manducent.*

3 *Et si dimisero eos ieiunos in domum suam, deficient in via. quidam enim ex eis de longè venerunt.*

4 *Et responderunt ei discipuli sui, Vnde illos quis poterit hîc saturare panibus in solitudine?*

5 *Et interrogauit eos, Quot panes habetis? Qui dixerunt, Septem.*

6 *Et præcepit turbæ discumbere super terram: & accipiens septem panes, gratias agens fregit: & dabat discipulis suis ut apponerent: & apposuerunt turbæ.*

7 *Et habebant pisciculos paucos: & ipsos benedixit, & iussit apponi.*

8 *Et manducauerunt, & saturati sunt: & sustulerunt quod superauerat de fragmentis, septem sportas.*

9 *Erant autem qui manducauerant, quasi quatuor millia: & dimisit eos.*

10 *Et statim ascendens nauim cum discipulis suis, uenit in partes Dalmamutha.*

IN CAPVT VIII.

1 Multa omnino, παμπόλλου. Sic Cicero hanc particulam cum superlatiuo coniungit interdum, vt 1. Offic. Miserrima est omnino ambitio, honorúmque contentio. id est, ταλαίπωρος δὴ σπουδαρχία καὶ φιλοτιμία. Vulgata, Iterum multa: id est πάλιν πολλοῦ, sicut scriptum legimus in exemplaribus duobus. Erasmus, Admodum multa: id est πάνυ πολλοῦ.

3 Deficient, ἐκλυθήσονται. Ad verbum, Exoluentur: quòd in deliquio animi, nerui resoluantur: alioquin ἐκλύεσθαι etiam dissipari declarat, vt Matth.9.d.36.

4 Vnde, πόθεν. Id est, quo ex loco: quum videlicet in solitudine versemur. Cæterùm in vno codice additum erat ὅτι, cuius aliqua vis est in interrogatione: vt ita conuerti possit, Nam vnde possit quispiam istos satiare panibus in deserto? vt in illo Virgilii, Nam quis te iuuenum confidentissime, nostras Iussit adire domos? Panibus, ἄρτων. Panis appellatione apud Hebræos sæpe iam admonuimus omnem cibum significari: hîc tamen id ipsum intelligi puto quod panem vocamus: vt sit argumentum à comparatis sumptum. quasi dicerent discipuli, ne panes quidem posse eo loco satis multos inueniri, nedum aliquid opsonii tantæ alendæ multitudini.

7 Quum benedixisset, εὐλογήσας. Vide Matth.14.b.19, & 26.c.26. Vt apponerent, παραθεῖναι. Vulg. & Eras. Apponi: id est παρατεθῆναι. Nam mendosè legitur in annotationibus Eras. παραθεῖναι.

9 Quasi, ὡς. Vide suprà 5.b.13.

10 Dalmanutha, Δαλμανουθά. Annotat Erasmus quendam Græcum codicem habuisse Μαγδαλά, cuius meminit Matthæus, siue (vt quidam legunt) Magedam. Augustinus autem scribit plerosque codices habuisse Mageda. Sed & in quodam codice pro εἰς τὰ μέρη Δαλμανουθά, scriptum erat, εἰς τὰ ὅρια Μαδεγαδά, in fines Madegada.

Καὶ ἐξῆλθον οἱ Φαρισαῖοι, καὶ ἤρξαντο συζητεῖν αὐτῷ, ζητοῦντες παρ' αὐτοῦ σημεῖον ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, πειράζοντες αὐτόν.

Καὶ ἀναστενάξας τῷ πνεύματι αὐτοῦ, λέγει, Τί ἡ γενεὰ αὕτη σημεῖον ἐπιζητεῖ; ἀμὴν λέγω ὑμῖν, εἰ δοθήσεται τῇ γενεᾷ ταύτῃ σημεῖον.

Καὶ ἀφεὶς αὐτούς, ἐμβὰς πάλιν εἰς τὸ πλοῖον, ἀπῆλθεν εἰς τὸ πέραν.

Καὶ ἐπελάθοντο λαβεῖν ἄρτους· καὶ εἰ μὴ ἕνα ἄρτον οὐκ εἶχον μεθ' ἑαυτῶν ἐν τῷ πλοίῳ.

Καὶ διεστέλλετο αὐτοῖς, λέγων, Ὁρᾶτε, βλέπετε ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων, καὶ τῆς ζύμης Ἡρώδου.

Καὶ διελογίζοντο πρὸς ἀλλήλους, λέγοντες, Ὅτι ἄρτους οὐκ ἔχομεν.

Καὶ γνοὺς ὁ Ἰησοῦς λέγει αὐτοῖς, Τί διαλογίζεσθε ὅτι ἄρτους οὐκ ἔχετε; οὔπω νοεῖτε, οὐδὲ συνίετε; ἔτι πεπωρωμένην ἔχετε τὴν καρδίαν ὑμῶν;

Ὀφθαλμοὺς ἔχοντες οὐ βλέπετε; καὶ ὦτα ἔχοντες οὐκ ἀκούετε; καὶ οὐ μνημονεύετε;

11 ‖Et venerunt Pharisæi, cœperúntque altercari cum eo, quærentes ab eo signum è cælo, tentantes eum.

12 Ipse verò quum altè ingemuisset spiritu suo, dixit, Cur natio ista signũ requirit? amen dico vobis, si dabitur nationi isti signum.

13 ‖Et eis relictis, ingressus rursus nauigiũ, abiit in vlteriorẽ ripam.

14 ‖Fuerant autem obliti discipuli sumere panes, & panem non habebant nisi vnum secũ in nauigio.

15 Tunc interdixit eis, dicens, ‖Videte, cauete à fermento Pharisæorum, & fermento Herodis.

16 Disceptabant igitur alii aduersus alios, dicentes, Panes nõ habemus.

17 Id autem quum nosset Iesus, dixit eis, Quid disceptatis quòd panes non habetis? nondum animum aduertitis, nec intelligentia præditi estis? adhuc stupidum habetis cor vestrum?

18 Quum oculos habeatis non cernitis? & quũ aures habeatis, nõ auditis? nec meministis?

11 *Et exierũt Pharisæi: & cœperunt conquirere cũ eo, quærentes ab illo signum de cælo, tentantes eum.* Matth.16.a.1

12 *Et ingemiscens spiritu, ait, Quid generatio ista signum quærit? amen dico vobis, si dabitur generationi isti signum.*

13 *Et dimittens eos, ascẽdit iterum nauim, & abiit trans fretum.* Matth.16.a.4

14 *Et obliti sunt panes sumere: & nisi unum panem non habebant secum in naui.* Matth.16.a.5

15 *Et præcipiebat eis, dicens, Videte, & cauete à fermento Pharisæorum, & fermento Herodis.* Matth.16.a.6

16 *Et cogitabãt ad alterutrum, dicentes, Quia panes non habemus.*

17 *Quo cognito ait illis Iesus, Quid cogitatis quia panes non habetis? nondum cognoscitis, nec intelligitis? adhuc cæcatum habetis cor uestrum.*

19 *Oculos habentes non uidetis? & aures habentes non auditis? nec recordamini?*

11 Et venerunt, καὶ ἐξῆλθον. Vulgata, Et exierunt. Erasmus, Et egressi sunt. vterque ad verbum. Est autem hoc dicendi genus Hebræis familiare, quo significatur Pharisæos eo consilio profectos domo vt eum aggrederentur: vel ex antecedente intelligitur consequens. Priusquam enim ad Iesum veniant, necesse est vt domo egrediantur. Inde factum vt πορεύεσθαι, ἀπέρχεσθαι & ἐξέρχεσθαι sæpe ponantur pro simplici ἔρχεσθαι. Vide suprà 3.c.21, & infrà 11.b.11. Altercari cum eo, συζητεῖν αὐτῷ. Vulg. Conquirere, Eras. Disputare. Vide sup. 1.c.27.

12 Quum altè ingemuisset spiritu suo, καὶ ἀναστενάξας τῷ πνεύματι αὐτοῦ. Vulgata, Ingemiscens spiritu. Nam etiam in vno Græco exemplari deerat αὐτοῦ. Erasmus, Quum ingemuisset spiritu suo: rectè obseruata temporis aoristi ratione. Cæterùm στενάζειν (teste Aphrodisæo) à cordis angustia dicitur: éstque στενάζειν καὶ στεναχίζειν quod Latini dicunt gemere & suspirare. Addidi aduerbium altè, quia præpositio ἀνὰ non videtur otiosa, sed idem valere quod ἄνω: vt intelligamus Dominum tanta istorum infidelitate vehementer offensum, intus æstuasse. Quamobrem etiam Euangelista addidit τῷ πνεύματι αὐτοῦ, spiritu suo: vt sciamus ex intimo corde & ipsis animi penetralibus profecta hæc suspiria. Cur, τί. Tota huius orationis indoles intelligitur ex pronũtiatione. Neque enim hoc loco simpliciter interrogat Dominus, sed potius expostulat de tanta peruicacia, & quidem summo cum dolore, quòd illos videret sibiipsis perniciem accersere. Si, εἰ. Hæc sunt per aposiopesin dicta: quæ figura cõuenit grauiter commotis, sicut Psal. 95.b.11. Solet autem particula אם ab Hebræis adhiberi in iureiurando, imprecationis loco: quia qui iurat, Deum simul aduocat vltorem. Deus quum per seipsum iurat, de fide & gloria sua permittit iudicium fieri ex verbis quæ affirmat. Christus autem suam denuntiationem hoc loco ita confirmat, acsi diceret, Patiar haberi mendax ac impostor, vel aliquid simile. Quum plenam sententiam concipiunt Hebræi, imprecatio ipsa disertè ponitur, Hæc faciat mihi Dominus: pro quo dicunt profani homines, Emoriar, vel dispeream: quod fidelibus, nedum Christo ipsi, parum conuenit. Sed tamen in vno codice scriptum erat, οὐ δοθήσεται, non dabitur.

14 Et panem non habebant nisi vnum, καὶ εἰ μὴ ἕνα ἄρτον οὐκ εἶχον. Sic Vetus interpres, quem nos sequuti sumus, mutata tantùm verborum collocatione. Erasmus, Nec præter vnum panem habebant. Sic autem loquitur vt nos fecimus, Cicero De amicitia, Sed hoc primùm, inquit, sentio, nõnisi in bonis amicitiã esse posse.

15 Cauete, βλέπετε: id est (vt ait Matth.16.a.6) προσέχετε. Nam βλέπειν quum de oculis propriè dicatur, hoc loco ad animum transfertur. Herodis, Ἡρώδου. Annotat Erasmus quosdam codices pro Ἡρώδου habere Ἡρωδιανῶν, Herodianorum, cuius factionis fit mentio suprà 3.a.6. Nos de iis diximus Matth.22.b.16.

16 Alii aduersus alios, πρὸς ἀλλήλους. Vulg. barbarè, Ad alterutrum. Erasmus, Inter sese. Ego verò studui Græci pronominis tanquam vestigia sectari.

17 Id autem quum nosset, καὶ γνούς. Vide Matth.16.a.8. Animum aduertitis, νοεῖτε. Vulgata, Cogitatis. Erasmus, vno verbo, Animaduertitis. Sed hoc vtrunque raro ponitur absolutè. Cæterùm τὸ νοεῖν interdum pro συνιέναι accipitur, vt suprà cap. 7.b.18. Hîc autem quum vtrunque addatur, videtur illud minus quidpiam significare. Neque enim quicquid consideramus, statim intelligimus. Reprehendit autem Dominus discipulorum incogitantiam, qui non satis attentum animũ haberent ad ea consideranda quæ ab ipso fiebant: ex quo consequebatur vt ea non intelligerent. Stupidum, πεπωρωμένην. Vide suprà 6.v.52.

18 Nec meministis? μνημονεύετε; In nonnullis codicibus, & Romano Theophylacto non adscribitur

nota interrogationis, sed coniungitur hoc verbum cum proximo versiculo, sicut etiam apud Matth. cap. 16.b. 9. Sed Apostolorum responsio, & repetita similis interrogatio ver. 20, satis ostendit ita distinguendum esse hūc locum vt nos fecimus, Frobenianam editionem sequuti.

Iohan. 6.a.11

19 Ὅτε τοὺς πέντε ἄρτους ἔκλασα εἰς τοὺς πεντακισχιλίους, πόσους κοφίνους πλήρεις κλασμάτων ἤρατε; Λέγουσιν αὐτῷ, Δώδεκα.

20 Ὅτε δὲ τοὺς ἑπτὰ εἰς τοὺς τετρακισχιλίους, πόσων σπυρίδων πληρώματα κλασμάτων ἤρατε; Οἱ δὲ εἶπον, Ἑπτά.

21 Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Πῶς οὐ συνίετε;

22 Καὶ ἔρχεται εἰς Βηθσαϊδάν· καὶ φέρουσιν αὐτῷ τυφλόν, καὶ παρακαλοῦσιν αὐτὸν ἵνα αὐτοῦ ἅψηται.

23 Καὶ ἐπιλαβόμενος τῆς χειρὸς τοῦ τυφλοῦ, ἐξήγαγεν αὐτὸν ἔξω τῆς κώμης· καὶ πτύσας εἰς τὰ ὄμματα αὐτοῦ, ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας αὐτῷ, ἐπηρώτα αὐτὸν εἴ τι βλέπει.

24 Καὶ ἀναβλέψας ἔλεγε, Βλέπω τοὺς ἀνθρώπους· ὅτι ὡς δένδρα ὁρῶ περιπατοῦντας.

25 Εἶτα πάλιν ἐπέθηκε τὰς χεῖρας ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, καὶ ἐποίησεν αὐτὸν ἀναβλέψαι καὶ ἀποκατεστάθη, καὶ ἐνέβλεψε τηλαυγῶς ἅπαντας.

19 ‖Quum ¨quinque illos panes fregi in *homines* quinquies mille, quot cophinos fragmentis plenos sustulistis? Dicunt ei, Duodecim.

20 Quum autem septē illos *hominibus* quater mille, ¨quot sportas fragmētis plenas sustulistis? Illi verò dixerunt, Septem.

21 Tunc dixit eis, ¨Quomodo *hæc* non intelligitis?

22 Venit autem Bethsaidan: & ¨obtulerunt ei cæcum, & precati sunt eum vt ipsum tangeret.

23 Tunc prehensa manu cæci, eduxit eum extra vicum: & quū inspuisset in oculos eius, imposuissétque ei manus, interrogauit eum ecquid videret.

24 ¨Qui quum oculos sustulisset, dixit, Video homines: ¨nā cerno instar arborum ambulātes.

25 Deīde rursum imposuit manus oculis eius, ¨fecitque vt *denuò* oculos attolleret: & restitutus est, ¨viditque ¨procul & dilucidè ¨omnes.

19 Quando quinque panes fregi in quinque millia, & quot cophinos fragmentorum plenos sustulistis? Dicunt ei, Duodecim.

20 Quando & septem panes in quatuor millia, quot sportas fragmentorum tulistis? Et dicunt ei, Septem.

21 Et dicebat eis, Quomodo nondum intelligitis?

22 Et ueniunt Bethsaidā: & adducunt ei cæcum, & rogabant eum ut illum tangeret.

23 Et apprehensa manu cæci, eduxit eum extra uicum: & expuens in oculos eius, impositis manibus suis, interrogauit eū siquid uideret.

24 Et aspiciens ait, Video homines uelut arbores ambulantes.

25 Deinde iterum imposuit manus super oculos eius, & cœpit uidere: & restitutus est, ita ut clarè uideret omnia.

19 Quinque illos panes, τοὺς πέντε ἄρτους. Vulgata & Erasmus hoc quoque loco prætermittunt articulū, quem nos in tota illa historia putamus habere vim ἀναφορᾶς, vel (vt loquuntur grammatici) δευτέρας γνώσεως. Itaque putauimus exprimendum.

20 Quot sportas fragmentorum plenas, πόσων σπυρίδων πληρώματα κλασμάτων. Ad verbum, Quot sportarum complementa fragmentorum: quod nemo intelligeret. Itaque Vulg. interpretatur, Quot sportas fragmentorum: id est, πόσας σπυρίδας κλασμάτων, vel πόσων σπυρίδων κλάσματα. Erasmus autem conuertit, Quot sportas ex reliquiis fragmentorum. Putat enim πληρώματα idem valere quod περισσεύματα: quod ego quidem non ausim affirmare.

21 Quomodo *hæc* non intelligitis? πῶς οὐ συνίετε; Id est, Quî fieri potest vt tam aperta támque manifesta non intelligatis? Vid Matth. 16.b.11. Frobeniana editio habet, πῶς οὐ νοεῖτε; Quomodo non aduertitis animum? Sed & in tribus vetustis codicibus scriptum erat, οὔπω συνίετε? nondum intelligitis? Rursus in alio quodam, πῶς οὔπω συνίετε, quomodo nondū intelligitis? quæ quidē non sunt interrogātis, sed admirātis simul & expostulātis.

22 Obtulerunt, φέρουσιν: vel (vt Vulg. & Eras.) Adducunt. Cæcum enim adduci oportuit.

24 Qui quum oculos sustulisset, καὶ ἀναβλέψας, vel Quum respexisset. Erasmus, Et recepto visu. Ego verò existimo particulam καὶ vim habere relatiui pronominis, vel potius relatiuum αὐτὸς subaudiendum, vt ita cōuertas, Et quum is aspexisset. vel, Quum autem is aspexisset. de quo dicendi genere alibi diximus. Ἀναβλέπειν verò hîc non declarat vidēdi facultatē amissam recuperare, vt alibi sæpe: (neque enim adhuc visum receperat, nisi tenuiter admodum, sicut ex ipsius responso apparet) sed exprimit ipsum cæci gestum & habitum, oculos attollentis, & explorātis ecquid oculorum aciem recepisset. Aut idem valet quod simplex βλέπειν, declarans ipsam videndi actionem. Itaque exprimi etiam poterat verbo Aspicere absolutè posito. Sic Plinius, Cancri, inquit, in obliquum aspiciunt. & ita etiam accipitur ἀναβλέπειν infrà 16.a.4. Nam cerno instar arborum ambulantes, ὅτι ὡς δένδρα ὁρῶ περιπατοῦντας. Erasmus, Quoniam velut arbores cerno ambulantes: quod etiam sic accipi potest quasi participium ambulantes, ad arbores pertineat. Hæc enim ostendunt cæcum istum potuisse motum hominum percipere, nō autem formam ipsam distinguere: quasi diceret, Video corpora rectæ staturæ, sed quæ mouentur, quum arbores sint immobiles. Ego igitur, vt amphiboliam vitarem, (quæ nulla est in Græco sermone) ὡς δένδρα, cōuerti, Instar arborum. Vetus interpres, Video homines velut arbores ambulantes. Coniunxit enim hoc membrum cum superiore, & ita legit, βλέπω τοὺς ἀνθρώπους ὡς δένδρα περιπατοῦντας: quam lectionem maximè probo, quū præsertim Cōplutensis editionis atque adeo vnius codicis vetusti authoritate cōfirmetur.

25 Fecitque vt *denuò* oculos attolleret, καὶ ἐποίησεν αὐτὸν ἀναβλέψαι: id est, Iterū iussit vt reipsa exploraret an perspicuè iā cerneret. Itaque particulā πάλιν repeto ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, & ἀναβλέψαι accipio sicut in versiculo superiore. nam etiam in vno vetusto codice scriptum erat βλέψαι, non ἀναβλέψαι. Erasmus, Et fecit vt visum reciperet. quā interpretationem non probo. nam proximè sequitur καὶ ἀποκατεστάθη. Itaque inanis hîc esset battologia, Marci breuitati minimè conueniens. Vetus interpres, Et cœpit videre. Legit enim καὶ ἤρξατο ἀναβλέψαι: (sicut etiam in quodam codice legimus) quod mallem interpretari, Et cœpit aspicere: repetita (ut antè dixi) particula πάλιν, &

verbo ἀναβλέψαι similiter exposito, sicut & paulo pòst accipitur. Cæterùm τὸ ποιεῖν ponitur hoc loco pro authorem esse cupiam alicuius rei faciendæ, vt etiam accipitur Act.3.b.12. Sic vernaculo sermone dicimus, *Il le feit regarder*, quæ est circumloquutio coniugationis Hiphil. Viditque, καὶ ἐνέβλεψε. In quinque vetustis exemplaribus & editione Complutensi scribitur ἀνέβλεψε: quod Erasmus interpretatur, Ac denuò videbat: ídque (ni fallor) non satis commodè. Omnino enim hic ponitur compositum pro simplici ἔβλεψε, vt liquet ex particula ἅπαντας adiuncta. Vulgata, Ita vt videret, ὥστε ἀναβλέψαι, sicut habebat quoddam exemplar. Sed mihi placet in primis Frobeniana editio, quæ habet διέβλεψε, id est peruidit. Initio enim nonnisi ex parte aliqua visum receperat. Procul & dilucidè, τηλαυγῶς. Vulg. Claré. Erasmus, Dilucidè. Nos verò studuimus Græci aduerbii significationem paulo clarius explicare. Componitur enim ex τῆλε, id est eminus, & αὐγή, quod lucem & splendorem declarat. In vno vetere exemplari scriptum erat διαυγῶς: id est perspicuè, siue pellucidè. Omnes, ἅπαντας. Vulgata, Omnia, id est πάντα: quod annotatum erat in quodam exemplari.

26 Καὶ ἀπέστειλεν αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, λέγων, Μηδὲ εἰς τὴν κώμην εἰσέλθῃς, μηδὲ εἴπῃς τινὶ ἐν τῇ κώμῃ.

26 Tunc *Iesus* misit eum domũ suam, dicens, Neque in vicum illum ingreditor, neque *hæc* dicito cuiquam in vico.

26 *Et misit illum in domum suam, dicens, Vade in domum tuam, & si in vicum introieris, nemini dixeris.*

27 Καὶ ἐξῆλθεν ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὰς κώμας Καισαρείας τῆς Φιλίππου· καὶ ἐν τῇ ὁδῷ ἐπηρώτα τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγων αὐτοῖς, Τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι;

27 ‖Ingressus est autem Iesus ac discipuli eius in vicos Cæsareæ *quæ cognominatur* Philippi: & in via interrogauit discipulos suos, dicens eis, Quem me dicunt homines esse?

27 *Et egressus est Iesus & discipuli eius in castella Cæsareæ Philippi: & in via interrogabat discipulos suos, dicens eis, Quem me dicunt esse homines?* Matth.16.b.13 luc.9.c.19

28 Οἱ δὲ ἀπεκρίθησαν, Ἰωάννην τὸν Βαπτιστήν· καὶ ἄλλοι Ἠλίαν· ἄλλοι δὲ ἕνα τῶν προφητῶν.

28 Illi verò responderunt, Iohãnem Baptistam: & alii Eliam: alii verò vnum ex Prophetis.

28 *Qui responderunt illi, dicentes, Iohãnem Baptistam: alii Eliam: alii verò quasi unum de prophetis.*

29 Καὶ αὐτὸς λέγει αὐτοῖς, Ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι; Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος λέγει αὐτῷ, Σὺ εἶ ὁ Χριστός.

29 Tunc ipse dixit eis, Vos autẽ quẽ me dicitis esse? Respondens verò Petrus dicit ei, Tu es ille Christus.

29 *Tunc dicit illis, Vos verò quem me esse dicitis? Respondens Petrus ait ei, Tu es Christus.*

30 Καὶ ἐπετίμησεν αὐτοῖς ἵνα μηδενὶ λέγωσι περὶ αὐτοῦ.

30 Tunc interminatus est vt nulli *id* dicerent de se.

30 *Et comminatus est eis ne cui dicerent de illo.*

31 Καὶ ἤρξατο διδάσκειν αὐτοὺς ὅτι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου πολλὰ παθεῖν, καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων καὶ Ἀρχιερέων καὶ Γραμματέων, καὶ ἀποκτανθῆναι· καὶ μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀναστῆναι.

31 Et cœpit eos docere quòd oporteret Filium hominis multa pati, & reprobari à senioribus, principibúsque Sacerdotum, ac Scribis, & trucidari: & tribus post diebus resurgere.

31 *Et cœpit docere eos quoniam oportet Filium hominis pati multa, & reprobari à senioribus & à sũmis Sacerdotibus & Scribis, & occidi: & post tres dies resurgere.*

26 Neque in vicum illum, μήτε εἰς τὴν κώμην. Omnino fuit exprimendus articulus, ne videretur generale Christi interdictum. Totus autem hic locus ad finem vsque versiculi variè legitur in Græcis exemplaribus. Nam testatur Erasmus se codicem habuisse in quo post λέγων scriptum esset, ἐὰν εἰς τὴν κώμην εἰσέλθῃς, μηδενὶ εἴπῃς, μηδὲ ἐν τῇ κώμῃ: id est, Si in vicum introieris, nemini dixeris, ne in vico quidem. Veterem autem interpretem legisse apparet, λέγων, Ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου. καὶ ἐὰν εἰς τὴν κώμην εἰσέλθῃς, μηδενὶ εἴπῃς. Sic enim conuertit, Dicens, Vade domum tuam: &, si in vicum introieris, nemini dixeris. Denique in vno vetusto codice deerat totum illud, μηδὲ εἴπῃς τινὶ ἐν τῇ κώμῃ. quem si sequamur, vertendum erit, Ne ingreditor quidem in vicum illum. Certè videtur posterius hoc membrum abundare, nisi pro ἐν τῇ κώμῃ, legas ἐκ τῆς κώμης: quod tamen nusquam reperi.

28 Vnum, ἕνα. Vulgata, Quasi vnum: id est ὡσεὶ ἕνα.

29 Ille Christus, ὁ Χριστός. Rectè hìc Erasmus articulum expressit, à Vetere interprete prætermissum. Additum autem reperimus in vno vetusto exemplari ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, Filius Dei.

30 Interminatus est, ἐπετίμησε. Vide Matth.8.d.26, & 12.b.16. Id est, adhibitis minis prohibuit. Terẽt. in And. Interminatus sum ne id faceres. Paulo pòst accipitur pro obiurgare, vt alibi sæpe. *Id* dicerent, λέγωσι. Addidi relatiuum pronomen, quod sæpe alibi prætermittitur: hìc autem omnino supplendum putaui, nõ modò quia dicere de se, pro, loqui de se, videtur obscurius dictum: sed etiam quia ex Matthæo apparet cap.16.c.20, & ex Luca 9.c.21, hoc Christi interdictum non esse generale, sed ad ea referendum quæ proximè præcesserunt.

31 A, ἀπό, id est ὑπό. Vide Matth.11.c.19. In vno tamen codice scriptum erat ὑπό. Rursus autem in alio quodã legimus, ἀπὸ τῶν υἱῶν τῶν ἀνθρώπων τῶν πρεσβυτέρων, à filiis hominum senioribus. Tribus post diebus, μετὰ τρεῖς ἡμέρας. Vulgata & Erasmus ad verbũ, Post tres dies: quæ interpretatio non modò est obscura hoc quidem loco, sed etiam (vt existimo) falsa. Itaque magnas peperit controuersias inter doctissimos viros, qui hunc locum cum aliis multis conciliare student: in quibus disertè dicitur Christus non post tres dies, sed ipso die tertio resurrecturus. Dicam igitur & ego quod sentio, vt eruditiores iudicent. Qui ad synecdochen confugiunt, non penitus expediunt nodum: quia nemo Latinè dicet post tres dies fieri quod fit intra illud tempus. Quid ergo? Certè genus dicendi quo vsus est Dominus in suo sermone, minimè ambiguum fuisse, declarat Pharisæorum oratio, Matth.27.g.64: petentium à Pilato vt iubeat muniri sepulchrum in tertiũ vsque diem: quia (inquiũt) meminimus impostorem illum dixisse, quum adhuc viueret, μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐγείρομαι. Hoc igitur dicendi genus si ambiguum fuisset, trium dierum mentionem non fecissent Pharisæi, quibus elapsis se nihil metuere testantur, quum in id duntaxat spatium à Pilato præsidium petunt. Hoc igitur quum videret Stapulensis, homo tam pius quàm eruditus, alia via aggressus est hunc nodum explicare. Ostendit enim ex Apollonio gram-

matico præpositionem μετὰ interdum poni pro ἐν apud Græcos, veluti quum dicunt μετὰ χεῖρας ἔχειν, pro ἐν χερσί: id est in manibus habere. Sed hoc fateor non satis conuenire, quum in eiusmodi exemplis (qualia permulta reperiuntur) nullum temporis interuallum significetur. Erasmus igitur aliam excogitat rationem, nempe vt triduũ supputetur à captiuitate Christi, non ab occisione: sed hanc interpretationem satis refutat illud quod ex Pharisæorum oratione collegimus. Deinde quum resurrectio morti opponatur, constat tẽpus futuræ resurrectioni constitutum, potius ab ipsa morte quàm à captiuitate initium ducere. Quid igitur? Nempe hoc affirmare nõ dubito, fieri non posse vt in hoc dicendi genere & similibus μετὰ respondeat Latinæ præpositioni Post cũ quarto casu. Nam primùm omnium (vt in proposito nobis exemplo maneamus) qui post tres dies futurum aliquid pronuntiat, nullum certum diem constituit, non quartum, non quintum, non sextum, non septimum, non denique vllum alium. Itaque nemo sic loqui solet: neque (vt opinor) creditor vllus est qui mutui solutionem velit hac formula stipulari. Deinde id ipsum liquet ex illa Pharisæorum petitione. Nam si μετὰ τρεῖς ἡμέρας, declarat Post tres dies, quid tãdem ineptius fingi potest hac oratione, Iube muniri sepulchrum in tertium vsque diem, quia iste post tres dies sese dixit resurrecturum? Nam potius ante tertium diem exactum nihil illis metuẽdum fuisse, aut certè post tertium diem maximè fuisse custodiendum sepulchrum, ea loquutio declarat. Ex quo efficitur, interpretationem illam stare non posse. Tandem igitur, vt ad nostram accedamus, dico ב præpositum vocabulis apud Hebræos, quum propriè respondeat Græcæ præpositioni ἐν, & Latinæ In, tamen interdum idẽ valere quod μετὰ, id est post: idque interdum, ita vt res non post tempus exactum, sed intra ipsum geri dicatur: sicuti accipitur Leuit.12.a.6. Quinetiã interdum pro μετὰ accipitur, ita vt tempus præteritũ excludatur, vt Deut. 4.g.46, & eiusdem libri 9.a.4, & Esa.20.a.1. Itaque quum in hoc dicendi genere, ἐν τρισὶν ἡμέραις sit locus ב Hebræorum, nihil mirum est Euangelistas, ita Græcè scribentes vt plerunque hebraissent, illud ב modò per ἐν, modò per μετὰ expressisse: eodem tamen sensu. Denique hoc etiam dico, apud ipsos disertiores Græcos præpositionem μετὰ sæpe pro ἐν & εἰς vsurpari, idque etiam quum certum aliquod tempus nondum præteritum declaratur: vt in illo versiculo Homeri, Odyss. χ, μνηστῆρσιν ἀεισόμενος μετὰ δαῖτα, id est ἐν δαιτί, seu potius μεταξὺ δαιτός, aut παρὰ δαῖτα: pro quo Latini dicerent, Inter prandendum, aut in prandio: non autem, post prandium. Sic Euripides Βάκχαις, τὰ δ' ἱερὰ νύκτωρ ἢ μεθ' ἡμέραν τελεῖς: id est interdiu. quod & apud Aristophanem & apud Plutarchum reperias in dialogo, πότερα τῶν ζώων φρονιμώτερα, vbi de ranis loquitur. Apparet igitur μετὰ non semper declarare cõsequens tempus, sed etiam interiectum, & adhuc vigens. Quamobrem Deut.31.c.10, pro eo quod in Hebræo legitur, A fine septem annorum, Græcus interpres vertit, μετὰ ἑπτὰ ἔτη, quum tamen de anno remissionis (id est de ipso anno septimo) agatur, sicut declarant ea quæ proximè consequuntur: quanuis nonnulli Hebræorum interpretes aliter sentiant. Videtur enim etiam illud מקץ respondere præpositioni μετὰ, pro ἐν vsurpatæ, in hoc quidem dicendi genere: quod Galli sic ad verbum exprimerent, *Au bout de sept ans*, septimum ipsum annum intelligentes, eúmque vel inchoatum, sicut accipitur manifestè Deut.15.a.1: vel penè peractum, vt eo loco quem paulo antè citaui. Græci verò hoc exprimunt nonnunquam per μετὰ, vt modò ostendimus: interdum per ἐν, vt infrà 15.c.29, ἐν τρισὶν ἡμέραις: vel per διὰ, vt Deut.15.a.1, & infrà 14.f.58, & Matth.26.f.61, διὰ τριῶν ἡμερῶν: vel per εἰς, præsertim quum de futuro agitur, vt Æschines, εἰς ἕκτην ἡμέραν παραχθήσεται. Itaque (vt ad rem redeam) μετὰ τρεῖς ἡμέρας, idem omnino declarat atque ἐν τρισὶν ἡμέραις: vel διὰ τριῶν ἡμερῶν, vel εἰς τρίτην ἡμέραν: id est (vt ipse Matthæus explicat, 16.c.21) τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ: id est (vt loquuntur Latini) tertio post die, vel tribus post diebus. quam interpretationem germanam esse vel illud declarat, quòd, si eam sequaris, optimè cohærebit illa Pharisæorum petitio, nempe vt ad diem vsque tertium muniatur sepulchrum, eo quòd dixisset ille sese tribus post diebus resurrecturum. His enim loquendi formulis tertium ipsum diem à Latinis intelligi, satis constat ex oppositis dicẽdi generibus, in quibus nimirum vsurpatur præpositio antè. Veluti quum dicimus præcisè II, IIII, vel V. Nonas, Idus, Calendas, & sic deinceps, quum sit plena loquutio III, vel IIII, vel V. die ante Nonas, Idus, Calendas: sicut loquitur Cornelius Tacitus lib.12: quum, inquam, id dicimus, præpositio antè, non excludit diem ipsum Nonarum, Iduum, Calendarum, sed significatur dies II, vel III, vel IIII ante Nonas, Idus, Calendas. Sic etiam Priscianus, quum ita loquimur, Annos X natus, existimat subaudiri præpositionem antè: quum tamen id de eo dicatur qui decimum ipsum annum agit. Vtramuis igitur harum interpretationum sequaris, nempe Intra tres dies, vel Tribus post diebus, siue Tertio post die, rectè (ni fallor) expresseris illud μετὰ τρεῖς ἡμέρας. Quamobrẽ aliis aliquot locis eandem loquutionem similiter conuertimus.

Καὶ παῤῥησίᾳ τὸν λόγον ἐλάλει. Καὶ προσλαβόμενος αὐτὸν ὁ Πέτρος ἤρξατο ἐπιτιμᾶν αὐτῷ.

32 Et apertè eum sermonem loquebatur. Tunc prehendit eum Petrus, cœpítque obiurgare.

32 *Et palàm uerbum loquebatur. Et apprehendẽs eum Petrus, cœpit increpare eum.*

Ὁ δὲ ἐπιστραφεὶς, καὶ ἰδὼν τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, ἐπετίμησε τῷ Πέτρῳ, λέγων, Ὕπαγε ὀπίσω μου, σατανᾶ· ὅτι οὐ φρονεῖς τὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων.

33 Ipse verò conuersus, & intuitus discipulos suos, obiurgauit Petrum, dicens, Abscede à me Satana: nam non sapis quæ Dei *sunt*, sed quæ *sunt* hominum.

33 *Qui cõuersus & uidẽs discipulos suos, comminatus est Petro, dicens, Vade retro me Satana: quoniã non sapis quæ Dei sunt, sed quæ sunt hominum.*

Mat. 10.d.38, & 16.d.24 luc 9.c.23, & 27.f.34

Καὶ προσκαλεσάμενος τὸν ὄχλον σὺν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, εἶπεν αὐτοῖς, Ὅστις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν, καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθείτω μοι.

34 Et quum aduocasset turbam cũ discipulis suis, dixit eis, ‖Quicunque vult me sequi, abneget semetipsum, & tollat crucẽ suã, ac sequatur me.

34 *Et conuocata turba cũ discipulis suis, dixit eis, Siquis uult me sequi, deneget semetipsum, & tollat crucem suam, & sequatur me.*

32 Et apertè eum sermonem loquebatur, καὶ παῤῥησίᾳ τὸν λόγον ἐλάλει. Vulg. Et palàm verbum loquebatur. Atqui soli discipuli aderant quum hæc diceret. Rectius igitur Erasmus παῤῥησίᾳ vertit apertè, id est σαφῶς: sermone minimè obscuro vel ambiguo. Cæterùm quòd Vetus interpres vertit verbum, & Erasmus sermonem, planè obscurum erat, ex Hebræorũ videlicet idiomate. Itaque expressimus articulum, quo generalis illa SERMONIS significatio ad id restringitur de quo disserebat Dominus.

33 Abscede à me, ὕπαγε ὀπίσω μου. Vulgata, Vade retro me. Videtur enim hæc Christi verba ita accepisse quasi Petrus non præire, sed sequi iubeatur, sicut discipulum decet. Præire autem velle videbatur qui præce-

ptorem reprehendere auderet. Ita etiam ex suo illo Origene exposuit hunc locũ Erasmus in annotationibus in 4. Matthæi caput. Atqui ὕπαγε (vt ipse quoque rectè annotauit) nõ significat Vade, (id est βάδιζε, vel ἴθι) sed ἄπιθι, id est abi, siue discede. Is autem qui nos sequitur à tergo, certè non discedit à nobis: & Christus tanta Petri temeritate meritò commotus, nõ modò iubet Petrum locum mutare, sed à se facessere tanquam à Dei regno alienum: minimè id quidem vt hac acerbissima obiurgatione discipulum abigeret, sed vt ille deinceps sese disceret modulo suo metiri. Itaque illud ὀπίσω μου Vetus interpres non rectè conuertit Retro me: quod dicendi genus ne Latinum quidẽ est. Nec totum dicit Erasmus, quum interpretatur Post me. neque enim ὀπίσω idem hîc valet quod ponè & à tergo, (sicut Matth. 4. c. 19, δεῦτε ὀπίσω μου, venite post me. & 1. Tim. 5. c. 15, ὀπίσω Σατανᾶ, sequutæ Satanã. & 2. Pet. 2. b. 10, τοὺς ὀπίσω σαρκὸς, qui carnis vestigia sequuntur: sicut denique vsurpatur versu proximo) sed abscessionem & discessionem declarat, propter verbum ὕπαγε adiunctum. Nam qui prorsus discedit à nobis, auersis in contrariam partem vestigiis abit: sicut in vernaculo nostro sermone, *Aller derriere quelqu'un*, aliud declarat quàm *Aller arriere de quelqu'un*: quod vtrunque tamen à Græcis vna particula ὀπίσω exprimi potest pro ἔμπαλιν posita: & quidem adiecto casu, sicut dixit Herodianus, ἔμπαλιν ἑαυτοῦ τρέχειν, retrorsum currere. quod vernacula lingua diceremus, *courir en arriere*. vnde boues ὀπισθονόμοι, quos Plinius retro pascentes vocat. Vsus sum igitur abscedẽdi verbo, quod mihi videtur illud ὕπαγε ὀπίσω optimè exprimere, translatitia significatione, sicut hîc accipitur, nimirum pro abire ex alicuius conspectu. Sapis, φρονεῖς. Vide Mat. 26. d. 23.

Ὃς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν· ὃς δ' ἂν ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, οὗτος σώσει αὐτήν.

Τί γὰρ ὠφελήσει ἄνθρωπον ἐὰν κερδήσῃ τὸν κόσμον ὅλον, καὶ ζημιωθῇ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ;

Ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ;

Ὃς γὰρ ἂν ἐπαισχυνθῇ με καὶ τοὺς ἐμοὺς λόγους ἐν τῇ γενεᾷ ταύτῃ τῇ μοιχαλίδι καὶ ἁμαρτωλῷ, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπαισχυνθήσεται αὐτὸν ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀγγέλων τῶν ἁγίων.

35 ‖Nam quisquis voluerit animam suam seruare, perdet eã: quisquis autem perdiderit animam suam causa mea & Euangelii, "is seruabit eam.

36 Quid enim "profuerit cuipiã si lucratus fuerit mũdum totũ, & anima sua mulctetur?

37 "Aut quam dabit quispiam compensationem animæ suæ?

38 ‖Nam quęcunque "puduerit mei ac meorũ sermonum in natione ista adultera & peccatrice, Filium etiã hominis pudebit eius, quãdo venerit cũ gloria Patris sui cũ "Angelis illis sanctis.

35 *Qui enim uoluerit animam suam saluam facere perdet eam: qui autem perdiderit animam suam propter me & Euangelium, saluam faciet eam.*

36 *Quid enim proderit homini si lucretur mundum totum, & detrimentum animæ suæ faciat?*

37 *Aut quid dabit homo commutationis pro anima sua?*

38 *Qui enim me cõfus[us] fuerit & uerba mea in generatione ista adultera & peccatrice, & Filius hominis confundetur eũ quum uenerit in gloria Patris sui cum Angelis sanctis.*

Matth. 10. d. 39 & 16. d. 25 luc. 9. c. 24. & 17. g. 33 iohan. 12. d. 25

Matth. 10. d. 33 luc. 10. c. 26, & 12. b. 8

Κεφάλαιον θ'.

ΚΑΙ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι εἰσί τινες τῶν ὧδε ἑστηκότων οἵτινες οὐ μὴ γεύσωνται θανάτου ἕως ἂν ἴδωσι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ἐληλυθυῖαν ἐν δυνάμει.

Καὶ μεθ' ἡμέρας ἓξ παραλαμβάνει ὁ Ἰησοῦς τὸν Πέτρον καὶ τὸν Ἰάκωβον καὶ τὸν

CAP. IX.

1 ‖PRæterea dixit eis, Amẽ dico vobis, sunt quidã ex iis "qui hîc adstãt, qui nequaquam gustabũt mortem, vsquedum viderint regnum Dei venisse "cum potentia.

2 ‖"Sexto verò pòst die accepit Iesus Petrum & Iacobum &

CAP IX.

1 *ET dicebat illis, Amẽ dico uobis, quia sũt quidam de hîc stantibus qui non gustabunt mortem donec uideant regnum Dei uenientem in uirtute.*

2 *Et post dies sex assumit Iesus Petrũ & Iacobũ &*

Matth. 16. d. 28 luc. 9. d. 27

Matth. 17. a. 1 luc. 9. d. 28

35 Is, οὗτος. Deerat hoc loco pronomen in vno vetusto codice, & à Vetere interprete non exponitur. Mihi tamen videtur magna esse emphasis huius repetitionis, quam grammatici epanalepsin vocant.

36 Profuerit cuipiam. Vsurpat Euangelista ἄνθρωπον indefinitè pro τινὰ, sicut alibi sæpe obseruauimus. Pro ἄνθρωπον Frobenius excudit ἄνθρωπος. sed nusquam legi ὠφελεῖν neutropassiui forma vsurpatum. Vetus quidam codex legit ὠφελεῖ, iuuat.

37 Aut quam dabit, ἢ τί δώσει. In quodam vetere exemplari scriptum erat, τί γὰρ δῷ, quam enim dederit: & fortassis rectius.

38 Puduerit, ἐπαισχυνθῇ. Vulg. Cõfusus fuerit: barbarè omnino. Infrà autem Luc. 9. d. 26, vsus est erubescẽdi verbo. Angelis illis sãctis, τῶν ἀγγέλων τῶν ἁγίων. Repetitio articuli à nobis expressa est, qua vtitur (ni fallor) Euangelista, vt maiestatis illius amplitudinem oculis nostris subiiciat, alludens fortassis ad celebrem illam Esaiæ visionem.

IN CAP. IX.

1 Qui hîc adstant, τῶν ὧδε ἑστηκότων: id est τῶν ὧδε παρόντων, qui hîc adsunt. Ponitur enim ἑστηκέναι pro εἶναι, vt apud Latinos adstare dicitur quispiam, etiamsi sedeat. Sic accipitur Act. 7. g. 55, & paulo pòst, infrà 11. a. 5, & d. 29. Cum potentia, ἐν δυνάμει. Vulgata & Erasmus δύναμιν vertunt virtutem, de quo alibi dicemus. Regnum autem Dei vocat tempus illud quo Deus in Ecclesia sua patefacto Euangelio, regnum suum veluti inchoaturus erat: quod statim à resurrectione fieri cœpit, frustra ringente & fremente mundo. Antea verò, quum Christus adhuc infimus hominum esset, paucis quibusdam discipulis, iisque infirmissimis eum assectantibus, quodammodo sepulta erat immensa Regis nostri potestas.

2 Sexto pòst die, μεθ' ἡμέρας ἕξ, vel Sex pòst diebus. Vulgata & Erasmus, Post dies sex: quo dicendi genere

nullum certum tempus significari ostendimus superiore capite, versu 31. Hæc igitur gesta sunt sexto die ab eo quo Dominus sermonem præcedentem habuerat, gesta inquam sunt sexto ipso die; & quidem sub vesperam. Hoc enim est quod ait Lucas, non octauo, sed fere octauo pòst die ista euenisse: quia videlicet inclinante iam die septimo gesta sunt. Numerat enim Lucas eum etiam diem quo superiorem sermonem Christus habuerat: & præterea tempus obseruat quo in montem ascenderunt: imminente nimirum nocte, quæ octauum diem auspicabatur, quo tempore Dominus de more in montem conscendit vt oraret: non tamen solus, vt fere solebat, sed tribus assumptis discipulis. Id que vel ex eo liquet, quòd idem Lucas narrat discipulorum oculos somno fuisse grauatos, & postero demum die, octauo videlicet, è monte descendisse: in quo nimirum pernoctarant. Scio tamē Chrysostomum alia ratione Lucam cum Matthæo & Marco cōciliare: quasi toti sex isti dies inter sermonem habitum & trāsformationem Domini intercesserint: quia particulam ὡσεὶ non ad initium octaui diei, vt ego, sed ad finem refert.

Ἰωάννην, καὶ ἀναφέρει αὐτοὺς εἰς ὄρος ὑψηλὸν κατ' ἰδίαν μόνους· καὶ μετεμορφώθη ἔμπροσθεν αὐτῶν.

Καὶ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο στίλβοντα, λευκὰ λίαν ὡς χιών, οἷα γναφεὺς ἐπὶ τῆς γῆς οὐ δύναται λευκᾶναι.

Καὶ ὤφθη αὐτοῖς Ἠλίας σὺν Μωσεῖ, καὶ ἦσαν συλλαλοῦντες τῷ Ἰησοῦ.

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Πέτρος λέγει τῷ Ἰησοῦ, Ῥαββί, καλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι· καὶ ποιήσωμεν σκηνὰς τρεῖς, σοὶ μίαν, καὶ Μωσεῖ μίαν, καὶ Ἠλίᾳ μίαν.

Οὐ γὰρ ᾔδει τί λαλήσῃ· ἦσαν γὰρ ἔκφοβοι.

Καὶ ἐγένετο νεφέλη ἐπισκιάζουσα αὐτοῖς· καὶ ἦλθε φωνὴ ἐκ τῆς νεφέλης, λέγουσα, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, αὐτοῦ ἀκούετε.

Καὶ ἐξάπινα περιβλεψάμενοι, οὐκέτι οὐδένα εἶδον, ἀλλὰ τὸν Ἰησοῦν μόνον μεθ' ἑαυτῶν.

Matth.17.b.9 Καταβαινόντων δὲ αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ὄρους, διεστείλατο αὐτοῖς ἵνα μηδενὶ διηγήσωνται ἃ εἶδον, εἰ μὴ ὅταν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ.

Καὶ τὸν λόγον ἐκράτησαν πρὸς ἑαυτούς, συζητοῦντες τί ἐστι τὸ ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι.

Iohannē, & subduxit eos solos in mōtem sublimem priuatim: & trāsformatus fuit coram eis.

3 Et vestimēta eius facta sunt ¨coruscātia, cādida valde vt nix, ¨qualia non potest fullo ¨in terra ¨dealbare.

4 Et visus est eis Elias cum Mose, qui colloquebantur cum Iesu.

5 Tunc respondens Petrus dicit Iesu, Rabbi, bonū est nos hîc esse: ¨faciamus igitur tabernacula tria, tibi vnum, & ¨Mosi vnum, & Eliæ vnum.

6 Nec enim sciebat quid ¨loqueretur: erant enim ¨exterriti.

7 Et extitit nubes quæ inumbrauit eos: venitq; vox è nube, dicens, Hic est Filius ille meus dilectus, ipsum audite.

8 Et repentè quum circunspexissent, non amplius viderunt quēquam, sed solum Iesum secum.

9 ‖Quum verò descēderent è monte, interdixit eis necui narrarent quæ viderant, nisi quum Filius hominis à mortuis resurrexisset.

10 ¨*Ipsi* igitur id continuerunt apud se, ¨mutuò quærētes ¨quid illud esset, A mortuis resurgere.

& Iohannem, & ducit illos in montem excelsum seorsum solos: & transfiguratus est coram ipsis.

3 *Et uestimenta eius facta sunt splendentia, & cādida nimis uelut nix: qualia fullo non potest super terrā candida facere.*

4 *Et apparuit illis Elias cum Moyse, & erant loquentes cum Iesu.*

5 *Et respondens Petrus ait Iesu, Rabbi, bonum est nos hîc esse: & faciamus tria tabernacula, tibi unum, & Moysi unū, & Eliæ unum.*

6 *Non enim sciebat quid diceret: erant enim timore exterriti.*

7 *Et facta est nubes obumbrans eos: & uenit uox de nube, dicens, Hic est Filius meus charissimus, audite illum.*

8 *Et statim circunspiciētes, neminem amplius uiderunt, nisi Iesum tantùm secum.*

9 *Et descendentibus illis de monte, præcepit illis ne cuiquam quæ uidissēt narrarēt, nisi quū Filius hominis à mortuis resurrexerit.*

10 *Et uerbum continuerunt apud se, conquirentes quid esset, Quum à mortuis resurrexerit.*

Coruscantia, στίλβοντα. Vulgata & Erasmus, Splendentia, vel splendida: id est λαμπρά. Mihi verò videtur verbum στίλβειν aliquid amplius significare quàm λάμπειν. Qualia, οἷα, qualia. Erasmus, Quàm, nomine in aduerbium mutato, vt (inquit) vitetur sermonis absurditas: quam ego quidem non video. In terra, ἐπὶ τῆς γῆς. vel (vt Vulgata & Erasmus) super terram: id est, nullus prorsus fullo. Hoc enim additum est ex vulgò vsurpata loquendi consuetudine, vt omnes semel fullones excipiantur. Sic nos quoque vernaculo nostro sermone diceremus, *Il n'y a foulon au monde.* Vel, *Il n'y a foulon sur la terre.* Dealbare, λευκᾶναι. Vulgata & Erasmus, Cādida facere: periphrasi (vt ego quidem existimo) minimè necessaria.

5 Faciamus igitur, καὶ ποιήσωμεν. Vel, Faciemus igitur, id est, καὶ ποιήσομεν, vt in vno vetere codice legimus. Ponitur autē καὶ pro οὖν, vt alibi sæpe. Erasmus etiā alicubi legit, θέλεις ποιήσωμεν: id est Vis faciamus: quod optimè quadrat: sed addenda erit interrogationis nota. Mosi, Μωσεῖ. In hoc nomine scribendo, sicut in plerisque Hebraicis & Syriacis, mirum in modum variare comperimus vetera exemplaria. Quædam enim μωσῇ, quædam μωϋσῇ, alia μωσεῖ, alia μωϋσεῖ scriptum habebant.

6 Loqueretur, λαλήσῃ. Vel potius (vt in quatuor exemplaribus legimus) λαλήσαι. Hoc (inquit Euangelista) dixit Petrus, quòd nesciret quid sibi dicendum esset: quod vernaculo sermone diceremus, *Il ne sçauoit qu'il deuoit dire.* Exterriti, ἔκφοβοι: id est, præ metu apud se non erant, ὑπὸ φόβου ἐξίσταντο. Id enim valet præpositio ἐκ. In Complutensi editione legitur ἔμφοβοι: id est metu occupati. Erasmus, Expauefacti: id est ἔκθαμβοι.

10 *Ipsi* igitur id continuerunt, καὶ ἐκράτησαν τὸν λόγον. Eras. ad verbum, Hoc tenuerūt. Tenere enim risum &

linguam

linguam dicimus, pro cõtinere & coercere. Indicat autem τὸ κρατεῖν (si Græci vocabuli etymologiã spectemus) discipulos non sine vi quadam & labore hoc arcanum tandiu tacuisse. Nam cæteros probabile est ex iis quæsiuisse ecquid in monte gestum esset, & quos sermones habuisset. Cæterùm τὸν λόγον conuertimus per pronomen ID, nequis hæc referret ad illud duntaxat quod dixerat Dominus, quũ de tota historia transformationis potius sit intelligendum. Expressimus etiam relatiuum ad molliendam transitionem. Mutuò quærentes, συζητοῦντες. Vulg. Conquirentes. Eras. Disputantes. Nos pro συζητεῖν dicere solemus Altercari, quando personæ casus illi adiungitur: vt συζητεῖν τινι, vel πρός τινα, sicut suprà annotauimus 1.c.27. Hic autem maluimus per periphrasin interpretari. Quid illud esset, A mortuis resurgere, τί ἐστι τὸ ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι. Vul. Quid esset, Quum à mortuis resurrexerit, id est, τί ἐστιν ὅταν ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ. Eras. Quid esset hoc quod dixerat, A mortuis resurgere: longiore vsus circuitu, vt articulum explicaret, à Vetere interprete omissum. Hæc autem quæstio de qua hîc disceptatur inter tres illos Christi primarios discipulos, non est simpliciter accipienda, quasi de futura resurrectione dubitarent: (nam etsi erant admodum rudes, tamen non ita erant, opinor, imperiti, vt hominis felicitatem huius vitæ spatio terminari putarent) sed quum nullam corporum resurrectionem præter illam vniuersalem intelligerent, & Pharisaicis opinionibus essent imbuti de terrestri Messiæ regno & Eliæ aduentu, non poterant capere quod Christus dixerat de singulari illa & peculiari sua resurrectione tertio die futura. Quamobrem etiam quum Dominus iam esset in cælum conscensurus, non verentur ex eo quærere an esset eo tempore regnum Israelis restituturus, Act.1.a.6. vt intelligamus quàm necesse sit Christum corpore à nobis abesse, vt eum non in terra, sed in cælo quærere discamus.

Καὶ ἐπηρώτων αὐτὸν λέγοντες, Ὅτι λέγουσιν οἱ Γραμματεῖς ὅτι Ἠλίαν δεῖ ἐλθεῖν πρῶτον;

11 Et interrogarunt eum dicentes, "Cur Scribæ dicunt oportere vt ‖ Elias prius veniat?

11 *Et interrogabant eũ, dicentes, Quid ergo dicunt Pharisæi & Scribæ quia Eliam oportet uenire primùm?* Malach. 4.b.5

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ἠλίας μὲν ἐλθὼν πρῶτον, ἀποκαθιστᾷ πάντα· καὶ πῶς γέγραπται ἐπὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἵνα πολλὰ πάθῃ, καὶ ἐξουδενωθῇ.

12 Ipse verò respondens dixit eis, Elias quidem prius veniens, "restituet omnia: "& ‖ vt scriptum est" de Filio hominis, *oportet* vt multa patiatur, & pro nihilo habeatur.

12 *Qui respondens ait illis, Elias quum uenerit primò, restituet omnia: & quomodo scriptum est in Filium hominis, ut multa patiatur & contemnatur.* Esa.53.a.4

Ἀλλὰ λέγω ὑμῖν ὅτι καὶ Ἠλίας ἐλήλυθε, καὶ ἐποίησαν αὐτῷ ὅσα ἠθέλησαν, καθὼς γέγραπται ἐπ᾽ αὐτόν.

13 Sed dico vobis, & Eliam venisse, & *istos* ei fecisse quæcũque voluerunt, sicut scriptum est de eo.

13 *Sed dico uobis quia & Elias uenit, & fecerũt illi quæcunq; uoluerũt, sicut scriptum est de eo.*

Καὶ ἐλθὼν πρὸς τοὺς μαθητάς, εἶδεν ὄχλον πολὺν περὶ αὐτούς, καὶ Γραμματεῖς συζητοῦντας αὐτοῖς.

14 ‖Et quum venisset" ad discipulos *suos*, vidit turbam multã circa eos, & Scribas cum eis altercantes.

14 *Et ueniens ad discipulos suos, uidit turbam magnam circa eos, & Scribas conquirentes cũ illis.* Matth.17.c.14 luc.9.c.38

Καὶ εὐθέως πᾶς ὁ ὄχλος ἰδὼν αὐτὸν ἐξεθαμβήθη, καὶ προστρέχοντες ἠσπάζοντο αὐτόν.

15 Et statim tota turba viso eo expauit: & accurrentes salutauerunt eum.

15 *Et confestim omnis populus uidens Iesum, stupefactus est, & expaueru͂t: & accurrentes salutabant eum.*

Καὶ ἐπηρώτησε τοὺς Γραμματεῖς, Τί συζητεῖτε πρὸς αὐτούς;

16 Tunc "interrogauit Scribas, Quid altercamini inter vos?

16 *Et interrogauit eos, Quid inter uos conquiritis.*

Καὶ ἀποκριθεὶς εἷς ἐκ τοῦ ὄχλου εἶπε, Διδάσκαλε, ἤνεγκα τὸν υἱόν μου πρός σε, ἔχοντα πνεῦμα ἄλαλον.

17 Et respondens quidã è turba dixit, Magister, adduxi filium meum ad te, habentem spiritũ mutum.

17 *Et respondens unus de turba, dixit, Magister, attuli filiũ meũ ad te, habentẽ spiritũ mutum.*

11 Cur, ὅτι. Vulg. Quid ergo, τί οὖν. Erasmus, Quid est quòd, τί ἐστιν ὅ, τι. Atqui ὅτι particula interdum pro διατί accipitur, etiam indefinitè: sicut paulo pòst versiculo 28, iidem interpretes rectè exposuerunt. Sic etiam apud Homerum Odyss. τ, - καὶ ἐξερέεινον ἕκαστα Οὐλὴν ὅττι πάθοι.

12 Restituet, ἀποκαθιστᾷ. Notandum hoc dicendi genus, forma quadam concessionis dictum: quasi diceret Dominus, Verum quidem est quod illi dicunt, Eliam videlicet (vt prædixit Malachias) primùm venturum, qui instauret omnia: sed vobis dico ista iam esse completa. Et vt, καὶ πῶς. Locus hic est obscurus. nusquam enim legi πῶς pro ὡς vel ὅπως positum, & tamen necesse est (ni fallor) vt ita accipiatur. Deinde deest verbum cui subiiciatur particula ἵνα: quod quidem nos ex superioris capitis versu 31, & Luc.9.c.22, supplendum putauimus. Cæterùm in quodam vetusto codice scriptum erat non καὶ πῶς, sed καθὼς: quod maximè probarem nisi viderem copulatiuam coniunctionem necessariò hîc requiri. Hoc denique obseruandum est, ἵνα hoc loco non esse τελικὸν, sed εἰδικὸν potius. periphrasis enim est infiniti, sicut in illo Homeri Iliad. α, ἦ ἐθέλεις ὄφρ᾽ αὐτὸς ἔχῃς γέρας. pro ἦ ἐθέλεις αὐτὸς ἔχειν γέρας. Sequitur enim, αὐτὰρ ἐμ᾽ αὔτως ἧσθαι δευόμενον. De Filio hominis, ἐπὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου: vel, super Filio hominis. Sic vsurpauit hanc particulam Herodotus initio Thaliæ, Κῦρον φὰς εἶναι τὸν πέμψαντα πρὸς Ἄμασιν ἐπὶ τὴν θυγατέρα, Cyrum enim eum esse qui ad Amasin super filia legatos miserit. Pro nihilo habeatur, ἐξουδενωθῇ. Vulgata & Erasmus, Contẽnatur, id est καταφρονηθῇ: quod verbum est nimis dilutum. Alludit tamen (opinor) ad illum Psalmi 22, versiculum, Vermis sum, & non homo.

14 Ad discipulos, πρὸς τοὺς μαθητάς. Reliquos discipulos intelligit quos pridie eius diei reliquerat quum in montem ascenderet cum Petro Iohanne & Iacobo.

16 Inter vos? πρὸς αὐτούς; Frobeniana editio habet πρὸς αὐτούς, aduersus eos, nimirum aduersus discipulos meos. quam lectionem magis probo.

18 Καὶ ὅπου ἂν αὐτὸν καταλάβῃ, ῥήσσει αὐτόν· καὶ ἀφρίζει, καὶ τρίζει τοὺς ὀδόντας αὐτοῦ, καὶ ξηραίνεται. καὶ εἶπον τοῖς μαθηταῖς σου ἵνα αὐτὸ ἐκβάλωσι, καὶ οὐκ ἴσχυσαν.

18 Qui vbicunque eum corripuerit, lacerat eum: *ipse* verò spumat, & stridet dētibus suis, & exarescit: & dixi discipulis tuis vt eiicerent, sed non potuerunt.

18 Qui ubicunque eum apprehenderit, allidit illum: & spumat, & stridet dentibus, & arescit. Et dixi discipulis tuis ut eiicerent illum, & non potuerunt.

19 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς αὐτῷ λέγει, Ὦ γενεὰ ἄπιστος, ἕως πότε πρὸς ὑμᾶς ἔσομαι; ἕως πότε ἀνέξομαι ὑμῶν; φέρετε αὐτὸν πρός με.

19 Ipse verò respondens ei dixit, O natio incredula, quousque tandē apud vos ero? quousque tandem tolerabo vos? adducite eum ad me.

19 Qui respondens eis dixit, O generatio incredula, quandiu apud uos ero? quandiu uos patiar? Afferte illum ad me.

20 Καὶ ἤνεγκαν αὐτὸν πρὸς αὐτόν. καὶ ἰδὼν αὐτὸν, εὐθέως τὸ πνεῦμα ἐσπάραξεν αὐτόν· καὶ πεσὼν ἐπὶ τῆς γῆς, ἐκυλίετο ἀφρίζων.

20 Illum igitur adduxerunt ad eum. Quum autem eum vidisset, continuò spiritus discerpsit eum: & *ille* quum cecidisset in terram, voluebatur spumās.

20 Et attulerunt eum. Et quum uidisset eum, statim spiritus conturbauit illum: & elisus in terram, uolutabatur spumans.

21 Καὶ ἐπηρώτησε τὸν πατέρα αὐτοῦ, Πόσος χρόνος ἐστὶν ὡς τοῦτο γέγονεν αὐτῷ; Ὁ δὲ εἶπε, Παιδιόθεν.

21 Tunc interrogauit *Iesus* patrem eius, Quantum temporis est quòd hoc accidit ei? Ipse verò ait, Ab infante.

21 Et interrogauit patrē eius, Quantum temporis est ex quo ei hoc accidit? At ille ait, Ab infantia.

22 Καὶ πολλάκις αὐτὸν καὶ εἰς πῦρ ἔβαλε καὶ εἰς ὕδατα, ἵνα ἀπολέσῃ αὐτόν. ἀλλ' εἴ τι δύνασαι, βοήθησον ἡμῖν, σπλαγχνισθεὶς ἐφ' ἡμᾶς.

22 Et sæpe eum in ignem abiecit & in aquas, vt perderet eū. Sed siquid potes, succurre nobis, misericordia commotus erga nos.

22 Et frequenter eum in ignem & in aquas misit, ut eū perderet. Sed si quid potes, adiuua nos, misertus nostri.

23 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Τὸ εἰ δύνασαι πιστεῦσαι, πάντα δυνατὰ τῷ πιστεύοντι.

23 Iesus autem dixit ei, Si potes hoc credere, omnia fieri possunt credenti.

23 Iesus autem ait illi, Si potes credere, omnia possibilia sunt credenti.

24 Καὶ εὐθέως κράξας ὁ πατὴρ τοῦ παιδίου μετὰ δακρύων ἔλεγε, Πιστεύω Κύριε, βοήθει μου τῇ ἀπιστίᾳ.

24 Pater verò pueri statim clamans cum lacrymis dixit, Credo, Domine: succurre incredulitati meæ.

24 Et continuò exclamās pater pueri cum lacrymis aiebat, Credo Domine: adiuua incredulitatem meam.

18 Vbicunque, ὅπου ἄν. Erasmus, Quandocunque. Sed hoc quidem loco rectè mihi videtur Vetus interpres propriam huius aduerbii significationem amplexus. melius enim ex circunstantia loci, quàm temporis, declaratur huius periculi magnitudo. Lacerat, ῥήσσει. Vulgata, Allidit: id est ῥάσσει, siue προσαράσσει, quod etiam optimè conuenit. Est autem hæc laceratio ad internum dolorem viscerum referenda, quòd spiritu illum inuadente (sicut in colico dolore accidit) non aliter afficeretur quàm si reuera sentiret viscera discerpi. Cicero verò ad Atticum scribens, etiam ad animi dolorem transtulit, quum sese diceret mœrore suo lacerari.

19 Quousque tandem, ἕως πότε. Vulgata, Quandiu. Erasmus, Quousque. Vide Matth.17.c.17.

20 Quum autem eum vidisset, καὶ ἰδὼν αὐτόν. Erasmus, Et viso illo. Significatur, simulatque Iesus puerum in conspectum suum adductum aspexisset, spiritum cœpisse pro suo more sæuire, sicut Græca manifestè ostendunt: quia ἰδὼν est masculinum, πνεῦμα neutrum. Discerpsit, ἐσπάραξεν, seu vellicauit, sed cum sensu grauissimo. Idem enim hoc loco valet σπαράττειν quod ῥήσσειν, de quo diximus paulo antè. nisi de totius corporis conuulsione intelligere malis, quam Græci σπάραγμα vocant. Vulg. conturbauit: id est ἐτάραξεν. Nam hæc quoque significatio τῷ σπαράττεσθαι tribuitur ab Hesychio: & in duobus vetustis codicibus scriptum legimus ἐτάραξεν.

21 Quòd, ὡς. Plinius, Tertius hic dies est quòd audiui. Vulgata, ex quo, ἐξ οὗ, sicut etiam in quodam exemplari scriptum inuenimus. Ab infante, παιδιόθεν. Vulgata, Ab infantia, seruato quidem sensu, sed non sine mutatione, quæ minimè fuit necessaria. Sic enim loquitur Columella lib.1.capite octauo: Eligendus, inquit, rusticis operibus ab infante duratus. Erasmus, à puero: id est παιδόθεν.

22 Succurre, βοήθησον. Vulgata, Adiuua. Erasmus, Subueni. Vide Matth.cap.15.c.25.

23 Si potes hoc credere, τὸ εἰ δύνασαι πιστεῦσαι. Vulgata prætermisit articulum, qui tamen maximo cōsensu in omnibus exemplaribus reperitur, & quidem cum verbo πιστεῦσαι coniunctus: vt eorum sententiam probare non possim qui cum superiore verbo εἶπεν connectunt. Positum est igitur τὸ pro τοῦτο, & hæc Christi verba cum illius petitione optimè cohærent. Quum enim dixisset ille, Si potes, succurre nobis: respondet vicissim Dominus, Si tu hoc potes credere, me nimirum tibi posse succurrere, nihil est quod à me non impetres. Fieri possunt, δυνατά. Vulgata & Erasmus, Possibilia. Ego verò studui amphiboliam vitare. Neque enim Christus (vt opinor) significat, eum qui fide sit præditus omnia posse, quod tamen rectè intellectum, verum est: sed potius, nihil esse quod ipse non possit ac velit eius causa qui ipsius verbis fidem habuerit.

24 Pueri, παιδίου: id est παιδός. Nam παιδίον (teste Hippocrate) de primo vitæ septennio dicitur, παῖς autem de secundo. Hunc verò iam puerum extitisse declarat patris responsio, vers.19. & disertè etiam παῖς vocatur, non παιδίον, apud Matthæum & Lucam.

Ἰδὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἐπισυντρέχει ὄχλος, ἐπετίμησε τῷ πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ, λέγων αὐτῷ, Τὸ πνεῦμα τὸ ἄλαλον καὶ κωφὸν, ἐγώ σοι ἐπιτάσσω, Ἔξελθε ἐξ αὐτοῦ, καὶ μηκέτι εἰσέλθῃς εἰς αὐτόν.

Καὶ κράξαν, καὶ πολλὰ σπαράξαν αὐτὸν, ἐξῆλθε· καὶ ἐγένετο ὡσεὶ νεκρὸς, ὥστε πολλοὺς λέγειν, Ὅτι ἀπέθανεν.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς κρατήσας αὐτὸν τῆς χειρὸς, ἤγειρεν αὐτόν· καὶ ἀνέστη.

Καὶ εἰσελθόντα αὐτὸν εἰς οἶκον, οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπηρώτων αὐτὸν κατ' ἰδίαν, Ὅτι ἡμεῖς οὐκ ἠδυνήθημεν ἐκβαλεῖν αὐτό;

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τοῦτο τὸ γένος ἐν οὐδενὶ δύναται ἐξελθεῖν εἰ μὴ ἐν προσευχῇ καὶ νηστείᾳ.

Καὶ ἐκεῖθεν ἐξελθόντες παρεπορεύοντο διὰ τῆς Γαλιλαίας· καὶ οὐκ ἤθελεν ἵνα τὶς γνῷ.

Ἐδίδασκε γὰρ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς χεῖρας ἀνθρώπων, καὶ ἀποκτενοῦσιν αὐτόν· καὶ ἀποκτανθεὶς, τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται.

Οἱ δὲ ἠγνόουν τὸ ῥῆμα, καὶ ἐφοβοῦντο αὐτὸν ἐπερωτῆσαι.

Καὶ ἦλθεν εἰς Καπερναούμ. καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ γενόμενος, ἐπηρώτα αὐτοὺς, Τί ἐν τῇ ὁδῷ πρὸς ἑαυτοὺς διελογίζεσθε;

25 Quum vidiſſet autem Ieſus
turbam ˇ ſimul accurrere, ob-
iurgauit ſpiritum illum impu-
rū, dicens ei, ˇ *Tu* ſpiritus mute
& ſurde, ego tibi impero, Exi
ab eo, & ne amplius ingredi-
tor in eum.

26 Et quum clamaſſet *ſpiritus*,
multúmque diſcerpſiſſet eum,
exiuit:& *ille* factus eſt quaſi mor
tuus, adeo vt multi dicerent
mortuum eſſe.

27 Ieſus verò prehenſa manu
eius, erexit eum: & *ille* ſurrexit.

28 Et quum eſſet ingreſſus do-
mum, diſcipuli eius interroga-
runt eum priuatim, Cur nos
non potuimus *ſpiritum* illū eii-
cere?

29 *Ipſe* verò dixit eis, Hoc genus
dæmoniorum ˇ nulla re poteſt exi-
re niſi per precationem & ie-
iunium.

30 ‖Et illinc egreſſi, ˇ vnà iter fa-
ciebant per Galilæam: nec vo-
lebat vt quiſquam *id* ſciret.

31 Docebat enim diſcipulos
ſuos, & dicebat eis, Filius homi-
nis ˇ tradetur in manus ˇ homi-
num, qui trucidabunt eum: ſed
trucidatus, tertio die reſurget.

32 Ipſi verò ignorabant ˇ hoc di-
ctum, & timebant eum inter-
rogare.

33 ‖Venit igitur Capernaū. ˇ &
quum veniſſet domum, inter-
rogauit eos, Quid in via inter
vos diſceptabatis?

25 *Et quum uidiſſet Ie-*
ſus concurrentem tur-
bam, comminatus eſt ſpi-
ritui immundo, dicens il-
li, Surde & mute ſpiri-
tus, ego præcipio tibi,
Exi ab eo, & amplius
ne introeas in eum.

26 *Et exclamans & mul-*
tum diſcerpens eum, exiit
ab eo: & factus eſt ſicut
mortuus, ita ut multi di-
cerent, Quia mortuus
eſt.

27 *Ieſus autem tenens*
manum eius, eleuauit
eum: & ſurrexit.

28 *Et quum introiſſet in*
domū, diſcipuli eius ſe-
cretò interrogabant eū,
Quare nos non potui-
mus eiicere eum?

29 *Et dixit illis, Hoc ge-*
nus in nullo poteſt exire
niſi in oratione & ieiu-
nio.

30 *Et inde profecti præ-*
tergrediebantur Gali- Matth.17.d.22
læam: nec uolebat quē- luc.9.c.22
quam ſcire.

31 *Docebat autem diſci-*
pulos ſuos, & dicebat il-
lis, Quoniam Filius ho-
minis tradetur in manus
hominum, & occident eū:
& occiſus, tertia die
reſurget.

32 *At illi ignorabant uer-*
bum, & timebant inter-
rogare eum.

33 *Et uenerunt Caphar-* Matth.18.a.1
naum. qui quum domi luc.9.f.45.
eſſet, interrogabat eos,
Quid in uia tractaba-
tis?

25 Simul accurrere, ὅτι ἐπισυντρέχει. Vulg. cōcurrendi vocabulo vtitur, quod reſpōdet τῷ συντρέχειν. Recte autem Eraſ. vt emphaſin præpoſitionis ἐπὶ exprimeret, compoſitionē reſoluit. *Tu* ſpiritus, τὸ πνεῦμα. In Græco non eſt pronomen, ſed id addidi vt vim articuli minimè otioſi exprimerem. Spiritum autem mutum & ſurdum ab effectu vocat.

29 Nulla re, ἐν οὐδενί: id eſt, nulla alia ratione. Abundat enim ἐν addita caſui inſtrumenti, ex Hebræorū idiotiſmo. Vulgata, In nullo: quæ interpretatio eſt nimium obſcura.

30 Vnà iter faciebant, παρεπορεύοντο: id eſt, Adiunctis ſibi diſcipulis ſuis, iter fecit per Galilæam. Vulg. Prætergrediebantur. Eraſmus, Iter fecerunt. Idem autem exiſtimat ex præpoſitione παρὰ intelligendum illos clam, aut celeriter, & velut obiter feciſſe iter per Galilæā, ita vt nec aperirent ſe vſquam, nec commorarentur. & videri poterant (inquit ille) declinaſſe Galilæam in diſceſſu, niſi obſtaret præpoſitio διά. At ego quanuis confitear παρὰ præpoſitionem in quibuſdam verbis hanc vim habere, tamen nuſquam legi παραπορεύεσθαι in ea ſignificatione poſitum, ſed pro συμπορεύεσθαι, id eſt, vnà & quaſi ad latus incedere: vel pro adambulare, id eſt, ambulando proximè iter facere: ſicut accipitur infrà 11.c.20. Quum autem Cæſarea Philippi venirent Capernaum, omnino fuit ipſis obeunda Galilæa, niſi Iordane traiecto maluiſſent regionem admodum incultam peragrare. Celerem verò & veluti clandeſtinam fuiſſe hanc profectionem, ex iis quæ ſequuntur ſatis intelligi poteſt: ſed ita vt aliquandiu tamen illic ſint verſati, quum Matthæus cap. 17.d.22, vtatur verbo ἀναστρέφεσθαι.

31 Tradetur, παραδίδοται. Iterum de re mox futura loquens, præſenti vtitur pro futuro, vt ſæpe alibi. Hominum, ἀνθρώπων. In quodam exemplari additum erat ἁμαρτωλῶν, peccatorum.

32 Hoc dictum, τὸ ῥῆμα. Vulg. Verbum. quæ interpretatio eſt perobſcura. Eraſ. Quod dixerat, ὃ εἶπεν.

33 Et quum veniſſet domum, καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ γενόμενος. Eraſmus, Et quum veniſſet in domum, ſiue in ædes, inquit, non vtique ſuas. Atqui cuiuſcūque eſſent ædes iſtæ, eas ſibi pro domicilio delegerat Dominus, ſicut intelligimus ex Matthæo 4.b.13. Itaque nunc dicitur ἐν τῇ οἰκίᾳ γενόμενος, id eſt, ad verbum, Factus domi: Capernaum ſcilicet reuerſus, in qua vrbe domicilii ſui ſedem poſuerat: vt quum ea abeſſet, domo abeſſe videretur. De verbo γίγνεσθαι vide ſuprà 6.a.2.

Οἱ δὲ ἐσιώπων· πρὸς ἀλλήλους γὰρ διε- 34
λέχθησαν ἐν τῇ ὁδῷ, τίς μείζων.
Καὶ καθίσας ἐφώνησε τοὺς δώδεκα, καὶ
λέγει αὐτοῖς, Εἴτις θέλει πρῶτος εἶναι, ἔσται
πάντων ἔσχατος, καὶ πάντων διάκονος.
Καὶ λαβὼν παιδίον, ἔστησεν αὐτὸ ἐν μέ-
σῳ αὐτῶν· καὶ ἐναγκαλισάμενος αὐτό,
εἶπεν αὐτοῖς,
Ὃς ἐὰν ἓν τῶν τοιούτων παιδίων δέξηται 37
ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμὲ δέχεται· καὶ ὃς
ἐὰν ἐμὲ δέξηται, οὐκ ἐμὲ δέχεται, ἀλλὰ
τὸν ἀποστείλαντά με.
Ἀπεκρίθη δὲ αὐτῷ ὁ Ἰωάννης, λέγων, 38
Διδάσκαλε, εἴδομέν τινα τῷ ὀνόματί σου
ἐκβάλλοντα δαιμόνια, ὃς οὐκ ἀκολουθεῖ
ἡμῖν· καὶ ἐκωλύσαμεν αὐτόν, ὅτι οὐκ ἀκο-
λουθεῖ ἡμῖν.
Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπε, Μὴ κωλύετε αὐτόν. 39
1.Cor.12.a.3 luc.9.f.49 οὐδεὶς γάρ ἐστιν ὃς ποιήσει δύναμιν ἐπὶ τῷ
ὀνόματί μου, καὶ δυνήσεται ταχὺ κακολο-
γῆσαί με.
Ὃς γὰρ οὐκ ἔστι καθ' ὑμῶν, ὑπὲρ ὑμῶν 40
ἐστιν.
Matth.10.d.42 Ὃς γὰρ ἂν ποτίσῃ ὑμᾶς ποτήριον ὕδα- 41
τος ἐν τῷ ὀνόματί μου, ὅτι Χριστοῦ ἐστέ,
ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀπολέσῃ τὸν μι-
σθὸν αὐτοῦ.

Ipsi verò siluerunt: nam alii
aduersus alios disseruerant in
via, quis *esset* cæteris maior.
35 Et quum consedisset, vocauit
duodecim illos, & dixit eis, Si-
quis vult primus esse, erit omniũ
vltimus, & omnium minister.
36 Et acceptum puerulum sta-
tuit in medio eorum: eóque in
vlnas recepto, dixit eis,
Quisquis vnum ex talibus pue-
rulis exceperit nomine meo,
me excipit: & quicunque me ex-
ceperit, non me excipit, sed
eum qui misit me.
‖Respondit autem ei Iohan-
nes, dicens, Magister, vidimus
quendã per nomẽ tuũ eiiciẽtem
dæmonia, qui non sequitur nos:
& prohibuimus eũ, quia nõ se-
quitur nos.
Iesus autẽ ait, Ne illum prohi-
bete: ‖nullus enim est qui edat
virtutem per nomen meum, &
possit citò maledicere mihi.
Nam qui non est cõtra nos,
pro nobis est.
‖Quisquis enim potum dede-
rit vobis poculum aquæ in no-
mine meo, *id est* quòd sitis
Christi, amẽ dico vobis, nequa-
quam perdiderit mercedem
suam.

34 *At illi tacebant: siqui-*
dem in via inter se dispu-
tauerant quis eorum ma-
ior esset.
35 *Et residens vocauit duo-*
decim, & ait illis, Siquis
vult primus esse, erit o-
mnium nouissimus, & o-
mnium minister.
36 *Et accipiens puerum,*
statuit eum in medio eorũ:
quem quum complexus
esset, ait illis,
37 *Quisquis unum ex hu-*
iusmodi pueris receperit
in nomine meo, me recipit:
& quicunque me suscepe-
rit, non me suscipit, sed
eum qui misit me.
38 *Respondit illi Iohan-*
nes, dicens, Magister, vidi-
mus quendam in nomine
tuo eiicientem dæmonia,
qui non sequitur nos: &
prohibuimus eum.
39 *Iesus autem ait, Noli-*
te prohibere eũ. nemo est
enim qui faciat virtutem
in nomine meo, & possit
citò malè loqui de me.
40 *Qui enim nõ est aduer-*
sum nos, pro vobis est.
41 *Quisquis enim potum*
dederit vobis calicem a-
quæ in nomine meo, quia
Christi estis, amen dico vo-
bis, non perdet mercedem
suam.

34 Quis *esset* cæteris maior, τίς μείζων. Vulgata, Quis eorum maior esset: id est, τίς μείζων γένηται αὐτῶν, sicut in quodam exemplari erat annotatum. Ponitur autem μείζων, maior, pro μέγιστος, maximus.

35 Erit, ἔσται. In quodam exemplari scriptum erat ἔστω, esto: & mihi quidem videtur vberior sensus si hãc lectionem sequamur: nisi malimus futurũ indicatiui pro imperandi modo positum esse ex Hebræorum idiomate. nolui tamen temere quicquam mutare. Idem obseruandum est infrà 10.f.43.

36 Eo in vlnas recepto, ἐναγκαλισάμενος. Erasmus rectè pluribus verbis Græci vocabuli vim expressit. Sic enim etiam Lucas explicat capite 2.d.18. Vulgata, Amplexus. Nos quidem in hoc scribendo vocabulo comperimus Græca exemplaria tum hoc loco, tum etiam proximo capite, non consentire: sed hanc esse germanam lectionem non dubium est.

37 Nomine meo, ἐπὶ ὀνόματί μου: id est mea causa, quòd mihi hunc honorem habeat. Paulo pòst autem aliter accipitur. Non me excipit, sed eum qui misit me, οὐκ ἐμὲ δέχεται, ἀλλὰ τὸν ἀποστείλαντά με. Erasmus testatur nonnullos Græcos codices scriptum habuisse, οὐκ ἐμὲ δέχεται μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀποστείλαντά με: id est, non me solum recipit, sed etiam eum qui me misit. In quo dicendi genere particula μόνον interdum subauditur, vt Rom. 4.b.9. Sed recepta lectio mihi magis probatur. nec enim hîc negatio (vt ab illo eruditè obseruatũ est) illud remouet, sed corrigit potius: quasi dicat, Nõ tam me recipit, quàm eum qui misit me. Sic etiam accipitur Iohan. 5.e.30, & 6.d.37.

38 Vidimus, εἴδομεν. In quodam vetere exemplari scriptum erat οἴδαμεν, nouimus. Per nomen tuũ, τῷ ὀνόματί σου. Erasmus ad verbũ, Nomine tuo: quæ interpretatio visa est mihi obscurior hoc loco. Neque enim hoc dicendi genere idem hîc significatur quod paulo antè. itaque aliter sumus interpretati, quum præsertim in duobus vetustis codicibus addatur præpositio ἐν, quam certum est ex Hebræorũ idiomate idem valere quod διά, vel cum accusatiuo (quum videlicet significatur causa propter quã fit aliquid, vt in versiculo superiore:) vel cum genitiuo, sicut hoc loco, & quoties agitur de causa per quam fit quidpiam: vt illic quidem ἐν τῷ ὀνόματι ponatur pro διὰ τὸ ὄνομα, hîc verò pro διὰ τοῦ ὀνόματος. quod discrimen Erasmus paulo pòst animaduertit. Quia non sequitur nos, ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν. Hæc non legit Vetus interpres, & in quodam Græco codice non legimus.

40 Contra nos, pro nobis, καθ' ἡμῶν, ὑπὲρ ἡμῶν. Vulgata, Contra vos, pro vobis, καθ' ὑμῶν, ὑπὲρ ὑμῶν, sicut legitur in plurimis tum manuscriptis, tum etiam excusis exemplaribus. Sed altera illa lectio mihi quidem magis probatur.

41 Quòd sitis Christi, ὅτι Χριστοῦ ἐστέ. Hæc verba explicant quid apud Matthæum significet, εἰς ὄνομα μαθητοῦ, 10.d.42.

42 Καὶ ὃς ἂν σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τῶν πιστευόντων εἰς ἐμὲ, καλόν ἐστιν αὐτῷ μᾶλλον εἰ περίκειται λίθος μυλικὸς περὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ βέβληται εἰς τὴν θάλασσαν.

42 ‖Et quisquis offenderit vnum ex paruis istis qui credunt in me, ˙bonum esset ei potius si circumponeretur saxum molare circa collum eius, & proiiceretur in mare.

42 *Et quisquis scandalizauerit unum ex his pusillis credentibus in me, bonum est ei magis si circundaretur mola asinaria collo eius, & in mare mitteretur.* Matth.18.a.6 luc. 17.a.1

43 Καὶ ἐὰν σκανδαλίζῃ σε ἡ χείρ σου, ἀπόκοψον αὐτήν· καλόν σοι ἐστὶ κυλλὸν εἰς τὴν ζωὴν εἰσελθεῖν, ἢ τὰς δύο χεῖρας ἔχοντα ἀπελθεῖν εἰς τὴν γέενναν, εἰς τὸ πῦρ τὸ ἄσβεστον·

43 ‖˙Quòd si manus tua facit vt tu offendas, abscinde eam: bonū est tibi ad vitam ingredi mancum, *potius* quàm duas manus habentem abire in gehennam, in ignem inextinguibilem:

43 *Et si scandalizauerit te manus tua, abscinde illam: bonum est tibi debilem introire in uitam, quàm duas manus habentem ire in gehennā, in ignē inextinguibilē:* Matth.5.c.29, & 18.a.8

44 Ὅπου ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτᾷ, καὶ τὸ πῦρ οὐ σβέννυται.

44 ‖Vbi vermis ˙eorum non interit, & ignis non extinguitur.

44 *Vbi uermis eorum nō moritur, & ignis non extinguitur.* Esa.66.g.24

45 Καὶ ἐὰν ὁ πούς σου σκανδαλίζῃ σε, ἀπόκοψον αὐτόν· καλόν ἐστί σοι εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν χωλὸν, ἢ τοὺς δύο πόδας ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὴν γέενναν, εἰς τὸ πῦρ τὸ ἄσβεστον·

45 Et si pes tuus facit vt tu offendas, abscinde eum: bonum est tibi ingredi in vitam claudum, *potius* quàm duos pedes habētem proiici in gehennam, in ignem inextinguibilem:

45 *Et, si pes tuus te scandalizat, amputa illum: bonum est tibi claudum introire in uitam æternam, quàm duos pedes habentem mitti in gehennam ignis inextinguibilis:*

46 Ὅπου ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτᾷ, καὶ τὸ πῦρ οὐ σβέννυται.

46 Vbi vermis eorum non interit, & ignis non extinguitur.

46 *Vbi uermis eorum non moritur, & ignis nō extinguitur.*

47 Καὶ ἐὰν ὁ ὀφθαλμός σου σκανδαλίζῃ σε, ἔκβαλε αὐτόν· καλόν σοι ἐστὶ μονόφθαλμον εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, ἢ δύο ὀφθαλμοὺς ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός·

47 Et si oculus tuus facit vt tu offendas, erue eum: bonum est tibi introire in regnum Dei luscum, *potius* quàm duos oculos habētem proiici in gehennam ignis:

47 *Quòd si oculus tuus scandalizat te, eiice eū: bonum est tibi luscum introire in regnum Dei, quàm duos oculos habentem, mitti in gehennam ignis.*

48 Ὅπου ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτᾷ, καὶ τὸ πῦρ οὐ σβέννυται.

48 Vbi vermis eorum non obit, & ignis non extinguitur.

48 *Vbi uermis eorum non moritur, & ignis non extinguitur.*

49 Πᾶς γὰρ πυρὶ ἁλισθήσεται· καὶ πᾶσα θυσία ἁλὶ ἁλισθήσεται·

49 Nam omnis *homo* igne salietur: ‖& omnis ˙oblatio ˙sale salietur.

49 *Omnis enim igne salietur: & omnis uictima sale salietur.* Levit.2.c.13

50 Καλὸν τὸ ἅλας· ἐὰν δὲ τὸ ἅλας ἄναλον γένηται, ἐν τίνι αὐτὸ ἀρτύσετε; ἔχετε ἐν ἑαυτοῖς ἅλας, καὶ εἰρηνεύετε ἐν ἀλλήλοις.

50 ‖˙Bonus est sal: si verò sal insulsus fuerit, quónam ipsum condietis? habete in vobisipsis salem, & pacē habete inter vos mutuó.

50 *Bonum est sal: quòd si sal insulsum fuerit, in quo illud condietis? Habete in uobis sal, & pacem habete inter uos.* Matth.5.b.13 luc.14.g.34

Κεφάλαιον ι΄.

1 ΚΑκεῖθεν ἀναστὰς ἔρχεται εἰς τὰ ὅρια τῆς Ἰουδαίας, διὰ τοῦ πέραν τοῦ Ἰορδάνου·

CAP. X.

1 ET ‖˙quum illinc surrexisset, venit in fines Iudææ ¨per *regionem quæ est* trans Iordanem:

CAP. X.

1 *ET inde exurgens uenit in fines Iudææ ultra Iordanem:* Matth.19.a.1

42 Bonum esset ei potius, καλόν ἐστιν αὐτῷ μᾶλλον. Erasmus, Melius foret ei: id est, ἄμεινον ἂν εἴη αὐτῷ. Cōiunxit enim particulam μᾶλλον cum absoluto καλὸν, vt sit periphrasis τοῦ ἄμεινον. Sed hæc traiectio sanè dura est, nec (vt ego quidem arbitror) necessaria.

43 Quòd si, καὶ ἐὰν. Vulgata & Erasmus ad verbum Et si. Sed nemo non videt idem valere καὶ ἐὰν, & εἰ δὲ quo vtitur Matthæus. Hæc causa cur καὶ sæpe etiam interpretati simus Autem & Verò, quando sententias potius quàm verba connectit. 44 Eorum, αὐτῶν. Eorum videlicet qui in illam flammam fuerint proiecti. Relatiuum ergo ponitur absque antecedente expresso, ex Hebræorum more, vt Psal.87.v.1.

49 Oblatio, θυσία. Heb. מנחה Vulg. & Eras. Victima. Sale salietur, ἁλισθήσεται. Id est, salienda est, vt placeat sacrificium. Sic quoque quū dicit omnes esse sale saliendos, non prædicit aliquid futurū, sed ostendit quid ab omnibus requiratur, nempe vt verbo incorrupto conditi, sese Deo consecrent.

50 Bonus est sal, καλὸν τὸ ἅλας. Erasmus, Bona res est sal: eodem manente sensu. Idem tamen ita vertit vt nos fecimus, Lucæ 14.f.34.

IN CAPVT X.

1 Quum surrexisset, ἀναστάς: id est, profectus, seu digressus, ex Hebræorum dialecto: apud quos Sedere idem valet quod habitare & manere aliquo in loco: & Surgere, idem quod abire, siue proficisci. Per *regionem quæ est* trans Iordanem, διὰ τοῦ πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Vulgata, Trans Iordanem, sensu non expresso. neque

enim hîc deſcribitur ſitus Iudææ, ſed iter quo Dominus in Iudæam venit: traiecto videlicet Iordane per regionem quæ Peræa dicitur, quum per Samariam poſſet rectà ex Galilæa illuc contendere. Vide Matth.19.a.1.

καὶ συμπορεύονται πάλιν ὄχλοι πρὸς αὐτόν· καὶ, ὡς εἰώθει, πάλιν ἐδίδασκεν αὐτούς.

& conuenit rurſum turba ad eum: &, vt conſueuerat, rurſum docebat eos.

& conueniunt iterum turbæ ad eum: & ſicut conſueuerat, iterum docebat illos.

Καὶ προσελθόντες οἱ Φαρισαῖοι ἐπηρώτησαν αὐτόν, Εἰ ἔξεστιν ἀνδρὶ γυναῖκα ἀπολῦσαι; πειράζοντες αὐτόν.

2 Tunc accedentes Phariſæi interrogarunt eum an liceret viro vxorem dimittere: tentantes eum.

2 Et accedentes Phariſæi interrogabant eum, Si licet uiro uxorem dimittere? tentantes eum.

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Τί ὑμῖν ἐνετείλατο Μωσῆς;

3 Ipſe verò reſpondens dixit, Quid vobis mandauit Moſes?

3 At ille reſpondens dixit eis, Quid uobis præcepit Moyſes?

Deut.24.a.2

Οἱ δὲ εἶπον, Μωσῆς ἐπέτρεψε βιβλίον ἀποστασίου γράψαι, καὶ ἀπολῦσαι.

4 Ipſi autem dixerunt, ‖ Moſes permiſit libellum abſceſſionis ſcribere, & dimittere *uxorem*.

4 Qui dixerunt, Moyſes permiſit libellum repudii ſcribere, & dimittere.

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν ἔγραψεν ὑμῖν τὴν ἐντολὴν ταύτην.

5 Tunc reſpondens Ieſus dixit eis, Pro duritia cordis veſtri ſcripſit vobis ˇmandatum iſtud.

5 Quibus reſpondens Ieſus ait, Ad duritiam cordis ueſtri ſcripſit uobis præceptum iſtud.

Geneſ.1.d.27
matth.19 a 4

Ἀπὸ δὲ ἀρχῆς κτίσεως, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτοὺς ὁ Θεός.

6 A principio verò creationis, ‖ maſculum & fœminam fecit Deus.

6 Ab initio autem creaturæ, maſculum & fœminam fecit eos Deus.

Geneſ.2.d.24
2.cor.6.d.16
epheſ.5.g.31

Ἕνεκεν τούτου καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσκολληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ·

7 ‖ Propterea relinquet homo patrem ſuum & matrem, & agglutinabitur vxori ſuæ:

7 Propter hoc relinquet homo patrem ſuum & matrem, & adhærebit ad uxorem ſuam:

Καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. ὥστε οὐκέτι εἰσὶ δύο, ἀλλὰ μία σάρξ.

8 Et qui duo *fuerant*, ˇerunt caro vna. Itaque nō ſunt amplius duo, ſed vna caro.

8 Et erunt duo in carne una. Itaq; iam non ſunt duo, ſed una caro.

1.Cor.7.b.10

Ὃ οὖν ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω.

9 ‖ Quod ergo Deus coniunxit, homo ne ſeiungat.

9 Quod ergo Deus coniunxit, homo non ſeparet.

Καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ πάλιν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ περὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπηρώτησαν αὐτόν.

10 Et domi rurſum diſcipuli eius eadem de re interrogarunt eum.

10 Et in domo iterum diſcipuli eius de eodem interrogauerunt eum.

Matth.5.c.32
& 19.b.9
mar.10.b.11
luc.16.d.18
1.cor.7.b.10

Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ὃς ἐὰν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ γαμήσῃ ἄλλην, μοιχᾶται ἐπ᾽ αὐτήν.

11 *Ipſe* verò dixit eis, ‖ Quicunque dimiſerit vxorem ſuam, & duxerit aliam, mœchatur aduerſus eam.

11 Et ait illis, Quicunque dimiſerit uxorem ſuam, & aliam duxerit, adulterium committit ſuper eam.

Καὶ ἐὰν γυνὴ ἀπολύσῃ τὸν ἄνδρα αὐτῆς, καὶ γαμηθῇ ἄλλῳ, μοιχᾶται.

12 Et, ſi mulier dimiſerit virū ſuū, & nupſerit alteri, mœchatur.

12 Et ſi uxor dimiſerit uirum ſuum, & alii nupſerit, mœchatur.

Matth. 19.b.13
luc.18.c.15

Καὶ προσέφερον αὐτῷ παιδία, ἵνα ἅψηται αὐτῶν· οἱ δὲ μαθηταὶ ἐπετίμων τοῖς προσφέρουσιν.

13 ‖ Tunc obtulerunt ei puerulos vt tangeret eos: diſcipuli verò obiurgabant eos qui offerebant.

13 Et offerebant illi paruulos, ut tangeret illos: diſcipuli autem cōminabantur offerentibus.

Ἰδὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς ἠγανάκτησε, καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ἄφετε τὰ παιδία ἔρχεσθαι πρός με, καὶ μὴ κωλύετε αὐτά. τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

14 Quod quum vidiſſet Ieſus, indignatus eſt, & dixit eis, Sinite puerulos venire ad me, & ne prohibete eos. talium enim eſt regnum Dei.

14 Quos quum uideret Ieſus, indignè tulit, & ait illis, Sinite paruulos uenire ad me, & ne prohibueritis eos. talium enim eſt regnum Dei.

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὃς ἐὰν μὴ δέξηται τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ὡς παιδίον, οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτήν.

15 Amen dico vobis, quicunque non exceperit regnum Dei vt puerulus, nequaquam in id ingredietur.

15 Amen dico uobis, quiſquis non receperit regnū Dei uelut paruulus, non intrabit in illud.

Καὶ ἐναγκαλισάμενος αὐτὰ, τιθεὶς τὰς χεῖρας ἐπ᾽ αὐτὰ, ηὐλόγει αὐτά.

16 Et quum accepiſſet eos in vlnas, impoſitis in eos manibus, benedixit eis.

16 Et complexans eos, & imponens manus ſuper illos, benedicebat eos.

5 Mandatum, τὴν ἐντολήν. Mandatum videlicet de ſcribendo diuortii libello, ſiquis pro ſua duritia nō poſſet vxorem ferre. Neque enim Moſes præceptum dedit de repudiandis vxoribus, ſed vxoribus potius contra inflexibilem maritorum duritiem proſpexit. Vide Matth.19.v.8.

Καὶ ἐκπορευομένου αὐτοῦ εἰς ὁδὸν, προσδραμὼν εἷς καὶ γονυπετήσας αὐτὸν, ἐπηρώτα αὐτὸν, Διδάσκαλε ἀγαθὲ, τί ποιήσω ἵνα ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω;

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθὸς, εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεός.

Τὰς ἐντολὰς οἶδας, Μὴ μοιχεύσῃς, Μὴ φονεύσῃς, Μὴ κλέψῃς, Μὴ ψευδομαρτυρήσῃς, Μὴ ἀποστερήσῃς, Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα.

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ, Διδάσκαλε, ταῦτα πάντα ἐφυλαξάμην ἐκ νεότητός μου.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐμβλέψας αὐτῷ, ἠγάπησεν αὐτὸν, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἕν σοι ὑστερεῖ· ὕπαγε, ὅσα ἔχεις πώλησον, καὶ δὸς τοῖς πτωχοῖς· καὶ ἕξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ· καὶ δεῦρο, ἀκολούθει μοι, ἄρας τὸν σταυρόν.

Ὁ δὲ, συγνάσας ἐπὶ τῷ λόγῳ, ἀπῆλθε λυπούμενος· ἦν γὰρ ἔχων κτήματα πολλά.

Καὶ περιβλεψάμενος ὁ Ἰησοῦς λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Πῶς δυσκόλως οἱ τὰ χρήματα ἔχοντες εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελεύσονται.

17 Et egrediente eo *ut se daret* in
viam, ‖ quidam, quum accurrisset, & accidisset ei ad genua, interrogauit eum, Magister bone, quid faciam vt vitam æternam possideam?
18 Iesus autem dixit ei, Cur me dicis bonum? nullus est bonus, nisi vnus, *nempe* Deus.
19 Mandata nosti, ‖Ne mœchare, Ne occidito, Ne furare, Ne falsum testimoniũ dicito, Ne damno afficito *quenquam*, Honora patrem tuum & matrem.
20 Ille verò respondens dixit ei, Magister, hæc omnia obseruaui à iuuentute mea.
21 Iesus autem eum intuitus, dilexit eum, & dixit ei, Vnum te deficit: abi, quæcunque habes vende, & da pauperibus: & habebis thesaurum in cælo: & veni, sequere me, sublata *in humeros* cruce.
22 Ille verò mœstus factus propter hunc sermonem, abiit contristatus: habebat enim bona multa.
23 Et quum circunspexisset Iesus dicit discipulis suis, Quàm difficilè qui opes habent, in regnum Dei introibunt.

17 Et quum egressus esset in uiam, procurrens quidam genu flexo ante eum, rogabat eum, Magister bone, quid faciam ut uitam æternam percipiã?
18 Iesus autem dixit ei, Quid me dicis bonũ? nemo bonus, nisi unus, Deus.
19 Præcepta nosti, Ne adulteres, Ne occidas, Ne fureris, Ne falsum testimonium dixeris, Ne fraudẽ feceris, Honora patrem tuum & matrem.
20 At ille respondens ait illi, Magister hæc omnia obseruaui à iuuẽtute mea.
21 Iesus autem intuitus eum, dilexit eum: & dixit ei, Vnum tibi deest: uade, quæcunque habes uẽde, & da pauperibus: & habebis thesaurum in cælo: & ueni, sequere me.
22 Qui contristatus in uerbo, abiit mœrens: erat enim habens multas possessiones.
23 Et circunspiciens Iesus ait discipulis suis, Quàm difficilè qui pecunias habent, in regnum Dei introibunt.

Matth.19.b.16 Luc.18.d.18

Exodi 20.c.13

17 Et egrediente eo *ut se daret* in viam, καὶ ἐκπορευομένου αὐτοῦ εἰς ὁδόν. Vulgata, Et quum egressus esset in viam. Videtur enim viam accepisse pro vico, vt Egredi in viam, idem valeat atque foras exire, & domo progredi in publicum. At ego significari puto hæc esse gesta quum domo egressus, ad iter se compararet, atque adeo iter ipsum iniret. Scribit enim Matthæus, postquam pueris bene precatus esset, eum illinc esse profectũ cap.19.b.15. Quidam, quũ accurrisset, προσδραμὼν εἷς. In quodã exẽplari scriptũ erat, ἰδού τις πλούσιος προσδραμὼν, ecce quidam diues quum accurrisset. In Complutensi verò editione pro εἷς scriptum erat τὶς, de quo diximus Matth.8.c.19. Et accidisset ei ad genua, καὶ γονυπετήσας αὐτόν. In quodam exemplari scriptum reperimus αὐτῷ, & fortasse rectius. Vide Matthæum 17.b.14. Alius codex pro αὐτὸν habet ἔμπροσθεν αὐτοῦ, coram eo, vt legit Vetus interpres. Possideam? κληρονομήσω; Vulgata, Percipiam? De huius verbi propria significatione diximus Matthæi 5.a.5. Hic autem translatitiè accipitur ἀντὶ τοῦ κτᾶσθαι, sicut in vernaculo nostro sermone omne genus prædiorum & possessionum solemus hæreditates vocare.

19 Ne damno afficito *quenquam*, μὴ ἀποστερήσῃς. Vulgata, Ne fraudem feceris. & alibi sæpe, ἀποστερεῖν, fraudare. Atqui fraudare propriè is dicitur qui per fraudem interuertit aliena. Verbum autem ἀποστερεῖν latius patet apud Græcos. significat enim quempiam re sua priuare, siue eam retineas, siue fraude aut vi eripias. Itaque generali vocabulo conuertimus, Damno afficere, Erasmi interpretationem sequuti, 1. Cor. 6.b.8, sed addito quarto casu. Cæterùm videtur hoc mandatum compendio quodam superiora omnia complecti. Deerat tamẽ in vno manuscripto codice, & fortassis redundat.

20 Iuuentute mea, νεότητός μου. In quodam codice additur, τί ἔτι ὑστερῶ? quo adhuc deficio?

21 Sublata *in humeros* cruce, ἄρας τὸν σταυρόν. Hæc non legit Vetus interpres. Addidit autem Erasmus, In humeros, vt amphiboliam vitaret. Vnus codex post σταυρόν addit σου tua: & in hoc versiculo post ὑστερεῖ, additum reperio in duobus codicibus, εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, si vis esse perfectus.

22 Mœstus factus, συγνάσας: id est λυπούμενος, sicut loquitur Matthæus cap.19.d.22. Erasmus, Molestia affectus: id est χαλεπαινόμενος. Atqui molestiam à tristitia differre puto, sicut causa ab affectu diuersa est: adeo quidẽ vt molestia sæpe iram potius quàm tristitiam gignat. Propter hunc sermonem, ἐπὶ τῷ λόγῳ. Vulgata, In verbo. quæ interpretatio & barbara est & obscura, vt taceã Verbum potius declarare τὸ ῥῆμα quàm τὸν λόγον. Erasmus, Propter sermonem: rectè quidem expressa præpositione, (ponitur enim ἐπὶ pro διὰ, sicut iterum versu 24) sed omisso articulo.

23 Opes, χρήματα. Vulgata & Erasmus, Pecunias. Sed pecuniæ appellatione, etiam quum latissimè patet, bona nonnisi mouentia appellantur: vt propriè id declaret quod vernaculo sermone dicimus *cheuance*. Græcum autem vocabulum (vt ait Aristoteles Ethicorum 4) ea omnia complectitur ὅσων ἡ ἀξία νομίσματι μετρεῖται, id est, quorum pretium numis æstimatur. Sic enim appellantur περὶ τὸ χρήσιμα εἶναι, vt docet Budæus ex Xenophontis Œconomico.

24 Οἱ δὲ μαθηταὶ ἐθαμβοῦντο ἐπὶ τοῖς λόγοις αὐτοῦ. Ὁ δὲ Ἰησοῦς πάλιν ἀποκριθεὶς λέγει αὐτοῖς, Τέκνα, πῶς δύσκολόν ἐστι τοὺς πεποιθότας ἐπὶ τοῖς χρήμασιν, εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν.

25 Εὐκοπώτερόν ἐστι κάμηλον διὰ τῆς τρυμαλιᾶς τῆς ῥαφίδος διελθεῖν, ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν.

26 Οἱ δὲ περισσῶς ἐξεπλήσσοντο, λέγοντες πρὸς ἑαυτούς, Καὶ τίς δύναται σωθῆναι;

27 Ἐμβλέψας δὲ αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς λέγει, Παρὰ ἀνθρώποις ἀδύνατον, ἀλλ' οὐ παρὰ τῷ Θεῷ. πάντα γὰρ δυνατά ἐστι παρὰ τῷ Θεῷ.

Matth.19. d.27
luc.18.c.28

28 Καὶ ἤρξατο ὁ Πέτρος λέγειν αὐτῷ, Ἰδού, ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα, καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι.

29 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐδείς ἐστιν ὃς ἀφῆκεν οἰκίαν, ἢ ἀδελφούς, ἢ ἀδελφάς, ἢ πατέρα, ἢ μητέρα, ἢ γυναῖκα, ἢ τέκνα, ἢ ἀγρούς, ἕνεκεν ἐμοῦ καὶ τοῦ Εὐαγγελίου,

30 Ἐὰν μὴ λάβῃ ἑκατονταπλασίονα νῦν ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ, οἰκίας, καὶ ἀδελφοὺς καὶ ἀδελφάς, καὶ μητέρας, καὶ τέκνα, καὶ ἀγρούς, μετὰ διωγμῶν, καὶ ἐν τῷ αἰῶνι τῷ ἐρχομένῳ ζωὴν αἰώνιον.

24 Discipuli verò expauerunt ad hos sermones ipsius. Iesus autem rursum respondens dixit eis, Filii, quàm difficile est "vt qui cōfidunt opibus, in regnum Dei ingrediantur.

25 Facilius est camelum per foramen acus "transire, quàm diuitem in regnum Dei ingredi.

26 Illi verò amplius percellebantur, dicētes inter se, "Et quis potest seruari?

27 Intuitus autem eos Iesus dicit, Apud homines *hoc est* impossibile, sed non apud Deum: nā omnia possibilia sūt apud Deū.

28 ¶Tunc Petrus cœpit ei dicere, Ecce, nos reliquimus omnia & sequuti sumus te.

29 Respondens autem Iesus ait, Amē dico vobis, nullus est qui reliquerit domum, aut fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, "aut vxorem, aut liberos, aut agros, mea causa & Euangelii,

30 "Quin accipiat "centuplicia "nunc isto tempore, domos & fratres & sorores, "& matres, & liberos, & agros, "cum persequutionibus, & in seculo venturo vitam æternam.

24 *Discipuli autem obstupescebant in uerbis eius. At Iesus rursus respondēs ait illis, Filioli, quàm difficile est confidentes in pecuniis, in regnum Dei introire.*

25 *Facilius est camelum per foramen acus transire, quàm diuitem intrare in regnum Dei.*

26 *Qui magis admirabantur, dicentes ad semetipsos, Et quis potest saluus fieri?*

27 *Et intuens illos Iesus ait, Apud homines impossibile est, sed non apud Deum. omnia enim possibilia sunt apud Deum.*

28 *Et cœpit ei Petrus dicere, Ecce, nos dimisimus omnia, & sequuti sumus te.*

29 *Respondens Iesus ait, Amen dico uobis, nemo est qui reliquerit domū, aut fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut filios, aut agros, propter me & propter Euāgeliū,*

30 *Qui non accipiet centies tantum nunc in tempore hoc, domos, & fratres & sorores, & matres, & filios, & agros, cū persequutionibus, & in seculo futuro uitam æternam.*

24 Vt qui confidunt, τοὺς πεποιθότας. Vulgata, Confidentes. Sed rectè monet Erasmus ex Cicerone, cōfidentem apud Latinos participium non esse, sed nomen, & aliud declarare. Itaque quæren da fuit periphrasis.

25 Transire, διελθεῖν. Erasmus, Ingredi, εἰσελθεῖν, sicut in plerisque codicibus legitur. Sed & Complutensis editio post εὐκοπώτερον addit γὰρ, enim: & ista quæ sequuntur ad finem vsque versiculi, nempe, ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν, animaduertimus in duobus vetustis codicibus deesse. Nam etiam vt non addas, subaudiuntur ex præcedenti versiculo.

26 Et quis potest: καὶ τίς δύναται. Coniunctio ET hoc loco & aliis similibus non est copulatiua, sed illatiua potius: sed cum interrogatioue semper, vt Mat.3.d.14. Sic Virgilius Æneid.1, Et quisquam numen Iunonis adoret Præterea? In quo tamen genere dicendi Græci fere vsurpant particulam εἶτα, vt Aristophanes in Pluto, ὦ μιαρώτατε ἀνδρῶν ἁπάντων, εἶτ' ἐσίγας Πλοῦτος ὤν; Scelestissime virorū omnium, & tu silebas, Plutus quū sis?

29 Aut vxorem, ἢ γυναῖκα. Hæc suspicatur Erasmus ex Matthæo & Luca perperam à quopiam addita, propterea quòd mox quum repetuntur res relictæ, nulla fit vxorum mentio. reperimus tamen in omnibus exemplaribus.

30 Quin, ἐὰν μή. Vulgata, Qui non: id est, ὃς οὐ μή, sicut scribitur Luc.18.f.30. Omnia tamen exemplaria constanter ἐὰν μή scriptum habebant hoc loco. Et simile exemplum occurrit Matth.26.d.42. & apud Homerum Iliad.β, in his versiculis, Οὐ γὰρ παυσωλή γε μετέσσεται οὐδ' ἠβαιόν, Εἰ μὴ νὺξ ἐλθοῦσα διακρινέει μένος ἀνδρῶν. Videtur autem id esse quod Hebræi dicunt אלו vt Amos 3.a.4. Centuplicia, ἑκατονταπλασίονα: id est, centies tantundem, nempe quo ad verum vsum & commoda huius etiam vitæ attinet, si modò illa non ex copiis & cupiditate nostra, sed ex Dei nostri voluntate (quæ vna est certissima bonorum regula) metiamur: adeò vt fideles in media etiam egestate huius promissionis euentum sentiant. Itaque perridiculus erat Iulianus ille Apostata, quum hūc locum exagitans, quæreret num centum etiam vxores habituri essent Christiani. Nunc isto tempore, νῦν ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ. Hæc verba in Theophylacti Romani codice cum sequentibus connectuntur, adscripta distinctione post ἑκατονταπλασίονα: vt primùm sit in genere proposita promissio centuplicis compensationis, quæ deinde duas diuersorum bonorum species complectatur, nimirum præsentis huius vitæ commoda, & perpetuam æternæ vitæ hæreditatem. Itaque hanc distinctionem probo. Et matres, καὶ μητέρας. In tribus vetustis scriptum legimus, καὶ πατέρα καὶ μητέρα, & patrem & matrem. Neque certè verisimile est Christum in hac promissione id quod vel præcipuum erat prætermisisse. Ego verò legendum puto καὶ πατέρας καὶ μητέρας plurali numero, vt omnia centuplicia promittantur: & Theophylactū ita legisse apparet ex ipsius interpretatione. Cū persequutionibus, μετὰ διωγμῶν. Non promittit persequutiones Dominus, (quod absurdum esset) sed fore dicit vt in

mediis etiam persequutionibus centuplo sint feliciores quàm vnquã antea, qui Christum omnibus huius vitæ commodis antepofuerint.

31 Πολλοὶ δὲ ἔσονται πρῶτοι, ἔσχατοι, καὶ οἱ ἔσχατοι, πρῶτοι.

31 ‖Multi autem primi, erũt vltimi: & vltimi, primi.

31 *Multi autẽ erunt primi, nouissimi: & nouissimi, primi.* Math.19.d.30 luc.13.f.03

32 Ἦσαν δὲ ἐν τῇ ὁδῷ ἀναβαίνοντες εἰς Ἱεροσόλυμα· καὶ ἦν προάγων αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐθαμβοῦντο, καὶ ἀκολουθοῦντες ἐφοβοῦντο. Καὶ παραλαβὼν πάλιν τοὺς δώδεκα, ἤρξατο αὐτοῖς λέγειν τὰ μέλλοντα αὐτῷ συμβαίνειν.

32 ‖Erant autem in via ascendẽtes Hierosolyma: & præibat eis Iesus, & expauescebant, & sequẽtes timebant. Et ipse, assumptis rursum duodecim, cœpit eis dicere quæ sibi erant euentura.

32 *Erant autẽ in uia ascẽdentes Ierosolymam: & præcedebat illos Iesus, & stupebant, & sequentes timebant. Et assumens iterum duodecim, cœpit illis dicere quæ essent ei euentura.* Matth.20.b.17 luc.18.f.31

33 Ὅτι ἰδοὺ ἀναβαίνομεν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδοθήσεται τοῖς Ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς Γραμματεῦσι, καὶ κατακρινοῦσιν αὐτὸν θανάτῳ, καὶ παραδώσουσιν αὐτὸν τοῖς ἔθνεσι·

33 "Dicens, Ecce, ascendimus Hierosolyma, & Filius hominis tradetur principibus Sacerdotum & Scribis: & condemnabunt eũ morte, tradéntque eũ Gentibus:

33 *Quia ecce ascendimus Ierosolymam, & Filius hominis tradetur principibus Sacerdotum & Scribis & senioribus: & damnabunt eum morte, & tradent eum Gentibus:*

34 Καὶ ἐμπαίξουσιν αὐτῷ, καὶ μαστιγώσουσιν αὐτόν, καὶ ἐμπτύσουσιν αὐτῷ, καὶ ἀποκτενοῦσιν αὐτόν· καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται.

34 Quæ illudent ei, & flagellabũt eum, & inspuent in eum, & trucidabunt eum: sed tertia die resurget.

34 *Et illudent ei, & conspuent eum, & flagellabunt eum, & interficient eũ: & tertia die resurget.*

35 Καὶ προσπορεύονται αὐτῷ Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης οἱ υἱοὶ Ζεβεδαίου, λέγοντες, Διδάσκαλε, θέλομεν ἵνα ὃ ἐὰν αἰτήσωμεν ποιήσῃς ἡμῖν.

35 ‖Tunc accedũt ad eum Iacobus & Iohannes filii Zebedæi, dicentes, Magister, "velimus vt quicquid petierimus, præstes nobis.

35 *Et accedunt ad eum Iacobus & Iohannes filii Zebedæi, dicentes, Magister, uolumus ut quodcun que petierimus, facias nobis.* Matth.20.c.20

36 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Τί θέλετε ποιῆσαί με ὑμῖν;

36 Ipse verò dixit eis, Quid me vultis vobis præstare?

36 *At ille dixit eis, Quid uultis ut faciam uobis?*

37 Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Δὸς ἡμῖν ἵνα εἷς ἐκ δεξιῶν σου καὶ εἷς ἐξ εὐωνύμων σου καθίσωμεν ἐν τῇ δόξῃ σου.

37 Illi autem dixerunt ei, Da nobis vt vnus ad dextram tuam & alter ad sinistram tuam sedeamus in gloria tua.

37 *Et dixerunt, Da nobis ut unus ad dextram tuã & alius ad sinistrã tuam sedeamus in gloria tua.*

38 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐκ οἴδατε τί αἰτεῖσθε. δύνασθε πιεῖν τὸ ποτήριον ὃ ἐγὼ πίνω, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθῆναι;

38 Iesus autem dixit eis, Nescitis quid petatis. potestis bibere poculum quod ego bibo, "& baptismo quo ego baptizor, baptizari?

38 *Iesus autem ait eis, Nescitis quid petatis. potestis bibere calicem quem ego bibo, aut baptismo quo ego baptizor, baptizari?*

39 Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Δυνάμεθα. Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Τὸ μὲν ποτήριον ὃ ἐγὼ πίνω, πίεσθε, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθήσεσθε·

39 Ipsi verò dixerunt ei, Possumus. Iesus autẽ dixit eis, Poculum quidem quod ego bibo, bibetis: & baptismate quo ego baptizor, baptizabimini:

39 *At illi dixerunt ei, Possumus. Iesus autẽ ait eis, Calicem quidem quẽ ego bibo, bibetis, & baptismo quo ego baptizor, baptizabimini:*

40 Τὸ δὲ καθίσαι ἐκ δεξιῶν μου καὶ ἐξ εὐωνύμων μου, οὐκ ἔστιν ἐμὸν δοῦναι, ἀλλ' οἷς ἡτοίμασται.

40 Sed sedere ad dextram meã "& ad sinistram meam, non est meum dare, sed *dabitur* quibus paratum est.

40 *Sedere autẽ ad dexterã meã uel ad sinistram, nõ est meũ dare, sed quibus paratum est.*

33 Dicens, Ecce, ὅτι ἰδοὺ: id est, כי הנה, vt loquuntur interdum Hebræi, etiam in initiis: vt Amos 4.a.3, vbi videtur eadem vsurpari transitio ab oratione recta ad obliquam, subaudito לאמור, quod hîc expressimus. Vide infrà 11.d.31, & 14.g.70.

35 Velimus, θέλομεν. Ad verbum, Volumus, id est optamus. Est enim rogandi, non imperandi significatione positum. Cicero, Eum honorem deos tibi fortunare volo. Sic autem solent Græci conuertere verbum Hebræum חפץ, per θέλειν vel ζητεῖν, vt Malach.3.a.1.

38 Et baptismo, καὶ τὸ βάπτισμα. Vulgata, Aut baptismo, ἢ τὸ βάπτισμα, vt legimus in quodam exemplari. Quid autem significetur hoc dicendi genere, diximus Matth.20.v.26.

40 Et ad sinistram, καὶ ἐξ εὐωνύμων. Hîc iterum Vulgata pro καὶ legit ἢ, & ita etiam inuenimus scriptũ in quodam exemplari, sed perperam, ni fallor.

41 Καὶ ἀκούσαντες οἱ δέκα ἤρξαντο ἀγανακτεῖν περὶ Ἰακώβου καὶ Ἰωάννου.

41 Et quum hæc audissent alii decem, cœperunt indignari de Iacobo & Iohanne.

41 *Et audientes decem cœperunt indignari de Iacobo & Iohanne.*

Luc.22.c.25

42 Ὁ δὲ Ἰησοῦς προσκαλεσάμενος αὐτοὺς, λέγει αὐτοῖς, Οἴδατε ὅτι οἱ δοκοῦντες ἄρχειν τῶν ἐθνῶν, κατακυριεύουσιν αὐτῶν· καὶ οἱ μεγάλοι αὐτῶν, κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν.

42 Iesus autem quum eos aduocasset, dixit eis, ‖Scitis eos qui bus placet imperare Gentibus, dominari in eas: & qui magni sunt inter eas, licẽtia in eas vti.

42 *Iesus autem uocans eos, ait illis, Scitis quia ij qui uidentur principari gentibus, dominantur eis: & principes eorum potestatem habent ipsorum.*

43 Οὐχ οὕτω δὲ ἔσται ἐν ὑμῖν· ἀλλ' ὃς ἐὰν θέλῃ γενέσθαι μέγας ἐν ὑμῖν, ἔσται διάκονος ὑμῶν·

43 Verùm nõ ita erit inter vos: sed quicunque voluerit fieri magnus inter vos, erit minister vester:

43 *Non ita est autem in uobis: sed quicunque uoluerit fieri maior, erit uester minister:*

44 Καὶ ὃς ἂν θέλῃ ὑμῶν γενέσθαι πρῶτος, ἔσται πάντων δοῦλος.

44 Et quicũque voluerit ex vobis fieri primus, sit omniũ seruus.

44 *Et quicunque uoluerit in uobis primus esse, erit omnium seruus.*

45 Καὶ γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι, καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν.

45 Nam & Filius hominis non venit vt sibi ministraretur, sed vt ministraret, & daret animã suam redemptionis pretium pro multis.

45 *Nam & Filius hominis non uenit ut ministraretur ei, sed ut ministraret, & daret animã suam redemptionem pro multis.*

Matth.20.d.29
luc.18.f.35

46 Καὶ ἔρχονται εἰς Ἱεριχώ· καὶ ἐκπορευομένου αὐτοῦ ἀπὸ Ἱεριχὼ, καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ ὄχλου ἱκανοῦ, υἱὸς Τιμαίου Βαρτίμαιος ὁ τυφλὸς ἐκάθητο παρὰ τὴν ὁδὸν προσαιτῶν.

46 Tunc veniunt Hiericho: ‖ cóque egrediente ab Hiericho, ac discipulis eius, & turba multa, filius Timæi Bartimæus cæcus sedebat iuxta viam mendicans.

46 *Et ueniunt Iericho: & proficiscente eo de Iericho, & discipulis eius, & plurima multitudine, filius Timæi Bartimæus cæcus sedebat iuxta uiã mendicans.*

47 Καὶ ἀκούσας ὅτι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖός ἐστιν, ἤρξατο κράζειν, καὶ λέγειν, Ὁ υἱὸς Δαβὶδ Ἰησοῦ, ἐλέησόν με.

47 Et quum audisset ipsum esse Iesum illum Nazarenum, cœpit clamare, & dicere, Fili Dauid Iesu miserere mei.

47 *Qui quum audisset quia Iesus Nazarenus est, cœpit clamare, & dicere, Iesu fili Dauid miserere mei.*

48 Καὶ ἐπετίμων αὐτῷ πολλοὶ ἵνα σιωπήσῃ· ὁ δὲ πολλῷ μᾶλλον ἔκραζεν, Υἱὲ Δαβὶδ, ἐλέησόν με.

48 Et obiurgabant eum multi vt sileret: ille verò multo magis clamabat, Fili Dauid miserere mei.

48 *Et comminabantur ei multi ut taceret: at ille multo magis clamabat, Fili Dauid miserere mei.*

49 Καὶ στὰς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτὸν φωνηθῆναι. καὶ φωνοῦσι τὸν τυφλὸν, λέγοντες αὐτῷ, Θάρσει, ἔγειραι· φωνεῖ σε.

49 Tunc Iesus quum substitisset, iussit eum vocari. vocant igitur cæcum, dicentes ei, Confide, surge: vocat te.

49 *Et stans Iesus præcepit illum uocari & uocãt cæcũ, dicẽtes ei, Animæquior esto, surge: uocat te.*

50 Ὁ δὲ, ἀποβαλὼν τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ, ἀναστὰς ἦλθε πρὸς τὸν Ἰησοῦν.

50 Ipse verò abiecto pallio suo quum surrexisset, venit ad Iesum.

50 *Qui proiecto uestimento suo, exiliens, uenit ad eum.*

42 Quibus placet, οἱ δοκοῦντες: vel, Quibus constitutum est ac decretum. Illud enim (vt opinor) significat τὸ δοκεῖν hoc loco, sicut dixi Matth.3.b.9, & Philip.3.a.4. nisi posteriorem interpretationem sequi malimus. Sic enim Xenophon lib. ἑλληνικῶν secundo, οἷς δὲ ταῦτα ἀρέσκοι, κάλαμον φέρειν ἔδοκει: id est, quibus hæc placeret, iis constitutum est vt arundinem gestarent. Scimus autem nullos imperiosius aut crudelius dominari quàm ii faciant qui imperio delectantur, vel quibus semel decretum est imperium non amittere. Vulg. & Erasmus, Qui videntur: quam interpretationem non possum probare. Neque enim hîc agitur de iis qui vidẽtur sibi reges aut imperatores, quũ tales reipsa non sint: sed de iis qui verè dominantur aliis, & quorũ potestas nõ est imaginaria.

43 Erit, ἔσται. In vno codice scriptum erat ἔστω, esto. idque rectius, ni fallor: sicut etiam legitur apud Mat. 20.d.26, & paulo antè annotauimus 9.e.35.

45 Pro multis, ἀντὶ πολλῶν: id est, multorum vice. Subiit enim vicem nostram, & peccata nostra portauit. Vel pro multis, id est multorum causa, vt ἀντὶ pro ὑπὲρ vel ἕνεκα ponatur: veluti quum dicimus ἀνθ' ὧν, id est ὧν ἕνεκεν, quo modo etiam accipitur Matth.17.d.27.

46 Filius Timæi, υἱὸς Τιμαίου. Non dubito quin hæc explicatio nominis Syriaci Bartimæi, ex albo libri in contextum irrepserit. Non temere autem videtur nomen cæci istius expressum, quum dicatur postea Iesum sequutus, vt probabile sit celebratum fuisse ipsius nomen inter discipulos.

47 Fili, ὁ υἱός. Rectus pro vocandi casu, sicut alibi annotauimus. Scriptum erat tamen hoc etiam loco in duobus vetustis codicibus υἱὲ, & nomen Ἰησοῦ in vno deerat. Sed & in alio quodam hæc quæ sequenti versu legimus, nõ habentur, ὁ δὲ πολλῷ μᾶλλον ἔκραζεν, υἱὲ Δαβίδ, ἐλέησόν με, Ille verò multo magis clamabat, Fili Dauid miserere mei.

49 Quum substitisset, στάς. Vulgata & Erasmus Standi vocabulo vtuntur. Ego vti illo malui, vt melius intelligatur opponi τῷ παριέναι. Iussit, εἶπε. Ad verbum, Dixit: ex Hebræorum idiotismo, de quo diximus Mat. 4.a.3. In duobus autem codicibus scriptum legimus, εἶπεν, Φωνήσατε αὐτόν, dixit, Vocate eum.

50 Quum surrexisset, ἀναστάς. In quodam codice scriptum erat ἀναπηδήσας, exiliens, vt Vetus interpres conuertit.

Καὶ ἀποκριθεὶς λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Τί θέλεις ποιήσω σοι; Ὁ δὲ τυφλὸς εἶπεν αὐτῷ, Ῥαββονὶ, ἵνα ἀναβλέψω.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ὕπαγε, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε. Καὶ εὐθέως ἀνέβλεψε, καὶ ἠκολούθει τῷ Ἰησοῦ ἐν τῇ ὁδῷ.

51 Et respondens dixit ei Iesus, Quid vis tibi præstem? Cæcus autē ait ei, Rabboni, vt visum recipiam.

52 Iesus autem dixit ei, Abi, fides tua te seruauit. Statim igitur recepit visum, & sequebatur Iesum per viam.

51 *Et respondens Iesus dixit illi, Quid tibi vis faciam? Cæcus autem dixit ei, Rabboni, ut uideam.*

52 *Iesus autem ait illi, Vade, fides tua te saluum fecit. Et confestim uidit, & sequebatur eum in uia.*

Κεφάλαιον ια

ΚΑΙ ὅτε ἐγγίζουσιν εἰς Ἱερουσαλὴμ, εἰς Βηθφαγὴ καὶ Βηθανίαν πρὸς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν, ἀποστέλλει δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ,

Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ὑπάγετε εἰς τὴν κώμην τὴν κατέναντι ὑμῶν· καὶ εὐθέως εἰσπορευόμενοι εἰς αὐτὴν, εὑρήσετε πῶλον δεδεμένον, ἐφ' ὃν οὐδεὶς ἀνθρώπων κεκάθικε· λύσαντες αὐτὸν ἀγάγετε.

Καὶ ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ, Τί ποιεῖτε τοῦτο; εἴπατε, Ὅτι ὁ Κύριος αὐτοῦ χρείαν ἔχει. καὶ εὐθέως αὐτὸν ἀποστελεῖ ὧδε.

Ἀπῆλθον δὲ καὶ εὗρον τὸν πῶλον δεδεμένον πρὸς τὴν θύραν ἔξω ἐπὶ τοῦ ἀμφόδου· καὶ λύουσιν αὐτόν.

Καί τινες τῶν ἐκεῖ ἑστηκότων ἔλεγον αὐτοῖς, Τί ποιεῖτε λύοντες τὸν πῶλον;

Οἱ δὲ εἶπον αὐτοῖς καθὼς ἐνετείλατο ὁ Ἰησοῦς· καὶ ἀφῆκαν αὐτούς.

CAP. XI.

1 QVum autem appropinquarent Hierosolymis Bethphage & Bethaniæ ad montem Olearum, misit duos è discipulis suis,

2 Et dicit eis, Abite in vicum qui vobis est ex aduerso: & statim vt ingrediemini in eum, inuenietis pullum ligatum, supra quem nullus hominum sedit: soluite eum & adducite.

3 Quòd siquis vobis dixerit, Cur hoc facitis? dicite Dominum eo opus habere: & eum statim huc mittet.

4 Abierunt autem & inuenerunt pullum ligatum apud ostium foris in biuio: & soluerunt eum.

5 Tunc quidam eorum qui illic adstabant, dixerūt eis, Quid facitis qui soluitis pullum?

6 Ipsi verò dixerūt eis prout mādarat Iesus: & *illi* dimiserūt eos.

CAP. XI.

1 *ET quum appropinquarent Ierosolymæ & Bethaniæ ad montem Oliuarum, mittit duos ex discipulis suis,* Matth.21.a. luc.19.d.29

2 *Et ait illis, Ite in castellum quod contra uos est: & statim introeuntes illuc, inuenietis pullum ligatum, super quem nemo adhuc hominum sedit: soluite illum & adducite.*

3 *Et siquis uobis dixerit, Quid facitis? dicite, Quia Domino necessarius est: & continuò illum dimittet huc.*

4 *Et abeuntes inuenerunt pullū ligatum ante ianuam foris in biuio: & soluunt eum.*

5 *Et quidam de illic stātibus dicebant illis, Quid facitis soluentes pullum*

6 *Qui dixerunt eis sicut præceperat illis Iesus: & dimiserunt eos.*

51 Rabboni, ῥαββονί. Legitur alicubi ῥαββουνὶ perperam: quanuis hoc discrimen non sit positum in re ipsa, sed in pronuntiatione, quā ego video inter Iudæos esse multiplicem. Annotat autem Caninius Ribbon Syriacè dici non quemuis dominum, sed αὐτοκράτορα, & soli Deo propriè tribui: quod si verum est, certè hic cæcus multo apertius Christi diuinitatem asseruit quàm quisquā alius ante ipsius resurrectionem. Nam quod idē Caninius tradit, Christum ante mortē à nemine fuisse vocatum Rabboni, ex hoc loco refelli potest. Itaque mihi fit verisimile, differentiā illam inter Rabbi & Rabboni inanē esse. Neque enim Deus simpliciter vocatur Ribbon, sed cum adiectione של-עולם. Et Iohannes Rabboni non aliter quàm διδάσκαλον interpretatur 20.d.16.

IN CAPVT XI.

1 Bethphage, εἰς Βηθφαγή. Munsterus scribit בית פאגי, & tradit magistros etiam Hebræorum hunc locū commemorare. Vtcunque sit, hic quoque produnt Græci librarii Hebraicæ linguæ imperitiam. nam in omnibus vetustis codicibus, atque adeo apud Theophylactum, perperam scriptum reperimus Βηθσφαγῆ. Vetus autem interpres hæc non legit. Sed idem rectè (vt opinor) εἰς Βηθανίαν Bethaniæ interpretatur. Puto enim vtrobique esse circumloquutionem tertii casus: vt significentur hæc gesta quum Dominus non procul abesset ab his tribus locis, nimirum Hierosolymis, Bethphage, & Bethania. Erasmus autem εἰς Ἱερουσαλὴμ conuertit Hierosolymis: in aliis duobus præpositionem εἰς seruauit ἀντὶ τῆς πρὸς, vt qui interpretetur Ad Betphage & Bethaniā, id est, circiter aut versus Bethphage & Bethaniam.

2 Vicum, κώμην. In quodam exemplari legimus πόλιν, vrbem: & video nonnullis placuisse hæc intelligere de ipsa Hierusalem: quorum tamen sententiā non probo. Multi quoque imperiti homines multa hic garriunt de eo quod addidit Dominus, κατέναντι ὑμῶν, qui contra vos est: quum κατέναντι idem valeat quod eregione & ex aduerso. Statim vt ingrediemini, εὐθέως εἰσπορευόμενοι. Ita sum interpretatus, vt ostenderē particulam εὐθέως coniungendam cum participio εἰσπορευόμενοι: quod alioquin videbitur redundare: qui pleonasmus est Hebræis familiaris, sed tamen (vt arbitror) non necessarius hoc loco. Vulgata & Erasmus, Statim ingredientes: sensu aliquantulum diuerso, aut loquutione (ni fallor) parum Latina. Nullus hominum, οὐδεὶς ἀνθρώπων: id est nullus prorsus. Abūdat enim alioquin genitiuus ἀνθρώπων. veluti quū Latini Nemo homo dicunt, & Nusquā gētium. Vetus interpres, Nemo adhuc hominum. Legit enim οὔπω οὐδεὶς ἀνθρώπων, sicut in duobus exemplaribus scriptum inuenimus: mallem tamen conuertere, Nondum quisquam hominum. vel, Nondum vllus homo.

3 Hoc? τοῦτο? Vulgata, Quid facitis? τί ποιεῖτε? expuncta hac particula.

5 Qui soluitis, λύοντες. Sic loquuntur Latini per periphrasin participii. Vulgata & Erasmus, Soluentes.

Iohan.12.b.14

Καὶ ἤγαγον τὸν πῶλον πρὸς τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἐπέβαλον αὐτῷ τὰ ἱμάτια αὐτῶν· καὶ ἐκάθισεν ἐπ᾽ αὐτῷ.

7 ‖Adduxerunt igitur pullum ad Iesum, & iniecerunt ei pallia sua, seditque "super eum.

7 Et duxerunt pullum ad Iesum, & imponunt illi uestimenta sua: & sedit super eum.

Πολλοὶ δὲ τὰ ἱμάτια αὐτῶν ἔστρωσαν εἰς τὴν ὁδόν· ἄλλοι δὲ στοιβάδας ἔκοπτον ἐκ τῶν δένδρων, καὶ ἐστρώννυον εἰς τὴν ὁδόν.

8 Multi verò pallia sua strauerunt per viam: alii autem frondes cædebant "ex arboribus, & sternebant in viam.

8 Multi autem uestimenta sua strauerunt in uia: alii autem frondes cædebant de arboribus, & sternebant in uia.

Καὶ οἱ προάγοντες καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες ἔκραζον, λέγοντες, Ὡσαννά, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου.

9 Et qui præibant, quique sequebantur, clamabāt dicentes, Hosanna, "benedictus qui "venit in nomine Domini.

9 Et qui præibant, & qui sequebantur clamabant, dicentes, Hosanna benedictus qui uenit in nomine Domini.

Εὐλογημένη ἡ ἐρχομένη βασιλεία ἐν ὀνόματι Κυρίου, τοῦ πατρὸς ἡμῶν Δαβίδ· ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις.

10 "Benedictum regnum patris nostri Dauid, quod "venit in nomine Domini: hosanna *ô qui es* in *cælis* altissimis.

10 Benedictum quod uenit regnum patris nostri Dauid: hosanna in excelsis.

Matth. 21.d.20
luc.19.g.45

Καὶ εἰσῆλθεν εἰς Ἱεροσόλυμα ὁ Ἰησοῦς, καὶ εἰς τὸ ἱερόν· καὶ περιβλεψάμενος πάντα, ὀψίας ἤδη οὔσης τῆς ὥρας, ἐξῆλθεν εἰς Βηθανίαν μετὰ τῶν δώδεκα.

11 ‖Et ingressus est Hierosolymam Dominus, & in templum: quúmque circūspexisset omnia, "& vespera iam hora esset, "venit Bethaniam cum duodecim.

11 Et introiuit Ierosolymam in templum: & circumspectis omnibus, quū iam uespera esset hora, exiit in Bethaniam cum duodecim.

Matth.21.b.19

Καὶ τῇ ἐπαύριον ἐξελθόντων αὐτῶν ἀπὸ Βηθανίας, ἐπείνασε.

12 ‖ Et postero die quum exissent Bethania, esuriit.

12 Et alia die quū exiret à Bethania, esuriuit.

Καὶ ἰδὼν συκῆν μακρόθεν, ἔχουσαν φύλλα, ἦλθεν εἰ ἄρα εὑρήσει τι ἐν αὐτῇ· καὶ ἐλθὼν ἐπ᾽ αὐτήν, οὐδὲν εὗρεν εἰ μὴ φύλλα. οὐ γὰρ ἦν καιρὸς σύκων.

13 Quúmque procul vidisset ficum habentem folia, venit "*uisurus*" videlicet num inueniret aliquid in ea: & quum venisset ad eam, nihil inuenit nisi folia. non enim erat tempus ficuum.

13 Quúmque uidisset à longè ficum habentem folia, uenit, siquid fortè inueniret in ea: & quum uenisset ad eā, nihil inuenit præter folia: non enim erat tēpus ficorum.

7 Super eum, ἐπ᾽ αὐτῷ, id est super pullum. Frobenius excudit ἐπ᾽ αὐτόν, eodem manente sensu. Theophylacti codex Romanus habet ἐπ᾽ αὐτῶν, super ea, videlicet vestimenta, sicut in Matthæo diximus. Annotat præterea Erasmus quosdam codices habere ἐπ᾽ αὐτήν, vt ad asinam referatur, quod (inquit) cum Matthæo cōsentit. Sed nos illic eam lectionem deprauatam esse ostendimus, quum Lucas & Iohannes solius pulli mentionem faciant quo vectus fuerit Dominus.

8 Ex arboribus, ἐκ τῶν δένδρων. In vno exemplari scriptum erat ἐκ τῶν ἀγρῶν, ex agris. Nam etiam nonnullis placet στιβὴν herbæ seu fruticis genus esse quo solebant tori infarciri: quos idcirco στοιβάδας, vel στιβάδας, vocabant. Malo tamen veterem lectionem sequi, vt Marcus cum Matthæo prorsus consentiat.

9 Benedictus, εὐλογημένος. Hebraismus, id est Bene sit ei qui ad nos venit. In nomine Domini, ἐν ὀνόματι Κυρίου, id est diuinitus, & à Deo missus. Omnia autem hæc respiciunt promissiones de venturo Messia, quāuis quod ipsius regnum esset non intelligerent.

10 Benedictum, εὐλογημένη. Id est felix ac prosperum sit. In nomine Domini, ἐν ὀνόματι Κυρίου. Hæc verba in hoc quidē versiculo deerant in vno vetusto exemplari, & fortassis ab aliquo sunt expūcta qui hos titulos Domini & patris Dauidi tribui existimauit, quum tamen ad participium ἐρχομένη pertineant ista ἐν ὀνόματι Κυρίου, illa verò τοῦ πατρὸς ἡμῶν Δαβίδ, ad βασιλεία referantur, sicut ostendit distinctio in codicibus emendatis adscripta post Κυρίου. Nisi existimare malimus genitiuum πατρὸς regi à Κυρίου, vt sit hic sēsus, Benedictum regnū quod venit in nomine eius qui Dominus est patris nostri Dauid. Solet enim sæpe Dauid in Psalmis Messiam vocare Dominum, vt Christus ipse paulo pòst explicat cap.12.d.36. Sed illa sententia longè est planior. Itaque vt omnem ambiguitatem vitarem, ausus sum verborum Græcorum collocationem mutare. Nam in Græcis nulla est eiusmodi amphibolia, quoniam scriptum non est τοῦ Κυρίου καὶ πατρός, vel τοῦ Κυρίου πατρός, sed Κυρίου, τοῦ πατρός.

11 Et vespera, &c. ὀψίας ἤδη οὔσης τῆς ὥρας. Erasmus ὥραν rectè annotat pro tempore vsurpari, & tempus vespertinum interpretatur. Ego verò cum Vetere interprete Græcam loquutionem integram seruaui, quòd Latinos etiam videam ab ista enallage non abhorrere. Plinius libro 19, His horæ rigandi, matutina & vespera. ὀψίας verò conuerti perinde acsi scriptum esset ἑσπέρας: quia serotinum apud Latinos non vespertinum, sed tardum declarat. Venit, ἐξῆλθεν. Vulgata, Exiit. Erasmus, Egressus est. Vide suprà 3.c.21, & 8.b.11.

12 Et postero die, καὶ τῇ ἐπαύριον: id est (vt loquuntur Hebræi) In crastino. Nam disertiores Græci dicūt τῇ ὑστεραίᾳ, vel τῇ ἐπιούσῃ. Vulgata, Alia die: quod dicendi genus idem interpres exponit modò Altera die, vt Mat.27.g.62, id est Secunda, vt etiam loquitur Liuius: modò In crastinum, vt Iohan.1.f.43. modò Sequēti die, vt Act.10.d.23, modò Postero die, vt nos hîc fecimus. Ita enim loquuntur Latini.

13 *Visurus* videlicet num inueniret, εἰ ἄρα εὑρήσει. De εἰ in subiectione posito, alibi diximus. Subauditur autem participium Visurus: vt in illo Virgilii, -equidē per littora certos Dimittā, & Libyæ lustrare extrema iubebo, Si quibus eiectus syluis aut montibus errat. Sic etiam Homerus Iliad. α, Εἶμ᾽ αὐτὴ πρὸς Ὄλυμπον ἀγάννιφον, αἴκε πίθηται. Expressimus igitur quod subaudiebatur, & simile est exemplum Act.27.v.12.

14 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῇ, Μηκέτι ἐκ σοῦ εἰς τὸν αἰῶνα μηδεὶς καρπὸν φάγοι. Καὶ ἤκουον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

14 Tunc respondens Iesus dixit ficui, Ne amplius ex te in seculum quisquam fructum comedat. Et hoc audierunt discipuli eius.

14 Et respondens dixit ei, Iam non amplius in æternum ex te fructum quisquam manducet. Et audiebant discipuli eius.

15 Καὶ ἔρχονται εἰς Ἱεροσόλυμα. Καὶ εἰσελθὼν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸ ἱερὸν, ἤρξατο ἐκβάλλειν τοὺς πωλοῦντας καὶ ἀγοράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ τὰς τραπέζας τῶν κολλυβιστῶν, καὶ τὰς καθέδρας τῶν πωλούντων τὰς περιστερὰς κατέστρεψε.

15 Veniunt igitur Hierosolymam. Et ingressus Iesus in templum, cœpit eiicere eos qui vendebant & emebant in téplo, & mensas numulariorum, & cathedras vendentium columbas subuertit.

15 Et ueniunt Ierosolymã. Et quum introisset in téplum, cœpit eiicere uendentes & ementes in téplo, & mensas numulariorum, & cathedras uendentium columbas euertit.

16 Καὶ οὐκ ἤφιεν ἵνα τις διενέγκῃ σκεῦος διὰ τοῦ ἱεροῦ.

16 Nec sinebat vt quisquam deportaret vas per templum.

16 Et non sinebat ut quisquã transferret uas per templum.

17 Καὶ ἐδίδασκε λέγων αὐτοῖς, Οὐ γέγραπται, Ὅτι ὁ οἶκός μου, οἶκος προσευχῆς κληθήσεται πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν; ὑμεῖς δὲ ἐποιήσατε αὐτὸν σπήλαιον λῃστῶν.

17 Et docebat dicens eis, Nonne scriptum est ‖ domum meã, domum precationis vocatum iri ab omnibus Gentibus? ‖ vos autem eam fecistis, speluncam latronum.

17 Et docebat dicẽs eis, Nõne scriptum est, Quia domus mea, domus orationis uocabitur omnibus Gẽtibus: uos autẽ fecistis eam, speluncam latronũ. Esa.56.c.7 Ierem.7.b.11

18 Καὶ ἤκουσαν οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς, καὶ ἐζήτουν πῶς αὐτὸν ἀπολέσουσι. ἐφοβοῦντο γὰρ αὐτὸν, ὅτι πᾶς ὁ ὄχλος ἐξεπλήσσετο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ.

18 Et hoc audierunt Scribæ & principes Sacerdotum, & quærebant quomodo eum perderent. timebant enim eum, quia tota turba percellebatur super doctrina ipsius.

18 Quo audito, principes Sacerdotum & Scribæ quærebant quomodo eũ perderent. timebant enim eum, quoniam uniuersa turba admirabatur super doctrina eius.

19 Καὶ ὅτε ὀψὲ ἐγένετο, ἐξεπορεύετο ἔξω τῆς πόλεως.

19 Quum verò vespera esset, egressus est Iesus ex vrbe.

19 Et quum uespera facta esset, egrediebatur de ciuitate.

20 Καὶ πρωῒ παραπορευόμενοι εἶδον τὴν συκῆν ἐξηραμμένην ἐκ ῥιζῶν.

20 ‖ Et manè adambulantes ficui, viderunt eam exaruisse radicitus.

20 Et quum manè transirent, uiderunt ficum aridam factam à radicibus. Matth.21.b.19

21 Καὶ ἀναμνησθεὶς ὁ Πέτρος λέγει αὐτῷ, Ῥαββὶ, ἴδε, ἡ συκῆ ἣν κατηράσω, ἐξήρανται.

21 Tunc recordatus Petrus dixit ei, Rabbi, ecce, ficus illa cui imprecatus es, exaruit.

21 Et recordatus Petrus dixit ei, Rabbi, ecce, ficus cui maledixisti, aruit.

22 Καὶ ἀποκριθεὶς Ἰησοῦς λέγει αὐτοῖς, Ἔχετε πίστιν Θεοῦ.

22 Et respondens Iesus dixit eis, Habete fidem Dei.

22 Et respondens Iesus ait illis, Habete fidem Dei.

14 Respondens, ἀποκριθείς. Hic manifestè apparet Hebraismus, de quo alibi diximus. Quis enim dicatur ficui respondere? Abundat igitur hoc participium, & de eo quoque dicitur qui loqui incipit.

15 Veniunt, ἔρχονται. Quoddam exemplar habebat additum πάλιν, rursum.

16 Nec sinebat, καὶ οὐκ ἤφιεν. Ita reperi scriptum in omnibus codicibus. Necesse est autem vt ab aoristo posteriori verbi ἀφίημι deducatur, addito præpositionis augmento, sicut in ἠπίσταμαι ab ἐπίσω, ἠπεχθανόμην ab ἀπεχθάνομαι, & quibusdã aliis verbis, quæ tamen pauca sunt. Sic etiam suprà 1.c.34. Vas, σκεῦος. Id est instrumentum vllum, profanum videlicet, cuiusmodi plurima habebant isti quibus atrium templi esse cœperat pro foro. Extat etiam de hoc abusu Canon 87 Synodi Constantinopolitanæ sub Iustiniano coactæ.

17 Vocatum iri, κληθήσεται: id est, palàm erit & habebitur: de quo Hebraismo alibi diximus.

18 Timebant enim eum, ἐφοβοῦντο γὰρ αὐτόν. Ita scriptum erat in omnibus vetustis codicibus, vno excepto, qui non habebat αὐτόν: & sanè videtur abundare.

20 Adambulantes, παραπορευόμενοι: id est, iuxta ipsam ficum iter facientes. Erat enim in via, vt dicit Matthæus. Itaque παρὰ idem valet quod apud Latinos præpositio AD, id est iuxta, in compositione. Vulg. Quum transirent: id est διερχόμενοι. Eras. Prætereuntes. Vide suprà 9.e.30.

21 Imprecatus es, κατηράσω. Vulg. Maledixisti: quod respondet τῷ κακολογεῖν. Erasmus, Execratus es. Nos (vt opinor) magis propriè vertimus imprecari. Nam ἀρᾶσθαι idem valet quod εὔχεσθαι, precari: & tam in vitio quàm in laude vsurpatur. Itaque apud Homerum Iliad. α, Chryses promiscuè dicitur ἀρητὴρ & ἱερεύς.

22 Habete fidem Dei, ἔχετε πίστιν Θεοῦ. In quodam exemplari scripta erat interrogatio post Θεοῦ. Sed præstat indefinitè legere. quod liquet ex versiculo 24, in quo explicatur hæc sententia: ex quo etiam apparet, fidem Dei passiuè dici, quæ Deo habetur. Erasmus, Confidite Deo: id est θαρρεῖτε τῷ Θεῷ, sensu tamen rectè expresso. Nam fidem Dei habere, nihil aliud declarat quàm certum esse, Deum præstiturum quod promisit.

23 Ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ὅτι ὃς ἂν εἴπῃ τῷ ὄρει τούτῳ, Ἄρθητι, καὶ βλήθητι εἰς τὴν θάλασσαν· καὶ μὴ διακριθῇ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, ἀλλὰ πιστεύσῃ ὅτι ἃ λέγει γίνεται, ἔσται αὐτῷ ὃ ἐὰν εἴπῃ.

23 "Amen enim dico vobis, quicunque dixerit monti huic, Tollitor & proiicitor in mare: nec hæsitauerit in corde suo, sed crediderit futura quæ dicit, erit ei quicquid dixerit.

23 *Amen dico uobis, quia quicunque dixerit huic monti, Tollere & mittere in mare: & non hæsitauerit in corde suo, sed crediderit quia quodcunque dixerit, fiat: fiet ei.*

Matth. 7. a. 7
Luc. 11. b. 9

24 Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, πάντα ὅσα ἂν προσευχόμενοι αἰτεῖσθε, πιστεύετε ὅτι λαμβάνετε· καὶ ἔσται ὑμῖν.

24 ‖Propterea dico vobis, quæcunque precantes petitis, credite vos "accepturos: & erunt vobis.

24 *Propterea dico uobis, Omnia quæcunque orantes petitis, credite quia accipietis: & euenient uobis.*

Matth. 6. b. 14

25 Καὶ ὅταν στήκητε προσευχόμενοι, ἀφίετε εἴ τι ἔχετε κατά τινος· ἵνα καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἀφῇ ὑμῖν τὰ παραπτώματα ὑμῶν.

25 ‖ "Et quum adstiteritis precantes, remittite siquid habetis aduersus aliquem: vt & Pater ille vester qui in cælis *est*, remittat vobis offensas vestras.

25 *Et quum stabitis ad orandum, dimittite siquid habetis aduersus aliquem: ut & Pater uester qui in cælis est, dimittat uobis peccata uestra.*

26 Εἰ δὲ ὑμεῖς οὐκ ἀφίετε, οὐδὲ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἀφήσει τὰ παραπτώματα ὑμῶν.

26 "Nam si vos non remiseritis, nec Pater ille vester qui in cælis *est*, remittet offensas vestras.

26 *Quòd si uos non dimiseritis, nec Pater uester qui in cælis est, dimittet uobis peccata uestra.*

Matth. 21. b. 14
Luc. 20. a. 1

27 Καὶ ἔρχονται πάλιν εἰς Ἱεροσόλυμα· καὶ ἐν τῷ ἱερῷ περιπατοῦντος αὐτοῦ, ἔρχονται πρὸς αὐτὸν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι·

27 ‖Tunc veniunt rursus Hierosolyma: & quum ipse ambularet in templo, veniunt ad eum principes Sacerdotum, & Scribæ & seniores:

27 *Et ueniunt rursus Ierosolymam. Et quum ambularet in templo, accedunt ad eum summi Sacerdotes & Scribæ & seniores:*

28 Καὶ λέγουσιν αὐτῷ, Ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς; καὶ τίς σοι τὴν ἐξουσίαν ταύτην ἔδωκεν ἵνα ταῦτα ποιῇς;

28 Et dicunt ei, Qua authoritate ista facis? "& quis tibi dedit authoritatem istam, vt hæc facias?

28 *Et dicunt ei, In qua potestate hæc facis? & quis dedit tibi hanc potestatem ut ista facias?*

29 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ἐπερωτήσω ὑμᾶς κἀγὼ ἕνα λόγον· καὶ ἀποκρίθητέ μοι, καὶ ἐρῶ ὑμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ.

29 Iesus autem respondens dixit eis, Interrogabo vos & ego rem quandam. Respondete igitur mihi, & dicam vobis qua authoritate hæc faciam.

29 *Iesus autem respondens ait illis, Interrogabo uos & ego unum uerbum, & respondete mihi: & dicam uobis in qua potestate hæc faciam.*

30 Τὸ βάπτισμα Ἰωάννου ἐξ οὐρανοῦ ἦν, ἢ ἐξ ἀνθρώπων; ἀποκρίθητέ μοι.

30 Baptisma Iohannis è cælo erat, an ex hominibus? respondete mihi.

30 *Baptismus Iohannis de cælo erat, an ex hominibus? respondete mihi.*

31 Καὶ ἐλογίζοντο πρὸς ἑαυτούς, λέγοντες, Ἐὰν εἴπωμεν, Ἐξ οὐρανοῦ· ἐρεῖ, Διατί οὖν οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ;

31 Ratiocinabantur autem apud se, dicentes, Si dixerimus, E cælo: dicet, Quare ergo non credidistis ei?

31 *At illi cogitabant secū, dicentes, Si dixerimus, De cælo: dicet, Quare ergo non credidistis ei?*

32 Ἀλλ' ἐὰν εἴπωμεν, Ἐξ ἀνθρώπων· ἐφοβοῦντο τὸν λαόν. ἅπαντες γὰρ εἶχον τὸν Ἰωάννην, ὅτι ὄντως προφήτης ἦν.

32 "Sed si dicamus, Ex hominibus: timemus populum. omnes enim sentiebant de Iohanne, eū verè Prophetam fuisse.

32 *Si dixerimus, Ex hominibus: timebant populum. omnes enim habebant Iohannem quia uerè Propheta esset.*

23 Amen enim dico vo. ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν. Vulg. & Eras. nō legerūt particulā γὰρ, aut putarūt redundare.

24 Accepturos, λαμβάνετε. Ad verbum, Accipitis. Sed de hac temporum enallage sæpe iam diximus, cuius tamen aliqua videtur esse emphasis. Loquitur enim de re certò futura, tanquam iam esset præsens. Sed & in vno vetusto codice scriptum erat Prophetarum more, ἐλάβετε, quod etiam est ἐμφατικώτερον. In alio tamen exemplari legimus λήψεσθε, quemadmodum scribitur Matth. 21. b. 22.

25 Et quum adstiteritis orantes, καὶ ὅταν στήκητε προσευχόμενοι: id est, quum apparueritis coram altari Domini preces vestras fundentes. Vulg. & Eras. στήκητε interpretantur stabitis. & ex hoc etiā loco colligit Eras. Israelitas stantes precari solitos: quum potius verisimile sit, si non semper, at certè plerunque solenni ritu, flexis genibus orasse, vt apparet ex Dan. 6. b. 10. adeo quidem vt Flectere genua pro toto Dei cultu interdum accipiatur, vt 1. Reg. 19. d. 18. Mich. 6. b. 6, & alibi sæpe. Itaque τὸ στήκειν declarat τὸ παρίστασθαι καὶ παρεῖναι: id est, sistere se in conspectum & adesse, siue stes, siue sedeas: cuius significationis exēpla passim occurrunt, vt Exodi 33. b. 10, & 2. Paral. 34. f. 31. Esa. 3. b. 12, & alibi. Vide suprà 9. a. 1.

26 Nam si, εἰ δὲ. Vulg. & Eras. Quòd si. Sed præstat δὲ pro γὰρ accipere, vt in illo Homeri Iliad. π, (apud quem etiam frequens est ista enallage,) Μὴ σύγ' ἄνευθεν ἐμεῖο λιλαίεσθαι πολεμίζειν Τρωσὶ φιλοπτολέμοισιν. ἀτιμότερον δέ με θήσεις. Annotat autem Eras. in plerisque Græcis codicibus totum hunc versiculum non addi, & à Theoph. etiā non legi. Nos tamē in plerisque vetustis exēplaribus reperimus, atque adeo in Theophylacto Romano.

28 Et quis tibi, καὶ τίς σοι. In vno codice scriptum erat, ἢ τίς σοι, aut quis tibi. In aliis autem duobus totum hoc membrum non additur.

32 Sed si dicamus, ἀλλ' ἐὰν εἴπωμεν. Veteres omnes codices & Complutensis editio non habent ἐὰν:

& post ἀνθρώπων adscribunt interrogationem, vt sit deliberantium & adhuc incertorum hominum oratio. Sed mihi magis arridet recepta lectio, quam etiam sequitur Theophylactus. Apparet autem ab iis corruptam fuisse qui offensi sunt subita ista transitione orationis rectæ ad obliquam. Potius enim dicendum videbatur (vt etiam conuertimus) φοβούμεθα, vt scribitur apud Matthæum 21.c.26, quàm ἐφοβοῦντο. Sed huiusmodi transitiones Hebræis sunt familiares, quarũ alia exempla habemus Luc.5.c.14, & 7.a.4, & 5. item Act.15.b.5. quanuis Lucas multo minus hebraisset quàm Marcus. Vide suprà 10.e.33. Sentiebant de Ioanne, εἶχον τὸν Ἰωάννην: id est εἶχον περὶ τοῦ Ἰωάννου. sic enim potius loquuntur Græci. Vulg. & Eras. Habebant Iohannem: quæ interpretatio non satis videtur conuenire cum iis quæ sequuntur. Fuisse, ἦν. Vulg. Esset, quod rectè emendauit Erasmus, quum hæc sint gesta post Iohannis mortem.

Καὶ ἀποκριθέντες λέγουσι τῷ Ἰησοῦ, Οὐκ οἴδαμεν. Καὶ ὁ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς λέγει αὐτοῖς, Οὐδὲ ἐγὼ λέγω ὑμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ.

33 Tunc respondentes dicunt Iesu, Nescimus. Et Iesus respondens dicit eis, Nec ego dicam vobis qua authoritate hæc faciam.

33 *Et respondentes dicunt Iesu, Nescimus. Et respondens Iesus ait illis, Neque ego dico vobis in qua potestate hæc faciam.*

Κεφάλαιον ιβ΄

CAP. XII.

CAP. XII.

ΚΑΙ ἤρξατο αὐτοῖς ἐν παραβολαῖς λέγειν, Ἀμπελῶνα ἐφύτευσεν ἄνθρωπος, καὶ περιέθηκε φραγμόν, καὶ ὤρυξεν ὑπολήνιον, καὶ ᾠκοδόμησε πύργον, καὶ ἐξέδοτο αὐτὸν γεωργοῖς· καὶ ἀπεδήμησε.

1 ET cœpit eis per parabolas dicere, Vineam plantauit quidam, & circumposuit sepem, & fodit lacum, & ædificauit turrim, & elocauit eam agricolis: ac peregre profectus est.

1 *ET cœpit illis in parabolis loqui. Vineam pastinauit homo, & circundedit sepem, & fodit lacum, & ædificauit turrim, & locauit eam agricolis: & peregre profectus est.* Matth.21.e.33 luc.20.b.9 esa.5.a.1 ierem.2.d.21

Καὶ ἀπέστειλε πρὸς τοὺς γεωργοὺς τῷ καιρῷ δοῦλον, ἵνα παρὰ τῶν γεωργῶν λάβῃ ἀπὸ τοῦ καρποῦ τοῦ ἀμπελῶνος.

2 Misitque seruum ad agricolas *suo* tempore, vt ab agricolis acciperet ex fructu vineæ.

2 *Et misit ad agricolas in tempore seruum, ut ab agricolis acciperet de fructu uineæ.*

Οἱ δὲ, λαβόντες αὐτὸν ἔδειραν, καὶ ἀπέστειλαν κενόν.

3 Illi verò captum eum ceciderunt, ac remiserunt inanem.

3 *Qui apprehensum eũ ceciderunt, & dimiserunt uacuum.*

Καὶ πάλιν ἀπέστειλε πρὸς αὐτοὺς ἄλλον δοῦλον· κἀκεῖνον λιθοβολήσαντες ἐκεφαλαίωσαν, καὶ ἀπέστειλαν ἠτιμωμένον.

4 Et rursum misit ad eos aliũ seruum, *&* *illi* huic quoque lapidato caput vulnerarunt, & remiserunt dedecoratum.

4 *Et iterum misit ad illos alium seruum: & illum in capite uulnerauerunt, & contumeliis affecerunt.*

Καὶ πάλιν ἄλλον ἀπέστειλε· κἀκεῖνον ἀπέκτειναν· καὶ πολλοὺς ἄλλους, τοὺς μὲν δέροντες, τοὺς δὲ ἀποκτείνοντες.

5 Et rursum alium misit, & illum trucidarunt: multósque alios, hos quidem cædentes, illos verò trucidantes.

5 *Et rursum alium misit, & illum occiderunt: & plures alios, quosdam cædentes, alios uerò occidentes.*

IN CAPVT XII.

1 Per parabolas, ἐν παραβολαῖς. Parabola dicitur passim in Euangelio non tam comparatio, aut collatio, quales adhiberi à plerisque scriptoribus solent ad ea illustranda quæ alioquin videri possent obscurius dicta, quàm allegoria & ænigma: quòd non facilè ab omnibus intelligatur. Hebræi משל & חידה vocant. Siquis autem roget cur ἐν παραβολαῖς dixerit Marcus potius quàm ἐν παραβολῇ, quum vnam tantùm parabolam hic recenseat: respondeo, quanuis vnam duntaxat commemoret, multas tamen fuisse à Domino propositas, quæ copiosè à Matthæo referuntur. Deinde etiam existimo, his verbis non tam multitudinem parabolarum significari, quàm genus ipsum orationis quo Christus vsus est, ob eam causam quam ipse explicat Matth.13.e.35. vt ἐν παραβολαῖς, idem valeat quod παραβλήδην, vt loquitur Nonnus: id est δι' αἰνιγμάτων. Dicere, λέγειν. Quædam exemplaria habent λαλεῖν, loqui, vt conuerterunt Vulgata & Erasmus: quam lectionem si sequaris addendum erit participium, λέγων, dicens, eclipsi Hebræis familiari, de qua diximus aliquid suprà 10.e.33.

2 Suo tempore, τῷ καιρῷ. Erasmus, Quum opportunum esset: id est ὅτε ἦν εὔκαιρον. Vulg. In tempore, sensu nonnihil diuerso. Nam in tempore significat *bien à poinct*: suo tempore verò, *en sa saison*, id est, tempore quo colligi fructus solent.

3 Inanem, κενόν: vel, vacuum, vt rectè conuertit Erasmus. Sed quia cæteris fere locis inanem interpretantur, eandem vbique rationem seruare maluimus.

4 Lapidato, λιθοβολήσαντες. Hanc esse significationem propriam verbi Lapidare, Quintilianus innuit lib.8.cap.2, nempe pro Lapides in aliquem conicere. Sed sciendum est, βάλλειν de eo dici propriè apud Græcos qui non modò ictu petit, sed etiam collimat. Vetus interpres hoc non legit, & animaduertimus etiam in duobus vetustis codicibus deesse. Caput vulnerarunt, ἐκεφαλαίωσαν. Erasmus, Comminuerunt caput: quod non sine hyperbole intelligi potest. Maluimus ergo paucis mutatis Vulgatam editionem retinere, quũ præsertim Lucas in hac eadem parabola vtatur verbo τραυματίζειν. Mentionem autem facit Marcus vulnerũ capitis, quasi grauissimorum. Sed noua est hæc significatio verbi κεφαλαιοῦν, vt hoc planè sit quod Græci dicunt ἅπαξ λεγόμενον. Itaque Theophylactus ἐκεφαλαίωσαν interpretatur συνετέλεσαν καὶ ἐκορύφωσαν τὴν ὕβριν: id est, omni contumeliæ genere quasi in summam quandam redacto affecerunt, omnémque iniuriam in eo veluti consumpserunt. Ego verò fictum vocabulum esse puto à κεφαλή, sicut à γύνα fit γυνάζειν, & ab οὐ fit εἰωπίζειν, & similia. Dedecoratum, ἠτιμωμένον. Verbum ἀτιμάζειν, cui ἰσοδυναμεῖ τὸ ἀτιμοῦν, video tot modis partim à Vetere interprete, partim ab Erasmo conuerti, contumelia afficere, id est ὑβρίζειν: ignominia afficere, quod

mihi non displicet: contemptui habere, id est καταφρονεῖν: inhonorare, dehonestare, exhonorare: quæ non memini legere apud idoneos authores quanuis inhonoratum Latinè dicamus eum cui honos non est habitus. Theophylacti codex scriptum habet ἠτιμημένον: quod verbum, si Eustathio credimus, Homericũ est. Vetus autem interpres pro καὶ ἀπέστειλαν ἠτιμωμένον, legit καὶ ἠτίμησαν, & ignominia affecerunt: sicut in quodam codice scriptum reperimus.

Ἔτι οὖν ἕνα υἱὸν ἔχων ἀγαπητὸν αὐτοῦ, ἀπέστειλε καὶ αὐτὸν πρὸς αὐτοὺς ἔσχατον, λέγων, Ὅτι ἐντραπήσονται τὸν υἱόν μου.

6 Quum ergo vnum adhuc haberet filium suum dilectũ, misit etiam illum vltimum ad eos, dicens, Reuerebuntur filium meum.

6 *Adhuc ergo unum habens filium charissimum, & illum misit ad eos nouissimũ, dicens, Quia reuerebuntur filium meum.*

Ἐκεῖνοι δὲ οἱ γεωργοὶ εἶπον πρὸς ἑαυτούς, Ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ κληρονόμος· δεῦτε, ἀποκτείνωμεν αὐτόν, καὶ ἡμῶν ἔσται ἡ κληρονομία.

7 Illi verò "agricolæ dixerunt inter se, Iste est hæres: venite, trucidemus eum, & nostra erit hæreditas.

7 *Coloni autem dixerũt adinuicem, Hic est hæres: uenite, occidamus eum, & nostra erit hæreditas.*

Καὶ λαβόντες αὐτὸν ἀπέκτειναν, καὶ ἐξέβαλον ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος.

8 "Et captum eum trucidarunt, & eiecerunt extra vineam.

8 *Et apprehẽdẽtes eum occiderunt, & eiecerunt extra uineam.*

Τί οὖν ποιήσει ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος; Ἐλεύσεται, καὶ ἀπολέσει τοὺς γεωργούς, καὶ δώσει τὸν ἀμπελῶνα ἄλλοις.

9 Quid ergo faciet Dominus vineæ? Veniet, & perdet "agricolas, & dabit vineam aliis.

9 *Quid ergo faciet dominus uineæ? Veniet & perdet colonos, & dabit uineam aliis.*

Psal. 118.c.22 esa.28.d.18 matth.21.d.42 act.4.b.11 rom.9.g.33 1.pet.2.a.8

Οὐδὲ τὴν γραφὴν ταύτην ἀνέγνωτε; Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας·

10 Ne hanc quidem Scripturam legistis? ‖ Quem lapidem reprobauerunt ædificantes, is factus est caput anguli:

10 *Nec Scripturam hanc legistis, Lapidem quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli:*

Παρὰ Κυρίου ἐγένετο αὕτη, καὶ ἔστι θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν;

11 A Domino factum est "istud, & est mirabile in oculis nostris?

11 *A Domino factum est istud, & est mirabile in oculis nostris?*

Καὶ ἐζήτουν αὐτὸν κρατῆσαι, καὶ ἐφοβήθησαν τὸν ὄχλον· ἔγνωσαν γὰρ ὅτι πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν εἶπε. καὶ ἀφέντες αὐτὸν ἀπῆλθον.

12 "Studebant igitur eum prehendere, sed timuerunt turbam: norant "enim eum "aduersus ipsos illam parabolam dixisse. itaque omisso eo abierunt.

12 *Et quærebant eum tenere, & timuerunt turbam: cognouerunt enim quoniam ad eos parabolam hanc dixerit Et relicto eo abierunt.*

Matth.22.b.15 luc.20.d.20

Καὶ ἀποστέλλουσι πρὸς αὐτόν τινας τῶν Φαρισαίων καὶ τῶν Ἡρωδιανῶν, ἵνα αὐτὸν ἀγρεύσωσι λόγῳ.

13 ‖ Et miserunt ad eum quosdam è Pharisæis & Herodianis, vt eum "captarent "sermone.

13 *Et mittunt ad eum quosdam ex Pharisæis & Herodianis, ut eum caperent in uerbo.*

7 Agricolæ, οἱ γεωργοί. Quoddam exemplar hæc addita habebat, θεασάμενοι αὐτὸν ἐρχόμενον πρὸς αὐτούς, id est, quum vidissent eum venientem ad se.

8 Et captum eum, καὶ λαβόντες αὐτόν. Vulgata, Et apprehendentes eum, καὶ κρατήσαντες αὐτόν. Erasmus, Et arreptum eum, καὶ ἁρπάσαντες αὐτόν.

9 Agricolas, τοὺς γεωργούς. In quodam codice additur τούτους, istos.

11 Istud, αὕτη: id est res ista. Est enim Hebraismus manifestus, de quo diximus Matth.21.d.42. Errant igitur qui vel ad κεφαλὴν, vel ad γωνίαν referunt: ac multo etiam magis qui legit, Factus est iste, vt ad lapidem & Christum referatur.

12 Studebant, ἐζήτουν: id est affectabant, & mirificè cupiebant. Id enim declarat apud Latinos verbũ Studere cum quarto casu coniunctum, cuius vice hic ponitur infinitus modus. Respondet ergo τὸ ζητεῖν hac significatione verbo בִּקֵּשׁ. Vulg. & Erasm. ad verbum, Quærebant. Enim, γάρ. Non pertinet hæc ratio ad proximum verbum ἐφοβήθησαν, sed ad ἐζήτουν: & rursus, καὶ ἀφέντες pertinet ad ἐφοβήθησαν, quod est remotius. Quæ synchysis vt melius intelligatur, & quamobrem καὶ primo & tertio loco conuerterimus vt συλλογιστικὸν, secundo verò vt διακριτικὸν: ita disponendum puto hunc versiculum, docendi gratia, alioquin nonnihil obscurum, καὶ ἐζήτουν αὐτὸν κρατῆσαι· ἔγνωσαν γὰρ ὅτι πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν εἶπε, καὶ ἐφοβήθησαν τὸν ὄχλον. καὶ ἀφέντες αὐτὸν, ἀπῆλθον: id est, Studebant igitur eum prehendere: norant enim quòd aduersus ipsos parabolam illam dixisset: sed timuerunt turbam. itaque omisso eo abierunt. Aduersus ipsos, πρὸς αὐτούς. Sic rectius conuertit Erasmus quàm Vetus interpres Ad eos. Declarat enim πρός hoc loco ἐναντίωσιν, vt in illo Chrysostomi περὶ προσευχῆς, εἰα ἀλυσάμενοι τὰς πρὸς τὸν Θεὸν ἁμαρτίας.

13 Captarent, ἀγρεύσωσι: vel, caperent. Nam ἀγρεύειν, quod propriè declarat venari, etiam de eo dicitur qui prædam cepit quam venabatur. Sic Isiodorus in Epigrammatibus. ἀγρευθεὶς δ' ἤγρευσεν: id est εἷλε δ' ἁλοὺς, vt ab aliis est annotatum. Secundum exemplar scriptum habebat, eodem sensu, παγιδεύσωσι, illaquearent.

Sermone, λόγῳ. Vulgata, Verbo: id est ῥήματι, vt alibi dictum est. Potest autem hoc referri vel ad eorum orationem qui Christo insidiabantur, vel ad Christi responsionem, qua illi sperabant fore vt sese in laqueos indueret, vel ad vtrosque.

Οἱ δὲ ἐλθόντες λέγουσιν αὐτῷ, Διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ἀληθὴς εἶ, καὶ οὐ μέλει σοι περὶ οὐδενός· οὐ γὰρ βλέπεις εἰς πρόσωπον ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐπ' ἀληθείας τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ διδάσκεις· Ἔξεστι κῆνσον Καίσαρι δοῦναι, ἢ οὔ; δῶμεν, ἢ μὴ δῶμεν;

Ὁ δὲ, εἰδὼς αὐτῶν τὴν ὑπόκρισιν, εἶπεν αὐτοῖς, Τί με πειράζετε; φέρετέ μοι δηνάριον, ἵνα ἴδω.

Οἱ δὲ ἤνεγκαν. Καὶ λέγει αὐτοῖς, Τίνος ἡ εἰκὼν αὕτη καὶ ἡ ἐπιγραφή; Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Καίσαρος.

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ἀπόδοτε τὰ Καίσαρος, Καίσαρι· καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ, τῷ Θεῷ. Καὶ ἐθαύμασαν ἐπ' αὐτῷ.

Καὶ ἔρχονται Σαδδουκαῖοι πρὸς αὐτὸν, οἵτινες λέγουσιν ἀνάστασιν μὴ εἶναι· καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν, λέγοντες,

Διδάσκαλε, Μωσῆς ἔγραψεν ἡμῖν ὅτι ἐάν τινος ἀδελφὸς ἀποθάνῃ, καὶ καταλίπῃ γυναῖκα, καὶ τέκνα μὴ ἀφῇ, ἵνα λάβῃ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἐξαναστήσῃ σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ.

Ἑπτὰ ἀδελφοὶ ἦσαν· καὶ ὁ πρῶτος ἔλαβε γυναῖκα, καὶ ἀποθνήσκων οὐκ ἀφῆκε σπέρμα.

14 Illi verò, quum venissét, dicunt ei, Magister, scimus te veracem esse, neque curare quenquam: non enim respicis " in personam hominum, sed in veritate " viam Dei doces: Licet censum Cæsari dare, " an non? demus, an non demus?

15 Ipse verò, quum sciret eorũ " hypocrisin, dixit eis, Quid me tentatis? proferte mihi denarium, vt videam.

16 Illi verò protulerũt. Tunc dicit eis, Cuius est imago ista & inscriptio? Illi verò dixerunt ei, Cæsaris.

17 Et respondens Iesus dixit eis, ‖Reddite quæ *sunt* Cæsaris, Cæsari: & quæ Dei *sunt*, Deo. Et admirati sunt super eo.

18 ‖Tunc veniunt ad eum Sadducæi, qui dicunt non esse resurrectionem: & interrogarunt eum, dicentes,

19 Magister, ‖Moses scripsit nobis, vt si cuius frater mortuus sit, ac " reliquerit vxorẽ, & " filios non reliquerit, accipiat ipsius frater vxorem eius, & excitet semen fratri suo.

20 "Septem ergo fratres fuerũt: ac primus accepit vxorem, & moriens non reliquit semen.

14 *Qui uenientes dicũt ei, Magister, scimus quia uerax es, & non curas quenquam: nec enim uides in faciem hominum, sed in ueritate uiã Dei doces: Licet dare tributũ Cæsari, an non dabimus?*

15 *Qui sciens uersutiam illorum, ait illis, Quid me tentatis? afferte mihi denarium, ut uideam.*

16 *At illi attulerunt ei. Et ait illis, Cuius est imago hæc & inscriptio? Dicunt ei, Cæsaris.*

17 *Respondens autem Iesus dixit illis, Reddite igitur quæ sunt Cæsaris,* Rom.13.b.7 *Cæsari: & quæ sũt Dei, Deo. Et mirabantur super eo.*

18 *Et uenerunt ad eum* Matth.22.c.25 *Sadducæi, qui dicũt re-* luc.20.c.27 *surrectionem non esse: & interrogabant eum, dicentes,*

19 *Magister, Moyses nobis scripsit, ut si cuius* Deut.25.a.5 *frater mortuus fuerit, & dimiserit uxorem, & filios non reliquerit, accipiat frater eius uxorẽ ipsius, & resuscitet semen fratri suo.*

20 *Septem ergo fratres erant: & primus accepit uxorem, & mortuus est, non relicto semine.*

14 In personam, εἰς πρόσωπον. Vulgata, In faciem. Nam hoc propriè declarat πρόσωπον, seu vera sit, seu fictitia: nisi mauis os aut vultum interpretari. Sed & hoc nomine significantur qualitates tum animi, tum corporis, tum etiam rerum externarum, quæ à rhetoribus vocantur personæ attributa: seu vera sint illa, seu ficta, & ad tempus quæsita, vt in theatris fieri solet. Errant igitur, & quidẽ periculoso errore, qui vbi mentio fit προσωποληψίας, agi putant de ipsis (vt vulgò loquimur) personis, id est, ipsis hominibus: & hoc testimonio eludunt quæcunque de æterna prædestinatione non minus sanctè quàm verè traduntur. Errant & illi qui quum alioquin Personæ appellatione rectè intelligant significari qualitates illas de quibus diximus, tamen non animaduertunt non damnari personarum omnium discrimina: (quod fieri non potest quin summa rerum omnium ἀταξία inuehatur) sed eam demum προσωποληψίαν dici & reprehendi quæ tenebras offundit veritati. Sed hæc fortasse παρέργως: quæ tamen placuit semel annotare, vt quæ vis sit horum vocabulorum intelligatur. Viam Dei, τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ. Hebraicè דרך יהוה: quo dicendi genere interdũ significatur via qua ad Deũ peruenitur, id est, sancti mores, & cum Lege Dei cõsentientes, vt hoc loco & alibi sæpe: interdum verò ipsa Dei facta & gesta, vt Psalmo 18.e.31. plurali præsertim numero. Licet, ἔξεστι. In duobus codicibus ante ἔξεστι legimus εἰπὲ οὖν ἡμῖν, dic ergo nobis: quod fortassis irrepsit ex Matthæo. An non? ἢ οὔ; Totum hoc, ἢ οὔ; δῶμεν, deest apud Veterem interpretem. Simpliciter enim conuertit, Licet dare tributum Cæsari, an non dabimus? Sed iteratam interrogationem in omnibus codicibus & apud Theophylactum quoque inuenimus. Ponitur autem δῶμεν potentiali modo: quasi dicas, Debemus dare, an non debemus dare? quod rectè Erasmus obseruauit.

15 Hypocrisin, ὑπόκρισιν. Vulgata, Versutiam: id est πανουργίαν, vel potius πολυτροπίαν.

19 Reliquerit, καταλίπῃ. Vulgata, Dimiserit: quæ interpretatio melius conuenit Diuortio. Ita enim conuertere solet τὸ ἀπολύειν. Sed vsus est Vetus interpres Dimittendi verbo propter sequens verbum ἀφῇ, quod ipsum exponere cogimur Reliquerit. neque enim possumus Græcorum copiam assequi. Filios, τέκνα. Erasmus, Liberos: quam interpretationem cur non probem, dixi Matth.22.c.24. Sed in vno vetere exemplari scriptum inuenimus τέκνον, & apud Matthæum quoque constanter legitur in Vulgata editione Filium, singulari numero: quam lectionem maximè probo. Satis enim erat vel vnum filium reliquisse, vt absolueretur frater à suscitandi fraterni seminis lege.

20 Septem ergo, ἑπτὰ οὖν. Erasmus non legit particulam οὖν, quæ tamẽ videtur requiri, vt narrationis

exordium declaret. Addidimus igitur, partim ex Veteris interpretis authoritate, partim quia in vno vetusto codice scriptam inuenimus.

Καὶ ὁ δεύτερος ἔλαβεν αὐτὴν, καὶ ἀπέθανε, καὶ οὐδὲ αὐτὸς ἀφῆκε σπέρμα· καὶ ὁ τρίτος ὡσαύτως.

21 Et secundus accepit eam, & mortuus est, & ne ipse quidem reliquit semen: & tertius itidem.

21 *Et secundus accepit eam, & mortuus est, & nec iste reliquit semen: & tertius similiter.*

Καὶ ἔλαβον αὐτὴν οἱ ἑπτὰ, καὶ οὐκ ἀφῆκαν σπέρμα· ἐσχάτη πάντων ἀπέθανε καὶ ἡ γυνή.

22 Et acceperunt eam septem illi, neque reliquerunt semen: vltima omnium mortua est & mulier.

22 *Et acceperunt eam similiter septem, & nõ reliquerunt semen: nouissima omnium defuncta est & mulier.*

Ἐν τῇ οὖν ἀναστάσει, ὅταν ἀναστῶσι, τίνος αὐτῶν ἔσται γυνή; οἱ γὰρ ἑπτὰ ἔσχον αὐτὴν γυναῖκα.

23 In resurrectione ergo, quum resurrexerint, cuius eorum erit vxor? nam septem habuerunt eam vxorem.

23 *In resurrectione ergo, quum resurrexerint, cuius de ijs erit uxor? septem enim habuerunt eam uxorem.*

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐ διὰ τοῦτο πλανᾶσθε, μὴ εἰδότες τὰς γραφὰς, μηδὲ τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ;

24 Tunc respondens Iesus dixit eis, Nónne propterea erratis quòd nesciatis Scripturas, neque potentiam Dei?

24 *Et respondens Iesus ait illis, Nónne ideo erratis non scientes Scripturas, neque uirtutem Dei?*

Ὅταν γὰρ ἐκ νεκρῶν ἀναστῶσιν, οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε γαμίσκονται· ἀλλ᾽ εἰσὶν ὡς ἄγγελοι οἱ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

25 Postquã enim à mortuis resurrexerint, neque vxores ducũt, neque nuptũ dãtur: sed sunt vt Angeli qui in cælis *sunt*.

25 *Quum enim à mortuis resurrexerint, neq; nubent, neque nubentur: sed sunt sicut Angeli in cælis.*

Περὶ δὲ τῶν νεκρῶν, ὅτι ἐγείρονται, οὐκ ἀνέγνωτε ἐν τῇ βίβλῳ Μωσέως, ἐπὶ τῆς βάτου ὡς εἶπεν αὐτῷ ὁ Θεὸς, λέγων, Ἐγὼ ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ; (Exodi 3.b.6 matth. 22.c.32)

26 De mortuis verò, quòd suscitandi sint, non legistis in libro Mosis, quomodo in rubo loquutus sit ei Deus, dicens, ‖ Ego *sum* Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob?

26 *De mortuis autẽ quòd resurgant, non legistis in libro Moysi, super rubum quomodo dixerit illi Deus, inquiens, Ego sum Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob?*

Οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ Θεὸς ζώντων· ὑμεῖς οὖν πολὺ πλανᾶσθε.

27 Non est Deus mortuorum, sed Deus viuentium: vos ergo multum erratis.

27 *Non est Deus mortuorum, sed uiuorum: uos ergo multum erratis.*

Καὶ προσελθὼν εἷς τῶν Γραμματέων, ἀκούσας αὐτῶν συζητούντων, εἰδὼς ὅτι καλῶς αὐτοῖς ἀπεκρίθη, ἐπηρώτησεν αὐτὸν, Ποία ἐστὶ πρώτη πασῶν ἐντολή; (Matth. 22.d.35)

28 ‖ Et quum accessisset quidam è Scribis qui audierat eos disceptãtes, & sciebat eum bene illis respondisse, interrogauit eum quod esset primum omnium mandatum.

28 *Et accessit unus de Scribis qui audierat illos conquirentes: & uidens quoniã bene illis responderat, interrogauit eum quod esset primum omnium mandatum.*

Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπεκρίθη αὐτῷ, Ὅτι πρώτη πασῶν τῶν ἐντολῶν, Ἄκουε Ἰσραὴλ, Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν, Κύριος εἷς ἐστι· (Deut. 6.a.4)

29 Iesus autem respondit ei, Primum omnium mandatorum *est*, ‖ Audi Israel, Domin⁹ Deus noster, Dominus vnus est:

29 *Iesus autẽ respõdit ei, Quia primum omnium mãdatũ est, Audi Israel, Dominus Deus noster, Dominus unus est:*

Καὶ ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου. αὕτη πρώτη ἐντολή.

30 Diliges igitur Dominũ Deũ tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota cogitatione tua, & ex totis viribus tuis. hoc *est* primum mandatum.

30 *Et diliges Dominum Deum tuũ ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota mẽte tua, & ex tota uirtute tua. Hoc est primũ mãdatũ.*

21 Et ne ipse, &c. καὶ οὐδὲ αὐτὸς, &c. In vno exemplari legimus, μὴ καταλιπὼν σπέρμα, non relicto semine.

22 Mulier, γυνή. Erasmus, Vxor. Est enim ambiguum nomen γυναικός. Sed illam interpretationem melius conuenire liquet ex conclusione quæstionis.

23 Postquam resurrexerint, ὅταν ἀναστῶσι. Hoc deerat in duobus codicibus, & potest expungi, nulla sensus iniuria.

24 Nónne propterea, οὐ διὰ τοῦτο. Sic solent Hebræi per interrogationem enuntiare quod maximè volunt haberi pro vero. Deest tamen in Theophylacto particula οὐ, & interrogationis nota. Quòd nesciatis, μὴ εἰδότες. Vulgata ad verbum, Non scientes. Sed quia præcessit διὰ τοῦτο, necesse fuit aliquantulum à verbis deflectere: quum ne sic quidem Græci loqui soleant.

26 Quomodo, ὡς, vel πῶς, vt in vno codice legimus. Est autem per traiectionem construendum hoc membrum, vt post αὐτῷ subiiciatur ἐπὶ τῆς βάτου. Similis traiectionis exemplum occurrit Rom. 12.a.3.

29 Primum, πρῶτον. Id est primarium ac præcipuum. Neque enim hic scriba, siue legis doctor, cum Pharisæis sentiebat, qui summam pietatem in externis ritibus ponebant.

30 Diliges igitur, καὶ ἀγαπήσεις. Vulg. & Eras. Et diliges. Sed apparet καὶ positam esse pro οὖν: quæ

enallage etiã apud Græcos disertiores reperitur. Demosthenes περὶ στεφ. Ὁ δὲ χαλκεύς Διόνδας τὸ πέμπτον μέρος τῶν ψήφων οὐκ ἔλαβε. καί μοι λέγε ταῦτα τὰ ψηφίσματα. Sic quoque paulo pòst accipitur versu 37. Cogitatione, τῆς διανοίας: id est συνέσεως, vt Scriba responso suo explicat. Vide Matth. 22. d. 37.

31 Καὶ δευτέρα ὁμοία, αὕτη, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. μείζων τούτων ἄλλη ἐντολὴ οὐκ ἔστι.

31 Et secũdum *illi* simile, " hoc *est*, ‖ Diliges proximum tuum vt teipsum. maius istis aliud mandatum non est.

31 *Secundum autem simile est illi, Diliges proximum tuum tanquam teipsum. Maius horum aliud mandatum non est.*

Leuit. 19. d. 18 matth. 22. d. 39 rom. 13. c. 9 gal. 5. c. 14 iacob. 2. b. 8

32 Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Γραμματεὺς, Καλῶς, διδάσκαλε ἐπ' ἀληθείας εἶπας· ὅτι εἷς ἐστι Θεὸς, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος πλὴν αὐτοῦ·

32 Tunc dixit ei Scriba ille, Bene, magister, in veritate dixisti. nam vnus est Deus, nec alius est præter eum:

32 *Et ait illi Scriba, Bene magister, in ueritate dixisti, quia unus est Deus, & non est alius præter eum:*

33 Καὶ τὸ ἀγαπᾷν αὐτὸν ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, καὶ ἐξ ὅλης τῆς συνέσεως, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος· καὶ τὸ ἀγαπᾷν τὸν πλησίον ὡς ἑαυτὸν, πλεῖόν ἐστι πάντων τῶν ὁλοκαυτωμάτων καὶ τῶν θυσιῶν.

33 Et diligere eum ex toto corde, & ex tota intelligentia, & ex tota anima, & ex totis viribus, ac diligere proximum vt seipsum, " plus est quàm omnia " holocautomata & sacrificia.

33 *Et ut diligatur ex toto corde, & ex toto intellectu, & ex tota anima, & ex tota fortitudine: & diligere proximum tanquã seipsum, maius est omnibus holocautomatibus & sacrificiis.*

34 Καὶ ὁ Ἰησοῦς ἰδὼν αὐτὸν ὅτι νουνεχῶς ἀπεκρίθη, εἶπεν αὐτῷ, Οὐ μακρὰν εἶ ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Καὶ οὐδεὶς οὐκέτι ἐτόλμα αὐτὸν ἐπερωτῆσαι.

34 Tum Iesus quum vidisset eũ cordatè respondisse, dixit ei, Nõ longè es à regno Dei. Et nemo " amplius audebat eum interrogare.

34 *Iesus autem uidens quòd sapienter respondisset, dixit illi, Non es lõgè à regno Dei. Et nemo iam audebat eum interrogare.*

35 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς ἔλεγε, διδάσκων ἐν τῷ ἱερῷ, Πῶς λέγουσιν οἱ Γραμματεῖς ὅτι ὁ Χριστὸς υἱός ἐστι Δαβίδ;

35 ‖ Et " respondẽs Iesus dicebat, docens in templo, Quomodo dicunt Scribæ Christum esse filium Dauid?

35 *Et respondens Iesus dicebat, docens in templo, Quomodo dicunt Scribæ Christum filium esse Dauid?*

Matth. 22. d. 42 luc. 20. g. 41

36 Αὐτὸς γὰρ Δαβὶδ εἶπεν ἐν τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ, Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου.

36 Nam ipse Dauid dixit " per Spiritum sanctum, ‖ Dixit Dominus Domino meo, Sede ad dextrã meam, vsquedum posuero inimicos tuos scabellum pedum tuorum.

36 *Ipse enim Dauid dicit in Spiritu sancto, Dixit Dominus Domino meo, sede à dextris meis, donec ponã inimicos tuos scabellum pedum tuorum.*

Psal. 109. a. 1

37 Αὐτὸς οὖν Δαβὶδ λέγει αὐτὸν κύριον· καὶ πόθεν υἱὸς αὐτοῦ ἐστι; Καὶ ὁ πολὺς ὄχλος ἤκουεν αὐτοῦ ἡδέως.

37 Ipse ergo Dauid dicit eũ Dominũ: vnde igitur filius eius est? Et multa turba audiebat eum libenter.

37 *Ipse ergo Dauid dicit eum Dominũ: & unde est filius eius? Et multa turba eum libenter audiuit.*

38 Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς ἐν τῇ διδαχῇ αὐτοῦ, Βλέπετε ἀπὸ τῶν Γραμματέων τῶν θελόντων ἐν στολαῖς περιπατεῖν, καὶ ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς,

38 ‖ *Ipse* autem dicebat eis " in doctrina sua, " Cauete à Scribis, " qui volunt " stolati ambulare, " & *amant* salutationes in foris,

38 *Et dicebat eis in doctrina sua, Cauete à Scribis, qui uolũt in stolis ambulare, & salutari in foro.*

Matth. 23. a. 6 luc. 11. f. 43 & 20. g. 45

31 Hoc *est*, αὕτη. Subaudi ἐστίν. Vulgata, Illi: id est αὐτῇ, quo modo scriptũ erat in duobus codicibus vetustis

33 Plus est, πλεῖόν ἐστι. Vulg. Maius est, μεῖζόν ἐστι. In quodã codice legimus περισσότερον, amplius. Holocautomata & sacrificia, τῶν ὁλοκαυτωμάτων καὶ θυσιῶν. Holocautomata vel holocausta interpretãtur Græci id sacrificiorũ genus in quo tota victima Deo adolebatur, vt ipsa verbi notatio declarat. Hebræi עולות vocãt. θυσίας autẽ appellant ea sacrificia quæ ab Hebræis dicuntur זבחים: in quibus pars aliqua Sacerdotibus & conuiuio decidebatur, vt rectè notat Hieronymus in caput Esaiæ 56. Comprehenditur verò his duobus sacrificiorum generibus vniuersus ille cæremonialis cultus, in quo nonnulli hypocritæ summam pietatis collocabant.

34 Amplius, οὐκέτι. Abundat negatio, vt alibi diximus. Vulgata, Iam, ἤδη. Erasmus, Post illa, μετὰ ταῦτα.

35 Respondens, ἀποκριθείς: id est verba faciens, vt alibi docuimus. Seruari tamen potest propria huius verbi significatio. Nam scribit Matthæus fuisse in templo coactos Pharisæos, quum hæc diceret Christus. Est autem verisimile multum vtrinque habitum sermonem, cuius conclusionem duntaxat scripserint Euangelistæ

36 Per Spiritum sanctum, ἐν τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ. Vel, In Spiritu sancto. Est enim quædam in hoc dicendi genere energia, quo significatur non tam Dauidem loquutum fuisse, quàm Spiritum Dei, qui quodammodo Dauidem ipsum possederit. Dicitur, inquam, nescio quomodo ἐμφατικώτερον Dauid in Spiritu loquutus, quàm Spiritus in Dauide. Nequis tamẽ hoc arbitretur subtilius consideratũ, solemus interpretari Per Spiritũ.

38 In doctrina sua, ἐν τῇ διδαχῇ αὐτοῦ: id est, inter docendum, ἐν τῷ διδάσκειν. Vide suprà capite 4. a. 2. Cauete, βλέπετε: id est φυλάττεσθε: vt infrà cap. 13. b. 9. Sic apud Latinos quoque Videre pro Cauere accipitur, sed diuersa constructione ab ea quæ hic vsurpatur. Cicero 4. Academic. Sapientis hanc censet Arcesilas vim esse maximam, cauere ne capiatur, ne fallatur videre.

Qui volunt, τῶν θελόντων: id est τῶν φιλούντων, (vt loquitur Matthæus 23.a.4) qui amant, ideóque summo studio expetunt & ambiunt. Respondet enim τὸ θέλειν verbo חפץ, vt diximus suprà 10.e.35, quo significatur voluntas cum summa cupiditate coniuncta, vt Gen.34.c.19. Cæterùm hoc quoque notandum est, articulum hîc poni αἰτιολογικῶς, sicut Rom.1.b.18. perinde enim est acsi dixisset Marcus, θέλουσι γὰρ, volunt enim. Stolati, ἐν στολαῖς: id est ἐσταλμένοι. Idem autem valet stola quod vestis in genere: quanuis postea de muliebri veste ad talos vsque demissa, dici cœpit, vt rectè obseruat Baysius. Hîc tamen videtur exterior illa vestis fimbriata significari, cuius fit mentio Deut.22.b.12. Vulgata ad verbum, In stolis: sicut alibi annotauimus Suetonium scripsisse, Caligulam modò in crepidis vel cothurnis, modò in spiculatoria caliga processisse in publicum. id est crepidatum, vel caligatum. Et *amant* salutationes, καὶ ἀσπασμούς. Quia dura erat transitio à verbo ad nomē, Erasmus rectè addidit verbum ex Luca petitum.

39 Καὶ πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ πρωτοκλισίας ἐν τοῖς δείπνοις.

39 Primósque consessus in cōuentibus, & primos accubitus in cœnis.

39 *Et in primis cathedris sedere in synagogis, & primos discubitus in cœnis.*

Matth. 23.b.14 / Luc. 20.g.47

40 Οἱ κατεσθίοντες τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, καὶ προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι· οὗτοι λήψονται περισσότερον κρίμα.

40 Qui deuorant domos viduarum, & in speciem vtuntur longis precibus: isti auferēt grauius iudicium.

40 *Qui deuorant domos uiduarum sub obtentu prolixæ orationis: hi accipient prolixius iudiciū.*

Luc. 21.a.1

41 Καὶ καθίσας ὁ Ἰησοῦς κατέναντι τοῦ γαζοφυλακίου, ἐθεώρει πῶς ὁ ὄχλος βάλλει χαλκὸν εἰς τὸ γαζοφυλάκιον. καὶ πολλοὶ πλούσιοι ἔβαλλον πολλά.

41 Et quum sedisset Iesus ex aduerso gazophylacii, spectabat quomodo turba mitteret æs in gazophylacium. multi igitur diuites mittebant multa.

41 *Et sedens Iesus contra gazophylacium aspiciebat quomodo turba iactaret æs in gazophylacium. & multi diuites iactabāt multa.*

42 Καὶ ἐλθοῦσα μία χήρα πτωχὴ ἔβαλε λεπτὰ δύο, ὅ ἐστι κοδράντης.

42 Et quum venisset quædam vidua pauper, misit minuta duo, quod est quadrans.

42 *Quum uenisset autem uidua una pauper, misit duo minuta, quod est quadrans.*

43 Καὶ προσκαλεσάμενος τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγει αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ἡ χήρα αὕτη ἡ πτωχὴ πλεῖον πάντων βέβληκε τῶν βαλόντων εἰς τὸ γαζοφυλάκιον.

43 Tunc *ille*, quum aduocasset discipulos suos, dixit eis, Amen dico vobis, vidua hæc pauper plus misit quàm omnes qui miserunt in gazophylacium.

43 *Et conuocans discipulos suos ait illis, Amen dico vobis, quoniam uidua hæc pauper plus omnibus misit qui miserunt in gazophylacium.*

44 Πάντες γὰρ ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς ἔβαλον· αὕτη δὲ ἐκ τῆς ὑστερήσεως αὐτῆς πάντα ὅσα εἶχεν ἔβαλεν, ὅλον τὸν βίον αὐτῆς.

44 Nam omnes ex eo quod ipsis redundat, miserunt: hæc verò è penuria sua misit omnia quæ habebat, totum *inquam* victum suum.

44 *Omnes enim ex eo quod abūdabat illis, miserunt, hæc uerò de penuria sua omnia quæ habuit misit, totum uictum suum.*

39 Primósque consessus, καὶ πρωτοκαθεδρίας. Vulgata, Et in primis cathedris sedere: nomine in verbum conuerso. Erasmus, Primásque sellas: quum tamen accipiendum sit Græcum vocabulum non de sellis ipsis, sed de sessione. Primos accubitus, πρωτοκλισίας. Hîc rectè reprehendit Erasmus Veterem interpretem quòd, vt sibi constaret, nôn potius verterit, Primi accumbere, nomine per verbum expresso. Sed quod hîc reprehendit, ipse suprà admisit, Matth.23.a.6, & quidem mutata Vetere editione.

40 Qui deuorant, οἱ κατεσθίοντες. Bellè quidem conueniunt Latina, quia versu 30 conuertimus τῶν θελόντων, qui volunt: in Græcis verò manifestum est solœcum, quum potius dicendū fuerit τῶν κατεσθιόντων καὶ προσευχομένων, vel οἱ κατεσθίουσι καὶ προσεύχονται, vt loquitur Lucas 20.g.47. Nam οὗτοι quod sequitur, non minus pertinere existimo ad versiculum 38 & 39, quàm ad hunc 40. Similia verò dicendi genera etiam apud disertiores scriptores reperiuntur, vt Homerus Iliad.α, quum exorsus esset hanc comparationem à recto casu, Τρῶες δ' ὥς τ' ὄϊες πολυπάμμονος ἀνδρὸς ἐν αὐλῇ, subiicit hanc ἀπόδοσιν, diuerso casu, Ὣς Τρώων ἀλαλητὸς ἀνὰ στρατὸν εὐρὺν ὀρώρει. Idem Iliad.β, Φημὶ γὰρ οὖν κατανεῦσαι ὑπερμενέα Κρονίωνα Ἀστράπτων ἐπιδέξι', ἐναίσιμα σήματα φαίνων, pro ἀστράπτοντα & φαίνοντα: vbi Eustathius similia nonnulla in Euripide & Sophocle obseruat. Sed & Paulus 1. Tim.4.a.2, & 3, videtur pro rectis genitiuos ter vsurpare. Et in speciem, καὶ προφάσει. Vide Matth.23.b.14.

41 Ex aduerso, κατέναντι: siue Contrà, vt vertit Vulgata. Accipitur autem interdum pro ἔμπροσθεν: id est coram & in oculis: vt fere loquuntur Hebræi, vt Rom.4.c.17. Æs, χαλκόν: id est pecuniam ex quocunque metallo: nempe ex Romanorum consuetudine, apud quos initio fuit æs signatum, vt docet Plinius lib. 34. cap.1. Terentius, Ancillam ære emptam suo. Nā si chalcos intelligeret, qui singuli septenis λεπτοῖς, id est minutis, æstimantur, potius scripsisset χαλκοὺς quàm χαλκόν.

42 Quadrans, κοδράντης. Hunc locum citat doctissimus Budæus lib. De asse quinto, sed non explicat. Est autem hæc supputatio (quantum quidem ipse de his rebus possum iudicare) prorsus contraria omnium scriptorum iudicio & authoritati: vt non prorsus vana sit suspicio, vel corruptum esse numerum τῶν λεπτῶν, vel potius hoc totum ὅ ἐστι κοδράντης, quum perperam ab aliquo annotatum esset, postea ex albo in contextum, culpa librariorum, irrepsisse: de quo tamen nihil temere affirmo. Illud quidem constat, drachmam, quæ proximè ad denarium Romanum accedit, communi omnium doctorum calculo, & sine vlla (quod sciam) controuersia, sex obolis æstimari, obolum autem sex chalcis, chalcum autem septem λεπτοῖς, quæ nos quoque conuertimus Minuta: ex quo efficitur, si drachmam pro denario accipiamus, in quo sunt quadrantes quadraginta, singulos quadrantes valere minuta sex, & duodecim præterea minuta explendæ toti summæ superesse.

44 Ex eo quod ipsis redundat, ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς. Vulgata, Ex eo quod abūdat illis. Erasmus, Ex eo quod ipsis supererat. Hæc enim est vis τοῦ περισσοῦ, de qua diximus Matth.5.f.37. Legimus in quodam codice ἐκ τοῦ περισσεύματος αὐτῶν, eodem quidem sensu, sed tamen rectius fortassis, quum postea legatur ἐκ τῆς ὑστερήσεως, nō autem ἐκ τοῦ ὑστεροῦντος.

Κεφάλαιον ιγ.

ΚΑΙ ἐκπορευομένου αὐτοῦ ἐκ τοῦ ἱεροῦ, λέγει αὐτῷ εἷς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, Διδάσκαλε, ἴδε ποταποὶ λίθοι καὶ ποταπαὶ οἰκοδομαί.

Καὶ ὁ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ, Βλέπεις ταύτας τὰς μεγάλας οἰκοδομάς; οὐ μὴ ἀφεθῇ λίθος ἐπὶ λίθῳ, ὃς οὐ μὴ καταλυθῇ.

Καὶ καθημένου αὐτοῦ εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν κατέναντι τοῦ ἱεροῦ, ἐπηρώτων αὐτὸν κατ᾽ ἰδίαν Πέτρος καὶ Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης καὶ Ἀνδρέας,

Εἰπὲ ὑμῖν πότε ταῦτα ἔσται, καὶ τί τὸ σημεῖον ὅταν μέλλῃ πάντα ταῦτα συντελεῖσθαι.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς αὐτοῖς, ἤρξατο λέγειν, Βλέπετε μή τις ὑμᾶς πλανήσῃ.

Πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, λέγοντες, Ὅτι ἐγώ εἰμι· καὶ πολλοὺς πλανήσουσιν.

Ὅταν δὲ ἀκούσητε πολέμους καὶ ἀκοὰς πολέμων, μὴ θροεῖσθε· δεῖ γὰρ γενέσθαι. ἀλλ᾽ οὔπω τὸ τέλος.

Ἐγερθήσεται γὰρ ἔθνος ἐπὶ ἔθνος, καὶ βασιλεία ἐπὶ βασιλείαν· καὶ ἔσονται σεισμοὶ κατὰ τόπους, καὶ ἔσονται λιμοὶ καὶ ταραχαί.

Ἀρχαὶ ὠδίνων ταῦτα. βλέπετε δὲ ὑμεῖς ἑαυτούς· παραδώσουσι γὰρ ὑμᾶς εἰς συνέδρια καὶ εἰς συναγωγάς· δαρήσεσθε, καὶ ἐπὶ ἡγεμόνων καὶ βασιλέων σταθήσεσθε ἕνεκεν ἐμοῦ, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς.

CAP. XIII.

1 ET ‖quum egrederetur è templo, dixit ei quidam è discipulis eius, Magister, vide quales lapides, & qualia *ista sint* ædificia.

2 Tunc Iesus respondens dixit ei, ‖ Vides ista magna ædificia? non relinquetur lapis super lapidem, qui non destruatur.

3 Et quum sederet in mõte Olearũ ex aduerso templi, interrogarunt eum priuatim Petrus & Iacobus & Iohannes & Andreas,

4 Dic nobis quando hæc erũt, & quod signum *erit* quando futurum est vt omnia hæc consummentur.

5 Iesus autem eis respondens cœpit dicere, ‖ Videte nequis vos seducat.

6 Multi enim venient in nomine meo, dicentes, Ego sum *Christus*: multósque seducent.

7 Quum autem audieritis bella & rumores bellorum, ne turbamini: oportet enim *ista* fieri. at nondum *erit* finis.

8 Surget enim gens in gẽtem, & regnum in regnum: eruntque terræmotus singulis locis, & erunt fames ac turbæ.

9 Principia dolorum ista. sed cauete vos vobisipsis: tradent enim vos in consessus & synagogas: cædemini, & coram præsidibus ac regibus sistemini mea causa, *ut hoc sit* testimonio aduersus eos.

CAP. XIII.

1 *ET quum egrederetur de tẽplo, ait illi unus ex discipulis suis, Magister, aspice quales lapides, & quales structuræ.* Matth.24.a.1 luc.21.a.5

2 *Et respondens Iesus ait illi, Vides has omnes magnas ædificationes? nõ relinquetur lapis super lapidem, qui non destruatur.* Luc.19.g.43

3 *Et quũ sederet in mõte Oliuarum contra templum, interrogabant eum separatim Petrus & Iacobus & Iohannes & Andreas,*

4 *Dic nobis quando ista fient, & quod signum erit quãdo hæc omnia incipient consummari?*

5 *Et respondens Iesus cœpit dicere illis, Videte nequis uos seducat.*

6 *Multi enim uenient in nomine meo, dicentes, Quia ego sum: & multos seducent.* Ephes.5.b.6 2.Thess.2.a.3

7 *Quum audieritis autẽ bella & opiniones bellorũ, ne timueritis: oportet enim fieri. sed nondum finis.*

8 *Exurget enim gens cõtra gentem, & regnum super regnum: & erunt terræmotus per loca, & fames.*

Initium dolorum hæc. 9 *uidete autem uosmetipsos: tradent enim uos in concilijs & in synagogis: uapulabitis, & ante præsides & reges stabitis propter me, in testimoniũ illis.*

IN CAPVT. XIII.

2 Vides, βλέπεις. Nonnulli (vt testatur Erasmus) legunt βλέπετε. Sic enim respondet Dominus quasi ab vno prouocatus communi cæterorum nomine. Non relinquetur, οὐ μὴ ἀφεθῇ. In duobus codicibus vetustis additur ὧδε, hîc, quod & apud Matthæum legitur.

6 In nomine meo, ἐν τῷ ὀνόματί μου. Id est, qui nomen meum mutuabuntur. Ego sum *Christus*, ὅτι ἐγώ εἰμι. Præcisa est oratio, quam rectè ex Matthæo videtur expleuisse Erasmus. Nam quod idem obseruat hæc ita posse accipi quasi dicat, Multi venturi sunt, dicentes se eum esse qui ego sum, eodem prorsus sensu dicitur: sed mihi non placet, propter longiorem circuitum, & duriorem eclipsin.

7 *Ista* fieri, γενέσθαι. In quodam codice additur ταῦτα: quod exprimendum putauimus. Nondum, οὔπω: id est οὐκ εὐθέως, non statim, vt explicat Lucas 12.a.9.

9 Cauete vobis, βλέπετε ἑαυτούς: id est φυλάττεσθε ἑαυτούς, vt diximus suprà 12.d.38. Vulgata, Videte vosmetipsos: & barbarè & obscurè. Sed hoc notãdum est, quum φυλάττεσθαί τινα Græcis fere declaret, Cauere ab aliquo, hîc contrà accipi βλέπειν: id est φυλάττεσθαι ἑαυτούς, pro Cauere sibiipsis. Apud Lucam ὁρᾶν & φυλάττεσθαι vnà coniungũtur, cap.12.b.15. Et synagogis, καὶ εἰς συναγωγάς. Pleraque exemplaria post συναγωγὰς distinctionem adscribunt, quæ sequuti sumus. Nonnulla tamen cum verbo δαρήσεσθε hæc coniungunt, ita vt εἰς pro ἐν accipiatur. Sed & in quodam codice scriptum inuenimus, καὶ ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν δαρήσεσθε, & in synagogis ipsorum cædemini: quæ lectio prorsus consentit cum Matthæo 10.c.17. Et coram præsidibus, καὶ ἐπὶ ἡγεμόνων. In duobus codicibus legitur, καὶ ἐπὶ ἡγεμόνων δὲ, sed & coram præsidibus. Ponitur autem ἐπὶ pro Coram vel Ante, vt etiam accipitur 1.Tim.6.c.13. Sistemini, σταθήσεσθε. Vulgata, Stabitis. Erasmus, Ducemini, ἀχθήσεσθε, vt legitur in Theophylacti commentariis. Sed hanc lectionem si sequamur, positum videbitur ἐπὶ ἡγεμόνων pro ἐπὶ

ἡγεμόνας: id est ad reges, vt loquitur Matthæus. *Vt hoc sit* testimonio aduersus eos, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς. Id est, vt nobis auditis, tanto magis conuincantur, nec possint ignorantiam prætexere. Vulgata & Erasmus, ad verbum, In testimonium ipsis: nimium obscuré.

Καὶ εἰς πάντα τὰ ἔθνη δεῖ πρῶτον κηρυχθῆναι τὸ Εὐαγγέλιον.

10 Et apud omnes gentes oportet primùm prædicari Euangelium.

10 *Et in omnes gentes primùm oportet prædicari Euangelium.*

Matth.10.b.19 Luc.12.b.11, & 21.c.14

Ὅταν δὲ ἀγάγωσιν ὑμᾶς παραδιδόντες, μὴ προμεριμνᾶτε τί λαλήσητε, μηδὲ μελετᾶτε· ἀλλ' ὃ ἐὰν δοθῇ ὑμῖν ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ, τοῦτο λαλεῖτε. οὐ γάρ ἐστε ὑμεῖς οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

11 ‖Quum autem vos traditos duxerint, ¨ne antè soliciti estote quid dicturi sitis, ¨neque meditamini: sed quicquid datum fuerit vobis illo momẽto, id loquimini. nõ enim estis vos qui loquimini, sed Spiritus sanctus.

11 *Et quum duxerint uos tradentes, nolite præcogitare quid loquamini: sed quod datum uobis fuerit in illa hora, id loquimini: non enim uos estis loquentes, sed Spiritus sanctus.*

Παραδώσει δὲ ἀδελφὸς ἀδελφὸν εἰς θάνατον, καὶ πατὴρ τέκνον· καὶ ἐπαναστήσονται τέκνα ἐπὶ γονεῖς, καὶ θανατώσουσιν αὐτούς.

12 Tradet autem frater fratrem ad mortem, & pater ¨filium: & insurgent liberi aduersus parentes, & eos curabunt morte mulctandos.

12 *Tradet autem frater fratrem in mortem, & pater filium: & consurgent filii in parentes, & morte afficient eos.*

Καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά μου· ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται.

13 Et eritis exosi omnibus ¨propter nomẽ meum: sed qui perseuerauerit, ad finem vsque is seruabitur.

13 *Et eritis odio omnibus propter nomen meum: qui autem sustinuerit in finẽ, hic saluus erit.*

Matth.24.b.15. Dan.9.g.25 Luc.21.d.20

Ὅταν δὲ ἴδητε τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως τὸ ῥηθὲν ὑπὸ Δανιὴλ τοῦ προφήτου, ἑστὼς ὅπου οὐ δεῖ, (ὁ ἀναγινώσκων νοείτω) τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν εἰς τὰ ὄρη·

14 ‖Quum autem videritis abominationem illam vastatricẽ, ¨quæ dicta est à ‖Daniele Propheta, ¨positam ¨vbi non oportet, (qui legit, animaduertat) ‖tũc qui *fuerint* in Iudæa, fugiat in montes:

14 *Quum autem uideritis abominationem desolationis stantem ubi non debet, (qui legit intelligat) tunc qui in Iudæa sunt, fugiant in montes:*

Ὁ δὲ ἐπὶ τοῦ δώματος, μὴ καταβάτω εἰς τὴν οἰκίαν, μηδὲ εἰσελθέτω ἆραί τι ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ.

15 Qui verò *fuerit* supra domũ, ne descẽdat domum, nec ingrediatur vt quicquam sumat è domo sua.

15 *Et qui super tectum, ne descendat in domũ, nec introeat ut tollat quid de domo sua.*

Καὶ ὁ εἰς τὸν ἀγρὸν ὢν, μὴ ἐπιστρεψάτω εἰς τὰ ὀπίσω, ἆραι τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ.

16 Et qui fuerit in agro, ne reuertatur ¨retro vt sumat palliũ suũ.

16 *Et qui in agro erit, non reuertatur retro tollere uestimentum suum.*

Οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις καὶ ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις.

17 Væ autem vterum ferentibus & lactantibus per illos dies.

17 *Væ autem prægnantibus & nutrientibus in illis diebus.*

Προσεύχεσθε δὲ ἵνα μὴ γένηται ἡ φυγὴ ὑμῶν χειμῶνος.

18 Orate verò ¨ne fiat fuga vestra hyeme.

18 *Orate uerò ut hyeme non fiant.*

10 Apud omnes gentes, εἰς πάντα τὰ ἔθνη. Sic Demosthenes περὶ στεφ. Καὶ παρελθὼν εἶπον εἰς ὑμᾶς, Et progressus dixi apud vos. Vulgata, In omnes gentes: quam interpretationem si sequamur, vertemus κηρυχθῆναι, promulgari.

11 Ne antè soliciti estote, μὴ προμεριμνᾶτε. Ita rectè explicat Erasmus in annotationibus. Nam præcogitandi vocabulum, quod Vetus interpres vsurpat, neque Erasmus repudiat, non memini apud idoneos authores legere. Deinde non prohibetur cogitatio, sed solicitudo illa & anxietas quæ à diffidentia proficiscitur, vt diximus Matth. sexto d.27. Neque meditamini, μηδὲ μελετᾶτε. Hoc ego refero ad artificiosam illam dicendi rationem, cuiusmodi multa oratores tradunt exercendis suis discipulis in declamationibus fictitiis, quas μελέτας vocant. Vult ergo Christus suos quantumuis indoctos & rudes, in cælum respicere, vt Dei fide & causæ bonitate freti, aliunde quàm ab humana eloquentia præsidiũ expectent. Cæterùm in quodam codice scriptum erat προμελετᾶτε, præmeditamini, quod melius videtur conuenire, quum præcesserit προμεριμνᾶτε.

13 Propter nomen meum, διὰ τὸ ὄνομά μου: id est, propter me, cuius doctrinam annuntiabitis.

14 Quæ dicta est, &c. τὸ ῥηθὲν, &c. Hoc membrum non legit Vetus interpres, neque etiam inuenimus in duobus codicibus. Positam, ἑστώς. Vel, stantem. Videtur tamen illa interpretatio commodior. Est autem huius loci hæc sententia, fore vt profanæ gentes ciuitatem Dei ipsúmque templum non modò contaminent ac polluãt suo ingressu, sed etiã funditus euertant. Cæterùm in vetustis nostris exẽplaribus omnibus legitur ἑστὼς, vno tantùm excepto & editione Complutensi, quam sequi maluimus, & quodam alio præterea, in quo scriptum legimus ἑστηκός. Vbi non oportet, ὅπου οὐ δεῖ. In vno exemplari legimus, ἐν τόπῳ ἁγίῳ, in loco sancto.

16 Retro, εἰς τὰ ὀπίσω. Erasmus, Ad ea quæ reliquit à tergo: idest εἰς τὰ ὄπισθεν καταλειφθέντα. Atqui sæpe apud Græcos aduerbia pluraliter efferuntur: & εἰς τοὐπίσω idem declarat quod ὀπίσω simplex.

18 Ne fiat fuga vestra hyeme, μὴ γένηται ἡ φυγὴ ὑμῶν χειμῶνος. In quodam codice scriptum erat, μὴ χειμῶνος ταῦτα γένηται, ἢ σαββάτου, ne hyeme fiant ista, vel sabbatho. Vulgata expungit ταῦτα, & ἢ σαββάτου.

Ἔσονται γὰρ αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι θλίψις, οἵα οὐ γέγονε τοιαύτη ἀπ' ἀρχῆς κτίσεως ἧς ἔκτισεν ὁ Θεός, ἕως τοῦ νῦν, καὶ οὐ μὴ γένηται.

Καὶ εἰ μὴ Κύριος ἐκολόβωσε τὰς ἡμέρας, οὐκ ἂν ἐσώθη πᾶσα σάρξ· ἀλλὰ διὰ τοὺς ἐκλεκτοὺς οὓς ἐξελέξατο, ἐκολόβωσε τὰς ἡμέρας.

Καὶ τότε ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ, Ἰδοὺ, ὧδε ὁ Χριστὸς, ἢ, ἰδοὺ ἐκεῖ· μὴ πιστεύσητε.

Ἐγερθήσονται γὰρ ψευδόχριστοι καὶ ψευδοπροφῆται· καὶ δώσουσι σημεῖα καὶ τέρατα πρὸς τὸ ἀποπλανᾷν, εἰ δυνατὸν, καὶ τοὺς ἐκλεκτούς.

Ὑμεῖς δὲ βλέπετε. Ἰδοὺ, προείρηκα ὑμῖν πάντα.

Ἀλλ' ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις, μετὰ τὴν θλῖψιν ἐκείνην, ὁ ἥλιος σκοτισθήσεται, καὶ ἡ σελήνη οὐ δώσει τὸ φέγγος αὐτῆς.

Καὶ οἱ ἀστέρες τοῦ οὐρανοῦ ἔσονται ἐκπίπτοντες, καὶ αἱ δυνάμεις αἱ ἐν τοῖς οὐρανοῖς σαλευθήσονται.

Καὶ τότε ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν νεφέλαις μετὰ δυνάμεως πολλῆς καὶ δόξης.

Καὶ τότε ἀποστελεῖ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ, καὶ ἐπισυνάξει τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοῦ ἐκ τῶν τεσσάρων ἀνέμων, ἀπ' ἄκρου γῆς ἕως ἄκρου οὐρανοῦ.

Ἀπὸ δὲ τῆς συκῆς μάθετε τὴν παραβολήν. ὅταν αὐτῆς ἤδη ὁ κλάδος ἁπαλὸς γένηται, καὶ ἐκφύῃ τὰ φύλλα, γινώσκετε ὅτι ἐγγὺς τὸ θέρος ἐστίν.

Οὕτω καὶ ὑμεῖς, ὅταν ταῦτα ἴδητε γινόμενα, γινώσκετε ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἐπὶ θύραις.

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕτη μέχρις οὗ πάντα ταῦτα γένηται.

19 Erunt enim dies illi *talis* op
pressio, qualis non fuit à princi
pio rerum conditarum quas
condidit Deus, vsque ad hoc tē
pus, nec erit.
20 Et nisi Dominus contraxis-
set dies illos, omnis caro peri-
ret: sed propter electos quos ele
git, contraxit dies illos.
21 ||Ac tum siquis vobis dixerit,
Ecce hîc Christus, vel, ecce illic,
ne credite.
22 Surgent enim pseudochristi
& pseudoprophetæ: & edent si-
gna ac miracula ad seducendū,
si fieri possit, etiam electos.
23 Vos autem cauete. Ecce, præ-
dixi vobis omnia.
24 ||Cæterùm per illos dies, post
oppressionem illam, sol obscu-
rabitur, nec dabit luna splendo
rem suum.
25 Et stellæ cæli excident, & po-
testates quæ in cælis *sunt* con-
cutientur.
26 Et tunc videbunt Filium ho-
minis venientem in nubibus
cum potentia multa & gloria.
27 *Ipse* verò tunc mittet Ange-
los suos, & suos electos coget à
quatuor ventis, ab extremo ter
ræ vsque ad extremum cæli.
28 A ficu verò discite parabolā,
Quum ramus eius iam tener
fit, & germinat folia, nostis pro
pè esse æstatem.
29 Ita & vos, quum hæc videri-
tis fieri, agnoscite propè esse &
ad fores *regnum* Dei.
30 Amen dico vobis, nequaquā
præterierit hæc ætas vsquedū
facta sint hæc omnia.

19 *Erunt enim dies illi*
tribulationes tales, qua-
les non fuerunt ab initio
creaturæ quam condidit
Deus, usque nunc, neque
fient.
20 *Et nisi breuiasset Do*
minus dies, non fuisset sal
ua omnis caro: sed pro-
pter electos quos elegit,
breuiauit dies.
21 *Et tunc siquis uobis* Matth.24.b.23
dixerit, Ecce, hîc est Chri luc.21.b.8
stus, ecce illic: ne credide
ritis.
22 *Exurgent enim pseu-*
dochristi & pseudopro-
phetæ: & dabunt signa
& portenta ad seducen-
dos, si fieri potest, etiam
electos.
23 *Vos ergo uidete: ecce,*
prædixi uobis omnia.
24 *Sed in illis diebus post* Ezech.32.b.7
tribulationem illam sol esa.13.b.10
contenebrabitur, & luna ioel.2.b.10.g.31
nō dabit splendorem suū. & 3.c.15
25 *Et stellæ cæli erunt de*
cidentes, & uirtutes quæ
in cælis sunt mouebun-
tur.
26 *Et tunc uidebunt Fi-*
lium hominis uenientem
in nubibus cum uirtute
multa & gloria.
27 *Et tunc mittet Angelos*
suos, & congregabit ele-
ctos suos à quatuor uen-
tis, à summo terræ usque
ad summum cæli.
28 *A ficu autem discite pa*
rabolā. Quū iam ramus
eius tener fuerit, & nata
fuerint folia, cognoscitis
quia in proximo sit æstas:
29 *Sic & uos, quū uideritis*
hæc fieri, scitote quòd in
proximo sit in ostiis.
30 *Amen dico uobis quoniā*
non transibit generatio
hæc donec omnia ista fiāt.

19 Erunt enim, ἔσονται γάρ. Hebræum dicendi genus, cuius magna est emphasis: ita enim significatur fore vt toto illo tempore calamitas calamitatem excipiat: perinde acsi tempus ipsum nihil aliud esset quàm ipsissima (vt ita dicam) miseria. Sic Amos 5.e.20, dicit diem Domini fore tenebras, non lucem. Sic à Latinis interdū sceleratissimus aliquis homo dicitur scelus. Legit autē Vetus interpres θλίψεις τοιαῦται, & quæ cōsequūtur, plurali numero: sicut etiam hæc scripta inuenimus in quodam exēplari. Rerum conditarum, κτίσεως. Vulgata ad verbum, Creaturæ, quod vocabulū nullo modo quadrat. Significat autem κτίσις interdum conditionē ac creationem mundi, vt suprà 10.a.6. interdum res creatas, vt hoc loco, & Rom.8. d.21. interdum omnes conditos homines, vt infrà cap.16.b.15.

27 Et coget, καὶ ἐπισυνάξει. In quodam codice scriptum erat, καὶ ἐπισυνάξουσι: id est, qui cogant. de qua formula loquendi diximus alibi.

28 Germinat, ἐκφύῃ. Vulg. Nata fuerint, ἐκφυῇ: quod raro dicitur.

Ο οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται,
οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι.

Περὶ δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης καὶ τῆς ὥ-
ρας οὐδεὶς οἶδεν, οὐδὲ οἱ ἄγγελοι οἱ ἐν οὐ-
ρανῷ, οὐδὲ ὁ υἱὸς, εἰ μὴ ὁ πατήρ.

Matth.24.d.13 Βλέπετε, ἀγρυπνεῖτε καὶ προσεύχε-
σθε· οὐκ οἴδατε γὰρ πότε ὁ καιρός ἐστιν.

Ως ἄνθρωπος ἀπόδημος ἀφεὶς τὴν
οἰκίαν αὐτοῦ, καὶ δοὺς τοῖς δούλοις αὐτοῦ τὴν
ἐξουσίαν, καὶ ἑκάστῳ τὸ ἔργον αὐτοῦ, καὶ
τῷ θυρωρῷ ἐνετείλατο ἵνα γρηγορῇ.

Γρηγορεῖτε οὖν· (οὐκ οἴδατε γὰρ πότε
ὁ κύριος τῆς οἰκίας ἔρχεται, ὀψὲ, ἢ μεσο-
νυκτίου, ἢ ἀλεκτοροφωνίας, ἢ πρωΐ)

Μὴ ἐλθὼν ἐξαίφνης, εὕρῃ ὑμᾶς κα-
θεύδοντας.

Α δὲ ὑμῖν λέγω, πᾶσι λέγω, Γρη-
γορεῖτε.

31 Cælum & terra præteribunt,
sermones autem mei nequa-
quam præteribunt.
32 Sed de die illo ac hora nemo
scit, ne Angeli quidẽ qui in cælo
sunt, nec ipse Filius, sed solus
Pater.
33 ‖Cauete, vigilate & orate: ne-
scitis enim quando tempus il-
lud sit futurum.
34 *Nam Filius hominis ita est* vt quis-
piam qui peregre agens relicta
domo sua, dataque seruis suis
potestate, ac suo cuique opere,
ianitori mandauit vt vigilaret.
35 Vigilate igitur: (nescitis e-
nim quando dominus domus
veniet, vespere, an media nocte,
an in gallicinio, an manè)
36 Ne quum repentè venerit, in-
ueniat vos dormientes.
37 Quæ autem dico vobis, o-
mnibus dico, Vigilate.

31 *Cælum & terra trãsi-
bunt, uerba autem mea
non transibunt*
32 *De die autem illo uel
hora nemo scit, neque An
geli in cælo, neque Filius
nisi Pater.*
33 *Videte, uigilate, & o-
rate: nescitis enim quan-
do tempus sit.*
34 *Sicut homo qui pere-
gre profectus reliquit do
mum suam, & dedit ser-
uis suis potestatem cuius-
que operis, & ianitori
præcepit ut uigilet.*
35 *Vigilate ergo (nescitis e-
nim quando dominus do-
mus ueniat: serò, an me-
dia nocte, an galli cantu,
an manè)*
36 *Ne quum uenerit re-
pentè, inueniat uos dor-
mientes.*
37 *Quod autem uobis di-
co, omnibus dico, Vigilate.*

Κεφάλαιον ιδ´

Matth.26.a.1 Luc.22.a.1 ΗΝ δὲ τὸ πάσχα καὶ τὰ ἄζυμα μετὰ
δύο ἡμέρας· καὶ ἐζήτουν οἱ Αρχιερεῖς
καὶ οἱ Γραμματεῖς πῶς αὐτὸν ἐν δόλῳ
κρατήσαντες ἀποκτείνωσιν.

Ελεγον δὲ, Μὴ ἐν τῇ ἑορτῇ, μήποτε
θόρυβος ἔσται τοῦ λαοῦ.

Καὶ ὄντος αὐτοῦ ἐν Βηθανίᾳ ἐν τῇ
οἰκίᾳ Σίμωνος τοῦ λεπροῦ, κατα-
κειμένου αὐτοῦ, ἦλθε γυνὴ ἔχουσα

CAP. XIIII.

1 ERat autem Pascha, & azy-
ma duobus pòst diebus, &
quærebant principes Sacerdo-
tum & Scribæ quomodo eum
dolo prehensum trucidarent.
2 Dicebant autem, Non in fe
sto, ne tumultus sit populi.
3 Quũ autẽ *Iesus* esset Bethaniæ
in domo Simonis Leprosi, accũ
bente eo venerat mulier habẽs

CAP. XIIII.

1 *ERat autem Pascha &
azyma post biduum:
& quærebant summi Sa
cerdotes & Scribæ quo-
modo eum dolo tenerent.*
2 *Dicebant enim, Non in
die festo, ne fortè tumultus
fieret populi.*
Et quum esset Be-
3 *thaniæ in domo Simo-
nis Leprosi, & recumbe-
ret, uenit mulier habens*

32 Ac hora, καὶ τῆς ὥρας. Nos etiam alibi sæpe Momentum vertimus, eodem sensu. Rectè quoque Erasmus interpretatur, Ac tempore: id est καὶ τοῦ καιροῦ. quo vocabulo vtitur Euangelista paulo pòst. Sed in sex vetustis codicibus scriptum erat ἢ ὥρας, vel hora, vt Vetus etiam interpres conuertit: vt facilè appareat non esse cur subtiliter hîc inter diem & horam distinguamus, quum vtroque hoc vocabulo intelligatur in genere punctum illud temporis à Deo constitutum secundo Christi aduentui. Hoc autem placuit annotare propter fanaticos quosdam, qui iam inde à multis seculis se torserunt, vt futuri iudicii tempus ex Scripturis elicerent: quibus si obiicias hæc Christi verba, respondere solent, incertum quidem esse diem & horam, tempus autem & annum minimé. Quasi verò ratio illa propter quam noluit Deus vt hoc tempus cuiquam esset cognitum, (nempe vt de re ipsa certi, cuius euentum ignoramus, perpetuò in excubiis ageremus) minus valeat in tempore & anno, quàm in die & hora. Sed furentes istos vates partim præterita secula conuincunt, partim etiam futura redarguent. Piis autem omnibus hæc Christi doctrina sufficiet, vt eius aduentum religiosè expectent, in Dei verò arcana curiosè non inquirant. Neque verò possum dissimulare mihi non probari eorum sententiam qui dictũ illud tanquã diuinum oraculũ inculcare solent, Duo annorũ millia ante Legem, duo millia sub Lege, duo millia post Legem. Nam vt de præteritorum annorum calculo nihil dicam, quî potest dictũ illud cum his Christi verbis, sine manifesto cauillo, consentire? Eliæ verò prophetiam hanc esse si negaro, vt ego sanè pernego, vnde tandem probabitur? Nempe ex antiqua traditione. Quasi verò non satis sint notæ Iudæorum nugæ, aut quasi nunc primùm cœperint homines audacter mentiri, & licentiosè quiduis audere. Sed, εἰ μή. Vulgata & Erasmus, Nisi. Vide Matth.12.v.4, & Gal.2.v.16.

34 Vt quispiam, ὡς ἄνθρωπος. Nemo est qui non videat multa explendæ non modò sententiæ, sed etiam constructioni deesse, quæ ab aliis interpretibus omissa suppleuimus. Quia igitur paulo antè facta erat mẽtio Filii hominis venientis in nubibus (quem etiam paulo pòst vocat τὸν κύριον τῆς οἰκίας) ideo in supplenda ἀποδόσει, Filium hominis exprimendum putauimus. Eclipsin verò non dissimilem annotauimus Matth.25.a.14. Potestate, τὴν ἐξουσίαν. Annotat Erasmus se alicubi legisse τὴν οὐσίαν, id est, bonis & facultatibus suis. quod fortassis melius conuenit. Ianitori, καὶ τῷ θυρωρῷ. Particulam καὶ abundare ostendit ratio Græcæ cõstructionis. Itaque expungendam putauimus. Vide Mat.28.b.9. Est autem hoc dicendi genus petitum ex veterum consuetudine, qui atrienses seruos & ianitorem in primis habere consueuerant, abundante seruorum multitudine.

IN CAPVT XIIII.

2 In festo, ἐν τῇ ἑορτῇ. Vide Matth.26.v.5.

ἀλάβαστρον μύρου, νάρδου πιστικῆς πολυτελοῦς· καὶ συντρίψασα τὸ ἀλάβαστρον, κατέχεεν αὐτοῦ κατὰ τῆς κεφαλῆς.

Ἦσαν δέ τινες ἀγανακτοῦντες πρὸς ἑαυτοὺς, καὶ λέγοντες, Εἰς τί ἡ ἀπώλεια αὕτη τοῦ μύρου γέγονεν,

Ἠδύνατο γὰρ τοῦτο πραθῆναι ἐπάνω τριακοσίων δηναρίων, καὶ δοθῆναι τοῖς πτωχοῖς. Καὶ ἐνεβριμῶντο αὐτῇ.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἄφετε αὐτήν· τί αὐτῇ κόπους παρέχετε; καλὸν ἔργον εἰργάσατο εἰς ἐμέ.

Πάντοτε γὰρ τοὺς πτωχοὺς ἔχετε μεθ' ἑαυτῶν, καὶ ὅταν θέλητε, δύνασθε αὐτοὺς εὖ ποιῆσαι· ἐμὲ δὲ οὐ πάντοτε ἔχετε.

Ὃ εἶχεν αὕτη, ἐποίησε· προέλαβε μυρίσαι μου τὸ σῶμα εἰς τὸν ἐνταφιασμόν.

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅπου ἂν κηρυχθῇ τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο εἰς ὅλον τὸν κόσμον, καὶ ὃ ἐποίησεν αὕτη, λαληθήσεται εἰς μνημόσυνον αὐτῆς.

Καὶ ὁ Ἰούδας ὁ Ἰσκαριώτης, εἷς τῶν δώδεκα, ἀπῆλθε πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς, ἵνα παραδῷ αὐτὸν αὐτοῖς.

Οἱ δὲ, ἀκούσαντες ἐχάρησαν· καὶ ἐπηγγείλαντο αὐτῷ ἀργύριον δοῦναι. καὶ ἐζήτει πῶς εὐκαίρως αὐτὸν παραδῷ.

Καὶ τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ τῶν ἀζύμων, ὅτε τὸ πάσχα ἔθυον, λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Ποῦ θέλεις ἀπελθόντες ἑτοιμάσωμεν ἵνα φάγῃς τὸ πάσχα;

alabastrum vnguenti nardi "liquidæ multi pretii: & confracto alabastro, effuderat ei in caput.
4 Quidam autem indignabantur apud sese, & dicebant, Quorsum profusio ista vnguenti facta est?
5 Nam poterat hoc vẽdi "amplius quàm "trecentis denariis, & dari pauperibus. Et "fremebant in eam.
6 Iesus autem ait, Omittite eam: quid ei molestiam exhibetis? bonum opus operata est erga me.
7 Semper enim pauperes habebitis vobiscum, & quandocunque volueritis, potestis eis benefacere: me verò non semper habebitis.
8 Hæc quod potuit fecit: "occupauit enim vngere meum corpus ad sepulturam.
9 Amen dico vobis, vbicunque prædicatum fuerit Euangelium hoc in toto mundo, etiam id quod ista fecit, dicetur in memoriam ipsius.
10 ‖Tunc Iudas Iscariotes, vnus ex duodecim, venit ad principes Sacerdotum, vt eum ipsis proderet.
11 Illi verò *eo* audito gauisi sunt: & polliciti sunt se pecuniam ei daturos. Quærebat igitur quomodo opportunè eũ proderet.
12 ‖Ac primo die Azymorum, "quando "pascha "mactabant, dicũt ei discipuli ipsius, Vbi vis vt profecti paremus vt edas pascha?

alabastrum unguenti nardi spicati pretiosi: & fracto alabastro, effudit super caput eius.
4 *Erant autem quidam indignè ferentes intra semetipsos, & dicentes, Vt quid perditio ista unguenti facta est?*
5 *Poterat enim unguentũ istud uenundari plus quàm trecentis denariis, & dari pauperibus. Et fremebant in eam.*
6 *Iesus autem dixit, Sinite eam: quid illi molesti estis? bonum opus operata est in me.*
7 *Semper enim pauperes habetis uobiscum, & quum uolueritis, potestis illis benefacere: me autem non semper habetis.*
8 *Quod habuit hæc, fecit: præuenit ungere corpus meum in sepulturã.*
9 *Amen dico uobis, ubicunque prædicatum fuerit Euangelium istud in uniuerso mũdo, & quod fecit hæc, narrabitur in memoriam eius.*
10 *Et Iudas Iscariotes, unus de duodecim, abiit ad summos Sacerdotes, ut proderet eum illis.* Matth.26.b.14 luc.22.a.4
11 *Qui audientes gauisi sunt: & promiserunt ei pecuniam se daturos. Et quærebat quomodo illũ opportunè traderet.*
12 *Et primo die Azymorum quando pascha immolabant, dicunt ei discipuli, Quò uis eamus, & paremus tibi ut manduces pascha?* Matth.26.b.17 luc.22.a.7

3 Liquidæ, πιστικῆς. Id est, πιστῆς, παρὰ τὸ πιεῖν, quasi potabilem dicas. Nardum enim pro ipso nardino vnguento vsurpat etiam Athenæus libro δειπνοσ. ιε. & conuiuiis liquida vnguenta conueniunt quibus perfundantur conuiuæ, non autem spissa quibus liniantur: quod tamẽ inuexit tandem luxuria, vt apparet ex his Plinii verbis, lib.13.cap.3, Quosdam, inquit, crassitudo maximè delectat, linique iam, non solùm perfundi, vnguentis gaudent. Æschylus autem ἐν Δεσμώτῃ vocat φάρμακα πιστὰ liquida & quæ potanda præbentur, non aliter quàm βρώσιμα quæ vorãtur, & χριστὰ quibus inungimur. Theophylactus πιστικὴν interpretatur ἄδολον, id est germanam & minimè adulteratam. Nardinum enim multipliciter fuisse corruptum obseruat Plinius lib.13.cap.1. Sed πιστικὸν à πίστις deriuatum, ea quidem significatione, nusquam legi. Sunt denique qui πιστικὴν corrupto Latino vocabulo pro Spicata accipiant: quod aliquãdo etiam credidi, sicut penula à Paulo φαινόλης vel etiam (vt alii scribunt) φελόνης vocatur 2.Tim.4.v.13. Laudatur enim maximè in vnguentis (inquit Plinius) ea nardi species quæ in aristas assurgit. Galenus ναρδόσταχυν, Plinius Nardispicam, officinæ Spicam nardi vocant.

5 Amplius, ἐπάνω. Ad verbum, Suprà. Sic Horatius, Paulatim mercaris agrum fortasse trecentis, Aut etiam supra numorum millibus emptum. Trecentis denariis, τριακοσίων δηναρίων. Id est libris Francicis quinquaginta duabus cum dimidia, si Budæi calculum sequamur. Fremebant in eam, ἐνεβριμῶντο αὐτῇ. Sic rectè Vetus interpres, diuisa verbi compositione. Apparet enim Latinum verbum Fremere à Græco βρέμειν seu βριμᾶν aut βριμεῖν deduci. Alibi frequenter ἐμβριμεῖσθαι vertimus Interminari, quoties videlicet pro ἐπιτιμᾶν vel ἀπειλεῖν accipitur. Hîc autem murmur & fremitus indignantium significatur, potius quàm interminatio.

8 Occupauit, προέλαβε: id est προέφθασε. Vulg. & Eras. Præuenit. Liuius, Occupat Tullius in agrum Sabinum transire. Quod dicendi genus mihi visum est proximè ad hoc Græcum accedere.

12 Quando, ὅτε: id est quo die, nimirum ad vesperam, quæ initium erat diei decimiquinti, sicut pluribus ostendimus Matth. 26.b.17. Erasmus, Quum pascha immolarent: quam interpretationem vt ambi-

guam reieci. Ita enim videretur significari, hæc gesta esse inter conuiuium ipsum Paschæ.

Pascha, τὸ πάσχα. id est, agnum illũ cuius mactatio in festo Paschæ certis ritibus fiebat. Neque enim hîc accipitur pro ipso die festo Paschæ: sed manifesta est metonymia, sacramentis peculiaris, qua rei ipsius nomen signo tribuitur. Simili ratione Christus etiam ipse à Paulo Pascha nostrum vocatur, 1. Corinth. 5. c. 7.

Mactabant, ἔθυον: id est mactare solebant, vt infrà cap. 15. a. 6, Dimittebat, pro dimittere solebat. Marcus enim nullam habet rationem Iudaicæ traditionis, cuius meminimus Matth. 26. v. 17. sed respicit partim Dei cõstitutionem, partim quod frequentius fieri à Iudæis etiam ipsis solebat. Neque enim erat traditioni locus nisi quum primus Azymorum dies, id est decimusquintus primi mensis, incidebat in προσάββατον, sicut hoc ipso anno cõgitisse liquet ex passionis historia. Vsus sum autem mactandi potius quàm sacrificandi verbo, vt conuiuia Paschæ domestica à sacrificiis illis discernam quæ in templo peragebantur à sacerdotibus.

Καὶ ἀποστέλλει δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐτοῖς, Ὑπάγετε εἰς τὴν πόλιν· καὶ ἀπαντήσει ὑμῖν ἄνθρωπος κεράμιον ὕδατος βαστάζων· ἀκολουθήσατε αὐτῷ·

13 Tunc mittit duos è discipulis suis, & dicit eis, Abite in vrbem: & occurret vobis quidam portans ¨ amphoram aquæ: sequimini eum:

13 *Et mittit duos ex discipulis suis, & dicit eis, Ite in ciuitatem: & occurret uobis homo lagenam aquæ baiulans: sequimini eum:*

Καὶ ὅπου ἐὰν εἰσέλθῃ, εἴπατε τῷ οἰκοδεσπότῃ, ὅτι ὁ διδάσκαλος λέγει, Ποῦ ἐστι τὸ κατάλυμα ὅπου τὸ πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν μου φάγω;

14 Et quocunque introierit, dicite patrifamiliâs, Magister dixit, Vbi est diuersorium vbi pascha cum discipulis meis edã?

14 *Et quocunque introierit, dicite domino domus, Quia Magister dicit, vbi est refectio mea ubi pascha cum discipulis meis manducem?*

Καὶ αὐτὸς ὑμῖν δείξει ἀνώγεον μέγα ἐστρωμένον, ἕτοιμον· ἐκεῖ ἑτοιμάσατε ἡμῖν.

15 Tunc ipse vobis indicabit ¨ cœnaculum magnum stratum, ¨ paratum: illic parate nobis *pascha*.

15 *Et ipse uobis demonstrabit cœnaculum grãde stratum: & illic parate nobis.*

Καὶ ἐξῆλθον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ἦλθον εἰς τὴν πόλιν, καὶ εὗρον καθὼς εἶπεν αὐτοῖς· καὶ ἡτοίμασαν τὸ πάσχα.

16 ¨ Abierunt igitur discipuli eius, venerúntque in ciuitatem, & ¨ inuenerunt *omnia* prout dixerat eis: & parauerunt pascha.

16 *Et abierunt discipuli eius, & uenerunt in ciuitatem, & inuenerunt sicut dixerat illis: & parauerunt pascha.*

Καὶ ὀψίας γενομένης ἔρχεται μετὰ τῶν δώδεκα.

17 Et quum serum *diei* esset, venit cum duodecim.

17 *Vespere autem facto, uenit cum duodecim.*

Matth. 26. b. 20 luc. 22. b. 14 iohan. 13. c. 21

Καὶ ἀνακειμένων αὐτῶν καὶ ἐσθιόντων, εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι εἷς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με, ὁ ἐσθίων μετ' ἐμοῦ.

18 ‖ Qúmque accubuissent, & ederent, ait Iesus, Amen dico vobis, vnus ex vobis prodet me, qui edit mecum.

18 *Et discumbentibus eis & mãducantibus, ait Iesus, Amen dico nobis, quia unus ex uobis tradet me, qui manducat mecum.*

Οἱ δὲ ἤρξαντο λυπεῖσθαι καὶ λέγειν αὐτῷ εἷς καθ' εἷς, Μήτι ἐγώ; Καὶ ἄλλος, Μήτι ἐγώ;

19 Ipsi verò cœperunt contristari & ei dicere ¨ sigillatim, Nũ ego? ¨ Et alius, Num ego?

19 *At illi cœperunt contristari, & dicere ei singulatim, Nunquid ego?*

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Εἷς ἐκ τῶν δώδεκα, ὁ ἐμβαπτόμενος μετ' ἐμοῦ εἰς τὸ τρυβλίον.

20 Ipse autem respondens dixit eis, Vnus ex duodecim ¨ qui *manum* intingit mecum in catinum, *me prodet*.

20 *Qui ait illis, Vnus ex duodecim qui intingit mecum in catino.*

13 Amphoram, κεράμιον. Ita Græci vocant amphoras, quòd fere fictiles essent, vt apparet ex hoc Horatii versiculo, -- amphora cœpit Institui currente rota, cur vrceus exit? Vetus interpres, Lagenam: qui tamen Lucæ 22. a. 10, amphoram rectè conuertit. Erasmus, Hydriam. Idem apud Lucam Vas testaceum, ὀστρακινῶς interpretatur. Videtur enim in genere pro fictili vase vsurpari. Sed præstat seruare significationem magis vsitatam, vt κεράμιον & κεραμεῖον distinguantur, propter sequens verbum βαστάζειν, quod propriè de grauibus oneribus dici opinor.

15 Cœnaculum, ἀνώγεον. Græca vox declarat contignationem ædium superiorem, cuicunque tandem vsui sit destinata, vt ex Varrone & Vitruuio liquet. Quia verò moris erat in ea domus parte cœnare, ideo cœnaculum dici cœpit. quod quum obseruarit Erasmus, miror eum maluisse triclinium, id est Græcum vocabulum altero Græco, interpretari. Paratum, ἕτοιμον. Hoc deerat in quodam exemplari, & sanè videtur initio fuisse scriptum in albo, vt explicaretur illud ἐστρωμένον quod præcessit.

16 Abierunt, ἐξῆλθον. Erasmus ad verbum, Exierunt. Sed apparet positum esse ἐξῆλθον pro ἀπῆλθον, quo vtitur Lucas. Inuenerunt *omnia*, εὗρον. Addidimus quod explendæ constructioni deesse videbatur. In vno codice scriptum legimus ἐποίησαν, fecerunt, fortassis ex Matthæo.

19 Sigillatim, εἷς καθ' εἷς. Ita scriptum vbique legimus, vno exemplari excepto, in quo scriptum erat καθεὶς. Ego verò existimo scribendum esse καθεῖς, sicut legitur Iohan. 8. a. 6. vel, si distinguere libet vocabula, καθ' εἷς. Est enim κατὰ ex καὶ εἶτα contractum, vt εἷς καθ' εἷς ad verbum declaret vnum & deinde vnum: quod vernaculo sermone dicimus *Vn à vn*. Vel *L'un apres l'autre*. Vetus interpres in Iohãne conuertit, Vnum post vnum.

Et alius, Num ego? καὶ ἄλλος, Μήτι ἐγώ. Hæc deerant in duobus codicibus, & sanè videntur redundare.

20 Qui *manum* intingit, ὁ ἐμβαπτόμενος: id est, qui mecum vesci consueuit, vt exposuimus Matthæi 26. b. 23. Suppleuimus autem ex Matthæo quæ omnino requiruntur vt plena sit sententia.

21 Ὁ μὲν υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑπάγει, καθὼς γέγραπται περὶ αὐτοῦ· οὐαὶ δὲ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι' οὗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται· καλὸν ἦν αὐτῷ εἰ οὐκ ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος.

22 Καὶ ἐσθιόντων αὐτῶν, λαβὼν ὁ Ἰησοῦς ἄρτον, εὐλογήσας ἔκλασε· καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς, καὶ εἶπε, Λάβετε, φάγετε· τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου.

23 Καὶ λαβὼν τὸ ποτήριον, εὐχαριστήσας ἔδωκεν αὐτοῖς· καὶ ἔπιον ἐξ αὐτοῦ πάντες.

24 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου τὸ τῆς καινῆς διαθήκης, τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον.

25 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐκέτι οὐ μὴ πίω ἐκ τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου ἕως τῆς ἡμέρας ἐκείνης ὅταν αὐτὸ πίνω καινὸν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ.

26 Καὶ ὑμνήσαντες ἐξῆλθον εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν.

27 Καὶ λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι πάντες σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοὶ ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ· ὅτι γέγραπται, Πατάξω τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήσεται τὰ πρόβατα.

28 Ἀλλὰ μετὰ τὸ ἐγερθῆναί με, προάξω ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν.

29 Ὁ δὲ Πέτρος ἔφη αὐτῷ, Καὶ εἰ πάντες σκανδαλισθήσονται, ἀλλ' οὐκ ἐγώ.

30 Καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν λέγω σοι, ὅτι σήμερον ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ, πρὶν ἢ δὶς ἀλέκτορα φωνῆσαι, τρὶς ἀπαρνήσῃ με.

31 Ὁ δὲ ἐκ περισσοῦ ἔλεγε μᾶλλον, Ἐάν με δέῃ συναποθανεῖν σοι, οὐ μή σε ἀπαρνήσομαι. Ὡσαύτως δὲ καὶ πάντες ἔλεγον.

21 Filius quidem hominis abit, prout scriptum est de eo: sed væ homini illi per quē Filius hominis proditur: bonum erat ʸhomini illi si natus non fuisset.

22 ‖Et edentibus ipsis, quum accepisset Iesus panem, & benedixisset, fregit: deditque eis, & ait, Accipite, edite: hoc est corpus meum.

23 Et accepto poculo, quum gratias egisset, dedit eis: & biberunt ex eo omnes.

24 Et dixit eis, Hoc est sanguis meus Noui illius testamenti, qui pro multis effunditur.

25 Amen dico vobis, non bibā amplius ex fructu vitis vsque ad diem illum quum ipsum bibam nouum in regno Dei.

26 Et quum hymnum cecinissent, exierunt in montem olearum.

27 ‖Tunc dicit eis Iesus, Omnes offendemini in me nocte ista. Nam scriptum est, ‖ Percutiam pastorem, & dispergentur ʸoues.

28 ‖ Sed postquam surrexero, præibo vobis in Galilæam.

29 Petrus autē dixit ei, Etiamsi omnes ʸ offendantur, at non ego.

30 Tunc dicit ei Iesus, Amen dico tibi, hodie nocte ista, priusquam bis gallus vocem miserit, ter abnegabis me.

31 At ille ʸ multo magis dicebat, Si me oportuerit commori tibi, haudquaquam te abnegabo. Itidem autem etiam omnes dicebant.

21 *Et Filius quidem hominis uadit, sicut scriptū est de eo: uæ autem homini illi per quem Filius hominis traditur: bonum erat ei si non esset natus homo ille.*

22 *Et manducantibus illis, accepit Iesus panem, & benedicens fregit: & dedit eis, & ait, Sumite: hoc est corpus meum.* Matth.26.b.26 1.cor.11.c.24

23 *Et accepto calice, gratias agens dedit eis: & biberunt ex illo omnes.*

24 *Et ait illis, Hic est sanguis meus Noui testamenti, qui pro multis effundetur.*

25 *Amen dico uobis, quia iam non bibam de genimine uitis usque in diem illum quum illud bibam nouum in regno Dei.*

26 *Et hymno dicto exierunt in montem oliuarum.*

27 *Et ait eis Iesus, Omnes scandalizabimini in me in nocte ista: quia scriptum est, Percutiam pastorem, & dispergentur oues.* Iohan.16.d.32 Zach.13.c.7

28 *Sed postquam resurrexero, præcedam uos in Galilæam.* Infrà 16.b.7

29 *Petrus autem ait illi, Etsi omnes scandalizati fuerint, sed non ego.*

30 *Et ait illi Iesus, Amen dico tibi, quia tu hodie in nocte hac priusquā gallus uocem bis dederit, ter me es negaturus.*

31 *At ille amplius loquebatur, Etsi oportuerit me simul commori tibi, non te negabo. Similiter autē & omnes dicebant.*

21 Homini illi, αὐτῷ. Vide Matth.26.v.24.

27 Oues, τὰ πρόβατα. In quodam codice additur τῆς ποίμνης, gregis. fortassis ex Matthæo. Certè non additur apud Zachariam.

29 Offendantur, σκανδαλισθήσονται. Complutensis editio addit ἐν σοὶ, in te.

30 Hodie, σήμερον. In duobus exemplaribus legimus σὺ σήμερον, tu hodie: cuius pronominis videtur nō contemnenda emphasis. Nam ideo etiam non contentus dixisse σήμερον, addit τῇ νυκτὶ ταύτῃ.

31 Multo magis, ἐκ περισσοῦ μᾶλλον. Ad verbum, Magis ex abundanti. Vulgata non legit μᾶλλον, aut reiecit tanquam παρέλκον. Nam certè redundat: sed ita tamen vt ista conduplicatio magis exprimat vehementem Petri asseuerationem: sicut Erasmus rectè obseruat. Nos igitur vt hanc emphasin ostenderemus, conuertimus Multo magis, acsi scriptum esset πολλῷ μᾶλλον, vel πολλῷ περισσοτέρως. Erasmus autem distinguit post ἔλεγε, & μᾶλλον annectit iis quæ consequuntur, ideóque interpretatur, Imò si me oportuerit, &c. Sed præterquā quòd hæc aliter distincta in omnibus codicibus reperiuntur, vix etiam (opinor) reperias μᾶλλον pro Imò vel Potius positum alicuius membri initio, nisi addatur particula δέ: sicut in Matthæo annotauimus.

Matth.26.d.30
luc.22.d.19

32 Καὶ ἔρχονται εἰς χωρίον οὗ τὸ ὄνομα Γεθσημανῆ· καὶ λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Καθίσατε ὧδε ἕως προσεύξωμαι.

32 || Veniunt igitur in locum cuius nomen *est* Gethsemane. Tunc dicit discipulis suis, Sedete hîc vsquedum precatus fuero.

32 *Et ueniunt in prædiũ cui nomen Gethsemani: & ait discipulis suis, Sedete hîc donec orem.*

33 Καὶ παραλαμβάνει τὸν Πέτρον καὶ τὸν Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην μεθ' ἑαυτοῦ· καὶ ἤρξατο ἐκθαμβεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν.

33 Et assumit Petrum & Iacobum & Iohannem secum: cœpitque expauescere & grauissimè angi.

33 *Et assumit Petrum & Iacobum & Iohannem secum: & cœpit pauere & tædere.*

34 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχή μου ἕως θανάτου· μείνατε ὧδε, καὶ γρηγορεῖτε.

34 ¨Et dixit eis, Vndiquaque tristis est anima mea vsque ad mortẽ: manete hîc, & ¨vigilate.

34 *Et ait illis, Tristis est anima mea usque ad mortem: sustinete hîc, & uigilate.*

35 Καὶ προελθὼν μικρὸν, ἔπεσεν ἐπὶ τῆς γῆς· καὶ προσηύχετο ἵνα, εἰ δυνατόν ἐστι, παρέλθῃ ἀπ' αὐτοῦ ἡ ὥρα.

35 Progressúsque paululũ, procidit in terram: & orauit vt, si possibile esset, abiret ab ipso hora illa.

35 *Et quum processisset paululum, procidit super terram: & orabat ut, si fieri posset, transiret ab eo hora.*

36 Καὶ ἔλεγεν, Ἀββᾶ ὁ πατὴρ, πάντα δυνατά σοι· παρένεγκε τὸ ποτήριον ἀπ' ἐμοῦ τοῦτο. ἀλλ' οὐ τί ἐγὼ θέλω, ἀλλὰ τί σύ.

36 Dixitque, ¨Abba, Pater, omnia possibilia sunt tibi: transfer à me istud poculum. verùm ¨nõ quid ego velim, sed quid tu.

36 *Et dixit, Abba, pater, omnia tibi possibilia sunt: transfer calicem hunc à me. sed non quod ego uolo, sed quod tu.*

37 Καὶ ἔρχεται καὶ εὑρίσκει αὐτοὺς καθεύδοντας· καὶ λέγει τῷ Πέτρῳ, Σίμων, καθεύδεις; οὐκ ἴσχυσας μίαν ὥραν γρηγορῆσαι;

37 Tunc venit & inuenit eos dormiẽtes: dicitque Petro, Simon dormis? non potuisti vnã horam vigilare?

37 *Et uenit & inuenit eos dormiẽtes: & ait Petro, Simon, dormis? non potuisti una hora uigilare?*

38 Γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν. τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής.

38 Vigilate & precamini, ne introeatis in tentationem. spiritus quidem promptus *est*, sed caro infirma.

38 *Vigilate & orate ne non intretis in tentationem. spiritus quidẽ promptus est, caro uerò infirma.*

39 Καὶ πάλιν ἀπελθὼν προσηύξατο, τὸν αὐτὸν λόγον εἰπών.

39 Et quum rursum abiisset, precatus est, & eundem sermonem dixit.

39 *Et iterum abiens orauit, eundem sermonem dicens.*

40 Καὶ ὑποστρέψας εὗρεν αὐτοὺς πάλιν καθεύδοντας, (ἦσαν γὰρ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν βεβαρημένοι) καὶ οὐκ ᾔδεισαν τί αὐτῷ ἀποκριθῶσι.

40 ¨Et reuersus inuenit eos rursum dormiẽtes, (erant enim oculi eorum grauati) neque sciebant quid ei responderent.

40 *Et reuersus, denuò inuenit eos dormientes, (erant enim oculi eorum grauati) & ignorabãt quid responderẽt ei.*

41 Καὶ ἔρχεται τὸ τρίτον, καὶ λέγει αὐτοῖς, Καθεύδετε τὸ λοιπὸν καὶ ἀναπαύεσθε· ἀπέχει, ἦλθεν ἡ ὥρα· ἰδοὺ, παραδίδοται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἁμαρτωλῶν.

41 Et venit tertiò, dicitque eis, Dormite quod superest, & requiescite: ¨sufficit, venit hora: ecce, ¨traditur Filius hominis in manus peccatorum.

41 *Et uenit tertiò, & ait illis, Dormite iam, & requiescite: sufficit, uenit hora: ecce, Filius hominis tradetur in manus peccatorum.*

42 Ἐγείρεσθε, ἄγωμεν· ἰδοὺ ὁ παραδιδούς με ἤγγικε.

42 Surgite, eamus: ecce, qui prodit me, appropinquauit.

42 *Surgite, eamus: ecce, qui me tradet, propè est.*

34 Et dixit eis, καὶ λέγει αὐτοῖς. In quatuor exemplaribus hæc coniunguntur præcedentibus: & pro λέγει scribitur λέγειν, dicere. Vigilate, γρηγορεῖτε. Complutensis liber addit μετ' ἐμοῦ, mecum.

36 Abba, pater, ἀββᾶ ὁ πατήρ. Vnum istorum est Syriacum, alterum Græcum, vt videri possit posterius additum esse vt prius illud peregrinum declararet. Sed ego puto potius inter illas gentes quarum idioma ex variarum gentium lingua & moribus erat conflatum, fuisse hanc ἀναδίπλωσιν receptam, vt si Gallicè dicas, *Monsieur mon pere.* Non quid ego, &c. οὐ τί ἐγὼ θέλω, ἀλλὰ τί σύ. Hunc locum variis modis deprauatũ inuenimus in plerisque codicibus scriptis. Omnino enim plenior esset sententia si pro τί legeremus ὅ,τι, vel ὡς, quod testatur Erasmus se in quibusdam exemplaribus legisse. vt subaudiatur γενηθήτω, quod à Matthæo & Luca exprimitur. Sententiam verò, quanuis imperfectam, idcirco non expleuimus quòd hæc aposiopesis non videatur sua emphasi carere in oratione tam ardenti.

40 Et reuersus, καὶ ὑποστρέψας. In quodam codice scriptum erat καὶ πάλιν ἐλθὼν, & quum denuò venisset. πάλιν autem quod ante καθεύδοντας hîc positum est, erat expunctum. Vulgata, Et reuersus, denuò inuenit eos dormientes, καὶ ὑποστρέψας, πάλιν εὗρεν αὐτοὺς καθεύδοντας.

41 Sufficit, ἀπέχει. Dubitanti mihi de hac interpretatione, tãdem occurrit locus Anacreontis in Odario, Ἄγε ζωγράφων ἄριστε, vbi postquam multa pictori præcepit, tandem veluti perfecta imagine, subiicit, Ἀπέχει·

βλέπω γὰρ αὐτήν. Id eſt, Sufficit. iam enim ipſam intueor. Eraſmus annotat ſe in quibuſdam codicibus legiſſe ἀπέχει τὸ τέλος, quod interpretarer, Abeſt finis: id eſt, ſolus iam finis ſupereſt. vel, Habent finem, iſta videlicet quæ de me prædicta ſunt, vt Luc. 22. v. 37. Traditur, παραδίδοται. Vulgata, Tradetur: quam interpretationem non probo. Eſt enim omnino ſeruanda præſentis temporis ſignificatio hoc loco. Sic in proximo verſiculo, ὁ παραδιδούς, non rectè interpretatus eſt, Qui tradet.

43 Καὶ εὐθέως, ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, παραγίνεται Ἰούδας, εἷς ὢν τῶν δώδεκα, καὶ μετ' αὐτοῦ ὄχλος πολὺς μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων, παρὰ τῶν Ἀρχιερέων καὶ τῶν Γραμματέων καὶ τῶν πρεσβυτέρων.

43 Et ſtatim, adhuc eo loquente, adeſt Iudas qui erat vnus è duodecim, & cum eo turba multa cum gladiis & fuſtibus, à principibus Sacerdotum & Scribis & ſenioribus.

43 *Et adhuc eo loquente uenit Iudas Iſcariotes unus de duodecim, & cũ eo turba multa cum gladiis & lignis, à ſummis Sacerdotibus & Scribis & ſenioribus.* Matth. 26. e. 47 luc. 22. e. 47 ioan. 18. a. 3

44 Δεδώκει δὲ ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν σύσσημον αὐτοῖς, λέγων, Ὃν ἂν φιλήσω, αὐτός ἐστι· κρατήσατε αὐτόν, καὶ ἀπαγάγετε ἀσφαλῶς.

44 Dederat autem eis iſte qui eum prodebat, commune ſignum, dicens, Quemcunque oſculatus fuero, is eſt: comprehendite eum, & abducite tutò.

44 *Dederat autem traditor eius ſignum eis, dicens, Quemcunque oſculatus fuero, ipſe eſt: tenete eũ, & ducite cautè.*

45 Καὶ ἐλθὼν, εὐθέως προσελθὼν αὐτῷ, λέγει, Ῥαββὶ, ῥαββί· καὶ κατεφίλησεν αὐτόν.

45 Quum igitur veniſſet, ſtatim accedit ad eum, dicitque ei, Rabbi, rabbi: ac deoſculatus eſt eum.

45 *Et quum ueniſſet, ſtatim accedens ad eum ait, Rabbi: & oſculatus eſt eum.*

46 Οἱ δὲ ἐπέβαλον ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας αὐτῶν· καὶ ἐκράτησαν αὐτόν.

46 Illi verò iniecerunt in eum manus, & ceperunt eum.

46 *At illi manus iniecerunt in eum: & tenuerunt eum.*

47 Εἷς δέ τις τῶν παρεστηκότων σπασάμενος τὴν μάχαιραν, ἔπαισε τὸν δοῦλον τοῦ Ἀρχιερέως, καὶ ἀφεῖλεν αὐτοῦ τὸ ὠτίον.

47 Quidam autem adſtantium exerto gladio percuſſit ſeruum Pontificis maximi, & abſtulit eius auriculam.

47 *Vnus autem quidã de circunſtantibus educens gladium, percuſſit ſeruũ ſummi Sacerdotis, & amputauit illi auriculã.*

48 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ὡς ἐπὶ λῃστὴν ἐξήλθετε μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων συλλαβεῖν με;

48 Et reſpondens Ieſus dixit eis, Vt aduerſus latronem exiſtis cum gladiis & fuſtibus ad comprehendendum me?

48 *Et reſpondens Ieſus ait illis, Tanquam ad latronem exiſtis cum gladiis & lignis comprehendere me?*

49 Καθ' ἡμέραν ἤμην πρὸς ὑμᾶς ἐν τῷ ἱερῷ διδάσκων, καὶ οὐκ ἐκρατήσατέ με. ἀλλ' ἵνα πληρωθῶσιν αἱ γραφαί.

49 Quotidie eram apud vos in templo docens, nec cepiſtis me. Sed *oportet* vt impleantur Scripturæ.

49 *Quotidie eram apud uos in templo docens, & non me tenuiſtis. Sed ut impleantur Scripturæ.*

50 Καὶ ἀφέντες αὐτὸν, πάντες ἔφυγον.

50 Tunc relicto eo, omnes fugerunt.

50 *Tunc diſcipuli eius relinquentes eum, omnes fugerunt.*

51 Καὶ εἷς τις νεανίσκος ἠκολούθει αὐτῷ, περιβεβλημένος σινδόνα ἐπὶ γυμνοῦ· καὶ κρατοῦσιν αὐτὸν οἱ νεανίσκοι.

51 Quidam autem iuuenis ſequebatur eum, amictus ſindone ſuper nudum *corpus*: & prehenderunt eum iuuenes.

51 *Adoleſcens autem quidam ſequebatur eum, amictus ſindone ſuper nudo: & tenuerunt eum.*

52 Ὁ δὲ καταλιπὼν τὴν σινδόνα, γυμνὸς ἔφυγεν ἀπ' αὐτῶν.

52 Ipſe verò derelicta ſindone, nudus effugit ab illis.

52 *At ille reiecta ſindone nudus profugit ab eis.*

43 Adeſt, παραγίνεται: id eſt πάρεστι. Videtur enim, ſi ita accipias τὸ παραγίνεσθαι, vberior eſſe ſenſus. Iudas, Ἰούδας. In quodam codice & Vulgata editione additur Ἰσκαριώτης, Iſcariotes.

44 Tutò, ἀσφαλῶς: id eſt, ita diligenter & tanto cum præſidio vt elabi non poſſit. adeo ſibi metuit mala conſcientia, quam illis poſtea Chriſtus exprobrat verſu 48. Vulgata, Cautè: id eſt πεφυλαγμένως, vel εὐλαβῶς.

45 Rabbi, Ῥαββί. In duobus exemplaribus ſemel tantùm hoc ſcriptũ inuenimus, in cæteris repetitum.

47 Quidam autem, εἷς δέ τις. In hoc genere dicendi vel τις redundat, vel (quum addatur ſecundus caſus) traiectioni locus eſt: acſi ſcriptum eſſet, τὶς δὲ εἷς τῶν παρεστηκότων: id eſt, quidam verò qui vnus erat ex circunſtantibus. Sed poſtponitur τις, quia eſt encliticum. Vulgata, Vnus autem quidam. Eraſmus, Vnus autem quiſpiam. Cicero dicere ſolet Vnus aliquis: ſed tum demum quum incerta eſt perſona. Hîc autem certus & notus homo deſignatur. Neque enim quis hic eſſet ignorabat Marcus, præſertim ſi verum eſt quod magno conſenſu tradunt veteres, eum videlicet ex ipſo Petro hoc Euangelium excepiſſe. quod tamen nolim affirmare.

49 Sed *oportet* vt, ἀλλ' ἵνα. Vide ſuprà 4. c. 22.

50 Omnes, πάντες. omnes videlicet diſcipuli, vt exprimit Matthæus, & Vetus etiam interpres: ne de illis agere Marcus videatur quos Ieſus ſuperiore oratione compellarat.

51 Super nudum *corpus*, ἐπὶ γυμνοῦ. Sic vernaculo ſermone dicimus, *Sur le nud*. Latinos verò non exiſtimo ita loqui. Addidimus ergo aliquid, quanuis nõ ſumma hîc à nobis habeatur Latinitatis ratio. Ad ſindonem autem quod attinet, ſic puto vocari linteum quo amictus ille, audito nocturno tumultu, repentè accurrerat. Nec enim iſta alio conſilio narrantur ab Euangeliſta quàm vt intelligatur qua licentia iſti latrones fuerint in quoſuis graſſati.

Matth.26.f.57. luc.22.f.54 iohan. 18.c.24.

53 Καὶ ἀπήγαγον τὸν Ἰησοῦν πρὸς τὸν Ἀρχιερέα· καὶ συνέρχονται αὐτῷ πάντες οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ Γραμματεῖς.

53 ‖Tunc abduxerunt Iesum ad Pontificem maximum: & conuenerunt cum eo " omnes principes Sacerdotum, & seniores, & Scribæ.

53 *Et adduxerunt Iesum ad summum Sacerdotem: & conuenerunt omnes Sacerdotes, & Scribæ, & seniores.*

54 Καὶ ὁ Πέτρος ἀπὸ μακρόθεν ἠκολούθησεν αὐτῷ ἕως ἔσω εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἀρχιερέως· καὶ ἦν συγκαθήμενος μετὰ τῶν ὑπηρετῶν, καὶ θερμαινόμενος πρὸς τὸ φῶς.

54 Petrus autem procul sequutus est eum intrò vsque in aulam Pontificis maximi: & erat considens cum ministris, & calefaciens *sese* " ad ignem.

54 *Petrus autem à longè sequutus est eũ usque intrò in atrium summi Sacerdotis: & sedebat cũ ministris ad ignem, & calefaciebat se.*

Matth.26.f.59.

55 Οἱ δὲ Ἀρχιερεῖς καὶ ὅλον τὸ συνέδριον ἐζήτουν κατὰ τοῦ Ἰησοῦ μαρτυρίαν, εἰς τὸ θανατῶσαι αὐτόν· καὶ οὐχ εὕρισκον.

55 ‖Principes autem Sacerdotum & totus consessus quærebant testimonium aduersus Iesum, vt eum morte mulctarẽt: nec inueniebant.

55 *Summi verò Sacerdotes & omne concilium quærebant aduersus Iesum testimonium, ut eũ morti traderent: nec inueniebant.*

56 Πολλοὶ γὰρ ἐψευδομαρτύρουν κατ' αὐτοῦ· καὶ ἴσαι αἱ μαρτυρίαι οὐκ ἦσαν.

56 Nam multi falsum testimonium dicebant aduersus eum: " sed non erant " paria ipsorum testimonia.

56 *Multi enim testimoniũ falsum dicebãt aduersus eum: & conuenientia testimonia non erant.*

57 Καί τινες ἀναστάντες ἐψευδομαρτύρουν κατ' αὐτοῦ, λέγοντες,

57 Tunc quidam surrexerunt, & falsa testati sunt aduersus eum, dicentes,

57 *Et quidam surgentes, falsum testimonium ferebant aduersus eum, dicentes,*

Iohan.2.c.19.

58 Ὅτι ἡμεῖς ἠκούσαμεν αὐτοῦ λέγοντος, Ὅτι ἐγὼ καταλύσω τὸν ναὸν τοῦτον τὸν χειροποίητον, καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν ἄλλον ἀχειροποίητον οἰκοδομήσω.

58 Nos audiuimus eum dicentem, ‖Ego destruam templum hoc quod est manibus factum, & triduò aliud absque manibus factum ædificabo.

58 *Quoniam nos audiuimus eum dicentem, Ego dissoluam templum hoc manufactum, & per triduum aliud non manufactum ædificabo.*

59 Καὶ οὐδὲ οὕτως ἴση ἦν ἡ μαρτυρία αὐτῶν.

59 Sed ne sic quidem " par erat testimonium eorum.

59 *Et non erat conueniens testimonium illorum.*

60 Καὶ ἀναστὰς ὁ Ἀρχιερεὺς εἰς τὸ μέσον, ἐπηρώτησε τὸν Ἰησοῦν, λέγων, Οὐκ ἀποκρίνῃ οὐδέν; τί οὗτοί σου καταμαρτυροῦσιν;

60 Tum Pontifex maximus quũ assurrexisset in medium, interrogauit Iesum, dicens, Non respondes quicquam? quid *illud est quod* isti aduersum te testificantur?

60 *Et exurgens summus Sacerdos in medium, interrogauit Iesum, dicens, Non respondes quicquã ad ea quæ tibi obiiciuntur ab his?*

61 Ὁ δὲ ἐσιώπα, καὶ οὐδὲν ἀπεκρίνατο. Πάλιν ὁ Ἀρχιερεὺς ἐπηρώτα αὐτόν, καὶ λέγει αὐτῷ, Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ εὐλογητοῦ;

61 Ipse verò silebat, & nihil respondit. Rursum Pontifex maximus eum interrogauit, & dixit ei, Tú*ne* es ille Christus Filius Dei " Benedicti?

61 *Ille autem tacebat, & nihil respondit. Rursum summus Sacerdos interrogabat eum, & dixit ei, Tu es Christus Filius Benedicti?*

53 Omnes, πάντες. Rectè. cogi enim oportebat summum " concilium, quum accusaretur Christus vt blasphemus & pseudopropheta. Nam tertium crimen, læsæ Cæsareæ maiestatis, tandem fraude sacerdotum cõparatum est in illum, vt Pilatum ad eum damnandum adigerent.

54 Ad ignem, πρὸς τὸ φῶς: id est πρὸς τὸ πῦρ. Nam φωτὸς appellatione etiam ignem intelligi testatur Hesychius, à consequenti videlicet. Vulgata hoc prætermisit. Erasmus interpretatur, Ad lumen, refértque ad participium συγκαθήμενος. Siquidem, inquit, lumen illum prodidit. Sed nimium est insolens hæc traiectio.

56 Sed non erant, καὶ οὐκ ἦσαν. Vulgata, Et non erãt. Erasmus, Nec erãt. Sed si ϗ pro ἀλλὰ accipias, vt alibi sæpe, planior erit sententia. Paria, ἴσαι: id est, cohærentia, siue, (vt non malè sensum expressit Vetus interpres) Conuenientia. quod rectè explicat Erasmus in annotationibus. Idem tamen conuertit, Satis idonea: id est ἱκανά, nempe propter versiculum 59. Sed τὸ ἴσον nusquam legi hac significatione vsurpatum.

59 Par, ἴση. Videntur tamen hæc ita fuisse paulo antè commemorata quasi prorsus conueniret inter testes. Itaque Erasmus iterum ἴσαι conuertit, Satis idonea. Legit enim ista plurali numero, contra vetustorum codicum fidem. Sed si Euangelistas inter se comparemus, apparebit cur istorum testimonium Marcus imparfuisse scribat. Nam scribit Matthæus istos esse testatos se ex Christo audiuisse quòd posset templum destruere, & aliud ædificare: Marcus verò, quòd destructurus esset templum, & intra triduum instauraturus: quæ plurimum inter se differunt. Poterat enim illud pro inani duntaxat iactantia accipi. Iam verò quum duos testes fuisse disertè dicat Matthæus, necesse est (opinor) vt fateamur imparia fuisse ipsorum testimonia.

61 Benedicti, τοῦ εὐλογητοῦ: id est Dei, qui omni laude dignus est. Hoc autem est Dei nomen, quod sæpe in Hebræorum commentariis reperias ברוך הוא, quum alioquin soleat Dei nomen disertè exprimi. Estque εὐλογητὸς nomen à participio εὐλογημένος distinguendum. quod discrimen non video quî satis commodè possimus Latinè exprimere, nisi synonyma vel periphrasin quæras. Sed maluimus tritum apud Theologos vocabulum vsurpare. In quodam codice pro εὐλογητοῦ, scriptum erat τοῦ Θεοῦ ζῶντος: id est Dei viuentis.

62 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἐγώ εἰμι. καὶ ὄψεσθε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου καθήμενον ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως, καὶ ἐρχόμενον μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ.

62 Iesus autem dixit, Ego sum. ‖& videbitis Filiũ hominis sedentem ad dextram ¨ potentiæ Dei, & venientem cum nubibus cæli.

62 *Iesus autẽ dixit illi, Ego sum: & uidebitis Filium hominis sedentem a dextris uirtutis, & uenientem cum nubibus cæli.* Matth.24.c.30

63 Ὁ δὲ Ἀρχιερεὺς, διαῤῥήξας τοὺς χιτῶνας αὐτοῦ, λέγει, Τί ἔτι χρείαν ἔχομεν μαρτύρων;

63 Pontifex maximus verò diruptis vestibus suis dixit, Quid adhuc nobis opus est testibus?

63 *Summus autem Sacerdos scindens uestimenta sua, ait, Quid adhuc desideramus testes?*

64 Ἠκούσατε τῆς βλασφημίας· τί ὑμῖν φαίνεται; Οἱ δὲ πάντες κατέκριναν αὐτὸν εἶναι ἔνοχον θανάτου.

64 ¨Audistis blasphemiã: quid vobis videtur? Illi verò omnes ¨contra eum iudicarunt, ipsum teneri mortis pœna.

64 *Audistis blasphemiam: quid uobis uidetur? Qui omnes condemnauerunt eum esse reum mortis.*

65 Καὶ ἤρξαντό τινες ἐμπτύειν αὐτῷ, καὶ περικαλύπτειν τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ κολαφίζειν αὐτόν· καὶ λέγειν αὐτῷ, Προφήτευσον· καὶ οἱ ὑπηρέται ῥαπίσμασιν αὐτὸν ἔβαλλον.

65 Et cœperunt quidam conspuere in eum: & obtegere faciem eius, & colaphos ei infligere, & dicere ei, ¨ Vaticinare: ministri verò bacillorum ictibus eum cædebant.

65 *Et cœperunt quidam conspuere eum, & uelare faciem eius, & colaphis eum cædere: & dicere ei, Prophetiza: & ministri alapis eum cædebant.*

66 Καὶ ὄντος τοῦ Πέτρου ἐν τῇ αὐλῇ κάτω, ἔρχεται μία τῶν παιδισκῶν τοῦ Ἀρχιερέως·

66 ‖Quum verò Petrus esset in aula ¨ inferius, venit quædam ex ancillis Pontificis maximi:

66 *Et quum esset Petrus in atrio deorsum, uenit una ex ancillis summi Sacerdotis:* Matth.26.g.69 luc.22 f.55 iohan.18.c.25

67 Καὶ ἰδοῦσα τὸν Πέτρον θερμαινόμενον, ἐμβλέψασα αὐτῷ, λέγει, Καὶ σὺ μετὰ τοῦ Ναζαρηνοῦ Ἰησοῦ ἦσθα.

67 Et viso Petro qui se calefaciebat, intuita in eũ, dixit, Et tu cũ Nazareno Iesu eras.

67 *Et quum uidisset Petrum calefacientem se, aspiciens illum, ait, Et tu cum Iesu Nazareno eras.*

68 Ὁ δὲ ἠρνήσατο, λέγων, Οὐκ οἶδα, οὐδὲ ἐπίσταμαι τί σὺ λέγεις. Καὶ ἐξῆλθεν ἔξω εἰς τὸ προαύλιον· καὶ ἀλέκτωρ ἐφώνησε.

68 Ipse verò negauit, dicens, Nõ noui, neque scio quid tu dicas. Et exiuit extra ¨ in vestibulum: & gallus vocem misit.

68 *At ille negauit, dicens, Neque scio, neque noui quid dicas. Et exijt foras ante atrium: & gallus cantauit.*

62 Potentiæ Dei, τῆς δυνάμεως. Per antonomasiam intelligitur potentia Dei: id est, potens ille Deus. Itaque articulus τῆς ponitur ἀντονομαστικῶς: quem quum exprimere non possemus, suppleuimus Dei nomen ex Lucæ 22.g.69. Videtur autem Marcus ab Hebræorum consuetudine mutuatus hanc Dei appellationem. Sic enim eorum magistri Deum interdum vocant הגבורה.

64 Audistis, ἠκούσατε. In quodam codice additur πάντως, omnino. Rursus in quodam alio post βλασφημίας adscripta erat nota interrogationis. Contra eũ iudicarunt, κατέκριναν αὐτόν. Vulgata & Erasmus, Condemnarunt: quod non satis cohæret cum iis quæ consequuntur. ideo dissoluimus compositionem.

65 Vaticinare, προφήτευσον. Vulgata, Prophetiza: cuius vocabuli formam repudio. Itaque προφητεύειν vertere soleo Prophetare, quod & ipsum fateor Latinum non esse. Sed profanos vates placuit à sacris ita distinguere, vt alibi dixi. Hîc tamen, vt amphiboliam verbi & nominis vitarem, malui interpretari Vaticinare quàm Propheta, quanuis vaticinãdi verbum potius respondeat τῷ μαντεύεσθαι. Erasmus, Diuina: quæ etiam interpretatio est ambigua. Cæterùm in vno codice additur, τίς ἐστιν ὁ παίσας σε, quis sit qui te percussit, ex Matthæo fortassis. Bacillorum ictibus eum cædebant, ῥαπίσμασιν αὐτὸν ἔβαλλον. Ostendimus ex Plutarcho, Matth. 5.f.39, eos dici ῥαπίζειν qui fuste aut virga quempiam feriunt: vt illis non possim assentiri qui de iis hoc dici putant qui alapam (vt loquuntur) infligunt: nisi fortassis alicubi καταχρηστικῶς ita vsurpetur. Videtur autem hic locus nostram interpretationem optimè confirmare. Nam ὑπηρέτας vocat præsidis apparitores, qui in prouinciis ῥαπίδας, siue ῥάβδους, id est (vt idem Plutarchus in Romulo disertè explicat) bacillos gestabant: vnde etiam ῥαβδοῦχοι vocantur, Act.16.g.35. Meritò igitur de istis loquens Marcus, hoc verbo vtitur, quod nos quoque ob eam causam vertimus per periphrasin, bacillorum ictibus cædere. Nam τὸ βάλλειν pro παίειν accipitur tũ etiam quando cominus infligitur vulnus, vt ex his Homeri versiculis apparet Iliad.ε, Τὸν μὲν Φυλείδης δουρικλυτὸς ἐγγύθεν ἐλθὼν Βεβλήκει κεφαλῆς κατὰ ἰνίον ὀξέϊ δουρί.

66 Inferius, κάτω. Vulgata, Deorsum, prorsus ineptè. Notandum tamen est, hîc non agi de contignatione inferiore, quasi Christus in superiore causam dixerit. Nam si id ita esset, non satis esset (opinor) probabile quod narrat Lucas 22.g.61, Christum post tertiam abnegationem respexisse Petrum: nisi Petrum dicamus post secundam abnegationem, quæ in ipso vestibulo contigit, sese in eum ipsum locum recepisse vbi Christi causa agebatur. quod mihi idcirco non videtur verisimile, quòd simulatque se deprehensum agnouit, se recepit in vestibulum, cogitans nimirum de fuga si amplius vrgeretur. Describitur ergo ipsius aulæ situs, habita totius ædificii ratione, vel fortassis aliquot duntaxat gradibus supra aulam eminebat locus in quo sedebat Pontifex cum suis.

68 In vestibulum, εἰς τὸ προαύλιον. Vestibulum vocat locum portæ proximum, & ipsi aulæ oppositum, qui tamen intra ædes ipsas esset. Ideo enim hoc addidit Marcus vt explicaret aduerbium ἔξω, nequis Petrum existimaret domo exiisse: quod demum fecit post tertiam abnegationem.

Matth.27.g.71
luc.22.f.56
iohan.18.e.25

69 Καὶ ἡ παιδίσκη ἰδοῦσα αὐτὸν πάλιν, ἤρξατο λέγειν τοῖς παρεστηκόσιν, Ὅτι οὗτος ἐξ αὐτῶν ἐστιν.

69 ‖Tunc ancilla quum "rursus vidisset eũ, cœpit dicere iis qui adstabãt, Hic est *unus* "ex ipsis.

69 *Rursus autem quum uidisset illum ancilla, cœpit dicere circunstantibus, Quia hic ex illis est.*

70 Ὁ δὲ πάλιν ἠρνεῖτο. Καὶ μετὰ μικρὸν πάλιν οἱ παρεστῶτες ἔλεγον τῷ Πέτρῳ, Ἀληθῶς ἐξ αὐτῶν εἶ· καὶ γὰρ Γαλιλαῖος εἶ, καὶ ἡ λαλιά σου ὁμοιάζει.

70 Ipse verò rursum negauit. Et rursus paulo pòst qui adstabant dixerunt Petro, Verè ex ipsis es: etenim Galilæus es, "& loquutio tua similis est.

70 *At ille iterum negauit. Et post pusillum rursus qui astabant, dicebant Petro, Verè ex illis es: nam & Galilæus es.*

71 Ὁ δὲ ἤρξατο ἀναθεματίζειν καὶ ὀμνύειν, Ὅτι οὐκ οἶδα τὸν ἄνθρωπον τοῦτον ὃν λέγετε.

71 Ipse autẽ cœpit execrari & iurare, "*dicens*, Nõ noui hominem istum quem dicitis.

71 *Ille autem cœpit anathematizare & iurare, Quia nescio hominem istum quem dicitis.*

Matth.27.g.57
iohan.13.d.38

72 Καὶ ἐκ δευτέρου ἀλέκτωρ ἐφώνησε. καὶ ἀνεμνήσθη ὁ Πέτρος τοῦ ῥήματος οὗ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι δίς, ἀπαρνήσῃ με τρίς. Καὶ ἐπιβαλὼν ἔκλαιε.

72 "‖Tunc secundò gallus vocẽ misit. & recordatus est Petrus verborum quæ dixerat ei Iesus, Priusquam gallus vocem bis miserit, ter me abnegabis. Et "quum erupisset, fleuit.

72 *Et statim gallus iterũ cantauit, & recordatus est Petrus verbi quod dixerat ei Iesus, Priusquàm gallus cantet bis, ter me negabis. Et cœpit flere.*

Κεφάλαιον ιε.

CAP. XV.

CAP. XV.

Matth.27.a.1
luc.22.g.66

1 ΚΑΙ εὐθέως ἐπὶ τὸ πρωῒ συμβούλιον ποιήσαντες οἱ Ἀρχιερεῖς μετὰ τῶν πρεσβυτέρων καὶ Γραμματέων, καὶ ὅλον τὸ συνέδριον, δήσαντες τὸν Ἰησοῦν ἀπήνεγκαν, καὶ παρέδωκαν τῷ Πιλάτῳ.

1 S‖Tatim autem diluculo, consilio inito, summi sacerdotes cum senioribus & Scribis ac toto consessu, vinctum Iesum abduxerũt, "tradiderũtque Pilato.

1 *ET cõfestim manè consilium facientes summi Sacerdotes cum senioribus & Scribis, & uniuerso concilio, uincientes Iesum duxerunt, & tradiderunt Pilato.*

2 Καὶ ἐπηρώτησεν αὐτὸν ὁ Πιλάτος, Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ, Σὺ λέγεις.

2 Tunc interrogauit eum Pilatus, Tú*ne* es ille rex Iudæorum? Ipse verò respondens dixit ei, Tu dicis.

2 *Et interrogauit eum Pilatus, Tu es rex Iudæorum? At ille respondens ait illi, Tu dicis.*

3 Καὶ κατηγόρουν αὐτοῦ οἱ Ἀρχιερεῖς πολλά.

3 Et "multum accusabant eum principes Sacerdotum.

3 *Et accusabant eũ summi Sacerdotes in multis.*

Mat.27.b.12
luc.23.a.3
iohan.18.f.33

4 Ὁ δὲ Πιλάτος πάλιν ἐπηρώτησεν αὐτόν, λέγων, Οὐκ ἀποκρίνῃ οὐδέν; ἴδε πόσα σου καταμαρτυροῦσιν.

4 ‖Pilatus autem rursus interrogauit eum, dicens, Non respondes quicquam? ecce, quàm multa aduersus te testificantur.

4 *Pilatus autem rursum interrogauit eum, dicens, Non respondes quicquã? uide in quãtis te accusãt.*

5 Ὁ δὲ Ἰησοῦς οὐκέτι οὐδὲν ἀπεκρίθη, ὥστε θαυμάζειν τὸν Πιλάτον.

5 Iesus autẽ nihil amplius respõdit, adeo vt miraretur Pilatus.

5 *Iesus autem amplius nihil respondit, ita ut miraretur Pilatus.*

69 Rursus, πάλιν. Hæc particula coniungitur ab Erasmo cum verbo ἤρξατο, contra omnium codicum fidem. Videtur autem, vt hæc ita distingueret, eo adductus quòd disertè testetur Matthæus 26.g.71, alteram hanc ancillam fuisse. Sed siquis Euangelistas inter se conferat, reperiet Petrum fuisse simul à pluribus agnitum, suggerentibus ancillis. quamobrem etiam apud Lucam vbi agitur de secunda abnegatione, fit mentio serui, non ancillæ. Ex ipsis, ἐξ αὐτῶν. Sic solent interdum Hebræi subiicere relatiua earum rerum quarum nulla antè facta est mentio. Sed tamen opinor hæc indicare aliquem habitum esse de Christo & ipsius discipulis sermonem inter seruos & ancillas, priusquam deprehenderetur Petrus.

70 Et loquutio tua similis est, καὶ ἡ λαλιά σου ὁμοιάζει. Hoc non legit Vetus interpres.

71 *Dicens*, Non noui, ὅτι οὐκ οἶδα. Vel est mutatio personæ Hebræis familiaris: vel subaudiendum est participium, quod expressi. Vide suprà capite 10.e.33.

72 Tunc secundò, καὶ ἐκ δευτέρου. Vulgata, Et statim, καὶ εὐθύς: quod legimus in quodam codice. Erasmus, Et iterum, καὶ πάλιν. Quum erupisset, ἐπιβαλών. Id est quum foras se proripuisset, vt ex Matthæo apparet. Nam præpositio ἐπὶ refertur ad plateam ædibus Pontificis proximam, in quam se proiecit Petrus quũ sese ancillæ excusasset. Vulgata, Cœpit flere. Erasmus, Prorupit in fletum, id est ἐπέβαλε τῷ κλαίειν. Possit etiam aliquis interpretari ἐπιβαλών, Quum animum adiecisset, id est re perpensa. Fuerat enim Petrus intuitu Christi & galli clamore velut ex profundissimo somno expergefactus.

IN CAPVT XV.

1 Tradiderunt, παρέδωκαν. Tradunt Christum Iudæi Pilato præsidi prouinciæ, quoniam illum omnino constituerant capitali supplicio afficere. quod ipsis non licebat, quoniam capitalium criminum cognitio fuerat eis erepta primùm ab Herode Magno, deinde à Romanis, anno (vt ipsi Iudæi tradunt) 40 ante templi euersionem, id est biennio antequam Christus crucifigeretur. Siquidem Dominus annum agens 34 fuit crucifixus, & euersum est templum anno ab ipsius ortu 72.

3 Multum, πολλά: vel, vt Vulgata & Erasmus, De multis: id est περὶ πολλῶν. Addit Complutensis editio, αὐτὸς δὲ οὐδὲν ἀπεκρίνατο, ipse verò nihil respondit: idque videtur optimè conuenire cum iis quæ subiiciuntur.

Κατὰ δὲ ἑορτὴν ἀπέλυεν αὐτοῖς ἕνα δέσμιον, ὅνπερ ᾐτοῦντο.

Ἦν δὲ ὁ λεγόμενος Βαραββᾶς μετὰ τῶν συστασιαστῶν δεδεμένος, οἵτινες ἐν τῇ στάσει φόνον πεποιήκεισαν.

Καὶ ἀναβοήσας ὁ ὄχλος ἤρξατο αἰτεῖσθαι καθὼς ἀεὶ ἐποίει αὐτοῖς.

Ὁ δὲ Πιλάτος ἀπεκρίθη αὐτοῖς λέγων, Θέλετε ἀπολύσω ὑμῖν τὸν βασιλέα τῶν Ἰουδαίων;

(Ἐγίνωσκε γὰρ ὅτι διὰ φθόνον παραδεδώκεισαν αὐτὸν οἱ Ἀρχιερεῖς)

Οἱ δὲ Ἀρχιερεῖς ἀνέσεισαν τὸν ὄχλον ἵνα μᾶλλον τὸν Βαραββᾶν ἀπολύσῃ αὐτοῖς.

Ὁ δὲ Πιλάτος ἀποκριθεὶς, πάλιν εἶπεν αὐτοῖς, Τί οὖν θέλετε ποιήσω ὃν λέγετε βασιλέα τῶν Ἰουδαίων;

Οἱ δὲ πάλιν ἔκραξαν, Σταύρωσον αὐτόν.

Ὁ δὲ Πιλάτος ἔλεγεν αὐτοῖς, Τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν; Οἱ δὲ περισσοτέρως ἔκραξαν, Σταύρωσον αὐτόν.

Ὁ δὲ Πιλάτος βουλόμενος τῷ ὄχλῳ τὸ ἱκανὸν ποιῆσαι, ἀπέλυσεν αὐτοῖς τὸν Βαραββᾶν, καὶ παρέδωκε τὸν Ἰησοῦν φραγελλώσας, ἵνα σταυρωθῇ.

Οἱ δὲ στρατιῶται ἀπήγαγον αὐτὸν ἔσω τῆς αὐλῆς, ὅ ἐστι πραιτώριον, καὶ συγκαλοῦσιν ὅλην τὴν σπεῖραν.

Καὶ ἐνδύουσιν αὐτὸν πορφύραν, καὶ περιτιθέασιν αὐτῷ πλέξαντες ἀκάνθινον στέφανον.

Καὶ ἤρξαντο ἀσπάζεσθαι αὐτὸν, Χαῖρε βασιλεῦ τῶν Ἰουδαίων.

Καὶ ἔτυπτον αὐτοῦ τὴν κεφαλὴν καλάμῳ, καὶ ἐνέπτυον αὐτῷ, καὶ τιθέντες τὰ γόνατα προσεκύνουν αὐτῷ.

Καὶ ὅτε ἐνέπαιξαν αὐτῷ, ἐξέδυσαν αὐτὸν τὴν πορφύραν, καὶ ἐνέδυσαν αὐτὸν τὰ ἱμά-

6 In festo autem "dimittebat
eis vnum ex vinctis, quemcun-
que postulassent.
7 Erat verò quidam qui dice-
batur Barabbas, vinctus cum
"seditionis sociis, qui "cædem
per seditionem fecerant.
8 Et "vociferans turba cœpit
petere "*ut faceret* prout semper
ipsis fecerat.
9 Pilatus autem respondit eis,
dicens, Vultis dimittam vobis
regem illum Iudæorum?
10 (Nouerat enim eum per inui
diam traditum fuisse à Princi-
pibus sacerdotum)
11 Principes verò sacerdotum
concitarunt turbam vt potius
Barabbam ipsis dimitteret.
12 Tum Pilatus respondens,
rursum dixit eis, Quid ergo vul
tis faciam isto quem dicitis re-
gem Iudæorum?
13 Ipsi verò rursum clamaue-
runt, Crucifige eum.
14 Pilatus autem dicebat eis, Nã
quid mali fecit? Illi autem am-
plius clamarunt, Crucifige eũ.
15 Pilatus autem volens turbæ
satisfacere, dimisit eis Barabbã,
& Iesum flagellatum tradidit
vt crucifigeretur.
16 Milites verò abduxerunt eũ
intra aulam, id est prætorium,
& cõuocarunt totam cohortẽ:
17 Et induerunt eum purpura,
& circumposuerunt ei contе-
xtam coronam spineam.
18 Et cœperunt "eum salutare,
dicentes, Aue rex Iudæorum.
19 "Et verberabant eius caput
calamo, & inspuebant in eum,
ac summissis genibus adora-
bant eum.
20 Quum autem illusissent ei,
exuerunt eum purpura, & in-
duerunt eũ vestimentis ipsius:

6 Per diem autem festum solebat dimittere illis unum ex vinctis quẽcunque petissent.
7 Erat autem qui dicebatur Barabbas, qui cum seditiosis erat vinctus, qui in seditione fecerat homicidium.
8 Et quum ascẽdisset turba, cœpit rogare sicut sẽper faciebat illis.
9 Pilatus autem respondit eis, & dixit, Vultis dimittam uobis regem Iudæorum?
10 (Sciebat enim quòd per inuidiã tradidissent eũ summi Sacerdotes)
11 Pontifices autem concitauerunt turbã ut magis Barabbã dimitteret eis.
12 Pilatus autem iterum respõdens ait illis, Quid ergo uultis faciam regi Iudæorum?
13 At illi iterum clamauerunt, Crucifige eum.
14 Pilatus uerò dicebat illis, Quid enim mali fecit? At illi magis clamabant, Crucifige eum.
15 Pilatus autem, uolens populo satisfacere, dimisit illis Barabbam: & tradidit Iesum flagellis cæsum ut crucifigeretur.
16 Milites autem duxerunt eum in atrium prætorii, & conuocant totam cohortem:
17 Et induunt eum purpura, & imponunt ei plectẽtes spineam coronam:
18 Et cœperunt salutare eum, Aue rex Iudæorũ.
19 Et percutiebant caput eius arundine, & conspuebant eum, & ponentes genua, adorabant eum.
20 Et postquam illuserũt ei, exuerunt illum purpura, & induerunt eum uestimentis suis:

6 Dimittebat, ἀπέλυεν. Vel, Absoluebat: id est absoluere & liberare solebat, vt planius explicat Matthæus. Simile dicendi genus annotauimus suprà capite 14.b.12.

7 Seditionis sociis, συστασιαστῶν. Ad verbum, Conseditiosis. Itaque nec Vetus interpres qui conuertit, Seditiosis: nec Erasmus qui interpretatur, Seditionis authoribus, Græcum vocabulum expresserunt. Cædem fecerant, φόνον πεποιήκεισαν. Vulgata, Fecerat homicidium. Erasmus, Cædem patrauerat. Videtur enim vterque legisse ὅστις ἐπεποιήκει: quanuis repugnet Frobenii editio. Cæterùm in vetustis codicibus scriptum constanter reperimus πεποιήκεισαν pro ἐπεποιήκεισαν, vno excepto in quo legebatur πεποιήκασι.

8 Vociferans, ἀναβοήσας. Vulgata, Quum ascendisset: id est ἀναβάς. Nam ἀναβήσας, quod annotat Erasmus, nusquam memini legere. *Vt faceret* prout, καθώς. Eclipsin ex vulgi sermone petitã rectè Erasmus suppleuit, quam Vetus interpres neglexit.

18 Eum salutare, *dicentes*, ἀσπάζεσθαι αὐτόν. Eclipsin huius participii suprà annotauimus cap.10.e.33, & 14.g.71. Complutensis autem editio addit καὶ λέγειν, & dicere.

τια τὰ ἴδια· καὶ ἐξάγουσιν αὐτὸν ἵνα σταυρώσωσιν αὐτόν.

Matth.27.d.32 luc.23.d.26 Καὶ ἀγγαρεύουσι παράγοντά τινα Σίμωνα Κυρηναῖον (ἐρχόμενον ἀπ' ἀγροῦ, τὸν πατέρα Ἀλεξάνδρου καὶ Ῥούφου) ἵνα ἄρῃ τὸν σταυρὸν αὐτοῦ.

Matth.27.d.3 luc.23.d.33 iohan.19.d.23 Καὶ φέρουσιν αὐτὸν ἐπὶ Γολγοθᾶ τόπον· ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, κρανίου τόπος.

Καὶ ἐδίδουν αὐτῷ πιεῖν ἐσμυρνισμένον οἶνον· ὁ δὲ οὐκ ἔλαβε.

Mat.27.d.35 luc.23.d.33 iohan.19.d.23 Καὶ σταυρώσαντες αὐτὸν, διεμέριζον τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, βάλλοντες κλῆρον ἐπ' αὐτὰ, τίς τί ἄρῃ.

Ἦν δὲ ὥρα τρίτη· καὶ ἐσταύρωσαν αὐτόν.

Καὶ ἦν ἡ ἐπιγραφὴ τῆς αἰτίας αὐτοῦ ἐπιγεγραμμένη, Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΙΟΥΔΑΙΩΝ.

Καὶ σὺν αὐτῷ σταυροῦσι δύο λῃστάς· ἕνα ἐκ δεξιῶν, καὶ ἕνα ἐξ εὐωνύμων αὐτοῦ.

eduxerúntque vt crucifigerent eum.

21 ‖Præterea angariarunt prætereuntem quēdam Simonem Cyrenæum (venientem rure, patrem Alexandri ¨& Rufi) vt portaret crucem eius.

22 ‖Duxerúntque eum in locum ¨Golgotha: quod est, si interpreteris, Caluariæ locus.

23 Et dederunt ei bibendum ¨myrrhatum vinum: ipse verò non sumpsit.

24 ‖Qúmque crucifixissent eū, partiti sunt vestimenta eius, iacta sorte super ea, quis quid tolleret.

25 Erat autem ¨hora tertia¨ quādo crucifixerunt eum.

26 Erátque inscriptio criminis ipsius inscripta *his verbis*, REX ILLE IVDAEORVM.

27 Crucifixerunt etiam cum eo duos latrones: vnum ad dextram, & alterum ad eius sinistram.

& educunt illum ut crucifigerent eum.

21 *Et angariauerūt prætereuntem quempiam Simonem Cyrenæum (uenientem de uilla, patrē Alexandri & Rufi) ut tolleret crucem eius.*

22 *Et perducunt illum in Golgotha locum: quod est interpretatum, Caluariæ locus.*

23 *Et dabant ei bibere myrrhatum uinum: & non accepit.*

24 *Et crucifigentes eum, diuiserunt uestimenta eius, mittentes sortem super eis, quis quid tolleret.*

25 *Erat autem hora tertia: & crucifixerunt eum.*

26 *Et erat titulus causæ eius inscriptus*, REX IVDAEORVM.

27 *Et cum eo crucifigūt duos latrones: unum à dextris, & alium à sinistris eius.*

21 Et Rufi, καὶ Ῥούφου. In quibusdam codicibus legit Erasmus τοῦ Ῥούφου: id est, qui filius erat Rufi: vt Rufus iste videlicet auus fuerit Alexandri, pater autem Simonis. Nam hoc ita ille explicat: quod nō video quî possit conuenire, nisi perperam illic impressum est τοῦ Ῥούφου, pro τὸν Ῥούφου. Cæterùm notos & celebres in Ecclesia Dei istos fuisse oportet, quorum nuda nomina Marcus exposuerit. Mentio quidem fit Alexandri Act.19.f.33, & Rufi, Rom.16.b.13: sed incertū est an hi sint quorū hîc fit mētio: neque de eo magnopere solicitos esse nos oportet.

22 Golgotha, Γολγοθᾶ. Nonnulla exemplaria scriptum habebāt Γολγοθᾶν: Græca videlicet inflexione, apud quos hæc nomina mirum in modum sunt corrupta, propter Hebrææ & Syriacæ linguæ imperitiam. Nam propriè scribendum fuit Golgoltha.

23 Myrrhatum, ἐσμυρνισμένον. Id est Myrrha conditum. Vide Iohan.19.v.29.

25 Hora tertia, ὥρα τρίτη. Ita scriptum inuenimus summo consensu in omnibus nostris codicibus tum manuscriptis, tum impressis: & ex veteribus (vt Augustino & Hieronymo) apparet iampridem eam lectionem fuisse receptam, quanuis in speciem non videatur consentire cum eo quod scribitur Iohan.19. c.24, circiter horam sextam fuisse condemnatum à Pilato Christum. Laborat igitur Augustinus libri de consensu Euangelistarum tertii cap.13, in eo explicando nodo: sed (quod tanti viri pace dictum esse velim) satis infeliciter, vt eius opinionem minimè necesse sit commemorare. Duplici autem ratione soluitur. Primùm enim ex consueto loquendi modo hora tertia esse dicitur quum tertium signum datum est: & tertiam horam vocamus illud potius spatium quod inter tertiam & quartam intercedit quàm quod inter secundam & tertiam: quum tamen hæc verè pro hora tertia sit habenda. Deinde & hoc notandum est, veteres, quanuis in duodecim vncias singulos dies diuiderent, id est totum illud spatium quod inter ortum solis & occasum intercipitur: tamen interdum has vncias in quatuor quadrantes solitos diuidere, sicut & noctem pariter secabant. Sed noctis quadrantes vocabant φυλακάς, id est custodias: quod nulla probatione indiget: diei verò quadrantes sumebant eius horæ nomen à qua exordiebantur. Hac ergo ratione primus quadrans, primæ horæ nomine interdum intelligebatur, secundus tertiæ, tertius sextæ, quartus nonæ: vt minimè pugnet quod dicit Marcus, horam fuisse tertiam quū crucifigeretur Christus, cum eo quod scribit Iohannes, damnatum fuisse circiter horam sextam. Imò verò ita explicat Iohānes quod obscurius dixerat Marcus, quū hora tertia cōplectatur horas, quartā, quintā, sextam, vel potius, (vt vulgum loqui diximus) tertiam, quartam, quintam, quam consequitur sexta, quæ propriè septima est. Ita vero solitos fuisse veteres diem distinguere, apparet ex parabola quæ scribitur Mat.20.a.1: vbi dies in istos quadrantes secatur, ex recepta nimirum consuetudine. Altera solutio violentior est, nempe si à librariis corruptus locus dicatur. Nam quum à Græcis designentur numeri per notas, & hac nota γ pingatur hora tertia, hoc autem signo ϛ hora sexta, lubricus fuit vtrinque lapsus. Hæc opinio est Hieronymi Psalmo 77, sicut Erasmus obseruauit. Quòd si libet existimare deprauatam esse numeri notam, quod ad me quidem attinet, malim existimare apud Iohannem potius reponendum esse ὡσεὶ τρίτης, quàm apud Marcum ὡσεὶ ἕκτης. Nam si hora erat penè sexta quum damnatus est Christus, quî potuit tam breui spatio abduci, crucifigi cum latronibus, ita otiose derideri à prætereuntibus? Necesse est enim vt his omnibus vix dimidium horæ tribuamus, quum à sexta ad nonam tenebræ terram inuoluerint. Ergo verisimile est, quum primo diluculo ad Pilatum ductus fuerit Christus, tres penè horas in ipsius causæ cognitione consumptas, quum hora penè tertia damnatus fuerit: deinde hora tertia crucifixum, ad horam vsque sextam fuisse omnium ludibriis expositum, sicut copiosè explicant Euangelistæ: & hora demum nona post trium horarum tenebras, mortuum: quod autem diei superfuit, fuisse sepul-

turæ datum. Sed liberum hîc cuiuis iudicium esto. Quando crucifixerunt, καὶ ἐσταύρωσαν. Vulgata & Erasmus ad verbum, Et crucifixerunt: sed καὶ pro ὅτε positum esse, apparet ex Hebræorum idiotismo, apud quos ו interdum ponitur pro כאשר, vt docent grammatici.

28 Καὶ ἐπληρώθη ἡ γραφὴ ἡ λέγουσα, Καὶ μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη.

28 Et impleta est scriptura quæ dicit, ‖Et cum sceleratis numeratus est.

28 *Et impleta est scriptura quæ dicit, Et cum iniquis reputatus est.* Esa.53.d.12

29 Καὶ οἱ παραπορευόμενοι ἐβλασφήμουν αὐτὸν, κινοῦντες τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, καὶ λέγοντες, Οὐὰ, ὁ καταλύων τὸν ναὸν, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις οἰκοδομῶν·

29 Et qui præteribant, conuitiabantur ei, mouentes capita sua, ac dicentes, Vah, ‖Tu qui destruis templum, & triduò ædificas:

29 *Et prætereuntes blasphemabant eum, mouẽtes capita sua, & dicentes, Vah qui destruis templum, & in tribus diebus reædificas:* Iohan.2.c.19

30 Σῶσον σεαυτὸν, καὶ κατάβα ἀπὸ τοῦ σταυροῦ·

30 Serua teipsum, & descende è cruce.

30 *Saluum fac temetipsum, descendens de cruce.*

31 Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς ἐμπαίζοντες, πρὸς ἀλλήλους μετὰ τῶν Γραμματέων, ἔλεγον, Ἄλλους ἔσωσεν, ἑαυτὸν οὐ δύναται σῶσαι.

31 Similiter autem & principes Sacerdotum illudentes dicebant alii ad alios cum Scribis, Alios seruauit, seipsum seruare non potest.

31 *Similiter & summi Sacerdotes illudentes ad alterutrum cũ Scribis, dicebant. Alios saluos fecit, seipsum non potest saluum facere.*

32 Ὁ Χριστὸς ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραὴλ καταβάτω νῦν ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, ἵνα ἴδωμεν καὶ πιστεύσωμεν. Καὶ οἱ συνεσταυρωμένοι αὐτῷ ὠνείδιζον αὐτόν.

32 Christus ille rex Israel descendat nunc è cruce, vt videamus & credamus. Et qui crucifixi erant cum eo, probris afficiebant eum.

32 *Christus rex Israel descẽdat nunc de cruce, ut uideamus & credamus. Et qui cum eo crucifixi erant, conuitiabantur ei.*

33 Γενομένης δὲ ὥρας ἕκτης, σκότος ἐγένετο ἐφ᾽ ὅλην τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐννάτης.

33 Quum verò aduenisset hora sexta, tenebræ factæ sunt super totam regionẽ vsque ad horam nonam.

33 *Et facta hora sexta, tenebræ factæ sunt per totam terram usque in horam nonam.*

34 Καὶ τῇ ὥρᾳ τῇ ἐννάτῃ ἐβόησεν ὁ Ἰησοῦς φωνῇ μεγάλῃ, λέγων, Ἐλωῒ Ἐλωῒ, λαμμᾶ σαβαχθανί; ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, Ὁ Θεός μου, ὁ Θεός μου, εἰς τί με ἐγκατέλιπες;

34 Et hora nona clamauit Iesus voce magna, dicens, ‖Eloi, Eloi, lamma sabacthani? quod est, siquis interpretetur, Deus meus, Deus meus, cur me deseruisti?

34 *Et hora nona exclamauit Iesus uoce magna, dicẽs, Eloi, Eloi, lamma sabacthani? quod est interpretatum, Deus meus, Deus meus, utquid dereliquisti me?* Psal.21.a.2 matth.27.e.46

28 Cum sceleratis numeratus est, μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη. Ἀνόμους vocat τοὺς παρανόμους: id est legis præuaricatores, quasi exleges, aut extra legis orbitam ambulantes, quos Hebræi dicunt פושעים. Cæterùm verbum λογίζεσθαι, quod Vetus interpres vertit Reputare, Erasmus, Deputare, vel ipsum vocabulum τῆς λογιστικῆς, quæ species est Arithmetices, indicat interdum pro ἀριθμεῖσθαι vsurpari: quam significationem hîc seruandam fuisse inde apparet quòd respondet verbo מנה quo vtitur Esaias capite 53.d.12, ex quo petitum est hoc testimonium: & historia etiam ipsa (ni fallor) ostendit. Dicitur enim Christus non modò habitus fuisse pro impio & peccatore, (qualis etiamnũ habetur hodie à Iudæis) sed vnà cum latronibus numeratus: quia nimirum quũ publicè inter duos latrones pẽderet, pro tertio latrone propter pœnæ similitudinẽ numerabatur. Denique plus est inter ipsos latrones coram cõspici & numerari, quàm haberi pro latrone. Superest vt ex Vigilii antiqui & eruditi scriptoris libris aduersus Eutychen, annotemus, hunc locum ab Eutychianis fuisse impudentissimè deprauatum, quũ ad stabiliendum suum errorem de vnica Christi natura, pro μετὰ ἀνόμων legerent μετὰ νεκρῶν, cum mortuis: vt inde colligerent non fuisse verè mortuum, sed pro mortuo habitum.

29 Vah, οὐά. Erasmus, Væ, id est οὐαί: cuius particulæ vsus est potius in maledicendo quàm irridendo. Tu qui destruis, ὁ καταλύων. Hieronymus, Qui destruit, vt Erasmus obseruat. Sed sequens verbum σῶσον satis indicat accipienda hæc esse vocandi casu: quod vt melius intelligeretur, pronomen Tu expressimus. Similem loquendi formam annotauimus Matth.23.b.14.

30 Et descende, καὶ κατάβα. Atticus imperatiuus pro κατάβηθι, vt ἀνάστα pro ἀνάστηθι. Vulgata, Descendens: id est καταβάς: sicut etiam legimus in vno codice.

31 Illudentes, ἐμπαίζοντες. Illudentes videlicet Christo. Est enim post hoc participium adscribenda distinctio, vt πρὸς ἀλλήλους connectatur cum ἔλεγον, sicut rectè legitur in Theophylacto: alioqui pro ἐμπαίζοντες potius dicendum erat συμπαίζοντες, vt significetur ipsos vnà inter se lusisse. Itaque ne posthac posset hic locus corrumpi, vitauimus verborum traiectionem. Seruare, σῶσαι. In vetustis codicibus & Theophylacto adscripta est interrogationis nota, quæ quidem magnum addit pondus ironiæ, vel sarcasmo potius.

32 Credamus, πιστεύσωμεν. In quodam codice additur αὐτῷ, ei.

33 Totam, ὅλην. Apud Matthæum legitur πᾶσαν. Quæritur autem à multis an de Iudæa duntaxat, an verò potius de vniuerso orbe terrarum hæc sint accipienda: quod posterius amplectitur Tertullianus Apolog. cap.21, hoc solis deliquium vocans mundi casum, quem Romani in suis archiuis habeant. Sed ego iis potius assentior qui de Ierusalem & tota vicina regione hoc dictum accipiunt. Nam familiare est sacris scriptoribus, terræ appellatione, etiamsi nihil adiiciatur, intelligere terram Chanaan, & γῆν pro χώραν, id est terram pro regione reperimus alibi: vt Matth.9.c.16, & Luc.4.d.25, vt ego quidem existimo. Confert autem hoc ad prodigii nouitatẽ, si intellexerimus nõ modò in Pascha, id est in plenilunio, accidisse hãc solis eclipsin, sed etiã reliquũ orbẽ illustrante sole, atque adeo in ipso meridie, hunc vnũ orbis terrarũ angulum in quo tantũ facinus patra-

batur, in densissimis tenebris delituisse. Nam quod de Dionysio illo refertur quem Areopagitam vocant, apud me non minus fide caret quàm multæ aliæ fabulæ quæ eiusdem authoris nomen præferunt: & si vniuersale fuisset hoc prodigium, esset proculdubio omnium astrologorum monimentis celebratum.

35 Καί τινες τῶν παρεστηκότων ἀκούσαν-
τες, ἔλεγον, Ἰδοὺ, Ἠλίαν φωνεῖ.
36 Δραμὼν δὲ εἷς, καὶ γεμίσας σπόγγον
Psal.69.c.22 ὄξους, περιθείς τε καλάμῳ, ἐπότιζεν αὐ-
τὸν, λέγων, Ἄφετε· ἴδωμεν εἰ ἔρχεται Ἡ-
λίας καθελεῖν αὐτόν.
37 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀφεὶς φωνὴν μεγάλην,
ἐξέπνευσε.
38 Καὶ τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχί-
σθη εἰς δύο, ἀπὸ ἄνωθεν ἕως κάτω.
39 Ἰδὼν δὲ ὁ κεντυρίων ὁ παρεστηκὼς ἐξ
ἐναντίας αὐτοῦ, ὅτι οὕτως κράξας ἐξέπνευ-
σεν, εἶπεν, Ἀληθῶς ὁ ἄνθρωπος οὗτος, υἱὸς
ἦν Θεοῦ.
40 Ἦσαν δὲ καὶ γυναῖκες ἀπὸ μακρόθεν
θεωροῦσαι· ἐν αἷς ἦν καὶ Μαρία ἡ Μα-
γδαληνὴ, καὶ Μαρία ἡ τοῦ Ἰακώβου τοῦ μι-
κροῦ καὶ Ἰωσῆ μήτηρ, καὶ Σαλώμη·
41 Αἳ καὶ ὅτε ἦν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ, ἠκο-
Luc.8.a.2 λούθουν αὐτῷ, καὶ διηκόνουν αὐτῷ· καὶ
ἄλλαι πολλαὶ αἱ συναναβᾶσαι αὐτῷ εἰς
Ἱεροσόλυμα.
42 Καὶ ἤδη ὀψίας γενομένης, (ἐπεὶ ἦν πα-
Matth.27.g.57 luc.23.g.50 iohan.19.g.38 ρασκευὴ, ὅ ἐστι προσάββατον)
43 Ἦλθεν Ἰωσὴφ ὁ ἀπὸ Ἀριμαθαίας,
εὐσχήμων βουλευτὴς, ὃς καὶ αὐτὸς ἦν προσ-
δεχόμενος τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, τολ-
μήσας εἰσῆλθε πρὸς Πιλάτον, καὶ ᾐτή-
σατο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ.
44 Ὁ δὲ Πιλάτος ἐθαύμασεν εἰ ἤδη
τέθνηκε· καὶ προσκαλεσάμενος τὸν

35 Et quidam ʺadstantium quũ
audissent, dicebant, Ecce, Eliã
vocat.
36 Cucurrit autem quidam,
‖& impleta spongia aceto, &
circũposita calamo, dedit ei po
tum, dicens, Sinite: videamus an
veniat Elias ad detrahendũ eũ.
37 Iesus autem emissa voce ma-
gna, expirauit.
38 Et aulæum templi fissum est
in duas partes, à summo vsque
ad imum.
39 Quum vidisset autem Cen-
turio qui adstabat ipsi ex aduer
so, eum ita emisso clamore ex-
pirasse, dixit, Verè homo iste Fi-
lius erat Dei.
40 Erant autem etiã & mulieres
procul spectantes: inter quas e-
rat Maria Magdalene, & Ma-
ria Iacobi parui & Iose mater,
& Salome:
41 Quæ, etiam quum esset in Ga
lilæa, ‖ sequutæ fuerant eum, &
ministrauerãt ei, aliæque mul-
tæ quæ simul cum eo ascende-
rant Hierosolyma.
42 ‖Quum autem serum diei iã
esset, (quoniam erat parasceue,
hoc est, ʺantesabbathum)
43 ʺVeniens Ioseph *ortus* ex A-
rimathæa, ʺhonestus Senator,
qui & ipse expectabat regnum
Dei, ʺfidenti animo introiit ad
Pilatum, & petiit corpus Iesu.
44 Pilatus autem miratus est ʺsi
iam mortuus esset: & aduocato

35 *Et quidam de circun-
stantibus audientes, di-
cebãt, Ecce, Eliam uocat.*
36 *Currens autem unus,
& implens spongiam a-
ceto, circumponénsque ca
lamo, potum dabat ei, di
cens, Sinite: uideamus si
ueniat Elias ad deponẽ-
dum eum.*
37 *Iesus autem emissa uo
ce magna, expirauit.*
38 *Et uelum templi scis-
sum est in duo, à summo
usque deorsum.*
39 *Videns autem Centu-
rio qui ex aduerso sta-
bat, quia sic clamãs ex-
pirasset, ait, Verè hic ho
mo Filius Dei erat.*
40 *Erant autem & mu-
lieres de longè aspicien-
tes: inter quas erat Ma-
ria Magdalene, & Ma-
ria Iacobi minoris & Io-
seph mater, & Salome.*
41 *Et quum esset in Ga-
lilæa, sequebantur eum,
& ministrabant ei: &
aliæ multæ quæ simul
cum eo ascenderant Iero
solymam.*
42 *Et quum iam serò es-
set factum, (quia erat
parasceue, quod est An-
tesabbathum)*
43 *Venit Ioseph ab Ari-
mathæa, nobilis decurio,
qui & ipse erat expe-
ctans regnum Dei, & au
dacter introiuit ad Pila
tum, & petiit corpus Iesu.*
44 *Pilatus autẽ mirabatur
si iam obiisset, & accer*

35 Adstantium, τῶν παρεστηκότων: id est τῶν παρόντων, præsentium, de quo alibi diximus. Aderat autem Cẽturio cum suis, nequis videlicet pendentibus opẽ aliquam adferret, vt intelligere licet ex Mat.27.d.36, & f.54.

42 Antesabbathum, προσάββατον: id est dies quæ sabbathum antegreditur. Vetus Ecclesia Vigiliam olim vocabat. Est autem nouum hoc vocabulum in re noua, sed non infeliciter (vt opinor) à Vetere interprete confictum. Erasmus, Quæ præcedit Sabbathum: quæ interpretatio non satis videtur explicare quid sit παρασκευή: sed potius ita accipi potest quasi aliqua esset parasceue quæ non præcederet Sabbathum, à qua distinguetur ista cuius hîc fit mentio.

43 Veniens, ἐλθών. Ita legimus ex quodam codice. Nam si legas ἦλθεν, (vt in omnibus aliis exemplaribus legitur) omnino addenda erit particula καὶ ante τολμήσας. Honestus, εὐσχήμων: id est plenus grauitatis & authoritatis. Vulgata, Nobilis: id est εὐγενής. Senatorem autem intelligo vnum ex eorum numero quos Senhedrin vocant Hebræi. Nisi malimus fuisse etiam in conciliũ adscitum à Pilato: sicut mos erat præsidibus prouinciarum, ex ipsis prouicialibus aliquos interdum in cõcilium adsciscere, ad explicãdas priuatorum controuersias. Fidenti animo, τολμήσας. Ad verbum, Audens. Vulgata, Audacter. Erasmus, Sumpta audacia. Ego audaciæ nomen repudiaui, quia in vitio ponitur. Idem autem valet hoc loco τολμήσας, quod θαρρῶν, vel πεποιθώς. Et certè mira fuit istius hominis fiducia. Nam corpus Iesu postulare non poterat quin sese non modò Iudæis omnibus, sed ipsi etiam Pilato palàm opponeret: & tamen eo tempore videbatur actum esse de Christo. Itaque miror nostro seculo aliquos inueniri posse tam impudentes vt ausint Ioseph & Nicodemi exempla suæ diffidentiæ prætexere. Hunc enim illi in sepultura Iesu comitem adiungit Iohannes.

44 Si, εἰ. Sic Terentius, Mirabar, hoc si sic abiret. Adhuc enim dubitabat Pilatus. Itaque non ponitur εἰ pro

ture εἰ pro ὅτι, vt rectè obseruauit Erasmus. Iamdudum, πάλαι. Vulgata, Iam, id est ἤδη: quod etiam testatur Erasmus scriptum esse in nonnullis exemplaribus.

κεντυρίωνα, ἐπηρώτησεν αὐτὸν εἰ πάλαι ἀπέθανε.

Centurione, interrogauit eum an iamdudū mortuus fuisset.

sito Centurione interrogauit eum si iam mortuus esset.

Καὶ γνοὺς ἀπὸ τοῦ κεντυρίωνος, ἐδωρήσατο τὸ σῶμα τῷ Ἰωσήφ.

45 Et re cognita ex Centurione, donauit corpus ipsi Ioseph.

45 Et quum cognouisset à Centurione, donauit corpus Ioseph.

Καὶ ἀγοράσας σινδόνα, καὶ καθελὼν αὐτὸν, ἐνείλησε τῇ σινδόνι· καὶ κατέθηκεν αὐτὸν ἐν μνημείῳ ὃ ἦν λελατομημένον ἐκ πέτρας· καὶ προσεκύλισε λίθον ἐπὶ τὴν θύραν τοῦ μνημείου.

46 Is autem emit sindonem, & detractum eum inuoluit sindone: deposuítque in monumento quod erat excisum è petra: & aduoluit saxum ad ostium monumenti.

46 Ioseph autem mercatus sindonem, & deponens eum, inuoluit sindone: & posuit eum in monumento quod erat excisum de petra: & aduoluit lapidem ad ostium monumenti.

Ἡ δὲ Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ καὶ Μαρία Ἰωσῆ ἐθεώρουν ποῦ τίθεται.

47 Maria Magdalene verò & Maria Iose mater, spectabant vbi poneretur.

47 Maria autem Magdalene & Maria Ioseph aspiciebāt ubi poneretur.

Κεφάλαιον ιϛ.

CAP. XVI.

CAP. XVI.

ΚΑΙ διαγενομένου τοῦ σαββάτου, Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ καὶ Μαρία ἡ τοῦ Ἰακώβου καὶ Σαλώμη ἠγόρασαν ἀρώματα, ἵνα ἐλθοῦσαι ἀλείψωσιν αὐτόν.

1 ET quū exactum esset Sabbathum, Maria Magdalene, & Maria Iacobi mater, & Salome emerunt aromata, vt venientes vngerent eum.

1 ET quum transisset Sabbathum, Maria Magdalene & Maria Iacobi & Salome emerūt aromata, ut uenientes ungerent Iesum. Luc.24.a.1 iohan.20.a.1

Καὶ λίαν πρωῒ τῆς μιᾶς σαββάτων ἔρχονται ἐπὶ τὸ μνημεῖον, ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου.

2 Itaque valde mane, primo die hebdomadis veniūt ad monumentum, exorto sole.

2 Et ualde mane una Sabbathorum ueniunt ad monumentum, orto iam sole.

Καὶ ἔλεγον πρὸς ἑαυτάς, Τίς ἀποκυλίσει ἡμῖν τὸν λίθον ἐκ τῆς θύρας τοῦ μνημείου;

3 Dicebántque inter sese, Quis deuoluet nobis lapidem ab ostio monumenti?

3 Et dicebant ad inuicem, Quis reuoluet nobis lapidem ab ostio monumenti?

Καὶ ἀναβλέψασαι θεωροῦσιν ὅτι ἀποκεκύλισται ὁ λίθος· ἦν γὰρ μέγας σφόδρα.

4 Et intuitæ, conspiciunt lapidem esse deuolutum: nam erat magnus valde.

4 Et respicientes uiderunt reuolutum lapidē: erat quippe magnus ualde.

Καὶ εἰσελθοῦσαι εἰς τὸ μνημεῖον, εἶδον νεανίσκον καθήμενον ἐν τοῖς δεξιοῖς, περιβεβλημένον στολὴν λευκήν· καὶ ἐξεθαμβήθησαν.

5 ‖ Ingressæ igitur in monumentum, viderunt iuuenem sedētem ad dextram, amictum stola candida: & expauerunt.

5 Et introeuntes in monumentum, uiderunt iuuenem sedentem in dextris, coopertum stola candida: & obstupuerunt. Matth.28.a.1 iohan.20.c.12

46 Sindonem, σινδόνα: id est ὀθόνιον, linteum, vt intelligimus ex Iohan.19.g.40.

IN CAPVT XVI.

2 Exorto, ἀνατείλαντος. Quomodo hæc inter se consentiant, iampridem à multis quæritur. Nam si orto demum sole venerunt ad sepulchrum, cur dixit λίαν πρωΐ: & Lucas etiam, ὄρθρου βαθέος: id est profundo diluculo: & rursum Iohannes, σκοτίας ἔτι οὔσης, hoc est, quum adhuc tenebræ essent? Ad hoc igitur responderi solet, summo quidem mane profectas esse, sed ad sepulchrum non ita manè peruenisse. Atqui Euangelistæ, ac præsertim Iohannes, omnino videntur indicare illud ipsum momentum quo peruenerunt ad sepulchrum. Deinde oportuisset procul ab vrbe dissitum esse monumentum, si quum ante lucem exissent, nonnisi post ortum solis eò peruenerunt. Nam quòd rursus excipiunt nonnulli, mulieres militum metu in itinere substitisse vsquedum diluxisset, sola coniectura nititur. Ego igitur, quod ad me attinet, deprauatum esse hunc locum existimo. Germanæ autem lectionis vestigia adhuc supererant in tertio codice, in quo scriptum erat, ἔτι ἀνατέλλοντος: quo modo etiam citatur hic locus ab Eusebio libro ἀποδείξ.ι.κεφ.η. pro quo Vetus interpres habet, orto iam sole, quasi ἔτι pro ἤδη positum sit, sequente videlicet aoristo. Videbat enim commodè verti non posse, orto adhuc sole. At ego suspicor omissam particulam οὐκ, quum scripsisset Marcus οὐκέτι ἀνατείλαντος ἡλίου: id est nondū orto sole: ita nimirum explicans quod dixerat λίαν πρωΐ. Ex quo etiam optimè intelligitur cur scripserit Matthæus, τῇ ἐπιφωσκούσῃ, & Lucas, ὄρθρου βαθέος, & Iohannes σκοτίας ἔτι οὔσης, vt omnes inter se optimè consentiant. Neque verò hìc duntaxat omissa est negans particula οὐ, sed etiam suprà Matth.8.d.30, siquis eum locū diligenter consideret. Quòd sicui placet integram veterem lectionem seruare, interpretari licebit, Adhuc oriente sole, quasi scriptum sit ἀνατέλλοντος: vt intelligamus mulieres sub primam auroram venisse. Nam certè nisi iam illuxisset, non potuissent eminus animaduertere reuolutum esse lapidem. Cæterùm in tanta varietate placuit nihil prorsus mutare, vt suum cuique iudicium liberum maneat.

4 Et intuitæ, ἀναβλέψασαι, id est ἐπιβλέψασαι: quum sepulchrum versus conuertissent oculos. Vide suprà 8.c.24.

5 In monumentum, εἰς τὸ μνημεῖον. Id est, in speluncam, in qua excisum erat sepulchrum.

6 Ὁ δὲ λέγει αὐταῖς, Μὴ ἐκθαμβεῖσθε· Ἰησοῦν ζητεῖτε τὸν Ναζαρηνὸν τὸν ἐσταυρωμένον· ἠγέρθη, οὐκ ἔστιν ὧδε· ἴδε ὁ τόπος ὅπου ἔθηκαν αὐτόν.

6 Ipse verò dixit eis, Ne expauescite: Iesum illum quæritis Nazarenū qui fuit crucifixus: resurrexit, non est hîc: ecce locus vbi posuerant eum.

6 *Qui dicit illis, Nolite expauescere: Iesū quæritis Nazarenum crucifixum: surrexit, non est hîc: ecce locus ubi posuerunt eum.*

Matth. 26. c. 32
supra 14. c. 28

7 Ἀλλ' ὑπάγετε, εἴπατε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, καὶ τῷ Πέτρῳ, ὅτι προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν· ἐκεῖ αὐτὸν ὄψεσθε, καθὼς εἶπεν ὑμῖν.

7 Sed abite, dicite discipulis eius & Petro, *ipsū* præire vobis in Galilæam: illic eum videbitis, ‖prout dixit vobis.

7 *Sed ite, dicite discipulis eius & Petro quia præcedit uos in Galilæam: ibi eum uidebitis, sicut dixit uobis.*

8 Καὶ ἐξελθοῦσαι ταχὺ ἔφυγον ἀπὸ τοῦ μνημείου· εἶχε δὲ αὐτὰς τρόμος καὶ ἔκστασις. καὶ οὐδενὶ οὐδὲν εἶπον· ἐφοβοῦντο γάρ.

8 Tunc abeuntes citò, fugerūt à monumento: tenebat enim eas tremor & stupor. neque cuiquam quicquam dicebant: timebant enim.

8 *At illæ exeuntes, fugerunt de monumento: inuaserat enim eas tremor & pauor: & nemini quicquam dixerunt: timebāt enim.*

Ioan. 20. d. 26
Luc. 8. a. 2

9 Ἀναστὰς δὲ πρωῒ πρώτῃ σαββάτου, ἐφάνη πρῶτον Μαρίᾳ τῇ Μαγδαληνῇ, ἀφ' ἧς ἐκβεβλήκει ἑπτὰ δαιμόνια.

9 Quum autem resurrexisset Iesus, manè, primo die hebdomadis ‖apparuit primùm Mariæ Magdalenæ, ‖ex qua eiecerat septem dæmonia.

9 *Surgens autem manè prima sabbathi, apparuit primò Mariæ Magdalenæ, de qua eiecerat septem dæmonia.*

10 Ἐκείνη πορευθεῖσα ἀπήγγειλε τοῖς μετ' αὐτοῦ γενομένοις, πενθοῦσι καὶ κλαίουσι.

10 Illa profecta annuntiauit iis qui cum ipso fuerant, lugentibus ac flentibus.

10 *Illa uadens nuntiauit ijs qui cum eo fuerant, lugentibus & flentibus.*

11 Κἀκεῖνοι ἀκούσαντες ὅτι ζῇ, καὶ ἐθεάθη ὑπ' αὐτῆς, ἠπίστησαν.

11 Illi verò quum audissent eū viuere & conspectum fuisse ab ea, non crediderunt.

11 *Et illi audientes quia uiueret, & uisus esset ab ea, non crediderunt.*

Luc. 14. b. 13

12 Μετὰ δὲ ταῦτα δυσὶν ἐξ αὐτῶν περιπατοῦσιν ἐφανερώθη ἐν ἑτέρᾳ μορφῇ, πορευομένοις εἰς ἀγρόν.

12 Postea autem ‖ duobus ex ipsis ambulātibus apparuit alia forma, quū rus proficisceretur.

12 *Posthæc autem duobus ex his ambulantibus ostensus est in alia effigie, euntibus in uillam.*

13 Κἀκεῖνοι ἀπελθόντες ἀπήγγειλαν τοῖς λοιποῖς· οὐδὲ ἐκείνοις ἐπίστευσαν.

13 Et illi abierunt, & annuntiauerunt reliquis: *qui* ne illis quidē crediderunt.

13 *Et illi euntes nuntiauerunt cæteris: nec illis crediderunt.*

Luc. 24. e. 36
iohan. 20. c. 19

14 Ὕστερον, ἀνακειμένοις αὐτοῖς τοῖς ἕνδεκα ἐφανερώθη, καὶ ὠνείδισε τὴν ἀπι-

14 ‖ Postremò, vnà sedentibus ipsis vndecim exhibuit sese, & exprobrauit increduli-

14 *Nouissimè, recumbentibus illis undecim apparuit, & exprobrauit increduli-*

6 Qui fuit crucifixus, τὸν ἐσταυρωμένον. Vulgata, Crucifixum. Eras. autē rectè vsus est periphrasi: vt significetur, agi de re præterita. Nam apud Latinos hæc participia etiam paulo aliter vsurpantur. Erat autem adscripta interrogationis nota in duobus codicibus. Sed præstat (ni fallor) indefinitè legere, vt melius appareat Angelum declarare quod illi in animo habebant. Vnus tamen Deus est καρδιογνώστης. Sed hoc potuerat Angelus ex manifestis etiam signis colligere: & legationis suæ rationem proculdubio ex eo intellexerat à quo fuerat huic muneri destinatus.

8 Citò, ταχύ. Hoc deerat in vetustis codicibus. Enim, δέ. δὲ pro γὰρ, quā enallagen sæpe iā annotauimus.

9 Quum autem resurrexisset, ἀναστὰς δέ. In Complutensi editione additur ὁ Ἰησοῦς, Iesus. Admonet autē Theophylactus adscribēdam esse distinctionem, qua significetur πρωῒ, ad sequentia pertinere. Quod ante eum obseruarat Hieronymus in Epistola ad Hedibiam, quæstione tertia, vt Erasmus in annotationibus docet. Caussam verò huic distinctioni quærendæ præbuit quòd alioquin videatur Marcus contraria cæteris Euangelistis narrare. Nam Matthæus (inquit Hieronymus) scribit, Vespere Sabbathi illucescente in vnam Sabbathi, Dominū surrexisse. Marcus autem, manè resurrectionem eius factam esse commemorat. Hunc igitur nodum vt soluat, recurrit ad illam distinctionem de qua antè dixi: aut (inquit) Marci testimonium non recipimus quod in raris fertur Euangeliis, omnibus penè Græciæ libris hoc capitulum in fine non habentibus. Hæc Hieronymus. Ego verò in hoc capite nihil animaduerto quod cum cæterorum Euangelistarum narratione pugnet, vel diuersi authoris stylum arguat: & testor in omnibus vetustis codicibus quæ nobis videre contigit, hoc caput inueniri. Reperimus tamen in vno codice quædam interiecta. Nam post ἐφοβοῦντο γὰρ, hæc addita erant eadem manu in ipso contextu, πάντα δὲ τὰ παρηγγελμένα τοῖς περὶ τὸν Πέτρον συντόμως ἐξήγγειλαν. μετὰ δὲ ταῦτα καὶ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ ἀνατολῆς καὶ ἄχρι δύσεως ἐξαπέστειλε δι' αὐτῶν τὸ ἱερὸν καὶ ἄφθαρτον κήρυγμα τῆς αἰωνίου σωτηρίας. id est, Omnia autem quæ ipsis fuerāt imperata, celeriter Petro & ipsius comitibus renuntiarunt. Postea verò etiam Iesus ipse ab Oriente ad Occidentem per eos sacrum illum & incorruptum æternæ salutis nuntium promulgauit. Sed quis hæc nō animaduertat à diuerso prorsus authore profecta? Quod autem ad illam quæstionem attinet, non est quòd in ea soluenda multum laboremus. Nata enim est ex falsa verborum Matthæi interpretatione, de qua suo loco diximus: quam etiam si admitterem, tamen nusquam reperio Matthæum, aut alium quempiam Euangelistā scripsisse, vesperéne Sabbathi, an verò circa diluculum primi diei hebdomadis, quem nūc Dominicum vocamus, Christus resurrexerit: probabilius tamen est ex iis quæ narrantur Matth. 28. a. 2. 3. 4, diluculo resurrexisse, atque adeo circa auroram, vt disertè scribit Eusebius eo loco quem paulo antè citaui, receptam nimirum à Græcis opinionem commemorans. 12 Alia forma, ἑτέρᾳ μορφῇ. Vide Luc. 24. v. 16.

14 Postremò, ὕστερον. Vulgata, Nouissimé. Erasmus, Postea, μετέπειτα. Ita enim alium nodum soluit, quem nectit Augustinus libri de consensu Euangelistarum 3. cap. 25. Nam existimat hæc euenisse antequam

apparet Christus ad mare Tiberiadis, sicut refert Iohannes: ideóque quærit qua ratione hæc apparitio dici possit postrema. Respondeo, Marcum summo iudicio, vt breuitati studeret, declarationem resurrectionis Domini in tres veluti partes distribuisse. Primùm enim narrat quomodo mulieribus apparuerit: quod quidem non semel factum fuisse, ex aliis Euangelistis intelligitur. Marcus verò hæc omnia in vnum velut corpus coniungit. Deinde exponit quomodo eodem die fuerit duobus illis conspectus qui rus ibant. In postrema demū parte commemorat quomodo discipulis apparuerit, incipiens à prima illa apparitione quæ facta est in eo ipso die quo resurrexit, quam aliæ postea multæ consequutæ sunt. Sed eas omnes rursus in vnam velut historiam contrahit: ideóque postremam hanc apparitionem vocat, quæ ab ipso die resurrectionis ad ascensionē vsque porrigitur, vt liquet ex versiculo 19. Eandem prorsus rationem sequitur Lucas postremo capite, in quo ita cōnectit primam illam apparitionem cum postrema, vt nisi quis hoc quod dixi consideret, sit existimaturus Dominum eo ipso die quo primùm apparuit discipulis, (id est quo resurrexerat) in cælum ascendisse, quum dies XL intercedant, vt ipsemet refert Act. 1. a. 3. Vnà sedentibus, ἀνακειμένοις: id est, quū vnà domi essent. Vulg. & Eras. de accubitu interpretantur, & ita adhuc conuertimus τὸ ἀνακεῖσθαι. Hic autem non agi de accubitu, quasi ipsis cœnantibus interuenerit Dominus, satis videtur declarare temporis circunstantia quam explicat Lucas. Nam duo illi quibus in via apparuit Dominus, quum iam appeteret vespera, domum ingressi sunt, vbi tempus aliquod incipiendæ cœnæ datum est. Inde, agnito Domino, statim reuersi sunt Hierosolymam, vt ista discipulis nuntiarent. Iam verò quum Emmaus, vnde regressi sunt, sexaginta stadiis ab vrbe distaret, vt disertè dicit Lucas, certè vt maximè etiam properarint, nonnisi valde profunda iam nocte potuerunt ad discipulos peruenire: in quod tempus vix fieri potest vt discipuli cœnam reiecerint. vt maximè sit probabile Christum ipsis lugentibus & precantibus, potius quàm cœnantibus interuenisse. Itaque existimo ἀνακειμένοις optimè hoc loco explicari posse συνηθροισμένοις, vel συνηγμένοις: quibus verbis vtuntur Lucas & Iohannes eandem historiam narrantes. Ponitur enim ἀνὰ pro σὺν interdum, sicut in isto Homeri versiculo, Iliad. α, χρυσέῳ ἀνὰ σκήπτρῳ. Vt τὸ ἀνακεῖσθαι idem valeat quòd συγκεῖσθαι, quod etiam declarat simul & vnà esse, vt in illo Sophoclis, βάλλει τ' ἡμᾶς τρεῖς ὁμοῦ συγκειμένους.

στίαν αὐτῶν, καὶ σκληροκαρδίαν· ὅτι τοῖς θεασαμένοις αὐτὸν ἐγηγερμένον οὐκ ἐπίστευσαν.

15 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Πορευθέντες εἰς τὸν κόσμον ἅπαντα, κηρύξατε τὸ εὐαγγέλιον πάσῃ τῇ κτίσει.

16 Ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθεὶς, σωθήσεται· ὁ δὲ ἀπιστήσας, κατακριθήσεται.

17 Σημεῖα δὲ τοῖς πιστεύσασι, ταῦτα παρακολουθήσει, Ἐν τῷ ὀνόματί μου δαιμόνια ἐκβαλοῦσι. Γλώσσαις λαλήσουσι καιναῖς.

18 Ὄφεις ἀροῦσι· κἂν θανάσιμόν τι πίωσιν, οὐ μὴ αὐτοὺς βλάψῃ· ἐπὶ ἀρρώστους χεῖρας ἐπιθήσουσι, καὶ καλῶς ἕξουσιν.

19 Ὁ μὲν οὖν Κύριος μετὰ τὸ λαλῆσαι αὐτοῖς, ἀνελήφθη εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ ἐκάθισεν ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ.

20 Ἐκεῖνοι δὲ ἐξελθόντες ἐκήρυξαν πανταχοῦ, τοῦ Κυρίου συνεργοῦντος,

tatem eorum, & cordis duritiem: quòd iis qui ipsum conspexerant excitatum "non credidissent.

15 Et dixit eis, ‖ Profecti in mundum vniuersum, prædicate Euangelium "omni creaturæ.

16 Qui crediderit & baptizatus fuerit, seruabitur: ‖ qui verò nó crediderit, condemnabitur.

17 Signa autem eos qui crediderint, hæc subsequentur, ‖ Per nomen meum dæmonia eiicient: ‖ linguis loquentur "nouis

18 ‖ Serpentes tollent: & siquid lethale biberint, nequaquam nocebit eis ‖ ægrotis manus imponent, & bene habebunt.

19 ‖ Dominus igitur postquam loquutus fuisset eis, sursum receptus est in cælum, & sedit ad dextram Dei.

20 Illi verò egressi prædicarunt vbiq;, ‖ Domino vnà operante,

tatem eorum, & duritiā cordis: quia iis qui uiderant eum resurrexisse non crediderunt.

15 *Et dixit eis, Euntes in mundum uniuersum, prædicate Euangelium omni creaturæ.* Matth. 28. d. 19

16 *Qui crediderit & baptizatus fuerit, saluus erit: qui uerò non crediderit condemnabitur.* Iohan. 12. g. 48

17 *Signa autem eos qui crediderint, hæc sequētur, In nomine meo dæmonia eiicient: linguis loquentur nouis:* Act. 16. d. 18 Act. 2. a. 4, & 10. g. 46

18 *Serpentes tollent: & si mortiferum quid biberint, non eis nocebit: super ægros manus imponēt, & bene habebūt.* Act. 28. a. 5 Act. 28. b. 8

19 *Et Dominus quidem Iesus postquam locutus est eis, assūptus est in cælū, & sedit à dextris Dei.* Luc. 24. g. 51

20 *Illi autem profecti prædicauerunt ubique, Domino cooperante,* Heb. 2. a. 4

Non credidissent, οὐκ ἐπίστευσαν. Hîc obseruat Eras. ex Hieronymi dialogo secundo aduersus Pelagianos, in quibusdā Marci exemplaribus, & maximè in Græcis codicibus hæc scripta fuisse, Et illi satisfaciebant, dicentes, Seculū istud iniquitatis & incredulitatis substantia est, quæ non sinit per immundos spiritus veram Dei apprehendi virtutem: idcirco iam nunc reuela iustitiam tuam. Sed quàm parū hæc verba cōueniant Apostolorum personæ, & quàm impudenter Marco tribuantur, non est (opinor) cur pluribus ostendere conemur.

15 Omni creaturæ, πάσῃ τῇ κτίσει. Suprà 13. c. 19, annotauimus varium vsum huius vocabuli in his libris. Hîc quidem accipitur pro homine: sed tamen si conuerterimus, omni homini, vel omnibus hominibus, magis quidem Latinum id erit, verùm non expresserimus emphasin quæ in hoc dicendi genere latet. Nam vocabulo κτίσεως simul indicatur loquentis dignitas: perinde acsi diceret Dominus, sibi iam decretum esse, sicut omniū hominum conditor est, ita etiam per vniuersum orbem terrarum promulgare gratuitæ remissionis nuntium: quum antea vnam duntaxat gentem Iudæorum hoc beneficio esset dignatus, quasi non etiam reliquas gentes condidisset. Denique significatur hoc dicendi genere (quod explicat Petrus Act. 10. e. 34, & 35, & quod Galat. 3. d. 28 dicit Paulus) in Euangelio non esse Iudæum neque Græcum, non seruum neque liberum, non masculū aut fœminam. Præterea declaratur his verbis, Apostolicam functionem, quæ tunc demum est duodecim discipulis mandata, non vnius aut alterius Ecclesiæ angustiis terminari, sed totius orbis terrarum finibus comprehendi: neque tamen hoc munus fuit aut vni Petro demandatum, aut in Ecclesia Dei perpetuum.

17 Nouis, καιναῖς. Nouas linguas appellat, non recenter fabricatas, sed peregrinas, & quas nunquam antea nossent, qui singulari Spiritus munere repentè euadebant earū periti. Planius ergo loquitur Lucas Act. 2. a. 4, quum ἑτέρας, id est alias & diuersas, vocat.

καὶ τὸν λόγον βεβαιοῦντος διὰ τῶν ἐπακολουθούντων σημείων.

& sermonem confirmante per signa subseuentia.

& sermonem cõfirmante sequentibus signis.

20 Subsequentia, ἐπακολουθούντων. Subsequentia videlicet eorum doctrinam, quæ istis tanquam sigillis obsignabatur. Neque enim hæc ad subsequẽtem aliquem librum referri possunt. Ex significatione verò huius vocabuli obseruandum est, oportere cum signis semper coniungere doctrinam: & ita quidem vt illi priores partes semper tribuamus, cui nimirum confirmandæ ista adhibeantur: vt si falsa est doctrina, idem quoque de signis & prodigiis ipsis statuamus, quemadmodum docet Dominus Deut.13.a.1

Euangelium secundum Lucam.

Τὸ κατὰ Λουκᾶν εὐαγγέλιον.

Κεφάλαιον α.

ΕΠΕΙΔΗΠΕΡ πολλοὶ ἐπεχείρησαν ἀνατάξασθαι διήγησιν περὶ τῶν πεπληροφορημένων ἐν ἡμῖν πραγμάτων,

NOVA INTERPR.

CAP. I.

1 QVoniã multi aggressi sunt componere narrationem earum rerũ quarum plena fides nobis facta est,

VETVS.

CAP. I.

1 *QVoniam quidẽ multi conati sunt ordinare narrationem, quæ in nobis completæ sunt, rerum,*

ANNOTATIONES IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 Aggressi sunt, ἐπεχείρησαν. Vulgata, Conati sunt. Significat autem τὸ ἐπιχειρεῖν (vt rectè obseruat Eras.) aliquid in manus sumere: quod Latini, ratione non prorsus dissimili, Aggrediendi vocabulo declarant: translatione non à manibus, sed à pedibus sumpta. quæ significatio diligenter est annotanda, nempe vt istos qui scribendi occasionẽ nostro Euangelistæ præbuerant, sciamus minimè id præstitisse quod erant aggressi. Nam alioquin quid aliud Lucas testaretur quàm se velle actum (quod aiunt) agere? Ergo nec Matthæus, nec Marcus ante Lucam scripserunt: de quibus proculdubio magis honorificè esset loquutus. & qui putidas quasdam nugas sub Nicodemi, Nazaræorum, Thomæ, Ægyptiorum, Proteuangelii titulis, iampridem ex Ecclesia Dei extrusas, rursum obtrudunt, viderint quàm bene de Ecclesia Dei mereantur. Cõponere, ἀνατάξασθαι. Vulg. Ordinare. Eras. Contexere, & digerere: quæ vt translatitia repudiaui. Budæus, Adstruere: quod nusquã memini legere ea significatione vsurpatum quæ possit huic loco accommodari. Ego verò existimo ἀνὰ pro σὺν poni, vt diximus Marci 16.c.14, & ἀνατάξασθαι idem declarare atque τὸ συντάξασθαι, id est componere, siue conscribere & conficere. Narrationem, διήγησιν. Distinguere oportet, authore Aphthonio, διήγησιν & διήγημα, vt totũ & partẽ. Itaque διηγήσεως appellatione Lucas intelligit libros ipsos de Christi dictis ac factis conscriptos, quẽad modũ ipse explicat Act.1.a.1, vt ἀνατάξασθαι διήγησιν, nihil aliud declaret quàm historiã conscribere. Earũ rerũ quarũ plena fides nobis facta est, περὶ τῶν πεπληροφορημένων ἐν ἡμῖν πραγμάτων. Ad verbum, De rebus quæ inter nos fuerunt prorsus certificatæ, vel certioratæ. neque enim possum Græcum vocabulũ πληροφορεῖσθαι, altero Latino explicare. Vulgata, Quæ in nobis completæ sunt rerum. quæ interpretatio Græcis non respondet. Neque enim τὸ πληροφορεῖν declarat τὸ πληροῦν, id est implere, sed plenè certiorare, vt sæpe loquitur Vlpianus Iurisconsultus: vnde πληροφορεῖσθαι, quum ad personam refertur, significat certiorem ab aliquo fieri, ita vt de re quapiam nulla sit amplius dubitatio. sin autem ad res ipsas accommodetur, πεπληροφορημένα πράγματα dicuntur quæ certis testimoniis ita sunt comprobata vt de iis ambigi non possit, nisi quis velit apertam veritatẽ inficiari. Inde factum vt Paulus πληροφορίαν vocet partim quidem testimonium illud Spiritus sancti, per quem in corda electorum effunditur dilectio qua nos Deus dilexit, quum peccatores essemus: partim verò illius testimonii efficaciam in nobis, cuius vi certò scimus fore vt nihil nos possit separare à dilectione illa qua nos Deus in Christo dilexit ab æterno. Huic autem πληροφορίᾳ coniuncta est πεποίθησις illa quæ facit vt in mediis afflictionibus glorientes, cum fiducia clamemus, Abba, Pater: suntque hi proprii & peculiares in electis effectus fidei, à qua fideles appellamur. Itaque qui hanc doctrinam oppugnant, sciant sese ipsi Christo & toti Christianæ religioni bellum indixisse. Vetus autem interpres, quanuis alioqui videatur summa religione sacros libros interpretatus, tamẽ quæ significatio sit horum vocabulorum non videtur cognouisse, nedum vt vim illorum intellexerit. Eras. verò paucis quidem exposuit verborum germanam significationem: sed (quod mirum est tanto viro in tam felici seculo contingere potuisse) fidei πληροφορίαν aut non intellexit, aut certè dissimulauit. Fidem enim dici putauit assensionem qua Christi historiæ assentimur: quum tamen quoties de ea fide differitur qua Christum apprehendimus, & quæ filiis Dei propria & peculiaris est, certam persuasionem declaret gratuitæ & æternæ electionis nostræ in Christo, quæ per Spiritum sanctum in nobis agentem, quotidie magis ac magis obsignatur. Ita verò Erasmum sensisse vt dixi, liquet ex ipsius libello De præparatione ad mortẽ, in quo præcipuam illam pacis ac consolationis nostræ basin non modò non fulcit, sed etiam pro viribus conuellit. quod ego quidẽ nullo hominis odio, sed commiseratione potius annotaui: vt qui plus æquo sunt illius scriptis addicti, meliorem sibi in his quidem rebus præceptorem quærendum esse intelligant. Sed ad rem redeo. Erasmus igitur cõuertit hunc locum his verbis, Earum quæ inter nos certissimæ fidei sunt rerum: id est, (vt ipse in annotationibus explicat) Quæ sunt indubitatis argumentis persuasæ. Budæus autem interpretatur, De rebus inter nos exploratis. Atqui (ni fallor) Lucas huc non respexit, neque dicere voluit fidem adhibitam esse Apostolorum testimonio, sed de iis rebus se scripturum esse quarum plena fides antè sit facta, & quidem ab oculatis testibus. Neque enim hic quæritur sitne creditum Apostolorum testimonio, annon: sed quàm certo testimonio possint ea confirmari de quibus ipse dicturus est, quum sint alioquin credibilia.

Καθὼς παρέδοσαν ἡμῖν οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται γενόμενοι τοῦ λόγου·

Ἔδοξε κἀμοὶ παρηκολουθηκότι ἄνωθεν πᾶσιν ἀκριβῶς, καθεξῆς σοι γράψαι κράτιστε Θεόφιλε·

Ἵνα ἐπιγνῷς περὶ ὧν κατηχήθης λόγων τὴν ἀσφάλειαν.

2 Prout tradiderunt nobis qui à principio ſpectatores ipſi & miniſtri fuerunt ſermonis:

3 Viſum eſt etiã mihi, omnia altè *repetita* penitus conſequuto, ordine *de iis* ad te ſcribere, præſtãtiſſime Theophile:

4 Vt agnoſcas earũ rerũ veritatem quas auditione accepiſti.

2 *Sicut tradiderunt nobis qui ab initio ipſi uiderunt, & miniſtri fuerũt ſermonis:*

3 *Viſũ eſt & mihi, aſſecuto omnia à principio diligenter, ex ordine tibi ſcribere, optime Theophile:*

4 *Vt cognoſcas eorum uerborum de quibus eruditus es, ueritatem.*

2 Prout tradiderunt, καθὼς παρέδοσαν. Ex hoc loco apparet Lucam ea ſcripſiſſe quæ auditione acceperat, non tam à Paulo (vt veterum nonnulli tradunt) quàm ab Apoſtolis qui cum Chriſto iam inde ab initio erant verſati. Deinde hoc quoque videtur eorum ineptias refellere qui Lucam ſcribunt vnum fuiſſe ex ſeptuagintaduobus diſcipulis, cui cum Cleopa apparuerit Dominus. Hæc autem ſomnia nobis peperit quorundam περιεργία, qua iampridem vſus eſt Satanas, vt (ſi fieri poſſet) ſacris ſcriptoribus omnem fidem adimeret. Et fuit hoc fortaſſis, patrum memoria, commiſeratione potius quàm inſectatione dignum, quum denſiſſimæ tenebræ omnem lucis conſpectum hominibus eripuiſſent: nunc verò in tam manifeſta luce veritatis, quid non illi merentur quos non pudet Eccleſiæ Dei iſta ſomnia obtrudere, quibus ipſa Euangelii veritas in dubium reuocatur? Spectatores ipſi, αὐτόπται: id eſt θεαταί. Sic enim ſatis commodè mihi videtur conuerti poſſe Græcum illud vocabulum, quo ſignificatur qui ſuis oculis aliquid vidit: quem Plautus oculatum teſtẽ feſtiuè vocat, & teſti aurito opponit. Neque enim quiſquã alienis oculis propriè dicitur quidpiã cõtemplari. Vulgata, Qui ipſi viderunt. Eraſ. Qui oculis ſuis viderant. Huc autem pertinet quod ſcribitur 1. Iohan. 1. a. 1, & 3. Miniſtri, ὑπηρέται. Ita vocat Apoſtolos honeſto vocabulo, qui nimirum Chriſto adfuerunt, publica Euangelii prædicatione occupato: ita tamen vt ipſe potius illis miniſtrarit, quanuis illorum magiſter eſſet ac Dominus, vt teſtatur infrà, 22. c. 27. Sermonis, τοῦ λόγου. Sicui placet de Filio Dei intelligere, qui ὁ λόγος etiam à Luca vocetur, non reclamo: quia alioquin Lucas non meminerit eius de quo ſcribere conſtituit, ſed in genere dixerit ſe ſcripturum eſſe de rebus quibuſdam quas ab idoneis teſtibus acceperit. quod exordium obſcurum ac fortaſſe vitioſum videri poſſet. Et Epiphanius aduerſus Marcellianos, ſic diſertè exponit. Eraſmus interpretatur, Eorum quæ narrabant: vt ſignificet ſe hæc didiciſſe ex iis qui rebus ipſis non modò interfuerint, ſed etiam pars eorum magna fuerint, vt loquitur Æneas ille Virgilianus, quoniam apud Hebræos דבר, interdum id declarat, vt mox verſu quarto.

3 Omnia, πᾶσιν. Hoc nonnulli ad Apoſtolos referunt, quos affectatus fuerit Lucas, vt rem totam ex ipſis cognoſceret. Sed præſtat ad ea referre de quibus ſe ſcripturum profitetur. Altè *repetita*, ἄνωθεν. Sic à Latinis dicuntur procœmia altè repetita quæ à primis initiis & ipſa vſque origine ducuntur. Vulgata & Eraſmus, Ab initio: id eſt ἀπ' ἀρχῆς. Alii, Denuò: quæ interpretatio non conuenit cum participio παρηκολουθηκότι. Budæus interpretatur Pridem: id eſt πάλαι. Sed res ipſa oſtendit quomodo hoc aduerbium ſit accipiendum hoc loco, quum Lucas multo altius quàm cæteri Euangeliſtæ hanc hiſtoriam ſit exorſus. Addidi autem participium Repetita, partim vt planior eſſet ſententia, partim vt mollius cohærerent duo aduerbia ἄνωθεν & ἀκριβῶς. Penitus, ἀκριβῶς. Græcum hoc vocabulum (vt etymologia oſtendit) illi Latino prorſus reſpondet. Penitus enim Latinis idem declarat atque Intrinſecus, & ad intima vſque, vt apud Virgilium Æneidos 3, --& penitus cauſas tentare latentes. ἀκριβῶς autem à Græcis dicitur παρὰ τὸ εἰς ἄκρον βαίνειν, id eſt quòd ab imo ad ſupremum aſcendatur: quod eſt exquiſitæ & perfectæ diligentiæ. Vulgata, Exactè: quæ interpretatio eſt planè barbara. Eraſmus, Exacta diligentia: quæſita periphraſi propter aduerbium ἄνωθεν proximè præcedens. Quidam, Accuratè: id eſt ἐπιμελῶς. Alii, Diligenter. Conſequuto, παρηκολουθηκότι, id eſt καταμαθόντι καὶ πεπυσμένῳ, quum perdidicerim & intellexerim: vt rectè (mea quidem ſententia) explicat Budæus in Commentariis. Nam verum quidem eſt quod Eraſmus tradit, τὸ παρακολουθεῖν propriè ſignificare aliquem aſſectari, vt Græci loquuntur, τὸ παρὰ πόδας ἀκολουθεῖν καὶ συμπαρομαρτεῖν: & de rebus etiã ipſis dici, quas qui ita conſectetur vt nihil prætermittat, dicatur παρακολουθῆσαι. Sed Lucam opinor aliquid amplius ſignificare, ſe nimirum ita hæc eſſe conſectatum vt etiam perdidicerit. Nam alioquin non omnia conſequimur quæ conſectamur aut peruestigamus: vt accipiendum eſt illud Ciceronis 2. in Verr. Habeo autem certam viam atque rationem qua omnes illorum conatus inueſtigare & conſequi poſſim. Itaque non puto ſatis exprimi Lucæ ſententiam ab iis qui vel Conſectandi vel perueſtigandi vocabulo vti maluerunt: quum alioquin τὸ παρακολουθεῖν multis locis optimè poſſimus eo etiam modo interpretari: & Perueſtigare potius reſpondeat τῷ διιχνεύειν, quo vtitur Lycophron initio Alexandræ. Vide 2. Timoth. 3. c. 10. Ordine, καθεξῆς, id eſt diſtinctè & diſtributè, vt ii ſolent qui ad ſcribendã hiſtoriam aliquod iudicium adferunt: quam laudem Ambroſius meritò tribuit Lucæ. Vulgata, Ex ordine. Eraſmus, Deinceps. Græcum autem aduerbium propriè declarat Cohærenter, παρὰ τὸ ἔχεσθαι. Præſtantiſſime, κράτιστε. Vulgata & Eraſmus, Optime: id eſt ἄριστε. Annotat tamen Eraſmus diuerſas interpretationes. Poteſt enim κράτιστος deduci vel à κράτος, quod robur & imperium declarat: vel à κρατεῖν, id eſt vincere, ſiue compotem eſſe, quaſi plurimum pollentem aut potentiſſimum dicas: vel à κρείττων, quod etiam potentiorem & potiorem ſignificat: quam poſtremam expoſitionem vt ſimpliciſſimam ſelegi. Conuenit autem hoc epitheton viris principibus, & qui magna ſunt authoritate. Itaque tribuitur Felici Act. 23. f. 26, & Feſto, Act. 26. f. 25, vtrique Iudææ præſidi. Fuit igitur hic Theophilus, cui Lucas vtrunque ſuum librum inſcribit, vir quiſpiam ampliſſimæ dignitatis, quales paucos ſemper habuit Eccleſia Dei. Adiunctum enim epithetum omnino videtur oſtendere proprium alicuius nomen eſſe: neque inde efficitur, vni duntaxat homini Lucam, aut potius Spiritum ſanctum, iſta ſcripſiſſe.

4 Agnoſcas, ἐπιγνῷς. Vulgata, Cognoſcas, id eſt γνῷς. quod rectè emendauit Eraſmus, Theophylacti authoritatem ſequutus, qui hoc verbum ita expoſuit, vt ſignificet eius rei quam vtcunque ſemel cognoueris, maiorem deintegro cognitionem nãciſci. Earum rerum veritatem quas auditione accepiſti, περὶ ὧν κατηχήθης λόγων τὴν ἀσφάλειαν. Λόγους vocat (Hebræorum more) idipſum de quo dicturus eſt. Κατηχεῖν autẽ declarat voce aliquid ſignificare, & κατηχεῖσθαι dicuntur qui ex aliorum relatu quippiam acceperunt, vt Act. 21. v. 21, & 24. Vnde factum vt in genere pro ἀπὸ στόματος διδάσκειν accipiatur, vt 1. Cor. 14. v. 19. Act. 18. v. 25. Ro. 2. v. 18. Gal. 6. v. 6. Sed poſtea de iis demùm dici cœpit qui prima religionis rudimenta in Eccleſia docebant, quorum diſcipuli propterea κατηχούμενοι vocabantur. Meminit etiam Porphyrius initio ὁμηρικῶν ζητημάτων, παιδικῆς κατηχήσεως: quod annotare placuit propter eos qui apud profanos ſcriptores hoc vocabulum negant inueniri.

Cæterùm ἀσφάλειαν non conuerti Certitudinem, cum Erasmo,(nam hoc vocabulum apud idoneos authores non legi) sed veritatem, id est ἀλήθειαν, cum Vetere interprete, quanuis firmitatem propriè declaret. Neque enim hìc quæritur (opinor) quàm firma, sed quàm vera sit Euangelii doctrina: quæ duo vt separari vix possint, distingui tamen debent.

1. Paral.24.a.1

Ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως τῆς Ἰουδαίας, ἱερεύς τις ὀνόματι Ζαχαρίας, ἐξ ἐφημερίας Ἀβιά· καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἐκ τῶν θυγατέρων Ἀαρών, καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς Ἐλισάβετ.

5 FVit diebus Herodis illius regis Iudææ Sacerdos quidam nomine Zacharias, ex vice Abia: vxor verò ipsius erat ex filiabus Aaron, & nomen eius Elisabet.

5 *FVit in diebus Herodis regis Iudææ, Sacerdos quidam nomine Zacharias, de vice Abia: & uxor illius de filiabus Aaron, & nomen eius Elisabeth.*

Ἦσαν δὲ δίκαιοι ἀμφότεροι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, πορευόμενοι ἐν πάσαις ταῖς ἐντολαῖς καὶ δικαιώμασι τοῦ Κυρίου ἄμεμπτοι.

6 Erant autem iusti ambo in conspectu Dei, incedentes in omnibus mandatis & constitutionibus Domini inculpaté.

6 *Erant autem iusti ambo ante Deum, incedentes in omnibus mandatis & iustificationibus Domini sine querela.*

Καὶ οὐκ ἦν αὐτοῖς τέκνον, καθότι ἡ Ἐλισάβετ ἦν στεῖρα, καὶ ἀμφότεροι προβεβηκότες ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῶν ἦσαν.

7 Nec erat ipsis proles, eo quòd esset Elisabet sterilis, & ambo prouecti iam essent ætate.

7 *Et non erat illis filius, eo quòd esset Elisabeth sterilis, & ambo processissent in diebus suis.*

Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ἱερατεύειν αὐτὸν ἐν τῇ τάξει τῆς ἐφημερίας αὐτοῦ ἔναντι τοῦ Θεοῦ,

8 Factum est autem quum is sacerdotio fungeretur in ordine vicis suæ ante Deum,

8 *Factum est autem quùm sacerdotio fungeretur in ordine vicis suæ ante Deum,*

5 Diebus, ἐν ταῖς ἡμέραις. Id est temporibus: pro quo disertiores Græci dicerent ἐπὶ Ἡρώδου. Illum autem Hebraismum libens retineo: quo nimirum optimè exprimitur quàm breuis & caduca sit bonorum etiam regum potestas, nedum vt sit perpetua quorundam tyrannis. Illius regis, τοῦ βασιλέως. Articulum expressi, cuius vis est hoc loco διακριτική. Voluit enim (ni fallor) Lucas Herodem illum magnum Iudææ regem ab Herode Galilææ Tetrarcha distinguere. Ex vice, ἐξ ἐφημερίας. Quod Hebræi vocant משמרת & פקודה & מחלוקת, id Græci interpretes non modò διαίρεσιν, ἐπίσκεψιν & κλῆρον, id est distributionem siue classem, munus & sortem conuertunt, sed etiam ἐφημερίαν: idcirco nimirum quòd sorte distributis sacerdotibus ex posteritate Aaron, (vt scribitur 1. Paral.24.a.1) singulæ familiæ certis dierum vicibus sacerdotii munus obibant. Ex filiabus, ἐκ θυγατέρων: id est ex posteritate. quod Hebræorum idioma alibi exposuimus. Minimè autem mirandum est Elisabet cognatam fuisse Mariæ, quæ ex tribu Dauidis erat. Lex enim illa qua cauetur vt filiæ nubant viris ex sua tribu, (sicut scriptum est Num.36.b.8) quum huc spectaret ne tribuum distributiones confunderentur, non impediebat quominus cæteræ tribus cum Leuitica affinitatem inirent, quia Leuitis nulla propriè assignata fuerat portio.

6 In conspectu, ἐνώπιον. Hebraicè בעני יהוה, id est in oculis Domini. Vulgata, Ante: id est ἐναντίον. Est autem hic Hebraismus diligenter obseruandus, & planè dignus qui omnibus linguis vsurpetur. Ita enim optimè distinguitur vera illa & germana pietas à falsa & adulterina: vt eos demum sciamus bonos viros esse qui non ex opinione aut longa consuetudine, sed ex verbo Dei vitam instituunt: deinde qui quales videri volunt, tales sunt re ipsa in intimo animi recessu, quousque penetrare vni Deo licet. Hæc inquam est hujus Hebraismi emphasis. Qui verò ex hoc loco & similibus conantur iustitiam operum stabilire, quorum meritis salus nostra vel in solidum, vel ex aliqua parte nitatur, illi se & indoctos & blasphemos esse sciant, quum tota Scriptura ipsis repugnet. Incedētes, πορευόμενοι, id est viuentes. Sic enim accipitur hoc loco πορεύεσθαι, & in epistolis Petri & Iudæ sæpe: quum reliqui potius vtantur verbo περιπατεῖν, pro quo dicunt Hebræi הלך. Erasmus, Versantes: id est ἀναστρεφόμενοι. Nos hunc quoque Hebraismum seruauimus: ex quo perspicuè intelligitur, mādata Dei quasi instar viæ esse probis & integris hominibus, intra quorum fines sese contineant: vt neque ad dextram, neque ad sinistram deflectant, donec perueniant ad metam. In omnibus mandatis & constitutionibus, ἐν πάσαις ἐντολαῖς καὶ δικαιώμασι. Sæpe in sacris literis vbi agitur de Lege Dei, tria hæc vocabula coniunguntur מצות חוקים משפטים: quæ Græci interpretes conuertunt ἐντολαὶ, δικαιώματα, κρίματα. Videtur autē mihi eorum opinio probabilis, qui quoties ista coniunguntur, ταῖς ἐντολαῖς exponunt eam Legis partem quam Moralem vocant, in qua præcipitur quid Deo, quid proximo debeamus: δικαιώματα verò sacros ritus totámque adeo ceremonialem Legem: κρίματα denique eam partem quæ ad ciuilem politiam & forenses controuersias pertinet, quam Iudicialem appellant. Causa autem manifesta est cur Lucas non solùm mentionem fecerit τῶν ἐντολῶν, sed etiam τῶν δικαιωμάτων: quia nimirum Zacharias vnus erat ex Sacerdotum principibus. item cur tertiam speciem Legis præterierit: quia videlicet iudicia maxima ex parte penes Romanos erant. Cæterùm τὰ δικαιώματα propriè apud Græcos declarant quæcunque profert aliquis vt ius suum tueatur: vt apud Thucydidem libro primo, Δικαιώματα μὲν οὖν τάδε πρὸς ὑμᾶς ἔχομεν ἱκανὰ κατὰ τοὺς τῶν Ἑλλήνων νόμους. Demosthenes περὶ στρ. vocat τὰ δίκαια, & Terentius in Phormione Iusta interpretatur. Sed Græci Bibliorum interpretes hoc vocabulum postea ad totam Legem Dei ac præsertim ad sacros ritus transtulerunt, ita nimirum maximè commendata Lege quòd certa sit omnis iustitiæ regula. Itaq; vulgò solent ad verbū conuertere Iustificationes: quā interpretationem idcirco tantùm reieci vt hanc quoque occasionem calumniandæ iustificationis ex fide præciderem: quum alioquin τὸ δικαιοῦν iustificare, & τὴν δικαίωσιν iustificationem interpretari malim, quàm noua vocabula quærere cum infirmorum offensione. Quidam conuertit Instituta: sed hoc vocabulo videtur significari consuetudo non perscripta, quæ vsu potius quàm legislatoris authoritate inualuit: vt apparet ex illo Ciceronis loco in Pisonem, Qui eius ciuitatis, in qua in principum numero vultis esse, non leges, non instituta, non mores, non iura noritis. Hic verò agitur de ritibus sacrorum à Deo acceptis, & à Mose promulgatis ac perscriptis, vt ipsa Hebraici vocabuli notatio declarat.

Inculpatè, ἄμεμπτοι, id est ἀμύμονες, vt loquitur Homerus: eiusmodi quos nemo iure posset culpare, quum sint (vt Erasmus conuertit) irreprehensibiles, id est ἀνεπίληπτοι, vt loquitur Paulus 1. Timoth.3.a.2. Nomen autem cõuerti per aduerbium, vt amphiboliam vitarem. Vulgata, Sine querela, id est de quibus nemo vnquam questus fuerat: quam laudem Erasmus maiorem esse putat quàm si quis innoxius dicatur, id est ἀναίτιος. At ego contrà, quum non sit æstimanda probitas ex vulgi iudicio, qui fere optimos quosque persequitur, magis laudabilem eius vitam esse puto qui nihil admiserit iusta reprehensione dignum, & millies tamen sit accusatus, quàm qui flagitiosè vixerit, & nullum inuenerit reprehensorem. Itaque ἄμεμπτον dici puto non qui improbis etiam ipsis satisfecerit, sed qui verè fuerit (vt inquit ille) Integer vitæ, scelerísque purus: qualis verè fuit Christus Dominus noster, toties ab improbis vexatus. Sed hîc obseruandum est quod Paulus scribit Rom.4.a.2, Si Abraham ex operibus iustificatus est, habet quod glorietur, sed non apud Deum. Item 1. Corinth.4.a.4, Nullius mihi sum conscius, sed non in hoc iustificatus sum. Quum enim quæritur de ea iustitia quæ nos facit Christi cohæredes, tota eius laus Christo in solidum tribuenda est: qui quidem nobis per fidem gratuitò imputatur, vt stet illud Dauidis firmum, Non iustificabitur in conspectu tuo vllus viuens: & illud Pauli Galat.2.d.21, Si ex Lege est iustitia, frustra nimirum Christus mortuus est. Denique hoc loco & similibus aliis sciamus iustitiæ ipsius fructus duntaxat & testimonia, non autem efficientem causam aut materiam describi.

9 Κατὰ τὸ ἔθος τῆς ἱερατείας, ἔλαχε τοῦ θυμιάσαι, εἰσελθὼν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Κυρίου.

10 Καὶ πᾶν τὸ πλῆθος τοῦ λαοῦ ἦν προσευχόμενον ἔξω τῇ ὥρᾳ τοῦ θυμιάματος.

11 Ὤφθη δὲ αὐτῷ ἄγγελος Κυρίου, ἑστὼς ἐκ δεξιῶν τοῦ θυσιαστηρίου τοῦ θυμιάματος.

12 Καὶ ἐταράχθη Ζαχαρίας ἰδών, καὶ φόβος ἐπέπεσεν ἐπ᾽ αὐτόν.

13 Εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ ἄγγελος, Μὴ φοβοῦ Ζαχαρία. διότι εἰσηκούσθη ἡ δέησίς σου· καὶ ἡ γυνή σου Ἐλισάβετ γεννήσει υἱόν σοι, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰωάννην.

14 Καὶ ἔσται χαρά σοι καὶ ἀγαλλίασις, καὶ πολλοὶ ἐπὶ τῇ γεννήσει αὐτοῦ χαρήσονται.

15 Ἔσται γὰρ μέγας ἐνώπιον τοῦ Κυρίου, καὶ οἶνον καὶ σίκερα οὐ μὴ πίῃ· καὶ Πνεύματος ἁγίου πλησθήσεται ἔτι ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ.

9 Secundum ritum functionis sacerdotalis, "sortitus est "*munus* suffimenti faciendi, postquã ingressus esset "in tẽplũ Domini.

10 ‖Et tota multitudo populi foris precabatur tempore suffitus.

11 Visus autem est ei Angelus Domini, stans ad dextram altaris suffitus.

12 Et Zacharias *eo* viso turbatus est, & pauor incidit in eum.

13 Dixit autem ei Angelus, Ne time Zacharia. Nam exaudita est deprecatio tua: vxórque tua Elisabet gignet tibi filium, & vocabis nomen eius Iohannem.

14 Et erit tibi "gaudio & exultationi, multíque super eius natiuitate gaudebunt.

15 Erit enim magnus "in conspectu Domini, & vinũ "sicerám que non bibet: & Spiritu sancto implebitur "etiam ab vtero matris suæ:

9 *Secundum consuetudinem sacerdotii, sorte exiit ut incensum poneret, ingressus in templum Domini.*

10 *Et omnis multitudo populi erat orans foris hora incensi.* Leuit.16.d.17 exodi 30.a.7

11 *Apparuit autem illi Angelus Domini stans à dextris altaris incensi.*

12 *Et Zacharias turbatus est, uidens, & timor irruit super eum.*

13 *Ait autem ad illum Angelus, Ne timeas Zacharia. quoniam exaudita est deprecatio tua: & uxor tua Elisabeth pariet tibi filium, & uocabis nomen eius Iohannẽ.*

14 *Et erit gaudium tibi & exultatio, & multi in natiuitate eius gaudebũt.*

15 *Erit enim magnus coram Domino, & uinum & sicerам non bibet: & Spiritu sancto replebitur adhuc ex utero matris suæ:*

9 Sortitus est, ἔλαχε. Vulgata, Sorte exiit. Erasmus, Sorte illi obuenit. Ego non video cur quærenda fuerit periphrasis, quum apud Latinos Sortiri, quemadmodum apud Græcos λαγχάνειν, non modò significet sortem proiicere, sed etiam sortitione aliquid cõsequi. Liuius libro quarto belli Maced. Illa tacita suberat cura ne nouus c o s. Græciam prouinciam sortiretur. *Munus* suffimenti faciendi, τοῦ θυμιάσαι. Vulgata, Vt incensum poneret. Solet enim pro suffimento incensum dicere. Erasmus, Vt odores incenderet. Ego eam interpretationem sum sequutus quæ propius abest à Græcis. Docent enim grãmatici, quando τὸ λαγχάνειν cõiungitur secundo casui, subaudiendum esse *μέρος* vel ἔργον, quod nos expressimus: ideóque in sequente participio conuertendo vsi sumus periphrasi. In templum, εἰς τὸν ναόν. Hîc manifestè distinguit atrium à Templo, quod in Sanctum & in Sanctum sanctorum diuidebatur. Dicitur enim populus foris fuisse, extra Sanctum videlicet, in quo erat ara suffimenti collocata, quum populo non liceret Atrii fines egredi. Atrium autem ipsum vocatur ἱερὸν Matth. 21.a.12. & in Actis Apostolorum sæpe.

14 Gaudio, χαρά. Vulgata & Erasmus ad verbum, Gaudium. Sed puto nomen Iohannis repetendũ ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, vt locus sit appositioni & Hebræis & Græcis familiari, quam Latini exprimunt tertio casu.

15 In conspectu Domini, ἐνώπιον τοῦ Κυρίου. Hebraismus, quo significatur singularis quædam præstantia, vt Genes.10.b.9, dicitur Nembrod גבור ציר לפני יהוה, id est robustissimus venator corã Domino. Siceram, σίκερα. Vocabulum Hebræum retinuimus quo significatur, vt inquit Basilius κατὰ μεθυόντων, πᾶν τὸ δυνάμενον μέθην ἐμποιῆσαι, à שכר quod declarat inebriare, vt rectè obseruat Erasmus. Inde fortassis Galli potionem illam quam conficiunt ex pomis vocant *sidre*. Sed quòd quidam (vt etymologiam Hebræam adumbraret) temetum conuertit, mihi non placet. Sicera enim manifestè hoc loco distinguitur à vino, vt Leuit.10.b.9. Temetum autem antiquũ fuisse nomen quo significabatur vinũ, declarat Plin.14.cap.13. Etiam, ἔτι. Vulgata, Adhuc: quæ interpretatio non conuenit, nisi pro ἐκ κοιλίας, ex vtero, legas ἐν κοιλίᾳ, in vtero. Fortassis enim respicit quod postea refertur versu 41. Sed omnes codices constanter scriptum habebant ἐκ κοιλίας. Eras. Iam inde ab vtero, vt videatur ἔτι accepisse pro ἤδη. quam enallagen admitterem si idonei authoris testimonio esset confirmata. Mihi autem videtur ἔτι hoc loco esse particula αὐξήσεως, quæ respõdet Hebræo aduerbio גם, sicut vsurpatur Psal.14.a.3, aut certè accipi pro Præterea, ita vt cohæreat cum verbo πλησθήσεται, quasi scriptum sit καὶ ἔτι πλησθήσεται Πνεύματος ἁγίου ἐκ κοιλίας, & præterea implebitur Spiritu sancto ab vtero.

Malach.4.b.5 matth.11.b.14

16 Καὶ πολλοὺς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἐπιστρέ-
ψει ἐπὶ Κύριον τὸν Θεὸν αὐτῶν.
17 Καὶ αὐτὸς προελεύσεται ἐνώπιον
αὐτοῦ ἐν πνεύματι καὶ δυνάμει Ἡλίου,
ἐπιστρέψαι καρδίας πατέρων ἐπὶ τέκνα,
καὶ ἀπειθεῖς ἐν φρονήσει δικαίων· ἑτοιμά-
σαι Κυρίῳ λαὸν κατεσκευασμένον.
Καὶ εἶπε Ζαχαρίας πρὸς τὸν ἄγγε-
18 λον, Κατὰ τί γνώσομαι τοῦτο; ἐγὼ γάρ εἰ-
μι πρεσβύτης, καὶ ἡ γυνή μου προβεβη-
κυῖα ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῆς.

16 ‖Multósque filiorum Israel
''conuertet ad Dominum Deũ
ipsorum.
17 Nam ipse præcedet ''in con-
spectu eius, ''cum spiritu & vir-
tute Eliæ, ''vt conuertat corda
patrum in filios, & '' rebelles
''ad prudentiam iustorum: vt
paret Domino '' populum in-
structum.
18 Tunc dixit Zacharias An-
gelo, '' Quo *argumento* istud no-
scam? ego enim sum senex, & v-
xor mea ''prouecta est ætate.

16 *Et multos filiorum I-
srael conuertet ad Domi-
num Deum ipsorum.*
17 *Et ipse præcedet ante il
lum in spiritu & uirtute
Eliæ, ut conuertat corda
patrum in filios, & in-
credulos ad prudentiam
iustorum: parare Domino
plebem perfectam.*
18 *Et dixit Zacharias ad
Angelum, Vnde hoc sciã?
ego enim sum senex, &
uxor mea processit in die-
bus suis.*

16 Conuertet, ἐπιστρέψει. Id est, Faciet vt multi resipiscentes se conuertãt ad Deum à quo desciuerant. Nam (vt alibi ostendimus) resipiscentia vocatur ab Hebræis cõuersio: quod in vernaculo nostro sermone retinuimus. Castellio vertit, Reconciliabit: qui quamobrem à Græcis discesserit, nescio. Nam si proprium vocabulum quærebat, non video quem potuerit meliorem Latinitatis authorem sequi Cicerone, qui sic loquitur lib. de Natura deorum primo, Quò facilius (inquit) animos imperitorum ad deorum cultum à vitæ prauitate conuerterent. Deinde impropriè loqui existimo qui Iohannem dicat Israelitas Deo reconciliasse. Hoc enim vnius Christi est, quanuis Deus in ore ministrorum Euangelii posuerit reconciliationis sermonem: neque vsquã (vt opinor) ita loquitur Spiritus sanctus.

17 In conspectu eius, ἐνώπιον αὐτοῦ: id est, ita vt solent qui reges & principes antegrediuntur. Solent enim habere qui antecedant: quos vbi conspexeris, statim intelligas regem non procul abesse. Loquitur ergo ἐμφατικώτερον quàm si dixisset, Antecedet eum, vt nuper Castellio interpretatus est, ne hebraissare videretur. Nam omnes Prophetæ antecesserunt Christum: sed vnus Iohannes quasi apparitoris vice fuit, vt annotauimus Mar. 1. a. 2. Cum spiritu & virtute Eliæ, ἐν πνεύματι καὶ δυνάμει Ἡλίου. De enallage præpositionis ἐν pro σὺν alibi diximus. Spiritum autem per metonymiam vsitatum est sacris scriptoribus vsurpare pro gratuitis donis quæ in nobis efficit Spiritus sanctus. Additur δύναμις ad significandam illorum donorum præstantiam quæ in Elia fuerunt, quem vnum cum Iohanne confert Angelus, non modò habita personarum ratione, sed etiam eorum temporum in quæ vterque incidit, & eius rationis vitæ quam vterque fuit sequutus. Mira enim est inter tempora Eliæ & Iohãnis, inter Achabum & Herodem, inter Iezabelem & Herodiadem similitudo. Vt conuertat, ἐπιστρέψαι. In editione Græca veteris Testamenti legimus ἀποκαταστήσει, id est in pristinum statũ restituet, eodem sensu. Placuit tamen hoc annotare, vt sciamus illam editionem qua nunc vtimur, diuersam esse ab ea qua vsi sunt Apostoli: vt facilè intelliget qui vtramque compararit. Cæterùm quia quod hîc dicitur de Iohannis munere, cum eo videtur prorsus pugnare quod Christus de se dicit infrà 12. g. 51, & 53, sciendum est hîc agi de vero & proprio Euangelii fine: illic autem Christum disserere de prædicationis Euangelicæ euentu, quæ longè maximam mundi partem offendit. Sed hoc tribui Euangelio non potest nisi κατὰ συμβεβηκός, quum sit doctrina veræ concordiæ ac pacis, sicut Angeli è cælo testati sunt. Significat igitur Propheta, fore vt Iohannes ille Christi apparitor vehementissima sua oratione homines compellat ad resipiscentiam, vt concordibus animis Euangelii nuntium accipiant: quum antea nec patribus cum filiis, nec filiis cum patribus conueniret: esséntque & illi paternæ charitatis, & isti suæ in parentes pietatis immemores. Commemorauit enim Propheta eas inimicitias ex quibus maximam in humana societate perturbationem oriri necesse est, vt cæteræ quoque συνεκδοχικῶς intelligantur. Rebelles, ἀπειθεῖς. Vulgata, Incredulos, id est ἀπίστους, quemadmodum ἀπιστεῖν & ἀπειθεῖν sæpe confundit. Sunt autem (fateor) hæc vitia coniuncta, sed tamen distinguenda, hoc præsertim loco vbi agitur de filiorum erga patres officio: vt nemo non videat de filiorum contumacia potius quàm de diffidentia loqui Prophetam. Erasmus Inobedientes conuertit: quod vocabulum non legi apud idoneos authores. Ad verbum Imparentes, quod reperias apud Festum. Sed malui synonymon quàm obsoletam vocem vsurpare. Nam inobsequentes apud vnum Senecam reperio, immorigeros nusquam. Ad prudentiam iustorum, ἐν φρονήσει δικαίων. Nonnulli interpretantur, Prudentia iustorum: id est, non vi, vt homines inconsiderati faciunt: sed prudenti & sobria oratione, vt boni viri solent. Sed hanc interpretationem non admitto: primùm quia nihil tale legitur in Malachia, vnde petitus est hic locus: deinde quia hoc membrum ita videtur explicandum vt superiori respondeat. Malo igitur ἐν pro εἰς positum esse, vt infrà 23. f. 42: sicut in hunc locũ obseruat Erasmus, & nos sæpe iam annotauimus. Idem autem valet εἰς quod ἐπὶ in superiore membro, id est πρὸς, sicut Latinè In, pro Erga vel Aduersus, poni solet. Pulchrè igitur Angelus ita citat vaticinium Prophetæ, vt simul explicet. Nam pro eo quod scripsit Malachias, Erga patres, dixit Angelus, Ad prudẽtiam iustorum: attingens nimirum duas illas res quibus adduci possunt filii ad reuerendos patres: nempe si & prudẽtes & bonos viros esse cognouerint, quales nimirum illos effectura erat Iohannis prædicatio, vt vicissim his artibus sibi filios adiungerent: nempe vt Dominus paulo pòst succedens, paratos haberet auditorum animos. Neque enim locus esse potest Euangelio vbi nec patres nec filii officium faciunt: id est, vbi pacis ac concordiæ spiritus non regnat. Ideo etiam Angelus hanc appendicem adiunxit, quæ apud Prophetam non extat, vt huius coniunctionis scopus ac finis intelligeretur. Castellio ἐν φρονήσει interpretatur Ad frugalitatẽ, id est εἰς σωφροσύνην: quam rectè, ipse viderit. Ad me quidẽ quod attinet, φρόνησιν ἀντὶ τῆς σωφροσύνης nusquã legi: neque de frugalitate hic agi puto. Populũ instructum, λαὸν κατεσκευασμένον. Vulgata, Plebem perfectã, id est δῆμον κατηρτισμένον: quod neque vsquam legimus, neque putamus conuenire. Quanuis enim Baptismus Iohannis nõ fuerit nudum resipiscentiæ symbolum, sed annexam habuerit peccatorum remissionem in sanguine Christi protinus venturi: tamen constat ipsius ministerium, si cum Christi prædicatione conferatur, quasi rudem fuisse doctrinæ Euangelicæ informationem, vt populum perfecisse dici non possit, sed vias tantùm Domino venienti præparasse.

18 Quo *argumento*, κατὰ τί: id est τίνι, vel ἐκ τίνος. Vulgata, Vnde, id est πόθεν, sensu rectè expresso. Prouecta est ætate, προβεβηκυῖα ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῆς. Vulgata ad verbum, Processit in diebus suis, vt suprà quoque versu 7: quem Hebraismum non putaui necessariò retinendum.

19 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος εἶπεν αὐτῷ, Ἐγώ εἰμι Γαβριὴλ ὁ παρεστηκὼς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ· καὶ ἀπεστάλην λαλῆσαι πρὸς σε, καὶ εὐαγγελίσασθαί σοι ταῦτα.

19 Et respondens Angelus dixit ei, Ego sum Gabriel qui adsto in cōspectu Dei:missúsque sum vt te alloquar, & hæc tibi læta nuntiem.

19 *Et respondens Angelus dixit ei, Ego sum Gabriel qui adsto ante Deum, & missus sum loqui ad te, & hæc tibi euāgelizare.*

20 Καὶ ἰδού, ἔσῃ σιωπῶν καὶ μὴ δυνάμενος λαλῆσαι, ἄχρι ἧς ἡμέρας γένηται ταῦτα· ἀνθ' ὧν οὐκ ἐπίστευσας τοῖς λόγοις μου, οἵτινες πληρωθήσονται εἰς τὸν καιρὸν αὐτῶν.

20 Et ecce, silebis, nec loqui poteris *ad eum* vsque diem quo hæc fiant: eo quòd non credidisti sermonibus meis, qui implebuntur tempore suo.

20 *Et ecce eris tacens, & non poteris loqui usque in diem quo hæc fiant: pro eo quòd non credidisti uerbis meis, quæ implebuntur in tempore suo.*

21 Καὶ ἦν ὁ λαὸς προσδοκῶν τὸν Ζαχαρίαν· καὶ ἐθαύμαζον ἐν τῷ χρονίζειν αὐτὸν ἐν τῷ ναῷ.

21 Erat autē populus expectās Zachariam:& mirabanturquòd is tardaret in templo.

21 *Et erat plebs expectās Zachariam: & mirabantur quòd tardaret ipse in templo.*

22 Ἐξελθὼν δὲ οὐκ ἠδύνατο λαλῆσαι αὐτοῖς· καὶ ἐπέγνωσαν ὅτι ὀπτασίαν ἑώρακεν ἐν τῷ ναῷ. καὶ αὐτὸς ἦν διανεύων αὐτοῖς· καὶ διέμενε κωφός.

22 *Ille* verò egressus non poterat eis loqui: & cognouerunt eū visionem vidisse in templo. Nam ipse innuebat eis:permansitque mutus.

22 *Egressus autem non poterat loqui ad illos: & cognouerunt quòd uisionem uidisset in templo. Et ipse erat innuens illis: & permansit mutus.*

23 Καὶ ἐγένετο ὡς ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τῆς λειτουργίας αὐτοῦ, ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ.

23 Et factum est, vt impleti sunt dies ministerii ipsius, abiit domum suam.

23 *Et factum est ut impleti sunt dies officii eius, abiit in domum suam.*

24 Μετὰ δὲ ταύτας τὰς ἡμέρας συνέλαβεν Ἐλισάβετ ἡ γυνὴ αὐτοῦ· καὶ περιέκρυβεν ἑαυτὴν μῆνας πέντε, λέγουσα,

24 Post illos autem dies concepit Elisabet vxor eius: & occultauit se mensibus quinque, dicens,

24 *Post hos autem dies cōcepit Elisabeth uxor eius, & occultabat se mensibus quinque, dicens,*

25 Ὅτι οὕτω μοι πεποίηκεν ὁ Κύριος ἐν ἡμέραις αἷς ἐπεῖδεν ἀφελεῖν τὸ ὄνειδός μου ἐν ἀνθρώποις.

25 Nempe ita mihi fecit Dominus diebus quibus *me* intuitus est, *ut* auferret probrum illud meum inter homines.

25 *Quia sic fecit mihi Dominus in diebus quibus respexit auferre opprobrium meum inter homines.*

26 Ἐν δὲ τῷ μηνὶ τῷ ἕκτῳ ἀπεστάλη ὁ ἄγγελος Γαβριὴλ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς πόλιν τῆς Γαλιλαίας ᾗ ὄνομα Ναζαρέτ,

26 Mense autem sexto missus est Angelus Gabriel à Deo in vrbem Galilææ cui nomen Nazaret,

26 *In mense autem sexto missus est Angelus Gabriel à Deo in ciuitatem Galilææ cui nomen Nazareth,*

27 Πρὸς παρθένον μεμνηστευμένην ἀνδρὶ ᾧ ὄνομα Ἰωσήφ, ἐξ οἴκου Δαβίδ· καὶ τὸ ὄνομα τῆς παρθένου, Μαριάμ.

27 Ad virginem desponsam viro cui nomen erat Ioseph, ex domo Dauid : nomen autem virginis *erat* Maria.

27 *Ad uirginem desponsatam uiro cui nomen erat Ioseph, de domo Dauid: & nomen uirginis, Maria.* Matth.1.c.18

19 Qui adsto, ὁ παρεστηκώς: id est, Qui appareo Domino, vt Latini loquuntur. Erasmus, Qui adstiti. Sed non video cur mutanda fuerit Vetus interpretatio. Vtitur enim præterito perfecto, quasi dicat Adstare consueui: quia vbicūque sunt Angeli, sunt in Dei conspectu, parati videlicet ad capessenda eius imperia. Sic enim Hebræi de regum & principum ministris loqui solent, quemadmodum à Latinis vocantur apparitores qui in magistratus conspectu solent apparere.

21 Erat autem, καὶ ἦν. De vario vsu literæ ו apud Hebræos non attinet repetere quæ toties iam diximus. Verbum autem ἦν, quanuis videatur περιφραστικῶς positum, vt sit ἦν προσδοκῶν, pro προσεδόκα, tamen seruaui, quòd videatur longiorem quandam moram significare: quasi dicas, Manebat vel perseuerabat expectans.

27 Desponsam, μεμνηστευμένην, id est sponsione promissam. neque enim adhuc Iosephus eam duxerat domum. Ideóque quum cogitaret de ipsa repudianda, iussus est ab Angelo eam accipere, id est ducere vxorem, vt in Matthæo exposuimus. Quod autem Erasmus hìc tradit, μνηστεύεσθαι Græcis propriè declarare sponsam proco tradere, eiusmodi est vt ne refutatione quidem indigeat. Ex domo, ἐξ οἴκου. Erasmus annotat, Chrysostomum homilia in Matthæum secunda addere, καὶ πατριᾶς, id est & familia: sicut etiam additur infrà, 2.a.5. Eadem addita nos quoque reperimus in vno vetere codice: & certè quum Christus disertè dicatur filius Dauid, addendum fuisse videtur nomen τῆς πατριᾶς, vt intelligeretur ex ipsis Dauidis posteris natus. Nam domus appellatio etiam eos comprehendit qui vel cognatione attingebant familiam Dauidis, vel ex ipsius fratribus erant oriundi. Quod autem de Iosepho dicitur, de Maria quoque intelligendum est: alioquin Christus non posset dici ex lumbis Dauidis prodiisse

28 Καὶ εἰσελθὼν ὁ ἄγγελος πρὸς αὐτὴν, εἶπε, Χαῖρε κεχαριτωμένη· ὁ Κύριος μετὰ σοῦ· εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξίν.

28 Ingreſſus igitur Angelus ad eam, dixit, Aue gratis dilecta: Dominus tecum *eſt*: benedicta tu inter mulieres.

28 *Et ingreſſus Angelus ad eam, dixit, Aue gratia plena: Dominus tecũ: benedicta tu in mulieribus.*

29 Ἡ δὲ ἰδοῦσα διεταράχθη ἐπὶ τῷ λόγῳ αὐτοῦ· καὶ διελογίζετο ποταπὸς εἴη ὁ ἀσπασμὸς οὗτος.

29 Illa verò quum *eum* vidiſſet, perturbata eſt ſuper ei᷒ ſermone:& cogitabat qualis eſſet ſalutatio iſta.

29 *Quæ quum uidiſſet, turbata eſt in ſermone eius: & cogitabat qualis eſſet iſta ſalutatio.*

30 Καὶ εἶπεν ὁ ἄγγελος αὐτῇ, Μὴ φοβοῦ Μαριάμ· εὗρες γὰρ χάριν παρὰ τῷ Θεῷ.

30 Tunc dixit ei Angelus, Ne time Maria: es enim in gratia apud Deum.

30 *Et ait Angelus ei, Ne timeas Maria: inueniſti enim gratiam apud Deũ.*

Eſa.7.c.14
Infrà 2.c.21
matth.1.d.21

31 Καὶ ἰδοὺ, συλλήψῃ ἐν γαστρὶ, καὶ τέξῃ υἱόν· καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν.

31 ||Et ecce, concipies in vtero, & paries filium: ||& vocabis nomen eius Ieſum.

31 *Ecce, concipies in utero, & paries filium: & uocabis nomen eius Ieſum.*

32 Οὗτος ἔσται μέγας, καὶ υἱὸς ὑψίστου κληθήσεται, καὶ δώσει αὐτῷ Κύριος ὁ Θεὸς τὸν θρόνον Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ.

32 Hic erit magnus, & Filius Altiſſimi vocabitur, dabítque ei Dominus Deus ſedem Dauid patris ipſius.

32 *Hic erit magnus, & Filius Altiſſimi uocabitur, & dabit illi Dominus Deus ſedem Dauid patris eius.*

Dan.7.e.14
g.27
mich.4.b.7

33 Καὶ βασιλεύσει ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰακὼβ εἰς τοὺς αἰῶνας, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος.

33 ||Regnabítque ſuper domum Iacob in æternum, & regni eius non erit finis.

33 *Et regnabit in domo Iacob in æternum, & regni eius non erit finis.*

28 Aue, χαῖρε: id eſt Gaude. Nam Auere (vt ait Feſtus) etiam ſignificat gaudere. Eſt autem hoc omnibus gentibus familiare vt in primo congreſſu ſoleant occurrentibus bene precari. Gratis dilecta, κεχαριτωμένη. Hebraicè נרצה: quod participium Lucas nouo Græco vocabulo expreſſit. id eſt, quam Deus pro ſua gratuita bonitate, gratam & acceptam habuit. Ad verbum, Gratificata: participio paſſiuo deducto à verbo χαριτῶ, quo vtitur Paulus Epheſ.1.b.6. Et hoc quidem quum animaduerterit Eraſmus, miror cur gratioſam ſit interpretatus, id eſt κεχαρισμένην. Etſi enim hoc epitheto exprimitur propenſus Dei fauor, tamen negligitur quod præcipuũ erat, ex quo videlicet intelligi poſſit huius fauoris cauſam in ſola Dei gratuita beneuolentia, atque adeo in eo ipſo Chriſto reſidere, cuius mater erat futura. Vulgata conuertit, Gratia plena: quæ interpretatio nõ reſpondet Græcis, & multis occaſionem præbuit multa parum appoſitè in hunc locum ſcribendi. Caſtellio interpretatus eſt Acceptam: ſed ne hoc quidem ſatis oſtendit quæ ſit huius gratiæ origo. Mallem igitur conuertere, Gratiam conſequutam. quum præſertim Angelus paulo pòſt velut hoc participium explicans, ipſam dicat χάριν εὑρηκέναι. Sed participium paſſiuum altero paſſiuo malui interpretari: & quia noſtris propriè laboribus aut certè conatibus dicimur aliquid conſequi, ideo quæſiui vocabula quibus omnem falſæ interpretationis anſam præciderem. Tecum *eſt*, μετὰ σοῦ. Expreſſi verbũ ἐστι, quod deerat, ne quis ſuppleat ἔστω, id eſt ſit. Videtur enim Angelus narrare potius & gratulari beneficium præſens, quàm futurum precari. Nihil tamen prohibet quominus hoc etiam modo interpretemur. Scriptum eſt enim, Qui iuſtificatus eſt, iuſtificetur adhuc: & ipſis ſanctis Paulus gratiam ac pacem, vbique ſolet optare. Benedicta, εὐλογημένη. Benedicta videlicet à Deo: id eſt, felix & beata effecta præ cæteris mulieribus. Itaque non videtur ſatis conuenire Eraſmi opinio, qui Laudatam interpretatur, & de qua omnes bene loquantur: quod & ipſum verum eſſe, non inficior. Quis enim vltro nõ fateatur Mariam infinitis partibus omnium mulierum præſtãtiam ſuperare? Sed mihi videtur Angelus potius explicare quid ſit illud κεχαριτωμένη: ſicut conſueuerunt Hebræi bis idem inculcare, partim emphaſεως, partim perſpicuitatis cauſa.

29 Quum *eum* vidiſſet, ἰδοῦσα. Deerat hoc participium in quodam codice. In quibuſdam autem veteris editionis exemplaribus legitur, Quum audiſſet, ἀκούσασα, ſublata nimirum meliore interpretatione à quopiam qui ita legendum putarit, vt iſta quæ ſequuntur melius cohærerent. Sed facilè intelligi poteſt Mariam, conſpecto Angelo, (in quo proculdubio maieſtas aliqua cæleſtis apparebat) deinde etiam audita mirifica iſta ſalutatione, vtraque re tam inſolenti fuiſſe non mediocriter commotam. Nam quòd nonnulli exiſtimant vel aſſuetam fuiſſe virginem his viſionibus, vel tam blandã ſalutationem ſuſpectã habuiſſe, mihi non probatur. Qualis, ποταπὸς: id eſt, quò tandem ſpectaret, & quæ eſſet huius ſalutationis ſententia. Vel cuias, id eſt vnde profecta. Voluit enim probare ſpiritum.

30 Es enim in gratia, εὗρες γὰρ χάριν. Vel, (vt Vulgata & Eraſmus, ad verbũ) Inueniſti, ſiue, *nacta es* enim gratiam. Hebraicè autem מצא חן: id eſt inueniſſe gratiam dicitur qui eſt in gratia cum aliquo. neque hìc quicquam valet quod de meritis quidam nugantur. Nam ne Græcis quidem, τὸ εὑρέσθαι, ſemper dicitur de eo quod labore tuo vel collatis beneficiis fueris adeptus, (quemadmodũ explicatur ab Vlpiano grammatico, & vſurpatur Rom.4.a.1) ſed interdum etiam de eo quod tibi nihil tale quærenti vel ſperanti obtigerit, nedum vt ſtudueris promereri. Sic Gregorius de Saule loquens Iſraelis rege deſignato præter omnẽ ſpem & expectationem, ὅς, φησὶ, τὰς ὄνους τοῦ πατρὸς ἐπιζητῶν, βασιλείαν εὕρατο. Neque tamen caſum aut fortunam vllam hìc agnoſco, ſed hoc potius conſtituo quod ait Paulus, nos eſſe dilectos à Domino, quum peccatores eſſemus, vt quiſquis gloriatur, in Domino glorietur.

31 In vtero, ἐν γαστρί. Hebræus pleonaſmus.

32 Altiſſimi, τοῦ ὑψίστου. Hebraiſmus. nam inter cætera nomina quæ Deo tribuuntur, apud Hebræos etiam dicitur עליון: id eſt ſummus vel ſupremus. Vocabitur, κληθήσεται. Filius Dei vocabitur, quia re vera Filius Dei eſt ab æterno vnigenitus, ſuo tamen tempore manifeſtatus in carne. Non eſt ergo quod יקרא ſimpliciter ita accipiamus pro יהיה, cũ impio illo Serueto, qui Samoſateni errorem renouauit: ſed potius manifeſtationem æterni Filii Dei ſciamus hoc vocabulo declarari.

Εἶπε δὲ Μαριὰμ πρὸς τὸν ἄγγελον, Πῶς ἔσται τοῦτο, ἐπεὶ ἄνδρα οὐ γινώσκω; 34

Dixit autem Maria ad Angelum, Quomodo erit istud, quandoquidem virum non sum cognitura?

34 Dixit autem Maria ad Angelum, Quomodo fiet istud, quoniam virum non cognosco?

34 Quomodo, πῶς. Quidam admirationem Mariæ obstupefactæ rei nouitate, nec prorsus assentientis Angelo: quidam verò simplicem quæstionem esse volunt, cupientis amplius erudiri. Ego vtranque opinionem coniungo: ita tamen vt hanc admirationem non à diffidentia profectam, sed ex eo potius ortam esse credam quòd quum verbis Angeli credidisset, ipsa rei magnitudo cogeret sciscitari qua tandem ratione id fieri posset. Vt autem ita credam, eò etiam adducor, quòd duntaxat de modo cōceptionis quærit. ex quo intelligitur non fuisse hoc vnum quæsituram, nisi cæteris credidisset, quæ magis etiam erant incredibilia: imò verò idcirco percontatam esse quomodo hunc posset concipere, quòd intellexisset atque credidisset fore vt Filium Dei æternum illum regem ac Messiam pareret. alioquin cur miraretur Virgo desponsa & breui nuptura, se cōcepturam ac parituram? Erit, ἔσται. Vulgata, Fiet, γενήσεται, eodem sensu. In tribus autem codicibus additum erat pronomen μοι, mihi: quod nisi exprimatur, necessariò fuerit subaudiendum. Virum, ἄνδρα. Viri nomen hoc loco sexum declarat, neque (vt arbitror) maritum Iosephum significat. Dixisset enim potius τὸν ἄνδρα, aut τὸν ἄνδρα μου, addito etiam pronomine. Non sum cognitura? οὐ γινώσκω? Quia hoc verbum paulo aliter conuerti quàm vulgò soleant, & difficilis est hic locus, visum est paulo copiosius meam sententiam explicare: quã tamen Ecclesiæ authoritati libens subiicio. Quidam igitur, etiam ex veteribus, adferri putant à Maria rationem cur penè incredibilis videretur Angeli narratio: vt sit hæc sententia, Tu quidem dicis fore vt concipiam ac pariam: quod fieri non potest, nisi cum viro congrediar, cui sum desponsa. Atqui adhuc ab eo abstinui, & porro consilium est abstinere. Quomodo tandem igitur credibile est fore quod dicis? Hanc autem interpretationem multis de causis non possum amplecti. Vnde enim probabitur Mariam eo tempore fuisse viro traditam, quum duntaxat dicatur μεμνηστευμένη, & disertè iubeatur Iosephus longo pòst tempore, quum iam intumuisset eius vterus, illam παραλαμβάνειν? Item, vnde hoc seruandæ virginitatis propositum in muliere desponsa, quod omni exemplo & testimonio caret? Deinde quum intelligeret Maria cur sit institutum matrimonium, & innupta manẽs, multo liberius ac tutius posset virginitatem seruare, cur matrimonii nomine abuteretur? Quòd si post desponsionem demum de ea re cogitarat, nónne tamen mutuum viri consensum interuenire oportuit? Cōsensisse autem Iosephum, aut vllam eius rei mentionem inter eos factam vnde tandem colligemus? nimirum ex Proteuangelio (quod vocant) libro certè impurissimo, & planè eiusmodi vt inter Christianos sine flagitio ne nominari quidem possit, quum à Matthæo & Luca, id est à veritate, apertè dissentiat. Postremò vt etiam ita esse demus, cur non potius ex Angeli sermone colligit Maria mutandum esse hoc consilium? cur non potius miratur qui fieri possit vt ex infimæ sortis hominibus talis tantúsque puer nascatur? Quidam igitur paulo aliter explicant. Volunt enim simplicem esse interrogationem: perinde acsi dixisset Maria, Assentior quidem tibi: sed dic obsecro, quis sit eius rei modus futurus. Nam nunc quidem integra sum à viro, vtpote quæ nulli mortalium adhuc nupserim. Num igitur erit mihi cum Iosepho sponso meo consuescendũ, aut alia quapiã ratione fiet quod dicis? nam certè quæ narras, vix possim à mortali quopiam sperare. Videtur autem hæc expositio satis simplex & apposita: sed repugnat omnium codicum consensus, in quibus scriptam interrogationis notam reperio, nõ post τοῦτο, (vt certè debuit, si ita interpretari placet) sed post γινώσκω. Fuisset autem ita potius distinguendus & cõuertendus hic locus, Quomodo erit istud? nam virum non cognosco: id est, nondũ nupsi, & adhuc integra sunt omnia. Præterea particula ἐπεὶ quum αἰτιολογικῶς ponitur, plerunque declarat connexum esse sermonem, (vt in cõiuncto syllogismo) cui nullum locum relinquit ista interpretatio. Id autem liquebit si non à conclusione, (vt fecit Maria) sed ab antecedente exordiaris, naturalem ordinem sequutus: hoc modo videlicet, Quum virum nõ cognoscam, quomodo fiet istud? Quam orationem non possis illo modo explicare. Itaque non desunt qui tertiam expositionem adferant, quasi Maria μεμνηστευμένη, id est desponsa, prius dicta sit κατὰ πρόληψιν, cuiusmodi multa etiam in communi sermone interdum dici solent. Mariam igitur aiunt ad istam conceptus & partus mẽtionem meritò fuisse attonitam, quum de matrimonio nondum cogitasset. Verùm probabile non est, Mariam accepto hoc nuntio, fœdus matrimonii fuisse inituram. Neque enim id facere poterat quin & marito suo imponeret, & matrimonio abuteretur: quin denique sese in maximum discrimen adduceret. à quibus sceleribus nõ dubito quin sanctissima & castissima virgo lõgissimè abfuerit. Quid igitur? mihi quidem de his rebus diu multúmque cogitanti simplicissima & maximè consentanea visa est interpretatio, quam sum sequutus. Venerat autem illa mihi iampridem in mentem, sed nunc demum in ea acquieui quum eam reperissem in optimi mei parentis & præstantissimi theologi D. Iohannis Caluini commentariis annotatam. Conabor autem (quod alibi sæpe facere studui) paulo fusius explicare quæ ille suo more, breuiter ac præcisè tradidit. Maria quum in Prophetarũ lectione valde esset exercitata, (id enim vel ille nobilis ipsius hymnus satis supérque ostẽdit) Messiã nimirum eo ipso tempore expectabat qui redempturus esset Israelem: & vt concedam perobscurũ adhuc fuisse tum ipsius personæ Christi, tum etiam futuri regni mysterium, tamen animo conceperat, Messiam fore extra omnium hominum sortem, cui nimirum tam multa passim in Prophetis tribuantur quæ humanæ naturæ non conueniant. Sed & in ipso vulgo sparsa erant eiusmodi multa de Messia, veluti quod refertur Iohannis septimo d. 27, fore vt quum ille veniret, nemo sciret vnde venisset, aut quibus ortus esset parentibus. Maria igitur, præter hæc omnia, quum esset ex stirpe Dauid, & disertè audisset ex Angelo, se illam esse quã Deus singulari & omnibus seculis inaudito gratiæ exemplo delegisset, ex qua Filius ille Altissimi & Rex æternus nasceretur, rectè statim colligit ex Angeli sermone, hîc agi de mirifica aliqua concipiendi ratione. Hoc igitur assumens, ex Spiritus sancti & fidei virtute, & nihilominus tamen tãti mysterii magnitudine perculsa, percõtatur his verbis quî tandem hoc fieri possit. quandoquidem (inquit) virum non sum cognitura: id est, Quandoquidem in eo quod polliceris, nullus locus est vulgari & consuetæ matrimonii coniunctioni, age, qua tandem ratione fiet quod narras? Hac igitur expositione non video quid dici possit accommodatius. Latini verò in hoc dicendi genere vtuntur participiali nomine in rus, quo rectè obseruant grammatici non innui tempus, sed qualitatem vel animi voluntatem. Ea verò solet per debeo, vel volo, vel possum, (sicut in potentiali modo) explicari: vt in illo Fabii exemplo, Detinet atque obruit ingenia melius aliis vacatura: commodissimè hoc participiale nomen exposueris, Quæ possent aut deberẽt vacare. Itaque pro γινώσκω dixi, Sum cognitura: quod etiamsi libuerit futuri significatione accipere, nouum videri non debet. Est enim hæc enallage futuri pro præsenti sæpe iam à nobis annotata. Sic Virgilius, Progeniem sed enim Troiano à sanguine duci Audierat. pro, ducendam esse. Et Aristophanes, τί δρῶ? pro, τί δράσω? quid sum facturus? Atque adeo, ne longius abeamus, sic in proximo versiculo τὸ γεν-

γεννώμενον non declarat quod nascitur, sed quod nascetur: ide st, (vt vernaculo sermone dicimus) *ce qui doit naistre*. Et simili prorsus exemplo, Iohan. 7. d. 27, οὐδεὶς γινώσκει, non rectè trãsfertur, Nemo scit, quum potius dicendũ fuerit, Nemo cogniturus est, id est, (vt Galli vulgò loquuntur) *nul ne pourra cognoistre*. Superest vt annotemus ex Hebræorum idiomate ידע, id est cognoscere, honestè dici de mariti cum vxore & vicissim vxoris cum marito, consuetudine. Itaque intempestiuè philosophatur in hoc verbo Epiphanius in Antidicomarianitas, quod tamẽ rectè exposuit in libro quem inscripsit ἀγκυρωτόν.

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος εἶπεν αὐτῇ, 35
Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ, καὶ δύναμις ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι· διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἅγιον, κληθήσεται υἱὸς Θεοῦ.

Καὶ ἰδοὺ, Ἐλισάβετ ἡ συγγενής σου, 36
καὶ αὐτὴ συνειληφυῖα υἱὸν ἐν γήρᾳ αὐτῆς· καὶ οὗτος μὴν ἕκτος ἐστὶν αὐτῇ τῇ καλουμένῃ στείρᾳ.

Ὅτι οὐκ ἀδυνατήσει παρὰ τῷ Θεῷ 37
πᾶν ῥῆμα.

Et respondens Angelus dixit 35
ei, Spiritus sanctus "superueniet in te, & virtus Altissimi inumbrabit te: "propterea *id* etiam quod nascetur "ex te "sanctum, "vocabitur Filius Dei.

Et ecce, Elisabet cognata tua, 36
& ipsa concepit filium in senectute sua: "& hic mensis est sextus ipsi quæ vocabatur sterilis.

Quia apud Deum non erit 37
impossibile "vllum "verbum.

35 *Et respondens Angelus dixit ei, Spiritus sanctus superueniet in te, & uirtus Altissimi obumbrabit tibi Ideóque & quod nascetur sanctum, uocabitur Filius Dei.*

36 *Et ecce, Elizabet cognata tua, & ipsa concepit filium in senectute sua, & hic mensis sextus est illi quæ uocatur sterilis.*

37 *Quia non erit impossibile apud Deum omne uerbum.*

35 Superueniet, ἐπελεύσεται. Hoc vocabulo aptissimè significatur fore vt Spiritus sancti virtus, id est vis & efficacia, (sic enim δύναμις hoc loco accipitur) quasi patris generantis vices suppleat. Sed in eo summum est discrimen, quòd homines corrupti, ex sua substantia filios gignunt in corruptis mulieribus: in hoc autem mysterio quod humana ratione comprehendi non potest, Spiritus sanctus à Patre & Filio vnigenito procedens, carnem Christi non gignit ex sese, sed creat ex selectæ virginis substantia, cui deinde animam indit, vtranque ipse sua vi sanctificans: cui deinde (eodem tamen momento) æternus ille Dei Patris Filius Deus in vnam eandémque personam coniungitur: ita vt nec Deus in hominem, nec homo in Deũ mutetur: nec rursus duo Christi constituantur, quorum vnus sit Dei, alter verò Mariæ Filius: sed vnus sit Filius Dei in carne manifestatus, & vnus inter Deum & homines mediator. Castellio ἐπελεύσεται vertit Inuadet: quod verbum mihi non probatur hoc loco. Solet enim plerunque in vitio vsurpari, neque satis videtur exprimere discrimen illud inter ἐπέρχεσθαι & εἰσέρχεσθαι, quod rectè obseruat his verbis Epiphanius aduersus Theodotianos, Εἰ Γαβριὴλ εἶπε, Πνεῦμα ἅγιον εἰσελεύσεται εἰς σέ, οὐκέτι υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἦν ἐληλυθέναι ἐν σαρκὶ παραγεγονότα, ἀλλὰ Πνεῦμα ἅγιον ἐν σαρκὶ παραγεγονέναι: id est, Si Gabriel dixisset, Spiritus sanctus veniet in te, non iam liceret existimare Filium in carne venisse, sed Spiritum sanctum. Hæc Epiphanius. Ex quo apparet quanta fuerit impuri illius Serueti audacia, qui libro de Trinitate primo, quum hunc locum citaret, pro Spiritu sancto substituit τὸν λόγον, quasi λόγος hoc loco dicatur ἅγιον Πνεῦμα, ac non potius vtriusque hypostases sint distinctæ. In quo etiam errore fuit ille cuius extant commentarii in Matthæum in quinquagintaquatuor Homilias distributi, & falsò inscripti Chrysostomo, vt Erasmus sua in eum librũ præfatione rectè obseruauit. Propterea *id* etiam quod nascetur, διὸ καὶ τὸ γεννώμενον: vel quod gignetur. Potest enim τὸ γεννᾶσθαι, vel ad cõceptum, vel ad partum accõmodari. Particulam autem καὶ annotarunt veteres non pertinere ad verbũ κληθήσεται, sed ad τὸ γεννώμενον. qua de re libet eiusdem Epiphanii verba subiicere cum iis cohærentia quæ modò citauimus. Gabriel (inquit) οὐκ εἶπε μόνον, Διὸ τὸ γεννώμενον, ἀλλὰ Διὸ καὶ τὸ γεννώμενον, ἵνα δείξῃ ἄνωθεν Θεὸν λόγον καὶ ἐν μήτρᾳ γεννώμενον κατὰ τὴν ἑαυτοῦ ἐνανθρώπησιν. id est, Non dixit solùm, Propterea quòd gignetur: sed Propterea etiam quòd gignetur, vt ostenderet Deum verbum qui est ex alto, etiam in vtero genitum quum homo fieret. Hæc Epiphanius, ostendens hac particula designari vtriusque naturæ in vna Filii Dei persona coniunctionem. quæ emphasis vt melius intelligeretur, volui exprimere antecedens. Ex te, ἐκ σοῦ. Ita scriptum inuenimus in nonnullis veteris editionis codicibus, item in libro Complutensi, sed & pluribus locis apud Epiphanium. Athanasius denique in epistola quadam ad Epictetum Corinthiorum episcopum, ita legendum esse, his verbis ostendit, ὁ Γαβριὴλ ἀσφαλῶς εὐηγγελίζετο τῇ Μαρίᾳ, λέγων οὐχ ἁπλῶς, Τὸ γεννώμενον ἐν σοὶ, ἵνα μὴ ἔξωθεν ἐπεισαγόμενον αὐτῇ σῶμα νομισθείη, ἀλλ' Ἐκ σοῦ, ἵνα φυσικὸν τὸ γεννώμενον ἐξ αὐτῆς εἶναι πιστευθῇ: id est, Gabriel planè ac certò nuntium exposuit Mariæ, quum non simpliciter diceret, Quod gignetur in te, ne quis existimaret corpus in ipsam foris introductum: sed, Ex te, nempe vt natura fore ex ipsa crederemus quod gigneretur. Hæc Athanasius aduersus Dimœritas, qui corpus Christi cẽsebant esse ipsius diuinitati coessentiale: quorum errorem postea sequuti sunt Eutychiani & Monothelitæ. Minimè igitur dubitaui hæc verba restituere, ex Græcis & Latinis plerisque codicibus aut temere aut malitiosè expuncta. nec dubito quin idem facturus fuerit Erasmus si Athanasii locum illum obseruasset. Sanctum, ἅγιον: id est, quum purum sit, & ab omni peccato prorsus immune, templum denique Dei in ipso corporaliter habitantis. Nam (vt rectè dicit Augustinus) eum oportuit sine peccato concipi & nasci, qui venit vt mundi tolleret peccatum. Vocabitur, κληθήσεται. Hic quoque (quemadmodum suprà versu 32) Vocandi verbo manifestatio intelligi debet potius quàm essentiæ principium, vt rectè in Seruetum doctissimus Caluinus obseruauit. Neque enim qui ex Maria natus est, duntaxat homo est, sed Deus in carne manifestatus. Quamobrem rectè constituit Ecclesia aduersus Nestorium, vt Maria Θεοτόκος diceretur: & Cyrillus hoc verbum Vocabitur, sic explicat lib. in Ioh. 2. cap. 3. Vide 1. Ioh. 3. a. 1.

36 Et hic mensis, καὶ οὗτος μὴν. Hebraicè: id est, sextum iam mensem agit à conceptu. Dicit autem vocatam fuisse sterilem, quòd nimirum sterilem adhuc fuisse inter omnes constaret, & ætate iam esset prouectiore.

37 Vllum, πᾶν. Vulgata & Erasmus, Omne. Solent enim Hebræi, quoties enuntiatio generaliter negat, pro nullo dicere לא-כל, collocata tamẽ ante verbum negante particula. Sed apud Græcos & Latinos, Non omne declarat orationem specialem & indefinitam potius quàm generalem negationem. Verbum, ῥῆμα: id est, quicquid Deus semel futurum dixerit. Vel, res vlla, vt quidam sunt non malè interpretati. Sed illam tamen interpretationem prætuli, quòd melius videatur conuenire Gabrielis nuntio, & Mariæ ipsius responsioni.

38 Εἶπε δὲ Μαριάμ, Ἰδοὺ ἡ δούλη Κυρίου, γένοιτό μοι κατὰ τὸ ῥῆμά σου. Καὶ ἀπῆλθεν ἀπ' αὐτῆς ὁ ἄγγελος.

39 Ἀναστᾶσα δὲ Μαριὰμ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις, ἐπορεύθη εἰς τὴν ὀρεινὴν μετὰ σπουδῆς εἰς πόλιν Ἰούδα.

40 Καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον Ζαχαρίου, καὶ ἠσπάσατο τὴν Ἐλισάβετ.

41 Καὶ ἐγένετο ὡς ἤκουσεν ἡ Ἐλισάβετ τὸν ἀσπασμὸν τῆς Μαρίας, ἐσκίρτησε τὸ βρέφος ἐν τῇ κοιλίᾳ αὐτῆς· καὶ ἐπλήσθη Πνεύματος ἁγίου ἡ Ἐλισάβετ.

42 Καὶ ἀνεφώνησε φωνῇ μεγάλῃ, καὶ εἶπεν, Εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξὶ, καὶ εὐλογημένος ὁ καρπὸς τῆς κοιλίας σου.

43 Καὶ πόθεν μοι τοῦτο, ἵνα ἔλθῃ ἡ μήτηρ τοῦ Κυρίου μου πρὸς με;

44 Ἰδοὺ γὰρ, ὡς ἐγένετο ἡ φωνὴ τοῦ ἀσπασμοῦ σου εἰς τὰ ὦτά μου, ἐσκίρτησεν ἐν ἀγαλλιάσει τὸ βρέφος ἐν τῇ κοιλίᾳ μου.

45 Καὶ μακαρία ἡ πιστεύσασα· ὅτι ἔσται τελείωσις τοῖς λελαλημένοις αὐτῇ παρὰ Κυρίου.

38 Dixit autem Maria, Ecce ancilla Domini, fiat mihi ſecundum verbum tuum. Et abiit ab ea Angelus.

39 Quum autem ſurrexiſſet Maria per eos dies, profecta eſt in montanam *regionem* cum feſtinatione in vrbem Iuda.

40 Et ingreſſa eſt domum Zachariæ, & ſalutauit Eliſabet.

41 Et factum eſt, vt audiuit Eliſabet ſalutationem Mariæ, ſaliit fœtus in vtero eius, & repleta eſt Spiritu ſancto Eliſabet.

42 Exclamauítque voce magna, & dixit, Benedicta tu inter mulieres, quia benedictus fructus vteri tui.

43 Et vnde hoc mihi, vt veniat mater Domini mei ad me?

44 Ecce enim, vt peruenit vox ſalutationis tuæ ad aures meas, ſaliit fœtus exultans in vtero meo.

45 Et beata quæ credidit: nam perficientur ea quæ dicta ſunt ei à Domino.

38 Dixit autem Maria, Ecce ancilla Domini, fiat mihi ſecundum uerbum tuum. Et diſceſſit ab illa Angelus.

39 Exurgens autem Maria in diebus illis, abiit in montana cum feſtinatione in ciuitatem Iuda.

40 Et intrauit in domum Zachariæ, & ſalutauit Eliſabeth.

41 Et factum eſt ut audiuit ſalutationem Mariæ Eliſabeth, exultauit infans in utero eius: & repleta eſt Spiritu ſancto Eliſabeth.

42 Et exclamauit uoce magna, & dixit, Benedicta tu inter mulieres, & benedict⁹ fruct⁹ uentris tui.

43 Et unde hoc mihi ut ueniat mater Domini mei ad me?

44 Ecce enim, ut facta eſt uox ſalutationis tuæ in aurib⁹ meis, exultauit in gaudio infans in utero meo.

45 Et beata quæ credidit: quoniam perficientur ea quæ dicta ſunt ei à Domino.

38 Ecce ancilla Domini, ἰδοὺ ἡ δούλη Κυρίου. Petitum eſt hoc dicendi genus ex conſuetudine Hebræorum, qui de ſe perinde ac tertio quopiam loquentes, dicere ſolent, Ecce ſeruus Domini mei. Sed hic loquitur Maria ex animo, quum plerique in ore potius id habeant quàm in pectore.

39 In montanā *regionem*, εἰς τὴν ὀρεινήν. Vulgata & Eraſmus, In montana. Intelligit autem montes Iuda expoſitos ad Meridiem Hieroſolymorum, vt paulo pòſt declarabimus. In vrbem Iuda, εἰς πόλιν Ἰούδα. In nullis codicibus inuenimus adſcriptum ciuitatis nomen. In vno tamen exemplari ſcriptum erat, εἰς πόλιν Δαβίδ, quaſi appellatione ciuitatis Iuda ſignificetur vel Bethlehem, vel ipſa Hieruſalem Iudææ metropolis: quæ & ciuitas Dauid dicitur propter arcem Mello in ea conditam, vt ſcribitur 2. Sam.5.b.9. Sed hoc planè repudio. Cogitanti verò mihi cur Euangeliſta non adſcripſerit ciuitatis nomen, venit fortaſſis in mentem id quod res eſt. Scribitur Ioſue cap.21.b.9, in ſorte Leuitarum, filiis Aaronis data fuiſſe nouem oppida de tribu Iuda & Simeon, inter quæ primo loco nominatur Ciriath-arba, quæ & Hebron dicitur, & diſertè etiam adiicitur ſitam fuiſſe in monte Iuda, quemadmodum copioſius refertur eiuſdem libri cap.14. Quum igitur Zacharias ex familia Aaronis eſſet, & vna hæc vrbs ſacerdotum commemoretur in montibus Iuda, non fuit neceſſe vt Euangeliſta de Zachariæ domicilio loquens, eius vrbis nomen diſertè exprimeret, quum nemo eſſet quin vbi mentio fieret ſacerdotum & ciuitatis Iuda, ſatis intelligeret Hebronem intelligi.

41 Fœtus, βρέφος: id eſt ἔμβρυον. Nam propriè dicitur βρέφος de partu recens edito. Hæc interdum apud alios etiam authores permutantur. Aphrodiſæus, ἐν μήτρᾳ δεκαμηνιαῖον βρέφος περιφέρει. Dioſcorides, πῶς καὶ τὰ βρέφη ἐκτιτρώσκει. Phocylides autem vtrunque coniunxit in hoc verſiculo, Μηδὲ γυνὴ φθείρῃ βρέφος ἔμβρυον ἔνδοθι γαστρός, vt eſt ab aliis annotatum. Sed fortaſſis vſus eſt Lucas nomine βρέφους, potius quàm ἐμβρύου, vt hunc motum inuſitatum fuiſſe oſtenderet, & puero iam nato magis conuenientem quàm adhuc intra vterum deliteſcenti. Nam alioquin minimè nouum eſt fœtus in vtero ſubſilire. Sed tamen hunc motum à Spiritu ſancto profectum eſſe, ſatis etiam per ſe teſtatur Elizabetæ oratio de Chriſti conceptu vaticinantis, cui non interfuerat, & quem aliunde cognoſcere non potuerat.

42 Quia benedictus, καὶ εὐλογημένος. Benedictus dicitur Chriſtus humanæ naturæ ratione: id eſt quatenus vnctus eſt, accepto Spiritu ſupra omnem menſuram, vt primogenitus ſit inter multos fratres. Particulam autem καὶ tanquam cauſalem conuerti, Theophylactum ſequutus, qui ita interpretatur, & prolatis exemplis hanc enallagen confirmat, de qua alibi diximus. Videtur autem vberior ſenſus ſi ita accipiamus, vt intelligatur benedictionem Mariæ ab eo manare quem in vtero geſtabat.

44 Peruenit, ἐγένετο. Vulgata & Eraſmus ad verbum, Facta eſt. Vide Mar.9.c.33, & Iohan.6.b.19, & 21.

45 Quæ credidit, ἡ πιστεύσασα. In quibuſdam Vulgatæ editionis codicibus legitur, Quæ credidiſti: & paulo pòſt, Fient tibi: quaſi ſcriptum ſit σοὶ pro αὐτῇ. Sunt autem frequentes apud Hebræos iſtæ perſonarum mutationes. Nam, ὅτι. Vel, perfectum iri, vt poſt πιστεύσασα non adſcribatur diſtinctio, & ὅτι non αἰτιολογικῶς, ſed εἰδικῶς accipiatur, ſicut explicat Theophylactus. A Domino, παρὰ Κυρίου: id eſt quod barbarè vulgò dicunt, ex parte Dei. Diſtingui enim debet παρὰ ab ὑπό. quanquam, quod ad rem ipſam attinet, nullum eſt diſcrimen. Dicitur enim Deus ipſe facere quod ipſius miniſtri faciunt eius mandato.

Καὶ εἶπε Μαριάμ, Μεγαλύνει ἡ ψυ- 46
χή μου τὸν Κύριον,
Καὶ ἠγαλλίασε τὸ πνεῦμά μου ἐπὶ 47
τῷ Θεῷ τῷ σωτῆρί μου.
Ὅτι ἐπέβλεψεν ἐπὶ τὴν ταπείνωσιν 48
τῆς δούλης αὐτοῦ. ἰδοὺ γὰρ ἀπὸ τοῦ νῦν
μακαριοῦσί με πᾶσαι αἱ γενεαί·
Ὅτι ἐποίησέ μοι μεγαλεῖα ὁ δυνατός, 49
καὶ ἅγιον τὸ ὄνομα αὐτοῦ·
Καὶ ἔλεος αὐτοῦ εἰς γενεὰς γενεῶν τοῖς 50
φοβουμένοις αὐτόν.
Esa.51.b.9 Ἐποίησε κράτος ἐν βραχίονι αὐτοῦ·
Psal.33.b.10 esa.29.c.15 διεσκόρπισεν ὑπερηφάνους διανοίᾳ καρ-
δίας αὐτῶν.

Tunc ait Maria, Magnificat 46
anima mea Dominum,
Et exultat spiritus meus su- 47
per Deo seruatore meo.
48 Quia respexit humilem an-
cillam suam. ecce enim ex hoc
tempore beatam me prædicabũt
omnes ætates:
Quia magnificè mecum e- 49
git potens ille, cuius sanctum
est nomen:
Et cuius misericordia in o-
mnes ætates *parata est* timen-
tibus ipsum.
51 ‖ Forte facinus fecit brachio
suo: ‖ dissipauit superbos cogi-
tatione cordis ipsorum.

46 *Et ait Maria, Magni-*
ficat anima mea Domi-
num,
47 *Et exultauit spiritus*
meus in Deo salutari
meo.
48 *Quia respexit humili-*
tatem ancillæ suæ. ecce e-
nim ex hoc beatam me di
cent omnes generationes:
49 *Quia fecit mihi ma-*
gna qui potens est: & san
ctum nomen eius:
50 *Et misericordia eius à*
progenie in progenies,
timentibus eum.
51 *Fecit potentiam in bra-*
chio suo: dispersit super-
bos mente cordis sui.

46 Magnificat, μεγαλύνει: id est altè & magnificè prædicat, quod Hebræi declarant verbo גִּדֵּל. Vide Matth.23.a.5.

47 Exultat, ἠγαλλίασε. Vulgata & Erasmus ad verbum, Exultauit. Sed manifesta est temporis enallage, nisi καὶ iterum malis pro γὰρ, id est, Et pro Enim accipere. Nam oportuit præire intelligentiam Spiritus de tanto beneficio exultantis, vnde postea natum gaudium, quo totus est animus ita perfusus vt lingua in apertas Dei laudes erumperet. Super Deo, ἐπὶ τῷ Θεῷ. Vulgata & Erasmus, In Deo, quasi ἐπὶ pro ἐν ponatur. Ego malo ἐπὶ declarare causam, ipsámque adeo gaudii materiam. Seruatore, σωτῆρι. Vulgata, Salutari: id est σωτηρίῳ, vt scriptum legimus in quodam codice, eodem sensu.

48 Quia respexit, ὅτι ἐπέβλεψεν. Respicere pro diligere & gratuito fauore complecti, etiam à Latinis vsurpatur. Solent enim homines, si cuius ipsos capit commiseratio, in eum intueri: si quem autem aspernantur, ab eo auertere oculos. Itaque eosdem etiam habitus Deo tribuunt, eo tropo qui dicitur ἀνθρωποπάθεια.
Humilem ancillam suam, ἐπὶ τὴν ταπείνωσιν τῆς δούλης αὐτοῦ. Vulgata & Erasmus ad verbum, Ad humilitatem ancillæ suæ. Sed humilitas ancillæ pro humili ancilla ponitur ex Hebræorum idiotismo: de quo diximus Matth.24.b.15. Significat autem ταπείνωσις humilitatem, id est vilem & abiectam conditionem, qualis est nimirum vilium seruulorum. Itaque inepti sunt qui modestiam cæterásque Mariæ virtutes hoc loco prædicant: quasi ταπείνωσις illud sit quod Græci ταπεινοφροσύνην vocant, Galli verò vernaculo sermone *humilité*: quasi denique Maria vlla sua merita, ac non potius infinitam Dei misericordiam collaudet, vt rectè obseruat Erasmus in hunc locum. Profert autem Theophylacti verba: quæ iterum libuit exscribere, vt præposteri isti Mariæ cultores intelligant, si quid illis mentis ac cordis superest, sanis hominibus nunquam placuisse ista quæ ipsi tam pertinaciter tuentur. Sic igitur ille, Ἡ παρθένος, τελεώτερον πληροφορηθεῖσα, δοξολογεῖ τὸν Θεόν, ἐκείνῳ ἐπιγράφουσα τὸ θαῦμα, οὐχ ἑαυτῇ. ἐκεῖνος γάρ, φησίν, ἐπέβλεψεν ἐπ' ἐμὲ τὴν ταπεινήν, οὐκ ἐγὼ πρὸς ἐκεῖνον ἀνέβλεψα· ἐκεῖνός με ἠλέησεν, οὐκ ἐγὼ αὐτὸν ἐζήτησα. καὶ ἀπὸ τοῦ νῦν μακαριοῦσί με πᾶσαι αἱ γενεαί· οὐ μόνη Ἐλισάβετ, ἀλλὰ καὶ αἱ τῶν πιστευσάντων γενεαί. διὰ τί δὲ μακαριοῦσιν; ἆρα διὰ τὴν ἐμὴν ἀρετήν; οὐχί· ἀλλ' ὅτι ἐποίησε μετ' ἐμοῦ μεγαλεῖα ὁ Θεός: id est, Virgo plenius edocta glorificat Deum, illi miraculum adscribens, non sibi. Ille enim, inquit, respexit ad me humilem, non ego illum suspexi: ille mei misertus est, non ego illum quæsiui: & ex hoc tempore beatam me dicent omnes generationes. non sola verò Elisabet, sed & omnes credentium generationes. Sed quam ob causam beatam me dicent? num propter meam virtutem? Non: sed quia mihi magnifica fecit Deus. Hactenus Theophylactus, & quidem Romæ excusus annis abhinc tredecim. Ætates, γενεαί. Hebraicè דורות, vt diximus Matth.11.b.16. Quidam Nationes interpretantur: quasi dicat Maria fore vt vniuersus orbis terrarum hoc Dei beneficium celebret. Sed illud malo.

49 Quia magnificè mecum egit, ἐποίησέ μοι μεγαλεῖα. Hebr. עשה נפלאות, vt Psal.98.v.1, ad quem locum videtur Maria respexisse. Deflexi autem aliquantulum à verbis ipsis, tum in hoc Mariæ cantico, tum etiam in altero Zachariæ, vt obscuriores Hebraismos illustrarem. Potens ille, ὁ δυνατός. Articulus hoc loco præstãtiam declarat, & ὁ δυνατὸς Deum Græcis significat, sicut האל Hebræis: pro quo tamen Græci interpretes τὸν ἰσχυρὸν plerunque dicunt. Annotandus præterea Hebraismus, quo repetitur antecedens loco relatiui. Videbatur enim potius dicendum αὐτός, vel ἐκεῖνος: id est ipse vel ille. Cuius nomen, καὶ ὄνομα αὐτοῦ. Hebr. ושמו. Vulgata & Erasmus ad verbum, Et nomẽ eius. Apparet autem Hebraismum esse à Græcorum & Latinorum idiomate alienum, nempe quòd soleant Hebræi sua quæ vocant affixa nominibus subiicere.

50 In omnes ætates, εἰς γενεὰς γενεῶν. Vel, in omnem posteritatem. In quibusdam codicibus legitur eodem sensu, εἰς γενεὰν καὶ γενεάν. Significatur autẽ γενεᾶς appellatione id quod Heb. דור, vel עד, vel עולם vocãt, Græci etiam αἰῶνα, Latini æuum, vel seculum, vel ætatem: vt intelligamus promissiones Dei complecti perennia ac perpetua bona: denique nunquam excidere verbum Dei, quemadmodum loquitur Paulus: vt illud sit quod Hebræi dicunt לדור דורים, aut לעולם עולמים. Vel hoc vocabulo declarantur nepotes, cæterique deinceps posteri: vt sit hæc sententia, tantam esse Dei misericordiam vt non solos credentes, sed etiam eorum posteros faciat bonorum suorum participes in mille vsque progenies, quemadmodum ipse testatur Exodi 20.b.6. Quòd si hanc interpretationẽ sequamur cum Vetere interprete, qui vertit, A progenie in progenies, id est ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, & cum Erasmo, qui ad verbum interpretatus est, In progeniem & progeniem: tum demum εἰς γενεὰς γενεῶν idem declarabit atque לבני בנים: id est in filios filiorum. Respicit autem Maria, atque adeo totidem verbis repetit quod scriptum est Psal.103.c.17. vbi vtriusque interpretationis exemplum extat. Timentibus, φοβουμένοις: id est religiosè ac reuerenter ipsum colentibus. Nam apud Hebræos יראה totum Dei cultum declarat. Verbum autem suppleui quod explendæ constructioni deerat.

51 Forte facinus fecit, ἐποίησε κράτος. Sic apud Hebræos עשה חיל, vt Psal.118.c.16. Vulgata, Fecit poten-

tiam. Erasmus, Præstitit robur: vterque nimium obscurè, quum eiusmodi enallage vix habeat locum in Latino sermone. Videtur autem ab hoc dicendi genere non multũ dissidere Homericũ illud Iliad. β, --πρὶν καὶ Διὸς αἰγιόχοιο γνώμεναι εἴτε ψεῦδος ὑπόσχεσις, ἠὲ καὶ οὐκί. Brachio suo, ἐν βραχίονι αὐτοῦ. Pleonasmus hic est maximæ energiæ, & Hebræis familiaris, apud quos etiam זרוע accipitur pro robore. Dissipauit, διεσκόρπισεν: id est פזר, trãslatione sumpta à turbine, qui paleas abreptas huc & illuc spargit: quæ similitudo frequenter occurrit in Pophetis, & optimè declarat fore vt superborum consilia à ventis (quod aiunt) auferantur: id est tanquam res inanissimæ pereant, vt scribitur Esaiæ capite vicesimonono: quod quidem caput videtur Maria hoc suo cantico quasi commentariis quibusdam illustrare. Vel הפיץ, id est, ita comminuit vt frustra hinc & inde dissilierint: quæ interpretatio videtur respondere illi quod paulo antè dixerat ἐποίησε κράτος. Id autem Latini etiam Dispergendi verbo declarant, vt apud Terentium, An tibi mauis cerebrum dispergi? Itaque non reprehendo Veterem interpretem quod ad sententiam attinet: sed tamen hoc vocabulum repudiaui vt ambiguum. Quid si verò διεσκόρπισεν idem valeat atque apud Hebræos הפר? Video enim in sententia prorsus simili hoc vocabulum frequenter vsurpari, vt Psal.33.b.10, & 2. Sam.15.d.34, & Iob 5.b.12. Quocunque autem modo accipias, videtur Dissipandi vocabulum optimè conuenire. Cogitatione, διανοίᾳ. Accommodari hoc potest diuerso sensu ad verbum διεσκόρπισεν, vt significetur à Domino dissipari superbos, idque iis ipsis consiliis & artibus quibus conantur alios euertere: (comprehendit enim eos Dominus in astutia sua, & malum consilium (vt aiunt) ipsi consultori pessimum esse solet) aut dissipari superbos cum suis consiliis, aut denique propter praua eorum consilia. Vel coniungi potest cum nomine ὑπερηφάνους: vt sit hæc sententia, eos à Domino dissipari qui sibi in consiliis suis placent. Mihi verò satis fuit Græca simpliciter conuertisse, vt nulli expositioni præiudicium adferrem.

Καθεῖλε δυνάστας ἀπὸ θρόνων, καὶ ὕψωσε ταπεινούς.	52 Detraxit potentes è thronis, & extulit humiles.	52 *Deposuit potentes de sede, & exaltauit humiles.*	
Πεινῶντας ἐνέπλησεν ἀγαθῶν, καὶ πλουτοῦντας ἐξαπέστειλε κενούς.	53 ‖ Famelicos impleuit bonis, & diuites ablegauit inanes.	53 *Esurientes impleuit bonis, & diuites dimisit inanes.*	1 Reg.2.a.6 psal.34.b.11
Ἀντελάβετο Ἰσραὴλ παιδὸς αὐτοῦ, μνησθῆναι ἐλέους	54 ‖ Suscepit Israel puerum suum, vt memor esset misericordiæ	54 *Suscepit Israel puerum suum, memorari misericordiæ suæ*	Esa.30.d.18, & 41.b.8, & 54.b.5 iere.31.a.3.d.20
(Καθὼς ἐλάλησε πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν, τῷ Ἀβραὰμ, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ) εἰς τὸν αἰῶνα.	55 ‖ (Prout loquutus est patribus nostris, *nimirum* Abrahamo, & semini eius) in æternum.	55 *(Sicut loquutus est ad patres nostros, Abraham & semini eius) in secula.*	Genes.17.c.19, & 22.c.15 psal.132.b.11
Ἔμεινε δὲ Μαριὰμ σὺν αὐτῇ ὡσεὶ μῆνας τρεῖς· καὶ ὑπέστρεψεν εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς.	56 Mansit autem Maria cum illa quasi menses tres: & *postea* reuertit domum suam.	56 *Mansit autem Maria cum illa quasi mensibus tribus: & reuersa est in domum suam.*	

52 Potentes, δυνάστας. Græco vocabulo vtitur ipse Cicero Philippica vndecima, & Seneca in Thyeste, Anxius sceptrum tenet, & mouentes Cuncta dynastas, &c. adeo vt appareat in Oriente ita vocatos qui principes quidem essent, sed regibus & tetrarchis inferiores: iidem fortasse atque illi quos Persæ satrapas vocabant. Nos tamen hîc noluimus nimium esse curiosi, quum satis constet ex antithesi, quosuis hîc significari qui opibus aut genere sint insignes: id est δυνατοὺς potius quàm ἐξόχους. E thronis, ἀπὸ θρόνων: vel è soliis. Videtur enim his nominibus augustius aliquid significari quàm sedis appellatione declaretur: quo tamen vocabulo Vetus interpres & Erasmus vti maluerunt. Humiles, ταπεινούς: id est vilis & abiectæ conditionis homines. quod placuit rursus obseruare, nequis inter ταπεινοὺς & ταπεινόφρονας nullum discrimen constituat: quanuis hoc quidem loco ταπεινοὶ dicantur qui non modò inter homines sunt infimi, sed etiã coram Deo nihil prorsus sibi tribuunt: qui denique verè pauperes sunt spiritu.

53 Famelicos, πεινῶντας. Vulgata & Erasmus ad verbum, Esurientes: quibus opponuntur πλουτοῦντες. Sed apparet participia loco nominum, quæ verbalia vocant, esse posita, Hebræorum more. Deinde verò ostendit antithesis non vocari famelicos, id est רעבים eos qui simpliciter esuriant, (possunt enim esurire etiam qui ditissimi sunt) sed eos qui ad extremam inopiam redacti sunt, quos Hebræi אביונים vocant ab אוה quod concupiscere & desiderare declarat. Est igitur vehementior antithesis quàm si πένητας opposuisset πλουσίοις. Cõueniunt autem hæc Mariæ verba cum iis quæ ab Hanna referuntur 1. Sam.2.a.6. Ablegauit, ἐξαπέστειλε. Vulg. & Erasmus, Dimisit: id est ἀφῆκεν, vel ἀπέλυσεν. Vtendum autem fuit vocabulo duriore, quale est Ablegare à se, & amandare.

54 Suscepit, ἀντελάβετο: id est prostratum, porrecta manu subleuauit. Est enim (vt inquit Galenus) τὸ ἀντιλαμβάνεσθαι, manus proprium, & ex antecedente intelligitur consequens. quod Hebræi declarant verbo תמך, vtitúrque eo Esaias c.41.b.10. quem locum videtur Maria cantico suo accommodare. Cicero sic solet hæc duo SVSCIPERE & TVERI, coniungere. Puerum suum, παιδὸς αὐτοῦ: id est seruum suum: quanquam etiam vocatur filius, & quidem primogenitus, Exodi.4.e.22. Sed videtur Maria (vt modò dixi) ista repetere ex Esa.41.b.8, & 9. vbi disertè dicitur Israel à Domino עבדי, id est seruus meus. Simpliciter tamen Græca conuerti, vt suum cuique iudicium integrum maneat.

55 Loquutus est, ἐλάλησε: id est pollicitus est. Sic enim etiam accipitur apud Hebræos אמר. *Nimirum* Abrahamo, τῷ Ἀβραάμ. Rectè annotat Erasmus Lucam variasse constructionem verbi ἐλάλησε: quod vt planius esset, adiecit particulam Nimirum, & Abrahamo Latina terminatione conuertit. Et semini eius, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ. Hebr. זרעו: id est posteritati eius, vt alibi diximus. Intelligit autem Isaacum, Iacobum, Dauidem, quibus nominatim Dominus renouauit promissionem factam Abrahamo, nisi aliter placeat explicare, vt statim dicam. In æternum, εἰς τὸν αἰῶνα. In quibusdam codicibus legitur ἕως αἰῶνος, in æternum vsque. Cæterùm in vetustis exemplaribus, atque adeo in Theophylacto Romano, ista sic distinguuntur vt hæc omnia καθὼς ἐλάλησε πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν τῷ Ἀβραὰμ καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ, includantur parenthesi, & εἰς τὸν αἰῶνα connectatur cum superiore versiculo. Ego verò quanuis nihil immutarim contra tot exemplariũ cõsensum, tamen puto hæc posse etiam legi sine parẽthesi. Neq; enim video cur nõ potius Lucas hæc annexuisset ipsi

versiculo superiore. Fortassis igitur hæc est sententia, Dominum misertum esse Israelis extremo hoc tempore, vt ostenderet se memorem esse misericordiæ, quemadmodum pollicitus est maioribus, sese videlicet misericordia vsurum tum erga Abrahamum, tum erga ipsius posteros: idque non ad certum vsque gradum posteritatis, sed in infinitum vsque.

Τῇ δὲ Ἐλισάβετ ἐπλήσθη ὁ χρόνος τοῦ τεκεῖν αὐτήν· καὶ ἐγέννησεν υἱόν. 57

57 Elisabetæ verò impletum est tempus pariendi: & peperit filium.

57 *Elisabeth autem impletum est tempus pariendi: & peperit filiū.*

Καὶ ἤκουσαν οἱ περίοικοι καὶ οἱ συγγενεῖς αὐτῆς ὅτι ἐμεγάλυνε Κύριος τὸ ἔλεος αὐτοῦ μετ' αὐτῆς· καὶ συνέχαιρον αὐτῇ. 58

Suprà,b.14

58 Et audierunt accolæ & cognati eius Dominum magnifica misericordia sua vsum esse erga eam, ‖ & ei gratulabantur.

58 *Et audierunt uicini & cognati eius quia magnificauit Dominus misericordiam suam cum illa: & congratulabantur ei.*

Καὶ ἐγένετο, ἐν τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ ἦλθον περιτεμεῖν τὸ παιδίον, καὶ ἐκάλουν αὐτὸ ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, Ζαχαρίαν. 59

59 Et factum est, die octauo venerunt vt circunciderent puerulum, & vocabant eum ex nomine patris ipsius, Zachariam.

59 *Et factum est, in die octauo uenerunt circumcidere puerum, & uocabant eum nomine patris sui Zachariam.*

Καὶ ἀποκριθεῖσα ἡ μήτηρ αὐτοῦ εἶπεν, Οὐχί· ἀλλὰ κληθήσεται Ἰωάννης. 60

60 Sed respondens mater eius ait, Nequaquam: sed vocabitur Iohannes.

60 *Et respondens mater eius, dixit, Nequaquā: sed uocabitur Iohannes.*

Καὶ εἶπον πρὸς αὐτήν, Ὅτι οὐδείς ἐστιν ἐν τῇ συγγενείᾳ σου ὃς καλεῖται τῷ ὀνόματι τούτῳ. 61

61 Et dixerunt ad eam, Nemo est in cognatione tua qui vocetur isto nomine.

61 *Et dixerunt ad illam, Quia nemo est in cognatione tua qui uocetur hoc nomine.*

Ἐνένευον δὲ τῷ πατρὶ αὐτοῦ, τὸ τί ἂν θέλοι καλεῖσθαι αὐτόν. 62

62 Innuebant autem patri eius quid vellet eum vocari.

62 *Innuebant autem patri eius quem uellet uocari eum.*

Suprà,b.13

Καὶ αἰτήσας πινακίδιον, ἔγραψε, λέγων, Ἰωάννης ἐστὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Καὶ ἐθαύμασαν πάντες. 63

63 Isque postulatis tabellis scripsit, dicens, ‖ Iohannes est nomen eius. Et mirati sunt omnes.

63 *Et postulans pugillarem scripsit, dicens, Iohannes est nomen eius. Et mirati sunt uniuersi.*

Ἀνεῴχθη δὲ τὸ στόμα αὐτοῦ παραχρῆμα, καὶ ἡ γλῶσσα αὐτοῦ· καὶ ἐλάλει εὐλογῶν τὸν Θεόν. 64

64 Apertum est autem os eius illico, & lingua eius: & loquebatur benedicens Deo.

64 *Apertum est autem illico os eius, & lingua eius, & loquebatur benedicens Deum.*

Καὶ ἐγένετο ἐπὶ πάντας φόβος τοὺς περιοικοῦντας αὐτούς· καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ὀρεινῇ τῆς Ἰουδαίας διελαλεῖτο πάντα τὰ ῥήματα ταῦτα. 65

65 Ortus est igitur timor omnibus accolis eorum: & in tota montana regione Iudææ diuulgata sunt omnia verba ista.

65 *Et factus est timor super omnes uicinos eorum: & super omnia montana Iudææ diuulgabantur omnia uerba hæc.*

58 Magnifica misericordia sua vsum esse, ἐμεγάλυνε τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Vulg. Magnificauit misericordiam suam: id est, (vt loquuntur Hebræi) ויגדל חסדו: sicut scriptum est Genes.19.d.19.

62 Innuebant, ἐνένευον: id est, signis & nutibus petebant. quod loquendi genus ortum est ex vulgi cōsuetudine, vt alia multa. veluti quod paulo antè vsurpauit, quum diceret, venisse vt circunciderent puerum, pro, venisse vt circuncisioni pueri interessent. Quid, τὸ τί: id est quo nomine. Abundat autem articulus, pleonasmo Atticis familiari, vt in illo Aristoph. exemplo quod citat Budæus, εἰπὲ δή νυν ἐμοί. Σωκρατ. τὸ τί;

63 Dicens, λέγων: id est in hæc verba: vel est pleonasmus, quem alibi diximus Hebræis esse familiarem, apud quos infinitis locis abundat לאמור.

64 Apertum est, ἀνεῴχθη: id est, restitutus est illi vsus vocis quem amiserat. Videtur enim quodammodo illius os occlusum qui loqui non possit: qua ratione dicuntur etiam cæcorum oculi, & surdorum aures aperiri, vt scribitur Esa.35.a.5. Lingua eius, ἡ γλῶσσα αὐτοῦ. In editione Complutensi additur διηρθρώθη: quo verbo significatur soluta fuisse linguæ vincula, vt iam posset articulatè & distinctè loqui. Sed videtur repeti posse verbum ἀνεῴχθη, id est נפתח, quod apud Hebræos etiam significatur solui ac liberari è vinculis, vt Iob 12.b.14.

65 Ortus est, ἐγένετο. Vulgata, Factus est. Erasmus, Peruasit, id est ἐπῆλθεν. Infrà verò Act.5.a.5, ita vertit vt nos hoc loco. Accolis, τοὺς περιοικοῦντας. Sic Cicero Ennenses, Siciliæ populum, vocat Cereris accolas, quòd apud eos Ceres diceretur habitare. Vulgata & Erasmus Vicinos interpretantur, id est γείτονας. cuius vocabuli visa est nimis angusta significatio. Dicuntur enim hoc loco Periœci, id est accolæ, omnes illi qui totū illum regionis tractum incolebant, vt declarat sequens membrum. Alioquin apud geographos multo latius patet periœcorum appellatio, qua intelliguntur omnes ii qui sub eodem parallelo habitant. Diuulgata sunt, διελαλεῖτο: id est ad verbum, sermonibus omniū celebrata sunt. pro quo dixit Matth.28.c.15, διεφημίσθησαν. Positus enim hic est παρατατικὸς ἀντὶ ἀορίστου. Omnia verba ista, πάντα τὰ ῥήματα ταῦτα: id est, quicquid hîc dictum aut factum fuerat.

66 Καὶ ἔθεντο πάντες οἱ ἀκούσαντες, ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν, λέγοντες, Τί ἄρα τὸ παιδίον τοῦτο ἔσται; Καὶ χεὶρ Κυρίου ἦν μετ᾽ αὐτοῦ.

66 Et omnes qui audierunt, "reposuerunt *ea* in corde suo, dicentes, Quisnam puerulus hic erit? "Manus autem Domini erat cum eo.

66 *Et posuerunt omnes qui audierant, in corde suo, dicentes, Quis, putas, puer iste erit? Etenim manus Domini erat cum illo.*

67 Καὶ Ζαχαρίας ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἐπλήσθη Πνεύματος ἁγίου· καὶ προεφήτευσε, λέγων,

67 Et Zacharias pater eius repletus est Spiritu sancto: prophetauitque, dicens,

67 *Et Zacharias pater eius repletus est Spiritu sancto: & prophetauit, dicens,*

68 Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραήλ, ὅτι ἐπεσκέψατο καὶ ἐποίησε λύτρωσιν τῷ λαῷ αὐτοῦ·

68 ‖ "Benedictus Dominus Deus Israel, "quòd inuiserit & "redemerit populum suum:

68 *Benedictus Dominus Deus Israel: quia visitauit & fecit redemptionem plebi suæ.* *Infrà 2.d.30 matth.1.d.22*

69 Καὶ ἤγειρε κέρας σωτηρίας ἡμῖν ἐν τῷ οἴκῳ Δαβὶδ τοῦ παιδὸς αὐτοῦ·

69 ‖ Et "erexerit cornu salutis nobis in domo Dauid pueri sui:

69 *Et erexit cornu salutis nobis, in domo Dauid pueri sui:* *Psal.132.c.17*

70 Καθὼς ἐλάλησε διὰ στόματος τῶν ἁγίων τῶν ἀπ᾽ αἰῶνος προφητῶν αὐτοῦ,

70 ‖ Prout "loquutus est per os sanctorum, qui "à seculo fuerunt, Prophetarum suorum,

70 *Sicut loquutus est per os sanctorum, qui à seculo sunt, Prophetarum eius,* *Psal.132.c.18 ierem.23.a.6, & 30.b.10*

71 Σωτηρίαν ἐξ ἐχθρῶν ἡμῶν, καὶ ἐκ χειρὸς πάντων τῶν μισούντων ἡμᾶς.

71 "*Fore ut nos* seruaret ex inimicis nostris, & è manu omnium qui oderunt nos.

71 *Salutē ex inimicis nostris, & de manu omniū qui oderunt nos.*

66 Reposuerunt, ἔθεντο. Hebraicè שמו: id est diligenter & attentè considerarunt, & velut infixerunt animo. Sic apud Homerum sæpe,-- σὺ δ᾽ ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῇσι. pro quo Virgilius, Sensibus hæc imis (res est non parua) reponas. Et alibi,-- memori quæ condita mente teneto. Item,-- manet alta mente repostum Iudicium Paridis. Manus autem Domini, &c. καὶ χεὶρ Κυρίου, &c. Hebraicè יד יהוה היה עליו, præsens Dei fauor & singularis quædam virtus in eo apparebat, sicut Ezechielis 1.a.3, appellatione Manus Dei intelligitur Spiritus prophetiæ. Non dissimili ratione Pindarus Olymp. 10, dixit, Θεοῦ σὺν παλάμᾳ: id est τῇ τοῦ Θεοῦ δυνάμει καὶ βοηθείᾳ. Cæterùm Vulg. conuertit Etenim manus, καὶ γὰρ χείρ: quod etiam scriptum legimus in quodam codice, & videtur non malè conuenire.

68 Benedictus, εὐλογητός. Subauditur ἔστω. Perinde enim est acsi dixisset, ἐπαινείσθω, vel δοξαζέσθω: id est, Et laudetur ac prædicetur. Vel εὐλογητὸς declarat omni gloria & laude dignum, vt incipiat Zacharias ab epiphonemate. Nos autem libenter retinuimus hoc etiam loco Benedicendi vocabulum, tanquam theologis familiare, cuius significationem alibi exposuimus. Quòd inuiserit, ὅτι ἐπεσκέψατο. Hebraicè פקד: id est quòd se memorem esse declarauerit populi sui: adeo quidem vt ipse è cælo descenderit vt præsens eos inuiseret, & infinito pretio redimeret. Ita enim loquitur Dominus Exodi 3.c.8. quem locum videtur respexisse Zacharias: simul tamen designans Deum re ipsa iam præstitisse quod olim adumbrarat, id est è cælis verè descendisse, vt verum Israelem à captiuitate diaboli, peccati & mortis, sanguine suo redemptum sibi acquireret. Itaque propriam significationem verbi פקד retinendam putaui, quo ipsa Filii Dei in carne manifestatio & præsentia disertè exprimuntur. Castellio nuper, admodum frigidè & ambiguè totū hunc locū est interpretatus, quū diceret Deum procurasse populi sui liberationem. Nam (vt emphasin verbi ἐπισκέπτεσθαι prætereeam, de qua modò dixi) vel Christi beneficium quantum in nos extet, non satis intelligit, vel nimium parcè illud prædicat, qui ex Iesu, id est vno & solo nostræ salutis authore, facit salutis nostræ procuratorem. Denique nimium ieiunè Deum laudat qui ab eo dicit id esse procuratum aut etiam administratum, quod ipse solus vltro & inchoauit & perfecit. Redemerit, ἐποίησε λύτρωσιν. Hebraicè עשה פדות. Est autem periphrasis quam vno verbo maluimus explicare, vt constructio quæ Hebræa potius est quàm Græca vel Latina, melius cohæreret. Nam solere interdum diuersas constructiones sic coniungi ab Hebræis, vel illud Ierem.3.v.16, satis ostendit ולא יזכרו בו ולא פקודו id est, nec recordabuntur eius, nec visent, eam videlicet. Sed hoc obseruandū est, quum multæ sint liberationis species, eam demum significari λυτρώσεως nomine, quæ nec vi, (vt olim contigit, quum Dominus populum eriperet Pharaoni) nec cum bona hostium gratia (vt quum populus Babylone reuerteretur) sed iusto persoluto pretio impetratur. Ideo toties repetit Apostolus nos sanguine Christi redēptos, ingenti videlicet illo pretio quod olim adumbrabatur victimarum cruore, vt de salute nostra dubitare sit nefas. Hoc itaque videtur idē Castellio nuper nō satis cōsiderasse, quū λύτρωσιν interpretaretur liberationem.

69 Erexerit cornu salutis, ἤγειρε κέρας σωτηρίας. Hebr. הרים קרן הישועה. Est autem totum hoc dicendi genus translatitium, quo significatur, quum planè collapsæ viderentur vires Israelis, ac in primis actum esse videretur de magnificis illis promissis Dauidi factis, Dominum excitasse Christum illum suum, sicut scriptū est Amos 9, qui inuicto suo robore, tanquam cornu quodam, prostratis aduersariis Israelis, æternum illud regnum assereret. Est autem Hebræis familiare קרן, id est cornu, pro vi & robore vsurpare, translatione sumpta ab animalibus cornupetis, vt 2. Sam.22.a.3, & quidē adiecto verbo הרים, quod respondet τῷ ἐγείρειν, quum agitur de amissæ potestatis aut virium instauratione, vt 1. Samuelis 2.b.10, & nominatim etiam vbi agitur de Messia, vt Psal.132.d.17.

70 Loquutus est, ἐλάλησε. Hebr. אמר: id est disertè promisit, vt suprà diximus versu 55. A seculo, ἀπ᾽ αἰῶνος. Hebr. מעולם, id est à condito mundo, vt Psalm.119.52, & Act.3.d.21. Interdum verò idem declarat ἀπ᾽ αἰῶνος quod ab æterno, vt Psalm.92.a.2, & alibi sæpe.

71 *Fore ut nos* seruaret ex inimicis, σωτηρίαν ἐξ ἐχθρῶν. Vulgata ad verbum, Salutem ex inimicis. Refertur autem σωτηρίαν ad verbum ἐλάλησε, quemadmodum & sequentes versiculi duo. Sed quia durior videri posset ista traiectio, rectè fecit Erasmus qui quæsita periphrasi studuerit illam emollire. Sed in ipsa periphrasi ab eo dissentio. Interpretatur enim, Fore vt seruaremur ab inimicis: cuius interpretationis amphiboliam nemo nō videt. Malui igitur vti verbo ἑρμηνευτικῷ, & seruare præpositionem ἐξ, quum sic scripserit Virgilius, Seruatum ex vndis, Strophadum me littora primùm Accipiunt.

72 Ποιῆσαι ἔλεος μετὰ τῶν πατέρων ἡμῶν, καὶ μνησθῆναι διαθήκης ἁγίας αὐτοῦ·

Gen.22.c.16 ierem.31.f.33 heb.6.c.13.d.17

73 Ὅρκον ὃν ὤμοσε πρὸς Ἀβραὰμ τὸν πατέρα ἡμῶν, τοῦ δοῦναι ἡμῖν,

74 Ἀφόβως, ἐκ χειρὸς τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν ῥυσθέντας, λατρεύειν αὐτῷ

1.Pet.1.c.15

75 Ἐν ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνῃ ἐνώπιον αὐτοῦ, πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς ἡμῶν.

76 Καὶ σὺ παιδίον, προφήτης ὑψίστου κληθήσῃ. προπορεύσῃ γὰρ πρὸ προσώπου Κυρίου, ἑτοιμάσαι ὁδοὺς αὐτοῦ·

77 Τοῦ δοῦναι γνῶσιν σωτηρίας τῷ λαῷ αὐτοῦ, ἐν ἀφέσει ἁμαρτιῶν αὐτῶν.

78 Διὰ σπλάγχνα ἐλέους

72 Vt vteretur misericordia erga patres nostros, ac memor esset Testamenti sui sancti:

73 Et ‖ iurisiurandi quod iurauit Abrahamo patri nostro, *nimirum* se daturum nobis,

74 Vt sine metu, è manu inimicorum nostrorum liberati, seruiremus ipsi

75 ‖ Cum sanctitate & iustitia in ipsius cõspectu, cunctos dies vitæ nostræ.

76 Tu verò puerule, Propheta Altissimi vocaberis: præibis enim ante faciem Domini, vt pares vias eius:

77 Et des cognitionem salutis populo eius, per remissionem peccatorum ipsorum.

78 Propter viscera misericordiæ

72 *Ad faciendam misericordiam cum patribus nostris, & memorari Testamenti sui sancti:*

73 *Iusiurandum quod iurauit ad Abraham patrẽ nostrũ, daturũ se nobis,*

74 *Vt sine timore, de manu inimicorum nostrorũ liberati, seruiamus illi*

75 *In sanctitate & iustitia coram ipso, omnibus diebus nostris.*

76 *Et tu puer, Propheta Altissimi uocaberis: præibis enim ante faciem Domini parare uias eius:*

77 *Ad dandam scientiam salutis plebi eius, in remissionem peccatorum eorum.*

78 *Per uiscera misericordiæ*

72 Vt vteretur misericordia, ποιῆσαι ἔλεος. Vulgata ad verbum, Ad faciendam misericordiã. Sic Hebr. לעשׂות חסד, quod esset in Latino sermone obscurius. Memor esset, μνησθῆναι: id est, re ipsa declararet se memorem esse: quomodo etiam accipitur hoc verbum suprà versu 54. Testamenti, διαθήκης, vel potius, pacti & fœderis, id est ברית: quanuis Testamenti vocabulum sua emphasi non caret, vt docet Epistola ad Hebræos. Itaque nolui quicquam mutare.

73 Et iurisiurandi quod iurauit, ὅρκον ὃν, &c. Apud Theophylactum legitur ὅρκου οὗ, & rectius, (opinor) vitata videlicet mutatione constructionis. Nam etiamsi legas quarto casu ὅρκον, non videtur tamen subaudienda præpositio κατὰ, (quæ eclipsis in hoc dicendi genere est prorsus inusitata) sed erit potius mutatio constructionis Hebraica. Hebræis enim verbũ זכר, iungitur & genitiuo casui, absque articulo videlicet & accusatiuo, vt Græcis μέμνημαι, & Latinis memini: apud quos tamen vix reperias diuersas eiusdem verbi in eadem periodo constructiones, nisi varietur etiam significatio. Ponitur ergo ὅρκον vel ὅρκου in appositione, quod aiunt: vt explicetur vocabulum διαθήκης præcedens. Ideo addidimus coniunctionem Et, vt intelligatur epexegesis.
Se daturũ nobis, τοῦ δοῦναι ἡμῖν. Hebraicè לתת לנו. Eras. Vt daret nobis: vt videatur etiã τοῦ ποιῆσαι retulisse ad verbũ ἐλάλησε, quod non possum probare. Apparet enim potius explicari his verbis iusiurandũ ipsum, id est quid illud sit quod Deus iureiurando promiserat Patribus. Ideo hæc accipio εἰδικῶς potius quàm τελικῶς. Nam etsi videtur articulus τοῦ indicare subintelligendum esse ἕνεκα, (quæ particula finem declarat) tamen hoc ego nihil moror. Puto enim Hebraismum esse, & articulum τοῦ respondere seruili literæ ל, quæ non minus accipitur εἰδικῶς quàm τελικῶς. Itaque Deut.4.c.21, quod Hebraicè legimus ולבלת יבוא & לבלתי עברי, Græci verterunt ἵνα μὴ διαβῶ, & ἵνα μὴ εἰσέλθω, pro ὅτι μὴ διαβήσομαι & ὅτι μὴ εἰσελεύσομαι. Itaque τοῦ δοῦναι perinde conuerti acsi scriptum esset δώσειν, vel ὅτι ἔμελλε δοῦναι, Veterem interpretem sequutus: à quo tamen in ea re dissentio quòd hæc videatur præcedentibus coniunxisse, vt nunc quidem ista imperitè in templis cantantur, quum potius pertineant ad sequentia.

74 Sine metu, ἀφόβως. Hebraicè לבטח: id est (vt loquitur Paulus Ephes.4.c.12) ἐν πεποιθήσει. Neque enim φόβον hîc vocat religiosum illum timorem qui alio vocabulo dicitur εὐλάβεια, & præcipua pars est pietatis: sed futuri mali ægritudinem, quam Latini metum vocant. Ea verò pugnat ex diametro cum fiducia illa filiorum Dei, qui fide iustificati pacem habent, vt loquitur Paulus Rom.5.a.1. Hæc igitur vt distinguerem, ἀφόβως potius conuerti Absque metu, quàm Sine timore, cum Vetere interprete & Erasmo. Cæterùm Theophylactus hoc aduerbium coniungit cum participio ῥυσθέντας, & interpretatur ἀκινδύνως: id est sine vllo nostro periculo. Christus enim, inquit, quiescentibus nobis crucifixus est. Sed vberior erit sensus & minus coacta interpretatio si ad λατρεύειν potius retulerimus.

75 In ipsius conspectu, ἐνώπιον αὐτοῦ. Hebraicè לעיניו quam ipse Deus animorum scrutator approbet vt minimè simulatam, vt diximus suprà 6. Vitæ nostræ, τῆς ζωῆς ἡμῶν. In duobus codicibus deerat τῆς ζωῆς: neque etiam Vetus interpres legit.

76 Tu verò, καὶ σύ. Videtur καὶ omnino accipi pro δὲ hoc loco, vt alibi sæpe. Ita enim melius notatur apostrophe. In quodam codice scriptum legimus, καὶ σὺ δὲ, Sed & tu. Puerule, παιδίον. Vulgata & Erasmus, Puer. Videtur autẽ aliqua esse emphasis diminutiui, hoc saltẽ loco minimè negligenda, perinde acsi diceret Zacharias, Tu verò puerule qui nunc tantillus es, tamen in hoc Christi regno veluti primas tenebis. Eris enim Altissimi prænuntius, & viã ad salutẽ cæteris præmunies. Altissimi, ὑψίστου. Hebraicè העליון, id est Dei, vt diximus suprà versu 35. Vocaberis, κληθήσῃ: id est eris, & quidem publico testimonio. Vide Matth.5.a.9, & 1.Iohan.3.v.1.

77 Et des, τοῦ δοῦναι. Iterum putaui particulam Et adiiciendam, vt intelligatur epexegesis. Explicat enim quomodo Iohannes præparaturus sit viam Domino, nimirum quòd annuntiaturus esset salutem in sanguine agni illius quem etiam erat commonstraturus digito. Dare autem cognitionem, ex Hebræorum idiomate, id est לתת מדע, hoc loco dicitur qui aliis aditum patefacit ad rem quampiam cognoscendam. Nam quum idem dicitur de Deo, longè maiorem habet emphasin, vt Dan.1.c.17. Per remissionem, ἐν ἀφέσει. Hebraicè עונות בסליחת. Nam alioquin admodum rarò additur præpositio huic casui, quum causam declarat instrumentalem aut quasi instrumentalem. Est autem remissio peccatorum, modus ipse per quem Deus Pater nos in Filio seruat, vt docet Paulus Rom.4.a.7, ex illo Dauidis versu, Beati quorum remissæ sunt iniquitates. Vulg. In remissionem. i. εἰς ἄφεσιν. Nam sæpe permutantur ἐν & εἰς. sed præstat accipere ἐν ἀφέσει pro δι᾽ ἀφέσεως.

78 Propter viscera misericordiæ, διὰ σπλάγχνα ἐλέους. Hebraicè ברחמי חסדו: id est propter intimam & in ipsis visceribus hærentem misericordiam. Alii putant hoc dicendi genere declarari eum amorem quo

ſolent matres complecti ſua viſcera : id eſt ſuos natos. quæ interpretatio ſenſum eundem gignit atque ſuperior. Sed videtur hîc adumbrare Zacharias Christi ἐνσάρκωσιν, qui ex ipſo Patris ſinu ad nos miſſus eſt. Eſt igitur magna vis huius Hebraiſmi : quem idcirco libenter retinuimus, & ſuprà etiam attigimus, quum explicaremus verbum σπλαγχνίζεσθαι, quod reſpondet Hebræorum verbo רחם. Cæterum Vulgata & Eraſmus conuerterunt Per viſcera: id eſt διὰ σπλάγχνων: quanquam, quod ad ſententiam attinet, exiguum eſt in iſtis diſcrimen, niſi quum ſubtilius diſtinguendæ ſunt cauſæ ſalutis noſtræ.

Θεοῦ ἡμῶν, ἐν οἷς ἐπεσκέψατο ἡμᾶς ἀνατολὴ ἐξ ὕψους·

Dei noſtri, quibus inuiſit nos ‖Germen ex alto:

Dei noſtri, in quibus uiſitauit nos Oriens ex alto:

Malach.4.a.2 Zach.3.d.9 & 4.c.11 ſuprà b.17

Ἐπιφᾶναι τοῖς ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου καθημένοις, τοῦ κατευθῦναι τοὺς πόδας ἡμῶν εἰς ὁδὸν εἰρήνης.

79 Vt appareat iis qui in tenebris & vmbra mortis poſiti ſunt, ad dirigendos pedes noſtros in viam paucis.

79 *Illuminare iis qui in tenebris & in umbra mortis ſedent, ad dirigendos pedes noſtros in uiam pacis.*

Τὸ δὲ παιδίον ηὔξανε καὶ ἐκραταιοῦτο πνεύματι· καὶ ἦν ἐν ταῖς ἐρήμοις ἕως ἡμέρας ἀναδείξεως αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἰσραήλ.

80 Ipſe autem puerulus creſcebat & corroborabatur Spiritu: fuítque in deſertis ad eum vſque diem quo ſe oſtéderet apud Iſraelem.

80 *Puer autem creſcebat, & confortabatur Spiritu: & erat in deſertis uſque in diem oſtenſionis ſuæ ad Iſrael.*

Κεφάλαιον β΄

CAP. II.

CAP. II.

Ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, ἐξῆλθε δόγμα παρὰ Καίσαρος Αὐγούστου, ἀπογράφεσθαι πᾶσαν τὴν οἰκουμένην.

1 FActum eſt autem, diebus illis venit edictum à Cæſare Auguſto, vt deſcriberetur tota terra.

1 *FActum eſt autem in diebus illis, exiit edictum à Cæſare Auguſto, ut deſcriberetur uniuerſus orbis.*

(Αὕτη ἡ ἀπογραφὴ, πρώτη ἐγένετο ἡγεμονεύοντος τῆς Συρίας Κυρηνίου)

2 (Hæc deſcriptio prima facta eſt præſide Syriæ Cyrenio)

2 *(Hæc deſcriptio prima facta eſt à præſide Syriæ Cyrino)*

Quibus, ἐν οἷς : id eſt per quæ viſcera, & qua miſericordia impellente. Vulgata ad verbum, In quibus, nimium obſcuré. Abundat autem iterum præpoſitio ἐν ex Hebræorum idiomate, quod paulo antè expoſuimus. Germen, ἀνατολή. Hebraicè צמח. vocatur enim hoc nomine Meſſias ipſo etiam teſte Chaldæo paraphraſte, Ierem.23.a.5. Zach.3.c.8, & 6.c.12. quibus locis Græci interpretes conuerterunt ἀνατολὴν, impropriè quidem, vt exiſtimo. Nam ἀνατολὴ quum de ſole dicitur, vel ipſum ſolis exortum, vel eam cæli partem declarat vnde ſol exoritur : quum autem plantis & cæteris huiuſmodi rebus, aut etiam ipſorum hominum ortui tranſlatitiè tribuitur (vt Hebr.7.c.14, dicitur Dominus ἀνατέταλκέναι ἐξ Ἰούδα) nihil aliud declarat quàm earum rerum exortũ. In illis autem locis Ieremiæ & Zachariæ, & hîc quoque idipſum quod exoritur, vocatur צמח, Græci verò diſertiores (quod ſciam) ἀνατολὴν nuſquam, ſed βλαστὸν vel βλάστημα vocant. Homerus autem ὄζον ſæpe appellat, vt Latini Stirpem. Neque verò dubito quin eò reſpexerit alter hic Zacharias in hoc ſuo cantico, & Filii Dei manifeſtatione in carne, & diuinum ipſius conceptus & ortus arcanum his verbis indicarit. Addit enim ἐξ ὕψους: id eſt ex altó. pro quo Hebræi dicũt ממרום è cælo videlicet, vt ſit antitheſis cæterarum velut plantarum, quæ omnes è terra germinant: hæc autem è cælo, vnde panis ille viuus in partes inferiores terræ deſcendit. Vulgata & Eraſmus Orientem interpretantur, quos deinde alii multi ſequuti ſunt: idcirco nimirum quia paulo pòſt fit tenebrarum & lucis mentio. Sed nihil obſtat quominus dicamus Zachariam, quum ad diuerſas prophetias reſpiceret, diuerſas etiam tranſlationes coniunxiſſe, ſicut Pſal.97.v.11, lux dicitur ſata eſſe iuſto. Certè non video quomodo vel Hebraicum illud צמח quod Græcos oſtendi impropriè conuertere ἀνατολὴν, vel Græcum ipſum vocabulum ἀνατολή, vel Oriens Latinum, poſſis aut pro ſole, aut pro luce accipere, niſi valde coacta interpretatione : quod & ſemel tantùm fortaſſe apud poetam reperias. ſic enim Æneid.5. Et me, inquit, ſæuus equis oriens afflauit anhelis. Cæterum in quodam codice Argentoratenſis editionis ſcriptum legi ἀνατολῆς tertio caſu, vt ſit hæc ſententia, Dominum nos reſpexiſſe ſuo exortu ex alto : qui ſenſus bene quidem conuenit, ſed repugnat ſummus reliquorum exemplarium etiam manuſcriptorum conſenſus : & manifeſta eſt alluſio huius loci ad vaticinia illa Ieremiæ & Zachariæ quæ paulo antè citaui, in quibus Meſſias dicitur ἀνατολὴ recto caſu, & quaſi proprio nomine.

79 Vt appareat, ἐπιφᾶναι. Hic germen illud è cælo exoriens confertur cum ſole, quemadmodum ſæpe Sol iuſtitiæ & Lux ipſa in vtroque Teſtamento dicitur : alioquin etiam in genere apud Hebræos Tenebrarum appellatione calamitas intelligitur, ac viciſſim Lucis nomine liberatio, & quæ illam conſequitur felicitas. Vmbra mortis, σκιᾷ θανάτου : id eſt vmbroſa & tenebricoſa morte. Vide Matth.4.c.16. In viam pacis, εἰς ὁδὸν εἰρήνης: id eſt, in eam viam quæ ad veram felicitatem ducit. Nam Hebræi Pacis appellatione eum ſtatum intelligunt in quo aliquis meritò acquieſcat. Etſi autem multi multos ſibi & diuerſos fines proponunt, tamen res ipſa oſtendit, eos demum rectam vitam ingredi qui Chriſtum ducem ſequuti, ad alteram illam vitam contendunt.

80 Ad eum vſque diem quo ſe oſtenderet, ἕως ἡμέρας ἀναδείξεως αὐτοῦ. Vulgata ad verbum, Vſque ad diem oſtenſionis ſuæ. Ego vt perſpicuitati ſtuderem, à Græcis aliquantulum deflexi, nulla ſenſus iniuria

IN CAPVT II.

1 Venit, ἐξῆλθε. Vel, vt Vulg. & Eraſ. Exiit, id eſt in publicũ emanauit. Vide Mar.8.b.11. Vt deſcriberetur, ἀπογράφεσθαι, id eſt vt deſcriptis omnium ciuitatum capitibus, intelligeretur quæ cuiuſque regionis, vrbis, familiæ, domus facultates eſſent. Ideóque vertit Eraſmus, Vt cenſeretur: rectè quidem : ſed tamen hoc potius reſpondet τῷ τιμᾶσθαι : & Latini etiam Deſcribendi vocabulo vtuntur eadem ſignificatione qua Græci τῷ ἀπογράφεσθαι. Tota terra, πᾶσαν τὴν οἰκουμένην. Ad verbum, Tota habitabilis, ita vt ſubaudias γῆν terra. Sed hoc dictum eſt ὑπερβολικῶς, quum ſignificetur ea duntaxat terræ portio quæ Romanis parebat. Regnabat autẽ in Iudæa Herodes, ſed precariò, & ἐπὶ φόροις τεταγμένοις, vt teſtatur Appianus.

2 Prima, πρώτη. Hoc vocabulum alii coniungunt cum ἀπογραφὴ, vt intelligamus primam hanc fuiſſe

descriptionem Iudææ: alii cum ἐγένετο, vt significetur duas fuisse factas à Cyrenio descriptiones, quarum prior hic commemoretur, ea videlicet cuius nulla fit mentio à Iosepho, qui posteriorem duntaxat commemorat ab eodem Cyrenio factam, quum pulso Archelao, Iudæa in prouinciam redigeretur. Notandum tamen est, Lucam non scripsisse ὑπὸ Κυρηνίου, quanuis Vetus interpres conuerterit A Cyrino: sed simpliciter Κυρηνίου ἡγεμονεύοντος, id est quum præsidē Cyriæ ageret Cyrenius: vt videri possit explicare potius quando sit facta hæc descriptio quàm à quo sit facta. Cyrenio, Κυρηνίου. Ita scribitur hoc nomē in omnib⁹ exēplaribus Græcis quæ vidi, atque adeo in Iustino & Iosepho Græco. Sed Dionis libro 54, legimus Κυρίνιον, & in Latino Coss. catalogo, P. Sulpitium Quirinum: vt mihi quidem emendatissimè videatur scriptum esse Κυρείνου in Romano Theophylacto. Is autem est Quirinus de quo multa Corn. Tacitus libro tertio. Sed aliunde maior oboritur difficultas, de qua etiam mihi putaui aliquid dicendum. Apparet enim ex Iosepho non Cyrenium, sed Quintilium Varum, qui postea cæsus est ab Arminio in Germania, vltimis Herodis annis fuisse Syriæ præsidem, & quidem Saturnino successorem datum: nequis existimet inter Saturninum & Varum posse locū aliquem Cyrenio concedi. Deinde idem Iosephus meminit quidem descriptionis factæ à Cyrenio, sed quæ prorsus sit diuersa. nam hæc nostra descriptio vniuersalis est, illa verò Cyrenii ad Iudæam duntaxat pertinet: hæc viuente Herode, illa minimùm nouem annis interiectis, pulso in exilium Archelao, fuit instituta: vt planè cum in plerisque aliis, tum verò in hoc quoque infantiam suam prodiderit Nicephorus ille cuius magnum volumen nugarum & mendaciorum plenum nuper quidam edidit. Quid igitur? Nempe quod ad posteriorem nodum attinet, facilè solui potest, si dicamus duas diuersas descriptiones fuisse à Cyrenio factas. Sed hîc nos inuoluet prior ille nodus, quum tempore nascentis Christi, (si Iosephum sequamur) non Cyrenius, sed Varus, vel certè Saturninus Syriæ præfuerit. Iosephū autē in re tam celebri & ex actis publicis cognita, mirū est potuisse tam turpiter hallucinari. Præterea vix (opinor) hoc ferre potest imperii Romani cōsuetudo vt vnus idē pacatæ prouinciæ duobus tēporib⁹ diuersis præfuerit. Necesse est tamē vt Euāgelistæ sua cōstet authoritas. Itaq; superest vt vel in Syriæ præsidibus enumerandis errauerit Iosephus, vel potius vt quēadmodū ipse libro Antiquitatū 16, Volumnium adiungit Saturnino quasi collegam in Syriæ administratione, (quem tamen libro primo de bello Iudaico procuratorem Cæsaris fuisse dicit) sic etiam existimemus, huius descriptionis tempore Varum quidem fuisse Syriæ præsidem, sed ei adiunctum fuisse Cyrenium: qui quum in Herodis regno non posset dici Iudææ præses, neque tamen simplici procuratoris Cæsaris titulo videretur satis honestari, Syriæ etiam præses diceretur. Quid si verò potius totum hoc αὕτη ἡ ἀπογραφὴ πρώτη ἐγένετο ἡγεμονεύοντος τῆς Συρίας Κυρηνίου, quum ab aliquo esset in albo libri annotatum qui Cyrenii descriptionem cum ista confuderit, postea in contextum irrepsit? Sed hoc quidem est nodum secare potius quàm soluere. Absit autem vt vel apicem vnum immutem, nedum quicquam detraham. Quod autem ad hanc orbis descriptionem attinet, libuit etiam quædam παρέργως subiicere, à nemine (quod sciam) animaduersa. Scribit Dion lib. 56, quum Augustus alendis exercitibus, quibus imperium Romanum continebatur, vicesimam instituisset, & id tributum omnes ægerrimè ferrent, adeo vt quiduis potius passuri viderentur, cōstituisse tributū ex agris & ædibus colligere. Statim igitur, inquit, μηδὲν εἰπὼν, μήθ᾽ ὅσον μήθ᾽ ὅπως αὐτὸ δώσουσιν, ἔπεμψεν ἄλλους ἄλλῃ τά τε τῶν ἰδιωτῶν καὶ τὰ τῶν πόλεων κτήματα ἀπογραψομένους: id est, Quum nō dixisset vel quantum, vel quemadmodum illud daretur, alios aliò misit qui priuatorum hominum ipsarúmque ciuitatum bona describerent. Possent igitur hæc Dionis verba videri ad hanc orbis descriptionē pertinere cuius mentionem facit Lucas, nisi repugnaret temporis series. Id enim ipse refert in annum imperii Augusti penultimum, quum Christus annum iam ageret decimumquartum. Itaque si quis hîc est coniecturæ locus, existimarim Augustum pro suo iure, quum Romani imperii breuiarium conficeret, huiusmodi descriptionem instituisse: non vt noua tributa exigeret, sed vt totius imperii facultates, copias, vires, ac prouentus quotidianos intelligeret. quamobrem etiam nullus est eo tempore in Iudæa excitatus tumultus, sicut postea factum est, quum Archelao pulso, & Iudæa à Cyrenio in prouinciam redacta, tributa à Romanis exigerentur. Neque enim alia ratione confici potuit hoc breuiarium, de quo post Suetonium sic scribit Dion eodem libro, Ab augusti morte, inquit, prolata sunt quatuor ipsius volumina, quorum tertium, τά τε τῶν στρατιωτῶν καὶ τὰ τῶν προσόδων, τῶν τε ἀναλωμάτων τῶν δημοσίων, τό τε πλῆθος τῶν ἐν τοῖς θησαυροῖς χρημάτων, καὶ ὅσα ἄλλα τοιουτότροπα εἰς τὴν ἡγεμονίαν φέροντα ἦν εἶχε: id est, Complectebatur quæ ad milites, quæque ad reditus sumptúsque publicos pertinebant, item quanta pecuniæ summa in fiscis esset, & quæcunque eiusmodi ad imperium spectabant. Sed de his hactenus.

	Καὶ ἐπορεύοντο πάντες ἀπογράφεσθαι, ἕκαστος εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν.	3 Ibant igitur omnes vt describerētur, in suam quisque vrbē.	3 *Et ibant omnes ut profiterentur, singuli in suā ciuitatem.*
Iohan.7.f.41	Ἀνέβη δὲ καὶ Ἰωσὴφ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, ἐκ πόλεως Ναζαρὲτ, εἰς τὴν Ἰουδαίαν, εἰς πόλιν Δαβὶδ ἥτις καλεῖται Βηθλεέμ, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς Δαβίδ·	4 Ascendit autē etiā Ioseph à Galilæa, ex vrbe Nazaret, in Iudæam, in vrbem Dauid quæ vocatur Bethlehem, propterea quòd esset ex domo & familia Dauid:	4 *Ascendit autem & Ioseph à Galilæa, de ciuitate Nazaret, in Iudæā, in ciuitatem Dauid quæ uocatur Bethlehē, eo quòd esset de domo & familia Dauid:*
	Ἀπογράψασθαι σὺν Μαριὰμ τῇ μεμνηστευμένῃ αὐτῷ γυναικὶ, οὔσῃ ἐγκύῳ.	5 Vt describeretur cum Maria desponsa sibi vxore, quæ erat prægnans.	5 *Vt profiteretur cum Maria desponsata sibi uxore, prægnante.*
	Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ εἶναι αὐτοὺς ἐκεῖ, ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ τεκεῖν αὐτήν.	6 Factum est autem quum essent illic, cōpleti sunt dies quibus ipsa pareret.	6 *Factum est autem quū essent ibi, impleti sunt dies ut pareret.*

4 Ascendit, ἀνέβη. Hebraicè עלה, id est profectus est. Sunt tamen qui putent haberi rationem situs Hierosolymorum, vel templi potius.

5 Desponsa, μεμνηστευμένῃ. Differre τὸ μνηστεύεσθαι & τὸ γαμεῖν non minus quàm Sponsalia à nuptiis, alibi diximus. Cur igitur, dices, μεμνηστευμένη vocatur Maria quum iam nupsisset? nam probabile est ante profectionem apparuisse Iosepho Angelum à quo iussus est eam ducere. Respondeo, fieri posse vt in ipsa profectione Iosephus eam deprehenderit esse grauidam, & admonitus sit ab Angelo: vel, etiamsi nupsisset, tamen Lucam maluisse desponsam vocare quàm nuptam, propterea quòd Ioseph ab Angelo præmonitus, non secus

abstineret ab ea quàm si nondum eam duxisset. Possunt autem hæc coniungi vel cum ἀπογράψασθαι, vel cum ἀνέβη.

7 Καὶ ἔτεκε τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον, καὶ ἐσπαργάνωσεν αὐτὸν, καὶ ἀνέκλινεν αὐτὸν ἐν τῇ φάτνῃ· διότι οὐκ ἦν αὐτοῖς τόπος ἐν τῷ καταλύματι.

7 Peperit igitur filium suum primogenitum, & fasciis eum inuoluit, reclinauítque eum in præsepi: eo quòd non erat eis locus in diuersorio.

7 *Et peperit filium suum primogenitum, & pannis eum inuoluit, & reclinauit eũ in præsepio: quia non erat eis locus in diuersorio.*

8 Καὶ ποιμένες ἦσαν ἐν τῇ χώρᾳ τῇ αὐτῇ ἀγραυλοῦντες, καὶ φυλάσσοντες φυλακὰς τῆς νυκτὸς ἐπὶ τὴν ποίμνην αὐτῶν.

8 Erant autem pastores in eadem regione excubantes, & agentes vigilias noctis super gregem suum.

8 *Et pastores erant in regione eadem uigilantes, & custodientes uigilias noctis super gregem suũ.*

9 Καὶ ἰδοὺ, ἄγγελος Κυρίου ἐπέστη αὐτοῖς, καὶ δόξα Κυρίου περιέλαμψεν αὐτούς· καὶ ἐφοβήθησαν φόβον μέγαν.

9 Et ecce, Angelus Domini superuenit ipsis, & gloria Domini circunfulsit eos: & timuerunt timore magno.

9 *Et ecce, Angelus Domini stetit iuxta illos, & claritas Dei circunfulsit illos: & timuerunt timore magno.*

10 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἄγγελος, Μὴ φοβεῖσθε· ἰδοὺ γὰρ εὐαγγελίζομαι ὑμῖν χαρὰν μεγάλην, ἥτις ἔσται παντὶ τῷ λαῷ·

10 Tunc dixit eis Angelus, Ne timete: ecce enim euangelizo vobis gaudium magnũ, quod erit toto populo:

10 *Et dixit illis Angelus, Nolite timere: ecce enim euangelizo uobis gaudiũ magnum, quod erit omni populo:*

11 Ὅτι ἐτέχθη ὑμῖν σήμερον σωτὴρ, ὅς ἐστι Χριστὸς Κύριος ἐν πόλει Δαβίδ.

11 *Nempe* natum esse vobis hodie Seruatorẽ, qui est Christus Dominus, in vrbe Dauid.

11 *Quia natus est uobis hodie Saluator qui est Christus Dominus, in ciuitate Dauid.*

12 Καὶ τοῦτο ὑμῖν τὸ σημεῖον, Εὑρήσετε βρέφος ἐσπαργανωμένον, κείμενον ἐν τῇ φάτνῃ.

12 Hoc autem vobis signum *erit*, Inuenietis infantem fasciis inuolutum, iacentem in præsepi.

12 *Et hoc uobis signum, Inuenietis infantem pannis inuolutum, & positũ in præsepio.*

13 Καὶ ἐξαίφνης ἐγένετο σὺν τῷ ἀγγέλῳ πλῆθος στρατιᾶς οὐρανίου, αἰνούντων τὸν Θεὸν, καὶ λεγόντων,

13 Et repentè adfuit cum Angelo multitudo exercituum cælestium, laudantium Deum, & dicentium,

13 *Et subitò facta est cum Angelo multitudo militiæ cælestis, laudantiũ Deũ, & dicentium,*

14 Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία.

14 Gloria in *cælis* altissimis Deo, & in terra pax, in homines beneuolentia.

14 *Gloria in altissimis Deo, & in terra pax, in hominibus bonæ uoluntatis.*

8 Excubantes, ἀγραυλοῦντες. Sic apud Hesiodum in Theogonia, ποιμένες ἄγραυλοι cognominantur ἐν ἀγροῖς αὐλιζόμενοι, vt hîc explicat Theophylactus. quod Latini simili ratione declarant Excubandi verbo, quasi extrà cubare dicas, id est foris atque adeo sub dio pernoctare. Idem etiam aliter interpretatur ἀγραυλοῦντας, τοὺς ἀγροικὸν αὐλοῦντας, quasi rusticis cantibus noctem transegerint pastores: quam interpretationem planè repudio. Vulgata & Erasmus, Vigilantes, id est γρηγοροῦντες. Agentes vigilias, φυλάσσοντες φυλακάς. Ad verbum, Custodientes custodias, quam paronomasiam vt explicaret Erasmus conuertit, Excubantes excubias. Noctis, τῆς νυκτός. Hebræus est pleonasmus: neque enim vllæ sunt diei vigiliæ. Erasmus, Nocte, id est νυκτός: non addito articulo.

9 Superuenit, ἐπέστη. id est repentè venit, quum nihil minus expectarent. Nam inter omnes verbi ἐφιστάναι significationes hæc mihi visa est huic loco maximè accommodata. Sic autem Latini Superueniendi verbo vtuntur: vt Horatius, Grata superueniet quæ non sperabitur hora. Vulgata, Stetit iuxta illos: & Erasmus, Adstitit: id est παρέστη. Idem tamen in annotationibus explicat, Imminuit ex alto: quia nimirum cælitus apparuit Angelus, & ἐπὶ etiam declarat Super vel Suprà. Gloria, δόξα. Vulgata, Claritas, nempe vt amphibolia vitaretur, quia interdum apud Hebræos כבוד יהוה pro ipso glorioso Deo accipitur, vt Exodi.16.c.10, & alibi sæpe.

11 *Nempe* natum esse, ὅτι ἐτέχθη. Vulg. & Erasmus, Quia natus est, quasi ὅτι accipiatur αἰτιολογικῶς. At ego malo εἰδικῶς interpretari.

13 Adfuit, ἐγένετο: id est παρεγένετο. Vulgata & Erasmus, Facta est: quæ interpretatio non conuenit huic loco. Exercituum cælestium, στρατιᾶς οὐρανίου. Ita vocantur ab Hebræis copiæ Angelorum, quibus circunsepta est Dei, tanquam potentissimi cuiusdam monarchæ, maiestas. Vulgata & Erasmus, Militiæ cælestis. Ego verò militiam pro exercitu nusquam legi. Deinde, vt melius conuenirent sequentia, singularem numerum per pluralem conuerti.

14 Gloria, δόξα. Subauditur ἔστω vel ἐστὶ, id est esto, vel est, sensu aliquantulum diuerso propter sequens membrum. Nam si Esto subaudias, aut videbuntur Angeli non tam annuntiare factam pacem quàm futurã precari: aut καὶ pro γὰρ accipias necesse est: quo modo etiam Theophylactus explicat. vt sit hæc sententia, Gloria sit Deo, quòd pax in terris sit hominibus concessa. Quòd si vtrobique subaudiamus ἐστὶ, Angeli videbuntur & Deo ipsi magnam ipsius gloriæ amplificationem, & hominibus singulare Dei beneficium gratulari.

In *cælis* altissimis, ἐν ὑψίστοις. Hebraicè במרומים, de quo aliquid diximus Matth.21.a.9. Non desunt etiam qui conuertant, Gloria Deo qui est in cælis, quasi scriptum sit τῷ ἐν ὑψίστοις. Sed interpretatio quam sequuti sumus, videtur melius conuenire sequenti antithesi. Nam alioquin simili ratione non dicendum esset, Pax homini-

bus qui sunt in terra: In homines, ἐν ἀνθρώποις, vel inter homines. Sed malo ἐν pro εἰς accipere: quam enallagen sæpe iam annotauimus. Alioquin si ἐν ἀνθρώποις conuertamus, In hominibus, aut coniungenda hæc erunt membro superiori, vt εὐδοκία seorsim legatur: aut certè abundabit præpositio ἐν, vt alibi sæpe: nisi pro εὐδοκία legamus εὐδοκίας, eo sensu quem paulo pòst explicabimus. Annotat etiam Erasmus, hanc præpositionem in nonnullis Græcis codicibus hoc loco non addi, & in plerisque veteris editionis codicibus deesse constat. Beneuolentia, εὐδοκία. Hanc particulam omnia Græca exemplaria quæ vidimus, atque adeo Theophylactus & Eusebius libro ἀποδείξεως 4, & Epiphanius κατ' Ἐβιωναίων, & Chrysostomus tomo quinto, homil. 56, quæ est De monachorum vita, & in Epistolam ad Coloss. connectunt cum ἐν τοῖς ἀνθρώποις, ita vt tria sint huius gratulationis membra. Alii seorsim legunt, vt post ἐν τοῖς ἀνθρώποις adscripta distinctione, εὐδοκία seorsim veluti pacis illius fons & origo prædicetur. Significat autem εὐδοκία idipsum quod Hebræi רצון, Latini beneuolētiam (id est propensam animi volūtatem) vocant, diciturque tum de gratuito & infinito illo Dei amore in electos, quos ipse prior ante tempora æterna in Filio dilexit, vt Ephes. 1. a. 5, & b. 9, pro quo Vetus interpres solet Beneplacitum dicere: tū verò de mutua hominum inter se amicitia, qua fit vt alii aliorum commodis studeant, vt Rom. 10. a. 1: atque adeo de ea charitate qua homines ipsum Deum diligunt, vt Philip. 1. b. 15. quam postremam notionem Erasmus videtur non animaduertisse. Sed idem rectè eos reprehendit qui putarunt hic agi de hominum εὐδοκίᾳ, quum potius gratulentur Angeli hominibus gratuitam Dei cum ipsis reconciliationem. Rectè igitur Chrysostomus ad Coloss. εὐδοκίαν interpretatur καταλλαγήν: quanuis hæc ab illa differat vt consequens à causa. Non malè etiā Theophylactus ἐπανάπαυσιν, modò intelligamus Deū non in ipsis hominibus, sed in vno Filio acquiescere, in quo vno dilectos suos ἐξελέξατο. Cæterùm Origines homilia in Lucam 13, itémque Chrysostomus plurimis locis, vt Homilia in Mat. 36, item in Sermone De ascensione Domini, item Homilia De natiuitate Domini, Vetus denique interpres, pro εὐδοκία legerunt εὐδοκίας. Hebræos autem nemo est qui nesciat solere adiectiuorum loco vti genitiuis appellatiuorum. Sic filii promissionis, electionis, vasa iræ, vasa misericordiæ, vasa electionis, Hebraicè dicuntur ii quibus Deus destinauit promissiones, quos elegit, in quos iram vel misericordiam decreuit exercere, quorum opera in rebus magnis vti cōstituit. Ita igitur hoc loco (sicut rectè Erasmus annotauit) vocātur οἱ ἄνθρωποι εὐδοκίας, id est ad verbum, Homines beneplaciti, vel (vt Vetus interpres conuertit) homines bonæ voluntatis, quos Hebraicè dicas אנשי רצון, id est, quos Deus ex gratuito suo proposito diligit & complectitur in Filio. sicut Daniel dicitur איש חמודות, id est vir desideriorum, pro viro multis modis desiderato. Sed hunc Hebraismum veteres (quod cum eorum pace ac venia dictum esse velim) quum non considerarent, variè corruperunt. Nam alii, vt Origenes (de quo quid sentirem, in præfatione dixi) εὐδοκίας coniungunt cum εἰρήνη, traiectione prorsus violenta: Chrysostomus in sermone De natiuitate Domini, manifestè ad bonam hominum voluntatem retulit. Veteres Latini ita etiam sunt interpretati, & eum errorem recentiores Sophistæ auxerunt. Ad me verò quod attinet, quanuis (vt antè dixi) in omnibus exemplaribus legerim εὐδοκία, & ita sim interpretatus: tamen Origenis, Chrysostomi, Veteris interpretis authoritatem, ipsam denique rationem sequutus, nō recusem legere εὐδοκίας, & totam hanc orationem in duo tantùm membra partiri, hoc modo, Δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη ἐν ἀνθρώποις εὐδοκίας: id est, Gloria in cælis altissimis Deo, & in terra pax in hominibus dilectis, vel complacitis. Neque enim hæc pax ad omnes pertinet, sed ad eos demum quos Deus gratia sua dignatur. Certè hoc modo plana erit omnium membrorum antithesis, & nihil prorsus hiulcum aut detortum apparebit.

Καὶ ἐγένετο, ὡς ἀπῆλθον ἀπ' αὐτῶν εἰς τὸν οὐρανὸν οἱ ἄγγελοι, καὶ οἱ ἄνθρωποι οἱ ποιμένες εἶπον πρὸς ἀλλήλους, Διέλθωμεν δὴ ἕως Βηθλεὲμ, καὶ ἴδωμεν τὸ ῥῆμα τοῦτο τὸ γεγονὸς, ὃ ὁ Κύριος ἐγνώρισεν ἡμῖν.

Καὶ ἦλθον σπεύσαντες, καὶ ἀνεῦρον τήν τε Μαριὰμ καὶ τὸν Ἰωσὴφ, καὶ τὸ βρέφος κείμενον ἐν τῇ φάτνῃ.

15 Et factum est, vt discesserunt ab eis Angeli in cælum, tum pastores illi dixerunt alii ad alios, Eamus sanè Bethlehem vsque, & videamus factum istud quod Dominus notum fecit nobis.

16 Venerunt igitur festinantes, & inuenerunt Mariam & Ioseph, & infantem iacentem in præsepi.

15 Et factum est, ut discesserunt ab eis Angeli in cælum, pastores loquebantur ad inuicem, Transeamus usque Bethlehem, & uideamus hoc uerbum quod factū est, quod fecit Dominus & ostendit nobis.

16 Et uenerunt festinantes, & inuenerunt Mariam & Ioseph, & infantem positum in præsepio.

15 Tum pastores illi, καὶ οἱ ἄνθρωποι οἱ ποιμένες. Duplex hîc est hebraismus. Primùm enim ponitur καὶ pro τότε, in subiectione, vt apud Hebræos ו pro אז. nisi malimus καὶ abundare: de quo pleonasmo diximus Mat. 28. b. 9. Deinde appositio est speciei ad genus, pro quo dicunt Hebræi אנשים הרועים: quod dicendi genus imitantur quidem interdū Græci & Latini, vt alibi obseruauimus, sed raró. Itaque Veterem interpretē sequutus, prætermisi οἱ ἄνθρωποι tanquam redundans. Erasmus autem ad verbum conuertit, Et homines pastores, neglecto articulo, quem putaui potius exprimendum. Eamus, διέλθωμεν. Hebraicè נעבור. Vulgata & Erasmus ad verbum, Transeamus. Sed apparet compositum pro simplici accipiendum esse vt Act. 11. v. 22, sicut aliquoties apud Terentium verbum Transeo simili significatione vsurpatur. Nunquam tamen apud Græcos disertiores διέρχεσθαι legi pro ἰέναι καὶ πορεύεσθαι. Sanè, δή. Vulgata hanc particulam vt abundantem prætermisit. Erasmus conuertit, Iam: id est ἤδη vel νῦν. Sed Latinos constat similiter vsurpare aduerbium Sanè, præsertim in concessione.

Factum istud, τὸ ῥῆμα τοῦτο τὸ γεγονός. Hebraicè הדבר הזה אשר היה. Vulgata, Hoc verbum quod factum est. Erasmus, Hoc quod audiuimus accidisse. Putauit enim ῥῆμα, id est (vt Hebræi loquuntur) דבר, dici rem nouam quæ rumore diuulgetur: quod vt interdū verū sit, (sicut apud Latinos nonnunquā rumor pro eo dicitur quod ipso rumore spargitur) tamen non est perpetuū. Imò verò hoc vocabulū non minus latè patet apud Hebræos quàm πρᾶγμα apud Græcos, & Res apud Latinos: & ita hoc loco vsurpari credo, quum præsertim addatur participium γεγονός. Possumus tamen pro ipso Angelorum nuntio accipere, & interpretari, Istud de quo *nobis* facta sunt verba: vt sequentia per epexegesin explicentur. Ideo etiam in vno codice expunctum erat participium γεγονός, quasi redundans. Notum fecit, ἐγνώρισεν. Hebraicè הודיע. Nam propriè apud Græcos γνωρίζειν significat τὸ γνώσκειν vel ἐπιγινώσκειν. Interdum tamen accipitur, vt hoc loco, pro eo quod Ouidius vno verbo dixit Notificare: vt apud Athenæum dicitur rex Persarum præmia proposuisse τοῖς τὸ ἡδὺ δοῦναι αὐτῷ γνωρίζουσι. Vulgata, Ostendit: id est ἔδειξε. Erasmus, Aperuit: id est ἤνοιξεν.

Ἰδόντες δὲ διεγνώρισαν περὶ τοῦ ῥήματος τοῦ λαληθέντος αὐτοῖς περὶ τοῦ παιδίου τούτου.

17 Quum vidissent autem, diuulgauerunt id quod dictum fuerat ipsis de puerulo illo.

17 Videntes autem cognouerunt de uerbo quod dictum erat illis de puero hoc.

Καὶ πάντες οἱ ἀκούσαντες ἐθαύμασαν περὶ τῶν λαληθέντων ὑπὸ τῶν ποιμένων πρὸς αὐτούς.

18 Et omnes qui audierunt, mirati sunt ea quæ ipsis dicta fuerunt à pastoribus.

18 Et omnes qui audierunt mirati sunt de iis quæ dicta erant à pastoribus ad ipsos.

Ἡ δὲ Μαριὰμ πάντα συνετήρει τὰ ῥήματα ταῦτα, συμβάλλουσα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς.

19 Maria verò ista omnia conseruabat, conferens *ea* in corde suo.

19 Maria autem conseruabat omnia uerba hæc, conferens in corde suo.

Καὶ ἐπέστρεψαν οἱ ποιμένες, δοξάζοντες καὶ αἰνοῦντες τὸν Θεὸν ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἤκουσαν καὶ εἶδον, καθὼς ἐλαλήθη πρὸς αὐτούς.

20 Reuersi sunt autem pastores, glorificantes & laudantes Deum super omnibus quæ audierant & viderant, prout ipsis dictum fuerat.

20 Et reuersi sunt pastores, glorificantes & laudantes Deum in omnibus quæ audierant & uiderant, sicut dictum est ad illos.

Καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν ἡμέραι ὀκτὼ τοῦ περιτεμεῖν τὸ παιδίον, καὶ ἐκλήθη τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦς, τὸ κληθὲν ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου πρὸ τοῦ συλληφθῆναι αὐτὸν ἐν τῇ κοιλίᾳ.

21 ‖ Et quum aduenisset dies octauus vt circunciderent puerulum, tunc ‖ vocatum est nomen eius Iesus, quod vocatum fuerat ab Angelo priusquam ipse in vtero conciperetur.

21 Et postquam consummati sunt dies octo ut circunciderețur puer, uocatum est nomen eius Iesus, quod uocatum est ab Angelo priusquam in utero conciperetur.

Gen.17.b.18 leuit.12.a.3. Suprà,1.c.31 matth.1.d.21 iohan.7.c.22

Καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ καθαρισμοῦ αὐτῆς κατὰ τὸν νόμον Μωσέως, ἀνήγαγον αὐτὸν εἰς Ἱεροσόλυμα, παραστῆσαι τῷ Κυρίῳ,

22 Et quum impleti fuissent dies purgationis Mariæ ‖ secundum legem Mosis, adduxerunt eum Hierosolymam, vt sisterent eum Domino,

22 Et postquam impleti sunt dies purgationis eius secundum legem Moysi, tulerunt illum in Ierusalem, ut sisterent eum Domino,

Leuit.12.b.6

(Καθὼς γέγραπται ἐν νόμῳ Κυρίου, Ὅτι πᾶν ἄρσεν διανοῖγον μήτραν, ἅγιον τῷ Κυρίῳ κληθήσεται)

23 (Prout scriptum est in lege Domini, ‖ Omnis masculus primogenitus, sanctus Domino erit)

23 (Sicut scriptum est in lege Domini, Quia omne masculinum adaperiens uuluam, sanctum Domino uocabitur)

Exodi 13.a.2 numer.8.c.6

Καὶ τοῦ δοῦναι θυσίαν, κατὰ τὸ εἰρημένον ἐν νόμῳ Κυρίου, ζεῦγος τρυγόνων, ἢ δύο νεοσσοὺς περιστερῶν.

24 Et vt darent oblationem, ‖ secundum *id* quod dictum est in Lege Domini, par turturū, aut duos pullos columbarum.

24 Et ut darent hostiam secundum quod dictum est in Lege Domini, par turturum, aut duos pullos columbarum.

Leuit.12.b.16

17 Diuulgauerunt, διεγνώρισαν: id est διεφήμισαν, vt Marci 1.d.45. Vulgata, Cognouerũt. pro quo Erasmus in annotationibus substituit Pernouerunt: vt significetur, pastores tum demum pernosse quod antè audierant ex Angelis. Sed prior expositio mihi videtur multo simplicior. Id, περὶ τοῦ ῥήματος. Hebraicè על הדבר pro את-הדבר, vt Thren.2.d.14. Vulgata & Erasmus, De verbo. Sic in proximo versiculo ἐθαύμασαν περὶ τῶν λαληθέντων, pro ἐθαύμασαν τὰ λαληθέντα: in quo dicendi genere alii Euangelistæ fere vsurpant præpositionem ὅτι.

19 Conferens *ea*, συμβάλλουσα. Vel redundat hoc participium, vel supplendum est relatiuum quod expressimus: vt in illo Virgilii, -clypeóque sinistram Insertabam aptans. συμβάλλειν autem dicitur Maria, vel quòd simul ea omnia in animo veluti reponeret, vel quòd singula diligenter secum expenderet.

21 Et quum aduenisset dies octauus, καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν ἡμέραι ὀκτώ. Vulgata & Erasmus, Et postquam consummati sunt dies octo. Vide Act.2.a.1. Tunc vocatum est, καὶ ἐκλήθη. Iterum καὶ pro τότε, nisi malimus abundare. Vide suprà, versu 15.

22 Mariæ, αὐτῆς. Vulgata, Eius, Mariæ videlicet. Oportuit enim impleri Legem, quanuis Maria Christi partu potius esset sanctificata. Expressimus autem ipsum antecedens, vt vitaremus ambiguitatem. In plerisque codicibus legitur αὐτῶν, & ita etiam legit Origenes, quem sequitur Erasmus. Sed non video quî hoc conueniat, quum lex purificationis ad solam matrem pertineat. Itaque veterem editionem sequi malui, cui Complutensis editio adstipulatur. Vt sisterent, παραστῆσαι. Vel Vt commendarent, inquit Erasmus. Ego verò nunquam legi hoc verbum in ea significatione. Et tamen si hoc concederem, apparet τὸ παραστῆσαι respondere verbo העביר, quo vtitur Moses Exodi 13.b.11: quod ad verbum declarat transire facere: id est, sistere in conspectum.

23 Primogenitus, διανοῖγον μήτραν. Ad verbum, Adaperiens matricem, Hebraicè פטר רחם: id est πρωτότοκον. Neque enim simpliciter declarat eum qui nascitur, (vt putauit Erasmus) sed eum demum qui primus nascitur. Itaque hunc Hebraismum vt obscuriorem non retinui. Erit, κληθήσεται. Vel ad verbum, Vocabitur. Ponitur autem futurum indicatiui pro imperatiuo, esto. Sed vtrunque hunc Hebraismum sæpe iam exposuimus.

24 Oblationem, θυσίαν. Hebraicè מנחה, id est προσφοράν: nisi sacrificium malimus vocare. Nam alioquin plurali numero dicendum erat, hostias. Quod dictum est, τὸ εἰρημένον: id est, quod est mandatum. Ponitur enim אמר pro צוה, vt alibi annotauimus. In quodam exemplari legimus τὸ γεγραμμένον, quod scriptum est.

25 Καὶ ἰδού, ἦν ἄνθρωπος ἐν Ἱερουσαλὴμ ᾧ ὄνομα Σιμεών· καὶ ὁ ἄνθρωπος οὗτος, δίκαιος καὶ εὐλαβής, προσδεχόμενος παράκλησιν τοῦ Ἰσραήλ. καὶ Πνεῦμα ἅγιον ἦν ἐπ' αὐτόν.

25 Et ecce, quidam erat in Hierusalem cui nomen Simeon: *erátque* homo iste iustus ac religiosus, expectans consolationem Israel: & Spiritus sanctus erat super eum.

25 *Et ecce, homo erat in Ierusalem cui nomen Simeon: & homo iste, iustus & timoratus, expectans consolationem Israel: & Spiritus sanctus erat in eo.*

26 Καὶ ἦν αὐτῷ κεχρηματισμένον ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, μὴ ἰδεῖν θάνατον πρὶν ἢ ἴδῃ τὸν Χριστὸν Κυρίου.

26 Fuerátque ipsi diuinitus nuntiatum à Spiritu sancto, *ipsum* non visurum mortem, priusquam vidisset Christum illum Domini.

26 *Et responsum acceperat à Spiritu sancto, non visurum se mortem nisi prius videret Christum Domini.*

27 Καὶ ἦλθεν ἐν τῷ Πνεύματι εἰς τὸ ἱερόν. καὶ ἐν τῷ εἰσαγαγεῖν τοὺς γονεῖς τὸ παιδίον Ἰησοῦν, τοῦ ποιῆσαι αὐτοὺς κατὰ τὸ εἰθισμένον τοῦ νόμου περὶ αὐτοῦ.

27 Is igitur venit impulsore Spiritu in tēplum. & quum introducerent puerulum Iesum parentes, vt eius causa facerēt quod ex Lege consueuerant:

27 *Et venit in Spiritu in templum. Et quum inducerent puerum Iesum parentes eius, ut facerēt secundum consuetudinē Legis pro eo:*

28 Καὶ αὐτὸς ἐδέξατο αὐτὸ εἰς τὰς ἀγκάλας αὐτοῦ, καὶ εὐλόγησε τὸν Θεόν, καὶ εἶπε,

28 Tunc ipse accepit eum in vlnas suas, & benedixit Deo, ac dixit,

28 *Et ipse accepit eum in ulnas suas, & benedixit Deum, & dixit,*

29 Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου δέσποτα, κατὰ τὸ ῥῆμά σου, ἐν εἰρήνῃ·

29 Nunc dimittis seruum tuum Domine, secundum verbum tuum, in pace:

29 *Nunc dimittis seruum tuum Domine, secundum verbum tuum, in pace:*

30 Ὅτι εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου τὸ σωτήριόν σου,

30 Quia viderunt oculi mei salutem tuam,

30 *Quia viderunt oculi mei salutare tuum,*

25 Religiosus, εὐλαβής. Vulgata barbarè, Timoratus: qua de re copiosius dicemus Hebr.5.b.7. Erasmus conuertit Pius, id est εὐσεβής: quod scriptum inuenimus in duobus codicibus vetustis. Super eum, ἐπ' αὐτόν. Hebraicè עליו: quo genere dicendi declaratur, vim illam Spiritus sancti cælitus illabi. Appellatione autem Spiritus familiare est sacris scriptoribus per metonymiam ipsa Spiritus sancti dona significare. Itaque noluimus à verbis vsitatis discedere.

26 Diuinitus nuntiatum, κεχρηματισμένον. Vide Matth.2.b.12. Accidit autem proculdubio Simeoni plenitudinem temporū religiosè scrutanti, illud ipsum quod Danieli, Dan.cap.9.v.2. Nō visurum mortē, μὴ ἰδεῖν θάνατον, id est mortem non sensurum. Hebræa periphrasis לבלתי ראות המות, pro כי לא ימות, vt Psal.89.g.49. Latini non dissimili forma loquendi, Somnum non vidisse dicunt pro non dormiuisse. Christum illum Domini, τὸν Χριστὸν Κυρίου. Hebraicè המשיח יהוה. Est autem hæc appellatio omnibus regib⁹ communis apud Hebræos, qua nimirum significatur quod ait Solomon Prouerb.8.b.15, reges à Domino accipere imperium, vt ipse quoque Homerus multis locis agnouit. Sed Messiæ (id est Christi & regis) nomen peculiari ratione conuenit Iesu Seruatori. Ideo expressimus articulum.

27 Impulsore Spiritu, ἐν τῷ Πνεύματι. Erasmus, Per Spiritum. Vulgata ad verbum, In Spiritu, id est ברוח: quem Hebraismum retinuimus Matth.22.d.43. Hîc verò propter amphiboliam explicuimus, nequis arbitretur ista non re vera, sed per spiritualem aliquam visionem euenisse. Parentes, οἱ γονεῖς. Ita scriptum inuenimus in omnibus codicibus hoc loco, & paulo pòst, versu 41: sed non dubium est quin Euangelista spectet vulgi opinionem potius quàm quod res erat. Nam (vt postea cōmemorat) habebatur Iosephus pro Christi patre. Et paulo pòst, versu 33 & 48, ita appellatur: quū tamen (vt pulchrè dicit Nazianzenus) Christus, quatenus Deus est, ἀμήτωρ existat, quatenus homo, ἀπάτωρ: & rursus, Quia vnus est, vnum tantùm patrem & vnam matrem habeat: sed illum quidem, Deum: hanc autem, hominem, quia in ipso diuersæ distinctæque naturæ in vnam personam coaluerunt. Itaque non est cur Hebionitæ aut alii hæretici ex hoc loco & aliis similibus concludant Iesum fuisse Iosephi filium. In Vulgata editione additur relatiuum eius, αὐτοῦ. Quod ex Lege consueuerant, κατὰ τὸ εἰθισμένον τοῦ νόμου. Vulgata & Erasmus ad verbum, Secundum consuetudinem Legis, obscurè.

28 Tunc ipse, καὶ αὐτός. Vulgata, Et ipse. Erasmus, Ipse quoque: quasi videlicet alii quoque sint Christum amplexi: quod non puto. Vide suprà, versu 15.

29 Dimittis, ἀπολύεις: id est, discedendi potestatem facis ex hac vita, vt patribus meis adiūgar, siue, vt ad te redeam. nam Dominus eum ad æternā pacem properantem velut è medio cursu reuocarat. Sanctos autē emorientes Deus à se non ablegat, sed ad se potius reuocat: sicut princeps quispiam qui legatis facit copiam ex prouincia reuertendi. Vel τὸ ἀπολύειν respondet verbo הניח, quod etiā significat statuere & collocare. vt sit hæc sententia, Nunc demum Domine seruum tuum in vera pace ac tranquillitate constituis, vt qui præsens oculis suis conspexerit tuum Messiam: id est, illum ipsum à quo vno felicitas omnis est expectanda. Seruū tuum, τὸν δοῦλόν σου. Hebraicè עבדך: id est, me qui sum seruus tuus. Secundum verbum tuum, κατὰ τὸ ῥῆμά σου. Hebraicè, כאמרתך: id est, quemadmodum mihi pollicitus es. Respicit enim illud quod diuinitus intellexerat, vt paulo antè narrauit Lucas. In pace, ἐν εἰρήνῃ. Hebr. בשלום: id est feliciter & beatè, vt alibi exposuimus.

30 Viderunt oculi mei, εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου. Heb. ראו עיני. Est autem huius pleonasmi magna emphasis, vt quum Latinè dicimus, His ego oculis vidi, vt videri possit pleonasmus non esse. Nam animo quoque & opinione dicimur aliquid videre. Hîc autem de corporeo Christi conspectu sibi gratulatur Simeon: quem tamē antea fide iam erat verè complexus, vt Abrahamus dicitur diem Domini vidisse, Ioh.8.v.56. Apud Homerum Vlysses Circen alloquens, vt verum conspectum à falso & imaginario distingueret, Λῦσον, inquit, ἵν' ὀφθαλμοῖσιν ἴδω ἐρίηρας ἑταίρους. Salutem tuam, σωτήριόν σου. Hebraicè ישועתך, vt Psal.50.d.23, id est eum quem seruandis electis tuis destinasti: vnde etiam factum vt vocetur Iesus. quod nomen Simeon adumbrat. Vulgata & Erasmus, Sa

ſutare tuum. Sed iidem rectius Epheſ.6.c.17 ſalutem interpretantur. Siquis obiiciat Salutem tuam poſſe etiam paſſiuè accipi, reſpondeo abſurdiorem eſſe hanc amphiboliam quàm vt vitanda fuerit.

Ὃ ἡτοίμασας κατὰ πρόσωπον πάντων τῶν λαῶν·

31 Quam paraſti in oculis omnium populorum:

31 *Quod paraſti ante faciem omnium populorũ:*

Φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν, καὶ δόξαν λαοῦ σου Ἰσραήλ.

32 Lumẽ patefaciendum Gentibus, & gloriã populi tui Iſrael.

32 *Lumen ad reuelationem Gentium, & gloriã plebis tuæ Iſrael.*

Καὶ ἦν Ἰωσὴφ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ θαυμάζοντες ἐπὶ τοῖς λαλουμένοις περὶ αὐτοῦ.

33 Pater autem & mater eius mirabantur ſuper iis quæ dicebantur de eo.

33 *Et erat pater eius & mater eius mirantes ſuper iis quæ dicebantur de illo.*

Καὶ εὐλόγησεν αὐτοὺς Συμεών, καὶ εἶπε πρὸς Μαριὰμ τὴν μητέρα αὐτοῦ, Ἰδού, οὗτος κεῖται εἰς πτῶσιν καὶ ἀνάστασιν πολλῶν ἐν τῷ Ἰσραήλ, καὶ εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον·

34 Et benedixit eis Simeon, dixitque Mariæ matri eius, ‖Ecce poſitus eſt iſte in caſum & reſurrectionem multorum in Iſrael, & in ſignum cui contradicatur:

34 *Et benedixit illis Simeon, & dixit ad Mariam matrem eius, Ecce, poſitus eſt hic in ruinam & in reſurrectionem multorum in Iſrael, & in ſignum cui contradicetur:* Eſa.8.c.14 rom.9.g.33 1 pet.2.b.8

(Καὶ σοῦ δὲ αὐτῆς τὴν ψυχὴν διελεύσεται ῥομφαία) ὅπως ἂν ἀποκαλυφθῶσιν ἐκ πολλῶν καρδιῶν διαλογισμοί.

35 (Quin & tuam ipſius animã traiiciet gladius) vt detegantur ex multis cordibꝫ cogitationes.

35 *(Et tuam ipſius animã pertranſibit gladius) ut reuelentur ex multis cordibus cogitationes.*

Καὶ ἦν Ἄννα προφῆτις θυγάτηρ Φανουὴλ ἐκ φυλῆς Ἀσήρ· αὕτη προβεβηκυῖα ἐν ἡμέραις πολλαῖς, ζήσασα ἔτη μετὰ ἀνδρὸς ἑπτὰ ἀπὸ τῆς παρθενίας αὐτῆς.

36 Erat etiam *quædam* Anna prophetiſſa, filia Phanuel, ex tribu Aſer: hæc proceſſerat in multã ætatẽ, poſtquã vixiſſet cũ viro annis ſeptem à virginitate ſua.

36 *Et erat Anna prophetiſſa filia Phanuel, de tribu Aſer: hæc proceſſerat in diebus multis, & uixerat cum uiro ſuo annis ſeptem à uirginitate ſua.*

Καὶ αὕτη χήρα ὡς ἐτῶν ὀγδοήκοντα τεσσάρων, ἣ οὐκ ἀφίστατο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ, νηστείαις καὶ δεήσεσι λατρεύουσα νύκτα καὶ ἡμέραν.

37 Et *quum eſſet* vidua quaſi annorum octogintaquatuor, non abſcedebat à tẽplo, ieiuniis ac deprecationibus ſeruiens Deo noctem ac diem.

37 *Et hæc uidua uſque ad annos octogintaquatuor, quæ non diſcedebat de templo, ieiuniis & obſecrationibus ſeruiens nocte ac die.*

31 In oculis, κατὰ πρόσωπον. Hebr. לנגד: id eſt (vt alicubi dixit Virgilius) Ante ora. Sic Homer. Odyſſ. κ, Πρὶν λύσασθ' ἑτάρους, καὶ ἐν ὀφθαλμοῖσιν ἰδέσθαι. Vulg. ad verbum, Ante faciem: id eſt, tanquam ſignum aliquod edito loco poſitum, quo conuertantur omnium oculi. Alioquin κατὰ πρόσωπον accipitur pro eo quod barbari dicunt Secundum apparentiam, vt 2.Cor.10.a.1.

32 Reuelandum Gentibus, εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν, Chald. לאי תגלאה לגוים: id eſt, lucem quæ Gentibus manifeſtetur & illuceſcat. Alludit enim ad Pſal.98.a.2, & Eſa.9.a.2, & 42.a.6, & 49.b.6. Vulgata & Eraſmus ad verbum, Ad reuelationem Gentium. quæ interpretatio nimium eſt obſcura.

34 Poſitus eſt, κεῖται. Hebraicè נצב: id eſt, pro ſcopo eſt conſtitutus & deſtinatus à Deo, cui ſic placet gloriæ ſuæ conſulere. Sed tamen inter reproborum caſum & Dei conſilium interuenit ipſorum corruptio & ſpontanea infidelitas: quæ res facit vt totam exitii ſui culpam meritò ſuſtineant, quùm Deus non aliter exequatur ſuum conſilium quàm ipſorum ſcelera iuſtè vindicando. Caſum & reſurrectionem, πτῶσιν καὶ ἀνάστασιν. In caſum videlicet reproborum ſua ipſorum culpa pereuntium, & in reſurrectionem electorum, quibus datur vt credant. quod multo antè prædixit Eſaias 8.c.14 & 15. Nam vocabulum πολλῶν ſigillatim eſt applicandũ, non coniunctim. Sed operæpretium eſt hoc loco conſiderare ſacrilegam Caſtellionis audaciã, qui vtrunque Teſtamentum nuper ita conuertit vt ſuo arbitrio quiduis non modò detraxerit aut addiderit, ſed etiam mutarit. Is igitur quia inter cæteros errores hunc etiam tuetur qui homini liberum arbitrium concedit, à cuius voluntate pendeat diuini conſilii conſtantia, id eſt qui cauſarum ordinem prorſus inuertit: videbat autem verbum κεῖσθαι non poſſe ſine violenta interpretatione ad ſolum euentum referri, ſed potius æternam Dei deſtinationem declarare, idcirco in locum vnius copulatiuæ coniunctionis, duas diſiunctiuas ſubſtituit, & totum hunc locum ita interpretatur, Scito hunc multorum vel caſui, vel reſurrectioni in Iſraelitis deſtinatum eſſe. Hoc eſt ſcilicet diuinæ prouidentiæ religioſè patrocinari. In ſignũ, εἰς σημεῖον. Hebraicè, למטרא, vt Thren. 3.b.12. Significat igitur Chriſtum veluti ſcopum fore, quem omnes certatim figere contendant. Sed paulo pòſt diſcedit à tranſlatione. Origenes autem ſuo more planè ridiculus eſt, ſic explicans hunc locum, Rom.4. Contradicebatur, inquit, ſigno in quo Chriſtus venerat, quia aliud in eo videbatur, aliud intelligebatur: caro videbatur, & aliud credebatur.

35 Traiiciet, διελεύσεται. Vulg. Pertranſibit: quã interpretationem non reiicerẽ, niſi (vt rectè obſeruat Eraſ.) inde arripuiſſet occaſionẽ Auguſtinus parũ aptæ expoſitionis, quaſi ſignificare voluerit Simeon fore vt hic dolor non inſideret animo Mariæ, ſed pertranſiret duntaxat. Atqui Græcè non ſcriptum eſt παρελεύσεται, ſed διελεύσεται. Itaque Eraſmus, vt hoc incommodum vitaret, maluit Penetrandi vocabulum vſurpare. Sed ne hæc quidem interpretatio Græco verbo reſpondet. Nam ferrum quidem quod traiicit, idem etiam penetrat: ſed non contrà, quodcunque penetrat, illud etiam dici poteſt traiicere: quo verbo ſignificauit Simeon penitus vulnerandum eſſe ipſius animum acerbiſſimis doloribus.

37 Et *quum eſſet* vidua, καὶ αὕτη χήρα. Vulg. & Eraſ. Et hæc vidua. Apparet Hebraicã eſſe repetitionem in

αὕτη & ἥ, quã noluimus imitari, ne nõ satis cohæreret oratio: sed duplicis relatiui loco expressimus participiũ οὖσα, quod in Græco sermone subauditur. Eiusmodi verò honestæ viduæ quarũ fieri videtur mẽtio 1. Sam. 2. v. 22, quotidianis tẽpli & pauperũ ministeriis multis occupabãtur: quẽ morẽ aliquaten⁹ postea retinuerũt Apostoli. Quasi, ὡς. Vulgata, Vsque ad: id est ἕως, quod scriptũ legimus in duobus codicibus. Deprecationibus, δεήσεσι. Sic rectè Erasmus, vt annotabimus Act. 1. c. 14. Vulgata, Obsecrationibus: quum Græcis Obsecrare significet τὸ ποτνιᾶν, vt idem Erasmus in hunc locum annotauit. Seruiens Deo, λατρεύουσα. Quid sit λατρεύειν, diximus Matth. 4. b. 10. Addidimus autem tertium casum, vt amphiboliam vitaremus.

38 Καὶ αὕτη αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἐπιστᾶσα ἀνθωμολογεῖτο τῷ Κυρίῳ, καὶ ἐλάλει περὶ αὐτοῦ πᾶσι τοῖς προσδεχομένοις λύτρωσιν ἐν Ἱερουσαλήμ.	38 Hæc igitur ¨eo ipso momento quum superuenisset, ¨vicissim confitebatur Domino, & loquebatur de eo omnibus qui expectabant redemptionem ¨in Hierusalem.	38 *Et hæc, ipsa hora superueniens, confitebatur Domino, & loquebatur de illo omnibus qui expectabant redemptionẽ in Ierusalem.*
39 Καὶ ὡς ἐτέλεσαν ἅπαντα τὰ κατὰ τὸν νόμον Κυρίου, ὑπέστρεψαν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, εἰς τὴν πόλιν αὐτῶν Ναζαρέτ.	39 At *illi* vt perfecerunt omnia secundum Legem Domini, reuersi sunt in Galilæam, in vrbẽ suam Nazaret.	39 *Et ut perfecerũt omnia secundum Legem Domini, reuersi sunt in Galilæam, in ciuitatem suam Nazareth.*
40 Τὸ δὲ παιδίον ηὔξανε καὶ ἐκραταιοῦτο πνεύματι, πληρούμενον σοφίας· καὶ χάρις Θεοῦ ἦν ἐπ' αὐτό.	40 Puerulus autem crescebat, & corroborabatur Spiritu ¨implebatúrque sapiẽtia: & Dei gratia ipsi inerat.	40 *Puer autem crescebat, & confortabatur spiritu, plenus sapiẽtia: & gratia Dei erat in illo.*
Deut. 26. a. 1 — 41 Καὶ ἐπορεύοντο οἱ γονεῖς αὐτοῦ κατ' ἔτος εἰς Ἱερουσαλὴμ τῇ ἑορτῇ τοῦ πάσχα.	41 Ibant verò parẽtes eius quotannis Hierosolymam ‖ in festo Paschæ.	41 *Et ibant parentes eius per omnes annos in Ierusalem, in die solenni Paschæ.*
42 Καὶ ὅτε ἐγένετο ἐτῶν δώδεκα, ἀναβαινόντων αὐτῶν εἰς Ἱεροσόλυμα κατὰ τὸ ἔθος τῆς ἑορτῆς,	42 Quũ igitur factus esset annorũ duodecĩ, ascenderũt ipsi Hierosolymã secundũ ritum festi:	42 *Et quum factus esset annorum duodecim, ascendentibus illis in Ierosolymam secundum consuetudinem diei festi:*
43 Καὶ τελειωσάντων τὰς ἡμέρας, ἐν τῷ ὑποστρέφειν αὐτούς, ὑπέμεινεν Ἰησοῦς ὁ παῖς ἐν Ἱερουσαλήμ· καὶ οὐκ ἔγνω Ἰωσὴφ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ.	43 Peractísque *eius* diebus, quum reuerterentur illi, remansit puer Iesus in Hierusalem: quod nesciuit Ioseph nec mater eius.	43 *Consummatisque diebus, quum redirent, remansit puer Iesus in Ierusalem: & non cognouerunt parentes eius.*
44 Νομίσαντες δὲ αὐτὸν ἐν τῇ συνοδίᾳ εἶναι, ἦλθον ἡμέρας ὁδὸν· καὶ ἀνεζήτουν αὐτὸν ἐν τοῖς συγγενέσι καὶ ἐν τοῖς γνωστοῖς.	44 Existimantes autem eum esse in comitatu, ¨ierunt viam *unius* diei: & requirebant eum inter cognatos & inter notos.	44 *Existimantes autem illum esse in comitatu, uenerunt iter diei, & requirebant eum inter cognatos & notos.*
45 Καὶ μὴ εὑρόντες αὐτὸν ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλήμ, ζητοῦντες αὐτόν.	45 Et quum eum non inuenissẽt, reuersi sunt in Hierusalem, quærentes eum.	45 *Et non inuenientes regressi sunt in Ierusalẽ, requirentes eum.*
46 Καὶ ἐγένετο, μεθ' ἡμέρας τρεῖς εὗρον αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ καθεζόμενον ἐν μέσῳ τῶν διδασκάλων, καὶ ἀκούοντα αὐτῶν καὶ ἐπερωτῶντα αὐτούς.	46 Et factum est, triduo pòst inuenerunt eum in templo, sedentem in medio magistrorum, & audientem eos & eos interrogantem.	46 *Et factum est, post triduum inuenerunt illum in templo, sedentem in medio doctorum, audientem illos & interrogantem eos.*
47 Ἐξίσταντο δὲ πάντες οἱ ἀκούοντες αὐτοῦ, ἐπὶ τῇ συνέσει καὶ ταῖς ἀποκρίσεσιν αὐτοῦ.	47 Obstupescebant autẽ omnes qui eum audiebant, super intelligentia & responsis eius.	47 *Stupebant autẽ omnes qui eum audiebant, super prudentia & responsis eius.*
48 Καὶ ἰδόντες αὐτόν, ἐξεπλάγησαν· καὶ πρὸς αὐτὸν ἡ μήτηρ αὐτοῦ εἶπε, Τέκνον, τί ἐποίησας ἡμῖν οὕτως; ἰδού,	48 Et viso eo fuerunt attoniti: & dixit mater eius ad eum, Fili, cur ita fecisti nobis? ecce,	48 *Et uidentes admirati sunt. & dixit mater eius ad illum, Fili, quid fecisti nobis sic? ecce,*

38 Eo ipso momento, αὐτῇ τῇ ὥρᾳ. Vide Matth. 9. c. 22. Vicissim confitebatur: id est ἀνθωμολογεῖτο. Vulg. Confitebatur. i. ὡμολογεῖτο. Sed (vt rectè obseruat Erasmus) non erat negligenda particula ἀντὶ, qua significatur Annam quasi succinuisse Simeoni in prædicando Messiæ aduentu, vel palàm & in omnium conspectu præsentiam Christi annuntiasse. In Hierusalem, ἐν Ἱερουσαλήμ. In vno codice scriptũ legimus ἐν τῷ Ἰσραήλ, in Israel. Sed & in nonnullis exemplaribus Latinis simpliciter legitur, Redemptionem Israel.

40 Implebatúrque, πληρούμενον. Vulgata, Plenus, πλήρης. Erasmus autem rectè expressit vim participii, quo significatur diuinæ naturæ infinita illa vis pro ætatis progressu sese in homine Christo exeruisse.

44 Ierunt, ἦλθον. Vulgata & Erasmus, Venerunt. Apparet autem ἔρχεσθαι positum esse pro ἰέναι: id est iter facere.

ὁ πατήρ σου κἀγὼ ὀδυνώμενοι ἐζητοῦμέν σε.

pater tuus & ego "cruciati quærebamus te.

pater tuus & ego dolentes quærebamus te.

49 Καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Τί ὅτι ἐζητεῖτέ με, οὐκ ᾔδειτε ὅτι ἐν τοῖς τοῦ πατρός μου δεῖ εἶναί με;

49 Tunc dixit ad eos, Quid est quòd quærebatis me? an nesciebatis quòd in iis quæ Patris mei sunt, oportet me esse?

49 Et ait ad illos, Quid est quòd me quærebatis? nesciebatis quia in iis quæ Patris mei sunt oportet me esse?

50 Καὶ αὐτοὶ οὐ συνῆκαν τὸ ῥῆμα ὃ ἐλάλησεν αὐτοῖς.

50 Sed ipsi non intellexerunt verba quæ loquutus est eis.

50 Et ipsi non intellexerunt uerbum quod loquutus est ad eos.

51 Καὶ κατέβη μετ' αὐτῶν, καὶ ἦλθεν εἰς Ναζαρέτ· καὶ ἦν ὑποτασσόμενος αὐτοῖς. Καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ διετήρει πάντα τὰ ῥήματα ταῦτα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς.

51 Descendit autem cum eis, venítque Nazaret: & erat eis subiectus. Et mater eius conseruabat omnia hæc in corde suo.

51 Et descendit cum eis, & uenit Nazareth: & erat subditus illis. Et mater eius conseruabat omnia uerba hæc in corde suo.

52 Καὶ Ἰησοῦς προέκοπτε σοφίᾳ καὶ ἡλικίᾳ, καὶ χάριτι παρὰ Θεῷ καὶ ἀνθρώποις.

52 Iesus autem proficiebat sapientia, "& statura, ac gratia apud Deum & homines.

52 Et Iesus proficiebat sapientia & ætate, & gratia apud Deum & homines.

Κεφάλαιον γ'.

CAP. III.

CAP. III.

1 ΕΝ ἔτει δὲ πεντεκαιδεκάτῳ τῆς ἡγεμονίας Τιβερίου Καίσαρος, ἡγεμονεύοντος Ποντίου Πιλάτου τῆς Ἰουδαίας, καὶ τετραρχοῦντος τῆς Γαλιλαίας Ἡρώδου, Φιλίππου δὲ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ τετραρχοῦντος τῆς Ἰτουραίας καὶ Τραχωνίτιδος χώρας, καὶ Λυσανίου τῆς Ἀβιληνῆς τετραρχοῦντος,

1 ANno autẽ "decimoquinto "imperii Tiberii Cæsaris, Pontio Pilato præside Iudææ, tetrarcha Galilææ Herode, Philippo autem fratre eius tetrarcha Ituræ & Trachonitidis regionis, & Lysania Abilenes tetrarcha,

1 ANno autẽ quintodecimo imperij Tiberii Cæsaris, procurante Pontio Pilato Iudæã, tetrarcha autẽ Galilææ Herode, Philippo autem fratre eius tetrarcha Ituræ & Trachonitidis regionis, & Lysania Abilinæ tetrarcha,

2 Ἐπ' ἀρχιερέων Ἄννα καὶ Καϊάφα, ἐγένετο ῥῆμα Θεοῦ ἐπὶ Ἰωάννην τὸν τοῦ Ζαχαρίου υἱὸν ἐν τῇ ἐρήμῳ.

2 ‖ Sub Pontificibus maximis Anna & Caiapha, factum est verbum Domini " ad Iohannem Zachariæ filium, in deserto.

2 Sub principibus Sacerdotum Anna & Caipha, factum est uerbum Domini super Iohannem Zachariæ filium, in deserto. Act.4.a.6

3 Καὶ ἦλθεν εἰς πᾶσαν τὴν περίχωρον τοῦ Ἰορδάνου, κηρύσσων βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν·

3 ‖ Venit igitur in omnem regionem circumiacentem Iordani, prædicans Baptismum resipiscentiæ in remissionem peccatorum:

3 Et uenit in omnem regionem Iordanis, prædicans Baptismum pœnitentiæ in remissionem peccatorum: Matth.3.a.2 mar.1.a.4.

4 Ὡς γέγραπται ἐν βίβλῳ λόγων Ἡσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος,

4 Vt scriptũ est in libro sermonum Esaiæ Prophetæ, dicentis,

4 Sicut scriptum est in libro sermonum Esaiæ Prophetæ,

48 Cruciati, ὀδυνώμενοι. Vulgata & Erasmus, Dolentes, λυπούμενοι. Sed τὸ ὀδυνᾶσθαι videtur ἐμφατικώτερον.

52 Et statura, καὶ ἡλικίᾳ. Hæc deerant in vno vetere exemplari. Puto autem ab aliquo fuisse expuncta qui ἡλικίαν pro ætate accepit. Satis enim intelligitur ætas illius augeri qui pergit viuere. Malè igitur Vetus interpres & Erasmus ἡλικίαν hoc loco ætatem interpretantur, quum accipiatur pro ipsa corporis statura, vt diximus Matth.6.d.27. Idem error admissus est infrà Ephes.4.c.13. In alio quodam exemplari primo loco scriptum erat ἐν τῇ ἡλικίᾳ, deinde σοφίᾳ καὶ χάριτι, qui ordo melius videtur conuenire.

IN CAPVT III.

1 Decimoquinto, πεντεκαιδεκάτῳ. Ita reperitur scriptum summo consensu in omnibus exemplaribus: quod placuit annotare, vt intelligamus non conuenire Epiphanii supputationem, qui quatuor Herodis magni postremos annos Christi vitæ tribuit. Nam si verum est Archelaum Herodis successorem nouem annis partim regem, partim tetrarcham Iudææ fuisse, cui deinde tres præsides per sex annos vsque ad annum Tiberii primum successerint, vt intelligimus ex Iosepho: necesse est dicamus, cui annus tricesimus in annum decimumquintum Tiberii incidit, vltimo anno Herodis & natum esse, & in Ægyptum deportatum, vnde redierit quum iam Archelaus in patris regnum successisset. Imperii, ἡγεμονίας. Apparet Lucam minimè fuisse solicitum de Tiberii imperio à Pilati præfectura distinguendo. Itaque nemo mirari debet quòd contra meũ morem idem vocabulum in eodem versiculo diuersis modis sim interpretatus. Sed & Græcos reliquos authores, qui Cæsarum vitas scripserunt, video sibi non constare. Nam pro imperio interdum ἡγεμονίαν, interdum ἀρχὴν, modò αὐτοκράτορα ἀρχὴν, modò αὐταρχίαν dicunt. Præsides autem prouinciarum fere vocant ἐπάρχους vel ἐπιστάτας, nonnunquam etiam ἡγεμόνας.

2 Ad Iohannem, ἐπὶ Ἰωάννην: id est πρὸς Ἰωάννην, vt Hebræi vsurpant על pro אל.

Esa.40.a.3
iohan.1.c.23

φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, Ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ.

‖Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, complanate semitas eius.

Vox clamantis in deserto, Parate uiam Domini, rectas facite semitas eius.

Πᾶσα φάραγξ πληρωθήσεται, καὶ πᾶν ὄρος καὶ βουνὸς ταπεινωθήσεται· καὶ ἔσται τὰ σκολιὰ εἰς εὐθεῖαν, καὶ αἱ τραχεῖαι εἰς ὁδοὺς λείας.

5 Omnis vallis implebitur, & omnis mons & collis deprimetur: & quæ curua sunt, fient *uia* recta, & asperæ viæ ˇ *fient* planæ.

5 Omnis uallis implebitur, & omnis mons & collis humiliabitur: & erunt praua, in directa: & aspera, in uias planas:

Καὶ ὄψεται πᾶσα σὰρξ τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ.

6 Videbítque omnis caro ˇsalutem Dei.

6 Et uidebit omnis caro salutare Dei.

Matth.3.b.7

Ἔλεγεν οὖν τοῖς ἐκπορευομένοις ὄχλοις βαπτισθῆναι ὑπ' αὐτοῦ, Γεννήματα ἐχιδνῶν, τίς ὑπέδειξεν ὑμῖν φυγεῖν ἀπὸ τῆς μελλούσης ὀργῆς;

7 Dicebat igitur turbæ ˇ venienti vt baptizaretur ab ipso, ‖Progenies viperarū, ‖quis præmonstrauit vobis vt fugeretis à futura ira?

7 Dicebat ergo ad turbas quæ exibant ut baptizarentur ab ipso, Genimina uiperarum, quis ostendit uobis fugere à uentura ira?

Ποιήσατε οὖν καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοίας· καὶ μὴ ἄρξησθε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, Πατέρα ἔχομεν τὸν Ἀβραάμ. λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι δύναται ὁ Θεὸς ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγεῖραι τέκνα τῷ Ἀβραάμ.

8 Ferte igitur fructus dignos iis qui resipuerint, & ˇ ne cœperitis dicere apud vosipsos, Patrem habemus Abrahã. Dico enim vobis, posse Deum etiam ex lapidibus istis excitare liberos Abrahamo.

8 Facite ergo fructus dignos pœnitentiæ: & ne cœperitis dicere, Patrē habemus Abrahamū. dico enim uobis quia potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahæ.

Ἤδη δὲ καὶ ἡ ἀξίνη πρὸς τὴν ῥίζαν τῶν δένδρων κεῖται· πᾶν οὖν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν, ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται.

9 Iam verò & securis ad radicem arborum posita est: omnis ergo arbor non ferens fructum bonum, exciditur, & in ignem abiicitur.

9 Iam enim securis ad radicem arborum posita est: omnis ergo arbor nō faciens fructum bonum, exciditur, & in ignem mittitur.

Καὶ ἐπηρώτων αὐτὸν οἱ ὄχλοι, λέγοντες, Τί οὖν ποιήσομεν;

10 Tunc interrogauit eum turba, dicens, ˇ Quid igitur faciemus?

10 Et interrogabant eum turbæ, dicentes, Quid ergo faciemus?

Iacobi 2.c.15
1.iohan.3.c.17

Ἀποκριθεὶς δὲ λέγει αὐτοῖς, Ὁ ἔχων δύο χιτῶνας, μεταδότω τῷ μὴ ἔχοντι· καὶ ὁ ἔχων βρώματα, ὁμοίως ποιείτω.

11 Respondens autem dixit eis, ‖Qui habet duas tunicas, ˇ impertiat non habenti: & qui habet escas, similiter faciat.

11 Respondens autem dicebat illis, Qui habet duas tunicas, det non habenti: & qui habet escas, similiter faciat.

Ἦλθον δὲ καὶ τελῶναι βαπτισθῆναι· καὶ εἶπον πρὸς αὐτὸν, Διδάσκαλε, τί ποιήσομεν;

12 Venerunt autem & publicani vt baptizarentur: & dixerunt ei, Magister quid faciemus?

12 Venerunt autem & publicani ut baptizarentur: & dixerunt ad illum, Magister quid faciemus?

Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Μηδὲν πλέον παρὰ τὸ διατεταγμένον ὑμῖν πράσσετε.

13 Ipse verò dixit eis, Nihil amplius quàm quod constitutū est vobis, ˇ exigite.

13 At ille dixit ad eos, Nihil amplius quã quod constitutum est uobis, faciatis.

Fient, ἔσται. Hebr. יהיו: id est γενήσεται, fient, vt diximus Matth.19.a.5. vbi tres Hebraismos exposuimus qui hoc quoque loco vsurpantur. Ponitur enim Esse pro Fieri, & additur præpositio contra Græcæ & Latinæ linguæ consuetudinem: caro denique pro homine accipitur.

6 Salutem Dei, σωτήριον Θεοῦ: id est Messiam, salutis vnicum organum, à Deo non vni duntaxat genti Iudæorum, sed toti mundo exhibitum. Vulgata & Erasmus, Salutare Dei: de quo diximus suprà, capitis secundi versu tricesimo.

7 Venienti, ἐκπορευομένοις: id est, quæ domo profecta, ad eum venerat: vt diximus Marci 8.b.11. Nam familiare est Hebræis, posito vno verbo alterum consequens intelligere, quum Græci & Latini potius soleãt ex consequenti sumere antecedens, vt Prouerb.25.c.22, גחלים אתה חותה על ראשו: id est, carbones tu accipies super caput eius: id est accipies & pones.

8 Ne cœperitis dicere, μὴ ἄρξησθε λέγειν. In quodam codice scriptum erat, μὴ δόξητε λέγειν, sicut apud Matthæum legimus: id est, ne putetis *uobis* dicendum.

10 Quid igitur faciemus? τί οὖν ποιήσομεν; In eodem exemplari additur ἵνα σωθῶμεν; : vt seruemur?

11 Impertiat, μεταδότω. Vulg. Det, id est δότω, sensu aliquantulum diuerso.

13 Exigite, πράσσετε. Vulg. Faciatis: quæ est altera verbi πράσσειν significatio. Sed illam melius conuenire, vel illud ostendit quòd paulo pòst cap.13.g.58, πράκτωρ vocantur qui multas exigunt: vt obseruat Erasmus, & probat Budæus in Commentariis.

Ἐπηρώτων δὲ αὐτὸν καὶ στρατευόμενοι, λέγοντες, Καὶ ἡμεῖς τί ποιήσομεν; καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Μηδένα διασείσητε, μηδὲ συκοφαντήσητε· καὶ ἀρκεῖσθε τοῖς ὀψωνίοις ὑμῶν.

14 Interrogarunt autem eum etiam " milites, dicentes, Et nos quid faciemus? Et ait eis, Neminem concutite, neque calumniemini: & contenti estote " stipendiis vestris.

14 *Interrogabant autem eum & milites, dicentes, Quid faciemus & nos? Et ait illis, Neminem concutiatis, neque calumniã faciatis: & contenti estote stipendiis uestris.*

Προσδοκῶντος δὲ τοῦ λαοῦ, καὶ διαλογιζομένων πάντων ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν περὶ τοῦ Ἰωάννου, μήποτε αὐτὸς εἴη ὁ Χριστός,

15 Expectante autem populo, & cogitantibus omnibus in cordibus suis de Iohãne, númnam ipse esset Christus ille,

15 *Existimante autem populo, & cogitantibus omnibus in cordibus suis de Iohanne, ne fortè ipse esset Christus,*

Ἀπεκρίνατο ὁ Ἰωάννης ἅπασι λέγων, Ἐγὼ μὲν ὕδατι βαπτίζω ὑμᾶς· ἔρχεται δὲ ὁ ἰσχυρότερός μου, οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς λῦσαι τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων αὐτοῦ· αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρί.

16 Respondit Iohannes, dicens omnibus, ‖ Ego quidẽ baptizo vos aqua: sed venit qui validior me est, cuius non sum dignus qui soluam corrigiam solearum: ipse vos baptizabit Spiritu sancto & igni.

16 *Respondit Iohannes dicens omnibus, Ego quidẽ aqua baptizo uos: ueniet autem fortior me, cuius non dignus soluere corrigiam calceamentorum eius: ipse uos baptizabit in Spiritu sancto, & igni.*

Matth.3.c.11 mar.1.a.8 iohan.1.d.26 act.1.a.5, & 8. a.4, & 11.b.16, & 19.a.4

Οὗ τὸ πτύον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, καὶ διακαθαριεῖ τὴν ἅλωνα αὐτοῦ· καὶ συνάξει τὸν σῖτον εἰς τὴν ἀποθήκην αὐτοῦ, τὸ δὲ ἄχυρον κατακαύσει πυρὶ ἀσβέστῳ.

17 Cuius ventilabrum in manu ipsius, & perpurgabit aream suam: & coget triticum in horreum suum, paleam autem exuret igni inextinguibili.

17 *Cuius uentilabrum in manu eius, & purgabit aream suam: & congregabit triticum in horreum suum, paleas autem comburet igni inextinguibili.*

Πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἕτερα παρακαλῶν εὐηγγελίζετο τὸν λαόν.

18 Multa igitur etiam alia " exhortans euangelizabat populo.

18 *Multa quidem & alia exhortans euangelizabat populo.*

Ὁ δὲ Ἡρώδης ὁ τετράρχης ἐλεγχόμενος ὑπ' αὐτοῦ περὶ Ἡρωδιάδος τῆς γυναικὸς Φιλίππου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, καὶ περὶ πάντων ὧν ἐποίησε πονηρῶν ὁ Ἡρώδης,

19 ‖ Herodes autem tetrarcha quum argueretur ab eo de Herodiade vxore Philippi fratris eius, déque omnibus sceleribus quæ ipse fecerat,

19 *Herodes autem tetrarcha quum corriperetur ab illo de Herodiade uxore fratris sui Philippi, & de omnibus malis quæ fecit Herodes,*

Matth.14.a.3 mar.6.c.17

Προσέθηκε καὶ τοῦτο ἐπὶ πᾶσι, καὶ κατέκλεισε τὸν Ἰωάννην ἐν τῇ φυλακῇ.

20 Adiecit & hoc supra omnia, " quòd inclusit Iohannem in carcere.

20 *Adiecit & hoc super omnia, & inclusit Iohannem in carcerem.*

Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ βαπτισθῆναι ἅπαντα τὸν λαόν, καὶ Ἰησοῦ βαπτισθέντος καὶ προσευχομένου, ἀνεῳχθῆναι τὸν οὐρανόν

21 ‖ Factum est autem quum baptizaretur omnis populus, & Iesus baptizatus esset & precaretur, vt apertum sit cælum:

21 *Factum est autem quũ baptizaretur omnis populus, & Iesu baptizato & orante, apertum est cælum:*

Matth.3.d.13 mar.1.a.9 iohan.1.c.32

14 Milites, στρατευόμενοι: id est στρατιῶται. Nam alibi admonuimus Hebræos vti participiis loco nominum quæ verbalia grammatici vocant. Stipendiis vestris, ὀψωνίοις ὑμῶν. Quid opsonii appellatione intelligatur, omnes norunt. Hìc autem pro stipendio militari accipitur, quia non modò pecunia, sed etiam cibaria militibus dabantur. Polyb. lib. 6, Ὀψώνιον δ' οἱ μὲν πεζοὶ λαμβάνουσι τῆς ἡμέρας δύο ὀβολούς, οἱ δὲ ταξίαρχοι διπλοῦν, οἱ δ' ἱππεῖς δραχμήν. σιτομετροῦνται δ' οἱ μὲν πεζοὶ πυρῶν ἀττικοῦ μεδίμνου δύο μέρη μάλιστά πως· οἱ δ' ἱππεῖς κριθῶν μὲν ἑπτὰ μεδίμνους εἰς τὸν μῆνα, πυρῶν δὲ δύο. τῶν δὲ συμμάχων οἱ μὲν πεζοὶ τὸ ἴσον, οἱ δ' ἱππεῖς, πυρῶν μὲν μέδιμνον ἕνα καὶ τρίτον μέρος, κριθῶν δὲ πέντε. δίδοται δὲ τοῖς μὲν συμμάχοις τοῦτ' ἐν δωρεᾷ· τοῖς δὲ Ῥωμαίοις τοῦ τε σίτου καὶ τῆς ἐσθῆτος, κἄν τινος ὅπλου προσδεηθῶσιν, πάντων τούτων ὁ ταμίας τεταγμένην τιμὴν ἐκ τῶν ὀψωνίων ὑπολογίζεται. Id est, Stipendium accipiunt pedites, obolos duos singulis diebus, ductores ordinum, duplum, equites drachmam. Triticum autem datur peditibus, Attici medimni ex tribus duæ circiter partes: equitibus ordei septem medimni, singulis mensibus, tritici, duo. Sociis, pediti æqua portio, equiti, tritici medimnus & tertia pars, ordei quinque medimni: datúrque id sociis muneri: sed Romanis, si frumento, veste aut armis aliquibus eguerint, quæstor constitutum earum omnium rerum pretium ex eorum stipendiis subducit. Hæc ille, ex quibus intelligi potest quæ fuerit olim ipsorum quoque militum Romanorum frugalitas. Nam drachma circiter tribus assibus regiis & semisse, obolus septem denariolis, medimnus sex modiis Romanis æstimatur.

18 Exhortans, παρακαλῶν. Παρακαλεῖν interdum etiam precari, interdum consolari declarat. Hoc autem loco idem valet atque τὸ παραινεῖν.

19 Ipse, ὁ Ἡρώδης. Hebræa repetitio antecedentis loco relatiui, de qua alibi dictum est à nobis.

20 Quòd inclusit, καὶ κατέκλεισε. Vulgata & Erasmus, Et inclusit: ita vt videãtur ista non satis cohærere. Puto igitur καὶ pro ὅτι vsurpari hoc loco, vt interdum apud Hebræos ו pro ש, vel אשר.

Καὶ καταβῆναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον σωματικῷ εἴδει, ὡσεὶ περιστερὰν, ἐπ᾽ αὐτόν· καὶ φωνὴν ἐξ οὐρανοῦ γενέσθαι, λέγουσαν, Σὺ εἶ ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν σοὶ ηὐδόκησα.

22 Ac deſcenderet Spiritus ſanctus corporea ſpecie tanquam columba, ſupra eum: & vox de cælo exiſteret, dicens, Tu es filius ille meus dilectus, in te acquieſco.

22 *Et deſcendit Spiritus ſanctus corporali ſpecie ſicut columba in ipſum: & vox de cælo facta eſt, Tu es filius meus dilectus: in te complacuit mihi.*

Καὶ αὐτὸς ἦν ὁ Ἰησοῦς ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα ἀρχόμενος, ὢν, ὡς ἐνομίζετο, υἱὸς Ἰωσὴφ, τοῦ Ἡλὶ,

23 ''Ipſe autem Ieſus incipiebat eſſe quaſi annorum triginta, filius (vt exiſtimabatur) Ioſeph, ''qui fuit *filius* Heli,

23 *Et ipſe Ieſus erat incipiens quaſi annorum triginta, ut putabatur filius Ioſeph, qui fuit Heli,*

Τοῦ Ματθὰτ, τοῦ Λευὶ, τοῦ Μελχὶ, τοῦ Ἰαννὰ, τοῦ Ἰωσὴφ,

24 Qui fuit Matthat, qui fuit Leui, qui fuit Melchi, ''qui fuit Ianna, qui fuit Ioſeph,

24 *Qui fuit Matthat, qui fuit Leui, qui fuit Melchi, qui fuit Ianne, qui fuit Ioſeph,*

Τοῦ Ματταθίου, τοῦ Ἀμὼς, τοῦ Ναοὺμ, τοῦ Ἐσλὶ, τοῦ Ναγγαὶ,

25 ''Qui fuit Mattathiæ, qui fuit Amos, qui fuit Naum, qui fuit Eſli, qui fuit Naggæ,

25 *Qui fuit Mattathiæ, qui fuit Amos, qui fuit Naũ, qui fuit Heſli, qui fuit Nagge,*

Τοῦ Μαὰθ, τοῦ Ματταθίου, τοῦ Σεμεῒ, τοῦ Ἰωσὴφ, τοῦ Ἰούδα,

26 Qui fuit Maath, qui fuit Mattathiæ, qui fuit Semei, qui fuit Ioſeph, qui fuit Iuda,

26 *Qui fuit Mahath, qui fuit Matthathiæ, qui fuit Semei, qui fuit Ioſeph, qui fuit Iuda,*

Τοῦ Ἰωαννᾶ, τοῦ Ῥησὰ, τοῦ Ζοροβάβελ, τοῦ Σαλαθιὴλ, τοῦ Νηρὶ,

27 Qui fuit Ioanna, qui fuit Rheſa, qui fuit Zorobabel, qui fuit Salathiel, qui fuit Neri,

27 *Qui fuit Iohanna, qui fuit Reſa, qui fuit Zorobabel, qui fuit Salathiel qui fuit Neri,*

Τοῦ Μελχὶ, τοῦ Ἀδδὶ, τοῦ Κωσὰμ, τοῦ Ἐλμωδὰμ, τοῦ Ἢρ,

28 Qui fuit Melchi, qui fuit Addi, qui fuit Coſam, ''qui fuit Elmodam, qui fuit Er,

28 *Qui fuit Melchi, q. fuit Addi, q. fuit Coſã, q. fuit Elmadam, qui fuit Her,*

Τοῦ Ἰωσὴ, τοῦ Ἐλιέζερ, τοῦ Ἰωρεὶμ, τοῦ Ματθὰτ, τοῦ Λευὶ,

29 ''Qui fuit Ioſe, qui fuit Eliezer, qui fuit Iorim, qui fuit Matthat, qui fuit Leui,

29 *Qui fuit Ieſu, qui fuit Eliezer, qui fuit Iorim, qui fuit Matthat, qui fuit Leui,*

Τοῦ Συμεὼν, τοῦ Ἰούδα, τοῦ Ἰωσὴφ, τοῦ Ἰωνὰν, τοῦ Ἐλιακεὶμ,

30 Qui fuit Simeon, qui fuit Iuda, qui fuit Ioſeph, qui fuit Ionam, qui fuit Eliacim,

30 *Qui fuit Simeon, qui fuit Iuda, qui fuit Ioſeph qui fuit Iona, qui fuit Eliacim,*

Τοῦ Μελεᾶ, τοῦ Μαϊνὰν, τοῦ Ματταθὰ, τοῦ Ναθὰν, τοῦ Δαβὶδ,

31 Qui fuit Melea, qui fuit Mænan, qui fuit Mattatha, qui fuit Nathan, qui fuit Dauid,

31 *Qui fuit Melcha, qui fuit Menna, qui fuit Mattatha, qui fuit Nathan, qui fuit Dauid.*

Τοῦ Ἰεσσαὶ, τοῦ Ὠβὴδ, τοῦ Βοὸζ, τοῦ Σαλμὼν, τοῦ Ναασσὼν,

32 Qui fuit Ieſſæ, qui fuit Obed, qui fuit Boos, qui fuit Salmon, qui fuit Naaſſon,

32 *Qui fuit Ieſſe, qui fuit Obed, qui fuit Booz, qui fuit Salmon, qui fuit Naaſſon,*

23 Ipſe autem Ieſus, &c. καὶ αὐτὸς ἦν ὁ Ἰησοῦς. Hic locus paulo aliter citatur ab Epiphanio κατὰ Ἐβιωναίων, & bis κατὰ τῶν ἀνοήτων. Legit enim, ἦν δὲ Ἰησοῦς ἀρχόμενος εἶναι ὡς ἐτῶν τριάκοντα, ὢν υἱὸς, ὡς ἐνομίζετο, τοῦ Ἰωσήφ. id eſt, Ieſus autem incipiebat eſſe quaſi triginta annorum, filius (vt exiſtimabatur) Ioſephi. Hanc autem lectionem maximè probo, quia ſi ὢν coniungas cum ἀρχόμενος, vt ſcriptum ſit ἦν ἀρχόμενος ὢν, durior erit hæc loquendi formula, pro ἤρχετο ὢν, vel εἶναι. Eadem tamen eſt ſententia, vtramuis lectionem ſequamur. Qui fuit *filius* Heli, τοῦ Ἡλί. De hac eclipſi alibi diximus. Non deſunt qui γαμβροῦ malint ſubaudire, quod mihi non placet. Videtur enim eadem potius ratione eclipſis ſupplenda in hoc membro, atque in aliis qui ſequuntur: neque etiam nouum aut à ratione alienum eſt vt generi vocentur ſocerorum filii, quum nurus ſuas Noemi filias vocet. Ruth. 1. *b*. 10. Deinde ſũt aliæ etiã rationes quib⁹ Matthæus & Lucas in hac genealogia cõcilientur, quæ ex aliis peti poſſunt. Nũc verò ſatiſfeciſſe videbor officio meo ſi diuerſas duntaxat lectiones annotaro, quæ quidem alicuius ſunt momenti. Nam comperio in his ſcribendis nominibus infinitam eſſe codicum varietatem, partim propter ſummam Hebrææ linguæ imperitiam in pleriſque non modò librariis, ſed etiam interpretibus alioquin piis & eruditis: partim etiam quia puncta vocalia non omnes Hebræi eodem modo pronuntiant.

24 Qui fuit Ianna, τοῦ Ἰαννά. In vno codice inter Ianna & Ioſeph ſcriptum legimus τοῦ Ἐλιέζερ, τοῦ Φαρὲς, qui fuit Eliezer, qui fuit Phares. Deinde inter Ioſeph & Mattathiam, τοῦ Ἰωρίμ, τοῦ Ἰούδα, qui fuit Iorim, qui fuit Iuda.

25 Qui fuit Mattathiæ, τοῦ Ματταθίου. In eodẽ exemplari inter Mattathiã & Amos legitur τοῦ Ματτὰθ, τοῦ Ἰακὼβ, qui fuit Mattath, qui fuit Iacob. Deinde inter Amos & Naum interiicitur τοῦ Λευὶ, τοῦ Ἰσαὰκ, qui fuit Leui, qui fuit Iſaac. Præterea inter Naum & Eſli ſcribitur, τοῦ Συμεὼν, τοῦ Ἀβραάμ, qui fuit Simeon, qui fuit Abraham. Poſtremò inter Eſli & Nagge interpoſitum erat, τοῦ Ἰούδα, τοῦ Θάρα, qui fuit Iuda, qui fuit Thara.

28 Qui fuit Elmodam, τοῦ Ἐλμωδάμ. In vno exemplari legimus Ἐλμαδάδ.

29 Qui fuit Ioſe, τοῦ Ἰωσή. Alibi ſcriptum erat Ἰησῶ, Ieſo: alibi Ἰησοῦ, Ieſu.

Τοῦ Ἀμιναδὰβ, τοῦ Ἀρὰμ, τοῦ Ἐσ- 33
ρὼν, τοῦ Φαρὲς, τοῦ Ἰούδα,
Τοῦ Ἰακὼβ, τοῦ Ἰσαὰκ, τοῦ Ἀβραὰμ, 34
τοῦ Θάρα, τοῦ Ναχὼρ,
Τοῦ Σαροὺχ, τοῦ Ραγαῦ, τοῦ Φαλὲκ, 35
τοῦ Ἐβὲρ, τοῦ Σαλὰ,
Τοῦ Καϊνὰν, τοῦ Ἀρφαξὰδ, τοῦ Σὴμ, 36
τοῦ Νῶε, τοῦ Λάμεχ,
Τοῦ Μαθουσάλα, τοῦ Ἐνὼχ, τοῦ Ἰαρὲδ 37
τοῦ Μαλελεὴλ, τοῦ Καϊνὰν,
Τοῦ Ἐνὼς, τοῦ Σὴθ, τοῦ Ἀδὰμ, τοῦ 38
Θεοῦ.

33 Qui fuit Aminadab, qui fuit
Aram, qui fuit Esron, qui fuit
Phares, qui fuit Iudæ,
34 Qui fuit Iacob, qui fuit Isaac,
qui fuit Abrahã, qui fuit Tha-
ra, qui fuit Nachor,
35 Qui fuit Saruch, qui fuit Ra
gau, qui fuit Phalec, qui fuit He
ber, qui fuit Sale,
36 "Qui fuit Arphaxad, qui fuit
Sem, qui fuit Noe, qui fuit La-
mech,
37 Qui fuit Mathusala, qui fuit
Henoch, qui fuit Iared, qui fuit
Mahalaleel, qui fuit Cænan,
38 Qui fuit Henos, qui fuit Seth,
qui fuit Adam, "qui fuit Dei.

33 *Qui fuit Aminadab, q*
fuit Arã, qui fuit Esrõ, qui
fuit Phares, qui fuit Iudæ,
34 *Qui fuit Iacob, qui fuit*
Isaac, qui fuit Abrahæ,
qui fuit Thare, qui fuit
Nachor,
35 *Qui fuit Sarug, qui fuit*
Ragau, qui fuit Phaleg,
qui fuit Heber, qui fuit
Sale,
36 *Qui fuit Cainã, q fuit*
Arphaxad, qui fuit Sẽ, q
fuit Noe, qui fuit Lamech,
37 *Qui fuit Mathusale, qui*
fuit Henoch, qui fuit Ia-
red, qui fuit Malaleel,
qui fuit Cainan,
38 *Qui fuit Henos, qui fuit*
Seth, qui fuit Adam, qui
fuit Dei.

Κεφάλαιον δʹ.

1 Ἰησοῦς δὲ Πνεύματος ἁγίου πλήρης
ὑπέστρεψεν ἀπὸ τοῦ Ἰορδάνου· καὶ ἤγετο
ἐν τῷ Πνεύματι εἰς τὴν ἔρημον,
2 Ἡμέρας τεσσαράκοντα πειραζόμε-
νος ὑπὸ τοῦ διαβόλου. Καὶ οὐκ ἔφαγεν
οὐδὲν ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις. καὶ συντε-
λεσθεισῶν αὐτῶν, ὕστερον ἐπείνασε.
3 Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ διάβολος, Εἰ υἱὸς εἶ τοῦ
Θεοῦ, εἰπὲ τῷ λίθῳ τούτῳ ἵνα γένηται ἄρτος.
4 Καὶ ἀπεκρίθη Ἰησοῦς πρὸς αὐτὸν, λέ
γων, Γέγραπται ὅτι οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μό-
νῳ ζήσεται ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐπὶ παντὶ
ῥήματι Θεοῦ.

CAP. IIII.

1 ‖ IEsus autem plenus Spiritu
sancto reuertit à Iordane, &
actus est "ab *eodem* Spiritu in
desertum,
2 "Dies quadraginta "tentante
eum diabolo. Neque comedit
quicquam per illos dies, sed iis
exactis postea esuriit.
3 Tunc dixit ei diabolus, Si Fi-
lius es Dei, dic isti lapidi vt
fiat panis.
4 "Et respondit ei Iesus dicens,
Scriptum est, ‖non "pane solo
victurum hominem, sed omni
verbo Dei.

CAP. IIII.

1 *IEsus autem plenus Spi* Matth.4.a.1
ritu sancto regressus marci 1.b.12
est à Iordane: & ageba-
tur in Spiritu in deserto,
2 *Diebus quadraginta,*
& tentabatur à diabolo.
Et nihil manducauit in
diebus illis: & consumma
tis illis, postea esuriit.
3 *Dixit autem illi diabo-*
lus, Si Filius Dei es, dic
lapidi huic vt panis fiat.
4 *Et respondit ad illum*
Iesus, Scriptum est, Quia
non in solo pane viuit Deut.8.a.3
homo, sed in omni verbo matth.4.a.4
Dei.

35 Qui fuit Arphaxad, τοῦ Ἀρφαξάδ. Ante hoc nomẽ legitur τοῦ Καϊνὰν, quod non dubitaui expũgere, sequuti authoritatem Mosis Gen.11.b.12.

38 Qui fuit Dei, τοῦ Θεοῦ. Videlicet Filius, nõ quòd ab eo vel ex eo sit genitus, sed quia ab eo factus. Nam hac quoque ratione Deus interdum sese patrem vocat, vt Deut.32.a.6.c.28, & 29.

IN CAPVT IIII.

1 Ab *eodem* Spiritu, ἐν τῷ Πνεύματι. A Spiritu sancto videlicet, cuius mentio facta est in superiore membro. Nam articulus vim habet ἀναφορᾶς: aut etiam repetitur antecedens pro relatiuo, Hebræorum more, vt suprà 3.v.19. Vulgata, In spiritu, id est ברוח. Solent enim Hebræi (vt sæpe iam diximus) causarum omne genus interdum exprimere præfixa litera ב, quæ pro varia causæ ratione explicanda est. Hîc autem nemo nõ videt ἐν τῷ Πνεύματι idem declarare atque ὑπὸ τοῦ Πνεύματος. Erasmus, Per spiritum: id est διὰ τοῦ Πνεύματος. quæ expositio nõ satis conuenit, & videtur etiam ambigua. Posset enim ita accipi quasi non re vera, sed κατ' ὀπτασίαν, id est imaginariè, fuerit actus in desertum, vt etiam annotauimus suprà, cap.2.d.26.

2 Dies quadraginta, τεσσαράκοντα ἡμέρας. Vetus interpres hæc coniungit cum verbo ἤγετο, contra fidem omnium exemplarium quæ vidimus. Ita tamen distinguit Eusebius ἀποδείξ.γ.κεφ.6, & mihi quoque non displicet hæc distinctio, si modò ex Marco suppleas quod hîc deesse videtur perficiendæ sententiæ: acsi scriptum sit, Et actus est ab eodem Spiritu in desertum, *fuitque illic* dies quadraginta, tentante *eum* diabolo. Tentante *eum* diabolo, πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ διαβόλου. Vulgata & Erasmus, Et tentabatur à diabolo. Annotauimus Marci 1.b.13, rarò à Latinis vsurpari passiuum participium præsentis temporis, qua de re adhuc inter grammaticos certatur. Itaque multo cõmodius exprimitur, passiuo in actiuum mutato, vt hîc fecimus, & paulo pòst versu 15.

4 Et respondit ei, καὶ ἀπεκρίθη πρὸς αὐτόν. Hebraicè, ויאמר אליו, pro איתו, vel ויען לו: quam constructionem Latini & Græci quoque respuunt, nisi quum de re agitur. Dicimur enim respondere ad aliquid, nõ ad aliquem. Nam illud Plinii, Quum ad eos respondissem, fortassis est ἅπαξ λεγόμενον. Sed & apud vnum Lucam reperias hanc constructionem verbi ἀποκρίνεσθαι, eámque non ita frequenter, nimirum infrà cap.6.a.3, & 14.a.5, & Act.25.d.16. Pane, ἐπ' ἄρτῳ. Hebraicè על־הלחם, pro quo Vetus interpres ad verbum, In pane. Sed Latinos constat in hoc dicendi genere omittere præpositionem.

5 Καὶ ἀναγαγὼν αὐτὸν ὁ διάβολος εἰς ὄρος ὑψηλὸν, ἔδειξεν αὐτῷ πάσας τὰς βασιλείας τῆς οἰκουμένης ἐν στιγμῇ χρόνου.

5 Tunc quum subduxisset eum diabolus in montem sublimē, ostendit ei omnia regna terræ ˙˙puncto temporis.

5 *Et duxit illum diabolus in mōtem excelsum, & ostendit illi omnia regna orbis terræ in momento temporis.*

6 Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ διάβολος, Σοὶ δώσω τὴν ἐξουσίαν ταύτην ἅπασαν, καὶ τὴν δόξαν αὐτῶν. ὅτι ἐμοὶ παραδέδοται, καὶ ᾧ ἐὰν θέλω, δίδωμι αὐτήν.

6 Et ait ei diabolus, Tibi dabo ˙˙potestatem hanc vniuersam, & gloriam illorum *regnorum*.nā mihi ˙˙tradita est, & cuicunque voluero, do eam.

6 *Et ait illi, Tibi dabo potestatem hanc uniuersam, & gloriam illorum. quia mihi tradita sunt, & cui uolo, do illa.*

7 Σὺ οὖν ἐὰν προσκυνήσῃς ἐνώπιόν μου, ἔσται σου πάντα.

7 Itaque ˙˙si tu adoraueris me, erunt tua ˙˙omnia.

7 *Tu ergo si adoraueris coram me, erunt tua omnia.*

8 Καὶ ἀποκριθεὶς αὐτῷ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, Ὕπαγε ὀπίσω μου Σατανᾶ· γέγραπται γὰρ, Προσκυνήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις.

Deut.6.c.16, & 10.d.20

8 Respondens autē Iesus dixit ei, ˙˙Abscede à me Satana: scriptum est ˙˙enim, ‖Adorabis Dominum Deum tuum, & ei soli seruies.

8 *Et respondens Iesus dixit illi, Scriptum est, Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli seruies.*

9 Καὶ ἤγαγεν αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλὴμ, καὶ ἔστησεν αὐτὸν ἐπὶ τὸ πτερύγιον τοῦ ἱεροῦ· καὶ εἶπεν αὐτῷ, Εἰ ὁ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, βάλε σεαυτὸν ἐντεῦθεν κάτω.

9 Tū duxit eum in Hierusalē, & eum statuit supra pinnas templi: & dixit ei, Si Filius Dei es, iace teipsum hinc deorsum.

9 *Et duxit illum in Ierusalem, & statuit eum super pinnam templi: & dixit illi, Si Filius Dei es, mitte te hinc deorsum.*

Psal.91.c.12

10 Γέγραπται γὰρ, Ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, τοῦ διαφυλάξαι σε·

10 Scriptum est enim, ‖Angelis suis mandabit de te, vt custodiant te.

10 *Scriptum est enim, quòd Angelis suis mandauit de te, ut conseruent te:*

11 Καὶ ὅτι ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε, μήποτε προσκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πόδα σου.

11 Et in manus tollent te, nequando offendas ad lapidem pedem tuum.

11 *Et quia in manibus tollent te, ne fortè offendas ad lapidem pedem tuum.*

12 Καὶ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι εἴρηται, Οὐκ ἐκπειράσεις Κύριον τὸν Θεόν σου.

Deut.6.c.16

12 Respondens autem Iesus dixit ei, Dictum est, ‖Non tentabis Dominum Deum tuum.

12 *Et respondens Iesus ait illi, Dictum est, Non tentabis Dominum Deū tuū.*

13 Καὶ συντελέσας πάντα πειρασμὸν ὁ διάβολος, ἀπέστη ἀπ' αὐτοῦ ἄχρι καιροῦ.

13 Et finita omni tentatione, diabolus abscessit ab eo ad tēpus.

13 *Et consūmata omni tentatione, diabolus recessit ab illo usque ad tempus.*

5 **Puncto temporis**, ἐν στιγμῇ χρόνου. Hebræi ברגע: id est momento temporis, vt vertit Vetus interpres, diuersa tamen translatione, nimirum à ponderibus sumpta. Momentū enim puto id esse quod Græci ῥοπὴν vocant. Sed vereor vt in hoc dicendi genere explicando non rectè sentiat Erasmus, sumptam esse metaphoram à puncto Mathematico. Neque enim vulgò Geometræ suum punctum vocant στιγμὴν, sed σημεῖον. vt videatur potius orta translatio à scribis & librariis, apud quos στιγμὴ in pingēdis literarum notis videtur esse id cuius apud Geometras σημεῖον in lineis animo concipiendis idea quædam est.

6 **Potestatem**, ἐξουσίαν. Potestatem vocat Satanas metonymicè, (vt opinor) non tam ius ipsum monarchiæ quàm ipsas regiones orbis terrarum: quo modo Romanum imperium dicitur tota ditio Romano imperatori subiecta. Nam alioquin dicendum erat, Dabo tibi potestatem in hæc omnia. **Tradita est**, παραδέδοται. Tradita est, videlicet hæc potestas & gloria. Verè hactenus Satan, qui princeps est huius mundi, Ioh.12.v.31, & 16. v.11. sed quod colligit, falsum est. Neque enim pleno iure princeps est mundi, sed precariò duntaxat, & quidē definita potestate. Vulgata & Erasmus, Tradita sunt: quæ interpretatio nō respondet Græcis, nisi pro αὐτὴν scribas αὐτὰ, vt etiam legit Vetus interpres.

7 **Si tu adoraueris me**, ἐὰν σὺ προσκυνήσῃς ἐνώπιόν μου. Vulgata ad verbum, Si adoraueris coram me. Erasmus, Si adoraueris *prouolutus* coram me. Ego malui ἐνώπιόν μου accipere pro simplici pronomine, vt sæpe apud Hebræos לפני ponitur simplicis affixi loco. Sed notanda est traiectio pronominis σὺ, quam miror seruatam fuisse ab interpretibus, quū in Latino sermone diuersam requirat cōstructionem. Referretur enim ad verbum posterius, vt omnino dicendum fuerit, Tu igitur si adoraueris me, omnia possidebis. In vno codice additum erat πεσὼν procidens. **Omnia**, πάντα. Ita loquitur Satan, quia totius mundi regna illi ostentabat ex montis vertice: quod tamen non ita accipio quasi vel sit vllus mons tam sublimis vt ex eo despici possit vniuersus mūdus, vel imaginariè hæc facta sint, vt putat Theophylactus: sed quòd ex editissimo monte Satan subiecta regione amplissima, situm regionum per singulas mundi partes Christo commonstraret. Sed pro πάντα in omnibus vetustis codicibus legimus πᾶσα: quod videtur melius cohærere cum superiore versiculo, vt conuertas ἔσται σοῦ πᾶσα, tota tua erit, scilicet gloria illa quam dixi mihi esse traditam.

8 **Abscede à me Satana**, ὕπαγε ὀπίσω μου Σατανᾶ. Vide Marci 8.d.33. Cæterùm in vulgata editione & in tribus vetustis codicibus hæc non legimus. In reliquis tamen exemplaribus & apud Theophylactum reperiuntur. **Enim**, γάρ. Hæc particula deerat in codicibus quorum paulo antè memini. **Seruies**, λατρεύσεις. Erasmus, Coles. Vide Matth.4.b.10.

14 Καὶ ὑπέστρεψεν ὁ Ἰησοῦς ἐν τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος εἰς τὴν Γαλιλαίαν· καὶ φήμη ἐξῆλθε καθ' ὅλης τῆς περιχώρου περὶ αὐτοῦ·

14 Reuersus est autem Iesus cũ virtute Spiritus in Galilæam:& fama de eo exiit in totam circumiacentem regionem.

14 *Et regressus est Iesus in uirtute Spiritus in Galilæam: & fama exiit per uniuersam regionẽ de illo.*

15 Καὶ αὐτὸς ἐδίδασκεν ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, δοξαζόμενος ὑπὸ πάντων.

15 ˇEt ipse docebat in synagogis eorum,omnibus ipsum glorificantibus.

15 *Et ipse docebat in synagogis eorum: & magnificabatur ab omnibus.*

16 Καὶ ἦλθεν εἰς τὴν Ναζαρὲτ οὗ ἦν τεθραμμένος· καὶ εἰσῆλθε κατὰ τὸ εἰωθὸς αὐτῷ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων εἰς τὴν συναγωγήν· καὶ ἀνέστη ἀναγνῶναι.

16 ‖Venit igitur Nazaret vbi fuerat nutritus:& intrauit vt cõsueuerat,die ˇSabbathi,in synagogam: & surrexit vt legeret.

16 *Et uenit Nazareth ubi erat nutritus: & intrauit secundum consuetudinem suam die Sabbathi in synagogam: & surrexit legere.* Matth.13.g.54 marci 6.a.1 iohan.4.f.43

17 Καὶ ἐπεδόθη αὐτῷ βιβλίον Ἠσαΐου τοῦ προφήτου· καὶ ἀναπτύξας τὸ βιβλίον, εὗρε τὸν τόπον οὗ ἦν γεγραμμένον,

17 Tunc datus est ei liber Esaiæ prophetæ: ˇquúmq; explicuisset librum,inuenit locum *in* quo scriptum erat,

17 *Et traditus est illi liber Esaiæ prophetæ. Et ut reuoluit librum,inuenit locum ubi scriptum erat,*

18 Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ ἕνεκεν ἔχρισέ με· εὐαγγελίζεσθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, ἀποστεῖλαι τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει·

18 ‖Spiritus Domini super me, propterea quòd vnxit me: vt euangelizem ˇpauperibus misit me,vt sanem contritos corde, vt prædicem captiuis ˇdimissionem,& cæcis ˇvisus recuperationem, ˇvt confractos emittam in libertatem:

18 *Spiritus Domini super me,propter quòd unxit me:euãgelizare pauperibus misit me, sanare contritos corde,prædicare captiuis remissionem, & cæcis uisum:dimittere confractos in remissionem:* Esa.61.a.1

19 Κηρύξαι ἐνιαυτὸν Κυρίου δεκτόν.

19 Vt prædicem annum Domini ˇacceptum.

19 *Prædicare annum acceptum, & diem retributionis.*

15 Et ipse, καὶ αὐτός. Fortassis καὶ ponitur Hebræorum more pro Quia.

16 Sabbathi, τῶν σαββάτων. Erasmus, Sabbathorum. Sed rectius conuertit Vetus interpres. Est enim enallage, de qua diximus Matth.12.a.1, nisi post τῶν σαββάτων adscribatur distinctio, vt hæc cohæreant cum participio εἰωθός, quemadmodum in Theophylacto Romano hæc distinguuntur.

17 Quúmque explicuisset, καὶ ἀναπτύξας. In vno codice legimus καὶ ἀνοίξας, & quum aperuisset. Est autem vtrunque hoc participium referendum ad eius temporis morem, quo libri non ita erant distinctis foliis compacti vt nunc sunt, sed terete baculo circunuoluti: cuius extrema vocabant vmbilicos, seu quòd vmbilici formam præferrent, seu quòd circumuoluto libro instar cuiusdam vmbilici in medio sita apparerent.

18 Pauperibus, πτωχοῖς. Sic verterunt Græci, quũ in Hebræo non legatur עניים, sed ענוים. Verùm quod ad sensum attinet, nihil interest. Dimissionem, ἄφεσιν. Vulgata & Erasmus, Remissionem, quod non videtur conuenire. Nam remittuntur debita, dimittuntur captiui. Visus recuperationem, ἀνάβλεψιν. Vulgata, Visum: quum ἀνάβλεψις potius declaret redditum visum, quasi reuidẽtiam dicas, vt Erasmus obseruat in annotationibus. De hoc autem membro quid mihi videatur, statim dicam. Vt confractos emittam in libertatem, ἀποστεῖλαι τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει. Putauit Erasmus hoc membrum abundare: & certè necesse est vt vel redundet, vel quod proximè præcessit: id est καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν. quod facilè intelliget quisquis Hebræa cum Græcis contulerit. Certè Ambrosius hoc posterius non legit, quantum ex eius interpretatione colligi potest. Eusebius quoque quum in libris ἀποδείξεως hoc testimonium citet quinquies aut sexies, nusquam tamen hæc addidit, nisi vno tantùm loco. Ego verò non dubito quin hic factum sit quod alibi sæpe, vt quum ad marginem editionis Septuaginta (quam vocant) vel annotata esset diuersa aliqua eiusdem loci interpretatio, Aquilæ puta, aut Symmachi, aut Theodotionis, vel non dissimilis sententiæ testimonium adscriptum, librarii deinde hæc omnia promiscuè in ipso contextu descripserint. Sic igitur habent Hebræa ולאסורים פקח-קוח, pro quibus Septuaginta interpretes verterunt, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν. Acceperunt enim פקח-קוח pro vno vocabulo, sicut etiã interpretatur Kimhi: & quia de oculorũ apertione propriè dicitur, idcirco אסורים putarũt trãslatitiè significare עורים, id est cæcos, vt constaret antithesis, quia nimirũ qui vincti tenentur in carceris tenebris, nõ multo maiorẽ habẽt vsũ lucis quàm qui oculis sunt orbati, vt declaratur Esaiæ 42.b.7. Hanc igitur interpretationẽ quũ quispiã vel nõ intelligeret, vel putaret Hebræis non respondere, annotauit aliũ locũ quo putauit istũ posse illustrari, petitum ex eiusdẽ Prophetæ capite 58.b.6, vbi in Hebræo legitur ושלח רצוצים חפשים, in Græcis autẽ ἀπόστελλε τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει: quæ deinde in contextum irrepserunt, mutato tantùm verbo ἀπόστελλε in ἀποστεῖλαι, quòd alioquin non cohæreret constructio. Sed quisquis hunc locum primus annotauit ad marginem, res sanè dissimillimas inter se comparauit: vt nulla possit subesse suspicio, duo eiusdẽ Prophetæ testimonia coniungi. Poterat autem quisquis ille fuit, alium locum prorsus similem conferre ex capite 42.b.7, vbi pro eo quod in Hebræis legitur לפקוח עינים עורות להוציא ממסגר אסיר, Græci habent ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν δεδεμένους: id est, Vt aperias oculos cæcorum, & educas ex vinculis vinctos. qui locus hunc optimè explicat, quum in vtroque agatur de Christi officio. Hæc igitur mea sententia est. Sed mihi tamen religio fuit vel minimum apicem detrahere.

19 Acceptum, δεκτόν. In Hebræo legitur רצון, id est εὐδοκίας, vt suprà 2.b.14. Addit autem Vulgata editio, Et diem retributionis: id est καὶ ἡμέραν ἀνταποδόσεως: quæ verba in Hebræis quidem habentur, sed in nullis Græcis codicibus à me reperta sunt hoc in loco.

20 Καὶ πτύξας τὸ βιβλίον, ἀποδοὺς τῷ ὑπηρέτῃ, ἐκάθισε. καὶ πάντων ἐν τῇ συναγωγῇ οἱ ὀφθαλμοὶ ἦσαν ἀτενίζοντες αὐτῷ.

20 Et complicatum librum quum reddidisset ministro, sedit, & omnium in synagoga oculi erant "intenti in eum.

20 *Et quum plicuisset librum, reddidit ministro & sedit: & omnium in synagoga oculi erant intendentes in eum.*

21 Ἤρξατο δὲ λέγειν πρὸς αὐτούς, Ὅτι σήμερον πεπλήρωται ἡ γραφὴ αὕτη ἐν τοῖς ὠσὶν ὑμῶν.

21 Cœpit autem eis dicere, Hodie impleta est hæc Scriptura "audientibus vobis.

21 *Cœpit autem dicere ad illos: Quia hodie impleta est hæc Scriptura in auribus uestris.*

22 Καὶ πάντες ἐμαρτύρουν αὐτῷ, καὶ ἐθαύμαζον ἐπὶ τοῖς λόγοις τῆς χάριτος τοῖς ἐκπορευομένοις ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, καὶ ἔλεγον, Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς Ἰωσήφ;

22 Et omnes " testimonium ei dabant, "ac mirabantur "super sermonibus *plenis* gratia, qui procedebant ex ore ipsius, dicebántque, Nonne iste est filius Ioseph?

22 *Et omnes testimonium illi dabant, & mirabantur in uerbis gratiæ, quæ procedebãt de ore ipsius, & dicebant, Nónne hic est filius Ioseph?*

23 Καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Πάντως ἐρεῖτέ μοι τὴν παραβολὴν ταύτην, Ἰατρέ, θεράπευσον σεαυτόν· ὅσα ἠκούσαμεν γενόμενα ἐν τῇ Καπερναούμ, ποίησον καὶ ὧδε ἐν τῇ πατρίδι σου.

23 Et dixit ad eos, Omnino dicetis mihi hoc prouerbium, Medice, cura teipsum: quæcunque audiuimus facta fuisse in Capernaum, fac etiam hîc in patria tua.

23 *Et ait illis, Vtique dicetis mihi hanc similitudinem, Medice, cura teipsum: quanta audiuimus facta in Capharnaũ, fac & hîc in patria tua.*

24 Εἶπε δέ, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐδεὶς προφήτης δεκτός ἐστιν ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ.

Iohan. 4. f. 44

24 Dixit autẽ, Amen dico vobis, ‖nemo Propheta acceptus est ĩ patria sua.

24 *Ait autem, Amen dico uobis quia nemo Propheta acceptus est in patria sua.*

25 Ἐπ' ἀληθείας δὲ λέγω ὑμῖν, πολλαὶ χῆραι ἦσαν ἐν ταῖς ἡμέραις Ἠλίου ἐν τῷ Ἰσραήλ, ὅτε ἐκλείσθη ὁ οὐρανὸς ἐπὶ ἔτη τρία καὶ μῆνας ἕξ, ὡς ἐγένετο λιμὸς μέγας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν·

1. Reg. 17. b. 9
Iac. 5. d. 27

25 Sed "in veritate dico vobis, ‖multæ viduæ erant diebus Eliæ in Israel, quãdo clausum est cælum ad tres annos & sex menses, " *adeo* vt fuerit fames magna per "totam regionem:

25 *In ueritate dico uobis, multæ uiduæ erant in diebus Eliæ in Israel, quando clausum est cælum annis tribus & mẽsibus sex, quum facta esset fames magna in omni terra:*

26 Καὶ πρὸς οὐδεμίαν αὐτῶν ἐπέμφθη Ἠλίας, εἰ μὴ εἰς Σάρεπτα τῆς Σιδῶνος, πρὸς γυναῖκα χήραν.

26 Sed ad nullam illarũ missus est Elias, nisi "Sareptam *urbem* "Sidoniæ, ad "mulierẽ viduam.

26 *Et ad nullam illarum missus est Elias, nisi in Sarepta Sidoniæ, ad mulierem uiduam.*

20 Intenti, ἀτενίζοντες. Vulgata, Intendentes. Erasmus, Defixi. Vide Act. 1. b. 10.

21 Audientibus vobis, ἐν τοῖς ὠσὶν ὑμῶν. Heb. באזניכם: id est, (vt Vetus interpres & Erasmus ad verbum interpretantur) In auribus vestris. Sic interdum reperias בעיניכם: id est in oculis vestris, pro Videntibus vobis. Sed hoc dicendi genus Latini quoque vsurpant, illud repudiant.

22 Testimonium suum ei dabant, ἐμαρτύρουν αὐτῷ: id est approbabant cõmuni consensu ac voce de quibus ipse disserebat. Nam τὸ μαρτυρεῖν hoc loco & aliis multis non declarat simpliciter testari de aliquo, vt solent testes à iudice rogati: sed publica professione quidpiam ita testari vt non modò assentiaris, sed etiam laudes ac comprobes. Itaque mihi quidem videtur respondere verbo Hebræo ידה, pro quo sæpe sacri scriptores vsurpant verbum ὁμολογεῖν, vnde תודה, id est μαρτυρία καὶ ὁμολογία, vt 1. Tim. 6. c. 12 & 13. Sic apud Xenophontem lib. ἀπομνημ. α, Κἀγὼ μαρτυρῶ τούτοις: id est, Ego quoque testimonio meo hæc approbo. Ac mirabantur, καὶ ἐθαύμαζον. In quodam codice additum erat οἱ ὄχλοι, turbæ. Hinc autem licet duo colligere, quæ si fuissent conseruata, non tam facilè quibusdam licuisset tyrannidem suam constituere: nempe isti collationi Scripturarum non solos doctores, sed ipsam quoque plebem interfuisse, & vernaculum sermonem in hac actione fuisse vsurpatum, vt quiuis omnia intelligere, quiuis etiam rogare ac respondere posset: rite tamen & certo ordine constituto, vt liquet ex Act. 13. c. 15. quem optimum Ecclesiæ morem quum Satan iam cœpisset Pauli ætate deprauare, restituit fidelis Apostolus, 1. Cor. 14. e. 16, & deinceps. Super sermonibus plenis gratiæ, ἐπὶ τοῖς λόγοις τῆς χάριτος. Vulgata perobscurè, In verbis gratiæ. Neque enim gratia hoc loco (id est, vt Hebræi loquuntur, חן) declarat gratuitam reconciliationem, sed vim illam planè diuinam quæ in Christi verbis totóque habitu inerat, vt qui illum audiebant, nisi qui planè erant ἀναίσθητοι, non possent non illum amare, suspicere, complecti: quod etiam apparuit in illis quorum fit mentio Iohan. 7. g. 46, vt prædictum erat Psal. 45. a. 3. Erasmus, Super gratia sermonum, ita vt sit hypallage, integro tamen sensu.

23 Hoc prouerbium, τὴν παραβολὴν ταύτην. Heb. זה המשל. Vulg. Hanc similitudinẽ. Nos verò alibi Græcũ vocabulũ seruauimus, quũ videlicet allegorica quædã narratio instituitur: hîc autẽ nemo non videt παραβολὴν dici quod Latini Prouerbiũ vocãt, quia nimirũ in plerisque prouerbiis, cuiusmodi hoc est, locus est similitudini & allegoriæ: quam rationem sequùti sunt Donatus ac Diomedes in Parœmia definienda.

25 In veritate, ἐπ' ἀληθείας. Sic loquitur etiã Quintilianus: de qua re diximus Mat. 22. b. 16. *Adeo* vt fuerit, ὡς ἐγένετο. Vulg. & Eras. Quum facta esset, vt ὡς pro ὅτε vel ἐπεὶ accipiatur. Sed præstat (opinor) accipere pro ὥστε, quod à Græcis ἀποτελεστικὸν vocatur, & interdũ etiã cum indicatiuo iungitur: quanuis frequẽtius construatur cũ infinitiuo. Totam regionem, πᾶσαν τὴν γῆν. Vulg. & Eras. Omnem terrã interpretantur. Ego verò non dubito quin ad vnicã Israeliticã regionẽ hoc factũ pertinuerit, vt γῆ pro χώρα ponatur, sicut etiã accipitur Mat. 27. v. 45.

26 Sareptam, σάρεπτα. Heb. צרפתה, pro quo legimus in quibusdam codicibus σάρεφθα, & in aliis σάρεπτας,

ſicut etiam apud Stephanum. Sidoniæ, τῆς Σιδῶνος: vel Sidoniorum. Eſt enim metonymia. vel ſubauditur χώρας, vel πόλεως, quo nomine apud Græcos non vrbs modò ſignificatur, ſed hominum cœtus quorum vnum eſt corpus, etiamſi per varios pagos habitent. Eraſmus, Sidonis: id eſt ad Sidona ſpectantem, ſiue quæ erat in Sidoniorum agro & ditione: eodem quidem ſenſu, ſed dicendi genere parum vſitato. Mulierem viduam, γυναῖκα χήραν. Hebraicè, אשה אלמנה: de quo pleonaſmo diximus ſuprà, cap.2.b.15.

Καὶ πολλοὶ λεπροὶ ἦσαν ἐπὶ Ἐλισσαίου τοῦ προφήτου ἐν τῷ Ἰσραήλ· καὶ οὐδεὶς αὐτῶν ἐκαθαρίσθη, εἰ μὴ Νεεμὰν ὁ Σύρος.

27 ‖Et multi leproſi erant in Iſrael "ſub Eliſæo propheta: ſed nemo eorum purgatus eſt, niſi Naaman Syrus.

27 *Et multi leproſi erant in Iſrael ſub Eliſæo propheta: & nemo eorũ mundatus eſt, niſi Naaman Syrus.* 2.Reg.5.d.14

Καὶ ἐπλήσθησαν πάντες θυμοῦ ἐν τῇ συναγωγῇ, ἀκούοντες ταῦτα.

28 Tum repleti ſunt omnes "excandeſcentia in ſynagoga, hæc audientes.

28 *Et repleti ſunt omnes in ſynagoga ira, hæc audientes.*

Καὶ ἀναστάντες ἐξέβαλον αὐτὸν ἔξω τῆς πόλεως· καὶ ἤγαγον αὐτὸν ἕως τῆς ὀφρύος τοῦ ὄρους ἐφ᾽ οὗ ἡ πόλις αὐτῶν ᾠκοδόμητο, εἰς τὸ κατακρημνίσαι αὐτόν.

29 Et "quũ ſurrexiſſent, eiecerũt eum extra vrbem, & duxerunt eum vſque ad ſuperciliũ montis ſuper quem vrbs ipſorũ erat ædificata, vt præcipitarẽt eum.

29 *Et ſurrexerunt & eiecerunt illum extra ciuitatem, & deduxerunt illum uſque ad ſuperciliũ mõtis ſuper quẽ ciuitas illorum erat ædificata, ut præcipitarent eũ.*

Αὐτὸς δὲ διελθὼν διὰ μέσου αὐτῶν, ἐπορεύετο.

30 Ipſe verò quum trãſiſſet per medium eorum, profectus eſt.

30 *Ipſe autem tranſiens per mediũ illorum, ibat.*

Καὶ κατῆλθεν εἰς Καπερναοὺμ πόλιν τῆς Γαλιλαίας· καὶ ἦν διδάσκων αὐτοὺς ἐν τοῖς σάββασι.

31 Et deſcendit in Capernaum vrbem Galilææ, ‖ibique docebat eos Sabbathis.

31 *Et deſcendit in Capharnaum ciuitatẽ Galilææ, ibique docebat illos Sabbathis.* Matth.4.b.13 marci 1.c.21

Καὶ ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ, ὅτι ἐν ἐξουσίᾳ ἦν ὁ λόγος αὐτοῦ.

32 ‖Et percellebantur ſuper doctrina eius. Erat enim ſermo ipſius "cum authoritate.

32 *Et ſtupebant in doctrina eius: quia in poteſtate erat ſermo ipſius.* Matt.7.d.29 marci 1.c.22

Καὶ ἐν τῇ συναγωγῇ ἦν ἄνθρωπος ἔχων πνεῦμα δαιμονίου ἀκαθάρτου, καὶ ἀνέκραξε φωνῇ μεγάλῃ,

33 ‖Erat autẽ in ſynagoga quidam habens "ſpiritum dæmoniacum impurum, "qui exclamauit voce magna,

33 *Et in ſynagoga erat homo habens dæmonium immundum: & exclamauit uoce magna,* Marci 1.c.23

Λέγων, Ἔα, τί ἡμῖν καὶ σοι Ἰησοῦ Ναζαρηνέ; ἦλθες ἀπολέσαι ἡμᾶς; οἶδά σε τίς εἶ, ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ.

34 Dicens, Ah, quid nobis tecũ Ieſu Nazarene? veniſti vt perderes nos? noui te quis ſis, *nimirum* Sanctus ille Dei.

34 *Dicens, Sine, quid nobis & tibi Ieſu Nazarene? uenisti perdere nos? ſcio te qui ſis, Sãctus Dei.*

Καὶ ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Φιμώθητι, καὶ ἔξελθε ἐξ αὐτοῦ. Καὶ ῥίψαν αὐτὸν τὸ δαιμόνιον εἰς τὸ μέσον, ἐξῆλθεν ἀπ᾽ αὐτοῦ, μηδὲν βλάψαν αὐτόν.

35 Et obiurgauit eum Ieſus, dicens, Obmuteſce, & exi ab eo. Tunc dæmonium, abiecto illo in mediũ, exiit ab eo, nihilque ei nocuit.

35 *Et increpauit illum Ieſus, dicens, Obmuteſce, & exi ab eo. Et quũ proieciſſet illum dæmonium in medium, exiit ab illo, nihilque illum nocuit.*

Καὶ ἐγένετο θάμβος ἐπὶ πάντας· καὶ συνελάλουν πρὸς ἀλλήλους, λέγοντες, Τίς ὁ λόγος οὗτος, ὅτι ἐν ἐξουσίᾳ καὶ δυνάμει ἐπιτάσσει τοῖς ἀκαθάρτοις πνεύμασι, καὶ ἐξέρχονται;

36 Et obortus eſt pauor in omnibus: & colloquebantur alii cum aliis, dicentes, "Quid hoc rei eſt, quòd cum authoritate ac poteſtate imperat impuris ſpiritibus, & exeunt?

36 *Et factus eſt pauor in omnibus: & colloquebantur adinuicem, dicentes, Quid eſt hoc uerbũ quia in poteſtate & uirtute imperat immundis ſpiritibus, & exeunt?*

27 Sub Eliſæo, ἐπὶ Ἐλισσαίου. Id eſt, quo tempore Eliſæus functus eſt munere Prophetæ.

28 Excandeſcentia, θυμοῦ. Vulgata & Eraſmus, Ira: id eſt ὀργῆς.

29 Quum ſurrexiſſent, ἀναστάντες: id eſt, dimiſſo conuentu, egreſſi ex ſynagoga. Eraſmus, Inſurrexerunt, id eſt ἐπαναστάντες.

32 Cum authoritate, ἐν ἐξουσίᾳ. Vulgata ad verbum, In poteſtate. Sæpe autem annotauimus ἐν pro σὺν poni, & nomen ἐξουσίας expoſuimus Matth.7.d.29, & Marci 1.c.27.

33 Spiritum dæmoniacum impurum, πνεῦμα δαιμονίου ἀκαθάρτου. Vulgata, Dæmonium immundum, ſenſu rectè expreſſo. Eraſmus ad verbum, Habẽs ſpiritum dæmonii impuri. quæ interpretatio tolerabilis eſt ſi πνεῦμα pro impulſu & afflatu accipias, quo modo ſæpe accipi conſtat in vtroque Teſtamento: vt quum dicitur Daniel habuiſſe Spiritum deorum ſanctorum, Dan.4.a.5.6, & 5, c.11.d.14. Sed malo Hebræam eſſe geminationẽ: vt ſi ſpiritum diabolicum pro diabolo ipſo dicas. Sic enim reperias טיט יון lutum cœni, pro luto cœnoſo: id eſt, cœno profundiſſimo, Pſal.40.a.3. & אדמת עפר, terra pulueris, pro puluere terreſtri, id eſt humo, Dan.12.a.2. Idem dicendi genus reperio Apoc.16.c.14. alibi verò nuſquã in Nouo teſtamento. Qui exclamauit, καὶ ἀνέκραξε. De hoc dicendi genere diximus Mar.1.a.10. Poteſt autem relatiuum referri ad ſpiritum illum, vel ad hominem qui erat dæmonii organum.

36 Quid hoc rei eſt? τίς ὁ λόγος οὗτος? Vulgata, Quod eſt hoc verbum? Eraſmus, Quis ſermo hic eſt? Mi-

hi verò videtur planior interpretatio quam sumus sequuti: quanuis possit hoc etiam referri ad ipsum Christi sermonem, vt interpretatur Theophylactus.

Καὶ ἐξεπορεύετο ἦχος περὶ αὐτοῦ εἰς πάντα τόπον τῆς περιχώρου.

37 Et peruenit "rumor de eo in omnem locum circūiacentis regionis.

37 Et diuulgabatur fama de illo in omnem locum regionis.

Matth.8.b.14 marci 1.c.30

Ἀναστὰς δὲ ἐκ τῆς συναγωγῆς, εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν Σίμωνος· ἡ πενθερὰ δὲ τοῦ Σίμωνος ἦν συνεχομένη πυρετῷ μεγάλῳ· καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν περὶ αὐτῆς.

38 ‖Quum surrexisset autem Iesus è synagoga, introiuit domū Simonis: socrus verò Simonis detinebatur febri magna: & rogauerunt eum pro illa.

38 Surgens autem Iesus de synagoga, introiuit in domum Simonis: socrus autem Simonis tenebatur magnis febribus: & rogauerunt illum pro ea.

Καὶ ἐπιστὰς ἐπάνω αὐτῆς, ἐπετίμησε τῷ πυρετῷ· καὶ ἀφῆκεν αὐτήν. παραχρῆμα δὲ ἀναστᾶσα διηκόνει αὐτοῖς.

39 Tunc *ipse* "adstans supra eam, obiurgauit febrim: & *febris* eam dimisit. *illa* verò quum illico surrexisset, ministrauit eis.

39 Et stans super illam imperauit febri: & dimisit illam. Et continuò surgens ministrabat illis.

Δύνοντος δὲ τοῦ ἡλίου, πάντες ὅσοι εἶχον ἀσθενοῦντας νόσοις ποικίλαις, ἤγαγον αὐτοὺς πρὸς αὐτόν· ὁ δὲ ἑνὶ ἑκάστῳ αὐτῶν τὰς χεῖρας ἐπιθεὶς ἐθεράπευσεν αὐτούς.

40 Occidēte autem sole, omnes qui habebant ægrotantes morbis variis, ducebant ipsos ad eū: ille verò vnicuique ipsorū impositis manibus, sanauit eos.

40 Quum autem sol occidisset, omnes qui habebant infirmos variis languoribus, ducebant illos ad eum: at ille singulis manus imponens, curabat eos.

Marci 1.d.35

Ἐξήρχετο δὲ καὶ δαιμόνια ἀπὸ πολλῶν, κράζοντα καὶ λέγοντα, Ὅτι σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἐπιτιμῶν οὐκ εἴα αὐτὰ λαλεῖν, ὅτι ᾔδεισαν τὸν Χριστὸν αὐτὸν εἶναι.

41 ‖Exibant autem etiam dæmonia ex multis, clamantia ac dicentia, Tu es Christus ille Filius Dei. Sed *ipse* obiurgās, non sinebat ea loqui, "quòd scirent ipsum esse Christum.

41 Exibant autem dæmonia à multis, clamantia & dicentia, Quia tu es Filius Dei. Et increpās non sinebat ea loqui, quia sciebant ipsum esse Christum.

Γενομένης δὲ ἡμέρας ἐξελθὼν ἐπορεύθη εἰς ἔρημον τόπον, καὶ οἱ ὄχλοι ἐζήτουν αὐτόν, καὶ ἦλθον ἕως αὐτοῦ· καὶ κατεῖχον αὐτὸν τοῦ μὴ πορεύεσθαι ἀπ' αὐτῶν.

42 "Orto autem die egressus, profectus est in desertum locum: & turba quærebat eum, venerúntque vsque ad ipsum: & retinebant eum ne ab ipsis discederet.

42 Facta autem die, egressus ibat in desertum locū: & turbæ requirebant eum, & venerunt usque ad ipsum: & detinebant illum ne discederet ab eis.

Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτούς, Ὅτι καὶ ταῖς ἑτέραις πόλεσιν εὐαγγελίσασθαί με δεῖ τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ· ὅτι εἰς τοῦτο ἀπέσταλμαι.

43 Ille verò dixit eis, Certè etiā aliis vrbibus oportet me euangelizare regnū Dei: nam ad hoc missus sum.

43 Quibus ille ait, Quia & aliis ciuitatibus oportet me euangelizare regnum Dei: quia ideo missus sum.

Καὶ ἦν κηρύσσων ἐν ταῖς συναγωγαῖς τῆς Γαλιλαίας.

44 Et prædicabat in synagogis Galilææ.

44 Et erat prædicans in synagogis Galilææ.

Κεφάλαιον ε.

CAP. V.

CAP. V.

Matth.4.c.28 marci 1.b.16

Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ τὸν ὄχλον ἐπικεῖσθαι αὐτῷ τοῦ ἀκούειν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ αὐτὸς ἦν ἑστὼς παρὰ τὴν λίμνην Γεννησαρέτ.

1 FActum est autē, "quum turba immineret ei, audiendi verbi Dei causa, ipse stabat apud stagnum Genezaret.

1 FActum est autem quū turbæ irruerent in eū ut audirent uerbum Dei, & ipse stabat secus stagnum Genezareth.

Καὶ εἶδε δύο πλοῖα ἑστῶτα παρὰ τὴν λίμνην· οἱ δὲ ἁλιεῖς ἀποβάντες ἀπ' αὐτῶν ἀπέπλυναν τὰ δίκτυα.

2 Viditque duo nauigia quæ ad stagnum erant: piscatores verò quum ex iis descendissent, abluebant retia.

2 Et uidit duas naues stantes secus stagnum: piscatores autem descenderant, & lauabant retia.

37 Rumor, ἦχος: id est φήμη. Sic idem scriptor vsurpauit τὴν φωνὴν Act.2.v.6.

39 Adstans supra eam, ἐπιστὰς ἐπάνω αὐτῆς. Sic describitur gestus Christi sese ad lecti fulcrum inclinātis, vt febricitantem alleuaret. Dicunt enim alii Euangelistæ Christum prehendisse ipsius manum.

41 Quòd scirent, ὅτι ᾔδεισαν. Vel, se scire. Vide Mar.1.v.34.

42 Orto autem die, γενομένης δὲ ἡμέρας. Id est cum prima luce, eáque adhuc aduentante, vt liquet ex Mar.1.ver.35.

IN CAPVT V.

1 Quum immineret, ἐν τῷ ἐπικεῖσθαι: id est, quum quasi in illum incumberet præ visendi & audiendi studio: quæ res fecit vt cogeretur è naui docere. Hoc enim declarat τὸ ἐπικεῖσθαι hoc loco: quum alioquin etiam accipiatur pro instare, vt infrà cap.23.c.23. Vulgata, Quum irruerent: id est ἐν τῷ ἐφορμᾶν.

Ἐμβὰς δὲ εἰς ἓν τῶν πλοίων ὃ ἦν τοῦ Σίμωνος, ἠρώτησεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς γῆς ἐπαναγαγεῖν ὀλίγον· καὶ καθίσας ἐδίδασκεν ἐκ τοῦ πλοίου τοὺς ὄχλους.

Ὡς δὲ ἐπαύσατο λαλῶν, εἶπε πρὸς τὸν Σίμωνα, Ἐπανάγαγε εἰς τὸ βάθος, καὶ χαλάσατε τὰ δίκτυα ὑμῶν εἰς ἄγραν.

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Σίμων εἶπεν αὐτῷ, Ἐπιστάτα, δι' ὅλης τῆς νυκτὸς κοπιάσαντες, οὐδὲν ἐλάβομεν· ἐπὶ δὲ τῷ ῥήματί σου χαλάσω τὸ δίκτυον.

Καὶ τοῦτο ποιήσαντες, συνέκλεισαν ἰχθύων πλῆθος πολύ. διερρήγνυτο δὲ τὸ δίκτυον αὐτῶν.

Καὶ κατένευσαν τοῖς μετόχοις τοῖς ἐν τῷ ἑτέρῳ πλοίῳ, τοῦ ἐλθόντας συλλαβέσθαι αὐτοῖς· καὶ ἦλθον, καὶ ἔπλησαν ἀμφότερα τὰ πλοῖα, ὥστε βυθίζεσθαι αὐτά.

Ἰδὼν δὲ Σίμων Πέτρος προσέπεσε τοῖς γόνασι τοῦ Ἰησοῦ, λέγων, Ἔξελθε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι ἀνὴρ ἁμαρτωλός εἰμι, Κύριε.

Θάμβος γὰρ περιέσχεν αὐτὸν καὶ πάντας τοὺς σὺν αὐτῷ, ἐπὶ τῇ ἄγρᾳ τῶν ἰχθύων ᾗ συνέλαβον.

Ὁμοίως δὲ καὶ Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην, υἱοὺς Ζεβεδαίου, οἳ ἦσαν κοινωνοὶ τῷ Σίμωνι. Καὶ εἶπε πρὸς τὸν Σίμωνα ὁ Ἰησοῦς, Μὴ φοβοῦ· ἀπὸ τοῦ νῦν ἀνθρώπους ἔσῃ ζωγρῶν.

Καὶ καταγαγόντες τὰ πλοῖα ἐπὶ τὴν γῆν, ἀφέντες ἅπαντα, ἠκολούθησαν αὐτῷ.

3 Ingressus autem in vnum istorum nauigiorum, quod erat Simonis, rogauit eum vt à terra "proueheret paululũ: quúmque cõsedisset, docebat turbam ex nauigio.

4 Vt cessauit autem loqui, dixit ad Simonem, Prouehito in altum, & "demittite retia vestra ad capturam.

5 Tum respondens Simon ait ei, "Magister, "quum per totam noctem nos fatigauerimus, nihil cepimus: tamen "ex tuo iussu demittam rete.

6 Et quum hoc fecissent, concluserunt piscium multitudinem magnam. dirumpebatur autẽ rete eorum.

7 Et innuerunt sociis qui *erant* in altero nauigio vt venirent, "& ipsis opitularentur. Venerũt igitur, & impleuerũt ambas naues, ita "vt mergerentur.

8 Quum autem *hæc* vidisset Simon Petrus, accidit ad genua Iesu, dicens, Discede à me. Nam homo peccator sum, Domine.

9 Pauor enim "occuparat eum & omnes qui cum eo *erant*, "super captura piscium quam cõprehenderant:

10 Similiter autem & Iacobum & Iohannem filios Zebedæi, qui erant socii Simoni. Tunc ait ad Simonem Iesus, Ne metue: ab hoc *tempore* homines viuos capies.

11 *Illi* autem quum subduxisset in terrã nauigia, relictis omnibus, sequuti sunt eum.

3 Ascendens autem in unam nauium quæ erat Simonis, rogauit eum à terra reducere pusillum: & sedens docebat de nauicula turbas.

4 Vt cessauit autem loqui, dixit ad Simonem, Duc in altum, & laxate retia uestra in capturã.

5 Et respondens Simon dixit illi, Præceptor, per totam noctem laborantes nihil cepimus: in uerbo autem tuo laxabo rete.

6 Et quum hoc fecisset, concluserũt piscium multitudinem copiosam. rumpebatur autem rete eorum.

7 Et annuerunt sociis qui erant in alia naui ut uenirent & adiuuarent eos. Et uenerunt & impleuerũt ãbas nauiculas, ita ut mergerẽtur.

8 Quod quum uideret Simon Petrus, procidit ad genua Iesu, dicens, Exi à me, quia homo peccator sum, Domine.

9 Stupor enim circundederat eum & omnes qui cũ illo erãt, in captura piscium quam ceperãt.

10 Similiter autem Iacobum & Iohannem filios Zebedæi, qui erant socii Simonis. Et ait ad Simonem Iesus, Noli timere: ex hoc iam homines eris capiens.

11 Et subductis ad terrã nauibus, relictis omnibus, sequuti sunt eum.

3 Proueheret, ἐπαναγαγεῖν: id est ἀναπλεῖν, cui opponitur τὸ κατάγειν, quo vtitur paulo pòst, id est τὸ καταπλεῖν. Neque enim ἀνὰ iterationem declarat in hoc verbo, vt putauit Vetus interpres, qui vertit Reducere: sed idem valet atque ἄνω. Eras. Abduceret, ἀπάγειν.

4 Demittite, χαλάσατε. Vulgata & Erasmus, Laxate: quod nullo modo respondet Græco vocabulo, de quo diximus Mar. 1. a. 4.

5 Magister, ἐπιστάτα. Ἐπιστάτης propriè declarat eum qui rei cuipiam sit præfectus, quem vocant Hebræi נציב, vel נשיא. Sed & in eadem significatione interdum ponitur רב, sicut Dan. 2. g. 48, vt minimè dubitem ἐπιστάτην à Luca dici quem cæteri Euãgelistæ Hebraico nomine seruato רבי appellant. Quũ nos fatigauerimus, κοπιάσαντες. Vulg. & Eras. Laborantes. Vide Mat. 6. d. 28. Ex tuo iussu, ἐπὶ τῷ ῥήματί σου. Heb. בדברך, iuxta verbũ tuum, pro quo Vulgata ad verbum, In verbo tuo, id est, (vt vernaculo sermone exprimimus) A *nostre parole*. Ponitur autem ἐπὶ pro κατὰ, vt apud Platonem in Epist. legimus ἐπὶ τῷ pro κατὰ νοῦν: id est ex animi sentẽtia: & ῥῆμα pro mandato ponitur, sicut Dicere pro Iubere, vt alibi annotauimus.

7 Vt opitularẽtur, τοῦ συλλαβέσθαι: id est, vt vnà secum manus admouerent reti, quod simili translatione dicũt Græci συναίρεσθαι. Vulg. & Eras. A diuuãdi vocabulo vtũtur, quod respõdet τῷ ἐπικουρεῖν. Ita vt mergerentur, ὥστε βυθίζεσθαι. In quodam codice additum erat παρὰ τι, pro quo in nonnullis Veteris editionis codicibus legitur Pené.

9 Occuparat, περιέσχεν. Heb. סבב, vel אפף, id est vndique conclusum tenebat, sicut Tacitus dixit Induere pauores. Super captura, ἐπὶ τῇ ἄγρᾳ. Capturam hoc loco vocat ipsos pisces captos, vt ostendit relatiuum proximum. Nam alioqui dicendum erat ἧς, non ᾗ. Sic Latini iactum retis interdum appellant quicquid piscium vno retis iactu capitur, & ipsum capturæ nomen sic vsurpatur pro re capta, apud Plinium lib. 10, capite 40, vt annotarunt grammatici.

Matth.8.a.2 mar.1.d.40

Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν ἐν μιᾷ τῶν πόλεων, καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ πλήρης λέπρας· καὶ ἰδὼν τὸν Ἰησοῦν, πεσὼν ἐπὶ πρόσωπον, ἐδεήθη αὐτοῦ, λέγων, Κύριε, ἐὰν θέλῃς, δύνασαί με καθαρίσαι.

12 Et factum est, quum esset in quadam vrbe, tum ecce *adfuit* quidam plenus lepra: ac viso Iesu procidens in faciem, rogauit eum, dicens, Domine, si velis, potes me purgare.

12 *Et factum est, quum esset in una ciuitatum, & ecce uir plenus lepra: & uidens Iesum, procidens in faciem, rogauit eum, dicens, Domine, si uis, potes me mundare.*

Καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἥψατο αὐτοῦ, εἰπὼν, Θέλω, καθαρίσθητι. Καὶ εὐθέως ἡ λέπρα ἀπῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ.

13 *Iesus* autem extensa manu tetigit eum, dicens, Volo, purgator. Et statim lepra abiit ab eo.

13 *Et extendens manum tetigit eum, dicens, Volo, mundare. Et confestim lepra discessit ab illo.*

Leuit.14.a.4

Καὶ αὐτὸς παρήγγειλεν αὐτῷ μηδενὶ εἰπεῖν· ἀλλὰ ἀπελθὼν δεῖξον σεαυτὸν τῷ ἱερεῖ, καὶ προσένεγκε περὶ τοῦ καθαρισμοῦ σου, καθὼς προσέταξε Μωσῆς, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς.

14 Ipse verò præcepit ei vt nulli *hoc* diceret: sed vade, *inquit*, ostende teipsum sacerdoti, & offer pro purgatione tui, ‖prout præcepit Moses, *ut hoc sit* eis testimonio.

14 *Et ipse præcepit illi ut nemini diceret: sed uade, ostende te Sacerdoti, & offer pro emundatione tua, sicut præcepit Moyses, in testimonium illis.*

Διήρχετο δὲ μᾶλλον ὁ λόγος περὶ αὐτοῦ· καὶ συνήρχοντο ὄχλοι πολλοὶ ἀκούειν, καὶ θεραπεύεσθαι ὑπ' αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἀσθενειῶν αὐτῶν.

15 Dimanabant autem eo magis sermones de eo: & conueniebat turba multa vt audirent, & per eum sanarētur à morbis suis.

15 *Perambulabat autem magis sermo de illo, & conueniebant turbæ multæ, ut audirent & curarentur ab infirmitatibus suis.*

Αὐτὸς δὲ ἦν ὑποχωρῶν ἐν ταῖς ἐρήμοις, καὶ προσευχόμενος.

16 Ipse autem secedens, erat in desertis, & precabatur.

16 *Ipse autem secedebat in desertum, & orabat.*

Καὶ ἐγένετο ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν, καὶ αὐτὸς ἦν διδάσκων· καὶ ἦσαν καθήμενοι Φαρισαῖοι καὶ νομοδιδάσκαλοι, οἳ ἦσαν ἐληλυθότες ἐκ πάσης κώμης τῆς Γαλιλαίας καὶ Ἰουδαίας καὶ Ἱερουσαλήμ· καὶ δύναμις Κυρίου ἦν εἰς τὸ ἰᾶσθαι αὐτούς.

17 Et factum est " quodam die, " quū ipse doceret, essentque Pharisæi sedentes ac Legis doctores, qui venerant ex omnibus vicis Galilææ & Iudææ & *ex* Hierusalem: & potentia Domini adesset *ei* ad sanandum illos:

17 *Et factum est in una dierum, & ipse sedebat docens: & erant Pharisæi sedentes & Legis doctores, qui uenerant ex omni castello Galilææ & Iudææ & Ierusalem: & uirtus Domini erat ad sanandum eos:*

Matth.9.a.2 mar.2.a.3

Καὶ ἰδοὺ ἄνδρες φέροντες ἐπὶ κλίνης ἄνθρωπον ὃς ἦν παραλελυμένος· καὶ ἐζήτουν αὐτὸν εἰσενεγκεῖν, καὶ θεῖναι ἐνώπιον αὐτοῦ.

18 ‖"Tunc ecce *adfuerunt* quidam ferentes in lecto hominem qui erat paralyticus: & studebant eū inferre, & ponere in ipsius conspectu.

18 *Et ecce uiri portantes in lecto hominem qui erat paralyticus: & quærebant eum inferre, & ponere ante eum.*

Καὶ μὴ εὑρόντες διὰ ποίας εἰσενέγκωσιν αὐτὸν, διὰ τὸν ὄχλον, ἀναβάντες ἐπὶ τὸ δῶμα, διὰ τῶν κεράμων καθῆκαν αὐτὸν σὺν τῷ κλινιδίῳ εἰς τὸ μέσον, ἔμπροσθεν τοῦ Ἰησοῦ.

19 Et quum non inuenissent qua parte eum inferrēt, propter turbam, ascenderunt supra domū, & per tegulas demiserunt eum cum lectulo in medium, ante Iesum.

19 *Et non inuenientes qua parte illum inferrēt præ turba, ascēderunt supra tectum: & per tegulas summiserunt eum cum lecto in medium, ante Iesum.*

Καὶ ἰδὼν τὴν πίστιν αὐτῶν, εἶπεν αὐτῷ, Ἄνθρωπε, ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου.

20 Qui fide eorum " visa, dixit, "Heus tu, remissa sūt tibi peccata tua.

20 *Quorum fidem ut uidit, dixit, Homo remittuntur tibi peccata tua.*

Καὶ ἤρξαντο διαλογίζεσθαι οἱ Γραμ-

21 Tūc cœperūt ratiocinari Scri

21 *Et cœperūt cogitare Scri*

17 Quodam die, *ἐν μιᾷ ἡμερῶν*. Hebraicè באחד הימים, pro quo Vetus interpres ad verbum, In vna dierum: id est, vt vulgò loquimur, *Vn iour*. Ponitur autē *εἷς* pro *τὶς*, vt etiam *ἀνὴρ* & *ἄνθρωπος*, sicut sæpe annotauimus. Sic paulo antè, v.12, *ἐν μιᾷ τῶν πόλεων*, in quadam ciuitate. Quum ipse, *καὶ αὐτός*. *Καὶ* pro *ὅτε* ex Hebræorum idiotismo interdum vsurpari, sæpe iam diximus: hic autem vel redundat, vel poni videtur כי pro כאשר, id est pro *ὅτε*, vt respondeat initio versiculi sequentis, sicut Exodi 2.d.21, & alibi sæpe. Ad sanandum eos, *εἰς τὸ ἰᾶσθαι αὐτούς*. In vno codice pro *αὐτοὺς* legimus *αὐτόν*: quā lectionē si sequamur, *αὐτὸν* referet Iesū, & à parte anteriore construetur, vt sit hic sensus, Virtutem Domini ad sanandum (id est *χάρισμα ἰαμάτων*, vt loquitur Apostolus 1.Corinth.12.a.9) sese eo tempore exeruisse in Christo: alioquin pronomen *αὐτοὺς* referēdum est ad eos quorum facta est mentio versu 15.

18 Tunc ecce *adfuerunt*, *καὶ ἰδού*. Suppleuimus constructionem hoc loco, vt paulo antè.

20 Visa, *ἰδών*. Videre pro cognoscere, translatione Hebræis familiari. Heus tu, *ἄνθρωπε*. Vulgata & Erasmus ad verbum, Homo, pro quo sæpe apud Ezechielem occurrit, Fili hominis.

ματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι, λέγοντες, Τίς ἐστιν οὗτος ὃς λαλεῖ βλασφημίας; τίς δύναται ἀφιέναι ἁμαρτίας, εἰ μὴ μόνος ὁ Θεός;

bæ & Pharisæi, dicētes, Quis est iste qui loquitur blasphemias? Quis potest remittere peccata, nisi solus Deus?

bæ & Pharisæi, dicentes, Quis est hic qui loquitur blasphemias? Quis potest dimittere peccata nisi solus Deus?

Ἐπιγνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς τοὺς διαλογισμοὺς αὐτῶν, ἀποκριθεὶς εἶπε πρὸς αὐτούς, Τί διαλογίζεσθε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν;

22 Iesus autem quum nosset eorum ratiocinationes, respondens dixit eis, Quid ratiocinamini in cordibus vestris?

22 *Vt cognouit autem Iesus cogitationes eorum, respondens dixit ad illos, Quid cogitatis in cordibus uestris?*

Τί ἐστιν εὐκοπώτερον; εἰπεῖν, Ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου· ἢ εἰπεῖν, Ἔγειραι καὶ περιπάτει;

23 Vtrum est facilius? dicere, Remissa sunt tibi peccata: an dicere, Surge & ambula.

23 *Quid est facilius? dicere, Dimittuntur tibi peccata: an dicere, Surge & ambula?*

Ἵνα δὲ εἰδῆτε ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς ἀφιέναι ἁμαρτίας, (εἶπε τῷ παραλελυμένῳ) Σοὶ λέγω, ἔγειραι, καὶ ἄρας τὸ κλινίδιόν σου, πορεύου εἰς τὸν οἶκόν σου.

24 Vt autem sciatis Filium hominis præditum esse authoritate in terra remittendi peccata, (ait paralytico) Tibi dico, surge, & sublato lectulo tuo, proficiscere domum tuam.

24 *Vt autem sciatis quia Filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata, (ait paralytico) Tibi dico, surge, tolle lectum tuum, & uade in domum tuam.*

Καὶ παραχρῆμα ἀναστὰς ἐνώπιον αὐτῶν, ἄρας ἐφ᾽ ᾧ κατέκειτο, ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, δοξάζων τὸν Θεόν.

25 Is autē illico quum surrexisset in conspectu eorum, sublato eo in quo iacuerat, abiit domū suam, glorificans Deum.

25 *Et confestim consurgēs coram illis, tulit in quo iacebat: & abiit in domum suam, magnificans Deū.*

Καὶ ἔκστασις ἔλαβεν ἅπαντας, καὶ ἐδόξαζον τὸν Θεόν· καὶ ἐπλήσθησαν φόβου, λέγοντες, Ὅτι εἴδομεν παράδοξα σήμερον.

26 Et stupor cepit omnes, & glorificabant Deum: & repleti sunt timore, dicētes, Certè vidimus inopinata hodie.

26 *Et stupor apprehendit omnes, & magnificabant Deum: & repleti sunt timore, dicentes, Quia uidimus mirabilia hodie.*

Καὶ μετὰ ταῦτα ἐξῆλθε, καὶ ἐθεάσατο τελώνην ὀνόματι Λευΐν, καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι.

27 ‖Posthæc verò exiit, & cōspexit publicanum nomine Leui, sedētem ad telonium, & dixit ei, Sequere me.

27 *Et post hæc exiit, & uidit publicanum nomine Leui, sedentem ad telonium, & ait illi, Sequere me.* Matth. 9. a. 9 marci. 2. b. 14

Καὶ καταλιπὼν ἅπαντα, ἀναστὰς ἠκολούθησεν αὐτῷ.

28 Et *ille* relictis omnibus surrexit, & sequutus est eum.

28 *Et relictis omnibus, surgens sequutus est eum.*

Καὶ ἐποίησε δοχὴν μεγάλην ὁ Λευΐς αὐτῷ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ· καὶ ἦν ὄχλος τελωνῶν πολύς, καὶ ἄλλων οἳ ἦσαν μετ᾽ αὐτῶν κατακείμενοι.

29 Et fecit ei Leui epulum magnum domi suæ: erátque turba multa publicanorum, & aliorum qui cum ipsis accumbebant.

29 *Et fecit ei conuiuium magnum Leui in domo sua: & erat turba multa publicanorum & aliorū qui cum illis erant discūbentes.*

Καὶ ἐγόγγυζον οἱ Γραμματεῖς αὐτῶν καὶ οἱ Φαρισαῖοι πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγοντες, Διατί μετὰ τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν ἐσθίετε καὶ πίνετε;

30 Qui autem ex eis erant Scribæ ac Pharisæi, murmurabant aduersus discipulos eius, dicentes, Quare cū publicanis & peccatoribus editis & bibitis?

30 *Et murmurabant Pharisæi & Scribæ eorum, dicentes ad discipulos eius, Quare cum publicanis & peccatoribus manducatis & bibitis?*

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπε πρὸς αὐτούς, Οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ὑγιαίνοντες ἰατροῦ, ἀλλ᾽ οἱ κακῶς ἔχοντες.

31 Et respondēs Iesus dixit eis, Non opus est iis qui sani sunt, medico: sed iis qui malè affecti sunt.

31 *Et respondens Iesus dixit ad illos, Nō egent qui sani sunt, medico: sed qui malè habent.*

22 In cordibus vestris, ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν? In quibusdam Veteris editionis codicibus additur Mala: & in secundo Græco exemplari πονηρά.

26 Inopinata, παράδοξα. Sic Quintilianus τὸ παράδοξον interpretatur libro 9. Vulgata, Mirabilia, θαυμαστά. Erasmus, Incredibilia, ἄπιστα.

29 Epulum, δοχὴν. id est ad verbum, acceptionem, quòd passim in eo omnes accipiātur. Annotat autem Erasmus ex libro Athenæi δειπνοσοφ. η, splendidum epulum δοχὴν appellari.

30 Qui autem ex eis erant Scribæ, οἱ δὲ Γραμματεῖς αὐτῶν. Erasmus non legit αὐτῶν, sed reperitur apud Veterem interpretem, & in vetustis codicibus. Est autem hoc pronomen connectendum cum οἱ, non autem cum Γραμματεῖς.

1.Tim.1.c.35 Οὐκ ἐλήλυθα καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν.

32 ‖Non veni vt vocarem iustos, sed peccatores ad resipiscentiā.

32 Non ueni uocare iustos, sed peccatores ad pœnitentiam.

Matth.9.b.14 mar.2.c.18 Οἱ δὲ εἶπον πρὸς αὐτόν, Διατί οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου νηστεύουσι πυκνά, καὶ δεήσεις ποιοῦνται, ὁμοίως καὶ οἱ τῶν Φαρισαίων· οἱ δὲ σοὶ ἐσθίουσι καὶ πίνουσιν;

33 ‖Ipsi verò dixerunt ei, Quare discipuli Iohannis ieiunāt crebrò, & deprecationes faciunt, similiter & discipuli Pharisæorum: tui verò edunt & bibunt?

33 At illi dixerunt ad eū, Quare discipuli Iohannis ieiunant frequēter, & obsecrationes faciunt, similiter & Pharisæorū: tui autē edūt & bibunt?

Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτούς, Μὴ δύνασθε τοὺς υἱοὺς τοῦ νυμφῶνος, ἐν ᾧ ὁ νυμφίος μετ' αὐτῶν ἐστι, ποιῆσαι νηστεύειν;

34 Ipse autem dixit eis, Num potestis facere vt filii thalami, quo *tempore* cum ipsis est sponsus, ieiunent?

34 Quibus ipse ait, Nunquid potestis filios sponsi, dum cum illis est spōsus, facere ieiunare?

Ἐλεύσονται δὲ ἡμέραι καὶ ὅταν ἀπαρθῇ ἀπ' αὐτῶν ὁ νυμφίος, τότε νηστεύσουσιν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις.

35 Aderunt autem dies ⁽ᵛ⁾ quum tolletur ab eis Sponsus, tunc ieiunabunt illis diebus.

35 Venięt autem dies & quum ablatus fuerit ab illis sponsus, tunc ieiunabunt in illis diebus.

Ἔλεγε δὲ καὶ παραβολὴν πρὸς αὐτούς, Ὅτι οὐδεὶς ἐπίβλημα ἱματίου καινοῦ ἐπιβάλλει ἐπὶ ἱμάτιον παλαιόν· εἰ δὲ μήγε, καὶ τὸ καινὸν σχίζει, καὶ τῷ παλαιῷ οὐ συμφωνεῖ ἐπίβλημα τὸ ἀπὸ τοῦ καινοῦ.

36 Dicebat autem eis etiam per parabolam, Nemo pāniculum noui vestimenti immittit in vestimentum vetus: alioqui & illud nouum findit *uetus*, & veteri non conuenit panniculus *sumptus* ex nouo.

36 Dicebat autem & similitudinē ad illos, Quia nemo commissuram a nouo uestimento immittit in uestimentum uetus: alioquin & nouum rumpit, & ueteri non conuenit commissura a nouo.

Καὶ οὐδεὶς βάλλει οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιούς· εἰ δὲ μήγε, ῥήξει ὁ νέος οἶνος τοὺς ἀσκούς, καὶ αὐτὸς ἐκχυθήσεται, καὶ οἱ ἀσκοὶ ἀπολοῦνται.

37 Et nemo iniicit vinum nouum in vtres veteres: alioqui disrumpet vinum nouum vtres, & ipsum effūdetur, & vtres peribunt.

37 Et nemo mittit uinum nouum in utres ueteres: alioquin rumpet uinum nouum utres, & ipsum uinum effundetur, & utres peribunt.

Ἀλλὰ οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς καινοὺς βλητέον· καὶ ἀμφότεροι συντηροῦνται.

38 Sed vinum nouum in vtres recentes iniiciendum est: & vtraque conseruantur.

38 Sed uinum nouum in utres nouos mittendū est: & utraque conseruātur.

Καὶ οὐδεὶς πιὼν παλαιόν, εὐθέως θέλει νέον. λέγει γάρ, Ὁ παλαιὸς χρηστότερός ἐστιν.

39 Et nemo qui biberit vetus, statim vult nouum. dicit enim, Vetus ⁽ᵛ⁾ vtilius est.

39 Et nemo bibens uetus, statim uult nouum. dicit enim, Vetus melius est.

Κεφάλαιον ϛ΄

CAP. VI.

CAP. VI.

Math.12.a.5 mar.3.a.1 Ἐγένετο δὲ ἐν σαββάτῳ δευτεροπρώτῳ διαπορεύεσθαι αὐτὸν διὰ τῶν σπορίμων· καὶ ἔτιλλον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ τοὺς στάχυας, καὶ ἤσθιον, ψώχοντες ταῖς χερσί.

1 FActum est verò vt sabbatho ⁽ᵛ⁾ altero primo pertrāsiret per sata. Vellebant autem discipuli spicas, edebántque, confricātes manibus.

1 FActum est autem in sabbatho secundoprimo, quum transiret per sata, uellebant discipuli eius spicas, & manducabant confricantes manibus.

Τινὲς δὲ τῶν Φαρισαίων εἶπον αὐτοῖς, Τί ποιεῖτε ὃ οὐκ ἔξεστι ποιεῖν ἐν τοῖς σάββασι;

2 Quidam autem Pharisæorū dixerunt eis, Cur facitis quod non licet facere Sabbathis?

2 Quidam autem Pharisæorum dicebant illis, Quid facitis quod non licet in Sabbathis?

1.Reg.21.b.6 Καὶ ἀποκριθεὶς πρὸς αὐτοὺς εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, Οὐδὲ τοῦτο ἀνέγνωτε ὃ ἐποίησε Δαβὶδ ὁπότε ἐπείνασεν αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ ὄντες;

3 Tunc respondens Iesus dixit eis, ‖ Ne hoc quidem legistis quod fecit Dauid quum esuriret ipse & qui cum eo erant?

3 Et respondens Iesus ad eos dixit, Nec hoc legistis quod fecit Dauid, quum esurisset ipse & qui cum illo erant?

33 Deprecationes, δεήσεις. Vide Act.1.c.14.

35 Quum tolletur, καὶ ὅταν ἀπαρθῇ. In secundo codice deerat καί: & sanè vel redūdat vel est transposita hæc particula, quum potius debeat construi cum τότε, sicut apud alios Euangelistas.

39 Vtilius est, χρηστότερος. Id est salubrius. Vulgata & Eras. Melius, id est ἀμείνων. Vide infrà, 6.v.35.

IN CAPVT VI.

1 Altero primo, δευτεροπρώτῳ. Duæ erant Sabbathorum species: vna eorum quæ septimo quoque 5
die recurrebant, altera eorum quibus ex peculiari Dei mandato feriandum erat, solennibus videlicet festis. Iā verò in festo plurium dierum (vt Paschæ & tabernaculorū) duo erāt Sabbatha, primus nimirum eius festi dies, & vltimus, eâdem parique prorsus ceremonia, vt disertè cauet Dominus Leuit.23. Commodè igitur Lucas

posterius illud Sabbathũ,id est vltimũ diem Azymorũ(id enim intelligitur ex eò quòd fit mentio spicarũ,vt rectè notat Epiph.κατ' τῶν αἱρέσεων)vocat sabbathũ secundoprimũ, quem alterũ primũ Latinè voces licebit. Sed hæc aliáque multa licebit ex variis cõmentariis petere: volui tamen paucis indicare qua sententiam maximè probarem.

Ὡς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ, καὶ
τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἔλαβε, καὶ
ἔφαγε, καὶ ἔδωκε καὶ τοῖς μετ' αὐτοῦ· οὓς
οὐκ ἔξεστι φαγεῖν εἰ μὴ μόνους τοὺς ἱερεῖς;
Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ὅτι κύριός ἐστιν ὁ
υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ σαββάτου.
Ἐγένετο δὲ καὶ ἐν ἑτέρῳ σαββάτῳ εἰσ-
ελθεῖν αὐτὸν εἰς τὴν συναγωγήν, καὶ δι-
δάσκειν· καὶ ἦν ἐκεῖ ἄνθρωπος, καὶ ἡ χεὶρ
αὐτοῦ ἡ δεξιὰ ἦν ξηρά.
Παρετήρουν δὲ αὐτὸν οἱ Γραμματεῖς
καὶ οἱ Φαρισαῖοι εἰ ἐν τῷ σαββάτῳ θε-
ραπεύσει· ἵνα εὕρωσι κατηγορίαν αὐτοῦ.
Αὐτὸς δὲ ᾔδει τοὺς διαλογισμοὺς αὐ-
τῶν· καὶ εἶπε τῷ ἀνθρώπῳ τῷ ξηρὰν
ἔχοντι τὴν χεῖρα, Ἔγειραι, καὶ στῆθι εἰς τὸ
μέσον. Ὁ δὲ ἀναστὰς ἔστη.
Εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς πρὸς αὐτούς, Ἐπε-
ρωτήσω ὑμᾶς, τί ἔξεστι τοῖς σάββασιν, ἀ-
γαθοποιῆσαι, ἢ κακοποιῆσαι; ψυχὴν
σῶσαι, ἢ ἀπολέσαι;
Καὶ περιβλεψάμενος πάντας αὐτούς,
εἶπε τῷ ἀνθρώπῳ, Ἔκτεινον τὴν χεῖ-
ρά σου. Ὁ δὲ ἐποίησεν οὕτω· καὶ ἀποκα-
τεστάθη ἡ χεὶρ αὐτοῦ ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη.
Αὐτοὶ δὲ ἐπλήσθησαν ἀνοίας· καὶ διελά-

4 Quomodo introierit domũ
Dei,& panes propositionis sum
pserit,ederitque, ac dederit etiã
iis qui secum *erant*: quos *panes*
non licet edere‖nisi solis Sacer-
dotibus?
5 Et dicebat eis, Filius hominis
dominus est ᵛ etiam Sabbathi.
6 ‖Factum est verò etiam alio
sabbatho vt ipse ingrederetur
in synagogam, ac doceret. Erat
autem ibi quidam ᵛcuius ma-
nus dextera erat arida.
7 Obseruabant autem eum
Scribæ ac Pharisæi an Sabba-
tho sanaturus esset *illum*,vt inue-
nirẽt ᵛ accusationem *aduersus* eũ.
8 At ipse norat cogitationes eo-
rum:& dixit homini qui habe-
bat manum aridam, Surge, &
sta in medio. Ille verò surgens
stetit.
9 Dixit igitur eis Iesus, ᵛ In-
terrogabo vos quiddam, Licet
Sabbathis benefacere,an male-
facere *cuipiam*? hominem ser-
uare, an ᵛ perdere?
10 Et quũ eos omnes circunspe-
xisset,ait homini, Extende ma-
num tuam. ᵛIlle autem ita fecit:
& restituta est manus eius ᵛsana
sicut altera.
11 Ipsi autẽ repleti sũt amẽtia: &

4 Quomodo intrauit in
domũ Dei,& panes pro-
positionis sumpsit,& mã
ducauit,& dedit iis qui cum
ipso erant: quos non li-
cet manducare nisi tan-
tùm Sacerdotibus? Exod.19.e.33
5 Et dicebat illis,Quia leuit.8.f.32.&
dominus est Filius homi 24.b.9
nis etiam Sabbathi.
6 Factũ est autẽ & in a- Matth.12.a.5
lio sabbatho ut intraret mar.3.a.1
in synagogã, & doceret.
Et erat ibi homo,& manus
eius dextera erat arida.
7 Obseruabant autem
Scribæ & Pharisæi si in
Sabbatho curaret: ut in-
uenirent unde accusa-
rent eum.
8 Ipse uerò sciebat cogi-
tationes eorum:& ait ho
mini qui habebat manũ
aridam, Surge,& sta in
medium. Et surgens stetit.
9 Ait autem ad illos Ie
sus,Interrogo uos si licet
Sabbathis benefacere, an
malè: animam saluam
facere,an perdere.
10 Et circunspectis omni
bus,dixit homini,Exten
de manum tuam. Et extẽ
dit:& restituta est ma-
nus eius.
11 Ipsi autem reple
ti sunt insipientia: &

5 Etiam Sabbathi,καὶ τοῦ σαββάτου. In vno exemplari addita hæc reperimus, τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ θεασάμενός τινα ἐργαζόμενον τῷ σαββάτῳ, εἶπεν αὐτῷ, Ἄνθρωπε, εἰ μὲν οἶδας τί ποιεῖς, μακάριος εἶ· εἰ δὲ μὴ οἶδας, ἐπικατάρατος καὶ παραβάτης εἶ τοῦ νόμου:id est,Eodem die quum quendam conspexisset operantẽ Sabbatho,dixit ei, Heus tu, si quidem ipse nosti quid agas,beatus es: sin autem non nosti,execrabilis es & Legis transgressor.Sed hæc in Ecclesia nõ leguntur,neque mihi quidem videntur sapere maiestatem aut etiam veritatem Euangelicam.Vide Mar.2.v.28.

6 Cuius manus,καὶ ἡ χεὶρ αὐτοῦ. Hebraismus,de quo diximus suprà,capite 1.e.49.

7 Accusationem *aduersus* eum,κατηγορίαν αὐτοῦ. Vulg.& Erasmus,Vnde accusarent eum,ὅθεν κατηγορήσωσιν αὐτοῦ,sensu tamen rectè expresso. Addidimus autem præpositionem Aduersus,id est κατ', quæ hic necessariò subauditur, vt suprà Mat.10.a.1.quinetiam exprimitur apud Theophylactum,item in editione Frobeniana, & tribus vetustis codicibus.

9 Interrogabo vos quiddam,ἐπερωτήσω ὑμᾶς τι. Triplex esse potest huius loci distinctio. Nam aut coniungitur τι cum ἐπερωτήσω:quam lectionem,vt simplicissimam,sequuti sumus:aut sequentibus adiungitur, ídque duplici ratione.Nam Theophylactus post τί adscribit distinctionem,vt ita conuertas, Interogabo vos: quid? licet sabbathis benefacere,an malefacere? In plerisque autem codicibus τί connectitur cũ sequentibus sine distinctione,& pro πότερον accipitur,hoc modo,Interrogabo vos ecquid licet, &c.Est autem illud ἐπερωτήσω ὑμᾶς, dicendi genus, à quo nos quoque in vernaculo sermone nostro sæpe auspicamur interrogantem orationem. Sic enim totum hunc locum explicaremus, *Ie vous demande,Est-il loisible*,&c. Vetus interpres pro ἐπερωτήσω legit ἐπερωτῶ, interrogo: & pro τί videtur scriptum habuisse εἰ, id est Si,pro An:quam lectionem in vno demum exemplari reperimus. Benefacere,ἀγαθοποιῆσαι. Benefacere legendum est coniunctim,vno vocabulo, sicut etiam malefacere,quod respondet τῷ κακοποιῆσαι. quod notãdum est,nequis putet Christũ simpliciter quærere num quid boni facere liceat Sabbatho.Id enim erat extra cõtrouersiam:& qui precationi aut concioni aut lectioni vacat,dicitur in genere rem bonam facere.Sed percontatur Christus ecquid liceat Sabbatho charitatis officia proximo præstare. Vide Mar.3.a.4. Perdere,ἀπολέσαι. Ergo qui non iuuat proximũ,quũ iuuare possit, interficit.

10 Ille autem ita fecit,ὁ δὲ ἐποίησεν οὕτω. Vulg.Et extendit,καὶ ἐξέτεινε,vt legitur apud Matthæũ & Marcũ,& hîc quoque in quodam codice.Erasmus,Ille autem fecit, prætermissa particula οὕτω, quam adiecit Stephanus noster ex editione Complutensi,cum qua consentiebant quinque alii codices vetusti. Sana sicut altera,ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη. Totum hoc deerat in quodam codice,neque reperitur in Vulgata editione.

λουν πρὸς ἀλλήλους, τί ἂν ποιήσειαν τῷ Ἰησοῦ.

colloquebantur alii cum aliis, quidnam facerent Iesu.

colloquebãtur adinuicem, quidnam facerent Iesu.

Ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις, ἐξῆλθεν εἰς τὸ ὄρος προσεύξασθαι, καὶ ἦν διανυκτερεύων ἐν τῇ προσευχῇ τοῦ Θεοῦ.

12 Factum est autem illis diebus, abiit in montem ad precandum, "& pernoctauit *illic* precans Deum.

12 *Factum est autem in illis diebus, exiit in montem orare, & erat pernoctans in oratione Dei.*

Infrà, 9.a.1 matth. 10.a.1 mar. 3.b.13, & 6.a.7

Καὶ ὅτε ἐγένετο ἡμέρα, προσεφώνησε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ· καὶ ἐκλεξάμενος ἀπ' αὐτῶν δώδεκα, οὓς καὶ ἀποστόλους ὠνόμασε·

13 ‖Et quum dies ortus esset, aduocauit discipulos suos, "& quũ ex ipsis elegisset duodecim, quos & Apostolos nominauit,

13 *Et quum dies factus esset, uocauit discipulos suos: & elegit duodecim ex ipsis, quos & Apostolos uominauit:*

(Σίμωνα, ὃν καὶ ὠνόμασε Πέτρον, καὶ Ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην, Φίλιππον καὶ Βαρθολομαῖον,

14 (Nempe Simonem, quem etiam nominauit Petrum, & Andream fratrem eius, Iacobum & Iohannem, Philippum & Bartholomæum,

14 *Simonem, quem cognominauit Petrum, & Andream fratrem eius, Iacobum & Iohannem, Philippum & Bartholomæum,*

Ματθαῖον καὶ Θωμᾶν, Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ἀλφαίου καὶ Σίμωνα τὸν καλούμενον Ζηλωτήν,

15 Matthæum & Thomam: Iacobum Alphæi *filium* & Simonem qui vocatur Zelotes,

15 *Matthæum & Thomam, Iacobũ Alphæi & Simonem qui uocatur Zelotes,*

Ἰούδαν Ἰακώβου καὶ Ἰούδαν Ἰσκαριώτην, ὃς καὶ ἐγένετο προδότης)

16 Iudam Iacobi *fratrem* & Iudã Iscarioten, qui etiam fuit proditor)

16 *Et Iudam Iacobi & Iudam Iscariotẽ, qui fuit proditor.*

Καὶ καταβὰς μετ' αὐτῶν, ἔστη ἐπὶ τόπου πεδινοῦ· καὶ ὄχλος μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ πλῆθος πολὺ τοῦ λαοῦ ἀπὸ πάσης τῆς Ἰουδαίας καὶ Ἱερουσαλήμ, καὶ τῆς παραλίου Τύρου καὶ Σιδῶνος, οἳ ἦλθον ἀκοῦσαι αὐτοῦ, καὶ ἰαθῆναι ἀπὸ τῶν νόσων αὐτῶν.

17 Descendit cum eis, stetitque in loco campestri: turbáque discipulorum eius, & multitudo magna plebis ex tota Iudæa & Hierusalem, & à " maritima *regione* Tyri & Sidonis, qui venerant vt audirent eum, & sanarentur à morbis suis:

17 *Et descendens cum illis, stetit in loco cãpestri: & turba discipulorum eius, & multitudo copiosa plebis ab omni Iudæa & Ierusalem, & maritima Tyri & Sidonis, qui uenerant ut audirent eum, & sanarentur à languoribus suis:*

Καὶ οἱ ὀχλούμενοι ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων· καὶ ἐθεραπεύοντο.

18 Et "qui torquebantur à spiritibus impuris: & sanabantur.

18 *Et qui uexabãtur à spiritib⁹ immũdis, curabãtur.*

Καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἐζήτει ἅπτεσθαι αὐτοῦ· ὅτι δύναμις παρ' αὐτοῦ ἐξήρχετο, καὶ ἰᾶτο πάντας.

19 Et tota turba studebat eum tangere: quia virtus ab eo exibat, & sanabat omnes.

19 *Et omnis turba quærebat eum tangere: quia uirtus de illo exibat, & sanabat omnes.*

Matth. 5.a.2

Καὶ αὐτὸς ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ εἰς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, ἔλεγε, Μακάριοι οἱ πτωχοί· ὅτι ὑμετέρα ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

20 ‖Ipse verò sublatis oculis suis in discipulos, dicebat, Beati pauperes: quia vestrum est regnum Dei.

20 *Et ipse eleuatis oculis in discipulos suos, dicebat. Beati pauperes: quia uestrum est regnum Dei.*

13 Et pernoctauit illic precans Deum, *καὶ ἦν διανυκτερεύων ἐν τῇ προσευχῇ τοῦ Θεοῦ.* Vulgata & Erasmus ad verbum, Et erat pernoctans in oratione (vel deprecatione) Dei. Ego verò malui aliquantulum à Græcis deflectere, vt planius loquerer.

13 Et quum elegisset, *καὶ ἐκλεξάμενος.* Vulgata & Erasmus, Et elegit. At ego existimo hunc versiculum decimumtertium cum decimoseptimo coniungendum esse, ita vt tres interiecti includantur parenthesi. Simile hyperbaton est Marci 3.c.19.

17 Maritima *regione* Tyri, *τῆς παραλίου Τύρου.* Vetus interpres, Et maritima Tyri, quum explere debuerit constructionem. Sed Erasmi explicationem non probo, qui existimat hanc esse sententiã, venisse nonnullos à maritima parte Tyri & Sidonis, hoc est, ab extrema parte quæ spectat ad mare: aut à maritima parte Iudææ, nempe Tyro & Sidone. Ego verò puto Tyrum & Sidonem vocari non ipsas vrbes, sed ipsis vicinam regionem, & totum illum maris tractum qui Syrophœnicia dicitur. Itaque genitiuos seruaui Tyri & Sidonis, quum ipse conuerterit, Maritima Tyro & Sidone. Neque enim video cur addendum fuerit *τῆς παραλίου*, nisi per appositionem id explices, sicut ipse fecit. verùm hæc appositio non satis videtur cohærere.

18 Qui torquebantur, *οἱ ὀχλούμενοι.* Ad verbum, molestabantur. quo verbo vtitur Modestinus Iurisconsul. si modò is Latinè scripsit. Vulgata & Erasmus, Qui vexabantur: id est *οἱ βασανιζόμενοι*, eodem tamen sensu. Videtur enim hîc esse *μείωσις* in verbo *ὀχλεῖσθαι*, quo vnus Lucas vtitur, & quidem duobus tantùm locis, hîc nimirũ, & Act. 5.c.16.

Μακάριοι οἱ πεινῶντες νῦν· ὅτι χορτασθήσεσθε. Μακάριοι οἱ κλαίοντες νῦν· ὅτι γελάσετε.

Μακάριοί ἐστε ὅταν μισήσωσιν ὑμᾶς οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὅταν ἀφορίσωσιν ὑμᾶς, καὶ ὀνειδίσωσι, καὶ ἐκβάλωσι τὸ ὄνομα ὑμῶν ὡς πονηρὸν, ἕνεκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

Χαίρετε ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ καὶ σκιρτήσατε. ἰδοὺ γὰρ, ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν τῷ οὐρανῷ· κατὰ ταῦτα γὰρ ἐποίουν τοῖς προφήταις οἱ πατέρες αὐτῶν.

Πλὴν οὐαὶ ὑμῖν τοῖς πλουσίοις· ὅτι ἀπέχετε τὴν παράκλησιν ὑμῶν.

Οὐαὶ ὑμῖν οἱ ἐμπεπλησμένοι· ὅτι πεινάσετε. Οὐαὶ ὑμῖν οἱ γελῶντες νῦν· ὅτι πενθήσετε καὶ κλαύσετε.

Οὐαὶ ὑμῖν ὅταν καλῶς ὑμᾶς εἴπωσι πάντες οἱ ἄνθρωποι· κατὰ ταῦτα γὰρ ἐποίουν τοῖς ψευδοπροφήταις οἱ πατέρες αὐτῶν.

Ἀλλ' ὑμῖν λέγω τοῖς ἀκούουσιν, Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν· καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς.

Εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμῖν· καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς.

Τῷ τύπτοντί σε ἐπὶ τὴν σιαγόνα, πάρεχε καὶ τὴν ἄλλην· καὶ ἀπὸ τοῦ αἴροντός σου τὸ ἱμάτιον, καὶ τὸν χιτῶνα μὴ κωλύσῃς.

Παντὶ δὲ τῷ αἰτοῦντί σε δίδου, καὶ ἀπὸ τοῦ αἴροντος τὰ σὰ, μὴ ἀπαίτει.

21 ‖Beati qui nunc esuritis: quia
saturabimini. ‖Beati qui nunc
fletis: quia ridebitis.

22 ‖Beati eritis quum vos oderint homines, & [v] separauerint
vos, & conuiciati fuerint *uobis*,
& nomen vestrum vt malum
eiecerint, propter Filium hominis.

23 Gaudete illo die, & [v] salite. Ecce enim, merces vestra multa
est in cælis: nam [v] itidem faciebant Prophetis patres eorum.

24 ‖[v] Sed væ vobis diuitibus: nã
[v] reportatis consolationem vestram.

25 ‖Væ vobis [v] qui impleti estis:
nam esurietis. Væ vobis qui ridetis nunc: nam lugebitis & flebitis.

26 Væ vobis quum bene vobis
dixerint [v] omnes homines: nã
itidem faciebant pseudoprophetis patres eorum.

27 ‖Sed vobis dico qui auditis:
Diligite inimicos vestros: benefacite iis qui vos oderunt.

28 Benedicite iis qui deuouent
vos, & precamini pro iis qui infestant vos.

29 ‖Et qui tibi verberauerit maxillam, præbe & alteram: ‖& ab
eo qui tollit tibi pallium, etiam
tunicam ne prohibeto.

30 Cuiuis autem petenti abs te
da: & ab eo qui tollit *res* tuas, ne
repetito.

21 Beati qui nunc esuritis: quia saturabimini. Beati qui nunc fletis: quia ridebitis. Esa.65.c.13 Esa.61.a.3.& c.7

22 Beati eritis quum uos oderint homines, & quũ separauerint uos, & exprobrauerint, & eiecerint nomen uestrum tanquam malum, propter Filium hominis. Matth.5.a.3

23 Gaudete in illa die & exultate. ecce enim merces uestra multa est in cælo: secundum hæc enim faciebant Prophetis patres eorum.

24 Veruntamen uæ uobis diuitibus: quia habetis consolationem uestram. Amos 6.a.1 eccles.31.a.8

25 Væ uobis qui saturati estis: quia esurietis. Væ uobis qui ridetis nunc: quia lugebitis & flebitis. Esa.65.c.13

26 Væ quum benedixerint uobis omnes homines: secundum hæc enim faciebant pseudoprophetis patres eorum.

27 Sed uobis dico qui auditis, Diligite inimicos uestros: benefacite iis qui oderunt uos. Matth.5.g.44

28 Benedicite maledicentibus uobis: & orate pro calumniantibus uos.

29 Et qui te percutit in maxillam, præbe & alteram: & ab eo qui aufert tibi uestimentum, etiam tunicam noli prohibere. Mat.5.f.39 1. Cor.6.b.7

30 Omni autem petenti te, tribue, & qui aufert quæ tua sunt, ne repetas.

22 Separauerint, ἀφορίσωσιν: id est ἀποσυναγώγους ποιήσωσιν, ex synagoga eiecerint, vt explicatur Iohan. 16.a.2. Sed & paulo pòst Lucas ipse exponit quæ sit ista separatio, quũ videlicet nomen alicuius expungitur è populo Dei: sicut apud Latinos dicebantur capitis diminutionẽ pati qui ex albo à cẽsoribus expũgebãtur. Est autem hæc pœna omnium maximè formidabilis in Ecclesia Dei: sed ita demum si censores fuerint Dei instrumenta, id est, si ex verbo Dei quispiam legitimo veræ Ecclesiæ iudicio damnetur: alioquin multo præstat ex impiorum consortio eiici quàm inter eos numerari, vt etiam explicat Dauid Psal.1.a.1 & 2.

23 Salite, σκιρτήσατε. Dicuntur lasciuientes pecudes σκιρτᾶν. quod Hebræis significat רקד, vt Psal.114.a.4. Latinis verò gestire, translatitiè de iis dicitur qui præ nimia lætitia non possunt se continere quin varios gestus edant, hinc & inde subsilientes. Vulgata & Erasmus, Exultate: eodem quidem sensu, sed tamen verbo synonymo, quod potius respondet τῷ ἀγαλλιᾶσθαι. Itidem, κατὰ ταῦτα: id est ὡσαύτως. Vulgata & Erasmus ad verbum, Secundum hoc. Existimo autem ταῦτα pro τὰ αὐτὰ positum, sicut in vno codice scriptum legimus infrà versu 26.

24 Sed, πλὴν. Vulgata & Erasmus, Veruntamen. Vide Matth.11.c.22. Reportatis, ἀπέχετε: id est quicquid boni vnquam vobis potest accidere, hoc totum iam ex vestris opibus consequimini. itaque nõ est quòd aliam felicitatem speretis. Vide Matth.6.a.2, vbi huius vocabuli vim declarauimus. Vulgata & Erasmus, Habetis: id est ἔχετε.

25 Qui impleti estis, οἱ ἐμπεπλησμένοι. Virg. Implentur veteris Bacchi, pinguisque ferinæ. Vulg. & Eras. Qui saturati estis, οἱ κεχορτασμένοι, eodem tamen sensu. Sed in Theophylacti codice Romano additur νῦν, nũc, sicut in superioribus versiculis.

26 Omnes, πάντες. Hæc particula deerat in vetustis codicibus omnibus.

Matth.7.c.12 tob.4 c.16

Καὶ καθὼς θέλετε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς ὁμοίως.

31 ‖Et prout vultis vt faciant vobis homines, vos etiam facite eis similiter.

31 *Et prout uultis ut faciant uobis homines, & uos facite illis similiter.*

Matth.5.g.46

Καὶ εἰ ἀγαπᾶτε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ γὰρ οἱ ἁμαρτωλοὶ τοὺς ἀγαπῶντας αὐτοὺς ἀγαπῶσι.

32 "‖Nam si diligitis eos qui vos diligunt, "quæ vobis erit gratia? nam peccatores etiam diligunt eos à quibus diliguntur.

32 *Et si diligitis eos qui uos diligunt, quæ uobis est gratia? nam & peccatores diligentes se diligunt.*

Καὶ ἐὰν ἀγαθοποιῆτε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ γὰρ οἱ ἁμαρτωλοὶ τὸ αὐτὸ ποιοῦσι.

33 Et si benefeceritis iis qui vobis benefaciunt, quæ vobis erit gratia? nam & peccatores etiã idem faciunt.

33 *Et si benefeceritis iis qui uobis benefaciunt, quæ uobis est gratia? siquidem & peccatores hoc faciunt.*

Matth.5.g.42 deut.15.b.8

Καὶ ἐὰν δανείζητε παρ' ὧν ἐλπίζετε ἀπολαβεῖν, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ γὰρ οἱ ἁμαρτωλοὶ ἁμαρτωλοῖς δανείζουσιν, ἵνα ἀπολάβωσι τὰ ἴσα.

34 ‖Et si mutuum dederitis *iis* à quibus speratis vos recepturos, quæ gratia erit vobis? nam & peccatores peccatoribus dant mutuum, vt recipiant paria.

34 *Et si mutuum dederitis iis à quibus speratis recipere, quæ gratia est uobis? nam & peccatores peccatoribus fœnerãtur, ut recipiãt æqualia.*

Matth.5.g.45

Πλὴν ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, καὶ ἀγαθοποιεῖτε, καὶ δανείζετε, μηδὲν ἀπελπίζοντες· καὶ ἔσται ὁ μισθὸς ὑμῶν πολύς, καὶ ἔσεσθε υἱοὶ τοῦ ὑψίστου· ὅτι αὐτὸς χρηστός ἐστιν ἐπὶ τοὺς ἀχαρίστους καὶ πονηρούς.

35 Itaque diligite inimicos vestros, & benefacite, & mutuum date, nihil "inde sperantes: & erit merces vestra multa, ‖ ac filii eritis illius Altissimi: nam ipse "benignus est erga ingratos & malos.

35 *Veruntamen diligite inimicos uestros, benefacite & mutuum date, nihil inde sperantes: & erit merces uestra multa, & eritis filii Altissimi: quia ipse benignus est super ingratos & malos.*

Γίνεσθε οὖν οἰκτίρμονες, καθὼς καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν οἰκτίρμων ἐστί.

36 Estote ergo misericordes, prout & Pater vester misericors est.

36 *Estote ergo misericordes, sicut & Pater uester misericors est.*

32 Nam si, καὶ εἰ. Omnino poscit sententia vt καὶ pro כי accipiatur. Vulgata & Erasmus, Et si. Quæ vobis erit gratia? ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; id est, quid est in hoc vestro opere quod Deo gratum esse possit? vel, quid gratiæ possitis à Deo consequi hoc vestro facto? Videtur enim hæc ita explicare Matthæus, quũ inquit, τίνα μισθὸν ἔχετε; quam mercedem referetis? Ex quibus etiam verbis apparet nonnullos frustra somniare mutuam inter meritum & mercedem relationem", quum idipsum à Luca χάρις dicatur quod μισθὸς à Matthæo. Possumus tamen hoc aliter etiam explicare, nempe si χάριν ad homines ipsos retulerimus, vt sit hæc sententia, Quæ vobis est gratia? id est, quæ est vestra in ea re liberalitas ac beneficentia? Nam qui eum diligit à quo vicissim diligitur, non potest dici quippiam largiri, sed reddere potius quod debet: adeo vt nisi id faciat, non possit vir bonus videri. Postremò qui eum demum diligit à quo se diligi putat, is profectò videtur non tam amicum quàm seipsum diligere, ideóque non aliis, sed sibiipsi gratificatur. Sed videtur mihi prima interpretatio maximè conuenire: quamobrem etiam ἐστί verti per futurum, sicut apud Matthæum ἔχετε interpretatus sum habebitis, id est ἕξετε: quia de beneficiorum mercede disserit Christus ex hypothesi: quasi diceret, Si in amando spectatis vestra commoda, quærite ea commoda quæ verè commoda sunt. diligite igitur inimicos vestros. Nam ita ostendetis vos ea commoda expectare quæ non ab hominibus, sed à Deo proficiscuntur, quum homines propter Deum diligatis. alioquin si amicos duntaxat diligatis, non à Deo, sed ab ipsis amicis paria expectate, vt profani homines solent. Est autem insignis hic locus, in quo apertè ostenditur discrimen præceptorum Euangelii ac philosophiæ, quum alioquin etiam Plato de diligendis inimicis præcipiat.

35 Inde sperantes, ἀπελπίζοντες. Fateor me nusquam alibi legisse ἀπελπίζειν in hac significatione, quum propriè declaret τὸ ἀπογινώσκειν, id est desperare. Et certè videri possit Dominus hoc loco considerare quid plerunque soleat homines deterrere ne fratri inopi pecuniam credant, (quia nimirum metuunt ne pereat quod inopi creditur) ideóque nobis istum metum velle extorquere, & nos huc adducere, vt quoties proximum in nomine Dei iuuerimus, nunquam illa cogitatio nostros animos subeat, nostro damno id esse à nobis factũ: quum Deus ipse quasi vadem & sponsorem se interponat, fore vt multo etiam cum fœnore, quicquid crediderimus, recipiamus. Hanc autem interpretationem si sequamur, pro Inde sperantes, dicendum erit, Desperantes. Sed tamen nolui ex recepta interpretatione quicquam mutare, quum & ipsa commodum sensum habeat, & in multis verbis similem vim esse appareat præpositionis ἀπὸ, vt in ἀπέχειν & ἀπολαμβάνειν, id est ab alio accipere, & ἀπογράφειν, ab alio describere, & aliis plurimis. Itaque iubemur mutuum dare non quia nos postea mutuum recepturos sciamus, sed solo iuuandi proximi affectu impulsi. Falluntur enim qui hunc locum ad fœnoris prohibitionem detorquent, quasi prohibeat Christus quicquã supra sortem pacisci vel exigere. Illud tamen certum est, si iuuandus est proximus, etiam nulla recipiendæ sortis habita ratione, multo magis prohiberi fœneratorias pactiones. Benignus, χρηστός. Hoc vocabulum tribus omnino modis interpretamur. Nam quum de re dicitur, aliquando id declarat quo facilè quis vti possit, vt Matth.11.d.30, Christus testatur iugum suum esse χρηστὸν, id est facile: quo videlicet facilè & minima aut nulla potius cum molestia vtamur. Interdum verò declarat τὸ χρήσιμον, id est vtile & vsui nostro maximè accommodatum: quæ significatio vt non multũ sit à superiore diuersa, tamen diuerso vocabulo exprimitur à Latinis, vt suprà, 5.g.39, οἶνος παλαιὸς, id est vinum vetus dicitur χρηστότερος, vtilius & magis salubre. Postremò quum personis accommodatur χρηστός, eum declarat qui facilè sui vsum aliis præbet, quem Latini benignum ac beneficum appellant vt hoc loco, & Rom. 2.a.4, & Ephes.4.g.32. vnde χρηστότης toties ab Apostolo laudata, quam nos benignitatem ac facilitatem interpretamur.

37 Καὶ μὴ κρίνετε, καὶ οὐ μὴ κριθῆτε· μὴ καταδικάζετε, καὶ οὐ μὴ καταδικασθῆτε· ἀπολύετε, καὶ ἀπολυθήσεσθε·

37 ‖Ne iudicate, & non iudicabimini: ne condemnate, & non condemnabimini: ˈabsoluite, & absoluemini:

37 *Nolite iudicare, & nō iudicabimini: nolite cōdemnare, & non condemnabimini: dimittite, & dimittemini:* Mat.7.a.1

38 Δίδοτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν· μέτρον καλὸν πεπιεσμένον καὶ σεσαλευμένον καὶ ὑπερεκχυνόμενον δώσουσιν εἰς τὸν κόλπον ὑμῶν. τῷ γὰρ αὐτῷ μέτρῳ ᾧ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν.

38 Date, & dabitur vobis. ‖mensuram *inquam* bonam, pressam, agitatam, & superfluentem dabunt in sinum vestrum. Eadem enim mensura qua metimini, vicissim metientur vobis *alii.*

38 *Date, & dabitur uobis. mensuram bonam & confertam & coagitatam & superfluentem dabūt in sinum uestrum. Eadem quippe mēsura qua mēsi fueritis, remetietur uobis.* Mat.7.a.2 marci 4.c.24

39 Εἶπε δὲ παραβολὴν αὐτοῖς, Μήτι δύναται τυφλὸς τυφλὸν ὁδηγεῖν; οὐχὶ ἀμφότεροι εἰς βόθυνον πεσοῦνται;

39 Dicebat autem eis parabolam, ‖Num potest cæcus cæco præire? nónne ambo in foueam cadent?

39 *Dicebat autem illis & similitudinem, Nunquid potest cæcus cæcū ducere? nónne ambo in foueā cadunt?* Mat.15.b.14

40 Οὐκ ἔστι μαθητὴς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ· κατηρτισμένος δὲ πᾶς ἔσται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ.

40 ‖Non est discipulus supra magistrum suum: sed quisquis *erit* perfectus *discipulus,* erit vt magister.

40 *Non est discipulus super magistrum: perfectus autem omnis erit si sit sicut magister eius.* Mat.10.c.24 ioh.13.b.16, & 15.c.10

41 Τί δὲ βλέπεις τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου, τὴν δὲ δοκὸν τὴν ἐν τῷ ἰδίῳ ὀφθαλμῷ οὐ κατανοεῖς;

41 ‖Quid autem aspicis festucā quæ *est* in oculo fratris tui, trabem autem quæ est in oculo proprio, non animaduertis?

41 *Quid autem uides festucam in oculo fratris tui, trabem autem quæ in oculo tuo est, non consideras?* Mat.7.a.1

42 Ἢ πῶς δύνασαι λέγειν τῷ ἀδελφῷ σου, Ἀδελφέ, ἄφες ἐκβάλω τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου, αὐτὸς τὴν ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου δοκὸν οὐ βλέπων; Ὑποκριτά, ἔκβαλε πρῶτον τὴν δοκὸν ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου· καὶ τότε διαβλέψεις ἐκβαλεῖν τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου.

42 Aut quomodo potes dicere fratri tuo, Frater, sine eiiciam festucam quæ in oculo tuo est: quum ipse trabem quæ est in oculo tuo, nō respicias? Hypocrita, eiice primùm trabem illam ex oculo tuo: & tum dispicies vt eiicias festucam quæ est in oculo fratris tui.

42 *Aut quomodo potes dicere fratri tuo, Frater, sine eiiciam festucam de oculo tuo: ipse in oculo tuo trabem non uidens? Hypocrita, eiice primùm trabem de oculo tuo, & tunc perspicies ut educas festucam de oculo fratris tui.*

43 Οὐ γάρ ἐστι δένδρον καλὸν ποιοῦν καρπὸν σαπρόν· οὐδὲ δένδρον σαπρὸν ποιοῦν καρπὸν καλόν.

43 ‖Non est enim arbor bona quæ ferat fructum putrem, neque arbor putris quæ ferat fructum bonum.

43 *Non est enim arbor bona quæ facit fructus malos: neque arbor mala faciens fructum bonum.* Mat.7.b.17

37 Absoluite, ἀπολύετε. Vel, Remittite, & remittetur vobis. Sed absoluēdi verbum mihi magis placuit propter antithesin. Quum autem hîc non agatur de politicis iudiciis, constat absoluendi verbo significari bonitatem & æquitatem illam qua vtuntur Christiana charitate præditi in ferendis atque adeo condonandis iniuriis. cuius exemplum insigne cernimus in Iosepho, quum fratres à quibus tantam iniuriam acceperat, de vita sua penè desperantes alloquens, Vos (inquit, & quidem cum lacrymis) non misistis me huc, sed Deus.

38 Pressam, πεπιεσμένον. Vulgata & Erasmus, Confertam: à consequenti videlicet. Nam epitheta hæc omnia petita sunt ab eorum consuetudine qui res aridas, vt frumentum, vel legumina, vel aliquid eiusmodi, liberaliter metiuntur. Solent enim idipsum quod admetiuntur, comprimere, deinde modium succutere, postremò etiam cumulare, adeo vt supra iustam mensuram aliquid redundet. In sinum vestrum, εἰς τὸν κόλπον ὑμῶν. Hebraicè, אל חיקם: quæ loquutio Hebræis est familiaris, vt Psal. 79.d.12.

39 Parabolam, παραβολήν. Apud Theophylactum reperio καὶ παραβολήν, etiam parabolam, quemadmodum legit Vetus interpres.

40 Sed quisquis *erit* perfectus *discipulus,* erit vt magister, κατηρτισμένος δὲ πᾶς ἔσται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ: id est, Tum demum discipulus est perfectus quum præceptori suo par euasit. Itaque Vetus interpres sententiam rectè expressit, quum hunc locum ita interpretaretur, Perfectus autem omnis erit si sit sicut magister eius. Erasmus autem ἔσται videtur accipere pro ἔστω, id est sit, Theophylactum sequutus. Putat enim his Domini verbis prohiberi discipulo ne vsurpet sibi quæ præceptor non vsurpauerit: nam ita perfectum fore si per omnia suū præceptorem imitetur. Rursus non incommodè possis ἔσται cum κατηρτισμένος connectere, & conformem, id est σύμμορφον, nempe ad eandem veluti formam ac speciem compositum, interpretari: vt conueniat hæc sententia cum eo quod scribitur Rom. 8.f.29, & similitudo non autem perfectio significetur. Epiphanius κατὰ Ἐβιωναίων ita etiam legit & explicat hunc locum, οὐκ ἔστι μαθητὴς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ. ἤτω δὲ κατηρτισμένος κατὰ πάντα ὁ μαθητὴς ὡς ὁ διδάσκαλος. τοῦτ' ἔστιν ἕτοιμος εἰς διωγμὸν καὶ κακολογίαν, καὶ πᾶν ὁποιοῦν ἐπιφερόμενον. Sed omnino mihi videtur nō conuenire hæc explicatio huic loco, quum de persequutionibus hîc non agatur, sed de iis reprehensoribus qui non modò nihil prosunt, verumetiam nocent: perinde videlicet acsi quis cæcus velit cæco præire, aut siquis indoctus velit alios erudire. Quid enim aliud inde cōsequi possit quàm vt vterque cæcus in præcipitium ruat, & discipulus sub tali præceptore indoctior euadat? Siquidem discipuli sunt infra magistros, & summa laus est discipulorum tales esse quales sunt ipsorum magistri. Dicuntur autem ista omnia præcipuè in Scribarum inscitiam cum insigni fastu coniunctam: qua de re vide Rom. 2.v.17.

Mat.7.c.16 mar.12.c.33

44 Ἕκαστον γὰρ δένδρον ἐκ τοῦ ἰδίου καρποῦ γινώσκεται. οὐ γὰρ ἐξ ἀκανθῶν συλλέγουσι σῦκα, οὐδὲ ἐκ βάτου τρυγῶσι σταφυλήν.

44 ‖ Vnaquæque enim arbor ex fructu proprio cognoscitur. Neque enim è spinis colligunt ficus, neque è rubo vindemiant vuam.

44 *Vnaquæque enim arbor de fructu suo cognoscitur. Neque enim de spinis colligunt ficus: neque de rubo uindemiant uuam.*

45 Ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ προφέρει τὸ ἀγαθόν· καὶ ὁ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ προφέρει τὸ πονηρόν. ἐκ γὰρ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας λαλεῖ τὸ στόμα αὐτοῦ.

45 Bonus homo ex bono thesauro cordis sui profert bonũ: & malus homo ex malo thesauro cordis sui profert malũ. ex abundantia enim cordis loquitur os eius.

45 *Bonus homo de bono thesauro cordis sui profert bonum: & malus homo de malo thesauro profert malum. Ex abundantia enim cordis os loquitur.*

Mat.7.c.12 rom.2.b.13 iac.1.d.21

46 Τί δέ με καλεῖτε Κύριε, Κύριε· καὶ οὐ ποιεῖτε ἃ λέγω;

46 ‖ Quid autem vocatis me Domine, Domine: & non facitis quæ dico?

46 *Quid autem uocatis me Domine, Domine: & nõ facitis quæ dico?*

47 Πᾶς ὁ ἐρχόμενος πρός με, καὶ ἀκούων μου τῶν λόγων, καὶ ποιῶν αὐτούς, ὑποδείξω ὑμῖν τίνι ἐστὶν ὅμοιος.

47 Quisquis venit ad me, & audit sermones meos, & eos præstat, indicabo vobis cui similis sit.

47 *Omnis qui uenit ad me, & audit sermones meos, & facit eos, ostendam uobis cui similis sit.*

48 Ὅμοιός ἐστιν ἀνθρώπῳ οἰκοδομοῦντι οἰκίαν, ὃς ἔσκαψε καὶ ἐβάθυνε, καὶ ἔθηκε θεμέλιον ἐπὶ τὴν πέτραν. πλημμύρας δὲ γενομένης, προσέρρηξεν ὁ ποταμὸς τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ, καὶ οὐκ ἴσχυσε σαλεῦσαι αὐτήν· τεθεμελίωτο γὰρ ἐπὶ τὴν πέτραν.

48 Similis est cuipiam ædificanti domum, qui ¨fodit & excauauit, posuítque fundamentum super petram. Vbi autem venit inundatio, illisum est flumen domui illi, sed non potuit eam ¨quatere: fundata enim erat super petram.

48 *Similis est homini ædificanti domum, qui fodit in altum, & posuit fundamentum supra petram. Inundatione autem facta, illisum est flumen domui illi, & non potuit eam mouere: fundata enim erat supra petram.*

49 Ὁ δὲ ἀκούσας καὶ μὴ ποιήσας, ὅμοιός ἐστιν ἀνθρώπῳ οἰκοδομήσαντι οἰκίαν ἐπὶ τὴν γῆν χωρὶς θεμελίου ᾗ προσέρρηξεν ὁ ποταμός· καὶ εὐθέως ἔπεσε, καὶ ἐγένετο τὸ ῥῆγμα τῆς οἰκίας ἐκείνης μέγα.

49 Qui autem *eos* audiuit, nec præstitit, similis est cuipiam qui ædificauit domum suam super solum absque fundamẽto: cui illisum est flumen: itaque statim cecidit, fuítque ruina domus illius magna.

49 *Qui autem audit & non facit, similis est homini ædificanti domum suã supra terram sine fundamento: in quam illisus est fluuius: & continuò cecidit, & facta est ruina domus illius magna.*

Κεφάλαιον ζ´

CAP. VII.

CAP. VII.

Mat.8.a.5

1 Ἐπεὶ δὲ ἐπλήρωσε πάντα τὰ ῥήματα αὐτοῦ εἰς τὰς ἀκοὰς τοῦ λαοῦ, εἰσῆλθεν εἰς Καπερναούμ.

1 Q‖Vum autẽ ¨finisset omnia verba sua, ¨audiente populo, ingressus est Capernaum.

1 *QVum autem impleßet omnia uerba sua in aures plebis, intrauit Capharnaum.*

2 Ἑκατοντάρχου δέ τινος δοῦλος κακῶς ἔχων, ἤμελλε τελευτᾶν· ὃς ἦν αὐτῷ ἔντιμος.

2 Centurionis autem cuiusdã ¨seruus malè affectus ¨moribũdus erat: qui erat ipsi ¨pretiosus.

2 *Centurionis autem cuiusdam seruus malè habens, erat moriturus: qui illi erat pretiosus.*

48 Fodit & excauauit, ἔσκαψε καὶ ἐβάθυνε. Crescit oratio. plus enim est excauare quàm fodere. Vulgata & Eras. Fodit in altum: id est ἔσκαψεν εἰς βάθος, sensu tamen rectè expresso. Quatere, σαλεῦσαι. Paulo antè & alibi etiam aliquoties idem verbum conuertimus Agitare: hîc autem quia amplius quiddam significat, nimirum agitando subuertere, aliud vocabulum quæsiuimus. Vulg. & Eras. Mouere: id est κινεῖν.

IN CAPVT VII.

1 Finisset, ἐπλήρωσε: id est ἐτέλεσε. Vulgata ad verbum, Impleuisset: quam interpretationem, vt ambiguam, reieci. Audiente populo, εἰς τὰς ἀκοὰς τοῦ λαοῦ. Vide suprà, 4.d.21.

2 Seruus, δοῦλος. Hinc colligit Eras. apud Matthæum cap. 5, παιδὸς appellatione non filium, sed seruum necessariò intelligi: sed non desunt qui negent quod assumit Erasmus, eandem videlicet historiam à Matthæo & Luca commemorari: quibus tamen non assentior. Moribundus erat, ἤμελλε τελευτᾶν. Vulgata ad verbum, Erat moriturus. Ego verò malui moribundum dicere. Eras. Agebat animam. sensu quidem eleganter expresso, sed ita vt recedat à verbis Lucæ. Pretiosus, ἔντιμος: id est, quem plurimi faciebat. Ponitur enim ἔντιμος pro τίμιος, cui opponitur εὔωνος: id est vilis, & parui pretii. Erasmus Charum mauult interpretari: quia, inquit, pretiosus de re dicitur, de homine non item, nisi translatitiè. Atqui constat mancipia in bonis numerari.

3 Ἀκούσας δὲ περὶ τοῦ Ἰησοῦ, ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν πρεσβυτέρους τῶν Ἰουδαίων, ἐρωτῶν αὐτὸν ὅπως ἐλθὼν διασώσῃ τὸν δοῦλον αὐτοῦ.

4 Οἱ δὲ παραγενόμενοι πρὸς τὸν Ἰησοῦν, παρεκάλουν αὐτὸν σπουδαίως, λέγοντες ὅτι ἄξιός ἐστιν ᾧ παρέξει τοῦτο.

5 Ἀγαπᾷ γὰρ τὸ ἔθνος ἡμῶν, καὶ τὴν συναγωγὴν αὐτὸς ᾠκοδόμησεν ἡμῖν.

6 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐπορεύετο σὺν αὐτοῖς. ἤδη δὲ αὐτοῦ οὐ μακρὰν ἀπέχοντος ἀπὸ τῆς οἰκίας, ἔπεμψε πρὸς αὐτὸν ὁ ἑκατόνταρχος φίλους, λέγων αὐτῷ, Κύριε, μὴ σκύλλου· οὐ γάρ εἰμι ἱκανὸς ἵνα ὑπὸ τὴν στέγην μου εἰσέλθῃς·

7 Διὸ οὐδὲ ἐμαυτὸν ἠξίωσα πρός σε ἐλθεῖν· ἀλλὰ εἰπὲ λόγῳ, καὶ ἰαθήσεται ὁ παῖς μου.

8 Καὶ γὰρ ἐγὼ ἄνθρωπός εἰμι ὑπὸ ἐξουσίαν τασσόμενος, ἔχων ὑπ᾽ ἐμαυτὸν στρατιώτας, καὶ λέγω τούτῳ, Πορεύθητι, καὶ πορεύεται· καὶ ἄλλῳ, Ἔρχου, καὶ ἔρχεται· καὶ τῷ δούλῳ μου, Ποίησον τοῦτο, καὶ ποιεῖ.

9 Ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ Ἰησοῦς, ἐθαύμασεν αὐτόν· καὶ στραφεὶς, τῷ ἀκολουθοῦντι αὐτῷ ὄχλῳ εἶπε, Λέγω ὑμῖν, οὐδὲ ἐν τῷ Ἰσραὴλ τοσαύτην πίστιν εὗρον.

10 Καὶ ὑποστρέψαντες οἱ πεμφθέντες, εἰς τὸν οἶκον, εὗρον τὸν ἀσθενοῦντα δοῦλον, ὑγιαίνοντα.

11 Καὶ ἐγένετο ἐν τῇ ἑξῆς, ἐπορεύετο εἰς πόλιν καλουμένην Ναΐν· καὶ συνεπορεύοντο αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἱκανοὶ, καὶ ὄχλος πολύς.

3 Is verò quum audisset de Iesu, misit ad eum seniores Iudæorum, rogans eum vt veniret & seruaret seruum suum.

4 Isti autem quum venissent ad Iesum, precati sunt eum studiose, dicentes ¨ dignum esse cui hoc præberet.

5 ¨Diligit enim, *aiebant*, gentē nostram, & synagogam ædificauit nobis.

6 ¨Iesus ergo proficiscebatur cū eis. Et quum iam nō longè abesset domo, misit ad eum Centurio ille amicos, ¨dicens ei, Domine, ne vexare: neque enim sum dignus vt tectum meum subeas:

7 Ideo ne meipsum quidem sum dignum arbitratus qui venirem ad te: sed ¨ dic verbo, & sanabitur puer meus.

8 Etenim ego homo sum ¨sub potestate constitutus, habens sub me milites, & dico huic, Proficiscere, & proficiscitur: & alteri, Veni, ac venit: & seruo meo, Fac hoc, ac facit.

9 Auditis autem his, Iesus admiratus est eum: & conuersus dixit turbæ quæ ipsum sequebatur, Dico vobis, ne in Israel quidem tantam fidem inueni.

10 Et domum reuersi qui missi fuerant, sanum inuenerunt seruum qui ægrotus fuerat.

11 Et factum est ¨*die sequēti*, proficiscebatur in ciuitatem quæ vocatur Nain: & proficiscebātur cum eo discipuli eius ¨multi, turbáque multa.

3 Et quum audisset de Iesu, misit ad eum seniores Iudæorum, rogās eum ut ueniret & saluaret seruum eius.

4 At illi quum uenissent ad Iesum, rogabant eū solicitè, dicētes ei, Quia dignus est ut hoc illi præstes.

5 Diligit enim gentem nostram, & synagogam ipse ædificauit nobis.

6 Iesus autem ibat cum illis. Et quum iam non longè esset à domo, misit ad eum Centurio amicos, dicens, Domine, noli uexari: non enim sum dignus ut sub tectum meū intres:

7 Propter quod & meipsum non sum dignum arbitratus ut uenirem ad te: sed dic uerbo, & sanabitur puer meus.

8 Nam & ego homo sum sub potestate constitutus, habens sub me milites: & dico huic, Vade, & uadit: & alii, ueni, & uenit: & seruo meo, Fac hoc, & facit.

9 Quo audito Iesus miratus est: & conuersus, sequentibus se turbis dixit, Amen dico uobis, nec in Israel tantam fidem inueni.

10 Et reuersi qui missi fuerant, domum, inuenerūt seruum qui languerat, sanum.

11 Et factum est deinceps, ibat Iesus in ciuitatem quæ uocatur Nain: & ibant cum eo discipuli eius, & turba copiosa.

4 Dignum esse, ὅτι ἄξιός ἐστιν. Sensum infiniti conuertimus per ipsum infinitum, vt melius intelligatur obliquam esse orationem: quod neque Vetus interpres neque Erasmus videntur considerasse, vt qui conuerterint παρέξει, præstes, quasi scriptum sit παρέξῃ, in secunda futuri à παρέχομαι. Nam mihi non fit verisimile Lucam Atticorum more scripsisse παρέξει pro παρέξῃ.

5 Diligit enim, *aiebant*, ἀγαπᾷ γάρ. Transitio est duriuscula ab obliqua oratione ad rectam: cuius tamē exemplum extat prorsus simile suprà, 5.c.14. Eam igitur vt emollirem, addidi verbum Aiebant, sicut illo loco Erasmus rectè suppleuit verbum Inquit.

6 Iesus ergo, Ἰησοῦς δέ. Hoc loco δὲ pro οὖν accipi commodè (ni fallor) potest, sicut rursus in sequenti membro videtur pro ἀλλά vsurpari. Ita enim melius cohæret tota oratio. Dicens ei, λέγων αὐτῷ: id est, qui ei suo nomine hæc dicerent. Solent enim Hebræi (vt alibi etiam annotauimus) dialogis potius quàm obliquis sermonibus res gestas explicare. Est autem hæc consuetudo notanda hoc loco, vt Matthæus cum Luca concilietur in huius historiæ narratione.

7 Dic verbo, εἰπὲ λόγῳ: id est, solo duntaxat verbo iube vt ita fiat. Nam dicere pro iubere accipi, sæpe iam annotauimus. Vide Matth. 8.a.8.

8 Sub potestate, ὑπ᾽ ἐξουσίαν. Vide Matth. 8.v.9.

11 *Die* sequenti, ἐν τῇ ἑξῆς. subauditur ἡμέρᾳ: vt quum dicimus τῇ ὑστεραίᾳ. In quibusdam codicibus atque adeo apud Theophylactum, legitur, ἐν τῷ ἑξῆς, subaudi καιρῷ (vt initio sequentis capitis) id est postea, vel

deinceps: vt exposuit Eras. cum Vetere interprete. Multi, ἱκανοί. Deerat in octauo exemplari, neque est in editione Vulgata.

Ὡς δὲ ἤγγισε τῇ πύλῃ τῆς πόλεως, καὶ ἰδοὺ, ἐξεκομίζετο τεθνηκὼς, υἱὸς μονογενὴς τῇ μητρὶ αὐτοῦ, καὶ αὐτὴ χήρα. καὶ ὄχλος τῆς πόλεως ἱκανὸς σὺν αὐτῇ.

Καὶ ἰδὼν αὐτὴν ὁ Κύριος, ἐσπλαγχνίσθη ἐπ' αὐτῇ, καὶ εἶπεν αὐτῇ, Μὴ κλαῖε.

Καὶ προσελθὼν ἥψατο τῆς σοροῦ (οἱ δὲ βαστάζοντες ἔστησαν) καὶ εἶπε, Νεανίσκε, σοὶ λέγω, ἐγέρθητι.

Καὶ ἀνεκάθισεν ὁ νεκρὸς, καὶ ἤρξατο λαλεῖν, καὶ ἔδωκεν αὐτὸν τῇ μητρὶ αὐτοῦ.

Ἔλαβε δὲ φόβος ἅπαντας, καὶ ἐδόξαζον τὸν Θεὸν, λέγοντες, Ὅτι προφήτης μέγας ἐγήγερται ἐν ἡμῖν, καὶ ὅτι ἐπεσκέψατο ὁ Θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ.

Καὶ ἐξῆλθεν ὁ λόγος οὗτος ἐν ὅλῃ τῇ Ἰουδαίᾳ περὶ αὐτοῦ, καὶ ἐν πάσῃ τῇ περιχώρῳ.

Matth.11.a.2 Καὶ ἀπήγγειλαν Ἰωάννῃ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ περὶ πάντων τούτων. Καὶ προσκαλεσάμενος δύο τινὰς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ὁ Ἰωάννης,

Ἔπεμψε πρὸς τὸν Ἰησοῦν, λέγων, Σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἄλλον προσδοκῶμεν;

Παραγενόμενοι δὲ πρὸς αὐτὸν οἱ ἄνδρες, εἶπον, Ἰωάννης ὁ βαπτιστὴς ἀπέσταλκεν ἡμᾶς πρὸς σε, λέγων, Σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἄλλον προσδοκῶμεν;

Ἐν αὐτῇ δὲ τῇ ὥρᾳ ἐθεράπευσε πολλοὺς ἀπὸ νόσων καὶ μαστίγων καὶ πνευ-

12 Vt autem appropinquauit portæ ciuitatis, ecce, defunctus efferebatur, qui vnigenitus *erat* matri suæ, & ipsi *quidem* viduæ: turbáque ciuitatis multa erat cum ea.

13 Et Dominus eam intuitus, misericordia commotus est super ea, & dixit, Ne fleto.

14 Quúmque accessisset, tetigit loculum: (ii verò qui portabant, substiterunt) & dixit, Adolescés, tibi dico, surge.

15 Tunc resedit qui fuerat mortuus, & cœpit loqui: & *ille* dedit eum matri suæ.

16 Cœpit autem omnes timor: & glorificabant Deum, dicentes, Certè Propheta magnus surrexit inter nos, & certè Deus respexit populum suum.

17 Peruenítque iste de eo sermo in totam Iudæam, & in totam regionem circumiacentem.

18 ¶Et annuntiarunt Iohanni discipuli ipsius de his omnibus. qui conuocatos duos quosdam è discipulis suis

19 Misit ad Iesum, dicens, Túne is es qui venturus erat, an alium expectabimus?

20 Quum igitur venissent ad eũ viri illi, dixerunt, Iohannes Baptista misit nos ad te, dicens, Túne is es qui venturus erat, an alium expectabimus?

21 Eadẽ autẽ hora multos sanauit à morbis & flagellis & spi

12 Quum autem appropinquaret portæ ciuitatis, ecce, defunctus efferebatur, filius vnicus matris suæ: & hæc vidua erat, & turba ciuitatis multa cum illa.

13 Quam quum vidisset Dominus, misericordia motus super eam, dixit illi, Noli flere.

14 Et accessit, & tetigit loculum: (ii autem qui portabant steterunt) & ait, Adolescens, tibi dico, surge.

15 Et resedit qui erat mortuus, & cœpit loqui: & dedit illũ matri suæ.

16 Accepit autem omnes timor: & magnificabant Deũ, dicẽtes, Quia Propheta magnus surrexit in nobis. & quia Deus visitauit plebem suam.

17 Et exiit hic sermo in vniuersam Iudæam de eo, & in omnem circã regionem.

18 Et nuntiauerunt Iohanni discipuli eius de omnibus his. Et conuocauit duos de discipulis suis Iohannes:

19 Et misit ad Iesum, dicens: Tu es qui venturus es, an alium expectamus?

20 Quum autem venissent ad eum viri, dixerunt, Iohannes Baptista misit nos ad te, dicẽs, Tu es qui venturus es, an alium expectamus?

21 In ipsa autem hora multos curauit à languoribus & plagis & spi

12 *Qui* vnigenitus *erat*, μονογενής. Vulg. & Eras. Vnicus: id est μόνος. Exposui autem participiũ ὤν, quod in Græco sermone commodè subauditur, vt melius cohæreant sequentia. Et ipsi *quidem* viduæ, καὶ αὐτῇ χήρα. Huius loci triplicem lectionem inuenio in manuscriptis codicibus. Quidam enim habent, καὶ αὐτὴ ἦν χήρα, καὶ ὄχλος τῆς πόλεως ἱκανὸς ἦν σὺν αὐτῇ, id est (vt conuerterunt Vetus interpres & Eras.) Et hæc vidua erat, & turba ciuitatis multa cum ea. Sed hanc lectionem si sequamur, nemo non videt duram esse repetitionem verbi ἦν in vltimo membro, quum illud καὶ ὄχλος non sit coniungendũ cum καὶ αὕτη, sed cum καὶ ἰδοὺ, ἐξεκομίζετο. Itaque nonnulli codices habent ἦν posteriore loco, non autem priore: id est post ἱκανὸς, non autem post αὐτὴ: & pro καὶ αὐτὴ χήρα, legunt αὐτῇ χήρᾳ. quam lectionem multo tolerabiliorem puto. Sed vtrique antepono eam quam sum sequutus in nonnullis exemplaribus repertam, hanc videlicet, υἱὸς μονογενὴς τῇ μητρὶ αὐτοῦ καὶ αὐτῇ χήρᾳ, καὶ ὄχλος τῆς πόλεως ἱκανὸς ἦν σὺν αὐτῇ.

16 Surrexit, ἐγήγερται. Id est, exortus est, vt diximus Matthæi 11.b.11. Certè, ὅτι. Sæpe quidem redundat hæc particula, sed interdum tamen sua vi non caret: vt hoc loco non videtur otiosa, quum præsertim bis rep e tatur.

18 Qui, καὶ ὁ Ἰωάννης. Vulg. & Eras. ad verbum, Et Iohannes. Est autem Hebræa repetitio antecedentis pro relatiuo, quæ repetitio vt vitari posset, inuenta esse pronomina testatur Apollonius.

20 Viri illi, οἱ ἄνδρες. Vulg. & Eras. prætermittunt articulum, cuius vis est ἀναφορικὴ hoc loco. Sed tamen hæc deesse comperimus in vno vetusto codice, nulla sensus iniuria.

21 Eadem autem hora, ἐν αὐτῇ δὲ τῇ ὥρᾳ: id est, eo ipso tempore quo ad Iesum venerunt. Neque enim ὥρα hic accipitur pro duodecima diei parte, quam etiam ob causam alibi conuertimus momentum. Sed & in vno exemplari scriptum legimus, ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ. illo die.

μάτων πονηρῶν· καὶ τυφλοῖς πολλοῖς ἐχαρίσατο τὸ βλέπειν.

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Πορευθέντες ἀπαγγείλατε Ἰωάννῃ ἃ εἴδετε καὶ ἠκούσατε· ὅτι τυφλοὶ ἀναβλέπουσι, χωλοὶ περιπατοῦσι, λεπροὶ καθαρίζονται, κωφοὶ ἀκούουσι, νεκροὶ ἐγείρονται, πτωχοὶ εὐαγγελίζονται.

Καὶ μακάριός ἐστιν ὃς ἐὰν μὴ σκανδαλισθῇ ἐν ἐμοί.

Ἀπελθόντων δὲ τῶν ἀγγέλων Ἰωάννου, ἤρξατο λέγειν πρὸς τοὺς ὄχλους περὶ Ἰωάννου, Τί ἐξεληλύθατε εἰς τὴν ἔρημον θεάσασθαι; κάλαμον ὑπὸ ἀνέμου σαλευόμενον;

Ἀλλὰ τί ἐξεληλύθατε ἰδεῖν; ἄνθρωπον ἐν μαλακοῖς ἱματίοις ἠμφιεσμένον; ἰδού, οἱ ἐν ἱματισμῷ ἐνδόξῳ καὶ τρυφῇ ὑπάρχοντες, ἐν τοῖς βασιλείοις εἰσίν.

Ἀλλὰ τί ἐξεληλύθατε ἰδεῖν; προφήτην; ναὶ λέγω ὑμῖν, καὶ περισσότερον προφήτου.

Οὗτός ἐστι περὶ οὗ γέγραπται, Ἰδού, ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμπροσθέν σου.

Λέγω γὰρ ὑμῖν, μείζων ἐν γεννητοῖς γυναικῶν προφήτης Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ οὐδείς ἐστιν· ὁ δὲ μικρότερος ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, μείζων αὐτοῦ ἐστι.

Καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἀκούσας καὶ οἱ τελῶναι ἐδικαίωσαν τὸν Θεόν, βαπτισθέντες τὸ βάπτισμα Ἰωάννου.

ritibus malis: & cæcis multis visum ¨gratificatus est.

22 Et ¨ respondens Iesus dixit eis, Profecti annuntiate Iohanni quæ vidistis & audistis: cæcos visum recipere, claudos ambulare, leprosos purgari, surdos audire, mortuos excitari, pauperibus euangelizari.

23 Et beatus est quicunque non fuerit offensus in me.

24 Et quum abiissent nuntii Iohannis, cœpit de Iohanne dicere ad turbam, Quid existis ¨ in desertum vt spectaretis? arundinem quæ vento agitetur?

25 Sed quid existis vt videretis? hominem mollibus vestimentis amictum? ecce, qui vestitu ¨honorifico & luxu vtuntur, sunt in palatiis regum.

26 Sed quid existis vt videretis? Prophetam? certè dico vobis, etiam ¨amplius quàm prophetam.

27 Hic est de quo scriptum est, ‖ Ecce, mitto nuntium meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam coram te.

28 Nam dico vobis, inter eos qui gignuntur è mulieribus, nemo est maior Propheta Iohãne Baptista: sed qui minimus est in regno Dei, maior est eo.

29 Et *his* auditis, totus populus & publicani ¨iustificarunt Deũ, qui baptizati fuerant baptismo Iohannis.

ritib9 malis: & cæcis multis donauit uisum.

22 *Et respondens dixit illis, Euntes renuntiate Iohanni quæ audistis & uidistis: quia cæci uidẽt, claudi ambulant, leprosi mundantur, surdi audiunt, mortui resurgunt, pauperes euangelizantur.*

23 *Et beatus est quicunque non fuerit scandalizatus in me.*

24 *Et quum discessissent nuntii Iohannis, cœpit de Iohanne dicere ad turbas, Quid existis in desertum uidere? arundinem uento moueri?*

25 *Sed quid existis uidere? hominem mollibus uestimentis indutum? ecce, qui in ueste pretiosa sunt & deliciis, in domibus regum sunt.*

26 *Sed quid existis uidere? Prophetam? Vtique dico uobis, & plusquam Prophetam.*

27 *Hic est de quo scriptũ est, Ecce, mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit uiam tuam ante te.* Malach.3.a.1

28 *Dico enim uobis, maior inter natos mulierũ Propheta Iohanne Baptista nemo est: qui autem minor est in regno Dei, maior est illo.*

29 *Et omnis populus audiens & publicani iustificauerunt Deum, baptizati baptismo Iohannis.*

Gratificatus est, ἐχαρίσατο. Vulg. & Eras. Donauit, ἐδωρήσατο: eodem quidem sensu: sed quum gratificandi verbum ita vsurpetur frequenter ab ipso Cicerone, vt prorsus respondeat verbo χαρίζεσθαι tum significatione, tum etiam constructione, nulla est ratio cur synonymum quæramus. Itaque deinceps interpretabimur hoc modo, præsertim in Pauli epistolis.

22 Respondens Iesus, ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς. Theophylactus hoc loco non habet ὁ Ἰησοῦς, & certè videtur potius superiori versiculo conuenire.

24 In desertum, εἰς τὴν ἔρημον. Annotat Erasmus, in nonnullis Latinis exemplaribus post hæc verba subiici notam interrogationis, vt θεάσασθαι coniungatur sequentibus: quæ distinctio mihi non displicet.

25 Honorifico, ἐνδόξῳ: id est, quo vtuntur viri nobiles, & suis opibus illustres. Eras. Splendido, λαμπρῷ. Vulg. Pretioso, id est τιμίῳ.

26 Amplius quàm prophetam, περισσότερον προφήτου. In tribus vetustis exemplaribas, & apud Theophylactum non additur προφήτου, neque etiam apud Matthæum.

29 Iustificarunt, ἐδικαίωσαν: id est, Deum vt iustum, bonum ac fidelem, & misericordem prædicarunt. Nam apud Hebræos sæpe צדקה fidem, benignitatem ac misericordiam declarat: adeo vt Septuaginta illi, quos vulgò vocant, interpretes, interdum ἐλεημοσύνην interpretentur. Itaque τὸ δικαιοῦν hoc loco penè idem declarat atque ὁμολογεῖν, δοξολογεῖν, δόξαν δοῦναι. quæ verba alibi frequenter occurrunt. Nisi fortassis malimus dici Deum ab iis iustificari (id est iustum declarari) qui fide amplexi ipsius promissiones, cæteris hominibus præbent luculentum iustitiæ ac bonitatis diuinæ specimen. Eos enim gratis iustificat Dominus in Christi sanguine, vt iustitiam suam declaret, Rom.3.d.15. Vide Matth.11.c.19.

Οἱ δὲ Φαρισαῖοι καὶ οἱ νομικοὶ τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ ἠθέτησαν εἰς ἑαυτούς, μὴ βαπτισθέντες ὑπ' αὐτοῦ.

30 Pharisæi autem & Legis interpretes consilium Dei reiecerunt "aduersus semetipsos, non baptizati ab eo.

30 *Pharisæi autem & Legis periti consilium Dei spreuerunt in semetipsos, nõ baptizati ab eo.*

Mat.12.b.16

Εἶπε δὲ ὁ Κύριος, Τίνι οὖν ὁμοιώσω τοὺς ἀνθρώπους τῆς γενεᾶς ταύτης; καὶ τίνι εἰσὶν ὅμοιοι;

31 ‖ Dixit autem Dominus, Cui ergo assimilabo homines nationis istius? & cui rei similes sunt?

31 *Ait autem Dominus, Cui ergo similes dicam homines generationis huius? & cui similes sunt?*

Ὅμοιοί εἰσι παιδίοις τοῖς ἐν ἀγορᾷ καθημένοις, καὶ προσφωνοῦσιν ἀλλήλοις, καὶ λέγουσιν, Ηὐλήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ὠρχήσασθε· ἐθρηνήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ἐκλαύσατε.

32 Similes sunt puerulis sedentibus in foro, & qui acclamant alii aliis, & dicunt, Cecinimus vobis tibiis, & non saltastis: lamentati sumus vobis, & non fleuistis.

32 *Similes sunt pueris sedentibus in foro, & loquentibus ad inuicem, & dicentibus, Cantauimus uobis tibiis, & non saltastis: lamentauimus, & non plorastis.*

Ἐλήλυθε γὰρ Ἰωάννης ὁ Βαπτιστὴς μήτε ἄρτον ἐσθίων, μήτε οἶνον πίνων· καὶ λέγετε, Δαιμόνιον ἔχει.

33 Venit enim Iohannes Baptista, neque edens panem, neque bibens vinũ: & dicitis, Dæmonium habet.

33 *Venit autem Iohannes Baptista, neque manducans panem, neque bibẽs uinum: & dicitis, Dæmonium habet.*

Ἐλήλυθεν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐσθίων καὶ πίνων· καὶ λέγετε, Ἰδοὺ ἄνθρωπος φάγος καὶ οἰνοπότης, τελωνῶν φίλος καὶ ἁμαρτωλῶν.

34 Venit Filius hominis edens ac bibens, & dicitis, Ecce homo edax & vini potor, amicus publicanorum ac peccatorum.

34 *Venit Filius hominis manducans & bibens: & dicitis, Ecce homo deuorator & bibens uinum, amicus publicanorum & peccatorum.*

Καὶ ἐδικαιώθη ἡ σοφία ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς πάντων.

35 Sed iustificata est sapientia à filiis suis "omnibus.

35 *Et iustificata est sapientia ab omnibus filiis suis.*

Ἠρώτα δέ τις αὐτὸν τῶν Φαρισαίων ἵνα φάγῃ μετ' αὐτοῦ· καὶ εἰσελθὼν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Φαρισαίου, ἀνεκλίθη.

36 Rogauit autem eũ quidã ex Pharisæis vt cum ipso vesceretur: itaque ingressus domum Pharisæi, discubuit.

36 *Rogabat autem illum quidam de Pharisæis ut manducaret cum illo: & ingressus domum Pharisæi, discubuit.*

Καὶ ἰδού, γυνὴ ἐν τῇ πόλει ἥτις ἦν ἁμαρτωλός, ἐπιγνοῦσα ὅτι ἀνάκειται ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Φαρισαίου, κομίσασα ἀλάβαστρον μύρου,

37 Et ecce, mulier quæ fuerat in vrbe peccatrix, "quum cognouisset eum accubuisse in domo Pharisæi, allato alabastro vnguenti,

37 *Et ecce, mulier quæ erat in ciuitate peccatrix, ut cognouit quòd accubuisset in domo Pharisæi, attulit alabastrum unguenti,*

Mar.15.d.40
ioan.20.c.11

Καὶ στᾶσα παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ ὀπίσω, κλαίουσα, ἤρξατο βρέχειν τοὺς πόδας αὐτοῦ τοῖς δάκρυσι, καὶ ταῖς θριξὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς ἐξέμασσε, καὶ κατεφίλει τοὺς πόδας αὐτοῦ, καὶ ἤλειφε τῷ μύρῳ.

38 ‖ "Et stans apud pedes eius retro, flens cœpit lacrymis rigare pedes eius, & capillis capitis sui extergebat, & deosculabatur pedes eius, & vnguento vngebat.

38 *Et stans retro secus pedes eius, lacrymis cœpit rigare pedes eius, & capillis capitis sui tergebat, & osculabatur pedes eius, & unguento ungebat.*

30 Reiecerunt, ἠθέτησαν. Sic accipitur verbum ἀθετεῖν Gal.2.d.21. Castellio conuertit Resciderunt. Sed alibi testatur Paulus verbum Domini non posse excidere: & absit vt de Deo minus diuinè sentiamus quàm de suo Ioue Homerus, quum sic eum loquentem inducit, --οὐ γὰρ ἐμὸν παλινάγρετον, οὐδ' ἀπατηλόν, Οὐδ' ἀτελεύτητόν γ', ὅτι κεν κεφαλῇ κατανεύσω. Itaque quamuis soli homines in culpa sint quoties nullum beneficentiæ Dei locum relinquunt, tamen consilium Dei rescindi posse nego. Aduersus semetipsos, εἰς ἑαυτούς: id est suo maximo damno. Neque enim Deum, sed seipsos lædunt qui Dei gratiam aspernantur. Potest tamen etiam accipi εἰς pro ἐν, vt εἰς ἑαυτούς significet, Apud se: quia videlicet isti non audebant palàm Iohannis doctrinam aspernari, quòd populum metuerent, vt traditur Matth.21.c.26. Castellio conuertit εἰς ἑαυτούς, Quantum in se fuit: quod genus dicendi nusquam memini legere, nec puto reperiri nisi præposito articulo, vt τὸ εἰς ἐμέ, vel τὸ κατ' ἐμέ. Poterat tamen videri hoc modo ista conuertisse vt leniret præcedentem interpretationem verbi ἠθέτησαν, nisi omnes nossent ita eum sentire de quibusdam Dei consiliis vt eorum firmitatem velit in hominis esse arbitrio ac potestate. Actum enim erat scilicet de Dei iustitia nisi eius patrocinium bonus vir iste suscepisset.

31 Dixit autem Dominus, εἶπε δὲ ὁ Κύριος. Hæc verba deerant in omnibus vetustis codicibus, quæ tamen prorsus videntur requiri, nisi duos versiculos proximè præcedentes includamus parenthesi, aut suo more Lucas ab oratione obliqua transeat ad rectam, vt suprà versu 5.

35 Omnib⁹, πάντων. Hoc nõ legim⁹ in quodã codice, & in Vulgata quadã editione. Vide Mat.11.c.19.

37 Quum cognouisset, ἐπιγνοῦσα, id est γνοῦσα. Nam alioquin τὸ ἐπιγνῶναι interpretamur Agnoscere.

38 Et stans, καὶ στᾶσα, id est adstans ac manens ad pedes. Nam τὸ στῆναι non opponitur τῷ κεῖσθαι

hoc loco, sed nihil aliud declarat quàm παρεῖναι: sicut etiam accipitur Act.7.g.56, & alibi sæpe. Itaque non assentior Erasmo, qui ex hoc loco colligit, thorum tam altè fuisse extructum vt stans attigerit accumbentis pedes.

Ἰδὼν δὲ ὁ Φαρισαῖος ὁ καλέσας αὐτὸν, εἶπεν ἐν ἑαυτῷ, λέγων, Οὗτος εἰ ἦν προφήτης, ἐγίνωσκεν ἂν τίς καὶ ποταπὴ ἡ γυνὴ ἥτις ἅπτεται αὐτοῦ· ὅτι ἁμαρτωλός ἐστι.

39 Quum autem id vidisset Pharisæus qui vocauerat eum, "dixit apud se, Hic si esset Propheta, nosset quæ & qualis sit ea mulier quæ tangit ipsum: nam "est peccatrix.

39 *Videns autem Pharisæus qui vocauerat eũ, ait intra se, dicens, Hic si esset Propheta, sciret vtique quæ & qualis est mulier quæ tangit eum, quia peccatrix est.*

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπε πρὸς αὐτὸν, Σίμων, ἔχω σοί τι εἰπεῖν. Ὁ δέ φησι, Διδάσκαλε, εἰπέ.

40 Tunc respondens Iesus dixit eis, Simon, habeo quiddam quod tibi dicam. At ille ait, Magister, dic.

40 *Et respondens Iesus dixit ad illum, Simon, habeo tibi aliquid dicere. At ille ait, Magister, dic.*

Δύο χρεωφειλέται ἦσαν δανειστῇ τινι· ὁ εἷς ὤφειλε δηνάρια πεντακόσια, ὁ δὲ ἕτερος πεντήκοντα·

41 Duo debitores, "inquit Iesus, erant cuidam creditori: vnus debebat denarios quingentos, alter verò quinquaginta:

41 *Duo debitores erant cuidam fœneratori: vnus debebat denarios quingentos, & alius quinquaginta:*

Μὴ ἐχόντων δὲ αὐτῶν ἀποδοῦναι, ἀμφοτέροις ἐχαρίσατο. Τίς οὖν αὐτῶν, εἰπὲ, πλεῖον αὐτὸν ἀγαπήσει;

42 Quum autem illi non essent soluendo, gratificatus est vtrisque. Horum igitur dic vter eũ plus diliget.

42 *Non habentibus illis vnde redderent, donauit vtrisque. Quis ergo eũ plus diligit?*

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Σίμων εἶπεν, Ὑπολαμβάνω ὅτι ᾧ τὸ πλεῖον ἐχαρίσατο. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Ὀρθῶς ἔκρινας.

43 Respondens verò Simon dixit, Existimo eum cui plus gratificatus est. At ille dixit ei, Rectè iudicasti.

43 *Respondens Simon dixit, Æstimo quia is cui plus donauit. At ille dixit ei, Rectè iudicasti.*

Καὶ στραφεὶς πρὸς τὴν γυναῖκα, τῷ Σίμωνι ἔφη, Βλέπεις ταύτην τὴν γυναῖκα; εἰσῆλθόν σου εἰς τὴν οἰκίαν, ὕδωρ ἐπὶ τοὺς πόδας μου οὐκ ἔδωκας· αὕτη δὲ τοῖς δάκρυσιν ἔβρεξέ μου τοὺς πόδας, καὶ ταῖς θριξὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς ἐξέμαξε.

44 Et conuersus ad mulierem, dixit Simoni, Vides hanc mulierem? ingressus sum domum tuam, aquam pedibus meis nõ dedisti: hæc autem lacrymis rigauit pedes meos, & capillis capitis sui extersit.

44 *Et conuersus ad mulierem, dixit Simoni, Vides hanc mulierem? intraui in domum tuam, aquã pedibus meis non dedisti: hæc autem lacrymis rigauit pedes meos, & capillis suis tersit.*

Φίλημά μοι οὐκ ἔδωκας· αὕτη δὲ ἀφ' ἧς εἰσῆλθον, οὐ διέλιπε καταφιλοῦσά μου τοὺς πόδας.

45 Osculum mihi non dedisti: hæc autem, ex quo intraui, non intermisit deosculari pedes meos.

45 *Osculum mihi non dedisti: hæc autem ex quo intrauit, non cessauit osculari pedes meos.*

Ἐλαίῳ τὴν κεφαλήν μου οὐκ ἤλειψας· αὕτη δὲ μύρῳ ἤλειψέ μου τοὺς πόδας.

46 Oleo caput meum non vnxisti: hæc autem vnguento vnxit pedes meos.

46 *Oleo caput meum non vnxisti: hæc autem vnguento vnxit pedes meos.*

Οὗ χάριν, λέγω σοι, ἀφέωνται αἱ ἁμαρτίαι αὐτῆς αἱ πολλαὶ, ὅτι ἠγάπησε πολύ· ᾧ δὲ ὀλίγον ἀφίεται, ὀλίγον ἀγαπᾷ.

47 Cuius rei gratia, "dico tibi remissa esse peccata eius multa. Nam dilexit multum: cui autem paululum remittitur, paululum diligit.

47 *Propter quod dico tibi, remittuntur ei peccata multa, quoniam dilexit multum: cui autem minus dimittitur, minus diligit.*

39 Dixit, εἶπε. In participio λέγων, quod statim subiicit, est Hebræus pleonasmus verbi לאמור. Sic infrà, 20.a.2. Est peccatrix, ἁμαρτωλός ἐστι. Respicit Pharisæus legem de eorum pollutione qui alios pollutos contigissent.

40 Respondens, ἀποκριθείς. Respondere dicitur apud Hebræos etiam qui sermonem inchoat, vt sæpe iam obseruauimus: sed hoc loco res ipsa ostendit Christum, vt verum Deum & καρδιογνώστην, Pharisæum istũ sic compellasse vt interea ipsius cogitationibus responderit.

41 *Inquit Iesus*. Hoc suppleuimus perspicuitatis causa.

47 Dico tibi remissa esse, &c. λέγω σοι, ἀφέωνται. Particulam ὅτι expressi, quæ deesse videbatur hoc loco, & adscripta etiam erat in vno vetusto codice. Sic etiam paulo antè versu 9, & Mar.6.a.5. Nam dilexit, ὅτι ἠγάπησε. Vulgata & Erasmus, Quoniam dilexit. Ego verò malui illo modo interpretari, vt facilius intelligatur, in his verbis non ostendi causam remissionis peccatorum, sed potius ex consequente colligi antecedens. Deus enim prior nos dilexit, quum adhuc peccatores essemus. Itaque qui hoc loco abutuntur ad euertendam gratuitam ex sola fide iustificationem, non modò summam impudentiam, sed etiam infantiam suam patefaciunt. Negat enim Christus hanc esse peccatricem, sicut iste Pharisæus temere iudicarat. Testatur enim remissa ipsi fuisse vitæ prioris peccata: idque probat ex eo quod peccatorum remissionem consequitur, nempe ex charitate quam publicè erat testata. Charitas igitur non est iustificationis causa efficiens, sed effectum.

48 Εἶπε δὲ αὐτῇ, Ἀφέωνταί σου αἱ ἁμαρτίαι.

49 Καὶ ἤρξαντο οἱ συνανακείμενοι λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, Τίς οὗτός ἐστιν ὃς καὶ ἁμαρτίας ἀφίησιν;

50 Εἶπε δὲ πρὸς τὴν γυναῖκα, Ἡ πίστις σου σέσωκέ σε· πορεύου εἰς εἰρήνην.

Κεφάλαιον η

1 ΚΑὶ ἐγένετο ἐν τῷ καθεξῆς, καὶ αὐτὸς διώδευε κατὰ πόλιν καὶ κώμην, κηρύσσων καὶ εὐαγγελιζόμενος τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ· καὶ οἱ δώδεκα σὺν αὐτῷ·

2 Καὶ γυναῖκές τινες αἳ ἦσαν τεθεραπευμέναι ἀπὸ πνευμάτων πονηρῶν καὶ ἀσθενειῶν, Μαρία ἡ καλουμένη Μαγδαληνή, ἀφ' ἧς δαιμόνια ἑπτὰ ἐξεληλύθει, (Mar.16.b.9)

3 Καὶ Ἰωάννα γυνὴ Χουζᾶ ἐπιτρόπου Ἡρώδου, καὶ Σουσάννα, καὶ ἕτεραι πολλαί, αἵτινες διηκόνουν αὐτῷ ἀπὸ τῶν ὑπαρχόντων αὐταῖς.

4 Συνιόντος δὲ ὄχλου πολλοῦ, καὶ τῶν κατὰ πόλιν ἐπιπορευομένων πρὸς αὐτόν, εἶπε διὰ παραβολῆς, (Mat.13.a.3 mar.4.a.1)

5 Ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπεῖραι τὸν σπόρον αὐτοῦ· καὶ ἐν τῷ σπείρειν αὐτόν, ὃ μὲν ἔπεσε παρὰ τὴν ὁδόν, καὶ κατεπατήθη, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατέφαγεν αὐτό·

6 Καὶ ἕτερον ἔπεσεν ἐπὶ τὴν πέτραν, καὶ φυὲν ἐξηράνθη, διὰ τὸ μὴ ἔχειν ἰκμάδα·

7 Καὶ ἕτερον ἔπεσεν ἐν μέσῳ τῶν ἀκανθῶν· καὶ συμφυεῖσαι αἱ ἄκανθαι ἀπέπνιξαν αὐτό·

8 Καὶ ἕτερον ἔπεσεν ἐπὶ τὴν γῆν τὴν ἀγαθήν, καὶ φυὲν ἐποίησε καρπὸν ἑκατονταπλασίονα. Ταῦτα λέγων ἐφώνει, Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

9 Ἐπηρώτων δὲ αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες τίς εἴη ἡ παραβολὴ αὕτη.

---

48 Dixit autem ei, Remissa sunt tibi peccata.

49 Et cœperunt qui simul accumbebāt, dicere inter se, Quis est hic qui etiam peccata remittit?

50 Dixit autem ad mulierem, Fides tua te seruauit: vade in pace.

CAP. VIII.

1 ET factum est deinceps, ipse iter faciebat per singulas vrbes & vicos, prædicans & euangelizans regnum Dei. & duodecim illi erāt cum eo:

2 Et quædam mulieres ˇ quas sanauerat à spiritibus malis & morbis, Maria quæ vocabatur Magdalene, ‖ex qua septem dæmonia exierant,

3 Et Iohanna vxor Chuzæ procuratoris Herodis, & Susanna, & aliæ multæ quæ ministrabant ˇ ei ex facultatibus suis.

4 ‖ Quum autem multa turba conueniret, & qui in singulis vrbibus erant, ˇ proficiscerētur ad eum, dixit per parabolam,

5 Quidam qui seminabat, exiit ad seminandum semen suū: & in seminando aliud cecidit in viam, & conculcatum est, & volucres cæli deuorarunt illud:

6 Et aliud cecidit super petrā, & enatum exaruit, quia non habebat humorem:

7 Et aliud cecidit inter spinas: & simul enatæ spinæ suffocarunt illud:

8 Et aliud cecidit in terram bonam: & quum enatū esset, edidit fructum cētuplum. Hæc dicens clamabat, Qui habet aures ad audiendum, audiat.

9 Interrogabant autem eum discipuli eius, ˇ dicentes quæ esset ista parabola.

---

48 *Dixit autem ad illam, Remittūtur tibi peccata.*

49 *Et cœperunt qui simul accumbebant, dicere intra se, Quis est hic qui etiam peccata dimittit?*

50 *Dixit autem ad mulierem, Fides tua te saluam fecit: uade in pace.*

CAP. VIII.

1 *ET factum est deinceps, & ipse iter faciebat per ciuitates & castella, prædicans & euangelizans regnū Dei. & duodecim cum illo:*

2 *Et mulieres aliquæ quæ erant curatæ à spiritibus malignis & infirmitatibus, Maria quæ uocatur Magdalene, de qua septē dæmonia exierant,*

3 *Et Iohanna uxor Chuzæ procuratoris Herodis, & Susanna, & aliæ multæ quæ administrabant ei de facultatibus suis.*

4 *Quum autem turba plurima conueniret, & de ciuitatibus properarēt ad eū, dixit per similitudinem,*

5 *Exiit qui seminat, seminare semen suum: & dum seminat, aliud cecidit secus uiam, & conculcatum est, & uolucres cæli comederunt illud:*

6 *Et aliud cecidit supra petram, & natum aruit, quia non habebat humorem.*

7 *Et aliud cecidit inter spinas: & simul exortæ spinæ suffocauerunt illud:*

8 *Et aliud cecidit in terram bonam, & ortum fecit fructum centuplum. Hæc dicens clamabat, Qui habet aures audiendi, audiat.*

9 *Interrogabant autem eū discipuli eius quæ esset hæc parabola.*

IN CAPVT VIII.

2 Quas sanauerat, αἳ ἦσαν τεθεραπευμέναι. Passiuum expressimus per actiuum, vt amphiboliam vitaremus.

3 Ei, αὐτῷ. In quatuor vetustis codicibus legimus αὐτοῖς, eis: id est Christo & eius discipulis.

4 Proficiscerentur, ἐπιπορευομένων. Vulgata & Erasmus, Properarent, σπευδόντων.

9 Dicentes, λέγοντες. Hoc participium neque in veteribus codicibus duobus, neque in Vulg. editione reperitur: & certè videtur non posse conuenire nisi pro εἴη legas ἐστὶ, vt sit recta oratio.

10 Ὁ δὲ εἶπεν, Ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ· τοῖς δὲ λοιποῖς ἐν παραβολαῖς, ἵνα βλέποντες μὴ βλέπωσι, καὶ ἀκούοντες μὴ συνιῶσιν.

10 Ipse verò dixit *eis*, Vobis datum est nosse mysteria regni Dei: reliquis autem ″per parabolas *loquor*, vt ‖videtes non videant, & audientes non intelligant.

10 Quibus ipse dixit, Vobis datum est nosse mysterium regni Dei: cæteris autem in parabolis, ut uidentes non uideant, & audientes non intelligant.

Esa.6.c.9 mat.13.b.14 mar.4.b.12 ioan.12.f.40 act.18.f.26 rom.11.a.8

11 Ἔστι δὲ αὕτη ἡ παραβολή. Ὁ σπόρος ἐστὶν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ·

11 ‖Est autem hæc parabola, Semen, est sermo Dei:

11 Est autem hæc parabola: Semen, est uerbum Dei:

Mat.13.b.18 mar.4.b.15

12 Οἱ δὲ παρὰ τὴν ὁδὸν, εἰσὶν οἱ ἀκούοντες· εἶτα ἔρχεται ὁ διάβολος, καὶ αἴρει τὸν λόγον ἀπὸ τῆς καρδίας αὐτῶν, ἵνα μὴ πιστεύσαντες σωθῶσιν.

12 Qui autem in viam, ii sunt qui audiunt: deinde venit diabolus, & tollit sermonem è corde eorum, ne, quum crediderint, seruentur.

12 Qui autem secus uiã, hi sunt qui audiunt: deinde uenit diabolus, & tollit uerbum de corde eorum, ne credentes salui fiant.

13 Οἱ δὲ ἐπὶ τῆς πέτρας, οἳ ὅταν ἀκούσωσι, μετὰ χαρᾶς δέχονται τὸν λόγον· καὶ οὗτοι ῥίζαν οὐκ ἔχουσιν, οἳ πρὸς καιρὸν πιστεύουσι, καὶ ἐν καιρῷ πειρασμοῦ ἀφίστανται.

13 Qui verò super petram, *ii sunt* qui quum audierint, cum gaudio excipiunt sermonem: sed isti radices non habent, qui ad tempus credunt, & tempore tentationis abscedunt.

13 Nam qui supra petrã, qui quum audierint, cũ gaudio suscipiunt uerbum: & hi radices non habent, qui ad tempus credunt, & in tempore tentationis recedunt.

14 Τὸ δὲ εἰς τὰς ἀκάνθας πεσὸν, οὗτοί εἰσιν οἱ ἀκούσαντες, καὶ ὑπὸ μεριμνῶν καὶ πλούτου καὶ ἡδονῶν τοῦ βίου πορευόμενοι συμπνίγονται, καὶ οὐ τελεσφοροῦσι.

14 Quod autem in spinas cecidit, ii sunt qui audierunt: sed ″profecti, à solicitudinibus & diuitiis ac voluptatibus vitæ suffocantur, nec ″ fructum perferunt.

14 Quod autem in spinas cecidit, hi sunt qui audierunt, & à solicitudinibus & diuitiis & uoluptatibus uitæ euntes suffocantur, & non referũt fructum.

15 Τὸ δὲ ἐν τῇ καλῇ γῇ, οὗτοί εἰσιν οἵτινες ἐν καρδίᾳ καλῇ καὶ ἀγαθῇ, ἀκούσαντες τὸν λόγον, κατέχουσι, καὶ καρποφοροῦσιν ἐν ὑπομονῇ.

15 Quod autem in bonam terram *cecidit*, ii sunt qui in corde ″honesto ac bono auditum sermonem ″retinẽt, & fructum adferunt per patientiam.

15 Quod autem in bonam terram, hi sunt qui in corde bono & optimo audientes uerbum retinẽt, & fructum adferunt in patientia.

16 Οὐδεὶς δὲ λύχνον ἅψας, καλύπτει αὐτὸν σκεύει, ἢ ὑποκάτω κλίνης τίθησιν· ἀλλ' ἐπὶ λυχνίας ἐπιτίθησιν, ἵνα οἱ εἰσπορευόμενοι βλέπωσι τὸ φῶς.

16 ‖Nemo porrò lucernam accensam operit vase, aut subter lectum ponit: sed candelabro imponit, vt qui ingrediuntur videant lumen.

16 Nemo autem lucernã accendens, operit eam uase, aut subtus lectum ponit: sed supra candelabrum ponit, ut intrantes uideant lumen.

Infrà, 12.e.33 mat.5.b.15 mar.4.c.22

17 Οὐ γάρ ἐστι κρυπτὸν ὃ οὐ φανερὸν γενήσεται· οὐδὲ ἀπόκρυφον ὃ οὐ γνωσθήσεται, καὶ εἰς φανερὸν ἔλθῃ.

17 ‖Non est enim *quicquam* occultum quod non sit futurum manifestum: nec absconditum, quod non sit cognoscendum, & venturum in apertum.

17 Non est enim occultũ quod non manifestetur: nec absconditum quod non cognoscatur, & in palam ueniat.

Infrà, 12.a.2 mat.10.c.26 mar.4.c.22

10 Per parabolas *loquor*, ἐν παραβολαῖς. Suppleui verbum ex Matth.13.v.13.

14 Profecti, πορευόμενοι. Id est, simulatque audito verbo redierunt ad curanda sua negotia. Est enim per traiectionem explicandum hoc participium, quæ figura apud Lucam singulis penè versiculis occurrit. Itaque (quod tanti viri pace dixerim) non erat, opinor, cur Erasmus in hoc explicando nimium se torqueret, quasi sit passiuum participium à verbo πορεύω: quod, inquit, haud scio an significet Copiam adfero, vt significetur, copia diuitiarum obrui. Atqui non modò τὸ πορεύειν ita nunquam, quod sciam, accipitur, sed ne πορεῖν quidem aut πορίζειν vsquam memini legere pro abundare, vel copiam adferre: sed εὐπορεῖν potius aut εὐπορεῖσθαι: quod miror ipsi non venisse in mentem. Sed & altera expositio nihilo est magis accommodata, quasi πορευόμενοι dictum sit pro ἐμπορευόμενοι, vt ad negotiatores pertineat. Castellio conuertit, Eò veniunt, quasi πορευόμενοι ad progressum temporis referatur: quam etiam expositionem adfert Erasmus, sed ego ineptissimam esse existimo. Fructum perferunt, τελεσφοροῦσι. Sic Columella lib.3.cap.10, videtur Græcum hoc vocabulum eleganti periphrasi explicare. Puto autem deriuari non à τέλος, vt existimat Eras. sed à τέλεος & φέρω, vt declaret fructum perfectum & absolutum ferre: id est vsque eò vt maturescat.

15 Honesto ac bono, καλῇ καὶ ἀγαθῇ. Vulgata, Bono & optimo. quam interpretationem rectè quidem emendauit Erasmus, sed fortassis non satis feliciter exposuit. Putat enim Hebraicam esse conduplicationem pro egregiè bono, nempe sicut Ier.24.a.3, התאנים הטובות טובות, ficus bonas bonas vocat Propheta, ficus valde bonas. At ego puto merè Græcum esse hoc dicendi genus, & quidem ex ipsis philosophiæ adytis petitum. quanuis id etiam vulgus in ore haberet. Quia enim alia sunt externa, fortunæ videlicet (vt vocant) & corporis, alia verò animi bona, hominem his omnibus ornatum Græci καλὸν κἀγαθὸν vocant, quanuis τὸ καλὸν interdum latius pateat. Huic autem loco ita est accommodandum hoc dicendi genus vt intelligamus postre-

mum hoc hominum genus comparari primùm cum iis, qui quum externam quandam speciem fructus præ se ferant initio, tamen ad bonam frugem non perueniunt: (de quibus etiam vernaculum extat prouerbium, Inutilem esse pulchritudinem absque bonitate) deinde cum iis qui nullum prorsus fructum ferunt. Isti igitur è contrario dicuntur καλοὶ κἀγαθοί, id est, qui non modò videri, sed etiam reipsa boni esse studeant: vt καλοὶ ad externam vitam, ἀγαθοὶ ad veras animi virtutes referatur. Retinent, κατέχουσιν. Notanda vis est huius vocabuli, quo significatur, non sine magno certamine posse istud bonum semen asseruari, luctante carne ac diabolo aduersus Spiritum Dei, nouum hospitem & capitalem ipsorum inimicum. Ideo etiam addit ἐν ὑπομονῇ, quia nimirum sancti patiendo vincunt. Sed & in vno vetusto codice adscriptum erat πολλῇ, multa.

Mat.13.b.12, & 23.c.29 mar.4.c.25 infrà, 19.d.26

18 Βλέπετε οὖν πῶς ἀκούετε. ὃς γὰρ ἂν ἔχῃ, δοθήσεται αὐτῷ· καὶ ὃς ἂν μὴ ἔχῃ, καὶ ὃ δοκεῖ ἔχειν, ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ.

18 Videte ergo ¨ quomodo audiatis. ‖ quisquis enim habet, dabitur ei: & quicunque non habet, etiam quod ¨ videtur habere, tolletur ab eo.

18 *Videte ergo quomodo audiatis. qui enim habet, dabitur illi: & qui non habet, etiam quod putat se habere, auferetur ab illo.*

Mat.12.d.46 mar.3.d.32

19 Παρεγένοντο δὲ πρὸς αὐτὸν ἡ μήτηρ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἠδύναντο συντυχεῖν αὐτῷ διὰ τὸν ὄχλον.

19 ‖ Venerunt autem ad eum mater & fratres eius, & non poterant eum ¨ conuenire propter turbam.

19 *Venerunt autem ad illum mater & fratres eius, & non poterant adire eum præ turba.*

20 Καὶ ἀπηγγέλη αὐτῷ, λεγόντων, Ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοί σου ἑστήκασιν ἔξω, ἰδεῖν σε θέλοντες.

20 Et annuntiatum est ei, ¨ dicentibus *nonnullis*, Mater tua & fratres tui stant foris, cupientes te videre.

20 *Et nuntiatum est illi, Mater tua & fratres tui stant foris, uolentes te uidere.*

21 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε πρὸς αὐτούς, Μήτηρ μου καὶ ἀδελφοί μου οὗτοί εἰσιν οἱ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἀκούοντες, καὶ ποιοῦντες αὐτόν.

21 Ipse verò respondens dixit eis, Mater mea, & fratres mei, ii sunt qui sermonem Dei audiunt, & eum præstant.

21 *Qui respondens dixit ad eos, Mater mea & fratres mei hi sunt qui uerbum Dei audiũt & faciunt.*

Mat.8.c.23 mar.4.d.16

22 Καὶ ἐγένετο ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν, καὶ αὐτὸς ἐνέβη εἰς πλοῖον, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ· καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Διέλθωμεν εἰς τὸ πέραν τῆς λίμνης. Καὶ ἀνήχθησαν.

22 ‖ Factum est autem quodam die, ipse ingressus est in nauigiũ, ac discipuli eius: & dixit eis, Transeamus in vlteriorem ripam stagni. Et ¨ prouecti sunt.

22 *Factum est autem in una dierum, & ipse ascendit in nauiculam, & discipuli eius: & ait ad illos, Transfretemus trãs stagnum. Et ascenderũt.*

23 Πλεόντων δὲ αὐτῶν ἀφύπνωσε· καὶ κατέβη λαῖλαψ ἀνέμου εἰς τὴν λίμνην· καὶ συνεπληροῦντο, καὶ ἐκινδύνευον.

23 Nauigantibus autem eis ¨ sopitus est: & descendit turbo venti in stagnum: & ¨ complebantur, ac periclitabantur.

23 *Et nauigantibus illis obdormiuit: & descendit procella uenti in stagnum: & complebantur, & periclitabantur.*

24 Προσελθόντες δὲ διήγειραν αὐτόν, λέγοντες, Ἐπιστάτα, ἐπιστάτα, ἀπολλύμεθα. Ὁ δὲ ἐγερθεὶς ἐπετίμησε τῷ ἀνέμῳ καὶ τῷ κλύδωνι τοῦ ὕδατος· καὶ ἐπαύσαντο, καὶ ἐγένετο γαλήνη.

24 Accedentes autem expergefecerunt eum, dicentes, Magister, magister, perimus. Ipse verò experrectus obiurgauit ventum ac fluctuationem aquæ: & cessauerunt, factáque est tranquillitas.

24 *Accedentes autem suscitauerunt eum, dicentes, Præceptor, perimus. At ille surgens increpauit uentum & tempestatem aquæ: & cessauit, & facta est tranquillitas.*

18 Quomodo audiatis, πῶς ἀκούετε. Id est, quomodo affecti ad audiendum Dei verbum accedatis, & eo audito, quomodo vos geratis. Videtur, δοκεῖ: videtur, nimirum aut sibi aut aliis, vt rectè notat Erasmus: vel potius & sibi & aliis. Nam hoc hominum genere nihil est superbius, si quis videat quod intus celant, aut magis comparatum ad fallendos homines. Vulg. Putat se habere: quæ interpretatio vnum tantùm sensum admittit.

19 Cõuenire, συντυχεῖν: id est συνέρχεσθαι, quo modo etiam accipitur interdum τὸ συνεῖναι. Vulgata, Adire, προσιέναι.

20 Dicentibus *nonnullis*, λεγόντων. Heb. לאמר. Nõ legimus hoc participiũ in quodã codice & in Vulgata editione: in duobus autem exemplaribus additur αὐτῶν, quod relatiuum ad turbas refertur. Raro certè reperias hoc dicendi genus, cuius tamẽ apud Plutarchũ in Dialogo πότερα τῶν ζώων φρονιμώτερα, penè simile exemplũ reperio, vbi miram cuiusdam canis historiam commemorat, Παρὼν γὰρ ὁ κύων μίμῳ πλοκὴν ἔχοντι δραματικὴν καὶ πολυπρόσωπον, ἄλλας τε μιμήσεις ἀπεδίδου τοῖς ὑποκειμένοις πράγμασι καὶ πάθεσι προσφόρους, καὶ φαρμάκου πειρωμένων ἐν αὐτῷ πεῖραν, τὸν ἄρτον ἐδέξατο. & paulo pòst, ἔπειτα θαυμαζόντων, ἐξαναστὰς ἐβάδιζε πρὸς ὃν ἔδει.

22 Prouecti sunt, ἀνήχθησαν. Vide suprà, 5.a.3. Vulgata, Ascenderunt, ἀνέβησαν. Erasmus, Soluerunt: id est ἀπῆραν.

23 Sopitus est, ἀφύπνωσε. Vulgata & Erasmus, Obdormiuit, ἐκάθευδε, eodem sensu: quanquam fortassis Lucas magis propriè loquutus est quàm Matthæus & Marcus. Testantur enim Grammatici τὸ ὑπνοῦν amplius quiddam significare quàm τὸ καθεύδειν: & profundissimum fuisse hunc soporem, declarat geminata illa inclamatio discipulorum in ipso excitando. Complebantur, συνεπληροῦντο. Hoc dicendi genus, vt alia multa, petitum est è medio. Neque enim (si rem propius spectes) ipsi complebantur, sed nauis potius quæ illos vehebat.

25 Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Ποῦ ἐστιν ἡ πίστις ὑμῶν; Φοβηθέντες δὲ ἐθαύμασαν, λέγοντες πρὸς ἀλλήλους, Τίς ἄρα οὗτός ἐστιν, ὅτι καὶ τοῖς ἀνέμοις ἐπιτάσσει καὶ τῷ ὕδατι, καὶ ὑπακούουσιν αὐτῷ;

26 Καὶ κατέπλευσαν εἰς τὴν χώραν τῶν Γαδαρηνῶν, ἥτις ἐστὶν ἀντιπέραν τῆς Γαλιλαίας.

27 Ἐξελθόντι δὲ αὐτῷ ἐπὶ τὴν γῆν, ὑπήντησεν αὐτῷ ἀνήρ τις ἐκ τῆς πόλεως, ὃς εἶχε δαιμόνια ἐκ χρόνων ἱκανῶν, καὶ ἱμάτιον οὐκ ἐνεδιδύσκετο, καὶ ἐν οἰκίᾳ οὐκ ἔμενεν, ἀλλ' ἐν τοῖς μνήμασιν.

28 Ἰδὼν δὲ τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἀνακράξας, προσέπεσεν αὐτῷ, καὶ φωνῇ μεγάλῃ εἶπε, Τί ἐμοὶ καὶ σοὶ Ἰησοῦ υἱὲ τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου; δέομαί σου μή με βασανίσῃς.

29 Παρήγγελλε γὰρ τῷ πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ, ἐξελθεῖν ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου. πολλοῖς γὰρ χρόνοις συνηρπάκει αὐτόν· καὶ ἐδεσμεῖτο ἁλύσεσι καὶ πέδαις φυλασσόμενος· καὶ διαρρήσσων τὰ δεσμὰ, ἠλαύνετο ὑπὸ τοῦ δαίμονος εἰς τὰς ἐρήμους.

30 Ἐπηρώτησε δὲ αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Τί σοι ἐστὶν ὄνομα; Ὁ δὲ εἶπε, Λεγεών. ὅτι δαιμόνια πολλὰ εἰσῆλθεν εἰς αὐτόν.

31 Καὶ παρεκάλει αὐτὸν ἵνα μὴ ἐπιτάξῃ αὐτοῖς εἰς τὴν ἄβυσσον ἀπελθεῖν.

32 Ἦν δὲ ἐκεῖ ἀγέλη χοίρων ἱκανῶν βοσκομένων ἐν τῷ ὄρει· καὶ παρεκάλουν αὐτὸν ἵνα ἐπιτρέψῃ αὐτοῖς εἰς ἐκείνους εἰσελθεῖν. Καὶ ἐπέτρεψεν αὐτοῖς.

33 Ἐξελθόντα δὲ τὰ δαιμόνια ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, εἰσῆλθεν εἰς τοὺς χοίρους· καὶ ὥρμησεν ἡ ἀγέλη κατὰ τοῦ κρημνοῦ εἰς τὴν λίμνην· καὶ ἀπεπνίγη.

25 Dixit autem eis, Vbi eſt fides veſtra? Timentes autem mirati ſunt, dicentes alii ad alios, Quiſnam iſte eſt, vt ventis quoque & aquæ imperet, & auſcultent ei?

26 ‖Et nauigarunt in regionem Gadarenorum, quæ eſt in oppoſita ripa Galilææ.

27 Ipſi autem egreſſo in terrã, occurrit ex vrbe vir quidam qui habebat "dæmonia à temporibus multis, & veſtimento non induebatur, neque in *ulla* domo manebat, ſed in monumentis.

28 Is ergo quum vidiſſet Ieſum, & exclamaſſet, accidit ei *ad pedes*, & voce magna dixit, Quid mihi tecum Ieſu Fili Dei altiſſimi? rogo te ne me torqueas.

29 Præcipiebat enim ſpiritui impuro vt exiret ab eo homine. "nam à multo tempore corripuerat eum: "itaque vinctus *ille* catenis & pedicis, cuſtodiebatur: ſed diruptis vinculis "agitabatur à dæmone in deſerta.

30 Interrogauit autem eum Ieſus, dicens, Quod tibi nomen eſt? Ipſe verò dixit, Legio. Nam dæmonia multa ingreſſa erant in eum.

31 Et rogabant eum ne imperaret ipſis vt abirent "in abyſſum.

32 Erat autem ibi grex porcorum multorum paſcentium in monte: & rogabant eum *dæmonia* vt permitteret ipſis in illos ingredi. Et permiſit eis.

33 Egreſſa autem dæmonia ex eo homine, ingreſſa ſunt in porcos: & grex ruit é præcipitio in ſtagnum: & ſuffocatus eſt.

25 Dixit autem illis, Vbi eſt fides ueſtra? Qui timentes mirati ſunt, ad inuicem dicentes, Quis, putas, hic eſt, quia & uentis & mari imperat, & obediunt ei?

26 Et nauigauerunt ad regionem Geraſenorum, quæ eſt contra Galilæã. Mat.8.d.8 mar.5.a.4

27 Et quum egreſſus eſſet ad terram, occurrit illi uir quidã qui habebat dæmonium iam temporibus multis, & ueſtimento non induebatur, neque in domo manebat, ſed in monumentis.

28 Is ut uidit Ieſum, procidit ante illum, & exclamans uoce magna dixit, Quid mihi & tibi eſt Ieſu Fili Dei altiſſimi? obſecro te ne me torqueas.

29 Præcipiebat enim ſpiritui immundo ut exiret ab homine. multis enim temporibus arripiebat illum: & uinciebatur catenis & compedibus cuſtoditus: & ruptis uinculis agebatur à dæmonio in deſerta.

30 Interrogauit autẽ illũ Ieſus, dicẽs, Quod tibi nomen eſt? At ille dixit, Legio. quia intrauerant dæmonia multa in eum.

31 Et rogauerunt illum ne imperaret illis ut in abyſſum irent.

32 Erat autem ibi grex porcorum multorum paſcentium in monte: & rogabant eum ut permitteret eis in illos ingredi. Et permiſit illis.

33 Exierunt ergo dæmonia ab homine, & intrauerunt in porcos: & impetu abiit grex per præceps in ſtagnum, & ſuffocatus eſt.

27 Dæmonia, δαιμόνια. Ita legitur in omnibus codicibus.

29 Nam à multo tempore, πολλοῖς γὰρ χρόνοις: id eſt iampridem. Videtur autem hæc interpretatio melius conuenire cum eo quod paulo antè dixerat, ἐκ χρόνων ἱκανῶν. Eraſmus, Frequenter, id eſt πολλάκις: quam etiã interpretationem non improbo. Itaque vinctus *ille*, καὶ ἐδεσμεῖτο. Vulg. Et vinciebatur. Ego verò ſtudui vitare amphiboliam quæ ex Hebræo idiomate naſcitur. Agitabatur, ἠλαύνετο: id eſt cum impetu impellebatur, vt eques calcaribus equum agitat. Sic enim lóquitur Plautus in Aſin. Vulg. & Eraſ. Agebatur, ἤγετο. quod verbum nimis eſt dilutum hoc loco.

31 In abyſſum, εἰς τὴν ἄβυσσον. Græcum vocabulum retinuimus, quod in noſtrum etiam (id eſt Gallicũ) idioma tranſiit. Significat autem immenſæ profunditatis voraginem, id eſt eum ipſum locum quem idem Lucas infrà, 6.e.23, ᾅδην vocat, in quo nimirum dæmones conſtricti tenentur caliginis tenebris, 2. Pet.2.a.4. quod ne profani quidem ſcriptores ignorarunt. Sed videndum eſt vt in iſtis ſobriè ſapiamus ex Dei verbo, ne pro veritat aniles fabulas ſubſtituamus, quales multas Gregorius ille in ſuis Dialogis commemorat.

34 Ἰδόντες δὲ οἱ βόσκοντες τὸ γεγενημένον, ἔφυγον· καὶ ἀπελθόντες ἀπήγγειλαν εἰς τὴν πόλιν καὶ εἰς τοὺς ἀγρούς.

35 Ἐξῆλθον δὲ ἰδεῖν τὸ γεγονός· καὶ ἦλθον πρὸς τὸν Ἰησοῦν, καὶ εὗρον καθήμενον τὸν ἄνθρωπον ἀφ' οὗ τὰ δαιμόνια ἐξεληλύθει, ἱματισμένον καὶ σωφρονοῦντα παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ· καὶ ἐφοβήθησαν.

36 Ἀπήγγειλαν δὲ αὐτοῖς καὶ οἱ ἰδόντες, πῶς ἐσώθη ὁ δαιμονισθείς.

37 Καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν ἅπαν τὸ πλῆθος τῆς περιχώρου τῶν Γαδαρηνῶν, ἀπελθεῖν ἀπ' αὐτῶν, ὅτι φόβῳ μεγάλῳ συνείχοντο· αὐτὸς δὲ ἐμβὰς εἰς τὸ πλοῖον, ὑπέστρεψεν.

38 Ἐδέετο δὲ αὐτοῦ ὁ ἀνὴρ ἀφ' οὗ ἐξεληλύθει τὰ δαιμόνια, εἶναι σὺν αὐτῷ· ἀπέλυσε δὲ αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, λέγων,

39 Ὑπόστρεφε εἰς τὸν οἶκόν σου, καὶ διηγοῦ ὅσα ἐποίησέ σοι ὁ Θεός. Καὶ ἀπῆλθε, καθ' ὅλην τὴν πόλιν κηρύσσων ὅσα ἐποίησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς.

40 Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ὑποστρέψαι τὸν Ἰησοῦν, ἀπεδέξατο αὐτὸν ὁ ὄχλος· ἦσαν γὰρ πάντες προσδοκῶντες αὐτόν.

Mar.9.c.20
mar.5.c.22

41 Καὶ ἰδού, ἦλθεν ἀνὴρ ᾧ ὄνομα Ἰάειρος, καὶ αὐτὸς ἄρχων τῆς συναγωγῆς ὑπῆρχε· καὶ πεσὼν παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ, παρεκάλει αὐτὸν εἰσελθεῖν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ.

42 Ὅτι θυγάτηρ μονογενὴς ἦν αὐτῷ ὡς ἐτῶν δώδεκα, καὶ αὕτη ἀπέθνησκεν. (Ἐν δὲ τῷ ὑπάγειν αὐτόν, οἱ ὄχλοι συνέπνιγον αὐτόν.

43 Καὶ γυνὴ οὖσα ἐν ῥύσει αἵματος ἀπὸ ἐτῶν δώδεκα, ἥτις εἰς ἰατροὺς προσαναλώσασα ὅλον τὸν βίον, οὐκ ἴσχυσεν ὑπ' οὐδενὸς θεραπευθῆναι·

34 Quum autem pastores vidissent quod factum fuerat, fugerunt: & profecti annuntiarunt in vrbem & in agros.

35 Exierunt igitur vt viderent quod factum erat: veneruntque ad Iesum, & inuenerunt hominem illum à quo dæmonia exierant, vestitum, ac sanæ mentis, "sedentem ad pedes Iesu: & timuerunt.

36 Annũtiauerũt autẽ ipsis etiã ii qui viderãt, quomodo liberatus fuisset qui fuerat dæmoniacus.

37 Et rogauit eum tota multitudo circumiacentis regionis Gadarenorum vt discederet ab ipsis, quia magno timore tenebantur: ipse autem ingressus nauigium reuersus est.

38 "Rogauit autem eum vir ille à quo dæmonia exierant, vt esset cum eo: sed dimisit eum Iesus, dicens,

39 Reuertere domum tuam, & narra " quanta tibi præstiterit Deus. Abiit igitur prædicãs " per totam vrbem quanta ipsi præstitisset Iesus.

40 Factum est autem " quum reuertisset Iesus, excepit eum turba: nam omnes expectabant eum.

41 ‖Et ecce, venit quidam cui nomen Iairus, qui erat præfectus synagogæ: quúmque accidisset ad pedes Iesu, rogabat eum vt ingrederetur domum ipsius:

42 Quoniam erat ei vnigenita filia quasi annorum duodecim, eáque moriebatur. (Inter eundũ verò turba coarctabat eum:

43 Et mulier quæ erat in fluxione sanguinis ab annis duodecim, & in medicos impẽderat "totum victum, nec ab vllo potuerat "curari,

34 *Quod ut uiderunt factum qui pascebant, fugerunt: & nuntiauerũt in ciuitatem & in uillas.*

35 *Exierunt autem uidere quod factum est: & uenerunt ad Iesum, & inuenerunt hominem sedẽtem à quo dæmonia exierant, uestitum, ac sana mente, ad pedes eius, & timuerunt.*

36 *Nuntiauerunt autem illis & qui uiderãt quomodo sanus factus esset à legione.*

37 *Et rogauerunt illum omnis multitudo regionis Gerasenorum ut discederet ab ipsis: quia magno timore tenebantur. Ipse autem ascendens nauim, reuersus est.*

38 *Et rogabat illum uir à quo dæmonia exierant, ut cum eo esset: dimisit autem eum Iesus, dicens,*

39 *Redi in domum tuam, & narra quanta tibi fecit Deus. Et abiit per uniuersam ciuitatem, prædicans quanta illi fecisset Iesus.*

40 *Factum est autem quum rediisset Iesus, excepit illum turba: erant autem omnes expectantes eum.*

41 *Et ecce, uenit uir cui nomen Iairus, & ipse princeps synagogæ erat: & cecidit ad pedes Iesu rogans eum ut intraret in domum eius:*

42 *Quia unica filia erat ei ferè annorum duodecim, & hæc moriebatur. (Et contigit dum iret, à turbis comprimebatur.*

43 *Et mulier quædam erat in fluxu sanguinis ab annis duodecim, quæ in medicos erogauerat omnem substantiam suam, nec ab ullo potuit curari.*

38 Rogauit autem, ἐδέετο δέ. Eras. Rogauerat enim: id est ἐδέετο γάρ. Nã etiã ita impressit Frobenius.

39 Quanta, ὅσα, vel quæcunque. Possumus enim vel ad multitudinem, vel ad qualitatem referre. Erasmus illud maluit, ego posterius delegi. Per totam vrbem, καθ' ὅλην τὴν πόλιν. Vrbem Gadarenorũ proculdubio intelligit, ex qua hunc fuisse dixit suprà, ver.27. Quod autem narrat Marcus istum in Decapoli prædicasse, non pugnat cum eo quod Lucas hoc loco commemorat, quum Plin. lib.5. cap.18, inter Decapolitanæ regionis oppida numeret etiam Gadara. fuit igitur Decapolis partim cis Iordanem, partim trans Iordanem sita.

40 Quum reuertisset, ἐν τῷ ὑποστρέψαι: id est μετὰ τὸ ὑποστρέψαι. Vide Act.2.a.1.

43 Totum victum, ὅλον τὸν βίον: id est, id omne ex quo antè victitabat. Nam apud idoneos etiam authores βίος pro οὐσία ponitur. Sed si Eusebio credimus, non fuit ista tam inops quin superfuerit vnde statuam æneam sibi & Christo poneret Cæsareæ Philippi: vnde nonnulli non minus futile quàm ineptum argumentum

colligũt constituẽdæ suæ idolomaniæ. Curari, θεραπεύεσθαι. Alibi τὸ θεραπεύειν vertere solemus Sanare: sed hoc loco propriè accipitur, quũ agatur de remediis quibus ad curandos morbos vtũtur medici. Vide Mat. 4. d. 23.

44 Προσελθοῦσα ὄπισθεν, ἥψατο τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ· καὶ παραχρῆμα ἔστη ἡ ῥύσις τοῦ αἵματος αὐτῆς.

44 Quum accessisset à tergo, tetigit fimbriam pallii ipsius: & illico substitit fluxio sanguinis eius.

44 *Accessit retro, & tetigit fimbriam uestimenti eius: & cõfestim stetit fluxus sanguinis eius.*

45 Καὶ εἶπεν ὁ Ιησοῦς, Τίς ὁ ἁψάμενός μου; Αρνουμένων δὲ πάντων, εἶπεν ὁ Πέτρος καὶ οἱ μετ᾽ αὐτοῦ, Επιστάτα, οἱ ὄχλοι συνέχουσί σε καὶ ἀποθλίβουσι, καὶ λέγεις, τίς ὁ ἁψάμενός μου;

45 Tunc ait Iesus, Quis *est* qui me tetigit? Negantibus autem omnibus, dixit Petrus & qui cum eo erant, Magister, turba te constringit & opprimit, & dicis, Quis *est* qui me tetigit?

45 *Et ait Iesus, Quis est qui me tetigit? Negantibus autem omnibus, dixit Petrus, & qui cum illo erant, Præceptor, turbæ te cõprimunt & affligunt, & dicis, Quis me tetigit?*

46 Ο δὲ Ιησοῦς εἶπεν, Ηψατό μου τις· ἐγὼ γὰρ ἔγνων δύναμιν ἐξελθοῦσαν ἀπ᾽ ἐμοῦ.

46 Iesus autem ait, Tetigit me aliquis. nam ego cognoui virtutem à me exiisse.

46 *Et dixit Iesus, Tetigit me aliquis: nam ego noui uirtutem de me exisse.*

47 Ιδοῦσα δὲ ἡ γυνὴ ὅτι οὐκ ἔλαθε, τρέμουσα ἦλθε, καὶ προσπεσοῦσα αὐτῷ, δι᾽ ἣν αἰτίαν ἥψατο αὐτοῦ ἀπήγγειλεν αὐτῷ ἐνώπιον παντὸς τοῦ λαοῦ, καὶ ὡς ἰάθη παραχρῆμα.

47 Quum autem mulier illa vidisset se non latuisse, tremens venit, & accidens ei *ad pedes*, declarauit ei in conspectu totius populi quam ob causam tetigisset eum, & quomodo sanata fuerat illico.

47 *Videns autem mulier quia non latuit, tremens uenit, & procidit ante pedes eius, & ob quam causam tetigerit eũ, indicauit coram omni populo, & quemadmodum confestim sanata sit.*

48 Ο δὲ εἶπεν αὐτῇ, Θάρσει θύγατερ, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε· πορεύου εἰς εἰρήνην.)

48 Ipse verò dixit ei, Confide filia, fides tua te seruauit: vade cum pace.)

48 *At ipse dixit ei, Filia, fides tua saluam te fecit: uade in pace.)*

49 Ετι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἔρχεταί τις παρὰ τοῦ ἀρχισυναγώγου, λέγων αὐτῷ, Οτι τέθνηκεν ἡ θυγάτηρ σου· μὴ σκύλλε τὸν διδάσκαλον.

49 Adhuc eo loquẽte, venit quidam à præfecto synagogæ, dicens ei, Mortua est filia tua: ne vexa magistrum.

49 *Adhuc illo loquente, uenit quidam ad principem synagogæ, dicens ei, Quia mortua est filia tua, noli uexare illum.*

50 Ο δὲ Ιησοῦς ἀκούσας ἀπεκρίθη αὐτῷ, λέγων, Μὴ φοβοῦ· μόνον πίστευε, καὶ σωθήσεται.

50 Iesus autem *hoc* audito, respondit ei, Ne metue: crede solummodo, & seruabitur.

50 *Iesus autem audito hoc uerbo, respondit patri puellæ, Noli timere: crede tantùm, & salua erit.*

51 Εἰσελθὼν δὲ εἰς τὴν οἰκίαν, οὐκ ἀφῆκεν εἰσελθεῖν οὐδένα, εἰ μὴ Πέτρον καὶ Ιάκωβον καὶ Ιωάννην, καὶ τὸν πατέρα τῆς παιδὸς καὶ τὴν μητέρα.

51 Ingressus verò domum, non permisit ingredi quenquam, nisi Petrum & Iacobum & Iohannem, & patrem ac matrem puellæ.

51 *Et quum uenisset domum non permisit intrare secum quenquam nisi Petrum & Iacobum & Iohannem, & patrẽ & matrem puellæ.*

52 Εκλαιον δὲ πάντες καὶ ἐκόπτοντο αὐτήν. Ο δὲ εἶπε, Μὴ κλαίετε· οὐκ ἀπέθανεν, ἀλλὰ καθεύδει.

52 Flebant autem omnes, & plãgebant eam: ipse verò dixit, Ne flete: non est mortua, sed dormit.

52 *Flebant autem omnes & plangebant illam. At ille dixit, Nolite flere: nõ est mortua puella, sed dormit.*

53 Καὶ κατεγέλων αὐτοῦ, εἰδότες ὅτι ἀπέθανεν.

53 Et deridebant eum, quòd scirent esse mortuam.

53 *Et deridebant eum, sciẽtes quòd mortua esset.*

54 Αὐτὸς δὲ ἐκβαλὼν ἔξω πάντας, καὶ κρατήσας τῆς χειρὸς αὐτῆς, ἐφώνησε λέγων, Η παῖς, ἐγείρου.

54 Ipse verò eiectis foras omnibus, & prehensa manu eius, clamauit dicens, Puella, surge.

54 *Ipse autem tenens manum eius, clamauit dicens, Puella, surge.*

46 Cognoui, ἔγνων: id est sensi, & percepi. Vulg. & Eras. Noui: id est οἶδα.

50 Respondit ei, ἀπεκρίθη αὐτῷ: id est principi synagogæ, non autem ipsius seruo: quod quia ambiguum est, Vulgata & Erasmus maluerunt exprimere antecedens.

54 Eiectis foras omnibus, ἐκβαλὼν ἔξω πάντας. Vetus interpres hæc non legit: reperimus tamen in omnibus nostris vetustis codicibus, si duos excipias, quorùm mirificus est cũ Vulg. editione consensus. Erasmus ex Marco addita suspicatur. Nam, inquit, iam antè testatus est Lucas Iesum non passum esse quenquam eò ingredi vbi funus erat puellæ, præter patrem & matrem & tres discipulos. Verùm (quod Erasmi pace dixerim) vt hoc concedam, non tamen consequi videtur hæc addi non debuisse. Refertur enim illud ad eã turbam quæ cũ Iesu aduenerat. Quid igitur illis fiet quos plurimos domi reperit flentes ac eiulantes, vt disertè scribit Marcus? Hi sunt igitur à quibus deridebatur, & quos idcirco domo eiecit. Hoc quum non consideraret Erasmus, alium hîc nodum nectit, quomodo possit turba dici eiecta quam non passus sit ingredi. Sed, inquit, fieri potuit vt in

vestibulo constiterit turba, funus in interioribus ædibus positum fuerit. At ego existimo alios non esse passum ingredi, alios verò intus repertos domo eiecisse.

55 Καὶ ἐπέστρεψε τὸ πνεῦμα αὐτῆς, καὶ ἀνέστη παραχρῆμα· καὶ διέταξεν αὐτῇ δοθῆναι φαγεῖν.

55 Et reuersus est spiritus eius, ac surrexit illico: & *ipse* præcepit vt ei daretur cibus.

55 *Et reuersus est spiritus eius: & surrexit cõtinuò. Et iussit illi dare manducare.*

56 Καὶ ἐξέστησαν οἱ γονεῖς αὐτῆς· ὁ δὲ παρήγγειλεν αὐτοῖς μηδενὶ εἰπεῖν τὸ γεγονός.

56 Et obstupuerunt parentes eius: ipse verò præcepit eis vt nulli dicerent quod factum fuerat.

56 *Et stupuerunt parentes eius: quibus præcepit ne alicui dicerent quod factum erat.*

Κεφάλαιον θ´

CAP. IX.

CAP. IX.

Matth. 10. a. 1 marci 3. b. 13 & 6. a. 7

1 ΣΥγκαλεσάμενος δὲ τοὺς δώδεκα μαθητὰς αὐτοῦ, ἔδωκεν αὐτοῖς δύναμιν καὶ ἐξουσίαν ἐπὶ πάντα τὰ δαιμόνια, καὶ νόσους θεραπεύειν.

1 ‖CONuocatis autem *Iesus* duodecim discipulis suis, dedit eis vim & potestatem in omnia dæmonia, & morbos sanandi.

1 *COnuocatis autem duodecim Apostolis, dedit illis uirtutem & potestatem super omnia dæmonia, & ut languores curarent.*

Matth. 10. a. 7

2 Καὶ ἀπέστειλεν αὐτοὺς κηρύσσειν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἰᾶσθαι τοὺς ἀσθενοῦντας.

2 ‖Misitque eos vt prædicarent regnum Dei, & sanarent ægrotos.

2 *Et misit illos prædicare regnum Dei, & sanare infirmos.*

Matth. 10. a. 9 marci 6. b. 8

3 Καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Μηδὲν αἴρετε εἰς τὴν ὁδόν, μήτε ῥάβδους, μήτε πήραν, μήτε ἄρτον, μήτε ἀργύριον, μήτε ἀνὰ δύο χιτῶνας ἔχειν.

3 ‖Et dixit eis, Nihil sumite ad iter, neque virgas, neque peram, neque panem, neque pecuniam: neque binas tunicas habete.

3 *Et ait ad illos, Nihil tuleritis in viã, neque virgam, neque perã, neque panem, neque pecuniã, neque duas tunicas habeatis.*

4 Καὶ εἰς ἣν ἂν οἰκίαν εἰσέλθητε, ἐκεῖ μένετε, καὶ ἐκεῖθεν ἐξέρχεσθε.

4 Et in quamcunque domum intraueritis, illic manete, & illinc exite.

4 *Et in quancunque domum intraueritis, ibi manete, & inde exeatis.*

Infrà, 10. b. 11 matth. 10. b. 14 marci 6. b. 11 act. 13. g. 51

5 Καὶ ὅσοι ἂν μὴ δέξωνται ὑμᾶς, ἐξερχόμενοι ἀπὸ τῆς πόλεως ἐκείνης, καὶ τὸν κονιορτὸν ἀπὸ τῶν ποδῶν ὑμῶν ἀποτινάξατε εἰς μαρτύριον ἐπ᾽ αὐτούς.

5 ‖Et quicunque nõ receperint vos, exeuntes ex vrbe illa, etiam puluerem à pedibus vestris excutite, *ut sit* testimonio aduersus eos.

5 *Et quicunque non receperint uos, exeuntes de ciuitate illa, etiam puluerem pedum uestrorum excutite in testimonium supra illos.*

6 Ἐξερχόμενοι δὲ διήρχοντο κατὰ τὰς κώμας, εὐαγγελιζόμενοι καὶ θεραπεύοντες πανταχοῦ.

6 Exeuntes igitur obibant singulos vicos, euangelizantes & sanantes vbique.

6 *Egressi autem circumibant per castella, euãgelizãtes & curãtes ubique.*

55 Surrexit, ἀνέστη. Iacent cadauera: puella verò, recepta vita, vt verè illam non modò reuixisse, sed etiam ab omni morbo liberatam esse constaret, surrexit è lecto.

IN CAPVT IX.

1 Duodecim discipulis suis, τοὺς δώδεκα μαθητὰς αὐτοῦ. In octauo codice legimus τοὺς δώδεκα ἀποστόλους, id est duodecim Apostolis, sensu nihil variato. Placuit tamen hoc annotare, nequis temere Veterem interpretem reprehendat. Theophylactus autem simpliciter legit τοὺς δώδεκα.

2 Et sanarent, καὶ ἰᾶσθαι. Hic libuit quasi παρέργως subiicere quæ Theophylactus in hunc locum annotauit, his verbis, Δεῖ τὸν τὴν διδασκαλίαν ἐγκεχειρισμένον, καὶ κηρύσσειν καὶ θαυματουργεῖν. τὸ γὰρ κήρυγμα διὰ θαυμάτων βεβαιοῦται, τά τε θαύματα διὰ τοῦ κηρύγματος. πολλοὶ γὰρ πολλάκις θαύματα ἐποίησαν ἀπὸ δαιμόνων, ἀλλ᾽ οὐκ ἦν αὐτῶν τὸ κήρυγμα ὑγιές. διὸ οὐδὲ τὰ θαύματα αὐτῶν ἀπὸ Θεοῦ. Hæc considerent qui miracula separant à verbo.

3 Virgas, ῥάβδους. Sic scriptum inuenimus in omnibus vetustis exemplaribus, præter vnum, quod cum Vetere editione legit ῥάβδον, id est virgam. Vide Mat. 10. b. 10. Binas tunicas, ἀνὰ δύο χιτῶνας. Particula ἀνὰ distributionem declarat hoc loco: deerat tamen in vno codice. Habete, ἔχειν: id est ἔχετε, enallage Græcis familiari: quanuis sanè dura sit, quum præcedat αἴρετε, & μένετε subsequatur. Itaque in vno codice scriptum legimus ἔχετε, in alio verò simpliciter scriptum erat, μήτε ἀνὰ δύο χιτῶνας, ita videlicet vt αἴρετε repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ.

4 Et illinc exite, καὶ ἐκεῖθεν ἐξέρχεσθε. In quodam codice scribitur, καὶ ἐκεῖθεν μὴ ἐξέρχεσθε, & ne illinc exeatis: quod in nonnullis etiam Veteris editionis exemplaribus legitur, & à Valla & Erasmo reprehenditur. Mihi verò, etiamsi negationem addideris, videtur eadem manere sententia. Nam in summa prohibet Dominus ne hospitium mutent. iubet igitur vt ex ciuitate aliqua discessuri, illinc exeant quò primùm diuerterint: aut vetat ne quum aliquò semel ingressi fuerint, inde exeant ad alium quærendum hospitem: quoniam videlicet ista promulgatio Euangelii per Apostolos, erat duntaxat veluti discursio quædam, nequis in Iudæa posset ignorantiam aduentus Christi prætexere.

6 Obibant, διήρχοντο, Vulg. & Erasmus, Circumibant, id est περιῄεσαν. Cæterùm τὸ διέρχεσθαι alibi vertimus Transire: hic interpretari maluimus obire, quòd paulò melius videatur huic loco conuenire hæc significatio.

Singulos vicos, κατὰ κώμας. Vulgata & Erasmus, Per castella. Ego exprimendam putaui particulam distributiuam.

Ἤκουσε δὲ Ἡρώδης ὁ τετράρχης τὰ γινόμενα ὑπ' αὐτοῦ πάντα· καὶ διηπόρει, διὰ τὸ λέγεσθαι ὑπό τινων ὅτι Ἰωάννης ἐγήγερται ἐκ νεκρῶν·

7 ‖Audiuit autem Herodes tetrarcha omnia quæ fiebant ab eo:&ʺhæsitabat,propterea quòd dicebatur à quibusdam Iohannem excitatum esse à mortuis:

7 *Audiuit autem Herodes tetrarcha omnia quæ fiebāt ab eo: & hæsitabat, eo quòd diceretur à quibusdā, Quia Iohānes surrexit à mortuis:* Matth.14.a.1 marci 6.b.14

Ὑπό τινων δὲ, ὅτι Ἠλίας ἐφάνη· ἄλλων δὲ ὅτι προφήτης εἷς τῶν ἀρχαίων ἀνέστη.

8 A quibusdam verò,Eliam apparuisse:ab aliis autem,Prophetam quempiam ex antiquis resurrexisse.

8 *A quibusdam uerò, Quia Elias apparuit: ab aliis autem, Quia Propheta unus de antiquis surrexit.*

Καὶ εἶπεν ὁ Ἡρώδης, Ἰωάννην ἐγὼ ἀπεκεφάλισα· τίς δέ ἐστιν οὗτος περὶ οὗ ἐγὼ ἀκούω τοιαῦτα; Καὶ ἐζήτει ἰδεῖν αὐτόν.

9 Tunc ait Herodes,Iohannem ego decollaui: quis est autem iste de quo ego talia audio? Et studebat eum videre.

9 *Et ait Herodes, Iohannem ego decollaui: quis est autem iste de quo ego talia audio? Et quærebat uidere eum.*

Καὶ ὑποστρέψαντες οἱ ἀπόστολοι διηγήσαντο αὐτῷ ὅσα ἐποίησαν. καὶ παραλαβὼν αὐτοὺς, ὑπεχώρησε κατ' ἰδίαν εἰς τόπον ἔρημον πόλεως καλουμένης Βηθσαϊδά.

10 Reuersi autem Apostoli narrauerunt ei quæcunque fecerāt. ‖Et *ipse* assumptis illis,secessit priuatim in locum desertum ʺvrbis quæ vocatur Bethsaida.

10 *Et reuersi Apostoli narrauerunt illi quæcunque fecerunt. Et assumptis illis secessit seorsum in locum desertum qui est Bethsaidæ.* Mat.14.b.13 marci 6.c.35

Οἱ δὲ ὄχλοι γνόντες, ἠκολούθησαν αὐτῷ· καὶ δεξάμενος αὐτοὺς, ἐλάλει αὐτοῖς περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὺς χρείαν ἔχοντας θεραπείας ἰᾶτο.

11 Quod quum cognouisset turba,sequuta est eum: *ipse* autem excepit eos, & loquebatur eis de regno Dei: & eos quibus sanatione opus erat,sanabat.

11 *Quod quum cognouissent turbæ, sequutæ sunt illum: & excepit eos, & loquebatur illis de regno Dei, & eos qui cura indigebant sanabat.*

Ἡ δὲ ἡμέρα ἤρξατο κλίνειν· προσελθόντες δὲ οἱ δώδεκα εἶπον αὐτῷ, Ἀπόλυσον τὸν ὄχλον, ἵνα ἀπελθόντες εἰς τὰς κύκλῳ κώμας καὶ τοὺς ἀγροὺς, καταλύσωσι, καὶ εὕρωσιν ἐπισιτισμόν· ὅτι ὧδε ἐν ἐρήμῳ τόπῳ ἐσμέν.

12 ‖Dies autem cœperat inclinare: & accedentes duodecim dixerunt ei,Dimitte turbam,vt abeuntes in circumiacentes vicos & agros,ʺ*illuc* diuertant,& inueniantʺcibaria: nam hîc in loco deserto sumus.

12 *Dies autem cœperat declinare: & accedentes duodecim dixerunt illi, Dimitte turbas, ut euntes in castella villásque quæ circà sunt, diuertant & inueniāt escas: quia hîc in loco deserto sumus.* Mat.14.b.16 marci 6.c.35 iohan.6.a.5

Εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς, Δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν. Οἱ δὲ εἶπον, Οὐκ εἰσὶν ἡμῖν πλεῖον ἢ πέντε ἄρτοι καὶ δύο ἰχθύες, εἰ μή τι πορευθέντες ἡμεῖς ἀγοράσωμεν εἰς πάντα τὸν λαὸν τοῦτον βρώματα.

13 *Ipse* verò dixit eis, Date ipsis vos quo vescantur.Ipsi verò dixerunt,Non sunt nobis plus quàm quinque panes & duo pisces,nisi nos profecti emamus ʺtoti huic populo escas.

13 *Ait autem ad illos, Vos date illis manducare. At illi dixerunt, Non sunt nobis plus quàm quinque panes & duo pisces, nisi fortè nos eamus & emamus in omnem hanc turbam escas.*

7 Hæsitabat,διηπόρει.Hæsitandi verbum videtur potius respondere τῷ ἐνίσχεσθαι:sed tamen satis commodè exprimit τὸ διαπορεῖν,quum de iis dicatur qui ita perplexi & impediti quasi in luto tenentur, vt exitum non inueniāt,quod Græcis declarat πόρον μὴ εὑρίσκειν. Huius rei verū exemplum qui requirit,consideret quid moliti sint aduersarii veritatis nostra memoria,& quàm varia subinde consilia frustra captent.

10 Vrbis quæ vocatur Bethsaida,πόλεως καλουμένης Βηθσαϊδά.Vulgata, Qui est Bethsaidæ,τὴν Βηθσαϊδά.In nonnullis codicibus legimus Βηθσαϊδάν.Cæterùm dicitur desertum esse eius ciuitatis à qua cognominabatur, quòd vel in eius agro censeretur,vel occurreret iis qui Tiberiade proficiscebantur in eam vrbem. Quomodo autem accipiēda sit dictio πέραν apud alios Euangelistas in huius historiæ narratione,& qua ratione Matthæus & Marcus cum Iohanne concilientur,dicemus Iohan.6.

12 *Illuc* diuertant,καταλύσωσιν. Alibi τὸ καταλύειν cōuertimus dissoluere:quæ est propria huius verbi declaratio.Translatitiè autem accipitur pro recipere se in diuersoriū:sed de iis tamen propriè dicitur qui curru iter conficiunt,quia nimirum equos soluunt quum ad diuersorium vētum est:qua significatione videtur Martialis vti Interiungendi vocabulo.Apud Latinos autem,qui in hospitium aut potius tabernam concedunt, dicuntur diuertere,quòd de via deflectant:& hospitia ipsa,diuersoria vocantur simili ratione. Cibaria,ἐπισιτισμόν.Vulgata & Erasmus,Escas, βρώματα.. Est autē ἐπισιτισμὸς propriè (vt existimo) militare vocabulum,& id declarat quod Latini frumentationem dicunt.

13 Plus,πλεῖον.Erasmus,Plures, id est πλείους:quum in Frobenii editione legatur πλείω. Cic. Opiniones quum tam variæ sint,alterum fieri potest,vt earum nulla:alterum certè non potest,vt plus vna vera sit. Terentius,Ancillas secum adduxit plus decem. Nisi,εἰ μή τι.Sic sæpe in eclipsi adhibentur eiusmodi particulæ ex communi vsu loquendi. Potest autem hoc modo expleri sententia,Non sunt nobis plus quàm quinque panes & duo pisces.Itaque non possumus eis dare quo vescantur,nisi fortè profecti,&c.Sed hoc præterea notandum est,hanc formulam loquendi fere vsurpari quoties absurdum quippiam aut ἀδύνατον sequi significatur: ideo subiicitur, ἦσαν γὰρ, aderant enim:quibus verbis Lucas causam adfert cur hoc discipuli tam absurdū iudicarint.

Toti huic populo,εἰς πάντα τὸν λαὸν τοῦτον.Heb. לכל העם הזה,id est qui toti huic populo sufficiat.Vulg.& Eras.ad

verbũ, In omnẽ hũc populũ, qua significatione interdũ etiã vsurpatur præpositio In apud Latinos: sed ita fere vt rei potius quàm personæ declarãdæ adhibeatur: vt apud Terent. reperias, Emptos pisciculos in cœnam seni.

14 Ἦσαν γὰρ ὡσεὶ ἄνδρες πεντακισχίλιοι. εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, Κατακλίνατε αὐτοὺς κλισίας ἀνὰ πεντήκοντα.

15 Καὶ ἐποίησαν οὕτω καὶ ἀνέκλιναν ἅπαντας.

16 Λαβὼν δὲ τοὺς πέντε ἄρτους καὶ τοὺς δύο ἰχθύας, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν, εὐλόγησεν αὐτοὺς καὶ κατέκλασε, καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς, παραθεῖναι τῷ ὄχλῳ.

17 Καὶ ἔφαγον, καὶ ἐχορτάσθησαν πάντες· καὶ ἤρθη τὸ περισσεῦσαν αὐτοῖς κλασμάτων, κόφινοι δώδεκα.

Matth.16.b.31 marci 8.c.27

18 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν προσευχόμενον καταμόνας, συνῆσαν αὐτῷ οἱ μαθηταί· καὶ ἐπηρώτησεν αὐτοὺς, λέγων, Τίνα με λέγουσιν οἱ ὄχλοι εἶναι;

19 Οἱ δὲ ἀποκριθέντες εἶπον, Ἰωάννην τὸν Βαπτιστήν· ἄλλοι δὲ Ἠλίαν· ἄλλοι δὲ, ὅτι προφήτης τις τῶν ἀρχαίων ἀνέστη.

20 Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι; Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος εἶπε, Τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ.

21 Ὁ δὲ ἐπιτιμήσας αὐτοῖς, παρήγγειλε μηδενὶ εἰπεῖν τοῦτο.

Matth.17.d.22, marci 8.c.31

22 Εἰπὼν, Ὅτι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου πολλὰ παθεῖν, καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων καὶ Ἀρχιερέων καὶ Γραμματέων, καὶ ἀποκτανθῆναι, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερθῆναι.

14 Aderant enim quasi viri quinquies mille. Ait autem discipulis suis, Facite vt discumbant per singulos quosque discubitus quinquageni.

15 *Ipsi* igitur ita fecerunt, & discubuerunt *illi* omnes.

16 *Ipse* verò acceptis quinque illis panibus & duobus piscibus, suspiciens in cælum, benedixit eis: & fregit, deditque discipulis vt apponerent turbæ.

17 Comederunt igitur omnes illi, & saturati sunt: & sublatum est quod superfuit ipsis fragmẽtorum, cophini duodecim.

18 ||Et factum est, quum ipse solus precaretur, erant cum eo discipuli: interrogauitque eos, dicens, Quem me dicit esse turba?

19 Ipsi autem respondentes dixerunt, Iohannem Baptistam: alii autem Eliam: alii verò, Prophetam quempiam ex antiquis resurrexisse.

20 Dixit autem eis, Vos verò quẽ me esse dicitis? Respondens autem Petrus dixit, Christum illum Dei.

21 Ipse verò interminatus eis, præcepit vt nulli hoc dicerent:

22 Dicens, ||Oportet Filium hominis multa pati, & reprobari à senioribus & principibus Sacerdotum & Scribis, & trucidari, & tertia die excitari.

14 Erant autem fere viri quinque millia. Ait autẽ ad discipulos suos, Facite illos discumbere per conuiuia quinquagenos.

15 Et ita fecerunt: & fecerunt discumbere omnes.

16 Acceptis autem quinq; panib⁹ & duob⁹ piscibus, respexit in cælum, & benedixit illis: & fregit, & distribuit discipulis suis ut ponerent ante turbas.

17 Et manducauerunt omnes, & saturati sunt: & sublatum est quod superfuit illis, fragmentorum cophini duodecim.

18 Et factum est quum solus esset orans, erant cũ illo & discipuli: & interrogauit illos, dicens, Quẽ me dicunt esse turbæ?

19 At illi responderunt, & dixerunt, Iohannem Baptistam: alii autem Eliam: alii uerò, quia unus Propheta de prioribus surrexit.

20 Dixit autem illis, Vos autem quem me esse dicitis? Respondens Simon Petrus dixit, Christum Dei.

21 At ille increpans illos, præcepit ne cui dicerent hoc:

22 Dicens, Quia oportet Filium hominis multa pati, & reprobari à senioribus & principibus sacerdotum & Scribis, & occidi: & tertia die resurgere.

14 Aderant enim, ἦσαν γάρ. Vulg. & Eras. Erant autem, ἦσαν δὲ, contra omnium codicum fidem. Per singulos quosque discubitus quinquageni, κλισίας ἀνὰ πεντήκοντα. Κλισίας vocat Lucas quæ συμπόσια vocantur Marci 6.e.39, vbi exposuimus hanc loquendi formulam.

15 Discubuerunt *illi* omnes, καὶ ἀνέκλιναν ἅπαντας. Sic scriptum inuenio in Veteris editionis plerisque exemplaribus: quam lectionem magis probo quàm si ἅπαντες legas, & interpreteris, Fecerunt omnes discumbere: quanuis eiusmodi repetitiones sint Hebræis familiares.

16 Benedixit eis, εὐλόγησεν αὐτούς. In quodam codice legimus, προσηύξατο καὶ κατέκλασε, precatus est & fregit. Apud Iohannem verò in huius historiæ narratione 6.b.11, scriptũ est, καὶ εὐχαριστήσας ἔδωκε, & gratiis actis, dedit. Itaque non dubium est quin εὐλογεῖν hoc loco significet τὸ εὐχαριστεῖν, id est gratias agere. Quia tamen additur relatiuum αὐτούς, & nimis absurdum fuerit cogitare Christum egisse panibus gratias, aut precatum esse panes ac pisces, emollienda est hæc interpretatio. Dicitur ergo panibus benedixisse, id est de his panibus ac piscibus gratias egisse Deo Patri, & simul eum precatus vt tantilla panum ac piscium copia tantam multitudinem pasceret: denique vt totum hoc conuiuium ad Dei gloriam referretur. Sic de Samuele dicitur Sam. 9.b.13, יברך הזבח: id est benedicere solet sacrificio: & à Paulo 1.Tim.4.b.5, cibus dicitur sanctificari verbo & oratione, siue gratiarum actione. Vtrunque enim ibi coniungit Apostolus, vt hîc quoque coniungẽdum est. Nam partim pro cibo præstito aguntur Deo gratiæ: partim autem petitur vt purè & sobriè eo vti liceat, vt reliquam vitam in Dei cultu consumamus. Inde factum vt Christiani dicantur benedicere mensæ, & consecrare mensam, quũ tamen hæc benedictio non ad ipsos cibos, sed ad Deum potius & conuiuas pertineat. In poculo verò benedictionis, cui benedicimus, (vt scribitur 1.Cor.10.d.16) vt ipsum benedicendi verbum possit eodem modo explicari, tamen prorsus diuersus est benedictionis finis, vt suo loco explicabimus. Deditque, καὶ ἐδίδου. Vulgata & Erasmus, Et distribuit, καὶ μετεδίδου.

18 Solus, καταμόνας, id est separatus à turba: nisi malimus exponere ἐν τῷ εἶναι, quum fuisset, vt suprà 8.f.40, ἐν τῷ ὑποστρέψαι, quũ reuertisset. aut fortassis quũ solus oraret, interuenerũt discipuli. Discipuli, οἱ μαθηταί. Vul. & Eras. Et discipuli, καὶ οἱ μαθηταί, quũ ne in Frobeniana quidẽ editione addatur καὶ, cui certè nullus hîc locus est. Nam ita significatur alios præterea adfuisse: quod si verum est, quî dici possit Christus fuisse καταμόνας?

23 Quotidie,

23 Ἔλεγε δὲ πρὸς πάντας, Εἴ τις θέλει
ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν,
καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καθ' ἡμέραν,
καὶ ἀκολουθείτω μοι.

23 ‖Dicebat autē omnibus, Si-
quis vult me sequi, abneget se-
metipsum, & tollat crucem suā
"quotidie,& sequatur me.

23 Dicebat autē ad omnes, Si quis uult post me ue
nire, abneget semetipsū, & tollat crucē suā quoti
die, & sequatur me.

Infrà,14.f.27 matth.10.d.38 & 16.d.24 marci 8.d.35

24 Ὃς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι,
ἀπολέσει αὐτήν· ὃς δ' ἂν ἀπολέσῃ τὴν ψυ
χὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ, οὗτος σώσει αὐτήν.

24 ‖Quisquis enim voluerit ani-
mā suā seruare,perdet eam:quis
quis verò perdiderit animam
suā mea causa, is seruabit eam.

24 Qui enim uoluerit a-
nimam suam saluam fa-
cere,perdet illam. nam
qui perdiderit animam
suam propter me, saluā
faciet illam.

Infrà,17.g.33 matth.10.d.39 & 16.d.25 marci 8.d.35 iohan.12.d.25

25 Τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος κερδή-
σας τὸν κόσμον ὅλον, ἑαυτὸν δὲ ἀπολέσας,
ἢ ζημιωθείς;

25 ‖Quid enim prodest cuipiam
"si lucretur vniuersū mundū, se
ipsum autem perdat, siue seipso
multetur?

25 Quid enim proficit ho-
mo si lucretur uniuersū
mūdū, se autē ipsū per-
dat, & detrimētum sui
faciat?

Matth.16.d.26 marci 9.d.36

26 Ὃς γὰρ ἂν ἐπαισχυνθῇ με καὶ τοὺς ἐμοὺς
λόγους, τοῦτον ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπαισχυν
θήσεται, ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ καὶ τοῦ
πατρὸς, καὶ τῶν ἁγίων ἀγγέλων.

26 ‖Quem enim "puduerit mei
ac meorum sermonum,eius pu
debit Filium hominis, quando
venerit cū gloria sua & Patris,
sanctorúmque Angelorum.

26 Nā qui me erubuerit &
meos sermones,hunc Fi-
lius hominis erubescat
quū uenerit in maiestate
sua & Patris,& sancto-
rum Angelorum.

Infrà,12.b.9 matth.10.d.33 marci 8.d.38 2.tim.2.b.12

27 Λέγω δὲ ὑμῖν ἀληθῶς, εἰσί τινες τῶν ὧ-
δε ἑστηκότων οἳ οὐ μὴ γεύσονται θανά-
του ἕως ἂν ἴδωσι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

27 ‖Dico autem vobis verè,sunt
quidā ex iis qui hîc adstant qui
nequaquam gustabūt mortem
vsquedum viderint regnū Dei.

27 Dico autem uobis uerè,
sunt aliqui hîc stantes
qui non gustabunt mortē
donec uideāt regnū Dei.

Matth. 26 d 28 marci 9.a.1

28 Ἐγένετο δὲ μετὰ τοὺς λόγους τούτους ὡ-
σεὶ ἡμέραι ὀκτὼ, καὶ παραλαβὼν τὸν Πέ-
τρον καὶ Ἰωάννην καὶ Ἰάκωβον, ἀνέβη εἰς
τὸ ὄρος προσεύξασθαι.

28 ‖Factum est autem , post hæc
verba quasi "dies octo interceſſe-
rant,quum assumptis Petro & Io
hanne & Iacobo, ascēdit in mō
tem vt precaretur.

28 Factum est autem post
hæc uerba fere dies octo,
& assumpsit Petrū & Ia
cobū & Iohannē,& ascē
dit in montē ut oraret.

Matth.17.a.2 marci 9.a.2

29 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ προσεύχεσθαι αὐ-
τὸν, τὸ εἶδος τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἕτερον, καὶ
ὁ ἱματισμὸς αὐτοῦ λευκὸς ἐξαστράπτων.

29 Et facta est inter precandum
species vultus eius alia, & vesti-
tus eius albus ac emicans.

29 Et facta est,dum oraret,
species uultus eius altera,
& uestitus eius albus &
refulgens.

30 Καὶ ἰδοὺ, ἄνδρες δύο συνελάλουν αὐ-
τῷ, οἵτινες ἦσαν Μωσῆς καὶ Ἠλίας·

30 Et ecce,duo viri colloqueban
tur cū eo,qui erāt Moses & Elias:

30 Et ecce,duo uiri loque-
bantur cū illo:erant autē
Moyses & Elias:

31 Οἳ ὀφθέντες ἐν δόξῃ, ἔλεγον τὴν ἔξο-
δον αὐτοῦ, ἣν ἔμελλε πληροῦν ἐν Ἱερου-
σαλήμ.

31 Qui visi cum gloria, dicebant
ipsius "exitum, "quo futurum e-
rat vt defūgeretur in Hierusalē.

31 Visi in maiestate:& di-
cebāt excessum eius quē
completurus erat in Ieru
salem.

32 Ὁ δὲ Πέτρος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ ἦσαν βε-
βαρημένοι ὕπνῳ· διαγρηγορήσαντες δὲ
εἶδον τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ τοὺς δύο ἄνδρας
τοὺς συνεστῶτας αὐτῷ.

32 Petrus verò & qui cum ipso
erant, grauati erāt somno: "quū
autem euigilassent, viderūt glo
riā eius, & duos illos viros qui
stabant cum eo.

32 Petrus uerò & qui cū
illo erant,grauati erant
sōno:& euigilantes,uide
runt maiestatem eius.
& duos uiros qui stabāt
cum illo.

23 Quotidie,καθ' ἡμέραν. Hoc neque apud alios Euangelistas additur, neque legitur in Complutensi editione & quinque vetustis codicibus,neque explicatur à Theophylacto. Est tamen magna horum verborum emphasis,quibus videlicet significatur fore vt sicut dies diem consequitur,ita crux crucem excipiat.

25 Si lucretur,κερδήσας: id est ἐὰν κερδήσῃ, vt Matthæus & Marcus loquuntur . Sic enim resoluendum est interdum participium apud Græcos,vt in illo Homeri versiculo Iliad.1,ἴσον μοι ἔρεξ᾽ ἔδοντι:id est ἐάν τις ῥέξῃ.Subiicitur enim καί εἰ μάλα τίς πλεμίζοι.

26 Puduerit,ἐπαισχυνθῇ.Vulgata, Erubuerit.Optarim (inquit in hunc locum Erasmus) Latinum esse quod posuit Vetus interpres.Atqui sic loquitur Virgilius Æneid. 2,-sed iura fidémque Supplicis erubuit. Sed hoc tamen est ποιητικώτερον.

28 Dies octo interceſſerant,ἡμέραι ὀκτώ. Erasmus, Diebus octo,ἡμέραις ὀκτώ. Ego malui constructionem explere. Quomodo verò cum Matthæo & Marco conciliandus sit Lucas,diximus Marci 9.a.2.

31 Exitum,τὴν ἔξοδον. Vulg.& Eras.Excessum,rectè quidem & eleganter,sed ambiguè. Itaque nonnulli hac ambiguitate decepti,quòd Græca ignorarent, perinde sunt interpretati acsi ἔκστασιν declararet : nonnulli rursus,tanquam excellentiam ac præstantiam,id est ἐξοχὴν aut ὑπεροχὴν,significet. Accipitur autem Exitus pro morte apud idoneos etiam authores,vt annotat Valla. Quo futurum erat vt defungeretur,ἣν ἔμελλε πληροῦν. Vulg.& Eras.ad verbum, Quem completurus erat. Ego malui synonymum quærere,quo tamen optimè declaratur verbi Græci emphasis. Fuit enim mors illa omnium acerbissima instar muneris imposita Christo, quo ipse non minus promptè quàm fideliter est defunctus,ita vt omnes Mediatoris partes impleuerit.

32 Quum autem euigilassent,διαγρηγορήσαντες δέ. Vulgata & Erasmus, Experrecti, διεγερθέντες.

Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ διαχωρίζεσθαι αὐτοὺς ἀπ' αὐτοῦ, εἶπεν ὁ Πέτρος πρὸς τὸν Ἰησοῦν, Ἐπιστάτα, καλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι· καὶ ποιήσωμεν σκηνὰς τρεῖς, μίαν σοί, καὶ Μωσεῖ μίαν, καὶ μίαν Ἠλίᾳ· μὴ εἰδὼς ὃ λέγει.

33 Et factum est quum illi discederēt ab eo, dixit Petrus ad Iesū, Magister, bonū est nos hîc esse: atque *adeo* faciamus tria tabernacula, vnum tibi, & vnū Mosi, & vnum Eliæ: nesciens quid diceret.

33 *Et factum est quū discederent ab illo, ait Petrus ad Iesum, Præceptor, bonum est nos hîc esse: & faciamus tria tabernacula, unum tibi, & unum Moysi, & unum Eliæ: nesciens quid diceret.*

Ταῦτα δὲ αὐτοῦ λέγοντος, ἐγένετο νεφέλη, καὶ ἐπεσκίασεν αὐτούς· ἐφοβήθησαν δὲ ἐν τῷ ἐκείνους εἰσελθεῖν εἰς τὴν νεφέλην.

34 Hæc autem ipso dicente, extitit nubes quæ inumbrauit eos: timuerūt autem dum ingrederentur in nubem.

34 *Hæc autem illo loquēte, facta est nubes, & obumbrauit eos: & timuerunt intrantibus illis in nubem.*

Καὶ φωνὴ ἐγένετο ἐκ τῆς νεφέλης, λέγουσα, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός· αὐτοῦ ἀκούετε.

35 Et vox extitit è nube, dicens, Hic est filius ille meus dilectus: ipsum audite.

35 *Et uox facta est de nube, dicens, Hic est filius meus dilectus: ipsum audite.*

Καὶ ἐν τῷ γενέσθαι τὴν φωνὴν εὑρέθη ὁ Ἰησοῦς μόνος· καὶ αὐτοὶ ἐσίγησαν, καὶ οὐδενὶ ἀπήγγειλαν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις οὐδὲν ὧν ἑωράκασιν.

36 Et "postquam vox illa extitisset, inuentus est Iesus solus: ipsi autem siluerūt, & nulli declararunt "per id tempus quicquam eorum quæ viderant.

36 *Et dum fieret uox, inuentus est Iesus solus: & ipsi tacuerunt, & nemini dixerunt in illis diebus quicquam ex iis quæ uiderant.*

Matth. 17. b. 14
marci 9. c. 57

Ἐγένετο δὲ ἐν τῇ ἑξῆς ἡμέρᾳ, κατελθόντων αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ὄρους, συνήντησεν αὐτῷ ὄχλος πολύς.

37 ||Factum est autem sequenti die, quum ipsi descendissent de mōte, occurrit ei turba multa.

37 *Factum est autem in sequenti die, descendentibus illis de monte, occurrit illi turba multa.*

Καὶ ἰδού, ἀνὴρ ἀπὸ τοῦ ὄχλου ἀνεβόησε, λέγων, Διδάσκαλε, δέομαί σου, ἐπίβλεψον ἐπὶ τὸν υἱόν μου, ὅτι μονογενής ἐστί μοι.

38 Et ecce, quidam è turba exclamauit, dicens, Magister, rogo te, respice ad filium meum: nā vnigenitus est mihi.

38 *Et ecce, uir de turba exclamauit, dicens, Magister, obsecro te, respice in filium meum, quia unicus est mihi.*

Καὶ ἰδού, πνεῦμα λαμβάνει αὐτόν, καὶ ἐξαίφνης κράζει, καὶ σπαράσσει αὐτὸν μετὰ ἀφροῦ, καὶ μόγις ἀποχωρεῖ ἀπ' αὐτοῦ, συντρῖβον αὐτόν.

39 Et ecce, spiritus arripit eum, & repētè clamat, & discerpit eū cum spuma, & vix discedit ab eo, "conterens eum.

39 *Et ecce, spiritus apprehendit eum, & subitò clamat, & elidit, & dissipat eum cum spuma, & uix discedit, dilanians eum.*

Καὶ ἐδεήθην τῶν μαθητῶν σου ἵνα ἐκβάλλωσιν αὐτό, καὶ οὐκ ἠδυνήθησαν.

40 Et rogaui discipulos tuos vt ipsum eiicerent: sed non potuerunt.

40 *Et rogaui discipulos tuos ut eiicerent illum: & non potuerunt.*

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ὦ γενεὰ ἄπιστος καὶ διεστραμμένη, ἕως πότε ἔσομαι πρὸς ὑμᾶς, καὶ ἀνέξομαι ὑμῶν; Προσάγαγε ὧδε τὸν υἱόν σου.

41 Respondens autem Iesus ait, O natio incredula & peruersa, quousque tādem ero apud vos, & tolerabo vos? Adduc filium tuum huc.

41 *Respondens autem Iesus dixit, O generatio infidelis & peruersa, usquequo ero apud uos & patiar uos? Adduc huc filium tuum.*

Ἔτι δὲ προσερχομένου αὐτοῦ, ἔρρηξεν αὐτὸν τὸ δαιμόνιον, καὶ συνεσπάραξεν· ἐπετίμησε δὲ ὁ Ἰησοῦς τῷ πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ, καὶ ἰάσατο τὸν παῖδα· καὶ ἀπέδωκεν αὐτὸν τῷ πατρὶ αὐτοῦ.

42 Quum autem adhuc accederet, "lacerauit eū dæmonium, & discerpsit: obiurgauit autem Iesus spiritum impurū, & sanauit puerum: & reddidit eum patri suo.

42 *Et quum accederet, elisit illum dæmonium, & dissipauit. Et increpauit Iesus spiritum immūdum, & sanauit puerum: & reddidit illum patri eius.*

36 Postquam vox illa extitisset, ἐν τῷ γενέσθαι τὴν φωνήν: id est μετὰ τὸ γενέσθαι, cuius enallages exemplū aliud occurrit infrà, 11. versu 37. Itaque non videtur Vetus interpres rectè conuertisse, Dum fieret vox.

Per id tempus, ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις. Vulgata & Erasmus ad verbum, In diebus illis. Hunc autem Hebraismum quum alibi sæpe retinuerimus, hîc mutauimus, quòd disertè dicat Marcus discipulos non aliquot diebus duntaxat tacuisse, sed vsquequo Christus resurrexisset.

39 Conterens, συντρῖβον. Vulgata & Erasmus, Dilanians, διασπαράττον. In nonnullis codicibus legit Erasmus συντρίβοντος, id est atterente seu conterente. Nam vt in morbo etiam comitiali accidit, solent isti in membrorum conuulsione caput cæteráque membra terræ illidere, ita vt sese totos atterant.

42 Lacerauit, ἔρρηξεν. Vulgata, Elisit, id est ἔρριψεν, vt existimat Erasmus, vel potius ἐξέθλιψεν.

Ἐξεπλήσσοντο δὲ πάντες ἐπὶ τῇ μεγαλειότητι τοῦ Θεοῦ. Πάντων δὲ θαυμαζόντων ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, εἶπε πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, 43

43 Percellebantur igitur omnes super magnifica Dei virtute. omnibus verò mirantibus super omnibus quæ faciebat, dixit discipulis suis,

43 *Stupebant autē omnes in magnitudine Dei. Omnibúsque mirātibus in omnibus quæ faciebat, dixit ad discipulos suos,*

Θέσθε ὑμεῖς εἰς τὰ ὦτα ὑμῶν τοὺς λόγους τούτους· ὁ γὰρ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου μέλλει παραδίδοσθαι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων. 44

44 ‖Reponite vos in aures vestras sermones istos: futurum est enim vt Filius hominis tradatur in manus hominum.

44 *Ponite uos in cordibus uestris sermones istos. Filius enim hominis futurum est ut tradatur in manus hominum.*

Matth. 17. d.22 marci 9.c.35

Οἱ δὲ ἠγνόουν τὸ ῥῆμα τοῦτο, καὶ ἦν παρακεκαλυμμένον ἀπ' αὐτῶν, ἵνα μὴ αἴσθωνται αὐτό· καὶ ἐφοβοῦντο ἐρωτῆσαι αὐτὸν περὶ τοῦ ῥήματος τούτου. 45

45 Ipsi verò ignorabant dictum istud, erátque ipsis occultum, adeo vt illud non sentirent: & timebant eum interrogare de hoc dicto.

45 *At illi ignorabant uerbum istud, & erat uelatum ante eos, ut non sentirent illud: & timebant eum interrogare de hoc uerbo.*

Εἰσῆλθε δὲ διαλογισμὸς ἐν αὐτοῖς, τὸ, τίς ἂν εἴη μείζων αὐτῶν. 46

46 ‖Incidit autem disceptatio inter eos, quis esset eorum maximus.

46 *Intrauit autem cogitatio in eos, quis eorum maior esset.*

Matth.18.a.1 marci 9.c.33

Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἰδὼν τὸν διαλογισμὸν τῆς καρδίας αὐτῶν, ἐπιλαβόμενος παιδίου, ἔστησεν αὐτὸ παρ' ἑαυτῷ· 47

47 Iesus autem visa cogitatione cordis ipsorum, acceptum puerulum statuit apud se:

47 *At Iesus uidens cogitationes cordis illorum, apprehendit puerum, & statuit illum secus se:*

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὃς ἐὰν δέξηται τοῦτο τὸ παιδίον ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμὲ δέχεται· καὶ ὃς ἐὰν ἐμὲ δέξηται, δέχεται τὸν ἀποστείλαντά με. ὁ γὰρ μικρότερος ἐν πᾶσιν ὑμῖν ὑπάρχων, οὗτος ἔσται μέγας. 48

48 Et dixit eis, Quicunque exceperit puerulum hunc nomine meo, me excipit: & quicunque me exceperit, excipit eum qui me misit. nam qui minimus est inter vos omnes, is erit magnus.

48 *Et ait illis, Quicunque susceperit puerum istum in nomine meo, me recipit: & quicunque me receperit, recipit eum qui me misit. nam qui minor est inter uos omnes, hic maior est.*

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰωάννης εἶπεν, Ἐπιστάτα, εἴδομέν τινα ἐπὶ τῷ ὀνόματί σου ἐκβάλλοντα τὰ δαιμόνια, καὶ ἐκωλύσαμεν αὐτόν, ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ μεθ' ἡμῶν. 49

49 ‖Respondens autem Iohannes ait, Magister, vidimus quendam sub nomine tuo eiicientē dæmonia, & prohibuimus eum, quia te non sequitur nobiscum.

49 *Respondens autem Iohannes dixit, Præceptor, uidimus quendam in nomine tuo eiicientem dæmonia, & prohibuimus eum, quia non sequitur nobiscum.*

Marci 9.f.38

Καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, Μὴ κωλύετε· ὃς γὰρ οὐκ ἔστι καθ' ἡμῶν, ὑπὲρ ἡμῶν ἐστιν. 50

50 Et dixit ei Iesus, Ne prohibete *illum*: qui enim non est aduersum nos, pro nobis est.

50 *Et ait ad illum Iesus, Nolite prohibere: qui enim nō est aduersus nos, pro nobis est.*

43 Magnifica virtute, μεγαλειότητι. Vulgata, Magnitudine, μεγέθει. Erasmus, Magnificentia, μεγαλοπρέπεια. Ego periphrasin vsurpaui necessarió. Nam vt solent mirifica illa Christi facta vocari μεγαλεῖα, ita virtus illa cælestis istorum operum effectrix, μεγαλειότης dicitur.

44 In aures vestras, εἰς τὰ ὦτα ὑμῶν: id est, attendite diligenter, & semel audita conseruate. Vulgata, In cordibus vestris, εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν, pro quo dicere solet Homerus, σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῇσιν. & Virgilius, memori quæ condita mente teneto.

45 Occultū ipsis, παρακεκαλυμμένον ἀπ' αὐτῶν. Sic vsurpatur apud Hebræos נכחד, vt Psal.68.a.6, quum Latini potius tertio casu vtātur. Vulgata, Et erat velatum ante eos, vt legisse videatur ἔμπροσθεν αὐτῶν. Erasmus, Absconditum ab illis: quæ interpretatio etiam ambigua est

46 Incidit autem disceptatio, εἰσῆλθε δὲ διαλογισμός. Vulg. & Eras. Intrauit autē cogitatio. Atqui apparet ex Mar.9.v.34, habitā fuisse in via disputationem de ea re inter discipulos, vbi vtitur Euangelista verbo διαλογίζεσθαι. Itaque εἰς αὐτοὺς non rectè conuertit Vetus interpres In eos, quum apud Marcum scriptum sit πρὸς ἀλλήλους.

47 Visa, ἰδών. Quod oculorum est, ad animum transfertur: quemadmodum etiam paulo antè positum est αἰσθάνεσθαι pro συνιέναι, id est sentire pro intelligere. In nonnullis autem codicibus legitur εἰδὼς, quum sciret. Cogitatione, τὸν διαλογισμόν. Superiore versiculo Disceptationem sum interpretatus: sed pro Cogitatione hîc accipi, satis indicat cordis nomen. Nam ita in via de hac re disceptarant discipuli vt Christum id celatum vellent.

48 Erit, ἔσται. Vulgata legit ἐστιν, est, in præsenti: quam lectionem magis sinceram esse puto. Sed & pro τοῦτο τὸ παιδίον, hunc puerulum, fortassis legendum est τοιοῦτο παιδίον, huiusmodi puerulum.

50 Ne prohibete *illum*, μὴ κωλύετε. In duobus exemplaribus statim subiicitur, οὐ γάρ ἐστι καθ' ὑμῶν, non est enim contra vos. deinde subiicitur, ὃς γὰρ οὐκ ἔστι, &c

51 Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὰς ἡμέρας τῆς ἀναλήψεως αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐστήριξε τοῦ πορεύεσθαι εἰς Ἱερουσαλήμ.

51 Factum est autem, quum impleretur "tempus quo sursum reciperetur, tum ipse "sese obfirmauit vt proficisceretur in Hierusalem.

51 *Factum est autem dum complerentur dies assumptionis eius, & ipse faciem suam firmauit ut iret in Ierusalem.*

52 Καὶ ἀπέστειλεν ἀγγέλους πρὸ προσώπου αὐτοῦ· καὶ πορευθέντες εἰσῆλθον εἰς κώμην Σαμαρειτῶν, ὥστε ἑτοιμάσαι αὐτῷ.

52 Misitque nuntios ante faciē suam: qui profecti ingressi sunt "in vicum Samaritanorum, "vt pararent ei *hospitium*.

52 *Et misit nuntios ante conspectum suum, & euntes intrauerunt in ciuitatem Samaritanorum, ut pararent illi.*

4.Reg. 8.b.10, & 12

53 Καὶ οὐκ ἐδέξαντο αὐτὸν, ὅτι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἦν πορευόμενον εἰς Ἱερουσαλήμ.

53 ‖Sed *illi* non receperunt eum, "quòd habitum præferret proficiscentis in Hierusalem.

53 *Et non receperunt eū, quia facies eius erat eūtis in Ierusalem.*

54 Ἰδόντες δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης, εἶπον, Κύριε, θέλεις εἴπωμεν πῦρ καταβῆναι ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἀναλῶσαι αὐτούς, ὡς καὶ Ἠλίας ἐποίησε;

54 Quum autem hoc vidissent discipuli eius Iacobus & Iohannes, dixerunt, Domine, vis "dicamus vt ignis descendat è cælo, & consumat eos, "vt etiam Elias fecit?

54 *Quum uidissent autem discipuli eius Iacobus & Iohannes, dixerūt, Domine, uis dicimus ut ignis descendat de cælo, & consumat illos?*

55 Στραφεὶς δὲ ἐπετίμησεν αὐτοῖς, καὶ εἶπεν, Οὐκ οἴδατε οἵου πνεύματός ἐστε ὑμεῖς.

55 Sed conuersus Iesus obiurgauit eos, dicens, Nescitis "cuius spiritus vos sitis.

55 *Et conuersus increpauit illos, dicens, Nescitis cuius spiritus estis.*

Mat.8.c.19

56 Ὁ γὰρ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε ψυχὰς ἀνθρώπων ἀπολέσαι, ἀλλὰ σῶσαι. Καὶ ἐπορεύθησαν εἰς ἑτέραν κώμην.

56 ‖Filius autem hominis non venit vt perderet "animas hominum, sed vt seruaret. Abierunt igitur in alium vicum.

56 *Filius hominis non uenit animas perdere, sed saluare. Et abierunt in aliud castellum.*

51 Tempus quo sursum reciperetur, τὰς ἡμέρας τῆς ἀναλήψεως αὐτοῦ. Vulgata & Erasmus, Dies assumptionis eius. Sed (vt rectè obseruauit idem Erasmus Act.1.a.2) Assumi potius respondet τῷ παραλαμβάνεσθαι. cui tamen in eo non assentior quòd in ἀνάληψις putet præpositionem ἀνὰ declarare τὸ πάλιν, id est rursum: quum potius ascensum in superiorem locum significet. quod vt exprimerē, coactus sum periphrasin quærere, & à Græcis aliquantulum deflectere. Cæterùm quia apud Græcos ἀναλαμβάνειν τὸν παῖδα, opponitur τῷ ἀποκηρύττειν, sicut apud Latinos Agnitio liberorum contraria est Abdicationi: existimat doctissimus Budæus ἀνάληψιν hoc loco significare id tempus quo Christus antea velut à Patre abdicatus, ab eodem est agnitus, & in paternam domum receptus. Sed hæc argutia mihi non placet. Sese obfirmauit, τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐστήριξε. Hebraicè, הכין פניו, vt Ezech.4.a.3. Nā העז פניו non lego nisi in vitio positum, vt Prouerb.21.d.29. Significatur autem hoc genere dicendi, Christum certo iam proposito moriendi sese dedisse in viam, & deposito omni mortis terrore iter ingressum. Nam qui aliquò proficiscitur, eò conuertat vultum necesse est: sed verbo הכין aliquid etiam amplius significatur quàm vt simpliciter dicatur vultum suum direxisse Hierusalem versus. Quia verò obscurior visa est interpretatio si dicamus ad verbum, Obfirmauit faciem suam, perinde conuerti acsi scriptum esset, ἐστήριξεν ἑαυτὸν, quum alioquin apud Hebræos sæpe hæc periphrasis vsurpetur simplicis affixi loco, vt versiculo sequenti, Ante faciem suam, nihil aliud declarat quàm Ante se. In summa, hæc est sententia, Christum, quum ipsius hora venisset, obfirmato animo iter ingressum esse.

52 In vicum, εἰς κώμην. In quibusdam codicibus legitur εἰς πόλιν, in vrbem: quam lectionem sequutus est Vetus interpres. Sed illam præfero: quia postea sequitur εἰς ἑτέραν κώμην, in alium vicum. Non fit igitur hoc loco mētio ipsius Samariæ metropolis, quam Euangelista non vocasset κώμην, quum iam esset magnificè constructa ab Herode Antipatri filio, qui Sebasten illam ab Augusto cognominauit: sed potius vicus aliquis obscurus eius regionis significatur. Vt pararent ei *hospitium*, ἑτοιμάσαι αὐτῷ. Sic apud Hebræos vsurpari solent verba ἐκλειπτικῶς: & ita ponitur τὸ παρασκευάζειν Act.10.b.10.

53 Quòd habitum præferret proficiscentis, ὅτι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἦν πορευόμενον. Ad verbum, Quia facies eius erat vadens. Sed, (inquit Erasmus) sicut oculi loqui dicuntur qui innuunt quod dictum velis, ita facies ire dicitur quæ præ se ferat iter aliquò destinatum esse. Ego verò per πρόσωπον intelligo totum habitum, ex quo facilè perspicere potuerunt Samaritani, Christū cum suis Iudæum esse, & Hierosolymam ad diem festum Paschæ proficisci. Norūt autem omnes quæ fuerit Samaritanorū hæresis de templo Hierosolymitano, quæ paucis explicatur Iohan.4.c.20.

54 Dicamus, εἴπωμεν: id est iubeamus: quem Hebraismum sæpe iam exposuimus. Vt etiam Elias fecit? ὡς καὶ Ἠλίας ἐποίησεν; Hæc non legimus in quodam codice & in Vulgata editione: minimè tamen videntur expungenda, quum insignem doctrinam cōtineant peruersæ quorundam κακοζηλίας. Reperiuntur etiam & explicantur apud Theophylactum.

55 Cuius spiritus sitis, οἵου πνεύματός ἐστε. Spiritum vocat, Hebræorum more, animi motum, qui partim ab interiore, partim ab externo aliquo afflatu proficiscitur, puta vel à Spiritu sancto, vel à spiritu malo. Inde factū vt dona Dei vocentur Spiritus: & econtrario quoque vitia hoc etiam nomine appellentur, vt spiritus auaritiæ, superbiæ, furoris, & eiusmodi multa quæ passim occurrunt.

56 Animas hominū, ψυχὰς ἀνθρώπων. Heb. נפשות האדם: id est, homines ipsos, aut hominū vitā. Cōperimus

autē hæc omnia, καὶ εἶπεν, οὐκ οἴδατε οἵου πνεύματός ἐστε ὑμεῖς. ὁ γὰρ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε ψυχὰς ἀνθρώπων ἀπολέσαι, ἀλλὰ σῶσαι, deesse in quinque vetustis codicibus. Rursum in quibusdam annotat Erasmus non addi ἀνθρώπων, quod etiā omittitur in Vetere editione.

Ἐγένετο δὲ πορευομένων αὐτῶν, ἐν τῇ ὁδῷ εἶπέ τις πρὸς αὐτὸν, Ἀκολουθήσω σοι ὅπου ἂν ἀπέρχῃ, Κύριε.

57 Factum est autem proficiscē tibus ipsis, quidam in via dixit ei, Sequar te quocunque ieris, Domine.

57 *Factum est autem ambulantibus illis, in uia dixit quidam ad illum, Sequar te quocūque ieris, Domine.*

Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Αἱ ἀλώπεκες φωλεοὺς ἔχουσι, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, κατασκηνώσεις· ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ.

58 Dixit autem ei Iesus, Vulpes lustra habent, & volucres cæli, nidos: Filius autē hominis non habet vbi caput inclinet.

58 *Et dixit illi Iesus, Vulpes foueas habent, & uolucres cæli, nidos: Filius autem hominis non habet ubi caput reclinet.*

Εἶπε δὲ πρὸς ἕτερον, Ἀκολούθει μοι. Ὁ δὲ εἶπε, Κύριε, ἐπίτρεψόν μοι ἀπελθόντι πρῶτον θάψαι τὸν πατέρα μου.

59 ‖Ait autem ad alium *quendam*, Sequere me. Ille verò dixit, Domine, permitte mihi vt prius abeā ac sepeliam patrem meū.

59 *Ait autem ad alterum, Sequere me. Ille autem dixit, Domine, permitte mihi primùm ire, & sepelire patrem meum.* Math.8.c.21

Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς· σὺ δὲ ἀπελθὼν διάγγελλε τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

60 Dixit autem ei Iesus, Sine vt mortui sepeliāt mortuos suos: tu verò profectus annuntia regnum Dei.

60 *Dixitque ei Iesus, Sine ut mortui sepeliant mortuos suos: tu autem uade, annūtia regnum Dei.*

Εἶπε δὲ καὶ ἕτερος, Ἀκολουθήσω σοι Κύριε, πρῶτον δὲ ἐπίτρεψόν μοι ἀποτάξασθαι τοῖς εἰς τὸν οἶκόν μου.

61 Dixit autem etiam alius, Sequar te Domine: sed permitte mihi prius vt valedicam iis qui sunt domi meæ.

61 *Et ait alter, Sequar te Domine: sed permitte mihi primùm renuntiare iis qui domi sunt.*

Εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, Οὐδεὶς ἐπιβαλὼν τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπ᾽ ἄροτρον, καὶ βλέπων εἰς τὰ ὀπίσω, εὔθετός ἐστιν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

62 Ait autem ei Iesus, Nemo qui manu sua admota aratro, respexerit ad ea quæ retro *sunt*, appositus est ad regnum Dei.

62 *Ait ad illum Iesus, Nemo mittens manum suam ad aratrum, & respiciens retro, aptus est regno Dei.*

Κεφάλαιον ι.

CAP. X.

CAP. X.

Μετὰ δὲ ταῦτα ἀνέδειξεν ὁ Κύριος καὶ ἑτέρους ἑβδομήκοντα, καὶ ἀπέστειλεν αὐτοὺς ἀνὰ δύο πρὸ προσώπου αὐτοῦ, εἰς πᾶσαν πόλιν καὶ τόπον οὗ ἔμελλεν αὐτὸς ἔρχεσθαι.

1 POst hæc autem designauit Dominus etiam alios ¨ septuaginta, misitque eos binos ante faciem suam in omnē vrbem & locum quò futurumerat vt ipse veniret.

1 *Post hæc autem designauit Dominus & alios septuaginta duos, & misit illos binos ante faciem suam in omnem ciuitatem & locum quò erat ipse uenturus.*

Ἔλεγεν οὖν πρὸς αὐτούς, Ὁ μὲν θερισμὸς πολύς, οἱ δὲ ἐργάται ὀλίγοι· δεήθητε οὖν τοῦ Κυρίου τοῦ θερισμοῦ ὅπως ἐκβάλλῃ ἐργάτας εἰς τὸν θερισμὸν αὐτοῦ.

2 Dicebat ergo eis, ‖Messis quidem multa, sed operarii pauci: rogate ergo dominū messis vt emittat operarios in messem suam.

2 *Et dicebat illis, Messis quidem multa, operarii autem pauci: rogate ergo Dominum messis ut mittat operarios in messem.* Mat.9.d.37

Ὑπάγετε, ἰδοὺ, ἐγὼ ἀποστέλλω ὑμᾶς ὡς ἄρνας ἐν μέσῳ λύκων.

3 ‖Abite, ecce, ego mitto vos vt agnos in medium luporum.

3 *Ite, ecce, ego mitto uos sicut agnos inter lupos.* Mat.10.b.16

Μὴ βαστάζετε βαλάντιον, μὴ πήραν, μηδὲ ὑποδήματα· καὶ μηδένα κατὰ τὴν ὁδὸν ἀσπάσησθε.

4 Ne portate crumenā, neque peram, neque calceamenta: ‖& ¨neminem in via salutaueritis.

4 *Nolite portare sacculū, neque peram, neque calceamenta: & neminē per uiam salutaueritis.* 2.Reg.c.29

61 Vt valedicam, ἀποτάξασθαι. Vulgata, Renuntiare. Vide Mar.6.f.46.

IN CAPVT X.

1 Septuaginta, ἑβδομήκοντα. In vetere editione legimus Septuagintaduos, casúne an errore, nescio, quū vetustissimi quique interpretes 70 tantùm recenseant, vt copiosius ostendit Erasmus in hunc locum. Sed in vno codice additum reperimus μαθητάς, discipulos: quo fit vt suspicer, in Vetere editione quū scriptū esset discos, (vt sæpe librarii indocti ista cōpendia quæsierunt) postea nonnullos ex discos, duos fecisse: qui deinde versiculum 17 corruperunt, quum ex huius capitis initio vellent eum emendare. Verùm in eodem illo codice scriptum erat ἑβδομήκοντα δύο, vt planè nihil certi habeā quod constituam, nisi quòd præstat (opinor) septuaginta legere, quū cætera exemplaria in ea lectione consentiant. Nam quod veteres huc adferunt de duodecim fontibus & 70 palmis, nihil habet solidi: neque verò res ista tanti est momenti vt de ea contendere oporteat.

4 Neminē in via salutaueritis, μηδένα κατὰ τὴν ὁδὸν ἀσπάσησθε. Hyperbolica loquutio qua vtūtur Hebræi quū alicui præcipitur vt celeriter & nulla prorsus interiecta mora aliquid obeat, 2.Reg.4.v.29. Alioqui comes & humanæ salutationes inter Christiana quoque officia numerātur. Hæc omnia igitur sunt κατά τι, & habita temporis ratione explicanda. vt planè ridiculi sint Monachi, quū votū illud fictitiæ paupertatis quā vocant, & Anabaptistæ quoque quū suam illam κοινωνίαν conantur hoc testimonio confirmare.

Matth. 10. b. 12 marci 6. b. 10

Εἰς ἣν δ' ἂν οἰκίαν εἰσέρχησθε, πρῶτον λέγετε, Εἰρήνη τῷ οἴκῳ τούτῳ.

5 ‖In quamcunque domum ingrediamini, primùm dicite, Pax huic domui.

5 *In quamcunque domũ intraueritis, primùm dicite, Pax huic domui.*

Καὶ ἐὰν μὲν ᾖ ἐκεῖ ὁ υἱὸς εἰρήνης, ἐπαναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν ἡ εἰρήνη ὑμῶν· εἰ δὲ μήγε, ἐφ' ὑμᾶς ἀνακάμψει.

6 Quòd si fuerit illic "quispiam filius pacis, requiescet super eũ pax vestra: sin minus, ad vos reuertetur.

6 *Et si ibi fuerit filius pacis, requiescet super illum pax uestra: sin autem, ad uos reuertetur.*

Dent. 24. c. 14 matth. 10. b. 10 1. tim. 5. c. 18

Ἐν αὐτῇ δὲ τῇ οἰκίᾳ μένετε, ἐσθίοντες καὶ πίνοντες τὰ παρ' αὐτῶν· ἄξιος γὰρ ὁ ἐργάτης τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ ἐστι. Μὴ μεταβαίνετε ἐξ οἰκίας εἰς οἰκίαν.

7 "Manete autem "in ea ipsa domo, edentes & bibentes "quæ ab ipsis *apposita fuerint*: ‖dignus enim est operarius mercede sua. Ne trãsite "è domo in domum.

7 *In eadem autem domo manete edentes & bibentes quæ apud illos sunt: dignus est enim operarius mercede sua. Nolite trãsire de domo in domũ.*

Matth. 10. b. 11

Καὶ εἰς ἣν δ' ἂν πόλιν εἰσέρχησθε, καὶ δέχωνται ὑμᾶς, ἐσθίετε τὰ παρατιθέμενα ὑμῖν·

8 ‖"Sed & in quamcunque vrbem ingressi fueritis, & exceperint vos, edite quæ apponuntur vobis:

8 *Et in quãcunque ciuitatẽ intraueritis, & susceperint uos, manducate quæ apponũtur uobis.*

Καὶ θεραπεύετε τοὺς ἐν αὐτῇ ἀσθενεῖς, καὶ λέγετε αὐτοῖς, Ἤγγικεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

9 Et sanate ægrotos qui in ea fuerint, & dicite eis, Appropinquauit "ad vos regnum Dei.

9 *Et curate infirmos qui in illa sunt: & dicite illis, Appropinquauit in uos regnum Dei.*

Εἰς ἣν δ' ἂν πόλιν εἰσέρχησθε, καὶ μὴ δέχωνται ὑμᾶς, ἐξελθόντες εἰς τὰς πλατείας αὐτῆς, εἴπατε,

10 In quamcunque autem vrbẽ ingressi fueritis, & non exceperint vos, egressi in plateas eius, dicite,

10 *In quãcunque autẽ ciuitatẽ intraueritis, & nõ susceperint uos, exeũtes in plateas eius, dicite,*

Suprà, 9. a. 5 act. 13. g. 51, & 18. b. 6.

Καὶ τὸν κονιορτὸν τὸν κολληθέντα ἡμῖν ἐκ τῆς πόλεως ὑμῶν, ἀπομασσόμεθα ὑμῖν· πλὴν τοῦτο γινώσκετε, ὅτι ἤγγικεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

11 ‖Etiam puluerem qui adhæsit nobis ex vrbe vestra, "vobis abstergimus: tamẽ hoc scitote, appropinquasse ad vos regnũ Dei.

11 *Etiam puluerem qui adhæsit nobis de ciuitate uestra, extergimus in uos: tamẽ hoc scitote, quia appropinquauit regnũ Dei.*

6 Quispiam filius pacis, ὁ υἱὸς εἰρήνης. Videtur non fuisse hoc loco prætermittendus articulus, cuius quidem vis est ἀόριστος, quum fere soleat vel ἀναφορικῶς, vel κατ' ἐξοχὴν poni. Filius autem pacis Hebraico more vocatur qui faueat doctrinæ pacis siue Euangelii.

7 Manete, μένετε: id est, hospitium vobis deligite. quod Græci dicunt καταλύειν. Neque enim τὸ μένειν hìc propriè accipitur pro ישב, id est habitare, & sedes ponere, aut diutius hærere: sed pro חלין, id est diuertere & in hospitio tantisper morari dum quieueris, vt cœptum iter persequaris. Vnde mansionis vocabulum pro hospitio & diuersorio vsurpatum à Suetonio & Plinio, pro quo Hebræi dicunt מלון. In ea autem ipsa domo, ἐν αὐτῇ δὲ τῇ οἰκίᾳ. Vulg. & Eras. In eadem autem domo, ἐν τῇ αὐτῇ δὲ οἰκίᾳ. quæ interpretatio etiam ambigua est. Possunt enim hæc ita accipi quasi omnes iubeantur eundem habere hospitem, vel quasi prohibeãtur hospitiũ mutare: quod paulo pòst subiicitur: adeo vt si ita interpreteris, vix possit hæc battologia excusari. Erit autem plana sententia si à Græcis non discesseris. Nemo enim erit qui nõ intelligat præcipi discipulis ne de quærendo commodo hospite laborent, vti faciunt videlicet qui vel in aliquo loco constituerunt diutius cõmorari, vel delicias ac voluptates, commoda denique sua captant. Iubet igitur econtrario Christus vt discipuli in quamcunque domum fuerint ingressi, id est quæcunque domus illis veniẽtibus patuerit, eam ipsam pro hospitio deligant. Neque enim hìc instituitur solennis quædam prædicatio Euangelii, qualis fuit à discipulis vsurpata quũ iam Ecclesias constituerent: sed mittuntur isti tanquam Christi apparitores, qui eum significarent aduentare Hierosolymã, & verum ac vltimum Iubileum promulgarent, nempe vt Christus supremarum suarum concionum, & passionis item ac resurrectionis plurimos testes haberet. Nam quod ad me attinet, ego hæc existimo gesta esse in vltima Christi profectione, quia superiore cap. versu 51, addidit Lucas, ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὰς ἡμέρας τῆς ἀναλήψεως αὐτοῦ: id est, quum impleretur tempus quo futurum erat vt sursum reciperetur. Quæ ab ipsis *apposita fuerint*, τὰ παρ' αὐτῶν: subaudi παρατιθέμενα, quod participium exprimitur sequenti versiculo. Vulgata Quæ apud illos sunt: id est τὰ παρ' αὐτοῖς, vt Erasmus rectè annotauit: quanuis quod ad sententiam attinet, minimum intersit. E domo in domum, ἐξ οἰκίας εἰς οἰκίαν. Hìc demum vetãtur hospitium mutare, ob eam causam quam paulo antè dixi. & bellè quidem scilicet hoc quadrat Mendicantium, quos vocant, fratrum aut ventrum potius instituto, quos tamen non pudet profiteri se Apostolicam vitam agere, quòd hostiatim victum mendicare soleant.

8 Sed & in quãcunque, καὶ εἰς ἣν δ' ἂν. Vulg. & Eras. Et in quãcunque, καὶ εἰς ἣν ἂν, quum in emendatioribus exemplaribus addatur particula δὲ, & ita fere loqui soleant disertiores Græci. Nequis verò existimet hoc versiculo repeti quod superiore dictum fuerat, ac proinde inanem esse battologiam, cõsideranda est ratio superiori versiculo adiuncta. Quũ enim dixisset Dominus, Edite & bibite quæ ab hospitibus apposita fuerint, addit rationem, Quia, inquit, dignus est operarius mercede sua. Perinde est igitur acsi dixisset, posse ipsos bona conscientia vesci hospitis bonis, etiamsi non haberent vnde soluerent, (mittebat enim eos ab omnibus rebus imparatos) quum ali etiam mercenarii soleant. Hìc autem alius est finis ipsi propositus. Vult enim vt contenti sint non modò quouis hospitio quod ipsis patuerit, sed etiam quouis apposito cibo, nempe ne seipsos quærãt, eorum exemplo quorum Deus venter est.

9 Ad vos, ἐφ' ὑμᾶς. Vulg. & Eras. In vos. Sed constat ἐπὶ vsurpari ἀντὶ τῆς πρὸς, vt suprà etiam annotauimus 3. a. 2. Vtuntur autẽ hac enallage nõ modò Hebræi, sed etiam disertiores Græci. Sic enim Hom. Iliad. κ, ἐγὼ δ' ἐπὶ Νέστορα δῖον εἶμι. 11 Vobis, ὑμῖν. Id est aduersum vos, vt explicatur suprà, 9. a. 5. Vulg. & Eras. In vos.

Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι Σοδόμοις ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἀνεκτότερον ἔσται ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ.

12 Dico autem vobis, Sodomorum conditionem die illo tolerabiliorem fore quàm vrbis illius.

12 *Dico uobis quia Sodomis in die illa remissius erit quàm illi ciuitati.*

Οὐαί σοι Χωραζίν, οὐαί σοι Βηθσαϊδά· ὅτι εἰ ἐν Τύρῳ καὶ Σιδῶνι ἐγένοντο αἱ δυνάμεις αἱ γενόμεναι ἐν ὑμῖν, πάλαι ἂν ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ καθήμεναι μετενόησαν.

13 ‖Væ tibi Chorazin, væ tibi Beth-saida. nam si in Tyro & Sidone editæ fuissent virtutes quæ editæ sunt apud vos, olim cum sacco & cinere sedentes resipuissent.

13 *Væ tibi Chorozaim, uæ tibi Beth-saida: quia si in Tyro & Sidone factæ fuissẽt uirtutes quæ factæ sunt in uobis, olim in cilicio & cinere sedentes pœniterent.* Matth.11.c.21

Πλὴν Τύρῳ καὶ Σιδῶνι ἀνεκτότερον ἔσται ἐν τῇ κρίσει, ἢ ὑμῖν.

14 ¨Ideo Tyri & Sidonis tolerabilior erit conditio in iudicio quàm vestra.

14 *Veruntamen Tyro & Sidoni remissius erit in iudicio quàm uobis.*

Καὶ σὺ Καπερναοὺμ ἡ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθεῖσα, ἕως ᾅδου καταβιβασθήσῃ.

15 Et tu Capernaum quæ vsque ad cælum sublata es, vsque ad inferos depriměris.

15 *Et tu Capharnaum usque ad cælum exaltata, usque ad infernum demergeris.*

Ὁ ἀκούων ὑμῶν, ἐμοῦ ἀκούει· καὶ ὁ ἀθετῶν ὑμᾶς, ἐμὲ ἀθετεῖ· ὁ δὲ ἐμὲ ἀθετῶν, ἀθετεῖ τὸν ἀποστείλαντά με.

16 ‖Qui vos audit, me audit: & qui vos reiicit, me ¨reiicit: qui verò me reiicit, reiicit eum qui misit me.

16 *Qui uos audit, me audit: & qui uos spernit, me spernit: qui autem me spernit, spernit eum qui misit me.* Mat.10.d.40 iohan.13.c.20

Ὑπέστρεψαν δὲ οἱ ἑβδομήκοντα μετὰ χαρᾶς, λέγοντες, Κύριε, καὶ τὰ δαιμόνια ὑποτάσσεται ἡμῖν ἐν τῷ ὀνόματί σου.

17 Reuersi sunt autem septuaginta cum gaudio, dicentes, Domine, etiam dæmonia subiiciuntur nobis ¨per nomen tuũ.

17 *Reuersi sunt autem septuaginta cum gaudio, dicentes, Domine, etiam dæmonia subiiciũtur nobis in nomine tuo.*

Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Ἐθεώρουν τὸν Σατανᾶν, ὡς ἀστραπὴν, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πεσόντα.

18 *Ipse* autem dixit eis, ¨Spectabã Satanam, vt fulgur, è cælo ¨cadentem.

18 *Et ait illis, Videbam Satanam, sicut fulgur, de cælo cadentem.*

Ἰδοὺ, δίδωμι ὑμῖν τὴν ἐξουσίαν τοῦ πατεῖν ἐπάνω ὄφεων καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ· καὶ οὐδὲν ὑμᾶς οὐ μὴ ἀδικήσῃ.

19 Ecce, do vobis potestatem calcandi serpentes & scorpiones, & supra omnem vim inimici: & ¨nihil vos lædet.

19 *Ecce, dedi uobis potestatem calcandi supra serpentes & scorpiones, & super omnem uirtutem inimici: & nihil uobis nocebit.*

Πλὴν ἐν τούτῳ μὴ χαίρετε, ὅτι τὰ πνεύματα ὑμῖν ὑποτάσσεται· χαίρετε δὲ μᾶλλον ὅτι τὰ ὀνόματα ὑμῶν ἐγράφη ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

20 Sed de eo ne gaudete quòd spiritus vobis subiiciantur: gaudete verò potius quòd nomina vestra scripta sint in cælis.

20 *Veruntamen in hoc nolite gaudere quia spiritus uobis subiiciuntur: gaudete autem quòd nomina uestra scripta sunt in cælis.*

Ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἠγαλλιάσατο τῷ πνεύματι ὁ Ἰησοῦς, καὶ εἶπεν, Ἐξομολογοῦμαί σοι πάτερ, Κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι ἀπέκρυψας ταῦτα ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν, καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ νηπίοις· ναὶ ὁ πατήρ, ὅτι οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου.

21 Eo ipso momento exultauit Iesus spiritu, & dixit, Cõfiteor tibi Pater, Domine cæli & terræ, quòd hæc absconderis à sapientibus & intelligentibus, & detexeris ea infantibus: etiam Pater, quia ¨ita placuit tibi.

21 *In ipsa hora exultauit spiritu, & dixit, Confiteor tibi Pater, Domine cæli & terræ, quòd abscondidisti hæc à sapientibus & prudentibus, & reuelasti ea paruulis: etiam Pater, quoniam sic placuit ante te.*

14 Ideo, πλὴν. Vulgata & Erasmus, Veruntamen. Vide Matth.11.c.22.

16 Reiicit, ἀθετεῖ. Vide Marci 6.d.26.

17 Per nomen tuum, ἐν ὀνόματί σου. Rectè. Nec enim discipuli in edendis miraculis plena illa potestate & summo imperio vtebantur, sicut ex Actis Apostolicis liquet, sed Christi nomen inuocabant, cuius se duntaxat ministros esse fatebantur.

18 Spectabam, ἐθεώρουν. Annotat Erasmus se in quibusdam codicibus legisse, Videbant: quam interpretationem planè repudio. Cadentem, πεσόντα. Collocatur Satan in aere cum suis Angelis, Ephes.6.v.12. Inde verò dicitur detrudi, & quidem cum impetu, quando voce Euangelii potestas ipsius aboletur.

19 Nihil vos lædet, οὐδὲν ὑμᾶς οὐ μὴ ἀδικήσῃ: vel (vt Vulgata & Erasmus) Nihil vobis nocebit. Ponitur enim τὸ ἀδικεῖν ἀντὶ τοῦ βλάπτειν, quum alioquin dicatur ἀδικεῖν quisquis etiam aliquid præter iustum & æquum facere conatur: & omnium iniuriis nulli sint æquè expositi atque ii quibus hoc vnum est curæ vt Deum religiosè colant.

21 Spiritu, τῷ πνεύματι, id est animo. Quanuis enim in tribus vetustis codicibus addatur τῷ ἁγίῳ, id est

sancto, vt in nonnullis etiam vetustis codicibus Latinis legitur :tamen hanc esse germanam lectionem puto, nec magis commodè hæc posse exponi de Spiritu sancto quàm quod dicitur Iohan. 13.c.21.turbatus fuisse spiritu : qui locus optimè explicatur Matth. 26.d.38. Quod autem existimat Erasmus, de Spiritu sancto hæc intelligi, quia adiunctus est articulus, non satis firma ratione nititur, vt alibi ostendimus. Ita placuit tibi, οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου. Vide Matth.11.d.26. Cæterùm in vetustis codicibus additur, καὶ στραφεὶς πρὸς τοὺς μαθητάς, εἶπε, & conuersus ad discipulos, dixit : quæ verba non legit Vetus interpres, & sanè puto hîc redundare, quanuis aliter sentiat Valla.

Πάντα παρεδόθη μοι ὑπὸ τοῦ πατρός μου· καὶ οὐδεὶς γινώσκει τίς ἐστιν ὁ υἱός, εἰ μὴ ὁ πατήρ· καὶ τίς ἐστιν ὁ πατὴρ, εἰ μὴ ὁ υἱός, καὶ ᾧ ἐὰν βούληται ὁ υἱὸς ἀποκαλύψαι.

22 Omnia mihi tradita sunt à Patre meo : & nemo nouit quis sit Filius, nisi Pater : & quis sit Pater, nisi Filius, & cuicunque voluerit Filius detegere.

22 *Omnia mihi tradita sunt à Patre meo. Et nemo scit quis sit Filius, nisi Pater : & quis sit Pater, nisi Filius, & cui uoluerit Filius reuelare.*

Matth.13.b.16

Καὶ στραφεὶς πρὸς τοὺς μαθητὰς, κατ' ἰδίαν εἶπε, Μακάριοι οἱ ὀφθαλμοὶ οἱ βλέποντες ἃ βλέπετε.

23 Tunc conuersus ad discipulos, "seorsim dixit, ‖Beati oculi qui vident quæ vos videtis.

23 *Et conuersus ad discipulos suos, dixit, Beati oculi qui uident quæ uos uidetis.*

Λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι πολλοὶ προφῆται καὶ βασιλεῖς ἠθέλησαν ἰδεῖν ἃ ὑμεῖς βλέπετε, καὶ οὐκ εἶδον· καὶ ἀκοῦσαι ἃ ἀκούετε, καὶ οὐκ ἤκουσαν.

24 Dico enim vobis, multos Prophetas & reges cupiuisse videre quæ vos videtis, nec vidisse : & audire quæ auditis, nec audiuisse.

24 *Dico enim uobis quòd multi Prophetæ & reges uoluerunt uidere quæ uos uidetis, & non uiderunt : & audire quæ auditis, & non audierunt.*

Mat.22.d.35 mar.12.e.28

Καὶ ἰδοὺ, νομικός τις ἀνέστη, ἐκπειράζων αὐτὸν, καὶ λέγων, Διδάσκαλε, τί ποιήσας ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω;

25 ‖ Tum ecce, quidam Legis interpres surrexit, tentans eum, & dicens, Magister, quid faciendo, vitam æternam possidebo?

25 *Et ecce, quidam Legis peritus surrexit, tentans illum, & dicens, Magister, quid faciendo, uitam æternam possidebo?*

Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτὸν, Ἐν τῷ νόμῳ τί γέγραπται; πῶς ἀναγινώσκεις;

26 At ille dixit ei, In Lege quid scriptum est ? quomodo legis?

26 *At ille dixit ad eum, In Lege quid scriptum est ? quomodo legis ?*

Deut.6.a.5

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου· καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν.

Leuit.19.d.18

27 Ille verò respondens dixit, ‖Diliges Dominum Deum tuũ ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex totis viribus tuis, & ex tota cogitatione tua : ‖ & proximum tuum vt teipsum.

27 *Ille respondens dixit, Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex omnibus uiribus tuis, & ex omni mente tua, & proximum tuum sicut teipsum.*

Εἶπε δὲ αὐτῷ, Ὀρθῶς ἀπεκρίθης· τοῦτο ποίει, καὶ ζήσῃ.

28 Tum *ipse* dixit ei, Rectè respondisti: hoc fac, & viues.

28 *Dixítque illi, Rectè respondisti : hoc fac, & uiues.*

Ὁ δὲ θέλων δικαιοῦν ἑαυτὸν, εἶπε πρὸς τὸν Ἰησοῦν, Καὶ τίς ἐστί μου πλησίον;

29 Ille autem volens "iustificare seipsum, dixit Iesu, Et quis est meus proximus?

29 *Ille autem uolens iustificare seipsum, dixit ad Iesum, Et quis est meus proximus?*

Ὑπολαβὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἄνθρωπός τις κατέβαινεν ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ εἰς Ἱεριχὼ, καὶ λῃσταῖς περιέπεσεν, οἳ καὶ ἐκδύσαντες αὐτὸν, καὶ πληγὰς ἐπιθέντες, ἀπῆλθον, ἀφέντες ἡμιθανῆ τυγχάνοντα.

30 "Excipiens autem Iesus dixit, Quidã descendebat ab Hierusalem in Iericho, & incidit in latrones, qui expoliato eo & "plagis impositis abierunt, *eo* semi nece relicto.

30 *Suscipiens autem Iesus dixit, Homo quidam descendebat ab Ierusalem in Iericho, & incidit in latrones, qui etiam despoliauerunt eum, & plagis impositis abierunt, semiuiuo relicto.*

23 Seorsim, κατ' ἰδίαν. Hoc deest in Vulgata editione. videtur autem additum quia peculiariter pertinet ad discipulos quod dicturus est.

29 Iustificare seipsum, δικαιοῦν ἑαυτόν : id est, seipsum à iustitia commendare, siue sese vt iustum approbare. Sic dicitur Iacobo Abraham non modò ex fide, sed etiam ex operibus iustificatus: quam homonymiam qui non animaduerterunt, conati sunt gratuitã ex fide iustificationem eiusmodi testimoniis euertere.

30 Excipiens, ὑπολαβών: id est (vt loquitur Plato in Euthydemo) ἐκδεξάμενος . pro quo in vernaculo nostro sermone diceremus, *prenant la parolle*. Sic Virgilius lib. Æneid. 9, vtitur excipiendi verbo absolutè posito, vt annotauit Valla, prolato etiam Xenophontis exemplo. Idem igitur declarat τὸ ὑπολαμβάνειν hoc loco atque τὸ ἀπαμείβεσθαι apud Homerum. quamobrem Erasmus conuertit, Respondens, id est ἀποκριθείς : quum alioquin etiam significet Existimare, vt sæpe sumus interpretari, & Sursum rapi, vt Act.1.b.9. siue Suscipere: quã postremam notionem sequutus hoc loco Vetus interpres, quum conuertisset ὑπολαβὼν suscipiens, sciolus quispiam mutauit in Suspiciens, quasi hæc Christus dixerit sublatis in cælum oculis. Plagis impositis, πλη-

γὰς ἐπιθέντες. Sic Latinè conuertit Vetus interpres, quum hoc dicendi genere vtatur Cic. pro Sestio, & alibi sæpe, vt minimè necesse fuerit à Græcis deflectere.

31 Κατὰ συγκυρίαν δὲ ἱερεύς τις κατέβαινεν ἐν τῇ ὁδῷ ἐκείνῃ· καὶ ἰδὼν αὐτόν, ἀντιπαρῆλθεν.

31 Fortè autem Sacerdos quidam descendit per eandem viam: qui viso eo, ex aduerso præteriit.

31 Accidit autem ut sacerdos quidam descenderet eadem uia: & uiso illo præteriuit.

32 Ὁμοίως δὲ καὶ Λευΐτης, γενόμενος κατὰ τὸν τόπον, ἐλθὼν καὶ ἰδών, ἀντιπαρῆλθεν.

32 Similiter & Leuita, quum venisset ad eum locum, & illum vidisset, præteriit ex aduerso.

32 Similiter & Leuita, quum esset secus locum, & uideret eum, pertransiit.

33 Σαμαρείτης δέ τις ὁδεύων, ἦλθε κατ' αὐτόν, καὶ ἰδὼν αὐτόν, ἐσπλαγχνίσθη.

33 Samaritanus autem quidã iter faciens, venit ad eũ, & eo viso, misericordia cõmotus est.

33 Samaritanus autem quidam iter faciens, uenit secus eũ: & uidẽs eũ, misericordia motus est.

34 Καὶ προσελθὼν κατέδησε τὰ τραύματα αὐτοῦ, ἐπιχέων ἔλαιον καὶ οἶνον· ἐπιβιβάσας δὲ αὐτὸν ἐπὶ τὸ ἴδιον κτῆνος, ἤγαγεν αὐτὸν εἰς πανδοχεῖον, καὶ ἐπεμελήθη αὐτοῦ.

34 Et accedens obligauit eius vulnera, infundens oleum ac vinum: & ipsum impositũ suo iumento, duxit in diuersorium, & eius curam egit.

34 Et appropinquãs alligauit uulnera eius, infundẽs oleũ & uinum: & imponens illum in iumentũ suum, duxit in stabulũ, & curam eius egit.

35 Καὶ ἐπὶ τὴν αὔριον ἐξελθών, ἐκβαλὼν δύο δηνάρια ἔδωκε τῷ πανδοχεῖ, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἐπιμελήθητι αὐτοῦ· καὶ ὅ,τι ἂν προσδαπανήσῃς, ἐγὼ ἐν τῷ ἐπανέρχεσθαί με, ἀποδώσω σοι.

35 Postero autem die abiens, prolatos duos denarios dedit hospiti, & dixit ei, Curam ipsius age: & quodcunque præterea insumpseris, ego quum rediero, reddam tibi.

35 Et altera die protulit duos denarios, & dedit stabulario: & ait, Curã illius habe: & quodcũque supererogaueris, ego quũ rediero, reddam tibi.

36 Τίς οὖν τούτων τῶν τριῶν δοκεῖ σοι πλησίον γεγονέναι τοῦ ἐμπεσόντος εἰς τοὺς λῃστάς;

36 Quis igitur horum trium tibi videtur proximus fuisse illi qui incidit in latrones?

36 Quis horum trium uidetur tibi proximus fuisse illi qui incidit in latrones?

37 Ὁ δὲ εἶπεν, Ὁ ποιήσας τὸ ἔλεος μετ' αὐτοῦ. Εἶπεν οὖν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Πορεύου, καὶ σὺ ποίει ὁμοίως.

37 Ille autem dixit, Is qui vsus est misericordia erga eum. Ait igitur ei Iesus, Abi, & tu fac similiter.

37 At ille dixit, Qui fecit misericordiam in illum. Et ait illi Iesus, Vade, & tu fac similiter.

38 Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ πορεύεσθαι αὐτούς, καὶ αὐτὸς εἰσῆλθεν εἰς κώμην τινά· γυνὴ δέ τις ὀνόματι Μάρθα ὑπεδέξατο αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς.

38 Factum est verò inter eundũ, ipse ingressus est in quendam vicum: mulier autem quædam Martha nomine excepit eum domum suam.

38 Factum est autem dũ irent, & ipse intrauit in quoddam castellum: & mulier quædã Martha nomine excepit illum in domum suam.

39 Καὶ τῇδε ἦν ἀδελφὴ καλουμένη Μαρία, ἣ καὶ παρακαθίσασα παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ, ἤκουε τὸν λόγον αὐτοῦ.

39 Et huic erat soror quæ vocabatur Maria, quæ etiam assidens ad pedes Iesu, audiebat ipsius sermonem.

39 Et huic erat soror nomine Maria, quæ etiã sedens secus pedes Domini, audiebat uerbum illius.

40 Ἡ δὲ Μάρθα περιεσπᾶτο περὶ πολλὴν διακονίαν· ἐπιστᾶσα δὲ εἶπε, Κύριε, οὐ μέλει σοι ὅτι ἡ ἀδελφή μου μόνην με κατέλιπε διακονεῖν; εἰπὲ οὖν αὐτῇ ἵνα μοι συναντιλάβηται.

40 Martha verò distrahebatur circa frequens ministerium: superueniens igitur ait, Domine, non est tibi curæ quòd soror mea reliquit me vt sola ministrem? dic ergo ei vt mihi vicissim opituletur.

40 Martha autem satagebat circa frequens ministerium: quæ stetit, & ait, Domine, non est tibi curæ quòd soror mea reliquit me solam ministrare? dic ergo illi ut me adiuuet.

31 Fortè, κατὰ συγκυρίαν: id est κατὰ συμβεβηκός, pro quo vulgò dicimus ad verbum *par rencontre.* quod tamen ita est accipiendum vt sciamus hominum quidem consilium ac deliberationem, non autem prouidentiam Dei excludi, quæ ita moderatur rebus omnibus vt casui ac fortunæ nullus prorsus locus relinquatur.

Ex aduerso præteriit, ἀντιπαρῆλθεν. Vulg. & Erasmus, Præteriit, id est παρῆλθεν. Sed non erat (opinor) negligenda particula ἀντὶ, qua significatur, istum non modò non accessisse, sed etiam deflexisse de via, nẽpe quòd ei esset religio vel illum contingere, ne cadaueris contactu pollueretur.

32 Quum venisset ad eum locum, γενόμενος κατὰ τὸν τόπον. Vulgata, Qum esset secus locum. Erasmus, Quum iret iuxta locum. Vide Marci 6.a.2, & Iohan.6.b.20. vbi τὸ γίγνεσθαι ponitur pro παραγίγνεσθαι. Itaque videtur participium ἐλθὼν, quod in plerisque codicibus additur, redundare, neque etiam conuersum est à Vulgato interprete.

33 Ad eum, κατ' αὐτόν: id est eò loci vbi ille iacebat. aliud enim est κατ' αὐτὸν quàm πρὸς αὐτόν: ideo Vetus interpres conuertit Secus eum.

40 Superueniens, ἐπιστᾶσα. Vide suprà, 2.b.9. Vt vicissim mihi opituletur, ἵνα μοι συναντιλάβηται: vel, vt

vnà mecum manus admoueat *operi*. Est enim metaphora ab oneribus sumpta quæ vtrinque admotis manibus subleuantur. Vulgata & Erasmus, Vt me adiuuet, id est ἵνα μοι συναντιλάβηται.

Ἀποκριθεὶς δὲ εἶπεν αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Μάρθα Μάρθα, μεριμνᾷς, καὶ τυρβάζῃ περὶ πολλά·

41 Respondens autem dixit ei Iesus, Martha, Martha, solicita es, & satagis de multis:

41 *Et respondens dixit illi Dominus, Martha Martha, solicita es, & turbaris erga plurima:*

Ἑνὸς δέ ἐστι χρεία. Μαρία δὲ τὴν ἀγαθὴν μερίδα ἐξελέξατο, ἥτις οὐκ ἀφαιρεθήσεται ἀπ' αὐτῆς.

42 Atqui vna re opus est. Maria verò bonam partem elegit, quæ non auferetur ab ea.

42 *Porro unum est necessarium. Maria optimam partem elegit, quæ non auferetur ab ea.*

Κεφάλαιον ια

CAP. XI.

CAP. XI.

ΚΑΙ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν ἐν τόπῳ τινὶ προσευχόμενον, ὡς ἐπαύσατο, εἶπέ τις τῶν μαθητῶν αὐτοῦ πρὸς αὐτόν, Κύριε, δίδαξον ἡμᾶς προσεύχεσθαι, καθὼς καὶ Ἰωάννης ἐδίδαξε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ.

1 ET factum est quum ipse precaretur quodam in loco, vt cessauit, dixit ei quidam ex eius discipulis, Domine, doce nos precari prout & Iohannes docuit discipulos suos.

1 *ET factum est quum esset in quodam loco orans, ut cessauit, dixit unus ex discipulis eius ad eum, Domine, doce nos orare, sicut docuit & Iohannes discipulos suos.*

Mat. 6. b. 4

Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Ὅταν προσεύχησθε, λέγετε, ΠΑΤΕΡ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου· ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου· γενηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς.

2 ¶ Dixit autē eis, Quum precamini, dicite, PATER noster qui es in cælis, sanctificetur nomē tuum: veniat regnum tuum: fiat voluntas tua, sicut in cælo, etiam in terra.

2 *Et ait illis, Quū oratis, dicite, PATER, sanctificetur nomen tuum: adueniat regnum tuum: fiat uoluntas tua, sicut in cælo, sic in terra.*

Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δίδου ἡμῖν τὸ καθ' ἡμέραν.

3 Panem nostrum quotidianū da nobis "in diem.

3 *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.*

Καὶ ἄφες ἡμῖν τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν· καὶ γὰρ αὐτοὶ ἀφίεμεν παντὶ ὀφείλοντι ἡμῖν. καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ.

4 Et remitte nobis peccata nostra: "etenim ipsi remittimus omnibus qui nobis debent. Et ne nos inducas in tentationē, "sed libera nos à malo.

4 *Et dimitte nobis peccata nostra, siquidem & ipsi dimittimus omni debenti nobis. Et ne nos inducas in tentationem.*

Καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Τίς ἐξ ὑμῶν ἕξει φίλον, καὶ πορεύσεται πρὸς αὐτὸν μεσονυκτίου, καὶ εἴπῃ αὐτῷ, Φίλε, χρῆσόν μοι τρεῖς ἄρτους·

5 Dixit etiam eis, Quis vestrum habebit amicum, & proficiscetur ad eum media nocte, & dicet ei, Amice, "da mihi mutuò tres panes:

5 *Et ait ad illos, Quis uestrum habebit amicū, & ibit ad illū media nocte, & dicat illi, Amice, commoda mihi tres panes:*

Ἐπειδὴ φίλος μου παρεγένετο ἐξ ὁδοῦ πρός με, καὶ οὐκ ἔχω ὃ παραθήσω αὐτῷ.

6 Quoniam amicus meus venit de via ad me, & non habeo quod apponam ei.

6 *Quoniam amicus meus uenit de uia ad me, & non habeo quod ponam ante illum.*

IN CAPVT XI.

2 Noster qui es in cælis, ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Hæc non legit hoc loco Vetus interpres.

3 In diem, τὸ καθ' ἡμέραν: id est, quanto in hunc diem opus est: nempe vt apud Quintilianum, declamatione 13. feræ ac volucres dicuntur præsentis modò cibi memores, in diem viuere: ad quorum exemplum nos reuocat Christus, non vt honestam curam tuendæ huius vitæ nobis eximat, sed potius solicitudinem illam & ægritudinem animi cum diffidentia coniunctam, qua se plerique conficiunt. Hanc igitur interpretationem si sequamur, idem declarabit τὸ καθ' ἡμέραν, atque apud Matthæum σήμερον. sed illud tamen multo est expressius: quamobrem nolui cum Vetere interprete conuertere, Hodie. Possumus tamen τὸ καθ' ἡμέραν etiam exponere In singulos dies, id est quotidie, vt legitur in Veteris editionis quibusdam codicibus, & in Erasmi versione: vt illud sit quod vulgò dicimus, *iour à iour*. Sed non probo quod idem Erasmus adfert in annotationibus, nimirum hîc peti crastinum panem. Nam, inquit, qui vesperi orat pro victu postridiano, quid aliud petit quàm victum quotidianum? Rectè sanè, quasi vespere duntaxat sit huic precationi locus.

4 Etenim ipsi, καὶ γὰρ αὐτοί, vel, καὶ γὰρ καὶ αὐτοί. id est, etenim & ipsi, vt in vno vetusto codice scriptum legimus. Vulg. & Eras. Siquidem & ipsi: vt sit εἰ καὶ αὐτοί. Sed libera nos à malo, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. Hanc quoque particulam non legit Vetus interpres.

5 Da mihi mutuò, χρῆσόν μοι. Vulgata, Commoda mihi, impropriè, quia hîc adfertur exemplum earum rerum quæ vsu consumuntur, quanuis Plautus semel atque iterū ita loquutus reperiatur: & χρῆσαι Græcis tam de commodato quàm de mutuo dicatur. Meritò igitur eam interpretationem reprehendit Valla, cuius vestigia sequutus est Erasmus. Castellio vertit, Mutua: quod verbum non memini legere in ea significatione apud idoneos authores.

7 Κἀκεῖνος ἔσωθεν ἀποκριθεὶς εἴπῃ, Μή μοι κόπους πάρεχε· ἤδη ἡ θύρα κέκλεισται, καὶ τὰ παιδία μου μετ' ἐμοῦ εἰς τὴν κοίτην εἰσίν· οὐ δύναμαι ἀναστὰς δοῦναί σοι.

7 Et ille intus respondens dicat, Ne mihi molestiam exhibe: iã ostium clausum est, & pueruli mei mecum sunt in cubili: non possũ surgere & dare tibi.

7 *Et ille deintus respondens dicat, Noli mihi molestus esse: iam ostium clausũ est, & pueri mei mecum sunt in cubili: non possum surgere, & dare tibi.*

8 Λέγω ὑμῖν, εἰ καὶ οὐ δώσει αὐτῷ ἀναστὰς, διὰ τὸ εἶναι αὐτοῦ φίλον· διά γε τὴν ἀναίδειαν αὐτοῦ ἐγερθεὶς, δώσει αὐτῷ ὅσων χρῄζει.

8 Dico vobis, etiamsi non dederit ei surgens, eo quòd amicus eius sit: at certè propter importunitatem eius surget, ac dabit ei quotquot sunt ei opus.

8 *Dico vobis, et si non dabit illi surgens, eo quòd amicus eius sit, propter improbitatem tamen eius surget, & dabit illi quotquot habet necessarios.*

9 Κἀγὼ ὑμῖν λέγω, Αἰτεῖτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν· ζητεῖτε, καὶ εὑρήσετε· κρούετε, καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν.

9 ‖ Et ego dico vobis, Petite, & dabitur vobis: quærite, & inuenietis: pulsate, & aperietur vobis.

9 *Et ego dico uobis, Petite, & dabitur uobis: quærite, & inuenietis: pulsate, & aperietur uobis.*

Mat.7.a.7, & 21.c.22 mar.11.c.24 iohan.14.b.13 & 16.c.22 iacob.1.a.10

10 Πᾶς γὰρ ὁ αἰτῶν λαμβάνει· καὶ ὁ ζητῶν εὑρίσκει· καὶ τῷ κρούοντι ἀνοιγήσεται.

10 ‖ Quisquis enim petit, accipit: & qui quærit, inuenit: & pulsanti aperietur.

10 *Omnis enim qui petit, accipit: & qui quærit, inuenit: & pulsanti aperietur.*

Mat.7.b.7

11 Τίνα δὲ ὑμῶν τὸν πατέρα αἰτήσει ὁ υἱὸς ἄρτον, μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ; εἰ καὶ ἰχθῦν, μὴ ἀντὶ ἰχθύος ὄφιν ἐπιδώσει αὐτῷ;

11 ‖ Ecquis autem ex vobis pater, *si* filius *ab eo* petierit panem, lapidem ei dabit? aut si piscem, num pro pisce dabit ei serpentẽ?

11 *Quis autem ex uobis patrẽ petit panem, nunquid lapidem dabit illi? aut piscem, nũquid pro pisce serpentẽ dabit illi?*

Mat.9.d.32, & 12.b.22 mar.3.c.20

12 Ἢ καὶ ἐὰν αἰτήσῃ ᾠὸν, μὴ ἐπιδώσει αὐτῷ σκορπίον;

12 Aut si petierit ouum, num dabit ei scorpium?

12 *Aut si petierit ouum, nunquid porriget illi scorpionem?*

13 Εἰ οὖν ὑμεῖς πονηροὶ ὑπάρχοντες, οἴδατε ἀγαθὰ δόματα διδόναι τοῖς τέκνοις ὑμῶν, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ὁ ἐξ οὐρανοῦ δώσει Πνεῦμα ἅγιον τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν;

13 Si vos igitur quum sitis mali, nostis bona dona dare liberis vestris, quanto magis Pater vester cælestis dabit Spiritum sanctum iis qui ab eo petierint?

13 *Si ergo uos quum sitis mali, nostis bona data dare filiis uestris, quãto magis Pater uester cælestis dabit Spiritum bonum petentibus se?*

14 Καὶ ἦν ἐκβάλλων δαιμόνιον, καὶ αὐτὸ ἦν κωφόν· ἐγένετο δὲ τοῦ δαιμονίου ἐξελθόντος, ἐλάλησεν ὁ κωφός· καὶ ἐθαύμασαν οἱ ὄχλοι.

14 ‖ Eiecit etiam dæmonium quod erat mutum: factum est autem, egresso dæmonio, loquutus est mutus, & mirata est turba.

14 *Et erat eiiciens dæmonium, & illud erat mutum: & quum eiecisset dæmonium, loquutus est mutus, & admiratæ sunt turbæ.*

Mat.9.d.33, & 12.b.22 mar.3.c.10

15 Τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν εἶπον, Ἐν Βεελζεβοὺλ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια.

15 Quidam verò ex eis dixerunt, ‖ Per Beelzebul principem dæmoniorum eiicit dæmonia.

15 *Quidam autem ex eis dixerunt, In Beelzebub principe dæmoniorum eiicit dæmonia.*

Matth.9.d.24

16 Ἕτεροι δὲ πειράζοντες, σημεῖον παρ' αὐτοῦ ἐζήτουν ἐξ οὐρανοῦ.

16 Et alii tentantes, signum è cælo petebant ab eo.

16 *Et alii tentantes, signũ de cælo quærebant ab eo.*

8 At certè propter importunitatem, διά γε τὴν ἀναίδειαν. Particulam γε conuerterunt Vetus interpres, & Eras. Tamen, id est μέντοι: quum potius significet Quidẽ certè, vel At certè. Rursus quòd ἀναίδειαν exponunt Improbitatem, mihi non probatur. Improbitas enim declarat potius πονηρίαν vel κακίαν. neque puto ad rem pertinere quòd Virgilius laborem improbum vocauit. Significat autem in genere ἀναίδεια impudentiam: sed quia de certa specie impudentiæ hîc agitur, eorum videlicet qui nullo responso possunt abigi quominus molestè vrgeant, ideo importunitatem vertimus: quanquam, si spectemus quod hac similitudine Christus adumbrauit, hæc importunitas & quasi impudentia in Deo assiduè & singulis momentis die ac nocte rogando, vitium non est: imò verò in piis hominibus maximè commendatur.

11 Ecquis autem, &c. τίνα δέ. In quibusdam codicibus legitur, τίς δὲ ὑμῶν. Sed quomodocunque legas, non vitaris ἀνακόλουθον, cuius simile exemplum habemus Exodi 32.a.1. Itaque vt planior esset oratio, non vertimus κατὰ πόδας, sed paulum deflex]imus: ita tamen (ni fallor) vt minus procul discesserimus quàm alii interpretes quos nobis videre contigit. Videtur verò hoc fuisse vulgatum prouerbium, cui respondet Plautinum illud quod Erasmus obseruat, Altera manu fert lapidem, panem ostentat altera. Illi autem quod proximè sequitur, respondet Græcorum illud, ἀντὶ πέρκης σκορπίον: id est pro perca scorpium: quod idem Erasmus in Chiliadibus commemorat.

13 Cælestis, ὁ ἐξ οὐρανοῦ. Malui receptæ interpretationi assentiri quàm quicquam mutare: sed mihi tamen non prorsus propriè videtur Deus Pater dici ὁ ἐξ οὐρανοῦ, quum potius dicatur ὁ ἐν τῷ οὐρανῷ. Puto igitur expuncto articulo, ita potius legendum, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ὑμῶν (additum enim hoc pronomen inueni in

vno codice & in Vulg. editione) πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ὁ ἐξ οὐρανοῦ δώσει πνεῦμα ἅγιον τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν; id est, quanto magis Pater ille vester dabit è cælo Spiritũ sanctũ iis qui ab eo petierint? Nihil tamẽ sum ausus mutare ex coniectura. Sanctum, ἅγιον. In Vulgata editione legitur bonum, id est ἀγαθόν. contrà verò in omnibus Græcis codicibus legimus ἅγιον, exceptis duobus, qui cum Vulg. editione consentiebant.

Mat. 12. b. 25 marci 3. c. 24

Αὐτὸς δὲ εἰδὼς αὐτῶν τὰ διανοήματα, εἶπεν αὐτοῖς, Πᾶσα βασιλεία ἐφ' ἑαυτὴν διαμερισθεῖσα ἐρημοῦται, καὶ οἶκος ἐπὶ οἶκον πίπτει.

17 Ipse verò quum sciret cogitationes eorum, dixit eis, ‖ Omne regnum dissidens aduersus sese, vastatur: & domus aduersus sese dissidens, cadit.

17 *Ipse autem ut uidit cogitationes eorum, dixit eis, Omne regnum in seipsum diuisum, desolatur: & domus supra domum cadit.*

Εἰ δὲ καὶ ὁ Σατανᾶς ἐφ' ἑαυτὸν διεμερίσθη, πῶς σταθήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ; ὅτι λέγετε, ἐν Βεελζεβοὺλ ἐκβάλλειν με τὰ δαιμόνια.

18 Quòd si etiã Satanas aduersus seipsum dissidet, quomodo stabit regnum eius? Nam dicitis, per Beelzebul eiicere me dæmonia.

18 *Si autem & Satanas in seipsum diuisus est, quomodo stabit regnum eius? quia dicitis, in Beelzebub me eiicere dæmonia.*

Εἰ δὲ ἐγὼ ἐν Βεελζεβοὺλ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, οἱ υἱοὶ ὑμῶν ἐν τίνι ἐκβάλλουσι; διὰ τοῦτο κριταὶ ὑμῶν αὐτοὶ ἔσονται.

19 Quòd si ego per Beelzebul eiicio dæmonia: filii vestri per quem eiiciunt? propterea ipsi erunt vestri iudices.

19 *Si autem ego in Beelzebub eiicio dæmonia: filii uestri in quo eiiciunt? ideo ipsi, iudices uestri erunt.*

Εἰ δὲ ἐν δακτύλῳ Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, ἄρα ἔφθασεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

20 Sin autem digito Dei eiicio dæmonia, nempe peruenit ad vos regnum Dei.

20 *Porro si in digito Dei eiicio dæmonia, profectò peruenit in uos regnum Dei.*

Ὅταν ὁ ἰσχυρὸς καθωπλισμένος φυλάσσῃ τὴν ἑαυτοῦ αὐλήν, ἐν εἰρήνῃ ἐστὶ τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ·

21 Quum validus quispiam armatus custodit aulam suam, in pace sunt ea quæ habet:

21 *Quum fortis armatus custodit atrium suum, in pace sunt ea quæ possidet:*

Ἐπὰν δὲ ὁ ἰσχυρότερος αὐτοῦ ἐπελθὼν νικήσῃ αὐτόν, τὴν πανοπλίαν αὐτοῦ αἴρει ἐφ' ᾗ ἐπεποίθει, καὶ τὰ σκῦλα αὐτοῦ διαδίδωσιν.

22 Postquam verò quispiam eo validior inuadens vicerit eum, totam armaturam eius aufert qua confidebat, & spolia eius distribuit.

22 *Si autem fortior eo superueniens uicerit eum, uniuersa arma eius auferet in quibus cõfidebat, & spolia eius distribuit.*

Ὁ μὴ ὢν μετ' ἐμοῦ, κατ' ἐμοῦ ἐστί· καὶ ὁ μὴ συνάγων μετ' ἐμοῦ, σκορπίζει.

23 Qui non est mecum, contra me est: & qui non cogit mecũ, spargit.

23 *Qui non est mecum, contra me est: & qui nõ colligit mecum, dispergit.*

Matth. 12. d. 43

Ὅταν τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα ἐξέλθῃ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, διέρχεται δι' ἀνύδρων τόπων, ζητοῦν ἀνάπαυσιν· καὶ μὴ εὑρίσκον, λέγει, Ὑποστρέψω εἰς τὸν οἶκόν μου ὅθεν ἐξῆλθον.

24 ‖ Quum impurus spiritus exierit à quopiam, transit per arida loca, quærens requiem: & non inueniens, dicit, Reuertar domum meam vnde exiui.

24 *Quum immundus spiritus exierit de homine, perambulat per loca inaquosa, quærens requiem: & non inueniens, dicit, Reuertar in domum meam unde exiui.*

Καὶ ἐλθὸν εὑρίσκει σεσαρωμένον καὶ κεκοσμημένον.

25 Veniens igitur inuenit eam versam & ornatam.

25 *Et quum uenerit, inuenit scopis mundatam & ornatam.*

17 Et domus aduersus sese dissidens, cadit, καὶ οἶκος ἐπὶ οἶκον πίπτει. Vulgata & Erasmus, Et domus super domum cadit. At ego puto post ἐπὶ οἶκον repetendum esse per syllepsin participium μερισθεὶς, quod & sententia ipsa ostendit, & ex Matthæi ac Marci collatione liquet. Nam Matthæus quum de regno diuiso mentionem fecisset, subiicit, καὶ πᾶσα οἰκία μερισθεῖσα καθ' ἑαυτῆς. Marcus autem, καὶ ἐὰν οἰκία ἐφ' ἑαυτὴν μερισθῇ. Sed & Theoph. hunc locum explicans, repetit participium, Siue, inquit, de familia, siue de ipsius ædificii structura hoc accipias. Dixit autem Lucas ἐπὶ οἶκον pro ἐφ' ἑαυτόν, Hebraica repetitione antecedentis pro relatiuo. Aduersus sese, ἐφ' ἑαυτόν. Valla potius conuertendum putat in seipso, vel supra seipsum: sed meritò reprehenditur ab Erasmo. Ponitur enim ἐπὶ pro κατὰ, vt in ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας pro κατὰ... & ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας, quæ est Æschyli Tragœdia, pro ἑπτὰ κατὰ Θηβῶν, vt rectè emendat Eustathius, quum vulgò legant ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις.

20 Digito Dei, ἐν δακτύλῳ Θεοῦ. Hebraicè באצבע אלהים, vt Exod. 8. b. 17. id est virtute ac potestate diuina. Est autem Patris ac Filii virtus, Spiritus sanctus. Ideo apud Matthæum legimus pro digito Dei, Spiritum Dei.

21 Aulam, τὴν αὐλήν: id est regiam suam. Vulgata & Erasmus, Atrium. Id enim propriè declarat αὐλή, locum videlicet apertum & vacuum ante ipsas ædes expositum, quem Galli vulgò Cortem vocant. Inde factum vt pro regum ac principum palatiis acciperetur, sicut notat Athenæus: quæ significatio optimè conuenit huic loco. In pace, ἐν εἰρήνῃ. Heb. בשלום: id est, tranquillè ac beatè suis bonis perfruitur.

22 Inuadens, ἐπελθών: vel (vt Vetus interpres conuertit) Superueniens, id est ex inopinato veniens, vt apud Hom. Odyss. ὅς τοῦ μνηστῆρος υἱὸς ἐπῆλθε. Sed illud est ἐμφατικώτερον.

29 Scelerata

Τότε πορεύεται καὶ παραλαμβάνει ἑπτὰ ἕτερα πνεύματα πονηρότερα ἑαυτοῦ, καὶ εἰσελθόντα κατοικεῖ ἐκεῖ· καὶ γίνεται τὰ ἔσχατα τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου χείρονα τῶν πρώτων.

26 Tunc proficiscitur & accipit septem alios spiritus peiores quàm sit ipse, & ingressi habitant illic: ‖ fitque vltima conditio hominis illius deterior priore.

26 Tunc uadit & assumit septem alios spiritus nequiores se, & ingressi habitant ibi: & fiunt nouissima hominis illius peiora prioribus.

Heb.6.a.4
1.pet.2.d.20

Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ λέγειν αὐτὸν ταῦτα, ἐπάρασά τις γυνὴ φωνὴν ἐκ τοῦ ὄχλου, εἶπεν αὐτῷ, Μακαρία ἡ κοιλία ἡ βαστάσασά σε, καὶ μαστοὶ οὓς ἐθήλασας.

27 Factum est autem quum hæc diceret, attollens vocem quædam mulier è turba, dixit ei, Beatus vterus qui te portauit, & vbera quæ suxisti.

27 Factum est autē quum hæc diceret, extollens uocem quædam mulier de turba, dixit illi, Beatus uenter qui te portauit, & ubera quæ suxisti.

Αὐτὸς δὲ εἶπε, Μενοῦνγε μακάριοι οἱ ἀκούοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ φυλάσσοντες αὐτόν.

28 Ipse autem dixit, Imò verò beati qui audiunt sermonem Dei, & eum obseruant.

28 At ille dixit, Quinimo beati qui audiunt uerbum Dei, & custodiunt illud.

Τῶν δὲ ὄχλων ἐπαθροιζομένων ἤρξατο λέγειν, Ἡ γενεὰ αὕτη πονηρά ἐστι· σημεῖον ἐπιζητεῖ, καὶ σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτῇ, εἰ μὴ τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου.

29 ‖ Quum autem turba congregaretur apud eum, cœpit dicere, Natio hæc scelerata est: signum requirit: sed signum non dabitur ei, ‖ nisi signum illud Ionæ Prophetæ.

29 Turbis autem concurrentibus cœpit dicere, Generatio hæc, generatio nequam est: signum quærit, & signum non dabitur ei, nisi signum Ionæ Prophetæ.

Mat.12.c.38
Ionæ 2.a.1

Καθὼς γὰρ ἐγένετο Ἰωνᾶς σημεῖον τοῖς Νινευΐταις, οὕτως ἔσται καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου τῇ γενεᾷ ταύτῃ.

30 Nam prout fuit Ionas signū Niniuitis, ita etiā erit Filius hominis nationi isti.

30 Nam sicut fuit Ionas signum Niniuitis, ita erit & Filius hominis generationi isti.

Βασίλισσα νότου ἐγερθήσεται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῶν ἀνδρῶν τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινεῖ αὐτούς· ὅτι ἦλθεν ἐκ τῶν περάτων τῆς γῆς ἀκοῦσαι τὴν σοφίαν Σολομῶντος· καὶ ἰδού, πλεῖον Σολομῶντος ὧδε.

31 ‖ Regina Austri surget in iudicio cum viris nationis huius, & condemnabit eos: quòd venerit à terminis terræ vt audiret sapientiam Solomonis: & ecce, plus quàm Solomō *est* hoc in loco.

31 Regina Austri surget in iudicio cum uiris generationis huius, & cōdemnabit illos: quia uenit à finibus terræ audire sapientiam Salomonis: & ecce, plus quàm Salomon hîc.

3.Reg.10.a.1
2.paral.9.a.1

Ἄνδρες Νινευῒ ἀναστήσονται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινοῦσιν αὐτήν· ὅτι μετενόησαν εἰς τὸ κήρυγμα Ἰωνᾶ· καὶ ἰδού, πλεῖον Ἰωνᾶ ὧδε.

32 Viri Niniuitæ resurgent in iudicio cum hac natione, & condemnabunt eam: ‖ quòd ad præconium Ionæ resipuerint: & ecce plus quàm Ionas *est* hoc in loco.

32 Viri Niniuitæ surgent in iudicio cum generatione hac, & condemnabunt illam: quia pœnitentiam egerunt ad prædicationem Ionæ: & ecce, plus quàm Ionas hîc.

Ionæ 3.b.5

Οὐδεὶς δὲ λύχνον ἅψας, εἰς κρυπτὸν τίθησιν, οὐδὲ ὑπὸ τὸν μόδιον, ἀλλ᾽ ἐπὶ τὴν λυχνίαν, ἵνα οἱ εἰσπορευόμενοι τὸ φέγγος βλέπωσιν.

33 ‖ Nullus verò lucernam accensam " in occulto ponit, neque subter modium: sed in cādelabrum, vt qui ingrediūtur, "splendorem videant.

33 Nemo lucernam accendit, & in abscondito ponit: neque sub modio: sed supra candelabrum, ut qui ingrediuntur, lumen uideant.

Suprà 8.b.16
mat.5.b.15
mar.4.c.21

Ὁ λύχνος τοῦ σώματος, ἐστὶν ὁ ὀφθαλμός· ὅταν οὖν ὁ ὀφθαλμός σου ἁπλοῦς ᾖ, καὶ ὅλον τὸ σῶμά σου φωτεινόν ἐστιν· ἐπὰν δὲ πονηρὸς ᾖ, καὶ τὸ σῶμά σου σκοτεινόν.

34 ‖ Lucerna corporis est oculus: quum igitur oculus tuus fuerit simplex, totum quoque corpus tuum lucidum erit: quū verò malus fuerit, etiam corpus tuum tenebrosum erit.

34 Lucerna corporis tui, est oculus tuus: si oculus tuus fuerit simplex, totum corpus tuum lucidum erit: si autem nequam fuerit, etiam corpus tuū tenebrosum erit.

Mat.6.c.22

29 Scelerata est, πονηρά ἐστι. Cur πονηρὸν interdum malimus sceleratum quàm malum dicere, alibi exposuimus. Cæterùm apud Veterem interpretem & in duobus codicibus Græcis repetitur γενεά, natio. Natio hæc, est scelerata natio.

33 In occulto, εἰς κρυπτόν. Sic loquitur Cæsar. Vulgata & Erasmus, In abscondito, quod nusquam legi. In omnibus autem codicibus vetustis legimus εἰς κρυπτὴν, & fortasse magis accommodatè. Cryptas enim & cryptoporticus vocabant olim abditos & concameratos locos, quos vulgò dicimus caueas. Splendorem, τὸ φέγγος: vel τὸ φῶς lumen, vt legerunt & intepretati sunt alii, eodem sensu.

35 Σκόπει οὖν μὴ τὸ φῶς τὸ ἐν σοὶ, σκότος ἐστίν.

35 Considera ergo "num lumē quod in te est, tenebræ sint.

35 *Vide ergo ne lumē quod in te est, tenebræ sint.*

36 Εἰ οὖν τὸ σῶμά σου ὅλον φωτεινὸν, μὴ ἔχον τι μέρος σκοτεινὸν, ἔσται φωτεινὸν ὅλον, ὡς ὅταν ὁ λύχνος τῇ ἀστραπῇ φωτίζῃ σε.

36 Itaque si corpus tuum totum lucidum *fuerit*, non habens aliquam partem tenebrosam: *sic* erit lucidum totum, vt quū lucerna fulgore te illustrat.

36 *Si ergo corpus tuum totum lucidum fuerit, non habens aliquam partem tenebrarum, erit lucidū totum, & sicut lucerna fulgoris illuminabit te.*

37 Ἐν δὲ τῷ λαλῆσαι, ἠρώτα αὐτὸν Φαρισαῖός τις ὅπως ἀριστήσῃ παρ᾽ αὐτῷ. εἰσελθὼν δὲ ἀνέπεσεν.

37 Postquam autem loquutus esset, rogauit eum quidam Pharisæus vt pranderet apud se. Ingressus igitur discubuit.

37 *Et quum loqueretur, rogauit illum quidam Pharisæus ut prāderet apud se. Iesus autem ingressus recubuit.*

38 Ὁ δὲ Φαρισαῖος ἰδὼν ἐθαύμασεν ὅτι οὐ πρῶτον ἐβαπτίσθη πρὸ τοῦ ἀρίστου.

38 Pharisæus autem quum *hoc* vidisset, admiratus est "eum nō prius ablutū fuisse ante prādiū.

38 *Pharisæus autem cœpit intra se reputans dicere quare non baptizatus esset ante prandiū.*

39 Εἶπε δὲ ὁ Κύριος πρὸς αὐτὸν, Νῦν ὑμεῖς οἱ Φαρισαῖοι τὸ ἔξωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ τοῦ πίνακος καθαρίζετε· τὸ δὲ ἔσωθεν ὑμῶν γέμει ἁρπαγῆς καὶ πονηρίας.

Mat.23.c.25

39 Dixit autem Dominus ei, ‖ "Vos quidem Pharisæi exteriorem poculi patinæque partem purgatis: sed quod intra vos est, plenum est rapina & scelere.

39 *Et ait Dominus ad illū, Nunc uos Pharisæi quod déforis est calicis & catini mūdatis: quod autem intus est uestrum, plenū est rapina & iniquitate.*

40 Ἄφρονες, οὐχ ὁ ποιήσας τὸ ἔξωθεν, καὶ τὸ ἔσωθεν ἐποίησε;

40 Dementes, nónne qui fecit quod foris est, etiam id quod intus est fecit?

40 *Stulti, nónne qui fecit quod déforis est, etiam id quod deintus est, fecit?*

41 Πλὴν τὰ ἐνόντα δότε ἐλεημοσύνην· καὶ ἰδοὺ, πάντα καθαρὰ ὑμῖν ἐστιν.

41 Immo, "ea quæ adsunt date "*in* eleemosynam: & ecce, omnia erunt vobis pura.

41 *Verūtamen quod superest, date eleemosynam: & ecce, omnia munda sunt uobis.*

35 Nū sint, μή ἐστιν. Vul. Ne sint, μὴ ᾖ. Quē errorē quū Valla animaduerterit, miror nō correctū ab Eras.

38 Quum *hoc* vidisset, admiratus est, ἰδὼν ἐθαύμασεν. In vno exemplari scriptum legimus ἤρξατο διακρινόμενος ἐν ἑαυτῷ λέγειν, quam lectionem sequutus Vetus interpres conuertit, Cœpit intra se reputans dicere: quum τὸ διακρίνεσθαι alibi interpretetur hæsitare, vt Mar.11.c.23. Eum non prius, &c. ὅτι οὐ πρῶτον ἐβαπτίσθη. Vulg. Quòd non baptizatus esset, prætermissa particula πρῶτον, quæ videri etiam potest redundare. Sed τὸ βαπτίζεσθαι idem hîc declarat atque τὸ λούεσθαι καὶ χερνίπτειν, vt diximus Mar.7.a 4.

39 Vos quidem, νῦν ὑμεῖς, Vulg. & Eras. Nunc vos. Verùm particula νῦν hoc loco non videtur esse tēporis aduerbium, sed potius coniunctio expletiua: nisi malimus interpretari, At vos: vel, Vos veró. Sic enim sæpe solet à Demosthene vsurpari in assumptionibus argumentorum. Quod intra vos est, τὸ ἔσωθεν: id est animus vester. Vulg. Quod intus est vestrū. Eras. Vallā sequutus, Quod intus est vestri. Cæterùm si conferamus cum hoc loco ea quæ scribuntur Matth.23.c.26, videri possit particula ὑμῶν potius pertinere ad ἁρπαγῆς καὶ πονηρίας, per traiectionem, quæ huic nostro Euangelistæ est familiarissima. vt sic interpretari possimus, Sed quod intus est, (nempe intra patinam) plenum est vestra rapina. Matthæus enim apertè dicit patinas & pocula referta esse ipsorum rapinis. Agitur autē de puro ciborum vsu, contra Pharisæorū sententiā, qui putabant mundatis patinis omnia esse munda. Quasi verò (inquit Dominus) non sit potius habenda ratio eius quod intra patinam est quàm ipsius patinæ. Atqui dapes istæ quas apponitis, quanuis vobis mundæ videantur, quoniam patinas mundastis, & sunt ex earum genere quarum vsus in Lege conceditur: tamen alia ratione sunt immundæ, quia nimirum per rapinam & scelus bona vestra comparastis. Scelere, πονηρίας. Vulg. Iniquitate: id est ἀδικίας. Theophyl. inuidia interpretatur. Est enim hoc vitiū semper cū mala mente & malo animo coniunctū.

41 Immo date, πλὴν δότε: vel, Quin potius: vt rapinæ & sceleri, quæ impediebant quominus purè vesci possent, opponatur charitas, qua futurū sit vt sanctificetur quod intra patinā est, etiamsi ablutæ nō fuerint patinæ. Est enim varius ac multiplex vsus istius particulæ, vt diximus Matth.11. c.22. Vulg. & Eras. Veruntamē dare: vt sit hæc sententia, Impurè quidē vescimini, vt nūc facitis, & hallucinamini magnopere: sed tamē remediū huic malo adferri potest: puta si ex vestris istis facultatibus per fraudem partis, dederitis eleemosynam. Atqui nō hîc agitur (opinor) quo pretio possint pro rapinis & fraudibus satisfacere, (vna enim nostra satisfactio est Christus) sed peruersa eorū opinio reprehēditur de legitimo ac puro ciborū vsu. Itaq; hāc expositionē planè repudio. Quod autē attinet ad verbū δότε, adfert alterā etiā interpretationē Eras. puta si significet Datis, indicandi modo: vt sit hic sensus, Quod quū ita sit. i. quum intus abūdetis rapina & scelere, Dominus autē animi potius quàm patinarū purificationē requirat, tamē ita estis stulti, vt vos existimetis liberari ab omni rapina, si paululū ex ea cōtuleritis in pauperes. Sed væ vobis, &c. Nā alioquin (inquit idē Eras.) duriusculè cohæret hæc adhortatio cū iis quæ præcedūt ac sequūtur. Quî enim cōuenit vt quos modò fecerit ita scelerosos, subitò, data eleemosyna, velit vndiquaq; mūdos videri? Hæc ille. Atqui non vidētur hæc pati posse grāmaticorū regulæ, vt δότε pro δίδοτε accipiatur, neq; mihi facilè persuaserim vsquā extare similis enallages exēplū. Deinde hæc verba, Et ecce omnia munda sunt vobis, ironicè essent explicāda: quod fieri vix potest quin coacta sit interpretatio. Neq; vero duriusculè cohæret hæc adhortatio, quū nihil magis sit consentaneū quàm explicato morbo adhibere remediū: quod quidē quale sit, nō videtur Eras. (quod cū bona ipsius venia dictū esse velim) satis attētè cōsiderasse.

Ea quæ adsunt, τὰ ἐνόντα: vel, Pro facultatibus, ita vt κατὰ subaudiatur, & τὰ ἐνόντα vocet τὰ παρόντα, siue τὰ ὑπάρχοντα, vt infrà 12.v.33. Imò etiam fortassis τὰ ἐνόντα vocat τὰ ἔσωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ πίνακος, id est quibus pocula & patinas replebant: acsi diceret Christus, Pro eo quod rapina & malis artibus quæritis vnde viuatis, estote potius liberales in egenos, ex iis quæ vobis ad victum suppetunt. Vetus interpres cōuertit, Quod superest, id est τὸ λοιπὸν, seu potius τὸ περιοσσεῦον, quod nō probo. Theophyl. rectè quidem τὰ ἐνόντα interpretatur τὰ ὑπάρχοντα ὑμῖν, id

eſt quæ vobis adſunt, ſiue facultates veſtras: ſed quòd exiſtimat Chriſtum maluiſſe dicere τὰ ἐνόντα quàm τὰ ὄντα, vt Phariſæorum auaritiam notaret, quia nimirum diuitiæ inſunt atque adeo inſident auari hominis animo, id mihi quidem ſubtilius videtur quàm vt admitti poſſit. Adfert Eraſmus aliã interpretationẽ, vt τὰ ἐνόντα poſitũ ſit abſolutè pro τὸ ἐνὸν, vt intelligas, quæ facta ſũt, fieri infecta nõ poſſe: illud autẽ reſtare, quod ſit in eorum poteſtate, vt rapinas penſent eleemoſynis. quod non eſt concedendum, niſi commoda interpretatione explicetur, ita videlicet vt reſtituto, quoad eius fieri poteſt, quod malis artibus quæſiuimus, de noſtro ſimus liberales. Neque enim exiſtimãdum eſt eum facere quod Deo gratum eſſe poſſit, qui ex malè quæſitis partẽ ſibi ſeruet, partem pauperibus aut Deo etiam ipſi decidat, nedum vt hac ratione pro peccatis ſatiſfaciat. Hinc illæ querelæ toties apud Prophetas repetitæ aduerſus eos qui externo cultu putabant ſe Dei fauorem mereri, quencunque animum ad hæc ſacra attuliſſent, quum (vt rectè ſcribitur Eccleſiaſtici 34.d.24) qui è bonis pauperum ſacrificat, ſimilis ſit eius qui mactat filium corã patre. *In* eleemoſynam, ἐλεημοσύνην. Cohæret ἐλεημοσύνην cum τὰ ἐνόντα, per appoſitionem non modò Hebræis, ſed etiam Græcis familiarem. Sic Iſocrat. ad Demonicum, ἀπέσταλκά σοι τόνδε τὸν λόγον δῶρον, τεκμήριον μὲν τῆς πρὸς ὑμᾶς φιλίας, σημεῖον δὲ τῆς πρὸς Ἱππόνικον συνηθείας. Sic etiam Plautus in Trinumo, Eſt ager (inquit) ſub vrbe nobis, eum dabo dotem ſorori. In qua conſtructione interdum etiam additur præpoſitio, ſicut nos hîc expreſſimus. Sin verò τὰ ἐνόντα interpretemur pro facultatibus, δότε ἐλεημοσύνην conuertemus ad verbum, Date eleemoſynam. de quo vocabulo diximus Matth.6.v.1. Erunt, ἐστίν: id eſt ἔσται, vt etiam ſcriptum legimus in quodam exemplari, quanuis retineri etiam poſſit præſentis temporis ſignificatio.

42 Ἀλλ' οὐαὶ ὑμῖν τοῖς Φαρισαίοις, ὅτι ἀποδεκατοῦτε τὸ ἡδύοσμον καὶ τὸ πήγανον καὶ πᾶν λάχανον, καὶ παρέρχεσθε τὴν κρίσιν καὶ τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ. ταῦτα ἔδει ποιῆσαι, κἀκεῖνα μὴ ἀφιέναι.

42 Sed væ vobis Phariſæis, quoniam decimatis mentham & rutam, & quoduis olus, ſed præteritis iudicium & charitatem Dei. Hæc autem oportuit facere, & illa nõ omittere.

42 *Sed uæ uobis Phariſæis quia decimatis mentham & rutam & omne olus, & præteritis iudicium & charitatẽ Dei. hæc autem oportuit facere, & illa non omittere.*

43 Οὐαὶ ὑμῖν τοῖς Φαρισαίοις, ὅτι ἀγαπᾶτε τὴν πρωτοκαθεδρίαν ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς.

43 ‖ Væ vobis Phariſæis, quoniã diligitis primum conſeſſum in conuentibus, & ſalutationes in foris.

43 *Væ uobis Phariſæi, quia diligitis primas cathedras in ſynagogis, & ſalutationes in foro.* Infrà, 20.g.46 mat.23.a.6 mar.12.d.38

44 Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι ἐστὲ ὡς τὰ μνημεῖα τὰ ἄδηλα, καὶ οἱ ἄνθρωποι οἱ περιπατοῦντες ἐπάνω οὐκ οἴδασιν.

44 ‖ Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ: quoniam eſtis vt monumenta quæ non apparent, & quæ neſciunt ii qui ſuper ea ambulant.

44 *Væ uobis, quia eſtis ut monumenta quæ non apparent, & homines ambulantes ſuprà, neſciunt.* Mat.23.c.27

45 Ἀποκριθεὶς δέ τις τῶν νομικῶν λέγει αὐτῷ, Διδάσκαλε, ταῦτα λέγων καὶ ἡμᾶς ὑβρίζεις.

45 Reſpondens autem quidam ex Legis interpretibus, ait ei, Magiſter, quum hæc dicis, etiã nos afficis iniuria.

45 *Reſpondens autem quidam ex Legiſperitis, ait illi, Magiſter, hæc dicẽs, etiam contumeliam nobis facis.*

46 Ὁ δὲ εἶπε, Καὶ ὑμῖν τοῖς νομικοῖς οὐαί, ὅτι φορτίζετε τοὺς ἀνθρώπους φορτία δυσβάστακτα, καὶ αὐτοὶ ἑνὶ τῶν δακτύλων ὑμῶν οὐ προσψαύετε τοῖς φορτίοις.

46 Ipſe autem ait, ‖ Væ vobis quoq; Legis interpretibus, quoniam oneratis homines oneribus difficilibus portatu, ſed ipſi vno ex digitis veſtris non attingitis onera.

46 *At ille ait, Et uobis Legiſperitis uæ, quia oneratis homines oneribus quæ portare non poſſunt, & ipſi uno digito ueſtro non tangitis ſarcinas.* Mat.23.a.4 act.15.b.10

47 Οὐαὶ ὑμῖν, ὅτι οἰκοδομεῖτε τὰ μνημεῖα τῶν προφητῶν, οἱ δὲ πατέρες ὑμῶν ἀπέκτειναν αὐτούς.

47 Væ vobis, quoniam ædificatis monumenta Prophetarum, patres autem veſtri trucidarunt eos.

47 *Væ uobis, quia ædificatis monumenta Prophetarum, patres autem ueſtri occiderunt illos.*

42 Sed væ vobis, ἀλλ' οὐαὶ ὑμῖν. Optimè hæc cohærent cum ſuperioribus, vt minimè dubium ſit quin ἀλλὰ ſic conuerti oporteat. Quum enim mentionem feciſſet beneficentiæ, futurum erat vt hîc Phariſæi ſuas decimas obiicerent. Oſtendit igitur Dominus quantum abſint à vera liberalitate, quantumuis externã illius ſpeciem præ ſe ferant. Huc pertinet quod ait Paulus 1.Cor.1.a.3. Quoniam, ὅτι. In plerisque Vulgatæ editionis codicibus non legitur Quia, ſed Qui, tum hoc verſiculo, tum etiam aliis ſequentibus: quam lectionem germanam eſſe puto, & ab iis deprauatam qui, quum ſcriptum eſſet vt vides in iſto margine, & hoc literarũ compendium ignorarent, pro οἱ legerunt ὅτι. Neque verò mirum hoc cuiquam videbitur qui manuſcripta exemplaria cum impreſſis contulerit, in quibus permulta ſimilia errata tam ſæpe occurrunt, vt nemini dubium eſſe poſſit ex vno loco infinitos alios poſtea fuiſſe deprauatos, & ex vno aliquo exemplari errorem in alia plurima emanaſſe. Nihil tamen volui mutare contra vetuſtorũ codicũ fidem. Decimatis, ἀποδεκατοῦτε. i. decimam partem deciditis, nimirum ex Dei Lege perſoluendam: quemadmodũ Latinis dicebatur legio decimari quum decimus quiſque ad ſupplicium legebatur ex militari diſciplina vt infrà, 18.b.12. Alii contrà ad auaritiã Phariſæorum hoc referunt, qui ex quibuſuis colligerent decimas. Et certè hoc etiam ſenſu accipitur verbum ἀποδεκατοῦν Heb.7.a.5. Sed priorem interpretationẽ potius recipio. Mentionem autem fieri inter olera, mẽthæ & rutæ, quarum hodie rarus eſt in cibis vſus, nemo mirabitur qui Plinium, ipſúmque adeo Apitium legerit.

Et quoduis olus, καὶ πᾶν λάχανον: vel, quoduis olus: id eſt omne genus olerum, vt rectè explicat Auguſt. in Enchiridio ad Laurẽtium, cap.99. ſimili ratione docens exponi oportere quod ait Apoſtolus 1.Timoth.2.a.4, Deũ velle omnes homines ſaluos fieri.

Iudicium, τὴν κρίσιν. Hebraicè מִשְׁפָּט, id est quod iustum & æquum est. Complectitur enim hoc vocabulum alterã illam partẽ iuris gentiũ, QVOD TIBI FIERI NOLIS, ALTERI NE FACIAS. Charitas autem Dei ad primam tabulam spectat, quæ quidem præcipua est, adeo vt illa ab hac diuelli nullo modo possit. Erasmus autem iudicium facit duplex: vnum hominum, quando ex cultu externo metimur pietatem: alterum Dei, quum ex animi affectu pietas æstimatur. Duplicem item charitatem: vnam hominum, quum leuiculo beneficio afficitur proximus: alteram Dei, quum in iis succurritur homini quæ ad æternam illius salutem pertinent. Sed hæc (vt opinor) ad hunc locum non spectant. Nam neque iudicium hîc accipitur pro animi opinione, aut sententia: neque vocabulum Θεοῦ est repetendum ἀπὸ τοῦ κοινοῦ: neque charitas Dei aliud hîc declarat quàm eum amorem quem Deo debemus. Hæc autem oportuit, ταῦτα δὲ ἔδει. Ita interpretatur Vulg. editio, & particulam δὲ additam reperimus in duobus codicibus vetustis. Erasmus, Imò oportuit, μᾶλλον δὲ ἔδει. Dicit autem Christus oportuisse illa fieri, quoniam ex Lege debebantur decimæ Leuitis.

Ἄρα μαρτυρεῖτε καὶ συνευδοκεῖτε τοῖς ἔργοις τῶν πατέρων ὑμῶν· ὅτι αὐτοὶ μὲν ἀπέκτειναν αὐτούς, ὑμεῖς δὲ οἰκοδομεῖτε αὐτῶν τὰ μνημεῖα.

48 Nempe ¨testimonio vestro comprobatis facta patrum vestrorum: quoniam illi quidem eos trucidarunt, vos autem ædificatis eorum monumenta.

48 *Profectò testificamini quòd cõsentitis operibus patrum uestrorum: quoniam ipsi quidem eos occiderunt, uos autem ædificatis eorum sepulchra.*

Διὰ τοῦτο καὶ ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ εἶπεν, Ἀποστελῶ εἰς αὐτοὺς προφήτας καὶ ἀποστόλους, καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποκτενοῦσι καὶ ἐκδιώξουσιν·

49 Propterea etiam Sapientia Dei dixit, Mittam ad eos Prophetas & Apostolos, & ¨ex ipsis *quosdam* trucidabunt, & *quosdam* expellent:

49 *Propterea & Sapientia Dei dixit, Mittam ad illos Prophetas & Apostolos, & ex illis occident, & persequentur:*

Ἵνα ἐκζητηθῇ τὸ αἷμα πάντων τῶν προφητῶν, τὸ ἐκχυνόμενον ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης,

50 Vt à natione ista ¨requiratur sanguis omnium Prophetarũ, effusus à iactis fundamentis mundi,

50 *Vt inquiratur sanguis omniũ Prophetarũ qui effusus est à constitutione mundi, à generatione ista,*

Gen.4.b.8
2.Paral.24.f.21

Ἀπὸ τοῦ αἵματος Ἄβελ ἕως τοῦ αἵματος Ζαχαρίου τοῦ ἀπολομένου μεταξὺ τοῦ θυσιαστηρίου καὶ τοῦ οἴκου· ναὶ λέγω ὑμῖν, ἐκζητηθήσεται ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης.

51 ‖A sanguine Abel vsque ad sanguinẽ ‖Zachariæ, qui periit inter altare & ædem: etiam dico vobis, requiretur ab hac natione.

51 *A sanguine Abel, usque ad sanguinem Zachariæ, qui periit inter altare & ædem: ita dico uobis, requiretur ab hac generatione.*

Οὐαὶ ὑμῖν τοῖς νομικοῖς, ὅτι ἤρατε τὴν κλεῖδα τῆς γνώσεως· αὐτοὶ οὐκ εἰσήλθετε, καὶ τοὺς εἰσερχομένους ἐκωλύσατε.

52 Væ vobis Legis interpretibus, quoniam sustulistis clauẽ cognitionis: ipsi non introistis, & eos qui introibant prohibuistis.

52 *Væ uobis Legisperitis, quia tulistis clauẽ scientiæ: ipsi non introistis, & eos qui introibant prohibuistis.*

Λέγοντος δὲ αὐτοῦ ταῦτα πρὸς αὐτούς, ἤρξαντο οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι δεινῶς ἐνέχειν, καὶ ἀποστοματίζειν αὐτὸν περὶ πλειόνων·

53 ¨Quum autem hæc eis diceret, cœperunt Scribæ & Pharisæi vehementer *ipsi* imminere, & eum allicere ad loquendum de multis:

53 *Quum autem hæc ad illos diceret, cœperunt Pharisæi & Legisperiti grauiter insistere, & os eius opprimere de multis:*

48 Testimonio vestro comp. μαρτυρεῖτε καὶ συνευδοκεῖτε. Vulgata, Testificamini quòd consentitis. i. μαρτυρεῖτε ὅτι συνευδοκεῖτε. vide suprà, 4.d.22. Testimonium autem hoc non sumit Christus à præpostera illa cura exornandi martyrum sepulchra, sed ab ipsorum Pharisæorum moribus, vt qui patrum exemplo contra veros Dei seruos furerent, ac proinde, quanuis pietatis studium prætexerent, reuera tamen Prophetarum monimenta exornando, tanquam trophæa quædam auitæ crudelitatis erigerent.

49 Ex ipsis *quosdam*, ἐξ αὐτῶν. Subauditur τινὰς in Græco, quod Latinè expressimus, vt Matthæi 23.d.24, & 27.b.9, & Act.21.c.16. Expellent, ἐκδιώξουσιν: id est, ita insectabuntur vt tandem expellant. Vulgata & Erasmus, Persequentur, id est διώξουσιν. Ita enim etiam excudit Frobenius. sed vetusti codices legunt ἐκδιώξουσιν: quod quidem est multo ἐμφατικώτερον.

50 Vt requiratur sanguis, ἵνα ἐκζητηθῇ τὸ αἷμα. Heb. דם כל-הנביאים ידרש: id est, vt ratio à vobis reposcatur, atque adeo pœnæ exigantur fusi sanguinis Prophetarum. Cæterùm illud ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης, id est, à natione ista, quum in Græcis ponatur in extremo versiculo, collocauimus potius in principio, vt studeremus perspicuitati, nequis videlicet connectat cum participio ἐκχυνόμενον. Nam potius cohærere cum ἐκζητηθῇ, apparet ex fine proximi versiculi. Effusus, τὸ ἐκχυνόμενον. Eras. Qui effũditur. Atqui rectius (ni fallor) Vetus interpres animaduertit præsens pro præterito, aut potius pro futuro exacto vsurpatum.

52 Sustulistis, ἤρατε: id est ἀπεκρύψατε καὶ ἠφανίσατε, abscondistis & sustulistis è medio, vt nusquam cõpareant. Sic enim rectè (meo quidem iudicio) interpretatur Theophylactus. Nam quòd Erasmus existimat potius significari Scribas tulisse, id est in se recepisse & gestandas suscepisse claues cognitionis, quia nimirum sibi solis cognitionem Legis & docendi munus arrogabant: quanuis verè dicatur, tamen non possum probare. Neque enim verbum αἴρειν, sed αἴρεσθαι potius hac significatione solet à Græcis vsurpari.

53 Quum autem, &c. λέγοντος δὲ αὐτοῦ ταῦτα πρὸς αὐτούς. In quodam codice scriptum erat, καὶ ἐκεῖθεν ἐξελθόντος αὐτοῦ, & eo illinc egresso. Imminere, ἐνέχειν. Vulgata & Erasmus, Insistere. vide Marci 6.c.19. In Complutẽsi editione & quodam alio codice legimus συνέχειν, id est vrgere & quasi cõprimere. Et eum allicere ad loquen. καὶ ἀποστοματίζειν αὐτόν. Sic legimus in omnibus nostris vetustis codicibus, si duos tãtùm excipias in quibus

ſcriptum erat ἀποστομίζειν, eadem (vt opinor) manente ſententia. Sed vtrouis modo legas, rectè (vt arbitor) Eraſmus in eo reprehendit Veterem interpretem quòd ἀποστοματίζειν verterit, os opprimere, quum id potius declaret τὸ ἐπιστομίζειν, quo vtitur Apoſtolus Tit.1.c.11. neque vlla ratione videatur hæc expoſitio poſſe conuenire. Nam qui ex cuiuſpiam ore aliquid aucupatur vnde creet illi periculum, potius eum conatur ad loquendum prouocare quàm os ipſi occludere. Theophylactus aliam præterea interpretationem adfert, quaſi ἀποστοματίζειν declaret ἀπὸ τοῦ στόματος κρατεῖν: id eſt, vt vernaculo noſtro ſermone optimè explicamus, *prendre par le bec.* Sed neque hoc verbum vſquã reperio vſurpatum ea ſignificatione, neque hæc expoſitio admitti poteſt quin fateamur Lucam valde impropriè loquutum, vt qui dicat Scribas cœpiſſe ipſum ἀποστοματίζειν, id eſt (ſi hanc interpretationem recipiamus) in ſermone illaqueare: quum potius dicendum fuerit ipſos id eſſe conatos quod tamen nunquam vel minima ex parte obtinuerunt. Quid igitur? Eraſmus in hunc locum multa annotat eruditè: ſed quid potiſſimùm ſequatur non oſtendit. Ego verò ingenuè dicam quod ſentio. ἀποστοματίζειν reperio apud Athenæum pro memoriter aliquid referre, cuius exemplum profert Eraſmus: apud Platonem autem in Euthydemo, accipitur ἀμεταβάτως, dicitúrque de grammaticis qui pueris ore ſuo verba præfantur, vt ſubſequantur illi, aut dictata excipiant: vnde Horatius, Occidit miſeros crambe repetita magiſtros. loquens nimirum περὶ τῶν ἀποστοματιζομένων, id eſt de iis quæ præceptor viua voce ſolet diſcentibus inculcare. quo verbo vtitur etiam in ea ſignificatione Ariſtoteles Elench.cap.3. Poſtremò apud Plutarchum in Theſeo vſurpatur μεταβατικῶς pro eo quod Latini dicunt Recitare & ore ſuo pronuntiare, ſed cum quadam energia: vt furentes vates finguntur ſuos verſus cum impetu repentè profundere. Loquitur enim de quadam Sibyllæ prædictione. Hæc autem omnia quum inter ſe comparo, venio in eam opinionem vt hoc loco putem ἀποστοματίζειν accipi forma Hebrææ coniugationis Hiphil, ſicut paſſim alia multa obſeruauimus: & eo ſignificari quod ſequenti verſiculo declaratur, nempe conatos fuiſſe Phariſæos, multis ac variis propoſitis quæſtionibus, varia ab ipſius ore reſponſa elicere: quòd fore ſperarent vt aliquid aut nimium liberè, aut ambiguè, aut denique non ſatis conſideratè effutiret, vnde arriperent calumniandi occaſionem. Itaque conuerti ἀποστοματίζειν αὐτὸν, eum allicere ad dicendum, vel loquendum, vt Græci vocabuli vim aliquatenus ſaltem adumbrarem. Eraſmus interpretatur, Captioſè eum interrogare: quæ interpretatio fere eandem habet ſententiam, ſed à Græci verbi genuina explicatione paulo lõgius diſcedit, vt ſequẽs verſiculus oſtẽdit. Nã (vt paucis dicã) ἀποστοματίζειν αὐτὸν, nihil aliud declarat quàm θηρεῦσαι τι ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ: id eſt, venari quippiã ab ipſius ore. quod ſtatim ſubiicitur.

54 Ἐνεδρεύοντες αὐτὸν, καὶ ζητοῦντες θηρεῦσαί τι ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ.

54 Inſidiantes ei, & ᵛ cupidè venantes aliquid ex ipſius ore, vt eum accuſarent.

54 *Inſidiãtes ei, & quærentes aliquid capere de ore eius, ut accuſarẽt eum.*

Κεφάλαιον ιβ.

CAP. XII.

CAP. XII.

1 ΕΝ οἷς ἐπισυναχθεισῶν τῶν μυριάδων τοῦ ὄχλου, ὥστε καταπατεῖν ἀλλήλους, ἤρξατο λέγειν πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, Πρῶτον προσέχετε ἑαυτοῖς ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων, ἥτις ἐστὶν ὑπόκρισις.

1 INterea ᵛ quum coacta eſſet ᵛ permulta turba, adeo vt alii alios conculcarent, cœpit dicere diſcipulis ſuis, In primis cauete vobis à fermento Phariſæorum, quod eſt hypocriſis.

1 *MVltis autem turbis circunſtantibus, ita ut ſe inuicem conculcarent, cœpit dicere ad diſcipulos ſuos, Attendite à fermento Phariſæorum, quod eſt hypocriſis.* Mat.16.a.15 mar.8.b.14

2 Οὐδὲν δὲ συγκεκαλυμμένον ἐστὶν, ὃ οὐκ ἀποκαλυφθήσεται· καὶ κρυπτὸν, ὃ οὐ γνωσθήσεται.

2 ‖Nihil enim opertum eſt, quod non ſit detegendum: neque occultum, quod non ſit cognoſcendum.

2 *Nihil autem opertum eſt, quod non reueletur: neque abſconditum, quod non ſciatur.* Mat.10.c.26 mar.4.c.22 ſupra,8.c.17

3 Ἀνθ' ὧν ὅσα ἐν τῇ σκοτίᾳ εἴπατε, ἐν τῷ φωτὶ ἀκουσθήσεται· καὶ ὃ πρὸς τὸ οὖς ἐλαλήσατε ἐν τοῖς ταμείοις, κηρυχθήσεται ἐπὶ τῶν δωμάτων.

3 ᵛPropterea quæ in tenebris dixiſtis, in luce audientur: & quod in aurem loquuti eſtis in conclauibus, prædicabitur ſupra domos.

3 *Quoniam quæ in tenebris dixiſtis, in lumine dicentur: & quod in aurem loquuti eſtis in cubiculis, prædicabitur in tectis.*

4 Λέγω δὲ ὑμῖν τοῖς φίλοις μου, Μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, καὶ μετὰ ταῦτα μὴ ἐχόντων περισσότερόν τι ποιῆσαι.

4 ‖Dico autem vobis amicis meis, Ne ᵛtimete *uobis* ab iis qui truci dant corpus, & poſtea non habent quod amplius faciant.

4 *Dico autem uobis amicis meis, Ne terreamini ab iis qui occidunt corpus, & poſt hæc non habent amplius quid faciant.* Mat.10.c.28

54 Cupidè venantes, ζητοῦντες θηρεῦσαι. Vulg. Quærentes capere. Eraſ. Quærentes venari: vterque nimium obſcurè.

IN CAPVT XII.

1 Interea, ἐν οἷς. Hoc eſt omnino quod vernaculo ſermone dicimus, *en ces entrefaictes.* Vulg. & Eraſmus, Autem, id eſt δέ. Quum coacta eſſet, ἐπισυναχθεισῶν. Vulgata, Circunſtantibus, περιεστώτων. Eraſmus, Quum conueniſſet, συνελθουσῶν. Permulta multitudo, μυριάδων. Sic rectè Valla. poſitus eſt enim definitus numerus pro infinito. Vulgata, Multis, quod eſt nimis dilutum. Eraſ. Innumera turbæ multitudo.

3 Propterea, ἀνθ' ὧν. Vulgata & Eraſmus, Quoniam: quaſi ſit ratio ſuperioris dicti, quum potius ſit cõſequutio quæ inde colligitur.

4 Timete, φοβηθῆτε. Vulgata & Eraſmus, Terreamini: ſenſu non multum diuerſo, ſed tamen non ſatis rectè, quum τὸ φοβεῖσθαι nunquam (quod ſciam) paſſiuè accipiatur.

5 Ὑποδείξω δὲ ὑμῖν τίνα φοβηθῆτε· φοβήθητε τὸν μετὰ τὸ ἀποκτεῖναι, ἐξουσίαν ἔχοντα ἐμβαλεῖν εἰς τὴν γέενναν· ναὶ λέγω ὑμῖν, τοῦτον φοβήθητε.

5 ¨Præmonstrabo autem vobis quem timeatis: timete eum qui postquam trucidarit, præditus est authoritate coniiciẽdi in gehennã: etiam dico vobis, hũc timete.

5 *Ostendam autem uobis quem timeatis: timete eum qui postquam occiderit, habet potestatem mittere in gehennam: ita dico uobis, hunc timete.*

Matth.10.c.29

6 Οὐχὶ πέντε στρουθία πωλεῖται ἀσσαρίων δύο, καὶ ἓν ἐξ αὐτῶν οὐκ ἔστιν ἐπιλελησμένον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ;

6 ‖Nonne quinque passerculi væneunt ¨ assariis duobus, & vnus ex iis non est in obliuione apud Deum?

6 *Nonne quinque passeres uæneunt dipondio, & unus ex illis non est in obliuione coram Deo?*

7 Ἀλλὰ καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς ὑμῶν πᾶσαι ἠρίθμηνται. μὴ οὖν φοβεῖσθε· πολλῶν στρουθίων διαφέρετε.

7 Quinetiam capilli capitis vestri omnes numerati sunt. ne igitur timete: multis passerculis præstatis.

7 *Sed & capilli capitis uestri omnes numerati sũt. Nolite ergo timere: multis passeribus pluris estis.*

Suprà 9.d.26 mat.10.c.32 2.tim.2.b.12

8 Λέγω δὲ ὑμῖν, Πᾶς ὃς ἂν ὁμολογήσῃ ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὁμολογήσει ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ·

8 ‖Dico autem vobis, Quisquis ¨ me confessus fuerit coram hominibus, Filius quoque hominis confitebitur eum coram Angelis Dei:

8 *Dico autem uobis, Omnis quicunque confessus fuerit me coram hominibus, & Filius hominis confitebitur illum coram Angelis Dei:*

9 Ὁ δὲ ἀρνησάμενός με ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων, ἀπαρνηθήσεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ.

9 Qui verò negauerit me in conspectu hominum, abnegabitur in conspectu Angelorum Dei.

9 *Qui autem negauerit me coram hominibus, negabitur coram Angelis Dei.*

Mat.12.c.31 mar.3.c.18 1. ioh.5.d.16

10 Καὶ πᾶς ὃς ἐρεῖ λόγον εἰς τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἀφεθήσεται αὐτῷ· τῷ δὲ εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα βλασφημήσαντι οὐκ ἀφεθήσεται.

10 ‖Et quisquis dicet quippiam in Filiũ hominis, ei remittetur: ei verò qui in Spiritum sanctũ blasphemauerit, nó remittetur.

10 *Et omnis qui dicit uerbum in Filium hominis, remittetur illi: ei autem qui in Spiritum sanctum blasphemauerit, non remittetur.*

Matth.10.c.29 mar.13.b.11

11 Ὅταν δὲ προσφέρωσιν ὑμᾶς ἐπὶ τὰς συναγωγὰς καὶ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας, μὴ μεριμνᾶτε πῶς ἢ τί ἀπολογήσησθε, ἢ τί εἴπητε·

11 ‖Quum autem adduxerint vos ad synagogas & ad magistratus ac potestates, ne soliciti estote quomodo aut quid pro defẽsione allaturi aut quid dicturi sitis:

11 *Quum autem inducent uos in synagogas & ad magistratus & potestates, nolite soliciti esse qualiter aut quid respondeatis, aut quid dicatis:*

12 Τὸ γὰρ ἅγιον Πνεῦμα διδάξει ὑμᾶς ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, ἃ δεῖ εἰπεῖν.

12 Spiritus enim sanctus docebit vos eo ipso momento, quæ oporteat dicere.

12 *Spiritus enim sanctus docebit uos in ipsa hora quid oporteat uos dicere.*

13 Εἶπε δέ τις αὐτῷ ἐκ τοῦ ὄχλου, Διδάσκαλε, εἰπὲ τῷ ἀδελφῷ μου μερίσασθαι μετ᾽ ἐμοῦ τὴν κληρονομίαν.

13 Dixit autem ei quidam è turba, Magister, dic fratri meo vt partiatur mecum hæreditatem.

13 *Ait autem ei quidam de turba, Magister, dic fratri meo ut diuidat mecum hæreditatem.*

14 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Ἄνθρωπε, τίς με κατέστησε δικαστὴν ἢ μεριστὴν ἐφ᾽ ὑμᾶς;

14 Ipse verò dixit ei, ¨ Heus tu, quis me vobis iudicem aut partitorem præfecit?

14 *At ille dixit ei, Homo, quis me constituit iudicem aut diuisorem super uos?*

15 Εἶπε δὲ πρὸς αὐτούς, Ὁρᾶτε καὶ φυλάσσεσθε ἀπὸ τῆς πλεονεξίας· ὅτι οὐκ ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἐστιν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ.

15 Dixit igitur eis, Videte, & cauete ab ¨ auaritia. neque enim quum *bona* cuipiam redundant, vita ipsi constat ex bonis suis.

15 *Dixitque ad illos, Videte & cauete ab omni auaritia: quia non in abundantia cuiusquam uita eius est ex iis quæ possidet.*

5 Præmonstrabo, ὑποδείξω. De impendentibus periculis monet, quoniam improuisa vehementius feriunt. Itaque non est otiosa præpositio, quam tamen neglexerunt Vetus interpres & Erasmus. Vide Matth.3.b.7.

6 Assariis, ἀσσαρίων. Vulgata, Dipondio, id est assibus duobus. Erasmus, Minutis assibus. Neuter videtur intellexisse quid sit assarius, de quo diximus Matth.10.c.29.

8 Me, ἐν ἐμοί: vt paulo pòst ἐν αὐτῷ declarat αὐτὸν, eum, vt ex Matthæo liquet. Itaque quæ in hunc locum commentatur Theophylactus, certè ad rem non pertinent.

14 Heus tu, ἄνθρωπε. Vulgata & Erasmus, ad verbum, Homo. Vide suprà, 5. v.20.

15 Auaritia, τῆς πλεονεξίας. Vulgata, Omni auaritia, id est πάσης πλεονεξίας, vt in quodam codice scriptum inuenimus. Significat autem πλεονεξία immodicam acquirendi cupiditatẽ, etiã cum aliorum detrimẽto. Itaque latius patet quàm φιλαργυρία. Neque enim quũ, &c. ὅτι οὐκ ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἐστιν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ. Quidam codices ἐστιν proximè coniungunt cum negante particula: & rectius, vt opinor. Nam

alioquin omnino videri posset membrum alterum deesse, in quo declaretur qua in re vita sit posita, si in bonis sita non est. Præterea quædam exemplaria legunt ἡ ζωὴ αὐτῷ, pro ἡ ζωὴ αὐτοῦ: quædam etiam ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ, eadem tamen manente sententia. Quia verò ita collocata sunt vocabula in hoc membro vt nonnulla sit huius loci obscuritas, aliorum sententias paucis explicabimus, & nostram quoque confirmabimus, nequis nouitate offendatur. Quidam igitur τινὶ construunt cum ἐστί. quorum sententiam si sequamur, necesse est (opinor) dicamus relatiuum αὐτοῦ, quod sequitur post ζωὴ, abundare ex Hebræorum idiotismo. Quidam coniungunt cū περισσεύειν, sed ita vt sit neutrius generis, neque de persona, sed de re dicatur, vt περισσεύειν τινὶ, significet re quapiam abundare: quorum sententiam multis de causis repudio. Coniungo tamen τινὶ cum περισσεύειν, ita vt pronomen αὐτοῦ non redundet, & ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ, idem declaret atque ἐν τῷ περισσεύειν τινά: id est, quum quispiam abundat. Puto enim περισσεύειν vel impersonaliter poni, vt in illo Philostrati in Heroicis, περίεστι σοφίας αὐτῷ: id est, abundat sapientia: vel, si hoc cuipiam videtur durius, subaudiendum esse cognatum casum, puta χρήματα, vel ὑπάρχοντα, quod etiam expressimus, vt planior esset hic locus. Quòd igitur nōnulli putant Christū significare, nullius vitam in eo positam esse quod ipsi redundat ex facultatibus suis, mihi non probatur. Nam hoc modo damnaretur tantùm redundantia, & quidem duntaxat tanquam inutilis ad tolerandam vitam: quod non conuenit cum proxima parabola, neque respondet huius sermonis grauitati. Deinde, ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ, connectendū esset cum ἐν τῷ περισσεύειν, per traiectionem: quæ mihi quidem videtur nimium violenta. Non desunt igitur qui putent hîc damnari auarorum ingenium, qui plerunque inter medias opes esuriunt, quo nomine iubeat Christus vt auaritiam detestemur. Sed præter quam quòd ne hoc quidem cohæret cum sequente similitudine, videtur etiam detorta expositio si hæc verba, Nō est ipsi vita ex facultatibus suis, interpreteris, Nō fruitur bonis suis. Theophylactus autem totum hoc, ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ, in cōmentario non attingit: & illud ζωὴ ἐστιν, exponit de vitæ prorogatione: quia (inquit) οὐ συνεκτείνεται τὸ τῆς ζωῆς μέτρον τῇ περιουσίᾳ: id est, vitæ modus non producitur vnà cum facultatum incremento. quæ interpretatio quanuis videatur non malè congruere cum adiuncto exemplo, tamen mihi non satisfacit. Existimo enim illud, ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ, non redundare, sed potius ostendere aliquid amplius significari. Est igitur (vt arbitror) germana hæc sentētia: Christus vt suos ab ista immodica opum cupiditate deterreat, euertit illud ipsum quo nituntur eiusmodi hominum consilia. Iam verò nemo est (opinor) tam amens vt vitam diuturniorem ab opibus expectet. Ergo nō huc spectant Christi verba. Quorsum igitur? Nēpe solent homines vitæ suæ præsidia in opibus collocare, adeo vt quo quisque ditior est, eo minus omnia pericula atque adeo ipsam mortem reformidet. Hinc illa diuitum arrogantia & supinitas, quasi Deum ipsum in cistis & horreis inclusum habeant in potestate. Contrà verò ostendit Dominus, vt quispiam sit locupletissimus, adeo vt omni opum genere redundet, tamen quòd viuit, hoc minimè debere acceptum ferre opibus suis, quum ipsius vitam ne temporis quidem momento possint vllæ bonorum copiæ conseruare. Vnus enim Deus qui vitam dedit, eam quoque quandiu libuit, & fouere & extinguere pro suo iure potest. Quorsum igitur quisquam à diuitiis pendeat, vt ii solent qui de iis accumulandis tantopere sunt soliciti? Hanc autem esse germanam sententiam, vel ex consequenti exemplo satis opinor liquere.

16 Εἶπε δὲ παραβολὴν πρὸς αὐτοὺς, λέγων, Ἀνθρώπου τινὸς πλουσίου εὐφόρησεν ἡ χώρα·

16 Dixit autem eis parabolam in hæc verba, ‖Hominis cuiusdam diuitis exuberarat regio:

16 *Dixit autem similitudinem ad illos, dicens, Hominis cuiusdam diuitis uberes fructus ager attulit:* Eccle.11.c.19

17 Καὶ διελογίζετο ἐν ἑαυτῷ, λέγων, Τί ποιήσω, ὅτι οὐκ ἔχω ποῦ συνάξω τοὺς καρπούς μου;

17 Itaque ratiocinabatur apud se, dicens, Quid faciam? nec enim habeo vbi cogam fructus meos.

17 *Et cogitabat intra se, dicēs, Quid faciā, quia nō habeo quò congregem fructus meos?*

18 Καὶ εἶπε, Τοῦτο ποιήσω· καθελῶ μου τὰς ἀποθήκας, καὶ μείζονας οἰκοδομήσω· καὶ συνάξω ἐκεῖ πάντα τὰ γεννήματά μου, καὶ τὰ ἀγαθά μου·

18 Et dixit, Hoc faciam: destruā horrea mea, & maiora ædificabo: & illic cogam omnes fructus meos, & bona mea:

18 *Et dixit, Hoc faciā: destruā horrea mea, & maiora faciā: & illuc cōgregabo omnia quæ nata sunt mihi, & bona mea.*

19 Καὶ ἐρῶ τῇ ψυχῇ μου, Ψυχὴ, ἔχεις πολλὰ ἀγαθὰ κείμενα εἰς ἔτη πολλά· ἀναπαύου, φάγε, πίε, εὐφραίνου.

19 Et dicam animæ meæ, Anima, habes multa bona reposita in annos multos: requiesce, comede, bibe, oblectare.

19 *Et dicā animæ meæ, Anima, habes multa bona posita in annos plurimos: requiesce, comede, bibe, epulare.*

20 Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Θεὸς, Ἄφρων, ταύτῃ τῇ νυκτὶ τὴν ψυχήν σου ἀπαιτοῦσιν ἀπὸ σοῦ· ἃ δὲ ἡτοίμασας, τίνι ἔσται;

20 Dixit autem ei Deus, Demens, hac nocte animam tuā repetunt abs te: quæ verò parasti, cuius erunt?

20 *Dixit autem illi Deus, Stulte, hac nocte animam tuam repetunt à te: quæ autem parasti, cuius erunt?*

21 Οὕτως ὁ θησαυρίζων ἑαυτῷ, καὶ μὴ εἰς Θεὸν πλουτῶν.

21 Ita *est* qui thesaurum congerit sibi, nec est in Deo diues.

21 *Sic est qui sibi thesaurizat, & non est in Deum diues.*

16 In hæc verba, λέγων. Hebraicus pleonasmus, vt infrà, 14. v. 3. Exuberarat, εὐφόρησεν. Vulg. & Eras. per periphrasin, Vberes fructus attulit. Regio, ἡ χώρα. Vulg. & Eras. Ager, id est χωρίον. Videtur autē emphasis esse in hoc verbo, quam etiam annotat Theophylactus, quasi iste non fundum quempiam, sed totam aliquam regionem possederit, vt ii solent qui domum domo, agrum agro coniungunt, de quibus Esaias 5. b. 8

17 Ratiocinabatur, διελογίζετο. Mirè conuenit verbum λογίζεσθαι, quoniam istiusmodi homines totam vitam in subducendis rationibus consumunt.

19 Oblectare, εὐφραίνου. Vulg. Epulare, quod non satis latè patet. Erasmus, Gaude, χαῖρε. Est autem hæc suiipsius compellatio Hebræis familiaris. Sic etiam apd Homerum Vlysses seipsum adhortatur his verbis, τέτλαθι δὴ κραδίη.

21 Sibi, ἑαυτῷ: id est, sese respiciens, aut seipso fretus. In vno codice legimus ἐν ἑαυτῷ, ex quo intelli-

gitur quomodo dicatur aliquis πλούσιος εἰς Θεὸν, quando videlicet omnia præsidia in vno Deo collocat, vt εἰς Θεὸν idem declaret atque ἐν Θεῷ, cui opponitur ἐν ἑαυτῷ. In Deo, εἰς Θεὸν. vel apud Deum, id est Dei respectu. Iubet enim nos Deus thesaurizare in cælis, ac proinde ab vnica eius prouidentia pendere: qua de re Apostolus 1. Tim. 6. d. 17. 18. 19. Vulg. In Deum. Erasmus, Erga Deum. Vtranque interpretationem repudio, nequis ex ea occasionem arripiat statuendi operum merita, quanuis bonis operibus gratuitam mercedem constitutam esse non negē. Cæterùm in quinque vetustis codicibus post πλουτῶν, id est diues est, subiicitur, ταῦτα λέγων, ἐφώνει, Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω, Hæc dicens, clamabat, Qui habet aures ad audiendum, audiat.

Matth. 6. c. 15
1. pet. 5. b. 7
psal. 54. d. 26

22 Εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, Διὰ τοῦτο ὑμῖν λέγω, μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν, τί φάγητε· μηδὲ τῷ σώματι, τί ἐνδύσησθε.	22 Dixit autem discipulis suis, ‖Propterea dico vobis, ne soliciti estote de anima vestra, quid esuri sitis: neque de corpore, quare sitis induendi.	22 *Dixitque ad discipulos suos, Ideo dico uobis, nolite soliciti esse animæ uestræ quid manducetis: neque corpori, quid induamini.*
23 Ἡ ψυχὴ πλεῖόν ἐστι τῆς τροφῆς, καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἐνδύματος.	23 Anima plus est quàm alimētum, & corpus quàm vestitus.	23 *Anima plus est quàm esca, & corpus plus quàm uestimentum.*
24 Κατανοήσατε τοὺς κόρακας, ὅτι οὐ σπείρουσιν, οὐδὲ θερίζουσιν· οἷς οὐκ ἔστι ταμεῖον οὐδὲ ἀποθήκη, καὶ ὁ Θεὸς τρέφει αὐτούς· πόσῳ μᾶλλον ὑμεῖς διαφέρετε τῶν πετεινῶν;	24 Considerate coruos. nec enim seminant, neque metunt: quibus non est ¨cella neque horreum, ¨& *tamen* Deus alit eos: quanto vos præstatis volucribus?	24 *Considerate coruos, quia non seminant, neque metunt: quibus non est cellarium neque horreum, & Deus pascit illos: quanto magis uos pluris estis illis?*
25 Τίς δὲ ἐξ ὑμῶν μεριμνῶν δύναται προσθεῖναι ἐπὶ τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ πῆχυν ἕνα;	25 Quis autem ex vobis solicitè cogitādo potest apponere ad staturam suam cubitum vnū?	25 *Quis autem uestrum cogitando potest adiicere ad staturam suam cubitum unum?*
26 Εἰ οὖν οὔτε ἐλάχιστον δύνασθε, τί περὶ τῶν λοιπῶν μεριμνᾶτε;	26 Itaque si ne id quidem quod minimum est potestis, quid de cæteris soliciti estis?	26 *Si ergo neque quod minimum est potestis, quid de cæteris soliciti estis?*
27 Κατανοήσατε τὰ κρίνα πῶς αὐξάνει· οὐ κοπιᾷ, οὐδὲ νήθει· λέγω δὲ ὑμῖν, οὐδὲ Σολομῶν ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιεβάλετο ὡς ἓν τούτων.	27 Considerate lilia, quomodo crescāt: nō fatigātur, neque nēt: dico autem vobis, ne Solomonem quidem cum omni gloria sua amictū fuisse vt vnum ex iis.	27 *Considerate lilia quomodo crescunt: non laborant, neque nent: dico autem uobis, nec Salomon in omni gloria sua uestiebatur sicut unū ex istis.*
28 Εἰ δὲ τὸν χόρτον ἐν τῷ ἀγρῷ σήμερον ὄντα, καὶ αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον ὁ Θεὸς οὕτως ἀμφιέννυσι, πόσῳ μᾶλλον ὑμᾶς, ὀλιγόπιστοι;	28 Quòd si herbam quæ hodie est in agro, & cras in clibanum mittitur, Deus ita circumuestit: quanto magis vos ô exigua fide præditi?	28 *Si autem fœnum quod hodie est in agro, & cras in clibanū mittitur, Deus sic uestit, quanto magis uos, pusillæ fidei?*
29 Καὶ ὑμεῖς μὴ ζητεῖτε τί φάγητε, ἢ τί πίητε· καὶ μὴ μετεωρίζεσθε.	29 Vos igitur ne quærite quid esuri sitis, aut quid bibituri: & ¨ne suspenso animo estote.	29 *Et uos nolite quærere quid māducetis, aut quid bibatis: & nolite in sublime tolli.*
30 Ταῦτα γὰρ πάντα τὰ ἔθνη τοῦ κόσμου ἐπιζητεῖ· ὑμῶν δὲ ὁ πατὴρ οἶδεν ὅτι χρῄζετε τούτων.	30 Hæc enim omnia gentes mūdi requirunt: Pater autem vester nouit vos istis ¨indigere.	30 *Hæc autem omnia gentes mundi quærunt: Pater autem uester scit quoniam his indigetis.*

24 Cella, ταμεῖον: vel cellarium, vt vertit Vetus interpres. sed illud est magis vsitatum. Erasmus, Penuarium, quod vocabulum non memini legere. Alibi ταμεῖον vertimus Conclaue, in re non prorsus simili.

Et *tamen* Deus, καὶ ὁ Θεός. Eclipsin particulæ aduersatiuæ non dissimilem obseruauimus Matth. 2. a. 6.

29 Ne suspenso animo estote, μὴ μετεωρίζεσθε. Quidam τὸ μετεωρίζεσθαι interpretantur In sublime tolli, nempe vt ex astrorum cursu in futurum sibi consulant homines: quam interpretationem miror potuisse ab Erasmo approbari. Quidam de diuitum arrogantia explicant, vt idem declaret atque Altum sapere. Quidam ad instabilem illam hominum cupiditatem referunt qui semper inhiant altioribus. Suum cuique liberum iudicium esto. Ad me verò quod attinet, quia μετέωρος Græcis non eum modò declarat qui positus est in sublimi, (vt Socrates ille apud Aristophanē ἀεροβατῶ καὶ περιφρονῶ τὸν ἥλιον) sed etiam à consequenti significat τὸν ταλαντευόμενον καὶ ἀβεβαίως ἔχοντα, id est eum cuius animus velut in aere suspensus, modò huc, modò illuc inclinat: ideo existimo τὸ μετεωρίζεσθαι accipi pro eo quod Latini dicunt Animi pendēre, & dubio ac suspenso animo esse: quod iis eueniat necesse est qui de præsente vita soliciti, in humana duntaxat præsidia respiciunt.

30 Indigere, χρῄζετε. Clemens Alexandrinus in Pædagogo hæc omnia explicat περὶ τῆς τῶν περιττῶν ἐπιθυμίας, id est de cupiditate qua appetimus quæ minimè sunt necessaria, & in eam sententiam superiore versiculo Christum dixisse putat, μὴ μετεωρίζεσθε. Nam (inquit) μετεώρους ἀπὸ τῆς ἀληθείας ἀλαζονεία καὶ τρυφὴ ποιεῖ. Sed hoc vocabulum χρῄζειν & ταῦτα πάντα, quod sequitur in proximo versiculo, indicant hanc Christi doctrinam longius porrigi. Reprehendit enim Dominus eos omnes qui præsenti vitæ ita sunt addicti vt beatam illam ac sempiternam vitam vel prorsus obliuiscantur, vel illi certè postponant. Item qui huius vitæ necessaria præsidia vel in

alijs hominibus, vel in sua diligentia ac industria collocant. ex quo fit vt plerique anxii & irrequieti ne huius quidem vitæ commodis fruantur: quorum omnium vitiorum radix est diffidentia. Eam igitur his verbis Christus conatur suis eximere, non vt officio suo desint, sed vt in primis quærant quod præcipuum esse debet, & ita laborent vt impiam illam animi ægritudinem vitent, omnes denique cogitationes in Patrem cælestem reiiciant, vt monetur 1. Pet. 5. b. 7.

31 Πλὴν ζητεῖτε τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν.

31 "Quin potius quærite regnum Dei, & hæc "omnia adiicientur vobis.

31 *Veruntamen quærite regnum Dei, & hæc omnia adiicientur uobis.*

32 Μὴ φοβοῦ, τὸ μικρὸν ποίμνιον· ὅτι εὐδόκησεν ὁ πατὴρ ὑμῶν δοῦναι ὑμῖν τὴν βασιλείαν.

32 Ne time, ô parue grex: nam visum est Patri vestro dare vobis regnum.

32 *Nolite timere, pusillus grex: quia complacuit Patri uestro dare uobis regnum.*

33 Πωλήσατε τὰ ὑπάρχοντα ὑμῶν, καὶ δότε ἐλεημοσύνην. Ποιήσατε ἑαυτοῖς βαλάντια μὴ παλαιούμενα, θησαυρὸν ἀνέκλειπτον ἐν τοῖς οὐρανοῖς· ὅπου κλέπτης οὐκ ἐγγίζει, οὐδὲ σὴς διαφθείρει.

33 ‖Vendite bona vestra, & date eleemosynā. Parate vobis crumenas quæ non veterascunt, thesaurum in cælis qui nunquā deficiat, quò fur non appropinquat, *&* *ubi* tinea nō corrumpit.

33 *Vendite quæ possidetis, & date eleemosynā. Facite uobis sacculos qui non ueterascunt, thesaurū non deficientē in cælis, quò fur nō appropiat, neque tinea corrumpit.* Matth. 6. c. 20

34 Ὅπου γάρ ἐστιν ὁ θησαυρὸς ὑμῶν, ἐκεῖ καὶ ἡ καρδία ὑμῶν ἔσται.

34 Vbi enim thesaurus vester est, illic & cor vestrum erit.

34 *Vbi enim thesaurus uester est, ibi & cor uestrū erit.*

35 Ἔστωσαν ὑμῶν αἱ ὀσφύες περιεζωσμέναι, καὶ οἱ λύχνοι καιόμενοι·

35 ‖Sint lumbi vestri præcincti, & *uestræ* lucernæ accensæ:

35 *Sint lūbi uestri præcincti, & lucernæ ardētes:* 1. Pet. 1. c. 13

36 Καὶ ὑμεῖς ὅμοιοι ἀνθρώποις προσδεχομένοις τὸν κύριον ἑαυτῶν, πότε ἀναλύσει ἐκ τῶν γάμων· ἵνα ἐλθόντος καὶ κρούσαντος, εὐθέως ἀνοίξωσιν αὐτῷ.

36 Et vos similes *estote* iis qui expectant quando dominus suus "reuersurus sit à nuptiis, vt quū venerit, ac pulsauerit, statim aperiant ei.

36 *Et uos similes hominibus expectantibus dominum suum quando reuertatur à nuptiis: ut quum uenerit, & pulsauerit, confestim aperiant ei.*

37 Μακάριοι οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι οὓς ἐλθὼν ὁ κύριος εὑρήσει γρηγοροῦντας. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι περιζώσεται, καὶ ἀνακλινεῖ αὐτούς, καὶ παρελθὼν διακονήσει αὐτοῖς.

37 Beati serui illi, quos quum venerit dominus, inuenerit vigilātes. amē dico vobis, præcinctus faciet vt discumbant, & "prodiens ministrabit eis.

37 *Beati serui illi quos quum uenerit dominus, inuenerit uigilantes. amē dico uobis quòd præcinget se, & faciet illos discumbere, & transiēs ministrabit illis.*

38 Καὶ ἐὰν ἔλθῃ ἐν τῇ δευτέρᾳ φυλακῇ, καὶ ἐν τῇ τρίτῃ φυλακῇ ἔλθῃ, καὶ εὕρῃ οὕτω, μακάριοί εἰσιν οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι.

38 Et si venerit secunda vigilia, & si tertia vigilia venerit, atque ita inuenerit, beati sunt serui illi.

38 *Et si uenerit in secunda uigilia, & si in tertia uigilia uenerit, & ita inuenerit, beati sunt serui illi.*

39 Τοῦτο δὲ γινώσκετε, ὅτι εἰ ᾔδει ὁ οἰκοδεσπότης ποίᾳ ὥρᾳ ὁ κλέπτης ἔρχεται, ἐγρηγόρησεν ἄν, καὶ οὐκ ἂν ἀφῆκε διορυγῆναι τὸν οἶκον αὐτοῦ.

39 ‖Hoc autem scitote, "si sciret paterfamiliâs qua hora fur vēturus sit, vigilaret, nec sineret perfodi domum suam.

39 *Hoc autem scitote quoniam si sciret paterfamiliâs qua hora fur ueniret, uigilaret utique, & non sineret perfodi domum suam.* Mat. 24. d. 43. apoc. 16. c. 15

40 Καὶ ὑμεῖς οὖν γίνεσθε ἕτοιμοι· ὅτι ᾗ ὥρᾳ οὐ δοκεῖτε, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται.

40 Et vos igitur estote parati: quia qua hora non putatis, Filius hominis veniet.

40 *Et uos estote parati: quia qua hora nō putatis, Filius hominis ueniet.*

41 Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Πέτρος, Κύριε, πρὸς ἡμᾶς τὴν παραβολὴν ταύτην λέγεις, ἢ καὶ πρὸς πάντας;

41 Dixit autem ei Petrus, Domine, nobis dicis istam parabolā, an etiam omnibus?

41 *Ait autē ei Petrus, Domine, ad nos dicis hāc parabolā, an & ad omnes?*

31 Quin potius, πλὴν. Vulg. Veruntamen. Vide suprà cap. 11. f. 41, & Mat. 11. c. 22. Omnia, πάντα. Deerat hæc particula in tribus vetustis codicibus: sed mihi tamen videtur minimè otiosa. 36 Reuersurus sit, ἀναλύσει: id est ἀναστρέψει, translatione à nautis sumpta: qua ratione qui discedit, dicitur soluere. Solebant autem nuptiæ nocte celebrari, vt alibi diximus. 37 Prodiens, παρελθών. Vulg. & Eras. Trāsiens, quæ significatio nō videtur cōuenire huic loco, nisi eò referas, quòd qui ministrant conuiuis, eos subinde oporteat locum mutare. Sed præstat (ni fallor) illo modo interpretari, vt idem declaret atque παρών, vt etiā accipitur infrà, cap. 17. b. 7, vbi tamen agitur non de ministro, sed de eo qui ad mensam accūbit. Abundat autē huiusmodi participia ex Hebræorū idiotismo, vt in illis dicendi formulis, Respōdens dixit, Surgens abiit, Profectus venit, & similibus. Sic tamē loquuntur etiā disertiores Græci, quū significare volūt repentè & præter expectationē aliquē prodiisse in publicū. Æschines, ὁ δὲ σεμνῶς πάνυ παρελθών, τὸν Καλλίαν ἐπῄνει. Demosth. ἐφαίνω πίνων ὑπὸς ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἐγὼ καὶ παρελθὼν εἶπον εἰς ὑμᾶς, &c. quæ emphasis fortasse non est hoc loco negligenda.

39 Si sciret, εἰ ᾔδει. Vel Sciuisset, & mox, vigilasset, & siuisset, vt agatur de eo cuius domus iam sit perfossa.

42 Εἶπε δὲ ὁ Κύριος, Τίς ἄρα ἐστὶν ὁ πιστὸς οἰκονόμος καὶ φρόνιμος, ὃν καταστήσει ὁ κύριος ἐπὶ τῆς θεραπείας αὐτοῦ, τοῦ διδόναι ἐν καιρῷ τὸ σιτομέτριον;

42 Dixit autē Dominus, Quisnam ″ est fidus dispensator ac prudens, quem dominus præficiet famulitio suo, vt in tempore det ″ demensum?

42 *Dixit autem Dominus, Quis, putas, est fidelis dispensator & prudens, quem constituet dominus supra familiam suam, ut det illis in tempore, tritica mensuram?*

43 Μακάριος ὁ δοῦλος ἐκεῖνος, ὃν ἐλθὼν ὁ κύριος αὐτοῦ εὑρήσει ποιοῦντα οὕτως.

43 Beatus seruus ille quem, quū venerit dominus, inuenerit ita facientem.

45 *Beatus ille seruus quem quum uenerit dominus, inuenerit ita facientem.*

44 Ἀληθῶς λέγω ὑμῖν ὅτι ἐπὶ πᾶσι τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτοῦ καταστήσει αὐτόν.

44 Verè dico vobis, omnibus suis bonis præficiet eum.

44 *Verè dico uobis quoniā supra omnia quæ possidet, constituet illum.*

45 Ἐὰν δὲ εἴπῃ ὁ δοῦλος ἐκεῖνος ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, Χρονίζει ὁ κύριός μου ἔρχεσθαι· καὶ ἄρξηται τύπτειν τοὺς παῖδας καὶ τὰς παιδίσκας, ἐσθίειν τε καὶ πίνειν καὶ μεθύσκεσθαι·

45 Quòd si dixerit seruus ille in corde suo, Tardat dominus meus aduentum: cœperítque verberare seruos & ancillas, & edere & bibere & inebriari:

45 *Quòd si dixerit seruus ille in corde suo, Moram facit dominus meus uenire: & cœperit percutere seruos & ancillas, & edere & bibere & inebriari:*

46 Ἥξει ὁ κύριος τοῦ δούλου ἐκείνου ἐν ἡμέρᾳ ᾗ οὐ προσδοκᾷ, καὶ ἐν ὥρᾳ ᾗ οὐ γινώσκει· καὶ διχοτομήσει αὐτόν, καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀπίστων θήσει.

46 Veniet dominus serui illius die quo non expectat, & qua hora non nouit: & separabit eum, partémque cum infidis ei assignabit.

46 *Veniet dominus serui illius in die qua nō sperat, & hora qua nescit: & diuidet eū, partémque eius cū infidelibus ponet.*

47 Ἐκεῖνος δὲ ὁ δοῦλος ὁ γνοὺς τὸ θέλημα τοῦ κυρίου ἑαυτοῦ, καὶ μὴ ἑτοιμάσας, μηδὲ ποιήσας πρὸς τὸ θέλημα αὐτοῦ, δαρήσεται πολλάς·

47 Ille autem seruus qui nouit voluntatem domini sui, nec se comparauit, nec fecit ex voluntate eius, cædetur multis *plagis*:

47 *Ille autem seruus qui cognouit uolūtatem domini sui, & non præparauit, & non fecit secundū uoluntatem eius, uapulabit multis:*

48 Ὁ δὲ μὴ γνούς, ποιήσας δὲ ἄξια πληγῶν, δαρήσεται ὀλίγας. παντὶ δὲ ᾧ ἐδόθη πολύ, πολὺ ζητηθήσεται παρ᾽ αὐτοῦ· καὶ ᾧ παρέθεντο πολύ, περισσότερον αἰτήσουσιν αὐτόν.

48 Qui verò non nouit & fecit digna plagis, cædetur *plagis* paucis. Porro cuicunque multū datum est, multum repetetur ab eo, & apud quem deposuerunt multa, ″ amplius reposcet ab eo.

47 *Qui autem non cognouit, & fecit digna plagis, uapulabit paucas. Omni autem cui multum datum est, multum quæretur ab eo: & cui cōmendauerunt multum, plus petent ab eo.*

49 Πῦρ ἦλθον βαλεῖν εἰς τὴν γῆν, καὶ τί θέλω εἰ ἤδη ἀνήφθη;

49 Ignem veni missurus in terram, & quid volo ″ si iam accensus est?

49 *Ignem ueni mittere in terram, & quid uolo nisi ut accendatur?*

50 Βάπτισμα δὲ ἔχω βαπτισθῆναι, καὶ πῶς συνέχομαι ἕως οὗ τελεσθῇ;

50 Sed baptismo ″ oportet me baptizari, & ″ quomodo constringor vsquequo *hoc* perficiatur?

50 *Baptisma autē habeo baptizari, & quomodo coarctor usq; dū pficiatur?*

42 Est, ἐστὶν. In vno exemplari scriptum erat, ἔσαι erit. Demensum, σιτομέτριον. Serui (inquit Donatus in Phormionem) quaternos modios frumenti accipiebant in mensem, & id demēsum dicebatur. Vulgata, Mensuram frumenti. Erasmus, Demensum cibum, vt loquitur Plautus in Sticho.

48 Amplius, περισσότερον. Amplius videlicet quàm ab eo cui non tam multa commissa sunt: non autem amplius quàm sit ipsi commissum. Theophylactus autem hoc discrimen cōstituit in verbis διδόναι & παραθέναι. Illud enim accipit de miraculorum donis, hoc verò de Verbi ministerio. Legit autem καὶ ᾧ παρακατέθεντο, idque (vt opinor) rectius. Nam præterquam quòd pro commendare alicui & fidei committere, potius dicunt Græci παρακαταθέναι, Paulus etiam donum Spiritus sancti παρακαταθήκην eleganter vocat 1. Tim. 6. d. 20, & 2. Tim. 1. d. 14. Sic tamē vsurpauit verbum παραθέναι noster Lucas infrà, 25. f. 46, & in Actis Apostolorū aliquoties.

49 Si iam accensus est, εἰ ἤδη ἀνήφθη. Ita legitur in omnibus vetustis codicibus quos vidimus, & apud Theophylactum, quem tamen miror, τί θέλω εἰ ἤδη ἀνήφθη, interpretari, πῶς ἂν θέλω εἰ ἤδη ἀνήφθη? Neque enim video quomodo hæc cohæreant, nisi potius legas ἀναφθῇ, vt εἰ pro ὅπως accipiatur, quemadmodum apud Homerum sæpe: & interpreteris, Quantopere velim vt iam accendatur? Sed ne hoc quidem mihi satis placet. Vulgata, Nisi vt accendatur. Videtur enim legisse, καὶ τί θέλω εἰ μὴ ἀνήφθαι; vel potius, καὶ τί θέλω ἢ ἤδη ἀνῆφθαι; id est, & quid *aliud* velim quàm iam esse accensum? vt rectè coniicit Erasmus.

50 · Oportet me baptizari, ἔχω βαπτισθῆναι. Vulgata & Erasmus, Habeo baptizari: quo dicendi genere vtitur Suetonius: itaque non repudio, sed malui planius loqui. Cæterùm in hoc versiculo comperi Epiphaniū plurimùm variare ab omnibus codicibus quos mihi cōtigit inspicere. Sic enim ille κατ᾽ Ἀρειομανιτῶν hunc locum citat, ποτήριον ἔχω πιεῖν, καὶ τί σπεύδω ἕως οὗ πίω αὐτό; καὶ βάπτισμα ἔχω βαπτισθῆναι, καὶ τί θέλω εἰ ἤδη ἐβαπτίσθην: id est, Poculum habeo bibendum, & quid festino donec ipsum bibero? & baptismo oportet me baptizari, & quid volo si iam sum baptizatus? Sed existimo vel hunc locum esse in Græco Epiphanio deprauatum: vel doctissimum hominem, quum hæc scriberet, memoria sua confisum, & de sententia potius ipsa quàm de verbis solicitum, ipsa exemplaria non consuluisse. Est enim hoc veteribus omnibus familiare, vt in præfatione admonuimus: adeo vt eum oporteat summo iudicio præditum esse qui velit exemplaria nostra ex ipsorum scriptis emendare.

Quomodo, πῶς: id est πόσον, quantopere: neque est interrogantis, sed exclamantis.

51 Δοκεῖτε ὅτι εἰρήνην παρεγενόμην δοῦναι ἐν τῇ γῇ; οὐχί, λέγω ὑμῖν, ἀλλ' ἢ διαμερισμόν.

51 Putatis me aduenisse pacem daturum in terra? non, dico vobis, imò "dissidium.

53 *Putatis quia pacē veni dare in terrā? Non, dico uobis, sed separationem.*

52 Ἔσονται γὰρ ἀπὸ τοῦ νῦν πέντε ἐν οἴκῳ ἑνὶ διαμεμερισμένοι, τρεῖς ἐπὶ δυσί, καὶ δύο ἐπὶ τρισί.

52 Erunt enim ex hoc tempore quinque in vna domo dissidentes; tres "aduersus duos, & duo aduersus tres.

52 *Erūt enim ex hoc, quinque in domo una diuisi, tres in duos, & duo in tres.*

53 Διαμερισθήσεται πατὴρ ἐφ' υἱῷ, καὶ υἱὸς ἐπὶ πατρί· μήτηρ ἐπὶ θυγατρί, καὶ θυγάτηρ ἐπὶ μητρί· πενθερὰ ἐπὶ τὴν νύμφην αὐτῆς, καὶ νύμφη ἐπὶ τὴν πενθερὰν αὐτῆς.

53 Dissidebit pater aduersus filium, & filius aduersus patrem: mater aduersus filiam, & filia aduersus matrem: socrus aduersus nurum suā, & nurus aduersus socrum suam.

53 *Diuidetur pater in filium, & filius in patrem suum: mater in filiā, & filia in matrem: socrus in nurum suam, & nurus in socrum suam.*

54 Ἔλεγε δὲ καὶ τοῖς ὄχλοις, Ὅταν ἴδητε τὴν νεφέλην ἀνατέλλουσαν ἀπὸ δυσμῶν, εὐθέως λέγετε, Ὄμβρος ἔρχεται· καὶ γίνεται οὕτω.

54 ‖Dicebat autē etiam turbæ, Quum videritis nubem exoriētem ab Occasu, statim dicitis Imber venit: & ita fit.

54 *Dicebat autem & ad turbas, Quū uideritis nubem orientem ab Occasu, statim dicitis, Nimbus uenit: & ita fit.* Matth.16.a.2

55 Καὶ ὅταν νότον πνέοντα, λέγετε, Ὅτι καύσων ἔσται· καὶ γίνεται.

55 Et quum Austrum flantem, dicitis, Æstus erit: & fit *æstus*.

55 *Et quum Austrum flātem, dicitis, Quia æstus erit: & fit.*

56 Ὑποκριταί, τὸ πρόσωπον τῆς γῆς καὶ τοῦ οὐρανοῦ οἴδατε δοκιμάζειν· τὸν δὲ καιρὸν τοῦτον πῶς οὐ δοκιμάζετε;

56 Hypocritæ, faciem cæli & terræ nostis probare: hoc autem tēpus quî fit vt non probetis?

56 *Hypocritæ, faciem cæli & terræ nostis probare: hoc autem tempus quomodo non probatis?*

57 Τί δὲ καὶ ἀφ' ἑαυτῶν οὐ κρίνετε τὸ δίκαιον;

57 Cur autem & per vos ipsos non "iudicatis quod iustum est?

57 *Quid autem & à uobis ipsis nō iudicatis quod iustum est?*

58 Ὡς γὰρ ὑπάγεις μετὰ τοῦ ἀντιδίκου σου ἐπ' ἄρχοντα, ἐν τῇ ὁδῷ δὸς ἐργασίαν ἀπηλλάχθαι ἀπ' αὐτοῦ· μήποτε κατασύρῃ σε πρὸς τὸν κριτήν, καὶ ὁ κριτής σε παραδῷ τῷ πράκτορι, καὶ ὁ πράκτωρ σε βάλλῃ εἰς φυλακήν.

58 ‖ "Enimuero dum abis cum aduersario tuo ad magistratū, "da operam in via vt libereris ab eo: ne pertrahat te ad iudicē, & iudex tradat te "exactori, & exactor coniiciat te in carcerem.

58 *Quū autem uadis cum aduersario tuo ad principem, in uia da operam liberari ab illo: ne fortè trahat te ad iudicem, & iudex tradat te exactori, & exactor mittat te in carcerem.* Matth.5.d.25

59 Λέγω σοι, οὐ μὴ ἐξέλθῃς ἐκεῖθεν ἕως οὗ καὶ τὸ ἔσχατον λεπτὸν ἀποδῷς.

59 Dico tibi, non exibis illinc vsquequò vltimum etiam "minutum reddideris.

59 *Dico tibi, non exies inde donec etiam nouissimum minutum reddas.*

Κεφάλαιον ιγ

CAP. XIII.

CAP. XIII.

1 Παρῆσαν δέ τινες ἐν αὐτῷ τῷ καιρῷ ἀπαγγέλλοντες αὐτῷ περὶ τῶν Γαλιλαίων, ὧν τὸ αἷμα Πιλάτος ἔμιξε μετὰ τῶν θυσιῶν αὐτῶν.

1 ADfuerunt autē eo ipso tempore quidam annuntiātes ei de Galilæis, quorum sanguinem Pilatus miscuerat cum ipsorum sacrificiis.

1 *ADerant autem quidam ipso in tempore, nuntiantes illi de Galilæis, quorum sanguinem Pilatus miscuit cum sacrificiis eorum.*

51 Dissidium, διαμερισμόν. Vulgata & Erasmus, Separationem: rectè quidem, nisi mauis Disparationem dicere. nam dispertitionem non dicimus. Sed Separare oppono τῷ ἀφορίζειν, ob eam causam quam alibi exposuimus: alioquin Dissidere respondet τῷ διΐστασθαι.

52 Aduersus duos, ἐπὶ δυσί. Vulgata, In duos: quæ interpretatio est obscura propter præcedens participium διαμεμερισμένοι, quod vertit Diuisi. Ponitur autem tertius casus pro quarto, vt in illo Homeri versiculo Iliados γ, Οἳ πρὶν ἐπ' ἀλλήλοισι φέρον πολύδακρυν ἄρηα: pro ἐπ' ἀλλήλους, id est κατ' ἀλλήλων. Sic Lucas paulo pòst ἐπὶ τὴν νύμφην & ἐπὶ τὴν πενθεράν.

57 Iudicatis, κρίνετε. In quodam codice legitur διακρίνετε, discernitis. 58 Enimuero, γάρ. Hanc particulam constat hoc loco causalem non esse, nec certè memini alibi eam legere cum imperandi modo. Itaque vel est expletiua, vel ponitur pro οὖν, Igitur. Da operam, δὸς ἐργασίαν. Notandum hoc dicendi genus, quod non memini alibi legere. Vide suprà, cap.3.c.13. Pertrahat, κατασύρῃ. Ambrosius legit, Condemnet: id est reū paragat: vt planè videatur pro κατασύρῃ, legisse κατακρίνῃ, sicut Erasmus rectè coniicit. Exactori, πράκτορι: id est, ei qui mulctas exigit, cuiusmodi erant cōstitutæ in temere litigantes, iure Romanorum ciuili. Denique damnatos reos cogunt magistratuū ministri ad persoluendū quod debent, idque interdū etiam addita non tantū impensarum sed etiam carceris pœna in rebelles.

59 Minutum, λεπτόν. Vide Mar.12.d.42. Qui autem ex hoc loco statuūt purgatoriū, saltem legant Theophylacti commentaria, Romæ ipsius Pontificis auspiciis excusa.

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Δοκεῖτε ὅτι οἱ Γαλιλαῖοι οὗτοι ἁμαρτωλοὶ παρὰ πάντας τοὺς Γαλιλαίους ἐγένοντο, ὅτι τοιαῦτα πεπόνθασιν;

Οὐχί, λέγω ὑμῖν· ἀλλ' ἐὰν μὴ μετανοῆτε, πάντες ὡσαύτως ἀπολεῖσθε.

Ἢ ἐκεῖνοι οἱ δέκα καὶ ὀκτώ, ἐφ' οὓς ἔπεσεν ὁ πύργος ἐν τῷ Σιλωάμ, καὶ ἀπέκτεινεν αὐτούς, δοκεῖτε ὅτι οὗτοι ὀφειλέται ἐγένοντο παρὰ πάντας ἀνθρώπους τοὺς κατοικοῦντας ἐν Ἱερουσαλήμ;

Οὐχί, λέγω ὑμῖν· ἀλλ' ἐὰν μὴ μετανοῆτε, πάντες ὁμοίως ἀπολεῖσθε.

Ἔλεγε δὲ ταύτην τὴν παραβολήν, Συκῆν εἶχέ τις ἐν τῷ ἀμπελῶνι αὐτοῦ πεφυτευμένην· καὶ ἦλθε καρπὸν ζητῶν ἐν αὐτῇ, καὶ οὐχ εὗρεν.

Εἶπε δὲ πρὸς τὸν ἀμπελουργόν, Ἰδού, τρία ἔτη ἔρχομαι ζητῶν καρπὸν ἐν τῇ συκῇ ταύτῃ, καὶ οὐχ εὑρίσκω· ἔκκοψον αὐτήν· ἵνα τί καὶ τὴν γῆν καταργεῖ;

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς λέγει αὐτῷ, Κύριε, ἄφες αὐτὴν καὶ τοῦτο τὸ ἔτος, ἕως ὅτου σκάψω περὶ αὐτήν, καὶ βάλω κοπρίαν·

Κἂν μὲν ποιήσῃ καρπόν· εἰ δὲ μήγε, εἰς τὸ μέλλον ἐκκόψεις αὐτήν.

Ἦν δὲ διδάσκων ἐν μιᾷ τῶν συναγωγῶν ἐν τοῖς σάββασι.

2 Et respondens Iesus dixit eis, Putatis hos Galilæos ˅ præ omnibus Galilæis peccatores fuisse, quoniam talia passi sunt?

3 Non, dico vobis: imò nisi resipiscatis, omnes itidem peribitis.

4 Aut illi decem & octo, supra quos cecidit turris ˅ in Siloam, & trucidauit eos: putatis ˅ debitores fuisse præ omnibus hominibus qui habitāt in Hierusalē?

5 Non, dico vobis: imò nisi resipiscatis, omnes itidem peribitis.

6 Dixit autem hanc parabolā, Ficum habebat quidam plantatā in vinea sua: & venit quærēs fructū in ea, neque inuenit.

7 Dixit autem vinatori, Ecce, anni tres sunt ˅ ex quo ˅ venio quærens fructum in ficu ista, & non inuenio: excinde eam: ˅ quorsum etiam terram inutilem reddit?

8 Ille verò respondens dixit ei, Domine, dimitte eam etiam hoc anno, vsquequo ˅ fodero circum eam, & misero stercus:

9 ˅ Et si quidem tulerit fructū, *dimittes*: sin minus, in futurum excindes eam.

10 Docebat autem in quadam synagoga Sabbatho.

2 Et respondens dixit illis, Putatis quòd hi Galilæi præ omnibus Galilæis peccatores fuerint, quia talia passi sunt?

3 Non, dico uobis: sed nisi pœnitentiam habueritis, omnes similiter peribitis,

4 Sicut illi decem & octo supra quos cecidit turris in Siloe, & occidit eos: putatis quia & ipsi debitores fuerint præter omnes homines habitantes in Ierusalem?

5 Non, dico uobis: sed si pœnitētiam non egeritis, omnes similiter peribitis.

6 Dicebat autem hanc similitudinem, Arborem fici habebat quidam plātatam in uinea sua: & uenit quærens fructum in illa, & non inuenit.

7 Dixit autem ad cultorē uineæ, Ecce, anni tres sunt ex quo uenio quærens fructum in ficulnea hac, & non inuenio: succide ergo illam: ut quid etiam terram occupat?

8 At ille respondens dicit illi, Domine, dimitte illam & hoc anno, usque dum fodiam circa illam, & mittam stercora:

9 Et si quidem fecerit fructum: sin autem, in futurum succides eam.

10 Erat autem docens in synagoga eorū Sabbathis.

IN CAPVT XIII.

2 Præ omnibus Galilæis, παρὰ πάντας τοὺς Γαλιλαίους. In hoc dicendi genere, quod etiam paulo pòst repetitur, necessariò subauditur ἄλλους, vel λοιπούς, vt sit plena loquutio, Præ reliquis, vel, aliis omnibus Galilæis. Sic Plinius de obeliscis loquens, Omnibus (inquit) quæ in mari visa sunt mirabiliorem. Pro, omnibus aliis.

4 In Siloam, ἐν τῷ Σιλωάμ. Subauditur τόπῳ, vel ποταμῷ, propter adiūctum articulum. Fuit enim Siloam riuulus vnde aquæductus in vrbem ferebatur, cuius meminit Iohannes 9.b.7, & Esaias 8.b.6, vbi Hebraicè vocatur שלוח. Itaque hoc nomen nihil pertinet ad vrbem שלה, quam Græci vocāt Σιλώμ, iam olim vastatam, vt liquet ex Ieremiæ 7.cap. Existimandum est potius ad ipsam piscinam fuisse extructam turrim quampiam, aut ipsius aquæductus castellum, quod repentè prostratum aliquot homines occiderit, sub hoc tempus quo Christus hunc habuit sermonem. Debitores, ὀφειλέται: id est ἁμαρτωλοί, peccatores. Vide Matth. 23.b.16.

7 Ex quo, ἀφ' οὗ. Hoc quoque legimus expressum in quodam codice: quod alioquin subaudiendum est, nisi malimus sic loquutum Lucam vt scripsit Virgilius libro Æneidos 1, -vna cum gente tot annos Bella gero. Venio, ἔρχομαι: id est veni, vel venire soleo. Similem loquendi formulam obseruauimus Matth. 26.b.23. Quorsum etiam terram, &c. ἱνατί καὶ τὴν γῆν καταργεῖ; Vulgata, Vtquid etiam terram occupat? Erasmus, Ad quid vel terrā occupat? id est onerat, sed inutili onere. hoc est enim (inquit) propriè καταργεῖν. At ego fateor me nusquam legisse καταργεῖν pro inutiliter onerare vel occupare. Hoc quidem cōstat, τὸ ἀργὸν significare quod est ignauum & iners, ac nullis prorsus viribus: vnde τὸ καταργεῖν sæpe apud Paulum occurrit pro eneruare & cassum ac irritum reddere: deinde etiam metaphoricè τὸ καταργεῖσθαι pro liberari. Existimo igitur hîc dici ficum τὴν γῆν καταργεῖν, quæ præterquam quòd erat infructuosa, eam etiam terræ partem quam occupabat, sterilem reddebat: quæ alioquin vitibus consita, non fuisset inutilis. Cæterùm in quodam exemplari scriptum legimus, ἵνα μὴ καὶ τὴν γῆν καταργῇ: id est, vt ne terram etiam inertem reddat.

8 Fodero circum eam, σκάψω περὶ αὐτήν. Hoc est quod Latini vno verbo dicunt Ablaqueare.

9 Et si quidē tulerit fructū, *dimittes*, κἂν μὲν ποιήσῃ καρπόν. Hoc (inquit doctissimus Budæus) mutilatū videtur iis qui Græcè nesciunt. Est enim schema Græcū quod anantapodoton dicitur, Atticæ linguæ propriū, oratio videlicet vno mēbro defecta. Hæc Budæus. quæ prolatis etiā ex Aristophane & Cicerone exēplis cōfirmat, annotationibus prioribus in Pandectas. Me verò non piguit explere quod deerat, vt perspicuitati studerem.

11 Adfuit,

11 Καὶ ἰδού, γυνὴ ἦν πνεῦμα ἔχουσα ἀσθενείας ἔτη δέκα καὶ ὀκτώ· καὶ ἦν συγκύπτουσα, καὶ μὴ δυναμένη ἀνακύψαι εἰς τὸ παντελές.

12 Ἰδὼν δὲ αὐτὴν ὁ Ἰησοῦς, προσεφώνησε, καὶ εἶπεν αὐτῇ, Γύναι, ἀπολέλυσαι τῆς ἀσθενείας σου.

13 Καὶ ἐπέθηκεν αὐτῇ τὰς χεῖρας· καὶ παραχρῆμα ἀνωρθώθη, καὶ ἐδόξαζε τὸν Θεόν.

14 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἀρχισυνάγωγος, ἀγανακτῶν ὅτι τῷ σαββάτῳ ἐθεράπευσεν ὁ Ἰησοῦς, ἔλεγε τῷ ὄχλῳ, Ἓξ ἡμέραι εἰσὶν ἐν αἷς δεῖ ἐργάζεσθαι· ἐν ταύταις οὖν ἐρχόμενοι θεραπεύεσθε, καὶ μὴ τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου.

15 Ἀπεκρίθη οὖν αὐτῷ ὁ Κύριος, καὶ εἶπεν, Ὑποκριτά, ἕκαστος ὑμῶν τῷ σαββάτῳ οὐ λύει τὸν βοῦν αὐτοῦ ἢ τὸν ὄνον ἀπὸ τῆς φάτνης, καὶ ἀπαγαγὼν ποτίζει;

16 Ταύτην δὲ θυγατέρα Ἀβραὰμ οὖσαν, ἣν ἔδησεν ὁ Σατανᾶς ἰδοὺ δέκα καὶ ὀκτὼ ἔτη, οὐκ ἔδει λυθῆναι ἀπὸ τοῦ δεσμοῦ τούτου τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου;

17 Καὶ ταῦτα λέγοντος αὐτοῦ, κατῃσχύνοντο πάντες οἱ ἀντικείμενοι αὐτῷ· καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἔχαιρεν ἐπὶ πᾶσι τοῖς ἐνδόξοις τοῖς γινομένοις ὑπ' αὐτοῦ.

18 Ἔλεγε δέ, Τίνι ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, καὶ τίνι ὁμοιώσω αὐτήν;

19 Ὁμοία ἐστὶ κόκκῳ σινάπεως, ὃν λαβὼν ἄνθρωπος ἔβαλεν εἰς κῆπον ἑαυτοῦ·

11 Et ecce, mulier "adfuit, "habens spiritum inualetudinis *ab* annis decẽ & octo: erátque "incurua, nec prorsus *sese* poterat recuruare.

12 Ipsam autem quum vidisset Iesus aduocauit, & dixit ei, Mulier, "absoluta es ab inualetudine tua.

13 Et imposuit ei manus: & illico "surrecta est, & glorificabat Deum.

14 Respondens autem "præfectus synagogæ, indignans quòd Sabbatho sanasset Iesus, dixit turbæ, Sex dies sunt quibus oportet operari: his ergo *diebus* venite & sanamini, & non die Sabbathi.

15 Respondit ergo ei Dominus, & dixit, "Hypocrita, vnusquisque vestrum Sabbatho nónne soluit bouem suum aut asinũ à præsepi, & ducit aquatum?

16 Hanc autem filiam Abrahæ, quam vinxerat Satanas ecce decem & octo annos, nõ oportuit à vinculo isto solui die Sabbathi?

17 Et quum hæc diceret, pudore afficiebantur omnes qui se opponebant ei: sed tota turba gaudebat super omnibus gloriosis rebus quæ fiebant ab eo.

18 ‖Dixit autem *Iesus*, Cui rei simile est regnum Dei, & cui illud assimilabo?

19 Simile est grano sinapis, quod acceptũ quispiã misit ĩ hortũ suũ:

11 Et ecce mulier quæ habebat spiritum infirmitatis annis decem & octo & erat inclinata, nec omnino poterat sursũ respicere.

12 Quam quum videret Iesus, vocauit eam ad se: & ait illi, Mulier, dimissa es ab infirmitate tua.

13 Et imposuit illi manus, & confestim erecta est, & glorificabat Deum.

14 Respondens autem archisynagogus, indignans quia Sabbatho curasset Iesus, dicebat turbæ, Sex dies sunt in quibus oportet operari: in his ergo venite, & curamini: & nõ in die Sabbathi.

15 Respondens autem ad illum Dominus, dixit, Hypocritæ, vnusquisque vestrum Sabbatho non soluit bouem suum aut asinum à præsepio, & ducit adaquare?

16 Hanc autem filiã Abrahæ, quam alligauit Satanas ecce decem & octo annis, non oportuit solui à vinculo isto, die Sabbathi?

17 Et quum hæc diceret, erubescebant omnes aduersarii eius: & omnis populus gaudebat in vniuersis quæ gloriosè fiebant ab eo.

18 Dicebat ergo, Cui simile est regnũ Dei, & cui simile æstimabo illud?

19 Simile est grano sinapis, quod acceptum homo misit in hortum suum:

Matth.13.d.31
marci 4.c.31

11 Adfuit, ἦν: id est παρῆν. Sic enim malo accipere quàm coniungere cum participio ἔχουσα. Habens spiritũ inualetudinis, πνεῦμα ἔχουσα ἀσθενείας, id est, morbo à Satana inflicto laborans, vt explicatur postea versu 16. Sic spiritus auaritiæ, dicitur spiritus ad auaritiam impellẽs, & similia multa passim occurrunt, de quibus alibi diximus. Incurua, συγκύπτουσα, id est κατακύπτουσα. Vulgata, Inclinata: huius vocabuli vi non satis expressa. Erasmus, Contracta: quod rectè quidem explicat in Annotationibus, sed tamen non satis conuenit. Cõtractus enim esse potest qui minimè sit deorsum incuruus, imò verò qui sit etiam resupinatus. Huic opponitur τὸ ἀνακύψαι, id est recuruare. Nã recuruus aduersatur incuruo, sicut apud Græcos ὁ ἀνακεκυφὼς τῷ συγκεκυφότι.

12 Absoluta es, ἀπολέλυσαι. Vulgata, Dimissa es. Erasmus, Liberata es. Vterque Græci vocabuli propriam significationem neglexit, quam tamen seruare oportuerat. Tenebatur enim Satanæ quasi vinculis constricta, vt ne attollere quidem caput totis octodecim annis potuerit, sicut Dominus ipse postea loquitur. Vtitur ergo verbo ἀπολύειν composito pro simplici, sicut à Latinis etiam interdum Absoluere pro Soluere vsurpatur.

13 Surrecta est, ἀνωρθώθη, vel subrecta. Nam vtroque hoc participio vtuntur idonei authores. Vulgata & Erasmus, Erecta est. Erigimus autem iacentia, surrigimus quæ deorsum pendent.

14 Præfectus synagogæ, ἀρχισυνάγωγος. Vnus videlicet eorum qui synagogæ illi præerant. Plures enim Archisynagogos fuisse apparet ex Marci capite quinto, versu 22, & Act.13.v.15.

15 Hypocrita, ὑποκριτά. Complutensis editio cum quatuor vetustis codicibus legunt ὑποκριταί, hypocritæ: ita vt omnes doctores Christus appellet, quum sequatur ἕκαστος ὑμῶν, vnusquisque vestrum.

καὶ ηὔξησε, καὶ ἐγένετο εἰς δένδρον μέγα, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατεσκήνωσεν ἐν τοῖς κλάδοις αὐτοῦ.

& creuit, "& euasit in arborem magnam, & volucres cæli nidulati sunt in eius ramis.

& creuit, & factum est in arborem magnam, & uolucres cæli requieuerunt in ramis eius.

Matth.13.c.33

20 Καὶ πάλιν εἶπε, Τίνι ὁμοιώσω τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ;

20 ‖Et rursum dixit, Cui *rei* assimilabo regnum Dei?

20 *Et iterum dixit, Cui simile æstimabo regnum Dei?*

21 Ὁμοία ἐστὶ ζύμῃ ἣν λαβοῦσα γυνὴ ἐνέκρυψεν εἰς ἀλεύρου σάτα τρία, ἕως οὗ ἐζυμώθη ὅλον.

21 Simile est fermento quod acceptum mulier condidit in farinæ satis tribus, vsquequo fermētaretur tota.

21 *Simile est fermēto quod acceptum mulier abscondit in farinæ sata tria, donec fermentaretur totum.*

Matth.9.d.35
marci 6.a.6

22 Καὶ διεπορεύετο κατὰ πόλεις καὶ κώμας διδάσκων, καὶ πορείαν ποιούμενος εἰς Ἱερουσαλήμ.

22 ‖Transibat igitur singulas vrbes & vicos, docens, & iter faciens Hierosolymam.

22 *Et ibat per ciuitates & castella docens, & iter faciens in Ierusalem.*

23 Εἶπε δέ τις αὐτῷ, Κύριε, εἰ ὀλίγοι οἱ σωζόμενοι; Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτούς,

23 Dixit autem ei quidam, Domine, num pauci sunt qui seruētur? Ipse verò dixit eis,

23 *Ait autem illi quidam, Domine, Si pauci sunt qui saluantur? Ipse autem dixit ad illos,*

Matth.7.b.13

24 Ἀγωνίζεσθε εἰσελθεῖν διὰ τῆς στενῆς πύλης· ὅτι πολλοί, λέγω ὑμῖν, ζητήσουσιν εἰσελθεῖν, καὶ οὐκ ἰσχύσουσιν.

24 ‖Contendite intrare per angustam portam: quia multi, dico vobis, studebunt intrare, & non poterunt:

24 *Contendite intrare per angustam portam: quia multi, dico uobis, quærēt intrare, & non poterūt.*

25 Ἀφ' οὗ ἂν ἐγερθῇ ὁ οἰκοδεσπότης, καὶ ἀποκλείσῃ τὴν θύραν, καὶ ἄρξησθε ἔξω ἑστάναι, καὶ κρούειν τὴν θύραν, λέγοντες, Κύριε, Κύριε, ἄνοιξον ἡμῖν· καὶ ἀποκριθεὶς ἐρεῖ ὑμῖν, Οὐκ οἶδα ὑμᾶς πόθεν ἐστέ.

25 "Ex quo *videlicet* surrexerit paterfamiliâs, & occluserit ostiū, & cœperitis foris stare, & pulsare ostium, dicētes, Domine, Domine, aperi nobis: qui respondēs dicet vobis, Nescio vnde vos sitis.

25 *Quum autem intrauerit paterfamiliâs, & clauserit ostium, & incipietis foris stare, & pulsare ostium, dicentes, Domine, aperi nobis: & respondens dicet uobis, Nescio uos unde sitis:*

26 Τότε ἄρξεσθε λέγειν, Ἐφάγομεν ἐνώπιόν σου καὶ ἐπίομεν, καὶ ἐν ταῖς πλατείαις ἡμῶν ἐδίδαξας.

26 Tunc incipietis dicere, Edimus in tui cōspectu & bibimus, & in plateis nostris docuisti.

26 *Tunc incipietis dicere, Manducauimus coram te & bibimus, & in plateis nostris docuisti.*

Matth.7.c.13
& 25.d.41
Psal.6.c.13

27 Καὶ ἐρεῖ, Λέγω ὑμῖν, οὐκ οἶδα ὑμᾶς πόθεν ἐστέ· ἀπόστητε ἀπ' ἐμοῦ πάντες οἱ ἐργάται τῆς ἀδικίας.

27 ‖Et dicet, Dico vobis, nescio vnde vos sitis: ‖abscedite à me omnes qui facitis quod iniustū est.

27 *Et dicet uobis, Nescio uos unde sitis: discedite à me omnes operarii iniquitatis.*

28 Ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων, ὅταν ὄψησθε Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ καὶ πάντας τοὺς προφήτας ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, ὑμᾶς δὲ ἐκβαλλομένους ἔξω.

28 Illic erit fletus & stridor dentium, quum videritis Abraham & Isaac & Iacob & omnes Prophetas in regno Dei, vos autē expelli foras.

28 *Ibi erit fletus & stridor dentium: quum uideritis Abraham & Isaac & Iacob & omnes Prophetas in regno Dei, uos autem expelli foras.*

29 Καὶ ἥξουσιν ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν, καὶ ἀπὸ βορρᾶ καὶ νότου· καὶ ἀνακλιθήσονται ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ.

29 Tunc venient *multi* ab Oriēte, & Occidente, & Borea, & Austro: & discumbent in regno Dei.

29 *Et uenient ab Oriente & Occidente & Aquilone & Austro, & accumbent in regno Dei.*

Matth.19.d.30
& 20.b.16
marci 10.d.31

30 Καὶ ἰδού, εἰσὶν ἔσχατοι οἳ ἔσονται πρῶτοι, καὶ εἰσὶ πρῶτοι οἳ ἔσονται ἔσχατοι.

30 ‖Et ecce, sunt vltimi qui erūt primi, & sunt primi qui erunt vltimi.

30 *Et ecce, sunt nouissimi qui erunt primi, & sunt primi qui erūt nouissimi.*

31 Ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ προσῆλθόν τινες Φαρισαῖοι, λέγοντες αὐτῷ, Ἔξελθε, καὶ πορεύου ἐντεῦθεν· ὅτι Ἡρώδης θέλει σε ἀποκτεῖναι.

31 Eo ipso die accesserunt quidā Pharisæorum, dicentes ei, Exi, & abi hinc: nam Herodes vult te trucidare.

31 *In ipsa die accesserūt quidam Pharisæorum, dicentes illi, Exi, & uade hinc: quia Herodes uult te occidere.*

19 Et euasit, καὶ ἐγένετο. Vulg. & Eras. ad verbum, Et factum est.
25 Ex quo, ἀφ' οὗ. Cohærent ista cum præcedente verbo, & causa adfertur cur volentibus ingredi nō patebit aditus, quia nimirum serò venient, occlusis iam foribus. Vulgata & Erasmus, Postquam autem: quasi noua inchoetur periodus.

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Πορευθέντες εἴπατε τῇ ἀλώπεκι ταύτῃ, Ἰδοὺ ἐκβάλλω δαιμόνια, καὶ ἰάσεις ἐπιτελῶ σήμερον καὶ αὔριον, καὶ τῇ τρίτῃ τελειοῦμαι.

Πλὴν δεῖ με σήμερον καὶ αὔριον καὶ τῇ ἐχομένῃ πορεύεσθαι· ὅτι οὐκ ἐνδέχεται προφήτην ἀπολέσθαι ἔξω Ἱερουσαλήμ.

Ἱερουσαλὴμ, Ἱερουσαλὴμ, ἡ ἀποκτείνουσα τοὺς προφήτας, καὶ λιθοβολοῦσα τοὺς ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτὴν, ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυνάξαι τὰ τέκνα σου, ὃν τρόπον ὄρνις τὴν ἑαυτῆς νοσσιὰν ὑπὸ τὰς πτέρυγας, καὶ οὐκ ἠθελήσατε;

Ἰδοὺ, ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος· ἀμὴν δὲ λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐ μή με ἴδητε ἕως ἂν ἥξῃ ὅτε εἴπητε, Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου.

Κεφάλαιον ιδ´

ΚΑΙ ἐγένετο ἐν τῷ ἐλθεῖν αὐτὸν εἰς οἶκόν τινος τῶν ἀρχόντων τῶν

32 Tunc ait eis, Profecti dicite vulpi illi, Ecce, ⁿeiiciam dæmonia, ˢ& sanationes peragam ⁿhodie & cras, & tertia die ᶜconsummabor.

33 ⁿVeruntamen oportet me hodie & cras & perendie iter facere: quia ⁿfieri non potest vt Propheta pereat extra Hierusalem.

34 ||Hierusalem, Hierusalē, quæ trucidas Prophetas, & lapidas eos qui ad te missi sunt, quoties volui cogere liberos tuos, quēadmodum gallina ⁿpulliciem suam sub alas, & noluistis?

35 Ecce, relinquitur vobis domus vestra deserta. Amen autem dico vobis, non videbitis me, vsquedum venerit *tempus* quum dicatis, Benedictus qui venit in nomine Domini.

CAP. XIIII.

1 ET factum est, quū venisset domū cuiusdā ex primo-

32 *Et ait illis, Ite & dicite vulpi illi, Ecce, eiicio dæmonia, & sanitates perficio hodie & cras, & tertia die consummor.*

33 *Veruntamen oportet me hodie & cras & sequenti ambulare: quia non capit Prophetam perire extra Ierusalem.*

34 *Ierusalem, Ierusalem, quæ occidis Prophetas, & lapidas eos qui mittuntur ad te: quoties volui congregare filios tuos quemadmodum auis nidum suum sub pennis, & noluisti?* Matth. 23.d.37

35 *Ecce, relinquetur vobis domus vestra deserta. Dico autem vobis quia non videbitis me donec veniat quum dicatis, Benedictus qui venit in nomine Domini.*

CAP. XIIII.

1 *ET factum est quum intraret Iesus in domum cuiusdam prin-*

32 Eiiciam, ἐκβάλλω. Vulg. & Eras. ad verbū, Eiicio. Mihi verò videtur esse enallage præsētis pro futuro, quæ tamen sua emphasi non caret. Ita enim declarat se iā esse in ipso opere, neque vel Pharisæorū inuidia, qui obiecto Herodis metu volebant eum abigere, nec Herodis conatibus & vllis consiliis posse impediri quominus quod semel est exorsus, ad finem perducat. Itaque Veterē etiam interpretationem non planè repudio.

Sanationes peragam, ἰάσεις ἐπιτελῶ. Vulg. & Eras. Sanitates perficio: quasi ἴασις & ὑγεία idem declarent. Hodie & cras, σήμερον καὶ αὔριον. Prouerbialiter dici hoc videtur pro exiguo tēporis spatio, vt interpretatur Theophylactus. Contigerunt enim hæc omnia in vltima Christi profectione, vt ego quidem arbitror. Nam quod ad historiæ seriem attinet, Lucam censeo quasi pro regula nobis esse proponendum. ad quam deinde Matthæi & Marci scripta accommodentur: quum ipse disertè testetur in prooemio, se in historia ordine digerenda plurimum operæ posuisse. Sed hæc παρέργως. Potest tamen hoc dicendi genus etiam accipi sensu prorsus diuerso: quasi dicat sese, quicquid aduersarii moliantur, nihilominus tamen & hodie & cras, id est & in præsenti & in posterum, quandiu nimirum libuerit, suo munere functurum. Postremò notandum, hoc ita dici quasi nuntii in ipsius Christi persona loquantur, qui mos est Hebræis familiaris. Sed fere proponi solet aliquid ex quo id possit intelligi, vt apud Prophetas כה אמר יהוה, id est Hæc dicit Dominus: & in Iohānis Apocalypsi, τάδε λέγει ὁ πρῶτος καὶ ἔσχατος, hæc dicit primus & nouissimus: deinde inducitur Deus ipse loquens. Itaque tale quidpiam hoc loco supplendum videtur. Consummabor, τελειοῦμαι. Iterum præsens pro futuro ponitur, vt etiam annotat Erasmus: cui tamen in eo nō assentior, quòd τελειοῦμαι putat actiuè posse accipi pro τελειῶ: id est finiam [siue, absoluam] opus meum. Nam etsi hæc sententia bene conuenit, tamen τελειοῦμαι non memini legere actiuè positum: & vt ita vsurpari posse concedam, absolutè tamen poni non potuit. Hoc quidem certum est, Christi mortem intra triduum futuram, (id est iam proximam & instantem) hîc designari, quæ vltima fuit peregrinationis Christi clausula, quum à resurrectione induerit immortalitatem. Sed malui Consummandi quàm Finiendi vocabulo vti: quia Finiri propriè dicuntur ea quæ imposito fine amplius nō extant: (vt Finiri vita, dolor, morbus dicitur) mors autem Christi neque Christo ipsi, neque ipsius officio finem propriè imposuit, sed Christum potius consummauit: adeo quidem vt eadem hac oblatione suos dicatur consummasse, idque in perpetuum, quū sit etiam æternus sacerdos. Quinetiam fortassis vsus est Dominus verbo כלה quod sacrificiis quoque conuenit: & Græcis Theologis dicuntur τελειοῦσθαι qui in mortem Christi baptizantur: & peculiariter τελειωθέντες absolutè vocantur qui pro Christo sanguinem fuderunt. quæ significatio an huc pertineat, & an hac ratione fideles dicantur in Christo τετελειωμένοι, iudicium penes lectorem esto.

33 Veruntamen, πλὴν. Hæc nonnulli cum superioribus cōiungunt, quasi iubeat Christus hæc quoque Herodi nuntiari Sed malo distinguere: vt sit hic sensus, Quanuis quod mihi dicitis Herodem minari, non possit me impedire quominus fortiter pergam in eo quod cœpi, tamen non est quòd metuatis ne hîc maneam. Discedam sanè, & quum aliquandiu oberraro, ipsam Hierosolymam breui perueniam, vbi re ipsa declarabitis quo studio me admoneatis vt mihi ab Herode caueam. Fieri non potest, οὐκ ἐνδέχεται. Vulgata, Non capit: sicut apud Græcos ἐγχωρεῖ accipitur pro ἔξεστι, licet. Docent autem subtilius Dialectici & Physici quomodo inter se differant τὸ μὴ ἐνδεχόμενον καὶ τὸ ἀδύνατον.

34 Pulliciem, τὴν νοσσιάν. Sic loquitur Columella plurimis locis, proprii in his rebus sermonis obseruantissimus. Vulg. & Eras. Nidum: id est καλιάν. Sic tamen Virgilius lib. 4, -ipsásque volantes Ore ferunt, dulcem nidis immitibus escam. In duobus autem codicibus legimus τὰ ἑαυτῆς νοσσία, pullos suos.

IN CAPVT XIIII.

1 Ex primorib. Phar. τῶν ἀρχόντων τῶν Φαρ. Vel eos quos Sanhedrī vocabāt, vel prīcipes Synagogæ ītelligo: quoniā

inuenio apud Matthæum 9. versu 18, ἄρχοντα simpliciter vocari qui ἀρχισυνάγωγος dicitur Mar.5.v.22. & hi rursus distinguūtur à senioribus & Scribis, & à Principibus sacerdotū, infrà, 24.v.20, & Act.4.v.5. Sed & illud probabile est, distincta fuisse politicorum magistratuum & Archisynagogorum munera, sicut Deut.29.v.15, distinguit Moses. Non erant enim omnes Archisynagogi Pharisæi, sicut apparet ex Iohanne 7.v.48, quum Pharisæus sit sectæ nomen: sed Pharisæos tum fuisse in magna existimatione liquet ex tota Euangelica historia.

Φαρισαίων σαββάτῳ φαγεῖν ἄρτον, καὶ αὐτοὶ ἦσαν παρατηρούμενοι αὐτόν.

ribus Pharisæis Sabbatho ad capiendum cibum, ipsi obseruabant eum.

apud Pharisæorum Sabbatho manducare panē, & ipsi obseruabant eum.

Καὶ ἰδοὺ, ἄνθρωπός τις ἦν ὑδρωπικὸς ἔμπροσθεν αὐτοῦ.

2 Et ecce, quidam hydropicus erat coram eo.

2 Et ecce, homo quidā hydropicus erat ante illū.

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπε πρὸς τοὺς νομικοὺς καὶ Φαρισαίους, λέγων, Εἰ ἔξεστι τῷ σαββάτῳ θεραπεύειν;

3 Tum respondens Iesus dixit Legis interpretib[9] & Pharisæis, in hæc verba, Licétne sanare Sabbatho?

3 Et respondens Iesus dixit ad Legisperitos & Pharisæos, dicens, Si licet Sabbatho curare?

Οἱ δὲ ἡσύχασαν. Καὶ ἐπιλαβόμενος ἰάσατο αὐτὸν, καὶ ἀπέλυσε.

4 Ipsi verò tacuerunt. Tū ipse prehēsum eū sanauit, & dimisit.

4 At illi tacuerunt. Ipse verò apprehensum sanauit eum, ac dimisit.

Καὶ ἀποκριθεὶς πρὸς αὐτοὺς, εἶπε, Τίνος ὑμῶν ὄνος ἢ βοῦς εἰς φρέαρ ἐμπεσεῖται, καὶ οὐκ εὐθέως ἀνασπάσει αὐτὸν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου;

5 Et respōdens eis, dixit, Quis vestrum *si ipsius* asinus aut bos in puteum incidat, non statim extrahet eum die Sabbathi?

5 Et respondens ad illos, dixit, Cuius vestrum asinus aut bos in puteū cadet, & nō continuò extrahet illum die Sabbathi.

Καὶ οὐκ ἴσχυσαν ἀνταποκριθῆναι αὐτῷ πρὸς ταῦτα.

6 Et non poterant ei ex aduerso ad ista respondere.

6 Et non poterant ad hæc respondere illi.

Ἔλεγε δὲ πρὸς τοὺς κεκλημένους παραβολὴν, ἐπέχων πῶς τὰς πρωτοκλισίας ἐξελέγοντο, λέγων πρὸς αὐτοὺς,

7 Dixit autem parabolam iis qui vocati fuerant, attendens quomodo primos accubitus eligerent, dicens eis,

7 Dicebat autem & ad inuitatos parabolam, intendens quomodo primos accubitus eligerent, dicens ad illos,

Ὅταν κληθῇς ὑπό τινος εἰς γάμους, μὴ κατακλιθῇς εἰς τὴν πρωτοκλισίαν· μήποτε ἐντιμότερός σου ᾖ κεκλημένος ὑπ' αὐτοῦ·

8 Quum vocatus fueris ab aliquo ad nuptias, ne accumbito primo loco: ne fortè honoratior te sit vocatus ab eo:

8 Quum inuitatus fueris ad nuptias, non discumbas in primo loco: ne fortè honoratior te sit inuitatus ab illo:

Καὶ ἐλθὼν ὁ σὲ καὶ αὐτὸν καλέσας, ἐρεῖ σοι, Δὸς τούτῳ τόπον· καὶ τότε ἄρξῃ μετ' αἰσχύνης τὸν ἔσχατον τόπον κατέχειν.

9 Et is qui te & illum vocauit veniens, dicat tibi, Da huic locū: & tunc incipias cum pudore vltimum locum obtinere.

9 Et veniens is qui te & illum vocauit, dicat tibi, Da huic locum: & tunc incipias cum rubore nouissimum locum tenere.

Prou.25.b.7

Ἀλλ' ὅταν κληθῇς, πορευθεὶς ἀνάπεσον εἰς τὸν ἔσχατον τόπον· ἵνα ὅταν ἔλθῃ ὁ κεκληκώς σε, εἴπῃ σοι, Φίλε, προσανάβηθι ἀνώτερον. τότε ἔσται σοι δόξα ἐνώπιον τῶν συνανακειμένων σοί.

10 Sed quum vocatus fueris, vade discubitum in vltimū locum, vt quū venerit qui te vocauit, dicat tibi, Amice, ascende superius. tunc erit tibi gloria in conspectu eorum qui tecū discumbunt.

10 Sed quum vocatus fueris, vade, recumbe in nouissimo loco: vt quum venerit qui te inuitauit, dicat tibi, Amice, ascende superius. tūc erit tibi gloria coram simul discumbentibus.

Infrà, 18.c.14
matth.23.a.12

Ὅτι πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν, ταπεινωθήσεται· καὶ ὁ ταπεινῶν ἑαυτὸν, ὑψωθήσεται.

11 Nam omnis qui se extollit, deprimetur: & qui se demiserit, extolletur.

11 Quia omnis qui se exaltat, humiliabitur: & q se humiliat, exaltabitur.

Tob.4.b.7
prouerb.3.b.9

Ἔλεγε δὲ καὶ τῷ κεκληκότι αὐτὸν, Ὅταν ποιῇς ἄριστον ἢ δεῖπνον, μὴ φώνει τοὺς φίλους σου, μηδὲ τοὺς ἀδελφούς σου, μηδὲ τοὺς συγγενεῖς σου, μηδὲ γείτονας πλουσίους, μήποτε καὶ αὐτοί σε ἀντικαλέσωσι, καὶ γένηταί σοι ἀνταπόδομα.

12 Dicebat autem etiam ei qui ipsum vocauerat, Quum facis prandium aut cœnā, ne vocato amicos tuos, neq; fratres tuos, neque cognatos tuos, neque vicinos diuites: nequando & ipsi te vicissim vocent, ac retribuatur tibi gratia.

12 Dicebat autē & ei qui se inuitauerat, Quū facis prandiū aut cœnam, noli vocare amicos tuos, neque fratres tuos, neque cognatos, neque vicinos diuites: ne fortè te & ipsi reinuitēt, & fiat tibi retributio.

3 In hæc verba, λέγων. Pleonasmus est huius participii, de quo diximus suprà, 12.v.16.

5 Quis vestrum, τίνος ὑμῶν. Permutata est constructio verborum in hac periodo, ex Hebræorum idiotismo, quem exposuimus suprà, 11.b.11. Ideo maluimus à Græcis aliquātulum deflectere quàm verbum reddere pro verbo.

7 Attēdēs, ἐπέχων: id est προσέχων, quomodo etiā accipi τὸ ἐπέχειν obseruat Eustathius in Homerū Odyss.7.

Ἀλλ᾽ ὅταν ποιῇς δοχήν, κάλει πτωχούς, ἀναπήρους, χωλούς, τυφλούς·

Καὶ μακάριος ἔσῃ, ὅτι οὐκ ἔχουσιν ἀνταποδοῦναί σοι· ἀνταποδοθήσεται γάρ σοι ἐν τῇ ἀναστάσει τῶν δικαίων.

Ἀκούσας δέ τις τῶν συνανακειμένων ταῦτα, εἶπεν αὐτῷ, Μακάριος ὃς φάγεται ἄρτον ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ.

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Ἄνθρωπός τις ἐποίησε δεῖπνον μέγα, καὶ ἐκάλεσε πολλούς·

Καὶ ἀπέστειλε τὸν δοῦλον αὐτοῦ τῇ ὥρᾳ τοῦ δείπνου εἰπεῖν τοῖς κεκλημένοις, Ἔρχεσθε, ὅτι ἤδη ἕτοιμά ἐστι πάντα.

Καὶ ἤρξαντο ἀπὸ μιᾶς παραιτεῖσθαι πάντες. Ὁ πρῶτος εἶπεν αὐτῷ, Ἀγρὸν ἠγόρασα, καὶ ἔχω ἀνάγκην ἐξελθεῖν καὶ ἰδεῖν αὐτόν· ἐρωτῶ σε, ἔχε με παρῃτημένον.

Καὶ ἕτερος εἶπε, Ζεύγη βοῶν ἠγόρασα πέντε, καὶ πορεύομαι δοκιμάσαι αὐτά· ἐρωτῶ σε, ἔχε με παρῃτημένον.

Καὶ ἕτερος εἶπε, Γυναῖκα ἔγημα, καὶ διὰ τοῦτο οὐ δύναμαι ἐλθεῖν.

Καὶ παραγενόμενος ὁ δοῦλος ἐκεῖνος ἀπήγγειλε τῷ κυρίῳ αὐτοῦ ταῦτα. Τότε ὀργισθεὶς ὁ οἰκοδεσπότης εἶπε τῷ δούλῳ αὐτοῦ, Ἔξελθε ταχέως εἰς τὰς πλατείας καὶ ῥύμας τῆς πόλεως, καὶ τοὺς πτωχοὺς καὶ ἀναπήρους καὶ χωλοὺς καὶ τυφλοὺς εἰσάγαγε ὧδε.

Καὶ εἶπεν ὁ δοῦλος, Κύριε, γέγονεν ὡς ἐπέταξας, καὶ ἔτι τόπος ἐστί.

Καὶ εἶπεν ὁ κύριος πρὸς τὸν δοῦλον, Ἔξελθε εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ φραγμούς, καὶ ἀνάγκασον εἰσελθεῖν, ἵνα γεμισθῇ ὁ οἶκός μου.

Λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι οὐδεὶς τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων τῶν κεκλημένων γεύσεταί μου τοῦ δείπνου.

Συνεπορεύοντο δὲ αὐτῷ ὄχλοι πολλοί· καὶ στραφεὶς εἶπε πρὸς αὐτούς,

Εἴ τις ἔρχεται πρός με, καὶ οὐ μισεῖ τὸν πατέρα ἑαυτοῦ καὶ τὴν μητέρα,

13 Sed quũ facis epulũ, voca pau
peres, mancos, claudos, cæcos:
14 Et beatus eris, quia non pos-
ſunt *gratiam* retribuere tibi: re-
tribuetur enim tibi in reſurre-
ctione iuſtorum.
15 Hæc autem quum audiſſet
quidam ex iis qui ſimul accum
bebant, dixit ei, Beatus qui co-
medit panem in regno Dei.
16 Ipſe autẽ dixit ei, ‖Homo qui-
dam fecit cœnam magnam, &
vocauit multos:
17 Miſitque ſeruum ſuum hora
cœnæ, vt diceret vocatis, Veni-
te, quia iam parata ſunt omnia.
18 Et omnes cœperunt ¨vno ore
ſe excuſare. Primus dixit ei, A-
grũ emi, & neceſſe habeo exire,
& eum inſpicere: rogo te, habe
me excuſatum.
19 Et alter dixit, Iuga boum emi
quinque, & proficiſcor ad pro-
bandũ ea: rogo te, habe me ex-
cuſatum.
20 Et alius dixit, Vxorem duxi,
& propterea nõ poſſum venire.
21 Quum igitur ſeruus aduenis-
ſet, annũtiauit iſta domino ſuo.
Tunc iratus paterfamiliâs dixit
ſeruo ſuo, Abi citò in plateas &
vicos vrbis, & pauperes ac mã-
cos, claudóſque & cæcos huc in-
troducito.
22 Et ait ſeruus, Domine, factũ
eſt vt imperaſti, & adhuc locus
eſt.
23 Tunc ait dominus ſeruo, A-
bi in vias & ſepes, & coge ingre-
di, vt impleatur domus mea.
24 Dico enim vobis neminem
virorum illorum qui vocati
fuerant, guſtaturum cœnam
meam.
25 Ibat autem turba multa cũ
eo: & conuerſus dixit eis,
26 ‖Siquis venit ad me, & nõ o-
dit patrem ſuum & matrem,

Sed quum facis conui
uium, uoca pauperes, de
biles, claudos, & cæcos:
14 *Et beatus eris, quia*
nõ habent retribuere ti-
bi: retribuetur enim tibi
in reſurrectione iuſtorũ.
15 *Hæc quũ audiſſet qui-*
dam de ſimul diſcumbẽ-
tibus, dixit illi, Beatus
qui manducat panem in
regno Dei.
16 *At ipſe dixit ei, Homo*
quidam fecit cœnam ma
gnam, & uocauit multos.
17 *Et miſit ſeruum ſuum*
hora cœnæ dicere inuita
tis ut uenirent, quia iã
parata ſunt omnia.
18 *Et cœperũt ſimul omnes*
excuſare. Primus dixit ei,
Villam emi, & neceſſe ha
beo exire, & uidere illã:
rogo te, habe me excuſatũ.
19 *Et alter dixit, Iuga bo*
um emi quinque, & eo
probare illa: rogo te, habe
me excuſatum.
20 *Et alius dixit, Vxorem*
duxi, & ideo non poſſum
uenire.
21 *Et reuerſus ſeruus nũ-*
tiauit hæc domino ſuo.
Tunc iratus paterfami-
liás dixit ſeruo ſuo, Exi
citò in plateas & uicos
ciuitatis, & pauperes ac
debiles & cæcos & clau
dos introduc huc.
22 *Et ait ſeruus, Domine*
factum eſt ut imperaſti,
& adhuc locus eſt.
23 *Et ait dominus ſeruo, E-*
xi in uias & ſepes, & cõ
pelle intrare: ut implea
tur domus mea.
24 *Dico autem uobis quòd*
nemo uirorum illorũ qui
uocati ſunt, guſtabit cœ-
nam meam.
25 *Ibant autẽ turbæ mul-*
tæ cum eo: & conuerſus
dixit ad illos,
26 *Siquis uenit ad me: & nõ*
odit patrẽ ſuũ & matrẽ,

Mat. 22. a. apoc. 19. b. 9

Supra. 9. c. 23 & 16. d. 24 mat. 10. d. 13

18 Vno ore, ἀπὸ μιᾶς: id eſt ἐξ ἑνὸς συνθήματος, inquit Theophylactus, quaſi ex compacto & conſtituto. pro quo dicimus vernaculo noſtro ſermone, *d'un accord*, expreſſa etiam præpoſitione ἀπό. Quanuis enim iſti aliquantulum diuerſas cauſas adferant, tamen in eo conueniunt omnes quòd ſua negotia prætexunt ne ad cœnam adſint. Poteſt autem commodiſſimè ſuppleri γνώμης, aut βουλῆς: id eſt ſentẽtia vel conſilio, ſicut in illo Homeri verſiculo Iliad. β, εἰ δέ ποτ᾽ ἔς γε μίαν βουλεύσομεν, pro quo Latini dicunt, vno ore. Itaque Caſtellio qui nuper ἀπὸ μιᾶς cõuertit Ad vnũ, nõ videtur ſenſũ aſſequutus, neq; Vetus interpres qui Simul interpretatur, id eſt ἅμα.

καὶ τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα, καὶ τοὺς ἀδελφοὺς καὶ τὰς ἀδελφὰς, ἔτι δὲ καὶ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν, οὐ δύναταί μου μαθητὴς εἶναι.

Matth.10.d.38 & 16.d.24 marci 8.d.24 — Καὶ ὅστις οὐ βαστάζει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἔρχεται ὀπίσω μου, οὐ δύναταί μου εἶναι μαθητής.

Τίς γὰρ ἐξ ὑμῶν, θέλων πύργον οἰκοδομῆσαι, οὐχὶ πρῶτον καθίσας ψηφίζει τὴν δαπάνην, εἰ ἔχει τὰ πρὸς ἀπαρτισμόν;

Ἵνα μήποτε θέντος αὐτοῦ θεμέλιον, καὶ μὴ ἰσχύοντος ἐκτελέσαι, πάντες οἱ θεωροῦντες ἄρξωνται ἐμπαίζειν αὐτῷ,

Λέγοντες, Ὅτι οὗτος ὁ ἄνθρωπος ἤρξατο οἰκοδομεῖν, καὶ οὐκ ἴσχυσεν ἐκτελέσαι.

Ἢ τίς βασιλεὺς πορευόμενος συμβαλεῖν ἑτέρῳ βασιλεῖ εἰς πόλεμον, οὐχὶ καθίσας πρῶτον βουλεύεται εἰ δυνατός ἐστιν ἐν δέκα χιλιάσιν ἀπαντῆσαι τῷ μετὰ εἴκοσι χιλιάδων ἐρχομένῳ ἐπ' αὐτόν;

Εἰ δὲ μήγε, ἔτι αὐτοῦ πόῤῥω ὄντος, πρεσβείαν ἀποστείλας, ἐρωτᾷ τὰ πρὸς εἰρήνην.

Οὕτως οὖν πᾶς ἐξ ὑμῶν ὃς οὐκ ἀποτάσσεται πᾶσι τοῖς ἑαυτοῦ ὑπάρχουσιν, οὐ δύναταί μου εἶναι μαθητής.

Mat.5.b.13 marci 9.g.50 — Καλὸν τὸ ἅλας· ἐὰν δὲ τὸ ἅλας μωρανθῇ, ἐν τίνι ἀρτυθήσεται;

Οὔτε εἰς γῆν οὔτε εἰς κοπρίαν εὔθετόν ἐστιν· ἔξω βάλλουσιν αὐτό. Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

Κεφάλαιον ιε

ΗΣαν δὲ ἐγγίζοντες αὐτῷ πάντες οἱ τελῶναι καὶ οἱ ἁμαρτωλοὶ, ἀκούειν αὐτοῦ·

Καὶ διεγόγγυζον οἱ Φαρισαῖοι καὶ οἱ Γραμματεῖς, λέγοντες, Ὅτι οὗτος ἁμαρτωλοὺς προσδέχεται, καὶ συνεσθίει αὐτοῖς.

Εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν ταύτην, λέγων,

Matth.18.b.12 — Τίς ἄνθρωπος ἐξ ὑμῶν ἔχων ἑκατὸν πρόβατα, καὶ ἀπολέσας ἓν ἐξ αὐτῶν,

& vxorem & liberos, & fratres
& sorores, atque adeo etiam a-
nimam suam, non potest meus
esse discipulus.
27 ‖Et quisquis non portat crucē
suam, & non sequitur me, nō po-
test meus esse discipulus.
28 Quis enim ex vobis, si velit tur
rim ædificare, non prius "sedens
computat sumptus, an habeat
quæ ad perfectionem *operis requi
runtur?*
29 Ne, postquā posuerit funda-
mentum, & non potuerit perfi-
cere, omnes qui spectarint, inci-
piant ei illudere:
30 Dicētes, Homo iste cœpit æ-
dificare, & non potuit *ædificium*
perficere.
31 Aut quis rex proficiscens vt
committat prælium aduersus
alterū regem, sedēs prius nō "cō
sultat an possit cū decem milli-
bus occurrere ei qui cum vigin
ti millibus venit aduersus ipsū?
32 Alioquin, quū adhuc ille pro-
cul est, legatione missa, rogat ea
quæ ad pacem *pertinent.*
33 Sic ergo quisquis vestrum nō
valedicit omnibus bonis suis,
nō potest meus esse discipulus.
34 ‖Bonus est sal: si verò sal infa-
tuatus fuerit, quo condietur?
35 Neque ad terrā neque ad ster
quiliniū "appositus est: foras eū
abiiciunt. Qui habet aures ad
audiendum, audiat.

CAP. XV.

1 ACcedebant autem ad eū o-
mnes publicani & peccato-
res, vt eum audirent:
2 Et murmurabant Pharisæi &
Scribæ, dicentes, Iste peccatores
recipit, & vescitur cum eis.
3 Ipse verò loquutus est ad eos
hanc parabolam, dicens,
4 ‖Quis ex vobis, si habeat cen-
tū oues, & perdiderit vnā ex illis,

& uxorem & filios, &
fratres, & sorores, adhuc
autem & animam suā,
non potest meus esse di-
scipulus.
27 *Et qui nō baiulat cru*
cem suam, & uenit post
me, non potest meus esse
discipulus.
28 *Quis enim ex uobis, uo*
lens turrim ædificare, nō
prius sedens cōputat sū-
ptus qui necessarii sunt, si
habeat ad perficiendum?
29 *Ne postea quam posue-*
rit fundamentum, & nō
potuerit perficere, omnes
qui uident incipiant il-
ludere ei,
30 *Dicentes, Quia hic ho-*
mo cœpit ædificare, &
non potuit consummare.
31 *Aut quis rex iturus cō*
mittere bellum aduersus
alium regem, non sedens
prius cogitat si possit cum
decem millibus occurrere
ei qui cum uiginti milli-
bus uenit ad se?
32 *Alioquin adhuc illo lon-*
gè agente, legationem mit
tens, rogat ea quæ pa-
cis sunt.
33 *Sic ergo omnis ex uobis*
qui nō renuntiat omni-
bus quæ possidet, nō potest
meus esse discipulus.
34 *Bonū est sal: si aūt sal eua*
nuerit, in quo cōdietur?
35 *Neque in terrā neque*
in sterquiliniū utile est:
sed foras mittetur. Qui
habet aures audiendi,
audiat.

CAP. XV.

1 *ERant autem appro-*
pinquantes ei publi
cani & peccatores ut au-
dirent illum:
2 *Et murmurabant Pha-*
risæi & Scribæ, dicētes,
Quia hic peccatores reci
pit, & mäducat cū illis.
3 *Et ait ad illos parabo*
lam istam, dicens,
4 *Quis ex uobis homo*
qui habet cētum oues, &
si perdiderit unā ex illis,

28 Sedens, καθίσας. Domi videlicet omnia supputans, antequam opus aggrediatur.
31 Consultat, βουλεύεται: consultat, adhibitis nimirum etiam aliis in consilium, quum de rege hic agatur ac suscipienda expeditione. Vulg. & Eras. Cogitat, id est λογίζεται, vel ἐνθυμεῖται.
35 Appositus, εὔθετον, id est aptus & accommodatus: vt Varro agrum dixit appositum ad vitem: & Cicero dies ad agendum appositos. Vulgata & Erasmus, Vtilis, id est χρήσιμον.

οὐ καταλείπει τὰ ἐννενηκονταεννέα ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ πορεύεται ἐπὶ τὸ ἀπολωλὸς, ἕως εὕρῃ αὐτό;

non relinquit illas nonagintanouem in deserto, & pergit ad eam quæ periit, vsquedum eam inueniat?

nónne dimittit nonagintanouem in deserto, & uadit ad illam quæ perierat donec inueniat eam?

Καὶ εὑρὼν ἐπιτίθησιν ἐπὶ τοὺς ὤμους ἑαυτοῦ χαίρων;

5 Et inuentam imponit in humeros suos gaudens?

5 Et quum inuenerit eã, imponit in humeros suos gaudens?

Καὶ ἐλθὼν εἰς τὸν οἶκον, συγκαλεῖ τοὺς φίλους καὶ τοὺς γείτονας; λέγων αὐτοῖς, Συγχάρητέ μοι, ὅτι εὗρον τὸ πρόβατόν μου τὸ ἀπολωλός.

6 Veniénsque domum, conuocat amicos & vicinos? dicens eis, Gratulamini mihi: nam inueni ouem meam quæ perierat.

6 Et ueniens domum, cõuocat amicos & uicinos? dicens illis, Congratulamini mihi, quia inueni ouẽ meã quæ perierat.

Λέγω ὑμῖν ὅτι οὕτω χαρὰ ἔσται ἐν τῷ οὐρανῷ ἐπὶ ἑνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι, ἢ ἐπὶ ἐννενηκονταεννέα δικαίοις, οἵτινες οὐ χρείαν ἔχουσι μετανοίας.

7 Dico vobis ita fore gaudiũ in cælo super vno peccatore resipiscente, ¨ maius quàm super nonagintanouem iustis, ¨ quibus nõ opus est resipiscẽtia.

7 Dico uobis quòd ita gaudium erit in cælo super uno peccatore pœnitentiã agente quàm super nonagintanouem iustis qui non indigẽt pœnitentia.

Ἢ τίς γυνὴ δραχμὰς ἔχουσα δέκα, ἐὰν ἀπολέσῃ δραχμὴν μίαν, οὐχὶ ἅπτει λύχνον, καὶ σαροῖ τὴν οἰκίαν, καὶ ζητεῖ ἐπιμελῶς, ἕως ὅτου εὕρῃ·

8 Aut quæ mulier, si habeat drachmas decem, & perdiderit drachmam vnam, non accendit lucernam, & ¨ verrit domũ, quærítque accuratè, vsquequo *eam* inueniat:

8 Aut quæ mulier habẽs drachmas decem, si perdiderit drachmam unã, nónne accẽdit lucernã, & euerrit domum, & quærit diligenter donec inueniat:

Καὶ εὑροῦσα συγκαλεῖται τὰς φίλας καὶ τὰς γείτονας; λέγουσα, Συγχάρητέ μοι, ὅτι εὗρον τὴν δραχμὴν ἣν ἀπώλεσα.

9 Et quum inuenerit, conuocat amicas ac vicinas? dicens, Gratulamini mihi: nam inueni drachmam quam perdideram.

9 Et quum inuenerit, cõuocat amicas & uicinas? dicens, Congratulamini mihi, quia inueni drachmam quam perdideram.

Οὕτω, λέγω ὑμῖν, χαρὰ γίνεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ ἐπὶ ἑνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι.

10 Ita, dico vobis, gaudium est ¨ apud Angelos Dei super vno peccatore resipiscente.

10 Ita, dico uobis, gaudiũ erit coram Angelis Dei super uno peccatore pœnitentiam agente.

Εἶπε δὲ, Ἄνθρωπός τις εἶχε δύο υἱούς·

11 Ait autem, Quidam habebat duos filios:

11 Ait autem, Homo quidam habuit duos filios:

Καὶ εἶπεν ὁ νεώτερος αὐτῶν τῷ πατρὶ, Πάτερ, δός μοι τὸ ἐπιβάλλον μέρος τῆς οὐσίας. Καὶ διεῖλεν αὐτοῖς τὸν βίον.

12 Quorum iunior dixit patri, Pater, da mihi partem substantiæ *mihi* contingentem. *Ille* igitur diuisit eis ¨ facultates.

12 Et dixit adolescentior ex illis patri, Pater da mihi portionem substantiæ quæ me contingit. Et diuisit illis substantiam.

Καὶ μετ' οὐ πολλὰς ἡμέρας συναγαγὼν ἅπαντα ὁ νεώτερος υἱὸς ἀπεδήμησεν εἰς χώραν μακράν· καὶ ἐκεῖ διεσκόρπισε τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, ζῶν ἀσώτως.

13 Post dies autem non multos, quum omnia coegisset iunior ille filius, peregrè profectus est in regionem longinquam: & illic dissipauit substantiam suã, ¨ profusè viuendo.

13 Et non post multos dies congregatis omnibus adolescentior filius peregrè profect⁹ est in regionẽ longinquã: & ibi dissipauit substantiam suã, uiuendo luxuriosè.

IN CAPVT XV.

7 Maius quàm, ἤ. Sic apud Hebræos interdum omittitur particula יותר, sicut apud Græcos μᾶλλον, de quo alibi diximus. Quibus non opus est, οἵτινες οὐ χρείαν ἔχουσι. Quod simpliciter dicitur, intelligendum est κατὰ σχέσιν, eorum videlicet respectu qui penitus sunt à Deo auersi.

8 Verrit, σαροῖ. In vetustissimis codicib⁹ Vulgatæ editionis (vt post Vallam Erasmus annotauit) perperam scriptum est Euertit pro Euerrit: qui error Gregorio põtifici Romano & aliis Græcæ linguæ imperitis occasionem præbuit multa in hunc locum parum appositè comminiscendi.

10 Apud Angelos, ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων. Vulg. & Eras. seruato obscuro Hebraismo, Coram Angelis. Leuiculum autem est quòd pro γίνεται, est, interpretantur Erit, γενήσεται. quæ enallage etiam occurrit infrà, 20. f. 33

12 Partem contingẽtem, τὸ ἐπιβάλλον μέρος. Sic loquitur Caius Iurisconsultus in l. nomino. D. de Senatusc. Sylleiano. Alioquin conuertere etiam licuit, quæ ad me pertinet, id est τὸ καθῆκον μέρος: vel, quæ mihi debetur. Nam sic quoque accipitur τὸ ἐπιβάλλειν. sed illa interpretatio prorsus respondet Græco vocabulo. Eras. Quæ ad me redit. Facultates, τὸν βίον. Βίος (vt alibi diximus) tum vitam, tum illud ipsum declarat quo vitam tuemur. Ideo conuertimus interdum Vitam, interdum Victum, nonnunquam Substantiam, post Quintilianũ, vt facturi eramus hoc loco, nisi in eodem hoc versiculo occurreret οὐσία.

13 Profusè, ἀσώτως. Deriuant grammatici ἄσωτον ab α & σώζειν, vt eum declaret qui nihil sibi seruat: quem Latini effusum vel profusum simili ratione vocant. Vulg. & Eras. Luxuriosè, id est ἀσελγῶς.

14 Δαπανήσαντος δὲ αὐτοῦ πάντα, ἐγένετο λιμὸς ἰσχυρὸς κατὰ τὴν χώραν ἐκείνην· καὶ αὐτὸς ἤρξατο ὑστερεῖσθαι.

14 Omnibus verò ab eo consumptis, orta est fames valida in regione illa: & ipse cœpit *uictu* defici.

14 *Et postquam omnia dissipasset, facta est fames ualida in regione illa: & ipse cœpit egere.*

15 Καὶ πορευθεὶς ἐκολλήθη ἑνὶ τῶν πολιτῶν τῆς χώρας ἐκείνης· καὶ ἔπεμψεν αὐτὸν εἰς τοὺς ἀγροὺς αὐτοῦ βόσκειν χοίρους.

15 Abiit igitur & adhæsit vni ex ciuibus regionis illius: qui misit eum in agros suos vt pasceret porcos.

15 *Et abiit & adhæsit uni ciuiū regionis illius: & misit illum in uillā suam ut pasceret porcos.*

16 Καὶ ἐπεθύμει γεμίσαι τὴν κοιλίαν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν κερατίων ὧν ἤσθιον οἱ χοῖροι· καὶ οὐδεὶς ἐδίδου αὐτῷ.

16 Et desiderabat implere ventrem suum siliquis quas edebāt porci: & nemo ei dabat.

16 *Et cupiebat implere uentrem suum de siliquis quas porci mãducabāt: et nemo illi dabat.*

17 Εἰς ἑαυτὸν δὲ ἐλθὼν, εἶπε, Πόσοι μίσθιοι τοῦ πατρός μου περισσεύουσιν ἄρτων, ἐγὼ δὲ λιμῷ ἀπόλλυμαι·

17 Quum autem ad se rediisset, dixit, Quot mercenarii patris mei abundant panibus, ego verò fame pereo!

17 *In se autem reuersus dixit, Quanti mercenarii patris mei abundant panibus, ego autem hîc fame pereo!*

18 Ἀναστὰς πορεύσομαι πρὸς τὸν πατέρα μου, καὶ ἐρῶ αὐτῷ, Πάτερ, ἥμαρτον εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ ἐνώπιόν σου·

18 Surgens proficiscar ad patrem meum, & dicam ei, Pater, peccaui in cælum & aduersum te:

18 *Surgam & ibo ad patrē meum, & dicam ei, Pater, peccaui in cælum & coram te:*

19 Καὶ οὐκέτι εἰμὶ ἄξιος κληθῆναι υἱός σου· ποίησόν με ὡς ἕνα τῶν μισθίων σου.

19 Neque amplius sum dignus vocari filius tuus: fac me vt vnum ex mercenariis tuis.

19 *Iam non sum dignus uocari filius tuus: fac me sicut unum de mercenariis tuis.*

20 Καὶ ἀναστὰς ἦλθε πρὸς τὸν πατέρα ἑαυτοῦ. Ἔτι δὲ αὐτοῦ μακρὰν ἀπέχοντος, εἶδεν αὐτὸν ὁ πατὴρ αὐτοῦ, καὶ ἐσπλαγχνίσθη· καὶ δραμὼν ἐπέπεσεν ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ κατεφίλησεν αὐτόν.

20 Surgens igitur venit ad patrem suum. Quum autem adhuc longè abesset, vidit eum pater ipsius, ac misericordia motus est: & accurrēs incidit in collū eius, & deosculatus est eum.

20 *Et surgens uenit ad patrem suum. Quum autē adhuc longè esset, uidit illum pater ipsius, & misericordia motus est: & accurrens cecidit super collum eius, & osculatus est eum.*

21 Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ υἱός, Πάτερ, ἥμαρτον εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐνώπιόν σου, καὶ οὐκέτι εἰμὶ ἄξιος κληθῆναι υἱός σου.

21 Dixit autem ei filius, Pater, peccaui in cælū & aduersum te, neque amplius sum dignus vocari filius tuus.

21 *Dixitque ei filius, Pater peccaui in cælum & coram te, iam non sum dignus uocari filius tu⁹.*

22 Εἶπε δὲ ὁ πατὴρ πρὸς τοὺς δούλους αὐτοῦ, Ἐξενέγκατε τὴν στολὴν τὴν πρώτην, καὶ ἐνδύσατε αὐτὸν, καὶ δότε δακτύλιον εἰς τὴν χεῖρα αὐτοῦ, καὶ ὑποδήματα εἰς τοὺς πόδας·

22 Dixit verò pater ad seruos suos, Promite stolam illā præcipuam, & induite eum, & date annulum in manum eius, & soleas in pedes:

22 *Dixit autem pater ad seruos suos, Citò proferte stolā primā, & induite illum, & date annulū in manum eius, & calceamenta in pedes eius.*

23 Καὶ ἐνέγκαντες τὸν μόσχον τὸν σιτευτὸν θύσατε· καὶ φαγόντες εὐφρανθῶμεν·

23 Et adductum vitulum illū saginatum mactate: & vescentes oblectemur.

23 *Et adducite uitulum saginatum, & occidite, & mãducem⁹ & epulemur.*

24 Ὅτι οὗτος ὁ υἱός μου νεκρὸς ἦν, καὶ ἀνέζησε· καὶ ἀπολωλὼς ἦν, καὶ εὑρέθη. Καὶ ἤρξαντο εὐφραίνεσθαι.

24 Quia filius iste meus mortuus erat, & reuixit: perierat, & inuentus est. Cœperunt igitur oblectari.

24 *Quia hîc filius meus mortuus erat, & reuixit: perierat & inuentus est. Et cœperunt epulari.*

25 Ἦν δὲ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ὁ πρεσβύτερος ἐν ἀγρῷ· καὶ ὡς ἐρχόμενος ἤγγισε τῇ οἰκίᾳ, ἤκουσε συμφωνίας καὶ χορῶν.

25 Erat autem filius eius senior in agro: qui vt veniens appropinquauit domui, audiuit concentum & choros.

25 *Erat autem filius eius senior in agro: & quū ueniret & appropinquaret domui, audiuit symphoniā & chorū.*

26 Καὶ προσκαλεσάμενος ἕνα τῶν παίδων ἐπυνθάνετο τί εἴη ταῦτα.

26 Et vocatum vnum ex pueris percontatus est quid istud esset.

26 *Et uocauit unum de seruis, & interrogauit quid hæc essent.*

18 Peccaui in cælum, ἥμαρτον εἰς τὸν οὐρανόν: id est, peccaui in Deum. Sic enim potius Hebræi dicunt חטאתי ליהוה, adeo quidem vt in vtriusque Testamenti contextu non putem reperiri huius loquutionis aliud exemplum. Puto autem hanc formulam ex eo ortam quòd Rabinorum sermone interdum cælorum appellatione Deus ipse in cælis habitans intelligitur, vt annotauimus Matth. 21.c.25.

29 Vnum ex pueris, ἕνα τῶν παίδων. Frobenii codex addit αὐτοῦ, id est suis, quod videtur expungendum. Apud Theophylactum autem legitur, ἕνα ἐκ τῶν παίδων δούλων: ac mihi quidem dubium non est quin δούλων culpa librarii ex albo libri in contextum irrepserit.

27 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἥκει· καὶ ἔθυσεν ὁ πατήρ σου τὸν μόσχον τὸν σιτευτόν· ὅτι ὑγιαίνοντα αὐτὸν ἀπέλαβεν.

27 Is verò dixit ei, Frater tuus venit: & mactauit pater tuus vitulum illum saginatũ: quòd valentem illum receperit.

27 *Isque dixit illi, Frater tuus uenit: & occidit pater tuus uitulũ saginatum: quia saluum illum recepit.*

28 Ὠργίσθη δὲ, καὶ οὐκ ἤθελεν εἰσελθεῖν. ὁ οὖν πατὴρ αὐτοῦ ἐξελθὼν, παρεκάλει αὐτόν.

28 Indignatus est autem *ille*, nec voluit introire. Pater ergo ipsius egressus, hortatus est eum.

28 *Indignatus est autem, & nolebat introire. Pater ergo illius egressus, cœpit rogare illum.*

29 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε τῷ πατρί, Ἰδοὺ, τοσαῦτα ἔτη δουλεύω σοι, καὶ οὐδέποτε ἐντολήν σου παρῆλθον, καὶ ἐμοὶ οὐδέποτε ἔδωκας ἔριφον, ἵνα μετὰ τῶν φίλων μου εὐφρανθῶ·

29 Ipse verò respondens dixit patri, Ecce, tot annos seruio tibi, nec vnquam mandatum tuũ ¨sum transgressus, nec vnquam dedisti mihi hœdum, vt cum amicis meis oblectarer:

29 *At ille respondens dixit patri suo, Ecce, tot annis seruio tibi, & nunquam mandatum tuum præterim, & nunquam dedisti mihi hœdum, ut cũ amicis meis epularer:*

30 Ὅτε δὲ ὁ υἱός σου οὗτος ὁ καταφαγών σου τὸν βίον μετὰ πορνῶν, ἦλθεν, ἔθυσας αὐτῷ τὸν μόσχον τὸν σιτευτόν.

30 Sed quum filius iste tuus qui deuorauit ¨facultates tuas cum meretricibus, venit, mactasti ei vitulum illum saginatum.

30 *Sed postquam filius tuus hic, qui deuorauit substantiam suam cum meretricibus, uenit, occidisti illi uitulum saginatum.*

31 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Τέκνον, σὺ πάντοτε μετ᾽ ἐμοῦ εἶ, καὶ πάντα τὰ ἐμὰ, σά ἐστιν.

31 Ipse verò dixit ei, Fili, tu semper mecum es, & omnia mea, tua sunt.

31 *At ipse dixit illi, Fili, tu semper mecum es, & omnia mea, tua sunt.*

32 Εὐφρανθῆναι δὲ καὶ χαρῆναι ἔδει, ὅτι ὁ ἀδελφός σου οὗτος νεκρὸς ἦν, καὶ ἀνέζησε· καὶ ἀπολωλὼς ἦν, καὶ εὑρέθη.

32 Oblectari autem & gaudere *te* oportebat, quòd frater tuus hic mortuus erat, & reuixit: perierátque, & inuentus est.

32 *Epulari autem & gaudere oportebat, quia frater tuus hic mortuus erat, & reuixit: perierat, & inuentus est.*

Κεφάλαιον ιϛ.

CAP. XVI.

CAP. XVI.

1 Ἔλεγε δὲ καὶ πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, Ἄνθρωπός τις ἦν πλούσιος, ὃς εἶχεν οἰκονόμον· καὶ οὗτος διεβλήθη αὐτῷ, ὡς διασκορπίζων τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ.

1 Dixit autem etiam discipulis suis, Fuit homo quidam dtues, qui habebat dispensatorem: & is delatus est apud eum, vt qui dissiparet ipsius bona.

1 *Dicebat autem & ad discipulos suos, Homo quidam erat diues qui habebat uillicum: & hic diffamatus est apud illum, quasi dissipasset bona ipsius.*

2 Καὶ φωνήσας αὐτὸν, εἶπεν αὐτῷ, Τί τοῦτο ἀκούω περὶ σοῦ; ἀπόδος τὸν λόγον τῆς οἰκονομίας σου· οὐ γὰρ δυνήσῃ ἔτι οἰκονομεῖν.

2 Vocauit eum igitur, & dixit ei, Quid hoc audio de te? redde rationem dispensationis tuæ. ¨ nõ enim poteris amplius ÷ esse dispensator.

2 *Et uocauit illum, & ait illi, Quid hoc audio de te? redde rationem uillicationis tuæ. iam enim non poteris uillicare.*

3 Εἶπε δὲ ἐν ἑαυτῷ ὁ οἰκονόμος, Τί ποιήσω, ὅτι ὁ κύριός μου ἀφαιρεῖται τὴν οἰκονομίαν ἀπ᾽ ἐμοῦ; σκάπτειν οὐκ ἰσχύω, ἐπαιτεῖν αἰσχύνομαι.

3 Dixit autem apud se dispensator, Quid faciam, quum dominus meus auferat à me dispensationem? fodere non possum, mendicare pudet.

3 *Ait autem uillicus intra se, Quid faciã, quia dominus meus aufert à me uillicationem? Fodere non ualeo, mendicare erubesco.*

4 Ἔγνων τί ποιήσω, ἵνα ὅταν μετασταθῶ τῆς οἰκονομίας, δέξωνταί με εἰς τοὺς οἴκους αὐτῶν.

4 Noui quid sim facturus, vt quum amotus fuero à dispensatione, recipiant me *aliqui* domos suas.

4 *Scio quid faciam, ut quum amotus fuero à uillicatione, recipiant me in domos suas.*

29 Sum transgressus, παρῆλθον: id est ὑπερεῖδον, vel præterii, id est contempsi: quia quæ aspernamur, ne aspicere quidem sustinemus. Theophylactus legit παρεῖδον, despexi.

30 Facultates tuas, σοῦ τὸν βίον. Vulgata, Substantiam suam, id est τὸν αὐτοῦ βίον. Sed illud est ἐμφατικώτερον, & Græci omnes codices in eo consentiunt.

IN CAPVT XVI.

2 Non enim poteris, οὐ γὰρ δυνήσῃ: id est, tibi non fiet à me potestas. Nã alioquin dispensator esse poterat si hoc dominus ipsi concessisset. Esse dispensator, οἰκονομεῖν. Vulgata, Villicare. quod haud satis scio an aliud declaret quàm rusticari: certè non tam latè patet quàm τὸ οἰκονομεῖν, quod significat rem domesticam curare. Erasmus, Dispensare. quod quidem non legi absolutè positum.

Καὶ προσκαλεσάμενος ἕνα ἕκαστον τῶν χρεωφειλετῶν τοῦ κυρίου ἑαυτοῦ, ἔλεγε τῷ πρώτῳ, Πόσον ὀφείλεις τῷ κυρίῳ μου;

5 Conuocatis itaque singulis debitoribus domini sui, dixit primo, Quantum debes domino meo?

5 *Conuocatis itaque singulis debitoribus domini sui, dicebat primo, Quantum debes domino meo?*

Ὁ δὲ εἶπεν, Ἑκατὸν βάτους ἐλαίου. Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Δέξαι σου τὸ γράμμα, καὶ καθίσας ταχέως γράψον πεντήκοντα.

6 Is autem ait, Centum batos olei. Tum ille dixit ei, Accipe tabulas tuas, & sede citò, & scribe quinquaginta.

6 *At ille dixit, Centum cados olei. Dixitque illi, Accipe cautionem tuã, & sede, citò scribe quinquaginta.*

Ἔπειτα ἑτέρῳ εἶπε, Σὺ δὲ πόσον ὀφείλεις; Ὁ δὲ εἶπεν, Ἑκατὸν κόρους σίτου. Καὶ λέγει αὐτῷ, Δέξαι σου τὸ γράμμα, καὶ γράψον ὀγδοήκοντα.

7 Deinde alii dixit, Tu verò quantum debes? Is autem ait, Centum coros tritici. Tum ipse dixit ei, Accipe tabulas tuas, & scribe octoginta.

7 *Deinde alii dixit, Tu verò quantum debes? Qui ait, Centum coros tritici. Ait illi, Accipe literas tuas, & scribe octoginta.*

Καὶ ἐπῄνεσεν ὁ κύριος τὸν οἰκονόμον τῆς ἀδικίας, ὅτι φρονίμως ἐποίησεν. ὅτι οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου φρονιμώτεροι ὑπὲρ τοὺς υἱοὺς τοῦ φωτὸς εἰς τὴν γενεὰν ἑαυτῶν εἰσι.

8 Et laudauit dominus dispensatorem iniustum, quòd prudenter fecisset. quamobrem filii huius seculi prudentiores sunt filiis lucis in suo genere.

8 *Et laudauit dominus uillicum iniquitatis, quia prudenter fecisset: quia filii huius seculi prudentiores filiis lucis in generatione sua sunt.*

Κἀγὼ ὑμῖν λέγω, Ποιήσατε ἑαυτοῖς φίλους ἐκ τοῦ μαμωνᾶ τῆς ἀδικίας· ἵνα ὅταν ἐκλίπητε, δέξωνται ὑμᾶς εἰς τὰς αἰωνίους σκηνάς.

9 Et ego vobis dico, Facite vobis amicos ex mamona iniusto, vt quum defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula.

9 *Et ego uobis dico, Facite uobis amicos de mammona iniquitatis: ut quũ defeceritis, recipiant uos in æterna tabernacula.*

6 Batos, βάτους. Vulgata, Cados: & rectè quidem. Nam, vt apertè probat doctissimus Georgius Agricola, apud Hebræos בת mensura fuit rerum liquidarum, prorsus respondens Atticæ amphoræ, quæ Græcè non modò μετρητὴς, sed etiam κάδος & κεράμιον dicitur. quod neque Epiphanius, neque Hieronymus cognouit. Sed & in vetustis duobus codicibus, secundo & octauo, scriptum erat κάδους. Immeritò igitur Erasmus hoc quidem loco Veterem interpretem reprehendit. Tabulas, γράμμα. Sic vocant Latini obligationis instrumentum, vt vel ex eo liquet quòd ipsi tabulas nouas appellãt. Vulgata, Cautionem, quo vocabulo sic vtitur etiam Seneca.

7 Coros, κόρους. Apud Hebræos (vt hoc quoque παρέργως dicamus) כור (pro quo Græci interpretes & ipse quoque Iosephus κόρον dicunt) mensura fuit rerum aridarum, quæ decem Atticos medimnos capiebat, vt testatur idem Iosephus libri Antiquitatum 15. cap. 12. Locus igitur quem ex eodem citat Erasmus ex libri tertii vltimo capite, in quo videtur Corus æstimari medimnis Atticis quadraginta vno, omnino deprauatus est vel in numeri nota, vel in eo quod pro ἀττικοὶ, scribendum est ἰταλικοὶ, vt rectè obseruat Georgius Agricola, homo (meo quidem iudicio) omnium qui de his rebus ad hunc diem scripserunt, diligentissimus.

8 Iniustum, τῆς ἀδικίας. Heb. רעה, id est iniquitatis, vt vertit Vulgata. Sed fortassis hic dispensator sic vocatur, non quòd ex domini incommodis sua quæreret commoda, sed quòd malus antea fuisset dispensator: id est, non bene administrasset hoc munus, vt qui bona patrisfamiliâs dilapidasset. Videtur enim hæc interpretatio magis accommodata, ne videatur paterfamiliâs dispensatoris iniquum factum laudare, quum potius prudentiam approbet, qui sibi voluerit in futurum prospicere. Oporteret autem inter homines valde humanum ac liberalem esse patremfamiliâs qui eiusmodi œconomum laudaret. Spectandum est igitur illud quod hac similitudine adumbratur, ne putemus probari eum qui sit ex alieno liberalis. esset enim hic potius habendus pro fure. Sed Deum repræsentat hic paterfamiliâs, qui prodigos bonorum suorum dispensatores laudat potius quàm parcos & auaros. Prodigos autem appello qui quarum rerum velut œconomi sunt à Deo constituti, eas cum pauperibus libenter ac benignè communicant. Hãc igitur interpretationem si amplectamur, præstiterit τῆς ἀδικίας interpretari malum quàm iniquum, vt malus œconomus is sit omnino quem vulgò vocamus *un mauuais mesnager*. Quanquam, si scopum huius parabolæ spectemus, plana erunt omnia, quocunque modo accipias. Ineptum enim est insistere in singulis eius partibus, quum hoc vnum velit Christus hac parabola docere, cautiores esse profanos homines in curandis huius vitæ negotiis quàm Filii Dei soliciti sint de vita æterna. Quamobrem, ὅτι. Vulgata & Erasmus, Quia. Mihi autem videtur in iis quæ sequuntur, collatio esse similitudinis, ita vt à comparatis argumentetur. Filii huius seculi, οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου. Sic apud Rabinos בני העולם הזה, id est homines præsenti vitæ addicti, quos vocat Apostolus σαρκικοὺς, & opponit πνευματικοῖς, qui hoc loco dicuntur filii lucis, id est בני אורה, quos Dominus sui spiritus luce illustrauit. In suo genere, εἰς τὴν γενεὰν ἑαυτῶν. Alicubi γενεὰν nationem, generationem, progeniem, ætatem denique exposuimus. est enim multiplex huius vocabuli declaratio. Sed mihi quidem videtur hîc accipi pro certo genere ac specie hominum, & εἰς pro ἐν vsurpari. Virgilius, Parce pio generi. Idem, Quod genus hoc hominum? Vulgata, In generatione sua. Erasmus, In natione sua. Nam Cicero quoque in hac significatione nationem candidatorum & nationem optimatium dicit. Sed illud planius est & magis tritum.

9 Iniusto, τῆς ἀδικίας. id est רעה, vel עון, quibus vocabulis quum significetur etiam afflictio, (quæ Latinis quoque malum dicitur) considerandum relinquo num ἡ ἀδικία id declararet hoc loco, ex Hebræorum idiotismo: vt dicatur μαμωνᾶ τῆς ἀδικίας, ab effectu, quem designauit Horatius quum solicitas opes vocaret.

nisi malimus ornatas esse diuitias hoc epitheto: vel quòd (vt verè scripsit Ouidius) sint malorũ irritamenta: vel quòd (vt vulgato prouerbio iactatur) fere quisquis est diues, aut sit iniquus, aut iniqui hæres. Sed superior expositio videtur paulo melius conuenire huic loco : quia hæc omnia sunt dicta in eos qui quum verum diuitiarum vsum hunc esse nesciant vt in pauperes munifici ac liberales, Deo gratissimus, ex suis bonis nihil præter curam ac dolorem percipiunt. Quid si verò τὸν μαμωνᾶ τῆς ἀδικίας, interpretemur ממון שוא, id est falsas aut mendaces opes? Nam paulo pòst ἄδικον μαμωνᾶν opponit τῷ ἀληθινῷ. Nolui tamen quicquam audere quod cæteris interpretationibus nullum locum relinqueret. Hoc quidem constat, Mamonam iniustitiæ intelligi non posse diuitias fraude aut scelere partas, quum ex infinitis locis constet, Deo non placere liberalitatem quæ ex puro fonte nõ proficiscatur. Probabilior esset opinio Theophylacti, qui sic existimat vocari facultates quibus vel per auaritiam vel per luxum antè abusus fuerat œconomus.

Ὁ πιστὸς ἐν ἐλαχίστῳ, καὶ ἐν πολλῷ πιστός ἐστι· καὶ ὁ ἐν ἐλαχίστῳ ἄδικος, καὶ ἐν πολλῷ ἄδικός ἐστιν.

10 Qui fidelis est in paucissimis, etiam in multis fidelis est: & qui in paucissimis iniustus est, etiã in multis est iniustus.

10 *Qui fidelis est in minimo, & in maiori fidelis est: & qui in modico iniquus est, & in maiori iniquus est.*

Εἰ οὖν ἐν τῷ ἀδίκῳ μαμωνᾷ πιστοὶ οὐκ ἐγένεσθε, τὸ ἀληθινὸν τίς ὑμῖν πιστεύσει;

11 Si ergo in iniusto mamona fideles non fuistis, verum *mamona* quis credet vobis?

11 *Si ergo in iniquo mammona fideles non fuistis, quod uerum est quis credet uobis?*

Καὶ εἰ ἐν τῷ ἀλλοτρίῳ πιστοὶ οὐκ ἐγένεσθε, τὸ ὑμέτερον τίς ὑμῖν δώσει;

12 Et si in alieno fideles non fuistis, quod vestrum est quis dabit vobis?

12 *Et si in alieno fideles non fuistis, quod uestrũ est quis dabit uobis?*

Οὐδεὶς οἰκέτης δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν· ἢ γὰρ τὸν ἕνα μισήσει, καὶ τὸν ἕτερον ἀγαπήσει· ἢ ἑνὸς ἀνθέξεται, καὶ τοῦ ἑτέρου καταφρονήσει. οὐ δύνασθε Θεῷ δουλεύειν καὶ μαμωνᾷ.

13 ‖Nullus seruus potest duobus dominis seruire: aut enim vnũ odio habebit, & alterum diliget: aut vni adhærebit, & alterum contemnet. non potestis Deo seruire & mamonæ.

13 *Nemo seruus potest duobus dominis seruire: aut enim unum odiet, & alterum diliget: aut uni adhærebit, & alterum contemnet. non potestis Deo seruire & mammonæ.* Matth.6.c.24

Ἤκουον δὲ ταῦτα πάντα καὶ οἱ Φαρισαῖοι, φιλάργυροι ὑπάρχοντες· καὶ ἐξεμυκτήριζον αὐτόν.

14 Audiebant autem hæc omnia etiam Pharisæi, qui erant auari: & sannis eum excipiebant.

14 *Audiebant autem omnia hæc Pharisæi, qui erant auari: & deridebant illum.*

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὑμεῖς ἐστε οἱ δικαιοῦντες ἑαυτοὺς ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων· ὁ δὲ Θεὸς γινώσκει τὰς καρδίας ὑμῶν· ὅτι τὸ ἐν ἀνθρώποις ὑψηλὸν, βδέλυγμα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἐστιν.

15 Tunc dixit eis, Vos estis qui iustificatis vosipsos in hominũ conspectu: Deus autem nouit corda vestra: quia quod apud homines sublime est, abominationi est in conspectu Dei.

15 *Et ait illis, Vos estis qui iustificatis uos coram hominibus: Deus autem nouit corda uestra. quia quod hominibus altum est, abominatio est ante Deum.*

Ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται ἕως Ἰωάννου· ἀπὸ τότε ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ εὐαγγελίζεται, καὶ πᾶς εἰς αὐτὴν βιάζεται.

16 ‖Lex & Prophetæ vsque ad Iohannem: ab eo tempore regnum Dei annuntiatur, & quiuis in illud vi irrumpit.

16 *Lex & Prophetæ usque ad Iohannem: ex eo regnum Dei euangelizatur, & omnis in illud uim facit.* Matth.11.b.12

Εὐκοπώτερον δέ ἐστι τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν παρελθεῖν, ἢ τοῦ νόμου μίαν κεραίαν πεσεῖν.

17 ‖Facilius est autem cælum & terram præterire quàm Legis vnum apicem excidere.

17 *Facilius est autem cælum & terram præterire quàm de Lege unum apicem cadere.* Matth.5.c.18

Πᾶς ὁ ἀπολύων τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ γαμῶν ἑτέραν, μοιχεύει· καὶ πᾶς ὁ ἀπολελυμένην ἀπὸ ἀνδρὸς γαμῶν, μοιχεύει.

18 ‖Quisquis dimittit vxorem suam, & alteram ducit, mœchatur: & qui à viro dimissam ducit, mœchatur.

18 *Omnis qui dimittit uxorem suam, & alterã ducit, mœchatur: & qui dimissam à uiro ducit, mœchatur.* Mat.5.e.32, & 19.b.9, 1.cor.7.b.11

10 In paucissimis, ἐν ἐλαχίστῳ. Quia τὸ ἐλάχιστον hic opponitur τῷ πολλῷ, ideo non sum interpretatus In minimo. Fuisset enim subiiciendum ἐν μεγάλῳ, id est in magnis. Neque tamen ignoro πολὺ & ὀλίγον interdum de continua etiam quantitate dici. Sed puto significari illud ipsum quod Dominus declarauit similitudine talentorum, Matth.25.b.23, & c.29, vbi iisdem penè verbis vtitur.

11 Verum mamona, τὸ ἀληθινόν. Μαμωνᾶ, quod puto esse indeclinabile, repetii ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Omnino enim id postulare videtur antithesis vt veræ opes, cælestes videlicet ac diuinæ, fluxis ac caducis opponãtur. In proximo versiculo similis est antithesis. Nam quæ profani homines bona fortunæ & externa vocant, Christus appellat aliena, nostræ nimirum fidei commissa : eáque opponit iis quæ qui sunt consequuti, verè possunt sua dicere, quia pars hæc optima nunquam ab illis aufertur.

13 Nullus seruus, οὐδεὶς οἰκέτης. Vide Matth.6.v.24.

14 Sannis excipiebant, ἐξεμυκτήριζον. Vulgata, Deridebant, κατεγέλων. Erasmus in annotationibus, Subsannabant. quod non memini legere apud idoneos authores.

18 Dimissam, ἀπολελυμένην. Qui hinc colligũt, post repudium nullum esse secundo matrimonio locum,

altera parte ſuperſtite, ineptè colligunt. Loquitur enim Dominus de repudiis apud Iudæos vſitatis, inter quæ numerari non poteſt repudium ob adulterium, quum adulteros ex Lege oporteret capitali pœna plecti. Et certè ſi valerent Leges, huic quæſtioni nullus eſſet inter Chriſtianos locus.

Ἄνθρωπος δέ τις ἦν πλούσιος, καὶ ἐνεδιδύσκετο πορφύραν καὶ βύσσον, εὐφραινόμενος καθ' ἡμέραν λαμπρῶς.

19 Cæterùm quidā erat diues, & induebatur purpura & byſſo, & ſe oblectabat quotidie ſplendidè.

19 *Homo quidam erat diues, & induebatur purpura & byſſo, & epulabatur quotidie ſplendidè.*

Πτωχὸς δέ τις ἦν ὀνόματι Λάζαρος, ὃς ἐβέβλητο πρὸς τὸν πυλῶνα αὐτοῦ ἡλκωμένος·

20 Erat verò quidam mendicus nomine Lazarus, qui proiectus erat ad veſtibulum eius, vlceroſus:

20 *Et erat quidam mendicus nomine Lazarus, qui iacebat ad ianuam eius, ulceribus plenus:*

Καὶ ἐπιθυμῶν χορτασθῆναι ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης τοῦ πλουσίου· ἀλλὰ καὶ οἱ κύνες ἐρχόμενοι ἀπέλειχον τὰ ἕλκη αὐτοῦ.

21 Et deſiderans ſaturari micis quæ cadebant è menſa diuitis: ſed & canes veniebant ac lingebant eius vlcera.

21 *Cupiens ſaturari de micis quæ cadebant de menſa diuitis: ſed & canes ueniebant & lingebant ulcera eius.*

Ἐγένετο δὲ ἀποθανεῖν τὸν πτωχόν, καὶ ἀπενεχθῆναι αὐτὸν ὑπὸ τῶν ἀγγέλων εἰς τὸν κόλπον τοῦ Ἀβραάμ· ἀπέθανε δὲ καὶ ὁ πλούσιος, καὶ ἐτάφη.

22 Factum eſt autem vt moreretur mendicus, & aſportaretur ab Angelis in ſinum Abrahæ: mortuus eſt verò etiam diues ille, ac ſepultus eſt.

22 *Factum eſt autem ut moreretur mendicus, & portaretur ab Angelis in ſinum Abrahæ: mortuus eſt autem & diues, & ſepultus eſt.*

Καὶ ἐν τῷ ᾅδῃ ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, ὑπάρχων ἐν βασάνοις, ὁρᾷ τὸν Ἀβραὰμ ἀπὸ μακρόθεν, καὶ Λάζαρον ἐν τοῖς κόλποις αὐτοῦ.

23 Et apud inferos ſublatis oculis ſuis, quū eſſet in tormentis, vidit Abraham procul, & Lazarum in ſinu eius.

23 *In inferno. Eleuans autem oculos ſuos, quum eſſet in tormentis, uidit Abraham à lōgè, & Lazarum in ſinu eius.*

Καὶ αὐτὸς φωνήσας εἶπε, Πάτερ Ἀβραάμ, ἐλέησόν με, καὶ πέμψον Λάζαρον, ἵνα βάψῃ τὸ ἄκρον τοῦ δακτύλου αὐτοῦ ὕδατος, καὶ καταψύξῃ τὴν γλῶσσάν μου· ὅτι ὀδυνῶμαι ἐν τῇ φλογὶ ταύτῃ.

24 Tum ipſe clamans dixit, Pater Abraham, miſerere mei, & mitte Lazarum vt intingat extremum digitum ſuum in aquam, & refrigeret linguam meam: quoniam crucior in iſta flamma.

24 *Et ipſe clamans dixit, Pater Abrahā, miſerere mei, & mitte Lazarum ut intingat extremum digiti ſui in aquā, ut refrigeret linguam meam: quia crucior in hac flamma.*

Εἶπε δὲ Ἀβραάμ, Τέκνον, μνήσθητι ὅτι ἀπέλαβες σὺ τὰ ἀγαθά σου ἐν τῇ ζωῇ σου, καὶ Λάζαρος ὁμοίως τὰ κακά· νῦν δὲ ὅδε παρακαλεῖται, σὺ δὲ ὀδυνᾶσαι.

25 Dixit autem Abraham, Fili memento te bona tua recepiſſe in vita tua, & Lazarū ſimiliter mala: nunc autem hic ſolatio fruitur, tu verò cruciaris.

25 *Et dixit illi Abraham, Fili, recordare quia recepiſti bona in uita tua, & Lazarus ſimiliter mala: nunc autem hic conſolatur, tu uerò cruciaris.*

Καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις, μεταξὺ ἡμῶν καὶ ὑμῶν χάσμα μέγα ἐστήρικται, ὅπως οἱ θέλοντες διαβῆναι ἐντεῦθεν πρὸς ὑμᾶς, μὴ δύνωνται, μηδὲ οἱ ἐκεῖθεν πρὸς ἡμᾶς διαπερῶσιν.

26 Et ad hæc omnia, inter nos & vos hiatus ingens conſtitutus eſt, vt ii qui volunt hinc tranſire ad vos, non poſſint, neque iſtinc huc tranſire.

26 *Et in his omnibus, inter nos & uos chaos magnum firmatum eſt: ut ij qui uolunt hinc tranſire ad uos, non poſſint, neque inde huc transmeare.*

19 Cæterùm quidam, ἄνθρωπος δέ τις. In quodam exemplari legimus, εἶπε δὲ καὶ ἑτέραν παραβολήν, Ἄνθρωπός τις ἦν, Dixit autem aliam etiam parabolam, Quidam erat, &c.

23 Et apud inferos, καὶ ἐν τῷ ᾅδῃ. Vulgata omiſit præpoſitionem καί: qui error in cauſa fuit cur ex veteribus nonnulli parum appoſitè diſputarint de ſepultura diuitis in inferno. Sed hoc quidem verum eſt, in iſta narratione proponi nobis res ſpirituales ſub figuris ſenſui noſtro accommodatis, ac proinde velut in mediis illis flammis collocari diuitis illius ſepulchrum: quò etiam ſpectat quod de colloquio cum Abrahamo, & mittendo in aquam digito ſubiicitur.

26 Ad hæc omnia, ἐπὶ πᾶσι τούτοις: id eſt πρὸς τούτοις, præter hæc. Vulgata, In iis omnibus: quod Eraſ. iure correxit. Hiatus, χάσμα, id eſt vaſta vorago, παρὰ τὸ χαίνειν. Sic Virgilius, --quæ nunc ſatis ima dehiſcat Terra mihi. Vulg. Chaos, librariorum errore, vt Budæus exiſtimat. Conſtitutus eſt, ἐστήρικται. Vulgata & Eraſmus, Firmatus eſt: quod non ſatis conuenit huic loco, quum agatur de re minimè firma ac ſolida, ſed vacua potius ac inani: quæ tamen dicitur ἐστηρίχθαι, id eſt firmo & conſtanti Dei robore ſtabilita, vt diffluere non poſſit. Fortaſſis vſus eſt Dominus verbo רקע, quod quum propriè ſignificet expandere, Græci interpretes vertere ſolent στερεοῦν, quod parum differt à στηρίζειν. vnde רקיע ipſi στερέωμα, id eſt firmamentum, appellant. niſi malimus στηρίζειν opponere Hebræorum verbo כון, quod & ipſum commodè interpretari poſſumus, conſtituere & collocare. vnde מכון, id eſt ſedes firma ac ſtabilis.

31 Adducentur

27 Εἶπε δὲ, Ἐρωτῶ οὖν σε πάτερ ἵνα πέμψῃς αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον τοῦ πατρός μου.

27 Dixit autem *ille*, Rogo ergo te pater vt eum mittas domũ patris mei.

27 *Et ait, Rogo ergo te pater ut mittas eum in domum patris mei.*

28 Ἔχω γὰρ πέντε ἀδελφοὺς, ὅπως διαμαρτύρηται αὐτοῖς, ἵνα μὴ καὶ αὐτοὶ ἔλθωσιν εἰς τὸν τόπον τοῦτον τῆς βασάνου.

28 Habeo enim quinque fratres, vt testificetur eis, ne & ipsi veniant in hunc locum tormenti.

28 *Habeo enim quinque fratres, ut testetur illis, ne & ipsi ueniant in hũc locum tormentorum.*

29 Λέγει αὐτῷ Ἀβραάμ, Ἔχουσι Μωσέα καὶ τοὺς προφήτας· ἀκουσάτωσαν αὐτῶν.

29 Dicit ei Abraham, Habent Mosen & Prophetas: audiant eos.

29 *Et ait illi Abraham, Habent Moysen & Prophetas: audiant illos.*

30 Ὁ δὲ εἶπεν, Οὐχὶ, πάτερ Ἀβραάμ· ἀλλ' ἐάν τις ἀπὸ νεκρῶν πορευθῇ πρὸς αὐτοὺς, μετανοήσουσιν.

30 Ille verò dixit, Non, pater Abraham: sed siquis ex mortuis abierit ad eos, resipiscent.

30 *At ille dixit, Non, pater Abraham: sed siquis ex mortuis ierit ad eos, pœnitentiam agent.*

31 Εἶπε δὲ αὐτῷ, Εἰ Μωσέως καὶ τῶν προφητῶν οὐκ ἀκούουσιν, οὐδὲ ἐάν τις ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ, πεισθήσονται.

31 Abraham autem dixit ei, Si Mosen & Prophetas non audiunt, ne si quidem quispiam ex mortuis excitetur, ¨ assentientur.

31 *Ait autem illi, Si Moysen & Prophetas non audiunt, neque siquis ex mortuis resurrexerit, credent.*

Κεφάλαιον ιζ.

CAP. XVII.

CAP. XVII.

1 Εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητὰς, Ἀνένδεκτόν ἐστι τοῦ μὴ ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα. οὐαὶ δὲ δι' οὗ ἔρχεται.

1 Ait autem discipulis, ¨ Fieri non potest quin eueniant scandala: sed væ illi per quem eueniunt.

1 *Et ait ad discipulos suos, Impossibile est ut non ueniant scandala: uæ autem illi per quẽ ueniunt.* Mat.18.a.7 mar.9.f.42

2 Λυσιτελεῖ αὐτῷ εἰ μύλος ὀνικὸς περίκειται περὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ ἔρριπται εἰς τὴν θάλασσαν, ἢ ἵνα σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων.

2 Expedit ei si mola asinaria circumponatur collo eius, & abiectus fuerit in mare, *potius* quàm vt offẽdat vnum ex paruis istis.

2 *Vtilius est illi si lapis molaris imponatur circa collum eius, & proiiciatur in mare, quàm ut scandalizet unum de pusillis istis.*

3 Προσέχετε ἑαυτοῖς. Ἐὰν δὲ ἁμάρτῃ εἰς σὲ ὁ ἀδελφός σου, ἐπιτίμησον αὐτῷ· καὶ ἐὰν μετανοήσῃ, ἄφες αὐτῷ.

3 Cauete vobis. ‖ Si peccauerit in te frater tuus, obiurga eum: & si resipuerit, remitte ei.

3 *Attendite uobis. Si peccauerit frater tuus, increpa illũ: &, si pœnitentiam egerit, dimitte illi.* Mat.18.c.21

4 Καὶ ἐὰν ἑπτάκις τῆς ἡμέρας ἁμάρτῃ εἰς σὲ, καὶ ἑπτάκις τῆς ἡμέρας ἐπιστρέψῃ ἐπί σε, λέγων, Μετανοῶ· ἀφήσεις αὐτῷ.

4 ‖Et, si septies in die peccauerit in te, & septies *uno* die reuertatur ad te, dicens, Resipui: remittes ei.

4 *Et, si septies in die peccauerit in te, & septies in die cõuersus fuerit ad te, dicens, Pœnitet me: dimitte illi.* Mat.18.c.21

5 Καὶ εἶπον οἱ ἀπόστολοι τῷ Κυρίῳ, Πρόσθες ἡμῖν πίστιν.

5 Tunc dixerunt Apostoli Domino, ¨ Adde nobis fidem.

5 *Et dixerunt Apostoli Domino, Adauge nobis fidem.*

6 Εἶπε δὲ ὁ Κύριος, Εἰ εἴχετε πίστιν ὡς κόκκον σινάπεως, ἐλέγετε ἂν τῇ συκαμίνῳ ταύτῃ, Ἐκριζώθητι, καὶ φυτεύθητι ἐν τῇ θαλάσσῃ· καὶ ὑπήκουσεν ἂν ὑμῖν.

6 Dixit autem Dominus, ‖ Si haberetis fidem ¨ quantulum *est* granum sinapis, diceretis huic ¨ sycamino, Eradicator, & plantator in mari: & obediret vobis.

6 *Dixit autem Dominus, Si haberetis fidem sicut granum sinapis, diceretis huic arbori moro, Eradicare, & transplantare in mare: & obediret uobis.* Mat.16.c.20

31 Assentientur, πεισθήσονται. Ad verbum, Persuadebuntur. Vulg. & Eras. Credent.

IN CAPVT XVII.

1 Fieri non potest, ἀνένδεκτόν ἐστι: id est, aliter non potest contingere. siue, necesse est, vt loquitur Mat. 18.a.7. In tribus exemplaribus post μαθητὰς, i. discipulos, additur αὐτοῦ, id est suos. Item deerat articulus τοῦ in vno exemplari.

5 Adde, πρόσθες. Vulg. & Eras. Adauge, id est προσαύξησον.

6 Quantulum *est* granum sinapis, ὡς κόκκον σινάπεως. Cur à Græcis aliquantulum deflexerimus, diximus Matth. 17.c.20. Miror autem potuisse cuipiam in mentem venire quod in hunc locum Erasmus scripsit, Nescio, inquit, an Interpres vsurparit κόκκον neutro genere. Nec enim esset sensus (mea sententia) absurdus, coccum velut habere fidem, quod in speciem humile & abiectum, non antè prodit vigorem suum quàm attritu prouocatum. Sic alibi vocat nos ad exemplum passerculorum ac liliorum. Hæc ille. Atqui κόκκον nusquam memini legere neutro genere. Deinde quis non videt granum sinapis pro re minima, prouerbiali figura, vsurpari? Perinde enim est acsi diceret Dominus, Si vel tantillum fidei nobis inesset quantulum est granum sinapis. Ergo quod de sinapis natura hîc traditur, planè est ἀπροσδιόνυσον. Sycamino, τῇ συκαμίνῳ: vel (vt alii volunt) sycomoro. Dioscorides enim cap. 144. lib. 1, sycomorum nonnullis eandem esse scribit quæ & sycaminus dicitur: nihilominus tamen sycaminum morum interpretatur: quæ etiam Galeni sententia est libro secundo

De alimentis, capite de Sycaminis. Atque adeo paulo pòst singulari capite de sycomoris disputat, quas inter ficum arborem & morum medias collocat: indéque nomen ipsis arbitratur esse positum, non autem (vt Dioscorides scribit) διὰ τὸ ἄποιον τῆς γεύσεως, id est propter inefficacem gustum: quasi fatuam ficum dixeris. Eandem ipsam arborem (quã etiã veluti non admodum frequentem, Galenus in Alexandria se vidisse scribit) dictionibus inuersis Celsus Morosycon appellat. Quare quum certò apud Galenum scriptorem tum doctissimũ tum diligentissi mum constet sycaminum diuersam esse à sycomoro, Erasmi sententiam non recipio: vt qui perperam sycaminum obseruasse videatur eandem esse quam συκομωραίαν infrà 19.a.4, appellat Lucas. Propius enim vero est, quum diuersis nominibus vtatur Euangelista, diuersas quoque arbores notari: & sycaminum quidem morum significare, (quam etiam opinionem sequutus est Vetus interpres) sycomorum verò vel συκομωραίαν, eam quæ inter ficum & morum media est, quocunque tandem à Latinis nomine appelletur: quanquam Plinio ficus Ægyptia sit. Sed hæc tamen fateor non esse huius loci.

Τίς δὲ ἐξ ὑμῶν δοῦλον ἔχων ἀροτριῶντα ἢ ποιμαίνοντα, ὃς εἰσελθόντι ἐκ τοῦ ἀγροῦ ἐρεῖ εὐθέως, Παρελθὼν ἀνάπεσαι;	7 Quis autem vestrum habet seruum arantem, aut pascẽtem, qui regresso ab agro, dicat statim, Prodi, & discumbe?	7 *Quis autẽ uestrum habens seruum arantem aut pascentem, qui regresso de agro dicat illi, Statim transi, recumbe:*
Ἀλλ᾽ οὐχὶ ἐρεῖ αὐτῷ, Ἑτοίμασον τί δειπνήσω, καὶ περιζωσάμενος διακόνει μοι, ἕως φάγω καὶ πίω, καὶ μετὰ ταῦτα φάγεσαι καὶ πίεσαι σύ;	8 Imò nonne dicet ei, Para quod cœnẽ, & præcinctus ministra mihi vsquedum edero ac bibero: & post hæc edito tu & bibito?	8 *Et non dicit ei, Para quod cœnem, & præcinge te, & ministra mihi donec manducem & bibam: & post hæc tu manducabis & bibes.*
Μὴ χάριν ἔχει τῷ δούλῳ ἐκείνῳ ὅτι ἐποίησε τὰ διαταχθέντα αὐτῷ; οὐ δοκῶ.	9 Num gratiam habet seruo illi quia fecit quæ ipsi præcepta fuerant? non puto.	9 *Nunquid gratiam habet seruo illi quia fecit quæ ei imperauerat? non puto.*
Οὕτω καὶ ὑμεῖς, ὅταν ποιήσητε πάντα τὰ διαταχθέντα ὑμῖν, λέγετε, Ὅτι δοῦλοι ἀχρεῖοί ἐσμεν· ὅτι ὃ ὠφείλομεν ποιῆσαι, πεποιήκαμεν.	10 Ita & vos quum feceritis omnia quæ præcepta sunt vobis, di cite, Serui inutiles sum⁹: nam quod debuim⁹ facere, fecimus.	10 *Sic & uos quum feceritis omnia quæ præcepta sunt uobis, dicite, Serui inutiles sumus: quod debuimus facere, fecimus.*
Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ πορεύεσθαι αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλήμ, καὶ αὐτὸς διήρχετο διὰ μέσου Σαμαρείας καὶ Γαλιλαίας.	11 Et factum est, inter eundum Hierosolymam, ipse transibat per mediam Samariam & Galilæam.	11 *Et factum est dum iret in Ierusalem, transibat per mediam Samariam & Galilæam.*
Καὶ εἰσερχομένου αὐτοῦ εἴς τινα κώμην, ἀπήντησαν αὐτῷ δέκα λεπροὶ ἄνδρες, οἳ ἔστησαν πόρρωθεν.	12 Et quũ ingrederetur in quendam vicum, occurrerunt ei decem viri leprosi, qui steterunt procul.	12 *Et quum ingrederetur quoddam castellum, occurrerunt ei decem uiri leprosi qui steterunt à longé.*
Καὶ αὐτοὶ ἦραν φωνήν, λέγοντες, Ἰησοῦ ἐπιστάτα ἐλέησον ἡμᾶς.	13 Et extulerunt vocem, dicentes, Iesu magister miserere nostri.	13 *Et leuauerunt uocem, dicentes, Iesu præceptor miserere nostri.*
Leuit.14.a.2 Καὶ ἰδὼν εἶπεν αὐτοῖς, Πορευθέντες ἐπιδείξατε ἑαυτοὺς τοῖς ἱερεῦσι. Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ὑπάγειν αὐτούς, ἐκαθαρίσθησαν.	14 Qui quum eos vidisset dixit eis, Profecti ‖ ostendite vos Sacerdotibus. Et factum est vt inter eundem purgati sint.	14 *Quos ut uidit, dixit, Ite, ostendite uos sacerdotibus. Et factum est dum irent, mundati sunt.*
Εἷς δὲ ἐξ αὐτῶν ἰδὼν ὅτι ἰάθη, ὑπέστρεψε, μετὰ φωνῆς μεγάλης δοξάζων τὸν Θεόν.	15 Vnus autem ex ipsis vt vidit se sanatum esse, reuertit, glorificans Deum voce magna.	15 *Vnus autem ex illis ut uidit quia mundatus est, regressus est, cum magna uoce magnificans Deum.*
Καὶ ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ, εὐχαριστῶν αὐτῷ· καὶ αὐτὸς ἦν Σαμαρείτης.	16 Et procidit in faciem ad pedes eius, gratias ei agẽs: erátque iste Samaritanus.	16 *Et cecidit in faciem ante pedes eius, gratias agens: & hic erat Samaritanus.*
Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Οὐχὶ οἱ δέκα ἐκαθαρίσθησαν; οἱ δὲ ἐννέα ποῦ;	17 Respondens autem Iesus dixit, Nónne decem illi purgati sunt? nouem autem illi vbi sunt?	17 *Respondens autem Iesus dixit, Nónne decem mundati sunt? & nouem ubi sunt?*
Οὐχ εὑρέθησαν ὑποστρέψαντες δοῦναι δόξαν τῷ Θεῷ, εἰ μὴ ὁ ἀλλογενὴς οὗτος.	18 Non sunt reperti qui redierint vt tribuerent gloriam Deo, nisi alienigena iste.	18 *Non est inuentus qui rediret & daret gloriam Deo, nisi hic alienigena.*

19 Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἀναστὰς πορεύου· ἡ πίστις σου σέσωκέ σε.

19 Et dixit ei, Surge & abi: fides tua te seruauit.

19 *Et ait illi, Surge, uade: quia fides tua te saluum fecit.*

20 Ἐπερωτηθεὶς δὲ ὑπὸ τῶν Φαρισαίων πότε ἔρχεται ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ· ἀπεκρίθη αὐτοῖς, καὶ εἶπεν, Οὐκ ἔρχεται ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ μετὰ παρατηρήσεως·

20 Interrogatus autem à Pharisæis quando venturum esset regnum Dei: respondit eis, & dixit, Non veniet regnum Dei "ita vt obseruari possit:

20 *Interrogatus autem à Pharisæis quando uenit regnum Dei, respondit eis, & dixit, Non uenit regnum Dei cum obseruatione:*

21 Οὐδὲ ἐροῦσιν, Ἰδοὺ ὧδε, ἤ, ἰδοὺ ἐκεῖ· ἰδοὺ γὰρ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν.

21 Neque dicent, Ecce hîc, aut, ecce illic. ecce enim, regnū Dei "intus habetis.

21 *Neque dicent, Ecce hîc, aut, ecce illic. ecce enim regnum Dei intra uos est.*

22 Εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητάς, Ἐλεύσονται ἡμέραι ὅτε ἐπιθυμήσετε μίαν τῶν ἡμερῶν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἰδεῖν· καὶ οὐκ ὄψεσθε.

22 Dixit autem discipulis, Veniet tempus quum desiderabitis videre" vnum ex diebus Filii hominis: nec videbitis.

22 *Et ait ad discipulos suos, Venient dies quādo desideretis uidere unum diem Filii hominis: & non uidebitis.*

23 Καὶ ἐροῦσιν ὑμῖν, ἰδοὺ ὧδε, ἤ, ἰδοὺ ἐκεῖ· μὴ ἀπέλθητε, μηδὲ διώξητε.

23 ‖Et dicent vobis, Ecce hîc, "aut, ecce illic: *sed* ne abite, neque prosequimini.

23 *Et dicent uobis, ecce hîc, & ecce illic. Nolite ire, neque sectemini.* Mat.24.b.23 mar.13.c.21

20 Ita vt obseruari possit, μετὰ παρατηρήσεως: id est, cum externo quopiam maiestatis splendore, ex quo possit agnosci. Alioquin ex manifestis etiam multis signis potuit intelligi, Christum esse Messiam illum cuius regnum tandiu fuerat expetitum. Sed de iis signis & notis hoc accipiendum est quæ Pharisæi animo conceperant, qui terrenum quoddam regnum Messiæ expectabant: in quo errore Iudæi etiamnum hodie versantur. Theophylactus mauult ad tempus referre quod obseruari non possit: quia, inquit, regno Dei non est aliquod tempus constitutum, sed semper est præsens ei qui velit credere, & viuere vt fidelem decet. Nonnulli demum παρατήρησιν putant vocari παραδόσεις: id est traditiones, in quibus illi summam pietatem ponebant: quasi Christus neget regnum Dei in istis externis rebus positum esse, sed potius in animo per fidem purgato. Ex his autem interpretationibus primam maximè probo, quòd simplicissima videatur, & quæstioni propositæ in primis accommodata. Itaque non placuit ad verbum interpretari μετὰ παρατηρήσεως, cum obseruatione, ne nimis obscurè loquerer.

21 Intus habetis, ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν. Hebraicè בקרבכם: id est ad verbum, ἐν μέσῳ ὑμῶν, in medio vestri. quod nihil aliud declarat quàm ἐν ὑμῖν, vt fere semper conuerterunt Græci in Vetere testamento, pro παρ' ὑμῖν, id est apud vos, vt loquuntur Latini: nisi quòd particulæ ἐντὸς hæc videtur esse emphasis, vt significetur, Messiam ita apud eos esse vt minimè lateat, sed in medio versetur, omnium conspectui expositus, vt loquitur Iohānes 1.d.27. Vel fortassis ita declaratur, eos non modò propinquum, sed intus etiam, id est domi suæ, Messiam habere: vt nisi peruersa illa opinio de terreno illius regno ipsis offunderet tenebras, non potuerint ipsum non agnoscere. Denique testatur eos vt absentem quærere quem domi præsentem reiicerent: & fontem eius erroris aperit, sicut etiam testatur Iohannes 1.b.11, Christum venisse in sua, & à suis non agnitum. Ideo malui ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν interpretari, Intus habetis: quàm Apud vos, aut In vobis, aut Inter vos est. Sunt qui malint ad verbum exponere, Intra vos est, quasi significetur regnum Christi spirituale esse, non autem terrenum, vt Pharisæi imaginabantur. quæ sententia vt vera sit, fortassis tamen non est huic loco satis accommodata, tribus de causis. Primùm enim videtur mihi violenta hæc expositio, Regnum Dei intra vos est: id est, positum est in iis quæ ad animum pertinent, non autem in externo illo splendore. Cuperem igitur aliquod exemplum proferri, non quo sententia hæc confirmaretur, (de cuius veritate non dubito) sed ex quo intelligeretur, hoc dicendi genus ita esse explicandum. Deinde non dicit simpliciter ἐντὸς ἐστιν, intus est, vel ἐν τοῖς ἐντὸς ἐστιν, est in iis quæ intus sunt, vel ἐντὸς ἀνθρώπου ἐστιν, intra hominem est, sed ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν, intra vos est. Omnino autem habenda est ratio eorum quos alloquitur, nimirum Pharisæorum, à quibus certè non est verisimile Christum sumere voluisse hypothesin in regni sui natura explicanda. Postremò non hîc agitur (opinor) de regno Christi in Ecclesia, sed de ipsius aduentu in mundum. Itaque Christi responsum huc quoque accommodandum est: ex quo tamen postea rectè colligi potest generalis doctrina, quum eadem sit conditio membrorum & capitis.

22 Vnum ex diebus Filii hominis, μίαν τῶν ἡμερῶν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Cur vnum ex diebus malim interpretari quàm vnum dierum, alibi exposuimus. Loquitur autem de priore Christi aduentu in mundum, & tempus fore dicit quo discipuli ipsum absentem magna cum animi tristitia frustra requirant. Nam quid non perpessos fuisse probabile est ab ea nocte qua captus fuit, ad eum vsque diem quo sese rediuiuum ipsis exhibuit, imò verò vsquedum à Spiritu sancto confirmarentur? Sed paulo pòst, diem Filii hominis appellat diem posterioris aduentus Domini, quem ait fulguris instar tum repentinum, tum etiam clarissimum fore: ita vt nullus sit angulus terræ tam remotus quò non is fulgor perueniat. Itaque non esse audiendos eos qui vel hîc vel illic Christum dixerint latitare: sicut hodie loquuntur qui Christum è cælo eliciunt. Sed tamen hunc posteriorem aduentum possumus à promulgato inter Gentes Euangelio auspicari. Tum enim cogi cœpit Ecclesia in vniuerso orbe terrarum, quam idcirco catholicam vocamus. Ex eo, inquam, cœpit Christus inter suos regnare: nec prius pugnare aduersus hostes desinet quàm subactis tandem damnatísque omnibus impiis, Deus sit omnia in omnibus.

23 Aut, ecce illic, ἤ, ἰδοὺ ἐκεῖ. Vetus interpres legit καὶ ἰδοὺ ἐκεῖ, & ecce illic: eadem quidem manente sententia: sed tamen placuit hoc annotare quòd alibi videantur interdum permutatæ hæ particulæ obscuritatem nonnullam adferre, vt Rom.4.c.13. sicut etiam annotauimus Matth.12.c.37. Cæterùm in duobus exemplaribus post ἐκεῖ additum reperimus ὁ Χριστός, Christus.

Ὥσπερ γὰρ ἡ ἀστραπὴ ἡ ἀστράπτουσα ἐκ τῆς ὑπ' οὐρανὸν, εἰς τὴν ὑπ' οὐρανὸν λάμπει· οὕτως ἔσται καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ ἡμέρᾳ αὐτοῦ.

24 Nam sicut fulgur coruscans ex *una* regione quæ sub cælo est, in *alteram* quæ sub cælo est splendet: ita erit & Filius hominis die suo.

24 Nam sicut fulgur coruscans de sub cælo, in ea quæ sub cælo sunt fulget: ita erit Filius hominis in die sua.

Πρῶτον δὲ δεῖ αὐτὸν πολλὰ παθεῖν, καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης.

25 Sed prius oportet eum multa pati, & reprobari à natione ista.

25 Primùm autem oportet illum multa pati, & reprobari à generatione hac.

Genes. 7. b. 5 mat. 24. d. 38 1. pet. 3. d. 20

Καὶ καθὼς ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ Νῶε, οὕτως ἔσται καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

26 ‖Et prout factum est in diebus Noe, ita erit etiam diebus Filii hominis.

26 Et sicut factum est in diebus Noe, ita erit & in diebus Filii hominis.

Ἤσθιον, ἔπινον, ἐγάμουν, ἐξεγαμίζοντο, ἄχρι ἧς ἡμέρας εἰσῆλθε Νῶε εἰς τὴν κιβωτόν· καὶ ἦλθεν ὁ κατακλυσμὸς, καὶ ἀπώλεσεν ἅπαντας.

27 Edebant, bibebāt, vxores ducebant, & dabantur nuptum, ad eum vsque diem quo introiit Noe in arcam: venítque diluuium, & perdidit omnes.

27 Edebāt, & bibebant, uxores ducebant, & dabantur ad nuptias, usque in diem qua intrauit Noe in arcam: & uenit diluuium, & perdidit omnes.

Ὁμοίως καὶ ὡς ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις Λώτ· ἤσθιον, ἔπινον, ἠγόραζον, ἐπώλουν, ἐφύτευον, ᾠκοδόμουν·

28 Similiter etiam vt accidit in diebus Lot: edebant, bibebant, emebant, vendebant, plantabant, ædificabant:

28 Similiter sicut factum est in diebus Lot: edebant & bibebant, emebant & uendebant, plantabant & ædificabant:

Genes. 19. c. 24

Ἧι δὲ ἡμέρᾳ ἐξῆλθε Λὼτ ἀπὸ Σοδόμων, ἔβρεξε πῦρ καὶ θεῖον ἀπ' οὐρανοῦ, καὶ ἀπώλεσεν ἅπαντας·

29 ‖Quo autem die Lot exiit Sodomis, pluit igni & sulphure è cælo, & omnes perdidit:

29 Qua die autem exiit Lot à Sodomis, pluit ignem & sulphur de cælo, & omnes perdidit:

Κατὰ ταῦτα ἔσται ᾗ ἡμέρᾳ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀποκαλύπτεται.

30 Secundum hæc erit dies quo Filius hominis detegetur.

30 Secundum hæc erit qua die Filius hominis reuelabitur.

Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ὃς ἔσται ἐπὶ τοῦ δώματος, καὶ τὰ σκεύη αὐτοῦ ἐν τῇ οἰκίᾳ, μὴ καταβάτω ἆραι αὐτά· καὶ ὁ ἐν τῷ ἀγρῷ, ὁμοίως μὴ ἐπιστρεψάτω εἰς τὰ ὀπίσω.

31 In illo die *si*quis fuerit supra domum, & vasa eius in ipsa domo, ne descendat ad ea sumenda: & qui in agro, similiter nō reuertatur retro.

31 In illa hora, qui fuerit in tecto, & uasa eius in domo, ne descendat tollere illa: & qui in agro, similiter non redeat retro.

Genes. 19. c. 26

Μνημονεύετε τῆς γυναικὸς Λώτ.

32 ‖Memineritis vxoris Lot.

32 Memores estote uxoris Lot.

Supra, 9. c. 24 mat. 10. d. 39 mar. 8. d. 35 iohan. 12. d. 25

Ὃς ἐὰν ζητήσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν· καὶ ὃς ἐὰν ἀπολέσῃ αὐτὴν, ζωογονήσει αὐτήν.

33 ‖Quicunque quæsierit animam suam seruare, perdet eam: & quicūque eam perdiderit, vi- uificabit eam.

33 Quicunque quæsierit animam suam saluam facere, perdet illā: & quicunque perdiderit illam, uiuificabit eā.

Mat. 24. d. 41

Λέγω ὑμῖν, ταύτῃ τῇ νυκτὶ ἔσονται δύο ἐπὶ κλίνης μιᾶς· ὁ εἷς παραληφθήσεται, καὶ ὁ ἕτερος ἀφεθήσεται.

34 ‖Dico vobis, illa nocte erūt duo in lecto vno: vnus accipietur, & alter relinquetur.

34 Dico uobis, in illa nocte erunt duo in lecto uno: unus assumetur & alter relinquetur.

Δύο ἔσονται ἀλήθουσαι ἐπὶ τὸ αὐτό. μία παραληφθήσεται, καὶ ἡ ἑτέρα ἀφεθήσεται.

35 Duæ erunt molentes simul: vna accipietur, & altera relinquetur.

35 Duæ erunt molentes in unum: una assumetur, & altera relinquetur.

Δύο ἔσονται ἐν τῷ ἀγρῷ· ὁ εἷς παραληφθήσεται, καὶ ὁ ἕτερος ἀφεθήσεται.

36 "Duo erunt in agro: vnus accipietur, & alter relinquetur.

36 Duo in agro: unus assumetur, & alter relinquetur.

Καὶ ἀποκριθέντες λέγουσιν αὐτῷ, Ποῦ Κύριε; Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς,

37 Tūc respōdentes dicunt ei, Vbi Domine? Ipse verò dixit eis,

37 Respondentes dicunt illi, Vbi Domine? Qui dixit illis,

33 Viuificabit, ζωογονήσει, id est ζωοποιήσει, pro quo dicit Matthæus σώσει, seruabit. Nam hæc vita est salus æterna. Eras. Vitam illi parabit.

36 Duo erunt in agro, δύο ἔσονται ἐν τῷ ἀγρῷ. Hunc versiculum omisit Erasmus tanquam ex Matthæo adiectum: reperimus tamen in editione Complutensi & quatuor vetustis codicibus.

Ὅπου δὲ σῶμα, ἐκεῖ συναχθήσονται οἱ ἀετοί.

Κεφάλαιον ιη.

1 Ἔλεγε δὲ καὶ παραβολὴν αὐτοῖς πρὸς τὸ δεῖν πάντοτε προσεύχεσθαι, καὶ μὴ ἐκκακεῖν,

2 Λέγων, Κριτής τις ἦν ἔν τινι πόλει τὸν Θεὸν μὴ φοβούμενος, καὶ ἄνθρωπον μὴ ἐντρεπόμενος.

3 Χήρα δὲ ἦν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ· καὶ ἤρχετο πρὸς αὐτὸν, λέγουσα, Ἐκδίκησόν με ἀπὸ τοῦ ἀντιδίκου μου.

4 Καὶ οὐκ ἠθέλησεν ἐπὶ χρόνον· μετὰ δὲ ταῦτα εἶπεν ἐν ἑαυτῷ, Εἰ καὶ τὸν Θεὸν οὐ φοβοῦμαι, καὶ ἄνθρωπον οὐκ ἐντρέπομαι·

5 Διά γε τὸ παρέχειν μοι κόπον τὴν χήραν ταύτην, ἐκδικήσω αὐτήν· ἵνα μὴ εἰς τέλος ἐρχομένη ὑπωπιάζῃ με.

6 Εἶπε δὲ ὁ Κύριος, Ἀκούσατε τί ὁ κριτὴς τῆς ἀδικίας λέγει.

7 Ὁ δὲ Θεὸς οὐ μὴ ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν τῶν ἐκλεκτῶν αὐτοῦ τῶν βοώντων πρὸς αὐτὸν ἡμέρας καὶ νυκτὸς, καὶ μακροθυμῶν ἐπ' αὐτοῖς;

‖Vbi " corpus, illuc cogentur & aquilæ.

CAP. XVIII.

1 Dixit autem eis etiam parabolam, "*huc spectantem* ‖quòd oporteret ipsos semper precari, nec " segnescere,

2 Dicens, Iudex quidam erat in quadam vrbe qui Deum nō timebat, nec " quenquam reuerebatur:

3 Erat autem in illa vrbe quædam vidua, quæ venit ad eum, dicens, Vindica me ab aduersario meo.

4 Ille autem noluit " per *multum* tempus: post hæc verò dixit apud se, Etsi Deum non timeo, nec quenquam reuereor:

5 Tamen quia molestiam mihi exhibet vidua ista, vindicabo eam, ne ad extremum veniens, " obtundat me.

6 Ait autem Dominus, Audite quid iudex ille iniustus dicat:

7 Deus autem non vindicabit electos suos, clamantes ad ipsum die ac nocte, " etiamsi irā differat super ipsis?

Vbicunque fuerit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ. Mat. 24.c.28

CAP. XVIII.

1 *Dicebat autem & parabolam ad illos, quoniam oportet semper orare, & non deficere,* Eccl.18.c.22 rom.12 b.12 1.thess.5.c.17

2 *Dicens, Iudex quidam erat in quadam ciuitate, qui Deum non timebat, & hominem non reuerebatur:*

3 *Vidua autem quædam erat in ciuitate illa, & ueniebat ad eum, dicens, Vindica me de aduersario meo.*

4 *Et nolebat per multum tempus: post hæc autem dixit intra se, Etsi Deum non timeo, nec hominem reuereor:*

5 *Tamen quia molesta est mihi hæc uidua, uindicabo illam, ne in nouissimo ueniens sugillet me.*

6 *Ait autem Dominus, Audite quid iudex iniquitatis dicit:*

7 *Deus autem non faciet uindictam electorū suorum clamantium ad se die ac nocte, & patientiam habebit in illis?*

37 Corpus, σῶμα. In vno exemplari & apud Theophylactum scriptum est πτῶμα, id est cadauer: sicut etiam in nonnullis codicibus testatur se legisse Eras. videtúrque hæc lectio magis accommodata similitudini à carniuoris auibus sumptæ. Vide Matthæum 24.c.28.

IN CAPVT XVIII.

1 *Huc spectantem,* quòd oporteret, πρὸς τὸ δεῖν. Sic rectè Erasmus, vt Hellenismum explicaret. Vulgata, Quoniam oporteret, ὅτι δεῖ. Segnescere, ἐκκακεῖν: vel, afflictionibus & malis cedere. Nam κακὸς propriè dicitur de segni & meticuloso, qui pedem referat in certamine, παρὰ τὸ χάζειν, vt annotat Eustathius. Vulg. Deficere, id est ἐκλιπεῖν. Eras. Defatigari, id est ἐκκάμνειν.

2 Quenquam, ἄνθρωπον. Vel, homines. vt sit enallage numeri. Sed ἄνθρωπον sæpe pro particula τινὰ positum, iam antea obseruauimus. Puto igitur id esse quod vernaculo nostro sermone dicimus, *Il ne craignoit homme.* vel, *Il ne craignoit personne.* Sed & hoc placet παρέργως annotare (nequis miretur, impium & iniquissimum iudicem cum Deo comparari) hoc loco paria inter se non conferri, sed minus cum maiore: quasi dicat Dominus, Si etiam ab iniquissimis iudicibus per importunitatem ius obtinetur, quanto magis piorum assiduæ preces apud Deum valebunt?

4 Per *multum* tempus, ἐπὶ χρόνον. Eras. Aliquandiu. quam interpretationem non prorsus repudio: sed tamen quia χρόνος interdum de longo temporis spacio dicitur, & ea significatio melius repræsentat eam μακροθυμίαν cuius postea fit mentio, Veterem interpretem sum sequutus. Nam etiam apud Homerum Odyss. ξ, reperio ἐπὶ χρόνον ita vsurpatum vt non paruum temporis spacium declaret.

5 Obtundat me, ὑπωπιάζῃ με. Sic omnino oportuit hunc locum interpretari potius quàm vt Vetus interpres aut Erasmus, qui verterunt, Sugillet, id est vituperet ac deroget, vt Erasmus explicat. Quorsum enim hoc adferat qui nec Deum timet, nec homines reueretur? Imò verò ὑπωπιάζειν propriè dicuntur pugiles quum pugnis aut cæstibus antagonistam obtundunt. vnde ὑπώπια dicuntur vulnera ex contusione accepta, præsertim in facie, (vt grammatici tradunt) liuida nimirum ex collecto ad cutim sanguine. Inde factum vt accipiatur pro domare & quasi validis ictibus subiicere reluctantem, vt accipitur 1. Cor.9.d.27. vbi Paulus comparationem à pugilibus sumptam prosequitur. Hic verò de ea molestia dicitur quam sustinet quispiam, cuius aures ab importuno aliquo flagitatore quasi verberantur: sicut apud Latinos simili prorsus translatione vsurpatur verbum Obtundere. quod & ipsum propriè de pugilibus dici ostendit illud Plauti in Amphitryone, Fateor. nam sum obtusus pugnis pessimé. In quibusdam igitur exemplaribus non videtur rectè legi ὑπωπιάζῃ, siue, vt scriptum est in Romano Theophylacto, ὑποπιέζῃ: id est opprimat aut affligat.

7 Etiamsi iram differat super ipsis? καὶ μακροθυμῶν ἐπ' αὐτοῖς; i. quantumuis tardus videatur in vlciscendis ipsorum iniuriis. Omnino enim accipitur καὶ pro κἂν siue καίτοι, vt rectè explicat Theophylactus: quam etiam enallagen annotauimus Matth.5.c.19, & 15.a.6. Chrysostomus tamen in oratione posteriore περὶ προσευχῆς, legit, καὶ μακροθυμεῖ ἐπ' αὐτοῖς; id est, & iram differet super ipsis? quam lectionem sequutus Vetus interpres conuertit, Et patientiam habebit super illis? quasi neget Dominus se iram dilaturū, vt suos vlciscatur.

quia nimirum ſequitur, eum vindicaturum ſuos ἐν τάχει: quod alioqui pugnare videtur cum illa μακροθυμία. At ego non poſſum hanc ſententiam amplecti, quũ & vniuerſa Scriptura & ſanctorum innumerabiles hiſtoriæ teſtentur, à Domino interdum diu differri ſupplicium in impios & Eccleſiæ aduerſarios conſtitutum: vnde illæ Dauidis & Prophetarum querelæ, & vox illa martyrum quæ commemoratur Apoc.6.c.10. Sic enim placet Domino ſuos exercere, & patientiam etiam erga vaſa ad interitum compacta commendare: vt loquitur Apoſtolus Rom.9.e.22. Alioquin quorſum iuberet Dominus vt in precando ſimus velut importuni, ſi ſtatim ad vindicandos ſuos prorueret? Quomodo autem intelligendum ſit illud ἐν τάχει tum in proximo verſiculo, tum verò aliis multis Scripturæ locis, indicatur 1.Pet.3.b.8.& 9. Niſi malimus interpretari repentè aut ſubitò, vel ad iræ Dei acerbitatem referre, quæ quidem tanta futura eſt vt ſimulatque momentum illud aduenerit perdendis impiis conſtitutum, ſtatim eos penitus abſumat: vt canit Dauid Pſal.37.b.10, & 73.c.19, & 20. Caſtellio verò pro ſua intolerabili audacia, manifeſtè hunc etiam locum corrupit, quum ſic interpretaretur, Et tam erit in eos difficilis?

Λέγω ὑμῖν ὅτι ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν αὐτῶν ἐν τάχει. πλὴν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐλθὼν ἆρα εὑρήσει τὴν πίστιν ἐπὶ τῆς γῆς;

8 "Dico vobis, vindicabit eos citò. Veruntamen Filius hominis quum venerit, num reperturus eſt fidem in terra?

8 *Dico vobis quia citò faciet vindictam illorum. Veruntamen Filius hominis ueniens, putas inueniet fidem in terra?*

Εἶπε δὲ καὶ πρός τινας τοὺς πεποιθότας ἐφ' ἑαυτοῖς ὅτι εἰσὶ δίκαιοι, καὶ ἐξουθενοῦντας τοὺς λοιποὺς, τὴν παραβολὴν ταύτην·

9 Dixit autem etiam quibuſdam qui ſibi perſuaſerant ſe iuſtos eſſe, & pro nihilo habebant reliquos, parabolam iſtam:

9 *Dixit autem & ad quoſdam qui in ſe confidebant tanquam iuſti, & aſpernabantur cæteros, parabolam iſtam:*

Ἄνθρωποι δύο ἀνέβησαν εἰς τὸ ἱερὸν προσεύξασθαι· ὁ εἷς Φαρισαῖος, καὶ ὁ ἕτερος, τελώνης.

10 Duo homines aſcenderant in templum vt precarentur, vnus Phariſæus, & alter publicanus:

10 *Duo homines aſcendebant in templum ut orarent: unus Phariſæus, & alter publicanus:*

Ὁ Φαρισαῖος σταθεὶς πρὸς ἑαυτὸν ταῦτα προσηύχετο, Ὁ Θεὸς εὐχαριστῶ σοι ὅτι οὐκ εἰμὶ ὥσπερ οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων, ἅρπαγες, ἄδικοι, μοιχοὶ, ἢ καὶ ὡς οὗτος ὁ τελώνης.

11 Phariſæus ſtans hæc apud ſe precabatur, Deus, gratias ago tibi quòd non ſim vt reliqui homines, rapaces, iniuſti, mœchi: vel etiam vt iſte publicanus.

11 *Phariſæus ſtans hæc apud ſe orabat, Deus gratias ago tibi quia non ſum ſicut cæteri hominum, raptores, iniuſti, adulteri: uelut etiam hic publicanus.*

Νηστεύω δὶς τοῦ σαββάτου, ἀποδεκατῶ πάντα ὅσα κτῶμαι.

12 Ieiuno bis "hebdomade, decimo quæcunque poſſideo.

12 *Ieiuno bis in Sabbatho, decimas do omnium quæ poſſideo.*

Καὶ ὁ τελώνης μακρόθεν ἑστὼς οὐκ ἤθελεν οὐδὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὸν οὐρανὸν ἐπᾶραι· ἀλλ' ἔτυπτεν εἰς τὸ στῆθος αὑτοῦ, λέγων, Ὁ Θεὸς ἱλάσθητί μοι τῷ ἁμαρτωλῷ.

13 Publicanus autem procul ſtans, nolebat vel oculos in cælum attollere: ſed percutiebat pectus ſuum, dicens, Deus, propitius eſto mihi peccatori.

13 *Et publicanus à longè ſtans nolebat nec oculos ad cælum leuare: ſed percutiebat pectus ſuũ, dicens, Deus propitius eſto mihi peccatori.*

Λέγω ὑμῖν, κατέβη οὗτος δεδικαιωμένος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, ἢ ἐκεῖνος· ὅτι πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν, ταπεινωθήσεται· ὁ δὲ ταπεινῶν ἑαυτὸν, ὑψωθήσεται.

Suprà,14.c.11 mat.23.a.12

14 Dico vobis, deſcendit iſte iuſtificatus domum ſuam "potius quàm ille:‖ quia quicunque ſe extollit, deprimetur: & qui ſe deprimit, extolletur.

14 *Dico uobis, deſcendit hic iuſtificatus in domum ſuã ab illo: quia omnis qui ſe exaltat, humiliabitur: & qui ſe humiliat, exaltabitur.*

8 Dico vobis, vindicabit eos, λέγω ὑμῖν ὅτι ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν αὐτῶν. In Complutenſi codice & manuſcripto alio exemplari legitur ναὶ λέγω, Etiam dico. Rurſus annotat Eraſmus, in quodam codice extremam partem ſuperioris verſiculi cum iſto connecti, hoc modo, ναὶ λέγω, μακροθυμῶν ἐπ' αὐτοῖς ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν: id eſt, Eraſmo interprete, Etiam dico, longanimis ſuper illis faciet vindictam. Sed receptam lectionem amplecti malo.

12 Hebdomade, τοῦ σαββάτου. Vulg.& Eraſ. Sabbatho: quæ interpretatio neque ſatis plana eſt, neque huic loco conuenit. Vide Matth.28.a.1.

14 *Potius* quàm ille, ἢ ἐκεῖνος. De eclipſi particulæ μᾶλλον alibi diximus. Sed quod Hieronymus aduerſus Pelagianos vertit, Plus quàm ille, & Auguſtinus epiſtola octogeſimaſexta, Magis quàm ille: mihi quidem non placet. Stat enim illud Dauidis, Non iuſtificabitur in conſpectu tuo vllus viuens. Item illud, Cor contritum Deus non abiicies: ex quibus efficitur, non fuiſſe ambobus iſtis communem iuſtitiam. Cæterùm in duobus codicibus manuſcriptis, ſcriptum legimus παρ' ἐκεῖνον, eadem manente ſententia. Sic enim Heb.9.f.23, ponitur παρὰ ταύτας pro ἢ ταύτας. Itaque non aſſentior Eraſmo qui παρ' ἐκεῖνον conuertit Præ illo. Vetus autem interpres videtur potius legiſſe παρ' ἐκείνου, vt qui interpretatus ſit, Ab illo, ſententia prorſus inepta, quamuis eum conetur Eraſ. excuſare, prolato Gellii exemplo. Sed quod plerique Græci codices ſcriptum habent ἢ γὰρ ἐκεῖνος, ſanè non intelligo, niſi dicamus γὰρ redundare: & hunc locum ſuſpicor variè fuiſſe deprauatum, quod inſignem doctrinam contineat aduerſus operum fiduciam. Nam hoc illud eſt quod facit vt mundus Euangelio tam pertinaciter reſiſtat, quia nimirum arguitur de peccato.

15 Προσέφερον δὲ αὐτῷ καὶ τὰ βρέφη, ἵνα αὐτῶν ἅπτηται· ἰδόντες δὲ οἱ μαθηταὶ, ἐπετίμησαν αὐτοῖς.

15 ‖Adferebant autem ad eum etiam infantes, vt eos tangeret: quum autem hoc vidissent discipuli, "obiurgarunt eos.

15 *Adferebant autem ad illum & infantes, ut eos tangeret: quod quum uiderent discipuli, increpabant illos.* Matth.19.b.13 marci 10.b.13

16 Ὁ δὲ Ἰησοῦς προσκαλεσάμενος αὐτὰ, εἶπεν, Ἄφετε τὰ παιδία ἔρχεσθαι πρός με, καὶ μὴ κωλύετε αὐτά· τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

16 Iesus verò "quum puerulos aduocasset, dixit, Sinite puerulos venire ad me, & eos non prohibete. talium est enim regnum Dei.

16 *Iesus autem conuocans illos, dixit, Sinite pueros uenire ad me, & nolite uetare eos: talium est enim regnum Dei.*

17 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὃς ἐὰν μὴ δέξηται τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ὡς παιδίον, οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτήν.

17 Amen dico vobis, quicunque non acceperit regnum Dei tanquam puerulus, nequaquam introibit in illud.

17 *Amen dico uobis, quicũque non acceperit regnũ Dei sicut puer, nõ intrabit in illud.*

18 Καὶ ἐπηρώτησέ τις αὐτὸν ἄρχων, λέγων, Διδάσκαλε ἀγαθὲ, τί ποιήσας ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω;

18 ‖Tunc interrogauit eum quidam "ex primoribus, dicens, Magister bone, quid faciendo, vitã æternam possidebo?

18 *Et interrogauit eum quidam princeps, dicens, Magister bone, quid faciens uitam æternam possidebo?* Matth.19.b.16 marci.10.b.17

19 Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθὸς, εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεός.

19 Dixit autem ei Iesus, "Cur me dicis bonum? nemo bonus nisi vnus, *nempe* Deus.

19 *Dixit autem ei Iesus, Quid me dicis bonũ? nemo bonus nisi solus Deus.*

20 Τὰς ἐντολὰς οἶδας, Μὴ μοιχεύσῃς, Μὴ φονεύσῃς, Μὴ κλέψῃς, Μὴ ψευδομαρτυρήσῃς. Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου.

20 Mandata nosti, ‖Ne mœchare, Ne occidito, Ne furare, Ne falsum testimoniũ dicito. Honora patrẽ tuũ & matrẽ tuam.

20 *Mandata nosti, Non occides, Non mœchaberis. Non furtum facies, Nõ falsum testimonium dices. Honora patrem tuum & matrem.* Exodi 20.c.13

21 Ὁ δὲ εἶπε, Ταῦτα πάντα ἐφυλαξάμην ἐκ νεότητός μου.

21 Ille autem dixit, Hæc omnia obseruaui à iuuentute mea.

21 *Qui ait, Hæc omnia custodiui à iuuẽtute mea.*

22 Ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἔτι ἕν σοι λείπει· πάντα ὅσα ἔχεις πώλησον, καὶ διάδος πτωχοῖς, καὶ ἕξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ· καὶ δεῦρο, ἀκολούθει μοι.

22 Iesus verò his auditis dixit ei, Adhuc vnum tibi deest: quæcũque habes, vende, & distribue pauperibus, & habebis thesaurum in cælo: & veni, sequere me.

22 *Quo audito Iesus ait ei, Adhuc unũ tibi deest: omnia quæcunque habes, uende, & da pauperibus, & habebis thesaurũ in cælo: & ueni, sequere me.*

23 Ὁ δὲ ἀκούσας ταῦτα, περίλυπος ἐγένετο· ἦν γὰρ πλούσιος σφόδρα.

23 At ille his auditis, valde tristis factus est: nam diues erat valde.

23 *His ille auditis contristatus est: quia diues erat ualde.*

24 Ἰδὼν δὲ αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς περίλυπον γενόμενον, εἶπε, Πῶς δυσκόλως οἱ τὰ χρήματα ἔχοντες εἰσελεύσονται εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

24 Quum autem vidisset Iesus eum valde tristem factum, dixit, Quàm difficilè qui pecunias habent, in regnum Dei introibunt.

24 *Videns autem Iesus illum tristem factum, dixit, Quàm difficilè qui pecunias habent, in regnum Dei intrabunt?*

25 Εὐκοπώτερον γάρ ἐστι κάμηλον διὰ τρυμαλιᾶς ῥαφίδος εἰσελθεῖν, ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν.

25 Facilius est enim camelum per foramẽ acus introire quàm diuitem introire in regnum Dei.

25 *Facilius est enim camelum per foramen acus transire quàm diuitem intrare in regnum Dei.*

26 Εἶπον δὲ οἱ ἀκούσαντες, Καὶ τίς δύναται σωθῆναι;

26 Qui verò hoc audierant, dixerunt, Et quis potest saluus fieri?

26 *Et dixerunt qui audiebant, Et quis potest saluus fieri?*

15 Obiurgarunt illos, ἐπετίμησαν αὐτοῖς: id est eos à quibus adferebantur τὰ βρέφη, vt explicatur Marci 10.b.15, teneri nimirum & adhuc ab vberibus pendẽtes pueruli. Est enim aduersus hostes pædobaptismi seruanda propria significatio verbi προσφέρειν & nominis βρέφους, vt liquet ex eo quòd Dominus dicitur eos ἐναγκαλίσασθαι, id est in vlnas seu gremium recepisse, Marci 10.b.16: deinde ex iis quæ scribuntur infrà versu 17, & explicantur 1.Pet.2.a.2. quanuis alioqui παιδίον nomen sit generalius.

16 Quum puerulos aduocasset, προσκαλεσάμενος αὐτά. Fateor relatiuũ αὐτὰ ad puerulos referri: (quod vt melius intelligeretur, expressi ipsum antecedens) sed ex eo non conficitur, Dominum cõpellasse ipsos puerulos, ac proinde eos iam fuisse natu grandiores. Imò ex vulgata loquendi consuetudine dicitur puerulum ad se vocare qui nutricem accersit quæ infantem ipsum adferat. Itaque sic est hoc accipiẽdum vt sciamus eos à quibus adferebantur pueruli, quos discipuli abigebant, iussos fuisse à Domino propius accedere, vnà cum infantibus quos gestabant.

18 Ex primoribus, ἄρχων. Vide suprà, 14.v.1.

19 Cur me dicis bonum? &c. τί με λέγεις ἀγαθόν? &c. Marcionem, qui vnius Lucæ Euangelium admit-

tebat, sed plurimis locis diminutum & corruptum, testatur Epiphanius hunc locum sic deprauasse, μή με λέγε ἀγαθόν· οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεὸς ὁ πατήρ: id est, Ne me dicas bonum: vnus bonus est, *nempe* Deus Pater. Deinde in proximo versiculo pro οἶδας nosti, substituerat οἶδα, noui.

Ο δὲ εἶπε, Τὰ ἀδύνατα παρὰ ἀνθρώποις, δυνατά ἐστι παρὰ τῷ Θεῷ.

27 Ipse autem dixit, Quæ impossibilia sunt apud homines, possibilia sunt apud Deum.

27 *Ait illis, Quæ impossibilia sunt apud homines, possibilia sunt apud Deū.*

Matth. 19. d. 27 marci 10. c. 28

Εἶπε δὲ ὁ Πέτρος, Ἰδού, ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα, καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι.

28 ‖Dixit autē Petrus, Ecce, nos reliquimus omnia, & sequuti sumus te.

28 *Ait autem Petrus, Ecce, nos dimisimus omnia, & sequuti sumus te.*

Ο δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐδείς ἐστιν ὃς ἀφῆκεν οἰκίαν, ἢ γονεῖς, ἢ ἀδελφούς, ἢ γυναῖκα, ἢ τέκνα, ἕνεκεν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ,

29 Ipse verò dixit eis, Amen dico vobis, nemo est qui reliquerit domum, aut parētes, aut fratres, aut vxorem, aut liberos, regni Dei causa,

29 *Qui dixit eis, Amen dico uobis, nemo est qui reliquit domum, aut parentes, aut fratres, aut uxorem, aut filios, propter regnum Dei,*

Ος οὐ μὴ ἀπολάβῃ πολλαπλασίονα ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ, καὶ ἐν τῷ αἰῶνι τῷ ἐρχομένῳ ζωὴν αἰώνιον.

30 Qui non recepturus sit multiplicia hoc tempore, & in seculo venturo vitam æternam.

30 *Et nō recipiat multo plura in hoc tempore, & in seculo uenturo uitam æternam.*

Matth. 20. b. 17 marci 10. c. 32

Παραλαβὼν δὲ τοὺς δώδεκα, εἶπε πρὸς αὐτούς, Ἰδού, ἀναβαίνομεν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ τελεσθήσεται πάντα τὰ γεγραμμένα διὰ τῶν προφητῶν, τῷ υἱῷ τοῦ ἀνθρώπου.

31 ‖Iesus autem assumptis illis duodecim, dixit eis, Ecce, ascēdimus Hierosolymam, & perficientur Filio hominis omnia quæ scripta sunt per Prophetas.

31 *Assumpsit autem Iesus duodecim, & ait illis, Ecce ascendimus Ierosolymam, & consummabuntur omnia quæ scripta sunt per Prophetas de Filio hominis.*

Παραδοθήσεται γὰρ τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐμπαιχθήσεται, καὶ ὑβρισθήσεται, καὶ ἐμπτυσθήσεται.

32 Tradetur enim Gentibus, & illudetur, & contumeliis afficietur, & conspuetur.

32 *Tradetur enim Gentibus, & illudetur, & flagellabitur, & conspuetur.*

Καὶ μαστιγώσαντες ἀποκτενοῦσιν αὐτόν· καὶ τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ ἀναστήσεται.

33 Et postquam eum flagellauerint, trucidabūt: sed die tertia resurget.

33 *Et postquam flagellauerint, occident eum: & tertia die resurget.*

Καὶ αὐτοὶ οὐδὲν τούτων συνῆκαν· καὶ ἦν τὸ ῥῆμα τοῦτο κεκρυμμένον ἀπ᾽ αὐτῶν, καὶ οὐκ ἐγίνωσκον τὰ λεγόμενα.

34 Ipsi verò nihil horum intellexerunt: erántque ista verba ipsis occulta, nec cognouerunt quæ dicebantur.

34 *Et ipsi nihil horum intellexerunt: & erat uerbum istud absconditum ab eis, & non intelligebant quæ dicebantur.*

Matth. 20. d. 29 marci 10. d. 46

Εγένετο δὲ ἐν τῷ ἐγγίζειν αὐτὸν εἰς Ἱεριχώ, τυφλός τις ἐκάθητο παρὰ τὴν ὁδὸν προσαιτῶν.

35 ‖Factum est autem dum ipse appropinquaret Iericho, cæcus quidam sedebat iuxta viam, mendicans.

35 *Factum est autem quum appropinquaret Iericho, cæcus quidā sedebat secus uiam, mendicans.*

Ακούσας δὲ ὄχλου διαπορευομένου, ἐπυνθάνετο τί εἴη τοῦτο.

36 Quum igitur *is* audisset turbā prætereuntem, percontabatur quid hoc esset.

36 *Et quum audiret turbā prætereuntem, interrogabat quid hoc esset.*

Απήγγειλαν δὲ αὐτῷ, Ὅτι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος παρέρχεται.

37 Nuntiauerūt autem ei Iesum Nazarenum transire.

37 *Dixerūt autem ei quòd Iesus Nazarenus transiret.*

Καὶ ἐβόησε, λέγων, Ἰησοῦ υἱὲ Δαβίδ ἐλέησόν με.

38 Tunc clamauit dicens, Iesu Fili Dauid miserere mihi.

38 *Et clamauit dicens, Iesu fili Dauid miserere mei.*

Καὶ οἱ προάγοντες ἐπετίμων αὐτῷ ἵνα σιωπήσῃ· αὐτὸς δὲ πολλῷ μᾶλλον ἔκραζεν, Υἱὲ Δαβίδ ἐλέησόν με.

39 Et qui præibant, obiurgabāt eum vt sileret: ipse verò multo magis clamabat, Fili Dauid miserere mei.

39 *Et qui præibant, increpabant eum ut taceret: ipse uerò multo magis clamabat, Fili Dauid miserere mei.*

31 Filio hominis, τῷ υἱῷ τοῦ ἀνθρώπου. Vetus interpres habet, De Filio hominis. Putauit enim deesse præpositionem, & τῷ υἱῷ construi oportere cum participio γεγραμμένα, quum potius pertineant ad verbum τελεσθήσεται. Est enim in Græco contextu traiectio Lucæ familiaris, quam in Latina interpretatione mutauimus.

32 Contumeliis afficietur, ὑβρισθήσεται. Vulg. Flagellabitur, id est μαστιγώσεται. Dicitur autem ὕβρις omnis maior improbitas ac flagitium per impotentiam perpetratum. Itaque non tantùm ad id pertinet quòd flagellatus est Dominus, sed etiam quòd colaphis & bacillis cæsus est: imò verò seorsum fit mentio flagellationis in proximo versiculo.

34 Ipsis, ἀπ᾽ αὐτῶν. Heb. מהם ab ipsis: id est, ita vt quasi ab ipsorum conspectu essent remota: quod postea ad animum transfertur. Expunximus autem præpositionem, vt vitaremus amphiboliam.

40 Σταθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς ἐκέλευσεν αὐτὸν ἀχθῆναι πρὸς αὐτόν· ἐγγίσαντος δὲ αὐτοῦ ἐπηρώτησεν αὐτόν,

41 Λέγων, Τί σοι θέλεις ποιήσω; Ὁ δὲ εἶπε, Κύριε, ἵνα ἀναβλέψω.

42 Καὶ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἀνάβλεψον· ἡ πίστις σου σέσωκέ σε.

43 Καὶ παραχρῆμα ἀνέβλεψε, καὶ ἠκολούθει αὐτῷ δοξάζων τὸν Θεόν· καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἰδὼν, ἔδωκεν αἶνον τῷ Θεῷ.

40 Iesus autem quum substitisset, iussit eũ adduci ad se: & quũ is appropinquasset, interrogauit eum,
41 Dicens, Quid tibi vis faciam? Ille verò dixit, Domine, vt visũ recipiam.
42 Et Iesus dixit ei, Recipito visum: fides tua te seruauit.
43 Illico igitur visum recepit, ac sequebatur eum, glorificans Deum: & totus populus quum hoc vidisset, tribuit laudem Deo.

40 *Stans autem Iesus iussit illum adduci ad se. Et quum appropinquasset, interrogauit illum,*
41 *Dicens, Quid tibi uis faciam? At ille dixit, Domine, ut uideam.*
42 *Et Iesus dixit illi, Respice: fides tua te saluum fecit.*
43 *Et confestim uidit, & sequebatur illum magnificãs Deũ: & omnis plebs ut uidit, dedit laudem Deo.*

Κεφάλαιον ιθ´

1 ΚΑΙ εἰσελθὼν διήρχετο τὴν Ἱεριχώ.

2 Καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ ὀνόματι καλούμενος Ζακχαῖος· καὶ αὐτὸς ἦν ἀρχιτελώνης, καὶ οὗτος ἦν πλούσιος·

3 Καὶ ἐζήτει ἰδεῖν τὸν Ἰησοῦν τίς ἐστι· καὶ οὐκ ἠδύνατο ἀπὸ τοῦ ὄχλου, ὅτι τῇ ἡλικίᾳ μικρὸς ἦν.

4 Καὶ προδραμὼν ἔμπροσθεν, ἀνέβη ἐπὶ συκομωραίαν, ἵνα ἴδῃ αὐτόν· ὅτι δι᾽ ἐκείνης ἤμελλε διέρχεσθαι.

5 Καὶ ὡς ἦλθεν ἐπὶ τὸν τόπον, ἀναβλέψας ὁ Ἰησοῦς εἶδεν αὐτὸν, καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν, Ζακχαῖε, σπεύσας κατάβηθι· σήμερον γὰρ ἐν τῷ οἴκῳ σου δεῖ με μεῖναι.

6 Καὶ σπεύσας κατέβη, καὶ ὑπεδέξατο αὐτὸν χαίρων.

7 Καὶ ἰδόντες ἅπαντες διεγόγγυζον, λέγοντες, Ὅτι παρὰ ἁμαρτωλῷ ἀνδρὶ εἰσῆλθε καταλῦσαι.

8 Σταθεὶς δὲ Ζακχαῖος εἶπε πρὸς τὸν Κύριον, Ἰδοὺ τὰ ἡμίση τῶν ὑπαρχόντων μου, Κύριε, δίδωμι τοῖς πτωχοῖς· καὶ εἴ τινός τι ἐσυκοφάντησα, ἀποδίδωμι τετραπλοῦν.

CAP. XIX.

1 ʺIEsus autem ingressus Iericho, transibat:
2 Et ecce, quidam qui nomine vocabatur Zacchæus, ʺmagister publicanorum, & diues:
3 Studebátque videre quis esset Iesus: nec poterat præ turba, quòd statura paruus esset:
4 ʺPræcurrens ascendit in ʺsycomorum, vt eum videret: quoniam futurum erat vt ʺillac transiret.
5 Vt autem venit ad eum locũ, suspiciens Iesus eum vidit, & dixit ei, Zacchæ, festinans descẽde. hodie enim domi tuæ oportet me manere.
6 Tum is festinans descendit, & excepit eum gaudens.
7 Et omnes quum hoc vidissẽt murmurabant, dicentes eũ ingressum esse ad hominem peccatorem vt *ibi* diuersaretur.
8 Adstans autem Zacchæus dixit Domino, Ecce, dimidiũ bonorum meorum, Domine, do pauperibus: & ʺsiquid cuipiã per calũniã eripui, reddo quadruplũ.

CAP. XIX.

1 *ET ingressus perambulabat Iericho:*
2 *Et ecce uir nomine Zachæus, & hic princeps erat Publicanorum, & ipse diues:*
3 *Et quærebat uidere Iesum quis esset: & non poterat præ turba, quia statura pusillus erat:*
4 *Et præcurrens ascendit in arborẽ sycomorum, ut uideret eum: quia inde erat transiturus.*
5 *Et quum uenisset ad locum, suspiciens Iesus uidit illum, & dixit ad eum, Zacchæe, festinans descẽde: quia hodie in domo tua oportet me manere.*
6 *Et festinans descendit: & excepit illum gaudens.*
7 *Et quum uiderẽt omnes murmurabant, dicentes quòd ad hominem peccatorem diuertisset.*
8 *Stans autem Zachæus dixit ad Dominum, Ecce, dimidium meorum bonorum do pauperibus: & si quid aliquem defraudaui, reddo quadruplum.*

IN CAPVT XIX.

1 *Iesus* autem ingressus, καὶ εἰσελθών. Suppleuimus Iesu nomen, vt magis perspicua esset oratio.

2 Magister publicanorum, ἀρχιτελώνης. Intellige magistrum fuisse eius societatis quæ ibi coierat. Erant enim publicani necessariò in societates distributi, quæ suos habebant magistros, vt ex infinitis penè locis orationum Ciceronis apparet. Vulgata & Erasmus, Principem publicanorum, impropriè interpretantur.

4 Præcurrens, προδραμὼν ἔμπροσθεν. In Complutensi editione & manuscripto quodam codice legimus, προσδραμὼν ἔμπροσθεν, & quum antè accurrisset: quã lectionem magis amplector. nam alioquin abundabit aduerbium ἔμπροσθεν. Sycomorum, συκομωραίαν. De hoc arboris genere diximus nonnulla capite 17. & multa commemorat in hunc locum Erasmus, quæ ex eo petere licebit. Sed hoc placuit annotare, in hoc nomine scribendo miram esse vetustorum codicum varietatem. Nam præter συκομωραίαν, legimus etiam συκομορέαν, & συκομωρέαν & συκομοραίαν. Illac, δι᾽ ἐκείνης. Sic rectè Erasmus. nam subauditur ὁδοῦ: quæ eclipsis in Græcis scriptoribus frequenter occurrit. Nisi malis repetere συκομωραίας. Vulgata, Inde, id est ἐκεῖθεν, quod non videtur posse conuenire.

8 Siquid cuipiam per calumniam eripui, εἴ τινός τι ἐσυκοφάντησα. Sic placuit explicare Græcum vocabulum συκοφαντεῖν: cuius propria significatio videtur optimè conuenire personæ magistri publicanorum. Istis

enim fere mos est, suis latrociniis prætexere reipublicæ commoda, & hoc obtentu ita impudenter prædari, vt siquis sese illorum rapacitati opponat, iniuriam sibi ac reipublicæ fieri clamitent. Vulgata & Erasmus, Siquid aliquem defraudaui: quæ interpretatio mihi videtur nimiū esse generalis, neque satis expressè declarare istorum hominum summam in latrocinando impudentiam.

Εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι σήμερον σωτηρία τῷ οἴκῳ τούτῳ ἐγένετο, καθότι καὶ αὐτὸς υἱὸς Ἀβραάμ ἐστιν.

9 Dixit autem ei Iesus, Hodie salus domui huic contigit, eo quòd ipse quoque es filius Abraham.

9 *Ait Iesus ad eum, Quia hodie salus domui huic facta est: eo quòd & ipse filius sit Abrahæ.*

Matth. 18. b. 11

Ἦλθε γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ζητῆσαι καὶ σῶσαι τὸ ἀπολωλός.

10 ‖Venit enim Filius hominis vt quærat & seruet quod perierat.

10 *Venit enim Filius hominis quærere & saluū facere quod perierat.*

Ἀκουόντων δὲ αὐτῶν ταῦτα, προσθεὶς εἶπε παραβολήν, διὰ τὸ ἐγγὺς αὐτὸν εἶναι Ἱερουσαλήμ, καὶ δοκεῖν αὐτοὺς ὅτι παραχρῆμα μέλλει ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἀναφαίνεσθαι.

11 Hæc autem ipsis audiētibus, pergens, dixit parabolam, eo quòd esset prope Hierusalem, & quòd putarent fore vt illico regnum Dei appareret.

11 *Hæc illis audiētibus, adiiciens dixit parabolā, eo quòd esset prope Ierusalem, & quia existimarent quòd confestim regnū Dei manifestaretur.*

Matth. 25. a. 14

Εἶπεν οὖν, Ἄνθρωπός τις εὐγενὴς ἐπορεύθη εἰς χώραν μακράν, λαβεῖν ἑαυτῷ βασιλείαν, καὶ ὑποστρέψαι.

12 Dixit ergo, ‖Homo quidam nobilis profectus est in regionē lōginquam, vt acciperet sibi regnum, ac reuerteretur.

12 *Dixit ergo, Homo quidam nobilis abiit in regionem longinquam accipere sibi regnum, & reuerti.*

Καλέσας δὲ δέκα δούλους ἑαυτοῦ, ἔδωκεν αὐτοῖς δέκα μνᾶς, καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Πραγματεύσασθε ἕως ἔρχομαι.

13 Vocatis autem decem seruis suis, dedit eis decem minas, & dixit eis, Negotiamini donec veniam.

13 *Vocatis autem decem seruis suis, dedit eis decem minas, & ait ad illos, Negotiamini dum uenio.*

Οἱ δὲ πολῖται αὐτοῦ ἐμίσουν αὐτόν, καὶ ἀπέστειλαν πρεσβείαν ὀπίσω αὐτοῦ, λέγοντες, Οὐ θέλομεν τοῦτον βασιλεῦσαι ἐφ' ἡμᾶς.

14 Ciues autem eius oderant eum, miserúntque legationem post eum, dicentes, Nolumus hunc regnare in nos.

14 *Ciues autem eius oderant eum, & miserunt legationem post illum, dicentes, Nolumus hunc regnare super nos.*

Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ἐπανελθεῖν αὐτὸν λαβόντα τὴν βασιλείαν, καὶ εἶπε φωνηθῆναι

15 Et factum est quū redisset, accepto regno, tum iussit vocari

15 *Et factum est ut rediret accepto regno, & iussit uocari*

9 Eo quòd, καθότι. Vel Quatenus pro Quandoquidem, vt apud Quintilianum lib. 4, Sed quatenus, inquit, forte quadā peruenimus ad difficilius narrationum genus, iam de iis loquamur. Itaque τὸ καθότι hoc loco causalis est particula, ponitúrque pro διότι: sicut Rom. 8. a. 3, ἐν ᾧ idem declarat atque διό, vt suo loco dicemus.

Ipse quoque es filius Abrahā, καὶ αὐτὸς υἱὸς Ἀβραάμ ἐστιν. Filium esse Abrahæ, nihil aliud declarat quàm gratis electum esse, Rom. 9. b. 8. & vestigiis fidei Abrahæ insistere, Rom. 4. b. 12. & opera Abrahæ facere, Ioh. 8. e. 39. ex quibus demum rectè colligitur certa futuræ salutis expectatio, Rom. 8. f. 29. Quòd autem ex antecedente particulari Dominus nectit vniuersalem conclusionem, id est, quòd ex Zacchæi fide colligit totius familiæ salutem, æstimandum est ex ratione fœderis quod cum ipso Abrahamo ita sancitum est vt eius etiam familiam comprehenderet: id enim ex fœderis tessera liquet, quæcum tota Abrahami familia fuit communicata: ita tamen vt Domino interim maneat libera eligendi vel reprobandi facultas. Itaque frigida est ratio quam Erasmus adfert, domum vocari filiam Abrahæ, quòd talis esse solet familia qualis est paterfamiliâs. Et absurdum quoque puto quod existimant nonnulli, appellatione Domus significari Zacchæum. Quòd autem Erasmus hunc locum sic interpretatur, Eo quòd & ipsa filia sit Abrahæ, ea demum ratione nititur quòd pro confesso assumpserit pronomen αὐτὸς referri ad οἶκον, quod vocabulum apud Græcos masculinum est, quum Latinis domus fœmineo genere dicatur: quamobrem etiam pro υἱός, id est filius, conuertit filia, id est θυγάτηρ. Eadē quoque ratio persuasit Theophylacto & aliis (opinor) vt per domum intelligerēt Zacchæum ipsum, quia durè de familia dicatur, ipsam esse filium Abrahæ. Verùm quod ad Erasmum attinet, licet confitear hoc loco domum accipi pro familia, tamen eius interpretationem non recipio, quia υἱός non potest filiam significare: quanuis filiorum appellatione obseruent Iurisc. etiam filias comprehendi: neque (vt arbitror) vsquam hoc dicendi genus vsurpatur. Deinde cur non potius Lucas vteretur vocabulo οἰκίας & θυγατρός? Puto igitur αὐτὸς non referri ad οἶκον, sed pro σὺ positum esse, sicut etiam cōuertimus, perinde nimirum acsi scriptum esset καθότι καὶ σὺ υἱὸς Ἀβραάμ εἶ. Excusatur autem hæc enallage duplici ratione. Sic enim alloquitur Dominus Zacchæum vt rationem habeat circunstantium. Itaque quum initio Zacchæum ipsum alloqueretur, postea ad illos se conuertit: quam personæ mutationem conati sumus emollire, quòd non ita frequenter soleat à Græcis aut Latinis vsurpari, nisi quum à recta oratione ad obliquam transitur, aut contrà. Sic tamen videtur Isocrates in Nicoclis persona loquutus, his verbis, ἵν' ἐπίστησθε ὅτι τοιοῦτός ἐστιν ὑμῶν ὁ βασιλεὺς, ὃς οὐ μόνον διὰ τοὺς προγόνους, ἀλλὰ καὶ δι' ἐμαυτὸν, δικαίως ἂν καὶ μείζονος τιμῆς ἢ τηλικαύτης ἀξιωθείην, vbi fit transitus in eadem orationis specie à tertia persona ad primam, contrà quàm hoc loco à prima ad tertiam. Deinde nequis de hac enallage amplius dubitet, simile prorsus exemplum reperitur Psal. 22. f. 26, vbi ponitur יראיו pro יראיך. Et Esaiæ 6. b. 10, vsurpatur ורפא לו pro ורפאתי לו, & 48. v. 14, & Abd. v. 7.

11 Pergens, προσθείς. Vulgata & Erasmus ad verbum, Adiiciens. Sed apparet hoc dicendi genus esse ab Hebræis petitum, qui sic vsurpare solent verbum יסף quod respondet τῷ προσθεῖναι. Sed apud vnum Lucā reperio hunc Hebraismum, & quidem tribus præterea locis vsurpatum, nempe infrà, 20. b. 11 & 12, & Act. 12. a. 3. alibi, in Nouo quidem testamento, nusquam.

αὐτῷ τοὺς δούλους τούτους οἷς ἔδωκε τὸ ἀργύριον· ἵνα γνῷ τίς τί διεπραγματεύσατο.

Παρεγένετο δὲ ὁ πρῶτος, λέγων, Κύριε, ἡ μνᾶ σου προσειργάσατο δέκα μνᾶς.

Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Εὖ ἀγαθὲ δοῦλε· ὅτι ἐν ἐλαχίστῳ πιστὸς ἐγένου, ἴσθι ἐξουσίαν ἔχων ἐπάνω δέκα πόλεων.

Καὶ ἦλθεν ὁ δεύτερος, λέγων, Κύριε, ἡ μνᾶ σου ἐποίησε πέντε μνᾶς.

Εἶπε δὲ καὶ τούτῳ, Καὶ σὺ γίνου ἐπάνω πέντε πόλεων.

Καὶ ἕτερος ἦλθε, λέγων, Κύριε, ἰδοὺ ἡ μνᾶ σου ἣν εἶχον ἀποκειμένην ἐν σουδαρίῳ.

Ἐφοβούμην γάρ σε, ὅτι ἄνθρωπος αὐστηρὸς εἶ· αἴρεις ὃ οὐκ ἔθηκας, καὶ θερίζεις ὃ οὐκ ἔσπειρας.

Λέγει δὲ αὐτῷ, Ἐκ τοῦ στόματός σου κρινῶ σε, πονηρὲ δοῦλε· ᾔδεις ὅτι ἐγὼ ἄνθρωπος αὐστηρός εἰμι, αἴρων ὃ οὐκ ἔθηκα, καὶ θερίζων ὃ οὐκ ἔσπειρα·

Καὶ διατί οὐκ ἔδωκας τὸ ἀργύριόν μου ἐπὶ τὴν τράπεζαν, καὶ ἐγὼ ἐλθὼν σὺν τόκῳ ἂν ἔπραξα αὐτό;

Καὶ τοῖς παρεστῶσιν εἶπεν, Ἄρατε ἀπ' αὐτοῦ τὴν μνᾶν, καὶ δότε τῷ τὰς δέκα μνᾶς ἔχοντι.

Καὶ εἶπον αὐτῷ, Κύριε, ἔχει δέκα μνᾶς.

Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι παντὶ τῷ ἔχοντι δοθήσεται· ἀπὸ δὲ τοῦ μὴ ἔχοντος, καὶ ὃ ἔχει, ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ.

Πλὴν τοὺς ἐχθρούς μου ἐκείνους, τοὺς μὴ θελήσαντάς με βασιλεῦσαι ἐπ' αὐτούς, ἀγάγετε ὧδε· καὶ κατασφάξατε ἔμπροσθέν μου.

Καὶ εἰπὼν ταῦτα, ἐπορεύετο ἔμπροσθεν, ἀναβαίνων εἰς Ἱεροσόλυμα.

seruos illos ad se quibus dederat pecuniam: vt cognosceret quis quid negotiatus esset.
16 Adfuit autem primus, dicés, Domine, mina tua decem minas lucrifecit.
17 *Ille* autem ait ei, Bene habet serue bone: quia in minimo fuisti fidelis, habeto potestatem super decem vrbes.
18 Et alter venit, dicens, Domine, mina tua confecit quinque minas.
19 *Ille* verò & isti dixit, Tu quoque præsto quinque vrbibus.
20 Et alius venit, dicens, Domine, ecce mina tua quam habui sepositam in sudario:
21 Timui enim te, quòd homo sis austerus: aufers quod nō deposuisti, & metis quod non seminasti.
22 Tum *ille* dixit ei, Ex ore tuo te iudicabo, serue male: sciebas me hominē austerum esse, qui auferam quod non deposui, & metam quod non seminaui:
23 Quare igitur non dedisti pecuniam meam apud mensam, & ego veniens, cum vsuris eam exegissem?
24 Et astantibus dixit, Tollite ab eo minam, & date ei qui decem minas habet.
25 *Illi* verò dixerunt ei, Domine, habet decem minas.
26 *At ille*, Nam, *inquit*, dico vobis, Omni habēti dabitur: ei autem qui non habet, etiā quod habet adimetur.
27 Quinetiam meos illos inimicos qui noluerūt me regnare supra se, adducite huc, & iugulate coram me.
28 Et his dictis, antegrediebatur ascendens Hierosolymam.

seruos quibus dedit pecuniam: ut sciret quantum quisque negotiatus esset.
16 *Venit autem primus, dicens, Domine, mna tua decem mnas acquisiuit.*
17 *Et ait illi, Euge bone serue: quia in modico fuisti fidelis, eris potestatem habens super decem ciuitates.*
18 *Et alter uenit, dicēs, Domine, mna tua fecit quinque mnas.*
19 *Et huic ait, Et tu esto super quinque ciuitates.*
20 *Et alter uenit, dicens, Domine, ecce mna tua quam habui repositā in sudario.*
21 *Timui enim te, quia homo austerus es: tollis quod non posuisti, & metis quod non seminasti.*
22 *Dicit ei, De ore tuo te iudico serue nequam: sciebas quòd ego homo austerus sum, tollens quod nō posui, & metēs quod nō seminaui:*
23 *Et quare non dedisti pecuniam meam ad mēsam, & ego ueniens, cū usuris utique exegissem illam.*
24 *Et astantibus dixit, Auferte ab illo mnā, & date illi q decem mnas habet.*
25 *Et dixerunt ei, Domine, habet decem mnas.*
26 *Dico autem uobis, quia omni habenti dabitur: ab eo autem qui non habet, & quod habet auferetur ab eo.*
27 *Veruntamen inimicos meos illos qui noluerūt me regnare super se, adducite huc: & interficite ante me.*
28 *Et his dictis, præcedebat ascendēs Ierosolymam.*

Suprà, 8.c.18
matth.13.b.12
& 25.c.39
mar.4.c.25

16 Lucrifecit, προσειργάσατο. Ad verbum, Adoperata est. Nos vocabulū quæsiuimus illi Græco proximum. Nam Græcis eleganter dicitur pecunia ἐργαζομένη vel ἐνεργός, quæ fœnori data est: & contrà ἀργός, id est otiosa, quæ domi asseruatur. Vulgata & Erasmus, Acquisiuit, προσεκτήσατο.

23 Apud mensam, ἐπὶ τὴν τράπεζαν: id est τοῖς τραπεζίταις, apud mensarios, vt legitur in Complutensi editione.

26 *At ille*, Nam, *inquit*, dico vobis, λέγω γὰρ ὑμῖν. Necessariò fuit adiiciendum aliquid vt cohæreret hic versiculus cum superiore. Sic autem vsurpaui particulam Nam vt apud Virgilium positam inuenio, Æn.8, Nā quis te iuuenum confidentissime nostras Iussit adire domos? Quum nihil præcesserit expressum cuius ratio adferatur: sed subaudiendum sit aliquid ad id de quo agitur accommodatum. Non dissimilis autem eclipsis exemplum inuenies 1.Reg.10.v.15, & Ioh.1.v.21.

27 Quinetiam, πλήν. Vide Matth.11.c.22.

28 Antegrediebatur, ἐπορεύετο ἔμπροσθεν. Sic quoque Vetus interpres hoc accipit vt sit periphrasis

verbi προηγεῖσθαι, quam expositionem maximè amplector. Nam hoc arguit singularem animi magnitudinem in Christo, ita alacriter ad mortem pergente, (quanuis iam cum terrore mortis & iudicio Dei luctaretur) vt etiam timentibus discipulis præiret, sicut disertè refertur Marci 4.e.32. Erasmus, Ibat pergẽs. Nam Græcis interdum εἰς τοὔμπροσθεν προϊέναι accipitur ἀντὶ τοῦ προκόπτειν: id est promouere & pergere. Sed illa interpretatio mihi quidem plenior & vberior videtur.

Matth.21.a.1 mar.11.a.1

29 Καὶ ἐγένετο ὡς ἤγγισεν εἰς Βηθφαγὴ καὶ Βηθανίαν, πρὸς τὸ ὄρος τὸ καλούμενον ἐλαιῶν, ἀπέστειλε δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ,

30 Εἰπών, Ὑπάγετε εἰς τὴν κατέναντι κώμην· ἐν ᾗ εἰσπορευόμενοι εὑρήσετε πῶλον δεδεμένον, ἐφ᾽ ὃν οὐδεὶς πώποτε ἀνθρώπων ἐκάθισε· λύσαντες αὐτὸν ἀγάγετε.

31 Καὶ ἐάν τις ὑμᾶς ἐρωτᾷ, Διὰ τί λύετε; Οὕτως ἐρεῖτε αὐτῷ, Ὅτι ὁ Κύριος αὐτοῦ χρείαν ἔχει.

32 Ἀπελθόντες δὲ οἱ ἀπεσταλμένοι, εὗρον καθὼς εἶπεν αὐτοῖς.

33 Λυόντων δὲ αὐτῶν τὸν πῶλον, εἶπον οἱ κύριοι αὐτοῦ πρὸς αὐτούς, Τί λύετε τὸν πῶλον;

34 Οἱ δὲ εἶπον, Ὁ Κύριος αὐτοῦ χρείαν ἔχει.

Matth.21.a.7 ioh.12.b.14

35 Καὶ ἤγαγον αὐτὸν πρὸς τὸν Ἰησοῦν. Καὶ ἐπιρρίψαντες ἑαυτῶν τὰ ἱμάτια ἐπὶ τὸν πῶλον, ἐπεβίβασαν τὸν Ἰησοῦν.

36 Πορευομένου δὲ αὐτοῦ, ὑπεστρώννυον τὰ ἱμάτια αὐτῶν ἐν τῇ ὁδῷ.

37 Ἐγγίζοντος δὲ αὐτοῦ ἤδη πρὸς τῇ καταβάσει τοῦ ὄρους τῶν ἐλαιῶν, ἤρξαντο ἅπαν τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν χαίροντες αἰνεῖν τὸν Θεὸν φωνῇ μεγάλῃ περὶ πασῶν ὧν εἶδον δυνάμεων,

38 Λέγοντες, Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος βασιλεὺς ἐν ὀνόματι Κυρίου· εἰρήνη ἐν οὐρανῷ, καὶ δόξα ἐν ὑψίστοις.

39 Καί τινες τῶν Φαρισαίων ἀπὸ τοῦ ὄχλου εἶπον πρὸς αὐτόν, Διδάσκαλε, ἐπιτίμησον τοῖς μαθηταῖς σου.

40 Καὶ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Λέγω ὑμῖν ὅτι ἐὰν οὗτοι σιωπήσωσιν, οἱ λίθοι κεκράξονται.

41 Καὶ ὡς ἤγγισεν, ἰδὼν τὴν πόλιν, ἔκλαυσεν ἐπ᾽ αὐτῇ,

29 ‖Et factum est quum appropinquasset Bethphage & Bethaniæ, ad montem qui vocatur Olearum, misit duos ex discipulis suis,

30 Dicens, Abite in vicum qui est ex aduerso: in quem introeuntes, inuenietis pullum alligatum, cui nemo vnquam hominum insedit: solutum eum adducite.

31 Et siquis vos interrogauerit, Quare soluitis? Sic dicetis ei, Quoniã eo opus est Domino.

32 Profecti autem qui missi erãt, inuenerunt prout eis dixerat.

33 Soluentibus autem ipsis pullum, dixerunt eis domini eius, Quare soluitis pullum?

34 Ipsi verò dixerunt, Quoniã eo opus est Domino.

35 ‖Duxerunt igitur eum ad Iesũ. Et palliis suis pullo iniectis, imposuerunt Iesum.

36 Eunte autem ipso, substernebant pallia sua in via.

37 Et quum iã appropinquaret ad descensum montis Olearũ, cœpit omnis multitudo discipulorum gaudentium laudare Deum voce magna de omnibus quas viderant virtutibus,

38 Dicentes, Benedictus Rex ille qui venit in nomine Domini: pax in cælo, & gloria in *locis* altissimis.

39 Tum quidam Pharisæorum è turba dixerũt ei, Magister, obiurga discipulos tuos.

40 Et ipse respondens dixit eis, Dico vobis, si siluerint isti, "mox lapides clamaturos.

41 Et vt appropinquauit, visa vrbe, fleuit super ea,

29 Et factũ est quũ appropinquasset ad Bethphage & Bethaniam, ad montem qui uocatur Oliueti, misit duos discipulos suos,

30 Dicens, Ite in castellum quod contra est: in quod introeuntes, inuenietis pullum asinæ alligatum, cui nemo unquam hominum sedit: soluite illum & adducite.

31 Et si quis uos interrogauerit, Quare soluitis? Sic dicetis ei, Quia Dominus operã eius desiderat.

32 Abierunt autem qui missi erant: & inuenerunt sicut dixit illis, stantem pullum.

33 Soluẽtibus autẽ illis pullũ, dixerunt domini eius ad illos, Quid soluitis pullũ?

34 At illi dixerũt, Quia Dominus eum necessariũ habet.

35 Et duxerunt illum ad Iesum. Et iactantes uestimenta sua supra pullum, imposuerunt Iesum.

36 Euntes autem illo, substernebant uestimẽta sua in uia.

37 Et quum appropinquaret iam ad descensum montis Oliueti, cœperunt omnes turbæ discentium gaudentes laudare Deum uoce magna, super omnibus quas uiderant uirtutibus,

38 Dicentes, Benedictus qui uenit Rex in nomine Domini: pax in cælo, & gloria in excelsis.

39 Et quidam Pharisæorum de turbis dixerunt ad illum, Magister increpa discipulos tuos.

40 Quibus ipse ait, Dico uobis, quia si hi tacuerint, lapides clamabunt.

41 Et ut appropinquauit, uidens ciuitatem, fleuit super illam,

40 Mox clamaturos, κεκράξονται. Sic Erasmus, vt emphasin exprimat temporis paulo pòst futuri. Legimus tamen in quodam codice κράξουσιν, id est clamabunt.

42 Λέγων, Ὅτι εἰ ἔγνως καὶ σύ, καί γε ἐν τῇ ἡμέρᾳ σου ταύτῃ, τὰ πρὸς εἰρήνην σου. νῦν δὲ ἐκρύβη ἀπὸ ὀφθαλμῶν σου.

42 Dicens, Nempe si vel tu nosses vel hoc saltē tuo die, || quæ ad pacem tuam *pertinent*. Sed *ea* nunc occulta sunt oculis tuis.

42 *Dicens, Quia si cognouisses & tu, & quidem in hac die tua, quæ ad pacem tibi: nunc autem abscondita sunt ab oculis tuis.* Infrà,21.a.6 mat.24.a.1 marci 13.a.1

43 Ὅτι ἥξουσιν ἡμέραι ἐπὶ σε, καὶ περιβαλοῦσιν οἱ ἐχθροί σου χάρακά σοι, καὶ περικυκλώσουσί σε, καὶ συνέξουσί σε πάντοθεν·

43 || Nam veniet tempus aduersum te, quo circumiicient tibi inimici tui vallum, & circuncingent te, & constringent vndique:

43 *Quia uenient dies in te, & circundabunt te inimici tui uallo, & circundabunt te, & coangustabunt te undique.*

44 Καὶ ἐδαφιοῦσί σε, καὶ τὰ τέκνα σου ἐν σοί· καὶ οὐκ ἀφήσουσιν ἐν σοὶ λίθον ἐπὶ λίθῳ· ἀνθ' ὧν οὐκ ἔγνως τὸν καιρὸν τῆς ἐπισκοπῆς σου.

44 Teque solo æquabunt, & filios tuos intus: neque relinquent in te lapidem super lapidem: eo quòd non noueris tempus illud visitationis tuæ.

44 *Et ad terram prosternent te, & filios tuos qui in te sunt: & non relinquent in te lapidem super lapidem: eo quòd non cognoueris tempus uisitationis tuæ.*

45 Καὶ εἰσελθὼν εἰς τὸ ἱερόν, ἤρξατο ἐκβάλλειν τοὺς πωλοῦντας ἐν αὐτῷ καὶ ἀγοράζοντας,

45 || Et ingressus in templum, cœpit eiicere eos qui vendebant in eo & emebant,

45 *Et ingressus in templū cœpit eiicere uendentes in illo, & ementes,* Mat.21.b.12 marci 11.b.15

46 Λέγων αὐτοῖς, Γέγραπται, Ὁ οἶκός μου, οἶκος προσευχῆς ἐστιν· ὑμεῖς δὲ αὐτὸν ἐποιήσατε σπήλαιον λῃστῶν.

46 Dicens eis, Scriptum est, || Domus mea, domus precationis est: || vos autem reddidistis eam, speluncam latronum.

46 *Dicēs illis, Scriptum est, Quia domus mea, domus orationis est: uos autem fecistis illam speluncam latronum,* Esa.56.c.7 Ierem.7.b.11

47 Καὶ ἦν διδάσκων τὸ καθ' ἡμέραν ἐν

47 Et docebat quotidie in

47 *Et erat docēs quotidie in*

42 Nempe si nosses, ὅτι εἰ ἔγνως. Doctissimus Budæus prioribus in Pādectas annotationibus, rectè obseruat orationem esse defectiuam, hominis partim commiserantis instantem vrbis cladem, partim inauditam perfidiam ac contumaciam ipsi exprobrantis. Hanc igitur germanam esse huius loci sententiam non dubito. Quidam tamen interpretantur, Vtinam nosses: & fateor nonnunquam coniunctionem εἰ sic explicari; sed ita vt vel optādi modo vel subiunctiuo cōiungatur, aut certè sequatur αἴ particula δυνητική. Vel tu, καὶ σύ. Vulgata & Erasmus, Et tu. Ego verò non video quis hîc locus esse possit copulatiuæ coniunctioni. Neque enim (opinor) deplorat Dominus quòd Hierusalem quoque non accepisset Euangelium, quod aliæ vrbes accepissent: sed hoc potius deflet quòd ne ipsa quidem liberatorem agnosceret sibi quasi propriè præ cæteris vrbibus ac peculiariter destinatum: vnde futurum denuntiat vt multo acerbiores det pœnas contempti Messiæ quàm vrbes reliquæ: nisi quòd videtur nō dissimilia interminatus Chorazin & Bethsaidæ, & Capernaum, in quibus oppidis plerunque fuerat minimo cum fructu versatus. Ponitur ergo particula καὶ sicut apud Latinos Vel pro Saltem. Vel saltem, καί γε: id est, Si post tot Prophetas interfectos, & me quoque Prophetarum dominum toties repulsum, nunc saltem hac extrema profectione, aliquam tuiipsius rationē haberes. Ergo hic quoque particula καὶ accipienda est vt paulo antè: quod etiam liquet ex particula γε adiuncta. Vulgata, Et tu. Erasmus quoque similiter interpretatur, sed in annotationibus vehementer fallitur, nisi ego potius fallor. Putauit enim verbum ἔγνως absolutè poni, & in posteriore membro supplendum verbum, cui subiiciantur à tergo τὰ πρὸς εἰρήνην σου: vt sit hæc sententia, Si aliqua intelligentia tu quoque prædita esses, saltem hoc tuo die curares quæ ad pacem tuam pertinent. Alii verò nonnulli, sed recentiores, post ἔγνως subaudiunt aliquid, nempe imminentia tibi mala: & in posteriore membro itidem aliud verbum subaudiunt. Sed hæc nullius (quod sciam) interpretis idonei authoritate nituntur, & totam huius orationis emphasin eneruant: deinde si ita libeat verba foris accersere, quem locum non liceat hæreticis deprauare? Origenem autem annotat Erasmus non legere καί γε, quarū tamen particularum maximum esse pondus rectè obseruat. Hoc tuo die, ἐν τῇ ἡμέρᾳ σου ταύτῃ. Dies huius vrbis dicitur (Hebræorum more) tempus illud quo Dominus singulari beneficio eā dignatus erat, nisi ipsum non eminus vocantem, sed iam præsentem contempsisset. Quæ ad pacem tuam *pertinent* τὰ πρὸς εἰρήνην σου. id est, ea in quibus posita est tota tua felicitas. Nam extra Christum non est salus: ex quo efficitur, nullos sibi peius consulere quàm qui oblatum Christum nolūt in se regnare. Quod igitur Gregorius Pacis nomine intelligit huius mundi delicias, & alii quoque aliter interpretantur, ne refutatione quidem indiget. Sunt autem hæc (vt modò dixi) cum verbo ἔγνως, quod in hac oratione vnicum est, coniungenda, vt non ineptè possis totam hanc orationem sic explere, Si vel tu vel hoc saltem tuo die eum agnosceres à quo vno tota pax & salus tua depender, quàm felix esses ac beata. Sed longè vehementiorem orationem efficit posterioris membri aposiopesis.

43 Nam veniet tempus, ὅτι ἥξουσιν ἡμέραι. Theophylactus hæc ita connectit cum superioris versiculi fine, vt ὅτι ponatur εἰδικῶς, in explanatione videlicet, hoc modo, Sed ea nunc sunt oculis tuis tecta, quoniam tempus imminet quo tui hostes, &c. Possemus etiam (ni fallor) ὅτι accipere pro διότι, ita vt sit conclusio ex superioribus nascens, & sic conuertas, Sed ea nunc tecta sunt oculis tuis. Quamobrem veniet tempus quo, &c. Sed præstat (ni fallor) pro causali coniunctione accipere, vt sit altera aposiopesis in fine versiculi superioris, cuius maximam esse energiam diximus. Sic igitur possit expleri sententia, Sed hæc tibi iam sunt ignota. Itaque peribis. Nam veniet tempus, &c.

44 Tempus illud visitationis tuæ, τὸν καιρὸν τῆς ἐπισκοπῆς σου: id est, hoc temporis punctū quo Deus ipse te inuisit. Puto enim habendam esse rationem propriæ significationis τῆς ἐπισκοπῆς, vt annotauimus suprà, 1.f.68. Nam alioquin Hebræis פקודה, pro quo Græci reddunt ἐπισκοπὴν, multo latius patet.

47 Quotidie, τὸ καθ' ἡμέραν: vel Interdiu. Nam vespere solebat se extra vrbem recipere, vt apparet ex Matthæo & Marco.

Mat.21.b.13 marci 11.c.17

τῷ ἱερῷ. οἱ δὲ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς ἐζήτουν αὐτὸν ἀπολέσαι, καὶ οἱ πρῶτοι τοῦ λαοῦ·

Καὶ οὐχ εὕρισκον τὸ τί ποιήσωσιν· ὁ λαὸς γὰρ ἅπας ἐξεκρέματο αὐτοῦ ἀκούων.

Κεφάλαιον κζ

Mat.21.c.23 marci 11.d.27

ΚΑΙ ἐγένετο ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν ἐκείνων, διδάσκοντος αὐτοῦ τὸν λαὸν ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ εὐαγγελιζομένου, ἐπέστησαν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς σὺν τοῖς πρεσβυτέροις,

Καὶ εἶπον πρὸς αὐτόν, λέγοντες, Εἰπὲ ἡμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς, ἢ τίς ἐστιν ὁ δούς σοι τὴν ἐξουσίαν ταύτην.

Ἀποκριθεὶς δὲ εἶπε πρὸς αὐτούς, Ἐρωτήσω ὑμᾶς κἀγὼ ἕνα λόγον· καὶ εἴπατέ μοι,

Τὸ βάπτισμα Ἰωάννου ἐξ οὐρανοῦ ἦν, ἢ ἐξ ἀνθρώπων;

Οἱ δὲ συνελογίσαντο πρὸς ἑαυτούς, λέγοντες, Ὅτι ἐὰν εἴπωμεν, Ἐξ οὐρανοῦ· ἐρεῖ, Διατί οὖν οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ;

Ἐὰν δὲ εἴπωμεν, Ἐξ ἀνθρώπων· πᾶς ὁ λαὸς καταλιθάσει ἡμᾶς· πεπεισμένος γάρ ἐστιν Ἰωάννην προφήτην εἶναι.

Καὶ ἀπεκρίθησαν μὴ εἰδέναι πόθεν.

Καὶ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐδὲ ἐγὼ λέγω ὑμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ.

Esa.5.a.1 iere.2.d.21 mat.21.d.33 marci 12.a.1

Ἤρξατο δὲ πρὸς τὸν λαὸν λέγειν τὴν παραβολὴν ταύτην, Ἄνθρωπός τις ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα, καὶ ἐξέδοτο αὐτὸν γεωργοῖς· καὶ ἀπεδήμησε χρόνους ἱκανούς.

Καὶ ἐν καιρῷ ἀπέστειλε πρὸς τοὺς γεωργοὺς δοῦλον, ἵνα ἀπὸ τοῦ καρποῦ τοῦ ἀμπελῶνος δῶσιν αὐτῷ. Οἱ δὲ γεωργοὶ δείραντες αὐτὸν ἐξαπέστειλαν κενόν.

Καὶ προσέθετο πέμψαι ἕτερον δοῦλον· οἱ δὲ κἀκεῖνον δείραντες καὶ ἀτιμάσαντες ἐξαπέστειλαν κενόν.

templo. ||Principes autem sacer
dotum & Scribæ, & "primores
plebis studebant eum perdere:
48 Nec inueniebant quid facerēt:
totus enim populus pendebat
ab ipso, quum eum audiret.

CAP. XX.

1 E||T factum est quodam die-
rum illorum quum ipse do
ceret populum in templo, & eu-
angelizaret, "superuenerūt prin-
cipes Sacerdotum & Scribæ, cū
Senioribus,
2 Et "dixerunt ei, Dic nobis qua
auctoritate ista facias, aut quis
ille sit qui dedit tibi istam au-
ctoritatem.
3 Respondens autem Iesus di-
xit eis, Interrogabo vos & ego
rem quandā. Dicite igitur mihi,
4 Baptismus Iohannis è cælo
erat, an ex hominibus?
5 At illi ratiocinati suntapud se,
dicentes, Si dixerimus, E cælo:
dicet, Quare ergo non credi-
distis ei?
6 Sin autem dixerimus, Ex ho-
minibus: tota plebs lapidabit
nos. persuasum enim est ei, Io-
hannem Prophetam esse.
7 Responderunt igitur se nesci-
re vnde esset.
8 Tum Iesus dixit eis, Neque e-
go dicam vobis qua auctorita-
te hæc faciam.
9 Cœpit autem dicere ad plebē
parabolam hāc, ||Quidam plā-
tauit vineam, & elocauit eam
agricolis: & peregre abfuit mul
tum tempus.
10 Et in tempore misit seruum
ad illos agricolas, vt darent ex
fructu vineæ: qui cæsum illum
ablegarunt inanem.
11 *Ille* verò perrexit alterum ser
uum mittere: at ipsi hunc quo-
que cæsum & contumelia affe-
ctum ablegarunt inanem.

*templo. Principes autem
Sacerdotum & Scribæ &
principes plebis quære-
bant illum perdere:*
48 *Et non inueniebant
quid facerent illi: omnis
enim populus suspensus
erat audiens illum.*

CAP. XX.

1 *ET factum est in una
dierum, docente illo
populum in templo, &
euangelizante, conuene-
runt principes Sacerdo-
tum & Scribæ cum Se-
nioribus,*
2 *Et aiunt, dicentes ad
illum, Dic nobis in qua
potestate hæc facis, aut
quis est qui dedit tibi hāc
potestatem.*
3 *Respondens autem Ie
sus dixit ad illos, Interro
gabo uos & ego unum
uerbum: respōdete mihi,*
4 *Baptismus Iohannis de
cælo erat, an ex homini
bus?*
5 *At illi cogitabant intra
se, dicentes, Quia si di-
xerimus De cælo: dicet,
Quare ergo non credi-
distis illi?*
6 *Si autē dixerimus, Ex ho
minibus: plebs uniuersa
lapidabit nos. certi sūt e-
nim Iohānē Prophetā esse.*
7 *Et responderunt se ne-
scire unde esset.*
8 *Et Iesus ait illis, Neque
ego dico uobis in qua po-
testate hæc facio.*
9 *Cœpit autem dicere ad
plebem parabolam hāc,
Homo quidam plātauit
uineā, & locauit eā colo-
nis: & ipse peregre fuit
multis temporibus.*
10 *Et in tempore misit
ad cultores seruum, ut
de fructu uineæ darent
illi: qui cæsum dimise-
runt eum inanem.*
11 *Et addidit alterum ser
uum mittere. Illi autem
hunc quoque cædentes,
& afficientes contumelia
dimiserunt inanem.*

Primores populi, οἱ πρῶτοι τοῦ λαοῦ. Hi sunt qui paulo pòst vocantur Seniores, & Seniores populi, Mat.21.v.23, & ἄρχοντες alibi, vt diximus suprà, 14.v.1.

IN CAPVT XX.

1 Superuenerunt, ἐπέστησαν. Vulgata, Conuenerunt, συνῆλθον. Erasmus in annotationibus, Adorti sunt, id est ἐπῆλθον. Vide suprà, 2 b.9. 2 Dixerunt, εἶπον. Participium λέγοντες quod subiicitur, redundat ex Hebræorum idiotismo, vt diximus suprà, 7.v.39.

Καὶ προσέθετο πέμψαι τρίτον· οἱ δὲ καὶ τοῦτον τραυματίσαντες ἐξέβαλον.

12 Et perrexit mittere tertium: at illi & istum vulneratum eiecerunt.

12 *Et addidit tertium mittere: qui & illum uulnerantes eiecerunt.*

Εἶπε δὲ ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος, Τί ποιήσω; πέμψω τὸν υἱόν μου τὸν ἀγαπητόν· ἴσως τοῦτον ἰδόντες ἐντραπήσονται.

13 Dixit igitur dominus vineæ, Quid faciam? mittam filium meum dilectum: forsitā quum hunc viderint, reuerebuntur.

13 *Dixit autem Dominus uineæ, Quid faciam? mittam filium meum dilectū: forsitan quum hunc uiderint, uerebuntur.*

Ἰδόντες δὲ αὐτὸν οἱ γεωργοί, διελογίζοντο πρὸς ἑαυτούς, λέγοντες, Οὗτός ἐστιν ὁ κληρονόμος· δεῦτε, ἀποκτείνωμεν αὐτόν, ἵνα ἡμῶν γένηται ἡ κληρονομία.

14 Viso autem eo agricolæ colloquuti sunt inter se, dicentes, Iste est hæres: venite, trucidemus eum, vt nostra fiat hæreditas.

14 *Quem quum uidissent coloni, cogitauerunt intra se, dicentes, Hic est hæres: occidamus illum, ut nostra fiat hæreditas.*

Καὶ ἐκβαλόντες αὐτὸν ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος, ἀπέκτειναν. Τί οὖν ποιήσει αὐτοῖς ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος;

15 Et eiectum eum extra vineā, trucidarunt. Quid ergo faciet eis dominus vineæ?

15 *Et eiectum illum extra uineam occiderūt. Quid ergo faciet illis dominus uineæ?*

Ἐλεύσεται καὶ ἀπολέσει τοὺς γεωργοὺς τούτους, καὶ δώσει τὸν ἀμπελῶνα ἄλλοις. Ἀκούσαντες δὲ εἶπον, Μὴ γένοιτο.

16 Veniet & perdet agricolas istos, & dabit vineam aliis. Hoc autem quum audissent, dixerūt, Absit.

16 *Veniet & perdet colonos istos, & dabit uineam aliis. Quo audito dixerunt illi, Absit.*

Ὁ δὲ ἐμβλέψας αὐτοῖς εἶπε, Τί οὖν ἐστι τὸ γεγραμμένον τοῦτο, Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας;

17 Ille verò intuitus eos ait, Quid illud est ergo quod scriptū est, ‖Quem lapidem reprobauerūt ædificantes, is factus est caput anguli?

17 *Ille autē aspiciens eos, ait, Quid est ergo hoc quod scriptum est, Lapidem quem reprobauerūt ædificantes, hic factus est in caput anguli?*

Psal.117.c.22, esa.28.d.16, act.4.b.11, rom.9.g.13, 1.per.2.a.8

Πᾶς ὁ πεσὼν ἐπ' ἐκεῖνον τὸν λίθον, συνθλασθήσεται· ἐφ' ὃν δ' ἂν πέσῃ, λικμήσει αὐτόν.

18 Quisquis ceciderit super illū lapidem, conquassabitur: super quem autem ceciderit, dissipabit eum.

18 *Omnis qui ceciderit super illū lapidē, cōquassabitur, super quē autem ceciderit, cōminuet illum.*

Καὶ ἐζήτησαν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς ἐπιβαλεῖν ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ· καὶ ἐφοβήθησαν τὸν λαόν· ἔγνωσαν γὰρ ὅτι πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν ταύτην εἶπε.

19 Tum studuerunt principes Sacerdotum & Scribæ iniicere in eum manus eo ipso momento: sed timuerunt plebem: cognouerunt enim *eum* aduersus ipsos dixisse similitudinem istā.

19 *Et quærebant principes Sacerdotum & Scribæ mittere in illum manus illa hora: & timuerunt populum: cognouerūt enim quòd ad ipsos dixerit similitudinē hāc.*

Καὶ παρατηρήσαντες ἀπέστειλαν ἐγκαθέτους, ὑποκρινομένους ἑαυτοὺς δικαίους εἶναι· ἵνα ἐπιλάβωνται αὐτοῦ λόγου, εἰς τὸ παραδοῦναι αὐτὸν τῇ ἀρχῇ καὶ τῇ ἐξουσίᾳ τοῦ ἡγεμόνος.

20 Itaque obseruantes *eum*, miserunt insidiatores, qui se iustos esse simularent: vt carperēt eius sermonem, tradituri eum imperio & potestati Præsidis.

20 *Et obseruantes miserūt insidiatores qui se iustos simularent: ut caperent eum in sermone, ut traderent illum principatui & potestati Præsidis.*

Καὶ ἐπηρώτησαν αὐτόν, λέγοντες, Διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ὀρθῶς λέγεις καὶ διδάσκεις, καὶ οὐ λαμβάνεις πρόσωπον, ἀλλ' ἐπ' ἀληθείας τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ διδάσκεις·

21 ‖Qui interrogauerunt eum, dicentes, Magister, scimus te rectè dicere & docere, nec accipere personam, sed viam Dei in veritate doceres.

21 *Et interrogauerunt eū, dicentes, Magister, scimus quia rectè dicis & doces, & non accipis personam, sed uiam Dei in ueritate doces:*

Matth.22.b.16, marci 12.b.13

20 Itaque obseruantes *eum*, καὶ παρατηρήσαντες, id est captantes. Ponitur enim τὸ παρατηρεῖν hoc loco in vitio: nisi libeat subaudire τὸν καιρόν, & seruata aoristi significatione, interpretari, Et obseruato tēpore opportuno. Vt carperent eius sermonem, ἵνα ἐπιλάβωνται αὐτοῦ λόγου: id est, vt aliquid ex ipsius sermone arriperent, & hac occasione calumniam ei struerent. Sic enim hoc loco explicandum est τὸ ἐπιλαμβάνεσθαι. Vulgata & Erasmus, Vt caperent eum in sermone: pro quo dicere maluissem, Vt interciperent eum. Legerunt autem λόγῳ, & nos in quibusdam codicibus legimus λόγου & λόγῳ. Sed magis est vsitata constructio quam sumus sequuti, & confirmatur etiam simili exemplo paulo pòst, versu 26. Imperio & potestati Præsidis, τῇ ἀρχῇ καὶ ἐξουσίᾳ τοῦ ἡγεμόνος: id est, Præsidi, penes quem erat imperium ac potestas. Sic περιφραστικῶς Cæsaream maiestatem pro ipso Cæsare dicimus. Vulg. & Erasmus, Principatui.

21 Accipere, λαμβάνεις, id est rationem habere. Personam autem appellat externas, quas vocant, circunstantias, quas si quis respiciat, paria de paribus non constituat.

22 Ἔξεστιν ἡμῖν Καίσαρι φόρον δοῦναι, ἢ οὔ;

22 Licet nobis censum dare Cæsari, an non?

22 *Licet nobis tributum dare Cæsari, an non?*

23 Κατανοήσας δὲ αὐτῶν τὴν πανουργίαν, εἶπε πρὸς αὐτούς, Τί με πειράζετε;

23 "Animaduersa autem eorum "calliditate, dixit eis, Quid me tentatis?

23 *Considerans autē dolum illorū, dixit ad eos, Quid me tentatis?*

24 Ἐπιδείξατέ μοι δηνάριον· τίνος ἔχει εἰκόνα καὶ ἐπιγραφήν; Ἀποκριθέντες δὲ εἶπον, Καίσαρος.

24 Ostendite mihi denarium: cuius habet imaginem & inscriptionem? Respondentes autem dixerunt, Cæsaris.

24 *Ostendite mihi denariū: cuius habet imaginē & inscriptionē? Respondētes dixerūt, Cæsaris.*

Rom.13.b.7

25 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἀπόδοτε τοίνυν τὰ Καίσαρος Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ.

25 Tunc dixit eis, ‖ Reddite igitur quæ *sunt* Cæsaris, Cæsari: & quæ *sunt* Dei, Deo.

25 *Et ait illis, Reddite ergo quæ sunt Cæsaris, Cæsari: & quæ sunt Dei, Deo.*

26 Καὶ οὐκ ἴσχυσαν ἐπιλαβέσθαι αὐτοῦ ῥήματος ἐναντίον τοῦ λαοῦ· καὶ θαυμάσαντες ἐπὶ τῇ ἀποκρίσει αὐτοῦ, ἐσίγησαν.

26 Itaque non potuerunt verba eius "carpere coram populo: & mirati super eius responso, siluerunt.

26 *Et non potuerunt verbum eius reprehendere coram plebe: & mirati in responso eius, tacuerunt.*

Matth.22.c.23 marci 12.b.18

27 Προσελθόντες δέ τινες τῶν Σαδδουκαίων (οἱ ἀντιλέγοντες ἀνάστασιν μὴ εἶναι) ἐπηρώτησαν αὐτόν,

27 ‖Accedentes autem quidam Sadducæorum, (qui negant esse resurrectionem) interrogarunt eum,

27 *Accesserunt autē quidā Sadducæorum, (qui negant esse resurrectionem) & interrogauerunt eum,*

Deut.25.a.5

28 Λέγοντες, Διδάσκαλε, Μωσῆς ἔγραψεν ἡμῖν, Ἐάν τινος ἀδελφὸς ἀποθάνῃ ἔχων γυναῖκα, καὶ οὗτος ἄτεκνος ἀποθάνῃ, ἵνα λάβῃ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ τὴν γυναῖκα, καὶ ἐξαναστήσῃ σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ.

28 Dicentes, Magister, ‖ Moses scripsit nobis, Si cuius frater mortuus fuerit habens vxorē, & "sine liberis mortuus fuerit, vt eius frater accipiat vxorem illam, & excitet semē fratri suo.

28 *Dicentes, Magister, Moyses scripsit nobis, Si frater alicuius mortuus fuerit habens uxorem, & hic sine liberis fuerit, ut accipiat eam frater eius uxorem, & suscitet semen fratri suo.*

29 Ἑπτὰ οὖν ἀδελφοὶ ἦσαν· καὶ ὁ πρῶτος, λαβὼν γυναῖκα, ἀπέθανεν ἄτεκνος.

29 Septem ergo fratres fuerunt, quorum primus accepta vxore mortuus est sine liberis.

29 *Septem ergo fratres erant: & primus accepit uxorem, & mortuus est sine filijs.*

30 Καὶ ἔλαβεν ὁ δεύτερος τὴν γυναῖκα, καὶ οὗτος ἀπέθανεν ἄτεκνος.

30 Accepit igitur eam secundus, *qui* & ipse mortuus est sine liberis.

30 *Et sequens accepit illam, & ipse mortuus est sine filio.*

31 Καὶ ὁ τρίτος ἔλαβεν αὐτήν· ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ ἑπτὰ οὐ κατέλιπον τέκνα, καὶ ἀπέθανον.

31 Deinde tertius accepit eam: itidem autem & illi septem: nec reliquerunt liberos, & mortui sunt.

31 *Et tertius accepit illam: similiter & omnes septem: & non reliquerunt semen, & mortui sunt.*

32 Ὕστερον δὲ πάντων ἀπέθανε καὶ ἡ γυνή.

32 Post omnes autem mortua est & mulier.

32 *Nouissimè omniū mortua est & mulier.*

33 Ἐν τῇ οὖν ἀναστάσει, τίνος αὐτῶν γίνεται γυνή; οἱ γὰρ ἑπτὰ ἔσχον αὐτὴν γυναῖκα.

33 In resurrectione ergo, cuius eorum erit vxor? nam illi septē habuerunt eam vxorem.

33 *In resurrectione ergo cuius eorum erit uxor? siquidem septem habuerunt eam uxorem.*

34 Καὶ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου γαμοῦσι καὶ ἐκγαμίσκονται·

34 Tum respondens dixit eis Iesus, "Filii huius æui ducunt vxores, & nuptum dantur:

34 *Et ait illi Iesus, Filij huius seculi nubunt, & traduntur ad nuptias:*

23 Animaduersa, κατανοήσας. Vulg. Cōsiderās, id est ἐννοῶν, vel σκεπτόμενος. Eras. Intellecta, id est συνείς. Calliditate, πανουργίαν. Vul. Dolo, nō satis expressē. Significat enim πανουργία quandā ad malè agendū solertiā, longo vsu & tractādis rebus omnibus quæsitā: sicut Latinis callidus dicitur à callēdo, vel ab eo quòd vsu artis callum duxerit. Eras. Versutia, id est πολυτροπία. Nam Cicero πολύτροπον versutum interpretatur.

26 Carpere, ἐπιλαβέσθαι, id est reprehendere, vt Vulgata & Erasmus interpretātur. Sic Plato in Gorgia, ἐμοῦ δὴ λέγοντος, τῶν λόγων ἐπιλαβοῦ.

28 Sine liberis mortuus fuerit, ἄτεκνος ἀποθάνῃ. Omnia quæ vidi exemplaria ita scriptum habent. Vetus tamen interpres habet, Sine liberis fuerit, ἄτεκνος ᾖ, & quidem rectius, vt opinor.

34 Filii hui9 æui, οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου. Vulg. & Eras. Filii huius seculi. Hebraismus est quē suprà exposuimus 16.b.8, qui tamen hoc loco paulo aliter accipitur. Nā illic vocātur Filii huius seculi qui præsenti vitæ sunt addicti, & filiis lucis opponuntur: hîc verò dicuntur hoc nomine quicunque in hoc mundo adhuc versantur. alioquin videretur matrimonium ad filios Dei non pertinere, vt impius ille Cyricius Papa docuit, contra tot manifesta Scripturæ testimonia, ac præsertim contra id quod scribitur Heb.13.a.4.

35 Οἱ δὲ καταξιωθέντες τοῦ αἰῶνος ἐκεί-
νου τυχεῖν καὶ τῆς ἀναστάσεως τῆς ἐκ νε-
κρῶν, οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε ἐκγαμίσκον-
ται·
36 Οὔτε γὰρ ἀποθανεῖν ἔτι δύνανται. ἰ-
σάγγελοι γάρ εἰσι· καὶ υἱοί εἰσι τοῦ Θεοῦ, τῆς
ἀναστάσεως υἱοὶ ὄντες.
37 Ὅτι δὲ ἐγείρονται οἱ νεκροὶ, καὶ Μω-
σῆς ἐμήνυσεν ἐπὶ τῆς βάτου, ὡς λέγει
Κύριον τὸν Θεὸν Ἀβραάμ, καὶ τὸν Θεὸν
Ἰσαάκ, καὶ τὸν Θεὸν Ἰακώβ.
38 Θεὸς δὲ οὐκ ἔστι νεκρῶν, ἀλλὰ ζών-
των· πάντες γὰρ αὐτῷ ζῶσιν.
39 Ἀποκριθέντες δέ τινες τῶν Γραμμα-
τέων εἶπον, Διδάσκαλε, καλῶς εἶπας.
40 Οὐκ ἔτι δὲ ἐτόλμων ἐπερωτᾷν αὐτὸν
οὐδέν.
41 Εἶπε δὲ πρὸς αὐτούς, Πῶς λέγουσι
τὸν Χριστὸν υἱὸν Δαβὶδ εἶναι;
42 Καὶ αὐτὸς Δαβὶδ λέγει ἐν βίβλῳ
ψαλμῶν, Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ
μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου,
43 Ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑπο-
πόδιον τῶν ποδῶν σου;
44 Δαβὶδ οὖν Κύριον αὐτὸν καλεῖ, καὶ
πῶς υἱὸς αὐτοῦ ἐστιν;
45 Ἀκούοντος δὲ παντὸς τοῦ λαοῦ, εἶπε
τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ,
46 Προσέχετε ἀπὸ τῶν Γραμματέων
τῶν θελόντων περιπατεῖν ἐν στολαῖς, καὶ
φιλούντων ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς,
καὶ πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγω-
γαῖς, καὶ πρωτοκλισίας ἐν τοῖς δεί-
πνοις.

35 Qui verò digni habiti fuerint
qui æuum illud consequantur,
& resurrectionem ex mortuis,
neque ducunt vxores, neque nu
ptum dantur:
36 Neque enim mori possunt
amplius. pares enim Angelis
sunt: & filii sunt Dei, quum sint
"filii resurrectionis.
37 Mortuos autem excitari, etiã
‖Moses indicauit apud rubum,
quum dicit Dominum Deum
Abraham, & Deum Isaac, &
Deum Iacob.
38 "Nam Deus nõ est mortuo-
rum, sed viuorum: omnes enim
viuunt "ei.
39 Respondentes autem ei qui-
dam ex Scribis dixerunt, Magi-
ster, bene dixisti.
40 Nec amplius audebant eum
quicquam interrogare.
41 ‖Dixit autem eis, Quomodo
"dicunt Christum filium esse
Dauid:
42 Et ipse Dauid dicit in libro
Psalmorum, Dixit Dominus
Domino meo, Sede à dextris
meis,
43 Vsquedum posuero inimi-
cos tuos scabellũ pedum tuo-
rum?
44 Dauid ergo Dominũ eum vo-
cat, & quomodo filius eius est?
45 Audiente verò toto populo,
dixit discipulis suis,
46 ‖Cauete à Scribis, qui volunt
ambulare stolati, & amant salu
tationes in foris, ac primos cõ
sessus in conuentibus, & primos
accubitus in cœnis.

35 *Illi verò qui digni ha
bebũtur seculo illo & re-
surrectione ex mortuis, ne
que nubunt, neque ducũt
uxores:*
36 *Neque ultrà mori po
terunt. æquales enim An
gelis sunt: & filii sunt
Dei, quum sint filij re-
surrectionis.*
37 *Quia verò resurgant
mortui & Moyses osten-
dit secus rubum, sicut di
cit Dominum Deũ Abra-
ham, & Deum Isaac, &
Deum Iacob.*
38 *Deus autem non est
mortuorum sed viuorum:
omnes enim viuunt ei.*
39 *Respondentes autem
quidam Scribarum, di-
xerunt ei, Magister, be-
ne dixisti.*
40 *Et amplius non aude
bant eum quicquam in-
terrogare.*
41 *Dixit autem ad illos,
Quomodo dicunt Chri-
stum filium esse Dauid:*
42 *Et ipse Dauid dicit in
libro Psalmorum, Dixit
Dominus Domino meo, Se
de à dextris meis,*
43 *Donec ponam inimicos
tuos scabellum pedum
tuorum?*
44 *Dauid ergo Dominum
illum vocat, & quomodo
filius eius est?*
45 *Audiente autem omni
populo, dixit discipulis
suis,*
46 *Attendite à Scribis,
qui volunt ambulare in
stolis, & amant saluta-
tiones in foro, & primas
cathedras in synagogis,
& primos discubitus in
conuiuiis.*

Exodi 3.b.6

Matth. 22.d.44
mar. 12.d.35
psal. 109.a.1

Suprà. 11.f.43
matth. 23.a.6
mar. 12. d.38

36 Filii resurrectionis, υἱοὶ τῆς ἀναστάσεως: id est homines resurrectionis participes. Est enim Hebraismus, quem sæpe iam exposuimus. Sicut autem verè dicuntur victuri qui æterna illa felicitate perfruentur, ita verè censentur resurgere qui in vitam æternam resurgunt: quum alioquin si resurrectionem in genere & per se consideremus, ex plurimis aliis Scripturæ testimoniis constet etiam impios resurrecturos vt æternum exitium subeant: quod quidem non vita, sed mors dicitur: quia vita tam infelix, propriè dici vita non debet.

38 Nam Deus, Θεὸς δέ. Δὲ pro γὰρ, vt alibi quoque obseruauimus. Ei, αὐτῷ: id est, quod ad ipsum attinet cui omnia futura sunt præsentia. Itaque nisi futurum esset vt Abrahã, Isaac & Iacob resurgerent, Deus non se vocaret eorum Deum. Quòd siquis obiiciat, Deum non dicere se illorum Deum fore, sed esse: ex quo cõsequeretur, aut iam illos resurrexisse, aut hæc non pertinere ad corporum resurrectionem, sed ad animi vitam: sic respondet huic obiectioni Christus, vt dicat, Deo iam viuere qui suo tẽpore sunt resurrecturi, ideóque Deũ de re certò futura non aliter quàm de re præsenti loqui. Quãuis enim animi immortalitas nec debeat nec possit à corporis resurrectione in hoc argumẽto separari, tamen iis assentior qui hæc dicta accipiunt de corporũ resurrectione potius quàm de animi immortalitate, de qua quæsitũ non erat. Ostendit autem particula γὰρ ita tractandum esse hoc membrum vt sit ad tacitam obiectionem responsio. Nam alioquin potius dicendum fuerat πάντες οὖν, id est omnes igitur, quàm πάντες γὰρ, omnes enim.

41 Dicunt, λέγουσι. In duobus codicibus additur τινὲς, quidam. Sed fortassis tertia persona posita est secundo loco, vt diximus suprà, 19.b.9. nisi malimus hæc non tam ad Scribas quàm de Scribis dicta: ad quos tamen dicitur oratio dirigi, propterea quòd ipsi præsentes aderant quum Christus hunc sermonem haberet.

Οἱ κατεσθίουσι τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, 47
καὶ προφάσει μακρὰ προσεύχονται·
οὗτοι λήψονται περισσότερον κρίμα.

Κεφάλαιον κα.

Mar.12.d.41

Ἀναβλέψας δὲ εἶδε τοὺς βάλλοντας
τὰ δῶρα αὐτῶν εἰς τὸ γαζοφυλάκιον
πλουσίους.

Εἶδε δὲ καί τινα χήραν πενιχρὰν βάλ-
λουσαν ἐκεῖ δύο λεπτά.

Καὶ εἶπεν, Ἀληθῶς λέγω ὑμῖν ὅτι ἡ χήρα
ἡ πτωχὴ αὕτη πλεῖον πάντων ἔβαλεν.

Ἅπαντες γὰρ οὗτοι ἐκ τοῦ περισσεύον-
τος αὐτοῖς ἔβαλον εἰς τὰ δῶρα τοῦ Θεοῦ·
αὕτη δὲ ἐκ τοῦ ὑστερήματος αὐτῆς ἅπαν-
τα τὸν βίον ὃν εἶχεν ἔβαλε.

Suprà,19.g.34 matth.24.a.1 mar.13.a.1

Καί τινων λεγόντων περὶ τοῦ ἱεροῦ, ὅτι λί-
θοις καλοῖς καὶ ἀναθήμασι κεκόσμηται,
εἶπε,

Ταῦτα ἃ θεωρεῖτε, ἐλεύσονται ἡμέραι
ἐν αἷς οὐκ ἀφεθήσεται λίθος ἐπὶ λίθῳ
ὃς οὐ καταλυθήσεται.

Ἐπηρώτησαν δὲ αὐτὸν, λέγοντες, Δι-
δάσκαλε, πότε οὖν ταῦτα ἔσται; καὶ τί τὸ
σημεῖον ὅταν μέλλῃ ταῦτα γίνεσθαι;

Eph.5.b.6 2.thess.1.a.3

Ὁ δὲ εἶπε, Βλέπετε μὴ πλα-
νηθῆτε· πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται

Qui deuorant domos vidua-
rum,& "in speciem precibus lō-
gis vtuntur: isti auferēt grauius
iudicium.

CAP. XXI.

1 ‖Intuitus autem vidit diuites
mittentes munera sua in ga-
zophylacium.
2 Vidit autem etiam quandā
viduam pauperculam mitten-
tem illuc minuta duo.
3 Et dixit, Verè dico vobis, vi-
dua hæc pauper misit amplus
quàm omnes.
4 Nam omnes hi "ex eo quod
ipsis redundat, miserunt "quod
donarent Deo: hæc autem misit
ex penuria sua totum victum
quem habebat.
5 ‖Et quibusdam dicentibus de
templo, quòd pulchris lapidibus
ac "donariis ornatum esset, di-
xit,
9 "Hæccine spectatis? venient
dies quibus nō relinquetur lapis
super lapidē qui nō destruatur.
7 Interrogauerunt autem eum,
dicentes, Magister, quando hæc
erunt? & quod signum quando
futurum est vt ista fiant?
8 ‖Ipse verò dixit, Videte ne se-
ducamini: multi enim venient

47 *Qui deuorant domos
uiduarum, simulantes
longam orationem: hi ac
cipient damnationē ma-
iorem.*

CAP. XXI.

1 *Respiciens autem ui-
dit eos qui mittebāt
munera sua in gazophy-
lacium diuites.*
2 *Vidit autem & quan
dam uiduam paupercu-
lam mittentem æra mi-
nuta duo.*
3 *Et dixit, verè dico uo
bis quia uidua hæc pau-
p, plus quāomnes misit.*
4 *Nam omnes hi ex a-
bundanti sibi miserunt
in munera Dei: hæc au-
tem ex eo quod deest illi,
omnem uictum suum quē
habuit, misit.*
5 *Et quibusdam dicen-
tibus de templo, quòd bo-
nis lapidibus & donis
ornatum esset, dixit,*
6 *Hæc quæ uidetis, ueni
ent dies in quibus nō re
linquetur lapis super la-
pidē qui non destruatur.*
7 *Interrogauerunt au-
tē illū, dicētes, Præceptor
quādo hæc erūt? & quod
signū quū fieri incipiēt?*
8 *Qui dixit, videte ne se
ducamini: multi enim ue*

47 In speciem precibus longis vtuntur, προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι. Vulgata, Simulantes longam orationem, sensu rectè expresso: neque enim legendum opinor μακρᾷ, sed μακρὰ, sicut scribitur in Matthæo & Marco, accedente etiam duorum codicum fide. Quanquā si μακρᾷ legas, facilè subaudietur ex Hebræorum idiotismo, verbale nomen προσευχῇ.

IN CAPVT XXI.

1 Intuitus autem, ἀναβλέψας, id est βλέψας, vel ἐπιβλέψας, vt exposuimus Mar.8.c.24. Vulgata, Respiciens. quod quidem declarat flexis in tergum oculis aspicere. Erasmus, Sublatis oculis, quasi gazophylacium in edito loco esset, aut quòd antea suos intuitus, oculos sustulerit in eos qui longius aberant.

4 Ex eo quod ipsis superest, ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς. In quodam codice scriptum legimus ἐκ τοῦ περισσεύματος αὐτῶν, eodem quidem sensu, sed fortassis accommodatius, quia sequitur ἐκ τοῦ ὑστερήματος. Quod donarent Deo, εἰς τὰ δῶρα τοῦ Θεοῦ. Hebraicè, לתת ליהוה, ita vt ל causam finalem declaret. Et commodè etiam explicare possis, Ad dandum Deo, τοῦ διδόναι τῷ Θεῷ. Nam dona Dei passiuè hîc dicuntur quæ Deo consecrantur, vt fides Dei quæ Deo habetur. Et apud Hebræos verbalia interdum pro infinitis verborum ponuntur, súntque per gerundi modū explicanda, vt Esa.7.a.1. עלה רצין מלך ארם ופקח בן רמליהו מלך ישראל למלחמה עליה, pro להלחם. Sed & εἰς τὰ δῶρα positum est fortassis pro ἐν τοῖς δώροις, id est inter dona. Aut Lucas τὰ δῶρα vocat ipsum tēpli ærarium seu gazophylacium, id est arculam ab Hebræis dictam ארון, cuius fit mentio 2.Reg.12.10: idque Chaldæorum idiomate, qui simili ratione hoc ærarium vocabant Corbanam, vt Matth.27.a.6, quum קורבן propriè declaret τὸ δῶρον, id est donum. Vulg. & Eras. In munera Dei: quæ interpretatio nimium est obscura.

5 Donariis, ἀναθήμασι. Græci ἀναθήματα vocant donaria quæ templorum ærariis consecrantur, παρὰ τὸ ἀνατιθέναι, id est, (vt nonnulli explicant) quòd eiusmodi dona soleant ex reliquis bonis excepta consecrari: vel (vt quosdam malle video) quòd soleāt de parietibus aut columnis templi suspendi. Hebræi hæc eadem (opinor) תרומה vocant à רום, quod & ipsum declarat sursum attollere: ita vt solebat solēni ritu sacerdos oblationes quas manu gestabat, quasi coram Dei conspectu attollere. Sed ἀνάθεμα diuersæ significationis vocabulum, quanuis ab eodem verbo ἀνατιθέναι deriuetur, id declarat quod Hebræi חרם appellant, de quo dicemus Rom.9.a.3. quod discrimen rectè obseruauit Budæus, neglexit autem Erasmus, quum in hunc locum scriberet.

6 Hæccine spectatis? ταῦτα ἃ θεωρεῖτε. Vnus codex legit ταῦτα θεωρεῖτε. Ad verbum, Hæccine *sunt* quæ spectatis? Quanuis enim in Græcis codicibus non addatur interrogatio, (quæ etiam apud Hebræos sæpe omittitur) tamen non dubitaui eam apponere ex Matthæo & Marco. Erasmus, Ex his quæ videtis: quæ interpretatio non video quomodo cohæreat.

ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, λέγοντες, Ὅτι ἐγώ εἰμι· καὶ ὁ καιρὸς ἤγγικε· μὴ οὖν πορευθῆτε ὀπίσω αὐτῶν.

Ὅταν δὲ ἀκούσητε πολέμους καὶ ἀκαταστασίας, μὴ πτοηθῆτε· δεῖ γὰρ ταῦτα γενέσθαι πρῶτον, ἀλλ' οὐκ εὐθέως τὸ τέλος.

Τότε ἔλεγεν αὐτοῖς, Ἐγερθήσεται ἔθνος ἐπὶ ἔθνος, καὶ βασιλεία ἐπὶ βασιλείαν·

Σεισμοί τε μεγάλοι κατὰ τόπους καὶ λιμοὶ καὶ λοιμοὶ ἔσονται, φόβητρά τε καὶ σημεῖα ἀπ' οὐρανοῦ μεγάλα ἔσται.

Πρὸ δὲ τούτων ἁπάντων ἐπιβαλοῦσιν ἐφ' ὑμᾶς τὰς χεῖρας αὐτῶν, καὶ διώξουσι, παραδιδόντες εἰς συναγωγὰς καὶ φυλακάς, ἀγομένους ἐπὶ βασιλεῖς καὶ ἡγεμόνας, ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός μου.

Ἀποβήσεται δὲ ὑμῖν εἰς μαρτύριον.

Θέσθε οὖν εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν μὴ προμελετᾷν ἀπολογηθῆναι.

Ἐγὼ γὰρ δώσω ὑμῖν στόμα, καὶ σοφίαν ᾗ οὐ δυνήσονται ἀντειπεῖν οὐδὲ ἀντιστῆναι πάντες οἱ ἀντικείμενοι ὑμῖν.

Παραδοθήσεσθε δὲ καὶ ὑπὸ γονέων καὶ ἀδελφῶν καὶ συγγενῶν καὶ φίλων· καὶ θανατώσουσιν ἐξ ὑμῶν·

Καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά μου.

Καὶ θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς ὑμῶν οὐ μὴ ἀπόληται.

Ἐν τῇ ὑπομονῇ ὑμῶν κτήσασθε τὰς ψυχὰς ὑμῶν.

" in nomine meo, dicentes, Ego sum *Christus*: & tempus illud appropinquat. Ne igitur sequimini eos.

9 Quum verò audieritis bella & seditiones, ne terremini: oportet enim ista primùm fieri, sed non statim *erit* finis.

10 "Tunc dixit eis, Insurget gẽs in gentem, & regnum in regnum:

11 Et magni terræmotus erunt singulis locis, & fames ac pestilentiæ, & terriculamenta, & signa è cælo magna erunt.

12 ‖Sed ante hæc omnia inijcient vobis manus, & *nos* persequentur, tradentes in synagogas & carceres, "adductos ad reges ac præsides, nominis mei causa.

13 "*Hæc* autem cedent vobis testimonio.

14 "‖Habete igitur fixum in cordibus vestris, non esse præmeditandam defensionem.

15 Ego enim dabo vobis os, & sapientiam cui non poterunt contradicere neque resistere omnes qui se vobis opponent.

16 Prodemini autem etiam à parentibus & fratribus & cognatis & amicis: & morte mulctabunt *quosdam* ex vobis:

17 Et eritis exosi omnibus propter nomen meum.

18 ‖Sed pilus capitis vestri non peribit.

19 ‖Per patientiam vestrã "possidete animas vestras.

niẽt in nomine meo, dicentes quia ego sum: & tempus appropinquauit: nolite ergo ire post eos.

9 *Quum autem audieritis prælia & seditiones, nolite terreri: oportet primùm hæc fieri, sed nondum statim finis.*

10 *Tunc dicebat illis, Surget gens contra gentem, & regnum aduersus regnum:*

11 *Et terræmotus magni erunt per loca, & pestilentiæ & fames, terroresque de cælo & signa magna erunt.*

12 *Sed ante hæc omnia inijciẽt uobis manus suas, & persequentur, tradentes in synagogas & custodias, trahentes ad reges & præsides, propter nomen meum.* Mat.24.a.8 mar.13.b.9

13 *Continget autem uobis in testimonium.*

14 *Ponite ergo in cordibus uestris non præmeditari quemadmodum respondeatis.* Suprà 12.b.12 mat.10.b.19 mar.13.b.11

15 *Ego enim dabo uobis os, & sapientiam cui nõ poterunt resistere & cõtradicere omnes aduersarii uestri.*

16 *Trademini autem à parentibus & fratribus & cognatis & amicis, & morte afficient ex uobis:*

17 *Et eritis odio omnibus propter nomen meum.*

18 *Et capillus de capite uestro non peribit.* Mat.10.c.30

19 *In patiẽtia uestra possidebitis animas uestras.* Matth.10.c.22

8 In nomine meo, ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου. Id est, nomen meum vsurpantes, vt ipse paulo pòst explicat. Nã alioquin dicuntur in nomine Christi venire pseudoprophetæ qui se fingunt à Christo missos.

10 Tunc, τότε. Hoc ego refero ad verbum ἐγερθήσεται, insurget, ita vt ἔλεγε αὐτοῖς, dixit eis, vtrinque dispungatur.

12 Adductos, ἀγομένους. Vulg. & Eras. Trahentes, quasi scriptum sit ἄγοντες: quam lectionem si sequaris, subaudienda erit copulatiua καὶ, qua connectantur duo hæc participia.

13 *Hæc autem cedent*, ἀποβήσεται δέ. Id est, Is autem erit istarum rerum exitus, vt coram Deo & hominibus testata sit vestrorum hostium perfidia & crudelitas, ac vestra vicissim constantia. Vulg. & Eras. Continget autem, id est συμβήσεται δέ. Nos verò cur Contingentiæ vocabulum fugiamus, alibi exposuimus.

14 Habete igitur fixum, θέσθε οὖν. Sic Erasmus rectè expressit hoc dicendi genus ipsis etiam Græcis disertioribus familiare. hoc enim est quod sæpe apud Homerum occurrit, σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῇσιν, pro quo Virg.--memori quæ condita mente teneto. Vulgata, Ponite.

19 Possidete animas vestras, κτήσασθε τὰς ψυχὰς ὑμῶν. Id est, Quantumuis multa vos vndique mala circunstent, fruimini nihilominus virtute vestra, hæc omnia fortiter sustinendo. Nam vt mundus & Satan aduersus Ecclesiam coniurarint & extrema quæque experiantur, non potest tamen ipsius pacem ac tranquillitatem perturbare, quum ex ipsis doloribus arripiat lætitiæ & exultationis argumentum, vt scribitur Rom.5.a.1.2, & 3. Hanc igitur expositionem si sequamur, Possidere animam nihil aliud declarabit quàm vita felice ac beata perfrui. Nonnulli verò perinde hoc explicant acsi significet In hac vita versari: sensu non multum di-

uerso à superiore. Alii accipiunt pro vitam suam & animum regere: quo modo iubet Paulus vt quisque vas suũ possideat cum honore, 1. Thess. 4. a. 4. i. quisque corpus suum ab omni labe purum conseruet. Alii demum κτᾶσθαι τὰς ψυχὰς putant idem declarare atque saluti suæ consulere: & (sicut hic noster Lucas alibi scribit) seipsum lucrifacere. nam (vt scribunt Matthæus & Marcus) qui perseuerauerit ad finem vsque, seruabitur. Quanuis autem istæ interpretationes parum varient, tamen quia nonnihil differunt, integrum Hebraismum seruare maluimus quàm cuiusquam opinioni præiudicium adferre.

Mat. 24. b. 15
mar. 13. b. 14
dan. 9. g. 17

20 Ὅταν δὲ ἴδητε κυκλουμένην ὑπὸ στρατοπέδων τὴν Ἱερουσαλὴμ, τότε γνῶτε ὅτι ἤγγικεν ἡ ἐρήμωσις αὐτῆς.

20 ‖Quum autem videritis Ierusalem cingi ab exercitibus, tunc agnoscite appropinquare vastationem eius.

20 *Quum autem uideritis circundari ab exercitu Ierusalem, tunc scitote quia appropinquauit desolatio eius.*

21 Τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν εἰς τὰ ὄρη· καὶ οἱ ἐν μέσῳ αὐτῆς, ἐκχωρείτωσαν· καὶ οἱ ἐν ταῖς χώραις, μὴ εἰσερχέσθωσαν εἰς αὐτήν.

21 Tunc qui in Iudæa sunt, fugiant in montes: & qui in medio eius, excedant: & qui ᵛin agris, non ingrediantur in eam.

21 *Tunc qui in Iudæa sunt fugiant ad montes: & qui in medio eius, discedant: & qui in regionibus, non intrent in eam.*

22 Ὅτι ἡμέραι ἐκδικήσεως αὗταί εἰσι, τοῦ πληρωθῆναι πάντα τὰ γεγραμμένα.

22 Nam hi sunt dies vltionis, vt impleantur omnia quæ scripta sunt.

22 *Quia dies ultionis hi sunt, ut impleantur omnia quæ scripta sunt.*

23 Οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις καὶ ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις. ἔσται γὰρ ἀνάγκη μεγάλη ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ὀργὴ ἐν τῷ λαῷ τούτῳ.

23 Væ autem vterum ferentibus & lactantibus in illis diebus. erit enim necessitas magna ᵛin hac regione, & ᵛira in populo isto.

23 *Væ autem prægnantibus & nutrientibus in illis diebus. erit enim pressura magna super terram, & ira populo huic.*

24 Καὶ πεσοῦνται στόματι μαχαίρας, καὶ αἰχμαλωτισθήσονται εἰς πάντα τὰ ἔθνη· καὶ Ἱερουσαλὴμ ἔσται πατουμένη ὑπὸ ἐθνῶν, ἄχρι πληρωθῶσι καιροὶ ἐθνῶν.

24 Et cadent ᵛacie gladii, & captiui ducentur in omnes Gentes: & Hierusalem calcabitur à Gentibus vsquequo impleantur tempora ᵛGentium.

24 *Et cadent in ore gladii, & captiui ducentur in omnes Gentes: & Ierusalē calcabitur à Gentibus donec impleantur tempora nationum.*

Esa. 13. b. 10
ezech. 32. b. 7
mat. 24. c. 29
mar. 13. c. 24

25 Καὶ ἔσται σημεῖα ἐν ἡλίῳ καὶ σελήνῃ καὶ ἄστροις· καὶ ἐπὶ τῆς γῆς συνοχὴ ἐθνῶν ἐν ἀπορίᾳ, ἠχούσης θαλάσσης καὶ σάλου·

25 ‖ᵛTunc erũt signa in sole & luna ᵛ& sideribus: & in terra angustia Gentium ᵛin consilii inopia, resonante mari & salo:

25 *Et erunt signa in sole & luna & stellis: & in terris pressura Gētium, præ confusione sonitus maris & fluctuum:*

26 Ἀποψυχόντων ἀνθρώπων ἀπὸ φόβου καὶ προσδοκίας τῶν ἐπερχομένων τῇ οἰκουμένῃ. αἱ γὰρ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται.

26 Exanimatis hominibus præ timore & expectatione *malorum* inuadẽtium orbem terrarum. nam potestates cælorum agitabuntur.

26 *Arescentibus hominibus præ timore & expectatione quæ superuenient uniuerso orbi. nam uirtutes cælorum mouebuntur.*

27 Καὶ τότε ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν νεφέλῃ μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς.

27 Et tunc videbunt Filium hominis venientem in nube cum potentia & gloria multa.

27 *Et tunc uidebunt Filium hominis uenientem in nube cum potestate magna & maiestate.*

21 In agris, ἐν ταῖς χώραις. Vulgata & Eras. In regionibus: quæ interpretatio nimium est obscura. videtur enim Lucas hoc nomine intelligere, hoc quidem loco, villas, oppidula, prædia, ex quibus fere solent sese belli tempore in munitiorem locum recipere.

23 In hac regione, ἐπὶ τῆς γῆς. Vulgata & Erasmus, Super terram, non satis dilucidè, hoc quidem loco. Ira, ὀργή. Iram vocat, Hebræorum more, eas calamitates quæ ab irato Deo immittuntur: alioquin ἐν τῷ λαῷ τούτῳ conuertissem, In hunc populum.

24 Acie, στόματι. Vulgata ad verbum, Ore. Nam Hebræi gladiorum aciem vocant פי החרב, & Græci quoque στόμα, quòd ea parte quasi mordeat, vel sanguinem hauriat: vnde etiam gladius anceps dicitur à Græcis δίστομος & ἀμφίστομος. Gentium, ἐθνῶν. In quodam exemplari deerat hoc vocabulum.

25 Tunc erunt, καὶ ἔσται: id est postquam exacta fuerint tempora Gentium saluti & Iudæorum vltioni constituta: qua de re copiosè Paulus Rom. 11. c. 25. Est autem notanda hæc particula, vt intelligamus qua ratione Christus ab excidio Hierosolymitano transeat ad futuri illius vniuersalis ac supremi iudicii narrationẽ. Ideo particulam καὶ oportuit hoc loco, si vsquam aliâs, per temporis aduerbium explicari. Et sideribus, καὶ ἄστροις. Vulg. & Eras. Et stellis. Atqui constat ἀστέρα & ἄστρον inter se differre, vt partem & totũ: quanuis quod ad sensum attinet huius loci, nullius sit momenti hoc discrimen. In consilii inopia, ἐν ἀπορίᾳ. Vulgata, Præ confusione. Erasmus, Per desperationem. neuter satis propriè: neque etiam video qua ratione Vetus interpres & Erasmus potuerint hæc connectere cum participio ἠχούσης.

28 Ἀρχομένων δὲ τούτων γίνεσθαι, ἀνακύψατε καὶ ἐπάρατε τὰς κεφαλὰς ὑμῶν, διότι ἐγγίζει ἡ ἀπολύτρωσις ὑμῶν.

28 Quum autem hæc fieri incipient, erigite & attollite capita vestra, ‖ quoniã appropinquat redemptio vestra.

28 *His autem fieri incipientibus, respiciate & leuate capita uestra: quoniam appropinquat redemptio uestra.* Rom.8.d.23

29 Καὶ εἶπε παραβολὴν αὐτοῖς, Ἴδετε τὴν συκῆν καὶ πάντα τὰ δένδρα·

29 Dixit etiam eis *hanc* parabolam, Videte ficum & omnes arbores:

29 *Et dixit illis similitudinem, Videte ficulneam & omnes arbores:*

30 Ὅταν προβάλωσιν ἤδη, βλέποντες, ἀφ' ἑαυτῶν γινώσκετε ὅτι ἤδη ἐγγὺς τὸ θέρος ἐστίν·

30 Quum iam " emiserint *folia, uos eas* cernentes, per vos ipsos agnoscitis iam propè esse æstatem:

30 *Quum producant iã ex se fructum, scitis quoniam propè est æstas:*

31 Οὕτω καὶ ὑμεῖς, ὅταν ἴδητε ταῦτα γινόμενα, γινώσκετε ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

31 Ita & vos quũ videritis hæc fieri, agnoscite propè esse regnũ Dei.

31 *Ita & uos quum uideritis hæc fieri, scitote quoniam propè est regnum Dei.*

32 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕτη ἕως ἂν πάντα γένηται.

32 Amen dico vobis, nequaquã præterierit hæc ætas quousque " hæc omnia facta fuerint.

32 *Amen dico uobis quia non præteribit generatio hæc donec omnia fiant.*

33 Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι.

33 Cælum & terra præteribunt, verba autem mea nequaquam præteribunt.

33 *Cælum & terra trãsibunt, uerba autem mea non transibunt.*

34 Προσέχετε δὲ ἑαυτοῖς, μήποτε βαρυνθῶσιν ὑμῶν αἱ καρδίαι ἐν κραιπάλῃ καὶ μέθῃ καὶ μερίμναις βιωτικαῖς, καὶ αἰφνίδιος ἐφ' ὑμᾶς ἐπιστῇ ἡ ἡμέρα ἐκείνη.

34 ‖ Cauete autẽ vobis, nequando grauentur corda vestra crapula & ebrietate, & curis huius vitæ: & repentè vobis superueniat dies ille.

34 *Attendite autem uobis ne fortè grauentur corda uestra in crapula & ebrietate & curis huius uitæ: & superueniat in uos repentina dies illa.* Rom.13.d.13

35 Ὡς παγὶς γὰρ ἐπελεύσεται ἐπὶ πάντας τοὺς καθημένους ἐπὶ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς.

35 Nam vt laqueus, inuadet in omnes " qui habitant in superficie totius terræ.

35 *Tanquam laqueus enim superueniet in omnes qui sedent super faciem omnis terræ.*

36 Ἀγρυπνεῖτε οὖν, ἐν παντὶ καιρῷ δεόμενοι ἵνα καταξιωθῆτε ἐκφυγεῖν ταῦτα πάντα τὰ μέλλοντα γίνεσθαι, καὶ σταθῆναι ἔμπροσθεν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

36 Excubate igitur, omni tẽpore rogantes " vt digni habeamini qui effugiatis ista omnia quæ futura sunt, & " consistatis corã Filio hominis.

36 *Vigilate itaque, omni tẽpore orantes, ut digni habeamini fugere ista omnia quæ futura sunt, & stare ante Filium hominis.*

37 Ἦν δὲ τὰς ἡμέρας ἐν τῷ ἱερῷ διδάσκων· τὰς δὲ νύκτας ἐξερχόμενος ηὐλίζετο εἰς τὸ ὄρος τὸ καλούμενον ἐλαιῶν.

37 Docebat autem interdiu in templo: noctu verò exiens, diuersabatur in monte qui vocatur Olearum.

37 *Erat autem diebus docens in templo: noctibus uerò exiens, morabatur in monte qui uocatur Oliueti.*

38 Καὶ πᾶς ὁ λαὸς ὤρθριζε πρὸς αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ ἀκούειν αὐτοῦ.

38 Et totus populus " diluculo veniebat ad eum, vt eũ audiret in templo.

38 *Et omnis populus manebat ad eum in templo, audire eum.*

30 Emiserint *folia*, προβάλωσι. Lucas τὸ προβάλλειν hoc loco absolutè pro ἐκφύειν seu βλαστεῖν vsurpat. Itaque Erasmus, vt constructionem expleret, suppleuit gemmas, quas Græci ὀφθαλμοὺς vocant. Vetus interpres ad fructum retulit, & ἀφ' ἑαυτῶν coniunxit cum προβάλωσι, neque legit participium βλέποντες, contra omnium codicum fidem. Castellio conuertit, Pullularint, quod planè est ἄκυρον. Ego verò quod constructioni deerat suppleui ex Matthæo & Marco.

32 Hæc omnia, πάντα. Addidimus ταῦτα ex Matthæo, quanuis in nullis vetustis codicibus scriptum inuenerimus.

35 Qui habitant in superficie terræ, τοὺς καθημένους ἐπὶ πρόσωπον τῆς γῆς: id est in omnes homines, vbicunque tandem fuerint. Ponitur enim verbum καθῆσθαι pro sedes ponere, sicut ab Hebræis vsurpatur ישב, vt diximus Matth.4.c.16 & πρόσωπον τῆς γῆς illud est quod Hebræi פני הארץ, Latini superficiem terræ vocant.

36 Vt digni habeamini, ἵνα καταξιωθῆτε. Magna est huius verbi emphasis, ex quo intelligimus omnia deberi gratuitæ Dei electioni, qui nos prior dilexit. Erasmus igitur non satis expressè vertit, Vt liceat vobis, ἵνα ἐξῇ ὑμῖν. In duobus tamen codicibus legimus ἵνα κατισχύσητε ἐκφυγεῖν, vt valeatis effugere, nimirum per gratiam Dei quæ vobis aderit. Consistatis, σταθῆναι: id est ita appareatis vt intrepidè possitis vultum & sententiam iudicis sustinere. Hæc enim est filiorum Dei παῤῥησία & πεποίθησις, quam pulchrè describit Paulus Rom. 8.f.33, & 34. Consistere igitur & Cadere opponuntur hoc loco: quemadmodum etiam Standi vocabulum à Terentio vsurpatur: quod tamen vt ambiguum repudiaui. Sic Psal.1.b.5, dicit Dauid, Impii in judicio לא יקומו, id est non consistent: pro quo Græcus interpres perperam reddidit, οὐκ ἀναστήσονται. vnde postea emanauit eorum error qui impios resurrecturos negarunt. tanti est momenti veram vocabulorum significationẽ tenere.

38 Diluculo veniebat, ὤρθριζε. Sic solent Septuaginta, quos vocant, interpretes, explicare verbũ He-

bræum השכים, quaſi dicas, Diluculari : pro quo in Veteri editione aliquoties legitur barbarum vocabulum Manicare, quod ipſum etiam Auguſtinum offendit, vt Eraſmus in hunc locum obſeruauit. Neque tamen ὀρθρίζειν declarat diluculo venire, ſed diluculo ſurgere: qua etiam ſignificatione reperio participium ὀρθρευόμενος apud Lucianum in Gallo. Sed (vt ſæpe iam annotauimus, veluti Mar. 8. b. 11, & ſuprà 3. b. 7) Hebræis eſt familiare, poſito vno verbo intelligere conſequens.

	Κεφάλαιον κβ´	CAP. XXII.	CAP. XXII.
Mat. 26. a. 1 mar. 14. a. 1	1 Ἤγγιζε δὲ ἡ ἑορτὴ τῶν ἀζύμων, ἡ λεγομένη πάσχα.	1 A‖Ppropinquabat autem feſtum azymorũ, quod dicitur paſcha:	1 *Appropinquabat autem dies feſtus azymorum, qui dicitur paſcha:*
	2 Καὶ ἐζήτουν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς τὸ πῶς ἀνέλωσιν αὐτόν· ἐφοβοῦντο γὰρ τὸν λαόν.	2 Et quærebant principes Sacerdotum & Scribæ quomodo eum "tollerent *è medio*: timebant enim plebem.	2 *Et quærebant principes Sacerdotum & Scribæ quomodo eum interficerent: timebant verò plebem.*
Mat. 26. c. 14 mar. 14. b. 10	3 Εἰσῆλθε δὲ ὁ Σατανᾶς εἰς Ἰούδαν τὸν ἐπικαλούμενον Ἰσκαριώτην, ὄντα ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δώδεκα.	3 ‖Introiit autem Satanas in Iudam cognominatum Iſcariotem qui erat è numero duodecim.	3 *Intrauit autem Satanas in Iudam qui cognominabatur Iſcariotes, vnum de duodecim.*
	4 Καὶ ἀπελθὼν συνελάλησε τοῖς Ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς στρατηγοῖς τὸ πῶς αὐτὸν παραδῷ αὐτοῖς.	4 Qui abiens colloquutus eſt cum principibus Sacerdotum "ac præfectis *templo*, quomodo ipſis eum traderet.	4 *Et abiit & loquutus eſt cum principibus Sacerdotum & magiſtratibus, quemadmodum illum traderet eis.*
	5 Καὶ ἐχάρησαν· καὶ συνέθεντο αὐτῷ ἀργύριον δοῦναι.	5 Qui gauiſi ſunt: ac pacti ſunt *ſe* daturos ei pecuniam.	5 *Et gauiſi ſunt: & pacti ſunt pecuniã illi dare.*
	6 Καὶ ἐξωμολόγησε· καὶ ἐζήτει εὐκαιρίαν τοῦ παραδοῦναι αὐτὸν αὐτοῖς ἄτερ ὄχλου.	6 Et *ipſe* "ſpopondit: quærebátque opportunitatem vt traderet eum ipſis "abſque turba.	6 *Et ſpopondit: & quærebat opportunitatem vt traderet illum ſine turbis.*
Mat. 26. b. 17 mar. 14. b. 13	7 Ἦλθε δὲ ἡ ἡμέρα τῶν ἀζύμων, ἐν ᾗ ἔδει θύεσθαι τὸ πάσχα.	7 ‖Venit autem dies azymorũ, qua "oportebat mactari "paſcha.	7 *Venit autem dies azymorum, in qua neceſſe erat occidi paſcha.*
	8 Καὶ ἀπέστειλε Πέτρον καὶ Ἰωάννην, εἰπών, Πορευθέντες ἑτοιμάσατε ἡμῖν τὸ πάσχα, ἵνα φάγωμεν.	8 Et miſit Petrum & Iohannẽ, dicens, Profecti parate nobis paſcha vt veſcamur.	8 *Et miſit Petrum & Iohannem, dicens, Euntes parate nobis paſcha, vt manducemus.*
	9 Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Ποῦ θέλεις ἑτοιμάσωμεν;	9 Ipſi verò dixerunt ei, Vbi vis paremus *illud*?	9 *At illi dixerunt, vbi vis paremus?*
	10 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἰδού, εἰσελθόντων ὑμῶν εἰς τὴν πόλιν, συναντήσει ὑμῖν ἄνθρωπος κεράμιον ὕδατος βαστάζων· ἀκολουθήσατε αὐτῷ εἰς τὴν οἰκίαν οὗ εἰσπορεύεται.	10 At ille dixit eis, Ecce, poſtquã introieritis in vrbem, occurret vobis quidam aquæ amphoram baiulans: ſequimini eum domum in quam ingredietur.	10 *Et dixit ad eos, Ecce, introeuntibus vobis in ciuitatem, occurret vobis homo amphoram aquæ portans: ſequimini eum in domum in quam intrat.*
	11 Καὶ ἐρεῖτε τῷ οἰκοδεσπότῃ τῆς οἰκίας, Λέγει σοι ὁ διδάσκαλος, Ποῦ ἐστι	11 Et "dicite patrifamiliâs ædiũ, Dicit tibi Magiſter, Vbi eſt	11 *Et dicetis patrifamiliâs domus, Dicit tibi Magiſter, vbi eſt*

IN CAPVT XXII.

2 Tollerent *è medio*, ἀνέλωσιν. Addidi E medio, vt vitarem amphiboliam in Latino ſermone. Alibi vſi ſumus verbo Interimendi, quod non videtur conuenire vltimo ſupplicio, quod Magiſtratus ſententia interueniente de aliquo ſumitur. Quamobrem etiam Necandi verbum vſurpauimus infrà, 23. v. 32. & inuidioſè videtur poſitũ τὸ ἀνελεῖν Act. 2. d. 23, & 10. f. 39. vt ſignificetur Chriſtus velut à latronibus potius quàm à iudicibus per ſummum ſcelus interfectus.

4 Ac præfectis *templo*, στρατηγοῖς. Vulg. & Eraſ. Et Magiſtratibus, quo nomine potius intellexerim τοὺς πρεσβυτέρους. Vocatos autem fuiſſe στρατηγοὺς eos qui templi cuſtodiæ præerant, (cuius fit mentio Matth. 27. g. 65) & diſtinctos fuiſſe à preſbyteris & à principibus Sacerdotum, liquet ex verſu 52 huius capitis. Caſtellio Antiſtites conuertit: quàm rectè, ipſe viderit.

6 Spopondit, ἐξωμολόγησε. Alibi τὸ ἐξομολογεῖσθαι declarat palàm profiteri: hic autem ad mutuam ſtipulationem refertur, in qua vnus rogat, Spondes? alter reſpondet, Spondeo. Nam ὁμολογεῖν ad verbum declarat, paribus verbis loqui, vt ii ſolent qui petentibus aſſentiuntur. Abſque turba, ἄτερ ὄχλου. i. ſine tumultu, vel clam turba quæ eum ſolebat aſſectari. quamobrem etiam id tempus obſeruauit quo ſolum eſſe ſciebat in horto.

7 Oportebat, ἔδει. Oportebat, nimirum ex Legis præſcripto. Sed hoc quoque Dei mandatum Iudæi plerique traditionibus ſuis violabant, vt annotauimus Matth. 26. b. 17. Vulgata & Eraſmus, Neceſſe erat,

ἀνάγκη ἦν. Pascha, τὸ πάσχα: id est Agnum qui figura erat ipsius Phase: quæ metonymia alibi est à nobis annotata.

τὸ κατάλυμα ὅπου τὸ πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν μου φάγω;

diuersorium vbi pascha cum discipulis meis edam?

diuersorium ubi pascha cum discipulis meis manducem?

12 Κἀκεῖνος ὑμῖν δείξει ἀνώγεον μέγα ἐστρωμένον· ἐκεῖ ἑτοιμάσατε.

12 Tunc ipse ostẽdet vobis cœnaculum magnum stratum: illic parate *pascha*.

12 *Et ipse ostendet uobis cœnaculũ magnum stratum: & ibi parate.*

13 Ἀπελθόντες δὲ εὗρον καθὼς εἴρηκεν αὐτοῖς· καὶ ἡτοίμασαν τὸ πάσχα.

13 Profecti autem inuenerunt omnia prout dixerat eis: & parauerunt pascha.

13 *Euntes autem inuenerunt sicut dixit illis: & parauerunt pascha.*

14 Καὶ ὅτε ἐγένετο ἡ ὥρα, ἀνέπεσε, καὶ οἱ δώδεκα ἀπόστολοι σὺν αὐτῷ.

14 ‖Quum igitur adesset ¨*constitutum* illud tempus, discubuit, & duodecim Apostoli cum eo.

14 *Et quum facta esset hora, discubuit, & duodecim Apostoli cum eo.* Mat.26.b.20 mar.14.b.18.

15 Καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν πρὸ τοῦ με παθεῖν.

15 Et dixit eis, ¨Desiderio desideraui hoc pascha vesci vobiscum, antequam ego ¨patiar.

15 *Et ait illis, Desiderio desideraui hoc pascha manducare uobiscum antequam patiar.*

16 Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι οὐκέτι οὐ μὴ φάγω ἐξ αὐτοῦ, ἕως ὅτου πληρωθῇ ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ.

16 Dico enim vobis me non amplius comesturum ex eo, quousque compleatur in regno Dei.

16 *Dico enim uobis quia ex hoc non manducabo illud donec impleatur in regno Dei.*

17 Καὶ δεξάμενος ποτήριον, εὐχαριστήσας εἶπε, Λάβετε τοῦτο, καὶ διαμερίσατε ἑαυτοῖς.

17 Et accepto poculo, quum gratias egisset, dixit, Accipite hoc, & partimini vobis ipsis.

17 *Et accepto calice, gratias egit, & dixit, Accipite, & diuidite inter uos.*

18 Λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι οὐ μὴ πίω ἀπὸ τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου, ἕως ὅτου ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἔλθῃ.

18 Dico enim vobis me non bibiturum ex fructu vitis, vsquequo regnum Dei venerit.

18 *Dico enim uobis quòd non bibam de generatione uitis, donec regnum Dei ueniat.*

19 Καὶ λαβὼν ἄρτον εὐχαριστήσας ἔκλασε· καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς, λέγων, Τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον· τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν.

19 ‖Et accepto pane, quum gratias egisset, fregit: & dedit eis, dicens, Hoc est corpus meum quod pro vobis datur: hoc facite in mei recordationem.

19 *Et accepto pane gratias egit, & fregit: & dedit eis, dicens, Hoc est corpus meum, quod pro uobis datur: hoc facite in meã commemorationem.* Mat.26.c.26 mar.14.c.22 1.cor.11.e.24

20 Ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον μετὰ τὸ δειπνῆσαι, λέγων, Τοῦτο τὸ ποτήριον, ἡ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ αἵματί μου, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον.

20 Itidem etiam *dedit eis* poculum, ¨postquã cœnasset, dicẽs, ¨Hoc poculum *est* Nouum illud testamentum per sanguinẽ meum, ¨qui pro vobis effunditur.

20 *Similiter & calicem postquam cœnauit, dicens, Hic est calix Nouũ testamentum in sanguine meo, qui pro uobis fundetur.*

14 *Constitutum* illud tempus, ἡ ὥρα. Tot vocabulis libuit τὴν ὥραν interpretari, vt planius loquerer. Ita enim significatur vespertinum crepusculum, intra quod oportuit hanc cœnam peragi. Quod non satis videaris exprimere si cum Vetere interprete conuertas, Quum facta esset hora: vel cum Erasmo, Quum iam esset tempestiuum.

15 Desiderio desideraui, ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα. Hebr. התאויתי תאוה, pro Summopere desideraui. Hunc autem versiculum testatur Epiphanius sic fuisse ab Hebionæis deprauatum, μὴ ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα κρέας φαγεῖν μεθ' ὑμῶν; id est, Nũ desideraui desiderio hoc pascha carne vesci vobiscum? Patiar, παθεῖν: id est supplicio mortis afficiar. Libenter autem retinuimus hoc vocabulum, Ecclesiæ Dei familiare.

20 Postquam cœnasset, μετὰ τὸ δειπνῆσαι. Hîc libuit subiicere ex rituum Iudaicorum volumine quod ipsi כל-בו vocant, ceremoniam panis & poculi quæ sumunt Iudæi sub finem cœnæ agni paschalis. Ea igitur eiusmodi est, Emanuele Tremelio, homine doctissimo, interprete, Paterfamiliâs initio conuiuii sumit panem azymum integrum, quem in duas partes diuidit: quarum vni sic benedicit, Benedictus es Domine Deus noster, Rex vniuersi, qui educis panem è terra. (Vel sic, Benedictus es Domine Deus noster, Rex vniuersi, in esu panis azymi) Alteram autem partem recondit sub mappa, vt videntes pueruli rogent cur panem azymum abscondamus, & eum differamus comedere: deinde ne, si eum videant, comedant inter cœnandum imprudentes: postea peragit cœnã suã quisque lætus. qua peracta, resumit paterfamiliâs partẽ illam quam sub mappa absconderat, & ex ea recumbens comedit tantillum quanta est oliua, distribuitque singulis accumbentibus, in Paschæ memoriam: nec quicquam cibi deinceps ea nocte gustant, vt gustus panis azymi maneat in ore ipsorum. Deinde ad eundem modum discumbens bibit, & recitat gratiarum actiones, quibus sumpto cibo solent gratias agere Deo. Hæc est igitur illorum ceremonia, ad quam non desunt qui putent Christum respexisse quum sacrosanctam synaxin institueret: quod si verum est (neque enim hoc facilè concesserim) longè tamen aliter iudicandum est de sancta & solẽni institutione qua in ipsius Christi possessionem mittimur, quàm de externo illo ritu & traditione. Hoc poculum *est*, τοῦτο τὸ ποτήριον. Verbum substantiuum quod hîc deest, rectè suppletur ex 1. Cor. 11.e.25, sed à Vetere interprete non est positum suo loco. Vertit enim,

Hic est calix, pro Hic calix est. Est autem hoc loco duplex metonymia, quam agnoscere coguntur etiam ii qui in hac formula non desinunt τὸ ῥητὸν vrgere, vt quod semel tuendum susceperunt, omnibus modis defendant. Primùm enim ponitur continens (vt grammatici loquuntur) pro contento, poculũ videlicet pro vino quod ipso poculo continetur. Deinde vinum dicitur esse ipsum fœdus, quum sit duntaxat fœderis, aut eius potius quo fœdus sancitur, (nimirum sanguinis Domini) symbolum ac tessera: vera quidem illa & minimè inanis, sed tamen ab eo distinguenda quod ipsa repræsentat. Non est igitur quòd è cælo Christum eliciamus, vel Christi corpus immensum & inuisibile comminiscamur, vt propriam significationem verbi Est conseruemus. Est autem hæc metonymia non modò in Sacris literis frequens, vt est ab eruditissimis hominibus toties inculcatum, sed etiam ab ipso Homero vsurpata. Sic enim ille vbi mentionem facit fœderis inter Græcos & Troianos multis cæremoniis sanciti, libro Iliad. γ, Κήρυκες δ' ἀνὰ ἄστυ θεῶν φέρον ὅρκια πιστά, Ἄρνε δύω, καὶ οἶνον ἐύφρονα καρπὸν ἀρούρης Ἀσκῷ ἐν αἰγείῳ. In quibus versiculis nemo non videt (liceat enim nobis profana cum sacris hactenus comparare) agnis & vino, quæ fœderis duntaxat symbola erant, tribui ipsam fœderis appellationem, simili prorsus dicendi genere quo hîc vsus Lucas poculum vocauit Nouum testamentum. Certum est enim Christum vsum esse formulis dicendi, ipsi vulgo vsitatis, in hac præsertim ceremonia quam volebat ab omnibus intelligi. Nouum illud testamentum, ἡ καινὴ διαθήκη: vel potius fœdus. Nam mihi quidem videtur hæc interpretatio melius conuenire, vt plenior sit veteris fœderis & noui collatio: neque tamen ausus sum quicquam hîc mutare. Sed putaui exprimendum articulum, qui additus videtur vt discipulis veniret in mentem quod pollicitus fuerat Dominus iam olim, Ierem.31.f.31. quam promissionem probabile est in populo Dei celebrem fuisse, quanuis à Scribis & Pharisæis non rectè explicaretur. Qui pro vobis effunditur, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον. Quum hæc verba, si constructionem spectemus, necessariò non ad sanguinem, sed ad poculum pertineant, neque tamen de vino (nedum de poculo) intelligi possint, aut manifestum est solœcophanes, quum dicendum fuerit τῷ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνομένῳ, vt legit Basilius in Ethicis, ὅρῳ κα': aut potius quum hæc essent ad marginem annotata ex Matthæo & Marco, postea in contextum irrepserunt: quod eo quidem facilius est admissum quòd quũ in superiore versiculo adscriptum esset τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον, id est, Quod pro vobis datur, simile quippiam videtur adiiciẽdum fuisse vbi agitur de sanguine. Sed neque hoc additur apud Paulum 1. Cor.11.e.25, (qui tamen videtur ex hoc loco descripsisse Cœnæ institutionem) neque causam video cur solœcophanes Lucas vsurparet. Omnes tamen vetusti nostri codices ita scriptum habebant.

Mat.26.b.21 mar.14.b.19 iohan.13.b.18

21 Πλὴν ἰδοὺ ἡ χεὶρ τοῦ παραδιδόντος με μετ' ἐμοῦ ἐπὶ τῆς τραπέζης.

21 ‖Veruntamen ecce manus eius qui me prodit, mecũ *est* in mensa.

21 *Veruntamen ecce manus tradentis me mecum est in mensa.*

Psal.40.c.11

22 Καὶ ὁ μὲν υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου πορεύεται κατὰ τὸ ὡρισμένον· πλὴν οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι' οὗ παραδίδοται.

22 Et filius quidem hominis ‖prout ᵛ definitum est, vadit: veruntamen væ homini illi per quem proditur.

22 *Et quidem Filius hominis secundum quod definitum est, uadit: ueruntamen uæ homini illi per quem traditur.*

23 Καὶ αὐτοὶ ἤρξαντο συζητεῖν πρὸς ἑαυτοὺς τὸ τίς ἄρα εἴη ἐξ αὐτῶν ὁ τοῦτο μέλλων πράσσειν.

23 Tunc ipsi cœperunt mutuò quærere inter se quisnam esset ex ipsis qui hoc facturus esset.

23 *Et ipsi cœperunt quærere inter se quis esset ex eis qui hoc facturus esset.*

24 Ἐγένετο δὲ καὶ φιλονεικία ἐν αὐτοῖς, τὸ τίς αὐτῶν δοκεῖ εἶναι μείζων.

24 Orta est autem etiam contentio inter eos, quis eorum videretur esse maior.

24 *Facta est autem & contentio inter eos, quis eorũ uideretur esse maior.*

Mat.20.d.25 mar.10.f.42

25 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Οἱ βασιλεῖς τῶν ἐθνῶν κυριεύουσιν αὐτῶν· καὶ οἱ ἐξουσιάζοντες αὐτῶν, εὐεργέται καλοῦνται.

25 Ipse verò dixit eis, ‖ Reges gentium dominantur eis, & qui potestatem habent in eas, ᵛ benefici vocantur.

25 *Dixit autem eis, Reges gentium dominantur eorum: & qui potestatem habent super eos, benefici uocantur.*

26 Ὑμεῖς δὲ οὐχ οὕτως· ἀλλ' ὁ μείζων ἐν ὑμῖν, γενέσθω ὡς ὁ νεώτερος· καὶ ὁ ἡγούμενος, ὡς ὁ διακονῶν.

26 Vos autem non ita: sed qui maximus est inter vos, fit sicut ᵛqui minimus est, & qui princeps est, sicut qui ministrat.

26 *Vos autem non sic: sed qui maior est in uobis, fiat sicut iunior, & qui præcessor est, sicut ministrator.*

22 Definitũ est, τὸ ὡρισμένον. Sic loquitur Spiritus sanctus Act.4.e.27, & quidem apertius aliquanto nominans manum ac consiliũ Dei. Viderint igitur præposteri quidam iustitiæ Dei vindices scilicet ac patroni, qua fronte, quum de peccatis hominum agitur, prouidentiam Dei à consilio & decreto separent. Nempe, inquiunt, ne Deum faciamus mali authorem. Quid veró? Christum prodere, deridere, crucifigere, scelus non fuit? & tamen dicit ipse Christus, dicunt Apostoli id esse à Deo definitum, id inquam Dei manu & consilio prius, id est ab æterno, fuisse constitutum. sic, inquam, loquitur Deus ipse cuius authoritatem qui sequitur, emendatè sanè loquitur. Ergo, inquies, Deus fuit huius sceleris author? Absit. Clemens enim & bonus est Deus noster, mundum in Christo reconcilians sibi: & iustus quoque peccatorum nostrorum iudex, in eo qui factus est execratio pro nobis: sceleratus autẽ est Iudas, qui innocentissimum hominẽ prodit vt auaritiæ suæ seruiat: scelerati Iudæi, qui Seruatorem suum postulant ad necem: sceleratus Pilatus, qui repugnante conscientia insontem damnat. Distingue igitur Dei consilium ac decretum à causis mediis, id est ab istorum mala conscientia, & in vno eodémque facto, Dei iustitiam & bonitatem coles, diaboli & hominum iniquitatem & improbitatem detestaberis.

25 Benefici vocantur, εὐεργέται καλοῦνται: id est magnificis titulis ornantur. Sic enim mos semper fuit principes aliquibus cognomentis honestare, quæ postea transierunt etiam ad hæredes. Nominatim verò inter Ægypti reges numerantur duo Euergetæ. Sed & ab Hebræis principes generali nomine נדיבים (id est munifici & liberales) dicuntur per antonomasiam. quò videtur Lucas respexisse.

26 Qui minimus est, ὁ νεώτερος. Propriè dicitur de ætate, cuius tamen discrimina Dominus non tollit, nisi

lit, nisi hactenus vt stulta & vana ambitio vitetur. Malo tamen νεώτερον accipere in genere pro eo qui minimæ est authoritatis: sicut apud Hebræos interdum vsurpatur vocabulum צעיר.

Τίς γὰρ μείζων, ὁ ἀνακείμενος, ἢ ὁ διακονῶν; οὐχὶ ὁ ἀνακείμενος; Ἐγὼ δὲ εἰμι ἐν μέσῳ ὑμῶν ὡς ὁ διακονῶν.

27 Nam vter maior est, qui accumbit, an qui ministrat? nónne qui accumbit? At ego sum "in medio vestrum vt qui ministrat.

27 *Nam quis maior est, qui recubit, an qui ministrat? nónne qui recubit? Ego autem in medio uestru sum sicut qui ministrat.*

Ὑμεῖς δέ ἐστε οἱ διαμεμενηκότες μετ' ἐμοῦ ἐν τοῖς πειρασμοῖς μου.

28 Vos porro ii estis qui permãsistis mecum in tentationibus meis.

28 *Vos autẽ estis qui permansistis mecum in tentationibus meis.*

Κἀγὼ διατίθεμαι ὑμῖν, καθὼς διέθετό μοι ὁ πατήρ μου, βασιλείαν,

29 Ego igitur "paciscor vobis, prout pactus est mihi Pater meus, regnum,

29 *Et ego dispono uobis sicut disposuit mihi pater meus, regnum,*

Ἵνα ἐσθίητε καὶ πίνητε ἐπὶ τῆς τραπέζης μου ἐν τῇ βασιλείᾳ μου, καὶ καθίσησθε ἐπὶ θρόνων, κρίνοντες τὰς δώδεκα φυλὰς τοῦ Ἰσραήλ.

30 Vt edatis & bibatis in mensa mea in regno meo, ‖ & sedeatis super thronos, iudicantes duodecim tribus Israel.

30 *Vt edatis & bibatis super mensam meam in regno meo, & sedeatis super thronos, iudicantes duodecim tribus Israel.* Mat.19.d.28

Εἶπε δὲ ὁ Κύριος, Σίμων, Σίμων, ἰδού, ὁ σατανᾶς ἐξῃτήσατο ὑμᾶς, τοῦ σινιάσαι ὡς τὸν σῖτον·

31 ‖ Dixit etiã Dominus, Simon, Simon, ecce, Satanas appetiit vos "quos ventilaret sicut triticũ:

31 *Ait autem Dominus, Simon, Simon, ecce, Satanas expetiuit uos ut cribraret sicut triticum:* 1.Pet.5.c.8

Ἐγὼ δὲ ἐδεήθην περὶ σοῦ, ἵνα μὴ ἐκλείπῃ ἡ πίστις σου· καὶ σύ ποτε ἐπιστρέψας, στήριξον τοὺς ἀδελφούς σου.

32 Sed ego rogaui pro te, ne deficiat fides tua: tu igitur aliquãdo conuersus, confirma fratres tuos.

32 *Ego autem rogaui pro te, ut non deficiat fides tua: & tu aliquando conuersus, confirma fratres tuos.*

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Κύριε, μετὰ σοῦ ἕτοιμός εἰμι καὶ εἰς φυλακὴν καὶ εἰς θάνατον πορεύεσθαι.

33 Ipse verò dixit ei, Domine tecũ paratus sum & in carcerẽ & ad mortem proficisci.

33 *Qui dixit ei, Domine, tecum paratus sum & in carcerẽ & in mortẽ ire.*

Ὁ δὲ εἶπε, Λέγω σοι Πέτρε, οὐ μὴ φωνήσει σήμερον ἀλέκτωρ πρὶν ἢ τρὶς ἀπαρνήσῃ μὴ εἰδέναι με.

34 ‖ At ille dixit, Dico tibi Petre, non mittet vocem hodie gallus, priusquam ter neges me tibi notum esse.

34 *Et ille dixit, Dico tibi Petre, non cantabit hodie gallus, donec ter abneges nosse me.* Mat.26.c.34 Mar.14.c.30 iohan.13.d.38

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὅτε ἀπέστειλα ὑμᾶς ἄτερ βαλαντίου καὶ πήρας καὶ ὑποδημάτων, μή τινος ὑστερήσατε; Οἱ δὲ εἶπον, Οὐδενός.

35 Dixit etiam eis, Quando misi vos ‖ absque crumena & pera & soleis, num quid defuit vobis? Ipsi verò dixerunt, Nihil.

35 *Et dixit eis, Quando misi uos sine sacculo & pera & calceamentis, nunquid aliquid defuit uobis? At illi dixerunt, Nihil.* Mat.10.a.9

27 In medio vestrum, ἐν μέσῳ ὑμῶν. i. inter vos: pro quo dicunt Hebræi בקרבכם, vt alibi annotauimus.

29 Paciscor, διατίθεμαι. Vel, lego, testamento meo videlicet: quæ interpretatio conuenit morituro, & Græco etiam vocabulo non repugnat: deinde etiam nititur authoritate Epistolæ ad Hebræos cap.9.e.17. Sed tamen quia simili ratione non potest dici Pater Filio regnum legasse, hoc autem loco significat Christus sese ius illud Filii nobiscum communicare, (quod quidem eiusmodi est vt Filius viuente etiam Patre sit ipsius bonorum particeps, præsertim si pater ita cum eo pactus fuerit) ideo ad ius illud pacti referri malo quo in vitæ æternæ consortiũ asciti sumus. Itaq; locus ille Epistolæ ad Hebræos fortassis pro allusione potius quàm pro genuina interpretatione accipiẽdus est. Neq; obstat quòd vita æterna toties dicitur hæreditas, & Christi dicimur cohæredes. Nam in genere τὸ κληρονομεῖν accipitur pro Possidere, & κληρονομία pro eo quod possidemus, sicut apud Hebræos accipitur נחלה & נחל: quibus tamen vocabulis vti videtur Scriptura vt declaret nos non vllis nostris meritis, sed gratuita adoptione vitam æternam consequi. Pendet autem hæc adoptio non à testamento, sed à fœdere, seu pacto, quod quidem non ipsius Patris qui nos adoptauit, & mori non potest, sed Filii potius in quo adoptati sumus, morte sancitur. Itaque simili ratione dicimur hæredes Dei qua cohæredes Christi: quia nimirum filii sumus, ex fœdere tamen, non ex testamento: alioquin Patrem à quo adoptati sumus, oporteret mori antequam hæreditatem acciperemus. Certè sic ista dicuntur de fœdere cum Abrahamo inito Act. 3.d.25. quod vocatur vbique ברית. Theophylactus quoque διατίθεμαι ὑμῖν interpretatur συμφωνῶ πρὸς ὑμᾶς: à quo tamen in eo dissentio quòd βασιλείαν connectit cum verbo διέθετο, hoc modo videlicet, Prout igitur Pater mihi pactus est regnum, ita vobiscum paciscor, vt edatis & bibatis, &c. Ego verò malo post ὁ πατήρ μου adscribere distinctionem quæ in plerisque exemplaribus reperitur, & versiculum sequentem accipere pro huius declaratione.

31 Quos ventilaret, τοῦ σινιάσαι: id est agitaret & dispergeret, vel etiã excuteret. Vulgata & Erasmus, Vt cribraret. Ambrosius lib.1. De vocatione Gentium cap. vlt. Vt cerneret. Sed hîc agitur de illo Satanæ studio quo totus ardet Ecclesiæ cœtum modis omnibus agitatum ac vexatum dissipãdi, fidem denique nobis excutiẽdi. Cribrandi autem & cernendi significatio tum demum conuenit vbi de Dei consiliis agitur in Ecclesia sua non perdenda, sed repurganda. Theophylactus interpretatur ταράξαι καὶ βλάψαι, id est turbare & lædere: quod potius respondet verbo σινιάσαι.

36 Εἶπεν οὖν αὐτοῖς, Ἀλλὰ νῦν, ὁ ἔχων βαλάντιον, ἀράτω, ὁμοίως καὶ πήραν· καὶ ὁ μὴ ἔχων, πωλησάτω τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ, καὶ ἀγορασάτω μάχαιραν.

36 Dixit ergo eis, At nunc, qui crumenam habet, sumat *eam*, similiter & peram: & qui non habet, vendat pallium suum, & emat gladium.

36 *Dixit ergo eis, Sed nunc, qui habet sacculum, tollat, similiter & peram: & qui non habet, uendat tunicā suā, & emat gladium.*

Esa.53.d.12

37 Λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι ἔτι τοῦτο τὸ γεγραμμένον δεῖ τελεσθῆναι ἐν ἐμοί, τό, Καὶ μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη. Καὶ γὰρ τὰ περὶ ἐμοῦ τέλος ἔχει.

37 Dico enim vobis, adhuc oportere in me perfici ‖ scriptum illud, Et cum sceleratis numeratus est. Nā ea quæ *scripta sunt* de me, finem habent.

37 *Dico enim uobis quoniam adhuc hoc quod scriptum est, oportet impleri in me, Et cum iniquis deputatus est. Etenim ea quæ sunt de me, finem habent.*

38 Οἱ δὲ εἶπον, Κύριε, ἰδοὺ μάχαιραι ὧδε δύο. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἱκανόν ἐστι.

38 At illi dixerunt, Domine, ecce duo gladii hîc. Ipse verò dixit eis, Satis est.

38 *At illi dixerunt, Domine, ecce duo gladii hîc. At ille dixit eis, Satis est.*

Mat.26.d.36 mar.14.d.32 iohan.18.a.1

39 Καὶ ἐξελθὼν ἐπορεύθη κατὰ τὸ ἔθος εἰς τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν· ἠκολούθησαν δὲ αὐτῷ καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

39 ‖ Et egressus, profectus est ex more in montem Oliuarum: sequuti sunt autem eum etiam discipuli eius.

39 *Et egressus ibat secundum consuetudinem in montem Oliuarum: sequuti sunt autem illum & discipuli.*

Mat.26.d.41 mar.14.d.38

40 Γενόμενος δὲ ἐπὶ τοῦ τόπου, εἶπεν αὐτοῖς, Προσεύχεσθε μὴ εἰσελθεῖν εἰς πειρασμόν.

40 Quum verò peruenisset ad eum locum, dixit eis, precamini ne intretis in tentationem.

40 *Et quum peruenisset ad locum, dixit illis, Orate ne intretis in tentationem.*

41 Καὶ αὐτὸς ἀπεσπάσθη ἀπ' αὐτῶν ὡσεὶ λίθου βολήν, καὶ θεὶς τὰ γόνατα προσηύχετο,

41 Tum ipse auulsus est ab eis quasi ad iactum lapidis, positisque genibus precatus est,

41 *Et ipse auulsus est ab eis quantum iactus est lapidis, & positis genibus orabat.*

42 Λέγων, Πάτερ, εἰ βούλει παρενεγκεῖν τὸ ποτήριον τοῦτο ἀπ' ἐμοῦ· πλὴν μὴ τὸ θέλημά μου ἀλλὰ τὸ σὸν γενέσθω.

42 Dicens, Pater, si vis, transfer poculum hoc à me: veruntamen non mea voluntas sed tua fiat.

42 *Dicens, Pater, si uis, transfer calicem istum à me: ueruntamen non mea uoluntas sed tua fiat.*

43 Ὤφθη δὲ αὐτῷ ἄγγελος ἀπ' οὐρανοῦ ἐνισχύων αὐτόν.

43 Visus est autem ei Angelus è cælo corroborans eum.

43 *Apparuit autem illi Angelus de cælo confortans eum.*

44 Καὶ γενόμενος ἐν ἀγωνίᾳ, ἐκτενέστερον προσηύχετο. ἐγένετο δὲ ὁ ἱδρὼς αὐτοῦ ὡσεὶ θρόμβοι αἵματος καταβαίνοντες ἐπὶ τὴν γῆν.

44 Et *ipse* constitutus in angore, intentius orabat. Erat autem sudor eius quasi grumi sanguinis descendentes in terram.

44 *Et factus in agonia, prolixius orabat: & factus est sudor eius sicut guttæ sanguinis decurrentis in terram.*

36 Sumat, ἀράτω, nimirum vt eius pretio gladium redimat, sicut omnino apparet ex iis quæ subiiciuntur de pallio. Nisi malimus post ὁ μὴ ἔχων subaudire μάχαιραν, quod ex Hebræorum consuetudine, priore loco omissum, exprimitur in posteriore, vice relatiui: vt sit hic sensus, Et qui non habet gladium, vendat pallium, & gladium emat. Hanc interpretationem sequutus est Theophylactus, qui ἀράτω interpretatur βασταζέτω, id est ferat, quasi suos moneat Dominus ea tempora instare quibus ipsi sibi debeant humanis etiam præsidiis prospicere, quum antea præsente Domino, sola ipsius prouidentia tuti essent ac securi. Ego verò neque hoc prorsus admitto, neque video quid torquere debuerit veteres in hoc loco explicando, quasi de gladii aut belli iure hîc agatur. Ostendunt omnes circunstantiæ Christum Apostolis suis denuntiare tempus illud instare quo non, vt antea, quietè secum essent versaturi, (minantibus potius quàm reipsa pugnantibus aduersariis) sed in extremum periculum venturi tum huius vitæ, tum etiam fidei amittendæ. Itaque totus hic sermo allegoricus est: quasi dicat, Vixistis adhuc in pace, commilitones, nunc verò bellum instat acerrimum, & cæteris rebus omissis, de vnis armis cogitandum. Quænam autem illa sint arma, ipse, quum in horto precaretur, & Petrum gladio ferientem reprehenderet, suo exēplo docere maluit quàm importunè hoc loco stupidis adhuc & ad res istas non satis attentis discipulis explicare. Cæterùm in septem codicibus vetustis pro ἀράτω, πωλησάτω, ἀγορασάτω legimus, ἀρεῖ, πωλήσει, ἀγοράσει, id est tollet, vendet, emet: quam lectionem annotat etiam Erasmus ex Basilio, ita vt sermo sit prædicentis imminentem afflictionem, non autem exhortantis ad parandum commeatum aut armaturam. Ego verò priorem & magis receptam lectionem potius amplector: quam etiam suspicor deprauatam à quopiam, qui non aliter potuerit hunc nodum expedire.

37 Numeratus est, ἐλογίσθη. Vulg. & Eras. Deputatus est. Vide Mar.15.c.28.

40 Quum peruenisset, γενόμενος. Vide Mar.6.a.2, & suprà, 10.f.32.

44 Constitutus in angore, γενόμενος ἐν ἀγωνίᾳ. Vulgata ad verbum, Et factus in agonia: quæ interpretatio nimium est obscura. Significat autem ἀγωνία summam Christi luctantis angustiam. Neque enim cum mortis duntaxat terroribus luctabatur Christus, vt cæteri homines solent, (alioquin videri possent multi martyres ipso Christo constantiores) sed cum terribili Patris irati iudicio, quo nihil formidabilius cogitari potest: quia nimirum peccatorum nostrorum onus in se receperat. Itaque in hac Christi deiectione consistit nostræ consolationis summa: tātum abest vt propterea quicquam de ipsius maiestate diminuatur. Nam, vt diuinè prorsus ait Nazianzenus, μὴ διὰ τοῦτο ἄτιμος, ὅτι διὰ σὲ ταπεινός; Id est, Nū propterea honore suo spoliādus est, quia

propter te humilis factus? Intentius, ἐκτενέστερον. Vulg. & Eras. Prolixius. Ego verò malo ad ipsam orationis qualitatem referre, tum hoc loco tum & alibi. Grumi, θρόμβοι. Vulg. & Erasmus Guttæ: quæ interpretatio non satis est expressa. alioqui nolim eos imitari quos non pudet multa comminisci vt mulierculas non tam ad resipiscentiam ac fidem excitent quàm ad mollem quandam & inanem commiserationem commoueant: id est, vt Iudæos ac Pilatum potius quàm sua peccata discant execrari. Sed vicissim digni sunt magna reprehensione qui, ne videantur Christo tribuere tam insignia humanæ infirmitatis argumenta, partim ista extenuant, in quibus tamen posita est nostræ pacis & cum Deo reconciliationis summa: partim etiam eò impudentiæ prouecti sunt vt nonnulla tanquã ab hæreticis infarta expunxerint. Siquidem (vt est ab Erasmo annotatum) Hieronymus lib. contra Pelagianos secundo, & Hilarius lib. de Trinitate decimo, indicant in plerisque Græcorum ac Latinorum codicibus non fieri mentionem neque de sudore sanguineo, neque de Angelo confortante. At ego sacrilegam eorum audaciam execror qui hæc deleuerunt. Descendentes, καταβαίνοντες. Vel descendentis, id est καταβαίνοντος, vt in nonnullis codicibus legit Erasmus.

Καὶ ἀναστὰς ἀπὸ τῆς προσευχῆς, 45
ἐλθὼν πρὸς τοὺς μαθητὰς, εὗρεν αὐτοὺς
κοιμωμένους ἀπὸ τῆς λύπης.

45 Et quum surrexisset à precatione, venissétque ad discipulos suos, inuenit eos dormientes præ tristitia.

45 *Et quum surrexisset ab oratione, & venisset ad discipulos suos, inuenit eos dormientes præ tristitia.*

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τί καθεύδετε; ἀνα- 46
στάντες προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε
εἰς πειρασμόν.

46 Et dixit eis, Quid dormitis? surgite, & precamini, ne introeatis in tentationem.

46 *Et ait illis, Quid dormitis? surgite, orate ne intretis in tentationem.*

Ἔτι δὲ αὐτοῦ λαλοῦντος, ἰδοὺ ὄχλος, 47
καὶ ὁ λεγόμενος Ἰούδας, εἷς τῶν δώδεκα,
προήρχετο αὐτῶν, καὶ ἤγγισε τῷ Ἰησοῦ φι-
λῆσαι αὐτόν.

47 ‖Adhuc autem eo loquente, ecce turba, & is qui dicebatur Iudas, vnus è duodecim, præibat eis, & appropinquauit Iesu vt oscularetur eum.

47 *Adhuc eo loquente, ecce turba, & qui vocabatur Iudas, vnus de duodecim, antecedebat eos, & appropinquauit Iesu ut oscularetur eum.* Mat. 26. e. 47 mar. 14. e. 43 iohan. 18. a. 3

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἰούδα, φι- 48
λήματι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου παραδί-
δως;

48 Iesus autem dixit ei, Iuda, osculo Filium hominis prodis?

48 *Iesus autem dixit illi, Iuda, osculo Filium hominis tradis?*

Ἰδόντες δὲ οἱ περὶ αὐτὸν τὸ ἐσόμενον, 49
εἶπον αὐτῷ, Κύριε, εἰ πατάξομεν ἐν
μαχαίρᾳ;

49 Videntes autem ii qui circa ipsum *erant*, quod futurum erat, dixerunt ei, Domine, percutiemúsne gladio?

49 *Videntes autem hi qui circa ipsum erant quod futurum erat, dixerunt ei, Domine, si percutimus in gladio?*

Καὶ ἐπάταξεν εἷς τις ἐξ αὐτῶν τὸν 50
δοῦλον τοῦ Ἀρχιερέως, καὶ ἀφεῖλεν αὐτοῦ
τὸ οὖς τὸ δεξιόν.

50 Et quidam ex ipsis percussit seruum Pontificis maximi, & abstulit auriculam eius dextram.

50 *Et percussit unus ex illis seruum principis Sacerdotum: & amputauit auriculam eius dexteram.*

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἐᾶτε 51
ἕως τούτου. Καὶ ἁψάμενος τοῦ ὠτίου αὐτοῦ,
ἰάσατο αὐτόν.

51 Respondens autem Iesus dixit, Sinite huc vsque. Et tacta illius auricula, sanauit eum.

51 *Respondens autem Iesus ait, Sinite usque huc. Et quum tetigisset auriculam eius, sanauit eũ.*

Εἶπε δὲ ὁ Ἰησοῦς πρὸς τοὺς παραγε- 52
νομένους ἐπ᾽ αὐτὸν Ἀρχιερεῖς καὶ στρα-
τηγοὺς τοῦ ἱεροῦ, καὶ πρεσβυτέρους, Ὡς
ἐπὶ λῃστὴν ἐξεληλύθατε μετὰ μαχαιρῶν
καὶ ξύλων;

52 Dixit autem Iesus eis qui ad ipsum venerant, *nempe* principibus Sacerdotum, & præfectis téplo, & senioribus, Vt aduersus latronem exiistis cum gladiis ac fustibus?

52 *Dixit autem Iesus ad eos qui venerant ad se, principes Sacerdotum & magistratus templi, & seniores, Quasi ad latronem existis cum gladiis & fustibus?*

Καθ᾽ ἡμέραν ὄντος μου μεθ᾽ ὑμῶν ἐν 53
τῷ ἱερῷ, οὐκ ἐξετείνατε τὰς χεῖρας ἐπ᾽
ἐμέ· ἀλλ᾽ αὕτη ὑμῶν ἐστιν ἡ ὥρα, καὶ ἡ
ἐξουσία τοῦ σκότους.

53 Quum quotidie vobiscum fuerim in templo, non extendistis manus in me: sed hæc est hora illa vestra, & potestas tenebrarum.

53 *Quum quotidie vobiscum fuerim in templo, non extendistis manus in me: sed hæc est hora uestra & potestas tenebrarum.*

Συλλαβόντες δὲ αὐτὸν ἤγαγον, καὶ εἰσή- 54
γαγον αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Ἀρχιερέως. Ὁ
δὲ Πέτρος ἠκολούθει μακρόθεν.

54 ‖Comprehensum autem eũ duxerunt, & introduxerunt domũ Pontificis maximi. Petrus verò sequebatur procul.

54 *Comprehendẽtes autem eum, duxerunt ad domum principis Sacerdotum. Petrus uerò sequebatur à longé.* Mat. 26. f. 57 mar. 14 f. 53 iohan. 18. e. 24

Ἀψάντων δὲ πῦρ ἐν μέσῳ τῆς αὐλῆς, 55
καὶ συγκαθισάντων αὐτῶν, ἐκάθητο ὁ
Πέτρος ἐν μέσῳ αὐτῶν.

55 ‖Quúmque accendissent ignẽ in medio aulæ, atque vnà consedissent, sedit & Petrus inter eos.

55 *Accenso autem igne in medio atrii, & circumsedentibus illis, erat Petrus in medio eorum.* Mat. 26. g. 69 mar. 14. g. 66 iohan. 18. e. 26

56 Ἰδοῦσα δὲ αὐτὸν παιδίσκη τις καθήμενον πρὸς τὸ φῶς, καὶ ἀτενίσασα αὐτῷ, εἶπε, Καὶ οὗτος σὺν αὐτῷ ἦν.

56 Quum verò eum vidisset ancilla quædam sedentem ad ignem, intentis in eum oculis dixit, Et iste cum eo erat.

56 *Quem quum vidisset ancilla quædam sedentem ad lumen, & eũ fuisset intuita, dixit,* Et *hic cum illo erat.*

57 Ὁ δὲ ἠρνήσατο αὐτὸν, λέγων, Γύναι, οὐκ οἶδα αὐτόν.

57 Ipse autem abnegauit eum, dicens, Mulier non noui eum.

57 *At ille negauit eum, dicens, Mulier, non noui illum.*

58 Καὶ μετὰ βραχὺ ἕτερος ἰδὼν αὐτὸν ἔφη, Καὶ σὺ ἐξ αὐτῶν εἶ. Ὁ δὲ Πέτρος εἶπεν, Ἄνθρωπε, οὐκ εἰμί.

58 Et paulo pòst alius videns eum, dixit, Et tu ex ipsis es. Petrus verò ait, Heus tu non sum.

58 *Et post pusillum alius videns eum dixit,* Et *tu de illis es.* Petrus *verò ait, O homo, non sum.*

59 Καὶ διαστάσης ὡσεὶ ὥρας μιᾶς, ἄλλος τις διϊσχυρίζετο, λέγων, Ἐπ' ἀληθείας καὶ οὗτος μετ' αὐτοῦ ἦν· καὶ γὰρ Γαλιλαῖός ἐστιν.

59 Et interposita quasi hora vna, alius quidam affirmabat, dicens, Verè & iste cum illo erat: etenim Galilæus est.

59 *Et interuallo facto quasi horæ unius, alius quidam affirmabat, dicens, Verè & hic cum illo erat: nam & Galilæus est.*

60 Εἶπε δὲ ὁ Πέτρος, Ἄνθρωπε, οὐκ οἶδα ὃ λέγεις. Καὶ παραχρῆμα, ἔτι λαλοῦντος αὐτοῦ ἐφώνησεν ὁ ἀλέκτωρ.

60 Ait autem Petrus, Heus tu nescio quid dicas. Et illico, adhuc ipso loquente, vocem misit gallus.

60 Et *ait* Petrus, *Homo, nescio quid dicis.* Et *continuò adhuc illo loquente cantauit gallus.*

61 Καὶ στραφεὶς ὁ Κύριος ἐνέβλεψε τῷ Πέτρῳ· καὶ ὑπεμνήσθη ὁ Πέτρος τοῦ λόγου τοῦ Κυρίου, ὡς εἶπεν αὐτῷ, Ὅτι πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι, ἀπαρνήσῃ με τρίς.

Mat.26.c.34 iohan.13.d.31

61 Tum conuersus Dominus intuitus est Petrum: & recordatus est Petrus sermonis Domini, quomodo *nimirum* dixerat ipsi, ‖ Priusquam gallus vocem miserit, ter me abnegabis.

61 Et *conuersus* Dominus *respexit* Petrum: *& recordatus est* Petrus *uerbi* Domini, *sicut dixerat, Quia prius quàm gallus cantet, ter me negabis.*

62 Καὶ ἐξελθὼν ἔξω ὁ Πέτρος ἔκλαυσε πικρῶς.

62 Et egressus foras Petrus fleuit amaré.

62 Et *egressus foras* Petrus, *fleuit amaré.*

63 Καὶ οἱ ἄνδρες οἱ συνέχοντες τὸν Ἰησοῦν, ἐνέπαιζον αὐτῷ, δέροντες·

Mat.26.g.67 mar.14.g.65

63 ‖ At ii qui vnà tenebant Iesum, ei illudebant, cædentes eum:

63 Et *uiri qui tenebant* Iesum, *illudebant ei cædentes:*

64 Καὶ περικαλύψαντες αὐτὸν, ἔτυπτον αὐτοῦ τὸ πρόσωπον· καὶ ἐπηρώτων αὐτὸν, λέγοντες, Προφήτευσον τίς ἐστιν ὁ παίσας σε.

64 Et quum eum obuoluissent, verberabant faciem eius, & interrogabant eum, dicentes, Vaticinare quis sit qui te percussit.

64 Et *uelauerunt eum, & percutiebant faciem eius: & interrogabant eum, dicentes,* Prophetiza, *quis est qui te percussit?*

65 Καὶ ἕτερα πολλὰ βλασφημοῦντες ἔλεγον εἰς αὐτόν.

65 Et alia multa conuiciantes dicebant in eum.

65 Et *alia multa blasphemantes dicebant in eum.*

66 Καὶ ὡς ἐγένετο ἡμέρα, συνήχθη τὸ πρεσβυτέριον τοῦ λαοῦ, Ἀρχιερεῖς τε καὶ Γραμματεῖς, καὶ ἀνήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ συνέδριον ἑαυτῶν,

Mat.27.a.1 mar.15.a.1 iohan.18.c.28

66 ‖ Et vt ortus est dies, conuenit ordo seniorum populi, & principes Sacerdotum & Scribæ, & adduxerunt eum in suum consessum,

66 Et *ut factus est dies, conuenerunt seniores plebis, & principes Sacerdotum & Scribæ, & duxerunt illum in concilium suum,*

67 Λέγοντες, Εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστός; εἰπὲ ἡμῖν. Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Ἐὰν ὑμῖν εἴπω, οὐ μὴ πιστεύσητε·

67 Dicentes, "Num tu es ille Christus? dic nobis. Dixit autem eis, Si vobis dixero, nequaquam credetis:

67 *Dicentes.* Si *tu es Christus, dic nobis.* Et *ait illis,* Si *uobis dixero, non credetis mihi:*

68 Ἐὰν δὲ καὶ ἐρωτήσω, οὐ μὴ ἀποκριθῆτέ μοι, ἢ ἀπολύσητε.

68 Quòd si etiam interrogauero, nequaquam respondebitis mihi, neque dimittetis.

68 Si *autem & interrogauero, non respondebitis mihi, neque dimittetis.*

69 Ἀπὸ τοῦ νῦν ἔσται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καθήμενος ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ.

69 "Ab hoc tempore erit Filius hominis sedens ad dextram potentiæ Dei.

69 Ex *hoc autem erit* Filius *hominis sedens à dextris uirtutis* Dei.

67 Num tu es, εἰ σὺ εἶ: vel, si tu es. Nam in vetustis codicibus duobus nulla erat adscripta interrogationis nota.

69 Ab hoc tempore, ἀπὸ τοῦ νῦν: id est deinceps.

70 Εἶπον δὲ πάντες, Σὺ οὖν εἶ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ; Ὁ δὲ πρὸς αὐτοὺς ἔφη, Ὑμεῖς λέγετε, ὅτι ἐγώ εἰμι.

70 Dixerunt autem omnes, Tu ergo es Filius Dei? Ipse verò dixit eis, Vos dicitis me esse.

70 *Dixerunt autem omnes, Tu ergo es Filius Dei? Qui ait, Vos dicitis, quia ego sum.*

71 Οἱ δὲ εἶπον, Τί ἔτι χρείαν ἔχομεν μαρτυρίας; αὐτοὶ γὰρ ἠκούσαμεν ἀπὸ τοῦ στόματος αὐτοῦ.

71 At illi dixerunt, Quid amplius egemus testimonio? Ipsi enim audiuimus ex ore ipsius.

71 *At illi dixerũt, Quid adhuc desideramus testimonium? ipsi enim audiuimus de ore eius.*

Κεφάλαιον κγ΄

CAP. XXIII.

CAP. XXIII.

1 ΚΑΙ ἀναστὰν ἅπαν τὸ πλῆθος αὐτῶν ἤγαγεν αὐτὸν ἐπὶ τὸν Πιλάτον.

1 TVm surgens vniuersa multitudo eorum, duxit eum ad Pilatum.

1 *ET surgens omnis multitudo eorum duxerunt illum ad Pilatũ.*

2 Ἤρξαντο δὲ κατηγορεῖν αὐτοῦ, λέγοντες, Τοῦτον εὕρομεν διαστρέφοντα τὸ ἔθνος, καὶ κωλύοντα Καίσαρι φόρους διδόναι, λέγοντα ἑαυτὸν Χριστὸν βασιλέα εἶναι.

2 Cœperunt autem eum accusare, dicentes, Comperimus istum peruertere ⁑ gentem, ‖ & vetare tributa dare Cæsari, quòd dicat se ⁑ Christum, *id est* regem esse.

2 *Cœperunt autẽ illũ accusare, dicentes, Hunc inuenimus subuertentem gentem nostram, & prohibentem tributa dare Cæsari, & dicentem se Christum regem esse.*

Mat.22.b.18 mar.12.b.17

3 Ὁ δὲ Πιλάτος ἐπηρώτησεν αὐτὸν, λέγων, Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς αὐτῷ ἔφη, Σὺ λέγεις.

3 ‖ Pilatus autẽ interrogauit eũ, dicens, Tú*ne* es Rex Iudæorũ? Ipse verò respondens ei dixit, Tu dicis.

3 *Pilatus autem interrogauit eum, dicens, Tu es rex Iudæorum? At ille respondens illi, ait, Tu dicis.*

Mat.27.b.11 mar.15.a.2 iohan.18.f.33

4 Ὁ δὲ Πιλάτος εἶπε πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς ὄχλους, Οὐδὲν εὑρίσκω αἴτιον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ.

4 ⁑ Ait verò Pilatus ad principes Sacerdotum & turbam, Nullam inuenio ⁑ noxam in hoc homine.

4 *Ait autem Pilatus ad principes Sacerdotum & turbas, Nihil inuenio causæ in hoc homine.*

5 Οἱ δὲ ἐπίσχυον, λέγοντες, Ὅτι ἀνασείει τὸν λαὸν, διδάσκων καθ᾽ ὅλης τῆς Ἰουδαίας, ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἕως ὧδε.

5 At illi ⁑ inualescebant, dicentes, Concitat populum, docens per vniuersam Iudæam, exorsus à Galilæa huc vsque.

5 *At illi inualescebant, dicentes, Commouet populum, docens per vniuersam Iudæã, incipiẽs à Galilæa usque huc.*

6 Πιλάτος δὲ ἀκούσας Γαλιλαίαν, ἐπηρώτησεν εἰ ὁ ἄνθρωπος Γαλιλαῖός ἐστι.

6 Pilatus verò, audita Galilæa, interrogauit nũ Galilæus esset.

6 *Pilatus autẽ audiens Galilæam, interrogauit si homo Galilæus esset.*

7 Καὶ ἐπιγνοὺς ὅτι ἐκ τῆς ἐξουσίας Ἡρώδου ἐστὶν, ἀνέπεμψεν αὐτὸν πρὸς Ἡρώδην, ὄντα καὶ αὐτὸν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐν ταύταις ταῖς ἡμέραις.

7 Et quum cognouisset eum ad Herodis potestatem pertinere, remisit eum ad Herodem, qui & ipse Hierosolymis erat per eos dies.

7 *Et ut cognouit quòd de Herodis potestate esset, remisit eum ad Herodem, qui & ipse Ierosolymis erat illis diebus.*

8 Ὁ δὲ Ἡρώδης ἰδὼν τὸν Ἰησοῦν, ἐχάρη λίαν· ἦν γὰρ θέλων ἐξ ἱκανοῦ ἰδεῖν αὐτὸν, διὰ τὸ ἀκούειν πολλὰ περὶ αὐτοῦ· καὶ ἤλπιζέ τι σημεῖον ἰδεῖν ὑπ᾽ αὐτοῦ γινόμενον.

8 Herodes autem viso Iesu, gauisus est valde. cupiebat enim à multo *tempore* eum videre, eo quòd audiret multa de eo: & sperabat se signum aliquod visurum ab eo fieri.

8 *Herodes autem uiso Iesu, gauisus est ualde. erat enim cupiens ex multo tempore uidere eum, eo quòd audiret multa de eo: & sperabat signum aliquod uidere ab eo fieri.*

9 Ἐπηρώτα δὲ αὐτὸν ἐν λόγοις ἱκανοῖς· αὐτὸς δὲ οὐδὲν ἀπεκρίνατο αὐτῷ.

9 Interrogauit autem eũ multis sermonibus: sed ipse nihil ei respondit.

9 *Interrogabat autem eum multis sermonibus: at ipse nihil illi respondebat.*

10 Εἱστήκεισαν δὲ οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς εὐτόνως κατηγοροῦντες αὐτοῦ.

10 Stabant autem principes Sacerdotum & Scribæ magna cõtentione eum accusantes.

10 *Stabãt autem principes Sacerdotum & Scribæ constanter accusantes eum.*

IN CAPVT XXIII.

2 Gentem, ἔθνος. In tribus codicibus manu scriptis additum erat ἡμῶν, nostram, & ita legit Vetus interpres. Christum, *id est* regem. Χριστὸν βασιλέα. Vel, vnctum regem.

4 Noxam, αἴτιον. Vocabulum Causæ quo vtitur Vetus interpres, nimium latè patet. Differentia autem illa inter noxam & noxiam, quæ hoc loco repetitur ab Erasmo, infinitis idoneorum scriptorum testimoniis refutatur.

5 Inualescebant, ἐπίσχυον. Vel, contrà nitebantur. nam vtrunque potest hoc verbo intelligi.

Ἐξουθενήσας δὲ αὐτὸν ὁ Ἡρώδης σὺν τοῖς στρατεύμασιν αὐτοῦ, καὶ ἐμπαίξας, περιβαλὼν αὐτὸν ἐσθῆτα λαμπρὰν, ἀνέπεμψεν αὐτὸν τῷ Πιλάτῳ.

11 Herodes autem cum militibus suis, quũ eũ pro nihilo habuisset, & illusisset *ei*, amictum veste splendida remisit ad Pilatum.

11 *Spreuit autem illum Herodes cum exercitu suo, & illusit indutum ueste alba, & remisit ad Pilatum.*

Ἐγένοντο δὲ φίλοι ὅ,τε Πιλάτος καὶ ὁ Ἡρώδης ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ μετ' ἀλλήλων· προϋπῆρχον γὰρ ἐν ἔχθρᾳ ὄντες πρὸς ἑαυτούς.

12 Et facti sunt amici inter sese Pilatus & Herodes eo ipse die: nam antea inimici erant inter se.

12 *Et facti sunt amici Herodes & Pilatus in ipsa die: nam antea inimici erant adinuicem.*

Πιλάτος δὲ, συγκαλεσάμενος τοὺς Ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς ἄρχοντας καὶ τὸν λαόν,

13 Pilatus verò, cõuocatis principibus Sacerdotum & magistratibus ac populo,

13 *Pilatus autem, conuocatis principibus Sacerdotum & magistratibus & plebe,*

Mat. 27. c. 23 mar. 15. b. 14 iohan. 18. g. 38, & 19. a. 4

Εἶπε πρὸς αὐτούς, Προσηνέγκατέ μοι τὸν ἄνθρωπον τοῦτον ὡς ἀποστρέφοντα τὸν λαόν· καὶ ἰδοὺ, ἐγὼ ἐνώπιον ὑμῶν ἀνακρίνας, οὐδὲν εὗρον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ αἴτιον, ὧν κατηγορεῖτε κατ' αὐτοῦ·

14 Dixit eis, Obtulistis mihi hunc. hominem vt qui auertat populum: & ecce, ego in vestri conspectu quæstione habita, nullam noxam inueni in homine isto, ex iis de quibus accusatis eum:

14 *Dixit ad illos, Obtulistis mihi hũc hominem quasi auertentem populum: & ecce, ego coram uobis interrogans, nullam causam inueni in homine isto ex his in quibus eum accusatis:*

Ἀλλ' οὐδὲ Ἡρώδης· ἀνέπεμψα γὰρ ὑμᾶς πρὸς αὐτὸν, καὶ ἰδοὺ, οὐδὲν ἄξιον θανάτου ἐστὶ πεπραγμένον αὐτῷ.

15 Sed ne Herodes quidem: nã remisi vos ad illum, & ecce, nihil dignum morte factum est ab eo.

15 *Sed neque Herodes: nam remisi uos ad illum, & ecce, nihil dignum morte actum est ei.*

Παιδεύσας οὖν αὐτὸν ἀπολύσω.

16 Castigatum ergo eum dimittam.

16 *Emendatum ergo illum dimittam.*

Ἀνάγκην δὲ εἶχεν ἀπολύειν αὐτοῖς κατὰ ἑορτὴν ἕνα·

17 Necesse autem habebat dimittere eis in festo vnum *quempiam*:

17 *Necesse autem habebat dimittere eis per diẽ festum, unum:*

Ἀνέκραξαν δὲ παμπληθεὶ, λέγοντες, Αἶρε τοῦτον, ἀπόλυσον δὲ ἡμῖν τὸν Βαραββᾶν.

18 Exclamauit autem simul vniuersa turba, dicens, Tolle hunc, dimitte verò nobis Barabbam.

18 *Exclamauit autem simul uniuersa turba, dicens, Tolle hunc, & dimitte nobis Barabbam.*

Ὅστις ἦν διὰ στάσιν τινὰ γενομένην ἐν τῇ πόλει καὶ φόνον, βεβλημένος εἰς φυλακήν.

19 Qui erat propter seditionem quandam & cædem factã in vrbe, coniectus in carcerem.

19 *Qui erat propter seditionem quandam factam in ciuitate & homicidium, missus in carcerem.*

Πάλιν οὖν ὁ Πιλάτος προσεφώνησε, θέλων ἀπολῦσαι τὸν Ἰησοῦν.

20 Rursus ergo Pilatus alloquutus est *eos*, volens dimittere Iesum.

20 *Iterum autem Pilatus loquutus est ad eos, uolens dimittere Iesum.*

Οἱ δὲ ἐπεφώνουν, λέγοντες, Σταύρωσον, σταύρωσον αὐτόν.

21 Ipsi verò reclamabant, dicentes, Crucifige, crucifige eũ.

21 *At illi succlamabãt, dicentes, Crucifige, crucifige eum.*

Ὁ δὲ τρίτον εἶπεν πρὸς αὐτούς, Τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν οὗτος; οὐδὲν αἴτιον θανάτου εὗρον ἐν αὐτῷ· παιδεύσας οὖν αὐτὸν ἀπολύσω.

22 Ille autem tertiò dixit eis, Quid enim iste mali fecit? nullam noxam capitalem inueni in eo: castigatum ergo eũ dimittam.

22 *Ille autem tertiò dixit ad illos, Quid enim mali fecit iste? nullam causam mortis inueni in eo: corripiam ergo illum, & dimittam.*

11 Cum militibus suis, σὺν τοῖς στρατεύμασιν αὐτοῦ. Vel copiis. Nam exercituum nomen videtur nimiũ militare. στράτευμα verò translatitiè hîc accipitur pro multitudine satellitum & nobilium qui Herodem è Galilæa sequuti erant: sicut apud Latinos agmen, manus, acies, copiæ, simili translatione vsurpantur. Nam alioquin Pilatus non sustinuisset Herodem armatum cum suis in Iudæam ingredi.

13 Et magistratibus, καὶ τοὺς ἄρχοντας. Loquitur proculdubio de iis quos Iudæi Sanhedrin (id est Senatores) vocant. Ideo Magistratus rectè conuertit Vetus interpres. Alibi verò aliquoties (vt suprà 14. a. 1, & 18. v. 18) Primores dixi, quoniam incertum est Senatorésne an præfecti Synagogæ eo nomine illic significẽtur.

15 Nam remisi vos ad illum, ἀνέπεμψα γὰρ ὑμᾶς πρὸς αὐτόν. In tribus codicibus scriptum legimus, ἀνέπεμψε γὰρ αὐτὸν πρὸς ἡμᾶς, remisit enim eum ad nos: quæ lectio mihi videtur optimè conuenire. Illud enim complectitur ex quo intelligi possit, ne Herodem quidem vllum in eo crimen comperisse. Nam, inquit, eum ad nos remisit: quod facturus alioquin non erat si dignum esse comperisset in quem animaduerteret.

Οἱ δὲ ἐπέκειντο φωναῖς μεγάλαις 23
αἰτούμενοι αὐτὸν σταυρωθῆναι· καὶ κατί-
σχυον αἱ φωναὶ αὐτῶν καὶ τῶν Ἀρχιερέων.
Ὁ δὲ Πιλάτος ἐπέκρινε γενέσθαι τὸ 24
αἴτημα αὐτῶν.
Ἀπέλυσε δὲ αὐτοῖς τὸν διὰ στάσιν καὶ 25
φόνον βεβλημένον εἰς τὴν φυλακήν, ὃν
ἠτοῦντο· τὸν δὲ Ἰησοῦν παρέδωκε τῷ θε-
λήματι αὐτῶν.
Καὶ ὡς ἀπήγαγον αὐτόν, ἐπιλαβό- 26
μενοι Σίμωνός τινος Κυρηναίου τοῦ ἐρ-
χομένου ἀπ᾽ ἀγροῦ, ἐπέθηκαν αὐτῷ τὸν
σταυρὸν, φέρειν ὄπισθεν τοῦ Ἰησοῦ.
Ἠκολούθει δὲ αὐτῷ πολὺ πλῆθος τοῦ 27
λαοῦ, καὶ γυναικῶν· αἳ καὶ ἐκόπτοντο καὶ
ἐθρήνουν αὐτόν.
Στραφεὶς δὲ πρὸς αὐτὰς ὁ Ἰησοῦς, εἶ- 28
πε, Θυγατέρες Ἱερουσαλήμ, μὴ κλαίε-
τε ἐπ᾽ ἐμέ, πλὴν ἐφ᾽ ἑαυτὰς κλαίετε, καὶ
ἐπὶ τὰ τέκνα ὑμῶν.
Ὅτι ἰδοὺ ἔρχονται ἡμέραι ἐν αἷς ἐροῦ- 29
σι, Μακάριαι αἱ στεῖραι, καὶ κοιλίαι αἳ οὐκ
ἐγέννησαν, καὶ μαστοὶ οἳ οὐκ ἐθήλασαν.
Τότε ἄρξονται λέγειν τοῖς ὄρεσι, Πέ-
σετε ἐφ᾽ ἡμᾶς· καὶ τοῖς βουνοῖς, Καλύ- 30
ψατε ἡμᾶς.
Ὅτι εἰ ἐν τῷ ὑγρῷ ξύλῳ ταῦτα ποι- 31
οῦσιν, ἐν τῷ ξηρῷ τί γένηται;
Ἤγοντο δὲ καὶ ἕτεροι δύο κακοῦργοι 32
σὺν αὐτῷ ἀναιρεθῆναι.
Καὶ ὅτε ἀπῆλθον ἐπὶ τὸν τόπον τὸν κα- 33
λούμενον Κρανίον, ἐκεῖ ἐσταύρωσαν αὐ-
τόν, καὶ τοὺς κακούργους· ὃν μὲν ἐκ δεξιῶν,
ὃν δὲ ἐξ ἀριστερῶν.
Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἔλεγε, Πάτερ, ἄφες αὐ- 34
τοῖς· οὐ γὰρ οἴδασι τί ποιοῦσι· Διαμεριζόμε-
νοι δὲ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, ἔβαλον κλῆρον.
Καὶ εἱστήκει ὁ λαὸς θεωρῶν. ἐξεμυκτή- 35
ριζον δὲ καὶ οἱ ἄρχοντες σὺν αὐτοῖς, λέγον-
τες, Ἄλλους ἔσωσε, σωσάτω ἑαυτόν, εἰ οὗ-
τός ἐστιν ὁ Χριστὸς ὁ τοῦ Θεοῦ ἐκλεκτός.

23 At illi instabant vocibus ma-
gnis, petentes vt crucifigeretur:
& inualescebant voces eorum
ac principum Sacerdotum.
24 Tum Pilatus iudicauit vt fie-
ret quod ipsi petebant.
25 Dimisit autem eis illum qui
propter seditionem & cædem
coniectus fuerat in carcerem,
quem petierant: Iesum verò tra-
didit eorum cupiditati.
26 ||Quum igitur abducerent eũ,
prehenso Simone quodam Cy-
renæo, qui veniebat rure, impo-
suerunt ei crucem ferẽdam po-
nè Iesum.
27 Sequebatur autem eum ma-
gna multitudo populi & mulie-
rum: quæ & plangebant & la-
mentabantur eum.
28 Conuersus autem ad eas Ie-
sus dixit, "Filiæ Hierusalẽ, ne fle-
te super me, verùm super vobis-
ipsis flete, & super liberis ve-
stris:
29 Nam ecce venient dies qui-
bus dicent, Beatæ steriles, & v-
teri qui non genuerunt, & vbera
quæ non lactauerunt.
Tum incipient dicere monti-
30 bus, ||Cadite super nos: & colli-
bus, Operite nos.
31 ||Nam si in virente ligno ista
faciunt, in arido quid fiet?
32 ||Ducebantur autẽ etiam alii
duo malefici vt cum eo neca-
rentur.
33 Quum igitur "venissent in lo-
cum qui vocatur Caluaria, illic
crucifixerunt eum, & maleficos:
vnum ad dextram, alterum ad
sinistram.
34 Iesus autem dicebat, Pater, re-
mitte eis: nesciunt enim quid fa-
ciant. Partientes verò vestimẽ-
ta eius, iecerunt sortem.
Et stabat populus spectans.
35 sannis autẽ excipiebant eũ etiã
"primores" cum eis, dicentes, A-
lios seruauit, seruet seipsum, si
hic est ille Christus "Dei electus.

23 *At illi instabant, uoci-*
bus magnis postulantes
ut crucifigeretur: & in-
ualescebãt uoces eorum.
24 *Et Pilatus adiudicauit*
fieri petitionem eorum.
25 *Dimisit autem illis eũ*
qui propter homicidium
& seditionem missus fue-
rat in carcerem, quem
petebant: Iesum uerò tra-
didit uolũtati eorum.
26 *Et quum ducerent eũ,*
apprehenderunt Simo- Matth.27.d.32
nem quendam Cyrenen- marci 15.b.21
sem uenientẽ de uilla: &
imposuerunt illi crucem
portare post Iesum.
27 *Sequebatur autẽ illum*
multa turba populi &
mulierum: quæ plange-
bãt & lamentabãtur eũ.
28 *Conuersus autem ad il-*
las Iesus dixit, Filiæ Ie-
rusalem, nolite flere su-
per me, sed super uosipsas
flete, & super filios ue-
stros:
29 *Quoniam ecce uenient*
dies in quibus dicent, Bea-
tæ steriles, & uentres q
non genuerunt, & ube-
ra quæ nõ lactauerunt.
30 *Tunc incipient dicere*
montibus, Cadite super Esa.2.d.19
nos: & collibus, Operite osee 10.b.8
nos. apoc.6.d.16.
31 *Quia si in uiridi ligno* 1.Pet.4.d.17
hæc faciunt, in arido
quid fiet?
32 *Ducebãtur autem & a-* Mat.27.d.38
lii duo nequam cum eo, marci 15.b.27
ut interficerentur. iohan.19.c.18
33 *Et postquam uenerunt*
in locum qui uocatur Cal
uariæ, ibi crucifixerunt
eum & latrones: unum
à dextris & alterum à
sinistris.
34 *Iesus autem dicebat, Pa-*
ter, dimitte illis: non enim
sciunt quid faciunt. Diui
dẽtes uerò uestimenta e-
ius, miserunt sortes.
35 *Et stabat populus spe-*
ctans. Et deridebant eũ
principes cum eis, dicẽtes,
Alios saluos fecit, se sal-
uũ faciat, si hic est Chri-
stus Dei electus.

28 Filiæ Hierusalem, Θυγατέρες Ἱερουσαλήμ. Hebraicè, בנות ירושלם: id est, vos Hierosolymitanæ mulieres.
33 Venissent, ἀπῆλθον: id est ἦλθον, vt suprà, Marci 3.v.13.
35 Primores, οἱ ἄρχοντες. Generale est hoc nomen hoc in loco. Comprehendit enim ipsos etiam Sacerdotum principes, & quicunque in populo aliqua erant dignitate. Vulg. & Eras. Principes, quod nomen videtur angustioris significationis. Cum eis, σὺν αὐτοῖς. Hoc deerat in vno exemplari. Dei electus, ὁ τοῦ Θεοῦ

ἐκλεκτός. Heb. בחיר יהוה, id est, quem Deus præteritis cæteris hominibus hoc fauore cōplexus est, vt ipsum designarit Messiam. Alioqui solent electi Dei vocari quos Dominus ad vitam æternam ab æterno selegit.

Ἐνέπαιζον δὲ αὐτῷ καὶ οἱ στρατιῶται, 36 προσερχόμενοι καὶ ὄξος προσφέροντες αὐτῷ·

36 Illudebant autem etiam ei milites, accedentes & acetum ei offerentes:

36 Illudebant autem ei & milites, accedentes & acetum offerentes ei:

Καὶ λέγοντες, Εἰ σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν 37 Ἰουδαίων, σῶσον σεαυτόν.

37 Dicentésque, Si tu es Rex ille Iudæorum, serua temetipsum.

37 Et dicentes, Si tu es rex Iudæorum, saluum te fac.

Ἦν δὲ καὶ ἐπιγραφὴ γεγραμμένη ἐπ' 38 αὐτῷ γράμμασιν Ἑλληνικοῖς καὶ Ῥωμαϊκοῖς καὶ Ἑβραϊκοῖς, ΟΥΤΟΣ ΕΣΤΙΝ Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΙΟΥΔΑΙΩΝ.

38 Erat autem etiam inscriptio scripta super eum literis Græcis & Romanis & Hebraicis, HIC EST REX ILLE IVDAEORVM.

38 Erat autem & superscriptio scripta super eū literis Græcis & Latinis & Hebraicis, HIC EST REX IVDAEORVM.

Εἷς δὲ τῶν κρεμασθέντων κακούργων 39 ἐβλασφήμει αὐτὸν, λέγων, Εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστὸς σῶσον σεαυτὸν καὶ ἡμᾶς.

39 Vnus autem ex maleficis qui erant suspensi, conuiciabatur ei, dicens, Si tu es Christus ille, serua teipsum & nos.

39 Vnus autem de ijs qui pendebant latronibus, blasphemabat eū, dicēs, Si tu es Christus, saluū fac temetipsum & nos.

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἕτερος ἐπετίμα αὐ- 40 τῷ, λέγων, Οὐδὲ φοβῇ σὺ τὸν Θεὸν, ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ κρίματι εἶ;

40 Respondens autem alter obiurgauit eum, dicens, Ne Deum quidem times, quòd in eadem sis damnatione?

40 Respondens autem alter increpabat eum, dicens, Neque tu times Deū, quòd in eadem damnatione es?

Καὶ ἡμεῖς μὲν δικαίως· ἄξια γὰρ ὧν 41 ἐπράξαμεν ἀπολαμβάνομεν· οὗτος δὲ οὐδὲν ἄτοπον ἔπραξε.

41 Et nos quidem iustè: nam digna factis recipimus: iste verò nihil insolens fecit.

41 Et nos quidem iustè: nā digna factis recipimus: hic uerò nihil mali gessit.

Καὶ ἔλεγε τῷ Ἰησοῦ, Μνήσθητί μου 42 Κύριε, ὅταν ἔλθῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ σου.

42 Dixítque Iesu, Domine, memento mei quum veneris in regnum tuum.

42 Et dicebat ad Iesum, Domine, memento mei quū ueneris in regnum tuum.

Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν λέ- 43 γω σοι, σήμερον μετ' ἐμοῦ ἔσῃ ἐν τῷ παραδείσῳ.

43 Tum dixit ei Iesus, Amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso.

43 Et dixit illi Iesus, Amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso.

Ἦν δὲ ὡσεὶ ὥρα ἕκτη, καὶ σκότος ἐ- 44 γένετο ἐφ' ὅλην τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐννάτης.

44 Erat autem quasi hora sexta, & tenebræ factæ sunt super totam regionem vsque ad horā nonam.

44 Erat autem fere hora sexta, & tenebræ factæ sunt in uniuersam terrā usque in horam nonam.

Καὶ ἐσκοτίσθη ὁ ἥλιος, καὶ ἐσχίσθη τὸ 45 καταπέτασμα τοῦ ναοῦ μέσον.

45 Et obscuratus est sol, & aulæum templi fissum est mediū.

45 Et obscuratus est sol, & uelum templi scissum est medium.

Psal. 30. a. 6

Καὶ φωνήσας φωνῇ μεγάλῃ ὁ Ἰησοῦς 46 εἶπε, Πάτερ, εἰς χεῖράς σου παραθήσομαι τὸ πνεῦμά μου. Καὶ ταῦτα εἰπὼν ἐξέπνευσεν.

46 Quúmque clamasset voce magna Iesus, ait, ‖ Pater, in manus tuas depono spiritum meum. Et quum hæc dixisset expirauit.

46 Et clamans uoce magna Iesus, ait, Pater, in manus tuas commendo spiritum meum. Et hæc dicens expirauit.

39 Vnus autem, εἷς δὲ. Matthæus, alterius latronis præterita historia, vtrunque pari scelere inuoluit: quod Augustinus per numeri heterosin excusat. Fuit enim in genere propositum Matthæo narrare, à Christo conuiciis lacerando nullum genus hominum abstinuisse. Sed & verisimile est alterum ex latronibus saltem silentio suo aliquandiu visum alteri conuiciatori consentire, donec victus aduersariorum Christi extrema improbitate, qui semimortuum, & non modò ad hæc omnia nihil responsantem, sed etiam pro ipsis orantem, exagitare non desinebant, in præclaram illam & sempiterna memoria dignam confessionem erumperet.

41 Insolens, ἄτοπον. Vulg. & Eras, Malum: sicut etiā ἄτοποι & πονηροὶ vidētur pro iisdem aut certè nō multum dissimilibus accipi, 2. Thes. 3. a. 2. Hic porro videtur ἄτοπον dici quicquid fit præter officium, quod non malè videtur insolentis nomine exprimi.

43 Hodie, σήμερον. Quærit Theophylactus qui hoc conueniat cum iis quæ dicuntur Heb. 11. g. 40, veteres illos sanctos, quorum illic fit mentio, non accepisse promissionem: & ad hunc nodum explicandum multa sanè absurda commemorat, quæ non attingo, ne à scopo videar aberrare. Tantùm dico, nimium audaces fuisse qui particulam σήμερον adiecta distinctione coniunxerunt cum verbo λέγω, quum in omnibus codicibus connectatur cum verbo ἔσῃ, & in quodam etiam exemplari legatur ὅτι σήμερον. Quomodo verò locus ille sit explicandus, dicemus suo loco, & item alter ille Petri, cuius falsa interpretatio nobis genuit quem vocāt Limbum. Vide de Paradiso 2. Corinth. 12. b. 4.

46 Depono, παραθήσομαι. Vel commendo: id est συνίστημι. Sed illud magis est proprium, & huius loci sententiæ accommodatius. Erasmus, Commendabo. Nam etiam Psal. 31. b. 6, vnde petita sunt hæc Christi verba, legitur אפקיד futuro tempore. Sed præterquam quòd familiares sunt Hebræis omnium temporum permu-

rationes,res ipsa ostendit significationem præsentis melius conuenire. Deinde in vetustis codicibus duobus & Theophylacto Romano scriptum est παρατίθημι,& in aliis tribus παρατίθεμαι.

47 Ἰδὼν δὲ ὁ ἑκατόνταρχος τὸ γενόμενον, ἐδόξασε τὸν Θεὸν, λέγων, Ὄντως ὁ ἄνθρωπος οὗτος δίκαιος ἦν.

47 Quum vidisset autem Centurio quod factum fuerat, glorificauit Deum, dicens, Vere hic homo iustus erat.

47 *Videns autem Centurio quod factum fuerat, glorificauit Deũ, dicens, Verè hic homo iustus erat.*

48 Καὶ πάντες οἱ συμπαραγενόμενοι ὄχλοι ἐπὶ τὴν θεωρίαν ταύτην, θεωροῦντες τὰ γενόμενα, τύπτοντες ἑαυτῶν τὰ στήθη ὑπέστρεφον.

48 Et omnis turba quæ simul ad hoc spectaculum accesserat, spectans quæ facta fuerant, verberans pectora sua reuertebatur.

48 *Et omnis turba eorum qui simul aderãt ad spectaculum istud, & videbant quæ fiebant, percutientes pectora sua reuertebantur.*

49 Εἱστήκεισαν δὲ πάντες οἱ γνωστοὶ αὐτοῦ μακρόθεν, καὶ γυναῖκες αἱ συνακολουθήσασαι αὐτῷ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, ὁρῶσαι ταῦτα.

49 Stabant autem omnes noti eius procul, & mulieres quæ erant eum consequutæ à Galilæa, videntes ista.

49 *Stabant autem omnes noti eius à longè: & mulieres quæ sequutæ eũ erant à Galilæa, hæc videntes.*

50 Καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ ὀνόματι Ἰωσὴφ, βουλευτὴς ὑπάρχων, ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ δίκαιος·

50 ‖Tũ ecce vir nomine Ioseph, senator, vir bonus ac iustus:

50 *Et ecce vir nomine Ioseph qui erat decurio, vir bonus & iustus:* Matth.27.g.57 marci 15.d.43 iohan.19.g.38

51 Οὗτος οὐκ ἦν συγκατατεθειμένος τῇ βουλῇ καὶ τῇ πράξει αὐτῶν, ἀπὸ Ἀριμαθαίας πόλεως τῶν Ἰουδαίων· ὃς καὶ προσεδέχετο καὶ αὐτὸς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ·

51 Qui non suffragatus fuerat consilio ac facto eorum, ex Arimathæa ciuitate Iudæorum: qui ¨expectabat & ipse regnum Dei:

51 *Hic non consenserat cõsilio & actibus eorum, ab Arimathæa ciuitate Iudææ, qui expectabat & ipse regnum Dei:*

52 Οὗτος προσελθὼν τῷ Πιλάτῳ, ᾐτήσατο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ.

52 Hic, *inquam*, adiens Pilatum, petiit corpus Iesu.

52 *Hic accessit ad Pilatũ, & petiit corpus Iesu.*

53 Καὶ καθελὼν αὐτὸ ἐνετύλιξεν αὐτὸ σινδόνι, καὶ ἔθηκεν αὐτὸ ἐν μνήματι λαξευτῷ, οὗ οὐκ ἦν οὐδέπω οὐδεὶς κείμενος.

53 Et detractum inuoluit sindone, posuitque illud in monumẽto quod erat ex lapide excisũ, in quo nondum quisquam positus fuerat.

53 *Et depositum inuoluit sindone, & posuit illud in monumento exciso, in quo nondum quisquam positus fuerat.*

54 Καὶ ἡμέρα ἦν παρασκευὴ, καὶ σάββατον ἐπέφωσκε.

54 Porro dies erat ¨Parasceues, ¨& Sabbathi dies succedebat.

54 *Et dies erat Parasceues, & Sabbathum illucescebat.*

55 Κατακολουθήσασαι δὲ καὶ γυναῖκες, αἵτινες ἦσαν συνεληλυθυῖαι αὐτῷ ἐκ τῆς Γαλιλαίας, ἐθεάσαντο τὸ μνημεῖον, καὶ ὡς ἐτέθη τὸ σῶμα αὐτοῦ.

55 Subsequutæ etiam mulieres quæ cum eo venerant ex Galilæa, spectarunt monumentum, & quomodo positum esset corpus eius.

55 *Subsequutæ autem mulieres quæ cum eo venerant de Galilæa, viderunt monumẽtũ, & quẽadmodum positum erat corpus eius.*

56 Ὑποστρέψασαι δὲ ἡτοίμασαν ἀρώματα καὶ μύρα· καὶ τὸ μὲν σάββατον ἡσύχασαν, κατὰ τὴν ἐντολήν.

56 Reuersæ verò parauerunt aromata & vnguenta: ac Sabbatho quidem quieuerunt, secundum mandatum.

56 *Et reuertentes parauerunt aromata & unguẽta: & Sabbatho quidem siluerunt, secundum mãdatum.*

Κεφάλαιον κδ'

CAP. XXIIII.

CAP. XXIIII.

1 ΤΗ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων, ὄρθρου βαθέος ἦλθον ἐπὶ τὸ μνῆμα, φέρουσαι ἃ ἡτοίμασαν ἀρώματα· καί τινες σὺν αὐταῖς.

1 P‖Rimo autem *die* hebdomadis, ¨profundo diluculo venerunt ad monumentum, ferentes quæ parauerant aromata: ¨& nonnullæ cum ipsis.

1 *VNa autem Sabbathi valde diluculo venerunt ad monumentum, portantes quæ parauerant aromata.* Marci 16.a.1 iohan.20.a.1

51 Expectabat, προσεδέχετο. Vel exceperat, & amplexus fuerat: quæ est propria huius vocabuli significatio.

54 Parasceues, παρασκευή. Malo cum Vetere interprete legere παρασκευῆς, quanuis illud excusari possit per appositionem, quam vocant. Et Sabbathi dies succedebat, καὶ σάββατον ἐπέφωσκε. Vul. & Eras. ad verbũ, Et Sabbathũ illucescebat: quæ interpretatio est perobscura, nisi siquis Osiandrũ sequutus, vesperã proximã à qua inchoabant Sabbathũ, putet appellatione φωτὸς intelligi. Ego verò existimo Lucã hæc addidisse vt explicaret nomen Parasceues, & ἐπὶ pro Post accipiendum. quod ita sum interpretatus vt perspicuitati studerem.

IN CAPVT XXIIII.

1 Primo autem *die* hebdomadis, τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων. Vulg. Vna autem Sabbathi. Erasmus, Vno autẽ Sabbathorum. Nostram interpretationem hoc loco confirmat Theophylacti authoritas. Vide Matth.28.a.1.

Profundo diluculo, ὄρθρου βαθέος. Id est (vt inquit Marcus) valde mane, siue, (vt ait Iohannes) quum adhuc te-

nebræ essent, id est, quum vixdum incip eret lucescere. Diuiditur enim crepusculum matutinum à Græcis in multas partes. Nam ὄρθρον propriè vocant primum diluculi punctum: vnde gallus dicitur ὀρθροβόας, quòd lucē prænuntiet primo statim diluculo. Huic succedit τὸ λυκαυγὲς, quum dubia iam lux est, quam excipit aurora. Totum autem crepusculum matutinum vocant δείλην πρωΐαν, & interdum quoque ὄρθρον: quamobrem Lucas addidit βαθέος, vt primam diluculi partem apertius declararet. Sed & Marcus quum dixisset πρωῒ, (quo vocabulo declaratur non modò crepusculum totum matutinum, sed etiam prima diei pars) addidit λίαν, id est valde: sicut Hom. Iliad. σ, quum extremam partem crepusculi describens vsus esset vocabulo πρωΐ, subiunxit ὑπηοῖ, vt planius loqueretur. Rectè ergo Iohannes dixit, σκοτίας ἔτι οὔσης, neque ab aliis Euangelistis dissentit: & ista (ni fallor) confirmant nostram coniecturam, de qua diximus Marci decimosexto a.2. Et nōnullæ cum ipsis, καί τινες σὺν αὐταῖς. Hæc deerant in vno vetere exemplari, neque habentur in Vulgata editione.

Εὗρον δὲ τὸν λίθον ἀποκεκυλισμένον ἀπὸ τοῦ μνημείου·

2 Inuenerunt autem lapidem deuolutum à monumento:

2 *Et inuenerunt lapidē reuolutum à monumēto:*

Καὶ εἰσελθοῦσαι οὐχ εὗρον τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

3 Et ingressæ non inuenerunt corpus Domini Iesu.

3 *Et ingressæ nō inuenerunt corpus Domini Iesu.*

Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ διαπορεῖσθαι αὐτὰς περὶ τούτου, καὶ ἰδοὺ, δύο ἄνδρες ἐπέστησαν αὐταῖς ἐν ἐσθήσεσιν ἀστραπτούσαις·

4 Et factum est dum consternatæ in ea re hæsitarent, ecce, duo viri superuenerunt eis, induti vestibus fulgurantibus:

4 *Et factum est dum mente consternatæ essent de isto, ecce, duo uiri steterūt secus illas in ueste fulgēti:*

Ἐμφόβων δὲ γενομένων αὐτῶν, καὶ κλινουσῶν τὸ πρόσωπον εἰς τὴν γῆν, εἶπον πρὸς αὐτὰς, Τί ζητεῖτε τὸν ζῶντα μετὰ τῶν νεκρῶν;

5 Quum autem expauefactæ inclinarent faciem in terram, dixerunt eis, Quid inter mortuos quæritis eum qui viuit?

5 *Quum timerent autē, & declinarent uultum in terram, dixerunt ad illas, Quid quæritis uiuentem cum mortuis?*

Suprà, 9.c.22 matth. 17.d.23 marci 9.c.31

Οὐκ ἔστιν ὧδε, ἀλλ' ἠγέρθη. μνήσθητε ὡς ἐλάλησεν ὑμῖν, ἔτι ὢν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ,

6 Non est hîc, sed surrexit. mementote vt loquutus sit vobis quum adhuc in Galilæa esset,

6 *Non est hîc, sed surrexit recordamini qualiter loquut⁹ est uobis quū adhuc in Galilæa esset,*

Λέγων, Ὅτι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου παραδοθῆναι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων ἁμαρτωλῶν, καὶ σταυρωθῆναι, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστῆναι.

7 Dicens, Oportet Filium hominis tradi in manus hominū peccatorum, & crucifigi: & die tertio resurgere.

7 *Dicens, Quia oportet Filiū hominis tradi in manus hominum peccatorū, & crucifigi, & die tertia resurgere.*

Καὶ ἐμνήσθησαν τῶν ῥημάτων αὐτοῦ.

8 Recordatæ sunt igitur verborum illius.

8 *Et recordatæ sunt uerborum eius.*

Καὶ ὑποστρέψασαι ἀπὸ τοῦ μνημείου ἀπήγγειλαν ταῦτα πάντα τοῖς ἕνδεκα, καὶ πᾶσι τοῖς λοιποῖς.

9 Et reuersæ à monumēto annuntiauerunt hæc omnia illis vndecim, & reliquis omnibus.

9 *Et regressæ à monumēto nuntiauerunt hæc omnia illis undecim, & cæteris omnibus.*

Ἦσαν δὲ ἡ Μαγδαληνὴ Μαρία καὶ Ἰωάννα καὶ Μαρία Ἰακώβου, καὶ αἱ λοιπαὶ σὺν αὐταῖς, αἳ ἔλεγον πρὸς τοὺς ἀποστόλους ταῦτα.

10 Maria autem Magdalene, & Iohanna, & Maria Iacobi *mater*, & reliquæ cum eis erant quæ hæc dicebant Apostolis.

10 *Erat autem Maria Magdalene, & Iohanna, & Maria Iacobi, & cæteræ quæ cum eis erant, quæ dicebāt ad Apostolos hæc.*

Καὶ ἐφάνησαν ἐνώπιον αὐτῶν ὡσεὶ λῆρος τὰ ῥήματα αὐτῶν, καὶ ἠπίστουν αὐταῖς.

11 Sed visa sunt apud eos quasi deliramentum, verba earum, neque crediderunt eis.

11 *Et uisa sunt ante illos sicut deliramentum uerba ista, & non crediderunt illis.*

Iohan. 10.b.6

Ὁ δὲ Πέτρος ἀναστὰς ἔδραμεν ἐπὶ τὸ μνημεῖον· καὶ παρακύψας βλέπει τὰ

12 Petrus autem surgens cucurrit ad monumentum: & quum introspexisset, videt

12 *Petrus autē surgens cucurrit ad monumentū: & procumbens uidit*

4 Dum consternatæ in ea re hæsitarent, ἐν τῷ διαπορεῖσθαι αὐτὰς περὶ τούτου. Vulg. & Eras. Dum mente consternatæ essent de hoc. De verbo διαπορεῖν diximus suprà, 9.a.7: sed rectè annotat doctissimus Budæus διαπορεῖσθαι plus esse quàm διαπορεῖν, sicut rursus ἐξαπορεῖσθαι aliquid amplius declarare videtur quàm διαπορεῖσθαι, 2. Cor. 4.b.8. Ideo addidimus participium Consternatæ. Vestibus, ἐσθήσεσιν. Sic habent omnes codices, quanuis annotent grammatici nomen poeticum esse ἔσθησις pro ἐσθής.

5 Inter mortuos, μετὰ τῶν νεκρῶν. Vulg. & Eras. Cum mortuis. sed præstat pro μεταξὺ accipere: quanuis in hac significatione fere iungatur cum tertio casu. Deinde sciendum est hoc pertinere ad verbum ζητεῖτε. Abundat enim Lucas verborum traiectionibus, quæ sæpenumero sententiam reddunt obscuriorem.

6 Mementote, μνήσθητε. Μνήσθητε, inquit Erasmus in hunc locum, anceps est, Imperatiuine sit modi an Indicatiui. Id verò quid sit, & quomodo probabile sit, non video.

10 Cum eis, σὺν αὐταῖς. Vulg. & Eras. Quæ cum eis erant: id est αἱ σὺν αὐταῖς.

12 Quum introspexisset, παρακύψας. Vetus interpres, Procumbens, id est προσπεσών. Idem Iohan. 20.b.5,

& c.11, vertit, Quum se inclinasset, magis propriè, ni fallor. Alibi, id est Iac.1.c.25, & 1.Pet.1.b.12, vti maluit verbo Prospiciendi, quod hîc quoque substituit Erasmus: quum Prospicere aliud prorsus declaret, nimirum procul conspicere: quod quidem fit diuerso corporis gestu ab eo qui hoc verbo declaratur. Nam τὸ παρακύπτειν à consequenti significat, prono capite & propenso collo diligētius introspicere, nisi quum παρὰ designat praeteritionem ac contemptum. Tunc enim declarat, obiter & quasi praetereūdo limis oculis aspicere: vt si praeteriēs alicuius aedes, caput immittas, & eo vix conspecto, statim discedas: pro quo Latini dicunt, A limine salutare. Est igitur Procumbendi vocabulum nimis generale, Prospiciendi verò improprium. Neque verò haec obseruatio inanis est. ita enim significatur, Petrum rem totam diligenter esse perscrutatum: quo minus est nobis dubitandum de huius historiae fide.

ὀθόνια κείμενα μόνα· καὶ ἀπῆλθε, πρὸς ἑαυτὸν θαυμάζων τὸ γεγονός.

lintea sola *illic* iacētia: abiítque, apud semetipsum mirans hoc factum.

linteamina sola posita: & abijt, secum mirans quod factum fuerat.

Καὶ ἰδοὺ, δύο ἐξ αὐτῶν ἦσαν πορευόμενοι ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ εἰς κώμην ἀπέχουσαν σταδίους ἑξήκοντα ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ, ᾗ ὄνομα Ἐμμαοῦς·

13 ‖Et ecce, duo ex iis ibant eo ipso die in vicum distantem stadiis "sexaginta ab Hierusalem, cui *uico* nomen *est* Emmaus:

13 *Et ecce, duo ex illis ibāt ipsa die in castellū quod erat in spatio stadiorum sexaginta ab Ierusalem, nomine Emmaus:* Mar.16.c.12

Καὶ αὐτοὶ ὡμίλουν πρὸς ἀλλήλους περὶ πάντων τῶν συμβεβηκότων τούτων.

14 Et "colloquebantur inter se de iis omnibus quae euenerant.

14 *Et ipsi loquebantur ad inuicem de iis omnibus quae acciderant.*

Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ὁμιλεῖν αὐτοὺς καὶ συζητεῖν, καὶ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἐγγίσας συνεπορεύετο αὐτοῖς.

15 Et factum est dum colloquerentur, & *se* mutuò rogitarent, ipse Iesus accessit, & vnà iter faciebat cum ipsis.

15 *Et factum est dum fabularentur, & secum quaererent, & ipse Iesus appropinquans ibat cū illis.*

Οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν ἐκρατοῦντο τοῦ μὴ ἐπιγνῶναι αὐτόν.

16 Oculi autem eorum "tenebantur ne eum agnoscerent.

16 *Oculi autē illorum tenebantur ne eum agnoscerent.*

Εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς, Τίνες οἱ λόγοι οὗτοι, οὓς ἀντιβάλλετε πρὸς ἀλλήλους περιπατοῦντες, καὶ ἐστὲ σκυθρωποί;

17 Dixit autem eis, Qui sunt hi sermones quos confertis inter vos ambulantes? "& *quid* estis tetrico vultu?

17 *Et ait ad illos, Qui sūt hi sermones quos confertis ad inuicem ambulantes, & estis tristes?*

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ εἷς ᾧ ὄνομα Κλεόπας εἶπε πρὸς αὐτὸν, Σὺ μόνος παροικεῖς ἐν Ἱερουσαλὴμ, καὶ οὐκ ἔγνως τὰ γενόμενα ἐν αὐτῇ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις;

18 Respondens autem alter, cui nomen "Cleopas, dixit ei, Tu solus "commoraris in *urbe* Hierusalem, & ignoras quae in ea facta sunt his diebus?

18 *Et respondens unus cui nomen Cleophas, dixit ei, Tu solus peregrinus es in Ierusalem, & non cognouisti quae facta sunt in illa his diebus?*

13 Sexaginta, ἑξήκοντα. Sic in omnibus nostris codicibus legimus. Itaque apud Iosephum libri de bello Iudaico 7.cap.26, nō rectè scribuntur stadia triginta.

14 Colloquebantur, ὡμίλουν. Erasmus, Confabulabantur: à quo verbo libens abstineo, ne fabulas narrasse isti videantur. Quanuis non ignorem Fabulari apud Plautum saepe de omni sermone dici, vtpote quod à fando deducatur. Verbum autem ὁμιλεῖν propriè quidē & αὐτολεξεὶ significat vnà versari, sed hic accipitur pro συμλαλῆσαι, quo verbo vtitur Nazianzenus.

16 Tenebantur, ἐκρατοῦντο: id est retinebantur & impediebantur, ita nimirum statuente Domino. Ex hoc autem loco apparet quàm inconsideratè faciant qui corpori Domini glorificato ea tribuunt quae vero corpori non possunt conuenire: veluti qui inuisibile, nulla quantitate, nullo loco circunscriptum imaginantur. Non multo minus errant qui Christum existimant à resurrectione varios vultus induisse: quia, inquiunt, corpus erat spirituale. Quanto melius Augustinus ad Consentium, corpus animale definit quod propter mortis dissolutionem & corruptionem caeteris animantibus simile est: spirituale verò, quod iam cum spiritu est immortale? Et paulo pòst, Sicut, inquit, animale corpus non est anima, sed corpus: ita & spirituale corpus non spiritum debemus putare, sed corpus. Quid quòd idem in epistola ad Dardanum, ne animae quidē Christi tribuit, nedum corpori, vt duobus simul locis existere potuerit? Quod autem ad formae & characteris mutationem attinet, si ita est vt vultum & staturam mutarit Dominus, quid necesse fuit istorum oculos teneri? Quod igitur Theophylactus citat ex Marci 16.c.12, Christum duobus istis apparuisse ἑτέρα μορφῇ, ita explicandum est vt vel μορφὴ pro ipso habitu & vestitu corporis accipiatur, (apparuit enim illis tanquam & ipse ad iter accinctus: sicut Mariae visus hortulani specie, non antè est ab ea agnitus quàm nominatim eam compellaret) vel referatur ad eam formam qua ipsis visus est, non qua ipse esset reuera. Hactenus enim tenebantur ipsorum oculi, non vt nullam in eo formam viderent, sed vt veram non perspicerent, vnde agnosci posset: ex quo efficitur, caligantibus eorum oculis diuersae formae imaginem fuisse obiectam, quum reuera, sicut idem erat corpus, eadem etiā esset eius forma.

17 Et *quid* estis tetrico vultu? καὶ ἐστὲ σκυθρωποί; Addidi particulam quae omnino ad explendam sententiā requiritur. Sed in vno exemplari scriptum inuenimus καὶ ἔστησαν σκυθρωποί, quod ego interpretarer, At *illi* constiterunt tristes. Nam neque addita erat interrogationis nota, neque haec cum superioribus erant coniuncta: & sanè germanam hanc lectionem esse arbitror, quanuis nihil sim ausus immutare. Quod autem attinet ad σκυθρωποὶ, rectè quidem Vetus interpres hoc loco tristes interpretatur: sed quum tristitia propriè sit animi, & de vultus habitu hîc agatur, studui planius loqui, & vocabulum Graecum paulo expressius declarare.

18 Cleopas, Κλεόπας. Alterum, fuisse hunc nostrum Lucam, quidam ex veteribus arbitrantur, quorum opinio videtur refelli ex praefatione Actis Apostolorum praeposita. Epiphanius autem aduersus Saturnilianos Nathanaelem fuisse tradit. Ita necesse vt repugnantia scribant qui curiosas quaestiones tractant ex coniecturis.

Commoraris, παροικεῖς. Differre παροικεῖν à κατοικεῖν, sicut apud Latinos Commorari & Habitare, obseruauimus Matth.2.d.23. Sed hoc quidem loco nolim eam differentiam subtilius obseruare. Sicui tamen hoc placuerit, ita licebit interpretari, Tu solus aduena, *hoc uidelicet die festo*, in Hierusalẽ venisti, qui hæc non noueris? Nisi fortè malimus παροικεῖν interpretari Accolere, vt ita exponãtur, Túne solus accolis Hierusalem, & ista nõ nosti? Nã in vno codice legimus, παροικεῖς Ἱερουσαλήμ, non addita propositione ἐν: & istos verisimile est suspicatos esse, eum quem non agnoscebant, quique statim à solenni die ex vrbe profectus esset, ex vicino aliquo pago venisse ad quem sese reciperet. Vulgata & Erasmus, Tu solus peregrinus es in Hierusalem: vt παροικεῖν idem declaret atque τὸ ἐπιδημεῖν, quo vtitur Lucas Act.2.b.10. Sed mihi non satis placet eorum expositio qui addunt particulã Adeo, vt sit hæc sententia, Túne solus es adeo peregrinus & hospes in Hierusalem vt ista non cognoueris? Nam trãslatitiè dicitur hospes esse in aliqua ciuitate qui ignorat quod cæteri illic norint. Sic Cic. pro Milone, An verò, Iudices, vos soli ignoratis, vos hospites in hac vrbe versamini, vestræ peregrinantur aures, neque in hoc peruagato ciuitatis sermone versantur? Sed hoc dicendi genus nescio quomodo videtur à communi loquendi vsu remotius quàm vt Lucas eò respexerit. Deinde ista interpretandi libertas in his quidem libris mihi non placet, ne tum quidem quum de sententia nihil detrahitur.

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ποῖα; Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Τὰ περὶ Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου, ὃς ἐγένετο ἀνὴρ προφήτης, δυνατὸς ἐν ἔργῳ καὶ λόγῳ ἐναντίον τοῦ Θεοῦ καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ.

Ὅπως τε παρέδωκαν αὐτὸν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ ἄρχοντες ἡμῶν εἰς κρίμα θανάτου, καὶ ἐσταύρωσαν αὐτόν.

Ἡμεῖς δὲ ἠλπίζομεν ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ μέλλων λυτροῦσθαι τὸν Ἰσραήλ· ἀλλά γε σὺν πᾶσι τούτοις τρίτην ταύτην ἡμέραν ἄγει σήμερον ἀφ' οὗ ταῦτα ἐγένετο.

Ἀλλὰ καὶ γυναῖκές τινες ἐξ ἡμῶν ἐξέστησαν ἡμᾶς, γενόμεναι ὄρθριαι ἐπὶ τὸ μνημεῖον·

Καὶ μὴ εὑροῦσαι τὸ σῶμα αὐτοῦ, ἦλθον λέγουσαι καὶ ὀπτασίαν ἀγγέλων ἑωρακέναι, οἳ λέγουσιν αὐτὸν ζῆν.

Καὶ ἀπῆλθόν τινες τῶν σὺν ἡμῖν ἐπὶ τὸ μνημεῖον, καὶ εὗρον οὕτω καθὼς καὶ αἱ γυναῖκες εἶπον, αὐτὸν δὲ οὐκ εἶδον.

Καὶ αὐτὸς εἶπε πρὸς αὐτούς, Ὦ ἀνόητοι καὶ βραδεῖς τῇ καρδίᾳ τοῦ πιστεύειν ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἐλάλησαν οἱ προφῆται,

Οὐχὶ ταῦτα ἔδει παθεῖν τὸν Χριστόν, καὶ εἰσελθεῖν εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ;

19 Ipse verò dixit eis, Quæ? At illi dixerunt ei, Quæ *facta sunt* Iesu Nazareno, qui fuit Propheta, potens operibus & sermonibus corã Deo & toto populo.

20 Et quomodo eum tradiderunt principes Sacerdotum & magistratus nostri vt morte damnaretur, & crucifixerũt eũ.

21 Nos autem sperabamus illũ esse qui redempturus esset Israel: atqui præter hæc omnia, tertium hunc diem agit hodie ex quo hæc facta sunt.

22 Sed & mulieres quædam ex nobis obstupefecerunt nos, quæ diluculo venerunt ad monumentum:

23 Et non inuento eius corpore venerunt, dicentes se etiam visionem Angelorum vidisse, qui dicunt eum viuere.

24 Et abierunt quidam eorum qui erant nobiscum, ad monumentum, & ita inuenerunt prout mulieres dixerant, ipsum verò non viderunt.

25 Tum ipse dixit eis, O amentes & tardi corde ad credẽdum omnibus quæ loquuti sunt Prophetæ,

26 Nónne hæc oportuit pati Christũ, & introire in gloriã suã

19 Quib9 ille dixit, Quæ? Et dixerunt. De Iesu Nazareno, qui fuit uir Propheta, potens in opere & sermone coram Deo & omni populo

20 Et quomodo eum tradiderunt summi sacerdotes & principes nostri in damnationem mortis, & crucifixerunt eum.

21 Nos autem sperabamus quia ipse esset redẽpturus Israel: & nunc super hæc omnia, tertia dies est hodie quòd hæc facta sunt.

22 Sed & mulieres quædam ex nostris terruerũt nos, quæ ante lucem fuerunt ad monumentum:

23 Et non inuento corpore eius, uenerunt, dicentes se etiam uisionem Angelorum uidisse, qui dicunt eum uiuere.

24 Et abierunt quidam ex nostris ad monumentum: & ita inuenerunt sicut mulieres dixerunt, ipsũ uerò non inuenerũt.

25 Et ipse dixit ad eos, O stulti & tardi corde ad credẽdũ in omnibus quæ loquuti sunt Prophetæ,

26 Nónne hæc oportuit pati Christum, & ita intrare in gloriam suam?

19 Propheta, ἀνὴρ προφήτης. Ad verbum, Homo propheta, de quo pleonasmo sæpe iam diximus. Cæterùm satis arguit Prophetæ nomen Cleopam vix tenuisse prima Christianismi rudimenta: nisi Prophetæ nomen lata significatione accipiamus, sicut vsurpatur Act.7.v.22. Hunc autem dicit operibus & sermonibus, id est doctrina, totáque vita excelluisse, idque teste ipso Deo & approbantibus hominibus.

20 Magistratus, οἱ ἄρχοντες. Vide suprà, 22.b.13. Vt morte dãnaretur, εἰς κρίμα θανάτου: vel vt Vulg. & Eras. In condemnationem mortis. Nam κρίμα pro κατάκριμα dici res ipsa ostendit, quum ii qui tradiderunt eum Pilato, noluerint in eum inquiri, sed vt conuictũ damnari, & quidẽ capitali iudicio, præside frustra repugnante.

21 Atqui, ἀλλά γε. Vulg. Et nunc, καὶ νῦν γε. Tertium hunc diem agit, τρίτην ταύτην ἡμέραν ἄγει. Agit, videlicet ille quẽ sperabamus fore Israelis liberatorem. Quanuis enim duriusculè hoc dicatur de eo quem ipsi adhuc mortuum esse putabant, tamen multo planior est hic sensus, & mollior eclipsis, quàm si cum nonnullis subaudias χρόνος, id est tempus: deinde hac etiam ratione potest hoc excusari, quòd ab eo dicatur qui ambigat num resurrexerit: & in eam quoque sententiã videatur nonnihil propendere, vt ex sequentibus apparet. Vulg. & Eras. Tertius hic dies est. Atqui hoc non est nodum expedire, sed secare potius.

22 Ex nobis, ἐξ ἡμῶν: id est nostri gregis. Itaque Vetus interpres, si sensum spectes, eleganter conuertit, Ex nostris: tum hoc loco, tum etiam versu 24.

26 Et introire, καὶ εἰσελθεῖν. Vulgata legit, καὶ οὕτω εἰσελθεῖν, Et ita introire.

Καὶ ἀρξάμενος ἀπὸ Μωσέως καὶ ἀ- 27
πὸ πάντων τῶν προφητῶν, διηρμήνευεν
αὐτοῖς ἐν πάσαις ταῖς γραφαῖς τὰ περὶ
ἑαυτοῦ.

Καὶ ἤγγισαν εἰς τὴν κώμην οὗ ἐπο- 28
ρεύοντο· καὶ αὐτὸς προσεποιεῖτο πορρωτέ-
ρω πορεύεσθαι.

Καὶ παρεβιάσαντο αὐτὸν, λέγοντες, 29
Μεῖνον μεθ᾽ ἡμῶν, ὅτι πρὸς ἑσπέραν ἐστὶ,
καὶ κέκλικεν ἡ ἡμέρα. Καὶ εἰσῆλθε τοῦ
μεῖναι σὺν αὐτοῖς.

Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ κατακλιθῆναι αὐ- 30
τὸν μετ᾽ αὐτῶν, λαβὼν τὸν ἄρτον εὐλόγησε,
καὶ κλάσας ἐπεδίδου αὐτοῖς.

Αὐτῶν δὲ διηνοίχθησαν οἱ ὀφθαλμοὶ, 31
καὶ ἐπέγνωσαν αὐτόν· καὶ αὐτὸς ἄφαντος
ἐγένετο ἀπ᾽ αὐτῶν.

Καὶ εἶπον πρὸς ἀλλήλους, Οὐχὶ ἡ καρ 32
δία ἡμῶν καιομένη ἦν ἐν ἡμῖν, ὡς ἐλά-
λει ἡμῖν ἐν τῇ ὁδῷ, καὶ ὡς διήνοιγεν ἡμῖν
τὰς γραφάς;

Καὶ ἀναστάντες αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, ὑπέστρε 33
ψαν εἰς Ἱερουσαλὴμ, καὶ εὗρον συνη-
θροισμένους τοὺς ἕνδεκα καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς·

Λέγοντας, Ὅτι ἠγέρθη ὁ Κύριος ὄντως, 34
καὶ ὤφθη Σίμωνι.

Καὶ αὐτοὶ ἐξηγοῦντο τὰ ἐν τῇ ὁδῷ· καὶ 35
ὡς ἐγνώσθη αὐτοῖς ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου.

Ταῦτα δὲ αὐτῶν λαλούντων, αὐτὸς ὁ 36
Ἰησοῦς ἔστη ἐν μέσῳ αὐτῶν, καὶ λέγει αὐ-
τοῖς, Εἰρήνη ὑμῖν.

Πτοηθέντες δὲ καὶ ἔμφοβοι γενόμενοι 37
ἐδόκουν πνεῦμα θεωρεῖν.

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τί τεταραγμένοι ἐ- 38
στὲ, καὶ διατί διαλογισμοὶ ἀναβαίνουσιν
ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν;

Ἴδετε τὰς χεῖράς μου καὶ τοὺς πόδας 39

27 Et exorsus à Mose & omni-
bus Prophetis, interpretabatur
illis in omnibus Scripturis quæ
de ipso *scripta erant.*

28 Appropinquarunt autem vi-
co in quem proficiscebatur, &
ipse fingebat se longius ire.

29 Sed *ipsi* adegerunt eum, dicen
tes, Mane nobiscum: quoniam
aduesperascit, & inclinauit dies.
Ingressus est igitur vt maneret
cum eis.

30 Et factum est quum accubuis
set cum eis, sumpto pane bene-
dixit, & fractum dedit eis.

31 Adaperti sunt auté oculi eo-
rum, & agnouerunt eum: sed i-
pse ¨ablatus est ex eorum con-
spectu.

32 Tum inter se dixerunt, Nón-
ne cor nostrum ¨ardebat in no
bis dũ loqueretur nobis in via,
& quum adaperiret nobis Scri-
pturas?

33 Et surgentes eo ipso momé-
to, reuersi sunt in Hierusalem,
& inuenerunt congregatos Vn-
decim, & eos qui cum ipsis erãt,

34 Dicentes, Surrexit Dominus
verè, & conspectus est Simoni.

35 Tum ipsi exposuerunt quæ
gesta erãt in via, & vt fuerat agni-
tus ab ipsis ¨in fractione panis.

36 ‖Hæc autem ipsis loquẽtibus,
stetit ipse Iesus in medio eorũ,
& dixit eis, Pax vobis.

37 Territi verò illi & expauefa-
cti putabant se spiritũ cõspicere.

38 Tum dixit eis, Quid turbati
estis, & quare ¨disceptationes
subeunt corda vestra?

39 Videte manus meas & pedes

27 *Et incipiens à Mose & omnibus Prophetis, interpretabatur illis in omnibus Scripturis quæ de ipso erant.*

28 *Et appropinquauerũt castello quo ibant: & ipse se finxit longius ire.*

29 *Et coegerunt illum, dicentes, Mane nobiscum: quoniam aduesperascit, & inclinata est iam dies. Et intrauit cum illis.*

30 *Et factum est dum recumberet cum eis, accepit panem, & benedixit ac fregit, & porrigebat illis.*

31 *Et aperti sunt oculi eorum, & cognouerunt eum: & ipse euanuit ex oculis eorum.*

32 *Et dixerunt ad inuicẽ, Nonne cor nostrum ardens erat in nobis dum loqueretur in via, & aperiret nobis Scripturas?*

33 *Et surgentes eadẽ hora, regressi sunt in Ierusalem: & inuenerunt congregatos Vndecim, & eos qui cum illis erant,*

34 *Dicentes quòd surrexit Dominus verè, & apparuit Simoni.*

35 *Et ipsi narrabant quæ gesta erant in via, & quomodo cognouerunt eum in fractione panis.*

36 *Dum autem hæc loquũtur, stetit Iesus in medio eorum, & dixit eis, Pax vobis: ego sũ, nolite timere*

Marci 16.e.14. iohan.20.c.19

37 *Conturbati verò & cõterriti existimabant se spiritum videre.*

38 *Et dicit eis, Quid turbati estis, & cogitationes ascendũt in corda vestra?*

39 *Videte manus meas & pe*

31 Ablatus est extra conspectum ipsorum, ἄφαντος ἐγένετο ἀπ᾽ αὐτῶν. Vulgata, Euanuit ab oculis eorum. Sed rectè admonet Erasmus Euanescendi vocabulũ non satis conuenire, quũ hîc nõ de spectro, sed de vero cor pore fiat mentio. Quòd autem idem interpretatur, Subduxit sese ab oculis eorum, non satis videtur repentinã illam corporis subductionem declarare. Cæterùm ἐμφατικώτερον dixit Lucas ἀπ᾽ αὐτῶν, quàm si dixisset αὐτοῖς, nẽpe nequis existimet præsentem quidem Christum cum ipsis mansisse, sed corpore quod cerni non posset. Itaque dicere malui, Extra ipsorum conspectum, quàm ipsorum conspectui aut oculis ablatum.

32 Ardebat, καιομένη ἦν. In vno exemplari scriptum legimus κεκαλυμμένη ἦν, obtectum erat.

35 In fractione panis, ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου: id est, quum panem frangeret: qui mos erat huius gentis, atque etiamnum hodie à Iudæis seruatur conuiuii initio, adhibita precatione. Eras. Ex fractione panis, quasi ex hoc facto Christus ab illis agnitus dicatur, quum tempus potius declaretur quo Christum agnouerunt.

38 Disceptationes, διαλογισμοί. Id est, variæ & perplexæ ambages, quales solent in mentẽ venire quum aliquid nouum & parum per se probabile occurrit.

μου· ὅτι αὐτὸς ἐγώ εἰμι· ψηλαφήσατέ
με καὶ ἴδετε, ὅτι πνεῦμα σάρκα καὶ ὀστέα
οὐκ ἔχει, καθὼς ἐμὲ θεωρεῖτε ἔχοντα.
40 Καὶ τοῦτο εἰπὼν ἐπέδειξεν αὐτοῖς τὰς
χεῖρας καὶ τοὺς πόδας.
Ἔτι δὲ ἀπιστούντων αὐτῶν ἀπὸ τῆς χα-
ρᾶς, καὶ θαυμαζόντων, εἶπεν αὐτοῖς, Ἔχε-
τέ τι βρώσιμον ἐνθάδε;
42 Οἱ δὲ ἐπέδωκαν αὐτῷ ἰχθύος ὀπτοῦ
μέρος, καὶ ἀπὸ μελισσίου κηρίου.
Καὶ λαβὼν ἐνώπιον αὐτῶν ἔφαγεν·
43
44 Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Οὗτοι οἱ λόγοι οὓς ἐλά-
λησα πρὸς ὑμᾶς ἔτι ὢν σὺν ὑμῖν, ὅτι δεῖ
πληρωθῆναι πάντα τὰ γεγραμμένα
ἐν τῷ νόμῳ Μωσέως, καὶ προφήταις,
καὶ ψαλμοῖς περὶ ἐμοῦ.
45 Τότε διήνοιξεν αὐτῶν τὸν νοῦν, τοῦ συνι-
έναι τὰς γραφάς,
46 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὅτι οὕτω γέγρα-
πται, καὶ οὕτως ἔδει παθεῖν τὸν Χριστὸν,
καὶ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ·
47 Καὶ κηρυχθῆναι ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ
μετάνοιαν καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν εἰς πάντα
τὰ ἔθνη, ἀρξάμενον ἀπὸ Ἱερουσαλήμ.
48 Ὑμεῖς δέ ἐστε μάρτυρες τούτων.
Iohan.15.d.26 Καὶ ἰδοὺ, ἐγὼ ἀποστέλλω τὴν ἐπαγγε-
act.1.a.4 49 λίαν τοῦ πατρός μου ἐφ' ὑμᾶς· ὑμεῖς δὲ
καθίσατε ἐν τῇ πόλει Ἱερουσαλὴμ ἕως
οὗ ἐνδύσησθε δύναμιν ἐξ ὕψους.
50 Ἐξήγαγε δὲ αὐτοὺς ἔξω ἕως εἰς Βηθα-
νίαν· καὶ ἐπάρας τὰς χεῖρας αὐτοῦ, εὐλό-
γησεν αὐτούς.
51 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εὐλογεῖν αὐτὸν αὐ-
Marci 10.d.19 act.1.b.9 τοὺς, διέστη ἀπ' αὐτῶν, καὶ ἀνεφέρετο εἰς
τὸν οὐρανόν.
52 Καὶ αὐτοὶ προσκυνήσαντες αὐτὸν,
ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλὴμ μετὰ χαρᾶς
μεγάλης.

meos: nam ego ipse sum: con-
trectate me,& videte:nam spiri
tus carnem & ossa non habet,
prout me conspicitis habere.
40 Et quum hæc dixisset, ostēdit
eis manus ac pedes.
41 Adhuc autem ipsis non cre-
dentibus præ gaudio,& miran-
tibus,dixit eis,Habetis hîc escu
lentum aliquid?
42 Tum ipsi dederunt ei partem
piscis assi, & aliquid ex fauo a-
piario.
Quæ *ille* accepit,& in eorū cō
43 spectu comedit,
44 Dixitque eis, Hi sunt sermo
nes quos loquutus sum vobis
quum adhuc essem vobiscum:
oportere impleri omnia quæ
scripta sūt in lege Mosis,& Pro-
phetis,& Psalmis de me.
45 Tunc aperuit eorū mentem,
vt intelligerent Scripturas.
46 Et dixit eis,Ita scriptum est,&
ita oportuit Christū pati, & re-
surgere à mortuis tertio die:
47 Et prædicari in eius nomine
resipiscentiam ac remissionem
peccatorum apud omnes Gen-
tes, incipiendo ab Hierusalem.
48 Vos autē estis horum testes.
49 ‖Et ecce,ego mittam promis
sum Patris mei super vos: vos
autem manete in vrbe Hierusa-
lem vsquequo induamini vir-
tute ex alto.
50 Eduxit autem eos foras Be-
thaniam vsque:& sublatis ma-
nibus suis,benedixit eis.
51 ‖Et factum est,dū ipse bene-
diceret eis, disiūctus ab eis,sur-
sum ferebatur in cælum.
52 Ipsi autem adorato eo reuer
si sunt in Hierusalem cum gau-
dio magno.

*des: quia ego ipse sū: pal
pate & uidete: quia spi-
ritus carnem & ossa nō
habet, sicut me uidetis
habere.*
40 *Et quū hoc dixisset, o-
stēdit eis manus & pedes.*
41 *Adhuc autem illis non
credentibus, & mirātibus
præ gaudio, dixit, Habe-
tis hîc aliquid quod mā
ducetur?*
42 *At illi obtulerūt ei par
tem piscis assi, & fauum
mellis.*
43 *Et quū manducasset co
rā eis, sumens reliquias
dedit eis.*
44 *Et dixit ad eos, Hæc
sunt uerba quæ loqu-
tus sum ad uos quū ad-
huc essem uobiscum, quo-
niā necesse est impleri o-
mnia quæ scripta sunt
in Lege Moysi, & Prophe
tis, & Psalmis de me.*
45 *Tūc aperuit illis sēsū ut
intelligerēt Scripturas,*
46 *Et dixit eis, Quoniā sic
scriptū est, & sic oporte-
bat Christū pati, & re-
surgere à mortuis tertia
die.*
47 *Et prædicari in nomi-
ne eius pœnitentiā, & re
missionē peccatorū in o-
mnes gentes, incipientibus
ab Ierosolyma.*
48 *Vos autē testes estis horū.*
49 *Et ecce, ego mittā pro-
missū Patris mei in uos:
uos autē sedete in ciuita-
te quoadusque indua-
mini uirtute ex alto.*
50 *Eduxit autē eos foras in
Bethaniā: & eleuatis ma
nibus suis benedixit eis.*
51 *Et factū est dū benedice
ret illis, recessit ab eis, &
ferebatur in cælum.*
52 *Et ipsi adorantes re-
gressi sunt in Ierusalē
cum gaudio magno.*

47 Incipiendo, ἀρξάμενον. Vulg. Incipientibus: id est ἀρξαμένων, videlicet, ὑμῶν vobis. Sed apud Græcos interdum quartus etiam casus absolutè ponitur: quod omnes norunt. Quòd autem Erasmus existimat ad Christum posse referri, non ob eam tātùm causam repudiandum est quam ipse commemorat, id est quia Christus non cœpit ab Hierusalē, sed Apostoli: verumetiā quia κηρυχθῆναι dixit, non κηρύσσειν: & res ipsa clamat Christum hîc agere de Apostolorum munere.

49 Manete, καθίσατε. Vulgata & Erasmus ad verbum, Sedete: id est moramini, quieti expectate. Sic enim apud Hebræos accipitur verbum ישב, quod huic Græco opponitur, vt alibi obseruauimus. Induamini virtute ex alto, ἐνδύσησθε δύναμιν ἐξ ὕψους: id est, vsquequo Spiritus sanctus è cælo in vos illabatur. Sic enim loquūtur Hebræi, vt Iud.6.f.34. Nos autē hunc quoque Hebraismū, quia perelegans videtur, libenter retinuimus.

51 Disiunctus, διέστη. Vulgata & Erasmus, Recessit, ἀνεχώρησεν.

53 Καὶ ἦσαν διαπαντὸς ἐν τῷ ἱερῷ, αἰνοῦντες καὶ εὐλογοῦντες τὸν Θεόν. Ἀμήν.

53 Erántque semper in templo, laudantes & benedicentes Deũ. Amen.

53 *Et erant semper in templo, laudantes & benedicentes Deum. Amen.*

Euangelium secundum Iohannem.

Τὸ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγέλιον.

NOVA INTERPR. VETVS.

Κεφάλαιον α.

1 ΕΝ ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος.

CAP. I.

1 IN principio erat Sermo ille, & Sermo ille erat apud Deum, erátque ille Sermo, Deus.

CAP. I.

1 *IN principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deũ, & Deus erat Verbum.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 In principio, ἐν ἀρχῇ: id est ἀπ' ἀρχῆς, à principio, vt loquitur idem noster Iohannes suæ epistolæ 1. a. 1. quod putaui obseruandum, vt appareat non satis appositam esse eorum interpretationem qui seruata propria significatione præpositionis ἐν, principium interpretantur Patrem in quo erat Sermo. Est autem hæc sententia, Sermonem non cœpisse existere quum Deus initium faceret creandi quicquid conditum est. Nam, inquit Iohannes, iam tum existebat Sermo ille quum res creatæ condi cœperunt, ac proinde ante omnium rerũ principium iam erat. Alioqui dicitur etiam diabolus homicida fuisse ab initio, infrà, 8. f. 44: id est, quum primus homo esset conditus, siue à primo homine condito, antequam videlicet genus humanum propagaretur. Nam nondum existente homine, quî potuit esse homicida? Hîc autem agitur de eo quod omnium rerum creatarum exordiũ præcedit, sicut liquet ex iis quæ consequũtur. Itaque locum illũ de diabolo & similes alios frustra citãt hæretici, vt hæc Iohannis verba eludant, quibus æterna Filii hypostasis manifestò confirmatur. Erat, ἦν: id est ὑφίστατο, subsistebat, vt rectè explicant Græci. Est enim proprietas ipsius verbi εἶναι obseruanda: quod quidem vni Deo propriè conuenit, qui idcirco ab Hebræis יהוה, à Græcis ὁ ὤν dicitur: neque ideam quandã declarat, (vt Samosatenus existimabat, & qui eius errorem renouauit Seruetus) sed quod reuera existit. Et habenda etiam in primis ratio præteriti imperfecti, quo videlicet significatur Sermonis hypostasis, id est æterna Filii generatio, principio caruisse, vt qui iam existeret quum conderetur quicquid conditum est, vt ipse de se testatur infrà, 17. a. 5. Sermo ille, ὁ λόγος. Vulgata, Verbum: id est τὸ ῥῆμα, quod rectè mutauit Erasmus, veterum etiam fretus authoritate, puta Cypriani, Lactãtii, Hilarii, Hieronymi, Ambrosii, Augustini. Sed apud Græcos latè patet λόγος. Nam & orationem & rationem & definitionem, & alia nonnulla declarat: vnde factum vt Græci præsertim theologi quorum vestigia sequuti sunt Latini, variè hunc locum sint interpretati, dum explicare volunt qua ratione Filius dicatur λόγος: quæ omnia videtur Nazianzenus his paucis verbis diligenter & perspicuè explanasse Concione 2 περὶ υἱοῦ, Δοκεῖ δέ μοι λέγεσθαι λόγος ὅτι πρὸς τὸν πατέρα οὕτως ἔχει ὡς πρὸς νοῦν λόγος, οὐ μόνον διὰ τὸ ἀπαθὲς τῆς γεννήσεως, ἀλλὰ καὶ τὸ συναφὲς καὶ τὸ ἐξαγγελτικόν. τάχα δὲ ἂν εἴποι τις ὅτι καὶ ὡς ὅρος πρὸς τὸ ὁριζόμενον, ἐπειδὴ καὶ τοῦτο λέγεται λόγος. ὁ γὰρ νενοηκώς, φησί, τὸν υἱόν (τοῦτο γάρ ἐστι τὸ ἑωρακὼς) νενόηκε τὸν πατέρα, καὶ σύντομος ἀπόδειξις καὶ ῥᾳδία τῆς τοῦ πατρὸς φύσεως ὁ υἱός. γέννημα γὰρ ἅπαν τοῦ γεγεννηκότος σιωπῶν λόγος. Id est, Sermo dicitur, quòd eam rationem habeat cũ Patre quem sermo cum mente: non solùm quia sit à Patre citra omnem perpessionem genitus, sed etiam quòd Patri sit coniunctus, eúmque exprimat. Sed & fortassis dicere possit aliquis, eandem esse Filii cum Patre rationem quæ finitionis cum definito. nam λόγος etiam finitionem declarat. Etenim qui mente complexus est Filium, (id enim est pro quo dixit, Qui vidit) is & Patrem complexus est: vt iam Filius non sit aliud quàm breuis ac facilis quædam demonstratio naturæ Patris. Siquidem omnis fœtus, est ceu tacita quædam expressio eius à quo productus est. Hæc ille. Basilius autem alias etiam rationes adfert Homilia in hunc locum scripta. Sed quanuis de rebus omnium abstrusissimis loquatur Iohannes, & hæc testimonia de Filio Dei verè ac sapienter dicta agnoscã, mihi tamen non fit verisimile tam subtiliter illum voluisse hoc loco differere. Deinde habenda potius fuit (opinor) ratio idiomatis Hebræi quàm Græci. Quanuis enim Iohannes Græcè scripserit, tamen in tradenda theologia, ac præsertim in istis declarandis arcanis, neque à verbis neque à loquutionibus recessit: quæ in verbo Dei & in synagogis erant ita vsitatæ vt ab ipso etiam vulgo si non res ipsæ, at certè vocabula intelligerentur. Iam verò in editione Chaldaica (quam opinor populari sermoni maximè fuisse accommodatam) innumeris penè locis pro eo quod in contextu scribitur יהוה, scriptum inuenimus מימר, vt mihi verisimile videatur Iohannem hoc nomen veluti è medio sumpsisse, quo soliti fuerint veteres illi Messiam vocare: quasi eum dicas de quo loquutus est, siue quem pollicitus est Dominus. Nam Iudæi de Messiæ diuinitate non prius cœperunt disputare quàm planè fuerunt excæcati, vt facilè cognoscet quisquis veterum Rabbinorum scripta cum recentiorum cõmentariis contulerit. Fecit enim implacabile in Christum odium, & iustum vicissim Christi in eos iudicium, vt in torquendis Scripturæ locis qui pro Christi vtraque natura apertè faciunt, eos nõ pudeat ab ipsis etiam maioribus suis apertè dissentire. Ergo (vt ad rem redeam) ὁ λόγος benedictum illud semẽ declarat de quo Adæ, Abrahæ, Isaaco, Iacobo, Dauidi & electis omnibus loquutus est Dominus, quasi Sermonem seu promissum Dei voces. Nisi malis huc referre, quòd sit vnicus Patris interpres: qua ratione etiam Angelus interdũ appellatur, per quẽ videlicet Pater ipse semper loquutus, tandẽ extremis temporibus seipsum mũdo patefecit, vt infrà declaratur versu 18. Sed tamẽ postrema hæc notatio videtur nonnihil impropria, quia λόγος nusquam alibi (quod sciam) accipitur pro interprete seu pro eo qui loquatur, sed pro eo potius quòd aliquis loquatur.

Cæteræ verò significationes huius vocabuli, quas Græci & Latini theologi tam cupidè arripiũt, Chaldaico vocabulo מימר, non possunt vlla probabili ratione conuenire. Sed tamen hæc omnia atque adeo meipsum libens Ecclesiæ subiicio. Porro quod annotant veteres Græci, additum esse articulum vt hic Sermo ab aliis discernatur, (nam alioqui & Legem & Prophetas, & omnia Dei mandata Sermonem Dei vocamus) quia videtur cõmodè & suo loco obseruatum, nullo modo negligendum censuimus: quanuis frequens illa pronominis Ille repetitio nonnullis fortasse parum placebit. Et sermo ille erat apud Deum, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν. Repetitur antecedens loco relatiui, non modò ex idiomate Hebræorum, sed etiam vt magis perspicua sit oratio. Præpositio autem πρὸς hypostasin Filii ab hypostasi Patris distinguit, aduersus Sabellium: ideóque nõ dixit ἐν τῷ Θεῷ, vt rectè obseruat Basilius Homilia εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγέλιον, & κατὰ Σαβελλιανῶν: quanuis vt τὸ ὁμοούσιον indicet, alibi se in Patre esse dicat, infrà, 10.g.38, quod tamen accipi potest de diuinæ in Christo potentiæ manifestatione. Non desunt etiam qui præpositionẽ πρὸς existiment significare μίμησίν τινα καὶ ὁμοίωσιν, id est assimilationẽ quandam, vt πρὸς τὸν Θεὸν idem declaret atque κατὰ Θεόν: veluti quum scribit Philo de Mundo, κατ᾽ εἰκόνα Θεοῦ γεγενῆσθαι ἄνθρωπον: id est, ad imaginem & exemplar Dei conditum esse hominem: in qua opinione is est qui libellum scripsit περὶ συντάξεως, præferentem Basilii Magni nomen. Est enim Filius Patris character & imago prorsus ἀπαράλλακτος: quæ interpretatio hypostases distinguit, & eandem οὐσίαν confirmat, quũ in Deo nihil non οὐσιωδῶς consideretur. Sed tamẽ hoc mihi subtilius videtur, quum in plurimis locis hæc præpositio simpliciter accipiatur pro Apud, vt Mar.6.a.3 & 6.c.19. Rom.15.g.30. 1.Cor.16.a.6, pro quo dixit ipse Christus παρὰ σοί, de Patre loquens, infrà, 17.a.5. Erátque ille sermo Deus, καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος. In Græco sermone additus articulus manifestè ostẽdit τὸν λόγον habere subiecti rationem, Θεὸν verò attributi, vt etiam infrà, 4.d.24 & Heb.11.v.10. quod omnino fuit annotandum, quia alioqui si inuersa enuntiatione dicas καὶ ὁ Θεὸς ἦν ὁ λόγος, & Deus ille erat Sermo, personam Patris & Filii confuderis, quia vis articuli est ἀναφορική. Deinde impropriè dicas Deum esse sermonem, quia ὁ Θεὸς in Scripturis vel ipsam οὐσίαν declarat, quæ tribus hypostasibus vna & eadem est: vel certè distinctam Patris hypostasin significat, quoties videlicet inter se cõparãtur hypostases, vt in superiore mẽbro. Itaque vt vitaremus periculosam amphiboliam, quæ non est in Græco sermone, naturalem ordinem constructionis sequuti, priore loco subiectum, posteriore attributum collocauimus.

Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν.	2 Hic *Sermo* erat in principio apud Deum.	2 *Hoc erat in principio apud Deum.*
Coloss.1.b.3 Πάντα δι᾽ αὐτοῦ ἐγένετο· καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν ὃ γέγονεν. 3	‖Omnia per hunc *Sermonem* facta sunt, & absque eo factum est nihil quod factum sit.	3 *Omnia per ipsum facta sunt: & sine ipso factum est nihil quod factum est.*

2 Hic *Sermo*, οὗτος. Expressi ipsum antecedens, nequis τὸν Θεὸν repetendũ putet. Nã rectè quidẽ dicas Deũ ex Deo genitũ: Deũ autẽ apud Deũ, impropriè, quia πρὸς declarat hypostasis distinctionẽ. Filius autem non distinguitur à Patre, quatenus Deus est, sed quatenus Filius. Coniunctim tamen dicere licebit, Hic Sermo Deus, erat apud Deum, vt is rectè notat cuius aliquot extant in nostrum hunc Euangelistam Homiliæ sub Origenis nomine. Etsi autem iis assentior qui in his verbis putant epilogum quendam esse superiorum ἀξιωμάτων, tamẽ etiam existimo necesse fuisse hæc addi vt intelligeremus illud ἐν ἀρχῇ repetendum esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ in duobus posterioribus membris, quasi scriptum sit, ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ἐν ἀρχῇ ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ ἐν ἀρχῇ Θεὸς ἦν ὁ λόγος. quæ obseruatio, & Sabellii, & Samosateni, & Arrii, & vetustiorum, nempe Hebionis & Cerinthi, hæreses manifestè conuincit. Annotat Augustinus libri de doctrina Christiana 3. capite 2, quosdam post καὶ Θεὸς ἦν adscripta distinctione, ὁ λόγος cõiungere cũ οὗτος, quasi ita scripserit Iohãnes, In principio erat Sermo; & Sermo erat apud Deum, erátque Deus. Sermo iste erat in principio apud Deum. Quæ distinctio mihi nõ videtur peruertere sententiam, si modò ante tertium Erat, repetas ὁ λόγος, ita vt Deus à parte posteriore construatur, tanquam attributum. Nam alioqui de Sermonis diuinitate testimonium impiè corruperis. Apud Deum, πρὸς τὸν Θεόν. Quũ non contentus Iohannes dixisse ἐν ἀρχῇ, hæc etiam addat, neque tamen verisimile sit eum voluisse ταυτολογεῖν, apparet non satis solidam esse Cyrilli sententiam, qui In principio interpretatur In Patre, qui est principium. Nam quæ esset hæc sententia, Sermo erat in Patre apud Deum?

3 Per eum *Sermonem*, δι᾽ αὐτοῦ. Iterum expressi antecedens, vt planior esset oratio. Quod autem Arriani ex hoc loco inæqualitatem Filii arguebant, quasi διὰ non causam efficientem, sed instrumentalem duntaxat declaret, eruditè & eleganter refutatur à Basilio Magno, libri de Spiritu sancto capite 50, ex Scripturæ authoritate, quæ ἐξ οὗ & δι᾽ οὗ, tum Patri, tum Filio, tum etiam Spiritui sancto tribuit, vt Rom.11.d.36. Ephes. 4.d.16. Coloss.2.d.19. Infrà, 2.a.6. Rom.5.a.5, & alibi sæpe. Quomodo autem explicandus sit hic locus, nemo diuinius possit docere quàm Paulus Col.1.b.15 & 16. Absque eo, χωρὶς αὐτοῦ. Is cuius extant Homiliæ sub Origenis nomine, interpretatur Extra eũ, (nam χωρὶς etiam declarat seorsum ac separatim) & eius expositionis causam nescio quam adfert. Quia, inquit, quum Extra audis, nihil omnino relinquis quod in ipso & per ipsum factum non sit. Hilarius quoque libro De Trinitate primo obscuram quãdam adfert huius loci interpretationem. Ego existimo Iohannem, quum dixisset omnia per ipsum condita, (quibus verbis, τὸ ὁμοούσιον καὶ ἰσοδύναμον declarat) nunc iterum hypostasin distinguere, quum Filium adiungit Patri συνεργόν, vt ipse de se testatur infrà, 5.c.17 & 19. Nihil quod factum sit, οὐδὲ ἓν ὃ γέγονεν: id est, ex iis quæ facta sunt, nihil factum est abque eo, siue (vt Epiphanii verbis vtar) πάντα τὰ γενόμενα, δι᾽ αὐτοῦ ἐγένετο. Itaque obseruatio illa Vallæ distinguentis ἐγένετο & γέγονεν, nullius est momenti. Magis etiã sunt importuni qui appellatione Nihili putant peccatum aut malitiã intelligi. Fuit autem hic locus varia distinctione corruptus, præsertim à Latinis. Coniungunt enim ὃ γέγονεν, quod factũ est, cũ sequenti versiculo: quem rursus trifariam distinguũt. Alii enim legunt, Quod factũ est, in ipso vita erat. id est, quicquid factũ est, subsistit etiam in eo, non in sese. Quam distinctionẽ sequitur ex Græcis Clemens in Pædagogo lib.1.cap.6. & Cyrillus, & Latini fere omnes. Vel, Quicquid factum, iam erat vita in eo, id est iam in ipso quodammodo viuebat. quod Augustino non displicet. Alii legunt, Quod factum est in ipso, vita erat: quã lectionem non rectè tribuit Augustino Erasmus in hunc locum scribens, quum disertè eã reprehendat lib.5 de Genesi ad literam, cap.13. Non, inquit, ita pronuntiare oportet, Quod factum est in illo, vita est. quid enim non in illo factũ est? Theophylactus demum tertiam distinctionem adfert cuiusdam ex veteribus qui legerit, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν, ὃ γέγονεν ἐν αὐτῷ: id est, & sine ipso factum est nihil, quod factum est in ipso: deinde adscripto puncto subnectit, Vita erat, & vita erat lux hominum. Chrysost. verò omnes has distinctiones reprehendit, aduersus eos disserẽs qui cõtendebant Spiritũ sanctum, quem ipsi inter res creatas enumerabãt, intelligi in eo quod dicitur, Quod factũ est, & ὃ γέγονεν ostẽdit ad οὐδὲ ἓν pertinere, ita vt ἐν αὐτῷ sit sequẽtis versiculi initiũ. Nãziãzenus quoque idem sentit in Oratione περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος: vt planè mirer quid Erasmo in mentẽ venerit

vt eum existimaret cũ Cyrillo sentire.Hæc sunt autẽ ipsius verba, οὐδὲ ἐκεῖνο φοβηθήσομαι, τὸ πάντα διὰ τοῦ υἱοῦ γεγενῆσθαι λέγεσθαι, ὡς ἑνὸς τῶν πάντων ὄντος καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. πάντα γὰρ ὅσα γέγονεν, εἴρηται, οὐχ ἁπλῶς ἅπαντα. οὐδὲ γὰρ ὁ πατὴρ, οὐδ' ὅσα μὴ γέγονεν.Hæc ille,quæ manifestè ostẽdunt eũ coniunxisse ὃ γέγονεν cũ οὐδὲ ἕν,tanquã exceptionẽ,qua res creatæ à non creatis distinguantur.Epiphanius quoque cõtra Ariomanitas,& in Anchorato, duobus locis eos disertè reprehendit qui aliter distinguunt,vitiato tamen exemplari Græco,vt res ipsa ostendit. Idem κατ' ἀνομοίων apertè post ὃ γέγονεν distinguit.Præterea in omnibus manuscriptis codicibus,vno duntaxat excepto,hanc distinctionẽ inuenimus.Theophylactus quoque pro nobis facit.Itaque non dubitauimus hanc lectionẽ cæteris anteponere,quia planam habet sentẽtiam,& doctissimorum interpretũ Græcorum authoritate nititur. Quod autem adfert Erasmus,sibi magis placere lectionem quam hodie vulgò sequitur Latinorũ vsus(quia apud hũc Euangelistam fere semper ex proximo membro sumitur gradus sequentis,vt,In principio erat verbum,& verbum erat apud Deum,& Deus erat verbum.Et paulo pòst,In ipso vita erat, & vita erat lux hominum: & lux in tenebris lucet,& tenebræ eam non comprehenderunt:quasi idcirco etiam legendum sit, Et sine eo factum est nihil:quod factum est,in ipso vita erat,)id non est eiusmodi vt magnopere nos debeat mouere.

Ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων.	4	In ipso vita erat,& vita erat Lux illa hominum:	4 *In ipso uita erat: & uita erat Lux hominum:*	
Καὶ τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει, καὶ ἡ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαβεν.	5	Et Lux ista in tenebris lucet, sed tenebræ eam non comprehenderunt.	5 *Et lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt.*	
Ἐγένετο ἄνθρωπος ἀπεσταλμένος παρὰ Θεοῦ, ὄνομα αὐτῷ Ἰωάννης.	6	¶Fuit quidam missus à Deo, cui nomen Iohannes:	6 *Fuit homo missus à Deo cui nomen erat Iohannes.*	*Matth.3.a.1 marci 1.a.2 luc.3.a.2*
Οὗτος ἦλθεν εἰς μαρτυρίαν, ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτὸς, ἵνα πάντες πιστεύσωσι δι' αὐτοῦ.	7	Is venit ad *dandum* testimonium,*id est* vt testaretur de Luce, vt omnes per eum crederent.	7 *Hic uenit in testimonium,ut testimoniũ perhiberet de lumine, ut omnes crederent per illũ.*	
Οὐκ ἦν ἐκεῖνος τὸ φῶς, ἀλλ' ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός.	8	Non erat ille Lux illa, sed *missus fuit* vt testaretur de illa Luce.	8 *Non erat ille Lux, sed ut testimonium perhiberet de Lumine.*	
Ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον.	9	*Hic* erat Lux illa vera quæ illuminat omnem hominẽ venientem in mundum.	9 *Erat Lux uera quæ illuminat omnem hominẽ uenientem in mundum.*	

4 In ipso, ἐν αὐτῷ: id est Per ipsum,ipsius videlicet vi & efficacia.Idem enim vitam indidit qui fecit vt existerent.Itaque præpositio ἐν idem declarat atque διὰ in superiore membro,& causam vitæ effectricem ac conseruatricem declarat,ex idiotismo Hebræorũ,quẽ sæpe iam obseruauimus.Nam subtilius quàm par sit argutantur qui vitã explicant in Sermone fuisse antequam res conderentur,Platonicas ideas reuocando:quæ argutiæ mihi non placent.At illi impiè de Deo sentiunt qui vitã in eo esse existimant,quasi ipsius essentia rebus permisceatur:quã blasphemiam non puduit nostra memoria impurissimos illos Postellũ & Seruetum affirmare. tanti est voculæ vnius obseruatio. Et tamen vel ipse quotidianus sermo potuerat illos erudire. nam quũ vitam ac salutem nostram in aliquo homine sitam esse dicimus,quis est cui in mentem veniat ista naturæ permistio? ac quis nõ potius de potestate,virtute,authoritate alicuius hominis cogitet?Itaque Cyrillus quũ hunc locum rectè explicaret,non simpliciter dixit ipsum cunctis cõmistum,vitã eorum fieri,sed quasi commistum: quam particulam Erasmus,quum eius sententiam annotaret,certè non debuit prætermittere . Eadem ratio est explicandi illius quod ait Paulus Act.17.f.28,nos in Deo viuere,moueri & esse. Vita, ἡ ζωή. Additus articulus distinguit id vitæ genus de quo dicturus est,nimirum vitam humanam,ab ea quam indefinitè ζωὴν vocarat,cõmunem omnibus animantibus.Sed hæc distinctio nõ videtur satis propriè hoc loco exprimi in Latino sermone potuisse.Nam si dicas,Vita illa,quũ vitæ nomẽ præcesserit,videbitur huius pronominis vis esse ἀναφορικὴ potius quàm διακριτική.Potest etiam Sermo dici ἡ ζωή,id est vita,ab effectu,quia videlicet is est qui viuificat.

Erat, ἦν: Erat,videlicet iam tum quũ per eum essent facta omnia:alioquin dixisset ἐστὶν,est. Erat, ἦν, Iterum habenda est ratio præteriti imperfecti,quod vsurpauit Euãgelista potius quàm præsens aut præteritũ, vt significaret lucem istam homini præluxisse ab ipso statim initio ipsius conditi. Lux illa, τὸ φῶς: id est, vis illa rationis & intelligentiæ in hominum animis accensa ad ipsum tanti boni authorem agnoscendum: nisi rursus malimus vitam illam,id est Sermonem viuificantem,ab effectu Lucem vocari,quòd hominem rationis luce donarit:quæ interpretatio nititur veterum authoritate,& optimè cohæret cum iis quæ proximè subiiciuntur. Siue autem pro huius lucis authore, siue pro ipso lucis munere accipias,adiunctus erit articulus declarãdæ vel authoritatis vel muneris præstantiæ. Nam alioqui dicendũ erat, ἡ ζωὴ ἦν φῶς ἀνθρώπων,sicut dixit, ὁ λόγος ἦν Θεός.

5 Et lux ista, καὶ τὸ φῶς: id est, Quæ lux.Solent enim Hebræi loco relatiui sæpe copulatiuam coniunctionem vsurpare,adiecto aut suppleto antecedente,vt annotauimus Marci 1.a.10,& alibi sæpe. Non comprehenderunt, οὐ κατέλαβον: id est percipere non potuerunt,vt ab ea illustrarentur, atque adeo non agnouerunt, vt ipse paulo pòst loquitur versu decimo,cuius rei causam adfert Paulus Rom.1.c.21.

7 Per eum, δι' αὐτοῦ. Per ipsum videlicet Iohannem. Nam quum de Christo ipso agitur, vsurpari potius solet particula εἰς vel ἐπὶ vel ἐν pro εἰς, præcedente verbo πιστεύειν. vt infrà,12.f.36.Act.9.g.42.Rom.9.f.33.

8 Lux illa, τὸ φῶς, Lux illa videlicet de qua diximus,id est Christus,qui vnus potest nostras tenebras illustrare,vt infrà,8.b.12.Est ergo vis articuli ἀναφορική.Nam alioqui additur etiam articulus Mat.5.b.14: vbi dicit Dominus Apostolis suis,Vos estis τὸ φῶς: id est lux mundi. Et,Luceat τὸ φῶς,id est lux vestra.Item infrà,5.f.34: vbi de hoc ipso Iohanne loquens Dominus,Ille,inquit,erat ὁ λύχνος ὁ καιόμενος: id est lucerna illa ardens , additis articulis duobus:quod miror non fuisse à Cyrillo annotatum.

9 Lux illa vera, τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν: id est, quæ verè & propriè meretur Lucis nomen, quum natura luceat,non participatione.Cæterùm hæc omnia accipio pro attributo. Itaque ante verbum ἦν subaudio οὗτος, vt sit hæc integra propositio, Iste,de quo nimirum hîc agitur, & qui cum Iohanne comparatur,est Lux illa vera.

Vetus interpres ad verbum, Erat Lux vera, neglectis etiam articulis. Erasmus, Erat Lux illa, lux vera: quasi scriptum sit, τὸ φῶς ἦν τὸ ἀληθινόν, scilicet φῶς: quæ verbortum traiectio nimis est violenta: quanuis sententiā ipsam rectè alioqui expresserit, præsertim in Annotationibus. Venientem in mundum, ἐρχόμενον εἰς κόσμον, id est nascentem, vt explicat Christus ipse hoc dicendi genus infrà, 17.g.37. Quod autem nonnulli participium ἐρχόμενον putant posse ad τὸ φῶς referri, vt ita conuertas, Hæc est Lux illa vera quæ veniens in mundum illuminat omnem hominem: id inquam nimis est violentum, & tractationē huius argumenti, id est manifestationis Christi, confundit. Significatur ergo, nullum hominem nasci huius Lucis expertem. Nam infantes etsi vsum rationis non habent, aut certè perexiguum, tamen animo ipso sunt præditi qui suapte natura iam tum aptus est ad intelligendum ac ratiocinandum, vt alicubi rectè docet Lactantius: quanuis quominus officium faciat, instrumentorum corporis infirmitas impediat. Apparet enim ex iis quæ sequuntur, hoc esse accipiendum de beneficio Christi toti humanæ genti communi, vt minimè necesse fuerit nodum hunc nectere, qua ratione dicatur omnem hominem illuminare Christus, quum tam multi in tenebris maneant: quasi de regenerationis gratia hîc agatur, quæ filiis Dei peculiariter est destinata.

10 Ἐν τῷ κόσμῳ ἦν, καὶ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο· καὶ ὁ κόσμος αὐτὸν οὐκ ἔγνω.

Hebr.11.a.4

11 Εἰς τὰ ἴδια ἦλθε, καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐ παρέλαβον.

12 Ὅσοι δὲ ἔλαβον αὐτὸν, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι, τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ·

13 Οἳ οὐκ ἐξ αἱμάτων, οὐδὲ ἐκ θελήματος σαρκὸς, οὐδὲ ἐκ θελήματος ἀνδρὸς, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ ἐγεννήθησαν.

10 In mundo erat, & mundus per eum factus est: sed mundus eum non agnouit.

11 Ad suos venit, & sui eum nō acceperunt.

12 Quotquot autem eum acceperunt, dedit eis *hanc* dignitatē vt Filii Dei fierent, *nempe* iis qui credunt in nomen eius:

13 Qui non ex sanguine, neque ex libidine carnis, neque ex libidine viri, sed ex Deo geniti sunt.

10 *In mundo erat, & mūdus per ipsum factus est: & mundus eum non cognouit.*

11 *In propria uenit, & sui eum non receperunt.*

12 *Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, iis qui credunt in nomine eius:*

13 *Qui non ex sanguinibus, neque ex uoluntate carnis, neque ex uolūtate uiri, sed ex Deo nati sūt.*

10 Et mundus per ipsum factus est, καὶ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο: vel, nam mundus. Hoc enim additū est ad explicandū & confirmandum illud, In mundo erat: nam, inquit, mundus per ipsum factus est: itaque tota ipsius dispositio, imò verò singularum mundi partium consideratio, æternam opificis potentiam ac diuinitatē oculis hominum obiiciebat, vt scriptum est Psal.19.a.1, & Rom.1.c.19 & 20. Ideo rursus verbum ἦν explicandū est per præteritum imperfectum, quo significatur hic agi de Filii manifestatione, quæ cum ipso mundo cœpit, elucēte ipsius gloria ac maiestate in rebus omnibus ab ipso conditis. Alterā verò, qua manifestatus est in carne, aggredietur proximo versiculo. Per eum, δι' αὐτοῦ. Per eum qui est vera illa Lux. Neque enim subaudiendū est φωτὸς, quia dura esset loquutio, mundum factum esse per Lucem. quamobrem etiam in hoc versiculo & duobus sequentibus non vsurpauit pronomen αὐτὸ in neutro genere, sed αὐτόν. Itaque initio versiculi noui non suppleui τοῦτο, sed οὗτος: neque conuerti, Hæc erat Lux illa vera, sed, Hic erat Lux illa vera. Non agnouit, οὐκ ἔγνω. Vulg. & Eras. Non cognouit. Ego malui vsurpare vocabulum Agnoscendi: quia quanuis homines in densis illis tenebris versantes, quas peccatum inuexit, Deum propriè non cognouerint, tamen hactenus cognouerunt vt suo ipsorum testimonio conuincantur, quòd eum quem cognouerant, ne pro suæ quidem cognitionis modo agnouerint, id est coluerint & gloria affecerint, vt declarat Apostolus Rom.1.c.21, & Act.14.c.16 & 17.

11 Ad suos, εἰς τὰ ἴδια. Siue, Ad populum suū, (fuit enim Israel populus Domino peculiaris) vel, Ad terram suam: sicut Psal.84.a.1, Terra Israeli à Deo tradita, in qua vna verus Deus coleretur, Terra Dei peculiari nomine dicitur, quum alioqui Domini sit terra vniuersa, & quicūque terram incolunt. Vulg. In propria. Eras. In sua. nam τὰ ἴδια idem declarat atque τὰ ἑαυτοῦ. Sed vtraque hæc interpretatio in Latino sermone videtur perobscura, quum hoc dicendi genere nihil aliud declaretur quàm quod expressimus, vt etiā accipitur infrà, 17. d. 32, & Act.21.a.6, pro quo dicunt Hebræi לעמו, vel אל ארצו. Infrà verò 19.e.27, significat אל ביתו: id est domum suam, vel אליו, id est ad se, & 1.Thess.4.c.11, πράσσειν τὰ ἴδια, declarat, sua negotia curare. Acceperunt, παρέλαβον. De propria significatione verbi παραλαμβάνειν diximus Mat.1.d.20, quam hîc puto obseruandam. Ita enim significatur quod ipse Christus alibi explicat, se nimirum à Patre exiisse, à Patre missum, à Patre datum, vt qui credit non pereat: ex quibus manifestò intelligitur, hinc incipere Euangelistam loqui de Christi in carne manifestatione. Neque obstat quod mox vtitur simplici verbo ἔλαβον. Est enim hoc ex Hebræorum idiomate explicandum, qui eiusmodi cōpositis verbis carent: quamobrem etiam paulo antè versu 10, positum est ἔγνω pro ἐπέγνω.

12 *Hanc* dignitatem, ἐξουσίαν: id est, hoc iure & hac dignitate eos dignatus est, vt eos pro filiis adoptaret, sicut & Cyrillus explicat. Nam hoc totum nihil aliud declarat quàm gratiam υἱοθεσίας, quam meritò vocat ἐξουσίαν, id est ἀξίωσιν, vt scribit Paulus 2.Thess.1.v.5 & 11, quum hac ratione simus Dei hæredes, cohæredes autem Christi. Itaque Castellio & alii eiusdem farinæ, qui ἐξουσίαν interpretantur quasi duntaxat significet eligēdi potestatem, & hoc loco abutuntur vt liberum suum arbitrium stabiliant, (quod & ipsum dicunt à gratia nō penitus præstari, sed præueniri duntaxat & adiuuari) ii nunquam intellexerunt quid beneficii per Christum fide consequamur: nempe vt non modò filii Dei esse possimus si velimus, sed velimus & simus. Vulg. Potestatem filios Dei fieri. Quidam etiam authoritatem conuertūt: quæ interpretationes possunt etiam rectè explicari, sed tamen quum alibi sæpe ἐξουσίαν conuerterimus potestatē & authoritatem, vtrunque hoc loco repudiauimus: quia nō agitur de potestate quā habemus in alios inferiores, sed de eo dignitatis gradu quem obtinemus apud eum qui est supra omnia. Eras. Vt liceret filios Dei fieri, Sophistas fortassis sequutus, & suum in primis Origenē quorum opinionem antea reiecimus. Idem tamen in Paraphr. & piè & eleganter totum hunc locum exposuit.

In nomen eius, εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Poterat dicere εἰς αὐτὸν, in eum. Sed illud dicendi genus videtur tacitè includere Euangelii prædicationem, quæ sit fidei obiectum.

13 Ex sanguine, ἐξ αἱμάτων. Heb. מדמים, vt Ezech.6 aliquoties. Malo enim hoc referre ad sanguinē quo fœtus in vtero alitur ac confirmatur, & quo infectus nascitur, quàm vel ad cognationem, vel ad ipsius viri semen. Neque verò hæc sunt indigna quæ hoc loco saltem attingantur, quū ab istis nō abhorreāt ipsi etiā Prophetæ, vt oculis hominum subiiciant miseram & sordidam ipsorū originem. Hîc autem nemo non videt spiritualem

illam & sanctam ex gratia in Christo ἀναγέννησιν cum impuro illo & naturali hominis ortu conferri: de quo quum loqueretur Dauid, Ecce, inquit, in iniquitate sum formatus, & in peccatis concepit me mater mea. Cæterùm quod Augustinus de seminis paterni ac materni commistione disserit, quasi idcirco Euangelista sit vsus multitudinis numero, medicis relinquo: certè non videtur hoc suo loco obseruatum, quum sit potius enallage numeri ex Hebraico idiotismo. Ex libidine carnis, ἐκ θελήματος σαρκός. Alibi annotauimus θέλειν accipi pro ἐπιθυμεῖν. Itaque quum de cupiditate omnium vehementissima hîc agatur, Voluntatis nomen quo vsi sunt Vetus interpres & Erasmus, non dubitaui expungere, tanquam non satis expressum. Quod autem nonnulli Carnis appellatione fœminam intelligunt, nimirum quia subiecit Iohannes οὐδὲ ἐκ θελήματος ἀνδρός, non video cur approbem, quanuis nonnihil eiusmodi adferat etiam Theophylactus. Imò verò Carnis nomine intelligitur crassa illa & impura hominis natura, quæ spiritui opponitur passim, ac præsertim infrà, 3.a.6. Nam tota illa Christi cum Nicodemo disputatio huc pertinet.

Καὶ ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν, (καὶ ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς μονογενοῦς παρὰ πατρὸς) πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας.	14 Et sermo ille "Caro factus est, & "cōmoratus est "inter nos, (& spectauimus gloriam eius, "gloriam *inquam* "vt vnigeniti "*egressi* à Patre) "plenus gratiæ ac veritatis.	14 *Et uerbū caro factum est, & habitauit in nobis, (& uidimus gloriam eius, gloriam quasi unigeniti à Patre) plenum gratiæ & ueritatis.*	Mat.1.c.16 luc.2.a.7
Ἰωάννης μαρτυρεῖ περὶ αὐτοῦ, καὶ κέκραγε,	15 Iohānes "testat⁹ est de eo, & cla	15 *Iohannes testimoniū perhibet de ipso, & cla-*	

14 Caro, σάρξ. Heb. בשר, id est Homo, per synecdochen, vt Esa. 40.b.5, & Ioel.2.g.28. Itaque non minus ineptus quàm impius erat Apollinaris quum ex hoc loco vrgeret animam hominis non fuisse à Christo assumptam: quod si verum esset, adhuc hæreret animus noster in ea maledictione cui est obnoxius. Commoratus est, ἐσκήνωσεν, id est παρῴκησεν, de quo diximus Matth.2.d.23. Videtur autem alludere ad veteris tabernaculi figuram. Est enim hoc vocabulum à tabernaculis seu tentoriis deductum: ex quo intelligitur, Christi moram apud nos temporariam fuisse. Nam quod nonnulli ex veteribus appellatione Tabernaculi, corpus intelligunt, (sicut etiam accipitur 2.Pet.1.c.13 & 14) putántque ita distingui duas in vno Christo naturas, quum alius sit qui habitat, alius in quo habitatur, mihi quidem non placet. Scimus enim Nestorium hac arrepta occasione, Christum in duas personas discerpsisse: & violenta est hæc expositio. Primùm, quia σκηνοῦν & σκηνοποιεῖν, non minus differunt quàm in tabernaculo commorari, & tabernaculum ipsum construere: quod discrimen Erasmus in suis Annotationibus confundit. Deinde hæc eadem expositio cogit nos interpretari, In nobis, id est in corpore huic nostro simili: quam declarationem nemo non videt (opinor) esse detortam, quanuis quorundam veterum authoritate nitatur. Certè quum Paulus de diuinitate Christi loquitur Coloss.2.b.9, non dicit diuinitatem commoratam esse in ipsius corpore, sed ipsam Deitatem corporaliter (id est οὐσιωδῶς) habitare in Christo. Christi autem nomen, totum Christum declarat, qui his verbis significatur verè & reipsa Deus esse, non participatione aut nuda sanctificatione, quasi diuinitas tanquam hospitio vsa sit ipsius corpore. Deinde vtitur verbo κατοικεῖν, quo fixum & perenne domicilium declaratur: neque dicit κατῴκησεν, sed κατοικεῖ, præsenti tempore vtens, quum Iohannes vtatur verbo σκηνοῦν, quod (vt antè dixi) temporariam commorationem non autem habitationem declarat: & quidem præterito tempore ἐσκήνωσεν, quia desiit ista commoratio Christi inter nos, quum iam in cælestibus sedeat, vbi nobis quærendus est per fidem. Ergo Pauli locus ille non rectè potest cum isto conferri. Inter nos, ἐν ἡμῖν. Vulg. In nobis: quam interpretationem proxima annotatione refutauimus: & hoc etiam quod subiicitur, Et spectauimus eius gloriam, satis refellit. Hoc quum rectè annotasset Erasm. postea à seipso visus est dissentire, quum sic interpretatur ἐσκήνωσεν quasi significet, Habitaculum siue domicilium fecit in nobis, vt (inquit) intelligamus eum cœpisse habitare in nobis, nec tamen desiisse. Hoc verò quid aliud est quàm Christi corpus adhuc in terris collocare: quod tamen Petrus testatur fore vt cæli capiāt vsque ad tempora restitutionis omnium? Neque tamen Christi præsentiam tollimus ex Ecclesia, cum qua se perpetuò futurum dixit: sed ita, vt virtute Spiritus sancti, præsentiæ carnis modus definiatur, ne imaginariam Christi in cælum ascensionem constituamus. Gloriam, δόξαν. Sic vocat quicquid in Christo diuinam maiestatem velut hominum oculis subiecit. Castellio, Splendorem interpretatur, & ad Christi transfigurationem restringit. sed ineptè, vt alia pleraque, sicut liquet ex iis quæ scribuntur infrà, ver.49, & 2.v.11, & aliis innumerabilibus locis. Vt, ὡς. Hoc est quod Heb. vocant כף אמיתות, qua particula videlicet nō similitudo duntaxat, sed ipsa rei veritas significatur. Egressi à Patre, παρὰ πατρός. Suppleui participium ἐξελθόντος, quo vtitur ipse Christus infrà, 16.d.27 & 28. item 17.b.8. Licuit etiam interpretari, Qui esset à Patre, subaudito participio ὄντος. sic enim & ipse loquitur infrà, 7.d.29. Cyrillus tamen, & Valla ac Erasmus eum sequuti, malunt παρὰ πατρὸς coniungere cum δόξαν, vt ita conuertas, Gloriam vt vnigeniti à Patre, videlicet profectam. Sed hæc traiectio mihi videtur parum necessaria. Deinde quod idem Eras. post Vallam μονογενῆ putat cōuerti posse Vnicum, mihi quidem non placet. nam vnicus etiam dici potest qui ex multis fratribus solus patri superest: vnigenitus autem dicitur Christus, diuinæ propriè naturæ respectu, non humanæ: nisi quatenus humana natura cum diuina vnita est, vt vnus tantùm sit Dei Filius, Deus & homo. Plenus, πλήρης. Sic scriptum inueni in omnibus nostris manuscriptis exemplaribus, exceptis duobus, in quibus scriptum erat πλήρη: quæ lectio non video quomodo cohærere possit, nisi ad ἐθεασάμεθα referamus, ita vt maior fuerit habita ratio sententiæ quàm verborum, vt in illo Hom. Iliados γ, Καὶ ποταμοὶ καὶ γαῖα, καὶ οἳ ὑπένερθε καμόντας ἀνθρώπους τίνυσθον, ὅ, τις κ' ἐπίορκον ὀμόσσῃ. Sed malo πλήρης legere, & connectere cum ὁ λόγος, ita vt illud καὶ ἐθεασάμεθα vsque ad πατρὸς includatur parenthesi. Vetus interpres conuertit, Plenum, sed nominandi casu, vt rectè obseruauit Valla, quia τὸν λόγον interpretatur Verbum. Quod autem Erasmus coniectat posse hæc connecti cum sequente versiculo, quasi his titulis ornetur Iohannes, posset fortassis etiam confirmari etymologia ipsius nominis, quia יוחנן declarat gratiosum. Sed istæ argutiæ frustra captantur, & præterquam quòd hæc distinctio nullius exemplaris authoritate confirmatur, ea quæ sequuntur satis indicant hæc ornamenta ad Christum pertinere, & ita accipienda vt ipsa gratiæ & veritatis οὐσίᾳ vnctum fuisse Christum intelligamus.

15 Testatus est, μαρτυρεῖ. Vulgata & Erasmus, Testatur. Sed existimo temporis esse enallagen Hebræis familiarem, vt infrà, 4.d.28. Sed durior est tamen transitus à præsenti ad præteritum. Ideo Cyrilli interpres vertit, Testatur & clamat. Chrysostomi verò interpres sibi non constat. Nec verò mihi displicet quod ab aliis annotatur, vsurpatum esse tempus præsens ab Euangelista, vt significetur perennis authoritas huius testimonii: quasi etiamnum hodie hæc testaretur Iohannes. quam emphasin siquis seruatam voluerit, conuertat

hoc modo, Iohannes testatur de eo, & clamauit, dicens, &c.

λέγων, Οὗτος ἦν ὃν εἶπον, Ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, ἔμπροσθέν μου γέγονεν· ὅτι πρῶτός μου ἦν.

mauit, dicens, Hic est de quo dicebam, Is qui ponè me venit, prælatus est mihi, quia præstantior me est.

mat, dicens, *Hic erat quē dixi, Qui post me uenturus est, ante me factus est: quia prior me erat.*

Coloss. 1. c. 19, & 2. b. 9

16 Καὶ ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν, καὶ χάριν ἀντὶ χάριτος·

16 || Et ex plenitudine ipsius omnes accepimus, & gratiam pro gratia:

16 *Et de plenitudine eius nos omnes accepimus, & gratiam pro gratia:*

Hic est, οὗτος ἦν. Vetus interpres & Erasmus, Hic erat. Ego verò non video quis locus sit præterito imperfecto in hoc sermone. Certè Cyrilli interpres vtitur præsenti in libro de Fide ad reginas, & hanc enallagen τοῦ ἦν pro ἐστὶ doctissimus Budæus annotauit, citans hæc verba Aphrodis. in primum Topicorū, vbi explicat Aristotelicū illud, τὸ τί ἦν εἶναι. Τὸ ἦν, inquit, οὐχ ὡς παρελθόντος χρόνου δηλωτικῷ λέγεται νῦν, ἀλλ' ἀντὶ τοῦ ἐστί. συνήθης δὲ ἡ τοιαύτη τοῦ ἐστὶ χρῆσις. ὁ γὰρ λέγων τοῦτο ἦν, ἴσον λέγει τῷ τοῦτο ἐστὶ καὶ ὁ λέγων, τίς ὁ κόπτων ἦν τὴν θύραν, τίς ἐστιν ὁ κόπτων, λέγει. De quo, ὃν: id est περὶ οὗ, vt ipse explicat infrà, versu 31. Sic Aristophanes, λέγε εἴ σοι δοκεῖ λακεδαίμονα, pro περὶ λακεδαίμονος. *Is qui ponè me venit*, ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος: id est, is ante quem sum missus, viam illi paraturus. Quamobrem qui ad Christi ætatem hæc referunt, (in qua opinione video esse non tantùm Augustinum, sed etiam Epiphanium aduersus Ariomanitas, quoniam videlicet Iohannes sex mensibus maior natu fuit quàm Christus) ii etsi nihil falsum aut impium tradunt, tamen non satis aptè hunc locum explicant. Quorsum enim hoc ad amplificandam Iohannis authoritatem, quòd aliquot mensibus maior natu esset quàm Christus? Rectius ergo Chrysostomus & Cyrillus ad prædicationis munus referunt. Videbat enim Iohannes quæ esset Iudæorum de se opinio, à qua quum ipsos vellet reuocare, Quid in me obstupescitis? inquit: imo verò scitote post me venturum qui vt tempore posterior, ita reipsa est infinitis partibus prior. Illum igitur crescere oportet, me verò minui, vt ipse apertè dixit infrà, 3. d. 30. Cæterùm addidi particulam Is, vt perspicuitati studerem. Neque enim Erasmus rectè conuertit, Qui quum me sequeretur, quum hæc non cohæreant cum οὗτος, sed cum verbo εἶπον. Nam alioqui ὃς ἐρχόμενος dicendum fuerat potius quàm ὁ ἐρχόμενος. Deinde quod ad participium ἐρχόμενος attinet, potest quidem etiam conuerti per futurum tempus, vt diximus Matth. 3. c. 11, & ita interpretantur Chrysostomus & Vetus interpres: (hæc enim quæ nunc præsente Christo recitat Iohannes, proculdubio dixerat antequam Christus ipse Iohanni conspiceretur) sed tamen illud malui explicare præsenti tempore, vt Iohannem sciamus de eo loqui cuius proximus sit aduentus, atque adeo qui iam sit in via. *Prælatus est mihi*, ἔμπροσθέν μου γέγονεν. Sic Augustinus rectissimè omnium explicat hæc verba Loquutionum lib. 7. Chrysostomus quoque & Cyrillus in eandem sententiam disserunt. Est autem ortum hoc dicendi genus ex eo quòd illis qui dignitate excellunt, prior locus tribui soleat. Nam ἔμπροσθεν propriè ordinis est seu loci, nō temporis: quo modo etiam hic accipitur. Itaque Epiphanius κατ' Αρειομανιτῶν, non satis aptè hæc explicat de eo præsentiæ modo quo æternus sermo sese mundo conspiciendum præbuit, antequam homo fieret: qua de re dictum est suprà, versu 10. Ineptissimè autem ille Pseudorigenes hæc perinde accipit acsi Iohannes diceret Christum sibi obiectum ac cognitum fuisse iampridem, nempe quum Maria inuiseret Elisabetam: quæ historia refertur Luc. 1. d. 41. Sed non est negligendum quod Chrysostomus obseruat, Iohannem, quanuis de re futura loquatur, (adhuc enim erat obscura Christi fama quum Iohannes hæc diceret) tamen præterito vti, ex Prophetarum consuetudine, quam & ipsam alibi obseruauimus. Vulg. conuertit ad verbum, Ante me factus est, perobscurè profectò & impropriè. Neque enim vsquam dici solet Christus factus esse, quin aliquid adiiciatur ex quo possit intelligi quatenus ei conueniat verbum γίνεσθαι, vt Rom. 1. a. 2. Gal. 4. a. 3, & alibi. Deinde posset imperitus aut malitiosus aliquis vrgere participium Factus est, vt Arriani quondam Græcum verbum γέγονε: quasi hìc agatur de Christi ortu, aut quasi hæc perpetua vis sit verbi γίνεσθαι, vt naturæ alicuius conditæ originem declaret. Sic enim isti interpretabantur, ἔμπροσθέν μου γέγονε, siue γέγονεν, (vt scribitur infrà versu 31) quasi significet πρὸ ἐμοῦ ἐκτίσθη, creatus est priusquam ego. At ego istos libenter rogem vt vel vnum ex noui Testamenti libris exemplum proferant in quo ἔμπροσθεν tempus declaret. Deinde si quoties verbum γίνεσθαι occurret, οὐσίας initium imaginemur, quot vnius hominis creationes imaginabimur? Sed hæc petere ex aliis licebit.

Quia præstantior me est, ὅτι πρῶτός μου ἦν. Vulgata & Erasmus, Quia prior me erat. Et certè πρῶτος absolutum pro comparatiuo πρότερος positum esse, id ostendit quòd de duobus est sermo. Nam alioqui principem & primarium declarat, vt Luc. 19. g. 47. Act. 25. a. 2, & alibi sæpe. quamobrem etiam nonnulli πρῶτός μου interpretantur princeps meus: quod mihi quidē durum & insolens videtur. Sed & illis non assentior qui πρῶτον, i. πρότερον putant Christū vocari temporis ordine, quòd æternus sit Dei Filius: quo modo video veteres hunc locū interpretari. Existimo potius causam adferri cur quū posterior venerit, sit priori prælatus. Quia, inquit Iohannes, agnosco hoc mereri ipsius præstantiam, vt mihi anteponatur. Iterum ergo accipio ἦν pro ἐστὶ, vt oratio tota melius cohæreat: & πρῶτος non ad tempus, sed ad dignitatem ac præstantiam personæ refero. Quòd si libeat ἦν interpretari Erat, bene etiam quadrabit sententia. Excellentior enim erat Iohanne Christus, etiam antequam homines eum Iohanni præferrent. Nam eius præstantia ab hominū fama ac iudicio non pendebat.

16 *Et ex plenitudine ipsius*, καὶ ἐκ πληρώματος αὐτοῦ. In duobus codicibus pro καὶ scriptū legimus ὅτι, id est nam: quam lectionem sequitur etiam Nonnus. Videntur enim ista cum proximè præcedentibus ita posse cohærere, vt vel complectantur alteram rationem cur Christus fuerit Iohanni prælatus, vel declarent qua ratione Christus sit Iohāne præstantior: quod posterius probabilius est. Præstantior me est Christus, inquit Iohannes. nam & ego & omnes alii doctores, quicquid habuimus, ex hoc perenni fonte hausimus. Sic igitur explicat Theophylactus. Sed lectori expendendum relinquo annon sint potius ista Euangelistæ verba, perinde acsi in superiore versiculo vsus esset obliqua oratione in Baptistæ testimonio commemorando. Est enim familiare Hebræis rectam loquutionem pro obliqua vsurpare, & ab illa ad hanc transire, vt infrà, versu 19 & 20, & alibi sæpe. Deinde, quod hìc subiicitur de Christi plenitudine, Ex qua omnes sumpsimus, videri potest multo probabilius & conuenientius connecti cum eo quod sine controuersia dixerat Euangelista, Et habitauit in nobis plenus gratia & veritate. Deinde quia de ea gratia loquens quæ in homines est effusa per Christi prædicationem, Nos omnes, inquit, de plenitudine eius accepimus, & gratiam pro gratia. Atqui ii quos alloquitur Baptista, Christum adhuc ignorabant: & vt Christi officium nonnulli didicissent, tamen perobscura erat hæc cognitio: vt causa non videatur fuisse satis idonea cur vteretur particula vniuersali, & quidem præterito tempore

potius quàm præsenti aut futuro. Quòd si malimus ad eos Prophetas & sanctos referre qui Baptistam præcesserunt, quanuis vera erit sententia (vidit enim Abraham diem Domini, & gauisus est) tamen paulo longius petita videbitur, quia totus contextus ostendit hîc agi de gratiæ copia in fideles nonnisi post Christi ascensionem effusæ: & manifestè Moses ac cum Mose omnes sancti qui sub Lege vixerunt, comparantur cum Christo, & iis qui in temporis plenitudinem inciderunt: vt ipse quoque Christus apertè docet Matth.11.b.11.& 12. quæ antithesis perierit si hæc de Baptista & prioribus Prophetis accipias. Postremò, quum vtatur præteritis, ἐλάβομεν, ἐγένετο, ἐξηγήσατο, minus coactè ista accipiuntur dicta ab Euangelista de se & iis omnibus qui quum hæc scriberet, in Christum crediderant, & amplissimis donis Spiritus sancti fuerant donati. Ex quibus certissimè apparet Christi hominis diuinitas, cuius testimonia hoc loco ab Euangelista colliguntur. Huc enim pertinet quod scriptum est Marci 16.d.17, Lucæ.24.g.49, infrà, 7.f.39. Act.1.a.5, & 2.e.33. Fateor tamen hæc posse excusari ea ratione quam attulimus paulo antè, quum explicaremus illud ἔμπροσθέν μου γέγονεν, quòd soleant Prophetæ de re futura loqui tanquam de re quæ iam acciderit. Sed nolim ad hanc solutionem confugere nisi coactus. Itaque (vt tandē absoluam) si hæc accipiamus non pro Baptistæ, sed pro Euangelistæ verbis, totum hunc locum sic interpretabimur, Et Sermo ille caro factus est, & habitauit inter nos, plenus gratia ac veritate, & spectauimus gloriam eius vt Vnigeniti egressi à Patre. Iohannes de eo testatus est & clamauit, dicens eum esse de quo dixisset, illum qui post se veniret, sibi esse prælatum, vt qui esset præstantior. Et de ipsius plenitudine nos omnes sumpsimus. Gratiam pro gratia, χάριν ἀντὶ χάριτος: id est (vt quidam vir eruditus explicat) חן על חן, gratiam supra gratiam: pro quo eleganter dixeris, gratiam gratia cumulatam, vt significentur Spiritus sancti dona pleno cornu per Christum è cælis in suos effusa. Sed etiamsi concederem, apud Hebræos præpositionem על (quæ propriè respōdet præpositioni ἐπὶ, vt Esa.29.a.1, & 30.a.1) interdum poni pro תחת, id est ἀντὶ, quod ipsum nusquam inuenio: tamen non sequitur ἀντὶ posse permutari cum ἐπὶ, nisi quis huius Hebraismi exemplum proferat. Ego verò apud idoneos Græcæ linguæ scriptores duplicem tantùm reperio significationem huius particulæ: quarum vna est propria, quum accipitur pro vice seu loco, vt ἀντὶ βρέφους, loco pueri, ἀντὶ πολλῶν, multorum loco, ἀντὶ βρώσεως, Heb.12.d.16. id est ad verbū, pro edulio: (agitur enim de permutatione) altera translatitia, quum accipitur pro διὰ, id est propter: ita tamen vt causam non finalem, sed quæ velut origo est, declaret: veluti quum dicimus ἀνθ' ὅλου & ἀνθ' ὧν, vt Luc. 19.g.44. Act.12.d.23. & ἀντὶ τούτου, vt Ephes.5.g.31. Hîc duas alias adiungo quas sacris scriptoribus peculiares opinor: vnam, quum accipitur pro ὑπὲρ, & commodum ac vtilitatem declarat: qua significatione reperio positum tribus locis, & quidem semper personæ coniunctum, non rei: nempe Matth. 17.d.27, & 20.d.28. Item Mar.10.f.45. alteram, quum finem designat, quo modo reperio duobus duntaxat locis vsurpatum, nempe Corinth.11.c.15, & Heb.12.a.2. Ex his quatuor significationibus (neque enim plures reperio) deligat prudens lector quam volet. Ad me quidem quod attinet, ego Chrysostomo, Cyrillo & Theophylacto assentior, qui primam ex his quatuor appositissimam putarunt. Nam præterquam quòd propria est & maximè vsitata, sequens versiculus, in quo vetus fœdus ac sacerdotium cum nouo comparantur, sicut Ierem.31.f.31.32.33.34, & in tota ad Hebræos Epistola, additus omnino videtur ad horum verborum explicationem, vt liquet ex particula causali.

Ὅτι ὁ νόμος διὰ Μωσέως ἐδόθη· ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο.	17 Nam Lex per Mosen data est, gratia & veritas per Iesum Christum ʺ extitit.	17 *Quia Lex per Moysen data est: gratia & ueritas per Iesum Christum facta est.*	
Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε· ὁ μονογενὴς υἱός, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ πατρὸς, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο.	18 ‖Deum nemo vidit vnquam: vnigenitus ille Filius qui est ʺ in sinu Patris, ille *nobis* ʺ exposuit.	18 *Deum nemo uidit unquam: unigenitus Filius qui est in sinu patris, ipse enarrauit.*	1.Iohan.4.c.12 1.tim.6.d.16
Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία τοῦ Ἰωάννου, ὅτε ἀπέστειλαν οἱ Ἰουδαῖοι ἐξ Ἱεροσολύμων ἱερεῖς καὶ λευΐτας, ἵνα ἐρωτήσωσιν αὐτόν, Σὺ τίς εἶ;	19 ʺEt hoc est testimonium Iohannis, quādo miserunt Iudæi ab Hierosolymis Sacerdotes & Leuitas, vt interrogarent eum, Tu quis es?	19 *Et hoc est testimonium Iohannis, quando miserunt Iudæi ab Ierosolymis Sacerdotes & Leuitas adeū, ut interrogarēt eum, Tu quis es?*	
Καὶ ὡμολόγησε, καὶ οὐκ ἠρνή-	20 Et ʺ confessus est, ʺneque ne-	20 *Et cōfess⁹ est, & nō ne-*	

17 Extitit, ἐγένετο. Sic Vetus interpres. Erasmus, Exorta est: quod non videtur satis expressum. Opponit autem Legi gratiam & veritatem, quoniam Lex morbum indicabat quem sanat Christus, & tantùm adumbrabat quod Christus reipsa præstat.

18 In sinu, εἰς τὸν κόλπον: id est, qui Patri est intimus ac coniunctissimus, non modò amoris, sed etiam naturæ coniunctione atque adeo vnione. Sic enim nobis loqui liceat, vt id exprimamus cui non possunt satis idonea vocabula inueniri. Alibi quæ charissima sunt, vt liberi & vxores, dicuntur ab Hebræis esse בחיק, id est in sinu, vt Num.11.c.12. Deut.13.b.6, & alibi sæpe. Sed multo maiorem esse horum verborum emphasin hoc loco, contextus ipse declarat. Nam si nemo Deum vidit, ne Filius quidem vidit, nisi vnum cum Patre Deum esse cōcedas, qui vnus seipsum videt, ideóque vnus seipsum potuit patefacere. Exposuit, ἐξηγήσατο.i. antea Legis vmbris occultatum, & humanæ mentis aciem effugientem detexit, & spectādum exhibuit. Nam qui ipsum videt, videt & Patrem, à quo separari non potest Spiritus sanctus, cuius gratia & veritas in Christo etiam cæcis illuxit. Est igitur notanda emphasis verbi ἐξηγεῖσθαι, quod de eo dicitur qui res alioqui latentes & obscuras planè ac dilucidè declarat, vt rectè annotat Erasmus: quanuis hîc personæ tribuatur. Huc quoque pertinet quod Sophoclis Græcus interpres obseruat, ἐξηγεῖν propriè de rebus diuinis & excellentibus, ἑρμηνεύειν de vulgaribus & passim obuiis dici. Et hoc fortassis eò spectat vt significetur Filium propterea vocari Patris λόγον, interpretem videlicet siue enarratorem, vt annotauimus suprà versu 1.

19 Et hoc est, καὶ αὕτη ἐστίν. Existimo Euāgelistam, quum quædam de suo interposuisset, quibus Christi hominis diuinitatem confirmat, reuerti ad pleniorem narrationem eius testimonii Iohannis Baptistæ, quam duntaxat attigerat suprà, versu 15. Quòd siquis maluerit totum superiorem sermonem vni Baptistæ tribuere, vt hæc historia nouum testimonium aut potius idem repetitum complectatur, illi licebit interpretari, Hoc etiam est testimonium, &c.

20 Confessus est, ὡμολόγησε: id est palàm & apertè agnouit ac dixit. Vide Matth.10.c.32. Neque

negauit, καὶ οὐκ ἠρνήσατο, Pleonasmus Hebræus, cuius tamen magna est emphasis, vt Psal.40.b.10.11.12, & Esa. 38.a.1. Quinetiam statim repetit, καὶ ὡμολόγησε, vt eo apertius & Iohannis modestiam singularem, & ipsius simplicem ac planam responsionem, tum etiam Iudæorum improbitatem declaret.

στατο· καὶ ὡμολόγησεν, Ὅτι οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ Χριστός.

21 Καὶ ἠρώτησαν αὐτόν, Τί οὖν; Ἠλίας εἶ σύ; Καὶ λέγει, Οὐκ εἰμί. Ὁ προφήτης εἶ σύ; Καὶ ἀπεκρίθη, Οὔ.

22 Εἶπον οὖν αὐτῷ, Τίς εἶ; ἵνα ἀπόκρισιν δῶμεν τοῖς πέμψασιν ἡμᾶς· τί λέγεις περὶ σεαυτοῦ;

Esa.40.a.3, mat.3.a.3 luc.3.a.4

23 Ἔφη, Ἐγὼ φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, Εὐθύνατε τὴν ὁδὸν Κυρίου· καθὼς εἶπεν Ἠσαΐας ὁ προφήτης.

24 Καὶ οἱ ἀπεσταλμένοι, ἦσαν ἐκ τῶν Φαρισαίων.

25 Καὶ ἠρώτησαν αὐτόν, καὶ εἶπον αὐτῷ, Τί οὖν βαπτίζεις, εἰ σὺ οὐκ εἶ ὁ Χριστός, οὔτε Ἠλίας, οὔτε ὁ προφήτης;

26 Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰωάννης, λέγων, Ἐγὼ βαπτίζω ἐν ὕδατι· μέσος δὲ ὑμῶν ἕστηκεν ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε·

Mat.3.c.11 mar.1.a.7 luc.3.c.16 act.1.a.5, & 11.c.16, & 19.a.4

27 Αὐτός ἐστιν ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, ὃς ἔμπροσθέν μου γέγονεν· οὗ ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἄξιος ἵνα λύσω αὐτοῦ τὸν ἱμάντα τοῦ ὑποδήματος.

28 Ταῦτα ἐν Βηθαβαρᾷ ἐγένετο

gauit: confessus est *inquam* se non esse Christum illum.

21 Tunc interrogauerũt eum, Quid ergo *es*? Túne es Elias? *Ipse verò* dixit, Non sum. *Et illi,* Es tu Propheta? Qui respondit, Non.

22 Dixerunt ergo ei, Quis es? vt responsum demus iis qui miserunt nos: quid dicis de teipso?

23 Ait, Ego *sum* vox clamantis in deserto, ‖ Cõplanate viam Domini, prout dixit Esaias Propheta.

24 Porro qui missi fuerant, erãt ex Pharisæis.

25 Et interrogauerunt eum, ac dixerunt ei, Cur ergo baptizas, si tu non es Christus, neque Elias, neque Propheta?

26 Respondit ei Iohannes, dicens, Ego baptizo aqua: sed in medio vestrum stat quem vos nescitis:

27 ‖Hic ille est qui ponè me venit, qui prælatus est mihi: cuius solearum ego non sum dignus vt soluam corrigiam.

28 Hæc in Bethabara facta sunt

gauit: & confessus est, Quia non sum ego Christus.

21 *Et interrogauerunt eum, Quid ergo? Elias es tu? Et dixit, Non sum. Propheta es tu? Et respondit, Non.*

22 *Dixerunt ergo ei, Quis es? ut responsum demus ijs qui miserunt nos? quid dicis de teipso?*

23 *Ait, Ego uox clamantis in deserto, Dirigite uiam Domini: sicut dixit Esaias propheta.*

24 *Et qui missi fuerant, erant ex Pharisæis.*

25 *Et interrogauerunt eum, & dixerunt ei, Quid ergo baptizas, si tu non es Christus, neque Elias, neque Propheta?*

26 *Respondit eis Iohannes, dicens, Ego baptizo in aqua: medius autem uestrum stetit quem uos nescitis:*

27 *Ipse est qui post me uenturus est, qui ante me factus est: cuius ego non sum dignus ut soluam eius corrigiã calceamenti.*

28 *Hæc in Bethania facta*

Se non esse Christum illum, ὅτι οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ Χριστός. Vulg. & Eras. ad verbum, Non sum ego Christus. Ego verò etiam in hoc versiculo, sicut in superiore, pro recta oratione substitui obliquam, vt perspicuitati studerem. Deinde articulum expressi, quo summum aliquid significatur. Sic apud Virgilium, Túne ille Æneas? & apud Hebræos quoque המשיח.

21 Propheta, ὁ προφήτης. Id est à Deo missus, sicut olim solebant Prophetæ. Vel, Propheta ille? Nam videtur poscere linguæ Græcæ ratio vt de vno & certo quopiam propheta hæc accipiantur, qui eximatur ex cæterorum turba. De Christo tamen ipsos non cogitare, ex duabus causis apertè intelligitur. Iam enim ab initio palàm & sine ambagibus dixerat Iohannes se Christum non esse: cur igitur de eo iterum quærerent? Deinde quod infrà subiiciunt versu 25, Si neque Christus, neque Elias, neque es Propheta ille, &c. omnino ostendit ipsos à Christo distinguere eum Prophetam de quo percontantur. Itaque mihi non displicet Chrysostomi, Cyrilli & Theophylacti opinio, qui Iudæos tradunt in eo errore fuisse versatos, (quod etiam videtur confirmari ex eo quod scriptum est infrà, 7.v.40, & 41, & 6.v.14) vt non modò Eliæ illius Thesbitæ παλιγγενεσίαν expectarent, ex loco Malach.4.b.5, perperam exposito: sed etiam venturum quendam Prophetam sperarent Mosi similem, huc detorquentes quod Moses scripsit Deut.10.c.15, & 18. quod tamen de omnibus Prophetis, & ipso in primis Prophetarum capite, nimirum de Christo, est accipiendum. Illud verò Malachiæ testimonium ad Iohannem quidem pertinebat, sed alio sensu quàm ipsi in animo haberent: vt nihil mirum sit Iohannem ipsum, quum ex eorum sensu loquatur quibuscum erat ei negotium, negare se Eliam esse, quod tamen de eo Christus affirmat, Matth.11.b.14.

23 Complanate, εὐθύνατε. Vulg. & Erasmus, Dirigite. Diximus Matth.3.a.3, εὐθὺ declarare quod & planum est & æquabile. Itaque non dubito quin εὐθύνειν τὴν ὁδὸν, id sit hoc loco quod Latinè dicitur, Viam complanare seu purgare. Nam, inquit Vlpianus, purgare viam propriè dicitur ad libramentum proprium redigere, sublato eo quod superest.

25 Cur ergo baptizas? τί οὖν βαπτίζεις; Hinc apparet Iudæos non ignorasse mutationem aliquam fore in religione sub Messia, quod ex Ieremiæ cap.31, apertè discere potuerant.

26 In medio vestrum, μέσος ὑμῶν: id est palàm & inter vos, vt alibi exposuimus. Stat, ἕστηκεν. Vulgata, Stetit. Itaque nonnulli hoc referunt ad historiam quæ refertur Luc.2.g.46. sed parum accommodatè, ni fallor. Loquitur enim de re præsenti: & ἑστηκέναι significationem præsentis habere, ex plurimis locis liquidò apparet, vt Luc.8.c.20. Act.1.b.11. Rom.5.a.2, & alibi sæpe.

28 In Bethabara, ἐν Βηθαβαρᾷ. Vulgata, In Bethania, ἐν Βηθανίᾳ: quo modo etiam scriptum legimus in omnibus vetustis codicibus. Sic etiam legit Cyrillus, & eam lectionem annotat Epiphanius κατὰ τῶν αἱρετῶν. Sed tamen præstat assentiri Chrysostomo, qui hanc lectionem emendat. Constat enim Bethaniam Iudææ respe-

ctu sitam fuisse cis Iordanem stadiis ab Hierusalē quindecim, vt scribitur infrà, II.b.18. Fit quidem mentio loci בית ברה ad Iordanem Iudicū 7.g.24. Sed à Iosepho trans Iordanē ponitur regio Batanæa, quæ ad Bethaniæ nomen proximè accedit. In tanta nominum varietate non habeo quod potissimùm sequar.

πέραν τοῦ Ἰορδάνου, ὅπου ἦν Ἰωάννης βαπτίζων.

trans Iordanem, vbi Iohannes baptizabat.

sunt trans Iordanem, ubi erat Iohannes baptizans.

29 Τῇ ἐπαύριον βλέπει ὁ Ἰωάννης τὸν Ἰησοῦν ἐρχόμενον πρὸς αὐτὸν, καὶ λέγει, Ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου.

29 Postero die ¨ videt Iohannes Iesum venientem ad se, & ait, Ecce ¨ Agnus ille Dei ¨ qui tollit ¨ peccatum mundi.

29 *Postera die uidet Iohannes Iesum uenientem ad se, & ait, Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi.*

30 Οὗτός ἐστι περὶ οὗ ἐγὼ εἶπον, Ὀπίσω μου ἔρχεται ἀνὴρ ὃς ἔμπροσθέν μου γέγονεν· ὅτι πρῶτός μου ἦν.

30 Hic est de quo dicebam, Ponè me venit vir qui prælatus est ¨ mihi: quia præstantior me est.

30 *Hic est de quo dixi, Post me uenit uir qui ante me factus est: quia prior me erat.*

31 Κἀγὼ οὐκ ᾔδειν αὐτόν· ἀλλ' ἵνα φανερωθῇ τῷ Ἰσραὴλ, διὰ τοῦτο ἦλθον ἐγὼ ἐν τῷ ὕδατι βαπτίζων.

31 Et ego ¨ non noueram eum: sed vt manifestus fiat Israeli, propterea veni ego baptizans aqua.

31 *Et ego nesciebam eum, sed ut manifestetur Israeli, propterea ueni ego in aqua baptizans.*

32 Καὶ ἐμαρτύρησεν Ἰωάννης, λέγων, Ὅτι τεθέαμαι τὸ πνεῦμα καταβαῖνον ὡσεὶ περιστερὰν ἐξ οὐρανοῦ, καὶ ἔμεινεν ἐπ' αὐτόν.

32 ¨ Tum *inquam* testatus est Iohannes, dicens, ‖Conspexi Spiritum descendentem quasi columbam de cælo, *qui* etiā mansit super eum.

32 *Et testimonium perhibuit Iohannes, dicens, Quia uidi Spiritum descendentem quasi columbam de cælo, & mansit super eum.*

Mar.3.d.16
mar.1.b.10
luc.3.d.22

33 Κἀγὼ οὐκ ᾔδειν αὐτόν· ἀλλ' ὁ πέμψας με βαπτίζειν ἐν ὕδατι, ἐκεῖνός μοι εἶπεν, Ἐφ' ὃν ἂν ἴδῃς τὸ πνεῦμα καταβαῖνον καὶ μένον ἐπ' αὐτὸν, οὗτός ἐστιν ὁ βαπτίζων ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.

33 Et ego non noueram eum, sed qui misit me vt baptizarem aqua, ille mihi dixerat, Super quem videris Spiritum descendentem ac manentem super eū, hic est qui baptizat Spiritu sancto.

33 *Et ego nesciebam eum, sed qui misit me baptizare in aqua, ille mihi dixit, Super quem uideris Spiritum descendentem, & manentem super eum, hic est qui baptizat in Spiritu sancto.*

29 Videt, βλέπει. Sic legunt emendatiores codices vetustæ editionis, quos neque Valla vidit, neque Erasmus, & pro Altera die, Postera die. Agnus ille, ὁ ἀμνός. Articulus adiunctus (vt ex Chrysostomo & Theophylacto Erasmus obseruauit) emphasin habet non modò dignitatis, vt à typico agno & cæteris legalibus victimis distinguatur, sed etiam relationis. Reuocat enim in mentem prophetias Esaiæ, & aliorum.

Qui tollit, ὁ αἴρων. Vide ne pro tollit legas tollet. Nam ita significatur hanc vim perpetuam ac natiuam Agno isti inesse: vt si dicas elleborum purgare cerebrum, nullum tempus certum declaras, sed vim potius elleboro insitam. Hæc Erasmus Chrysostomum sequutus: rectè sanè & appositè. Cæterùm Tollendi vocabulum ad temporis circunstantiam accommodo. Quia igitur externo baptismate, in quo occupatus erat Iohannes quum hæc diceret, abluuntur corporis sordes, significatur vocabulo Agni, sacrificium, cuius sanguine deleto chirographo, expiamur: verbo autem Tollendi, naturalis illius labis ac maculæ sublatio designatur, quum Christo per internum baptismum insitis nobis, vetus homo moritur, & nouus induitur. Illud ergo ad Iustificationem, hoc autem ad Sanctificationem pertinet, in quæ velut membra distribuere licet omne Christi in nos collatum beneficium. Peccatum, τὴν ἁμαρτίαν. Sic constanter scriptum habebant omnes nostri codices vetusti, quibus assentitur Augustinus libri aduersus Faustum duodecimi cap.30, & Theophylactus quoque. Chrysostomus tamen videtur legisse ἁμαρτίας, id est peccata. Cyrilli autem interpres sibi non constat. Ego verò non dubito quin legendum sit singulari numero τὴν ἁμαρτίαν: neque tamen arbitror articulum significare προσδιορισμὸν τοῦ καθόλου, id est rationem peccati formalem quam vocant: quasi scriptum sit πάσας ἁμαρτίας, id est omnia peccata, (vt explicat Theoph.) sed arbitror potius illam peccatorum omnium radicem, originale videlicet peccatum quod vocant, ac proinde ex consequenti fructus quoque huius ita declarari. quod quidem peccatum in iis mortificatur per Christi Spiritum qui Christum baptismo induerunt, vetere illo homine in ipsis crucifixo, mortuo, ac sepulto. qua de re copiosissimè disserit Apostolus toto capite 6 & 7 Epistolæ ad Romanos, vtique scribens τὴν ἁμαρτίαν numero singulari: quia ibi non agit de peccatotum remissione, quæ pars est altera iustificationis, sed de inchoata in nobis sanctificatione: quæ vt separari non possint, distingui tamen debent.

31 Non noueram eum, οὐκ ᾔδειν αὐτόν. non noueram, videlicet de facie. Nam alioquin nō poterat ignorare Iohannes Messiam pro foribus esse quin vocationem suam ignoraret. Sed tamen ad eum diem non fuerat ipsi vlla cum Christo consuetudo, vel vt ipsum posset ex vultu agnoscere: veluti nec postea videntur vnà fuisse diutius, nempe ita constituente Dei prouidentia, ne res ex composito inter ipsos geri videretur. Cæterùm quod dicit Iohannes, Non noueram eum, ad id tempus referendum est quod præcessit Christi aduentū ad Iohannem, vt ab ipso baptizaretur: qua de re scripserunt alii Euangelistæ. Antea igitur illum non norat, sed quum ille ad baptismum accederet, monitus est à Deo Iohannes, eum qui accedebat, Christum illum esse cui viam muniret, adiuncto etiam, de more, externo signo, quo hæc reuelatio confirmaretur. Iohannes igitur etiam ante signum præstitum, ex ea videlicet reuelatione, Christum aduentantem agnouit: ideóque illum ad baptismum venientem conspicatus, Imò verò, inquit, ego sum abs te baptizandus, & tu ad me venis? quæ verba sanè cum iis non pugnant quæ Iohannes hoc loco commemorat.

32 Tum *inquam* testatus est, καὶ ἐμαρτύρησεν. Eandem historiam narrari puto. Neque obstat huic expositioni quòd nouum sermonem videatur inchoare. nam sæpe apud Euangelistas in media oratione solent

eiusmodi verba interponi, vt Mar.4.a.9,& aliis plurimis locis. Siquis tamen hanc historiam malit à superiore distinguere, is conuertat, Testatus est etiam Iohannes.

Κἀγὼ ἑώρακα, καὶ μεμαρτύρηκα ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ.	34 Ego igitur vidi, & testor hunc esse Filium illum Dei.	34 Et ego vidi, & testimonium perhibui quia hic est Filius Dei.
Τῇ ἐπαύριον πάλιν εἱστήκει ὁ Ἰωάννης, καὶ ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ δύο·	35 Postero die iterum stabat Iohannes, & ex discipulis eius duo:	35 Altera die iterum stabat Iohannes, & ex discipulis eius duo.
Καὶ ἐμβλέψας τῷ Ἰησοῦ περιπατοῦντι, λέγει, Ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ.	36 Et intuitus Iesum ambulantem, dixit, Ecce Agnus ille Dei.	36 Et respiciens Iesum ambulantem, dicit, Ecce Agnus Dei.
Καὶ ἤκουσαν αὐτοῦ οἱ δύο μαθηταὶ λαλοῦντος, καὶ ἠκολούθησαν τῷ Ἰησοῦ.	37 Audierunt autem eum duo illi discipuli loquentem, & sequuti sunt Iesum.	37 Et audierũt eum duo discipuli loquentem, & sequuti sunt Iesum.
Στραφεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς, καὶ θεασάμενος αὐτοὺς ἀκολουθοῦντας, λέγει αὐτοῖς,	38 Conuersus verò Iesus, & conspicatus eos sequentes se, dicit eis,	38 Conuersus autem Iesus, & videns eos sequentes se, dicit eis,
Τί ζητεῖτε; Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Ῥαββὶ (ὃ λέγεται, ἑρμηνευόμενον, διδάσκαλε) ποῦ μένεις;	39 Quid quæritis? Illi verò dixerunt ei, Rabbi (quod dicitur, si interpreteris, Magister) vbi moraris?	39 Quid quæritis? Qui dixerunt ei, Rabbi (quod dicitur, interpretatum, Magister) ubi habitas?
Λέγει αὐτοῖς, Ἔρχεσθε καὶ ἴδετε. Ἦλθον καὶ εἶδον ποῦ μένει· καὶ παρ᾽ αὐτῷ ἔμειναν τὴν ἡμέραν ἐκείνην. ὥρα δὲ ἦν ὡς δεκάτη.	40 Dicit eis, Venite & videte. Venerunt videruntque vbi moraretur: & apud eum manserũt die illo. hora enim erat quasi decima.	40 Dicit eis, Venite, & videte. Venerunt & viderunt ubi maneret: & apud eum manserunt die illo: hora autem erat quasi decima.
Ἦν Ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς Σίμωνος Πέτρου, εἷς ἐκ τῶν δύο τῶν ἀκουσάντων παρὰ Ἰωάννου, καὶ ἀκολουθησάντων αὐτῷ·	41 Erat Andreas frater Simonis Petri, vnus ex duobus qui audierant *illa* ex Iohanne, & sequuti fuerant eum:	41 Erat autem Andreas frater Simonis Petri, unus ex duobus qui audierant à Iohanne, & sequuti fuerant eum:
Εὑρίσκει οὗτος πρῶτος τὸν ἀδελφὸν τὸν ἴδιον Σίμωνα, καὶ λέγει αὐτῷ, Εὑρήκαμεν τὸν Μεσσίαν, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον ὁ Χριστός.	42 Inuenit hic prior fratrem suum Simonem, & dixit ei, Inuenimus Messiam, quod est, si interpreteris, Christus.	42 Inuenit hic primùm fratrem suum Simonem, & dicit ei, Inuenimus Messiam, quod est interpretatum Christus.
Καὶ ἤγαγεν αὐτὸν πρὸς τὸν Ἰησοῦν. Ἐμβλέψας δὲ αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς εἶπε, Σὺ εἶ Σίμων ὁ υἱὸς Ἰωνᾶ· σὺ κληθήσῃ Κηφᾶς, ὃ ἑρμηνεύεται Πέτρος. (Mat.16.a.18)	43 Et adduxit eum ad Iesum. Intuitus autem eum Iesus dixit, Tu es Simon filius Iona: ‖tu vocaberis Cephas, quod declaratur Petra.	43 Et adduxit eum ad Iesum. Intuitus autem eum Iesus dixit, Tu es Simon filius Iona: tu vocaberis Cephas, quod interpretatur Petrus.
Τῇ ἐπαύριον ἠθέλησεν ὁ Ἰησοῦς ἐξελθεῖν εἰς τὴν Γαλιλαίαν· καὶ εὑρίσκει Φίλιππον, καὶ λέγει αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι.	44 Postero die voluit Iesus abire in Galilæam: inuenit autem Philippum, & dixit ei, Sequere me.	44 In crastinum voluit exire in Galilæam: & inuenit Philippum, & dicit ei Iesus, Sequere me.

34 Et testor, καὶ μεμαρτύρηκα. Hîc rursus, quia de re præsenti loquitur Iohannes, præteritum per tempus præsens putaui exprimẽdum: quanquam hoc etiam potest ad tempus ipsum huius visionis exprimendum referri. Filiũ illum, ὁ υἱός. Ne hic quidem (vt rectè notat Chrysost. Homilia 17) omittendus fuit articulus, cuius ea vis est tum vt summum aliquid declaret, tum vt istum ab iis distinguat qui passim à Mose & Prophetis filii Dei & filii Excelsi dicuntur: quod & Cyrillus obseruauit.

39 Vbi moraris? ποῦ μένεις; id est, Vbi tuum est hospitium? seu, Quò te recipis? Nam in Nazareth habitabat: itaque eo in loco peregrinus erat. Nisi quis existimet ad oppidum Nazareth hæc esse gesta: quod non arbitror, quum dicatur infrà versu 43, hinc reuertisse in Galilæam. Vulgata & Erasmus, Vbi habitas? ποῦ κατοικεῖς; Vide Luc.10.b.7.

40 Hora enim erat, ὥρα δὲ ἦν. Vulg. & Erasmus, Hora autẽ erat. Ego verò arbitror causam adferri cur totum illum diem apud Iesum manserint: quia nimirum aduesperascebat, quum Christum conuenirẽt, à quo in diuersorium deducti, non potuerunt eo ipso die ad Iohannem reuerti: qua occasione pro sua prouidentia vsus est Deus ad illos diutius retinendos cum Christo. Quasi, ὡς. Vide Mar. 5.b.13.

42 Prior, πρῶτος. Vulg. Primùm, id est πρῶτον, vt scriptum erat in duobus vetustis codicibus & Theophylacto Romano. Christus, ὁ Χριστός. Erasmus, Vnctus, rectè quidem: sed nomen illud, quanuis Græcum, tamen magis in omnibus idiomatibus vsitatum, malui retinere.

43 Iona, Ἰωνᾶ. In vno codice scriptum legimus Ἰωάννου. Vide Matth.16.c.17. Vocaberis, κληθήσῃ. Alibi sæpe καλεῖσθαι pro εἶναι, id est Vocari pro esse accipitur. Sed hoc loco seruatur propria huius vocabuli notatio, (quanuis res sit nomini responsura) & præterea futuri temporis significatio obseruanda. Nam hoc nomen

men non tam illi nunc imponit, quàm ſe impoſiturum pollicetur. Lapis, πέτρος. Vulgata, Petrus: quæ interpretatio propterea non conuenit quia Petrus Latinis nomen eſt proprium duntaxat, Græcis verò πέτρος etiam appellatiuum eſt, vt diximus Matth. 16. c. 17.

44 Ἦν δὲ ὁ Φίλιππος ἀπὸ Βηθσαϊδά, ἐκ τῆς πόλεως Ἀνδρέου καὶ Πέτρου.

44 Erat verò Philippus ex Bethſaida, ciuitate Andreæ & Petri.

44 *Erat autem Philippus à Bethſaida, ciuitate Andreæ & Petri.*

45 Εὑρίσκει Φίλιππος τὸν Ναθαναήλ, καὶ λέγει αὐτῷ, Ὃν ἔγραψε Μωσῆς ἐν τῷ νόμῳ καὶ οἱ προφῆται, εὑρήκαμεν Ἰησοῦν τὸν υἱὸν τοῦ Ἰωσὴφ τὸν ἀπὸ Ναζαρέθ.

45 Inuenit Philippus Nathanaelem, & dicit ei, Inuenimus *illum* de quo ſcripſit Moſes in Lege, & Prophetæ, *nempe* Ieſum filium Ioſeph illum Nazarenum.

45 *Inuenit Philippus Nathanael, & dicit ei, Quem ſcripſit Moyſes in Lege, & Prophetæ, inuenimus Ieſum filiũ Ioſeph à Nazareth.*

Gen. 49. b. 10 deut. 18. c. 18 Eſa. 4. a. 2, & 40. b. 10, & 45 b. 8. ierem. 23. a. 5, & 23. c. 14 ezech. 34. f. 23, & 37. f. 24 dan. 9. f. 24

46 Καὶ εἶπεν αὐτῷ Ναθαναήλ, Ἐκ Ναζαρὲθ δύναταί τι ἀγαθὸν εἶναι; Λέγει αὐτῷ Φίλιππος, Ἔρχου καὶ ἴδε.

46 Tum dixit ei Nathanael, A Nazareth poteſt aliquid boni eſſe? Dicit ei Philippus, Veni & vide.

46 *Et dixit ei Nathanael, A Nazareth poteſt aliquid boni eſſe? Dicit ei Philippus, Veni & uide.*

47 Εἶδεν ὁ Ἰησοῦς τὸν Ναθαναὴλ ἐρχόμενον πρὸς αὐτόν, καὶ λέγει περὶ αὐτοῦ, Ἴδε ἀληθῶς Ἰσραηλίτης ἐν ᾧ δόλος οὐκ ἔστι.

47 Vidit Ieſus Nathanaelem venientem ad ſe, & dixit de eo, Ecce verè Iſraelita in quo dolus non eſt.

47 *Vidit Ieſus Nathanael uenientem ad ſe, & dicit de eo, Ecce uerè Iſraelita in quo dolus non eſt.*

48 Λέγει αὐτῷ Ναθαναήλ, Πόθεν με γινώσκεις. Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Πρὸ τοῦ σε Φίλιππον φωνῆσαι ὄντα ὑπὸ τὴν συκῆν, εἶδόν σε.

48 Dicit ei Nathanael, Vnde me noſti? Reſpondit Ieſus, & dixit ei, Priuſquam te Philippus vocaret, quum eſſes ſub ficu, videbam te.

48 *Dicit ei Nathanael, Vnde me noſti? Reſpondit Ieſus, & dixit ei, Priuſquam te Philippus uocaret, quum eſſes ſub ficu, uidi te.*

49 Ἀπεκρίθη Ναθαναήλ, καὶ λέγει αὐτῷ, Ῥαββί, σὺ εἶ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραήλ.

49 Reſpõdit Nathanael, & dixit ei, Rabbi, tu es ille Filius Dei, tu es ille Rex Iſrael.

49 *Reſpondit ei Nathanael, & ait, Rabbi, tu es Filius Dei, tu es Rex Iſrael.*

50 Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ὅτι εἶπόν σοι, εἶδόν σε ὑποκάτω τῆς συκῆς, πιστεύεις; μείζω τούτων ὄψει.

50 Reſpondit Ieſus & dixit ei, Quia dixi tibi, Vidi te ſub ficu, credis? maiora his videbis.

50 *Reſpondit Ieſus & dixit ei, Quia dixi tibi, uidi te ſub ficu, credis: maius his uidebis.*

51 Καὶ λέγει αὐτῷ, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, Ἀπ᾽ ἄρτι ὄψεσθε τὸν οὐρανὸν ἀνεῳγότα, καὶ τοὺς ἀγγέλους τοῦ Θεοῦ ἀναβαίνοντας καὶ καταβαίνοντας ἐπὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου.

51 Præterea dixit ei, Amen amen dico vobis, Deinceps videbitis cælum apertum, & Angelos Dei aſcendentes ac deſcendentes ſuper Filium hominis.

51 *Et dicit ei, Amen amen dico uobis, Amudo uidebitis cælum apertum, & Angelos Dei aſcendentes & deſcendentes ſupra Filium hominis.*

Κεφάλαιον β.

CAP. II.

CAP. II.

1 ΚΑΙ τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ γάμος ἐγένετο ἐν Κανᾶ τῆς Γαλιλαίας· καὶ ἦν ἡ μήτηρ τοῦ Ἰησοῦ ἐκεῖ.

1 POrro die tertio nuptiæ factæ ſunt in Cana *oppido* Galilææ: erátque mater Ieſu illic.

1 *ET die tertia nuptiæ factæ ſunt in Cana Galilææ: & erat mater Ieſu ibi.*

2 Ἐκλήθη δὲ καὶ ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὸν γάμον.

2 Vocatus eſt autem etiam Ieſus ac diſcipuli eius ad nuptias.

2 *Vocatus eſt autem & Ieſus & diſcipuli eius ad nuptias.*

45 *Illum* de quo ſcripſit, ὃν ἔγραψε. Vulgata, Quem ſcripſit. Vide ſuprà, verſu 15. Mutauimus autem verborum collocationem, vt planior eſſet conſtructio. Notanda quoque eſt emphaſis verbi εὑρήκαμεν, quod à Græcis de lucro etiam inſperato & repentè oblato dicitur, quod ipſi idcirco εὕρημα vocant: quæ ſignificatio videtur hîc obſeruanda, quanuis Chryſoſtomus dicat εὑρίσκειν eſſe eius qui quærat: quod certè non eſt perpetuum.

50 Credis? πιστεύεις; Nonnulli codices indefinitè legunt, ſed in pleriſque inuenimus additam interrogationis notam, quam etiam approbat Chryſoſtomus.

51 Aſcendentes ac deſcendentes, ἀναβαίνοντας καὶ καταβαίνοντας. Ita ſignificat diuinam virtutem quæ in toto ipſius miniſterio erat conſpicua futura, miniſtrantibus ei Angelis vt Eccleſiæ capiti.

IN CAPVT II.

1 Die tertio, τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ. Die nimirum tertio ex quo profectus erat à Iohanne, vel ex quo in Galilæam peruenerat. Exactiorem autem horum dierum ſupputationem ſiquis requirat, conſulat Epiphanium κατὰ τῶν ἀνοήτων.

3 Καὶ ὑστερήσαντος οἴνου, λέγει ἡ μήτηρ τοῦ Ἰησοῦ πρὸς αὐτὸν, Οἶνον οὐκ ἔχουσι.

4 Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Τί ἐμοὶ καὶ σοὶ γύναι; οὔπω ἥκει ἡ ὥρα μου.

5 Λέγει ἡ μήτηρ αὐτοῦ τοῖς διακόνοις, Ὅ,τι ἂν λέγῃ ὑμῖν ποιήσατε.

6 Ἦσαν δὲ ἐκεῖ ὑδρίαι λίθιναι ἓξ κείμεναι κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῶν Ἰουδαίων, χωροῦσαι ἀνὰ μετρητὰς δύο ἢ τρεῖς.

7 Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Γεμίσατε τὰς ὑδρίας ὕδατος. Καὶ ἐγέμισαν αὐτὰς ἕως ἄνω.

8 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἀντλήσατε νῦν, καὶ φέρετε τῷ ἀρχιτρικλίνῳ. Καὶ ἤνεγκαν.

9 Ὡς δὲ ἐγεύσατο ὁ ἀρχιτρίκλινος τὸ ὕδωρ οἶνον γεγενημένον, (καὶ οὐκ ᾔδει πόθεν ἐστίν· οἱ δὲ διάκονοι ᾔδεισαν οἱ ἠντληκότες τὸ ὕδωρ) φωνεῖ τὸν νυμφίον ὁ ἀρχιτρίκλινος,

10 Καὶ λέγει αὐτῷ, Πᾶς ἄνθρωπος πρῶτον τὸν καλὸν οἶνον τίθησι, καὶ ὅταν μεθυσθῶσι, τότε τὸν ἐλάσσω· σὺ τετήρηκας τὸν καλὸν οἶνον ἕως ἄρτι.

3 Et quum defecisset vinum, mater Iesu dixit ei, Vinũ non habent.

4 Dicit ei Iesus, Quid mihi tecum mulier? nondum venit hora mea.

5 Dicit eius mater ministris, Quodcunq; dixerit vobis facite.

6 Erant autem ibi lapideæ hydriæ sex positæ secundum purificationem Iudæorum, capientes singulæ amphoras binas aut ternas.

7 Dicit eis Iesus, Implete has hydrias aqua. Impleuerunt eas igitur vsque ad summum.

8 Tunc dicit eis, Haurite nunc, & offerte architriclino. Obtulerunt igitur.

9 Vt autem gustauit architriclinus aquam illam quæ facta fuerat vinum, (nesciebat autẽ vnde esset: sed ministri sciebãt qui hauserant aquam) vocat sponsum architriclinus,

10 Et dicit ei, Omnes primo loco bonum vinum apponunt, & quum *conuiuæ* sitim expleuerint, tunc id quod deterius est: tu seruasti bonum vinum vsque adhuc.

3 Et deficiente uino dicit mater Iesu ad eum, Vinum non habent.

4 Et dicit ei Iesus, Quid mihi & tibi est mulier? nondũ uenit hora mea.

5 Dicit mater eius ministris, Quodcunque dixerit uobis facite.

6 Erant autem ibi lapideæ hydriæ sex, positæ secundum purificationem Iudæorũ, capientes singulæ metretas binas uel ternas.

7 Dicit eis Iesus, Implete hydrias aqua. Et impleuerunt eas usque ad summum.

8 Et dicit eis Iesus, Haurite nunc, & ferte architriclino. Et tulerunt.

9 Vt autem gustauit architriclinus aquam uinum factam, (& non sciebat unde esset: ministri autem sciebant qui hauserant aquam) uocat sponsum architriclinus,

10 Et dicit ei, Omnis homo primùm bonum uinum ponit, & quum inebriati fuerint, tunc id quod deterius est: tu autem seruasti bonum uinum usque adhuc.

4 Quid mihi tecum, *τί ἐμοὶ καὶ σοί*: id est, Quid mihi negotii tecum est? vt diximus Matth. 8. d. 29. Vulgata, Quid mihi & tibi? Quod nonnullos fefellit, ita lenientes huius responsi asperitatem, quasi diceret Dominus, Quid hoc ad nos pertinet quòd vinum non habeant? quum res ipsa clamet Christum longè aliò respexisse, nempe vt à carnali matris suæ respectu ad contemplandam in futuro miraculo Dei gloriam conuiuas reuocaret. Quamobrem etiam mulieri illi acclamanti, Beata viscera quæ suxisti, respondit, Imò beati qui audiunt verbum Dei & custodiunt illud. Quò etiam spectant quæ scribuntur Luc. 2. v. 49, & Matth. 12. v. 48.

6 Hydriæ, *ὑδρίαι*: id est Aquales, vt explicat Varro libro quarto de lingua Latina. Retinuimus tamẽ Græcum vocabulum, quòd Cicero ipse frequenter eo vtatur in orationibus in Verrem. Cæterùm ostendit ipsa notatio nominis non vino, sed aquæ destinata fuisse hæc vasa: quod ad fidem historiæ faciendam pertinet, nequis aut fæces aut vini quippiam intus resedisse suspicetur, quod postea infusæ aquæ vini colorem ac saporem indiderit. Eiusmodi autem vasa in quibus sedentes lauabant, Latinis solia dicebantur. Secundum purificationem, *κατὰ τὸν καθαρισμόν*: id est secundum ritum purificationis. Quòd si malimus conuertere, Ad purificationem Iudæorum, id est purificandis Iudæis, *κατὰ* posita fuerit pro *εἰς*, quæ enallage frequenter occurrit. De hac autem Iudæorum superstitione, quam postea in Ecclesiam Dei inuehere conatus est Hebion, atque adeo reipsa in Christianorum templa intulit Satan, pluribus differitur Mar. 7. a. 3. Amphoras, *μετρητάς*: seu metretas, seu cados. Nam vtroque hoc vocabulo vtuntur Latini etiam scriptores. Illud tamen malui, vt Latinis magis vsitatum. Sed amphoras Atticas accipe, non Romanas, quæ dimidio, id est vrna, illas superant. Capiebant autem singulæ hydriæ ducenas aut trecenas vini libras, pondo singulas vnciarum duodecim. Pondus enim metretæ vini, centum libris æstimat doctissimus ac diligentissimus harum rerum scrutator Georgius Agricola. Ex his igitur intelligimus, Christum suppeditasse magnam vini copiam, nimirum ad libras mille octingentas: quæ res pertinet ad miraculi dignitatem ac magnitudinem.

8 Architriclino, *ἀρχιτρικλίνῳ*. Ita vocat eum qui totum conuiuium curabat. Nonnulli cum eo confundunt qui Magister conuiuii dicebatur à Latinis, à Græcis *συμποσίαρχος*, vt conuertit Gaza libro De senectute, vbi fit istorum magisteriorum mentio: quorum munus quale fuerit, discere licet ex Plutarchi libri *συμποσιακῶν α΄, κεφ. δ΄*. Fuit hic potius quem Græci *ἐλέατρον* vocabant, *ἐπιστάτην τῆς ὅλης διακονίας*, qui & *προγεύστης* erat, id est prægustator, & *παραθέτης*: id est cuius officium erat dapes conuiuis apponere. quæ pulchrè explicantur Athenæi libro quarto. in Græcis autem dictionariis prætermissa sunt, quemadmodum & alia infinita. Is est denique qui Gen. 43. d. 16. dicitur אשר על הבית, & à nobis simili prorsus ratione *maistre d'hostel.*

10 Omnes, *πᾶς ἄνθρωπος*. Vulgata & Erasmus ad verbum, Omnis homo. Sic paulo pòst *τίθησι*, ponit: nos verò, Apponunt, vt minus inculta esset oratio. Quum *conuiuæ* sitim expleuerint, *ὅταν μεθυσθῶσι*. Vulgata & Erasmus, Quum inebriati fuerint. Ego verò suppleui quod deerat explendæ constructioni: deinde mollius verbum quæsiui. Neque enim apud Hebræos שכר, quod respondet Græco verbo *μεθύειν*, semper in vitio ponitur, vt Genes. 9. c. 21, sed interdum declarat liberalem vini vsum, qui tamen modum non excedat, vt Genes. 43. g. 34.

Ταύτην ἐποίησε τὴν ἀρχὴν τῶν σημείων ὁ Ἰησοῦς ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἐφανέρωσε τὴν δόξαν αὐτοῦ· καὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

11 Hoc initium signorum fecit Iesus " in Cana *oppido* Galilææ, & manifestam fecit gloriam suam:& crediderunt in eum discipuli eius.

11 *Hoc fecit initium signorum Iesus in Cana Galilææ, & manifestauit gloriam suam: & crediderunt in eum discipuli eius.*

Μετὰ τοῦτο κατέβη εἰς Καπερναοὺμ αὐτὸς καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ· καὶ ἐκεῖ ἔμειναν οὐ πολλὰς ἡμέρας.

12 Postea descendit Capernaum ipse & mater, " & fratres & discipuli eius: manserúntque illic non multos dies:

12 *Post hoc descendit Capharnaum ipse & mater eius & fratres eius & discipuli eius: & ibi manserunt non multis diebus.*

Καὶ ἐγγὺς ἦν τὸ Πάσχα τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἀνέβη εἰς Ἱεροσόλυμα ὁ Ἰησοῦς.

13 "Nam propè erat Pascha Iudæorum. Ascendit igitur Iesus Hierosolymam.

13 *Et propè erat Pascha Iudæorum, & ascendit Iesus Ierosolymam.*

Καὶ εὗρεν ἐν τῷ ἱερῷ τοὺς πωλοῦντας βόας καὶ πρόβατα καὶ περιστεράς, καὶ τοὺς κερματιστὰς καθημένους.

14 Et inuenit in templo venditores boum & ouium & columbarum, & numularios sedentes.

14 *Et inuenit in templo uendentes boues & oues & columbas, & numularios sedentes.*

Καὶ ποιήσας φραγέλλιον ἐκ σχοινίων, πάντας ἐξέβαλεν ἐκ τοῦ ἱεροῦ, τά τε πρόβατα καὶ τοὺς βόας, καὶ τῶν κολλυβιστῶν ἐξέχεε τὸ κέρμα, καὶ τὰς τραπέζας ἀνέστρεψε.

15 Factóque flagello è funiculis, omnes eiecit è templo, & oues & boues,& "argentariorum numulos effudit, mensásque subuertit.

15 *Et quum fecisset quasi flagellum de funiculis, omnes eiecit de templo, oues quoque & boues, & numulariorum effudit æs, & mensas subuertit.*

Καὶ τοῖς τὰς περιστερὰς πωλοῦσιν εἶπεν, Ἄρατε ταῦτα ἐντεῦθεν· μὴ ποιεῖτε τὸν οἶκον τοῦ πατρός μου, οἶκον ἐμπορίου.

16 Et columbarum venditoribus dixit, Tollite hinc ista: ne facite domum Patris mei, domum mercatus.

16 *Et iis qui columbas uendebāt, dixit, Auferte ista hinc: & nolite facere domum Patris mei, domum negotiationis.*

Ἐμνήσθησαν δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ὅτι γεγραμμένον ἐστίν, Ὁ ζῆλος τοῦ οἴκου σου κατέφαγέ με.

17 Recordati sunt autem eius discipuli, scriptum esse, ‖ "Zelus domus tuæ deuorauit me.

17 *Recordati sunt uerò discipuli eius quia scriptum est, Zelus domus tuæ comedit me.* Psal.68.b.10

Ἀπεκρίθησαν οὖν οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ

18 Responderunt ergo Iudæi,

18 *Respōderūt ergo Iudæi,*

11 In Cana, ἐν Κανᾷ. Coniungenda hæc sunt cum verbo ἐποίησε, non autem cum ἀρχὴν τῶν σημείων, id est principium signorum, nequis cum nonnullis ineptis interpretibus existimet hoc primum fuisse signum non omnium quæ edidit Iesus, sed eorum duntaxat quæ edidit in Cana. quorsum enim hoc? Ergo vt amphiboliā vitarem, quæ quidem in Græco sermone nulla est, verborum collocationem mutaui.

12 Et fratres, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ. Frequēs illa repetitio relatiui Eius respōdet Hebræorū affixis, quæ vocāt: nos verò sine vlla sensus iniuria interdū illa expunximus. Fratres autē vocat cognatos, Hebræorū more.

13 Nam propè erat, καὶ ἐγγὺς ἦν. Vulgata, Et propè erat. Atqui vberior est sententia si καὶ accipias pro γάρ: quam particulam toties iam obseruauimus respondere Hebræorum ו, ideóque non modò copulatiuam esse, sed interdum quoque causalem, & discretiuam, atque adeo illatiuam, vt in hoc eodem versiculo.

15 Argentariorum numulos, τῶν κολλυβιστῶν τὸ κέρμα. Collybistas vocat eos qui ex collybo, id est pecuniæ permutatione quæstum faciebant, quos in Matthæo & Marco numularios sumus interpretati: hic verò malui dicere argentarios, quia κερματιστὰς superiore versiculo conuerti numularios: nempe nequis idem vocabulum in Græco repeti putet, quanuis nihil intersit quod ad sententiam attinet. Cæterùm τὸ κέρμα quod alii æs exponunt, ego numulos interpretari malui, quia à κείρειν deriuatur, quod declarat in minuta frusta concidere.

17 Zelus, ὁ ζῆλος. Hoc vocabulū & alia ab eo deriuata, vt ζηλῶ & ζηλωτής, obseruaui variis significationibus in nouo Testamento vsurpari, quas omnes placuit compendii causa semel annotare. Interdum igitur ζῆλος honestum illud ac laudabile studium declarat quo accendimur ad alicuius virtutes imitandas aut etiam superandas, sine vllo tamen ipsius odio, vt 1.Corinth.12.d.31. Item 14.a.1.c.12.g.39. 2.Corinth.9.a.2. Galat.4.c.18. Tit.2.d.14. Interdum verò Inuidiam ac liuorem, vt Act.5.c.17, & 7.b.9, & 13.g.45, & 17.b.5, Rom.13.d.13, 1 Corinth.3.a.3, & 13.b.4, 2.Cor.12.f.20, Gal.5.d.20, Iac.3.c.14, & 4.a.12. Tertiò, accipitur pro sancta quadam zelotypia, quæ non proficiscitur à cuiusquam odio, verùm ab eorum amore quos non nostri, sed ipsorum potius causa amamus, vt 2.Cor.11.a.2. Quartò, pro sui ipsius amore, cui sancta illa zelotypia prætexitur, vt Gal.4.c.17. Quintò, pro animi æstu ex indignatione de iis concepta quæ indignè fiunt aduersus eum quem amamus, puta vel aduersus homines nobis charos, vt 2. Corinth.7.b.7, Coloss. 4.c.13, vel aduersus Deum ipsum. Est autem hic zelus duplex: vnus nimirum, cum voluntatis Dei cognitione ac vera in eum fide coniunctus, qualis est Christi zelus de quo hîc agitur: item qui commendatur 2. Corinth.7.cap.11, & Apocalyps.3.d.19. alter verò qui non est secundum scientiam, & cæcus potius impetus ac furor dici debet, vt Rom.10.a.2. Philip.3.b.6. Act.21.d.20, & 22.a.3. Galat.1.c.14. Hinc demum sexta significatio orta est, quum ζῆλος ad ignis ardorem transfertur, vt Heb.10.e.27.

καὶ εἶπον αὐτῷ, Τί σημεῖον δεικνύεις ἡμῖν ὅτι ταῦτα ποιεῖς;

& dixerunt ei, Quod signum ostendis nobis vt ista facias?

& dixerunt ei, Quod signũ ostendis nobis, quia hæc facis?

Mar.26.f.61, & 27.e.40 mar.14.f.58, & 15.c.29

19 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν.

19 Respondit Iesus & dixit eis, Destruite templum hoc, & tribus diebus erigam illud.

19 Respondit Iesus & dixit eis, Soluite templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud.

20 Εἶπον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι, Τεσσαράκοντα καὶ ἓξ ἔτεσιν ᾠκοδομήθη ὁ ναὸς οὗτος, καὶ σὺ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερεῖς αὐτόν;

20 Dixerunt ergo Iudæi, Quadraginta & sex annis ædificatum est templum istud, & tu tribus diebus illud eriges?

20 Dixerunt ergo Iudæi, Quadraginta & sex annis ædificatum est templum hoc, & tu in tribus diebus excitabis illud?

21 Ἐκεῖνος δὲ ἔλεγε περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ σώματος αὐτοῦ.

21 At ille loquebatur de templo corporis sui.

21 Ille autem dicebat de templo corporis sui.

22 Ὅτε οὖν ἠγέρθη ἐκ νεκρῶν, ἐμνήσθησαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ὅτι τοῦτο ἔλεγεν αὐτοῖς· καὶ ἐπίστευσαν τῇ γραφῇ, καὶ τῷ λόγῳ ᾧ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς.

22 Quum ergo surrexisset à mortuis, recordati sunt discipuli eius quòd hoc dixisset eis: & crediderunt Scripturæ, & sermoni quem Iesus dixerat.

22 Quum ergo resurrexisset à mortuis, recordati sunt discipuli eius quia hoc dicebat: & crediderunt Scripturæ, & sermoni quem dixit Iesus.

23 Ὡς δὲ ἦν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐν τῷ Πάσχα ἐν τῇ ἑορτῇ, πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, θεωροῦντες αὐτοῦ τὰ σημεῖα ἃ ἐποίει.

23 Quum autem esset Hierosolymis in Pascha die festo, multi crediderunt in nomen eius, conspicientes signa quæ edebat.

23 Quum autem esset Ierosolymis in Pascha in die festo, multi crediderunt in nomine eius, videntes signa eius quæ faciebat.

24 Αὐτὸς δὲ ὁ Ἰησοῦς οὐκ ἐπίστευεν ἑαυτὸν αὐτοῖς, διὰ τὸ αὐτὸν γινώσκειν πάντας·

24 Ipse autem Iesus non credebat eis semetipsum, eo quòd nosset omnes:

24 Ipse autem Iesus non credebat semetipsũ eis, eo quòd ipse nosset omnes

25 Καὶ ὅτι οὐ χρείαν εἶχεν ἵνα τὶς μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ ἀνθρώπου· αὐτὸς γὰρ ἐγίνωσκε τί ἦν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ.

25 Nec opus esset vt quisquam ei testaretur de homine. ipse enim sciebat quid esset in homine.

25 Et quia opus ei non erat ut quis testimoniũ perhiberet de homine: ipse enim sciebat quid esset in homine.

Κεφάλαιον γ.

CAP. III.

CAP. III.

1 Ἦν δὲ ἄνθρωπος ἐκ τῶν Φαρισαίων, Νικόδημος ὄνομα αὐτῷ, ἄρχων τῶν Ἰουδαίων·

1 Erat autem quidam ex Pharisæis cui nomen erat Nicodemo, ex primoribus Iudæorum:

1 Erat autem homo ex Pharisæis, Nicodemus nomine, princeps Iudæorum:

2 Οὗτος ἦλθε πρὸς τὸν Ἰησοῦν νυκτὸς, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ῥαββὶ, οἴδαμεν ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἐλήλυθας διδάσκαλος· οὐδεὶς γὰρ ταῦτα τὰ σημεῖα δύναται ποιεῖν ἃ σὺ ποιεῖς ἐὰν μὴ ᾖ ὁ Θεὸς μετ᾽ αὐτοῦ.

2 Hic venit ad Iesum nocte, & dixit ei, Rabbi, scimus te à Deo venisse magistrum: nemo enim potest hæc signa edere quæ tu edis nisi Deus sit cum eo.

2 Hic uenit ad Iesum nocte, & dixit ei, Rabbi, scimus quia à Deo uenisti magister: nemo enim potest hæc signa facere quæ tu facis nisi fuerit Deus cum eo.

18 Signum, σημεῖον. Quia Christus hoc facto non modò rem nouam facit, sed etiam repurgationem templi ac cultus diuini restitutionem aggreditur, deinde etiam templum vocarat Patris sui domum, isti signum quærunt, id est miraculum aliquod ex quo possit intelligi virtus ipsius ac authoritas cælestis, quæ ius illi tribueret tum ita loquendi, tum ista etiam faciendi. Quidam σημεῖον interpretantur argumentum, vt sit hic sensus, Quodnam nobis argumentum adfers quo comprobes tibi ista licere? Sed prior illa expositio est vberior, & melius quadrat Christi responso. Cæterùm quòd Castellio interpretatus est, Quod nobis exemplum præbes? quasi videlicet isti querantur Christum hoc suo facto homines ad quanuis licentiam concitare: non modò frigidum est, sed etiam Græcis vocabulis vim adfert. Vt, &c. ὅτι, &c. Vel, Cur ista facias? vt ὅτι pro διότι accipiatur. Vel, Quandoquidem ista facis? Petitum est autem è medio hoc dicendi genus, vt alia multa.

21 De templo corporis sui, περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ σώματος αὐτοῦ: id est de corpore suo, quod templum vocarat, idque iure, quum in eo (vt ait Apost. Coloss. 2.b.9) omnis plenitudo deitatis corporaliter habitaret.

24 Omnes, πάντας. In vno codice scriptum legimus πάντα, omnia.

IN CAPVT III.

1 Ex primoribus, ἄρχων. Vide Luc. 14.v.1.

2 Magistrum, διδάσκαλος: id est, Scimus te missum diuinitus ad nos erudiendos. Vulg. Scimus quia à Deo venisti magister. Ego verò verti per infinitum modum, vt amphiboliam vitarem, nequis nimirum acciperet Magister vocandi casu. Edere, ποιεῖν. Sic etiam vertit ipse Erasmus suprà, 2.d.23. quum alioquin edere opponatur potius verbo ἀποδεικνύειν. Nisi Deus sit cum eo, ἐὰν μὴ ᾖ ὁ Θεὸς μετ᾽ αὐτοῦ. Ex Hebræorum idiotismo dicitur Deus esse cum illis in quibus diuina quædam præstantia elucet: quos simili penè ratione Græci vocant θείους καὶ ἀντιθέους, id est diuinos, & quasi alteros deos. Quòd si Nicodemus Christum bene nosset, non modò dixisset Deum cum ipso esse, quasi ipsius συνεργόν: sed Deum esse in ipso, vt loquitur Paulus 2. Cor. 5.d.19.

Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ἐὰν μή τις γεννηθῇ ἄνωθεν, οὐ δύναται ἰδεῖν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

3 Respondit Iesus & dixit ei, Amen amen dico tibi, nisi quis fuerit genitus denuò, non potest videre regnum Dei.

3 *Respondit Iesus & dixit ei, Amen amen dico tibi, nisi quis natus fuerit denuò, non potest uidere regnum Dei.*

Λέγει πρὸς αὐτὸν ὁ Νικόδημος, Πῶς δύναται ἄνθρωπος γεννηθῆναι γέρων ὤν; μὴ δύναται εἰς τὴν κοιλίαν τῆς μητρὸς αὐτοῦ δεύτερον εἰσελθεῖν, καὶ γεννηθῆναι;

4 Dicit ei Nicodemus, Quomodo potest homo gigni qui sit senex? num potest in vterũ matris suæ secundò introire, ac gigni?

4 *Dicit ad eum Nicodemus, Quomodo potest homo nasci quum sit senex? nunquid potest in uentrẽ matris suæ iterum introire, & nasci?*

Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ἐὰν μή τις γεννηθῇ ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος, οὐ δύναται εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

5 Respondit Iesus, Amen amen dico tibi, nisi quis fuerit genitus ex aqua & Spiritu, non potest introire in regnum Dei.

5 *Respondit Iesus, Amen amen dico tibi, nisi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu, non potest introire in regnum Dei.*

Τὸ γεγεννημένον ἐκ τῆς σαρκὸς, σάρξ ἐστι· καὶ τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ Πνεύματος, πνεῦμά ἐστι.

6 Quod genitum est ex carne, caro est: & quod genitum est ex Spiritu, spiritus est.

6 *Quod natum est ex carne, caro est: & quod natum est ex Spiritu, spiritus est.*

Μὴ θαυμάσῃς ὅτι εἶπόν σοι, Δεῖ ὑμᾶς γεννηθῆναι ἄνωθεν.

7 Ne mireris me dixisse tibi, Oportet vos gigni denuó.

7 *Non mireris quia dixi tibi, Oportet uos nasci denuò.*

Τὸ πνεῦμα ὅπου θέλει πνεῖ, καὶ τὴν φωνὴν αὐτοῦ ἀκούεις, ἀλλ' οὐκ οἶδας πόθεν ἔρχεται, καὶ ποῦ ὑπάγει· οὕτως ἐστὶ πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Πνεύματος.

8 Ventus quò vult spirat, & sonum eius audis, sed nescis vnde veniat & quò vadat: ita est quisquis genitus est è Spiritu.

8 *Spiritus ubi uult spirat, & uocem eius audis sed nescis unde ueniat & quò uadat: sic est omnis qui natus est ex Spiritu.*

3 Fuerit genitus, γεννηθῇ. Vulgata & Erasmus, Natus fuerit. Ego verò in tota hac historia malui vti Gignendi quàm Nascendi verbo, quia de noua quodammodo hominis creatione hîc agitur. Denuò, ἄνωθεν. Hebraicè שנית. Sic enim Vetus interpres (meo iudicio) rectius intellexit quàm Erasmus, qui interpretatur E supernis, id est ממרומים. Nam etsi Græca vox ἄνωθεν vtroque modo accipi potest, tamen considerandum fuit, hanc amphiboliam non esse in eo sermone quo vsus est Dominus. Nam responsum Nicodemi arguit Christum vsum esse vocabulo quo nihil aliud quàm iteratio significatur. Itaque Augustinus libri de Peccatorum remissione 2. cap. 27, ita hunc locum citat. Chrysostomus quoque quanuis vtranque interpretationem annotet, tamen non obscurè indicat se illam amplecti quam sequuti sumus: à qua miror cur defecerit Theophylactus, alioquin Chrysostomo prorsus addictus. Maluit Erasmus Cyrillum & suum illum Origenem sequi. Videre regnum Dei, ἰδεῖν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ: id est introire in regnum Dei, vt explicatur infrà, versu 5. Regnum autem Dei non tam vocatur (opinor) ipse Christus (quanuis ita explicarint nonnulli ex veteribus) aut ipsa etiam vita æterna ad quam contendimus, quàm Ecclesia in qua Deus regnat. Differit enim Christus qua ratione ius ciuitatis Dei nanciscamur: Gratuita, inquit, adoptione per Spiritum sanctum, quo regeneramur in ipso Christo fide apprehenso.

4 Qui sit senex γέρων ὤν; Vulgata & Erasmus, Quum sit senex? quæ interpretatio planè est ἄκυρος hoc loco. Neque enim omnis homo senex est: quod tamen videtur affirmare qui sic loquitur. Sciendum est autem, Nicodemum perinde respõdere acsi Christi verba ad se vnum pertinerent: id est quod in genere Christus dixerat, ad hypothesin reuocare. Itaque sic omnino vertendus est hic locus.

5 Ex aqua & Spiritu, ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος. Vide infrà, 4. b. 10.

6 Caro est, σάρξ ἐστι: id est carnalis, totus nimirum impurus & iræ Dei obnoxius. Neque enim carnis appellatione hoc posteriore loco significatur carnea illa corporis moles, sed tum animi tum corporis humani natura, peccato & morti addicta. idque ita esse vel ex eo liquet quòd Apostolus carni tribuit φρόνημα, Rom. 8. b. 7. Caro igitur pro carnali ponitur, vt apud Hebræos sæpe appellatiua pro adiectiuis vsurpantur, atque adeo apud Græcos & Latinos, vt quum quispiam dicitur κάθαρμα, id est scelus, pro scelerato: & miseram hominis totius conditionem designat, vt Psal. 56. b. 5, & 78. d. 39. Poscit autẽ ratio antitheseως vt vicissim Spiritus nomine posteriore loco non intelligamus hominis animum, sed totum hominem spiritualem, id est Spiritus sancti gratia Christo insitum, ac proinde in eo renouatum, qui & ipse Spiritus dicitur, vt natura ipsius perennis pura ac immortalis significetur: quanuis adhuc supersit lucta carnis, adeo vt vnus & idem homo fidelis, quandiu hîc versatur, & caro & spiritus diuersis respectibus dici possit, vt suo exemplo elegantissimè describit Paulus Epist. ad Rom. cap. 7.

7 Vos, ὑμᾶς. In quatuor codicibus scriptum legimus ἡμᾶς, nos, ita videlicet vt sese Christus aggreget hominibus reliquis. Sed quum sciamus nunquam in eo fuisse peccatum, vt qui ex Spiritu sancto fuerit conceptus, mihi videtur omnino altera lectio retinenda.

8 Ventus, τὸ πνεῦμα, id est ἄνεμος. Arist. de Mundo, ἄνεμος οὐδέν ἐστι πλὴν ἀὴρ πολὺς ῥέων καὶ ἀθρόος, ὅστις ἅμα καὶ πνεῦμα λέγεται. λέγεται δὲ καὶ ἑτέρως πνεῦμα, ἥ τε ἐν φυτοῖς καὶ ζώοις καὶ διὰ πάντων διήκουσα ἔμψυχός τε καὶ γόνιμος οὐσία. Apud Hebræos verò רוח magis etiam multiplicem habet significationem, apud quos etiam pro Spiritu illo Dei omnia viuificante accipitur, vt & apud Græcos ac Latinos theologos, qui ex Hebræorum fontibus hauserunt. Quia igitur Spiritus nomen est πολύσημον, & rarò etiam à Latinis pro vento accipitur, ventũ malui interpretari

quàm Spiritum. Nam hac significatione πνεῦμα hoc loco explicandum esse, apertè tradunt veteres, vt Chrysostomus, Cyrillus, Theophylactus, Augustinus De quæstionibus Veteris & noui Testamenti, quæstione 59. & id quoque manifestè probat quod de sonitu postea commemoratur. Regulam enim Didymi, tradentis τὸ πνεῦμα Spiritum sanctum declarare propter additum articulum, iam antè ostendimus non esse perpetuam, quum prætermittatur etiam articulus suprà, versu 5. vbi tamen constat agi de Spiritu sancto. Quò vult, ὅπου θέλει: id est libero & vago impetu. Est enim translatio ab iis animantibus sumpta in quibus propriè dicitur esse voluntas. Simili figura vtitur Paulus Rom. 8.d.19.20.21.22. Sonum, φωνὴν: id est ἦχον, vt Matth. 24.c.31. item 1. Corinth. 14.b.7 & 8. Sic etiam apud Hebræos accipitur קול, vt 2. Reg. 6.g.32. Ezech. 43.a.2.

Ἀπεκρίθη Νικόδημος καὶ εἶπεν αὐτῷ, Πῶς δύναται ταῦτα γενέσθαι;

9 Respondit Nicodemus, & dixit ei, Quomodo possunt hæc fieri?

9 *Respondit Nicodemus & dixit ei, Quomodo possunt hæc fieri?*

Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ, Σὺ εἶ ὁ διδάσκαλος τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ ταῦτα οὐ γινώσκεις;

10 Respondit Iesus & dixit ei, Tu es "magister Israelis, & hæc non nosti?

10 *Respondit Iesus & dixit ei, Tu es magister in Israel, & hæc ignoras?*

Ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ὅτι ὃ οἴδαμεν λαλοῦμεν, καὶ ὃ ἑωράκαμεν μαρτυροῦμεν· καὶ τὴν μαρτυρίαν ἡμῶν οὐ λαμβάνετε.

11 Amen amen dico tibi, quod scimus loquimur, & quod vidimus testamur: "sed testimoniũ nostrum "non recipitis.

11 *Amen amen dico tibi, quia quod scimus loquimur, & quod uidimus testamur: & testimoniũ nostrum non accipitis.*

Εἰ τὰ ἐπίγεια εἶπον ὑμῖν, καὶ οὐ πιστεύετε, πῶς ἐὰν εἴπω ὑμῖν τὰ ἐπουράνια, πιστεύσετε;

12 Si terrena dixi vobis, & "non creditis: quomodo si dixero vobis cælestia, credetis?

12 *Si terrena dixi uobis, & non creditis: quomodo si dixero uobis cælestia, credetis?*

Καὶ οὐδεὶς ἀναβέβηκεν εἰς τὸν οὐρανὸν εἰ μὴ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβὰς, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ.

13 "Nullus enim "ascendit in cælum, nisi qui descendit è cælo, "*nempe* Filius hominis "qui est in cælo.

13 *Et nemo ascendit in cælum nisi qui descendit de cælo, Filius hominis qui est in cælo.*

Infrà, 12.c.32 num. 21.c.9

Καὶ καθὼς Μωσῆς ὕψωσε τὸν ὄφιν ἐν τῇ ἐρήμῳ, οὕτως ὑψωθῆναι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου·

14 ‖Prout autem Moses extulit serpentem in deserto, ita extolli oportet Filium hominis:

14 *Et sicut Moyses exaltauit serpentem in deserto, ita exaltari oportet Filium hominis:*

Ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν, μὴ ἀπόληται, ἀλλ' ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον.

15 Vt quisquis credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam.

15 *Vt omnis qui credit in ipso, non pereat, sed habeat uitam æternam.*

10 Magister ille, ὁ διδάσκαλος. Hoc quoque loco videtur articulus suum pondus habere, quo significatur Nicodemum non modò pro doctore, sed etiam pro excellenti doctore habitum fuisse ab Israelitis.

11 Sed testimonium, καὶ μαρτυρίαν. Vulg. & Eras. Et testimonium. Sed hîc quoque poni καὶ pro ἀλλὰ, sensus ipse ostendit. Est autem tacita quædam antithesis in his verbis diligenter (meo quidem iudicio) obseruanda. Vos, inquit, tractatis ac docetis quæ non intelligitis, & creditur vobis: at ego certa & cognita doceo, & tamen doctrinam meam non admittitis. Non recipitis, οὐ λαμβάνετε, id est non admittitis. Id enim est pro quo postea dicit, non creditis. Nonnulli interpretantur, Non accipitis, vel non capitis, pro, non estis idonei ad intelligendum. quam amphiboliam vt vitaremus, vertimus potius Recipitis quàm Accipitis. Chrysostomus autem videtur legisse οὐδεὶς λαμβάνει, id est nemo accipit.

12 Non creditis, οὐ πιστεύετε. In vno exemplari scriptum erat οὐκ ἐπιστεύσατε, non credidistis: & paulo pòst pro πιστεύσετε, id est credetis, in alio quodam inuenimus πιστεύσοντε, id est credituri sitis, eadem tamẽ manente sententia.

13 Nullus enim, καὶ οὐδεὶς. id est οὐδεὶς γὰρ, vt suprà, 2.b.13, & alibi sæpe. Reddit enim causam cur & ipse cælestia possit suo iure docere, & homines doctrinam cælestem non admittant: deinde hanc ipsam doctrinam explicat. Alioquin si cum Vetere interprete & Erasmo conuertas, Et nemo, non facilè possis æstimare quomodo tota hæc oratio cohæreat. Ascendit in cælum, ἀναβέβηκεν εἰς οὐρανόν. id est spiritualis intelligentiæ luce præditus est, vel vnquã fuit: nisi Filius ille qui homo factus ad nos vsque se dimisit, vt nos in cælum secum attollat. *Nempe* Filius hominis, ὁ υἱὸς ἀνθρώπου. Abundat Iohannes huiusmodi appositionibus in subiectione positis, vt suprà, 1.b.12, & f.45. Quod autẽ Christus se è cælo descẽdisse dicit, primùm ad diuinæ naturæ incarnationẽ, deinde etiam ad ipsum cõceptionis modũ referendum est, non ad corporis materiam, vt Apollinaris & alii hæretici existimarunt, & qui errorẽ eorũ nostra memoria renouauit Schuenfeldius. Deinde quòd se Filiũ hominis (i. hominẽ) in cælo esse docet, apertè duas naturas distinguit, & vnam hypostasin cõfirmat. Qui est in cælo, ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ. Vel, qui erat in cælo, vt idẽ ipse Christus loquitur infrà, 6.g.62. Certum est tamen, quum Christus, quatenus homo est, cœperit existere à cõceptu, impropriã esse hãc loquutionẽ. Impropriã dico, siquis naturas sigillatim consideret. nam alioquin maximè propria est loquutio, vt summa illa duarũ in vno Christo naturarũ cõiunctio significetur. Christus enim adeo vnus est vt quod vnius naturæ est propriũ, interdũ toti Christo tribuatur, secundũ personæ vnitatẽ, vt quum dicimus Christum natũ, passum, sepultũ, &c. interdũ verò quod vnius est, ad alterã transferatur, vt quũ dicitur Dominus gloriæ crucifixus, 1. Cor. 2.b.8. quam formulã omnes veteres theologi vocarunt idiomatum (i. proprietatum) cõmunicationem. Sed hæc fortassis nescio quo modo planius explicarẽtur per synecdochen, quæ quidẽ modò simplex est, modò duplex. Simplex, quũ duntaxat subiecto toti tribuitur quod ad partem tantùm propriè spectat, vt si dicas Christum passum esse pro nobis: altera duplex, quum & in subiecto pars pro toto ponitur, & in attributo tribuitur toti quod vnius & quidẽ alterius partis propriũ est, vt quũ dicitur Dominus gloriæ crucifixus, Deus acquisiuisse Ecclesiã sanguine suo, Filius hominis fuisse in cælo antequã descẽderet. Nã in his totus Christus est subiectũ, quãuis vna dũtaxat ipsius

natura nominetur:& in attributo,toti Christo tribuitur quod vel hominis vel Dei proprium est:nempe vt Spiritus sanctus nos doceat Christi naturas ita distinguere vt tamen alteram ab altera non separemus. Nam nisi idem ille Christus qui passus est,Deus est æternus,& vicissim nisi idem Deus ille æternus passus est in carne sua, vbi fides nostra?Nā nec seruare potest,nisi Deus sit:nec redimere,nisi sit homo:& neutrū potest,nisi vnus & idem sit Deus & homo.Itaque(vt ad rem redeam)tam licet nobis cōuertere ὁ ὢν Qui erat,quàm Qui est. Libuit autem hæc paucis annotare aduersus eos homines quos non pudet nostro hoc seculo nefandos illos errores Nestorii & Eutychetis,iam olim totius Ecclesiæ tam aperto ac perpetuo consensu & tantis veterum omnium Patrum laboribus ac vigiliis damnatos,ab inferis reuocare.

Οὕτω γὰρ ἠγάπησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον ὥστε τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἔδωκεν, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν μὴ ἀπόληται, ἀλλ' ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον.

16 ‖ Ita enim Deus dilexit mundum vt Filium suum vnigenitū dederit,vt quisquis credit in eū non pereat,sed habeat vitam æternam.

16 *Sic enim Deus dilexit mundum ut Filium suū unigenitum daret,ut omnis qui credit in eum, non pereat,sed habeat uitam æternam.* 1.Iohan.4.b.9

Οὐ γὰρ ἀπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ εἰς τὸν κόσμον ἵνα κρίνῃ τὸν κόσμον, ἀλλ' ἵνα σωθῇ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ.

17 ‖Non enim misit Deus Filiū suum in mundum "vt condemnet mundum,sed " vt seruetur mundus per eum.

17 *Non enim misit Deus Filium suū in mundum ut iudicet mūdum,sed ut saluetur mūdus per ipsū.* Infra,9.g.39, & 12.g.47

Ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν, οὐ κρίνεται· ὁ δὲ μὴ πιστεύων ἤδη κέκριται, ὅτι μὴ πεπίστευκεν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.

18 Qui credit in eum, non condemnatur:qui verò non credit, iam condemnatus est:quia non credidit in nomen vnigeniti Filii Dei.

18 *Qui credit in eum,nō iudicatur:q autē non credit,iā iudicatus est:quia nō credidit in nomine unigeniti Filij Dei.*

Αὕτη δέ ἐστιν ἡ κρίσις, ὅτι τὸ φῶς ἐλήλυθεν εἰς τὸν κόσμον, καὶ ἠγάπησαν οἱ ἄνθρωποι μᾶλλον τὸ σκότος ἢ τὸ φῶς· ἦν γὰρ πονηρὰ αὐτῶν τὰ ἔργα.

19 Hæc est autem "cōdemnatio, ‖quòd Lux venit in mundum, sed dilexerunt homines "potius tenebras quàm Lucē: quia sunt eorum mala opera.

19 *Hoc est autem iudiciū: quia Lux uenit in mundum,& dilexerunt homines magis tenebras quàm Lucem:erant enim eorū mala opera.* Supra,1.a.4.

Πᾶς γὰρ ὁ φαῦλα πράσσων, μισεῖ τὸ φῶς, καὶ οὐκ ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς, ἵνα μὴ ἐλεγχθῇ τὰ ἔργα αὐτοῦ·

20 Quisquis enim peruersè agit, odit lucem,nec venit ad lucem, ne arguantur "opera ipsius:

20 *Omnis enim qui mala agit, odit lucem, & non uenit ad lucem,ut non arguantur opera eius:*

Ὁ δὲ ποιῶν τὴν ἀλήθειαν, ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς· ἵνα φανερωθῇ αὐτοῦ τὰ ἔργα, ὅτι ἐν Θεῷ ἐστιν εἰργασμένα.

21 "Qui verò sincerè agit, venit ad lucem: vt manifesta fiant facta ipsius, quòd "secundū Deū facta sint.

21 *Qui autem facit ueritatē,uenit ad lucē,ut manifestentur opera eius, quia in Deo sunt facta.*

Μετὰ ταῦτα ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὴν Ἰουδαίαν γῆν·

22 Postea venit Iesus & discipuli eius "in Iudææ territorium:

22 *Post hæc uenit Iesus & discipuli ei⁹ in Iudæā ter*

16 Ita enim,οὕτω γάρ. Existimat Erasmus,ab hoc loco videri posse Euangelistæ verba,explanantis sermonem quem Christus cum Nicodemo habuerat:sed non video quamobrem hoc sit comminiscendum. Imò verò Christum oportuit hæc omnia subiicere,nisi vellet sermonem in medio veluti cursu abrumpere.

17 Vt condemnet,ἵνα κρίνῃ:id est ἵνα κατακρίνῃ,vt diximus alibi. Vulg. Vt iudicet: quæ interpretatio planè est repudianda propter amphiboliam.scimus enim Dominū iudicaturum viuos & mortuos. Hoc igitur Erasmus rectè emendauit.Sed præterea annotandum fuit,Condemnandi verbum non significare ipsam actionem,sed ipsius condemnationis causam:veluti si dicas maleficum quempiam à sua improbitate suísque sceleribus damnari,non autem à legibus,quæ per se bonæ sunt & sanctæ:neque à magistratu, qui ciues omnes bonos esse optaret. Sic igitur Christus non condemnat,id est condemnationis causa nō est,(quî enim possit mors à vita proficisci?)sed Christi potius contemptus & peccata nostra nos condemnant.Et tamen Christus iustus iudex in reprobos sententiam feret.Denique condemnare nihil aliud hoc loco declarat quàm perdere, vt liquet ex verbo Seruandi,quod ipsi opponitur. Vt seruetur mundus,ἵνα σωθῇ ὁ κόσμος:id est non vna Iudæorū gens, sed quicunque crediderit in eum,vt dixit superiore versiculo. Mūdus ergo opponitur vni genti:& ineptè (nequid acerbius dicam)faciunt qui eiusmodi testimonia citant vt æternam Dei prædestinationem euertant.

19 Condemnatio,ἡ κρίσις,id est condemnationis causa, sicut suprà exposuimus ipsum verbum κρίνειν. Nam quod Oseas de Israelitis dixerat 13.1.9,Perditio tua ex te est,hoc Christus in omnes incredulos pronuntiat. Sed qui propterea æternum Dei consilium tollit,perinde facit acsi negaret reprobos Dei voluntate nasci, quia ab hominibus gignuntur. Potius,μᾶλλον. Vulg.& Eras.Magis:quæ interpretatio sic posset accipi quasi & lucem & tenebras dilexerint homines,sed magis tamen tenebras quàm lucem,quum potius declaret Christus homines contempta luce tenebras esse amplexos.Non dissimilem errorem annotauimus Luc.18.c.14.

20 Opera ipsius,τὰ ἔργα αὐτοῦ.In vno codice additum erat ὅτι πονηρά ἐστιν,quia mala sunt:quod membrū videtur opponi illi quod in proximo versiculo additur,ὅτι ἐν Θεῷ ἐστιν εἰργασμένα:id est,quòd secundum Deum facta sint. 21 Qui verò sincerè agit,ὁ ποιῶν τὴν ἀλήθειαν.Heb.עושה אמת:id est(vt ad verbum conuertit Vetus interpres & Erasmus) Qui facit veritatem.Veritatis autem nomen hoc loco declarat vitam verè bonam & omnis fraudis expertem:cui quum opponatur φαῦλον πράσσειν,malui interpretari Peruersè quàm Malè agentem, vt melius appareat antithesis.Hîc enim notatur animus sibi malè conscius,nēpe qui à recta via deflectit, & aliud simulat,aliud agit. Secundum Deum,ἐν Θεῷ.Heb.את אלהים,id est cum Deo,vt Gen.6.b.9.Deo veluti duce,præeunte,id est σὺν Θεῷ,vel κατὰ Θεόν.Alii interpretantur,Per Deum,quia Deus efficit in nobis velle & operari:sed illa expositio est simplicior & accommodatior.

22 In Iudææ territorium,εἰς τὴν Ἰουδαίαν γῆν.Vulg.In Iudæam terram.Eras.In terram Iudæam.Est enim

mollior collocatio, si totũ præcedat, pars sequatur. Sed Euangelistam opinor aliò respexisse. nã quum ex Iudææ metropoli exiret Iesus, non poterat simpliciter dici exire in Iudæam: ideo additur γῆν, quo vocabulo territoriũ ipsius Hierusalem, adeóque ipsa regio Iudææ vrbi circũiecta declaratur. Maluimus ergo territorium conuertere quàm terram. Sicut autem hoc dicendi genus nouum est, adeo vt putem esse ἅπαξ λεγόμενον, quod aiunt: ita vix (vt opinor) vsquam reperias qui annotarit quamobrem sit ab Euãgelista vsurpatum. Quinetiam in quodam vetusto codice comperimus simpliciter scriptum esse εἰς τὴν Ἰουδαίαν: quam lectionem si sequaris, in aliam difficultatem incides multo maiorem, quomodo videlicet Christus ex Iudæa in Iudæam dicatur profectus.

Infrà, 4.a.1

καὶ ἐκεῖ διέτριβε μετ᾽ αὐτῶν, καὶ ἐβάπτιζεν.

& illic degebat cum eis, & baptizabat.

ram: & illic demorabatur cũ eis, & baptizabat.

Ἦν δὲ καὶ Ἰωάννης βαπτίζων ἐν Αἰνὼν ἐγγὺς τοῦ Σαλείμ, ὅτι ὕδατα πολλὰ ἦν ἐκεῖ, καὶ παρεγίνοντο καὶ ἐβαπτίζοντο.

23 Baptizabat autem etiam Iohannes in AEnon prope Salim, quoniam aquæ multæ erant illic, & veniebant ac baptizabantur.

23 Erat autem & Iohannes baptizans in AEnon iuxta Salim: quia aquæ multæ erant illic, & ueniebant & baptizabantur.

Οὔπω γὰρ ἦν βεβλημένος εἰς τὴν φυλακὴν ὁ Ἰωάννης.

24 Nondum enim coniectus fuerat Iohannes in carcerem.

24 Nondum enim missus fuerat Iohannes in carcerẽ.

Ἐγένετο οὖν ζήτησις ἐκ τῶν μαθητῶν Ἰωάννου μετὰ Ἰουδαίων περὶ καθαρισμοῦ.

25 Orta est igitur quæstio quibusdam ex discipulis Iohannis cum Iudæis de purgatione.

25 Facta est autem quæstio ex discipulis Iohannis cũ Iudæis de purificatione.

Καὶ ἦλθον πρὸς τὸν Ἰωάννην, καὶ εἶπον αὐτῷ, Ῥαββί, ὃς ἦν μετὰ σοῦ πέραν τοῦ Ἰορδάνου, ᾧ σὺ μεμαρτύρηκας, ἴδε, οὗτος βαπτίζει, καὶ πάντες ἔρχονται πρὸς αὐτόν.

Suprà, 1.d.17, & e.34

26 Veneruntque ad Iohannem, & dixerunt ei, Rabbi, is qui tecũ erat trãs Iordanem, cui tu testimonium dedisti, ecce baptizat, & omnes veniunt ad eum.

26 Et uenerunt ad Iohãnẽ, & dixerunt ei, Rabbi, qui erat tecũ trãs Iordanem, cui tu testimonium perhibuisti, ecce, hic baptizat, & omnes ueniunt ad eum.

Ἀπεκρίθη Ἰωάννης καὶ εἶπεν, Οὐ δύναται ἄνθρωπος λαμβάνειν οὐδὲν ἐὰν μὴ ᾖ δεδομένον αὐτῷ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ.

27 Respondit Iohannes & dixit, Homo non potest recipere quicquam nisi fuerit ei datum è cælo.

27 Respondit Iohannes & dixit Nõ potest homo accipere quicquam nisi fuerit ei datum de cælo.

Αὐτοὶ ὑμεῖς μοι μαρτυρεῖτε ὅτι εἶπον, Οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ Χριστός, ἀλλ᾽ ὅτι ἀπεσταλμένος εἰμὶ ἔμπροσθεν ἐκείνου.

Suprà, 1.c.20

28 Vos ipsi mihi testes estis me dixisse, Non sum ego Christus, sed missus sum *qui apparerem* coram eo.

28 Ipsi uos mihi testimoniũ perhibetis quòd dixerim, Non sum ego Christus, sed quia missus sum ante illum.

Ὁ ἔχων τὴν νύμφην, νυμφίος ἐστίν· ὁ δὲ φίλος τοῦ νυμφίου ὁ ἑστηκὼς καὶ ἀκούων αὐτοῦ, χαρᾷ χαίρει διὰ τὴν φωνὴν τοῦ νυμφίου. αὕτη οὖν ἡ χαρὰ ἡ ἐμὴ πεπλήρωται.

29 Qui habet sponsam, sponsus est: amicus autem spõsi qui stat & audit eũ, gaudio gaudet propter vocem spõsi. hoc ergo gaudium meum impletum est.

29 Qui habet sponsam, sponsus est: amicus autem sponsi qui stat & audit eum. gaudio gaudet propter uocem sponsi. Hoc ergo gaudium meum impletum est.

25 Igitur, οὖν. Vulg. & Eras. Autem, rectè quidem, si sensum spectes: sed tamẽ interdum apud Latinos quoque istæ particulæ quanuis propriè accommodentur significandis cõclusionibus, sermonis ingressum declarant, vt infrà, 4.a.9. Sic apud Virgilium Egloga 7, Alternis igitur contendere versibus ambo Cœperunt.

Cum Iudæis, μετὰ Ἰουδαίων. In veteribus omnibus nostris codicibus scriptum erat μετὰ Ἰουδαίου, id est cum Iudæo, videlicet quodam: & ita videtur legisse Chrysostomus.

26 Testimonium dedisti, μεμαρτύρηκας. Vide Luc. 4.d.22.

27 Homo, ἄνθρωπος. Quidam hoc videntur ad Christum referre, vt pro relatiuo positum sit: quasi diceret Iohannes, Iste cui inuidetis, non excelleret tantis virtutibus nisi id esset cælitus consequutus: itaque Dei ipsius liberalitati inuidetis. Sed ad hanc exprimendam sententiam omnino dicendum fuerat ὁ ἄνθρωπος: vt Mat. 26.g.72 & 74. Existimo potius generalem esse sententiam, quæ tamen non modò Christum non complectatur, sed etiam reliquos omnes homines, vt per se omnibus viribus destitutos, illi opponat: vt sit hæc sentẽtia, Quid conamini meæ conditioni aliquid adiicere? hæc sors est omnium hominum vt ex se ne tantillum quidem possint consequi, sed quicquid eximium habent, ex Dei liberalitate tribui necesse sit. Quæ sit autem illius præstantia, ipsi fatemini vos ex me intellexisse, & item quæ sit muneris mei ratio: illum videlicet esse Christum illũ cui sum missus apparitor. Quid ergo me vultis cum illo committere? imò æquum est vt illius præstantia paulatim emineat, ego verò paulatim deficiam. Mihi quidem nihil possit hac re iucundius accidere: & tantum abest vt vos deterream quo minus & ipsi ad eum transeatis, vt contrà moneam diligenter vt ab eo vno tanquam verè salutis authore toti pendeatis. Recipere quicquam, λαμβάνειν οὐδέν, vel quicquam accipere. Sed illo verbo vti malui propterea quòd (vt modò dixi) non significat Iohannes quid velint aut quid conentur homines, sed quid istis conatibus obtinere ac consequi possint.

28 *Qui apparerem* corã eo, ἔμπροσθεν ἐκείνου. Vulg. & Eras. Ante illũ: quæ loquutio est ambigua. Iam autẽ admonui ἔμπροσθεν nunquam reperiri in nouo Testamento pro temporis aduerbio. Sed & si conuertas, Missus sum coram eo: diuersa erit sententia. Itaque necessariò fuit supplendum, ex quo intelligatur Iohannem missum vt quasi apparitoris officio fungeretur.

29 Gaudio gaudet, χαρᾷ χαίρει. Heb. שמח שמחה, pro eo quod Latinè dicas, mirificam quandam volu-

ptatem capit ex ipsius sponsi sermone. Terent. Nam hunc scio mea solidè gauisurum gaudia. Plautus, Bene ei qui hoc gaudio gaudet. Ideo hanc paronomasiam libenter seruauimus.

30 Ἐκεῖνον δεῖ αὐξάνειν, ἐμὲ δὲ ἐλαττοῦσθαι.

30 Illum oportet crescere, me verò minui.

30 *Illum oportet crescere, me autem minui.*

31 Ὁ ἄνωθεν ἐρχόμενος, ἐπάνω πάντων ἐστίν· ὁ ὢν ἐκ τῆς γῆς, ἐκ τῆς γῆς ἐστι, καὶ ἐκ τῆς γῆς λαλεῖ· ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐρχόμενος, ἐπάνω πάντων ἐστίν.

31 Qui supernè venit, supra omnes est: qui è terra est, terrenus est, & terrena loquitur: qui è cælo venit, supra omnes est.

31 *Qui de sursum uenit, super omnes est: qui est de terra, de terra est, & de terra loquitur: qui de cælo uenit, super omnes est.*

32 Καὶ ὃ ἑώρακε καὶ ἤκουσε, τοῦτο μαρτυρεῖ· καὶ τὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ οὐδεὶς λαμβάνει.

32 Et quod vidit & audiuit, hoc testatur: sed testimonium eius nemo recipit.

32 *Et quod uidit & audiuit, hoc testatur: & testimonium eius nemo accipit.*

33 Ὁ λαβὼν αὐτοῦ τὴν μαρτυρίαν, ἐσφράγισεν ὅτι ὁ Θεὸς ἀληθής ἐστιν.

33 Qui recipit eius testimoniũ, is obsignauit ‖quòd Deus verax sit.

33 *Qui accipit eius testimonium, signauit quia Deus uerax est.* Rom.3.a.4

34 Ὃν γὰρ ἀπέστειλεν ὁ Θεός, τὰ ῥήματα τοῦ Θεοῦ λαλεῖ. οὐ γὰρ ἐκ μέτρου δίδωσιν ὁ Θεὸς τὸ πνεῦμα.

34 Nam is quem misit Deus, verba Dei loquitur. non enim *huic* admetitur Deus spiritum.

34 *Quem enim misit Deus, uerba Dei loquitur. non enim ad mensuram dat Deus Spiritum.*

35 Ὁ πατὴρ ἀγαπᾷ τὸν υἱόν, καὶ πάντα δέδωκεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ.

35 Pater diligit Filiũ, ‖& omnia dedit in manum eius.

35 *Pater diligit Filium, & omnia dedit in manu ei⁹.* Matth.11.d.27

36 Ὁ πιστεύων εἰς τὸν υἱόν, ἔχει ζωὴν αἰώνιον· ὁ δὲ ἀπειθῶν τῷ υἱῷ, οὐκ ὄψεται ζωήν, ἀλλ' ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ μένει ἐπ' αὐτόν.

36 ‖Qui credit in Filium, habet vitam æternam: qui verò non credit Filio, nõ videbit vitam, sed ira Dei manet super eum.

36 *Qui credit in Filium, habet uitam æternam: qui autem incredulus est Filio, non uidebit uitam, sed ira Dei manet super eum.* Habac.2.a.4 1.iohan.5.b.10

Κεφάλαιον δ.

CAP. IIII.

CAP. IIII.

1 Ὡς οὖν ἔγνω ὁ Κύριος ὅτι ἤκουσαν οἱ Φαρισαῖοι ὅτι Ἰησοῦς πλείονας μαθητὰς ποιεῖ καὶ βαπτίζει ἢ Ἰωάννης·

1 VT ergo cognouit Dominus Pharisæos audisse ipsum plures discipulos facere ‖& baptizare quàm Iohannem:

1 *VT ergo cognouit Iesus quia audierunt Pharisæi quòd Iesus plures discipulos facit & baptizat quàm Iohannes:* Supra,3.c.22

31 Supernè, ἄνωθεν. Vulgata & Erasmus, Ex supernis: quod nusquam memini legere apud idoneos authores. Qui è terra est, ὁ ὢν ἐκ τῆς γῆς: id est, qui nihil aliud est quàm homo, terrenæ videlicet fæcis opificiũ. Itaque ὢν hoc loco originem declarat: sed paulo pòst, quum subiicitur ἐκ τῆς γῆς ἐστι, non significatur ipsa origo, sed quæ originem sequuntur incommoda, nempe corruptio, ignorantia, tarditas, carnis rebellio: & ea quidem eiusmodi vt verè sentiatur à solis regeneratis, qualis erat Iohannes. Itaque secundo loco ἐκ τῆς γῆς ἐστι, rectè conuertit Erasmus Terrenum esse, vt omnis obscuritas & ταυτολογία vitetur: quam etiam ab causam existimo Augustinum alicubi legere, Terra est. sicut suprà versu 6, caro esse dicitur qui carnalis est. Postremò ἐκ τῆς γῆς λαλεῖν, fructum istorum incommodorum declarat, nempe vt ab homine, qui propterea quòd è terra est, terrenus est, nihil nisi terrenum, id est abiectum, humile, & quod hominis infirmam ac imbecillam naturam coarguat, possit proficisci. Hæ sunt laudes quas sibi tribuit is quo nullus maior extitit inter eos qui è mulieribus gignuntur. Et tamen certum est, Deum inclusisse magnum thesaurum in vasis istis fictilibus: verùm quicquid hoc est, si cũ illis Christi diuitiis conferatur (de quibus hîc agitur) perinde est ac siquis guttulam aquæ cum immenso mari comparet.

32 Quod vidit & audiuit, ὃ ἑώρακε καὶ ἤκουσε. Id est, quod plenè & perfectè cognitum habet.

34 Admetitur, ἐκ μέτρου δίδωσιν. Ad verbum, Dat ex mensura, quæ periphrasis illo vnico verbo clarius exprimitur. Vulgata & Erasmus, Dat ad mensuram: id est ἐν μέτρῳ, vel κατὰ μέτρον δίδωσιν. Rectè autem, meo iudicio, Erasmus suppleuit pronomen αὐτῷ ei, videlicet Filio quem misit: quanuis nõ desint qui hæc in genere explicent, quasi dicatur Deus non dare ex mensura, id est non depromere quasi ex vase sua dona, quum sit veluti fons inexhaustus. Sed hæc ad vnum Filium pertinere satis liquet ex versiculo proximo.

35 Dedit in manũ eius, δέδωκεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ: id est, arbitrio ac potestati eius permisit, vt ipse Christus explicat Matth.28.d.18. Altera autem interpretatio, quasi significetur omnia dare Pater per manum Filii, etsi verissima est, tamen non videtur accommodata, vel ob eam causam quòd potius dicendum fuisset δίδωσιν quàm δέδωκεν.

36 Non credit, ἀπειθῶν: siue, qui non est dicto Filii audiens, vt conuertit Cyprianus libro aduersus Iudæos 2. cap.26, sicut Erasmus obseruauit. Vide infrà, Act.14.a.2. Non videbit vitam, οὐκ ὄψεται ζωήν. Hebraismus, pro, vita non fruetur, vt alibi exposuimus. Manet, μένει. Theophylactus legit μενεῖ, id est manebit: & ita citat Cyprianus eo loco quem modò citaui. Cyrillus quoque ita legit, nisi falsus est interpres.

IN CAPVT IIII.

1 Ipsum, ὅτι Ἰησοῦς. Vulgata & Erasmus, Quòd Iesus. Est autem antecedentis repetitio pro relatiuo, ex Hebræorum idiotismo, vt Psal.48.a.1.

Græce		Latine		Vulgata
(Καίτοιγε Ἰησοῦς αὐτὸς οὐκ ἐβάπτιζεν, ἀλλ' οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ)	2	(Quanquam Iesus ipse nō baptizabat, sed discipuli eius)	2	(Quanquam Iesus non baptizaret, sed discipuli eius)
Ἀφῆκε τὴν Ἰουδαίαν, καὶ ἀπῆλθε πάλιν εἰς τὴν Γαλιλαίαν·	3	Reliquit Iudæā, & abiit rursum in Galilæam.	3	Reliquit Iudæam, & abijt iterum in Galilæam.
Ἔδει δὲ αὐτὸν διέρχεσθαι διὰ τῆς Σαμαρείας.	4	Oportebat autē eum transire per Samariam.	4	Oportebat autem eum transire per Samariam.
Ἔρχεται οὖν εἰς πόλιν τῆς Σαμαρείας λεγομένην Συχὰρ, πλησίον τοῦ χωρίου ὃ ἔδωκεν Ἰακὼβ Ἰωσὴφ τῷ υἱῷ αὐτοῦ. (Gen.33.d.19, & 48.c.22 iosue 24.g.32)	5	Venit ergo in vrbem Samariæ quæ dicitur Sichar, iuxta prædium quod dedit ‖ Iacob Iosepho filio suo.	5	Venit ergo in ciuitatem Samariæ quæ dicitur Sichar, iuxta prædiū quod dedit Iacob Ioseph filio suo.
Ἦν δὲ ἐκεῖ πηγὴ τοῦ Ἰακώβ· ὁ οὖν Ἰησοῦς κεκοπιακὼς ἐκ τῆς ὁδοιπορίας, ἐκαθέζετο οὕτως ἐπὶ τῇ πηγῇ· ὥρα ἦν ὡσεὶ ἕκτη.	6	Erat autem ibi fons Iacob. Iesus ergo fatigatus ex itinere, ita sedit ad fontem. hora *enim* erat quasi sexta.	6	Erat autem ibi fons Iacob. Iesus fatigatus ex itinere, sedebat sic supra fontem. hora erat quasi sexta.
Ἔρχεται γυνὴ ἐκ τῆς Σαμαρείας ἀντλῆσαι ὕδωρ· λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Δός μοι πιεῖν.	7	Venit mulier Samaritana vt hauriret aquam: dicit ei Iesus, Da mihi potum.	7	Venit mulier de Samaria haurire aquam: dicit ei Iesus, Da mihi bibere.
Οἱ γὰρ μαθηταὶ αὐτοῦ ἀπεληλύθεισαν εἰς τὴν πόλιν, ἵνα τροφὰς ἀγοράσωσι.	8	Nam discipuli eius abierant in vrbem vt cibos emerent.	8	Discipuli enim eius abierant in ciuitatem ut cibos emerent.
Λέγει οὖν αὐτῷ ἡ γυνὴ ἡ Σαμαρεῖτις, Πῶς σὺ Ἰουδαῖος ὢν παρ' ἐμοῦ πιεῖν αἰτεῖς, οὔσης γυναικὸς Σαμαρείτιδος; οὐ γὰρ συγχρῶνται Ἰουδαῖοι Σαμαρείταις.	6	Dicit ergo ei mulier illa Samaritana, Quomodo tu Iudæus quum sis, potum à me poscis quæ sum mulier Samaritana? non enim vtuntur Iudæi Samaritanis.	9	Dicit ergo ei mulier illa Samaritana, Quomodo tu Iudæus quum sis, bibere à me poscis, quæ sum mulier Samaritana? non enim coutuntur Iudæi Samaritanis.
Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῇ, Εἰ ᾔδεις τὴν δωρεὰν τοῦ Θεοῦ, καὶ τίς ἐστιν ὁ λέγων σοι, Δός μοι πιεῖν· σὺ ἂν ᾔτησας αὐτὸν, καὶ ἔδωκεν ἄν σοι ὕδωρ ζῶν.	10	Respondit Iesus & dixit ei, Si scires donum illud Dei, & quis sit qui dicit tibi, Da mihi potū: tu petiisses ab eo, & dedisset tibi aquam viuam.	10	Respondit Iesus & dixit ei, Si scires donum Dei, & quis est qui dicit tibi, Da mihi bibere: forsitan petisses ab eo, & dedisset tibi aquam uiuam.
Λέγει αὐτῷ ἡ γυνὴ, Κύριε, οὔτε ἄντλημα ἔχεις, καὶ τὸ φρέαρ ἐστὶ βαθύ· πόθεν οὖν ἔχεις τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν;	11	Dicit ei mulier, Domine, neque quo haurias habes, & puteus profundus est: vnde ergo habes aquam illam viuam?	11	Dicit ei mulier, Domine, neque in quo haurias habes, & puteus altus est: unde ergo habes aquā uiuam?
Μὴ σὺ μείζων εἶ τοῦ πατρὸς ἡμῶν	12	Num tu maior es patre nostro	12	Nūqd tu maior es patre

7 Ita, οὕτως: id est, ita vt lassus erat, vel idcirco quia lassus erat. Sic enim hæc particula reperitur vsurpata Act.20.b.11, atque adeo apud Terentium & alios idoneos authores, vt Erasmus obseruauit: neque video qua ratione possis δεικτικῶς aut μιμητικῶς accipere, quum hæc non dicantur forma dialogi. Hora *enim* erat, ὥρα ἦν. Apparet ex Cyrillo, Chrysostomo & Theophylacti commentario, scriptum fuisse in ipsorum codicibus ὥρα δὲ ἦν, vt suprà, 1.f.39: ita vt δὲ pro γὰρ accipiatur. Ita enim explicatur ratio cur ad fontem sederit: Quia (inquit) lassus erat de via, & instabat meridies, maximus videlicet diei æstus. Non dubitaui igitur causalem particulam supplere, quum alioquin in narrationibus istæ particulæ non sine quadā etiam gratia omitti soleant, à nostro præsertim Euangelista, vt suprà, 1.d.27 & 30, & f.39.40.41.42, & g.45.47, & in omnibus penè narrationibus.

10 Ergo, οὖν. Vide suprà, 3.c.25. Sic etiam accipitur infrà versu 28. Vtuntur, συγχρῶνται. Vulgata, Coutuntur, quod vocabulum planè est barbarum & obscurum. Erasmus, Commercium habent, recedens à Græcis, vbi minimè necesse est. Nam Vtendi verbum simili prorsus significatione vsurpant Latini, vt vel ex illo Ciceronis loco apparet, Sextum, inquit, Alphenum propinquum nostrum, quo iste vtebatur plurimum.

11 Donum illud, τὴν δωρεάν. Non dicit indefinitè δωρεὰν, donum, neque plurali numero τὰς δωρεὰς, dona: itaque additus articulus ostendit Christum de eximio aliquo dono disserere, de seipso videlicet quē Pater huic mulierculæ offerebat: & illud καὶ τίς ἐστιν accipiendum est pro epexegesi. Aquam viuam, ὕδωρ ζῶν. Hîc quidem non dubium est quin allegoricè per aquam intelligatur immensa illa charitas Dei erga nos in Filio effusa in corda nostra per Spiritum sanctum in vitam æternam, cuius fit mentio Rom.5.a.5: neque video cur aliter sit explicandum quod scriptum est suprà, 3.a.5. Cæterùm aquam viuam appellat quæ perpetuò scaturiat, ita vt quisquis eam habet, perennem in se fontem habeat, neque aliam aquam sitiat: opponēs eam aquæ ex puteo haustæ, quæ in perpetuum vsum non possit sufficere. Deinde ab effectu sic appellat, quòd illa vitam æternam adferat, hæc verò caducam hāc vitam ad tempus reficiat. Sunt autem hæ metaphoræ Hebræis familiares, vt Ierem.2.c.13, Ioel.3.d.18, Zach.13.a.1.

Ἰακώβ, ὃς ἔδωκεν ἡμῖν τὸ φρέαρ, καὶ αὐτὸς ἐξ αὐτοῦ ἔπιε, καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ, καὶ τὰ θρέμματα αὐτοῦ;

Iacob, qui dedit nobis hunc puteum, ex quo ipse bibit, & filii eius, & eius pecora?

nostro Iacob, qui dedit nobis puteum, & ipse ex eo bibit & filii eius, & pecora eius?

Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῇ, Πᾶς ὁ πίνων ἐκ τοῦ ὕδατος τούτου, διψήσει πάλιν·

13 Respondit Deus & dixit ei, Quisquis bibit ex aqua ista, sitiet rursus.

13 *Respondit Iesus & dixit ei, Omnis qui bibit ex aqua hac, sitiet iterum.*

Ὃς δ' ἂν πίῃ ἐκ τοῦ ὕδατος οὗ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, οὐ μὴ διψήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα· ἀλλὰ τὸ ὕδωρ ὃ δώσω αὐτῷ, γενήσεται ἐν αὐτῷ πηγὴ ὕδατος ἁλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον.

14 Quisquis autem biberit ex aqua illa quam ego ei dabo, non sitiet in æternum: sed aqua illa quam ego dabo ei, fiet in eo fôs aquæ salientis in vitam æternam.

14 *Qui autē biberit ex aqua quam ego dabo ei, nō sitiet in æternum: sed aqua quā ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in uitam æternam.*

Λέγει πρὸς αὐτὸν ἡ γυνή, Κύριε, δός μοι τοῦτο τὸ ὕδωρ· ἵνα μὴ διψῶ, μηδὲ ἔρχωμαι ἐνθάδε ἀντλεῖν.

15 Dicit ei mulier, Domine, da mihi aquam istam, vt nō sitiā, neque veniam huc ad hauriēdum.

15 *Dicit ad eum mulier Domine, da mihi hanc aquam, ut non sitiam, neque ueniam huc haurire.*

Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Ὕπαγε, φώνησον τὸν ἄνδρα σου, καὶ ἐλθὲ ἐνθάδε.

16 Dicit ei Iesus, Vade, voca virum tuum, & veni huc.

16 *Dicit ei Iesus, Vade, uoca uirū tuū, & ueni huc.*

Ἀπεκρίθη ἡ γυνὴ καὶ εἶπεν, Οὐκ ἔχω ἄνδρα. Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Καλῶς εἶπας, Ὅτι ἄνδρα οὐκ ἔχω.

17 Respondit mulier & dixit ei, Non habeo virum. Dicit ei Iesus, Bene dixisti, Non habeo virum.

17 *Respondit mulier & dixit, Non habeo uirū. Dicit ei Iesus, Bene dixisti, Quia non habeo uirum.*

Πέντε γὰρ ἄνδρας ἔσχες· καὶ νῦν ὃν ἔχεις, οὐκ ἔστι σου ἀνήρ. τοῦτο ἀληθὲς εἴρηκας.

18 Quinque enim viros habuisti: & nunc quem habes, non est tuus vir. hoc verè dixisti.

18 *Quinque enim uiros habuisti: & nunc quem habes, nō est tuus uir. hoc uerè dixisti.*

Λέγει αὐτῷ ἡ γυνή, Κύριε, θεωρῶ ὅτι προφήτης εἶ σύ.

19 Dicit ei mulier, Domine, video te Prophetam esse.

19 *Dicit ei mulier, Domine, uideo quia Propheta es tu.*

Οἱ πατέρες ἡμῶν ἐν τούτῳ τῷ ὄρει προσεκύνησαν· καὶ ὑμεῖς λέγετε ὅτι ἐν Ἱεροσολύμοις ἐστὶν ὁ τόπος ὅπου δεῖ προσκυνεῖν.

20 Patres nostri in hoc monte adorauerūt: & vos dicitis ‖Hierosolymis esse locum illum vbi oporteat adorare.

20 *Patres nostri in monte hoc adorauerunt: & uos dicitis quia Ierosolymis est locus ubi adorare oportet.* Deut. 12. b. 6

Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Γύναι, πίστευσόν μοι ὅτι ἔρχεται ὥρα ὅτε οὔτε ἐν τῷ ὄρει τούτῳ, οὔτε ἐν Ἱεροσολύμοις προσκυνήσετε τῷ πατρί.

21 Dicit ei Iesus, Mulier, crede mihi, venit hora quādo neque in mōte hoc neque Hierosolymis adorabitis Patrem.

21 *Dicit ei Iesus, Mulier, crede mihi, quia uenit hora quando neque in mōte hoc, neque in Ierosolymis adorabitis Patrem.*

Ὑμεῖς προσκυνεῖτε ὃ οὐκ οἴδατε, ἡμεῖς προσκυνοῦμεν ὃ οἴδαμεν· ὅτι ἡ σωτηρία ἐκ τῶν Ἰουδαίων ἐστίν.

22 ‖Vos adoratis quod nescitis, nos adoramus quod scimus: quia salus ex Iudæis est.

22 *Vos adoratis quod nescitis, nos adoramus quod scimus: quia salus ex Iudæis est.* 4. Reg. 17. f. 29

Ἀλλ' ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐστιν, ὅτε οἱ ἀληθινοὶ προσκυνηταὶ προσκυνήσουσι τῷ πατρὶ ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ· καὶ γὰρ ὁ πατὴρ τοιούτους ζητεῖ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτόν.

23 Sed venit hora, & nunc est, quum veri adoratores adorabunt Patrem ¨Spiritu ac veritate: etenim Pater tales quærit qui ipsum adorent.

23 *Sed uenit hora, & nūc est, quando ueri adoratores adorabunt Patrem in Spiritu & ueritate: nā & Pater tales quærit qui adorent eum.*

Πνεῦμα ὁ Θεός, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτόν, ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν.

24 ‖¨Deus est Spiritus: & qui adorant eum, oportet vt Spiritu ac veritate adorent.

24 *Spiritus est Deus: & eos qui adorant eum, in Spiritu & ueritate oportet adorare.* 2. Cor. 3. d. 17

23 Spiritu ac veritate, ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ. Abundat præpositio ἐν Hebræorum more, de quo diximus Matth. 3. c. 11. Spiritum autem opponit mandato quod carnale dicitur Heb. 7. c. 16, in sese videlicet consideratum, & signo à re ipsa seiuncto: ac simili prorsus ratione veritati confert non mēdacium, sed Legis ceremonias externas, quæ duntaxat adumbrabant quod reipsa præstat Christus. Itaque quæ de vero & falso Dei cultu, item de vtraque vita hîc differit Theophylactus, ad rem non pertinent.

24 Deus est Spiritus, Πνεῦμα ὁ Θεός. Iterum adiunctus articulus ostendit, Deum esse subiectum, Spiritum verò attributum, quemadmodum suprà, 1. a. 1. quod vt facilius intelligeretur, sequuti sumus naturalem

conſtructionis ordinem. Cæterùm Spiritus appellatio naturæ diuinæ in vniuerſum tribuitur, nequis de tertia hypoſtaſi propriè hic agi putet.

Λέγει αὐτῷ ἡ γυνή, Οἶδα ὅτι Μεσσίας ἔρχεται ὁ λεγόμενος Χριστός· ὅταν ἔλθῃ ἐκεῖνος, ἀναγγελεῖ ἡμῖν πάντα. 25

25 Dicit ei mulier, Scio Meſſiã venturum, qui dicitur Chriſtus: quum venerit ille, nobis annũtiabit omnia.

25 *Dicit ei mulier, Scio quia Meſſias venit, qui dicitur Chriſtus: quum ergo venerit, ille nobis annuntiabit omnia.*

Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Ἐγώ εἰμι, ὁ λαλῶν σοι. 26

26 Dicit ei Ieſus, Ego *is* ſum, qui loquor tibi.

26 *Dicit ei Ieſus, Ego ſum, qui loquor tecum.*

Καὶ ἐπὶ τούτῳ ἦλθον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ἐθαύμασαν ὅτι μετὰ γυναικὸς ἐλάλει· οὐδεὶς μέντοι εἶπε, Τί ζητεῖς; ἤ, τί λαλεῖς μετ' αὐτῆς; 27

27 Interea autem venerunt eius diſcipuli, & mirati ſunt quòd cum muliere loqueretur: nemo tamen dixit, Quid quæris? aut, quid loqueris cum ea?

27 *Et continuò venerũt diſcipuli eius: & mirabantur quia cum muliere loquebatur: nemo tamen dixit, Quid quæris? aut, quid loqueris cum ea?*

Ἀφῆκεν οὖν τὴν ὑδρίαν αὐτῆς ἡ γυνή, καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὴν πόλιν, καὶ λέγει τοῖς ἀνθρώποις, 28

28 Reliquit ergo hydriam ſuam mulier, & abiit in vrbem, dixitque eius loci hominibus,

28 *Reliquit ergo hydriam ſuam mulier, & abiit in ciuitatem, & dicit illis hominibus,*

Δεῦτε, ἴδετε ἄνθρωπον ὃς εἶπέ μοι πάντα ὅσα ἐποίησα· μήτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός; 25

Venite, videte hominem qui dixit mihi quæcunque feci: nũ iſte eſt Chriſtus?

29 *Venite & videte hominẽ qui dixit mihi omnia quæcunque feci: nũquid ipſe eſt Chriſtus?*

Ἐξῆλθον οὖν ἐκ τῆς πόλεως, καὶ ἤρχοντο πρὸς αὐτόν. 30

Exierunt ergo ex vrbe, & venerunt ad eum.

30 *Exierũt ergo de ciuitate, & veniebant ad eum.*

Ἐν δὲ τῷ μεταξὺ ἠρώτων αὐτὸν οἱ μαθηταί, λέγοντες, Ῥαββί, φάγε. 31

Interim autẽ rogabãt eũ diſcipuli, dicentes, Rabbi, comede.

31 *Interea rogabant eum diſcipuli, dicẽtes, Rabbi, manduca.*

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἐγὼ βρῶσιν ἔχω φαγεῖν ἣν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε. 32

Ille autẽ dixit eis, Ego cibum habeo quo veſcar, quẽ vos neſcitis.

32 *Ille autem dixit eis, Ego cibum habeo manducare quem vos neſcitis.*

Ἔλεγον οὖν οἱ μαθηταὶ πρὸς ἀλλήλους, Μή τις ἤνεγκεν αὐτῷ φαγεῖν; 33

Dicebant ergo diſcipuli alii ad alios, Nũ quis attulit ei quo veſcatur?

33 *Dicebant ergo diſcipuli ad inuicẽ, Nũquid aliquis attulit ei mãducare?*

Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἐμὸν βρῶμά ἐστιν ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με, καὶ τελειώσω αὐτοῦ τὸ ἔργον. 34

34 Dicit eis Ieſus, Eſca mea eſt exequi voluntatem eius qui miſit me, & perficere ipſius opus.

34 *Dicit eis Ieſus, Meus cibus eſt ut faciam voluntatem eius qui miſit me, ut perficiam opus eius.*

Οὐχ ὑμεῖς λέγετε ὅτι ἔτι τετράμηνόν ἐστι, καὶ ὁ θερισμὸς ἔρχεται; Ἰδοὺ λέγω ὑμῖν, ἐπάρατε τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν, καὶ θεάσασθε τὰς χώρας ὅτι λευκαί εἰσι πρὸς θερισμὸν ἤδη. 35

Matth. 9.d.37
Luc. 10.a.2

Nónne vos dicitis, Adhuc quadrimeſtre *ſpatium* ſupereſt, & meſſis aderit? || Ecce, dico vobis, attollite oculos veſtros, & ſpectate regiones: nam albæ iam ſunt ad meſſem.

35 *Nónne vos dicitis quòd adhuc quatuor menſes ſunt, & meſſis venit? Ecce, dico vobis, leuate oculos veſtros, & videte regiones, quia albæ ſunt iam ad meſſem.*

Καὶ ὁ θερίζων, μισθὸν λαμβάνει, καὶ συνάγει καρπὸν εἰς ζωὴν αἰώνιον· ἵνα καὶ ὁ σπείρων ὁμοῦ χαίρῃ, καὶ ὁ θερίζων. 36

Porro qui metit, mercedem accipit, & cogit fructum in vitã æternã: vt & qui ſeminat, ſimul gaudeat, & qui metit.

36 *Et qui metit, mercedem accipit, & cõgregat fructũ in vitã æternã: ut & qui ſeminat ſimul gaudeat, & qui metit.*

27 Interea, ἐπὶ τούτῳ: hoc eſt omnino quod ad verbũ dicimus in vernaculo ſermone, *ſur cela*, vel, *ſur ce propos*. Cum muliere, μετὰ γυναικός: id eſt, inquit Eraſmus, cũ ea, quæ nimirum Samaritana eſſet: quo modo etiã video hunc locum à pleriſque explicari. Sed (vt mihi quidem videtur) exprimendæ huic ſententiæ dicendum erat cum articulo μετὰ τῆς γυναικὸς, vt infrà, verſu 39 & 42, quod etiam annotauimus ſuprà, 3.d.27. Deinde cur tantopere offenderentur colloquio Chriſti cum Samaritana, qui ex ipſa vrbe venirent, vbi ex Samaritanis cibum emerant? Mirantur ergo potius, ſolum cum ſola muliere extranea colloqui. Habenda enim eſt ratio temporis & loci: quum alioquin non repudiaret Chriſtus etiam mulieres alloqui, vtpote quæ ſunt illum Hieruſalẽ ſequutæ, & ipſi miniſtrabant: ſed tamen neque temere id fecit, neque frequenter, neque alloquutus eſt quaſuis, neque vbiuis: ſed ita vt omnis maledicendi occaſio quantumuis ſuſpicioſis hominibus eriperetur.

28 Eius loci hominibus, τοῖς ἀνθρώποις. Hîc demum valet quod in ſuperiorem verſiculum non ita appoſitè Eraſmus annotarat. Si tamen ſimplici relatiuo vſus eſſet Euangeliſta, obſcurè eſſet loquutus. Conati autem ſumus articuli ἀναφορὰν paulo clarius exponere.

35 Adhuc quadrimeſtre *ſpatium* ſupereſt, ἔτι τετράμηνόν ἐστι. Vulgata & Eraſmus ad verbum, Adhuc quatuor menſes ſunt. Sic autem loquuntur Hebræi, ex quorum idiotiſmo hoc petitum eſt, vt Geneſ. 40.b.12, & c.18. Ionæ 3.b.4, & infrà, 7.e.33.

36 Simul gaudeat, ὁμοῦ χαίρῃ. Hoc eſt (opinor) quod ſcriptum eſt Heb. 11.g.40.

37 Dictum

37 Ἐν γὰρ τούτῳ ὁ λόγος ἐστὶν ἀληθινός,
ὅτι ἄλλος ἐστὶν ὁ σπείρων, καὶ ἄλλος ὁ θε-
ρίζων.

38 Ἐγὼ ἀπέστειλα ὑμᾶς θερίζειν ὃ οὐχ
ὑμεῖς κεκοπιάκατε· ἄλλοι κεκοπιάκασι,
καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν κόπον αὐτῶν εἰσεληλύ-
θατε.

39 Ἐκ δὲ τῆς πόλεως ἐκείνης πολλοὶ ἐπί-
στευσαν εἰς αὐτὸν τῶν Σαμαρειτῶν, διὰ
τὸν λόγον τῆς γυναικὸς μαρτυρούσης,
Ὅτι εἶπέ μοι πάντα ὅσα ἐποίησα.

40 Ὡς οὖν ἦλθον πρὸς αὐτὸν οἱ Σαμα-
ρεῖται, ἠρώτων αὐτὸν μεῖναι παρ᾽ αὐτοῖς· καὶ
ἔμεινεν ἐκεῖ δύο ἡμέρας.

41 Καὶ πολλῷ πλείους ἐπίστευσαν διὰ
τὸν λόγον αὐτοῦ.

42 Τῇ τε γυναικὶ ἔλεγον, Ὅτι οὐκέτι
διὰ τὴν σὴν λαλιὰν πιστεύομεν· αὐτοὶ γὰρ
ἀκηκόαμεν, καὶ οἴδαμεν ὅτι οὗτός ἐστιν ἀ-
ληθῶς ὁ σωτὴρ τοῦ κόσμου ὁ Χριστός.

43 Μετὰ δὲ τὰς δύο ἡμέρας ἐξῆλθεν ἐ-
κεῖθεν, καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν.

44 Αὐτὸς γὰρ ὁ Ἰησοῦς ἐμαρτύρησεν ὅτι
προφήτης ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι τιμὴν
οὐκ ἔχει.

45 Ὅτε οὖν ἦλθεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν,
ἐδέξαντο αὐτὸν οἱ Γαλιλαῖοι, πάντα ἑω-
ρακότες ἃ ἐποίησεν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐν
τῇ ἑορτῇ· καὶ αὐτοὶ γὰρ ἦλθον εἰς τὴν
ἑορτήν.

46 Ἦλθεν οὖν ὁ Ἰησοῦς πάλιν εἰς τὴν
Κανᾶ τῆς Γαλιλαίας, ὅπου ἐποίησε τὸ
ὕδωρ οἶνον. Καὶ ἦν τις βασιλικός, οὗ ὁ υἱὸς
ἠσθένει ἐν Καπερναούμ.

37 Nam in hoc ¨dictũ illud ¨ve-
run est, Alius est qui seminat,
& lius qui metit.

38 Ego misi vos ad *id* metendũ
inquo vos non laborastis: alii
laorauerunt, & vos in labores
ecum introistis.

39 Ex vrbe autẽ illa multi Sa-
maritanorum crediderunt in
em propter sermonem mulie
rs, testãtis eum ipsi dixisse quæ-
cinque ipsa fecerat.

40 Quum ergo venissent ad eũ
Smaritani, rogarunt eum vt
aud ipsos maneret: & mansit
ii duos dies.

41 Ac multo plures crediderũt
propter sermonem ipsius.

42 Et mulieri dicebant, Non am
plius ¨propter tuos sermones
credimus: ipsi enim audiuimus,
& scimus hunc esse verè Serua-
torem illum mundi, Christum.

43 Duobus autem pòst diebus
exiit inde, & abiit in Galilæam.

44 Ipse enim Iesus ‖ ¨testatus fue
rat, Prophetã in sua patria ho-
norem non habere.

45 Quum ergo venisset in Gali-
læam, exceperunt eum Galilæi,
quum omnia vidissent quæ fe-
cerat Hierosolymis die festo: nã
& ipsi venerãt ad diem festum.

46 Venit igitur Iesus rursũ ‖ Ca-
na *oppidum* Galilææ vbi fecerat
ex aqua vinum. Erat autem ¨in
Capernaum ¨regius quidã, cu-
ius filius ægrotabat.

37 *In hoc enim est uerbũ
uerum, quia alius est
qui seminat, & alius
est qui metit.*

38 *Ego misi uos metere
quod uos non laborastis:
alij laborauerũt, & uos
in labores eorum intro-
istis.*

39 *Ex ciuitate autem illa
multi crediderunt in eũ
Samaritanorum, propter
uerbum mulieris testi-
moniũ perhibẽtis, Quia
dixit mihi omnia quæ-
cunque feci.*

40 *Quũ uenissent ergo ad
illum Samaritani, roga-
uerũt eũ ut ibi maneret:
& mansit ibi duos dies.*

41 *Et multo plures credi-
derunt propter sermo-
nem eius.*

42 *Et mulieri dicebant,
Quia iã non propter tuã
loquelã credimus: ipsi e-
nim audiuimus, & sci-
musquia hic est uerè Sal
uator mundi.*

43 *Post duos autem dies
exijt inde, & abiit in Ga
lilæam.*

44 *Ipse enim Iesus testimo
nium perhibuit quia
Propheta in sua patria
honorem non habet.* Matth. 13. g. 58 marci 6. a. 4 luc. 4. d. 2

45 *Quũ autem uenisset in
Galilæam, exceperunt
eum Galilæi, quũ omnia
uidissent quæ fecerat Ie
rosolymis in die festo: &
ipsi enim uenerant ad
diem festum.*

46 *Venit ergo iterũ in Ca
na Galilææ, ubi fecit a-
quã uinũ. Et erat quidã
regulus, cuius filius in-
firmabatur Capharnaũ.* Suprà. 2. a. 1. b. 12

37 Dictum illud, ὁ λόγος: id est parœmia seu prouerbium illud, vt ex Chrysostomo disertè explicat Theophylactus. Cicero de Oratore, Bona dicta, quæ salsa sint: nam ea, dicta appellantur proprio iam nomine. Verum, ἀληθινός. Vulgò legitur ὁ ἀληθινός. Sed in Theophylacto Romano nullus est additus articulus, & quisquis Græcè vel mediocriter nouit, facilè iudicare potest nullum hìc esse locum articulo.

42 Propter tuos sermones, διὰ τὴν σὴν λαλιάν. Hoc loco nõ videtur λαλιά declarare loquacitatem (quæ propria est huius vocabuli significatio) neque idioma seu loquutionem, (vt accipitur Mat. 26. g. 73, & Mar. 14. g. 70) sed idem prorsus quod λόγος, quo vsus est Euangelista suprà ver. 39. Vetus autem interpres barbarè loquelã interpretatus est: Erasmus, Orationem: quod vocabulum vt ambiguum hoc loco repudiaui.

44 Testatus fuerat, ἐμαρτύρησεν. Si ita conuertas, perspicuus erit locus, alioquin valde obscurus, quique valde torsit plerosque interpretes. Erit enim hæc sententia, Profectus est in Galilæam Christus: nempe Canam, Galilææ opidum, non autẽ in Nazareth patriã suã. Inde enim fuerat eiectus, adeo vt testatus esset Christus ex vetere prouerbio, Prophetas à suis non agnosci. Cæterùm nequis forsan moueatur quòd præterito perfecto tribuamus significationem plusquamperfecti, manifestum similis enallages exemplum suggeret proximus versiculus, in quo necesse est vt ἐποίησεν & ἦλθον interpreteris, fecerat & venerant: & rursus altero sequente versiculo, ἐποίησε, fecerat.

46 In Capernaum, εἰς Καπερναούμ. Hoc ego per traiectionem connecto cum verbo ἦν, quòd omnino id videatur postulare proximi versiculi sententia. Ideo vt traiectionem vitarem, mutaui verborum collocationem. Regius quidam, τις βασιλικός: id est ex Herodis aulicis, & eorum numero qui plurimum apud eum

poterant. Quanuis enim Herodes non regis, sed tetrarchæ nomen haberet, tamen si nominis ambitionem excipias, rex erat, ac saltem à vulgo rex dicebatur, vt apparet Mr.6.b.14. Vulgata Regulum interpretatur, qui à Græcis non βασιλικὸς, sed βασιλίσκος dicitur.

47 Οὗτος ἀκούσας ὅτι Ἰησοῦς ἥκει ἐκ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Γαλιλαίαν, ἀπῆλθε πρὸς αὐτόν, καὶ ἠρώτα αὐτὸν ἵνα καταβῇ καὶ ἰάσηται αὐτοῦ τὸν υἱόν· ἤμελλε γὰρ ἀποθνήσκειν.

47 Is quum audisset Iesum venisse ex Iudæa in Galilæã, abiit ad eum & eum rogauit ut descendert ac sanaret ipsius filiũ: erat enim moribundus.

47 Hic quũ audisset quia Iesus adueniret à Iudæa in Galilæam, abiit ad eum, & rogabat eum ut descenderet, & sanaret filium eius: incipiebat enim mori.

48 Εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς πρὸς αὐτόν, Ἐὰν μὴ σημεῖα καὶ τέρατα ἴδητε, οὐ μὴ πιστεύσητε.

48 Dixit ergo Iesus ei, Nisi signa & miracula videritis, non credetis.

48 Dixit ergo Iesus ad eũ, Nisi signa & prodigia videritis, non credetis.

49 Λέγει πρὸς αὐτὸν ὁ βασιλικός, Κύριε κατάβηθι πρὶν ἀποθανεῖν τὸ παιδίον μου.

49 Dicit ei regius ille, Domine, descende priusquam moriatur filius meus.

49 Dicit ad eum regulus, Domine, descende priusquam moriatur filius meus.

50 Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Πορεύου, ὁ υἱός σου ζῇ. Καὶ ἐπίστευσεν ὁ ἄνθρωπος τῷ λόγῳ ᾧ εἶπεν αὐτῷ Ἰησοῦς· καὶ ἐπορεύετο.

50 Dicit ei Iesus, Vade, filius tuus viuit. Credidit homo sermoni quem dixerat ei Iesus: & profectus est.

50 Dicit ei Iesus, Vade, filius tuus viuit. Credidit homo sermoni quem dixit ei Iesus: & ibat.

51 Ἤδη δὲ αὐτοῦ καταβαίνοντος, οἱ δοῦλοι αὐτοῦ ἀπήντησαν αὐτῷ, καὶ ἀπήγγειλαν, λέγοντες, Ὅτι ὁ παῖς σου ζῇ.

51 Iam autem eo descendente, serui occurrerunt ei, & annunciauerunt dicentes, Filius tuus viuit.

51 Iam autem eo descendẽte, serui occurrerunt ei, & nuntiauerunt dicentes quia filius eius uiueret.

52 Ἐπύθετο οὖν παρ' αὐτῶν τὴν ὥραν ἐν ᾗ κομψότερον ἔσχε· καὶ εἶπον αὐτῷ, Ὅτι χθὲς ὥραν ἑβδόμην ἀφῆκεν αὐτὸν ὁ πυρετός.

52 Percontatus est ergo ab eis horam qua melius habuerat: & dixerunt ei, Heri *circiter* horã septimam dimisit eum febris.

52 Interrogabat ergo horam ab eis in qua melius habuerit. Et dixerunt ei, Quia heri hora septima reliquit eum febris.

53 Ἔγνω οὖν ὁ πατὴρ ὅτι ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ, ἐν ᾗ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, ὅτι ὁ υἱός σου ζῇ· καὶ ἐπίστευσεν αὐτὸς καὶ ἡ οἰκία αὐτοῦ ὅλη.

53 Agnouit ergo pater *id factum esse* illa ipsa hora qua dixerat ei Iesus, Filius tuus viuit. & credidit ipse ac domus eius tota.

53 Cognouit ergo pater quia illa hora erat in qua dixit ei Iesus, Filius tuus uiuit. & credidit ipse & domus eius tota.

54 Τοῦτο πάλιν δεύτερον σημεῖον ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, ἐλθὼν ἐκ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Γαλιλαίαν.

54 Hoc secundum signum rursus edidit Iesus, quum venisset ex Iudæa in Galilæam.

54 Hoc iterum secundum signum fecit Iesus, quũ uenisset à Iudæa in Galilæam.

Κεφάλαιον ε.

CAP. V.

CAP. V.

Leuit.24.a.2 deut.16.a.1

1 Μετὰ ταῦτα ἦν ἑορτὴ τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἀνέβη ὁ Ἰησοῦς εἰς Ἱεροσόλυμα.

1 Post hæc erat dies festus Iudæorum, & ascẽdit Iesus Hierosolymam.

1 Post hæc erat dies festus Iudæorũ, & ascẽdit Iesus Ierosolymam.

2 Ἔστι δὲ ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις ἐπὶ τῇ προβατικῇ κολυμβήθρα, ἡ ἐπιλεγομένη Ἑβραϊστὶ Βηθεσδά, πέντε στοὰς ἔχουσα.

2 Est autem Hierosolymis ad *forum* pecuariũ, piscina quæ nominatur Hebraicè Beth-esda, quinque porticus habens.

2 Est autem Ierosolymis super Probatica, piscina quæ cognominatur Hebraicè Bethsaida quinque porticus habens.

47 Vt descenderet, ἵνα καταβῇ: id est veniret. Sic enim vtuntur Hebræi verbis Ascendere ac Descendere, etiam non habita situs locorum ratione. Nam vrbs Capernaum erat in monte sita. Erat enim moribundus, ἤμελλε γὰρ ἀποθανεῖν. Vide Luc.7.a.2. 50 Viuit, ζῇ: id est valet, ex Hebræorum idiotismo. Huc pertinet quod ait quidam, Non est viuere, sed valere, vita.

52 Melius habuisset, κομψότερον ἔσχε, id est ἐπὶ τὸ βέλτιον. Erit ergo κομψῶς ἔχειν id omnino quod Latini dicunt bellè habere. Sed hoc tamen est ἅπαξ λεγόμενον.

IN CAPVT V.

2 Ad *forum* pecuarium, ἐπὶ τῇ προβατικῇ. Subaudio ἀγορᾷ potius quàm aliud quippiam, si modò ita legendum est. Nam mihi quidem magis probatur vt legamus cum Theophylacto, ἦν δὲ ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις προβατικὴ κολυμβήθρα: quam lectionem apparet habuisse Cyrilli & Chrysostomi exemplaria. Sic igitur conuertendus est (opinor) hic locus, Erat autem Hierosolymis pecuaria piscina. id est ex qua potare & in qua mersari pecudes solebant, quarum magnum numerum Hierosolymis esse oportuit. Neque enim est quòd κολυμβήθρας vocabulum

ad vrinatores referamus,non magis quàm ad pisces piscinas,de quibus agit Columella lib.1.cap.5,nisi qui fortassis animi causa solebãt illic natare. Beth-esda,Βηθ-εσδὰ:id est domus effusionis,à fundendo(vt aiunt)victimarum sanguine:vnde etiam factum vt nonnulli προβατικῇ victimariam sint interpretati. At ego non puto victimas extra templum fuisse iugulatas,&in piscinam effusum sanguinem.Itaque malim ab aquarum effusione sic fuisse dictam hanc piscinam,fortassis quòd pluribus tubulis ac canalibus impleretur. Corruptè verò in Vulgata editione legitur Bethsaida,& in Theophylacto Romano Βηθσαϊδά.

Ἐν ταύταις κατέκειτο πλῆθος πολὺ τῶν ἀσθενούντων, τυφλῶν, χωλῶν, ξηρῶν, ἐκδεχομένων τὴν τοῦ ὕδατος κίνησιν.

3 In his iacebat multitudo magna ægrotorum, cæcorũ, claudorum,aridorum, expectantiũ aquæ motum.

3 *In his iacebat multitudo magna languentium, cæcorum, claudorũ, aridorum, expectantium aquæ motum.*

Ἄγγελος γὰρ κατὰ καιρὸν κατέβαινεν ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ, καὶ ἐτάρασσε τὸ ὕδωρ· ὁ οὖν πρῶτος ἐμβὰς μετὰ τὴν ταραχὴν τοῦ ὕδατος, ὑγιὴς ἐγίνετο ᾧ δήποτε κατείχετο νοσήματι.

4 "Angelus enim descendebat certo momẽto in piscinam, & turbabat aquam: itaque qui primus descendisset post aquæ turbationem, sanus fiebat à quocũque detineretur morbo.

4 *Angelus autem Domini descendebat secundum tẽpus in piscinã, & mouebatur aqua: & qui prior descendisset in piscinam post motionẽ aquæ, sanus fiebat à quacunque detinebatur infirmitate.*

Ἦν δέ τις ἄνθρωπος ἐκεῖ τριακονταοκτὼ ἔτη ἔχων ἐν τῇ ἀσθενείᾳ.

5 Erat autẽ quidã illic tricesimũ octauũ annũ agens in morbo.

5 *Erat autẽ quidã homo ibi triginta & octo annos habens in infirmitate sua.*

Τοῦτον ἰδὼν ὁ Ἰησοῦς κατακείμενον, καὶ γνοὺς ὅτι πολὺν ἤδη χρόνον ἔχει, λέγει αὐτῷ, Θέλεις ὑγιὴς γενέσθαι;

6 Hunc quum vidisset Iesus decumbentem, & cognouisset eũ iam multum temporis egisse *in morbo*,dicit ei,Cupis sanus fieri?

6 *Hunc quũ vidisset Iesus iacentem, & cognouisset quia iam multum tempus haberet, dicit ei, Vis sanus fieri?*

Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ ἀσθενῶν, Κύριε, ἄνθρωπον οὐκ ἔχω ἵνα ὅταν ταραχθῇ τὸ ὕδωρ, βάλλῃ με εἰς τὴν κολυμβήθραν· ἐν ᾧ δὲ ἔρχομαι ἐγώ, ἄλλος πρὸ ἐμοῦ καταβαίνει.

7 Respondit ei ægrotus ille, "Domine, "nullum habeo "qui, quum turbata fuerit aqua,mittat me in piscinam:sed interim dum ego venio, alius ante me descendit.

7 *Respondit ei languid⁹, Domine, hominẽ non habeo ut quũ turbata fuerit aqua,mittat me in piscinã:dũ uenio enim ego, alius ante me descendit.*

Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἔγειραι, ἆρον τὸν κράββατόν σου, καὶ περιπάτει.

8 Dicit ei Iesus,Surge,tolle grabatum tuum,& ambula.

8 *Dicit ei Iesus,Surge,tolle grabatũ tuũ,& ambula.*

Καὶ εὐθέως ἐγένετο ὑγιὴς ὁ ἄνθρωπος· καὶ ἦρε τὸν κράββατον αὐτοῦ, καὶ περιεπάτει. ἦν δὲ σάββατον ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ.

9 Et statim sanus factus est homo ille: & sustulit grabatũ suũ, & ambulabat. erat autem Sabbathum die illo.

9 *Et statim sanus factus est homo ille: & sustulit grabatum suum,& ambulabat.erat autẽ Sabbathum in die illo.*

Ἔλεγον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι τῷ τεθεραπευμένῳ, Σάββατόν ἐστιν, οὐκ ἔξεστί σοι ἆραι τὸν κράββατον.

10 Iudæi ergo dicebant ei qui sanatus fuerat, Sabbathum est, ‖non licet tibi tollere grabatũ.

10 *Dicebant ergo Iudæi illi q sanatus fuerat, Sabbathum est, non licet tibi tollere grabatum tuum.* Ierem.17.c.8

Ἀπεκρίθη αὐτοῖς, Ὁ ποιήσας με ὑγιῆ, ἐκεῖνός μοι εἶπεν, Ἆρον τὸν κράββατόν σου, καὶ περιπάτει.

11 Respõdit eis, Qui me sanum fecit,is mihi dixit, Tolle grabatum tuum,& ambula.

11 *Respondit eis, Qui me sanũ fecit,ille mihi dixit, Tolle grabatũ tuum,& ambula.*

Ἠρώτησαν οὖν αὐτόν, Τίς ἐστιν ὁ ἄνθρωπος ὁ εἰπών σοι, Ἆρον τὸν κράββατόν σου, καὶ περιπάτει;

12 Interrogauerunt eum ergo, Quis ille est qui dixit tibi,Tolle grabatum tuum,& ambula?

12 *Interrogauerunt ergo eũ, Quis est ille homo q dixit tibi,Tolle grabatũ tuum,& ambula?*

Ὁ δὲ ἰαθεὶς οὐκ ᾔδει τίς ἐστιν· ὁ γὰρ Ἰησοῦς ἐξένευσεν ὄχλου ὄντος ἐν τῷ τόπῳ.

13 Is autẽ qui sanat⁹ fuerat,nesciebat quis esset: Ies⁹ enĩ "euaserat ex "turba quæ erat in illoloco.

13 *Is autẽ qui sanus fuerat factus,nesciebat quis esset:Ies⁹ enĩ declinauit à turba constituta in loco.*

4 Angelus enim,ἄγγελος γάρ.In duobus codicibus additum erat Κυρίου Domini. Certo tempore, κατὰ καιρόν. Sic Erasmus. nam καιρὸς propriè certum & constitutum temporis articulũ declarat. Vulg. barbarè & ambiguè,Secundum tempus. Vide Act.1.b.7. 5 Agens in morbo,ἔχων ἐν ἀσθενείᾳ.Vulg.ad verbum, Habens in infirmitate.Eras.Morbo tenebatur,paulo longius recedens à Græcis.Ego spectaui quid vsus Latinæ linguæ ferret tum hoc loco,tum etiam in proximo versiculo.ἀσθένειαν autem vocauit morbum, ab effectu, quo nimirum ita erat debilitatus vt consistere non posset.

7 Qui mittat,ἵνα βάλλῃ.Heb.לשלח pro quo dicunt fere Græci τὸ βάλλειν,vel πρὸς τὸ βάλλειν.

13 Euaserat,ἐξένευσεν.Hoc vocabulum nusquam in nouo Testamẽto reperitur nisi hoc vno loco.Significat autem clàm euadere,& se quodammodo surripere è turba:quum propriè dicatur de iis qui ex vndis enatant:fortassis quòd qui clam nititur ex turba elabi, corpus non aliter summittat quàm qui ex vndis emergat: vnde etiam εἰσδύειν dicitur ratione translationis non dissimili, qui veluti se emergens, in locum aliquem subit & irrepit: cui opponitur τὸ ἐκδύειν. Sed & vsitatum est, confertam & in varias partes velut exundantem multitudinem commoto mari conferre: vnde qui se recipiat, meritò dicatur quasi enatare.

Quod autem arbitratur Erasmus, potius deducendum esse ἐξένευσεν à verbo ξενόω, quod declarat velut peregrinum & ignotum fieri, mihi quidem non potest probari. Vulgata, Declinauit. Nam ἐκνεύειν etiam hoc declarat: vnde viarum diuerticula dicuntur ἐκνεύσεις. Sed vtēdum erat plusquamperfecto, & superior significatio videtur expressior. E turba quæ erat in illo loco, ὄχλου ὄντος ἐν τῷ τόπῳ. Hæc (vt opinor) præstat coniungere cū ἐξένευσεν quàm accipere vt absolutè posita. Nam quod existimat Erasmus fuisse potius dicendum ὄχλου τοῦ ὄντος, non puto magni esse momenti.

14 Μετὰ ταῦτα εὑρίσκει αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἴδε, ὑγιὴς γέγονας· μηκέτι ἁμάρτανε, ἵνα μὴ χεῖρόν τι σοί γένηται.

14 Postea inuenit eum Iesus in templo, & dixit ei, Ecce, sanus factus es: ne pecca amplius, vt nequid deterius tibi contingat.

14 *Postea inuenit eum Iesus in templo, & dixit illi, Ecce, sanus factus es: iam noli peccare, ne deterius tibi aliquid contingat.*

15 Ἀπῆλθεν ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἀνήγγειλε τοῖς Ἰουδαίοις ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ ποιήσας αὐτὸν ὑγιῆ.

15 Abiit ille, & nuntiauit Iudæis Iesum esse qui sanum eum fecerat.

15 *Abiit ille homo, & nūtiauit Iudæis quia Iesus esset qui fecit eum sanū.*

16 Καὶ διὰ τοῦτο ἐδίωκον τὸν Ἰησοῦν οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ ἐζήτουν αὐτὸν ἀποκτεῖναι, ὅτι ταῦτα ἐποίει ἐν σαββάτῳ.

16 Ac propterea persequebātur Iudæi Iesum, & studebant eum trucidare, quòd ista fecisset Sabbatho.

16 *Propterea persequebātur Iudæi Iesū, quia hæc faciebat in Sabbatho.*

17 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπεκρίνατο αὐτοῖς, Ὁ πατήρ μου ἕως ἄρτι ἐργάζεται, κἀγὼ ἐργάζομαι.

17 Iesus autem respondit eis, Pater meus vsque adhuc operatur, & ego operor.

17 *Iesus autem respondit eis, Pater meus usque modò operatur, & ego operor.*

Infrà, 7.c.19

18 Διὰ τοῦτο οὖν μᾶλλον ἐζήτουν αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι ἀποκτεῖναι, ὅτι οὐ μόνον ἔλυε τὸ σάββατον, ἀλλὰ καὶ πατέρα ἴδιον ἔλεγε τὸν Θεόν, ἴσον ἑαυτὸν ποιῶν τῷ Θεῷ.

18 ǁPropterea ergo magis studebant eum Iudæi trucidare, quia non solùm soluisset Sabbathū, sed & Patrē ˚suum dixisset Deū, parem se faciens Deo.

18 *Propterea ergo magis quærebant eum Iudæi interficere, quia non solùm soluebat Sabbathū, sed & Patrem suum dicebat Deum, æqualem se faciens Deo.*

19 Ἀπεκρίνατο οὖν ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ δύναται ὁ υἱὸς ποιεῖν ἀφ' ἑαυτοῦ οὐδέν, ἐὰν μή τι βλέπῃ τὸν πατέρα ποιοῦντα· ἃ γὰρ ἂν ἐκεῖνος ποιῇ, ταῦτα καὶ ὁ υἱὸς ὁμοίως ποιεῖ.

19 Respondit ergo Iesus, & dixit eis, Amen amen dico vobis, ˚non potest Filius ˚à semetipso operari, ˚id est nisi ˚viderit Patrē operantem: quæcunque enim ille facit, hæc etiam Filius ˚pariter facit.

19. *Respondit itaque Iesus, & dixit eis, Amē amē dico uobis, nō potest Filius à se facere quicquam, nisi quod uiderit Patrem facientē: quæcunque enim ille fecerit, hæc & Filius similiter facit.*

20 Ὁ γὰρ πατὴρ φιλεῖ τὸν υἱόν, καὶ πάντα δείκνυσιν αὐτῷ ἃ αὐτὸς ποιεῖ· καὶ μείζονα τούτων δείξει αὐτῷ ἔργα, ἵνα ὑμεῖς θαυμάζητε.

20 Pater enim diligit Filium, & omnia demonstrat ei quæ ipse facit: & opera istis maiora demonstrabit ei, vt vos miremini.

20 *Pater enim diligit Filium, & omnia demonstrat ei quæ ipse facit, & maiora his demonstrabit ei opera, ut uos miremini.*

21 Ὥσπερ γὰρ ὁ πατὴρ ἐγείρει τοὺς νεκροὺς καὶ ζωοποιεῖ, οὕτω καὶ ὁ υἱὸς οὓς θέλει ζωοποιεῖ.

21 Sicut enim Pater excitat mortuos & viuificat, ita & Filius quos vult viuificat.

21 *Sicut enim Pater suscitat mortuos & uiuificat, sic & Filius quos uult uiuificat.*

18 Suum, ἴδιον: id est sibi propriū ac peculiarem. Hoc autem illud est quo maximè offendebantur Iudæi, quum alioquin toti Israeli liceret Deum patris nomine compellare, vt Exo.4.c.22. Verùm quum sibi Christus idipsum vendicaret quod Iudæi ad vnum Deum pertinere sciebant, nempe summam ac perpetuam huius mundi administrandi potestatē, (id enim significatur Operandi vocabulo, quod Christus & Patri & sibi cōmune esse dixerat) rectè colligunt illi, Christum propria quadā ratione se Filiū Dei dicere, cui etiam se parem faceret. Rectè, inquam, illi colligunt: sed quia Christum ex hominis duntaxat specie metiuntur, & impedit ipsorū prauitas quominus Dei gloriam in tanto ipsius opere elucentem cernant: ideo quod verè dixit Christus, blasphemiam esse iudicant.

19 Non potest, οὐ δύναται. Annotauimus Mar.6.a.5, τὸ μὴ δύνασθαι interdū poni pro μὴ θέλειν, id est, Non posse, pro nolle. Nam inter species τοῦ ἀδυνάτου rectè numerat τὸ ἀβούλητον Nanzianzenus λογ. β, περὶ υἱοῦ. Sed hoc loco agitur de eo quod omnibus modis ac propriè est ἀδύνατον. Neque tamen hoc arguit vllam in Christo imbecillitatem, siue hæc diuinæ naturæ, siue humanæ tribuas: nisi quis hoc accipiat pro imbecillitatis argumento, quòd Christus nihil aut velit aut possit quod Pater per ipsum & ipse cum Patre non velit aut possit. A semetipso, ἀφ' ἑαυτοῦ: id est sine Patris non modò authoritate, sed etiā vi ac potentia effectrice. Nā alioquin vitā etiā habet in seipso, sed quia à Patre accepit, vt infrà, ver.21 & 26. Sic apud Ciceronem de Oratore dicitur à se promere qui ab aliis non sumit. Est autem illa interpretatio notanda. Neque enim his verbis reprehenditur voluntatum in Christo distinctio, sed separatio: neque simpliciter negat se sua vi & authoritate, atque adeo pro suo iure operari, sed ex Iudæorum hypothesi, qui ipsum à Patre separabant, & nihil aliud quàm hominem esse putabant: qua de re plura dicemus infrà, versu 22.

Id est nisi viderit, ἐὰν μή τι βλέπῃ. Vulgata, Nisi quod viderit, vt pro τι videatur legisse ὅ, τι. Admonet Erasmus posse etiam expungi particulam τι, quæ sæpenumero apud Græcos redundat. Sed τὸ ποιεῖν pro ἐργάζεσθαι, absolutè positum non temere reperias: quanquam id potest vtcunque excusari idiotismo Hebræorum, de quo diximus Matth. 20. b. 11. Itaque supplendum esset ἐκεῖνο, id est illud, quod nimirum facit Filius. Sed maior hîc oritur scrupulus. ea enim est natura particulæ Nisi, vt si conditionem ponas quam tollit, simul totum præcedens membrum vel ponatur, si neget: vel tollatur, si affirmet. Nam si dicas, Nemo venit ad me nisi Pater meus traxerit eũ, consequitur aliquos venire si Pater eos traxerit, imò verò omnes quos traxerit, vt explicat disertè Christus infrà, 6. d. 37: & e. 45. Item, si dicas, Mors manet super omnes, nisi Christo crediderint, efficitur, mortem non manere super quenquã qui crediderit. Sic igitur hoc loco, si ita hæc conuertas, Filius non potest à seipso quicquam facere nisi quid [vel nisi quod] viderit Patrem facientem: videbitur consequi, Filium à seipso facere quod vidit Patrem facientem. Sunt autem hæc inter se contraria ex diametro, vt simul consistere non possint. Quid si igitur dicamus particulã Nisi non cõstituere totum membrum præcedens, sed eius priorem partẽ duntaxat? vt si argumentationem ita nectas, Filius non potest à seipso quicquam facere, nisi quid prius viderit Patrem facientem. Ergo Filius facit id quod facientem Patrem viderit: nempe vt illud A seipso non repetatur in conclusione contraria. Sed hoc planè durum est. Relinquitur ergo totum illud, Nisi quid viderit Patrem facientem, non esse partem propositionis alicuius hypotheticæ, sed potius epexegesin & interpretationem eius quod dixerat ἀφ᾽ ἑαυτοῦ, id est à seipso. Itaque vt planior esset sententia, alioquin difficilis & impedita, nõ dubitaui particulam exegeticam supplere, quum præsertim viderem passim eiusmodi eclipses inueniri, vt infrà, versu 30, & 6. c. 27 & 7. a. 4. Postremò verò putaui illud quoque annotandum, οὐδὲν ποιεῖν nihil aliud declarare quàm οὐκ ἐργάζεσθαι. ex quo etiam apparet τι ποιεῖν, idem prorsus significare quod simplex ἐργάζεσθαι. quod opponitur verbo שבת, id est feriari, vnde Sabbathum dictum est: de cuius quiete violata Christus accusatus sese purgat. Ideo vt perspicuitati studerem, cõuerti οὐδὲν ποιεῖν, non operari, & τι ποιοῦντα, operantem, sicut in nostro vulgato sermone, *Ne faire rien, & ne besongner point*, synonyma sunt, item *faire quelque chose, & besongner.* Viderit Patrem operãtem, βλέπῃ τὸν πατέρα τι ποιοῦντα. In hoc sermone duo verba vsurpantur quæ se mutuò respiciunt, Demonstrare & Videre: illud Patri, hoc Filio tribuitur: & quidem (vt opinor) humanæ naturæ respectu, quatenus quidem cũ diuina hypostaticè coaluit. Nam si simpliciter & per se ad diuinã naturam hæc referas, præterquam quòd subtilissimè hæc erunt explicanda, (vt facilè apparet ex iis quæ veteres Græci, ac præsertim Nanzianzenus, in hũc locum aduersus Arrianos disserunt) videbitur etiam Christus non magnam habuisse rationem ruditatis eorum quos alloquitur. Præterea sicut veteres fatentur propriè humanæ naturæ respectu Filium dici missum in carnem, & Patrem illi iudicium dedisse, Filio datam esse cæli & terræ potestatem, & similia: sic etiam opinor propriè dici Patrem Filio demonstrare opera sua, item Filium videre Patrem operantem, quatenus videlicet Filius homo factus Spiritum accepit sine mensura: quum plenitudo deitatis in ipso habitet corporaliter. Nam Demonstrare idem declarat atque Docere: quo vocabulo vtitur infrà, 8. d. 28, id est vim ac potestatem, suam denique deitatem Filio communicare: & Videre idem valet atque Intelligere ac discere: id est illam vim recipere: quod idem paulo pòst significatur Audiendi verbo. Ergo (vt paucis omnia complectar) testatur Christus nihil prorsus à se fieri cuius authorem nõ habeat Patrem, à quo impellatur ac regatur omnibus in rebus, & quanuis hæc ita dicat vt sese Iudæorum captui accommodans, omnia Patri in solidum tribuat, quemadmodũ & aliis plurimis locis, seque veluti discipulum in artificis officina eruditum proponat: tamen diuinam suam maiestatem fortiter asserit, quum Deum Patrem vocat, quum sese dicit pariter cum eo operari, quum se vitæ ac mortis æternæ potestatem habere, se mundi gubernatorem constitutum, suam denique gloriam à Patris gloria separari non posse profitetur. Pariter, ὁμοίως: id est simili ratione, atque adeo vnà & coniunctim. Nam hoc, inquit Nanzianzenus, non est accipiendum κατὰ τὴν τῶν γινομένων ὁμοίωσιν, ἀλλὰ κατὰ τὴν τῆς ἐξουσίας ὁμοτιμίαν: id est, quasi res à Patre factas Filius, similes alias faciendo, exprimat: sed quod in agendo par ac coniuncta sit Patris ac Filii virtus ac dignitas. Hæc ille, sanctè quidem & piè, nequis Patris ac Filii bina opera inter se conferri putet: sed tamen quia (vt modò dixi) hæc referenda potius opinor ad Filium, non simpliciter quatenus Deus est, sed quatenus homo factus, diuina illa vi, qua totus plenus est, regitur ac impellitur: idcirco existimarim Christum in superiore illa magistri ac discipuli similitudine permanere. Sũt igitur, inquit, Pater ac Filius in vna veluti officina pares ac coniuncti: eorundem operum artifices, adeo vt quicquid facit Pater, hoc non faciat solus, sed Filius etiam vnà cum ipso, & pari quidem ratione: nequis quanuis similia, tamen diuersa Patris ac Filii opera esse putet, aut aliquod discrimen imaginetur inter Patris ac Filii in agendo consilium ac virtutem. Sic igitur Filius de se vt homine loquitur, qui apud Patrem omnia viderit, & separatim à Patre nihil agat. Itaque nequis putaret Patris ac Filii opera non modò distingui, sed etiam separari, ὁμοίως malui conuertere Pariter quàm Similiter, vel Itidem.

Οὐδὲ γὰρ ὁ πατὴρ κρίνει οὐδένα, ἀλλὰ τὴν κρίσιν πᾶσαν δέδωκε τῷ υἱῷ. 22	Neque enim Pater iudicat quenquam, sed omne iudiciũ dedit Filio:	22 *Neque enim Pater iudicat quenquam, sed omne iudicium dedit Filio:*

22 Neque enim Pater iudicat quenquam, οὐδὲ γὰρ ὁ πατὴρ κρίνει οὐδένα. Iudicandi verbum hoc loco, & paulo pòst versu 27 & 30, respondet verbo שפט, quo videlicet significatur συνεκδοχικῶς plenum imperium ac summa mundi administrandi potestas: vt planè in duobus versiculis superioribus videatur sibi tribuere nomẽ illud Dei יהוה, in hoc autem versiculo alludere ad nomen אלהים. Annotat etiam Erasmus, Cyprianum duobus locis ita citare hunc locum vt eum appareat pro οὐδένα legisse οὐδὲν, id est nihil: quæ lectio sanè aptior videtur quàm altera. Noluimus tamen quicquam contra omnium codicum fidem mutare. Denique, vt semel hæc dicẽdi genera explicentur quæ in speciem videri possent absurda, & apud hunc Euangelistam plurimis locis inculcantur: sciendum est, has negantes orationes non simpliciter aliquid negare, sed κατά τι, id est ex eorum hypothesi ad quos dirigitur oratio. Sic negat Christus à Patre administrari hunc mũdum, ita videlicet vt Iudæi arbitrabantur, qui Patrem à Filio separabant, quum Pater contrà nonnisi in persona Filii manifestati in carne, mundum regat. Ergo non simpliciter remouetur Pater à mundi imperio, sed corrigitur in ea re Iudæorum error. Sic dicit se non venisse vt faceret voluntatem suam, sed voluntatem Patris, infrà, versu 30, & capite 6. d. 38: sic dicit hanc doctrinam suam non esse, sed eius à quo erat missus, infrà, 7. c. 16: neutrum simpliciter, sed ex eorum sensu qui ipsum à Patre separabant, quum reuera vna sit Patris & ipsius potestas ac doctrina. Sic dicit cæcum illum aut parentes eius nõ peccasse, infrà, 9. a. 3: hactenus videlicet vt ab iis peccatis orta esset eius cæcitas, quum alioquin & ille & parentes eius peccatores essent, quia homines erant, vt explicatur Rom. 5. versu 12, & 1. Iohan. 1. d. 8.

Ἵνα πάντες τιμῶσι τὸν υἱὸν, καθὼς τιμῶσι τὸν πατέρα· ὁ μὴ τιμῶν τὸν υἱὸν, οὐ τιμᾷ τὸν πατέρα τὸν πέμψαντα αὐτόν.

23 Vt omnes honorent Filium, prout honorant Patrem: qui nō honorat Filium, non honorat Patrem qui misit eum.

23 *Vt omnes honorificent Filium, sicut honorificāt Patrem: qui non honorificat Filiū, non honorificat Patrē qui misit illū.*

Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ὁ τὸν λόγον μου ἀκούων, καὶ πιστεύων τῷ πέμψαντί με, ἔχει ζωὴν αἰώνιον· καὶ εἰς κρίσιν οὐκ ἔρχεται, ἀλλὰ μεταβέβηκεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωήν.

24 Amen amen dico vobis, qui sermonem meum audit, & credit ei qui misit me, habet vitam æternam, & in "condemnationem non veniet: sed "transiuit à morte in vitam.

24 *Amen amē dico uobis, quia qui uerbum meum audit, & credit ei qui misit me, habet uitam æternam, & in iudiciū nō uenit: sed transiit à morte in uitam.*

Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐστιν, ὅτε οἱ νεκροὶ ἀκούσονται τῆς φωνῆς τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ· καὶ οἱ ἀκούσαντες ζήσονται.

25 Amen amen dico vobis, veniet tempus, & nunc est, quum mortui audient vocē Filii Dei: & qui audierint, viuent.

25 *Amen amen dico uobis, quia uenit hora & nūc est, quando mortui audient uocem Filij Dei: & qui audierint uiuent.*

Ὥσπερ γὰρ ὁ πατὴρ ἔχει ζωὴν ἐν ἑαυτῷ, οὕτως ἔδωκε καὶ τῷ υἱῷ ζωὴν ἔχειν ἐν ἑαυτῷ.

26 Sicut enim Pater habet vitam in seipso, sic dedit & Filio "habere vitam in seipso.

26 *Sicut enim Pater habet uitam in semetipso, sic dedit & Filio habere uitā in semetipso.*

Καὶ ἐξουσίαν ἔδωκεν αὐτῷ καὶ κρίσιν ποιεῖν, ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου ἐστί.

27 Et "authoritatem dedit ei etiā "iudicium exercēdi, "quatenus Filius hominis est.

27 *Et potestatem dedit ei etiam iudicium facere, quia Filius hominis est.*

Μὴ θαυμάζετε τοῦτο· ὅτι ἔρχεται ὥρα ἐν ᾗ πάντες οἱ ἐν τοῖς μνημείοις, ἀκούσονται τῆς φωνῆς αὐτοῦ.

28 Ne hoc miramini: nam veniet hora qua omnes qui in monumentis sunt, audient vocem eius.

28 *Nolite mirari hoc: quia uenit hora in qua omnes qui in monumentis sunt, audient uocem eius.*

24 Condemnationem, κρίσιν, id est κατάκρισιν, vt annotauimus etiam suprà, 3.b.17. Id autem apparet ex antithesi. Nam Condemnari & Habere vitam æternam, contraria sunt. Est autem hæc Hebræorum consuetudo, vt quum volunt quippiam certissimè affirmare, istas antitheses vsurpent, vt suprà, 1.c.20, & 3.b.15.16.17, & d. 36. Transiuit, μεταβέβηκεν. In quibusdam Veteris editionis codicibus perperam legitur Transibit. Vtitur enim præterito perfecto Christus, vt quod nondum nisi spe possidemus, tam certò sciamus futurum acsi iam nobis reipsa datum esset. Sic loquitur Paulus Eph. 2.b.5 & 6, & alibi sæpe. Itaque non est quòd grammatici vllam hîc somnient temporis enallagen.

26 Habere in seipso, ἔχειν ἐν ἑαυτῷ. Vide suprà, versu 19 & 22.

27 Authoritatem, ἐξουσίαν: id est summum ius. Vulgata & Erasmus, Potestatem: rectè quidem, sed ambiguè. Iudicium exercendi, κρίσιν ποιεῖν: id est gubernandi & administrandi omnia, adeo vt vitæ ac necis potestatem habeat. Quatenus Filius hominis est, ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου ἐστί. Filium hominis nihil aliud quàm humanam naturam in genere declarare quam Filius assumpsit, ideóque non esse additum articulum, rectè obseruat Erasmus, consentientibus veteribus, Chrysostomo, Cyrillo, Augustino, Theophylacto. Sed quod ad distinctionem attinet, Chrysostomus & qui eius quasi epitomen confecit Theophylactus, obseruant hæc esse coniūgenda cum sequenti versiculo, & post ποιεῖν plenum punctum esse adscribendum: quanuis in Romano codice Theophylacti aliter sit distinctus contextus: vt sit hæc sententia, Quia Filius hominis est, nolite hoc mirari. Id est, ne miremini tantam homini datam esse potestatem. Nam idem homo est etiam Filius Dei. Filiū autem Dei esse, apparet ex generali mortuorum resurrectione. Hæc illi in summa, nisi quòd etiam addunt, impium illum Samosatenum hæc coniunxisse cum præcedentibus, quæ ad sequentia pertineant. At ego certè non video cur hæc non multo melius cum præcedentibus connectantur: neque Samosatenum puto huius distinctionis authorem fuisse, quanuis falsa declaratione hunc locum corruperit. Certè coactam esse Chrysostomi expositionem, & verborum collocatio & sermonis ipsa series ostendit: & Augustinus eam distinctionem sequitur quam ille Samosateno tribuit: vt planè appareat Latinam Ecclesiam ita semper legisse. Consentiunt veteres omnes Græci codices quos vidimus. Cyrillus quoque non aliter distinguit: cuius verba Erasmus in hunc locum vel non satis attentè legit, vel non bona fide descripsit. Sic enim ille ad verbum, Nolite, inquit, mirari si quum me hominem videatis, suscitaturum tamen mortuos me pollicear, & in iudicium deducturum miniter: dedit enim mihi viuificandi virtutem Pater, dedit iudicandi potestatem. Sed vt lubricam Iudæorum mentem his retinere studuit, sic aliorum quoque curam non paruam habuit. Quapropter causam quare hæc sibi data à Patre dixerit, illico subiecit, dicens, Quia Filius hominis est. Vt intelligamus omnia sibi data fuisse vt homini: qui quum creatura sit, nihil habet à seipso. Hæc Cyrillus: ex quibus nemo non videt ipsum non modò ista connectere cū præcedentibus, id est cum verbo ἔδωκεν: sed etiam ita explicare illud μὴ θαυμάζετε τοῦτο, vt ad præcedentia referat. Assentior igitur Cyrillo, Augustino, & vetustis codicibus, atque adeo receptæ lectioni, & à Chrysostomo dissentio in huius loci distinctione. Sed in ipsa explicanda sententia ingenuè profiteor me non videre cur illorum opinionem sequar. Referunt enim ὅτι ad verbum ἔδωκεν, ita vt causa reddatur quamobrem dicatur Pater iudicandi potestatem dedisse Filio, sitque veluti responsio tacitæ obiectioni opposita, quia nimirum idem Filius Deus, etiam homo est, qui necesse est vt aliunde accipiat quod ex se non habet. At ego nō dubito quin potius referendum sit ad illud quod propinquius: vt sit hic sensus, Patrem dedisse hoc ius Filio, vt quia homo est, etiam iudicet mundum: vel, vt etiam quia homo est, iudicet mundum: id est Filium, non modò quatenus Deus vnus est cum Patre, (quod mysterium ignorabant Iudæi) esse mundi iudicem, sed hanc potestatem à Patre accepisse, vt etiam iudicet mundū, quatenus est homo: sicut rectè hunc locū exposuit doctissimus

interpres. Hanc autem expoſitionem confirmat particula καὶ addita, quæ alioquin videbitur redundare. Deinde (vt rectè notat Chryſoſtomus) ſi ideo dicatur iudicandi poteſtatem accepiſſe quia homo eſt, nihil prohibuiſſet omnes homines iudices eſſe. Hoc enim abſurdum illam expoſitionem ſequi vidit ille, ideóque aliam diſtinctionem quæſiuit, de qua diximus: quia veram interpretationem non vidit. Poſtremò Chriſtus, quum hæc diceret, totus in eo erat vt ſe oſtenderet hominem quidem eſſe, ſed tamen diuina ac pari cum Patre poteſtate præditum: ad quem finem qui hunc locum non referunt, certè à ſcopo aberrant. Nam de ſua (id eſt Filii) hypoſtaſi æterna, nullam hic mentionem niſi ex conſequenti facit Chriſtus, id eſt quatenus manifeſtata eſt in carne, Iudæorum videlicet captui ſeſe accommodans. Ergo germana hæc eſt huius loci diſtinctio & interpretatio: quæ vt melius intelligeretur, ὅτι conuerti Quatenus, quaſi καθότι vel καθὼς ſcriptum ſit: à qua interpretatione neque Auguſtinus neque Cyrillus hactenus diſſentiunt, quum ille exponat καθὼς υἱὸς ἀνθρώπου ἐστὶ, velut homo eſt: iſte verò, Vt homo eſt & creatura.

Καὶ ἐκπορεύσονται, οἱ τὰ ἀγαθὰ ποιήσαντες, εἰς ἀνάστασιν ζωῆς· οἱ δὲ τὰ φαῦλα πράξαντες, εἰς ἀνάστασιν κρίσεως. 29

29 ‖ Et ˙˙ prodibunt, qui bona fecerunt, ˙˙ in reſurrectionem vitæ: qui verò mala egerunt, in reſurrectionem condemnationis.

29 *Et procedent qui bona fecerunt, in reſurrectionem uitæ: qui uerò mala egerunt, in reſurrectionem iudicii.* Matth. 25. d. 41

Οὐ δύναμαι ἐγὼ ποιεῖν ἀπ᾽ ἐμαυτοῦ οὐδέν· καθὼς ἀκούω, κρίνω· καὶ ἡ κρίσις ἡ ἐμὴ δικαία ἐστίν· ὅτι οὐ ζητῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν, ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με πατρός. 30

30 ˙˙ Non poſſum ego à meipſo facere quicquam: ˙˙ prout audio ˙˙ iudico: & iudicium meũ iuſtum eſt: quia non quæro voluntatem meam, ſed voluntatem eius qui miſit me, ˙˙ *id eſt* Patris.

30 *Non poſſum ego à meipſo facere quicquam: ſicut audio, iudico: & iudicium meum iuſtum eſt: quia non quæro uoluntatem meam, ſed uoluntatem eius qui miſit me.*

Ἐὰν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἐμαυτοῦ, ἡ μαρτυρία μου οὐκ ἔστιν ἀληθής. 31

31 ‖ Si ego ˙˙ teſtor de meipſo, teſtimonium meum ˙˙ non eſt idoneum.

31 *Si ego teſtimoniũ perhibeo de meipſo, teſtimonium meum non eſt uerum.* Infrà, 8. b. 14

Ἄλλος ἐστὶν ὁ μαρτυρῶν περὶ ἐμοῦ, καὶ οἶδα ὅτι ἀληθής ἐστιν ἡ μαρτυρία ἣν μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ. 32

32 ‖ Alius eſt qui teſtatur de me, & ſcio verum eſſe teſtimonium quod teſtatur de me.

32 *Alius eſt qui teſtimonium perhibet de me, & ſcio quia uerum eſt teſtimoniũ quod perhibet de me.* Matth. 3. d. 17

Ὑμεῖς ἀπεστάλκατε πρὸς Ἰωάννην, καὶ μεμαρτύρηκε τῇ ἀληθείᾳ. 33

33 ‖ Vos miſiſtis ad Iohannem, & *is* ˙˙ teſtimonium dedit veritati.

33 *Vos miſiſtis ad Iohannem, & teſtimoniũ perhibuit ueritati.* Suprà, 1. c. 27

Ἐγὼ δὲ οὐ παρὰ ἀνθρώπου τὴν μαρτυρίαν λαμβάνω· ἀλλὰ ταῦτα λέγω ἵνα ὑμεῖς σωθῆτε. 34

34 Ego autem ab homine teſtimonium non capto: ſed hæc dico vt vos ſeruemini.

34 *Ego autem non ab homine teſtimonium accipio: ſed hæc dico ut uos ſalui ſitis.*

Ἐκεῖνος ἦν ὁ λύχνος ὁ καιόμενος καὶ φαίνων· ὑμεῖς δὲ ἠθελήσατε ἀγαλλιασθῆναι πρὸς ὥραν ἐν τῷ φωτὶ αὐτοῦ. 35

35 Ille erat lucerna ardens & lucens: vos autem voluiſtis ad tempus exultare in eius luce.

35 *Ille erat lucerna ardens & lucens: uos autẽ uoluiſtis ad horam exultare in luce eius.*

29 Prodibunt, ἐκπορεύσονται: vel, exibunt, è ſepulchris videlicet. Vulgata, Procedent: id eſt προχωρήσουσι. Rectè autem annotat Eraſmus, poſt ἐκπορεύσονται addendam eſſe hypodiaſtolen, vt intelligamus non ſolùm bonos prodituros, ſed omnes qui in monumentis fuerint: deinde ſubnectantur duæ partes, vna bonorũ, altera malorum. In reſurrectionem vitæ, εἰς ἀνάστασιν ζωῆς: id eſt, eam reſurrectionem quam perennis vita conſequatur: quaſi vitalem dicas, ex Hebræorum idiotiſmo, qui adiectiuorum loco vtuntur genitiuis appellatiuorum, vt ſæpe iam diximus. Huic opponitur reſurrectio condemnationis, id eſt damnatoria.

30 Non poſſum ego à meipſo facere, οὐ δύναμαι ἐγὼ ποιεῖν ἀπ᾽ ἐμαυτοῦ. Vide ſuprà, verſu 19 & 22. Prout audio, καθὼς ἀκούω: id eſt, vt Deus mihi ſuggerit, intra me videlicet habitans. Vide ſuprà, verſu 19, in hæc verba, Viderit Patrem operantem. Iudico, κρίνω. Vide ſuprà, verſu 22. *Id eſt* Patris, πατρός. Deerat in duobus codicibus. Præſtat autem (ni fallor) exegeticam particulam ſupplere quàm coniungere cum τοῦ πέμψαντος. Similem epexegeſin expoſuimus ſuprà, verſu 19, in hæc verba, Niſi viderit.

31 Teſtor, μαρτυρῶ. Eraſ. vertit, Si teſtimonium perhiberem. Et paulo pòſt, οὐκ ἔστιν, non eſſet. Atqui μιμητικῶς iſta dicuntur à Chriſto, quaſi ſibiipſi hæc opponat in aduerſariorum perſona: neque immeritò, quũ hæc eadem poſtea diſertè fuerint ipſi ab illis obiecta, vt ſcribitur infrà, 8. b. 13. Malui igitur præſens tempus ſeruare, vt iſta μίμησις clarius appareat. Non eſt idoneum, οὐκ ἔστιν ἀληθής. Vulg. & Eraſ. ἀληθὴς interpretantur verum, fortaſſis non ſatis appoſitè: quia hic (vt opinor) verum non opponitur falſo, vt in proximo verſiculo. Fieri enim poteſt vt quod aliquis de ſe teſtatur, verum ſit, & rurſus quod quiſpiam in aliquem teſtatur, ſit falſum: & tamen illud non erit idoneum, hoc verò contrà ratum habebitur, niſi quis firmam exceptionem adferat. Verum igitur hoc loco dicitur quod Hebræi vocant נאמן, id eſt fidele, dignum videlicet cui fides habeatur, & planè validum ac firmum. Latini idoneum vocant. Erat tamen (fateor) Chriſti teſtimonium idoneum, etiamſi ſolus ipſe teſtis eſſet, ſed habuit Chriſtus eorum rationem quos alloquebatur, adeo vt hoc etiam ipſis largiatur, ne ſibi credant, niſi alios idoneos authores ac teſtes laudarit. Quomodo autem hoc conſentiat cum eo quod ſcribitur infrà, 8. b. 14, ſuo loco dicemus.

33 Teſtimonium dedit, μεμαρτύρηκε. Diuerſa conſtructio diuerſam ſignificationem arguit, de qua diximus Luc. 4. d. 22.

36 Ἐγὼ δὲ ἔχω τὴν μαρτυρίαν μείζω τοῦ Ἰωάννου· τὰ γὰρ ἔργα ἃ ἔδωκέ μοι ὁ πατὴρ ἵνα τελειώσω αὐτά, αὐτὰ τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ, μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ ὅτι ὁ πατήρ με ἀπέσταλκε.

36 At ego testimonium habeo "maius *testimonio* Iohānis: opera enim quæ dedit mihi Pater vt ea perficerem, " ipsa *inquam* opera quæ ego facio, testantur de me quòd Pater miserit me.

36 *Ego autem habeo testimonium maius Iohanne: opera enim quæ dedit mihi Pater ut perficiam ea, ipsa opera quæ ego facio, testimonium perhibent de me quia Pater misit me.*

Matth.3.d.17, & 17.a.5 Deut.4.b.12

37 Καὶ ὁ πέμψας με πατήρ, αὐτὸς μεμαρτύρηκε περὶ ἐμοῦ. Οὔτε φωνὴν αὐτοῦ ἀκηκόατε πώποτε, οὔτε εἶδος αὐτοῦ ἑωράκατε.

37 ‖ Et qui misit me Pater, ipse testatus est de me. Neque vocē eius vnquam audistis, ‖ neque speciem eius vidistis.

37 *Et qui misit me Pater, ipse testimonium perhibuit de me. Neque uocē eius unquam audistis, neq; speciē eius uidistis.*

38 Καὶ τὸν λόγον αὐτοῦ οὐκ ἔχετε μένοντα ἐν ὑμῖν· ὅτι ὃν ἀπέστειλεν ἐκεῖνος, τούτῳ ὑμεῖς οὐ πιστεύετε.

38 Et sermonem eius non habetis in vobis manentem: quia quem misit ille, huic vos non creditis.

38 *Et uerbum eius non habetis in uobis manens: quia quem misit ille, huic uos non creditis.*

39 Ἐρευνᾶτε τὰς γραφάς, ὅτι ὑμεῖς δοκεῖτε ἐν αὐταῖς ζωὴν αἰώνιον ἔχειν· καὶ ἐκεῖναί εἰσιν αἱ μαρτυροῦσαι περὶ ἐμοῦ·

39 Scrutamini Scripturas: nam vos videmini vobis in ipsis vitam æternam habere: & illæ sunt quæ testificantur de me:

39 *Scrutamini Scripturas, quia uos putatis in ipsis uitam æternam habere: & illæ sūt quæ testimoniū perhibēt de me:*

40 Καὶ οὐ θέλετε ἐλθεῖν πρός με, ἵνα ζωὴν ἔχητε.

40 Nec vultis venire ad me, vt vitam habeatis.

40 *Et non uultis uenire ad me, ut uitā habeatis.*

41 Δόξαν παρὰ ἀνθρώπων οὐ λαμβάνω·

41 Gloriam ab hominibus nō capio:

41 *Claritatem ab hominibus non accipio:*

42 Ἀλλ' ἔγνωκα ὑμᾶς ὅτι τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔχετε ἐν ἑαυτοῖς.

42 Sed "noui vos charitatem Dei non habere in vobis.

42 *Sed cognoui uos, quia dilectionem Dei non habetis in uobis.*

43 Ἐγὼ ἐλήλυθα ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ πατρός μου, καὶ οὐ λαμβάνετέ με· ἐὰν ἄλλος ἔλθῃ ἐν τῷ ὀνόματι τῷ ἰδίῳ, ἐκεῖνον λήψεσθε.

43 Ego veni nomine Patris mei, nec recipitis me: si venerit alius nomine suo, illum recipietis.

43 *Ego ueni in nomine Patris mei, & non accipitis me: si alius uenerit in nomine suo, illum accipietis.*

Infrà, 12.f.43

44 Πῶς δύνασθε ὑμεῖς πιστεῦσαι, δόξαν παρὰ ἀλλήλων λαμβάνοντες, καὶ τὴν δόξαν τὴν παρὰ τοῦ μόνου Θεοῦ οὐ ζητεῖτε;

44 Quomodo vos potestis credere, quum gloriam alii ab aliis "captetis, & ‖ gloriam quæ à solo Deo proficiscitur, non quæratis?

44 *Quomodo uos potestis credere, qui gloriā ab inuicem accipitis, & gloriam quæ à solo Deo est, non quæritis?*

45 Μὴ δοκεῖτε ὅτι ἐγὼ κατηγορήσω ὑμῶν πρὸς τὸν πατέρα· ἔστιν ὁ κατηγορῶν ὑμῶν, Μωσῆς, εἰς ὃν ὑμεῖς ἠλπίκατε.

45 "Ne putate me accusaturum vos apud Patrem: est qui accuset vos, Moses, in quo vos speratis.

45 *Nolite putare quia ego accusaturus sim uos apud Patrem: est qui accusat uos Moyses, in quo uos speratis.*

Gen.3.c.15, & 22.d.28, & 49.b.10 deut.18.c.15

46 Εἰ γὰρ ἐπιστεύετε Μωσῇ, ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί· περὶ γὰρ ἐμοῦ ἐκεῖνος ἔγραψεν.

46 Si enim crederetis Mosi, crederetis mihi: ‖ de me enim ille scripsit.

46 *Si enim crederetis Moysi, crederetis forsitā & mihi: de me enim ille scripsit.*

47 Εἰ δὲ τοῖς ἐκείνου γράμμασιν οὐ πιστεύετε, πῶς τοῖς ἐμοῖς ῥήμασι πιστεύσετε;

47 Quòd si illius scriptis non creditis, quomodo verbis meis credetis?

47 *Si autem illius literis non creditis, quomodo uerbis meis credetis?*

36 Maius *testimonio* Iohannis, μείζω τοῦ Ἰωάννου. Vulgata, Maius Iohanne. quod meritò emendauit Eras. neque enim testimonium Patris cum Iohanne ipso comparatur, sed testimonium Patris cum testimonio Iohannis. Itaque deest articulus. plena enim loquutio erat μείζω ἢ τοῦ Ἰωάννου. quæ eclipsis non obseruata, multis locis plerosque interpretes fefellit, vt Rom.8.a.2, & Iac.2.d.25, & 1.Pet.1.b.7. Ipsa *inquam* opera, αὐτὰ τὰ ἔργα. Gaudet Iohannes huiusmodi epanalepsi, cuius exemplum habes suprà, 1.c.20, & d.28, & g.45.

42 Noui vos non habere, ἔγνωκα ὑμᾶς ὅτι οὐκ ἔχετε. Hunc hellenismum alibi obseruauimus. Sic Terentius in Andria, Obserues filium quid agat. Sed nihil vetat planius loqui.

44 Capteris, λαμβάνοντες. Vulg. & Eras. Qui accipitis. Ego Captandi vocabulo vti malo vbi de studio & conatu agitur. Itaque sic etiam sum interpretatus suprà, versu 34 & 41.

45 Ne putate, &c. μὴ δοκεῖτε. Hoc quoque dicendi genus è medio petitum est, & diuersum quippiam declarat quàm verba ipsa præ se ferant. Neque enim negatio prorsus id remouet quod dicitur, sed corrigit: quasi diceret Christus ipsos nullum habituros acriorem accusatorem Mose, cuius patrocinio confidebant. quēadmodum siquis hodie obiiciat hostibus Euangelii id quod res est, nullos ipsis fore magis infestos in iudicio quàm Mariam virginem & totum fidelium cœtum, quibus tamen vnis confidunt: neque tamen hoc impedit quominus & Christus & conscientia reprobos omnes accusent. Simile dicendi genus extat Mar.9.e.37.

Κεφάλαιον ϛʹ

Μετὰ ταῦτα ἀπῆλθεν ὁ Ἰησοῦς πέραν τῆς θαλάσσης τῆς Γαλιλαίας τῆς Τιβεριάδος.

Καὶ ἠκολούθει αὐτῷ ὄχλος πολύς, ὅτι ἑώρων αὐτοῦ τὰ σημεῖα ἃ ἐποίει ἐπὶ τῶν ἀσθενούντων.

Ἀνῆλθε δὲ εἰς τὸ ὄρος ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐκεῖ ἐκάθητο μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ.

Ἦν δὲ ἐγγὺς τὸ Πάσχα, ἡ ἑορτὴ τῶν Ἰουδαίων.

Ἐπάρας οὖν ὁ Ἰησοῦς τοὺς ὀφθαλμούς, καὶ θεασάμενος ὅτι πολὺς ὄχλος ἔρχεται πρὸς αὐτόν, λέγει πρὸς τὸν Φίλιππον, Πόθεν ἀγοράσωμεν ἄρτους, ἵνα φάγωσιν οὗτοι;

(Τοῦτο δὲ ἔλεγε πειράζων αὐτόν· αὐτὸς γὰρ ᾔδει τί ἔμελλε ποιεῖν)

Ἀπεκρίθη αὐτῷ Φίλιππος, Διακοσίων δηναρίων ἄρτοι οὐκ ἀρκοῦσιν αὐτοῖς, ἵνα ἕκαστος αὐτῶν βραχύ τι λάβῃ.

Λέγει αὐτῷ εἷς ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, Ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς Σίμωνος Πέτρου,

Ἔστι παιδάριον ἓν ὧδε ὃ ἔχει πέντε ἄρτους κριθίνους καὶ δύο ὀψάρια· ἀλλὰ ταῦτα τί ἐστιν εἰς τοσούτους;

Εἶπε δὲ ὁ Ἰησοῦς, Ποιήσατε τοὺς ἀνθρώπους ἀναπεσεῖν. Ἦν δὲ χόρτος πολὺς ἐν τῷ τόπῳ. Ἀνέπεσον οὖν οἱ ἄνδρες τὸν ἀριθμὸν ὡσεὶ πεντακισχίλιοι.

Ἔλαβε δὲ τοὺς ἄρτους ὁ Ἰησοῦς, καὶ εὐχαριστήσας διέδωκε τοῖς μαθηταῖς· οἱ δὲ μαθηταὶ τοῖς ἀνακειμένοις· ὁμοίως καὶ ἐκ τῶν ὀψαρίων ὅσον ἤθελον.

CAP. VI.

1 POst hæc abiit Iesus trans mare Galilææ, *quod est* Tiberiadis.

2 Et sequebatur eũ turba multa, quia videbãt eius signa quæ edebat in ægrotis.

3 Subiit autem in montem Iesus, & ibi sedit cum discipulis suis.

4 Propè autem erat Pascha, festum Iudæorum.

5 Quum ergo sustulisset oculos Iesus, & conspexisset multam turbam ad se venire, dicit Philippo, Vnde ememus panes vt isti vescantur?

6 (Hoc autem dicebat, tentans eum: ipse enim sciebat quid esset facturus)

7 Respondit ei Philippus, Ducentorum denariorum panes non sufficiunt eis, vt singuli eorum paululum quiddam accipiant.

8 Dicit ei vnus ex discipulis eius, *nempe* Andreas frater Simonis Petri,

9 Est hîc puerulus quidam qui habet quinque panes hordeaceos & duos pisciculos: sed hæc quid sunt inter tã multos?

10 Dixit autem Iesus, Facite vt isti discumbãt. Erat autem gramen multum in eo loco. Discuberũt ergo viri, numero quasi quinquies mille.

11 Accepit autem panes illos Iesus, & actis gratiis distribuit discipulis: discipuli verò accumbentibus: similiter etiam ex pisciculis illis quantũ volebant.

CAP. VI.

1 *Post hæc abiit Iesus trãs mare Galilææ, quod est Tiberiadis.*

2 *Et sequebatur eum multitudo magna, quia videbant signa quæ faciebat super ijs qui infirmabantur.*

3 *Subiit ergo in montẽ Iesus, & ibi sedebat cum discipulis suis.*

4 *Erat autem proximum Pascha, dies festus Iudæorum.*

5 *Quum sublevasset ergo oculos Iesus, & vidisset quia multitudo maxima venit ad eum, dicit ad Philippum, Vnde ememus panes ut manducent hi?*

9 *(Hoc autem dicebat tentans eũ: ipse enim sciebat quid esset facturus)*

7 *Respondit ei Philippus, Ducentorum denariorum panes non sufficiunt eis, ut unusquisque modicum quid accipiat.*

8 *Dicit ei unus ex discipulis eius, Andreas frater Simonis Petri,*

9 *Est puer unus hîc qui habet quinque panes ordeaceos & duos pisces: sed hæc quid sunt inter tantos?*

10 *Dicit ergo Iesus, Facite homines discumbere. Erat autem fœnum multum in loco. Discubuerunt ergo viri numero quasi quinque millia.*

11 *Accepit ergo Iesus panes, & quum gratias egisset, distribuit discumbentibus: similiter & ex piscibus quantum volebant.*

Leuit.23.a.2 deut.16.a.1 Matth.14.b.16 mar.6.c.38 luc.9.b.13

IN CAPVT VI.

1 Trans mare, πέραν τῆς θαλάσσης. Siquis diligenter reliquos Euangelistas cum hoc nostro comparet, nempe Matth.14.b.13.c.22.d.34. Mar.6.e.32, & 23.f.45.g.53. Luc.9.b.10, comperiet in hac historia particulam πέραν non declarare aduersum litus, quò perueniri non posset nisi traiecto lacu: sed has omnes regiones, nempe Tiberiadem, Desertum, Bethsaida, Capernaum, cis lacum sitas fuisse, Galilææ respectu. Vsus est tamen Euangelista aduerbio πέραν, & mentionem fecit traiectionis, quia propter amplos sinus nauigatio quasi compendium itineris erat: deinde quia ex vno sinus anfractu in alium traiectio fiebat, vt in hunc locum scripsit doctissimus interpres. Galilææ quod *est* Tiberiadis, τῆς Γαλιλαίας τῆς Τιβεριάδος. In vno codice scriptum inuenimus duntaxat τῆς Τιβεριάδος, id est Tiberiadis, ita vt τῆς articulus non referat θάλασσαν.

9 Pisciculos, ὀψάρια. Sic pisces vocat παρὰ τὸ ὀπτᾶν, id est ab assando, quos nimirum moris erat assare, ac fortassis etiam assatos diuendere: quales sunt quos in Heluetia vocant *Albach*: idque ita esse liquet ex iis quæ infrà capite 20 scribuntur. Errant igitur qui hoc nomen deriuant παρὰ τὸ ὀψὲ, hoc est serò, vel quòd vesperi tantùm iis vescerentur, vel quòd serò tandem voluptatis gratia in vsum venerint. Sic nimirum solent multi in confingendis etymologiis ludere: alioquin ὀψάριον pro condimento atque adeo pro opsonio ac omni cibo qui pani adiicitur, vsurpari solet, vt apud Athenæum lib. 8.

11 Distribuit discipulis: discipuli verò discumbentibus, διέδωκε τοῖς μαθηταῖς· οἱ δὲ μαθηταὶ τοῖς ἀνακει-

μένοις. Vulgata, Distribuit discumbentibus, id est διέδωκε τοῖς ἀνακειμένοις, contra omnium nostrorum codicum fidem: quibus etiam accedit Cyrilli ac Theophylacti authoritas. Quantum volebant, ὅσον ἤθελον. In quibusdam impressis exemplaribus legitur ὅσον ἤθελεν, quantum volebat, ipse videlicet Iesus. sed non dubito quin illud sit retinendum.

Ὡς δὲ ἐνεπλήσθησαν, λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Συναγάγετε τὰ περισσεύσαντα κλάσματα, ἵνα μή τι ἀπόληται.

12 Vt autem expleti sunt, dixit Iesus discipulis suis, Cogite quæ superfuerunt fragmenta, "ne quid pereat.

12 *Vt autem impleti sūt, dixit discipulis suis, Colligite quæ superauerunt fragmenta, ne pereant.*

Συνήγαγον οὖν, καὶ ἐγέμισαν δώδεκα κοφίνους κλασμάτων ἐκ τῶν πέντε ἄρτων τῶν κριθίνων, ἃ ἐπερίσσευσε τοῖς βεβρωκόσιν.

13 Coegerunt ergo, & impleuerunt duodecim cophinos fragmentis ex quinque illis panibus hordeaceis, quæ superfuerant iis qui comederant.

13 *Collegerunt ergo, & impleuerunt duodecim cophinos fragmentorum ex quinque panibus ordeaceis, qui superfuerāt ijs qui manducauerant.*

Οἱ οὖν ἄνθρωποι ἰδόντες ὃ ἐποίησε σημεῖον ὁ Ἰησοῦς, ἔλεγον, Ὅτι οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ προφήτης ὁ ἐρχόμενος εἰς τὸν κόσμον.

14 Illi ergo quum vidissent signum quod Iesus ediderat, dicebant, Hic est verè Propheta ille "qui vēturus erat in mundum.

14 *Illi ergo homines quū uidissent quod Iesus fecerat signum, dicebant, Quia hic est uerè Propheta qui uenturus est in mundum.*

Ἰησοῦς οὖν γνοὺς ὅτι μέλλουσιν ἔρχεσθαι, καὶ ἁρπάζειν αὐτὸν ἵνα ποιήσωσιν αὐτὸν βασιλέα, ἀνεχώρησε πάλιν εἰς τὸ ὄρος αὐτὸς μόνος.

15 Iesus ergo quum nosset futurum vt venirent, & ipsum correptum facerent regem, secessit rursus in montem solus.

15 *Iesus ergo quum cognouisset quia uenturi essent ut raperent eum, & facerent eum regem, fugit iterum in montem ipse solus.*

Matth. 14.c.25 mar. 6.f.47

Ὡς δὲ ὀψία ἐγένετο, κατέβησαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπὶ τὴν θάλασσαν.

16 ‖Vt autem serum *diei* factum est, descenderunt discipuli eius ad mare.

16 *Vt autem serò factum est, descenderunt discipuli eius ad mare.*

Καὶ ἐμβάντες εἰς τὸ πλοῖον, ἤρχοντο πέραν τῆς θαλάσσης εἰς Καπερναούμ. καὶ σκοτία ἤδη ἐγεγόνει, καὶ οὐκ ἐληλύθει πρὸς αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς·

17 Et ingressi nauigium, "ibant trans mare versus Capernaum. iam autem tenebræ erant, nec venerat ad eos Iesus.

17 *Et quum ascendissent nauim, uenerunt trans mare in Capharnaum. & tenebræ iam factæ erant, & non uenerat ad eos Iesus.*

Ἡ τε θάλασσα, ἀνέμου μεγάλου πνέοντος, διηγείρετο.

18 Et mare, vento magno flante, insurgebat.

18 *Mare autem, uento magno flante, exurgebat.*

Ἐληλακότες οὖν ὡς σταδίους εἰκοσιπέντε ἢ τριάκοντα, θεωροῦσι τὸν Ἰησοῦν περιπατοῦντα ἐπὶ τῆς θαλάσσης, καὶ ἐγγὺς τοῦ πλοίου γινόμενον· καὶ ἐφοβήθησαν.

19 Quum ergo prouecti fuissent quasi stadia vigintiquinque aut triginta, conspiciunt Iesum ambulantem super mare, & appropinquantem naui: & timuerūt.

19 *Quum remigassent ergo quasi stadia uigintiquinque aut triginta, uident Iesum ambulantem supra mare, & proximum naui fieri: & timuerunt.*

Ὁ δὲ λέγει αὐτοῖς, Ἐγώ εἰμι, μὴ φοβεῖσθε.

20 Ille verò dixit eis, Ego sum, ne timete.

20 *Ille autem dicit eis, Ego sum, nolite timere.*

Ἤθελον οὖν λαβεῖν αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον· καὶ εὐθέως τὸ πλοῖον ἐγένετο ἐπὶ τῆς γῆς εἰς ἣν ὑπῆγον.

21 "Cupidè ergo receperunt eū in nauigium: & statim nauigium peruenit ad regionem in quam ibant.

21 *Voluerunt ergo accipere eum in nauim: & statim nauis fuit ad terram quam ibant.*

12 Nequid pereat, ἵνα μή τι ἀπόληται. Vulgata, Ne pereant, quasi videlicet particula τι redundet.

14 Qui venturus erat, ὁ ἐρχόμενος. Vulgata & Erasmus, Qui venturus est. Atqui, si iam venerat, impropriè dicitur esse venturus. Vide suprà, 1. v. 22.

17 Ibant trans mare, versus Capernaum, ἤρχοντο πέραν τῆς θαλάσσης εἰς Καπερναούμ. Vulgata & Erasmus conuertunt ἤρχοντο, venerunt. Atqui nondum eò venerant, sed viam tantùm erāt ingressi. itaque debuit seruari propria significatio præteriti imperfecti, vt vir sanctæ memoriæ M. Bucerus in hunc locum annotauit. Deinde πέραν τῆς θαλάσσης Erasmus nimium expressè conuertit, traiecto mari, quum (vt antè docui) non traiectus sit lacus, sed sinus duntaxat. Postremò εἰς Καπερναοὺμ declarat demum quò contenderet. Nam quod scribitur Mar. 6. f. 45, iussos fuisse præire Bethsaida, ideo dictum est quòd Bethsaida in via occurrebat proficiscentibus Capernaum: & fortassis Christus dixerat se illuc ad eos venturum. Ideo malui interpretari Versus Capernaū quàm In Capernaum, cum Vetere interprete & Erasmo.

21 Cupidè ergo receperunt eum, ἤθελον οὖν λαβεῖν αὐτόν. Vulg. & Eras. Voluerunt ergo recipere eum. Atqui ex Matth. 14. d. 32 & 33, item Marci 6. g. 51, omnino apparet eum esse ingressum nauim, & sedata tempestate, ab iis adoratum qui vnà vehebantur. Ergo illa interpretatio non videtur conuenire, quæ videtur innuere ipsos quidem paratos fuisse illum excipere, sed nauim statim appulisse: quod non conuenit cum aliorum Euangelistarum narratione. Puto igitur verbum ἤθελον opponi illi quod antè dixerat, eos fuisse perterritos: ex quo intelligitur ipsos initio fuisse eum auersatos: nūc igitur agnita eius voce, & mutatis animis, eum quem fugiebant, cupidè accipiunt in nauim. Nam τὸ θέλειν alibi sæpe obseruauimus aliquid amplius significare quàm

ſimplex Velle. Sic igitur hunc locum in vernaculo noſtro ſermone interpretarer, *Ils furent contens de le receuoir dans le basteau.* Peruenit, ἐγένετο. Vulgata ad verbum, Fuit: ſicut in vernaculo ſermone dicimus, *Elle fut au lieu ou ils vouloyent aller*, pro, *elle arriua*. Eraſmus, Appulerat. putauit enim appuliſſe nauim eo ipſo momento quo Chriſtus parabat in eam conſcendere: quod falſum eſſe ex aliis Euangeliſtis apparet.

Τῇ ἐπαύριον ὁ ὄχλος ὁ ἑστηκὼς πέραν τῆς θαλάσσης, ἰδὼν ὅτι πλοιάριον ἄλλο οὐκ ἦν ἐκεῖ εἰ μὴ ἓν ἐκεῖνο εἰς ὃ ἐνέβησαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ὅτι οὐ συνεισῆλθε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸ πλοιάριον, ἀλλὰ μόνοι οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἀπῆλθον·

22 Poſtero die turba quæ ſtabat trans mare, vt vidit illic nõ eſſe aliud nauigiolum niſi vnum illud in quod ingreſſi fuerant diſcipuli eius, & Ieſum nõ introiſſe cum diſcipulis ſuis in nauigium, ſed ſolos eius diſcipulos abiiſſe:

28 *Altera die turba quæ ſtabat trans mare, uidit quia nauicula alia non erat ibi niſi una, & quia non introiſſet cum diſcipulis ſuis Ieſus in nauim, ſed ſoli diſcipuli eius abiiſſent:*

Ἄλλα δὲ ἦλθε πλοιάρια ἐκ Τιβεριάδος ἐγγὺς τοῦ τόπου ὅπου ἔφαγον τὸν ἄρτον, εὐχαριστήσαντος τοῦ Κυρίου·

23 Alia verò nauigiola Tiberiade veniſſe ˇ prope locum vbi comederant panem, poſteaquam gratias egiſſet Dominus:

23 *Aliæ uerò ſuperuenerunt naues à Tiberiade iuxta locum ubi manducauerant panem, gratias agente Domino:*

Ὅτε οὖν εἶδεν ὁ ὄχλος ὅτι Ἰησοῦς οὐκ ἔστιν ἐκεῖ, οὐδὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ἐνέβησαν καὶ αὐτοὶ εἰς τὰ πλοῖα, καὶ ἦλθον εἰς Καπερναοὺμ, ζητοῦντες τὸν Ἰησοῦν.

24 Quum ergo vidiſſet turba Ieſum illic non eſſe, neque diſcipulos eius, ingreſſi ſunt & ipſi in nauigia, & venerunt Capernaum, quærentes Ieſum.

24 *Quum ergo uidiſſet turba quia Ieſus non eſſet ibi, neque diſcipuli eius, aſcenderunt in nauiculas, & uenerunt Capharnaum, quærẽtes Ieſum.*

Καὶ εὑρόντες αὐτὸν πέραν τῆς θαλάσσης, εἶπον αὐτῷ, Ῥαββὶ, πότε ὧδε γέγονας;

25 Et eo inuento trans mare, dixerunt ei, Rabbi, quando huc peruiniſti?

25 *Et quum inueniſſent eum trans mare, dixerunt ei, Rabbi, quando huc uenisti?*

Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ζητεῖτέ με οὐχ ὅτι εἴδετε σημεῖα, ἀλλ' ὅτι ἐφάγετε ἐκ τῶν ἄρτων, καὶ ἐχορτάσθητε.

26 Reſpondit eis Ieſus, & dixit, Amen amen dico vobis, quæritis me, non quia vidiſtis ſigna, ſed quia comediſtis panes illos, & ſaturati eſtis.

26 *Reſpondit eis Ieſus, & dixit, Amen amen dico uobis, quæritis me, non quia uidiſtis ſigna, ſed quia manducaſtis ex panibus, & ſaturati eſtis.*

Ἐργάζεσθε μὴ τὴν βρῶσιν τὴν ἀπολλυμένην, ἀλλὰ τὴν βρῶσιν τὴν μένουσαν εἰς ζωὴν αἰώνιον, ἣν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑμῖν δώσει· τοῦτον γὰρ ὁ πατὴρ ἐσφράγισεν ὁ Θεός.

27 ˇ Operemini non cibo qui perit, ſed cibo illi qui permanet in vitam æternam, ˇ quem Filius hominis dabit vobis: ‖ húc enim Pater ˇ obſignauit, ˇ *id eſt* Deus.

27 *Operamini non cibũ qui perit, ſed qui permanet in uitam æternã, quem Filius hominis dabit uobis: hunc enim Pater ſignauit Deus.* Suprà, 1.d.32 matth.3.d.17, & 17.a.5

Εἶπον οὖν πρὸς αὐτὸν, Τί ποιῶμεν ἵνα ἐργαζώμεθα τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ;

28 Dixerunt ergo ad eum, Quid faciemus vt operemur ˇ opera Dei?

28 *Dixerunt ergo ad eũ, Quid faciemus ut operemur opera Dei?*

23 Prope locum, ἐγγὺς τοῦ τόπου. Series ipſa hiſtoriæ oſtendit, naues poſtridie, traiecto ſinu, Tiberiade veniſſe propè deſertum Bethſaida, vbi editum fuerat illud ſignum.

27 Operemini non cibo, &c. ἐργάζεσθε μὴ τὴν βρῶσιν. Vulgata & Eraſmus, Operemini non cibum, &c. quod planè barbarum eſt. Reſpondet autem hoc loco τὸ ἐργάζεσθαι verbo Hebræo עבד, quod ſignificat operam ſuam ac cultum impendere. Quem, ἣν: vel quam, vt ad ζωὴν referatur. Obſignauit, ἐσφράγισεν: id eſt, quem indita virtute ſua, quaſi impreſſo ſigillo, tum à cæteris hominibus diſtinxit, vt in eo tanquam antitypo Deus Pater appareat: tum etiam (quod Chriſto proprium eſt) huic muneri inaugurauit, Deo videlicet homines reconciliandi in vitam æternam. Hanc expoſitionem video Cyrillo & aliis multis eruditis interpretibus probari: quam etiam confirmat ſimilis huius verbi vſus, quod ad priorem quidem partem attinet, 2. Corinth. 1.d.22, & Epheſ.1.c.13. Nam hîc quoque Chriſtus ſeſe ad Iudæorum captum accommodans, omnia ad Patrem refert, nulla ſui propriè facta mentione, quatenus Deus eſt: propriè inquam: nam ex conſequenti diuinitatem quoque ſuam aſſerit, quæ à Patre ſeparari non poteſt. Chryſoſtomus & Theophylactus hoc referre malunt ad teſtimonia quibus Pater tum Chriſtum ipſum pro Filio ſe habere oſtendit, tum etiam ipſius munus confirmauit. Opera enim Chriſti, in quibus diuina illa virtus clarè eminebat, aperta erant teſtimonia quibus, tanquam appoſito ſigillo, Pater Filium approbabat. Simili ratione vſurpatum eſt verbum σφραγίζειν ſuprà, 3.d.33.

Id eſt Deus, ὁ Θεός. Vide ſuprà, 5.d.19, in hæc verba, Niſi viderit, & e.30.

28 Opera Dei? ἔργα τοῦ Θεοῦ; Heb. pro operibus diuinis: id eſt quæ Deus exigit à nobis, ſiue quæ Deo ſint grata. Nam quia operandi mentio facta erat & vitæ æternæ, ideo iſti (vt homines ſolent) ſtatim cogitant vitam æternam ab implendæ Legis conditione pendere. Neſciunt enim quæ ſit Dei iuſtitia, dum ſuam volunt ſtabilire: neque Chriſtum habent pro mediatore, ſed pro inſigni aliquo legiſlatore aut legis interprete. Itaque Chriſtus eos ad fidem & ad mediatoris officium, id eſt gratuitam reconciliationem reuocat, de qua Paulus

quoque disseruit Epistolæ ad Romanos capitis tertii versu 20 & 21.

1.Iohan.3.d.23

29 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τοῦτό ἐστι τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ ἵνα πιστεύσητε εἰς ὃν ἀπέστειλεν ἐκεῖνος.

29 Respondit Iesus & dixit eis, ‖Hoc illud est " opus Dei, vt credatis in eum quem misit ille.

29 *Respondit Iesus & dixit eis, Hoc est opus Dei, ut credatis in eum quē misit ille.*

30 Εἶπον οὖν αὐτῷ, Τί οὖν ποιεῖς σὺ σημεῖον, ἵνα ἴδωμεν καὶ πιστεύσωμέν σοι; τί ἐργάζῃ;

30 Dixerunt ergo ei, Quod ergo tu signum edis, vt videamus & credamus tibi? quid operaris?

30 *Dixerūt ergo ei, Quod ergo tu facis signum, ut uideamus & credamus tibi? Quid operaris?*

31 Οἱ πατέρες ἡμῶν τὸ μάννα ἔφαγον ἐν τῇ ἐρήμῳ, καθώς ἐστι γεγραμμένον, Ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἔδωκεν αὐτοῖς φαγεῖν.

Exo.16.c.14
num.11.b.7
psal.77.c.24
sap.16.c.20

31 Patres nostri comederunt manna in deserto: sicut scriptū est,‖ " Panem cælestem dedit eis vt vescerentur.

31 *Patres nostri manducauerunt manna in deserto: sicut scriptum est, Panem de cælo dedit eis manducare.*

32 Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, Οὐ Μωσῆς δέδωκεν ὑμῖν τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ· ἀλλ᾽ ὁ πατήρ μου δίδωσιν ὑμῖν τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ τὸν ἀληθινόν.

32 Dixit ergo eis Iesus, Amen amen dico vobis, non dedit vobis Moses " panem illum cælestem: sed Pater meus dat vobis panem illum verè cælestem.

32 *Dixit ergo eis Iesus, Amen amen dico uobis, nō Moyses dedit uobis panem de cælo: sed Pater meus dat uobis panem de cælo uerum.*

33 Ὁ γὰρ ἄρτος τοῦ Θεοῦ ἐστιν ὁ καταβαίνων ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ζωὴν διδοὺς τῷ κόσμῳ.

33 Panis enim ille Dei is est qui de cælo descendit, & dat vitam mundo.

33 *Panis enim Dei est qui de cælo descendit, & dat uitam mundo.*

34 Εἶπον οὖν πρὸς αὐτὸν, Κύριε, πάντοτε δὸς ἡμῖν τὸν ἄρτον τοῦτον.

34 Dixerunt ergo ei, Domine, da nobis semper panem istum.

34 *Dixerunt ergo ad eum, Domine semper da nobis panem hunc.*

35 Εἶπε δὲ αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς· ὁ ἐρχόμενος πρός με, οὐ μὴ πεινάσῃ· καὶ ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, οὐ μὴ διψήσῃ πώποτε.

Eccl.24.c.19

35 Dixit autem eis Iesus, Ego sum panis ille " vitæ: qui venit ad me, nequaquam esuriet: ‖& qui credit in me, non sitiet vnquam.

35 *Dixit autem eis Iesus, Ego sum panis uitæ: qui uenit ad me, nō esuriet: & qui credit in me, nō sitiet unquam.*

36 Ἀλλ᾽ εἶπον ὑμῖν ὅτι καὶ ἑωράκατέ με, καὶ οὐ πιστεύετε.

36 Sed dixi vobis, Etiam vidistis me, nec creditis.

36 *Sed dixi uobis quia & uidistis me, & non creditis.*

29 Opus Dei, τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ. Id est, Hoc demum opus est quod à nobis Deus flagitat, vt mihi credatis. Fidem ergo impropriè vocat opus, vt legem fidei Paulus Rom.3.v.17. Et fortassis etiam hoc dicendi genus petitum est è medio, & per μίμησιν explicandum. veluti si quis ad medicum accedens, ab eo petat quanta accepta pecunia velit sibi remedium adferre, & medicus his verbis respondeat, Omnis pecunia quàm à te peto hæc est, vt mihi confidas, & tibi persuadeas me nihil aliud quàm salutem tuam quærere. Si medicus, inquam, ita respondeat, quis ex hoc responso eliciat, pecuniam esse istam confidentiam quam medicus ab ægroto flagitat, vt sanis consiliis obsequatur? Sunt igitur planè ridiculi (vt alios paralogismos omittam) qui ex hoc loco eliciunt fidem esse opus, & nos per opera iustificari.

31 Panem cælestem, ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Vulg. & Eras. E cælo: quasi nimirum hoc pertineat ad verbum ἔδωκεν, vt sit hæc constructio, Panem ipsis dedit è cælo. Inde orta quæstio quomodo Christus neget in proximo versiculo panem à Mose datum è cælo. Atqui Psalmo 78.c.24, vnde petitum est hoc testimonium, manna non dicitur datum è cælo, sed vocatur דגן שמים : id est frumentum cælorum, seu cæleste. Ergo non agitur de loco vnde datum sit manna, (quod tamē è cælo & nubibus pluisse constat) sed quæritur an hic panis verè sit cælestis. Hoc negat Christus. & se vnum potius dicit verè cælestem panem esse, vt qui in cælestem (id est sempiternam ac verè beatam) vitam pascat. Mannam tamen fateor, quatenus Christum adumbrabat, rectè à Paulo spiritualem escam dici. Sed hìc rursus loquitur Christus ex eorum hypothesi quibuscum differit: qua de re copiosè suprà diximus 5.d.22. Est igitur (meo quidem iudicio) duplex in proximo versiculo instituta collatio: vna Mosis, qui suos Israelitas pauerit manna, cum cælesti Patre qui suis & ipse panem cælestem miserit. altera, ipsius mannæ cum Christo. Manna non propriè descendit è cælo, sed ex nubibus: Christus autem verè descendit è cælo, nempe è sinu Patris. Manna hanc duntaxat vitam sustinebat, eámque ad tempus: Christus suos in vitam æternam pascit.

32 Panem illum cælestem, τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Rectè annotat Erasmus additum articulum quo hic panis, nempe Christus, à manna distinguitur. Sed fuit etiam hoc notandum, ante ἐκ τοῦ οὐρανοῦ subaudiendum esse articulum, quasi scriptum sit τὸν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, id est τὸν οὐράνιον: siue τὸν ὄντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, hoc est cælestem, siue qui est è cælo, ne quis putet coniungendum cum verbo δέδωκεν. Similis eclipsis exemplum habes suprà, 5.f.36. Rom.8.a.2, & Iacob.2.d.26. Est autem transposita particula οὐ, vt etiam infrà, versu 38. alioquin deerit ἀπόδοσις: dicendum enim fuisset, Non Moses dedit vobis panem illum cælestem, id est manna, sed Pater meus, qui idem nunc vobis panem verè cælestem præbet. Christus autem non ita loquitur, neque hoc loco instituit eos reprehendere qui Mosi tribuerent quod ad vnum Deum pertinebat: sed ostendit potius verum illius signi vsum, quod ipsi in medium protulerant. Manna enim symbolū erat Christi, vt docet Apostolus. Itaq; Christus tanto erat excellentior quàm manna, quanto res ipsa signo præstat. At illi nihil aliud quàm ventrē spectabāt.

35 Vitæ, τῆς ζωῆς: id est viuificum, seu vitalem, ex Hebræorum idiotismo sæpe iam à nobis annotato.

37 Πᾶν ὃ δίδωσί μοι ὁ πατὴρ, πρὸς ἐμὲ ἥξει· καὶ τὸν ἐρχόμενον πρὸς με οὐ μὴ ἐκβάλω ἔξω·

37 Quicquid dat mihi Pater, ad me veniet: & eum qui venit ad me, non eiicio foras:

37 *Omne quod dat mihi Pater, ad me ueniet: & eum qui uenit ad me nō eiiciam foras:*

38 Ὅτι καταβέβηκα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ οὐχ ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν, ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με.

38 Quia descendi è cælo vt faciam ¨ non voluntatem meā, sed voluntatem eius qui misit me.

38 *Quia descendi de cælo non ut faciam uoluntatem meam, sed uoluntatem eius qui misit me.*

39 Τοῦτο δέ ἐστι τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με πατρὸς, ἵνα πᾶν ὃ δέδωκέ μοι, μὴ ἀπολέσω ἐξ αὐτοῦ, ἀλλὰ ἀναστήσω αὐτὸ ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.

39 Hæc est autem voluntas eius qui misit me, *id est* Patris, vt quicquid mihi dederit, nō perdam ex eo, sed suscitem illud in vltimo illo die.

39 *Hæc est enim uoluntas eius qui misit me Patris, ut omne quod dedit mihi, non perdam ex eo, sed resuscitem illud in nouissimo die.*

40 Τοῦτο δέ ἐστι τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με, ἵνα πᾶς ὁ θεωρῶν τὸν υἱὸν, καὶ πιστεύων εἰς αὐτὸν, ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον· καὶ ἀναστήσω αὐτὸν ἐγὼ τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.

40 Hæc est autem voluntas eius qui misit me, vt omnis ¨ qui videt Filium, & credit in eum, habeat vitam æternam: ego verò suscitabo eum vltimo illo die.

40 *Hæc est autem uoluntas Patris mei qui misit me, ut omnis qui uidet Filium, & credit in eū, habeat uitam æternam: & ego resuscitabo eum in nouissimo die.*

41 Ἐγόγγυζον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι περὶ αὐτοῦ, ὅτι εἶπεν, Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ καταβὰς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ.

41 Murmurabant ergo Iudæi de eo, quia dixerat, Ego sum panis ille qui è cælo descendi.

41 *Murmurabant ergo Iudæi de illo, quia dixisset, Ego sum Panis qui de cælo descendi.*

42 Καὶ ἔλεγον, Οὐχ οὗτός ἐστιν Ἰησοῦς ὁ υἱὸς Ἰωσὴφ, οὗ ἡμεῖς οἴδαμεν τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα; Πῶς οὖν λέγει οὗτος, ὅτι ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβέβηκα;

42 Et dicebant, ‖ Nónne hic est Iesus, filius Ioseph, cuius nos nouimus patrem & matrem? quomodo ergo dicit iste, E cælo descendi?

42 *Et dicebant, Nónne hic est filius Ioseph, cuius nos nouimus patrem & matrem? Quomodo ergo dicit hic, Quia de cælo descendi?* Mat. 13.g.55

43 Ἀπεκρίθη οὖν ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Μὴ γογγύζετε μετ' ἀλλήλων.

43 Respondit ergo Iesus & dixit eis, Ne murmurate inter vos.

43 *Respondit ergo Iesus & dixit eis, Nolite murmurare in inuicem.*

44 Οὐδεὶς δύναται ἐλθεῖν πρὸς με ἐὰν μὴ ὁ πατὴρ ὁ πέμψας με, ἑλκύσῃ αὐτὸν, καὶ ἐγὼ ἀναστήσω αὐτὸν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.

44 Nemo potest venire ad me, nisi Pater qui misit me, traxerit eum: ego verò suscitabo eū vltimo illo die.

44 *Nemo potest uenire ad me nisi Pater qui misit me, traxerit eum, & ego resuscitabo eum in nouissimo die.*

45 Ἔστι γεγραμμένον ἐν τοῖς προφήταις, Καὶ ἔσονται πάντες διδακτοὶ τοῦ Θεοῦ. Πᾶς οὖν ὁ ἀκούσας παρὰ τοῦ πατρὸς καὶ μαθὼν, ἔρχεται πρὸς με.

45 Est scriptum ¨ in Prophetis, ‖ Et erunt ¨ omnes ¨ docti à Deo. Quisquis ergo audiuit à Patre & didicit, venit ad me.

45 *Est scriptum in Prophetis, Et erunt omnes docibiles Dei. Omnis qui audiuit à Patre & didicit, uenit ad me.* Esaiæ 54.c.13 ierem. 31.f.33

38 Non voluntatem meam, οὐ τὸ θέλημα τὸ ἐμόν. Quomodo hoc sit intelligendum, exposuimus suprà, 5.d.22. Annotat etiam Nanzianzenus concione περὶ υἱοῦ secunda, in huiusmodi dicendi generibus sæpe nihil poni, sed negari duntaxat omnia: veluti si dicas Christum non esse traditum in mortem propter sua peccata, sed propter nostra: non tamen ponis vllum in Christo fuisse peccatum. Item quum dicit Paulus Tit. 3.a.5, nos nō esse seruatos ex operibus iustis quæ nos fecerimus, sed ex Dei misericordia, non ponit vlla in nobis iusta opera, quibus nostra salus tanquam causa nitatur: quod exemplum citat Nanzianzenus eo loco. Sic igitur negat Christus se venisse vt voluntatem suam faceret, id est propriam quandam voluntatem à Patris voluntate separatā: quā certè nullā habuit. Nā quæcunque in ipso fuit voluntas humana (nā de diuina nō loquor) distincta quidem fuit in sese à Patris voluntate: at non separata, sicut Iudæi imaginabantur, vt qui Christum non intelligerent esse ex Spiritu sancto conceptum, ideóque ab omni peccati labe purum. Cæterùm in hoc versiculo transposita est negans particula, vt etiam suprà, versu 32. Eras. quoque τὸ θέλημά μου elegantius vertit, Quod ego volo. Idem tamen ab hac simplicitate loquendi non abhorruit Matth. 7.c.21, & 12.d.49.

40 Qui videt, ὁ θεωρῶν. Annotat Lactantius ex Trismegisto θεωρίαν propriè dici diuinarum rerum contemplationem: quæ significatio haud scio an conueniat. Sed notandum est ex hoc loco, duplicem esse cognitionem Christi, vnam vniuersalem, qua etiam præditi diaboli dicuntur credere, Iac. 2.d.19: alteram fideliū propriam, qua sibi applicant promissiones generales. Ideo quum dixisset Iohannes ὁ θεωρῶν, addit καὶ πιστεύων.

42 Nónne hic est Iesus, οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ Ἰησοῦς. In Vulg. editione omittitur nomen Iesus, quod tamen non videtur sua carere emphasi. Ita enim indicant illi se eum optimè nosse, atque adeo de ipso nomine, vt falli non possint. Cyrillus quoque & Chrysostomus ita legunt, quanuis hanc rationem non adferant.

45 In Prophetis, ἐν προφήταις. Ita scriptum habebant omnes nostri codices, quanuis ex vno Esaia sit petitus hic locus. Sed facilis est hic nodus ad explicandum. Notum est enim Hebræos diuidere Vetus testamētum in tres ordines, videlicet in תורה Legem, נביאים Prophetas, & כתובים scripta, siue hagiographa. Hîc igitur citatur secunda sectio illa Veteris testamenti, cuius pars est Esaias. Omnes, πάντες. Omnes videlicet filii Ecclesiæ, vt disertè additur Esa. 54.c.13, id est ordinati ad vitam, Act. 13.g.48. Nam ne omnes quidem audiunt,

ſi de ſingulis accipias, nedum vt omnes accipiant credendi (vt vulgò dicunt ſophiſtæ) poſſibilitatem. Qui ergo abutuntur hoc teſtimonio vt tollant diſcrimen inter vaſa honoris & vaſa contumeliæ deſtinata, aut nimium imprudenter, aut admodum impudenter faciunt. Docti à Deo, διδακτοὶ τοῦ Θεοῦ. Plus eſt διδακτὸν eſſe quàm μαθητήν. multi enim diſcipuli diſcedunt quia non didicerunt, vt infrà, verſu 66. Is demum autem eſt θεοδίδακτος qui trahitur: cui datum eſt & audire & diſcere, id eſt per fidem venire ad Filium, à quo nunquam eiicitur foras. Vulgata, Docibiles Dei, barbarè & nimium obſcurè.

Mat. 11. d. 27

Οὐχ ὅτι τὸν πατέρα τὶς ἑώρακε εἰ μὴ ὁ ὢν παρὰ τοῦ Θεοῦ· οὗτος ἑώρακε τὸν πατέρα. 46

46 "Non quòd Patrem viderit quiſquã, ‖ niſi is " qui eſt à Deo: hic vidit Patrem.

46 *Non quia Patrem uidit quiſquã, niſi is qui eſt à Deo: hic uidit Patrem.*

Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, ἔχει ζωὴν αἰώνιον. 47

47 Amen dico vobis, " qui credit in me, habet vitam æternã.

47 *Amen amen dico uobis, qui credit in me, habet uitam æternam.*

Exo. 16. c. 15

Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς. 48

48 Ego ſum panis ille vitæ.

48 *Ego ſum panis uitæ.*

Οἱ πατέρες ὑμῶν ἔφαγον τὸ μάννα ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ ἀπέθανον· 49

49 Patres veſtri comederunt ‖ manna in deſerto, & mortui ſunt.

49 *Patres ueſtri manducauerunt manna in deſerto, & mortui ſunt:*

Οὗτός ἐστιν ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβαίνων, ἵνα τὶς ἐξ αὐτοῦ φάγῃ καὶ μὴ ἀποθάνῃ. 50

50 "Hic eſt panis ille qui è cælo deſcendit, vt qui eo veſcitur, non moriatur.

50 *Hic eſt panis de cælo deſcendens, ut ſi quis ex ipſo manducauerit, non moriatur.*

Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ζῶν ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς· ἐάν τις φάγῃ ἐκ τούτου τοῦ ἄρτου, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα· καὶ ὁ ἄρτος δὲ ὃν ἐγὼ δώσω, ἡ σάρξ μου ἐστὶν, ἣν ἐγὼ δώσω ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς. 51

51 Ego ſum panis "viuificus qui è cælo deſcendi: ſiquis ederit " ex hoc pane, viuet in æternũ: & panis quem ego dabo, caro mea eſt, quam ego dabo pro mundi vita.

51 *Ego ſum panis uiuus qui de cælo deſcendi: ſi quis manducauerit ex hoc pane, uiuet in æternum: & panis quem ego dabo, caro mea eſt, pro mundi uita.*

Ἐμάχοντο οὖν πρὸς ἀλλήλους οἱ Ἰουδαῖοι, λέγοντες, Πῶς δύναται οὗτος ἡμῖν δοῦναι τὴν σάρκα φαγεῖν; 52

52 Pugnabant ergo Iudæi alii aduerſus alios, dicentes, Quomodo poteſt hic nobis carnem *ſuam* dare qua veſcamur?

52 *Litigabant ergo Iudæi ad inuicem, dicẽtes, Quomodo poteſt hic nobis carnem ſuam dare ad manducandum?*

Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ φάγητε τὴν σάρκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ πίνητε αὐτοῦ τὸ αἷμα, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς. 53

53 Dixit ergo eis Ieſus, Amen amen dico vobis, niſi ederitis carnem Filii hominis, & biberitis eius ſanguinem, " non habetis vitam in vobis.

53 *Dixit ergo eis Ieſus, Amen amen dico uobis, niſi manducaueritis carnem Filii hominis, & biberitis eius ſanguinẽ, nõ habebitis uitã in uobis.*

46 Non quòd, οὐχ ὅτι. Hæc oratio planè videtur mutila, qualia multa in communi ac populari ſermone dicuntur. Eſt autem plena hæc ſententia, Omnes qui audierunt à Patre, & didicerunt, veniunt ad me. neque tamen exiſtimandum eſt quenquam Patrem vidiſſe, à quo audiat ac diſcat. Nam nemo vidit Patrem niſi vnus Filius. Itaque Pater nonniſi per eum ipſum nos docet ad quem nos vocat. Qui eſt à Deo, ὁ ὢν παρὰ τοῦ Θεοῦ. Quum hic agatur de cognitione Dei, quam ait propriam eſſe Filio, non dubium eſt quin ex communi hominum ſorte ſe eximat. Ideo ſcripſit noſter Euangeliſta ſuprà, 1. v. 18, Filium qui in ſinu Patris eſt, nobis enarrare Patrem. Itaque παρὰ τοῦ Θεοῦ aliquid amplius declarare puto quàm ſimplicem miſſionem à Deo. vt infrà, 7. d. 29. Nam παρὰ veluti cognationem & coniunctionem declarat, vt Mar. 3. c. 21. Quid enim patri cõiunctius quàm filius? Senſim igitur Chriſtus iſtos reuocat à contemptibili hominis ſpecie ad contemplationẽ diuinæ naturæ cum homine coniunctæ: cuius tamen plenitudinem non in ſeipſo, ſed in Patre ipſis proponit, ad illorum captum ſuam orationem accommodans.

47 Qui credit in me, ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ. Hîc neſcio quid venerit in mentem Eraſmo vt contra ſuum morem verteret, Qui confidit mihi. Certè confidentia ea eſt quam πεποίθησιν vocat Paulus, & à fide non minus diſtinguenda eſt quàm effecta diſtinguuntur ab efficientibus cauſis.

50 Hic eſt, οὗτός ἐστιν. Δεικτικῶς hæc ſunt accipienda. nam quum hoc dicit, ſeipſum commonſtrat, vt etiam infrà, verſu 58.

51 Viuificus, ὁ ζῶν: id eſt qui vitam dat mundo, vt ſuprà expoſuit, verſu 34. Itaque malui Viuificum interpretari quàm viuum, aut viuentem: quia vt aliquis viuat, non tamen neceſſariò intelligitur hanc vitam aliis impertiri: qui verò viuificus eſt, idẽ etiã viuat neceſſe eſt. Nam plus eſt ζωοποιεῖν quàm τρέφειν. Suprà tamẽ 4. b. 10, ὕδωρ ζῶν aquam viuam conuerti, vt ſeruaretur antitheſis aquæ ex puteo hauſtæ. Ex hoc pane, ἐκ τούτου τοῦ ἄρτου. Hilarium annotat Eraſmus libro de Trinitate 10, ita hunc locum citare vt legiſſe videatur ἐκ τοῦ ἄρτου μου, ex pane meo. Quod autem idem Eraſmus panis appellatione doctrinam intelligit, in eo non poſſum illi aſſentiri, quum Chriſtus ipſe apertiſſimè declaret ſeipſum potius eſſe illum panem de quo hîc agitur. imò verò ne fructus quidem ipſos, quos ex Chriſto percipimus, puto panem dici. Quanuis enim non alium Chriſtum agnoſcam quàm eum qui verbo Dei docetur, neque aliunde petam ſapientiam, iuſtitiam, ſanctificationem, redemptionem, quàm à Chriſto: tamen Chriſtum ipſum & à doctrina & à ſymbolis, atque adeo à ſuis donis ac beneficiis diſtinguo. Agi autem hîc de ipſo Chriſto, cuius nos oporteat per fidem fieri participes, apertius eſſe puto quàm vt quiſquam inficietur qui hanc concionem attentè legerit.

53 Non habetis, οὐκ ἔχετε. Quidã conuertũt, Habebitis, vt Matth. 26. a. 11. Sed mihi quidẽ videtur maxima eſſe emphaſis tẽporis præſentis. Nam ſi futurũ vſurpaſſet, videri poterat Chriſtus non dare vitã, ſed dunta-

xat conseruare: quasi dixisset, vitam deinceps non habituros, id est amissuros. At quum dicit eos vitam non habere in se, id est eos non viuere, qui Filium hominis non possideant, intelligimus Christum esse vitæ authorem: siquidem eius præsentiam vita comitatur, & vbi non est, ibi mors regnat. Non est ergo temporis catachresis, vt Erasmus existimauit. Cæterùm in vno codice vetusto mirum quiddam deprehendimus. nam post ἐν αὐτῷ, qui est finis versiculi 56, adscripta hæc erant, καθὼς ἐν ἐμοὶ ὁ πατὴρ, κἀγὼ ἐν τῷ πατρί. ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ λάβητε τὸ σῶμα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ὡς τὸν ἄρτον τῆς ζωῆς, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν αὐτῷ· id est, Sicut in me Pater *est*, ita & ego in Patre. Amen amen dico vobis, nisi acceperitis corpus Filii hominis vt panem vitæ, non habetis vitam in ipso. Hæc ego sicut temere non expunxerim, ac præsertim priorem partem, quæ totidem verbis alibi repetitur: ita non facilè admiserim, quum in vno illo exemplari sint à nobis reperta. Certè alteram partem suppositam esse suspicor, quia simile nihil alibi inuenio. Neque enim vsquam fit mentio sumendi corporis, prætereito sanguine: & exemplar illud vnde hæc desumpsimus, fuerat in Italia collatum, vbi facile fuit aliquid subiicere in Boemorum (id est Euangelii) odium.

54 Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα, καὶ πίνων μου τὸ αἷμα, ἔχει ζωὴν αἰώνιον· καὶ ἐγὼ ἀναστήσω αὐτὸν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.

55 Ἡ γὰρ σάρξ μου ἀληθῶς ἐστι βρῶσις, καὶ τὸ αἷμά μου ἀληθῶς ἐστι πόσις.

56 Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα, καὶ πίνων μου τὸ αἷμα, ἐν ἐμοὶ μένει, κἀγὼ ἐν αὐτῷ.

57 Καθὼς ἀπέστειλέ με ὁ ζῶν πατὴρ, κἀγὼ ζῶ διὰ τὸν πατέρα· καὶ ὁ τρώγων με, κἀκεῖνος ζήσεται δι' ἐμέ.

58 Οὗτός ἐστιν ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς· οὐ καθὼς ἔφαγον οἱ πατέρες ὑμῶν τὸ μάννα, καὶ ἀπέθανον. ὁ τρώγων τοῦτον τὸν ἄρτον, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα.

59 Ταῦτα εἶπεν ἐν συναγωγῇ, διδάσκων ἐν Καπερναούμ.

54 ‖Qui edit carnem meam, & bibit meum sanguinem, habet vitam æternam: "& ego excitabo eum in vltimo illo die.

55 Caro enim mea verè est cibus, & sanguis meus verè est potus.

56 Qui edit meam carnem, & bibit meum sanguinem, in me manet, & ego in eo.

57 Sicut misit me " viuens ille Pater, " & ego viuo " per Patrem: ita etiam qui ederit me, viuet ipse quoque per me.

58 Hic est panis ille qui de cælo descendit: non prout comederunt Patres vestri manna, & mortui sunt. qui ederit hunc panem, viuet in æternum.

59 Hæc dixit in synagoga, quũ doceret in Capernaum.

54 *Qui manducat meam carnem, & bibit meum sanguinem, habet uitam æternã: & ego resuscitabo eum in nouissimo die.* 1.Cor.11 f.27

55 *Caro enim mea uerè est cibus, & sanguis meus uerè est potus.*

56 *Qui manducat meam carnem, & bibit meum sanguinem, in me manet, & ego in illo.*

57 *Sicut misit me uiuens Pater, & ego uiuo propter Patrem: & qui mãducat me, & ipse uiuet propter me.*

58 *Hic est panis qui de cælo descendit: non sicut manducauerunt Patres uestri manna, & mortui sunt. qui manducat hunc panem, uiuet in æternum.*

59 *Hæc dixit in synagoga docens in Capharnaum.*

54 Et ego, καὶ ἐγώ: id est quia ego. Nam καὶ hoc loco pro causali particula ponitur.

57 Viuens ille Pater, ὁ ζῶν πατήρ: Articulum neglexit Vetus interpres, & Erasmus quoque, minimè tamen otiosum hoc loco. Quum enim ostendere vellet Christus vnde manaret vita illa perennis quam suis impertitur, auditores suo more relegat ad Patrem, à quo significat se, quatenus videlicet manifestatur in carne, vim istã viuificam accepisse. Ergo primo loco distinguendus fuit Pater à cæteris patribus: quod quidem factũ est addito Viuentis epitheto, quod propriè vni Deo æterno & immutabili conuenit. Pendet autẽ hæc distinctio ab articulo. Et ego viuo, κἀγὼ ζῶ. Particula כן, id est ita, in accõmodatione cõparationis sæpe deest apud Hebræos, vt alibi annotauimus. Eam igitur nonnulli hoc loco supplentes, conuerterunt, Ita & ego viuo. Atqui si hæc esset altera pars collationis, dicendũ fuerat potius, Sicut viuit Pater qui me misit, ita & ego viuo: quemadmodũ etiã Castellio nuper ausus est interpretari. Ego verò id facere non ausim. sequor igitur Cyrillũ, qui alteram partem collationis differt in proximum membrũ, vt sit hæc sententia, Miramini quòd carni meæ ac sanguini (i. mihi qui homo sum) vim istam viuificandi tribuã, adeo vt extra me vita nulla sit: missus sum à Patre, qui fons est vitæ, atque adeo vita ipsa, neque alia est vita mea quàm Patris. quid mirum est igitur si quemadmodum Pater meus vita est, & me viuificat, ita & ego eadẽ vi polleam erga eos in quibus habito? Neque enim duntaxat sum profectus à Patre, sed ab eo sum missus. Cui tandẽ rei? Nẽpe viuificãdis aliis, sicut ille me viuificauit. Per Patrem, διὰ τὸν πατέρα. Vulg. & Eras. Propter Patrẽ. Sed & Cyrillus disertè annotat, significari æternam duntaxat Filii generationẽ, vt διὰ τὸν πατέρα nõ declaret, quia vitã à Patre recipiat, sed propterea quòd naturaliter ex viuente Patre sit genitus. Sic enim vir iste nõ minus doctus quàm pius diuinitatis Christi assertor, respondendum putauit illis qui abutentes hoc testimonio, Christũ Deũ faciebant Patre minorẽ. At ego (quod veterum pace dixerim) in ea sum opinione vt Christum credã de se vt in carne manifestato loqui: quod tota cõcionis series ostẽdit, & crebra illa carnis ac sãguinis repetitio. Deinde ratio antithesis poscit vt διὰ τὸν πατέρα, nõ aliter interpreteris quàm δι' ἐμέ, quod proximè sequitur. Sed & res ipsa clamat, huc pertinere totã hanc cõcionẽ, non vt sciamus nos propter Christũ viuere, sed vt cognoscamus nos per Christũ viuere. i. ab vno Christo vitam æternã haurire, si fide ipsum amplectamur. Itaq; non dubito quin διὰ τὸν πατέρα positũ sit pro διὰ τοῦ πατρός, vt δι' ἐμέ pro δι' ἐμοῦ. Nã (vt obiter hunc locũ explicẽ, alioqui satis difficilẽ) Christus significat se, quãuis homo esset, tamen viuificã carnem habere, non ex ipsa carnis natura per se, sed quia caro illa sua per Patrem viuebat: id est vim illam viuificam à Patre hauriebat, à quo missa erat, ex eius videlicet Spiritu concepta, & seruandis fidelibus destinata. At enim dices, Ista carnis Christi viuificatio à natura diuina oriebatur ipsi vnita, non autẽ simpliciter à Patris persona, sed κατά τι, quatenus videlicet Filius, vnus Deus est cũ Patre ac Spiritu sancto. Fateor quidem ita esse: sed (vt sæpe iam repetii) Christus, quanuis diuinam suam naturam simpliciter non declaret, Iudæorum ruditati hoc condonans, omniáque Patri referat accepta, reipsa tamen se Deum pronuntiat, quum Deum Patrem vocat, quum se è cælo descendisse, se vitam quam à Patre acceperit, ita habere in semetipso dicit vt ille in semetipso habet: id est minimè extrinsecam, aut κατὰ συμβεβηκός, sed ita aduentitiã,

quod ad carnem attinet, vt naturaliter tamen intus sit, & suapte vi sit efficax. quod vno verbo absoluit Paulus quum diceret plenitudinem deitatis in Christo corporaliter habitare. Hæc autem qui cognouerit, facilè intelliget quid illud sit quod inquit paulo pòst, Carnem non prodesse quicquam, sed Spiritum, eum esse qui viuificet: & quàm parum apposite nõnulli eum locum sint interpretati. Spiritus enim vim illam declarat à diuinitate manantem, quæ facit vt caro Christi, quæ alioqui per se nihil esset quàm caro, & in se viuat & in nobis sit viuifica.

60 Πολλοὶ οὖν ἀκούσαντες ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, εἶπον, Σκληρός ἐστιν οὗτος ὁ λόγος· τίς δύναται αὐτοῦ ἀκούειν;

61 Εἰδὼς δὲ ὁ Ἰησοῦς ἐν ἑαυτῷ ὅτι γογγύζουσι περὶ τούτου οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, εἶπεν αὐτοῖς, Τοῦτο ὑμᾶς σκανδαλίζει;

62 Ἐὰν οὖν θεωρῆτε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἀναβαίνοντα ὅπου ἦν τὸ πρότερον;

Suprà.3.b.13

63 Τὸ πνεῦμά ἐστι τὸ ζωοποιοῦν, ἡ σὰρξ οὐκ ὠφελεῖ οὐδέν· τὰ ῥήματα ἃ ἐγὼ λαλῶ ὑμῖν, πνεῦμά ἐστι καὶ ζωή ἐστιν.

64 Ἀλλ' εἰσὶν ἐξ ὑμῶν τινὲς οἳ οὐ πιστεύουσιν. Ἤδει γὰρ ἐξ ἀρχῆς ὁ Ἰησοῦς τίνες εἰσὶν οἱ μὴ πιστεύοντες, καὶ τίς ἐστιν ὁ παραδώσων αὐτόν.

65 Καὶ ἔλεγε, Διὰ τοῦτο εἴρηκα ὑμῖν ὅτι οὐδεὶς δύναται ἐλθεῖν πρός με ἐὰν μὴ ᾖ δεδομένον αὐτῷ ἐκ τοῦ πατρός μου.

66 Ἐκ τούτου πολλοὶ ἀπῆλθον τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἰς τὰ ὀπίσω· καὶ οὐκέτι μετ' αὐτοῦ περιεπάτουν.

67 Εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς τοῖς δώδεκα, Μὴ καὶ ὑμεῖς θέλετε ὑπάγειν;

68 Ἀπεκρίθη οὖν αὐτῷ Σίμων Πέτρος. Κύριε, πρὸς τίνα ἀπελευσόμεθα; ῥήματα ζωῆς αἰωνίου ἔχεις·

69 Καὶ ἡμεῖς πεπιστεύκαμεν, καὶ ἐγνώκαμεν ὅτι σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος.

Mat.16.c.16

70 Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Οὐκ ἐγὼ ὑμᾶς τοὺς δώδεκα ἐξελεξάμην, καὶ ἐξ ὑμῶν εἷς διάβολός ἐστιν.

71 Ἔλεγε δὲ τὸν Ἰούδαν Σίμωνος Ἰσκαριώτην· οὗτος γὰρ ἤμελλεν αὐτὸν παραδιδόναι, εἷς ὢν ἐκ τῶν δώδεκα.

60 Multi ergo ex discipulis eius *his* auditis dixerunt, Durus est hic sermo: quis potest eum audire?

61 Sciens autē Iesus apud se discipulos suos de hoc murmurare, dixit eis, Hoc vos offendit?

62 *Quid* si igitur conspiceretis Filium hominis ascendentem eò ‖ vbi erat prius?

63 Spiritus est qui viuificat, caro non prodest quicquam: verba quæ ego loquor vobis, spiritus sunt & vita sunt.

64 Sed sunt quidam ex vobis qui non credunt. nouerat enim à principio Iesus quinam essent ″ qui non credebant, & quis eum proditurus esset.

65 Et dicebat, Propterea dixi vobis neminem posse venire ad me nisi fuerit ei datum à Patre meo.

66 Ex eo multi discipulorum eius ″ pedem retulerunt, nec amplius cum eo versabantur.

67 Dixit ergo Iesus ″ duodecim illis, Num & vos vultis abire?

68 Respondit ergo ei Simon Petrus, Domine, ad quem abibimus? verba vitæ æternæ habes:

69 Et nos credimus, & cognouimus te esse Christum illum Filium Dei viuentis.

70 Respondit eis Iesus, ″ ‖ Nónne ego vos duodecim elegi, & vnus ex vobis est diabolus?

71 Loquebatur autem de Iuda Simonis *filio* Iscariota: futurum enim erat vt hic proderet eum, quum esset vnus ex illis duodecim.

60 Multi ergo audientes ex discipulis eius, dixerunt, Durus est hic sermo: & quis potest eum audire?

61 Sciens autem Iesus apud semetipsum quia murmurarent de hoc discipuli eius, dixit eis, Hoc uos scandalizat?

62 Si ergo uideritis Filiū hominis ascendentem ubi erat prius?

63 Spiritus est qui uiuificat, caro non prodest quicquam: uerba quæ ego loquutus sum uobis, spiritus & uita sunt.

64 Sed sunt quidā ex uobis qui non credunt. Sciebat enim ab initio Iesus qui non essent credētes, & quis traditur⁹ esset eū.

65 Et dicebat, Propterea dixi uobis quia nemo potest uenire ad me nisi fuerit ei datū à Patre meo.

66 Ex hoc multi discipulorum eius abierunt retrò: & iam non cum illo ambulabant.

67 Dixit ergo Iesus ad duodecim, Nunquid & uos uultis abire?

68 Respondit ergo ei Simō Petrus, Domine, ad quem ibimus? uerba uitæ æternæ habes:

69 Et nos credimus, & cognouimus quia tu es Christus Filius Dei.

70 Respondit eis Iesus, Nónne ego uos duodecim elegi, & ex uobis unus diabolus est?

71 Dicebat autem Iudam Simonis Iscarioten: hic enim erat traditurus eū, quum esset unus ex duodecim.

64 Qui non credebant, οἱ μὴ πιστεύοντες. In vno codice scriptum erat οἱ πιστεύοντες, qui credebant, & ita legit Cyrilli interpres, & Chrysostomi quoque.

66 Pedem retulerunt, ἀπῆλθον εἰς τὰ ὀπίσω. Vulgata ad verbum, Abierunt retro. Erasmus, Desciuerunt, eo relicto. Ego studui non tam procul recedere à Græcis quin ipsam formulam translatitiè saltem exprimerem. Nam quod hic philosophatur Chrysostomus, allegoricum est, nec satis (vt opinor) accommodatum.

67 Duodecim illis, τοῖς δώδεκα. Hîc omnino videtur fuisse exprimendus articulus, quia istos duodecim opponit reliquis, tanquam selectos. Sic etiam infrà versu 71.

70 Nonne ego, οὐκ ἐγώ: id est, Ego certè. Solent enim Hebræi in huiusmodi affirmationibus adhibere interrogationem.

Κεφάλαιον ζ

ΚΑΙ περιεπάτει ὁ Ἰησοῦς μετὰ ταῦτα ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ· οὐ γὰρ ἤθελεν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ περιπατεῖν, ὅτι ἐζήτουν αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι ἀποκτεῖναι.

Ἦν δὲ ἐγγὺς ἡ ἑορτὴ τῶν Ἰουδαίων ἡ σκηνοπηγία.

Εἶπον οὖν πρὸς αὐτὸν οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, Μετάβηθι ἐντεῦθεν, καὶ ὕπαγε εἰς τὴν Ἰουδαίαν, ἵνα καὶ οἱ μαθηταί σου θεωρήσωσι τὰ ἔργα σου ἃ ποιεῖς.

Οὐδεὶς γὰρ ἐν κρυπτῷ τι ποιεῖ, καὶ ζητεῖ αὐτὸς ἐν παῤῥησίᾳ εἶναι. εἰ ταῦτα ποιεῖς, φανέρωσον σεαυτὸν τῷ κόσμῳ.

Οὐδὲ γὰρ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ ἐπίστευον εἰς αὐτόν.

Λέγει οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ὁ καιρὸς ὁ ἐμὸς οὔπω πάρεστιν· ὁ δὲ καιρὸς ὁ ὑμέτερος πάντοτέ ἐστιν ἕτοιμος.

Οὐ δύναται ὁ κόσμος μισεῖν ὑμᾶς· ἐμὲ δὲ μισεῖ, ὅτι ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ αὐτοῦ ὅτι τὰ ἔργα αὐτοῦ πονηρά ἐστιν.

Ὑμεῖς ἀνάβητε εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην· ἐγὼ οὔπω ἀναβαίνω εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην, ὅτι ὁ καιρὸς ὁ ἐμὸς οὔπω πεπλήρωται.

CAP. VII.

1 VErsabatur autem Iesus post hæc in Galilæa: non enim volebat in Iudæa versari, quia studebant eum Iudæi trucidare.

2 Propè autem erat festum Iudæorum ‖ Scenopegia.

3 Dixerunt igitur ad eum fratres eius, Digredere hinc, & vade in Iudæam, vt discipuli tui conspiciāt opera tua quæ facis.

4 Nemo enim in occulto facit aliquid, & quærit ipse celebris esse: si hæc facis, patefacito teipsum mundo.

5 Nam ne fratres quidem eius credebant in eum.

6 Dicit ergo eis Iesus, Tempus meum nondum adest: tempus autem vestrum semper est paratum.

7 Non potest mundus vos odisse: me autem odit, quoniam ego testor de eo, opera eius mala esse.

8 Vos ascendite ad festum hoc: ego nondum ascendo ad hoc festum, ‖ quia tempus meum nondum impletum est.

CAP. VII.

1 *Post hæc autem ambulabat Iesus in Galilæam: non enim uolebat in Iudæam ambulare, quia quærebant eum Iudæi interficere.*

2 *Erat autem in proximo dies festus Iudæorum Scænopegia.* Leuit.23.f.34

3 *Dixerunt autem ad eum fratres eius, Transi hinc, & uade in Iudæā, ut & discipuli tui uideāt opera tua quæ facis.*

4 *Nemo quippe in occulto quid facit, & quærit ipse in palam esse: si hæc facis, manifesta teipsum mundo.*

5 *Neque enim fratres eius credebant in eum.*

6 *Dicit ergo eis Iesus, Tēpus meum nondum aduenit: tempus autem uestrum semper est paratum.*

7 *Non potest mundus odisse uos: me autem odit, quia ego testimoniū perhibeo de illo quòd opera eius mala sunt.*

8 *Vos ascendite ad diem festum hunc: ego nondum ascendo ad diem festum istum, quia meum tempus nondū impletum est.* Infrà, 8.c.20

IN CAPVT VII.

1 Versabatur, περιεπάτει, id est ἀνεστρέφετο. Sic etiam accipitur suprà, 6.g.66. & in hoc eodem versiculo. Non enim volebat, οὐ γὰρ ἤθελεν. Sic habebant omnes nostri codices. Apparet tamen Chrysostomum legisse οὐκ ἠδύνατο, vel οὐκ εἶχεν ἐξουσίαν, id est non poterat, sicut rectè obseruauit Erasmus. sic quoque videtur legisse Augustinus. de Cyrillo nihil certi possum ex ipsius interpretatione colligere. Sed, vtcunque sit, eadem manet sententia. Nam idcirco non poterat quia nolebat: vt diximus Mar.6.a.5. quam speciem ἀδυνάτου Nanzianzenus ἀβούλητον appellat.

2 Scenopegia, σκηνοπηγία. Sic dicitur à Græcis hoc festū à figēdis tabernaculis, ab Hebræis חג הסכות, quòd sub tabernaculis totos septem dies agerent, ex Domini mandato, Leuit.cap.23. Itaque miserabilis est eorum inscitia qui Scenophagia legunt, & interpretantur. Cæterùm qui de hac re volet multas nugas audire, legat Plutarchum libri συμποσιακῶν δ. κεφ. ε.

4 Celebris, ἐν παῤῥησίᾳ. Ad verbum, Cum celebritate. Nam παῤῥησία quum propriè declaret publicam ac ingenuam loquendi libertatem, passiuè hìc videtur accipi, vt is dicatur esse ἐν παῤῥησίᾳ qui publicè omniū sermonibus celebratur. Sed & aliter licebit interpretari εἶναι ἐν παῤῥησίᾳ, haberi pro eo qui liberè & ingenuè dicat quod res est. quod de Christo profitentur ipsi eius aduersarii, Matth.22.b.16. Vulg. In palàm, quia videlicet παῤῥησία interdum aduerbialiter accipitur pro φανερῶς, vt Mar.8.d.32, & infrà, versu 13.

8 Ego nondum ascendo, ἐγὼ οὔπω ἀναβαίνω. In vno codice deerat totum hoc membrum, ἐγὼ οὔπω ἀναβαίνω εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην: in quibusdam verò non legitur ταύτην. Ego hanc varietatem lectionum inde ortam suspicor quòd in nonnullis codicibus scriptum erat ἐγὼ οὐκ ἀναβαίνω, ego non ascendo. quam lectionem sequitur etiam Cyrillus. Theophylactus videtur nescio quid diuersum legisse. Nam in ipsius Romano exemplari vitiosè scriptum esse puto οὔπ. Quia igitur Christus paulo pòst ad festum profectus est, multi in hoc explicando nodo se torserunt. Cyrillus ita hæc conciliat, vt Iesum dicat non ascendisse vt festum ageret, sed vt Iudæos moneret. Alii expunxerunt ταύτην, quasi ita imposuerit cognatis, non designato festo ad quod se non venturum diceret. Nonnulli etiam totum hoc membrum vt adulterinum reiecerunt. Ego verò, (vt meum quoque symbolum conferam) nisi in plerisque (id est in quindecim) vetustis codicibus scriptum reperissem οὔπω, quam lectionem disertè etiam approbat Chrysostomus, sanè legendum censerem ἐγὼ οὐκ ἀναβαίνω, ego non ascendo, & ita quidem vt seruetur propria præsentis significatio. Nam qui dicit, Nondum ascendo, occasionem præbet auditori quærendi quando igitur sit ascensurus. quod non videntur fuisse prætermissuri isti qui Christo tantopere instabant. Qui verò dicit, Non ascendo, non planè negat se ascensurum, sed significat sibi nondum esse constitutum an sit ascensurus nécne. quæ interpretatio nullum locum relinquit inconstantiæ, aut fallaciæ, aut mendacio: à quibus vitijs scimus Christum longissimè abfuisse. Cæterùm quinam hic

vocentur Christi fratres, video inter veteres non constare. Alii enim fratres Christi hos fuisse volunt ὁμοπατρίους, Iosephi ex alia vxore filios: quod in primis tradit Epiphanius: alii verò duntaxat cognatos intelligunt, ex Hebræorum idiotismo omnibus noto. quorum opinionem potius amplector, vt qui videam veteres in illis tradendis inter se non consentire.

9 Ταῦτα δὲ εἰπὼν αὐτοῖς, ἔμεινεν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ.

9 Hæc autem quum eis dixisset, mansit in Galilæa.

9 *Hæc quum dixisset ipse, mansit in Galilæa.*

10 Ὡς δὲ ἀνέβησαν οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, τότε καὶ αὐτὸς ἀνέβη εἰς τὴν ἑορτήν, οὐ φανερῶς, ἀλλ' ὡς ἐν κρυπτῷ.

10 Vt ascenderũt autem fratres eius, tunc & ipse ascendit ad festum, non manifestè, sed velut in occulto.

10 *Vt autem ascenderũt fratres eius, tunc & ipse ascendit ad diem festum, non manifestè, sed quasi in occulto.*

11 Οἱ οὖν Ἰουδαῖοι ἐζήτουν αὐτὸν ἐν τῇ ἑορτῇ, καὶ ἔλεγον, Ποῦ ἐστιν ἐκεῖνος;

11 Iudæi ergo quærebant eum in festo, & dicebant, Vbi est ille?

11 *Iudæi ergo quærebãt eum in die festo, & dicebant, Vbi est ille?*

12 Καὶ γογγυσμὸς πολὺς περὶ αὐτοῦ ἦν ἐν τοῖς ὄχλοις. οἱ μὲν ἔλεγον, ὅτι ἀγαθός ἐστιν· ἄλλοι δὲ ἔλεγον, Οὔ· ἀλλὰ πλανᾷ τὸν ὄχλον.

12 Et murmur multum erat in turba de eo. alii quidem dicebant, vir bonus est: alii autem dicebant, Non, sed turbam seducit.

12 *Et murmur multum erat in turba de eo. quidã enim dicebant, Quia bonus est: alii autem dicebant, Non, sed seducit turbas.*

13 Οὐδεὶς μέντοι παρρησίᾳ ἐλάλει περὶ αὐτοῦ, διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων.

13 Nullus tamen ˇpalàm loquebatur de eo, propter metum Iudæorum.

13 *Nemo tamen palàm loquebatur de illo, propter metum Iudæorum.*

14 Ἤδη δὲ τῆς ἑορτῆς μεσούσης, ἀνέβη ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸ ἱερὸν, καὶ ἐδίδασκε.

14 ˇFesto autem iam medio, ascendit Iesus in templum, ac docebat.

14 *Iam autem die festo mediante ascendit Iesus in templum, & docebat.*

15 Καὶ ἐθαύμαζον οἱ Ἰουδαῖοι, λέγοντες, Πῶς οὗτος γράμματα οἶδε, μὴ μεμαθηκώς;

15 Et mirabantur Iudæi, dicentes, Quomodo iste literas nouit, quum non didicerit?

15 *Et mirabantur Iudæi, dicentes, Quomodo hic literas scit, quum non didicerit?*

16 Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν, Ἡ ἐμὴ διδαχὴ οὐκ ἔστιν ἐμή, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με.

16 Respondit eis Iesus & dixit, Mea doctrina ˇnon est mea, sed eius qui misit me.

16 *Respondit eis Iesus & dixit, Mea doctrina non est mea, sed eius qui misit me.*

17 Ἐάν τις θέλῃ τὸ θέλημα αὐτοῦ ποιεῖν, γνώσεται περὶ τῆς διδαχῆς, πότερον ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν, ἢ ἐγὼ ἀπ' ἐμαυτοῦ λαλῶ.

17 Siquis voluerit eius voluntatem exequi, cognoscet de doctrina, vtrum ex Deo sit, an ego à meipso loquar.

17 *Siquis uoluerit uoluntatem eius facere, cognoscet de doctrina, utrum ex Deo sit, an ego à meipso loquar.*

18 Ὁ ἀφ' ἑαυτοῦ λαλῶν, τὴν δόξαν τὴν ἰδίαν ζητεῖ· ὁ δὲ ζητῶν τὴν δόξαν τοῦ πέμψαντος αὐτόν, οὗτος ἀληθής ἐστι, καὶ ἀδικία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν.

18 Qui à semetipso loquitur, gloriam propriam quærit: qui autem quærit gloriam eius qui misit ipsum, hic verax est, & iniustitia in eo non est.

18 *Qui à semetipso loquitur, gloriam propriã quærit: qui autem quærit gloriam eius qui misit eum, hic uerax est, & iniustitia in illo non est.*

Exo.24.a.3 — Suprà, 5.c.18

19 Οὐ Μωσῆς δέδωκεν ὑμῖν τὸν νόμον, καὶ οὐδεὶς ἐξ ὑμῶν ποιεῖ τὸν νόμον; τί με ζητεῖτε ἀποκτεῖναι;

19 ‖Nónne Moses dedit vobis Legem, & *tamen* nemo ex vobis ˇpræstat Legem? ‖quid me studetis trucidare?

19 *Nónne Moyses dedit uobis Legem, & nemo ex uobis facit Legem? Quid me quæritis interficere?*

20 Ἀπεκρίθη ὁ ὄχλος καὶ εἶπε, Δαιμόνιον ἔχεις· τίς σε ζητεῖ ἀποκτεῖναι;

20 Respondit turba & dixit, Dæmonium habes: quis te studet trucidare?

20 *Respondit turba & dixit, Dæmonium habes: quis te quærit interficere?*

21 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ἓν ἔργον ἐποίησα, καὶ πάντες θαυμάζετε.

21 Respondit Iesus & dixit eis, Vnum opus edidi, & omnes miramini.

21 *Respondit Iesus & dixit eis, Vnum opus feci, & omnes miramini.*

13 Palàm, παρρησίᾳ: vel, liberè: ex quo intelligimus Iudæorum principes nihil magis optasse quàm sepeliri eius famam. Hi sunt enim quos vocat Iudæos, opponens eos Galilæis, & rudi vulgo qui ad festum conuenerat.

14 Festo, ἑορτῆς. Hoc intelligi potest vel de altero solenni festorũ dierum, puta primo (nã vltimi postea fiet mentio) vel potius de toto Tabernaculorum festo, cui octo dies erant attributi, vt ista circiter quartum diem gesta sint.

16 Non est mea, οὐκ ἔστιν ἐμή: id est mihi non est laboribus quæsita & ex doctorum disciplina, sed data mihi diuinitus à Patre: quam vulgò scientiam infusam vocant: quod Platoni prabuit occasionem comminiscendæ illius ἀναμνήσεως tantopere à nonnullis Platonicis potius quàm Christianis celebratæ. Loquitur ergo Christus non simpliciter, sed ex Iudæorum hypothesi, vt diximus suprà, 5.d.22.

19 Præstat, ποιεῖ. Vulg. ad verbum, Facit. Sed Latinis facere dicitur legem qui legem imponit.

Διὰ τοῦτο Μωσῆς δέδωκεν ὑμῖν τὴν περιτομήν, (οὐχ ὅτι ἐκ τοῦ Μωσέως ἐστίν, ἀλλ' ἐκ τῶν πατέρων) καὶ ἐν σαββάτῳ περιτέμνετε ἄνθρωπον.

22 "Attamen ‖Moſes dedit vobis circuncisionem (non quòd ex Moſe ſit, ‖ſed *quia* ex Patribus) & Sabbatho circunciditis hominem.

22 *Propterea Moyſes dedit uobis circunciſionem, (nō quia ex Moſe eſt, ſed ex Patribus) & in Sabbatho circunciditis hominē.* Leuit.12.a.3 Gen.17.b.10

Εἰ περιτομὴν λαμβάνει ἄνθρωπος ἐν σαββάτῳ, ἵνα μὴ λυθῇ ὁ νόμος Μωσέως, ἐμοὶ χολᾶτε ὅτι ὅλον ἄνθρωπον ὑγιῆ ἐποίησα ἐν σαββάτῳ;

23 Si circuncisionem accipit homo Sabbatho, vt non ſoluatur "Lex Moſis, mihi indignamini quòd totum hominem ſanum fecerim Sabbatho?

23 *Si circunciſionem accipit homo in Sabbatho ut non ſoluatur Lex Moyſi, mihi indignamini quia totum hominem ſanum feci in Sabbatho?*

Μὴ κρίνετε κατ' ὄψιν, ἀλλὰ τὴν δικαίαν κρίσιν κρίνατε.

24 ‖Ne iudicate "ſecundum ſpeciem, ſed iuſto iudicio iudicate.

24 *Nolite iudicare ſecundū faciem, ſed iuſtum iudicium iudicate.* Deut.1.c.18

Ἔλεγον οὖν τινὲς ἐκ τῶν Ἱεροσολυμιτῶν, Οὐχ οὗτός ἐστιν ὃν ζητοῦσιν ἀποκτεῖναι;

25 Dicebat ergo quidā ex Hieroſolymitanis, Nónne hic eſt quem ſtudent trucidare?

25 *Dicebat ergo quidam ex Ieroſolymis, Nónne hic eſt quem quærunt interficere?*

Καὶ ἴδε, παῤῥησίᾳ λαλεῖ, καὶ οὐδὲν αὐτῷ λέγουσι· μήποτε ἀληθῶς ἔγνωσαν οἱ ἄρχοντες ὅτι οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ Χριστός;

26 At ecce, palàm loquitur, & nihil ei dicunt: num verè cognouerunt "primores hunc verè eſſe Chriſtum?

26 *Et ecce, palàm loquitur, & nihil ei dicunt: nunquid uerè cognouerunt principes quia hic eſt Chriſtus?*

Ἀλλὰ τοῦτον οἴδαμεν πόθεν ἐστίν· ὁ δὲ Χριστὸς ὅταν ἔρχηται, οὐδεὶς γινώσκει πόθεν ἐστίν.

27 Sed nouimus vnde hic ſit: quum autem venerit Chriſtus, nemo "cogniturus eſt vnde ſit.

27 *Sed hunc ſcimus unde ſit: Chriſtus autem quum uenerit, nemo ſcit unde ſit.*

Ἔκραξεν οὖν ἐν τῷ ἱερῷ διδάσκων ὁ Ἰησοῦς, καὶ λέγων, Κἀμὲ οἴδατε, καὶ οἴδατε πόθεν εἰμί· καὶ ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐκ ἐλήλυθα, ἀλλ' ἔστιν ἀληθινὸς ὁ πέμψας με, ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε.

28 Clamabat ergo Ieſus in templo, docens ac dicens, Et me noſtis, & vnde ſim noſtis: & à meipſo non veni, ſed eſt verax qui miſit me, quem vos non noſtis.

28 *Clamabat ergo Ieſus in templo, docens & dicens, Et me ſcitis, & unde ſim ſcitis, & à meipſo nō ueni, ſed eſt uerus qui miſit me, quem uos neſcitis.*

22 Attamen, διὰ τοῦτο. Vel, Atqui. Vulgata & Eraſmus, Propterea. Itaque hic locus multos exercuit, dum quærunt cuius rei adferatur ratio. Chryſoſtomus non attingit: alii quoque multi tranſiliunt. Cyrillus obſcurè refert ad id quod ſequitur, Circuncisionem non eſſe ex Moſe, ſed ex Patribus, quum hoc ſit extra cauſæ ſtatum, & dicti tantùm correctio: alii etiam aliud adferunt. Mihi verò in primis placet perturbatam eſſe diſtinctionem, & διὰ τοῦτο eſſe ſuperiori verſiculo adiungendum, vt legamus καὶ πάντες θαυμάζετε διὰ τοῦτο: id eſt & omnes de eo [vel propterea] admiramini: deinde ſequatur Μωσῆς δέδωκεν, Moſes dedit, &c. Hæc coniectura pridem mihi in mentem venerat, quum ecce in Theophylacto Romano diſertè ita ſcriptum & diſtinctum hunc locum inuenio: quæ res in ea coniectura magnopere me confirmauit, quum præſertim ſimilis conſtructio verbi θαυμάζειν occurrat Mar.6.a.6. Nihil tamen volui in recepta lectione mutare, quum alia ratione poſſit etiam perſpicuus ſenſus elici, nempe ſi διὰ τοῦτο accipiamus non tanquam illatiuam particulam quam vocant, (id eſt quæ ex præcedentibus aliquid colligi oſtendat) ſed pro aduerſatiua, Atqui, Attamen, vel Sed tamen, ſicut nos conuertimus. Nam conſtat inchoari nouum argumentum, quo aduerſariorum opinio conuellatur. Eſt autem hæc ſignificatio petenda ex Hebræorum idiotiſmo, apud quos לכן quum propriè ſignificet διὰ τοῦτο, ſeu διὸ, vel διότι, id eſt Ideo vel Idcirco: interdum tamen accipitur pro Atqui & Attamen, vt Gen.4.c.15, & Oſee 2.c.14: vbi quum Dominus adulteræ vxoris ſcelera commemoraſſet, & multa eſſet illi comminatus, ſtatim ſubiicit, Attamē ego blanditiis alliciam eam. qui locus videtur non ſatis fideliter adhuc fuiſſe expreſſus.

23 Lex Moſis, ὁ νόμος Μωσέως: id eſt, ſi Lex circuncisionis à Moſe data tanti ſit apud vos vt non dubitetis etiam Sabbatho circuncidere hominem, num meritò apud vos reprehendor quòd hominem totum ſanarim Sabbatho? Vera igitur & germana eſt hæc diſtinctio, quam etiam ſequutum eſſe Epiphanium apparet ex iis quæ ſcripſit κατὰ Ἐβιωναίων, non procul à fine. Cyrillus tamen exiſtimat iſta aliter collocanda, hoc modo videlicet, Si circuncisionem accipit homo Sabbatho, mihi indignamini quòd totū hominem ſanum fecerim Sabbatho, vt nō ſoluatur Lex Moſis? Quæ diſtinctio poſtea coegit illum neſcio quid cōminiſci de curatione vulneris circuncisionis, quæ opponatur hominis curationi. Sed quorſum hæc? Fefellit autem illum hoc vnum quòd putauit Legem Moſis vocari Legem Sabbathi, quum agatur de Lege circuncisionis, quæ quomodo & quatenus dicatur Lex Moſis, præcedens verſiculus oſtendit.

24 Secundum ſpeciem, κατ' ὄψιν: id eſt, ex eo quod præ me fero. Videor enim nihil aliud eſſe quàm Galilæus, vilis & contempti fabri filius: ſed ſpectate attentius rem ipſam, & ex fructibus arborem æſtimate. ὄψιν igitur vocat idipſum quod ſæpe πρόσωπον alibi dicitur: vnde προσωποληψία quæ iuſto iudicio opponitur, vt diximus Mar.12.b.14. Vulgata & Eraſmus Aſpectum interpretantur. Sed hoc eſt potius quod Latini ſimili prorſus ratione ſpeciem vocant. Primores, οἱ ἄρχοντες. Vide Luc.23.v.25.

27 Cogniturus eſt, γινώσκει. Vulg. & Eraſ. Scit: quū manifeſta ſit temporis enallage, de qua diximus Luc.1.d.34. Hauſerant autē hunc errorem Iudæi ex Prophetarum teſtimoniis perperam intellectis, vt ex eo quod ſcriptum eſt Matth.5.verſu 2, & Eſa.5.3.verſu 8.

Ἐγὼ δὲ οἶδα αὐτὸν, ὅτι παρ᾽ αὐτοῦ εἰμι, κἀκεῖνός με ἀπέστειλεν.

Ἐζήτουν οὖν αὐτὸν πιάσαι· καὶ οὐδεὶς ἐπέβαλεν ἐπ᾽ αὐτὸν τὴν χεῖρα, ὅτι οὔπω ἐληλύθει ἡ ὥρα αὐτοῦ.

Πολλοὶ δὲ ἐκ τοῦ ὄχλου ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν, καὶ ἔλεγον, Ὅτι ὁ Χριστὸς ὅταν ἔλθῃ, μήτι πλείονα σημεῖα τούτων ποιήσει ὧν οὗτος ἐποίησεν;

Ἤκουσαν οἱ Φαρισαῖοι τοῦ ὄχλου γογγύζοντος περὶ αὐτοῦ ταῦτα, καὶ ἀπέστειλαν οἱ Φαρισαῖοι καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς ὑπηρέτας, ἵνα πιάσωσιν αὐτόν.

Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἔτι μικρὸν χρόνον μεθ᾽ ὑμῶν εἰμι, καὶ ὑπάγω πρὸς τὸν πέμψαντά με.

Infra,13.d.33 Ζητήσετέ με, καὶ οὐχ εὑρήσετε· καὶ ὅπου εἰμὶ ἐγὼ, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν.

Εἶπον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι πρὸς ἑαυτοὺς, Ποῦ οὗτος μέλλει πορεύεσθαι, ὅτι ἡμεῖς οὐχ εὑρήσομεν αὐτόν; μὴ εἰς τὴν διασπορὰν τῶν Ἑλλήνων μέλλει πορεύεσθαι, καὶ διδάσκειν τοὺς Ἕλληνας;

Τίς ἐστιν οὗτος ὁ λόγος ὃν εἶπε, Ζητήσετέ με, καὶ οὐχ εὑρήσετε· καὶ ὅπου εἰμὶ ἐγὼ, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν;

Leuit.23.f.36 Ἐν δὲ τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ τῇ μεγάλῃ τῆς ἑορτῆς εἱστήκει ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἔκραξε, λέγων, Ἐάν τις διψᾷ, ἐρχέσθω πρός με, καὶ πινέτω.

Esaiæ 55.a.1 Ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, καθὼς εἶπεν ἡ γραφὴ, ποταμοὶ ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ ῥεύσουσιν ὕδατος ζῶντος.

29 "Ego verò noui eum, quia ab
ipso sum, & ille me misit.

30 Studebant ergo eum "prehē
dere: sed nemo iniecit in eum
manum, quia nondum venerat
hora eius.
31 Ex turba autem multi credi-
derunt in eū, & dicebant, Chri-
stus quum venerit, num signa
plura edet iis quæ hic edidit?
32 Audierunt Pharisæi turbam
ista murmurantem de eo, & mi
serunt Pharisæi ac principes Sa-
cerdotum ministros vt eū pre-
henderent.
33 Dixit ergo eis Iesus, Adhuc
paulisper "ero vobiscum, dein-
de abibo ad eum qui me misit.
34 ‖Quæretis me, nec inuenietis:
& vbi ego ero, eò vos non po-
teritis venire.
35 Dixerunt ergo Iudæi inter
sese, Quò futurū est vt iste pro-
ficiscatur, "vt nos non inuenia-
mus eum? num ad eos qui di-
spersi sunt inter "Græcos iturus
est, & Græcos docturus?
36 Quis est hic sermo quem di-
xit, Quæretis me, & non inue-
nietis: & vbi ego ero, vos non
poteritis venire?
37 ‖Vltimo autē die illo magno
festi stetit Iesus, & clamauit, di-
cens, Siquis sitit, veniat ad me,
& bibat.
39 ‖Qui credit in me, "sicut dixit
Scriptura, flumina aquæ viuæ
fluent ex ventre eius.

29 *Ego scio eū, quia ab i-
pso sum, & ipse me misit.

30 *Quærebant ergo eum
apprehendere: & nemo
misit in illū manus, quia
nōdū uenerat hora eius.*
31 *De turba autem multi
crediderunt in eū, & di
cebant, Christus quū ue-
nerit, nunquid plura si-
gna faciet quàm quæ hic
facit?*
32 *Audierunt Pharisæi tur
bam murmurantē de illo
hæc, & miserunt princi
pes Sacerdotum & Phari
sæi ministros, ut apprehē
derent eum.*
33 *Dixit ergo eis Iesus, Ad-
huc modicum tempus uo
biscū sum, & uado ad
eum qui me misit.*
34 *Quæretis me, & nō in-
uenietis: & ubi ego sum,
uos non potestis uenire.*
35 *Dixerunt ergo Iudæi
ad semetipsos, Quò hic
iturus est, quia non inue-
niemus eum? nunquid in
dispersionem Gentium i-
turus est, & docturus
Gentes?*
36 *Quis est hic sermo quē
dixit, Quæretis me, &
non inuenietis: & ubi sū
ego, uos non potestis ue-
nire?*
37 *In nouissimo autem die
magno festiuitatis stabat
Iesus, & clamabat, di-
cens, Siquis sitit, ueniat
ad me, & bibat.*
38 *Qui credit in me, sicut
dicit Scriptura, flumina
de uentre eius fluent a-
quæ uiuæ.*

29 Ego verò noui eum, ἐγὼ δὲ οἶδα αὐτόν. In quibusdam Vulgatæ editionis codicibus excusis sic legitur hic versiculus, Ego scio eum: & si dixero me eum nescire, ero similis vobis, mendax. Id est, ἐγὼ οἶδα αὐτόν. καὶ ἐὰν εἴπω ὅτι οὐκ οἶδα αὐτὸν, ἔσομαι ὅμοιος ὑμῖν, ψεύστης. Sed hæc omnia ex margine irrepserunt in cōtextum, nec in scriptis codicibus Latinis leguntur, súntque petita ex cap.8.g.54, vt Erasmus rectè annotauit.

30 Prehendere, πιάσαι. Hoc vocabulo vti solet Iohannes pro eo quod reliqui Euangelistæ vsurpant τὸ κρατεῖν. Dicitur autem propriè de iis quos fugientes arripimus, vt Prehendere apud Latinos, manu videlicet iniecta. 33 Ero, εἰμί. Sic ὑπάγω pro ὑπάξω, & iterum εἰμὶ pro ἔσομαι, & δύνασθε pro δυνήσεσθε.

35 Vt, ὅτι. Heb. כי, vt 2.Sam.7.c.10, quæ formula petita est è medio. Vide Mat.8.c.27, & suprà, 2.d.18.

Ad eos qui sparsi sunt inter Græcos, εἰς τὴν διασπορὰν τῶν Ἑλλήνων. Vulg. & Eras. In dispersionē Gentium, seruato Hebraismo, qui frequentissimè occurrit apud Prophetas. Dispersionis autē nomine alii ipsas profanas Gentes hinc & inde sparsas volunt significari: alii Iudæos per orbem terrarum dispersos: quorum sententiam amplector. Vix enim conueniret ipsis indigenis populis nomen διασπορᾶς, vt eruditè obseruat doctissimus interpres: quod etiam confirmatur authoritate Iac.1.v.1, & Pet.1.v.1. Græcos, τοὺς Ἕλληνας. Vel sic vocāt Iudæos ipsos per prouincias dispersos, vel ex communi loquendi cōsuetudine sic appellant profanas ipsas gentes, vt aliquid amplius hoc membro significetur quàm superiore.

37 Magno, μεγάλῃ: id est solenni. Primo enim & vltimo die festi solennes cœtus in templo habebantur, interiectis autem aliis non item.

38 Sicut dixit Scriptura, καθὼς εἶπεν ἡ γραφή. Hæc nonnulli præcedentibus coniungunt, vt Chrysostomus & Theophylactus: alii sequentibus, quos potius sequor: puto tamen nullum locum propriū hîc citari,

ſed quæcunque in Prophetis toties repetuntur de donis Spiritus ſancti inſtar aquæ effundendis, ac quidem in primis quod ſcribitur Eſa.55.v.1,huc pertinere.

39	(Τοῦτο δὲ εἶπε περὶ τοῦ Πνεύματος οὗ ἔμελλον λαμβάνειν οἱ πιστεύοντες εἰς αὐτόν· οὔπω γὰρ ἦν Πνεῦμα ἅγιον, ὅτι ὁ Ἰησοῦς οὐδέπω ἐδοξάσθη)	(Hoc autem dixit de ‖Spiritu quem accepturi erāt credentes in eum. Nondū enim erat Spiritus ſanctus, quia Ieſus nondū erat glorificatus)	(Hoc autē dixit de Spiritu quem accepturi erāt credentes in eum. nōdū enim erat Spiritus ſanctus, quia Ieſus nondum fuerat glorificatus)	Ioel.2.g.28 act.2.c.17
40	Πολλοὶ οὖν ἐκ τοῦ ὄχλου ἀκούσαντες τὸν λόγον, ἔλεγον, Οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ προφήτης.	Multi ergo è turba quum audiſſent hunc ſermonē, dicebāt, ‖Verè hic eſt Propheta ille.	Ex illa ergo turba quū audiſſent hos ſermones eius, dicebant, Hic eſt uerè Propheta.	Deut.18.c.15
41	Ἄλλοι ἔλεγον, Οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός. ἄλλοι δὲ ἔλεγον, Μὴ γὰρ ἐκ τῆς Γαλιλαίας ὁ Χριστὸς ἔρχεται;	Alii dicebant, Hic eſt Chriſtus. Quidam autem dicebant, Nū enim è Galilæa veniet Chriſtus?	Alij dicebant, Hic eſt Chriſtus. Quidam autē dicebant, Nunquid à Galilæa uenit Chriſtus?	
42	Οὐχὶ ἡ γραφὴ εἶπεν ὅτι ἐκ τοῦ σπέρματος Δαβὶδ καὶ ἀπὸ Βηθλεὲμ τῆς κώμης ὅπου ἦν Δαβίδ, ὁ Χριστὸς ἔρχεται;	‖Nónne Scriptura dicit, ex ſemine Dauid, & ex vico Bethlehem vbi erat Dauid, venturum Chriſtum?	Nónne Scriptura dicit quia ex ſemine Dauid & de Bethlehē caſtello ubi erat Dauid, uenit Chriſtus?	Mich.5.a.2 matth.2.a.5
43	Σχίσμα οὖν ἐν τῷ ὄχλῳ ἐγένετο δι' αὐτόν.	Diſſidium ergo ortum eſt in turba propter eum.	Diſſenſio itaque facta eſt in turba propter eum.	
44	Τινὲς δὲ ἤθελον ἐξ αὐτῶν πιάσαι αὐτόν· ἀλλ' οὐδεὶς ἐπέβαλεν ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας.	Quidam autem ex ipſis volebant eum prehēdere, ſed nemo iniecit in eum manus.	Quidā autem ex ipſis uolebant apprehendere eum: ſed nemo miſit ſuper eum manus.	
45	Ἦλθον οὖν οἱ ὑπηρέται πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς καὶ Φαρισαίους· καὶ εἶπον αὐτοῖς ἐκεῖνοι, Διὰ τί οὐκ ἠγάγετε αὐτόν;	Venerunt ergo miniſtri ad pontifices & Phariſæos: qui dixerunt eis, Quare non adduxiſtis eum?	Venerūt ergo miniſtri ad Pōtifices & Phariſæos, & dixerūt eis illi, Quare non adduxiſtis illum?	
46	Ἀπεκρίθησαν οἱ ὑπηρέται, Οὐδέποτε οὕτως ἐλάλησεν ἄνθρωπος ὡς οὗτος ὁ ἄνθρωπος.	Reſponderunt miniſtri, Nunquam ita loquutus eſt homo vt homo iſte.	Reſponderunt miniſtri, Nunquā ſic loquutus eſt homo ſicut hic homo loquitur.	
47	Ἀπεκρίθησαν οὖν αὐτοῖς οἱ Φαρισαῖοι, Μὴ καὶ ὑμεῖς πεπλάνησθε;	Reſponderunt ergo eis Phariſæi, Num & vos ſeducti eſtis?	Reſponderunt ergo eis Phariſæi, Nunquid & uos ſeducti eſtis?	
48	Μή τις ἐκ τῶν ἀρχόντων ἐπίστευσεν εἰς αὐτόν, ἢ ἐκ τῶν Φαρισαίων;	Num quis ex primoribus credidit in eum, aut ex Phariſæis?	Nunquid ex principibus aliquis credidit in eum, aut ex Phariſæis?	
49	Ἀλλ' ὁ ὄχλος οὗτος ὁ μὴ γινώσκων τὸν νόμον, ἐπικατάρατοί εἰσι.	Sed turba hæc quæ non nouit Legem, execrabilis eſt.	Sed turba hæc quæ nō nouit Legem, maledicti ſunt.	
50	Λέγει Νικόδημος πρὸς αὐτούς, ὁ ἐλθὼν νυκτὸς πρὸς αὐτόν, εἷς ὢν ἐξ αὐτῶν,	Dicit eis Nicodemus, ‖is qui venerat ad eum nocte, & vnus erat ex illis,	Dixit Nicodemus ad eos, ille q uenit ad eū nocte, q unus erat ex ipſis,	Suprà,3.a.8
51	Μὴ ὁ νόμος ἡμῶν κρίνει τὸν ἄνθρωπον, ἐὰν μὴ ἀκούσῃ παρ' αὐτοῦ πρότερον, καὶ γνῷ τί ποιεῖ;	Num Lex noſtra cōdemnat quempiam, niſi prius audierit ab ipſo, ‖ & cognouerit quid faciat?	Nunquid Lex noſtra iudicat hominē, niſi prius audierit ab ipſo, & cognouerit quid faciat?	Deut.17.b.8,& 29.d.15
52	Ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον αὐτῷ, Μὴ καὶ σὺ ἐκ τῆς Γαλιλαίας εἶ; ἐρεύνησον	Reſponderunt & dixerunt ei, Nónne & tu Galilæus es? ſcrutare	Reſponderunt & dixerunt ei, Nunquid & tu Galilæus es? ſcrutare	

39 Nondum erat Spiritus ſanctus, οὔπω ἦν Πνεῦμα ἅγιον. Quid Spiritum ſanctum vocet, ipſe eodem verſiculo expoſuit, nempe viſibilia illa dona quæ initio naſcentis Eccleſiæ excellenter viguerunt, vt prædictum erat Ioel 2, & μετωνυμικῶς intelligūtur Spiritus ſancti appellatione quæ ſint eius effecta in nobis, vt docet Apoſtolus 1.Cor.cap.12, penè integro, & Act.19.a.2, & deinceps, & plurimis aliis locis. Quidam pro ἅγιον, id eſt ſanctus, ſubſtituerunt Datus, veriti nimirum ne hic locus pro iis faceret qui Spiritum ſanctum numerāt inter res creatas: quaſi verò de ipſa Spiritus eſſentia hîc agatur.

40 Propheta ille, ὁ προφήτης. Ne hoc quidem loco poteſt otioſus eſſe articulus, & planè oſtendere videtur hic locus Iudæos inſignem aliquem Prophetam expectaſſe diuerſum à Meſſia: ſicut diximus ſuprà, 1.c.21.

48 Ex primoribus, ἐκ τῶν ἀρχόντων. Vide Luc.23.f.35.

51 Audierit ab ipſo, ἀκούσῃ παρ' αὐτοῦ. Hæc quoque formula loquendi petita eſt è medio. Neque enim lex ipſa, ſed iudex cognoſcit: ideo Nōnus ſuppleuit δικασπόλος. Quid faciat? τί ποιεῖ; ſiue, Quid patrauerit? is videlicet qui defertur.

καὶ ἴδε ὅτι προφήτης ἐκ τῆς Γαλιλαίας οὐκ ἐγήγερται.

& vide ex Galilæa Prophetam non ſurrexiſſe.

& uide quia à Galilæa Propheta non ſurrexit.

Καὶ ἐπορεύθη ἕκαστος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ. 53

53 "Et profectus eſt vnuſquiſque domum ſuam.

53 *Et reuerſi ſunt unuſquiſque in domum ſuã.*

Κεφάλαιον η΄

CAP. VIII.

CAP. VIII.

1 Ἰησοῦς δὲ ἐπορεύθη εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν.

1 Ieſus autem profectus eſt in montem Oliuarum.

1 *Ieſus autem perrexit in montem Oliueti.*

2 Ὄρθρου δὲ πάλιν παρεγένετο εἰς τὸ ἱερόν, καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἤρχετο πρὸς αὐτόν, καὶ καθίσας ἐδίδασκεν αὐτούς.

2 Et "diluculo rurſus adfuit in templo,& totus populus venit "ad eum,& ſedens docebat eos.

2 *Et diluculo iterum uenit in templum, & omnis populus uenit ad eum, & ſedens docebat eos.*

3 Ἄγουσι δὲ οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι πρὸς αὐτὸν γυναῖκα ἐν μοιχείᾳ κατειλημμένην· καὶ στήσαντες αὐτὴν ἐν μέσῳ,

3 Adducũt autem ad eum Scribæ & Phariſæi mulierem in adulterio deprehẽſam : & quum ſtatuiſſent eam in medio,

Adducunt autem Scribæ & Phariſæi mulierẽ in adulterio deprehenſam, & ſtatuerunt eam in medio:

4 Λέγουσιν αὐτῷ, Διδάσκαλε, αὕτη ἡ γυνὴ κατειλήφθη ἐπαυτοφώρῳ μοιχευομένη·

4 "Dicunt ei,Magiſter,"hæc mulier deprehẽſa eſt in ipſo facto, quum mœcharetur:

4 *Et dixerũt ei, Magiſter hæc mulier modò deprehenſa eſt in adulterio:*

Leuit. 20.b.10

Ἐν δὲ τῷ νόμῳ Μωσῆς ἡμῖν ἐνετείλατο τὰς τοιαύτας λιθοβολεῖσθαι· σὺ οὖν τί λέγεις;

5 ‖"In Lege autem Moſes"mandauit nobis vt tales"lapidarentur: tu ergo "quid dicis?

5 *In Lege autem Moyſes mandauit nobis huiuſmodi lapidare : tu ergo quid dicis?*

Τοῦτο δὲ ἔλεγον πειράζοντες αὐτόν, ἵνα ἔχωσι κατηγορεῖν αὐτοῦ. Ὁ δὲ Ἰησοῦς κάτω κύψας, τῷ δακτύλῳ ἔγραφεν εἰς τὴν γῆν.

6 Hoc autem dicebant tentantes eum,vt poſſent "eum accuſare. Ieſus autem incuruatus deorſum,digito ſcribebat "in terra.

6 *Hoc autem dicebant tẽtantes eũ,ut poſſent accuſare eũ. Ieſus autẽ inclinans ſe deorſum, digito ſcribebat in terra.*

Deut. 17.b.7

Ὡς δὲ ἐπέμενον ἐρωτῶντες αὐτόν, ἀνακύψας εἶπε πρὸς αὐτούς, Ὁ ἀναμάρτητος ὑμῶν, πρῶτος τὸν λίθον ἐπ᾽ αὐτῇ βαλέτω.

7 Quum autem perſeuerarent eum interrogare, "erexit ſe,& dixit eis,‖Qui veſtrum immunis eſt à peccato,"primus in eam iaciat lapidem.

7 *Quũ ergo perſeuerarent interrogantes eum, erexit ſe, & dixit eis, Qui ſine peccato eſt ueſtrum, primus in illam lapidem mittat.*

53 Et profectus eſt, καὶ ἐπορεύθη. Verſiculus iſte,& quæ ab eo intercedunt vſque ad πάλιν οὖν ὁ Ἰησοῦς, id eſt ad verſum ſequentis capitis duodecimum,neque apud Chryſoſtomum, neque apud Theophylactũ extant. Euſebius quoque in extremo libro tertio Hiſtoriæ Eccleſiaſticæ apertè dicit à quodam Papia hanc hiſtoriam de muliere adultera ſcriptam fuiſſe,quæ habeatur in Euangelio quod dicitur ſecundum Hebræos : ſed & apud Nonnũ nulla eius mentio. Teſtatur denique Hieronymus dialogo aduerſus Pelagianos ſecundo,in nõnullis codicibus non fuiſſe deſcriptam. Ex vetuſtis noſtris codicibus ſeptemdecim vnus duntaxat illam nõ habebat: in reliquis ſcripta quidem erat,ſed ita vt mira eſſet lectionis varietas, quam placuit bona fide ſuis locis annotare. Ad me quidem quod attinet,non diſſimulo mihi meritò ſuſpectum eſſe quod veteres illi tanto conſenſu vel reiecerunt,vel ignorarũt. Deinde quòd narrat Ieſum ſolũ fuiſſe relictum cũ muliere in tẽplo,neſcio quàm ſit probabile:& quod ſcribit,Ieſum digito ſcripſiſſe in terra,nouũ mihi & inſolens videtur,nec poſſum conicere quomodo poſſit ſatis commodè explicari. Tanta denique lectionis varietas facit vt de totius iſtius narrationis fide dubitem.

IN CAPVT VIII.

2 Diluculo autem rurſus adfuit, ὄρθρου δὲ πάλιν παρεγένετο. In duobus codicibus additur βαθέος, profundo:& pro παρεγένετο legitur ἦλθεν, venit. Totus populus, πᾶς ὁ λαός. In vno codice ſcribitur πᾶς ὁ ὄχλος, tota turba. Ad eum, πρὸς αὐτόν. Hoc deeſt in duobus exemplaribus.

3 Ad eum, πρὸς αὐτόν. Et hoc deeſt in duobus codicibus.

4 Dicunt ei, λέγουσιν αὐτῷ. Vnus codex addit πειράζοντες, tentantes. Hæc mulier, αὕτη ἡ γυνή. Quinque exemplaria ſcriptum habent, ταύτην εὕρομεν ἐπαυτοφώρῳ μοιχευομένην. Hanc deprehendimus adulteram in ipſo facto:& aliud quoddam non habet μοιχευομένην.

5 In Lege autem Moſes mandauit nobis, ἐν δὲ τῷ νόμῳ ἡμῖν Μωσῆς ἐνετείλατο. Duo codices ſcriptum habent, καὶ ἐν τῷ νόμῳ ἡμῶν,& in Lege noſtra. Rurſus in quinque aliis deeſt ἡμῖν. Lapidarentur, λιθοβολεῖσθαι. In quinque codicibus legimus λιθάζειν: in aliis quinque λιθάζεσθαι. Quid dicis? τί λέγεις; Tres codices addunt περὶ αὐτῆς? de ea?

6 Accuſare eum, κατηγορεῖν αὐτοῦ. Quinque exemplaria habent κατηγορίαν κατ᾽ αὐτοῦ, accuſationem aduerſus eum. In terra, εἰς τὴν γῆν. In quinque codicibus additur μὴ προσποιούμενος, id eſt diſſimulans.

7 Erexit ſe,ac dixit eis, ἀνακύψας εἶπε πρὸς αὐτούς. In vno codice legitur ἀναβλέψας εἶπεν αὐτοῖς, ſuſpiciens dixit eis. Primus, πρῶτος. Duo codices habent πρῶτον, primúm.

Καὶ πάλιν κάτω κύψας, ἔγραφεν εἰς τὴν γῆν.

Οἱ δὲ, ἀκούσαντες, καὶ ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἐλεγχόμενοι, ἐξήρχοντο εἷς καθ' εἷς, ἀρξάμενοι ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων ἕως τῶν ἐσχάτων· καὶ κατελείφθη μόνος ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἡ γυνὴ ἐν μέσῳ ἑστῶσα.

Ἀνακύψας δὲ ὁ Ἰησοῦς, καὶ μηδένα θεασάμενος πλὴν τῆς γυναικὸς, εἶπεν αὐτῇ, Ἡ γυνὴ, ποῦ εἰσιν ἐκεῖνοι οἱ κατήγοροί σου; οὐδείς σε κατέκρινεν;

Ἡ δὲ εἶπεν, Οὐδεὶς, Κύριε. Εἶπε δὲ αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Οὐδὲ ἐγώ σε κατακρίνω. πορεύου, καὶ μηκέτι ἁμάρτανε.

Πάλιν οὖν ὁ Ἰησοῦς αὐτοῖς ἐλάλησε, λέγων, Ἐγώ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου· ὁ ἀκολουθῶν ἐμοὶ, οὐ μὴ περιπατήσει ἐν τῇ σκοτίᾳ, ἀλλ' ἕξει τὸ φῶς τῆς ζωῆς.

Εἶπον οὖν αὐτῷ οἱ Φαρισαῖοι, Σὺ περὶ σεαυτοῦ μαρτυρεῖς, ἡ μαρτυρία σου οὐκ ἔστιν ἀληθής.

Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Κἂν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἐμαυτοῦ, ἀληθής ἐστιν ἡ μαρτυρία μου· ὅτι οἶδα πόθεν ἦλθον, καὶ ποῦ ὑπάγω· ὑμεῖς δὲ οὐκ οἴδατε πόθεν ἔρχομαι, καὶ ποῦ ὑπάγω.

Ὑμεῖς κατὰ τὴν σάρκα κρίνετε, ἐγὼ οὐ κρίνω οὐδένα.

8 Et rursum incuruatus deorsum, scribebat in terra.

9 Auditis autem his, "arguente ipsos conscientia, singulatim alius post alium exibant, initio facto à senioribus vsque ad vltimos: & relictus est solus Iesus, & mulier in medio stans.

10 Quum autem erexisset se Iesus, "& neminem conspiceret præter mulierem, dixit ei, "Mulier, vbi sunt "illi tui accusatores? nemo te condemnauit?

11 Ipsa verò dixit, Nemo, Domine. Dixit autem ei Iesus, Nec ego te condemno: vade, & "ne amplius pecces.

12 Rursum ergo Iesus loquutus est eis, dicens, Ego sum lux mũdi: qui sequitur me, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ.

13 Pharisæi igitur dixerunt ei, Tu de teipso testaris, testimonium tuum non est "idoneum.

14 Respondit Iesus & dixit eis, ‖Etiamsi ego testor de meipso, idoneũ est testimonium meũ: quia scio vnde venerim, & quò vadam: vos autem nescitis vnde venerim, & quò vadam.

15 Vos secundum carnem iudicatis, "ego non iudico quenquã.

8 Et iterum se inclinãs scribebat in terra.

9 Audientes autem, unus post unum exibant, incipientes à senioribus: & remansit solus Iesus & mulier in medio stans.

10 Erigens autem se Iesus dixit ei, Mulier, ubi sunt qui te accusabant? nemo te condemnauit?

11 Quæ dixit, Nemo, Domine. Dixit autem Iesus, Nec ego te condemnabo. Vade, & iam amplius noli peccare.

12 Iterũ ergo loquutus est eis Iesus, dicens, Ego sum lux mundi: qui sequitur me, nõ ãbulabit ĩ tenebris, sed habebit lumẽ uitæ. Suprà, 1.a.5 infrà, 9.a.5

13 Dixerunt ergo ei Pharisæi, Tu de teipso testimoniũ perhibes, testimoniũ tuũ nõ est uerũ.

14 Respondit Iesus & dixit eis, Etsi ego testimoniũ perhibeo de meipsũ, uerum est testimonium meum: quia scio unde ueni, & quò uado: uos autem nescitis unde uenio, aut quò uado. Suprà, 5.e.31

15 Vos secundum carnem iudicatis, ego non iudico quenquam.

9 Arguente ipsos conscientia, ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἐλεγχόμενοι. Hoc deest in editione Basiliensi, cuius etiam alias varias lectiones neglexi, vt κατακύψας pro κάτω κύψας, & κατέγραφεν pro ἔγραφεν. Εἷς καθ' εἷς, id est εἷς καὶ ἔπειτα εἷς, vnus & deinde vnus. Gallicè, *Vn à un.* Vsque ad vltimos, ἕως τῶν ἐσχάτων. Deest hoc quoque in duobus codicibus & in editione Basiliensi.

10 Et neminem videret præter mulierẽ, dixit ei, Mulier, καὶ μηδένα θεασάμενος πλὴν τῆς γυναικὸς, εἶπεν αὐτῇ, Ἡ γυνὴ. In duobus exemplaribus scribitur, εἶδεν αὐτὴν, καὶ εἶπε, Γύναι: id est, vidit eam, & dixit, Mulier. Mulier, ἡ γυνὴ. Deest in quatuor exemplaribus. Illi, ἐκεῖνοι. Deest in quatuor exemplaribus.

11 Ne amplius, μηκέτι. Sex codices habent, ἀπὸ τοῦ νῦν μηκέτι, ab hoc tempore ne amplius. Cæterùm qui ex his colligunt non esse punienda adulteria, non minus sunt inepti quàm si dicerent diuidendas non esse hæreditates, quoniam Christus noluit diuidere, Luc.12.v.14.

13 Idoneum, ἀληθής. Vulgata & Erasmus, Verum. Atqui hæc cõsequutio nimium esset inepta, Tu testaris de teipso: ergo falsum est quod testaris. Accipitur ergo ἀληθὴς pro eo quod Hebræi נאמן vel נכון, vt diximus suprà.5.e.31.

14 Etiamsi, κἄν. Ergo quod antè negarat 5.e.31, accipiendũ est per μίμησιν & concessionem. Causam verò quam addit cur suum testimonium sit idoneum, non puto eo tantùm niti quòd suprà communem hominum sortem ipse emineret, etiam quatenus homo est: sed hîc puto Christum altius conscendere quàm in superiore concione, quæ de eadem re habita fuit, cap.5. Videtur enim hîc apertè diuinitatem suam asserere, humanitati coniunctam quando ipse sese considerat duplici ac distincto respectu, nempe & vt testẽ, cui Patrem coniungit, vt iam duo sint testes: & vt eum de quo dicatur testimoniũ, tum à seipso vt teste, tum etiam à Patre. Perinde est igitur ac si diceret, Solus hîc vobis videor, ideóque testimoniũ meũ nõ admittitis, quum præsertim videar de meipso testari. atqui tres sumus. Nam ego veluti duplex sum, Deus videlicet & homo, & tamen vnus. Itaque mihi Deo licet de me homine testari. sic vnum testem habetis. Accedit demum Patris testimoniũ. ergo duo adsunt de me idonei testes. Quòd si secundum Legem tenemini duorum hominum testimonium admittere, quanto magis Patris ac Filii, qui non sunt homines, sed vnus Deus? At enim, dices, vbi est illud testimonium? Nempe pro testimonio erat hoc ipsum opus quod reprehendebant Pharisæi, in quo & Patris & Filii diuina virtus palàm elucebat. Huic igitur probationi hoc fundamentũ substernit, quòd à Patre venerit: id est, quòd ita sit homo vt sit etiam Deus: quod illi ignorabant. Nam iudicabant secundum carnem: id est nihil amplius in eo agnoscebant quàm quod cernebant oculis, ideóque damnabant tanquam blasphemum & impium. Sic enim accipitur hoc loco verbum Iudicandi.

15 Ego non iudico quenquã, ἐγὼ οὐ κρίνω οὐδένα. Pseudocyrillus putat ἀπὸ τοῦ κοινοῦ repetendum κατὰ σάρκα,

secundum carnem. Plerique verò laborant in hoc explicando, quomodo Christus neminem iudicet. Atqui plana est doctissimi interpretis expositio. Perinde enim est acsi Christus diceret, Vos de me sententiam fertis, & quidem planè iniquam, quia ex specie externa iudicatis: atqui nunc ego vos simpliciter doceo, neminem vestrum condemno: & tamen si id facere libeat, sanè pro meo iure faciam, & longè certiore iudicio. Hæc autem extra causæ statum dicuntur: sed ratio quæ subiicitur, tum ad causam ipsam testimonii, tum ad digressionem pertinet. Neque enim (inquit) solus sum quem cernitis, sed mecũ est Pater ille meus qui verè iudex est mundi. Quum autem me dico, eum etiam comprehendo quem vos non cernitis, quia secundum carnem iudicatis.

Καὶ ἐὰν κρίνω δὲ ἐγὼ, ἡ κρίσις ἡ ἐμὴ ἀληθής ἐστιν· ὅτι μόνος οὐκ εἰμὶ, ἀλλ' ἐγὼ καὶ ὁ πέμψας με πατήρ.

16 Quòd si etiam iudicem ego, iudicium meum firmũ est: quia solus non sum, sed ego & qui misit me Pater.

16 *Et si iudico ego, iudiciũ meum uerum est: quia solus non sum, sed ego & qui misit me Pater.*

Καὶ ἐν τῷ νόμῳ δὲ τῷ ὑμετέρῳ γέγραπται, ὅτι δύο ἀνθρώπων ἡ μαρτυρία ἀληθής ἐστιν.

Deut.17.a.6, & 19.c.15 matth.18.c.16 2.cor.13.a.1 hebr.10.c.28

17 Sed & in Lege vestra scriptũ est, duorum hominum testimonium idoneum esse.

17 *Et in Lege uestra scriptum est, quia duorũ hominum testimonium uerum est.*

Ἐγώ εἰμι ὁ μαρτυρῶν περὶ ἐμαυτοῦ, καὶ μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ ὁ πέμψας με πατήρ.

18 Ego *is* sum qui testor de me ipso, & testatur de me qui misit me Pater.

18 *Ego sum qui testimonium perhibeo de meipso, & testimonium perhibet de me qui misit me Pater.*

Ἔλεγον οὖν αὐτῷ, Ποῦ ἐστιν ὁ πατήρ σου; Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Οὔτε ἐμὲ οἴδατε, οὔτε τὸν πατέρα μου· εἰ ἐμὲ ᾔδειτε, καὶ τὸν πατέρα μου ᾔδειτε ἄν.

19 Dicebãt ergo ei, Vbi est tuus ille Pater? Respondit Iesus, Neque me nostis, neque Patrem meum: si me nossetis, Patrem quoque meum nossetis.

19 *Dicebant ergo ei, Vbi est Pater tuus? Respondit Iesus, Neque me scitis, neque Patrem meũ: si me sciretis, forsitan & Patrem meum sciretis.*

Ταῦτα τὰ ῥήματα ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ γαζοφυλακίῳ, διδάσκων ἐν τῷ ἱερῷ· καὶ οὐδεὶς ἐπίασεν αὐτὸν, ὅτι οὔπω ἐληλύθει ἡ ὥρα αὐτοῦ.

20 Hæc verba loquutus est Iesus in gazophylacio, docens in tẽplo: & nemo prehendit eum, quia nondũ venerat hora eius:

20 *Hæc uerba loquutus est Iesus in gazophylacio, docens in tẽplo: & nemo apprehẽdit eum, quia necdum uenerat hora eius.*

Εἶπεν οὖν πάλιν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἐγὼ ὑπάγω, καὶ ζητήσετέ με, καὶ ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ ὑμῶν ἀποθανεῖσθε· ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν.

21 Dixit ergo iterum eis Iesus, Ego vado, & quæretis me, & in peccato vestro moriemini: quò ego vado, vos non potestis venire.

21 *Dixit ergo iterum eis Iesus, Ego uado, & quæretis me & in peccato uestro moriemini. quo ego uado, uos non potestis uenire.*

Ἔλεγον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι, Μήτι ἀποκτενεῖ ἑαυτὸν, ὅτι λέγει, Ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν;

22 Dicebant ergo Iudæi, Num trucidabit seipsum, qui dicat, Quò ego vado, vos nõ potestis venire?

22 *Dicebant ergo Iudæi, Nunquid interficiet semetipsũ, quia dicit, Quò ego uado, uos non potestis uenire?*

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὑμεῖς ἐκ τῶν κάτω ἐστὲ, ἐγὼ ἐκ τῶν ἄνω εἰμί· ὑμεῖς ἐκ τοῦ κόσμου τούτου ἐστὲ, ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου.

23 Tunc dixit eis, Vos ex inferis estis, ego ex supernis sum: vos ex hoc mundo estis, ego non sum ex hoc mundo.

23 *Et dicebat eis, Vos de deorsum estis, ego de supernis sum. Vos de mũdo hoc estis, ego non sum de hoc mundo.*

Εἶπον οὖν ὑμῖν ὅτι ἀποθανεῖσθε ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν. ἐὰν γὰρ μὴ πιστεύσητε ὅτι ἐγώ εἰμι, ἀποθανεῖσθε ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν.

24 Ideo vobis dixi vos morituros in peccatis vestris. Nam nisi credideritis me *eum* esse, moriemini in peccatis vestris.

24 *Dixi ergo uobis quia moriemini in peccatis uestris. si enim non credideritis quia ego sum, moriemini in peccato uestro.*

Ἔλεγον οὖν αὐτῷ, Σὺ τίς εἶ; Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Τὴν ἀρχὴν ὅ, τι καὶ λαλῶ ὑμῖν.

25 Dixerunt ergo ei, Tu quis es? Tum dixit eis Iesus, *Id* quod à principio dico vobis.

25 *Dicebant ergo ei, Tu quis es? Dixit eis Iesus, Principium qui & loquor uobis.*

17 Sed &, καὶ δὲ, id est ἀλλὰ καί. Vulg. prætermittit particulam δὲ, quæ tamen est necessaria. Ostendit enim applicandam esse rationem superiorẽ non modò præcedenti digressioni de iudicio quod ipse in eos non xeerceret, sed etiã in primis ipsi causæ de qua agitur, id est confirmando suo testimonio quod illi oppugnabãt.

18 Ego *is* sum, ἐγώ εἰμι. Hic apertè distinguitur diuinitas ab humanitate. Nam alioqui duo testes non essent, quum reus inter testes non numeretur: & tamen, ne duo Filii constituantur, Ego (inquit) *is* sum qui testor de meipso. Id verò facit vt ipse de seipso possit meritò testari, quia non tantùm homo est, (vt aduersarii temere atque adeo impiè iudicabant) sed homo Deus, & Deus homo.

20 In gazo phylacio, ἐν τῷ γαζοφυλακίῳ. Ita vocat aliquam templi regionem conferendis oblationibus destinatam. Castellio fiscum interpretatur. Ego siquid mutare velim, ærarium malim vocare.

25 *Id* quod à principio dico vobis, τὴν ἀρχὴν ὅ, τι καὶ λέγω ὑμῖν. Hanc expositionem etiam adfert Stapulensis: sed quia hic locus infinitis penè modis fuit expositus, & vera eius explicatio à significatione verborũ

pendet

pendet, primùm explicabo cum bona lectoris venia diuersas interpretationes: deinde paucis dicã quomodo putem esse intelligendum. Augustinus ergo (vt Eras. obseruauit) τὴν ἀρχὴν putat nomen esse: & quia videt parũ conuenire quartum casum interrogationis formulæ, sic cõnatur hoc excusare, vt dicat illud, Tu quis es, perinde valere acsi dixissent Iudæi, Quem te esse dicis? aut, Quem te esse credemus? Et quasi sic interrogassent, Christum respondisse quarto casu, Principium. Id est Quæritis quid debeatis credere? credite me esse principium. Deinde particulam ὅτι pro causali interpretatur, hoc modo, Quia & loquor vobis, id est, quia humilis propter vos factus, ad ista verba descendo. Nam si principium sicuti est, maneret apud Patrem, & non acciperet formam serui, & homo loqueretur hominibus, quomodo ei crederẽt, quũ infirma corda intelligibile verbum sine voce sensibili audire non possint? Ergo credite, inquit, me esse principium: quod vt credatis, non solùm sum, sed & loquor vobis. Hæc ille, quæ sanè sunt magis detorta quàm vt refutatione indigeant. Ambrosius (vt idem Eras. annotat) in eadem est sententia, nisi quòd pro Quia legit Qui, id est ὃς vel ὅστις, repugnante omnium codicum fide. Is cuius Commentariorum in Iohãnem libros quatuor Clicthoueus ille sophista sub Cyrilli nomine edidit, eandem prorsus interpretationem adfert atque Ambrosius. Reliqui omnes eruditi quos mihi contigit inspicere, τὴν ἀρχὴν accipiũt pro aduerbio, (vt omnino poscit linguæ Græcæ ratio) sed diuerso sensu. Alii enim explicant, Principio, id est primo loco, id vobis videlicet respondeo, me eum esse qui vobiscum loquar. Verùm hæc expositio & coacta est, & frigidam sententiam habet: denique etiam Græcis codicibus repugnat, in quibus legitur ὅτι, non ὅς. Alii sic exponunt, Principio id sum quod etiam dico vobis. id est, non statim vobis indignis explico quicquid sum, sed hoc primùm dico, dum aptiores eritis reliquis audiendis, me missum esse à Patre, & præconem vitæ. Sed hæc quoque expositio (ne quid aliud dicã) longius est petita. Quid Chrysostomus & Theophylactus senserint, difficile est explicare, quia singulis verbis non insistunt, & obscurè sanè hæc connectunt: videntur autem in summa sic interpretari, Quæritis quis sim? indigni estis quibus id dicam, sed digni quos grauiter arguam: ac quidem in primis quòd vobis sim loquutus, quo beneficio ostenditis vos esse indignos. Atqui hæc etiam expositio non video quomodo cum verbis Euangelistæ consentiat. Erasmus præter omnes istas interpretationes, existimat posse etiam hæc connecti cum eo quod dixerat, In peccatis vestris moriemini: vt sit hic sensus, In peccatis vestris moriemini: primùm ob id ipsum quòd hæc loquar vobis. Deinde pro eo quòd subiici oportuit secũdam & tertiam aliquam rationem, addit in genere, Multa habeo de vobis dicere. Sed quorsum, ista interrogatione spreta, tam obscurè loquatur Dominus? Quidam denique ex recentioribus exponit, Prorsus id quod loquor vobiscum: id est, planè illud ipsum verbum sum quod loquor vobiscum. quia Christus est Verbũ Patris, & quia se esse Verbũ testatur, vult in Verbo cognosci. Hæc verò interpretatio multo planior est quàm cæteræ omnes superiores, neque vllum verbum detorquet. Nam apud Græcos constat τὴν ἀρχὴν interdum declarare παντελῶς καὶ ὅλως. Sed mihi tamen videtur nimis arguta, si eos spectemus quos alloquebatur Dominus, quorũ etiam ruditati omnibus modis sese accommodat. Deinde cur non potius dixisset ὃς καὶ λαλῶ, vel ὁ καὶ λαλῶν ὑμῖν, id est, qui loquor vobis? quum præsertim ὁ λόγος apud Græcos masculino genere efferatur? Superest vna Nonni expositio, (neque enim omnes libuit commemorare) quam vltimo loco adscripsi quòd eam cæteris anteponã. Quæsierunt (inquit) Iudæi, Τίς σὺ πέλεις; καὶ Χριστὸς ἀνίαχεν, Ὅ,τι περ ὑμῖν Ἐξ ἀρχῆς ὀάριζον, ἔχω πέλεμα δικάζειν Καὶ λαλέειν· ἀλλ' οὗτος ἐτήτυμός ἐστι με πέμψας Ανδρομέῃ προσέννε. Hi sunt illius versiculi, quos eo libẽtius adscripsi quòd vulgò legantur corruptissimi, & videam à plerisque non fuisse cõmodè explicatos. Apparet autem ex illis τὴν ἀρχὴν nihil aliud declarare quàm ἐξ ἀρχῆς, idque per traiectionem construendum esse cum verbo λαλῶ, deinde ὅ,τι scribendum esse, ita vt non sit coniunctio, sed prouocabulum. Postremò repetendũ esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ verbum εἰμί, vt in summa intelligamus, Christum, quærentibus Iudæis quis esset, respondere se id esse quod ab initio ipsis dixisset: id est quod iampridem toties & tot modis illis inculcarat. Quid enim aliud tot concionibus conatus est illis exponere quàm & quis esset, & vnde esset, & cur in hunc mundum venisset? Cur autem hãc expositionem præ cæteris amplecterer, plurimis rationibus sum adductus. Nam quod ad rem ipsam attinet, plana est sententia, neque subtilis, neque detorta, sed ad quæstionem maximè accommodata. Deinde verò in verborum explicatione seruatur genuina ac propria explicatio. Nam quod ad traiectionẽ attinet infinita penè similia exẽpla occurrunt, quæ passim annotauimus vt Rom. 12. a. 3. & apud Lucam sæpe, & infrà versu 45. ὅ,τι verò non ὅτι scribendum esse docet maxima pars superiorum interpretationum, & ita etiam legitur in Theophylacto Romano. Postremò hæc est natura responsionum vt in iis repetatur verbum positum in quæstione: vt hoc loco planè sit germana repetitio verbi substantiui quod fuerat in quæstione vsurpatum. Quod autem attinet ad particulam καὶ, quanuis ea possit non incommodè accipi pro Etiam: tamen malui tanquã redundantem præterire. Est enim hic pleonasmus in Græco sermone non modò vsitatus, sed etiã elegans, idque in eodẽ prorsus dicẽdi genere & eodẽ sequente verbo, vt apud Synesiũ, ἵν' εἰδῶμεν ὅ,τι καὶ λέγει, vt sciamus quid ille dicat. Sic apud Gregoriũ sæpe, τί χρὴ καὶ λέγειν? Deinde vtitur præsenti tempore λαλῶ Euangelista, nõ sine emphasi: quasi diceret, Ego id sum quod ab initio dixi vobis, & nũc etiã dico, nimirũ Lux, Vita, Veritas, &c.

26 Πολλὰ ἔχω περὶ ὑμῶν λαλεῖν καὶ κρίνειν, ἀλλ' ὁ πέμψας με, ἀληθής ἐστι· κἀγὼ ἃ ἤκουσα παρ' αὐτοῦ, ταῦτα λέγω εἰς τὸν κόσμον.

26 Multa habeo quæ de vobis loquar ac iudicem: sed qui me misit, verax est: & ego, quæ audiui ab eo, hæc loquor mundo.

26 *Multa habeo de uobis loqui & iudicare: sed qui me misit, uerax est, & ego quæ audiui ab eo, hæc loquor in mundo.*

27 Οὐκ ἔγνωσαν ὅτι τὸν πατέρα αὐτοῖς ἔλεγεν.

27 Non cognouerunt eum de Patre ipsis loqui.

27 *Et non cognouerunt quia Patrem eis dicebat Deum.*

28 Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ὅταν ὑψώσητε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, τότε γνώσεσθε ὅτι ἐγώ εἰμι, καὶ ἀπ' ἐμαυτοῦ ποιῶ οὐδὲν, ἀλλὰ καθὼς ἐδίδαξέ με ὁ πατήρ μου, ταῦτα λαλῶ.

28 Dixit ergo eis Iesus, Quum extuleritis Filium hominis, tũc agnoscetis me eum esse, & ex meipso nihil facere, sed prout docuit me Pater hæc loqui.

28 *Dixit ergo eis Iesus, Quũ exaltaueritis Filiũ hominis, tunc cognoscetis quia ego sum, & à meipso facio nihil, sed sicut docuit me Pater, hæc loquor.*

27 Eum de Patre ipsis loqui, ὅτι τὸν πατέρα αὐτοῖς ἔλεγεν. Vulgata, Quia Patrem eis dicebat Deum, id est, ὅτι πατέρα αὐτοῖς ἔλεγεν τὸν Θεὸν, quo modo scriptum inuenimus in vno codice, si duo tantum vocabula excipias. nam pro αὐτοῖς ἔλεγεν scriptum erat αὐτὸς λέγει. Ego verò pro his interpretarer, Quòd de Deo

Il. i.

Patre ipsis loqueretur, vel quòd Deum, Patrem suum diceret. Non dissimili significatu vsurpatum est verbum λέγειν suprà, 6.g.71.

Καὶ ὁ πέμψας με, μετ' ἐμοῦ ἐστιν. οὐκ ἀφῆκέ με μόνον ὁ πατήρ, ὅτι ἐγὼ τὰ ἀρεστὰ αὐτῷ ποιῶ πάντοτε. 29

29 Nam qui me misit, mecum est. non reliquit me solum Pater, quia ego quæ placita sunt ei facio semper.

29 *Et qui me misit, mecū est: & non reliquit me solum, quia ego quæ placita sunt ei, facio semper.*

Ταῦτα αὐτοῦ λαλοῦντος πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν.

30 Hæc illo loquente multi crediderunt in eum.

30 *Hæc illo loquente multi crediderunt in eum.*

Ἔλεγεν οὖν ὁ Ἰησοῦς πρὸς τοὺς πεπιστευκότας αὐτῷ Ἰουδαίους, Ἐὰν ὑμεῖς μείνητε ἐν τῷ λόγῳ τῷ ἐμῷ, ἀληθῶς μαθηταί μου ἐστέ.

31 Dicebat ergo Iesus iis Iudæis qui crediderant ipsi, Si vos mānseritis in sermone meo, verè discipuli mei eritis.

31 *Dicebat ergo Iesus ad eos qui crediderunt ei Iudæos, Si uos manseritis in sermone meo, uerè discipuli mei eritis.*

Καὶ γνώσεσθε τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς.

32 Et cognoscetis Veritatem, & Veritas vos in libertatem vindicabit.

32 *Et cognoscetis Veritatē, & Veritas liberabit uos.*

Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ, Σπέρμα Ἀβραάμ ἐσμεν, καὶ οὐδενὶ δεδουλεύκαμεν πώποτε· πῶς σὺ λέγεις, Ὅτι ἐλεύθεροι γενήσεσθε;

33 Responderunt ei, Semen Abrahæ sumus, neque cuiquam seruiuimus vnquam: quomodo tu dicis nos in libertatē vindicandos?

33 *Responderunt ei, Semē Abrahæ sumus, & nemini seruiuimus unquam: quomodo tu dicis, Liberi eritis?*

Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, δοῦλός ἐστι τῆς ἁμαρτίας.

Rom.6.d.20 2.pet.2.d.19

34 Respondit eis Iesus, Amē amē dico vobis, quisquis cōmittit peccatū, || seruus est peccati.

34 *Respondit eis Iesus, Amē amen dico uobis quia omnis qui facit peccatū, seruus est peccati.*

Ὁ δὲ δοῦλος οὐ μένει ἐν τῇ οἰκίᾳ εἰς τὸν αἰῶνα· ὁ υἱὸς μένει εἰς τὸν αἰῶνα.

35 Seruus autem non manet in domo in æternum: filius manet in æternum.

35 *Seruus autem non manet in domo in æternū, filius autem manet in æternum.*

Ἐὰν οὖν ὁ υἱὸς ὑμᾶς ἐλευθερώσῃ, ὄντως ἐλεύθεροι ἔσεσθε.

36 Itaque si vos Filius in libertatē vindicarit, verè liberi eritis.

36 *Si ergo uos Filius liberauerit, uerè liberi eritis.*

Οἶδα ὅτι σπέρμα Ἀβραάμ ἐστε· ἀλλὰ ζητεῖτέ με ἀποκτεῖναι, ὅτι ὁ λόγος ὁ ἐμὸς οὐ χωρεῖ ἐν ὑμῖν.

37 Scio vos semen Abrahæ esse, sed studetis me trucidare: quia sermo meus non habet locum apud vos.

37 *Scio quia filij Abrahæ estis: sed quæritis me interficere, quia sermo meus non capit in uobis.*

Ἐγὼ ὃ ἑώρακα παρὰ τῷ πατρί μου, λαλῶ, καὶ ὑμεῖς οὖν ὃ ἑωράκατε παρὰ τῷ πατρὶ ὑμῶν, ποιεῖτε.

38 Ego loquor quod vidi apud Patrē meū, & vos facitis quod vidistis apud patrem vestrum.

38 *Ego quod uidi apud Patrem loquor, & uos quæ uidistis apud patrem uestrum, facitis.*

Ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον αὐτῷ, Ὁ πατὴρ ἡμῶν Ἀβραάμ ἐστι. Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Εἰ τέκνα τοῦ Ἀβραὰμ ἦτε, τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραὰμ ἐποιεῖτε ἄν.

39 Responderūt & dixerunt ei, Pater noster Abraham est. Dicit eis Iesus, Si filii Abrahæ essetis, opera Abrahæ faceretis.

39 *Responderunt & dixerūt ei, Pater noster Abraham est. Dicit eis Iesus, Si filij Abrahæ estis, opera Abrahæ facite.*

Νῦν δὲ ζητεῖτέ με ἀποκτεῖναι, ἄνθρωπον ὃς τὴν ἀλήθειαν ὑμῖν λελάληκα, ἣν ἤκουσα παρὰ τοῦ Θεοῦ· τοῦτο Ἀβραὰμ οὐκ ἐποίησεν.

40 Nunc autem studetis me interficere, hominem qui veritatem vobis loquutus sum, quam audiui à Deo: hoc Abraham non fecit.

40 *Nunc autē quæritis me interficere, hominem qui ueritatē uobis loquutus sum, quā audiui à Deo: hoc Abraham non fecit.*

32 In libertatem vindicabit, ἐλευθερώσει. Vulgata, Liberabit: Erasmus, Liberos faciet: quæ nimium latè patent, neque proximæ obiectioni videntur locum relinquere. Manumittendi autem vocabulum non quadrat, quia dominus is est qui seruum manumittit. In hac autem specie, peccatum, cuius serui eramus, non potest aptè dici nos manumittere, sed Veritas, ab ipsius seruitute in libertatem nos vindicare.

38 Quod vidistis apud patrem vestrum, ὃ ἑωράκατε παρὰ τῷ πατρὶ ὑμῶν. In tribus codicibus scriptum erat ἃ ἠκούσατε παρὰ τοῦ πατρὸς ὑμῶν, quæ audiuistis à Patre vestro. Sic legit etiam Chrysostomus: eodem tamē sensu, quum & ipse Christus de se loquens, Audiendi vocabulum vsurparit suprà, 5.f.30, & infrà, versu 4, nequis Videre & Audire putet inter se opponi. Loquitur autem ἀνθρωποπαθῶς, quia nulla apud nos exempla in vtranque partem plus valent quàm domestica.

39 Essetis, ἦτε. Vetus interpres, Estis, id est ἐστέ, & paulo pòst etiam pro ἐποιεῖτε ἄν, faceretis, legit ποιεῖτε, facite, contra fidem nostrorum vetustorum codicum.

40 Nunc autem, νῦν δέ. Particula Nunc, non est temporis aduerbium hoc loco, sed coniunctio quæ assumptionibus solet adhiberi, non modò à Græcis, sed etiam à Latinis, vt Valla obseruauit libri Elegantiarum 2. capite 51.

41 Ὑμεῖς ποιεῖτε τὰ ἔργα τοῦ πατρὸς ὑμῶν. Εἶπον οὖν αὐτῷ, Ἡμεῖς ἐκ πορνείας οὐ γεγεννήμεθα· ἕνα πατέρα ἔχομεν τὸν Θεόν.

41 Vos facitis opera patris vestri. Itaque dixerunt ei, Nos ex scortatione nō sumus geniti: vnū patrē habemus, *nempe* Deū.

41 *Vos facitis opera patris uestri. Dixerunt itaque ei, Nos ex fornicatione nō sumus nati: unum patrē habemus Deum.*

42 Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Εἰ ὁ Θεὸς πατὴρ ὑμῶν ἦν, ἠγαπᾶτε ἂν ἐμέ. ἐγὼ γὰρ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐξῆλθον καὶ ἥκω. οὐδὲ γὰρ ἀπ' ἐμαυτοῦ ἐλήλυθα, ἀλλ' ἐκεῖνός με ἀπέστειλε.

42 Dixit ergo eis Iesus, Si Deus pater vester esset, diligeretis me: ego enim à Deo profectus sum & veni: neque enim à meipso veni, sed ille me misit.

42 *Dixit ergo eis Iesus, Si Deus pater uester esset; diligeretis utique me: ego enim ex Deo processi & ueni: neque enim à meipso ueni, sed ille me misit.*

43 Διατί τὴν λαλιὰν τὴν ἐμὴν οὐ γινώσκετε; ὅτι οὐ δύνασθε ἀκούειν τὸν λόγον τὸν ἐμόν.

43 Quare loquutionem istam meam non agnoscitis? quia nō potestis audire sermonē meū.

43 *Quare loquelam meā non cognoscitis? quia nō potestis audire sermonē meum.*

44 Ὑμεῖς ἐκ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστέ, καὶ τὰς ἐπιθυμίας τοῦ πατρὸς ὑμῶν θέλετε ποιεῖν. ἐκεῖνος ἀνθρωποκτόνος ἦν ἀπ' ἀρχῆς, καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐχ ἕστηκεν. ὅτι οὐκ ἔστιν ἀλήθεια ἐν αὐτῷ. ὅταν λαλῇ τὸ ψεῦδος, ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ, ὅτι ψεύστης ἐστί, καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ.

44 ‖Vos ex patre diabolo estis, & cupiditates patris vestri vultis explere. Ille fuit homicida à principio, & in veritate non perstitit: nō est enim veritas in eo. Quotiescūque loquitur mendaciū, de suo loquitur, quia mendax est, & mendacii pater. 1. Iohan.3.b.8

44 *Vos ex patre diabolo estis, & desideria patris uestri uultis facere. Ille homicida erat ab initio & in ueritate nō stetit: quia nō est ueritas in eo. Quū loquitur mendacium, ex proprijs loquitur, quia mendax est, & pater eius.*

41 Ex scortatione, ἐκ πορνείας. Vulg. Ex fornicatione. Erasmus, E stupro. Vide Mat.15.b.19. Nempe Deum, τὸν Θεόν. Vide Matth.19.c.17.

43 Loquutionem, τὴν λαλιάν: id est idioma, seu etiam linguam. Est enim hæc expositio magis expressa quàm si accipias pro eo quod verbis ipsis significatur, vt suprà, 4.f.42. Nam perinde est acsi diceret Dominus, Qui fit vt quod dico, non magis intelligatis quàm si ignota ac peregrina lingua vobiscum loquerer? Quia non potestis, ὅτι οὐ δύνασθε. Vel, vt non possitis, si quidem libeat legere vno contextu, & interrogationem reiicere in finem huius membri: nam sic quoque accipitur ὅτι particula, vt annotauimus suprà, 2.c.18. Nihil tamen mutare volui contra fidem exemplarium. Est autem illud quoque obseruandum, quanuis simus prorsus inepti ad Deum audiendum, nisi ipse pro sua bonitate nobis nouas aures tribuat, nósque adeo totos quasi deintegro fingat, tamen τὸ οὐ δύνασθαι hoc loco non propriè huc pertinere, sed declarare potius summam Iudæorū peruicaciam, adeo vt ne aures quidē Christo audiendo vellent accōmodare.

44 Fuit, ἦν. Vulgata & Erasmus, Erat, impropriè. Neque enim semper fuit homicida, quum homo semper non fuerit, sed statim ab initio, conditi scilicet mundi, & creati hominis, quem vixdum creatum suo mendacio præcipitauit in mortem. A principio, ἀπ' ἀρχῆς. Quotiescunque fit principii mentio, significationem illius ad id de quo agitur, accommodare necesse est. Quum ergo hîc agatur de homicidio cuius arguitur reus Satan ab initio, certè necesse est vt (quod etiam facit Nonnus) ad ipsius mundi atque adeo hominis initium referas, non autē ad Satanæ ipsius initiū, nisi quatenus cœpit esse homicida: nedum vt hinc constituas ab æterno diabolū talē extitisse, aut illud testimoniū de Filii Dei æternitate eludas, de quo dictū est suprà, 1. a.1. Neque enim hîc simpliciter dicitur diabolus fuisse ab initio, vt quum dicitur Sermo ab initio fuisse (id est extitisse) & quidem per præteritum imperfectum, vt sciamus eius hypostasin antiquiorē omnium rerum creatione (id est æternā) esse: nihil, inquam, eiusmodi hîc dicitur de diabolo, sed de qualitate ipsius agitur, quam dicitur iam inde ab initio creati mundi induisse, quum factus est homicida. Augustinus, quem etiam Pseudocyrillus citat, ad initium peccati refert: verè id quidem, si rem ipsam spectes (siquidem quum Satan per peccatum hominem interemerit, hinc demum cœpit esse homicida, quum peccatum ingressum est in mundum) sed tamen subtilius. Malo igitur paulo crassius hæc interpretari de ipsius humanæ gentis exordiis. neque rursus subtiliter hæc refero ad illud primum momentum quo creatus est homo, sed principium hoc etiam extendo ad tempus creationi mundi ac ipsius hominis vicinū, quo videlicet homo est à diabolo occisus. In veritate, ἐν τῇ ἀληθείᾳ. Heb. באמת, quo vocabulo significatur vel fidelitas quā nō seruauit diabolus suo opifici: vel quod opponitur mēdacio, ad quod videlicet defecit Satā, aut potius quod ipse primus excogitauit. Sed & fortassis, In veritate illud est pro quo scribitur Iob 2.a.3, בתומה: vt Veritatis vocabulo significetur ītegritas illa naturæ in qua cōditus Angelus ille cū suis, postea nō seruauit originē suā, vt scribitur Iudæ a.6. Non perstitit, οὐχ ἕστηκεν: id est non permāsit, nec constāter perseuerauit, quod apud Hebræos significatur etiā verbo עמד, vt Psal.19.c.10, quod alioqui respondet verbo ἑστάναι. cuius quū sit multiplex significatio, nōnulli hūc locū peruertere conati sunt varia interpretatione: quanquā fortassis nō minus rectè cōueniat huic loco verbū אמן, vt Psal.78.d.37, si connecti possit cū eo quod sequitur. Sed germanā esse hāc expositionē liquet ex eo quod scribitur 2.Pet.2.a.4, & Iudæ a.6. Vulg. & Eras. Non stetit: rectè quidē, quū verbū Standi sic etiā apud Latinos accipiatur, vt alibi diximus: sed studuimus omnē amphiboliā vitare. Non est enim, ὅτι οὐκ ἔστιν. Vulg. & Eras. Quia. Atqui hæc verba nō ostendūt causā cur diabolus in veritate nō perstiterit, sed consequutionē, ex qua rectè collegit Dominus à consequēti, illū à sua origine defecisse. Simile exemplū occurrit Luc.7.g.47. De suo, ἐκ τῶν ἰδίων, id est ἀφ' ἑαυτοῦ, ex suo vnius instinctu, & ex suo propriè ingenio, vel quod verè suū ac sibi propriū est. Et mendacii pater, καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ. Non simpliciter dicitur πατὴρ, sed addito articulo ὁ πατὴρ: non vt ab aliis patribus distinguatur, (solus enim diabolus mēdaciū genuit) sed vt siqua est in vitiis excellētia ac præstātia, hæc omnis illi in solidū tribuatur. Sic Dido apud Virg. Túne ille Æneas? Hāc autē emphasin nō possis sine aliqua specie amphiboliæ explicare hoc loco. Sed & pro relatiuo αὐτοῦ substituimus antecedēs, quod causa nulla erat cur Castellio in suis annotationibus subtili quadā ratione suppleret, quasi in nomine ψεύστης sit inclusū, quū in præcedēte mēbro disertè exprimatur. Suppleuimus igitur illud, vt magis perspicua esset oratio. Nam hoc quoq; videtur Nonnū fefellisse, quū hæc ita interpretaretur, ψεύστης αὐτὸς ἔφυ, ψευδήμονος ἐκ γενετῆρος. Epiphanius κατὰ ἀρχοντικῶν & κατὰ Καϊανῶν aliter legit hunc

locum, hoc modo ſcilicet, ὑμεῖς ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστέ, ὅτι ψεύστης ἐστίν. & paulo pòſt, ὅταν λαλῇ τὸ ψεῦδος, ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ, ὅτι καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ ψεύστης ἦν. καὶ γὰρ ὁ πατὴρ αὐτοῦ ψεύστης ἐστιν: id eſt, Vos ex patre diabolo eſtis, quia mēdax eſt: quum loquitur mendacium, ex ſuo loquitur, quia pater eius eſt mendax. nam & pater ipſius mendax eſt. Sed totus hic locus in Græco Epiphanii exemplari mendoſè legitur: neque minus incommoda eſt interpretatio quā ipſe adfert in hunc locum, quaſi videlicet diabolus hoc loco ſit Iudas, cuius pater ſit Cain, & rurſus Caini pater ſit Satan, imitatione nón propagatione, vt illi Caiani tradebant. Ad me quidē quod attinet, receptā lectionem exiſtimo veram eſſe ac germanam, ſed ſuſpicor ab aliquibus hæreticis addito articulo ſcriptum eſſe ὁ πατήρ. Nam certè planior erit ſenſus ſi πατὴρ legamus ſine articulo.

45 Ἐγὼ δὲ ὅτι τὴν ἀλήθειαν λέγω, οὐ πιστεύετέ μοι.
45 "Vos autem, quia ego veritatē dico, non creditis mihi.
45 *Ego autē quia ueritatē dico, non creditis mihi.*

46 Τίς ἐξ ὑμῶν ἐλέγχει με περὶ ἁμαρτίας; εἰ δὲ ἀλήθειαν λέγω, διατί ὑμεῖς οὐ πιστεύετέ μοι;
46 Quis ex vobis arguit me de peccato? ſi veritatem dico, quare vos non creditis mihi?
46 *Quis ex uobis arguit me de peccato? ſi ueritatē dico, quare uos non creditis mihi?*

1. Iohan. 4. a. 6

47 Ὁ ὢν ἐκ τοῦ Θεοῦ, τὰ ῥήματα τοῦ Θεοῦ ἀκούει· διὰ τοῦτο ὑμεῖς οὐκ ἀκούετε, ὅτι ἐκ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἐστέ.
47 ‖Qui ex Deo eſt, verba Dei audit: "propterea vos non auditis quia ex Deo non eſtis.
47 *Qui ex Deo eſt, uerba Dei audit: propterea uos nō auditis, quia ex Deo non eſtis.*

48 Ἀπεκρίθησαν οὖν οἱ Ἰουδαῖοι καὶ εἶπον αὐτῷ, Οὐ καλῶς λέγομεν ἡμεῖς ὅτι Σαμαρείτης εἶ σύ, καὶ δαιμόνιον ἔχεις;
48 Reſponderunt ergo Iudæi & dixerūt ei, Nónne bene dicimus te Samaritanum eſſe, & dæmonium habere?
48 *Reſponderunt ergo Iudæi & dixerūt ei, Nónne bene dicim⁹ nos quia Samaritanus es tu, & dæmonium habes?*

49 Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς, Ἐγὼ δαιμόνιον οὐκ ἔχω, ἀλλὰ τιμῶ τὸν πατέρα μου, καὶ ὑμεῖς ἀτιμάζετέ με.
49 Reſpondit Ieſus, Ego dæmonium non habeo, ſed honoro Patrem meum, & vos contumelia afficitis me.
46 *Reſpōdit Ieſus, Ego dæmonium non habeo, ſed honorifico Patrē meum, & uos inhonoraſtis me.*

50 Ἐγὼ δὲ οὐ ζητῶ τὴν δόξαν μου· ἔστιν ὁ ζητῶν καὶ κρίνων.
50 Ego verò non quæro gloriā meā: eſt qui quærat "& iudicet.
50 *Ego autē nō quæro gloriā meam: eſt qui quærat & iudicet.*

51 Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐάν τις τὸν λόγον τὸν ἐμὸν τηρήσῃ, θάνατον οὐ μὴ θεωρήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα.
51 Amen amē dico vobis: ſi quis ſermonē meū ſeruauerit, "mortem nō conſpiciet in æternum.
51 *Amen amen dico uobis, ſi quis ſermonem meum ſeruauerit, mortem non uidebit in æternum.*

52 Εἶπον οὖν αὐτῷ οἱ Ἰουδαῖοι, Νῦν ἐγνώκαμεν ὅτι δαιμόνιον ἔχεις. Ἀβραὰμ ἀπέθανε καὶ οἱ προφῆται, καὶ σὺ λέγεις, Ἐάν τις τὸν λόγον μου τηρήσῃ, οὐ μὴ γεύσεται θανάτου εἰς τὸν αἰῶνα;
52 Dixerunt ergo ei Iudæi, Nūc cognouimus te dæmonium habere. Abraham mortuus eſt, & Prophetæ: & tu dicis, Si quis ſermonem meum ſeruauerit, non guſtabit mortem "in æternum?
52 *Dixerunt ergo Iudæi, Nunc cognouimus quia dæmonium habes. Abraham mortuus eſt & Prophetæ, & tu dicis, Si quis ſermonem meū ſeruauerit, non guſtabit mortem in æternum.*

53 Μὴ σὺ μείζων εἶ τοῦ πατρὸς ἡμῶν Ἀβραάμ, ὅστις ἀπέθανε; καὶ οἱ προφῆται ἀπέθανον· τίνα σεαυτὸν σὺ ποιεῖς;
53 Num tu maior es patre illo noſtro Abraham, qui mortuus eſt? etiā Prophetæ mortui ſunt: quem tu teipſum facis?
53 *Nunquid tu maior es patre noſtro Abraham, qui mortuus eſt? & Prophetæ mortui ſunt: quem teipſum facis?*

54 Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς, Ἐὰν ἐγὼ δοξάζω ἐμαυτόν, ἡ δόξα μου οὐδέν ἐστιν· ἔστιν ὁ πατήρ μου ὁ δοξάζων με, ὃν ὑμεῖς λέγετε ὅτι Θεὸς ὑμῶν ἐστι.
54 Reſpondit Ieſus, Si ego glorifico meipſum, gloria mea nihil eſt: Pater ille meus, is eſt qui glorificat me, quem vos dicitis Deum veſtrum eſſe.
54 *Reſpondit Ieſus, Si ego glorifico meipſum, gloria mea nihil eſt: eſt Pater meus qui glorificat me, quem uos dicitis quia Deus ueſter eſt.*

45 *Vos* autem, quia ego, ἐγὼ δὲ ὅτι. Manifeſta hîc eſt traiectio, qualem ſuprà notauimus ver 25. Suppleuimus autem pronomen Vos, vt melius appareat collatio iſta indolis patris & filiorum. Nōnus autem videtur ita hæc accepiſſe vt ὅτι ponatur εἰδικῶς, vt ſit hæc ſententia, Vos autem non creditis mihi quòd vobis veritatem dicam. Sic enim interpretatur, Ὑμῖν αὐτὸς ἔλεξα, καὶ οὐ πιστεύετε μύθῳ.

47 Propterea, διὰ τοῦτο. Videtur permutatum argumentum, ac potius dicendum fuiſſe, Propterea ex Deo non eſtis. Nam non auditis.

50 Et iudicet, καὶ κρίνων: id eſt, qui contemptum mei aut ſui potius vindicet. Caſtellio cōuertit, Et cū ratione: qui quam rationem habuerit, non video.

51 Mortem non cōſpiciet, θάνατον οὐ μὴ θεωρήσῃ: id eſt Non morietur, ſiue, Mortem non ſentiet, vt Pſal. 89. g. 49. & Luc. 2. d. 26. Fideles enim in ipſa morte vident vitam. Nam huic oppoſita loquutio eſt, Vitam videre, quam expoſuimus ſuprà, 3. d. 36. Sic in proximo verſiculo idem dicit, ſumpta tranſlatione à diuerſo ſenſu, nempe à guſtatu.

52 In æternum, εἰς αἰῶνα; Additur interrogationis nota in emendatis codicibus: iſta tamen ita accipienda ſunt vt ſciamus potius indignantium eſſe quàm interrogantium.

55 Καὶ οὐκ ἐγνώκατε αὐτόν· ἐγὼ δὲ οἶδα αὐτόν· καὶ ἐὰν εἴπω ὅτι οὐκ οἶδα αὐτὸν, ἔσομαι ὅμοιος ὑμῶν, ψεύστης. ἀλλ᾽ οἶδα αὐτὸν, καὶ τὸν λόγον αὐτοῦ τηρῶ.

56 Ἀβραὰμ ὁ πατὴρ ὑμῶν ἠγαλλιάσατο ἵνα ἴδῃ τὴν ἡμέραν τὴν ἐμήν. καὶ εἶδε, καὶ ἐχάρη.

57 Εἶπον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι πρὸς αὐτὸν, Πεντήκοντα ἔτη οὔπω ἔχεις, καὶ Ἀβραὰμ ἑώρακας;

58 Εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, πρὶν Ἀβραὰμ γενέσθαι, ἐγώ εἰμι.

59 Ἦραν οὖν λίθους ἵνα βάλωσιν ἐπ᾽ αὐτόν. Ἰησοῦς δὲ ἐκρύβη, καὶ ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ ἱεροῦ, διελθὼν διὰ μέσου αὐτῶν· καὶ παρῆγεν οὕτως.

55 Neque noſtis eum: ego autẽ noui eum: & ſi dixero me eum nõ noſſe, ero ſimilis veſtri, *id eſt* mendax: ſed eum noui, & ſermonem eius ſeruo.

56 Abraham pater veſter gestiuit vt videret diem iſtum meũ: & vidit, ac gauiſus eſt.

57 Dixerũt ergo ei Iudæi, Quinquaginta annos nõdum habes, & Abraham vidiſti?

58 Dixit eis Ieſus, Amen amen dico vobis, priuſquã Abrahã fieret, ego ſum.

59 Suſtulerunt ergo lapides vt iacerẽt in eum: Ieſus autem occultauit ſe, & exiuit è templo.

55 *Et non cognouiſtis eũ: ego autem noui eum: & ſi dixero quia non ſcio eum, ero ſimilis uobis, mẽdax: ſed ſcio eum, & ſermonem eius ſeruo.*

56 *Abraham pater ueſter exultauit ut uideret diẽ meum: & uidit, & gauiſus eſt.*

57 *Dixerunt ergo Iudæi ad eum, Quinquaginta annos nondũ habes, & Abraham uidiſti?*

58 *Dixit eis Ieſus, Amen amẽ dico uobis, antequã Abraham fieret, ego ſum.*

59 *Tulerunt ergo lapides ut iacerent in eum: Ieſus autẽ abſcondit ſe, & exiuit de templo.*

Κεφάλαιον θ

1 ΚΑΙ παράγων, εἶδεν ἄνθρωπον τυφλὸν ἐκ γενετῆς.

2 Καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες, Ῥαββὶ, τίς ἥμαρτεν, οὗτος, ἢ οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ἵνα τυφλὸς γεννηθῇ;

CAP. IX.

1 PRæteriẽs autem vidit quendam cæcum à natiuitate:

2 Et interrogauerunt eum diſcipuli eius, dicẽtes, Rabbi, quis peccauit, hic, an parentes eius, vt cæcus naſceretur?

CAP. IX.

1 *ET præteriens Ieſus uidit hominem cæcũ à natiuitate:*

2 *Et interrogauerunt eũ diſcipuli ei⁹, Rabbi, quis peccauit, hic, aut parentes eius, ut cæcus naſceretur?*

56 Geſtiuit, ἠγαλλιάσατο. Vulg. & Eraſ. Exultauit, quomodo conſueuimus interpretari: ſed quia hîc ſignificatur potius ſummum deſiderium rei nondum præſentis, ſed tamen futuræ, idcirco illud verbum prætulimus. Diem iſtum meum, τὴν ἡμέραν τὴν ἐμήν. Placet hoc dicendi genus noſtro penè vni Euangeliſtæ: quod ſanè eſt elegans, & interdũ videtur ἐμφατικώτερον quàm ſi ſimplex pronomen vſurpetur. Cæterùm ex Hebræorũ idiotiſmo יום פלוני, id eſt dies alicuius, nihil aliud declarat quàm ſpatium quò vixerit aliquis, aut inſigne quidpiam ipſi vel facere vel ferre contigerit, quæ res notior eſt quàm vt teſtimonio egeat. Dies ergo Domini nihil aliud ſignificat quàm ipſius aduentũ in carnẽ. Vidit enim eum eminus Abraham, fidei nimirum oculis, vt declaratur Hebr. 11. c. 13.

57 Quinquaginta annos nondũ habes, πεντήκοντα ἔτη οὔπω ἔχεις. Chryſoſtomus legit Quadraginta: ad quam ætatem (inquit) accedebat. Nam agebat annum circiter 34. Sed & Eraſmus quominus eam lectionem amplectatur, eo vno deterretur quòd in omnibus exemplaribus, atque adeo apud Nonnum & Theophylactum, legitur πεντήκοντα. Certè quum Græci ſoleant numeros ſuarum literarum notis declarare, facilis fuit lapſus literæ μ in ν: qua ratione norunt omnes eruditi plurimos tum Græcos tum Latinos ſcriptores ita eſſe deprauatos vt vix aut ne vix quidem reſtitui poſſe videantur. Sed tamẽ quod adhunc locũ attinet, probabile eſt Iudæos quinquaginta annorum mentionem feciſſe, vti facere ſolent qui aduerſario gratificantur, vt plus etiam concedant quàm auſit flagitare.

58 Priuſquam Abraham fieret, πρὶν Ἀβραὰμ γενέσθαι. Eraſmus, Antequam Abrahã naſceretur. Ego verò, quanuis nõ exiſtimem Chriſtum hîc ſimpliciter agere de ſe, quatenus Deus eſt, ſed quatenus eſt viſus ab Abrahamo, Dei videlicet & hominum mediator, Deus in carne manifeſtatus, (nã alioqui non videretur appoſitè differere) tamen quia vt mediator conſiderari nõ poteſt niſi verè ſit Emmanuel, & hac etiam ratione dicitur Agnus à conſtitutione mundi occiſus, imò verò Chriſtus fuiſſe heri & hodie: putaui ſeruandam eſſe antitheſin. Itaque γίγνεσθαι maluiconuertere Fieri quàm Naſci: vt opponatur τῷ εἶναι, quod illi demum propriè tribuitur qui ſolus verè exiſtit.

59 E templo, ἐκ τοῦ ἱεροῦ. Poſt hæc verba ſubiicitur in vetuſtis exemplaribus, διελθὼν διὰ μέσου αὐτῶν, καὶ παρῆγεν οὕτως, id eſt tranſiens per medium eorum, & ſic præteriit: quæ etiam legit & interpretatur Nonnus. Ego verò aſſentior Eraſmo, qui priorem partem putat ex Luc. 4. e. 30, irrepſiſſe in contextum, culpa librariorum, qui in margine deſcripta inuenerũt: deinde vt hæc cũ proximo capite cohærerẽt, additum fuiſſe καὶ παρῆγεν οὕτως. Vt autem ita credã, adducor nõ modò ea ratione quam ille adfert, quia videlicet nec Chryſoſtomus nec Auguſtinus iſtius appendicis meminerunt: ſed etiam quòd videantur iſta parum probabiliter cohærere. Nam ſi eripuit ſe eorum oculis, quomodo per medium eorum tranſiit? niſi fortè aut illos excæcauit ad tempus, aut factus eſt diuina ſua virtute ἀόρατος: quod Theophylactus & Pſeudocyrillus commenti ſunt, vt hunc nodum explicarent: quorum neutrum eſt probabile. Alibi quidem, fateor, dicitur per medios hoſtes elapſus, ſed nulla ibi occultationis mentio: imò Dominus eo tempore neque oculos eorum excæcauit, neque euanuit ex oculis, ſed diuinam ſuam virtutem in eo oſtendit quòd eorum manus ad homicidium paratas ita continuit, vt palàm per mediam ipſorum turbam ſaluus euaderet.

Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Οὔτε οὗτος ἥμαρτεν, οὔτε οἱ γονεῖς αὐτοῦ· ἀλλ' ἵνα φανερωθῇ τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ ἐν αὐτῷ.

3 Respondit Iesus, Neque iste peccauit, neque parẽtes eius, *ut cæcus nasceretur:* sed *oportet* opera Dei manifesta fieri in eo.

3 *Respondit Iesus, Neque hic peccauit, neque parentes eius, sed ut manifestentur opera Dei in illo.*

Ἐμὲ δεῖ ἐργάζεσθαι τὰ ἔργα τοῦ πέμψαντός με ἕως ἡμέρα ἐστίν· ἔρχεται νὺξ ὅτε οὐδεὶς δύναται ἐργάζεσθαι.

4 Oportet me operari ei⁹ opera qui misit me, donec dies est: venit nox quum nemo potest operari.

4 *Me oportet operari opera eius q misit me, donec dies est: venit nox quãdo nemo potest operari.*

Ὅταν ἐν τῷ κόσμῳ ὦ, φῶς εἰμι τοῦ κόσμου.

Suprà, 1.a.5, & 8.b.12 infrà, 12.c.35 & g.46

5 Quandiu fuero in mundo, ‖Lux sum mundi.

5 *Quandiu sum in mũdo, lux sum mundi.*

Ταῦτα εἰπών, ἔπτυσε χαμαί, καὶ ἐποίησε πηλὸν ἐκ τοῦ πτύσματος, καὶ ἐπέχρισε τὸν πηλὸν ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ τυφλοῦ.

6 Hoc quum dixisset, spuit humi, & fecit lutum ex sputo, & illeuit lutum oculis cæci:

6 *Hæc quũ dixisset expuit in terrã, & fecit lutũ ex sputo, & liniuit lutum super oculos eius:*

Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ὕπαγε, νίψαι εἰς τὴν κολυμβήθραν τοῦ Σιλωάμ. ὃ ἑρμηνεύεται ἀπεσταλμένος. Ἀπῆλθεν οὖν, καὶ ἐνίψατο, καὶ ἦλθε βλέπων.

7 Dixitque ei, Vade, laua in piscina Siloam. quod est, si interpreteris, missus. Abiit ergo, & lauit, rediitque videns.

7 *Et dixit ei, Vade, laua in natatoria Siloe. quod interpretatur missus. Abijt ergo, & lauit: & uenit uidens.*

Οἱ οὖν γείτονες καὶ οἱ θεωροῦντες αὐτὸν τὸ πρότερον ὅτι τυφλὸς ἦν, ἔλεγον, Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ καθήμενος, καὶ προσαιτῶν;

8 Vicini ergo, & qui prius viderant eum cæcum esse, dicebãt, Nónne hic est qui sedebat & mendicabat?

8 *Itaque uicini & qui uiderant eum prius quia mẽdicus erat, dicebant, Nónne hic est qui sedebat, & mendicabat?*

Ἄλλοι ἔλεγον, Ὅτι οὗτός ἐστιν. ἄλλοι δέ, Ὅτι ὅμοιος αὐτῷ ἐστιν. Ἐκεῖνος ἔλεγεν, Ὅτι ἐγώ εἰμι.

9 Alii dicebant, Hic est: alii verò, Similis est ei. Ille *autem* dicebat, Ego *is* sum.

9 *Alij dicebant, Quia hic est: alij autẽ, Nequaquã, sed similis est ei. Ille uerò dicebat, Quia ego sum.*

Ἔλεγον οὖν αὐτῷ, Πῶς ἀνεῴχθησάν σοι οἱ ὀφθαλμοί;

10 Dixerunt ergo ei, Quomodo aperti sunt tibi oculi?

10 *Dicebant ergo ei, Quomodo aperti sunt tibi oculi?*

Ἀπεκρίθη ἐκεῖνος καὶ εἶπεν, Ἄνθρωπος λεγόμενος Ἰησοῦς πηλὸν ἐποίησε, καὶ ἐπέχρισέ μου τοὺς ὀφθαλμούς, καὶ εἶπέ μοι, Ὕπαγε εἰς τὴν κολυμβήθραν τοῦ Σιλωάμ, καὶ νίψαι. Ἀπελθὼν δὲ καὶ νιψάμενος, ἀνέβλεψα.

11 Respondit ille, & dixit, Quidam qui dicitur Iesus, lutũ fecit, & illeuit oculos meos, & dixit mihi, Vade ad piscinam Siloam, & laua. Vt autem abii ac laui, visum recepi.

11 *Respõdit, Ille homo qui dicitur Iesus, lutum fecit, & unxit oculos meos, & dixit mihi, Vade ad natatoriam Siloe, & laua. Et abij, & laui, & uideo.*

Εἶπον οὖν αὐτῷ, Ποῦ ἐστιν ἐκεῖνος; Λέγει, Οὐκ οἶδα.

12 Dixerunt ergo ei, Vbi est ille? Ait, Nescio.

12 *Et dixerunt ei, Vbi est ille? Ait, Nescio.*

Ἄγουσιν αὐτὸν πρὸς τοὺς Φαρισαίους τόν ποτε τυφλόν.

13 Adducũt eum ad Pharisæos, eum *inquam* qui olim cæcus fuerat.

13 *Adducunt eum ad Pharisæos qui cæcus fuerat.*

Ἦν δὲ σάββατον ὅτε τὸν πηλὸν ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἀνέῳξεν αὐτοῦ τοὺς ὀφθαλμούς.

14 Erat autem Sabbathum quũ lutum faceret Iesus, & aperiret oculos eius.

14 *Erat autem Sabbathũ quando lutum fecit Iesus, & aperuit oculos eius.*

IN CAPVT IX.

3 Neque iste peccauit, οὔτε οὗτος ἥμαρτεν. Disputat Christus ex discipulorum hypothesi, vt annotauimus suprà, 5.d.22. Non quærunt autem simpliciter discipuli an peccarit iste, sed an peccarit vt cæcus nasceretur. Præsupponunt enim, morbos nounisi propter peccata immitti: quæ hypothesis in isto cæco falsa erat, vt ex responso liquet, in quo propterea illam etiam particulam, Vt cæcus nasceretur, repetii. Sed *oportet*, ἀλλ' ἵνα. Aliquid sæpe ante has particulas subaudiendum est, vt sensus expleatur, vt diximus Mar. 9.c.12, & 14. e.49. Nam qui tradunt ἵνα pro δεῖ positum esse, id est Vt pro Oportet, nodum potius secant quàm expediunt.

8 Cæcũ, τυφλός. Vulgata, Mendicus, id est προσαίτης, quam lectionem in vno tantùm exẽplari inuenimus: ea verò sicui placuerit, ita conuertat vt ὅτι nõ sit εἰδικὸν, sed causale. Quòd si pro ὅτι legas ὅτε, id est quũ, planior etiam erit sententia: sed ex coniectura nihil placet mutare.

9 Similis est ei, ὅμοιος αὐτῷ ἐστιν. Vulgata, Nequaquam, sed similis est ei: id est (vt in vno codice scriptum erat) οὐχί, ἀλλ' ὅμοιος αὐτῷ ἐστιν. Ille *autem*, ἐκεῖνος. In vno exemplari legimus ἐκεῖνος δέ, quo modo sumus interpretati. 10 Aperti sunt, ἀνεῴχθησαν. Hebræorum more clausi dicuntur oculi cæcorum, quoniam luci non sunt peruii. Itaque iis dicuntur aperiri qui ex cæcis fiunt videntes.

15 Πάλιν οὖν ἠρώτων αὐτὸν καὶ οἱ Φαρισαῖοι πῶς ἀνέβλεψεν. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Πηλὸν ἐπέθηκεν ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμούς μου, καὶ ἐνιψάμην, καὶ βλέπω.

15 Rursus ergo interrogarunt eum etiam Pharisæi quomodo visum recepisset. Ille autem dixit eis, Lutum imposuit oculis meis, & laui, & video.

15 *Iterum ergo interrogabant eum Pharisæi quomodo vidisset. Ille autem dixit eis, Lutum mihi posuit super oculos, & laui, & video.*

16 Ἔλεγον οὖν ἐκ τῶν Φαρισαίων τινές, Οὗτος ὁ ἄνθρωπος οὐκ ἔστι παρὰ τοῦ Θεοῦ, ὅτι τὸ σάββατον οὐ τηρεῖ. Ἄλλοι ἔλεγον, Πῶς δύναται ἄνθρωπος ἁμαρτωλὸς τοιαῦτα σημεῖα ποιεῖν; Καὶ σχίσμα ἦν ἐν αὐτοῖς.

16 Dicebant ergo ex Pharisæis quidam, Homo iste non est à Deo: nam Sabbathum non seruat. Alii dicebant, Quomodo potest homo peccator "talia signa edere? Et dissidium erat inter eos.

16 *Dicebant ergo ex Pharisæis quidam, Non est hic homo à Deo, qui Sabbathum non custodit. Alii autem dicebant, Quomodo potest homo peccator hæc signa facere? Et schisma erat inter eos.*

17 Λέγουσι τῷ τυφλῷ πάλιν, Σὺ τί λέγεις περὶ αὐτοῦ ὅτι ἤνοιξέ σου τοὺς ὀφθαλμούς; Ὁ δὲ εἶπεν, Ὅτι προφήτης ἐστίν.

17 Rursus dicunt cæco, Tu quid dicis de illo, quòd aperuerit oculos tuos? Ille autem dixit, Propheta est.

17 *Dicunt ergo cæco iterum, Tu quid dicis de illo qui aperuit oculos tuos? Ille autem dixit, Quia Propheta est.*

18 Οὐκ ἐπίστευσαν οὖν οἱ Ἰουδαῖοι περὶ αὐτοῦ ὅτι τυφλὸς ἦν, καὶ ἀνέβλεψεν, ἕως ὅτου ἐφώνησαν τοὺς γονεῖς αὐτοῦ, τοῦ ἀναβλέψαντος.

18 Non crediderunt ergo Iudæi de eo, quòd cæcus fuisset, & visum recepisset, vsquequo vocarunt eius parẽtes, eius *inquam* qui visum receperat.

18 *Non crediderũt ergo Iudæi de illo quia cæcus fuisset, & vidisset, donec vocauerunt parentes eius qui viderat.*

19 Καὶ ἠρώτησαν αὐτούς, λέγοντες, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς ὑμῶν, ὃν ὑμεῖς λέγετε ὅτι τυφλὸς ἐγεννήθη; πῶς οὖν ἄρτι βλέπει;

19 Et interrogauerunt eos, dicentes, Hiccine est "filius vester, quem vos dicitis cæcum natum esse? quomodo ergo nunc videt?

19 *Et interrogauerunt eos, dicentes, Hic est filius vester, quem vos dicitis quia cæcus natus est? quomodo ergo nunc videt?*

20 Ἀπεκρίθησαν αὐτοῖς οἱ γονεῖς αὐτοῦ καὶ εἶπον, Οἴδαμεν ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς ἡμῶν, καὶ ὅτι τυφλὸς ἐγεννήθη·

20 Responderunt eis parentes eius & dixerunt, Scimus hunc esse filium nostrum, & cæcum natum esse:

20 *Responderunt eis parentes eius, & dixerũt, Scimus quia hic est filius noster, & quia cæcus natus est:*

21 Πῶς δὲ νῦν βλέπει οὐκ οἴδαμεν· ἢ τίς ἤνοιξεν αὐτοῦ τοὺς ὀφθαλμούς, ἡμεῖς οὐκ οἴδαμεν· αὐτὸς ἡλικίαν ἔχει, αὐτὸν ἐρωτήσατε, αὐτὸς περὶ αὑτοῦ λαλήσει.

21 Quomodo autem nunc videat, nescimus: aut quis eius aperuerit oculos, nos nescimus: ipse ætatẽ habet, ipsum interrogate, ipse de se loquetur.

21 *Quomodo autem nunc videat, nescimus: aut quis eius aperuit oculos nos nescimus: ipsum interrogate: ætatem habet, ipse de se loquatur.*

22 Ταῦτα εἶπον οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ὅτι ἐφοβοῦντο τοὺς Ἰουδαίους· ἤδη γὰρ συνετέθειντο οἱ Ἰουδαῖοι ἵνα ἐάν τις αὐτὸν ὁμολογήσῃ Χριστόν, ἀποσυνάγωγος γένηται.

22 Hæc dixerunt parentes eius, quòd timerent Iudæos: iam enim constituerant Iudæi vt si quis eum confiteretur esse Christum, "synagoga moueretur.

22 *Hæc dixerunt parentes eius, quoniam timebant Iudæos: iam enim cõspirauerant Iudæi ut si quis eum confiteretur esse Christum, extra synagogam fieret.*

23 Διὰ τοῦτο οἱ γονεῖς αὐτοῦ εἶπον, Ὅτι ἡλικίαν ἔχει, αὐτὸν ἐρωτήσατε.

23 Propterea parentes eius dixerunt, AEtatem habet, ipsum interrogate.

23 *Propterea parentes eius dixerunt, Quia ætatem habet, ipsum interrogate.*

24 Ἐφώνησαν οὖν ἐκ δευτέρου τὸν ἄνθρωπον ὃς ἦν τυφλός, καὶ εἶπον αὐτῷ, Δὸς δόξαν τῷ Θεῷ· ἡμεῖς οἴδαμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἁμαρτωλός ἐστιν.

24 Secundò ergo vocarunt hominem qui fuerat cæcus, & dixerunt ei, "Tribue gloriã Deo: nos hunc hominẽ scimus peccatorem esse.

24 *Vocauerunt ergo rursum hominem qui fuerat cæcus, & dixerunt ei, Da gloriam Deo: nos scimus quia hic homo peccator est.*

16 Talia, τοιαῦτα. Vulg. & Erasmus, Hæc, id est ταῦτα.

19 Filius vester, ὁ υἱὸς ὑμῶν. Additur Græcè articulus, vt certũ ac bene notũ hominẽ designari sciant.

22 Constituerant, συνετέθειντο. Vulg. & Eras. Conspirarant. rectè quidem, sed tamen Coniurare respondet τῷ συνομνύειν. Synagoga moueretur, ἀποσυνάγωγος γένηται. Vulg. Extra synagogam fieret, nimium obscurè. Eras. E synagoga eiiceretur, ambiguè. Potest enim eiici è cœtu aut quopiam loco cui tamen ius redeundi non adimitur. Placuit igitur mihi illam Latinorum solennem ac magis perspicuam formulam potius imitari, apud quos dicebatur Senatu moueri cui dignitas Senatoria, Censoris authoritate abrogabatur, quem Græci, diuersa ratione, ἀποδεδοκιμασμένον & ἀμνημόνευτον dicebant.

24 Tribue gloriam Deo, δὸς δόξαν τῷ Θεῷ. Apparet ex Ios. 7. c. 19, & 1. Sam. 6. a. 5, hanc fuisse solennem

quandam formulam qua adigebatur aliquis ad culpam coram Deo agnoscendam. Perinde autem id erat ac si reo dictũ esset, Cogita te coram Deo esse, qui rem totã nouit: reuerere igitur ipsius maiestatem, & hunc illi honorem habe, vt palàm fateri rem totam malis quàm coram eo mentiri. Peccator, ἁμαρτωλός. Heb. חטא, homo impius, & qui peccandi velut artem factitat: quem Græci poetæ simili ratione κακῶν ῥεκτῆρα vocant.

Ἀπεκρίθη οὖν ἐκεῖνος καὶ εἶπεν, Εἰ ἁμαρτωλός ἐστιν, οὐκ οἶδα· ἓν οἶδα, ὅτι τυφλὸς ὤν, ἄρτι βλέπω.

25 Respondit ergo ille & dixit, An peccator sit, nescio: vnum scio, me, quum cæcus fuerim, nunc videre.

25 *Dixit ergo eis ille, Si peccator est, nescio: unum scio, quia cæcus quum essem, modò uideo.*

Εἶπον δὲ αὐτῷ πάλιν, Τί ἐποίησέ σοι; πῶς ἤνοιξέ σου τοὺς ὀφθαλμούς;

26 Dixerunt autem ei iterum, Quid fecit tibi? quomodo aperuit oculos tuos?

26 *Dixerunt ergo illi, Quid fecit tibi? quomodo aperuit tibi oculos?*

Ἀπεκρίθη αὐτοῖς, Εἶπον ὑμῖν ἤδη, καὶ οὐκ ἠκούσατε· τί πάλιν θέλετε ἀκούειν; μὴ καὶ ὑμεῖς θέλετε αὐτοῦ μαθηταὶ γενέσθαι;

27 Respondit eis, Iam vobis dixi, & non audiuistis: cur iterum vultis audire? num & vos vultis discipuli eius fieri?

27 *Respondit eis, Dixi uobis iã, & audistis: quid iterũ uultis audire? numquid & nos uultis discipuli eius fieri?*

Ἐλοιδόρησαν οὖν αὐτόν, καὶ εἶπον, Σὺ εἶ μαθητὴς ἐκείνου· ἡμεῖς δὲ τοῦ Μωσέως ἐσμὲν μαθηταί.

28 Itaque conuitiati sunt ei, & dixerunt, Tu discipulus illius esto: nos autem Mosis discipuli sumus.

28 *Maledixerunt ergo ei, & dixerunt, Tu discipulus illius sis: nos autem Moysi discipuli sumus.*

Ἡμεῖς οἴδαμεν ὅτι Μωσῇ λελάληκεν ὁ Θεός· τοῦτον δὲ οὐκ οἴδαμεν πόθεν ἐστίν.

29 Nos scimus Deum esse loquutum Mosi: hic autem vnde sit nescimus.

29 *Nos scimus quia Moysi loquutus est Deus: hunc autem nescimus unde sit.*

Ἀπεκρίθη ὁ ἄνθρωπος, καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ἐν γὰρ τούτῳ θαυμαστόν ἐστιν ὅτι ὑμεῖς οὐκ οἴδατε πόθεν ἐστί, καὶ ἀνέῳξέ μου τοὺς ὀφθαλμούς.

30 Respondit eis ille, & dixit eis, Enimuero in hoc mirũ *quiddã* est, quòd vos nesciatis vnde sit, & *tamen* aperuit meos oculos.

30 *Respondit ille homo, & dixit eis, In hoc enim mirabile est quia uos nescitis unde sit, & aperuit meos oculos.*

Οἴδαμεν δὲ ὅτι ἁμαρτωλῶν ὁ Θεὸς οὐκ ἀκούει· ἀλλ' ἐάν τις θεοσεβὴς ᾖ, καὶ τὸ θέλημα αὐτοῦ ποιῇ, τούτου ἀκούει.

31 Scimus autem Deum peccatores non audire: sed siquis Dei cultor est, & voluntatem eius exequitur, hunc audit.

31 *Scimus autem quia peccatores Deus non audit: sed siquis Dei cultor est, & uoluntatem eius facit, hunc exaudit.*

Ἐκ τοῦ αἰῶνος οὐκ ἠκούσθη ὅτι ἤνοιξέ τις ὀφθαλμοὺς τυφλοῦ γεγεννημένου.

32 Ab *omni* æuo non est auditũ aliquem aperuisse oculos eius qui cæcus natus fuerit.

32 *A seculo non est auditum quia quis aperuit oculos cæci nati.*

Εἰ μὴ ἦν οὗτος παρὰ Θεοῦ, οὐκ ἠδύνατο ποιεῖν οὐδέν.

33 Nisi esset hic à Deo, non posset quicquam facere.

33 *Nisi esset hic à Deo, non poterat facere quicquam.*

Ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον αὐτῷ, Ἐν ἁμαρτίαις σὺ ἐγεννήθης ὅλος, καὶ σὺ διδάσκεις ἡμᾶς; Καὶ ἐξέβαλον αὐτὸν ἔξω.

34 Responderunt & dixerunt ei, Tu in peccatis natus es totus, & tu doces nos? Et eiecerunt eum foras.

34 *Responderunt & dixerunt ei, In peccatis natus es totus, & tu doces nos? Et eiecerunt eum foras.*

Ἤκουσεν ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἐξέβαλον αὐτὸν ἔξω· καὶ εὑρὼν αὐτόν, εἶπεν αὐτῷ, Σὺ πιστεύεις εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ;

35 Audiuit Iesus eum eiectum foras: & quum inuenisset eum, dixit ei, Tú*ne* credis in Filium Dei?

35 *Audiuit Iesus quia eiecerunt eum foras: & quum inuenisset eum, dixit ei, Tu credis in Filium Dei?*

Ἀπεκρίθη ἐκεῖνος καὶ εἶπε, Τίς ἐστι, Κύριε, ἵνα πιστεύσω εἰς αὐτόν;

36 Respondit ille & dixit, Quis est, Domine, vt credam in eum?

36 *Respondit ille & dixit, Quis est, Domine, ut credam in eum?*

Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Καὶ ἑώρακας αὐτόν, καὶ ὁ λαλῶν μετὰ σοῦ, ἐκεῖνός ἐστιν.

37 Dixit autem ei Iesus, Et vidisti eum, & qui loquitur tecũ, ille est.

37 *Et dixit ei Iesus, Et uidisti eum, & qui loquitur tecum, ipse est.*

Ὁ δὲ ἔφη, Πιστεύω, Κύριε· καὶ προσεκύνησεν αὐτῷ.

38 At ille ait, Credo, Domine. Et adorauit eum.

38 *At ille ait, Credo Domine. Et procidẽs adorauit eum.*

27 Et non audiuistis, καὶ οὐκ ἠκούσατε. Vetus interpres legit καὶ ἠκούσατε, & audistis: & rectius fortassis, quoniam sic melius cohærent sequentia.

29 Vnde sit, πόθεν ἐστίν. Hoc quoque dicendi genus è medio petitum est, & aliud declarat quàm verba ipsa sonent. neque enim de patria, familia, nomine ambigebant, sed de ipsius munere & authoritate dicũt sibi non constare: videri tamen à Deo non esse, quia Sabbathum violaret.

30 Enimuero, γάρ. id est Certé. Et *tamen*, καί. Similem eclipsin particulæ aduersatiuæ annotauimus Matth. 2. a. 6

39 Καὶ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, Εἰς κρίμα ἐγὼ εἰς
τὸν κόσμον τοῦτον ἦλθον, ἵνα οἱ μὴ βλέ-
ποντες βλέπωσι, καὶ οἱ βλέποντες, τυ-
φλοὶ γένωνται.
40 Καὶ ἤκουσαν ἐκ τῶν Φαρισαίων ταῦ-
τα οἱ ὄντες μετ' αὐτοῦ, καὶ εἶπον αὐτῷ, Μὴ
καὶ ἡμεῖς τυφλοί ἐσμεν;
41 Εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Εἰ τυφλοὶ ἦτε,
οὐκ ἂν εἴχετε ἁμαρτίαν· νῦν δὲ λέγετε,
Ὅτι βλέπομεν· ἡ οὖν ἁμαρτία ὑμῶν
μένει.

Κεφάλαιον ι΄.

1 Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, Ὁ μὴ εἰσερ-
χόμενος διὰ τῆς θύρας εἰς τὴν αὐ-
λὴν τῶν προβάτων, ἀλλὰ ἀναβαίνων
ἀλλαχόθεν, ἐκεῖνος κλέπτης ἐστὶ καὶ λῃστής.
2 Ὁ δὲ εἰσερχόμενος διὰ τῆς θύρας, ποι-
μήν ἐστι τῶν προβάτων.
3 Τούτῳ ὁ θυρωρὸς ἀνοίγει, καὶ τὰ
πρόβατα τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούει· καὶ τὰ
ἴδια πρόβατα καλεῖ κατ' ὄνομα, καὶ
ἐξάγει αὐτά.
4 Καὶ ὅταν τὰ ἴδια πρόβατα ἐκβάλῃ,
ἔμπροσθεν αὐτῶν πορεύεται· καὶ τὰ πρό-
βατα αὐτῷ ἀκολουθεῖ, ὅτι οἴδασι τὴν
φωνὴν αὐτοῦ.
5 Ἀλλοτρίῳ δὲ οὐ μὴ ἀκολουθήσωσιν,
ἀλλὰ φεύξονται ἀπ' αὐτοῦ· ὅτι οὐκ οἴ-
δασι τῶν ἀλλοτρίων τὴν φωνήν.
6 Ταύτην τὴν παροιμίαν εἶπεν αὐτοῖς

39 Et dixit Iesus, ‖ Ad iudiciũ
exercendum ego in hunc mun-
dum veni: vt qui non vident,
videant, & "qui vident, cæci
fiant.
40 Audierunt autem hæc qui-
dam ex Pharisæis qui cum eo
erant, & dixerũt ei, Num & nos
cæci sumus?
41 Dixit eis Iesus, Si cæci esse-
tis, non haberetis peccatum:
nunc verò dicitis, Videmus: i-
taque peccatum vestrum ma-
net.

CAP. X.

1 Amen amen dico vobis, qui
non ingreditur per ostium
in caulam ouium, sed ascẽdit
aliũde, ille fur est & latro:
2 Qui verò ingreditur per o-
stium, pastor est ouium.
3 Huic "aperit ianitor, & oues
vocem eius audiunt: & suas o-
ues vocat nominatim, & edu-
cit eas.
4 Quúmque suas oues emise-
rit, antegreditur eas: & oues eũ
sequuntur, quia norunt vo-
cem eius.
5 Alienum autem nequaquam
sequentur, sed fugient ab eo:
quia non norunt vocem alie-
norum.
6 "Hanc parabolam dixit eis

39 *Et dixit ei Iesus, In iu*
dicium ego in hunc mun Suprà, 3.b.17
dum ueni: ut qui non infrà, 12.g.47
uident uideant, & qui
uident cæci fiant.
40 *Et audierunt quidã*
ex Pharisæis qui cum i-
pso erant, & dixerunt
ei, Nunquid & nos cæ-
ci sumus?
41 *Dixit eis Iesus, Si cæci*
essetis, non haberetis pec
catum: nunc uerò dici-
tis, Quia uidemus: pec
catum uestrum manet.

CAP. X.

1 *Amen amen dico uo-*
bis, qui non intrat
per ostium in ouile o-
uium, sed ascendit ali-
unde, ille fur est & la-
tro:
2 *Qui autem intrat per*
ostium, pastor est ouium.
3 *Huic ostiarius aperit,*
& oues uocem eius au-
diunt: & proprias oues
uocat nominatim, & edu
cit eas.
4 *Et quum proprias o-*
ues emiserit, ante eas
uadit: & oues illum se-
quuntur, quia sciunt
uocem eius.
5 *Alienum autem non*
sequuntur, sed fugiunt
ab eo: quia non nouerũt
uocem alienorum.
6 *Hoc prouerbiũ dixit eis*

39 Ad iudicium *exercendum*, εἰς κρίσιν. Id est, Cum summo imperio & authoritate, vt statuam quod iustum & æquum est. Nam iudicium simpliciter hic accipi pro condemnatione non potest, sed pro eo iure potius quod princeps aliquis habet hoc vel illud constituendi: vt ipse suprà exposuit 5.e.27 & 30. qua de re pulchra narrat Dauid Psal.2.b.7 & Psal.50.a.1. Sed mihi tamen videtur, hoc quidem loco, Iudicii vocabulum prætere etiam complecti iustum illius potestatis vsum. Existimo enim Dominum, iniqua eorum sententia offensum qui hunc tanquam profanum ac blasphemum, ex fidelium albo expunxerant, eum consolari, & suam iurisdictionem cum illorum tyrannide comparare. quasi diceret, Isti pro arbitrio suo sibi arrogant populi Dei administrationem, quasi soli omnia videant, & sint lumen versantium in tenebris, vt Rom.2.c.18. at ego veni vt istos reprimam: mea est iurisdictio, quam ego longè alia ratione exercebo quàm isti soleant. nam quos isti pro cæcis habent, illos ego luce donabo: istos autem superbos & arrogantes, qui se solos putant acutissimè cernere, illos, inquam, ego tractabo vt æquum est, quum illos in densissimas ignorantiæ tenebras demergam, vt prædictum est ab Esaia toto capite 29. Qui vident, οἱ βλέποντες. In cæcorum ac videntium nominibus ironica est μίμησις. loquitur enim ex Pharisæorum opinione, qui reliquos in tenebris versari, se solos omnia videre, sibi persuaserãt: quos graphicè prorsus describit Paulus Rom.2.c.17.18.19.20 & 21. Nec verò huius iusti Dei iudicii exempla longius quàm ab hoc nostro seculo petere necesse est. Prodeant omnes Pharisæorum nostri temporis Academiæ, habet, Dei beneficio, Ecclesia illa cæca & hæretica (quam vocant) septennes pueros qui teste vniuerso mundo, possint illos non ad pudorem quidem, (quem iampridem nullum habent) sed ad insaniam adigere.

IN CAPVT X.

3 Ianitor, ὁ θυρωρός. Loquitur ex illorum temporum more quo solebant patresfamiliâs seruum aliquem habere perpetuò ad fores domus assidentem, interdum etiam catenis vinctum, vt ex illa Ouidii Elegia apparet, Ianitor indignè dura religate catena.

6 Hanc parabolam, ταύτην τὴν παροιμίαν. Quod à cæteris Euangelistis dicitur παραβολή, ab vno Iohanne vbique dicitur παροιμία, quum alioqui Parœmia diuersum quiddam declaret, vt alibi diximus. Sic nimirum voluit Iohannes exprimere quod Hebræi משל vocant.

ὁ Ἰησοῦς. ἐκεῖνοι δὲ οὐκ ἔγνωσαν τίνα ἦν ἃ ἐλάλει αὐτοῖς.

Iesus. Illi verò non cognouerunt quænam illa essent quæ loquebatur eis.

Iesus: illi autem non cognouerunt quid loqueretur eis.

7 Εἶπεν οὖν πάλιν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι ἐγώ εἰμι ἡ θύρα τῶν προβάτων.

7 Iesus ergo rursum dixit eis, Amen amen dico vobis, ego sum ostium ouium.

7 *Dixit ergo eis iterum Iesus, Amen amen dico uobis, quia ego sum ostiũ ouium.*

8 Πάντες ὅσοι πρὸ ἐμοῦ ἦλθον, κλέπται εἰσὶ καὶ λῃσταί· ἀλλ᾽ οὐκ ἤκουσαν αὐτῶν τὰ πρόβατα.

8 Quotquot ᵛ ante me venerunt, fures sunt & latrones: sed non auscultarunt eos oues.

8 *Omnes quotquot uenerunt, fures sunt & latrones: sed non audierunt eos oues.*

9 Ἐγώ εἰμι ἡ θύρα· δι᾽ ἐμοῦ ἐάν τις εἰσέλθῃ, σωθήσεται· καὶ εἰσελεύσεται καὶ ἐξελεύσεται, καὶ νομὴν εὑρήσει.

9 Ego sum ostium: per me si quis introierit, seruabitur: & ᵛ ingredietur & egredietur, & pascua inueniet.

9 *Ego sum ostium: per me si quis introierit, saluabitur: & ingredietur & egredietur, & pascua inueniet.*

10 Ὁ κλέπτης οὐκ ἔρχεται εἰ μὴ ἵνα κλέψῃ καὶ θύσῃ καὶ ἀπολέσῃ· ἐγὼ ἦλθον ἵνα ζωὴν ἔχωσι, καὶ περισσὸν ἔχωσιν.

10 Fur non venit nisi vt furetur, & mactet ac perdat *oues*: ego veni vt vitam habeant, ᵛ & abundent.

10 *Fur non uenit nisi ut furetur & mactet & perdat: ego ueni ut uitam habeant, & abundantius habeant.*

Esa.40.c.11 Ezech.34.f.23

11 Ἐγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλός· ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων.

11 ‖Ego sum pastor ille bonus: bonus pastor animam suam dat pro ouibus.

11 *Ego sum pastor bonus: bonus pastor animam suam dat pro ouibus suis.*

12 Ὁ μισθωτὸς δὲ, καὶ οὐκ ὢν ποιμὴν, οὗ οὐκ εἰσὶ τὰ πρόβατα ἴδια, θεωρεῖ τὸν λύκον ἐρχόμενον, καὶ ἀφίησι τὰ πρόβατα, καὶ φεύγει· καὶ ὁ λύκος ἁρπάζει αὐτὰ, καὶ σκορπίζει τὰ πρόβατα.

12 Mercenarius autem, & qui non est pastor, cuius non sunt oues propriæ, videns lupum venientẽ, relinquit oues, & fugit: lupus autem rapit & dissipat oues.

12 *Mercenarius autem, & qui non est pastor, cuius non sunt oues propriæ, uidet lupum uenientem, & dimittit oues, & fugit: & lupus rapit, & dispergit oues.*

13 Ὁ δὲ μισθωτὸς φεύγει, ὅτι μισθωτός ἐστι, καὶ οὐ μέλει αὐτῷ περὶ τῶν προβάτων.

13 Mercenarius autem fugit, quia mercenarius est, & ᵛ non est illi cura ouium.

13 *Mercenarius autem fugit, quia mercenarius est, & non pertinet ad eum de ouibus.*

14 Ἐγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς, καὶ γινώσκω τὰ ἐμὰ, καὶ γινώσκομαι ὑπὸ τῶν ἐμῶν.

14 Ego sum pastor ille bonus, & agnosco oues meas, & agnoscor à meis.

14 *Ego sum pastor bonus, & agnosco meas, & cognoscunt me meæ.*

15 Καθὼς γινώσκει με ὁ πατὴρ, κἀγὼ γινώσκω τὸν πατέρα· καὶ τὴν ψυχήν μου τίθημι ὑπὲρ τῶν προβάτων.

15 Prout ᵛ nouit me Pater, ita & ego noui Patrem: & animã meam pono pro ouibus.

15 *Sicut nouit me Pater, & ego agnosco Patrem: & animam meam pono pro ouibus.*

16 Καὶ ἄλλα πρόβατα ἔχω ἃ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης· κἀκεῖνά με δεῖ ἀγαγεῖν, καὶ τῆς φωνῆς μου ἀκούσουσι· καὶ γενήσεται μία ποίμνη, εἷς ποιμήν.

Ezech.37.f.22

16 Alias etiam oues habeo quæ non sunt ex hac caula: illas quoque oportet me adducere: nam vocem meam audient: ‖fiétque vnum ouile ᵛ *&* vnus pastor.

16 *Et alias oues habeo quæ non sunt ex hoc ouili: & illas oportet me adducere, & uocem meam audient: & fiet unũ ouile & unus pastor.*

8 Ante me, πρὸ ἐμοῦ. Hoc deerat in septem exemplaribus: & pro εἰσὶ, sunt, in vno scriptum erat, ἦσαν, erant. Quanuis autem vniuersale sit hoc pronunciatum, est tamen accommodandum ad id de quo agitur. Christus dicit se esse ostium, quo dicto alios omnes excludit. Itaque fures ac latrones vocat eos omnes qui ostii nomen sibi vindicarunt. Atqui nullus vnquam ex sanctis, nec Moses, nec Prophetæ, se dixerunt esse ostium, sed Christum potius pro ostio indicarunt ouibus. Ergo ad eos non pertinet hoc Christi dictum.

9 Ingredietur & egredietur, εἰσελεύσεται καὶ ἐξελεύσεται. Heb. ויצא יבוא, id est securus vitã aget. Ita enim hoc quasi prouerbium accipitur apud Hebræos, vt Deut.28.a.6, Psal.121.b.8. Sicut Gallicè dicimus, *Aller & uenir*. Hic tamen videtur peculiaris esse allusio ad pastorum officium, quoniam videlicet oues ad pascua educuntur quotidie, & inde rursus in caulas redeunt. Vide Act.1.d.21.

10 Et abũdent, καὶ περισσὸν ἔχωσιν. Vulgata & Erasmus, Et abundantius habeant: quasi scilicet aliquid antè habuerint quàm ad eas veniret pastor.

13 Non est illi cura, οὐ μέλει αὐτῷ. Vulg. Non pertinet ad eum: barbarè & ambiguè.

15 Nouit, γινώσκει: id est diligit, approbat, gratum sibi ac coniunctissimum habet. Sic apud Hebræos accipitur verbum ידע, vt Psal.1.b.6, & 37.d.18. Matth.7.d.23. Itaque ad hunc locum non pertinet disputatio illa subtilis potius quàm solida, quomodo Pater æternam suam sapientiam noscat. Nolui tamen quicquam mutare, ne aliorum sententiis præiudicium adferrem,

16 *Et* vnus pastor, εἷς ποιμήν. Sic apud Hebræos sæpe etiam inter duo incisa deest copula: apud Græcos

autem & Latinos admodum raró. Nam tria minimùm incisa plerunque requiruntur, vt locus sit asyndeto. Similem eclipsin annotauimus semel apud Lucam, & 1.Tim.4. a.3.

Διὰ τοῦτο ὁ πατήρ με ἀγαπᾷ ὅτι ἐγὼ τίθημι τὴν ψυχήν μου ἵνα πάλιν λάβω αὐτήν.

17 "Propterea Pater me diligit, quia ‖ego "pono animam meã vt eam rursus assumam.

17 *Propterea me diligit Pater, quia ego pono animam meam ut iterum sumam eam.* Esaiæ 53.b.7

Οὐδεὶς αἴρει αὐτὴν ἀπ' ἐμοῦ, ἀλλ' ἐγὼ τίθημι αὐτὴν ἀπ' ἐμαυτοῦ· ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτὴν καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν. ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔλαβον παρὰ τοῦ πατρός μου.

18 Nemo tollit eam à me, sed ego pono eam à meipso: potestatem habeo ponendi eam, & potestatem habeo rursus eam assumendi. ‖ Hoc mandatum accepi à Patre meo.

18 *Nemo tollit eam à me, sed ego pono eam à meipso: potestatem habeo ponendi eam, & potestatem habeo iterum sumendi eam. Hoc mandatum accepi à Patre meo.* Act.4.d.28

Σχίσμα οὖν πάλιν ἐγένετο ἐν τοῖς Ἰουδαίοις διὰ τοὺς λόγους τούτους.

19 Dissidium igitur rursum ortum est inter Iudæos propter istos sermones.

19 *Dissensio iterum facta est inter Iudæos propter sermones hos.*

Ἔλεγον δὲ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν, Δαιμόνιον ἔχει, καὶ μαίνεται· τί αὐτοῦ ἀκούετε;

20 Dicebant autem multi eorum, Dæmonium habet, & insanit: quid eum auditis?

20 *Dicebant autem multi ex ipsis, Dæmonium habet, & insanit: quid eum auditis?*

Ἄλλοι ἔλεγον, Ταῦτα τὰ ῥήματα οὐκ ἔστι δαιμονιζομένου. μὴ δαιμόνιον δύναται τυφλῶν ὀφθαλμοὺς ἀνοίγειν;

21 Alii dicebant, Hæc verba nõ sunt dæmoniaci: "num dæmonium potest cæcorum oculos aperire?

21 *Alij dicebant, Hæc uerba non sunt dæmonium habentis. nunquid dæmonium potest cæcorum oculos aperire?*

Ἐγένετο δὲ τὰ ἐγκαίνια ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις, καὶ χειμὼν ἦν.

22 ‖Facta sunt autem "Encænia Hierosolymis, & hyems erat.

22 *Facta sunt autem Encænia in Ierosolymis, & hyems erat.* 1.Mach.4.g.59

Καὶ περιεπάτει ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ ἱερῷ ἐν τῇ στοᾷ τοῦ Σολομῶντος.

23 Et ambulabat Iesus in templo in porticu Solomonis.

23 *Et ambulabat Iesus in templo, in porticu Salomonis.*

Ἐκύκλωσαν οὖν αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ ἔλεγον αὐτῷ, Ἕως πότε τὴν ψυχὴν ἡμῶν αἴρεις; εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστός, εἰπὲ ἡμῖν παῤῥησίᾳ.

24 Cinxerunt igitur eum Iudæi, & dixerunt ei, Quousque animam nostram "suspendis? si tu es Christus, dic nobis "aperté.

24 *Circundederunt ergo eum Iudæi, & dicebant ei, Quousque animam nostram tollis? si tu es Christus, dic nobis palàm.*

Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Εἶπον ὑμῖν, καὶ οὐ πιστεύετε· τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ πατρός μου, ταῦτα μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ.

25 Respondit eis Iesus, Dixi vobis, nec creditis: opera quæ ego facio in nomine Patris mei, hæc testantur de me.

25 *Respondit eis Iesus, Loquor uobis, & non creditis: opera quæ ego facio in nomine Patris mei, hæc testimonium perhibent de me.*

17 Propterea, διὰ τοῦτο. Notandus est hic locus aduersus eos qui διὰ τοῦ Χριστοῦ & διὰ τὸν Χριστὸν subtili quadam ratione distingunt, vt Christi meritum eneruẽt. Christus certè, quatenus homo est, sua obedientia ac perfecta iustitia promeritus est secundum Dei erga nos gratiam, vitam ac benedictionem quæ Legi est annexa, nobis omnibus qui hac iustitia per fidem nobis imputata iusti constituimur, vt vnà cum ipso regnemus: sicut explicat Paulus Rom.5.d.19, & Philip.2.a.7.8 & 9. Pono, τίθημι. Vel, ponam. Sed tamen præsens tempus seruare malui, quia Christus, ex quo natus est, quodammodo cœpit vitam suam pro nobis ponere, ita vt tota ipsius vita nihil aliud sit quàm iugis quædam mors quam pro peccatis nostris subiit. Itaque iam tum moriebatur quum hæc diceret, quanuis etiam propriè sacrificium respiciat crucis.

21 Num dæmonium, μὴ δαιμόνιον. In vno codice legimus μὴ δαιμόνιον ἔχων, num qui dæmonium habet: quod maximè probo.

22 Encænia, τὰ ἐγκαίνια. Sacer (vt quidam scribit) apud Iudæos hic dies erat ob memoriam instaurati templi, post diutinam in Perside captiuitatem. Imò verò non vnius diei, sed octo dierum hoc festum erat, nec institutum in memoriam reditus ex Babylonia, (quæ & ipsa distincta est à Perside) sed à Iuda Machabæo, quum pulso Antiochi præsidio templum ac cultum Dei instaurasset. Sic enim de his scribitur 1. Mach.4.g.59, Καὶ ἔστησεν Ἰούδας καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ καὶ πᾶσα ἐκκλησία Ἰσραήλ, ἵνα ἄγωνται αἱ ἡμέραι ἐγκαινισμοῦ τοῦ θυσιαστηρίου ἐν τοῖς καιροῖς αὐτῶν, ἐνιαυτὸν κατ' ἐνιαυτόν, ἡμέρας ὀκτώ, ἀπὸ τῆς πέμπτης καὶ εἰκάδος τοῦ μηνὸς Χασλεῦ, μετ' εὐφροσύνης καὶ χαρᾶς. Id est, Constituit Iudas & fratres eius, totáque Israelis concio, vt dies dedicationis altaris suis tẽporibus agitarentur singulis annis, videlicet octo dies, à x x v die mensis Chasleu, magno cum gaudio ac lætitia. Hæc ille, quibus hoc etiam addo, ἐγκαίνια non rectè ficto nouo vocabulo Castellionem interpretari Renoualia, quum ἐγκαινίζεσθαι dicantur quæ sacro vsui veluti initiantur, vt Heb.9.v.18. & 10.v.20. Liquet autem etiam ex illo quem citaui loco, cur addat Iohannes hyemem fuisse, quum mensis כסליו maxima ex parte Decembri nostro respondeat.

24 Suspendis? αἴρεις; id est anxiam ac suspensam tenes. Non desunt tamen qui αἴρειν accipiant pro tollere è medio ac perdere, veluti Latini dicunt, Quid me enecas? quæ tamen interpretatio mihi non placet.

Apertè, παῤῥησίᾳ. Vulg. Palàm. Ego malo ad ipsum loquendi genus referre, vt etiam infrà accipitur, 11.b.14. Neque enim poscunt vt publicè duntaxat respondeat, sed vt apertè & sermone minimè ambiguo dicat an sit promissus ille Messias. Idem annotauimus Mar.8.d.32.

Ἀλλ᾽ ὑμεῖς οὐ πιστεύετε· οὐ γάρ ἐστε ἐκ τῶν προβάτων τῶν ἐμῶν, καθὼς εἶπον ὑμῖν.

26 Sed vos non creditis: "non enim estis ex ouibus meis, "sicut dixi vobis.

26 *Sed uos non creditis, quia non estis ex ouibus meis, sicut dixi uobis.*

Τὰ πρόβατα τὰ ἐμὰ τῆς φωνῆς μου ἀκούει, κἀγὼ γινώσκω αὐτά, καὶ ἀκολουθοῦσί μοι·

27 Oues meæ vocem meam audiunt, & ego eas agnosco, & sequuntur me:

27 *Oues meæ uocem meā audiunt, & ego cognosco eas, & sequuntur me:*

Κἀγὼ ζωὴν αἰώνιον δίδωμι αὐτοῖς, καὶ οὐ μὴ ἀπόλωνται εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ οὐχ ἁρπάσει τις αὐτὰ ἐκ τῆς χειρός μου.

28 Et ego vitam æternam do eis, nec peribunt in æternum, neque rapiet eas quisquam è manu mea.

29 *Et ego uitam æternam do eis, & non peribunt in æternum, & non rapiet eas quisquam de manu mea.*

Ὁ πατήρ μου ὃς δέδωκέ μοι, μείζων πάντων ἐστί· καὶ οὐδεὶς δύναται ἁρπάζειν ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ πατρός μου.

29 "Pater meus qui eas dedit mihi, maior omnibus est: neque quisquā potest eas rapere è manu Patris mei.

30 *Pater meus qui dedit mihi, maior omnibus est: & nemo potest rapere de manu Patris mei.*

Ἐγὼ καὶ ὁ πατὴρ ἕν ἐσμεν.

30 Ego & Pater vnum sumus.

31 *Ego & Pater unum sumus.*

Ἐβάστασαν οὖν πάλιν λίθους οἱ Ἰουδαῖοι ἵνα λιθάσωσιν αὐτόν.

31 Sustulerunt ergo rursum lapides Iudæi vt lapidarent eū.

32 *Sustulerunt ergo iterum lapides Iudæi ut lapidarent eum.*

Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Πολλὰ καλὰ ἔργα ἔδειξα ὑμῖν ἐκ τοῦ πατρός μου· διὰ ποῖον αὐτῶν ἔργον λιθάζετέ με;

32 Respondit eis Iesus, Multa præclara opera demonstraui vobis "ex Patre meo: propter quod illorum operum me lapidatis?

33 *Respondit eis, Multa bona opera ostendi uobis ex Patre meo: propter quod eorum opus me lapidatis?*

Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ οἱ Ἰουδαῖοι, λέγοντες, Περὶ καλοῦ ἔργου οὐ λιθάζομέν σε, ἀλλὰ περὶ βλασφημίας, καὶ ὅτι σὺ ἄνθρωπος ὤν, ποιεῖς σεαυτὸν Θεόν.

33 Responderunt ei Iudæi, dicentes, Ob bonum opus non lapidamus te, sed ob blasphemiam "id est, quia tu, homo quum sis, facis teipsum Deum.

34 *Responderunt ei Iudæi, De bono opere non lapidamus te, sed de blasphemia, & quia tu homo quum sis, facis teipsum Deum.*

Psal.81.b.6

Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Οὐκ ἔστι γεγραμμένον ἐν τῷ νόμῳ ὑμῶν, Ἐγὼ εἶπα, θεοί ἐστε;

34 Respondit eis Iesus, Nónne scriptum est in Lege vestra, ‖ Ego dixi, Dii estis?

35 *Respondit eis Iesus, Nónne scriptum est in Lege uestra, Quia ego dixi, Dij estis?*

Εἰ ἐκείνους εἶπε θεοὺς πρὸς οὓς ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐγένετο, καὶ οὐ δύναται λυθῆναι ἡ γραφή·

35 Si illos dixit deos ad quos sermo Dei factus est, & non potest "solui Scriptura:

36 *Si illos dixit deos ad quos sermo Dei factus est, & non potest solui Scriptura:*

Ὃν ὁ πατὴρ ἡγίασε καὶ ἀπέστειλεν εἰς

36 "Me, quē Pater sanctificauit

37 *Quē Pater sanctificauit*

26 Non enim estis, οὐ γάρ ἐστε. In quibusdam codicibus legitur, ὅτι οὐκ ἐστε, quia non estis. Sed vtcunque legas, sciendum est causam adferri cur non credant, non autem consequutionem necti, vt suprà, 8.f.44, quum colligitur, diabolum non perstitisse in veritate, ex eo quòd veritas in eo non sit. Item Lucæ 7.g.47, vbi ex magna dilectione colligitur remissio multorum peccatorum, Quia, inquit, cui pauciora peccata remissa sunt, is minus diligit. In illis igitur exemplis res ipsa ostendit ὅτι notare consequens, ex quo antecedens colligitur. Hic verò ex contrario declarat antecedens, ex quo intelligitur consequens. Prius enim oues nos esse oportet, (id est ouili Dei destinatos) quàm Pastoris vocem audiamus: prius nos diligi quàm diligamus: prius trahi, audire ac discere, quàm ad eum veniamus. Isti igitur non audiunt, idcirco quia non sunt ex ouibus. Quāquam rectè etiam hoc ex illo colligas, quia ouem esse, & suo tempore audire, ita sunt inter se coniuncta vt distingui quidem possint, separari non possint. Sicut dixi vobis, καθὼς εἶπον ὑμῖν. Hæc à nonnullis connectuntur cum sequenti versiculo. Eras. putat à quopiam addita. Ego verò non puto redundare, quum præsertim in omnibus nostris codicibus summo consensu legantur.

29 Pater meus, ὁ πατήρ μου. Augustinus & Pseudocyrillus legunt, ὁ πατήρ μου ὃ δέδωκέ μοι, μεῖζον πάντων ἐστί. i. Quod mihi dedit Pater meus, maius est omnibus: idque Augustinus quidem de Ecclesia interpretatur, quæ omnem vim aduersariorum superat: Pseudocyrillus verò de diuina Christi virtute, cui frustra se opponat Satan cum suis. Ego eam lectionem sum sequutus quam in omnibus exemplaribus reperi, & Nonnus etiam expressit.

32 Ex Patre meo, ἐκ τοῦ πατρός μου. Id est, Patris mei potentia & authoritate fretus.

33 Id est, καί. Sic conuerti, vt ostenderem καὶ hoc loco non propriè copulam esse, sed potius per epexegesin explicandam: quanuis sic etiā loquuntur Latini, vt Virg. Iudicium Paridis, spretæque iniuria formæ. Theophylactus Romanus omittit: & similes eclipses multas iam annotauimus suprà, 5.c.19.

35 Solui, λυθῆναι. Id est, violari, aut irrita fieri, vt Matth. 5.c.17 & 19. aut destrui, vt suprà, 7.d.23.

36 Me, quem Pater, ὃν ὁ πατήρ. Supplendum fuisse pronomen primæ personæ, liquet ex eo quod dixit βλασφημεῖς potius quàm βλασφημεῖ. Sed & orationem rectam mutauimus in obliquam, vt personæ mutationem vitaremus. qua de re diximus suprà, 1.c.20.

τὸν κόσμον, ὑμεῖς λέγετε, Ὅτι βλασφημεῖς, ὅτι εἶπον, υἱὸς τοῦ Θεοῦ εἰμι;

Εἰ οὐ ποιῶ τὰ ἔργα τοῦ πατρός μου, μὴ πιστεύετέ μοι·

Εἰ δὲ ποιῶ, κἂν ἐμοὶ μὴ πιστεύητε, τοῖς ἔργοις πιστεύσατε· ἵνα γνῶτε καὶ πιστεύσητε ὅτι ἐν ἐμοὶ ὁ πατὴρ, κἀγὼ ἐν αὐτῷ.

Ἐζήτουν οὖν πάλιν αὐτὸν πιάσαι· καὶ ἐξῆλθεν ἐκ τῆς χειρὸς αὐτῶν.

Καὶ ἀπῆλθε πάλιν πέραν τοῦ Ἰορδάνου, εἰς τὸν τόπον ὅπου ἦν Ἰωάννης τὸ πρῶτον βαπτίζων· καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ.

Καὶ πολλοὶ ἦλθον πρὸς αὐτὸν, καὶ ἔλεγον, Ὅτι Ἰωάννης μὲν σημεῖον ἐποίησεν οὐδέν· πάντα δὲ ὅσα εἶπεν Ἰωάννης περὶ τούτου, ἀληθῆ ἦν.

Καὶ ἐπίστευσαν πολλοὶ ἐκεῖ εἰς αὐτόν.

Κεφάλαιον ια.

ΗΝ δέ τις ἀσθενῶν Λάζαρος ἀπὸ Βηθανίας, ἐκ τῆς κώμης Μαρίας καὶ Μάρθας τῆς ἀδελφῆς αὐτῆς.

(Ἦν δὲ Μαρία ἡ ἀλείψασα τὸν Κύριον μύρῳ, καὶ ἐκμάξασα τοὺς πόδας αὐτοῦ ταῖς θριξὶν αὐτῆς· ἧς ὁ ἀδελφὸς Λάζαρος ἠσθένει)

Ἀπέστειλαν οὖν αἱ ἀδελφαὶ πρὸς αὐτὸν, λέγουσαι, Κύριε, ἴδε, ὃν φιλεῖς ἀσθενεῖ.

Ἀκούσας δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Αὕτη ἡ ἀσθένεια οὐκ ἔστι πρὸς θάνατον, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ· ἵνα δοξασθῇ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ δι' αὐτῆς.

Ἠγάπα δὲ ὁ Ἰησοῦς τὴν Μάρθαν, καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς, καὶ τὸν Λάζαρον.

& misit in mundum, vos dicitis me blasphemare, quia dixi, Filius Dei sum?

37 Si nō facio opera Patris mei, nolite credere mihi:

38 Sin verò facio, etiamsi mihi non credatis, operibus credite: vt cognoscatis & credatis Patrem in me esse, & me "in eo.

39 Rursus ergo studebant eum prehēdere: sed exiuit ex eorum manu.

40 Abijtque rursus trans Iordanem, in eum locum vbi primùm fuerat Iohannes baptizans, mansitque illic.

41 Multi autem veniebant ad eum, & dicebāt, Iohannes quidem signum nullū edidit: quæcunque autē de isto "dixit, vera erant.

42 Et multi illic crediderunt in eum.

CAP. XI.

1 AEgrotabat autem quidam nomine Lazarus, à Bethania vico Mariæ & Marthæ sororis ipsius.

2 (Maria autem "ea erat quæ vnxit Dominum vnguento, & extersit pedes eius capillis suis: cuius frater Lazarus ægrotabat)

3 Miserunt ergo sorores eius ad eum, dicentes, Domine ecce, *is* quem amas, ægrotat.

4 Iesus autem hoc audito, dixit, Morbus iste non est "mortifer, sed *immissus* pro Dei gloria, vt per eum *morbum* glorificetur "Filius Dei.

5 Diligebat autem Iesus Martham & sororem eius, & Lazarum.

& misit in mundū, uos dicitis; Quia blasphemas: quia dixi, Filius Dei sum?

37 *Si non facio opera Patris mei, nolite credere mihi:*

38 *Si autem facio, etsi mihi non uultis credere, operibus credite: ut cognoscatis & credatis quia Pater in me est, & ego in Patre.*

39 *Quærebant ergo eum apprehendere: & exiuit de manibus eorum.*

40 *Et abijt iterum trāns Iordanem in eum locum ubi erat Iohannes baptizans primùm: & mansit illic.*

41 *Et multi uenerunt ad eum, & dicebant, Quia Iohannes quidem signū fecit nullum: omnia autē quæcunque dixit Iohannes de hoc, uera erant.*

42 *Et multi crediderunt in eum.*

CAP. XI.

1 *ERat autem quidam languens Lazarus à Bethania, de castello Mariæ & Marthæ sororis eius.*

2 *(Maria autē erat quæ unxit Dominum unguēto, & extersit pedes eius capillis suis: cuius frater Lazarus infirmabatur)* Mat. 26. a. 7 infrà, 12. a. 2

3 *Miserunt ergo sorores eius ad eum, dicentes, Domine, ecce, quem amas, infirmatur.*

4 *Audiens autem Iesus dixit eis, Infirmitas hæc non est ad mortem, sed pro gloria Dei: ut glorificetur Filius Dei per eam.*

5 *Diligebat autem Iesus Martham, & sororem eius Mariam, & Lazarum.*

38 In eo, ἐν αὐτῷ. videlicet Patre. Nam sic etiam legit Vulgata, & in vno exemplari scriptum erat, ἐν τῷ πατρί.

41 Dixit, εἶπεν Ἰωάννης. Hebræa repetitio antecedentis pro relatiuo, quam studuimus vitare propter amphiboliam. Nam in vno exemplari deesse animaduertimus: & relatiua interdum, vbi etiam necessaria videntur, solet Iohannes negligere, vt suprà, versu 29.

IN CAPVT XI.

2 Ea erat quæ vnxit, ἦν ἡ ἀλείψασα. Notandum est, quæ de vnctione referuntur, dici κατὰ πρόληψιν. neque enim adhuc id factum erat. Ideo seruauimus propriam aoristi significationem, qui alioqui fere poni solet pro præterito plusquamperfecto, quod omnino est diligenter obseruandum, vt series historiæ intelligatur.

4 Mortifer, πρὸς θάνατον. Hebr. למות, id est idcirco immissus vt Lazarum perimat: pro quo Vulgata & Eras. ad verbum verterunt, Ad mortem. Nam πρὸς finem declarat. alioqui dicendum fuerat ἕως, vel μέχρι θανάτου, id est עד-מות, vt Esa. 38. a. 1. Filius Dei, ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ. In nonnullis Latinis codicibus legitur, Filius hominis, id est υἱὸς ἀνθρώπου, & ita etiam Nonnus.

Ὡς οὖν ἤκουσεν ὅτι ἀσθενεῖ, τότε μὲν ἔμεινεν ἐν ᾧ ἦν τόπῳ δύο ἡμέρας·

Ἔπειτα μετὰ τοῦτο λέγει τοῖς μαθηταῖς, Ἄγωμεν εἰς τὴν Ἰουδαίαν πάλιν.

Λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταί, Ῥαββί, νῦν ἐζήτουν σε λιθάσαι οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ πάλιν ὑπάγεις ἐκεῖ;

Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Οὐχὶ δώδεκά εἰσιν ὧραι τῆς ἡμέρας; ἐάν τις περιπατῇ ἐν τῇ ἡμέρᾳ, οὐ προσκόπτει· ὅτι τὸ φῶς τοῦ κόσμου τούτου βλέπει·

Ἐὰν δέ τις περιπατῇ ἐν τῇ νυκτί, προσκόπτει· ὅτι τὸ φῶς οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ.

Ταῦτα εἶπε· καὶ μετὰ τοῦτο λέγει αὐτοῖς, Λάζαρος ὁ φίλος ἡμῶν κεκοίμηται· ἀλλὰ πορεύομαι ἵνα ἐξυπνίσω αὐτόν.

Εἶπον οὖν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Κύριε, εἰ κεκοίμηται, σωθήσεται.

Εἰρήκει δὲ ὁ Ἰησοῦς περὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ· ἐκεῖνοι δὲ ἔδοξαν ὅτι περὶ τῆς κοιμήσεως τοῦ ὕπνου λέγει.

Τότε οὖν εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς παρρησίᾳ, Λάζαρος ἀπέθανε·

Καὶ χαίρω δι' ὑμᾶς (ἵνα πιστεύσητε) ὅτι οὐκ ἤμην ἐκεῖ. ἀλλ' ἄγωμεν πρὸς αὐτόν.

Εἶπεν οὖν Θωμᾶς ὁ λεγόμενος Δίδυμος, τοῖς συμμαθηταῖς, Ἄγωμεν καὶ ἡμεῖς, ἵνα ἀποθάνωμεν μετ' αὐτοῦ.

Ἐλθὼν οὖν ὁ Ἰησοῦς εὗρεν αὐτὸν τέσσαρας ἡμέρας ἤδη ἔχοντα ἐν τῷ μνημείῳ.

Ἦν δὲ ἡ Βηθανία ἐγγὺς τῶν Ἱεροσολύμων, ὡς ἀπὸ σταδίων δεκαπέντε·

Καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν Ἰουδαίων ἐληλύθεισαν πρὸς τὰς περὶ Μάρθαν καὶ Μαρίαν, ἵνα παραμυθήσωνται αὐτὰς περὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῶν.

Ἡ οὖν Μάρθα ὡς ἤκουσεν ὅτι ὁ Ἰησοῦς

6 Vt ergo audiuit illum ægrotare, tum quidem mansit duos dies in eo loco vbi erat:

7 Deinde postea dixit discipulis, Eamus in Iudæam rursus.

8 Dicunt ei discipuli, Rabbi, modò quærebant te Iudæi lapidare, & rursum illuc abis?

9 Respondit Iesus, Nónne duodecim sunt horæ diei? siquis ambulauerit interdiu, non offendit: quia lucem huius mundi videt:

10 Siquis autem ambulauerit nocte, offendit: quia lux ei non adest.

11 Hæc ait: & postea dixit eis, Lazarus amicus noster dormit: sed proficiscor vt à somno excitem eum.

12 Dixerunt ergo discipuli eius, Domine, si dormit, seruabitur.

13 Hoc autem dixerat Iesus de ipsius morte: at illi putarunt eum de dormitione somni dicere.

14 Tunc ergo Iesus dixit eis aperte, Lazarus mortuus est:

15 Et gaudeo propter vos (vt credatis) me illic non fuisse. sed eamus ad eum.

16 Dixit ergo Thomas qui dicitur Didymus, condiscipulis, Eamus & nos, vt moriamur cum eo.

17 Venit ergo Iesus, & inuenit eum quartum iã diem in monumento agere.

18 Erat autem Bethania prope Hierosolymã fere stadiis quindecim:

19 Multique ex Iudæis venerant ad Martham & Mariam vt consolarentur eas de fratre suo.

20 Martha ergo vt audiuit Iesũ

6 Vt ergo audiuit quia infirmabatur, tunc quidem mansit in eodem loco duobus diebus:

7 Deinde post hæc dicit discipulis suis, Eamus in Iudæam iterum.

8 Dicunt ei discipuli, Rabbi, nunc quærebant te Iudæi lapidare, & iterum uadis illuc?

9 Respondit Iesus, Nónne duodecim sunt horæ diei? siquis ambulauerit in die, non offendit: quia lucem huius mundi uidet:

10 Si autem ambulauerit in nocte, offendit: quia lux non est in eo.

11 Hæc ait: & post hæc dicit eis, Lazarus amicus noster dormit: sed uado ut à somno exuscitem eum.

12 Dixerunt ergo discipuli eius, Domine, si dormit, saluus erit.

13 Dixerat autem Iesus de morte eius: illi autẽ putauerunt quia de dormitione somni diceret.

14 Tunc ergo Iesus dixit eis manifestè, Lazarus mortuus est:

15 Et gaudeo propter uos (ut credatis) quoniam non eram ibi. sed eamus ad eum.

16 Dixit ergo Thomas qui dicitur Didymus, ad condiscipulos, Eamus & nos, ut moriamur cum eo.

17 Venit itaque Iesus, & inuenit eũ quatuor dies iam in monumento habentem.

18 Erat autem Bethania iuxta Ierosolymam quasi stadiis quindecim:

19 Multi autem ex Iudæis uenerant ad Martham & Mariam, ut consolarentur eas de fratre suo.

20 Martha ergo ut audiuit quia Iesus

6 Tum quidem, τότε μὲν. Notandum est particulæ μὲν nõ subiici δὲ, contra cõmunem loquendi vsum.
14 Aperte, παρρησίᾳ. Vide suprà, 10.d.24.
17 Agere, ἔχοντα. Vulg. & Eras. Habentem: quo modo dixit Quintilianus lib. 6. cap. 4, triginta annos habere, pro, tricesimum annum agere, vt suprà etiam conuertimus 8.g.57.
19 Ad Martham & Mariam, πρὸς τὰς περὶ Μάρθαν καὶ Μαρίαν. Ad verbum, Ad eas quæ erant circa Martham & Mariam. Sed Græca est periphrasis admodum elegans, quam rectè expressit Vetus interpres, immeritò à Valla reprehensus. Interdum tamen hæc periphasis simpliciter accipienda est, vt Act. 13. b. 13.

ἔρχεται, ὑπήντησεν αὐτῷ· Μαρία δὲ ἐν τῷ οἴκῳ ἐκαθέζετο.

ˇ venire, occurrit ei: Maria verò domi sedebat.

uenit, occurrit illi: Maria autem domi sedebat.

21 Εἶπεν οὖν ἡ Μάρθα πρὸς τὸν Ἰησοῦν, Κύριε, εἰ ἦς ὧδε, ὁ ἀδελφός μου οὐκ ἂν ἐτεθνήκει·

21 Dixit ergo Martha Iesu, Domine, si fuisses hîc, frater meus non fuisset mortuus:

21 *Dixit ergo Martha ad Iesum, Domine, si fuisses hîc, frater meus non fuisset mortuus:*

22 Ἀλλὰ καὶ νῦν οἶδα ὅτι ὅσα ἂν αἰτήσῃ τὸν Θεόν, δώσει σοι ὁ Θεός.

22 Sed & nunc scio fore vt quæcunque petieris à Deo, det tibi.

22 *Sed & nunc scio quia quæcunque poposceris à Deo, dabit tibi Deus.*

23 Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Ἀναστήσεται ὁ ἀδελφός σου.

23 Dicit ei Iesus, Resurget frater tuus.

23 *Dicit illi Iesus, Resurget frater tuus.*

24 Λέγει αὐτῷ Μάρθα, Οἶδα ὅτι ἀναστήσεται ἐν τῇ ἀναστάσει ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.

24 Dicit ei Martha, Scio resurrecturũ || in resurrectione vltimo illo die.

24 *Dicit ei Martha, Scio quia resurget in resurrectione in nouissimo die.* Suprà, 5.e.29 Luc.14.c.14

25 Εἶπεν αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Ἐγώ εἰμι ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωή· ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, κἂν ἀποθάνῃ, ζήσεται·

25 Dixit ei Iesus, Ego sum resurrectio & vita: || qui credit in me, etiamsi mortuus fuerit, viuet:

25 *Dixit ei Iesus, Ego sum resurrectio & uita: qui credit in me, etiamsi mortuus fuerit, uiuet:* Suprà, 6.d.35

26 Καὶ πᾶς ὁ ζῶν, καὶ πιστεύων εἰς ἐμέ, οὐ μὴ ἀποθάνῃ εἰς τὸν αἰῶνα. Πιστεύεις τοῦτο;

26 Et quisquis viuit, & credit in me, non morietur in æternum. Credis hoc?

26 *Et omnis qui uiuit, & credit in me, non morietur in æternum. Credis hoc?*

27 Λέγει αὐτῷ, Ναὶ Κύριε, ἐγὼ πεπίστευκα ὅτι σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ εἰς τὸν κόσμον ἐρχόμενος.

27 Ait illi, Etiam Domine, ego credo te esse Christum Filium Dei, qui in mundum venturus erat.

27 *Ait illi, Vtique Domine, ego credidi quia tu es Christus Filius Dei, qui in mundum uenisti.*

28 Καὶ ταῦτα εἰποῦσα, ἀπῆλθε, καὶ ἐφώνησε Μαρίαν τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς λάθρα, εἰποῦσα, Ὁ διδάσκαλος πάρεστι, καὶ φωνεῖ σε.

28 Et quum hæc dixisset, abiit, & clàm vocauit Mariam sororẽ suam, dicens, Magister adest, & te vocat.

28 *Et quum hæc dixisset, abiit, & uocauit Mariã sororem suam silentio, dicens, Magister adest, & uocat te.*

29 Ἐκείνη ὡς ἤκουσεν, ἐγείρεται ταχύ, καὶ ἔρχεται πρὸς αὐτόν.

29 Illa vt audiuit, surgit citò, & venit ad eum.

29 *Illa ut audiuit, surgit citò, & uenit ad eũ.*

30 (Οὔπω δὲ ἐληλύθει ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν κώμην· ἀλλ' ἦν ἐν τῷ τόπῳ ὅπου ὑπήντησεν αὐτῷ ἡ Μάρθα)

30 (Nondum autem venerat Iesus in vicum: sed erat in eo loco vbi occurrerat ei Martha)

30 *(Nondum enim uenerat Iesus in castellum: sed erat adhuc in illo loco ubi occurrerat ei Martha)*

31 Οἱ οὖν Ἰουδαῖοι οἱ ὄντες μετ' αὐτῆς ἐν τῇ οἰκίᾳ, καὶ παραμυθούμενοι αὐτήν, ἰδόντες τὴν Μαρίαν ὅτι ταχέως ἀνέστη, καὶ ἐξῆλθεν, ἠκολούθησαν αὐτῇ, λέγοντες, Ὅτι ὑπάγει εἰς τὸ μνημεῖον ἵνα κλαύσῃ ἐκεῖ.

31 Iudæi ergo qui domi erant cũ ea, & consolabantur eã, quum vidissent Mariam citò surrexisse, & exiisse, sequuti sunt eam, dicentes, Abit ad monumentũ, vt illic fleat.

31 *Iudæi ergo qui erant cum ea in domo, & consolabantur eam, quum uidissent Mariam quia citò surrexit, & exiit, secuti sunt eam, dicẽtes, Quia uadit ad monumentum ut ploret ibi.*

32 Ἡ οὖν Μαρία ὡς ἦλθεν ὅπου ἦν ὁ Ἰησοῦς, ἰδοῦσα αὐτόν, ἔπεσεν εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ, λέγουσα αὐτῷ, Κύριε, εἰ ἦς ὧδε, οὐκ ἂν ἀπέθανέ μου ὁ ἀδελφός.

32 Maria ergo quum venisset eò vbi erat Iesus, viso eo, accidit ad eius pedes, dicens ei, Domine, si fuisses hîc, non esset mortuus frater meus.

32 *Maria ergo quum uenisset ubi erat Iesus, uidens eum, cecidit ad pedes eius, & dicit ei, Domine, si fuisses hîc, non esset mortuus frater meus.*

33 Ἰησοῦς οὖν, ὡς εἶδεν αὐτὴν κλαίουσαν, καὶ τοὺς συνελθόντας αὐτῇ Ἰουδαίους, κλαίοντας, ἐνεβριμήσατο τῷ πνεύματι, καὶ ἐτάραξεν ἑαυτόν.

33 Iesus ergo vt vidit eam flentem, & Iudæos qui vnà venerant cum ea, flentes, infremuit spiritu, & ˇ turbauit seipsum.

33 *Iesus ergo ut uidit eã plorantem, & Iudæos qui uenerant cum ea, plorantes, infremuit spiritu, & turbauit seipsũ.*

20 Venire, ἔρχεται. Erasmus, Venisset, impropriè: nam adhuc erat in via.

33 Turbauit, ἐτάραξεν. Id est vehementer cõmouit. Sed obseruandum est in maximo etiam motu nullam fuisse ἀταξίαν.

34 Καὶ εἶπε, Ποῦ τεθείκατε αὐτόν; Λέγουσιν αὐτῷ, Κύριε, ἔρχου καὶ ἴδε.

34 Et dixit, Vbi posuistis eum? Dicunt ei, Domine, veni & vide.

34 *Et dixit, vbi posuistis eum? Dicunt ei, Domine, ueni & uide.*

35 Ἐδάκρυσεν ὁ Ιησοῦς.

35 Lacrymatus est Iesus.

35 *Et lacrymatus est Iesus.*

36 Ἔλεγον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι, Ἴδε πῶς ἐφίλει αὐτόν.

36 Dixerunt ergo Iudæi, Ecce quomodo amabat eum.

36 *Dixerunt ergo Iudæi, Ecce quomodo amabat eum.*

Suprà, 9.a.6

37 Τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν εἶπον, Οὐκ ἠδύνατο οὗτος ὁ ἀνοίξας τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ τυφλοῦ, ποιῆσαι ἵνα καὶ οὗτος μὴ ἀποθάνῃ;

37 Quidam autem ex ipsis dixerunt, Non poterat hic || qui aperuit oculos cæci, facere vt & iste non moreretur?

37 *Quidam autem ex ipsis dixerunt, Non poterat hic, qui aperuit oculos cæci, facere ut hic non moreretur?*

38 Ιησοῦς οὖν πάλιν ἐμβριμώμενος ἐν ἑαυτῷ, ἔρχεται εἰς τὸ μνημεῖον. Ἦν δὲ σπήλαιον, καὶ λίθος ἐπέκειτο ἐπ' αὐτῷ.

38 Iesus ergo rursum fremens apud semetipsum, venit ad monumentum. erat autem spelunca, & lapis erat ei impositus.

38 *Iesus ergo rursum fremens in semetipso, uenit ad monumentum. Erat autem spelunca, & lapis superpositus erat ei.*

39 Λέγει ὁ Ιησοῦς, Ἄρατε τὸν λίθον. Λέγει αὐτῷ ἡ ἀδελφὴ τοῦ τεθνηκότος Μάρθα, Κύριε, ἤδη ὄζει· τεταρταῖος γάρ ἐστι.

39 Ait Iesus, Tollite lapidem. Dicit ei Martha, soror eius qui mortuus fuerat, Domine, iam olet: quatuor enim dierum est.

39 *Ait Iesus, Tollite lapidem. Dicit ei Martha, soror eius qui mortuus fuerat, Domine, iam fœtet: quatriduanus est enim.*

40 Λέγει αὐτῇ ὁ Ιησοῦς, Οὐκ εἶπόν σοι ὅτι ἐὰν πιστεύσῃς, ὄψει τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ;

40 Dicit ei Iesus, Nónne dixi tibi, fore, si credideris, vt videas gloriam Dei?

40 *Dicit ei Iesus, Nónne dixi tibi, quoniam si credideris, uidebis gloriam Dei?*

41 Ἦραν οὖν τὸν λίθον οὗ ἦν ὁ τεθνηκὼς κείμενος. Ὁ δὲ Ιησοῦς ἦρε τοὺς ὀφθαλμοὺς ἄνω, καὶ εἶπε, Πάτερ, εὐχαριστῶ σοι ὅτι ἤκουσάς μου.

41 Sustulerunt ergo lapidem *è loco* vbi mortuus ille fuerat positus. Iesus autem attollens sursum oculos, dixit, Pater gratias ago tibi quòd me audieris.

41 *Tulerunt ergo lapidẽ. Iesus autem eleuatis sursum oculis dixit, Pater, gratias ago tibi quoniã audisti me.*

42 Ἐγὼ δὲ ᾔδειν ὅτι πάντοτέ μου ἀκούεις· ἀλλὰ διὰ τὸν ὄχλον τὸν περιεστῶτα, εἶπον, ἵνα πιστεύσωσιν ὅτι σύ με ἀπέστειλας.

42 Ego verò sciebam me semper à te audiri: sed propter turbam circunstantem hoc dixi, vt credant me à te missum esse.

42 *Ego autem sciebã quia semper me audis: sed propter populum qui circunstat, dixi, ut credant quia tu me misisti.*

43 Καὶ ταῦτα εἰπών, φωνῇ μεγάλῃ ἐκραύγασε, Λάζαρε, δεῦρο ἔξω.

43 Et quum hæc dixisset, clamauit voce magna, Lazare, adesdum foras.

43 *Hæc quum dixisset, uoce magna clamauit, Lazare, ueni foras.*

44 Καὶ ἐξῆλθεν ὁ τεθνηκώς, δεδεμένος τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας κειρίαις, καὶ ἡ ὄψις αὐτοῦ σουδαρίῳ περιεδέδετο. Λέγει αὐτοῖς ὁ Ιησοῦς, Λύσατε αὐτόν, καὶ ἄφετε ὑπάγειν.

44 Tum qui fuerat mortuus, prodiit, manus & pedes vinctus fasciis, facies autem eius, sudario erat obuincta. Dicit eis Iesus, Soluite eum, & sinite abire.

44 *Et statim prodiit qui fuerat mortuus, ligatus pedes & manus institis, & facies illius sudario erat ligata. Dixit eis Iesus, Soluite eum, & sinite abire.*

45 Πολλοὶ οὖν ἐκ τῶν Ἰουδαίων οἱ ἐλθόντες πρὸς τὴν Μαρίαν, καὶ θεασάμενοι ἃ ἐποίησεν ὁ Ιησοῦς, ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν.

45 Multi ergo ex Iudæis qui venerant ad Mariam, & conspexerant quæ fecerat Iesus, crediderunt in eum.

45 *Multi ergo ex Iudæis qui uenerant ad Mariam & Martham, & uiderãt quæ fecit Iesus, crediderunt in eum.*

46 Τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν ἀπῆλθον πρὸς τοὺς Φαρισαίους, καὶ εἶπον αὐτοῖς ἃ ἐποίησεν ὁ Ιησοῦς.

46 Quidam autem ex eis abierunt ad Pharisæos, & dixerunt eis quæ fecerat Iesus.

46 *Quidam autem ex ipsis abierunt ad Pharisæos, & dixerunt eis quæ fecit Iesus.*

47 Συνήγαγον οὖν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι συνέδριον, καὶ ἔλεγον, Τί ποιοῦμεν; ὅτι οὗτος ὁ ἄνθρωπος πολλὰ σημεῖα ποιεῖ.

47 Coegerunt ergo Pontifices & Pharisæi concilium, & dicebant, Quid faciemus? nam hic homo multa signa edit.

47 *Collegerunt ergo Pontifices & Pharisæi concilium, & dicebant, Quid facimus? quia hic homo multa signa facit.*

48 Ἐὰν ἀφῶμεν αὐτὸν οὕτω, πάντες πιστεύσουσιν εἰς αὐτόν· καὶ ἐλεύσονται οἱ Ῥω-

48 Si ita sinamus eum, omnes ei credent: veniéntque Romani,

48 *Si dimittimus eum sic, omnes credent in eum: & uenient Romani,*

μέθοι, καὶ ἀροῦσιν ἡμῶν καὶ τὸν τόπον, καὶ τὸ ἔθνος.

Εἷς δέ τις ἐξ αὐτῶν Καϊάφας, Ἀρχιερεὺς ὢν τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου, εἶπεν αὐτοῖς, Ὑμεῖς οὐκ οἴδατε οὐδέν·

Οὐδὲ διαλογίζεσθε ὅτι συμφέρει ἡμῖν ἵνα εἷς ἄνθρωπος ἀποθάνῃ ὑπὲρ τοῦ λαοῦ, καὶ μὴ ὅλον τὸ ἔθνος ἀπόληται.

Τοῦτο δὲ ἀφ' ἑαυτοῦ οὐκ εἶπεν· ἀλλὰ Ἀρχιερεὺς ὢν τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου, προεφήτευσεν ὅτι ἔμελλεν ὁ Ἰησοῦς ἀποθνήσκειν ὑπὲρ τοῦ ἔθνους·

Καὶ οὐχ ὑπὲρ τοῦ ἔθνους μόνον, ἀλλ' ἵνα καὶ τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ τὰ διεσκορπισμένα συναγάγῃ εἰς ἕν.

Ἀπ' ἐκείνης οὖν τῆς ἡμέρας συνεβουλεύσαντο ἵνα ἀποκτείνωσιν αὐτόν.

Ἰησοῦς οὖν οὐκ ἔτι παρρησίᾳ περιεπάτει ἐν τοῖς Ἰουδαίοις, ἀλλὰ ἀπῆλθεν ἐκεῖθεν εἰς τὴν χώραν ἐγγὺς τῆς ἐρήμου, εἰς Ἐφραὶμ λεγομένην πόλιν· κἀκεῖ διέτριβε μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ.

Ἦν δὲ ἐγγὺς τὸ πάσχα τῶν Ἰουδαίων· καὶ ἀνέβησαν πολλοὶ εἰς Ἱεροσόλυμα ἐκ τῆς χώρας πρὸ τοῦ πάσχα, ἵνα ἁγνίσωσιν ἑαυτούς.

Ἐζήτουν οὖν τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἔλεγον μετ' ἀλλήλων ἐν τῷ ἱερῷ ἑστηκότες, Τί δοκεῖ ὑμῖν; ὅτι οὐ μὴ ἔλθῃ εἰς τὴν ἑορτήν;

Δεδώκεισαν δὲ καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι ἐντολήν, ἵνα ἐάν τις γνῷ ποῦ ἐστι, μηνύσῃ, ὅπως πιάσωσιν αὐτόν.

Κεφάλαιον ιβ΄

Ὁ οὖν Ἰησοῦς πρὸ ἓξ ἡμερῶν τοῦ πάσχα ἦλθεν εἰς Βηθανίαν, ὅπου ἦν Λάζαρος ὁ τεθνηκώς, ὃν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν.

& ¨delebunt tum locum nostrũ, tum gentem.

49 Vnus autem ex ipsis Caiaphas, Pontifex maximus ¨anni illius, dixit eis, Vos nihil scitis:

50 ‖ Nec cogitatis expedire nobis vt vnus homo moriatur pro populo, & tota gens non pereat.

51 Hoc autem ex semetipso non dixit: sed quum esset Pontifex maximus anni illius, prophetauit fore vt Iesus pro gente moreretur:

52 Nec tantùm ¨pro ea gente, sed vt etiam filios Dei dispersos cogeret in vnum.

53 Ab illo ergo die consultabant vnà vt trucidarent eum.

54 Iesus ergo palàm amplius non versabatur inter Iudæos: sed abiit illinc in regionẽ quæ est prope desertum, in vrbẽ quæ dicitur Ephraim: & illic agebat cum discipulis suis.

55 Propè autem erat Pascha Iudæorum: & ascenderunt multi Hierosolymam ex illa regione ante Pascha, vt purificarent se.

56 Quærebant ergo Iesum, & loquebantur alii cum aliis in templo stantes, Quid videtur vobis? ¨an non venturum esse ad festum?

57 Dederant autem Pontifices & Pharisæi mandatũ, vt siquis nosset vbi esset, indicaret, vt prehenderent eum.

CAP. XII.

1 ‖ IEsus ergo ¨sex ante Pascha diebus venit Bethaniam, vbi Lazarus fuerat mortuus, quem excitauerat à mortuis.

& tollent & nostrum locum & gentem.

49 *Vnus autem ex ipsis Caiphas, quum esset Pontifex anni illius, dixit eis, Vos nescitis quicquam:*

50 *Nec cogitatis quia expedit nobis ut unus moriatur homo pro populo, & non tota gens pereat.* Infrà, 18.c.14

51 *Hoc autem à semetipso non dixit: sed quum esset Pontifex anni illius, prophetauit quòd Iesus moriturus erat pro gente:*

52 *Et non tantùm pro gente, sed ut filios Dei qui erant dispersi, congregaret in unum.*

53 *Ab illo ergo die cogitauerunt ut interficerent eum.*

54 *Iesus ergo iam non in palàm ambulabat apud Iudæos: sed abiit in regionem iuxta desertũ, in ciuitatem quæ dicitur Ephrem & ibi morabatur cum discipulis suis.*

55 *Proximum autem erat Pascha Iudæorum: & ascenderunt multi Ierosolymam de regione ante Pascha, ut sanctificarent seipsos.*

56 *Quærebant ergo Iesũ, & colloquebantur ad inuicem in templo stantes, Quid putatis quia non uenit ad diem festũ?*

57 *Dederant autem Pontifices & Pharisæi mandatum, ut siquis cognouerit ubi sit, indicet, ut apprehendant eum.*

CAP. XII.

1 *IEsus ergo ante sex dies Paschæ uenit Bethaniam, ubi Lazarus fuerat mortuus: quẽ suscitauit Iesus.* Matth.26.a.6 mar.14.a.3

48 Delebunt, ἀροῦσι. Vulgata & Erasmus ad verbum, Tollent: quæ interpretatio mihi quidem visa est nimium obscura.

49 Anni illius, τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου. Vide Mar.2.v.26, & Luc.3.v.2.

52 Pro ea gente, ὑπὲρ τοῦ ἔθνους. Magna vis est Græci articuli, vt certam gentẽ cum reliquarum gentium hominibus conferri intelligamus. Idcirco enim istos vocat dispersos, quòd non vt Iudæi, in vna regione coacti essent, sed ab Oriente ad Occidentem hinc & inde colligendi.

54 Quæ est prope desertum, ἐγγὺς τῆς ἐρήμου: id est τὴν ἐγγὺς ἐρήμου. Deest enim articulus: de qua eclipsi diximus suprà, 5.f.36. Cæterùm pro Ephraim in vno codice legitur Ephrem & apud Nonnum quoque, & in Vulgata editione.

56 An nõ venturũ esse? ὅτι οὐ μὴ ἔλθῃ: id est ὅτι οὐ μὴ ἐλεύσεται? Deliberãt enim de re adhuc incerta, quũ festum quidem instaret, sed nondũ tamen aduenisset. Itaque vt planior esset sentẽtia, suppleui particulã interrogantem. Nam Eras. mihi quidem non videtur sensum assequutus, quum interpretaretur, Quòd non venerit.

IN CAPVT XII.

1 Sex ante Pascha diebus, πρὸ ἓξ ἡμερῶν τοῦ πάσχα. Vulg. & Erasmus ad verbũ, Ante sex dies Paschæ, quod nemo facilè intelligat.

Ἐποίησαν οὖν αὐτῷ δεῖπνον ἐκεῖ, καὶ ἡ Μάρθα διηκόνει· ὁ δὲ Λάζαρος εἷς ἦν τῶν συνανακειμένων αὐτῷ.

2 Fecerunt igitur ei cœnam illic, & Martha ministrabat: Lazarus verò vnus erat ex iis qui simul accumbebant cum eo.

2 *Fecerunt autem ei cœnam ibi, & Martha ministrabat: Lazarus uerò unus erat ex discumbentibus cum eo.*

Ἡ οὖν Μαρία λαβοῦσα λίτραν μύρου νάρδου πιστικῆς πολυτίμου, ἤλειψε τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἐξέμαξε ταῖς θριξὶν αὐτῆς τοὺς πόδας αὐτοῦ· ἡ δὲ οἰκία ἐπληρώθη ἐκ τῆς ὀσμῆς τοῦ μύρου.

3 Maria ergo accepta libra vnguenti nardi [3] liquidæ multi pretii, vnxit pedes Iesu, & extersit pedes eius capillis suis: domus autem impleta est odore vnguenti.

3 *Maria ergo accepit libram unguenti nardi pistici pretiosi, & unxit pedes Iesu, & extersit pedes eius capillis suis: & domus impleta est ex odore unguenti.*

Λέγει οὖν εἷς ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, Ἰούδας Σίμωνος Ἰσκαριώτης, ὁ μέλλων αὐτὸν παραδιδόναι,

4 Dixit ergo quidam ex discipulis eius, *nempe* Iudas Simonis *filius*, Iscariotes, qui erat eum proditurus,

4 *Dixit ergo unus ex discipulis eius, Iudas Iscariotes, qui erat eum traditurus,*

Διατί τοῦτο τὸ μύρον οὐκ ἐπράθη τριακοσίων δηναρίων, καὶ ἐδόθη πτωχοῖς;

5 Quare hoc vnguentum nõ væniit trecentis denariis, & datum est pauperibus?

5 *Quare hoc unguentum non uæniit trecentis denariis, & datum est egenis?*

Infrà,13.c.29

Εἶπε δὲ τοῦτο, οὐχ ὅτι περὶ τῶν πτωχῶν ἔμελεν αὐτῷ, ἀλλ' ὅτι κλέπτης ἦν, καὶ τὸ γλωσσόκομον εἶχε, καὶ τὰ βαλλόμενα ἐβάσταζεν.

6 Dixit autem hoc, non quòd pauperum ipsi cura esset, sed quia fur erat, ‖ & marsupium habebat, & ea quæ *intro* mittebantur, portabat.

6 *Dixit autem hoc, non quia de egenis pertinebat ad eum, sed quia fur erat, & loculos habens, ea quæ mittebantur portabat.*

Εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς, Ἄφες αὐτήν, εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ ἐνταφιασμοῦ μου τετήρηκεν αὐτό.

7 Dixit ergo Iesus, Sine eam, in diem sepulturæ meæ [7] seruauit istud.

7 *Dixit ergo Iesus, Sine illam ut in diem sepulturæ meæ seruet illud.*

Τοὺς πτωχοὺς γὰρ πάντοτε ἔχετε μεθ' ἑαυτῶν, ἐμὲ δὲ οὐ πάντοτε ἔχετε.

8 Pauperes enim semper habetis vobiscum, me verò non semper [8] habebitis.

8 *Pauperes enim semper habetis uobiscum, me autē non semper habetis.*

Ἔγνω οὖν ὄχλος πολὺς ἐκ τῶν Ἰουδαίων ὅτι ἐκεῖ ἐστι· καὶ ἦλθον οὐ διὰ τὸν Ἰησοῦν μόνον, ἀλλ' ἵνα καὶ τὸν Λάζαρον ἴδωσιν, ὃν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν.

9 Cognouit ergo turba multa ex Iudæis eum illic esse: & venerunt non propter Iesum tantùm, sed etiam vt Lazarum viderent, quē excitarat à mortuis.

9 *Cognouit ergo turba multa ex Iudæis quia illic est: & uenerunt non propter Iesum tantùm, sed ut Lazarū uiderent, quē suscitauit à mortuis.*

Ἐβουλεύσαντο δὲ οἱ Ἀρχιερεῖς ἵνα καὶ τὸν Λάζαρον ἀποκτείνωσιν·

10 Consultarunt autem principes Sacerdotum vt Lazarum etiam trucidarent:

10 *Cogitauerūt autē principes Sacerdotum ut & Lazarum interficerent:*

Ὅτι πολλοὶ δι' αὐτὸν ὑπῆγον τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἐπίστευον εἰς τὸν Ἰησοῦν.

11 Quia multi ex Iudæis propter eum abibant, & credebant in Iesum.

11 *Quia multi propter illum abibant ex Iudæis, & credebant in Iesum.*

Mat.21.a.8
mar.11.a.7
luc.19.c.35

Τῇ ἐπαύριον ὄχλος πολὺς ὁ ἐλθὼν εἰς τὴν ἑορτήν, ἀκούσαντες ὅτι ἔρχεται ὁ Ἰησοῦς εἰς Ἱεροσόλυμα,

12 ‖ Postero die turba multa quæ venerat ad festum, quum audissent Iesum venire Hierosolymam,

12 *In crastinum autē turba multa quæ uenerat ad diem festum, quū audissent quia uenit Iesus Ierosolymam,*

Ἔλαβον τὰ βαΐα τῶν φοινίκων, καὶ ἐξῆλθον εἰς ὑπάντησιν αὐτῷ, καὶ ἔκραζον, Ὡσαννά, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραήλ.

13 Acceperunt ramos palmarum, & egressi sunt ei obuiam, & clamabant, Hosanna, Benedictus qui venit in nomine Domini, Rex Israelis.

13 *Acceperunt ramos palmarum, & processerūt obuiam ei, & clamabāt, Hosanna, Benedictus qui uenit in nomine Domini, rex Israel.*

3 Liquidæ, πιστικῆς. Vide Mar.14.a.3. Cæterùm pro eo quod λίτραν Iohannes scripsit, miror Nonnum τρία μέτρα interpretari: neque sanè vnquam potui istius interpretationis rationem inire. λίτραν verò vocabulum esse Latinum, apertè declarat Galenus libro primo De compositione medicamentorum secundum genera. Sunt, inquit, ἐπιχώρια ταῦτα ὀνόματα, τό, τε τῆς λίτρας καὶ τὸ τοῦ ξέστου ἔτι τὸ τῆς οὐγκίας, de Romanis loquens. Neque obstat quod ex Polluce citat Erasmus. Neque enim alios quàm Siculos poetas, aut qui Siculos imitati sunt, citat Pollux: quos vt alia multa, sic etiam hoc vocabulum à vicinis hausisse, vel hoc indicat quòd nulli alii Græci authores id vsurparunt, Latini autem non aliter loqui soleant. Sed hæc παρέργως.

7 Seruauit, τετήρηκεν. Vulg. Vt seruet, ἵνα τηρήσῃ, sicut in vno codice scriptum inuenimus. Ita etiā legit Nonnus. Dicitur autē seruasse in diē sepulturæ Maria vnguentū quod tunc effuderat, quoniā paulo pòst moriturus & sepeliēdus erat: quanquā illā credibile est de re illa tunc nō cogitasse. Sed Dominus hoc temere factū nō esse dicit, & testatur Dei prouidentia proponi illis istud proximæ ipsius sepulturæ prænuntiū spectaculum.

8 Habebitis, ἔχετε, Vide Matth.26.v.11, & infrà, 16.v.10.

Εὑρὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς ὀνάριον, ἐκάθισεν ἐπ' αὐτό, καθὼς ἐστι γεγραμμένον,

Μὴ φοβοῦ θύγατερ Σιών· ἰδοὺ ὁ βασιλεύς σου ἔρχεται, καθήμενος ἐπὶ πῶλον ὄνου.

Ταῦτα δὲ οὐκ ἔγνωσαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ τὸ πρῶτον· ἀλλ' ὅτε ἐδοξάσθη ὁ Ἰησοῦς, τότε ἐμνήσθησαν ὅτι ταῦτα ἦν ἐπ' αὐτῷ γεγραμμένα, καὶ ταῦτα ἐποίησαν αὐτῷ.

Ἐμαρτύρει οὖν ὁ ὄχλος ὁ ὢν μετ' αὐτοῦ ὅτι τὸν Λάζαρον ἐφώνησεν ἐκ τοῦ μνημείου, καὶ ἤγειρεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν.

Διὰ τοῦτο καὶ ὑπήντησεν αὐτῷ ὁ ὄχλος, ὅτι ἤκουσε τοῦτο αὐτὸν πεποιηκέναι τὸ σημεῖον.

Οἱ οὖν Φαρισαῖοι εἶπον πρὸς ἑαυτούς, Θεωρεῖτε ὅτι οὐκ ὠφελεῖτε οὐδέν; ἴδε, ὁ κόσμος ὀπίσω αὐτοῦ ἀπῆλθεν.

Ἦσαν δέ τινες Ἕλληνες ἐκ τῶν ἀναβαινόντων ἵνα προσκυνήσωσιν ἐν τῇ ἑορτῇ·

Οὗτοι οὖν προσῆλθον Φιλίππῳ τῷ ἀπὸ Βηθσαϊδὰ τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἠρώτων αὐτόν, λέγοντες, Κύριε, θέλομεν τὸν Ἰησοῦν ἰδεῖν.

Ἔρχεται Φίλιππος καὶ λέγει τῷ Ἀνδρέᾳ· καὶ πάλιν Ἀνδρέας καὶ Φίλιππος λέγουσι τῷ Ἰησοῦ.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπεκρίνατο αὐτοῖς, λέγων, Ἐλήλυθεν ἡ ὥρα ἵνα δοξασθῇ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου.

Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ ὁ κόκκος τοῦ σίτου πεσὼν εἰς τὴν γῆν ἀποθάνῃ, αὐτὸς μόνος μένει· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ, πολὺν καρπὸν φέρει.

Ὁ φιλῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ἀπολέσει αὐτήν· καὶ ὁ μισῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, εἰς ζωὴν αἰώνιον φυλάξει αὐτήν.

14 Nactus autem Iesus asellum, insedit ei, sicut scriptum est,

15 ‖Ne time filia Sion: ecce, Rex ille tuus venit, sedens super pullum asinæ.

16 Hæc autem non cognouerũt discipuli eius primò: sed quum glorificatus esset Iesus, tunc recordati sunt hæc esse scripta de eo, & sese illi hæc ˇpræstitisse.

17 Testabatur autem turba quæ erat cum eo, ˇquòd Lazarum vocasset è monumento, & excitasset eum à mortuis.

18 Propterea etiam obuiam venit ei turba, quia audierat eum edidisse hoc signum.

19 Pharisæi ergo dixerunt inter se, Videtis vos nihil proficere? ecce, ˇturba eum sequitur.

20 Erant autem quidam Græci ex iis ˇqui ascẽdere solent vt adorent in festo:

21 Isti ergo venerunt ad Philippum qui *erat* à Bethsaida Galilææ, & rogarunt eum, dicentes, Domine, ˇvellemus Iesum videre.

22 Venit Philippus & dicit Andreæ: Andreas rursum & Philippus dicunt Iesu.

23 Iesus autem respondit eis, dicens, Venit tempus quo glorificetur Filius hominis.

24 Amen amen dico vobis, nisi granum frumenti cadẽs in terram, mortuum fuerit, ipsum solum manet: si verò mortuum fuerit, multum fructum adfert.

25 ‖Qui amat animã suam, perdet eam: & qui odit animam suam in hoc mundo, in vitam æternam custodiet eam.

14 Et inuenit Iesus asellũ, & sedit super eum, sicut scriptum est,

15 Noli timere filia Sion: ecce, rex tuus uenit, sedẽs super pullum asinæ. Zachar.9.b.9

16 Hæc non cognouerunt discipuli eius primùm: sed quando glorificatus est Iesus, tũc recordati sũt quia hæc erãt scripta de eo, & hæc fecerũt ei.

17 Testimonium ergo perhibebat turba quæ erat cũ eo quando Lazarum uocauit de monumẽto, & suscitauit eũ à mortuis.

18 Propterea & obuiã uenit ei turba, quia audierunt eũ fecisse hoc signũ.

19 Pharisæi ergo dixerũt ad semetipsos, Videtis quia nihil proficimus? ecce, mũdus totus post eum abijt.

20 Erant autem quidam Gentiles ex his qui ascẽderant ut adorarent in die festo:

21 Hi ergo accesserunt ad Philippũ qui erat à Bethsaida Galilææ, & rogabant eũ, dicentes, Domine, uolumus Iesum uidere.

22 Venit Philippus & dicit Andreæ: Andreas rursum & Philippus dixerunt Iesu.

23 Iesus autem respondit eis, dicens, Venit hora ut clarificetur Filius hominis.

24 Amen amen dico uobis, nisi granum frumẽti cadẽs in terram, mortuum fuerit, ipsum solum manet: si autem mortuũ fuerit, multũ fructũ adfert. Mat.10.d.39, & 16.d.25, marci 8.d.35 luc.9.c.24, & 17.g.33

25 Qui amat animã suã, perdet eam: & qui odit animam suã in hoc mundo, in uitam æternam custodiet eam.

16 Præstitisse, ἐποίησαν: id est ἐπλήρωσαν, vt vertit Nonnus. Potest autem hoc referri vel ad discipulos, qui quum hunc asinum adduxissent Domino, (vt alii Euangelistæ narrant) meritò postea cogitarunt se, quum nihil tale cogitarent, Deo operam suam præstitisse, vt vaticinium illud impleretur: vel ad turbam, quæ aduenientẽ Christum ita honorificè excepit vt Propheta prædixerat.

17 Quòd Lazarum vocasset, ὅτι Λάζαρον ἐφώνησεν. Scio in plerisque codicibus legi, ὅτε Λάζαρον ἐφώνησεν: id est, quando Lazarum vocarat: sed quia μαρτυρεῖν rarò ita positum inuenio vt nihil prorsus habeat quod cohæreat, & planior est sententia si ὅτι legas: non dubitauimus ita scribere & interpretari, partim duorum vetustorum codicum, partim etiam Nonni authoritate adducti.

19 Turba, ὁ κόσμος: id est ὁ ὄχλος, vt in vernaculo sermone dicimus, *Le monde va apres luy*. Est enim vocabulum Mundi πολύσημον, sed apud Latinos, (quod sciam) nunquam hac significatione accipitur, nisi velimus ὑπερβολικῶς hæc dici. Nam Vulgata & Nonnus addunt ὅλος, id est totus.

20 Qui ascendere solent, τῶν ἀναβαινόντων. Vulg. & Eras. Qui ascẽderant, τῶν ἀναβάντων. At ego puto præsenti tempore solennem consuetudinem significari: qua de re diximus aliquid Mat.26.b.23.

21 Vellemus, θέλομεν. Vide Mar.10.e.35

Ἐὰν ἐμοί διακονῇ τις, ἐμοὶ ἀκολουθείτω· καὶ ὅπου εἰμὶ ἐγὼ, ἐκεῖ καὶ ὁ διάκονος ὁ ἐμὸς ἔσται· καὶ ἐάν τις ἐμοὶ διακονῇ, τιμήσει αὐτὸν ὁ πατήρ.

26 Siquis mihi miniſtrat, me ſequatur: & vbi ego fuero, illic & miniſter meus erit. & ſiquis mihi miniſtrauerit, honorabit eum Pater.

26 *Siquis mihi miniſtrat, me ſequatur: & ubi ſum ego, illic & miniſter meus erit. Siquis mihi miniſtrauerit, honorificabit eum Pater meus.*

Νῦν ἡ ψυχή μου τετάρακται· καὶ τί εἴπω; Πάτερ, σῶσόν με ἐκ τῆς ὥρας ταύτης· ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἦλθον εἰς τὴν ὥραν ταύτην.

27 Nunc anima mea turbata eſt: & quid dicam? Pater, conſerua me ab hac hora: ſed propterea veni in horam hanc.

27 *Nunc anima mea turbata eſt: & quid dicam? Pater, ſaluifica me ex hac hora: ſed propterea ueni in horam hanc.*

Πάτερ, δόξασόν σου τὸ ὄνομα. Ἦλθεν οὖν φωνὴ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, Καὶ ἐδόξασα, καὶ πάλιν δοξάσω.

28 Pater, glorifica nomẽ tuum. Venit ergo vox è cælo, *dicens*, Et glorificaui, & rurſus glorificabo.

28 *Pater, clarifica nomen tuum. Venit ergo uox de cælo, Et clarificaui, & iterum clarificabo.*

Ὁ οὖν ὄχλος ὁ ἑστὼς καὶ ἀκούσας, ἔλεγε βροντὴν γεγονέναι. Ἄλλοι ἔλεγον, Ἄγγελος αὐτῷ λελάληκεν.

29 Turba ergo quæ adſtabat & audierat, dicebat tonitru eſſe factum. Alii dicebant, Angelus ei loquutus eſt.

29 *Turba ergo quæ ſtabat & audierat, dicebat tonitruum eſſe factum. Alii dicebant, Angelus ei loquutus eſt.*

Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν, Οὐ δι᾽ ἐμὲ αὕτη ἡ φωνὴ γέγονεν, ἀλλὰ δι᾽ ὑμᾶς.

30 Reſpondit Ieſus & dixit, Nõ propter me hæc vox extitit, ſed propter vos.

30 *Reſpondit Ieſus & dixit, Non propter me hæc uox uenit, ſed propter uos.*

Νῦν κρίσις ἐστὶ τοῦ κόσμου τούτου· νῦν ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου ἐκβληθήσεται ἔξω.

31 Nunc dãnatio adeſt mundi huius: nunc princeps mundi huius eiicietur foras.

31 *Nunc iudicium eſt mundi: nunc princeps huius mundi eiicietur foras.*

Κἀγὼ ἐὰν ὑψωθῶ ἐκ τῆς γῆς, πάντας ἑλκύσω πρὸς ἐμαυτόν.

32 Et ego ſi ſublatus fuero è terra, omnes traham ad meipſum.

32 *Et ego ſi exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipſum.*

(Τοῦτο δὲ ἔλεγε, σημαίνων ποίῳ θανάτῳ ἤμελλεν ἀποθνήσκειν)

33 (Hoc autem dicebat, ſignificans qua morte futurum erat vt moreretur)

33 *(Hoc autem dicebat, ſignificans qua morte eſſet moriturus)*

Psal.88.e.37, & 109.b.4, & 116.a.2 eſa.40.b.8 ezech.37.g.25

Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ ὄχλος, Ἡμεῖς ἠκούσαμεν ἐκ τοῦ νόμου ὅτι ὁ Χριστὸς μένει εἰς τὸν αἰῶνα· καὶ πῶς σὺ λέγεις ὅτι δεῖ ὑψωθῆναι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου; τίς ἐστιν οὗτος ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου;

34 Reſpondit ei turba, Nos audiuimus ex Lege, ‖ Chriſtum manere in æternum: quomodo igitur tu dicis oportere tolli Filium hominis? quis eſt iſte Filius hominis?

34 *Reſpondit ei turba, Nos audiuimus ex Lege, quia Chriſtus manet in æternum: & quomodo tu dicis, Oportet exaltari Filium hominis? quis eſt iſte Filius hominis?*

26 Et erit, καὶ ἔσται. Alii conuertunt, Et eſto, vt futurum, Hebræorum more, poſitum ſit pro imperandi modo, & ita explicetur quid ſit, Dominum ſequi: nempe vbicunque fuerit, illic eum comitari. Etſi autem hæc ſententia vera eſt & optimè conuenit, tamen quia paulo antè non ſcriptum eſt ἀκολουθήσει, ſed ἀκολουθείτω, malui ſeruare propriam futuri ſignificationem. Et ſiquis, καὶ ἐάν τις. Vulgata & Eraſ. Siquis. Atqui in omnibus vetuſtis codicibus additur καὶ, & apparet hoc eſſe additum vt explicetur præcedens promiſſio.

27 Turbata eſt, τετάρακται. Vide ſuprà, 11.v.33.

28 Vox è cælo, *dicens*, φωνὴ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Sic apud Hebræos ſæpe ſubauditur לאמור, vt annotauimus Mar. 10.c.33. Sic autem loquitur Matth.17.a.5. Sed pro ὄνομά σου, nomen tuum, in vno codice ſcriptum erat, ὄνομά μου, nomen meum.

32 Sublatus fuero è terra, ὑψωθῶ ἐκ τῆς γῆς. Vulgata & Eraſmus, Exaltatus fuero è terra. Atqui quum ex hac oratione naſcatur ſequens Iudæorum obiectio, neceſſe eſt exiſtimemus Chriſtum in ſuo idiomate verbum ambiguæ ſignificationis vſurpaſſe, quo ſignificetur aliquid tum attolli, tum etiam è medio auferri. Nam alioquin neque Iudæis occaſio data eſſet iſta obiiciendi, neque etiam Chriſtus tam commodè videri poſſit mortem ſuam ſignificaſſe. Puto autem id omnino eſſe quod Latini dicunt Tollere: Græci autem magis propriè αἴρειν quàm ὑψοῦν: Hebræi vel רום, (quod etiam declarat Separare & eximere, vt Exo.29.e.27. vnde oblationem הרומה, Chaldæus Parapraſtes exponit אפרשותא, id eſt ſeparationẽ) vel potius עלה, quod reſpondet quidem verbo ἀναβαίνειν, ſed in Niphah accipitur pro ἐπαίρεσθαι & ὑψοῦσθαι, vt Græca editio habet Pſal.47.b.10, & 97.b.9. Sic factum eſt vt eleganti tranſlatione vſurpetur pro Tolli è medio, vt Iob 5.d.26. vbi etiam de morte agitur: & pro euaneſcere, fumi ac vaporis inſtar, qui Hebræis dicitur aſcendere è terra, vt Zach.14.c.13. quem locum Latini interpretes non rectè expreſſerunt: atque adeo pro Penitus deleri & excindi, vt Nahum 2.b.7. pro eo quod in Hebræo legitur הועלתה, doctiſſimus Hebræorum habet נכרתה, id eſt deletum & exciſum eſt. Omnes, πάντας: id eſt non ſolos Iudæos, vt rectè explicant Chryſoſtomus & Theophylactus. Vulg. Omnia, id eſt πάντα, vt etiam legit Auguſt. Sed Græca omnia exemplaria ſcriptum habebant πάντας.

34 Manere in æternum, μένει εἰς αἰῶνα: id eſt עמד, vel קום: quæ quum opponantur verbo ὑψωθῆναι, apparet, quod modò dixi, ὑψοῦσθαι hîc reſpondere verbo עלה, quod acceperint Iudæi tranſlatitia ſignificatione pro euaneſcere & tolli è medio.

35 Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἔτι μικρὸν χρόνον τὸ φῶς μεθ' ὑμῶν ἐστι· περιπατεῖτε ἕως τὸ φῶς ἔχετε, ἵνα μὴ σκοτία ὑμᾶς καταλάβῃ. καὶ ὁ περιπατῶν ἐν τῇ σκοτίᾳ, οὐκ οἶδε ποῦ ὑπάγει.

35 Dixit igitur eis Iesus, ˇAdhuc *ad* paruum tempus ‖ lux vobiscum est: ambulate dum lucem habetis, ne vos tenebræ deprehendant. nā qui ambulat in tenebris, nescit quò vadat.

35 *Dixit ergo eis Iesus, Adhuc modicum, lumen in uobis est: ambulate dum lucem habetis, ut non uos tenebræ comprehendāt. & qui ambulat in tenebris, nescit quò uadat* Suprà, 1.a.9

36 Ἕως τὸ φῶς ἔχετε, πιστεύετε εἰς τὸ φῶς, ἵνα υἱοὶ φωτὸς γένησθε. Ταῦτα ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἀπελθὼν ἐκρύβη ἀπ' αὐτῶν.

36 Dum lucem habetis, credite in lucem, vt ˇ filii lucis sitis. Hæc loquutus est Iesus: & quum abiisset, occultauit se ab eis.

36 *Dum lucem habetis, credite in lucem, ut filij lucis sitis. Hæc locutus est Iesus, & abiit, & abscondit se ab eis.*

37 Τοσαῦτα δὲ αὐτοῦ σημεῖα πεποιηκότος ἔμπροσθεν αὐτῶν, οὐκ ἐπίστευον εἰς αὐτόν·

37 Quum autem tot signa coram eis edidisset, non credebāt in eum:

37 *Quum autem tanta signa fecisset coram eis, non credebant in eum:*

38 Ἵνα ὁ λόγος Ἠσαΐου τοῦ προφήτου πληρωθῇ, ὃν εἶπε, Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν, καὶ ὁ βραχίων Κυρίου τίνι ἀπεκαλύφθη;

38 Vt sermo Esaiæ prophetæ impleretur, quem dixit, ‖ Domine, quis credidit ˇ sermoni nostro, & ˇ brachium Domini cui retectum est?

38 *Vt sermo Esaiæ prophetæ impleretur, quem dixit, Domine, quis credidit auditui nostro, & brachium Domini cui reuelatum est?* Esa.53.a.1 rom.10.c.16

39 Διὰ τοῦτο οὐκ ἠδύναντο πιστεύειν, ὅτι πάλιν εἶπεν Ἠσαΐας,

39 Propterea ˇ non poterant credere, quia iterum dixit Esaias,

39 *Propterea non poterant credere, quia iterum dixit Esaias,*

40 Τετύφλωκεν αὐτῶν τοὺς ὀφθαλμούς, καὶ πεπώρωκεν αὐτῶν τὴν καρδίαν· ἵνα μὴ ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ νοήσωσι τῇ καρδίᾳ, καὶ ἐπιστραφῶσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς.

40 ‖ Excæcauit oculos eorum, & ˇ obdurauit corda eorum: ne videant oculis, & intelligant corde, & conuertantur, & sanem eos.

40 *Excæcauit oculos eorū, & indurauit cor eorum: ut non uideant oculis, & non intelligant corde, & conuertantur, & sanem eos.* Esa.6.c.9 mat.13.b.14 mar.4.b.12 luc.8.b.10 act.28.f.26 rom.11.a.8

41 Ταῦτα εἶπεν Ἠσαΐας ὅτε εἶδε τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ ἐλάλησε περὶ αὐτοῦ.

41 Hæc dixit Esaias, quando vidit gloriam eius, & loquutus est de eo.

41 *Hæc dixit Esaias quādo uidit gloriam eius, & loquutus est de eo.*

42 Ὅμως μέντοι καὶ ἐκ τῶν ἀρχόντων πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν· ἀλλὰ διὰ τοὺς Φαρισαίους οὐχ ὡμολόγουν, ἵνα μὴ ἀποσυνάγωγοι γένωνται.

42 Veruntamē etiam ˇ ex primoribus multi crediderunt in eum: sed propter Pharisæos nō confitebantur, ne synagoga mouerentur.

42 *Verùtamen & ex principibus multi crediderūt in eum: sed propter Pharisæos non confitebantur, ut è synagoga nō eiicerentur.*

35 Adhuc *ad* paruum tempus, ἔτι μικρὸν χρόνον. Vulgata, Adhuc modicum, ἔτι μικρὸν, ita vt non exprimatur χρόνον, sed subaudiatur, aut potius μικρὸν degeneret in aduerbium, vt infrà, 13.d.33. Quia verò idē interpres conuertit τὸ φῶς neutro genere, quidam per imprudentiam hæc coniunxerunt, perinde acsi dicat Dominus, adhuc pusillum luminis in ipsis superesse: in quo errore versatur etiam Augustinus. Atqui (vt rectè Eras. obseruat) hoc sensu dicendum fuerat non μικρὸν τὸ φῶς, sed μικρὸν φῶς. Præbuit autem illud quoque errandi occasionem quòd μεθ' ὑμῶν, id est vobiscum, vertit, In vobis, pro Inter vos. Legit enim ἐν ὑμῖν, vt etiam scriptum inuenimus in tribus exemplaribus. Tanti est momenti, ad verum eruendum sensum, vel vnius particulæ obseruatio.

36 Filii lucis, υἱοὶ φωτός: id est Lucis participes, ex Hebræorum idiotismo, de quo diximus Luc.16.b.8.

38 Sermoni nostro, τῇ ἀκοῇ ἡμῶν. Vide Rom.10.a.16. Brachium Domini, ὁ βραχίων Κυρίου. Brachium autem vocat Euangelium, quod est potentia Dei in salutem omni credenti, vt definit Apost. Rom.1.b.16. Hanc expositionem id confirmat quòd plerunque soleat pars posterior vnius versiculi apud Hebræos alterā explicare: facta autem fuerat mentio τῆς ἀκοῆς, id est Verbi annuntiati, quod illis est opertum qui pereunt, vt ait idem Paulus 2.Cor.4.a.3. Deinde Brachii nomine apud Hebræos notum est vim ac robur declarari, sicut annotauimus Luc.1.e.51. Non est igitur Brachium Domini retectum iis quorum Dominus cor non aperuit, vt credant annuntiato Euangelio, Act.16.c.14.

39 Non poterant, οὐκ ἠδύναντο: id est noluerunt, inquit Theophylactus, ex Chrysostomo: quem norunt omnes pii plus æquo suum illud αὐτεξούσιον extollere solere. Et tamen, si rem ipsam spectes, verum est reprobos idcirco non credere quia credere nolunt. Atque adeo hæc est propinqua ac propria incredulitatis ipsorum causa: sed altius conscendit Euangelista, quum istos dicit credere non potuisse. Nam sicut credere nolunt reprobi, ita certum est non posse velle credere, quia tenebræ in quibus nati sunt, lucem comprehendere non possunt: Deus autem (inquit Paulus) quos vult miseratur, & quos vult indurat. Mira autem est hominum arrogantia, qui rogant cur Deus aliquos induret, quum potius mirari debuerint, tantam ipsius esse bonitatem vt aliquos non induret.

40 Obdurauit cor eorum, πεπώρωκεν αὐτῶν τὴν καρδίαν. Vulgata aliis locis πώρωσιν & πήρωσιν solet confundere, vt diximus Mar.3.a.5.

42 Ex primoribus, ἐκ τῶν ἀρχόντων. Vide Luc.23.f.35.

Suprà,5.g.44 Ἠγάπησαν γὰρ τὴν δόξαν τῶν ἀνθρώ-
πων μᾶλλον ἤπερ τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ.

Ἰησοῦς δὲ ἔκραξε, καὶ εἶπεν, Ὁ πιστεύων
εἰς ἐμὲ, οὐ πιστεύει εἰς ἐμὲ, ἀλλ᾽ εἰς τὸν πέμ-
ψαντά με.

Καὶ ὁ θεωρῶν ἐμὲ, θεωρεῖ τὸν πέμψαν-
τά με.

Suprà,3.c.19, & 9.g.39 Ἐγὼ φῶς εἰς τὸν κόσμον ἐλήλυθα, ἵνα
πᾶς ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, ἐν τῇ σκοτίᾳ μὴ
μείνῃ.

Suprà,3.b.17 Καὶ ἐάν τίς μου ἀκούσῃ τῶν ῥημάτων,
καὶ μὴ πιστεύσῃ, ἐγὼ οὐ κρίνω αὐτόν. Οὐ
γὰρ ἦλθον ἵνα κρίνω τὸν κόσμον, ἀλλ᾽ ἵνα σώ-
σω τὸν κόσμον.

Ὁ ἀθετῶν ἐμὲ, καὶ μὴ λαμβάνων τὰ
ῥήματά μου, ἔχει τὸν κρίνοντα αὐτόν· ὁ λό-
Marci 16.d.26 γος ὃν ἐλάλησα, ἐκεῖνος κρινεῖ αὐτὸν ἐν τῇ
ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.

Ὅτι ἐγὼ ἐξ ἐμαυτοῦ οὐκ ἐλάλησα·
ἀλλ᾽ ὁ πέμψας με πατὴρ, αὐτός μοι ἐν-
τολὴν ἔδωκε τί εἴπω καὶ τί λαλήσω.

Καὶ οἶδα ὅτι ἡ ἐντολὴ αὐτοῦ, ζωὴ αἰώ-
νιός ἐστι. ἃ οὖν λαλῶ ἐγὼ, καθὼς εἴρηκέ
μοι ὁ πατὴρ, οὕτω λαλῶ.

Κεφάλαιον ιγ

Matth.26.a.2 marci 14.a.1 luc.22.a.1 Πρὸ δὲ τῆς ἑορτῆς τοῦ πάσχα, εἰδὼς ὁ
Ἰησοῦς ὅτι ἐλήλυθεν αὐτοῦ ἡ ὥρα ἵνα
μεταβῇ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου πρὸς τὸν πα-
τέρα, ἀγαπήσας τοὺς ἰδίους τοὺς ἐν τῷ κό-
σμῳ, εἰς τέλος ἠγάπησεν αὐτούς.

Καὶ δείπνου γενομένου, (τοῦ διαβόλου
ἤδη βεβληκότος εἰς τὴν καρδίαν Ἰούδα
Σίμωνος, Ἰσκαριώτου ἵνα αὐτὸν παραδῷ)

Εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς ὅτι πάντα δέδωκεν αὐ-
τῷ ὁ πατὴρ εἰς τὰς χεῖρας, καὶ ὅτι ἀπὸ
Θεοῦ ἐξῆλθε, καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ὑπάγει·

43 ‖Dilexerunt enim gloriã ho-
minũ "potius quàm gloriã Dei.

44 Iesus autem clamauit, & dixit,
Qui credit in me, "non credit in
me, sed in eum qui misit me.

45 Et qui conspicit me, conspi-
cit eum qui misit me.

46 ‖Ego lux in mundum veni,
"vt nullus qui credit in me, in
tenebris maneat.

47 ‖Et siquis audierit verba mea,
& non crediderit, ego nõ "con-
demno eum. non enim veni vt
condemnem mundum, sed vt
seruem mundum.

48 Qui reiicit me, nec recipit ver
ba mea, habet qui condemnet
ipsum: ‖sermo quem loquutus
sum, ille iudicabit eum vltimo
illo die.

49 Quia ego ex meipso nõ sum
loquutus: sed qui misit me Pa-
ter, ipse mihi mandauit quid di-
cam & quid loquar.

50 Et scio mandatum eius, vitã
æternam esse: quæ igitur ego lo
quor, prout dixit mihi Pater, ita
loquor.

CAP. XIII.

1 ANte festum autem Paschæ,
sciens Iesus venisse horam
ipsius vt transiret ex hoc mun-
do ad Patrem, quum dilexisset
suos qui erant in mundo, vsque
ad finem dilexit eos.

2 Et "cœna facta, (quum diabo
lus iam immisisset in cor "Iudæ
filii Simonis, Iscariotæ, vt pro-
dèret "eum)

3 Sciens Iesus Patrem omnia
dedisse sibi in manus, & se à
Deo exiisse, & ad Deum abire:

*43 Dilexerũt enim gloriã
hominũ magis quàm glo
riam Dei.*

*44 Iesus autem clamauit,
& dixit, Qui credit in
me, non credit in me, sed
in eum qui misit me.*

*45 Et qui videt me, videt
eum qui misit me.*

*46 Ego lux in mundum
ueni, ut omnis qui cre
dit in me, in tenebris non
maneat.*

*47 Et siquis audierit uer-
ba mea, & non custodie-
rit, ego non iudico eum.
Non enim ueni ut iudi-
cem mundum, sed ut sal
uificem mundum.*

*48 Qui spernit me, & nõ
accipit uerba mea, ha-
bet qui iudicet eum: ser-
mo quem loquutus sum,
ille iudicabit eum in no-
uissimo die.*

*49 Quia ego ex meipso nõ
sum loquutus: sed qui mi
sit me Pater, ipse mihi
mandatũ dedit quid di-
cam, & quid loquar.*

*50 Et scio quia mandatũ
eius uita æterna est. quæ
ergo ego loquor, sicut di-
xit mihi Pater, sic loquor.*

CAP. XIII.

*1 ANte diem autem fe-
stum Paschæ, sciens
Iesus quia uenit hora e-
ius ut transeat ex hoc
mundo ad Patrem, quũ
dilexisset suos qui erãt
in mundo, in finem dile-
xit eos.*

*2 Et cœna facta, (quũ dia
bolus iam misisset in cor
ut traderet eum Iudas
Simonis, Iscariotes)*

*3 Sciens quia omnia de-
dit ei Pater in manus, &
quia à Deo exiuit & ad
Deum uadit:*

43 Potius quàm, μᾶλλον ἤπερ. Vulgata & Erasmus, Magis quàm. Vide Luc.18.c.14, & suprà, 3.c.19.

44 Non credit in me, οὐ πιστεύει εἰς ἐμέ. Particula negans hoc loco nihil remouet, sed corrigit potius, vt diximus Marci 9.e.37.

46 Vt nullus maneat, ἵνα πᾶς μὴ μείνῃ. Vide Luc.1.d.37.

47 Condemno, κρίνω. Vulgata & Erasmus, Iudico. Vide suprà, 3.b.17.

IN CAPVT XIII.

2 Cœna facta, δείπνου γενομένου. Eras. Quũ cœna fieret, δείπνου γινομένου. Atqui in vetustis codicibus omnib⁹, vno duntaxat excepto, & in Theophylacto Romano, sũmo cõsensu legitur γενομένου. Vtraque lectio videtur tolerabilis: nã si δεῖπνον explicemus conuiuium Paschæ, ita significabitur Christum peracto demum illo cõuiuio, quod cæremonia potius erat quàm iusta cœna, (quum præsertim totam eius etiam domus familiam ei interfuisse probabile sit, ex legis Paschæ formula) postea demũ vt cœnaturũ, pedibus lotis, accubuisse. Eadem autẽ erit sententia si δείπνου γινομένου cõuertas, Dum instrueretur cœna, quæ videlicet consequuta est cæremoniam Paschæ quam stantes celebrarent. Sed tamen quum mox sequatur versu 4, Christum surrexisse è cœna, malo γενομένου legere, significatione Aoristi secundi. Et quod dicitur surrexisse Christus, indicat tẽpus intercessisse in-

ter Paschæ ceremoniam & istam ablutionem pedum, in quod spatium videtur sacræ Cœnæ institutio conferenda. Iudæ *filii* Simonis, Ἰούδα Σίμωνος. Vulgata & Erasmus, Iudæ Simonis. Atqui perinde vertendũ fuisse hũc locum acsi scriptum esset Ἰούδα τοῦ Σίμωνος, & non Iudam ipsum, sed ipsius patrem fuisse Simonem vocatum, apparet ex eodem hoc nostro Euangelista, Suprà, 6.g.71, & 12.a.4, & infrà, versu 26.

Ἐγείρεται ἐκ τοῦ δείπνου, καὶ τίθησι τὰ ἱμάτια· καὶ λαβὼν λέντιον, διέζωσεν ἑαυτόν.	4 Surgit à cœna, & deponit "pallium: & accepto linteo, præcinxit se.	4 *Surgit à cœna, & ponit uestimenta sua, & quũ accepisset linteum, præcinxit se.*
Εἶτα βάλλει ὕδωρ εἰς τὸν νιπτῆρα, καὶ ἤρξατο νίπτειν τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν, καὶ ἐκμάσσειν τῷ λεντίῳ ᾧ ἦν διεζωσμένος.	5 Deinde misit aquam in peluim, & cœpit lauare pedes discipulorũ, & extergere linteo quo erat præcinctus.	5 *Deinde mittit aquam in peluim, & cœpit lauare pedes discipulorũ, & extergere linteo quo erat præcinctus.*
Ἔρχεται οὖν πρὸς Σίμωνα Πέτρον· καὶ λέγει αὐτῷ ἐκεῖνος, Κύριε, σύ μου νίπτεις τοὺς πόδας;	6 Venit ergo ad Simonem Petrũ: qui dixit ei, Domine, tu mihi lauas pedes?	6 *Venit ergo ad Simonem Petrũ: & dicit ei Petrus, Domine, tu mihi lauas pedes?*
Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ὃ ἐγὼ ποιῶ σὺ οὐκ οἶδας ἄρτι, γνώσῃ δὲ μετὰ ταῦτα.	7 Respondit Iesus & dixit ei, Quod ego facio, tu nescis núc, cognosces autem postea.	7 *Respondit Iesus & dixit ei, Quod ego facio, tu nescis modò, scies autem postea.*
Λέγει αὐτῷ Πέτρος, Οὐ μὴ νίψῃς τοὺς πόδας μου εἰς τὸν αἰῶνα. Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἐὰν μὴ νίψω σε, οὐκ ἔχεις μέρος μετ' ἐμοῦ.	8 Dicit ei Petrus, Non lauabis meos pedes in æternum. Respõdit ei Iesus, Nisi lauero te, "nihil mecum habebis commune.	8 *Dicit ei Petrus, Non lauabis mihi pedes in æternum. Respondit ei Iesus, Si non lauero te, non habes partem mecum.*
Λέγει αὐτῷ Σίμων Πέτρος, Κύριε, μὴ τοὺς πόδας μου μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς χεῖρας, καὶ τὴν κεφαλήν.	9 Dicit ei Simon Petrus, Domine, non solùm pedes meos, sed & manus & caput.	9 *Dicit ei Simon Petrus, Domine, non tantùm pedes meos, sed & manus & caput.*
Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὁ λελουμένος οὐ χρείαν ἔχει ἢ τοὺς πόδας νίψασθαι, ἀλλ' ἔστι καθαρὸς ὅλος· καὶ ὑμεῖς καθαροί ἐστε, ἀλλ' οὐχὶ πάντες.	10 Dicit ei Iesus, Qui lotus est, non opus habet nisi vt pedes lauet, sed est purus totus: ‖ & vos puri estis, sed non omnes.	10 *Dicit ei Iesus, Qui lotus est, nõ indiget nisi ut pedes lauet, sed est mundus totus: & uos mundi estis, sed non omnes.* Infrà, 15.a.3
Ἤδει γὰρ τὸν παραδιδόντα αὐτόν· διὰ τοῦτο εἶπεν, Οὐχὶ πάντες καθαροί ἐστε.	11 Norat enim eum qui ipsum prodebat: propterea dixit, Non estis puri omnes.	11 *Sciebat enim quisnam esset qui traderet eum: propterea dixit, Nõ estis mundi omnes.*
Ὅτε οὖν ἔνιψε τοὺς πόδας αὐτῶν, καὶ ἔλαβε τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, ἀναπεσὼν πάλιν, εἶπεν αὐτοῖς, Γινώσκετε τί πεποίηκα ὑμῖν;	12 Postquam ergo lauisset pedes eorum, & pallium suum recepisset, rursum discũbens, dixit eis, Intelligitis quid fecerim vobis?	12 *Postquam ergo lauit pedes eorum, & accepit uestimenta sua, quũ recubuisset iterum, dixit eis, Scitis quid fecerim uobis?*
Ὑμεῖς φωνεῖτέ με, Ὁ διδάσκαλος καὶ ὁ κύριος· καὶ καλῶς λέγετε· εἰμὶ γάρ.	13 Vos me vocatis, "Magister ac domine: & rectè dicitis: sum enim.	13 *Vos uocatis me, Magister & domine: & bene dicitis: sum etenim.*
Εἰ οὖν ἐγὼ ἔνιψα ὑμῶν τοὺς πόδας, ὁ κύριος καὶ ὁ διδάσκαλος, καὶ ὑμεῖς ὀφείλετε ἀλλήλων νίπτειν τοὺς πόδας.	14 Itaq; si ego laui pedes vestros dominus & magister, vos quoque debetis alii aliorum pedes lauare.	14 *Si ergo ego laui pedes uestros, dominus & magister, & uos debetis alter alterius lauare pedes.*
Ὑπόδειγμα γὰρ ἔδωκα ὑμῖν, ἵνα καθὼς ἐγὼ ἐποίησα ὑμῖν, καὶ ὑμεῖς ποιῆτε.	15 Exemplum enim præbui vobis, vt prout ego feci vobis, *ita* & vos faciatis.	15 *Exemplum enim dedi uobis, ut quemadmodũ ego feci uobis, ita & uos faciatis.*

4 Pallium, τὰ ἱμάτια. Summas vestes hoc nomine declarari, alibi ostendimus. Itaque vestimenti nomen nimium latè patet, nequis somniet Dominum nudo corpore suis discipulis pedes abluisse.

8 Nihil mecum habebis commune, οὐκ ἔχεις μέρος μετ' ἐμοῦ. Vulg. & Eras. ad verbum, Non habes partem mecum, id est אין לך חלק בי. Sic enim loquũtur Hebræi, pro eo quod Latinè dicas, Nihil tibi posthac negotii mecum erit, renuntio tibi omnem amicitiam ac coniunctionẽ, vt 1. Reg. 12.d.16, quo modo & nos in vernaculo nostro sermone dicimus, *Auoir à partir auec quelqu'un.*

13 Magister ac domine, ὁ διδάσκαλος καὶ ὁ κύριος. Erasmus, Magistrum ac dominum. Nam illa non conueniunt, inquit, nisi præsenti: sic autem Iesum discipuli etiam absentem appellabant, vt infrà 21.b.7. Id ego verò

fateor: sed additum verbum φωνεῖν indicat hæc accipienda de communi oratione, qua solebat præsens à discipulis compellari. Sunt autem illa posita πτωτικῶς (vt loquuntur grammatici) & rectus pro vocandi casu vsurpatus est: quam enallagen alibi exposuimus. nisi cum Epiphanio legere malimus, ἐμὲ λέγετε κύριον καὶ διδάσκαλον. Sic enim ille hunc locum citat κατὰ τῶν ἐβιωναίων.

Infrà, 15.c.20 matth. 10.c.24 luc.6.f.40

16 Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐκ ἔστι δοῦλος μείζων τοῦ κυρίου αὐτοῦ, οὐδὲ ἀπόστολος μείζων τοῦ πέμψαντος αὐτόν.

16 ‖Amen amen dico vobis, Seruus non est maior domino suo, neque ⁿ legatus maior eo qui ipsum misit.

16 *Amen amen dico uobis, Nõ est seruus maior domino suo, neq; apostolus maior est eo qui misit illum.*

17 Εἰ ταῦτα οἴδατε, μακάριοί ἐστε ἐὰν ποιῆτε αὐτά.

17 Si hæc noueritis, beati eritis si ea feceritis.

17 *Si hæc scitis, beati eritis si feceritis ea.*

Psal.40.c.10

18 Οὐ περὶ πάντων ὑμῶν λέγω· ἐγὼ οἶδα οὓς ἐξελεξάμην· ἀλλ' ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ, Ὁ τρώγων μετ' ἐμοῦ τὸν ἄρτον, ἐπῆρεν ἐπ' ἐμὲ τὴν πτέρναν αὐτοῦ.

18 Non de omnibus vobis loquor: ego scio quos elegerim: ⁿ sed *oportet* vt impleatur Scriptura, ‖Qui edit mecũ panem, sustulit aduersum me calcẽ suum.

18 *Non de omnibus uobis dico: ego scio quos elegerim: sed ut adimpleatur Scriptura, Qui manducat mecum panem, leuauit contra me calcaneum suum.*

19 Ἀπ' ἄρτι λέγω ὑμῖν πρὸ τοῦ γενέσθαι, ἵνα ὅταν γένηται, πιστεύσητε ὅτι ἐγώ εἰμι.

19 ⁿ Iam nunc dico vobis priusquam fiat, vt quum factum fuerit, credatis me eum esse.

19 *Amodo dico uobis priusquam fiat, ut quum factũ fuerit, credatis quia ego sum.*

Mat.10.d.40 luc.10.c.16

20 Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, Ὁ λαμβάνων ἐάν τινα πέμψω, ἐμὲ λαμβάνει· ὁ δὲ ἐμὲ λαμβάνων, λαμβάνει τὸν πέμψαντά με.

20 Amẽ amẽ dico vobis, ⁿ quando aliquem misi, quisquis *eum* recipit, me recipit: qui autem me recipit, recipit eum qui me misit.

20 *Amen amen dico uobis, qui accipit si quem misero, me accipit: qui autem me accipit, accipit eum qui me misit.*

21 Ταῦτα εἰπὼν ὁ Ἰησοῦς ἐταράχθη τῷ πνεύματι, καὶ ἐμαρτύρησε, καὶ εἶπεν, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι εἷς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με.

21 Quum hæc dixisset Iesus, ⁿ turbatus est spiritu, ⁿ & testatus est, dixitque, Amen amen dico vobis, vnus ex vobis prodet me.

21 *Quum hæc dixisset Iesus, turbatus est spiritu, & protestatus est, & dixit, Amen amen dico uobis quia unus ex uobis tradet me.*

Mat.26.b.21. mar.14.b.18 luc.22.b.21

22 Ἔβλεπον οὖν εἰς ἀλλήλους οἱ μαθηταὶ, ἀπορούμενοι περὶ τίνος λέγει.

22 ‖Discipuli ergo aspiciebant alii ad alios, dubitantes de quo diceret.

22 *Aspiciebant ergo adinuicẽ discipuli, hæsitantes de quo diceret.*

23 Ἦν δὲ ἀνακείμενος εἷς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Ἰησοῦ, ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς.

23 Erat autem quidam ex discipulis Iesu recumbens in sinu ipsius, *nimirum* is quem diligebat Iesus.

23 *Erat ergo recumbens unus ex discipulis eius in sinu Iesu, quem diligebat Iesus.*

24 Νεύει οὖν τούτῳ Σίμων Πέτρος πυθέσθαι τίς ἂν εἴη περὶ οὗ λέγει.

24 Innuit ergo huic Simon Petrus vt percontaretur quisnam esset de quo diceret.

24 *Innuit ergo huic Simon Petrus, & dixit ei, Quis est de quo dicit?*

25 Ἐπιπεσὼν δὲ ἐκεῖνος ἐπὶ τὸ στῆθος τοῦ Ἰησοῦ, λέγει αὐτῷ, Κύριε, τίς ἐστιν;

25 Ille verò incumbẽs pectori Iesu, dicit ei, Domine, quis est?

25 *Itaque quum recubuisset ille supra pectus Iesu, dicit ei, Domine, quis est?*

26 Ἀποκρίνεται ὁ Ἰησοῦς, Ἐκεῖνός ἐστιν ᾧ ἐγὼ βάψας τὸ ψωμίον ἐπιδώσω. Καὶ ἐμβάψας τὸ ψωμίον, δίδωσιν Ἰούδᾳ Σίμωνος Ἰσκαριώτῃ.

26 Respondit Iesus, Ille est cui ego intinctam offulam dedero. Et quum intinxisset offulã, dedit Iudæ *filio* Simonis Iscariotæ.

26 *Respondit Iesus, Ille est cui ego intinctum panem porrexero Et quum intinxisset panẽ, dedit Iudæ Simonis Iscariotæ.*

27 Καὶ μετὰ τὸ ψωμίον τότε εἰσῆλθεν εἰς ἐκεῖνον ὁ Σατανᾶς. Λέγει οὖν αὐτῷ ὁ

27 Et post *sumptã* offulã ingressus est in eũ Satanas. Dicit igitur ei

27 *Et post bucellam, tunc introiuit in eum Satanas. Et dicit ei*

16 Legatus, ἀπόστολος. Alibi seruauimus apostoli nomen: hîc verò quũ generalis sit sententia, Erasmus meritò aliud vocabulum quæsiuit.

18 Sed *oportet* vt impleatur, ἀλλ' ἵνα πληρωθῇ. De hac eclipsi diximus Mar. 4.c.22, & 9.b.12. & 14.e.49, & suprà, 9.a.3. Simile etiam occurrit exemplum 1.Iohan.2.c.19. Potest tamen, fateor, ἵνα construi cum verbo ἐπῆρεν, quod sequitur. Sed quum illius eclipsis tot occurrãt exempla, malui sine traiectione ista interpretari.

19 Iam nunc, ἀπ' ἄρτι. Heb. מעתה, quod plerunque significat Deinceps: hîc verò id declarat pro quo dicimus vernaculo sermone *des maintenant*, vt infrà, 14.a.2.

20 Quando aliquem misi, quisquis *eum* recipit, ὁ λαμβάνων ἐάν τινα πέμψω. Hîc occurrit manifestum traiectionis exemplum, vt rursum paulo pòst, versu 29, & 15.b.10. quo potest optimè confirmari interpretatio quã attulimus suprà, 8.d.25. Erasmus pro ἐάν τινα conuertit quemcunque, id est ὅντινα ἄν. Sed præstat accipere ἐὰν pro ὅταν, vt infrà, 14.a.3.

21 Turbatus est, ἐταράχθη. Vide suprà, 11.v.33. Et testatus est, καὶ ἐμαρτύρησε, id est, palàm ac cum asseueratione loquutus est. Idem enim hîc declarat μαρτυρεῖν atque τὸ ὁμολογεῖν, quod etiam annotauimus Luc.4.d.22.

27 Citò,

Ἰησοῦς, Ὃ ποιεῖς, ποίησον τάχιον.

Iesus, Quod facis, fac ˙˙ citó.

Iesus, Quod facis, fac citius.

Τοῦτο δὲ οὐδεὶς ἔγνω τῶν ἀνακειμένων πρὸς τί εἶπεν αὐτῷ.

28 Hoc autem nemo accumbentium intelligebat quorsum ei dixisset.

28 Hoc autem nemo scivit discumbentium ad quid dixerit ei.

Τινὲς γὰρ ἐδόκουν, ἐπεὶ τὸ γλωσσόκομον εἶχεν ὁ Ἰούδας, ὅτι λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀγόρασον ὧν χρείαν ἔχομεν εἰς τὴν ἑορτήν· ἢ τοῖς πτωχοῖς ἵνα τι δῷ.

29 Quidam enim putabāt, quia marsupium habebat Iudas, Iesum ei dixisse, Eme ea quibus opus est nobis ad festum, aut egenis ˙˙ vt aliquid daret.

29 Quidam enim putabant, quia loculos habebat Iudas, quòd dixisset ei Iesus, Eme ea quæ opus sunt nobis ad diem festum: aut egenis ut aliquid daret.

Λαβὼν οὖν τὸ ψωμίον ἐκεῖνος, εὐθέως ἐξῆλθεν. ἦν δὲ νύξ.

30 Ille ergo accepta offula, ˙˙statim exiuit. erat autem nox.

30 Quum ergo accepisset ille bucellam, exiuit continuò: erat autem nox.

Ὅτε οὖν ἐξῆλθε, λέγει ὁ Ἰησοῦς, Νῦν ἐδοξάσθη ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὁ Θεὸς ἐδοξάσθη ἐν αὐτῷ.

˙˙Quum ergo exiuisset, dixit
31 Iesus, Nunc glorificatus est Filius hominis, & Deus glorificatus est ˙˙ in eo.

31 Quum ergo exisset, dixit Iesus, Nunc clarificatus est Filius hominis, & Deus clarificatus est in eo.

Εἰ ὁ Θεὸς ἐδοξάσθη ἐν αὐτῷ, καὶ ὁ Θεὸς δοξάσει αὐτὸν ἐν ἑαυτῷ, καὶ εὐθὺς δοξάσει αὐτόν.

32 ˙˙*Quòd* si Deus glorificatus est in eo, Deus quoque glorificabit eum in sese, & statim glorificabit eum.

32 Si Deus clarificatus est in eo, & Deus clarificabit eum in semetipso, & continuò clarificabit eū.

Τεκνία, ἔτι μικρὸν μεθ' ὑμῶν εἰμι· ζητήσετέ με, καὶ καθὼς εἶπον τοῖς Ἰουδαίοις, Ὅτι ὅπου ὑπάγω ἐγὼ, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν· καὶ ὑμῖν λέγω ἄρτι.

33 ˙Filioli, adhuc paulisper vobiscum sum. quæretis me: sed ‖sicut dixi Iudæis, Quò ego vado, vos non potestis venire: *ita* & vobis nunc dico.

33 Filioli, adhuc modicum vobiscum sum. quæretis me, & sicut dixi Iudæis, Quò ego uado, uos nō potestis uenire: & uobis dico modó. Suprà, 7.a.34

Ἐντολὴν καινὴν δίδωμι ὑμῖν, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους· καθὼς ἠγάπησα ὑμᾶς, ἵνα καὶ ὑμεῖς ἀγαπᾶτε ἀλλήλους.

34 ‖Mandatum nouum do vobis, Vt alii alios diligatis: ˙˙sicut *inquam* dilexi vos, vt etiam diligatis alii alios.

34 Mandatum nouum do uobis, Vt diligatis inuicem: sicut dilexi uos, ut & uos diligatis inuicem. Infrà, 15.d.18 leuit. 19.d.18 mat. 22.d.39 iohan. 4.d.21

Ἐν τούτῳ γνώσονται πάντες ὅτι ἐμοὶ μαθηταί ἐστε, ἐὰν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις.

35 Ex hoc omnes cognoscent vos esse discipulos meos, si charitatem habueritis alii in alios.

35 In hoc cognoscent omnes quia discipuli mei estis, si dilectionē habueritis adinuicem.

Λέγει αὐτῷ Σίμων Πέτρος, Κύριε, ποῦ ὑπάγεις; Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὅπου ὑπάγω, οὐ δύνασαί μοι νῦν ἀκολουθῆσαι, ὕστερον δὲ ἀκολουθήσεις μοι.

36 Dicit ei Simon Petrus, Domine, quò abis? Respondit ei Iesus, ‖Quò ego abeo, non potes me nunc sequi: sequēris autem postea.

36 Dicit ei Simon Petrus, Domine, quò uadis? Respondit Iesus, Quò ego uado, non potes me modò sequi, sequeris autem postea. Mat. 26.d.24 mar. 11.c.30 luc. 22.d.34

Λέγει αὐτῷ ὁ Πέτρος, Κύριε, διατί οὐ δύναμαί σοι ἀκολουθῆσαι ἄρτι; τὴν ψυχήν μου ὑπὲρ σοῦ θήσω.

37 Dicit ei Petrus, Domine, quare non possum te sequi nunc? animam meam pro te ponam.

37 Dicit ei Petrus, Quare non possum te sequi modó? animam meam pro te ponam.

Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Τὴν ψυχήν σου ὑπὲρ ἐμοῦ θήσεις; Ἀμὴν ἀμὴν

38 Respondit ei Iesus, Animam tuā pro me pones? amen amen

38 Respondit ei Iesus, Animam tuam˙ pro me pones? Amen amen

27 Citò, τάχιον. Vulgata & Erasmus ad verbum, Citius. At ego puto comparandi gradum pro absoluto vsurpatum, (vt etiam 2. Tim. 1. d. 18, βέλτιον pro εὖ positum videtur) aut potius pro superlatiuo τάχιστα, vt dicemus Act. 25. c. 10.

29 Vt, ἵνα. Notanda est traiectio huius particulæ, de qua dicemus infrà, Rom. 11. v. 31.

30 Statim exiuit, εὐθέως ἐξῆλθεν. Quum igitur nonnisi cœna peracta Dominus sacrosancta sua mysteria instituerit, vt disertè ait Lucas 22. b. 20, & Iohannes non contentus dixisse, Iudam accepta offula exiisse, disertè etiam addat aduerbium εὐθέως, probabilis esset eorum sententia qui existimant Iudam instituendæ sacræ Cœnæ non interfuisse, nisi Lucas disertè scriberet Dominum dixisse quum Cœnam illam sacram instituisset & celebrasset, Ecce, manus eius qui me prodit, mecum est in mensa, Luc. 22. c. 21. Adfuit ergo Iudas conuiuio paschæ, & sacræ Eucharistiæ celebrationi, ac tandem inchoata ista Cœna discessit.

31 Quum ergo exiuisset, ὅτε οὖν ἐξῆλθε. In omnibus vetustis codicibus deerat particula οὖν, & ista cum superioribus connectebantur, hoc modo, ἦν δὲ νὺξ ὅτε ἐξῆλθε, Erat autem nox quum exiret. Sic etiā legit Theophylactus Romanus. Chrysostomi interpres variat. Ego tamen malui receptam lectionē sequi, ad quam etiam accedit Nonni authoritas. In eo, ἐν αὐτῷ. Erasmus, Per eum. Sic enim sæpe vsurpari Hebraicum ב, sæpe iā annotauimus, vt paulo pòst versu 35. Sed quum hîc agatur nō modò de ipsis Christi factis, sed de Christo ipso, malui, In eo, quàm Per eum interpretari.

32 Quòd si, εἰ. Puto deesse particulam δὲ, quam suppleui. Non est autem hæc coniunctio hoc loco sic accipienda quasi conditionem notet, sed vt causalis potius, vt etiam suprà, 10. f. 35.

λέγω σοι, οὐ μὴ ἀλέκτωρ φωνήσῃ ἕως οὗ ἀπαρνήσῃ με τρίς.

dico tibi, non mittet vocem gallus vsquequo ter me abnegaueris.

dico tibi, non cãtabit gallus, donec ter me neges.

Κεφάλαιον ιζ

CAP. XIIII.

CAP. XIIII.

ΜΗ ταρασσέσθω ὑμῶν ἡ καρδία· πιστεύετε εἰς τὸν Θεόν, καὶ εἰς ἐμὲ πιστεύετε.

1 NE turbetur cor vestrum: "creditis in Deum, etiam in me credite.

1 NOn turbetur cor uestrum. creditis in Deum, & in me credite.

Ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ πατρός μου μοναὶ πολλαί εἰσιν· εἰ δὲ μή, εἶπον ἂν ὑμῖν. πορεύομαι ἑτοιμάσαι τόπον ὑμῖν.

2 In domo Patris mei "habitationes multæ sunt: "alioqui dixissem vobis. proficiscor paraturus vobis locum.

2 In domo Patris mei mansiones multæ sunt: si quominus, dixissem uobis: quia uado parare uobis locum.

Καὶ ἐὰν πορευθῶ καὶ ἑτοιμάσω ὑμῖν τόπον, πάλιν ἔρχομαι, καὶ παραλήψομαι ὑμᾶς πρὸς ἐμαυτόν· ἵνα ὅπου εἰμὶ ἐγώ, καὶ ὑμεῖς ἦτε.

3 "Et quum profectus fuero, "& parauero vobis locum, rursum veniam, & assumam vos ad meipsum: vt vbi sum ego, & vos sitis.

3 Et si abiero, & præparauero uobis locum, iterum uenio, & accipiam uos ad meipsum: ut ubi sum ego, & uos sitis.

IN CAPVT XIIII.

1 Creditis in Deum, πιστεύετε εἰς τὸν Θεόν. Propter amphiboliam verbi πιστεύετε, rectè annotat Erasmus quadrifariam posse hunc locum conuerti: nempe vel hoc modo, Creditis in Deum, & in me creditis: ergo ne turbemini. vos enim hæc fides inuictos præstabit. Vel, Credite in Deum, & in me credite. quo modo interpretantur Nonnus & Theophyl. Hilarius quoque ita citat lib. de Trin. 9. vt sit hic sensus, Ne turbemini. at quî fieri poterit, dicetis, vt non perturbemur? nempe si in Patrem meum & in me credideritis. Vel, Creditis in Deum, & in me credite: quam interpretationem vt magis receptam sumus amplexi, cuius hæc est sententia, nempe, Nemo vestrum est qui non dicat se in Deum credere: si ita est, credite etiam in me. Ita fiet vt verè demum in Deum credatis, neque vllis tempestatum procellis deiiciamini. Vel, Credite in Deum, & in me creditis. id est Credite in Deum: quod si facitis, eadem opera & in me creditis.

2 Habitationes, μοναί. siue domicilia. Sic enim Iohannes μονὴν pro οἰκίαν dixit: vt Heb. בית pro משכן. Vulgata & Erasmus ad verbum, Mansiones: quo vocabulo vtitur Suetonius, sed pro diuersorio & hospitio, quod Hebræi vocant מלון. Plinius autem de locorum interuallis agens, mansionem id vocat quod à Græcis σταθμός, ab Hebræis מסע dicitur. Alioqui, εἰ δὲ μή: id est nisi ita esset vt dico, nempe, nisi in domo Patris mei non mihi vni, sed etiam vobis pateret locus, nollem vos hac vana spe deludere, sed ingenuè vobis id dixissem. Vulg. Siquominus. Sed totum hunc locum miserè corrupit non animaduersa vera distinctio, quam quum annotasset Valla, miror ab Erasmo reprehendi potuisse. Ea autem est eiusmodi, vt post ὑμῖν plenum punctum adscribatur: deinde alia sententia incipiat, Vado ad parandum vobis locum. Eras. tamen aliter explicat. cuius verba placuit subiicere, vt liberum sit penes lectorem iudicium. Omnino, inquit, cohærent hæc duo, quum hic sensus sit, In domo Patris mei iam paratæ sunt multæ mansiones, vt non mihi vni, sed omnibus item meis sit locus. quod si secus esset, dixissem me iam abire ad parandas eas mansiones: nunc nihil opus est, quum paratæ sint, & vos breui sequuturos expectent. Hæc Eras. Atqui non dicit Dominus paratas esse illas mansiones, (quod Erasmus assumit) sed mansiones illic esse dicit. Deinde sequenti versiculo apertè testatur se abire ad parandum locum, & postea ad eos reuersurum. Est autem tota hæc oratio allegorica, qua suos consolatur Dominus, significans se abire in cælum, non vt illic solus regnet, sed vt suis breui sequuturis præeat: vt quum illi venerint, omnia parata inueniant. Hoc est nimirum quod ait Paulus, Nos electos esse ante tempora æterna: sed addit, In Christo: quia non aliter possumus quàm per ipsum & in ipso ingredi in æternum illud domicilium, nobis ab æterno quidem destinatum, sed quod à Christo præparari oporteat: quia non possumus esse Dei hæredes nisi Christi cohæredes simus. Eius ergo discessum sic debemus accipere vt si quis accepto mandato nos in paternam domum deducendi, functus sua legatione, nobis iam viam ingressis præiret, aduentum nostrum significaturus, vt domi parata omnia inueniremus: deinde nobis aduentantibus iret obuiam, vt nos domum secum introduceret.

3 Et quum profectus fuero, καὶ ἐὰν πορευθῶ. Vulg. & Eras. Et si abiero. At ego existimo ἐὰν pro ὅταν seu ἐπειδὰν positum esse, vt suprà, 13. c. 20, ex Hebræorum idiotismo, apud quos אם pro כאשר vsurpari constat, vt Genes. 38. b. 9. Exo. 20. d. 25. Amos 7. b. 2. Sed & in Latino sermone, Si pro Quum vel Postquam apud idoneos authores poni obseruant grammatici, vt apud Virgilium libro Æneid. quinto, Præterea si nona diem mortalibus almum Aurora extulerit: id est, postquam extulerit, interprete Donato. Hanc igitur enallagen si obseruauerimus, plana erit sententia. Quum enim Dominus dixisset se abire ad parandum locum, queri poterant discipuli se nihilominus ab eo deseri. Hîc ergo subiicit ille, se quidem abire ad præparãdum ipsis locum, id est vt communem hæreditatem tum suo tum suorum etiam nomine cernat: sed tamen postea rediturum, vt secum eos abducat, eiusdem dignitatis participes futuros: quæ doctrina ad totam Ecclesiam pertinet. Ideo dicebant Angeli attonitis discipulis, Quid statis defixis in cælum oculis? Iesus iste ita veniet vt vidistis eum ascendere, Act. 1. b. 11. & passim in Scripturis plena consolatio Ecclesiæ in eùm diem reiicitur quo Deus erit omnia in omnibus: qui idcirco dies redemptionis & restitutionis dicitur, electorum respectu. Cæterùm operæpretium est intelligere quomodo Erasmus hunc versiculum cum superiore sua expositione connectat. quod ego subiiciam, non vt eum incessam, (cuius sanè laboribus in hoc argumento susceptis plurimùm faueo) sed vt liberum sit lectori omnia pensitare. Quòd, inquit, abeo, ad breue tempus absfuturus, non ob id abeo vt parem mansiones, quæ iam paratæ sunt, sed vt viam in cælum mea morte vobis aperiam. nam antè inuium erat iter. Hæc Erasmus. quæ certè non video qua non dico ratione, sed rationis specie possint ex Euangelistæ verbis elici. Theophylactus autem, καὶ ἐὰν pro κἂν, id est etiamsi, interpretatur: quasi diceret Dominus, Si non essent parata vobis domicilia, ego proficiscerer ad ea vobis paranda. etiamsi autem eius rei causa proficiscerer, tamen non vos relinquerem, sed vos vnà assumerem vt mecum essetis. Hæc Theo-

phylact. quæ auſim dicere non modò non eſſe appoſita; ſed prorſus etiam totam hanc conſolationem nobis eripere. Ita enim efficietur, Chriſtum neque profectum eſſe vt nobis locum appararet, neque nos ſecum aſſumpturum, quia non ſit neceſſe: ſed duntaxat, ſi fuiſſet neceſſe, id fuiſſe facturū. Et parauero, καὶ ἑτοιμάσω. In vno exemplari ſcriptum erat ἑτοιμάσαι, vt parem.

Καὶ ὅπου ἐγὼ ὑπάγω οἴδατε, καὶ τὴν ὁδὸν οἴδατε.

4 Et quò ego abeam ſcitis, & viam ſcitis.

4 Et quò ego uado ſcitis, & uiam ſcitis.

Λέγει αὐτῷ Θωμᾶς, Κύριε, οὐκ οἴδαμεν ποῦ ὑπάγεις· καὶ πῶς δυνάμεθα τὴν ὁδὸν εἰδέναι;

5 Dicit ei Thomas, Domine, neſcimus quò abeas: quomodo igitur poſſumus viam ſcire?

5 Dicit ei Thomas, Domine, neſcimus quò uadis: & quomodo poſſumus uiam ſcire?

Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἐγώ εἰμι ἡ ὁδὸς, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωή. οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς τὸν πατέρα, εἰ μὴ δι' ἐμοῦ.

6 Dicit ei Ieſus, Ego ſum via, & veritas, & vita. nemo venit ad Patrem, niſi per me.

6 Dicit ei Ieſus, Ego ſum uia, & ueritas, & uita: nemo uenit ad Patrem niſi per me.

Εἰ ἐγνώκειτέ με, καὶ τὸν πατέρα μου ἐγνώκειτε ἄν· καὶ ἀπ' ἄρτι γινώσκετε αὐτὸν, καὶ ἑωράκατε αὐτόν.

7 Si noſſetis me, Patrem etiam meum noſſetis: & iam nunc cognoſcitis eum, & vidiſtis eū.

7 Si cognouiſſetis me, & Patrem meum utique cognouiſſetis: & amodo cognoſcitis eum, & uidiſtis eum.

Λέγει αὐτῷ Φίλιππος, Κύριε, δεῖξον ἡμῖν τὸν πατέρα, καὶ ἀρκεῖ ἡμῖν.

8 Dicit ei Philippus, Domine, oſtende nobis Patrem, & ſufficit nobis.

8 Dicit ei Philippus, Domine, oſtende nobis Patrem, & ſufficit nobis.

Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Τοσοῦτον χρόνον μεθ' ὑμῶν εἰμι, καὶ οὐκ ἔγνωκάς με; Φίλιππε, ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ, ἑώρακε τὸν πατέρα· καὶ πῶς σὺ λέγεις, Δεῖξον ἡμῖν τὸν πατέρα;

9 Dicit ei Ieſus, Tantum tempus vobiſcum ſum, & non cognouiſti me? Philippe, qui vidit me, vidit Patrem: quomodo igitur tu dicis, Oſtende nobis Patrem?

9 Dicit ei Ieſus, Tanto tempore uobiſcum ſum, & non cognouiſtis me? Philippe, qui uidet me, uidet & Patrem. Quomodo tu dicis, Oſtende nobis Patrem?

Οὐ πιστεύεις ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρὶ, καὶ ὁ πατὴρ ἐν ἐμοί ἐστι; τὰ ῥήματα ἃ ἐγὼ λαλῶ ὑμῖν, ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐ λαλῶ· ὁ δὲ πατὴρ ὁ ἐν ἐμοὶ μένων, αὐτὸς ποιεῖ τὰ ἔργα.

10 Non credis me in Patre & Patrem in me eſſe? Verba quæ ego loquor vobis, à meipſo nō loquor: ſed Pater qui in me manet, ipſe facit opera.

10 Non creditis quia ego in Patre, & Pater in me eſt? Verba quæ ego loquor uobis, à meipſo non loquor: Pater autem in me manens, ipſe facit opera.

Πιστεύετέ μοι ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρὶ, καὶ ὁ πατὴρ ἐν ἐμοί· εἰ δὲ μὴ, διὰ τὰ ἔργα αὐτὰ πιστεύετέ μοι.

11 Credite mihi me in Patre, & Patrem in me eſſe: ſin minus, propter ipſa facta credite mihi.

11 Non creditis quia ego in Patre, & Pater in me eſt: alioquin propter opera ipſa, credite.

Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ, κἀκεῖνος ποιήσει, καὶ μείζονα τούτων ποιήσει. ὅτι ἐγὼ πρὸς τὸν πατέρα μου πορεύομαι.

12 Amen amen dico vobis, qui credit in me, opera quæ ego facio, & ipſe faciet, & maiora iis faciet. Nam ego ad Patrem proficiſcor:

12 Amen amen dico uobis, qui credit in me, opera quæ ego facio, & ipſe faciet, & maiora horum faciet: quia ego ad Patrem uado:

Καὶ ὅ, τι ἂν αἰτήσητε ἐν τῷ ὀνόματί μου, τοῦτο ποιήσω· ἵνα δοξασθῇ ὁ πατὴρ ἐν τῷ υἱῷ.

13 ‖Et quicquid petieritis in nomine meo, hoc faciam: vt glorificetur Pater in Filio.

13 Et quodcunque petieritis Patrem in nomine meo, hoc faciam: ut glorificetur Pater in Filio. Infrà, 16.e.23 mat. 7.b.7 mar. 11.c.24 iac. 1.a.5

Ἐάν τι αἰτήσητε ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐγὼ ποιήσω.

14 Siquid petieritis in nomine meo, ego faciam.

14 Siquid petieritis me in nomine meo, hoc faciam.

Ἐὰν ἀγαπᾶτέ με, τὰς ἐντολὰς τὰς ἐμὰς τηρήσατε.

15 Si diligitis me, mandata mea ſeruate.

15 Si diligitis me, mandata mea ſeruate.

Καὶ ἐγὼ ἐρωτήσω τὸν πατέρα, καὶ ἄλλον παράκλητον δώσει ὑμῖν, ἵνα μένῃ μεθ' ὑμῶν εἰς τὸν αἰῶνα.

16 Ego autem rogabo Patrem, & alium conſolatorem dabit vobis, vt maneat vobiſcum in æternum.

16 Et ego rogabo Patrem, & alium paracletum dabit uobis, ut maneat uobiſcum in æternum.

7 Iam nunc, ἀπ' ἄρτι. Vulg. Amodo. Eraſmus, Nunc. Vide ſuprà, 13.b.19.

9 Tantum tempus vobiſcum ſum, τοσοῦτον χρόνον μεθ' ὑμῶν εἰμι. Sic Virg.-- vna cum gente tot annos Bella gero.

Τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ ὁ κόσμος οὐ δύναται λαβεῖν, ὅτι οὐ θεωρεῖ αὐτὸ, οὐδὲ γινώσκει αὐτό· ὑμεῖς δὲ γινώσκετε αὐτὸ, ὅτι παρ' ὑμῖν μένει, καὶ ἐν ὑμῖν ἔσται.

17 Nempe Spiritum illum veritatis quem mundus non potest recipere, quia non videt eum, nec nouit eum: vos autem cognoscitis eum, quia apud vos manet, & in vobis erit.

17 *Spiritum ueritatis quē mundus non potest accipere, quia non uidet eū, nec scit eum: uos autem cognoscetis eum; quia apud uos manebit, & in uobis erit.*

Οὐκ ἀφήσω ὑμᾶς ὀρφανούς· ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς.

18 Non relinquam vos orbos: redibo ad vos.

18 *Non relinquam uos orphanos: ueniam ad uos.*

Ἔτι μικρὸν, καὶ ὁ κόσμος με οὐκ ἔτι θεωρεῖ· ὑμεῖς δὲ θεωρεῖτέ με· ὅτι ἐγὼ ζῶ, καὶ ὑμεῖς ζήσεσθε.

19 Adhuc paululum, & mundus me nō amplius conspiciet, vos autem conspicietis me: quia ego viuo, & vos viuetis.

19 *Adhuc modicum, & mundus me iam non uidet: uos autem uidetis me: quia ego uiuo, & uos uiuetis.*

Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ γνώσεσθε ὑμεῖς ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρί μου, καὶ ὑμεῖς ἐν ἐμοὶ, κἀγὼ ἐν ὑμῖν.

20 In illo die vos cognoscetis me esse in Patre meo, & vos in me, & me in vobis.

20 *In illo die uos cognoscetis quia ego sum in Patre meo, & uos in me, & ego in uobis.*

Ὁ ἔχων τὰς ἐντολάς μου, καὶ τηρῶν αὐτὰς, ἐκεῖνός ἐστιν ὁ ἀγαπῶν με· ὁ δὲ ἀγαπῶν με, ἀγαπηθήσεται ὑπὸ τοῦ πατρός μου· καὶ ἐγὼ ἀγαπήσω αὐτὸν, καὶ ἐμφανίσω αὐτῷ ἐμαυτόν.

21 Qui tenet præcepta mea, & seruat ea, is ille est qui diligit me: qui autem diligit me, diligetur à Patre meo: & ego diligam eum, & [21] conspicuum ei exhibebo meipsum.

21 *Qui habet mandata mea, & seruat ea, ille est qui diligit me: qui autē diligit me, diligetur à Patre meo: & ego diligam eū, & manifestabo ei meipsum.*

Λέγει αὐτῷ Ἰούδας, οὐχ ὁ Ἰσκαριώτης, Κύριε, τί γέγονεν ὅτι ἡμῖν μέλλεις ἐμφανίζειν σεαυτὸν, καὶ οὐχὶ τῷ κόσμῳ;

22 Dicit ei Iudas, [22] non *ille* Iscariotes, Domine, quid est cur te sis nobis conspicuum exhibiturus, & non mundo?

22 *Dicit ei Iudas, non ille Iscariotes, Domine, quid factum est quia manifestaturus es nobis teipsum, & non mundo?*

Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἐάν τις ἀγαπᾷ με, τὸν λόγον μου τηρήσει· καὶ ὁ πατήρ μου ἀγαπήσει αὐτὸν, καὶ πρὸς αὐτὸν ἐλευσόμεθα, καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ ποιήσομεν.

23 Respondit Iesus & dixit ei, Siquis diligit me, sermonem meum seruabit, & Pater meus diliget eum, & ad eum veniemus, & apud eum manebimus.

23 *Respondit Iesus & dixit ei, Siquis diligit me, sermonem meum seruabit: & Pater meus diliget eum, & ad eum ueniemus, & mansionem apud eum faciemus.*

Ὁ μὴ ἀγαπῶν με, τοὺς λόγους μου οὐ τηρεῖ. καὶ ὁ λόγος ὃν ἀκούετε, οὐκ ἔστιν ἐμὸς, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με πατρός.

24 Qui non diligit me, sermones meos non seruat: & sermo quem auditis, non est meus, sed eius qui misit me Patris.

24 *Qui non diligit me, sermones meos non seruat: & sermonem quem audistis non est meus, sed eius qui misit me Patris.*

Ταῦτα λελάληκα ὑμῖν παρ' ὑμῖν μένων.

25 Hæc loquutus sum vobis, apud vos manens.

25 *Hæc loquutus sum uobis apud uos manens.*

Infrà, 15. d. 26

Ὁ δὲ παράκλητος, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ πέμψει ὁ πατὴρ ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα, καὶ ὑπομνήσει ὑμᾶς πάντα ἃ εἶπον ὑμῖν.

26 ‖ Consolator autem ille, *id est* Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, & suggeret vobis omnia quæ dixi vobis.

26 *Paracletus autem, Spiritus sanctus quem mittet Pater in nomine meo, ille uos docebit omnia, & suggeret uobis omnia quæcunque dixero uobis.*

Εἰρήνην ἀφίημι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν· οὐ καθὼς ὁ

27 Pacem relinquo vobis, pacē illam meā do vobis: non prout

27 *Pacem relinquo uobis, pacem meam do uobis: non quomodo*

17 *Nempe* Spiritum illum veritatis, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας. De particulæ huius exegeticæ eclipsi, quæ apud Euangelistam frequentissimè occurrit, alibi diximus. Sed illud quoque notandum est, Spiritum sanctum dici Spiritum veritatis, non tam quia in sese verax est, vtpote Deus æternus, quàm ab effectu, quòd veritatem inspiret, vt Infrà, 16. b. 13.

21 Conspicuum exhibebo, ἐμφανίσω. Vulg. Manifestabo, id est φανερώσω. Erasmus, Aperiam, ἀνοίξω. Idem declarat ἐμφανίζειν significare tacitè & clàm indicare. At ego contrà existimo, plenam ac quasi humanis oculis aspectabilem declarationem hoc verbo significari, vnde εἰς τοὐμφανὲς & ἐν τῷ ἐμφανεῖ, id est palàm & in media luce. Est autem ista exhibitio non corporalis sed spiritualis, & omnium maximè perspicua.

22 Non *ille* Iscariotes, οὐχ ὁ Ἰσκαριώτης. Non ille Iscariotes, sed alter ille Iacobi frater. Est ergo in iis verbis ἀνακόλουθον, cuius aliud prorsus simile extat suprà, 6. e. 46. Quid est, τί γέγονεν: id est, quid causæ est. Vulg. & Eras. ad verbum, Quid factum est, nimium obscurè: quanuis Erasmus annotet sic loquutum esse impurum illum Martialem, cuius penè nomen hoc loco vsurpare mihi religio est.

κόσμος δίδωσιν, ἐγὼ δίδωμι ὑμῖν. μὴ ταρασσέσθω ὑμῶν ἡ καρδία, μηδὲ δειλιάτω.

mundus dat, ego do vobis. Ne turbetur cor vestrum, neque formidet.

mundus dat, ego do uobis: non turbetur cor uestrum, neque formidet.

28 Ἠκούσατε ὅτι ἐγὼ εἶπον ὑμῖν, Ὑπάγω, καὶ ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς. Εἰ ἠγαπᾶτέ με, ἐχάρητε ἂν ὅτι εἶπον, πορεύομαι πρὸς τὸν πατέρα· ὅτι ὁ πατήρ μου μείζων μού ἐστι.

28 Audiuistis me dixisse vobis, Abeo, & redibo ad vos. Si diligeretis me, gauderetis vtique quòd dixerim, proficiscor ad Patrem. nam Pater maior me est.

28 *Audistis quia ego dixi uobis, Vado & uenio ad uos. Si diligeretis me, gauderetis utique quia uado ad Patrem: quia Pater maior me est.*

29 Καὶ νῦν εἴρηκα ὑμῖν πρὶν γενέσθαι, ἵνα ὅταν γένηται, πιστεύσητε.

29 Et nunc dixi vobis priusquã fiat, vt quum factum fuerit, credatis.

29 *Et nunc dixi uobis prius quam fiat: ut quũ factum fuerit, credatis.*

30 Οὐκ ἔτι πολλὰ λαλήσω μεθ' ὑμῶν· ἔρχεται γὰρ ὁ τοῦ κόσμου τούτου ἄρχων, καὶ ἐν ἐμοὶ οὐκ ἔχει οὐδέν.

30 Non loquar amplius multa vobiscum: venit enim princeps mundi huius, & in me non habet quicquam.

30 *Iam non multa loquar uobiscum: uenit enim princeps mundi huius, & in me non habet quicquam.*

31 Ἀλλ' ἵνα γνῷ ὁ κόσμος ὅτι ἀγαπῶ τὸν πατέρα, καὶ καθὼς ἐνετείλατό μοι ὁ πατήρ, οὕτω ποιῶ· ἐγείρεσθε, ἄγωμεν ἐντεῦθεν.

31 *Sed hæc fiunt* vt cognoscat mundus me diligere Patrem: prout autem mandauit mihi Pater, ita facio: surgite, abeamus hinc.

31 *Sed ut cognoscat mundus quia diligo Patrem: & sicut mandatum dedit mihi Pater, sic facio: surgite, eamus hinc.*

Κεφάλαιον ιε.

CAP. XV.

1 Ἐγώ εἰμι ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινή, καὶ ὁ πατήρ μου ὁ γεωργός ἐστι.

1 EGo sum vitis illa vera, & Pater meus agricola est.

1 *EGo sum uitis uera, & Pater meus agricola est.*

2 Πᾶν κλῆμα ἐν ἐμοὶ μὴ φέρον καρπόν, αἴρει αὐτό· καὶ πᾶν τὸ καρπὸν φέρον, καθαίρει αὐτό, ἵνα πλείονα καρπὸν φέρῃ.

2 ‖Omnem palmitem in me non ferentem fructum, tollit: & omnem qui fert fructum, purgat, vt plus fructus adferat.

2 *Omnem palmitem in me non ferentem fructũ, tollet eum: & omnem qui fert fructum, purgabit eũ, ut fructum plus adferat.* Mat.15.b.13

3 Ἤδη ὑμεῖς καθαροί ἐστε διὰ τὸν λόγον ὃν λελάληκα ὑμῖν.

3 ‖Iam vos puri estis propter sermonẽ quem loquutus sum vobis.

3 *Iam uos mundi estis propter sermonem quem loquutus sum uobis.* Suprà,13.b.11

4 Μείνατε ἐν ἐμοί, κἀγὼ ἐν ὑμῖν. καθὼς τὸ κλῆμα οὐ δύναται καρπὸν φέρειν ἀφ' ἑαυτοῦ, ἐὰν μὴ μείνῃ ἐν τῇ ἀμπέλῳ· οὕτως οὐδὲ ὑμεῖς, ἐὰν μὴ ἐν ἐμοὶ μείνητε.

4 Manete in me, & ego in vobis. sicut palmes non potest ferre fructum à semetipso, *id est* nisi manserit in vite: ita nec vos, nisi in me manseritis.

4 *Manete in me, & ego in uobis. sicut palmes non potest ferre fructum à semetipso, nisi manserit in uite: sic nec uos, nisi in me manseritis.*

5 Ἐγώ εἰμι ἡ ἄμπελος, ὑμεῖς τὰ κλήματα· ὁ μένων ἐν ἐμοί, κἀγὼ ἐν

5 Ego sũ vitis, vos palmites: is qui manet in me, & in quo ego

5 *Ego sum uitis, uos palmites: qui manet in me, & ego in*

28 Redibo, ἔρχομαι: id est ἐπανελεύσομαι. Est enim simplex pro composito vsurpatum, ex Hebræorum more, vt suprà, versu 18. Sic paulo pòst versu 31, ἄγωμεν pro ὑπάγωμεν.

30 Huius, τούτου. Hoc deest in vetustis codicibus, & apud Theodoritũ lib. 10 περὶ προνοίας. Nõ habet, οὐκ ἔχει. In duobus exemplaribus scriptum erat οὐχ εὑρήσει, non inueniet: quod videtur melius opponi verbo ἔρχεσθαι. Me, inquit, mox aggredietur Satan totis viribus, sed in me nihil habet iuris, nec in me quicquã comperiet quale se inuentùrum putat.

IN CAPVT XV.

1 Vera, ἀληθινή. In duobus exemplaribus additum erat, ὑμεῖς τὰ κλήματα: id est vos *autem* palmites.

4 *Id est* nisi manserit, ἐὰν μὴ μείνῃ. Quia præcedenti membro additum est ἀφ' ἑαυτοῦ, à seipso, omnino cogimur supplere particulam exegeticam, ex qua intelligamus totum hoc poni pro illius declaratione. Nam alioquin consequeretur ex hac oratione, palmitem qui manserit in vite, ferre fructum à semetipso. quod cohærere non potest. Idem enim declarat ἀφ' ἑαυτοῦ atque sua ac propria quadam vi, quam ab alio non mutuetur: quam si haberet palmes, fructum sanè ferret etiam quum resectus est à vite. Sed de hoc eodem dicendi genere copiosius diximus suprà, 5.c.19.

5 Et in quo ego *maneo*, κἀγὼ ἐν αὐτῷ. Vulg. Et Eras. Et ego in eo, seruata permutatione constructionis, ex Hebræorum idiotismo, vt ואני בו, pro אשר אני בו.

αὐτῷ, οὗτος φέρει καρπὸν πολύν· ὅτι χωρὶς ἐμοῦ οὐ δύνασθε ποιεῖν οὐδέν.

maneo, hic fert fructum multũ. nam abſque me nihil poteſtis facere.

eo, hic fert fructum multum: quia ſine me nihil poteſtis facere.

Col.1.c.23

Ἐὰν μή τις μείνῃ ἐν ἐμοὶ, ἐβλήθη ἔξω ὡς τὸ κλῆμα, καὶ ἐξηράνθη· καὶ συνάγουσιν αὐτὰ, καὶ εἰς πῦρ βάλλουσι, καὶ καίεται.

6 ‖ Niſi quis in me manſerit, eiectus extra *uineam*, ſtatim vt palmes areſcet: deinde coguntur iſti *palmites*, & in igné abiiciuntur, & ardent.

6 *Siquis in me non manſerit, mittetur foras ſicut palmes, & areſcet: & colligent eum, & in ignem mittent, & ardet.*

Iohan.3.d.22

Ἐὰν μείνητε ἐν ἐμοὶ, καὶ τὰ ῥήματά μου ἐν ὑμῖν μείνῃ, ὃ ἐὰν θέλητε αἰτήσεσθε, καὶ γενήσεται ὑμῖν.

7 Si manſeritis in me, & verba mea in vobis manſerint, ‖ quicquid volueritis, petite, & fiet vobis.

7 *Si manſeritis in me, & uerba mea in uobis manſerint, quodcũque uolueritis petetis, & fiet uobis.*

Ἐν τούτῳ ἐδοξάσθη ὁ πατήρ μου, ἵνα καρπὸν πολὺν φέρητε· καὶ γενήσεσθε ἐμοὶ μαθηταί.

8 In hoc glorificatus eſt Pater meus, vt fructum multum adferatis: & eritis mei diſcipuli.

8 *In hoc clarificatus eſt Pater meus, ut fructum plurimum adferatis, & efficiamini mei diſcipuli.*

Καθὼς ἠγάπησέ με ὁ πατὴρ, κἀγὼ ἠγάπησα ὑμᾶς· μείνατε ἐν τῇ ἀγάπῃ τῇ ἐμῇ.

9 Prout dilexit me Pater, *ita* & ego dilexi vos: manete in illa mea charitate.

9 *Sicut dilexit me Pater, & ego dilexi uos: manete in dilectione mea.*

Ἐὰν τὰς ἐντολάς μου τηρήσητε, μενεῖτε ἐν τῇ ἀγάπῃ μου· καθὼς ἐγὼ τὰς ἐντολὰς τοῦ πατρός μου τετήρηκα, καὶ μένω αὐτοῦ ἐν τῇ ἀγάπῃ.

10 Si mandata mea ſeruaueritis, manebitis in charitate mea: ſicut & ego Patris mei mandata ſeruaui, & maneo in eius charitate.

10 *Si præcepta mea ſeruaueritis, manebitis in dilectione mea: ſicut & ego Patris mei præcepta ſeruaui, & maneo in eius dilectione.*

Ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἵνα ἡ χαρὰ ἡ ἐμὴ ἐν ὑμῖν μείνῃ, καὶ ἡ χαρὰ ὑμῶν πληρωθῇ.

11 Hæc loquutus ſum vobis, vt gaudium illud meum in vobis maneat, & gaudium veſtrum impleatur.

11 *Hæc loquutus ſum uobis, ut gaudium meum in uobis ſit, & gaudium ueſtrum impleatur.*

Suprà,13.d.34
1.theſſ.4.b.9

Αὕτη ἐστὶν ἡ ἐντολὴ ἡ ἐμὴ, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους, καθὼς ἠγάπησα ὑμᾶς.

12 ‖ Hoc eſt præceptum meum, vt diligatis alii alios prout dilexi vos.

12 *Hoc eſt præceptum meum, ut diligatis inuicem, ſicut dilexi uos.*

1.Iohan.3.b.11, & 4.c.21

Μείζονα ταύτης ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῇ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ.

13 ‖ Maiorem hac charitatem nemo habet, vt quis animam ſuam ponat pro amicis ſuis.

13 *Maiorem hac dilectionem nemo habet, quàm ut animam ſuam ponat quis pro amicis ſuis.*

6 Eiectus extra *uineam*, ſtatim areſcet, ἐβλήθη ἔξω, καὶ ἐξηράνθη. Vulg. Mittetur foras & areſcet, mutatis præteritis in futura. Eraſmus, Eiectus eſt foras, & exaruit, ſeruatis præteritis. Cur autem ego aliter mallem interpretari, has cauſas habui. Primùm omnium nemo eſt qui neſciat, ἐβλήθη καὶ ἐξηράνθη, idem prorſus declarare atque βληθεὶς ἐξηράνθη. itaque ſic mihi licuit interpretari. Deinde pro foras, conuertere malui, Extra vineam, quòd alioquin nimium dura videatur tranſlatio. Poſtremò ἐξηράνθη, id eſt exaruit, verti per periphraſin, Statim areſcet: quia non ſatis commodè videtur hîc ſeruari poſſe præteriti perfecti ſignificatio, cuius videlicet ea eſt emphaſis, vt quod futurum eſt, declaret certò & mox futurum, adeo vt pro eo poſſit haberi quod iam ſit factum: quod genus dicendi (vt multa alia) apparet petitum eſſe è medio. Deinde coguntur iſti *palmites*, καὶ συνάγουσιν αὐτά. Vulgata, Et colligent eum, vt in pleriſque exemplaribus ſcriptum eſt. Legit enim αὐτὸ, quia præceſſit τὸ κλῆμα. Sed verbum συνάγειν non poteſt vni palmiti conuenire: quanuis ita ſcriptum inuenerimus in tribus codicibus, quorum authoritate Vetus interpres facilè poteſt excuſari. Eraſmus, Et colligent eos, rectè quidem, ſed tamẽ obſcurè, quia eiuſmodi mutatio numeri à Græcis & Latinis non ſolet vſurpari. Ideo expreſſi ipſum antecedens. Præterea συνάγουσιν per paſſiuum conuerti, quòd ſic potius Latini loqui ſoleant: qua de re diximus aliquid Matth.5.b.11.

7 Petite, αἰτήσασθε. Vulgata & Eraſmus, Petetis. Ego verò exiſtimo futurum indicatiui pro imperandi modo vſurpatum. Nam præterquam quòd ſenſus videtur ita poſtulare, in tribus etiam codicibus ſcriptum inuenimus αἰτήσασθε.

8 Et eritis, καὶ γενήσεσθε. Vulg. & Eraſ. Et efficiamini: quaſi videlicet hæc quoque pars pertineat ad cõiunctionem ἵνα. quod ſanè fieri non poteſt niſi legas γένησθε, ſicut in tribus codicibus ſcriptum erat: & apparet ex commentariis id legiſſe Theophylactum: ſed perperam, vt opinor. Puto enim potius repetendum eſſe ἐν τούτῳ. vt ſit hæc ſententia, Ita glorificabitur Pater meus: & ita demum eritis mei diſcipuli ſi multum fructum attuleritis. Nam ἵνα non ponitur τελικῶς hoc loco, ſed εἰδικῶς potius, veluti ſi dicas, in eo poſitam eſſe hominũ ſalutem vt Chriſtum fide amplectantur. Nam in hac quoque loquutione ἵνα non declarat finem, ſed illud ipſum explanat in quo poſita eſt ſalus. Sic etiam accipitur infrà, verſu 12.

9 In illa charitate mea, ἐν τῇ ἀγάπῃ τῇ ἐμῇ. i. in charitate qua ego vos proſequor. Sic enim verſiculo 10, vocat charitatem Patris eam qua Pater Filium complectitur.

10 In eius charitate, αὐτοῦ ἐν τῇ ἀγάπῃ. Notandum eſt rurſus huius traiectionis exemplum, quo confirmatur interpretatio quam attulimus ſuprà, 8.d.25.

13 Vt quis ponat, ἵνα τις θῇ. Vulg. Quàm vt quis ponat. Poſſumus autem etiam ἵνα accipere pro ὅτι, ſicut apud Hebræos interdum אשר ponitur pro כאשר. Similis eſt enallage infrà, 16.a.2, & d.32.

Ὑμεῖς φίλοι μου ἐστὲ ἐὰν ποιῆτε ὅσα ἐγὼ ἐντέλλομαι ὑμῖν.

Οὐκέτι ὑμᾶς λέγω δούλους, ὅτι ὁ δοῦλος οὐκ οἶδε τί ποιεῖ αὐτοῦ ὁ κύριος· ὑμᾶς δὲ εἴρηκα φίλους, ὅτι πάντα ἃ ἤκουσα παρὰ τοῦ πατρός μου, ἐγνώρισα ὑμῖν.

Οὐχ ὑμεῖς με ἐξελέξασθε, ἀλλ' ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς, καὶ ἔθηκα ὑμᾶς ἵνα ὑμεῖς ὑπάγητε καὶ καρπὸν φέρητε, καὶ ὁ καρπὸς ὑμῶν μένῃ· ἵνα ὅ,τι ἂν αἰτήσητε τὸν πατέρα ἐν τῷ ὀνόματί μου, δῷ ὑμῖν.

Ταῦτα ἐντέλλομαι ὑμῖν, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους.

Εἰ ὁ κόσμος ὑμᾶς μισεῖ, γινώσκετε ὅτι ἐμὲ πρῶτον ὑμῶν μεμίσηκεν.

Εἰ ἐκ τοῦ κόσμου ἦτε, ὁ κόσμος ἂν τὸ ἴδιον ἐφίλει· ὅτι δὲ ἐκ τοῦ κόσμου οὐκ ἐστέ, ἀλλ' ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς ἐκ τοῦ κόσμου, διὰ τοῦτο μισεῖ ὑμᾶς ὁ κόσμος.

Μνημονεύετε τοῦ λόγου οὗ ἐγὼ εἶπον ὑμῖν, Οὐκ ἔστι δοῦλος μείζων τοῦ κυρίου αὐτοῦ. εἰ ἐμὲ ἐδίωξαν, καὶ ὑμᾶς διώξουσιν· εἰ τὸν λόγον μου ἐτήρησαν, καὶ τὸν ὑμέτερον τηρήσουσιν.

Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ποιήσουσιν ὑμῖν διὰ τὸ ὄνομά μου, ὅτι οὐκ οἴδασι τὸν πέμψαντά με.

Εἰ μὴ ἦλθον καὶ ἐλάλησα αὐτοῖς, ἁμαρτίαν οὐκ εἶχον· νῦν δὲ πρόφασιν οὐκ ἔχουσι περὶ τῆς ἁμαρτίας αὐτῶν.

Ὁ ἐμὲ μισῶν, καὶ τὸν πατέρα μου μισεῖ.

Εἰ τὰ ἔργα μὴ ἐποίησα ἐν αὐτοῖς ἃ οὐδεὶς ἄλλος πεποίηκεν, ἁμαρτίαν οὐκ εἶχον· νῦν δὲ καὶ ἑωράκασι, καὶ μεμισήκασι καὶ ἐμὲ καὶ τὸν πατέρα μου.

14 Vos amici mei eritis si feceritis quæcunque ego mando vobis.

15 Non amplius dicam vos seruos, quia seruus nescit quid faciat dominus eius: vos autem dixi amicos, quia omnia quæ audiui à Patre meo, nota feci vobis.

16 Non vos me elegistis, sed ego elegi vos, & constitui ‖ vos vt abeuntes fructum adferatis, & fructus vester maneat: vt quicquid petieritis à Patre in nomine meo, det vobis.

17 Hæc mando vobis, vt diligatis alii alios.

18 Si mundus vos odit, ' scitis me ' prius quàm vos, illis odio habitum.

19 Si ex mundo fuissetis, mundus quod suũ est amaret: quia verò ex mundo non estis, sed ego elegi vos ex mundo, propterea odit vos mundus.

20 Mementote sermonis quem ego dixi vobis, ‖ Non est seruus maior domino suo.‖ si me persequuti sunt, & vos persequentur: si sermonem meum seruauerunt, & vestrum seruabunt.

21 ‖ Sed hæc omnia facient vobis propter nomẽ meum, quia non nouerunt eum qui misit me.

22 Si non venissem & loquutus essem eis, ' peccatum non haberent: nunc autem non habent quod prætexant peccato suo.

23 Qui me odit, *is* etiam Patrẽ meum odit.

24 Si opera non fecissem inter eos quæ nemo alius fecit, peccatum non haberent: nunc autem & viderunt, & oderunt & me & Patrem meum.

14 *Vos amici mei estis si fœceritis quæ ego præcipio uobis.*

15 *Iam non dicam uos seruos, quia seruus nescit quid faciat dominus eius: uos autem dixi amicos, quia omnia quæcunque audiui à Patre meo nota feci uobis.*

16 *Non uos me elegistis, sed ego elegi uos, & posui uos ut eatis & fructum adferatis, & fructus uester maneat: ut quodcunque petieritis Patrem in nomine meo, det uobis.* Mat.28.d.19

17 *Hæc mando uobis, ut diligatis inuicem.*

18 *Si mundus uos odit, scitote quia me priorem uobis odio habuit.*

19 *Si de mundo fuissetis, mundus quod suum erat diligeret: quia uerò de mundo non estis, sed ego elegi uos de mundo, propterea odit uos mundus.*

20 *Mementote sermonis mei, quem ego dixi uobis, Non est seruus maior domino suo. Si me persequuti sunt, & uos persequentur: si sermonẽ meũ seruauerunt, & uestrũ seruabunt.* Suprà,13.b.16 mat.10.c.24 Matth.24.a.9 Infrà,16.a.4

21 *Sed hæc omnia facient uobis propter nomẽ meũ, quia nesciunt eum qui misit me.*

22 *Si non uenissem & loquutus fuissem, peccatum non haberent: nunc autem excusationem non habent de peccato suo.*

23 *Qui me odit, & Patrem meum odit.*

24 *Si opera non fecissem in eis quæ nemo alius fecit, peccatum non haberent: nunc autem & uiderunt, & oderunt & me & Patrem meum.*

18 Scitis, γινώσκετε: vel scitote, vt Vetus interpres conuertit. Priusquam vos, πρῶτον ὑμῶν: vel, me qui primus sum vestrûm. sed meo quidem iudicio præstat accipere πρῶτον aduerbialiter. Vulgata priorem vobis.

22 Peccatum non haberent, ἁμαρτίαν οὐκ εἶχον. Fortassis non ineptè potest hoc quoque videri per concessionem ac μιμητικῶς dictum, sicut suprà, 9.g.39. quum diceret se venisse vt qui vident, cæci fiant: veluti si de fure deprehenso ac conuicto dicas, Nisi iste conuictus teneretur, esset omnium innocentissimus. id est clamitaret se innocentissimum esse. Ita etiam hoc loco, Nisi venissem, inquit Dominus, isti coram Dei tribunali non desinerent dicere se fuisse religiosos, & planè alienos à peccato: denique essent viri omnium qui viuunt, sanctissimi: sed quum ad eos venerim, & me planè reiiciant, ereptum est illis quicquid suæ improbitati alioquin prætexuissent: quia nihil possunt adferre cur me debeant odisse. Idem etiam mox repetit, nempe versu 24.

25 Ἀλλ' ἵνα πληρωθῇ ὁ λόγος ὁ γεγραμμένος ἐν τῷ νόμῳ αὐτῶν, Ὅτι ἐμίσησάν με δωρεάν.

Psal.34.c.19

25 Sed *oportet* vt impleatur sermo qui in Lege eorũ scriptus est, ‖Oderunt me immeritò.

25 *Sed ut adimpleatur sermo q in Lege eorũ scriptus est, Quia odio habuerunt me gratis.*

26 Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ παράκλητος, ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ πατρός, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ἐκεῖνος μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ.

Luc.24.g.49
suprà,14.d.26

26 Quum autem venerit consolator ille ‖quem ego mittã vobis à Patre, Spiritus, *inquam*, ille veritatis, qui à Patre emanat, ille testabitur de me.

26 *Quũ autem uenerit Paracletus, quem ego mittam uobis à Patre, Spiritum ueritatis, qui à Patre procedit, ille testimonium perhibebit de me.*

27 Καὶ ὑμεῖς δὲ μαρτυρεῖτε, ὅτι ἀπ' ἀρχῆς μετ' ἐμοῦ ἐστε.

27 Sed & vos testabimini, quia à principio mecum estis.

27 *Et uos testimoniũ perhibetis quia ab initio mecum estis.*

Κεφάλαιον ιϛʹ

CAP. XVI.

CAP. XVI.

1 Ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἵνα μὴ σκανδαλισθῆτε.

1 HAEc loquutus sum vobis, vt ne offendamini.

1 *HAEc loquutus sũ uobis, ut non scandalizemini.*

2 Ἀποσυναγώγους ποιήσουσιν ὑμᾶς· ἀλλ' ἔρχεται ὥρα ἵνα πᾶς ὁ ἀποκτείνας ὑμᾶς δόξῃ λατρείαν προσφέρειν τῷ Θεῷ.

2 Mouebunt vos synagogis: imò veniet tempus quum quisquis trucidabit vos, putabit *se* cultum præstare Deo.

2 *Absque synagogis facient uos: sed uenit hora ut omnis qui interficit uos, arbitretur obsequiũ se præstare Deo.*

3 Καὶ ταῦτα ποιήσουσιν ὑμῖν ὅτι οὐκ ἔγνωσαν τὸν πατέρα οὐδὲ ἐμέ.

3 Et hæc facient vobis, quia nõ nouerunt Patrem neque me.

3 *Et hæc facient uobis, quia non nouerũt Patrẽ neque me.*

4 Ἀλλὰ ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἵνα ὅταν ἔλθῃ ἡ ὥρα, μνημονεύητε αὐτῶν, ὅτι ἐγὼ εἶπον ὑμῖν. ταῦτα δὲ ὑμῖν ἐξ ἀρχῆς οὐκ εἶπον, ὅτι μεθ' ὑμῶν ἤμην.

Suprà,25.d.21

4 ‖Sed hæc loquutus sum vobis, vt quum venerit tempus illud, memineritis eorum, quòd ego *hæc* dixerim vobis. hæc autem vobis à principio nõ dixi, quia vobiscum eram.

4 *Sed hæc loquutus sum uobis, ut quũ uenerit hora, eorũ reminiscamini, quia ego dixi uobis. hæc autem uobis ab initio non dixi, quia uobiscum erã.*

5 Νῦν δὲ ὑπάγω πρὸς τὸν πέμψαντά με, καὶ οὐδεὶς ἐξ ὑμῶν ἐρωτᾷ με, Ποῦ ὑπάγεις;

5 Nunc autem abeo ad eum qui misit me, & nemo ex vobis interrogat me quò abeam.

5 *Et nunc uado ad eum qui misit me, & nemo ex nobis interrogat me, Quò uadis?*

6 Ἀλλ' ὅτι ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἡ λύπη πεπλήρωκεν ὑμῶν τὴν καρδίαν.

6 Sed quia hæc loquutus sũ vobis, tristitia impleuit cor vestrũ.

6 *Sed quia hæc loquutus sum uobis, tristitia impleuit cor uestrum.*

7 Ἀλλ' ἐγὼ τὴν ἀλήθειαν λέγω ὑμῖν, συμφέρει ὑμῖν ἵνα ἐγὼ ἀπέλθω. ἐὰν γὰρ μὴ ἀπέλθω, ὁ παράκλητος οὐκ ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς· ἐὰν δὲ πορευθῶ, πέμψω αὐτὸν πρὸς ὑμᾶς.

7 Sed ego veritatem dico vobis, expedit vobis vt ego abeam. Nisi enim abiero, Consolator ille non veniet ad vos: sin autem profectus fuero, mittam eum ad vos.

7 *Sed ego ueritatem dico uobis, expedit uobis ut ego uadam. si enim ego nõ abiero, Paracletus nõ ueniet ad uos: si autem abiero, mittam eum ad uos.*

25 Sed *oportet* vt, ἀλλ' ἵνα. Vide suprà, 14.d.31. In Lege, ἐν τῷ νόμῳ. Hebraicè תורה. Est enim generale vocabulum, quo tota doctrina sacra nonnunquam intelligitur, vt etiam suprà, 10.f.34, quum interdum Moses Prophetæ & Psalmi distinguantur, vt Luc.24.f.44. Eorum, αὐτῶν. Hæc quoque particula obseruãda est, quoniam eos minimè omnium oportuit à Lege damnari quibus propriè scripta Lex est, & quibus illam maximè familiarem esse decebat. Immeritò, δωρεάν. Hebraicè, חנם, Id est ἀπραξίως. Vulgata & Erasmus, Gratis, impropriè. Gratis enim fieri dicitur quod pretio vel mercede non fit, vt quum dicitur Christus nos gratis redemisse, id est nullo à nobis dato pretio.

26 Emanat, ἐκπορεύεται. Vel Egreditur, seu Exit. Certum est autem hic non agi de ipsa Spiritus essentia, sed de ipsius virtute & efficacia in nobis: cuius virtutis authorem facit Patrem, non vt sese vel ipsum Spiritum sanctũ excludat, sed vt discipulorum oculos à carnis infirmitate auersos, ad diuinitatis intuitum euehat, vt norint videlicet qua virtute sint deinceps confirmandi. Itaque huiusmodi testimonia nec à Græcis, nec cõtra Græcos ad essentiam Spiritus sancti probandam satis appositè sunt citata.

27 Testabimini, μαρτυρεῖτε. Vel, Testamini, si libet præsentis significationem seruare. Nonnulli conuertunt, Testemini, modo videlicet imperandi.

IN CAPVT XVI.

2 Quum, ἵνα. Rursus ἵνα pro ὅτι positum est, de quo diximus suprà, 15.b.13, & infrà, versu 32.

4 Quòd ego, ὅτι ἐγώ. Expendenda est vis omnium istarum particularum, quas qui prætereũt, vt nescio cui latinitati seruiant, vim huius sententiæ infringunt.

7 Sin autem profectus fuero, ἐὰν δὲ πορευθῶ. vel, Quum autẽ abiero, vt אם pro כאשר accipiatur: sicut diximus suprà, 14.a.3.

Καὶ ἐλθὼν ἐκεῖνος ἐλέγξει τὸν κόσμον περὶ ἁμαρτίας καὶ περὶ δικαιοσύνης καὶ περὶ κρίσεως.

Περὶ ἁμαρτίας μὲν, ὅτι οὐ πιστεύουσιν εἰς ἐμέ·

Περὶ δικαιοσύνης δὲ, ὅτι πρὸς τὸν πατέρα μου ὑπάγω, καὶ οὐκ ἔτι θεωρεῖτέ με·

Περὶ δὲ κρίσεως, ὅτι ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου κέκριται.

Ετι πολλὰ ἔχω λέγειν ὑμῖν, ἀλλ' οὐ δύνασθε βαστάζειν ἄρτι.

Οταν δὲ ἔλθῃ ἐκεῖνος, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁδηγήσει ὑμᾶς εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν. οὐ γὰρ λαλήσει ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὅσα ἂν ἀκούσῃ, λαλήσει, καὶ τὰ ἐρχόμενα ἀναγγελεῖ ὑμῖν.

Εκεῖνος ἐμὲ δοξάσει, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν.

Πάντα ὅσα ἔχει ὁ πατὴρ, ἐμά ἐστι· διὰ τοῦτο εἶπον ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν.

Μικρὸν, καὶ οὐ θεωρεῖτέ με· καὶ πάλιν μικρὸν, καὶ ὄψεσθέ με, ὅτι ἐγὼ ὑπάγω πρὸς τὸν πατέρα.

8 Et quum venerit ille, "arguet
mundum de peccato & de iusti
tia & de iudicio.

9 De peccato quidem, eo quòd
"non credunt in me:

10 De iustitia verò, eo quòd ad
Patrem abeam, & amplius non
"conspicietis me:

11 "De iudicio autem, eo quòd
princeps huius mundi conde-
mnatus sit.

12 Adhuc multa habeo quæ vo-
bis dicam, sed nunc non pote-
stis portare.

13 Quũ autem venerit ille, *id est*
Spiritus veritatis, deducet vos
in omnem veritatem. nõ enim
loquetur à semetipso, sed quæ-
cũque audierit loquetur: & quæ
ventura sunt, renũtiabit vobis.

14 Ille me glorificabit, quia de
meo accipiet quod renuntiabit
vobis.

15 Omnia quæ habet Pater, mea
sunt: propterea dixi illũ de meo
accepturum quod renuntiabit
vobis.

16 "Paulisper, & nõ conspicietis
me: & rursũ paulisper, & videbi-
tis me, "quia ego vado ad Patrẽ.

*8 Et quũ uenerit ille, ar-
guet mundũ de peccato & de iustitia & de iudicio.*

9 De peccato quidẽ, quia non credunt in me:

10 De iustitia uerò, quia ad Patrem uado, & iam non uidetis me:

11 De iudicio autem, quia princeps huius mundi iã iudicatus est.

12 Adhuc multa habeo uobis dicere, sed non potestis portare modò.

13 Quũ autem uenerit ille Spiritus ueritatis, docebit uos omnem ueritatem. nõ enim loquetur à semetipso, sed quæcũq; audiet loquetur, & quæ uentura sũt, annũtiabit uobis.

14 Ille me clarificabit, quia de meo accipiet, & annuntiabit uobis.

15 Omnia quæcunque habet Pater, mea sunt: propterea dixi, quia de meo accipiet, & annuntiabit uobis.

16 Modicũ, & iã nõ uidebitis me, & iterũ modicũ, & uidebitis me, quia uado ad Patrem.

8 Arguet, ἐλέγξει. Id est conuincet: ita vt nihil habeat quod prætexat, sicut suprà dixit, 15.d.22 & 24. Quum autem variè sit expositus hic locus, adferam & ego quod mihi dedit Dominus. Puto igitur Christũ de Spiritus sancti in Ecclesia virtute ac efficacia agere aduersus mundum, id est aduersus eos qui Euangelio resistunt: tum verò maximè illud tempus respicere quod ipsius in cælum ascensionẽ consequutũ est, quum effuso in Ecclesiam Spiritu, omnes contradicentes manifestò coarguit. Dicit ergo fore vt per vim illam diuinã, quam inspiraturus est Apostolis, atque adeo toti Ecclesiæ suæ, postquã in cælũ ascenderit, conuincatur mũdus peccati, id est ipsi hostes à quibus reiectus, spretus, in crucẽ adactus fuit, cogantur cõscientiæ suæ testimonio profiteri se magnopere in eo errasse quòd non potius in illũ crediderint. Ideo dicebant illi quos Petrus tanquã homicidas coarguerat, Act.2.f.37, Quid faciemus, viri fratres? Quid enim? annon hoc est mundum adigere ad homicidii confessionem voluntariam? Deinde, inquit, arguet mundũ de Iustitia: non ipsius mundi certè, qui se peccatorem, velit nolit, agnoscet, sed de ipsius Christi iustitia. Quia, inquit, ad Patrẽ vado, nec amplius videbitis me. Id est, quum mũdus præsens in Ecclesia spectabit Spiritum per me in vos effusum, fateri cogetur me verè iustũ fuisse, qui ex hoc mundo discedens, nõ fuerim damnatus à Deo pro blasphemo & impio, sed approbatus & receptus à Patre, cuius quum me Filium dicerem, illi idcirco me vt blasphemum & impiũ damnarint. Hoc inquã fateri mundus cogetur, & causam meam Deo placere, quum vos, qui doctrinam meam asseretis, tot virtutibus planè cælestibus ornatos conspicient: quod & ille Centurio statim post Christi mortem agnouit, & qui reuertebantur plangentes, quum paulo antè iussissent illum tolli ac crucifigi. Postremò arguetur mundus de iudicio, id est, huc adigetur vt me, quem velut fabri filium contempserit, adeo vt etiam cum ludibrio petierit vt de cruce descenderẽ: me, inquã, verè Dei Filiũ agnoscat, qui solutis mortis doloribus tunc ero dextra Dei exaltatus. Quia, inquit, princeps huius mũdi iudicatus est: id est, quia re ipsa intelligẽt & cognoscẽt me diabolo superato imperiũ in mundo exercere, quũ viderint omnes sese frustra vobis opponere, quoniã vos armabo virtute illa cælesti, qua destruatis omnẽ celsitudinẽ quæ extollitur aduersus cognitionẽ Dei, & captiuã ducatis omnẽ cogitationẽ ad obediendũ mihi: qua de re multa Apostolus 2.Cor.10.c.11, & Eph.1.d.19.20.21.22.23. Etsi autem hæ omnes Christi virtutes à condito mundo in ipsius sanctis excelluerunt, vt scriptũ est toto capite vndecimo Epistolæ ad Hebræos: tamen à missione illa Spiritus sancti clarissimè cœperunt eminere, ita vt omniũ oculos perstringerẽt: sicut prædixerat Ioel 2.g.28, & Dauid Psal.68.c.19, vt ex Actis Apostolorũ licet intelligere. Nõ desunt tamen qui simplicius etiã exponant, Dei Spiritu per seruos suos quotidie loquentis, coargui mundũ peccati, in quo videlicet sit demersus: coargui iustitiæ, quòd veræ iustitiæ sit prorsus inscius: coargui deniq; iudicii, quòd eũ ignoret atq; etiã oppugnet cui tradita est omnis in cælo & terra potestas: quoniã videlicet eũ repudiat qui tollit peccatũ, qui sua virtute nunc regnans nos iustificat, qui denique diabolum vicit.

9 Non credũt, οὐ πιστεύουσιν. In vno exẽplari scriptũ erat, ὅτι οὐκ ἐπίστευσαν, quòd nõ crediderint: & fortassis rectius.

10 Conspicietis, θεωρεῖτε. Similis enallages exemplum vide suprà, 12.v.8. Vulg. & Eras. Videtis.

11 De iudicio, περὶ κρίσεως. Id est, (vt ego quidẽ existimo) de authoritate illa ac potestate quã ego tũ obtinebo in cælo & in terra: vt ipse videtur explicare Mat.28.d.18, supra omnes cælos videlicet sublatus, Philip.2.b.9.

16 Paulisper, μικρόν. Id est, Vbi paululum temporis præterierit. Est enim præcisum hoc dicendi genus è

medio petitum, quod non potuissem nisi longa periphrasi explicare. Vulgata, Modicum. Erasmus, Pusillum.

Quia ego, ὅτι ἐγώ. Id est, Quoniam transeo ad æternam gloriam, vnde futurum est vt vobis adsim multo magis quàm vnquam antea. Tunc enim verè quis & quantus sim experiemini.

Εἶπον οὖν ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ πρὸς ἀλλήλους, Τί ἐστι τοῦτο ὃ λέγει ἡμῖν, Μικρὸν, καὶ οὐ θεωρεῖτέ με· καὶ πάλιν μικρὸν, καὶ ὄψεσθέ με· καὶ, Ὅτι ἐγὼ ὑπάγω πρὸς τὸν πατέρα;

17 Dixerunt ergo quidam ex discipulis eius alii ad alios, Quid est hoc quod dicit nobis, Paulisper, & non conspicietis me, & rursus, paulisper, & videbitis me: &, Quia ego vado ad Patrem?

17 *Dixerunt ergo ex discipulis eius ad inuicem, Quid est hoc quod dicit nobis, Modicum, & nō uidebitis me, & iterū modicū, & uidebitis me: &, Quia uado ad Patrem?*

Ἔλεγον οὖν, Τοῦτο τί ἐστιν ὃ λέγει, τὸ μικρόν; οὐκ οἴδαμεν τί λαλεῖ.

18 Dicebant ergo, Quid illud est quod dicit paulisper? nescimus quid loquatur.

18 *Dicebant ergo, Quid est hoc quod dicit modicum? nescimus quid loquitur.*

Ἔγνω οὖν ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἤθελον αὐτὸν ἐρωτᾷν, καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Περὶ τούτου ζητεῖτε μετ᾽ ἀλλήλων ὅτι εἶπον, Μικρὸν, καὶ οὐ θεωρεῖτέ με· καὶ πάλιν, μικρὸν, καὶ ὄψεσθέ με;

19 Cognouit autē Iesus eos velle ipsum interrogare, & dixit eis, De hoc quæritis inter vos, quòd dixi, Paulisper, & non videbitis me: & iterum, paulisper, & videbitis me?

19 *Cognouit autem Iesus quia uolebant eū interrogare: & dixit eis, De hoc quæritis inter uos quia dixi, Modicū, & nō uidebitis me, & iterū, modicum, & uidebitis me.*

Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι κλαύσετε καὶ θρηνήσετε ὑμεῖς, ὁ δὲ κόσμος χαρήσεται· ὑμεῖς δὲ λυπηθήσεσθε, ἀλλ᾽ ἡ λύπη ὑμῶν εἰς χαρὰν γενήσεται.

20 Amen amen dico vobis, flebitis vos, & lamentabimini, mundus autem gaudebit: vos verò tristes eritis, sed tristitia vestra euadet in gaudium.

20 *Amen amen dico uobis quia plorabitis & flebitis uos, mundus autē gaudebit: uos autem contristabimini, sed tristitia uestra uertetur in gaudium.*

Ἡ γυνὴ ὅταν τίκτῃ, λύπην ἔχει, ὅτι ἦλθεν ἡ ὥρα αὐτῆς· ὅταν δὲ γεννήσῃ τὸ παιδίον, οὐκ ἔτι μνημονεύει τῆς θλίψεως διὰ τὴν χαρὰν, ὅτι ἐγεννήθη ἄνθρωπος εἰς τὸν κόσμον.

21 Mulier, quum parit, dolorem habet, quia venit hora eius: quū autem pepererit puerulum, iam nō meminit oppressionis, quòd gaudeat hominem esse natum in mundo.

21 *Mulier quū parit, tristitiam habet, quia uenit hora eius: quū autē peperit puerum, iam nō meminit pressuræ, propter gaudiū, quia natus est homo in mundum.*

Καὶ ὑμεῖς οὖν λύπην μὲν νῦν ἔχετε· πάλιν δὲ ὄψομαι ὑμᾶς, καὶ χαρήσεται ὑμῶν ἡ καρδία, καὶ τὴν χαρὰν ὑμῶν οὐδεὶς αἴρει ἀφ᾽ ὑμῶν.

22 Et vos igitur nunc quidē tristitia tenemini: sed rursū videbo vos, & gaudebit cor vestrū, & gaudium vestrum nemo tollet à vobis.

22 *Et uos igitur, nūc quidē tristitiam habetis: iterum autem uideo uos, & gaudebit cor uestrum, & gaudium uestrum nemo tollit à uobis.*

Καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἐμὲ οὐκ ἐρωτήσετε οὐδέν. Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ὅσα ἂν αἰτήσητε τὸν πατέρα ἐν τῷ ὀνόματί μου, δώσει ὑμῖν.

Suprà, 14.b.13 matth.7.a.7, & 21.b.22 mar.11.c.24 luc.11.b.9 iac.1.a.5

23 Et illo die me non interrogabitis quicquam. ‖Amen amē dico vobis, quæcunque petieritis à Patre meo in nomine meo, dabit vobis.

23 *Et in illo die me nō interrogabitis quicquā. Amen amen dico uobis, si quid petieritis Patrem in nomine meo, dabit uobis.*

Ἕως ἄρτι οὐκ ᾐτήσατε οὐδὲν ἐν τῷ ὀνόματί μου· αἰτεῖτε, καὶ λήψεσθε, ἵνα ἡ χαρὰ ὑμῶν ᾖ πεπληρωμένη.

24 Vsque adhuc non petiistis quicquā in nomine meo: petite, & accipietis, vt gaudiū vestrum sit plenum.

24 *Vsque modò non petistis quicquā in nomine meo: petite & accipietis, ut gaudium uestrum sit plenū.*

Ταῦτα ἐν παροιμίαις λελάληκα ὑμῖν· ἀλλ᾽ ἔρχεται ὥρα ὅτε οὐκ ἔτι ἐν παροιμίαις λαλήσω ὑμῖν, ἀλλὰ παρρησίᾳ περὶ τοῦ πατρὸς ἀναγγελῶ ὑμῖν.

25 Hæc loquutus sum vobis per prouerbia: veniet tempus quū iam non per prouerbia loquar vobis, sed apertè de Patre meo renuntiabo vobis.

25 *Hæc in prouerbijs loquutus sum uobis: uenit hora quū iā nō in prouerbiis loquar uobis, sed palam de Patre annuntiabo uobis.*

Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἐν τῷ ὀνόματί μου αἰτήσεσθε· καὶ οὐ λέγω ὑμῖν ὅτι ἐγὼ ἐρωτήσω τὸν πατέρα περὶ ὑμῶν.

26 Illo die in nomine meo petetis: & non dico vobis me rogaturum Patrem pro vobis.

26 *In illo die in nomine meo petetis: & non dico uobis quia ego rogabo Patrem de uobis.*

Αὐτὸς γὰρ ὁ πατὴρ φιλεῖ ὑμᾶς, ὅτι ὑμεῖς ἐμὲ πεφιλήκατε, καὶ πεπιστεύκατε ὅτι ἐγὼ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐξῆλθον.

Infrà, 17.b.8

27 Ipse enim Pater amat vos, quia vos me amastis, ‖& credidistis me à Deo exiuisse.

27 *Ipse enim Pater amat uos, quia uos me amastis, & credidistis quia ego à Deo exiui.*

17 *Quidam* ex discipulis, ἐκ τῶν μαθητῶν. Subauditur τινὲς, de qua eclipsi diximus Matth. 17.b.9. eius autem alia etiam exempla extant Mat. 23.d.34, & Act. 21.c.16.

24 Vsque adhuc, ἕως ἄρτι. Vide Matth. 11.b.12.

Ἐξῆλθον παρὰ τοῦ πατρὸς, καὶ ἐλήλυθα εἰς τὸν κόσμον· πάλιν ἀφίημι τὸν κόσμον, καὶ πορεύομαι πρὸς τὸν πατέρα.

28 Exiui à Patre,& veni in mũdum:iterum relinquo mundũ, & proficiſcor ad Patrem.

28 *Exiui à Patre, & ueni in mundum: iterum relinquo mundũ, & uado ad Patrem.*

Λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Ἴδε, νῦν παῤῥησίᾳ λαλεῖς, καὶ παροιμίαν οὐδεμίαν λέγεις.

29 Dicunt ei diſcipuli eius, Ecce, nunc apertè loqueris, nec prouerbium vllum dicis.

29 *Dicunt ei diſcipuli eius, Ecce, nunc palàm loqueris, & prouerbium nullum dicis.*

Νῦν οἴδαμεν ὅτι οἶδας πάντα, καὶ οὐ χρείαν ἔχεις ἵνα τίς σε ἐρωτᾷ· ἐν τούτῳ πιστεύομεν ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἐξῆλθες.

30 Nunc ſcimus te ſcire omnia, nec opus eſt tibi vt quis te interroget: per hoc credimus te à Deo exiuiſſe.

30 *Nunc ſcimus quia ſcis omnia, & non opus eſt tibi ut quis te interroget: in hoc credimus quia à Deo exiſti.*

Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἄρτι πιστεύετε;

31 Reſpondit eis Ieſus, Nunc creditis?

31 *Reſpondit eis Ieſus, Modò creditis?*

Ἰδοὺ ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐλήλυθεν, ἵνα σκορπισθῆτε ἕκαστος εἰς τὰ ἴδια, καὶ ἐμὲ μόνον ἀφῆτε· καὶ οὐκ εἰμὶ μόνος, ὅτι ὁ πατὴρ μετ' ἐμοῦ ἐστι.

32 ‖Ecce, veniet tempus, & iam venit, "quum diſpergemini vnuſquiſque "ad ſuos, méque ſolum relinquetis: ſed nõ ſum ſolus: nam "Pater mecum eſt.

32 *Ecce, uenit hora, & iam uenit, ut diſpergamini unuſquiſque in propria, & me ſolum relinquatis: & non ſum ſolus, quia Pater mecum eſt.* Matth. 26.c.31 marci 14.c.27

Ταῦτα λελάληκα ὑμῖν ἵνα ἐν ἐμοὶ εἰρήνην ἔχητε. ἐν τῷ κόσμῳ θλίψιν ἕξετε· ἀλλὰ θαρσεῖτε, ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον.

33 Hæc loquutus ſum vobis vt "in me pacem habeatis. in mũdo oppreſſionem habebitis: ſed confidite, ego vici mundum.

33 *Hæc loquutus ſum uobis ut in me pacem habeatis. in mundo preſſuram habebitis: ſed confidite, ego uici mundum.*

Κεφάλαιον ιζʹ

CAP. XVII.

CAP. XVII.

Ταῦτα ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐπῆρε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ εἶπε, Πάτερ, ἐλήλυθεν ἡ ὥρα, δόξασόν σου τὸν υἱὸν, ἵνα καὶ ὁ υἱός σου δοξάσῃ σε·

1 HAEc loquutus eſt Ieſus, & ſuſtulit oculos in cælũ, dixítque, Pater, venit hora illa, glorifica Filium tuum, vt & Filius tuus glorificet te:

1 *HAEc loquutus eſt Ieſus, & ſubleuatis oculis in cælum, dixit, Pater, uenit hora, clarifica Filium tuũ, ut Filius tuus clarificet te:*

Καθὼς ἔδωκας αὐτῷ ἐξουσίαν πάσης σαρκὸς, ἵνα πᾶν ὃ δέδωκας αὐτῷ, δώσῃ αὐτοῖς ζωὴν αἰώνιον.

2 ‖Sicut dediſti ei "authoritatem *in* omnẽ carnem, vt quotquot dediſti ei, det eis vitã æternam.

2 *Sicut dediſti ei poteſtatẽ omnis carnis, ut omne quod dediſti ei, det eis uitam æternam.* Matth. 28.d.18

Αὕτη δέ ἐστιν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἵνα γινώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν, καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν.

3 "te ſolum cognoſcant *eſſe* Deũ verum, & quem miſiſti Ieſum Chriſtum.

3 *Hæc eſt autem uita æterna, ut cognoſcant te ſolum Deum uerũ, & quẽ miſiſti Ieſum Chriſtum.*

Ἐγώ σε ἐδόξασα ἐπὶ τῆς γῆς· τὸ ἔργον ἐτελείωσα ὃ δέδωκάς μοι ἵνα ποιήσω·

4 Ego te glorificaui in terra: opus conſummaui quod dediſti mihi vt facerem:

4 *Ego te clarificaui ſuper terram: opus conſummaui quod dediſti mihi ut faciam:*

Καὶ νῦν δόξασόν με σὺ πάτερ παρὰ σεαυτῷ τῇ δόξῃ ᾗ εἶχον πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι, παρὰ σοί.

5 Nunc igitur glorifica me tu Pater apud temetipſum ea gloria quam habui apud te prius quàm hic mundus exiſteret.

5 *Et nunc clarifica me tu Pater apud temetipſum claritate quam habui priuſquam mũdus eſſet, apud te.*

32 Quum, ἵνα. Vide ſuprà, 15.b.13, & ſuprà, a.2. Ad ſuos, εἰς τὰ ἴδια, Vel, domum ſuam. Vide ſuprà, 1.b.11. Caſtellio, Alius alió. Vulgata, In propria. Eraſmus, In ſua. Pater, ὁ πατήρ. Epiphanius contra Ariomanitas, addit ὁ γεννήσας με, qui genuit me.

33 In me pacem habeatis, ἐν ἐμοὶ εἰρήνην ἔχητε: id eſt, In me prorſus conquieſcatis, ne vos vllæ tempeſtates auferant. Nam pacem habere hîc opponitur perturbationi ac triſtitiæ. Dixi autem potius In me, quàm Per me, quòd noſtram illam cum ipſo Chriſto cõmunicationem, qua in ipſum verè inſerimur, putem hac præpoſitione ſignificari.

IN CAPVT XVII.

2 Authoritatem *in* omnem carnem, ἐξουσίαν πάσης σαρκός. Vulgata & Eraſmus, Poteſtatem omnis carnis, nimium obſcuré. Subauditur enim κατὰ, vt ſuprà, Matth. 10.a.1, & 12.c.31. Carnem autem pro homine accipi ex Hebræorum conſuetudine, ſæpe iam annotauimus.

3 Te ſolum *eſſe*, σὲ τὸν μόνον. Id eſt, te ſolum pro vero Deo agnoſcant. Nam ſi ita reſoluas, Vt te cognoſcant, qui ſolus es verus Deus, frigidior erit ſententia. Ideo ſuppleui verbum ſubſtantiuum, & naturalem con-

structionis ordinem seruaui, vt magis perspicua esset oratio. Quòd autem Arriani & alii Christi diuinitatis hostes arrepta particula μόνον, hoc testimonio abutebantur, vt Christum sua gloria spoliarent, facilè refelli potest. Nam (vt rectè annotat Nazianzenus concione περὶ υἱοῦ secunda) hac eadem ratione solus Pater esset sapiens, solus immortalis, solus habitans lucem inaccessam, solus rex perpetuus & inuisibilis, ex iis quæ scripta sunt Rom.16.d.27, & 1.Tim.1.d.17. Sciendum est igitur, Christum, suo more, totam diuinitatem in vna Patris persona proponere, à quo tamen quòd seipsum non diuellat, vel ex eo liquet quòd cum Patris cognitione etiam suinotitiam vt necessariam requirit: quia (vt antè dixit) nemo ad Patrem venit nisi per eum, quatenus nimirum vnus est Dei & hominum mediator. Solum igitur & verum addit, non vt Filium aut Spiritum sanctum excludat, qui cum Patre sunt vnus Deus, sed vt falsis omnibus diis opponat.

Ἐφανέρωσά σου τὸ ὄνομα τοῖς ἀνθρώποις οὓς δέδωκάς μοι ἐκ τοῦ κόσμου· σοὶ ἦσαν, καὶ ἐμοὶ αὐτοὺς δέδωκας, καὶ τὸν λόγον σου τετηρήκασι.

6 Patefeci nomen tuum hominibus quos dedisti mihi *selectos* è mundo: tui erant, & mihi eos dedisti, & sermonem tuum seruarunt.

6 *Manifestaui nomen tuũ hominibus quos dedisti mihi de mundo: tui erant, & mihi eos dedisti, & sermonem tuum seruauerunt.*

Suprà, 26.d.27 Νῦν ἔγνωκαν ὅτι πάντα ὅσα δέδωκάς μοι, παρὰ σοῦ ἐστιν.

7 Nunc nouerunt, omnia quæ dedisti mihi, à te esse.

7 *Nũc cognouerunt quia omnia quæ dedisti mihi, abs te sunt.*

Ὅτι τὰ ῥήματα ἃ δέδωκάς μοι, δέδωκα αὐτοῖς· καὶ αὐτοὶ ἔλαβον, καὶ ἔγνωσαν ἀληθῶς ὅτι παρὰ σοῦ ἐξῆλθον, καὶ ἐπίστευσαν ὅτι σύ με ἀπέστειλας.

8 Quia verba quæ tradidisti mihi, tradidi eis: & ipsi acceperũt, & verè norunt me à te exiuisse, & crediderunt me à te missum esse.

8 *Quia uerba quæ dedisti mihi, dedi eis: & ipsi acceperunt, & cognouerunt uerè quia à te exiui, & crediderunt quia tu me misisti.*

Ἐγὼ περὶ αὐτῶν ἐρωτῶ· οὐ περὶ τοῦ κόσμου ἐρωτῶ, ἀλλὰ περὶ ὧν δέδωκάς μοι, ὅτι σοί εἰσι.

9 Ego pro eis rogo: nõ pro mũdo rogo, sed pro *iis* quos dedisti mihi, quia tui sunt.

9 *Ego pro eis rogo, nõ pro mundo rogo, sed pro his quos dedisti mihi, quia tui sunt.*

Καὶ τὰ ἐμὰ πάντα, σά ἐστι, καὶ τὰ σά, ἐμά, καὶ δεδόξασμαι ἐν αὐτοῖς.

10 Et mea omnia, tua sunt, & tua, mea sunt: & glorificatus sum in eis.

10 *Et mea omnia tua sũt, & tua mea sunt, & clarificatus sum in eis.*

Καὶ οὐκ ἔτι εἰμὶ ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ οὗτοι ἐν τῷ κόσμῳ εἰσί, καὶ ἐγὼ πρὸς σὲ ἔρχομαι. Πάτερ ἅγιε, τήρησον αὐτοὺς ἐν τῷ ὀνόματί σου, οὓς δέδωκάς μοι, ἵνα ὦσιν ἓν καθὼς ἡμεῖς.

11 Et non sum amplius in mundo, sed hi sunt in mundo, & ego ad te venio. Pater sancte, serua eos per nomen tuum, quos dedisti mihi, vt sint vnum prout & nos.

11 *Et iam non sum in mũdo, & hi in mundo sunt, & ego ad te uenio. Pater sancte, serua eos in nomine tuo quos dedisti mihi, ut sint unum sicut & nos.*

Ὅτε ἤμην μετ᾽ αὐτῶν ἐν τῷ κόσμῳ, ἐγὼ ἐτήρουν αὐτοὺς ἐν τῷ ὀνόματί σου· οὓς δέδωκάς μοι ἐφύλαξα, καὶ οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ἀπώλετο, εἰ μὴ ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας· ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ.

12 Quum essem cum eis in mũdo, ego seruabã eos in nomine tuo: quos dedisti mihi, ego custodiui, & nemo ex eis periit, nisi filius ille perditionis: vt Scriptura impleretur.

Psal.108.a.8

12 *Quum essem cum eis, ego seruabam eos in nomine tuo: quos dedisti mihi, custodiui, & nemo ex eis periit, nisi filius perditionis: ut Scriptura impleatur.*

Νῦν δὲ πρὸς σὲ ἔρχομαι, καὶ ταῦτα λαλῶ ἐν τῷ κόσμῳ, ἵνα ἔχωσι τὴν χαρὰν τὴν ἐμὴν πεπληρωμένην ἐν αὐτοῖς.

13 Nunc autem ad te venio, & hæc loquor in mundo, vt habeát gaudium meum plenum apud se.

13 *Nunc autẽ ad te uenio, & hæc loquor in mũdo, ut habeant gaudiũ meũ impletum in semetipsis.*

Ἐγὼ δέδωκα αὐτοῖς τὸν λόγον σου, καὶ ὁ κόσμος ἐμίσησεν αὐτούς, ὅτι οὐκ εἰσὶν ἐκ τοῦ κόσμου, καθὼς ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ κόσμου.

14 Ego tradidi eis sermonem tuum, & mundus eos odio habuit, quia non sunt ex mundo, prout & ego non sum ex mundo.

14 *Ego dedi eis sermonem tuũ, & mundus eos odio habuit, quia non sunt de mundo, sicut & ego non sum de mundo.*

Οὐκ ἐρωτῶ ἵνα ἄρῃς αὐτοὺς ἐκ τοῦ κόσμου, ἀλλ᾽ ἵνα τηρήσῃς αὐτοὺς ἐκ τοῦ πονηροῦ.

15 Non rogo vt tollas eos è mũdo, sed vt serues eos à Malo.

15 *Non rogo ut tollas eos de mundo, sed ut serues eos à Malo.*

6 Tui erant, & mihi eos dedisti, σοὶ ἦσαν, καὶ ἐμοὶ αὐτοὺς δέδωκας. Hæc nõnulli per parenthesin separant, ita vt quod sequitur, Et tuum sermonem seruarunt, cum eo cohæreat quod dixerat, Quos dedisti mihi *selectos* ex hoc mundo: at ego nullam hic admitto parenthesin: imò verò in iis verbis totam salutis nostræ summã suis gradibus diuinissimè descriptam considero. Nam quum ait, Tui erant, æternam illã electionẽ declarat in ipso Dei beneplacito absconditam, quæ totius nostræ salutis est basis ac fundamentum. Deinde quum dicit, Quos dedisti mihi, & quibus patefeci nomen tuum, significat æterni illius & absconditi propositi declarationem in Christo factam, per quem demum fide apprehensum iustificati sumus & sanctificari, vt electionis gloriam tandem consequamur: sicut paucis etiam hæc omnia complectitur Apostolus Rom.8.f.30, & Ephe.1.a.4 & 5.

12 Filius ille perditionis, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας. Erasmus, Filium perditum. Nam, inquit, alioquin quid est filius

filius perditionis, nisi quem genuit perditio? Atqui absurdior est hæc amphibolia quàm vt cuiquam in mẽtem veniat: quòd si placuisset ab Hebraismo deficere, maluissem hominem perditum interpretari. Sed Hebraismum vltro integrum seruaui: quia qui perditum hominem dicit, ipsum duntaxat euẽtum ac miseram conditionem declarat: at Iudas dicitur filius perditionis, non modò quia periit, sed etiam quia huic exitio erat destinatus ac deuotus, vt manifestè liquet ex iis quæ scripta sunt Act.1.c.16, & 4.f.27 & 28. Neque tamen hæc faciunt vt vel Deus sit in culpa, vel Iudas culpæ eximatur, sicut copiosius alibi diximus: sed hoc dixit Christus ne videretur perdito Iuda, labefactata æterna Dei electio. Ideo dicit alibi, Scio quos elegerim, Suprà, 13.b.18.

Ἐκ τοῦ κόσμου οὐκ εἰσί, καθὼς ἐγὼ ἐκ τοῦ κόσμου οὐκ εἰμί.	16 Ex mundo nõ sunt, sicut & ego non sum ex mundo.	16 *De mundo non sunt, sicut ego non sum de mundo.*
Ἁγίασον αὐτοὺς ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου· ὁ λόγος ὁ σὸς ἀλήθειά ἐστι.	17 Sãctifica eos tua veritate: sermo tuus veritas est.	17 *Sanctifica eos in veritate. sermo tuus veritas est.*
Καθὼς ἐμὲ ἀπέστειλας εἰς τὸν κόσμον, κἀγὼ ἀπέστειλα αὐτοὺς εἰς τὸν κόσμον.	18 Sicut me misisti in mundũ, ita & ego misi eos in mundum.	18 *Sicut tu me misisti in mũdum, & ego misi eos in mundum.*
Καὶ ὑπὲρ αὐτῶν ἐγὼ ἁγιάζω ἐμαυτόν, ἵνα καὶ αὐτοὶ ὦσιν ἡγιασμένοι ἐν ἀληθείᾳ.	19 Et pro eis ego sanctifico meipsum, vt sint & ipsi sanctificati per veritatem.	19 *Et pro eis ego sanctifico meipsum, ut sint & ipsi sanctificati in veritate.*
Οὐ περὶ τούτων δὲ ἐρωτῶ μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν πιστευσόντων διὰ τοῦ λόγου αὐτῶν εἰς ἐμέ·	20 Non pro eis autem rogo tantùm, sed & pro iis qui per sermonem eorum credituri sunt in me:	20 *Non pro eis autem rogo tantùm, sed & pro eis q credituri sunt per verbũ eorum in me.*
Ἵνα πάντες ἓν ὦσι, καθὼς σύ πάτερ ἐν ἐμοί, κἀγὼ ἐν σοί, ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐν ἡμῖν ἓν ὦσιν· ἵνα ὁ κόσμος πιστεύσῃ ὅτι σύ με ἀπέστειλας.	21 Vt omnes vnum sint, sicut tu Pater in me, & ego in te, vt & ipsi in nobis vnum sint: vt credat mundus me à te missum esse.	21 *Ut omnes unum sint, sicut tu Pater in me & ego in te, ut & ipsi in nobis unum sint: ut credat mũdus quia tu me misisti.*
Καὶ ἐγὼ τὴν δόξαν ἣν δέδωκάς μοι, δέδωκα αὐτοῖς, ἵνα ὦσιν ἕν, καθὼς ἡμεῖς ἕν ἐσμεν.	22 Et ego gloriam quam dedisti mihi, dedi eis: vt sint vnum, sicut & nos vnum sumus.	22 *Et ego claritatem quã dedisti mihi, dedi eis: ut sint unum, sicut & nos unum sumus.*
Ἐγὼ ἐν αὐτοῖς, καὶ σὺ ἐν ἐμοί, ἵνα ὦσι τετελειωμένοι εἰς ἕν, καὶ ἵνα γινώσκῃ ὁ κόσμος ὅτι σύ με ἀπέστειλας, καὶ ἠγάπησας αὐτοὺς καθὼς ἐμὲ ἠγάπησας.	23 Ego in eis, & tu in me, vt sint perfecti in vnum, & vt cognoscat mundus me à te missum esse, téque eos diligere, sicut me dilexisti.	23 *Ego in eis & tu in me, ut sint consummati in unum, & cognoscat mundus quia tu me misisti, & dilexisti eos sicut & me dilexisti.*
Πάτερ, οὓς δέδωκάς μοι, θέλω ἵνα ὅπου εἰμὶ ἐγώ, κἀκεῖνοι ὦσι μετ' ἐμοῦ· ἵνα θεωρῶσι τὴν δόξαν τὴν ἐμὴν ἣν ἔδωκάς μοι, ὅτι ἠγάπησάς με πρὸ καταβολῆς κόσμου.	24 ¶Pater, quos dedisti mihi, velim vt vbi sum ego, & illi sint mecum: vt conspiciant gloriã illam quam dedisti mihi: quia dilexisti me ante iacta mundi fundamenta.	24 *Pater, quos dedisti mihi, uolo ut ubi sum ego, & illi sint mecum, ut uideant claritatem meam quam dedisti mihi, quia dilexisti me ante constitutionem mundi.* Suprà, 12.d.26
Πάτερ δίκαιε, καὶ ὁ κόσμος σε οὐκ ἔγνω, ἐγὼ δέ σε ἔγνων, καὶ οὗτοι ἔγνωσαν ὅτι σύ με ἀπέστειλας.	25 Pater iuste, mundus te nõ nouit: ego autem te noui, & hi nouerunt me à te missum esse.	25 *Pater iuste, mundus te non cognouit, ego autem te cognoui, & hi cognouerunt quia tu me misisti.*
Καὶ ἐγνώρισα αὐτοῖς τὸ ὄνομά σου, καὶ γνωρίσω· ἵνα ἡ ἀγάπη ἣν ἠγάπησάς με, ἐν αὐτοῖς ᾖ, κἀγὼ ἐν αὐτοῖς.	26 Et notũ feci eis nomẽ tuum, & notum faciam: vt charitas qua dilexisti me, sit in eis, & ego in eis.	26 *Et notum feci eis nomen tuum, & notum faciam: ut dilectio qua dilexisti me, in ipsis sit, & ego in ipsis.*

17 Sãctifica, ἁγίασον. Id est sanctos efficito. Sanctum autem dicitur quod Deo peculiariter deuotum ac consecratum est: quamobrem etiam Spiritus sanctus seu sanctificationis vocatur qui fidelium corda flectit, vt velint ac possint quæ Dei sunt. Est autem hoc vocabulum (vt alia multa) profectum ab Hebræis: quod quũ Latini theologi retinuerint, nos quoque libenter seruauimus.

19 Per veritatem, ἐν ἀληθείᾳ. vel verè, vt externæ purificationes opponantur veræ & solidæ fideliũ in Christo sanctificationi per Spiritum sanctum.

Κεφάλαιον ιη

Matth.26.d.36 marci 14.d.32 luc.22.d.39 2.reg.15.c.23

Ταῦτα εἰπὼν ὁ Ἰησοῦς ἐξῆλθε σὺν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ πέραν τοῦ χειμάρρου τῶν Κέδρων, ὅπου ἦν κῆπος, εἰς ὃν εἰσῆλθεν αὐτὸς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

Ἤδει δὲ καὶ Ἰούδας ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν, τὸν τόπον· ὅτι πολλάκις συνήχθη ὁ Ἰησοῦς ἐκεῖ μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ.

Matth.26.e.47 marci 14.e.43 luc.22.e.47

Ὁ οὖν Ἰούδας λαβὼν τὴν σπεῖραν, καὶ ἐκ τῶν Ἀρχιερέων καὶ Φαρισαίων ὑπηρέτας, ἔρχεται ἐκεῖ μετὰ φανῶν καὶ λαμπάδων καὶ ὅπλων.

Ἰησοῦς οὖν, εἰδὼς πάντα τὰ ἐρχόμενα ἐπ' αὐτὸν, ἐξελθὼν εἶπεν αὐτοῖς, Τίνα ζητεῖτε;

Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ, Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον. Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἐγώ εἰμι. Εἱστήκει δὲ καὶ Ἰούδας ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν, μετ' αὐτῶν.

Ὡς οὖν εἶπεν αὐτοῖς, Ὅτι ἐγώ εἰμι, ἀπῆλθον εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ ἔπεσον χαμαί.

Πάλιν οὖν αὐτοὺς ἐπηρώτησε, Τίνα ζητεῖτε; Οἱ δὲ εἶπον, Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον.

Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Εἶπον ὑμῖν ὅτι ἐγώ εἰμι. εἰ οὖν ἐμὲ ζητεῖτε, ἄφετε τούτους ὑπάγειν.

Supra,17.b.12

Ἵνα πληρωθῇ ὁ λόγος ὃν εἶπεν, Ὅτι οὓς δέδωκάς μοι, οὐκ ἀπώλεσα ἐξ αὐτῶν οὐδένα.

Σίμων οὖν Πέτρος ἔχων μάχαιραν, εἵλκυσεν αὐτὴν, καὶ ἔπαισε τὸν τοῦ Ἀρχιερέως δοῦλον, καὶ ἀπέκοψεν αὐτοῦ τὸ ὠτίον τὸ δεξιόν. ἦν δὲ ὄνομα τῷ δούλῳ Μάλχος.

Εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς τῷ Πέτρῳ, Βάλε τὴν μάχαιράν σου εἰς τὴν θήκην. τὸ ποτήριον ὃ δέδωκέ μοι ὁ πατὴρ οὐ μὴ πίω αὐτό;

CAP. XVIII.

1 HAEc quum dixisset Iesus, egressus est cũ discipulis suis trans torrentẽ Cedron, vbi erat hortus, in quem introiuit ipse & discipuli eius.

2 Nouerat autem eum locũ etiam Iudas qui prodebat eum, quia Iesus frequenter cum discipulis suis illuc conuenerat.

3 Iudas ergo quum accepisset cohortem, & à Pontificibus ac Pharisæis ministros, venit illuc cũ laternis & facibus & armis.

4 Iesus itaque, sciẽs omnia quæ ventura erant in se, prodiẽs dixit eis, Quem quæritis?

5 Responderunt ei, Iesum Nazarenum. Dicit eis Iesus, Ego *is* sum. Stabat autem cum eis etiã Iudas qui prodebat eum.

6 Vt ergo dixit eis, Ego *is* sum, abierunt retrorsum, & ceciderunt humi.

7 Iterum ergo rogauit eos, Quem quæritis? Illi autem dixerunt, Iesum Nazarenum.

8 Respondit Iesus, Dixi vobis me eum esse. ergo si me quæritis, sinite hos abire.

9 Vt impleretur sermo quem dixerat, Ex iis quos dedisti mihi, non perdidi quenquam.

10 Simon autem Petrus qui gladiũ habebat, eduxit eũ, & percussit seruũ Pontificis maximi, & abscidit auriculam eius dextram. erat autem nomẽ seruo Malchus.

11 Dicit ergo Iesus Petro, Recõde gladium tuum in vaginam. annon bibam poculum quod dedit mihi Pater?

CAP. XVIII.

1 HAEc quum dixisset Iesus, egressus est cũ discipulis suis trans torrẽtem Cedrõ, ubi erat hortus, in quem introiuit ipse & discipuli eius.

2 Sciebat autem & Iudas qui tradebat eum, locum: quia frequenter Iesus conuenerat illuc cum discipulis suis.

3 Iudas ergo quum accepisset cohortem, & à Põtificibus & Pharisæis ministros, uenit illuc cũ laternis & facibus & armis.

4 Iesus itaque, sciens omnia quæ uentura erãt super se, processit, & dixit eis, Quem quæritis?

5 Responderunt ei, Iesũ Nazarenum. Dicit eis Iesus, Ego sum. Stabat autem & Iudas qui tradebat eum, cum ipsis.

6 Vt ergo dixit eis, Ego sum, abierũt retrorsum, & ceciderunt in terram.

7 Iterum ergo interrogauit eos, Quem quæritis? Illi autem dixerunt, Iesũ Nazarenum.

8 Respondit Iesus, Dixi uobis quia ego sum. si ergo me quæritis, sinite eos abire.

9 Vt impleretur sermo quem dixit, Quia quos dedisti mihi, non perdidi ex eis quenquam.

10 Simon ergo Petrus, habens gladiũ, eduxit eũ, & percussit Pontificis seruũ, & abscidit auriculam eius dexteram. Erat autem nomen seruo Malchus.

11 Dixit ergo Iesus Petro, Mitte gladium tuũ in uaginam. calicem quem dedit mihi Pater non bibã illum?

IN CAPVT XVIII.

1 Torrẽtem Cedron, τοῦ χειμάρρου τῶν Κέδρων. Sic quidem legimus in omnibus Græcis exemplaribus, sed manifesto errore, quum Hebræi קדרון vocent, quasi tenebricosum dicas, sicut hodie Germani Hercyniam syluam *Schuartzuuald*, id est nigrum nemus, appellant. Hoc verò quum quidam ignorarent, & putarent hîc agi de cedris arboribus, (quas tamen, vt rectè doctissimus ille Capnio annnotauit, Hebræi diuerso prorsus vocabulo ארזים appellant) hunc locum corruperunt: non quidem addito articulo, sed mutato, vt rectè omnino coniicit Stapulẽsis. Neque enim dubito quin initio scriptum fuerit, τοῦ χειμάρρου τοῦ Κέδρων, sicut 1. Reg.15.c.13, scriptum est, ἐν τῷ χειμάρρῳ τῷ Κέδρων, non autem τῶν Κέδρων, vt perperam legit Erasmus.

Ἡ οὖν σπεῖρα καὶ ὁ χιλίαρχος καὶ οἱ ὑπηρέται τῶν Ἰουδαίων συνέλαβον τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἔδησαν αὐτόν.

12 Cohors igitur & tribunus & ministri Iudæorum comprehē derunt Iesum, & vinxerūt eum.

12 *Cohors autem & tribunus & ministri Iudæorum comprehenderunt Iesū & ligauerunt eum.*

Καὶ ἀπήγαγον αὐτὸν πρὸς Ἄνναν πρῶτον· ἦν γὰρ πενθερὸς τοῦ Καϊάφα, ὃς ἦν Ἀρχιερεὺς τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου.

13 Et adduxerunt primùm ‖ad Annam. (erat enim socer Caiaphæ, qui erat Pontifex maximus ¨anni illius) is verò misit eū vinctum ad Caiapham Pontificem maximum.

13 *Et adduxerūt eum ad Annam primùm: erat enim socer Caiphæ, qui erat Pontifex anni illius.* Luc. 3. a. 2

Ἦν δὲ Καϊάφας ὁ συμβουλεύσας τοῖς Ἰουδαίοις ὅτι συμφέρει ἕνα ἄνθρωπον ἀπολέσθαι ὑπὲρ τοῦ λαοῦ.

14 Erat autem Caiaphas is ‖qui consuluerat Iudæis expedire vnū hominē mori pro populo.

14 *Erat autem Caiphas qui consiliū dederat Iudæis quia expedit unū hominem mori pro populo.* Suprà, 11. f. 50

Ἠκολούθει δὲ τῷ Ἰησοῦ Σίμων Πέτρος, καὶ ὁ ἄλλος μαθητής. Ὁ δὲ μαθητὴς ἐκεῖνος ἦν γνωστὸς τῷ Ἀρχιερεῖ, καὶ συνεισῆλθε τῷ Ἰησοῦ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἀρχιερέως.

15 ‖Sequebatur autem Iesum Simon Petrus, & alius discipulus. discipulus verò ille notus erat Pontifici maximo, & simul introiit cum Iesu in aulam Pōtificis maximi.

15 *Sequebatur autem Iesū Simon Petrus & alius discipulus. Discipulus autē ille erat notus Pontifici, & introiuit cum Iesu in atrium Pontificis.* Matth. 26. f. 58 marci 14. f. 54 luc. 22. f. 54

Ὁ δὲ Πέτρος εἱστήκει πρὸς τῇ θύρᾳ ἔξω. Ἐξῆλθεν οὖν ὁ μαθητὴς ὁ ἄλλος ὃς ἦν γνωστὸς τῷ Ἀρχιερεῖ, καὶ εἶπε τῇ θυρωρῷ, καὶ εἰσήγαγε τὸν Πέτρον.

16 Petrus autem stabat extrà ad ostiū. Exiuit ergo discipulus ille alter qui erat notus Pōtifici maximo, & loquutus est ostiariæ, & introduxit Petrum.

16 *Petrus autem stabat ad ostium foris. Exiuit ergo discipulus ille alius qui erat notus Pontifici & dixit ostiariæ & introduxit Petrum.*

Λέγει οὖν ἡ παιδίσκη ἡ θυρωρὸς τῷ Πέτρῳ, Μὴ καὶ σὺ ἐκ τῶν μαθητῶν εἶ τοῦ ἀνθρώπου τούτου; Λέγει ἐκεῖνος, Οὐκ εἰμί.

17 Dixit ergo Petro ancilla ostiaria, Nónne & tu ex discipulis es hominis istius? Dicit ille, Non sum.

17 *Dicit ergo Petro ancilla ostiaria, Nunquid & tu ex discipulis es hominis istius? Dicit ille, Nō sū.*

Εἱστήκεισαν δὲ οἱ δοῦλοι καὶ οἱ ὑπηρέται ἀνθρακιὰν πεποιηκότες, ὅτι ψῦχος ἦν, καὶ ἐθερμαίνοντο· ἦν δὲ μετ' αὐτῶν ὁ Πέτρος ἑστὼς, καὶ θερμαινόμενος.

18 Stabant autem serui & ministri qui prunas cōgesserant, quia frigus erat, & calefaciebant se. erat autem cum eis etiam Petrus stans, & calefaciens se.

18 *Stabant autem serui & ministri ad prunas, quia frigus erat, & calefaciebant se. erat autem cum eis & Petrus stans, & calefaciens se.*

Ὁ οὖν Ἀρχιερεὺς ἠρώτησε τὸν Ἰησοῦν περὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ καὶ περὶ τῆς διδαχῆς αὐτοῦ.

19 Pontifex maximus ergo interrogauit Iesum de discipulis & doctrina ipsius.

19 *Pontifex ergo interrogauit Iesum de discipulis suis & de doctrina eius.*

Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἐγὼ παρρησίᾳ ἐλάλησα τῷ κόσμῳ·

20 Respondit ei Iesus, Ego palàm loquutus sum mundo:

30 *Respondit ei Iesus, Ego palàm loquutus sū mūdo:*

13 Anni illius, τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου. Post hæc verba legit Cyrillus, καὶ ἀπέστειλαν αὐτὸν δεδεμένον πρὸς Καϊάφαν τὸν Ἀρχιερέα, quantum quidem cōiicere licet ex Latina interpretatione: nam Græcū codicem mihi non contigit videre. Hanc igitur lectionem approbat Erasmus: cui sicut in eo assentior quòd hæc putet in contextum reponēda, ita quiddam præterea requiro. Cur reponēda existimem, his causis adducor: primùm quia Cyrillus, vetus ac nobilis interpres, & πολλῶν ἀντάξιος ἄλλων, ita legit & interpretatur: deinde quòd alioquin non cohærebit narratio. Nam statim subiicitur, Petrum in aulam Pontificis fuisse introductum, in qua etiam fuerit Christus à Pontifice interrogatus, & ab ipsius ministro cæsus: quod videretur non satis magnā habere Pontificiæ dignitatis rationem: quæ omnia non possunt ad alium quàm ad ipsum Caiapham Pontificem referri. Præterea siquis cum istis conferat quæ ab aliis Euangelistis narrantur, fatebitur omnia hæc non in ipsius Annæ, sed Caiaphæ domo gesta. Nec aliter sanè commodè possis Iohannem cum cæteris Euangelistis conciliare: siquidem ii magno consensu (vt rectè omnino Erasmus obseruat) tres Petri negationes ita narrant vt in vnis Caiaphæ ædibus factas esse appareat. Deinde nisi ita hæc esse fateamur, præterierit Iohannes quicquid gestum est a duersus Christum ab ipso Caiapha, cui tamen vni ius fuit conciliū cogendi & in Christum inquirendi. Postremò epanalepsis illa quæ extat infrà versu 24, omnem mihi dubitationem exemit. nam sanè nimis durum esset superiora omnia accipere veluti κατὰ πρόληψιν aut κατὰ σιώπησιν dicta. Itaque suo loco hæc reposui. Sed vnum dixi præterea hîc à me requiri. quum enim apud Cyrilli interpretem legatur, Miserúntque, id est καὶ ἀπέστειλαν, ego contrà partim ex ipsius narrationis serie, partim etiam ex illa epanalepsi didici legendum esse καὶ ἀπέστειλεν, & misit, ipse videlicet Annas, Iesum vinctum ad Caiapham generum. Itaque in ipsius Annæ domo nihil gestū est quod commemorandum putarit Euangelista. quo enim iure concilium ille cogeret, & in Christum inquireret? sed quum ad eum, vt Pontificis socerum, Christus obiter esset deductus, statim eum curauit ad ædes generi rapiendum. Ex quo rursus intelligitur cur cæteri Euangelistæ, nulla Annæ mentione facta, perinde hæc narrent acsi Christus rectà ad Caiapham Pontificem pertractus esset.

ἐγὼ πάντοτε ἐδίδαξα ἐν τῇ συναγωγῇ, καὶ ἐν τῷ ἱερῷ, ὅπου πάντοθεν οἱ Ἰουδαῖοι συνέρχονται, καὶ ἐν κρυπτῷ ἐλάλησα οὐδέν.

ego semper docui in synagoga & in templo, quò ˘vndique Iudæi conueniunt, & in occulto loquutus sum nihil:

ego semper docui in synagoga & in tēplo, quò omnes Iudæi conueniunt, & in occulto loquutus sum nihil:

Τί με ἐπερωτᾷς; ἐπερώτησον τοὺς ἀκηκοότας, τί ἐλάλησα αὐτοῖς· ἴδε, οὗτοι οἴδασιν ἃ εἶπον ἐγώ.

21 Quid me interrogas? interroga eos qui audierunt quid sim ipsis loquutus: ecce, hi sciunt quæ dixerim ego.

21 *Quid me interrogas? interroga eos qui audierunt quid loquutus sim ipsis: ecce, hi sciunt quid dixerim ego.*

Ταῦτα δὲ αὐτοῦ εἰπόντος, εἷς τῶν ὑπηρετῶν παρεστηκὼς ἔδωκε ῥάπισμα τῷ Ἰησοῦ, εἰπών, Οὕτως ἀποκρίνῃ τῷ Ἀρχιερεῖ;

22 Hæc autem quum ipse dixisset, vnus ex ministris qui adstabat, ˘bacillo cecidit Iesum, dicens, Itáne respondes Pontifici maximo?

22 *Hæc autem quum dixisset, unus assistens ministrorum dedit alapam Iesu, dicens, Sic respondes Pontifici?*

Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Εἰ κακῶς ἐλάλησα, μαρτύρησον περὶ τοῦ κακοῦ· εἰ δὲ καλῶς, τί με δέρεις;

23 Respōdit ei Iesus, Si malè loquutus sum, testare de malo: sin bene, cur me cædis?

23 *Respondit ei Iesus, Si malè loquutus sum, testimonium perhibe de malo: si autē bene, q d me cædis?*

Matth.26.f.57 marci 14.f.59 luc.22.f.54

Ἀπέστειλεν οὖν αὐτὸν ὁ Ἄννας δεδεμένον πρὸς Καϊάφαν τὸν Ἀρχιερέα.

24 ‖˘Miserat igitur eum Annas vinctum ad Caiapham Pontificē maximum.

24 *Et misit eum Annas ligatum ad Caipham Pontificem.*

Matth.26.g.69 marci 14 f.59 luc.22 f.55

Ἦν δὲ Σίμων Πέτρος ἑστὼς καὶ θερμαινόμενος. εἶπον οὖν αὐτῷ, Μὴ καὶ σὺ ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἶ; Ἠρνήσατο ἐκεῖνος, καὶ εἶπεν, Οὐκ εἰμί.

25 ‖Stabat autē Simon Petrus, & calefaciebat se: dixerunt igitur ei, Nónne & tu ex discipulis eius es? Negauit ille, & dixit, Nō sum.

25 *Erat autem Simon Petrus stās & calefaciēs se: dixerunt ergo ei, Nunquid & tu ex discipulis eius es? Negauit ille, & dixit, Non sum.*

Λέγει εἷς ἐκ τῶν δούλων τοῦ Ἀρχιερέως, συγγενὴς ὢν οὗ ἀπέκοψε Πέτρος τὸ ὠτίον, Οὐκ ἐγώ σε εἶδον ἐν τῷ κήπῳ μετ' αὐτοῦ;

26 Dicit ei quidam ex seruis Pōtificis maximi, cognatus eius cuius absciderat Petrus auriculam, Nónne ego te vidi in horto cum eo?

26 *Dicit ei unus ex seruis Pontificis, cognatus eius cuius abscidit Petrus auriculam, Nónne ego te vidi in horto cum illo?*

Πάλιν οὖν ἠρνήσατο ὁ Πέτρος, καὶ εὐθέως ἀλέκτωρ ἐφώνησεν.

27 Rursus ergo negauit Petrus, & statim gallus vocem misit.

27 *Iterum ergo negauit Petrus, & statim gallus cantauit.*

Matth.27.a.2 marci 15.a.1 luc.23.a.1 act.10.d.28, & 11.a.3

Ἄγουσιν οὖν τὸν Ἰησοῦν ἀπὸ τοῦ Καϊάφα εἰς τὸ πραιτώριον. ἦν δὲ πρωΐα· καὶ αὐτοὶ οὐκ εἰσῆλθον εἰς τὸ πραιτώριον, ἵνα μὴ μιανθῶσιν, ἀλλ' ἵνα φάγωσι τὸ πάσχα.

28 ‖Ducunt ergo Iesum ˘à Caiapha in Prætorium. erat autem manè, & ipsi non introierunt in Prætorium, ne polluerentur, sed vt ederent Pascha.

28 *Adducunt ergo Iesum à Caipha in Prætoriū. erat autem manè, & ipsi non introierunt in Prætorium, ut non contaminarentur, sed ut manducarent Pascha.*

Ἐξῆλθεν οὖν ὁ Πιλάτος πρὸς αὐτούς, καὶ εἶπε, Τίνα κατηγορίαν φέρετε κατὰ τοῦ ἀνθρώπου τούτου;

29 Exiuit ergo Pilatus ad eos foras, & dixit, Quam accusationem adfertis aduersus ˘hominē istum?

29 *Exiuit ergo Pilatus ad eos foras, & dixit, Quā accusationē adfertis aduersus hominem hūc?*

Ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον αὐτῷ, Εἰ μὴ ἦν οὗτος κακοποιός, οὐκ ἄν σοι παρεδώκαμεν αὐτόν.

30 Responderunt & dixerūt ei, Nisi iste esset maleficus, non tradidissemus eum tibi.

30 *Responderunt & dixerunt ei, Si non esset hic malefactor, non tibi tradidissemus eum.*

20 Vndique, πάντοθεν. Vulg. & Eras. Omnes, id est πάντες. In vetustis codicibus legimus πάντοτε. Ego verò existimo vel legendum πάντες, vel πάντοθεν, quod facilè potuit à librariis mutari in πάντοτε.

22 Bacillo cecidit, ἔδωκε ῥάπισμα. Id est ἐρράπισεν. Vulg. & Eras. Dedit alapā. Vide Mar.14.g.65. Manifestè certè distinguuntur τὸ κολαφίζειν & τὸ ῥαπίζειν, Matth.26.g.67, vbi Vulg. & Eras. interpretantur ἐρράπισαν, in faciem dederunt.

24 Miserat igitur, ἀπέστειλεν οὖν. Particulam οὖν restituimus ex fide duorū codicum. Est autem epanalepsis quæ vsurpatur ab Euangelista redeunte ad superiora. Nam quum exorsus esset narrare de Petro suprà, versu 18, quædam interiecerat quæ narrationis cursum abruperant. Nunc ergo eò rediens, vtitur epanalepsi, ex qua affirmo illa fuisse reponenda quæ ex Cyrillo restituimus suprà versu 13, & Iohannem in referenda Petri historia prorsus cum aliis Euangelistis consentire.

28 A Caiapha, ἀπὸ τοῦ Καϊάφα. Id est, ab ædibus Caiaphæ: quod genus loquutionis exposuimus Marci capite 5 versu 35. Id verò quum nonnulli non intelligerent, pro A Caiapha, substituerunt ad Caiaphā: sicut nimirum apud Marcum pro Ab archisynagogo, supposuerāt Ad archisynagogum: quæ res magnū errorē obiecit

Augustino, frustra hîc laboranti, vt expediat quî fieri possit vt in Prætorium sit ductus Iesus, qui legatur adductus ad Caiapham: sicut etiam Erasmus in hunc locum annotauit.

31 Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Λάβετε αὐτὸν ὑμεῖς, καὶ κατὰ τὸν νόμον ὑμῶν κρίνατε αὐτόν. Εἶπον οὖν αὐτῷ οἱ Ἰουδαῖοι, Ἡμῖν οὐκ ἔξεστιν ἀποκτεῖναι οὐδένα.

31 Dicit ergo eis Pilatus, Accipite eum vos, & secũdum legem vestram condemnate eum. Itaque Iudæi dixerunt ei, Nobis non licet occidere quenquam.

31 Dixit ergo eis Pilatus, Accipite eum uos, & secũ dum Legem uestram iudicate eum. Dixerunt ergo ei Iudæi, Nobis non licet interficere quenquã.

32 Ἵνα ὁ λόγος τοῦ Ἰησοῦ πληρωθῇ, ὃν εἶπε, σημαίνων ποίῳ θανάτῳ ἤμελλεν ἀποθνήσκειν.

32 ‖Vt sermo Iesu impleretur, quẽ dixerat, significãs qua morte futurum erat vt moreretur.

32 Vt sermo Iesu impleretur, quem dixit, significans qua morte esset moriturus. Matth.20.c.19

33 Εἰσῆλθεν οὖν εἰς τὸ πραιτώριον πάλιν ὁ Πιλάτος, καὶ ἐφώνησε τὸν Ἰησοῦν. καὶ εἶπεν αὐτῷ, Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων;

33 ‖Introiuit ergo rursus in Prætorium Pilatus, & vocauit Iesũ: dixitque ei, Tune es rex Iudæorum?

33 Introiuit ergo iterum in Prætorium Pilatus, & uocauit Iesum: & dixit ei, Tu es rex Iudæorum? Matth.27.b.11. marci 15.a.2 luc.23.a.3

34 Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀφ' ἑαυτοῦ σὺ τοῦτο λέγεις, ἢ ἄλλοι σοι εἶπον περὶ ἐμοῦ;

34 Respondit ei Iesus, A teipso tu hoc dicis, an alii dixerunt tibi de me?

34 Respondit Iesus, A temetipso hoc dicis, an alij dixerunt tibi de me?

35 Ἀπεκρίθη ὁ Πιλάτος, Μήτι ἐγὼ Ἰουδαῖός εἰμι; τὸ ἔθνος τὸ σὸν καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς παρέδωκάν σε ἐμοί. τί ἐποίησας;

35 Respondit Pilatus, Num ego Iudæus sum? gens tua & principes Sacerdotum tradiderunt te mihi. quid fecisti?

35 Respondit Pilatus. Nũquid ego Iudæus sum? gẽs tua & Pontifices tradiderunt te mihi. qd fecisti?

36 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου· εἰ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου ἦν ἡ βασιλεία ἡ ἐμή, οἱ ὑπηρέται ἂν οἱ ἐμοὶ ἠγωνίζοντο ἵνα μὴ παραδοθῶ τοῖς Ἰουδαίοις· νῦν δὲ ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐντεῦθεν.

36 Respondit Iesus, Regnũ meũ non est ex hoc mũdo: si ex hoc mundo esset regnum meũ, ministri mei certarent ne traderer Iudæis: nunc autem regnum meum non est hinc.

36 Respondit Iesus, Regnũ meum non est de hoc mũdo: si ex hoc mundo esset regnum meum, ministri mei utique decertarẽt ut nõ traderer Iudæis: nũc autem regnum meum nõ est hinc.

37 Εἶπεν οὖν αὐτῷ ὁ Πιλάτος, Οὐκοῦν βασιλεὺς εἶ σύ; Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Σὺ λέγεις ὅτι βασιλεύς εἰμι ἐγώ. ἐγὼ εἰς τοῦτο γεγέννημαι, καὶ εἰς τοῦτο ἐλήλυθα εἰς τὸν κόσμον ἵνα μαρτυρήσω τῇ ἀληθείᾳ. Πᾶς ὁ ὢν ἐκ τῆς ἀληθείας, ἀκούει μου τῆς φωνῆς.

37 Dixit ergo ei Pilatus, Num igitur rex es tu? Respõdit Iesus, Tu dicis me regem esse. ego ad hoc natus sum, & ad hoc veni in mundum vt dem testimonium veritati. Quisquis est ex veritate, audit vocem meam.

37 Dixit itaque ei Pilatus, Ergo rex es tu? Respondit Iesus, Tu dicis quia rex sum ego. ego in hoc natus sum, & ad hoc ueni in mundum ut testimoniũ perhibeã ueritati. Omnis qui est ex ueritate, audit uocem meam.

38 Λέγει αὐτῷ ὁ Πιλάτος, Τί ἐστιν ἀλήθεια; Καὶ τοῦτο εἰπών, πάλιν ἐξῆλθε πρὸς τοὺς Ἰουδαίους, καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἐγὼ οὐδεμίαν αἰτίαν εὑρίσκω ἐν αὐτῷ.

38 Dicit ei Pilatus, Quid est veritas? Et quũ hoc dixisset, rursum venit ad Iudæos, & dicit eis, Ego nullum inuenio crimẽ in eo.

38 Dicit ei Pilatus, Quid est ueritas? Et quum hoc dixisset, iterũ exiuit ad Iudæos, & dicit eis, Ego nullam inuenio in eo causam.

39 Ἔστι δὲ συνήθεια ὑμῖν ἵνα ἕνα ὑμῖν ἀπολύσω ἐν τῷ πάσχα· βούλεσθε οὖν ὑμῖν ἀπολύσω τὸν βασιλέα τῶν Ἰουδαίων;

39 ‖Est autem vobis consuetudo vt vnum dimittam vobis in Pascha: vultísne ergo dimittam vobis regem Iudæorum?

39 Est autem consuetudo uobis ut unum dimittã uobis in Pascha: uultis ergo dimittam uobis regem Iudæorum? Matth.27.b.11 marci 15.a.6 luc.23.c.27

31 Nõ licet, οὐκ ἔξεστιν. Hoc dicitur quoniã erepta illis fuerãt capitalia iudicia, quadraginta annis ante templi destructionẽ, vt testantur Rabbini. id est circiter bienniũ antequam ista fierent.

32 Qua morte, ποίῳ θανάτῳ. Dixerat Christus fore vt crucifigeretur, quod supplicii gen⁹ fuisse Iudæis ignotum testantur etiam ipsorum Rabbini, quanuis lapidatos ex stipite suspenderent.

36 Certarent, ἠγωνίζοντο. Cyprianus libro aduersus Iudæos 2, capite 28, (vt obseruauit Erasmus, citans hunc locum) legit Turbarentur. Itaque suspicor eum vel legisse ἠγωνιάζοντο, vel confudisse ἀγωνίζεσθαι cum ἀγωνιάζεσθαι, quum tamen potius Græcè dicatur ἀγωνιᾶν vel ἀγωνιάζειν. Nunc autem, νῦν δέ. Particula νῦν hoc quoque loco nõ est temporis aduerbium, sed coniunctio συλλογιστική, vt etiam suprà, 8.e.40.

38 Quid est veritas? τί ἐστιν ἀλήθεια; Fastidientis atque adeo irridentis vox, non interrogantis.

Venit, ἐξῆλθε. Vulgata, Exiit. Vide Marcum capite 18.b.11. Crimen, αἰτίαν. Vulgata & Erasmus, Causam. Vide Matth.19.a.3

39 Iudæorum, τῶν Ἰουδαίων: id est vestrum. Est enim Hebraica repetitio antecedentis.

Act.3.c.14

Ἐκραύγασαν οὖν πάλιν πάντες, λέγοντες, Μὴ τοῦτον, ἀλλὰ τὸν Βαραββᾶν. ἦν δὲ ὁ Βαραββᾶς λῃστής.

Κεφάλαιον ιθʹ

Matth.27.c.26
marci 15.b.18

Τότε οὖν ἔλαβεν ὁ Πιλάτος τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἐμαστίγωσε.

Καὶ οἱ στρατιῶται πλέξαντες στέφανον ἐξ ἀκανθῶν, ἐπέθηκαν αὐτοῦ τῇ κεφαλῇ, καὶ ἱμάτιον πορφυροῦν περιέβαλον αὐτόν.

Καὶ ἔλεγον, Χαῖρε ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων. καὶ ἐδίδουν αὐτῷ ῥαπίσματα.

Ἐξῆλθεν οὖν πάλιν ἔξω ὁ Πιλάτος, καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἴδε, ἄγω ὑμῖν αὐτὸν ἔξω, ἵνα γνῶτε ὅτι ἐν αὐτῷ οὐδεμίαν αἰτίαν εὑρίσκω.

Ἐξῆλθεν οὖν ὁ Ἰησοῦς ἔξω, φορῶν τὸν ἀκάνθινον στέφανον καὶ τὸ πορφυροῦν ἱμάτιον. Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἴδε ὁ ἄνθρωπος.

Ὅτε οὖν εἶδον αὐτὸν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ ὑπηρέται, ἐκραύγασαν, λέγοντες, Σταύρωσον, σταύρωσον. Λέγει αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Λάβετε αὐτὸν ὑμεῖς, καὶ σταυρώσατε. ἐγὼ γὰρ οὐχ εὑρίσκω ἐν αὐτῷ αἰτίαν.

Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ οἱ Ἰουδαῖοι, Ἡμεῖς νόμον ἔχομεν, καὶ κατὰ τὸν νόμον ἡμῶν ὀφείλει ἀποθανεῖν, ὅτι ἑαυτὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἐποίησεν.

Ὅτε οὖν ἤκουσεν ὁ Πιλάτος τοῦτον τὸν λόγον, μᾶλλον ἐφοβήθη.

Καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸ πραιτώριον πάλιν, καὶ λέγει τῷ Ἰησοῦ, Πόθεν εἶ σύ; Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπόκρισιν οὐκ ἔδωκεν αὐτῷ.

Λέγει οὖν αὐτῷ ὁ Πιλάτος, Ἐμοὶ οὐ λαλεῖς; οὐκ οἶδας ὅτι ἐξουσίαν ἔχω σταυρῶσαί σε καὶ ἐξουσίαν ἔχω ἀπολῦσαί σε;

Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Οὐκ εἶχες ἐξουσίαν οὐδεμίαν κατ' ἐμοῦ, εἰ μὴ ἦν σοι δεδομένον ἄνωθεν. διὰ τοῦτο ὁ παραδιδούς με σοὶ μείζονα ἁμαρτίαν ἔχει.

40 Clamauerunt autē rursum omnes dicentes, Non hunc, sed Barabbam. Erat verò iste Barabbas latro.

CAP. XIX.

1 Tunc ergo acceptū Iesum Pilatus flagellauit.

2 Et milites contextam coronam è spinis imposuerunt capiti eius, & pallio purpureo induerunt eum.

3 Et dicebant, Aue rex Iudæorum. Et bacillis eum cædebāt.

4 Exiuit ergo rursum Pilatus foras, & dixit eis, Ecce, adduco vobis eum foras, vt noueritis me nullū in eo crimē inuenire.

5 Exiuit ergo Iesus foras, ferēs spineam coronam, & purpureū pallium. Tū dicit eis Pilatus, Ecce homo.

6 Quum ergo vidissent eum principes Sacerdotum & ministri, clamarunt, dicentes, Crucifige, crucifige. Dicit eis Pilatus, Accipite eum vos, & crucifigite. ego enim non inuenio in eo crimen.

7 Responderunt ei Iudæi, Nos legem habemus, & secundùm legem nostrā debet mori, quia Filium Dei se finxit.

8 Quum ergo audiuisset Pilatus hunc sermonem, magis timuit.

9 Et rursus ingressus est Prætoriū, & dixit Iesu, Vnde es tu? Iesus autem responsum ei non dedit.

10 Dicit ergo ei Pilatus, Mihi non loqueris? nescis me potestatem habere crucifigēdi te, & potestatē habere te absoluēdi?

11 Respondit Iesus, Non haberes potestatem aduersum me vllam nisi tibi datum esset supernè: propterea, qui me tradidit tibi, maius peccatū habet.

40 *Clamauerunt ergo rursum omnes, dicentes, Non hunc, sed Barabbam. Erat autem Barabbas latro.*

CAP. XIX.

1 *Tunc ergo apprehendit Pilatus Iesum, & flagellauit.*

2 *Et milites plectentes coronam de spinis, imposuerunt capiti eius, & veste purpurea circundederunt eum.*

3 *Et veniebant ad eum, & dicebant, Aue rex Iudæorum. & dabant ei alapas.*

4 *Exiuit ergo iterum Pilatus foras, & dicit eis, Ecce, adduco uobis eum foras, ut cognoscatis quia nullā inuenio in eo causam.*

5 *Exiuit ergo Iesus foras, portans coronam spineam & purpureum uestimentum. Et dicit eis, Ecce homo.*

6 *Quum ergo vidissent eum Pontifices & ministri, clamabant, dicentes, Crucifige, crucifige eum. Dicit eis Pilatus, Accipite eum uos, & crucifigite. ego enim non inuenio in eo causam.*

7 *Responderunt ei Iudæi, Nos Legem habemus, & secundum Legem debet mori, quia Filium Dei se fecit.*

8 *Quū ergo audisset Pilatus hunc sermonem, magis timuit.*

9 *Et ingressus est Prætorium iterum: & dicit ad Iesum, Vnde es tu? Iesus autem responsum nō dedit ei.*

10 *Dicit ergo ei Pilatus, Mihi non loqueris? nescis quia potestatem habeo crucifigere te, & potestatem habeo dimittere te?*

11 *Respondit Iesus, Non haberes potestatem aduersū me ullam nisi tibi datum esset desuper: propterea qui me tradidit tibi, maius peccatum habet.*

IN CAPVT XIX.

1 Flagellauit, ἐμαστίγωσε. Vide Matth.27.c.26.

3 Et dicebant, καὶ ἔλεγον. Vetus interpres legit, Et veniebant ad eum, & dicebant, καὶ ἤρχοντο πρὸς αὐτὸν, καὶ ἔλεγον: quam lectionem reperimus in tribus exemplaribus manuscriptis.

6 Crucifige, σταύρωσον. Crucifigi volunt quem ipsi ex recepta consuetudine lapidatū suspēdissent, quasi blasphemiæ conuictum. ideo mox subiicitur, Secundum legem nostram debet mori.

Ἐκ τούτου ἐζήτει ὁ Πιλάτος ἀπολῦσαι αὐτόν· οἱ δὲ Ἰουδαῖοι ἔκραζον, λέγοντες, Ἐὰν τοῦτον ἀπολύσῃς, οὐκ εἶ φίλος τοῦ Καίσαρος. πᾶς ὁ βασιλέα αὐτὸν ποιῶν, ἀντιλέγει τῷ Καίσαρι.

12 Ex eo studebat Pilatus eum absoluere: Iudæi verò clamabãt, dicentes, Si hunc absolueris, nõ es amicus Cæsaris. quicunque se regem facit, cõtradicit Cæsari.

12 *Exinde quærebat Pilatus dimittere eum: Iudæi autem clamabant, dicentes, Si hũc dimittis, nõ es amicus Cæsaris. omnis qui se regem facit, cõtradicit Cæsari.*

Ὁ οὖν Πιλάτος ἀκούσας τοῦτον τὸν λόγον, ἤγαγεν ἔξω τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἐκάθισεν ἐπὶ τοῦ βήματος εἰς τόπον λεγόμενον Λιθόστρωτον, Ἑβραϊστὶ δὲ Γαββαθᾶ.

13 Pilatus ergo quum audisset hunc sermonem, adduxit foras Iesum, seditque pro tribunali, in loco qui dicitur "Lithostrotos, Hebraicè autem Gabbatha.

13 *Pilatus autem quũ audisset hos sermones, adduxit foras Iesum, & sedit pro tribunali in loco qui dicitur Lithostrotos, Hebraicè autem Gabbatha.*

Ἦν δὲ παρασκευὴ τοῦ πάσχα, ὥρα δὲ ὡσεὶ ἕκτη· καὶ λέγει τοῖς Ἰουδαίοις, Ἴδε ὁ βασιλεὺς ὑμῶν.

14 Erat autẽ parasceue Paschæ, hora verò quasi "sexta: tum dicit Iudæis, Ecce rex vester.

14 *Erat autem parasceue Paschæ, hora quasi sexta: & dicit Iudæis, Ecce rex uester.*

Οἱ δὲ ἐκραύγασαν, Ἆρον, ἆρον, σταύρωσον αὐτόν. Λέγει αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Τὸν βασιλέα ὑμῶν σταυρώσω; Ἀπεκρίθησαν οἱ Ἀρχιερεῖς, Οὐκ ἔχομεν βασιλέα εἰ μὴ Καίσαρα.

15 Illi verò clamauerũt, Tolle, tolle, crucifige eũ. Dicit eis Pilatus, Regẽ vestrum crucifigã? Responderunt principes Sacerdotum, Non habemus regem nisi Cæsarem.

15 *Illi autem clamabant, Tolle, tolle, crucifige eum. Dicit eis Pilatus, Regẽ uestrum crucifigam? Respõderunt Pontifices, Non habemus regẽ nisi Cæsarẽ.*

Τότε οὖν παρέδωκεν αὐτὸν αὐτοῖς ἵνα σταυρωθῇ. Παρέλαβον δὲ τὸν Ἰησοῦν καὶ ἀπήγαγον.

16 Tunc ergo tradidit eum ipsis vt crucifigeretur. ‖Acceperunt autem Iesum, "& abduxerunt.

16 *Tunc ergo tradidit eis illum ut crucifigeretur. Susceperunt autem Iesũ, & eduxerunt eum.* Matth.27.d.31 marci 15.b.15 luc.23.e.26

Καὶ βαστάζων τὸν σταυρὸν αὐτοῦ ἐξῆλθεν εἰς τὸν λεγόμενον Κρανίου τόπον, ὃς λέγεται Ἑβραϊστὶ Γολγοθᾶ.

17 Et ipse portans crucem suam venit in eum locum qui dicitur Caluariæ, Hebraicè autem Golgotha.

17 *Et baiulans sibi crucẽ exiuit in eum qui dicitur Caluariæ locum, Hebraicè Golgotha.*

Ὅπου αὐτὸν ἐσταύρωσαν, καὶ μετ' αὐτοῦ ἄλλους δύο, ἐντεῦθεν καὶ ἐντεῦθεν, μέσον δὲ τὸν Ἰησοῦν.

18 Vbi crucifixerunt eum, & cũ eo alios duos, hinc & hinc, medium autem Iesum.

18 *Vbi crucifixerũt eum, & cũ eo alios duos hinc & hinc, medium autem Iesum.*

Ἔγραψε δὲ καὶ τίτλον ὁ Πιλάτος, καὶ ἔθηκεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. ἦν δὲ γεγραμμένον, ΙΗΣΟΥΣ Ο ΝΑΖΩΡΑΙΟΣ Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΙΟΥΔΑΙΩΝ.‖

19 Scripsit autem etiam titulum Pilatus, & imposuit cruci. Erat verò scriptum, IESVS NAZARENVS REX IVDAEORVM.

19 *Scripsit autem & titulum Pilatus: & posuit super crucem. Erat autem scriptum, IESVS NAZARENVS REX IVDAEORVM.*

Τοῦτον οὖν τὸν τίτλον πολλοὶ ἀνέγνωσαν τῶν Ἰουδαίων· ὅτι ἐγγὺς ἦν τῆς πόλεως ὁ τόπος ὅπου ἐσταυρώθη ὁ Ἰησοῦς. Καὶ ἦν γεγραμμένον Ἑβραϊστί, Ἑλληνιστί, Ῥωμαϊστί.

20 Hunc ergo titulum multi Iudæorum legerunt: quia prope ciuitatem erat locus vbi crucifixus erat Iesus: & "erat scriptũ Hebraicè, & Græcè, & Latiné.

20 *Hunc ergo titulum multi Iudæorum legerunt: quia prope ciuitatem erat locus ubi crucifixus est Iesus. Et erat scriptũ Hebraicè, Græcè, & Latinè.*

13 Lithostrotos, λιθόστρωτος. Sic vocatur nobile pauimentorum genus, incrustatione exiguis lapillis facta: de quo sic Plinius libro 36. cap. 25, Pauimenta originem apud Græcos habent, elaborata arte, picturæ ratione, donec lithostrota expulere eam. Meminit eorum etiam Varro aliquoties in libris De re rustica, Græco nomine seruato. Itaque nolui imitari Castellionis audaciam, qui nouo vocabulo Lapidipauium est interpretatus. Huiusmodi pauimentum esse ferunt ædis diui Marci apud Venetos. Hebræum autem vocabulum Gabbatha, excelsum locum declarat, vt sunt iudicum tribunalia.

14 Sexta, ἕκτη. In vno codice scriptum inuenimus τρίτη, vt videri possit γ, quæ est ternarii numeri nota, mutata in ς: quanuis non desint aliæ rationes quibus conciliari possit Iohannes cum Marco, vt diximus Marci 15. versu 25.

16 Et abduxerunt, καὶ ἀπήγαγον. Hic variant exemplaria. Nam apud Theophylactũ legimus καὶ ἤγαγον αὐτὸν εἰς τὸ σταυρῶσαι, & duxerunt eum vt crucifigerent: quæ lectio quod ad sententiam ipsam attinet, cum altera consentit. In vno autem codice scriptum erat ἤγαγον εἰς τὸ πραιτώριον, duxerunt in Prætorium. Suspicor verò nõnullos ita legere maluisse propter sequens verbum ἐξῆλθε, exiit, quod non videtur posse conuenire, nisi iterũ dicatur ingressus in Prætorium: siquidem extra Prætorium fuisse situm tribunal, apparet ex versu 13. Sed facilis erat solutio. Nam Exire accipitur ex Hebræorum idiotismo pro ex aliquo loco proficisci, atque adeo pro Venire: vt sæpe annotauimus, ac præsertim Mar. 8. b. 11. Deinde, si propriam significationem libuerit seruare, non minus commodè potest hoc referri ad locum tribunalis quàm ad Prætorium.

20 Et erat scriptum, καὶ ἦν γεγραμμένον, Scriptum erat videlicet in eo titulo. Nam alioqui dicendum erat καὶ ἦν γεγραμμένος.

Ελεγον οὖν τῷ Πιλάτῳ οἱ Αρχιερεῖς τῶν Ιουδαίων, Μὴ γράφε, Ο βασιλεὺς τῶν Ιουδαίων· ἀλλ' ὅτι ἐκεῖνος εἶπε, Βασιλεύς εἰμι τῶν Ιουδαίων.

Απεκρίθη ὁ Πιλάτος, Ο γέγραφα, γέγραφα.

Matth.27.d.35 marci 15.b.14 luc.23.d.33

Οἱ οὖν στρατιῶται, ὅτε ἐσταύρωσαν τὸν Ιησοῦν, ἔλαβον τὰ ἱμάτια αὐτοῦ (καὶ ἐποίησαν τέσσαρα μέρη, ἑκάστῳ στρατιώτῃ μέρος) καὶ τὸν χιτῶνα· ἦν δὲ ὁ χιτὼν ἄρραφος, ἐκ τῶν ἄνωθεν ὑφαντὸς δι' ὅλου.

Psal.22.e.29

Εἶπον οὖν πρὸς ἀλλήλους, Μὴ σχίσωμεν αὐτὸν, ἀλλὰ λάχωμεν περὶ αὐτοῦ, τίνος ἔσται. ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ ἡ λέγουσα, Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον. Οἱ μὲν οὖν στρατιῶται ταῦτα ἐποίησαν.

Εἱστήκεισαν δὲ παρὰ τῷ σταυρῷ τοῦ Ιησοῦ ἡ μήτηρ αὐτοῦ καὶ ἡ ἀδελφὴ τῆς μητρὸς αὐτοῦ, Μαρία ἡ τοῦ Κλωπᾶ, καὶ Μαρία ἡ Μαγδαληνή.

Ιησοῦς οὖν ἰδὼν τὴν μητέρα, καὶ τὸν μαθητὴν παρεστῶτα ὃν ἠγάπα, λέγει τῇ μητρὶ αὐτοῦ, Γύναι, ἰδοὺ ὁ υἱός σου.

Εἶτα λέγει τῷ μαθητῇ, Ιδοὺ ἡ μήτηρ σου. Καὶ ἀπ' ἐκείνης τῆς ὥρας ἔλαβεν αὐτὴν ὁ μαθητὴς εἰς τὰ ἴδια.

Μετὰ τοῦτο εἰδὼς ὁ Ιησοῦς ὅτι πάντα ἤδη τετέλεσται, ἵνα τελειωθῇ ἡ γραφὴ, λέγει, Διψῶ.

Psal.68.e.22 matth.27.f.22

Σκεῦος οὖν ἔκειτο ὄξους μεστόν· οἱ δὲ πλήσαντες σπόγγον ὄξους, καὶ ὑσσώπῳ περιθέντες, προσήνεγκαν αὐτοῦ τῷ στόματι.

21 Dicebant ergo Pilato principes Sacerdotum Iudæorum, Ne scribito, Rex Iudæorum: sed illum dixisse, Rex sum Iudæorũ.

22 Respondit Pilatus, Quod scripsi, scripsi.

23 ‖Milites ergo quum crucifixissent Iesum, acceperũt eius vestimenta, (& fecerunt quatuor partes, vnicuique militi partẽ) & tunicam. erat autem tunica insutilis, à sũmo cõtexta "tota.

24 Dixerũt ergo inter se, Ne findamus eam, sed sortiamur de illa cuius futura sit: vt Scriptura impleretur, dicens, ‖Partiti sunt vestimẽta mea sibi, & super vestem meam iecerunt sortẽ. Milites igitur hæc fecerunt.

25 Stabant autem iuxta crucem Iesu, mater eius & soror matris eius, "Maria Clopæ *uxor*, & Maria Magdalene.

26 Quum vidisset ergo Iesus matrem ac discipulum adstantem quẽ diligebat, dicit matri suæ, Mulier, ecce filius tuus.

27 Deinde dicit discipulo, Ecce mater tua. Et ex illa hora recepit eã discipulus "domũ suam.

28 Postea, quum sciret Iesus "*reliqua* omnia iam perfecta esse, ‖vt perficeretur Scriptura, dixit, Sitio.

29 Vas igitur *illic* "erat positum aceto plenũ. Illi verò impleuerũt spongiam aceto, & hyssopo circũpositã admouerũt ori eius.

21 *Dicebant ergo Pilato põtifices Iudæorũ, Noli scribere, Rex Iudæorum: sed quia ipse dixit, Rex sum Iudæorum.*

22 *Respondit Pilatus, Quod scripsi, scripsi.*

23 *Milites ergo quum crucifixissent eum, acceperunt uestimenta eius (& fecerunt quatuor partes, unicuique militi partem) & tunicam. Erat autem tunica inconsutilis, desuper contexta per totum.*

24 *Dixerunt ergo adinuicem, Non scindamus eam, sed sortiamur de illa cuius sit: ut Scriptura impleretur, dicens, Partiti sunt uestimenta mea sibi, & in uestem meã miserunt sortem. Et milites quidem hæc fecerunt.*

25 *Stabãt autem iuxta crucem Iesu mater eius, & soror matris eius, Maria Cleopæ, & Maria Magdalene.*

26 *Quum uidisset ergo Iesus matrem & discipulũ adstantem quem diligebat, dicit matri suæ, Mulier, ecce filius tuus.*

27 *Deinde dicit discipulo, Ecce mater tua. Et ex illa hora accepit eam discipulus in sua.*

28 *Postea, sciens Iesus quia iam omnia consummata sunt, ut consummaretur Scriptura, dicit, Sitio.*

29 *Vas ergo erat positum aceto plenum. Illi autem spongiam plenam aceto, hyssopo circũponẽtes, obtulerunt ori eius.*

23 Tota, δι' ὅλου. Siue per totum, vt loquitur Plinius, id est omnino.

25 Maria Clopæ *uxor*, Μαρία ἡ τοῦ Κλωπᾶ. In Latinis codicibus legitur Maria Cleopæ vel Cleophæ. Subaudiri autem potest, vel vxor vel filia: sed magis est vsitatum vt mulieres à maritis cognominentur.

27 Domum suam, εἰς τὰ ἴδια. Siue, Ad se. Vulgata & Erasmus, In sua. Nam quòd in nõnullis Veteris editionis codicibus legitur In suam, acceptũ ferendum est eorũ impudentiæ qui quicquid non intelligunt, putant mendo non carere. Vide suprà, 1.b.11. Ambrosius interpretatur In sua, id est in suum ius: quæ expositio mihi nullo modo probatur.

28 *Reliqua* omnia, πάντα. Vulgata & Erasmus, Omnia. Atqui nondum omnia erant completa, quum vel hoc ipsum adhuc requireretur quod erat facturus: mors ipsa denique, salutis nostræ κεφάλαιον. Apparet igitur id esse referendũ ad ea quæ præcesserant, & subaudiri quod suppleuimus. Sic Plinius de quodã obelisco loquens, Omnibus, inquit, quæcunque in mari visa sunt, mirabiliorem, id est omnibus aliis: vt alibi annotauimus.

29 Erat positum, ἔκειτο. Apparet ex aliis Euangelistis, etiam antea, quum iam esset crucifigendus, fuisse illi præbitum acetum cum felle mixtum, siue myrrhatum vinum, vt loquitur Marcus 15.v.23. Nec temere hîc dicitur vas fuisse ibi ad hos vsus collocatum. Videtur ergo mihi hoc esse referendũ ad eam consuetudinem Iudæorum quæ à nonnullis ita ex eorum libris describitur, Edita criminis confessione reus potatur vino thure confecto, vt inde ratio eius turbetur, atque vehementius inebrietur: secundum illud quod dicitur, Date siceram perituro, & vinum iis qui amaro sunt animo. En quomodo Iudæi conscientiis nocentium consulebant, & Scripturam torquebant. Addunt etiam nonnulli, honestas matronas Hierosolymis fuisse quæ hoc vini genus vltro suppeditabant. Hæc citat Galatinus ex libris Sanhedrin, capite, Nigmar Haddin.

30 Ὅτε οὖν ἔλαβε τὸ ὄξος ὁ Ἰησοῦς, εἶπε, Τετέλεσται· καὶ κλίνας τὴν κεφαλὴν, παρέδωκε τὸ πνεῦμα.

31 Οἱ οὖν Ἰουδαῖοι, ἵνα μὴ μείνῃ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ τὰ σώματα ἐν τῷ σαββάτῳ, ἐπεὶ παρασκευὴ ἦν, (ἦν γὰρ μεγάλη ἡ ἡμέρα ἐκείνου τοῦ σαββάτου) ἠρώτησαν τὸν Πιλάτον ἵνα κατεαγῶσιν αὐτῶν τὰ σκέλη, καὶ ἀρθῶσιν.

32 Ἦλθον οὖν οἱ στρατιῶται, καὶ τοῦ μὲν πρώτου κατέαξαν τὰ σκέλη καὶ τοῦ ἄλλου τοῦ συσταυρωθέντος αὐτῷ·

33 Ἐπὶ δὲ τὸν Ἰησοῦν ἐλθόντες, ὡς εἶδον αὐτὸν ἤδη τεθνηκότα, οὐ κατέαξαν αὐτοῦ τὰ σκέλη·

34 Ἀλλ' εἷς τῶν στρατιωτῶν λόγχῃ αὐτοῦ τὴν πλευρὰν ἔνυξε, καὶ εὐθὺς ἐξῆλθεν αἷμα καὶ ὕδωρ.

35 Καὶ ὁ ἑωρακὼς μεμαρτύρηκε, καὶ ἀληθινὴ αὐτοῦ ἐστιν ἡ μαρτυρία· κἀκεῖνος οἶδεν ὅτι ἀληθῆ λέγει, ἵνα ὑμεῖς πιστεύσητε.

36 Ἐγένετο γὰρ ταῦτα ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ, Ὀστοῦν οὐ συντριβήσεται αὐτοῦ.

37 Καὶ πάλιν ἑτέρα γραφὴ λέγει, Ὄψονται εἰς ὃν ἐξεκέντησαν.

30 Quum ergo accepisset Iesus acetum, dixit, Consummatum est: & inclinato capite "tradidit spiritum.

31 Iudæi ergo, vt non manerēt in cruce corpora Sabbatho, quoniā erat Parasceue, (erat enim "magnus dies illi⁹ Sabbathi) rogarunt Pilatum vt confringerētur eorum crura, ac tollerentur.

32 Venerunt ergo milites, & prioris quidem *latronis* confregerunt crura, & alterius qui crucifixus fuerat cum eo:

33 Ad Iesum autem quum venissent, vt viderunt eum iam mortuum, non confregerunt eius crura:

34 Sed quidam ex militibus lācea latus eius "fodit, & statim exiuit sanguis & aqua.

35 "Et qui vidit, testatur, & verū est testimoniū eius: ille *inquam* scit se vera dicere, vt *&* vos credatis.

36 Facta sunt enim hæc vt Scriptura impleretur, ‖ "Non confringetur *ullum* os ipsius.

37 Et rursus alia Scriptura dicit, ‖ Videbunt quem "transfixerūt.

30 Quum ergo accepisset Iesus acetum, dixit, Consummatum est: & inclinato capite tradidit spiritum.

31 Iudæi ergo, quoniam Parasceue erat, ut non remanerent in cruce corpora Sabbatho, (erat enim magnus dies ille Sabbathi) rogauerunt Pilatum ut frangerentur eorum crura, & tollerentur.

32 Venerunt ergo milites, & primi quidem fregerunt crura, & alterius qui crucifixus est cū eo:

33 Ad Iesum autem quum uenissent, ut uiderunt eum iam mortuum, non fregerunt eius crura:

34 Sed unus militum lancea latus eius aperuit: & continuò exiuit sanguis & aqua.

35 Et qui uidit, testimonium perhibuit, & uerum est testimonium eius: & ille scit quia uera dicit, ut & uos credatis.

36 Facta sunt enim hæc ut Scriptura impleretur, Os nō comminuetis ex eo. Exo.12.g.46 num.9.b.12

37 Et iterum alia Scriptura dicit, Videbunt in quē transfixerunt. Zach.12.c.10

30 Tradidit spiritum, παρέδωκε τὸ πνεῦμα. Latinè, reddidit animā: vt Virgilius loquitur lib. Georg. 3. Sed tamen quia παρέδωκε scriptū est, non ἀπέδωκε, & videtur Euangelista alludere ad ea verba quæ moriens Dominus protulit, ex Psal. 31. a. 6, quibus animam in Patris manus deposuit: hanc formulam integram libens retinui. Cæterùm post hæc verba Cyrillus subiicit, Et postquam expirauit, velū templi scissum est à summo vsque deorsum. id est, ἐπειδὲ ἐξέπνευσε, τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη ἀπὸ ἄνωθεν ἕως κάτω. &, nequis hæc putet apud Cyrillum supposita, proprium etiam caput huic particulæ tribuit, vt annotauit Erasmus, nempe tricesimumseptimum libri vndecimi. Sed tamen suspicor ista ex aliis Euangelistis irrepsisse, quia Iohannes nihil istorum commemorat: facturus, vt opinor, etiam reliquorum mentionem si scissi veli meminisset.

31 Magnus dies illius Sabbathi, μεγάλη ἡ ἡμέρα ἐκείνου τοῦ σαββάτου. Vulg. & Eras. Magnus ille dies Sabbathi, eodem sensu. Loquitur enim de die Paschæ, qui eo anno in Sabbathum incidebat, ex traditione quam exposuimus Matth. 26. b. 17. Ideo dicitur hoc Sabbathum magnum, id est valde solenne & celebre, concurrente videlicet duplici celebritate.

34 Fodit, ἔνυξε. Vel, sauciauit. Vulg. Aperuit, vt videri possit legisse ἤνοιξε. Quòd autem nonnulli hæc conuertunt per plusquamperfectum, quasi Christo adhuc viuenti facta sint, meritò reprehenduntur Clementina prima, vt Erasmus quoque annotauit.

35 Et qui vidit, καὶ ὁ ἑωρακώς. Inter causas cur Iohannes tantopere hoc asseueret, hæc certè non est prætermittēda, quam Erasmus etiā attingit, nimirū hoc vulnere plenam fieri mortis Christi fidem. Nā effusa aqua ex illo lateris vulnere, indicauit ferrum vsque in περικάρδιον penetrasse, illius videlicet aquæ conceptaculum, quo vulnerato necesse est animal omne protinus mori. Alioquin calūniari possent veritatis hostes, Christum semimortuum è cruce detractum & tumulo illatum, vt resurrectionis testimonium eleuaretur. Cæterùm id quoque obseruandum est, videri posse hoc etiam loco permutatam constructionem, ac potius fuisse dicendum, eum qui id testaretur, id vidisse, ac proinde idoneum esse ipsius testimonium. Non dissimilem hypallagen suprà annotauimus, 8. f. 47.

36 Non confringetur *ullum* os ipsius, ὀστοῦν οὐ συντριβήσεται αὐτοῦ. Vel, non comminuentur ossa ipsius, vt sit enallage numeri. Ita igitur scriptum inuenimus in vetustis codicibus, excepto vno, qui legit ἀπ' αὐτοῦ, cum quo consentit Theophylactus. Vulg. & Eras. Os non comminuetis ex eo: quæ lectio Hebraicæ veritati respondet. Sed tamen quod ad sensum attinet, nullum est in istis discrimen.

37 Transfixerunt, ἐξεκέντησαν, id est דקרו: quum Græca editio habeat κατωρχήσαντο, saltarunt, id est רקדו, vt annotauit Erasmus ex Hieronymo. Ergo vel ista non citauit Iohannes ex Græca translatione, (quod tamen mihi non sit verisimile, vt qui Græcè scripserit, & quidem Orientis Ecclesiis, quæ Græcè maxima ex parte loquebantur) vel potius, aliam Græcam editionem vsurpabant Ecclesiæ, quum ista quæ nunc extat, crassissimis erroribus plurimis scateat, & plurimum variet à testimoniis quæ passim in Nouo testamento citantur.

Mar.27.g.57
mar.15.d.42
luc.23.g.50

Μετὰ δὲ ταῦτα ἠρώτησε τὸν Πιλάτον ὁ Ἰωσὴφ ὁ ἀπὸ Ἀριμαθαίας, (ὢν μαθητὴς τοῦ Ἰησοῦ, κεκρυμμένος δὲ διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων) ἵνα ἄρῃ τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ· καὶ ἐπέτρεψεν ὁ Πιλάτος. ἦλθεν οὖν καὶ ἦρε τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ.

Suprà.3.a.2

Ἦλθε δὲ καὶ Νικόδημος (ὁ ἐλθὼν πρὸς τὸν Ἰησοῦν νυκτὸς τὸ πρῶτον) φέρων μίγμα σμύρνης καὶ ἀλόης ὡσεὶ λίτρας ἑκατόν.

Ἔλαβον οὖν τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἔδησαν αὐτὸ ὀθονίοις μετὰ τῶν ἀρωμάτων, καθὼς ἔθος ἐστὶ τοῖς Ἰουδαίοις ἐνταφιάζειν.

Ἦν δὲ ἐν τῷ τόπῳ ὅπου ἐσταυρώθη, κῆπος, καὶ ἐν τῷ κήπῳ μνημεῖον καινόν, ἐν ᾧ οὐδέπω οὐδεὶς ἐτέθη.

Ἐκεῖ οὖν διὰ τὴν παρασκευὴν τῶν Ἰουδαίων, ὅτι ἐγγὺς ἦν τὸ μνημεῖον, ἔθηκαν τὸν Ἰησοῦν.

Κεφάλαιον κ.

Mar.16.a.1
luc.24.a.1

Τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ ἔρχεται πρωῒ σκοτίας ἔτι οὔσης, εἰς τὸ μνημεῖον, καὶ βλέπει τὸν λίθον ἠρμένον ἐκ τοῦ μνημείου.

Τρέχει οὖν καὶ ἔρχεται πρὸς Σίμωνα Πέτρον, καὶ πρὸς τὸν ἄλλον μαθητὴν ὃν ἐφίλει ὁ Ἰησοῦς· καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἦραν τὸν Κύριον ἐκ τοῦ μνημείου, καὶ οὐκ οἴδαμεν ποῦ ἔθηκαν αὐτόν.

Ἐξῆλθεν οὖν ὁ Πέτρος καὶ ὁ ἄλλος μαθητής, καὶ ἤρχοντο εἰς τὸ μνημεῖον.

Ἔτρεχον δὲ οἱ δύο ὁμοῦ· καὶ ὁ ἄλλος μαθητὴς προέδραμε τάχιον τοῦ Πέτρου, καὶ ἦλθε πρῶτος εἰς τὸ μνημεῖον.

Καὶ παρακύψας βλέπει κείμενα τὰ ὀθόνια, οὐ μέντοι εἰσῆλθεν.

Ἔρχεται οὖν Σίμων Πέτρος ἀκολουθῶν αὐτῷ, καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸ μνημεῖον, καὶ θεωρεῖ τὰ ὀθόνια κείμενα·

Καὶ τὸ σουδάριον, ὃ ἦν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, οὐ μετὰ τῶν ὀθονίων

38 ||Post hæc autem rogauit Pilatum Ioseph Arimathæensis (qui erat discipulus Iesu, sed occultus propter metũ Iudæorũ) vt tolleret corpus Iesu: quod permisit Pilatus. Venit ergo, & sustulit corpus Iesu.

39 ||Venit autem & Nicodemus, (is qui venerat ad Iesum nocte primùm) ferens misturæ myrrhæ & aloes libras quasi centũ.

40 Acceperunt ergo corpus Iesu, & obuinxerunt illud linteis cum aromatibus, sicut mos est Iudæis sepelire.

41 In eo autem loco vbi fuerat crucifixus, erat hortus, & in horto monumentum nouum, "in quo nondum quisquam positus fuerat.

42 Ibi ergo, propter Parasceuẽ Iudæorum, quòd monumentum illud propè esset, posuerũt Iesum.

CAP. XX.

1 PRimo verò die hebdomadis, Maria Magdalene venit manè quũ adhuc tenebræ essent, ad monumentum: vidétque lapidem sublatum à monumento.

2 Currit ergo & venit ad Simonem Petrum, & ad alterum illum discipulum quem amabat Iesus, & dicit eis, Sustulerũt Dominum è monumento, & nescimus vbi posuerint eum.

3 Exiuit ergo Petrus, & alter ille discipulus, & venerũt ad monumentum.

4 Currebant autem duo simul: sed alter ille discipulus præcucurrit citius Petro, venítque prior ad monumentum.

5 Et incuruatus vidit posita lintea: non tamen introiuit.

6 Venit ergo Simon Petrus sequens eum, & introiuit in monumentum, & conspexit lintea *ibi* posita:

7 Et sudarium quod fuerat super caput eius, non cum linteis

38 *Post hæc autem rogauit Pilatum Ioseph ab Arimathæa (eo quòd esset discipulus Iesu, occultus autem propter metum Iudæorum) ut tolleret corpus Iesu. & permisit Pilatus. Venit ergo & tulit corpus Iesu.*

39 *Venit autem & Nicodemus, (qui uenerat ad Iesum nocte primùm) ferens mixturã myrrhæ & aloes, quasi librascentũ.*

40 *Acceperunt ergo corpus Iesu, & ligauerunt illud linteis cũ aromatib⁹ sicut mos est Iudæis sepelire.*

41 *Erat autem in loco ubi crucifixus est, hortus, & in horto monumẽtũ nouũ, in quo nondũ quisquã positus fuerat.*

42 *Ibi ergo propter Parasceuẽ Iudæorũ, quia iuxta erat monumentũ, posuerunt Iesum.*

CAP. XX.

1 *VNa autẽ Sabbathi, Maria Magdalene uenit manè quũ adhuc tenebræ essent, ad monumentum: & uidit lapidem sublatum à monumento.*

2 *Cucurrit ergo, & uenit ad Simonem Petrum, & ad aliũ discipulum quẽ amabat Iesus: & dicit illis, Tulerunt Dominum de monumento: & nescimus ubi posuerũt eum.*

3 *Exiit ergo Petrus, & ille alius discipulus, & uenerũt ad monumentũ.*

4 *Currebant autem duo simul: & ille alius discipulus præcucurrit citius Petro, & uenit primus ad monumentum.*

5 *Et quũ se inclinasset, uidit posita linteamina, non tamen introiuit.*

6 *Venit ergo Simõ Petr⁹ sequens eum, & introiuit in monumentum, & uidit linteamina posita:*

7 *Et sudarium quod fuerat super caput eius, non cum linteaminibus*

41 In quo nondum quisquam positus fuerat, ἐν ᾧ οὐδέπω οὐδεὶς ἐτέθη. ἵνα μὴ συκοφαντηθῇ ἡ ἀνάστασις ὡς ἄλλου ἀναστάντος, inquit Theophylactus, id est ne quis ipsius resurrectionem calumniaretur, quasi alius quispiam ex eo sepulchro surrexisset. Ideo non contentus Euangelista dixisse nouum fuisse sepulchrum, hæc etiam addidit, quæ temere in vno codice deleta inuenimus.

IN CAPVT XX.

1 Primo verò die hebdomadis, τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων. Vulg. Vna autem Sabbathi. Eras. Vno verò die Sabbathorum. Vide Matth. 28.a.1.

κείμενον, ἀλλὰ χωρὶς ἐντετυλιγμένον εἰς ἕνα τόπον.	positum, sed seorsum inuolutum in vnum locum.	*positum, sed separatim inuolutum in unum locum.*
Τότε οὖν εἰσῆλθε καὶ ὁ ἄλλος μαθητὴς ὁ ἐλθὼν πρῶτος εἰς τὸ μνημεῖον, καὶ εἶδε, καὶ ἐπίστευσεν.	8 Tunc ergo introiuit etiam alter ille discipulus, qui venerat prior ad monumentum, viditque, & credidit.	*8 Tunc ergo introiuit & ille discipulus qui uenerat primus ad monumentum, & uidit, & credidit.*
Οὐδέπω γὰρ ᾔδεισαν τὴν γραφήν, ὅτι δεῖ αὐτὸν ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι.	9 Nondum enim nouerant Scripturã, videlicet oportere eum à mortuis resurgere.	*9 Nondum enim sciebant Scripturam, quia oporteret eum à mortuis resurgere.*
Ἀπῆλθον οὖν πάλιν πρὸς ἑαυτοὺς οἱ μαθηταί.	10 Redierunt ergo discipuli ad suos.	*10 Abierunt ergo iterum discipuli ad semetipsos.*
Μαρία δὲ εἱστήκει πρὸς τὸ μνημεῖον κλαίουσα ἔξω. ὡς οὖν ἔκλαιε, παρέκυψεν εἰς τὸ μνημεῖον.	11 ‖Maria autem flens stabat ad monumentũ, foris. Dum ergo fleret, incuruauit se in monumentum.	*11 Maria autem stabat ad monumentum foris, plorans. dum ergo fleret, inclinauit se, & prospexit in monumentum.* Mat.28.a.1. mar.16.b.5
Καὶ θεωρεῖ δύο ἀγγέλους ἐν λευκοῖς καθεζομένους, ἕνα πρὸς τῇ κεφαλῇ, καὶ ἕνα πρὸς τοῖς ποσίν, ὅπου ἔκειτο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ.	12 Et conspexit duos Angelos albatos, sedentes, vnum ad caput, & alterum ad pedes, *illic* vbi iacuerat corpus Iesu.	*12 Et uidit duos Angelos in albis, sedentes, unum ad caput, & unum ad pedes, ubi positũ fuerat corpus Iesu.*
Καὶ λέγουσιν αὐτῇ ἐκεῖνοι, Γύναι, τί κλαίεις; Λέγει αὐτοῖς, Ὅτι ἦραν τὸν κύριόν μου, καὶ οὐκ οἶδα ποῦ ἔθηκαν αὐτόν.	13 *Qui* etiam dixerunt ei, Mulier, quid fles? Dicit eis, Sustulerunt dominum meum, nec scio vbi posuerint eum.	*13 Dicunt ei illi, Mulier, quid ploras? Dicit eis, Quia tulerunt dominũ meum, & nescio ubi posuerunt eum.*
Καὶ ταῦτα εἰποῦσα, ἐστράφη εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ θεωρεῖ τὸν Ἰησοῦν ἑστῶτα, καὶ οὐκ ᾔδει ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐστι.	14 Et quum hæc dixisset, conuersa est retrorsum, conspexítque Iesum stantem, nec sciebat Iesum esse.	*14 Hæc quũ dixisset, conuersa est retrorsum, & uidit Iesum stantem: & non sciebat quia Iesus est.*
Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Γύναι, τί κλαίεις;	15 Dicit ei Iesus, Mulier, quid fles?	*15 Dicit ei Iesus, Mulier, quid ploras?*

9 Nondum enim, οὐδέπω γάρ. Ita scriptum inuenio in omnibus codicibus. Dupliciter autem explicari potest particula causalis. Potest enim verbum ἐπίστευσεν ad id referri quod visuri venerant Petrus & Iohannes: atque adeo quod ipsi viderant, Christi corpus videlicet non amplius superesse in sepulchro. Nam Mariæ id referenti si credidissent, non properassent ad sepulchrum. Erit ergo hæc sententia, ipsos tandem oculis suis testibus credidisse, Domini corpus surreptum fuisse è sepulchro, quia non nouerant quæ de Christi resurrectione fuerant prædicta. Hæc expositio mihi quidem videtur omnium simplicissima. Neque enim inusitatum est vt Credendi verbum ad id referatur de quo agitur, vt Matth. 24.b.23, Mar.16.c.11. Quòd si Credendi verbum libeat ad fidei initium referre, non erat subiicienda causalis coniunctio, sed locus erat potius particulæ Tamen, & ita scribendum, Viditque & credidit, non tamen nouerat Scripturam, &c. id est, Credebat quidẽ, sed ita vt tenuia essent fidei principia, quum verbo Dei non niteretur. Sed tamen alia expositio superest quæ tolerabilis videtur, etiamsi Credendi vocabulum ad resurrectionem referas, ita vt particula γὰρ causam declaret cur Iohannes non antè crediderit quàm viderit. quasi ita scriptum sit, Tunc introiit etiam alter ille discipulus qui venerat prior ad monumentum, viditque vacuum sepulchrum, & tum demum credidit. Nam non intellexerat ex Scripturis, oportuisse Christum resurgere. Scripturam, τὴν γραφήν. Ita vsus obtinuit vt Sacra illa scripta, quibus tanquam tabulis perscripta est ac consignata Dei voluntas, hoc nomine per antonomasiam intelligantur. Castellio maluit Literas interpretari, nempe ne videretur literas nescire.

10 Redierunt, ἀπῆλθον πάλιν. Vulg. & Erasmus. Abierunt rursus. At ego existimo πάλιν hoc loco idem declarare atque εἰς τὰ ὀπίσω, id est retro, eò videlicet vnde venerant. Itaque ἀπέρχεσθαι πάλιν conuerti tanquam esset periphrasis verbi ἐπανέρχεσθαι. Ad suos, πρὸς ἑαυτούς: id est אל מקומם. Vulg. & Eras. Ad semetipsos, nimium obscurè. Dixit autem Euangelista Ad se, pro Domum suam, vt in vernaculo sermone dicimus *chez soy*, id est eò vbi tunc temporis manebant, & vnde fuerant profecti: sicut paulo antè, Ad Caiapham, pro ad ædes Caiaphæ. Iam verò quia ex sequentibus historiis apparet vndecim discipulos vnà vel habitasse, vel plerunque fuisse versatos, ideo conuertere malui Ad suos quàm Ad se.

11 Foris, ἔξω. Id est, extra ipsam speluncam in qua excisum erat sepulchrum.

12 Albatos, ἐν λευκοῖς. Vulg. ad verbum, In albis. quod vix quisquam intelligat. Eras. Albis amictos, quum potius dicendum fuerit, albo amictos, vt dixit Virg. maculis distinctus & albo. Subauditur verò ἱματίοις, vt Apoc.3.a.4, & 5. & ἐν pro σὺν ponitur, sicut alibi exposuimus. Latini vno verbo id commodè explicant. Cic. Quum epuli dominus Q. Arius albatus esset, tu te in templum Castoris cum C. Figulo atrato cæterísque tuis furiis funestum intulisti. Ad caput, πρὸς τῇ κεφαλῇ. Figuratè hæc accipiuntur pro ea parte in qua caput Christi fuerat. quod genus dicendi, vt & alia plurima, petitum est è medio. Vbi iacuerat, ὅπου ἔκειτο. Sic inueni scriptum in omnibus nostris codicibus. Vulg. & Eras. Vbi positum fuerat. & Græci codices impressi plerique pro ἔκειτο habent ἔθηκαν τὸ.

13 Dominum meum, τὸν κύριόν μου. Loquitur Maria vulgi more, qui de cadauere sic loquitur vt si non hominis pars, sed homo esset. Notandum est autẽ hoc genus dicendi, quod citat etiam Theodoritus in Polymorpho, ad confirmandam κοινωνίαν ἰδιωμάτων, seu synecdochen, de qua diximus suprà, 3.b.13.

τίνα ζητεῖς; Ἐκείνη δοκοῦσα ὅτι ὁ κηπουρός ἐστι, λέγει αὐτῷ, Κύριε, εἰ σὺ ἐβάστασας αὐτὸν, εἰπέ μοι ποῦ αὐτὸν ἔθηκας, κἀγὼ αὐτὸν ἀρῶ.

Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Μαρία. Στραφεῖσα ἐκείνη λέγει αὐτῷ, Ῥαββουνὶ, ὃ λέγεται διδάσκαλε. 16

Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Μή μου ἅπτου· 17
οὔπω γὰρ ἀναβέβηκα πρὸς τὸν πατέρα μου· πορεύου δὲ πρὸς τοὺς ἀδελφούς μου, καὶ εἰπὲ αὐτοῖς, Ἀναβαίνω πρὸς τὸν πατέρα μου καὶ πατέρα ὑμῶν, καὶ Θεόν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν.

Ἔρχεται Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ ἀπαγ- 18
γέλλουσα τοῖς μαθηταῖς ὅτι ἑώρακε τὸν Κύριον, καὶ ταῦτα εἶπεν αὐτῇ.

Mar.16.c.14 Οὔσης οὖν ὀψίας τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ τῇ 19
luc.24.c.36 μιᾷ τῶν σαββάτων, καὶ τῶν θυρῶν κε-
1.cor.15.a.5 κλεισμένων ὅπου ἦσαν οἱ μαθηταὶ συνηγμένοι διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων, ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς· καὶ ἔστη εἰς τὸ μέσον, καὶ λέγει αὐτοῖς, Εἰρήνη ὑμῖν.

Καὶ τοῦτο εἰπὼν, ἔδειξεν αὐτοῖς τὰς χεῖ- 20
ρας καὶ τὴν πλευρὰν αὐτοῦ. ἐχάρησαν οὖν οἱ μαθηταὶ ἰδόντες τὸν Κύριον.

Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς πάλιν, Εἰ- 21
ρήνη ὑμῖν· καθὼς ἀπέσταλκέ με ὁ πα-
Mar.28.d.18 τὴρ, κἀγὼ πέμπω ὑμᾶς.

Καὶ τοῦτο εἰπὼν, ἐνεφύσησε, καὶ λέγει 22
αὐτοῖς, Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον.

Ἄν τινων ἀφῆτε τὰς ἁμαρτίας, ἀ- 23

quem quæris? Illa putans hortulanum esse, dicit ei, Domine, si tu asportasti eum, dicito mihi vbi posueris eum, & ego eum tollam.

16 Dicit ei Iesus, Maria. Conuersa illa dicit ei, Rabboni, quod dicitur "Magister.

17 Dicit ei Iesus, Ne me tangito: "nondum enim ascendi ad Patrem meum: sed proficiscere ad "fratres meos, & dic eis, "Ascendo ad Patrem meum "& Patrem vestrum, & Deum meum & Deum vestrum.

18 Venit Maria Magdalene annuntians discipulis se vidisse Dominum, eáque sibi dixisse.

19 ‖ Quum ergo vespera esset, die illo primo hebdomadis, & fores essent clausæ illic vbi erāt discipuli coacti propter metum Iudæorum, venit Iesus: "stetítque in medio, & dixit eis, Pax vobis.

20 Et quum hæc dixisset, ostendit eis manus ac latus suum, Gauisi sunt ergo discipuli viso Domino.

21 Dicit ergo eis iterum, Pax vobis: ‖ sicut misit me Pater, ita & ego mitto vos.

22 Et quum hæc dixisset, afflauit, & dixit eis, Accipite Spiritum sanctum.

23 Siquorū remiseritis peccata,

quem quæris? Illa existimans quia hortulanus esset, dicit ei, Domine, si tu sustulisti eum, dicito mihi ubi posuisti eum, & ego eum tollam.

16 *Dicit ei Iesus, Maria. Conuersa illa dicit ei, Rabboni, quod dicitur magister.*

17 *Dicit ei Iesus. Noli me tangere: nondum enim ascendi ad Patrem meū: uade autem ad fratres meos, & dic eis, Ascendo ad Patrem meum & Patrem uestrum, Deum meum & Deum uestrum.*

18 *Venit Maria Magdalene annuntians discipulis, Quia uidi Dominum, & hæc dixit mihi.*

19 *Quum ergo serò esset die illo, una Sabbathorū, & fores essent clausæ ubi erant discipuli congregati propter metum Iudæorum, uenit Iesus: & stetit in medio, & dicit eis, Pax uobis.*

20 *Et quum hæc dixisset, ostendit eis manus & latus. Gauisi sunt ergo discipuli uiso Domino.*

21 *Dixit ergo eis Iesus iterum, Pax uobis: sicut misit me Pater, & ego mitto uos.*

22 *Et hoc quum dixisset, insufflauit, & dicit eis, Accipite Spiritū sanctū.*

23 *Quorum remiseritis peccata,*

16 Magister, διδάσκαλε. Ex hoc loco apparet, differentiam illam inter Rabbi & Rabboni, quæ à nonnullis constituitur, non ita magnum habere pondus. qua de re diximus etiam nonnulla Mar.10.g.51.

17 Nondum enim, οὔπω γάρ. Quid igitur? an postquā ascenderit ad Patrem, licebit tangere? Ita certè, eo quidem modo quo Christum quærere nos oportet, vt nobis sit sapientia, iustitia, sanctificatio ac redemptio, per fidem sublatis sursum animis in cælum, vbi cum eo sedemus ad Patris dextram. Poterant igitur vel istis Christi verbis doceri homines, carnalem illum Christi manducandi modum, quem tanta peruicacia defendunt, non modò imaginarium esse, sed etiam cum Dei verbo & institutione ex diametro pugnare. Fratres meos, τοὺς ἀδελφούς μου: id est discipulos. Iā enim erat primogenitus ex mortuis inter multos fratres, Rom. 8.f.19, & Coloss.1.c.18: & doctissimo interpreti assentior, qui putat Christum allusisse ad id quod scriptum est Psalmo 22.c.23. Id verò non considerarunt qui fratres putant hîc duntaxat vocari Christi affines ac cognatos, quum in proximo versiculo disertè scribatur Maria id quod iussa erat, annuntiasse discipulis. Ascendo, ἀναβαίνω. De re paulo pòst futura loquens vtitur tempore præsenti. Sed & illud ex Hebræorum consuetudine facit, quòd obliquæ orationis loco rectam vsurpat, vt annotauimus Luc.13.f.32. Nam scribendum potius videbatur, Et dic eis me ascendere ad Patrem, &c. Et Patrem vestrū, καὶ πατέρα ὑμῶν. Eruditè Erasmus in hunc locum obseruat, priore tātùm loco dixisse τὸν πατέρα addito articulo, vt communis hic vnus Pater ac Deus esse intelligatur: communis, inquam, capiti ac membris. Hîc enim de se Christus vt mediatore loquitur, vt filii Dei fiant quicunque credunt in nomen eius. Nam si dixisset τὸν πατέρα μου καὶ τὸν πατέρα ὑμῶν, duos patres facere videretur. Item si non contentus dixisse τὸν πατέρα μου, etiam dixisset καὶ τὸν Θεόν μου, visus fuisset alium dicere Patrem suum, alium Deum suum.

19 Stetit, ἔστη. Vel igitur sponte patuerunt Christo fores domus siue loci illius vbi congregati erant: vel ipsi etiam parietes ei fuerunt peruii, quum ista non fuerint ei difficiliora quàm supra aquas ambulare. Qui verò hinc colligunt corpus Christi post resurrectionem fuisse ἀπερίγραπτον, & huc tandem delabuntur vt corpus Christi velint esse vbique, inuisibili modo, non video qua tandem rationis specie sic didicerunt argumentari.

φίενται αὐτοῖς· ἄν τινων κρατῆτε, κεκράτηνται.

remittuntur eis: siquorum retinueritis, retenta sunt.

remittuntur eis: & quorum retinueritis, retenta sunt.

Θωμᾶς δὲ, εἷς ἐκ τῶν δώδεκα, ὁ λεγόμενος Δίδυμος, οὐκ ἦν μετ᾽ αὐτῶν ὅτε ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς.

24 Thomas autem, vnus ex duodecim, qui dicitur Didymus, non erat cum eis, quando venerat Iesus.

24 Thomas autem, unus ex duodecim, qui dicitur Didymus, non erat cum eis quando uenit Iesus.

Ἔλεγον οὖν αὐτῷ οἱ ἄλλοι μαθηταί, Ἑωράκαμεν τὸν Κύριον. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἐὰν μὴ ἴδω ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ τὸν τύπον τῶν ἥλων, καὶ βάλω τὸν δάκτυλόν μου εἰς τὸν τύπον τῶν ἥλων, καὶ βάλω τὴν χεῖρά μου εἰς τὴν πλευρὰν αὐτοῦ, οὐ μὴ πιστεύσω.

25 Dixerunt ergo ei alii discipuli, Vidimus Dominum. Ille verò dixit eis, Nisi videro in manibus eius vestigium clauorum, & immisero digitum meum vestigio clauorum, & immisero manum meam lateri eius, nequaquam credam.

25 Dixerunt ergo ei alii discipuli, Vidimus Dominum. Ille autem dixit eis, Nisi uidero in manibus eius figuram clauorum, & mittam digitum meum in locum clauorum, & mittam manum meam in latus eius, non credam.

Καὶ μεθ᾽ ἡμέρας ὀκτὼ πάλιν ἦσαν ἔσω οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ Θωμᾶς μετ᾽ αὐτῶν. ἔρχεται ὁ Ἰησοῦς τῶν θυρῶν κεκλεισμένων, καὶ ἔστη εἰς τὸ μέσον, καὶ εἶπεν, Εἰρήνη ὑμῖν.

26 Octo igitur post diebus rursus erant discipuli eius intus, & Thomas cum eis: venit Iesus foribus clausis, & stetit in medio, & dixit, Pax vobis.

26 Et post dies octo iterũ erant discipuli eius intus, & Thomas cum eis: uenit Iesus ianuis clausis, & stetit in medio, & dixit, Pax uobis.

Εἶτα λέγει τῷ Θωμᾷ, Φέρε τὸν δάκτυλόν σου ὧδε, καὶ ἴδε τὰς χεῖράς μου, καὶ φέρε τὴν χεῖρά σου, καὶ βάλε εἰς τὴν πλευράν μου· καὶ μὴ γίνου ἄπιστος, ἀλλὰ πιστός.

27 Deinde dicit Thomæ, Infer digitum tuum huc, & vide manus meas, & profer manum tuam, & immitte lateri meo, & ne esto incredulus, sed credens.

27 Deinde dixit Thomæ, Infer digitum tuum huc, & uide manus meas, & adfer manum tuam, & mitte in latus meum: & noli esse incredulus, sed fidelis.

Καὶ ἀπεκρίθη ὁ Θωμᾶς, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ὁ Κύριός μου καὶ ὁ Θεός μου.

28 Respondit autem Thomas, & dixit ei, Dominus meus & Deus meus es.

28 Respondit Thomas, & dixit ei, Dominus meus, & Deus meus.

Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι ἑώρακάς με Θωμᾶ, πεπίστευκας· μακάριοι οἱ μὴ ἰδόντες, καὶ πιστεύσαντες.

29 Dicit ei Iesus, Quia vidisti me, Thoma, credidisti: beati qui non viderunt, & crediderunt.

29 Dicit ei Iesus, Quia uidisti me, Thoma, credidisti: beati qui non uiderunt, & crediderũt.

Πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἄλλα σημεῖα ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς ἐνώπιον τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ἃ οὐκ ἔστι γεγραμμένα ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ.

30 Multa igitur etiam alia signa edidit Iesus in discipulorũ suorum conspectu, quæ non sunt scripta in hoc libro.

30 Multa quidem & alia signa fecit Iesus in conspectu discipulorũ suorum, quæ non sunt scripta in libro hoc. Infrà, 21. d. 25

Ταῦτα δὲ γέγραπται ἵνα πιστεύσητε ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐστιν ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ ἵνα πιστεύοντες, ζωὴν ἔχητε ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ.

31 Hæc autem scripta sunt vt credatis Iesum esse Christum Filium Dei, & vt credentes, vitã habeatis per nomen eius.

31 Hæc autẽ scripta sũt ut credatis quia Iesus est Christus Filius Dei, & ut credentes, uitam habeatis in nomine eius.

Κεφάλαιον κα

CAP. XXI.

CAP. XXI.

Μετὰ ταῦτα ἐφανέρωσεν ἑαυτὸν πάλιν ὁ Ἰησοῦς τοῖς μαθηταῖς ἐπὶ τῆς θαλάσσης τῆς Τιβεριάδος. ἐφανέρωσε δὲ οὕτως·

1 Postea patefecit se rursus Iesus discipulis ad mare Tiberiadis. patefecit autem sic:

1 Postea manifestauit se iterum Iesus discipulis ad mare Tiberiadis. manifestauit autem sic:

Ἦσαν ὁμοῦ Σίμων Πέτρος καὶ Θωμᾶς ὁ λεγόμενος Δίδυμος, καὶ Ναθαναὴλ ὁ ἀπὸ Κανᾶ

2 Erant simul Simon Petrus & Thomas qui dicitur Didymus, & Nathanael qui erat ex Cana

2 Erant simul Simon Petrus & Thomas qui dicitur Didymus, & Nathanael qui erat à Cana

25 In manibus eius vestigium clauorum, ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ τὸν τύπον τῶν ἥλων. Crebra illa repetitio articuli magnam habet emphasin, quæ Latino sermone explicari non potest. Vetus autẽ interpres τύπον vertit figuram, pro quo deinde sciolus quispiam substituit fixuram: quo modo etiam interpretatus est Trapezuntius in Cyrillo. Vestigio clauorum, εἰς τὸν τύπον τῶν ἥλων. Vulg. In locum clauorum. Nam pro τύπον legit τόπον: quam lectionem maximè probo, in hoc quidem posteriore loco.

τῆς Γαλιλαίας, καὶ οἱ τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ δύο.

Galilææ, & *filii* Zebedæi, aliíque ex discipulis eius duo.

Galilææ, & filij Zebedæi, & alii ex discipulis eius duo.

Λέγει αὐτοῖς Σίμων Πέτρος, Ὑπάγω ἁλιεύειν. Λέγουσιν αὐτῷ, Ἐρχόμεθα καὶ ἡμεῖς σὺν σοί. Ἐξῆλθον, καὶ ἀνέβησαν εἰς τὸ πλοῖον εὐθύς· καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ νυκτὶ ἐπίασαν οὐδέν.

3 Dicit eis Simon Petrus, Abeo piscatum. Dicunt ei, ᵛ Imus & nos tecum. Profecti sunt, & ascenderunt in nauigium statim: & illa nocte nihil ᵛ ceperunt.

3 *Dicit eis Simon Petrus, Vado piscari. Dicunt ei, Venimus & nos tecum. Et exierunt, & ascenderunt in nauim: & illa nocte nihil prendiderunt.*

Πρωΐας δὲ ἤδη γινομένης ἔστη ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸν αἰγιαλόν, οὐ μέντοι ᾔδεισαν οἱ μαθηταὶ ὅτι Ἰησοῦς ἐστι.

4 Mane autem iam exorto stetit Iesus in litore: non tamen cognouerunt discipuli Iesum esse.

4 *Mane autem iã facto stetit Iesus in litore: nõ tamen cognouerunt discipuli quia Iesus est.*

Λέγει οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Παιδία, μή τι προσφάγιον ἔχετε; Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ, Οὔ.

5 Dicit ergo eis Iesus, Pueri, num quid ᵛ obsonii habetis? Responderunt ei, Non.

5 *Dicit ergo eis Iesus, Pueri, nunquid pulmentarium habetis? Responderunt ei, Non.*

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Βάλετε εἰς τὰ δεξιὰ μέρη τοῦ πλοίου τὸ δίκτυον, καὶ εὑρήσετε. Ἔβαλον οὖν, καὶ οὐκ ἔτι αὐτὸ ἑλκύσαι ἴσχυσαν ἀπὸ τοῦ πλήθους τῶν ἰχθύων.

6 At ille dicit eis, Iacite rete in dextram nauigii partem, & inuenietis. Iecerunt ergo, & non amplius poterant illud trahere præ multitudine piscium.

6 *Dicit eis, Mittite in dexteram nauigii rete, & inuenietis. Miserunt ergo, & iam non ualebant illud trahere præ multitudine piscium.*

Λέγει οὖν ὁ μαθητὴς ἐκεῖνος ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς, τῷ Πέτρῳ, Ὁ Κύριός ἐστι. Σίμων οὖν Πέτρος ἀκούσας ὅτι ὁ Κύριός ἐστι, τὸν ἐπενδύτην διεζώσατο, (ἦν γὰρ γυμνός) καὶ ἔβαλεν ἑαυτὸν εἰς τὴν θάλασσαν.

7 Dicit ergo discipulus ille quẽ diligebat Iesus, Petro, Dominus est. Simon ergo Petrus quum audisset Dominum esse, ᵛ amiculum succinxit, (erat enim nudus) & abiecit se in mare.

7 *Dicit ergo discipulus ille quem diligebat Iesus, Petro, Dominus est. Simon Petrus quum audisset quia Dominus est, tunica succinxit se, (erat enim nudus) & misit se in mare.*

Οἱ δὲ ἄλλοι μαθηταὶ τῷ πλοιαρίῳ ἦλθον, (οὐ γὰρ ἦσαν μακρὰν ἀπὸ τῆς γῆς, ἀλλ' ὡς ἀπὸ πηχῶν διακοσίων) σύροντες τὸ δίκτυον τῶν ἰχθύων.

8 Alii autem discipuli nauigio venerunt, (nõ enim longè aberant à terra, sed circiter cubitis ducentis) trahentes rete *plenum* piscium.

8 *Alii autem discipuli nauigio uenerunt, (non enim longè erant erant à terra, sed quasi cubitis ducentis) trahentes rete piscium.*

Ὡς οὖν ἀπέβησαν εἰς τὴν γῆν, βλέπουσιν ἀνθρακιὰν κειμένην, καὶ ὀψάριον ἐπικείμενον, καὶ ἄρτον.

9 Vt ergo descenderunt in terram, vident prunas positas, & ᵛ piscem impositum, & panem.

9 *Vt ergo descenderunt in terram, uiderunt prunas positas, & piscem superpositum, & panẽ.*

CAPVT XXI.

3 Imus, ἐρχόμεθα. Vel, ibimus. Ponitur enim ἔρχεσθαι pro ἰέναι. Sic Hom. Iliad. α, Ἐρχέσθην κλισίην Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος. Ceperunt, ἐπίασαν. Vide suprà, 7.e.30.

5 Obsonii, προσφάγιον. Vulg. & Castellio etiam nuper cõuertit, Pulmentarium, ineptè profectó. Nam cur à piscatoribus pultem petat? Deinde quàm bene hoc conuenit cum eo quod sequitur? Mittite rete in dextram partem nauigii, & inuenietis. Est ergo προσφάγιον idem quod ὄψον & προσόψημα, de quo sic Athenæus libri septimi initio, Οὐκ ἀγνοῶ δ' ὅτι ὄψον κυρίως καλεῖται πᾶν τὸ περὶ πυρὶ κατασκευαζόμενον εἰς ἐδωδήν. ἤτοι γὰρ ἑφθόν ἐστιν, ἢ παρὰ τὸ ὀπτᾶσθαι ὠνόμασται. Paulo antè verò dixerat, πάντων τῶν προσοψημάτων ὄψων καλουμένων, ἐξενίκησεν ὁ ἰχθὺς διὰ τὴν ἐξαίρετον ἐδωδὴν μόνος οὕτως καλεῖσθαι, διὰ τοὺς ἐπιμανῶς ἐσχηκότας πρὸς ταύτην τὴν ἐδωδήν. λέγομεν οὖν ὀψοφάγους, οὐ τοὺς βόεια ἐσθίοντας, &c. ἀλλὰ τοὺς περὶ τὴν ἰχθυοπωλίαν ἀναστρεφομένους. Hæc ille. ex quibus optimè intelligitur quid sit hoc loco προσφάγιον, quod Latini etiam obsonium vocant, peculiariter piscibus accommodato nomine, vt ex Terentio Erasmus annotauit suprà, 6.a.9.

7 Amiculum succinxit, τὸν ἐπενδύτην διεζώσατο. Ἐπενδύτην quidem constat à superinduendo sic vocari: Vulg. tamẽ tunicã vertit, quod Erasmo non displicet, Quia, inquit, quũ alioqui tunica sit vestis interior, verisimile est piscatoribus tunicam fuisse summam vestem. Castellio vertit Indusium, non incommodé. nam neque pallio, neque tunicæ vllus hic locus est, quum hæc minimè sint natanti idonea. Sed ex Pollucis libro 7. cap. 12, constat, hoc nomine intelligi χιτωνίσκον, id est amiculum ex lino, quod videlicet natanti minimè obsisteret. Sed & illud dicitur Petrus διαζώσασθαι, id est succinxisse, nempe pudoris causa: vnde subligacula vocant διαζώματα: & qui subligar præcinxit, dicitur διεζωσμένος.

9 Piscem, ὀψάριον. Athenæus lib. 7 & 8, pisciculi meminit ex Aphyarum genere, quem ἑψητὸν vocat, aut potius plurali numero ἑψητούς, sed à quo distinxerim ὀψάριον, quod assabatur, quum illis potius elixis vescerentur. Hoc autem vocabulum quum alioqui non minus latè pateat quàm ὄψον, tamen peculiariter de piscibus dici idem Athenæus ex Platone Comico, Menandro, & aliis, probat. Vide suprà, 6.a.9.

Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἐνέγκατε ἀπὸ τῶν ὀψαρίων ὧν ἐπιάσατε νῦν.

Ἀνέβη Σίμων Πέτρος, καὶ εἵλκυσε τὸ δίκτυον ἐπὶ τῆς γῆς, μεστὸν ἰχθύων μεγάλων ἑκατὸν πεντηκοντατριῶν· καὶ τοσούτων ὄντων οὐκ ἐσχίσθη τὸ δίκτυον.

Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Δεῦτε, ἀριστήσατε. Οὐδεὶς δὲ ἐτόλμα τῶν μαθητῶν ἐξετάσαι αὐτὸν, Σὺ τίς εἶ; εἰδότες ὅτι ὁ Χριστός ἐστιν.

Ἔρχεται οὖν ὁ Ἰησοῦς, καὶ λαμβάνει τὸν ἄρτον, καὶ δίδωσιν αὐτοῖς, καὶ τὸ ὀψάριον ὁμοίως.

.Τοῦτο ἤδη τρίτον ἐφανερώθη ὁ Ἰησοῦς τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν.

Ὅτε οὖν ἠρίστησαν, λέγει τῷ Σίμωνι Πέτρῳ ὁ Ἰησοῦς, Σίμων Ἰωνᾶ, ἀγαπᾷς με πλεῖον τούτων; Λέγει αὐτῷ, Ναὶ Κύριε· σὺ οἶδας ὅτι φιλῶ σε. Λέγει αὐτῷ, Βόσκε τὰ ἀρνία μου.

Λέγει αὐτῷ πάλιν δεύτερον, Σίμων Ἰωνᾶ, ἀγαπᾷς με; Λέγει αὐτῷ, Ναὶ Κύριε· σὺ οἶδας ὅτι φιλῶ σε. Λέγει αὐτῷ, Ποίμαινε τὰ πρόβατά μου.

Λέγει αὐτῷ τὸ τρίτον, Σίμων Ἰωνᾶ, φιλεῖς με; Ἐλυπήθη ὁ Πέτρος ὅτι εἶπεν αὐτῷ τὸ τρίτον, φιλεῖς με; καὶ εἶπεν αὐτῷ, Κύριε, σὺ πάντα οἶδας· σὺ γινώσκεις ὅτι φιλῶ σε. Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Βόσκε τὰ πρόβατά μου.

Ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ὅτε ἦς νεώτερος, ἐζώννυες σεαυτὸν, καὶ περιεπάτεις ὅπου ἤθελες· ὅταν δὲ γηράσῃς, ἐκτενεῖς τὰς χεῖράς σου, καὶ ἄλλος σε ζώσει, καὶ οἴσει ὅπου οὐ θέλεις.

10 Dicit eis Iesus, Adferte ex pi-
scibus quos modò cepistis.
11 Ascendit Simon Petrus, &
traxit rete in terram, plenum
magnis piscibus, centum quin-
quagintatribus: & quum tot
essent, non est fissum rete.
12 Dicit eis Iesus, Venite, pran-
dete. Nullus autem discipulo-
rum audebat eum interrogare,
Tu quis es? quum scirent Do-
minum esse.
13 Venit ergo Iesus, & accipit
panem, & dat eis, & piscem simi
liter.
14 Hac iam tertia vice patefa-
ctus est Iesus discipulis suis,
quum resurrexisset à mortuis.
15 Quum ergo prandissent, di-
cit Simoni Petro Iesus, Simon
ʺ*fili* Ionæ, diligis me plus quàm
hi? Dicit ei, Etiam Domine:
tu nosti quòd amem te. Dicit
ei, Pasce agnos meos.
16 Dicit ei ʺrursum secundò,
Simon *fili* Ionæ, diligis me? Ait
illi, Etiam Domine: tu nosti
quòd amem te. Dicit ei, Pasce
oues meas.
17 Dicit ei ʺtertiò, Simon *fili* Io-
næ, amas me? Tristis fuit Pe-
trus quòd tertiò dixisset ipsi, A-
mas me? Dixitque ei, Domine,
tu omnia nosti, tu nosti quòd a-
mem te. Dicit ei Iesus, Pasce o-
ues meas.
18 Amen amen dico tibi, quum
esses iunior, ʺcingebas te, & ibas
quò volebas: quum autem se-
nueris, extendes manus tuas, &
alius te cinget, ʺ& transferet ʺquò
noles.

*10 Dicit eis Iesus, Adferte
de piscibus quos prendi-
stis nunc.
11 Ascendit Simō Petrus,
& traxit rete in terrā,
plenum magnis piscibus
centum quinquagintatri
bus: & quū tanti essent,
non est scissum rete.
12 Dicit ei Iesus, Venite,
prandete. Et nemo au-
debat discumbētium in-
terrogare eum, Tu quis
es? scientes quia Domi-
nus est.
13 Et uenit Iesus, & ac-
cipit panem, & dat eis,
& piscem simuliter.
14 Hoc iam tertio manife-
status est Iesus discipulis
suis quum resurrexisset
à mortuis.
15 Quum ergo prandis-
sent, dicit Simoni Petro
Iesus, Simon Iohannis,
diligis me plus his? Di-
cit ei, Etiam Domine: tu
scis quia amo te. Dicit
ei, Pasce agnos meos.
16 Dicit ei iterum, Simon
Iohannis, diligis me? Ait
illi, Etiam Domine: tu scis
quia amo te. Dicit ei,
Pasce agnos meos.
17 Dicit ei tertiò, Simon Io
hannis, amas me? Con-
tristatus est Petrus quia
dixit ei tertiò, Amas me?
& dixit ei, Domine, tu o-
mnia scis: tu scis quia
amo te. Dicit ei Iesus,
Pasce oues meas.
18 Amen amen dico tibi,
quum esses iunior, cinge
bas te, & ambulabas u-
bi uolebas: quum autem
senueris, extendes ma-
nus tuas, & alius te cin-
get, & ducet quò nō uis.*

15 *Fili* Ionæ, Ἰωνᾶ. Vulg. & Eras. Iohannis. i. Ἰωαννᾶ. Vide Matth. 16. c. 17. Nos quidem hoc loco in omnibus vetustis codicibus, vno excepto, scriptum inuenimus Ἰωνᾶ. quod etiam fieri potest vt pro Ἰωαννᾶ per syncopen dicatur.

16 Rursum secundò, πάλιν δεύτερον. Vetus interpres non legit δεύτερον. similis tamen pleonasmi exemplum reperio Matth. 16. d. 42.

17 Tertiò, τὸ τρίτον. Nempe æquum erat vt triplici abnegationi triplex confessio opponeretur, ne de tanti peccati remissione & restitutione muneris Apostolici dubitaret Petrus.

18 Cingebas te, ἐζώννυες. Huius loci explicatio pendet à verbo ζωννύειν. Qui igitur peregrè profecturi sunt, præsertim in Oriente & iis regionibus quarum incolæ laxioribus & prælongis vestibus vtuntur, illos necesse est succingi: deinde etiam constat solitos fuisse in zona pecuniam ferre in viaticum, vt Matth. 10. a. 9. Inde factum est vt Heb. חגר מתניו Græcis ζωννύεσθαι, Latinis Præcingere & Accingere, significet sese ad iter cōparare: quanuis Græcum illud vocabulum fere in re militari vsurpetur ἀντὶ τοῦ ὁπλίζεσθαι. Iam verò quia non dissimili ratione captiui loris ac vinculis cinguntur, præsertim si quò mittendi sunt, huc respexit Christus quū diceret, καὶ ἄλλος σε ζώσει, quasi diceret, Nunc liberè te accingis vt proficiscaris quò libuerit: atqui tempus erit quum non te zona accinges, sed alius te vinculis constringet, vt te pertrahat etiam inuitum. Sic autem apud Hebræos interdum accipi verbum חגר pro Ligare & vinctum tenere, ostendit Kimhi in libro Radicum, explicans Psal. 76. c. 11. Et transferet, καὶ οἴσει. Vulg. & Eras. ducet. ac fateor quidem φέρειν & ἄγειν sæpe permutari: sed mihi videtur potius hîc fuisse retinenda propria significatio, vt melius appareat antithesis, Tu cingebas

te zona, alius te cinget vinculis: ibas quò volebas, tunc non gradieris, sed vinctus transfereris, ac deportaberis ad supplicium. Quò noles, ὅπου οὐ θέλεις. Hoc verò non est simpliciter ita accipiendum quasi futurum sit vt Petrus inuitus pro Dei veritate quicquam ferat, quum eum legamus gaudentem rediisse è concilio in quo fuerat flagris cæsus: sed quia hæc voluntas non proficisceretur à carne, sed ab illo aduentitio Spiritus dono, ideo repugnantiam quandam Christus significauit quum ita loqueretur: denique naturalem illam libertatem captiuitati opponit.

19 Τοῦτο δὲ εἶπε, σημαίνων ποίῳ θανάτῳ δοξάσει τὸν Θεόν. καὶ τοῦτο εἰπών, λέγει αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι.

19 Hoc autem dixit, significans "qua morte glorificaturus esset Deum. Et quum hoc dixisset, dicit ei, Sequere me.

16 *Hoc autem dixit, significans qua morte clarificaturus esset Deum. Et quum hoc dixisset, dicit ei, Sequere me.*

20 Ἐπιστραφεὶς δὲ ὁ Πέτρος βλέπει τὸν μαθητὴν ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς, ἀκολουθοῦντα, ὃς καὶ ἀνέπεσεν ἐν τῷ δείπνῳ ἐπὶ τὸ στῆθος αὐτοῦ, καὶ εἶπε, Κύριε, τίς ἐστιν ὁ παραδιδούς σε;

Suprà, 13.c.23

20 Cõuersus Petrus videt illum discipulum quem diligebat Iesus, sequentem, ‖qui & recubuerat in cœna super pectus eius, & dixerat, Domine, quis est ille qui te prodit?

20 *Conuersus Petrus uidit illum discipulũ quẽ diligebat Iesus, sequentem, qui & recubuit in cœna super pectus eius, & dixit, Domine, quis est qui tradet te?*

21 Τοῦτον ἰδὼν ὁ Πέτρος λέγει τῷ Ἰησοῦ, Κύριε, οὗτος δὲ τί;

21 Hunc ergo quum vidisset Petrus, dicit Iesu, Domine, hic autem quid?

21 *Hunc ergo quum uidisset Petr⁹, dicit Iesu, Domine, hic autẽ quid?*

22 Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι, τί πρός σε; σὺ ἀκολούθει μοι.

22 Dicit ei Iesus, "Si velim eũ manere donec veniam, quid ad te? tu me sequere.

22 *Dicit ei Iesus, Si eum uolo manere donec ueniam, quid ad te? tu me sequere.*

23 Ἐξῆλθεν οὖν ὁ λόγος οὗτος εἰς τοὺς ἀδελφούς, ὅτι ὁ μαθητὴς ἐκεῖνος οὐκ ἀποθνήσκει· καὶ οὐκ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς ὅτι οὐκ ἀποθνήσκει, ἀλλ', Ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι, τί πρός σε;

23 "Exiit ergo sermo iste inter fratres, discipulum illum non moriturum: sed non dixerat ei Iesus, Nõ morietur: sed, Si eum velim manere donec veniam, quid ad te?

23 *Exiuit ergo sermo iste inter fratres quia discipulus ille nõ moritur. Et non dixit ei Iesus, Non moritur: sed, Si eum uolo manere donec ueniã; quid ad te?*

24 Οὗτός ἐστιν ὁ μαθητὴς ὁ μαρτυρῶν περὶ τούτων, καὶ γράψας ταῦτα· καὶ οἴδαμεν ὅτι ἀληθὴς ἐστιν ἡ μαρτυρία αὐτοῦ.

24 Hic est discipulus ille qui de his testatur, & hæc scripsit: " & scimus verum esse testimoniũ eius.

24 *Hic est discipulus ille qui testimonium perhibet de his, & scripsit hæc: & scimus quia uerum est testimoniũ eius.*

25 Ἔστι δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ ὅσα ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, ἅτινα ἐὰν γράφηται καθ' ἕν, οὐδὲ αὐτὸν οἶμαι τὸν κόσμον χωρῆσαι τὰ γραφόμενα βιβλία. Ἀμήν.

Suprà, 20.g.30

25 ‖Sunt autem & alia multa quæ fecit Iesus, quæ si scribantur sigillatim, ne mundumquidem ipsum opinor capturum eos qui scriberentur libros. Amen.

25 *Sunt autem & alia multa quæ fecit Iesus: quæ si scribantur per singula, nec ipsum arbitror mundum capere posse eos qui scribẽdi sunt libros.*

19 Qua morte, ποίῳ θανάτῳ. Qui ex hoc loco colligunt Petrum fuisse crucifixum, ineptè argumentantur, quum Christus in genere prædicet Petri mortem violentam fore. Certè si credimus illi non modò ineptissimo, sed etiam planè impio libello qui inscribitur De Petri passione, sub Lini cuiusdam Episcopi nomine, vix vnquam iustiore de causa quisquam damnatus est quàm Petrus, vt qui vxores à suis maritis, contra Christi & Apostoli doctrinam, abduceret. Sed absit vt hæc cuiquam in mentem veniant qui vel à limine Christianam religionem salutarit. Imò tota illa narratio iis verbis, iis sententiis est descripta, vt nesciam vtrum magis debeam admirari, ipsiúsne Satanæ vecordiam, qui in istis confingendis maiorem astum non adhibuerit, an verò nostrorum maiorum stuporem, qui tam crassas fraudes non agnouerint.

22 Si velim, ἐὰν θέλω. Nulla est in Græco textu amphibolia: consentiunt interpretes nõ modò Græci sed etiam Latini, quum (vt eruditè annotat Erasmus) à librariis deprauatus sit Augustinus. Itaque non dubiũ est quin legendum sit Si velim, non autẽ, Sic volo, vt vulgò cantillant quibus id vnum sapit quod nihil sapit.

23 Exiit, ἐξῆλθεν. Heb. יצא. Id est dimanauit & sparsus est hic rumor, vt alibi exposuimus.

24 Et scimus, καὶ οἴδαμεν. Ista nescio quomodo non videntur conuenire, quum Iohannes ipse de se loquatur. Nam siquis excipiat, ipsum de se loqui plurali numero, videtur omnino pro αὐτοῦ, ipsius, dicendum fuisse ἡμέτερον, nostrum. Certè Chrysostomus & Theophylactus videntur legisse οἶδε, noui, singulari numero. Verùm ne hoc quidem mihi satisfacit. nam quum de se ex Hebræorum more loquatur in tertia (quod aiunt) persona, omnino videtur dicendum potius fuisse καὶ οἶδεν ὅτι, & nouit verum esse suum testimonium, vt suprà, 21.f.35. Sed hæc possunt ex Hebræorum idiotismo excusari, apud quos vix quicquam frequentius occurrit istis personarum mutationibus.

ACTA

Acta ſanctorum Apoſtolorum.

Πράξεις τῶν ἁγίων Ἀποστόλων.

Acta, πράξεις. Nonnulli Actus,quidam Geſta,alii Actiones conuertunt, non modò ex recentioribus, ſed etiam ex veteribus. Acta enim Latini vocant rerum publicè geſtarum commentarios publicæ memoriæ cauſa conſcriptos. Aliter tamen ſenſit Valla:ſed meritò in eo(vt ego exiſtimo) à Budæo reprehenſus. Videtur ergo πράξεων ſignificatio apud Græcos latius patere quàm Actorum apud Latinos. Sed quum hic liber complectatur veluti publicos totius reip. Chriſtianæ commentarios & annales, ego quidem malim Acta,quàm alio quouis nomine vocare. Sanctorum Apoſtolorum, τῶν ἁγίων Ἀποστόλων. In pleriſque codicibus non additur ἁγίων. In Complutenſi autem editione hæc adſcripta reperimus, τοῦ ἁγίου Λουκᾶ τοῦ εὐαγγελιστοῦ, id eſt, Sancti Lucæ Euangeliſtæ:vt nemini dubium eſſe debeat quin Lucas ſit huius libri ſcriptor.

1 ΤΟΝ μὲν πρῶτον λόγον ἐποιησάμην περὶ πάντων, ὦ Θεόφιλε, ὧν ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν,

2 Ἄχρι ἧς ἡμέρας ἐντειλάμενος τοῖς Ἀποστόλοις διὰ Πνεύματος ἁγίου, οὓς ἐξελέξατο, ἀνελήφθη.

NOVA INTERPR.

1 Primū quidem librum confeci, Theophile,de omnibus quæ cœpit Ieſus & facere & do cere,

2 Ad *eum* vſque diē quo quū mādata dediſſet Apoſtolis per Spiritum ſanctū,quos elegerat, ſurſum receptus eſt.

VETVS.

1 *Primum quidē ſermonem feci de omnibus, ô Theophile, quæ cœpit Ieſus facere & docere,*

2 *Vſque in diē qua præcipiens Apoſtolis per Spiritum ſanctum, quos elegit, aſſumptus eſt.*

ANNOTATIONES IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 Primum quidem librum confeci, τὸν μὲν πρῶτον λόγον ἐποιησάμην. Vulg. Primum quidem ſermonem feci. Eraſmus, Superiore quidem volumine diximus. Nos neutram verſionem ſequuti ſumus. nam meritò reprehendi putamus Veterem interpretem ab Eraſmo quòd λόγον verterit ſermonē: & Sermonē facere, pro habere, nemo Latinè dixerit. Idem tamen nulla neceſſitate coactus à Græcis diſcedit, quaſi ita ſcripſerit Lucas, τῷ μὲν πρώτῳ λόγῳ εἶπον. Cæterùm quòd τὸν πρῶτον vertimus Primum, quum de altero Lucæ libro agatur, id tueri poſſumus Ciceronis ipſius authoritate, qui, quum duo tantùm ſint De inuentione libri, ſic in ſecundo illorum ſcribit. In primo (inquit) libello diximus. Deinde quanuis λόγον ποιεῖσθαι Græcis interdum idem declaret quod Latinis Verba facere, vel, Sermonem habere: tamen adiuncta hæc verba τὸν μὲν πρῶτον, faciunt vt potius exiſtimem λόγον idem hic valere quod σύγγραμμα. Nam alioqui ſcripſiſſet Lucas τὸ μὲν πρῶτον, vel πρῶτον μέν. Itaque Librum interpretamur, ſicut idem Cic. Xenophontis λόγον οἰκονομικόν, Librum Œconomicum interpretatur. Et facere & docere, ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν. Duo igitur ſibi proponunt Euangeliſtæ illis libris deſcribenda, nēpe Chriſti facta & dicta.

2 Ad *eum* vſque d. q. ἄχρι ἧς ἡμέρας. Vulg. Vſque in diē qua. Auguſtinus quodam loco vertit, In die quo, diuerſum aliquod à noſtris exemplar ſequutus. Quum mādata dediſſet, ἐντειλάμενος. Vulg. Præcipiens, neglecta aoriſti ratione, quæ hîc fuit obſeruanda. Significatur enim his verbis, Dominum non antè diſceſſiſſe à ſuis, quàm certa illis dediſſet mandata (quæ nimirum ipſe Lucas poſtea copioſius explicat) vt facere ſolent qui ab amicis, vel etiam ex hoc mundo diſcedunt. Ad verbum, quum mandaſſet. Sed hoc verbum non putoà Latinis abſolutè vſurpari. Apoſtolis per Spiritum ſanctum, τοῖς Ἀποστόλοις διὰ Πνεύματος ἁγίου. Vulgata, Apoſtolis per Spiritum ſanctum. Eraſmus, Apoſtolis impertitus in hoc ipſum Spiritum ſanctum. Locus hic obſcurus eſt, propterea quòd hæc verba διὰ Πνεύματος ἁγίου, vel cū præcedētibus, vel cum ſubſequētibus coniungi poſſunt. Ego ad præcedentia refero, nempe ad participium ἐντειλάμενος, vt ſignificetur totum hoc munus Apoſtolicum non humana ſed diuina authoritate niti. Alii de ea Spiritus ſancti miſſione intelligunt quam refert Iohannes cap. 20. e. 22. quam poſteriorem expoſitionē ſequutus Eraſmus, paulo fuſius hunc locū explicuit. Sed præterquā quòd hæc interpretatio à Græcis nimium procul recedit, etiam vim facit particulæ διὰ: quum potius dicēdum fuerit ἅμα τῷ Πνεύματι, vt intelligeremus vnà cum mandatis etiam Spiritum ſanctum fuiſſe datum Apoſtolis. Præterea quum priore illa Spiritus inſpiratione, cuius mentionem facit Iohannes, aſperſi potius quàm imbuti fuerint Apoſtoli, ideóque nouum alium Baptiſmum iubeantur expectare: mallem quidem ego, ſi ad Spiritus ſancti miſſionē hæc placeret referre, vti participio futuro impertiturus, quàm præterito impertitus. Non deſunt igitur qui poſt Ἀποστόλοις diſtinctionē adſcribant: & ita ſcriptum hūc locum inuenimus in vetuſtis duobus codicibus, vt hæc verba διὰ τοῦ Πνεύματος ἁγίου cum ſequente verbo ἐξελέξατο per traiectionem connectantur, ſitque hæc ſententia, Data eſſe à Chriſto mandata Apoſtolis quos per Spiritum ſanctum delegerat. Eſt autē plana hæc interpretatio, & huiuſmodi traiectionū exēpla paſſim annotauimus, vt Ioh. 8. d. 25, & 15. b. 10. Rom. 8. a. 3, & 12. a. 3. Sed quum omnes codices, præter vnum & alterum, aliter ſint diſtincti, neque ſit omnino neceſſe per traiectionem iſta explicare, mallē, hac ſeruata diſtinctione, hæc cōnectere, non cum participio ἐντειλάμενος, ſed cum τοῖς Ἀποστόλοις, quaſi ſcripſerit Lucas, τοῖς διὰ Πνεύματος ἁγίου Ἀποστόλοις: vel, repetito articulo, τοῖς Ἀποστόλοις τοῖς διὰ Πνεύματος ἁγίου. Nam ſæpe ſolent articuli à ſacris ſcriptoribus in hoc dicendi genere prætermitti, vt aliquoties apud Iohannem, & Rom. 8. a. 2, ὁ γὰρ νόμος τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, pro τοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Item Iacobi 2. d. 26, ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων, pro ἡ χωρὶς τῶν ἔργων: ex Hebræorum idiotiſmo videlicet, apud quos penè ſemper relatiuum cum verbo ſubſtantiuo ſubauditur. Eſſet ergo ſubaudiendum participium illuſtrandæ ſententiæ maximè conueniens, vt ἀναδειχθεῖσι, ab eo verbo deductum quo vſus eſt ſupra Lucas in eodem argumento cap. 10. a. 1. vel προκεχειροτονημένοις, quod vſurpauit infrà cap. 10. f. 41. Apparet in ſumma, hoc additum eſſe à Luca ad commendandam eorum vocationem de quorum rebus geſtis poſtea dicturus eſt. Idcirco enim totum hoc proœ-

mium & quaſi ἀνακεφαλαίωσιν contexit, vt intelligant lectores quanti fieri debeat hæc hiſtoria, eorum geſta complectens qui à Spiritu ſancto munus acceperint, & quos ipſe Filius Dei ſelegerit. Nã hæc verba, οὓς ἐξελέξατο, videntur in epexegeſi poſita, quibus illud explicetur quod dictum fuerat, iſtos videlicet per Spiritum ſanctum accepiſſe hæc mandata. Eodem dicendi genere vtitur Apoſtolus Gal.1.a.1, vbi teſtatur ſe Apoſtolum eſſe, οὐδὲ δι' ἀνθρώπου, ἀλλὰ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Surſum receptus eſt, ἀνελήφθη. Vulgata, Aſſumptus. Sed Aſſumi dicitur qui in conſortium adiungitur, quod Græci dicunt παραλαβεῖν vel προσλαμβάνειν: vt rectè obſeruat Eraſmus, qui quidem idcirco addidit particulam Surſum. Idem tamen in Annotationibus & infrà vertit Receptus eſt, nimirum in cælum vnde venerat, quaſi videlicet ἀνὰ repetitionẽ declaret. At ego potius putarim ἀνὰ idem declarare quod ἄνω, vt ἀναλαμβάνεσθαι ſignificet ſurſum (id eſt in cælum) recipi. Non deſunt qui ſubtiliorem interpretationem afferant, quaſi ſignificetur Pater tum demum agnouiſſe & adſciuiſſe Filium. vnde ἀνάληψις τῶν παίδων, quam iuriſconſulti vocant liberorum agnitionem.

3 Οἷς καὶ παρέστησεν ἑαυτὸν ζῶντα μετὰ τὸ παθεῖν αὐτόν, ἐν πολλοῖς τεκμηρίοις, δι' ἡμερῶν τεσσαράκοντα ὀπτανόμενος αὐτοῖς, καὶ λέγων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ.

3 Quibus etiã ſeipſum, "poſtquam ipſe paſſus fuit, "repræſentarat viuum "multis indubitatis ſignis, per dies quadraginta conſpectus ab eis, "& dicens quæ ad regnum Dei *ſpectant.*

3 *Quibus & præbuit ſeipſum viuum poſt paſſionem ſuam in multis argumentis, per dies quadraginta apparens eis, & loquens de regno* Dei.

Luc.24.g.49
Ioh.14.d.25

4 Καὶ συναλιζόμενος παρήγγειλεν αὐτοῖς ἀπὸ Ἱεροσολύμων μὴ χωρίζεσθαι, ἀλλὰ περιμένειν τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πατρός, ἣν ἠκούσατέ μου.

4 "Et congregans *eos*, ‖denuntiauit eis ne abſcederẽt Hieroſolymis, ſed *ut* expectarẽt promiſſum Patris, "Quod, *inquit*, audiſtis ex me.

4 *Et conueſcens præcepit eis ab* Ieroſolymis *ne diſcederent, ſed expectarẽt promiſſionẽ* Patris, *Quã audiſtis (inquit) per os meum.*

3 Poſtquam ipſe paſſus fuit, μετὰ τὸ παθεῖν αὐτόν. Vulgata, Poſt paſſionem ſuam, μετὰ τὸ πάθος αὐτοῦ. Eraſmus autem maluit per periphraſin interpretari, Poſteaquam ſupplicio fuiſſet affectus. Nam pati à Latinis pro Affici ſupplicio, vix vſurpatur abſolutè: imò verò ne à Græcis quidẽ τὸ πάσχειν, vt opinor. Sed hoc ſanè nobis vſurpare liceat, cui tanto iam tempore Chriſtianorum aures aſſueuerunt. Repræſentarat, παρέστησεν. Vulgata, Præbuit. Eraſmus, Exhibuerat: id eſt παρέσχηκεν. Multis indubitatis ſignis, ἐν πολλοῖς τεκμηρίοις. Hæc verba nonnulli diſtinctione ſublata, cum ſequenti participio ὀπτανόμενος connectunt. Nos verò pleroſque codices ſequuti, ſuperioribus adiunximus. Vulgata ad verbum, In multis argumentis. Sed (vt rectè notat Eraſmus) In multis, Hebraico more dictum eſt, pro Per multa: quas quidem particulas quum vererer ne typographi per incuriam coniungerent, ſexto caſu vti malui. Eraſmus de ſuo addidit particulam Idque, id eſt καὶ τοῦτο. nimirum propter participium ζῶντα longius poſitum. Vertit enim, Idque compluribus argumentis. At ego malui verborum conſtructionem in Latino ſermone, perſpicuitatis gratia, immutare, non hoc tantùm loco, ſed etiam ſuperiore verſiculo, nulla (vt arbitror) ſenſus iniuria. Cæterùm vt noſtræ interpretationis rationem afferamus, τεκμήρια Græci (ſicut ex Ariſtotele teſtatur Quintilianus libri 5. capite 9) indubitata & neceſſaria ſigna vocant. ſicut hæ actiones, loqui, ambulare, edere, bibere, τεκμήρια ſunt vitæ. Item ſeſe conſpiciendum & manibus contrectandum præbere, τεκμήρια veri & naturalis corporis. Item pedum & manuum & lateris vulnera exhibita, τεκμήρια ſunt illud ipſum corpus reſurrexiſſe quod crucifixum & lancea confoſſum fuerat. Item ſanguis & aqua ex confoſſo latere promanans, certiſſimum vulneratorum præcordiorum & mortis τεκμήριον. Illa ſunt igitur quibus affirmat Lucas Chriſtum ſuæ reſurrectionis fidem feciſſe, quæ ſuperiore libro copioſius narrauit. Quidam probationes interpretantur: rectè id quidem, ſed tamen hoc vocabulum mihi viſum eſt latius patere. Vulgata & Eraſmus verterunt Argumenta, non ſatis propriè, vt oſtendit Quintilianus lib.5.cap.9: cuius authoritatem ſequuti, expoſuimus per periphraſin quod vno verbo ſatis commodè dici non poſſe videbatur. Et dicens quæ ad regnum Dei *ſpectant*, καὶ λέγων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Vulgata & Eraſmus, Et loquens de regno Dei: id eſt, καὶ λαλῶν περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Prætermiſerunt igitur articulum, & Helleniſmum non expreſſerunt: cuius ea vis eſſe videtur vt intelligamus Chriſtum diſcipulis ſuis vniuerſam doctrinam Euangelicam copioſè ac luculenter expoſuiſſe.

4 Et congregans *eos*, καὶ συναλιζόμενος. Vtitur præſenti tempore vt intelligamus Chriſtum, prout eis diſperſis apparebat, præcepiſſe vt in vrbe manerent, vt eos diſperſos in vnum corpus rurſus coniungeret. Subauditur relatiuum αὐτούς, quod perſpicuitatis gratia expreſſi. Vulgata, Et conueſcens. quem locum Valla (non rectè) putat eſſe deprauatum, quaſi interpres non ſcripſerit conueſcens, ſed cõuerſans. Apparet enim Veterem interpretẽ idẽ quod Græca ſcholia ſequutum eſſe, quæ συναλιζόμενος interpretantur συνεσθίων, κοινωνῶν ἁλῶν καὶ τραπέζης. Mutuam enim vitæ conſuetudinem ἅλας tranſlatitiè vocant Græci. Sed res ipſa oſtendit hoc verbum idem valere quod συναθροίζειν, à nomine ἁλία deductum, quo frequenter apud Herodotum coactus hominum cœtus ſignificatur. Idem in Euterpe de Pherone loquens Ægypti rege, eum dicit ἐς μίαν πόλιν τὰς γυναῖκας συναλίσαντα, ὑποπρῆσαι πάσας σὺν αὐτῇ τῇ πόλει, id eſt, quum in vnam vrbem mulieres congregaſſet, omnes cum vrbe ipſa ſubiecto igne cremaſſe. Congregauit ergo eos Dominus, quum diſperſi huc & illuc fugiſſent, vt eos vnà omnes haberet aſcenſionis ſuæ teſtes. Quamobrẽ etiã paulo pòſt dicuntur συνελθεῖν, id eſt conueniſſe, illo nimirum ita imperante. Annotat Valla, in quibuſdam codicibus legi συναυλιζόμενος, id eſt, eodem vtens tecto & domicilio, vt nullum relatiuum ſubaudiatur: quam lectionem ſequutus eſt Epiphanius in Anacephalæoſi. Sed neque ita ſcriptum reperi in vllis antiquis exemplaribus, neque hoc participium puto cum proximè præcedentibus coniungendum, ſed cum iis quæ ſecundo verſiculo dicta ſunt: ita vt tertius verſiculus videatur interiectus, ſitque hæc verborum conſtructio, ἄχρι ἧς ἡμέρας ἐντειλάμενος, &c. ἀνελήφθη, καὶ συναλιζόμενος παρήγγειλεν, &c. id eſt, Vſque ad diem quo quum mandata dediſſet, &c. ſublatus eſt, & congregans *eos* denuntiauit eis, &c. Eraſmus de ſuo addidit In idem loci, id eſt ἐπὶ τὸ αὐτό. Caſtellio vertit, Ac eos frequentando: prorſus ineptè, ſiue Latinæ linguæ vſum, ſiue ſententiam ipſam ſpectes. Quòd, *inquit*, audiſtis à me, ἣν ἠκούσατέ μου. Vulgata, Per os meum, id eſt διὰ τοῦ στόματός μου. Mutatur autem oratio ex obliqua in rectam: quod frequenter occurrit, vt ſuprà Luc.5.c.4, & 2.a.5, & infrà 15.a.5. Itaque additum eſt à me verbum Inquit, ad tranſitionem declarãdam. Expreſſi præterea præpoſitionem Ex, id eſt παρά, quæ apud Græcos interdum additur, vt apud Plat. in epiſtolis, ἀκηκόατε παρ' ἐμοῦ: interdum ſubauditur, vt hoc loco. Nonnulli interpretantur, De quo (videlicet promiſſo) audiſtis, id eſt περὶ ἧς.

5 Ὅτι Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν Πνεύματι ἁγίῳ οὐ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας.

5 "Nam ‖ Iohannes baptizauit quidem aqua, vos autem baptizabimini "Spiritu sãcto "istis non multis pòst diebus.

5 Quia Iohannes quidem baptizauit aqua, uos autẽ baptizabimini Spiritu sancto non post multos hos dies. Matth.3.c.11 mar.1.a.8 luc.3.c.12 ioh.1.d.26 infrà 2.a.2, & 11.b.16, & 19.a. 4

6 Οἱ μὲν οὖν συνελθόντες ἐπηρώτων αὐτὸν, λέγοντες, Κύριε, εἰ ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ ἀποκαθιστάνεις τὴν βασιλείαν τῷ Ἰσραήλ;

6 "Quum igitur illi conuenissent, interrogarunt eum dicentes, Domine, "num hoc tempore "restitues regnum Israeli?

6 Igitur qui conuenerant, interrogabãt eum dicentes, Domine, si in tempore hoc restitues regnum Israel?

7 Εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς, Οὐχ ὑμῶν ἐστι γνῶναι χρόνους ἢ καιροὺς οὓς ὁ πατὴρ ἔθετο ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ.

7 Dixit autem ad illos, Non est vestrum nosse tempora "siue opportunitates quas Pater in "sua ipsius authoritate posuit.

7 Dixit autem eis, Non est uestrum nosse tempora uel momenta quæ Pater posuit in sua potestate.

8 Ἀλλὰ λήψεσθε δύναμιν ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς, καὶ ἔσεσθέ μοι μάρτυρες ἔν τε Ἱερουσαλὴμ καὶ ἐν πάσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ καὶ Σαμαρείᾳ, καὶ ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς.

8 ‖ Sed recipietis "virtutem Spiritus sancti, postquam superuenerit in vos, eritisque mihi testes "& in Ierusalem, & in tota Iudæa, Samariáque, & "vsque ad vltimas terras.

8 Sed accipietis uirtutem superuenientis Spiritus sancti in uos, & eritis mihi testes in Ierusalem, & in omni Iudæa, & Samaria, & usque ad ultimum terræ. Infrà 2.a.1

9 Καὶ ταῦτα εἰπὼν, βλεπόντων αὐτῶν ἐπήρ-

9 ‖ "Et quum hæc dixisset, aspicientibus ipsis "eleuatus est:

9 Et quũ hæc dixisset, uidẽtibus illis eleuatus est: Luc.24.g.51

5 Nam, ὅτι. Vulgata, Quia. Erasmus, Quoniam. Ego aliter malui, vt melius appareret nouã esse periodũ. Quòd igitur nõnulli hæc cõnectunt cũ superioribus, quasi ὅτι non αἰτιολογικῶς, sed εἰδικῶς accipiatur, id præterquam quòd durum est, etiam videtur non rectè affirmari. Neque enim vsquam legimus discipulos hoc audisse ex Christo, sed ex Iohanne potius, cuius verba Christus ipsis in memoriam reuocat, vt eius prophetiæ euentum eo certius expectent. Spiritu sancto, ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. Præpositio ἐν rectè est omissa. Nam siquis conuerterit, Per Spiritum sanctum, ista perinde accipi possent acsi Spiritus sancti persona Iohanni opponeretur. quasi diceret Christus, Iohannes quidem vos baptizauit, sed Spiritus sanctus vos baptizabit. Hîc autem est antithesis duplex, ni fallor, vna Iohannis cum Christo vel Deo Patre: (Nam post βαπτισθῆναι, id est baptizari, omnino necesse est vt subaudias ὑπ' ἐμοῦ, à me, vel ὑπὸ τοῦ πατρὸς, id est à Patre: vel ὑπ' ἐμοῦ καὶ ὑπὸ τοῦ πατρὸς, à me & à Patre, quum ab vtroque emanet Spiritus sanctus) altera est aquæ à Iohanne effusæ, & Spiritus sancti Apostolis mittendi: quæ Spiritus sancti missio & effusio hîc translatitiè vocatur Baptismus, vt antithesis melius intelligatur. Istis non multis pòst diebus, οὐ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας. Vulgata, Non post multos hos dies. Sed traiectio est constructionis. Dicendum enim erat potius μετ' οὐ πολλὰς ταύτας ἡμέρας: sicut fere Græci loqui solent.

6 Quum igitur illi conuenissent, οἱ μὲν οὖν συνελθόντες. Vulgata, Igitur qui conuenerant. Sed existimo potius οἱ μὲν οὖν positum pro αὐτοὶ vel οὗτοι μὲν οὖν. Num, εἰ. Vulgata, Ad verbum, Si. Vide Matth.12.b.10.

Restitues, ἀποκαθιστάνεις. Erasmus, Restituis. Sed apparet enallagen esse præsentis pro futuro: quia nimirũ de eo quærunt Apostoli quod paulo pòst futurum arbitrabantur. Idem dicendi genus reperies suprà Luc.24.g.49, nempe ἀποστέλλω pro ἀποστελῶ.

7 Siue opportunitates, ἢ καιρούς. Vulgata, Vel momenta: quæ interpretatio non satis conuenit. Significat enim momentum particulam aliquam temporis, etiamsi non fuerit opportuna. Erasmus per periphrasin, Articulos temporum. Significat enim χρόνος spatium temporis in genere, καιρὸς autem opportunitatem rei gerendæ, quam Terentius articulum vocat. malui tamen, vt perspicuitati studerem, opportunitates vertere. Sed hoc annotandum est, opportunitates hîc considerari quatenus à Dei decreto pendent: ideóque non tam significare tempus agendis rebus opportunum quàm tempus agendis rebus à Deo constitutum: quanquam hæc duo ita sunt inter se coniuncta vt diuelli non possint. Sua ipsius, ἰδίᾳ. Sic rectè conuertit Erasmus, vt amphiboliam vitaret, perinde acsi scriptum esse τῇ ἑαυτοῦ.

8 Virtutem Spiritus sancti, postquam superuenerit in vos, δύναμιν ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς. Vel, Virtutem postquam superuenerit in vos Spiritus sanctus. Possunt enim hæc vel cum δύναμιν coniungi, vel vt absolutè posita conuerti: sed illud malo. Erasmus contrà vt absolutè posita interpretatur. in quo tamen hoc reprehendo quòd pro ἐπελθόντος vertit, Quum aduenerit, id est προσελθόντος, quum ἐπὶ præpositio hoc quidẽ loco idẽ valeat quod Supernè, vt significetur eã virtutem cælitus in Apostolos illapsurã: quod etiam ostenderunt igneæ illæ linguæ singulorum verticibus insidentes. Rectius ergo Vetus interpres videri poterat conuertisse ἐπελθόντος, superuenientis, nisi temporis rationem neglexisset: quam vt obseruaremus, coacti sumus verborum collocationem mutare. Castellio interpretatus est, Qui inuadet, non modò neglecto tempore, sed etiam impropriè, quum neque verbi illius Græci vim expresserit, neque inuadere dicatur qui iuuandi causa accedit. Et in Ierusalem, & in tota Iudæa, ἔν τε Ἱερουσαλὴμ καὶ ἐν πάσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ. Quia, inquit Erasmus, subiunxit Iudæam Ierusalem, totum parti, non potuit reddi gemina coniunctio neque per geminum Et, neque per Tũ. Proinde nos reddidimus, Nõ solũ Hierosolymis, verũetiã in vniuersa Iudæa. Hæc Eras. Ego verò causam non video cur hoc sit in Latino sermone magis absurdum quàm in Græco. Vsque ad vltimas terras, ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. Vulgata ad verbum, Vsque ad vltimum terræ. Erasmus, Vsque ad extrema terræ. Vide Matth.5.d.26.

9 Et quum hæc dixisset, καὶ ταῦτα εἰπών. Sic rectè Vetus interpres. Erasmus autem, Atque hæc loquutus, καὶ ταῦτα λαλήσας. Aspicientibus ipsis, βλεπόντων αὐτῶν. Vulgata, Videntibus illis, id est ὁρώντων ἐκείνων. Erasmus, Videntibus iisdem, id est τῶν αὐτῶν ὁρώντων. Vide Matth.5.d.28. Eleuatus est, ἐπήρθη. Sic vtitur hoc vocabulo Plautus, Cape dum, inquit, hunc lapidem, & eleua. Dicere tamen solemus pro ἐπαίρειν, attollere, nisi quum participiis passiuis opus est. Erasmus per periphrasin, In altum sublatus est.

θη, καὶ νεφέλη ὑπέλαβεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν.

& nubes susceptum eum abstulit ab oculis eorum.

& nubes suscepit eum ab oculis eorum.

10 Καὶ ὡς ἀτενίζοντες ἦσαν εἰς τὸν οὐρανὸν, πορευομένου αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ, ἄνδρες δύο παρειστήκεισαν αὐτοῖς ἐν ἐσθῆτι λευκῇ·

10 Et quum essent intentis in cælum oculis, eo proficiscente, ecce, viri duo astiterũt illis albo vestitu:

10 *Cúmque intuerentur in cælum euntem illum, ecce, duo uiri astiterunt iuxta illos in uestibus albis:*

11 Οἳ καὶ εἶπον, Ἄνδρες Γαλιλαῖοι, τί ἑστήκατε ἐμβλέποντες εἰς τὸν οὐρανόν; οὗτος ὁ Ἰησοῦς ὁ ἀναληφθεὶς ἀφ' ὑμῶν εἰς τὸν οὐρανὸν, οὕτως ἐλεύσεται ὃν τρόπον ἐθεάσασθε αὐτὸν πορευόμενον εἰς τὸν οὐρανόν.

11 Qui & dixerunt, Viri Galilæi, quid statis intuentes in cælum: hic Iesus qui sursum receptus est à vobis in cælum, ita veniet quemadmodum conspexistis eum proficiscẽtem in cælum.

11 *Qui & dixerunt, Viri Galilæi, quid statis aspicientes in cælum? hic Iesus qui assumptus est à uobis in cælum, sic ueniet quemadmodum uidistis eum euntem in cælum.*

12 Τότε ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλὴμ ἀπὸ ὄρους τοῦ καλουμένου ἐλαιῶνος, ὅ ἐστιν ἐγγὺς Ἱερουσαλὴμ, σαββάτου ἔχον ὁδόν.

12 Tunc reuersi sunt in Hierusalem à monte qui vocatur Oliueti, qui est propè Hierusalem, distans itinere Sabbathi.

12 *Tunc reuersi sunt Ierosolymam à monte qui uocatur Oliueti, qui est iuxta Ierusalem, Sabbathi habens iter.*

13 Καὶ ὅτε εἰσῆλθον, ἀνέβησαν εἰς τὸ ὑπερῷον, οὗ ἦσαν καταμένοντες ὅ, τε Πέτρος καὶ Ἰάκωβος, καὶ Ἰωάννης, καὶ Ἀνδρέας, Φίλιππος καὶ Θωμᾶς, Βαρθολομαῖος καὶ Ματθαῖος, Ἰάκωβος Ἀλφαίου καὶ

13 Et quum introissent, ascenderunt in cœnaculum vbi commorabantur & Petrus & Iacobus, & Iohannes & Andreas, Philippus & Thomas, Bartholomæus & Matthæus, Iacobus *filius* Alphæi &

13 *Et quum introissent in cœnaculum, ascenderunt ubi manebant Petrus & Iohannes, & Iacobus & Andreas, Philippus & Thomas, Bartholomæus & Matthæus, Iacobus Alphæi &*

1 Susceptum abstulit, ὑπέλαβεν. Vel, vt Erasmus vertit, Subduxit. Mihi tamen illud magis placuit, quia certum est Hebræorum more, ex antecedente significari consequens, vt παραλαμβάνειν accipitur pro acceptum transferre Mat.4.v.5. imò etiam Græcos video interdum exponere ὑπολαμβάνειν per ὑφαρπάζειν. Vetus interpres, Suscepit: quæ est propria huius verbi significatio.

10 Et quum essent intentis in cælum oculis, καὶ ὡς ἀτενίζοντες ἦσαν εἰς τὸν οὐρανόν. Possunt quidem hæc verba εἰς τὸν οὐρανὸν etiam cum participio πορευομένου coniungi: sed ex oratione Angelorum apparet potius esse cum superioribus connectenda, sicut post Erasmum fecimus. Quod autem attinet ad particulam ὡς, vide Matthæi 28.b.8. Cæterùm Vulgata ἀτενίζειν vertit Intueri, id est ἐμβλέπειν, pro quo Erasmus hoc quidem loco, defixis oculis esse, quum Intuendi verbum aliquoties retinuerit, vt infrà, 3.b.12, & 6.d.15. Certè ἀτενίζειν aliquid amplius declarat quàm ἐμβλέπειν, composito verbo ab α particula ἐπιτατικῶς, & τείνω, id est tendo: quam ob caussam Erasmus, modò defixis, modò immotis, modò intentis oculis esse, interpretatur. Nos illud delegimus quod visum est ad Græci verbi etymologiam proximè accedere. Vtuntur quidem Angeli proximo versiculo verbo ἐμβλέπειν, de eadẽ re agẽtes, sed addito altero verbo ἑστήκατε, vt sit quædam velut periphrasis τοῦ ἀτενίζειν.

Eo proficiscente, πορευομένου αὐτοῦ. Vulgata, Euntẽ illum: quasi hæc referantur ad participium ἀτενίζοντες, quod non patitur ratio constructionis. Erasmus, Eunte illo, id est ἰόντος ἐκείνου. Ecce, καὶ ἰδού. Hebraismus, de quo vide Matthæi 28.b.9. Albo vestitu, ἐν ἐσθῆτι λευκῇ. Vulgata In vestibus albis. de quo genere dicendi diximus Matthæi 11.c.21, & 25.c.31. Huius autem exemplum etiam proferre possumus ex Herodoto in Euterpe. Sic enim scribit de Neco Ægyptiorum rege disserens, Ἐν τῇ δὲ ἐσθῆτι ἔτυχε ταῦτα κατεργασάμενος ἀνέθηκε τῷ Ἀπόλλωνι, id est ad verbum, Eam autem vestem in qua res istas gesserat, Apollini consecrauit. Erasmus, Amicti vestibus albis, sensu optimè expresso. Nostra tamẽ interpretatio (ni fallor) & Latina est, & à Græcis propius abest.

11 A vobis, ἀφ' ὑμῶν. id est, è vestro conspectu: quod annotare placuit, nequis ineptus hæc perinde accipiat quasi scriptum sit ὑφ' ὑμῶν. Cõspexistis, ἐθεάσασθε. Vulgata & Erasmus, Vidistis. Vide Matthæi 6.a.1. Cæterùm pro οὕτως, id est ita, in tribus vetustis codicibus scriptum erat οὗτος, iste, per epanalepsin: quæ quidem lectio magnam habet emphasin: & omnem cauillandi occasionem iis præcidit qui, vt sui illius Iouis Elicii corporalem præsentiam aduersus apertum hoc Angelorum testimonium tueantur, hærent in ista particula οὕτως. Quotidie enim, (aiunt) imò verò singulis momentis descendit, sed aliter quàm ascenderit, inuisibiliter videlicet καὶ ἀπερισχεδάστως. egregium certè cauillum. At nos fide in cælum ascendamus, vt Christum illic re vera amplectamur potius quàm illum è cælo ante summum diem deducamus, & in terrestribus elementis hæreamus.

12 Distans itinere Sabbathi, σαββάτου ἔχον ὁδόν. Vulgata, Sabbathi habens iter. Erasmus paulo longius recessit à Græcis. Atqui ἔχον ponitur pro ἀπέχον, ex Hebræorum idiotismo: qui eiusmodi compositis carent. Verbũ autẽ ἀπέχειν ita vsurpatũ inuenies Luc.24.b.13. Cæterùm per iter Sabbathi circiter duo passuũ millia significari, facile est colligere, si cõferamus quæ scribũtur Mat.21.v.17, & Lu.19 v.2, & eiusdẽ 21.v.37, cũ Ioh.11.v.18.

13 Et quum introissent, καὶ ὅτε εἰσῆλθον. Domum ingressi sunt quam sibi Ecclesia eo tempore veluti commune domicilium delegerat, quæcunque tandem ea fuerit. nam ista scrutari curiosorum est hominum. Quòd autem Nicephorus ineptus & ridiculus Ecclesiasticæ historiæ scriptor ex Euodio quodã prodidit, hanc videlicet fuisse domum Iohannis Euangelistæ Zebedæi filii, in qua etiam postremum Pascha egerit Dominus, id ne verisimile quidem est. Quòd si diuinandum hîc esset, existimarem potius domum fuisse Mariæ matris Iohannis cognomento Marci, cuius fit mentio infrà, 12.c.12. In cœnaculum, εἰς τὸ ὑπερῷον: id est, in superiorem domus partẽ, vt explicant Varro & Vitruuius lib.2. Erat enim ea pars à frequẽtia & cõspectu hominum remotior. Itaque apud Homerum mulieres ἐν ὑπερῴῳ collocantur, sic vocato (vt ait Eustathius) à præpositione ὑπὲρ, & ᾠὸν, quod Spartanorum lingua declarat οἴκημα, id est domicilium siue habitationem.

Σίμων ὁ Ζηλωτὴς, καὶ Ἰούδας Ἰακώβου.

Simō Zelotes & Iudas Iacobi *frater.*

Simon Zelotes & Iudas Iacobi.

14 Οὗτοι πάντες ἦσαν προσκαρτεροῦντες ὁμοθυμαδὸν τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει, σὺν γυναιξὶ, καὶ Μαρίᾳ τῇ μητρὶ τοῦ Ἰησοῦ, καὶ σὺν τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ.

14 Hi omnes perdurabant concorditer *in* oratione & deprecatione cum vxoribus & Maria matre Iesu, & cū ipsius fratribus.

14 *Hi omnes erant perseuerantes unanimiter in oratione cum mulieribus & Maria matre Iesu, & fratribus eius.*

15 Καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις ἀναστὰς Πέτρος ἐν μέσῳ τῶν μαθητῶν εἶπεν, (ἦν τε ὄχλος ὀνομάτων ἐπὶ τὸ αὐτὸ ὡς ἑκατὸν εἴκοσιν)

15 Et per eos dies assurgens Petrus in medio discipulorum, dixit, (erat autem turba capitum eōdem *loci* quasi cētum viginti)

15 *In diebus illis exurgens Petrus in medio fratrum, dixit, (erat autem turba nominum simul fere centum uiginti)*

16 Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ἔδει πληρωθῆναι τὴν γραφὴν ταύτην ἣν προεῖπε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ στόματος Δαβὶδ, περὶ Ἰούδα τοῦ γενομένου ὁδηγοῦ τοῖς συλλαβοῦσι τὸν Ἰησοῦν·

16 Viri fratres, oportuit impleri Scripturam hanc, ‖ quam prædixit Spiritus sanctus per os Dauid, de Iuda, qui fuit dux viæ iis qui comprehenderunt Iesum:

16 *Viri fratres, oportet impleri Scripturam quā prædixit Spiritus sanctus per os Dauid, de Iuda, qui fuit dux eorum qui comprehenderunt Iesum:* Psal.49.b.9 ioh.13.b.18.

17 Ὅτι κατηριθμημένος ἦν σὺν ἡμῖν, καὶ ἔλαχε τὸν κλῆρον τῆς διακονίας ταύτης.

17 Quia annumerabatur nobiscum, & sortitus erat partem ministerii huius.

17 *Qui connumeratus erat in nobis, & sortitus est sortem ministerij huius.*

18 Οὗτος μὲν οὖν ἐκτήσατο χωρίον

18 Is igitur acquisiuit agrum

18 *Et hic quidē possedit agrū*

Iudas Iacobi *frater*, Ἰούδας Ἰακώβου. Hîc quoque ob eandem causam Fratris nomen adscribendum putauimus: quod quidem addi constat v distinguatur fidelis Apostolus ab altero illo Iuda proditore: sed & apparet ex Epistolæ ipsius inscriptione, it fuisse vulgò vocitatum, etiam post proditoris illius mortem, quum alioqui idem & Thaddæus & Lebbæu diceretur: sicut apparet ex Matth.10.c.3, & Mar.3.c.18.

14 Perdurabant, προσκαρτεροῦντες. Vel, vt Vulgata, Perseuerantes. Illud tamen mihi videtur vocabulum Græcum melius exprimer. Significat enim καρτερεῖν fortiter & inuicta quadam animi duritia & firmitate in aliqua re facienda vel ſstinenda pergere. De hoc eodem vocabulo diximus Mar.3.b.9. *In* oratione, τῇ προσευχῇ. Præpositioem addidimus vt Latinæ constructioni seruiremus. Cæterùm quòd Erasmus vertit, In deprecatione, potiusonuenit illi quod proximè sequitur. deprecamur enim mala: προσευχὴ autem (vt ipsa nominis notatio ostedit) illud precum genus est quo bona petimus, ideóque in Græcis scholiis 1. Tim.2.a.1, definitur αἴτησις ἀγαθῶν: quæ propria huius vocabuli significatio vt non vbique locum habeat, hic tamen videtur fuisse obseruanda: ignificat enim Lucas (ni fallor) Apostolos his precibus partim Spiritum sanctum, partim liberationem à pesentibus periculis quibus circunsidebantur, à Domino assiduè flagitasse.

Et deprecatione, καὶ τῇ δεήσει. ulgata totum hoc membrum non legit. Erasmus, Et obsecratione. Cur deprecationem interpretari malimus paulo antè dictum est à nobis. Nam certè videtur verbum δέομαι παρὰ τὸ δέος, id est à timore, oriri. Itaque δέησιν eadem illa Græca scholia definiunt ἱκεσίαν ὑπὲρ ἀπαλλαγῆς λυπηρῶν προσφερομένην, id est, supplicationem obla m, vt ab iis liberemur quæ nobis sunt molesta. Cum vxoribus, σὺν γυναιξί. Vel, vt Vulgata, Cum mulíribus. Sed illa interpretatio ipsi etiam Erasmo in annotationibus non displicet: & certè aliquanto est vberir. Nā (sicut rectè ab aliis est obseruatū) conueniebat Apostolorū etiam vxores confirmari, quas partim peregrnationis illorum comites esse oportebat, partim illorum absentiam domi patienter expectare. Quòd autem aria nominatim recensetur, mirum non est. Habemus enim simile de Petro exemplū Mar.16.b.7. Sic Virgil. oas relliquias Danaûm atque immitis Achilli. Cū ipsius fratribus, σὺν τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ. Id est, Cū ipsius Ie cognatis. Nam relatiuum αὐτοῦ apud Græcos minimè est ambiguū. Fratres autem isti sunt nimirum alterius Mriæ filii quatuor, nempe Iacobus & Ioses, Simon & Iudas, de quibus Matthæi 13.g.53, & Mar.15.d.40: nisi Iacobu placeat vnum fuisse ex vndecim, eum nimirum qui Minor & Alphæi filius dicitur: à quo tamen non desunt ui Iacobum fratrem Domini distinguant. Quod igitur ex Hipoplyto refert ineptus ille Nicephorus, istos nirum fuisse Iosephi filios ex Salome Aggæi Zachariæ fratris filia, & priore ipsius vxore susceptos, ex Euangistarum authoritate refelli potest.

15 Discipulorum, τῶν μαθητῶν. Vulgata, Fratrum, id est ἀδελφῶν: sicut etiam nonnulli impresserunt. Capitum, ὀνομάτων, idst Nominum. Solent enim homines (vt rectè explicat Erasmus) nomin tim censeri, quum exquiritur eorum merus. Latini capita vocant. Eódem *loci*, ἐπὶ τὸ αὐτό. Ad verbum, In idem: quo genere dicendi vtitur Seca lib.2, De benef. capite 29. Vulgata & Erasm. Simul, i. ἅμα, & paulo pòst 2.a.1, in eodem loco.

16 Dux viæ, ὁδηγοῦ. Iudas æit cæteris, vt apparet Mat.26.e.48. Vulg. & Eras. Dux, i. ἡγεμών. Addidi igitur appellatiuum Viæ, vt tollatur abiguitas sermonis, quū præsertim id postulet Græci vocabuli cōpositio.

17 Quia, ὅτι. Vulg. Qui. ὅστις: quod nusquam reperi. Annumerabatur nobiscum, κατηριθμημένος ἦν σὺν ἡμῖν. In vno ex vetustis codicous legitur ἐν ἡμῖν: quam lectionem si sequaris, optimè vertes ad verbum, Numerabatur in nobis. Nam κατηριθμῆσθαι loco simplicis hîc ponitur. Vulg. vtitur Connumerandi verbo, quod nusquam legi apud idoneos authos. Eras. autem vtens periphrasi minimè necessaria, vertit, Cooptatus erat in numerum nostrum, id est κατηλέγη εἰς ἀριθμὸν ἡμῶν.

18 Is igitur, οὗτος μὲν οὖν. lg. & Eras. Et is quidē, id est καὶ οὗτος μέν: quam lectionem non sequor, quia nulla sequitur antapodosis, & nulli exemplaris authoritate confirmatur. Acquisiuit, ἐκτήσατο. Ita loquitur Euangelista, spectans videlicet n quid conatus sit Iudas, sed consiliorum ipsius euentum. Iudas igitur auaritia corruptus, agrū sanè sibi acqsiuit ex proditionis suæ præmio, sed multo aliter q̄ speraret. Sic Latinè dicitur aliquis sibi malum vel pericm quærere, habita non consilii & voluntatis, sed euentus ratione. Vulg. Possedit, quam interpretationem n possum probare hoc loco. Erasmus, Parauit.

Matth.27.a.5 ἐκ τοῦ μισθοῦ τῆς ἀδικίας· καὶ πρη-
νὴς γενόμενος ἐλάκησε μέσος· καὶ ἐξεχύθη
πάντα τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ.

Καὶ γνωστὸν ἐγένετο πᾶσι τοῖς κατοικοῦ- 19
σιν Ἱερουσαλὴμ, ὥστε κληθῆναι τὸ χωρί-
ον ἐκεῖνο τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν Ἀκελ-
δαμὰ, τουτέστι χωρίον αἵματος.

Γέγραπται γὰρ ἐν βίβλῳ ψαλμῶν, Γε- 20
Psal.69.f.26 νηθήτω ἡ ἔπαυλις αὐτοῦ ἔρημος, καὶ μὴ
Psal.109.a.8 ἔστω ὁ κατοικῶν ἐν αὐτῇ. καὶ, τὴν ἐπισκο-
πὴν αὐτοῦ λάβοι ἕτερος.

Δεῖ οὖν τῶν συνελθόντων ἡμῖν ἀνδρῶν 21
ἐν παντὶ χρόνῳ, ἐν ᾧ εἰσῆλθε καὶ ἐξῆλθεν
ἐφ' ἡμᾶς ὁ Κύριος Ἰησοῦς,

Ἀρξάμενος ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος Ἰω- 22
άννου ἕως τῆς ἡμέρας ἧς ἀνελήφθη ἀφ'
ἡμῶν, μάρτυρα τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ γε-
νέσθαι σὺν ἡμῖν ἕνα τούτων.

Καὶ ἔστησαν δύο, Ἰωσὴφ τὸν καλού- 23
μενον Βαρσαβᾶν, ὃς ἐπεκλήθη Ἰοῦστος, καὶ
Ματθίαν.

ex mercede iniustitiæ: ||& "præ
cipitatus crepuit medius, & ef-
fusa sunt omnia viscera eius.

19 Innotuítque omnibus ha-
bitantibus Hierosolymæ: ad-
eo vt vocetur ager ille "pro-
pria ipsorũ lingua, Aceldama,
hoc est ager sanguinis.

20 Scriptum est enim in libro
Psalmorum, ||Fiat commora-
tio eius deserta, & non sit qui
habitet in ea. "Et, Episcopatũ
eius accipiat alius.

21 Oportet igitur ex iis viris qui
nobiscũ conuenerunt toto tẽ-
pore quo Domin[us] Iesus "mune
re suo functus est inter nos

22 Exorsus à Baptismo Iohan-
nis, ad eum vsque diem quo
sursũ receptus est à "nobis, "v-
num fieri nobiscum testem re-
surrectionis eius.

23 "Statuerunt igitur duos, Io-
seph qui vocatur Barsabas qui
cognominatus est "Iustu, &
Matthiam.

*ex mercede iniquitatis: & suspẽsus crepuit me-
dius, & diffusa sunt o-
mnia uiscera eius.*

19 *Et notum factum est
omnibus habitantibus Ie
rusalem: ita ut appella-
retur ager ille lingua eo-
rũ, Hacheldema: hoc est a-
ger sanguinis.*

20 *Scriptum est enim in
libro Psalmorum, Fiat
commoratio eius deserta,
& non sit qui inhabi-
tet in ea. Et, Episcopatum
eius accipiat alter*

21 *Oportet ergo ex ijs ui-
ris qui nobiscum sunt con
gregati, in omni tempo-
re quo intrauit & exiuit
inter nos Dominus Iesus:*

22 *Incipiens à Baptismate
Iohannis usque in diem
qua assũptus est à nobis,
testẽ resurrectionis eius
nobiscũ fieri unũ ex istis.*

23 *Et statuerunt duos, Io-
seph qui uocabatur Bar-
sabas, qui cognominatus
est Iustus, & Matthiam.*

Præcipitatus, πρηνὴς γενόμενος. Hoc est nimirum quod Græci vno verbo dicũt καταπρηνίζεσθαι, id est pronũ se in caput deiicere. Vulg. & Eras. interpretantur Suspensus. Vtitur enim disertè Matthæus verbo ἀπήγξατο, quod propriè significat strangulare, id est, constricta gula necare. Sed & nõnulli hanc periphrasin Petrum adhibuisse existimant vt habitum exprimeret hominis laqueo perfocati. Sed & qui laqueo præfocantur, solent ex editiore loco præcipites deiici. verùm quocunq; modo hoc accipias, πρηνὴς γενόμενος præcipitatũ declarat, id est (vt Græca scholia explicant) κατενεχθέντα. Quæ verò à Græcis de Iuda commmorantur, qui quum seipsum suspendisset, rupto laqueo superuixerit, & præcipitatus, mirum in modum intumuerit, postremò à prætereunte curru fuerit elisus, cæteráque eiusmodi, vt fabulosa prætermitto.

19 Propria ipsorum lingua, τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν. Vetus interpres, lingua eorum. Erasmus, Lingua illis vernacula. Est autem illud ἰδίᾳ diligenter obseruandum. Nam hac quoque in parte proponitur à Petro cõsiderandum Dei iudicium, quòd isti agro nomen publicè sit impositũ, ea lingua quæ vernacula erat huius sceleris consciis vel authoribus potius. Et hæc quidem causa est cur Petrus potius dixerit, τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν, propria ipsorum lingua, quàm ἡμετέρᾳ διαλέκτῳ, id est nostra lingua: quanuis (ni fallor) Galilæi & Ierosolymitani (si pronuntiationem excipias, & aliqua fortassis idiomata) vna & eadem lingua vterentur.

20 Et, Episcopatum, καὶ, τὴν ἐπισκοπήν. Post ET scribo distinctionem, vt intelligatur aliud testimonium Scripturæ citari. Episcopatum autem vocat munus & functionem, quasi inspectionem dicas. Hebræi פקודה eadem prorsus ratione vocant, vt Numerorum capite tertio, versu 32. Nos vocabulum illud libenter retinuimus, quia de Ecclesiastica & ea quidẽ Apostolica functione hîc agit Petrus, quũ alioqui Dauid hæc propriè scripserit in Doeg, regiis armentis præfectum. Solent autem pastorum, ouium, & gregis vocabula sæpissime ad Ecclesiasticam administrationem transferri. 21 Munere suo functus est inter nos, εἰσῆλθε καὶ ἐξῆλθεν ἐφ' ἡμᾶς. Vulgata ad verbum, Intrauit & exiuit inter nos. Est autem Hebraismus in Latino sermone perobscurus, ideóque à nobis minimè expressus ad verbum: quem quidem haud satis scio an Erasmus sit assequutus, quum verteret, Perpetuam vitæ consuetudinem egit nobiscum: pro quo reuius (ni fallor) dicere potuerat, Perpetuò nobiscum versatus est. Nam quæ proximè consequuntur, apertè tendunt Petrum de Christi prædicatione agere: & certè hoc genus dicendi declarat functionis publicæ eiúsue laboriosæ administrationem, quum de iis agitur qui publicum munus gerunt: vt ex Deut. 31. a. 1, apparet, vbi Moses dicit sese propter senectutẽ nõ posse amplius ingredi & egredi, id est muneris sui laboribus satisfacere, quũ alioqui vegeta esset ipsius senectus. Itẽ ex 2. Par. 1. c. 10, vbi Solomõ prudẽtiã & intelligẽtiã petit à Domino vt possit ingredi & egredi coram populo, id est nõ vt cũ populo simpliciter versari, sed vt suum officiũ facere possit. Item, 1. Par. 27. a. 1. Alioqui nõ nego ad priuatæ etiam vitæ officia hanc parœmiam pertinere, vt Deut. 28. 6, & Psal. 121. b. 8, & Ioh. 10. b. 9.

22 A nobis, ἀφ' ἡμῶν. Id est, Ex nostro cœtu. Vnum fieri nobiscum testem resurrectionis eius, μάρτυρα τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ γενέσθαι σὺν ἡμῖν ἕνα τούτων. Erasmus, Vt vnus quispiam constituatur qui sit vnà nobiscum testis resurrectionis eius. Nos maluimus Veteris interpretis simplicitatem sequi, in eo tantùm variata interpretatione, quòd particulam τούτων propter longum hyperbaton, cum antecedente ἀνδρῶν coniunximus, & verborum collocationem, perspicuitatis causa, mutauimus.

23 Statuerũt, ἔστησαν. August. (apud quẽ totũ hoc caput valde mẽdositatur lib. cõtra Felicẽ 1. cap. 4. & 5) interpretatur singulari numero, Statuit, periculoso errore. Nihil enĩ hîc priuatĩ à Petro geritur, quasi excellẽtiore dignitate prædito, sed publicè & totius collegii suffragiis. Ioseph, Ἰωσήφ. In vno vet. exẽplari legim[us] Ἰωσῆν, Iosen. Cõtrà verò infrà, cap. 4. g. 36, pro Ἰωσῆς, in vno exẽplari legim[us] Ἰωσήφ ita vertit Vet. interpres: vt videri possit vtrobique idẽ designari. Nã etiã in cognomento Barnabæ & Barsabæ paruum est discrimen. Iustus, Ἰοῦστος. Vox ista Latina est, cuiusmodi pleraque alia in Euangelistis annotauimus. Rectè igitur Erasmus Glossam ordinariam quam vocant, reprehendit, quæ tanquam Hebræum vocabulum interpretatur.

Καὶ προσευξάμενοι εἶπον, Σὺ Κύριε καρδιογνῶστα πάντων, ἀνάδειξον ἐκ τούτων τῶν δύο ὃν ἕνα ἐξελέξω·

Λαβεῖν τὸν κλῆρον τῆς διακονίας ταύτης καὶ ἀποστολῆς, ἐξ ἧς παρέβη Ἰούδας πορευθῆναι εἰς τὸν τόπον τὸν ἴδιον.

Καὶ ἔδωκαν κλήρους αὐτῶν, καὶ ἔπεσεν ὁ κλῆρος ἐπὶ Ματθίαν, καὶ συγκατεψηφίσθη μετὰ τῶν ἕνδεκα ἀποστόλων.

Κεφάλαιον β.

ΚΑΙ ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὴν ἡμέραν τῆς πεντηκοστῆς ἦσαν ἅπαντες ὁμοθυμαδὸν ἐπὶ τὸ αὐτό.

24 Et "precantes dixerunt, Tu Domine, qui corda omnium nosti, "ostende" vtrum elegeris ex his duobus:

25 Vt accipiat "sortem ministerii huius & Apostolatus, "à quo "aberrauit Iudas, vt abiret in locum suum.

26 "Iecerunt igitur sortes "eorũ, & cecidit sors super Matthiam, qui cõmunibus calculis allectus est cũ vndecim Apostolis.

Cap. II.

1 QVum autē aduenisset dies Pētecostes, erāt omnes cõcorditer eodem *loci.*

24 Et orãtes dixerunt, Tu Domine, qui corda nosti omniũ, ostende quē elegeris ex his duobus unum:

25 Accipere locum ministerij huius & Apostolatus, de quo præuaricatus est Iudas ut abiret in locum suum.

26 Et dederũt sortes eis, & cecidit sors super Matthiam, & annumeratus est cum undecim Apostolis.

CAP. II.

1 ET quũ complerentur dies Pentecostes, erãt omnes pariter in eodem loco.

24 Precantes, προσευξάμενοι. Eras. Precatione facta. Ego verò existimo temporis esse enallagen. Ostēde, ἀνάδειξον. id est, Indica & declara. Idem enim valet hoc loco ἀναδεικνύειν quod simplex δεικνύειν. Sed Luc. 10. a. 1, accipitur pro constituere & creare, sicut Latini quoque interdum Designandi & Declarandi vocabulum vsurpant. Vtrum, ὃν ἕνα. Vulg. ad verbum, Quem vnum. Cæterùm non vno modo legitur hic locus. Nam in vno exemplari scriptum reperimus ἀνάδειξον ἐκ τούτων τῶν δύο ἕνα, ὃν ἐξελέξω, id est, designa ex his duobus vnũ, *eum uidelicet* quem elegisti. In plerisque verò codicibus sic legitur ἀνάδειξον ὃν ἐξελέξω ἐκ τούτων τῶν δύο ἕνα, id est, ostende vtrum (ponitur enim ὃν ἕνα pro πότερον) ex his duobus elegeris. Basiliensis autem editio Frobeniana anni 1519. & 1535, posteriorem hanc lectionem aptius, ni fallor, distinguit, hoc modo, ἀνάδειξον ὃν ἐξελέξω ἐκ τούτων τῶν δύο, ἕνα λαβεῖν. i. ostende quem elegeris ex his duobus, vt vnus accipiat, &c.

25 Sortem, κλῆρον. id est, vt sit ipse consors & particeps huius ministerii. Nam quod existimat Erasmus ex Hieronymo, κλῆρον referri hoc loco posse ad hæreditariam successionem, quoniam hîc igitur de successore & quasi hærede Iudæ deligendo, mihi non probatur, quum Petrus paulo antè loquens de ipso Iuda qui nulli successit, eodem vocabulo vtatur. Idem ergo valet κλῆρος quod μερίς, infrà 8. d. 15. A quo aberrauit, ἐξ ἧς παρέβη. Vel, à quo desciuit. Vulg. De quo præuaricatus est Iudas. Erasmus, Vnde præuaricatus excidit Iudas. Sed primùm omnium nemo est qui non videat Præuaricandi vocabulum non respondere Græco παραβαίνειν. deinde vt παραβαίνειν interdum idem valeat quod Transgredi (i. violare) tamen ipsa constructio ostendit non esse hoc loco in ea significatione vsurpatum. dicendum enim fuisset ἣν παρέβη. Quod autem attinet ad Erasmi versionem, primùm omnium miror eum vni Græco verbo tribuere duo Latina diuersæ significationis: deinde παραβαίνειν pro ἐκπίπτειν certè nusquā memini legere. Existimo igitur παρέβη positũ esse pro παρεξέβη: quum præsertim ἐξ præpositio casui constructionis postea adiungatur, vt etiam accipitur Exo. 32. b. 8. Dicũt enim promiscuè Græci παράβασιν & παρέκβασιν, pro eo quod Latini digressionē vocant & aberrationem. Hāc autem esse germanā huius loci interpretationē, ex iis intelligi potest quæ proximè cohærēt. Est enim cuiusuis vocatio, quasi via & stadiũ in quo currere nos oportet, si metā volumus cõtingere. Ab hac igitur via, id est ab Apostolatu, dicitur Iudas digressus: imò verò ea prorsus relicta, in cõtrariũ latus deflexisse, vt in eũ tandē locũ deueniret quē illi De⁹ iusto suo iudicio destinarat. Epiph. in Caianos, legit ἀφ' οὗ, ita vt ad κλῆρον referatur, eodē manēte sensu.

26 Iecerunt sortes, ἔδωκαν κλήρους: id est Sortiti sunt, coniectis videlicet sortibus vel in sinum: vt apud Solom. Prouerb. 16. d. 33. vel in vasculum aliquod. Nam apud Homerũ Iliad. η, coniiciuntur in galeam: apud Plautum in Casina, in situlam: apud Ciceronem 4. in Verrem oratione, in hydriam: sicut apud Virgilium. lib. Æneid. 6, in vrnam: adeo variæ fuerunt sortiendi rationes. Cæterùm διδόναι κλήρους hic ponitur pro τιθέναι κλήρους, sicut loquitur Euripides, & Leuit. 16. b. 8, vsurpatur verbum נתן, quod etiam ponere significat: quum tamen Hebræi fere vtantur verbo הפיל vel ירה, quæ respondent Græco verbo βάλλειν, quod vsurpatur ab omnibus Euangelistis in Passionis historia. Alioqui κλῆρον διδόναι Græcis aliud declarat, nempe partem suam alicui assignare, sicut ab Homero accipitur Odys. ξ. Quamobrem, vt homonymiam vitaremus, noluimus ad verbum interpretari ἔδωκαν κλήρους, dederunt sortes. Eorum, αὐτῶν. Hoc dicendi genus, sicut & illud quod proximè sequitur, ex vulgi consuetudine petitum est. Dicuntur enim sortes esse illorum super quibus fit sortitio, & super eum cadere qui in sortitione euadit superior. Communibus calculis allectus est, συγκατεψηφίσθη. Vulgata, Annumeratus est, id est συνηριθμήθη. Erasmus ex Vallæ sententia, Cooptatus est. Sed Græco verbo aliquid amplius significatur, quod nonnisi circuitu verborum potui explicare, nempe hunc sortis euentum communi omnium sententia fuisse comprobatum.

IN CAPVT II.

1 Quũ autē aduen. ἐν τῷ συμπληροῦσθαι. Eras. ad verbũ, Et quũ cõpleretur. Ego duplicē hîc Hebraismũ esse puto, quæ causa fuit vt cõtra meā consuetudinē à Græcis discederē. Primũ enim si ἐν particulæ naturā cõsideres, significari videbitur aliquid nõ præteritũ, sed adhuc vigēs, quod initio quidē existimari posset optimè huic loco cõuenire, quũ ea de quib⁹ dicturus est Lucas, ineũte ipso die Pētecostes euenerint: sed quominus id ita accipi possit, impedit verbũ συμπληροῦσθαι. quod si accipiatur pro Cõpleri, (id enim propriè declarat) dies ipse Pētecostes, si nõ prorsus exactus, at certè iā ad vesperā declinās intelligetur, quod vtrũq; cũ historia rei gestæ pugnat: sin autē pro aduenire, id est pro eo quod vernaculo sermone dicimus *escheoir*, (quo modo intelligēdũ esse paulò pòst docebimus) apparet ἐν τῷ συμπληροῦσθαι positũ pro μετὰ τὸ συμπληρωθῆναι. Nā profectò absurdũ sit dicere hæc euenisse quũ dies Pētecostes adueniret: tunc demũ autē dici potest dies Pētecostes aduenisse quũ XLIX dies toti præterierũt, & L ipse dies est inchoatus. Ex quo efficitur ἐν pro μετὰ positũ esse, sicut cõtra ostēdimus μετὰ pro ἐν vsurpatũ Mar. 8. d. 31. Nā ב apud Hebræos, quod propriè respõdet Græcorũ præpositioni ἐν, infinito iũctũ, interdũ vigētem adhuc actionē declarat, vt initio Psal. 126. a. 1, בשוב, quum cõuerteret: vel futurũ exactum, vt Ier. 31. d. 23. בשובי, quum conuertero. & Leu. 12 d. 6. במלאת, postquā impleti fuerint. vel præteritum, vt Esa. 20. a. 1, בשלוח, postquā misisset. & huius significationis alia exēpla annotauim⁹ Luc. 9. v. 36, & 11. v. 37. Deinde verò quod attinet ad verbũ συμπληροῦσθαι, primũ affirmamus, ex Hebræorũ idiomate, apud quos infinitus modus tēporib⁹ nõ distin-

guitur, positū esse præsēs pro præterito συμπληροῦσθαι. Præterea hoc dicimus, verbū מלא sæpe apud Hebræos vsurpari quū agitur de certo tēporis præscripti spatio quod nō fuerit prorsus expletū, sed cuius vltimus annus vel dies aduenerit: veluti si intra decē dies me facturū aliquid promisero, statim post nouē exactos dies, ineūte decimo, dicerētur ab Hebræis decē dies cōpleti, id est decimus dies aduenisse. Id autē verū esse, vel illud Ieremiæ probat, quod est cū hoc nostro prorsus simile, etiā cū illo ב, quod diximus Græcæ præpositioni ἐν respondere, cap 25.c.12, כמלאת שבעים שנה, i. (si nostrū hūc Euāgelistā placet imitari) ἐν τῷ συμπληροῦσθαι ἑβδομήκοντα ἔτη. quū tamē anni ipsius septuagesimi initiū significetur, quo liberati sunt Israelitæ, vt ex chronographis liquet. Atq; adeo vt iā nemo de hac interpretatione dubitare possit, Lucas noster in superiore libro, de Circūcisione Domini scribēs, ita loquitur, καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν ἡμέραι ὀκτὼ, i. ad verbū, quū impleti fuissēt dies octo, quū tamē ipse dies octauus nō præteriisse, sed aduenisse intelligatur, in quo fuit Circūcisio facienda ex Lege, non autem in diem nonum differenda, sicut scribitur Leuit. 12.a.3, & apud ipsum Lucā nostrum cap.1. f. 59, vbi Iohannis circuncisionem describit. Rectè igitur illum locum interpretati sumus, Quum aduenisset dies octauus: & hūc quoque, Quum aduenisset dies Pentecostes. Omnes, ἅπαντες. In duobus vetustis cod. additum erat οἱ Ἀπόστολοι, Apostoli: & certè existimo ista sic cohærere cum extremo superiore capite, vt solis Apostolis sit propria hæc Spiritus sancti missio quæ postea refertur. Nam illos omnino oportuit nouæ Ecclesiæ quasi duodecim patriarchas futuros, peculiari quadam inaugurationis forma consecrari. Itaque paulo pòst quū ii in quos Spiritus sanctus illapsus erat, cœpissent loqui linguis, attonita turba omnes esse Galilæos dicit, nec aliorum fit mentio quàm vndecim Apostolorum, quorum causam agit Petrus, veluti Apostolici collegii patronus. Conuenisse quidē cum Apostolis alios discipulos, atque adeo religiosas etiā illas & sanctas fœminas, ex superiore capite apparet: sed neque vnum cœnaculū potuit tot hospitibus commune esse domiciliū, neque probabile est omnes illos cētum viginti quorum facta est mentio, vnà semper fuisse, sed potius certis temporibus Ecclesiam in commune illud Apostolorū hospitiū conuenisse. Manè igitur quum Apostoli vnà soli essent, gesta esse opinor quæ Lucas commemorat, & ridiculè facere eos qui, quum hanc historiā pingunt, solent Mariā matrē Domini in medio Apostolorum collocare, nimirum vt Apostolici etiā collegii principē faciant: quod sanctissimæ illi virgini nusquā in mentē venit. Cōcorditer, ὁμοθυμαδὸν. Eras. Vnanimiter, quod nūquā legere memini. Vetus interpres hoc loco vertit Pariter, & eū existimat Erasmus legisse ὁμαδὸν: quā etiā lectionē probat. Ego verò neq; id vsquam reperi in vetustis codicibus, neque possum etiam probare, propter illud ἐπὶ τὸ αὐτὸ, quod proximè consequitur.

2 Καὶ ἐγένετο ἄφνω ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἦχος
ὥσπερ φερομένης πνοῆς βιαίας, καὶ ἐπλή-
ρωσεν ὅλον τὸν οἶκον οὗ ἦσαν καθήμενοι.

2 Tum extitit repentè è cæ-
lo sonitus tanquam ruentis
flatus violenti, qui repleuit
totam domum vbi erant se-
dentes.

2 *Et factus est repentè*
de cælo sonus, tanquam
aduenientis spiritus uehe
mentis, & repleuit totam
domum ubi erant seden-
tes.

3 Καὶ ὤφθησαν αὐτοῖς διαμεριζόμε-
ναι γλῶσσαι ὡσεὶ πυρός, ἐκάθισέ τε ἐφ'
ἕνα ἕκαστον αὐτῶν.

3 Et visæ sunt eis dispertitæ
linguæ instar ignis, *qui* etiam
sedit super vnumquenque co-
rum.

3 *Et apparuerunt illis*
dispertitæ linguæ tanquā
ignis, seditque supra
singulos eorum.

4 Καὶ ἐπλήσθησαν ἅπαντες Πνεύμα-
τος ἁγίου, καὶ ἤρξαντο λαλεῖν ἑτέραις
γλώσσαις, καθὼς τὸ Πνεῦμα ἐδίδου αὐ-
τοῖς ἀποφθέγγεσθαι.

4 Repleti sunt autem omnes
Spiritu sancto, cœperúntque
loqui aliis linguis, prout Spi-
ritus ille dabat eis eloqui.

4 *Et repleti sunt omnes*
Spiritu sancto; & cœpe-
runt loqui uariis linguis
prout Spiritus sanctus da
bat eloqui illis.

5 Ἦσαν δὲ ἐν Ἱερουσαλὴμ κατοικοῦντες Ἰου-
δαῖοι, ἄνδρες εὐλαβεῖς, ἀπὸ παντὸς ἔθνους

5 Erant verò Hierosoly-
mis commorantes Iudæi vi-
ri religiosi, ex omni natione

5 *Erant autem in Ierusa*
lē habitātes Iudæi, uiri re
ligiosi, ex omni natione

2 Ruentis, φερομένης, id est ὁρμώσης. Nam φέρεσθαι Græcis significat cum impetu venire, sicut apud Latinos quoque Ferri in ea significatione vsurpatur. Sed coacti sumus synonymon quærere, & passiuum participium actiuè interpretari. Quòd siquis hæc malit vt absolutè posita accipere, rectè verterit cum Augustino, Tāquam ferretur. Vulgata, Aduenientis, id est ἐπερχομένης. Erasmus per periphrasin, Impetu venientis. Flatus, πνοῆς. Vulg. Spiritus, idq; fateor nō malè. Sed Πνεῦμα, cuius hìc fit mētio, voluimus à πνοῇ distinguere, i. symboli significatū ab ipso symbolo: quū alioqui πνεῦμα pro flatu & vēto interdū ponatur, vt Ioh.3.a.8. πνοὴ tamē pro Spiritu sācto nusquā, quod sciā: quod etiā alicubi obseruauit Augustinus. Violēti, βιαίας. Vulg. Vehemētis, i. σφοδρᾶς.

3 Instar ignis, ὡσεὶ πυρός. Erasmus, Tanquam igneæ, ad vitandam amphiboliam. Nā si interpreteris, Tanquam ignis, non minus id possis in recto quàm in gignendi casu accipere. Atqui si ὡσεὶ ita conuertas vt nos fecimus hoc loco, illud incommodum vitaris, neque à Græcis deflectes. *Qui* etiam sedit, ἐκάθισέ τε. Erasmus, Sederúntque, id est ἐκάθισαν, quia nimirum pro ignis conuerterat igneas. Putauit enim rectum à superioribus repetendum, sicut & scholia Græca tradunt, & probabilius est. Quia tamen nonnulli malunt ad Spiritum sanctū referre, idque ex Hebræorum idiotismo, quibus familiare est, rectum in priore membro prætermissum, in secundo exprimere, Græca simpliciter reddidi, vt cuique liberum suum iudicium maneat.

4 Aliis, ἑτέραις. Vulgata, Variis, id est ποικίλαις. Alias autem linguas vocat quæ diuersæ essent ab ea quæ Apostolis erat familiaris: eas denique quas Marcus cap.16.d.17, nouas appellat. Prout, καθώς. Alibi hanc particulam conuertimus per similitudinis aduerbium: hìc autem κατὰ vim habet distributiuam, vt annotauimus Mar.4.v.33. Significat enim Apostolos nec temere, nec fanaticorum instar, modò hac, modò illa lingua loquutos, sed magnam eorum rationem habuisse in quos incidebant: nihil denique dixisse nisi Spiritu sancto linguā ipsorum moderante, qui nullius est confusionis author. Eloqui, ἀποφθέγγεσθαι. Vulgata & Erasmus rectè existimarunt præpositionem ἀπὸ non abundare. Nam ἀποφθέγγεσθαι dicuntur ii demum qui sententiosa quædam & mirifica loquuntur: cuiusmodi certè hæc erant quæ paulo pòst Lucas vocat μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ: item qui numinis afflatu & alieno impulsu loquūtur: quod & ipsū Apostolis optimè cōuenit. Quāuis nō semper hoc obseruetur.

5 Commorantes, κατοικοῦντες. Alibi τὸ κατοικεῖν conuertimus, habitare, & distinximus à παροικεῖν, quod declarat commorari. Sed hoc quidem loco videntur κατοικοῦντες generaliter dici quicunque exteri eo tempore Hierosolymis versabantur: adeo vt non modò exteros comprehendat, qui sedes illic vt in vrbe maxima ac frequentissima posuerant, sed eos quoque qui studiorum ac religionis discendæ causa illic ad tempus commorabantur, quorum distributa fuisse collegia intelligimus ex iis quæ narrantur infrà 6.c.9, & 9.e.29: eos denique qui ex variis gentibus ad festum confluxerant.

τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανόν.

6 Γενομένης δὲ τῆς φωνῆς ταύτης, συνῆλθε τὸ πλῆθος, καὶ συνεχύθη, ὅτι ἤκουον εἷς ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ λαλούντων αὐτῶν.

7 Ἐξίσταντο δὲ πάντες καὶ ἐθαύμαζον, λέγοντες πρὸς ἀλλήλους, Οὐκ ἰδοὺ πάντες οὗτοί εἰσιν οἱ λαλοῦντες Γαλιλαῖοι;

8 Καὶ πῶς ἡμεῖς ἀκούομεν ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ ἡμῶν ἐν ᾗ ἐγεννήθημεν;

9 Πάρθοι καὶ Μῆδοι καὶ Ἐλαμῖται, καὶ οἱ κατοικοῦντες τὴν Μεσοποταμίαν, Ἰουδαίαν τε καὶ Καππαδοκίαν, Πόντον καὶ τὴν Ἀσίαν,

10 Φρυγίαν τε καὶ Παμφυλίαν, Αἴγυπτον, καὶ τὰ μέρη τῆς Λιβύης τῆς κατὰ Κυρήνην, καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες Ῥωμαῖοι, Ἰουδαῖοί τε καὶ προσήλυτοι;

eorum qui ſub cælo *ſunt.*

6 Orto autem hoc rumore, conuenit multitudo, & confuſa eſt, quòd audiret vnuſquiſque propria lingua ſua eos loquentes.

7 Obſtupeſcebant autē omnes ac mirabantur, dicentes alii ad alios, Nónne ecce omnes iſti qui loquuntur, Galilæi ſunt?

8 Quomodo igitur nos audimus eos ſua quiſque lingua in qua nati ſumus?

9 Parthi & Medi & Elamitæ, & qui incolimus Meſopotamiā, Iudæámque & Cappadociam, Pontum, & Aſiam,

10 Phrygiam & Pamphyliam, AEgyptum & partes Libyæ quæ eſt ſecūdum Cyrenen, & aduenæ Romani, Iudæique & proſelyti,

quæ ſub cælo eſt.

6 Facta autem hac uoce, conuenit multitudo, & mente confuſa eſt, quoniā audiebat unuſquiſque lingua ſua illos loquentes.

7 Stupebant autem omnes & mirabantur, dicentes, Nónne, ecce, omnes iſti qui loquuntur, Galilæi ſunt?

8 Et quomodo nos audimus unuſquiſque linguā noſtram in qua nati ſumus?

9 Parthi, & Medi, & Elamitæ, & qui habitant Meſopotamiam, Iudæam & Cappadociam, Pontum & Aſiam,

10 Phrygiam, & Pamphyliam, AEgyptum & partes Libyæ quæ eſt circa Cyrenen, & aduenæ Romani, Iudæi quoque & proſelyti,

Eorum qui ſub cælo *ſunt*, τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανόν. Vulgata prætermiſit articulum. Eraſmus repetit ἐθνῶν, admonens etiam ad homines referri poſſe: quam ſententiam vt magis probabilem ſum amplexus. Eſt autem hæc hyperbole Hebræis familiaris, vt Deut. 2. e. 25.

6 Orto autem hoc rumore, γενομένης δὲ τῆς φωνῆς ταύτης. Græca ſcholia φωνὴν interpretātur de vehementi illo venti ſonitu qui totam ciuitatē cōmouerit: alii nonnulli ad Apoſtolorū voces referūt. Ego verò φωνὴν malo accipere pro rumore quem idem noſter Lucas ἦχον, id eſt ſonitum, ſimili prorſus ratione vocat ſuprà 4. f. 37, & φάσιν infrà, 21. f. 31. Sed & illud notādum eſt, figuratè Lucam dixiſſe φωνῆς ταύτης, pro φωνῆς περὶ τούτου, id eſt hoc rumore, pro huius facti rumore: quod genus dicendi animaduertimus etiam Matth. 9. c. 26.

8 Sua quiſque lingua, ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ. Probabilius eſt (inquit Eraſmus) Apoſtolos ſua lingua fuiſſe loquutos, & miraculo factum vt nemo non intelligeret, perinde acſi ſuam quiſque linguam audiſſet. Itáne verò? ſanè ſi ita eſt, miraculum non in ipſis Apoſtolis, ſed in eorum auditoribus editum fuerit. At enim (inquit ille) eundem hominem eodem tempore diuerſis loqui linguis, implicat contradictionem. Eſto. ſed vbi hoc factum eſſe ab Apoſtolis narrat Lucas? Imò narrat Apoſtolos variis linguis loqui cœpiſſe, id eſt modò hac, modò illa, non tamen confuſè aut furioſè, ſed prout hic vel ille in varias gentes inciderat, & prout expediebat, præeunte, & animum ac mentem moderante Spiritu ſancto. Hîc verò nihil video quod (vt ipſe ait) contradictionem implicet. Sed hoc illi facilè condonari poteſt, veterum nonnullorum veſtigia ſequuto. Verùm quod ſubiicit, Nunquam legi hoc miraculi accidiſſe aliâs, niſi fortè ſemel atque iterum, veluti Act. 10, de familia Cornelii: & quum Paulus ſcribens Corinthiis, gloriatur ſe omnium illorum linguis loqui: id verò miror ab Eraſmo dici potuiſſe. Puto enim omnibus vel mediocriter in illorum temporum hiſtoria verſatis, conſtare, hoc linguarum donum, quemadmodum etiam ſanationū & prophetiæ, in primis illis Eccleſiis ita viguiſſe vt etiam Spiritus ſancti appellatio interdum eiuſmodi donis tribuatur: ſicut apparet ex iis quæ ſcribuntur infrà 8. c. 15, & 16. item 19 a. 2. & 6. item 1. Cor. 12. 13, & 14.

10 Et aduenæ Romani, Iudæique & proſelyti, καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες Ῥωμαῖοι, Ἰουδαῖοί τε καὶ προσήλυτοι. Eraſmo aſſentior in eo quòd Iudæos hîc tradit non ex gente dici, ſed ex religione & origine: à quibus Lucas diſtinguat proſelytos natione paganos, religione factos Iudæos. Id enim ita eſſe, partim oſtendit manifeſta Iudæorum & proſelytorum antitheſis: deinde etiā quòd paulo antè mētio facta eſt incolarum Iudææ, à quibus iſtos diſtinguere oporteat. Sed ab illo tamen duabus in rebus diſſentio in huius loci explicatione. Primùm quòd Romanos hîc putet in Iudæos & proſelytos diſtingui: deinde quòd Cretenſes & Arabes, quorum poſtea fit mentio, ita putet ad priorem recenſionem referendos, vt tamen ad ſolos proſelytos pertineant: quaſi ex Creta & Arabia nulli venerint Iudæi, quòd eò non perfugiſſent, ſed tantùm proſelyti. At ego libenter quæſierim cur Lucas eorum duntaxat Iudæorum mentionem faceret qui Roma aduenerant & quî ſit probabile nullos in Cretam aut Arabiam Iudæos profugiſſe, quum Damaſcus in Arabia cenſeatur, vbi tam frequens erat ſynagoga, & tamē aliquos inde proſelytos veniſſe. Sunt autem hæc, meo iudicio, nimium abſurda, quæ tamen ex illa interpretatione ſequi neceſſe eſt. Exiſtimo igitur, quum Lucas tot gentium mentionem feciſſet, has omnes poſtea in duo quaſi hominum genera diſtinguere, nempe in Iudæos & proſelytos: idque optima ſanè ratione. Veriſimile enim eſt, eos, qui quanuis inter gentes exteras eſſent diſperſi, tamen erant origine Iudæi, & in patria lege educati, quemadmodum hodie, ſic etiam eo tempore, & quidem multo magis ſtante adhuc illorum templo ac religione, ſi non omnes, at certè pleroſque, & eos præſertim qui Hieroſolymam venire conſueuerant, vernaculā Iudæorum linguam aliquatenus ſaltem tenuiſſe. Ideo Lucas, nequis calumniaretur, Apoſtolos potuiſſe à diuerſis gentibus ſine miraculo intelligi, diſertè dixit, vnumquenque audiſſe Apoſtolos loquentes proprio eius regionis idiomate in qua natus eſſet, & in qua habitaret: deinde vt omnis calumniandi occaſio præcideretur, proſelytos etiam, id eſt eos qui ex Paganiſmo ad Iudaiſmum erant conuerſi, diſtinxit à Iudæis, id eſt ab iis qui iam inde à maioribus Legē Moſis erant profeſſi. Quod autē ad Cretenſes & Arabes attinet, quanuis iſti diſtinctioni ſubiiciantur, tamē eadem conditione cenſendi ſunt qua ſuperiores gentes. Apparet enim Lucam in hac recenſione non magnam habuiſſe ordinis rationem, rei ipſi potius quàm oratoriis præceptis intentum.

11 Κρῆτες καὶ Ἄραβες, ἀκούομεν λαλούντων αὐτῶν ταῖς ἡμετέραις γλώσσαις τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ.

12 Ἐξίσταντο δὲ πάντες καὶ διηπόρουν, ἄλλος πρὸς ἄλλον λέγοντες, Τί ἂν θέλοι τοῦτο εἶναι;

13 Ἕτεροι δὲ χλευάζοντες ἔλεγον, Ὅτι γλεύκους μεμεστωμένοι εἰσί.

14 Σταθεὶς δὲ Πέτρος σὺν τοῖς ἕνδεκα, ἐπῆρε τὴν φωνὴν αὐτοῦ, καὶ ἀπεφθέγξατο αὐτοῖς, Ἄνδρες Ἰουδαῖοι, καὶ οἱ κατοικοῦντες Ἱερουσαλὴμ ἅπαντες, τοῦτο ὑμῖν γνωστὸν ἔστω, καὶ ἐνωτίσασθε τὰ ῥήματά μου.

15 Οὐ γὰρ, ὡς ὑμεῖς ὑπολαμβάνετε, οὗτοι μεθύουσιν· ἔστι γὰρ ὥρα τρίτη τῆς ἡμέρας·

16 Ἀλλὰ τοῦτό ἐστι τὸ εἰρημένον διὰ τοῦ προφήτου Ἰωήλ,

Ioel.2.g.28 esaia.44.a.3

17 Καὶ ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις, (λέγει ὁ Θεός) ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα· καὶ προφητεύσουσιν οἱ υἱοὶ ὑμῶν καὶ αἱ θυγατέρες ὑμῶν, καὶ οἱ νεανίσκοι ὑμῶν ὁράσεις ὄψονται, καὶ οἱ πρεσβύτεροι ὑμῶν ἐνύπνια ἐνυπνιασθήσονται.

18 Καί γε ἐπὶ τοὺς δούλους μου καὶ ἐπὶ τὰς δούλας μου ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου, καὶ προφητεύσουσι.

19 Καὶ δώσω τέρατα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω, καὶ σημεῖα ἐπὶ τῆς γῆς κάτω, αἷμα καὶ πῦρ καὶ ἀτμίδα καπνοῦ.

20 Ὁ ἥλιος μεταστραφήσεται εἰς σκότος, καὶ ἡ σελήνη εἰς αἷμα, πρὶν ἢ ἐλθεῖν τὴν ἡ-

11 Cretes & Arabes, audimus eos loquentes nostris linguis "magnifica Dei *facta*.

12 Obstupescebant autem omnes,& hæsitabant dicentes alius ad alium, "Quid hoc *rei* esse possit?

13 Alii verò "cauillantes dicebant, "Vino dulci pleni sunt *isti*.

14 Stans autem Petrus cum vndecim, sustulit vocem suã, & loquut⁹ est eis, dicẽs, "Viri Iudæi, *usque* omnes q habitatis Hierosolymis, hoc vobis notũ esto, & "aurib⁹ percipite verba mea.

15 Non enim, vt vos existimatis, isti ebrii sunt, quum sit hora diei "tertia:

16 Sed hoc illud est quod dictum est per Prophetam Ioel,

17 ‖Et erit vltimis temporibus, (dicit Deus) effundam ex Spiritu meo "in quamuis carnem: & prophetabunt filii vestri & filiæ vestræ, & iuuenes vestri visiones videbunt, & seniores vestri somnia somniabunt.

18 Et quidẽ super seruos meos & super ancillas meas in diebus illis effundam de Spiritu meo, & prophetabunt.

19 Et "edam miracula in cælo sursum, & signa in terra deorsum, sanguinem & ignem & vaporem fumi.

20 Sol conuertetur in tenebras, & luna in sanguinem, priusquam veniat dies

11 Cretes & Arabes, audimus eos loquentes nostris linguis magnalia Dei.

12 Stupebant autẽ omnes & mirabãtur adinuicẽ, dicentes, Quidnam uult hoc esse?

13 Alij autem irridentes dicebant, Quia musto pleni sunt isti.

14 Stans autem Petrus cum undecim, leuauit uocem suam, & loquutus est eis, Viri Iudæi, & qui habitatis Ierusalem uniuersi, hoc uobis notum sit, & auribus percipite uerba mea.

15 Non enim sicut uos æstimatis, hi ebrij sunt, quũ sit hora diei tertia:

16 Sed hoc est quod dictũ est per Prophetã Ioel,

17 Et erit in nouissimis diebus, (dicit Dominus) effundam de Spiritu meo super omnem carnem: & prophetabunt filij uestri & filiæ uestræ, & iuuenes uestri uisiones uidebunt, & seniores uestri somnia somniabunt.

18 Et quidem super seruos meos & super ancillas meas in diebus illis effundam de Spiritu meo, & prophetabunt.

19 Et dabo prodigia in cælo sursum, & signa in terra deorsum, sanguinem, & ignẽ & uaporẽ fumi.

20 Sol cõuertetur in tenebras, & luna in sanguinem, antequam ueniat

11 Magnifica Dei *facta*, τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ. Heb. נפלאות, vt diximus Luc.1.e.49. 12 Quid hoc *rei* esse possit, τί ἂν θέλοι τοῦτο εἶναι; Vulgata & Erasmus ad verbum, Quidnam vult hoc esse? id est, τί θέλει τοῦτο εἶναι; pro quo potius dicas Latinè, Quid hoc sibi vult? At ego putaui potentialem modum exprimendum esse. Neque enim duntaxat quærunt quid hoc sit rei, sed quò tandem futurum sit vt ista euadant. Ponitur autem τὸ θέλειν ἀντὶ τοῦ δύνασθαι, id est, Velle pro Posse, vt si in vernaculo sermone dicas, *Que peut estre ceci?* quã enallagen annotat Corinthus in Attica dialecto, vt in illo Platonis, τὰ χωρία οὐδέν μ' ἐθέλει διδάσκειν.

13 Cauillantes, χλευάζοντες. Vulgata & Erasmus, Irridentes, id est καταγελῶντες: quum τὸ χλευάζειν aliquid amplius significet, quod Latino Cauillandi verbo melius exprimitur. Vino dulci, γλεύκους. Vulgata & Erasmus, Musto. quod fateor quidẽ à Græcis γλεῦκος dici: sed quum hæc gesta sint ipso die Pentecostes, quo tempore nullum est mustum, malo in genere pro vino dulci & præstanti accipere: quemadmodum etiam videtur accipi עסיס Esa.49. g. 26, quum alioqui vinum recens expressum eo nomine declaretur, vt ipsa notatio declarat. nam mustum rarò & multo minus quàm vinum inebriare testantur philosophi. Siquis tamen malit de musto accipere, non magnopere repugno, quia testatur Lucas hæc dicta esse χλευαστικῶς, id est, cum vafra & maledica derisione.

14 Viri Iudæi, Ἄνδρες Ἰουδαῖοι. In hoc dicendi genere Latini solo epitheto contenti sunt, quum Hebræi & Græci addere soleant speciei nomen. Auribus percipite, ἐνωτίσασθε. Finxerunt hoc vocabulum Græci interpretes, quod respondet verbo Hebræorum האזין. 15 Tertia, τρίτη. Tertia videlicet ab orto sole.

17 In quamuis carnem, ἐπὶ πᾶσαν σάρκα. Ponitur hîc quoque caro pro homine, vt alibi sæpe annotauimus. Libenter autem retinuimus hunc Hebraismum, vt intelligatur opponi carni spiritum, id est rem præstantissimam rei planè fragili ac caducæ: quã tamen Dominus pro singulari sua bonitate dignetur excellenti Spiritus sui munere. Sed & illud annotãdum est, πᾶσαν non propriè hoc loco conuerti omnem, sed potius indefinitam esse particulam, vt res ipsa ostendit, & sequentia declarant: qua de re diximus aliquid Matth. 4.d.23. & dicemus 1.Tim.2.b.4.

19 Edam, δώσω. Vulgata & Erasmus ad verbum, Dabo. Vide Matth.24.c.24.

μέραν Κυρίου τὴν μεγάλην καὶ ἐπιφανῆ.

21 Καὶ ἔσται, Πᾶς ὃς ἂν ἐπικαλέσηται τὸ ὄνομα Κυρίου, σωθήσεται.

22 Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, ἀκούσατε τοὺς λόγους τούτους· Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον, ἄνδρα ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀποδεδειγμένον εἰς ὑμᾶς δυνάμεσι καὶ τέρασι καὶ σημείοις οἷς ἐποίησε δι' αὐτοῦ ὁ Θεὸς ἐν μέσῳ ὑμῶν, καθὼς καὶ αὐτοὶ οἴδατε,

23 Τοῦτον τῇ ὡρισμένῃ βουλῇ καὶ προγνώσει τοῦ Θεοῦ ἔκδοτον λαβόντες, διὰ χειρῶν ἀνόμων προσπήξαντες ἀνείλετε.

24 Ὃν ὁ Θεὸς ἀνέστησε, λύσας τὰς ὠδῖνας τοῦ θανάτου, καθότι οὐκ ἦν δυνατὸν κρατεῖσθαι αὐτὸν ὑπ' αὐτοῦ.

ille Domini magnus & illuſtris.

21 Et futurum eſt vt quicunque inuocauerit nomen Domini, ſeruetur.

22 Viri Iſraelitæ, audite ſermones iſtos: Ieſum illum Nazarenum, virum à Deo approbatum apud vos præſtantibus factis & miraculis & ſignis quæ edidit per eum Deus in medio veſtri, ſicut & ipſi noſtis,

23 Hunc *inquam* definito conſilio & prouidētia Dei deditum quum accepiſſetis, manibus ſceleratis *cruci* affixum interemiſtis.

24 Quem Deus excitauit, ſolutis doloribus mortis, eo quòd impoſſibile erat ipſum ab ea retineri.

dies Domini magnus & manifeſtus.

21 *Et erit, Omnis quicunque inuocauerit nomen Domini, ſaluus erit.*

22 *Viri Iſraelitæ, audite uerba hæc: Ieſum Nazarenum, uirum approbatū à Deo in uobis uirtutibus & prodigiis & ſignis quæ fecit Deus per illum in medio ueſtri, ſicut & uos ſcitis,*

23 *Hunc definito conſilio & præſcientia Dei traditū, per manus iniquorum affigentes interemiſtis.*

24 *Quem Deus ſuſcitauit ſolutis doloribus inferni, iuxta quòd impoſſibile erat teneri illum ab eo.*

22 Ieſum illum Nazarenum, Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον. Expreſſimus articulum, cuius vis eſt hoc loco διακριτική. Vocat autem Ieſum Nazarenum Petrus, non vt communi Iudæorum errori patrocinetur, ſed vt de illo ipſo Ieſu hìc agi intelligant quem ipſi per contemptum ſolebant ita vocitare, & addita hac inſcriptione crucifixerant. A Deo, ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. Id eſt ὑπὸ τοῦ Θεοῦ: quam enallagen annotauimus Matth. 11. c.19, & 16.c.21. Mar.8. d.31. Luc.9.c.23, & 17.e.25. Approbatum, ἀποδεδειγμένον. Id eſt, (inquiunt Græca ſcholia) ὁ μὴ ἀμφισβητούμενον, ἀλλ' ἀποδεδειγμένον διὰ τῶν ἔργων ὧν ἐποίησε δι' αὐτοῦ ὁ Θεὸς, ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἦν. Id eſt, eiuſmodi vt de eo ambigi non poſſit, & qui ſit iis operibus quæ per eum fecit Deus, tanquam neceſſariis demonſtrationibus, cōprobatus à Deo fuiſſe: quomodo accipitur idem verbum infrà 25. b.7. Itaque fallitur Eraſmus tum in eo quòd Veterem interpretem putat legiſſe ἀποδεδειγμένον, tum etiam in eo quòd maluit interpretari exhibitū quàm approbatum. Similis error admiſſus eſt infrà 1. Corinth.2.a.4. Apud vos, εἰς ὑμᾶς. Vel, Inter vos, atque adeo ſpectantibus vobis. ſiue vt paulo pòſt ſubiicit, In medio veſtri. Demoſthenes περὶ στεφ. Παρελθὼν εἶπον εἰς ὑμᾶς ἅ μου ἠκούσατε. Idem, εἶπον τότε ἐν τῷ δήμῳ. Vulgata, In vobis. Eraſmus, Erga vos. ſed neuter (vt opinor) ſenſū eſt aſſequutus. Præſtātibus factis, δυνάμεσι. Alibi conſueuimus δυνάμεις conuertere virtutes, ob eam cauſam quam expoſuimus, Mat.7.c.22. hìc autem ſtuduimus vitare amphiboliā, nequis pro δυνάμεσι ſcriptum putet ἀρεταῖς: quod vocabulum nimis eſt dilutum.

23 Prouidentia, προγνώσει. Id eſt προνοίᾳ, ſiue præeūte, id eſt æterna, cognitione. Cognitionis autem vocabulo non eſt quòd cum Epicureis otioſam aliquam in Deo rerum futurarum cognitionem imaginemur: quū prouidentia Dei nec debeat, nec poſſit ab eiuſdem definito conſilio ac decreto diuelli, vt hodie nonnulli ſe facere dictitant, ne Deum videantur malorum authorem facere. Abſit verò à nobis hæc blaſphemia. Sed abſit viciſſim vt quicquam Deo vel conniuente vel inuito fieri aut accidere dicamus. Certè nullum vſquam facinus in terris editum eſt quod cum Iudæ perfidia & Iudæorum ſcelere ſit comparandum: & tamen apertè dicit Spiritus ſanctus Deum non modò hæc futura cognouiſſe ab æterno, ſed etiam æterno & immutabili ſuo conſilio in optimum finem definiuiſſe. Et niſi hoc fateamur, neceſſe eſt vt in noſtra redemptione conſilium Dei non interueniſſe dicamus. An verò propterea vel innocens Iudas, vel eius ſceleris cauſa ſeu particeps Dominus? Minimè. Bene enim agit Dominus, etiamſi peccent ipſius inſtrumenta: & in eodem opere aliud agit bonus Deus, mundum ſibi in Filio reconcilians: aliud verò Iudas, ſanguinem innoxium prodens. Nos igitur nō pudeat Spiritus ſancti ſermonem vſurpare. Quòd ſiquid humana imbecillitas obgāniat, Deo nihilominus ſummæ iuſtitiæ gloriam tribuamus, nobis totam culpam adſcribamus. Manibus iniuſtis, διὰ χειρῶν ἀνόμων. Vulgata & Eraſmus, Per manus iniquorum. Hæc autem nonnulli cum nomine ἔκδοτον coniungunt, quo modo diſtinctus eſt hic locus in pleriſque codicibus. Sed præterquam quòd præpoſitio διὰ non ſatis commodè connecti poteſt cum illo nomine, aut cum participio λαβόντες, planior etiam erit ſententia ſi adſcripta diſtinctione poſt λαβόντες, (ſicut in Græcis ſcholiis adſcribitur) iſta potius cum ſequētibus conſtruantur: nempe vel cum participio προσπήξαντες, vt Iudæis Petrus hoc quoque ſcelus obiiciat quòd Chriſtum in manus profanorum hominum, id eſt Pilati & militum Romanorum, dediderint ad necem: vel cum verbo ἀνείλετε. Nam qui interficiendum curat, perinde reus eſt acſi ſua manu interfeciſſet. Quod autem attinet ad nomen ἀνόμων, quia non habet adiunctum articulum, apparet non eſſe ſubaudiendum ἀνθρώπων, vt conuertas Per manus *hominum* iniquorum, ſed potius ita accipiendum vt ſumus interpretati. *Cruci* affixum, προσπήξαντες. Vulgata, Affigentes, neglecto tempore. Nam quòd in quibuſdam exemplaribus legitur Affligentes, factum eſt librariorum negligentia, vel ſciolorum audacia. Caſtellio vertit, Ad palum alligatum: falſa & inepta interpretatione. Interemiſtis, ἀνείλετε. Vide Luc.22.a.2.

24 Doloribus mortis, τὰς ὠδῖνας τοῦ θανάτου. Locus iſte mihi quidem videtur obſcurior quàm præ ſe ferat. Neque enim fas eſt arbitrari Chriſtum, quum ſemel Spiritum emiſiſſet, in vllis doloribus fuiſſe verſatum. Itaque quum mors ipſius cruciatibus finē attulerit, quî dici poteſt ſolutis mortis doloribus reſurrexiſſe? Hæc cauſa fuit, opinor, cur Vetus interpres potius conuerterit Solutis doloribus inferni, id eſt λύσας ὠδῖνας ᾅδου, intelligens fortaſſis hæc ad deſcenſum Chriſti ad inferos pertinere, vnde veteres Patres eruerit. In quo errore mirum eſt pleroſque veterum fuiſſe verſatos, quum apud Hebræos appellatione שאול, pro quo Græci interpretes ᾅδην dicūt, nihil aliud quàm ſepulchrū declaretur, vt mox dicemus. Græci vt hunc nodū expedirent, ſubtilem quidem ſed parum ſolidā expoſitionem ſunt cōmenti. ſic enim dolores mortis explicāt,

quasi mors ipsa per prosopopœiam dicatur quodāmodo laborasse, quum Christum inclusum teneret. At ego dolores mortis pro morte dolorū corporis & cruciatus animi plena accipio: sicut abominatio vastationis pro abominanda vastatione accipitur, Mat.24.b.15.& dānatio meretricis pro dānanda meretrice, Apocal. 17. a.1, ex Hebræorum idiotismo. Deinde quanuis corpus in sepulchro iacens, omnis doloris atque adeo omnis sensus expers esset (quum verè ac certò Christus mortuus sit) tamen quum mors ipsa nihil aliud esse videretur quàm ipsorum cruciatuum ac dolorum quasi victoria ac plenum imperium, Christus meritò dicitur tum demum dolores istos lethales ac mortiferos superasse, quum mortuus mortem vicit, vt in æternum cum suis Deo viuat. Præterea annotandum est, apud Hebræos vnum idémque vocabulum modò dolorem, modò funem significare, leui tantùm vnius puncti discrimine. Nam חבל cum seri & segol Græci ὠδῖνα. i. dolorem, חבל cum duobus segolin, σχοινίον. i. funem interpretantur. quòd si mihi liceret grammaticorum authoritatem in dubium vocare, sanè dicerem non minus חבל cum quinque punctis, quàm חבל cum sex, declarare funem, & quicquid illud est quo aliquid vincitur: nec pro dolore seu morbo aliter quàm translatitiè accipi. idque ita esse apparet ex eo quòd 2.Sam.22.a.5,& Psal. 18.a.6. quum priore loco scriptū sit חבלי שאול, subiicitur מוקשי מות. Scimus autem hāc consuetudinem esse Dauidis, vt plerunque pars vna versiculi alteram explicet: vt mihi quidem probabile videatur, חבלי & מוקשי idem prorsus declarare. Suspicor igitur, Petrum, quum ad hunc Dauidis locum alluderet, חבלי שאול, id est vincula mortis dixisse, Lucam autem Græcam editionem sequutum, pro δεσμοὺς, conuertisse ὠδῖνας. quod si ita est, conuertemus, Solutis vinculis mortis, & optimè conueniet tum participium λύσας, tum etiam verbum κρατεῖσθαι. nihil tamen velim mutare ex coniectura. Simile quiddam in eadem voce accidisse videtur Zach.11.a.7. vt ibi annotat doctissimus interpres. Eo quòd, καθότι. Vetus interpres, iuxta quod, barbarè & obscuré. Erasmus, quatenus, ambigué. Nam si pro καθ' ὅσον, id est in quantum, accipias, non conueniet sententia. Iidem multo rectius sunt interpretati, Luc 1.a.7.

Psal.15.c.7

Δαβὶδ γὰρ λέγει εἰς αὐτόν, Προωρώμην τὸν Κύριον ἐνώπιόν μου διὰ παντός, ὅτι ἐκ δεξιῶν μου ἐστὶν, ἵνα μὴ σαλευθῶ.

Διὰ τοῦτο εὐφράνθη ἡ καρδία μου, καὶ ἠγαλλιάσατο ἡ γλῶσσά μου· ἔτι δὲ καὶ ἡ σάρξ μου κατασκηνώσει ἐπ' ἐλπίδι·

Ὅτι οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχήν μου εἰς ᾅδου, οὐδὲ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν.

25 ‖David enim dicit de eo, Prospiciebam Dominum coram me semper: quoniam est mihi ad dextrā, ne concutiar.

26 Propterea oblectatum est cor meum, & exultauit lingua mea: atque adeo caro mea requiescet in spe:

27 Quoniam non derelinques animam meā apud inferos, nec sines Sanctum tuum sentire corruptionem.

25 *Dauid enim dicit in eum, Prouidebā Dominū in conspectu meo semper, quoniam à dextris est mihi, ne commouear.*

26 *Propter hoc lætatum est cor meū, & exultauit lingua mea: insuper & caro mea requiescet in spe:*

27 *Quoniam non derelinques animam meā in inferno, nec dabis Sanctū tuum videre corruptionem.*

27 Animam meam apud inferos, τὴν ψυχήν μου εἰς ᾅδου. Qui propria significatione hoc vocabulum sunt interpretati, & per inferos intellexerunt locum quem vulgò vocamus *les enfers*, quasi eò reipsa descenderit Spiritus Christi, & ita suum, quem appellāt, limbum fabricarunt, valde profectò sunt hallucinati, quum nihil eiusmodi testetur Scriptura: & Descēdere ad inferos propriè quidem significet sepulchro condi, translatitiè verò de iis dicatur qui sūmis vel animi vel corporis doloribus ita opprimūtur vt sint vltimo exitio proximi, vt Gen. 37.v.35,& 42.v.38.1.Sam.2.v.6, Psal.29.v.4,& 49. v.15. & alibi passim. Nam certè Hebræis שאול idē declarat atque בור & קבר, & שחת quo vtitur Dauid in altero huius versiculi membro. Græci ᾅδην verterunt, quasi tenebrosum locum dicas. Fateor tamen etiam de profundissimis illis subterraneis locis idem vocabulum interdum dici, quos alibi Scriptura vocat abyssum, vnde etiam portæ inferorum nominantur Mat. 16. v.18. & diues ille apud inferos collocatur in summo cruciatu, Luc.18. v.23.& rogant dæmones ne mittantur in abyssum, Luc.8.v.31. Sed quid quisque locus ferat diligenter animaduertendum. Dico igitur nunquam prætermissuros fuisse Euangelistas istiusmodi historiam descēsus animæ Christi ad inferos, & arbitror (quod cum veterum pace dictum sit) somnia esse quæcunque de hac re apud illos commemorantur. Nam neque hic locus eò spectat, vt apparet ex verbis ipsius Petri vers.29, vbi dūtaxat mortis, sepulturæ & corruptionis Dauidis meminit: minimè certè prætermissurus illos inferos in quibus tandiu derelictus fuerit Dauid, vt plena esset illius cum Christo comparatio. Et quod attinet ad locū 1.Pet.3.v.19, nihil eiusmodi ibi significari, suo loco ostēdemus. Sed eum errorem auxit quidam non ita pridem mirum in modum, qui ausus est scribere Christi animam verè ad loca illa puniendis reprobis destinata peruenisse, & ibi quoque pœnas nostris peccatis debitas luisse. Nam (inquit) alioqui non erit plena ipsius pro nobis satisfactio. Atqui si verum hoc esset, ne corpori quidem parcendum erat, & totus Christus ad inferos illos erat detrudendus, quum peccati stipendium sit mors æterna, non animæ tantùm respectu, sed etiam corporis. Quid verò? quum diceret Christus, Tristis est anima mea vsque ad mortem, quum sanguinis grumos sudaret, quum sese contentissima voce quereretur à Deo suo derelictum, annon luebat ipsius anima pœnas nostris peccatis debitas? Sed ad rem tandem venio. Dico igitur שאול hoc in loco propria significatione accipiendum pro sepulchro, & ANIMAM MEAM, vel loco pronominis ME accipi, sicut vulgò dicimus *ma personne*: vel pro VITAM MEAM, quæ quodammodo videtur sepulchro obrui quandiu corpus illic mortuum iacet: vt quod dicit idem Propheta Psal.32.v.19, animā erui à morte, & Psal.89.v.49, erui animam è manu שאול, id est sepulchri, sit vera huius loci explicatio. Nam ibi quoque Græcus interpres sic habet, Τίς ἐστιν ἄνθρωπος ὃς ῥύσεται τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐκ χειρὸς ᾅδου; Denique simplicissima videtur expositio, quum cadauer in sepulchro deponatur, vt idem quoque dicatur in sepulchro non deseri. Neque enim Petrus hîc disputat de animi immortalitate, sed de corporis resurrectione, eáque eiusmodi vt nulla præcesserit corruptio: quā resurrectionem Dauid non sibi (quem constat mortuum, sepultum & in sepulchro in puluerem redactum fuisse) sed Christo tribuit. Ac ne quis cauilletur, me inter istas interpretationes veluti fluctuare, animaduertat lector, quācunque istarum trium sequatur, eandem manere sententiam. נפש autem, id est ANIMAM, & pro eo quod vulgò *personne* vocamus, & pro VITA non minus frequenter accipi quàm pro altera illa hominis parte, nemo inficiabitur qui fuerit in sacris libris versatus. Pro mortuo homine vsurpari negat quidem Castellio, atque adeo nomine שאול sepulchrum significari. Quid enim non audent summa impudentia & nullo iudicio homines? Ego verò, & Hebræos & rationē ipsā sequutus, affirmo נפש pro cadauere poni Leuit.19.v.27,& 21.v.1,& v.11.& Num.

5.v.2,& 9.v.10. Itaq; in priore nostra editione rectè interpretatus erã, NON DERELINQVES CADAVER MEVM IN SEPVL. quod tamẽ nũc mutaui, vt iis obsequar qui cõquesti sunt me à Græcis verbis discessisse.

Sines, δώσεις. Heb. תתן: quod etiam accipitur ἀντὶ τοῦ ἐᾶν καὶ συγχωρεῖν, vt Gen.31.a.7. Vulg. ad verbũ, Dabis. Sãctum tuũ, τὸν ὅσιόν σου. Heb. חסידך quod propriè declarat hominem benignũ ac liberalem. i. Me qui sum tuus ille SANCTVS. Sentire, ἰδεῖν. Heb. לראות. Vulg. & Eras. ad verbũ, Videre. Sed alibi diximus Videre interdũ accipi pro αἰσθάνεσθαι, atque adeo pro πάσχειν, vt Ioh.8.f.51. Corruptionẽ, διαφθοράν. Græci interpretes rectè omnino hunc locum expresserunt. Nam שחת apud Hebræos ideo significat sepulchrum, quòd corpora corrũpat. Itaque dici quidem potest Dominus vidisse שאול, vel בור, vel קבר, non autem שחת, nisi ἀκύρως accipias.

Ἐγνώρισάς μοι ὁδοὺς ζωῆς, πληρώσεις με εὐφροσύνης μετὰ τοῦ προσώπου σου.

28 Notas mihi fecisti vias vitæ, replebis me iucunditate in tui conspectu.

28 *Notas mihi fecisti uias uitæ: replebis me iucunditate cum facie tua.*

Ἄνδρες ἀδελφοί, ἐξὸν εἰπεῖν μετὰ παρρησίας πρὸς ὑμᾶς περὶ τοῦ πατριάρχου Δαβίδ, ὅτι καὶ ἐτελεύτησε καὶ ἐτάφη, καὶ τὸ μνῆμα αὐτοῦ ἐστιν ἐν ἡμῖν ἄχρι τῆς ἡμέρας ταύτης.

29 Viri fratres, licet liberè dicere apud vos de patriarcha Dauid, || eum & obiisse & sepultũ esse, & monimentum eius esse apud nos ad hunc vsque diem.

29 *Viri fratres, liceat audenter dicere ad uos de patriarcha Dauid, quoniã & defunctus est, & sepultus est, & sepulchrũ eius est apud nos usque in hodiernum diem.* 3.Reg.2.b.10 infrà 13.b.36

Προφήτης οὖν ὑπάρχων, καὶ εἰδὼς ὅτι ὅρκῳ ὤμοσεν αὐτῷ ὁ Θεὸς ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ τὸ κατὰ σάρκα ἀναστήσειν τὸν Χριστόν, καθίσαι ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ·

30 Propheta igitur quum esset, & sciret || Deum iureiurando sibi iurasse, fore vt ex fructu lumbi ipsius, quod ad carnem attinet, Christũ excitaret, *quem* collocaret super eius throno:

30 *Propheta igitur quũ esset & sciret quia iureiurando iurasset illi Deus de fructu lũbi eius sedere super sedem eius:* Psal.131.c.11

Προϊδὼν ἐλάλησε περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, ὅτι οὐ κατελείφθη ἡ ψυχὴ αὐτοῦ εἰς ᾅδου, οὐδὲ ἡ σὰρξ αὐτοῦ εἶδε διαφθοράν.

31 Præscius loquutus est de resurrectione Christi, || non derelictam esse apud inferos animã eius, neque carnem eius sensisse corruptionem.

31 *Prouidens loquutus est de resurrectione Christi quia neque derelictus est in inferno, neque caro eius uidit corruptionem.* Psal.15.c.10 infrà 13.e.55

Τοῦτον τὸν Ἰησοῦν ἀνέστησεν ὁ Θεός, οὗ πάντες ἡμεῖς ἐσμεν μάρτυρες.

32 Hũc Iesũ excitauit Deus: cuius *rei* omnes nos sumus testes.

32 *Hunc Iesum resuscitauit Deus, cuius omnes nos testes sumus.*

28 Notas mihi fecisti, ἐγνώρισάς μοι. Id est, aditum mihi ad verã vitã patefecisti: me denique fecisti veræ vitæ participem. Nam in hoc dicendi genere, cuius plurima extãt exempla, præsertim in Psalmis, docere dicitur Deus quos donorum suorum participes facit. Replebis me, πληρώσεις με. Heb. שובע. Itaque suspicor initio fuisse scriptũ πλήρωσις, vel πληρώσεις εὐφροσύνης, & pronomẽ με postea irrepsisse. Itaque μετὰ τοῦ προσώπου σου cõuerti In tui conspectu.

29 Licet, ἐξόν. Id est ἔξεστι, ex Hebræorum idiotismo omnibus noto. Erasmus autem putauit hoc absolutè poni, vt fere solet apud Atticos. Ideo vertit, Quandoquidem licet, non satis cohærente sententia.

Ad hũc vsque diẽ, ἄχρι τῆς ἡμέρας ταύτης. Prodigiosum est tot barbaros & crudelissimos hostes qui vrbẽ postea euerterũt, regio sepulchro pepercisse: & fortassis nõ vana est eorũ cõiectura qui instaurata vrbe putant fuisse quoque regũ monimenta renouata. Sed quod scribit Iosephus de immẽsis thesauris tot seculis post sepultum Dauidẽ & toties euersam vrbẽ, primùm ab Hyrcano, deinde ab Herode ex illius sepulchro erutis, mihi ne verisimile quidẽ videtur. 30 Iureiurando iurasse, ὅρκῳ ὤμοσεν. Hebraicas eiusmodi repetitiones, quibus etiã interdum Attici vtũtur, alibi annotauimus nõ mediocre põdus addere sententiæ. Itaque dicitur Dominus iureiurando iurasse. i. non simpliciter, sed solenni quadã formula & cõceptis verbis, Dauidi promisisse id de quo agitur. Ex fructu lumbi ipsius, ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ. Hebraica veritas Psalmo 132 habet מפרי בטנך, id est ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου, è fructu ventris tui, vt verterunt etiam Græci. Vocant autẽ Hebræi posteritatẽ fructum ventris. Quod ad carnem attinet Christum excitaturũ, τὸ κατὰ σάρκα ἀναστήσειν τὸν Χριστόν. In Œcumenii scholiis & editione Frobeniana legitur ἀναστῆσαι, & subiicitur hoc membrum proximè sequenti, hoc modo videlicet, ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ καθίσαι ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ, τὸ κατὰ σάρκα ἀναστῆσαι τὸν Χριστόν, προϊδὼν ἐλάλησεν. quam lectionem non video cur amplecti nõ liceat, si καθίσαι & ἀναστῆσαι significatione futuri accipias, (vt sunt apud Hebræos frequentes istæ permutationes) & ἀναστῆσαι cum participio προϊδὼν coniungas. Certè vt hanc lectionem non improbem duæ causæ faciunt, vna, quòd nisi ita legas, videtur discerpi testimonium ex Psalmo 132 petitum: altera, quòd verbum ἀναστήσειν videtur melius præsenti argumento quadrare si de resurrectione Christi accipiatur, quàm si ad Christi aduentum referas. Postremò sicut εἰδὼς ad iusiurandum illud pertinet, ita videtur aliquid desiderari quod cum participio προϊδὼν connectatur. Scio tamen non deesse quæ istis opponantur. Videtur enim Petrus cum versiculo illo 11 Psalmi 132 coniungere quod scriptum est 2.Sam.7.b.11. vbi vtitur Propheta verbo קום, pro quo Græci interpretes verterunt ἀναστήσω. Neque quicquam impedit quominus verbum ἀνιστάναι hoc etiam loco de resurrectione commodè accipiatur: quia tum demum etiam dicitur Christum verè genuisse Pater eo die quo illum suscitauit à mortuis, vt interpretatur Paulus ipse infrà 13.e.33, vt quidem is locus explicari solet. Postremò participium προϊδὼν commodissimè cum iis quæ sequuntur construi potest. Itaque eam lectionem sum amplexus quam in omnibus vetustis codicibus inueni. Notandum est tamen, In Vulgata editione totum hoc membrum deesse. Sic enim in ea legitur, Quia iureiurando iurasset illi Deus de fructu lumbi eius sedere super sedem eius: prouidens loquutus est. Postremò sciendum est, Carnis appellatione serui formã intelligi, quam accepit Filius Patri æqualis: id est veram hominis naturã, non tamen quatenus corrupta est, sed dũtaxat quatenus res est à Deo creata, ex Mariæ substantia, vt fieret Adam secundus è cælo in Spiritum viuificantem.

Quem collocaret, καθίσαι. Heb. להשית. Vulg. & Eras. Sedendi verbo vti maluerunt: sed mihi quidem videtur verbum actiuum respondere verbo אשית, quo vtitur ipse Dauid Psal.132.b.11.

32 Cuius *rei*, οὗ. Sic placuit interpretari, quasi videlicet neutro genere ponatur, potius quàm vel ad Christum, vel ad Deum referre: quæ tamen expositiones possunt etiam conuenire,

33 Τῇ δεξιᾷ οὖν τοῦ Θεοῦ ὑψωθεὶς, τήν τε ἐπαγγελίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος λαβὼν παρὰ τοῦ πατρὸς, ἐξέχεε τοῦτο ὃ νῦν ὑμεῖς βλέπετε καὶ ἀκούετε.

33 Itaque "dextera Dei euectus, "& promiſſum Spiritum ſanctum adeptus à Patre, effudit hoc quod vos nunc ſpectatis & auditis.

33 *Dextera igitur Dei exaltatus, & promiſſione Spiritus ſancti accepta à Patre, effudit hunc quem uos uidetis & auditis.*

34 Οὐ γὰρ Δαβὶδ ἀνέβη εἰς τοὺς οὐρανούς· λέγει δὲ αὐτὸς, Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου,

Pſal.109.a.1

34 Neque enim Dauid aſcēdit in cælos: ſed dicit ipſe, ‖ Dixit Dominus Domino meo, Sede ad dextram meam,

34 *Non enim Dauid aſcēdit in cælum: dicit autem ipſe, Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextris meis,*

35 Ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου.

35 Vſquedum "ponam inimicos tuos ſcabellum pedū tuorum.

35 *Donec ponam inimicos tuos ſcabellū pedū tuorum.*

36 Ἀσφαλῶς οὖν γινωσκέτω πᾶς οἶκος Ἰσραὴλ ὅτι Κύριον καὶ Χριστὸν αὐτὸν ὁ Θεὸς ἐποίησε, τοῦτον τὸν Ἰησοῦν ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε.

36 Certò ſciat ergo tota domus Iſrael, hunc "eſſe factum à Deo Dominū & Christum: "hunc *inquam* Ieſum quem vos crucifixiſtis.

36 *Certiſſimè ſciat ergo omnis domus Iſrael quia & Dominū eū & Chriſtū fecit Deus, hūc Ieſum quem uos crucifixiſtis.*

37 Ἀκούσαντες δὲ κατενύγησαν τῇ καρδίᾳ, εἶπόν τε πρὸς τὸν Πέτρον καὶ τοὺς λοιποὺς ἀποστόλους, Τί ποιήσομεν ἄνδρες ἀδελφοί;

37 *His* autem auditis compuncti ſunt corde, & dixerunt ad Petrum ac reliquos Apoſtolos, Quid faciemus viri fratres?

37 *His autē auditis cōpuncti ſunt corde, et dixerūt ad Petrū & ad reliquos Apoſtolos, Quid faciemus uiri fratres?*

38 Πέτρος δὲ ἔφη πρὸς αὐτούς, Μετανοήσατε, καὶ βαπτισθήτω ἕκαστος ὑμῶν ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν· καὶ λήψεσθε τὴν δωρεὰν τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

38 Petrus autem ait ad eos, Reſipiſcite, & baptizetur vnuſquiſque veſtrum in nomine Ieſu Chriſti in remiſſionem peccatorum: & accipietis donū Spiritus ſancti.

38 *Petrus uerò ad illos, Pœnitentiā (inquit) agite: & baptizetur unuſquiſq; ueſtrū in nomine Ieſu Chriſti in remiſſionē peccatorū ueſtrorum: & accipietis donum Spiritus ſancti.*

39 Ὑμῖν γάρ ἐστιν ἡ ἐπαγγελία καὶ τοῖς τέκνοις ὑμῶν, καὶ πᾶσι τοῖς εἰς μακρὰν, ὅσους ἂν προσκαλέσηται Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν.

39 Vobis enim *facta eſt* "promiſſio, & liberis veſtris, & omnibus qui lōgè ſūt, quoſcunque videlicet aduocauerit Dominus Deus noſter.

39 *Vobis enim eſt repromiſſio, & filijs ueſtris, & omnibus qui longè ſunt, quoſcunque aduocauerit Dominus Deus noſter.*

40 Ἑτέροις τε λόγοις πλείοσι διεμαρτύρετο καὶ παρεκάλει, λέγων, Σώθητε ἀπὸ τῆς γενεᾶς τῆς σκολιᾶς ταύτης.

40 Aliiſque ſermonibus plurimis "obteſtabatur, & exhortabatur *eos*, dicens, "Seruamini ex natione iſta praua.

40 *Alijs etiā uerbis plurimis teſtificatus eſt, & exhortabatur eos, dicens, Saluamini à generatione iſta praua.*

41 Οἱ μὲν οὖν ἀσμένως ἀποδεξάμενοι τὸν λόγον αὐτοῦ, ἐβαπτίσθησαν. καὶ προσετέθησαν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ψυχαὶ ὡσεὶ τρισχίλιαι.

41 Qui ergo libenter exceperūt ſermonem eius, baptizati ſunt. & addita ſunt *Eccleſiæ* die illo "capita quaſi ter mille.

41 *Qui ergo receperunt ſermonem eius, baptizati ſunt. et appoſitæ ſunt in die illa animæ circiter tria millia.*

33 Dextera, τῇ δεξιᾷ. Heb. בימין pro virtute ac potentia, vt Pſalmo 44.a.4. Et promiſſum Spiritū ſanctum adeptus, τήν τε ἐπαγγελίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος λαβών. Vulgata & Eraſmus, Promiſſione Spiritus ſancti accepta: quem Hebraiſmum expoſuimus Matth.24.b.15, & ſuprà verſu 24.

35 Ponam, ἂν θῶ. Hebraiſmus, pro reddam & efficiam, vt declarauimus Matth.22.d.44.

36 Eſſe factum, ὅτι ἐποίησε. Id eſt, Conſtitutum, & in eam dignitatem euectum: vt ſiquis dicatur rex aut potens imperator factus. Nam Chriſti nomen vt alibi paſſim, ita etiam hoc in loco, Regem à Deo vnctum & deſignatum declarat, vt norint Iudæi Ieſum ideo ſic vocatum quòd reuera talis eſſet. Quòd igitur Arriani hunc etiam locum proferebant vt docerent tempus fuiſſe quo Chriſtus non erat, ſiquidem eum fecit Deus, ita eſt non modò impiè, ſed etiam ineptè dictum, vt ne mereri quidem reſponſum videatur. Nam præterquam quòd in tota hac concione Petrus de Chriſto ſecūdum carnem loquitur, quatenus videlicet mortuus ac ſepultus reſurrexit, & in cælos aſcendit, nimirum ſeſe iſtorum ruditati accommodans, illud etiam conſtat, Faciendi verbum hoc loco non referri ad οὐσίαν, ſed ad ſtatum & dignitatem ſummā, in quā eſt Chriſtus euectus. ſicut deſcribit Apoſtolus Eph.1.v.21, & 4.v.10, & Phil.2.v.9, & 10. Hūc *inquam* Ieſum, τοῦτον τὸν Ἰησοῦν. In ſuperiore mēbro fieri poteſt vt redūdet pronomē αὐτὸν, ex idiotiſmo Hebræorum. ideo etiā expunxit Eraſmus. Sed quū poſt ἐποίησε adſcripta ſit diſtinctio in omnibus codicibus, puto non redundare, & hæc potius per epanalepſin explicanda: cuius exempla annotauimus Iohan.1.c.19, & alibi ſæpe.

39 Promiſſio, ἐπαγγελία. Vel, Pollicitatio. Neque enim deſunt qui inter Polliceri & Promittere hoc diſcrimen ſtatuant, quaſi illud de eo quod vltro promittas, iſtud verò de mutua ſtipulatione dicatur. Eſt autem notanda hæc propria ſignificatio ἐπαγγελίας à doctiſſimo Budæo obſeruata, quæ gratuitum Dei promiſſum declarat. Vulgata & Eraſmus, Repromiſſionem interpretantur, neſcio qua ratione adducti.

40 Obteſtabatur, διεμαρτύρετο. i. Interpoſita Dei authoritate, atq; adeo per ipſius Dei nomē, monebat, vt præſcribit Timotheo ſuo Paul⁹ 2.Epiſt.2.b.14. Vulg. & Eraſ. Teſtificatus eſt. i. palā ac apertè teſtatus: quæ ſignificatio videtur hoc quidē loco nō ſatis expreſſa. Seruamini, σώθητε. Hoc eſt quod vulgò dicimus, *ſauuez uous.* Heb. השמרו in Niphal reciproca tranſitione, pro quo Vulgata vertit, Saluamini, barbarè.

41 Capita, ψυχαί. Heb. נפשות, id eſt Animæ, vt Vulgata & Eraſmus ad verbum interpretātur. quod dicendi genus mutauimus, ne cui imperito errorem obiiceret.

42 Ἦσαν δὲ προσκαρτεροῦντες τῇ διδαχῇ τῶν ἀποστόλων καὶ τῇ κοινωνίᾳ καὶ τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου καὶ ταῖς προσευχαῖς.

43 Ἐγένετο δὲ πάσῃ ψυχῇ φόβος· πολλά τε τέρατα καὶ σημεῖα διὰ τῶν ἀποστόλων ἐγίνετο.

44 Πάντες δὲ οἱ πιστεύοντες ἦσαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ, καὶ εἶχον ἅπαντα κοινά·

45 Καὶ τὰ κτήματα καὶ τὰς ὑπάρξεις ἐπίπρασκον, καὶ διεμέριζον αὐτὰ πᾶσι, καθότι ἄν τις χρείαν εἶχε.

46 Καθ᾽ ἡμέραν τε προσκαρτεροῦντες ὁμοθυμαδὸν ἐν τῷ ἱερῷ, κλῶντές τε κατ᾽ οἶκον ἄρτον, μετελάμβανον τροφῆς ἐν ἀγαλλιάσει καὶ ἀφελότητι καρδίας·

42 Erántque perdurantes in doctrina Apostolorum & communicatione, & fractione panis,& precibus.

43 Obortus est autem omnibus timor,multáque miracula & signa per Apostolos edebantur,

44 Omnes autem qui credebãt, erant eodem *loci*, & habebant omnia communia:

45 Et possessiones ac facultates vendebant, & dispertiebant ea omnibus,prout cuique opus erat.

46 Et quotidie perdurantes concorditer in templo, ac frangentes domi panem capiebant cibum cum exultatione & simplicitate cordis:

42 Erant autem perseuerãtes in doctrina Apostolorum, & communicatione fractionis panis & orationibus.

43 Fiebat autẽ õni animæ timor:multa quoq; prodigia et signa per Apostolos ĩ Ierusalẽ fiebãt:et met⁹ erat magn⁹ in uniuersis.

44 Omnes etiã qui credebãt,erãt pariter, & habebãt omnia communia:

45 Possessiones & substantias uẽdebant,& diuidebant illa omnibus, prout cuique opus erat.

46 Quotidie quoque perdurãtes unanimiter in tẽplo, & frangentes circa domos panem sumebant cibum cum exultatione & simplicitate cordis:

42 Et communicatione,καὶ κοινωνίᾳ. Vel Cõmunione. Intelligitur autẽ hoc vocabulo idipsum quod postea explicat,illa nimirũ facultatum cõmunicatio,& alia mutuæ coniũctionis officia.Sic enim accipitur κοινωνία pro charitate ac liberalitate, Ro. 15.f.26,& 2.Cor.9.d.19,Heb.13.c.16.Pro Sacris verò mysteriis nusquã legi in Nouo testamento absolutè positũ hoc nomen. Vetus interpres cõuertit,Et cõmunicatione fractionis panis, i. καὶ κοινωνίᾳ κλάσεως τοῦ ἄρτου,quod in nullis Græcis codicibus inueni. Et fractione panis,καὶ κλάσει τοῦ ἄρτου.Nouum genus dicendi in re noua vsurpandũ fuit.Nouũ autem appello,Græcorum ac Latinorũ auribus inauditũ, priusquã Christi Ecclesiæ accenserẽtur.Cæterùm apparet,ex Hebræorũ more,(qui panis appellatione omnem cibum intelligunt,& panibus vtebãtur latioribus ac minus spissis,vt frangerentur potius quàm cultris secarentur)factum esse vt mutuus conuictus,ipsáque adeo conuiuia,quæ vnà agitare solebant,nomine fractionis panis intelligerẽtur.In illis autẽ cõuiuiis quæ Agapas vocabãt,& quorũ fortassis fit mẽtio Iudæ b.12,solitos etiam fuisse sacra Domini Cœnã vsurpare,liquet ex iis quæ scribit Paulus 1.Cor.11,eam consuetudinẽ iã tum conatus emendare,quæ multis corruptelis erat deprauata.qua de re agit Tertullianus in Apologetico, cap.39.

43 Omnibus,πάσῃ ψυχῇ.Id est πᾶσι.Est enim Hebræa synecdoche ac periphrasis, nequis in Animæ nomine aliquid mysterii subesse putet.Vulgata & Erasmus ad verbum,Omni animæ.

44 Eodem *loci*, ἐπὶ τὸ αὐτό.Vel Simul,vt infrà 3.a.1.Vulg.Pariter.Eras. Coniunctim.Ego verò cõmunes Ecclesiæ cœtus ita existimo significari,cum mutua in eandem doctrinã cõsensione & summa animorũ cõcordia.

45 Possessiones ac facultates,τὰ κτήματα καὶ τὰς ὑπάρξεις. Quanuis vtroque hoc vocabulo in genere declaretur quicquid quispiã in bonis habet,puto tamen hoc loco ὑπάρξεις vocari mouentia, quæ vocant, bona: κτήματα verò τὰ χωρία,id est prædia ac possessiones.Ita enim hoc vocabulum explicatur infrà 5.a.1,& 3.

46 Frangentes panẽ,κλῶντες ἄρτον,i. Vescentes:vt paulo antè exposuimus. Quod igitur Græca scholia ex hoc loco eliciũt,parcè ac frugaliter vixisse,verum quidẽ est,sed non satis solido fundamento nititur,quũ hæc formula apud Hebræos etiam in solennibus & lautis cõuiuiis vsurpetur,vt Gen. 43.f.25,& g.34,& alibi sæpe.

Domi,κατ᾽ οἶκον.Græca scholia οἶκον interpretantur τὸ ἱερόν. i.templũ:quam declarationem non admitto.Nam manifestè opponuntur ἐν τῷ ἱερῷ & κατ᾽ οἶκον,sicut etiam infrà 5.g.42.Vulg. Circa domos.i.περὶ τοὺς οἴκους:quæ expositio non indiget refutatione.Eras.Per singulas domos.quem cur non sequerer , his causis sum adductus. Primùm enim si singulæ domus significarentur , potius scribendum erat κατ᾽ οἴκους,vt infrà 8.a.3,& 20.d.20.quãuis interdũ quoque sic accipiatur κατὰ,vt Tit.1.b.5.Deinde quum(vt antè dixi, & ex 1.Cor.11 capite,ac veterum scriptis apparet)istis Agapis.i.communibus conuiuiis Cœnam quoque Domini adiungerent, & ista panis fractio (vt mihi quidẽ videtur)non possit diuersa cẽseri ab ea cuius paulo antè facta est mẽtio,quin manifesta vis Lucæ verbis adferatur: sacrilegiũ fuisset,sacrosanctũ illud epulum,quod vnius corporis est symbolum,cum cœnis priuatis confundere.Sic autẽ accipi κατὰ non tanquam distributiuũ , sed pro ἐν præpositione , ita vt κατ᾽ οἶκον nihil aliud declaret quàm ἐν οἴκῳ,cui opponatur ἐν τῷ ἱερῷ,liquidò constat ex aliis plurimis exẽplis , vt Rom.16. a.5,& 1.Cor.16.d.19,Coloss.4.d.15.ad Philem.a.2. Quòd siquis hìc roget ecquid in vnam domum conuenirent: respondeo,mihi quidem probabile videri,quandiu id facere licuit,in vnam sanè domum conuenisse.quod nõ modò probabile est,sed etiam prorsus apparet ex iis quæ scribuntur infrà 4.e.23,& f.31, & 19.b.9, & 20.b.7. Item 1.Cor.11.d.20.vnde ministerium illud mensarũ,cuius causa initio constituti fuerunt diaconi infrà cap.6.Postea verò quum maior iã esset multitudo quàm vt vno in loco cõmodè posset conuenire,non dubito quin vt rite & ordine omnia fierent,Ecclesia in varios cœtus fuerit distributa,vnde ortum Parœciarum nomen. Capiebant cibum, μετελάμβανον τροφῆς.Eras.Inuicem capiebant cibum.Ego verò malim dicere , Vnà capiebãt cibum, siquidẽ libeat præpositionẽ μετὰ ad cõmunem illum victũ referre. Cum exultatione,ἐν ἀγαλλιάσει. Poni ἐν pro σὺν ex Hebræorũ idiotismo,alibi obseruauimus. Sed hæc in quibusdam exẽplaribus construuntur cum verbo μετελάμβανον, in aliis verò cum participio αἰνοῦντες. Et simplicitate cordis,καὶ ἀφελότητι καρδίας. Simplicitatem cordis vocat quæ à Græcis dicitur etiam ἁπλότης,vnde ἁπλῶς. i. ἄνευ κακίας.sed hæc significatio accommodanda est ad id de quo agitur.Itaque his vocabulis declaratur,omnia inter istos bona fide gesta fuisse initio, nullos fuisse μεμψιμοίρους,nullas exquisitas delicias,quosuis de suo libenter & alacri animo cum fratribus communicasse:quod Paulus 2.Cor.9.d.13,vocat ἁπλότητα κοινωνίας: verè denique fuisse δαῖτας ἐίσας,vt loquitur Homerus.Sed summa ista pax & coniunctio ne in his quidem conuiuiis quibus præerant Apostoli , integra esse potuit,vt apparet infrà ex initio capitis sexti,& iis quæ commemorat Paulus 1.Cor.cap.11. Sic etiam veterum monachorum cœnobia in superstitionum & omnium vitiorum lustra mox degenerarunt.

Αἰνοῦντες τὸν Θεὸν, καὶ ἔχοντες χάριν 47
πρὸς ὅλον τὸν λαόν. Ὁ δὲ Κύριος προσετίθει τοὺς σωζομένους καθ' ἡμέραν τῇ ἐκκλησίᾳ.

Κεφάλαιον γ΄.

Ἐπὶ τὸ αὐτὸ δὲ Πέτρος καὶ Ἰωάννης ἀνέβαινον εἰς τὸ ἱερὸν ἐπὶ τὴν ὥραν τῆς προσευχῆς τὴν ἐννάτην.

Καί τις ἀνὴρ χωλὸς ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ ὑπάρχων, ἐβαστάζετο· ὃν ἐτίθουν καθ' ἡμέραν πρὸς τὴν θύραν τοῦ ἱεροῦ τὴν λεγομένην Ὡραίαν, τοῦ αἰτεῖν ἐλεημοσύνην παρὰ τῶν εἰσπορευομένων εἰς τὸ ἱερόν.

Ὃς ἰδὼν Πέτρον καὶ Ἰωάννην μέλλοντας εἰσιέναι εἰς τὸ ἱερόν, ἠρώτα ἐλεημοσύνην λαβεῖν.

Ἀτενίσας δὲ Πέτρος εἰς αὐτὸν σὺν τῷ Ἰωάννῃ, εἶπε, Βλέψον εἰς ἡμᾶς.

Ὁ δὲ ἐπεῖχεν αὐτοῖς, προσδοκῶν τι παρ' αὐτῶν λαβεῖν.

Εἶπε δὲ Πέτρος, Ἀργύριον καὶ χρυσίον οὐχ ὑπάρχει μοι· ὃ δὲ ἔχω, τοῦτό σοι δίδωμι, Ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Ναζωραίου ἔγειραι καὶ περιπάτει.

Καὶ πιάσας αὐτὸν τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἤγειρε· παραχρῆμα δὲ ἐστερεώθησαν αὐτοῦ αἱ βάσεις καὶ τὰ σφυρά.

Καὶ ἐξαλλόμενος ἔστη, καὶ περιεπάτει, καὶ εἰσῆλθε σὺν αὐτοῖς εἰς τὸ ἱερόν, περιπατῶν καὶ ἀλλόμενος, καὶ αἰνῶν τὸν Θεόν.

Laudantes Deum, & habentes gratiam apud totum populum. Dominus autem addebat quotidie Ecclesiæ qui salui fierent. 47

CAP. III.

1 CAEterùm Petrus & Iohannes simul ascendebant in templum, sub horā precationis, *nempe* nonam.

2 Quidam autem vir claudus ab vtero matris suæ, portabatur: quem ponebant quotidie ad portam templi quæ dicitur Speciosa, vt peteret eleemosynam ab iis qui ingrediebantur in templum.

3 Is quum vidisset Petrum ac Iohannem ingressuros in templum, rogauit vt eleemosynā acciperet.

4 Intentis autem in eum oculis Petrus cum Iohanne, dixit, Aspice ad nos.

5 Ille igitur attendebat eos, sperans se aliquid ab eis accepturum.

6 Petrus autem dixit, Argentum & aurum non est mihi: quod autē habeo, hoc tibi do, In nomine Iesu Christi Nazareni surge & ambula.

7 Et prehensa manu eius dextera, erexit *eum*: illico verò cōfirmati sūt pedes ipsius ac malleoli.

8 Et exiliens stetit, & ambulauit, & ingressus est cum eis in templum, ambulans & saliens, & laudans Deum.

47 *Collaudantes Deū, & habentes gratiā ad omnē plebem. Dominus autem augebat qui salui fierēt quotidie in id ipsum.*

CAP. III.

1 *PEtrus autem & Iohānes ascendebant in templum ad horam orationis nonam.*

2 *Et quidā uir qui erat claudus ex utero matris suæ, baiulabatur: quem ponebāt quotidie ad portam templi, quæ dicitur Speciosa, ut peteret eleemosynam ab introeūtibus in templum.*

3 *Is quum uidisset Petrū & Iohannem incipientes introire in templum, rogabat ut eleemosynam acciperet.*

4 *Intuens autem in eum Petrus cum Iohanne, dixit, Respice in nos.*

5 *At ille intendebat in eos, sperās se aliquid accepturum ab eis.*

6 *Petrus autem dixit, Argentum & aurū non est mihi: quod autem habeo, hoc tibi do, In nomine Iesu Christi Nazareni surge & ambula.*

7 *Et apprehensa manu eius dextera, alleuauit eum, & protinus consolidatæ sunt bases eius & plantæ.*

8 *Et exiliēs stetit, & ambulabat: & intrauit cum illis in templum ambulās & exiliens, & laudans Deum.*

47 Habentes gratiam, ἔχοντες χάριν. Id est, Grati & accepti populo. Sic Plin. lib. 19. cap. 1, Candor æquè in Fauentinis, sed lanugo nulla: quod apud alios gratiam, apud alios offensionem habet. Ecclesiæ, ἐκκλησίᾳ. Erasmus hoc loco vertit, Congregationi. In plerisque autem Latinæ Veteris editionis codicibus deest hoc nomen, quod tamen in omnibus Græcis inuenio.

IN CAPVT III.

1 Simul, ἐπὶ τὸ αὐτό. Hoc in Vetere editione Latina attexitur superiori capiti, & in duobus etiā Græcis codicibus. Sub horā, ἐπὶ τὴν ὥραν. Sic Thucyd. ἐπὶ τὴν ἕω, sub auroræ exortū. Vulg. & Eras. Ad horā. *Nempe* nonā, τὴν ἐννάτην. Nisi hoc addas aut aliquid simile, videbuntur horæ minimùm nouem constitutæ ad habendas preces, quum potius significetur horā nonā fuisse precationi consecratā, nēpe sacrificio vespertino. Neque tamen Apostoli ad sacrificium conueniebant, quum scirent verū illū Agnū qui tollit peccata mūdi, suo sacrificio, Legis vmbras deleuisse: sed aderant potius vt hoc ipsum docerēt, nēpe id esse reipsa exhibitū quod ceremoniæ Legis adūbrarant. Neque tamē dubito quin sese quoad eius fieri potuit, Legis ceremoniis accōmodarint, tātisper dū infirmos ac rudes Christo lucrifacerent. Sed quorsum hoc ad illorū errorē confirmandū qui diabolicis blasphemiis non dubitant se polluere, & nihilominus isti impietati charitatem proximi prætexunt?

5 Attendebat, ἐπεῖχεν. Animo nimirum & oculis.

7 Confirmati sunt, ἐστερεώθησαν. Vulg. & Eras. vti maluerunt Consolidādi verbo, quod videtur Iurisconsultis peculiare, & quidem significatione multum diuersa. Pedes ipsius, αὐτοῦ αἱ βάσεις. Vulg. Bases conuertit. Eras. Plantas. Pollux ex Platone πόδας interpretatur. Est enim tibia quasi columnæ instar, cui subiicitur pes pro basi. Ac malleoli, καὶ τὰ σφυρά. Vulg. interpretatur Plantas, id est τυλώματα, imperitè. Eras. Talos cōuertit, id est ἀστραγάλους, quum hoc vocabulo declarentur τὰ ἀπολήγοντα πρὸς τῷ ἀστραγάλῳ, καὶ ἐκ πλαγίου ἐξέχοντα, id est, extrema illa quæ ad talum desinunt, & ad latera extuberant, processus nimirum illi appendicum ossium quæ tibiam constituunt, quos Græci σφυρὰ, Latini malleolos vocāt, quòd mallei speciem quodammodo repræsentēt. Nos in vernaculo sermone pedis cauillas (id est clauos) vocamus, quòd in illa vertebra pes vertatur, quæ nisi firma fuerit, gradiri non possis. Castellio crura & talos conuertit: & fateor quidem interdum à parte totum significari, sed tamen non video cur id facere necesse fuerit hoc loco.

9 Καὶ εἶδεν αὐτὸν πᾶς ὁ λαὸς περιπατοῦντα καὶ αἰνοῦντα τὸν Θεόν.

10 Επεγίγνωσκόν τε αὐτὸν ὅτι οὗτος ἦν ὁ πρὸς τὴν ἐλεημοσύνην καθήμενος ἐπὶ τῇ Ὡραίᾳ πύλῃ τοῦ ἱεροῦ· καὶ ἐπλήσθησαν θάμβους καὶ ἐκστάσεως ἐπὶ τῷ συμβεβηκότι αὐτῷ.

11 Κρατοῦντος δὲ τοῦ ἰαθέντος χωλοῦ τὸν Πέτρον καὶ Ιωάννην, συνέδραμε πρὸς αὐτοὺς πᾶς ὁ λαὸς ἐπὶ τῇ στοᾷ τῇ καλουμένῃ Σολομῶντος, ἔκθαμβοι.

12 Ιδὼν δὲ Πέτρος ἀπεκρίνατο πρὸς τὸν λαόν, Ανδρες Ισραηλῖται, τί θαυμάζετε ἐπὶ τούτῳ, ἢ ἡμῖν τί ἀτενίζετε ὡς ἰδίᾳ δυνάμει ἢ εὐσεβείᾳ πεποιηκόσι τοῦ περιπατεῖν αὐτόν;

13 Ο Θεὸς Αβραὰμ καὶ Ισαὰκ καὶ Ιακώβ, ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν ἐδόξασε τὸν παῖδα αὐτοῦ Ιησοῦν, ὃν ὑμεῖς παρεδώκατε, καὶ ἠρνήσασθε αὐτὸν κατὰ πρόσωπον Πιλάτου, κρίναντος ἐκείνου ἀπολύειν.

14 Υμεῖς δὲ τὸν ἅγιον καὶ δίκαιον ἠρνήσασθε, καὶ ᾐτήσασθε ἄνδρα φονέα χαρισθῆναι ὑμῖν·

15 Τὸν δὲ ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς ἀπεκτείνατε, ὃν ὁ Θεὸς ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, οὗ ἡμεῖς μάρτυρές ἐσμεν.

16 Καὶ ἐπὶ τῇ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, τοῦτον ὃν θεωρεῖτε καὶ οἴδατε, ἐστερέωσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ· καὶ ἡ πίστις ἡ δι' αὐτοῦ ἔδωκεν αὐτῷ τὴν ὁλοκληρίαν ταύτην ἀπέναντι πάντων ὑμῶν.

9 Viditque eum totus populus ambulantem & laudãtem Deum.

10 Et agnouerunt eum esse qui ad *petendam* eleemosynam sedebat ad Speciosam portam templi: & impleti sunt pauore & stupore super eo quod ei contigerat.

11 "Quum teneret autem qui sanatus fuerat claudus Petrũ & Iohãnem, cucurrit totus populus ad eos in porticum quæ appellatur Solomonis, expauefactus.

12 Quo viso Petrus respõdit populo, Viri Israelitæ, quid miramini super hoc? aut quid intẽtos oculos in nos habetis, quasi propria vi "aut pietate effecerimus vt hic ambularet?

13 Deus ille Abraham & Isaac & Iacob, Deus *inquam* Patrum nostrorum glorificauit Filium suum Iesum, quem vos prodidistis & abnegastis in conspectu Pilati, quum ille iudicasset esse absoluendum.

14 Vos autem sanctum illum & iustũ abnegastis, & postulastis homicidam "condonari vobis:

15 Principem autẽ vitæ trucidastis, quẽ Deus excitauit à mortuis: cuius *rei* nos testes sumus.

16 "Et per fidem in nomen ipsius, hunc quem conspicitis ac nostis, confirmauit nomen ipsius: "fides inquam quæ per ipsum *est*, dedit isti "integritatem hanc coram omnibus vobis.

9 Et uidit omnis populus eum ambulantem & laudantem Deum.

10 Cognoscebant autem illum quòd ipse erat qui ad eleemosynam sedebat ad Speciosam portam templi: & impleti sunt stupore & ecstasi in eo quod contigerat illi.

11 Quũ tenerent autem Petrũ & Iohannem, cucurrit omnis populus ad eos ad porticum quæ appellatur Solomonis, stupentes.

12 Videns autem Petrus respondit ad populũ, Viri Israelitæ quid miramini in hoc, aut nos quid intuemini, quasi nostra uirtute aut pietate fecerimus hunc ambulare?

13 Deus Abrahã & Deus Isaac & Deus Iacob, Deus patrũ nostrorũ glorificauit Filium suum Iesum, quem uos quidem tradidistis & negastis ante faciem Pilati, iudicante illo dimitti.

14 Vos autem sanctum & iustum negastis, & petistis uirum homicidam donari uobis:

15 Authorẽ uerò uitæ interfecistis, quẽ Deus suscitauit à mortuis, cuius nos testes sumus.

16 Et in fide nominis eius, hunc quẽ uos uidetis & nostis, confirmauit nomẽ eius: & fides quæ per eũ est, dedit illi integrã sanitatem istam in cõspectu omnium uestrum.

11 Quum teneret autem qui sanatus fuerat claudus, κρατοῦντος δὲ τοῦ ἰαθέντος χωλοῦ. Sic constanter legitur in omnibus Græcis codicibus quos inspeximus, & apud Œcumenium quoque. Veteris autem editionis codices duobus modis hîc sunt deprauati. Alii enim habent, Quũ viderent autẽ, id est ἰδόντες δὲ. Alii, Quũ tenerẽt, κρατοῦντες δὲ, & totum illud τοῦ ἰαθέντος χωλοῦ prætermittunt. κρατεῖν autem hoc loco non declarat prehendere; sed ita tenere vt tibi elabi non sinas. quod arguit, claudum istum vel eorum amore à quibus curatus fuerat; vel fortassis metu ne si eos ex oculis semel amisisset, iterum claudus fieret, ab eorum latere non discessisse.

12 Aut pietate, ἢ εὐσεβείᾳ. In quibusdam exemplaribus Vulgatæ editionis legitur, Aut potestate, id est ἢ ἐξουσίᾳ: quæ lectio non displicet Erasmo, ac ne mihi quidem, quanuis nullius codicis Græci authoritate confirmetur. Neque tamen altera inepta est: sic enim colligebat turba vt Nicodemus, Ioh. 3. a. 2, & cæcus ille oculatissimus, Ioh. 9. f. 31. Peccatores, inquit, Deus non exaudit: sed siquis est θεοσεβὴς, id est Dei cultor, & voluntati eius paret, hunc audit. Quod ne Homerus quidem ignorauit, quum suum Achillem induceret dicentem, Ος κε θεοῖς ἐπιπείθηται, μάλα τ' ἔκλυον αὐτοῦ.

14 Cõdonari, χαρισθῆναι. Alibi χαρίζεσθαι interpretati sumus Gratificari, quoties videlicet cũ casu rei (vt loquũtur) cõstruitur. 15 Principem, ἀρχηγόν. Id est, eum qui vnus dux est ad vitã. Vulg. & Eras. Authorem.

16 Et per fidẽ in nomen ipsius, καὶ ἐπὶ τῇ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Miror quid hîc venerit in mentem Erasmo doctissimo viro vt nodum in scirpo quæreret. Incertum est (inquit) quid referat αὐτοῦ, & quis sit nominatiuus verbi ἐστερέωσε, & ὄνομα rectus sit casus an accusatiuus. Ego verò non video qui vel ambigere possit quisquam quin hæc sit legitima & naturalis horum verborum constructio, Καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐστερέωσε τοῦτον ὃν θεωρεῖτε καὶ οἴδατε ἐπὶ τῇ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Id est, Et nomen ipsius (quẽ scilicet Deus à mortuis excitauit) istũ quẽ spectatis & nostis, cõfirmauit per fidẽ nominis ipsius. id est, quia fide amplexus est illũ à mortuis excitatũ, cuius nomen ex nobis audiit. Aliæ autẽ duæ interpretationes quas Erasmus affert, non video qua tandẽ ratione possint ex Petri verbis elici. Cæterùm vt planior sit hujus loci explicatio, sciendum est ἐπὶ (quæ particula respondet

literæ Hebræorum ב) idem hîc declarare atque διὰ, nimirum instrumentalem causam. Deinde πίστιν ὀνόματος passiuè dici fidem quæ habetur ipsius nomini, vt Marci 11.c.22, & Rom.3.c.22. Postremò nomẽ Christi pro Christo ipso poni, sicut Dei nomen pro Deo: quæ periphrasis minimè est otiosa. Ita enim significatur mutua quædam relatio inter Deum & Verbum, cuius prædicatione sese patefacit mundo, vt eam demum fidem esse sciamus quæ est ex Verbi auditu. Fides, inquã, quæ per ipsum est, καὶ ἡ πίστις ἡ δι᾽ αὐτοῦ. Vt hic locus commodè possit intelligi, conferat lector quæ scripta sunt 1.Pet.1.d.21. Integritatem, ὁλοκληρίαν. Heb. תמים, vt Esa.1.a.6. Opponitur autem corpus integrum vitioso apud Ciceronem lib. de Diuinat.1. & apud Celsum vitiosus sanguis integro. Sic Virgilius, -- vos ô quibus integer æui Sanguis, ait, solidæque suo stant robore vires. Vnde apud Ciceronem 5. de Finibus, integritas corporis pro valetudine dicitur. Vulgata, Integram sanitatem. Irenæi interpres, Incolumitatem. Nam Græcum Irenæum mihi non contigit videre.

Καὶ νῦν ἀδελφοὶ, οἶδα ὅτι κατὰ ἄγνοιαν ἐπράξατε, ὥσπερ καὶ οἱ ἄρχοντες ὑμῶν.

Ὁ δὲ Θεὸς ἃ προκατήγγειλε διὰ στόματος πάντων τῶν προφητῶν αὐτοῦ παθεῖν τὸν Χριστὸν, ἐπλήρωσεν οὕτω.

Μετανοήσατε οὖν καὶ ἐπιστρέψατε, εἰς τὸ ἐξαλειφθῆναι ὑμῶν τὰς ἁμαρτίας· ὅπως ἂν ἔλθωσι καιροὶ ἀναψύξεως ἀπὸ προσώπου τοῦ Κυρίου,

Καὶ ἀποστείλῃ τὸν προκεκηρυγμένον ὑμῖν Ἰησοῦν Χριστόν·

Ὃν δεῖ οὐρανὸν μὲν δέξασθαι ἄχρι χρόνων ἀποκαταστάσεως πάντων ὧν ἐλάλησεν ὁ Θεὸς διὰ στόματος πάντων ἁγίων αὐτοῦ προφητῶν ἀπ᾽ αἰῶνος.

Μωσῆς μὲν γὰρ πρὸς τοὺς πατέρας εἶπεν, Ὅτι προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν, ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατὰ πάντα ὅσα ἂν λαλήσῃ πρὸς ὑμᾶς.

Deut.18.c.15 infrà 7.c.37

Ἔσται δὲ, πᾶσα ψυχὴ ἥτις ἂν μὴ ἀκούσῃ τοῦ προφήτου ἐκείνου, ἐξολοθρευθήσεται ἐκ τοῦ λαοῦ.

17 Sed nunc fratres, scio vos per ignorantiam *ista* fecisse, sicut & primores vestros.

18 Deus autem quæ prænũtiauerat per os omnium Prophetarum suorum, Christum passurum, ita impleuit.

19 Resipiscite igitur, & conuertimini, vt deleantur peccata vestra: postquam venerint tempora refrigerationis à conspectu Domini,

20 Et miserit prænuntiatum vobis Iesum Christum:

21 Quem oportet quidem cælo capi, vsque ad tempora restitutionis omnium, quæ *tempora* prædixit Deus per os omniũ sanctorum suorum à seculo Prophetarum.

22 Moses etenim ad Patres dixit, Prophetam suscitabit vobis Dominus Deus vester ex fratribus vestris, sicut me: audietis eũ in omnibus quæ loquutus fuerit vobis.

23 Futurum est autem vt quisquis nõ auscultarit Prophetam illum, disperdatur è populo.

17 *Et nũc fratres, scio quia per ignorantiam fecistis, sicut & principes uestri.*

18 *Deus autem quæ prænũtiauit per os omnium prophetarum, pati Christum suum, sic impleuit.*

19 *Pœnitemini igitur & conuertimini, ut deleantur peccata uestra: ut quũ uenerint tempora refrigerij à conspectu Domini,*

20 *Et miserit eum qui prædicatus est uobis, Iesum Christum:*

21 *Quem oportet quidem cælum recipere usque in tempora restitutionis omnium, de quo loquutus est Deus per os sanctorũ suorũ à seculo Prophetarũ.*

22 *Moyses quidem dixit, Quoniã Prophetam suscitabit uobis Dominus Deus uester de fratribus uestris tanquã me: ipsum audietis iuxta omnia quæcũque loquutus fuerit uobis.*

23 *Erit autem, omnis anima quæ nõ audierit Prophetam illum, exterminabitur de plebe.*

17 Primores, οἱ ἄρχοντες. Vide Luc.23.f.35.

19 Postquam venerint, ὅπως ἂν ἔλθωσι. Hic locus à plurimis interpretibus mirum est quàm variè sit explicatus. Vetus enim interpres conuertit Vt quum venerint, id est ὅπως ὅταν, non ὅπως ὅτε, vt tradidit Erasmus. Tertullianus, Vt veniant vobis, ὅπως ἔλθωσιν ὑμῖν. Irenæi interpres, Et veniant, καὶ ἔλθωσι. Erasmus anantapodoton esse putat, aut ὅπως ἂν poni pro Vtcũque. Atqui ὅπως ἂν nihil aliud declarat quàm ἐπειδὰν, id est Postquam: quod idoneorum scriptorum authoritate facilè potest confirmari. Sic enim Herodotus in Clio, ὅκως μὲν εἴη ἐν τῇ γῇ καρπὸς ἁδρὸς, τηνικαῦτα ἐσέβαλλε τὴν στρατιήν. Idem Thalia, ἤσουτο μὲν γὰρ ὑπὸ τοῦ Διὸς ὅκως ὕοι. Idem eodem libro, ὅκως δὲ ἴδοιτο Κλεομένης τὰ ποτήρια, ἀπεθώμαζε. Sophocles Tyranno, ὅπως γὰρ ὀργῇ χωμένην παρῆλθ᾽ ἔσω. Idem, πύλας δ᾽ ὅπως εἰσῆλθ᾽ ἐπιρρήξασ᾽ ἔσω. Ex quibus exemplis apparet, sicut ὅπως & ὡς sunt synonyma, quando coniunctiones sunt & τελικῶς ponuntur, sic etiam vtrũque interdum esse temporis aduerbium. Idem igitur declarat ὅπως ἂν hoc loco atque ὡς ἂν 1.Cor.11.g.34. vt non possim satis mirari, interpretes tam multos, ac præsertim Erasmum, in hoc loco conuertendo sic potuisse hallucinari.

20 Prænuntiatum, τὸν προκεκηρυγμένον. Veteres omnes Græci codices quos vidimus, scriptum habebãt προκεχειρισμένον, id est repræsentatum ac velut expromptum, vel destinatum ac designatum. Sic enim accipitur verbum προχειρίζεσθαι infrà 22.c.14, & huc pertinet quod ait Paulus, Christum fuisse Circuncisionis ministrum.

21 Cælo capi, τὸν οὐρανὸν δέξασθαι. Id est, Cælo contineri. Nam (vt alibi diximus) apud Hebræos vno verbo posito sæpe intelligitur consequens, vt quum ἐξελθεῖν pro Venire ponitur, & similia multa quæ suis locis annotauimus. Quòd autem passiuum dicẽdi genus potius quàm actiuum vsurpauerimus, factum est à nobis vt amphibolia omnis vitaretur. Nam operæpretium est in Ecclesia Dei extare perspicuum hoc testimonium, aduersus istos qui pro eo quòd fide ascendendum est nobis in cælos, vt capiti nostro coniungamur, Christi corpus vel iterum è cælo, veluti Iouem quendam Elicium, censent, atque adeo pertinacissimè tuentur nobis euocandum: vel adhuc in terris versari existimant. Ponitur autem δέξασθαι pro δέχεσθαι: quæ enallage passim occurrit, vt Matth. 10.v.34.35, Luc.9.c.22, & 17.e.25, & alibi sæpe. Notandũ etiã est particulæ μὲν non subiici subiũctiuam δὲ, quod rarũ est. Quæ *tempora*, ὧν. Hæc particula necessariò cohæret vel cum χρόνων, vel cum πάντων: cum isto verò cõiungi nõ potest quin videatur exceptionis vim habere: quasi nõ sint restituẽda omnia, sed quædã dũtaxat quæ prædixit Dominus: quæ sentẽtia cũ verbo Dei nõ cõsentit. Ergo ad χρόνων referẽda est: quod vt planius esset, antecedens ipsum repetii. Prædixit, ἐλάλησεν. Vulg. De quo loquutus est, i. περὶ οὗ ἐλάλησεν. Legimus in vno exẽplari περὶ ὧν ἐλάλησεν, de quibus loquutus est. 23 Disperdatur, ἐξολοθρευθήσεται. Id est, Ex populo expungatur. Vulg. & Eras. vti maluerunt verbo Exterminandi, quod respõdet τῷ ἐξορίζειν.

24 Καὶ πάντες δὲ οἱ προφῆται ἀπὸ Σαμουὴλ καὶ τῶν καθεξῆς, ὅσοι ἐλάλησαν, καὶ προκατήγγειλαν τὰς ἡμέρας ταύτας.

25 Ὑμεῖς ἐστὲ υἱοὶ τῶν προφητῶν, καὶ τῆς διαθήκης ἧς διέθετο ὁ Θεὸς πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν, λέγων πρὸς Ἀβραάμ, Καὶ τῷ σπέρματί σου ἐνευλογηθήσονται πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῆς γῆς.

26 Ὑμῖν πρῶτον ὁ Θεὸς ἀναστήσας τὸν παῖδα αὐτοῦ Ἰησοῦν, ἀπέστειλεν αὐτὸν εὐλογοῦντα ὑμᾶς, ἐν τῷ ἀποστρέφειν ἕκαστον ἀπὸ τῶν πονηριῶν ὑμῶν.

Κεφάλαιον δ.

Λαλούντων δὲ αὐτῶν πρὸς τὸν λαόν, ἐπέστησαν αὐτοῖς οἱ ἱερεῖς καὶ ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ καὶ οἱ Σαδδουκαῖοι·

2 Διαπονούμενοι διὰ τὸ διδάσκειν αὐτοὺς τὸν λαόν, καὶ καταγγέλλειν ἐν τῷ Ἰησοῦ τὴν ἀνάστασιν τὴν ἐκ νεκρῶν.

3 Καὶ ἐπέβαλον αὐτοῖς τὰς χεῖρας, καὶ ἔθεντο εἰς τήρησιν εἰς τὴν αὔριον. ἦν γὰρ ἑσπέρα ἤδη.

4 Πολλοὶ δὲ τῶν ἀκουσάντων τὸν λόγον, ἐπίστευσαν· καὶ ἐγενήθη ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνδρῶν ὡσεὶ χιλιάδες πέντε.

5 Ἐγένετο δὲ ἐπὶ τὴν αὔριον συναχθῆναι αὐτῶν τοὺς ἄρχοντας καὶ πρεσβυτέρους καὶ Γραμματεῖς εἰς Ἱερουσαλήμ·

6 Καὶ Ἄνναν τὸν ἀρχιερέα καὶ Καϊάφαν καὶ Ἰωάννην καὶ Ἀλέξανδρον, καὶ ὅσοι ἦσαν ἐκ γένους ἀρχιερατικοῦ.

24 Sed & omnes Prophetæ à Samuele & iis qui deinceps *sequuti sunt*, quotquot loquuti sunt, etiã ¨prænuntiarunt dies istos.

25 Vos estis ¨filii Prophetarum & pacti quod pepigit Deus erga patres nostros, dicens ad Abraham, ‖Et in semine tuo benedictionem consequentur omnes familiæ terræ.

26 Vobis primùm Deus ¨excitatum Filium suum Iesum misit, qui benediceret vobis, ¨vnumquenque auertendo ab ipsius sceleribus.

CAP. IIII.

Loquentibus autem ipsis ad populum, superuenerunt Sacerdotes & ¨præfectus templo & Sadducæi:

2 Molestè ferentes quòd docerent populũ, & annuntiarent in nomine Iesu resurrectionẽ ex mortuis.

3 Et iniecerunt eis manus, posuerúntq; eos in custodiam in posterum diem. Nam erat iam vespera.

4 Multi verò eorum qui audierant sermonem, crediderunt: & factus est numerus virorũ quasi quinquies mille.

5 Factum est autem postero die vt cogerẽtur ¨primores eorũ & seniores & Scribæ in Ierusalem:

6 Et Annas Põtifex maxim⁹, & Caiaphas & Iohãnes & Alexãder, & quotquot erant ex genere ¨Pontificio.

24 *Et omnes Prophetæ à Samuele, & deinceps qui loquuti sunt, & annuntiauerunt dies istos.*

25 *Vos estis filij Prophetarum & testamenti quod disposuit Deus ad patres nostros, dicens ad Abraham, Et in semine tuo benedicentur omnes familiæ terræ.* Gen.12.a.3 gal.3.b.8

26 *Vobis primùm Deus suscitans Filium suũ, misit eum benedicentem uobis, ut conuertat se unusquisque à nequitia sua.*

CAP. IIII.

1 *Loquentibus autem illis ad populum, superuenerunt Sacerdotes & magistratus templi & Sadducæi:*

2 *Dolentes quòd docerent populum, & annuntiarent in Iesu resurrectionem ex mortuis.*

3 *Et iniecerunt in eos manus, & posuerunt eos in custodiam in crastinum. erat enim iã uespera.*

4 *Multi autem eorum qui audierant uerbum, crediderunt: & factus est numerus uirorũ quasi quinque millia.*

5 *Factum est autem in crastinum ut congregarentur principes eorum, & seniores & Scribæ in Ierusalem:*

6 *Et Annas princeps Sacerdotũ, & Caiphas & Iohannes, & Alexander, & quotquot erant de genere sacerdotali.*

24 Prænuntiarunt, προκατήγγειλαν. Vulgata & Erasmus, Annuntiarunt, κατήγγειλαν.

25 Filii Prophetarum ac pacti, υἱοὶ τῶν προφητῶν καὶ τῆς διαθήκης. Id est, Ii estis quibus peculiariter destinati fuerunt Prophetæ, & quibuscum fœdus est sancitum, ex Hebræorum idiotismo quem suprà aliquoties annotauimus. Huc pertinet quod ait Paulus Rom.9.a.4. Sed & propriè accipi potest Filiorum nomen, vt dicãtur Iudæi posteritas esse Prophetarum, Abrahami videlicet, Isaaci & Iacobi: & filii fœderis, id est semen illud Abrahæ in fœdere comprehensum: ideo non recessimus à verbis Lucæ.

26 Excitatum, ἀναστήσας. Id est, Exortum & exhibitum mundo, si quidem libeat ad Christi conceptum referre: vel, excitatum à mortuis, & in regnum suum euectum: ad quod tempus Paulus accommodat illud Dauidis, Hodie genui te, Infrà, 13.e.33. Vnumquenque auertendo, ἐν τῷ ἀποστρέφειν ἕκαστον. Vulgata, & Erasmus, Vt vnusquisque se conuertat. Sed illa expositio mihi quidem visa est minus violenta, & magis accommodata ad id de quo agitur. In quibusdam codicibus additur ὑμῶν, id est vnumquenque vestrum, & pro πονηριῶν ὑμῶν, legitur πονηριῶν αὐτοῦ, quod sum sequutus cum Vetere interprete. Vertit enim, A nequitia sua.

IN CAPVT IIII.

1 Præfectus templo, ὁ στρατηγὸς τοῦ ναοῦ. Vide Matth.27.v.64.

5 Primores eorum, αὐτῶν ἄρχοντες. Quicunque isti fuerint, apparet ex isto loco distinctos fuisse à senioribus, & Scribis & principibus Sacerdotum. Mihi igitur similis iudicii formam consideranti Ier.26, videntur השרים, ἄρχοντες, id est primores siue principes dici quos postea Sanhedrin id est συνέδριον vocarũt, qui erant ex tribu Iuda, antequam Herodes crudelissimè in Dauidis genus sæuiret. Seniorum autem nomine intelligo eos ex populo qui authoritate & dignitate pollebant, & vnà cum illis considebant in solennibus iudiciis. istis adiuncti erant Scribæ, quos ibi Ieremias vocat הנביאים, & Græcus interpres προφήτας. Denique in isto numero recensentur הכוהנים id est Ἀρχιερεῖς, quorum maxima erat authoritas, vt qui concilium cogerent, vt apparet infrà, 5.v.22.

6 Pontificio, ἀρχιερατικοῦ. Vulg. Sacerdotali, nomine nimium generali.

7 Καὶ στήσαντες αὐτοὺς ἐν τῷ μέσῳ, ἐπυνθάνοντο, Ἐν ποίᾳ δυνάμει ἢ ἐν ποίῳ ὀνόματι ἐποιήσατε τοῦτο ὑμεῖς;

7 Quũ igitur statuissent eos in medio, percontati sunt, Qua potestate aut ¨quo nomine vos hoc fecistis?

7 *Et statuentes eos in medio, interrogabant, In qua uirtute aut in quo nomine fecistis hoc uos?*

8 Τότε Πέτρος πλησθεὶς Πνεύματος ἁγίου εἶπε πρὸς αὐτούς, Ἄρχοντες τοῦ λαοῦ, καὶ πρεσβύτεροι τοῦ Ἰσραήλ,

8 Tunc Petrus repletus Spiritu sancto dixit eis, Primores populi & seniores Israel,

8 *Tunc repletus Spiritu sancto Petrus dixit ad eos, Principes populi & seniores Israel,*

9 Εἰ ἡμεῖς σήμερον ἀνακρινόμεθα ἐπὶ εὐεργεσίᾳ ἀνθρώπου ἀσθενοῦς, ἐν τίνι οὗτος σέσωσται·

9 ¨Quandoquidem ¨de nobis hodie quæstio habetur ¨super beneficio in hominem ægrotum *collato*, ¨quomodo *uidelicet* iste seruatus sit:

9 *Si nos hodie diiudicamur in benefacto hominis infirmi, in quo iste saluus factus est:*

10 Γνωστὸν ἔστω πᾶσιν ὑμῖν καὶ παντὶ τῷ λαῷ Ἰσραήλ, ὅτι ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Ναζωραίου, ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε, ὃν ὁ Θεὸς ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, ἐν τούτῳ οὗτος παρέστηκεν ἐνώπιον ὑμῶν ὑγιής.

10 Notum sit omnibus vobis & toti populo Israel, per nomẽ Iesu Christi Nazareni, quẽ vos crucifixistis, quem Deus excitauit à mortuis, per hoc, *inquam*, istum adstare in vestro conspectu sanum.

10 *Notum sit omnibus uobis & omni plebi Israel, quia in nomine Iesu Christi Nazareni quẽ uos crucifixistis, quem Deus suscitauit à mortuis, in hoc iste adstat corã uobis san[us].*

Psal.117.c.22
esa.28.d.16
mat.21.g.42
mar.12.a.10
luc.20.c.17
rom.9.g.33
1.per.2.a.7

11 Οὗτός ἐστιν ὁ λίθος ὁ ἐξουθενηθεὶς ὑφ' ὑμῶν τῶν οἰκοδομούντων, ὁ γενόμενος εἰς κεφαλὴν γωνίας·

11 ‖Hic est lapis ille pro nihilo habitus à vobis ædificantibus, qui factus est caput anguli:

11 *Hic est lapis qui reprobatus est à uobis ædificantibus, qui factus est in caput anguli:*

12 Καὶ οὐκ ἔστιν ἐν ἄλλῳ οὐδενὶ ἡ σωτηρία. οὔτε γὰρ ὄνομά ἐστιν ἕτερον ὑπὸ τὸν οὐρανὸν τὸ δεδομένον ἐν ἀνθρώποις, ἐν ᾧ δεῖ σωθῆναι ἡμᾶς.

12 Nec est in alio quoquam salus. nec enim ¨aliud nomen est ¨sub cælo ¨quod datũ sit ¨inter homines, per quod oporteat nos seruari.

12 *Et non est in alio aliquo salus. nec enim aliud nomen est sub cælo datum hominibus, in quo oporteat nos saluos fieri.*

13 Θεωροῦντες δὲ τὴν τοῦ Πέτρου παρρησίαν καὶ Ἰωάννου, καὶ καταλαβόμενοι ὅτι ἄνθρωποι ἀγράμματοί εἰσι καὶ ἰδιῶται,

13 Cõspecta verò Petri ĩ dicẽdo libertate & Iohãnis, cõpertóq; homines esse illiteratos & ¨idio-

13 *Videntes autem Petri constantiam & Iohannis, comperto quòd homines essent sine literis & idio-*

7 Quo nomine, ἐν ποίῳ ὀνόματι. Id est, Qua authoritate.

9 Quandoquidem, εἰ: id est ἐπεὶ, vt rectè interpretantur Græca scholia: nempe sicut apud Hebræos אם ponitur pro כי. Vulg. & Eras. Si: quæ particula interdum etiam est causalis, vt Rom.11.c.24. De nobis quæstio habetur, ἡμεῖς ἀνακρινόμεθα. Vulgata, Diiudicamur, barbarè & obscurè, in ea significatione quæ hìc requiritur. Eras. Examinamur: quod verbum passiuo genere nusquam legi. Est autem ἀνακρίνεσθαι verbum forense, & in eum dicitur de quo constituitur iudiciũ. Irenæi interpres vertit Redarguimur. Super beneficio in hominem ægrotum *collato*, ἐπὶ εὐεργεσίᾳ ἀνθρώπου ἀσθενοῦς. Vulg. prorsus barbarè, In benefacto hominis infirmi. Erasmus, Eo quòd benefecerimus homini infirmo: sensu sic quoque rectè expresso. Quomodo, ἐν τίνι. Vel, (vt Erasmus) Qua ratione. Sic apud Hebræos accipitur במה, vt Psalmo 119.9. de quo aliquid diximus Matth. capite 5. versu 13.

10 Per hoc, *inquam*, ἐν τούτῳ. Per hoc videlicet nomen. Erasmus, Per hunc: eodem quidem sensu, sed tamen sine causa discedens à Græcis. Nam τούτῳ videtur necessariò referendum ad ὀνόματι.

12 Aliud nomen, ὄνομα ἕτερον. Id est, Alius, vel alia vis cuiusquam siue authoritas. Ortum est autem hoc dicendi genus Hebræis perfamiliare, ex eo quòd in periculis ac votis appellari soleant ii à quibus opem ac præsidium expectamus. Sub cælo, ὑπὸ τὸν οὐρανόν. Id est vspiam. Neque enim hoc loco Cælum opponitur terræ, quasi in cælo sint alii præter Christũ deprecatores, in terra verò non item: sed Heb. est pleonasmus cuius tamen hìc videtur peculiaris quædam esse energia. Ita enim significat Petrus imperii Christi amplitudinem: & partim Iudæorum qui templo suo addicti erant, partim aliarum gentium superstitiosos cultus reprehendit. Deest tamen hoc in nonnullis codicibus, & in Œcumenii scholiis. Quod datũ sit, τὸ δεδομένον. Id est ὃ δέδοται. alioqui videtur prorsus redundare articulus, & sic etiam legimus apud Irenæum. Participium autem δεδομένον non accipio translatitiè pro auditum, (vt placuit Erasmo) sed propria significatione, vt subaudiatur ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, à Deo. Huc enim pertinet quod scriptũ est Ioh.3.b.16: & Petrum oportuit, quum Christum pro vnico Seruatore proponeret, ad Deum vsque assurgere, ne docere Iudæos videretur expectandam ab homine salutem. Sed tamen Petrus, Christi ipsius exemplo, ita sese istorum ruditati accommodat vt illius diuinitatem videatur non aliter asserere quàm ex consequenti. Quum enim dixisset in eo vno positam esse omnium salutem, causam addit, quia Deus per eum vnum seruat: ex quo rursus consequitur, eundem Christum Deum esse: quum scriptum sit, Gloriam meam alteri non dabo. Sed in hanc disputationem Petrus non ingreditur, quòd nondum haberet idoneos istis mysteriis auditores. Inter homines, ἐν τοῖς ἀνθρώποις. Hebr. באדם, id hominibus, vt rectè conuertit Vetus interpres, & Irenæus quoque lib.3.cap.12, sicut infrà, 7.44, ἐν τοῖς πατράσιν non aliud declarat quàm πατράσιν. Inter homines (inquit Erasmus) additur ob Mosen cui fidebant Iudæi. At ego non puto Iudæos ita fuisse corruptis iudiciis vt à Mose salutem expectarint. Quòd siquis excipiat per Mosen intelligi legem à Mose traditam, respondeo, hanc declarationem magis etiam ineptam videri. Neque enim hìc propriè agitur de Christi doctrina, quasi cum Lege aut cum traditionibus Pharisæorum comparetur, sed de ipsa Christi (vt ita dicam) persona, per quem vnum Deus homines seruet.

13 Idiotæ, ἰδιῶται. Hoc Græco epitheto propriè significantur homines plebeii & viles, quos Græci τοὺ

τυχόντας etiam vocant. Iam verò quia eiusmodi homines fere indocti sunt & rerum imperiti, idcirco factum est vt idiotæ dicantur, qui minimè ingeniosi sunt aut intelligentes: cuius translationis exempla passima pud Ciceronem occurrũt. Lucianus dialog. De luctu, Ὁ πολὺς ὅμιλος, οὓς ἰδιώτας οἱ σοφοὶ καλοῦσι. Iudæi scriptores corrupto Græco vocabulo הדיוט vocant, quibus opponitur מומחה, id est homo authoritate præditus.

ἐθαύμαζον, ἐπεγίνωσκόν τε αὐτοὺς ὅτι σὺν τῷ Ἰησοῦ ἦσαν·

14 Τὸν δὲ ἄνθρωπον βλέποντες σὺν αὐτοῖς ἑστῶτα τὸν τεθεραπευμένον, οὐδὲν εἶχον ἀντειπεῖν.

15 Κελεύσαντες δὲ αὐτοὺς ἔξω τοῦ συνεδρίου ἀπελθεῖν, συνέβαλον πρὸς ἀλλήλους,

16 Λέγοντες, Τί ποιήσομεν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις; ὅτι μὲν γὰρ γνωστὸν σημεῖον γέγονε δι' αὐτῶν, πᾶσι τοῖς κατοικοῦσιν Ἱερουσαλὴμ φανερὸν, καὶ οὐ δυνάμεθα ἀρνήσασθαι·

17 Ἀλλ' ἵνα μὴ ἐπὶ πλεῖον διανεμηθῇ εἰς τὸν λαὸν, ἀπειλῇ ἀπειλησώμεθα αὐτοῖς μηκέτι λαλεῖν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τούτῳ μηδενὶ ἀνθρώπων.

18 Καὶ καλέσαντες αὐτοὺς παρήγγειλαν αὐτοῖς τὸ καθόλου μὴ φθέγγεσθαι μηδὲ διδάσκειν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ.

19 Ὁ δὲ Πέτρος καὶ Ἰωάννης ἀποκριθέντες πρὸς αὐτοὺς εἶπον, Εἰ δίκαιόν ἐστιν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ὑμῶν ἀκούειν μᾶλλον ἢ τοῦ Θεοῦ, κρίνατε.

20 Οὐ δυνάμεθα γὰρ ἡμεῖς ἃ εἴδομεν καὶ ἠκούσαμεν, μὴ λαλεῖν.

21 Οἱ δὲ προσαπειλησάμενοι ἀπέλυσαν αὐτοὺς, μηδὲν εὑρίσκοντες τὸ πῶς κολάσωνται αὐτοὺς, διὰ τὸν λαόν· ὅτι πάντες ἐδόξαζον τὸν Θεὸν ἐπὶ τῷ γεγονότι.

22 Ἐτῶν γὰρ ἦν πλειόνων τεσσαράκοντα ὁ ἄνθρωπος ἐφ' ὃν ἐγεγόνει τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς ἰάσεως.

23 Ἀπολυθέντες δὲ ἦλθον πρὸς τοὺς ἰδίους, καὶ ἀπήγγειλαν ὅσα πρὸς αὐτοὺς οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι εἶπον.

24 Οἱ δὲ ἀκούσαντες, ὁμοθυμαδὸν ἦραν φωνὴν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ εἶπον, Δέσπο-

tas, admirabantur, & agnoscebant eos cum Iesu fuisse.

14 Illum verò videntes stantem cum eis qui sanatus fuerat, nihil poterant cõtradicere.

15 Iussis autem ipsis extra concilium abire, conferebant inter se,

16 Dicentes, Quid faciemus hominibus istis? nam conspicuum signum editum esse per eos, manifestum est omnibus habitãtibus in Hierusalem, nec possumus negare:

17 Sed ne *id* amplius serpat in populum, minaciter interminemur eis ne posthac vlli hominum loquantur in nomine isto.

18 Itaque vocatis ipsis, denuntiarunt ne omnino loquerentur vel docerent in nomine Iesu.

19 Petrus autem & Iohannes respondentes dixerunt eis, An apud Deum iustum sit vobis potius auscultare quàm Deo, iudicate.

20 Non enim possumus quæ vidimus & audiuimus, nõ loqui.

21 Illi verò non inueniẽtes quomodo punirent eos, additis minis eos dimiserunt, propter populum, quia omnes glorificabant Deum super eo quod factum fuerat.

22 Annorum enim erat amplius quadraginta homo ille in quo editum fuerat signum istud sanationis.

23 Dimissi autem *illi* venerunt ad suos, & annuntiauerũt quæ principes Sacerdotũ & seniores ipsis dixerant.

24 Isti verò quũ hæc audissent, cõcorditer sustulerunt vocem ad Deũ, dixerũntque, Domi-

tæ, admirabantur, & cognoscebant eos quoniam cum Iesu fuerant.

14 *Hominem quoque videntes stantem cum eis qui curatus fuerat, nihil poterant contradicere.*

15 *Iusserunt autem eos foras extra concilium secedere, & conferebant ad inuicem,*

16 *Dicentes, Quid faciemus hominibus istis? quoniam quidem notum signum factum est per eos, omnibus habitantibus Ierusalem manifestum est, & non possumus negare:*

17 *Sed ne amplius diuulgetur in populum, comminemur eis ne ultrà loquãtur in nomine hoc ulli hominum.*

18 *Et uocantes eos, denuntiauerunt ne omnino loquerentur neque docerent in nomine Iesu.*

19 *Petrus uerò & Iohãnes respondentes dixerunt ad eos, Si iustum est in conspectu Dei uos potius audire quàm Deum, iudicate.*

20 *Non enim possumus quæ uidimus & audiuimus non loqui.*

21 *At illi comminantes, dimiserunt eos, non inuenientes quomodo punirẽt eos, propter populũ, quia omnes clarificabant id quod factum fuerat, in eo quod acciderat.*

22 *Annorũ enim erat amplius quadraginta homo in quo factum fuerat signum istud sanitatis.*

23 *Dimissi autem uenerũt ad suos, & annuntiauerunt eisquãta ad eos principes Sacerdotum & seniores dixissent.*

24 *Qui quũ audissẽt, unanimiter leuauerunt uocẽ ad Deũ, & dixerunt, Domi-*

21 Non inuenientes quomodo, μηδὲν εὑρίσκοντες τὸ πῶς. Id est, μὴ εὑρίσκοντες πῶς. Positum enim est nomen μηδὲν aduerbii loco propter sequentem articulum, quem quidem solet hic noster peculiari pleonasmo vsurpare, vt Euang. 9. f. 46, & 22. a. 2, & 4.

24 Domine, tu es Deus ille qui fecisti, Δέσποτα, σὺ ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας. In vno exemplari scriptum est, Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ ποιήσας, Domine, tu es Deus ille noster qui fecisti.

τα, σὺ ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν
γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, καὶ πάντα τὰ ἐν
αὐτοῖς·

Psal.2.a.1
Ο διὰ στόματος Δαβὶδ τοῦ παιδός 25
σου εἰπών, Ινα τί ἐφρύαξαν ἔθνη, καὶ λαοὶ
ἐμελέτησαν κενά;

Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ 26
οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ
τοῦ Κυρίου καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ.

Συνήχθησαν γὰρ ἐπ' ἀληθείας ἐπὶ τὸν 27
ἅγιον παῖδά σου Ιησοῦν ὃν ἔχρισας, Η-
ρώδης τε καὶ Πόντιος Πιλάτος, σὺν ἔθνεσι
καὶ λαοῖς Ισραήλ,

Ποιῆσαι ὅσα ἡ χείρ σου καὶ ἡ βουλή 28
σου προώρισε γενέσθαι.

Καὶ τὰ νῦν Κύριε ἔπιδε ἐπὶ τὰς ἀ- 29
πειλὰς αὐτῶν, καὶ δὸς τοῖς δούλοις σου
μετὰ παρρησίας πάσης λαλεῖν τὸν λόγον
σου,

Εν τῷ τὴν χεῖρά σου ἐκτείνειν σε εἰς 30
ἴασιν, καὶ σημεῖα καὶ τέρατα γίνεσθαι διὰ
τοῦ ὀνόματος τοῦ ἁγίου παιδός σου Ιησοῦ.

Καὶ δεηθέντων αὐτῶν ἐσαλεύθη ὁ τόπος 31
ἐν ᾧ ἦσαν συνηγμένοι· καὶ ἐπλήσθησαν
ἅπαντες Πνεύματος ἁγίου, καὶ ἐλάλουν
τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ μετὰ παρρησίας.

Τοῦ δὲ πλήθους τῶν πιστευσάν- 32
των ἦν ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ μία·

ne, tu es Deus ille qui fecisti cæ
lum ac terram, mare, & omnia
quæ in eis sunt:

25 "Qui per os Dauid pueri tui
dixisti, ‖ Cur fremuerunt Gen-
tes & populi meditati sunt i-
nania?

26 Adstiterũt reges terræ, & prin
cipes coacti sunt eodem *loci* ad-
uersus Dominum, & Christũ
eius.

27 Coacti sunt enim "verè ad-
uersus sanctum Filium tuum
Iesum quem vnxisti, Herodes
& Pontius Pilatus cum Genti-
bus "& populis Israel,

28 "Vt facerent quæcunque ma-
nus tua, & consilium tuum pri
us definierat facienda.

29 Nũc igitur Domine intue
re in minas eorum, & da seruis
tuis vt cum omni libertate lo-
quantur sermonem tuum,

30 "Manu tua à te extensa ad sa
nandum, *ut*que signa & mira-
cula edantur per nomen sancti
Filii tui Iesu.

31 Quum autem precati essent,
commotus est locus in quo e-
rant coacti: & repleti sunt om-
nes Spiritu sãcto, & loquuti sũt
sermonem Dei cum libertate.

32 Multitudinis autẽ eorũ qui cre
diderãt, "erat cor & anima vna:

*ne, tu es Deus qui fecisti
cælum & terram, ma-
re, & omnia quæ in eis
sunt:*

25 *Qui Spiritu sancto per
os patris nostri Dauid
pueri tui dixisti, Quare
fremuerũt Gẽtes, & po-
puli meditati sũt inania?*

26 *Adstiterunt reges ter-
ræ, & principes conuene
runt in unum aduersus
Dominum, & aduersus
Christum eius.*

27 *Cõuenerunt enim ue-
rè in ciuitate ista aduer-
sus sanctum puerum tuũ
Iesum, quem unxisti, He-
rodes & Põtius Pilat', cũ
Gẽtibus & populis Israel,*

28 *Facere quæ manus tua
& consilium decreuerũt
fieri.*

29 *Et nunc Domine respĩ
ce in minas eorum, & da
seruis tuis cũ omni fidu-
cia loqui uerbum tuum,*

30 *In eo quòd manum tuã
extendas ad sanitates,
& signa & prodigia fie-
ri per nomen sancti Filij
tui Iesu.*

31 *Et quum orassent, mo
tus est locus in quo erant
cõgregati: & repleti sunt
omnes Spiritu sancto, &
loquebantur uerbum Dei
cum fiducia.*

32 *Multitudinis autẽ credẽ
tiũ erat cor & aĩa una:*

25 Qui per os Dauid pueri tui dixisti, ὁ διὰ τοῦ στόματος Δαβὶδ τοῦ παιδός σου εἰπών. Vulgata & Irenæus, Qui Spiritu sancto per os patris nostri Dauid pueri tui dixisti, ὁ Πνεύματι ἁγίῳ διὰ τοῦ πατρὸς ἡμῶν Δαβὶδ τοῦ παιδός σου εἰπών: quam lectionem reperimus in nonnullis codicibus Græcis, sed perturbatam, vt mihi quidẽ videatur nescio quid hoc loco infartum à Macedonianis aut Eunomianis.

27 Verè, ἐπ' ἀληθείας, באמת. Vetus interpres addit In ciuitate ista, ἐν τῇ πόλει ταύτῃ: quod etiam reperimus in quinque Græcis exemplaribus. Et populis Israel, καὶ λαοῖς Ισραήλ. Heb. עמי ישראל. Nam etsi plerunque singulari numero populus Israel dicantur Israelitæ, tamen interdum quoque pluralis numerus vsurpatur, non modò propter 12 tribus, quarum singulæ veluti populum quendam distinctũ constituebant, vt precatus est Isaac Iacobo, Gen. 28.a.3, & Deus ipse eidem dicitur pollicitus, Gen. 48.a.4, sed etiam propter ingentem multitudinem: quasi plures simul gentes coissent, vt Iud. 5.b.14.

28 Vt facerent, ποιῆσαι. Referendũ est verbum ποιῆσαι non ad consilia & voluntates Herodis & Pilati, sed ad ipsorum consiliorum euentum: habenda denique ratio non operis illorum, qui scelerati fuerunt homicidæ & profani veritatis hostes, sed operis Dei, quod illi nihil tale cogitantes peragebant. Hæc autem distinctio rectè obseruata, moderatis omnibus ingeniis satisfaciet, vt Dei consilium ac decretum à præscientia nunquam separent, & tamen scelerum culpam totam in secundis causis, diabolo videlicet & homine, constituãt. Sic Deus indurat Pharaonẽ, sic rex Assur est serra quã agitat Domin9, sic Absalomo Deus tradidit patris vxores, sic decẽ tribuũ rebellionẽ Deus suum opus vocat, sic impii à quibus exagitatur Dauid, sunt Dei manus, sic Caiaphas prophetauit, sic denique omnia fiunt vi propositi Dei, iuxta voluntatis ipsius decretum, Eph. 1.b.11. Manus tua, ἡ χείρ σου. Heb. ידך. Id est, Tu pro tua potestate tuóque iure. Sic paulo pòst manum vocat ipsius δύναμιν in edendis signis ac prodigiis. Verbum autem προορίζειν Vetus interpres hoc loco interpretatur Decernere: quod nõ videtur satis expressum, quia negligitur præpositio πρό: ex qua intelligitur Dei decretum ac propositum cæteras omnes causas etiam ordine antegredi.

30 Manu tua à te extensa, ἐν τῷ τὴν χεῖρά σου ἐκτείνειν σε. Vulg. barbarè & obscurè, In eo quòd manũ tuam extendas. Eras. rectè & dilucidè expressa sententia, Manum tuam porrigendo. Malui tamen actiuum dicendi genus in passiuum mutare, vt in interpretando nullum vocabulum deperiret.

32 Erat, ἦν. Augustinus Epistola octaua ad Lætum, quam existimat Erasmus Paulino potius tribuendam, legit, Erat in Deum, id est ἦν εἰς Θεόν: quam lectionem maximè amplecterer si accederet alicuius codicis authoritas: mallem tamen interpretari In Deo, quàm in Deum, vt significetur Deum esse huius coniunctionis vinculum: sicut monet Apostolus Phil. 4.a.2, τὸ αὐτὸ φρονεῖν, id est vt idem sentiamus, sed ἐν Κυρίῳ: quod tamen etiamsi non addatur hoc loco, per se satis intelligitur, quum de iis agatur qui crediderant.

καὶ οὐδὲ εἷς τι τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ, ἔλεγεν ἴ-
διον εἶναι, ἀλλ' ἦν αὐτοῖς ἅπαντα κοινά.
Καὶ μεγάλῃ δυνάμει ἀπεδίδουν τὸ 33
μαρτύριον οἱ ἀπόστολοι τῆς ἀναστάσεως τοῦ
Κυρίου Ἰησοῦ· χάρις τε μεγάλη ἦν ἐπὶ
πάντας αὐτούς.
Οὐδὲ γὰρ ἐνδεής τις ὑπῆρχεν ἐν αὐ- 34
τοῖς. ὅσοι γὰρ κτήτορες χωρίων ἢ οἰκιῶν ὑ-
πῆρχον, πωλοῦντες ἔφερον τὰς τιμὰς τῶν
πιπρασκομένων·
Καὶ ἐτίθουν παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀ- 35
ποστόλων. διεδίδοτο δὲ ἑκάστῳ καθότι ἄν τις
χρείαν εἶχεν.
Ἰωσῆς δὲ ὁ ἐπικληθεὶς Βαρνάβας 36
ὑπὸ τῶν ἀποστόλων (ὅ ἐστι μεθερμηνευό-
μενον, υἱὸς παρακλήσεως) λευίτης, Κύ-
πριος τῷ γένει,
Ὑπάρχοντος αὐτῷ ἀγροῦ, πωλήσας 37
ἤνεγκε τὸ χρῆμα, καὶ ἔθηκε παρὰ τοὺς πό-
δας τῶν ἀποστόλων.

nec quisquã aliquid eorũ quæ
habebat, suum esse dicebat, sed
erant eis omnia cõmunia.
33 Et Apostoli magna vi ede-
bant testimonium resurrectio-
nis Domini Iesu: & gratia ma-
gna erat super eos omnes.
Nullus enim erat egens in-
ter eos. quotquot enim erant 34
possessores agrorum aut do-
morum, vẽdentes adferebant
pretia eorũ quæ vendita fuerãt:
Et deponebant ad pedes A-
postolorum. distribuebatur au 35
tem *hoc* singulis prout cuique
opus erat.
36 Ioses ergo qui cognomina-
tus est Barnabas ab Apostolis
(quod est, si interpreteris, filius
cõsolationis) Leuites, Cyprius
genere,
37 Quum haberet agrum, ven
didit eum, & attulit pecuniã,
deposuítque ad pedes Aposto-
lorum.

nec quisquam eorum
quæ possidebat aliquid
suum esse dicebat, sed e-
33 *rãt illis omnia communia.*
Et uirtute magna red-
debãt Apostoli testimoniũ
resurrectionis Iesu Christi
Domini, & gratia magna
erat in omnibus illis.
34 *Neque enim quisquam*
egẽs erat inter illos. quot-
quot enim possessores a-
grorum aut domorum e-
rant, uẽdẽtes adferebant
pretia eorũ quæ uẽdebãt:
35 *Et ponebant ante pedes*
Apostolorum. diuidebantur autem singulis prout
cuique opus erat.
36 *Ioseph autẽ qui cognominatus est Barnabas ab A-*
postolis (quod est interpretatũ, filius consolationis)
Leuites, Cyprius genere,
37 *Quũ haberet agrũ, uẽ-*
didit eũ, & attulit pretiũ,
& posuit ante pedes A-
postolorum.

Κεφάλαιον ε.

Ἀνὴρ δέ τις Ἀνανίας ὀνόματι, σὺν 1
Σαπφείρῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ ἐπώ-
λησε κτῆμα·
Καὶ ἐνοσφίσατο ἀπὸ τῆς τιμῆς, συν- 2
ειδυίας καὶ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ· καὶ ἐνέγ-
κας μέρος τι, παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀπο-
στόλων ἔθηκεν.
Εἶπε δὲ Πέτρος, Ἀνανία, διατί ἐπλή- 3
ρωσεν ὁ Σατανᾶς τὴν καρδίαν σου, ψεύ-
σασθαί σε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ νοσφί-
σασθαι ἀπὸ τῆς τιμῆς τοῦ χωρίου;

CAP. V.

1 VIr autem quidam nomine
Ananias, cum Sapphira v-
xore sua vẽdidit, possessionem:
2 Et interuertit *aliquid* ex pre-
tio, conscia etiã vxore sua: al-
latámque partem aliquam, ad
pedes Apostolorum deposuit.
3 Dixit autem Petrus, Anania,
cur impleuit Satanas cor tu-
um vt mentireris *in* Spiritum
sanctũ, & interuerteres ex pre-
tio istius prædii?

CAP. V.

1 *VIr autem quidam nomine Ananias, cum*
Sapphira uxore sua uendidit agrum:
2 *Et fraudauit de pretio*
agri, conscia uxore sua:
& adferens partem quã-
dam, ad pedes Apostolorum posuit.
3 *Dixit autem Petrus, A-*
nania, cur tentauit Satanas cor tuũ, mentiri te Spi-
ritui sancto, & fraudare
de pretio agri?

36 Ioses igitur, Ἰωσῆς δέ. In vno codice scriptum erat Ἰωσήφ: quemadmodum etiam legit Vetus interpres. Cæterùm quod ad Barnabæ cognomentum attinet, qui sunt Chaldaicæ linguæ periti, deriuant à בר, quod est filius, & נפש, quod est anima, quasi dicas, qui animam reficit.

38 Pecuniam, τὸ χρῆμα. Heb. כסף: quum Græci plurali numero χρήματα dicant. Vulg. & Eras. Pretium, id est τιμήν, vt infrà, 5.a.2.

IN CAPVT V.

2 Interuertit, ἐνοσφίσατο. Vel, Auertit. Significat autem vtrunque hoc verbum callidè quidpiam surripere, & quasi efficere ne quippiam ad Dominum perueniat, aut ab illius oculis remouere. Græci idem dicunt verbo νοσφίζεσθαι, diuersa tamen translationis ratione, quia videlicet quod furatur quispiam, id solet sibi seponere ac recondere: vt hoc loco Ananias & Sapphira, quum hoc prædium Domino consecrassent, postea per sacrilegium partem pretii sepostuerunt, ne in Ecclesiæ conspectum veniret: quod tamen dissimulabant, ita vt ad sacrilegium etiam accederet diffidentia & hypocrisis. Vulgata, Fraudauit: quod non conuenit huic loco. Erasmus, Seposuit: propriè id quidem, nisi νοσφίζεσθαι translatitia significatione aliquid amplius significaret, pro quo Latini auertere aut interuertere dicunt, seponere non item.

3 Impleuit, ἐπλήρωσεν. Id est, Prorsus occupauit. Nam omnis abundantia Hebræis significatur verbo מלא, vt Psal. 83.c.17, Imple facies eorum ignominia. & Iob 8.d.21, Donec compleatur risu os tuum, & os tuum exultatione. Vulgata, Tentauit. Nam pro ἐπλήρωσεν legit ἐπείρασεν. Vt mentireris *in* Spiritum sanctum, ψεύσασθαί σε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Quia vsus est Lucas quarto casu, non tertio, idcirco possit etiam aliquis interpretari, Vt falleres (vel vt ludificareris) Spiritum sanctum. Sed tamen quia paulo pòst vsurpatur tertius casus, & apud Hebræos reperio ista interdum confundi, (vnde orta illa dicendi genera, Benedico te, Euangelizo te, quæ Græci theologi ab Hebræis, & ab illis rursum Latini sumpserunt) puto hunc versiculum explicandum ex eo qui proximè consequitur, quum præsertim, vtrouis modo explices, eadem maneat sententia. Cur tamen mallem vertere *In* Spiritum sanctum quàm Spiritui sancto, hanc causam habui quòd in vno codice scriptum

reperi εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Altera interpretatio quam adfert Erasmus, quasi ψεύσασθαι accipi possit pro simulare, mihi non placet. Quanuis enim isti insignes essent hypocritæ, tamen ex iis quæ sequuntur, apparet Petrum multo grauioris sceleris eos accusare, nempe quòd quum Spiritus sancti impulsu prædium illud totum consecrassent Ecclesiæ, posteanon dubitassent partem pretii interuertere, & quidem ea spe quasi sibi non cum Deo, sed cum hominibus esset negotium, qui hoc sacrilegium non possent redarguere. Id enim est quod Petrus vocat, Spiritui sancto (id est Deo) mentiri, non hominibus: & paulo pòst, Tentare Spiritum Domini. Istius prædii? τοῦ χωρίου; Vel, Agri. Sed hoc posterius est ambiguæ significationis.

Οὐχὶ μένον σοὶ ἔμενε, καὶ πραθὲν ἐν τῇ σῇ ἐξουσίᾳ ὑπῆρχε; τί ὅτι ἔθου ἐν τῇ καρδίᾳ σου τὸ πρᾶγμα τοῦτο; οὐκ ἐψεύσω ἀνθρώποις, ἀλλὰ τῷ Θεῷ.

4 Nónne si seruasses, manebat tibi, & venundatum in tua erat potestate? quid *erat* cur induceres in animũ rem istã? nõ es mẽtitus hominibus, sed Deo.

4 *Nônne manens tibi manebat, & uenũdatum in tua erat potestate? quare posuisti in corde tuo hanc rẽ? Non es mentitus hominibus, sed Deo.*

Ἀκούων δὲ Ἀνανίας τοὺς λόγους τούτους, πεσὼν ἐξέψυξε. καὶ ἐγένετο φόβος μέγας ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας ταῦτα.

5 Audiẽs autẽ Ananias hos sermones, cecidit, & animã efflauit. Et obortus est timor magnus omnibus qui hæc audiebant.

5 *Audiens autem Ananias hæc uerba, cecidit, & expirauit: & factus est timor magnus super omnes qui audierunt.*

Ἀναστάντες δὲ οἱ νεώτεροι συνέστειλαν αὐτὸν, καὶ ἐξενέγκαντες ἔθαψαν.

6 Surgentes autem iuuenes corripuerunt eum, elatúmque sepelierunt.

6 *Surgentes autem iuuenes amouerunt eum, & efferentes sepelierunt.*

Ἐγένετο δὲ ὡς ὡρῶν τριῶν διάστημα, καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ μὴ εἰδυῖα τὸ γεγονὸς εἰσῆλθεν.

7 Intercessit autem ferme horarum trium interuallum, quũ vxor quoq; ipsius, nesciẽs quod factum fuerat, ingressa est.

7 *Factum est autem quasi horarum trium spatium, & uxor ipsius nesciens quod factum fuerat, introiuit.*

Ἀπεκρίθη δὲ αὐτῇ ὁ Πέτρος, Εἰπέ μοι εἰ τοσούτου τὸ χωρίον ἀπέδοσθε. Ἡ δὲ εἶπε, Ναὶ, τοσούτου.

8 Dixit autem ei Petrus, Dic mihi, num tanti prædium vendidistis? Ipsa verò dixit, Etiam, tanti.

8 *Respondit autem ei Petrus, Dic mihi, si tanti agrum uendidistis. At illa dixit, Etiam, tanti.*

Ὁ δὲ Πέτρος εἶπε πρὸς αὐτὴν, Τί ὅτι συνεφωνήθη ὑμῖν πειράσαι τὸ Πνεῦμα Κυρίου; ἰδοὺ οἱ πόδες τῶν θαψάντων τὸν ἄνδρα σου, ἐπὶ τῇ θύρᾳ, καὶ ἐξοίσουσί σε.

9 Petrus autẽ dixit ei, Quid *est* cur cõuenerit ĩter vos ut tẽtaretis Spiritũ Domini? ecce, pedes eorũ qui sepelierũt virũ tuũ, ad ostium *adsunt*, & efferent te.

9 *Petrus autem ad eam, Quid utique conuenit uobis tentare Spiritũ Domine? ecce pedes eorum qui sepelierunt uirum tuũ, ad ostium, & efferent te.*

Ἔπεσε δὲ παραχρῆμα παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ, καὶ ἐξέψυξεν. εἰσελθόντες δὲ οἱ νεανίσκοι εὗρον αὐτὴν νεκρὰν, καὶ ἐξενέγκαντες ἔθαψαν πρὸς τὸν ἄνδρα αὐτῆς.

10 Illico verò cecidit ad pedes eius, & animam efflauit. ingressi autem iuuenes inuenerunt eam mortuam, & elatam sepelierunt iuxta virum suum.

10 *Confestim cecidit ante pedes eius, & expirauit. intrantes autem iuuenes inuenerũt illã mortuam, & extulerunt, & sepelierunt ad uirum suum.*

Καὶ ἐγένετο φόβος μέγας ἐφ᾽ ὅλην τὴν ἐκκλησίαν, καὶ ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας ταῦτα.

11 Et obortus est timor magnus toti Ecclesiæ, & omnibus qui hæc audiebant.

11 *Et factus est timor magnus in uniuersa Ecclesia, & in omnes qui audierunt hæc.*

Διὰ δὲ τῶν χειρῶν τῶν ἀποστόλων ἐγίνετο σημεῖα καὶ τέρατα ἐν τῷ λαῷ πολλά· (καὶ ἦσαν ὁμοθυμαδὸν ἅπαντες ἐν τῇ στοᾷ Σολομῶντος.

12 Per manus autem Apostolorum edebantur signa & miracula multa in populo: (& erãt concorditer omnes in porticu Solomonis.

12 *Per manus autem Apostolorum fiebant signa & prodigia multa in plebe: (& erant unanimiter omnes in porticu Solomonis.*

Τῶν δὲ λοιπῶν οὐδεὶς ἐτόλμα κολλᾶσθαι αὐτοῖς· ἀλλ᾽ ἐμεγάλυνεν αὐτοὺς ὁ λαός.

13 Reliquorum autem nemo audebat ipsis adhærere: sed magnificabat eos populus.

13 *Cæterorum autem nemo audebat se coniungere illis, sed magnificabat eos populus.*

Μᾶλλον δὲ προσετίθεντο πιστεύοντες τῷ Κυρίῳ, πλήθη ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν)

14 Magis autem accrescebat multitudo credẽtiũ ĩ Domino, virorum simul ac mulierum)

14 *Magis autem augebatur credentiũ in Domino multitudo uirorũ ac mulierũ)*

4 Si seruasses, manebat tibi, μένον σοὶ ἔμενε. Vulg. ad verbum, Manens tibi manebat: quem Hebraismum tanquam hoc loco obscuriorem quum illustrare vellet Erasmus, conuertit, Nónne prorsus tibi manebat? Atqui τὸ μένον & τὸ πραθὲν puto potius opponi: quæ antithesis fuit explicanda.

9 Vt tentaretis spiritum Domini? πειράσαι τὸ Πνεῦμα Κυρίου? Notandum est diligenter hoc dicendi genus, profanis quidem scriptoribus ignotum, sed dignum de quo semper cogitent filii Dei. Nam quoties mala conscientia fit aliquid, toties homines in seipsos sententiam ferunt, & quantum in se est, Deum ad iram prouocant, quasi deindustria volentes periculum facere an sit iustus & omnipotens.

13 Magnificabat, ἐμεγάλυνεν. Id est, Magnis laudibus efferebat. Vide Luc. 1. c. 46.

14 Accrescebat, &c. προσετίθεντο, &c. Hîc nonnihil à Græcis deflexímus necessariò, vt perspicuitati studeremus. Ad verbum, Magis autem adiiciebantur credentes Domino.

Ὥστε κατὰ τὰς πλατείας ἐκφέρειν τοὺς ἀσθενεῖς, καὶ τιθέναι ἐπὶ κλινῶν καὶ κραββάτων, ἵνα ἐρχομένου Πέτρου κἂν ἡ σκιὰ ἐπισκιάσῃ τινὶ αὐτῶν.

Συνήρχετο δὲ καὶ τὸ πλῆθος τῶν πέριξ πόλεων εἰς Ἱερουσαλήμ, φέροντες ἀσθενεῖς καὶ ὀχλουμένους ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων· οἵτινες ἐθεραπεύοντο ἅπαντες.

Ἀναστὰς δὲ ὁ Ἀρχιερεὺς καὶ πάντες οἱ σὺν αὐτῷ, ἡ οὖσα αἵρεσις τῶν Σαδδουκαίων, ἐπλήσθησαν ζήλου.

Καὶ ἐπέβαλον τὰς χεῖρας αὐτῶν ἐπὶ τοὺς ἀποστόλους, καὶ ἔθεντο αὐτοὺς ἐν τηρήσει δημοσίᾳ.

Ἄγγελος δὲ Κυρίου διὰ τῆς νυκτὸς ἤνοιξε τὰς θύρας τῆς φυλακῆς, ἐξαγαγών τε αὐτοὺς εἶπε,

Πορεύεσθε, καὶ σταθέντες λαλεῖτε ἐν τῷ ἱερῷ τῷ λαῷ πάντα τὰ ῥήματα τῆς ζωῆς ταύτης.

Ἀκούσαντες δὲ εἰσῆλθον ὑπὸ τὸν ὄρθρον εἰς τὸ ἱερόν, καὶ ἐδίδασκον. Παραγενόμενος δὲ ὁ Ἀρχιερεὺς καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, συνεκάλεσαν τὸ συνέδριον καὶ πᾶσαν τὴν γερουσίαν τῶν υἱῶν Ἰσραήλ· καὶ ἀπέστειλαν εἰς τὸ δεσμωτήριον, ἀχθῆναι αὐτούς.

Οἱ δὲ ὑπηρέται παραγενόμενοι οὐχ εὗρον αὐτοὺς ἐν τῇ φυλακῇ· ἀναστρέψαντες δὲ ἀπήγγειλαν,

Λέγοντες, Ὅτι τὸ μὲν δεσμωτήριον εὕρομεν κεκλεισμένον ἐν πάσῃ ἀσφαλείᾳ, καὶ τοὺς φύλακας ἔξω ἑστῶτας πρὸ τῶν θυρῶν· ἀνοίξαντες δέ, ἔσω οὐδένα εὕρομεν.

Ὡς δὲ ἤκουσαν τοὺς λόγους τούτους ὅ,τε

15 "Adeo vt in plateas efferrent
ægrotos, & ponerent in lectis
ac grabatis: vt venientis Petri
vel vmbra inumbraret aliquē
eorum.
16 Conueniebat autem etiam
vulgus vicinarum vrbium in
Hierusalem, adducens ægrotos
"ac vexatos à spiritibus impu-
ris: qui sanabantur omnes.
17 Exurgens autem Pontifex
maximus, & omnes qui cum
eo erant, quæ est " secta Saddu-
cæorum, repleti sunt "inuidia.
18 Et iniecerunt manus in Apo
stolos, posuerúntque eos in cu-
stodia publica.
19 Sed Angelus Domini per
noctem aperuit fores carce-
ris, eductísque illis, dixit,
20 Ite, & "stantes loquimini po-
pulo in templo omnia " verba
vitæ huius.
21 *Illi* verò quum *hæc* audissent,
introierunt sub diluculum in
templum, & docebant. Adue-
niens autem Pontifex maxi-
mus, & qui cum eo *erant*, con-
uocauerunt concilium & vni-
uersum senatū filiorum Israel:
"miserúntque in carcerem *mini
stros* à quibus illi adducerentur.
22 Quum autem venissent mi-
nistri, non inuenerunt eos in
carcere: *quod* reuersi annuntia-
uerunt,
23 Dicētes, Carcerem quidem
inuenimus clausum quamtu-
tissimè, & custodes extrà stātes
ante fores: quum aperuissemus
autem, neminem intus inue-
nimus.
24 Vt verò audierūt hos sermo-

*15 Ita ut in plateas eijce-
rent infirmos, & ponerēt
in lectulis ac grabatis,
ut ueniente Petro, saltem
umbra illius obūbraret
quenquam illorum.
16 Concurrebat autem &
multitudo uicinarum ciui-
tatum Ierusalē, adferen-
tes ægros & uexatos à
spiritibus immundis: qui
curabantur omnes.
17 Exurgens autem prin-
ceps Sacerdotum & omnes
qui cum illo erant, quæ
est hæresis Sadducæorū,
repleti sunt zelo.
18 Et iniecerunt manus in
Apostolos, & posuerunt
eos in custodia publica.
19 Angelus autem Domi-
ni per noctem aperiens
ianuas carceris, & edu
cens eos, dixit,
20 Ite, & stantes loquimi-
ni in templo plebi omnia
uerba uitæ huius.
21 Qui quum audissent,
intrauerunt diluculo in
templum, & docebant.
Aduenies autem princeps
Sacerdotum & qui cum eo
erant, cōuocauerunt cōci
liū & omnes seniores fi-
liorū Israel: & miserunt
ad carcerem ut adduce-
rentur.
22 Quū autem uenissent
ministri, & aperto carce-
re non inuenissent illos,
reuersi nuntiauerunt,
23 Dicentes, Carcerē quidē
inuenimus clausum cum
omni diligentia, & custo-
des stantes ante ianuas:
aperientes autem, nemi-
nem intus inuenimus.
24 Vt autē audierūt hos ser*

15 Adeo vt in plateas, ὥστε κατὰ τὰς πλατείας. In vno codice legimus ὥστε καὶ εἰς τὰς πλατείας, adeo vt etiam in plateas. Idque rectius, vt opinor.

16 Ac vexatos, ὀχλουμένους. Vide Luc.6.c.18.

17 Secta, αἵρεσις. Non dubium est quin hoc vocabulum propriè declaret electionem. inde factum vt pro eo acciperetur quod Latini sectam vocant, id est (vt definit Cicero) pro certa quadam disciplinæ formula, factione, studio, ratione vitæ: fuitque initio vocabulum hoc *μέσον*, vt pleraque alia, sed tandem nonnisi in vitio poni cœpit: vnde hæreticus dicitur qui à recepta sana doctrina ita aberrat vt contempto Dei & Ecclesiæ ipsius iudicio, in sententia permaneat, & Ecclesiæ concordiā violet. Inuidia, ζήλῳ: id est φθόνῳ, vel præpostera æmulatione atque adeo zelotypia Legis. Vide Ioh.2.c.17.

20 Stantes, σταθέντες. Eiusmodi participia sæpe apud Hebræos redundant. Hoc autem loco putarim hoc participium cohærere cum ἐν τῷ ἱερῷ, vt hoc sit quod vernaculo sermone dicimus, *Vous trouuans au temple*.

Verba vitæ huius, τὰ ῥήματα τῆς ζωῆς ταύτης. Id est, verba quibus annuntiatur quæ sit ad salutem via, vt Ioh. 6.g.68. Sed sanè præter morem additur pronomen ταύτης, vtpote quod quum adiungitur vocabulo Vitæ, non æternam sed præsentem potius vitam declarat, vt 1.Cor. 15.c.17. Itaque non desunt qui hæc explicent per hypallagen, quasi scriptum sit ῥήματα τῆς ζωῆς ταῦτα, hæc verba vitæ: quæ hypallage apud Hebræos interdum reperitur, vt 2.Sam.2.a.4, קשת גבורים חתים, id est, arcus fortium fractorum, pro קשת גבורים חתה, id est arcus fortium fractus. Sic etiam Exodi 25, עורות אלים מאדמים, id est, pelles arietum rubro tinctorum, pro pelles arietum rubro tinctas.

21 Miserunt *ministros*, ἀπέστειλαν. Vide Matth.2.b.16.

ἱερεὺς καὶ ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς, διηπόρουν περὶ αὐτῶν, τί ἂν γένοιτο τοῦτο.

25 Παραγενόμενος δέ τις ἀπήγγειλεν αὐτοῖς, λέγων, Ὅτι ἰδού, οἱ ἄνδρες οὓς ἔθεσθε ἐν τῇ φυλακῇ, εἰσὶν ἐν τῷ ἱερῷ ἑστῶτες, καὶ διδάσκοντες τὸν λαόν.

26 Τότε ἀπελθὼν ὁ στρατηγὸς σὺν τοῖς ὑπηρέταις, ἤγαγεν αὐτούς, οὐ μετὰ βίας. (ἐφοβοῦντο γὰρ τὸν λαὸν ἵνα μὴ λιθασθῶσιν)

27 Ἀγαγόντες δὲ αὐτοὺς ἔστησαν ἐν τῷ συνεδρίῳ. καὶ ἐπηρώτησεν αὐτοὺς ὁ Ἀρχιερεύς,

28 Λέγων, Οὐ παραγγελίᾳ παρηγγείλαμεν ὑμῖν μὴ διδάσκειν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τούτῳ; καὶ ἰδού, πεπληρώκατε τὴν Ἱερουσαλὴμ τῆς διδαχῆς ὑμῶν, καὶ βούλεσθε ἐπαγαγεῖν ἐφ' ἡμᾶς τὸ αἷμα τοῦ ἀνθρώπου τούτου.

29 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος καὶ οἱ ἀπόστολοι εἶπον, Πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις.

30 Ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν ἤγειρεν Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς διεχειρίσασθε κρεμάσαντες ἐπὶ ξύλου.

31 Τοῦτον ὁ Θεὸς ἀρχηγὸν καὶ σωτῆρα ὕψωσε τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ, δοῦναι μετάνοιαν τῷ Ἰσραὴλ καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.

32 Καὶ ἡμεῖς ἐσμεν αὐτοῦ μάρτυρες τῶν ῥημάτων τούτων· καὶ τὸ Πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον, ὃ ἔδωκεν ὁ Θεὸς τοῖς πειθαρχοῦσιν αὐτῷ.

33 Οἱ δὲ ἀκούσαντες διεπρίοντο, καὶ ἐβουλεύοντο ἀνελεῖν αὐτούς.

nes & "Pontifex & præfectus templo, principésque Sacerdotum, ambigebant de illis quónam hoc euasurum esset.

25 Adueniens autem quidam nuntiauit eis, Ecce, viri quos conieceratis in carcerem, stant in templo, & docent populum.

26 Tunc præfectus abiens cum ministris, adduxit eos, "non *tamen* per vim. (timebant enim populum ne lapidarentur)

27 Et adductos eos statuerũt in cõcilio. Tunc interrogauit eos Pontifex maximus,

28 Dicens, "Nónne" etiã atque etiam denuntiauimus vobis ne doceretis in nomine isto? & ecce, repleuistis Hierusalẽ doctrina vestra, & vultis super nos inducere "*effusum* sanguinẽ hominis istius.

29 Respondens autem Petrus & Apostoli dixerunt, Obedire oportet Deo "potius quàm hominibus.

30 Deus Patrum nostrorũ excitauit Iesum, quem vos interfecistis suspensum in ligno.

31 "Hunc *inquam* Deus dextra sua euectũ *constituit* principẽ ac seruatorẽ, vt det resipiscẽtiã Israeli & remissionẽ peccatorũ.

32 Et nos sumus ei testes horum quæ dicimus: atque etiam Spiritus sanctus, quem dedit Deus iis qui obediunt ipsi.

33 At illi *his* auditis "frendebant, & consilium inibant eos "interimendi.

mones magistratus templi, & principes Sacerdotum, ambigebant de illis quidnam fieret.

25 Adueniens autem quidam nuntiauit eis, Quia ecce, viri quos posuistis in carcerem, sunt in templo stantes, & docentes populum.

26 Tũc abijt magistratus cũ ministris, & adduxit illos sine vi (timebãt enim populum ne lapidarẽtur)

27 Et quũ adduxissent illos, statuerunt in concilio. Et interrogauit eos princeps Sacerdotum,

28 Dicens, Præcipiendo præcepimus vobis ne doceretis i nomine isto: & ecce replestis Ierusalẽ doctrina uestra, & uultis inducere super nos sanguinem hominis istius.

29 Respondens autem Petrus & Apostoli dixerũt, Obedire oportet Deo magis quàm hominibus.

30 Deus patrum nostrorũ suscitauit Iesum, quẽ uos interemistis suspendentes in ligno.

31 Hũc principem & saluatorem Deus exaltauit dextera sua, ad dandam pœnitentiam Israeli & remissionem peccatorum.

32 Et nos sumus testes horũ uerborũ, & Spiritus sanctus, quem dedit Deus omnibus obedientibus sibi.

33 Hæc quum audissent, dissecabantur, & cogitabant interficere illos.

24 Pontifex, ὁ Ἀρχιερεύς. Hoc prætermisit Vetus interpres. Erasmus autẽ vertit Sacerdos, ὁ ἱερεύς, sicut in plerisque codicibus legitur, & apud Œcumeniũ quoque. sed in Cõplutensi editione rectius legitur ὁ ἀρχιερεύς.

26 Non *tamen* per vim, οὐ μετὰ βίας. Addidimus particulam aduersatiuam, de cuius eclipsi diximus Mat. 2.a.6. alioquin erit in hac oratione manifestum anantapodoton, cuius simile exemplum extat Rom. 8.c.12.

28 Nónne, οὐ. Id est οὐχί. Sic sæpenumero cõuertimus hanc particulam, quòd alioquin interrogatio non satis sentiatur nisi ex pronuntiatione. Etiam atque etiam denuntiauimus, παραγγελίᾳ παρηγγείλαμεν. Vulg. ad verbum, Præcipiendo præcepimus: quem Hebraismum, vt obscuriorem, Erasmus illustrauit. *Effusum* sanguinem, τὸ αἷμα. Id est cædem, vt exposuimus Matth. 27.c.24.

29 Potius quàm, μᾶλλον ἤ. Vulg. & Eras. Magis quám. Atqui in hac specie ne tantillum quidem cõcedendum est hominibus. Vide Iohan. 3.c.19.

31 Hunc *inquam* Deus, &c. τοῦτον ὁ Θεός, &c. Vetus interpres & Erasmus ita explicant hunc locum quasi τοῦτον prorsus cohæreat cum ἀρχηγὸν & σωτῆρα, quum potius hæc sint accipienda perinde ac si dictum esset ὁ Θεὸς ὕψωσε τοῦτον τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ εἰς ἀρχηγὸν καὶ σωτῆρα: id est ad verbum, Deus dextera sua hunc extulit in principem ac seruatorẽ. Quod vt intelligi commodius posset, mutaui verborum collocationẽ, nulla (vt opinor) sensus iniuria: deinde pro ὕψωσε conuerti euectum cõstituit, quasi scriptum sit ὑψωθέντα ἐποίησε, siue κατέστησε, fretus eiusdem Petri authoritate, qui hanc eandem sententiam sic expressit suprà 2.f.36. ex quo demum loco didici hunc locũ ita esse explicandum.

33 Frendebant, διεπρίοντο. Vulg. & Erasm. Dissecabantur: quod verbum nusquam legi vsurpatum hac significatione. Declarat autem διαπρίεσθαι eorum gestum qui præ rabie dentibus strident, veluti si quis serram trahat. Interimendi, τὸ ἀνελεῖν. Hoc verò eis iure non licebat, quum capitalia iudicia essent eis adempta. Itaque non de eis iudicio puniẽdis, sed aperta vi potius interimendis cogitabant, quod impediuit Gamaliel. Ac proinde seruanda est propria significatio verbi ἀναιρεῖν, de qua diximus Luc. 22.a.2.

Ἀναστὰς δέ τις ἐν τῷ συνεδρίῳ Φαρι 34
σαῖος, ὀνόματι Γαμαλιὴλ, νομοδιδάσκα
λος τίμιος παντὶ τῷ λαῷ, ἐκέλευσεν ἔ-
ξω βραχύ τι τοὺς ἀποστόλους ποιῆσαι.

34 Surgens autem in concilio
quidam Pharisæus, nomine Ga
maliel, Legis doctor, quem to-
tus populus in pretio habebat,
iussit vt paulisper abducerent
foras Apostolos.

34 *Surgens autem quidã*
in concilio Pharisæus, no-
mine Gamaliel, Legis do
ctor, honorabilis uniuer-
sæ plebi, iussit pusillũ fo-
ras Apostolos secedere.

Εἶπέ τε πρὸς αὐτοὺς, Ἄνδρες Ἰσραηλῖ- 35
ται, προσέχετε ἑαυτοῖς ἐπὶ τοῖς ἀνθρώ-
ποις τούτοις, τί μέλλετε πράσσειν.

35 Et dixit illis, Viri Israelitæ,
attendite vobis ipsis quod ad
istos homines *attinet* quid factu
ri sitis.

35 *Dixitque ad illos, Viri*
Israelitæ, attendite uobis
super hominib⁹ istis quid
acturi sitis.

Πρὸ γὰρ τούτων τῶν ἡμερῶν ἀνέστη Θευ 36
δᾶς, λέγων εἶναί τινα ἑαυτὸν, ᾧ προσεκολ
λήθη ἀριθμὸς ἀνδρῶν ὡσεὶ τετρακοσίων·
ὃς ἀνῃρέθη, καὶ πάντες ὅσοι ἐπείθοντο αὐ-
τῷ, διελύθησαν, καὶ ἐγένοντο εἰς οὐδέν.

36 Nam ante hæc tempora ex-
ortus est Theudas, dicens ¨se ali
quem esse, cui ¨adhæsit nume-
rus virorum circiter quadrin-
gentorum: qui intereptus est,
& omnes qui assensi sunt ei, dis-
soluti sunt, & ad nihilũ redacti.

36 *Ante hos enim dies ex-*
titit Theodas, dicens se es-
se aliquem, cui consensit
numerus uirorũ circiter
quadringentorum, qui oc
cisus est, & omnes quicũ
que credebant ei dissipa-
ti sunt, & redacti ad ni-
hilum.

Μετὰ τοῦτον ἀνέστη Ἰούδας ὁ Γαλι- 37
λαῖος ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς ἀπογραφῆς,
καὶ ἀπέστησε λαὸν ἱκανὸν ὀπίσω αὐτοῦ·
κἀκεῖνος ἀπώλετο, καὶ πάντες ὅσοι ἐπεί-
θοντο αὐτῷ, διεσκορπίσθησαν.

37 Post hunc exortus est Iudas
ille Galilæus temporibus de-
scriptionis, & auertit populum
multum post se: periit & ille, &
omnes qui assensi fuerant ei,
dispersi sunt.

37 *Post hunc extitit Iudas*
Galilæus in diebus pro-
fessionis, & auertit popu
lũ post se: & ipse periit,
& omnes quotquot con-
senserũt ei dispersi sunt.

Καὶ τὰ νῦν λέγω ὑμῖν, ἀπόστητε ἀπὸ 38
τῶν ἀνθρώπων τούτων, καὶ ἐάσατε αὐτούς·
ὅτι ἐὰν ᾖ ἐξ ἀνθρώπων ἡ βουλὴ αὕτη ἢ
τὸ ἔργον τοῦτο, καταλυθήσεται·

38 Et nunc dico vobis, abstine-
te ab hominibus istis, & ¨finite
eos: quoniam si est ¨ex homini-
bus consilium siue opus hoc,
dissoluetur:

38 *Et nunc dico uobis, dis-*
cedite ab hominibus istis,
& sinite illos: quoniam
si est ex hominibus consi-
lium hoc aut opus, dissol-
uetur:

36 Nam ante hæc tempora exortus est Theudas, πρὸ γὰρ τούτων τῶν ἡμερῶν ἀνέστη Θευδᾶς. Cur tẽpora maluerim interpretari quàm dies, non tantùm hæc causa est quia vsitatum est Hebræis Dies vocare quoduis tempus quo dictum sit aliquid aut factum: sed etiam quia puto historiam non prorsus recentem hoc loco commemorari. Nam aut ego vehementer fallor, aut magnopere hallucinatus est Eusebius libro Ecclesiast. historiæ secundo, quum ad hunc locum accommodaret quæ Iosephus libri antiquitatum 20. cap. 2, de quodam mago Theuda commemorat. idque ita esse non admodum difficile fuerit intelligere. Testatur enim Iosephus hunc Theudam exortum simul & extinctum fuisse Cuspio Fado Iudæam administrante. Atqui hunc Fadũ constat Iudææ præfuisse quum post Agrippæ mortem iterum in prouinciam esset redacta, anno videlicet Claudii quarto. Superest ergo vt vel hæc post Agrippæ mortem à Gamaliele dicta sint, vel de alio Theuda accipiantur. Post mortem autem Agrippæ hæc gesta non esse, declarat totius historiæ series, quum infrà demum capite duodecimo, sub Herodis nomine mors illius horrenda commemoretur, Paulo iam non modò reuerso ex Arabia, vbi triennium prædicarat, sed etiam Tarsum profecto, & inde à Barnaba Antiochiam deducto, vbi constituta iam erat Ecclesia. Ergo (vt paucis absoluam) quum hæc acciderint longè ante Fadum præsidem, sub quo Theudam illum extitisse narrat Iosephus, imò verò (vt ego quidẽ existimo) etiam ante Agrippæ regnum, qui septem annis regnauit sub Caligula & Claudio: relinquitur, Theudæ istius nondum exorti non potuisse mentionem hoc tempore fieri à Gamaliele. Deinde quum alterum subiiciatur exemplum Iudæ illius qui fuit tempore descriptionis, (id est, vel quum nasceretur Dominus, vel potius decennio pòst, quum Archelao pulso in exilium, Iudæa primùm redigeretur in prouinciam) qua tandem ratione Gamaliel in tam paucis exemplis temporum seriem confunderet? Denique cur Iudam diceret post illum Theudam extitisse, qui tamen tot annis prior fuerit? Nam certè μετὰ τοῦτον non potest accipi pro Præterea, quin violenta sit expositio: ad quam non est necesse nos confugere, si (quod verissimum esse ex superioribus rationibus apparet) Theudam hunc Gamalielis, à Theuda Iosephi, vt quadraginta minimùm annis antiquiorem, distinxerimus. Quòd siquid assequi possum coniectura, putarim hanc historiam referri ad ea tempora quibus Iudæam scribit Iosephus lib. Antiquitatum 17. cap. 12, innumeris seditionibus fuisse exagitatam, quas ægrè Varus, Sabino ab obsidione liberato, compescuerit. Incidunt autem hæc in id tempus quo post Herodis Magni mortem veluti interregnum in Iudæa fuit, Archelao Romam profecto vt ex patris testamento regnum impetraret: quo tempore Dominus noster Iesus Christus in Ægypto exulabat. Nam descriptio hæc, cuius tempore exortus est Iudas Gaulonites, incidit in id demum tempus quo redacta est Iudæa in prouinciæ formam, pulso videlicet Archelao Herodis Magni filio, & Christo minimùm annos decem nato. Origenes certè contra Celsum libro primo, hunc ipsum Theudam facit Christo antiquiorem, in eo planè mecum faciens quòd hunc à Iosephi Theuda distinguat. Se esse aliquem, εἶναί τινα ἑαυτόν. In tribus codicibus additur μέγαν, id est magnum. quod etiam infrà adiicitur 8.b.9. quanuis addi minimè sit necesse. Nam τὶς in hoc dicendi genere idem declarat atque μέγας, & ab idoneis scriptoribus tum Græcis tum Latinis ita vsurpatur, vt obseruat doctissimus Budæus in Commentariis. Adhæsit, προσεκολλήθη. Id est agglutinatus est. Veteres codices habent προσεκλίθη, adscitus est.

38 Sinite, ἐάσατε. Nimium inepti sunt homines qui ex hoc loco confici putant nullum ius esse magistratui in Ecclesiæ perturbatores quos hæreticos vocamus. Nam illi ipsi Theudas & Iudas, de quibus hîc agit Gamaliel, fuerunt à magistratu coerciti. Quonam igitur spectat tota hæc Gamalielis oratio? huc videlicet vt iudices quos videbat paratos rapere Apostolos ad cædem, (sicut postea in Stephano factum est) ad moderationem aliquam reuocaret. Erant enim ipsis adempta capitalia iudicia, ac proinde sine magna præsidis offensione

non fuissent hoc facturi. Ac nequis obiiceret, nullum interea fore malorum finem, excipit Gamaliel, & propositis exemplis docet fore vt Deus nihilominus alia ratione dissipet Apostolorum consilia, si quidem sint mala & impia. At enim (dices) si ita est, cur igitur Gamaliel non censet appellandum esse Romanum magistratum? Nēpe quia nihil impatientius ferebant Iudæi quàm Romanorum tyrannidem vllo modo confirmari. Itaque mirabili Dei consilio factum est vt Christum adducerent ad Pilatum : & Paulum iniquissimè tulerunt sibi à Tribuno ereptum. Ex hominibus, ἐξ ἀνθρώπων. Id est, fictum & commentitium: quod apparet ex antithesi, vt Mat. 21. c. 25. Huc pertinet quod ait Demosthenes περὶ στεφ. Σαθρόν ἐστι φύσει πᾶν ὅ, τι ἂν μὴ δικαίως ᾖ πεπραγμένον.

39 Εἰ δὲ ἐκ Θεοῦ ἐστιν, οὐ δύνασθε καταλῦσαι αὐτό, μήποτε καὶ θεομάχοι εὑρεθῆτε.

40 Ἐπείσθησαν δὲ αὐτῷ, καὶ προσκαλεσάμενοι τοὺς ἀποστόλους, δείραντες παρήγγειλαν μὴ λαλεῖν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἀπέλυσαν αὐτούς.

41 Οἱ μὲν οὖν ἐπορεύοντο χαίροντες ἀπὸ προσώπου τοῦ συνεδρίου, ὅτι ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ κατηξιώθησαν ἀτιμασθῆναι.

42 Πᾶσάν τε ἡμέραν ἐν τῷ ἱερῷ καὶ κατ' οἶκον οὐκ ἐπαύοντο διδάσκοντες καὶ εὐαγγελιζόμενοι Ἰησοῦν τὸν Χριστόν.

Κεφάλαιον ς'.

1 ἘΝ δὲ ταῖς ἡμέραις ταύταις πληθυνόντων τῶν μαθητῶν, ἐγένετο γογγυσμὸς τῶν Ἑλληνιστῶν πρὸς τοὺς Ἑβραίους, ὅτι παρεθεωροῦντο ἐν τῇ διακονίᾳ τῇ καθημερινῇ αἱ χῆραι αὐτῶν.

2 Προσκαλεσάμενοι δὲ οἱ δώδεκα τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν, εἶπον, Οὐκ ἀρεστόν ἐστιν ἡμᾶς καταλείψαντας τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ διακονεῖν τραπέζαις.

3 Ἐπισκέψασθε οὖν, ἀδελφοί, ἄνδρας ἐξ

39 Sin ex Deo est, non poteritis dissoluere, " *ac nescio* an etiam cum Deo pugnare comperiamini.

40 Paruerunt autem ei: & quũ aduocassent Apostolos, cæsis denuntiarunt ne loquerẽtur in nomine Iesu, " & dimiserũt eos.

41 Ipsi ergo gaudentes profecti sunt à conspectu concilii, quòd digni habiti essent qui pro nomine " Iesu contumelia afficerentur.

42 Et quotidie in templo & " domi non cessabant docere & euangelizare " Iesum Christum.

Cap. VI.

1 CAEterùm per eos dies quũ multiplicarentur discipuli, ortum est murmur " Græcorũ aduersus Hebræos, quòd ipsorum viduæ despicerentur in ministerio quotidiano.

2 Itaque duodecim illi, aduocata multitudine discipulorũ, dixerunt, " Non est æquum nos derelicto sermone Dei, ministrare " mensis.

3 Dispicite ergo, fratres, ex

39 *Si uerò ex Deo est, nõ poteritis dissoluere, ne fortè & Deo repugnare inueniamini.*

40 *Cõsenserunt autem illi, & conuocantes Apostolos, cæsis denũtiauerunt ne loquerẽtur in nomine Iesu: & dimiserunt eos.*

41 *Et illi quidẽ ibant gaudentes à conspectu concilij quoniã digni habiti sunt pro nomine Iesu contumeliam pati.*

42 *Omni autem die non cessabant in templo & circa domos docentes & euangelizãtes Christum Iesum.*

CAP. VI.

1 *IN diebus autẽ illis crescente numero discipulorũ, factum est murmur Græcorum aduersus Hebræos, eo quòd despicerentur in ministerio quotidiano uiduæ eorum.*

2 *Cõuocantes autem duodecim, multitudinem discipulorum, dixerunt, Non est æquum nos derelinquere uerbum Dei, & ministrare mensis.*

3 *Cõsiderate ergo, fratres*

39 *Ac nescio* an etiam cum Deo pugnare comperiamini, μήποτε καὶ θεομάχοι εὑρεθῆτε. Vulg. Ne fortè. Eras. Nequando. Ego verò non video qua ratione hæc possint cum præcedentibus satis commodè connecti. Puto igitur præcisum esse dicendi genus, quo modo sæpe vsurpari hanc particulam obseruauimus ex doctissimo Budæo, Matth. 25. a. 9.

41 Iesu, αὐτοῦ. vel Eius. Sed repetere malui antecedens. In vno codice legi τοῦ Χριστοῦ: in alio Ἰησοῦ.

42 Domi, κατ' οἶκον, Vulg. Circa domos. Eras. Per singulas domos, κατ' οἴκους, de quo diximus suprà 2. g. 46. Nostram interpretationem confirmat etiam Irenæi interpres, qui κατ' οἶκον conuertit In domo. Loquitur ergo de ea domo in qua solebat Ecclesia agapas agitare. Quanquam siquis vrgeat, vnam dũtaxat domum non fuisse, non repugnem. Simpliciter enim κατ' οἶκον & ἐν τῷ ἱερῷ opponuntur, vt significetur, Apostolos tum publicè, audientibus etiam ac spectantibus incredulis Iudæis, tum etiam priuatim in fidelium conuentu docuisse.

Iesum Christum, Ἰησοῦν τὸν Χριστόν. Apud Irenæum lib. 3. cap. 12, additur Filium Dei, τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ.

IN CAPVT VI.

1 Græcorum, τῶν Ἑλληνιστῶν. Id est, eorum qui ex peregrinis Iudæis crediderãt, qualis erat Nicolaus proselytus Antiochenus. Paganos enim seu Gentiles Græcos quomodo admisissent, qui multo pòst tempore tam difficiles se præbuerunt illis ad Euangelii consortium admittendis? Deinde id etiam ostendit antithesis, quum Hebræos istis opponit, Hebraicè nimirum loquentes, iis qui Græco (id est patrio) idiomate vtebantur: alioquin apud Paulum, Græcorum appellatione intelliguntur quicunque non erant circuncisi.

2 Non est æquum, οὐκ ἀρεστόν ἐστιν. Erasmus ad verbum, Placitum. Sed hoc loco (vt ipse quoque rectè obseruauit) non narrant Apostoli quid sibi placeat, aut non placeat: imò potius hoc negant eiusmodi esse vt placere debeat. Itaque Vetus interpres, quem sequi maluimus, satis commodè videtur sententiam expressisse.

Mensis, ταῖς τραπέζαις. Id est conuiuiis, aut in conuiuiis, de quibus dictum est suprà 2. g. 46. quãquam (vt ego quidem existimo) συνεκδοχικῶς cætera etiam munera intelliguntur quæ cum isto erant coniuncta, atque adeo illa etiam quæ ad pauperum curam & Ecclesiasticæ pecuniæ distributionem pertinent: ita tamen vt omnia ritè & ordine fierent, & Diaconi Presbytero subessent. Idque ita vsurpatum fuisse antequam omnis Ecclesiasticus ordo prorsus euerteretur, liquet ex veterum Canonum decretis, atque adeo ex ipsis etiam Gregorii Episcopi Romani epistolis.

ὑμῶν μαρτυρουμένους ἑπτὰ, πλήρεις πνεύματος ἁγίου καὶ σοφίας, οὓς καταστήσομεν ἐπὶ τῆς χρείας ταύτης.

Ἡμεῖς δὲ τῇ προσευχῇ καὶ τῇ διακονίᾳ τοῦ λόγου προσκαρτερήσομεν.

Καὶ ἤρεσεν ὁ λόγος ἐνώπιον παντὸς τοῦ πλήθους, καὶ ἐξελέξαντο Στέφανον, ἄνδρα πλήρη πίστεως καὶ πνεύματος ἁγίου, καὶ Φίλιππον καὶ Πρόχορον καὶ Νικάνορα καὶ Τίμωνα καὶ Παρμενᾶν καὶ Νικόλαον προσήλυτον Ἀντιοχέα.

Οὓς ἔστησαν ἐνώπιον τῶν ἀποστόλων· καὶ προσευξάμενοι ἐπέθηκαν αὐτοῖς τὰς χεῖρας.

Καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ηὔξανε, καὶ ἐπληθύνετο ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν ἐν Ἱερουσαλὴμ σφόδρα· πολύς τε ὄχλος τῶν ἱερέων ὑπήκουον τῇ πίστει.

Στέφανος δὲ πλήρης πίστεως καὶ δυνάμεως ἐποίει τέρατα καὶ σημεῖα μεγάλα ἐν τῷ λαῷ.

Ἀνέστησαν δέ τινες τῶν ἐκ τῆς συναγωγῆς τῆς λεγομένης Λιβερτίνων, καὶ Κυρηναίων, καὶ Ἀλεξανδρέων, καὶ τῶν ἀπὸ Κιλικίας καὶ Ἀσίας, συζητοῦντες τῷ Στεφάνῳ.

vobis viros septem, " idoneo
testimonio ornatos, plenos Spi
ritu sācto & sapiētia, quos præ-
ficiamus huic negotio.
4 Nos verò in precibus & ad-
ministratione Sermonis " per-
durabimus.
5 Placuit autem hæc oratio
toti præsenti multitudini: & ele-
gerunt Stephanum, virum ple-
num fide ac Spiritu sancto, &
Philippum, & Prochorum, &
Nicanorem, & Timonem, &
Parmena, & Nicolaum pro-
selytum Antiochensem.
6 Quos statuerunt in conspe-
ctu Apostolorum: " qui quum
precati essent, " imposuerunt eis
manus.
7 Itaque sermo Dei crescebat,
& valde multiplicabatur nu-
merus discipulorū in Hierusa-
lem: multáque turba Sacerdo-
tum auscultabat " fidei.
8 Stephanus verò plenus " fide
ac " potentia, edebat miracula
& signa magna " in populo.
9 Exorti sunt autem quidam
" è synagoga quæ dicitur " Liber
tinorum, & Cyrenæorum, &
Alexandrinorū, & eorum qui
sunt ex Cilicia & Asia, altercan
tes cum Stephano.

*uiros ex uobis boni testi-
monii septem, plenos Spi-
ritu sancto & sapientia,
quos constituamus super
hoc opus.*
4 *Nos uerò orationi &
ministerio verbi instātes
erimus.*
*Et placuit sermo coram
omni multitudine. Et ele-
gerunt Stephanum uirū
plenū fide & Spiritu san
cto, & Philippū, & Pro-
chorum, & Nicanoré, &* Infrà 21.b.8
*Timonem, & Parmenan,
& Nicolaum aduenam
Antiochenum.*
6 *Hos statuerunt ante con
spectum Apostolorum: &
orantes imposuerunt eis
manus.*
7 *Et uerbum Domini cre
scebat, & multiplicaba-
tur numerus discipulorū
in Ierusalem ualde: mul-
ta etiā turba Sacerdotum
obediebat fidei.*
8 *Stephanus autem ple-
nus gratia & fortitudine
faciebat prodigia & si-
gna magna in populo.*
9 *Surrexerūt autē quidā
de synagoga quæ appella
tur Libertinorū, & Cyre
nensiū, & Alexandrino-
rū, & eorū qui erāt à Ci
licia & Asia, disputan-
tes cum Stephano,*

3 Idoneo testimonio ornatos, μαρτυρουμένους. Vulg. Boni testimonii. quod & actiuè accipi potest. Eras. Spectatæ probitatis. quorū verborū significatio nimiū est (vt ita dicā) angusta. Quod autē Græci vno verbo declarāt, id necessariò exposuim⁹ pluribus verbis, Ciceronē sequuti, qui mihi quidē videtur id voluisse explicare in oratione De arusp. respōsis, vbi de Deiotaro loquēs, Testimoniis, inqt, clarissimorū imperatorū ornat⁹ Deiotarus.

4 Perdurabimus, προσκαρτερήσομεν. Vulgata, Instantes erimus. Erasmus, Incumbemus. Vide Mat. 3.b.9.

6 Qui quū precati essent, καὶ προσευξάμενοι. Vulg. Et quū orassent. Cōnectit autē particula καὶ diuersas personas: quod quum in Latino sermone sit obscurius, maluimus vsurpare prouocabulum: qua de re diximus Mar. 1.a.10. Simile dicēdi genus reperio apud Plut. in dialogo πότερα τῶν ζώων φρον. vbi de pica sic loquitur, κουρεύς τις θαυμαστόν τι χρῆμα πολυφώνου καὶ πολυφθόγγου κίττης ἔτρεφε, καὶ ἀνθρώπου ῥήματα καὶ θηρείους φθόγγους ἀνταποδιδοῦσαν. Imposuerunt eis manus, ἐπέθηκαν αὐτοῖς τὰς χεῖρας. Hæc formula dicendi, sicut & ritus ipse qui per eam significatur, ab Hebræis fluxit, qui hac ceremonia solebant vti partim in publicis ac solennibus victimarum consecrationibus, vt apparet ex Leuitico: partim etiā in precibus ac benedictionibus priuatis, vt liquet ex Gen. 48.c.14. Hunc ritum deinde seruauit Ecclesia Christiana tum in ministris cōstituendis, vt ex hoc loco & 1. Tim. 5.d. 22, & aliis multis constat: tum etiam in conferendis Spiritus sancti donis, vt infrà 8.c.16. & faustis precationibus, vt Mat. 19.b.13. Sed nulla hìc chrismatis, rasuræ, crucis, lineæ vestis, cereorum, & huiusmodi portentorum mentio.

7 Fidei, τῇ πίστει. Id est, doctrinæ Euangelicæ, quæ metonymicè dicitur fides, quia nihil est aliud quàm potentia Dei ad salutem omnium credentium. Ὑπακούειν autem pro πιστεύειν ponitur, vt annotauimus Mat. 8.d. 27. Est ergo notanda mutua relatio inter ministrum, verbum Dei, ac fidem, vt falsos ministros à veris, & fidem ab opinione distinguamus.

8 Fide, πίστεως. Hìc aliter accipitur fides quàm in superiore versiculo, nimirum pro eo animi assensu quo oblatam in Christo iustitiam amplectimur. Sed in quatuor codicibus scriptum inuenimus, πλήρης χάριτος plenus gratia, quam lectionem sequutus est Vetus interpres. Potentia, δυνάμεως. Id est, Eximiis & excellentibus illis donis Spiritus sancti, quæ δυνάμεως (id est potentiæ) nomine intelliguntur ab effectis, siue quòd sint virtutis illius ac potestatis cælestis testimonia. In populo, ἐν τῷ λαῷ. Id est δημοσίᾳ, palàm videlicet, quia ex ipso populo multos sanabat. Reperimus autem in duobus codicibus additum, διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, per nomen Domini Iesu Christi.

9 E synagoga, ἐκ τῆς συναγωγῆς. Id est, ex cœtu & veluti gymnasio. Nam certè oportuit tam amplam ciuitatem, ad quam etiam vndique Iudæi, tanquam ad communē academiam, suos erudiendos mittebant, in varios cœtus distribui: quos quidem apparet ex hoc loco, pro nationū varietate fuisse distinctos, quemadmodū hodie etiānum Lutetiæ multa (quæ vocant) collegia à variis gentibus cognominantur, quibus etiā peculiariter ac propriè sunt constituta. Libertinorū, Λιβερτίνων. Ridiculū est profectò quod à quibusdā est annotatū, Libertinos istos Romanos fuisse, quia Latinū est vocabulū, & à Liuia Augusti cōiuge sic cognominatos. Quū igitur Lucas istos appellet ex conditione, cæteros verò ex gēte ac patria, aliquādo existimaui fieri potuisse vt hic

locus à librariis sit deprauatus, & pro λιβερτίνων reponendum sit, λιβυστίνων. Iidem sunt autem Libistini qui & Libyes & Libyci, vt disertè testatur Stephanus, ex Libya videlicet oriundi: quæ quum inter Cyrenaicam & Ægyptum media sit interiecta, meritò coniunguntur isti cum Cyrenaicis & Alexandrinis, sicuti rursus Cilices cum Asiaticis. Occasionem autem errori præbere potuit partim summa nominis affinitas inter Libistinos & Libertinos, partim etiam quòd isti multo frequentius Libyes quàm Libistini dicantur: vt imperitus aliquis facilè suspicari potuerit locum esse deprauatum, quem ipse tamē deprauarit. Sed præterquā quòd omnes codices quos inspexi, summo consensu legunt λιβερτίνων, non est etiam necesse ad hanc coniecturam venire. Notum enim est omnibus mediam quandam conditionem fuisse libertinorum inter ingenuos & seruos, adeo quidem vt ingenui sibi magnam fieri putarent iniuriam si cum libertinis coniungerētur. Itaque probabile est libertinis suā peculiarem scholam fuisse in vrbe populosa attributam.

10 Καὶ οὐκ ἴσχυον ἀντιστῆναι τῇ σοφίᾳ καὶ τῷ Πνεύματι ᾧ ἐλάλει.

10 Sed non potuerunt resistere "sapientiæ" & Spiritui" per quē loquebatur.

10 *Et non poterant resistere sapientiæ & Spiritui qui loquebatur.*

11 Τότε ὑπέβαλον ἄνδρας λέγοντας ὅτι ἀκηκόαμεν αὐτοῦ λαλοῦντος ῥήματα βλάσφημα εἰς Μωσῆν καὶ τὸν Θεόν.

11 Tunc subiecerunt quosdam qui dicerent se audiuisse eum loquentem verba blasphema in Mosen & Deum.

11 *Tunc summiserunt uiros qui dicerent se audiuisse eum dicentem uerba blasphemiæ in Moysen & Deum.*

12 Συνεκίνησάν τε τὸν λαὸν καὶ τοὺς πρεσβυτέρους καὶ τοὺς Γραμματεῖς· καὶ ἐπιστάντες συνήρπασαν αὐτὸν, καὶ ἤγαγον εἰς τὸ συνέδριον.

12 Commouerúntque plebem & seniores & Scribas: & cum "adorti, correptum adduxerūt in concilium.

12 *Commouerunt itaque plebem & seniores & scribas: & concurrentes rapuerunt eum & adduxerunt in concilium.*

13 Ἔστησάν τε μάρτυρας ψευδεῖς, λέγοντας, Ὁ ἄνθρωπος οὗτος οὐ παύεται ῥήματα βλάσφημα λαλῶν κατὰ τοῦ τόπου τοῦ ἁγίου τούτου καὶ τοῦ νόμου.

13 Statuerúntque falsos testes qui dicerent, Homo iste non cessat loqui verba blasphema aduersus locum hunc sanctum & Legem.

13 *Et statuerunt falsos testes, qui dicerent, Homo iste nō cessat loqui uerba aduersus locum sanctum & Legem.*

14 Ἀκηκόαμεν γὰρ αὐτοῦ λέγοντος, Ὅτι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος οὗτος καταλύσει τὸν τόπον τοῦτον, καὶ ἀλλάξει τὰ ἔθη ἃ παρέδωκεν ἡμῖν Μωϋσῆς.

14 Audiuimus enim eum quū diceret, Iesum istum Nazarenum destructurum hunc locū, & mutaturum ritus quos tradidit nobis Moses.

14 *Audiuimus enim eum dicētem, Quoniam Iesus Nazarenus hic destruet locum istum, & mutabit traditiones quas tradidit nobis Moyses.*

15 Καὶ ἀτενίσαντες εἰς αὐτὸν ἅπαντες οἱ καθεζόμενοι ἐν τῷ συνεδρίῳ, εἶδον τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡσεὶ πρόσωπον ἀγγέλου.

15 Tunc intentis in eum oculis, omnes qui sedebant in cōcilio, viderunt faciem eius quasi faciem Angeli.

15 *Et intuentes eū omnes qui sedebant in concilio, uiderunt faciem eius tanquam faciem Angeli.*

Κεφάλαιον ζ.

CAP. VII.

CAP. VII.

1 ΕΙπε δὲ ὁ Ἀρχιερεὺς, Εἰ ἄρα ταῦτα οὕτως ἔχει;

1 DIxit autem Pontifex maximus, Num hæc ita habent?

1 *DIxit autem princeps Sacerdotum, Si hæc ita se habent?*

2 Ὁ δὲ ἔφη, Ἄνδρες ἀδελφοὶ καὶ πατέρες, ἀκούσατε, Ὁ Θεὸς τῆς δόξης ὤφθη τῷ πατρὶ ἡμῶν Ἀβραὰμ ὄντι ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ, πρὶν ἢ κατοικῆσαι αὐτὸν ἐν Χαῤῥάν·

2 Ipse verò dixit, Viri fratres & patres, audite, "Deus ille gloriæ visus est patri nostro Abrahæ quum esset "in Mesopotamia, priusquam habitaret in Charrhan:

2 *Qui ait, Viri fratres & patres audite, Deus gloriæ apparuit patri nostro Abrahæ quum esset in Mesopotamia, priusquam moraretur in Charran:*

10 Sapientiæ, τῇ σοφίᾳ. In vno exemplari additum erat τῇ οὔσῃ ἐν αὐτῷ, quæ in ipso erat. Et Spiritui, καὶ τῷ Πνεύματι. Rursus in eodem exemplari additur τῷ ἁγίῳ, sancto. Per quem loquebatur, id est ᾧ ἐλάλει. Vulg. Qui loquebatur, id est ὃ ἐλάλει, quæ lectio prorsus conuenit cum eo quod scriptū est Mar. 13. b. 11: sed nullius (quod sciam) exemplaris authoritate confirmatur. Nam quod existimat Erasmus ᾧ positum esse pro ὃ, propter datiuum Πνεύματι præcedentem, non facilè cōcesserim, quia huius enallages nullum vnquam exemplum memini legere in constructione intransitiua. Sed hoc maioris est momenti, quòd in vno vetusto codice reperimus post ἐλάλει omnia hæc adscripta, διὰ τὸ ἐλέγχεσθαι αὐτοὺς ὑπ' αὐτοῦ μετὰ πάσης παῤῥησίας. μὴ δυνάμενοι οὖν ἀντοφθαλμεῖν τῇ ἀληθείᾳ, τότε ὑπέβαλον: id est, Quòd ab eo coarguerentur omni cum libertate. Itaque quum non possent obniti veritati, tunc subiecerunt quosdam, &c. Est autem ἀντοφθαλμεῖν verbum elegans, quod de iis dicitur qui aperta vi resistunt, & obuersis vultibus manū cōserunt. Sic vsurpatur à Polybio lib. historiarū 4, vbi de Messeniis agit, & ab hoc nostro Luca dicitur de naui quæ prora vento obuersa rectum cursum tenet, infrà 27. c. 15.

12 Ingruētes, ἐπιστάντες. Vel, Adorti. Plus enim est hoc loco ἐφιστάναι quàm Superuenire, vt etiam infrà 17. a. 5. Vulgata, Concurrentes: id est συνδραμόντες. Erasmus, Inuadentes, ἐπερχόμενοι.

IN CAPVT VII.

2 Deus ille gloriæ, ὁ Θεὸς τῆς δόξης. Vide 1. ad Corinthios 2. v. 8. In Mesopotamia, ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ. Consentiunt omnes codices. Itaque quum paulo pòst dicat Abrahamū è Chaldæa egressum omnino necesse est vt Mesopotamiam Stephanus vocet non eam modò regionem quæ duobus amnibus Euphrate & Tigri includitur, sed etiam Babyloniā, cuius pars est Chaldæa, sicut etiam Plinius libri 6. cap. 27, Babylona tribuit Mesopotamiæ, vt vir ille felicis memoriæ Ioachimus Vadianus obseruauit, diligēs planè ac eruditus harū rerum obseruator. Quòd autē videtur Stephanus à Mose dissentire, quū Gen. 12. a. 1, ista perinde videantur narrari ac-

si dicta essent Abrahamo post patris mortem, quum iam ex Charrā esset profecturus: id, inquam, ortum est ex interpretis negligentia, qui initium illius capitis 12 conuertere debuit per plusquamperfectum, Dixerat autē &c. Idque ita fuisse faciendū, vel illud satis declarat, quòd iubetur ex terra sua & cognatione sua exire: ex quo liquidò apparet hæc pertinere ad id tēpus quo primùm ex patria migrauit. Itaque nō assentior iis qui vt hūc nodum soluant, duplicem fecerunt Abrahæ vocationem, quarum vnam à Mose prætermissam recenseat Stephanus. Atqui si hæc Stephanus non accepit à Mose, à quo tandem accepit? deinde quis non videt Stephanum, si quædam à Mose discrepantia narrasset, maximam calumniandi occasionem fuisse aduersariis præbiturum?

3 Καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν, Ἔξελθε ἐκ τῆς γῆς σου καὶ ἐκ τῆς συγγενείας σου, καὶ δεῦρο εἰς γῆν ἣν ἄν σοι δείξω.

3 Et dixit ei, Exi è terra tua, & ex cognatione tua, & veni ī terrā quamcunque indicaro tibi.

3 *Et dixit ad illum, Exi de terra tua, & de cognatione tua, & ueni in terram quam monstrauero tibi.*

4 Τότε ἐξελθὼν ἐκ γῆς Χαλδαίων, κατῴκησεν ἐν Χαρράν. Κἀκεῖθεν, μετὰ τὸ ἀποθανεῖν τὸν πατέρα αὐτοῦ, μετῴκισεν αὐτὸν εἰς τὴν γῆν ταύτην εἰς ἣν ὑμεῖς νῦν κατοικεῖτε.

4 Tunc exiit è terra Chaldæorum, & habitauit in Charran. Et illinc postquā mortuus est pater eius, transtulit eum in terram hanc in qua nunc vos habitatis.

4 *Tūc exijt de terra Chaldæorum, & habitauit in Charrā. Et inde, postquā mortuꝰ est pater eius, trāstulit illū in terrā istam, in qua nunc uos habitatis.*

5 Καὶ οὐκ ἔδωκεν αὐτῷ κληρονομίαν ἐν αὐτῇ, οὐδὲ βῆμα ποδός· καὶ ἐπηγγείλατο αὐτῷ δοῦναι εἰς κατάσχεσιν αὐτὴν, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ μετ᾽ αὐτὸν, οὐκ ὄντος αὐτῷ τέκνου.

5 Nec dedit ei possessionem in ea, "ne vestigium quidem pedis, "quanuis pollicitus esset se illam daturum "ei obtinēdam, & semini eius post eum, quum non haberet prolem.

5 *Et nō dedit illi hæreditatē in ea, nec passū pedis: & repromisit dare illi eam in possessionem, & semini eius post ipsum, quum non haberet filium.*

6 Ἐλάλησε δὲ οὕτως ὁ Θεὸς, Ὅτι ἔσται τὸ σπέρμα αὐτοῦ πάροικον ἐν γῇ ἀλλοτρίᾳ, καὶ δουλώσουσιν αὐτὸ καὶ κακώσουσιν ἔτη τετρακόσια.

6 Loquutus autē est "ita Deus, ‖Erit, *inquit*, semen "tuum inquilinū in tera aliena, "vbi seruituti subiicietur, & malè accipietur annis quadringentis.

6 *Loquutus est autē Deus, Quia erit semē eius accola in terra aliena, & seruituti eos subiicient, & malè tractabunt eos annis quadringentis.* Gen.15.c.13, & d.16

7 Καὶ τὸ ἔθνος ᾧ ἐὰν δουλεύσωσι κρινῶ ἐγὼ, εἶπεν ὁ Θεός· καὶ μετὰ ταῦτα ἐξελεύσονται, καὶ λατρεύσουσί μοι ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ.

7 Sed gentem cui seruierint puniā ego, dicit Deus: & post hæc exibunt, & *ipsi* seruient mihi in loco isto.

7 *Et gentem cui seruierint iudicabo ego, dixit Deus: & post hæc exibūt, & seruient mihi in loco isto.*

8 Καὶ ἔδωκεν αὐτῷ διαθήκην περιτομῆς· καὶ οὕτως ἐγέννησε τὸν Ἰσαὰκ, καὶ περιέτεμεν αὐτὸν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ὀγδόῃ· καὶ ὁ Ἰσαὰκ τὸν Ἰακὼβ, καὶ ὁ Ἰακὼβ τοὺς δώδεκα πατριάρχας.

8 ‖Deditq; ei pactū Circūcisionis: ‖ &ita *Abraham* genuit Isaac, & circuncidit eum die octauo: ‖ Isaac autem *genuit* Iacob, ‖ & Iacob duodecim patriarchas.

8 *Et dedit illis testamentum Circuncisionis: & sic genuit Isaac, & circuncidit eum die octauo, & Isaac Iacob, & Iacob duodecim patriarchas.* Gen.17.b.9 Gen.21.a.2 Gen.25.c.24 Gen.29.d.35, & 30.a.5 & 35.d.23

5 Ne vestigium quidem pedis, οὐδὲ βῆμα ποδός. Id est, Ne tantillum quidem, vt in solo suo posset pedem figere. Sic enim prouerbiali quadam figura loquuntur Hebræi מדרך כף-רגל, vt Deut.1.a.5. Quanuis promisisset, καὶ ἐπηγγείλατο. Vulg. & Eras. Et repromisit. Irenæi interpres, Sed promisit: rectius profectò quàm illi. Sed ipsa tamen series ostendit καὶ pro καίπερ commodius accipi posse, vt Matth.5.c.19, & 15.a.5. Item, Luc.18.b.7: sicut apud Hebræos ו accipitur pro אף על פיש, vt Ecclesiast.9.d.16. Diximus autem alibi de verbo ἐπαγγέλλεσθαι. Ei, αὐτῷ. Cohæret pronomē cum verbo δοῦναι, vt apparet ex eo quod sequitur. Itaque in vno codice sic scriptū legimus, Καὶ ἐπηγγείλατο αὐτὴν δοῦναι εἰς κατάσχεσιν αὐτῷ, καὶ τῷ σπέρματι: quā lectionem sincerā esse puto. 6 Ita, οὕτως. In nonnullis codicibus Veteris editionis pro ita legitur ei, id est αὐτῷ, vt in vno etiam exemplari Græco scriptum legimus: in aliis verò expungitur. Tuum, αὐτοῦ. Sæpe iam annotauimus frequētes esse apud Hebræos istas personarum mutationes, ac præsertim Luc.19.b.9, vbi similem prosus enallagen obseruauimus. Omnino enim præstat recta loquutione istum versiculū explicare, vt cum proximo cohæreat. Sed in vno codice pro αὐτοῦ scriptum legimus σοῦ. Vbi seruituti subiicietur, καὶ δουλώσουσιν αὐτό. Quia post καὶ subaudiendum est ἐκεῖ ex Hebræorum idiotismo, qui (vt sæpe iam diximus) relatiui loco vtūtur cōiunctione copulatiua vnà cū demōstratiuo aut relatiuo pronomine, eóq; vel expresso vel subaudito, ideo perinde hoc conuerti acsi scriptum esset ὅπου: deinde relatiuum αὐτὸ, siue αὐτοὺς, (vt legit Verus interpres, & quidam codices habent) tanquam in Latino sermone redundans expunxi. Postremò δουλώσουσιν & κακώσουσιν passiuè sum interpretatus, vt personæ mutationem vitarem. Annis quadringentis, ἔτη τετρακόσια. Erasmus testatur quandam editionem peruetustam legere cccc x x, adstipulatore etiam Rabano, neque suum hîc iudicium interponit. Illud quidem certum est, Gen.15.c.13, vnde hæc petita sunt, non plures annos numerari 400, vt nemo dubitare iure possit quin hæc sit germana lectio. Nam cccc x x x anni quorum fit mentio Exo. 12.f.41, & Gal. 3.c.17, ab initio peregrinationis Abrahami numerantur, sicut 400 istos ab initio exorti seminis Abrahami, id est à nato Isaaco, necesse est auspicari: vt apertè demonstrant chronographi, ac præsertim Funccius, omnium qui in hoc argumēto sunt versati (vt mihi quidē videtur) lōgè diligentissimus à quo tamē in eo dissentio quòd peregrinationem Abrahami ab eo tempore inchoat quo profectus est ex Charran: quam ego potius auspicer ab eo tempore quò vnà cum patre ex Vr Chaldæorum venit in Charran: vnde, quinquennium illic moratus, amisso patre, ad Chananæos peruenit. Puto enim veram esse Iudæorum supputationem quæ Israelis peregrinationi in Ægypto, annos tribuit 210 duntaxat: qua de re alius fortasse dabitur dicendi locus.

8 Et ita, καὶ οὕτως. Erasmus, Atque hic, καὶ ὧδε. Ego verò potius Veterem Latinam editionem sequor,

quia in vetustis & emendatissimis quibusque codicibus legimus καὶ οὕτως. Ponitur autem interdum hæc particula tanquam παρέλκον, vt orationis seriem connectat, sicut annotauimus Ioh.4.a.6.

Gen.37.f.28

9 Καὶ οἱ πατριάρχαι ζηλώσαντες, τὸν Ἰωσὴφ ἀπέδοντο εἰς Αἴγυπτον· καὶ ἦν ὁ Θεὸς μετ᾽ αὐτοῦ,

9 Patriarchæ verò inuidia moti, ‖ Iosephũ vendiderunt *abducendum* in AEgyptum: sed "erat Deus cum eo.

9 *Et patriarchæ æmulātes, Ioseph uendiderunt in AEgyptũ: & erat Deus cum eo.*

Gen.41.e.37

10 Καὶ ἐξείλετο αὐτὸν ἐκ πασῶν τῶν θλίψεων αὐτοῦ, καὶ ἔδωκεν αὐτῷ χάριν καὶ σοφίαν ἐναντίον Φαραὼ βασιλέως Αἰγύπτου, καὶ κατέστησεν αὐτὸν ἡγούμενον ἐπ᾽ Αἴγυπτον, καὶ ὅλον τὸν οἶκον αὐτοῦ.

10 Et eruit eum ex omnibus ipsius oppressionib⁹, ‖ dedítque ei gratiam & sapientiam corā Pharaone rege AEgypti, qui constituit eum præfectum AEgypto, & toti domui suæ.

10 *Et eripuit eū ex omnibus tribulationibus eius, & dedit ei gratiā & sapientiam in cōspectu Pharaonis regis AEgypti, & constituit eum præpositū super AEgyptum, & super omnem domum suam.*

11 Ἦλθε δὲ λιμὸς ἐφ᾽ ὅλην τὴν γῆν Αἰγύπτου καὶ Χαναάν, καὶ θλίψις μεγάλη· καὶ οὐχ εὕρισκον χορτάσματα οἱ πατέρες ἡμῶν.

11 Venit autem fames in vniuersam terrā AEgypti & Chanaan, & oppressio magna: & non inueniebant cibos patres nostri.

11 *Venit autē fames in uniuersā AEgyptū & Chanaā, & tribulatio magna: & non inueniebant cibos patres nostri.*

Gen.42.a.1

12 Ἀκούσας δὲ Ἰακὼβ ὄντα σῖτα ἐν Αἰγύπτῳ, ἐξαπέστειλε τοὺς πατέρας ἡμῶν πρῶτον.

12 ‖ Quum audisset autem Iacob esse triticum in AEgypto, misit patres nostros primùm.

12 *Quū audisset autem Iacob esse frumentum in AEgypto, misit patres nostros primùm.*

Gen.45.a.4

13 Καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ ἀνεγνωρίσθη Ἰωσὴφ τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ, καὶ φανερὸν ἐγένετο τῷ Φαραὼ τὸ γένος τοῦ Ἰωσήφ.

13 ‖ Et in secũda *profectione* agnitus est Ioseph à fratribus suis, & innotuit Pharaoni genus Ioseph.

13 *Et in secundo cognitus est Ioseph à fratrib⁹ suis, & manifestatum est Pharaoni genus eius.*

14 Ἀποστείλας δὲ Ἰωσὴφ μετεκαλέσατο τὸν πατέρα αὐτοῦ Ἰακώβ, καὶ πᾶσαν τὴν συγγένειαν αὐτοῦ, ἐν ψυχαῖς ἑβδομήκοντα πέντε.

14 "Missis autem *nuntiis*, Ioseph accersiuit patrem suum Iacob, omnémque cognationem suam, capitum "septuagintaquinque.

14 *Mittens autē Ioseph accersiuit Iacob patrem suum, & omnem cognationem, in animabus septuagintaquinque.*

15 Κατέβη δὲ Ἰακὼβ εἰς Αἴγυπτον· καὶ ἐτελεύτησεν αὐτὸς καὶ οἱ πατέρες ἡμῶν.

15 Descẽdit ergo Iacob ĩ AEgyptũ: obiitq; ipse & patres nostri.

15 *Et descendit Iacob in AEgyptum: & defunctus est ipse & patres nostri.*

9 Erat Deus cum eo, ἦν ὁ Θεὸς μετ᾽ αὐτοῦ. Hebræum est etiam hoc genus dicendi, quo peculiaris quidam Dei fauor erga aliquos declaratur. Videtur enim quodammodo ab iis abesse quos iuuare non sustinet: contrà verò, præsens illis quos ex maximis quibusque periculis eripit.

14 Missis *nuntiis*, ἀποστείλας. Vide Matth.2.c.16. Septuagintaquinque, ἑβδομήκοντα πέντε. Sic legitur in omnibus codicibus quos inspeximus, & iampridem ita scriptum fuisse apparet ex Hieronymo & Augustino, qui multum laborarunt vt hunc locum conciliarent cum eo quod scriptum est Genes.46.c.27, vbi in Hebræa veritatē LXX capita duntaxat numerantur, consentiente etiam Iosepho, libro Antiquit 2.capite 4. Hoc quidem certum est in eiusmodi controuersiis ad fontes esse recurrendum, vnde reliquæ translationes sunt deriuatæ. Itaque ingenuè profiteor, editionem Græcam eo loco mihi videri deprauatam. quod minimè mirum est accidisse in tanta Hebraicæ linguæ imperitia: de iis loquor qui Græcos codices versarunt in manibus. Nam hunc errorem sanè malim existimare ab istis ortum quàm ab ipsis Græcis interpretibus: quos vix mihi quisquam persuaserit tam negligentes esse potuisse vt eorum qui apud Mosen recensentur, saltem nomina non numerarent. Sed magis est eorum audacia reprehendenda qui quum viderent numerum eorum qui sigillatim illic recensentur, collectæ summæ nō respōdere, ausi sunt addere Iosephi nepotes & abnepotes, vt summā explerēt: qua quidē ratione non rectè putauit Augustinus posse septuagintaquinq; capita numerari. Cur enim Iosephi nepotes & abnepotes potius adiiciantur quàm aliorum Patriarcharũ? Quia (fortassis dicat aliquis) solus Iosephus istos sustulerat, quum Iacob in Ægyptum descenderet. Imò verò constat ex Genes. 41.f.46, Iosephum, quum XXX annos ageret, fuisse præfectum Ægypto, quibus si septem illos annos fertiles & duos steriles addas, omnino trigintanouem annos efficies, quot natum esse oportuit Iosephum quum Iacob in Ægyptum veniret, anno videlicet sterilitatis tertio ineunte, sicut apparet Gen.45.a.6, vt ne nepotes quidem eo tempore vllos habuerit, vt qui anno ad summũ tricesimo vxorē duxisset, Gen.41.f.45. Ergo (vt ad rem redeā) corruptè legitur hic numer⁹ in Græcis codicib⁹, & qui Iosephi nepotes & abnepotes ausi sunt adiicere, vt summā explerent, errorem auxerunt: nisi potius fortassis, quum ad marginem essent isti Iosephi nepotes & abnepotes quinque ab aliquo annotati, ac postea per librariorum incuriam in contextum irrepsissent, (quod infinitis penè locis factum esse comperiet quisquis Hebræa cum Græcis comparabit) tandem repertus sit qui quum videret summam non conuenire, nec Hebraicæ veritatis fontes adire posset, errorem (vt existimabat) manifestum emendarit. Eum autem non est quòd quisquam miretur tam multos porro sequutos esse, quum quisquis illa nomina in Græco contextu numeraret, putaret se in summæ numero manifestum errorem deprehendisse. Quæ quum ita se habere ex istis minimè (vt opinor) vanis coniecturis appareat, nemini profectò mirum videri debet, eosdem illos postea hunc Lucæ locum ex illo Mosis deprauato, simili ratione corrupisse. De hoc vt minimè dubitem, illud quoque facit quòd pari audacia aut imperitia potius videā alium Mosis locum corruptum Deuter.10.d.22. vbi similiter, in iis quidem codicibus qui nostra memoria sunt excusi, mētio fit LXXV animarum, quum disertè testetur Hieronymus suo tempore Græcam interpretationem eo loco ab Hebræis non variasse. Sed & mox in hac eadem concione maioris etiam audaciæ vestigia detegemus. Nobis tamen summa fuit religio quicquam ex coniectura mutare.

16 Καὶ μετετέθησαν εἰς Συχὲμ, καὶ ἐτέθησαν ἐν τῷ μνήματι ὃ ὠνήσατο Ἀβραὰμ τιμῆς ἀργυρίου παρὰ τῶν υἱῶν Ἐμμὸρ τοῦ Συχέμ.

17 Καθὼς δὲ ἤγγιζεν ὁ χρόνος τῆς ἐπαγγελίας ἧς ὤμοσεν ὁ Θεὸς τῷ Ἀβραὰμ, ηὔξησεν ὁ λαὸς καὶ ἐπληθύνθη ἐν Αἰγύπτῳ,

18 Ἄχρις οὗ ἀνέστη βασιλεὺς ἕτερος ὃς οὐκ ᾔδει τὸν Ἰωσήφ.

19 Οὗτος κατασοφισάμενος τὸ γένος ἡμῶν, ἐκάκωσε τοὺς πατέρας ἡμῶν, τοῦ ποιεῖν ἔκθετα τὰ βρέφη αὐτῶν, εἰς τὸ μὴ ζωογονεῖσθαι.

20 Ἐν ᾧ καιρῷ ἐγεννήθη Μωσῆς, καὶ ἦν ἀστεῖος τῷ Θεῷ, ὃς ἀνετράφη μῆνας τρεῖς ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ.

16 Qui "trāslati sunt in Sichem, & positi in sepulchro "quod emit Abraham pretio argenti à filiis Emmor filii Sichem.

17 Quum autem appropinquaret tempus promissionis "cuius *causa* Deus iurauerat Abrahæ, creuit populus & multiplicatus est in AEgypto,

18 Vsquequo exortus est alius rex, qui non nouerat Ioseph.

19 Hic "aduersus genus nostrum ingeniosus, malè accepit patres nostros, *adeo* vt exponerent infantes suos "ne sobolescerent.

20 Quo tempore natus est Moses, qui fuit "diuinitus venust⁹, & nutritus fuit tribus mēsibus in domo patris sui.

16 Et translati sunt in Sichē, & positi sunt in sepulchro quod emit Abrahā pretio argenti à filijs Hemor filij Sichem.

Quū autem appropinquaret tempus promissionis quam confessus erat Deus Abrahæ, creuit populus & multiplicatus est in AEgypto,

18 Quoadusque surrexit alius rex in AEgypto qui non sciebat Ioseph.

19 Hic circumueniens genus nostrum, afflixit patres nostros, ut exponerent infantes suos, ne uiuificarentur.

20 Eodē tempore natus est Moyses, & fuit gratus Deo, qui nutritus est tribus mēsibus in domo patris sui.

16 Translati sunt, μετετέθησαν. Translati sunt, videlicet ipsi Patriarchæ Iacobi filii, quanuis vnius Iosephi mentio fiat Ios.24.g.32. Nam Hieronymus quoque in Paulæ epitaphio, duodecim Patriarcharum sepulchra in Sichem collocat: vt tum ex hoc loco, tum etiam ex oculati testis Hieronymi authoritate, facilè mihi persuaserim firmum nō esse quod narrat Iosephus lib. Antiquitatum 2 capite 4, cæterorum Patriarcharum corpora, vno Iosepho excepto, Hebronem relata, ibique sepulta fuisse: quum de eo nihil in historia sacra narretur, & hic (vt dixi) locus apertè repugnet. Quod autem ad ipsum Iacobum attinet, is fuit sepultus in Hebrō, in illa duplici spelunca cum Abrahamo & Isaaco, (vt disertè scribitur Genes.50.b.13) à qua narratione nihil discrepat quod hîc testatur Stephanus, siquis dextrè intelligat. Neque enim quicquam est quod nos cogat ista accipere de ipso Iacobo. Quod emit Abraham, ὃ ὠνήσατο Ἀβραάμ. Hic verò locus non dubito quin primùm ab imperito quopiam fuerit deprauatus: qui, quum Euangelista simpliciter & nullo adiecto nominatiuo scripsisset, ὃ ὠνήσατο τιμῆς ἀργυρίου, existimauerit imperfectam esse orationem: & quum meminisset emptæ cuiusdam speluncæ ab Abrahamo, (cuius fit mentio Gen.23) Abrahami nomen ad marginem annotauit, quasi videlicet explendæ constructioni deesset: vnde factum vt facilè in contextū irreperet, & error (quod aiunt) priore peior nasceretur. Atqui non supplendum Abrahami nomen, sed relatiuum potius αὐτὸς, aut ἐκεῖνος, id est ipse vel ille, videlicet Iacobus, cuius nomen in superiore atque adeo cohærente membro fuit expressum. Neque enim Abraham is est qui emit agrum in Sichem à filiis Emor filii Sichē, in quo Patriarchæ fuerunt sepulti, sed Iacobus potius, vt disertè scribitur Gen.33. Fuit autem res ista celebris ea etiam tempestate, & omnibus nota, (vt liquet ex cap. Ioh.4.a.5) vt ἁμαρτήματι μνημονικῷ nullus hîc locus relinquatur: quod etiā haud scio q̄ religiosum fuerit, aut ipsi Stephano iam velut ex ipsis cælis cōcionanti, aut Lucæ hæc scribenti tribuere. Simili quorundam partim temeritate partim ignorantia factum puto vt Matth.27.a.9, nomen Zachariæ: Mar.2.d.26, Abiatharis pontificis: ac fortassis etiam Lucæ 2.a.2, Cyrenii præsidis nomen in contextum reponeretur. Quinetiam testatur Hieronymus De optimo genere interpretandi ad Pammachium, Mat.13.e.35, in multos codices irrepsisse nomē Esaiæ, pro quo deinde substitutū sit nomē Asaph, quū hodie neutrum illic legatur, & optima quidē ratione, vt opinor. Itē Mar.12.d.42, magna causa est cur ex margine totum hoc ὅ ἐστι κοδράντης, additū esse suspicer: quæ exempla alii nonnulli etiam ex veteribus ante me, si non omnia, certè pleraque annotarunt: & idcirco proferenda putaui hoc loco vt hanc coniecturam ostenderē non modò probabilibus rationibus niti quas antè exposuimus, sed etiam similibus exemplis non carere. Suum interim cuique liberum iudicium esto

17 Cuius *causa* iurauerat, ἧς ὤμοσεν. Vulgata, Quam confessus fuerat, ἧς ὡμολόγησε: quod non probo, & si maximè probarem, mallem conuertere, Quam spoponderat.

19 Aduersus genus nostrum ingeniosus, κατασοφισάμενος τὸ γένος ἡμῶν. Vulgata & Erasmus, Circūueniens: quam significationem fateor quidem huic verbo tribui, sed tamen non putaui huic loco satis accommodatam. Nam obsecro, in istis Pharaonis edictis quis non apertā potius crudelitatem perspiciat quàm fraudem? Sed in eo videtur solers & ingeniosus Pharao quòd rationem inuenerit Israelitas paulatim extinguendi, ita tamen vt magnas ex iis ipsis vtilitates caperet, quas alioquin erat amissurus si vel eos omnes semel perdidisset, vel Ægypto eiecisset. Idem ergo valet κατασοφίζεσθαι τὸ γένος ἡμῶν atque τεχνάζειν καὶ μηχανᾶσθαι κατὰ τοῦ γένους ἡμῶν: id est, solerter aliquid excogitare aduersus genus nostrum. Idque etiā ex eo liquet quòd Moses Exodi 1.b.10, non vtitur verbo רימה, sed נתחכמה לו, inquit, id est, solerti ingenio aduersus eū vtamur: nam etiā tradunt doctissimi Hebræi intransitiuè accipiendum. Meritò autē id dicitur de eo qui ex suis inimicis nō modò nullum damnum, sed magnos etiam fructus tulit, si quidem ipsius consilia ex humana prudētia æstimes: quāuis postea senserit Pharao malum consilium consultori esse pessimum. Ne sobolescerent, εἰς τὸ μὴ ζωογονεῖσθαι. Vulgata malè & obscurè, Ne viuificarentur. Eras. verò perperam ad ipsos fœtus retulit, quū interpretaretur, Ne vitales essent.

20 Diuinitus venustus, ἀστεῖος τῷ Θεῷ. Ἀστεῖος quum ad corpus refertur, venustam & bellam formam declarat, pro quo legimus Exo. טוב, sicut Terentius bonam formam dixit. Itaque (meo iudicio) interpretes non rectè conuerterunt, Deo gratus. Neque enim aliud significauit Stephanus quàm quod illic de Mose scribitur, fuisse videlicet venustissima forma, quo instrumento vsus est Dominus vt & eius parentes & postea Pharaonis filia ad misericordiam flecterentur. Cæterùm illud τῷ Θεῷ, quod non additur in Exodo neque etiā Heb.11.ver.23, ex Hebræorum idiotismo explicandum est, vel DIVINITVS, vt 2.Cor.10.a.4: vel DIVINE, id est excellenter, & quasi supra communem hominum captum, vt Ionæ capite 3.a.3, Niniue dicitur fuisse גדולה לאלהים. Id est, ad verbum, magna Deo, pro quo Græci interpretes habent μεγάλη τῷ Θεῷ, id est ἐξαιρέτως.

Ἐκτεθέντα δὲ αὐτὸν, ἀνείλετο αὐτὸν ἡ θυγάτηρ Φαραὼ, καὶ ἀνεθρέψατο αὐτὸν ἑαυτῇ εἰς υἱόν.

21 Expositum autem illum sustulit filia Pharaonis, & nutriuit eum sibi " pro filio.

21 *Exposito autem illo, sustulit eum filia Pharaonis, & nutriuit eum sibi in filium.*

Καὶ ἐπαιδεύθη Μωσῆς πάσῃ σοφίᾳ Αἰγυπτίων· ἦν δὲ δυνατὸς ἐν λόγοις καὶ ἐν ἔργοις.

22 Et eruditus est Moses omni sapientia AEgyptiorum: erátque potens dictis & factis.

22 *Et eruditus est Moyses omni sapientia AEgyptiorum: & erat potens in uerbis & in operibus suis.*

Ὡς δὲ ἐπληροῦτο αὐτῷ τεσσαρακονταετὴς χρόνος, ἀνέβη ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ ἐπισκέψασθαι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ τοὺς υἱοὺς Ἰσραήλ.

23 Vt verò expletum est ei quadraginta annorum tẽpus, subiit in cor eius vt inuiseret fratres suos filios Israel.

23 *Quũ autem impleretur ei quadraginta annorum tempus, ascendit in cor eius ut uisitaret fratres suos filios Israel.*

Exod.2.b.11

Καὶ ἰδών τινα ἀδικούμενον, ἠμύνατο, καὶ ἐποίησεν ἐκδίκησιν τῷ καταπονουμένῳ, πατάξας τὸν Αἰγύπτιον.

24 ‖Et quum vidisset quendam iniuria affici, tutatus est, & percusso AEgyptio, vindicauit eũ qui opprimebatur.

24 *Et quũ uidisset quendã iniuriam patientem, uindicauit illum, & fecit ultionẽ ei qui iniuriã sustinebant, percusso AEgyptio.*

Ἐνόμιζε δὲ συνιέναι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ ὅτι ὁ Θεὸς διὰ χειρὸς αὐτοῦ δίδωσιν αὐτοῖς σωτηρίαν· οἱ δὲ οὐ συνῆκαν.

25 Existimabat autẽ fratres suos intelligere Deum per manum ipsius dare eis salutem. At illi non intellexerunt.

25 *Existimabat autẽ intelligere fratres quoniã Deus per manum ipsius daret salutem illis: at illi non intellexerunt.*

Exod.20.b.13

Τῇ δὲ ἐπιούσῃ ἡμέρᾳ ὤφθη αὐτοῖς μαχομένοις, καὶ συνήλασεν αὐτοὺς εἰς εἰρήνην, εἰπών, Ἄνδρες, ἀδελφοί ἐστε ὑμεῖς· ἱνατί ἀδικεῖτε ἀλλήλους;

26 ‖Porro sequenti die visus est ipsis pugnantibus, & compulit eos in pacem, dicens, Viri, fratres estis vos: cur alii alios iniuria afficitis?

26 *Sequenti uerò die apparuit illis litigãtibus, & reconciliabat eos in pace, dicens, Viri, fratres estis, ût quid nocetis alterutrum?*

Ὁ δὲ ἀδικῶν τὸν πλησίον, ἀπώσατο αὐτὸν, εἰπών, Τίς σε κατέστησεν ἄρχοντα καὶ δικαστὴν ἐφ᾽ ἡμᾶς;

27 Is autem qui iniuria afficiebat proximũ, repulit eum, dicens, Quis te constituit principem & iudicem super nos?

27 *Qui autẽ iniuriã faciebat proximo, repulit eũ, dicẽs, Quis te cõstituit principẽ & iudicẽ super nos?*

Μὴ ἀνελεῖν με σὺ θέλεις, ὃν τρόπον ἀνεῖλες χθὲς τὸν Αἰγύπτιον;

28 Num tu me vis interimere, quemadmodũ interemisti heri AEgyptium?

28 *Nũquid interficere me tu uis, quemadmodum interfecisti heri AEgyptiũ?*

Ἔφυγε δὲ Μωσῆς ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ, καὶ ἐγένετο πάροικος ἐν γῇ Μαδιὰμ, οὗ ἐγέννησεν υἱοὺς δύο.

29 Ad hunc autem sermonem Moses fugit, & factus est aduena in terra Madiã, vbi genuit duos filios.

29 *Fugit autem Moyses in uerbo isto, & factus est aduena in terra Madiã, ubi generauit filios duos.*

Exod.3.a.2

Καὶ πληρωθέντων ἐτῶν τεσσαράκοντα ὤφθη αὐτῷ ἐν τῇ ἐρήμῳ τοῦ ὄρους Σινᾶ ἄγγελος Κυρίου ἐν φλογὶ πυρὸς βάτου.

30 Expletis verò annis quadraginta ‖ visus est ei ĩ deserto mõtis Sina Angelus Domini in flammeo igne rubi.

30 *Et expletis annis quadraginta apparuit illi in deserto montis Sina Angelus in igne flammæ rubi.*

Ὁ δὲ Μωσῆς ἰδὼν ἐθαύμασε τὸ ὅραμα· προσερχομένου δὲ αὐτοῦ κατανοῆσαι, ἐγένετο φωνὴ Κυρίου πρὸς αὐτὸν,

31 Moses autem vt conspexit, admiratus est visum: & quum accederet ad considerandũ, extitit ad eũ vox Domini, *dicentis*,

31 *Moyses autem uidens admiratus est uisum: & accedente illo ut consideraret, facta est ad eum uox Domini,*

Ἐγὼ ὁ Θεὸς τῶν πατέρων σου, ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ. Ἔντρομος δὲ γενόμενος Μωσῆς οὐκ ἐτόλμα κατανοῆσαι.

32 Ego *sum* Deus ille patrũ tuorum, Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob. Tremefactus autem Moses non audebat considerare.

32 *Ego sum Deus patrum tuorũ, Deus Abrahã, Deus Isaac, & Deus Iacob. Tremefactus autem Moyses non audebat considerare.*

Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Κύριος, Λῦσον τὸ ὑπόδημα τῶν ποδῶν σου· ὁ γὰρ τόπος ἐν ᾧ ἕστηκας, γῆ ἁγία ἐστίν.

33 Dixit autem ei Dominus, Solue soleas pedum tuorum: locus enim in quo stas, terra sancta est.

33 *Dixit autẽ illi Dominus, Solue calceamentum pedũ tuorum: locus enim in quo stas, terra sancta est.*

Ἰδὼν εἶδον τὴν κάκωσιν τοῦ λαοῦ μου τοῦ ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ τοῦ στεναγμοῦ αὐτῶν ἤκουσα, καὶ κατέβην ἐξελέσθαι αὐτούς. καὶ νῦν δεῦρο, ἀποστελῶ σε εἰς Αἴγυπτον.

34 Vidi, vidi vexationem populi mei qui *est* in AEgypto, & suspiria eorum audiui: & descendi vt eruam eos: nũc ergo veni, mittam te in AEgyptum.

34 *Videns uidi afflictionẽ populi mei qui est in AEgypto, & gemitum eorum audiui, & descẽdi liberare eos: & nũc ueni, mittam te in AEgyptum.*

21 Pro filio, εἰς υἱόν. Heb. לְבֵן: id est (vt rectè quoque vertit Eras.) Vice filii. Vulg. ad verbũ, In filiũ.

35 Τοῦτον τὸν Μωϋσῆν ὃν ἠρνήσαντο, εἰπόντες, Τίς σε κατέστησεν ἄρχοντα καὶ δικαστήν; τοῦτον ὁ Θεὸς ἄρχοντα καὶ λυτρωτὴν ἀπέστειλεν ἐν χειρὶ ἀγγέλου τοῦ ὀφθέντος αὐτῷ ἐν τῇ βάτῳ.

35 Hunc Mosen quem abnegauerant, dicentes, Quis te constituit principē & iudicem? hunc, *inquam*, Deus principem & redemptorē misit, ductu Angeli qui visus fuerat ei in rubo.

35 *Hunc Moysen quem negauerūt, dicentes, Quis te constituit principem & iudicem? hunc Deus principem & redemptorem misit, cum manu Angeli qui apparuit illi in rubo.*

36 Οὗτος ἐξήγαγεν αὐτούς, ποιήσας τέρατα καὶ σημεῖα ἐν γῇ Αἰγύπτου, καὶ ἐν ἐρυθρᾷ θαλάσσῃ, καὶ ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἔτη τεσσαράκοντα.

36 ‖Hic eduxit illos editis miraculis & signis in AEgypto, & in rubro mari, ‖ & in deserto, annis quadraginta.

36 *Hic eduxit illos, faciens prodigia & signa in terra AEgypti, & in rubro mari, & in deserto, annis quadraginta.*

Exod. 7.8.9.10. 11.14
Exod.16.a.1

37 Οὗτός ἐστιν ὁ Μωϋσῆς ὁ εἰπὼν τοῖς υἱοῖς Ἰσραήλ, Προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε.

37 Hic est Moses ille qui dixit filiis Israel, ‖Prophetam suscitabit vobis Dominus Deus vester è fratrib⁹ vestris sicut me: eum audite.

37 *Hic est Moyses qui dixit filijs Israel, Prophetam suscitabit uobis Deus de fratribus uestris tanquam me: ipsum audietis.*

Deut.18.c.15
supra, 3.d.22

38 Οὗτός ἐστιν ὁ γενόμενος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐν τῇ ἐρήμῳ, μετὰ τοῦ ἀγγέλου τοῦ λαλοῦντος αὐτῷ ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ, καὶ τῶν πατέρων ἡμῶν ὃς ἐδέξατο λόγια ζῶντα δοῦναι ἡμῖν.

38 ‖Hic ille est qui fuit in congregatione in deserto, cum Angelo qui loquebatur ei in mōte Sina, & cum patribus nostris, quique excepit viua eloquia quæ nobis traderet.

38 *Hic est qui fuit in Ecclesia in solitudine, cum Angelo qui loquebatur ei in monte Sina, & cum patribus nostris, qui accepit uerba uitæ dare nobis.*

Exod.19.a.1

39 Ὧ οὐκ ἠθέλησαν ὑπήκοοι γενέσθαι οἱ πατέρες ἡμῶν, ἀλλ' ἀπώσαντο, καὶ ἐστράφησαν ταῖς καρδίαις αὐτῶν εἰς Αἴγυπτον·

39 Cui noluerunt auscultare patres nostri, sed repulerunt *eum*, & auersi sunt corde suo in AEgyptum:

39 *Cui noluerunt obedire patres nostri, sed repulerūt, & auersi sunt cordibus suis in AEgyptum:*

40 Εἰπόντες τῷ Ἀαρών, Ποίησον ἡμῖν θεοὺς οἳ προπορεύσονται ἡμῶν. ὁ γὰρ Μωσῆς οὗτος ὃς ἐξήγαγεν ἡμᾶς ἐκ γῆς Αἰγύπτου, οὐκ οἴδαμεν τί γέγονεν αὐτῷ.

40 Dicentes Aharoni, ‖Fac nobis deos qui præeāt nobis. Mosi enim isti qui eduxit nos è terra AEgypti, nescimus quid cōtigerit.

40 *Dicentes ad Aharon, Fac nobis deos qui præcedant nos: Moyses enim hic qui eduxit nos de terra AEgypti, nescimus quid factum sit ei.*

Exod.32.a.1

41 Καὶ ἐμοσχοποίησαν ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, καὶ ἀνήγαγον θυσίαν τῷ εἰδώλῳ, καὶ εὐφραίνοντο ἐν τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν αὐτῶν.

41 Et vitulum fecerunt per illos dies, obtulerúntque sacrificium idolo, & oblectarunt sese operibus manuum suarum.

41 *Et uitulum fecerunt in diebus illis, & obtulerunt hostiam simulachro, & lætabantur in operibus manuum suarum.*

Amos 5.g.25

42 Ἔστρεψε δὲ ὁ Θεός, καὶ παρέδωκεν αὐτοὺς λατρεύειν τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ· καθὼς γέγραπται ἐν βίβλῳ τῶν προφητῶν,

42 Auertit autem ‖ se Deus, & tradidit eos in seruitutem exercitus cæli: sicut scriptum est in libro Prophetarum,

42 *Cōuertit autē Deus, & tradidit eos seruire militiæ cæli: sicut scriptum est in libro Prophetarum,*

35 Ductu, ἐν χειρί. Heb. ביד, id est (vt Vulgata & Eras. ad verbum interpretantur) Per manum: quæ interpretatio sæpe quidem conuenit, vt paulo antè versu 25, & infrà 15.e.23: hic autem visa est paulo obscurior. Vocant autem Hebræi יד, id est manum, quicquid est vice instrumenti ad aliquid agendum, sed peculiaris atque adeo prorsus diuersa est hoc loco istius translationis ratio. Esset enim nimiū frigida interpretatio siquis hæc ita acciperet quasi diceretur Dominus, Angeli ministerio Mosen vocasse: quū (ni fallor) hoc quoque significetur, Mosen istius manu ac potestate fuisse armatum, vt Angelus ille, nimirum Christus, (sicut explicat Apostolus 1. Cor.10.a.4) verus fuerit liberator ac ductor, cuius minister fuerit Moses.

36 Et in deserto annis quadraginta, καὶ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἔτη τεσσαράκοντα. Id est, Et in deserto, vbi versatus est annos 40. Est enim præcisum hoc dicendi genus, & petitum è medio, sicut pleraque alia: cuiusmodi & illud est quod vsurpauit suprà versu 9, quum diceret Patriarchas vendidisse Iosephum in Ægyptū, id est vt in Ægyptum abduceretur.

37 Sicut me: eum audite, ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε. Vulgata, Tanquam me: ipsum audietis. Pro quo nonnulli corruptè impresserunt, Tanquam meipsum audietis, quasi ὡς ἐμὲ non pertineat ad superiora, & pro ἐμὲ scriptum sit ἐμαυτοῦ: quem errorem annotauit quidem Eras. sed ita vt eum immeritò videatur interpreti tribuere, nec etiam vnde ortus sit, cognouisse.

38 Viua eloquia, λόγια ζῶντα. Vocantur λόγια à Græcis (inquit Thucydidis interpres) τὰ παρὰ τοῦ Θεοῦ καταλογάδην λεγόμενα: id est, quæ à Deo dicūtur oratione soluta, quotidiano videlicet sermone, & quasi nobiscū colloquatur. Nam versus illos fatidicos quos furentes vates fundebant, χρησμοὺς Græci vocant. Non dubium est ergo quin λόγια Lucas appellet quæ Hebræi vocant הדברים, & huc respiciat quòd Deus ipse dicatur ea pronuntiasse, & digito suo descripta, Mosi tradidisse. Vetus interpres conuertit, Verba vitæ, id est λόγους ζωῆς. Quidā etiam codices legunt λόγον ζῶντα, id est sermonem viuum.

42 Tradidit eos in seruitutē, παρέδωκεν αὐτοὺς λατρεύειν. Id est, Eos à suo spiritu desertos tradidit Satanæ

& peruersis cupiditatibus, vt seruirent stellis. Exercitui cæli, τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ. Vulgata & Eras. Militiæ cæli: de quo diximus Luc.2.b.13. Vocat autem hoc loco exercitum cæli, non ipsos Angelos, sed solem, lunam, & reliqua sidera, vt manifestè apparet ex Deuter.17.a.3. Prophetarum, τῶν προφητῶν. Vide Mar.1.a.2.

Μὴ σφάγια καὶ θυσίας προσηνέγκατέ μοι ἔτη τεσσαράκοντα ἐν τῇ ἐρήμῳ, οἶκος Ἰσραήλ;

Num victimas & oblationes obtulistis mihi annis quadraginta in deserto, domus Israel?

Nunquid victimas aut hostias obtulistis mihi annis quadraginta in deserto, domus Israel?

43 Καὶ ἀνελάβετε τὴν σκηνὴν τοῦ Μολὸχ, καὶ τὸ ἄστρον τοῦ θεοῦ ὑμῶν Ῥεμφὰν, τοὺς τύπους οὓς ἐποιήσατε προσκυνεῖν αὐτοῖς· καὶ μετοικιῶ ὑμᾶς ἐπέκεινα Βαβυλῶνος.

43 Imò baiulastis tabernaculum Moloch, & sidus Dei vestri Remphan, quas figuras fecistis vt eas adoraretis: itaque transferam vos trans Babylonem.

43 *Et suscepistis tabernaculū Moloch, & sidus Dei uestri Remphan, figuras quas fecistis adorare eas: & trasferā uos trans Babylonem.*

44 Ἡ σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου ἦν ἐν τοῖς πατράσιν ἡμῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ, καθὼς διετάξατο ὁ λαλῶν τῷ Μωσῇ ποιῆσαι αὐτὴν κατὰ τὸν τύπον ὃν ἑωράκει.

Exodi 25.d.40 heb.8.b.5

44 Tabernaculum testimonii fuit patribus nostris in deserto, prout præceperat ‖is qui dixerat Mosi vt faceret illud secūdum exemplar quod viderat.

44 *Tabernaculum testimonii fuit patribus nostris in deserto, sicut disposuit illis Deus, loquens ad Moysē, ut faceret illud secūdū formā quā uiderat.*

45 Ἣν καὶ εἰσήγαγον διαδεξάμενοι οἱ πατέρες ἡμῶν μετὰ Ἰησοῦ ἐν τῇ κατασχέσει τῶν ἐθνῶν, ὧν ἐξῶσεν ὁ Θεὸς ἀπὸ προσώπου τῶν πατέρων ἡμῶν, ἕως τῶν ἡμερῶν Δαβίδ.

Iosue 2.c.14 2.Reg.2.c.16 psal.13.a.3

45 ‖Quod etiam acceptum introduxerunt patres nostri cum Iesu in possessionem Gentium, quas expulit Deus à conspectu patrum nostrorum, ‖vsque ad dies Dauid.

45 *Quod & induxerūt suscipientes patres nostri cum Iesu in possessionem Gentium, quas expulit Deus à facie patrum nostrorum, usque in diebus Dauid.*

Et oblationes, καὶ θυσίας. Heb. מנחה. Ideo oblationes potius conuerti quàm hostias, quum alioqui vertere soleant Græci θυσίας quæ ab Hebræis dicuntur זבחים, vt diximus Marci cap.12.c.33. Accipitur tamen θυσία pro מנחה, etiam Marci capite 9.ver.49, quum nonnulli sint qui θυσίαν à thure deriuent, vt propriè declaret thuris suffitus.

43 Imo baiulastis, καὶ ἀνελάβετε. Hebr. ונשאתם. id est, in humeros vestros sublatum tulistis: quod etiam de arca fœderis dicitur, 1.Reg.2.d.26. Idem ergo valet τὸ ἀναλαμβάνειν hoc loco atque τὸ αἴρεσθαι: & ו positum est pro aduersatiua. Vulg. & Eras. Suscepistis, perperam. Quidam per futurum conuertunt: quos si sequamur, conuertemus potius, Baiulabitis igitur. Tabernaculum Moloch, τὴν σκηνὴν τοῦ Μολόχ. Stephanum lingua sua loquentē certū est ipsa Prophetæ verba citasse. At Lucas Græcè scribens Græcam editionem sequutus est: quam fateor ab Hebraica veritate in hoc testimonio plurimùm variare: sed ita tamen vt verba quidem diuersa sint, sententia prorsus sit eadem. Non est ergo quòd hac varietate quisquam offendatur, quam ego sigillatim annotabo. Pro eo igitur quod in Hebræis סכות מלככם, id est, Siccuth regem vestrum (est enim Siccuth idoli nomen) Græci legerunt סוכות מלככם, id est tabernaculum Moloch vestro: quanuis pronomen hîc sit prætermissum. Et sidus dei vestri Remphan, & figuras quas fecistis, καὶ τὸ ἄστρον τοῦ θεοῦ ὑμῶν Ῥεμφὰν, τοὺς τύπους οὓς ἐποιήσατε. Hebraica sic habent, ואת כיון צלמיכם כוכב אלהיכם אשר עשיתם לכם, id est, Et Ciiun imaginem vestram, stellam deorum vestrorū quos fecistis vobis. Apparet igitur in Græcis perturbatum esse ordinem, vt qui priore loco legerint, כוכב אלהיכם, id est, stellam deorum vestrorum: deinde pro Ciiun (quod nomen est idoli) subiectum fuisse aliud nomen. in quo etiam scribendo plurimùm variant codices, quum alii Ῥεμφὰν, alii Ῥαιφὰν, alii Ῥαμφὰν, alii Ῥεφὰν, (vt Iust) alii Ῥαφὰν, alii denique Ῥεφᾶ scribant, vt corruptum esse hoc saltē nomen facilè appareat. Postremò צלמיכם, pro quo verterunt, τοὺς τύπους ὑμῶν, id est imagines seu figuras vestras, coniunxerunt cum verbo עשיתם, id est ἐποιήσατε, fecistis, prætermisso pronomine לכם, cuius demum loco substituerunt προσκυνεῖν αὐτοῖς, ad adorandum eas: nisi hoc fortassis, quemadmodum & alia multa, ex aliis locis annotatum, postea in contextum irrepsit. Id autem ita esse apparet ex Iustino, qui in Dialogo πρὸς Τρύφωνα, hunc locū citans, legit οὓς ἐποιήσατε ἑαυτοῖς, neque quicquam addit amplius. Quod autem attinet ad nomen illud Remphan, mihi inter tam varias lectiones maximè probatur Ῥεφᾶ, id est רפא, quo nomine nemo nescit Gigantes significari. Sed & illud est extra controuersiam, gigantea forma solitum fuisse pingi Herculem. Hunc autem Ægyptios vocare consueuisse Chonem obseruat Lilius ex Antiocho quodam Epiphanis, vt verisimile mihi videatur, quum inter Chon & Ciiun non magnū sit discrimen, & peregrina illa nomina à Græcis plerunque sint valde deprauata, hoc idolum quod Ægyptii vocarūt Ciiun, Iudæos à forma & magnitudine רפא vocasse, quod sequutus sit Græcus interpres. sed hæc coniectura ne mihi quidem satisfacit. Trans Babylonem, ἐπέκεινα Βαβυλῶνος. Hebraica veritas habet מהלאה לדמשק, & Iustinus eo loco quem modò citaui, legit ἐπέκεινα Δαμασκοῦ, vltra Damascum, vt hîc saltem deprauatum esse hunc locum appareat.

44 Tabernaculum testimonii, ἡ σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου. Sic Græci interpretes solent exprimere quod Heb. dicitur אוהל מועד, id est tabernaculum conuentus, in quo videlicet solebant Israelitæ conuenire: sicut non prorsus dissimili ratione hodie Christianorum templa vulgò solent Ecclesiæ, id est congregationes & conuentus, vocari. Videntur tamen Græci interpretes alienæ radicis עוד significationem sequuti.

45 Acceptum, διαδεξάμενοι. Id est per manus traditum. Nam διαδέχεσθαι id dicimus quod de manu (vt aiunt) in manum traditum ad nos peruenit, vt patrimonia & quæcunque alia per varios gradus successionis ad nos deueniunt. Erasmus, Qui successerunt: quæ interpretatio mihi non satis probatur, quia διαδέχεσθαι plerunque est actiuum. In possessionem Gentium, ἐν τῇ κατασχέσει τῶν ἐθνῶν. Metonymicè vocantur regiones quæ à Gentibus obtinebātur. A conspectu patrū nostrorū, ἀπὸ προσώπου τῶν πατέρων ἡμῶν. Heb. מלפני אבותיכם, id est, quas Deus expulit, vt ingredientibus maioribus nostris cederent harum regionum possessione. perinde enim loquitur acsi Deus illis venturis iter muniens, gentes illas deleuisset, vt in vacuam hostibus possessionem.

ſeſſionem mitterentur: quod etiam præſtitit, ſicuti ſe facturum promiſerat Exodi 23.f.28, & Ioſ.24.d.12, & Dauid agnoſcit Pſal.44.a.4, & exprobrat illis Eſaias mirifica antitheſi cap.17.c.9. Hæc igitur vis eſt huius Hebraiſmi, quem fœdè corrupit Caſtellio, quum interpretaretur, Eorum cauſa.

46 Ὃς εὗρε χάριν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ ᾐτήσατο εὑρεῖν σκήνωμα τῷ Θεῷ Ἰακώβ.

46 Qui fuit in gratia apud Deum, petiitque vt inueniret tabernaculum Deo Iacob.

46 *Qui inuenit gratiam ante Deum, & petijt ut inueniret tabernaculum Deo Iacob.*

47 Σολομῶν δὲ ᾠκοδόμησεν αὐτῷ οἶκον.

47 ||Solomon autem ædificauit ei ædem.

47 *Salomon autem ædificauit illi domum.* 3.Reg.6.a.1 1.paral.17.b.12

48 Ἀλλ' οὐχ ὁ ὕψιστος ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ, καθὼς ὁ προφήτης λέγει,

48 ||Sed Excelſiſſimus ille in manufactis templis non habitat, ſicut Propheta dicit,

48 *Sed non Excelſus in manufactis habitat, ſicut Propheta dicit,* Infrà 17.f.24

49 Ὁ οὐρανός μοι θρόνος, ἡ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου. Ποῖον οἶκον οἰκοδομήσετέ μοι, λέγει Κύριος· ἢ τίς τόπος τῆς καταπαύσεώς μου;

49 ||Cælum mihi thronus eſt, terra autē, ſcabellum pedū meorum. Quam ædem ædificabitis mihi, dicit Dominus: aut quis eſt locus requietis meæ?

49 *Cælum mihi ſedes eſt, terra autem ſcabellum pedum meorum. Quam domum ædificabitis mihi, dicit Dominus: aut quis locus requietionis meæ eſt?* Eſaiæ 66.a.1

50 Οὐχὶ ἡ χείρ μου ἐποίησε ταῦτα πάντα.

50 Nónne manus mea fecit hæc omnia?

50 *Nónne manus mea fecit hæc omnia?*

51 Σκληροτράχηλοι, καὶ ἀπερίτμητοι τῇ καρδίᾳ καὶ τοῖς ὠσὶν, ὑμεῖς ἀεὶ τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἀντιπίπτετε, ὡς οἱ πατέρες ὑμῶν καὶ ὑμεῖς.

51 ||Duri ceruice & incircūciſi corde & auribus, vos ſemper Spiritui ſancto obnitimini, ſicut patres veſtri, *ita* & vos.

51 *Dura ceruice, & incircunciſis cordibus & auribus, uos ſemper Spiritui ſancto reſiſtitis, ſicut patres ueſtri, & uos.* Ierem.9.g.26 ezech.44.c.9

52 Τίνα τῶν προφητῶν οὐκ ἐδίωξαν οἱ πατέρες ὑμῶν; καὶ ἀπέκτειναν τοὺς προκαταγγείλαντας περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ δικαίου, οὗ νῦν ὑμεῖς προδόται καὶ φονεῖς γεγένησθε.

52 Quem Prophetarum non ſunt perſequuti patres veſtri? trucidarunt, inquam, eos qui prænuntiarunt aduentum Iuſti illius, cuius nunc vos proditores & occiſores fuiſtis.

52 *Quem Prophetarū non ſūt perſequuti patres ueſtri? & occiderūt eos qui pronuntiabant de aduentu Iuſti, cuius uos nūc proditores & homicidæ fuiſtis.*

53 Οἵτινες ἐλάβετε τὸν νόμον εἰς διαταγὰς ἀγγέλων, καὶ οὐκ ἐφυλάξατε.

53 ||Qui accepiſtis Legem per diſpoſitionem Angelorum, nec ſeruaſtis.

53 *Qui accepiſtis Legē in diſpoſitione Angelorū, & non cuſtodiſtis.* Exod.19.a.1

54 Ἀκούοντες δὲ ταῦτα, διεπρίοντο ταῖς καρδίαις αὐτῶν, καὶ ἔβρυχον τοὺς ὀδόντας ἐπ' αὐτόν.

54 Audientes autem hæc, frendebant cordibus ſuis, & ſtridebant dentibus in eum.

54 *Audientes autem hæc, diſſecabātur cordibus ſuis et ſtridebāt dētibus in eū.*

55 Ὑπάρχων δὲ πλήρης Πνεύματος ἁγίου, ἀτενίσας εἰς τὸν οὐρανὸν, εἶδε δόξαν Θεοῦ, καὶ Ἰησοῦν ἑστῶτα ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ.

55 Quum autem eſſet plenus Spiritu ſancto, intentis in cælū oculis vidit gloriam Dei, & Ieſum adſtantem ad dextram Dei.

55 *Quū autē eſſet plenus Spiritu ſancto, intendēs in cælū, uidit gloriā Dei, & Ieſum ſtantem à dextris Dei.*

56 Καὶ εἶπεν, Ἰδοὺ, θεωρῶ τοὺς οὐρανοὺς ἀνεῳγμένους, καὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ δεξιῶν ἑστῶτα τοῦ Θεοῦ.

56 Et ait, Ecce, conſpicio cælos apertos, & Filium hominis adſtantem ad dextram Dei.

56 *Et ait, Ecce uideo cælos apertos, & Filium hominis ſtātem à dextris Dei.*

57 Κράξαντες δὲ φωνῇ μεγάλῃ, συνέσχον

57 Exclamantes autem *illi* voce magna, continuerunt au-

57 *Exclamantes autem uoce magna, cōtinuerūt au-*

46 Qui fuit in gratia, ὃς εὗρε χάριν. Vide Luc.1.c.30.

48 Non habitat, οὐ κατοικεῖ. Similem metatheſin particulæ negantis vnam & alteram obſeruauimus in Iohanne: quam niſi obſerues, anantapodoton eſſe videbitur vbi nuſquam eſt.

51 Incircuncisi corde & auribus, ἀπερίτμητοι τῇ καρδίᾳ καὶ τοῖς ὠσίν. Duplicis circuncisionis mentio fit in Vetere teſtamento, vnius externæ, alterius verò interioris, quam Paulus vocat ἀχειροποίητον, cuius illa ſymbolum erat. Inde factum vt duas Iudæorum ſpecies idem conſtitueret, Rom.2.d.28 & 29: quæ niſi obſerues, non poſſis intelligere quid illud ſit de quo Stephanus Iudæos hoc loco reprehendat, id eſt, cur incircunciſi corde dicantur qui in naturæ corruptæ vitiis adhuc hærent demerſi, & incircunciſi auribus, qui vocem Dei ne audire quidem ſuſtinent, quales quidem omnes ſumus natura.

53 Per diſpoſitionem Angelorum, εἰς διαταγὰς ἀγγέλων. i. Angelorum miniſterio. Nam mihi videtur διαταγὴ vſurpari hoc loco pro eo quod διακονία dicitur Heb.1.d.14. quod annotandum fuit nequis Angelos putet ipſius Legis authores, quum internuntii duntaxat fuerint, & adhibiti teſtes in Legis promulgatione à Deo facta. Sic accipiendum eſt quod ait Apoſt. Gal.3.c.19, Legem per Angelos fuiſſe ordinatam: qui locus iſtum optimè explicat. Auguſtinus aliquoties hæc citās, interpretatur, In edictis, quaſi διαταγὴ & διάταγμα ſeu διάταξις idem declarent. quod vt concedam, tamen hanc explicationem apparet admodum eſſe impropriam.

55 Gloriam Dei, δόξαν Θεοῦ. Id eſt, glorioſum Deum, quatenus quidem humanis oculis cerni poteſt. Vide Luc.2.b.9. Adſtantem, ἑστῶτα: Id eſt παρόντα. Itaque ineptè quæritur quomodo hîc dicatur ſtare qui alibi dicitur ſedere: de quo aliquid diximus Luc.18.c.13.

τὰ ὦτα αὐτῶν, καὶ ὥρμησαν ὁμοθυμαδὸν ἐπ' αὐτόν.

58 Καὶ ἐκβαλόντες ἔξω τῆς πόλεως, ἐλιθοβόλουν· καὶ οἱ μάρτυρες ἀπέθεντο τὰ ἱμάτια αὐτῶν παρὰ τοὺς πόδας νεανίου καλουμένου Σαύλου.

59 Καὶ ἐλιθοβόλουν τὸν Στέφανον, ἐπικαλούμενον, καὶ λέγοντα, Κύριε Ἰησοῦ δέξαι τὸ πνεῦμά μου.

60 Θεὶς δὲ τὰ γόνατα, ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ, Κύριε, μὴ στήσῃς αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην. Καὶ τοῦτο εἰπὼν ἐκοιμήθη.

Κεφάλαιον η.

1 Σαῦλος δὲ ἦν συνευδοκῶν τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ. Ἐγένετο δὲ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ διωγμὸς μέγας ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν τὴν ἐν Ἱεροσολύμοις. πάντες τε διεσπάρησαν κατὰ τὰς χώρας τῆς Ἰουδαίας καὶ Σαμαρείας, πλὴν τῶν ἀποστόλων.

2 Συνεκόμισαν δὲ τὸν Στέφανον ἄνδρες εὐλαβεῖς, καὶ ἐποιήσαντο κοπετὸν μέγαν ἐπ' αὐτῷ.

3 Σαῦλος δὲ ἐλυμαίνετο τὴν ἐκκλησίαν, κατὰ τοὺς οἴκους εἰσπορευόμενος· σύρων τε ἄνδρας καὶ γυναῖκας παρεδίδου εἰς φυλακήν.

4 Οἱ μὲν οὖν διασπαρέντες διῆλθον, εὐαγγελιζόμενοι τὸν λόγον.

5 Φίλιππος δὲ κατελθὼν εἰς πόλιν τῆς Σαμαρείας, ἐκήρυσεν αὐτοῖς τὸν Χριστόν.

6 Προσεῖχόν τε οἱ ὄχλοι τοῖς λεγομένοις ὑπὸ τοῦ Φιλίππου ὁμοθυμαδὸν, ἐν τῷ ἀκούειν αὐτοὺς καὶ βλέπειν τὰ σημεῖα ἃ ἐποίει.

7 Πολλῶν γὰρ τῶν ἐχόντων πνεύματα

res suas, & irruerunt concorditer in eum.

58 Et eiectum eum ex vrbe, lapidabant: testes autem deposuerunt pallia sua ad pedes adolescentis qui vocabatur Saulus.

59 Lapidarunt igitur Stephanum, inuocantem & dicentem, Domine Iesu suscipe spiritum meum.

60 Positis autem genibus, clamauit voce magna, Domine, ne statuas eis hoc peccatũ. Et quũ hoc dixisset obdormiuit.

CAP. VIII.

1 Saulus autem consenserat in necem eius. Orta est verò per id tempus persequutio magna aduersus Ecclesiam quæ erat Hierosolymis: & omnes dispersi sunt per regiones Iudææ & Samariæ, præter Apostolos.

2 Extulerunt autem vnà Stephanum viri religiosi, fecerúntque planctum magnum super eum.

3 Saulus verò vastabat Ecclesiam, intrans in singulas domos: & trahens viros ac mulieres, tradebat eos carceri.

4 Illi igitur dispersi peragrabãt regionem, euãgelizantes sermonem Dei.

5 Philippus verò quũ deuenisset in vrbem Samariæ, prædicabat eis Christum.

6 Attendebant autem turbæ concorditer ea quæ à Philippo dicebantur, audientes & videntes signa quæ edebat.

7 Spiritꝰ enim impuri ex mul

res suas, & impetum fecerunt unanimiter in eũ.

58 Et eijcietes eum extra ciuitatem, lapidabãt: & testes deposuerunt uestimenta sua secus pedes adolescentis qui uocabatur Saulus.

59 Et lapidabant Stephanũ inuocantẽ & dicentẽ, Domine Iesu suscipe spiritum meum.

60 Positis autem genibus clamauit uoce magna, Domine, ne statuas illis hoc peccatum. Et quum hoc dixisset, obdormiuit.

CAP. VIII.

1 Saulus autem erat consentiens neci eius. Facta est autem in illa die persequutio magna in Ecclesia quæ erat Ierosolymis: & omnes dispersi sunt per regiones Iudææ & Samariæ, præter Apostolos.

2 Curauerunt autem Stephanum uiri timorati, & fecerunt planctũ magnũ super eum.

3 Saulus autem deuastabat Ecclesiam, per domos intrans: & trahens uiros ac mulieres tradebat in custodiam.

4 Igitur qui dispersi erant pertransibant euangelizantes Verbum.

5 Philippus aũt descẽdẽs in ciuitatem Samariæ, prædicabat illis Christũ.

6 Intendebant autem turbæ iis quæ à Philippo dicebantur, unanimiter audientes, & uidẽtes signa quæ faciebat.

7 Multi enim eorum qui habebant spiritus im-

58 Testes autem, καὶ οἱ μάρτυρες. Cautum erat in Lege vt testes lapidationẽ auspicarentur, Deut. 17.v.7. Quãuis igitur omnia ista per tumultũ sint facta, & quidem violata præsidis prouinciæ authoritate, voluerunt tamen isti videri nihil agere nisi ex Legis diuinæ præscripto.

60 Ne statuas, μὴ στήσῃς. Statuendi vocabulo significari puto firmã ac perennem (vt ita dicã) peccati imputationẽ corã Deo, sicut contrà dicuntur deleri ac remitti peccata quæ cõdonantur. Obdormiuit, ἐκοιμήθη. Id est, Mortuus est. Vide 1. Thess. 4.c.13. In quibusdam Latinis codicibus additur in Domino, ἐν Κυρίῳ.

IN CAPVT VIII.

2 Extulerunt autem vnà, συνεκόμισαν. Vel, comportarunt, ex eo loco nimirũ in quo iacebat lapidibus obrutus. Vulg. & Eras. Curauerunt: quod nimium latè patet, neque etiam Græco verbo respondet. Sed nulla hic mentio conditarum Stephani reliquiarum, aut precum pro mortuis, aut adorationis mortuorum. Religiosi, εὐλαβεῖς. Vulg. barbarè, Timorati. Vide Luc. 2.d.25.

5 In vrbẽ Samariæ, εἰς πόλιν Σαμαρείας. i. in vrbẽ Samariã. Virgil. Hic tamẽ ille vrbẽ Pataui, sedésque locauit Teucrorũ. Neque his obstat quòd articulus non sit adiectus, quũ paulo pòst addatur: & reliquæ vrbes videantur potius oppidula fuisse quàm vrbes. Dedit autẽ hæc metropolis toti regioni nomen, & sub nomine Sebastes ab Herode magno fuit instaurata, vt narrat Iosephus lib. De bello Iudaico 1.cap.6.

6 Audientes, ἐν τῷ ἀκούειν. Hîc Hebræa periphrasis gerundii modi.

7 Spiritus enim impuri, &c. πολλῶν γὰρ τῶν, &c. Vulgata legit, πολλοὶ γὰρ τῶν ἐχόντων, &c. ideo conuertit, Multi enim eorum qui habebant, & paulo pòst ἐξήρχοντο, exibant. Est autem omissum antecedens priore loco, deinde loco relatiui positum, ex Hebræorum idiotismo: qui nisi obseruetur, vix intelligere licebit quæ sit legitima istorum verborum structura. Est autem (vt opinor) eiusmodi, πνεύματα γὰρ ἀκάθαρτα πολλῶν τῶν ἐχόντων [αὐτά,]

ἀκάθαρτα, βοῶντα μεγάλῃ φωνῇ, ἐξήρχετο· πολλοὶ δὲ παραλελυμένοι καὶ χωλοὶ ἐθεραπεύθησαν.

Καὶ ἐγένετο χαρὰ μεγάλη ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ.

Ἀνὴρ δέ τις ὀνόματι Σίμων προϋπῆρχεν ἐν τῇ πόλει μαγεύων καὶ ἐξιστῶν τὸ ἔθνος τῆς Σαμαρείας, λέγων εἶναί τινα ἑαυτὸν μέγαν.

Ὧ προσεῖχον πάντες ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου, λέγοντες, Οὗτός ἐστιν ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ἡ μεγάλη.

Προσεῖχον δὲ αὐτῷ, διὰ τὸ ἱκανῷ χρόνῳ ταῖς μαγείαις ἐξεστακέναι αὐτούς.

Ὅτε δὲ ἐπίστευσαν τῷ Φιλίππῳ εὐαγγελιζομένῳ τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐβαπτίζοντο ἄνδρες τε καὶ γυναῖκες.

Ὁ δὲ Σίμων καὶ αὐτὸς ἐπίστευσε, καὶ βαπτισθεὶς, ἦν προσκαρτερῶν τῷ Φιλίππῳ· θεωρῶν τε σημεῖα καὶ δυνάμεις μεγάλας γινομένας, ἐξίστατο.

Ἀκούσαντες δὲ οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις ἀπόστολοι ὅτι δέδεκται ἡ Σαμάρεια τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀπέστειλαν πρὸς αὐτοὺς τὸν Πέτρον καὶ Ἰωάννην.

Οἵτινες καταβάντες προσηύξαντο περὶ αὐτῶν, ὅπως λάβωσι Πνεῦμα ἅγιον.

(Οὔπω γὰρ ἦν ἐπ' οὐδενὶ αὐτῶν ἐπιπεπτωκὸς, μόνον δὲ βεβαπτισμένοι ὑπῆρχον εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ)

Τότε ἐπετίθουν τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτοὺς, καὶ ἐλάμβανον Πνεῦμα ἅγιον.

Θεασάμενος δὲ ὁ Σίμων ὅτι διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τῶν ἀποστό-

tis qui *eis* tenebãtur, exibãt, clamantes voce magna: multi autem paralytici & claudi sanati sunt.
8 Et gaudium magnum fuit in illa vrbe.
9 Vir autem quidam nomine Simon, antea in vrbe illa exercuerat artem magicam, & Gentem Samariæ obstupefecerat, dicens se esse quempiã magnũ.
10 Quem attendebant omnes à minimo vsque ad maximũ, dicentes, Iste est virtus illa Dei magna.
11 Attendebant autem eum propterea quòd multo tempore magicis artibus eos obstupefecerat.
12 Quum verò credidissent Philippo euangelizanti quæ ad regnum Dei & nomen Iesu Christi *pertinent*, baptizabantur tum viri, tum mulieres.
13 Simon verò & ipse credidit: & baptizatus perdurabat apud Philippum: & cõspiciens signa & virtutes magnas edi, obstupefiebat.
14 Quum autem audissent Apostoli qui erant Hierosolymis, Samariam recepisse Sermonẽ Dei, miserunt ad eos Petrum ac Iohannem.
15 Qui quum descendissent, precati sunt pro eis vt acciperent Spiritum sanctum.
16 (Nondum enim in quẽquam illorum illapsus fuerat, sed baptizati tantùm fuerant in nomine Iesu)
17 Deinde imposuerunt eis manus, & receperunt *illi* Spiritum sanctum.
18 Quũ autẽ cõspexisset Simon per impositionẽ manuũ Apo-

mundos, clamantes uoce magna, exibant: multi autem paralytici & claudi curati sunt.
8 *Factum est ergo gaudium magnum in illa ciuitate.*
9 *Vir autem quidã nomine Simõ, qui antè fuerat in ciuitate magus, seducens gẽtem Samariæ, dicens se esse aliquem magnum.*
10 *Cui auscultabant omnes à minimo usque ad maximũ, dicentes, Hic est uirtus Dei quæ uocatur magna.*
11 *Attendebant autem eũ, propter quod multo tempore magicis suis dementasset eos.*
12 *Quũ uerò credidissẽt Philippo euãgelizanti de regno Dei & nomine Iesu Christi, baptizabantur uiri ac mulieres.*
13 *Tũc Simõ & ipse credidit: & quũ baptizatus esset, adhærebat Philippo: uidens etiam signa & uirtutes maximas fieri, stupens admirabatur.*
14 *Quũ autem audissent Apostoli qui erãt in Ierosolymis, quòd recepisset Samaria uerbum Dei, miserunt ad eos Petrũ & Iohannem.*
15 *Qui quũ uenissent, orauerũt pro ipsis, ut acciperent Spiritum sanctũ.*
16 *(Nõdũ enim in quẽquã illorũ superuenerat, sed baptizati tantùm erant in nomine Domini Iesu)*
17 *Tunc imponebant manus super illos, & accipiebant Spiritum sanctum.*
18 *Quum uidisset autẽ Simon quia per impositionem manus Aposto-*

βοῶντα μεγάλῃ φωνῇ, ἐξήρχετο, id est, Spiritus enim impuri multorum qui eos habebãt, clamãtes magna voce, egrediebãtur. Erasmus autem πολλῶν coniunxit cum verbo ἐξήρχετο, & τῶν ἐχόντων [αὐτὰ] passiuè conuertit. Sic enim interpretatur, Spiritus enim immundi à multis qui illis tenebantur, exibant. quem sum sequutus

9 Et obstupefecerat, καὶ ἐξιστῶν. Id est, ita sibi conciliarat suis præstigiis, vt cæco quodam furore amẽtes, toti essent illi addicti. Vulg. Seducens: id est ἐξαπατῶν, vocabulo nimis diluto. Eras. Dementandi verbo vti maluit, quod etiam vsurpat Vetus interpres proximo versiculo. Ego verò nusquam illud inuenio apud idoneos scriptores.

10 Attendebant, προσεῖχον. Eras. Auscultabant, non satis expressè. Suprà verò versic. 6, vsi sunt iidem interpretes Intendendi verbo, non satis Latina constructione. Sed idem Vetus interpres, tertiò iam à seipso dissentiens, προσεῖχον rectè conuertit Attendebant, quod Erasmus malè mutauit in Auscultabant,

12 Perdurabat apud Philip. ἦν προσκαρτερῶν τῷ Φιλίππῳ. Vulg. & Eras. Adhærebat, προσεκολλᾶτο. Vide Mar.3.b.9. Obstupefiebat, ἐξίστατο. Nemo non videt (opinor) hoc verbum aliter quàm paulo antè accipi hoc loco. Illic enim de eo dicitur qui mentem ac iudicium omne malis artibus amisit, hîc pro magna admiratione ponitur, quum perculsus animus non habet quid constituat. Vide Mar.2.b.12.

15 Spiritum sanctum, Πνεῦμα ἅγιον. Id est, dona illa eximia quibus ornatos esse oportebat illos, præsertim qui præficiẽdi erãt Ecclesiæ. Nam proculdubio missi sunt eò Petrus & Iohannes à cæteris Apostolis partim vt Philippi diaconi doctrinam ipsi confirmarent, partim vt Apostolica authoritate Ecclesiam constituerent.

λων δίδοται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, προσήνεγκεν αὐτοῖς χρήματα,

Λέγων, Δότε κἀμοὶ τὴν ἐξουσίαν ταύτην, ἵνα ᾧ ἐὰν ἐπιθῶ τὰς χεῖρας, λαμβάνῃ Πνεῦμα ἅγιον.

Πέτρος δὲ εἶπε πρὸς αὐτόν, Τὸ ἀργύριόν σου σὺν σοὶ εἴη εἰς ἀπώλειαν, ὅτι τὴν δωρεὰν τοῦ Θεοῦ ἐνόμισας διὰ χρημάτων κτᾶσθαι.

Οὐκ ἔστι σοι μερὶς οὐδὲ κλῆρος ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ· ἡ γὰρ καρδία σου οὐκ ἔστιν εὐθεῖα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

Μετανόησον οὖν ἀπὸ τῆς κακίας σου ταύτης, καὶ δεήθητι τοῦ Θεοῦ, εἰ ἄρα ἀφεθήσεταί σοι ἡ ἐπίνοια τῆς καρδίας σου.

Εἰς γὰρ χολὴν πικρίας καὶ σύνδεσμον ἀδικίας ὁρῶ σε ὄντα.

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Σίμων εἶπε, Δεήθητε ὑμεῖς ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς τὸν Κύριον, ὅπως μηδὲν ἐπέλθῃ ἐπ' ἐμὲ ὧν εἰρήκατε.

Οἱ μὲν οὖν, διαμαρτυράμενοι καὶ λαλήσαντες τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλήμ, πολλάς τε κώμας τῶν Σαμαρειτῶν εὐηγγελίσαντο.

Ἄγγελος δὲ Κυρίου ἐλάλησε πρὸς Φίλιππον, λέγων, Ἀνάστηθι καὶ πορεύου κατὰ μεσημβρίαν, ἐπὶ τὴν ὁδὸν τὴν καταβαίνουσαν ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ εἰς Γάζαν· αὕτη ἐστὶν ἔρημος.

stolorum dari Spiritum san-
ctum, obtulit eis pecunias,
19 Dicens, Date etiam mihi po-
testatem istam, vt cuicūque im-
posuero manus, recipiat Spiri-
tum sanctum.
20 Petrus autem dixit ei, Ar-
gentum tuum tecum ¨ pereat,
qui donum Dei existimaris pe-
cuniis acquiri.
21 Non est tibi pars neque sors
¨in hoc negotio: cor enim tu-
um non est ¨ rectum in Dei
conspectu.
22 Resipisce igitur ab ista ma-
litia tua, & roga Deum, si for-
tè remittatur tibi cogitatio
cordis tui.
23 Video enim te ¨in felle ama-
rissimo ¨ & nexu iniustitiæ po-
situm.
24 Respondens autem Simon
dixit, Precamini vos pro me
apud Dominum, nequid me
inuadat *istorum* quæ dixistis.
25 Illi igitur testificati & loquu-
ti sermonem Dei, reuersi sunt
Hierosolymā, ¨ & multis vicis
Samaritanorū euāgelizarunt.
26 Angelus autem Domini lo-
quutus est Philippo, dicens, Sur-
ge, & vade meridiem versus,
ad viam quæ ab Ierusalem de-
scendit Gazam: ¨ quæ est de-
serta.

lorum daretur Spiritus sanctus, obtulit eis pecuniā,
19 Dicens, Date & mihi hāc potestatem, ut cuicunque imposuero manus, accipiat Spiritum sanctū.
20 Petrus autem dixit ad eū, Pecunia tua tecum sit in perditionem: quoniam donum Dei existimasti pecunia possideri.
21 Non est tibi pars neque sors in sermone isto: cor enim tuum nō est rectum coram Deo.
22 Pœnitentiam itaque age ab hac nequitia tua: et roga Deū, si fortè remittatur tibi hæc cogitatio cordis tui.
23 In felle enim amaritudinis & obligatione iniquitatis video te esse.
24 Respondens autem Simō dixit, Precamini uos pro me ad Dominum ut nihil ueniat super me horum quæ dixistis.
25 Et illi quidem testificati & loquuti uerbum Domini, redibant Ierosolymā, & multis regionibus Samaritanorum euangelizabant.
26 Angel' autē Domini loquutus est ad Philippū, dicēs, Surge, et uade cōtra meridianū, ad uiā quæ descendit ab Ierusalē in Gazā: hæc est deserta.

20 Pereat, εἴη εἰς ἀπώλειαν. Heb. יהי לאבדון: id est, vt ad verbum interpretantur Vulgata & Erasmus, Sit in perditionem. Qui existimaris, ὅτι ἐνόμισας. Vulgata & Erasmus, Quoniam existimasti. Vide Ioh. 2. c. 18.

21 In hoc negotio, ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ. vel (vt Vulg.) In hoc sermone, id est in ista doctrina quam annuntiamus. Erasmus, In hac ratione: quod mihi videtur obscurum. דבר autem Hebræis de re quauis dici, sæpe iam obseruauimus. Rectum coram Deo, εὐθεῖα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Id est, verè rectū & sine simulatione. Vide Luc. 1. a. 6.

23 In felle enim amarissimo, εἰς γὰρ χολὴν πικρίας. Alludit omnino Petrus ad locum Mosis Deut. 29. c. 18, & fel amaritudinis (id est amarissimum) vocat interiorem cordis malitiā, & virus illud diabolicæ impietatis quo magus iste totus erat oppletus. Nam idem vocabulum ראש & venenum & fel declarat Hebræis, & vtraque significatio optimè quadrat: quia vtrouis modo accipias, nullum est magis mortiferum venenū, nullum etiam fel magis amarum peccato, quum semel conscientiam obtinuit. Cæterùm videri posset hoc dicēdi genus, Esse in felle, per hypallagen esse explicandum, ac dicendum potius, Video fel amarissimum in te esse. ac fateor me aliquando in ea opinione fuisse vt hunc locum ita interpretandum putarem: sed tandem comperi mutari non posse hunc Hebraismum quin tota huius dicti emphasis pereat. Sic enim loquuntur Hebræi, vt hominem prorsus oppressum ac quasi intus sepultum declarent. Quemadmodum igitur qui quempiam in aquis esse dicit, aliquid significat multo grauius quàm si aquas in quopiam esse dixerit: sic in felle esse, multo est vehementius dictum quàm fel in aliquo esse. Sic accipio quod ait Dauid Psal. 51. b. 7, se in iniquitate natū & in peccato conceptum: & quod exprobrant Pharisæi cæco illi Ioh. 9. f. 34, ipsum totum natum esse in peccatis: item illud quod toties repetitur apud Paulum, in carne esse & in Spiritu. quorum dictorum emphasis non intelligetur nisi Hebraismum integrū seruaris. Castellio verò eadem audacia vsus in his explicādis atque in plerisque aliis, ita interpretatus est hunc locum, Nam tibi acerbam imminere bilem video: quasi fellis appellatione intelligatur ira Dei, in qua dicatur esse Simon, id est illi obnoxius. Hoc est videlicet interpretem agere, Deo tribuere fel amaritudinis. Et nexu iniustitiæ, καὶ σύνδεσμον ἀδικίας. id est, iniquitatis vinculis ac laqueis irretitum, sicut etiam loquitur Paulus 1. Tim. 2. d. 26. Puto autem sicut peccata vocantur Chald. חובין, id est debita: sic etiam totum hoc dicendi genus à creditorum sæuitia ac crudelitate sumptum, quam Iudæis exprobrans Dominus Esa. 58. b. 6, iubet aperiri חרצובות רשע id est colligationes iniquitatis, quæ ipsa verba Petrus translatitiè hîc vsurpat. Neque enim tam arcta sunt vlla vincula, neque tam molestus est vllus creditor, atque malæ conscientiæ testimonium.

25 Et multis vicis, πολλάς τε κώμας. Vulg. Et multis regionibus, πολλάς τε χώρας. Vide Luc. 21. d. 21.

26 Quæ est deserta, αὕτη ἐστὶν ἔρημος. Tradunt duas fuisse Gazas, vnam veterem, ab Alexandro dirutam, alteram nouam: ideóque oportuisse hanc ab illa distingui: quod non inuenio alterius cuiuspiam scriptoris

authoritate confirmatũ. Quamuis enim ab Alexãdro magno expugnatam & dirutam fuisse Gazam constet, tamen prorsus fuisse subuersam non lego: imò verò non impotentem adhuc fuisse apparet ex eo quòd aliquot pòst seculis, nempe sub Ptolemæo Lathuro, qui penultimus fuit Ptolemæorum, denuò fuit expugnata ab Alexandro Iannæo Iudææ rege, vt disertè commemorat Iosephus lib. Antiq.13.cap.19. Deinde, qui Gazæ alicuius nouæ meminerit, quæ illis temporibus extaret, neminem sanè inuenio: imò verò, si Sozomeno credimus, verã esse nostram coniecturam apparebit. Is enim disertè scribit, Gazæorum nauale, cuius etiam meminit Strabo li. 6, ad Constantini Cæsaris tempora, non Gazam sed Maiumam vocatum fuisse: cuius quidem nominis etymologiam Hebræam esse puto, quasi marinam dicas: deinde quòd Christi religionem esset amplexa, à Constantino ius ciuitatis adeptam, & de filii Constantii nomine vocatam Constantiam, ad Iuliani tẽporibus vsque tempora, qui profanis Gazæis illam concessit, & Gazam nouam iussit vocari. Quum igitur à Iuliani tẽporibus cœperit Gazæ veteris ac nouæ discrimen, non videtur Lucas tãto antè tempore epithetum Desertæ addidisse, vt veterem à noua distingueret. Itaque de via hoc dictum accipio, quæ fuerit admodum infrequens. Siquidem Gazæos constat pertinacissimos fuisse in profana religione, non tantùm aduersus Iudæos, sed etiam aduersus Christianos ipsos imperatores retinenda, vt probabile sit minimè tritum fuisse illinc iter in Hierusalem: qua de re non immeritò admonetur Philippus, qui alioqui quoduis aliud iter potius fuisset ingressus.

Καὶ ἀναστὰς ἐπορεύθη· καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ Αἰθίοψ εὐνοῦχος, δυνάστης Κανδάκης τῆς βασιλίσσης Αἰθιόπων, ὃς ἦν ἐπὶ πάσης τῆς γάζης αὐτῆς, ὃς ἐληλύθει προσκυνήσων εἰς Ἱερουσαλήμ· 27

Ἦν τε ὑποστρέφων, καὶ καθήμενος ἐπὶ τοῦ ἅρματος αὐτοῦ, καὶ ἀνεγίνωσκε τὸν προφήτην Ἡσαΐαν. 28

Εἶπε δὲ τὸ Πνεῦμα τῷ Φιλίππῳ, Πρόσελθε, καὶ κολλήθητι τῷ ἅρματι τούτῳ. 29

Προσδραμὼν δὲ ὁ Φίλιππος ἤκουσεν αὐτοῦ ἀναγινώσκοντος τὸν προφήτην Ἡσαΐαν, καὶ εἶπεν, Ἆρά γε γινώσκεις ἃ ἀναγινώσκεις; 30

Ὁ δὲ εἶπε, Πῶς γὰρ ἂν δυναίμην, ἐὰν μή τις ὁδηγήσῃ με; Παρεκάλεσέ τε τὸν Φίλιππον ἀναβάντα καθίσαι σὺν αὐτῷ. 31

Ἡ δὲ περιοχὴ τῆς γραφῆς ἣν ἀνεγίνωσκεν, ἦν αὕτη, Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη· καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος αὐτὸν ἄφωνος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ. 32

27 Is igitur surgens profectus est: & ecce °quidam AEthiops eunuchus, °dynastes° Candaces reginæ AEthiopum: qui præerat vniuersis illius opibus, venerátque adoraturus in Hierusalem:

28 Reuertebatur sedens in curru suo, legebátque Esaiam Prophetam.

29 Dixit autem Spiritus Philippo, Accede, & adiunge te ad currum istum.

30 Accurrens autem Philippus audiuit eum legentem Esaiam prophetam, & dixit, Nẽpe intelligis quæ legis?

31 At ille ait, Quî enim possim, nisi quis mihi præierit? Et precatus est Philippum vt ascenderet, sederétque secum.

32 °Locus autem Scripturæ quem legebat, hic erat, ‖ Vt ouis ad mactationem ductus est: & vt agnus coram suo tonsore mutus, ita non aperuit os suum.

27 Et surgens abijt: & ecce, uir AEthiops eunuchus, potens Candaces reginæ AEthiopum, qui erat super omnes gazas eius, uenerat adorare in Ierusalem:

28 Et reuertebatur sedens super currũ suũ, legénsque Esaiam prophetam.

29 Dixit autem Spiritus Philippo, Accede, & adiunge te ad currum istum.

30 Accurrens autem Philippus, audiuit eum legentem Esaiã prophetam, & dixit, Putásne intelligis quæ legis.

31 Qui ait, Et quomodo possum, si non aliquis ostenderit mihi? Rogauítque Philippum ut ascenderet, & sederet secum.

32 Locus autem Scripturæ quam legebat, erat hic, Tãquam ouis ad occisionem ductus est: & sicut agnus coram tondente se sine uoce, sic non aperuit os suum. Esaiæ 53.c.7

27 Quidam Æthiops eunuchus, ἀνὴρ Αἰθίοψ εὐνοῦχος. Ridiculum sanè ac tãti viri nomine indignum est quod quidam annotat, virum dici qui sit eunuchus: quum pugnent inter se virum esse & eunuchum esse: vnde & euirati dicuntur. Verùm (inquit) in Christo neque sexus est, neque cõditio, sed noua creatura. Obsecro quorsum hoc? verum quidem illud est, eunuchis patêre Dei regnum non minus quàm aliis, quum in Veteri lege discrimen aliquod fuerit inter eunuchos & alios qui eunuchi non erant, vt apparet ex Deut.23.a.1: sed hoc nihil pertinet ad hanc antithesin, quæ certè nulla est. Neque enim ἀνὴρ hic aliud declarat quàm τὶς, id est quidam, vt & aliis infinitis penè locis annotauimus: idque non modò quia Hebræi suum איש ita solent vsurpare, sed etiam ex Græcorum more, vt aliquoties apud Herodotum præsertim annotauimus. Dynastes, δυνάστης. Vulg. Potens. Eras. Præfectus. Vide Luc.1.e.52. Candaces, Κανδάκης. Vide Plinium lib.6.cap.29.

32 Locus autem, ἡ δὲ περιοχή. Certè non potuit magis Latinè hoc vocabulum conuertere Vetus interpres. vt planè mirer Erasmum maluisse Argumentum aut Sententiam interpretari. quãuis enim περιοχὴ idem declaret atque argumentũ libri quod vocant, id est summa eorũ quæ in aliquo libro scripta sunt, paucis cõprehensa, παρὰ τὸ περιέχειν: tamen quum Lucas ipsa Esaiæ verba citet, res ipsa ostendit περιοχὴν dici à Luca quod Hebræi פרשה, id est sectionem, barbari vulgò passum Scripturæ vocant, Latini scriptores locum. Sic enim Terentius, --eum Plautus locũ Reliquit integrum: eum hic locũ sumpsit sibi In Adelphos. Sic Cicero 2. De legibus, Et hunc locum satis in iis libris quos legistis, expressit Scipio. Cur autem Lucas περιοχὴν ea significatione vsurparit, duplex causa adferri potest. Vna, fortassis tamẽ subtilis potius quàm probabilis, quòd inter Græcos Iudæos hebraissantes, vocabulum Hebræum פרשה in hoc Græcum degenerasset in synagogis: qualia multa non dubito quin fuerint in populari sermone corruptè obseruata. Nam certè mira est affinitas inter פרשה & περιοχή. Sic Latina vocabula multa annotauimus Græca terminatione fuisse vsurpata Matth. 5. d. 26. Altera ratio huius significationis hæc dari potest, quòd περιοχή, quum propriè significet complexionem, ac quantum vno ambitu contineri potest, optima ratione possunt istæ sectiones sic etiam vocari, quasi partem dicas certis terminis cõprehensam, & à reliquis distinctam.

Ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ ἡ κρίσις αὐτοῦ 33
ἤρθη· τὴν δὲ γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται;
ὅτι αἴρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ.
Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ εὐνοῦχος τῷ Φιλίππῳ, 34
εἶπε, Δέομαί σου, περὶ τίνος ὁ προφήτης
λέγει τοῦτο; περὶ ἑαυτοῦ, ἢ περὶ ἑτέρου τινός;
Ἀνοίξας δὲ ὁ Φίλιππος τὸ στόμα αὐτοῦ,
καὶ ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς γραφῆς ταύτης,
εὐηγγελίσατο αὐτῷ τὸν Ἰησοῦν.
Ὡς δὲ ἐπορεύοντο κατὰ τὴν ὁδόν, ἦλθον 36
ἐπί τι ὕδωρ· καί φησιν ὁ εὐνοῦχος, Ἰδοὺ ὕ-
δωρ· τί κωλύει με βαπτισθῆναι;
Εἶπε δὲ ὁ Φίλιππος, Εἰ πιστεύεις ἐξ ὅ- 37
λης τῆς καρδίας, ἔξεστιν. Ἀποκριθεὶς δὲ εἶ-
πε, Πιστεύω τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸν Ἰησοῦν
Χριστόν.
Καὶ ἐκέλευσε στῆναι τὸ ἅρμα· καὶ κατέ- 38
βησαν ἀμφότεροι εἰς τὸ ὕδωρ, ὅ,τε Φίλιπ-
πος καὶ ὁ εὐνοῦχος· καὶ ἐβάπτισεν αὐτόν.
Ὅτε δὲ ἀνέβησαν ἐκ τοῦ ὕδατος, Πνεῦ- 39
μα Κυρίου ἥρπασε τὸν Φίλιππον, καὶ οὐκ
εἶδεν αὐτὸν οὐκέτι ὁ εὐνοῦχος· ἐπορεύετο
γὰρ τὴν ὁδὸν αὐτοῦ χαίρων.
Φίλιππος δὲ εὑρέθη εἰς Ἄζω- 40

33 " In ipſius deiectione iudi-
cium eius ſublatum eſt: " ſecu-
lum autem eius quis enarrabit?
quoniã tollitur è terra vita eiꝰ.
34 Reſpondẽs autem eunuchus
Philippo, dixit, Rogo te, de quo
propheta hoc dicit? de ſeipſo,
an de alio quopiam.
Tum Philippus aperto ore
35 ſuo, & incipiẽs à ſcriptura iſta,
euangelizauit ei Ieſum.
36 " Quum verò pergerent in
via, venerunt ad quandam a-
quã: tũ ait eunuchus, En aquã:
quid prohibet me baptizari?
37 " Dixit verò Philippus, Si cre
dis ex toto corde, licet. Reſpon
dens autem *ille* dixit, Credo Fi-
lium Dei eſſe Ieſum Chri-
ſtum.
38 Iuſſitque ſiſti currum: ac de-
ſcenderunt ambo in aquam,
Philippus ſimul & eunuchus: &
ille baptizauit eum.
39 Quum autem aſcendiſſent
ex aqua, " Spiritus Domini ra-
puit Philippũ, nec amplius vi-
dit eum eunuchus. " Pergebat e-
nim in via ſua, gaudens.
40 Philippꝰ autẽ inuẽtus eſt Azo

33 *In humilitate iudicium
eius ſublatum eſt: gene-
rationẽ eius quis enar-
rabit? quoniam tollitur
de terra uita eius.*
34 *Reſpondens autem eunu
chus Philippo, dixit, Ob-
ſecro te de quo Propheta
dicit hoc? de ſe, an de ali-
quo alio?*
35 *Aperiens autem Philip
pus os ſuum, & incipiens
à ſcriptura iſta, euange-
lizauit illi Ieſum.*
Et dum irent per uiam,
36 *uenerunt ad quandam
aquam: & ait eunuchus,
Ecce aqua, quid prohibet
me baptizari?*
Dicit autem Philippus,
37 *Si credis ex toto corde, li-
cet. Et reſpõdens ait, Cre
do Filium Dei eſſe Ieſum
Chriſtum.*
38 *Et iuſſit ſtare currum:
& deſcenderũt uterque
in aquã, Philippus & eu
nuchus, et baptizauit eũ.*
39 *Quum autem aſcendiſ
ſent de aqua, Spiritus Do
mini rapuit Philippum,
& amplius non uidit eũ
eunuchus. Ibat autẽ per
uiam ſuam gaudens.*
40 *Philippꝰ aũt inuentus*

33 In ipſius deiectione, iudicium eius ſublatum eſt, ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη. Hebr. veritas habet מעוצר וממשפט לוקח, quæ ſic interpretor, E clauſtro & iudicio aſſumptus eſt. Vocat autem clauſtrum (vt opinor) ſepulchrum, ipſáque adeo mortis vincula. Nam עוצר retentionem declarat. Iudicium verò accipio pro ſupplicio quo affectus eſt, & miſerabili conditione quam ſubiit Chriſtus, noſtri cauſa, Patris iram ſuſtinens. Inde igitur ſublatus eſt, ruptis mortis vinculis, vt ſuprà dixit Petrus 2. d. 24. Quod autem ad Græcam interpretationem attinet, in vno codice comperimus αὐτοῦ deeſſe. quòd ſi pro ἡ κρίσις legeretur καὶ κρίσει, prorſus reſponderet Hebræis. & ἡ pro καὶ facilè potuit non tãtùm ſcribi, ſed etiam ab interprete hoc loco vſurpari. Pro clauſtro verò ſiue carcere verterũt Græci ταπείνωσιν, vt melius appareret antitheſis verbi αἴρειν, neque id incommodè, ſi ſententiam ſpectes. Tum enim planè fuit depreſſus & ad inferos vſque detruſus, quum in vmbra mortis & ſepulchri tenebris clauſus iaceret. Sed hæc ab interpretibus copioſius ſunt explicata. Certè vt varient verba, idem tamen ſenſus manet, etiamſi legas, ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη, vt habent omnia exemplaria. Tum enim ſublatum eſt iudicium quum ex ipſo iudicio ſaluus euaſit. Seculum autẽ eius, τὴν δὲ γενεὰν αὐτοῦ. Hebr. דורו id eſt, quandiu æuum ipſius ſit duraturum. Nam (vt ait Paulus Rom. 6. b. 9) Chriſtus excitatus ex mortuis, non amplius moritur, mors illi non amplius dominatur. Ingreſſus enim eſt regnum illud cuius non erit finis, vt Mariæ prædixit Angelus. Significat autem דור Hebræis quod Latini ſeculum aut ætatem vocant. Itaque magis etiam propria eſt iſta interpretatio quàm ſi de ipſius Chriſti progenie (id eſt de Eccleſia) accipias, quam Deo Patri genuit: quanuis eandem membrorum ac capitis conditionem eſſe non diffitear: ſiquidem vnà cum ipſo in cæleſtibus conſidemus. quæ omnia doctiſſimus interpres in hunc locum piè ac doctè annotauit. Veteres autem fefellit (quod bona cum ipſorum venia dixerim) Hebraicæ linguæ ignoratio, quum de Chriſti vel diuino & æterno, vel humano ortu in huius loci explanatione differerent. Nam iſta οὐδὲν πρὸς ἔπος.

36 Quum verò pergerent, ὡς δὲ ἐπορεύοντο. In vno exemplari additum hîc inuenimus συζητοῦντες μετ᾽ ἀλλήλων, vnà inter ſe ſermonem conferentes.

37 Dixit verò, εἶπε δὲ. Totum hunc verſiculum comperimus deeſſe in quinque codicibus, atque adeo in Complutenſi editione.

39 Spiritus Domini, Πνεῦμα Κυρίου. In vno codice hæc legimus, Πνεῦμα ἅγιον ἔπεσεν ἐπὶ τὸν εὐνοῦχον, ἄγγελος δὲ Κυρίου ἥρπασε τὸν Φίλιππον, Spiritus ſanctus illapſus eſt in eunuchum, Angelus autem Domini rapuit Philippum: quam lectionem Rabanus in gloſſa ordinaria annotauit. Pergebat enim, ἐπορεύετο γάρ. Iterum πορεύεσθαι verti Pergere, vt planius loquerer. Vulg. Ibat autem, vt videatur pro γὰρ legiſſe δέ. Ego receptam lectionem amplector. Adfertur enim ratio cur eum amplius nõ viderit eunuchus, quoniam videlicet iter ſuum non intermiſit, neque in quærendo Philippo tempus conſumpſit, inſigni certè fidei exemplo.

40 Inuentus eſt, εὑρέθη. Eraſ. Repertus eſt. Nam, inquit, quis illum quærebat, vt illic fuerit inuentus? Ego verò non puto perpetuam eſſe differentiam illam inter inuenire & reperire. Reſpondet autẽ εὑρέθη hoc in loco verbo מצא in coniugatione Niphal, vt hoc ſit quod in vernaculo ſermone dicimus *Il ſe trouua*, non autem, *Il fut trouué*.

τον· καὶ διερχόμενος εὐηγγελίζετο τὰς πόλεις πάσας, ἕως τοῦ ἐλθεῖν αὐτὸν εἰς Καισάρειαν.

Κεφάλαιον θʹ

1 Ὁ δὲ Σαῦλος ἔτι ἐμπνέων ἀπειλῆς καὶ φόνου εἰς τοὺς μαθητὰς τοῦ Κυρίου, προσελθὼν τῷ Ἀρχιερεῖ,

2 Ἠτήσατο παρ' αὐτοῦ ἐπιστολὰς εἰς Δαμασκὸν πρὸς τὰς συναγωγάς, ὅπως ἐάν τινας εὕρῃ τῆς ὁδοῦ ὄντας ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας, δεδεμένους ἀγάγῃ εἰς Ἱερουσαλήμ.

3 Ἐν δὲ τῷ πορεύεσθαι, ἐγένετο αὐτὸν ἐγγίζειν τῇ Δαμασκῷ· καὶ ἐξαίφνης περιήστραψεν αὐτὸν φῶς ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ.

4 Καὶ πεσὼν ἐπὶ τὴν γῆν, ἤκουσε φωνὴν λέγουσαν αὐτῷ, Σαοὺλ Σαούλ, τί με διώκεις;

5 Εἶπε δέ, Τίς εἶ Κύριε; Ὁ δὲ Κύριος εἶπεν, Ἐγώ εἰμι Ἰησοῦς ὃν σὺ διώκεις. σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν.

6 Τρέμων τε καὶ θαμβῶν εἶπε, Κύριε, τί με θέλεις ποιῆσαι; Καὶ ὁ Κύριος πρὸς αὐτόν, Ἀνάστηθι καὶ εἴσελθε εἰς τὴν πόλιν, καὶ λαληθήσεταί σοι τί σε δεῖ ποιεῖν.

7 Οἱ δὲ ἄνδρες οἱ συνοδεύοντες αὐτῷ, εἱστήκεισαν ἐνεοί, ἀκούοντες μὲν τῆς φωνῆς, μηδένα δὲ θεωροῦντες.

ti:& præteriens euangelizauit omnibus vrbibus, vsquedum veniret Cæsaream.

CAP. IX.

1 SAulus autem adhuc spirans minas ac cædem aduersus discipulos Domini, adiit Pontificem maximum,

2 Et petiit ab eo epistolas "perferendas Damascum ad synagogas: vt siquos inuenisset "huius sectæ tùm viros tum mulieres, vinctos duceret Hierosolymã.

3 Quum autem iter faceret, factum est vt appropinquaret Damasco: & repentè circunfulsit eum lux è cælo.

4 Et quum cecidisset in terram, audiuit vocẽ dicentẽ sibi, Saul, Saul, quid me persequeris?

5 Dixit autem, Quis es Domine? Dominus autem dixit, Ego sum "Iesus quẽ tu persequeris. "durum est tibi contra stimulos calcitrare.

6 *Is uerò* tremens & pauens dixit, Domine, quid me vis facere? Tum Dominus ad eum, Surge, & ingredere vrbem, "& dicetur tibi quid te oporteat facere.

7 Viri autem illi qui cũ Saulo iter faciebant, "steterunt attoniti, audientes quidem "*eius* vocẽ, neminem autem videntes.

est in Azoto: & pertrãsiens euangelizabat ciuitatibus cunctis, donec ueniret Cæsaream

CAP. IX.

1 *SAulus autẽ adhuc spirans minarum & cædis in discipulos Domini, accessit ad principem sacerdotum,* Rom.9.a.3 gal.1.c.13

2 *Et petiit ab eo epistolas in Damascum ad synagogas: ut siquos inuenisset huius uiæ uiros ac mulieres, uinctos perduceret in Ierusalem.*

3 *Et quum iter faceret, contigit ut appropinquaret Damasco: & subitò circunfulsit eum lux de cælo.*

4 *Et cadens in terram, audiuit uocem dicentem sibi, Saule, Saule, quid me persequeris?*

5 *Qui dixit, Quis es Domine? Et ille, Ego sum Iesus quem tu persequeris. durum est tibi contra stimulum calcitrare.*

6 *Et tremens ac stupẽs dixit, Domine, quid me uis facere? Et Dominus ad eum, Surge, & ingredere ciuitatem, & dicetur tibi quid te oporteat facere.*

7 *Viri autẽ illi qui comitabãtur cũ eo, stabãt stupefacti, audiẽtes quidẽ uocẽ, neminẽ autem uidentes.*

IN CAPVT IX.

2 *Perferendas* Damascum, εἰς Δαμασκόν. Similis eclipsis exemplum est suprà, 7.b.9. Huius sectæ, τῆς ὁδοῦ. Articulus (vt rectè notat Erasmus) vim obtinet pronominis hoc loco, κατ' ἀναφορὰν videlicet. ὁδὸν autem vocat αἵρεσιν. Ideo hæc vocabula vt synonyma connectit Paulus infrà, 24.d.14. Solẽt enim Hebræi דרך, id est viam, vocare omne vitæ genus quod aliquis insistat.

5 Iesus, Ἰησοῦς. In vno exemplari additum erat ὁ Ναζωραῖος, ille Nazarenus, vt etiam additur infrà, 22.b.8. Durum est tibi, &c. σκληρόν σοι. Æschyl. ἐν δεσμώτῃ, Οὔκουν ἔμοιγε χρώμενος διδασκάλῳ, Πρὸς κέντρα κῶλον ἐκτενεῖς. Cæterùm omnia hæc vsque ad πρὸς αὐτόν, desunt in vetustis omnib⁹ codicib⁹ quos inspeximus, & vidẽtur addita ex iis quæ commemorantur infrà, 22.c.10, & 26.d.14. Sic autem in iis legebatur, ὃν σὺ διώκεις· ἀλλ' ἀνάστηθι, quem tu persequeris. sed age, surge, &c.

6 Et dicetur, καὶ λαληθήσεται. In duobus exemplaribus scriptum legimus, κἀκεῖ λαληθήσεται, & illic dicetur.

7 Steterunt, εἱστήκεισαν. Id est constiterunt, ita vt progredi non possent, sed attoniti manerent, tanquam saxei. Neque enim hoc pugnat cum eo quod infrà dicitur, 26.c.14, vnà omnes fuisse in terram prostratos. Alii (vt hunc nodum expediant) collapsos quidem fuisse volunt, sed postea in pedes erectos: quod vt verum sit, tamen non videtur Lucas huc respexisse quum diceret eos attonitos constitisse. Puto enim potius stuporem hoc vocabulo significari, quum alioquin fuerint quamcelerrimè aufugituri. Itaque τὸ ἑστηκέναι opponitur τῷ προϊέναι, non autem τῷ καταπεσεῖν, vt Mar.10.g.49. *Eius* vocem, τῆς φωνῆς. Ipsa ratio constructionis poscere videtur vt quum paulo antè præcesserit αὐτῷ, hìc quoque subaudiatur idem relatiuum, quod ad Saulum videlicet referatur, potius quàm ἐκείνου, quod loquentem Christum designet: sicut in proximo versiculo, quum inquit, χειραγωγοῦντες δὲ αὐτὸν εἰσήγαγον εἰς Δαμασκόν, necesse est idem pronomen subauditum adiungas aut participio χειραγωγοῦντες, aut potius verbo εἰσήγαγον. Erat igitur istius stuporis causa duplex, vna, quòd repentino fulgure prostrati essent in terram: altera, quòd Saulum audirent cum altero loquentem, & neminem tamen viderent, quicum videlicet colloqueretur. Ita conciliant hunc locum Græca scholia cum eo quod infrà scribitur 22.c.9. quæ explicatio mihi maximè probatur tribus de causis. Primùm enim (vt dixi) si ita accipias, plana & simplex erit verborum constructio: deinde maximè probabile est Sauli vocem ab iis auditam qui aderant, Christi verò non item: quum hæc fierent vnius Sauli causa, vt res ipsa ostendit: siquidem neque hoc loco, neque vsquam alibi, quoties narratur hæc historia, vlla fit mentio istorum Pauli comitum, quasi Christum sint amplexi: quod tamen verisimile est fuisse facturos si loquentis vocem audiuissent: sed putarunt nimirum eum

repentino fulguris ictu perculsum existimasse se audire quod non audiret, vt attoniti homines solent: ita nimirum hæc disponente diuina prouidentia, vt qui hæc postea suæ gentis hominibus narrarent, minus suspectæ fidei essent. Ideò etiam vnus Paulus dicitur excæcatus: ex quo intelligimus totam visionem ad ipsum pertinuisse, cæteros hactenus vidisse huius lucis scintillas & prostratos fuisse, ac loquentem ipsum Paulum audiuisse, quatenus id necesse fuit, vt de hoc facto testari possent. Postremò videtur hoc disertè Paulus infrà explicare 22.c.9, vbi vocem quam non audierint comites, disertè à sua distinguit. Neque enim simpliciter dicit, τὴν φωνὴν οὐκ ἤκουσαν, vt hoc loco scripsit Lucas, ἀκούοντες μὲν τῆς φωνῆς, sed addit τοῦ λαλοῦντός μοι, quũ hic (vt dixi) potius subaudiatur αὐτοῦ. Adferuntur tamẽ aliæ etiã rationes quibus hæc conciliẽtur, nẽpe vt ἀκούειν hoc loco accipiatur pro audire, & φωνὴ pro confuso quodam sono: illic verò ἀκούειν intelligere, & φωνὴ vocẽ declaret. Valla deprauatũ hunc locum suspicatur, & legẽdum esse potius, θεωροῦντες μὲν τὸ φῶς, μηδένα δὲ ἀκούοντες. Sed hoc quidem est nodum secare potius quàm soluere.

Ἠγέρθη δὲ ὁ Σαῦλος ἀπὸ τῆς γῆς, ἀνεῳγμένων δὲ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ, οὐδένα ἔβλεπε· χειραγωγοῦντες δὲ αὐτὸν εἰσήγαγον εἰς Δαμασκόν. 8

8 Surrexit autem Saulus è terra, apertísque oculis suis neminem videbat: itaque manu ducentes eum introduxerũt Damascum.

8 *Surrexit autem Saulus de terra: apertísque oculis nihil videbat: ad manus autem illum trahentes introduxerunt Damascum.*

Καὶ ἦν ἡμέρας τρεῖς μὴ βλέπων, καὶ οὐκ ἔφαγεν οὐδὲ ἔπιεν. 9

9 Vbi fuit tribus diebus, non videns, & non comedit neque bibit.

9 *Et erat tribus diebus non videns, & non mãducauit, neque bibit.*

Ἦν δέ τις μαθητὴς ἐν Δαμασκῷ ὀνόματι Ἀνανίας, καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν ὁ Κύριος ἐν ὁράματι, Ἀνανία. Ὁ δὲ εἶπεν, Ἰδοὺ, ἐγὼ Κύριε. 10

10 Erat autem quidam discipulus Damasci, nomine Ananias, ad quẽ dixit per visum Dominus, Anania. Et ille ait, Ecce, ego *adsum* Domine.

10 *Erat autem quidam discipulus Damasci, nomine Ananias: & dixit ad illum in visu Dominus, Anania. At ille ait, Ecce, ego Domine.*

Ὁ δὲ Κύριος πρὸς αὐτὸν, Ἀναστὰς, πορεύθητι ἐπὶ τὴν ῥύμην τὴν καλουμένην Εὐθεῖαν, καὶ ζήτησον ἐν οἰκίᾳ Ἰούδα Σαῦλον ὀνόματι, Ταρσέα. ἰδοὺ γὰρ προσεύχεται. 11

11 Tum Dominus ad eum, Surge, & proficiscere in vicum qui vocatur Rectus, & quære in domo Iudæ Saulum *quendam* nomine, Tarsẽsem. ecce enim precatur.

11 *Et Dominus ad eum, Surge, & vade in vicum qui vocatur Rectus: & quære in domo Iudæ Saulum nomine, Tarsensem. ecce enim orat.*

Καὶ εἶδεν ἐν ὁράματι ἄνδρα ὀνόματι Ἀνανίαν εἰσελθόντα, καὶ ἐπιθέντα αὐτῷ χεῖρα, ὅπως ἀναβλέψῃ. 12

12 "Et vidit per visum virum Ananiam nomine, introeuntem, & imponentem sibi manum vt visum reciperet.

12 *Et vidit virum Ananiam nomine, introeuntem, & imponentem sibi manus ut visum recipiat.*

Ἀπεκρίθη δὲ ὁ Ἀνανίας, Κύριε, ἀκήκοα ἀπὸ πολλῶν περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου, ὅσα κακὰ ἐποίησε τοῖς ἁγίοις σου ἐν Ἱερουσαλήμ. 13

13 Respondit autem Ananias, Domine, audiui ex multis de viro isto, quot malis affecerit sanctos tuos in Hierusalem.

13 *Respondit autem Ananias, Domine, audiui à multis de uiro hoc, quanta mala fecerit sanctis tuis in Ierusalem.*

Καὶ ὧδε ἔχει ἐξουσίαν παρὰ τῶν Ἀρχιερέων, δῆσαι πάντας τοὺς ἐπικαλουμένους τὸ ὄνομά σου. 14

14 Quinetiam hoc loco habet potestatẽ à principibus Sacerdotum, vinciendi omnes qui inuocant nomen tuum.

14 *Et hîc habet potestatẽ à principibus Sacerdotũ alligandi omnes qui inuocant nomen tuum.*

Εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ Κύριος, Πορεύου, ὅτι σκεῦος ἐκλογῆς μοι ἐστὶν οὗτος, τοῦ βαστάσαι τὸ ὄνομά μου ἐνώπιον ἐθνῶν, καὶ βασιλέων, υἱῶν τε Ἰσραήλ. 15

15 Dixit autem ad eum Dominus, Proficiscere: nam "instrumentum electũ est mihi iste, vt perferat nomẽ meũ ĩ cõspectũ Gentiũ, & regũ & filiorũ Israel.

15 *Dixit autem ad eum Dominus, Vade, quoniã vas electionis est mihi iste, ut portet nomen meum coram Gentibus, & regibus, & filijs Israel.*

Ἐγὼ γὰρ ὑποδείξω αὐτῷ ὅσα δεῖ αὐτὸν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματός μου παθεῖν. 16

16 Ego enim ostendam ei quàm multa oporteat eum pro nomine meo pati.

16 *Ego enim ostendam illi quãta oporteat eum pro nomine meo pati.*

Ἀπῆλθε δὲ Ἀνανίας καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν· καὶ ἐπιθεὶς ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας, 17

17 Abiit igitur Ananias, & ĩtroiuit "domũ illã, & ĩpositis manib⁹,

17 *Et abijt Ananias, & introiuit in domum: & imponens ei manus,*

12 Et vidit, καὶ εἶδεν. Quidam hæc includunt parenthesi, quasi sint non Domini, sed Lucæ verba, quòd nũ videatur Dominus ita fuisse compellaturus ipsum Ananiam. Sed facilis est responsio. dicuntur enim hæc à Domino, habita ipsius Sauli ratione, cui alioquin Ananias erat ignotus.

15 Instrumentum electum, σκεῦος ἐκλογῆς. Vel, (vt Erasmus) organum electum. quod & ipsum Græcum est vocabulum, sed à Latinis vsurpatur, præsertim in iis quæ ad architecturam pertinent. Scimus autem passim Ecclesiam ædificio comparari. Vulgata ad verbum, Vas electionis, nimium obscurè. Vide Matthæum capite 12.b.29.

17 Domum illam, εἰς τὴν οἰκίαν. Vulg. & Eras. In domum, nimis obscurè. Nam qui ita loquitur, omnino videtur domum eius significare qui dicitur ingressus. Est autem hoc loco articuli vis ἀναφορική. Refertur enim ad id quod mandarat Dominus: nempe vt in domo Iudæ Saulum quæreret.

εἶπε, Σαοὺλ ἀδελφὲ, ὁ Κύριος ἀπέσταλκέ με Ἰησοῦς ὁ ὀφθείς σοι ἐν τῇ ὁδῷ ᾗ ἤρχου, ὅπως ἀναβλέψῃς καὶ πλησθῇς Πνεύματος ἁγίου.

Καὶ εὐθέως ἀπέπεσον ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ ὡσεὶ λεπίδες, ἀνέβλεψέ τε παραχρῆμα· καὶ ἀναστὰς ἐβαπτίσθη.

Καὶ λαβὼν τροφὴν ἐνίσχυσεν. Ἐγένετο δὲ ὁ Σαῦλος μετὰ τῶν ἐν Δαμασκῷ μαθητῶν ἡμέρας τινάς.

Καὶ εὐθέως ἐν ταῖς συναγωγαῖς ἐκήρυσσε τὸν Χριστὸν, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ.

Ἐξίσταντο δὲ πάντες οἱ ἀκούοντες, καὶ ἔλεγον, Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ πορθήσας ἐν Ἱερουσαλὴμ τοὺς ἐπικαλουμένους τὸ ὄνομα τοῦτο, καὶ ὧδε εἰς τοῦτο ἐληλύθει ἵνα δεδεμένους αὐτοὺς ἀγάγῃ ἐπὶ τοὺς Ἀρχιερεῖς;

Σαῦλος δὲ μᾶλλον ἐνεδυναμοῦτο, καὶ συνέχυνε τοὺς Ἰουδαίους τοὺς κατοικοῦντας ἐν Δαμασκῷ, συμβιβάζων ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός.

Ὡς δὲ ἐπληροῦντο ἡμέραι ἱκαναὶ, συνεβουλεύσαντο οἱ Ἰουδαῖοι ἀνελεῖν αὐτόν.

Ἐγνώσθη δὲ τῷ Σαύλῳ ἡ ἐπιβουλὴ αὐτῶν. παρετήρουν τε τὰς πύλας ἡμέρας τε καὶ νυκτὸς, ὅπως αὐτὸν ἀνέλωσι.

Λαβόντες δὲ αὐτὸν οἱ μαθηταὶ νυκτὸς, καθῆκαν διὰ τοῦ τείχους, χαλάσαντες ἐν σπυρίδι.

Παραγενόμενος δὲ ὁ Σαῦλος εἰς Ἱερουσαλὴμ, ἐπειρᾶτο κολλᾶσθαι τοῖς μαθηταῖς· καὶ πάντες ἐφοβοῦντο αὐτὸν, μὴ πιστεύοντες ὅτι ἐστὶ μαθητής.

Βαρνάβας δὲ ἐπιλαβόμενος αὐτὸν, ἤγαγε πρὸς τοὺς ἀποστόλους, καὶ διηγήσατο αὐτοῖς πῶς ἐν τῇ ὁδῷ εἶδε τὸν Κύριον, καὶ ὅτι ἐλάλησεν αὐτῷ, καὶ πῶς ἐν Δαμασκῷ ἐπαρρησιάσατο ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ.

dixit, Saul frater, Dominus mi
sit me, (Iesus *inquam* qui appa-
ruit tibi in via qua veniebas) vt
visũ recipias, & implearis Spi-
ritu sancto.
18 Statim autem deciderũt ab
oculis eius quasi squamæ, & vi
sum recepit illico: ac surgẽs ba
ptizatus est.
19 Quúmque cepisset cibum,
corroboratus est. Fuit autem
Saulus cum discipulis qui erãt
Damasci, per dies aliquot.
20 Et statim in synagogis præ-
dicauit Christũ, *nempe* eum esse
Filium Dei.
21 Obstupescebant autẽ omnes
qui eum audiebant, & dicebãt,
Nónne hic est qui populatus
est in Hierusalem eos qui inuo
cabant nomen istud: & huc id-
circo venit vt victos eos addu
ceret ad principes Sacerdotũ?
22 Saulus autem magis inuale-
scebat, & confundebat Iudæos
qui habitabant Damasci, col-
latis testimoniis demonstrans
eum esse Christum.
23 Expleto autem multo tem-
pore, inierunt inter se Iudæi cõ
silium illum interimendi.
24 Sed intellectæ sunt Saulo in-
sidiæ eorum. adseruabant au-
tem portas die ac nocte, vt eũ
interimerent.
25 Acceptum igitur eum disci-
puli nocte, per murum demise
runt, fune summissũ in sporta.
26 Quum verò Saulus aduenis
set Hierosolymam, tentabat se
adiũgere discipulis: sed omnes
timebant eum, non credentes
eum esse discipulum.
27 Barnabas autem acceptum
eum duxit ad Apostolos, & nar-
rauit quomodo in via vidisset
Dominum, qui loquutus esset
ei, & quomodo Damasci li-
berè loquutus esset in nomine
Iesu.

dixit, Saule frater, Domi
nus misit me Iesus, (qui
apparuit tibi in via
qua ueniebas) ut uide-
as, & implearis Spiritu
sancto.
18 *Et cõfestim ceciderunt*
ab oculis eius tanquam
squamæ, & uisũ recepit:
& surgẽs baptizatus est
19 *Et quum accepisset cibũ,*
cõfortatus est. Fuit autem
cum discipulis qui erant
Damasci, per dies a-
liquot.
Et continuò ingressus,
20 *in synagogis prædicabat*
Iesum, quoniam hic est
Filius Dei.
21 *Stupebant autem o-*
mnes qui eũ audiebant,
& dicebant, Nónne hic
est qui expugnabat in Ie
rusalem eos qui inuoca-
bant nomẽ istud: & huc
ad hoc uenit ut uinctos
illos duceret ad princi-
pes Sacerdotum?
Saulus autem multo ma
22 *gis cõualescebat, & con*
fũdebat Iudæos q habita
bant Damasci, affirmans
quoniã hic est Christus.
Quũ autem implerẽ-
23 *tur dies multi, consilium*
fecerunt in unũ Iudæi
ut eum interficerent.
24 *Notæ autẽ factæ sunt*
Saulo ĩsidiæ eorũ. Custo-
diebãt autem & portas
die ac nocte, ut eum in-
terficerent.
25 *Accipiẽtes autem eũ di*
scipuli nocte, per murũ
demiserunt eũ, submit-
tentes in sporta.
26 *Quũ autẽ uenisset in*
Ierusalẽ, tẽtabat se iun
gere discipulis: & omnes
timebãt eũ, non creden-
tes quòd esset discipul⁹.
27 *Barnabas autẽ appre-*
hensum illum duxit ad
Apostolos: & narrauit il
lis quomodo in uia uidi
set Dominũ, & q̃ loquu
tus est ei, & quomodo in
Damasco fiducialiter egẽ
rit in nomine Iesu.

22 Collatis testimoniis demonstrans, συμβιβάζων. Id est, Collatis Scripturæ locis probãs, nempe sicuti solent artifices aliquid compacturi, singulas partes inter se comparare, vt inter se alia aliis ad amussim quadrent. Ita enim hoc verbum accipiendum est: quum alioquin possit etiam affirmari quod idoneis testimoniis probari non possit. Græca autem scholia interpretantur, μετ' ἐπιεικείας διδάσκων, id est, cum quadam animi æquitate ac moderatione docens, vt amicam collationem potius quàm altercationem fuisse sciamus. quæ interpretatio (meo iudicio) non est satis expressa.

26 Quum verò aduenisset, παραγενόμενος δέ. Inter liberationem Pauli & aduentum ipsius in vrbem, intercedunt anni tres, (vt nõnulli volunt) quos consumpsit partim Damasci, partim in Arabia, vt narrat

ipse Paulus Gal.1.d.17, & 18. neque enim omnia narrauit Lucas, sed præcipua duntaxat. Verùm quod ad me attinet, vt mollius ista connectantur, quum disertè dicat Apostolus illo loco, se Damasco in Arabiam; & inde rursus Damascum rediisse, vnde demum venerit Hierosolymam: putarim potius triennium illud comprehendi à Luca, eò quòd dixit versiculo 23, Expleto autem multo tempore, ita vt Paulum intelligamus, simulatque liberatus fuit, statim contendisse Hierosolymam. Ita nihil videbitur prætermisisse Lucas quod ad hanc historiam attinet. Nam ipsa Damascus Arabiæ tribuebatur, vt apparet ex 1. Corinth.12.g.33: neque ex loco illo Epistolæ ad Galatas intelligi potest quandiu in Arabia fuerit: ideo satisfecisse videtur historiæ Lucas, quum inquit Paulum post multum tempus, triennium videlicet, illic expletum, Damasci nimirum & in vicina regione, fuisse Iudæorum insidiis petitum.

Καὶ ἦν μετ' αὐτῶν εἰσπορευόμενος καὶ ἐκπορευόμενος ἐν Ἱερουσαλήμ.

28 Versabatur ergo cum eis in Ierusalem.

28 Et erat cũ illis intrans & exiens in Ierusalem.

Καὶ παρρησιαζόμενος ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἐλάλει τε καὶ συνεζήτει πρὸς τοὺς Ἑλληνιστάς· οἱ δὲ ἐπεχείρουν αὐτὸν ἀνελεῖν.

29 Et liberè in nomine Domini Iesu loquebatur, & disceptabat aduersus Græcos: illi verò conabantur eum interimere.

29 Et fiducialiter agens i nomine Domini. Loquebatur quoque Gẽtibus, & disputabat cũ Græcis: illi autem quærebãt occidere eum.

Ἐπιγνόντες δὲ οἱ ἀδελφοὶ κατήγαγον αὐτὸν εἰς Καισάρειαν, καὶ ἐξαπέστειλαν αὐτὸν εἰς Ταρσόν.

30 Quod quum cognouissent fratres, deduxerunt eum Cæsaream, & emiserunt Tarsum.

30 Quod quũ cognouissẽt fratres, deduxerunt eũ Cæsaream, & dimiserunt Tarsum.

Αἱ μὲν οὖν ἐκκλησίαι καθ' ὅλης τῆς Ἰουδαίας καὶ Γαλιλαίας καὶ Σαμαρείας εἶχον εἰρήνην, οἰκοδομούμεναι καὶ πορευόμεναι τῷ φόβῳ τοῦ Κυρίου, καὶ τῇ παρακλήσει τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπληθύνοντο.

31 Ecclesiæ igitur per totam Iudæã & Galilæam & Samariam habebãt pacem, & ædificabãtur: & pergentes *in* timore Domini, *&* consolatione Sancti Spiritus, multiplicabantur.

31 Ecclesia quidẽ per totã Iudæam & Galilæam & Samariã habebat pacem, & ædificabatur ambulans in timore Domini, & cõsolatione sancti Spiritus replebatur.

Ἐγένετο δὲ Πέτρον διερχόμενον διὰ πάντων, κατελθεῖν καὶ πρὸς τοὺς ἁγίους τοὺς κατοικοῦντας Λύδδαν.

32 Factum est autem vt Petrus, dum illas omnes peragraret, ascéderet etiam ad sanctos qui habitabant Lyddæ.

32 Factum est autem ut Petrus, dum transiret vniuersos, deueniret ad sanctos qui habitabant Lyddæ.

Εὗρε δὲ ἐκεῖ ἄνθρωπόν τινα Αἰνέαν ὀνόματι, ἐξ ἐτῶν ὀκτὼ κατακείμενον ἐπὶ κραββάτῳ, ὃς ἦν παραλελυμένος.

33 Reperit autem illic quendã nomine AEneam ab annis iã octo decumbentem in grabato, qui erat paralyticus.

33 Inuenit autẽ ibi hominẽ quẽdã nomine AEneã, ab ãnis octo iacẽtẽ ĩ grabato, q erat paralyticus.

Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Πέτρος, Αἰνέα, ἰᾶταί σε Ἰησοῦς ὁ Χριστός· ἀνάστηθι, καὶ στρῶσον σεαυτῷ. Καὶ εὐθέως ἀνέστη.

34 Et dixit ei Petrus, AEnea, sanat te Iesus Christus: surge, & sterne tibiipsi. *Is* autem statim surrexit.

34 Et ait illi Petrus, AEnea, sanet te Dominus Iesus Christus: surge, & sterne tibi. Et cõtinuò surrexit.

28 Versabatur, ἦν εἰσπορευόμενος καὶ ἐκπορευόμενος. In nonnullis codicibus deest καὶ ἐκπορευόμενος. Sed puto hæc esse ab aliquo expuncta, qui quũ hunc Hebraismũ ignoraret, quem exposuimus suprà 1.d.21, putauit ita significari Paulũ egressũ fuisse ex Hierusalẽ cum Apostolis. Itaque pro eo quod Vulg. & Eras. seruato Hebraismo cõuerterunt, Intrans & exiens, ego planius loqui sũ cõatus. Cũ eis, μετ' αὐτῶν. Id est, cũ Petro & Iacobo: eos enim solos ex Apostolis sibi tum fuisse conspectos narrat Paulus Gal.1.d.28 & 29. ex quo etiam intelligimus, ita accidisse vt eo tempore soli isti ex Apostolis fuerint Hierosolymis. Nam cur vel ipse alios nõ inuisisset, vel alii ab ipsius congressu abstinuissent? At quónam, dices, isti abierant? Id verò scrutari curiosorum est hominum: & quæ somnia in Dei Ecclesiam inuexerit ista curiositas, vel ex illis apparet quæ sub Abdiæ cuiusdam Babylonii nomine circunferuntur, scriptoris non modò inepti, sed etiam planè impii ac profani. Ac illa quidem non miror licuisse olim comminisci: (quid enim aliud merebatur hominum perfidia quàm vt in profundissimas tenebras demergerentur?) sed hoc ego non tam demiror quàm ægerrimè fero, nunc quoque impunè quibusdam licere Christo & ipsius Ecclesiæ illudere, atque adeo spargendis passim quibusuis quantumuis execrandis blasphemiis lucrum facere.

29 Et liberè, καὶ παρρησιαζόμενος. Vulgata barbarè, Et fiducialiter. Erasmus, Et cũ fiducia loquẽs. Sed rectè Vetus interpres participium per aduerbiũ expressit. est enim hæc enallage Græcis familiaris, & multo commodius connectitur participium hoc cum verbo ἐλάλει quàm cum præcedentibus. Loquebatur ac disceptabat, ἐλάλει τε καὶ συνεζήτει. Hæc (vt modò dixi) coniungenda sunt cum participio παρρησιαζόμενος, ita vt καὶ connectat duo verba, nempe ἦν & ἐλάλει. Sed Vetus interpres conuertit, Loquebatur quoque cum Gentibus & disputabat cum Græcis, id est, ἐλάλει τε μετὰ τῶν ἐθνῶν, καὶ συνεζήτει πρὸς τοὺς Ἑλληνιστάς: quam lectionem neque in vllis codicibus Græcis inuenio, neque possum approbare. Nam hoc tempore Gentes opinor non modò non disputasse aduersus Euangelium, sed etiam tum Iudæos tum Christianos derisisse. Quinam autem hîc dicantur Ἑλληνισταὶ, exposuimus suprà, 6.a.1.

31 Et ædificabantur, οἰκοδομούμεναι. Hoc participium ab eo distinguo quod proximè sequitur, vt quum duo sint huius periodi verba, nempe εἶχον εἰρήνην & ἐπληθύνοντο, illud cum οἰκοδομούμεναι, istud cum πορευόμεναι construatur. Ita enim plana erit sententia, & ordo minimè perturbatus.

32 Illas omnes, πάντων. Vsus sũ fœm. genere quasi scriptũ sit πασῶν, quoniã in præcedẽti versiculo facta est Ecclesiarum mentio, & durius dicitur Latinè aliquos quàm aliquorum Ecclesias peragrare.

34 Sanat, ἰᾶται. Vulg. & Eras. Sanet, id est ἰάσαιτο. Et sterne tibiipsi, καὶ στρῶσον σεαυτῷ. Vulg. Et ster-

ne tibi, stratum videlicet. Nam est familiare Hebræis, cognatæ significationis nomen in omnibus intransitiuis verbis subaudire, vt alibi annotauimus. Sed præterea annotandum est, sternere lectum hoc in loco videri vsurpatum pro lectum colligere, potius quàm pro apparare ad decubitum. quorsum enim hoc, quum surgere iubeatur? Iacebat autem in grabato, id est in lectulo, cuiusmodi erant strata in quibus sani etiam homines solebant meridiari, quæ deinde moris erat colligere, & suo loco reponere. Vnde illud sæpe dictum à Domino, Tolle grabatum tuum, & ambula.

Καὶ εἶδον αὐτὸν πάντες οἱ κατοικοῦντες Λύδδαν καὶ τὸν Σάρωνα, οἵτινες ἐπέστρεψαν ἐπὶ τὸν Κύριον.

35 Et viderunt eum omnes qui incolebāt Lyddam "& Sarona, qui conuersi sunt ad Dominū.

35 *Et viderunt eū omnes qui habitabant Lyddæ & Saronæ, qui conuersi sunt ad Dominum.*

Ἐν Ἰόππῃ δέ τις ἦν μαθήτρια ὀνόματι Ταβιθά, ἣ διερμηνευομένη λέγεται Δορκάς· αὕτη ἦν πλήρης ἀγαθῶν ἔργων καὶ ἐλεημοσυνῶν ὧν ἐποίει.

36 Ioppæ autē fuit quædā discipula nomine "Tabitha, quæ, si interpreteris, dicitur Caprea. Hæc erat "diues operū bonorū & eleemosynarum quas præstabat.

36 *In Ioppe autem fuit quædā discipula nomine Tabitha, quæ interpretata dicitur Dorcas. Hæc erat plena operibus bonis & eleemosynis quas faciebat.*

Ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἀσθενήσασαν αὐτὴν ἀποθανεῖν· λούσαντες δὲ αὐτὴν ἔθηκαν ἐν ὑπερῴῳ.

37 Factum est autem per illos dies vt ex morbo moreretur: quam quum lauissent, posuerunt in cœnaculo.

37 *Factū est autem in diebus illis ut infirmata moreretur. Quā quū lauissent, posuerunt eam in cœnaculo.*

Ἐγγὺς δὲ οὔσης Λύδδης τῇ Ἰόππῃ, οἱ μαθηταὶ ἀκούσαντες ὅτι Πέτρος ἐστὶν ἐν αὐτῇ, ἀπέστειλαν δύο ἄνδρας πρὸς αὐτόν, παρακαλοῦντες μὴ ὀκνῆσαι διελθεῖν ἕως αὐτῶν.

38 Quum autē Lydda esset prope Ioppen, discipuli, audito Petrū illic esse, duos viros miserunt ad eum, rogantes "ne cunctaretur vsq; ad ipsos progredi.

38 *Quū autem propè esset Lydda ab Ioppe, discipuli audiētes quia Petrus esset in ea, miserūt duos viros ad eū, rogātes, Ne pigriteris venire vsq; ad nos.*

Ἀναστὰς δὲ Πέτρος συνῆλθεν αὐτοῖς· ὃν παραγενόμενον ἀνήγαγον εἰς τὸ ὑπερῷον, καὶ παρέστησαν αὐτῷ πᾶσαι αἱ χῆραι κλαίουσαι, καὶ ἐπιδεικνύμεναι χιτῶνας καὶ ἱμάτια ὅσα ἐποίει μετ' αὐτῶν οὖσα ἡ Δορκάς.

39 Exurgens igitur Petrus venit cum eis: quem, vbi adfuit, duxerunt in cœnaculū: vbi adstiterūt ei omnes viduæ, flētes, & ostēdētes tunicas & vestimēta quæ Dorcas faciebat quum vnà cum ipsis esset.

39 *Exurgēs autē Petrus venit cū illis. Et quū aduenisset, duxerūt illū ī cœnaculū, & circūsteterūt illū omnes viduæ flētes, & ostēdentes ei tunicas & vestes quas faciebat illis Dorcas.*

Ἐκβαλὼν δὲ ἔξω πάντας ὁ Πέτρος, θεὶς τὰ γόνατα προσηύξατο, καὶ ἐπιστρέψας πρὸς τὸ σῶμα, εἶπε, Ταβιθά, ἀνάστηθι. Ἡ δὲ ἤνοιξε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῆς, καὶ ἰδοῦσα τὸν Πέτρον, ἀνεκάθισε.

40 Eiectis verò omnibus foras, Petrus positis genibus precatus est: & conuersus ad corpus, dixit, Tabitha surge. Illa verò aperuit oculos suos, & viso Petro resedit.

40 *Eiectis autem omnibus foras, Petrus ponēs genua orauit: & cōuersus ad corpus, dixit, Tabitha surge. At illa aperuit oculos suos: & viso Petro resedit.*

Δοὺς δὲ αὐτῇ χεῖρα, ἀνέστησεν αὐτήν· φωνήσας δὲ τοὺς ἁγίους καὶ τὰς χήρας, παρέστησεν αὐτὴν ζῶσαν.

41 Data autem ei manu petrus erexit eam: & vocatis sanctis ac viduis, eam viuam repræsentauit.

41 *Dās autē illi manū, erexit eā: & quum vocasset sanctos & viduas, assignauit eam viuam.*

Γνωστὸν δὲ ἐγένετο καθ' ὅλης τῆς Ἰόππης, καὶ πολλοὶ ἐπίστευσαν ἐπὶ τὸν Κύριον.

42 Id autem innotuit per totam Ioppen, & multi crediderūt in Dominum.

42 *Notum autem factum est per vniuersam Ioppē: & crediderunt multi in Domino.*

Ἐγένετο δὲ ἡμέρας ἱκανὰς μεῖναι αὐτὸν ἐν Ἰόππῃ παρά τινι Σίμωνι βυρσεῖ.

43 Factū est autem vt dies multos maneret Ioppæ apud Simonem quendam coriarium.

43 *Factum est autem ut dies multos moraretur in Ioppe, apud Simonē quendam coriarium.*

35 Et Sarona, καὶ τὸν σάρωνα. Corruptè legitur σαρωνᾶ & σαρωνᾶν, quum ab Hebræis dicatur שרון, vt Esaiæ 33.b.9, & 1. Paral. 27.d.29. Vera igitur lectio est σάρωνα à recto σάρων, adstipulante etiam vno vetusto exemplari. Quod autem nonnulli scribunt ἀσσάρωνα, inde factum est quòd apud Esaiam legitur השרון, præposita litera ה, quam Græci interpretes sæpe coniunxerunt cum nominibus locorum & appellatiuis. Neque est quod vrbis nomen esse putemus, quasi pro ἀσκάλωνα perperam scriptum sit ἀσσάρωνα. Nam præterquam quòd nulla vrbs hoc nomine recensetur in isto tractu, articulus masculinus qui hîc legitur summo omnium codicum consensu, & aliis etiam citatis locis, non patitur vt pro vrbe accipiamus. Est autem tractus quidam regionis non procul Cæsarea sic vocatæ.

36 Tabitha, Ταβιθά. Syriacum vocabulum, pro quo dicunt Hebræi צביה, Græci δορκάς. Latini capream, aut (vt alii censent) damam. Diues, πλήρης. Id est πλουσία. Vulg. & Eras. ad verbum, Plena.

38 Ne cunctaretur, μὴ ὀκνῆσαι. Vel, Ne pigraretur. Vtitur enim etiā Cic. hoc verbo, pro quo Vetus interpres barbarè dixit, Ne pigriteris, mutata etiā persona, quasi ὄκνησαι imperādi modo sit positū. Eras. Ne grauaretur. quasi dūtaxat rogarent ne Petro graue aut molestū esset Ioppē venire. At ego existimo potius peti vt nulla interposita mora adesset. Neq; enim videbatur ista res vllā dilationē ferre, quū iā mortua esset Tabitha.

Κεφάλαιον ιγ

1 ΑΝὴρ δέ τις ἦν ἐν Καισαρείᾳ ὀνόματι Κορνήλιος, ἑκατοντάρχης ἐκ σπείρης τῆς καλουμένης Ἰταλικῆς,

2 Εὐσεβὴς καὶ φοβούμενος τὸν Θεὸν, σὺν παντὶ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, ποιῶν τε ἐλεημοσύνας πολλὰς τῷ λαῷ, καὶ δεόμενος τοῦ Θεοῦ διαπαντός·

3 Εἶδεν ἐν ὁράματι φανερῶς, ὡσεὶ ὥραν ἐννάτην τῆς ἡμέρας, ἄγγελον τοῦ Θεοῦ εἰσελθόντα πρὸς αὐτὸν, καὶ εἰπόντα αὐτῷ, Κορνήλιε.

4 Ὁ δὲ ἀτενίσας αὐτῷ καὶ ἔμφοβος γενόμενος, εἶπε, Τί ἐστι Κύριε; Εἶπε δὲ αὐτῷ, Αἱ προσευχαί σου καὶ αἱ ἐλεημοσύναι σου ἀνέβησαν εἰς μνημόσυνον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

5 Καὶ νῦν πέμψον εἰς Ἰόππην ἄνδρας, καὶ μετάπεμψαι Σίμωνα ὃς ἐπικαλεῖται Πέτρος.

6 Οὗτος ξενίζεται παρά τινι Σίμωνι βυρσεῖ, ᾧ ἐστιν οἰκία παρὰ θάλασσαν· οὗτος λαλήσει σοι τί σε δεῖ ποιεῖν.

7 Ὡς δὲ ἀπῆλθεν ὁ ἄγγελος ὁ λαλῶν τῷ Κορνηλίῳ, φωνήσας δύο τῶν οἰκετῶν αὐτοῦ, καὶ στρατιώτην εὐσεβῆ τῶν προσκαρτερούντων αὐτῷ·

8 Καὶ ἐξηγησάμενος αὐτοῖς ἅπαντα, ἀπέστειλεν αὐτοὺς εἰς τὴν Ἰόππην.

9 Τῇ δὲ ἐπαύριον ὁδοιπορούντων ἐκείνων, καὶ τῇ πόλει ἐγγιζόντων, ἀνέβη Πέτρος ἐπὶ τὸ δῶμα προσεύξασθαι, περὶ ὥραν ἕκτην.

10 Ἐγένετο δὲ πρόσπεινος, καὶ ἤθελε γεύσασθαι· παρασκευαζόντων δὲ ἐκείνων, ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτὸν ἔκστασις.

CAP. X.

1 POrro quidã erat Cæsareæ, nomine Cornelius, cẽturio ex cohorte quæ dicitur Italica,

2 Pius ac timens Deum, cum tota domo sua, & præstans eleemosynas multas populo:

3 "Qui quum assiduè precaretur Deum, vidit per visum manifestè quasi hora diei nona, Angelum Dei introeuntem & dicentem ipsi, Corneli.

4 At ille intentis oculis in eũ & expauefactus dixit, "Quid est Domine? Dixit autem ei, Preces tuæ & eleemosynæ tuæ "ascenderunt "memoriæ causa in Dei conspectum.

5 Nunc igitur mitte aliquos Ioppen, & accerse Simonẽ qui cognominatur Petrus.

6 Hic diuersatur apud Simonem quendam coriarium, cui est domus apud mare: hic dicet tibi quid te oporteat facere.

7 Vt autem discessit Angelus qui loquebatur Cornelio, vocauit duos ex famulis suis, & militem pium ex iis qui cum ipso assidui erant:

8 Et quũ eis exposuisset omnia, misit eos Ioppen.

9 Postridie verò illis iter faciẽtibus, & appropinquantibus vrbi, ascendit Petrus "supra domum vt precaretur, circa horã sextam.

10 Factum est autem vt valde esuriret, voluitque "capere cibũ: parantibus autem illis, incidit in eum mentis excessus.

CAP. X.

1 *VIr autẽ quidã erat in Cæsarea, nomine Corneli⁹, cẽturio cohortis quæ dicitur Italica,*

2 *Religiosus ac timens Deum, cum omni domo sua, faciens eleemosynas multas plebi, & deprecans Deum semper:*

3 *Is vidit in visu manifestè, quasi hora diei nona, Angelum Dei introeuntem ad se, & dicentem sibi, Corneli.*

4 *At ille intuens eum, timore correptus dixit, Quis es Domine? dixit autem illi, Orationes tuæ & eleemosynæ tuæ ascenderunt in memoriã in conspectu Dei.*

5 *Et nunc mitte viros in Ioppen, & accerse Simonem quendã qui cognominatur Petrus.*

6 *Hic hospitatur apud Simonem quendã coriarium, cuius est domus iuxta mare: hic dicet tibi quid te oporteat facere.*

7 *Et quũ discessisset Angelus qui loquebatur illi, vocauit duos domesticos suos, & militem metuentem Dominum ex iis qui illi parebant.*

8 *Quibus quum narrasset omnia, misit illos in Ioppen.*

9 *Postera autem die iter illis facientibus, & appropinquantibus ciuitati, ascendit Petrus in superiora ut oraret, circa horam sextam.*

10 *Et quum esuriret, voluit gustare. Parantibus autem illis, cecidit super eum mentis excessus.*

IN CAPVT X.

3 Qui quum precaretur, καὶ δεόμενος. Id est καὶ αὐτὸς δεόμενος, vt sæpissime iam annotauimus. Alii cum superioribus construunt hoc participium. Ego verò malui coniungere cum verbo εἶδεν, quum alioqui videatur hiare constructio, adstipulante nobis vno codice.

4 Quid est Domine? Τί ἐστι Κύριε? Id est, Quid me vis Domine? Vulgata, Quis es Domine? Τίς εἶ Κύριε; perperam: neque enim dubitat Domini nuntium hunc esse, sed comparat se ad audiendum nuntium.

Ascenderunt, ἀνέβησαν. Translatio ab holocausti ritu ad preces: quod dicendi genus frequens est in Vetere præsertim testamento. Huc enim pertinent illi vituli labiorum quorum fit mentio apud Hoseam: sacrificium laudis, cuius toties meminerunt sacri scriptores. Ideo mihi religio fuit hunc Hebraismum mutare.

Memoriæ causa, εἰς μνημόσυνον. Id est, vt Deum veluti non sinant tui obliuisci. Sic enim solet nobiscum interdum Scriptura quasi balbutire. Vulg. & Eras. In memoriam.

9 Supra domum, ἐπὶ τὸ δῶμα. Vulgata, In superiora. Erasmus, In superiora domus. Vide Matthæum capite 10.c.27.

10 Capere cibum, γεύσασθαι. Vetus interpres, Gustare. Eras. Gustare cibũ: neuter (vt opinor) rectè. Est enim γεύσασθαι præcisè dictum ex Hebræorum idiotismo, qui solẽt cognatæ significationis nomina supplere, quum plena sit loquutio לטעם הלחם, id est gustare panem: deinde γεύεσθαι, pro quo etiam Græci πάσασθαι dicunt,

dicunt,non id declarat quod Latinum verbum Gustare,hoc quidem in loco,sed τὸ ἐσθίειν καὶ φαγεῖν.id est, vesci ac cibum capere.Sed & fortassis γεύσασθαι nõ ineptè conuerteris Prandere. Nam(vt placet Eustathio in librum Odyss.β)τὸ ἄριστον,ἔστι τὸ κοινῶς λεγόμενον γεῦμα. Mentis excessus, ἔκστασις. Stuporis ac perculsionis nomen hîc non conueniret,quum neque stupidus,neque perculsus Petrus dicatur,sed quasi semoto ad tempus à corpore animo,cum Deo colloquutus.Non stupet igitur Petrus, sed Dei colloquio fruitur, & mysteria ipsius docetur: sed quasi excessit mens eius altius euecta,breui tamen ad sedes suas reditura.

Καὶ θεωρεῖ τὸν οὐρανὸν ἀνεῳγμένον, καὶ καταβαῖνον ἐπ᾽ αὐτὸν σκεῦός τι ὡς ὀθόνην μεγάλην, τέσσαρσιν ἀρχαῖς δεδεμένον, καὶ καθιέμενον ἐπὶ τῆς γῆς·

11 Cõspexitque cælum apertũ, ac descendens ad se vas quoddam vt linteum magnũ, quatuor ¨extremis deuinctũ, quod demittebatur in terram:

11 *Et uidet cælũ apertum, & descendens uas quoddã uelut linteũ magnum, quatuor initiis submitti de cælo in terram:*

Ἐν ᾧ ὑπῆρχε πάντα τὰ τετράποδα τῆς γῆς, καὶ τὰ θηρία, καὶ τὰ ἑρπετὰ, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ.

12 In quo erant ¨quæuis quadrupedia terræ, & feræ, ac ¨reptilia, & volucres cæli.

12 *In quo erãt omnia quadrupedia & serpentia terræ, & uolatilia cæli.*

Καὶ ἐγένετο φωνὴ πρὸς αὐτὸν, Ἀναστὰς Πέτρε θῦσον καὶ φάγε.

13 Et extitit vox ad eum, Surge Petre, macta & vescere.

13 *Et facta est uox ad eũ, Surge Petre, occide & manduca.*

Ὁ δὲ Πέτρος εἶπε, Μηδαμῶς Κύριε· ὅτι οὐδέποτε ἔφαγον πᾶν κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον.

14 Ait autem Petrus, Nequaquã Domine: nũquã enim edi quicquã cõmune seu impurũ.

14 *Ait autem Petrus, Absit Domine: quia nunquã manducaui omne cõmune & immundum.*

Καὶ φωνὴ πάλιν ἐκ δευτέρου πρὸς αὐτὸν, Ἃ ὁ Θεὸς ἐκαθάρισε, σὺ μὴ κοίνου.

15 Tum vox rursus ad eum secundò, Quæ Deus purgauit, tu ¨ne polluito.

15 *Et uox iterũ secundò ad eũ, Quod Deus purificauit, tu cõmune ne dixeris.*

Τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ τρίς· καὶ πάλιν ἀνελήφθη τὸ σκεῦος εἰς τὸν οὐρανόν.

16 Hoc autem factum est ter: & rursum receptum est vas in cælum.

16 *Hoc autem factum est per ter: & statim receptũ est uas in cælum.*

Ὡς δὲ ἐν ἑαυτῷ διηπόρει ὁ Πέτρος τί ἂν εἴη τὸ ὅραμα ὃ εἶδε, καὶ ἰδοὺ, οἱ ἄνδρες οἱ ἀπεσταλμένοι ἀπὸ τοῦ Κορνηλίου, διερωτήσαντες τὴν οἰκίαν Σίμωνος, ἐπέστησαν ἐπὶ τὸν πυλῶνα.

17 Quum autem apud sese ambigeret Petrus quodnam esset visum illud quod viderat, ecce, viri qui missi erant à Cornelio, percontati de domo Simonis, superuenerunt ad vestibulum.

17 *Et dũ intra se hæsitaret Petrus quidnam esset uisio quam uidisset, ecce, uiri qui missi erãt à Cornelio, inquirentes domũ Simonis, adstiterunt ad ianuam.*

Καὶ φωνήσαντες ἐπυνθάνοντο εἰ Σίμων ὁ ἐπικαλούμενος Πέτρος ἐνθάδε ξενίζεται.

18 Et euocato *quopiam*, percontati sunt an Simon qui cognominaretur Petrus, illic diuersaretur.

18 *Et quũ uocassent, interrogabant si Simõ qui cognominatur Petrus, illic haberet hospitium.*

Τοῦ δὲ Πέτρου ἐνθυμουμένου περὶ τοῦ ὁράματος, εἶπεν αὐτῷ τὸ Πνεῦμα, Ἰδοὺ, ἄνδρες τρεῖς ζητοῦσί σε.

19 Petro verò cogitante de visione, dixit ei Spiritus, Ecce, tres viri quærunt te.

19 *Petro autẽ cogitante de uisione, dixit Spiritus ei, Ecce, uiri tres quærũt te.*

Ἀλλὰ ἀναστὰς κατάβηθι, καὶ πορεύου σὺν αὐτοῖς μηδὲν διακρινόμενος· διότι ἐγὼ ἀπέσταλκα αὐτούς.

20 Surgens itaque descende, & nihil ambigens proficiscere cum eis, nã ego eos misi.

20 *Surge itaq; & descende, & uade cum eis, nihil dubitãs: quia ego misi illos.*

Καταβὰς δὲ Πέτρος πρὸς τοὺς ἄνδρας τοὺς ἀπεσταλμένους ἀπὸ τοῦ Κορνηλίου πρὸς αὐτὸν, εἶπεν, Ἰδοὺ, ἐγώ εἰμι ὃν ζητεῖτε· τίς ἡ αἰτία δι᾽ ἣν πάρεστε;

21 Descendens ergo Petrus ad viros qui ad ipsum missi fuerãt à Cornelio, dixit, Ecce, ego ¨is sum quẽ quæritis: quæ causa est propter quam adestis?

21 *Descendens autem Petrus ad uiros, dixit, Ecce, ego sum quem quæritis: quæ causa est propter quam uenistis?*

Οἱ δὲ εἶπον, Κορνήλιος ἑκατοντάρχης, ἀνὴρ δίκαιος καὶ φοβούμενος τὸν

22 Ipsi verò dixerunt, Cornelius centurio: vir iustus & timens

22 *Qui dixerũt, Cornelius centurio, uir iustus & ti-*

11 Extremis, ἀρχαῖς, id est ἄκροις. Vulg. & Eras. ad verbum Initiis.

12 Quæuis quadrupedia, πάντα τὰ τετράποδα. Hîc manifestè apparet particulã vniuersalẽ pro indefinita poni, vt etiã accipiẽda est 1.Tim.2.b.4. Appellatio autẽ quadrupedũ nõ tã latè hîc patet atque apud Physicos, sed ea dũtaxat cõplectitur quæ ad cõmunẽ vsum hominũ ali solẽt, vt cameli, equi, canes, boues, oues, porci, & alia id genus. Ideo adiungit τὰ θηρία, id est feras, quas non rectè prætermisit Vetus interpres. Eras. autẽ Bestias conuertit, vocabulo nimiũ generali. Reptilia, τὰ ἑρπετά. Vetus interpres, serpẽtia. quod mihi nõ displiceret, nisi vsus obtinuisset vt serpentũ nomine τοὺς ὄφεις intelligeremus. Quàm latè autẽ pateat nomẽ τῶν ἑρπετῶν (quæ reptilia interpretor vocabulo Latinis non ita vsitato) apparet ex Leuitici capite vndecimo.

15 Ne polluito, μὴ κοίνου. Id est, ne pro pollutis & impuris habeto. quãobrem etiã Vetus interpres cõuertit, Ne cõmune dixeris. Est enim hoc quoque genus dicẽdi petitũ è medio, quoties factũ pro dicto ponitur, vt in illo Virgilii ex Sileno, Tũ Phaethõtiadas musco circũdat amaræ Corticis, atq; solo proceras erigit alnos: id est, canit circundatas, & erectas: sicut annotauit Linacer grammaticorum doctissimus.

Θεόν, μαρτυρούμενός τε ὑπὸ ὅλου τοῦ ἔθνους τῶν Ἰουδαίων, ἐχρηματίσθη ὑπὸ ἀγγέλου ἁγίου μεταπέμψασθαί σε εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, καὶ ἀκοῦσαι ῥήματα παρὰ σοῦ.

Εἰσκαλεσάμενος οὖν αὐτοὺς ἐξένισε. Τῇ δὲ ἐπαύριον ὁ Πέτρος ἐξῆλθε σὺν αὐτοῖς, καί τινες τῶν ἀδελφῶν τῶν ἀπὸ τῆς Ἰόππης συνῆλθον αὐτῷ.

Καὶ τῇ ἐπαύριον εἰσῆλθον εἰς τὴν Καισάρειαν. ὁ δὲ Κορνήλιος ἦν προσδοκῶν αὐτούς, συγκαλεσάμενος τοὺς συγγενεῖς αὐτοῦ καὶ τοὺς ἀναγκαίους φίλους.

Ὡς δὲ ἐγένετο εἰσελθεῖν τὸν Πέτρον, συναντήσας αὐτῷ ὁ Κορνήλιος, πεσὼν ἐπὶ τοὺς πόδας, προσεκύνησεν.

Ὁ δὲ Πέτρος αὐτὸν ἤγειρε, λέγων, Ἀνάστηθι· κἀγὼ αὐτὸς ἄνθρωπός εἰμι.

Καὶ συνομιλῶν αὐτῷ, εἰσῆλθε, καὶ εὑρίσκει συνεληλυθότας πολλούς·

Ἔφη τε πρὸς αὐτούς, Ὑμεῖς ἐπίστασθε ὡς ἀθέμιτόν ἐστιν ἀνδρὶ Ἰουδαίῳ κολλᾶσθαι ἢ προσέρχεσθαι ἀλλοφύλῳ· καὶ ἐμοὶ ὁ Θεὸς ἔδειξε μηδένα κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον λέγειν ἄνθρωπον.

Διὸ καὶ ἀναντιρρήτως ἦλθον μεταπεμφθείς. Πυνθάνομαι οὖν τίνι λόγῳ μετεπέμψασθέ με.

Καὶ ὁ Κορνήλιος ἔφη, Ἀπὸ τετάρτης ἡμέρας μέχρι ταύτης τῆς ὥρας ἤμην νηστεύων, καὶ τὴν ἐννάτην ὥραν προσευχόμενος ἐν τῷ οἴκῳ μου· καὶ ἰδού, ἀνὴρ ἔστη ἐνώπιόν μου ἐν ἐσθῆτι λαμπρᾷ·

Καί φησι, Κορνήλιε, εἰσηκούσθη σου ἡ προσευχή, καὶ αἱ ἐλεημοσύναι σου ἐμνήσθησαν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

Πέμψον οὖν εἰς Ἰόππην, καὶ μετακάλεσαι Σίμωνα ὃς ἐπικαλεῖται Πέτρος· οὗτος ξενίζεται ἐν οἰκίᾳ Σίμωνος βυρσέως παρὰ θάλασσαν· ὃς παραγενόμενος λαλήσει σοι.

Ἐξαυτῆς οὖν ἔπεμψα πρός σε· σύ τε καλῶς ἐποίησας παραγενόμενος.

Deum, & testimonio ornatus totius gentis Iudæorum, diuinitus admonitus est ab Angelo sancto vt accerseret te domum suam, & abs te quædam audiret.
23 Intrò vocatos igitur eos accepit hospitio. Sequēti verò die Petrus abiit cum eis, & quidam ex fratribus Ioppensibus comitati sunt eum.
24 Postridie verò introierūt Cæsareā. Corneli⁹ autē expectabat eos, conuocatis cognatis suis & necessariis amicis.
25 Vt autem factum est vt introiret Petrus, occurrēs ei Cornelius, & accidēs ad eius pedes, adorauit.
26 Petrus verò erexit eū, dicens, Surge: & ego ipse homo sum.
27 Et colloquens cum eo, ingressus est, inuenítque multos qui conuenerant:
28 Dixítque eis, Vos scitis Iudæo nefas esse coniungi aut accedere ad alienigenam: sed mihi ostendit Deus nequem pollutū aut impurum hominem dicerem.
29 Quapropter etiam "sine contradictione veni accersitus. Percótor igitur quam ob causam me accersiueritis.
30 Tum Cornelius ait, "Nudiusquartus" vsque ad hanc horam eram ieiunus, & hora nona precabar domi meæ: & ecce, quidam stetit corā me, veste splendida:
31 Dixítque, Corneli, exauditæ sunt preces tuæ, & eleemosynæ tuæ cōmemoratæ sunt in conspectu Dei.
32 Mitte ergo Ioppen, & accerse Simonem qui cognominatur Petrus: hic diuersatur in ædibus Simonis coriarii apud mare: qui quum adfuerit, loquetur tibi.
33 "Eodē igitur *momento* misi ad te: & tu bene fecisti q aduenerís.

mens Deū, & testimoniū habens ab uniuersa gente Iudæorū, responsum accepit ab Angelo sancto accersiri te in domum suam, & audire uerba abs te.
23 *Introducens ergo eos, recepit hospitio. Sequēti autem die surgens profectus est cum illis: & quidā ex fratribus ab Ioppe comitati sunt eum.*
24 *Altera autem die introiuit Cæsaream. Corneli⁹ uerò expectabat illos, cōuocatis cognatis suis & necessarijs amicis.*
25 *Et factum est quum introisset Petrus, obuius uenit ei Cornelius, & procidens ad pedes eius, adorauit.*
26 *Petrus uerò eleuauit eum, dicens, Surge: & ego ipse homo sum.*
27 *Et loquens cum illo, intrauit, & inuenit multos qui conuenerant:*
28 *Dixitq; ad illos, Vos scitis quomodo abominatum sit uiro Iudæo coniūgi aut accedere ad alienigenā: sed mihi ostēdit Deus, neminem communē aut immundū dicere hominem.*
29 *Propter quod sine dubitatione ueni accersitus. Interrogo ergo quam ob causam accersistis me.*
30 *Et Cornelius ait, A nudiusquarta die, usque ad hanc horā, orās erā hora nona in domo mea: & ecce, uir stetit ante me in ueste candida:*
31 *Et ait, Corneli, exaudita est oratio tua, & eleemosynæ tuæ commemoratæ sunt in conspectu Dei.*
32 *Mitte ergo in Ioppen, et accerse Simonē qui cognominatur Petrus: hic hospitatur in domo Simonis coriarij iuxta mare.*
33 *Cōfestim ergo misi ad te: & tu bene fecisti ueniēdo.*

29 Sine contradictione, ἀναντιρρήτως. Vulg. Sine dubitatione, rectius (vt opinor) quàm Erasmus, qui interpretatur Incunctanter. Cunctari enim negligentis est potius quàm hæsitantis.

30 Nudiusquartus, ἀπὸ τετάρτης ἡμέρας. Vulg. A Nudiusquarta die, ambiguè. Nam hæc ita dici viderentur quasi quartum iam diem Cornelius ieiunasset. Vsque ad hanc horam, μέχρι ταύτης τῆς ὥρας. Hæc quoque formula loquendi petita est è medio. Neque enim eandem horam declarat, sed æqualem, duorum videlicet diuersorum dierum nonam: quod mox ipse explicat. nam καὶ ponitur in epexegesi.

33 Eodem igitur *momento*, ἐξαυτῆς οὖν. In Græcis subauditur ὥρας, quod putaui exprimendum. Vulgata & Erasmus, Confestim.

Νῦν οὖν πάντες ἡμεῖς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ πάρεσμεν, ἀκοῦσαι πάντα τὰ προστεταγμένα σοι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.

Ἀνοίξας δὲ Πέτρος τὸ στόμα εἶπεν, Ἐπ' ἀληθείας καταλαμβάνομαι ὅτι οὐκ ἔστι προσωπολήπτης ὁ Θεός·

Ἀλλ' ἐν παντὶ ἔθνει ὁ φοβούμενος αὐτὸν, καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην, δεκτὸς αὐτῷ ἐστι.

Τὸν λόγον ὃν ἀπέστειλε τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, εὐαγγελιζόμενος εἰρήνην διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ· οὗτός ἐστι πάντων Κύριος.

Ὑμεῖς οἴδατε τὸ γενόμενον ῥῆμα καθ' ὅλης τῆς Ἰουδαίας, ἀρξάμενον ἀπὸ

Nunc ergo omnes nos in conspectu Dei adsumus, vt audiamus omnia quæ tibi præcepta sunt à Deo.

34 Tum aperto ore Petrus dixit, In veritate comperio || Deum "non accipere personam:

35 Sed in quauis gente acceptum ei esse "quemuis qui eum timeat, & operetur iustitiam.

36 "Id quod significauit filiis Israel, annuntians pacem per Iesum Christum, "qui est omniũ Dominus.

37 Vos nostis "quod gestum est in tota Iudæa, initio facto à

Nunc ergo omnes nos in conspectu tuo adsumus, audire omnia quæcũque tibi præcepta sunt à Domino.

34 *Aperiens autem Petrus os suũ, dixit, In ueritate comperi quia nõ est personarum acceptor Deus:*

35 *Sed in omni gẽte, qui timet eũ, & operatur iustitiam, acceptus est illi.*

36 *Verbũ misit Deus filijs Israel, annũtians pacem per Iesum Christum: hic est omnium Dominus.*

37 *Vos scitis quod factũ est uerbũ per uniuersam Iudæam. incipiens enim à*

Deut.10.d.17 2.par.19.b.12 iob 34.b.19 sapien.6.b.8 eccl.35.b.16 rom.2.b.11 galat.2.b.6 ephes.6.b.9 colos.3.d.25 1.pet.1.c.17

34 Non accipere personam, ὅτι οὐκ ἔστι προσωπολήπτης. Vide Mar.12.b.14.

35 Quemuis qui eum timeat, ὁ φοβούμενος αὐτόν. Articuli vis hoc loco est ἀόριστος, aut potius rationem rei formalem indicat, quam vocant. veluti si dicam ὁ ἄνθρωπος ἐστὶ λογικὸν ζῶον, non certum hominẽ designabo, sed ipsam hominis speciem. Ideo conuertendum potius fuit, Quemuis qui timeat, quàm, Qui timet. Cæterùm sæpe iam annotauimus, per timorem Dei apud Hebræos vniuersum Dei cultũ declarari. ex quo intelligitur, quum sine fide nemo placere possit Deo, (vt disertè scriptum est Heb.11.a.6) Cornelium, non modò antequam baptizaretur, sed etiam antequam Iesum sciret esse verum Messiam, verè tamen fidelem ac religiosum fuisse, quemadmodum ii omnes fuerunt qui in Christum venturum crediderunt. Inepti sunt igitur qui ex hoc loco conantur, opera quæ vocant præparatoria & liberum arbitrium constituere, perinde ac si possemus bonos fructus edere antequam viti inseramur. Inepti etiam qui Spiritum sanctum & ipsius in nobis effecta Sacramentis alligant, & doctrinam ex opere operato stabiliunt: quum idcirco potius adhibeantur vt in credentium quidem infantibus adoptionem, in adultis verò etiam fidem obsignent.

36 Id quod significauit, τὸν λόγον ὃν ἀπέστειλε. Heb. את הדבר אשר. Nam vsitatũ est Hebræis præponere antecedens relatiuo, etiam quando cum illo construitur, vt suprà 21.d.42, λίθον ὃν pro ὃν λίθον. Hic autem articulus τὸν respondet literæ ה in הדבר, vt significetur id referri ad præcedentia, per appositionem videlicet. Hic ergo sensus est, Nunc demum reipsa deprehendo, quicunque bene ac religiosè viuat, siue Iudæus sit, siue ex alia quauis gente, gratum esse Deo. id quod significauit Israelitis, quum annũtiaret pacem ac reconciliationem Dei cum hominibus, per Iesum Christum: qui non vnius gentis, sed omnium Dominus est. Hæc autem ita cohærent, vt ipsa series mihi quidem videatur istam explicationem planè confirmare. Est enim tacita quædam antithesis inter ministerium Mosis & Christi, id est inter Legem & Euangelium. Nam Moses Legis minister fuit, & quidem vnis Iudæis: Euangelium verò (id est Christus ipse) potentia est Dei in salutem cuiuis credenti, Iudæo primùm, deinde & Græco, Rom.1.b.16. Huc pertinet quod idem scribit Rom.3.d.19, Nunquid Iudæorum Deus tantùm? Et dirutam esse maceriam, Eph.2.c.14. Denique nunc demum fatetur Petrus se cœpisse intelligere quod nuntiarant Angeli, quum dicerent pacem esse in terra hominibus: item quod à resurrectione dixerat Dominus, sibi datam esse potestatem in cælo & in terra: id denique quod Dominus discedens ipsis cæterisque Apostolis præceperat, vt Euangelium annuntiarent omni creaturæ. Sunt tamen qui hæc connectant cum verbo οἴδατε, ac sequente versiculo: sed ex omnibus codicibus Græcis vel manuscriptis vel impressis nullus est (quem mihi quidem inspicere licuerit) qui sic ista distinguat. Præterea durum fuerit per parenthesin includere, οὗτός ἐστι πάντων Κύριος. Et quæri posset quomodo hæc dicat Petrus Cornelio, & ipsius amicis ac necessariis, ipsos videlicet nosse quid annũtiarit Christus, id est, ipsum Christi officiũ, quum ad hoc ipsum Cornelio prædicandum Petrus venisset. Etsi enim pius ac religiosus erat ille, tamen satis apparet eum de Iesu Christo nihil ante Petri aduentum amplius cognouisse, quàm quod de signis & miraculis per eum editis & singulari eius virtute ac pietate potuerat vel absens ex rumore, vel præsens etiam suis oculis cognoscere. Messiam autem hunc esse qui sua morte homines cum Deo reconciliasset, ego Cornelium cum suis, ante hunc diem nesciuisse opinor. Quomodo igitur hæc istis nota esse Petrus diceret? Postremò quorsum hoc, & quidem per parenthesin, addidisset Petrus, Christum, aut (si ad Deum Patrem referre mauis) Deum esse omnium Dominum? Quod autem τὸν λόγον ὃν. i. ὃν λόγον, perinde sum interpretatus ac si scriptum esset, ὅ, ὃ, vel ὅπερ: non est, opinor, cur pluribus excusem. Puto enim omnibus iam esse notum דבר apud Hebræos non minus latè patere quàm πρᾶγμα apud Græcos, & Res apud Latinos. Sed tamen magis propriè videtur hoc loco vsurpari: quia de prædicatione Euangelii agitur: quam scimus κατ' ἐξοχὴν, τὸν λόγον vocari, vt fortassis non minus rectè possis interpretari τὸν λόγον ὃν ἀπέστειλεν, quem sermonem [vel quem nuntium] significauit. Denique quod attinet ad verbum ἀπέστειλεν, in eo quoque sequutus est Lucas Hebræorum idiotismum, apud quos sæpe ex antecedente intelligitur consequens, vt pluribus annotauimus Mar.8.b.11, & Luc.3.b.7. Hinc factum est vt ἀποστέλλειν accipiatur pro σημαίνειν, id est Mittere pro significare per nuntium, eius rei causa missum. Qui est, οὗτός ἐστιν. Demonstratiuum pronomen positum est pro relatiuo, ex idiomate Hebræorum, cuius duo exempla prorsus similia extant Luc.2.e.36, & 37. Item 7.b.12. Quòd si etiam libuerit propriam significationem seruare, adscribendum erit punctum post Χριστοῦ, id est Christi. Ita vt sit hæc periodus μονόκωλος, & quasi per epiphonema dictum sit, Iste est omnium Dominus. Cur autẽ mihi non placeat per parenthesin accipere, dixi in superiore annotatione. Est igitur in hoc vno versiculo triplex Hebraismus. Vnus in τὸν λόγον ὃν, pro ὃν λόγον: alter in ἀπέστειλε, pro ἐσήμηνε, vel ἐξηγήσατο: tertius in οὗτός ἐστι pro ὅς ἐστι.

37 Quod gestum est, τὸ γενόμενον ῥῆμα. Vulg. Verbum quod factum est. Erasmus, De quo sermone fama diuulgatum fuit. Vide Luc.3.b.15.

τῆς Γαλιλαίας, μετὰ τὸ βάπτισμα ὃ ἐκήρυξεν Ἰωάννης·

Galilæa, post baptisma quod prædicauit Iohannes:

Galilæa, post baptismum quod prædicauit Iohānes.

38 Ἰησοῦν τὸν ἀπὸ Ναζαρέτ, ὡς ἔχρισεν αὐτὸν ὁ Θεὸς Πνεύματι ἁγίῳ καὶ δυνάμει, ὃς διῆλθεν εὐεργετῶν καὶ ἰώμενος πάντας τοὺς καταδυναστευομένους ὑπὸ τοῦ διαβόλου, ὅτι ὁ Θεὸς ἦν μετ᾽ αὐτοῦ.

38 "Vt Iesum Nazarenum vnxerit Deus Spiritu sancto & potentia, qui obambulauit beneficiis afficiens & sanans omnes sub diaboli potestatem redactos, quoniam Deus erat cum eo.

38 Iesum à Nazareth, quomodo unxit eū Deus Spiritu sancto & uirtute, qui petransiit benefaciēdo & sanando omnes oppressos à diabolo, quoniam Deus erat cum illo.

39 Καὶ ἡμεῖς ἐσμεν μάρτυρες πάντων ὧν ἐποίησεν ἔν τε τῇ χώρᾳ τῶν Ἰουδαίων καὶ ἐν Ἱερουσαλήμ· ὃν ἀνεῖλον κρεμάσαντες ἐπὶ ξύλου.

39 "Quorum omnium quæ & in regione Iudæorum & in Hierusalem fecit, nos etiam testes sumus: quem "interemerūt suspensum in ligno.

39 Et nos testes sumus omniū quæ fecit in regione Iudæorum & Ierusalem, quem occiderūt suspendentes in ligno.

40 Τοῦτον ὁ Θεὸς ἤγειρε τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ ἔδωκεν αὐτὸν ἐμφανῆ γενέσθαι·

40 Hunc Deus excitauit tertiò die, fecitque vt conspicuus fieret:

40 Hunc Deus suscitauit tertia die, & dedit eum manifestum fieri:

41 Οὐ παντὶ τῷ λαῷ, ἀλλὰ μάρτυσι τοῖς προκεχειροτονημένοις ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἡμῖν οἵτινες συνεφάγομεν καὶ συνεπίομεν αὐτῷ, μετὰ τὸ ἀναστῆναι αὐτὸν ἐκ νεκρῶν.

41 Non toti populo, sed testibus "quos ipse prius designauerat, *nimirum* nobis qui comedimus ac bibimus vnà cum eo, posteaquā resurrexit à mortuis.

41 Non omnū populo, sed testib⁹ præordinatis à Deo, nobis qui mānducauimus & bibimus cum illo postquam resurrexit à mortuis.

42 Καὶ παρήγγειλεν ἡμῖν κηρύξαι τῷ λαῷ, καὶ διαμαρτύρασθαι ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ ὡρισμένος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κριτὴς ζώντων καὶ νεκρῶν.

42 Præcepit autē nobis vt prædicaremus populo, ac testificaremur eum esse qui definitus sit à Deo iudex viuorum ac mortuorum.

42 Et præcepit nobis prædicare populo, & testificari quia ipse est qui constitutus est à Deo iudex uiuorū ac mortuorum.

Infrà, 15.b.9
Iere. 31.f.34
Mich. 7.d.15

43 Τούτῳ πάντες οἱ προφῆται μαρτυροῦσιν, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν λαβεῖν διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ πάντα τὸν πιστεύοντα εἰς αὐτόν.

43 ‖ "Huic etiam omnes Prophetæ testimonium dant, ‖ remissionem peccatorum accepturū per nomen eius quemuis qui crediderit in eum.

43 Huic omnes Prophetæ testimoniū perhibent, remissionem peccatorū accipere per nomē eius omnes qui credunt in eum.

44 Ἔτι λαλοῦντος τοῦ Πέτρου τὰ ῥήματα ταῦτα, ἐπέπεσε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας τὸν λόγον.

44 Adhuc loquente Petro verba ista, illapsus est Spiritus sanctus in omnes qui audiebant hunc sermonem.

44 Adhuc loquente Petro uerba hæc, cecidit Spiritus sanctus super omnes qui audiebant uerbum.

45 Καὶ ἐξέστησαν οἱ ἐκ περιτομῆς πιστοὶ ὅσοι συνῆλθον τῷ Πέτρῳ, ὅτι καὶ ἐπὶ τὰ ἔθνη ἡ δωρεὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκκέχυται.

45 Fideles autem qui *erant* ex circuncisione, & venerant cum Petro, obstupuerūt, quòd etiam in Gētes effusum esset donum Spiritus sancti.

45 Et obstupuerunt ex circuncisione fideles qui uenerant cum Petro, quia & in nationes gratia Spiritus sancti effusa est.

38 Vt Iesum Nazarenum vnxerit Deus, Ἰησοῦν τὸν ἀπὸ Ναζαρὲτ ὡς ἔχρισεν αὐτὸν ὁ Θεός. Particula ὡς per traiectionem explicāda est, cuius exemplum aliud occurrit Rom. 12. v. 3. præterea abundat relatiuum αὐτὸν, ex more Hebræorum: quem pleonasmum qui negligunt, vel duplicem epanalepsin coguntur hîc constituere, (quasi videlicet Ἰησοῦν pertineat ad verbum οἴδατε) vel aliquod verbum foris accersere: vt is fecit qui cōuertit, Iesum *dico* à Nazareta. Quod autem ad verbum Vngendi attinet, hæc quoque formula loquēdi orta est ex Hebræorum consuetudine, apud quos vngebantur reges, Sacerdotes ac Prophetæ. Inde factum est vt dicantur vngi à Deo quos ipse donis ac virtutibus imbuit & exornat. Deinde peculiaris est allusio ad nomen משיח, quem Græci simili ratione vocant Χριστὸν, id est vnctum.

39 Quorum omnium, πάντων ὧν. Hîcquoque mutauimus collocationem quæ est in Græcis, nempe vt perspicuitati studeremus, propter relatiuum ὃν longius positum. Id autem meritò factum esse fatebitur (vt spero) quisquis nostram interpretationem cum aliis compararit. Interemerunt, ἀνεῖλον. Vide Luc. 22. a. 2, & suprà, 5. f. 33.

41 Quos ipse prius designauerat, προκεχειροτονημένοις. Tot verbis vtendum fuit ad explicandam Græci vocabuli significationem. Vulg. Præordinatis à Deo. Eras. Prius ad hoc delectis à Deo: quas interpretationes minimè quidem reprehendo, sed tamen non piguit mutare, quia ista Dei χειροτονία declarat non esse priuatum hoc munus de quo agitur, sed publicum, atque adeo præcipuum in Ecclesia. Quanuis enim Deus præsit Ecclesiæ suffragiis in legitima ministrorum designatione, tamen tacita quædam est hoc loco antithesis inter Dei χειροτονίαν & hominum suffragia. Sūt enim Apostoli immediatè (quod aiūt) ab ipso Christo (id est à Deo) designati, vt disertè quoque expressit Lucas in huius libri prooemio. ideo quum de surrogando Iudæ successore quæreretur, res est sorti commissa, tanquam arcano ipsius Dei iudicio: quod in aliis factum esse nusquam legimus, nec sanè (vt opinor) fieri temere debet.

43 Huic etiam omnes, τούτῳ καὶ πάντες. Addidimus particulam καὶ ex fide veteris codicis. Videtur autē optimè conuenire, quum ad superiora testimonia istud quoque adiungatur.

Ἤκουον γὰρ αὐτῶν λαλούντων γλώσ-σαις, καὶ μεγαλυνόντων τὸν Θεόν. Τότε ἀπεκρίθη ὁ Πέτρος,

46 Audiebāt enim eos loquentes linguis, ac magnificantes Deum. Tunc reſpōdit Petrus,

46 *Audiebant enim illos loquentes linguis, & magnificantes Deum. Tunc reſpondit Petrus,*

46 Loquentes linguis, λαλούντων γλώσσαις. Etſi nihil magis inuitus facio quàm vt à quoquā diſſentiam, in hoc præſertim genere ſcribendi, in quo ſatis ſcio fieri non poſſe quin ipſe in varias reprehenſiones incurram: tamē non poſſum hîc diſſimulare, quæ Eraſmus in hoc caput de linguarum dono diſſeruit, eiuſmodi mihi videri vt bonis doctiſque omnibus meritò debeant diſplicere. Nam aut ego non ſum aſſequtus quæ ſcribit, aut huc tendunt omnia ipſius argumenta vt doceat ſermonem Apoſtolorum non fuiſſe è Spiritu ſancto. ſic enim in margine annotatus eſt quæſtionis ſtatus. Neque verò mihi quiſquam hîc obiiciat, de verbis hîc quæri, non de rebus ipſis. Id ego verò vt concedā, tamē hæc quæſtio multo maioris eſt momēti quàm præ ſe ferat. Ecquis enim non videat, ſi ſemel ſit conſtitutū, ita balbutiſſe Apoſtolos, vt quæ ſcripſerunt, melius dici poſſint, quæ feneſtra omniū audaciæ ac libidini aperiatur? Id à me fruſtra nō dici, vtinā nullis exēplis poſſem probare. Impurus ille Origenes dū in Epiſtolis Pauli ſuā illam ſynecdochen inuehit, quaſi obſcurè loquutus ſit Paulus quū nos diceret fide iuſtificari, quid aliud eructat quàm infandā blaſphemiā, quæ ex diametro pugnat cū præcipuo Chriſtianæ religionis capite? Idem tractans locum illum ex octauo capite Epiſtolæ ad Romanos, τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου ἐν ᾧ ἠσθένει, quàm ineptè ἐν ᾧ ad Legem ceremonialē refert, vt nō modò id de quo agebatur, ſed etiam ſuum idioma videatur ignoraſſe? & hunc miramur Pauli hyperbatis, anantapodotis, amphibolis offēdi, qui id vnum videtur conatus vt Pauli doctrinam obſcuraret? Erunt hæc pleriſque fortaſſis παράδοξα, ſed bene habet quòd libri extāt, ex quibus ſiquis incorruptè velit iudicium ferre, nihil vereor ne nimium audacter videar loquutus. Chryſoſtomus certè longè aliter de Paulo ſentit, qui tamen & ipſe vtinam vbique ſimplicitati maluiſſet ſtudere, quàm quædam philoſophica dogmata permiſcere. Sed hoc illi cum Græcis penè omnibus commune eſt. Hieronymi verò iudicium in exponendis Scripturis quid aliud prodit quàm Origenis diſcipulum? Paulus, inquit, Græci penè ſermonis fuit imperitus. Atqui de Paulo non ita iudicarunt Athenæ ipſæ: neque Portius Feſtus hoc de Paulo iudicium tulit, quòd barbarè nimis & obſcurè loqueretur. Erat, inquit, diſertior in lingua Hebræa quàm in Græca. Hoc verò vnde didiciſti Hieronyme? nempe ex crebris Hebraiſmis qui in ipſius Epiſtolis occurrunt. Neceſſarium ſcilicet argumentum. Quid autem, Lucas ille Antiochenus an minus hebraiſſat quàm Paulus? Nempe multo minus, inquies: & ſcio multos in ea eſſe opinione. At ego hoc audeo affirmare, ſi vnum Marcū & Petrum excipias, Lucā nec pauciores nec minus peregrinos Hebraiſmos quàm cæteros omnes habere. nec mihi credi poſtulo, niſi id ita eſſe cōperiat quiſquis attentè ſingula expēderit. Illud verò quàm ridiculū? Diſſidet, inquit, poſterior Epiſtola Petri à phraſi prioris, quòd in ea ſit alio vſus interprete. Paulus ob id Titū deſiderat quòd is eſſet in Græci ſermonis facultate prōptior. Hæc verò ſiquis neget, quomodo tandē probarit Hieronymus. Sed eſto, an idcirco iſti ita barbarè & obſcurè loquuti ſūt, vt ſermo eorum videri non poſſit à Spiritu ſancto profectus? Iſtud verò iudiciū de ſcriptis Apoſtolicis vtinam noſtra hæc ætas nō ſentiret quò tandē ſit euaſurū. Nā eò res iā deuenit vt nō modò qui ex ingenio aliquid cōmentātur, à cōſuetis & familiaribus Scripturæ verbis, tanquā obſcuris, inſipidis, obſoletis abhorreāt: ſed etiā qui Scripturā è Græco cōuertūt in Latinū, aut aliud aliquod idioma, quiduis ſibi in interpretādo licere putēt. quos ſi reprehendas, ſtatim audies, interpretis officio fungi nō qui verbū cōuertat è verbo, ſed qui ſentētiam exprimat. Ita fit vt dū quiſque iudiciū ſuū liberè ſequi mauult, quàm religioſè Spiritus ſancti interpretē agere, plurima non tā cōuertat quàm peruertat. Cui libidini & audaciæ niſi occurratur, næ aut ego vehemēter fallor, aut intra paucos annos paulatim ipſarū quoque rerū poſſeſſione depellemur. Ergo non de nihilo hîc agitur, ſed de re omniū maximè neceſſaria. Audiamus igitur quid de linguarū dono ſentiat Eraſmus. Nēpe hoc donū nō fuiſſe perpetuū, id eſt perpetuò illis non adfuiſſe, ſed quoties ita vſus poſtulabat: ſicuti, inquit, nec ſēper ſanabant ægrotos, nec ſemper excitabant mortuos. Hæc verò qua tandem ratione probas? Semel, inquit, legimus Apoſtolos nouis linguis loquentes miraculo fuiſſe, & huius voluminis cap. 19, narrātur qui baptizati Spiritū ſanctū acceperāt, linguis loquuti & prophetaſſe. Ad hæc ego reſpōdeo, Verū quidē illud eſſe, Apoſtolos ita vſos fuiſſe Spiritus ſancti donis vt vſus poſtulabat: ſed, obſecro, quis propterea meritò colligat, hæc dona ipſis perpetuò non adfuiſſe? an medicus eſſe deſinet qui tum demū medicina vtatur quū aut ad ægrotos vocabitur, aut ita flagitarit neceſſitas? Rationē autem illā quam adfert, ſuprà oſtēdimus nulla nō modò ratione, ſed ne idonea quidē coniectura niti. Certè debuerat Eraſmus conſiderare quid hoc ipſo capite cōmemoretur, vt hoc ſaltē Cornelii exēplum cæteris adiungeret. Viguiſſe autem in Eccleſiis eo tēpore linguarum donum, vel ex iſtis liquet, itémque ex Marci vltimo, & 1. Cor. 12. 13, & 14 capitibus. Subiicit deinde Eraſmus quale fuiſſe putet donum illud linguarum in Apoſtolis, nēpe eiuſmodi vt quum vna lingua loquerentur, ab omnibus intelligerentur. Id verò etſi ex nonnullorum veterum ſentētia Eraſmus ſcribit, quis tamē non videt abſurdiſſimè dici? Nā hac ratione nō in ipſos Apoſtolos, ſed in eorū auditores Spiritus ſanctus illapſus diceretur. Quid amplius? Non eſt, inquit, neceſſe, opinor, quicquid fuit in Apoſtolis, protinus tribuere miraculo. Homines erant, quædā ignorabant, in nōnullis errabāt. Hæc ego verò vt concedam, quorſum tandē dicuntur? Nempe vt eo tādem deueniat, ſi donum illud linguæ non ſemper adfuit Apoſtolis, ne tum quidē adfuiſſe quum ſcriberent: ſi hoc donum fuit eiuſmodi, nō vt loquēdi facultatē Apoſtolis adferret, ſed auditores faceret illis intelligēdis idoneos, fruſtra nos cōtendere, Apoſtolos, quod ad ipſum ſermonē attinet, fuiſſe Spiritus ſancti organa. Quid ergo? à quo præceptore Græcam linguam illi didicerūt? Nil mirū, inquit, Apoſtolos citra miraculum Græcè nouiſſe, quum Ægyptus ac Syria totáque Cilicia vulgò Græcè loqueretur. Id verò Eraſmus probet, Iudæis Græcum idioma tam fuiſſe familiare vt idiotis ac piſcatoribus notum eſſe potuerit. At illud poſtea cum Græcis verſantes didicerunt. Diſcere certè potuerunt, ſed quum linguarū dono inſtructos eſſe oportuerit qui omnibus Gentibus eſſent Chriſtum annuntiaturi, & diſertè teſtetur Lucas id eos vno momento eſſe conſequutos, vt audirentur infinitarum penè gentium linguis loquentes, quæ obſecro hæc pertinacia eſt, malle hæc induſtriæ tribuere quàm miraculo? Sed vt hoc quoque largiar, (neque enim de eo propriè quæritur) an idcirco efficitur, ſermonem Apoſtolorum non fuiſſe à Spiritu ſancto, quia vſu & diligentia Græcam linguā perdidicerunt? Audiamus ergo tandem firmiſſimam rationem. Quum, inquit, ea quæ fiunt virtute diuina, perfectiora ſint iis quæ fiunt naturæ ordine vel hominum induſtria, quì fit vt Apoſtolorum ſermo non ſolùm impolitus ſit & inconditus, verumetiam imperfectus, perturbatus, aliquoties planè ſolœciſſans? Placebat Spiritui ſancto ſermonis ſimplicitas, ſed pura tamen & integra, atque iis vacans incommodis quæ ſolent auditorum intelligentiam impedire. Atqui in his paſſim deſudant Græci interpretes, quibus Demoſthenes & Plato facilis erat & perſpicuus. Hæc ille: quæ ſi vera ſunt, quid ſupereſt niſi vt dicamus Apoſtolos in ſcribendo non

adhibuisse eam perspicuitatē ac integritatē sermonis quæ necessaria erat,& quam ipse Spiritus sanctus requirebat.Sed absit à nobis, absit ista peruersa opinio,quæ(vt antè dixi)si semel inuecta fuerit in Ecclesiam Dei,actum est de Scripturæ authoritate, ac proinde de totius Christianæ religionis incolumitate:adeo vafer est Satanas in nobis per obliquos ac penitus latentes cuniculos oppugnandis.Sic igitur potius constituo, Simplicitatem in Apostolicis scriptis summam agnosco,hyperbata,anantapodota,solœcismos etiam nō diffiteor.Sed illud ego virtutem non vitium appello:qua de re postea dicam:ab istis verò quis vel Demosthenem vel Homerum ipsum vindicarit? Sed hoc præterea dicere ausim,multa in Paulo videri hyperbata,multa anantapodota, quæ tamen non sunt : sed quia de rebus disserit à nostro sensu prorsus alienis , & pauci semper fuerunt qui ad legēda Apostolica scripta purum,religiosum,attentum animum attulerint : pauci qui Hebraicos fontes adire sustinuerint,vnde isti tanquam riuuli deducti sunt:pauci qui precibus, vigiliis, assiduitate conati sint intelligentiæ lucem consequi:nihil mirum est plerosque in istis ita cæcutire vt sæpe nodum in scirpo inueniant,clamitent ambiguum esse quod est simplicissimum, putent non cohærere quæ tam exacta támque erudita methodo perscripta sunt, vt hoc ausim affirmare, nulla extare cuiusquam scripta in quibus par consensio ac omnium membrorum nexus appareat.Denique cæci homines quia non agnoscunt tenebras in se esse inclusas, ideo Spiritus sancti sermonem vt tenebricosum refugiunt. Quod autem attinet ad sermonis simplicitatem, eam quidē ego non modò non reprehendo,sed etiā non possum satis admirari,& tamen quoties Paulo tonare libuit, non video quid fingi possit δεινότερον. In admonitionibus verò & exhortationibus quæ se prodit lenitas? quæ sermonis illecebræ?Legatur(vt vnum ex multis exemplum proferam)concio illa quam ad Ephesinam Ecclesiam habuit,soluens ex littore:quis vllam hic dicēdi virtutem requiret? Quid quum carnis & spiritus certamen depingit, ad Romanos scribens? quum Philippenses obtestatur?quum Corinthiorum vanam eloquentiam ridet?quum de suo in gentiles suos amore testatur? In Iohanne verò quæ grauitas ? in Petri concionibus quæ libertas,quæ maiestas apparet?Dicā certè quod sentio,qui hac simplicitate pios animos magis afficiant, scriptores prorsus nullos extare.Neque de rebus ipsis loquor duntaxat,sed de verbis ac dicendi genere,quod quidem mirum & incredibile est,quum simplicissimum sit,ita tamen animos permouere vt diuinæ planè virtutis manifesti effectus sentiantur,& fides vnius Dei reipsa comperiatur. Sed cur ista potius simplicitas placeret quàm ornata eloquutio,grauissimas causas habuerunt Apostoli : atque adeo cur interdū etiam balbutiendum,atque adeo solœcissandum putarent.Sic placuit Deo confundere huius seculi sapiētes,vt ex professo Paulus aduersus Corinthios illos disertulos disserit. Deinde res illis erat maxima ex parte cum rudibus ac plebeiis hominibus:quorum sermonem siquis ad grammaticorum aut rhetorum præcepta exegerit, ineptè profectò fecerit.Vt autem Hebraismos permiscerent,non modò hæc causa fuit,quia Hebræi erant, (potuisset enim Spiritus sanctus hoc quicquid erat in ipsis emendare ,si displicuisset) sed quia quum de iis rebus dissererent quæ Hebraicis literis erant traditæ,necesse fuit multa retinere , ne doctrina aliqua noua adferri videretur.Et certè tam multos Hebraismos ab illis seruatos fuisse minimè miror, quum plerique sint eiusmodi vt nullo alio idiomate tam feliciter exprimi possint,imò interdum ne exprimi quidem:vt nisi illas formulas retinuissēt, noua illis interdum vocabula & noua dicēdi genera comminiscēda fuerint, quæ nemo planè intellexisset.Postremò(vt tandem dicendi finem faciam)quum hos vnos delegerit Deus,per quos scribi vellet quæcunque ad nostrā salutē necessaria sunt , illud quoque nobis est constituendū,eundē illū Deum ita esse eorum linguæ moderatum,vt ne verbum quidem temere ipsis exciderit,omnia ita planè,aptè & appositè dixerint,vt planius ac melius à quoquam de his dici nunquam potuerit.Quicquid in his scriptum est aut ambiguum aut occultum, id partim nostræ cæcitati ac ignorantiæ tribuamus,partim ad acuendam nostram diligētiam id esse à Domino factum agnoscamus.Excitata sunt iterum nostris temporibus linguarum ac bonarum artium studia,accensa sunt diuinitus hominum ingenia veritatis ac lucis desiderio , patefacta plurimis Euangelii mysteria. Istis Dei donis certatim omnes pro fidei mēsura vtamur , vt in timore ac tremore templum illud Domini ædificetur. Absit autem à nobis in primis profana omnis cogitatio & blasphema audacia , vt Scripturæ sua maiestas & authoritas sacra & inuiolabilis conseruetur.Hac enim salua,non est quòd Satanam aut mūdi insultus reformidemus:hac amissa, nihil iam superest quominus veritas prorsus interierit.

47 Μήτι τὸ ὕδωρ κωλῦσαι δύναταί τις, τοῦ μὴ βαπτισθῆναι τούτους οἵτινες τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔλαβον καθὼς καὶ ἡμεῖς;

47 Num quis "aquam prohibere potest, quominus *videlicet* baptizentur isti qui Spiritum sanctum acceperunt sicut & nos?

47 *Nunquid aquam quis prohibere potest,ut non baptizentur hi qui Spiritum sanctum acceperunt sicut & nos?*

48 Προσέταξέ τε αὐτοὺς βαπτισθῆναι ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου. Τότε ἠρώτησαν αὐτὸν ἐπιμεῖναι ἡμέρας τινάς.

48 Iussitque eos baptizari in nomine Domini.Rogauerunt autem eū vt perseueraret ad dies aliquot.

48 *Et iussit eos baptizari in nomine Domini Iesu Christi. Tūc rogauerunt eū ut maneret apud eos aliquot diebus.*

Κεφάλαιον ια.

CAP. XI.

CAP. XI.

1 Ἤκουσαν δὲ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ ἀδελφοὶ οἱ ὄντες κατὰ τὴν Ἰουδαίαν ὅτι καὶ τὰ ἔθνη ἐδέξαντο τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.

1 AVdierunt autem Apostoli & fratres qui erant in Iudæa,Gentes etiam recepisse sermonem Dei.

1 *AVdierūt autem Apostoli & fratres qui erant in Iudæa,quoniam & Gentes receperunt uerbum Dei.*

2 Καὶ ὅτε ἀνέβη Πέτρος εἰς Ἱεροσόλυμα, διεκρίνοντο πρὸς αὐτὸν οἱ ἐκ περιτομῆς,

2 Quum igitur ascendisset Petrus Hierosolymam,certarunt aduersus eum qui *erant* ex circuncisione,

2 *Quum autem ascendisset Petrus Ierosolymam, disceptabant aduersus illum qui erant ex circuncisione,*

47 Aquam, τὸ ὕδωρ. Quidam hoc connectunt cum verbo βαπτισθῆναι,ita vt vel subaudiatur κατὰ,vel hoc sit dictum ea forma qua dicimus βαπτισθῆναι βάπτισμα. Sed præterquam quòd dura ac planè insolens fuerit ista traiectio,cuiusmodi est illud βαπτισθῆναι καθ' ὕδωρ, aut βαπτισθῆναι ὕδωρ pro ὕδατι ? nisi quis καθ' ὕδωρ accipiat pro ἐν ὕδατι.Simpliciter igitur illud interpretari malo , & τοῦ μὴ explico per epexegesin : cuius exempla singulis penè versiculis occurrunt.

3 Λέγοντες, Ὅτι πρὸς ἄνδρας ἀκροβυστίαν ἔχοντας εἰσῆλθες, καὶ συνέφαγες αὐτοῖς.

3 Dicentes, Ad viros præputium habentes introisti, & vnà edisti cum eis.

3 *Dicentes, Quare introisti ad uiros præputiũ habẽtes, & manducasti cũ illis?*

4 Ἀρξάμενος δὲ ὁ Πέτρος ἐξετίθετο αὐτοῖς καθεξῆς λέγων,

4 Exorsus autem Petrus, *omnia* exposuit eis ordine, dicens,

4 *Incipiens autem Petrus, exponebat illis ordinem, dicens,*

5 Ἐγὼ ἤμην ἐν πόλει Ἰόππῃ προσευχόμενος· καὶ εἶδον ἐν ἐκστάσει ὅραμα, καταβαῖνον σκεῦός τι ὡς ὀθόνην μεγάλην, τέσσαρσιν ἀρχαῖς καθιεμένην ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἦλθεν ἄχρις ἐμοῦ.

5 Ego erã ĩ ciuitate Ioppe precãs: & visũ in mẽtis excessu vidi, *nempe* descẽdẽs vas quoddã, ceu linteũ magnũ, quatuor extremis *deuinctum*, quod demittebatur è cælo, & ad me vsque venit.

4 *Ego eram in ciuitate Ioppæ orans: & uidi in excessu mentis uisionẽ, descẽdẽs uas quoddã uelut linteũ magnũ, quatuor initiis sũmitti de cælo, & uenit usq; ad me.*

6 Εἰς ἣν ἀτενίσας κατενόουν, καὶ εἶδον τὰ τετράποδα τῆς γῆς, καὶ τὰ θηρία, καὶ τὰ ἑρπετά, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ.

6 In quod quum intẽdissem oculos, animaduerti, & vidi quadrupedia terræ, & feras, & reptilia, & volucres cæli.

6 *In quod intuens considerabam, & uidi quadrupedia terræ, & bestias, & reptilia, & uolatilia cæli.*

7 Ἤκουσα δὲ φωνῆς λεγούσης μοι, Ἀναστὰς Πέτρε θῦσον καὶ φάγε.

7 Audiui autem etiã vocem dicentem mihi, Surge Petre, macta & vescere.

7 *Audiui autẽ & uocẽ dicentẽ mihi, Surge Petre, occide & manduca.*

8 Εἶπον δέ, Μηδαμῶς Κύριε· ὅτι πᾶν κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον οὐδέποτε εἰσῆλθεν εἰς τὸ στόμα μου.

8 Dixi verò, Nequaquã Domine: nã nihil cõmune aut impurũ vnquã introiuit in os meũ.

8 *Dixi autẽ, Nequaq̃ Domine: q̃a omne commune aut immundũ nunq̃ introiuit in os meum.*

9 Ἀπεκρίθη δέ μοι φωνὴ ἐκ δευτέρου ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, Ἃ ὁ Θεὸς ἐκαθάρισε, σὺ μὴ κοίνου.

9 Respondit autẽ mihi vox secundò è cælo, Quæ Deus purgauit, tu ne polluito.

9 *Respõdit autẽ mihi uox secundò de cælo, Quæ Deus mundauit, tu ne cõmune dixeris.*

10 Τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ τρίς· καὶ πάλιν ἀνεσπάσθη ἅπαντα εἰς τὸν οὐρανόν.

10 Idq; ter factũ est, & rursus omnia sursum retracta sũt in cælũ.

10 *Hoc autẽ factum est per ter: & recepta sũt omnia rursum in cælum.*

11 Καὶ ἰδού, ἐξαυτῆς τρεῖς ἄνδρες ἐπέστησαν ἐπὶ τὴν οἰκίαν ἐν ᾗ ἤμην, ἀπεσταλμένοι ἀπὸ Καισαρείας πρός με.

11 Tum ecce, eodẽ momẽto tres viri superuenerunt in ædes in quib⁹ erã, Cæsarea missi ad me.

11 *Et ecce, uiri tres confestim adstiterunt in domo in qua eram, missi à Cæsarea ad me.*

12 Εἶπε δέ μοι τὸ πνεῦμα συνελθεῖν αὐτοῖς, μηδὲν διακρινόμενον. Ἦλθον δὲ σὺν ἐμοὶ καὶ οἱ ἓξ ἀδελφοὶ οὗτοι, καὶ εἰσήλθομεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἀνδρός·

12 Dixit verò mihi spiritus vt cõgrederer cum eis nihil ambigens. Venerunt autem mecum etiam sex isti fratres, & ingressi sumus domum cuiusdam,

12 *Dixit autem Spiritus mihi ut irem cum illis, nihil hæsitans. Venerunt autem mecum & sex fratres isti, & ingressi sumus in domum uiri.*

13 Ἀπήγγελλέ τε ἡμῖν πῶς εἶδε τὸν ἄγγελον ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ σταθέντα καὶ εἰπόντα αὐτῷ, Ἀπόστειλον εἰς Ἰόππην ἄνδρας, καὶ μετάπεμψαι Σίμωνα τὸν ἐπικαλούμενον Πέτρον·

13 Qui annuntiauit nobis quomodo vidisset Angelum domi suæ, qui adstitisset ac dixisset ipsi, Mitte aliquos Ioppen, & accerse Simonem qui cognominatur Petrus:

13 *Narrauit autem nobis quomodo uidisset Angelum in domo sua, stantem & dicentẽ sibi, Mitte in Ioppen, & accersẽ Simonem qui cognominatur Petrus:*

14 Ὃς λαλήσει ῥήματα πρὸς σὲ ἐν οἷς σωθήσῃ σὺ καὶ πᾶς ὁ οἶκός σου.

14 Qui tibi ea dictur⁹ est per quæ serueris & tu & tota domus tua.

14 *Qui loquetur tibi uerba in quibus saluus eris tu & uniuersa dom⁹ tua.*

15 Ἐν δὲ τῷ ἄρξασθαί με λαλεῖν, ἐπέπεσε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ᾽ αὐτούς, ὥσπερ καὶ ἐφ᾽ ἡμᾶς ἐν ἀρχῇ.

15 Quũ autem exorsus essem loqui, illapsus est Spiritus sanctus in eos, quemadmodũ & in nos in principio.

15 *Quum autem cœpissem loqui, cecidit Spiritus sãctus super eos, sicut & in nos in initio.*

16 Ἐμνήσθην δὲ τοῦ ῥήματος Κυρίου, ὡς ἔλεγεν, Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν πνεύματι ἁγίῳ.

16 Memini autem illius dicti Domini, quum diceret, Iohannes quidem baptizauit aqua, vos verò baptizabimini Spiritu sancto.

16 *Recordatus sum autem uerbi Domini, sicut dicebat, Iohannes quidem baptizauit aqua, uos autem baptizabimini Spiritu sancto.*

IN CAPVT XI.

3 Introisti, ὅτι εἰσῆλθες. Vulg. Quare introisti, ita videlicet vt ὅτι pro διότι intelligatur. Ego verò in nullis codicibus adscriptã inuenio interrogationis notam. Itaque puto expostulationem potius esse q̃ percontationẽ.

17 Εἰ οὖν τὴν ἴσην δωρεὰν ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς ὡς καὶ ἡμῖν, πιστεύσασιν ἐπὶ τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν· ἐγὼ δὲ τίς ἤμην δυνατὸς κωλῦσαι τὸν Θεόν;

17 Postquam igitur par donum dedit eis Deus vt & nobis, quũ credidissemus in Dominũ Iesum Christum: ego porro quis erã qui Deũ possem prohibere?

17 *Si ergo eandem gratiã dedit illis Deus, sicut & nobis q credidim⁹ in Dominum Iesum Christum: ego quis eram qui possem prohibere Deũ?*

18 Ἀκούσαντες δὲ ταῦτα ἡσύχασαν, καὶ ἐδόξαζον τὸν Θεόν, λέγοντες, Ἄραγε καὶ τοῖς ἔθνεσιν ὁ Θεὸς τὴν μετάνοιαν ἔδωκεν εἰς ζωήν.

18 His autem auditis quieuerũt, & glorificauerunt Deum, dicentes, Nempe etiam Gentibus Deus resipiscentiam dedit ad vitam.

18 *His auditis tacuerũt, & glorificauerunt Deum, dicentes, Ergo & Gẽtibus pœnitentiam dedit Deus ad uitam.*

19 Οἱ μὲν οὖν διασπαρέντες ἀπὸ τῆς θλίψεως τῆς γενομένης ἐπὶ Στεφάνῳ, διῆλθον ἕως Φοινίκης, καὶ Κύπρου, καὶ Ἀντιοχείας, μηδενὶ λαλοῦντες τὸν λόγον εἰ μὴ μόνον Ἰουδαίοις.

19 Illi porro qui dispersi fuerant ex oppressione orta ob Stephanũ, peruenerunt vsque in Phœniciam, & Cyprum, & Antiochiam, nemini loquentes sermonem Dei nisi solis Iudæis.

19 *Et illi quidẽ q dispersi fuerãt à tribulatione quæ facta fuerat sub Stephano, perãbulauerũt usq; Phœnicẽ, & Cyprum, & Antiochiã, nemini loquẽtes Verbum nisi solis Iudæis.*

20 Ἦσαν δέ τινες ἐξ αὐτῶν ἄνδρες Κύπριοι καὶ Κυρηναῖοι, οἵτινες εἰσελθόντες εἰς Ἀντιόχειαν, ἐλάλουν πρὸς τοὺς Ἑλληνιστάς, εὐαγγελιζόμενοι τὸν Κύριον Ἰησοῦν.

20 Quidam autem ex iis Cyprii & Cyrenenses, quũ introissent Antiochiam, "loquuti sunt Græcis, euangelizantes Dominum Iesum.

20 *Erãt autẽ q̃dã ex eis uiri Cyprij & Cyrenæi, qui quũ introissent Antiochiã, loquebãtur ad Græcos, annuntiantes Dominum Iesum.*

21 Καὶ ἦν χεὶρ Κυρίου μετ' αὐτῶν· πολύς τε ἀριθμὸς πιστεύσας ἐπέστρεψεν ἐπὶ τὸν Κύριον.

21 "Fuit autem manus Domini cum eis: multúsque numerus credentiũ conuersus est ad Dominum.

21 *Et erat manus Domini cũ eis: multúsque numerus credentium conuersus est ad Dominum.*

22 Ἠκούσθη δὲ ὁ λόγος εἰς τὰ ὦτα τῆς ἐκκλησίας τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις περὶ αὐτῶν· καὶ ἐξαπέστειλαν Βαρνάβαν διελθεῖν ἕως Ἀντιοχείας.

22 Peruenit autem rumor ad aures Ecclesiæ quæ erat Hierosolymis. Miserũt igitur Barnabã "vt pergeret Antiochiã vsque.

22 *Peruenit autẽ sermo ad aures Ecclesiæ quæ erat Ierosolymis, super istis: & miserunt Barnabã usque ad Antiochiã.*

23 Ὃς παραγενόμενος καὶ ἰδὼν τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ, ἐχάρη, καὶ παρεκάλει πάντας τῇ προθέσει τῆς καρδίας προσμένειν τῷ Κυρίῳ.

23 Qui quum aduenisset & vidisset gratiam Dei, gauisus est, & hortat⁹ est omnes vt proposito cordis permanerẽt in Domino.

23 *Qui quũ peruenisset, et uidisset gratiã Dei, gauisus est, & hortabatur omnes in proposito cordis permanere in Domino.*

24 Ὅτι ἦν ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ πλήρης Πνεύματος ἁγίου καὶ πίστεως. καὶ προσετέθη ὄχλος ἱκανὸς τῷ Κυρίῳ.

24 Nam erat vir bonus & plenus Spiritu sancto & fide. & adiuncta est multa turba Domino.

24 *Quia erat uir bon⁹ & plen⁹ Spiritu sãcto & fide. & apposita est multa turba Domino.*

25 Ἐξῆλθε δὲ εἰς Ταρσὸν ὁ Βαρνάβας ἀναζητῆσαι Σαῦλον· καὶ εὑρὼν αὐτὸν ἤγαγεν αὐτὸν εἰς Ἀντιόχειαν.

25 Abiit autem Barnabas Tarsum, vt requireret Saulum: & eum inuentũ duxit Antiochiã.

25 *Profectus est autẽ Tarsũ ut quæreret Saulũ: quem quum inuenisset, perduxit Antiochiam.*

26 Ἐγένετο δὲ αὐτοὺς ἐνιαυτὸν ὅλον συναχθῆναι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ διδάξαι ὄχλον ἱκανόν, χρηματίσαι τε πρῶτον ἐν Ἀντιοχείᾳ τοὺς μαθητὰς Χριστιανούς.

26 Factum est autem vt annum totum conuenirent in Ecclesia, docerentque turbam multam, & discipuli "nominarentur primùm Antiochiæ Christiani.

26 *Et annum totum conuersati sunt ibi in Ecclesia, & docuerunt turbã multam, ita ut cognominarẽtur primùm Antiochiæ discipuli Christiani.*

17 Postquam igitur, Εἰ οὖν. Εἰ pro ἐπεὶ vel ἐπειδὴ, vt annotauimus suprà, 4.b.9.

20 Loquuti sunt Græcis, ἐλάλουν πρὸς τοὺς Ἑλληνιστάς. Quum hoc loco opponi videantur Ἑλληνισταὶ Iudæis, quorum mentio facta est in superiore versiculo, & Antiochenam Ecclesiam constet veluti nouam quandam Gẽtium Hierusalem fuisse, apparet Ἑλληνιστῶν appellatione non tantùm prouinciales Iudæos, id est huc & illuc dispersos, sed ipsos etiam Ἕλληνας intelligi. Alioqui non dubito quin si isti fuissent Iudæi, iam tũ fuerint, accedentibus in ipsorum cœtum Græcis, eam controuersiam moturi, quæ tandem etiam fuit excitata, sed per eos qui ex Iudæa venerant, vt disertè dicitur infrà, 15.a.1, & e.24: quum antea tranquilla fuisset Ecclesia Antiochena, annis (vt mihi quidem videtur) non paucis: siquidem post quatuordecim demum annos ascendit Paulus Hierosolymam, vt cum Apostolis conferret de ea doctrina quã inter Gentes promulgarat, Gal.2.a.1.

21 Fuit autem manus Domini, καὶ ἦν χεὶρ Κυρίου. Vide Luc.1.f.66.

22 Vt pergeret Antiochiã vsque, διελθεῖν ἕως Ἀντιοχείας. Vulg. legit, εἰς Ἀντιόχειαν, Antiochiam.

26 Nominarentur, χρηματίσαι. Id est ὀνομάζεσθαι. Plutarchus, Νόμος ἦν τοῖς Ξανθίοις, μὴ πατρόθεν ἀλλ' ἀπὸ μητρὸς χρηματίζειν. Erasmus annotat hinc dictam vocẽ, quòd cognomen ex officio quo quis fungitur, addi solet.

veluti publicani dicuntur quòd publica vectigalia colligunt: ita Christiani, quòd Christum profiterentur.

Ἐν ταύταις δὲ ταῖς ἡμέραις κατῆλθον ἀπὸ Ἱεροσολύμων προφῆται εἰς Ἀντιόχειαν.

Ἀναστὰς δὲ εἷς ἐξ αὐτῶν ὀνόματι Ἄγαβος, ἐσήμανε διὰ τοῦ Πνεύματος, λιμὸν μέγαν μέλλειν ἔσεσθαι ἐφ' ὅλην τὴν οἰκουμένην· ὅστις καὶ ἐγένετο ἐπὶ Κλαυδίου Καίσαρος.

Τῶν δὲ μαθητῶν καθὼς ηὐπορεῖτό τις, ὥρισαν ἕκαστος αὐτῶν εἰς διακονίαν πέμψαι τοῖς κατοικοῦσιν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ἀδελφοῖς.

Ὃ καὶ ἐποίησαν, ἀποστείλαντες πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους διὰ χειρὸς Βαρνάβα καὶ Σαύλου.

Κεφάλαιον ιβ΄.

ΚΑΤ' ἐκεῖνον δὲ τὸν καιρὸν ἐπέβαλεν Ἡρώδης ὁ βασιλεὺς τὰς χεῖρας κακῶσαί τινας τῶν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας.

Ἀνεῖλε δὲ Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν Ἰωάννου, μαχαίρᾳ.

Καὶ ἰδὼν ὅτι ἀρεστόν ἐστι τοῖς Ἰουδαίοις, προσέθετο συλλαβεῖν καὶ Πέτρον· (ἦσαν δὲ ἡμέραι τῶν ἀζύμων)

Ὃν καὶ πιάσας ἔθετο εἰς φυλακήν, παραδοὺς τέσσαρσι τετραδίοις στρατιωτῶν φυλάσσειν αὐτόν, βουλόμενος μετὰ τὸ πάσχα ἀναγαγεῖν αὐτὸν τῷ λαῷ.

Ὁ μὲν οὖν Πέτρος ἐτηρεῖτο ἐν τῇ φυλακῇ· προσευχὴ δὲ ἦν ἐκτενὴς γινομένη ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας πρὸς τὸν Θεὸν ὑπὲρ αὐτοῦ.

Ὅτε δὲ ἔμελλεν αὐτὸν προάγειν ὁ Ἡρώδης, τῇ νυκτὶ ἐκείνῃ ἦν ὁ Πέτρος κοιμώμενος μεταξὺ δύο στρατιωτῶν, δεδεμένος ἁλύσεσι δυσί, φύλακές τε πρὸ τῆς θύρας ἐτήρουν τὴν φυλακήν.

27 Per id tempus autem descēderūt Hierosolymis Prophetæ Antiochiam.

28 Et vnus eorum surgens, nomine Agabus, significauit per Spiritum, famem magnam futuram in toto terrarum orbe: quæ etiā fuit sub Claudio Cæsare.

29 Singuli autem discipulorum, prout cuique suppetebat, decreuerunt subsidio mittere *aliquid* fratribus habitantibus in Iudæa.

30 Quod & fecerunt, mittentes ad seniores per manum Barnabæ & Sauli.

CAP. XII.

1 CAEterùm per id tempus aggressus est Herodes rex malè accipere quosdam ex Ecclesia.

2 Interemit autem Iacobum fratrem Iohannis, gladio.

3 Et quum vidisset hoc gratū esse Iudæis, perrexit comprehendere etiam Petrū: (erant autem dies Azymorum)

4 Quem etiam prehensum, cōiecit in carcerē, traditū quater quaternis militibus, vt eū seruarent: volēs post pascha producere eum populo.

5 Petrus igitur seruabatur in custodia: preces autem assiduæ fiebant ab Ecclesia ad Deum pro ipso.

6 Quùm verò esset producturus eum Herodes, nocte illa dormiebat Petrus inter duos milites, vinctus catenis duabus, & custodes ante ostiū obseruabant carcerem.

27 In his autem diebus superuenerunt ab Ierosolymis Prophetæ Antiochiam.

28 Et surgens unus ex eis nomine Agabus, significabat per Spiritum, famem magnam futuram in uniuerso orbe terrarum: quæ facta est sub Claudio Cæsare.

29 Discipuli autem, prout quis habebat, proposuerunt in ministeriū mittere habitantibus in Iudæa fratribus.

30 Quod & fecerunt, mittentes ad Seniores per manus Barnabæ & Sauli.

CAP. XII.

1 EOdem autem tempore misit Herodes rex manus ut affligeret quosdam de Ecclesia.

2 Occidit autem Iacobum fratrem Iohannis, gladio.

3 Vidēs autem quia placeret Iudæis, apposuit apprehēdere & Petrū: (erāt autem dies Azymorum)

4 Quē quū apprehēdisset, misit in carcerē, tradēs quatuor quaternionibus militum ad custodiēdū eū: uolēs post pascha producere eum populo.

5 Et Petrus quidem seruabatur in carcere: oratio autem fiebat sine intermissione ab Ecclesia ad Deum pro eo.

6 Quū autē producturus eū esset Herodes, in ipsa nocte erat Petrus dormiens inter duos milites, uinctus catenis duabus, & custodes ante ostium custodiebant carcerem.

29 Subsidio, εἰς διακονίαν. Vulgata ad verbum, In ministeriū, i. vt ex eo possent diaconi pauperibus subuenire. Omnia enim rite & ordine administrari oportuit: quamobrem etiam dicuntur hæc misisse ad presbyteros: i. ad Ecclesiæ gubernatores, de quibus Paulus 1. Tim. 5. c. 17.

IN CAPVT XII.

1 Aggressus est, ἐπέβαλεν τὰς χεῖρας: id est ἐπεχείρησεν. Quum enim nullus personæ casus, quem vocant, adiungatur, apparet hanc periphrasin ita esse explicandam. Vulg. Misit manus. Herodes, Ἡρώδης. Hic est quē Iosephus Agrippam vocat, Herodis magni nepos ex Aristobulo, & frater Herodiadis quæ cū Herode tetrarcha consueuerat, eius Agrippæ pater cuius fit mentio infrà, cap. 25 & 26. Hanc autem eandem historiam cōmemorat etiam Iosephus lib. Antiq. 19. cap. 7.

2 Interemit, ἀνεῖλε. Id est, Indicta causa & vi aperta occidit. Vide Luc. 22. a. 2.

5 Assiduæ, ἐκτενής. Vel, Intentæ, si ad animorum ardorem placet referre. Vulgata & Erasmus, Sine intermissione, id est ἀδιάλειπτος.

7 Καὶ ἰδοὺ, ἄγγελος Κυρίου ἐπέστη, καὶ φῶς ἔλαμψεν ἐν τῷ οἰκήματι. πατάξας δὲ τὴν πλευρὰν τοῦ Πέτρου, ἤγειρεν αὐτὸν, λέγων, Ἀνάστα ἐν τάχει. Καὶ ἐξέπεσον αὐτοῦ αἱ ἁλύσεις ἐκ τῶν χειρῶν.

7 Et ecce, Angelus Domini superuenit, & lux splēduit "in carcere:& pulsato latere Petri excitauit eum, dicens, Surge velociter. Et exciderunt ei catenæ ex manibus.

7 *Et ecce, Angelus Domini adstitit, & lumē refulsit in habitaculo: percussóque latere Petri, excitauit eū, dicens, Surge velociter. Et ceciderunt catenæ de manibus eius.*

8 Εἶπέ τε ὁ ἄγγελος πρὸς αὐτὸν, Περίζωσαι, καὶ ὑπόδησαι τὰ σανδάλιά σου. Ἐποίησε δὲ οὕτω. Καὶ λέγει αὐτῷ, Περιβαλοῦ τὸ ἱμάτιόν σου, καὶ ἀκολούθει μοι.

8 Dixitque ei Angelus, Præcingere, & subliga sandalia tua. Fecit autem ita. Tum *ille* dixit ei, Indue pallium, & sequere me.

8 *Dixit autē Angelus ad eū, Præcingere, & calcea te caligas tuas. Et fecit sic. Et dixit illi, Circunda tibi uestimentum tuum, & sequere me.*

9 Καὶ ἐξελθὼν ἠκολούθει αὐτῷ, καὶ οὐκ ᾔδει ὅτι ἀληθές ἐστι τὸ γινόμενον διὰ τοῦ ἀγγέλου· ἐδόκει δὲ ὅραμα βλέπειν.

9 Itaque egressus *Petrus* sequebatur eum, nec sciebat verum esse quod fiebat per Angelum, sed putabat se visum videre.

9 *Et exiēs sequebatur eū, et nesciebat quia uerū est quod fiebat per Angelū: existimabat autē se uisum uidere.*

10 Διελθόντες δὲ πρώτην φυλακὴν καὶ δευτέραν, ἦλθον ἐπὶ τὴν πύλην τὴν σιδηρᾶν, τὴν φέρουσαν εἰς τὴν πόλιν, ἥτις αὐτομάτη ἠνοίχθη αὐτοῖς· καὶ ἐξελθόντες προῆλθον ῥύμην μίαν· καὶ εὐθέως ἀπέστη ὁ ἄγγελος ἀπ' αὐτοῦ.

10 Quum autem transissent primam ac secūdam custodiam, venerunt ad portam Ferream, quæ ducit in ciuitatē, quæ spōte aperta est eis: & egressi progressi sunt vicū vnū: & statim abscessit Angelus ab eo.

10 *Transeuntes autē primam & secundam custodiam, uenerunt ad portā Ferream, quæ ducit ad ciuitatē, quæ ultro aperta est eis: & exeuntes processerunt uicum unum: & continuò discessit Angelus ab eo.*

11 Καὶ ὁ Πέτρος γενόμενος ἐν ἑαυτῷ, εἶπε, Νῦν οἶδα ἀληθῶς ὅτι ἐξαπέστειλε Κύριος τὸν ἄγγελον αὐτοῦ, καὶ ἐξείλετό με ἐκ χειρὸς Ἡρώδου, καὶ πάσης τῆς προσδοκίας τοῦ λαοῦ τῶν Ἰουδαίων.

11 Tum Petrus " ad se reuersus dixit, Nunc verè agnosco Dominū misisse Angelum suū, & eruisse me è manu Herodis & ex omni expectatione populi Iudæorum.

11 *Et Petrus ad se reuersus dixit, Nunc scio uerè quia misit Dominus Angelum suum, & eripuit me de manu Herodis & de omni expectatione plebis Iudæorum.*

12 Συνιδών τε ἦλθεν ἐπὶ τὴν οἰκίαν Μαρίας τῆς μητρὸς Ἰωάννου, τοῦ ἐπικαλουμένου Μάρκου, οὗ ἦσαν ἱκανοὶ συνηθροισμένοι καὶ προσευχόμενοι.

12 Et *re* considerata, venit domum Mariæ matris Iohannis, qui cognominabatur Marcus, vbi erant multi congregati & precantes.

12 *Cōsiderānsq; uenit ad domū Mariæ matris Iohānis, qui cognominatus est Marcus, ubi erant multi congregati & orantes.*

13 Κρούσαντος δὲ τοῦ Πέτρου τὴν θύραν τοῦ πυλῶνος, προσῆλθε παιδίσκη ὑπακοῦσαι, ὀνόματι Ῥόδη·

13 Quū pulsasset autē Petrus ostiū vestibuli, "prodiit puella vt subauscultaret, nomine Rhode.

13 *Pulsante autem eo ostium ianuæ, processit puella ad uidendum, nomine Rhode.*

14 Καὶ ἐπιγνοῦσα τὴν φωνὴν τοῦ Πέτρου, ἀπὸ τῆς χαρᾶς οὐκ ἤνοιξε τὸν πυλῶνα, εἰσδραμοῦσα δὲ ἀπήγγειλεν ἑστάναι τὸν Πέτρον πρὸ τοῦ πυλῶνος.

14 Quæ agnita voce Petri, præ gaudio non aperuit vestibulum, sed intrò currens annuntiauit adstare Petrum ante vestibulum.

14 *Et ut cognouit uocē Petri, præ gaudio non aperuit ianuam, sed intrò currens, nuntiauit stare Petrum ante ianuam.*

15 Οἱ δὲ πρὸς αὐτὴν εἶπον, Μαίνῃ. Ἡ δὲ διϊσχυρίζετο οὕτως ἔχειν. Οἱ δ' ἔλεγον, Ὁ ἄγγελος αὐτοῦ ἐστιν.

15 Illi verò dixerunt ei, "Insanis. Illa autē affirmabat ita se *rem* habere. At illi dicebant, "Angelus eius est.

15 *At illi dixerūt ad eā, Insanis. Illa autē affirmabat sic se habere. Illi autē dicebant, Angelus eius est.*

7 In carcere, ἐν τῷ οἰκήματι. Sic honestiore vocabulo carcerem vocari testatur Plutarch. in Solone. Videtur tamen significari hoc loco non totus carcer, sed ea pars in qua vinctus erat Petrus. Vulg. & Eras. In habitaculo, quod nomen neque Latinum est, opinor, nec huic sententiæ conuenit.

11 Ad se reuersus, γενόμενος ἐν ἑαυτῷ. Ad verbum, Factus in sese. Nam antea prorsus attonitus, quasi extra se erat. Latinis verò dicitur Apud se non esse qui ita perculsus est vt sui non sit compos.

13 Prodiit, προῆλθε. Prodiit videlicet è loco vbi congregati erant, non autem ex ipsis ædibus.

15 Insanis, μαίνῃ. Vel, Num insanis? Nam in duobus exemplaribus reperimus adscriptam interrogationē. Angelus eius est, ἄγγελος αὐτοῦ ἐστιν. Apparet Ecclesiam eo tempore, præterquam quòd ex Dei verbo norat fideles præsidio Angelorum esse circunseptos, etiam huiusmodi visis assueuisse. Loquuntur enim de Petri Angelo vt de re minimè noua aut ambigua. Qui plebeios & vulgares homines putant, quum hæc dicerent, ex vulgi opinione loquutos, miror cur inepta atq; adeo impia hæc subterfugia quærant: nimirū quòd cum Sadducæis dubitent an sint Angeli, aut potius nullos esse arbitrentur. Quosdam denique vidi & audiui qui hunc locum ita conuertendum dicerent, Nuntius est ab eo, vt ἄγγελος non pro spiritu, sed pro homine accipiatur, qui nuntius Petri, id est à Petro missus, aut de Petro aliquid nuntiaturus venerit, sicut Angelus Domini dicitur Angelus missus à Domino. Sed quid hoc aliud est quàm nodum in scirpo quærere?

Ὁ δὲ Πέτρος ἐπέμενε κρούων· ἀνοίξαντες δὲ εἶδον αὐτὸν, καὶ ἐξέστησαν.

16 Petrus autē perseuerabat pulsare: quum igitur aperuissent, viderunt eum, & obstupuerūt.

16 Petrus autem perseuerabat pulsans: quum autem aperuissent, uiderūt eum, & obstupuerunt.

Κατασείσας δὲ αὐτοῖς τῇ χειρὶ σιγᾷν, διηγήσατο αὐτοῖς πῶς ὁ Κύριος αὐτὸν ἐξήγαγεν ἐκ τῆς φυλακῆς· εἶπε δὲ, Ἀπαγγείλατε Ἰακώβῳ καὶ τοῖς ἀδελφοῖς ταῦτα. Καὶ ἐξελθὼν ἐπορεύθη εἰς ἕτερον τόπον.

17 Quum autem manu eis indixisset silentium, narrauit eis quomodo Dominus ipsum eduxisset è carcere: dixitque, Annūtiate ista Iacobo & fratribus. Et egressus, profectus est ¨ in alium locum.

17 Annuens autem eis manu ut tacerent, narrauit quomodo Dominus eduxisset eum de carcere, dixitque, Nūtiate Iacobo & fratribus hæc. Et egressus abijt in alium locum.

Γενομένης δὲ ἡμέρας ἦν τάραχος οὐκ ὀλίγος ἐν τοῖς στρατιώταις τί ἄρα ὁ Πέτρος ἐγένετο.

18 Orto autem die fuit tumultus non paruus inter milites quidnam factum esset Petro.

18 Facta autem die erat non parua turbatio inter milites quidnam factum esset Petro.

Ἡρώδης δὲ ἐπιζητήσας αὐτὸν, καὶ μὴ εὑρὼν, ἀνακρίνας τοὺς φύλακας, ἐκέλευσεν ἀπαχθῆναι. καὶ κατελθὼν ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Καισάρειαν, διέτριβεν.

19 Herodes verò, quū eum requisiuisset, & non inuenisset, quæstione de custodibus habita, ¨ iussit eos ad supplicium rapi. & quū descēdisset è Iudæa Cæsaream, *ibi* commoratus est.

19 Herodes autē quū req̄sisset eū, & non inuenisset, inq̄sitione facta de custodib⁹, iussit eos duci: descēdénsq; à Iudæa in Cæsaream, ibi commoratus est.

Ἦν δὲ ὁ Ἡρώδης θυμομαχῶν Τυρίοις καὶ Σιδωνίοις· ὁμοθυμαδὸν δὲ παρῆσαν πρὸς αὐτὸν, καὶ πείσαντες Βλάστον τὸν ἐπὶ τοῦ κοιτῶνος τοῦ βασιλέως, ᾐτοῦντο εἰρήνην· διὰ τὸ τρέφεσθαι αὐτῶν τὴν χώραν ἀπὸ τῆς βασιλικῆς.

20 Herodes autem infenso animo erat in Tyrios & Sidonios: at illi concorditer venerunt ad eum, & illecto Blasto qui præerat cubiculo regis, petebant pacem: eo quòd aleretur regio ipsorum ¨ ex regis *agro*.

20 Erat autem iratus Tyrijs & Sidonijs: at illi unanimes uenerunt ad eum, & persuaso Blasto q̄ erat super cubiculum regis, postulabant pacem, eo quòd alerentur regiones eorum ab illo.

Τακτῇ δὲ ἡμέρᾳ ὁ Ἡρώδης ἐνδυσάμενος ἐσθῆτα βασιλικὴν, καὶ καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐδημηγόρει πρὸς αὐτούς.

21 Statuto autē die, Herodes indutus veste regia, & considēs pro tribunali, cōcionabatur ad eos.

21 Statuto autem die Herodes uestitus ueste regia, sedit pro tribunali, & concionabatur ad eos.

Ὁ δὲ δῆμος ἐπεφώνει, Θεοῦ φωνὴ, καὶ οὐκ ἀνθρώπου.

22 Populus verò acclamabat, ¨ Vox Dei, & non hominis.

22 Populus autem acclamabat, Dei uoces & non hominis.

Παραχρῆμα δὲ ἐπάταξεν αὐτὸν ἄγγε-

23 Illico verò percussit eū Ange-

23 Cōfestim autē percussit eū

17 In alium locum, εἰς ἕτερον τόπον. Romam abiit videlicet, vt inde ad concilium rediret Hierosolymam, vbi dextram daret Paulo, vt Apostolatu inter Gentes fungeretur, ipse verò, deserto Episcopatu, iterum ad Circuncisionem rediret. Vt interim dissimulem quanta fiat Petro & Ecclesiæ iniuria, dum ex Apostolo fit Episcopus, vel ex Episcopo Apostolus. Sed illos XXV annos quibus Petrum aiunt Romæ sedisse, vnde tandem auspicabuntur? Nam si crucifixus est XXXVII anno à Christi passione, (vt scribit Nicephorus lib. historiæ Ecclesiasticæ 2. cap. 36) ad vltimum Neronis annum, id est XIIII, necesse est peruenias: vnde ad secundum aut certè tertium Claudii annum recurras oportet, vt istos XXV annos numeres. siquidem Neronem constat annis XIIII plus minus, & Claudium quoque circiter totidem imperasse. Vbi igitur septem illi anni quibus aiunt eum Antiochiæ sedisse? Quid quòd Damasus, cui tribuitur liber quidam Pontificum, tomo primo Conciliorū insertus, Petrum ait sub Nerone Romam ingressum? Quid quòd Nicephorus libro Ecclesiasticæ historiæ 14. cap. 39, ex Anterio quodam episcopo, Petrum ait Antiochia Romā translatum, & inde rursus Antiochiam transisse? quod si verum est, quomodo Petrus XXV annos Romæ sedit, & ibi est mortuus? Quid quòd in Epistolis à Paulo ex vrbe scriptis, non modò nulla Petri mētio, (quum tam multi alii commemorentur) sed etiam dicit se ab omnibus relictum? omnes quæ sua sunt quærere? Sed de his satis. Videant quomodo hæc cohæreant isti qui Romanum primum Episcopum faciunt Petrum, & hac ratione Romano Pontifici tribuunt vniuersalis Episcopi nomen, id est Antichristi, si vel ipsi Gregorio Papæ fides adhibetur, epistolis, 76. 78. 79. 83. 92. 194.

19 Iussit ad supplicium rapi, ἐκέλευσεν ἀπαχθῆναι. Ἀπάγεσθαι, quum propriè declaret Abduci, interdum est forense verbum, & tria omnino significat: nempe vel ad iudicem trahi, vel duci in vincula, vel etiā ad pœnam rapi: præsertim absolutè positum: quanuis addatur interdum τὴν ἐπὶ θανάτῳ, vt prolatis exemplis ostendit doctissimus Budæus. Quum autem paulo antè habitam fuisse dicat à rege quæstionē de custodibus, id est, regē in iudicio de illis cognouisse, liquet ἀπάγεσθαι multo rectius de ipsa pœna quàm de vocatione in ius, aut de vinculis accipi: quo modo etiā interpretatur Chrysostomus. Plin. lib. Epist. decimo, de Christianis loquēs, Confitentes iterum ac tertiò interrogaui, supplicium minatus, perseuerantes duci iussi.

20 Ex regis *agro*, ἀπὸ τῆς βασιλικῆς. Vulg. Ab illo, ἀπ' αὐτοῦ: quod in nullis Græcis codicib⁹ inuenio. Eras. Regia annona, vel pecunia, aut alimonia. Ita enim supplendum putat quod deest: quod ego non video qua ratione faciat. Nam præterquam quòd illæ eclipses non ita videntur vsitatæ, res ipsa ostendit nomen χώρας repetendum esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ.

22 Vox Dei, Θεοῦ φωνή. Vulg. Dei voces, Θεοῦ φωναί. Quòd autē nonnulli contendunt legendum esse φωνῇ in tertio casu, ne speciem quidem habet rationis, & optimo iure refellitur ab Erasmo.

λος Κυρίου, ἀνθ' ὧν οὐκ ἔδωκε τὴν δόξαν τῷ Θεῷ· καὶ γενόμενος σκωληκόβρωτος ἐξέψυξεν.

lus Domini, eo quòd non tribuisset gloriam Deo, & erosus à vermibus, animam efflauit.

eũ Angelus Domini, eo quòd non dedisset honorẽ Deo: & consumptus à uermibus expirauit.

24 Ὁ δὲ λόγος τοῦ Θεοῦ ηὔξανε καὶ ἐπληθύνετο.

24 Sermo autem Domini crescebat ac multiplicabatur.

24 *Verbũ autẽ Domini crescebat & multiplicabatur.*

25 Βαρνάβας δὲ καὶ Σαῦλος ὑπέστρεψαν ἐξ Ἱερουσαλήμ, πληρώσαντες τὴν διακονίαν, συμπαραλαβόντες καὶ Ἰωάννην τὸν ἐπικληθέντα Μάρκον.

25 Barnabas autem & Saulus reuersi sunt ex Hierusalem, expleto ministerio, simul assumpto etiam Iohanne qui cognominabatur Marcus.

Barnabas autẽ & Saulus reuersi sunt ab Ierosolymis, expleto ministerio, assumpto Iohanne qui cognominatus est Marcus.

Κεφάλαιον ιγ΄

CAP. XIII.

CAP. XIII.

1 Ἦσαν δέ τινες ἐν Ἀντιοχείᾳ κατὰ τὴν οὖσαν ἐκκλησίαν προφῆται καὶ διδάσκαλοι, ὅ, τε Βαρνάβας καὶ Συμεὼν ὁ καλούμενος Νίγερ, καὶ Λούκιος ὁ Κυρηναῖος, Μαναήν τε Ἡρώδου τοῦ τετράρχου σύντροφος, καὶ Σαῦλος.

1 Erant autem Antiochiæ in Ecclesia quæ *illic* erat, quidã Prophetæ & magistri, Barnabas & Simeõ qui vocabatur Niger, & Lucius Cyrenæus, & Manahen qui fuerat vnà cum Herode tetrarcha educatus, & Saulus.

1 *Erant autem in Ecclesia quæ erat Antiochiæ Prophetæ & doctores, in quibus Barnabas, & Simõ q uocabatur Niger, & Lucius Cyrenẽsis, & Manahen, qui erat Herodis tetrarchæ collactaneus, & Saulus.*

2 Λειτουργούντων δὲ αὐτῶν τῷ Κυρίῳ, καὶ νηστευόντων, εἶπε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, Ἀφορίσατε δή μοι τόν τε Βαρνάβαν καὶ τὸν Σαῦλον εἰς τὸ ἔργον ὃ προσκέκλημαι αὐτούς.

2 Quum igitur ii ministrarent Domino & ieiunarent, dixit Spiritus sanctus, Separate mihi Barnabam & Saulũ operi ad quod eos aduocaui.

2 *Ministrantibus autem illis Domino, & ieiunantibus, dixit Spiritus sanctus, Segregate mihi Saulum & Barnabã in opus ad quod assumpsi eos.*

23 Non tribuisset gloriã Deo, οὐκ ἔδωκε δόξαν τῷ Θεῷ. Hoc quid sit, optimè potest intelligi ex Iosepho, qui in huius historiæ narratione testatur regem ipsas adulatorum voces non repressisse: quam ob causam & ipse moriens de ista adulatorum vanitate conquestus est. Itaque dare gloriam Deo, paulo aliter accipitur quàm Ioh 9.c.24. Erosus à vermibus, γενόμενος σκωληκόβρωτος. Ad verbum, Factus vermiuorus, passiua significatione. σκώληκας autem Marcellus in Dioscoridem testatur non tantùm ad ventris animalia, sed ad alios etiam vermes, qui in quauis alia corporis parte gignuntur, posse pertinere. Itaque non desunt qui hæc referunt ad phthiriasin, id est pedicularem morbum, quo auus quoque ipsius Herodes magnus periit. Iosephus torminibus repentè maximis obortis sublatum dicit. Nec verò ista pugnãt, sed torminum causam aperit Lucas, erosis nimirum à vermibus intestinis, vt ille se Deum non esse viuus sentiret.

24 Sermo Domini crescebat, ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ηὔξανε. Hoc quoque genus dicendi petitum est è medio. Nam si res ipsa spectetur, sermo ipse nec crescit, nec multiplicatur, sed eorũ potius turba qui sermonẽ audiũt.

25 Et Saulus, καὶ Σαῦλος. Eras. legit Παῦλος, & ita etiam interpretatur, cõtra omniũ vetustorum codicũ fidem. Ex Hierusalem, ἐξ Ἱερουσαλήμ. In duobus exemplaribus additur εἰς Ἀντιόχειαν, Antiochiam. Contrà verò in quibusdam excusis legitur, εἰς Ἱερουσαλήμ, In Ierusalem: quam lectionem si sequamur, cõiungenda hæc erunt cum participio πληρώσαντες, expleto in Hierusalem suo ministerio.

IN CAPVT XIII.

1 Quidam, τινές. Hoc non legit Vetus interpres, & in quodam codice vetusto non reperimus: ac mihi quidem videtur redundare. Barnabas, ὅ, τε Βαρνάβας. Vulgata, In quibus Barnabas, id est ἐν οἷς ὁ Βαρνάβας, quod in Græcis codicibus non inuenio. Cæterùm si hæc consequuta sunt Agrippæ mortem, (vt ipsa narrationis series ostendit) acciderunt sanè anno Claudii quarto. siquidem disertè annotat Iosephus, anno tertio Claudii mortuum esse Agrippam. Vbi interim Petrus? num Romæ? Atqui aiunt Antiochia Romam venisse, & quidem quum illic septennium sedisset. Quòd si Antiochiæ tum erat, cur præteritur? cur eò missus Barnabas? cur intra septennium eundum est Ierosolymam ad consulendos Apostolos, ac præsertim Petrum? cur post annos quatuordecim, (vt scriptum est Gal.1.d.21, & 2.a.1, & b.9) ascendit Paulus Ierosolymam cum Barnaba & Tito, vt suum Euangelium cum Apostolis conferret? vbi interim illi vigintiquinque anni Pontificatus Romani? Hos nodos expedite, si potestis, vos qui Romanæ meretrici operam vestram locastis.

2 Quum ministrarent, λειτουργούντων. id est quum munere suo fungerentur, docẽdi videlicet, ac prophetandi. Nam paulo antè Doctores ac Prophetas fuisse dixerat. Itaque Chrysostomus rectè interpretatus est λειτουργούντων, ministrantibus, id est, inquit, κηρυττόντων, prædicantibus. Nemo autem est vel mediocriter peritus Græcæ linguæ qui λειτουργεῖν nesciat dici de publicis præsertim functionibus, tum verò de iis quoque qui ad vsus reipublicæ pecunias conferunt: quod etiam significatur verbo διακονεῖν. Vnde Paulus ipse Rom.13, magistratus appellat modò τοῦ Θεοῦ διακόνους, modò λειτουργούς. Sed notandum tamen est illud discrimen quod attingit Æschines in oratione κατὰ Κτησιφῶντος inter ἀρχὴν & ἐπιμέλειαν καὶ διακονίαν, quæ idẽ declarat atque λειτουργία. Nam (vt definit Aristot. lib. Pol.4.cap.15) ἀρχὴ videtur imperiosius quiddam declarare. Inde factum vt ad Ecclesiasticas functiones vtrunque hoc vocabulum transferretur, vt Luc.1.c.23, Suprà, 1.c.17.d.25, Ro.11.b.13, Heb.10.b.11: itémque ad pauperũ subsidia, vt Phil.2.d.25, & suprà, 11.d.19. Sed ἀρχῶν vel ἀρχόντων nulla fit in Apostolicis scriptis mentio, quum de Ecclesiæ politia disseritur: imò ne κυρίων quidẽ, vt nullus se dominum ac principẽ cleri, sed vnius principis ac Domini ministrũ esse sciat: quẽadmodũ exposuit disertè ipse Dominus ac suo exemplo docuit Mat. 20.d.25, & deinceps. item Ioh.13.b.13. atque adeo ipse Petrus 1. Epist.5.a.3. cuius qui successores videri volunt, quum sese seruorum seruos vocent, nihilominus tamen non aliter quàm Sanctissimi domini nostri salutantur, imperia & regna transferunt, in ipsas denique animas sibi omne imperium merum

ac mistum

ac mistum vsurpant. Ergo (vt ad rem redeã) perinde conuerti λειτουργούντων ac si scriptum esset διακονούντων, & quidem vsus ministrandi verbo absolutè posito, quod video plerisque theologis placuisse. Quidam vertit Operantibus, nempe nihil reformidans nouitatem. Erasmus, Sacrificantibus, quæ interpretatio tolerabilis quidem est, quum sic transferri soleat Sacrificii nomen non modò ad publicas Ecclesiæ Christianæ functiones, sed ad priuatam quoque sanctorum vitam: vt Rom.12.a.1, & 15.d.16, Ephes.5.a.2, Phil.2.c.17, & 4.d.18, Heb.13.c.15, 1.Pet.2.a.5. Qua etiam ratione certum est Cœnam Domini à veteribus nonnullis λειτουργίαν, ἱερουργίαν, sacrificium vocari: sed tamen mihi omnino videtur expungenda, tum quia nimium est angusta, tum verò propter execrandum illorum errorem qui Filiũ Dei re ipsa quotidie in Ecclesia sacrificari & offerri cõtendunt, id est qui Christianam religionem radicitus conuellunt. Aduocaui, προσκέκλημαι. Atticismus pro προσκέκληκα, vel προσεκαλεσάμην, vt infrà, 16.b.10 Inde ortũ κλήσεως nomẽ, i. vocationis, quod libẽter seruauimus: significat autẽ genus illud vitæ ac functionis tũ priuatæ tũ publicæ, cui destinatus est aliquis à Deo: idq; ex Hebræorũ idiotismo, apud quos dicitur Dominus vocare quos facit existere, & vicissim à Domino vocari qui existere incipiunt: siue id referatur ad ipsam οὐσίαν καὶ ὕπαρξιν, vt quum dicitur Dominus vocare quæ non sunt, tanquam sint: siue ad qualitates, aut attributa, vt 1.Cor.7.d.20 & 21: siue ad æterni consilii Dei publicam declarationem, qua nos certo muneri ac veluti scopo in hoc mundo destinatos, quasi in eius possessionem mittit: siue id de quo agitur sit omnibus sanctis commune, vt quum electioni subordinatur vocatio, vt Rom.8.f.30: vel peculiarem functionem respiciat, vt quum dicit Christus se ab vtero vocatum, Esa.49.a.1, & Paulus, vocatum Apostolum. Quomodocũq; autẽ accipias, trãslatitia est significatio, inde sũpta q quũ aliquid existere incipit, tũ nomẽ habeat, & quũ nouã induit qualitatẽ, tũ quoq; nouũ sumat cognomentũ: deinde etiã sumpta est trãslatio à principibus qui ad se vocant quorum opera vti cõstituerũt, & quibus sufficit aliquid mãdasse: quæ quidẽ potestas vni Deo propriè tribuitur. Hic enim vnus est qui mãdauit salutẽ, & dixit omnia, & facta sunt: quod ne Homerus quidẽ ignorauit, quum Iouem sic induceret loquentẽ, οὐ γὰρ ἐμὸν παλινάγρετον, οὐδ' ἀπατηλὸν, Οὐδ' ἀτελεύτητον γ' ὅτι κεν κεφαλῇ κατανεύσω.

Τότε νηστεύσαντες καὶ προσευξάμενοι, καὶ ἐπιθέντες τὰς χεῖρας αὐτοῖς, ἀπέλυσαν.

3 Tunc *igitur* quũ ieiunassent & precati essent, & imposuissẽt eis manus, dimiserunt *eos*.

3 *Tunc ieiunantes & orantes, imponentésque eis manus, dimiserũt illos.*

Οὗτοι μὲν οὖν ἐκπεμφθέντες ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, κατῆλθον εἰς τὴν Σελεύκειαν, ἐκεῖθέν τε ἀπέπλευσαν εἰς τὴν Κύπρον.

4 Ipsi igitur emissi à Spiritu sancto, descenderunt Seleuciam, & illinc abnauigarunt Cyprum.

4 *Et ipsi quidem missi à Spiritu sancto, abierunt Seleuciam, & inde nauigauerunt Cyprum.*

Καὶ γενόμενοι ἐν Σαλαμῖνι, κατήγγελλον τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἐν ταῖς συναγωγαῖς τῶν Ἰουδαίων· εἶχον δὲ καὶ Ἰωάννην ὑπηρέτην.

5 Quúmque peruenissent Salamina, annuntiarunt sermonem Dei in synagogis Iudæorum: habebant autem etiã Iohannem ministrum.

5 *Et quũ uenissent Salaminã, prædicabant uerbũ Dei in synagogis Iudæorum: habebant autem & Iohannem in ministerio.*

Διελθόντες δὲ τὴν νῆσον ἄχρι Πάφου, εὗρόν τινα μάγον ψευδοπροφήτην Ἰουδαῖον, ᾧ ὄνομα Βαριησοῦς,

6 Peragrata verò insula Paphũ vsque, inuenerunt quendã magũ pseudoprophetã Iudæũ, cui nomen *erat* Bariesus,

6 *Et quũ perambulassẽt uniuersã insulã usq; ad Paphũ, inuenerũt quẽdã uirũ magũ pseudoprophetã Iudæũ, cui nomẽ erat Bariesũ,*

Ὃς ἦν σὺν τῷ ἀνθυπάτῳ Σεργίῳ Παύλῳ, ἀνδρὶ συνετῷ. οὗτος προσκαλεσάμενος Βαρνάβαν καὶ Σαῦλον, ἐπεζήτησεν ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.

7 Qui erat cũ Proconsule Sergio Paulo, viro prudente. Hic aduocatis Barnaba & Saulo, efflagitauit audire sermonem Dei.

7 *Qui erat cũ Procõsule Sergio Paulo uiro prudẽte. Hic, accersitis Barnaba & Paulo, desiderabat audire uerbum Dei.*

Ἀνθίστατο δὲ αὐτοῖς Ἐλύμας ὁ μάγος, (οὕτω γὰρ μεθερμηνεύεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ) ζητῶν διαστρέψαι τὸν ἀνθύπατον ἀπὸ τῆς πίστεως.

8 Obsistebat autẽ eis Elymas, *id est* magus, (ita enim explicatur nomen eius) quærens auertere Proconsulem à fide.

8 *Resistebat autem illis Elymas magus, (sic enim interpretatur nomẽ eius) quærens auertere Procõsulem à fide.*

8 Ita enim, &c. μεθερμηνεύεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Μεθερμηνεύειν, nusquam inuenio aliquid aliud significare quàm ex vna lingua in aliam conuertere, quod Latinis est interpretari, vt Matth.1.d.23, Mar.5.d.41, & 15.b.22, & c.34. Ioh.1.f.41, & suprà, 4.g.36. Sic & apud Plutarchum in problematibus Romanis, Διατί καὶ τῷ λεγομένῳ Ὀνώρει θύουσιν ἀκαλύπτῳ τῇ κεφαλῇ. τὸν δὲ ὀνώρει δόξαν αὐτῆς ἢ τιμὴν μεθερμηνεύουσι. Itaque non possum hoc loco iis assentiri qui perinde hæc accipiunt acsi nulla esset nominis interpretatio, sed alterum potius istius Magi nomen adferretur, & quidem eiusdem linguæ, Syriacæ videlicet. Sed non parua difficultas hic oboritur, quod nomen explicetur, & qua lingua. Dicam paucis quod sentio. Nomẽ Bariesu explicari non arbitror. Quid enim hoc aliud esset quàm simplex & facillimæ etymologiæ nomen alio obscuriore explicare? id verò nullus interpres faciat. Deinde quũ Græcè scribat Lucas, certè peregrinũ vocabulũ nõ alia lingua quàm Græca explicaret, vt alibi semper factũ est. Elymas autẽ Græcũ esse vocabulũ qui diceret, neminẽ adhuc reperi. Syriacum esse, video existimare interpretes: de quo nolim cõtẽdere: sed cuiuscũq; tãdẽ linguæ sit, illud perabsurdũ mihi videtur, dicere interpretationẽ esse alterius nominis Bariesu, tũ ob eas rationes quas modò dixi, tũ verò quia nulla fuit causa cur Lucas Syriaca Syriacè explicaret. Ergo (vt dicã quid mihi videatur) existimo vocabulũ Elymas idipsũ esse quod Lucas interpretatur ὁ μάγος, & ita vocatũ fuisse à Cypriis Bariesũ per antonomasiã, vt quũ dicimus τὸν Ἀπόστολον, Paulũ intelligimus. Ideo addidimus particulã Id est, quod sæpe à nobis fieri necesse fuit: quoties nimirũ incidit epexegesis, vt diximus Ioh.5.c.19. Quo autẽ idiomate Elymas id declaret quod Græcis μάγος, (sũpto tamẽ à Persis vocabulo) id pro certo dicere nõ possũ, nisi q res ipsa videtur poscere vt Cypriorũ linguæ tribuatur. Ea verò si fuit eadẽ atq; Syriaca, (est enim Cyprus Syriæ proxima) videbitur Elymas declarare Dei cõsiliariũ, ab אל Deus, & יעץ i. cõsiliarius. Nã in formãdis propriis nominibus sæpe permutatur צ cũ ס. Optimè autẽ cõuenit hæc

etymologia, cuius me admonuit A. Ceualerius Emmanuelis viri doctissimi doctissimus gener, & mihi amicissimus, quum à Persis constet magos vocari ipsorum sacerdotes ac philosophos, vt diximus Matth. 3. a. 1.

Σαῦλος δὲ (ὁ καὶ Παῦλος) πλησθεὶς Πνεύματος ἁγίου, καὶ ἀτενίσας εἰς αὐτὸν,

9 Saulus autem ″(qui & Paulus) repletus Spiritu sancto, intentis in eum oculis,

9 *Saulus autē (q & Paulus) repletus Spiritu sancto, intuens in eum,*

Εἶπεν, Ω πλήρης παντὸς δόλου καὶ πάσης ῥᾳδιουργίας, υἱὲ διαβόλου, ἐχθρὲ πάσης δικαιοσύνης, οὐ παύσῃ διαστρέφων τὰς ὁδοὺς Κυρίου τὰς εὐθείας;

10 Dixit, O plene omni dolo & omni ″maleficentia, fili diaboli, hostis omnis iustitiæ, non cessabis ″inuertere vias Domini rectas?

10 *Dixit, O plene omni dolo & ōni fallacia, fili diaboli, inimicæ ōnis iustitiæ, non desinis subuertere vias Domini rectas?*

Καὶ νῦν ἰδοὺ, χεὶρ τοῦ Κυρίου ἐπὶ σέ· καὶ ἔσῃ τυφλὸς, μὴ βλέπων τὸν ἥλιον ἄχρι καιροῦ. Παραχρῆμα δὲ ἐπέπεσεν ἐπ᾽ αὐτὸν ἀχλὺς καὶ σκότος, καὶ περιάγων ἐζήτει χειραγωγούς·

11 Nunc igitur ecce, ″manus Domini aduersum te: erísque cæcus, nō videns solē ad tēpus. Illico verò incidit in eum caligo ac tenebræ: & circumiens quærebat qui ipsum manu duceret.

11 *Et nunc ecce, manus Domini super te: & eris cæcus, non videns solem usque ad tempus. Et confestim cecidit in eum caligo & tenebræ, & circumiens quærebat qui ei manum daret.*

Τότε ἰδὼν ὁ ἀνθύπατος τὸ γεγονὸς, ἐπίστευσεν, ἐκπλησσόμενος ἐπὶ τῇ διδαχῇ τοῦ Κυρίου.

12 Tunc Procōsul quū vidisset quod factū fuerat, credidit, perculsus super doctrina Domini.

12 *Tunc Proconsul quum vidisset factum, credidit, admirans super doctrina Domini.*

Αναχθέντες δὲ ἀπὸ τῆς Πάφου οἱ περὶ τὸν Παῦλον, ἦλθον εἰς Πέργην τῆς Παμφυλίας. Ιωάννης δὲ ἀποχωρήσας ἀπ᾽ αὐτῶν, ὑπέστρεψεν εἰς Ιεροσόλυμα.

13 Profecti autem Papho ″Paul' & qui cum eo erant, venerunt ″Pergen Pamphyliæ *urbem*. Iohannes verò abscedens ab eis, reuersus est Hierosolymam.

13 *Et quū à Papho nauigassent Paulus & qui cum eo erant, venerūt Pergen Pāphyliæ. Iohānes autem discedens ab eis, reuersus est Ierosolymam.*

9 Qui & Paulus, ὁ καὶ Παῦλος. Hoc primùm loco cœpit Apostolus à Luca Paulus dici, quum vbique antea Saulum vocarit: nec deinceps alio quàm Pauli nomine vsquam vocabitur. Id verò diligenter consideratum, fortassis aditum nobis patefaciet ad intelligendum quid de Sauli & Pauli nomine constituendum sit. quod non prorsus alienum fuerit à scopo nobis proposito: quum suprà capitis duodecimi versu 25, admonuerimus ex vetustis codicibus, legendum esse Σαῦλος, non Παῦλος. Sunt igitur qui iam inde ab initio binomium fuisse Apostolum putent, (cuius sententiæ author esse videtur Origenes) vt ex altero nomine Iudæus, ex altero ciuis Romanus esse intelligeretur. Sunt contrà qui cum religione nomen etiam mutasse putent, quum ex Pharisæo fieret Christianus, vt & nonnullis Apostolis noua nomina indita sunt à Domino. Sunt demum qui à Sergio Paulo Proconsule ad Christum conuerso, hoc cognomen adeptum esse putent. Ac istorū quidē opinio ex hoc ipso loco videtur refutari, quum antè nominetur Paulus quàm Proconsul ipse conuersus legatur. Denique neque coniectura vlla vehementi, neque Lucæ authoritate nititur hæc opinio. Cur verò nomen mutasse existimemus, sanè non video: non modò quia nullum habemus eius rei testimonium, sed etiam quia quoties nomina mutata sunt, aliquid in eo mysterii latuit quod nouo nomine significaretur: vt in Abrahamo, Sara, Cepha, Boanerges, & similibus: Pauli verò nomen nihil eiusmodi declarat. Neque enim Ambrosius (quod cum tantorum virorum pace dixerim) aptè in Romano nomine Græcam etymologiam quærit. Augustinus verò potius argutè quàm solidè philosophatur, Paulum dictum quòd ex superbo Pharisæo paruulus Christi discipulus sit factus. Deinde si hoc verum est, cur in hunc locum distulit Lucas eum hoc nomine vocare? cur toties Saulum appellauit ex quo Christianus factus erat? Sed & postrema hæc ratio videtur indicare binomium non fuisse. Neque enim temere existimarim Lucam nusquam antea Paulum illum vocasse, nusquam deinceps Saulum dicere: quasi ex hoc loco incipiat noui cuiusdam hominis gesta auspicari. Quid igitur? Ego neque binomium fuisse, aut saltem duo diuersa nomina hîc ei tribui, neque etiam nomen propriè mutasse crediderim: sed quemadmodum siquis Hebraicè יוחנן, Græcè ac Latinè Iohannes, Gallicè *Iehan*, Germanicè *Hans*: siquis Germanico vocabulo *Luduuik* aut *Dietrich*, Latinè Ludouicus aut Theodoricus, Gallicè, *Louys ou Tierry* nominetur: quanuis in istis multo maior sit varietas quàm in Saulo & Paulo, tamen nemo totidem hæc esse diuersa nomina dixerit, sed eadem potius, pro idiomatum ratione variata. Sic puto quem Hebræi & Syri שאול, eundem à Græcis, qui eo tempore Romanis nominibus magis assueuerant, Paulum fuisse dictum propter summam horum nominum affinitatem. Quum igitur ab hoc tempore atque adeo ab hac historia incipiat Paulus suo illo inter Gentes Apostolatu defungi, (antea enim nonnisi inter Syros & Iudæos erat versatus) meritò incipit ab hac historia Lucas illud nomen ei tribuere quod illi perpetuū postea fuit inter Gentes: quibus videlicet nunquam postea destitit Euangelium prædicare. ac facilè mihi quidem persuadeo, primùm à Proconsulis Romani familia ita vocari cœpisse.

10 Maleficentia ῥᾳδιουργίας. id est κακουργίας, siue hoc libeat in genere accipere pro omni malitia ac scelere, (nam ῥᾳδιουργίαν vocant Græci vitium illud, quo qui laboret, ad quoduis scelus facilè ac propenso animo feratur) siue malimus ad id de quo agitur accommodare, nimirum ad malas illas artes, quibus qui vtuntur, peculiari quadam ratione malefici dicuntur. Nam quia eiusmodi homines toti sunt in diaboli potestate, ideo nullum est tantum scelus vt ab eo possint abhorrere. Vulgata Fallaciam interpretatur, Erasmus Versutiam, vocabulis (meo quidem iudicio) nimium dilutis. Inuertere, διαστρέφων. Sic conuertimus ad verbum. Sed tamē apparet τὸ διαστρέφειν opponi τῷ εὐθείας ποιεῖν, quod vertimus cōplanare: pro quo dicit vno verbo Vlpianus, Vias purgare, hoc est (vt ipse interpretatur) ad proprium libramentum, sublato eo quod superest, redigere. Quia igitur impius iste se opponebat viis Domini, id est doctrinæ Apostolicæ, quæ vna ad Deum ducit, dicitur vias Domini peruertere: quod declarat hoc in loco, impedimētis ac quasi sētibus cōplere, vt iter nō sit peruiū.

11 Manus, ἡ χείρ. Manus Domini hoc in loco ex Hebræorum idiotismo, pro virtute quadem ac potestate Dei accipitur, vt sæpe iā annotauimus: sed ea demū quā exerit feriēdis atque adeo proterēdis suis hostibus.

13 Paulus & qui cū eo erant, οἱ περὶ τὸν Παῦλον. Sic vertendum esse hunc locum apparet ex eo quod mox de

Iohãne ſubiicitur,& ſẽtẽtia ipſa oſtẽdit. Alioquin ſolẽt Græci elegãter hoc dicẽdi genere ſingulares etiã perſonas ſignificare, vt quũ pro Platone τοὺς περὶ Πλάτωνα, pro Ariſtotele τοὺς περὶ Ἀριστοτέλη dicũt, cuius exẽplũ extat Ioh.11.c.19. Sed hoc perpetuũ nõ eſſe, doctiſſimus Budæus prolatis exẽplis docet: neq; ſanè videtur hoc loco ſatis cõmodè ita accipi poſſe. Pergen Pãphyliæ *urbem*, Πέργην τῆς παμφυλίας. Rectè annotat Eraſ. regionis nomen adiici non ob diſcretionẽ, quũ vna ſit Perge, ſed ad ſitũ eius vrbis explicandum. Sequenti autem verſiculo Antiochiam nominans, Piſidiæ nomen addidit, vt hanc Antiochiam ab altera illa Syriaca diſtingueret.

Αὐτοὶ δὲ διελθόντες ἀπὸ τῆς Πέργης, παρεγένοντο εἰς Ἀντιόχειαν τῆς Πισιδίας, καὶ εἰσελθόντες εἰς τὴν συναγωγὴν τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων, ἐκάθισαν.

Μετὰ δὲ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν, ἀπέστειλαν οἱ ἀρχισυνάγωγοι πρὸς αὐτοὺς, λέγοντες, Ἄνδρες ἀδελφοὶ, εἰ ἔστι λόγος ἐν ὑμῖν παρακλήσεως πρὸς τὸν λαὸν, λέγετε.

Ἀναστὰς δὲ Παῦλος καὶ κατασείσας τῇ χειρὶ, εἶπεν, Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, καὶ οἱ φοβούμενοι τὸν Θεὸν, ἀκούσατε.

Ὁ Θεὸς τοῦ λαοῦ τούτου Ἰσραὴλ ἐξελέξατο τοὺς πατέρας ἡμῶν, καὶ τὸν λαὸν ὕψωσεν ἐν τῇ παροικίᾳ ἐν γῇ Αἰγύπτῳ, καὶ μετὰ βραχίονος ὑψηλοῦ ἐξήγαγεν αὐτοὺς ἐξ αὐτῆς.

Καὶ ὡς τεσσαρακονταετῆ χρόνον ἐτροποφόρησεν αὐτοὺς ἐν τῇ ἐρήμῳ.

Καὶ καθελὼν ἔθνη ἑπτὰ ἐν γῇ Χαναὰν, κατεκληροδότησεν αὐτοῖς τὴν γῆν αὐτῶν.

Καὶ μετὰ ταῦτα ὡς ἔτεσι τετρακοσίοις καὶ πεντήκοντα ἔδωκε κριτὰς ἕως Σαμουὴλ τοῦ προφήτου.

14 At ipſi quum perrexiſſent Perga, venerunt Antiochiam *urbem* Piſidiæ, & ingreſſi ſynagogam die Sabbathi ſederunt.

15 Poſt lectionem autem Legis & Prophetarum miſerunt præfecti ſynagogæ ad eos, dicentes, Viri fratres, ſiquis eſt in vobis ſermo exhortationis ad populum, dicite.

16 Quũ ſurrexiſſet igitur Paulus, manu ſilẽtio facto, ait, Viri, Iſraelitæ, & qui timetis Deũ, audite.

17 Deus populi huius Iſrael, elegit Patres noſtros, & populum extulit, quum eſſent incolæ ‖in terra AEgypti, ‖& ex ea eduxit eos elato brachio.

18 Et circiter ‖quadraginta annorum tempus mores eorum pertulit in deſerto.

19 Et quum deleuiſſet ſeptem gentes in terra Chanaã, ‖ſorte diſtribuit eis terram earum.

20 Et poſtea ãnis circiter quadrĩgẽtis quĩquagĩta ‖dedit iudices vſq; ad Samuelem Prophetã.

14 Illi uerò pertranſeũtes Pergen, uenerunt Antiochiam Piſidiæ: & ingreſſi ſynagogam die Sabbathorum ſederunt.

15 Poſt lectionẽ autẽ Legis & Prophetarum, miſerunt principes ſynagogæ ad eos, dicentes, Viri fratres, ſi quis eſt in uobis ſermo exhortationis ad plebem, dicite.

16 Surgẽs autẽ Paulus, & manu ſilẽtio indicẽs, ait, Viri Iſraelitæ, & qui timetis Deum, audite.

Deus plebis Iſrael elegit 19 patres noſtros, & plebẽ exaltauit, quum eſſent incolæ in terra AEgypti, & in brachio excelſo eduxit eos ex ea.

18 Et per quadragĩta annorum tẽpus mores eorum ſuſtinuit in deſerto.

Et deſtruẽs gẽtes ſeptẽ 19 in terra Chanaã, ſorte diſtribuit eis terrã eorum,

Quaſi poſt quadrĩgẽtos 20 & quĩquagĩta ãnos: & poſthæc dedit iudices uſq; ad Samuel Prophetã.

Exodi 1.a.1
Exo.13.d.14
Exo.16.a.1
Ioſue 14.a.1
Iudic.3.b.9

14 Sabbathi, τῶν σαββάτων. Vulg.& Eraſmus, Sabbathorũ. Atqui manifeſta eſt numeri enallage, de qua diximus Matthæi 12.a.1.

15 In vobis, ἐν ὑμῖν. Vel vobis, vt loquũtur Græci & Latini. Sed iſtius Hebraiſmi videtur nonnulla eſſe emphaſis: ex quo intelligitur, quicquid in nobis eſt diuinæ gratiæ, id diuinitus eſſe in nos delapſum, vt tanquam theſaurum in teſtaceis vaſis incluſum circunferamus: ſicut ait Paulus 2.Cor.4.b.7: quò etiam pertinet Dauidis illud Pſal.40.a.1, Poſuiſti in os meum canticum nouum.

17 Extulit, ὕψωσεν: id eſt העלה, aſcendere fecit: quo verbo vtitur plerunque Moſes hanc liberationem deſcribens: aut הרים, id eſt ſublatum euexit in dignitatem, 1.Reg.16.a.2, & Pſal.9.c.14: quò pertinent magna illa beneficia quæ elegantiſſimè deſcribuntur in Moſis cantico, & Deut.4, & Ezech.16: vt mihi quidem videatur hæc poſtrema interpretatio maximè conuenire. Elato brachio, μετὰ βραχίονος ὑψηλοῦ. Heb. בזרוע נטויה, id eſt, apertè exerta vi ad hoſtes populi ſui conterendos. Nam μετὰ hìc accipitur pro διὰ, vt infrà, 14.27

20 Quadringentis quinquaginta, τετρακοσίοις καὶ πεντήκοντα. Totus hic locus in Vulgata editione aliter legitur. Sic enim habet, Sorte diſtribuit eis terram eorum, quaſi poſt quadringentos & quinquaginta annos: & poſthæc dedit iudices, &c. Atqui controuerſia eſt quì poſſis commodè iſtos 450 annos numerare. Nam à vocatione Abrahami ad exitũ ex Ægypto, numerantur anni 430, Exo.12.f.40: quibus ſi addideris 40 illos quibus præfuit Moſes in deſerto, iã collegeris annos 470. Sin autẽ à deſcẽſu in Ægyptũ numeres, cõperies dũtaxat annos 250 vſque ad ingreſſum in terram Chanaã. Quid ſi à nato Iſaaco? certè conueniet ſupputatio, hoc modo, A nato Iſaaco ad exitum ex Ægypto numerãtur anni quadringenti, Gen.15.c.13: vt expoſuimus ſuprà, cap.7.a.6. His adde 40 quibus commorati ſunt in deſerto, & confeceris 440. Hìc demũ adiiciendi ſunt ſeptẽ, quos ab ingreſſu Iſraelitarum vſque ad diſtributionem terræ Chanaã interceſſiſſe, ſic probatur. Si conferatur initiũ capitis 9. Numer. cum eiuſdem libri cap.13, comperietur miſſos fuiſſe exploratores anno ſecundo exitus ex Ægypto. Iam verò Ioſ.14, Caleb numerat ab eo tẽpore quo miſſus fuit explorator vſque ad diſtributionem terræ, annos 45. ex quorũ numero ſi ſubduxeris 38 qui conſũpti fuerunt in deſerto, donec videlicet 40 anni explerẽtur, ſicut futurũ dixerat Dominus Num.14.f.34: relinquẽtur anni illi ſeptem in delendis Chananæis ſub Ioſua conſumpti. quòd ſi addideris illis 440, compereris in ſumma annos 447 à nato Iſaac ad terræ diſtributionem, quamobrem etiã Paulus addidit particulam ὡς, id eſt circiter, quum plenum numerum dixiſſet tribus annis maiorem. Cur autẽ ab Iſaaco nato potius q̃ à vocatione Abrahami numerare incipiat, cauſa etiam optima poteſt adferri: quia de ſemine Abrahami hìc agitur, cuius initium ab ipſo Iſaac ducitur. quamobrem etiam Moſes 400 annos ſeruitutis ab eodẽ initio auſpicatur, Gen.15.c.13. Itaq; Latina exemplaria fortaſſis non modò nõ tam ſunt deprauata q̃ quidã ſunt arbitrati, ſed fortaſſis etiã rectius habent q̃ Græca quæ nũc ſunt in manibus. Nam etiã in vno vetuſtiſſimo codice manuſcripto disertè ſcriptũ erat, κατεκληρονόμησεν αὐτοῖς τὴν γῆν αὐτῶν, ὡς ἔτε-

σι τετρακοσίοις πεντήκοντα· καὶ μετὰ ταῦτα ἔδωκε κριτὰς,&c. quam lectionem apparet sequutum esse Veterem interpretem. Quia tamen in cæteris omnibus summo consensu adscribitur punctum post αὐτῶν,& deinde legitur, καὶ μετὰ ταῦτα ὡς ἔτεσι τετρακοσίοις πεντήκοντα ἔδωκε κριτάς,&c. non ausi sumus à Græcæ lectionis vestigiis discedere. Emendare tamen licuit manifestum errorem, à magno illo M. Luthero animaduersum, qui pro τετρακοσίοις, quadringentis, substituendum putat τριακοσίοις, trecentis. quod nequis temere factum esse clamitet, chronologiã paucis subiiciam: ex qua appareat manifestum videri posse errorem,& de quo penè ambigi non possit. Numerantur ergo 1.Reg.6.a.1, ab exitu Ægypti ad inchoatam templi structuram anni duntaxat CCCCLXXX. Hinc primùm excipiendi sunt XL quibus Moses populum duxit in deserto,& quos Paulus, quũ dicit μετὰ ταῦτα, manifestè ab istis separat: deinde XL qui tribuuntur Samueli & Sauli in proximo versiculo: præterea XL illi quibus regnasse Dauid dicitur, 2.Sam.2.b.11. postremò tres primi anni regni Solomonis. nam ineunte demũ quarto templum inchoauit, 1.Reg.6.a.1. Hi coniuncti efficiunt annos CXXIII. quos si à CCCCLXXX subduxeris, supererunt duntaxat CCCLVII, qui Iudicibus relinquuntur. Ideo Paulus quum duntaxat CCCL dixisset, quia plenus est numerus, addidit particulam ὡς, id est circiter, propter septem illos annos superantes: sicut Iud.11.e.26, siquis rectè supputet, cõperiet sex annos superantes à Iephthe prætermitti. Itaque nullo modo videtur legi posse τετρακοσίοις, sed omnino scribendum esse τριακοσίοις. Et hæc quidem valde probabiliter vir ille disseruit. Sed quum ventum est ad annos singulorum Iudicum supputandos, fateor me nondum inuenire potuisse quomodo nõ plures CCCLVII annis illis tribuãtur. Itaq; tãtisper dũ quispiã hãc quoq; partẽ ita explicet, vt omnia sint planissima, quũ mihi nõ liqueat, nolui ab eo discedere ĩ quo video omnes Græcos codices cõsẽtire.

21 Κἀκεῖθεν ᾐτήσαντο βασιλέα, καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς τὸν Σαοὺλ υἱὸν Κὶς, ἄνδρα ἐκ φυλῆς Βενιαμὶν, ἔτη τεσσαράκοντα.

1.Reg.8.a.5 1.Reg.9 c.15, & 10.a.1

21 Et exinde ‖petierunt regem, ‖dedítque eis Deus ᵛ Saul filiũ Cis, virum ex tribu Beniamin, annis quadraginta.

21 *Et exĩde postulauerũt regẽ, & dedit illis Saul filiũ Cis, virũ de tribu Bẽiamin, annis quadraginta.*

22 Καὶ μεταστήσας αὐτὸν, ἤγειρεν αὐτοῖς τὸν Δαβὶδ εἰς βασιλέα· ᾧ καὶ εἶπε μαρτυρήσας, Εὗρον Δαβὶδ τὸν τοῦ Ἰεσσαὶ ἄνδρα κατὰ τὴν καρδίαν μου, ὃς ποιήσει πάντα τὰ θελήματά μου.

1.Reg.16.c.15 psal.88.d.21

22 Et amoto illo, excitauit eis Dauid regem: cui etiam testimonio dato dixit, ‖Inueni Dauid *filium* Iesse, virum secundũ cor meum, qui exequetur omnes voluntates meas.

22 *Et amoto illo, suscitauit illis Dauid regem: cui testimonium perhibens, dixit, Inueni Dauid filium Iesse, uirum secundũ cor meum, qui faciet omnes uoluntates meas.*

23 Τούτου ὁ Θεὸς ἀπὸ τοῦ σπέρματος κατ᾽ ἐπαγγελίαν ἤγειρε τῷ Ἰσραὴλ σωτῆρα Ἰησοῦν·

Esa.11.a.1

23 Huius è semine Deus ‖secundum promissionem ᵛ excitauit Israeli Seruatorem Iesum:

23 *Huius De⁹ ex semine secũdũ promissionẽ eduxit Israel saluatorẽ Iesum:*

24 Προκηρύξαντος Ἰωάννου πρὸ προσώπου τῆς εἰσόδου αὐτοῦ βάπτισμα μετανοίας παντὶ τῷ λαῷ Ἰσραήλ.

Matth.3.a.1 mar.1.a.2

24 ‖Quũ antè prædicasset Iohannes ᵛ corã eo iam aduentante, Baptismũ resipiscentiæ Israeli.

24 *Prædicãte Iohanne ante faciem aduentus eius Baptismum pœnitẽtiæ omni populo Israel.*

25 Ὡς δὲ ἐπλήρου ὁ Ἰωάννης τὸν δρόμον, ἔλεγε, Τίνα με ὑπονοεῖτε εἶναι; οὐκ εἰμὶ ἐγώ, ἀλλ᾽ ἰδοὺ, ἔρχεται μετ᾽ ἐμὲ, οὗ οὐκ εἰμὶ ἄξιος τὸ ὑπόδημα τῶν ποδῶν λῦσαι.

Mar.1.a.7 ioh.1.c.20

25 ‖Quũ autẽ expleret Iohãnes cursum, dixit, ‖Quẽ me suspicamini esse? nõ is sũ ego, sed ecce, venit post me, cuius pedũ soleã non sum dignus qui soluam.

25 *Quum impleret autem Iohannes cursum suum, dicebat, Quem me arbitramini esse? non sum ego, sed ecce, uenit post me, cuius nõ sũ dignus calceamenta pedum soluere.*

26 Ἄνδρες ἀδελφοὶ, υἱοὶ γένους Ἀβραὰμ, καὶ οἱ ἐν ὑμῖν φοβούμενοι τὸν Θεὸν, ὑμῖν ὁ λόγος τῆς σωτηρίας ταύτης ἀπεστάλη.

26 Viri fratres, filii generis Abrahæ, & qui inter vos timẽt Deũ, vobis ᵛ sermo salutis huius missus est.

26 *Viri fratres, filij generis Abrahã, & qui in uobis timẽt Deũ, uobis uerbum salutis huius missum est.*

27 Οἱ γὰρ κατοικοῦντες ἐν Ἱερουσαλὴμ, καὶ οἱ ἄρχοντες αὐτῶν, τοῦτον ἀγνοήσαντες, καὶ τὰς φωνὰς τῶν προφητῶν τὰς κατὰ πᾶν σάββατον ἀναγινωσκομένας, κρίναντες ἐπλήρωσαν.

27 Qui enim habitabãt in Hierusalẽ, & primores eorũ, quum ignorarent istum, ᵛ & eo condemnato, voces Prophetarũ quæ per omne Sabbathum leguntur, impleuerunt:

27 *Qui enim habitabãt Ierusalẽ, & principes eius, hunc ignorãtes, & uoces Prophetarũ quæ per omne Sabbathũ legũtur, iudicantes impleuerunt.*

21 Saul, Σαοὺλ. In quadraginta annorum spatio quorum fit postea mentio, notandũ est cum Saule coniungendum esse Samuelem, cuius dignitas à regia maiestate fuit quodammodo absorpta. Ideo non fit eius mentio peculiaris cum reliquis Iudicibus, sed cum primo rege coniungitur.

23 Excitauit Israeli ser. Ies. ἤγειρε τῷ Ἰσραὴλ σωτῆρα Ἰησοῦν. Nonnulla exẽplaria pro ἤγειρε habẽt ἤγαγε, Adduxit: sed illud videtur δεινότερον. Quædã etiã legũt pro σωτῆρα, σωτηρίαν salutem. Quædam etiam expungunt Ἰησοῦν: Mihi verò videtur non redundare, sed addi potius à Paulo, vt significet Iesum verè id fuisse quod dicebatur.

24 Corã eo iã aduẽtãte, πρὸ προσώπου τῆς εἰσόδου αὐτοῦ. Vulg. & Eras. perobscurè ad verbũ, Ante faciẽ aduẽtus ei⁹. Castellio nõ satis expressè, Ante cui⁹ ingressũ: quũ id cæteris etiã Prophetis quãtũuis à Christi aduẽtu remotis, tribui possit. Itaq; πρὸ προσώπου αὐτοῦ, id est vt Hebræi loquũtur, לפני בואו, nõ tã præcedẽs tẽpus declarat q̃ præsentiã illius cui aliquis præeat. Indicat enim Iohãnẽ fuisse apparitoris instar, qui Christũ nõ emin⁹, vt alii Prophetæ, venturũ significaret, sed iã iter ingressũ, imò iã præsentẽ & sibi à tergo imminẽtẽ cõmõstraret. quã sẽtẽtiã conati sum⁹ exprimere, quòd alioquin hic hebraismus in eo videretur obscurior q̃ pro εἰσερχομένου seu προσερχομένου αὐτοῦ, Lucas hebraissans dixerit τῆς εἰσόδου αὐτοῦ, id est aduentum, pro ipso qui aduentat.

26 Sermo salutis huius, ὁ λόγος τῆς σωτηρίας ταύτης. Id est, nuntius iste salutis, siue salutifer. Videtur enim hoc commodissimè posse explicari per hypallagen, de qua diximus suprà, 5.d.20

27 Et eo damnato, καὶ κρίναντες. Videri posset particula καὶ redundare, sed potius puto duabus copulatiuis coniungi duo participia & totidem verba, nempe κρίναντες ἐπλήρωσαν & εὑρόντες ᾐτήσαντο.

28 Καὶ μηδεμίαν αἰτίαν θανάτου εὑρόντες, ἠτήσαντο Πιλάτον ἀναιρεθῆναι αὐτόν.

29 Ὡς δὲ ἐτέλεσαν ἅπαντα τὰ περὶ αὐτοῦ γεγραμμένα, καθελόντες ἀπὸ τοῦ ξύλου, ἔθηκαν εἰς μνημεῖον.

30 Ὁ δὲ Θεὸς ἤγειρεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν.

31 Ὃς ὤφθη ἐπὶ ἡμέρας πλείους τοῖς συναναβᾶσιν αὐτῷ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας εἰς Ἱερουσαλήμ, οἵτινές εἰσι μάρτυρες αὐτοῦ πρὸς τὸν λαόν.

32 Καὶ ἡμεῖς ὑμᾶς εὐαγγελιζόμεθα τὴν πρὸς τοὺς πατέρας ἐπαγγελίαν γενομένην, ὅτι ταύτην ὁ Θεὸς ἐκπεπλήρωκε τοῖς τέκνοις αὐτῶν ἡμῖν, ἀναστήσας Ἰησοῦν·

33 Ὡς καὶ ἐν τῷ ψαλμῷ τῷ δευτέρῳ γέγραπται, Υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε.

34 Ὅτι δὲ ἀνέστησεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν μηκέτι μέλλοντα ὑποστρέφειν εἰς διαφθοράν, οὕτως εἴρηκεν, Ὅτι δώσω ὑμῖν τὰ ὅσια Δαβὶδ τὰ πιστά.

35 Διὸ καὶ ἐν ἑτέρῳ λέγει, Οὐ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν.

28 Et nulla causa mortis inuenta, ‖petierunt à Pilato vt necaretur.

29 Quũ verò perfecissẽt omnia quæ de eo scripta erant, detractum è ligno, posuerunt in monumento.

30 ‖ Deus autem excitauit eum à mortuis.

31 Qui visus est per dies multos iis qui simul ascenderant cum eo à Galilæa in Hierusalẽ, súntque testes eius apud populum.

32 Nos quoque vobis euangelizamus eam promissionẽ quæ patribus facta est, Deum expleuisse filiis illorũ, *id est* nobis, "excitato Iesu:

33 Vt etiam in "Psalmo secundo scriptũ est, ‖Filius meus es tu, ego hodie genui te.

34 Quòd autem excitauerit eum à mortuis, non amplius reuersurum "in sepulchrum, ita dixit, ‖Dabo vobis "firmas illas Dauidis beneficentias.

35 Ideo & aliâs dicit, ‖Non sines sanctum tuum sentire corruptionem.

28 Et nullam causam mortis inuenientes in eo, petierunt à Pilato ut interficerent eum. Mat.22.c.2? mar.15.b.13 luc.23.c.23

29 Quúmq; cõsumassent omnia quæ de eo scripta erant, deponẽtes eũ de ligno, posuerunt eũ in monumento. ioh.19.a.6

30 Deus uerò suscitauit eum à mortuis tertia die. Mat.28.a.2 mar.16.b.6 luc.24.a.7

31 Qui uisus est per dies multos iis qui simul ascẽderant cum eo de Galilæa in Ierusalem, qui usque nunc sunt testes eius ad plebem. ioh.20.c.19

32 Et nos uobis annuntiamus eam quæ ad patres nostros repromissio facta est, quoniam hanc Deus adimpleuit filijs nostris, resuscitans Iesũ:

33 Sicut & in Psalmo secundo scriptum est, Filius meus es tu, ego hodie genui te. Psal.2.b.7 heb.1.b.5, & 5. b.5

34 Quòd autem suscitauit eũ à mortuis, amplius iam non reuersurũ in corruptionem, ita dixit, Quia dabo uobis sancta Dauid fidelia. Esa.55.b.3

35 Ideóque & aliâs dicit, Nõ dabis sanctum tuũ uidere corruptionem. Psal.16.d.10

32 Excitato Iesu, ἀναστήσας Ἰησοῦν. Verbum ἀναστῆσαι duplici respectu dicitur. Interdum enim refertur ad primum illum exortum, interdum verò opponitur morti quæ somnus dicitur: sed quum posteriore significatione accipitur, addi solet aliquid ex quo id possit intelligi. Itaque quum hoc loco nihil addatur, imò verò in proximo versiculo peculiaris mentio fiat resurrectionis, malim hoc quidem loco τὸ ἀναστῆσαι referre ad totum mysterium ἐνανθρωπήσεως quàm ad nudam resurrectionem de qua postea seorsum agit. Cur enim in proximo versiculo vteretur præfatione? Deinde quanuis exhibitionis Christi veluti clausula ac periodus sit resurrectio, tamen quum propositio sit vniuersalis, exhibitum fuisse Christum patribus promissum, videtur omnino verbum ἀναστῆσαι non debere ad resurrectionem restringi, quin violenta sit expositio. Postremò formulæ promissionum illarum quas præstitas fuisse dicit, respiciendæ sunt. In illis autẽ in genere fit mentio seminis ac Prophetæ exorituri. Itaque verbum ἀναστῆσαι sic quoque explicandum est, quum de promissionis exhibitione agitur. Sed sicut verbum illud æternum videtur, nostri respectu, tum demum genitum fuisse quum sese in carne conspicuum præbuit, ita in hac ipsa carne tum demum verè & manifestè apparuit vt Dei vnigenitus Filius, quum deposita infirmitate, victor mortis è sepulchro emersit. Itaque non dubium est quin aduerbiũ HODIE, vtrunque mysteriũ, nẽpe ἐνανθρωπήσεως & resurrectionis cõplectatur. 33 Psalmo secundo, ἐν τῷ ψαλμῷ τῷ δευτέρῳ. ita scriptum inuenimus in omnibus vetustis codicibus. Apparet tamen ex Hieronymo, Hilario & Augustino, quos citat in hunc locum Erasmus, vetustiora exẽplaria scriptum habuisse, Psalmo primo: siue quòd Psalmus ille, Beatus vir, non sit olim propriè habitus pro Psalmo, sed potius pro eius libri præfatione: siue quòd Psalmus quem hodie secundum facimus, vnus olim fuerit cum primo.

34 In sepulchrum, εἰς διαφθοράν. Vulgata & Erasmus, In corruptionẽ. Atqui nimis impropriè diceretur Dominus eò reuerti quò nunquam deuenit. Sciendum est ergo Lucam, Græcos veteris Testamenti interpretes sequutum, διαφθορὰν conuertere id quod Hebræis dicitur שחת, id est sepulchrum, à שחת, quod est corrũpere, vt à Græcis simili ratione dicitur sarcophagus: cuius translationis exẽpla occurrunt multis locis, vt Psal. 107.b.20, Thren.capite 4.d.20. Atque adeo interdum in genere accipitur pro fossa, vt Psal.32.a.7. Sed in sequentibus versiculis vbi aliud verbum adiungitur, nempe ἰδεῖν pro παθεῖν, id est sentire & affici, corruptionem declarat potius quàm sepulchrum: quum sic etiam accipiatur שחת, & quidem propria significatione, vt Leuitici 22.d.25. Firmas Dauidis beneficentias, τὰ ὅσια Δαβὶδ τὰ πιστά. Vulgata & Eras. ad verbum, Sancta Dauid fidelia, nimium obscuré. Sciendum est igitur Græcos interpretes, quos hic quoque sequutus est Lucas, חסיד, id est benignum ac beneficum, interpretari solere ὅσιον, vnde factum vt חסדים beneficentias, id est gratuitas illas promissiones, ὅσια conuerterint. Dicuntur autem Dauidis passiua significatione, nimirum quòd Dauidi sint factæ: vt fœdus Abrahami vocatur fœdus cum Abrahamo initum. Et hæ quidem Dauidi promissæ munificentiæ, vocantur πιστὰ fideles, id est firmæ & constantes, ex Hebræorum quoque idiotismo: quia vt sint homines mendaces, nihilominus tamen rata sunt Dei promissa, neque nos vnquam fallunt. Quum igitur omnes Dei promissiones sint in Christo (vt ait Apostolus) Etiam & Amen, firmissimum, perpetuum & immortale esse ipsum promissionum omnium fundamentum rectè colligit Paulus.

36 Δαβὶδ μὲν γὰρ ἰδίᾳ γενεᾷ ὑπηρετήσας τῇ τοῦ Θεοῦ βουλῇ, ἐκοιμήθη, καὶ προσετέθη πρὸς τοὺς πατέρας αὐτοῦ, καὶ εἶδε διαφθοράν·

3. Reg. 2.b.10

37 Ὃν δὲ ὁ Θεὸς ἤγειρεν, οὐκ εἶδε διαφθοράν.

38 Γνωστὸν οὖν ἔστω ὑμῖν, ἄνδρες ἀδελφοὶ, ὅτι διὰ τούτου ὑμῖν ἄφεσις ἁμαρτιῶν καταγγέλλεται·

39 Καὶ ἀπὸ πάντων ὧν οὐκ ἠδυνήθητε ἐν τῷ νόμῳ Μωσέως δικαιωθῆναι, ἐν τούτῳ πᾶς ὁ πιστεύων δικαιοῦται.

40 Βλέπετε οὖν μὴ ἐπέλθῃ ἐφ' ὑμᾶς τὸ εἰρημένον ἐν τοῖς προφήταις,

Habac.1.b.5

41 Ἴδετε οἱ καταφρονηταὶ, καὶ θαυμάσατε καὶ ἀφανίσθητε· ὅτι ἔργον ἐγὼ ἐργάζομαι ἐν ταῖς ἡμέραις ὑμῶν, ἔργον ᾧ οὐ μὴ πιστεύσητε, ἐάν τις ἐκδιηγῆται ὑμῖν.

42 Ἐξιόντων δὲ ἐκ τῆς συναγωγῆς τῶν Ἰουδαίων, παρεκάλουν τὰ ἔθνη εἰς τὸ μεταξὺ σάββατον λαληθῆναι αὐτοῖς τὰ ῥήματα ταῦτα.

43 Λυθείσης δὲ τῆς συναγωγῆς, ἠκολούθησαν πολλοὶ τῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν σεβομένων προσηλύτων τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Βαρνάβᾳ· οἵτινες προσλαλοῦντες αὐτοῖς, ἔπειθον αὐτοὺς ἐπιμένειν τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ.

36 Nam Dauid quidē ¨quū sua ætate inseruisset Dei consilio, ‖obdormiuit, & adiunctus est patribus suis, sensitque corruptionem:

37 At is quem Deus excitauit, non sensit corruptionem.

38 Notum igitur sit vobis, fratres, annuntiari vobis remissionem peccatorū per istum:

39 Et ab omnibus à quibus per Legem Mosis ¨absolui non potuistis, per hunc quemuis qui credat, absolui.

40 Videte ergo ne vos inuadat quod dictum est in Prophetis,

41 ‖Videte ô ¨contemptores, & admiramini, & euanescite: quia opus operor ego dieb⁹ vestris, opus quod non credetis siquis enarrauerit vobis.

42 ¨Egressis autem *eis* è synagoga Iudæorum, rogarunt Gentes vt ¨ in proximè sequens Sabbathum loquerentur sibi ¨ hæc verba.

43 Soluto autem conuentu, sequuti sunt multi ex Iudæis & ¨religiosis proselytis Paulū ac Barnabam: qui alloquētes eos, ¨persuaserunt eis vt perseuerarent in gratia Dei.

36 Dauid enim in sua generatione quū administrasset uolūtati Dei, dormiuit, & apposit⁹ est ad patres suos, & uidit corruptionē:

37 Quem uerò Deus suscitauit, non uidit corruptionem.

38 Notū igitur sit uobis, uiri fratres, q̄a per hūc uobis remissio peccatorum annuntiatur:

39 Et ab omnibus quibus non potuistis in Lege Moysi iustificari, in hoc omnis qui credit, iustificatur.

40 Videte ergo ne superueniat uobis quod dictum est in Prophetis,

41 Videte cōtēptores, & admiramini & disperdimini, q̄a opus operor ego in diebus uestris, opus quod non credetis si quis enarrauerit uobis.

42 Exeuntibus autem illis, rogabant ut sequenti Sabbatho loquerentur sibi uerba hæc.

43 Cumque dimissa esset synagoga, sequuti sunt multi Iudæorum & colentium aduenarum Paulum & Barnabam: qui loquentes suadebāt eis ut permanerēt in gratia Dei.

36 Quum sua ætate inseruisset Dei consilio, ἰδίᾳ γενεᾷ ὑπηρετήσας τῇ τοῦ Θεοῦ βουλῇ. Vulgata, In sua generatione quū administrasset voluntati Dei. Erasmus post ὑπηρετήσας distinguit, & τῇ τοῦ Θεοῦ βουλῇ coniungit cum ἐκοιμήθη, & ita conuertit, Quum suæ ætati inseruisset, consilio Dei obdormiuit. sed hāc distinctionem in vetustis exemplaribus non inuenio.

38 Et ab omnibus à quibus, καὶ ἀπὸ πάντων ὧν. Distinguenda sunt ἀπὸ πάντων & ὑπὸ πάντων: quod discrimen nisi obserues, non rectè possis hunc locum explicare. Neque enim hæc pertinent ad ceremonias à quib⁹ omnibus (id est per quas) non potuerint Iudæi absolui: sed ad peccata, à quibus liberari seu absolui non potuerint in Lege Mosis, id est per Legis ceremonias: absoluuntur autem per istum, (id est Christum) si fide eum amplectantur. Absolui, δικαιωθῆναι. Hebraicè, הצדיק: id est iustum declarari siue absolui: cui opponitur הרשיע, quasi dicas improbificare, id est nocentem declarare seu damnare. Neque verò refugio Iustificandi verbum, quod etiam vsurpaui Mat. 11. c. 19, & 12. c. 37: sed nequis illud Ab omnibus perinde acciperet acsi casus esset modi aut instrumenti per quod iustificemur, id est iusti fiamus ac pronuntiemur, aut pro iustis habeamur: hoc quidem loco malui Absoluēdi verbum vsurpare, vt magis perspicua esset oratio. Sed de hoc verbo copiosius (si Dominus dederit) differemus in Epistola ad Romanos.

40 In Prophetis, ἐν τοῖς προφήταις. Quia ex vno Habacuc petitū est hoc testimoniū, annotat Eras. esse numeri ἑτέρωσιν: sed alia est ratio expediēdi hui⁹modi multo certior & verior, de qua dixi Mar. 1. a. 2, & Io. 6. e. 45.

41 Contemptores, οἱ καταφρονηταί. In Hebræo legitur בגוים, pro quo videntur Græci legisse בוגדים.

42 Egressis autem, &c. Ἐξιόντων δὲ, &c. Vel, Egressis autem Iudæis è synagoga. Nam hanc quoque interpretationem admittunt Græca. Sed illa interpretatio probabilior est, vt rectè obseruat doctissimus interpres. Nam siquis attentè consideret quod sequitur, nempe soluto cœtu multos ex Iudæis & proselytis ad Paulum & Barnabam confluxisse, intelliget Paulum & Barnabam statim post habitam orationem illam, ex synagoga excessisse. Sed & in vno codice scriptum erat ἐξιόντων δὲ αὐτῶν, & totum illud ἐκ τῆς συναγωγῆς τῶν Ἰουδαίων, expunctum. Gentes, τὰ ἔθνη. Hoc non legimus in vno peruetusto exemplari: & fortassis ab aliquo expunctū est cui mirum fuerit Gentes in Iudæorum cœtu inueniri. Atqui dicit Lucas eos fuisse iam egressos, quum eos rogarent Gentes: & in proximo conuentu apparet etiam Gentes adfuisse. Hæc verba, τὰ ῥήματα ταῦτα. In quibusdam codicibus hoc deest, in quodam verò inuenimus τὰ ῥήματα τὰ αὐτὰ, id est eadem illa verba. Neq; mirum est Gentiles sic fuisse loquutos, quum multi passim inter profanos etiam iudaissarent, vt ex illorum temporum scriptoribus Latinis apparet. In proximè sequens Sabbathum, εἰς τὸ μεταξὺ σάββατον. Μεταξὺ interpretor καθεξῆς, vt si in vernaculo sermone dicas, *En attendant le sabbat prochainement uenant*. Alioqui τὸ μεταξὺ σάββατον interiectum Sabbathum declarat. Vulg. & Erasmus, Sequēte Sabbatho, ita vt εἰς pro ἐν ponatur. Sed nō fit mihi verisimile, delectum fuisse à Gentibus diem Sabbathi, præsenti opportunitate neglecta.

43 Religiosis, τῶν σεβομένων. Sic solet Lucas in hoc libro eos ex profanis gentibus significare qui Mosis religionem, relicto paganismo, erant amplexi: quanuis nonnulli essent incircuncisi, vt suprà vocauit Cor-

uelium ἀσεβῆ, cap.10.a.2. Qui, οἵτινες. Videlicet Paulus & Barnabas. Multo enim est probabilius Iudæos istos & proselytos ab illis quàm illos ab istis fuisse confirmatos. Persuaserunt eis, ἔπειθον αὐτούς. Vulg.& Eras. Suadebant eis, quod non placet.

44 Τῷ δὲ ἐρχομένῳ σαββάτῳ σχεδὸν πᾶσα ἡ πόλις συνήχθη ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.

44 "Sequēte verò Sabbatho vrbs propè tota coacta est ad audiendum sermonem Dei.

44 *Sequēti uerò Sabbatho penè uniuersa ciuitas cōuenit audire uerbum Dei.*

45 Ἰδόντες δὲ οἱ Ἰουδαῖοι τοὺς ὄχλους, ἐπλήσθησαν ζήλου, καὶ ἀντέλεγον τοῖς ὑπὸ τοῦ Παύλου λεγομένοις, ἀντιλέγοντες καὶ βλασφημοῦντες.

45 Visa autem turba Iudæi repleti sunt "inuidia, & contradicebāt iis quæ à Paulo dicebantur, "contradicentes ac blasphemantes.

45 *Videntes autem turbas Iudæi, repleti sunt zelo, & cōtradicebant iis quæ à Paulo dicebantur, blasphemantes.*

46 Παῤῥησιασάμενοι δὲ ὁ Παῦλος καὶ ὁ Βαρνάβας εἶπον, Ὑμῖν ἦν ἀναγκαῖον πρῶτον λαληθῆναι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ· ἐπειδὴ δὲ ἀπωθεῖσθε αὐτὸν, καὶ οὐκ ἀξίους κρίνετε ἑαυτοὺς τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἰδοὺ, στρεφόμεθα εἰς τὰ ἔθνη.

46 Tunc libertate vsi Paulus ac Barnabas dixerunt, Vobis necesse fuit primùm exponi sermonem Dei: postquam autem repellitis illū, & indignos vos ipsos "decernitis æterna vita, ecce, conuertimur ad Gentes.

46 *Tunc constanter Paulus & Barnabas dixerunt, Vobis oportebat primùm loqui uerbū Dei: sed quoniam repellitis illud, & indignos uos iudicatis æternæ uitæ, ecce, cōuertimur ad Gentes.*

47 Οὕτω γὰρ ἐντέταλται ἡμῖν ὁ Κύριος, Τέθεικά σε εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ εἶναί σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς.

47 Sic enim nobis mādauit Dominus, *dicens*, ‖Constitui te vt sis lux Gentium, vt sis saluti vsque ad vltimas terras.

47 *Sic enim præcepit nobis Dominus, Posui te in lucem Gentium, ut sis in salutem usque ad extremū terræ.* Esa.49.b.6

48 Ἀκούοντα δὲ τὰ ἔθνη ἔχαιρον, καὶ ἐδόξαζον τὸν λόγον τοῦ Κυρίου· καὶ ἐπίστευσαν ὅσοι ἦσαν τεταγμένοι εἰς ζωὴν αἰώνιον.

48 Gentes autem hæc audiētes, gauisæ sunt, & glorificabant sermonem Domini: & crediderūt quotquot erant "ordinati ad vitam æternam.

48 *Audiētes autem Gētes gauisæ sunt, & glorificabant uerbum Domini: & crediderūt quotquot erant præordinati ad uitam æternam.*

49 Διεφέρετο δὲ ὁ λόγος τοῦ Κυρίου δι' ὅλης τῆς χώρας.

49 Perferebatur autē sermo Domini per totam illā regionem.

49 *Disseminabatur autem uerbum Domini per uniuersam regionem.*

50 Οἱ δὲ Ἰουδαῖοι παρώτρυναν τὰς σεβομένας γυναῖκας καὶ τὰς εὐσχήμονας, καὶ τοὺς πρώτους τῆς πόλεως, καὶ ἐπήγειραν διωγμὸν ἐπὶ τὸν Παῦλον καὶ τὸν Βαρνάβαν, καὶ ἐξέβαλον αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν.

50 Iudæi verò extimularūt mulieres "religiosas & honestas, & primos vrbis, & excitarūt persequutionem in Paulum ac Barnabam, eiecerúntque eos è finibus suis.

50 *Iudæi autem concitauerunt mulieres religiosas & honestas, & primos ciuitatis, & excitauerunt persequutionem in Paulum & Barnabā, & eiecerūt eos de finibus suis.*

51 Οἱ δὲ ἐκτιναξάμενοι τὸν κονιορτὸν τῶν ποδῶν αὐτῶν ἐπ' αὐτοὺς, ἦλθον εἰς Ἰκόνιον.

51 ‖At illi excusso puluere pedū suorū in eos, venerūt Iconium.

51 *At illi excusso puluere pedū i eos, uenerūt Iconiū.* Infrà 18.b.6 matth.10.b.14 mar.6.b.11 luc.9.a.5

52 Οἱ δὲ μαθηταὶ ἐπληροῦντο χαρᾶς καὶ Πνεύματος ἁγίου.

52 Discipuli verò replebantur gaudio & Spiritu sancto.

52 *Discipuli quoque replebantur gaudio & Spiritu sancto.*

44 Sequente, ἐρχομένῳ. Id est ἑπομένῳ.

47 Inuidia, ζήλου. Vulgata & Erasmus, Zelo. Vide Iohan. 2. c.17. Cōtradicentes ac blasphemantes, ἀντιλέγοντες καὶ βλασφημοῦντες. In tribus codicibus scriptum erat duntaxat βλασφημοῦντες: & sanè videtur totum illud ἀντιλέγοντες καὶ redundare.

46 Decernitis, κρίνετε: id est, hoc vestro facto, quasi sententia in vosipsos lata, statuitis ac decernitis. Vulgata & Erasmus, Iudicatis: rectè quidem, sed ambiguè. Posset enim hoc ad mentis iudiciū referri, quasi isti animi sui iudicio & apud se statuerent se hac Dei gratia indignos esse, vt facere solent qui peccatorum suorum sensu tanguntur: qui quidem primus est ad salutem gradus. id verò in istos non cadit.

48 Ordinati, τεταγμένοι. Ergo vel non omnes erant vitæ æternæ destinati, vel omnes crediderūt, vel hoc temere dictum est à Luca: quod absit vt vel in mentem nobis veniat. Agitur autem hîc non de præscientia simplici, sed de ordinatione æterna, & ita quidem vt ei subiiciatur fides. Hoc cōsiderent illi qui præscientiam Dei à decreto separant, quique præuisam fidē faciunt electionis causam. Sed & hic locus manifestè ostendit quàm parum solida, atque adeo (quod cum bona quorūdam veterum pace dictum sit) quàm inepta sit illa distinctio verbi actiui προητοίμασεν à passiuo κατηρτισμένα: quam nonnulli excogitarunt vt eluderent Pauli disputationem de æterna Dei prouidentia, Rom. 9. v. 22 & 23. Cæterùm Vetus interpres pro Ordinati conuertit Præordinati, quum Græcè non sit scriptum προτεταγμένοι, vel προκεχειρισμένοι, vt solet transferre. Sed tamen eadem prorsus manet sententia. Nam si crediderunt qui ordinati erant ad vitam, certè ordinatio hæc fidem antegreditur, ac multo magis ipsa fidei effecta. Itaque Dei decretum primo loco statuatur necesse est, non tātùm tempore, (est enim æternum) sed etiam causarum ordine: quum cætera quæ ad salutem spectāt, sine vlla exceptione illi subiiciantur, vt effecta subordinata, causæ.

50 Religiosas & honestas, σεβομένας καὶ εὐσχήμονας. Significat Lucas mulieres Mosaicam legem amplexas, quales etiam Romæ fuisse plurimas conqueruntur profani poetæ. Patebat igitur Iudæis aditus ad illas tanquā concitandæ seditioni maximè opportunas, persuasis videlicet maritis qui plurimum poterant. Addit enim Lucas fuisse εὐσχήμονας, primariæ videlicet authoritatis.

Κεφάλαιον ιδ

1 Ἐγένετο δὲ ἐν Ἰκονίῳ κατὰ τὸ αὐτὸ εἰσελθεῖν αὐτοὺς εἰς τὴν συναγωγὴν τῶν Ἰουδαίων, καὶ λαλῆσαι οὕτως ὥστε πιστεῦσαι Ἰουδαίων τε καὶ Ἑλλήνων πολὺ πλῆθος.

2 Οἱ δὲ ἀπειθοῦντες Ἰουδαῖοι ἐπήγειραν καὶ ἐκάκωσαν τὰς ψυχὰς τῶν ἐθνῶν κατὰ τῶν ἀδελφῶν.

3 Ἱκανὸν μὲν οὖν χρόνον διέτριψαν παρρησιαζόμενοι ἐπὶ τῷ Κυρίῳ τῷ μαρτυροῦντι τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ, καὶ διδόντι σημεῖα καὶ τέρατα γίνεσθαι διὰ τῶν χειρῶν αὐτῶν.

4 Ἐσχίσθη δὲ τὸ πλῆθος τῆς πόλεως· καὶ οἱ μὲν ἦσαν σὺν τοῖς Ἰουδαίοις, οἱ δὲ σὺν τοῖς ἀποστόλοις.

5 Ὡς δὲ ἐγένετο ὁρμὴ τῶν ἐθνῶν τε καὶ Ἰουδαίων σὺν τοῖς ἄρχουσιν αὐτῶν, ὑβρίσαι καὶ λιθοβολῆσαι αὐτούς,

6 Συνιδόντες κατέφυγον εἰς τὰς πόλεις τῆς Λυκαονίας, Λύστραν καὶ Δέρβην, καὶ τὴν περίχωρον·

7 Κἀκεῖ ἦσαν εὐαγγελιζόμενοι.

8 Καί τις ἀνὴρ ἐν Λύστροις ἀδύνατος τοῖς ποσὶν ἐκάθητο, χωλὸς ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ ὑπάρχων, ὃς οὐδέποτε περιπεπατήκει.

9 Οὗτος ἤκουε τοῦ Παύλου λαλοῦντος· ὃς ἀτενίσας αὐτῷ, καὶ ἰδὼν ὅτι πίστιν ἔχει τοῦ σωθῆναι,

10 Εἶπε μεγάλῃ τῇ φωνῇ, Ἀνάστηθι ἐπὶ τοὺς πόδας σου ὀρθός. Καὶ ἥλλετο, καὶ περιεπάτει.

CAP. XIIII.

1 FActum est autem Iconii vt simul introirēt synagogam Iudæorum, & loquerentur, ita vt crederet Iudæorum simul & Græcorum magna multitudo.

2 "Qui verò increduli fuerūt Iudæi, incitarunt &" malè affectos reddiderunt animos Gentium aduersus fratres.

3 Multum igitur tempus *ibi* egerunt "liberè loquentes," freti Domino, qui testimonium dabat sermoni gratiæ suæ, dabátque vt signa & miracula ederentur per manus eorum.

4 Diuisa est autem multitudo vrbis: & alii quidem erant à Iudæis, alii verò ab Apostolis.

5 Quum autē factus esset impetus Gentium ac Iudæorum vnà cum suis primoribus, " vt contumeliis afficerent & lapidarent eos,

6 Re considerata, perfugerunt in ciuitates Lycaoniæ Lystram & Derben, & circumiacentem regionem:

7 Et illic prædicabāt Euāgeliū.

8 Quidam autem vir Lystris "impotēs pedibus sedebat, claudus ab vtero matris suæ, qui nunquam ambulauerat.

9 Hic audiuit Paulum loquentem: qui quū intēdisset in eum oculos, & vidisset quòd fidem haberet *se* seruatum iri,

10 Dixit voce magna, "Surge in pedes tuos rectus. Tum *ille* quū exiliisset, ambulauit.

CAP. XIIII.

1 *FActū est autem in Iconio ut simul introirēt synagogam Iudæorū, & loquerētur, ita ut crederet Iudæorum copiosa multitudo.*

2 *Qui uerò increduli fuerunt Iudæi, suscitauerūt & ad iracundiā cōcitauerunt animas Gētiū aduersus fratres.*

3 *Multo igitur tēpore demorati sunt fiducialiter agētes in Domino, testimoniū perhibēte uerbo gratiæ suæ, dante signa & prodigia fieri per manus eorum.*

4 *Diuisa est autē multitudo ciuitatis: et quidā quidē erant cū Iudæis, quidam uerò cum Apostolis.*

5 *Quū autem factus esset impetus Gentium & Iudæorum cum principibus suis, ut contumelijs afficerent & lapidarent eos,*

6 *Intelligentes confugerūt ad ciuitates Lycaoniæ Lystrā & Derbē, & uniuersam in circuitu regionem:*

7 *Et ibi euāgelizātes erāt.*

8 *Et quidā uir Lystris infirmus pedibus sedebat, claudus ex utero matris suæ, qui nunquā ambulauerat.*

9 *Hic audiuit Paulum loquētem: qui intuitus eum, & uidēs quia fidē haberet ut saluus fieret,*

10 *Dixit magna uoce, Surge super pedes tuos rectus. Et exiliuit, & ambulabat.*

IN CAPVT XIIII.

2 Qui verò increduli fuerunt, οἱ δὲ ἀπειθοῦντες. Siue, qui non paruerunt doctrinæ, quam sibi persuaderi noluerunt. Nam antithesis τοῦ πιστεύειν ostendit ἀπειθεῖν & ἀπιστεῖν interdum confundi. Malè affectos reddid. ἐκάκωσαν. Vulgata, Ad iracundiam concitauerunt, id est παρώργισαν: vt solent Græci interpretes conuertere verbum הכעיס. Erasmus, Corruperunt. quo vocabulo vtuntur quidem Iurisconsulti, sed tum demum vbi agitur de eo vel qui in æstimationem venit, vt seruo vel ancilla: vel quem nostra interest non fieri deteriorem, vt qui in nostra sunt potestate. Hic ergo ponitur τὸ κακοῦν significatione nonnihil diuersa, quum alioquin hoc vocabulum alibi soleat vsurpari pro Opprimere siue affligere, seu damnum aliquod inferre: adeo quidē vt hoc quoque sit ἅπαξ λεγόμενον. Rectè tamen & eleganter vsurpatum est à Luca, quia isti de quibus agitur, & malis artibus & ad improbè agendum sunt à Iudæis inducti: quo modo corruptionem definit Vlpianus.

3 Liberè loquentes, παρρησιαζόμενοι. Vulgata, Fiducialiter agentes. Erasmus, Fortiter agentes. Ego, quum hic agatur de Euangelii prædicatione, puto retinendam propriam significationem τοῦ παρρησιάζεσθαι. Dicitur autem id propriè de loquendi libertate. Freti Domino, ἐπὶ τῷ Κυρίῳ, Heb. ביהוה: quem Hebraismum non satis videaris exprimere si ad verbum conuertas, In Domino.

5 Vt contumeliis afficerent, ὑβρίσαι. Sic mihi videtur Vetus interpres rectius conuertisse quam Eras. Vt vim adferrent: id est βιάσασθαι.

8 Impotens, ἀδύνατος. Vel, Pedibus captus. Nam impotens apud Latinos ad animum plerunque refertur. Vulg. Infirmus. Eras. Debilis, neuter satis expressé.

10 Surge, ἀνάστηθι. In quinque codicibus & Complutensi editione scriptum legimus, σοὶ λέγω ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀνάστηθι, Tibi dico in nomine Domini Iesu Christi, surge, &c. quam lectionem maximè probo. Ita enim solent aliquid adiicere Apostoli, ex quo intelligat turba, ipsos non sua sed Christi virtute agere quod agunt: quum Christus contrà soleat suo iure imperare, vt qui nimirum sit αὐτοκράτωρ.

11 Οἱ δὲ ὄχλοι ἰδόντες ὃ ἐποίησεν ὁ Παῦλος, ἐπῆραν τὴν φωνὴν αὐτῶν, Λυκαονιστὶ λέγοντες, Οἱ Θεοὶ ὁμοιωθέντες ἀνθρώποις κατέβησαν πρὸς ἡμᾶς.

11 Turbæ verò quum vidissét quod fecerat Paulus, sustulerūt vocem suam, Lycaonicè dicentes, Dii assimilati hominibus, descenderunt ad nos.

11 *Turbæ autē quū uidissēt quod fecerat Paulus, leuauerunt uocē suā, Lycaonicè dicentes, Dij similes facti hominibus descenderunt ad nos.*

12 Ἐκάλουν τε τὸν μὲν Βαρνάβαν, Δία· τὸν δὲ Παῦλον, Ἑρμῆν· ἐπειδὴ αὐτὸς ἦν ὁ ἡγούμενος τοῦ λόγου.

12 Vocabántque Barnabam, Iouem: Paulum verò, Mercuriū: quoniam is erat dux sermonis.

12 *Et uocabant Barnabam Iouem: Paulū uerò Mercuriū: quoniā ipse erat dux uerbi.*

13 Ὁ δὲ ἱερεὺς τοῦ Διὸς τοῦ ὄντος πρὸ τῆς πόλεως αὐτῶν, ταύρους καὶ στέμματα ἐπὶ τοὺς πυλῶνας ἐνέγκας, σὺν τοῖς ὄχλοις ἤθελε θύειν.

13 Sacerdos autem Iouis collocati ante illorum vrbem, quū tauros vittatos ad vestibula adduxisset, volebat cum turba sacrificare.

13 *Sacerdos quoque Iouis qui erat ante ciuitatē, tauros & coronas ante ianuas adferens, cum populis uolebat sacrificare.*

14 Ἀκούσαντες δὲ οἱ ἀπόστολοι Βαρνάβας καὶ Παῦλος, διαρρήξαντες τὰ ἱμάτια αὐτῶν εἰσεπήδησαν εἰς τὸν ὄχλον, κράζοντες,

14 Quod quum audissent Apostoli Barnabas & Paulus, diruptis palliis suis insilierūt in turbam, clamantes,

14 *Quod ubi audierūt Apostoli Barnabas & Paulus, conscissis tunicis suis exilierunt in turbas, clamantes,*

15 Καὶ λέγοντες, Ἄνδρες, τί ταῦτα ποιεῖτε; καὶ ἡμεῖς ὁμοιοπαθεῖς ἐσμεν ὑμῖν ἄνθρωποι, εὐαγγελιζόμενοι ὑμᾶς ἀπὸ τούτων τῶν ματαίων ἐπιστρέφειν ἐπὶ τὸν Θεὸν τὸν ζῶντα, ὃς ἐποίησε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς.

15 Ac dicentes, Viri, cur ista facitis? nos quoque sumus homines iisdem quibus vos affectionibus obnoxii, annuntiantes vt à vanis istis rebus conuertamini ad Deum illum viuum, ||qui fecit cælū & terrā, & mare, & omnia quæ in eis sunt.

15 *Et dicētes, Viri, quid hæc facitis? et nos mortales sumus, similes uobis homines, annuntiantes uobis ab his uanis conuerti ad Deum uiuum, qui fecit cælū, & terrā, & mare, et omnia quæ in eis sunt.*

Genes.1.a.1 psal.145.b.6 apoc.14.b.7

16 Ὃς ἐν ταῖς παρῳχημέναις γενεαῖς εἴασε πάντα τὰ ἔθνη πορεύεσθαι ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν.

16 Quíque præteritis ætatibus ||siuit omnes Gentes suis ipsarum viis incedere.

16 *Qui in præteritis generationibus dimisit omnes Gētes ingredi uias suas.*

Psal.80.c.13

17 Καίτοιγε οὐκ ἀμάρτυρον ἑαυτὸν ἀφῆκεν, ἀγαθοποιῶν, οὐρανόθεν ἡμῖν ὑετοὺς διδοὺς καὶ καιροὺς καρποφόρους, ἐμπιπλῶν τροφῆς καὶ εὐφροσύνης τὰς καρδίας ἡμῶν.

17 Quanquam non passus est se *esse* expertem testimonii, *nobis* benefaciendo, dans nobis cælitus pluuias ac tempora fructifera, implens cibo & lætitia corda nostra.

17 *Et quidē non sine testimonio semetipsum reliquit, benefaciens, de cælo dans pluuias, & tempora fructifera, implens cibo et lætitia corda uestra.*

18 Καὶ ταῦτα λέγοντες, μόλις κατέπαυσαν τοὺς ὄχλους τοῦ μὴ θύειν αὐτοῖς.

18 Et hæc dicentes, vix compescuerunt turbam ne ipsis sacrificaret.

18 *Et hæc dicentes, uix sedauerunt turbas ne sibi immolarent.*

19 Ἐπῆλθον δὲ ἀπὸ Ἀντιοχείας καὶ Ἰκονίου Ἰουδαῖοι, καὶ πείσαντες τοὺς ὄχλους,

19 Supuenerūt aūt qdā Iudæi Antiochia & Iconio, q illecta tur-

19 *Superuenerūt autē qdā ab Antiochia & Iconio Iudæi, & persuasis turbis,*

13 Tauros vittatos, ταύρους καὶ στέμματα. Rem vnā duabus vocibus explicauit. i. ἓν διὰ δυοῖν, (vt grammatici loquuntur) vt in illo Virgilii, --pateris libamus & auro: id est, inquit Seruius, aureis pateris. Idem, Victori velatum auro vittisque iuuencum. Ideo vittatos malui quàm coronatos dicere. Vestibula autē vocat (opinor) templi porticus. In vno codice reperimus ἐπὶ τοῦ πυλῶνος, id est pro vestibulo: vt fortassis vestibulum earum ædiū intelligatur in quas diuerterant Apostoli. Neque enim frustra dixit Lucas, templum ipsum Iouis extra vrbem fuisse: & probabile est Sacerdotem non iam ad deorum aras, sed ad ipsos (vt arbitrabatur) deos victimas adduxisse.

14 Diruptis palliis, διαρρήξαντες τὰ ἱμάτια. Vide Matth. 26. g. 65.

15 Iisdem obnoxii affectionibus, ὁμοιοπαθεῖς. Id est, mortales vt vos estis, & eiusdem atque vos humanæ naturæ participes. Nam πάθη vocant in genere quæcunque homines ab æterna illa & incorporea & inuariabili natura diuina fecerunt. Vetus interpres, Mortales interpretatur, nimium angustè, adeo vt penè videri possit aliud quippiam legisse. Erasmus, Iisdē obnoxii malis, ambigué. A vanis istis rebus, ἀπὸ τούτων τῶν ματαίων. Ex Hebræorum more idola vocat τὰ μάταια, id est (vt illi loquuntur) הבלים.

16 Suis ipsarum viis amb. πορεύεσθαι ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν. Heb. להלוך בדרכיהם, id est ex arbitrio suo viuere: nullā ipsis præscripta ratione religionis. Nam Hebræorum more, Ambulare posuit pro viuere, & Viam pro vitæ ratione.

18 Ne ipsis sacrificaret, τοῦ μὴ θύειν αὐτοῖς. In quatuor codicibus additum erat, ἀλλὰ πορεύεσθαι ἕκαστον εἰς τὰ ἴδια. Διατριβόντων δὲ αὐτῶν καὶ διδασκόντων, ἐπῆλθον ἀπὸ Ἀντιοχείας, &c. Id est, Sed vnusquisque domum suam abiret. Ipsis autem *illic* versantibus ac docentibus, superuenerunt ab Antiochia, &c.

19 Qui illecta turba, καὶ πείσαντες τοὺς ὄχλους. In iisdem quatuor exēplaribus scriptum legimus, καὶ διαλεγομένων αὐτῶν παρρησίᾳ, ἀνέπεισαν τοὺς ὄχλους ἀποστῆναι ἀπ' αὐτῶν, λέγοντες ὅτι οὐδὲν ἀληθὲς λέγουσιν, ἀλλὰ πάντα ψεύδονται. Id est, Quúmque liberè disputarent, persuaserunt turbæ vt ab iis deficeret, quòd dicerent eos nihil veri dicere, sed in omnibus mentiri.

2.Cor.11.f.22 καὶ λιθάσαντες τὸν Παῦλον, ἔσυρον ἔξω τῆς πόλεως, νομίσαντες αὐτὸν τεθνάναι.

Κυκλωσάντων δὲ αὐτὸν τῶν μαθητῶν, ἀναστὰς εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν· καὶ τῇ ἐπαύριον ἐξῆλθε σὺν τῷ Βαρνάβᾳ εἰς Δέρβην.

Εὐαγγελισάμενοί τε τὴν πόλιν ἐκείνην, καὶ μαθητεύσαντες ἱκανοὺς, ὑπέστρεψαν εἰς τὴν Λύστραν καὶ Ἰκόνιον καὶ Ἀντιόχειαν,

Ἐπιστηρίζοντες τὰς ψυχὰς τῶν μαθητῶν, παρακαλοῦντες ἐμμένειν τῇ πίστει, καὶ ὅτι διὰ πολλῶν θλίψεων δεῖ ἡμᾶς εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

Χειροτονήσαντες δὲ αὐτοῖς πρεσβυτέρους κατ' ἐκκλησίαν, προσευξάμενοι μετὰ νηστειῶν, παρέθεντο αὐτοὺς τῷ Κυρίῳ εἰς ὃν πεπιστεύκεισαν.

Καὶ διελθόντες τὴν Πισιδίαν, ἦλθον εἰς Παμφυλίαν.

Καὶ λαλήσαντες ἐν Πέργῃ τὸν λόγον, κατέβησαν εἰς Ἀττάλειαν.

Suprà 13.a.1 Κἀκεῖθεν ἀπέπλευσαν εἰς Ἀντιόχειαν· ὅθεν ἦσαν παραδεδομένοι τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ ἔργον ὃ ἐπλήρωσαν.

Παραγενόμενοι δὲ καὶ συναγαγόντες τὴν ἐκκλησίαν, ἀνήγγειλαν ὅσα ἐποίησεν ὁ Θεὸς μετ' αὐτῶν, καὶ ὅτι ἤνοιξε τοῖς ἔθνεσι θύραν πίστεως.

Διέτριβον δὲ ἐκεῖ χρόνον οὐκ ὀλίγον σὺν τοῖς μαθηταῖς. Κεφάλ. ιε.

ΚΑΙ τινὲς κατελθόντες ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας, ἐδίδασκον τοὺς ἀδελφοὺς,

ba,‖ Paulum lapidatum traxe-
runt extra vrbem, existimãtes
eum mortuum esse.
20 Sed quum cinxissent eum
discipuli, surrexit, & ingressus
est vrbẽ: & postridie abiit Der-
ben cum Barnaba.
21 Quúmque euangelizassent
vrbi illi, & docuissent multos,
reuersi sunt Lystram & Iconiũ
& Antiochiam:
22 Confirmantes animos di-
scipulorum, hortantes vt per-
manerent in fide, & *dicentes* o-
portere per multas oppressio-
nes nos ingredi in regnũ Dei.
23 Quúmque ipsis ¨ per suffra-
gia creassent per singulas Eccle
sias Presbyteros, precatíque es-
sent cũ ieiuniis, cõmendarunt
eos Domino in quẽ crediderãt.
24 Peragratáque Pisidia, vene-
runt in Pamphyliam.
25 Ac Pergæ loquuti ¨ *Dei* sermo-
nem, descenderunt ¨ Attaliam.
26 ‖Et illinc abnauigarunt ¨ An-
tiochiam, vnde fuerant cõmen
dati gratiæ Dei ad opus quod
expleuerant.
27 Quum autem venissent &
coegissent Ecclesiam, retulerũt
quanta Deus ¨ per ipsos effecis-
set, eúmque aperuisse Gentibus
ostium fidei.
28 Et egerũt illic multũ tẽpus cũ
discipulis. CAP. XV.
1 PORRO ¨ quidam qui descẽde-
rant à Iudæa, docebant fra-

*& lapidato Paulo, traxe-
runt extra ciuitatem, exi-
stimantes eũ mortuũ esse.*
20 *Circundantibus autem
eũ discipulis, surgens in-
trauit ciuitatem: & poste-
ra die profectus est cum
Barnaba in Derben.*
21 *Quúmque euãgelizas-
sent ciuitati illi, & docuis-
sent multos, reuersi sunt
Lystram & Iconium &
Antiochiam,*
22 *Cõfirmãtes animas di-
scipulorum, exhortantés-
que ut permanerent in fi-
de, & quoniã per multas
tribulationes oportet nos
intrare in regnum Dei.*
23 *Et quũ constituissent illis
per singulas Ecclesias Pre-
sbyteros, & orassent cũ
ieiunationibus, cõmenda-
uerũt eos Domino in quẽ
crediderunt.*
24 *Trãseũtésque Pisidiã,
uenerunt in Pamphyliã.*
25 *Et loquẽtes uerbũ Do-
mini in Perge, descende-
runt in Attaliam.*
26 *Et inde nauigauerunt
Antiochiam unde erant
traditi gratiæ Dei in o-
pus quod compleuerunt.*
27 *Quũ autẽ uenissent,
& cõgregassent Ecclesiã,
retulerunt quãta fecisset
Deus cum illis, et quia a-
peruisset Gẽtibus ostium
fidei.*
28 *Morati sunt autem tem-
pus non modicum cum di-
scipulis.* CAP. XV.
1 *ET quidã descenden-
tes de Iudæa docebãt*

23 Per suffragia creass. χειροτονήσαντες, Ortum est hoc verbum ex Græcorum consuetudine, qui porrectis manibus suffragia ferebant. Vnde illud Ciceronis pro L. Flacco, Porrexerunt manus: psephisma natum est. Est autem notanda vis huius verbi, vt Paulum ac Barnabam sciamus nihil priuato arbitrio gessisse, nec vllam in Ecclesia exercuisse tyrannidem: nihil denique tale fecisse quale hodie Romanus papa & ipsius asseclæ, quos ordinarios vocant. Quidam hoc referre malunt ad manuum impositionem, quæ & ipsa sit prorsus necessaria: & hoc prætextu arrepto, vocationem nostram irritam esse dicunt, quoniam Ordinarii, quos vocant, nobis manus non imposuerunt, siue quòd non simus in Romana Ecclesia consecrati. Respondeo, ex ipsis canonibus quos iactant, irritam esse consecrationem cui non præierit legitima electio, aut quæ fit ab excommunicato. Ostendant autem ipsi vel vnum in tota illa hierarchia qui legitimè sit vocatus, imò qui non sit centies ipso iure excommunicatus, si ipsis eorum Synodis stetur. Nos igitur cur ab illis impositionem manum peteremus, aut quo iure ipsi nobis eam tribuerent? Habemus autem nos, Dei beneficio, certas nostræ vocationis notas, & fœtidum illorum oleum toto corde execramur, legitimo ab Ecclesiis nostris & vitæ & doctrinæ testimonio (per Dei gratiam) ornati, & ab iisdem electi, ac demum etiam inuocato Dei nomine in nostro ministerio confirmati. cui Dominus (vt spero) eiectis tum furibus, tum mercenariis, benedicet.

25 *Dei* sermonem, τὸν λόγον. In tribus codicibus disertè additur τοῦ Κυρίου: quod expressimus, vt magis esset perspicua oratio. Attaliã, εἰς Ἀττάλειαν. Ridiculũ est quod in quibusdã Latinis codicibus pro Attaliã legitur Italiã. magis excusanda est eorũ imperitia qui Mattaliã scripserunt, in nomine tantùm decepti. Est autẽ Attalia vrbs Pamphyliæ maritima, Lyciæ finibus proxima: ideóque apud Stephanũ Lyciæ attributa. Nã in Græco Stephano corruptè excusum est λυδίας pro λυκίας. quẽ crassissimũ errorẽ miror nõ fuisse ab Erasmo animaduersum, quũ Lydiæ littora ad Occidentẽ exposita mari Ægeo, non paruo tractu absint à Lycia ac Pãphylia in Meridiẽ obuersis. 26 Antiochiam, εἰς Ἀντιόχειαν. Græca scholia legunt εἰς Μίλητον, Miletum, sed perperam.

27 Per ipsos, μετ' αὐτῶν. Heb. בהם. Neque enim μετὰ hoc loco propriè declarat σὺν, sed potius διὰ, id est causam instrumentalem, cui solent Hebræi præpositiones adiũgere, vt suprà, 13.c.17, & Lucas proximo capite 15.v.12, δι' αὐτῶν scribit. Malè ergo Vulgata & Erasmus interpretati sunt, Cum illis: & Castellio quoque nihilo melius conuertit Secum.

IN CAPVT XV.

1 Quidam, τινὲς. Nempe Cerinthus cum suis, si credimus Epiphanio κατὰ χηρινθιανῶν.

Ὅτι ἐὰν μὴ περιτέμνησθε τῷ ἔθει Μωϋσέως, οὐ δύνασθε σωθῆναι.

tres, *&* *dicebant*, Nisi circũcidamini ritu Mosis, non potestis seruari.

fratres, Quia nisi circumcidamini secundũ morẽ Moysi, nõ potestis saluari.

2 Γενομένης οὖν στάσεως καὶ συζητήσεως οὐκ ὀλίγης τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Βαρνάβᾳ πρὸς αὐτοὺς, ἔταξαν ἀναβαίνειν Παῦλον καὶ Βαρνάβαν καί τινας ἄλλους ἐξ αὐτῶν πρὸς τοὺς ἀποστόλους, καὶ πρεσβυτέρους εἰς Ἱερουσαλὴμ, περὶ τοῦ ζητήματος τούτου.

2 Orta igitur seditione ac disceptatione non exigua Paulo ac Barnabæ aduersus illos, statuerunt vt ascenderent Paulus & Barnabas & quidam alii ex illis, ad Apostolos ac Presbyteros Hierosolymam, *percontaturi* de hac quæstione.

2 *Facta ergo seditione nõ minima Paulo & Barnabæ aduersus illos, statuerunt ut ascenderent Paulus & Barnabas & quidam alij ex illis ad Apostolos & Presbyteros in Ierusalẽ, super hac quæstione.*

3 Οἱ μὲν οὖν προπεμφθέντες ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, διήρχοντο τὴν Φοινίκην καὶ Σαμάρειαν, ἐκδιηγούμενοι τὴν ἐπιστροφὴν τῶν ἐθνῶν· καὶ ἐποίουν χαρὰν μεγάλην πᾶσι τοῖς ἀδελφοῖς.

3 Illi ergo ᵛdeducti ab Ecclesia, peragrarunt Phœnicen & Samariam, narrantes conuersionem Gentium: & adferebant gaudium magnum omnibus fratribus.

3 *Illi ergo deducti ab Ecclesia, pertrãsibant Phœnicen & Samariã, narrantes conuersionem Gentiũ: & faciebant gaudiũ magnum omnibus fratribus.*

4 Παραγενόμενοι δὲ εἰς Ἱερουσαλὴμ, ἀπεδέχθησαν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πρεσβυτέρων, ἀνήγγειλάν τε ὅσα ὁ Θεὸς ἐποίησε μετ᾽ αὐτῶν.

4 Quum autem aduenissent in Hierusalem, excepti sunt ab Ecclesia & ab Apostolis ac Presbyteris, & annuntiarunt quæcunque Deus per ipsos effecerat.

4 *Quũ autem uenissent Ierosolymã, suscepti sunt ab Ecclesia & ab Apostolis & senioribus, annuntiantes quanta Deus fecisset cum illis.*

5 Ἐξανέστησαν δέ τινες τῶν ἀπὸ τῆς αἱρέσεως τῶν Φαρισαίων πεπιστευκότες, λέγοντες, Ὅτι δεῖ περιτέμνειν αὐτοὺς, παραγγέλλειν τε τηρεῖν τὸν νόμον Μωϋσέως.

5 ᵛSed (*aiebant*) quidam surrexerũt è secta Pharisæorum qui crediderunt, dicentes oportere circuncidere eos, & præcipere vt obseruent Legem Mosis.

5 *Surrexerunt autẽ quidam de hæresi Pharisæorum qui crediderunt, dicentes, Quia oportet circũcidi eos, præcipere quoque seruare Legẽ Moysi.*

6 Συνήχθησαν δὲ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἰδεῖν περὶ τοῦ λόγου τούτου.

6 Cõgregati sunt igitur Apostoli & Presbyteri vt dispicerent de hoc negotio.

6 *Conueneruntque Apostoli et seniores uidere de uerbo hoc.*

7 Πολλῆς δὲ συζητήσεως γενομένης, ἀναστὰς Πέτρος εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ὑμεῖς ἐπίστασθε ὅτι ἀφ᾽ ἡμερῶν ἀρχαίων ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν ἐξελέξατο, διὰ τοῦ στόματός μου ἀκοῦσαι τὰ ἔθνη τὸν λόγον τοῦ εὐαγγελίου, καὶ πιστεῦσαι.

7 Quum autem multa disceptatio fuisset, surgens Petrus dixit eis, ‖ Viri fratres, vos scitis Deum ᵛiampridem inter nos ᵛelegisse *me*, vt per os meum audirent Gentes verbum Euangelii, & crederent.

7 *Quum autem magna conquisitio fieret, surgens Petrus dixit ad eos, Viri fratres, uos scitis quoniã ab antiquis diebus Deus in nobis elegit, per os meũ audire Gentes uerbum Euangelij, & credere.*

Supra 10.c.30, & 11.b.13

3 Deducti, προπεμφθέντες. Additi sunt ergo comites ab Ecclesia, nempe ne viderentur illi vel causam suã agere, vel ab Ecclesia Antiochena dissentire.

5 Sed (*aiebant*) &c. ἐξανέστησαν δέ τινες τῶν ἀπὸ τῆς αἱρέσεως, &c. Hunc locum video omnes perinde interpretari acsi essent verba Lucæ, quasi quum suam expeditionem narrarent Paulus ac Barnabas, insurrexerint qui Circuncisionem vrgerent. quod mihi non fit admodum probabile: sed potius illos, exposita sua expeditione, subiecisse controuersiam illam Antiochiæ excitatam, cuius causa ipsi Hierosolymam venerant. Puto igitur esse illorum verba, non Lucæ: ideóque addidi verbum Aiebãt, vt ostenderem transitionem esse ab obliqua oratione ad rectam, cuius simile exemplum extat Luc. 5. c. 14 & 7. a. 4, & 5. & infrà, 16. v. 36, & 17. v. 3. Sed & apud disertos scriptores huiusmodi eclipsis in narrationibus eleganter vsurpatur. Sic enim Cæsar, Coniurationem nobilitas fecit, & ciuitati persuasit vt de finibus suis cum omnibus copiis exirent: perfacile esse, quum virtute omnibus præstarẽt, totius Galliæ imperio potiri. Pro, Dixit enim perfacile esse. quod quidem dicendi genus innumerabilibus penè locis apud Titum Liuium inuenias.

7 Iampridem, ἀφ᾽ ἡμερῶν ἀρχαίων. Heb. יְמֵי קֶדֶם, pro quo Vulgata & Erasmus habent ad verbum, A diebus antiquis: quo genere dicendi significatur plerunque tempus antiquissimum, vt Deut. 4. c. 32, & 32. a. 7, hîc autẽ designãtur quæ non ita multo post Stephani mortẽ acciderant. Inter nos, ἐν ἡμῖν. Heb. בָּנוּ, pro מִמֶּנּוּ ex nobis, seu מִבֵּינֵנוּ ex medio nostri, id est ex hoc nostro cœtu. Ponitur enim sæpe בּ, id est in, pro מִן vel בֵּין: vt 1. Paral. 11. e. 20. nisi malimus interpretari ἐν ἡμῖν, nos, vt Petrus plurali numero de se loquatur. Nam sic cõstruitur apud Hebræos verbum בָּחַר. Nonnulli ad loci ac personarum circunstantiam referunt: quasi hoc pertineat ad ἔθνη, vel ad verbum ἀκοῦσαι, vt sit hic sensus, Deus elegit vt per me Gentes audirent verbum Dei inter nos: vel, vt Gentes quæ inter nos sunt, ex me verbum Dei intelligerent: sed hæc traiectio dura est, neque (vt opinor) vllo modo necessaria. Quidam etiam exponunt Inter nos, præsentibus, seu testibus nobis: quæ sententia vt cõueniret, videtur potius dicendum fuisse ἐν ὑμῖν, inter vos. Ego puto interpretationem illam quam sequutus sum, simplicissimam ac verissimam esse. Perinde enim est acsi diceret Petrus, Quid tam lõga disceptatione opus est? non verebor de meipso dicere quod verum esse omnes nostis, me videlicet ex hoc nostro cœtu ac numero delectũ esse à Deo, ex cuius ore gentes intelligerent & amplecterentur Euangelicã doctrinam. Itaque quum inter nos, siue Ex nobis, dicit Petrus, XII Apostolorum cœtum intelligit, qui videntur peculiariter ad eum diem fuisse

circuncisioni destinati, sicut Paulus Gentibus: eo duntaxat excepto quòd Petrus primitias Gentium obtulit Deo. Quamobrem distributionem illam prouinciarum mundi inter duodecim Apostolos factam, cuius meminerunt veteres, puto vel commentitiam esse, vel, si modò fuit, certè Iudæorum causa fuisse institutam, aut certè factam post Hierosolymitanam hanc Synodum, quum iam passim Gẽtes in regnum Dei irrumperẽt.

Elegisse *me*, ἐξελέξατο. id est, habito inter nos delectu voluit. Nam ἐκλέγεσθαι ponitur hoc loco ἀμεταβάτως: quod necui scrupulum iniiceret, suppleuimus pronomen, sententia nihil immutata.

8 Καὶ ὁ καρδιογνώστης Θεὸς ἐμαρτύρησεν αὐτοῖς, δοὺς αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καθὼς καὶ ἡμῖν·

8 Et Deus qui nouit corda, dedit eis testimonium, dato ipsis Spiritu sancto, sicut & nobis:

8 *Et qui nouit corda Deus testimoniũ perhibuit, dans illis Spiritũ sanctũ, sicut & nobis:*

Suprà, 10.g.43 1.Cor.1.a.1 — 9 Καὶ οὐδὲν διέκρινε μεταξὺ ἡμῶν τε καὶ αὐτῶν, τῇ πίστει καθαρίσας τὰς καρδίας αὐτῶν.

9 ‖Nihilque discreuit inter nos & illos, fide purgatis cordibus eorum.

9 *Et nihil discreuit inter nos & inter illos, fide purificans corda eorum.*

Matth.23.a.4 — 10 Νῦν οὖν τί πειράζετε τὸν Θεόν, ἐπιθεῖναι ζυγὸν ἐπὶ τὸν τράχηλον τῶν μαθητῶν, ὃν οὔτε οἱ πατέρες ἡμῶν οὔτε ἡμεῖς ἰσχύσαμεν βαστάσαι;

10 Nunc ergo quid tentatis Deum, ‖imposito iugo ceruici discipulorum, quod neque patres nostri, neque nos portare potuimus?

10 *Nũc ergo quid tentatis Deum, imponere iugum super ceruices discipulorum, quod neque patres nostri neque nos portare potuimus?*

11 Ἀλλὰ διὰ τῆς χάριτος Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ πιστεύομεν σωθῆναι, καθ' ὃν τρόπον κἀκεῖνοι.

11 Imò per gratiam Domini Iesu Christi credimus nos seruatum iri, quemadmodum & illos.

11 *Sed per gratiam Domini Iesu Christi credimus saluari, quemadmodum & illi.*

12 Ἐσίγησε δὲ πᾶν τὸ πλῆθος· καὶ ἤκουον Βαρνάβα καὶ Παύλου ἐξηγουμένων ὅσα ἐποίησεν ὁ Θεὸς σημεῖα καὶ τέρατα ἐν τοῖς ἔθνεσι δι' αὐτῶν.

12 Tacuit autem tota multitudo, & audiebant Barnabam & Paulum, exponentes quanta Deus edidisset signa & miracula per ipsos inter Gentes.

12 *Tacuit autẽ omnis multitudo, & audiebant Barnabam & Paulum, narrantes quanta Deus fecisset signa & prodigia in Gentibus per eos.*

13 Μετὰ δὲ τὸ σιγῆσαι αὐτούς, ἀπεκρίθη Ἰάκωβος λέγων, Ἄνδρες ἀδελφοί, ἀκούσατέ μου,

13 Postquam autem conticuissent, respondit Iacobus dicens, Viri fratres, audite me.

13 *Et postquam tacuerunt, respondit Iacobus dicens, Viri fratres, audite me.*

14 Συμεὼν ἐξηγήσατο καθὼς πρῶτον ὁ Θεὸς ἐπεσκέψατο λαβεῖν ἐξ ἐθνῶν λαὸν ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ.

14 ˚Symeon exposuit quomodo primùm Deus respexerit Gentes, vt sumeret ˚ex ipsis populum ˚nomini suo.

14 *Simon narrauit quemadmodum primùm Deus visitauit sumere ex Gentibus populũ nomini suo.*

15 Καὶ τούτῳ συμφωνοῦσιν οἱ λόγοι τῶν προφητῶν· καθὼς γέγραπται,

15 Et huic *rei* consonant verba Prophetarum: sicut scriptũ est,

15 *Et huic concordant verba Prophetarũ: sicut scriptum est,*

Amos 9.c.11 — 16 Μετὰ ταῦτα ἀναστρέψω, καὶ ἀνοικοδομήσω τὴν σκηνὴν Δαβὶδ τὴν πεπτωκυῖαν, καὶ τὰ κατεσκαμμένα αὐτῆς ἀνοικοδομήσω, καὶ ἀνορθώσω αὐτήν·

16 ‖Post hæc reuertar, & restaurabo tabernaculum Dauid collapsum, & ruinas eius restaurabo, & rursus erigam illud:

16 *Post hæc reuertar, & reædificabo tabernaculũ Dauid quod decidit, & diruta eius reædificabo, & erigam illud:*

17 Ὅπως ἂν ἐκζητήσωσιν οἱ κατάλοιποι τῶν ἀνθρώπων τὸν Κύριον, καὶ πάντα τὰ ἔθνη ἐφ' οὓς ἐπικέκληται τὸ ὄνομά μου ἐπ' αὐτούς· λέγει Κύριος ὁ ποιῶν ταῦτα πάντα.

17 ˚Vt requirant reliqui homines Dominum, & omnes Gentes super quas inuocatum est nomen meum: dicit Dominus qui facit hæc omnia.

17 *Vt requirant cæteri hominum Dominum, & omnes gentes super quas inuocatum est nomen meũ: dicit Dominus faciẽs hæc.*

18 Γνωστὰ ἀπ' αἰῶνός ἐστι τῷ Θεῷ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ.

18 ˚Nota sunt Deo ab *omni* æuo omnia opera sua.

18 *Notum à seculo est Domino opus suum.*

14 Symeon, Συμεὼν. Heb. שמעון, sicut etiam pleraque exẽplaria scriptum habent 2.Pet.1.a.1: quũ aliis omnibus locis dicatur Σίμων שימון Simon. Sed videtur à Græcis Simon pro Simeõ corruptè dici, propterea quòd literam gutturalẽ non possunt exprimere. Neque enim duo illa Hebræa idem nomen declarare facilè cõcesserim. Ex ipsis, ἐξ ἐθνῶν. Antecedens priore loco omissum, positum est in posteriore, relatiui loco, ex Hebræorũ idiotismo; quem si serues, obscurior fiet oratio. Nomini suo, ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. Heb. לשמו. Est autẽ περιφραστικῶς dictum Nomini suo, pro Sibi: aut huc respexit Iacobus, quòd sancti à Christo cognominentur Christiani.

17 Vt requirant, ὅπως ἂν ἐκζητήσωσιν. Hebræa veritas habet, Vt possideant reliquias Edom. Sed idem sensus est, quum eos demum possideat Ecclesia qui Dominum requirunt. Videntur tamen Græci interpretes pro אדום legisse אדם. Nonnulla præterea omissa sunt quæ in Græca editione extant: sed ita tamen vt de sententia ipsa nihil detraxerit Lucas. 18 Nota sunt, &c. γνωστὰ, &c. Cõplutẽsis editio legit ἃ ἐστι γνωστὰ ἀπ' αἰῶνος αὐτῷ, id est, quæ sunt ei nota ab æterno, siue ab omni æuo. Nam αἰὼν, id est עולם, hoc loco ita oportet explicare.

19 Διὸ ἐγὼ κρίνω μὴ παρενοχλεῖν τοῖς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἐπιστρέφουσιν ἐπὶ τὸν θεόν·

19 Quamobrem ego censeo non esse obturbandos eos ex Gentibus qui ad Deum conuertuntur:

19 Propter quod ego iudico nō inquietari eos qui ex Gētibus conuertuntur ad Deum:

20 Ἀλλὰ ἐπιστεῖλαι αὐτοῖς τοῦ ἀπέχεσθαι ἀπὸ τῶν ἀλισγημάτων τῶν εἰδώλων καὶ τῆς πορνείας καὶ τοῦ πνικτοῦ καὶ τοῦ αἵματος.

20 Sed ad eos scribendum vt abstineant à pollutionibus idolorum, & scortatione, & suffocato, & sanguine.

20 Sed scribere ad eos ut abstineāt se à cōtaminationibus simulacrorū, & fornicatione, & suffocatis, & sanguine.

21 Μωσῆς γὰρ ἐκ γενεῶν ἀρχαίων κατὰ πόλιν τοὺς κηρύσσοντας αὐτὸν ἔχει, ἐν ταῖς συναγωγαῖς κατὰ πᾶν σάββατον ἀναγινωσκόμενος.

21 Moses enim ab ætatibus antiquis in singulis ciuitatibus habet qui ipsum prædicent, quum in synagogis per singula Sabbatha legatur.

21 Moyses enim à tēporibus antiquis habet in singulis ciuitatibus qui eum prædicent in synagogis, ubi per omne Sabbathum legitur.

22 Τότε ἔδοξε τοῖς ἀποστόλοις καὶ τοῖς πρεσβυτέροις σὺν ὅλῃ τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐκλεξαμένους ἄνδρας ἐξ αὐτῶν πέμψαι εἰς Ἀντιόχειαν σὺν τῷ Παύλῳ καὶ Βαρνάβᾳ· Ἰούδαν τὸν ἐπικαλούμενον Βαρσαβᾶν, καὶ Σίλαν, ἄνδρας ἡγουμένους ἐν τοῖς ἀδελφοῖς·

22 Tunc visum est Apostolis & senioribus cum tota Ecclesia, delectos ex sese viros mittere Antiochiam cum Paulo & Barnaba: *nempe* Iudam qui cognominabatur Barsabas, & Silam, viros primarios inter fratres:

22 Tunc placuit Apostolis & senioribus cum omni Ecclesia, eligere uiros ex eis, & mittere Antiochiā cum Paulo & Barnaba: Iudā qui cognominabatur Barsabas, & Silam, uiros primos in fratribus:

23 Γράψαντες διὰ χειρὸς αὐτῶν τάδε· Οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ ἀδελφοὶ, τοῖς κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν καὶ Συρίαν καὶ Κιλικίαν ἀδελφοῖς τοῖς ἐξ ἐθνῶν, χαίρειν.

23 Et ista per manus eorum *mittenda* scribere: Apostoli & Presbyteri & fratres, iis qui sunt Antiochiæ & in Syria & in Cilicia fratribus, qui *sunt* ex Gentibus, salutem.

23 Scribētes per manus eorū: Apostoli & seniores, fratres, iis qui sunt Antiochiæ & Syriæ & Ciliciæ fratribus ex Gētibus, salutem.

24 Ἐπειδὴ ἠκούσαμεν ὅτι τινὲς ἐξ ἡμῶν ἐξελθόντες ἐτάραξαν ὑμᾶς λόγοις, ἀνασκευάζοντες τὰς ψυχὰς ὑμῶν, λέγοντες περιτέμνεσθαι, καὶ τηρεῖν τὸν νόμον, οἷς οὐ διεστειλάμεθα·

24 Quoniā quosdā è nobis egressos audiuimus vos turbasse verbis, labefactantes animas vestras, iubētes *vos* circūcidi, & seruare Legē, quibus *hoc* non præceperamus:

24 Quoniam audiuimus quia quidā ex nobis exeuntes turbauerunt uos uerbis, euertētes animas uestras, quibus non mandauimus:

25 Ἔδοξεν ἡμῖν γενομένοις ὁμοθυμαδὸν, ἐκλεξαμένους ἄνδρας πέμψαι πρὸς ὑμᾶς, σὺν τοῖς ἀγαπητοῖς ἡμῶν Βαρνάβᾳ καὶ Παύλῳ,

25 Visum est nobis concorditer coactis, electos viros mittere ad vos cum dilectis nostris Barnaba & Paulo,

25 Placuit nobis collectis in unū, eligere uiros, & mittere ad uos cum charissimis nostris Barnaba & Paulo,

26 Ἀνθρώποις παραδεδωκόσι τὰς ψυχὰς αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

26 Hominibus qui exposuerūt animas suas pro nomine Domini nostri Iesu Christi.

26 Hominibus qui tradiderunt animas suas pro nomine Domini nostri Iesu Christi.

27 Ἀπεστάλκαμεν οὖν Ἰούδαν καὶ Σίλαν, καὶ αὐτοὺς διὰ λόγου ἀπαγγέλλοντας τὰ αὐτά.

27 Misimus ergo Iudam & Silā, qui & ipsi vobis eadem verbis renuntiabunt.

27 Misimus ergo Iudam & Silā, qui & ipsi uobis uerbis referent eadem.

28 Ἔδοξε γὰρ τῷ ἁγίῳ πνεύματι καὶ ἡμῖν, μηδὲν πλέον ἐπιτίθεσθαι ὑμῖν βάρος

28 Visum est enim Spiritui sancto ac nobis nequid amplius imponeremus vobis oneris

28 Visū est enim Spiritui sācto & nobis, nihil ultrà imponere uobis oneris

19 Censeo, κρίνω. Vulg. Iudico, quod nimium videri possit imperiosum, nisi addas τὸ κατ' ἐμέ, id est quod ad me attinet, vt apparet legisse Irenæum lib. 3. cap. 12.

20 A pollutionibus idol. ἀπὸ τῶν ἀλισγημάτων τῶν εἰδώλων. Vel, à sacrificiis seu conuiuiis quæ in idolorum templis agitabantur. Intelligit enim idolothyta, vt liquet ex adiuncta epistola, & τὸ ἀλίσγειν etiam declarat τὸ ἑστιᾶν. Irenæi interpres habet A vanitatibus. Et sanguine, καὶ τοῦ αἵματος. In duobus codicibus & apud Irenæū additur, καὶ ὅσα ἂν μὴ θέλωσιν αὐτοῖς γίνεσθαι, ἑτέροις μὴ ποιεῖν. id est, & quæcunque sibi nolint fieri, aliis ne faciant. Idque etiam paulo pòst in epistola ipsa Synodi eodem loco rursus adscriptum inuenimus non tātùm in duobus illis exemplaribus, sed & in editione Complutensi. Apud Irenæum tamen nulla fit mentio suffocati, & à Græcis additum fuisse dicit Ambrosius, scribens in caput secundum ad Galatas.

24 Labefactantes, ἀνασκευάζοντες. Vulg. Euertentes, ἀνατρέποντες. Est autem illud contrarium τῷ οἰκοδομεῖν, hoc verò τῷ στηρίζειν. quod vtrunque frequenter apud Apostolū occurrit. Quibus *hoc*, &c. οἷς οὐ διεστειλάμεθα. Notandum est hoc pertinere ad verbum ἐτάραξαν, non autem ad participium λέγοντες. Sed hæc omnia λέγοντες περιτέμνεσθαι καὶ τηρεῖν τὸν νόμον, in Vetere editione non legūtur. Apud Irenæum autem illa οἷς οὐ διεστειλάμεθα, subiiciuntur post ψυχὰς ὑμῶν.

πλὴν τῶν ἐπάναγκες τούτων.

Ἀπέχεσθαι εἰδωλοθύτων καὶ αἵματος καὶ πνικτοῦ καὶ πορνείας· ἐξ ὧν διατηροῦντες ἑαυτοὺς, εὖ πράξετε. Ἔρρωσθε.

Οἱ μὲν οὖν ἀπολυθέντες ἦλθον εἰς Ἀντιόχειαν· καὶ συναγαγόντες τὸ πλῆθος, ἐπέδωκαν τὴν ἐπιστολήν.

Ἀναγνόντες δὲ, ἐχάρησαν ἐπὶ τῇ παρακλήσει.

Ἰούδας δὲ καὶ Σίλας, καὶ αὐτοὶ προφῆται ὄντες, διὰ λόγου πολλοῦ παρεκάλεσαν τοὺς ἀδελφοὺς, καὶ ἐπεστήριξαν.

Ποιήσαντες δὲ χρόνον, ἀπελύθησαν μετ' εἰρήνης ἀπὸ τῶν ἀδελφῶν πρὸς τοὺς ἀποστόλους.

Ἔδοξε δὲ τῷ Σίλᾳ ἐπιμεῖναι αὐτοῦ.

Παῦλος δὲ καὶ Βαρνάβας διέτριβον ἐν Ἀντιοχείᾳ, διδάσκοντες καὶ εὐαγγελιζόμενοι μετὰ καὶ ἑτέρων πολλῶν, τὸν λόγον τοῦ Κυρίου.

Μετὰ δέ τινας ἡμέρας εἶπε Παῦλος πρὸς Βαρνάβαν, Ἐπιστρέψαντες δὴ ἐπισκεψώμεθα τοὺς ἀδελφοὺς ἡμῶν κατὰ πᾶσαν πόλιν, ἐν αἷς κατηγγείλαμεν τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, πῶς ἔχουσι.

Βαρνάβας δὲ ἐβουλεύσατο συμπαραλαβεῖν τὸν Ἰωάννην τὸν καλούμενον Μάρκον·

Παῦλος δὲ ἠξίου, τὸν ἀποστάντα ἀπ' αὐτῶν ἀπὸ Παμφυλίας, καὶ μὴ συνελθόντα αὐτοῖς εἰς τὸ ἔργον, μὴ συμπαραλαβεῖν τοῦτον.

Ἐγένετο οὖν παροξυσμὸς, ὥστε ἀπο-

quàm hæc necessaria:

29 *Videlicet* vt abstineatis ab iis quæ sunt immolata simulacris, & sanguine, & suffocato, & scortatione: à quibus si conseruaueritis vosipsos, " bene agetis. Valete.

30 Illi igitur dimissi venerunt Antiochiam: & coacta multitudine reddiderunt epistolam.

31 Quam quum legissent, gauisi sunt super exhortatione.

32 Iudas quoq; & Silas, quum essent & ipsi Prophetæ, multo sermone " adhortati sunt fratres, & confirmarunt.

33 Et quum egissent *illic* aliquandiu, dimissi sunt " cum pace à fratribus ad Apostolos.

34 Sed Silæ visum est ibi manere.

35 "Paulus autem & Barnabas quoque egerũt Antiochiæ, docentes & euangelizantes cum aliis etiam multis, sermonem Domini.

36 Post aliquot autem dies dixit Barnabæ Paulus, Reuersi inuisamus fratres nostros per omnes ciuitates in quibus annuntiauimus sermonẽ Domini, " *cogngnituri* quomodo habeãt.

37 Barnabas autẽ " consuluit vt assumerent secum Iohannem qui vocabatur Marcus:

38 Paulus autem " æquum censebat, eum non assumere qui abscessisset ab ipsis ex Pamphylia, nec eorum comes in illo opere fuisset.

39 "Sic igitur sunt exacerbati, vt

quàm hæc necessaria:

29 Vt abstineatis uos ab immolatis simulacrorũ & sanguine, & suffocato, & fornicatione: à quibus custodientes uos, bene agetis. Valete.

30 Illi ergo dimissi descẽderunt Antiochiam: & congregata multitudine tradiderunt epistolam.

31 Quã quum legissent, gauisi sunt super consolatione.

32 Iudas autem & Silas, & ipsi quum essent Prophetæ, uerbo plurimo consolati sunt fratres, & confirmauerunt.

33 Facto autẽ, ibi aliquãto tempore, dimissi sunt cum pace à fratribus ad eos qui miserant illos.

34 Visum est autem Silæ ibi remanere.

35 Paulus autem & Barnabas demorabantur Antiochiæ, docentes & euangelizantes cum alijs pluribus, uerbum Domini.

36 Post aliquot autem dies dixit ad Barnabam Paulus, Reuertẽtes uisitemus fratres per uniuersas ciuitates in quibus prædicauimus uerbũ Domini, quomodo se habeant.

37 Barnabas autem uolebat secum assumere & Iohannẽ qui cognominabatur Marcus:

38 Paulus autem rogabat eum, ut qui discessisset ab eis de Pamphylia, & non isset cum eis in opus, non debere recipi.

39 Factaest autẽ dissẽsio,

29 Bene agetis, εὖ πράξετε. Irenæi interpres addit, Ambulantes in Spiritu sancto, φερόμενοι ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.

32 Adhortati sunt, παρεκάλεσαν. Vel, consolati sunt, vt etiam in superiore versiculo παράκλησιν possumus interpretari Consolationem, vel adhortationem.

33 Cum pace, μετ' εἰρήνης. Heb. בשלום, id est fratribus bene illis precantibus, & cum bona Ecclesiæ venia. Hæc autem refero non ad illorum profectionem, sed dimissionem: ne cogamur synecdochen hîc constituere. Venit ergo vterque discedẽdi veniã petiturus ab Ecclesia: quæ quũ eos benignè à se dimisisset, & ipsi iam profecturi viderentur, Silas tamen mansit Antiochiæ, certis de causis, nimirum mutato consilio, quanuis illas Paulus non explicet.

35 Paulus autem, Παῦλος δέ. Si cum Vetere interprete & Erasmo conuertas, Paulus autem, ista non admodum videbuntur cohærere: sed si præcedẽti versiculo adieceris quod in vno codice scriptum inuenimus, pulchrè omnia cohærebunt: ista videlicet, μόνος δὲ Ἰούδας ἐπορεύθη, Solus verò Iudas profectus est.

36 *Cognituri* quomodo habeant, πῶς ἔχουσι. Suppleui, vt rudioribus consulerem, quod prætermissum reddebat sentẽtiam obscuriorem: quanuis in communi sermone multa eiusmodi soleant vsurpari. Sic Dido apud Virgilium, --equidem per littora certos Dimittam, & Libyæ lustrare extrema iubebo, Siquibus eiectus syluis aut vrbibus errat.

37 Consuluit, ἐβουλεύσατο. In duobus codicibus legimus ἐβούλετο, volebat, & quidem rectius, vt opinor.

38 Æquum censebat non assumere, ἠξίου μὴ συμπαραλαβεῖν. Vulg. Rogabat non debere recipi, barbarè obscuré. Eras. Nolebat vt adiungeretur: quod durius quiddam declarat.

39 Sic igitur sunt exacerbati, ἐγένετο οὖν παροξυσμός. Vel, *Tanta* igitur fuit animorum exacerbatio. Vul-

gata maluit παροξυσμὸν vertere Dissensionem, non satis expresse: quo nomine quum meritò reprehendatur ab Erasmo, miror cur Acrem disceptationem maluerit interpretari. Nam ne hoc quidem Græcis respondet.

χωρισθῆναι αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων· τόν τε Βαρνάβαν παραλαβόντα τὸν Μάρκον, ἐκπλεῦσαι εἰς Κύπρον·

alter ab altero discederet: & Barnabas assumpto Marco nauigaret Cyprum:

ita ut discederent ab inuicem: & Barnabas quidem assumpto Marco nauigaret Cyprum:

40 Παῦλος δὲ ἐπιλεξάμενος Σίλαν ἐξῆλθε, παραδοθεὶς τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν.

40 Paulus verò allecto Sila abiit, commendatus gratiæ Dei à fratribus.

40 *Paulus uerò electo Sila profectus est, traditus gratiæ Dei à fratribus.*

41 Διήρχετο δὲ τὴν Συρίαν καὶ Κιλικίαν, ἐπιστηρίζων τὰς ἐκκλησίας.

41 Peragrauítque Syriam ac Ciliciam, confirmans Ecclesias.

41 *Perambulabat autem Syriam & Ciliciam, confirmans Ecclesias.*

Κεφάλαιον ιϛ΄

CAP. XVI.

CAP. XVI.

1 Κατήντησε δὲ εἰς Δέρβην καὶ Λύστραν· καὶ ἰδού, μαθητής τις ἦν ἐκεῖ ὀνόματι Τιμόθεος, υἱὸς γυναικός τινος Ἰουδαίας πιστῆς, πατρὸς δὲ Ἕλληνος·

1 PErūenit autem Derben & Lystram: & ecce, discipulus quidam erat illic nomine ‖Timotheus, filius mulieris cuiusdam Iudææ fidelis, cæterùm patre Græco.

1 *PEruenit autē in Derben & Lystram, & ecce, discipulus quidam erat ibi nomine Timotheus, filius mulieris cuiusdam Iudææ fidelis, patre Gentili.*

Rom.16.c.21 philip.1.c.19 1.thess.3.a.2

2 Ὃς ἐμαρτυρεῖτο ὑπὸ τῶν ἐν Λύστροις καὶ Ἰκονίῳ ἀδελφῶν.

2 Huic dabant testimonium fratres qui Lystris erant & Iconii.

2 *Huic testimoniū bonum reddebant qui in Lystris erant & Iconio fratres.*

3 Τοῦτον ἠθέλησεν ὁ Παῦλος σὺν αὐτῷ ἐξελθεῖν· καὶ λαβὼν περιέτεμεν αὐτόν, διὰ τοὺς Ἰουδαίους τοὺς ὄντας ἐν τοῖς τόποις ἐκείνοις· ᾔδεισαν γὰρ ἅπαντες τὸν πατέρα αὐτοῦ ὅτι Ἕλλην ὑπῆρχεν.

3 Eum *itaque* voluit Paulus secum proficisci: & assumptum eum circuncidit, propter Iudæos qui in illis locis erāt: sciebant enim omnes patrem eius Græcum esse.

3 *Hunc uoluit Paulus secum proficisci: & assumēs circūcidit eū, propter Iudæos qui erant in illis locis: sciebāt enim omnes quòd pater eius erat Gētilis.*

4 Ὡς δὲ διεπορεύοντο τὰς πόλεις, παρεδίδουν αὐτοῖς φυλάσσειν τὰ δόγματα τὰ κεκριμένα ὑπὸ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πρεσβυτέρων τῶν ἐν Ἱερουσαλήμ.

4 Prout autem pertransibant vrbes, tradebant eis seruanda "instituta quæ decreta fuerant ab Apostolis & Presbyteris qui Hierosolymis erant.

4 *Quum autē pertrāsirent ciuitates, tradebant eis custodire dogmata, quæ erant decreta ab Apostolis & senioribus qui erāt Ierosolymis.*

5 Αἱ μὲν οὖν ἐκκλησίαι ἐστερεοῦντο τῇ πίστει, καὶ ἐπερίσσευον τῷ ἀριθμῷ καθ' ἡμέραν.

5 Itaque Ecclesiæ confirmabantur fide, & "augebantur numero quotidiè.

5 *Et Ecclesiæ quidē confirmabantur fide, & abundabant numero quotidie.*

6 Διελθόντες δὲ τὴν Φρυγίαν καὶ τὴν Γαλατικὴν χώραν, κωλυθέντες ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λαλῆσαι τὸν λόγον ἐν τῇ Ἀσίᾳ,

6 Phrygia autem peragrata & Galatica regione, prohibiti à Spiritu sancto loqui sermonē in Asia,

6 *Transeuntes autem Phrygiam & Galatiæ regionem, uetati sunt à Spiritu sancto loqui uerbum in Asia.*

7 Ἐλθόντες κατὰ τὴν Μυσίαν, ἐπείραζον κατὰ τὴν Βιθυνίαν πορεύεσθαι· καὶ οὐκ εἴασεν αὐτοὺς τὸ Πνεῦμα.

7 Quum venissent in Mysiam, tentabāt ire in Bithyniā: sed non siuit eos *ire* Spiritus.

7 *Quum uenissent autem in Mysiam, tentabāt ire in Bithyniam: & non pmisit eos Spiritus Iesu.*

8 Παρελθόντες δὲ τὴν Μυσίαν, κατέβησαν εἰς Τρῳάδα.

8 Præterita autem Mysia, descenderunt Troada.

8 *Quū autem pertrāsissent Mysiam, descenderunt Troadem.*

9 Καὶ ὅραμα διὰ τῆς νυκτὸς ὤφθη τῷ Παύλῳ· Ἀνήρ τις ἦν Μακεδὼν ἑστώς, παρακαλῶν αὐτόν, καὶ λέγων, Διαβὰς εἰς Μακεδονίαν βοήθησον ἡμῖν.

9 Et visum per noctem apparuit Paulo: Vir Macedo quidā aderat stans & rogans eum, & dicens, Traiice in Macedoniā, & succurre nobis.

9 *Et uisio per noctem Paulo ostēsa est: Vir Macedo quidā erat stans & deprecans eum, & dicens: Transiens in Macedoniā adiuua nos.*

IN CAPVT XVI.

4 Instituta, δόγματα. vel, Decreta: illa videlicet quorum antè facta est mentio. Neque enim dogmatis appellatione doctrina ipsa intelligitur.

5 Augebantur, ἐπερίσσευον. Vel, exuberabant. Vulgata & Erasmus, Abundabant, malè hoc quidem loco.

10 Ὡς δὲ τὸ ὅραμα εἶδεν, εὐθέως ἐζητήσαμεν ἐξελθεῖν εἰς τὴν Μακεδονίαν, συμβιβάζοντες ὅτι προσκέκληται ἡμᾶς ὁ Κύριος εὐαγγελίσασθαι αὐτούς.

11 Ἀναχθέντες οὖν ἀπὸ τῆς Τρῳάδος, εὐθυδρομήσαμεν εἰς Σαμοθρᾴκην, τῇ τε ἐπιούσῃ εἰς Νεάπολιν·

12 Ἐκεῖθέν τε εἰς Φιλίππους, ἥτις ἐστὶ πρώτη τῆς μερίδος τῆς Μακεδονίας πόλις, κολώνια. ἦμεν δὲ ἐν ταύτῃ τῇ πόλει διατρίβοντες ἡμέρας τινάς.

13 Τῇ τε ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων ἐξήλθομεν ἔξω τῆς πόλεως παρὰ ποταμὸν, οὗ ἐνομίζετο προσευχὴ εἶναι· καὶ καθίσαντες ἐλαλοῦμεν ταῖς συνελθούσαις γυναιξί.

14 Καί τις γυνὴ ὀνόματι Λυδία, πορφυρόπωλις πόλεως Θυατείρων, σεβομένη τὸν Θεὸν, ἤκουεν· ἧς ὁ Κύριος διήνοιξε τὴν καρδίαν, προσέχειν τοῖς λαλουμένοις ὑπὸ τοῦ Παύλου.

15 Ὡς δὲ ἐβαπτίσθη, καὶ ὁ οἶκος αὐτῆς, παρεκάλεσε, λέγουσα, Εἰ κεκρίκατέ με πιστὴν τῷ Κυρίῳ εἶναι, εἰσελθόντες εἰς τὸν οἶκόν μου, μείνατε. Καὶ παρεβιάσατο ἡμᾶς.

16 Ἐγένετο δὲ πορευομένων ἡμῶν εἰς προσευχὴν, παιδίσκην τινὰ ἔχουσαν πνεῦμα Πύθωνος, ἀπαντῆσαι ἡμῖν, ἥτις ἐργασίαν πολλὴν παρεῖχε τοῖς κυρίοις αὐτῆς, μαντευομένη.

17 Αὕτη κατακολουθήσασα τῷ Παύλῳ

10 Vt autem visum vidit, statim studuimus abire in Macedoniam, collatis argumentis colligentes vocasse nos Dominum vt eis euangelizaremus.

11 Prouecti igitur Troade, rectum cursum tenuimus Samothracen, & sequenti die Neapolin:

12 Et illinc Philippos, quæ est prima partis Macedoniæ vrbs, colonia. Egimus autem in ea vrbe aliquot dies.

13 Et die Sabbathi egressi sumus ex vrbe ad flumen, vbi solebat esse precatio: vbi quũ consedissemus, alloquuti sumus mulieres quæ conuenerant.

14 Quædam autem mulier nomine Lydia, quæ purpuram vendebat in vrbe Thyatirorum, Deum colens, *nos* audiuit: cuius Dominus adaperuit cor vt attenderet ea quæ dicebantur à Paulo.

15 Quum verò baptizata esset, & domus eius, rogauit *nos*, dicens, Si iudicastis me fidelem esse Domino, ingressi domum meam, manete. Et adegit nos.

16 Factum est autem proficiscẽtibus nobis ad precationem, vt ancillula quædam habens spiritum Pythonis, occurreret nobis, quæ quæstum magnum præbebat dominis suis, vaticinando.

17 Hæc subsequuta Paulum

10 Vt autem uisum uidit, statim quæsiuimus proficisci in Macedoniam, certi facti quòd uocasset nos Deus euãgelizare eis.

11 Nauigantes autem à Troade, recto cursu uenimus Samothraciã: & sequenti die Neapolim:

12 Et inde Philippos, quæ est prima partis Macedoniæ ciuitas, colonia. Eramus autem in hac urbe diebus aliquot consistentes.

13 Die autem Sabbathorũ egressi sumus foras portã iuxta flumen, ubi uidebatur oratio esse, & sedentes loquebamur mulieribus quæ conuenerant.

14 Et quædam mulier nomine Lydia, purpuraria ciuitatis Thyatirenorum, colens Deum, audiuit: cuius Dominus aperuit cor intendere iis quæ dicebantur à Paulo.

15 Quum autem baptizata esset, & domus eius, deprecata est, dicens, Si iudicastis me fidelẽ Domino esse, introite in domũ meam, & manete. Et coegit nos.

16 Factum est autem euntibus nobis ad orationem, puellam quãdam habentem spiritum Pythonem obuiare nobis, quæ quæstum magnum præstabat dominis suis, diuinando.

17 Hæc subsequuta Paulũ

10 Collatis argumentis colligentes, συμβιβάζοντες. Plato in Hippia minore, διασκοπῶ καὶ συμβιβάζω τὰ λεγόμενα: qui locus à doctissimo viro Ioach. Camerario citatus, optimè declarat huius verbi translatitiam significationem. Nam propriè illud ipsum significat quod Gallis *adiuster*, vt exposuimus suprà, 9. d. 22. & ita vsurpatur à Paulo Eph. 4. d. 16, & Col. 2. d. 19. Itaque mihi non satisfacit Budæus qui συμβάλλοντες interpretatur, id est coniicientes. Vulg. verò & Eras. multo minus, qui συμβιβάζοντες exponunt Certi facti, id est πληροφορηθέντες, vel συμβιβασθέντες, pro quo tamen potius dicendum fuerat Certiores facti.

11 Troade, ἀπὸ τῆς Τρῳάδος. Erasmus vrbem fuisse dicit eius nominis maritimam, quæ & Antigonia dicta fuerit: quod apud vnum Plinium inuenio. Nam cæteri Troada non pro vrbe, sed pro regione accipiunt. Fuit autem istius ciuitatis triplex nomen, nempe Troas, Antigonia, & Alexandria, cuius frequenter meminit Galenus, non autem illius Ægyptiæ. Neapolin, εἰς Νεάπολιν. Ridiculũ est quod de Cariæ Neapoli quidam tradidit hoc loco, quum hæc manifestè appareat ad Neapolin illam pertinere quæ proxima est Philippis, in ipso Thraciæ ac Macedoniæ confinio.

13 Solebat, ἐνομίζετο. Id est, vbi de more ac consuetudine haberi consueuerant conuentus. Vetus autem interpres deceptus huius verbi varia significatione, conuertit Videbatur, id est ἐδόκει.

14 Quæ purpuram vendebat, πορφυρόπωλις, id est πορφυρόβαφα πωλοῦσα. Ideo singulari numero dicere malui purpuram, nequis de purpuris piscibus agi putet.

16 Ancillula quædam, παιδίσκην τινά. Vulg. Puella quædam. sed conditionẽ, non ætatẽ designari apparet ex eo quòd mox fiat mentio dominorũ. Pythonis, Πύθωνος. Epitheton Apollinis, qui responsa daret petentibus, παρὰ τὸ πυνθάνεσθαι, vnde Apollo Pythius, qui & Delphicus, à loco illo celebri dicebatur cui etiam nomen fuit Pytho. Græci interpretes aliquoties in Bibliis ἐγγαστρίμυθον sunt interpretati, quòd ex obsessarum muliercularum ventre oracula solerent edere. Hebræi non prorsus dissimili ratione videntur אוב & אובות vocare, quòd earum ventres instar vtris intumescerent.

καὶ ἡμῖν, ἔκραζε λέγουσα, Οὗτοι οἱ ἄνθρωποι, δοῦλοι τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου εἰσίν, οἵτινες καταγγέλλουσιν ἡμῖν ὁδὸν σωτηρίας.

ac nos, clamabat, dicens, Isti homines, serui sunt Dei illius summi, qui annuntiant vobis viam salutis.

& nos, clamabat, dicens, Isti homines, serui Dei excelsi sunt, qui annuntiant uobis uiam salutis.

18 Τοῦτο δὲ ἐποίει ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας. διαπονηθεὶς δὲ ὁ Παῦλος, καὶ ἐπιστρέψας, τῷ πνεύματι εἶπε, Παραγγέλλω σοι ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐξελθεῖν ἀπ᾽ αὐτῆς. Καὶ ἐξῆλθεν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ.

18 Hoc autem fecit ad multos dies. sed moleste ferens Paulus, & conuersus, spiritui dixit, Præcipio tibi per nomen Iesu Christi vt exeas ab ea. Exiit igitur eodem illo momento.

18 Hoc autē faciebat multis diebus. dolens autem Paulus, & conuersus, spiritui dixit, Præcipio tibi in nomine Iesu Christi exire ab ea. Et exijt eadē hora.

19 Ἰδόντες δὲ οἱ κύριοι αὐτῆς ὅτι ἐξῆλθεν ἡ ἐλπὶς τῆς ἐργασίας αὐτῶν, ἐπιλαβόμενοι τὸν Παῦλον καὶ τὸν Σίλαν, εἵλκυσαν εἰς τὴν ἀγορὰν ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας.

19 Videntes autē domini "abiisse spem quæstus sui, prehensum Paulum & Silam traxerunt in forum ad magistratus.

19 Videntes autem domini eius quia exiuit spes quæstus eorū, apprehēdentes Paulum & Silam, perduxerunt in forū ad principes.

20 Καὶ προσαγαγόντες αὐτοὺς τοῖς στρατηγοῖς, εἶπον, Οὗτοι οἱ ἄνθρωποι ἐκταράσσουσιν ἡμῶν τὴν πόλιν, Ἰουδαῖοι ὑπάρχοντες·

20 Et offerentes eos "præfectis, dixerunt, Homines isti conturbāt ciuitatem nostram, quum sint Iudæi:

20 Et offerentes eos magistratibus dixerunt, Hi homines conturbant ciuitatem nostram, quum sint Iudæi:

21 Καὶ καταγγέλλουσιν ἔθη ἃ οὐκ ἔξεστιν ἡμῖν παραδέχεσθαι, οὐδὲ ποιεῖν, Ῥωμαίοις οὖσι.

21 Et annuntiant ritus quos non licet nobis suscipere, neque vsurpare, quum simus Romani.

21 Et annuntiant morem quem non licet nobis suscipere, neque facere, quū simus Romani.

22 Καὶ συνεπέστη ὁ ὄχλος κατ᾽ αὐτῶν, καὶ οἱ στρατηγοὶ περιρρήξαντες αὐτῶν τὰ ἱμάτια, ἐκέλευον ῥαβδίζειν.

22 "Vnà autem insurrexit turba aduersus eos: & præfecti "diruptis eorum vestibus iusserūt eos "virgis cædi.

22 Et concurrit plebs aduersus eos, & magistratus, scissis tunicis eorum, iusserunt eos uirgis cædi.

23 Πολλάς τε ἐπιθέντες αὐτοῖς πληγάς, ἔβαλον εἰς φυλακήν, παραγγείλαντες τῷ δεσμοφύλακι ἀσφαλῶς τηρεῖν αὐτούς.

23 Quúmque multas plagas eis imposuissent, coniecerunt eos in carcerem, additis mandatis commentariensi vt tutò eos asseruaret.

23 Et quū multas plagas eis imposuissent, miserunt eos in carcerē, præcipientes custodi ut diligenter custodiret eos.

24 Ὃς παραγγελίαν τοιαύτην εἰληφώς, ἔβαλεν αὐτοὺς εἰς τὴν ἐσωτέραν φυλακήν, καὶ τοὺς πόδας αὐτῶν ἠσφαλίσατο εἰς τὸ ξύλον.

24 Qui quum tale mandatum accepisset, coniecit eos in intimum carcerem, & pedes eorum "adstrinxit "numella.

24 Qui quū tale præceptum accepisset, misit eos in interiorem carcerem, & pedes eorum strinxit ligno.

25 Κατὰ δὲ τὸ μεσονύκτιον Παῦλος καὶ Σίλας προσευχόμενοι ὕμνουν τὸν Θεόν· ἐπηκροῶντο δὲ αὐτῶν οἱ δέσμιοι.

25 Media autem nocte precantes Paulus & Silas hymnos canebant: & qui vincti erant exaudiebant eos.

25 Media autē nocte Paulus & Silas orantes laudabant Deum: & audiebant eos qui in custodia erant.

26 Ἄφνω δὲ σεισμὸς ἐγένετο μέγας, ὥστε σαλευθῆναι τὰ θεμέλια τοῦ δεσμωτηρίου·

26 Repentè verò terræmotus magnus extitit, ita vt concuterentur fundamenta carceris:

26 Subitò uerò terræmotus factus est magnus, ita ut mouerētur fundamēta carceris:

19 Abiisse, ὅτι ἐξῆλθεν. vel Exiisse. Sic enim venustè loquitur Lucas, quasi vnà cum illo impuro spiritu quæstus etiam istorum emigrasset.

20 Præfectis, στρατηγοῖς. Vel prætoribus. Sic enim Græci scriptores eos vocant quos Latini in prouincias missos, prætores vocant. Sed hoc loco sic vidētur vocari qui ius dicebant, & fortassis erant ipsius proprætoris legati, quum multitudinis numero vtatur, sicut etiam proconsulum meminit infrà, 19.v.38.

22 Vnà autē insurrexit, καὶ συνεπέστη. Vulgata, Et cucurrit, καὶ ἔδραμε. Erasmus, Et concurrit, καὶ συνέδραμε. Diruptis eorum vestibus, περιρρήξαντες αὐτῶν τὰ ἱμάτια. Erasmus, Scissis vestibus suis. Est autem, inquit, anceps sermo, vtrum magistratus lacerarint Apostolorum tunicas, an suas ipsorum. Ego verò nullam hic video speciem ambiguitatis, & multo etiam magis miror, Erasmum eam opinionem esse amplexum quæ nullam veri speciem habet. Virgis cædi, ῥαβδίζειν. Vide Mar. 14.g.65.

24 Adstrinxit, ἠσφαλίσατο. Id est, Vt tutius asseruarentur, compegit eorum pedes in numellam. Nam ἀσφαλίζεσθαι propriè firmare significat: sed ex antecedente intelligitur consequens. Numella, ἐν ξύλῳ: Vulgata & Erasmus perobscurè, In ligno. Neque verò ξύλον hoc in loco lignum declarat, sed ligneæ machinæ genus, quod Latini Numellam vocant: in quam (vt ait Nonius) & pedes & collū immittebant. Aristophanes, εἶτα φιμώσητε τούτῳ τῷ ξύλῳ τὸν αὐχένα. Herodotus, ἐν ξύλῳ ἔδησαν. Plautus in Persa, --tantisper quidem Vt sis apud me lignea in custodia.

ἀνεῴχθησάν τε παραχρῆμα αἱ θύραι πᾶ
σαι, καὶ πάντων τὰ δεσμὰ ἀνέθη.
Ἔξυπνος δὲ γενόμενος ὁ δεσμοφύλαξ, 27
καὶ ἰδὼν ἀνεῳγμένας τὰς θύρας τῆς φυλα-
κῆς, σπασάμενος μάχαιραν ἔμελλεν ἑαυ-
τὸν ἀναιρεῖν, νομίζων ἐκπεφευγέναι τοὺς
δεσμίους.
Ἐφώνησε δὲ φωνῇ μεγάλῃ ὁ Παῦλος, 28
λέγων, Μηδὲν πράξῃς σεαυτῷ κακόν·
ἅπαντες γάρ ἐσμεν ἐνθάδε.
Αἰτήσας δὲ φῶτα εἰσεπήδησε, καὶ ἔν- 29
τρομος γενόμενος προσέπεσε τῷ Παύ-
λῳ καὶ τῷ Σίλᾳ.
Καὶ προαγαγὼν αὐτοὺς ἔξω, ἔφη, Κύ- 30
ριοι, τί με δεῖ ποιεῖν ἵνα σωθῶ;
Οἱ δὲ εἶπον, Πίστευσον ἐπὶ τὸν Κύριον 31
Ἰησοῦν Χριστόν, καὶ σωθήσῃ σὺ καὶ ὁ οἶκός σου.
Καὶ ἐλάλησαν αὐτῷ τὸν λόγον τοῦ Κυ 32
ρίου, καὶ πᾶσι τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ.
Καὶ παραλαβὼν αὐτοὺς ἐν ἐκείνῃ τῇ 33
ὥρᾳ τῆς νυκτός, ἔλουσεν ἀπὸ τῶν πλη-
γῶν· καὶ ἐβαπτίσθη αὐτὸς καὶ οἱ αὐτοῦ
πάντες παραχρῆμα.
Ἀναγαγών τε αὐτοὺς εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, 34
παρέθηκε τράπεζαν, καὶ ἠγαλλιάσατο
πανοικὶ πεπιστευκὼς τῷ Θεῷ.
Ἡμέρας δὲ γενομένης ἀπέστειλαν οἱ 35
στρατηγοὶ τοὺς ῥαβδούχους, λέγοντες, Ἀ-
πόλυσον τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους.
Ἀπήγγειλε δὲ ὁ δεσμοφύλαξ τοὺς λό- 36
γους τούτους πρὸς τὸν Παῦλον, Ὅτι ἀπε-
στάλκασιν οἱ στρατηγοὶ ἵνα ἀπολυθῆτε·
νῦν οὖν ἐξελθόντες, πορεύεσθε ἐν εἰρήνῃ.
Ὁ δὲ Παῦλος ἔφη πρὸς αὐτούς, Δείραν- 37
τες ἡμᾶς δημοσίᾳ, ἀκατακρίτους, ἀνθρώ-
πους Ῥωμαίους ὑπάρχοντας, ἔβαλον εἰς φυ-
λακήν, καὶ νῦν λάθρᾳ ἡμᾶς ἐκβάλλουσιν; Οὐ
γάρ· ἀλλὰ ἐλθόντες αὐτοὶ ἡμᾶς ἐξαγαγέτωσαν.

& illico apertæ ſunt omnes fo-
res, & omnium vincula ʺ la-
xata.
27 Expergefactus autem com-
mentarienſis, quum videret fo-
res carceris apertas, educto gla-
dio erat ſeipſum interempturus,
exiſtimans vinctos effugiſſe:
28 Clamauit autem Paulus vo
ce magna, dicens, Nequid fece-
ris tibiipſi mali: omnes enim
hîc ſumus.
29 Is verò petito lumine irrupit,
& tremefactus accidit Paulo &
Silæ *ad pedes*.
30 Et productis ipſis foras, ait,
Domini, quid me oportet face
re vt ſeruer?
31 At illi dixerunt, Crede in Do-
minum Ieſum Chriſtum, & ſer
uaberis tu ac domus tua.
32 Et loquuti ſunt ei ſermonem
Domini, & omnibus qui erant
domi ipſius.
33 *Ipſe* verò illis aſſumptis ea i-
pſa hora noctis, lauit *eorum* pla-
gas: & baptizatus eſt ipſe & o-
mnes *domeſtici* illius illico.
34 Quúmque perduxiſſet eos do
mum ſuam, appoſuit eis men-
ſam: & exultauit quòd cũ vni-
uerſa domo ſua credidiſſet Deo
35 ʺ Die autem exorto, præfecti
miſerunt ʺ viatores qui dicerẽt,
Dimitte homines illos.
36 Annuntiauit autem cõmen
tarienſis hos ſermones Paulo,
Miſerunt, *inquit*, præfecti vt di-
mittamini: nunc igitur egreſſi,
ite in pace.
37 Paulus autem dixit ʺ eis, Cæ-
ſos nos publicè, indicta cauſa,
quum ſimus Romani, conicece
runt in carcerem, & nunc clam
nos eiiciunt? ʺ non profectò: ſed
veniant ipſi, & nos educant.

*& ſtatim aperta ſunt o-
mnia oſtia, & uniuerſo-
rũ uincula ſoluta ſunt.*
27 *Expergefactus autem
cuſtos carceris, & uidens
ianuas apertas carceris,
euaginato gladio uolebat
ſe interficere, æſtimans fu
giſſe uinctos:*
28 *Clamauit autem Pau-
lus uoce magna, dicens,
Nihil tibi mali feceris: u-
niuerſi enim hîc ſumus.*
29 *Petitóque lumine in-
trogreſſus eſt, & treme-
factus procidit Paulo &
Silæ ad pedes.*
30 *Et producens eos foras
ait, Domini, quid me opor
tet facere ut ſaluus fiam?*
31 *At illi dixerunt, Crede
in Dominum Ieſum, &
ſaluus eris tu & domus
tua.*
32 *Et loquuti ſunt ei uer-
bum Domini, cum omni-
bus qui erant in domo
eius.*
33 *Et tollens eos in illa hora
noctis, lauit plagas eorũ:
& baptizatus eſt ipſe et
omnis domus eius conti-
nuò.*
34 *Quúmque perduxiſſet
eos in domum ſuam, appo
ſuit eis menſam, & læta
tus eſt cũ omni domo ſua
credens Deo.*
35 *Et quum dies factus eſ-
ſet, miſerunt magiſtratus
lictores, dicentes, Dimit-
te homines illos.*
36 *Nuntiauit autem cuſtos
carceris uerba hæc Paulo,
Quia miſerunt magiſtra
tus ut dimittamini: nunc
igitur exeũtes, ite in pace.*
37 *Paulus autem dixit eis,
Cæſos nos publicè, inde-
mnatos homines Romanos
miſerunt in carcerem, &
nũc occultè nos eijciunt?
non ita: ſed ueniant, &
ipſi nos eijciant.*

26 Laxata, ἀνέθη. Id eſt, vt Vulg. & Eraſ. Soluta. Virg. Laxat clauſtra Sinon.

35 Die autem exorto, ἡμέρας δὲ γενομένης. In vno codice additum legimus poſt hæc verba, συνῆλθον οἱ στρατηγοὶ ἐπὶ τὸ αὐτὸ εἰς τὴν ἀγοράν, καὶ ἀναμνησθέντες τὸν σεισμὸν τὸν γεγονότα, ἐφοβήθησαν καὶ ἀπέστειλαν τοὺς ῥαβδούχους. id eſt, coierunt præfecti eodem loci in forum, & recordati terræmotus qui factus fuerat, timuerunt, miſerúntque viatores, &c. Viatores, ῥαβδούχους. Viatores dicuntur quibus vtebantur magiſtratus vocandi vel nuntiandi cauſa, non autem ligandi. Nam hoc erat lictorum munus, qui propterea etiam ῥαβδοῦχοι à bacillis ſeu virgis quas geſtabant, à Græcis vocabantur. Sed mihi tamen probabile eſt, aut viatores etiam bacillos geſtaſſe, aut confuſa interdum fuiſſe (in prouinciis præſertim) viatorum & lictorum munia.

37 Eis, πρὸς αὐτούς. Nẽpe viatoribus, in quorũ nomine loquutus fuerat cõmentarienſis, aut ipſi potius corã commentarienſi ſua mãdata Paulo & Silæ renuntiarũt. Nam cõmentarienſem ipſum probabile eſt potius paratum fuiſſe illos retinere. Non profectò, οὐ γάρ. Vulgata, Non ita. Sic Virgilius lib. Æne. 2, Scilicet hæc Spartam incolumis patriáſque Mycenas Aſpiciet, partóque ibit regina triumpho? Et paulo poſt, Non ita: nanque etſi, &c. id eſt (vt vernaculo ſermone dicimus) *Il n'en ira pas ainſi.*

Ἀνήγγειλαν δὲ τοῖς στρατηγοῖς οἱ ῥαβδοῦχοι τὰ ῥήματα ταῦτα· καὶ ἐφοβήθησαν ἀκούσαντες ὅτι Ῥωμαῖοί εἰσι.

Καὶ ἐλθόντες παρεκάλεσαν αὐτούς, καὶ ἐξαγαγόντες ἠρώτων ἐξελθεῖν τῆς πόλεως.

Ἐξελθόντες δὲ ἐκ τῆς φυλακῆς εἰσῆλθον εἰς τὴν Λυδίαν· καὶ ἰδόντες τοὺς ἀδελφοὺς παρεκάλεσαν αὐτούς, καὶ ἐξῆλθον.

Κεφάλαιον ιζ.

Διοδεύσαντες δὲ τὴν Ἀμφίπολιν καὶ Ἀπολλωνίαν, ἦλθον εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπου ἦν ἡ συναγωγὴ τῶν Ἰουδαίων.

Κατὰ δὲ τὸ εἰωθὸς τῷ Παύλῳ εἰσῆλθε πρὸς αὐτούς, καὶ ἐπὶ σάββατα τρία διελέγετο αὐτοῖς ἀπὸ τῶν γραφῶν,

Διανοίγων καὶ παρατιθέμενος ὅτι τὸν Χριστὸν ἔδει παθεῖν, καὶ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν, καὶ ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστὸς Ἰησοῦς, ὃν ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν.

Καί τινες ἐξ αὐτῶν ἐπείσθησαν, καὶ προσεκληρώθησαν τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Σίλᾳ, τῶν τε σεβομένων Ἑλλήνων πολὺ πλῆθος, γυναικῶν τε τῶν πρώτων οὐκ ὀλίγαι.

Ζηλώσαντες δὲ οἱ ἀπειθοῦντες Ἰουδαῖοι, καὶ προσλαβόμενοι τῶν ἀγοραίων τινὰς ἄνδρας πονηρούς, καὶ ὀχλοποιήσαντες ἐθορύβουν τὴν πόλιν· ἐπιστάντες τε τῇ οἰκίᾳ Ἰάσονος, ἐζήτουν αὐτοὺς ἀγαγεῖν εἰς τὸν δῆμον.

Μὴ εὑρόντες δὲ αὐτούς, ἔσυρον τὸν Ἰάσονα καί τινας ἀδελφοὺς ἐπὶ τοὺς πολιτάρ-

38 Renuntiarunt autem præfectis viatores verba ista: timuerúntque audito eos Romanos esse.

39 Et venientes precati sunt eos, & eductos rogarunt vt egrederentur ex vrbe.

40 Egressi autem è carcere introierunt ad Lydiam: & visis fratribus, consolati sunt eos, & egressi sunt.

CAP. XVII.

1 QVum autem iter fecissent per Amphipolin & Apolloniã, venerũt Thessalonicã, vbi erat synagoga Iudæorum.

2 Paulus autem sicut consueuerat introiuit ad eos, & per Sabbatha tria disseruit cũ eis ex Scripturis,

3 Adaperiens & proponens oportuisse Christum pati, & resurgere à mortuis: & hunc esse Christum Iesum, Quem ego, *inquit*, annuntio vobis.

4 Nonnulli igitur eorum assẽsi sunt, & consociati sunt Paulo & Silæ, & religiosorum Græcorum multitudo magna, mulierésque primariæ nõ paucæ.

5 Sed inuidia commoti Iudæi qui increduli erant, assumptis quibusdam circunforaneis viris sceleratis, ac turba coacta, perturbarunt vrbem, & adorti domum Iasonis, studebãt eos adducere ad populum.

6 Et quum non inuenissent eos, traxerunt Iasonem & quosdam fratres ad præfectos vr-

38 *Nũtiarũt autẽ magistratibus lictores uerba hæc: timuerũntq; audito quòd Romani essent.*

39 *Et uenientes deprecati sunt eos, & educentes rogabant ut egrederentur de urbe.*

40 *Exeũtes autẽ de carcere introierunt ad Lydiam: & uisis fratrib⁹, cõsolati sunt eos, & profecti sunt.*

CAP. XVII.

1 *QVum autem perambulassent Amphipolin & Apolloniã, uenerunt Thessaloniam, ubi erat synagoga Iudæorum.*

2 *Secundũ consuetudinem autẽ Paulus introiuit ad eos, & p Sabbatha tria disserebat eis de Scripturis,*

3 *Adaperiẽs & insinuãs q̃a Christũ oportuit pati, et resurgere à mortuis, & q̃a hic est Iesus Christus, quẽ ego annũtio uobis.*

4 *Et quidam ex eis crediderunt, & adiuncti sunt Paulo & Silæ, & de colentibus Gentilibus multitudo magna, & mulieres nobiles nõ paucæ.*

5 *Zelantes autem Iudæi, assumentésque de uulgo uiros quosdam malos, & turba facta, concitauerunt ciuitatem: & assistentes domui Iasonis quærebant eos producere in populum.*

6 *Et quum nõ inuenissent eos, trahebant Iasonem & quosdam fratres ad principes ciuitatis,*

38 Verba hæc, τὰ ῥήματα ταῦτα. Ab hoc loco vsque ad extremum capitis cõperimus miram in quodam codice varietatem, si verba spectes. Sic enim scriptum habebat, Ἀπήγγειλαν οἱ ῥαβδοῦχοι ῥήματα ταῦτα τὰ ῥηθέντα πρὸς τοὺς στρατηγούς. οἱ δὲ ἀκούσαντες ὅτι Ῥωμαῖοί εἰσιν, ἐφοβήθησαν, καὶ παραγενόμενοι μετὰ φίλων πολλῶν εἰς τὴν φυλακήν, παρεκάλεσαν αὐτοὺς ἐξελθεῖν, εἰπόντες, Ἠγνοήσαμεν τὰ καθ᾽ ὑμᾶς, ὅτι ἐστὲ ἄνδρες δίκαιοι. Καὶ ἐξαγαγόντες, παρεκάλεσαν αὐτούς, λέγοντες, Ἐκ τῆς πόλεως ταύτης ἐξέλθετε, μήποτε πάλιν συστραφῶσιν ὑμῖν, ἐπικράζοντες καθ᾽ ὑμῶν. Ἐξελθόντες δὲ ἐκ τῆς φυλακῆς, ἦλθον πρὸς τὴν Λυδίαν, καὶ ἰδόντες τοὺς ἀδελφούς, διηγήσαντο ὅσα ἐποίησε Κύριος αὐτοῖς, παρακαλέσαντες αὐτούς. Id est, Viatores renuntiarunt præfectis hæc verba quæ dixerant. Illi verò quum audissent Romanos esse, timuerunt: & cum multis amicis venientes in carcerem, precati sunt eos vt abirent, dicentes, Ignorauimus vestram conditionem, & vos viros probos esse. Deinde eductos ipsos precati sunt, dicentes, Exite ex hac vrbe, ne rursus coeuntes clament aduersum vos. Egressi igitur ex carcere venerunt ad Lydiam, & visis fratribus, narrabant quæ sibi fecisset Dominus, ipsos consolati.

40 Ad Lydiam, εἰς τὴν Λυδίαν. Id est πρὸς τὴν Λυδίαν, vt etiam in nonnullis vetustis codicibus scriptũ legimus. Ponitur tamen εἰς ἀντὶ τῆς πρός, etiam apud idoneos authores. App. εἰς Σύμαν ἔπεμψεν. Dem. ἀναφέρει εἰς τὸν ἄρχοντα. Idem, εἰς ὑμᾶς λέγω.

IN CAPVT XVII.

3 Adaperiens, διανοίγων. Heb. פתח, id est declarans & explicans, vnde פתח pro declaratione, Psal. 119. v. 130.

4 Consociati sunt, προσεκληρώθησαν, id est συνεκληρώθησαν: quod verbum disertiores Græci vsurpant ad declarandam matrimonii coniunctionem & vinculum arctissimum.

5 Qui increduli fuerũt, οἱ ἀπειθοῦντες. Vide suprà, 14. a. 2. Circũforaneis, τῶν ἀγοραίων, i. cuiusmodi solẽt in foro vitã terere, viles nimirũ & venales, quos solet Cic. fæcẽ & sẽtinã vrbis vocare. Ideo Vet. interpr. cõuertit, De vulgo. Adorti, ἐπιστάντες. Vulg. Assistẽtes, παριστάντες. Eras. Vrgẽtes, quod & ipsũ nõ videtur satis expressum.

χας, βοῶντες, Ὅτι οἱ τὴν οἰκουμένην ἀναστατώσαντες, οὗτοι καὶ ἐνθάδε πάρεισιν.

7 Οὓς ὑποδέδεκται Ἰάσων· καὶ οὗτοι πάντες ἀπέναντι τῶν δογμάτων Καίσαρος πράττουσι, βασιλέα λέγοντες ἕτερον εἶναι Ἰησοῦν.

8 Ἐτάραξαν δὲ τὸν ὄχλον καὶ τοὺς πολιτάρχας ἀκούοντας ταῦτα.

9 Καὶ λαβόντες τὸ ἱκανὸν παρὰ τοῦ Ἰάσονος καὶ τῶν λοιπῶν, ἀπέλυσαν αὐτούς.

10 Οἱ δὲ ἀδελφοὶ εὐθέως διὰ τῆς νυκτὸς ἐξέπεμψαν τόν τε Παῦλον καὶ τὸν Σίλαν εἰς Βέροιαν· οἵτινες παραγενόμενοι, εἰς τὴν συναγωγὴν τῶν Ἰουδαίων ἀπήεσαν.

11 (Οὗτοι δὲ ἦσαν εὐγενέστεροι τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ, οἵτινες ἐδέξαντο τὸν λόγον μετὰ πάσης προθυμίας, τὸ καθ' ἡμέραν ἀνακρίνοντες τὰς γραφάς, εἰ ἔχοι ταῦτα οὕτως.

12 Πολλοὶ μὲν οὖν ἐξ αὐτῶν ἐπίστευσαν, καὶ τῶν Ἑλληνίδων γυναικῶν τῶν εὐσχημόνων, καὶ ἀνδρῶν οὐκ ὀλίγοι)

13 Ὡς δὲ ἔγνωσαν οἱ ἀπὸ τῆς Θεσσαλονίκης Ἰουδαῖοι ὅτι καὶ ἐν τῇ Βεροίᾳ κατηγγέλη ὑπὸ τοῦ Παύλου ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, ἦλθον κἀκεῖ, σαλεύοντες τοὺς ὄχλους.

14 Εὐθέως δὲ τότε τὸν Παῦλον ἐξαπέστειλαν οἱ ἀδελφοὶ πορεύεσθαι ὡς ἐπὶ τὴν θάλασσαν· ὑπέμενον δὲ ὅ, τε Σίλας καὶ ὁ Τιμόθεος ἐκεῖ.

bis, clamãdo, Hi sunt qui orbis terrarum " statum subuerterũt: & hîc adsunt.

7 Quos " excepit Iason: qui omnes cõtra decreta Cæsaris faciunt, regem alium dicentes esse Iesum.

8 Cõcitarunt autẽ turbã & præfectos vrbis hæc audientes.

9 " Qui tamen quum satis accepissent ab Iasone & cæteris, dimiserunt eos.

10 Fratres verò statim per noctẽ emiserunt Paulum simul & Silam Berœam: qui quum aduenissent, ierũt in synagogam Iudæorum.

11 " (Fuerunt autẽ isti generosiores iis Iudæis qui erant Thessalonicæ, vt qui receperint Sermonem cũ omni alacritate, quotidie " scrutantes Scripturas an hæc ita se haberent.

12 Multi igitur crediderunt ex eis, & Græcæ mulieres honestæ, & viri non pauci)

13 Vt autẽ cognouerunt Thessalonicẽses Iudæi Berœæ quoque annuntiatum esse à Paulo sermonem Dei, venerunt etiã illuc, concitantes turbam.

14 Sed statim Paulum emiserũt fratres, vt iret " velut ad mare: Silas autẽ & Timotheus substiterunt illic.

clamãtes, Quoniã hi qui orbem concitant, & huc uenerunt.

7 *Quos suscepit Iason: & hi omnes contra decreta Cæsaris faciunt, regem alium dicentes esse Iesum.*

8 *Cõcitauerunt autẽ plebem & principes ciuitatis audientes hæc.*

9 *Et accepta satisfactione à Iasone & à cæteris, dimiserunt eos.*

10 *Fratres uerò confestim per noctem dimiserunt Paulum & Silã in Berœam: qui quum uenissent, in synagogã Iudæorum introierunt.*

11 *(Hi autem erant nobiliores eorum qui sunt Thessalonicæ, qui susceperunt Verbum cum omni auiditate, quotidie scrutantes Scripturas, si hæc ita se haberent.*

12 *Et multi quidẽ crediderũt ex eis, & mulierũ Gẽtiliũ hõestarũ, et uiri nõ pauci)*

13 *Quũ autẽ cognouissẽt in Thessalonica Iudæi quia & Berœæ prædicatũ est à Paulo uerbũ Dei, uenerũt & illuc, cõmouẽtes & turbãtes multitudinẽ.*

14 *Statimque tunc Paulum dimiserunt fratres, ut iret usque ad mare: Silas autem & Timotheus remanserunt ibi.*

6 Statum subuerterunt, ἀναστατώσαντες. Vulg. Concitant. Erasmus, Conturbarunt, neuter satis expressẽ, vt opinor.

7 Excepit, ὑποδέδεκται. Erasmus, Clanculum excepit, propter præpositionem ὑπό. atqui in hoc verbo non ea vis est huius præpositionis, sed idcirco potius adiungitur quòd hospites de via deflectẽtes, sub idem tectum admittamus. Itaque hæc interpretatio nulla ratione nititur.

9 *Qui* tamẽ quum satis accepissent, καὶ λαβόντες τὸ ἱκανόν. Doctissimus Budæus & plerique eum sequuti hoc referunt ad satisdationem IVDICIO SISTI, quibus assentior. Sunt autem hæc dicendi genera mutuò inter se coniuncta apud iurisconsultos, Satispetere, Satisdare, & Satisaccipere.

11 Fuerunt autem isti generosiores, οὗτοι δὲ ἦσαν εὐγενέστεροι. Vulgata, Hi autem erant nobiliores eorum qui sunt Thessalonicæ. Quam interpretationem vt emendaret Erasmus vertit, Illi autem erant summo genere nati inter eos qui erant Thessalonicæ. Potest enim εὐγενέστεροι etiam explicari per superlatiuum, ita vt ista de Thessalonicensibus dicantur, quorum nobilissimi amplexi sunt Euangelium. quod tamen mihi coactius videtur. Notandum enim est non comparari simpliciter Thessalonicenses cum Berœensibus, sed vtriusque vrbis Iudæos inter se, ita vt Berœenses Iudæi dicantur longè fuisse alacriores Thessalonicensibus: quod re ipsa ostenderunt, sicut mox declaratur. Statim enim amplexi sunt Verbum: quod Thessalonicenses non contenti repudiasse, Paulum Berœam vsque sunt persequuti. Itaque non dicit Paulus εὐγενέστεροι Θεσσαλονικέων, sed τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ, vt Iudæos appareat à veris incolis discerni. Deinde quum Lucas iam deduxerit Paulum & Silam Berœam, cur ad Thessalonicensium historiam reuerteretur? Præterea de Iudæis seorsum hic agi declarat sequẽs versiculus, vbi seorsim fit mẽtio indigenarũ ciuiũ, tum virorum, tum mulierum. Itaque propriam comparatiui significationem seruare malui. sed quanuis εὐγενὴς de genere propriè dicatur, tamen quum comparatio hîc videatur instituta, nõ generis, (erãt enim omnes isti Iudæi) sed virtutis ac pietatis, generosiores malui interpretari quàm nobiliores: quũ præsertim constet apud Græcos translatitiè τὴν εὐγένειαν ad mores & ad animum accommodari, ita vt μεγαλοπρεπὴς, εὐγενὴς, γενναῖος, sæpe sint synonyma. Scrutantes, ἀνακρίνοντες. Ad verbum, Diiudicantes, quoniam videlicet ex mutua locorum collatione veram interpretationem scrutabantur.

14 Velut ad mare, ὡς ἐπὶ τὴν θάλασσαν. Vulgata, Vsque ad mare, quasi ὡς pro ἕως accipiatur. Ego verò illam interpretationem antepono, quia Athenas vsque deductum fuisse Paulum, postea narratur. Ex quo etiam

intelligimus, Paulo fuisse datum hoc consilium vt Iudæi persequi illum desinerent, quasi naui conscensa ex illis regionibus migrasset. Siue autem mari siue terra deductus sit Athenas vsque, longa sane via fuit, quum tota Thessalia, Bœotia, & Attica inter Macedoniam & Athenas intercedant: vnde rursus perspicitur non frustra laudatos esse Iudæos Berœenses à Paulo.

Οἱ δὲ καθιστῶντες τὸν Παῦλον, ἤγαγον αὐτὸν ἕως Ἀθηνῶν· καὶ λαβόντες ἐντολὴν πρὸς τὸν Σίλαν καὶ Τιμόθεον, ἵνα ὡς τάχιστα ἔλθωσι πρὸς αὐτὸν, ἐξῄεσαν.

15 Qui verò Paulũ susceperant tuto loco constituendum, deduxerunt eum Athenas vsque: & accepto mandato ad Silam ac Timotheum, vt quamcitissimè ad ipsum venirẽt, abierũt.

15 *Qui autem deducebant Paulum, pduxerũt eum usq; ad Athenas: & accepto mandato ab eo ad Silam & Timotheum ut quamceleriter uenirent ad illum, profecti sunt.*

Ἐν δὲ ταῖς Ἀθήναις ἐκδεχομένου αὐτοὺς τοῦ Παύλου, παρωξύνετο τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ, θεωροῦντι κατείδωλον οὖσαν τὴν πόλιν.

16 Paulo autẽ Athenis illos expectante, irritabatur spiritus eius in ipso, quum conspiceret vrbem idolis deditam.

16 *Paulus autẽ quũ Athenis eos expectaret, incitabatur spiritus eius in ipso, uidens idololatriæ deditam ciuitatem.*

Διελέγετο μὲν οὖν ἐν τῇ συναγωγῇ τοῖς Ἰουδαίοις καὶ τοῖς σεβομένοις, καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ κατὰ πᾶσαν ἡμέραν πρὸς τοὺς παρατυγχάνοντας.

17 Disserebat igitur in synagoga cum Iudæis & religiosis, & in foro quotidie cum quibusuis obuiis.

17 *Disputabat igitur in synagoga cum Iudæis, & colentibus, & in foro per omnes dies ad eos qui adierant.*

Τινὲς δὲ τῶν Ἐπικουρείων καὶ τῶν Στωϊκῶν φιλοσόφων συνέβαλλον αὐτῷ· καί τινες ἔλεγον, Τί ἂν θέλοι ὁ σπερμολόγος οὗτος λέγειν; Οἱ δὲ, Ξένων δαιμονίων δοκεῖ καταγγελεὺς εἶναι· ὅτι τὸν Ἰησοῦν καὶ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῖς εὐηγγελίζετο.

18 Quidam autem ex Epicureis & Stoicis philosophis cõflictabãtur cũ eo: & quidã dicebant, Quid vult nugator iste dicere? Alii verò, Peregrinorũ deorũ videtur annũtiator esse: quia Iesũ & resurrectionẽ annũtiabat eis.

18 *Quidam autẽ Epicurei & Stoici philosophi disserebant cum eo: & qdã dicebant, Quid uult seminator uerborũ hic dicere? Alii uerò, Nouorũ dæmoniorũ uidetur ãnũtiator esse: qa Iesũ & resurrectionẽ annuntiabat eis.*

15 Qui verò Paulum susceperant tuto loco constituendum, *οἱ δὲ καθιστῶντες τὸν Παῦλον*. Vulgata, Qui deducebant. Eras. Qui prosequebantur: neuter satis expressè, aut etiam satis rectè. Nam τὸ καθιστᾶν in hac significatione nusquam legi, quod tamen hoc loco non potui aliter quàm longo verborum circuitu explicare. Quanuis enim τὸ καθιστᾶν respondeat Latino verbo Constituere, tamen pro varia ratione rerum de quibus agitur, intelligendum est. Inde factum vt pro peruehere & perducere accipiatur, id est certo loco constituere: pro quo dicimus in vernaculo sermone *rendre en quelque lieu*: vt apud Plutarchum, παραπέμψαι καὶ καταστῆσαι πρὸς τὴν οἰκίαν τὸν ἄνθρωπον, comitari hominem, ac domum perducere. Homerus, καταστῆσαι Πύλονδε, Pylũ peruehere. Sed præterea videtur etiam aliquid amplius declarare hoc in loco, & aliis similibus siqui occurrerint. Nam quod nutat ac vacillat, dicitur constitui quando ad meliorem ac certiorem statum adducitur. Id verò si postea ad personam transferas, significabit aliquem ex periculo ereptum, tuto loco constituere: pro quo dicimus *rendre ou mettre en seureté*: quam significationem putaui huic loco maximè conuenire, vt præcisè dixerit Lucas καθιστῶντες, pro εἰς ἀσφαλὲς καθιστῶντες. Cur enim isti Paulum Athenas vsque deduxerunt nisi vt per ignotas regiones in eum vsq; locum perducerent vbi ab hostium insidiis tutus videretur?

16 Idolis deditam, κατείδωλον. Id est idolis addictam & mancipatam. Nam κατὰ subiectionem atq; adeo seruitutem declarat. Quàm autem verè hoc scripserit Lucas, vel ex ipsis Græcis scriptoribus licet intelligere. Nã Pausanias in hac vna vrbe plura penè idola quàm in reliqua Græcia cõmemorat: & disertè etiam de Atheniensibus loquens, scribit τούτοις δὲ οὐ τὰ ἐς φιλανθρωπίαν μόνον καθέστηκεν, (nã paulo antè egerat de Misericordiæ ara) ἀλλὰ καὶ ἐς θεοὺς εὐσεβεῖν ἄλλων πλέον. καὶ γὰρ αἰδοῦς σφίσι βωμός ἐστι, καὶ φήμης, καὶ ὁρμῆς. Id est, Istis verò non modò constituta sunt quæ ad humanitatis officia pertinent, sed maiorem etiam quàm alii pietatis in deos curam habẽt. nã etiam pudoris & famæ & appetitionis ara apud ipsos extat. Sed & Xenophon in Atheniensium republica, ἄγουσιν, inquit, ἑορτὰς διπλασίους ἢ οἱ ἄλλοι: id est, Festa duplo plura agitant quàm alii.

17 Cum quibusuis obuiis, πρὸς τοὺς παρατυγχάνοντας. Circunstantia loci indicat quomodo exponendum sit verbum παρατυγχάνειν, nempe quencunque obuium reperisset Paulus, qui modò vel minimùm sustineret loquentem audire, cum eo ipse disserebat: totus nimirum ardens sancto illo gloriæ Dei zelo, & illud ipsum vsurpans quod aliis postea subiecit, vt opportunè & importunè studeant amplificando Dei regno. Hæc enim est verè cælestis ac diuina prudentia, quam mundus stultitiam vocat.

18 Nugator iste, σπερμολόγος. Qui σπερμολόγον interpretantur τὸν τοὺς λόγους σπείροντα, id est inanium verborum satorem, quanuis aliquid videantur dicere, tamen nihil dicunt. Neque enim à σπείρειν & λόγος sed à σπέρμα & λέγω, id est colligo, manifestum est hoc nomen deduci. Præterea si etymon illud valeret, non σπειρολόγος (in quo manifestè hallucinatur Erasmus) dici debuit, sed λογοσπόρος, si nouum nomen libeat comminisci, vt φυτοσπόρος, τεκνοσπόρος, & siqua sunt eiusmodi. Quid sit igitur σπερμολογεῖν, & qui dicantur σπερμολόγοι, sic docet Eustathius diligentissimus Homeri interpres, σπερμολογεῖν, inquit, τέτραπται ἐπὶ τῶν ἀλαζονευομένων ἀμεθόδως ἐπὶ μαθήμασιν ἔκ τινων παρακουσμάτων. ὁ δὲ κυρίως, φασὶ, σπερμολόγος, ἢ σπερμονόμος, εἶδός ἐστιν ὄρνεου λωβωμένου τὰ σπέρματα. ὅθεν οἱ Ἀττικοὶ σπερμολόγους ἐκάλουν τοὺς περὶ ἐμπόρια καὶ ἀγορὰς διατρίβοντας, διὰ τὸ ἀναλέγεσθαι τὰ ἐκ τῶν φορτίων, φασὶν, ἀπορρέοντα, καὶ διαζῆν ἐκ τούτων. τὴν αὐτὴν δὲ ἐλάγχανον κλῆσιν καὶ οἱ οὐδενὸς λόγου ἄξιοι. Id est, σπερμολογεῖν ad eos translatum est qui nulla cum arte eam quam ex quibusdam auditionibus adepti sunt scientiam ostentant. Propriè autem σπερμολόγον & σπερμονόμον appellari aiunt auem quandam quæ semina populatur. Vnde Attici vocabant spermologos eos qui in mercatibus & foris versarentur, quòd quæ decidebant, ipsi colligerent, atque inde victum quærerent. Idem verò postea nomen hominibus nihili & nullius pretii impositum est. Castellio Rabulam ineptissimè interpretatur, eo nimirum deceptus quòd τῆς ἀγορᾶς hìc fiat mentio.

Ἐπιλαβόμενοί τε αὐτοῦ, ἐπὶ τὸν Ἄ- 19
ρειον πάγον ἤγαγον, λέγοντες, Δυνάμε-
θα γνῶναι τίς ἡ καινὴ αὕτη ἡ ὑπὸ σοῦ
λαλουμένη διδαχή;

Ξενίζοντα γάρ τινα εἰσφέρεις εἰς τὰς 20
ἀκοὰς ἡμῶν. βουλόμεθα οὖν γνῶναι τί ἂν
θέλοι ταῦτα εἶναι.

(Ἀθηναῖοι δὲ πάντες καὶ οἱ ἐπιδη- 21
μοῦντες ξένοι εἰς οὐδὲν ἕτερον εὐκαίρουν
ἢ λέγειν τι καὶ ἀκούειν καινότερον)

Σταθεὶς δὲ ὁ Παῦλος ἐν μέσῳ τοῦ Ἀ- 22
ρείου πάγου, ἔφη, Ἄνδρες Ἀθηναῖοι, κατὰ
πάντα ὡς δεισιδαιμονεστέρους ὑμᾶς θεωρῶ.

Διερχόμενος γὰρ καὶ ἀναθεωρῶν τὰ σε- 23
βάσματα ὑμῶν, εὗρον καὶ βωμὸν ἐν ᾧ ἐ-
πεγέγραπτο, Ἀγνώστῳ Θεῷ. Ὃν οὖν ἀ-
γνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγ-
γέλλω ὑμῖν.

Et prehensum eum duxe-
runt "in Areopagum, dicentes,
Possumúsne scire quæ sit ista
noua quæ à te dicitur doctrina?

20 Peregrina enim quædam in-
geris auribus nostris. volumus
ergo scire quidnam ista sibi ve
lint.

21 (Cæterùm Athenienses & adue
næ hospites nulli alii rei "vaca-
bant nisi ad dicendum aut au-
diendum aliquid noui)

22 Stās autē Paulus in medio A-
reopago, dixit, Viri Atheniēses,
"omnino conspicio vos " quasi
religiosiores.

23 Præteriens enim & contem-
plans " sacra vestra, inueni etiā
aram cui inscriptum erat, " I-
gnoto Deo. Quem ergo igno-
rantes colitis, hunc ego vobis
annuntio.

19 *Et apprehensum eum,
ad Areopagum duxerūt,
dicentes, Possumus scire
quæ est hæc noua quæ à
te dicitur doctrina?*

20 *Noua enim quædā in-
fers auribus nostris. uo-
lumus ergo scire quidnā
uelint hæc esse.*

21 *(Athenienses autem o-
mnes & aduenæ hospi-
tes ad nihil aliud uaca-
bant nisi aut dicere aut
audire aliquid noui)*

22 *Stās autē Paulus in me
dio Areopago, ait, Viri A-
theniēses, p omnia quasi
superstitiosiores uos uideo.*

23 *Præteriens enim &
uidens simulacra ue-
stra, inueni & aram in
qua scriptum erat, Igno-
to Deo. Quod ergo igno-
rantes colitis, hoc ego an
nuntio uobis.*

19 In Areopagum, ἐπὶ τὸν Ἄρειον πάγον. Sic rectè Vulgata, quum Cicero ipse Græcum vocabulum seruarit. Erasmus, Martium vicum. Atqui πάγος non declarat vicum, sed colliculum potius, vt ipse Erasmus rectè explicat: neque Areopagus vici nomen erat, sed curiæ (vt ego existimo) in qua coire solebant iudices, idcirco vocati Areopagitæ: qui quidem perpetui erant, & de summis criminibus cognoscebant: ac nominatim quidē de impietate, vt apparet ex eo quod de Theodoro illo impio narrat Laertius. Huc igitur pertractus est Paulus, vt ἀσεβείας, id est impietatis, reus perageretur, eius videlicet criminis cuius damnatum fuisse Socratem, idem Laertius testatur: nempe, οὓς μὲν νομίζει θεοὺς ἡ πόλις οὐ νομίζοντα, ἕτερα δὲ καινὰ δαιμόνια εἰσηγούμενον. id est, quòd nō eosdem atque ciuitas deos putaret, & noua numina inueheret. Idque ita esse, tum ex superiore versiculo, tum ex ipsa Pauli apologia apparet, qui non temere certè mentionem fecit aræ dei ignoti quam in ipsa vrbe reperisset. Non videtur tamen coram ipsis iudicibus causam dixisse: sed quum illuc per tumultum raptus esset, postea mirabili Dei prouidentia dissipatis aduersariis euasisse. Fuit autem hæc curia sita nō procul Acropoli, nempe circiter προπύλαια quæ vocant, vt testatur Pausanias: ideóque Areopagus vocata est, quasi Martium collem dicas, vel quòd Marti cōsecratus esset, vel quòd primus Mars (vt aiunt) cædis causam in eo iudicio dixisset.

21 Vacabant, ηὐκαίρουν. Ita in vernaculo sermone dicimus, *Ils n'auoyēt loisir que de ouyr ou dire des nouuelles.* Castellio, Ad nihil aliud idonei, ineptè.

22 Omnino, κατὰ πάντα. Id est, πάντως, vel παντάπασι. Vulgata & Erasmus, Per omnia, id est omnibus in rebus. Quasi religiosiores, ὡς δεισιδαιμονεστέρους. Scio δεισιδαιμονίαν solere in vitio, id est pro superstitione poni, sed nunquam defuerunt qui nulla ratione habita quomodo numen colerent, existimarunt sese tanto esse religiosiores quanto in hoc vel illo faciendo magis laborarēt. Isti sunt autem quos δεισιδαίμονας vocarunt ἀφιμίας ἕνεκα, ii qui contenti fuerunt publicè recepto cultu: vtrique sanè hypocritæ, quāuis isti propius ab impietate abfuerint. Cæterùm illud constat, Apostolum quum illi cum istis negotium esset, quorum alii omnia fato tribuebant, vt Stoici, alii deorum prouidentiam irridebant, vt Epicurei, quum tamen omnes planè superstitiosi essent aut reuera, aut saltem per simulationem, omnes simul perstringere voluisse. Perinde est igitur ac si diceret, Omnino video vos ita in colēdis diis occupatos vt quodammodo videamini plus illis tribuere q̄ par sit. Loquitur autem per concessionem, vt siquis hodie nostros illos diuorum inuocatores, diceret quodammodo illos sibi suis peregrinationibus deuincire.

23 Sacra, τὰ σεβάσματα. Eras. Culturas, perperam. Vulgata, Simulacra, nimium angustè. Nam σέβασμα non significat cultum ipsum seu culturam, nec simulacrum duntaxat, sed omne id in quo Deus colitur, seu quod religionis causa homines venerātur. Latini sacra vocant. Ignoto Deo, Ἀγνώστῳ Θεῷ. Mentionem quidem facit huius aræ Pausanias in Atticis, sed inscriptionem addit plurali numero Θεῶν ἀγνώστων. Græca scholia Philippidæ cuiusdam historiā narrant dissentientis à Pausania, & hanc adferunt inscriptionem, ΘΕΟΙΣ ΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΗΣ ΚΑΙ ΛΙΒΥΗΣ, ΘΕΩ ΑΓΝΩΣΤΩ ΚΑΙ ΞΕΝΩ. Id est, Diis Asiæ & Europæ & Libyæ, Deo ignoto ac peregrino. Sed testem huius inscriptionis nullum proferunt. Sed huius rei causam & originem Laertius in Epimenide sic explicat, Ἀθηναίοις λοιμῷ κατεχομένοις ἔχρησεν ἡ Πυθία καθῆραι τὴν πόλιν. οἱ δὲ πέμπουσι ναῦν τε καὶ Νικίαν τὸν Νικηράτου εἰς Κρήτην, καλοῦντες τὸν Ἐπιμενίδην. καὶ ὃς ἐλθὼν ὀλυμπιάδι μϛ´ ἐκάθηρεν αὐτῶν τὴν πόλιν, καὶ τὸν λοιμὸν ἔπαυσε τοῦτον τὸν τρόπον· λαβὼν πρόβατα μέλανά τε καὶ λευκά, ἤγαγε πρὸς τὸν Ἄρειον πάγον, κἀκεῖθεν εἴασεν ἰέναι οἷ βούλοιντο, προστάξας τοῖς ἀκολούθοις, ἔνθα ἂν κατακλίνοι αὐτῶν ἕκαστον, θύειν τῷ προσήκοντι θεῷ· καὶ οὕτω λῆξαι τὸ κακόν. ὅθεν καὶ νῦν ἔστιν εὑρεῖν κατὰ τοὺς δήμους τῶν Ἀθηναίων βωμοὺς ἀνωνύμους. Id est, Quum Athenienses corripuisset pestis, respondit Pythia vt vrbem expiarent. Illi verò nauem vnà cum Nicia Nicerati *filio* in Cretam ad accersendum Epimenidem miserunt: qui quum aduenisset Olympiade 46, vrbem expiauit, effecitque hoc modo vt pestis cessaret Acceptas oues nigras & albas ad Areopagum duxit, & illinc abire permisit quocunque libuisset, addito iis qui eas insequebantur mandato, vt vbi quæque quieuisset, Deo cui conueniret sacrificarent. Ita igitur malum illud aiunt desiisse, & hinc factum vt in Atheniēsium vicis aræ nullo inscripto nomine inueniantur. Hæc ille. Lucianus autem in Philopatride bis meminit τοῦ ἐν Ἀθήναις ἀγνώστου.

Ὁ θεὸς ὁ ποιήσας τὸν κόσμον καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ, οὗτος οὐρανοῦ καὶ γῆς κύριος ὑπάρχων, οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ·

Οὐδὲ ὑπὸ χειρῶν ἀνθρώπων θεραπεύεται, προσδεόμενός τινος, αὐτὸς διδοὺς πᾶσι ζωὴν καὶ πνοὴν καὶ τὰ πάντα.

Ἐποίησέ τε ἐξ ἑνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, ὁρίσας προτεταγμένους καιροὺς, καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν·

Ζητεῖν τὸν κύριον εἰ ἄραγε ψηλαφήσειαν αὐτὸν καὶ εὕροιεν· καίτοιγε οὐ μακρὰν ἀπὸ ἑνὸς ἑκάστου ἡμῶν ὑπάρχοντα.

Ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν, καὶ κινούμεθα, καί ἐσμεν· ὡς καί τινες τῶν καθ᾽ ὑμᾶς ποιητῶν εἰρήκασι, Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν.

Γένος οὖν ὑπάρχοντες τοῦ θεοῦ, οὐκ ὀφείλομεν νομίζειν χρυσῷ ἢ ἀργύρῳ ἢ λίθῳ, χαράγματι τέχνης καὶ ἐνθυμήσεως ἀνθρώπου, τὸ θεῖον εἶναι ὅμοιον.

Τοὺς μὲν οὖν χρόνους τῆς ἀγνοίας ὑπεριδὼν ὁ θεὸς, τανῦν παραγγέλλει τοῖς ἀνθρώποις πᾶσι πανταχοῦ μετανοεῖν.

Διότι ἔστησεν ἡμέραν ἐν ᾗ μέλλει κρίνειν τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, ἐν ἀνδρὶ ᾧ ὥρισε, πίστιν παρασχὼν πᾶσιν, ἀναστήσας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν.

24 ‖Deus qui fecit mūdum & omnia quæ in eo ſunt, quum ſit cæli & terræ Dominus, in manufactis templis non habitat:

25 ‖Nec manibus hominū ¨ colitur, alicuius rei egens, quum ipſe det omnibus vitam & halitum ¨& omnia.

26 Condidítque ex vno ſanguine omne genus hominum, vt habitarent per vniuerſā ſuperficiem terræ, definitis tempeſtiuitatibus quas præſtituit, & poſitis terminis habitationis eorum:

27 Vt quærerent Deum, ſi fortè ¨palpando eum inuenirēt: quāquam profectò non lōgè abeſt ab vnoquoque noſtrum.

28 Per ipſum enim viuimus, & mouemur, & ſum⁹, ſicut & quidā veſtratiū poetarum dixerūt, Nā huius progenies etiā ſum⁹.

29 ‖Progenies ergo Dei quū ſim⁹ non debemus exiſtimare auro aut argēto, aut lapidi, ¨ſculptili artificii aut commentationis hominum, numen eſſe ſimile.

30 Temporibus igitur iſtius ignorantiæ diſſimulatis, Deus nunc denuntiat omnibus vbique hominibus vt reſipiſcant.

31 Eo ꝙ ſtatuit diem quo iuſtè iudicaturus eſt orbem terrarū, per eum virum quem definiit, fide palàm facta omnibus, illo à mortuis excitato.

24 *Deus qui fecit mundū & omnia quæ in eo ſūt, hic cæli & terræ quū ſit Dominus, non in manufactis templis habitat.* Suprà,7.f.48

25 *Nec manibus humanis colitur, indigens aliquo, quum ipſe det omnibus vitam & inſpirationem & omnia:* Pſal.49.b.8

26 *Fecítque ex uno omne genus hominum inhabitare ſuper uniuerſam faciem terræ, definiens ſtatuta tempora, & terminos habitationis eorum:*

27 *Quærere Deum, ſi fortè attrectent eū & inueniant: quanuis nō longè ſit ab unoquoque noſtrū.*

28 *In ipſo enim uiuimus, & mouemur, & ſumus: ſicut & quidā ueſtrorū poetarū dixerunt, Ipſius enim & genus ſumus.*

29 *Genus ergo quū ſimus Dei, nō debemus æſtimare auro, aut argento, aut lapidi, ſculpturæ artis & cogitationis hominis, Diuinum eſſe ſimile.* Eza.40.c.25

30 *Et tēpora quidē huius ignorātiæ deſpiciēs De⁹ nūc ānūtiat hominib⁹ ut omnes ubique pœnitentiā agāt.*

31 *Eo quòd ſtatuit diem in quo iudicaturus eſt orbem in æquitate, in uiro in quo ſtatuit, fidē præbens omnibus, ſuſcitans eum à mortuis.*

25 Colitur, θεραπεύεται. Vel, Delinitur, ſiue conciliatur, id eſt ἱλάσκεται. Et omnia, καὶ τὰ πάντα. Sic ſcriptum inueni in vetuſtis duob⁹ codicibus, ad quos accedit Vet. editionis Latinæ authoritas, & ita etiā legit Clemens in libro στρωμ. ε. Itaque ſic legere malui quàm κατὰ πάντα, id eſt per omnia: ex quibus verbis vix poſſis aptam ſententiam eruere. Deinde manifeſta eſt antitheſis, quum dicit Deum nulla re indigere, vt qui & vitā & omnia omnibus ſuppeditet.

26 Ex vno ſanguine, ἐξ ἑνὸς αἵματος. Vulg. legit dūtaxat ἐξ ἑνὸς, ex vno, videlicet homine: & ita citatur hic locus apud Clementem libro στρωμ. α.

27 Palpando eum inuenirent, ψηλαφήσειαν αὐτὸν καὶ εὕροιεν. Vulgata, Attrectent & inueniant: quam interpretationem non probo, quia attrectare eorum eſt qui inuenerunt. Eraſmus, Palpent & inueniant. Quāuis autem ſic habeant Græca, puto tamen commodius hæc exprimi gerundii modo. Nam verbo ψηλαφήσειαν declaratur, homines cæcorum inſtar Deum nonniſi palpando potuiſſe inueſtigare antequam vera illa lux mundo illuceſceret. Neque tamen harum tenebrarum originem Paulus aperit, quia nimirum habet eorum rationem quos alloquitur, qui ne ortum quidem ac conditionem hominis norant. Neque enim hoc docēt philoſophorum ſcripta, ſed vnus Moſes.

29 Sculptili artificii & commentationis hominum, χαράγματι τέχνης καὶ ἐνθυμήσεως ἀνθρώπου. Id eſt, quæ materiæ, puta aurum, argentum, lapides, ſolent humano artificio & prout hominibus cōminiſci libuit, inſculpi. neque enim rudis illa materia, ſed arte quapiam formam adepta, coli ſolet. Cæterùm ſciendum eſt, ex Scripturæ cōſuetudine, appellatione χαράγματος, nō modò ſculptile op⁹, ſed etiam pictū συνεκδοχικῶς, omnia denique ea intelligi quæ homines colendo aut repræſentando numini ſolent comminiſci. Vulg. obſcurè, Sculpturæ artis & cogitationis hominis. Eraſmus, Arte ſculptili & inuentione hominis.

30 Temporibus diſſimulatis, τοὺς χρόνους ὑπεριδών. Mihi quidem videtur Vetus interpres non malè cōuertiſſe ὑπερορᾶν Deſpicere, quanuis aliter cenſeat Eraſmus: ſed planior tamen eſt interpretatio quam ſequuti ſumus.

31 Fide palàm facta omnibus, πίστιν παρασχὼν πᾶσιν. Vulgata, Fidem præbens omnibus: quam interpretationem ſi ſequamur, hæc erit ſententia, Deum eſſe iudicaturum orbem terrarum per Chriſtum, quem huic

rei destinauit, facta vniuerso mundo potestate ipsum per fidem amplectendi. Offertur enim Christus vniuerso mundo. quod tamen rursus ita accipiendum erit vt ad omnes gentes, non autem ad singulos homines referas. Neque enim omnium est fides, neque volentis, aut currentis, sed miserentis Dei, vt ait idem Apostolus 2. Thess. 3. e. 2, Rom. 9. d. 16. Sed ista expositio mihi quidem nõ magnopere arridet. Puto potius Paulum dicere, Christum palàm mundi iudicem à Deo declaratum esse per resurrectionem à mortuis, vt idem testatur Rom. 1. a. 4. Ideo παρέχειν πίστιν hoc loco non declarat fidem præbere, id est credẽdi potestatem facere: sed fidem facere, & quidem palàm ac publicè, vt hæc comprobatio sit exhibita omniũ oculis. Erasmus, Fide præstita omnibus, non satis accommodatè, ni fallor. Nam præstare fidẽ dicitur qui bona fide aliquod negotiũ administrat, vel qui re ipsa præstat quod promisit. Ac fateor quidem, hac ratione Deum in Scripturis passim Fidelem dici: sed de hoc non puto Apostolum hoc loco differere.

Ἀκούσαντες δὲ ἀνάστασιν νεκρῶν, οἱ μὲν ἐχλεύαζον, οἱ δὲ εἶπον, Ἀκουσόμεθά σου πάλιν περὶ τούτου.

32 Quum audissent autem resurrectionem mortuorum, alii quidem cauillabantur, alii verò dicebant, Audiemus te rursus de hac re.

32 *Quum audissent autem resurrectionem mortuorum, quidam quidem irridebant, quidam verò dixerunt, Audiemus te de hoc iterum.*

Καὶ οὕτως ὁ Παῦλος ἐξῆλθεν ἐκ μέσου αὐτῶν.

33 Et ita Paulus exiuit è medio eorum.

33 *Sic Paulus exiuit de medio eorum.*

Τινὲς δὲ ἄνδρες κολληθέντες αὐτῷ, ἐπίστευσαν, ἐν οἷς καὶ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, καὶ γυνὴ ὀνόματι Δάμαρις, καὶ ἕτεροι σὺν αὐτοῖς.

34 Quidam verò ei adiuncti crediderunt: in quibus & Dionysius Areopagita, & mulier nomine Damaris, & alii cum eis.

34 *Quidam verò viri adhærentes ei, crediderunt: in quibus & Dionysius Areopagita, & mulier nomine Damaris, & alij cum eis.*

Κεφάλαιον ιη.

CAP. XVIII.

CAP. XVIII.

Μετὰ δὲ ταῦτα χωρισθεὶς ὁ Παῦλος ἐκ τῶν Ἀθηνῶν, ἦλθεν εἰς Κόρινθον.

1 POstea Paulus discedens Athenis, venit Corinthum:

1 *POst hæc egressus ab Athenis, venit Corinthum:*

Rom. 16. a. 3

Καὶ εὑρών τινα Ἰουδαῖον ὀνόματι Ἀκύλαν, Ποντικὸν τῷ γένει, προσφάτως ἐληλυθότα ἀπὸ τῆς Ἰταλίας, καὶ Πρίσκιλλαν γυναῖκα αὐτοῦ, (διὰ τὸ διατεταχέναι Κλαύδιον χωρίζεσθαι πάντας τοὺς Ἰουδαίους ἐκ τῆς Ῥώμης) προσῆλθεν αὐτοῖς.

2 Et reperto quodam Iudæo, nomine ‖Aquila, Pontico natione, qui nuper venerat ex Italia, & Priscilla vxore eius, (eo quòd edixisset Claudius vt omnes Iudæi Roma excederẽt) venit ad eos:

2 *Et inueniens quendã Iudæum nomine Aquilã, Ponticum genere, qui nuper venerat ab Italia, & Priscillam uxorem eius, (eo quòd præcepisset Claudius discedere omnes Iudæos à Roma) accessit ad eos:*

Καὶ διὰ τὸ ὁμότεχνον εἶναι, ἔμενε παρ' αὐτοῖς, καὶ εἰργάζετο· ἦσαν γὰρ σκηνοποιοὶ τὴν τέχνην.

3 Et quia eiusdem erat artificii, mãsit apud eos, & operabatur: erat enim ars illorũ conficere tabernacula.

3 *Et quia eiusdem erat artis, manebat apud eos: & operabatur: erat autem scenofactoriæ artis.*

Διελέγετο δὲ ἐν τῇ συναγωγῇ κατὰ πᾶν σάββατον, ἔπειθέ τε Ἰουδαίους καὶ Ἕλληνας.

4 Disserebat autem in synagoga ᵛomnibus Sabbathis, & ᵛalliciebat tũ Iudæos, tũ Græcos.

4 *Et disputabat in synagoga per omne Sabbathũ, interponens nomen Domini Iesu, suadebátque Iudæis & Græcis.*

Ὡς δὲ κατῆλθον ἀπὸ τῆς Μακεδονίας ὅ τε Σίλας καὶ ὁ Τιμόθεος, συνείχετο τῷ πνεύματι ὁ Παῦλος, διαμαρτυρόμενος τοῖς Ἰουδαίοις τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν.

5 Vt venerunt autem è Macedonia Silas & Timotheus, ᵛcõstringebatur spiritu Paulus, testificans Iudæis Christum Iesum.

5 *Quum venissent autẽ de Macedonia Silas & Timotheus, instabat verbo Paulus, testificans Iudæis esse Christũ Iesum.*

IN CAPVT XVIII.

4 Omnibus Sabbathis, κατὰ πᾶν σάββατον. In Vulgata editione additur, Interponens nomen Domini Iesu, παρεντιθέμενος τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, quod in nullis Græcis codicibus inuenimus. Alliciebat, ἔπειθε. Vulg. & Eras. Suadebat, quod est conantis potius quàm re ipsa aliquid efficientis, quum tamen πείθειν cum quarto casu persuadere significet. sed isto verbo Latini nõ solẽt vti nisi casu rei adiũcto: ideo synonymon quæsiuimus.

5 Cõstringebatur spiritu, συνείχετο τῷ πνεύματι. Id est, Spiritus afflatu correptus æstuabat, gestiẽte videlicet illo ardore prorsus erũpere, & pectore ipso tantũ zelum non capiente. Itaque tantum abest vt (quod cum Erasmi pace dixerim) hæc ita accipienda sint vt Paulum intelligamus inuitum ac reluctantem id fecisse, quasi præsentisceret se operam lusurum, vt contrà hoc verbo significetur, tantum fuisse Pauli ardorem, vt heroico impetu totus sui oblitus, ad prædicandum Christum ferretur. Id autem disertiores Græci declarant verbo κατέχεσθαι: vnde κάτοχοι dicuntur οἱ θεοφορούμενοι καὶ ἐνθουσιῶντες. Sed hoc interest, quòd furor ille de quo disserunt profani scriptores, homines reddebat verè insanos: Lucas autem eius Spiritus meminit qui vnus diuinæ ac germanæ sapientiæ igniculos in nobis accendit. Vulg. Instabat verbo, cuius interpretationis nullam rationem possum inire.

Ἀντιτασσομένων δὲ αὐτῶν καὶ βλασφημούντων, ἐκτιναξάμενος τὰ ἱμάτια, εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Τὸ αἷμα ὑμῶν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ὑμῶν· καθαρὸς ἐγώ· ἀπὸ τοῦ νῦν εἰς τὰ ἔθνη πορεύσομαι.

Καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν, ἦλθεν εἰς οἰκίαν τινὸς ὀνόματι Ἰούστου, σεβομένου τὸν Θεόν, οὗ ἡ οἰκία ἦν συνομοροῦσα τῇ συναγωγῇ.

Κρίσπος δὲ ὁ ἀρχισυνάγωγος ἐπίστευσε τῷ Κυρίῳ σὺν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ· καὶ πολλοὶ τῶν Κορινθίων ἀκούοντες ἐπίστευον, καὶ ἐβαπτίζοντο.

Εἶπε δὲ ὁ Κύριος δι' ὁράματος ἐν νυκτὶ τῷ Παύλῳ, Μὴ φοβοῦ, ἀλλὰ λάλει, καὶ μὴ σιωπήσῃς·

Διότι ἐγώ εἰμι μετὰ σοῦ, καὶ οὐδεὶς ἐπιθήσεταί σοι τοῦ κακῶσαί σε· διότι λαός ἐστί μοι πολὺς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ.

Ἐκάθισέ τε ἐνιαυτὸν καὶ μῆνας ἕξ, διδάσκων ἐν αὐτοῖς τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.

Γαλλίωνος δὲ ἀνθυπατεύοντος τῆς Ἀχαΐας, κατεπέστησαν ὁμοθυμαδὸν οἱ Ἰουδαῖοι τῷ Παύλῳ, καὶ ἤγαγον αὐτὸν ἐπὶ τὸ βῆμα,

Λέγοντες, Ὅτι παρὰ τὸν νόμον οὗτος ἀναπείθει τοὺς ἀνθρώπους σέβεσθαι τὸν Θεόν.

Μέλλοντος δὲ τοῦ Παύλου ἀνοίγειν τὸ στόμα, εἶπεν ὁ Γαλλίων πρὸς τοὺς Ἰουδαίους, Εἰ μὲν οὖν ἦν ἀδίκημά τι ἢ ῥᾳδιούργημα πονηρόν, ὦ Ἰουδαῖοι, κατὰ λόγον ἂν ἠνεσχόμην ὑμῶν·

6 Illis autem sese opponen-
tibus ac blasphemantibus,
‖excussis vestibus dixit eis, "Sã-
guis vester super caput vestrũ:
purus ego, ab hoc tempore ad
Gentes proficiscar.
7 Et digressus illinc, introiit
domum cuiusdam nomine
"Iusti, " colentis Deum, cuius
domus erat confinis synagogæ.
8 ‖Crispus autem præfectus syn-
agogæ credidit Domino cum
tota domo sua, multíque Co-
rinthiorum audientes credebãt
& baptizabantur.
9 Dixit autem Dominus nocte
per visionem Paulo, Ne time,
sed loquere, "& ne tacueris.
10 Nam "ego sum tecum, & ne-
mo te "inuadet vt tibi malefa-
ciat: quoniam populus est mihi
multus in hac vrbe.
11 "Commoratus est itaque *illic*
annum & sex menses, docens
eos sermonem Dei.
12 Quum autẽ Gallio " esset Pro-
consul Achaiæ, insurrexerunt
concorditer Iudæi in Pau-
lum, & adduxerunt eum ad tri-
bunal,
13 Dicentes, Iste persuadet ho-
minibus colere Deum contra
Legem.
14 Paulo verò iam os aperturo,
dixit Gallio Iudæis, Siqua iniu-
ria esset, aut facinus malum, ô
Iudæi, "quatenus æquum esset
vos tolerarem:

6 Cõtradicẽtib⁹ autẽ eis, & blasphemãtibus, excutiẽs uestimenta sua, dixit ad eos, Sãguis uester sup caput uestrum: mundus ego, ex hoc ad Gentes uadam. Suprà, 13.g.52 mat. 10.b.14

7 Et migrans inde, intrauit in domum cuiusdam nomine Titi Iusti, colentis Deum, cuius domus erat coniuncta synagogæ.

8 Crispus autẽ Archisynagogus credidit Domino cum omni domo sua: & multi Corinthiorum audientes credebant, & baptizabantur. 1.Cor.1.b.14

9 Dixit autem Dominus nocte per uisionem Paulo, Noli timere, sed loquere, & ne taceas.

10 Propter quod ego sũ tecũ, & nullus nocere poterit tibi, quoniã populus est mihi multus in hac ciuitate.

11 Sedit autem annum & sex menses, docens apud eos uerbum Dei.

12 Gallione autem Proconsule Achaiæ, insurrexerunt uno animo Iudæi in Paulum, & adduxerũt eũ ad tribunal.

13 Dicentes, Quia contra Legem hic persuadet hominibus colere Deum.

14 Incipiente autem Paulo aperire os, dixit Gallio ad Iudæos, Si quidem esset iniquũ aliquid, aut facinus pessimũ, ô uiri Iudæi, rectè uos sustinerẽ:

6 Sanguis vester super caput vestrum, τὸ αἷμα ὑμῶν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ὑμῶν. Hebraicè דמכם על ראשכם in 2. Sam. 1. c. 16. Est autem obtestationis quædam species, quasi diceret Paulus, Video vos in perniciem vestrã ruere. Ego igitur Deum hìc corã vobis testor, nõ me sed vos vobisipsis causã esse exitii, vt loquitur Dauid 2. Sam. 1. c. 16. Sanguinis enim appellatione cũ cædes, tum verò omne exitii genus intelligitur, cuius causa is esse dicitur, Hebræorum more, cuius (vt ita loquar) capiti imponitur, id est cui imputatur. Itaque non satis rectè Castellio hũc Hebraismũ nuper expressit, quũ interpretaretur, Vos vestrã perniciẽ capite luetis. Nã obsecro, quid illud est, Luere suã perniciẽ? Neq; verò hìc duntaxat perituros illos prædicit Paulus, sed sua ipsorũ culpa perituros. quod iste aut prætermittere, aut obscurissimè dicere maluit quàm hebraissare, & ipsius Lucæ vestigia sectari.

7 Iusti, Ἰούστου. Vulg. Titi Iusti, Τίτου Ἰούστου. quod in vno codice legimus. Colẽtis, σεβομένου. In duob⁹ codicibus legimus φοβουμένου, timentis. Solet enim Lucas plerunque σεβομένους absolutè vocare qui à Paganismo defecerant, quos solemus religiosos interpretari.

9 Et ne tacueris, καὶ μὴ σιωπήσῃς. Pleonasmus Hebraicus, de quo diximus Ioh. 1. c. 20.

10 Ego sum tecum, ἐγώ εἰμι μετὰ σοῦ. Vide Luc. 1. f. 66. Inuadet, ἐπιθήσεται. Vulg. Poterit tibi nocere, vt videri possit legisse, δυνήσεται κακῶσαί σε.

11 Commoratus est, ἐκάθισε. Vulgata & Erasmus ad verbum, Sedit: quod verbum postea veteres Episcopi suum fecerunt: meritò id quidem, quum docendi officio fungerentur. Sed quorsum hoc ad illos qui sedẽ, docẽdi populi causa, nunquã aspexerunt? Est autẽ in hoc verbo hebrais. quẽ obseruauimus Mat. 4. c. 16.

12 Esset Proconsul Achaiæ, ἀνθυπατεύοντος τῆς Ἀχαΐας. Id est totius Græciæ. Cur autem Achaiæ Proconsul diceretur, explicat his verbis Pausanias, καλοῦσι δὲ, οὐχ Ἑλλάδος ἀλλ' Ἀχαΐας ἡγεμόνα οἱ Ῥωμαῖοι, διότι ἐχειρώσαντο τοὺς Ἕλληνας δι' Ἀχαιῶν τότε τοῦ Ἑλληνικοῦ προεστηκότων. Vocant, inquit, non Græciæ sed Achaiæ præsidem Romani, quòd Græcos subiecerint per Achæos qui tum Græciæ principes erant.

14 Quatenus æquum esset, κατὰ λόγον. Vulg. Rectè, ὀρθῶς. Eras. Meritò, εἰκότως. Ego hoc accipio exceptionis loco, vt illud sit omnino quod vernaculo sermone dicimus, *entant que de raison.*

15 Εἰ δὲ ζήτημά ἐστι περὶ λόγου καὶ ὀνομάτων καὶ νόμου τοῦ καθ' ὑμᾶς, ὄψεσθε αὐτοί· κριτὴς γὰρ ἐγὼ τούτων οὐ βούλομαι εἶναι.

15 Sin verò quæstio est de sermone & nominib⁹ & lege vestrate, ipsi videritis: iudex enim ego istarum rerum esse nolo.

15 *Si verò quæstiones sũt de verbo & nominibus & lege vestra, vos ipsi videritis: iudex ego horum nolo esse.*

16 Καὶ ἀπήλασεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ βήματος.

16 Et abegit eos à tribunali.

16 *Et minauit eos à tribunali.*

17 Ἐπιλαβόμενοι δὲ πάντες οἱ Ἕλληνες Σωσθένην τὸν ἀρχισυνάγωγον ἔτυπτον ἔμπροσθεν τοῦ βήματος· καὶ οὐδὲν τούτων τῷ Γαλλίωνι ἔμελεν.

17 Omnes autẽ Græci Sosthenẽ præfectũ synagogæ apprehensum verberabant ante tribunal: neque quicquam eorum Gallioni curæ erat.

17 *Apprehẽdẽtes autẽ õnes Sosthenẽ principẽ synagogæ percutiebant eum antè tribunal: & nihil eorum Gallioni curæ erat.*

18 Ὁ δὲ Παῦλος ἔτι προσμείνας ἡμέρας ἱκανάς, τοῖς ἀδελφοῖς ἀποταξάμενος, ἐξέπλει εἰς τὴν Συρίαν, καὶ σὺν αὐτῷ Πρίσκιλλα καὶ Ἀκύλας, κειράμενος τὴν κεφαλὴν ἐν Κεγχρεαῖς· εἶχε γὰρ εὐχήν.

Numer. 6. c. 18 infrà, 21. d. 24

18 Paulus verò quum adhuc *illic* permansisset dies multos, vale dicto fratribus, enauigauit in Syriam, & cum eo Priscilla & Aquila, quum ‖totondisset caput Cenchreis: habebat enim votum.

18 *Paulus verò quũ adhuc sustinuisset dies multos, fratribus valefaciẽns, nauigauit Syriam, & cum eo Priscilla & Aquila, qui sibi totonderat in Cenchris caput: habebat enim votum.*

19 Κατήντησε δὲ εἰς Ἔφεσον, κἀκείνους κατέλιπεν αὐτοῦ· αὐτὸς δὲ εἰσελθὼν εἰς τὴν συναγωγὴν, διελέχθη τοῖς Ἰουδαίοις.

19 Peruenit autẽ Ephesum, & eos ibi reliquit: ipse verò ingressus synagogã, disseruit cũ Iudæis.

19 *Deuenitque Ephesũ, & illos ibi reliquit. Ipse verò ingressus synagogam disputabat cum Iudæis.*

20 Ἐρωτώντων δὲ αὐτὸν ἐπὶ πλείονα χρόνον μεῖναι παρ' αὐτοῖς, οὐκ ἐπένευσεν·

20 Rogantibus autem ipsis vt diutius apud ipsos maneret, non annuit:

20 *Rogantibus autẽ eis vt ampliori tempore maneret, non consensit.*

21 Ἀλλ' ἀπετάξατο αὐτοῖς, εἰπών, Δεῖ με πάντως τὴν ἑορτὴν τὴν ἐρχομένην ποιῆσαι εἰς Ἱεροσόλυμα· πάλιν δὲ ἀνακάμψω πρὸς ὑμᾶς, τοῦ Θεοῦ θέλοντος. Καὶ ἀνήχθη ἀπὸ τῆς Ἐφέσου.

1. Cor. 4. d. 19 iac. 4. d. 15

21 Sed vale dixit eis, dicens, Oportet omnino me festũ quod instat agere Hierosolymis: sed iterum reuertar ad vos, ‖ Deo volente. Et prouectus est Epheso.

21 *Sed valefaciens, & dicens, Iterum reuertar ad vos, Deo volente: profectus est ab Epheso.*

22 Καὶ κατελθὼν εἰς Καισάρειαν, ἀναβάς, καὶ ἀσπασάμενος τὴν ἐκκλησίαν, κατέβη εἰς Ἀντιόχειαν.

22 Quúmq; descendisset Cæsareã, ascẽdissẽtque *Hierosolymam*, ac salutasset Ecclesiam, descendit Antiochiam.

22 *Et descendens Cæsaream, ascendit, & salutauit Ecclesiam, & descendit Antiochiam.*

23 Καὶ ποιήσας χρόνον τινά, ἐξῆλθε, διερχόμενος καθεξῆς τὴν Γαλατικὴν

23 Et quum peregisset *illic* aliquantum temporis, abiit, peragrans ordine Galaticam

23 *Et facto ibi aliquãto tẽpore, profectus est, perambulans ex ordine Galaticã*

15 De sermone, περὶ λόγου. Vel, De eo quod aliquis dixerit, puta quòd hoc vel illud non rectè dixerit, vt vestra fert religio. Et nominibus, καὶ ὀνομάτων. Vel, & verbis. Profanus enim homo putat verborum potius quàm rerum esse controuersiam, & doctrinam Dei habet pro verbis inanibus.

18 Quum totondisset caput, κειράμενος τὴν κεφαλήν. Vulgata, Qui totonderat caput, manifestè hoc referens ad Aquilam. Beda etiam testatur codicem se vidisse qui plurali numero haberet, Qui totonderant caput, & habebant votum: vt ad Aquilam & Priscillam referretur. Quia tamen ambiguus est sermo, vt non minus ad Paulum quàm ad Aquilam referri possit, ita conuerti vt liberum iudicium lectori relinquatur: quãuis quod ad me attinet, malim de Paulo interpretari, qui factus est omnibus omnia. Quod autẽ adfert in suis annotationibus Castellio, vero propius videri hoc de Aquila dici, ex eo quòd Lucas vxorem viro præposuit, cuius ordinis, inquit, (quum aliâs non soleat) quæ causa fuerit non video, nisi vt intelligeretur participium κειράμενος ad Aquilæ nomen, cui protinus coniungitur, referri: quod non fieret si Aquilam anteposuisset: hoc, inquam, falsò & incogitanter ab illo dicitur. nam hoc ipso cap. v. 26 (vt habet Vetus versio) iterum posteriore loco vir nominatur: & quum Paulus in Epistolis duos istos ter appellet, bis vxorem viro præponit, Græcorum etiam codicum consensu. Quamobrem autem hoc sit factum, non minus ineptum est quærere, quàm disputare cum Grammaticis cur Homerus Iliada sit à nomine μῆνιν auspicatus.

21 Vale dixit, ἀπετάξατο. Vulgata barbarè, Valefaciens. Vide Mat. 6. f. 56. Oportet omnino, δεῖ πάντως. Totum hoc membrum deest in Vulgata editione.

22 Cæsaream, εἰς Καισάρειαν. Cæsaream scilicet Stratonis, portum ab Herode structum, vt inde Hierosolymam contenderet. Ridiculum est autem quòd Hieronymus de Cæsarea Cappadociæ ista interpretatur. quem saltem oportuerat considerare verbum ἀνήχθη de iis dici qui nauigant. Ascendissétque *Hierosolymam*, ἀναβάς. Nomen Hierosolymæ suppleui, quoniam hoc omnino postulat sententia, etiãsi ex verbo Ascẽdendi, satis per se intelligitur.

23 Quum peregisset, ποιήσας. Sic etiam accipitur idem verbum ποιεῖν pro διατρίβειν infrà 20. a. 3: quanquam fortassis ea est emphasis huius verbi vt etiam significet Paulum quandiu illic versatus est, in perpetuo opere fuisse, vt exposuimus Mat. 20. b. 12.

χώραν καὶ Φρυγίαν, ἐπιστηρίζων πάντας τοὺς μαθητάς.

Ἰουδαῖος δέ τις Ἀπολλὼς ὀνόματι, Ἀλεξανδρεὺς τῷ γένει, ἀνὴρ λόγιος, κατήντησεν εἰς Ἔφεσον, δυνατὸς ὢν ἐν ταῖς γραφαῖς.

Οὗτος ἦν κατηχημένος τὴν ὁδὸν τοῦ Κυρίου· καὶ ζέων τῷ πνεύματι, ἐλάλει καὶ ἐδίδασκεν ἀκριβῶς τὰ περὶ τοῦ Κυρίου, ἐπιστάμενος μόνον τὸ βάπτισμα Ἰωάννου.

Οὗτός τε ἤρξατο παρρησιάζεσθαι ἐν τῇ συναγωγῇ. Ἀκούσαντες δὲ αὐτοῦ Ἀκύλας καὶ Πρίσκιλλα προσελάβοντο αὐτὸν, καὶ ἀκριβέστερον αὐτῷ ἐξέθεντο τὴν τοῦ Θεοῦ ὁδόν.

Βουλομένου δὲ αὐτοῦ διελθεῖν εἰς τὴν Ἀχαΐαν, προτρεψάμενοι οἱ ἀδελφοὶ, ἔγραψαν τοῖς μαθηταῖς ἀποδέξασθαι αὐτόν· ὃς παραγενόμενος συνεβάλετο πολὺ τοῖς πεπιστευκόσι διὰ τῆς χάριτος.

Εὐτόνως γὰρ τοῖς Ἰουδαίοις διακατηλέγχετο δημοσίᾳ, ἐπιδεικνὺς διὰ τῶν γραφῶν εἶναι τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν.

Κεφάλαιον ιθ

Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ τὸν Ἀπολλὼ εἶναι ἐν Κορίνθῳ, Παῦλον διελθόντα τὰ ἀνωτερικὰ μέρη, ἐλθεῖν εἰς Ἔφεσον· καὶ εὑρών τινας μαθητὰς,

Εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Εἰ Πνεῦμα ἅγιον ἐλάβετε πιστεύσαντες; Οἱ δὲ εἶπον πρὸς αὐτὸν, Ἀλλ᾽ οὐδὲ εἰ Πνεῦμα ἅγιον ἐστιν, ἠκούσαμεν.

Εἶπέ τε πρὸς αὐτοὺς, Εἰς τί οὖν 3

regionē & Phrygiam, confir-
mans omnes discipulos.
24 Iudæus autem quidam ‖ A-
pollos nomine, Alexandrinus
natione, vir eloquens, peruenit
Ephesū, " potens in Scripturis.
25 Hic erat " initiatus via Domi
ni, & feruēs spiritu, loquebatur
& docebat " diligenter ea quæ
sunt Domini, sciens tātùm Ba-
ptisma Iohannis.
26 Cœpitque liberè loqui in sy-
nagoga. Quē quum audissent
‖ Aquila & Priscilla assumpse-
runt eum, & " exquisitius ei ex-
posuerunt " viam Dei.
Quū autem vellet transire in
27 Achaiam, fratres *eum* adhorta
ti, scripserunt discipulis vt exci
perent eum: qui quum aduenis-
set, multum contulit iis qui cre
diderant " per gratiam.
28 " Magna enim contentione
Iudæos magis ac magis redar
guebat publicè, ostēdēs per Scri
pturas " Iesum esse Christū illū.

CAP. XIX.

1 FActum est autem interim
dum Apollos esset Corin-
thi, vt Paulus peragratis supe-
rioribus partibus veniret Ephe
sum: vbi quum discipulos in-
uenisset,
2 Dixit eis, Num " Spiritū san-
ctum accepistis posteaquam
credidistis? At illi dixerunt
ei, Imò ne hoc quidem audiui-
mus an sit Spiritus sanctus.
3 Tunc dixit eis, " In quid ergo

regionem & Phrygiam,
confirmans omnes disci-
pulos.
Iudæus autem quidam
24 *Apollos nomine, Alexan*
drinus genere, uir elo- 1.Cor.1.b.12
quens, deuenit Ephesū,
potens in Scripturis.
25 *Hic erat edoctus uiam*
Domini: & feruens spi-
ritu, loquebatur & doce
bat diligenter ea quæ
sunt Iesu, sciens tantùm
Baptisma Iohannis.
26 *Hic ergo cœpit fiducia-*
liter agere in synagoga.
Quē quū audissent Pri
scilla & Aquila, assum- Rom.16.a.3
pserūt eū, & diligentius
exposuerunt ei uiā Dei.
27 *Quū autē uellet ire A-*
chaiā, exhortati fratres,
scripserunt discipulis ut
susciperent eū. Qui quū
uenisset, contulit multum
ijs qui crediderant.
Vehementer enim Iu
28 *dæos reuincebat publi-*
cè, ostendens per Scri-
pturas esse Christum Ie-
sum.

CAP. XIX.

1 *FActum est autē quū*
Apollos esset Corinthi,
ut Paulus peragratis
superioribus partibus
ueniret Ephesum, &
inueniret quosdam di-
scipulos.
2 *Dixitque ad eos, Si Spi*
ritum sanctum accepistis
credentes? At illi dixe-
runt ad eum, Sed neque
si Spiritus sanctus est au
diuimus.
3 *Ille uerò ait, In quo igitur*

24 Potēs in Scripturis, δυνατὸς ὢν ἐν ταῖς γραφαῖς. Hebrais. pro, Scripturarū cognitione egregiè instructus.

25 Initiatus, κατηχημένος. Vulg. Edoctus. Eras. Institutus. Vide Luc. 1.a.4. Diligenter, ἀκριβῶς: id est ἐπιμελῶς. Sic enim commendatur illius summa diligentia, potius quàm peritia Euangelicæ doctrinæ, quam duntaxat degustarat, vt apparet ex iis quæ sequuntur.

26 Exquisitius, ἀκριβέστερον. Vulgata, Diligentius. quod non quadrat. Neque enim de diligentia hoc dicitur, vt in superiore versiculo, sed de doctrina ipsa. Erasmus, Exactius. Vide Luc. 1.a.3. Viam Dei, τὴν τοῦ Θεοῦ ὁδόν: id est viam quæ ad Deum ducit, quam paulo antè viam Domini vocauit. quem Hebraismum exposuimus Marci 12.b.14.

27 Per gratiam, διὰ τῆς χάριτος. Connecti hoc potest vel cum participio proximo, vel cum verbo συνεβάλετο, quod probabilius quidem est si sententiam spectes: sed durius tamen propter traiectionem. Si ad participium referas, χάριτος appellatione intelligetur gratuitus Dei fauor à quo vno manat fides: sin ad verbum, χάρις declarabit dona illa Dei eximia in hunc hominem collata, quibus non mediocriter adiuta fuit Ecclesia Corinthiaca. Ego neutri expositioni volui præiudicium adferre.

28 Magna enim cont. εὐτόνως γάρ. Vti volui hac periphrasi vt Græci vocabuli emphasin seruarē, quo significatur eloquētē hūc hominē omnes (quod aiūt) neruos reuincēdis Iudæis contēdisse. Vulg. & Eras. Vehemēter, id est ἐντόνως. Sed & paulo pòst nō satis expressè videntur interpretati διακατηλέγχετο, reuincebat. Nā præpositio διὰ significationē auget, vt in διαμαρτυρεῖν, διακριβοῦν, & similibus. Ideo conuerti, Magis ac magis redarguebat.

Iesum esse Christū illū, εἶναι τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν. Vulg. Esse Christū Iesum, nimiū obscurè. Nā articulus τὸν Χριστὸν non ideo additus est vt subiectum declaret, sicut Iac. 1.a.1, sed διακριτικῶς positus est, vt Messiā illum significet, quum alioqui Christi dicerentur omnes reges & sacerdotes.

IN CAPVT XIX.

2 Spiritum sanctum, Πνεῦμα ἅγιον. Id est, dona illa eximia Spiritus sancti, μετωνυμικῶς, quæ tum in Ecclesia vigebant, vt vel ex eo apparet quod scribitur infrà, versu 26.

3 In quid ergo baptizati estis? εἰς τί οὖν ἐβαπτίσθητε; Id est, Qua igitur doctrina imbuti & initiati estis? Vulg.

In quo igitur baptizati estis? Eras. Quo igitur baptizati estis? Vtrãque hanc interpretationem, ac illam præsertim, idcirco repudio q εἰς pro ἐν interpretetur: perinde acsi scriptum esset ἐν τίνι: vt sit hæc sententia, Si non estis baptizati Spiritu sancto, qua re igitur estis baptizati? Quanuis enim εἰς pro ἐν sæpe vsurpetur, tamen hæc enallage (meo iudicio) nullo modo huic loco conuenit. Neque enim puto quærere Apostolum aut à quo, aut quomodo, aut quorsum sint baptizati, denique ne hoc quidem puto rogare an sint baptizati: sed quum illi dicerent se nescire an sit Spiritus sanctus, ac proinde ostẽderent se ignorare totam Ecclesiæ Christianæ rationẽ, qui tamẽ se discipulos dicebãt: credo sciscitari Paulũ cui igitur doctrinæ nomẽ dederint, & quales se esse profiteãtur. Vtitur autẽ vocabulo Baptizãdi & Baptismatis: quia Baptismus erat initiationis ac professionis discipulorum tessera. Quod vt planius fiat, sciendum est quid valeant hæc dicendi genera quæ in Scripturis occurrunt, & quatenus inter se differant. Baptizari in aliquem, vt in Mosen, 1. Cor. 10. a. 2. Baptizari in baptisma alicuius, vt Iohannis hoc in loco. Baptizari in nomen alicuius, vt Patris, Filii, ac Spiritus sancti, Mat. 28. d. 19, vel Christi, vt suprà, 2. f. 28, vel Pauli, vt 1. Cor. 1. b. 14. Baptizari in mortem Christi, vt Rom. 6. a. 3, seu pro mortuis, vt 1. Cor. 15. d. 29, seu in vnum corpus, vt 1. Cor. 12. b. 13, seu in remissionẽ peccatorum, vt suprà, 2. f. 38: denique baptizari aqua & baptizari Spiritu sancto. Itaque BAPTIZARI IN MOSEN, declarat, Mosis auspiciis ac ductu baptizari: quod dicendi genus semel tantùm reperio. BAPTIZARI IN IOHANNIS BAPTISMA, significat, doctrinam quam Iohannes annuntiabat, ac Baptismi symbolo obsignabat, profiteri & amplecti. BAPTIZARI IN EIVS NOMEN dicimur, cui nos per Baptismum dicamus ac consecramus: quamobrẽ rectè Paulus negat sese in nomẽ suũ quenquam baptizasse. BAPTIZARI autem IN CHRISTI MORTEM, seu PRO MORTVIS, dicuntur fideles, vt per Christi mortem peccatum in ipsis moriatur ac aboleatur: & IN VNVM CORPVS, vt omnes in Christo capite coalescant: & IN REMISSIONEM PECCATORVM, vt Christi sanguine abluantur, vt præpositio εἰς in istis omnibus finalẽ (quam vocant) causam designet. BAPTIZARI AQVA, siue ἐν ὕδατι, id est in aqua, nihil aliud quàm aqua immergi declarat, quæ est externa Baptismi ceremonia: BAPTIZARI autem SPIRITV, aliò spectat, nempe ad Spiritus sancti dona quibus fideles cælitus visibili signo imbuebantur, interdum ante Baptismum aquæ, vt ex Cornelii historia apparet: interdum post Baptismum, vt istis accidit de quibus hîc agitur. Ex his autem diligenter consideratis hoc quoque efficitur, Baptismatis vocabulum triplici significatione vsurpari, quarum vna propria est, duæ translatitiæ. Propria est, quũ immersionem seu tinctionem declarat, quæ etiam ab effectu ablutio seu lauacrum dicitur. Vna est translatitia, quum pro donorum Spiritus sancti quasi effusione accipitur, vt suprà, 1. a. 5, & 2. a. 2, & 10. g. 47, & 11. b. 16. Altera, quum pro Iohannis doctrina, vt quum quæritur an Baptismus Iohannis è cælo sit an ex hominibus: quum dicitur Apollos nihil nouisse quàm Iohannis Baptisma, vt suprà 18. g. 25. item quum dicitur Iohannes prædicasse Baptismum resipiscentiæ, vt suprà, 13. d. 24, & in hoc versiculo ac proximè sequente. Quod autem de Baptismatis nomine dicimus, de ipso quoque Baptizandi verbo simili ratione accipiendum est. Nam baptizare dicitur minister qui aqua tingit, & baptizari qui aqua tingitur: item baptizat Deus quum Spiritus sui dona impertitur, & baptizatur Spiritu à Deo qui Spiritus donum accipit. Baptizauit demum Baptismo resipiscentiæ Iohannes quum resipiscentiam doceret, cuius symbolum erat Baptismus quem primus administrauit: & baptizari dicuntur in Baptismate Iohannis quicunque eo doctrinæ genere fuerunt instituti. Quum autem appareat minimè extinctam fuisse cum Iohanne ipsius existimationem, sed post eius obitum multos fuisse tum qui ea docerent quæ de Messiæ officio ac vitæ innocentia diuinitus disseruerat: tùm etiam qui hæc audita amplecterentur, quanuis Christi officium non nossent, (vt de Apollo paulo antè Lucas testatus est) nec tamen vsquam legamus, vel etiam probabile videatur, istos, etiãsi eadẽ illa in genere docerent quæ Iohannes, Baptismum tamen Iohannis exemplo vsurpasse: minimè certè necesse est vt vbicunque fit Baptismatis Iohannis mẽtio, ipsam Baptismi ceremoniam vsurpatam putemus. Itaque qui, propterea quòd isti paulo pòst dicũtur in nomine Iesu Christi baptizati, colligunt diuersum fuisse Baptismum Iohannis à Baptismo Christi, ideóque ipsos fuisse rebaptizatos, certo fundamento destituuntur. Sunt autẽ multo ineptiores qui rebaptizationem ex hoc loco volunt stabilire. Nã etiãsi concederem istos bis fuisse baptizatos, non tamen consequeretur iterandum Christi Baptismum.

ἐβαπτίσθητε; Οἱ δὲ εἶπον, Εἰς τὸ Ἰωάννου βάπτισμα.

baptizati estis? At illi dixerunt, In Iohannis Baptisma.

baptizati estis? Qui dixerunt, In Iohãnis baptismate.

Mat. 3. c. 11 mar. 1. a. 8 luc. 3. b. 6 ioh. 1. d. 26

4 Εἶπε δὲ Παῦλος, Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισε βάπτισμα μετανοίας, τῷ λαῷ λέγων, εἰς τὸν ἐρχόμενον μετ' αὐτὸν ἵνα πιστεύσωσι, τουτέστιν εἰς τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν.

4 Dixit autem Paulus, ‖ Iohannes quidem baptizauit Baptismo resipiscentiæ, dicens populo vt in eum qui venturus erat post ipsum, crederent, hoc est in Christum Iesum.

4 *Dixit autem Paulus, Iohannes baptizauit Baptismo pœnitentiæ populum, dicens, in eum qui uenturus esset post ipsum ut crederent, hoc est in Iesum.*

5 Ἀκούσαντες δὲ ἐβαπτίσθησαν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

5 His igitur auditis baptizati sunt in nomen Domini Iesu.

5 *His auditis baptizati sunt in nomine Domini Iesu.*

6 Καὶ ἐπιθέντος αὐτοῖς τοῦ Παύλου τὰς χεῖρας, ἦλθε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ' αὐτούς, ἐλάλουν τε γλώσσαις, καὶ προεφήτευον.

6 Et quum imposuisset eis manus Paulus, venit Spiritus sanctus in eos, & loquebantur linguis, & prophetabant.

6 *Et quum imposuisset illis manus Paulus, uenit Spiritus sanctus super eos, & loquebantur linguis, & prophetabant.*

4 Iohãnnes quidẽ, Ἰωάννης μὲν. Rursus ponitur μὲν nõ sequẽte particula δὲ, quod iã bis annotauimus. In eũ, εἰς τὸν. Eras. De eo qui venturus esset. Hæc enim cõiunxit cũ participio λέγων, quũ per traiectionẽ cõstruẽda sint cum verbo πιστεύσωσι. Idque ita esse, vel ex eo apparet quòd in vetustis codicibus post λέγων subiicitur distinctio. Sed & alibi passim occurrunt huius traiectionis exempla, quæ annotabimus Rom. 11. v. 31.

Ἦσαν δὲ οἱ πάντες ἄνδρες ὡσεὶ δεκαδύο.

7 Erant autem omnes isti viri circiter duodecim.

7 Erant autem omnes uiri fere duodecim.

Εἰσελθὼν δὲ εἰς τὴν συναγωγὴν, ἐπαῤῥησιάζετο, ἐπὶ μῆνας τρεῖς διαλεγόμενος καὶ πείθων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ.

8 Ipse porro ingressus synagogã, liberè loquebatur, ad tres menses disserens & suadens quæ ad regnum Dei *pertinent*.

8 *Introgressus autẽ synagogã, cum fiducia loquebatur, p tres mẽses disputãs & suadẽs de regno* Dei.

Ὡς δέ τινες ἐσκληρύνοντο καὶ ἠπείθουν, κακολογοῦντες τὴν ὁδὸν ἐνώπιον τοῦ πλήθους, ἀποστὰς ἀπ᾽ αὐτῶν, ἀφώρισε τοὺς μαθητὰς, καθ᾽ ἡμέραν διαλεγόμενος ἐν τῇ σχολῇ τυράννου τινός.

9 Quũ autẽ quidã indurarentur & parere nollẽt, malè loquẽtes ¨de via *Domini* apud multitudinẽ, abscedẽs ab illis, separauit discipulos, quotidie disserens in schola ¨tyranni cuiusdam.

9 *Quũ autẽ quidã indurarẽtur & nõ crederẽt, maledicẽtes uiã mul titudine, discẽdẽs ab eis, segregauit discipulos, quotidie disputãs in schola tyranni cuiusdam.*

Τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ ἔτη δύο· ὥστε πάντας τοὺς κατοικοῦντας τὴν Ἀσίαν ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, Ἰουδαίους τε καὶ Ἕλληνας.

10 Hoc autẽ factum est per biennium: *ita* vt omnes qui habitabant in Asia, tum Iudæi tũ Græci, audirent sermonem Domini Iesu.

10 *Hoc autem factum est per biennium, ita ut omnes qui habitabant in Asia audirent uerbum* Do*mini*, Iud*æi atque Gentiles.*

Δυνάμεις τε οὐ τὰς τυχούσας ἐποίει ὁ Θεὸς διὰ τῶν χειρῶν Παύλου·

11 Virtutes autẽ nõ vulgares edebat Deus per manus Pauli:

11 *Virtutésque non quaslibet faciebat* Deus *per manum* Pauli:

Ὥστε καὶ ἐπὶ τοὺς ἀσθενοῦντας ἐπιφέρεσθαι ἀπὸ τοῦ χρωτὸς αὐτοῦ σουδάρια ἢ σιμικίνθια, καὶ ἀπαλλάσσεσθαι ἀπ᾽ αὐτῶν τὰς νόσους, τά τε πνεύματα τὰ πονηρὰ ἐξέρχεσθαι ἀπ᾽ αὐτῶν.

12 *Ita* vt etiam ad ægrotos deferrentur à corpore eius ¨sudaria seu semicinctia, & discederent ab eis morbi, & spiritus mali ab eis exirent.

12 *Ita ut etiã super languidos deferrentur à corpore eius sudaria uel semicinctia: & recedebant ab eis languores, & spiritus nequam egrediebantur.*

Ἐπεχείρησαν δέ τινες ἀπὸ τῶν περιερχομένων Ἰουδαίων ἐξορκιστῶν ὀνομάζειν

13 Aggressi sunt verò quidam ex circulatoribus Iudæis ¨exorcistis nominare

13 *Tẽtauerunt autem quidam de circũeũtibus* Iu*dæis exorcistis inuocare*

9 De via *Domini*, τὴν ὁδόν. Vsitatum est Hebræis Viæ nomine significare certam aliquam vitæ rationem: nec dubium est quin per antonomasiam sic vocatus sit Christianismus. Plerunque tamen additur aliquid ex quo id possit intelligi, vt Via pacis, Via salutis, Via Domini, quod perspicuitatis causa expressimus tum hoc loco, tum etiam hoc eodem capite, v.23. αἵρεσιν Paulus nominat infrà, 24. v.14. Tyranni cuiusdã, τυράννου τινός. In vno codice additum legimus ἀφ᾽ ὥρας πέμπτης ἕως δεκάτης, ab hora quinta ad decimam. Cæterùm tyranni appellatione nonnulli potentem quempiam principem intelligunt: alii sentiunt gymnasium ab aliquo tyranno fuisse olim ædificatum, à quo cognomentum accepisset. Sed simplicissima erit expositio si proprium nomen esse dixerimus. At enim (inquit Erasmus) si nomen est proprium, cur addit τινός? Imò verò constat hoc dicendi genus frequenter vsurpari quoties ignotus quispiam nominatim appellatur: & ne lõgius petãtur exẽpla, sic noster Lucas infrà, 21.c.16, & 22.c.12, & 24.a.1, & 25.e.19. Reperio tamẽ nõnihil apud Strab. lib.14, quod fortassis ad huius nominis explicationẽ facit. Notũ enim est omnib[9], tyrãnos à veteribus fuisse dictos in genere quos postea βασιλεῖς, id est reges, vocarũt. Sic autẽ Strabo, qui nõ procul ab his tẽporibus vixit, Ἄρξαι δέ φησιν Φερεκύδης Ἄνδροκλον τῆς Ἰώνων ἀποικίας ὕστερον τῆς Αἰολικῆς, υἱὸν γνήσιον Κόδρου τοῦ Ἀθηνῶν βασιλέως, καὶ γενέσθαι τοῦτον Ἐφέσου κτίστην· διόπερ τὸ βασίλειον τῶν Ἰώνων ἐκεῖ συστῆναι φασί. καὶ ἔτι νῦν οἱ ἐκ τοῦ γένους ὀνομάζονται βασιλεῖς, ἔχοντές τινας τιμάς, προεδρίαν τε ἐν ἀγῶσι, καὶ πορφύραν ἐπίσημον τοῦ βασιλικοῦ γένους, σκίπωνα ἀντὶ σκήπτρου, καὶ τὰ ἱερὰ τῆς Ἐλευσινίας Δήμητρος. Id est, Ducem fuisse Ionum demigrationis, quæ Æolicam est consequuta, Androclum Codri Athenarum regis legitimũ filium, ait Pherecydes, ac Ephesum condidisse: quamobrem etiam aiunt Ionum regiam Ephesi collocatã. Sed & nũc quoq; qui ex eo genere sunt, reges vocantur, & quibusdã fruũtur honoribus, vt qui primo loco sedeant in certaminibus, purpuram habeant regiæ gentis insigne, scipionem quoque pro sceptro, & Eleusiniæ Cereris sacra.

12 Sudaria seu semicinctia, σουδάρια ἢ σιμικίνθια. Duo sunt Latina vocabula terminatione Græca inflexa: ac de priore quidẽ cõstat, de posteriore nõ itẽ. In vno quidẽ exẽplari Græco hæc reperim[9] ad marginẽ annotata, Ἀμφότερα λινοειδῆ εἰσι· πλὴν τὰ μὲν σουδάρια ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἐπιβάλλεται, τὰ δὲ σιμικίνθια ἐν ταῖς χερσὶ κατέχουσι, πρὸς τὸ ἀπομάττεσθαι τὰς ὑγρότητας τοῦ προσώπου, οἷον ἱδρῶτα, δάκρυα, πτύελον, καὶ τὰ ὅμοια. Id est, Vtraque linea sunt: sed sudaria quidẽ capiti iniiciuntur, semicinctia verò manibus gestant, abstergendis humidis à facie excremẽtis, vt sudore, lacrymis, sputo, & similibus. Hãc expositionẽ si sequamur, sudariũ id erit quod vocamus *un couurechef*, semicinctiũ *un mouchoir*. Græcus scholiastes eadem habet: quibus tamen addit nonnulla, sed eiusmodi vt intelligere non potuerim. Mihi verò Lucas videtur sudarium & semicinctiũ pro eodẽ accipere, nisi pro ἢ legas καί: quam lectionem in vno duntaxat codice deprehendimus. Martialis in Apophoretis, Det tunicã diues, ego te præcingere possum. Itaque eo nomine puto vocari quæ vulgò *deuantiers* appellant, quòd anteriorẽ partem corporis à cingulo ad pedes præcingant. Solent autem mechanici præsertim his vti, præterea etiam mulieres fere omnes: vnde factum vt alterum earum cingulum à quo solebant olim ista semicinctia pendere, *demiceincts* vulgò appellent.

13 Exorcistis, ἐξορκιστῶν. De istis circulatoribus nonnihil diximus Mat.12. versu 27. Retinuimus autem Græcum exorcistarum nomen vt satis vsitatum. Sic ergo vocati sunt qui dæmonas eiiciebãt, addita per Dei

nomen obteſtatione, quam vulgò Coniurationem vocant. Et ita vocati ſunt initio qui miraculorũ dono pollẽtes, manus imponebãt energumenis, id eſt à dæmonio obſeſſis. Inde poſtea factus eſt nouus ordo quẽ vocãt, vt ſeptẽ ſacramentorũ numerus in alias hebdomadas diuideretur, ita ludificante Satana Epiſcoporũ ignauiã.

ἐπὶ τοὺς ἔχοντας τὰ πνεύματα τὰ πονηρὰ, τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, λέγοντες, Ὁρκίζομεν ὑμᾶς τὸν Ἰησοῦν ὃν ὁ Παῦλος κηρύσσει.

ſuper eos qui habebant ſpiritus malos, nomen Domini Ieſu, dicentes, Adiuramus vos per Ieſũ quẽ Paulus prædicat.

ſup eos q habebãt ſpirit' malos, nomẽ Domini Ieſu, dicẽtes, Adiuro uos p Ieſũ quẽ Paul' prædicat.

14 Ἦσαν δέ τινες υἱοὶ Σκευᾶ Ἰουδαίου Ἀρχιερέως ἑπτὰ, οἱ τοῦτο ποιοῦντες.

14 Erant autẽ quidam filii Sceuæ Iudæi principis Sacerdotũ ſeptem, qui hoc faciebant.

Erãt aũt qdã Sceuæ Iudæi principis Sacerdotũ ſeptẽ filii q hoc faciebãt. 14

15 Ἀποκριθὲν δὲ τὸ πνεῦμα τὸ πονηρὸν εἶπε, Τὸν Ἰησοῦν γινώσκω, καὶ τὸν Παῦλον ἐπίσταμαι, ὑμεῖς δὲ τίνες ἐστέ;

15 Reſpondẽs verò ſpiritus malus, dixit, Ieſum noui, & Paulũ ſcio: vos autem qui eſtis?

Reſpondens autem ſpiritus nequam dixit eis, Ieſum noui, & Paulum ſcio: uos autẽ qui eſtis? 15

16 Καὶ ἐφαλλόμενος ἐπ᾽ αὐτοὺς ὁ ἄνθρωπος ἐν ᾧ ἦν τὸ πνεῦμα τὸ πονηρὸν, καὶ κατακυριεύσας αὐτῶν, ἴσχυσε κατ᾽ αὐτῶν· ὥστε γυμνοὺς καὶ τετραυματισμένους ἐκφυγεῖν ἐκ τοῦ οἴκου ἐκείνου.

16 Et iſiliit in eos homo in quo erat ſpiritus malus, & ¨ ſuperatis illis, inualuit contra eos: ita vt nudi & vulnerati effugerẽt ex domo illa.

16 *Et inſiliẽs homo in eos in quo erat dæmonium peſſimum, & dominatus amborum, inualuit contra eos, ita ut nudi & dilacerati effugerent de domo illa.*

17 Τοῦτο δὲ ἐγένετο γνωστὸν πᾶσιν Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησι τοῖς κατοικοῦσι τὴν Ἔφεσον, καὶ ἐπέπεσε φόβος ἐπὶ πάντας αὐτοὺς, καὶ ἐμεγαλύνετο τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

17 Id verò innotuit omnibus tum Iudæis tum Græcis qui habitabant Epheſi: & incidit timor in eos omnes, & magnificabatur nomen Domini Ieſu.

Hoc autẽ notũ factũ eſt omnibus Iudæis atq; Gẽtilibus q habitabãt Epheſi: & cecidit timor ſup omnes illos, & magnificabatur nomẽ Domini Ieſu. 17

18 Πολλοί τε τῶν πεπιστευκότων ἤρχοντο, ἐξομολογούμενοι καὶ ἀναγγέλλοντες τὰς πράξεις αὐτῶν.

18 Et multi eorum qui crediderant, veniebant confitentes & ¨ indicantes facta ſua.

Multique credentium ueniebant, confitentes & annuntiantes actus ſuos. 18

19 Ἱκανοὶ δὲ τῶν τὰ περίεργα πραξάντων, συνενέγκαντες τὰς βίβλους, κατέκαιον ἐνώπιον πάντων· καὶ συνεψήφισαν τὰς τιμὰς αὐτῶν, καὶ εὗρον ἀργυρίου μυριάδας πέντε.

19 Multi verò ex iis qui curioſas artes exercuerant, comportatos libros exuſſerunt in omnium conſpectu: quorum ſupputatis pretiis, repererunt ¨ denariorũ quinquaginta millia.

Multi autem ex eis q fuerant curioſa ſectati, contulerunt libros & cõbuſſerunt coram omnibus, & computatis pretiis illorum, inuenerunt pecuniam denariorum quinquaginta millium. 19

20 Οὕτω κατὰ κράτος ὁ λόγος τοῦ Κυρίου ηὔξανε καὶ ἴσχυεν.

20 Ita fortiter creſcebat ſermo Domini & inualeſcebat.

20 *Ita fortiter creſcebat uerbũ Dei, & confortabatur.*

21 Ὡς δὲ ἐπληρώθη ταῦτα, ἔθετο ὁ Παῦλος ἐν τῷ πνεύματι, διελθὼν τὴν Μακεδονίαν καὶ Ἀχαΐαν, πορεύεσθαι εἰς Ἱερουσαλήμ,

21 His autem expletis, propoſuit Paulus ¨ per Spiritum peragrata Macedonia & Achaia proficiſci in Hieruſalem,

21 *His autẽ expletis, propoſuit Paulus in ſpiritu, tranſita Macedonia & Achaia, ire Ieroſolymã.*

16 Superatis illis, κατακυριεύσαι αὐτῶν. Vulg. Dominatus amborum. Nam pro αὐτῶν legit ἀμφοτέρων. Eraſmus, Dominatus eis. Sed τὸ κατακυριεύειν trãſlatitiè hîc accipitur, nec aliud declarat quàm dæmoniacum iſtum illis ſeſe fruſtra tuentibus ſuperiorem euaſiſſe: ſicut vulgò dicimus, *ſe faire maiſtre de quelqu'un.*

18 Indicantes, ἀναγγέλλοντες. Vulgata & Eraſ. Annuntiantes. Ego illud malui, quia non agitur hîc de nũtio aliquo, ſed τὸ ἀναγγέλλειν opponitur τῷ κρύπτειν. Publicè igitur iſti metu diuini iudicii perterriti, errata ſua profeſſi ac deteſtati ſunt. Sed quorſum hoc ad carnificinam illam confeſſionis quam auricularem vocant?

19 Denariorum, ἀργυρίου. Hebraicè כסף. Eraſmus ad verbum, Pecuniæ: nimium generali nomine, quũ nemo etiam ſic loquatur. Idem in annotationibus numos interpretatur: & rectè, quum teſtetur Pollux ἀργύριον etiam dici τὸ νόμισμα. Sed numos denarios, non ſeſtertios accipias. Romanorum enim fuit, numis (id eſt H-S) numerare: non Græcorum, qui drachmis potius ſupputabant. Denarius autẽ proximè ad drachmam accedit. Sed rurſus Aſiaticos conſtat ciſtophoris potius numeraſſe: vt planè difficile ſit hanc ſummam inire, niſi quòd ex iis quæ Feſtus de Euboico talento ſcribit, apparet ciſtophorum penè dimidia parte leuiorem fuiſſe drachma, ſiue denario. Etſi enim Attica drachma ſeptima parte leuior eſt denario, tamen (vt docuit doctiſſimus Georgius Agricola) Latini Græca interpretantes, ὡς ἔγγιστα drachmam cum denario comparant. Æſtimat autẽ Feſtus 4000 drachmas ciſtophoris 7500: quã rationẽ ſi ſequamur, & ex Budæi ſupputatione trib' aſſib' regiis & ſemiſſe drachmã æſtimem', niſi me calculus fefellit, 50000 ciſtophorûm æſtimãda ſunt Frãcicis libris 4666, & præterea aſſibus, 13 & vnciis 4. Sin autẽ ad drachmas placet reuocare exquiſitiore calculo, id eſt ſemiſſe, quæ eſt ſeptima denarii pars, deducto, 50000 drachmarum conficient Francicas libras 75000: ſin ad denarios ſeptima parte grauiores, 50000 denariûm æſtimabimus Francicis libris 8750. quod quidem non fuit alienum à Lucæ propoſito, pluribus explicuiſſe. Caſtellio verò viderit cuius Arithmetices regulis, numorum quinquaginta millia, quinque ducatorum millibus æſtimarit.

21 Per Spiritum, ἐν πνεύματι. Id eſt, Spiritus ſancti inſtinctu & impulſu, vt ipſemet Paulus explicat

infrà 10.v.12. Ponitur enim ἐν pro διὰ, vt alibi sæpe annotauimus. Est autem hoc diligenter obseruandum, ne videatur postea Paulus pertinaciter in mortem ruere, repudiatis fratrum precibus ac consiliis. Vulgata & Erasmus, In Spiritu. Castellio, In animo suo, quæ interpretatio & inepta & falsa est.

εἰπών, Ὅτι μετὰ τὸ γενέσθαι με ἐκεῖ, δεῖ με καὶ Ῥώμην ἰδεῖν.

dicens, Postquam fuero illic, oportet me etiam Romam videre.

dicēs, Postquam fuero ibi, oportet me & Romā uidere.

22 Ἀποστείλας δὲ εἰς τὴν Μακεδονίαν δύο τῶν διακονούντων αὐτῷ, Τιμόθεον καὶ Ἔραστον, αὐτὸς ἐπέσχε χρόνον εἰς τὴν Ἀσίαν.

22 Missis autem in Macedoniā duobus ex iis qui ipsi ministrabant, *uidelicet* Timotheo & Erasto, ipse substitit ad tempus in Asia.

22 *Mittens autem in Macedoniam duos ex ministrantibus sibi, Timotheū & Erastum, ipse remansit ad tempus in Asia.*

23 Ἐγένετο δὲ κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον τάραχος οὐκ ὀλίγος περὶ τῆς ὁδοῦ.

23 Ortus est autem illo tempore tumultus nō paruus ob viā *Domini.*

23 *Facta est autem illo tempore turbatio non minima de uia.*

24 Δημήτριος γάρ τις ὀνόματι, ἀργυροκόπος, ποιῶν ναοὺς ἀργυροῦς Ἀρτέμιδος, παρείχετο τοῖς τεχνίταις ἐργασίαν οὐκ ὀλίγην.

24 Nam quidam nomine Demetrius, signator argenti, qui faciebat templa Dianæ argentea, præbebat artificibus non paruum quæstum.

24 *Demetrius enim quidā nomine argētarius, faciēs ædes argenteas Dianæ, præstabat artificibus nō modicum quæstum.*

25 Οὓς συναθροίσας καὶ τοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα ἐργάτας, εἶπεν, Ἄνδρες, ἐπίστασθε ὅτι ἐκ ταύτης τῆς ἐργασίας ἡ εὐπορία ἡμῶν ἐστι.

25 Quibus congregatis, & iis qui similium rerum *erant* opifices, dixit, Viri, scitis ex hoc opificio nostras esse facultates:

25 *Quos conuocans, & eos qui huiusmodi erāt opifices, dixit, Viri, scitis quia de hoc artificio est nobis acquisitio:*

26 Καὶ θεωρεῖτε καὶ ἀκούετε ὅτι οὐ μόνον Ἐφέσου, ἀλλὰ σχεδὸν πάσης τῆς Ἀσίας ὁ Παῦλος οὗτος πείσας μετέστησεν ἱκανὸν ὄχλον, λέγων ὅτι οὐκ εἰσὶ θεοὶ οἱ διὰ χειρῶν γινόμενοι.

26 Et spectatis & auditis Paulū nō solùm Ephesinam, sed prope totius Asiæ multā turbam persuadendo auertisse, quòd dicat deos illos non esse qui manibus fiant.

26 *Et uidetis & auditis quia non solùm Ephesi, sed penè totius Asiæ Paulus hic suadens auertit multam turbā, dicēs quoniā non sunt dij qui manibus fiunt.*

27 Οὐ μόνον δὲ τοῦτο κινδυνεύει ἡμῖν τὸ μέρος εἰς ἀπελεγμὸν ἐλθεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ

27 Periculum est autem non solùm ne pars ista nobis per ipsū confutata pereat: sed etiam ne

27 *Non solùm autem hæc periclitabitur nobis pars in redargutionem uenire:*

23 Ob viam *Domini*, περὶ τῆς ὁδοῦ. Id est, idcirco quòd Paulus Euangeliū doceret. Vulgata, De via. Erasmus, De via illa: nimium obscurè. Vide suprà ver. 9. In vno codice legimus κατὰ τῆς ὁδοῦ, aduersus viam *Domini.*

24 Templa argentea, ναοὺς ἀργυροῦς. Vulgata, Ædes. Eras. Delubra: admonens in Annotationibus hoc vocabulo significari ædiculas seu thecas templi effigie, in quibus reponebantur statuæ. Chrysostomus simili ratione putat declarare κιβώτια μικρά, id est parua scriniola: ita tamen vt hoc nō affirmet. Quòd si hanc interpretationem sequi libeat, putarim tamen hæc scriniola donariis potius quàm statuis ipsis fuisse consecrata. Sed non video qua ratione arculæ istæ possint ναοὶ, id est templa, dici: nisi idoneis testibus probet Erasmus, templi specie fuisse fabricatas: quod mihi ne verisimile quidem videtur. quanuis apud Polybium legerim ναΐδια, quæ armaria vocat Plinius lib. 35. cap. 2, ex quibus depromebantur maiorum imagines. Itaque quod ad me attinet, simpliciter accipio, Demetrium hunc templa argentea Dianæ solitum procudere, id est aut in numis, aut aliis imagunculis celeberrimi illius templi typum repræsentare, ac peregrinis aduentantibus diuendere. nempe vt etiamnum hodie faciunt eiusmodi artifices iis in locis vbi solent à nonnullis, religionis causa, vota suscipi. Istæ igitur imagunculæ seu numi (dicitur enim ἀργυροκόπος à percutiēdis seu feriendis argenteis numis) ab ea figura quàm repræsentabant, Templorum cognomentum retulerunt: sicuti simili prorsus ratione, Deliorum seu Atheniensium numos quosdam, boues, eorundem Atheniensium alios quosdam κόρας, id est puellas, alios Corinthiorum, πώλους, pullos, alios Peloponnesiorum, χελώνας, testudines vocabant. Ideo non rectè ἀργυροκόπον Vetus interpres argentarium conuertit, quo nomine numularii significantur: nec multo rectius Erasmus Argentarium fabrum, vocabulo nimium generali. Libuit autem istiusmodi etiam numorum typum subiicere, quales duos peruetustos inspexi, insculpta in altera numi parte Ephesinæ illius Dianæ πολυμάστου imagine. Quanquam fortassis Demetriani isti numi templum ipsum maiore aliquo artificio repræsentabāt: sicut etiam hodie cuditur diua illa Lauretana, simili prorsus superstitione.

27 Ne pars ista nobis per ipsum confutata pereat, ἡμῖν τὸ μέρος εἰς ἀπελεγμὸν ἐλθεῖν. Vulgata adverbum, Nobis pars hæc in redargutionem venire: quod nemo non videt quàm obscurè sit dictum. Erasmus, Ne hæc

pars reprobetur. Si placuiſſet ad verbum interpretari, maluiſſem vertere, Ne pars hæc nobis redarguatur: ac potius coniunxerim ἡμῖν cum verbo ἐλθεῖν quàm cum verbo κινδυνεύει. Sed res ipſa oſtendit quid ſignificet Demetrius, fore videlicet vt ſi Paulus quēadmodum cœperat, ita etiam pergeret opinionem de Dianæ imaginibus confutare, totus hic quæſtus illis periret. Ideo addit pronomen ἡμῖν, nobis: qua ſi diceret, Si falſi conuincatur iſte Dianæ cultus, nobis certè conuincetur.

τῆς μεγάλης θεᾶς Ἀρτέμιδος ἱερὸν εἰς οὐδὲν λογισθῆναι, μέλλειν τε καὶ καθαιρεῖσθαι τὴν μεγαλειότητα αὐτῆς, ἣν ὅλη ἡ Ἀσία καὶ ἡ οἰκουμένη σέβεται.

magnæ deæ Dianæ templum pro nihilo putetur, ꞉ futurúmque ſit vt etiam deſtruatur maieſtas eius, quam tota Aſia & orbis colit.

ſed & magnæ Dianæ templum in nihilū reputabitur, et deſtrui incipiet maieſtas eius, quam tota Aſia & orbis colit.

Ἀκούσαντες δὲ, καὶ γενόμενοι πλήρεις θυμοῦ, ἔκραζον, λέγοντες, Μεγάλη ἡ Ἄρτεμις Ἐφεσίων.

28 His autem auditis, pleni excandeſcentiâ, clamauerunt dicentes, Magna Diana Epheſiorum.

28 His auditis repleti ſunt ira, & exclamauerunt dicentes, Magna Diana Epheſiorum.

Καὶ ἐπλήσθη ἡ πόλις ὅλη συγχύσεως, ὥρμησάν τε ὁμοθυμαδὸν εἰς τὸ θέατρον, συναρπάσαντες Γάϊον καὶ Ἀρίσταρχον Μακεδόνας, συνεκδήμους τοῦ Παύλου.

29 Et impleta eſt ciuitas tota cōfuſione, & irruerunt concorditer in theatrum, correpto Gaio & Ariſtarcho Macedonibus, ꞉ ſociis peregrinationis Pauli.

29 Et impleta eſt ciuitas tota confuſione, & impetū fecerunt uno animo in theatrū, rapto Gaio & Ariſtarcho Macedonib⁹, comitibus Pauli.

Τοῦ δὲ Παύλου βουλομένου εἰσελθεῖν εἰς τὸν δῆμον, οὐκ εἴων αὐτὸν οἱ μαθηταί.

30 Paulo verò volente prodire ad populum, nō ſiuerunt eum *prodire* diſcipuli.

30 Paulo autem volēte intrare in populū, non permiſerunt diſcipuli.

Τινὲς δὲ καὶ τῶν Ἀσιαρχῶν ὄντες αὐτῷ φίλοι, πέμψαντες πρὸς αὐτὸν, παρεκάλουν μὴ δοῦναι ἑαυτὸν εἰς τὸ θέατρον.

31 Sed & quidam ex Aſiæ primoribus quum eſſent ei amici, *nuntiis* ad eum miſſis, rogarunt ne ſe daret in theatrum.

31 Quidam autem & de Aſiæ principib⁹ qui erāt amici eius, miſerunt ad eū, rogantes ne ſe daret in theatrum.

Ἄλλοι μὲν οὖν ἄλλο τι ἔκραζον· ἦν γὰρ ἡ ἐκκλησία συγκεχυμένη, καὶ οἱ πλείους οὐκ ᾔδεισαν τίνος ἕνεκεν συνεληλύθεισαν.

32 Alii igitur aliud clamabāt. erat enim concio confuſa, & plerique neſciebant cuius *rei* cauſa conueniſſent.

32 Alij aūt aliud clamabāt: erat enim eccleſia confuſa, & plures neſciebant qua ex cauſa cōueniſſet.

Ἐκ δὲ τοῦ ὄχλου προεβίβασαν Ἀλέξανδρον, προβαλλόντων αὐτὸν τῶν Ἰουδαίων· ὁ δὲ Ἀλέξανδρος κατασείσας τὴν χεῖρα, ἤθελεν ἀπολογεῖσθαι τῷ δήμῳ.

33 Ex turba verò *quidam* produxerunt Alexandrum, propellentibus eum Iudæis. Alexander igitur quum manu ſilētium feciſſet, volebat ꞉ cauſam dicere apud populum.

33 De turba autē detraxerunt Alexandrū, propellentibus eū Iudæis. Alexāder autē manu ſilentio poſtulato, volebat reddere rationem populo.

Ἐπιγνόντων δὲ ὅτι Ἰουδαῖός ἐστι, φωνὴ ἐγένετο μία ἐκ πάντων, ὡς ἐπὶ ὥρας δύο κραζόντων, Μεγάλη ἡ Ἄρτεμις Ἐφεσίων.

34 Quem vt cognouerunt Iudæum eſſe, vox extitit vna omnium, quaſi ad horas duas clamantium, Magna Diana Epheſiorum.

34 Quē ut cognouerūt Iudæum eſſe, uox facta una eſt omniū, quaſi per horas duas clamantiū, Magna Diana Epheſiorum.

Καταστείλας δὲ ὁ γραμματεὺς τὸν ὄχλον φησὶν, Ἄνδρες Ἐφέσιοι, τίς γάρ ἐστιν ἄνθρωπος ὃς οὐ γινώσκει τὴν Ἐφεσίων πόλιν νεωκόρον οὖσαν τῆς μεγάλης θεᾶς Ἀρτέμιδος, καὶ τοῦ Διοπετοῦς;

35 Tum ſcriba quum repreſſiſſet turbam, dixit, Viri Epheſii, quis enim eſt hominum qui neſciat Epheſiorum vrbem æditua eſſe magnæ deæ Dianæ, & ꞉ à Ioue delapſi ſimulacri?

35 Et quū ſedaſſet ſcriba turbas, dixit, Viri Epheſii, quis enim eſt hominū qui neſciat Epheſiorū ciuitatē cultricē eſſe magnæ Dianæ Iouiſque prolis?

Futurúmque ſit, μέλλειν τε. In quibuſdam codicibus legimus, μέλλει δὲ, in aliis μέλλειν δὲ, in aliis μέλλει τε: ſed quamcunque ex iſtis lectionem ſequaris, plana eſt ſententia: vt minimè ſit neceſſe Caſtellionis audaciam approbare qui pronuntiat legendum eſſe μᾶλλον δὲ, vel potius.

29 Sociis peregrinationis Pauli, συνεκδήμους τοῦ Παύλου. Vulg. Comitib⁹ Pauli. Addidi ex Eraſmi Annotationibus quod neceſſariū fuit explicādo Græco vocabulo. Neq; enim quiſquis eſt comes, idē etiā eſt συνέκδημος.

33 Cauſam dicere, ἀπολογεῖσθαι. Vulg. & Eraſ. Rationem reddere, λόγον διδόναι. Puto autem hunc Alexandrum à Iudæis paulatim extra turbam productum in eum locum vnde poſſet exaudiri, non vt ipſum in diſcrimen adducerent, (cur non enim potius in tumultu diſcerperent, aut Epheſios ſaltem in eum prouocarent? cur denique ex turba protruderent vt locus illi ad dicendum pateret?) ſed vt per eum, quicunque tandem is fuerit, populum placarent. Neque enim dubito quin quum de ſuæ Dianæ cultu aſſerendo laborarent Epheſii, magna pars illorum in Iudæos ferretur: ídque ita eſſe vel ex eo liquet quòd vbi Alexandrū Iudæum eſſe cognouerūt, ſtatim in apertam rabiem exarſerunt, nec potuerunt induci vt loquentem audirent.

35 A Ioue delapſi, τοῦ Διοπετοῦς. Sub. ἀγάλματος. Vulgata, Iouíſque prolis. Conſtat autem ex Plinio lib. 16. c. 40, vitigineum fuiſſe hoc ſimulacrum, à Canetia quodam artifice fabricatum, ſed longè antiquiſſimum, vtpote quod nunquam ſit mutatum, ſepties reſtituto templo. Antiquitas igitur & ſacerdotum auaritia huic ſuperſtitioni facilè viam inuenerunt.

36 Ἀναντιῤῥήτων οὖν ὄντων τούτων, δέον ἐστὶν ὑμᾶς κατεσταλμένους ὑπάρχειν, καὶ μηδὲν προπετὲς πράττειν.

37 Ἠγάγετε γὰρ τοὺς ἄνδρας τούτους, οὔτε ἱεροσύλους, οὔτε βλασφημοῦντας τὴν θεὰν ὑμῶν.

38 Εἰ μὲν οὖν Δημήτριος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ τεχνῖται πρός τινα λόγον ἔχουσιν, ἀγοραῖοι ἄγονται, καὶ ἀνθύπατοί εἰσιν, ἐγκαλείτωσαν ἀλλήλοις.

39 Εἰ δέ τι περὶ ἑτέρων ἐπιζητεῖτε, ἐν τῇ ἐννόμῳ ἐκκλησίᾳ ἐπιλυθήσεται.

40 Καὶ γὰρ κινδυνεύομεν ἐγκαλεῖσθαι στάσεως περὶ τῆς σήμερον, μηδενὸς αἰτίου ὑπάρχοντος περὶ οὗ δυνησόμεθα ἀποδοῦναι λόγον τῆς συστροφῆς ταύτης. Καὶ ταῦτα εἰπὼν, ἀπέλυσε τὴν ἐκκλησίαν.

Κεφάλαιον κ.

1 Μετὰ δὲ τὸ παύσασθαι τὸν θόρυβον προσκαλεσάμενος ὁ Παῦλος τοὺς μαθητὰς καὶ ἀσπασάμενος, ἐξῆλθε πορευθῆναι εἰς τὴν Μακεδονίαν.

2 Διελθὼν δὲ τὰ μέρη ἐκεῖνα, καὶ παρακαλέσας αὐτοὺς λόγῳ πολλῷ, ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα.

3 Ποιήσας τε μῆνας τρεῖς, γενομένης αὐτῷ ἐπιβουλῆς ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων μέλλοντι ἀνάγεσθαι εἰς τὴν Συρίαν, ἐγένετο γνώμη τοῦ ὑποστρέφειν διὰ Μακεδονίας.

4 Συνείπετο δὲ αὐτῷ ἄχρι τῆς Ἀσίας Σώ-

36 Quum igitur istis non possit cõtradici, oportet vos sedatos esse, nec quicquam præceps facere.

37 Adduxistis enim homines istos, neque sacrilegos, neque cõtumeliosos in deam vestram.

38 Quòd si Demetrius & qui cũ eo sunt artifices, negotium habent cum aliquo, agitur forũ, & Proconsules sunt, alii alios in ius vocent:

39 Siquid autem de rebus aliis requiritis, in legitima cõcione explicabitur.

40 Nam periculum est ne postulemur seditionis propter *diem* hodiernum, quum nulla subsit causa ob quam possimus reddere rationem cõcursus istius. Et quum hæc dixisset, dimisit concionem.

CAP. XX.

1 POstquam autem cessauit tumultus, quum aduocasset Paulus discipulos, & complexus esset, abiit profecturus in Macedoniam.

2 Quum autem illas partes peragrasset, & hortatus illos fuisset multo sermone, venit in Græciam.

3 Et ibi peractis mensibus tribus, quum ei in Syriam prouehendo factæ fuissent à Iudæis insidiæ, censuit reuertendum per Macedoniam.

4 Comitabantur autem eum vsque in Asiam Sopater

36 Quũ ergo his contradici non possit, oportet uos sedatos esse, & nihil temere agere.

37 Adduxistis enim homines istos, neq; sacrilegos, neque blasphemantes deã uestram.

38 Quòd si Demetrius & qui cum eo sunt artifices, habent aduersus aliquẽ causam, conuentus forenses aguntur, & Proconsules sunt, accusent inuicẽ:

39 Siquid autem alterius rei quæritis, in legitima ecclesia poterit absolui.

40 Nam & periclitamur argui seditionis hodiernæ: quũ nullus obnoxius sit de quo possimus reddere rationem concursus istius. Et quum hæc dixisset, dimisit ecclesiam.

CAP. XX.

1 POstquã autem cessauit tumultus, uocatis Paulus discipulis, & exhortatus eos, ualedixit, & profectus est ut iret in Macedoniam.

2 Quum autem perambulasset partes illas, & exhortatus eos fuisset multo sermone, uenit ad Græciam.

3 Vbi quum fecisset menses tres, factæ sunt illi insidiæ à Iudæis nauigaturo in Syriam: habuitq; consilium ut reuerteretur per Macedoniam.

4 Comitatus est autem eum Sopater Pyrrhi-

38 Agitur forum, ἀγοραῖοι ἄγονται: id est ἡ ἀγορὰ τελεῖται. Ad verbum, Forenses agunt, vel aguntur, seu cogũtur: pro quo dicimus in vernaculo sermone *on tient les plaids*.i. (vt loquitur Cicero) forum agunt. Appellatione verò τῶν ἀγοραίων intelliguntur vel ipsi forensium causarum iudices, vel causidici, vt rectè explicant Græca scholia: illi denique qui forensia solẽt tractare. Suidas quoque ἀγοραίων δικαστῶν meminit, & ἀγόραιον προπαροξυτόνως, significare dicit diem fastum, quem fere solent Græci χρήσιμον vocare. Erasmus Veterem interpretem sequutus, conuertit, Conuentus forenses aguntur: rectè quidem, si sensum spectes, sed cui tamen non assentior, quòd in Græcis subaudiri putet, cognitiones aut lites.i. κρίσεις aut ἀμφισβητήσεις, quum ipsi potius qui in foro aut iudicant aut contendunt, ἀγοραῖοι dicantur. Proconsules sunt, ἀνθύπατοί εἰσιν. Nomine Proconsulum intellige etiã legatos Proconsulis, & qui eius vices in cognoscendis grauioribus causis obibant. Leuioribus enim ordinaria illa & quotidiana iudicia sufficiebant: quibus (inquit Scriba) si non acquiescat Demetrius cũ suis, adeant Proconsulem, aut ipsius legatos.

39 In legitima conc. ἐν τῇ ἐννόμῳ ἐκκλησίᾳ. Quia de sacro conuentu hîc non agitur, ideo ἐκκλησίαν non conuerti Ecclesiam, meo more, sed concionem, quod Erasmus quoque annotauit. Cæterùm ἔννομος ἐκκλησία.i. legitima cõcio, non tantùm opponitur τῇ συστάσει.i. seditiosæ & tumultuosæ concioni, sed etiam τῇ συγκλήτῳ.i. illi quæ extra ordinem aduocabatur. Erant enim certi dies habendis concionibus constituti, quas ἐννόμους & τεταγμένας Græci oratores vocant. Ad illas igitur Scriba populum reuocat.i. ad maiorum morem.

40 Seditionis propter *diem* hod. στάσεως περὶ τῆς σήμερον. Vulg. & Eras. Hodiernæ seditionis.i. περὶ τῆς στάσεως τῆς σήμερον: eodẽ quidẽ manente sensu, sed ita tamen vt sine causa à verbis Lucæ discedant. Quum nulla subsit causa, μηδενὸς αἰτίου ὑπάρχοντος. Vulg. Quũ null9 sit obnoxius. sed præstat αἴτιον in neutro genere interpretari.

IN CAPVT XX.

3 Peractis mensibus tribus, ποιήσας μῆνας τρεῖς. Vide suprà, 18.f.23.

4 Vsque in Asiam, ἄχρι τῆς Ἀσίας. Vulgata hoc non habet. Significat autem Lucas istos tunc constituisse Paulum comitari non in Syriam vsque, sed tantùm in Asiam. Itaque συνείπετο non conuerti Comitatus est, cum

Vetere interprete & Erasmo, sed Comitabatur. Cōstat tamen ex iis quæ scribuntur infrà 21.v.29, Trophimum fuisse Paulo comitem Hierosolymam vsque. Sopater, Σώπατρος. In tribus codicibus legimus Σωσίπατρος Sosipater. Vulg. addit Pyrrhi, videlicet filius, & in Cōplutensi editione & quatuor exēplaribus additur Πύρρου,

πατρος Βεροιαῖος· Θεσσαλονικέων δὲ, Ἀρίσταρχος καὶ Σεκοῦνδος καὶ Γάϊος Δερβαῖος καὶ Τιμόθεος· ἀσιανοὶ δὲ, Τυχικὸς καὶ Τρόφιμος.

5 Οὗτοι προελθόντες ἔμενον ἡμᾶς ἐν Τρωάδι.

6 Ἡμεῖς δὲ ἐξεπλεύσαμεν μετὰ τὰς ἡμέρας τῶν ἀζύμων ἀπὸ Φιλίππων, καὶ ἤλθομεν πρὸς αὐτοὺς εἰς τὴν Τρωάδα ἄχρις ἡμερῶν πέντε, οὗ διετρίψαμεν ἡμέρας ἑπτά.

7 Ἐν δὲ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων, συνηγμένων τῶν μαθητῶν τοῦ κλάσαι ἄρτον, ὁ Παῦλος διελέγετο αὐτοῖς, μέλλων ἐξιέναι τῇ ἐπαύριον, παρέτεινέ τε τὸν λόγον μέχρι μεσονυκτίου.

8 Ἦσαν δὲ λαμπάδες ἱκαναὶ ἐν τῷ ὑπερῴῳ οὗ ἦσαν συνηγμένοι.

9 Καθήμενος δέ τις νεανίας ὀνόματι Εὔτυχος ἐπὶ τῆς θυρίδος, καταφερόμενος ὕπνῳ βαθεῖ, διαλεγομένου τοῦ Παύλου ἐπὶ πλεῖον, κατενεχθεὶς ἀπὸ τοῦ ὕπνου, ἔπεσεν ἀπὸ τοῦ τριστέγου κάτω· καὶ ἤρθη νεκρός.

10 Καταβὰς δὲ ὁ Παῦλος ἐπέπεσεν αὐτῷ, καὶ συμπεριλαβὼν εἶπε, Μὴ θορυβεῖσθε· ἡ γὰρ ψυχὴ αὐτοῦ ἐν αὐτῷ ἐστιν.

11 Ἀναβὰς δὲ, καὶ κλάσας ἄρτον, καὶ γευσάμενος, ἐφ' ἱκανόν τε ὁμιλήσας ἄχρις αὐγῆς, οὕτως ἐξῆλθεν.

12 Ἤγαγον δὲ τὸν παῖδα ζῶντα, καὶ παρεκλήθησαν οὐ μετρίως.

13 Ἡμεῖς δὲ προελθόντες ἐπὶ τὸ πλοῖον, ἀνή

Berœensis : Thessalonicenses verò, Aristarchus, & Secundus, & Gaius Derbæus, & Timotheus : Asiani verò, Tychicus & Trophimus.

5 Qui quum præiuissent, expectarunt nos Troade:

6 Nos verò enauigauimus Philippis post dies Azymorum, & venimus ad eos Troadem ^6 intra dies quinque, vbi egimus dies septem.

7 ^7 Primo autem die hebdomadis, coactis discipulis ad frāgendum panem, Paulus disserebat, abiturus postridie, produxitque sermonem vsque in mediam noctem.

8 ^8 Erant porro lucernæ multæ in cœnaculo vbi ^8 erant cōgregati.

9 Et sedens quidam adolescēs nomine Eutychus in fenestra, deiiciēte *eum* somno profundo, quū ^9 diutius dissereret Paulus, ^9 præ somno ruēs, decidit ex tertia contignatione deorsum : & sublatus est mortuus.

10 Quum descendisset autē Paulus, ruit in eum: & complexus dixit, Ne tumultuamini : anima enim eius in ipso est.

11 Quum igitur ascendisset, fregissētque panē, ac gustasset, diu colloquutus vsque ad diluculum, ^11 ita *demum* profectus est.

12 Adduxerunt autem puerum viuū, & recreati sunt non mediocriter.

13 Nos aūt progressi ad nauē, pro-

Berœensis: Thessalonicensiū uerò Aristarchus, & Secundus, & Gaius Derbæus, & Timotheus: Asiani uerò, Tychicus & Trophimus.

5 *Hi quum præcessissent, sustinuerūt nos Troade:*

6 *Nos uerò nauigauimus post dies Azymorum à Philippis, & uenimus ad eos Troadem in diebus quinque, ubi demorati sumus diebus septem.*

7 *Vna autē Sabbathi quū conuenissemus ad frāgendum panem, Paulus disputabat eis, profecturus in crastinum, protraxitque sermonem usque in mediam noctem.*

8 *Erant autem lāpades copiosæ in cœnaculo ubi eramus congregati.*

9 *Sedens autē quidā adolescens nomine Eutychus super fenestrā, quū mergeretur somno graui, disputante diu Paulo, ductus somno cecidit de tertio cœnaculo deorsum: & sublatus est mortuus.*

10 *Ad quem quū descendisset Paulus, incubuit super eū, et cōplexus dixit, Nolite turbari: anima enim ipsius in ipso est.*

11 *Ascendens autē, frangénsque panem, & gustans, satísque alloquutus usque in lucem, sic profectus est.*

12 *Adduxerunt autē puerum iuuentem, & consolati sunt non minimè.*

13 *Nos autem ascendētes nauem, nauigauimus in*

6 Intra quinque dies, ἄχρις ἡμερῶν πέντε. Ἄχρις extremum spatium declarat, vt si in vernaculo sermone dicas, *Au bout de cinq iours*.

7 Primo autem die hebdomadis, ἐν δὲ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων. Vulgata, Vna autem Sabbathi. Eras. Vno autem die Sabbathorum. Vide Matth. 18.a.1. Quominus autem possimus interpretari, Quodā die Sabbathi, duo impediunt: vnum, quòd μιᾷ σαββάτων pro τινὶ σαββάτῳ, nusquam inuenias: alterum, quia adiunctus articulus declarat hanc particulam indefinitè accipi non posse. Primus itaque dies hebdomadis hîc omnino intelligitur, is quem Dominicum vocamus: & ex hoc loco, tum etiam ex eo quod scribitur 1. Cor. 16.a.2, non ineptè colligitur, iam tum consueuisse Christianos hoc die solennes conuentus agere, paulatim euanescente Iudaici Sabbathi ceremonia.

8 Erant congregati, ἦσαν συνηγμένοι. Veteres codices legunt ἦμεν, eramus: idque rectius, vt ex superioribus apparet. Pertinet autem hoc quoque ad fidem scriptori faciendam, vt qui oculatus sit testis.

9 Diutius, ἐπὶ πλεῖον. In omnibus vetustis codicibus additur distinctio post πλεῖον, vt non dubium sit quin connectendum sit cum participio διαλεγομένου, contrà quàm existimauit Erasmus. Præ somno ruens, κατενεχθεὶς ἀπὸ τοῦ ὕπνου. Vulg. Ductus somno. Eras. Magis depressus somno. Ego verò existimo κατενεχθεὶς propria significatione accipiendum hoc posteriore loco, pro deturbatus.

11 Ita, οὕτως. Vide Iohan. 4.a.6.

ἤχθημεν εἰς τὴν Ἄσον, ἐκεῖθεν μέλλοντες ἀναλαμβάνειν τὸν Παῦλον. οὕτω γὰρ ἦν διατεταγμένος, μέλλων αὐτὸς πεζεύειν.

Ὡς δὲ συνέβαλεν ἡμῖν εἰς τὴν Ἄσον, ἀναλαβόντες αὐτὸν ἤλθομεν εἰς Μιτυλήνην.

Κἀκεῖθεν ἀποπλεύσαντες, τῇ ἐπιούσῃ κατηντήσαμεν ἀντικρὺ Χίου. Τῇ δὲ ἑτέρᾳ παρεβάλομεν εἰς Σάμον· καὶ μείναντες ἐν Τρωγυλλίῳ, τῇ ἐχομένῃ ἤλθομεν εἰς Μίλητον.

Ἔκρινε γὰρ ὁ Παῦλος παραπλεῦσαι τὴν Ἔφεσον, ὅπως μὴ γένηται αὐτῷ χρονοτριβῆσαι ἐν τῇ Ἀσίᾳ. ἔσπευδε γὰρ, εἰ δυνατὸν ἦν αὐτῷ, τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς γενέσθαι εἰς Ἱεροσόλυμα.

Ἀπὸ δὲ τῆς Μιλήτου πέμψας εἰς Ἔφεσον, μετεκαλέσατο τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας.

Ὡς δὲ παρεγένοντο πρὸς αὐτὸν, εἶπεν αὐτοῖς, Ὑμεῖς ἐπίστασθε, ἀπὸ πρώτης ἡμέρας ἀφ' ἧς ἐπέβην εἰς τὴν Ἀσίαν, πῶς μεθ' ὑμῶν τὸν πάντα χρόνον ἐγενόμην,

Δουλεύων τῷ Κυρίῳ μετὰ πάσης ταπεινοφροσύνης, καὶ πολλῶν δακρύων καὶ πειρασμῶν, τῶν συμβάντων μοι ἐν ταῖς ἐπιβουλαῖς τῶν Ἰουδαίων·

Ὡς οὐδὲν ὑπεστειλάμην τῶν συμφερόντων, τοῦ μὴ ἀναγγεῖλαι ὑμῖν καὶ διδάξαι ὑμᾶς δημοσίᾳ καὶ κατ' οἴκους·

Διαμαρτυρόμενος Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησι τὴν εἰς τὸν Θεὸν μετάνοιαν, καὶ πίστιν τὴν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν.

Καὶ νῦν ἰδοὺ, ἐγὼ δεδεμένος τῷ Πνεύματι, πορεύομαι εἰς Ἱερουσαλὴμ, τὰ ἐν αὐτῇ συναντήσοντά μοι μὴ εἰδώς·

Πλὴν ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ πόλιν διαμαρτύρεται, λέγον ὅτι δεσμά με καὶ θλίψεις μένουσιν.

uecti sumus Asson, illinc recepturi Paulum. sic enim constituerat, pedibus ipse iter facturus.
14 Vt autem congressus est nobiscum ad Asson, recepto eo venimus Mitylenen.
15 Et quum illinc abnauigassemus, sequenti die peruenimus contra Chium, postridie verò appulimus Samum: & quum diuersati essemus Trogyllii, sequenti die venimus Miletum.
16 Decreuerat enim Paulus præternauigare Ephesum, ne ei cótingeret tempus terere in Asia. Festinabat enim, si fieri posset, vt die Pentecostes esset Hierosolymis.
17 Missis autem Mileto *nuntiis* Ephesum, accersiuit Presbyteros Ecclesiæ.
18 Qui quum ad ipsum venissent, dixit eis, Vos scitis, à primo die quo ingressus sum Asiã quomodo vobiscum per omne tempus fuerim,
19 Seruiens Domino cum omni modestia, & multis lacrymis ac tentationibus, quæ mihi euenerunt in Iudæorum insidiis:
20 Vt nihil subterfugerim eorũ quæ vobis conducerent, quo minus *ea* vobis annuntiarem, & docerem vos publicè & per singulas domos:
21 Testificans Iudæis simul & Græcis conuersionem ad Deũ, & fidem in Dominum nostrũ Iesum.
22 Et nunc ecce, ego vinctus Spiritu, proficiscor in Hierusalẽ, ignorans quæ in ea mihi occurrent:
23 Nisi quòd Spiritus sanctus per singulas vrbes testificatur, dicens vincula & afflictiones me manere.

Asson, inde suscepturi Paulum. sic enim dispo-suerat, ipse per terram iter facturus.
14 *Quum autem conuenisset nobiscum in Asson, assumpto eo uenimus Mitylenen.*
15 *Et inde nauigantes, sequẽti die uenimus cõtra Chium, & alia applicuimus Samum: & sequenti uenimus Miletum.*
16 *Proposuerat enim Paulus transnauigare Ephesum, nequa mora illi fieret in Asia. Festinabat enim, si possibile sibi esset, ut diem Pentecostes faceret Ierosolymis.*
17 *A Mileto autem mittens Ephesum, uocauit maiores natu Ecclesiæ.*
18 *Qui quum uenissent ad eũ, & simul essent, dixit eis, Vos scitis, a prima die qua ingressus sum in Asiam, qualiter uobiscũ per omne tempus fuerim,*
19 *Seruiens Domino cum omni humilitate & lacrymis & tẽtationibus, quæ mihi acciderunt ex insidijs Iudæorum:*
20 *Quomodo nihil subtraxerim uobis utiliũ, quominus annuntiarem uobis, & docerem uos publicè & per domos:*
21 *Testificans Iudæis atq; Gẽtilibus in Deũ pœnitẽtiã, & fidẽ in Dominũ nostrum Iesum Christum.*
22 *Et nunc ecce, alligatus ego spiritu uado in Ierusalem: quæ in ea uẽtura sint mihi, ignorans:*
23 *Nisi quòd Spiritus sanctus per omnes ciuitates mihi protestatur, dicens quoniam uincula & tribulationes Ierosolymis me manent.*

13 Asson, εἰς τὴν Ἄσον. Asson videlicet vrbem Æolidis seu Mysiæ. Puto enim eandem esse vrbem. Nonnulla exemplaria pro ἄσον legunt θάσον, sed lectione admodum deprauata, sicuti quæ pro Τρωγυλλίῳ Mycales mõtis promontorio è regione Sami, legunt στρογγυλίῳ.

15 Diuersati essemus Trogyllii, μείναντες ἐν Τρωγυλλίῳ. Vide Luc. 10. a. 7.

19 Modestia, ταπεινοφροσύνης. Vulg. Humilitate: quo vocabulo significatur obscuritas ac ignobilitas, vt diximus Luc. 1. e. 48. Eras. Animi humilitate: quod ego quidem inter vitia numerarim.

20 Nihil subterfugerim, οὐδὲν ὑπεστειλάμην. Id est, nihil aut per metum, aut lucri causa, subticuerim, vel aliqua ex parte dissimularim. Nam ὑποστέλλεσθαι dicuntur quos metus (vt ita dicam) contrahit, aut qui tanquam vela colligunt in loquendo.

21 Conuersionem, μετάνοιαν. Alibi consueuimus interpretari resipiscentiam: sed perspicuitati interdum seruiendũ est necessarió. μετάνοιαν autẽ illud esse quod Hebræi תשובה, i. conuersionẽ, vocant, diximus Mat. 3. a. 2.

22 Vinctus Spiritu, δεδεμένος τῷ Πνεύματι. Id est, Spiritus sancti impulsu ac mandato, tanquam vinculo

quodam, me illuc pertrahente: de quo diximus suprà, 19.d.21. Quorsum autem hoc Paulus: an quòd inuitus illuc pertraheretur? minimè verò, vt ipse testatur, & res ipsa ostendit: sed nequis ex fratribus hoc iter ipsi dissuadeat, monet eos, sese Dei mandato illuc proficisci, ne putetur Ecclesiæ ac Prophetarum prædictiones ac consilia contemnere.

Ἀλλ' οὐδενὸς λόγον ποιοῦμαι, οὐδὲ ἔχω τὴν ψυχήν μου τιμίαν ἐμαυτῷ, ὡς τελειῶσαι τὸν δρόμον μου μετὰ χαρᾶς, καὶ τὴν διακονίαν ἣν ἔλαβον παρὰ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, διαμαρτύρασθαι τὸ εὐαγγέλιον τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ.

24 Sed nullius rei habeo rationem, neque vita mea mihiipsi cara est, vt peragam cursum meum cum gaudio, & ministerium quod accepi à Domino Iesu, ad testificandum Euangelium gratiæ Dei.

24 *Sed nihil horũ uereor, nec facio animã meã pretiosiorẽ quàm me, dummodo consummem cursum meũ, & ministeriũ quod accepi à Domino Iesu, testificari Euangelium gratiæ Dei.*

Καὶ νῦν ἰδού, ἐγὼ οἶδα ὅτι οὐκέτι ὄψεσθε τὸ πρόσωπόν μου ὑμεῖς πάντες, ἐν οἷς διῆλθον κηρύσσων τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

25 Et nunc ecce, ego scio non amplius visuros faciem meam vllos ex vobis omnibus, per quos transiui prædicans regnũ Dei.

25 *Et nũc ecce, ego scio quia amplius non uidebitis faciem meã uos omnes, per quos transiui, prædicans regnum Dei.*

Διὸ μαρτύρομαι ὑμῖν ἐν τῇ σήμερον ἡμέρᾳ ὅτι καθαρὸς ἐγὼ ἀπὸ τοῦ αἵματος πάντων.

26 Ideo testor vobis hodierno die, me purum esse à sanguine omnium.

26 *Quapropter contestor uos hodierna die quia mũdus sũ à sanguine omniũ.*

Οὐ γὰρ ὑπεστειλάμην τοῦ μὴ ἀναγγεῖλαι ὑμῖν πᾶσαν τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ.

27 Non enim subterfugi quominus annuntiarem vobis omne Dei consilium.

27 *Non enim subterfugi quominus annuntiarẽ omne consiliũ Dei uobis.*

Προσέχετε οὖν ἑαυτοῖς καὶ παντὶ τῷ ποιμνίῳ ἐν ᾧ ὑμᾶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔθετο ἐπισκόπους, ποιμαίνειν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, ἣν περιεποιήσατο διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος.

28 Attendite igitur vosipsos & totum gregem, in quo vos Spiritus sanctus constituit episcopos, ad pascendam Ecclesiam Dei, quam proprio illo sanguine acquisiuit.

28 *Attẽdite uobis & uniuerso gregi, in quo uos Spiritus sanctus posuit episcopos, regere Ecclesiã Dei, quam acquisiuit sanguine suo.*

Ἐγὼ γὰρ οἶδα τοῦτο, ὅτι εἰσελεύσονται μετὰ τὴν ἄφιξίν μου λύκοι βαρεῖς εἰς ὑμᾶς, μὴ φειδόμενοι τοῦ ποιμνίου·

29 Ego enim hoc noui, post discessum meum lupos graues, non parcentes gregi, ingressuros esse in vos:

29 *Ego scio quoniã intrabunt post discessionẽ meã lupi graues in uos, non parcentes gregi:*

Καὶ ἐξ ὑμῶν αὐτῶν ἀναστήσονται ἄνδρες λαλοῦντες διεστραμμένα, τοῦ ἀποσπᾶν τοὺς μαθητὰς ὀπίσω αὐτῶν.

30 Et ex vobisipsis exorituros qui loquantur peruersa, vt discipulos post se abstrahant.

30 *Et ex uobisipsis exurgent uiri loquentes peruersa, ut abducant discipulos post se.*

Διὸ γρηγορεῖτε, μνημονεύοντες ὅτι τριετίαν νύκτα καὶ ἡμέραν οὐκ ἐπαυσάμην μετὰ δακρύων νουθετῶν ἕνα ἕκαστον.

31 Ideo vigilate, memores me per triennium nocte & die non cessasse cum lacrymis monere vnumquenque.

31 *Propter quod uigilate, memoria retinentes quoniam per triennium nocte & die non cessaui cũ lacrymis monens unumquenque uestrum.*

26 Purũ à sanguine, καθαρὸς ἀπὸ αἵματος. Id est, si perieritis, nullã tamẽ in me culpã fore. Vide suprà, 18.v.6.

27 Omne consilium, πᾶσαν τὴν βουλὴν. Irenæi interpres libri 3.cap.14, conuertit Omnem scientiam, siue (vt in aliis codicibus legitur) omnem sententiam: de quo non est necesse (opinor) vt laboremus: siquidem hunc interpretem, quicunque tandem fuit, apparet Latinæ linguæ fuisse admodum imperitum: sed tamen suspicor hanc interpretationem ab aliquo profectam cui visus sit Apostolus nimium arroganter dicere, omne consiliũ Dei à se fuisse Ephesiis explicatum: quasi verò ista ad officium Apostolatus accommodari non debeant. Est autem hoc quoque obseruandum propter illos qui, quoties libuit, vniuersales istas particulas ita solent vrgere vt nullam interpretationem admittant.

28 Dei, τοῦ Θεοῦ. In quinque exemplaribus legitur Κυρίου καὶ Θεοῦ, Domini & Dei. Suspicor autem τοῦ Κυρίου initio fuisse adscriptum ad marginem à quopiam qui Dei vocabulum sic explicaret aduersus Anthropomorphitas, ne Paulus videretur sanguinem ipsi diuinitati tribuere: deinde quum hoc irrepsisset in contextum, & ista Κυρίου Θεοῦ non bene viderentur cohærere, interpositã esse particulam καί. Sed hæc ego tanquam diuinans dico. Hoc quidem certum est, explicanda hæc esse per κοινωνίαν ἰδιωμάτων: quod dicendi genus non ita est ἄκυρον, neque reprobandum, (vt post Eutychetem impiè quidam dicere ac scribere nunc audent) sed summã nostræ consolationis continet: illud nimirum disertè explicans quod ait Iohannes, Verbum factum esse carnem: ita vt qui verè Deus est, verè & Deus & homo sit factus. Proprio illo sanguine, τοῦ ἰδίου αἵματος. In vno codice legimus τοῦ αἵματος τοῦ ἰδίου. Vtrouis autem modo legas, obseruanda vis est articuli, quo præstantia huius sanguinis, & antithesis illa declaratur quæ copiosius exponitur Heb. 9.c.12. Fuit enim hic sanguis verè sanctus, imò verò purificans ac sanctificus sanguis: ex illo manans nimirum qui sicuti verè homo, ita etiam verè est Deus.

29 Discessum, ἄφιξιν. Noua significatio, quum ἄφιξις aduentum declaret.

30 Vt abstrahant, τοῦ ἀποσπᾶν. Loquitur Lucas vt de membris à suo corpore crudeliter auulsis, pergens in eadem translatione.

32 Καὶ τανῦν παρατίθεμαι ὑμᾶς, ἀδελφοί, τῷ Θεῷ καὶ τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ, τῷ δυναμένῳ ἐποικοδομῆσαι καὶ δοῦναι ὑμῖν κληρονομίαν ἐν τοῖς ἡγιασμένοις πᾶσιν.

33 Ἀργυρίου ἢ χρυσίου ἢ ἱματισμοῦ οὐδενὸς ἐπεθύμησα.

34 Αὐτοὶ δὲ γινώσκετε ὅτι ταῖς χρείαις μου καὶ τοῖς οὖσι μετ' ἐμοῦ ὑπηρέτησαν αἱ χεῖρες αὗται.

35 Πάντα ὑπέδειξα ὑμῖν ὅτι οὕτω κοπιῶντας δεῖ ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν ἀσθενούντων, μνημονεύειν τε τῶν λόγων τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, ὅτι αὐτὸς εἶπε, Μακάριόν ἐστι διδόναι μᾶλλον ἢ λαμβάνειν.

36 Καὶ ταῦτα εἰπών, θεὶς τὰ γόνατα αὐτοῦ, σὺν πᾶσιν αὐτοῖς προσηύξατο.

37 Ἱκανὸς δὲ ἐγένετο κλαυθμὸς πάντων· καὶ ἐπιπεσόντες ἐπὶ τὸν τράχηλον τοῦ Παύλου κατεφίλουν αὐτόν·

38 Ὀδυνώμενοι μάλιστα ἐπὶ τῷ λόγῳ ᾧ εἰρήκει, ὅτι οὐκέτι μέλλουσι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ θεωρεῖν· προέπεμπον δὲ αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον.

Κεφάλαιον κα.

1 Ὡς δὲ ἐγένετο ἀναχθῆναι ἡμᾶς ἀποσπασθέντας ἀπ' αὐτῶν, εὐθυδρομήσαντες ἤλθομεν εἰς τὴν Κῶν, τῇ δὲ ἑξῆς εἰς τὴν Ῥόδον, κἀκεῖθεν εἰς Πάταρα·

2 Καὶ εὑρόντες πλοῖον διαπερῶν εἰς Φοινίκην, ἐπιβάντες ἀνήχθημεν.

3 Ἀναφανέντες δὲ τὴν Κύπρον καὶ καταλιπόντες αὐτὴν εὐώνυμον, ἐπλέομεν εἰς

32 Et nūc quoque, fratres, commēdo vos Deo & sermoni gratiæ ipsius: qui *quidem* Deus potest superstruere, & dare vobis quod hæreditatis iure possideatis cum sanctificatis omnibus.

33 Argentum & aurum aut vestem nullius concupiui.

34 Imò ipsi nostis, || vsibus meis, & iis qui mecum sunt, manus istas ministrasse.

35 In omnibus ostendi vobis oportere sic laborando suscipere infirmos, & meminisse verborum Iesu, ipsum *videlicet* dixisse, Beatum est dare potius quàm accipere.

36 Et quum hæc dixisset, positis genibus suis, orauit cum illis omnibus.

37 Magnus autē fletus omniū ortus est: & ruentes in collum Pauli, deosculabantur eum:

38 Cruciati maximè ob sermonem quem dixerat, ipsos non esse amplius faciem eius conspecturos: & deduxerunt eum ad nauim.

CAP. XXI.

1 VT autem prouecti sumus, auulsi ab eis, recto cursu venimus Coum, & sequenti die Rhodum, & illinc Patara.

2 Et inuenta naui quæ traiiciebat in Phœnicen, *ea* cōscensa, prouecti sumus.

3 Quum autem cœpisset nobis apparere Cyprus, ea ad sinistram relicta, nauigauimus in

32 Et nunc commendo uos Deo & uerbo gratiæ ipsius qui potens est ædificare, & dare hæreditatē in sanctificatis omnibus.

33 Argentum aut aurum aut uestem nullius concupiui:

34 Ipsi scitis quoniam ad ea quæ mihi opus erant, et iis qui mecum sunt, ministrauerūt manus istæ.

1.Cor.4.c.12
1.thess.2.b.9
2.thess.3.b.8

35 Omnia ostendi uobis, quoniā sic laborantes oportet suscipere infirmos, ac meminisse uerbi Domini Iesu, quoniam ipse dixit, Beatius est magis dare quàm accipere.

36 Et quū hæc dixisset, positis genibus suis orauit cum omnibus illis.

37 Magnus autē fletus factus est omnium: & procumbentes super collum Pauli osculabantur eum:

38 Dolētes maximè in uerbo quod dixerat, quoniā amplius faciem eius non essent uisuri. Et deducebant eum ad nauem.

CAP. XXI.

1 QVum autem factum esset ut nauigaremus, abstracti ab eis recto cursu uenimus Coum, & sequenti die Rhodū, & inde Pataram.

2 Et quū inuenissemus nauē trāsfretantem in Phœnicen, ascendentes nauigauimus.

3 Quum apparuissemus autem Cypro, relinquentes eam ad sinistram na-

32 Et sermoni gratiæ ipsius, καὶ τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ. Hæc per epexegesin explico, quasi diceret Paulus, Commendo vos Deo, vt vos præsidio suo conseruet, id est Euangelio, siue gratiæ suæ nūtio. Idcirco enim Euangelium dicitur salutis sermo, suprà, capite 13.d.26. Qui *quidem Deus* potest, τῷ δυναμένῳ. Eras. In Annot. hoc coniungit cum λόγῳ. At ego puto minus coactam fore interpretationem si cum τῷ Θεῷ coniunxeris. Ideo nonnihil suppleui ex quo id posset intelligi. Deinde & hoc notandum est, articulum hoc loco non tam διάκρισιν quàm αἰτιολογίαν declarare. Quod hæreditatis iure possideatis, κληρονομίαν. Hebraicè נחלה: quod vocabulum multo latius patet quàm hæreditas apud Latinos, vt alibi diximus: & tamen videtur declarare quo iure consequuturi simus illud tanquam prædium quod possidebimus, nimirum gratuito adoptionis iure, quasi filii. Ideo periphrasin paulo longiorem vsurpaui. Cum omnibus, ἐν πᾶσι. Hebraicè בכל, ἐν pro σὺν posita: quam enallagen alibi sæpe annotauimus. Vulg. In omnibus. Eras. Inter omnes.

35 In omnibus, πάντα. Vel per omnia. Nam subaudienda est præpositio κατὰ, vt 1. Cor. 9.d.25, & 10.g 33, & Ephes.4.c.15. Quid si verò πάντα superiori verbo ὑπηρέτησαν adiunxeris? nolui tamen quicquam mutare ex coniectura. Suscipere, ἀντιλαμβάνεσθαι. id est, alioquin collapsuros quasi porrecta manu retinere. Dicuntur enim hæc translatitiè de illis qui nondum satis confirmati doctrina & exemplis, offendicula ibi inueniunt vbi planissima via est: ideóque ferendi sunt quoad eius fieri potest, (salua tamen conscientia) & cauenda diligenter omnia quibus possint offendi. Hoc enim est labentes fulcire. Vide Luc.1.e.54.

IN CAPVT XXI.

3 Quum autem cœpisset *nobis* apparere Cyprus, ἀναφανέντες δὲ τὴν Κύπρον. Sic legunt veteres codices. Erasmus autem legit ἀναφανέντες. & nonnulli habent ἀναφανέντος δὲ τῆς Κύπρου, lectione manifestè corrupta, quum potius scribendum sit ἀναφήναντες. Cæterùm τὸ ἀναφαίνειν opponitur hoc in loco τῷ ἀποκρύπτειν, & id declarat pro quo Virgilius aperire dixit libro Æneidos tertio, --quarto terra die se attollere tandem Visa, aperire

procul montes, ac voluere fumum. Idem eodem libro, Mox & Leucatæ nimbosa cacumina montis, Et formidatus nautis aperitur Apollo. Quia videlicet nauigantibus præsertim videntur regiones attolli & deprimi, prout ipsi accedunt vel recedunt: vt non immeritò Erasmus pro eo quod in Vulgata editione legitur, Quum apparuissemus autem Cypro, Veterem interpretem suspicetur scripsisse, Quum autem peruenissemus Cyprum.

Συρίαν, καὶ κατήχθημεν εἰς Τύρον· ἐκεῖσε γὰρ ἦν τὸ πλοῖον ἀποφορτιζόμενον τὸν γόμον.

Syriam, & deuecti sumus Tyrum: illic enim nauis erat suũ onus expositura.

uigauimus in Syriam, & uenimus Tyrũ: ibi enim nauis expositura erat onus.

4 Καὶ ἀνευρόντες τοὺς μαθητάς, ἐπεμείναμεν αὐτοῦ ἡμέρας ἑπτά· οἵτινες τῷ Παύλῳ ἔλεγον διὰ τοῦ Πνεύματος, μὴ ἀναβαίνειν εἰς Ἱερουσαλήμ.

Permansimus autẽ ibidem dies septem, inuẽtis discipulis: qui Paulo dicebant ¨ per Spiritũ, ne ascenderet in Hierusalẽ.

4 *Inuentis autẽ discipulis, mãsimus ibi diebus septem: qui Paulo dicebant per Spiritum, ne ascenderet Ierosolymam.*

5 Ὅτε δὲ ἐγένετο ἡμᾶς ἐξαρτίσαι τὰς ἡμέρας, ἐξελθόντες ἐπορευόμεθα, προπεμπόντων ἡμᾶς πάντων σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις, ἕως ἔξω τῆς πόλεως· καὶ θέντες τὰ γόνατα ἐπὶ τὸν αἰγιαλόν, προσηυξάμεθα.

Sed peractis illis diebus, abiimus, omnibus deducentibus nos cum vxoribus & liberis, donec vrbem exiuissemus: & positis genibus in littore, precati sumus.

5 *Et expletis diebus, profecti ibamus, deducentibus nos omnibus cum uxoribus & filijs usque foras ciuitatem: & positis genibus in littore, orauimus.*

6 Καὶ ἀσπασάμενοι ἀλλήλους, ἐπέβημεν εἰς τὸ πλοῖον· ἐκεῖνοι δὲ ὑπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια.

Et alii alios ¨complexi, conscendimus nauim: illi autem reuersi sunt ad suos.

6 *Et quum ualefecissemus inuicẽ, ascendimus nauẽ: illi autẽ redierũt in sua.*

7 Ἡμεῖς δὲ τὸν πλοῦν διανύσαντες, ἀπὸ Τύρου κατηντήσαμεν εἰς Πτολεμαΐδα· καὶ ἀσπασάμενοι τοὺς ἀδελφούς, ἐμείναμεν ἡμέραν μίαν παρ' αὐτοῖς.

Nos verò nauigatione perfecta, peruenimus Tyro Ptolemaida: & salutatis fratribus, mansimus diem vnum apud eos.

7 *Nos uerò nauigatione expleta, à Tyro descẽdimus Ptolemaidem: & salutatis fratribus, mansimus die una apud illos.*

8 Τῇ δὲ ἐπαύριον ἐξελθόντες οἱ περὶ τὸν Παῦλον ἦλθον εἰς Καισάρειαν· καὶ εἰσελθόντες εἰς τὸν οἶκον Φιλίππου τοῦ εὐαγγελιστοῦ τοῦ ὄντος ἐκ τῶν ἑπτά, ἐμείναμεν παρ' αὐτῷ.

Postridie verò egressi ¨Paulus & nos qui cum eo eramus, venimus Cæsaream: & ingressi domum Philippi Euangelistæ, (qui erat vnus ¨ex illis septem) mansimus apud eum.

8 *Alia autẽ die profecti, uenimus Cæsaream: & intrantes domum Philippi Euãgelistæ (qui erat de septẽ) mãsimus apud eũ.*

9 Τούτῳ δὲ ἦσαν θυγατέρες παρθένοι τέσσαρες προφητεύουσαι.

Huic autem erant quatuor filiæ virgines ¨prophetantes.

9 *Huic autem erãt quatuor filiæ uirgines prophetantes.*

10 Ἐπιμενόντων δὲ ἡμῶν ἡμέρας πλείους, κατῆλθέ τις ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας προφήτης ὀνόματι Ἄγαβος·

Et quum *illic* permansissemus dies complures, descendit ex Iudæa quidam propheta nomine Agabus:

10 *Et quum moraremur dies aliquot, superuenit quidam à Iudæa Propheta nomine Agabus:*

11 Καὶ ἐλθὼν πρὸς ἡμᾶς, καὶ ἄρας τὴν ζώνην τοῦ Παύλου, δήσας τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας, εἶπε, Τάδε λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, Τὸν ἄνδρα οὗ ἐστιν ἡ ζώνη αὕτη, οὕτω δήσουσιν ἐν Ἱερουσαλὴμ οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ παραδώσουσιν εἰς χεῖρας ἐθνῶν.

Qui quum venisset ad nos, sumpsit zonam Pauli, & vinctis sibi pedibus ac manibus, dixit, Hæc dicit Spiritus sanctus, Virum cuius est hæc zona, ita vincient in Ierusalem Iudæi, tradéntque in manus Gentium.

11 *Is quũ uenisset ad nos, tulit zonam Pauli, & alligãs sibi pedes et manus, dixit, Hæc dicit Spiritus sanctus, Virũ cuius est zona hæc, sic alligabunt in Ierusalem Iudæi, et tradent in manus Gentium.*

12 Ὡς δὲ ἠκούσαμεν ταῦτα, παρεκαλοῦμεν ἡμεῖς τε καὶ οἱ ἐντόπιοι, τοῦ μὴ ἀναβαίνειν αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλήμ.

Vt verò ista audiuimus, rogabam⁹ & nos & q in eo loco erãt, ne ascenderet in Hierusalem.

12 *Quod quũ audissemus, rogabamus nos & qui loci illius erãt, ne ascenderet Ierosolymam.*

4 Per Spiritum, διὰ τοῦ Πνεύματος. Id est, ex diuina Spiritus reuelatione. Quid igitur: an sibiipsi repugnat Spiritus sanctus? minimè veró. Sed vt isti ex Spiritus reuelatione intelligerent quantum periculum Paulo immineret, non tamen consequitur eos cognouisse quid vicissim Paulo idem Spiritus præcepisset.

6 Complexi, ἀσπασάμενοι. Vulg. Quum valefecissemus, id est ἀποταξάμενοι.

8 Paulus & nos qui cum eo eramus, οἱ περὶ τὸν Παῦλον. Vide suprà cap. 13. b. 13. Ex illis septẽ, ἐκ τῶν ἑπτά. Vulg. & Eras. Ex septẽ. Ego puto seruandum articulũ, cuius vis est hoc loco ἀναφορική. Loquitur enim de septem illis Diaconis quorum celebria erant nomina. 9 Prophetantes, προφητεύουσαι. Intellige de peculiari dono prædicendi futura, non autem de docendi munere in Ecclesia.

Ἀπεκρίθη δὲ ὁ Παῦλος, Τί ποιεῖτε, κλαίοντες καὶ συνθρύπτοντές μου τὴν καρδίαν; ἐγὼ γὰρ οὐ μόνον δεθῆναι, ἀλλὰ καὶ ἀποθανεῖν εἰς Ἱερουσαλὴμ ἑτοίμως ἔχω ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

Μὴ πειθομένου δὲ αὐτοῦ, ἡσυχάσαμεν, εἰπόντες, Τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου γενέσθω.

Μετὰ δὲ τὰς ἡμέρας ταύτας ἀποσκευασάμενοι ἀνεβαίνομεν εἰς Ἱερουσαλήμ.

Συνῆλθον δὲ καὶ τῶν μαθητῶν ἀπὸ Καισαρείας σὺν ἡμῖν, ἄγοντες παρ' ᾧ ξενισθῶμεν, Μνάσωνί τινι Κυπρίῳ, ἀρχαίῳ μαθητῇ.

Γενομένων δὲ ἡμῶν εἰς Ἱεροσόλυμα, ἀσμένως ἐδέξαντο ἡμᾶς οἱ ἀδελφοί.

Τῇ δὲ ἐπιούσῃ εἰσῄει ὁ Παῦλος σὺν ἡμῖν πρὸς Ἰάκωβον, πάντες τε παρεγένοντο οἱ πρεσβύτεροι.

Καὶ ἀσπασάμενος αὐτοὺς, ἐξηγεῖτο καθ' ἓν ἕκαστον ὧν ἐποίησεν ὁ Θεὸς ἐν τοῖς ἔθνεσι διὰ τῆς διακονίας αὐτοῦ.

Οἱ δὲ ἀκούσαντες ἐδόξαζον τὸν Κύριον· εἰπόν τε αὐτῷ, Θεωρεῖς ἀδελφὲ, πόσαι μυριάδες εἰσὶν Ἰουδαίων τῶν πεπιστευκότων· καὶ πάντες ζηλωταὶ τοῦ νόμου ὑπάρχουσι.

Κατηχήθησαν δὲ περὶ σοῦ, ὅτι ἀποστασίαν διδάσκεις ἀπὸ Μωσέως τοὺς κατὰ τὰ ἔθνη πάντας Ἰουδαίους, λέγων μὴ περιτέμνειν αὐτοὺς τὰ τέκνα, μηδὲ τοῖς ἔθεσι περιπατεῖν.

Τί οὖν ἐστι; πάντως δεῖ πλῆθος συνελθεῖν. ἀκούσονται γὰρ ὅτι ἐλήλυθας.

Τοῦτο οὖν ποίησον ὅ σοι λέγομεν· Εἰσὶν ἡμῖν ἄνδρες τέσσαρες εὐχὴν ἔχοντες ἐφ' ἑαυτῶν·

13 Tunc respondit Paulus, Quid facitis flentes & comminuentes cor meum? Nam ego non solùm vinciri, sed & mori paratus sum in Hierusalem pro nomine Domini Iesu.

14 Quum igitur non assentiretur, acquieuimus, dicentes, Fiat Domini voluntas.

15 Porro post dies istos ¨collectis sarcinis ascendimus in Hierusalem.

16 Venerũt autem simul etiam ¨*quidam* ex discipulis Cæsarea nobiscum, adducentes secum apud quẽ hospitaremur, Mnasonem quendam Cyprium, antiquum discipulum.

17 Quum igitur peruenissemus Hierosolymam, libenter exceperunt nos fratres.

18 Sequenti autem die introiit Paulus nobiscũ ad Iacobũ, & omnes Presbyteri adfuerunt.

19 Quos complexus, exposuit sigillatim quæ Deus fecisset inter Gentes per ipsius ministerium.

20 At illi *his* auditis, glorificauerunt Dominum: & dixerunt ei, Conspicis frater quot sint millia Iudæorum qui crediderunt: súntque omnes ¨accensi zelo Legis.

21 ¨Audierunt autem de te ex aliorũ sermone, te defectionem à Mose docere omnes qui inter Gẽtes sunt Iudæos, & dicere eos non debere circuncidere filios, neque ¨*secundum* ritus ambulare.

22 Quid est ergo? omnino oportet conuenire multitudinẽ. audient enim te venisse.

23 Hoc igitur fac quod tibi dicimus: Sunt ¨nobis viri quatuor ¨voto obnoxii:

13 Tunc respõdit Paulus & dixit, Quid facitis flentes & affligẽtes cor meũ? ego enim non solùm alligari, sed & mori in Ierusalẽ paratus sum propter nomen Domini Iesu.

14 Et quũ ei suadere non possemus, quieuimus, dicẽtes, Domini uolũtas fiat.

15 Post dies autẽ istos præparati, ascendebamus in Ierusalem.

16 Venerunt autẽ & quidam ex discipulis à Cæsarea nobiscum, adducẽtes secum apud quem hospitaremur, Mnasonem quẽdã Cyprium, antiquum discipulum.

17 Et quum uenissemus Ierosolymam, libenter exceperunt nos fratres.

18 Sequenti autem die introibat Paulus nobiscum ad Iacobum, omnésque collecti sunt seniores.

19 Quos quum salutasset, narrabat per singula quæ Deus fecisset in Gentibus per ministerium ipsius.

20 At illi quum audissent, magnificabant Deum: dixerúntque ei, Vides frater quot millia sunt in Iudæis qui crediderunt, & omnes æmulatores sunt Legis.

21 Audierunt autem de te quia discessionem doceas à Moyse eorũ qui per Gẽtes sũt Iudæorũ, dicẽs nõ debere eos circuncidere filios suos, neque secundũ consuetudinem ingredi.

22 Quid ergo est? utiq; oportet conuenire multitudinem. audient enim te superuenisse,

23 Hoc ergo fac quod tibi dicimus: Sunt nobis uiri quatuor, uotum habentes super se:

15 Collectis sarcinis, ἀποσκευασάμενοι. Id est ἀνασκευασάμενοι, vt loquuntur disertiores Græci. Nã ἀποσκευάζεσθαι significat potius onus deponere, item è medio tollere: ἀνασκευάζεσθαι verò dicuntur οἱ μετοικιζόμενοι, id est qui ex aliquo loco demigraturi, sarcinas colligunt. Significat igitur Lucas Paulum cum suis Cæsarea profectum, quasi eò non rediturum. Vulgata, Præparati, id est παρασκευασάμενοι: quam lectionem in vno codice inuenimus: neq; sanè velim repudiare. In aliis quinque legitur ἐπισκευασάμενοι, id est instructi & cõparati, ad quæuis nimirum subeunda pericula.

16 *Quidam* ex discipulis, ἀπὸ τῶν μαθητῶν. Sub. τινές: vt Iohan. 16. v. 17. Sic vulgò dicimus, *Il y uint des disciples.*

20 Accensi zelo, ζηλωταί. Vide Iohan. 2. c. 17.

21 Audierunt, κατηχήθησαν. Vide Luc. 1. a. 4. *Secundum* ritus, τοῖς ἔθεσι. In vno codice legitur τοῖς ἔθεσι πατρῴοις πορεύεσθαι, paternis ritibus viuere.

23 Nobis, ἡμῖν. In vno exẽplari legimus ἐν ἡμῖν, inter nos: & quidẽ rectius, vt opinor. Voto obnoxii, εὐχὴν ἔχοντες ἐφ' ἑαυτῶν. Vulg. & Eras. ad verbũ, Habẽtes votũ super se: quod videtur paulo obscurius. Significatur autẽ hoc dicendi genere votũ volũtariũ, quod nimirũ quispiã in sese quasi onus receperit: sed tamen cũ Legis præscripto cõsẽtiẽs: qua ratione etiã factũ vt apud Græcos τὸ ὑποσχέσθαι καὶ ὑποσχέσθαι de pollicitatione dicantur, ὁ ὑπὸ ὑποσχόμενος, inquit Eust. βάρει τινὶ ἑαυτὸν ὑπέθετο. id est, quòd qui aliquid promiserit, seipsũ oneri subiecerit.

24 Τούτους παραλαβὼν, ἁγνίσθητι σὺν αὐτοῖς, καὶ δαπάνησον ἐπ᾽ αὐτοῖς, ἵνα ξυρήσωνται τὴν κεφαλὴν, καὶ γνῶσι πάντες ὅτι ὧν κατήχηνται περὶ σοῦ οὐδέν ἐστιν, ἀλλὰ στοιχεῖς καὶ αὐτὸς τὸν νόμον φυλάσσων.

Suprà,18.c.18 num.6.c.18

25 Περὶ δὲ τῶν πεπιστευκότων ἐθνῶν ἡμεῖς ἐπεστείλαμεν, κρίναντες μηδὲν τοιοῦτον τηρεῖν αὐτοὺς, εἰ μὴ φυλάσσεσθαι αὐτοὺς τό, τε εἰδωλόθυτον, καὶ τὸ αἷμα, καὶ πνικτὸν, καὶ πορνείαν.

26 Τότε ὁ Παῦλος παραλαβὼν τοὺς ἄνδρας, τῇ ἐχομένῃ ἡμέρᾳ σὺν αὐτοῖς ἁγνισθεὶς εἰσῄει εἰς τὸ ἱερὸν, διαγγέλλων τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἡμερῶν τοῦ ἁγνισμοῦ, ἕως οὗ προσηνέχθη ὑπὲρ ἑνὸς ἑκάστου αὐτῶν ἡ προσφορά.

27 Ὡς δὲ ἔμελλον αἱ ἑπτὰ ἡμέραι συντελεῖσθαι, οἱ ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι θεασάμενοι αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ, συνέχεον πάντα τὸν ὄχλον, καὶ ἐπέβαλον τὰς χεῖρας ἐπ᾽ αὐτὸν·

28 Κράζοντες, Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, βοηθεῖτε· οὗτός ἐστιν ὁ ἄνθρωπος ὁ κατὰ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ νόμου καὶ τοῦ τόπου τούτου, πάντας πανταχοῦ διδάσκων· ἔτι τε καὶ Ἕλληνας εἰσήγαγεν εἰς τὸ ἱερὸν, καὶ κεκοίνωκε τὸν ἅγιον τόπον τοῦτον.

29 (Ἦσαν γὰρ προεωρακότες Τρόφιμον τὸν Ἐφέσιον ἐν τῇ πόλει σὺν αὐτῷ, ὃν ἐνόμιζον ὅτι εἰς τὸ ἱερὸν εἰσήγαγεν ὁ Παῦλος)

30 Ἐκινήθη τε ἡ πόλις ὅλη, καὶ ἐγένετο συνδρομὴ τοῦ λαοῦ· καὶ ἐπιλαβόμενοι τοῦ Παύ-

24 His assumptis, "sanctificator cum eis, & "adde ad eorū sumptus, vt ‖ radāt capita: & norint omnes nihil esse eorum quæ de te fama acceperunt, sed te quoque ita incedere vt Legem obserues.

25 De iis autem qui crediderūt ex Gentibus, nos scripsimus, & decreuimus nequid huiusmodi obseruent, nisi vt caueant ab iis quæ sunt immolata simulacris, & à sanguine, "& suffocatis, & scortatione.

26 Tum Paulus assumptis viris illis, sequēti die cum eis sanctificatus ingressus est in templum, denuntiās "expletionem dierum sanctificationis, vsque dum oblata fuit pro vnoquoque eorum oblatio.

27 Quū autē "septē illi dies iam essent explendi, quidam Iudæi ex Asia, eum conspicati in templo, conturbarunt totam turbam, & iniecerunt manus in eum:

28 Clamantes, Viri Israelitæ, succurrite: hic est homo ille qui aduersus populū & Legem & locum hunc, omnes vbique docet: atque adeo Græcos introduxit in templum, & polluit sanctum locum istum.

29 (Viderant enim antea Trophimū Ephesium in vrbe cum eo, quem existimabant fuisse à Paulo introductum in templum)

30 Commota est igitur vrbs tota, & factus est concursus populi: & prehensum Paulum

24 *His assumptis, sanctifica te cum illis, & impende in illis, ut radant capita: & sciēt omnes quia quæ de te audierunt falsa sunt, sed ambulas & ipse custodiens Legem.*

25 *De ijs autem qui crediderunt ex Gentibus, nos scripsimus, iudicantes ut abstineāt se ab idolis immolato, & sanguine, & suffocato, & fornicatione.*

26 *Tūc Paulus, assumptis uiris, postera die purificatus cum illis intrauit in tēplum, annuntians expletionem dierum purificationis, donec offerretur pro unoquoque eorum oblatio.*

27 *Dum autem septē dies consummarētur, ij qui de Asia erant Iudæi, quum uidissent eū in tēplo, concitauerūt omnē populū, & miecerunt ei manus:*

28 *Clamantes, Viri Israelitæ, adiuuate: hic est homo qui aduersus populū ac Legem & loū hunc, omnes ubique docens, insuper & Gentiles induxit in templū, & uiolauit sanctū locum istum.*

29 *(Viderāt enim Trophimum Ephesium in ciuitate cum ipso, quē æstimauerunt quoniā in tēplum introduxisset Paulus)*

30 *Cōmotáq; est ciuitas tota, et facta est cōcursio populi: et apprehēdētes Pau*

24 Sanctificator, ἁγνίσθητι. Vel consecrator. Eras. Purifica te. Castellio, Lustrare. Vterque malè. nam purificatione egebant impuri. Hîc verò non agitur de impuris, sed de iis qui Nazareatus voto erant obstricti, & sanctissimi habebātur. Itaque τὸ ἁγνίζεσθαι non accipitur pro καθαρίζεσθαι, vt illi putarunt, sed contrà pro נזר & ἁγνισμὸς pro נזר, vt apparet ex Græca interpretatione cap.6 Num. & Amos 2.v.11, & 12. Adde ad eorū sumptum, δαπάνησον ἐπ᾽ αὐτοῖς. Vel, ipsorum causa, vt tu huic voto non tantùm interfuisse, sed etiam præfuisse videaris. Erāt enim in Nazaræorum oblationes ac purificationes sumptus decreti, sed ita vt aliquid adiicere liceret: sicut disertè scribitur Num.6.v.21. Ideo dicitur ipse postea dies purificationis denuntiasse.

25 Et suffocatis, καὶ πνικτόν. Hoc non legit Augustinus in Speculo, vt Erasmus obseruauit.

26 Expletionem dierum sanctificationis, ἐκπλήρωσιν τῶν ἡμερῶν τοῦ ἁγνισμοῦ. Quum quo die finiebatur Nazaræorum votum, offerenda essent certa sacrificia, necesse fuit dierum expletionem sacerdotibus significari. Vide Num.6.v.13.

27 Septē illi dies, αἱ ἑπτὰ ἡμέραι. Additus articulus, & calculus dierū cuius fit mentio infrà, 24.v.11, videntur indicare captum fuisse Paulum eo ipso die quo in templum est ingressus, ac proinde hîc agi de certis quibusdam septem diebus. Verbum autem συντελεῖσθαι respondens expletioni dierum cuius facta est mentio versiculo superiore, omnino ostendit ista esse intelligenda de numero dierum quibus illi sese obstrinxerant Nazareatus voto. & tum plerunque septiduanum fuisse votum illud, ostendit articulus additus à Luca, vt de re peruulgata disserente, quum alioqui Nazaræis non aliud esset tempus præscriptum quàm quod ipsis libuisset vouêre. Significat ergo Lucas Paulum in templo conspectum & captum fuisse, peractis illis sacrificiis, inclinante iam die septimo, quo videlicet illi ex Lege votum suum impleuerant.

λαοῦ, εἷλκον αὐτὸν ἔξω τοῦ ἱεροῦ· καὶ εὐθέως ἐκλείσθησαν αἱ θύραι.

Ζητούντων δὲ αὐτὸν ἀποκτεῖναι, ἀνέβη φάσις τῷ χιλιάρχῳ τῆς σπείρης ὅτι ὅλη συγκέχυται Ἱερουσαλήμ·

Ὃς ἐξαυτῆς παραλαβὼν στρατιώτας καὶ ἑκατοντάρχους, κατέδραμεν ἐπ᾽ αὐτούς. Οἱ δὲ ἰδόντες τὸν χιλίαρχον καὶ τοὺς στρατιώτας, ἐπαύσαντο τύπτοντες τὸν Παῦλον.

Τότε ἐγγίσας ὁ χιλίαρχος ἐπελάβετο αὐτοῦ, καὶ ἐκέλευσε δεθῆναι ἁλύσεσι δυσί· καὶ ἐπυνθάνετο τίς ἂν εἴη, καὶ τί ἐστι πεποιηκώς.

Ἄλλοι δὲ ἄλλο τι ἐβόων ἐν τῷ ὄχλῳ· μὴ δυνάμενος δὲ γνῶναι τὸ ἀσφαλὲς διὰ τὸν θόρυβον, ἐκέλευσεν ἄγεσθαι αὐτὸν ἐς τὴν παρεμβολήν.

Ὅτε δὲ ἐγένετο ἐπὶ τοὺς ἀναβαθμούς, συνέβη βαστάζεσθαι αὐτὸν ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν διὰ τὴν βίαν τοῦ ὄχλου.

Ἠκολούθει γὰρ τὸ πλῆθος τοῦ λαοῦ, κράζον, Αἶρε αὐτόν.

Μέλλων τε εἰσάγεσθαι εἰς τὴν παρεμβολὴν ὁ Παῦλος, λέγει τῷ χιλιάρχῳ, Εἰ ἔξεστί μοι εἰπεῖν τι πρὸς σέ; Ὁ δὲ ἔφη, Ἑλληνιστὶ γινώσκεις;

Οὐκ ἄρα σὺ εἶ ὁ Αἰγύπτιος ὁ πρὸ τούτων τῶν ἡμερῶν ἀναστατώσας καὶ ἐξαγαγὼν εἰς τὴν ἔρημον τοὺς τετρακισχιλίους ἄνδρας τῶν σικαρίων;

Εἶπε δὲ ὁ Παῦλος, Ἐγὼ ἄνθρωπος μέν εἰμι Ἰουδαῖος Ταρσεύς, τῆς Κιλικίας οὐκ ἀσήμου πόλεως πολίτης· δέομαι δέ σου, ἐπίτρεψόν μοι λαλῆσαι πρὸς τὸν λαόν.

Ἐπιτρέψαντος δὲ αὐτοῦ, ὁ Παῦλος ἑστὼς ἐπὶ τῶν ἀναβαθμῶν κατέσεισε τῇ χειρὶ τῷ λαῷ· πολλῆς δὲ σιγῆς γενομένης, προσεφώνησε τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ, λέγων,

Κεφάλαιον κβ.

Ἄνδρες ἀδελφοὶ καὶ πατέρες, ἀκούσατέ μου τῆς πρὸς ὑμᾶς νῦν ἀπολογίας.

(Ἀκούσαντες δὲ ὅτι τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ προσεφώνει αὐτοῖς, μᾶλλον παρέσχον ἡσυχίαν. καί φησιν,)

trahebant è templo: statimque clausæ sunt fores.

31 Studẽtibus autem ipsis eum trucidare, " peruenit fama ad Tribunũ cohortis, totã Hierusalem conturbatam esse.

32 Qui " eo ipso *momento* acceptis militibus ac Cẽturionibus, decurrit ad illos. At illi quum vidissẽt Tribunum & milites, cessarunt verberare Paulum.

33 Tũc appropinquãs Tribunus prehendit eum, & iussit vinciri catenis duabus: & percontatus est quisnam esset, & quid fecisset.

34 Alii autem aliud clamabãt in turba: & quum non posset certi *quicquam* cognoscere propter tumultum, iussit duci in castra.

35 Quum igitur peruenisset ad gradus, euenit vt portaretur à militibus propter violentiam turbæ.

36 Sequebatur enim multitudo populi, clamans, Tolle eum.

37 Et quum iam introducẽdus esset in castra Paulus, dicit Tribuno, Licétne mihi aliquid tibi dicere? Qui dixit, Græcè nosti?

38 Nónne tu es " AEgyptius ille qui ante hos dies ad seditionẽ concitasti & eduxisti in desertũ quatuor millia sicariorum?

39 Dixit autem Paulus, Ego quidem sum Iudæus Tarsensis, non obscuræ Cilicum vrbis ciuis: cæterùm rogo te, permitte mihi vt alloquar populum.

40 Quum igitur ille permisisset, Paulus stãs in gradibus, manu silentium postulauit à plebe: & magno silentio facto, loquutus est lingua Hebræa, dicens,

CAP. XXII.

1 Viri fratres & patres, audite meam, qua nunc apud vos vtor, defensionem.

2 (Quum audissent autem eum Hebræa lingua ipsos alloqui, magis præbuerunt silentium. & dixit,)

lum, trahebant eũ extra templum: & statim clausæ sunt ianuæ.

31 *Quærẽtibus autẽ eũ occidere, nũtiatũ est Tribuno cohortis, quia tota confunditur Ierusalem.*

32 *Qui statim assumptis militibus et Cẽturionibus decurrit ad illos: q quum uidissent Tribunum & milites, cessauerunt percutere Paulum.*

33 *Tunc accedens Tribunus apprehendit eum, & iussit eũ alligari catenis duabus: & interrogabat qs esset, & quid fecisset.*

34 *Alij autem aliud clamabant in turba: & quũ non posset certũ cognoscere præ tumultu, iussit duci eum in castra.*

35 *Et quum uenisset ad gradus, contigit ut portaretur à militibus propter uim populi.*

36 *Sequebatur enim multitudo populi, clamans, Tolle eum.*

37 *Et quum cœpisset induci in castra Paulus, dicit Tribuno, Si licet mihi loqui aliquid ad te? Qui dixit, Græcè nosti?*

38 *Nónne tu es AEgyptius qui ante hos dies tumultũ concitasti, & eduxisti in desertum quatuor millia uirorum sicariorum?*

39 *Et dixit ad eũ Paulus, Ego homo sum quidẽ Iudæus à Tarso, Ciliciæ nõ ignotæ ciuitatis municeps: rogo autem te, permitte mihi loqui ad populum.*

40 *Et quũ ille permisisset, Paulus stans in gradibus annuit manu ad plebem: & magno silentio facto, alloquutus est lingua Hebræa, dicens,*

CAP. XXII.

1 *Viri fratres & patres, audite quã ad uos nũc reddo rationem.*

2 *(Quum audissent autẽ quia Hebræa lingua loqueretur ad illos, magis præstiterunt silentium. & dicit,)*

31 Peruenit fama, ἀνέβη φάσις. Vulg. & Eras. Nuntiatum est, ἀνηγγέλη. Illud verò est ἐμφατικώτερον.

32 Eo ipso *momento*, ἐξαυτῆς. Vulg. & Eras. Statim. Vide suprà, cap. 10. c. 33. Continet autem hic locus admirandum sanè prouidentiæ diuinæ exemplum.

38 Ægyptius ille, ὁ Αἰγύπτιος. Vide Iosephum lib. De bello Iudaico, 2. cap. 12.

3 Ἐγὼ μὲν εἰμὶ ἀνὴρ Ἰουδαῖος, γεγεννημένος ἐν Ταρσῷ τῆς Κιλικίας, ἀνατεθραμμένος δὲ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ παρὰ τοὺς πόδας Γαμαλιὴλ, πεπαιδευμένος κατὰ ἀκρίβειαν τοῦ πατρῴου νόμου, ζηλωτὴς ὑπάρχων τοῦ Θεοῦ, καθὼς πάντες ὑμεῖς ἐστε σήμερον.

3 Ego quidem ſum Iudæus, natus Tarſi, *urbe* Ciliciæ, nutritus verò in hac ipſa vrbe apud pedes Gamalielis, inſtitutus ad exquiſitam formam patriæ legis, zelo Dei accenſus, ſicut & vos omnes eſtis hodie.

3 *Ego ſum uir Iudæus, natus Tarſo Ciliciæ, nutritus autem in iſta ciuitate ſecus pedes Gamaliel, eruditus iuxta ueritatem paternæ legis, æmulator legis, ſicut & uos omnes eſtis hodie.*

4 Ὃς ταύτην τὴν ὁδὸν ἐδίωξα ἄχρι θανάτου, δεσμεύων καὶ παραδιδοὺς εἰς φυλακὰς ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας.

4 Qui hoc vitæ genus perſequutus ſum vſque ad mortẽ, vinciens ac tradens in carceres tum viros tum mulieres.

4 *Qui hanc uiam perſequutus ſum uſq; ad mortem, alligans & tradens in cuſtodias uiros ac mulieres.*

5 Ὡς καὶ ὁ Ἀρχιερεὺς μαρτυρεῖ μοι, καὶ πᾶν τὸ πρεσβυτέριον· παρ' ὧν καὶ ἐπιστολὰς δεξάμενος πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς, εἰς Δαμασκὸν ἐπορευόμην, ἄξων καὶ τοὺς ἐκεῖσε ὄντας, δεδεμένους εἰς Ἱερουσαλὴμ, ἵνα τιμωρηθῶσιν·

5 Vt & Pontifex maximus mihi teſtis eſt, & totus ſeniorum ordo: à quibus etiam epiſtolis ad fratres acceptis, Damaſcum proficiſcebar, adducturus etiam eos qui illic eſſẽt, vinctos in Hieruſalem, vt punirentur:

5 *Sicut princeps Sacerdotum mihi teſtimonium reddit, & omnes maiores natu: à quibus et epiſtolas accipiens ad fratres, Damaſcum pergebam, ut adducerem inde uinctos in Ieruſalẽ, ut punirentur:*

6 Ἐγένετο δέ μοι πορευομένῳ καὶ ἐγγίζοντι τῇ Δαμασκῷ περὶ μεσημβρίαν, ἐξαίφνης ἐκ τοῦ οὐρανοῦ περιαστράψαι φῶς ἱκανὸν περὶ ἐμέ·

6 Euenit autem mihi iter facienti, & appropinquanti Damaſco circiter meridiem, vt repentè è cælo circũfulſerit me lux multa:

6 *Factũ eſt autẽ eũte me, & appropinquãte Damaſco media die, ſubitò de cælo circunfulſit me lux copioſa:*

7 Ἔπεσόν τε εἰς τὸ ἔδαφος, καὶ ἤκουσα φωνῆς λεγούσης μοι, Σαοὺλ, Σαοὺλ, τί με διώκεις;

7 Cecidique in ſolum, & audiui vocem dicẽtem mihi, Saul, Saul, quid me perſequeris?

7 *Et decidens in terrã, audiui uocem dicentẽ mihi, Saule, Saule, quid me perſequeris?*

8 Ἐγὼ δὲ ἀπεκρίθην, Τίς εἶ Κύριε; Εἶπέ τε πρός με, Ἐγώ εἰμι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος, ὃν σὺ διώκεις.

8 Ego verò reſpondi, Quis es Domine? Dixitque mihi, Ego ſum Ieſus Nazarenus, quem tu perſequeris.

8 *Ego autẽ reſpõdi, Quis es Domine? Dixitque ad me, Ego ſum Ieſus Nazarenus, quẽ tu perſequeris.*

9 Οἱ δὲ σὺν ἐμοὶ ὄντες τὸ μὲν φῶς ἐθεάσαντο, καὶ ἔμφοβοι ἐγένοντο· τὴν δὲ φωνὴν οὐκ ἤκουσαν τοῦ λαλοῦντός μοι.

9 Porro qui mecũ erant, lucẽ quidẽ cõſpexerunt, & expaueſacti ſunt: vocẽ autẽ nõ audierũt eius qui loquebatur mecum.

9 *Et qui mecum erant, lumen quidẽ uiderũt: uocẽ autẽ non audierunt eius qui loquebatur mecum.*

10 Εἶπον δὲ, Τί ποιήσω Κύριε; Ὁ δὲ Κύριος εἶπε πρός με, Ἀναστὰς πορεύου εἰς Δαμασκόν· κἀκεῖ σοι λαληθήσεται περὶ πάντων ὧν τέτακταί σοι ποιῆσαι.

10 Dixi verò, Quid faciã Domine? Domin⁹ aũt dixit mihi, Surge ac proficiſcere Damaſcũ: & illic tibi dicetur de omnib⁹ quæ conſtituta ſunt tibi vt facias.

10 *Et dixi, Quid faciã Domine? Dominus autem dixit ad me, Surgens uade Damaſcum: & ibi tibi dicetur de omnibus quæ te oporteat facere.*

11 Ὡς δὲ οὐκ ἐνέβλεπον ἀπὸ τῆς δόξης τοῦ φωτὸς ἐκείνου, χειραγωγούμενος ὑπὸ τῶν συνόντων μοι, ἦλθον εἰς Δαμασκόν.

11 Quum verò non viderem præ gloria lucis illius, manu deductus ab iis qui mecum erant, veni Damaſcum.

11 *Et quũ non viderẽ præ claritate luminis illius, ad manum deductus à comitibus, ueni Damaſcum.*

12 Ἀνανίας δέ τις, ἀνὴρ εὐσεβὴς κατὰ τὸν νόμον, μαρτυρούμενος ὑπὸ πάντων

12 Ananias autem quidam, vir pius ſecundum Legem, teſtimonio ornatus omnium *illic*

12 *Ananias autem quidam, uir timoratus ſecundum Legem, teſtimonium habens ab omnibus*

IN CAPVT XXII.

3 Apud pedes, παρὰ τοὺς πόδας. Id eſt aſſiduus auditor. Huc enim reſpexit, quòd qui docent, ſoleant ex ſuperiore loco diſcipulos alloqui in ſubſelliis ſedentes. Ad exactam formam patriæ legis, κατὰ ἀκρίβειαν τοῦ πατρῴου νόμου. Vulgata, Iuxta veritatem paternæ legis, vt pro ἀκρίβειαν videatur legiſſe ἀλήθειαν. Eraſmus, Accuratè in patria Lege, id eſt κατὰ ἀκρίβειαν, vel ἀκριβῶς τὸν πατρῷον νόμον. Zelo accenſus, ζηλωτής. Vulgata, Æmulator. Eraſmus, Sectator. Neuter Græcam vocem expreſſit. Vide Iohan. 3. c. 17. Dei, τοῦ Θεοῦ. Vulgata, Legis, τοῦ νόμου: quam puto germanam eſſe lectionem.

4 Hoc vitæ genus, ταύτην τὴν ὁδόν. Vulgata & Eraſmus, Hanc viam, nimium obſcurè. Vide ſuprà, cap. 19. verſu 9.

5 Et totus ſeniorum ordo, καὶ πᾶν τὸ πρεσβυτέριον. Id eſt συνέδριον, quod etiam Hebræi magiſtri vocant סנהדרין. Vulgata, Et omnes maiores natu: quum hîc non agatur de ſenibus, ſed de ſenatoribus.

9 Lucem quidem, τὸ μὲν φῶς. Vide ſuprà, 9. b. 7.

τῶν κατοικούντων Ἰουδαίων,

Ἐλθὼν πρός με καὶ ἐπιστὰς εἶπέ μοι, Σαοὺλ ἀδελφὲ, ἀνάβλεψον. Κἀγὼ αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἀνέβλεψα εἰς αὐτόν.

Ὁ δὲ εἶπε, ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν προεχειρίσατό σε γνῶναι τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ ἰδεῖν τὸν δίκαιον, καὶ ἀκοῦσαι φωνὴν ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ.

Ὅτι ἔσῃ μάρτυς αὐτῷ πρὸς πάντας ἀνθρώπους ὧν ἑώρακας καὶ ἤκουσας.

Καὶ νῦν τί μέλλεις; ἀναστὰς βάπτισαι, καὶ ἀπόλουσαι τὰς ἁμαρτίας σου, ἐπικαλεσάμενος τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου.

Ἐγένετο δέ μοι ὑποστρέψαντι εἰς Ἱερουσαλὴμ, καὶ προσευχομένου μου ἐν τῷ ἱερῷ, γενέσθαι με ἐν ἐκστάσει,

Καὶ ἰδεῖν αὐτὸν λέγοντά μοι, Σπεῦσον καὶ ἔξελθε ἐν τάχει ἐξ Ἱερουσαλήμ. διότι οὐ παραδέξονταί σου τὴν μαρτυρίαν περὶ ἐμοῦ.

Κἀγὼ εἶπον, Κύριε, αὐτοὶ ἐπίστανται ὅτι ἐγὼ ἤμην φυλακίζων καὶ δέρων κατὰ τὰς συναγωγὰς τοὺς πιστεύοντας ἐπὶ σέ.

Καὶ ὅτε ἐξεχεῖτο τὸ αἷμα Στεφάνου τοῦ μάρτυρός σου, καὶ αὐτὸς ἤμην ἐφεστὼς, καὶ συνευδοκῶν τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ, καὶ φυλάσσων τὰ ἱμάτια τῶν ἀναιρούντων αὐτόν.

Καὶ εἶπε πρός με, Πορεύου, ὅτι ἐγὼ εἰς ἔθνη μακρὰν ἐξαποστελῶ σε.

Ἤκουον δὲ αὐτοῦ ἄχρι τούτου τοῦ λόγου, καὶ ἐπῆραν τὴν φωνὴν αὐτῶν, λέγοντες, Αἶρε ἀπὸ τῆς γῆς τὸν τοιοῦτον· οὐ γὰρ καθῆκον αὐτὸν ζῇν.

Κραυγαζόντων δὲ αὐτῶν, καὶ ῥιπτούντων τὰ ἱμάτια, καὶ κονιορτὸν βαλλόντων εἰς τὸν ἀέρα,

habitantium Iudæorum,

13 Veniens ad me & adstans dixit mihi, Saul frater, recipe visum. Et ego eodem illo momento sum eum intuitus.

14 Ipse autem dixit, Deus patrũ nostrorũ delegit te qui cognosceres ipsius voluntatem, & videres Iustum illum, & audires vocem ex ore ipsius.

15 Nam eris ei testis apud omnes homines, *eorum* quæ vidisti & audisti.

16 Nunc igitur quid cunctaris? exurge, & baptizare, & ablue peccata tua, inuocato nomine Domini.

17 Euenit autem mihi reuerso in Hierusalem, quũ precarer in templo, vt raperer extra me,

18 Et viderem eum dicentem mihi, Festina, & exi citò ex Hierusalem: quoniam non accipient testimonium tuũ de me.

19 Et ego dixi, Domine, ipsi sciunt me pertraxisse in carcerem & cæcidisse per singulas synagogas eos qui credebant in te.

20 Et quum funderetur sanguis Stephani martyris tui, ego quoque adstabam, & assentiebar cædi illius, & custodiebam pallia eorum qui interficiebant eum.

21 Tum *is* dixit mihi, Proficiscere: nam ego te procul ad Gẽtes mittam.

22 Audiebant autem eum ad hunc vsque sermonem: tum *ve*rò sustulerunt vocem suam, dicentes, Tolle è terra *hominem* istiusmodi: non enim conuenit eum viuere.

23 Clamantibus autem eis, & proiicientibus pallia, & puluerẽ iactantibus in aerem,

habitantibus Iudæis,

13 Veniens ad me & stans dixit mihi, Saule frater, respice. Et ego eadem hora respexi in eum.

14 At ille dixit, Deus patrum nostrorum præordinauit te ut cognosceres uoluntatem eius, & uideres iustum, & audires uocem ex ore eius.

15 Quia eris testis illius ad omnes homines eorum quæ uidisti & audisti.

16 Et nũc qd moraris? Exurge, & baptizare, & ablue peccata tua, inuocato nomine ipsius.

17 Factũ est autẽ reuertẽti mihi in Ierusalem, & oranti in templo, fieri me in stupore mentis,

18 Et uidere illum dicentẽ mihi, Festina, & exi uelociter ex Ierusalem: quoniam non recipient testimonium tuum de me.

19 Et ego dixi, Domine, ipsi sciunt qa ego eram cõcludens in carcerem & cædens per synagogas eos qui credebant in te.

20 Et quũ funderetur sanguis Stephani testis tui, ego adstabã & cõsentiebã, & custodiebã uestimẽta interficientium illum.

21 Et dixit ad me, Vade, quoniam ego in nationes longè mittam te.

22 Audiebant autem eum usque ad hoc uerbum: & leuauerunt uocem suam, dicentes, Tolle de terra hominem huiusmodi: non enim fas est eum uiuere.

23 Vociferãtibus autẽ eis, & proiicientibus uestimẽta sua, & puluerem iactantibus in aerem,

14 Delegit, προεχειρίσατο. Vel, Designauit, vt infrà 26.d.16. Potest autem hoc vel ad æternum Dei cõsilium, vel ad eius exequutionẽ ac declarationem referri: quod posterius malo. Vulgata, Præordinauit, id est προέταξαν. Erasmus, Præparauit. hoc enim retulit ad ruinam ac cæcitatem Pauli, quibus illũ præparauit Christus ad Euangelii fidem. Id verò mihi non placet. Iustum illum, τὸν δίκαιον. Nempe Christum, vt Joh. 2.a.1. Erasmus, Id quod iustum est, id est τὸ δίκαιον: quod in nullo vetere codice inuenio: ac sanè frigidum est, atque adeo ineptum, vt liquet ex eo quod statim subiicitur.

18 Eum, αὐτόν. Videlicet Dominum, qui mihi antea in via fuerat loquutus.

20 Martyris, τοῦ μάρτυρος. Hic ego Græcum vocabulum seruare malui quàm testem conuertere: propterea quòd obtinuit communis vsus vt martyres peculiariter dicantur qui non oris modò confessione, sed etiam suo sanguine Christi doctrinam sanciuerunt. Qui interficiebant, τῶν ἀναιρούντων. Rectè. Neque enim præeunte iudicio, sed manifesta vi Stephanus fuit à latronibus cæsus, quum ne per leges quidem tum liceret Iudæis quenquam capitis damnare. Vide Luc. 22.a.2, & suprà, 5.f.33

Ἐκέλευσεν αὐτὸν ὁ χιλίαρχος ἄγεσθαι 24
εἰς τὴν παρεμβολὴν, εἰπὼν μάστιξιν ἀνε-
τάζεσθαι αὐτόν· ἵνα ἐπιγνῷ δι' ἣν αἰτίαν
οὕτως ἐπεφώνουν αὐτῷ.

Ὡς δὲ προέτεινεν αὐτὸν τοῖς ἱμᾶσιν, εἶ- 25
πε πρὸς τὸν ἑστῶτα ἑκατόνταρχον ὁ Παῦ-
λος, Εἰ ἄνθρωπον Ῥωμαῖον καὶ ἀκατά-
κριτον ἔξεστιν ὑμῖν μαστίζειν;

Ἀκούσας δὲ ὁ ἑκατόνταρχος, προσελ- 26
θὼν ἀπήγγειλε τῷ χιλιάρχῳ, λέγων, Ὅ-
ρα τί μέλλεις ποιεῖν· ὁ γὰρ ἄνθρωπος οὗτος
Ῥωμαῖός ἐστι.

Προσελθὼν δὲ ὁ χιλίαρχος εἶπεν αὐ-
τῷ, Λέγε μοι, εἰ σὺ Ῥωμαῖος εἶ; Ὁ δὲ ἔφη, 27
Ναί.

Ἀπεκρίθη τε ὁ χιλίαρχος, Ἐγὼ πολλοῦ 28
κεφαλαίου τὴν πολιτείαν ταύτην ἐκτη-
σάμην. Ὁ δὲ Παῦλος ἔφη, Ἐγὼ δὲ καὶ γε-
γέννημαι.

Εὐθέως οὖν ἀπέστησαν ἀπ' αὐτοῦ οἱ 29
μέλλοντες αὐτὸν ἀνετάζειν· καὶ ὁ χιλίαρ-
χος δὲ ἐφοβήθη, ἐπιγνοὺς ὅτι Ῥωμαῖός ἐστι,
καὶ ὅτι ἦν αὐτὸν δεδεκώς.

Τῇ δὲ ἐπαύριον βουλόμενος γνῶναι τὸ 30
ἀσφαλὲς, τὸ, τί κατηγορεῖται παρὰ τῶν Ἰου-
δαίων, ἔλυσεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν δεσμῶν, καὶ
ἐκέλευσεν ἐλθεῖν τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ ὅλον τὸ
συνέδριον αὐτῶν· καὶ καταγαγὼν τὸν Παῦ-
λον, ἔστησεν εἰς αὐτούς.

Κεφάλαιον κγ

Ἀτενίσας δὲ ὁ Παῦλος τῷ συνεδρίῳ, 1
εἶπεν, Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ἐγὼ πάσῃ
συνειδήσει ἀγαθῇ πεπολίτευμαι τῷ Θεῷ,
ἄχρι ταύτης τῆς ἡμέρας.

Ὁ δὲ ἀρχιερεὺς Ἀνανίας ἐπέταξε τοῖς 2
παρεστῶσιν αὐτῷ τύπτειν αὐτοῦ τὸ στόμα.

Τότε ὁ Παῦλος πρὸς αὐτὸν εἶπε, Τύ- 3
πτειν σε μέλλει ὁ Θεὸς, τοῖχε κεκονιαμένε.
καὶ σὺ κάθῃ κρίνων με κατὰ τὸν νόμον, καὶ πα-
ρανομῶν κελεύεις με τύπτεσθαι;

24 Iussit tribunus eum duci in ca-
stra, dixítque vt in eum verbe-
ribus ïquireretur: vt resciret pro-
pter quã ob causam sic clama-
rent aduersus eum.

25 Quum autē adstrinxissent eũ
loris, dixit adstanti Centurioni
Paulus, Num hominē Roma-
num & indemnatum licet vo-
bis flagellare?

26 Hoc verò quum audisset Cen-
turio, adiit Tribunum, & annũ-
tiauit ei, dicens, Vide quid fa-
cturus sis: homo enim iste, Ro-
manus est.

Accedēs autē Tribunus dixit
27 ei, Dic mihi, num tu Romanus
es? At ille dixit, Etiam.

28 Et respondit Tribunus, Ego
multa summa ciuitatem istam
acquisiui. Paulus autem ait, E-
go verò etiam natus sum *ciuis*.

29 Statim igitur abscesserũt ab eo
qui fuerant in eũ inquisituri: sed
& tribunus quoque timuit, co-
gnito eum Romanũ esse, quo-
niam eum vinxerat.

30 Postero autem die volens pro
certo scire cuius *rei* accusaretur
à Iudæis, soluit eum è vinculis,
& iussit principes Sacerdotum
venire, totúmque ipsorum con-
sessum: ac deductum Paulum
statuit coram eis.

CAP. XXIII.

1 INtentis autem in consessum
oculis Paulus ait, Viri fratres,
ego omni conscientia bona [1]ser
uiui Deo ad hunc vsque diem.

2 Ananias autem Pontifex ma-
ximus imperauit iis qui ipsi
adstabant, vt os eius cæderent.

3 Tũ Paulus dixit ei, [3]Futurum
est vt percutiat te Deus, paries
dealbate. & tu sedes iudicãs me
secundum Legem, & [v] Legem
transgrediens iubes me cædi?

24 *Iussit tribunus induci
eum in castra, & flagellis
cædi, & torqueri eum: ut
sciret propter quã causam
sic acclamarent ei.*

25 *Et quum adstrinxissēt
eum loris, dixit adstanti
sibi Centurioni Paulus, Si
hominem Romanũ & in-
demnatum licet uobis fla-
gellare?*

26 *Quo audito, Centurio
accessit ad Tribunum: &
nuntiauit, dicens, Quid
acturus es? hic enim ho-
mo ciuis Romanus est.*

*Accedens autem Tribu-
27 nus, dixit illi, Dic mihi si
tu Romanus es. At ille di-
xit, Etiam.*

*Et respondit Tribunus,
28 Ego multa summa ciuilita
tem hanc consequutus sũ.
Et Paulus ait, Ego autem
& natus sum.*

*Protinus ergo discesserũt
29 ab illo qui eum torturi e-
rant: Tribunus quoque
timuit postquam resci-
uit quia ciuis Romanus
esset, & quia alligasset eũ.*

*Postera autem die uolēs
30 scire diligentius qua ex
causa accusaretur à Iu-
dæis, soluit eum, & iussit
Sacerdotes conuenire &
omne concilium: & produ
cens Paulum, statuit inter
illos.*

CAP. XXIII.

1 *INtendens autē in conci
lium Paulus, ait, Viri
fratres, ego omni consciē-
tia bona conuersatus sum
ante Deum usque in ho-
diernum diem.*

2 *Princeps autē Sacerdotũ
Ananias præcepit adstã-
tibus sibi percutere os eius.*

3 *Tunc Paulus dixit ad
eum, Percutiet te Deus, pa
ries dealbate. & tu sedes
iudicans me secundum Le
gem, & contra Legem iu-
bes me percuti?*

25 Romanum, Ῥωμαῖον. Romanum videlicet non patria, sed ciuitatis iure, quum Tarsus esset colonia. Itaque Græca scholia hoc loco nodum (quod aiunt) in scirpo quærunt.

IN CAPVT XXIII.

1 Seruiui Deo, πεπολίτευμαι τῷ Θεῷ. id est ἐλειτούργησα, καὶ ἐλάτρευσα, vt Phil. 2. c. 17, & 2. Timoth. 3. a. 3. Nam πολιτεύεσθαι dicuntur non modò qui publico aliquo munere funguntur, sed etiam priuati homines: quod ad ea quidem attinet quæ in communi ad omnes spectant, qualia sunt, militia, religio, & siqua sunt eiusmodi: vnde πολίτευμα illud ἐν οὐρανοῖς, cuius fit mentio Philip. capite 23. d. 70, & ἡ κατὰ τὸν Θεὸν καὶ τὸ εὐαγγέλιον πολιτεία, cuius mentio fit toties apud Basilium in Asceticis. Vulgata & Erasmus, Conuersatus sum ante Deum, periphrasi parum necessaria.

3 Futurum est vt percutiat te, τύπτειν σε μέλλει. Græcus sermo omnino ostēdit non esse imprecationē,

sed pœnæ denuntiationem cum obiurgatione coniunctam. Eiusmodi est illud, Væ vobis Scribæ & Pharisæi, toties à Christo repetitum. Ecquis autem est qui Legem dicat à Christo violatam? Non est ergo quòd Pauli facto quæramus excusationem, quum nulla reprehensione dignum sit. Imò Hieronymus (si verum est quod de eo scribit in hunc locum Erasmus) non modò in eo facit Apostolo iniuriam quòd mãsuetudinem hîc requirat, vbi sese planè heroica virtus prodit: verumetiam apertè blasphemus est in eo quòd in ipso quoque Christo aliquod imperfectæ pietatis vestigium inuenit. Neque est quòd causetur Erasmus, aliud esse colligare nodis aduersarium, aliud docere discipulum: aliud agere qui pugnat, aliud qui exhortatur, aliud qui deterret. Esto id quidem: sed quum de veritate Dei agitur, nimium prophanus est qui ita seruit causæ vt verbum Dei sciens ac prudens torqueat. Id verò an cõmittat in huius loci explicatione Hieronymus in dialogis aduersus Pelagium, non assero, nisi addita conditione, si verum est quod in hunc locum scripsit Erasmus, immodicus alioquin Origenis & Hieronymi admirator: sed hoc ego coram Deo & Angelis ipsius affirmo, intolerandam esse multis locis in detorquendis Scripturis illius audaciam: quod fatebitur quisquis vel ea diligenter legerit quæ in Iouinianum aduersus secundas nuptias, & aduersus Vigilantium de mortuorum inuocatione disseruit. Legem transgrediens, παρανομῶν. Iubet enim Lex reum patienter audiri, & de concilii sententia iudicem pronuntiare.

Οἱ δὲ παρεστῶτες εἶπον, Τὸν ἀρχιερέα τοῦ Θεοῦ λοιδορεῖς;

4 Tũ qui adstabãt dixerunt, Põtifici maximo Dei conuitiaris?

4 *Et qui adstabant, dixerunt, Summum Sacerdotem Dei maledicis?*

Ἔφη τε ὁ Παῦλος, Οὐκ ᾔδειν, ἀδελφοὶ, ὅτι ἐστὶν ἀρχιερεύς. γέγραπται γὰρ, Ἄρχοντα τοῦ λαοῦ σου οὐκ ἐρεῖς κακῶς.

5 Dixit autẽ Paulus, Nesciebã, fratres, Pontificẽ esse maximũ. scriptum est enim, ‖Principi populi tui non maledices.

5 *Dixit autẽ Paulus, Nesciebam fratres quia princeps est Sacerdotum. scriptum est enim, Principem populi tui non maledices.* Exodi 22.d.28

Γνοὺς δὲ ὁ Παῦλος ὅτι τὸ ἓν μέρος ἐστὶ Σαδδουκαίων, τὸ δὲ ἕτερον Φαρισαίων, ἔκραξεν ἐν τῷ συνεδρίῳ, Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ἐγὼ Φαρισαῖός εἰμι, υἱὸς Φαρισαίου· περὶ ἐλπίδος καὶ ἀναστάσεως νεκρῶν ἐγὼ κρίνομαι.

6 Quum verò nosset Paulus vnam quidem partẽ esse Sadducæorum, alteram verò Pharisæorum, clamauit in consessu, Viri fratres, ‖ego Pharisæus sum, filius Pharisæi: de spe & resurrectione mortuorum ego in iudicium vocor.

6 *Sciẽs autẽ Paul' quia una pars esset Sadducæorũ & altera Pharisæorum, exclamauit in cõcilio, Viri fratres, ego Pharisæus sum, filius Pharisæi: de spe & resurrectione mortuorum ego iudicor.* Infrà, 24.f.21 phil.3.b.6

Τοῦτο δὲ αὐτοῦ λαλήσαντος, ἐγένετο στάσις τῶν Φαρισαίων καὶ τῶν Σαδδουκαίων· καὶ ἐσχίσθη τὸ πλῆθος.

7 Quum autẽ hoc esset loquutus, orta est seditio inter Pharisæos ac Sadducæos: & ˙˙ diuisa est multitudo.

7 *Et quum hæc dixisset, facta est dissensio inter Pharisæos & Sadducæos: et soluta est multitudo.*

Σαδδουκαῖοι μὲν γὰρ λέγουσι μὴ εἶναι ἀνάστασιν, μηδὲ ἄγγελον, μήτε πνεῦμα· Φαρισαῖοι δὲ ὁμολογοῦσι τὰ ἀμφότερα.

8 Nam Sadducæi quidem dicunt non esse resurrectionem, neque Angelum, neque spiritũ: Pharisæi autem ˙˙ vtrunque confitentur.

8 *Sadducæi enim dicunt non esse resurrectionẽ, neque Angelum, neque spiritum: Pharisæi autem utraque confitentur.*

Ἐγένετο δὲ κραυγὴ μεγάλη· καὶ ἀναστάντες οἱ Γραμματεῖς τοῦ μέρους τῶν Φαρισαίων, διεμάχοντο, λέγοντες, Οὐδὲν κακὸν εὑρίσκομεν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ· εἰ δὲ πνεῦμα ἐλάλησεν αὐτῷ, ἢ ἄγγελος, μὴ θεομαχῶμεν.

9 Ortus est igitur clamor magnus: & quum surrexissent Scribæ ex partibus Pharisæorum, depugnabant, dicentes, Nihil mali inuenimus in homine isto: quòd si spiritus loquutus est ei, ˙˙ seu Angelus, ˙˙ ne repugnemus Deo.

9 *Factus est autem clamor magnus: & surgentes quidam Pharisæorũ, pugnabant, dicentes, Nihil mali inuenimus in homine isto: quid si spiritus loquutus est ei, aut Angelus?*

7 Diuisa est, ἐσχίσθη. Vulgata, Soluta est, id est ἐλύθη. Erasmus, Dissecta est, διετμήθη. Virgilius, Scinditur incertum studia in contraria vulgus.

8 Vtrunque, ἀμφότερα. Quòd numerum pluralem vsurpauit Lucas, ex Græcorũ consuetudine fecit. Sed quum ἀμφότερα de duobus dicatur, quî conuenit hoc vocabulum, quum tria præcesserint quæ inficiati sint Sadducæi, nempe resurrectio, Angeli & spiritus? Itaq; nonnulli Angelos & spiritus pro eodem accipiunt. quorum opinionem non probo: quia si ita esset, dixisset Lucas ἢ πνεῦμα, non autem μήτε πνεῦμα, id est Siue spiritum, potius quàm Neque spiritum. Alii putant impropriè loquutum esse Lucam, quod ego tamen nõ facilè concesserim. Sciendum est igitur (quod annotauit doctissimus Budæus) hoc vocabulũ ἀμφότερον etiam de pluribus dici, sed tum demum quum duo genera constituunt. Sic Cicero 2. in Catilinã, non de duobus ciuibus, sed de duobus ciuium generibus disserens, Vtrosque, inquit, Quirites, in eodem genere prædatorum direptorúmque pono. Sic igitur Lucas hoc etiam loco errores istos Sadducæorum in duo membra diuidit. Nam quia similis est, aut certè παρόμοιος Angelorum ac animorum natura, vnus error fuisse videtur, Angelorum & animorum ὑπόστασιν negare. in qua hæresi sunt etiamnum hodie Libertini. Disertè verò scribit Iosephus, arbitratos fuisse Sadducæos, animas cum corporibus interire. Itaque probabile est eos existimasse nihil aliud esse quàm crasin, seu temperaturam quampiam humorum: in quo errore nobiles etiam multi medici fuerunt.

9 Seu Angelus, ἢ ἄγγελος. Hîc videtur nomen Angeli, vt magis vsitatum, additum esse ad explicandũ Spiritus nomen: nisi Spiritum pro ipso Dei Spiritu siue Spiritu sancto accipias, vt Gen. 1. v. 2. Licet autem ex hoc loco intelligere, Scribas nomen esse publici muneris, Pharisæos autem, sectæ. Ne repugnemus Deo, μὴ

διαμαχῶνται. Hoc non legit Vulgata : & Erasmus quoque irrepsisse suspicatur ex superioribus. Atqui in omnibus codicibus vetustis hoc inuenimus: neque idem verbum vsurpatur suprà, 5.v.39.

Πολλῆς δὲ γινομένης στάσεως, εὐλαβηθεὶς ὁ χιλίαρχος μὴ διασπασθῇ ὁ Παῦλος ὑπ' αὐτῶν, ἐκέλευσε τὸ στράτευμα καταβὰν ἁρπάσαι αὐτὸν ἐκ μέσου αὐτῶν, ἄγειν τε εἰς τὴν παρεμβολήν.

10 Et quum magna seditio esset, veritus Tribunus ne Paulus ab ipsis discerperetur, iussit militum manum descēdere, & eū rapere de medio eorum, ac ducere in castra.

10 *Et quum magna dissensio facta esset, timens Tribunus ne discerperetur Paulus ab ipsis, iussit milites descēdere, & rapere eum de medio eorū, ac deducere eū in castra.*

Τῇ δὲ ἐπιούσῃ νυκτὶ ἐπιστὰς αὐτῷ ὁ Κύριος εἶπε, Θάρσει Παῦλε· ὡς γὰρ διεμαρτύρω τὰ περὶ ἐμοῦ εἰς Ἱερουσαλήμ, οὕτω σε δεῖ καὶ εἰς Ῥώμην μαρτυρῆσαι.

11 Sequente verò nocte adstans ei Dominus dixit, Cōfide Paule. Vt enim testificatus es de me in Hierusalē, sic te oportet etiā Romæ testificari.

11 *Sequenti autē nocte assistens ei Dominus ait, Cōstans esto : sicut enim testificatus es de me in Ierusalem, sic te oportet & Romæ testificari.*

Γενομένης δὲ ἡμέρας, ποιήσαντές τινες τῶν Ἰουδαίων συστροφήν, ἀνεθεμάτισαν ἑαυτούς, λέγοντες μήτε φαγεῖν μήτε πιεῖν ἕως οὗ ἀποκτείνωσι τὸν Παῦλον.

12 Orto autem die, quidam ex Iudæis facta coitione ¨deuouerunt sese, dicētes neque esuros se neque bibituros vsquequo trucidassent Paulum.

12 *Facta autē die collegerunt se qdā ex Iudæis, & deuouerunt se, dicētes neque manducaturos, neque bibituros donec occiderent Paulum.*

Ἦσαν δὲ πλείους τεσσαράκοντα οἱ ταύτην τὴν συνωμοσίαν πεποιηκότες.

13 Erant autem plures quàm quadraginta *uiri* qui hanc coniurationem fecerant.

13 *Erant autem plusquā quadraginta q hanc coniurationem fecerant.*

Οἵτινες προσελθόντες τοῖς Ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς πρεσβυτέροις, εἶπον, Ἀναθέματι ἀνεθεματίσαμεν ἑαυτούς, μηδενὸς γεύσασθαι ἕως οὗ ἀποκτείνωμεν τὸν Παῦλον.

24 Qui adierūt principes Sacerdotū & seniores, & dixerūt, Deuotione deuouimus nosipsos, nihil gustaturos vsquequo trucidauerimus Paulum.

14 *Qui accesserūt ad principes Sacerdotum & seniores, & dixerunt, Deuotione deuouimus nos, nihil gustaturos donec occidamus Paulum.*

Νῦν οὖν ὑμεῖς ἐμφανίσατε τῷ χιλιάρχῳ σὺν τῷ συνεδρίῳ ὅπως αὔριον αὐτὸν καταγάγῃ πρὸς ὑμᾶς, ὡς μέλλοντας διαγινώσκειν ἀκριβέστερον τὰ περὶ αὐτοῦ· ἡμεῖς δέ, πρὸ τοῦ ἐγγίσαι αὐτόν, ἕτοιμοί ἐσμεν τοῦ ἀνελεῖν αὐτόν.

15 Nunc ergo vos indicate Tribuno ¨ex consessus voluntate vt eum cras ¨ad vos deducat, veluti exquisitius percognituros de iis quæ ad eum *spectant*: nos verò, priusquā appropīquet, parati sumus ipsū interimere.

15 *Nunc ergo uos notum facite Tribuno cum cōcilio ut producat illū ad uos, tāquā aliqd certius cogniturі de eo: nos uerò priusquam appropinquet, parati sumus interficere illum.*

Ἀκούσας δὲ ὁ υἱὸς τῆς ἀδελφῆς Παύλου τὴν ἐνέδραν, παραγενόμενος καὶ εἰσελθὼν εἰς τὴν παρεμβολήν, ἀπήγγειλε τῷ Παύλῳ.

16 Quum autē filius sororis Pauli audisset insidias, venit, & ingressus in castra annuntiauit Paulo.

16 *Quòd quū audisset filius sororis Pauli insidias, uenit, & intrauit in castra nuntiauit que Paulo.*

Προσκαλεσάμενος δὲ ὁ Παῦλος ἕνα τῶν ἑκατοντάρχων, ἔφη, Τὸν νεανίαν τοῦτον ἀπάγαγε πρὸς τὸν χιλίαρχον· ἔχει γάρ τι ἀπαγγεῖλαι αὐτῷ.

17 Paulus autem aduocato quodam ex Centurionibus, ait, Adolescentē hunc abduc ad Tribunum : habet enim quod annuntiet ei.

17 *Vocans autē Paulus ad se unū ex Centurionibus, ait, Adolescentē hunc perduc ad Tribunū : habet enim aliqd indicare illi.*

Ὁ μὲν οὖν παραλαβὼν αὐτὸν ἤγαγε πρὸς τὸν χιλίαρχον, καί φησιν, Ὁ δέσμιος Παῦλος προσκαλεσάμενός με ἠρώτησε τοῦτον τὸν νεανίαν ἀγαγεῖν πρός σε, ἔχοντά τι λαλῆσαί σοι.

18 Ille igitur acceptū eum duxit ad Tribunum, & dixit, Vinctus Paulus aduocatum me rogauit vt hunc adolescentem ducerem ad te, qui aliquid habeat quod tibi loquatur.

18 *Et ille quidem assumens eum, duxit ad Tribunum, & ait, Vinctus Paulus rogauit me hunc adolescentem perducere ad te, habentem aliquid loqui tibi.*

12 Deuouerunt sese, ἀνεθεμάτισαν ἑαυτούς. Vide Matth. 26.g.74.

15 Ex consessus voluntate, σὺν τῷ συνεδρίῳ. Id est, Senatu ita fieri petente, nempe ne priuato quorundam studio Tribunus id à se peti existimet. Ita enim interdum apud Græcos accipitur σὺν præpositio, vt σὺν Θεῷ, cum Deo. id est Θεοῦ συνθέλοντος, Deo iuuāte & probante. Vulgata, Cum concilio, admodum obscurè, nisi ita construas, Vos igitur cum concilio, id est vos & concilium, indicate Tribuno, &c. Nam quòd Lyranus interpretatur, Vos & concilium, id est vos simul conciliati Sadducæi & Pharisæi, ne per vestram dissensionē impediatis mortem Pauli, Græcis non potest conuenire. Erasmus, Et concilio, καὶ τῷ συνεδρίῳ, quod impressit Frobenius, & scriptū inuenimus in duobus codicibus vetustis. Sed non videtur posse admitti hæc lectio quin multa supplenda sint. Neque enim concilio significandum erat vt Paulum adduceret, sed potius nuntiandum vt conueniret : fore enim vt Tribunus Paulum adduceret. Ad vos, πρὸς ὑμᾶς. Quædam exemplaria legunt πρὸς ἡμᾶς, ad nos: quædam etiam pro μέλλοντας scribunt μέλλοντες, vtrunque corruptè, vt existimo

19 Ἐπιλαβόμενος δὲ τῆς χειρὸς αὐτοῦ ὁ χιλίαρχος, καὶ ἀναχωρήσας κατ᾽ ἰδίαν, ἐπυνθάνετο, Τί ἐστιν ὃ ἔχεις ἀπαγγεῖλαί μοι;

19 Tribunus verò, prehensa eius manu, quum secessisset seorsum, percontatus est, Quid est quod habes mihi annũtiandũ?

19 *Apprehẽdẽs autẽ Tribunus manũ illius, secessit cũ eo seorsum, & interrogauit illũ, Quid est q habes indicare mihi?*

20 Εἶπε δὲ, Ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι συνέθεντο τοῦ ἐρωτῆσαί σε ὅπως αὔριον εἰς τὸ συνέδριον καταγάγῃς τὸν Παῦλον, ὡς μέλλοντές τι ἀκριβέστερον πυνθάνεσθαι περὶ αὐτοῦ.

20 Ille autem dixit, Iudæi constituerũt te rogare vt cras Paulum deducas in cõsessum, quasi aliquid exquisitius percontaturi sint de eo.

20 *Ille autẽ dixit, Iudæis cõuenit rogare te ut crastina die producas Paulũ in cõcilium, quasi aliqd certius inquisituri sint de illo.*

21 Σὺ οὖν μὴ πεισθῇς αὐτοῖς. ἐνεδρεύουσι γὰρ αὐτὸν ἐξ αὐτῶν ἄνδρες πλείους τεσσαράκοντα, οἵτινες ἀνεθεμάτισαν ἑαυτοὺς μήτε φαγεῖν μήτε πιεῖν ἕως οὗ ἀνέλωσιν αὐτόν· καὶ νῦν ἕτοιμοί εἰσι, προσδεχόμενοι τὴν ἀπὸ σοῦ ἐπαγγελίαν.

21 Tu verò ne ipsis assentitor. Insidiantur enim ei ex istis viri plures quadraginta, qui seipsos deuouerunt neque esuros neque bibituros vsquequo interemerint eum: & nunc parati sunt, expectantes quid à te renuntietur.

21 *Tu uerò ne credideris illis. insidiantur enim ei ex eis uiri amplius q̃ quadraginta, qui se deuouerunt non manducare neque bibere donec interficiant eum: & nunc parati sunt, expectãtes promissum tuum.*

22 Ὁ μὲν οὖν χιλίαρχος ἀπέλυσε τὸν νεανίαν, παραγγείλας μηδενὶ ἐκλαλῆσαι ὅτι ταῦτα ἐνεφάνισας πρός με.

22 Tribunus igitur dimisit adolescẽtem, quum ei præcepisset ut nulli effutiret se hæc ipsi indicasse.

22 *Tribunus igitur dimisit adolescentem, præcipiens necui loqueretur quoniã hæc nota sibi fecisset.*

23 Καὶ προσκαλεσάμενος δύο τινὰς τῶν ἑκατοντάρχων, εἶπεν, Ἑτοιμάσατε στρατιώτας διακοσίους, ὅπως πορευθῶσιν ἕως Καισαρείας, καὶ ἱππεῖς ἑβδομήκοντα, καὶ δεξιολάβους διακοσίους, ἀπὸ τρίτης ὥρας τῆς νυκτός·

23 Et aduocatis duobus quibusdam ex Centurionibus, iussit vt pararent milites ducentos, qui proficiscerentur Cæsaream vsque, & equites septuaginta, & stipatores ducentos, à tertia hora noctis:

23 *Et conuocatis duobus Cẽturionibus, dixit illis, Parate milites ducentos, ut eant usque Cæsaream, & equites septuaginta, & lancearios ducentos, à tertia hora noctis:*

24 Κτήνη τε παραστῆσαι, ἵνα ἐπιβιβάσαντες τὸν Παῦλον διασώσωσι πρὸς Φήλικα τὸν ἡγεμόνα·

24 Et vt iumenta præberent, vt impositum Paulum saluum perducerent ad Felicem præsidem:

24 *Et iumenta præparate, ut imponentes Paulum, eum saluum perducerẽt ad Felicem præsidem:*

25 Γράψας ἐπιστολὴν περιέχουσαν τὸν τύπον τοῦτον,

25 Scripta epistola quæ hanc summam contineret,

25 *Scribens epistolam cõtinentem hæc,*

26 Κλαύδιος Λυσίας τῷ κρατίστῳ ἡγεμόνι Φήλικι χαίρειν.

26 Claudius Lysias præstantissimo præsidi Felici salutem.

26 *Claudius Lysias optimo præsidi Felici salutem.*

21 Quid à te renuntietur, τὴν ἀπὸ σοῦ ἐπαγγελίαν. Vel, Quid à te promittatur, seu (vt vertit Vetus interpres), Promissum tuum. Sed ἐπαγγελία mihi quidem videtur potius hoc loco nuntium declarare quam promissionem.

22 Se hæc ipsi indicasse, ὅτι ταῦτα ἐνεφάνισας πρός με. Transitio est à tertia persona ad primam, quam rectè vitauit Vetus interpres. Vide Ioh. c. 20.

23 Stipatores, δεξιολάβους. Id est παραφύλακας, vt explicat Varinus: siue hoc accipere libeat de ipsius Tribuni stipatoribus, siue ita vocentur quibus propriè cõmittebatur deducendus Paulus, vt quoad extra periculum esset, ab eius latere non discederent. Vulgata Lancearios exponit: quia nimirum à Græcis etiam dicuntur δορυφόροι principum stipatores, quos tamen rectius hastatos interpreteris. Erasmo idem videtur δεξιολάβος declarare atque δεξιοβόλος. At ego non video qua ratione hoc nitatur. δεξιοβόλους quidẽ nusquã scriptũ inuenio, neque interpretari velim, Qui dextra mittãt hastilia, sed potius Dextros, id est peritos funditores aut iaculatores. Nicephorus lib. Eccl. historiæ 20. cap. 28, hanc historiam recitans, mentionem tantùm facit ducentorum istorum & LXX equitum.

24 Præberent, παραστῆσαι. Id est, Parata exhiberent. Vulgata, Præparate, aut potius, præparare, id est παρασκευάσαι. Eras. Præbete, παρέχετε. Sed haud satis scio an possit infinitus modus accipi pro imperandi modo, siquis plures alloquatur. Malim tamen ego aut pro ἑτοιμάσατε legere ἑτοιμάσαντι, vel existimare Lucam à recta loquutione (quã vocãt) ad obliquã transire. Ideóque verbũ εἶπεν in superiore versiculo cõuerti Iussit, pro Dixit.

Saluum perducerent, διασώσωσι. Hîc quoque Hebræorum more ex antecedente intelligitur consequens. qua de re diximus Luc. 3. b. 7, & alibi sæpe. Porro quæ in nonnullis codicibus adduntur, hæc omnia videlicet, Timuit enim ne fortè raperent eum Iudæi, & occiderent, & ipse postea calumniam sustineret, tanquam accepturus pecuniam: hæc, inquam, in nullis Græcis exemplaribus inuenimus.

25 Quæ hanc summam contineret, περιέχουσαν τὸν τύπον τοῦτον. Vulg. Continentẽ hæc, id est περιέχουσαν ταῦτα. Eras. In hanc formam, sensu non malè expresso, discedit tamen à Græcis: & τύπον (ni fallor) summam aut compendium hoc loco commodius verteris quàm formam: vnde τυπωδῶς seu τύπῳ λέγειν, λαμβάνειν, διορίζειν, toties à Græcis scriptoribus vsurpata. qua de re nonnihil etiam Gellius lib. 2. cap. 25.

27 Τὸν ἄνδρα τοῦτον συλληφθέντα ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, καὶ μέλλοντα ἀναιρεῖσθαι ὑπ' αὐτῶν, ἐπιστὰς σὺν τῷ στρατεύματι ἐξειλόμην αὐτόν, μαθὼν ὅτι Ῥωμαῖός ἐστι.

28 Βουλόμενος δὲ γνῶναι τὴν αἰτίαν δι' ἣν ἐνεκάλουν αὐτῷ, κατήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ συνέδριον αὐτῶν.

29 Ὃν εὗρον ἐγκαλούμενον περὶ ζητημάτων τοῦ νόμου αὐτῶν, μηδὲν δὲ ἄξιον θανάτου ἢ δεσμῶν ἔγκλημα ἔχοντα.

30 Μηνυθείσης δέ μοι ἐπιβουλῆς εἰς τὸν ἄνδρα μέλλειν ἔσεσθαι ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, ἐξαυτῆς ἔπεμψα πρὸς σε, παραγγείλας καὶ τοῖς κατηγόροις λέγειν τὰ πρὸς αὐτὸν ἐπὶ σοῦ. Ἔρρωσο.

31 Οἱ μὲν οὖν στρατιῶται κατὰ τὸ διατεταγμένον αὐτοῖς, ἀναλαβόντες τὸν Παῦλον, ἤγαγον διὰ τῆς νυκτὸς εἰς τὴν Ἀντιπατρίδα.

32 Τῇ δὲ ἐπαύριον ἐάσαντες τοὺς ἱππεῖς πορεύεσθαι σὺν αὐτῷ, ὑπέστρεψαν εἰς τὴν παρεμβολήν.

33 Οἵτινες εἰσελθόντες εἰς τὴν Καισάρειαν, καὶ ἀναδόντες τὴν ἐπιστολὴν τῷ ἡγεμόνι, παρέστησαν καὶ τὸν Παῦλον αὐτῷ.

34 Ἀναγνοὺς δὲ ὁ ἡγεμών, καὶ ἐπερωτήσας ἐκ ποίας ἐπαρχίας ἐστί, καὶ πυθόμενος ὅτι ἀπὸ Κιλικίας,

35 Διακούσομαί σου, ἔφη, ὅταν καὶ οἱ κατήγοροί σου παραγένωνται. Ἐκέλευσέ τε αὐτὸν ἐν τῷ πραιτωρίῳ τοῦ Ἡρώδου φυλάσσεσθαι.

Κεφάλαιον κδ

1 Μετὰ δὲ πέντε ἡμέρας κατέβη ὁ ἀρχιερεὺς Ἀνανίας μετὰ τῶν πρεσβυτέρων, καὶ ῥήτορος Τερτύλλου τινός, οἵτινες ἐνεφάνισαν τῷ ἡγεμόνι κατὰ τοῦ Παύλου.

27 Virum hunc comprehēsum à Iudæis, quum iam esset ab eis interimendus, superueniēs cum militum manu erui, quū cognouissem Romanum esse.

28 Et volens scire causam cur eum criminarentur, deduxi eū in ipsorum consessum.

29 Quem comperi accusari de quæstionibus Legis ipsorum, nullius criminis reum quod sit dignum morte aut vinculis.

30 Quū autē mihi indicatū esset insidias huic viro factum iri à Iudæis, eo ipso momento misi eū ad te, & denūtiaui quoq; accusatorib⁹ vt quæ habēt aduersus eū dicant apud te. Vale.

31 Milites igitur sicut ipsis præceptum erat, acceptum Paulum duxerunt nocte Antipatrida.

32 Postero autem die, relictis equitibus qui cum eo irent, reuersi sunt in castra.

33 Qui quum venissent Cæsaream, & reddidissent epistolā Præsidi, stiterunt coram eo etiam Paulum.

34 Quum legisset autem *literas* Præses, & interrogasset ex qua prouincia esset, ac cognouisset esse ex Cilicia,

35 Audiam te, inquit, quum accusatores quoque tui adfuerīt. Iussitque in prætorio Herodis ipsum custodiri.

CAP. XXIIII.

1 QVinque autē post diebus descendit Pontifex maximus Ananias cum seniorib⁹, & Tertullo quodam oratore: qui comparuerunt corā Præside contra Paulum.

27 Virum hunc comprehensum à Iudæis, & incipientem interfici ab eis, superueniens cum exercitu, eripui, cognito quia Romanus est.

28 Volénsque scire causam quā obijciebāt illi, deduxi eum in concilium eorum.

29 Quem inueni accusari de quæstionibus Legis ipsorum, nihil verò dignū morte aut uinculis haben tem crimen.

30 Et quum mihi perlatū esset de insidijs quas parauerant illi, misi eum ad te: denuntians & accusatoribus ut dicāt apud te. Vale.

31 Milites verò secundū præceptum sibi, assumentes Paulum, duxerunt per noctem in Antipatridem.

32 Et postera die dimissis equitibus ut cum eo irēt, reuersi sunt ad castra.

33 Qui quū uenissent Cæsaream, & tradidissent epistolam Præsidi, statuerunt ante illum & Paulum.

34 Quum legisset autem, & interrogasset de qua prouincia esset, & cognoscens quia de Cilicia,

35 Audiam te, inquit, quum & accusatores tui uenerint. Iussitque in prætorio Herodis custodiri eum.

CAP. XXIIII.

1 POst quinque autem dies descendit princeps Sacerdotū Ananias, cum senioribus quibusdam, & Tertullo quodam oratore: qui adierunt præsidē aduersus Paulū.

27 Quum cognouissem, μαθών. Atqui non prius cognouit ciuem esse Romanum quàm eum ereptū ex Iudæorum manibus, quæstioni & equuleo subiecisset. Dissimulat ergo Tribunus id de quo reprehēdi iure potuisset: & deflectit etiam à veritate, nisi post αὐτὸν adscripto puncto, legas μαθὼν δὲ ὅτι Ῥωμαῖός ἐστι, βουλόμενος γνῶναι, &c. Sed nihil ausim aut etiam velim ex coniectura immutare. Castellio conuertit, Ac didici Romanum esse: sed ea audacia vsus qua vti solet.

30 Factum iri, μέλλειν ἔσεσθαι. Id est μελλούσης ἔσεσθαι. Sed sanè non video quomodo hæc cohæreāt: quòd siquis hîc relictus est cōecturæ locus, ita legerem, μηνυθείσης δέ μοι ἐπιβουλῆς εἰς τὸν ἄνδρα τῶν Ἰουδαίων, vel, μηνυθέντος δέ μοι ἐπιβουλὴν ἐπὶ τὸν ἄνδρα μέλλειν ἔσεσθαι ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων. Vetus interpres videtur legisse μηνυθέντος δέ μοι περὶ ἐπιβουλῆς εἰς τὸν ἄνδρα. Id est, Quum mihi indicatum esset de insidiis in eum comparatis.

35 Audiam, διακούσομαι. Vel, Pergam te audire, & cognitionem absoluam. Videtur enim hîc aliqua vis esse præpositionis διά.

2 Κληθέντος δὲ αὐτοῦ, ἤρξατο κατηγορεῖν ὁ Τέρτυλλος, λέγων,

3 Πολλῆς εἰρήνης τυγχάνοντες διὰ σοῦ, καὶ κατορθωμάτων γινομένων τῷ ἔθνει τούτῳ διὰ τῆς σῆς προνοίας, πάντῃ τε καὶ πανταχοῦ ἀποδεχόμεθα, κράτιστε Φῆλιξ, μετὰ πάσης εὐχαριστίας.

4 Ἵνα δὲ μὴ ἐπὶ πλεῖόν σε ἐγκόπτω, παρακαλῶ ἀκοῦσαί σε ἡμῶν συντόμως τῇ σῇ ἐπιεικείᾳ.

5 Εὑρόντες γὰρ τὸν ἄνδρα τοῦτον λοιμὸν, καὶ κινοῦντα στάσιν πᾶσι τοῖς Ἰουδαίοις τοῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην, πρωτοστάτην τε τῆς τῶν Ναζωραίων αἱρέσεως·

6 Ὃς καὶ τὸ ἱερὸν ἐπείρασε βεβηλῶσαι· ὃν καὶ ἐκρατήσαμεν, καὶ κατὰ τὸν ἡμέτερον νόμον ἠθελήσαμεν κρίνειν.

7 Παρελθὼν δὲ Λυσίας ὁ χιλίαρχος, μετὰ πολλῆς βίας ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν ἀπήγαγε·

8 Κελεύσας τοὺς κατηγόρους αὐτοῦ ἔρχεσθαι ἐπὶ σέ· παρ᾽ οὗ δυνήσῃ αὐτὸς ἀνακρίνας περὶ πάντων τούτων ἐπιγνῶναι ὧν ἡμεῖς κατηγοροῦμεν αὐτοῦ.

9 Συνέθεντο δὲ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι, φάσκοντες ταῦτα οὕτως ἔχειν.

2 Citato igitur eo, cœpit accusare Tertullus, dicens,

3 Nos per te tuamque prudentiæ egregia in hac gente facinora multam pacem consequutos, & prorsus & vbique agnoscimus, præstantissime Felix, cũ omni gratiarũ actione.

4 Ne verò te diutius interpellem, rogo te vt audias nos paucis pro tua æquitate.

5 Comperimus enim virum hunc esse pestilentẽ, & qui moueat seditionem omnibus Iudæis per vniuersũ orbẽ, & principem sectæ Nazarenorum:

6 Qui templum quoque tentauit profanare: quem etiã prehensum voluimus secundum Legem nostram iudicare.

7 Sed interueniens Tribunus Lysias, cum magna vi abduxit eum è manibus nostris:

8 Iussis ipsius accusatoribus ad te venire: ex quo poteris ipse, inquisitione habita, de omnibus istis cognoscere de quibus nos eum accusamus.

9 Consenserunt autem etiã Iudæi, dicẽtes hæc ita se habere.

2 *Et citato Paulo cœpit accusare Tertullus, dicens,*

3 *Quũ in multa pace agamus p te, & multa corrigantur per tuã prouidentiam, semper & ubique suscipimus, optime Felix, cum omni gratiarum actione.*

4 *Ne diutius autẽ te protraham, oro breuiter ut audias nos pro tua clementia.*

5 *Inuenimus hũc hominẽ pestiferũ, & concitatẽ seditiones omnibus Iudæis in uniuerso orbe, & authorem seditionis sectæ Nazarenorum:*

6 *Qui etiã tẽplũ uiolare conatus est: quẽ & apprehensum uoluimus secũdũ Legẽ nostrã iudicare.*

7 *Superueniens autẽ Tribunus Lysias, cum ui magna eripuit eum de manibus nostris:*

8 *Iubens accusatores eius ad te uenire: à quo poteris ipse iudicans de omnibus istis cognoscere de quibus nos accusamus eum.*

9 *Adiecerunt autem & Iudæi, dicentes hæc ita se habere.*

IN CAPVT XXIIII.

3 Nos per te, &c. πολλῆς εἰρήνης. In hoc vno versiculo duobus locis coactus sum à Vetere interprete & ab Erasmo dissentire. Primùm in eo quòd participium τυγχάνοντες altero participio interpretantur, quum potius positum videatur pro ἐπιτυχεῖν, enallage Græcis familiari participii pro verbo infinito. Nam alioquin verbum ἀποδεχόμεθα absolutè fuerit explicandum, vt & ipsi exposuerunt: in quo non possim illis assentiri, nisi simile proferatur exemplum. Deinde quòd καὶ κατορθωμάτων Vetus interpres conuerterit, Et multa corrigantur, quasi κατορθώματα idem declarent atque διορθώματα. Erasmus autem, Et multa rectè gerantur: quas interpretationes si sequamur, necesse fuerit connectere κατορθωμάτων cum verbo τυγχάνοντες: quod planè ineptum videtur, quũ sit potius præpositio διὰ repetẽda ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, sicut fecimus. Explicat enim Tertullus quid illud sit quod vno verbo dixerat διὰ σοῦ, per te, id est egregiis tuis rebus gestis, in quibus singularis tum prudentia tum felicitas tua apparet. Liberarat enim Iudæam Felix magna cura, capto Eleazaro sicariorum duce, & profligato (paulo antequam Paulus caperetur) Ægyptio illo impostore qui magnos tumultus in Iudæa excitarat: vt narrat Iosephus lib. Antiq. 20. cap. 11, & De bello Iudaico 2. cap. 12: quum alioquin crudeliter & auarè Felix prouinciam administrarit: vt hæc planè Tertullus oratoriè magis quàm verè dixerit. κατορθώματα verò quæ Cicero lib. Officiorum 1. & De finibus 3. recta officia & recta facta interpretatur, in genere vocant Græci quæcunque summa virtute ac pari etiam felicitate à quopiam perficiuntur. Et prorsus, πάντῃ τε. Vulg. & Eras. Et semper, id est πάντοτε. quam lectionem nusquam nisi in vno tantùm exemplari inuenimus. Agnoscimus, ἀποδεχόμεθα: id est προσιέμεθα, vt rectè & eruditè explicat doctissimus Budæus.

4 Interpellem, ἐγκόπτω: Aliis videlicet negotiis publicis occupatum.

5 Principem, πρωτοστάτην. Id est, quasi primos ordines ducentem, seu primipilarem. Est enim hoc vocabulum militare. Vulg. & Eras. Authorem, αἴτιον. Nazarenorum, Ναζωραίων. Sic per ludibrium vocabant Christianos, ab vrbe Nazareth, vbi natũ esse putabant Christũ ex Iosepho & Maria. vnde etiã factũ vt Iulianus ille Apostata Galilæũ vocaret. Malè enim audiebãt Galilæi vt crassi & stupidi ingenii, sicut apparet ex Ioh. 7. g. 52. Nã quod attinet ad illos quos Hebræi vocãt נזירים, Græci interpretes eos vocãt ἡγιασμένους, τοὺς ἐν εὐχῇ ὄντας, & ηὐγμένους, Ναζηραίους deniq; in Sãpsonis historia, sed nusquã Ναζωραίους vel Ναζωρηνοὺς, quæ nomina sũt gẽtilia.

6 Profanare, βεβηλῶσαι. Vulg. Violare, βιάσασθαι. Quẽ etiã, ὃν καί. Vidẽtur quidẽ hæc redũdare, ac potius dicendum fuisse αὐτὸν ἐκρατήσαμεν, prehẽdimus eũ: sed puto potius in superiore versiculo εὑρόντες Hebræorum more positũ pro εὕρομεν, vt infrà, 26. e. 20 ἀπαγγέλλων pro ἀπήγγειλα: quo modo etiã Vet. interpres cõuertit. Sed in nõnullis Vulgatæ editionis codicibus multa hoc loco prætermittuntur, quæ tamen inuenimus in exemplaribus Græcis.

7 Abduxit, ἀπήγαγε. In nonnullis codicibus scriptum legimus ἀφείλετο, exemit, in quibus etiam additum erat καὶ πρὸς σὲ ἀπέστειλε, & ad te misit.

9 Consenserunt, συνέθεντο. Id est, orationem Tertulli comprobarunt. Vulg. & Eras. Adiecerunt.

10 Ἀπεκρίθη δὲ ὁ Παῦλος, νεύσαντος αὐτῷ τοῦ ἡγεμόνος λέγειν, Ἐκ πολλῶν ἐτῶν ὄντα σε κριτὴν τῷ ἔθνει τούτῳ ἐπιστάμενος, εὐθυμότερον τὰ περὶ ἐμαυτοῦ ἀπολογοῦμαι.

11 Δυναμένου σου γνῶναι ὅτι οὐ πλείους εἰσί μοι ἡμέραι ἢ δεκαδύο, ἀφ᾽ ἧς ἀνέβην προσκυνήσων ἐν Ἱερουσαλήμ.

12 Καὶ οὔτε ἐν τῷ ἱερῷ εὗρόν με πρός τινα διαλεγόμενον, ἢ ἐπισύστασιν ποιοῦντα ὄχλου, οὔτε ἐν ταῖς συναγωγαῖς, οὔτε κατὰ τὴν πόλιν·

13 Οὔτε παραστῆσαι δύνανταί περὶ ὧν νῦν κατηγοροῦσί μου.

14 Ὁμολογῶ δὲ τοῦτό σοι, ὅτι κατὰ τὴν ὁδὸν ἣν λέγουσιν αἵρεσιν, οὕτω λατρεύω τῷ πατρῴῳ Θεῷ, πιστεύων πᾶσι τοῖς κατὰ τὸν νόμον καὶ ἐν τοῖς προφήταις γεγραμμένοις·

15 Ἐλπίδα ἔχων εἰς τὸν Θεόν, ἣν καὶ αὐτοὶ οὗτοι προσδέχονται, ἀνάστασιν μέλλειν ἔσεσθαι νεκρῶν, δικαίων τε καὶ ἀδίκων.

16 Ἐν τούτῳ δὲ αὐτὸς ἀσκῶ, ἀπρόσκοπον συνείδησιν ἔχειν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τοὺς ἀνθρώπους διαπαντός.

17 Δι᾽ ἐτῶν δὲ πλειόνων παρεγενόμην ἐλεημοσύνας ποιήσων εἰς τὸ ἔθνος μου καὶ προσφοράς.

10 Respondit autem Paulus, quum innuisset ei præses vt loqueretur, Quia te à multis annis isti gēti præfuisse scio, meliore animo in rebus meis defensione vtar.

11 Quū tu possis nosse non plures *exactos* esse dies quàm duodecim, ex quo ascendi adoraturus in Hierusalem.

12 Neque verò me in templo inuenerunt cum aliquo disserentem, aut coitionem turbæ faciētem, neque in synagogis, neque in vrbe:

13 Neque probare possunt ea de quibus nunc me accusant.

14 Hoc verò tibi confiteor, me secūdum viam illam quam sectam dicunt, ita seruire patrio Deo, vt qui credam omnibus quæ in Lege & in Prophetis scripta sunt:

15 Et spē habeā in Deū, fore quā etiam ii ipsi expectant resurrectionem mortuorum, tum iustorum, tum iniustorum.

16 In hoc igitur ipse *me* exerceo, vt conscientiam habeam sine offendiculo apud Deum & apud homines semper.

17 Pluribus autē annis interiectis, veni eleemosynas exhibiturus genti meæ & oblationes.

10 Respondit autem Paulus, annuente sibi præside dicere, Ex multis annis te esse iudicem genti huic sciens, bono animo pro me satisfaciam.

11 Potes enim cognoscere q nō plus sunt mihi dies q duodecim ex quo ascēdi adorare in Ierusalem.

12 Et neq; in tēplo inuenerūt me cū aliquo disputātē, aut cōcursū facientē turbæ, neq; in synagogis, neque in ciuitate:

13 Neque probare possunt tibi de quibus nunc me accusant.

14 Confiteor autē hoc tibi, quòd secundū sectam quā dicunt hæresin, sic deseruio patrio Deo meo, credens omnibus quæ in Lege & Prophetis scripta sunt:

15 Spem habens in Deum, quā & ij ipsi expectant, resurrectionē futurā iustorum & iniquorum.

16 In hoc & ipse studeo sine offendiculo conscientiā habere ad Deum, & ad homines semper.

17 Post annos autem plures, eleemosynas facturus in gentem meam ueni & oblationes & uota:

10 A multis annis, ἐκ πολλῶν ἐτῶν. Hoc dicit Paulus, quia biennio duntaxat antequam Felix de prouincia decederet, gesta hæc esse constat ex iis quæ scribuntur infrà, versu 28. Felix autem antequam Iudææ ipsi præficeretur à Claudio, administrarat Trachonitidē, Batanæam, & Galaunitidē, vt testatur Iosephus lib. De bello Iudaico 2. capite 11. Κριτὴς verò hoc loco non tantùm declarat iudicem, (vt Vetus interpres & Eras. interpretantur) sed præfectum ac gubernatorem, ex Hebræorum consuetudine, de qua sæpe iam diximus. In vno codice additum erat epitheton δίκαιον, iustum, quod nullo modo probo. Neque enim Paulus voluisset hominem sibi incognitum tam honorifico testimonio ornare. Quòd si eum norat, indignum esse sciebat iis laudibus quas ei tribuerat adulator ille Tertullus. Fuit enim Felix iste inexplebilis gurges, vt Tacitus ipse testatur, & declaratur hoc ipso capite, versu 26.

13 Neque probare, οὔτε παραστῆσαι. Id est, ob oculos sistere, ac certis argumentis confirmare. In nonnullis codicibus additur με, quæ causa fuit vt Eras. putarit παραστῆσαι positum esse pro ἐλέγξαι, id est conuincere & coarguere. Verùm in Complutensi editione & vetustis codicibus emendatioribus, atque adeo in Vetere editione Latina non additur: sed post δύνανται, possunt, siue (vt in quibusdam legitur) δυνήσονται, poterūt, additur pronomen σοὶ, tibi: quod optimè conuenit, & legitur etiam apud Veterem interpretem.

14 Secundum viam illam, κατὰ τὴν ὁδὸν. Hæc accipio pro aperta ac simplici professione eius religionis quā Tertullus Paulo obiecerat, id est Christianæ. Fuit enim hoc Pauli officium, & responsio accommodanda est ad accusationem. Aduerbium autem οὕτω refero ad ea quæ mox addūtur, quibus explicatur summa eius religionis cuius se sectatorē agnoscit Apostolus. Quā sectā dicunt, ἣν αἵρεσιν λέγουσιν. Diuersis expositionibus præiudicium non adfero: tantùm dico mihi quoque videri Paulum, propterea quòd Romanum hominem alloquens, Viæ vocabulum ex Hebræorum idiotismo pro vitæ genere ac instituto vsurparat, hoc addidisse vt Græco vocabulo tanquam clariore, illustraret quod obscurius dictum videbatur. Neque enim puto αἱρέσεως nomen ita fuisse illis temporibus infame, nisi aliquid adderetur ex quo intelligi posset in vitio vsurpari, vt 1. Corinth. capite 11. versu 19. Gal. 5. d. 20. Tit. capite 3. versu 10. Et in Prophetis, καὶ ἐν τοῖς προφήταις. Ita scriptum inuenimus in tribus codicibus vetustis: & sanè vel ita legendum est, vel καὶ τοῖς προφήταις, vt κατὰ repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ.

16 Me exerceo, ἀσκῶ. Vulgata & Erasmus, Studeo, σπουδάζω. Cæterùm in quatuor vetustis codicibus adscribitur distinctio post ἀσκῶ, & pro ἔχειν, id est vt habeam, scribitur ἔχων, id est habens.

17 Pluribus autem annis interiectis, δι᾽ ἐτῶν δὲ πλειόνων. Vide Mar. 2. a. 1.

18 Εν οἷς εὗρόν με ἡγνισμένον ἐν τῷ ἱερῷ, οὐ μετὰ ὄχλου, οὐδὲ μετὰ θορύβου, τινὲς ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι.

19 Οὓς ἔδει ἐπὶ σοῦ παρεῖναι, καὶ κατηγορεῖν εἴ τι ἔχοιεν πρός με.

20 Η αὐτοὶ οὗτοι εἰπάτωσαν εἴ τι εὗρον ἐν ἐμοὶ ἀδίκημα, στάντος μου ἐπὶ τοῦ συνεδρίου.

21 Η περὶ μιᾶς ταύτης φωνῆς, ἧς ἔκραξα ἑστὼς ἐν αὐτοῖς, Ὅτι περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν ἐγὼ κρίνομαι σήμερον ὑφ᾽ ὑμῶν.

22 Ακούσας δὲ ταῦτα Φῆλιξ ἀνεβάλετο αὐτούς, ἀκριβέστερον εἰδὼς τὰ περὶ τῆς ὁδοῦ, εἰπών, Ὅταν Λυσίας ὁ χιλίαρχος καταβῇ, διαγνώσομαι τὰ καθ᾽ ὑμᾶς.

23 Διαταξάμενός τε τῷ ἑκατοντάρχῃ τηρεῖσθαι τὸν Παῦλον, ἔχειν τε ἄνεσιν, καὶ

18 Quo tēpore inuenerunt me sanctificatum in tēplo, non *tamen* cū turba, " neque cum tumultu, " quidam ex Asia Iudæi.

19 Quos " oportuit apud te adesse, & accusare si quid haberēt aduersum me.

20 Aut hi ipsi dicāt si quod inuenerint in me iniustè factū, " quū ego starem in consessu.

21 " Nisi de hac vna voce qua clamaui quū inter eos starē, De resurrectione mortuorū ego ī iudicium vocor hodie à vobis.

22 Auditis autem his, Felix distulit eos. " Postquam exquisitius pernouero quæ ad sectam istam pertinent, inquiens, quum Tribunus Lysias descenderit, pernoscam vestrum negotiū,

23 Et præcepit Centurioni vt seruaretur Paulus ac laxaretur:

18 *In quibus inuenerunt me purificatū in templo, non cum turba, neque cū tumultu. quidam autē ex Asia Iudæi,*

19 *Quos oportebat apud te præstò esse, & accusare, si qd haberēt aduersū me.*

20 *Aut hi ipsi dicāt si qd inuenerunt in me iniq-tatis, quum stem in concilio:*

21 *Nisi de una hac solummodo uoce, qua clamaui inter eos stans, Quoniam de resurrectione mortuorum ego iudicor hodie à uobis.*

22 *Distulit autem illos Felix, certissimè sciēs de uia hac, dicens, Quum Tribunus Lysias descenderit, audiam uos.*

23 *Iussitque Centurioni custodire eum, & habere*

18 Quo tempore, ἐν οἷς. Vel, Inter hæc, vt loqui solet Liuius. id est, quibus rebus dum essem occupatus, vt infrà, 26.c.12. Nam etiam in duobus codicibus pro ἐν οἷς legimus ἐν αἷς, ita vt subaudias προσφοραῖς. Captus enim fuit Paulus quū iā esset voto satisfacturus in templo. Sed præstat subaudire χρόνοις. Ita enim loqui solent disertiores etiam Græci, vt Demost. ἐν οἷς τὰς γραφὰς ἀπέφυγον, quo tempore iudiciis absoluebar. Idem, ἐν οἷς τὰς εὐθύνας ἐπεσημαίνεσθε, quo tempore rationes meas obsignabatis. Idem, ἃ γὰρ ἐν εὐθενούντων τῶν πραγμάτων ἠρνεῖσθε διομνύμενοι, ταῦτ᾽ ἐν οἷς ἔπταισεν ἡ πόλις, ὡμολογήσατε, i. nam quæ prospero rerū statu eiurabatis, illa quo tempore cladē acceperat respublica, confessi estis. Hunc autem Hellenismū sanè vidētur neglexisse Vetus interpres & Eras. quū ἐν οἷς interpretarētur In quibus. Neque cum tumultu, μήτε μετὰ θορύβου. In nōnullis exemplaribus Vulgatæ editionis subiiciuntur ista quæ in nullis Græcis codicibus inuenimus, Et apprehenderunt me, clamātes, ac dicentes, Tollite inimicū nostrum, ἐκράτησάν με κράζοντες, καὶ λέγοντες, Αἶρε τὸν ἐχθρὸν ἡμῶν.

19 Quidā ex Asia Iudæi, τινὲς ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι. In nōnullis codicib⁹ legitur, eodē sēsu, τινὲς τῶν ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαίων. quidā ex Asiaticis Iudæis. Sed (meo quidē iudicio) magnus in eo error est q̄ pleriq; codices post θορύβου adscripto pūcto, nouā hîc inchoāt periodū, & legūt, τινὲς δὲ ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι. quod sequutus etiam est Vetus interpres. Ita fit vt in superiore versiculo desit rect⁹ qui cū verbo εὗρον cōstruatur, & in isto prorsus hiet sētētia. Hāc autē germanā esse lectionē ita vt sublata coniunctione δὲ, & puncto nullo post θορύβου addito, ista cum verbo εὗρον connectātur, apparet primùm ex ipsa historia quæ commemorat ab Asiaticis deprehensum fuisse Paulum, ac totā seditionē excitatam, Suprà, 21.c.27. Deinde ex eo q̄ alioquin durissimū ac Lucæ præsertim inusitatū erit istud anātapodotō. Sed hæ tamen rationes non habuissent apud me tantum ponderis vt receptam lectionem mutarem, nisi accederet duorum vetustorum codicū authoritas, in quibus ita scriptum inuenimus, & Chrysostomi quoque testimoniū, qui non aliter legit. Oportuit, ἔδει. Vel, Oportebat. Pleraque tamen exemplaria legunt δεῖ oportet: sed minus commoda lectione.

20 Quum ego starem, στάντος μου. Vulgata & Erasmus, Quum stem: quasi loquatur Paulus de præsenti cognitione. Atqui res ipsa clamat, hoc potius accipiendum de superiore iudicio, quum à Tribuno in concilium seniorum deductus est. Perinde enim est acsi diceret Paulus, Iam ego causam coram ipsis dixi, exponant cui tandem crimini obnoxium esse me deprehenderint: certè nihil aliud habent quod proferre possint, nisi fortassis hoc vnum, quòd clamaui me in iudicium vocari quòd resurrectionem mortuorum affirmem. Dicit autē hæc Paulus, non quasi crimen hoc esse fateatur, sed εἰρωνικῶς: deinde si de præsidis cognitione hoc esset accipiendum, certè non dixisset ἐπὶ τοῦ συνεδρίου, (id enim de eo demum loco dicitur in quo plures sedent iudices) sed ἐπὶ σοῦ, vt paulo antè hac eadem oratione, & suprà, 23.g.30: aut ἐπὶ τοῦ βήματος vt infrà, capite 25.c.10, & suprà 18.e.17.

21 Nisi, ἤ: id est εἰ μή. Sunt autem hæc dicendi genera quæ per se hiulca sunt, petita è medio, cuiusmodi plurima passim annotauimus.

22 Postquam, inquiens, exquisitius pernouero quæ ad sectam istam pertinent, ἀκριβέστερον εἰδὼς τὰ περὶ τῆς ὁδοῦ, εἰπών. Vel, Quòd penitus nosset quæ ad viam illam pertinebant. id est ad religionem Mosis: ita vt facilè potuerit ex confessione Pauli intelligere, nihil eum contra Legem admisisse: verùm appellatione τῆς ὁδοῦ nusquam inuenio in nouo Testamento Legem significari, nisi quid adiiciatur ex quo id possit intelligi: sed Euangelicam potius doctrinam, vt suprà, capite 9. versu 2, & 19.b.9, & d.23, item capite 22. versu 4. Deinde (vt hoc concedam) vix tamen mihi videtur tantam Legis cognitionem Lucas Felici voluisse tribuere. Quidam igitur appellatione Viæ intelligunt ipsos Sacerdotum mores ac ingenia quæ optimè nosset Felix: vt facilè coniicere potuerit Paulum ab ipsis per inuidiam ac calamniam accusari. Ac bellè quidem conuenit hæc sententia, sed τὴν ὁδὸν nusquam inuenio hac significatione vsurpari, quum præsertim non addatur pronomen αὐτῶν eorum, quod tamen videtur omnino fuisse adiiciendum si hæc esset horum verborum sententia. Itaque potius existimaui participium εἰπών per traiectionem explicandum esse, ita vt hoc totum tribuatur Felicis personæ, & hic locus sic explicetur. Accusatus fuerat violatæ religionis Paulus, quasi nouā quādā sectam inueheret. Hoc crimē ita ipse est inficiat⁹ vt doceret sectā illā quā profitebatur, à vera & patria religione nihil prorsus dissentire. Hîc nascitur quæstio, sitne secta Nazaræorum (quam Iudæi vocabant) Legi Mosaicæ repu-

gnans, vt sit Paulus condemnandus impietatis. Erant præterea nonnulla crimina quæ Iudæi obiiciebant, concitatæ nimirum seditionis & profanati templi. Hæc Paulus prorsus ac simpliciter inficiatur. Hinc nascitur facti quæstio. De impietate constituere non poterat Felix, nisi melius cognita ratione eius viæ (id est sectæ) quam profitebatur Paulus. De reliquis audiendus erat in primis Lysias, qui omnibus in Hierusalem gestis interfuerat. Iure itaque Felix reum ampliat, dum accuratius intelligat quæ sit ratio sectæ illius quam sibi obiectam Paulus agnoscebat se complecti: itémque dum ex Lysia de causis illius tumultus cognoscat: vt tum demum reus vel damnetur vel absoluatur. Hæc expositio (ni fallor) plana est ac simplicissima. Quod autem ad traiectionem attinet, non est quòd quisquam detortam ac violentam putet. Neque enim fere aliter in dialogis vsurpari solent istæ particulæ ἔφην, ἔφη, ἦν δ' ἐγώ, ἦ δ' ὅς, apud Platonem: & apud Latinos, Inquam & Inquit. Quinetiam similis aut durioris etiam in eodem verbo traiectionis exempla inuenies Luc. 5. f. 24, & 7. f. 42, & infrà, 25. a. 5. Fateor tamen plerunque hanc traiectionem in medio aliquo membro inueniri, quum hîc inter duo membra vsurpetur: sed summa illa sermonis puritas non debet in his authoribus quæri: & sententiæ perspicuitas videtur hanc expositionem, etiamsi cæteræ rationes desint, satis confirmare.

c

μηδένα κωλύειν τῶν ἰδίων αὐτοῦ ὑπηρετεῖν, ἢ προσέρχεσθαι αὐτῷ.

Μετὰ δὲ ἡμέρας τινὰς παραγενόμενος ὁ Φῆλιξ σὺν Δρουσίλλῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ οὔσῃ Ἰουδαίᾳ, μετεπέμψατο τὸν Παῦλον, καὶ ἤκουσεν αὐτοῦ περὶ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως.

Διαλεγομένου δὲ αὐτοῦ περὶ δικαιοσύνης καὶ ἐγκρατείας καὶ τοῦ κρίματος τοῦ μέλλοντος ἔσεσθαι, ἔμφοβος γενόμενος ὁ Φῆλιξ ἀπεκρίθη, Τὸ νῦν ἔχον πορεύου· καιρὸν δὲ μεταλαβὼν μετακαλέσομαί σε.

Ἅμα δὲ καὶ ἐλπίζων ὅτι χρήματα δοθήσεται αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Παύλου, ὅπως λύσῃ αὐτόν· διὸ καὶ πυκνότερον αὐτὸν μεταπεμπόμενος, ὡμίλει αὐτῷ.

Διετίας δὲ πληρωθείσης ἔλαβε διάδοχον ὁ Φῆλιξ Πόρκιον Φῆστον· θέλων τε χάριτας καταθέσθαι τοῖς Ἰουδαίοις ὁ Φῆλιξ, κατέλιπε τὸν Παῦλον δεδεμένον.

Κεφάλαιον κε΄.

Φῆστος οὖν ἐπιβὰς τῇ ἐπαρχίᾳ, μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀνέβη εἰς Ἱεροσόλυμα ἀπὸ Καισαρείας.

Ἐνεφάνισαν δὲ αὐτῷ ὁ ἀρχιερεὺς καὶ οἱ πρῶτοι τῶν Ἰουδαίων κατὰ τοῦ Παύλου, καὶ παρεκάλουν αὐτόν,

Αἰτούμενοι χάριν κατ' αὐτοῦ ὅπως μεταπέμψηται αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλήμ· ἐνέδραν ποιοῦντες ἀνελεῖν αὐτὸν κατὰ τὴν ὁδόν.

Ὁ μὲν οὖν Φῆστος ἀπεκρίθη τηρεῖσθαι τὸν Παῦλον ἐν Καισαρείᾳ, ἑαυτὸν δὲ μέλλειν ἐν τάχει ἐκπορεύεσθαι.

& nequem prohiberet ex ipsius familiaribus ei ministrare, aut eum adire.

24 Aliquot autem pòst diebus quum adesset Felix cum Drusilla vxore sua, quæ erat Iudæa, accersiuit Paulum: & audiuit eum de fide quæ est in Christum.

25 Disserente autem ipso de iustitia, & continentia, & iudicio futuro, expauefactus Felix respondit, Nunc quidem abi: cæterùm opportunitatē nactus accersam te.

26 Simul & illud sperans, fore vt pecunia ipsi daretur à Paulo, vt eum *uinculis* exolueret: quamobrem etiam frequentius eum accersens, colloquebatur cum eo.

27 Biennio autem expleto accepit successorem Felix Porciū Festum: & volens gratiam inire à Iudæis Felix, reliquit Paulum vinctum.

CAP. XXV.

1 Festus ergo ingressus prouinciam, triduo pòst ascendit Hierosolymā ab *urbe* Cæsarea.

2 Indicarunt autem ei Pontifex maximus & primarii ex Iudæis de Paulo, & eum rogarūt,

3 Petentes gratiam aduersus eum, vt accerseret eum in Hierusalem: factis insidiis vt *eum* in via interimerent.

4 Festus autem respondit seruari Paulum Cæsareæ, se verò citò *illuc* profecturum.

equi em, nec quenquam de suis prohibere ministrare ei.

Post aliquot autem dies 24 *ueniens Felix cum Drusilla uxore sua, quæ erat Iudæa, uocauit Paulum, & audiuit ab eo fidem quæ est in Christum.*

25 *Disputāte autem illo de iustitia & castitate, & de iudicio futuro, tremefactus Felix respondit, Quod nunc attinet, uade: tempore autem opportuno acærsam te.*

26 *Simul & sperans quòd pecunia daretur à Paulo: propter quod & frequēter acærsiens eum, loquebatur cum eo.*

27 *Biennio autem expleto accepit successorem Felix Porcium Festum. Volens autem gratiam præstare Iudæis Felix, reliquit Paulum uinctum.*

CAP. XXV.

1 *Festus ergo quum uenisset in prouinciam, post triduum ascendit Ierosolymam à Cæsarea.*

2 *Adieruntque eum principes Sacerdotum, & primi Iudæorum aduersus Paulum, & rogabant eū,*

3 *Postulantes gratiam aduersus eum, ut iuberet perduci eum in Ierusalē: insidias tendentes ut interficerent eum in uia.*

4 *Festus autem respondit seruari Paulum in Cæsarea, se autem maturius profecturum.*

24 Cum Drusilla vxore sua, σὺν Δρουσίλλῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ. Hæc fuit Agrippæ, cuius postea fiet mentio, minor, fœmina libidinosissima, quæ ab Azizo Emesenorum rege circuncisο ad hunc Felicem Pallantis Neronis liberti fratrem, profanum hominem, transiit, vt Iosephus copiosè narrat.

27 Biennio expleto, διετίας πληρωθείσης. Quibus interea tēpestatibus iactata sit Iudæa, & quidem Cæsareæ, vbi tum vinctus erat Paulus, operæpretium est ex eorum temporū historia cognoscere. vnde etiam intelligetur cur studuerit Iudæis gratificari Felix, nempe vt eos haberet mitiores, quum infinita scelera in prouincia admisisset, adeo vt solius fratris Pallantis gratia mortem euaserit, quod Tacitus etiam testatur.

Οἱ οὖν δυνατοὶ ἐν ὑμῖν, φησὶ, συγκαταβάντες, εἴ τι ἐστὶν ἐν τῷ ἀνδρὶ τούτῳ, κατηγορείτωσαν αὐτοῦ.

Διατρίψας δὲ ἐν αὐτοῖς ἡμέρας πλείους ἢ δέκα, καταβὰς εἰς Καισάρειαν, τῇ ἐπαύριον καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐκέλευσε τὸν Παῦλον ἀχθῆναι.

Παραγενομένου δὲ αὐτοῦ, περιέστησαν οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων καταβεβηκότες Ἰουδαῖοι, πολλὰ καὶ βαρέα αἰτιάματα φέροντες κατὰ τοῦ Παύλου, ἃ οὐκ ἴσχυον ἀποδεῖξαι·

Ἀπολογουμένου αὐτοῦ, Ὅτι οὔτε εἰς τὸν νόμον τῶν Ἰουδαίων, οὔτε εἰς τὸ ἱερὸν, οὔτε εἰς Καίσαρά τι ἥμαρτον.

Ὁ Φῆστος δὲ τοῖς Ἰουδαίοις θέλων χάριν καταθέσθαι, ἀποκριθεὶς τῷ Παύλῳ εἶπε, Θέλεις εἰς Ἱεροσόλυμα ἀναβὰς, ἐκεῖ περὶ τούτων κρίνεσθαι ἐπ᾽ ἐμοῦ;

Εἶπε δὲ ὁ Παῦλος, Ἐπὶ τοῦ βήματος Καίσαρος ἑστώς εἰμι, οὗ με δεῖ κρίνεσθαι. Ἰουδαίους οὐδὲν ἠδίκησα, ὡς καὶ σὺ κάλλιον ἐπιγινώσκεις.

Εἰ μὲν γὰρ ἀδικῶ, καὶ ἄξιον θανάτου πέπραχά τι, οὐ παραιτοῦμαι τὸ ἀποθανεῖν· εἰ δὲ οὐδέν ἐστιν ὧν οὗτοι κατηγοροῦσί μου, οὐδείς με δύναται αὐτοῖς χαρίσασθαι· Καίσαρα ἐπικαλοῦμαι.

Τότε ὁ Φῆστος συλλαλήσας μετὰ τοῦ συμβουλίου, ἀπεκρίθη, Καίσαρα ἐπικέκλησαι; ἐπὶ Καίσαρα πορεύσῃ.

Ἡμερῶν δὲ διαγενομένων τινῶν, Ἀγρίππας ὁ βασιλεὺς καὶ Βερνίκη κατήντησαν εἰς Καισάρειαν, ἀσπασόμενοι τὸν Φῆστον.

Ὡς δὲ πλείους ἡμέρας διέτριβον ἐκεῖ,

5 Qui ergo inter vos, inquit, possunt, vnà descendant, & si qua est in hoc viro improbitas, accusent eum.
6 Et actis inter eos diebus non pluribus quàm decem, quum descendisset Cæsaream, postero die sedit pro tribunali, iussitque Paulum adduci.
7 Qui quum venisset, circunsteterunt *eum* qui Hierosolymis descenderant Iudæi, multas & graues criminationes adferẽtes aduersus Paulum, quas nõ poterant demonstrare:
8 Quum ipse exciperet, *se* neque in legem Iudæorum, neq; in templum, neque in Cæsarẽ quicquam peccasse.
9 Sed Festus volens gratiam inire à Iudæis, respondens Paulo, dixit, Vis Hierosolymam ascendere, & illic de his iudicari apud me?
10 Dixit autem Paulus, Ad tribunal Cæsaris sto, vbi me oportet iudicari. Iudæis nulla in re iniuriam feci, sicut & tu pulchrè nosti.
11 Nam siquam iniuriam ac dignum morte aliquid feci, nõ recuso mori: sin verò nihil est *eorum* quorum isti me accusãt, nemo potest me illis cõdonare: Cæsarem appello.
12 Tunc Festus cum cõsilio colloquutus, respondit, Cæsarem appellasti? ad Cæsarem proficisceris.
13 Diebus autem aliquot exactis, Agrippa rex & Bernice venerunt Cæsaream, salutaturi Festum.
14 Et quum dies complures illic versati fuissent,

5 Qui ergo in uobis, ait, potentes sunt, descendentes simul, si quod est in uiro crimen, accusent eũ.
6 Demoratus autem inter eos dies non amplius q̃ octo aut decem, descendit Cæsaream: & altera die sedit pro tribunali, & iussit Paulum adduci.
7 Qui quum perductus esset, circunsteterunt eum qui ab Ierosolyma descenderant Iudæi, multas & graues causas obiicientes, quas non poterant probare:
8 Paulo rationem reddente, Quoniam neque in legem Iudæorum, neque in templum, neque in Cæsarem quicquam peccaui.
9 Festus autem uolens gratiã præstare Iudæis, respondens Paulo, dixit, Vis Ierosolymã ascẽdere, & ibi de his iudicari apud me?
10 Dixit autem Paulus, Ad tribunal Cæsaris sto, ubi me oportet iudicari. Iudæis non nocui, sicut tu melius nosti.
11 Si enim nocui, aut dignum morte aliquid feci, non recuso mori: si uerò nihil est eorum quæ hi accusant me, nemo potest me illis donare: Cæsarem appello.
12 Tunc Festus cum consilio loquutus, respondit, Cæsarem appellasti? ad Cæsarem ibis.
13 Et quum dies aliquot transacti essent, Agrippa rex & Bernice descẽderunt Cæsaream ad salutandum Festum.
14 Et quum dies plures ibi demoraretur

IN CAPVT XXV.

5 Possunt, δυνατοί. Sub. εἰσίν. Id est, quibus commodum est Cæsaream venire, & aduersus Paulum agere. Vulgata ineptè, Qui in vobis potentes sunt. Siqua est improbitas, εἴ τι ἐστὶν ἄτοπον. Ita legunt emendatiores codices vetusti quinque. ἄτοπον autem vocat hoc loco, non quod ineptè & absurdè, sed quod improbè ac malitiosè fit: vnde ἀτόπημα de scelere dicitur, & ἄτοπος pro improbo ac scelerato accipitur 2. Thess. 3. a. 2. Sic idẽ hoc vocabulum vsurpauit Lucas noster cap. 23. f. 41, alterius libri.

6 Non pluribus, οὐ πλείους. Omnino videtur poscere sententia vt negans particula in plerisque exemplaribus omissa, restituatur. Dixerat enim Festus se breui profecturum. Ita etiam legit Vetus interpres: & in tribus Græcis exemplaribus ita scriptum inuenimus. Quàm decem, ἢ δέκα. Vulgata, Quàm octo aut decem, ὀκτὼ ἢ δέκα: quam lectionem comperimus in Græcis codicibus tribus.

10 Pulchrè, κάλλιον: id est optimè. Nam fortassis in hoc dicendi genere commodius potest comparandi gradus accipi pro superlatiuo, (quem vocant) quàm pro absoluto. Homerus Iliad. δ, σὺ δὲ θᾶσσον Ἀθηναίῃ ἐπιτεῖλαι: id est ὡς τάχιστα. Sequitur enim, αἶψα μάλ᾽ ἐς στρατὸν ἐλθέ. &c.

13 Agrippa rex, Ἀγρίππας ὁ βασιλεύς. Hic fuit Agrippæ illius filius cuius mortem descripsit Lucas suprà, 12. tum maximæ partis auiti regni ac tandem etiã totius Iudææ rex factus. Huius soror fuit Bernice, primùm Herodi patruo suo Chalcidis regi nupta, deinde Polemoni Ciliciæ regi: à quo discedens, cœpit fratrem Agrippam sectari, non sine manifesta incesti suspicione. Et tamen corã istis impurissimis oportuit fidelem seruum Dei, causam dicere: quod & modestè & libenter fecit.

ὁ Φῆστος τῷ βασιλεῖ ἀνέθετο τὰ κατὰ τὸν Παῦλον, λέγων, Ἀνήρ τις ἐστὶ καταλελειμμένος ὑπὸ Φήλικος δέσμιος.

Περὶ οὗ, γενομένου μου εἰς Ἱεροσόλυμα, ἐνεφάνισαν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τῶν Ἰουδαίων, αἰτούμενοι κατ᾽ αὐτοῦ δίκην.

Πρὸς οὓς ἀπεκρίθην ὅτι οὐκ ἔστιν ἔθος Ῥωμαίοις χαρίζεσθαί τινα ἄνθρωπον εἰς ἀπώλειαν πρὶν ἢ ὁ κατηγορούμενος κατὰ πρόσωπον ἔχοι τοὺς κατηγόρους, τόπον τε ἀπολογίας λάβοι περὶ τοῦ ἐγκλήματος.

Συνελθόντων οὖν αὐτῶν ἐνθάδε, ἀναβολὴν μηδεμίαν ποιησάμενος, τῇ ἑξῆς καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐκέλευσα ἀχθῆναι τὸν ἄνδρα.

Περὶ οὗ σταθέντες οἱ κατήγοροι, οὐδεμίαν αἰτίαν ἐπέφερον ὧν ὑπενόουν ἐγώ·

Ζητήματα δέ τινα περὶ τῆς ἰδίας δεισιδαιμονίας εἶχον πρὸς αὐτὸν, καὶ περί τινος Ἰησοῦ τεθνηκότος, ὃν ἔφασκεν ὁ Παῦλος ζῆν.

Ἀπορούμενος δὲ ἐγὼ εἰς τὴν περὶ τούτου ζήτησιν, ἔλεγον εἰ βούλοιτο πορεύεσθαι εἰς Ἱερουσαλὴμ, κἀκεῖ κρίνεσθαι περὶ τούτων.

Τοῦ δὲ Παύλου ἐπικαλεσαμένου τηρηθῆναι αὐτὸν εἰς τὴν τοῦ Σεβαστοῦ διάγνωσιν, ἐκέλευσα τηρεῖσθαι αὐτὸν, ἕως οὗ πέμψω αὐτὸν πρὸς Καίσαρα.

Festus regi exposuit quæ ad Paulum *spectabant*, dicens, Vir quidam est relictus à Felice vinctus.

15 De quo, quum peruenissem Hierosolymam, indicarunt mihi principes Sacerdotum & seniores Iudæorum, petẽtes "damnationem aduersus eum.

16 Quibus respondi, non esse Romanis morẽ, "quempiam perdendum dare, priusquam is qui accusatur, in conspectu habeat accusatores, & locum defensionis accipiat "super criminatione.

17 Quum ergo huc conuenissent, absque vlla dilatione consequenti die quum sedissem pro tribunali, iussi adduci hominem.

18 Cuius accusatores quum adstarent, nullum crimen obiiciebãt eorum quæ ego suspicatus eram:

19 Sed quæstiones quasdam de sua "superstitione habebant aduersus eum, & de quodam Iesu defuncto, quem affirmabat Paulus viuere.

20 Dubitans autem ego in eiusmodi quæstione, dixi num vellet proficisci in Hierusalem, & illic iudicari super istis.

21 Quum verò Paulus appellasset vt seruaretur Augusti cognitioni, iussi eum seruari quousque mitterem eum ad Cæsarem.

Festus regi indicauit de Paulo dicens, Vir quidã est derelictus à Felice uinctus.

15 *De quo quum essem Ierosolymis, adierunt me principes Sacerdotum & seniores Iudæorum, postulantes aduersus illum damnationem.*

16 *Ad quos respondi, Quia non est Romanis consuetudo donare aliquẽ hominem, priusquam is qui accusatur præsentes habeat accusatores, locúmque defendendi accipiat ad abluenda crimina.*

17 *Quum ergo huc conuenissent, sine ulla dilatione sequenti die sedens pro tribunali, iussi adduci uirum.*

18 *De quo quum stetissẽt accusatores, nullam causam deferebant de quibus ego suspicabar malũ:*

19 *Quæstiones uerò quasdam de sua superstitione habebant aduersus eum, & de quodam Iesu defuncto, quem affirmabat Paulus uiuere.*

20 *Hæsitans autem ego de huiusmodi quæstione, dicebam si uellet ire Ierosolymam, & ibi iudicari de istis.*

21 *Paulo autem appellãte ut seruaretur ad Augusti cognitionem, iussi seruari eum, donec mittam eum ad Cæsarem.*

15 Damnationem, δίκην. Tria minimum significat δίκη, nimirum & actionem ipsam coram iudice, & iudicis cognitionem, & ipsius denique cognitionis exequutionem. Ex his autem significationibus quænam maximè cõueniat, res ipsa ostẽdit: neque dubito quin sic vt plurimis locis κρίνω accipitur pro κατακρίνω, & κρίσις pro κατακρίσις, sic etiã δίκη ponatur hoc loco pro καταδίκη: quomodo etiam disertè scriptum inuenimus in duobus codicibus. At enim inquit (Erasmus) quis postulat damnationem à iudice indicta causa? Iudæi certè hoc olim aduersus Christum petierant, ac impetrarant: & nunc quoque flagitant in Paulum, vt apparet ex iis quæ scripta sunt suprà, cap.3, atque etiam ex ipso Festi responso: quod planè ineptum erit si δίκην interpreteris Cognitionem. Cur enim illis recusaret quod Romanos diceret facere consueuisse?

16 Quempiam perdẽdum dare, χαρίζεσθαί τινα ἄνθρωπον εἰς ἀπώλειαν. Vetus interpres interpretatur χαρίζεσθαι donare, & omittit εἰς ἀπώλειαν. Erasmus, Ob gratiam donare: pro quo alibi vno verbo diximus Cõdonare. Sed propter illa quæ subiiciuntur, non videtur seruari posse propria significatio verbi χαρίζεσθαι, alioquin supplenda essent multa, & totus hic locus ita explicandus, Non esse Romanis hunc morem vt quempiã condonent ad pœnam, neque damnare quenquam cõsueuisse priusquam is qui accusatur, &c. Super criminatione, περὶ τοῦ ἐγκλήματος. Vulg. Ad abluenda crimina. Erasmus, De crimine. Atqui τὸ ἔγκλημα non simpliciter significat crimen, sed ipsam criminis obiectionem.

19 Superstitione δεισιδαιμονίας. Δεισιδαιμονίαν explicat Plutarchus nimium & importunum deorum metum, vnde exortæ sunt superstitiosæ ceremoniæ. Huic autem opponitur ἀθεότης, ita vt in medio, tanquam μεσότης, constituatur εὐσέβεια. Impiè ergo loquitur profanus homo de veri Dei cultu, nihil etiam Agrippæ regis præsentiam veritus. Solebant enim isti prouinciarum præsides sese ipsis etiam regibus propter populi Romani maiestatem anteponere: & probabile est Agrippam, maiorum suorum vestigia sequutũ, ita professum esse Iudaicam religionem, vt tamen Romanos minimè vellet offensos.

22 Ἀγρίππας δὲ πρὸς τὸν Φῆστον ἔφη, Ἐβουλόμην καὶ αὐτὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀκοῦσαι. Ὁ δέ, Αὔριον, φησίν, ἀκούσῃ αὐτοῦ.

23 Τῇ οὖν ἐπαύριον ἐλθόντος τοῦ Ἀγρίππα καὶ τῆς Βερνίκης μετὰ πολλῆς φαντασίας, καὶ εἰσελθόντων εἰς τὸ ἀκροατήριον σύν τε τοῖς χιλιάρχοις, καὶ ἀνδράσι τοῖς κατ' ἐξοχὴν οὖσι τῆς πόλεως, καὶ κελεύσαντος τοῦ Φήστου, ἤχθη ὁ Παῦλος.

24 Καί φησιν ὁ Φῆστος, Ἀγρίππα βασιλεῦ, καὶ πάντες οἱ συμπαρόντες ἡμῖν ἄνδρες, θεωρεῖτε τοῦτον περὶ οὗ πᾶν τὸ πλῆθος τῶν Ἰουδαίων ἐνέτυχόν μοι ἔν τε Ἱεροσολύμοις καὶ ἐνθάδε, ἐπιβοῶντες μὴ δεῖν ζῆν αὐτὸν μηκέτι.

25 Ἐγὼ δὲ καταλαβόμενος μηδὲν ἄξιον θανάτου αὐτὸν πεπραχέναι, καὶ αὐτοῦ δὲ τούτου ἐπικαλεσαμένου τὸν Σεβαστόν, ἔκρινα πέμπειν αὐτόν.

26 Περὶ οὗ ἀσφαλές τι γράψαι τῷ κυρίῳ οὐκ ἔχω. διὸ προήγαγον αὐτὸν ἐφ' ὑμῶν, καὶ μάλιστα ἐπὶ σοῦ, βασιλεῦ Ἀγρίππα, ὅπως τῆς ἀνακρίσεως γενομένης σχῶ τι γράψαι.

27 Ἄλογον γάρ μοι δοκεῖ, πέμποντα δέσμιον, μὴ καὶ τὰς κατ' αὐτοῦ αἰτίας σημᾶναι.

Κεφάλαιον κς.

1 Ἀγρίππας δὲ πρὸς τὸν Παῦλον ἔφη, Ἐπιτρέπεταί σοι ὑπὲρ σεαυτοῦ λέγειν. Τότε ὁ Παῦλος ἀπελογεῖτο, ἐκτείνας τὴν χεῖρα,

2 Περὶ πάντων ὧν ἐγκαλοῦμαι ὑπὸ Ἰουδαίων, βασιλεῦ Ἀγρίππα, ἥγημαι ἐμαυτὸν μακάριον, μέλλων ἀπολογεῖσθαι ἐπὶ σοῦ σήμερον·

3 Μάλιστα γνώστην ὄντα σε πάντων τῶν

22 Agrippa verò dixit Festo, Vellim & ipse hominem audire. At ille, Cras, inquit, eum audies.

23 Postero igitur die quum venisset Agrippa & Bernice cum multa "ostētatione, & introisset in " auditorium cum Tribunis & " eminētibus eius vrbis ciuibus, iubente Festo adductus est Paulus.

24 Tum Festus, Agrippa rex inquit, & omnes qui simul adestis nobiscum, cōspicitis istum de quo omnis multitudo Iudæorum compellauit me & Hierosolymis & hîc, vociferantes nō oportere eum viuere amplius.

25 Ego verò quū comperissem nihil dignū morte eum fecisse: & is ipse appellasset Augustum, decreui eum mittere.

26 De quo quid certi scribam "domino, non habeo. quapropter produxi eum ad vos, & maximè ad te rex Agrippa, vt inquisitione habita, habeā quod scribam.

27 Nam "præter rationem mihi videtur, mittere vinctum, " & crimina in eum collata non significare.

CAP. XXVI.

1 Agrippa verò Paulo dixit, Permittitur tibi pro teipso dicere. Tunc Paulus extenta manu, hac defensione vsus est,

2 Super omnibus de quibus postulor à Iudæis, rex Agrippa, beatum me duco quòd sim hodie causam apud te dicturus:

3 "Maximè quòd te gnarū esse

22 *Agrippa autem dixit ad Festum, Volebam & ipse hominem audire. Cras, inquit, audies eū.*

23 *Altera autem die quum venissent Agrippa & Bernice cū multa ambitione, & introissent in auditoriū cum Tribunis, & viris principalibus ciuitatis, iubēte Festo adductus est Paulus.*

24 *Et dicit Festus, Agrippa rex, & omnes qui simul adestis nobiscum viri, videtis hūc de quo omnis multitudo Iudæorū interpellauit me Ierosolymis & hîc, petētes & acclamantes nō oportere eum viuere amplius.*

25 *Ego verò comperi nihil dignum morte eum admisisse: ipso autē hoc appellante ad Augustum, iudicaui mittere.*

26 *De quo quid certū scribam domino, non habeo. Propter quod produxi eum ad vos, & maximè ad te, rex Agrippa, ut interrogatione facta, habeā quid scribam.*

27 *Sine ratione enim mihi videtur, mittere vinctum, & causas eius nō significare.*

CAP. XXVI.

1 *Agrippa verò ad Paulum ait, Permittitur tibi loqui pro temetipso. Tunc Paulus extenta manu, cœpit rationem reddere,*

2 *De omnibus quibus accusor à Iudæis, rex Agrippa, æstimo me beatum, apud te quum sim defensurus me hodie:*

3 *Maximè te sciēte omnes*

23 Ostentatione, φαντασίας. Quid propriè sit φαντασία non est quòd pluribus differamus. Hîc quidem certum est, hoc nomine declarari quod vulgò apparentiā vocamus, magnū videlicet pōpæ ac regiæ magnificētiæ splendorē, in spectantiū oculos incurrentē. Eras. Apparatu, παρασκευῇ. Vulg. Ambitione, φιλοτιμία. Auditoriū, ἀκροατήριον. Iurisconsultorū verbū pro loco in quo cognoscendæ cōtrouersiæ causa iudices conueniūt. Eminentibus, τοῖς κατ' ἐξοχὴν οὖσι. Hi sunt quos vulgò vocamus *Gens d'estat*. Vulg. & Eras. Principalibus.

26 Domino, τῷ κυρίῳ. Id est Cæsari: quam appellationem ab adulatoribus ortam tyranni primùm affectarunt: deinde etiam boni principes non recusarunt, vt ex Plinii ad Traianum epistolis apparet. Additur inuenimus in tribus exemplaribus pronomen μου, meo.

27 Præter rationem ἄλογον. Vulg. Sine ratione. Eras. Iniquū, ἄδικον. Et non, μὴ καὶ. Id est καὶ μὴ, transposita negante particula.

IN CAPVT XXVI.

3 Maximè quòd te gnarum esse sciam, μάλιστα γνώστην ὄντα σε εἰδώς. Vulg. Maximè te sciente. Eras. Quum tu maximè sis gnarus. Potest enim hoc vt absolutè positum exponi non ineleganter. quia tamen in vno codice peruetusto adscriptum erat participium εἰδὼς, quod etiam annotauit Erasmus posse subaudiri, in altero verò ἐπιστάμενος, & si ita legas, multo planior est constructio: mihi non fuit religio ita interpretari.

κατὰ Ἰουδαίους ἐθῶν τε καὶ ζητημάτων. Διὸ δέομαί σου, μακροθύμως ἀκοῦσαί μου.

sciam omnium quæ apud Iudæos sunt & rituum & quæstionum. ideo rogo te vt patienter me audias.

quæ apud Iudæos sunt, cõsuetudines & quæstiones. Propter quod obsecro patienter me audias.

Τὴν μὲν οὖν βίωσίν μου τὴν ἐκ νεότητος, τὴν ἀπ' ἀρχῆς γενομένην ἐν τῷ ἔθνει μου ἐν Ἱεροσολύμοις, ἴσασι πάντες οἱ Ἰουδαῖοι·

4 Itaque vitam quidem meam actam à iuuentute, quæque à principio fuit in gente mea Hierosolymis, sciunt omnes Iudæi:

4 *Et quidem vitã meã à iuuentute, quæ ab initio fuit in gente mea in Ierosolymis, nouerunt omnes Iudæi:*

Προγινώσκοντές με ἄνωθεν, (ἐὰν θέλωσι μαρτυρεῖν) ὅτι κατὰ τὴν ἀκριβεστάτην αἵρεσιν τῆς ἡμετέρας θρησκείας ἔζησα Φαρισαῖος·

5 Vt qui antea nouerint, me iã inde à maioribus (si velint testari) secundũ exquisitissimã illam sectam nostræ religionis vixisse Pharisæum:

5 *Præscientes me ab initio (si velint testimonium perhibere) quoniã secundum certissimam sectam nostræ religionis vixi Pharisæus:*

Καὶ νῦν ἐπ' ἐλπίδι τῆς πρὸς τοὺς πατέρας ἐπαγγελίας γενομένης ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἕστηκα κρινόμενος·

6 Nunc verò ob spem promissionis factæ patribus nostris à Deo, sto in iudicium vocatus:

6 *Et nunc in spe quæ ad patres nostros repromissionis facta est à Deo, sto iudicio subiectus:*

Εἰς ἣν τὸ δωδεκάφυλον ἡμῶν ἐν ἐκτενείᾳ νύκτα καὶ ἡμέραν λατρεῦον ἐλπίζει καταντῆσαι· περὶ ἧς ἐλπίδος ἐγκαλοῦμαι, βασιλεῦ Ἀγρίππα, ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων.

7 Ad quam duodecim tribus nostræ, *Deo* nocte & die perpetuò seruiẽtes, sperant se peruenturas. de qua spe postulor, rex Agrippa, à Iudæis.

7 *In qua duodecim tribus nostræ, nocte & die deseruiẽtes, sperant deuenire. de qua spe accusor à Iudæis, rex.*

Τί; ἄπιστον κρίνεται παρ' ὑμῖν εἰ ὁ Θεὸς νεκροὺς ἐγείρει;

8 Quid? incredibile iudicatur apud vos quòd Deus mortuos excitet?

8 *Quid incredibile iudicatur apud vos, si Deus mortuos suscitat?*

Ἐγὼ μὲν οὖν ἔδοξα ἐμαυτῷ πρὸς τὸ ὄνομα Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου δεῖν πολλὰ ἐναντία πρᾶξαι.

9 Equidem statueram mihi aduersus nomen Iesu Nazareni multa contraria facienda.

9 *Et ego quidem existimaueram me aduersus nomen Iesu Nazareni debere multa contraria agere.*

Suprà, 8.a.5

Ὃ καὶ ἐποίησα ἐν Ἱεροσολύμοις· καὶ πολλοὺς τῶν ἁγίων ἐγὼ φυλακαῖς κατέκλεισα, τὴν παρὰ τῶν Ἀρχιερέων ἐξουσίαν λαβών· ἀναιρουμένων τε αὐτῶν κατήνεγκα ψῆφον.

10 ‖ Quod etiam feci Hierosolymis: & multos sanctorum ego carceribus inclusi, à principibus Sacerdotum potestate accepta: & quum *ab eis* interimerentur, tuli suffragium.

10 *Quod & feci Ierosolymis, & multos sanctorum ego in carceribus inclusi, à principibus Sacerdotum potestate accepta: & quum occiderentur, detuli sententiam.*

5 Vt qui antea nouerint, προγινώσκοντες. Vulg. Præscientes. Eras. Qui prius nouerant. Neuter videtur sensum assequutus. Nam particula πρὸ ad id tempus refertur quo Paulus in Iudæorũ conspectu vixerat Hierosolymis: neque simpliciter se dicit olim fuisse ab iis cognitum, sed quis antea fuerit, vbi & quomodo vixerit, id ipsos probè nosse dicit. Iam inde à maioribus, ἄνωθεν. Vulg. & Eras. Ab initio: quasi hæc pertineant ad participium προγινώσκοντες, quum potius cohæreant cum verbo ἔζησα. Nam illud, Nouerunt me quòd vixerim, Græcorum more dictum est, pro Nouerũt me vixisse, aut Nouerũt quòd ego vixerim. vt in illo Aristoph. ἄγε δὴ σὺ πρότερον σαυτὸν ὅστις εἶ φράσον. Et in illo Terentii, Quum meipsum noris quàm elegans formarum spectator siem. Significat ergo Paulus nõ se modò Pharisæum fuisse, sed etiam (quod in medio Iudæorũ cœtu vociferatus fuerat, suprà, 23.b.6) ex Pharisæis esse oriundum. Secũdum exquisitissimã illam sectam, κατὰ τὴν ἀκριβεστάτην αἵρεσιν. Non est (opinor) quòd ex hoc loco colligamus, Pharisaismum à Paulo fuisse tãtopere laudatum vt vitæ genus exquisitissimum vocarit. Loquitur enim Paulus ex aduersariorum hypothesi: quasi diceret, Iudæi Pharisaicam sectam habent pro sanctissima ac religiosissima: eam ipsi norunt me iam inde à meis maioribus fuisse professum: non est ergo cur anteactam vitam reprehendant. Deinde verò ad id vitæ genus progreditur quod hoc ipso tempore amplectebatur, id est ad Christianam religionem, cuius præcipuum caput, id est resurrectionem ex mortuis, explicat.

7 Perpetuò, ἐν ἐκτενείᾳ. Vel, cum assiduitate. quãquam illud magis proprium est. nam ἐκτενὲς dicitur quod in longum protenditur. Hoc autem omisit Vetus interpres.

8 Quid? τί; Ita distinguũt Græca scholia: neque dubito quin germana sit hæc lectio. Nam præterquam quòd alioquin hiabit sententia, plena etiam est hæc oratio summæ grauitatis. Postquam enim Paulus non aliò quàm ad spem immortalitatis ferri ostendit totam diuini cultus inter Iudæos rationem, antequam aliud argumentum longè validissimum adiungat, sumptum à Christi resurrectione, (quem ipse loquentem è cælo audierat) conclusionem inter ista argumenta, suo more, quasi mediam interponit: & ita quidem vt auditores suos excitans, assentiri cogat. Quid? inquit, an vobis incredibile videtur quòd Deus mortuos excitet? Quod vernaculo sermone ita optimè expresseris, *Quoy? estimez-vous une chose non croyable que Dieu resuscite les morts?* Deinde paulatim ad Christi resurrectionem accedit, ea proponens quæ partim ad historiam pertinent, partim etiam huc spectant ne fides ipsius eleuetur. Quòd, εἰ. Vulg. & Eras. Si. Sed res ipsa ostendit εἰ pro ὅτι positum esse, vt diximus alibi. Sic Æsch. ἐπιτιμᾷς δέ μοι εἰ μὴ συνεχῶς, ἀλλὰ διαλείπων πρὸς τὸν δῆμον προσέρχομαι.

10 Tuli suffragium, κατήνεγκα ψῆφον. Id est συνευδόκησα, vt ipse interpretatur suprà, 22.e.20. Vulgata, & Eras. Detuli sententiam, quasi non tulerit suffragium ipse Paulus, vt qui non videatur fuisse ex iudicum numero, sed

judicum decretum, vt minister & exequutor, detulerit. Atqui ex historia apparet nullam iudicum sentētiam interuenisse: quod tamen etiam Iudæis per Romanos non licuisset. Itaque fuit ve lut in tumultu & vi aperta Stephanus, falso zeli prætextu, lapidatus: ac proinde καταφέρειν pro φέρειν positū est, & καταφέρειν ψῆφον in genere, pro comprobare.

Καὶ κατὰ πάσας τὰς συναγωγὰς πολλάκις τιμωρῶν αὐτοὺς, ἠνάγκαζον βλασφημεῖν· περισσῶς τε ἐμμαινόμενος αὐτοῖς, ἐδίωκον ἕως καὶ εἰς τὰς ἔξω πόλεις.

Ἐν οἷς καὶ πορευόμενος εἰς τὴν Δαμασκὸν μετ' ἐξουσίας καὶ ἐπιτροπῆς τῆς παρὰ τῶν Ἀρχιερέων,

Ἡμέρας μέσης, κατὰ τὴν ὁδὸν εἶδον, βασιλεῦ, οὐρανόθεν ὑπὲρ τὴν λαμπρότητα τοῦ ἡλίου, περιλάμψαν με φῶς καὶ τοὺς σὺν ἐμοὶ πορευομένους.

Πάντων δὲ καταπεσόντων ἡμῶν εἰς τὴν γῆν, ἤκουσα φωνὴν λαλοῦσαν πρός με, καὶ λέγουσαν τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ, Σαοὺλ Σαούλ, τί με διώκεις; σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν.

Ἐγὼ δὲ εἶπον, Τίς εἶ Κύριε; Ὁ δὲ εἶπεν, Ἐγώ εἰμι Ἰησοῦς ὃν σὺ διώκεις.

Ἀλλὰ ἀνάστηθι, καὶ στῆθι ἐπὶ τοὺς πόδας σου· εἰς τοῦτο γὰρ ὤφθην σοι, προχειρίσασθαί σε ὑπηρέτην καὶ μάρτυρα ὧν τε εἶδες, ὧν τε ὀφθήσομαί σοι,

Ἐξαιρούμενός σε ἐκ τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἐθνῶν, εἰς οὓς νῦν σε ἀποστέλλω,

Ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, καὶ ἐπιστρέψαι ἀπὸ σκότους εἰς φῶς, καὶ τῆς ἐξουσίας τοῦ Σατανᾶ ἐπὶ τὸν Θεόν, τοῦ λαβεῖν αὐτοὺς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ κλῆρον ἐν τοῖς ἡγιασμένοις, πίστει τῇ εἰς ἐμέ.

Ὅθεν, βασιλεῦ Ἀγρίππα, οὐκ ἐγενόμην ἀπειθὴς τῇ οὐρανίῳ ὀπτασίᾳ.

11 Ac per omnes synagogas sæ
pe ipsos puniens, coegi ad blas-
phemandum: & supramodum
furens aduersus eos, persequu-
tus sū in exteras vsq; ciuitates.
12 "Quo tempore etiam ||profi-
ciscens Damascum cum pote-
state "& procuratione principū
Sacerdotum,
13 Die medio, rex, in via vidi
cælitus lucem, quæ splēdorem
solis superabat, circūfulsisse me
& eos qui mecum iter facie-
bant.
14 Quum autem omnes nos de-
cidissemus in terram, audiui
vocem alloquentem me, ac di-
centem Hebraica lingua, Saul,
Saul, quid me persequeris? du-
rum est tibi contra stimulos
calcitrare.
15 Ego autem dixi, Quis es Do
mine? At ille dixit, Ego sum Ie
sus quem tu persequeris.
16 Sed exurge, & sta in pedes
tuos. idcirco enim apparui tibi
vt designarem te ministrum
ac testem tum eorum quæ vi-
disti, tum eorum *in* quibus ap-
parebo tibi.
17 Eruens te "ex hoc populo, &
gētibus, "ad quos nūc te mitto,
18 Vt aperias oculos eorum, vt
se conuertant à tenebris ad lu-
cem, & à potestate Satanæ ad
Deum, vt remissionem pecca-
torum & sortem inter sanctifi-
catos accipiant "per fidem quæ
est in me.
19 Vnde, rex Agrippa, non fui
rebellis cælesti visioni.

11 Et per omnes synagogas
frequenter puniens eos,
compellebam blasphema-
re: & amplius insaniens
in eos, persequebar usq;
in exteras ciuitates.
12 In quibus dum irē Da- Suprà.9.a.2
mascum cum potestate &
permissu principum Sa-
cerdotum,
13 Die media, in uia uidi,
rex, de cælo supra splen
dorem solis circunfulsisse
me lumen, & eos qui me-
cum simul erant.
14 Omnésque nos quum
decidissemus in terram,
audiui uocem loquentem
mihi Hebraica lingua,
Saule Saule, quid me pse
queris? durum est tibi con
tra stimulum calcitrare.
15 Ego autē dixi, Quis es
Domine? Dominus autem
dixit, Ego sum Iesus quē
tu persequeris.
16 Sed exurge & sta super
pedes tuos. ad hoc enim
apparui tibi ut constituam
te ministrū & testem eo-
rum quæ uidisti, & eo-
rū quibus apparebo tibi.
17 Eripiens te de populo et
gentibus in quas nunc e-
go mitto te.
18 Aperire oculos eorum,
ut conuertātur à tenebris
ad lucem, & de potestate
Satanæ ad Deum, ut ac-
cipiant remissionē pecca-
torum, & sortē inter san
ctos p fidē quæ est in me.
19 Vnde, rex Agrippa, nō
fui incredulus cælesti ui
sioni.

12 Quo tempore, ἐν οἷς. Vulg. In quibus. Eras. Quarum rerum studio, id est ἐφ' οἷς, vel ὧν χάριν. Vide suprà, 24.c.18. Et procuratione, καὶ ἐπιτροπῆς. Id est, vt vernaculo sermone loquimur, *Charge & commission*. Vulgata & Erasmus, Permissu, qua significatione non putarim hoc vocabulum apud Græcos inueniri. Fefellit autem eos quòd ἐπιτρέπειν interdum etiam συγχωρεῖν declarat, id est concedere, ac gratiam facere, vt suprà hoc eodem capite versu 1.

17 Ex hoc populo, ἐκ τοῦ λαοῦ. Sic putaui exprimendum articulum. Sed & in duobus exemplaribus additur τῶν Ἰουδαίων, Iudæorum, quod nostram interpretationem confirmat. Ad quos, εἰς οὓς. Sic constanter legimus in omnibus codicibus, quum dicendum fuisse videatur εἰς ἃ, ad quas. Sed duplici ratione potest hoc excusari. Nam vel est syllepsis per genera, ita videlicet vt relatiuum quum ad vtrunque superius referatur, cum digniore coniūgatur: vel habita est potius ratio significationis quàm vocis, vt in illo Quintiliani, Illud ingeniorum præcox genus non temere vnquam venit ad frugem, hi sunt qui parua faciunt. Et in illo Euripidis quod alibi etiam citauimus, Κατέσχ' Ἀχιλλεὺς πᾶν στράτευμ' ἑλληνικὸν, Πρὸς οἶκον ἐλθόντας εἰνάλιον πλάτην. Quod igitur Vulgata habet, Ad quas, videtur locus esse à sciolo quopiam temere corruptus. Sic & infrà, 28.v.28, collectíuum nomen generis enallagen excusat.

18 Per fidem, τῇ πίστει. Potest quidē hoc referri ad participiū ἡγιασμένοις, quemadmodū retulit Erasmus, sed multo vberior erit sententia si cū verbo λαβεῖν cōiungas, sicut nos fecimus. Nam etiā in vetustis codicibus idcirco adhibetur distinctio post ἡγιασμένοις, quæ prætermissa, videtur Erasmum fefellisse.

Suprà, 12, & 14

20 Ἀλλὰ τοῖς ἐν Δαμασκῷ πρῶτον καὶ Ἱεροσολύμοις, εἰς πᾶσάν τε τὴν χώραν τῆς Ἰουδαίας, καὶ τοῖς ἔθνεσιν ἀπαγγέλλων μετανοεῖν, καὶ ἐπιστρέφειν ἐπὶ τὸν Θεόν, ἄξια τῆς μετανοίας ἔργα πράσσοντας.

20 ‖ Sed iis qui sunt Damasci primùm, & Hierosolymis, & per omnem regionem Iudææ, *deinde* & Gentibus annuntiaui vt resipiscerent, & conuerterēt se ad Deum, opera facientes digna iis qui resipuissent.

20 *Sed ijs qui sunt Damasci primùm, & Ierosolymis, & in omnē regionem Iudææ, & Gētibus annūtiabam ut pœnitentiā agerent, & conuerterētur ad Deum, digna pœnitentiæ opera facientes.*

Suprà, 21. f. 30

21 Ἕνεκα τούτων με οἱ Ἰουδαῖοι συλλαβόμενοι ἐν τῷ ἱερῷ, ἐπειρῶντο διαχειρίσασθαι.

21 Horum causa Iudæi ‖ me in templo comprehensum tentarunt interficere.

21 *Hac ex causa me Iudæi, quū essem in templo comprehēsum tētabant interficere.*

22 Ἐπικουρίας οὖν τυχὼν τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἄχρι τῆς ἡμέρας ταύτης ἕστηκα, μαρτυρούμενος μικρῷ τε καὶ μεγάλῳ, οὐδὲν ἐκτὸς λέγων ὧν τε οἱ προφῆται ἐλάλησαν μελλόντων γίνεσθαι, καὶ Μωσῆς·

22 Sed auxilium à Deo nactus, perstiti in hunc vsque diem, testificans *ista* tum paruis tum magnis, nec quicquam dicens extra ea quæ Prophetæ ac Moses futura prædixerunt.

22 *Auxilio autem adiutus Dei, usque in hodiernum diem sto, testificans minori atque maiori, nihil extrà dicens quàm ea quæ Prophetæ loquuti sunt futura esse, & Moyses:*

23 Εἰ παθητὸς ὁ Χριστός, εἰ πρῶτος ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν φῶς μέλλει καταγγέλλειν τῷ λαῷ καὶ τοῖς ἔθνεσι.

23 *Nempe* Christum esse passurum, ac primum ex resurrectione mortuorum, lucem annuntiaturum huic populo & Gentibus.

23 *Si passibilis Christus, si primus ex resurrectione mortuorum, lumen annūtiaturus est populo & Gētibus.*

24 Ταῦτα δὲ αὐτοῦ ἀπολογουμένου, ὁ Φῆστος μεγάλῃ τῇ φωνῇ ἔφη, Μαίνῃ Παῦλε, τὰ πολλά σε γράμματα εἰς μανίαν περιτρέπει.

24 Hæc autem ipso pro se excipiente, Festus magna voce ait, Insanis Paule, multæ literæ te ad insaniam adigunt.

24 *Hæc loquente eo, & rationem reddente, Festus magna uoce dixit, Insanis Paule, multæ te literæ ad insaniā cōuertūt.*

25 Ὁ δέ, Οὐ μαίνομαι, φησί, κράτιστε Φῆστε, ἀλλ' ἀληθείας καὶ σωφροσύνης ῥήματα ἀποφθέγγομαι.

25 Tum ille, Non insanio, inquit, præstātissime Feste, sed vera ac sobria verba eloquor.

25 *Et Paulus, Nō insanio, inquit, optime Feste, sed ueritatis & sobrietatis uerba loquor.*

26 Ἐπίσταται γὰρ περὶ τούτων ὁ βασιλεύς, πρὸς ὃν καὶ παῤῥησιαζόμενος λαλῶ· λανθάνειν γὰρ αὐτόν τι τούτων οὐ πείθομαι οὐδέν. οὐ γάρ ἐστιν ἐν γωνίᾳ πεπραγμένον τοῦτο.

26 Scit enim ista rex, apud quē etiam liberè loquor: nam latēre eum quicquam horum non arbitror. neque enim id in angulo gestum est.

26 *Scit enim de his rex, ad quem & constanter loquor: latere enim eū nihil horū arbitror. neque enim in angulo quicquā horum gestum est.*

20 Annuntiaui, ἀπαγγέλλων. Id est ἀπήγγελλον, vel κατήγγελλον, vt in nonnullis codicibus scriptum inuenimus. Sed puto hanc germanam esse lectionem: ac iterum participium pro verbo positum esse Hebræorum more, vt diximus suprà, 24. b. 6, & 25. v. 25.

22 Tum paruis, tum magnis, μικρῷ τε καὶ μεγάλῳ. Id est quibusuis, & nullo, quoad eius fieri potuit, prætermisso: pro quo dicunt Hebræi prouerbiali quadam figura מן קטון ועד גדול, vt 1. Sam. 30. e. 19.

23 *Nempe* Christum esse passurum, εἰ παθητὸς ὁ Χριστός. Vulg. Si passibilis Christus. Eras. An passurus fuerit Christus. Sic enim, inquit, disputabat ex Prophetis, vt ostenderet illorum vaticinia in Christum competere. At ego malo hæc ita accipere vt contineant explicationem eorum quæ dixit, Prophetas futura prædixisse: id est ita vt εἰ non pro An, sed pro ὅτι, & quidem εἰδικῶς ponatur, nimirum ad explicandum per species quod in genere tantùm proposuerat. Ideo addidi particulam NEMPE. Coniunctionem autem εἰ pro ὅτι vsurpari apud idoneos etiam scriptores, doctissimus Budæus in Commentariis obseruauit: & particulā כי etiam εἰδικῶς vsurpatā, comperio à Græcis interpretibus interdum per ἐάν conuerti, vt Iob 22. a. 3. Postremò quòd Vetus interpres παθητὸν conuertit Passibilem, non videtur conuenire. Quanuis enim παθητὸς propriè declaret eum qui patibili sit natura: tamen sententia ipsa postulat vt accipiatur pro eo qui non modò pati potuerit, sed etiam passurus fuerit, atque adeo pœnis ac suppliciis perferendis destinatus: id est, vt non sit δυνάμεως duntaxat sed etiam ἐνεργείας σημαντικόν. Neque enim ambigebant Iudæi quin Messias esset verus homo futurus: adeo quidem vt pauci sibi persuaderent Deum fore (quod etiamnum hodie illis videtur incredibile) sed Messiam animo conceperant qualem hodie quoque imaginantur, id est cuius regnum esset ex hoc mundo. Dicit contrà Paulus, prædictū esse à Prophetis Messiam fore παθητόν, id est ferendis nostris calamitatibus ac peccatorum nostrorum pœnis destinatum, qui tamen in æternam gloriam primus esset resurrecturus, quam postea cum suis communicaret. Ex resurrectione mortuorum, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν. Id est, ex iis qui à mortuis somno sunt excitati: μετωνυμικῶς, vt quum circuncisionis appellatione circuncisi Iudæi intelliguntur. Lucem, φῶς. Id est vitam, & eam quidem cum perenni felicitate coniunctam. Opponitur enim tenebris, quæ partim mortem, partim etiam calamitatē trīstitiè significant non modò apud Hebræos, sed etiam apud Græcos & Latinos.

25 Vera ac sobria, ἀληθείας καὶ σωφροσύνης. Vulg. & Eras. ad verbum, Veritatis ac sobrietatis. Σωφροσύνη autem hoc loco, mentis (vt ita dicam) sanitatem declarat, & τῇ μανίᾳ (id est furori ac insaniæ) opponitur. sicut apud Xenophontem, τί δίκαιον, τί ἄδικον· τί σωφροσύνη, τί μανία. sic etiam ὁ σωφρονῶν opponitur τῷ δαιμονιζομένῳ, Mar. 5. b. 15, & Luc. 8. e. 35. Eloquor, ἀποφθέγγομαι. Vulg. Loquor. Vide suprà, 2. a. 4.

27 Πιστεύεις βασιλεῦ Ἀγρίππα τοῖς προφήταις; οἶδα ὅτι πιστεύεις.

27 Credis rex Agrippa Prophetis? scio te credere.

27 *Credis rex Agrippa Prophetis? scio qa credis.*

28 Ὁ δὲ Ἀγρίππας πρὸς τὸν Παῦλον ἔφη, Ἐν ὀλίγῳ με πείθεις Χριστιανὸν γενέσθαι.

28 Agrippa autem dixit Paulo, Propemodũ persuades mihi vt fiam Christianus.

28 *Agrippa autem ad Paulum, In modico suades me Christianum fieri.*

29 Ὁ δὲ Παῦλος εἶπεν, Εὐξαίμην ἂν τῷ Θεῷ, καὶ ἐν ὀλίγῳ καὶ ἐν πολλῷ οὐ μόνον σε, ἀλλὰ καὶ πάντας τοὺς ἀκούοντάς μου σήμερον, γενέσθαι τοιούτους ὁποῖος κἀγώ εἰμι, παρεκτὸς τῶν δεσμῶν τούτων.

29 Tum Paulus dixit, Optarim à Deo vt & propemodum & admodum non tu modò, sed omnes etiam qui me audiunt hodie, facti essetis tales qualis ego sum, exceptis istis vinculis.

29 *Et Paulus, Opto apud Deum & in modico et in magno, nõ tantùm te, sed etiam omnes qui audiunt hodie, fieri tales qualis & ego sum, exceptis vinculis his.*

30 Καὶ ταῦτα εἰπόντος αὐτοῦ, ἀνέστη ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ ἡγεμὼν, ἥ τε Βερνίκη, καὶ οἱ συγκαθήμενοι αὐτοῖς.

30 Quum autem hæc dixisset, surrexit rex ac Præses, & Bernice, & qui consederant cum eis.

30 *Et exurrexit rex. & Præses, & Bernice, & qui assidebant eis.*

31 Καὶ ἀναχωρήσαντες ἐλάλουν πρὸς ἀλλήλους, λέγοντες, Ὅτι οὐδὲν θανάτου ἄξιον ἢ δεσμῶν πράσσει ὁ ἄνθρωπος οὗτος.

31 Et quũ secessissent, loquebantur alii ad alios, dicentes, Nihil morte aut vinculis dignum facit homo iste.

31 *Et quũ secessissent, loquebãtur ad inuicem, dicentes, Quia nihil morte aut vinculis dignum quid facit homo iste.*

32 Ἀγρίππας δὲ τῷ Φήστῳ ἔφη, Ἀπολελύσθαι ἐδύνατο ὁ ἄνθρωπος οὗτος, εἰ μὴ ἐπεκέκλητο Καίσαρα.

32 Agrippa verò Festo dixit, Dimitti poterat homo iste, nisi appellasset Cæsarem.

32 *Agrippa autem Festo dixit, Dimitti poterat homo hic si non appellasset Cæsarem.*

Κεφάλαιον κζ.

CAP. XXVII.

1 Ὡς δὲ ἐκρίθη τοῦ ἀποπλεῖν ἡμᾶς εἰς τὴν Ἰταλίαν, παρεδίδουν τόν τε Παῦλον καί τινας ἑτέρους δεσμώτας ἑκατοντάρχῃ, ὀνόματι Ἰουλίῳ, σπείρης Σεβαστῆς.

1 VT autem decretum est nos nauigaturos in Italiam, tradiderunt tum Paulum tum quosdã alios vinctos Cẽturioni nomine Iulio, cohortis Augustæ.

1 *VT autem iudicatum est nauigare eum in Italiam, & tradi Paulũ cum reliquis custodijs Cẽturioni nomine Iulio, cohortis Augustæ:*

2 Ἐπιβάντες δὲ πλοίῳ Ἀδραμυττηνῷ, μέλλοντες πλεῖν τοὺς κατὰ τὴν Ἀσίαν τόπους, ἀνήχθημεν, ὄντος σὺν ἡμῖν Ἀριστάρχου Μακεδόνος Θεσσαλονικέως.

2 ‖ Conscenso igitur nauigio "Adramytteno, nauigaturi secũdum Asiæ regiones, prouecti sumus, & nobiscum erat Aristarchus Macedo Thessalonicensis.

2 *Ascendentes nauem Adrumetinam, incipientes nauigare circa Asiæ loca, sustulimus, perseuerante nobiscũ Aristarcho Macedone Thessalonicensi.* I.Cor.II.f.23

3 Τῇ τε ἑτέρᾳ κατήχθημεν εἰς Σιδῶνα. Φιλανθρώπως τε ὁ Ἰούλιος

3 Altera autem die deuecti sumus Sidonem. & Iulius huma-

3 *Sequẽti autem die deuenimus Sidonem. Humanè autem tractans Iulius*

28 Propemodum, ἐν ὀλίγῳ. Hebraicè כמעט, pro quo disertiores Græci dicunt παρ' ὀλίγον, id est, (vt ad verbum exprimimus in vernaculo sermone) *à peu pres*, vel *peu s'en faut*. Non desunt tamen qui accipiant pro δι' ὀλίγου, & subaudiant vel χρόνου, vt significet Breui temporis spatio: vel λόγου, id est breui sermone, siue paucis verbis. Erasmus verò subaudire videtur μέρους, quum interpretatur, Modica ex parte. Mihi videtur simplicissima interpretatio quam sum amplexus.

29 Et propemodum & admodum, καὶ ἐν ὀλίγῳ καὶ ἐν πολλῷ. Hebraicè כמעט ובמאוד, quod etiam interpretari possumus, Et aliquantulum & valde, id est καὶ κατ' ὀλίγον καὶ κατὰ πολὺ, siue καὶ παρ' ὀλίγον καὶ παρὰ πολύ. Neque verò Propemodum & Admodum sunt repugnantia, sed diuersa duntaxat. Nam perinde hoc est acsi diceret Paulus, Propemodum (vt inquis) tibi persuadeo vt fias Christianus: vtinam verò & ita sit vt dicis, id est proximè absis à Christianismo: atque adeo aliquid amplius, nempe vt prorsus id sis quod ego sum. neque verò tibi duntaxat, sed etiam vobis omnibus id exopto qui me hîc loquentẽ auditis. Alii aliter interpretantur. Vulgata perobscurè, Et in modico & in magno. Erasmus, Non solùm modica ex parte, verumetiam ex magna: quæ interpretatio à Græcis recedit. Græca scholia καὶ δι' ὀλίγων λόγων, καὶ διὰ πολλῶν, & paucis verbis, & multis: quasi se paratum diceret Paulus ad illos copiosius docendos, vt sui similes fiant. Ego nullius opinionem prorsus reiicio: sed eam tamen interpretationem non potui non amplecti, qua non video quid planius aut simplicius in hunc locum dici possit.

IN CAPVT XXVII.

2 Adramytteno, Ἀδραμυττηνῷ. Quia non vno modo scribitur huius ciuitatis nomen, variant etiã codices in hoc epitheto scribẽdo. Nam (vt disertè annotat Stephanus) tot modis scribi potest, Ἀδραμύττειον, Ἀδραμύττιον, Ἀτραμύττειον, Ἀτραμύττιον. Est autem hæc ciuitas Mysiæ, penè e regione Mitylenes. Non desunt etiam qui ab Adrumeto Africæ oppido deriuent, quod Stephanus Ἀδρύμητα vocat: vnde factum vt in Vetere versione Adrumetinam nauem legamus, contra omnium Græcorum codicum fidem. Sed perlepidus est hoc loco Carrensis, qui Adrumetinam dici putat quasi quæ Romam eat. Secundum Asiæ regiones, τοὺς κατὰ τὴν Ἀσίαν τόπους. Vulg. & Eras. Iuxta Asiæ loca. Illud (ni fallor) magis propriè dicitur. Asiam autem intelligit propriè sic dictam, ipsi Mysiæ confinem, vbi situm est Adramyttium.

τῷ Παύλῳ χρησάμενος, ἐπέτρεψε πρὸς φίλους πορευθέντα ἐπιμελείας τυχεῖν.

niter tractato Paulo, permisit vt ad amicos profectus, ab illis curaretur.

Paulum, permisit ad amicos ire, & curã sui agere.

4 Κἀκεῖθεν ἀναχθέντες ὑπεπλεύσαμεν τὴν Κύπρον, διὰ τὸ τοὺς ἀνέμους εἶναι ἐναντίους.

4 Illinc verò prouecti sublegimus Cyprum, quòd venti essent aduersi.

4 *Et inde quũ sustulissemus, subnauigauimus Cyprũ: propterea quòd essent uenti contrarij.*

5 Τό, τε πέλαγος τὸ κατὰ τὴν Κιλικίαν καὶ Παμφυλίαν διαπλεύσαντες, κατήλθομεν εἰς Μύρα τῆς Λυκίας.

5 Et pelagus quod est secundum Ciliciam & Pamphyliam emẽsi, deuenimus Myra *urbem* Lyciæ.

5 *Et pelagus Ciliciæ & Pamphyliæ nauigantes, uenimus Lystram, quæ est Lyciæ.*

6 Κἀκεῖ εὑρὼν ὁ ἑκατόνταρχος πλοῖον Ἀλεξανδρῖνον πλέον εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἐνεβίβασεν ἡμᾶς εἰς αὐτό.

6 Et illic nactus Centurio nauem Alexandrinam nauigantem in Italiam, imposuit nos in eam.

6 *Et ibi inueniẽs Cẽturio nauem Alexãdrinam nauigantem in Italiã, trãsposuit nos in eam.*

7 Ἐν ἱκαναῖς δὲ ἡμέραις βραδυπλοοῦντες, καὶ μόλις γενόμενοι κατὰ τὴν Κνίδον, μὴ προσεῶντος ἡμᾶς τοῦ ἀνέμου, ὑπεπλεύσαμεν τὴν Κρήτην κατὰ Σαλμώνην·

7 Qúumque multis diebus tardè nauigaremus, vixque peruenissemus secundum Gnidum, non permittente nobis vento, sublegimus Cretam secũdum Salmonen:

7 *Et quum multis diebus tardè nauigaremus, & uix deuenissemus contra Gnidũ, prohibẽte nos uẽto, adnauigauimus Cretæ iuxta Salmonen.*

8 Μόλις τε παραλεγόμενοι αὐτὴν, ἤλθομεν εἰς τόπον τινὰ καλούμενον Καλοὺς λιμένας, ᾧ ἐγγὺς ἦν πόλις Λασαία.

8 Et illam vix præterlegẽtes, peruenimus in locum quẽdam quem vocãt Pulchros portus, cui propĩqua erat ciuitas Lasæa.

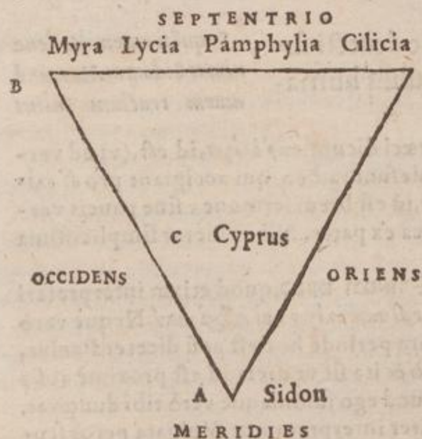
8 *Et uix iuxtà nauigãtes uenimus in locum quendam qui uocatur Boni portus, cui iuxtà erat ciuitas Thalassa.*

9 Ἱκανοῦ δὲ χρόνου διαγενομένου, καὶ ὄντος ἤδη ἐπισφαλοῦς τοῦ πλοὸς, διὰ τὸ καὶ τὴν νηστείαν ἤδη παρεληλυθέναι, παρῄνει ὁ Παῦλος,

9 Multo autem tempore peracto, & quũ iam esset periculosa nauigatio, quòd iam etiam ieiunium præteriisset: admonebat *eos* Paulus,

9 *Multo autem tempore, peracto, & quũ iam non esset tuta nauigatio, eo quòd & ieiunium iam præteriisset, cõsolabatur Paulus,*

4 Sublegimus Cyprum, ὑπεπλεύσαμεν τὴν Κύπρον. Vetus interpres, Subnauigauimus Cyprum. Erasmus, Subnauigauimus iuxta Cyprum. Neuter certè videtur sententiam expressisse: quæ vt à nobis explicetur, sciendum est, qui Sidone Asiam versus pergunt, cursum in Occidentem dirigere, ita tamen vt Septentrionem versus cõtendant: qui verò Sidone in Ciliciã, rectà in Septẽtrionem cursum dirigere: qui ex Ciliria in Lyciã ac Cariam, rectà ab Oriẽte in Occidentẽ ferri. Est autem inter has regiones quasi intercepta Cyprus, quam qui Sidone in Asiã atque adeo in Lyciã nauigant, à dextra Orientẽ versus: qui in Ciliciam, à sinistra contra Occidentẽ: qui à Cilicia in Lyciam & Asiam, à sinistra Meridiem versus relinquunt, vt ex hoc diagrammate apparet.

Sit igitur A Sidon, inde volens proficisci nauis ad B, quæ est Lyciæ vrbs Myra, quia vẽtum habet aduersum, sublegit C insulam Cyprum, ita vt obliquo cursu & obiectu insulæ tuta, in D Ciliciam perueniat: quod Lucas significauit verbo ὑπεπλεύσαμεν. Inde littora Ciliciæ & Pãphyliæ legens, à D in B tandem peruenit. Ita fit vt pro vno trianguli latere aduerso A B, altera duo transuersa, nempe A D & D B emetiatur, vt ventus non proram, sed latus nauis duntaxat feriat: ita tamen vt hoc etiam modo non possit non esse tarda nauigatio, quod postea significat Lucas. Nam qui ex Lycia in Cariam, & inde in Cretam nauigat, aduerso vento (partim videlicet ex Septentrione, partim ex Occidente) dextrum nauis latus feriente, necesse est vt vehementer luctetur, aut Meridiem & Orientem versus reiiciatur. quod etiam accidisset proculdubio Paulo, nisi coortus Euroaquilo Meridiem quidem versus illum reiecisset, sed ita vt in Occidentem deflecteret.

5 Quod est secundum Ciliciam, τὸ κατὰ τὴν Κιλικίαν. Id est, quod Ciliciam alluit. Eras. Quod est contra Ciliciã. Myra, εἰς Μύρα. Myra numerat Strabo inter præcipuas Lyciæ vrbes. Qui Smyrnam legunt, planè sunt istarum rerum imperiti. Est enim Smyrna longè diuerso tractu, nempe in Ionia supra Ephesum in Ægæum pelagus obuersa. Paulus verò nondum erat Gnidum prætervectus, vt apparet ex iis quæ subiiciuntur. Sed longè omnium ineptissimi sunt qui Lystram legunt, Lycaoniæ vrbem tam procul mari in continente sitam.

7 Secundum Salmonen, κατὰ Σαλμώνην. Ptolemæus & Strabo in codicibus emendatis Salmonium vocant, Cretæ promontorium Occidentale, Gnido & Rhodo obuersum. Itaque coacti sunt isti ad sinistram deflectere, vt ab Occidentali fronte Cretæ ad Australem oram deflecterent.

8 Pulchros portus, καλοὺς λιμένας. Stephanus καλὴν ἀκτὴν vocat. sed ciuitatis Lasææ nulla vsquam mẽtio apud Geographos, quos ego quidem legerim. Ego corruptum nomen suspicor, quum Vetus interpres Thalassam legerit. Plinius inter Cretæ vrbes etiam Lason numerat, sed Mediterraneam. Ptolemæus etiam quandam Lisson vocat, sed parti Orientali proximam.

9 Ieiunium, τὴν νηστείαν. Tempus designat Lucas ex more Iudaici populi, vt doctissimus interpres in hũc locum rectè annotauit: cui etiam in eo assentior quòd de festo expiationis hæc intelligit, cuius fit mentio Leuit. 23.

Leuit.23.d.27. Incidit autem hoc festum in septimum mensem, qui quidem aliqua ex parte nostro Octobri respondet. Instabat igitur Nouember, vt meritò omnino censuerit Paulus potius eo loco hyemandum, quàm hybernam nauigationem tentandam. Vegetius libri De re militari 4.cap.39, Ex die III Iduum Nouembris vsque in diem VI Iduum Martii, maria clauduntur. Nam lux minima, nóxque prolixa, nubium densitas, aeris obscuritas, ventorum, imbrium vel niuium geminata sæuitia non solùm classes à pelago, sed etiam commeantes à terrestri itinere deturbat. Castellio trāquillitatem (id est, vt ipse vult, νηνεμίαν) interpretatur. Sed præterquam quòd repugnant omnes codices, non conuenit sententia, quum νηνεμία propriè illud sit quod nautæ hodie vocant *bonasse*, nec multo minus à nautis vitetur quàm tempestas.

Λέγων αὐτοῖς, Ἄνδρες, θεωρῶ ὅτι μετὰ ὕβρεως καὶ πολλῆς ζημίας οὐ μόνον τοῦ φόρτου καὶ τοῦ πλοίου, ἀλλὰ καὶ τῶν ψυχῶν ἡμῶν μέλλειν ἔσεσθαι τὸν πλοῦν.

10 Dicens eis, Viri, video cum iniuria multóque damno non solùm oneris & nauis, sed etiā "capitum nostrorum, futuram nauigationem.

10 *Dicens eis, Viri, video quoniā cum iniuria & multo damno nō solū oneris & nauis, sed etiam animarum nostrarū, incipit esse nauigatio.*

Ὁ δὲ ἑκατόνταρχος τῷ κυβερνήτῃ καὶ τῷ ναυκλήρῳ ἐπείθετο μᾶλλον ἢ τοῖς ὑπὸ τοῦ Παύλου λεγομένοις.

11 Centurio autem gubernatori & nauclero potius assentiebatur quàm iis quæ à Paulo dicebantur.

11 *Centurio autē gubernatori & nauclero magis credebat quā iis quæ à Paulo dicebantur.*

Ἀνευθέτου δὲ τοῦ λιμένος ὑπάρχοντος πρὸς παραχειμασίαν, οἱ πλείους ἔθεντο βουλὴν ἀναχθῆναι κἀκεῖθεν, εἴπως δύναιντο καταντήσαντες εἰς Φοίνικα παραχειμάσαι, λιμένα τῆς Κρήτης βλέποντα κατὰ Λίβα καὶ κατὰ Χῶρον.

12 Et quum appositus portus non esset ad hybernādum, plerique ceperunt consilium soluendi etiam illinc, "experturi si quo modo possent "Phœnica peruenire & illic hybernare: qui portus est Cretæ, spectās ad Africum & Chorum.

12 *Et quum aptus portus non esset ad hyemandū, plurimi statuerunt consiliū, nauigare inde, si quo modo possent deuenientes Phœnicen, hyemare: portum Cretæ respicientē ad Africū & ad Chorum.*

Ὑποπνεύσαντος δὲ νότου, δόξαντες τῆς προθέσεως κεκρατηκέναι, ἄραντες, ἆσσον παρελέγοντο τὴν Κρήτην.

13 "Quum autem aspirasset Notus visi sibi propositi cōpotes, "quum soluissent, propius præterlegebant Cretam.

13 *Aspirāte autem Austro, æstimantes propositum se tenere, quum sustulissent de Asson, legebāt Cretā.*

10 Capitum nostrorum, τῶν ψυχῶν ἡμῶν. Vulgata & Erasmus, Animarum nostrarum: quem Hebraismum alicubi seruauimus: hic autem putauimus posse nonnullis imperitis errorem obiicere.

12 *Experturi* si quo modo, εἴπως. De hac eclipsi diximus Mar.10.v.12. Phœnica, Φοίνικα. Vrbem ipsam Ptolemæus ita vocat, portum autem φοινικοῦντα, in Australi Cretæ litore. Addit autem eius situm Lucas, non modò vt fidem faciat historiæ, sed etiam vt à Phœnice regione distinguat. Et quod addit de Africo & Choro, ostendit incuruum fuisse portum in lunæ speciem, ac proinde ventis non ita peruium.

13 Quum autem aspirasset Notus, ὑποπνεύσαντος δὲ νότου. Id est, quum leniter cœpisset spirare, ita vt nauis posset cursum tenere. Nam alioquin ex Oriente in Occidentē cōtendebat. Itaque quum Notus partim puppim, partim sinistrum nauis latus feriret, non sinebat eos à Cretæ litore discedere, ita vt aberrare non possent, quum præsertim lenis esset Auster, à quo in scopulos non impellerentur. Quum soluissent, propius præterlegebant Cretam, ἄραντες, ἆσσον παρελέγοντο τὴν Κρήτην. Superiore versiculo Erasmus rectè Carrensem reprehendit, qui pudendo errore ex Choro, id est vento qui flat ab Occasu solstitiali, insulam facit vel ciuitatem in Creta: sed haud scio an minus pudendus sit eorum error qui hoc in loco Ἆσσον, quod est aduerbium idem declarans atque Propius vel Propinquius, fecerunt vrbis nomen. Et operæpretium etiam est hoc loco intelligere quid de hac vrbe quidam scripserint. Nam quia nulla in Creta huius nominis ciuitas apud Geographos inuenitur, confugiendum fuit ad coniecturas. Assos, inquiunt, est Lyciæ ciuitas in promontorio sita. Quorsum autem hoc? Nam (vt rectè doctissimus Vadianus annotauit) Cretæ litus legebant, non Lyciæ, quam à tergo reliquerant. Sed fœdior etiā in eo est error quòd non animaduertunt locū hunc in Stephano esse deprauatum, & pro Λυκίας legendum Μυσίας: idque ita esse, facilè potuerant ex Strabone colligere, vnde totum illum locum Stephanus desumpsit. Assus igitur Stephani ea ipsa est quam Hieronymus rectè collocat in Asia, & cuius mentio facta est suprà, 20.c.13: neque ad hunc locum magis potest accommodari quàm si quis Romam in litore Narbonensi quæreret. Mauult igitur Erasmus Lucam sentire de Aso oppidulo Cretæ, vnde Iuppiter Asius dicitur. Atqui Asum, quam eandem vrbem Strabo (ni fallor) Prasum, & Stephanus Præsum vocat, Plinius disertè in mediterraneo collocat: hic autem necesse est vt de maritima ciuitate hoc accipiatur. Labitur etiam in eo Vetus interpres quod ἄραντες Ἆσσον vertit, quum sustulissent de Asson. Nam (vt hoc omittā, omnino dicendum fuisse ἄραντες ἀπὸ τῆς Ἄσσου) qui poterant Asso soluere qui erant in Pulchro portu? Quid ergo? Certè vel ipsa constructio docere potuit ἆσσον non esse vrbis nomen. Nam dicendum fuerat ἄραντες ἐπὶ, vel εἰς τὴν Ἄσσον, vt suprà 20.c.13. Neque vlla ratione potuit omitti præpositio: deinde potius dixisset Lucas γινόμενοι κατὰ τὴν Ἄσσον, vt suprà ver.7. vel καταντήσαντες εἰς Ἄσσον. Nam quòd Castellio ἄραντες vertit Præteruecti, hoc quidem ille pro suo more fecit, vt non sese verbis, sed verba potius suo sensui accommodaret. Poscit autem constructio vt ἆσσον pro ἐγγύτερον accipiatur, quo aduerbio non semel vtitur Homerus, nempe vt in populari sermone vsitato, quem inprimis apparet sequutos fuisse Euāgelistas. Sed & ipsa ratio quam adfert Lucas, id videtur flagitare. Cur enim isti Australem oram Cretæ ab Oriente Occidentem versus legentes, sperant se propositi compotes aspirante Noto futuros? quia nimirum Notus efficiebat vt ipsam Cretæ oram quasi raderent, vt nullum periculum esse videretur ne in altum prouecti, cursum tenere non possent. Ideo Lucas non contentus dixisse nauim παραλέξασθαι τὴν Κρήτην, id est secundū litora Cretæ nauigasse, addidit etiam ἆσσον, id est propius: vt significaret ipsam penè à Cretæ litoribus non discessisse, Austro videlicet ad oram Cretæ nauim impellente.

14 Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἔβαλε κατ' αὐτῆς ἄνεμος τυφωνικὸς, ὁ καλούμενος εὐροκλύδων.

14 Verùm haud multo pòst impegit in eam ventus turbulentus qui vocatur Euroclydon.

14 Non post multum autem misit se contra ipsam uentus Typhonicus qui uocatur Euroaquilo.

15 Συναρπασθέντος δὲ τοῦ πλοίου, καὶ μὴ δυναμένου ἀντοφθαλμεῖν τῷ ἀνέμῳ, ἐπιδόντες ἐφερόμεθα.

15 Quúmque abreptum esset nauigiũ, nec posset obniti vento, dato *nauigio flatibus*, ferebamur.

15 Quúmque arrepta esset nauis, & non posset conari in uẽtum, data naue flatibus, ferebamur.

16 Νησίον δέ τι ὑποδραμόντες, καλούμενον Κλαύδην, μόλις ἰσχύσαμεν περικρατεῖς γενέσθαι τῆς σκάφης.

16 Et quum infra paruã quandam insulam quæ Clauda vocatur, cursu delati essemus, vix potuimus scaphæ compotes fieri.

16 In insulã autem quandam decurrentes quæ uocatur Clauda, potuimus uix obtinere scapham.

17 Ἣν ἄραντες, βοηθείαις ἐχρῶντο, ὑποζωννύντες τὸ πλοῖον· φοβούμενοί τε μὴ εἰς τὴν Σύρτιν ἐκπέσωσι, χαλάσαντες τὸ σκεῦος, οὕτως ἐφέροντο.

17 Qua subducta, adiumentis vtebãtur, succincta naui: timẽtésque ne in Syrtin inciderent, summissis velis, ita ferebantur.

17 Qua sublata, adiutorijs utebantur, accingentes nauẽ: & timentes ne in Syrtin inciderent, summisso uase sic ferebantur.

18 Σφοδρῶς δὲ χειμαζομένων ἡμῶν, τῇ ἑξῆς ἐκβολὴν ἐποιοῦντο·

18 Quum autẽ vehementi tempestate iactaremur, sequenti *die* iacturam fecerunt:

18 Validè autem nobis tempestate iactatis, sequenti die iactum fecerunt:

19 Καὶ τῇ τρίτῃ αὐτόχειρες τὴν σκευὴν τοῦ πλοίου ἐρρίψαμεν.

19 Ac tertio die ipsi nostris manibus armamenta nauis abiecimus.

19 Et tertia die suis manibus armamẽta nauis proiecerunt.

20 Μήτε δὲ ἡλίου, μήτε ἄστρων ἐπιφαινόντων ἐπὶ πλείονας ἡμέρας, χειμῶνός τε οὐκ ὀλίγου ἐπικειμένου, λοιπὸν περιῃρεῖτο πᾶσα ἐλπὶς τοῦ σώζεσθαι ἡμᾶς.

20 Quum autem neque sol neque sidera apparuissent ad cõplures dies, & tẽpestas non parua incumberet, iam ablata erat spes omnis salutis nostræ.

20 Neque autem sole, neque sideribus apparẽtibus per plures dies, & tempestate non exigua imminẽte, iam ablata erat spes omnis salutis nostræ.

14 In eam, κατ' αὐτῆς. In eã videlicet Cretam, à cuius litoribus propterea abrepta fuit nauis. Turbulentus, τυφωνικός. Vel tempestuosus, ac typhonis quodãmodo æmulus. Quid sit autem typhon, copiosè docent author libri de Mũdo & Plinius lib. 20. cap. 48. Sed hoc quidem fieri potuisse miror vt quidam de typhone hîc agi putarint, quum typhon non inter ventos, sed inter repentinos flatus numeretur: Lucas autem non meminerit flatus typhonis, sed venti procellosi, cuius etiam edit nomen εὐροκλύδωνα. quod ipsum vel ex eo colligi poterat quòd Lucas non repentinum quendam turbinem, sed diuturnam tempestatem fuisse dicat, quæ non possunt typhoni conuenire. Euroclydon, Εὐροκλύδων. Vetus interpres, Euroaquilo. siue quòd legerit εὐροακύλων (sic enim etiam Aquilam vocat Lucas Ακύλαν) siue quòd Euroaquilonem hunc esse, id est ventum ab ortu solstitiali flantem, inde iudicarit quòd ex Cretico litore partim Meridiem partim Occidentem versus impulsa sit nauis, Melitam videlicet quæ inter Africam & Siciliam sita est: quum præsertim timuisse dicantur ne in Syrtin Meridiem versus impellerentur. Itaque mihi non potest hæc coniectura displicere, quum Eurum etiam Riphæum vocet Virgilius, & hybernis tempestatibus optimè conueniat hic ventus. Seruaui tamen id vocabulum quod in omnibus Græcis exemplaribus inueni: ex quo intelligitur ventum hunc Orientalem fuisse, & quidem valde procellosum. Nam Græci fluctuationem κλύδωνα vocant. Is est ergo quem Hebræi רוח קדם, Latini poetæ aquosum, nubiferum, nigrum, sæuum, tonantem vocant. Horatius, Niger rudentes Eurus inuerso mari Fractósque remos differat. Idem, --vt neque largis Aquosus Eurus arua radat imbribus. Et Silius, --vbi nubifer Eurus Naufragium spargens operit freta. Itaque quanuis Occidentem versus, id est in Italiam, Eurus nauim impelleret: tamen non mirum est in tanta tempestate cursum rectum tenere nõ potuisse, sed modò huc modò illuc arbitrio fluctuum fuisse impulsam. Quòd si etiam fuit hic ventus Euroaquilo, ab Italia certè arcebat: ac mirum est non fuisse nauim Africæ litoribus impactam.

15 Obniti, ἀντοφθαλμεῖν. Id est obuersa prora luctari, quod pulchrè describit Clemens in pædagogo, his verbis, Κυβερνήτης οὐκ ἀεὶ τοῖς ἀνέμοις ὑπείκει, ἀντίπρῳρος δ' ἔσθ' ὅτε ὅλαις ἀνθίσταται καταιγίσιν. Hoc ergo posterius est quod Lucas declarat verbo ἀντοφθαλμεῖν, quasi dicas Aduerso vultu ac opposita fronte intueri.

16 Et quum infrà cursu delati essemus, ὑποδραμόντες δέ. Vulg. In insulam decurrentes. Atqui significat Paulus nauim fuisse infra illam paruam insulam vi tempestatis abreptam, relicto videlicet ad dextram & à tergo Phœnicis portu. Nam Clauda magis exposita est ad Occidentale litus Cretæ quàm Phœnix, & quidem Meridiem versus, ita vt in Syrtin rectè ferri viderentur. Hanc autem insulam annotat doctissimus Vadianus à Mela & Plinio Gaudon, à Ptolemæo Claudon dici. Annotant etiam alii quædam exemplaria legere Καύδην Caudam. & Suidas videtur Καυδὼ dicere: adeo corrupta sunt hæc nomina vrbium & locorum, partim vulgi inconstantia, partim scriptorum negligentia, ac in primis quidem librariorum imperitia.

17 Succincta naui, ὑποζωννύντες τὸ πλοῖον. Id est, funibus vtrinque sub fundum nauis adductis, & ita vtraque nauis latera adstringentibus. Scapham autem intra nauim receperunt, ne videlicet ipsi naui allideretur.

Summissis velis, χαλάσαντες τὸ σκεῦος. Σκεῦος appellat vela cum rudentibus & antennis, quæ etiam omnia Galli hodie vocant *La sartie*: Latini verò haud scio an vno nomine possint declarare. Ideo vela sumus interpretati. Vulgata, Summisso vase. Erasmus, Demisso vase. Castellio etiam ineptius, Demissa scapha. Sed & noster Lucas suprà 10. v. 11, σκεύους nomen tribuit τῇ ὀθόνῃ.

21 Πολλῆς δὲ ἀσιτίας ὑπαρχούσης, τότε σταθεὶς ὁ Παῦλος ἐν μέσῳ αὐτῶν, εἶπεν, Ἔδει μέν, ὦ ἄνδρες, πειθαρχήσαντάς μοι, μὴ ἀνάγεσθαι ἀπὸ τῆς Κρήτης, κερδῆσαί τε τὴν ὕβριν ταύτην καὶ τὴν ζημίαν.

Et quum multa iam fuisset inedia, tunc stans Paulus in medio eorum, dixit, Oportebat quidem, ô viri, mihi obediendo non prouehi à Creta, & vitare iniuriam hanc & damnum.

21 Et quum multa ieiunatio fuisset, tunc stans Paulus in medio eorũ, dixit, Oportebat quidẽ, ô uiri, audito me, non tollere à Creta, lucriq; facere iniuriam hanc & iacturam.

22 Καὶ τανῦν παραινῶ ὑμᾶς εὐθυμεῖν· ἀποβολὴ γὰρ ψυχῆς οὐδεμία ἔσται ἐξ ὑμῶν, πλὴν τοῦ πλοίου.

Sed nunc admoneo vt bono animo sitis: iactura enim nulla erit cuiusquam ex vobis, sed tantùm nauis.

22 Et nunc suadeo uobis bono animo esse: amissio enim nullius animæ erit ex uobis, præterquam nauis.

23 Παρέστη γάρ μοι τῇ νυκτὶ ταύτῃ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ οὗ εἰμι, ᾧ καὶ λατρεύω,

Adstitit enim mihi hac nocte Angelus Dei, cuius sum ego, quem etiam colo,

23 Astitit enim mihi hac nocte Angelus Dei cuius sum ego, & cui deseruio,

24 Λέγων, Μὴ φοβοῦ Παῦλε, Καίσαρί σε δεῖ παραστῆναι· καὶ ἰδού, κεχάρισταί σοι ὁ Θεὸς πάντας τοὺς πλέοντας μετὰ σοῦ.

Dicens, Ne metue Paule, oportet te Cæsari sisti: & ecce, cõdonauit tibi Deus omnes qui tecum nauigant.

24 Dicẽs, Ne timeas Paule, Cæsari te oportet assistere: & ecce, donauit tibi Deus omnes qui nauigãt tecum.

25 Διὸ εὐθυμεῖτε ἄνδρες· πιστεύω γὰρ τῷ Θεῷ ὅτι οὕτως ἔσται καθ' ὃν τρόπον λελάληταί μοι.

Propterea bono animo estote viri: credo enim Deo, ita fore quemadmodum loquutus est mihi.

25 Propter quod bono animo estote uiri: credo enim Deo quia sic erit quẽadmodum dictum est mihi.

26 Εἰς νῆσον δέ τινα δεῖ ἡμᾶς ἐκπεσεῖν.

In insulam autem quãdam incidere nos oportet.

26 In insulã autẽ quandã oportet nos deuenire.

27 Ὡς δὲ τεσσαρεσκαιδεκάτη νὺξ ἐγένετο διαφερομένων ἡμῶν ἐν τῷ Ἀδρίᾳ, κατὰ μέσον τῆς νυκτὸς ὑπενόουν οἱ ναῦται προσάγειν τινὰ αὐτοῖς χώραν.

Cæterùm quũ quartadecima nox aduenisset, & ferremur in Adria, nautæ circa medium noctis suspicati sunt appropinquare sibi aliquam regionem.

27 Sed posteaquã quartadecima nox superuenit, nauigantibus nobis in Adria, circa mediã noctẽ suspicabãtur nautæ apparere sibi aliquã regionẽ.

28 Καὶ βολίσαντες εὗρον ὀργυιὰς εἴκοσι· βραχὺ δὲ διαστήσαντες, καὶ πάλιν βολίσαντες, εὗρον ὀργυιὰς δεκαπέντε.

Et demissa bolide inuenerũt passus viginti: & paululum inde progressi, rursum demissa bolide inuenerunt passus quindecim.

28 Qui & summittentes bolidẽ inuenerũt passus uiginti: & pusillũ inde separati, inuenerunt passus quindecim.

29 Φοβούμενοί τε μήπως εἰς τραχεῖς τόπους ἐκπέσωσιν, ἐκ πρύμνης ῥίψαντες ἀγ-

Timentésque nequo modo in aspera loca inciderent, iactis è puppi ancho-

29 Timẽtes autẽ ne in aspera loca incideremus, de puppi mittentes ancho-

21 Et vitare, κερδῆσαί τε. Vulgata, Lucrique facere: non ineptè. nã qui damnũ vitat, sanè aliquod lucrum facit. sed illud tamen planius est. Erasmus, Nec accersere. Putat enim κερδαίνειν id significare hoc loco, & repetit negantem particulam μή. cui non possum assentiri, nisi quis simili exemplo id confirmet.

27 In Adria, ἐν τῷ Ἀδρίᾳ. Sub. πελάγει, vel κόλπῳ. Latini Adriaticum aut Adrianum mare vel sinum vocant. Adriam etiam poetæ, Græcorum more, ita vt sinum subaudias. Cæterùm quia nonnullos fefellit hoc nomen, adeo quidem vt (quemadmodum infrà dicemus cap. 28. a. 1) ista de interiore sinu Adriatico explicarint, qui & superum mare dicitur: adscribendam putaui huius descriptionem ex Strabonis libro septimo, quæ maximè visa est huc pertinere. Sic igitur Strabo de Cerauniis Epiri montibus differens, quos Acroceraunios vocat Ptolemæus; Hoc, inquit, principium est oris Ionici sinus & Adriatici. τὸ μὲν οὖν στόμα κοινὸν ἀμφοῖν ἐστι· διαφέρει δὲ ὁ Ἰόνιος, διότι τοῦ πρώτου μέρους τῆς θαλάττης ταύτης ὄνομα ἐστὶν· ὁ δ' Ἀδρίας, τῆς ἐντὸς μέχρι τοῦ μυχοῦ, νυνὶ δὲ καὶ τῆς συμπάσης. Ex his autem Strabonis verbis apparet Adriaticum sinum propriè dici mare quod à Cerauniis montibus intus, Venetias vsque penetrat: quod autem Epirum & subiectas partes alluit, Ionium quidem propriè vocari: sed iam tum tamen Strabonis ætate (qui in Tiberii Cæsaris tẽpora incidit) totum illum maris tractum Adriaticum dici consueuisse. Straboni assentitur Ptolemæus, qui Antonini temporibus dicitur vixisse, vt qui Orientale Siciliæ litus Adriatico pelago (id est hoc ipso quo iactabatur Paulus, quum in Melitam eiectus est) allui scribat, γεωγραφικῆς ὑφηγήσεως libro tertio. Appropinquare sibi, προσάγειν αὐτοῖς. Vulgata & Erasmus, Apparere sibi: sensu quidem rectè expresso, sed ita vt elegans istud dicendi genus non percipiatur. Nam quia nauigantibus litora moueri videntur, idcirco maluit Lucas dicere προσάγειν αὐτοῖς τινὰ χώραν, accedere ad se regionem aliquam, quàm προσάγεσθαι αὐτούς τινι χώρᾳ, se ad regionem aliquam accedere. Sic Virgilius lib. Æneid. 3, Prouehimur portu, terræque vrbésque recedunt.

28 Demissa bolide, βολίσαντες. Bolida Græci vocant nauticum perpendiculum quo altitudinem maris explorant, ne vadis illidantur. Herodotus καταπειρατηρίαν vocat. Nostri nautæ plumbum appellant, & pro βολίζειν dicunt *sonder*, id est fundum explorare. Latini (quod sciam) altero vocabulo non explicant. Passus, ὀργυιάς. Sic rectè Vetus interpres. Nam passus Latinis, à pãdendo, dicitur mensura quam Græci ὀργυιὰν, παρὰ τὸ ὀρέγειν, vocant: quantum videlicet spatium expansis brachiis comprehenditur ab extremo medii digiti ad alterum extremũ, medio pectore interiecto. quod interuallũ Latini quinq; Romanis pedib⁹, Græci sex suis pedib⁹, id est Romanis sex & quarta præterea pedis parte, definiũt. Galli vocãt *Vne brassee*. Malè igitur nõnulli Vlnã interpretãtur.

κύρας τέσσαρας, ηὔχοντο ἡμέραν γενέσθαι.

ras quatuor, optabant diem oriri.

ras quatuor, optabant diem fieri.

30 Τῶν δὲ ναυτῶν ζητούντων φυγεῖν ἐκ τοῦ πλοίου, καὶ χαλασάντων τὴν σκάφην εἰς τὴν θάλασσαν, προφάσει ὡς ἐκ πρώρας μελλόντων ἀγκύρας ἐκτείνειν,

30 Nautis verò studentibus fugere è naui, demissa scapha in mare, sub obtentu velut è prora anchoras extensuri,

30 *Nautis verò quærentibus fugere de naui, quum misissent scapham in mare, sub obtentu quasi inciperent à prora anchoras extendere,*

31 Εἶπεν ὁ Παῦλος τῷ ἑκατοντάρχῃ καὶ τοῖς στρατιώταις, Ἐὰν μὴ οὗτοι μείνωσιν ἐν τῷ πλοίῳ, ὑμεῖς σωθῆναι οὐ δύνασθε.

31 Dixit Paulus Centurioni & militibus, Nisi isti in naui manserint, vos seruari non potestis.

31 *Dixit Paulus Cēturioni & militibus, Nisi hi in naui manserint, uos salui fieri non potestis.*

32 Τότε οἱ στρατιῶται ἀπέκοψαν τὰ σχοινία τῆς σκάφης, καὶ εἴασαν αὐτὴν ἐκπεσεῖν.

32 Tunc absciderunt milites funes scaphæ, & siuerunt eam excidere.

32 *Tunc absciderunt milites funes scaphæ, & passi sunt eā excidere.*

33 Ἄχρι δὲ οὗ ἔμελλεν ἡμέρα γίνεσθαι, παρεκάλει ὁ Παῦλος ἅπαντας μεταλαβεῖν τροφῆς, λέγων, Τεσσαρεσκαιδεκάτην σήμερον ἡμέραν προσδοκῶντες, ἄσιτοι διατελεῖτε, μηδὲν προσλαβόμενοι.

33 Interim autem dum orietur dies, hortabatur Paulus omnes vt caperent cibum, dicens, Dies hic est decimusquartus ex quo expectantes, ieiuni permanetis, nihil cibi sumentes:

33 *Et quum lux inciperet fieri, rogabat Paulus omnes sumere cibum, dicens, Quartadecima die hodie expectantes, ieiuni permanetis, nihil accipiētes:*

34 Διὸ παρακαλῶ ὑμᾶς προσλαβεῖν τροφῆς· τοῦτο γὰρ πρὸς τῆς ὑμετέρας σωτηρίας ὑπάρχει. οὐδενὸς γὰρ ὑμῶν θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς πεσεῖται.

34 Ideo vos hortor vt sumatis cibum: hoc enim ad salutem vestram spectat. nullius enim vestrum capillus ex capite cadet.

34 *Propter quod rogo uos accipere cibum pro salute uestra: quia nullius uestrum capillus de capite peribit.*

35 Εἰπὼν δὲ ταῦτα, καὶ λαβὼν ἄρτον, εὐχαρίστησε τῷ Θεῷ ἐνώπιον πάντων, καὶ κλάσας ἤρξατο ἐσθίειν.

35 Et quum hæc dixisset, accepto pane gratias egit Deo in conspectu omnium: & quum fregisset, cœpit edere.

35 *Et quum hæc dixisset, sumens panē gratias egit Deo in conspectu omnium: & quū fregisset, cœpit manducare.*

36 Εὔθυμοι δὲ γενόμενοι πάντες, καὶ αὐτοὶ προσελάβοντο τροφῆς.

36 Omnes verò quum iam bono animo facti essent, sumpserunt & ipsi cibum.

36 *Animæquiores autem facti omnes, & ipsi sumpserunt cibum.*

37 Ἦμεν δὲ ἐν τῷ πλοίῳ αἱ πᾶσαι ψυχαὶ διακόσιαι ἑβδομηκονταέξ.

37 Eramus autem vniuersa capita in nauigio, ducēta septuagintasex.

37 *Eramus uerò uniuersæ animæ in naui ducentæ septuagintasex.*

38 Κορεσθέντες δὲ τροφῆς, ἐκούφιζον τὸ πλοῖον, ἐκβαλλόμενοι τὸν σῖτον εἰς τὴν θάλασσαν.

38 Cæterùm satiati cibo, alleuabant nauim, proiicientes frumentum in mare.

38 *Et satiati cibo alleuiabant nauem, iactantes triticum in mare.*

39 Ὅτε δὲ ἡμέρα ἐγένετο, τὴν γῆν οὐκ ἐπεγίνωσκον· κόλπον δέ τινα κατενόουν ἔχοντα αἰγιαλὸν, εἰς ὃν ἐβουλεύσαντο, εἰ δύναιντο, ἐξῶσαι τὸ πλοῖον.

39 Qum autem dies ortus esset, terram non agnoscebāt: sinum verò quendam animaduerterunt habentem littus, in quem consilium ceperant si possent expellere nauim.

39 *Quū autem dies factus esset, terram non agnoscebant: sinum uerò quēdā considerabant habentem littus, in quē cogitabāt, si possent, eijcere nauem.*

40 Καὶ τὰς ἀγκύρας περιελόντες εἴων εἰς τὴν θάλασσαν, ἅμα ἀνέντες τὰς ζευκτηρίας τῶν πηδαλίων· καὶ ἐπάραντες τὸν ἀρτέμονα τῇ πνεούσῃ, κατεῖχον εἰς τὸν αἰγιαλόν.

40 *Igitur* anchoris sublatis, permiserunt *eam* mari, simul laxatis vinculis gubernaculorū: & sublato artemone ad auræ flatum, tendebant ad littus.

40 *Et quū anchoras sustulissent, committebant se mari, simul laxantes iūcturas gubernaculorum: et leuato artemone secundum auræ flatum, tendebant ad littus.*

30 Demissa scapha, χαλασάντων τὴν σκάφην. Rectè. nam antea è mari in nauim subduxerant, suprà, ver. 17.

33 Interim dum, ἄχρι οὗ. Sic accipitur ἕως οὗ Matth. 5. v. 25. Ieiuni, ἄσιτοι. Hyperbolica loquutio, cuiusmodi solent plurimas vulgò vsurpare.

34 Capillus ex capite cadet, θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς πεσεῖται. Hebraicum prouerbium, vt 1. Reg. 1. g. 52, quo significatur, prorsus saluos & integros ipsos fore.

40 Laxatis iūcturis, ἀνέντες τὰς ζευκτηρίας. Adstrīxerāt ergo gubernacula, vt forti⁹ resisterēt maris impetui.

41 Περιπεσόντες δὲ εἰς τόπον διθάλασσον, ἐπώκειλαν τὴν ναῦν· καὶ ἡ μὲν πρῷρα ἐρείσασα ἔμεινεν ἀσάλευτος, ἡ δὲ πρύμνα ἐλύετο ὑπὸ τῆς βίας τῶν κυμάτων.

42 Τῶν δὲ στρατιωτῶν βουλὴ ἐγένετο ἵνα τοὺς δεσμώτας ἀποκτείνωσι, μήτις ἐκκολυμβήσας διαφύγοι.

43 Ὁ δὲ ἑκατόνταρχος βουλόμενος διασῶσαι τὸν Παῦλον, ἐκώλυσεν αὐτοὺς τοῦ βουλήματος, ἐκέλευσέ τε τοὺς δυναμένους κολυμβᾷν, ἀπορρίψαντας πρώτους ἐπὶ τὴν γῆν ἐξιέναι·

44 Καὶ τοὺς λοιπούς, οὓς μὲν ἐπὶ σανίσιν, οὓς δὲ ἐπί τινων τῶν ἀπὸ τοῦ πλοίου. καὶ οὕτως ἐγένετο πάντας διασωθῆναι ἐπὶ τὴν γῆν.

Κεφάλαιον κη'.

1 ΚΑΙ διασωθέντες, τότε ἐπέγνωσαν ὅτι Μελίτη ἡ νῆσος καλεῖται.

2 Οἱ δὲ βάρβαροι παρεῖχον οὐ τὴν τυχοῦσαν φιλανθρωπίαν ἡμῖν· ἀνάψαντες γὰρ πυρὰν προσελάβοντο πάντας ἡμᾶς, διὰ τὸν ὑετὸν τὸν ἐφεστῶτα, καὶ διὰ τὸ ψῦχος.

3 Συστρέψαντος δὲ τοῦ Παύλου φρυγάνων πλῆθος, καὶ ἐπιθέντος ἐπὶ τὴν πυράν, ἔχιδνα ἐκ τῆς θέρμης ἐξελθοῦσα καθῆψε τῆς χειρὸς αὐτοῦ.

4 Ὡς δὲ εἶδον οἱ βάρβαροι κρεμάμενον τὸ θηρίον ἐκ τῆς χειρὸς αὐτοῦ,

41 Sed quum incidissent in locum bimarem, illiserunt nauem: ac prora quidem infixa manebat immobilis, puppis verò soluebatur præ vndarũ violentia.

42 Militum autem consilium erat vt vinctos trucidarent, nequis quum enatasset, effugeret.

43 At Centurio volens seruare Paulum, prohibuit eos ab hoc consilio: iussitque vt qui possent natare, abiiceret se primos, & in terram euaderent:

44 Reliqui verò partim in tabulis, partim quibusdam nauis *fragmentis*: & ita factum est vt omnes salui euaderent in terram.

CAP. XXVIII.

1 ET quũ salui euasissent, tunc agnouerunt insulam vocari Melitam.

2 Barbari verò præstabant nobis non vulgarem humanitatem. accensa enim pyra accepérũt nos õnes, propter imbrẽ qui vrgebat, & propter frigus.

3 Quum igitur congregasset Paulus nonnihil sarmẽtorum, & imposuisset in pyram, vipera è calore prorepens inuasit eius manum.

4 Vt verò barbari viderunt pẽdentem bestiam è manu eius,

41 Et quum incidissemus in locum dithalassum, impegerunt nauem: & prora quidem fixa manebat immobilis: puppis uerò soluebatur à ui maris.

42 Militum autem consiliũ fuit ut custodias occiderent, nequis quum enatasset, effugeret.

43 Centurio autem uolens seruare Paulum, prohibuit fieri: iussitque eos q̃ possent natare, emittere primos, & euadere, & ad terram exire.

44 Et cæteros, alios in tabulis ferebant, quosdam super ea quæ de naui erant. & sic factum est ut omnes animæ euaderent ad terram.

CAP. XXVIII.

1 ET quum euasissemus, tũc cognouimus quia Melita insula uocabatur.

2 Barbari uerò præstabant non modicam humanitatem nobis. Accensa enim pyra reficiebant nos omnes, propter imbrem qui imminebat, & frigus.

3 Quũ cõgregasset autem Paul⁹ sarmẽtorũ aliquantã multitudinẽ, & imposuisset supignẽ, uipera à calore quũ processisset, inuasit manum eius.

4 Vt uerò uiderunt barbari pendentem bestiam de manu eius,

41 Bimarem, διθάλασσον. Sic vocatur isthmus, quòd vtrinque mari alluatur. Vulgò vocant *une langue de terre entre deux mers.*

IN CAPVT XXVIII.

1 Melitã, Μελίτη. Ridiculus est Carrensis, qui Miletum putat legi posse, vrbis insignis nomen in Caria sitæ, cuius mentio facta est suprà, cap. 20. c. 15. In quibusdam Vulgatæ editionis codicibus pro Melita legitur Mitylene, quæ vrbs est celeberrima Lesbi insulæ, à qua & ipsa insula idem nomen est sortita, sed in Ægæo mari posita e regione Assi & Adramyttii. Est igitur hic error ab Erasmo rectè emendatus, qui tamẽ haud satis scio an eius erroris originem cognouerit. Sciendum est igitur duas esse Melitas insulas, vnam inter Africam & Siciliam quæ hodie Malta dicitur, & ab illis cruciferis equitibus obtinetur quos patrũ memoria Rhodios vocabant: alterã in Adriatico mari Corcyræ vicinam, vt disertè scribit Plinius lib. 4. cap. 26. & Stephanus quoque ex Callimacho, (opinor) quem authorem laudat Plinius. Illam verò Ptolemæus Melitam, hanc Melitinem appellat. Itaque quum superiore capite dixerit Lucas iactatam fuisse nauem in Adriatico mari, & protinus in Melitam expulsam, quidam potius de Adriatici quàm de Siculi maris Melita hîc agi existimarunt: ideóque ad marginem annotarunt Melitines nomen. Id verò quid esset indoctus aliquis ignorans, ex Melitine, non ita celebri nomine, Mitylenen fecit. Cæterùm de Africani litoris Melita hîc agi satis liquet ex eo quòd in hoc eodẽ cap. Lucas ex Melita Paulũ deducit Syracusas, & inde Rhegiũ intra Siculi freti angustias. Nã si in alteram illam Melitam seu Melitinen appulisset, rectà inde Brundusium cõtendisset, vnde soluere solebãt qui ex Italia in aduersum Macedoniæ aut Epiri litus nauigabãt: aut certè rectà Rhegium Siciliæ litoribus relictis contendissent, quum tranquillo mari & secundo vento vterentur. Quod autem ad Adriaticum mare attinet, latius patere ipsius nomen ostendimus ex Strabone suprà, 27. e. 27. Superest vt hoc quoq; παρέργως admoneam, Plinium & Stephanum apertè in eo dissentire à Strabone, quòd illi ab Adriatici maris, iste à Siculi maris Melita canes Melitæos cognominatos tradit, manifesto vel illorum vel istius errore.

4 Bestiam, τὸ θηρίον. Hoc vocabulum latè patere diximus Mar. 1. b. 13. Sic videtur vti bestiæ vocabulo

Cicero 5. Tuſc. Alias, inquit, beſtias nantes, aquarũ incolas eſſe voluit, alias volucres cælo frui libero, ſerpentes quaſdam eſſe gradientes.

ἔλεγον πρὸς ἀλλήλους, Πάντως φονεύς ἐστιν ὁ ἄνθρωπος οὗτος, ὃν διασωθέντα ἐκ τῆς θαλάσσης ἡ δίκη ζῆν οὐκ εἴασεν.

alii aliis dicebant, Omnino homicida eſt homo iſte, quẽ ſeruatum è mari " vltio " non ſiuit viuere.

ad inuicem dicebãt, Vtiq; homicida eſt homo hic, qui quum euaſerit de mari, ultio non ſinit eum uiuere.

5 Ὁ μὲν οὖν ἀποτινάξας τὸ θηρίον εἰς τὸ πῦρ, ἔπαθεν οὐδὲν κακόν.

5 At ille excuſſa beſtia in ignẽ, nihil mali paſſus eſt.

5 *Et ille quidem excutiẽs beſtiam in ignẽ, nihil mali paſſus eſt.*

6 Οἱ δὲ προσεδόκων αὐτὸν μέλλειν πίμπρασθαι, ἢ καταπίπτειν ἄφνω νεκρόν. Ἐπὶ πολὺ δὲ αὐτῶν προσδοκώντων, καὶ θεωρούντων μηδὲν ἄτοπον εἰς αὐτὸν γινόμενον, μεταβαλλόμενοι ἔλεγον Θεὸν αὐτὸν εἶναι.

6 Illi verò expectabant dũ " intumeſceret, aut concideret repentè mortuus: ſed quum multum *tempus* expectaſſent, & viderent " nihil incommodi illi cõtingere, mutati, dicebant eum eſſe Deum.

6 *At illi exiſtimabãt eũ in tumorẽ conuertendũ, aut ſubitò caſurũ & mori. Diu autem illis expectãtibus, & uidentibus nihil mali in eo fieri, conuertentes ſe, dicebant eũ eſſe Deum.*

7 Ἐν δὲ τοῖς περὶ τὸν τόπον ἐκεῖνον ὑπῆρχε χωρία τῷ πρώτῳ τῆς νήσου, ὀνόματι Ποπλίῳ, ὃς ἀναδεξάμενος ἡμᾶς τρεῖς ἡμέρας φιλοφρόνως ἐξένισεν.

7 Cæterùm circa locum illũ erãt prædia *cuidam* primario inſulæ, nomine Publio, qui nos exceptos, triduò peramicè in hoſpitio habuit.

7 *In locis autẽ illis erant prædia principis inſulæ, nomine Publij, qui nos ſuſcipiẽs, triduò benignè exhibuit.*

8 Ἐγένετο δὲ τὸν πατέρα τοῦ Ποπλίου πυρετοῖς καὶ δυσεντερίᾳ συνεχόμενον κατακεῖσθαι· πρὸς ὃν ὁ Παῦλος εἰσελθὼν, καὶ προσευξάμενος, ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας αὐτῷ, ἰάσατο αὐτόν.

8 Factum eſt autem vt pater Publii febribus ac dyſenteria " detẽtus, decumberet: ad quem Paulus ingreſſus, quum precatus eſſet, impoſitis ei manibus ſanauit eum.

8 *Cõtigit autẽ patrẽ Publij febrib⁹ & dyſenteria uexatũ iacere: ad quem Paulus intrauit, & quũ oraſſet, & impoſuiſſet ei manus, ſanauit eum.*

9 Τούτου οὖν γενομένου, καὶ οἱ λοιποὶ οἱ ἔχοντες ἀσθενείας ἐν τῇ νήσῳ, προσήρχοντο, καὶ ἐθεραπεύοντο.

9 Hoc igitur facto, reliqui etiã qui morbis tenebãtur in inſula, accedebant, & ſanabantur.

9 *Quo facto, & omnes q in inſula habebant infirmitates, accedebãt, & curabantur.*

10 Οἳ καὶ πολλαῖς τιμαῖς ἐτίμησαν ἡμᾶς, καὶ ἀναγομένοις ἐπέθεντο τὰ πρὸς τὴν χρείαν.

10 Qui etiam multis honorib⁹ nos honorarunt, & quum proueheremur impoſuerunt quæ vſui *nobis* erant.

10 *Qui etiã multis honorib⁹ nos honorauerũt, & nauigantibus impoſuerunt quæ neceſſaria erant.*

11 Μετὰ δὲ τρεῖς μῆνας ἀνήχθημεν ἐν πλοίῳ, παρακεχειμακότι ἐν τῇ νήσῳ, Ἀλεξανδρίνῳ, παρασήμῳ Διοσκούροις.

11 Trib⁹ itaq; poſt mẽſib⁹ deuecti ſumus in naui Alexãdrina, quæ in inſula hyemauerat, cui erat " inſigne Caſtor & Pollux.

11 *Poſt mẽſes autẽ tres nauigauimus in naui Alexãdrina, quæ in inſula hyemauerat, cui erat inſigne Caſtorum.*

12 Καὶ καταχθέντες εἰς Συρακούσας, ἐπεμείναμεν ἡμέρας τρεῖς.

12 Et deuecti Syracuſas, *illic* mãſimus triduum.

12 *Et quũ ueniſſemus Syracuſã, mãſimus ibi triduò.*

13 Ὅθεν περιελθόντες κατηντήσαμεν εἰς Ῥήγιον· καὶ μετὰ μίαν ἡμέραν ἐπιγενομένου νότου, δευτεραῖοι ἤλθομεν εἰς Ποτιόλους.

13 Vnde circũlegẽtes deuenim⁹ Rhegiũ: & altero poſt die quũ ſuperueniſſet Auſter, ſecundo die venimus Puteolos.

13 *Inde circumlegentes deuenimus Rhegium: & poſt unũ diem flante Auſtro, ſecunda die uenimus Puteolos.*

14 Οὗ εὑρόντες ἀδελφοὺς, παρεκλήθημεν ἐπ᾽ αὐτοῖς ἐπιμεῖναι ἡμέρας ἑπτά. καὶ οὕτως εἰς τὴν Ῥώμην ἤλθομεν.

14 Vbi repertis fratribus, rogati ſumus manere " apud eos dies ſeptem. & ita contẽdimus Romam.

14 *Vbi inuentis fratribus, rogati ſumus manere apud eos dies ſeptẽ. & ſic uenimus Romam.*

Vltio, δίκη. Vel ius & fas: id denique quod Nemeſin Græci vocant. Non ſiuit, οὐκ εἴασεν. Vulg. & Eraſ. Non ſinit. Eſt autem ſeruanda præteriti temporis ſignificatio, quæ iſtos indicat non magis dubitaſſe de Pauli exitio quàm ſi iam eueniſſet.

6 Intumeſceret, πίμπρασθαι. Quũ iſtud verbũ tã incẽdi ꝙ intumeſcere ſignificet, hoc ſecundũ prætuli: quia Dioſc. lib. 6. cap. 38, viperæ morſum totius corporis tumorẽ gignere ſcribit: quod idẽ teſtãtur Actuarius & Nicãder in Alexipharmacis, vbi de bupreſtide loquẽs, hoc idẽ verbũ bis vſurpat. Nihil incomodi, μηδὲν ἄτοπον. Alibi ἄτοπον vocat Lucas quicquid præter officium factum eſt, vt prioris lib. cap. 23. f. 41. Hic autẽ declarat illud ipſum quod ſimili prorſus ratione in vernaculo ſermone vocamus *inconuenient*.

8 Detẽtus, συνεχόμενος. Vulg. & Eraſ. Vexatus. Vide Mat. 4. d. 24. 11 Inſigne, παρασήμῳ. Sic ſolebãt ornare nauiũ proras, à quibus ſignis ipſæ quoque naues denominabãtur, vnde Virgilius Centauro inuehitur magna.

14 Apud eos, ἐπ᾽ αὐτοῖς. In duobus codicibus ſcriptum inuenimus παρ᾽ αὐτοῖς, & quidem rectius, vt opinor.

Sed & vnum exemplar post παρεκλήθημεν addit οὐ μετρίως. Et ita, καὶ οὕτως. Vide Iohan.4.a.6. Cōtendimus, ἤλθομεν. Id est, dedimus nos in viam. Vulgata & Erasmus, Venimus. Atqui τὸ ἔρχεσθαι hoc loco nihil aliud declarat quàm τὸ ἰέναι καὶ πορεύεσθαι, vt in illo Homeri ἐρχέσθην κλισίην, Iliados α. quo modo etiam accipitur Iohan.6.b.17. Id verò non obseruatum, in causa fuit cur nonnulli Appii forum, cuius fit mentio proximo versiculo, in ipsa vrbe collocarint: quum (vt rectè obseruat Erasmus) longius absit Roma quàm Aritia, vt liquet vel ex hoc Horatii versiculo, Digressum magna me accepit Aritia Roma Hospitio modico: rhetor comes Heliodorus, Græcorum longè doctissimus. inde forum Appi.

15 Κἀκεῖθεν οἱ ἀδελφοὶ ἀκούσαντες τὰ περὶ ἡμῶν ἐξῆλθον εἰς ἀπάντησιν ἡμῖν ἄχρις Ἀππίου φόρου καὶ Τριῶν ταβερνῶν· οὓς ἰδὼν ὁ Παῦλος, εὐχαριστήσας τῷ Θεῷ, ἔλαβε θάρσος.

16 Ὅτε δὲ ἤλθομεν εἰς Ῥώμην, ὁ ἑκατόνταρχος παρέδωκε τοὺς δεσμίους τῷ στρατοπεδάρχῃ· τῷ δὲ Παύλῳ ἐπετράπη μένειν καθ' ἑαυτὸν, σὺν τῷ φυλάσσοντι αὐτὸν στρατιώτῃ.

17 Ἐγένετο δὲ μετὰ ἡμέρας τρεῖς συγκαλέσασθαι τὸν Παῦλον τοὺς ὄντας τῶν Ἰουδαίων πρώτους· συνελθόντων δὲ αὐτῶν, ἔλεγε πρὸς αὐτούς, Ἄνδρες ἀδελφοί, ἐγὼ οὐδὲν ἐναντίον ποιήσας τῷ λαῷ ἢ τοῖς ἔθεσι τοῖς πατρῴοις, δέσμιος ἐξ Ἱεροσολύμων παρεδόθην εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ῥωμαίων.

18 Οἵτινες ἀνακρίναντές με ἐβούλοντο ἀπολῦσαι, διὰ τὸ μηδεμίαν αἰτίαν θανάτου ὑπάρχειν ἐν ἐμοί.

19 Ἀντιλεγόντων δὲ τῶν Ἰουδαίων, ἠναγκάσθην ἐπικαλέσασθαι Καίσαρα· οὐχ ὡς τοῦ ἔθνους μου ἔχων τι κατηγορῆσαι.

20 Διὰ ταύτην οὖν τὴν αἰτίαν, παρεκάλεσα ὑμᾶς ἰδεῖν καὶ προσλαλῆσαι. ἕνεκεν γὰρ τῆς ἐλπίδος τοῦ Ἰσραὴλ τὴν ἅλυσιν ταύτην περίκειμαι.

21 Οἱ δὲ πρὸς αὐτὸν εἶπον, Ἡμεῖς οὔτε γράμματα περὶ σοῦ ἐδεξάμεθα ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας· οὔτε παραγενόμενός τις τῶν ἀδελφῶν ἀπήγγειλεν ἢ ἐλάλησέ τι περὶ σοῦ πονηρόν.

22 Ἀξιοῦμεν δὲ παρὰ σοῦ ἀκοῦσαι ἃ φρονεῖς. περὶ μὲν γὰρ τῆς αἱρέσεως ταύτης γνωστόν ἐστιν ἡμῖν ὅτι πανταχοῦ ἀντιλέγεται.

15 Vnde quum audissent fratres de rebus nostris, prodierũt nobis in occursum vsque ad Appii forum ¨& Tres tabernas: quos quum vidisset Paulus, gratiis actis Deo, sumpsit fiduciam.

16 Quum autē venissemus Romam, Centurio tradidit vinctos ¨præfecto exercituum: sed permissum est Paulo vt habitaret ¨seorsim, cum milite qui ipsum custodiret.

17 Factum est autem vt tertio post die conuocaret Paulus Iudæorum primos: qui vbi cōuenissent, dixit eis, Ego, viri fratres, quũ nihil fecerim aduersus populum aut ritus patrios, vinctus traditus sum ¨Hierosolymis in manus Romanorũ.

18 Qui quæstione de me habita, volebāt me dimittere, quòd nullum sit in me crimen capitale.

19 Sed cōtradicentibus Iudæis, coactus sum appellare Cæsarē: ¨non *tamen* quasi habeā de quo gentem meam accusem.

20 Ob hanc igitur causam vos aduocaui, quos viderem & alloquerer. nam propter spem Israelis circundatus sum ¨hac catena.

21 Illi verò dixerũt ei, Nos neque literas accepimus de te ex Iudæa: neque adueniens quisquam fratrum annuntiauit aut loquutus est aliquid de te mali.

22 Velimus autem ex te audire quæ sentias. nā de secta ista notum est nobis vbique *ei* cōtradici.

15 Et inde quum audissent fratres, occurrerunt nobis usque ad Appij forũ ac Tres-tabernas: quos quũ vidisset Paulus, gratias agens Deo, accepit fiduciam.

16 Quum autem uenissemus Romam, permissum est Paulo manere sibimet cum custodiente se milite.

17 Post tertiũ autem diem cōuocauit primos Iudæorum: quũmque conuenissent, dicebat eis, Ego, uiri fratres, nihil aduersus plebem faciens, aut morē paternum, uinctus ab Ierosolymis traditus sum in manus Romanorum.

18 Qui quũ interrogationē de me habuissent, uoluerũt me dimittere, eo quòd nulla esset causa mortis in me.

19 Cōtradicētibus autē Iudæis, coactus sũ appellare Cæsarē: nō quasi gentem meā habēs aliqd accusare.

20 Propter hanc igitur causam rogaui uos uidere & alloqui. propter spē enim Israel catena hac circundatus sum.

21 At illi dixerunt ad eum, Nos neque literas accepimus de te à Iudæa: neque adueniens aliquis fratrum nuntiauit, aut loquutus est quid de te malum.

22 Rogamus autē à te audire quæ sentis. nā de secta hac notum est nobis quia ubique ei contradicitur.

15 Et Tres tabernas, καὶ τριῶν ταβερνῶν. Hic quoque locus in Appia via situs est, & eius meminit Cicero in epistolis ad Atticum.

16 Præfecto exercituũ, στρατοπεδάρχῃ, Id est præfecto prætorio, vt Latini vocant. Seorsim, καθ' ἑαυτόν. Id est, Non in publica custodia, sed in priuato hospitio, quod sibi videlicet cōduxerat. Vulg. barbarè, Sibimet. Erasmus, Solus, nec rectè, nec perspicuè. Est autē Hebraismus in verbo μένειν pro habitare seu degere.

17 Hierosolymis, ἐξ Ἱεροσολύμων. Id est, Hierosolymis abducendus.

19 Non *tamen* quasi, οὐχ ὡς. Huiusmodi eclipsin particulæ TAMEN annotauimus Mat.2.v.6. Est autē hoc additum à Paulo ne putarent Iudæi ipsum constituisse criminari gentem suam apud Cæsarem, quũ hoc vnum potius ageret vt nullo hostium incommodo causam Christi & innocentiam suam tueretur.

20 Hac catena, τὴν ἅλυσιν ταύτην. Sic ergo liber erat, vt tamen captiuitatis signa, id est cōpedes, circũferret,

Ταξάμενοι δὲ αὐτῷ ἡμέραν, ἧκον πρὸς αὐτὸν εἰς τὴν ξενίαν πλείονες, οἷς ἐξετίθετο διαμαρτυρόμενος τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, πείθων τε αὐτοὺς τὰ περὶ τοῦ Ιησοῦ ἀπό τε τοῦ νόμου Μωσέως καὶ τῶν προφητῶν, ἀπὸ πρωῒ ἕως ἑσπέρας.

23 Quum igitur constituissent ei diem, venerunt ad eum in hospitium complures, quibus "cum testificatione exponebat regnum Dei, "studens eis persuadere quæ de Iesu Christo sunt, ex Lege Mosis & Prophetis, à mane vsque ad vesperam.

23 *Quum constituissent autem illi diem, uenerũt ad eum in hospitium plures, quibus exponebat testificans regnum Dei, suadénsque eis de Iesu ex Lege Moysi & Prophetis, à mane usque ad uesperam.*

Καὶ οἱ μὲν ἐπείθοντο τοῖς λεγομένοις, οἱ δὲ ἠπίστουν.

24 Et alii quidē assentiebantur iis quæ dicebantur, quidam verò non credebant.

24 *Et quidam credebant iis quæ dicebantur, quidã uerò non credebant.*

Ασύμφωνοι δὲ ὄντες πρὸς ἀλλήλους, ἀπελύοντο, εἰπόντος τοῦ Παύλου ῥῆμα ἕν, ὅτι καλῶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐλάλησε διὰ Ησαΐου τοῦ προφήτου πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν,

25 Quum autem inter se discordes essent, discesserunt, quũ Paulus "hoc verbum dixisset, Rectè sanè Spiritus sanctus loquutus est per Esaiam Prophetam patribus nostris,

25 *Cúmque inuicē nõessent cõsentientes, discedebant, dicente Paulo unũ uerbum, Quia bene Spiritus sanctus loquutus est ꝑ Esaiam Prophetam ad patres nostros,*

Esa.6.c.9
matth.13.b.14
mar.4.b.12
luc.8.b.10
iohan.12.f.40
rom.11.a.8

Λέγον, Πορεύθητι πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον, καὶ εἰπὲ, Ακοῇ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε· καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε.

26 Dicens, ‖Vade ad populum istum, & dic, "Auditu audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & non cernetis.

26 *Dicens, Vade ad populũ istum, & dic ad eos, Aure audietis, & non intelligetis: & uidentes uidebitis, & non perspicietis.*

Επαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσὶ βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν· μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῖς ὠσὶν ἀκούσωσι, καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσι, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς.

27 Pinguefactum enim est cor populi huius, & auribus grauiter audierunt, & oculis suis "cōniuerunt: ne cernant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & conuertantur, & sanē eos.

27 *Incrassatum est enim cor populi huius, & auribus grauiter audierunt, & oculos suos compresserunt: ne forte uideant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & conuertantur, & sanem eos.*

Γνωστὸν οὖν ἔστω ὑμῖν ὅτι τοῖς ἔθνεσιν ἀπεστάλη τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ, αὐτοὶ καὶ ἀκούσονται.

28 Notum ergo sit vobis, missam esse Gentibus hanc Dei salutem, & ipsos audituros.

28 *Notum ergo sit uobis quoniam Gẽtibus missum est hoc salutare Dei, & ipsi audient.*

Καὶ ταῦτα αὐτοῦ εἰπόντος, ἀπῆλθον οἱ Ιουδαῖοι, πολλὴν ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς συζήτησιν.

29 Quũ ergo hæc dixisset, exierunt Iudæi, multam habentes inter se disceptationem.

29 *Et quum hæc dixisset, exierũt ab eo Iudæi, multam habẽtes inter se quæstionem.*

Εμεινε δὲ ὁ Παῦλος διετίαν ὅλην ἐν ἰδίῳ μισθώματι· καὶ ἀπεδέχετο πάντας τοὺς εἰσπορευομένους πρὸς αὐτόν·

30 Mansit autem Paulus biennium totum in proprio conducto: & excipiebat omnes qui ad ipsum ingrediebantur:

30 *Mansit autem biennio toto in suo cõductu: & suscipiebat omnes qui ingrediebantur ad eum:*

Κηρύσσων τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ διδάσκων τὰ περὶ τοῦ Κυρίου Ιησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάσης παῤῥησίας ἀκωλύτως.

31 Prædicans regnum Dei, "ac docens quæ sunt de Domino Iesu Christo cum omni libertate, nemine prohibente.

31 *Prædicans regnum Dei, & docens quæ sunt de Domino Iesu Christo, cum omni fiducia, sine prohibitione.*

23 Cum testificatione, διαμαρτυρόμενος. Id est, Argumentis idoneis adhibitis probans regnũ Dei à Prophetis prædictum aduenisse. Studens persuadere, πείθων. Multis tamen non persuasit, sed hoc refertur ad eius conatum, qui etiam minimè fuit inanis.

25 Hoc verbum, ῥῆμα ἕν. εἷς pro τις sæpe iam obseruauimus: sed videtur loco demonstratiui pronominis hic poni, sed tamen non sine emphasi, quoniam nihil æquè tum hos tum illos commouit quàm hæc verba.

26 Auditu, ἀκοῇ. Vel, Auditione, vt rectè vertit Hieronymus. Vulgata, Aure. Erasmus, Auribus. Vide Matthæum cap.13.b.14.

27 Conniuerunt, ἐκάμμυσαν. Id est, videre se dissimularunt quod vel inuiti cernebant, atque adeo noluerunt hoc videre.

31 Ac docēs, καὶ διδάσκων. Hic quoque ponitur καὶ in epexegesi, quēadmodum alibi sæpe annotauimus. 10

Epiſtola Pauli Apoſtoli ad Romanos.

Παύλου τοῦ Ἀποστόλου ἡ πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολή.

Κεφάλαιον α΄.

ΑΥΛΟΣ δοῦλος Ἰησοῦ 1
Χριστοῦ, κλητὸς ἀπόστολος,
ἀφωρισμένος εἰς εὐαγγέλιον Θεοῦ,

NOVA INTERP.

CAP. I.

AVLVS seruus Ieſu Chriſti, ex *Dei* vocatione Apoſtolus, ‖ ſeparatus ad *prædicandũ* Euangelium Dei,

VETVS.

CAP. I.

1 PAVLVS *ſeruus Ieſu Chriſti, uocatus Apoſtolus, ſegregatus in Euangelium Dei,* Act.13.a.2

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 Paulus, Παῦλος. De Pauli nomine diximus quid nobis videatur Act.13.b.9. Seruus, δοῦλος. Id eſt διάκονος, miniſter. Neque enim ſeruus hoc loco opponitur libero, ſed munus ac officiũ declarat, quemadmodũ apud Hebræos nomen עבד latè patet. Pertinet autem hoc ad ſuſceptum argumentum, ne Paulus accuſari poſſit πολυπραγμοσύνης, quaſi videlicet aliena curet, & quæ ad ſe nihil attinent. Ideo Paulus quod in genere dixerat, ſpeciali nomine poſtea explicat, quum ſe Apoſtolum dicit. Itaque vel ex hoc loco apparet quàm acutus fuerit in explicando Paulo Origenes, cui nonnulli nihil non tribuunt. Nam quum quatuor adferat rationes cur ſe ſeruum dicat Paulus, nulla eſt quæ planè non ſit ἀπροσδιόνυσος. Seruum, inquit, ſe vocat modeſtiæ cauſa. Imò verò vt audientiam impetret, eam authoritatem prætexit qua nihil fuit honorificentius, vt planè hic titulus poſſit omnium Cæſarum ac regum magnificentia auguſtior videri. Vel quia factus eſt omnia omnibus. Id verò quorſum ad hunc locum attinet? Vel quòd ab vxoris ſeruitute, ex eius conſenſu, tranſiſſet in ſeruitutẽ Chriſti. Miram certè argutiam, cui etiam confirmandæ non pudet illum torquere quod non de coniugio, ſed de ſeruili conditione diſſeruit Apoſtolus 1.Cor.7.d.21. Vel, inquit, quia iam non carni, ſed ſpiritui ſeruiebat: quanuis nondum plena hæc eſſet libertas. Nempe hoc eſt rem acu tangere. Neque verò quum hæc dico, quicquam volo Patrum authoritati detrahere: ſed ſanè, quod ad me attinet, Origenem iſtum nõ poſſum bona cõſcientia inter eos Patres collocare quos velim imitari. Itaque non pudebit illius errata paſſim refellere, nullo (ita me bene Deus amet) obtrectandi ſtudio, ſed quòd impurum ſcriptorem exoptem aut ex lectorum manibus excuti, aut ſummo cum iudicio à ſtudioſis tractari. Ieſu Chriſti, Ἰησοῦ Χριστοῦ. Exiſtimat Eraſmus ex Ambroſio tacitè opponi Moſen Chriſto: ſed hoc quoque mihi nõ videtur dictum ſuo loco. Ex *Dei* vocatione, κλητὸς. Id eſt, Dei gratia ac etiã mandato deſignatus ad fungendum Apoſtoli munere. Duo igitur efficit Paulus. Nã præterquã quod explicat apertius quod in genere dixerat, omnẽ etiã ambitionis ſpeciem vitat, & Romanos ad legendam hanc epiſtolam cõpellit, tanquam ex Dei ipſius mandato perſcriptam. Cæterùm quid vocationis nomine ex Hebræorum idiotiſmo intelligatur, alibi expoſuimus. Hic tamen ſciendum eſt hoc nomine non ſignificari ipſam miniſterii Apoſtolici functionem, aut vitæ genus, quemadmodum accipitur 1.Cor.7.d.20, & Epheſ.4.a.1, & alibi ſæpe: ſed oſtendi potius à quo ſit hæc dignitas in Paulum collata, nimirum à Deo, & quidem ex ſingulari beneficentia, quũ ille non modò non ambiret hunc honorẽ, ſed etiã, Chriſtum perſequendo, dignus eſſet qui periret, nedũ qui aliis iter ad vitã cõmonſtraret, vt ipſe explicat 1.Cor.15.a.9. Deinde notandum diſcrimen à Græcis theologis annotatũ inter participiũ κεκλημένον & κλητὸν nomen, quod à Latinis explicari non poteſt, apud quos Vocatus nunquã tranſit in nomẽ. Nam κεκλημένος etiã dicitur qui vt vocetur à Deo, tamẽ non reſpõdet, i. cuius vocatio non eſt efficax: κλητὸς verò propriè qui Deo vocanti paret, & reipſa eſt quod dicitur: quæ tamẽ differentia nõ eſt perpetua, vt apparet ex Mat.22.b.19, ſed videtur hoc loco fuiſſe obſeruanda: quamobrem etiã noluimus κλητὸν Vocatum hoc loco interpretari, nequis participiũ eſſe putet, cuius non ea vis eſt quæ nominis. Quod autem attinet ad differentiam inter Vocari & Congregari annotatam ab Auguſtino, quaſi illud conueniret Eccleſiæ, iſtud verò ſynagogæ, eam ſanè non puto huic loco accommodatam, aut etiam ſatis firma ratione niti, quum Vocandi verbo toties vtantur Prophetæ, & Eſa.48.b.12. Dominus Iſraelem cõpellans, diſertè dicat ישראל מקוראי, id eſt ad verbum, Iſrael mi vocate. Apoſtolus, ἀπόστολος. Id eſt legatus, vt alibi expoſuimus. Sed tamen quicunque ad miniſterium docendi in Eccleſia vocabantur, nõ poterant dici Apoſtoli, vt qui à Prophetis, Euangeliſtis, paſtoribus ac doctoribus, ac multo etiam magis à diaconis & gubernatoribus diſtinguantur, vt Epheſ.cap.4.b.11: niſi quum generalius accipitur, vt Phil.2.d.25. Sed cur Apoſtolũ ſe Paulus diſertè vocat? nempe vt oſtendat ſe nihil ab officio ſuo alienum facere Romanis erudiẽdis, neq; etiã Romanis licere hãc doctrinã impunè aſpernari. Separatus, ἀφωρισμένος. i. ad prædicãdi Euãgelii munus à Deo conſtitutus. Quòd autẽ ſcribit Origenes in hunc locũ de præuiſis à Deo Pauli laboribus, non modò ineptiſſimum, ſed etiam falſiſſimum eſt. Sed & in eo hallucinatus eſt Eraſmus, quòd poſt Ambroſium putauit in participio ἀφωρισμένος alluſiſſe Paulum ad ſectam Phariſaicam. Neque enim (vt rectè ex erudito illo Capnione obſeruauit beatæ memoriæ vir Martinus Bucerus) Phariſæi dicti ſunt à פרס quaſi ſeparatos dicas: ſed פרשים vocabantur, à פרש, quod declarat Enarrare, vnde מפרשים enarratores. Ad

prædicandum Euangelium Dei, εἰς τὸ εὐαγγέλιον Θεοῦ. Quia quisquis fidelis est, dici potest in Euangelium Dei (id est ad credendum Euangelio) selectus: ideo quasi περιφραστικῶς addidi participium, vt planior esset sententia. Constat enim Paulum ita voluisse definire cuiusmodi sit Apostolicum illud munus cuius mentionem fecerat. Quòd si hæc definitio vera est, miror sanè qua fronte ausit Romanus ille Antichristus Apostolicam authoritatem iactare.

(Ὃ προεπηγγείλατο διὰ τῶν προφητῶν αὐτοῦ ἐν γραφαῖς ἁγίαις)	2 "Quod antè promiserat per Prophetas suos in Scripturis sanctis)	2 *Quod antè promiserat per Prophetas suos in Scripturis sanctis)*
Περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, (τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματος Δαβὶδ κατὰ σάρκα·	3 "De Filio suo, ("facto "ex semine Dauidis, "secundum carnem:	3 *De Filio suo, qui factus est ex semine Dauid secundum carnem:*
Τοῦ ὁρισθέντος υἱοῦ Θεοῦ ἐν δυνάμει, κατὰ Πνεῦμα ἁγιωσύνης, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν) Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.	4 "Declarato Filio Dei "potẽter "secũdũ Spiritũ sãctificationis, "p resurrectionẽ à mortuis) "*nẽpe* Iesu Christo Domĩo nostro.	4 *Qui prædestinatus est Filius Dei in virtute, secũdũ Spiritũ sanctificationis, ex resurrectione mortuorũ Iesu Christi Domini nostri.*

2 Quod antè promiserat, ὃ προεπηγγείλατο. Origenes nescio quid monstri tegit hoc loco, quasi nimirum hæc dicta sint ad distinctionem alterius Euangelii quod æternum vocetur in Apocalypsi, cum quo apparuerit Christus ordini Euangelico: & huc etiam detorquet Danielis & Ezechielis quosdam locos. Ego verò non agnosco aliud Euangelium quàm hoc ipsum cuius minister fuit Paulus: & non modò periculosum esse dico (vt ipse Origenes inquit) ista chartis committere, sed etiam planè impium.

3 De Filio suo, περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Explicat Paulus quæ sit illius Euangelii substantia cuius se ministrum dixerat, & quod à Deo promissum esset per Prophetas. Omnia igitur, inquit, tendunt ad Filium Dei quẽ Deus mundo promissum exhibuit. Quum autem Filium Dei dicit, vtriusque naturæ coniunctionem declarat in vnam Christi personam, aduersus Nestorium: & rursus Filium à Patre quoad hypostasin manifestè distinguit, aduersus Sabellium. Deinde in iis quæ subiicit, vtranque vnius Christi naturã sigillatim asserit: adeo vt vix vllus sit in Scripturis locus in quo contineatur breuiore & certiore compendio quicquid nobis est de Christi persona credendum. Facto, τοῦ γενομένου. Vel, Orto. Sic enim malim interpetari quàm Nato vel Genito, (vt post Vallam conuertit Erasmus) quasi scriptum sit γεννηθέντος vel γεγεννημένου. Nam disertè etiam Veteres non natum, sed factum & interpretantur & explicant, vt Tertullianus in Praxeam, Irenæus lib. 3. capite 32, aduersus hæreses, Vigilius in Eutychetem libro 5, & Augustinus libri 2. De Trinitate capite 5, aliisque multis locis: & multo certè apertior est hæc interpretatio, aduersus eos omnes tum qui humanam Christi naturam oppugnarunt, vt Marcionem, Valentinum & alios: tum qui è cælo corpus in Mariam intulisse tradiderunt, quorum hæresin nostra memoria nonnulli renouarunt: tum etiam aduersus Hebionem, & cæteros qui Christum putarunt ex hominis coitu conceptum: quum Paulus hoc loco & Galat. cap. 4. versu 4, non dicat Christum γεννηθέντα, sed γενόμενον: quo verbo vsus est etiam Iohannes quum omnia diceret per Verbum esse facta, ipsum autem Verbum carnem esse factum. Fateor tamen Matthæum capite 1. versu 16, & 2. versu 1, & 4, vti verbo γεννᾶσθαι: sed ita vt manifestè sit positum pro τίκτεσθαι, id est nasci, sicut suo loco annotauimus. Duobus tamen locis, nempe Matthæi capite 1. versu 20, & Lucæ capite 1. versu 35, de ipso conceptu dicitur: qui Spiritui sancto tribuatur, ex quo nimirum Christus conceptus est in Maria: ita tamen vt nusquam illum genuisse dicatur Spiritus sanctus, vt qui eum ex sua essentia non generauerit, sicut ex patribus gignuntur filii, sed ex Virginis substantia in ipsius vtero vi sua condiderit, id est, non patris generantis partes, sed duntaxat causæ propositam materiam formantis, in Christi conceptu peregerit. Ideo Paulus & Iohannes propriè omnino dixerunt eum γενέσθαι, id est factum esse, & veteres illi theologi non minus verè quàm eleganter & acutè Christum diuinæ naturæ respectu, ἀμήτορα, id est sine matre, humanæ autem naturæ ratione ἀπάτορα, id est sine patre, vocarunt. Vulgata addit pronomen ei, id est αὐτῷ, quod in nullis Græcis codicibus inuenio, nec etiam additur in vetustis Latinis: atque adeo prorsus videtur expungendum. Ex semine Dauidis, ἐκ σπέρματος Δαβίδ. Sæpe iam admonuimus appellatione Seminis, quod Hebræi vocant זרע, intelligi sobolem: quæ interpretatio valebit hoc etiam loco si τοῦ γενομένου conuerteris Nato vel Genito: sin autem interpretemur Facto, (quam expositionem maximè probo) semen Dauid non tantùm declarabit posteritatem Dauidis, id est Mariam virginem, sed ipsam etiam carnem de Virgine assumptam, quemadmodum Gal. 4. a. 4, dicitur factus ex muliere: aduersus eos qui cæleste corpus Christi esse tradiderunt, quod per Virginem quasi per canalem transierit. quæ hæresis fundamentum nostræ salutis funditus euertit, & disertè repugnat Spiritui sancto, promittenti fore vt ex lumbis Dauid & fructu ventris ipsius Rex ille noster exoriatur. Id autem etiam declarat præpositio ἐκ, de qua perpulchrè Bas. περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, κεφ. ε, vt dicemus alio loco Epistolæ ad Galatas.

Secũdũ carnẽ, κατὰ σάρκα. Id est, quatenus homo est. Caro enim hoc loco per synecdochen totã hominis naturam declarat, & quidẽ quatenus infirma est, (quæ tamen infirmitas dũtaxat fuit ad tempus) nõ autẽ quatenus corrupta, vt Ioh. 1. b. 14, & 1. Tim. 3. d. 16, & Heb. 5. c. 7, & 1. Pet. 3. c. 18. & 4. a. 1, & 1. Ioh. 4. a. 2, quãuis corporis duntaxat substantiã, nõ autẽ animam ex Virgine assumpserit. Itaque ineptè Origenes hoc loco carnẽ opponit animæ, quũ potius diuinæ naturæ opponatur. Sed rectè veteres annotãt hãc particulã omnino ĩdicare ex alia etiã natura Christũ esse æstimãdũ, ea nimirũ quæ paulo pòst explicatur. Nã alioquin cur hoc Paul⁹ adiecisset?

4 Declarato, τοῦ ὁρισθέντος, i. ἀποδειχθέντος, vt Act. 2. d. 22, καὶ ἀποφανθέντος, demonstrato & manifestato, vt explicat Chrysostomus, & Tertullianus in Praxeã. Nã definitione, quæ ὅρος à Græcis dicitur, solẽt obscura explicari. & non dissimili ratione modũ ὁριστικὸν vocant grãmatici, i. finiendi seu indicandi, quod certum aliquid indicet ac explicet, vt rectè obseruat Erasmus. Alioquin τὸ ὁρίζειν significat suis finibus circũscribere, seu definire, itẽ certo scopo destinare, atque adeo quippiã decernere ac constituere. Itaque Vulg. Prædestinatum conuertit, pro quo Origenes mauult legere Destinatũ. Quia, inquit, prædestinatur qui nondũ est, destinatur qui est. Sed hæc distinctio potest eo refelli quod Christus apertè dicitur προεγνωσμένος, 1. Pet. 1. d. 1. 2, officii tamẽ, nõ autẽ essentiæ diuinæ ratione, quia officii respectu nõ minus dici potest προορισθεὶς quàm ὁρισθείς. Quid quod Epiphanius κατὰ Θεοδοτιανῶν legit προορισθέντος? sed corrupto fortassis exemplari. Vtcunque sit, nullus hic locus est differendi de prædestinatione, vel destinatione, quum potius propositum sit Paulo ostendere quibus testimoniis Christus sit approbatus vt verus & naturalis Dei Filius. Rectius itaque Tertull. in Praxeã, Declaratum conuertit, quem nos sumus sequuti, quanuis Augustinus Prædestinatum legat & interpretetur, lib. De præd. sanctorum cap. 15.

Potenter, ἐν δυνάμει, Hebraicè בגבורה. pro quo Vetus interpres ad verbum, In virtute. Erasmus autem

Cū potētia, quia ἐν interdū pro σὺν accipitur, vt sæpe annotauimus. Chrysostomus ἐν pro διὰ interpretatur, & δύναμιν exponit virtutem qua edita sunt à Christo tot prodigia, quæ idcirco δυνάμεις dicuntur. Etsi autem verum est istis signis fuisse diuinam Christi virtutem quasi sigillo quodam obsignatam, tamen non videtur hæc explicatio huc pertinere: & (quod tanti viri pace dixerim) in tota huius loci dispositione coacta est eius interpretatio. Putat enim Apostolum quatuor argumentis confirmare Christi diuinitatem, nempe ex Prophetarum oraculis, ex eo quòd ex semine Dauid (id est ex Virgine) sit natus, ex Spiritu testificante, & demum ex resurrectione. Atqui ex his argumentis primum aliò spectat, nempe ad verbum προεπηγγείλατο, secundum verò adhibetur non diuinitati, sed humanitati confirmandæ: (vt antè ostendimus) tertium autem nusquam hîc inuenio. Dicendum enim fuisset καὶ κατὰ πνεῦμα ἁγιωσύνης, aut certè in posteriore membro καὶ ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν. Fateor tamen copulatiuas sæpe omitti, sed non fuit tamen perturbāda pulcherrima illa ac optimè distincta primùm totius Christi, deinde vtriusque naturæ sigillatim adhibita descriptio, & quidem adiuncto vtrinque necessario argumento. Est igitur ἐν δυνάμει coniungendum cum participio ὁρισθέντος, aut cum υἱοῦ θεοῦ: quam posteriorem interpretationem si sequamur, pro Potenter conuertemus Potente. Vtramuis autem interpretationem amplectamur, opponitur Dei gloria ac potens illa virtus quæ mortem superauit, infirmitati carnis, secundum quam Christus factus, natus, passus, mortuus ac sepultus est: quo modo Ambrosius rectissimè (meo quidem iudicio) hunc locum explicauit. Nam quòd Erasmus eousque hanc antithesin porrigit vt meminerit etiam impuritatis ac concupiscentiarum carnis, atque adeo Spiritum sanctificantem dicat carnis immunditiæ opponi, hactenus Christo quadrat, vt in ipso conceptus momento, sciamus carnem quam Christus assumpsit, ab omni labe puram fuisse, quum virtute Spiritus sancti Verbum carni coniungeretur. Secundum Spiritum sanctificationis, κατὰ πνεῦμα ἁγιωσύνης. Quidam existimant Christi naturarum descriptionem desinere in δυνάμει, & ista coniungunt cum participio ἀφωρισμένος, separatus: quasi dicat Apostolus se fuisse prædicando Euangelio selectum per Spiritum sanctum post Christi resurrectionem. Sed hæc distinctio præterquam quòd planè est violenta, & nullius codicis authoritate nititur, sententiam quoque peruertit. Cur enim Paulus diceret Christum esse declaratum Filium Dei, nec eam declarationem explicaret, quum præsertim humanam naturam, de qua multo minus ambigebatur, tamen existimarit aliquo argumento confirmandam? Itaque hanc distinctionem prorsus repudio. Cæterùm per Spiritum sanctificationis intelligi Spiritum sanctum, aut potius Spiritus sancti virtutem, qua persusa est Ecclesia quum iam Christus in cælos ascendisset, (ex quo optimè videlicet intelligitur Christum non modò non esse mortuū, sed planè Deum esse cum Patre regnante) non facilè crediderim, his de causis quas in mediū propono, vt lector sequatur quod probabilius videbitur. Primùm omniū, si hanc interpretationem sequamur, κατὰ πνεῦμα non rectè conuerterimus Secundum Spiritum, quum potius dicendum sit, Per Spiritum. Ego verò κατὰ πνεῦμα pro πνεύματι vel διὰ τοῦ πνεύματος nusquam memini legere. Deinde quum hîc manifestè opponantur κατὰ σάρκα & κατὰ πνεῦμα, res ipsa videtur sanè postulare, vt sicut appellatione Carnis humana natura intelligitur, sic etiam nomine τοῦ πνεύματος alteram Christi naturam, id est diuinam θείαν accipiamus: quia Christi personā certum est hoc loco describi ab Apostolo, eius videlicet doctrinæ fundamentum quam tradere constituit. Neque verò nouum est aut inusitatum Spiritus appellatione ipsam Dei οὐσίαν intelligere, siue θεοῦ δύναμιν, vt exponit idem noster Apostolus 2. ad Corinthios capite 13. versu 4, veluti locum hunc explicans: quam Tertullianus in libro De carne Christi, spiritualem substantiam vocat: & carnali meritò opponit, quum Deus disertè dicatur esse πνεῦμα, Iohannis capite 4. versu 24, & passim in Scripturis: atque adeo nominatim altera Christi natura hoc nomine declaretur, vt 1. Petri capite 3. versu 18, & 1. ad Timotheum cap. 3. versu 16. Fuit autem optima ratio cur potissimum πνεύματος (id est Spiritus) nomine vteretur Paulus. Nam quia dixerat κατὰ σάρκα, non autem κατ' ἄνθρωπον, vt ipsam hominis naturam crassam ac imbecillam declararet, sic vt sibi constaret antithesis, oportuit illum quærere vocabulum aliquod quo diuinæ naturæ vis illa summa & planè incomprehensibilis significaretur. Nullum verò commodius occurrere poterat quàm hoc ipsum quod vsurpauit. Addidit autem ἁγιωσύνης (id est sanctificationis) nomen, certam ob causam, quæ & ipsa dignissima est quam intelligamus. Quum enim hæc resurrectio quam adfert pro diuinitatis argumento, ad humanitatem pertineat, videri posset ineptè Paulus colligere: quem nodum Origenes non satis aptè explicauit. Sciendum est igitur à Paulo ita considerari Christum, primùm vt hominem, deinde vt Deum, vt tamen illum nusquam discerpat. Itaque probaturus hominem esse, adhibuit argumentum ex quo colligeret alia ratione hominem esse quàm nos simus, vt qui sit conditus ex matris substantia, non autem generatus ex viri semine. Sic igitur in altera etiam parte, in resurrectione quæ carnis est, proponit vim illam Verbi considerandam non simpliciter & per se, (fuisset enim contentus vocabulo Spiritus) sed quatenus carni coniuncta, illā sanctificauit, & quodāmodo deificauit: qua ratione etiam dicit Dominus ipse Iohannis capite 6. ver. 63, Carnem suam nihil prodesse, Spiritum eum esse qui viuificet. Hic enim est Spiritus sanctificus qui carnem Christi tum in sese viuificauit, illi hypostaticè coniunctus: tum verò etiam nobis qui per fidem cum eo coaluimus, viuificam reddit. At enim (dicet aliquis) quid si quis ad hæc excepisset, Christum vel non resurrexisse, vel sua vi non resurrexisse? Respondeo, Paulum ad eos scribere qui de Christi historia nihil ambigerent, ac proinde ex hypothesi meritò argumentari. Ita (ni fallor) optimè omnia ad scopum accommodabuntur, constabit sibi tota antithesis, neque vlla erit in verbis violenta expositio. Accedit præterea Tertulliani & Ambrosii authoritas. Sic enim ille contra Praxeam hunc locum explicans, Qui factus est, inquit, ex semine Dauid secundum carnem, hic erit homo & Filius hominis: qui declaratus est Filius Dei secundum Spiritum, hic erit Deus & Sermo, Dei Filius. Ambrosius autē, Eum, inquit, qui erat Dei Filius secundū Spiritum sanctum, id est secundum Deum, quia Deus Spiritus est, & sine dubio sanctus, factum dicit iuxta carnem, Dei Filium ex semine Dauid. Quos locos ante me annotauit sanctæ memoriæ vir Ioachimus Vadianus in libro pro veritate carnis triūphātis scripto, cui titulū fecit Ἀνακεφαλαίωσιν. Per resurrectionē à mortuis, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν. Vulg. ad verbū, Ex resurrectione mortuorū. Eras. Ex eo quod resurrexit è mortuis. Ego perinde cōuerti acsi scriptū esset, δι' ἀναστάσεως, vt planior esset sētētia. Nā ἐκ præpositionē hoc loco id declarare ex quo seu per quod Christi diuinitas mūdo patefacta est ac cōprobata, cōsentiūt omnes ītetpretes: paucis quibusdā exceptis, qui putāt ἐξ ἀναστάσεως, idē declarare atq; μετὰ τὴν ἀνάστασιν, post resurrectionē, & hoc referūt vel ad participiū ἀφωρισμένος, (quā sententiā paulo antè refutaui) vel ad πνεῦμα ἁγιωσύνης, propterea quod post Christi resurrectionē illapsus est Spiritus sanctus. quā explicationē cur nō admitterē, dixi in proxima annotatione. Sic igitur ἐκ posita est pro διὰ. Sed quia Paulus nō dixit ἐξ ἀναστάσεως τῆς ἐκ νεκρῶν, sed ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν, i. Ex resurrectione mortuorū, nō aūt resurrectione à mortuis: ideo nonnulli hoc accipiunt de resurrectionē nō ipsius Christi, sed eorū quos scribit Matthæus cū Christo surrexisse, & apparuisse multis. Cuius opinionis author est Origenes, huc etiā suo more detorquens quod dixit Paulus, Christum primogenitū esse ex mortuis, & primitias dormientiū.

Sed quæso (vt nihil asperius dicam) quàm hoc longè petitum & quàm ineptum est? Itaque non agam pluribus in hac opinione refutanda. Alii de resurrectione fideliũ accipiunt, qui dicantur mortui Iesu Christi, vt ab infidelibus distinguantur: sed hoc quoque videtur ἀπροσδιόνυσον. Vult enim omnino Apostolus ex claro & insigni facto, non autem ex re futura, diuinam Christi, quanuis hominis, naturam ac virtutem asserere: vt certũ sit fundamentũ cui doctrinã Euãgelii superstruat. Siue igitur actiuè resurrectionem accipias, quòd sua vi Christus resurrexerit: siue passiuè, quòd eius caro excitata sit à Deo, corporaliter habitãte in ipsa, de ipsius Christi resurrectione hæc accipio. Neque est cur nos remoretur quòd Paulus non dixerit ἐξαναστάσεως τῆς ἐκ νεκρῶν, quũ sententiæ ipsius tenor manifestè ostendat quomodo hoc sit explicandum, & ita etiam possit alibi idem dicẽdi genus commodè exponi, vt 1.Cor.15.e.42, & Heb.6.a.2. *Nempe* Iesu Christo, Ἰησοῦ Χριστοῦ. Veteres ac recentiores hæc connectunt cum præcedentibus. Ideo Vetus interpres conuertit, Ex resurrectione mortuorum Iesu Christi: & Erasmus, Ex eo quòd resurrexerit à mortuis Iesus Christus. Ego malui Vallæ distinctionem amplecti, quam & ipse Erasmus in annotationibus non improbat. Itaque hæc connecto cum eo quod antè dixerat περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. quod & Græca facilè admittunt, nulla prorsus mutata distinctione, & multo planiorem sententiam habet. Sicui tamen libuerit à veteribus non discedere, is sciat positum esse antecedens relatiui loco, ex idiotismo Hebræorum, de quo sæpe iam diximus.

Δι' οὗ ἐλάβομεν χάριν καὶ ἀποστολὴν εἰς ὑπακοὴν πίστεως ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν, ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ.

5 Per quẽ accepimus gratiam & Apostolatũ ad obediẽtiã fidei, inter omnes Gentes, pro ipsius nomine:

5 *Per quem accepimus gratiam & Apostolatum ad obediendum fidei in omnibus Gentibus, pro nomine eius:*

6 Ἐν οἷς ἐστε καὶ ὑμεῖς, κλητοὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ)

6 Inter quas estis etiam vos, vocati à Iesu Christo.)

6 *In quibus estis & vos vocati Iesu Christi.)*

7 Πᾶσι τοῖς οὖσιν ἐν Ῥώμῃ, ἀγαπητοῖς Θεοῦ, κλητοῖς ἁγίοις. χάρις

7 Omnib⁹ qui Romæ estis, dilectis Dei, vocatis sãctis. Gratia

7 *Omnibus qui sunt Romæ, dilectis Dei, vocatis sanctis, Gratia*

5 Per quem, δι' οὗ: id est à quo. Nam præpositio διὰ hoc loco eam vim habet vt eum ipsum declaret non modò ex cuius authoritate, vt reliqui etiam ministri, sed etiã per quẽ sit designatus Apostolus: vt tacita sit inter Christum & homines antithesis, quam exposuit Gal.1.a.1. Gratiam & Apostolatum, χάριν καὶ ἀποστολήν. Id est, hoc beneficium eximiæ planè liberalitatis, quòd mihi omnium sanctorum minimo datum est euangelizare imperuestigabiles Christi diuitias, vt ipse explicat Eph.3.b.8. Idem quoque prædicandi Euangelii munus vocat χάρισμα 1.Tim.4.d.14, & 2.Tim.1.b.6. Itaque particula καὶ posita est in epexegesi: quasi dixerit Paulus Gratiã Apostolatus, vel, Gratiã, id est Apostolatũ. Explicat enim, aut, propter longum hyperbaton, repetit quod antè dixerat, se esse separatum in Euangeliũ Dei. Alii gratiã longius extendunt, nimirum quòd à Pharisaismo ad Christianismũ esset reuocatus. Alii (vt Origenes, suo more absurdissima quæque proponens) referunt ad patientiã laborũ, qua gratia factum sit vt copiosius laborauerit quàm alii. Erasmus pro Apostolatu maluit Apostolici muneris functionẽ interpretari, periphrasi (vt mihi videtur) non necessaria. Ad obedientiam fidei, εἰς ὑπακοὴν πίστεως. Id est, Vt homines fide obediant Deo. Nisi malimus Fidei nomine ipsam doctrinã Euãgelicã intelligere: quo sẽsu cõuertit Vet. interpres, Ad obediẽdũ fidei: & Eras. Vt obediatur fidei. Nã sic quoq; dicũtur fideliũ animi fuisse purificati ἐν τῇ ὑπακοῇ τῆς ἀληθείας διὰ Πνεύματος. i. eo ipso quòd veritati obedierũt per Spiritũ, 1.Pet.1.d.22. Cæterùm τὸ ὑπακούειν & τὸ κηρύσσειν (vt apparet ex hoc loco & ipsa verbi notatione) mutuò se respiciunt: quæ vel vna obseruatio satis firma est euertendis omnibus ἐθελοθρησκείαις, quas vulgò bonas intentiones vocant. Inter omnes Gentes, ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν. Hoc nonnulli ad ὑπακούειν referunt: ego malo connectere cum verbo ἐλάβομεν, ideo post πίστεως adscripsi distinctionem. Nam alioquin non cohæreret quod statim subiicitur de Christi nomine. Est autem hoc loco notandũ, hic quoque πάντας, id est omnes, pro quibusuis poni, (quam enallagen sæpissime annotauimus) & Iudæis opponi Gentes, quibus videlicet peculiariter designatus erat Apostolus ex Ecclesiæ consensu, vt scribit Gal.2.b.7.8 & 9. Pro ipsius nomine, ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Id est ἕνεκα τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, nominis eius causa: nempe vt eius nomen inter Gẽtes quoque innotescat: sicut explicatur 2.Thess.1.d.12. Itaque veri ministri dicuntur profecti ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος, & opponũtur mercenariis, 3.Ioh.b.7. Ambrosius interpretatur Pro eius nomine, id est vice ipsius, siue in ipsius nomine: quam interpretationẽ haud scio an Græca admittant, nisi nomẽ Christi pro ipso Christo accipias: vt hoc sit quod ait idẽ noster Apostolus 2. Cor.5.d.20, se ὑπὲρ Χριστοῦ πρεσβεύειν, id est Christi nomine fungi legatione. alioquin dicẽdum erat potius ἐν ὀνόματι αὐτοῦ, vt Mar.11.b.9. Quidam ὑπὲρ pro περὶ accipiunt: quo sensu conuertit Erasmus, Super ipsius nomine: ita vt hæc cohæreant cum εἰς ὑπακοὴν πίστεως, quasi scriptum sit, Vt inter omnes Gentes obediatur fidei quæ est de Iesu Christi nomine. Ego malo referre ad superiora, id est ad id quod dixerat se accepisse Apostolatum, vt inter omnes Gentes portaret Christi nomen: sicut loquutus est Dominus quum eum designasset Apostolum, Act.9.c.15. qui locus planè videtur istum explicare.

6 Vocati à Iesu Christo, κλητοὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Id est, Qui Dei beneficio estis Iesu Christi, siue in Iesu Christo adoptati. Itaq; si vocatos exposueris ἐπωνύμους, id est ex Christi nomine cognominatos, sicutà Christo Christiani denominantur, non satis expresseris eum quem Hebræi מקורא, theologi Græci, ac præsertim Paulus, κλητὸν vocant. Declarat enim non eum modò cui tribuitur vt re vera sit quod dicitur, sed etiam vt Dei merabenignitate sit eiusmodi qualis est: quemadmodum dicebat Paulus gratia Dei se id esse quod erat. Hoc modo explicandum etiam est illud Vocatis sanctis, quod subiicitur in proximo versiculo, quum eosdem dixisset, ἀγαπητοῖς Θεοῦ, dilectos Dei, id est Deo charissimos & quasi ipsius delicias: nẽpe vt intelligeremus hãc beneuolentiam inde oriri quòd Deus nos prior dilexerit, vt scriptum est 1. Ioh.4.b.10, & d.19.

7 Gratia sit vobis & pax, χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη. Nouam hic periodum incipio, adscripto puncto post ἁγίοις, quemadmodum in reliquis epistolis summo omnium codicum consensu legitur. Itaque post ἁγίοις subaudiendum est verbum ἐπιστέλλω. id est hanc epistolam mitto, Paulus videlicet Apostolus. Deinde sequitur ἀσπασμὸς τὴν ἐπιχαρὰν, subaudito verbo εἴη, quod expressimus, partim vt planior esset constructio, partim verò ne posthac possit huius loci vera distinctio deprauari. Nam alioquin manifestus esset solœcismus, quum potius dicendum fuerit χάριτα καὶ εἰρήνην, gratiam & pacem, prætermisso pronomine ὑμῖν, vobis.

Cæterùm vocabulū Gratiæ quæ ab Hebræis חן dicitur, non iam dona ipsa Dei, id est χαρίσματα, (vt paulo antè) sed fontem ipsum declarat vnde hæc beneficia promanant, nempe gratuitam illam Dei beneuolentiam, etiam quo tempore inimici eramus: nequis gratiam cum operibus præparationis, aut præuisis meritis (quæ Sophistæ vocant) conciliari posse putet, contrà quàm Paulus scribit infrà, capite 4. versu 4, & aliis innumerabilibus locis. Deinde huic beneuolentiæ subiungit εἰρήνην, pacem, quam vocant Hebræi שלום, id est omnium rerū felicem ac prosperam in Deo successum. Ita enim hoc vocabulum ab Hebræis vsurpari, sæpe iam annotauimus. Et Domino, καὶ Κυρίου. Quidam conuertūt, Et Domini, vt intelligamus Patrem nobis esse cum Christo communem: sed amplector potius eorum opinionem qui repetunt ἀπὸ præpositionem. Sic igitur Paulus precatur illis gratiam, vt simul explicet per quē nobis à Deo Patre detur hæc pax ac gratia, nimirū per Christum illum vnicum μεσίτην: neque verò Spiritum sanctum prætermittit, quum Spiritus sit ea ipsa gratia quæ à Patre ac Filio proficiscitur.

ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.	sit vobis & pax à Deo Patre nostro & Domino Iesu Christo.	*uobis & pax à Deo Patre nostro & Domino Iesu Christo.*
Πρῶτον μὲν εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὑπὲρ πάντων ὑμῶν, ὅτι ἡ πίστις ὑμῶν καταγγέλλεται ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ.	8 In primis quidem gratias ago Deo meo per Iesum Christum, super omnibus vobis, ꝙ fides vestra annuntiatur in toto mundo.	*8 Primùm quidem gratias ago Deo meo per Iesum Christum pro omnibus uobis, quia fides uestra annuntiatur in uniuerso mundo.*
Μάρτυς γάρ μού ἐστιν ὁ Θεός, ᾧ λατρεύω ἐν τῷ πνεύματί μου, ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, ὡς ἀδιαλείπτως μνείαν ὑμῶν ποιοῦμαι·	9 Testis enim mihi est Deus, cui seruio spiritu meo in Euangelio Filii ipsius, quòd indesinenter meminerim vestri:	*9 Testis enim mihi est Deus, cui seruio in spiritu meo in Euāgelio Filij eius, quòd sine intermissione memoriam uestri facio:*
Πάντοτε ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου δεόμενος εἴπως ἤδη ποτὲ	10 Semper in precibus meis rogans vt, siquo modo tandem	*10 Semper in orationibus meis obsecrans siquo modo tandem*

8 In primis quidem, πρῶτον μὲν. Vel (vt Vulgata & Erasmus), Primùm quidem: neque requiritur vt aliquæ aliæ distributionis partes sequantur. Nàm particula πρῶτον simpliciter declarat hoc esse sermonis initiū. Q.d. Paul⁹, Vt loquēdi initiū faciā, gratias ago, &c. Sic T. Liuius historiā inchoās, Iā primùm omniū, inquit, satis cōstat, &c. Sed & aliis locis annotauimus πρῶτον ita collocari vt nihil secūdū aut tertiū subiiciatur, vt infrà, cap. 3. a. 2, Mat. 10. a. 2, Mar. 3. b. 16, Act. 26. d. 20. Deo meo, τῷ Θεῷ μου. Annotauit quidē Origenes hāc loquutionem propriam esse fidelium, sed rationem tamen eius non intellexit. Putat enim huius loquutionis emphasin esse in Dei nomine, quia soli sancti verum Deum adorant: quum potius tota energia sita sit in pronomine Meus: sicut rectè annotarunt Græca scholia. Quòd fides vestra annuntiatur, ὅτι ἡ πίστις ὑμῶν καταγγέλλεται. Id est, Quòd ea sit vestra fides vt passim in Ecclesiis commendetur, & de vobis multus vbique sit sermo. Quòd autem Origenes ita etiā accipi hæc posse putat quasi dicat Paulus se gratias agere quòd fides Romanorum, id est doctrina quam erant amplexi, ea sit quæ in toto mundo prædicetur, planè violentum est ac detortum.

In toto mundo, ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ. Id est, passim per omnes ecclesias. Est enim hyperbole petita è medio. Itaque ꝙ Origenes de cælis philosophatur, quò etiā peruenerit rumor de Romanorū fide, & vbi quoq; prædicetur ea ipsa fides ac doctrina cui crediderant Romani: id inquā planè sapit Origenicam contemplationem.

9 Mihi, μου. In vno codice scriptū legimus μοι, ac fortassè rectius. Nā nō ita trita videtur hæc enallage, & vereor vt nimis coactum sit μου cōnectere cū ὁ Θεὸς per traiectionem, vt cōuertas, Testis enim meus est Deus: quāuis nōnihil venustatis habeat illa repetitio, quū dixisset, Gratias ago Deo meo. Cui seruio, ᾧ λατρεύω: id est ᾧ λειτουργῶ. Eras. Quē colo: rancidā illam duliæ & latriæ differentiā nobis obtrudēs, quū & apud idoneos scriptores δοῦλος & λάτρις synonyma sint, vnde λάτρειος μισθὸς apud Pindarum in Olympiis, Od. 10. Sed & passim in Scripturis hæc permutantur, vt Act. 20. d. 14. Infrà, 7. b. 6, & 12. c. 11, & 14. d. 18. Ephes. 6. b. 7. Phil. 2. c. 22. Col. 3. d. 24, & alibi sæpe. Vide Mat. 4. b. 10. Spiritu meo, ἐν τῷ πνεύματί μου. Id est, planè volens, & ex animo illi addictus. Quanuis enim tacita quædam sit antithesis inter cultum ceremonialem & spiritualem, tamen non eò puto Paulum respicere, sed huc potius vt fidem faciat se verum dicere, aduocato in testem Deo: cuius maiestatem ac gloriam quanti faceret, non potuit melius aut certius ostendere quàm ex ea diligentia qua vtebatur in annuntiando Euangelio sibi commisso. Quòd autē Origenes in hunc locū de carne & spiritu Legis disserit, huc etiā detorquēs dictū illud Pauli, Litera occidit, Spiritus est qui viuificat, id totū reiiciem⁹ in huius Epistolæ cap. 8. versu 3, vbi quàm ignotum fuerit Origeni beneficium Christi planum faciemus.

In Euangelio Filii ipsius, ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Id est promulgādo Filio ipsius: sicut dicit Apostolus se Christum prædicare, id est reconciliationem ac pacem per Christum: quia videlicet Christus est ipsa Euangelicæ prædicationis quasi materia ac substantia. Euangelium itaque hoc loco non significat doctrinam ipsam, siue illud quod annuntiatur, (vt plerunque solet) sed doctrinæ ipsius prædicationem, vt infrà, 15. d. 19, & 1. Cor. 9. b. 14. Phil. 4. c. 15. quæ significatio non obseruata, Hieronymum & eos omnes fefellit qui existimarunt Paulum 2. Cor. 8. c. 18, quum diceret se ad Corinthios fratrem misisse cuius laus erat in Euangelio per omnes Ecclesias, de Luca agere & libris ab eo perscriptis. Meminerim, μνείαν ποιοῦμαι. Vel (vt Erasmus) Mentionem facio, quanuis hoc Ambrosio non placeat. Vulg. barbarè, Memoriam facio.

10 Vt, siquo modo, εἴπως. Hanc interpretationem sum amplexus ex duorum codicum authoritate, in quibus adscripta erat distinctio post δεόμενος, ita videlicet vt connectatur cum verbo ἐλθεῖν, & alia interiiciantur: quæ sententia simplex est & plana. Quanquam sic etiam potest hic locus explicari, Rogans siquo modo tandem, &c. vt veniam ad vos. ita vt ὥστε subaudiatur ante ἐλθεῖν, vt infrà, versu 28. & iungatur cum εὐοδωθήσομαι. Vulgata barbarè, Veniendi ad vos. Superest vt variam huius loci distinctionem annotemus. Nā alii post ποιοῦμαι adscripto puncto, sequentia connectunt cum δεόμενος: alii connectunt omnia vsque ad προσευχῶν μου: quam distinctionē si sequamur, videbitur omnino redundare πάντοτε, quod etiā nō additur in Græco Chrysostomo: & fortassis irrepsit in contextum ex margine, vbi annotatū erat pro expositione aduerbii ἀδιαλείπτως.

εὐοδωθήσομαι ἐν τῷ θελήματι τοῦ Θεοῦ, ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς.

aliquando prosperum iter mi hi detur ex voluntate Dei, veniam ad vos.

aliquãdo prosperum iter habeã in uoluntate Dei, ueniendi ad uos.

11 Ἐπιποθῶ γὰρ ἰδεῖν ὑμᾶς, ἵνα τι μεταδῶ χάρισμα ὑμῖν πνευματικὸν εἰς τὸ στηριχθῆναι ὑμᾶς.

11 Expeto enim videre vos, vt aliquod impertiar vobis donum spirituale vt vos stabiliamini.

11 *Desidero enim uidere uos, ut aliqđ impertiar uobis gratiæ spiritualis ad confirmandos uos.*

12 Τοῦτο δέ ἐστι, συμπαρακληθῆναι ἐν ὑμῖν διὰ τῆς ἐν ἀλλήλοις πίστεως ὑμῶν τε καὶ ἐμοῦ.

12 Hoc est, ad communem exhortationem percipiendam apud vos, per mutuam fidem, vestram simul & meam.

12 *Id est, simul consolari in uobis, per eam quæ inuicem est fidem uestram atque meam.*

13 Οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, ὅτι πολλάκις προεθέμην ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, (καὶ ἐκωλύθην ἄχρι τοῦ δεῦρο) ἵνα καρπόν τινα σχῶ καὶ ἐν ὑμῖν, καθὼς καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν.

13 Nolim autem vos ignorare, fratres, me sæpe proposuisse venire ad vos, (sed prohibitum fuisse vsque adhuc) vt fructum aliquem haberem inter vos quoque, sicut & inter reliquas Gentes.

13 *Nolo autem uos ignorare, fratres, quia sæpe proposui uenire ad uos, (& prohibitus sum usque adhuc) ut aliquem fructum habeam & in uobis, sicut & in cæteris Gẽtibus.*

14 Ἕλλησί τε καὶ βαρβάροις, σοφοῖς τε καὶ ἀνοήτοις ὀφειλέτης εἰμί.

14 Et Græcis & barbaris, tum sapientibus tum insipientibus debitor sum.

14 *Græcis ac barbaris, sapientibus & insipientibus debitor sum.*

15 Οὕτω τὸ κατ᾽ ἐμὲ πρόθυμον καὶ ὑμῖν τοῖς ἐν Ῥώμῃ εὐαγγελίσασθαι.

15 Itaque prompta est mea facultas vobis quoque qui Romæ estis euangelizare.

15 *Itaque quod in me prõptum est & uobis qui Romæ estis euangelizare.*

Prosperum iter mihi detur, εὐοδωθήσομαι. Vulg. Prosperum iter habeam, id est εὐοδῶ. Sed non temere vsus est passiuo verbo Apostolus, vt significet prosperũ hoc iter à Deo concedi: quãuis hoc postea exprimatur. Itaque ne Erasmus quidem satis rectè interpretatur, Prosperum iter contingat. Vide 1.Cor.16.a.2.

12 Ad communem exhortationem percipiendam apud vos, συμπαρακληθῆναι ἐν ὑμῖν. Vulgata ad verbum, non obscurè modò, sed etiam barbarè, Simul consolari in vobis. Erasmus, Vt communem consolationẽ capiam in vobis. Ego verò D. Bucero & doctissimo interpreti assentior, qui exhortationem potius quàm cõsolationem conuertunt, quia de mutuò confirmandis animis hìc agitur. Deinde ἐν ὑμῖν accipio pro apud vos, propter illa quæ sequuntur. Nec sanè probo quod Chrysostomus tradit in hunc locum, indignum esse existimare Paulum potuisse Romanorum fide adiuuari: neque item quod existimat Ambrosius, Romanos quo tempore hæc scripsit Apostolus, nondum fidem Christi rectè tenuisse. Nam potius ex iis quæ hoc loco de iis Paulus commemorat, & infrà, 15.c.14, apparet egregiè fuisse instructos. Sed quum omnes ex parte cognoscamus, non dubium quin & illi ex Paulo partim multa intelligere, partim ea quæ intelligebãt, accuratius cognoscere: & Paulus etiam ipse (quantumuis excellens) ab Ecclesia illa tum erudiri magis ac magis, tum confirmari, illos etiam docendo, potuerit. Per mutuam fidem, διὰ τῆς ἐν ἀλλήλοις πίστεως. Mutuam videtur appellare qua & ipse illos, & illi vicissim ipsum iuuare possint. ideo maluit ἐν ἀλλήλοις pro εἰς ἀλλήλους dicere, quàm ἀλλήλων. Fidẽ autem vocat beneficii Christi notitiam.

13 Sed prohibitũ fuisse, καὶ ἐκωλύθην. Καὶ pro ἀλλὰ positum, sæpe iam annotauimus. Prohibitum autẽ se dicit vel à Satana, vt 1. Thessal.2.d.18: vel ab ipso sancto Spiritu, qui singulis rerum momẽtis moderatur, vt Act.16.b.6 & 7: vel quòd aliò vocaretur, dum nullam prædicandi Euangelii occasionem prætermittit: quam rationem maximè amplector, quòd ita omnino videatur Apostolus ipse explicare infrà cap.15.e.20 & 21. Sunt autem hæc ita interiecta vt sententiam veluti abrumpant. sicut in communi sermone multa eiusmodi hyperbata committuntur Neque est cur statim exclament nonnulli Paulum scatere hyperbatis & anantapodotis, quibus illam synchysin Homeri oppono, quo tamẽ certissimum est nullũ vnquã scriptorum magis facundũ extitisse. Sic igitur ille Iliados β, Ὣς ἔφατ᾽· Ἀργεῖοι δὲ μέγ᾽ ἴαχον, (ἀμφὶ δὲ νῆες σμερδαλέον κονάβησαν ἀϋσάντων ὑπ᾽ Ἀχαιῶν) μῦθον ἐπαινήσαντες Ὀδυσσῆος θείοιο. Vt interim taceã Hebræos solere etiam inter elegãtias numerare istas traiectiones, aut etiã nõnullas asperiores, vt Psal.40.b.11, & 139.b.14. Sicut autem Origenes diligens fuit in annotando hyperbato quod manifestissimum erat: ita in hac distribuenda constructione bis peccauit. Neque enim hæc reponit in suum locum, & putat etiam esse eclipsin relatiui οἷς in versiculo 15, quasi videlicet καθὼς & οὕτω mutuò se respiciant. Itaque sic ista collocat, Nolo vos ignorare quòd proposui sæpe venire ad vos, vt fructum aliquem haberem etiam inter vos, sicut & in cæteris Gentibus, Græcis simul ac barbaris, sapientibus & insipientibus quibus debitor sum: sed vsque adhuc sum prohibitus. Deinde quasi huius constructionis immemor, 14. versiculum ita connectit cum superioribus, quasi noua periodus inchoet à καθὼς. hoc modo videlicet, Proposui venire ad vos vt fructum aliquem haberem etiam inter vos, sed prohibitus sum vsque adhuc. sicut in cæteris Gẽtibus, Græcis simul, &c. quibus debitor sum. Ita, quantum in me est, paratus sum etiam vobis qui Romæ estis, euangelizare. Ego verò sic potius construo, Nolo autẽ vos ignorare, fratres, me sæpe proposuisse venire ad vos, vt aliquem fructum haberem etiam inter vos, sicut & inter reliquas Gentes: sed impeditus sum vsque adhuc. Et Græcis & barbaris, tum sapientibus tum insipientibus debitor sum. Itaque omnis mea facultas prompta est ad euangelizandum vobis quoque qui Romæ estis.

14 Tum sapiẽtibus, tum insipientibus, σοφοῖς τε καὶ ἀνοήτοις. Assentior illis qui hæc referunt ad singulares personas: illud autem, Græcis ac barbaris, ad nationes ipsas in genere comprehensas. Illud quidem certum est, Romanorũ appellatione ab Apostolo significari quicunque Romæ degebant, cuiuscunque gentis essent: vt liquet partim ex eo quòd Apostolus in genere salutem dicit iis qui Romæ sunt, partim etiam ex eorũ catalogo quos saluere iubet in extrema epistola.

15 Itaque, οὕτω. Vel, Ita pro itaque, quo modo apud ipsum Ciceronem vsurpatur hæc particula in

conclusionibus. Sic enim Cicero libro primo De natura deorum, Virtus, inquit, actuosa est: & deus vester nihil agens: expers virtutis igitur: ita, ne beatus quidem est. Quod autem Græca scholia in superiore versiculo subaudiunt ὥσπερ, & laborat Origenes vt ista in eandem periodum cogat, planè nihil est, quum sit potius in his verbis conclusio argumenti. Debitor sum, inquit Apostolus, & Græcis & barbaris. Id est, teneor ex Apostolico munere quod à Domino accepi quibusuis hominibus Christum annũtiare. itaque nihil magis expeto quàm apud vos quoque munere meo defungi. Subiicitur deinde anthypophora. Neque enim me pudet Euangelii. Prompta est mea facultas, τὸ κατ' ἐμὲ πρόθυμον. subaudi ἐστὶν, est. Vulgata, Quod in me promptũ est, obscurè quidem, sed fideliter tamen ad verbum expressa sententia. Neque enim τὸ κατ' ἐμὲ separandum est à πρόθυμον, neque hoc loco significat τοὐμὸν μέρος, vel ὅσον ἐπ' ἐμοὶ, id est pro virili, vel quantum in me est: sed illud ipsum significat quod in aliquo situm est, siue in alicuius facultate. Nisi simpliciter malimus explicare τὸ κατ' ἐμὲ per simplex pronomen ἐγὼ, vt in illo Platonis, libro De legibus secundo, τὰ μὲν τοίνυν ὑμέτερα, ἀκούειν, ὡς ἔοικεν, ἕτοιμα ἂν εἴη· τὸ δ' ἐμὰ, βούλεσθαι μὲν ἕτοιμα, δύνασθαι δὲ οὐ πάνυ ῥᾴδια. i. (doctissimo Budæo interprete) Vos quidem igitur audire, vt videtur, parati: ego autem velle quidem promptus, sed non perinde posse facilis. Sic igitur hunc etiam locum eleganter conuertas, Itaque promptus sum ego vobis quoque qui Romæ estis, euangelizare. Hæc autem phrasis non animaduersa, fecit vt hic locus à Græcis ipsis non rectè explicaretur, quorum alii putarunt ὀφειλέτης εἰμὶ repetendum esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ: quæ eclipsis planè est violenta in diuersa periodo: alii ὀφειλέτης εἰμὶ sine vlla repetitione coniunxerunt cum εὐαγγελίσασθαι, hoc modo, Et Græcis & barbaris teneor, itidem & vobis qui Romæ estis, pro animi mei promptitudine euangelizare. Quam interpretationem si sequaris, nõ satis cohærebit quod postea subiicitur, Nõ enim me pudet. Origenes verò alia etiam commenta excogitauit, de quibus paulo antè diximus. Latini verò Græcorum etiam errorem auxerũt, vt qui post τὸ κατ' ἐμὲ distinctionem adscripserunt, & quia verbum finitum deerat, verterunt πρόθυμον paratus, vel promptus sum: quasi idem declaret atque πρόθυμός εἰμι, vel προθυμοῦμαι: quæ enallage absurdior est quàm vt refutatione sit opus. Nihilo melior est (opinor) Vallæ sententia, qui putat πρόθυμον significare τὴν προθυμίαν. Inde etiam factum vt typographi Vulgatam editionem corrumperent, quum excuderent, Itaque (quod in me) promptum est & vobis: pro eo quod excudendum fuit sine parẽthesi, Itaque quod in me prõptũ est, &c. id est, quicquid situm est in me, id promptum est ad euangelizandum etiam vobis. Sic enim explenda est Græca oratio, οὕτω τὸ ὂν κατ' ἐμὲ πρόθυμόν ἐστι καὶ ὑμῖν τοῖς ἐν Ῥώμῃ εὐαγγελίσασθαι.

Οὐ γὰρ ἐπαισχύνομαι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ· δύναμις γὰρ Θεοῦ ἐστιν εἰς σωτηρίαν παντὶ τῷ πιστεύοντι, Ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ Ἕλληνι.	16 Non enim me pudet Euangelii Christi. potentia siquidẽ est Dei ad salutem cuiuis credenti, Iudæo in primis, tum etiam Græco.	16 *Non enim erubesco Euangeliũ. uirtus enim Dei est in salutem omni credenti, Iudæo primùm, & Græco.*
Δικαιοσύνη γὰρ Θεοῦ ἐν αὐτῷ ἀποκαλύπτεται ἐκ πίστεως εἰς πίστιν· καθὼς γέγραπται, Ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται.	17 Iustitia enim Dei per illud retegitur ex fide in fidem: sicut scriptum est, Iustus autem ex fide viuet.	17 *Iustitia enim Dei in eo reuelatur ex fide in fidẽ: sicut scriptum est, Iustus autem ex fide uiuet.* Abac. 2. a. 4

16 Potentia Dei, δύναμις Θεοῦ. Id est, organon Dei verè potens & efficax ad seruãdum: quamobrem etiã vocatur brachium Dei Esa. 53. a. 1. Sic ergo definitur Euangelium ab effectis, vt hic sit præcipuus huius epistolæ status. Tum etiam Græco, καὶ Ἕλληνι. Semel hoc dictum sit, apud Paulum, Græcorum nomine, quoties opponuntur Iudæis, omnes Gentiles (quos vocant) significari, orta nimirum hac loquendi consuetudine ex eo quòd maxima pars Orientis Græcè loquebatur.

17 Iustitia enim Dei, δικαιοσύνη γὰρ Θεοῦ. Quia Deus iustus est, ideóque iustitiæ amans & iniustitiæ hostis, necesse est vt quæ doctrina nos docet qua ratione iustitiam adipiscamur, illa quoque aditum ad salutem patefaciat. Rectè igitur Paulus argumentatur ab iis quæ sunt perpetuo vinculo necessariò cõiuncta. Sic igitur disponendus est status huius epistolæ, Nos à Deo per vnum Christum seruari si Euãgelio crediderimus. Cui propositioni subtexitur illa, Nos sola in Christum fide iustificari. Hæc autem diligenter cõsiderata, manifestè indicant quid vocabulo Iustitiæ Dei intelligatur, perfectio nimirum illa & summa integritas qua quisquis donatus est, sistitur coram Deo ἅγιος, ἄμωμος, καὶ ἀνέγκλητος, vt loquitur Paulus Coloss. 1. c. 22. id est sãctus, inculpatus, & qui nullius criminis possit postulari. Ea igitur à Paulo dicitur iustitia Dei, non modò quia gratuitum est Dei donũ, idque per imputationem, aut quia hanc largiendo Deus se iustum (id est fidelem ac veracem) præstat, sed etiam vt opponatur iustitiæ hominum, siue ex operibus, qua testatur Dauid nullum hominem iustificari: quum ne pater quidem ipse credentium Abraham de ea iure possit coram Deo gloriari, vt inquit Apostolus infrà, 4. a. 1. Retegitur, ἀποκαλύπτεται. Vulg. Reuelatur. Sed (vt opinor) Paulus non eo duntaxat nomine cõmendat Euangelium quòd in eo retegatur & spectandum proponatur quod antea ignorabant homines, fide nimirum quærendam esse in Christo eam iustitiam cuius vi à Deo salutem adipiscamur: sed quòd hanc iustificandi rationem ita proponat vt etiam reipsa exhibeat: vt hoc modo constet, Euangelium verè esse potentiam Dei in salutem, id est validum & efficax Dei instrumentum quo vtatur seruandis per fidem hominibus. Itaque pro consuetudine Hebræorum (de qua copiosius diximus Marci 8. b. 11, Lucæ 3. b. 7) ex antecedente intelligendum est consequens. Quòd igitur nonnulli hoc referunt ad bona opera, vel ad Spiritus sancti dona quæ sunt veluti indices iustitiæ Dei à nobis imputatæ, & doctrinã Euangelicam confirmant, mihi videtur parum appositum.

Ex fide in fidem, ἐκ πίστεως εἰς πίστιν. Id est, fide quæ quotidie incrementum accipiat: sicut Psal. 84. b. 7, occurrit simile dicendi genus. Nam sicut vnus est Deus, ita etiam vna est fides, sed quæ suis gradibus in nobis perficiẽda sit. Rectè itaque Clemens, Στρωματέων λόγῳ ε΄, Ἀπόστολος φαίνεται διπλῆν καταγγέλλων πίστιν, μᾶλλον δὲ μίαν, αὔξησιν καὶ τελείωσιν ἐπιδεχομένην. Apostolus, inquit, videtur duplicem fidem annuntiare, sed potius tamen vnicam tantùm annuntiat quæ per incrementa ad perfectionem contendat. Alii argutius interpretantur, quorum opiniones non est nostri instituti commemorare. Sed quid fides declaret apud Apostolum, necesse est semel explicemus, quoties quidem de fide quæritur qua iustificamur: propterea quòd apud Theologos paulò aliter accipitur hoc vocabulũ quàm apud alios authores: & multa Erasmus in hunc locum videtur non ita accommodatè disseruisse. Quidam igitur fidem interpretantur obediẽtiam qua fit vt homines, sicut polliciti sunt Deo, ita etiam ex ipsius voluntatis præscripto viuant: sicut à Cicerone definitur fides, dictorum ac conuentorum cõ

stantia & veritas. Sed de hac fide Paulū nō agere, vel illud ostēdit quòd vbique fidei opponit opera. Itaque valeant Sophistæ cum qualitate sua inhærente vel infusa, quoties de iustitia Dei quæritur. Alii fidem definiũt assensionem qua credimus verum esse quicquid vtrunque Testamentum nobis credendum proponit. Addunt etiam nonnulli quicquid præcipit credendum Ecclesia: neque interim definiunt quæ sint Ecclesiæ illius legitimæ notæ, sed sub specioso hoc nomine hominibus illudunt: quinetiam docent satis esse si in genere credant homines quod credit Ecclesia, nec de singulis explicandis laborant. At Christiani contrà nullum aliud fidei obiectum agnoscunt quàm verbum Dei scriptum: neque vllam aliam Ecclesiam quàm quæ vnius sponsi vocem audit: neque fidem illam implicitam aliud esse putant quàm diabolicā ἀναισθησίαν: quia nemo rei incognitæ, nisi fortassis per somnium, assentitur. Ac ne illam quidē propriè fidem esse dicunt qua iustificati pacem habemus, quum diaboli eam etiam fidem habeant, & contremiscant. Fidem igitur de qua hîc quæritur, esse definimus firmam illam & constantem animi persuasionem, qua certus est apud se vnusquisque fidelium non modò verum ac firmum esse in genere verbum Dei, ac præsertim promissiones Dei de gratuita per Christum reconciliatione: sed etiam istas (vt est à Spiritu sancto edoctus) credit ad se propriè ac peculiariter pertinere: qua, inquam, vniuersalem illam promissionem vitæ æternæ per sanguinem Christi omnibus credētibus acquisitæ, singuli amplectuntur, ac sibiipsis applicant. Hanc vnam fidem esse dicimus quæ nos & Christi & omniũ ipsius donorum, id est omnis perfectionis ac integritatis, summæque illius iustitiæ faciat per gratuitam imputationem participes: vt verè ac in solidum per eum gratis iustificati, pacem habeamus, facti hæredes Dei, ac Christi cohæredes. Deinde nos quoque per eiusdem Christi fide apprehensi Spiritum & peccato mortificari, & iustitiæ viuificari dicimus, vt incipiamus velle ac facere quæ Dei sunt: & cum fide, indiuiduo nexu coniungimus fiduciam, spem, patientiam, inuocationem, charitatem, ac bona opera, iustitiæ illius Dei non causas, sed effecta: quæ qui non habeat, falsò ac frustra se causam illarum virtutum (id est fidem) habere iactet. Hæc in summa est Apostolicæ doctrinæ summa, propter quam nos hodie immeritò à diabolo & Antichristo vexari, quum & certo fundamento, id est verbo Dei scripto, non autem hominum opinione aut consuetudine nitatur, & Deo totam salutis nostræ gloriam vendicet, nos quidem Deum cum suis sanctis Angelis ac beatis sanctorum spiritibus in cælis testem habemus: ad cuius tribunal ab immani Satanæ & mundi crudelitate prouocamus. Ex fide, ἐκ πίστεως. In Hebræo legitur באמונתו, id est ex fide sua, pro quo Græci interpretes (vt annotat Hieronymus) legerunt באמונתי, id est ex fide mea. Symmachus tamen rectè cōuertit ἐκ πίστεως ἑαυτοῦ. Sed Apostolus pronomen non expressit, partim quia propositum est illi in genere ostendere fidē iter esse ad vitam, partim quia hæc pronomina per se satis in Græco idiomate intelliguntur, quemadmodum etiam in Latino, adeo vt fere prætermitti soleant. Viuet, ζήσεται. Sic habent Hebræa & Græca, & vetusti quoque codices Latini. quum in nonnullis tum hoc loco, tum etiam Gal.3.v.11, corruptè legatur VIVIT. Est enim vis futuri temporis obseruanda, ex qua intelligitur vitam quandam futuram, eámque in omne tempus firmam & constantem promitti iustificatis ex fide.

Ἀποκαλύπτεται γὰρ ὀργὴ Θεοῦ ἀπ' οὐρανοῦ ἐπὶ πᾶσαν ἀσέβειαν καὶ ἀδικίαν ἀνθρώπων τῶν τὴν ἀλήθειαν ἐν ἀδικίᾳ κατεχόντων·

18 Palàm enim est ira Dei è cælo aduersus omnem impietatem & iniustitiam hominum, vt qui veritatem iniustè detineant:

18 *Reuelatur enim ira Dei de cælo super omnem impietatem & iniustitiam hominum eorum qui veritatem in iniustitia detinent:*

18 Palàm est, ἀποκαλύπτεται. Vulg. Reuelatur. Eras. Patefit: quasi videlicet hoc quoque retegatur per Euāgelium. nam proculdubio nihil æquè arguit mundum de peccato atque lux Euangelii. sed hoc tamen est κατὰ τι, nimirum quia irritatus Satan furit cum suis: quum alioquin arguere peccata, potius ad Legis quàm ad Euangelii ministerium pertineat. Sed quorsum hoc? assumeret enim Paulus hoc ipsum quod est in quæstione positum, nempe sitne Euangelium potentia Dei in salutem: id est, an per Euangelium Deus exerat virtutē suam seruandis hominibus. Hoc probaturus Paulus, dixit, fidem (cuius mutua est relatio cum Euangelii prædicatione) adferre nobis eam iustitiam quæ coram Deo nos approbet, ac proinde iter ad salutem ostendere. Nunc superest vt hoc probet, nos videlicet nullo alio instrumento quàm fide, hanc iustitiam consequi. Probatur autem hoc ex hac diuisione ἀμέσῳ, Aut per fidem, aliena iustitia nobis imputata, iusti sumus coram Deo, aut nostra iustitia, id est Legis diuinæ obseruatione. Atqui tota vita hominum clamat, Deum in homines è cælo iram suam effudisse. Non sunt igitur iusti homines in sese. Deus enim iustis non indignatur, sed iniustis. Cedo verò vnde ira ista Dei colligitur? Ex eo quòd homines laxatis habenis in omne scelus feruntur: quod liquidò apparebit siquis ad præscriptum Legis tum naturalis tum Mosaicæ vitam ipsorum exigat. Hoc est filum Paulinæ disputationis vsque ad caput tertium c.20, vbi hæc pars dilemmatis concluditur. Indicant autem hæc quomodo accipiendum sit verbum ἀποκαλύπτεται hoc in loco, nimirum pro manifestè apparet. Item quid declaret illud ἀπ' οὐρανοῦ, è cælo: in quo explicando veterum plerique intempestiuè profectò philosophantur, quum simpliciter significet Paulus, manifestius esse quàm vt quisquam inficiari possit, Dominum è cælo (vbi videlicet illum vel natura ipsa duce quærimus) in omnes ac singulos homines indignari. Considerat enim Paulus omnes homines quales sunt in sese, nimirum impii in Deum, & in alios homines iniusti. Videtur autem alludere ad Psalmum 97. Aduersus omnem, &c. ἐπὶ πᾶσαν ἀσέβειαν καὶ ἀδικίαν ἀνθρώπων. Id est, aduersus omnes impietatis ac iniustitiæ species quæ in hominibus extant, sicut infrà, versu 29, dicuntur homines pleni omni iniustitia: nisi malimus explicare per hypallagen, pro, Aduersus omnium hominum impietatem & iniustitiam. Aliis Hebraismum esse placet, de quo diximus Matth.24.b.15, pro, Aduersus omnes homines impios & iniustos. Sed in primis notandum est hæc ita accipienda non esse quasi aliqui sint homines qui non sint impii nec iniusti, quos Apostolus hic non arguat: sed ita potius vt sciamus omnes atque adeo singulos homines ab Apostolo vtriusque sceleris coargui. Id enim ita esse intelligendum, apparet ex eo quòd instituta est disputatio non modò aduersus omnes in genere, sed sigillatim aduersus singulos homines, vt in vno Christo salutem quærant. Quod etiā docet ipsa Apostoli conclusio, quæ vniuersaliter exprimitur infrà, cap.3.c.20. Apostolus itaque de misera hominum in sese conditione dicturus, vt iustitiam ex fide stabiliat, omnia illorum scelera ad duo capita reuocat, impietatem nimirum & iniustitiam: vt qui legem naturæ non aliter diuidat quàm Deus ipse decalogum (i. legis naturæ instaurationem) in duas partes distinxit. Impietas enim ad Dei cultum peruersum, iniustitia ad charitatem violatam pertinet. Deinde sigillatim vtrunque caput explicatur. nisi malimus vtrunque pro eodem accipere, id est pro religionis neglectu, quoniam in eo summa est iniustitia, vt sequente membro declaratur.

Vt qui detineant, τῶν κατεχόντων. Vulgata & Erasmus, Qui detinent. Sed res ipsa postulat vt articulus non

accipiatur διακριτικῶς, sed ἀπολογητικῶς: quem vſum alibi ſæpe annotauimus. Reddit enim rationem Paulus quare omnes homines dixerit eſſe iudicio Dei obnoxios, tum vt impios, tum vt iniuſtos: quia videlicet veritatem Dei iniuſtè detinent, ac planè ſunt rei ſacrilegii, quum eum quem Deum eſſe norunt, non tamen ita vt par eſt colant. Hoc non vidiſſe Origenem ac Sophiſtas, minimè miror, quum Pauli ſcopum ac totam ſeriem diſputationis non multo melius intellexerint quàm ſi Paulũ nunquam inſpexiſſent. Veritatem, τὴν ἀλήθειαν. Ita vocat Paulus quicquid lucis in homine relictum eſt: non vt hac duce in Dei gratiam redeant, (hoc enim eſt vnius Chriſti opus, qui ſolus vera lux eſt, via ac veritas) ſed vt ſuo ipſorum iudicio ſceleris conuincantur tum in Deum tum in homines: ſemen videlicet cognitionis Dei ad eum colendum, & diſcrimen aliquod iuſti & iniuſti: vnde lex illa naturæ orta, ad quam Paulus vitam hominum exigens, omnes ac ſingulos coarguit.

Iniuſtè, ἐν ἀδικίᾳ. Hebr. בחמס, pro quo ad verbum Vulgata & Eraſmus, In iniuſtitia. Eſt autem iniuſtitia ſuum cuique non reddere. Quum igitur veritas nos doceat vnum verum Deum vt omnipotentem & æternum colere, & nulli facere iniuriam, & huc quodammodo geſtiat ipſa veritas erumpere, iniuſtè faciũt homines quòd nec verum numen rite colant, nec ceſſent alii alios, atque adeo ſeipſos, lædere: & veritatem quaſi intus luctantem opprimãt quominus vim ſuam exerat. Accipitur ergo nomen ἀδικίας hoc loco latiore ſignificatione quàm in ſuperiore membro, ita videlicet vt omnia illa ſemel complectatur. Niſi totam ſententiam malimus ad religionis neglectum referre, de quo etiam mox propriè diſſerit vſque ad verſum 26.

Διότι τὸ γνωστὸν τοῦ Θεοῦ, φανερόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς· ὁ γὰρ Θεὸς αὐτοῖς ἐφανέρωσε.

19 Quoniam id quod de Deo cognoſci poteſt, manifeſtum eſt in ipſis: Deus enim eis manifeſtum fecit.

19 *Quia quod notum eſt Dei, manifeſtum eſt in illis: Deus enim illis manifeſtauit.*

Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου, τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται, ἥτε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θειότης· εἰς τὸ εἶναι αὐτοὺς ἀναπολογήτους·

20 Ipſius enim inuiſibilia, dum ex rebus conditis intelliguntur, ex creatione mundi perſpiciũtur, æterna *videlicet* eius tum potentia tum diuinitas: ad hoc vt ſint ipſi inexcuſabiles.

20 *Inuiſibilia enim ipſius, à creatura mundi, per ea quæ facta ſunt intellecta, conſpiciuntur, ſempiterna quoque eius virtus & diuinitas: vt ſint inexcuſabiles.*

Διότι γνόντες τὸν Θεὸν, οὐχ ὡς Θεὸν

21 Propterea quòd quum Deũ cognouerint, *tamen* vt Deum

21 *Quia quum cognouiſſent Deũ, non ſicut Deũ*

19 In ipſis, ἐν αὐτοῖς. Hæc eſt igitur veritas quæ iniuſtè detinetur. Sic autẽ malui cõuertere quã, Inter eos, vel, Apud eos, ſicut nonnulli fecerunt. Puto enim ſeruandã propriã ſignificationẽ præpoſitionis ἐν, vt ἐν αὐτοῖς idem valeat atque In ipſorum animis, & quaſi intra eos: quia hæc Dei notitia recondita eſt in intimis mentis penetralibus, vt velint nolint idololatræ, quoties ſeſe adhibent in conſilium, toties à ſeipſis redarguantur.

20 Dum ex rebus conditis intelligũtur, τοῖς ποιήμασι νοούμενα. Id eſt, cognita ex rerum conditarum contemplatione. Eraſmus ποιήματα interpretatur Opera, paulo obſcurius: quòd operum nomen latius pateat. Sed idem participiũ νοούμενα rectius conuertit per præſens Dũ intelligũtur, quàm per præteritũ Intellecta. vt Vet. interp.

Ex creatione mundi, ἀπὸ κτίσεως κόσμου. Siue Ex mundi fabrica. Neque enim creationem accipio pro actione creandi, ſed pro ipſo opificio. Vulgata, A creatura mundi: id eſt ab homine, vt non ſatis appoſitè nonnulli explicant: quum Paulus pulcherrima ſerie oſtendat quibus gradibus homo, intelligentiæ lucem ſequutus, ad æternam vſque Dei potentiam ac diuinitatem conſcendat. Primùm igitur (inquit) homo res conditas contemplãs, huc perducitur vt aliquem eſſe fateatur à quo hæc omnia ſint condita, & cuius virtute adminiſtrentur. Inde verò ad æternam eius potentiam ac diuinitatem prouehatur neceſſe eſt. Siquidem eum qui omnia condiderit, rebus omnibus cõditis antiquiorẽ, ac proinde æternũ eſſe oportet: & incredibilis iſta vis quæ tãtæ regẽdæ moli ſufficiat, excellẽtior ſit neceſſe eſt quauis alia etiã præſtãtiſſima virtute. Id ipſum autẽ eſt quod Deum vocamus: qui rurſus niſi vnus ſit, certè neq; is ſit qui omnia cõdiderit, neq; qui omnia adminiſtret: ac proinde neq; æternus, neque omnipotẽs, neq; αὐτάρκης, denique Deus nõ fuerit. Æterna *videlicet* eius tũ potẽtia, tũ diuinitas, ἥτε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θειότης. Vulg. Sempiterna quoque eius virtus & diuinitas. Eraſ. Ipſáque æterna eius potentia ac diuinitas. At ego exiſtimo particulam τε non copulatiuè, ſed per epexegeſin explicandam: & his verbis Paulum declarare quod ſit illud γνωστὸν τοῦ Θεοῦ, & quæ illius ἀόρατα quæ Deus hominibus patefecit, dum ſeſe illis contemplandum in rebus conditis, tanquam in ſpeculo quodam, exhibet. Ineptè igitur Origenes per inuiſibilia Dei intellexit inuiſibiles ſpiritus, & quicquid humanis oculis inaſpectabile Deus condidit. Eſt igitur ἀΐδιος δύναμις Atticè dictum vt ζωὴ αἰώνιος. Libet autem hîc ſubiicere, quaſi pro huius loci commentario, quæ ſcripſit Galenus, homo alioquin ſuſpectæ in religione fidei, libro De vſu partium tertio, Ἱερὸν λόγον ἐγὼ τοῦ δημιουργήσαντος ἡμᾶς ὕμνον ἀληθινὸν συντίθημι, καὶ νομίζω τοῦτ᾽ εἶναι τὴν ὄντως εὐσέβειαν, οὐχὶ εἰ ταύρων ἑκατόμβας αὐτῷ παμπόλλας καταθύσαιμι, καὶ τἄλλα μυρία μύρα θυμιάσαιμι, καὶ κασίας· ἀλλ᾽ εἰ γνοίην μὲν αὐτὸς, ἔπειτα δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις ἐξηγησαίμην οἷος μέν ἐστι τὴν σοφίαν, οἷος δὲ τὴν δύναμιν, ὁποῖος δὲ τὴν χρηστότητα. τὸ γὰρ κοσμεῖν ἐθέλειν ἅπαντα τὸν ἐνδεχόμενον κόσμον, καὶ μηδενὶ φθονεῖν τῶν ἀγαθῶν, τῆς τελεωτάτης χρηστότητος ἐγὼ δεῖγμα τίθεμαι. καὶ ταύτῃ μὲν ὡς ἀγαθὸς ἡμῖν ὑμνείσθω· τὸ δ᾽ ὡς ἂν μάλιστα κοσμηθείη πᾶν ἐξευρεῖν, ἄκρας σοφίας· τὸ δὲ καὶ δρᾶσαι πάνθ᾽ ὅσα προείλετο, δυνάμεως ἀηττήτου. Id eſt, Sacrum hunc ſermonem vt verum hymnum conditori noſtro compono, & hunc verum eſſe ipſius cultum ſtatuo, non ſi taurorum hecatombas multas ei ſacrificauerim, aut vnguenta multa vel caſias adoleuerim: ſed ſi tum ipſe cognouerim, tum etiam aliis expoſuerim quanta ſit eius ſapientia, quanta vis, quanta denique bonitas. Quòd enim omnia vltro voluit quanto fieri potuit ornatu concinnare, & nulli horum bonorum inuidet, ſtatuo eſſe perfectæ bonitatis demõſtrationẽ. Et hactenus quidem à nobis vt bonus celebrator. Rationẽ autem inueniſſe qua vniuerſa quàm optimè exornarentur, ſummæ ſapientiæ: & quæcunque prius decreuerat, ea quoque confeciſſe, eius demum vis eſt ac poteſtatis quæ nullo modo ſuperari poſſit. Ad hoc vt ſint, εἰς τὸ εἶναι. Meo iudicio non tantùm ſignificat Apoſtolus quid illã contemplationẽ conſequatur, ſed multo magis cur Deus velit hanc lucem in tenebris lucere, nempe vt homines nihil poſſint prætexere. Itaque nec Veteri interpreti aſſentior quòd conuertit Ita vt ſint, ὥστε εἶναι, nec Chryſoſtomo, qui ſolam cõſequutionem putat ita ſignificari. Et certè particula ITA in vetuſtis Latinis codicibus non additur.

21 *Tamen* vt Deum non glorificarunt, οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν. Hæc eſt ſumma iniuſtitia. Addidi verò parti-

culã TAMEN, quæ optimè conuenit huic loco, & interdum ex Hebræorum idiotiſmo deſideratur, vt diximus Matth.2.a.7, & Iohan. 10.f.30. Deinde aduerbium negans quod & ipſum erat Hebræorum more tranſpoſitum, (vt alibi eſt à nobis aliquoties obſeruatum, veluti Iohan.6.d.32 & 38) ſuo loco repoſuimus, quòd alioquin videretur membrum vnum deeſſe explendæ ſententiæ. Nam quum audis, Non vt Deum glorificarunt, ſtatim venit in mentem vt quæras, ſi non vt Deum, quomodo igitur glorificarint. Cæterùm Deum vt Deum glorificare is demum dicitur qui Deum colit eo cultu qui ipſius æternæ potentiæ ac diuinitati conueniat. qua in parte neceſſe eſt vt omnes homines ſe hallucinatos eſſe confiteantur: atque adeo Iudæi ipſi, partim in ceremoniis ipſis hærentes & opere operato, quod vocant: partim ſuis traditionibus ritus à Deo traditos corrumpentes. Eant nunc noſtri Phariſæi, & clamitent, bene fieri quicquid fit bona (quam dicunt) intentione.

ἐδόξασαν ἢ εὐχαρίστησαν· ἀλλ' ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία.

non glorificauerunt, neque gratias *ei* egerunt: ſed vani facti ſunt ¨in ratiocinationibus ſuis, & obtenebratum eſt deſipiens cor eorum.

glorificauerunt, aut gratias egerunt: ſed euanuerũt in cogitationibus ſuis, & obſcuratum eſt inſipiens cor eorum.

22 Φάσκοντες εἶναι σοφοὶ, ἐμωράνθησαν.

22 ¨Quum ſe profiteantur eſſe ſapientes, ſtulti facti ſunt.

22 *Dicentes enim ſe eſſe ſapiẽtes, ſtulti facti ſunt:*

23 Καὶ ἤλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος φθαρτοῦ ἀνθρώπου, καὶ πετεινῶν καὶ τετραπόδων καὶ ἑρπετῶν.

23 ¨Mutarunt enim gloriam ¨incorruptibilis Dei ¨in efformatam imaginem mortalis hominis, & volucrium, & quadrupedum, & reptilium.

23 *Et mutauerunt gloriam incorruptibilis Dei, in ſimilitudinem imaginis corruptibilis hominis, & volucrum, et quadrupedũ, & ſerpentium.*

24 Διὸ καὶ παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῶν καρδιῶν αὐτῶν εἰς ἀκαθαρσίαν, τοῦ ἀτιμάζεσθαι τὰ σώματα αὐτῶν ἐν ἑαυτοῖς.

24 ¨Quamobrem etiam ¨tradidit eos Deus ¨cupiditatib⁹ cordium ipſorum ad impuritatẽ, ¨vt fœdarent corpora ſua ¨inter ſe:

24 *Propter quod tradidit illos Deus in deſideria cordis eorũ, in immunditiã, ut cõtumelijs afficiant corpora ſua in ſemetipſis:*

In ratiocinationibus ſuis, ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν. Vel (vt vertit Eraſmus) Per cogitationes ſuas. niſi quòd Ratiocinationes malim interpretari. Huc enim homines cum ratione (quod aiunt) inſanientes deuenerunt, vt magis ac magis ſeſe vanos eſſe oſtenderent. Qua de re ſiquis legerit Ciceronis De natura deorum dialogos, & cum hoc Pauli loco contulerit, comperiet quàm meritò omnes à Spiritu Dei coarguamur impietatis. Interpretor autem ἐματαιώθησαν Vani facti ſunt, potius quàm Fruſtrati ſunt, cum Eraſmo: aut Euanuerunt, cum Vetere interprete: quia opinor Apoſtolum hoc vocabulo non tantùm declarare iſtos non effeciſſe quod ſperabant, ſed potius tam ſolicitè cogitando, nihil tandem niſi planè vanum & inane conſtituiſſe, idola videlicet, id eſt falſatum cogitationum falſa ſimulacra: quæ idcirco dicũtur nihil eſſe, 1.Cor.8.a.4, & ab Hebræis vocãtur הבלים. Accipio autem verbum ἐματαιώθησαν, quaſi in Hebræa coniugatione Hithpael vt ſi dicas, à ſeipſis fuiſſe in eam amentiam compulſos. quo modo etiam interpretor ſequẽtia verba ἐσκοτίσθη & ἐμωράνθησαν. Homines enim ſponte ſua ruunt in idololatriam, ad quam intelligendam & damnandam ſatis intus lucis haberent niſi eam vltro extinguerent, partim negligentia, partim improbitate: pro quo dixit Apoſtolus eos iniuſtè detinere veritatem Dei.

22 Quum ſe profiteãtur, φάσκοντες. Vel, Quum putarent. Nam apud Hebræos אמר, quod reſpondet τῷ λέγειν καὶ φάσκειν, accipitur etiam pro Intus & apud ſe aliquid conſtituere, vt Pſal.14.a.1. quanquam illud malo, vt inanis illa hominum iactantia hoc verbo φάσκειν ſignificetur. Quidam conuertunt, Qui profitebãtur ſe eſſe ſapientes: & hæc referunt ad varios omnium gentium philoſophos, quales celebrantur Gallorum Druides, Thuſcorũ Aruſpices, Græcorum Philoſophi, Ægyptiorum Sacerdotes, Perſarum Magi, Indorum Gymnoſophiſtæ, Iudæorum Rabbini. Hi ſunt enim præcipuè qui fœdis ſuperſtitionibus ſeſe totúmque vulgus imbuerunt, vt ex ipſorum libris & hiſtoriis apparet. Huc pertinet quod ait Cicero libro De natura deorum primo, Quis, inquit, tam cæcus in contemplandis rebus vnquam fuit vt non videret, ſpecies iſtas hominum collatas in deos aut conſilio quodam ſapientum, quò facilius animos imperitorum ad deorum cultum à vitæ prauite conuerterẽt: aut ſuperſtitione, vt eſſent ſimulacra, quæ venerantes, deos ipſos ſe adire crederent? Sed, vt cunque ſit, certum eſt omnes homines in genere hic reprehendi, vt qui ſibi ſapientiſſimi videantur in eo ipſo in quo ſe prorſus ſtultos & inſanos produnt: nempe in Dei cultu, quoties hîc vel tantillum ex ſuo cerebro auſi ſunt comminiſci: vt perpetua omnium ſeculorum hiſtoria oſtendit.

23 Mutarunt enim, καὶ ἤλλαξαν. Vulgata, Et mutauerunt. Eraſmus, Mutauerúntque. Mihi verò videtur καὶ pro γὰρ vſurpata. Incorruptibilis ἀφθάρτου. Eraſmus, Immortalis, qui tamen fatetur in Annotationibus, amplius aliquid ſignificare ἄφθαρτον quàm ἀθάνατον. Nam in ſacris præſertim literis φθορὰ non modò ad οὐσίαν, ſed etiã ad ποιότητα pertinet: quemadmodũ corrũpi dicitur animus vitiis, & perire etiam aliquis, qui tamen eſſe nõ deſinit, ſed eſt vitioſus aut miſerrimus: de quo plura dicemus 1.Cor.15.g.53, & ad Epheſios 4.g.22. In efformatam imaginem, ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος. Vulgata, In ſimilitudinem imaginis: quod eſt perobſcurum. Eſt autem Hebraiſmus qualem annotauimus Matth.24.b.15. Nam aſſimilatio imaginis hominis dicitur pro imagine ad formam hominis efficta, vt rectè conuertit Eraſmus, recedens tamen paulo longius à Græcis. Mutare autem gloriam Dei, eſt pro glorioſo Deo aliud amplecti. Et notanda eſt duplex atque adeo triplex antitheſis. opponitur enim natura ἄφθαρτος, id eſt omnis corruptionis expers, naturæ hominis tam variæ & inconſtanti: Deus omniũ rerum opifex, rei ne conditæ quidem, ſed effictæ duntaxat: Deus denique immenſa gloria ac maieſtate refulgens, rerum etiam abiectiſſimarum infimæ ac miſerrimæ conditioni. Hoc eſt igitur idololatrarum & ἐθελοθρησκευόντων, id eſt omnium hominum, acumen, quibus verbi Dei fax non prælucet.

24 Quamobrem etiam διὸ καὶ. Vulgata & Eraſmus prætermiſerunt particulam καὶ, quæ tamen non eſt otioſa: neque copulatiuè accipitur, ſed (vt in concluſionibus ſolet) oſtendit quàm firmum ſit & iuſtum quod in concluſione ponitur vel negatur. Indicat igitur Paulus quàm iuſta ſit pœna qua Dominus impios homines afficit, id eſt, quæ ſit peccati & ſupplicii analogia, ver.25 & 28. Deus (inquit) ab hominibus ſumma contumelia fuit affectus: æquum fuit igitur vt & ipſi à ſeipſis contumelia afficerentur. Deum cognitum noluerunt agnoſcere

homines pro Deo, neque cultum quem illi debebant exhibuerunt: æquum igitur fuit homines in iis tenebris versari, vt alii alios non agnoscerent, & mutuis iniuriis sese conficerent. Iam ergo incipit Apostolus ex secundæ tabulæ præscripto, id est ex mutuis hominum officiis, mundum redarguere. Et notandus est hic ordo summopere, vt intelligamus religionis contemptum, esse vitiorum & scelerum ac proinde omnium mundi calamitatum primariam originem, quam non potuit perspicere carnis prudentia. Atque vtinā hæc considerarent principes qui religionis curam nihil ad se pertinere putant, & propositis politicis legibus, fieri posse sperant vt iustitia ac proinde pax & trãquillitas inter ciues suos cõseruetur: quasi prius exhauriri possint riui quàm fons ipse obstruatur. Tradidit, παρέδωκεν. Sic vsurpatur etiā à Latinis Tradendi verbũ, vt à Cicerone lib. De fin. 1, Plerique (inquit) obiecta specie virtutis, tradunt se libidinibus constringendos. Tradit autem Deus vt iustus iudex. Cedo verò an qui facinorosum tradit carnifici, inuitus tradit, an volēs? an carnificum arbitrio ita exponit, vt pœnæ genus certis finibus non circunscribat? cuius denique vi & authoritate agit carnifex? an non iudicis? Neque tamen quum hæc dico, carnificis opus cum iudicis imperio confundo. Quorsum igitur nonnulli, vt veluti laboranti iustitiæ Dei subueniant, otiosam in Deo permissionem imaginantur? nempe ne Deus videatur malorum author. Id verò absit vt cuiquam bono vel in mentem veniat: sed cauendum est etiam atque etiam ne hæc præpostera modestia in summam arrogantiā desinat. Quum enim Scriptura non vereatur vbique Deo dare quòd impios excæcet, induret, seducat, tradat in reprobum sensum: præstat certè hæc fateri, & Deo gratias agere quòd nos respexerit, quàm vel pro reprobis litigare, vel nullam in Deo iustitiam agnoscere cuius causa non possit à nobis intelligi: denique modestiæ cuiusdam prætextu, magis ac magis friuolas ac falsas distinctiones cõminisci. Hæc igitur curiosis sinamus: nobis satis sit mysteria Dei adorare, & illũ precari ne nos pro nostris meritis in tentationē inducat, vt loquitur ipse Dei Filius. Vide infrà 9. d. 22. Cupiditatibus, ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις. Vulg. In desideria. Erasmus, Per cupiditates. Ego verò puto præpositiones ἐν & εἰς in hoc dicendi genere respondere literæ ל, quam Hebræi tertio casui præponunt. Et desiderii nomen potius πόθον quàm ἐπιθυμίας declarat.

Vt fœdarent, τοῦ ἀτιμάζεσθαι. Vel, vt corporibus suis fœdarentur. Nam ἀτιμάζεσθαι videtur passiuè potius accipiendum. Vulgata, Vt contumeliis afficiant. Erasmus, Vt ignominia afficerent. Inter se, ἐν ἑαυτοῖς. Vel, in sese. Theophylactus autem perinde interpretatur acsi scriptum sit ὑφ' ἑαυτῶν, id est à semetipsis. Vulgata, In semetipsis. Erasmus, Inter se mutuó.

25 Οἵτινες μετήλλαξαν τὴν ἀλήθειαν τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ψεύδει, καὶ ἐσεβάσθησαν καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα, ὅς ἐστιν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.

26 Διὰ τοῦτο παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰς πάθη ἀτιμίας· αἵ τε γὰρ θήλειαι αὐτῶν μετήλλαξαν τὴν φυσικὴν χρῆσιν εἰς τὴν παρὰ φύσιν·

27 Ὁμοίως τε καὶ οἱ ἄρρενες ἀφέντες τὴν φυσικὴν χρῆσιν τῆς θηλείας, ἐξεκαύθησαν ἐν τῇ ὀρέξει αὐτῶν εἰς ἀλλήλους, ἄρσενες ἐν ἄρσεσι τὴν ἀσχημοσύνην κατεργαζόμενοι, καὶ τὴν ἀντιμισθίαν, ἣν ἔδει, τῆς πλάνης αὐτῶν ἐν ἑαυτοῖς ἀπολαμβάνοντες.

28 Καὶ καθὼς οὐκ ἐδοκίμασαν τὸν Θεὸν ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει, παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰς ἀδόκιμον νοῦν, ποιεῖν τὰ μὴ καθήκοντα·

25 Vt qui Dei veritatem mutarint in mendaciũ, & coluerint ac seruierint rebus creatis, prætterito Creatore, qui est benedictus in secula. Amen.

26 Propterea, *inquā*, tradidit eos Deus fœdis affectibus. nam & fœminæ illorum mutarunt naturalem vsum in eum qui est præter naturam:

27 Similiterque etiam masculi, relicto naturali vsu fœminæ, exarserunt sua libidine alius in aliũ, masculi in masculos fœda perpetrantes, & compensationem (quam oportuit) erroris sui in sese recipientes.

28 Et sicut non visum est eis Deum in notitia retinere: *ita* tradidit eos Deus in mentem omnis iudicii expertem, vt faceret quæ minimè cõueniebat:

25 Qui cōmutauerunt veritatem Dei in mendacio, et coluerũt & seruierũt creaturæ potiꝰ quā Creatori, qui est benedictus in secula. Amen.

26 Propterea tradidit illos Deus in passiones ignominiæ. nā fœminæ eorũ immutauerunt naturalem usum in eum usum qui est contra naturam:

27 Similiter autē & masculi relicto naturali usu fœminæ, exarserunt in desideriis suis inuicem, masculi in masculos turpitudinem operantes, & mercedem (quam oportuit) erroris sui in semetipsis recipientes.

28 Et sicut non probauerũt Deum habere in notitia, tradidit illos Deus in reprobum sensum, ut faciāt ea quæ non conueniunt:

25 Vt qui Dei veritatē mutarint, οἵτινες μετ. &c. Vulg. & Eras. Qui. Ego verò illo modo cõuertere malui μετήλλαξαν, &c. vt ostēderē ista dici ἀπολογικῶς, & cũ proximo versiculo prorsus cohærere. Præterito Creatore, παρὰ τὸν κτίσαντα. Sic purè & eleganter conuertit Hilarius, libro De Trinitate 12. quod quum obseruarit Erasmus, miror eum maluisse interpretari, Supra eum qui condidit. Nā qui hoc modo loquitur, videtur confiteri homines Deo quoque cultum aliquem exhibuisse, sed ita vt secūdas demũ partes tenuerit. Apostolus verò ne hoc quidem hominibus cõcedit, sed eos potius coarguit quòd totũ illum cultum qui vni Deo debebatur, ad res creatas trãstulerint. Vulg. Potius quàm Creatori: sententia quoque non ineptè expressa, quanuis à verbis recesserit.

26 Propterea *inquam*, διὰ τοῦτο. Vel, Propterea *igitur*. Nam perspicuitatis causa non ineptè potest aliud adiungi, vt epanalepsis intelligatur: quod quum non animaduerteret Origenes, tantum abest vt obscura illustret, vt contrà quæ maximè sunt perspicua obscuret. Fœdis affectibus, εἰς πάθη ἀτιμίας. De præpositione εἰς diximus ver. 24. πάθη verò malui generali nomine affectus quàm angustiore vocabulo, cupiditates, vel obscurè, morbos, vel barbarè, passiones interpretari. Et ἀτιμία videtur hoc loco fœditatem potius quàm ignominiam declarare.

27 Compensationem, ἀντιμισθίαν. Id est mercedem quæ meritis respõderet. Plus enim est ἀντιμισθία quàm μισθός, vt rectè annotauit Erasmus. Errorem autem vocat πλάνην, id est aberrationē à recta via, quam natura ipsa commostrabat: nequis errorem putet vocari ἁμάρτημα, id est, peccatum per imprudentiam commissum.

28 Non visum est eis, οὐκ ἐδοκίμασαν: id est οὐκ ἔδοξεν αὐτοῖς. Sic enim τὸ δοκιμάζειν accipitur hoc loco, vt si Gallicè dicas, *Ils n'ont trouué bon*. Id enim demum probamus quod sentimus. Vulg. & Eras. ad verbum, Non pro-

barunt,nimium obſcurè. Deum in notitia retinere,τὸν Θεὸν ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει. Vel,Deũ agnoſcendo retinere. Vtrunque enim verum eſt,& vanis illis ſpeculationibus quæ tum ab humani ingenii futilitate, tum etiam ab arrogantia & improbitate proficiſcuntur,Deum quaſi ex notitia noſtra expelli : & econtrario , quo magis ſemel cognitus agnoſcitur, reuerentia videlicet & puro cultu , eo magis fieri nobis veluti familiarem. Vulgata ἔχειν conuertit Habere,non ſatis expreſſè.Eraſ.Vt Deum agnoſcerent,quaſi ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει nihil amplius declaret quàm ἐπιγινώσκειν, ſicut Latinis Habere in honore idẽ ſignificat atque Honorare.Sed fuit obſeruandum diſcrimen inter γινώσκειν & ἐπιγινώσκειν, hoc ſaltem in loco.Omnes enim, velint nolint, aliquam habent Dei notitiam,vt paulo antè oſtendit Apoſtolus: ſed Deum nulli agnoſcunt vt par eſt , ac proinde omnes ſunt iræ Dei obnoxii,niſi qui in Chriſto iuſtificati & ſanctificati ſeruantur. In mentem,εἰς νοῦν.Vulgata,Senſum,id eſt αἴσθησιν,quæ interpretatio præbuit occaſionem Sophiſtis hæc falſo exponendi de inferioribus animi facultatibus. Omnis iudicii expertem,ἀδόκιμον.Id eſt inſanam ac peruerſam: vnde fit vt extincta primùm cõſcientia,deinde etiam maxima ex parte ſublata ſyntereſi,homines tandem præcipites in omne ſcelus ferantur: quos ἀπηλγηκότας vocat Apoſtolus,Eph.4.e.19,& ſæpenumero mortuos in peccatis : in quibus videlicet ne ratio quidem illa naturalis faciat officium.Omnino enim veriſſimum eſt Ciceronis illud, Hominẽ naturæ obedientem homini nocere non poſſe.Quod quum ita ſit,quanuis nemo repentè peſſimus euadat, tamen certiſſimum eſt, nullos prorſus homines extare ,(ſi filios Dei excipias Spiritu ipſius ſanctificatos) in quibus non cernas manifeſta iſtius furoris veſtigia. Itaque non ſatis rectè videtur Eraſmus ἀδόκιμον νοῦν interpretari Mentem quæ propter ſcelera omnibus diſpliceat.Eſt enim hæc interpretatio nimium(vt ita dicam) diluta : contrà verò qui Reprobam mentem interpretantur A Deo reiectam , ſicut reprobos opponimus electis, videntur(meo quidẽ iudicio)multo ſeueriores quàm par ſit.Ita enim vel omnes homines inter reprobatos numerare oporteret, vel eos duntaxat excipere quos Dominus maturè ſanctificaret : id eſt antequam præcipites in hæc vitia ruerent. Nam aut hæc Pauli doctrina ad omnes homines ſigillatim pertinet, quatenus ſunt filii Adam,aut manca eſt ipſius diſputatio hac in parte:quod ſtatui nec debet,nec poteſt. Neque enim valet hæc conſequutio , Nonnulli legem naturæ violant,ii videlicet qui traditi ſunt in reprobum ſenſum, id eſt reprobati : ergo lege naturæ nemo iuſtificatur.Sed firmum erit argumentum hoc modo,Nemo legem naturæ implet,imò verò omnes(vt apparet ex flagitioſa ipſorum vita)ita inſaniunt vt præcipites in ſcelera ferantur: ergo neceſſe eſt homines aliunde quàm à lege naturæ,id eſt à ſeipſis,iuſtitiam ſperare. Noſtrum verò non eſt, certos fines aut temporum momenta Dei miſericordiæ præſcribere:& ipſa non modò promiſſionum formula , ſed etiam experientia cõuincit,Dominum interdum ex intimis etiam vitiorum gurgitibus electos vocare. Quid igitur? nempe ἀδόκιμον νοῦν hoc loco non debemus paſſiua ſignificatione accipere, pro mente à Deo citra vllam ſpem ſalutis reprobata: ſed actiuè potius,pro ea in qua ſit vis illa iudicii & rationis ſepulta: vt homo illa non vtatur , ſed quaſi ſublato boni & mali diſcrimine,pronus ad peccandum ruat.qua ſignificatione videtur idem vocabulum explicãdum, Tit.1.d.16.Itaque vt planius loquens,conſcientiarum paci conſulerem, malui vti periphraſi quàm cum Vetere interprete & Eraſmo Reprobam mentem interpretari.

29 Πεπληρωμένους πάσῃ ἀδικίᾳ, πορνείᾳ, πονηρίᾳ, πλεονεξίᾳ, κακίᾳ· μεστοὺς φθόνου, φόνου, ἔριδος, δόλου, κακοηθείας·

29 Oppleti omni iniuſtitia, ſcortatione, improbitate, auaritia, malitia: pleni inuidia, cæde, contentione, dolo, malignitate:

29 *Repletos omni iniquitate, malitia, fornicatione, auaritia, nequitia, plenos inuidia, homicidio, contentione, dolo, malignitate:*

30 Ψιθυριστὰς, καταλάλους, θεοστυγεῖς, ὑβριστὰς, ὑπερηφάνους, ἀλαζόνας, ἐφευρετὰς κακῶν, γονεῦσιν ἀπειθεῖς,

30 Suſurrones, obtrectatores, Dei oſores, cõtumelioſi, ſuperbi, glorioſi, inuẽtores malorũ, parentibus immorigeri,

30 *Suſurrones, detractores, Deo odibiles, contumelioſos, ſuperbos, elatos, inuẽtores malorum, parentibus non obedientes,*

31 Ἀσυνέτους, ἀσυνθέτους, ἀστόργους, ἀσπόνδους, ἀνελεήμονας.

31 Deſipientes, fœdifragi, charitatis expertes, implacabiles, immiſericordes.

31 *Inſipiẽtes, incompoſitos, ſine affectione, abſque fœdere, ſine miſericordia.*

32 Οἵτινες τὸ δικαίωμα τοῦ Θεοῦ ἐπιγνόντες, (ὅτι οἱ τὰ τοιαῦτα πράσσοντες ἄξιοι θανάτου εἰσὶν) οὐ μόνον αὐτὰ ποιοῦσιν, ἀλλὰ καὶ συνευδοκοῦσι τοῖς πράσσουσι.

32 Qui poſt Dei iura cognita, (nempe eos qui talia faciũt, dignos eſſe morte:) nõ ſolùm ea faciunt, ſed etiam facientibus patrocinantur.

32 *Qui quũ iuſtitiã Dei cognouiſſent, non intellexerunt quoniã qui talia agunt, digni ſunt morte: nõ ſolũ qui ea faciũt, ſed etiã q cõſentiũt faciẽtib⁹.*

29 Oppleti,πεπληρωμένους.Vulgata,Repletos.Retulit enim ad verbum παρέδωκεν. Malignitate, κακοηθείας.Sic rectius(vt opinor)Vetus interpres quàm Eraſmus,qui conuertit, Malis præditi moribus.Definit enim κακοήθειαν Ariſtoteles τὸ ἐπὶ τὸ χεῖρον ὑπολαμβάνειν πάντα,id eſt,vitium illud quibuſdam innatum,quo fit vt omnia in deteriorem partem accipiant.quo nomine à Plutarcho Herodotus acerrimè reprehenditur, inſcripto libello περὶ τῆς Ἡροδότου κακοηθείας.

30 Dei oſores, θεοστυγεῖς.Vulg.barbarè,Deo odibiles,pro Deo exoſos:quod eſt ἀπροσδιόνυσον,vt rectè obſeruat doctiſſimus interpres. Glorioſi,ἀλαζόνες.Vel,vani oſtentatores: vt fere ſolent errones & circulatores,quòd non poſſint ita facilè in mẽdacio deprehendi:vt is cui obiectũ eſt,En Rhodus, en ſaltus. Differt igitur hoc vitiũ à ſuperiore,quòd ἀλαζονεία verſetur in veritate ac mẽdacio,ὑπερηφανία verò in honore ac infamia.

31 Fœdifragi,ἀσυνθέτους:id eſt pactorum ac conuentorum immemores. Nam τὸ συντίθεσθαι Græcis etiam ſignificat paciſci. Vulg.Incõpoſitos,id eſt ἀτάκτους.Rectius doctiſſimus interpres inſociabiles vocat. Charitatis expertes,ἀστόργους.Vulg.Sine affectione:quum non omnis affectio ſit στοργή.Eraſmus longiore circuitu,Alieni à charitatis affectu. Intelligit autem Paulus στοργὰς φυσικὰς,vt parentum in liberos , mariti & vxoris , & alias eiuſmodi quas Stoici ſtultè inter vitia numerarunt. Implacabiles , ἀσπόνδους. Id eſt(vt rectè expreſſit Eraſmus)fœderis neſcii:cuiuſmodi vitium vocatur à Græcis μνησικακία,hodie inter aulicorũ virtutes numeratum.

32 Qui poſt Dei iura cognita , οἵτινες τὸ δικαίωμα τοῦ Θεοῦ ἐπιγνόντες. Vulg. & Eraſ. τὸ δικαίωμα τοῦ Θεοῦ vertunt iuſtitiam Dei,δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ: quum iuſtitia illud declaret quo iuſtus Deus eſt,δικαίωμα verò ſignificet ius ipſum à Deo poſitum,quod à philoſophis lex naturæ, à Iuriſconſultis ius gentium dicitur. Quanuis enim

Lex Moſis

Lex Mosis sit illius plana ac perfecta explanatio:tamen quum Apostolus aduersus omnes homines adhuc disseruerit,non possunt ista satis commodè de Lege Mosis intelligi. Vsus sum autem plurali numero vt magis perspicuè loquerer,& Dei potius dixi quàm Diuina,vt sciamus auctorem non autem materiam laudari. Quod autem attinet ad participium ἐπιγνόντες,non iam accipitur vt paulo antè,sed pro γνόντες. *Nempe* eos,ὅτι.Sic legunt omnia Græca exemplaria quæ nobis contigit inspicere:Vetus tamen interpres(quem etiam sequitur Cyprianus lib.1.epist.4)scriptum habet,Non intellexerunt quoniam qui talia faciunt, &c.i. οὐ συνῆκαν ὅτι, &c. quæ verba puto addita esse ad explanandam sententiam,quia nimirum paulo pòst legit οἱ ποιοῦντες & οἱ συνδοκοῦντες.de quo mox dicemus. Non solùm ea faciunt οὐ μόνον αὐτὰ ποιοῦσι. Isidorus in Græcis scholiis annotat nonnullos legere,οὐ μόνον οἱ ποιοῦντες αὐτὰ,ἀλλὰ καὶ οἱ συνδοκοῦντες τοῖς πράσσουσι.Id est(vt etiam vertit Vetus interpres)Non solùm qui ea faciunt, sed etiam qui consentiunt facientibus. Atqui præterquam quòd in omnibus vetustis codicibus reperitur ea lectio quam sequuti sumus,hiabit etiam contextus si ita legeris, nisi addas illud οὐ συνῆκαν,id est non intellexerunt,cum Vetere interprete.Deinde multo vberior est sententia quam sumus amplexi.imponit enim Paulus quasi colophonem istorum portentorum enumerationi, addito eo scelere quo nullum est maius,quum videlicet non contenti peccare,aliorum etiam scelera pro virili adiuuamus,& quidem aliqua cum voluptate. Patrocinãtur,συνδοκοῦσι.Id est συνηγοροῦσι,vt cõmodè(meo quidem iudicio)exponit Theophylactus,quem sum in eo sequutus. Alioqui τὸ συνδοκεῖν alibi conuertimus comprobare seu assentiri. Hîc verò quiddam amplius videtur significare, quum præsertim Chrysostomus duobus vtatur in illo declarando,nempe τῷ συμπράττειν καὶ ἐπαινεῖν. id est,socium esse in malè agendo, atque etiam peccantem laudare. Quibus etiam Græca scholia adiiciunt εἰς τὸ κακὸν παρακαλεῖν.id est,ad malum prouocare. Denique omnes consensionis species hoc vocabulo declarantur.

Κεφάλαιον β.

Διὸ ἀναπολόγητος εἶ ὦ ἄνθρωπε πᾶς ὁ κρίνων· ἐν ᾧ γὰρ κρίνεις τὸν ἕτερον, σεαυτὸν κατακρίνεις· τὰ γὰρ αὐτὰ πράσσεις ὁ κρίνων.

Οἴδαμεν δὲ ὅτι τὸ κρίμα τοῦ Θεοῦ

CAP. II.

1 QVapropter inexcusabilis es ô homo, quisquis *alios* dãnas. nã hoc ipso quòd damnas alterum, teipsum condemnas. eadem enim facis *tu* qui *alios* damnas.

2 Scimus verò iudicium Dei

CAP. II.

1 *PRopter quod inexcusabilis es ô homo omnis qui iudicas: in quo enim iudicas alterum, teipsum condemnas: eadem enim agis qui iudicas.*

2 *Scimus enim quoniam iudicium Dei*

IN CAP. II.

1 Quapropter,διό. Origenes ista cum proximis connectit vt prorsus cohæreant: & caput secundum incipit à Scimus verò iudicium Dei,&c.à cuius sententia non abhorret Erasmus.Si modò(inquit)superiore versiculo addatur οἱ,vt legamus hoc pacto, οὐ μόνον οἱ αὐτὰ ποιοῦσιν,ἀλλὰ καὶ συνδοκοῦσι.Ego verò non video(etiamsi ita legeris) quomodo non hiet tota illa periodus, vt diximus in penultima superioris capitis annotatione. Deinde etiamsi hoc concederem ita esse vt vult Erasmus: quis tamen non videt Origenem bis peccare quum hæc ita connectit? Paulum enim aliud hominum genus aggredi,satis ostendit vocabulum κρίνειν, quod significat reprehendere ac damnare:quum antea disertè ostenderit se aduersus illos agere qui & ipsi malè agunt,& malè agentes sua consensione iuuant.ex quo consequitur,ab Origene,quum ista connectit,diuersa prorsus argumenta coniungi.Deinde quod Paulus subiungit, Scimus verò iudicium Dei esse secũdum veritatem: quis est tam cæcus qui nõ videat adhiberi vt quod paulo antè præcesserat, confirmaret? Alter ergo hic est error Origenis,quòd coniunctissima dirimat.Itaque vulgatam distinctionem sequi maluimus quàm cum illo aberrare à scopo.Sed si hæc diuersa sũt(dicet aliquis)quorsum vtitur Apostolus particula διό,qua sanè indicat ea quæ dicturus est,à superioribus pendere? Respondeo,non contraria,sed diuersa hæc esse, nempe vt diuersas species in eodem genere coeuntes,ac proinde Paulum vtrique parti argumẽtum meritò adhibere à communi vtriusque ratione sumptum.Genus est,Legem violare,ac proinde iustum nõ esse,sed iræ Dei obnoxium.Ratio generalis est,nosse ius Dei,quòd videlicet qui hoc vel illud agant,digni sunt morte, & nihilominus contra ius Dei facere.Species diuersæ sunt:vna,apertè Legem Dei violare: altera, nonnihil habere æquitatis,& malè agentes reprehendere.Aduersus illos egit priore loco Apostolus,istos nunc aggreditur: vtrosque autem communi illa ratione confutat,ideóque vtitur particula διό. Quisquis *alios* damnas,πᾶς ὁ κρίνων. Vulg.Omnis qui iudicas.Erasmus,Quisquis es qui iudicas.Nos Damnandi vocabulo vti maluimus:primùm quia κρίνειν hoc loco accipitur pro Culpare & reprehendere,nec satis rectè à nonnullis restringitur ad iudices vel politicos vel ecclesiasticos:deinde vt seruarem paronomasiam quæ est in verbis Græcis κρίνεις & κατακρίνεις. Sed prudenter hoc quoque considerandum est,non esse propositum Paulo,eorum factum reprehẽdere qui aliorum vitia carpũt (neque enim hoc ad propositam disputationem facit, éstque,si rectè fiat,in primis laudabile)sed potius ostendere,ne eos quidem qui non assentiuntur malè agentibus,idoneam excusationem habere coram Deo,imò aduersus seipsos sentẽtiam ferre. Nam hoc ipso,ἐν ᾧ γάρ. Vulgata,In quo enim:quæ interpretatio est nimium angusta:quanuis & Græcis & Latinis quibusdam arrideat.Pertinet enim duntaxat ad eos qui eorundem vitiorum sunt rei:vt siquis impius impium,aut adulter adulterum reprehendat.quod non est perpetuum: quia fieri potest vt furari minimè velit qui furem damnet.Paulus autem in ipso genere paritatem istam non in criminis specie considerat:itaque posse fieri negat vt qui alium reprehẽdit,idcirco iustus sit coram Deo. Cur enim reprehendit? nempe quia iudicat eum malè agere,id est Legem violare:ecquis autem est qui Legem non violet aliqua in parte? Itaque quisquis alios damnat vt Legum transgressores, ipse seipsum eo ipso condemnat quòd alium damnet.In vno codice scriptum erat ἐν ᾧ γὰρ κρίματι,quo enim iudicio, & ita citatur hic locus à Hieronymo,extremo secundo libro in Ezechielem. Eadem enim,τὰ γὰρ αὐτά. Nõ inculcat Apostolus quod in extremo capite superiore dixerat,vt putauit Erasmus. Neque enim idem declarãt αὐτὰ & τὰ αὐτά,id est ea & eadem. Verùm cur ita loquitur,quum qui alios reprehendunt,non semper iisdem vitiis sint obnoxii? Huic obiectioni occurrit Paulus sequenti versiculo,quem idcirco diximus cum isto prorsus connectendum. Tu qui *alios* damnas,ὁ κρίνων. Vulg.Quæ iudicas,id est ἃ κρίνεις. Sed vetusti codices emendati scriptum habent QVI.

2 Scimus verò,οἴδαμεν δέ. Prudenter Paulus in hac tota disputatione non adhibet sententias ex verbo Dei petitas,(disserit enim aduersus omnes homines in genere, inter quos pauci admodum vel de ipso nomine verbum Dei cognouerãt)sed potius προλήψεις & communes illas notiones quas Deus in hominis natura ita insculpsit vt Satan eas prorsus delere nunquam potuerit.Cuiusmodi hæc est, Deum longè acutius omnia cernere quàm homines,& iustissimum esse scelerum vindicem.Quò etiam pertinet tritus ille apud Græcos versiculus,Πάντ' ἐφορᾷ Θεοῦ ἔκδικον ὄμμα.

ἐστι κατὰ ἀλήθειαν ἐπὶ τοὺς τὰ τοιαῦτα πράσσοντας.

3 Λογίζῃ δὲ τοῦτο, ὦ ἄνθρωπε ὁ κρίνων τοὺς τὰ τοιαῦτα πράσσοντας, καὶ ποιῶν αὐτά, ὅτι σὺ ἐκφεύξῃ τὸ κρίμα τοῦ Θεοῦ;

4 Ἢ τοῦ πλούτου τῆς χρηστότητος αὐτοῦ καὶ τῆς ἀνοχῆς καὶ τῆς μακροθυμίας καταφρονεῖς, ἀγνοῶν ὅτι τὸ χρηστὸν τοῦ Θεοῦ εἰς μετάνοιάν σε ἄγει;

Iac.5.a.3

5 Κατὰ δὲ τὴν σκληρότητά σου καὶ ἀμετανόητον καρδίαν, θησαυρίζεις σεαυτῷ ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς καὶ ἀποκαλύψεως δικαιοκρισίας τοῦ Θεοῦ·

Psal.61.d.13 matth.16 d.27, apoc.22.c.12

6 Ὃς ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ·

7 Τοῖς μὲν καθ' ὑπομονὴν ἔργου ἀγαθοῦ δόξαν καὶ τιμὴν καὶ ἀφθαρσίαν ζητοῦσι, ζωὴν αἰώνιον·

esse " secundum veritatem aduersus eos qui talia agunt.

3 Putas autem hoc, ô homo qui damnas eos qui talia faciunt,& facis ea, fore vt tu effugias iudicium Dei?

4 An " copiam benignitatis eius & tolerantiæ ac " lenitatis contemnis, " ignorans te benignitate Dei ad resipiscentiam " deduci?

5 Sed pro duritia tua & corde quod resipiscere nescit, " ‖ thesaurizas tibiipsi iram " in diem iræ & patefactionis " iusti iudicii Dei:

6 ‖ Qui reddet vnicuique " secũdum opera ipsius:

7 " Iis quidem qui perstant, " boni operis gloriam & honorem & immortalitatem, " *id est* iis qui quærunt vitam æternam:

est secundum ueritatem in eos qui talia agunt.

3 *Existimas autem hoc, ô homo qui iudicas eos qui talia agunt, & facis ea, quia tu effugies iudiciũ Dei?*

4 *An diuitias bonitatis eius & patientiæ,& longanimitatis contemnis, ignorans quoniam benignitas Dei ad pœnitentiã te adducit?*

5 *Secũdum autem duritiã tuam & impœnitens cor, thesaurizas tibi iram in diẽ iræ & reuelationis iusti iudicii Dei:*

6 *Qui reddet unicuique secundum opera eius:*

7 *Iis quidem qui secundum patientiam boni operis, gloriã & honorẽ & incorruptionem quærũt, uitam æternam:*

Secundum veritatem, κατ' ἀλήθειαν. Vel, ex veritate, id est ex vera æstimatione, non autem ex specie exteriore. Spectat ergo interiores motus Paulus, quos Deus intuetur, & hominum opiniones diuinis iudiciis opponit: quæ vera est ratio homines coarguendi, quanuis aut aliis aut sibiipsis iusti videantur. Seuerus es aliorum reprehensor, rectè quidẽ, sed mirũ est ni iisdẽ vitiis intus scateas quæ in aliis reprehẽdis: certè eorundẽ vitiorum semina in te inesse oportet si homo es: & vt non iisdẽ sceleribus sis obnoxius, neque hoc vel illo crimine contaminatus, tamen alia intus foues nihilo minus execranda coram Deo. Denique etiamsi tibi non sis conscius vllius sceleris, (quod tamen fieri non potest) quàm multa ducis pro virtutibus quæ coram Deo manifesta sunt scelera: & tu quoque, si propius inspiceres, scelera esse confitereris? Socrates in foro differit de virtute, & religionem interim (id est publicum errorem) colit: siquidem moriens iubet gallum Æsculapio reddi: quinetiam cõmunes esse mulieres oportere censet. nam certè Plato non seruauit τὸ πρέπον si hos sermones falsò tribuit præceptori. Cato acerrimus virtutis custos, fœnus iniquissimum exercet, vxorem prostituit, nec dubitat sibi mortem consciscere. Idem de cæteris esto iudicium. Itaque Paulus hoc vno verbo vniuersam carnis sanctimoniam ad inferos detrudit, & meritò in istos acrius quàm in alios omnes inuehitur.

4 Copiam, τοῦ πλούτου. Quum πλοῦτος propriè declaret diuitias, (vt cõuertit Vetus interpres) solet translatitiè vsurpari à Paulo quoties ingentem alicuius rei vim & copiam vult intelligi: sicut obseruauit Erasmus, vt infrà, cap.9.e.23, & alibi sæpe. Lenitatis, μακροθυμίας. Vulgata, Longanimitatis, barbarè. Quidam, Lentitudinis, id est ἀοργησίας, quæ inter vitia meritò numeratur. Vide Matth.18.c.26. Ignorans, ἀγνοῶν. Consentiunt in hac lectione vetusti codices Latini, quanuis vulgò legatur ignoras, ἀγνοεῖς. Deduci, ἄγει; Vulgata, Adducit. quod videtur declarare euentũ, quum hîc significetur duntaxat consilium ac voluntas, & ea quidẽ clementiæ plena.

5 Thesaurizas, θησαυρίζεις. Huc spectat etymon Græci vocabuli, τὸ εἰς αὔριον θεῖναι, id est in crastinum recondere, quo significatur homines, dum cupiditatibus suis quotidie indulgendo existimant se aliquid bonis suis adiicere, tãdem pro thesauro inuenturos Dei indignationem. Itaque thesaurizãdi verbum quanuis parum Latinum, tamen vt maximè conueniens retinuimus. In diem, ἐν ἡμέρᾳ. Sic malo interpretari quàm In die, quia de futuro loquitur. Huc pertinet egregium illud Homeri dictum Iliados δ, quod adscribere libuit, vt intelligamus quàm eruditè disputet Apostolus ex communibus humanæ mentis prænotionibus. Sic igitur Agamemnon de Troianorum periurio conquerens, Εἴπερ γάρ τε καὶ αὐτίκ' Ὀλύμπιος οὐκ ἐτέλεσσεν, Ἔκ τε καὶ ὀψὲ τελεῖ, σύν τε μεγάλῳ ἀπέτισαν Σὺν σφῇσιν κεφαλῇσι, γυναιξί τε καὶ τεκέεσσιν. Iusti iudicii, δικαιοκρισίας. Vetera exemplaria legunt καὶ δικαιοκρισίας, & Græca etiam scholia. & Basilius ἠθικῶν ὅρῳ α. Mihi tamen magis placet omitti coniunctionem: quomodo Vetus interpres conuertit, & citat Augustinus lib. contra Iulian. 5. cap. 3, & De ciuitate Dei, 1. cap.8. Cæterùm cui tantum est otii vt mirificas nugas velit cognoscere, cur videlicet Deus in vltimum diem reiecerit vniuersale iudicium, legat quæ Origenes suo more in hũc locum μετεωρολογεῖ, aditũ patefaciens mortuorum inuocationi, & igni purgatorio, detorto etiam ad sua somnia Apostolico dicto, 1. Tim.5. d.24. quasi eo loco Paulus de supremo illo Dei iudicio differat.

6 Secundum opera ipsius, κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. Ergo (inquiunt Sophistæ) etiam operibus iustificamur coram Deo. Ego verò contrà colligo quod disertè aiunt Dauid & noster Apostolus infrà, cap.3.c.20, Ergo ex operibus suis nullus hominum iustificabitur. Ecquis enim adferet hæc opera quibus vitam æternam persolui dicit Apostolus? an homines non regenerati? atqui reuelatur ira Dei aduersus omnes homines, quia omnes peccauerunt. an filii Dei? at ne Abrahã quidẽ habet de quo glorietur corã Deo, vt infrà, cap.4.a.2, ostendimus Ergo vnus Christus hæc adferet, factus nimirũ nobis iustitia & iustificatio, quẽ quidẽ sola fide apprehẽdimus. Quis enim dedit illi prior, & retribuet ei? Ergo qui huius loci testimonio abutuntur stabiliendæ operũ iustitiæ, præterquam quòd manifestissimè detorquent Pauli verba in contrariam prorsus sententiam, ineptè etiam ac planè sophisticè assumunt τὸ κρινόμενον in argumentando.

7 Iis quidẽ qui perstant, τοῖς μὲν καθ' ὑπομονὴν. Id est τοῖς μὲν ὑπομένουσιν, vt cõtentiosos vocat τοὺς ἐξ ἐριθείας, & circuncisos τοὺς ἐκ περιτομῆς: vt etiam explicat Ambrosius, & distinguũt Græca scholia. Eras. autem Origenem

sequutus, cõiungit ἔργου ἀγαθοῦ cum ὑπομονὴν, & omnia hæc subiicit participio ζητοῦσι. Sic enim interpretatur, Illis quidem qui perseuerantes in opere bono, gloriam & honorem & incorruptionem quærunt, vitam æternam. Vulgata autem vertit ad verbum, Iis quidem qui secundum patientiam boni operis gloriam & honorem & incorruptionem quærunt, vitam æternam: eadem distinctione seruata, nisi quòd Boni operis, potest construi cum iis quæ sequuntur. *Boni operis gloriam*, ἔργου ἀγαθοῦ δόξαν. Id est, gloriam quæ bona opera consequitur. Sic enim multo planior & magis perspicua est sententia quàm si ἔργου ἀγαθοῦ cõiungas cum ὑπομονὴν, neque aliam distinctionem norunt Græca scholia, quæ sequuti sumus: vt planè mirer Erasmum aliter tradidisse. Ecce verò iterum insurgunt Sophistæ, & mercedem proponunt operibus debitam. Cedo verò, quos alloquitur Apostolus? an eos in quibus fides operatur? atqui de iis nõdum disseruit: & disertè etiam testatur Augustinus, bona opera non præcedere iustificãdum, sed iustificatum sequi: quod & ipsum docet sensus communis: siquidem arbor fructum gignit, non fructus arborem à qua gignitur. Superest ergo vt eos alloquatur Apostolus qui Christo nondum per fidem sunt insiti. Isti verò quæ bona opera proferent? Siquidem quicquid absque fide fit, peccatum est: fides autem est ex auditu, isti verò vel non audierunt, vel certè non didicerunt. At enim si tales nulli sunt quales hic describit Paulus, cur hoc profert? an vt vanam aliquam ideam proponat? Minimè verò: sed vt hac proposita conditione salutis, omni ex parte quod ad hominis vires ac facultates ἀδυνάτῳ, omnes sua ipsorum iustitia spoliatos ad eum adducat, à quo vno per solam fidem apprehenso, gratis iustificentur: vt ipse disertè concludit infrà, cap. tertio, c.20.21, & deinceps. *Id est iis qui quærunt*, ζητοῦσι. Sic rursus distinguũt Græca scholia, & rectè, meo quidem iudicio. Nam eiusmodi epexegeses frequentissimè occurrunt, vt in Iohanne præsertim annotaui. Addidi tamen particulam exegeticam, vt planior esset sententia. Explicat ergo Apostolus quinam sint καθ' ὑπομονὴν, ii nimirum qui ad immortalem vitam nullis doloribus aut molestiis fracti peruenerunt: quò pertinet illud Hesiodi, Τῆς δ' ἀρετῆς ἱδρῶτα θεοὶ προπάροιθεν ἔθηκαν Ἀθάνατοι· χαλεπὸς δὲ καὶ ὄρθιος οἶμος ἐπ' αὐτήν, Καὶ τρηχὺς τὸ πρῶτον, &c. Hæc igitur rectè philosophi: sed in eo tamen hallucinati quòd homines putarunt diligentia & longa consuetudine virtutis habitum consequi, quum ne ingredi quidem hãc viam possint, nedum vt ad metam perueniant: sicut Paulus vno verbo exposuit quum diceret Deum κατὰ ἀλήθειαν indicare. Quæ verò disputat tribus paginis Origenes in hunc locum de fidelium lucta, planè sunt ἀπροσδιόνυσα, quum illos Paulus non alloquatur.

Τοῖς δὲ ἐξ ἐριθείας, καὶ ἀπειθοῦσι μὲν τῇ ἀληθείᾳ, πειθομένοις δὲ τῇ ἀδικίᾳ, θυμὸς καὶ ὀργή.	8	Iis verò qui sunt contentiosi, & qui veritati quidem non obtemperant, sed obtemperant iniustitiæ, *reddetur* excandescentia & ira.	8 *Iis autem qui sunt ex contentione, & qui non acquiescunt veritati, credunt autem iniquitati, ira & indignatio.*
Θλῖψις καὶ στενοχωρία ἐπὶ πᾶσαν ψυχὴν ἀνθρώπου τοῦ κατεργαζομένου τὸ κακόν, Ἰουδαίου τε πρῶτον καὶ Ἕλληνος·	9	Oppressio & angustia aduersus omnem animam hominis perpetrantis malum, tum Iudæi in primis, tum etiam Græci:	9 *Tribulatio & angustia in omnem animam hominis operantis malum, Iudæi primùm & Græci:*
Δόξα δὲ καὶ τιμὴ καὶ εἰρήνη παντὶ τῷ ἐργαζομένῳ τὸ ἀγαθόν, Ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ Ἕλληνι.	10	Gloria verò & honor & pax cuiuis operanti bonum, tum Iudæo in primis, tum & Græco.	10 *Gloria autem & honor & pax omni operãti bonum, Iudæo primùm & Græco.*
Οὐ γάρ ἐστι προσωποληψία παρὰ τῷ Θεῷ.	11	Non enim est personarum acceptio apud Deum.	11 *Non est enim acceptio personarum apud Deum.*
Ὅσοι γὰρ ἀνόμως ἥμαρτον, ἀνόμως καὶ ἀπολοῦνται· καὶ ὅσοι ἐν νόμῳ ἥμαρτον, διὰ νόμου κριθήσονται,	12	Quicunque enim sine Lege peccauerunt, sine Lege quoque peribunt: & quicunque in Lege peccauerunt, per Legem damnabuntur.	12 *Quicunque enim sine Lege peccauerunt, sine Lege & peribunt: & quicũque in Lege peccauerunt, per Legem iudicabuntur.*
(Οὐ γὰρ οἱ ἀκροαταὶ τοῦ νόμου	13	(Non enim qui audiunt Le-	13 *(Non enim auditores Le*

8 Excandescentia, θυμός. Id est, ira subitò inflammata, Dei videlicet in peccatorem, non ipsius peccatoris in sese, vt putauit Origenes. Solent autem Græci interpretes pro eo quod in Scripturis dicitur חמה θυμὸν interpretari, צרה θλῖψιν, id est oppressionem, pro צוק στενοχωρίαν, id est angustiam: estque ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, per syllepsin subaudiendum ἀποδοθήσεται, quum alioquin dicendum fuisset θυμὸν καὶ ὀργὴν quarto casu. Sed & illud annotandum est, Veritatis appellatione non iam prædicationem verbi Dei, sed naturalem notitiam intelligi, vt suprà, versu 18. quod quia Origenes & ex veteribus nonnulli non viderũt, totam Pauli disputationem perturbarunt.

9 Oppressio, θλῖψις. Plerique connectunt hæc duo cum præcedentibus, quod non incõmodè etiam fieri potest: sed mihi videtur melius respondere antithesis versiculi decimi si nouam periodum hîc incohemus.

11 Non est personarum acceptio, οὐκ ἔστι προσωποληψία. Id est, homines non metitur Deus ex genere, vel patria, vt eos amplectatur vel repudiet. Erasmus mauult Respectum personarum interpretari. Ergo (clamitant præposteri quidam diuinæ iustitiæ patroni) Deus neminem ab æterno reprobauit. Mirum certè hominum acumen, qui quum negare non possint Deum aliquos ab æterno elegisse in semetipso, tamen imaginantur, sic potuisse nonnullos eligi vt nullus repudiaretur. Deinde sciendum est, eligere aliquos, & aliquos iusto iudicio destinare ab æterno, non esse προσωποληψίαν. Sed si Deus ex aliquot paribus nonnullos in ipsis eligeret, id est qualitatem aliquam respiciens in ipsis hærentem, alios verò repudiaret, tum demũ προσωπολήπτης, ac proinde (quod absit) iniquus iudex humanæ rationi videri posset. Quum verò tanquam figulus, priusquam vasa condat, alia gloriæ, alia iusto iudicio destinat, quæ tandem hîc esse potest προσωποληψίας suspicio? Denique πρόσωπον non declarat ipsos homines, sed externas qualitates, vt genus, dignitatem, opes, patriam denique, siue gentem, vt hoc loco. Vide Mar.12.b.14.

12 Sine Lege, ἀνόμως. i. ἄνευ νόμου, vt mox explicatur. Alioqui ἀνόμως dici solet pro παρανόμως. i. cõtra Legẽ.

δίκαιοι παρὰ τῷ Θεῷ· ἀλλ' οἱ ποιηταὶ τοῦ νόμου δικαιωθήσονται.

14 Οταν γὰρ ἔθνη τὰ μὴ νόμον ἔχοντα, φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιῇ, οὗτοι νόμον μὴ ἔχοντες, ἑαυτοῖς εἰσι νόμος·

15 Οἵτινες ἐνδείκνυνται τὸ ἔργον τοῦ νόμου γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, συμμαρτυρούσης αὐτῶν τῆς συνειδήσεως, καὶ μεταξὺ ἀλλήλων τῶν λογισμῶν κατηγορούντων ἢ καὶ ἀπολογουμένων)

16 Εν ἡμέρᾳ ὅτε κρινεῖ ὁ Θεὸς τὰ κρυπτὰ τῶν ἀνθρώπων, κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου, διὰ Ιησοῦ Χριστοῦ.

17 Ιδε, σὺ Ιουδαῖος ἐπονομάζῃ, καὶ ἐπαναπαύῃ τῷ νόμῳ, καὶ καυχᾶσαι ἐν Θεῷ,

gem, iusti sunt apud Deum, sed qui Legem præstant, "iustificabuntur.

14 Nam quum Gentes" quæ Legem non habent, natura" quæ Legis sunt faciant, isti Legem non habentes, sibiipsis sunt lex:

15 Vt qui ostendant" opus Legis scriptum in cordibus suis, vnà testimonium reddēte ipsorum conscientia, & " cogitationibus sese mutuò accusantibus, aut etiam excusantibus)

16 "In die quo iudicabit Dominus de occultis hominum, ex Euangelio meo, per Iesum Christum.

17 "Ecce, tu cognominaris Iudæus, & acquiescis in Lege, & "gloriaris in Deo,

gis iusti sunt apud Deū: sed factores Legis iustificabuntur.

14 Quum enim Gentes quæ Legem non habent, naturaliter ea quæ Legis sunt faciūt, eiusmodi, Legem non habētes, ipsi sibi sunt Lex:

15 Qui ostendunt opus Legis scriptum in cordib⁹ suis, testimoniū reddente illis conscientia ipsorum, & inter se inuicē cogitationum accusantium, aut etiam defendentium)

16 In die quum iudicabit Deus occulta hominū, secundū Euangeliū meum, per Iesum Christum.

17 Si autem tu Iudæus cognominaris, & requiescis in Lege, & gloriaris in Deo,

13 Iustificabuntur, δικαιωθήσονται. Id est, iusti pronuntiabuntur apud Dei tribunal. Quid igitur superest (dicet Sophista) quominus operibus" decidas aliquam saltem iustitiæ partem? Respondeo, hoc ipsum superesse quod tu nusquam nisi in vno Christo inuenies, id est vt istam iustitiam adferas. Istam si habes, profer, & sanè iustus eris ex Lege: sed quum non habeas, (nisi fortè iustior es quàm Abraham, & Apostolus ipse, clamans se non esse sibi conscium, nec tamen in hoc iustificatum:) aut tibi, miser Sophista, cum tuis meritis, bullis & indulgentiis, pereundum est: aut (quod vtinam potius facias) amplectenda tibi iustitia ex fide & gratia, quæ iustitiam absque Lege tibi imputatam stabiliat. Videntur autem versiculi 13.14.15, parenthesi commodè posse includi, ita vt decimussextus connectatur cum duodecimo: & parenthesis in duas partes distinguatur. Nam versiculus decimustertius ad Iudæos pertinet, quos dixerat per Legem condemnandos, ad quorum etiā causam agendam paulatim progreditur Apostolus. Reliqui verò duo, nempe decimusquartus & decimusquintus, confirmāt quod dixerat, perituros sine Lege qui sine Lege peccarunt. Quia, inquit, vt Legem Mosis non habeant, (cœpit enim Gentes Apostolus cum Iudæis comparare) habent tamen aliam Legem in cordibus suis insculptam: quod vel ex eo produnt quòd & ipsi inter vitia & virtutes (præeunte illa luce) discrimen aliquod constituunt, vt planè sint ἀναπολόγητοι. Hæc est germana huius loci explicatio: quam quum plerique ex veteribus non obseruarint, mirum est quantum à scopo Apostoli aberrarint: dum alii putant hæc accipienda de Gentibus quæ in Christum prædicatum tandem crediderunt: alii naturam intelligunt per fidem in Christum restitutam: alii etiam disputant de iis qui ex Gentium numero in Christum vēturum crediderunt, vt Melchisedec, & siqui alii tales fuerunt. quæ omnia quàm parum appositè dicantur, res ipsa ostendit. Est enim vniuersalis hæc doctrina, ad omnes omnium ætatum profanos homines pertinens, nec ad commendandas illorum virtutes accommodata, sed huc potius vt omnis excusatio illis adimatur.

14 Quæ Legem non habent, τὰ μὴ νόμον ἔχοντα. Hoc non est simpliciter intelligendum, sed κατά τι, id est Iudæorum habita ratione, quibus Deus singula Legis capita tradidit. Quæ Legis sunt faciant, τὰ τοῦ νόμου ποιῇ. Id est, honesta iubeant, turpia prohibeant: veluti quum de religione præcipiunt, in furta, adulteria, homicidia pœnas statuunt. Neque enim hoc à Paulo dictū est de ipsa Legis obseruatione, sed duntaxat de ratione quam profanæ etiam gentes in legibus condendis sunt sequutæ. minimè id quidem quasi plena veræ pietatis aut iustitiæ cognitione natura præditi sint homines, sed quòd, velint nolint, aliquem habeant religionis sensum, & aliquod turpis & honesti discrimen, quæ illis condemnandis sufficiunt.

15 Opus Legis scriptum in cordibus suis, τὸ ἔργον τοῦ νόμου γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν. Alibi, vt Ierem. 31. v. 33, dicuntur habere Legem cordibus inscriptam, quorum corda Dominus sancto suo Spiritu circuncidit, vt loquitur Moses Deuter. 30. v. 6: sed hoc loco Paulus de hominibus loquens in genere quales nascuntur, de naturali notitia hoc intelligit, non autem de implendæ Legis facultate, vt rectè notat doctissimus interpres.

Cogitationibus accusantibus, τῶν λογισμῶν κατηγορούντων. Non est excusandus Vetus interpres, qui ineptè vertit, Cogitationum accusantium vel defendentium, quum certum sit hæc poni absolutè, nec ista possint satis cohærere cum nomine συνειδήσεως.

16 In die, ἐν ἡμέρᾳ. Vel In diem, pro εἰς ἡμέραν, vt suprà, ver. 5, minimè id quidem quasi conscientiæ testimonium in eum vsque diem differatur, (sicut existimauit Castellio, qui participia præsētis tempois συμμαρτυρούσης, κατηγορούντων, ἀπολογουμένων, deprauata prorsus Apostoli sententia, vertit futuro tempore, Testabitur, accusabunt, defendent:) sed potius quia testimonium illud ne morte quidem abolitum, in eum vsque diem vigebit. Malui tamen interpretari IN DIE, ita vt hic versiculus cohæreat cum duodecimo, tribus interiectis per parenthesin inclusis: quoniam alioqui quod hîc dicitur de die Domini, videretur ad solas Gentes pertinere si cum proximè præcedentibus cōiungeretur. Ex Euangelio meo, κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου. Id est, sicut testatur doctrina hæc cuius ego sum præco constitutus.

17 Ecce, ἴδε. Nunc peculiariter disserit aduersus Iudæos Legi Mosis confidentes. Itaque optimè conuenit hæc particula, illos Legi ἐπαναπαυομένους, id est quasi placidè indormientes, excitans, vt apertum ac proximum periculum cernāt. Vulgata, Si autem, εἰ δέ: quod etiam scriptum inuenimus in tribus codicibus. Sed & Origenes & Ambrosius & Theophylactus ita videntur legisse. Gloriaris, καυχᾶσαι. Annotant grammatici καυχᾶσαι dici pro καυχᾷ, sicut κοιμᾶσαι pro κοιμᾷ.

18 Καὶ γινώσκεις τὸ θέλημα, καὶ δοκιμάζεις τὰ διαφέροντα, κατηχούμενος ἐκ τοῦ νόμου.

18 Et noſti eius voluntatem, & exploras quæ diſcrepant, inſtitutus ex Lege.

18 *Et noſti uoluntatem, & probas utiliora, inſtructus per Legem.*

19 Πέποιθάς τε σεαυτὸν ὁδηγὸν εἶναι τυφλῶν, φῶς τῶν ἐν σκότει,

19 Confidiſque te ducem eſſe cæcorum, lucem eorum qui *ſunt* in tenebris,

19 *Cōfidis teipſum eſſe ducem cæcorū, lumen eorū qui in tenebris ſunt,*

20 Παιδευτὴν ἀφρόνων, διδάσκαλον νηπίων, ἔχοντα τὴν μόρφωσιν τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀληθείας ἐν τῷ νόμῳ.

20 Eruditorem inſipientium, magiſtrum infantium, quòd habeas informationem cognitionis ac veritatis in Lege.

20 *Eruditorem inſipientiū, magiſtrū infantiū, habentem formam ſcientiæ & ueritatis in Lege.*

21 Ὁ οὖν διδάσκων ἕτερον, σεαυτὸν οὐ διδάσκεις; ὁ κηρύσσων μὴ κλέπτειν, κλέπτεις;

21 Qui igitur doces alium, teipſum non doces? qui prædicas non furandum, furaris?

21 *Qui ergo alium doces, teipſum non doces? qui prædicas non furādum, furaris?*

22 Ὁ λέγων μὴ μοιχεύειν, μοιχεύεις; ὁ βδελυσσόμενος τὰ εἴδωλα, ἱεροσυλεῖς;

22 Qui dicis non mœchādum, mœcharis? qui abominaris idola, ſacrilegium admittis?

22 *Qui dicis nō mœchādū, mœcharis? q abominaris idola, ſacrilegium facis?*

23 Ὃς ἐν νόμῳ καυχᾶσαι, διὰ τῆς παραβάσεως τοῦ νόμου τὸν Θεὸν ἀτιμάζεις;

23 Qui de Lege gloriaris, per Legis transgreſſionem Deum dedecoras?

23 *Qui in Lege gloriaris, per præuaricationem Legis Deum inhonoras?*

24 Τὸ γὰρ ὄνομα τοῦ Θεοῦ δι' ὑμᾶς βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσι, καθὼς γέγραπται.

24 Nam ‖ Dei nomen propter vos blaſphematur inter Gētes, ſicut ſcriptum eſt.

24 *Nomen enim Dei per uos blaſphematur inter Gentes, ſicut ſcriptum eſt.* Eſa.52.b.5 ezech.36.d.23

25 Περιτομὴ μὲν γὰρ ὠφελεῖ ἐὰν νόμον πράσσῃς· ἐὰν δὲ παραβάτης νόμου ᾖς, ἡ περιτομή σου ἀκροβυστία γέγονεν.

25 Nam circūciſio quidē prodeſt ſi Legem ſeruaris: quòd ſi trāſgreſſor Legis fueris, circunciſio tua facta eſt præputium.

25 *Circunciſio quidē prodeſt ſi Legem obſerues: ſi autē præuaricator Legis ſis, circunciſio tua præputium facta eſt.*

26 Ἐὰν οὖν ἡ ἀκροβυστία τὰ δικαιώματα τοῦ νόμου φυλάσσῃ, οὐχὶ ἡ ἀκροβυστία αὐτοῦ εἰς περιτομὴν λογισθήσεται;

26 Itaque ſi præputium iura Legis ſeruauerit, nónne præputiū illius pro circunciſione reputabitur?

26 *Si igitur præputiū iuſtitias Legis cuſtodiat, nónne præputiū illius in circunciſionem reputabitur?*

27 Καὶ κρινεῖ ἡ ἐκ φύσεως ἀκροβυστία τὸν νόμον τελοῦσα, σὲ τὸν διὰ γράμματος καὶ περιτομῆς παραβάτην νόμου;

27 Et quod eſt ex natura præputium, ſi Legē ſeruet, damnabit te qui per literam & circūciſionem tranſgreſſor es Legis?

27 *Et iudicabit id quod ex natura eſt præputiū, Legē cōſummās, te q p literā & circunciſionē præuaricator Legis es?*

18 Exploras quæ diſcrepant, δοκιμάζεις τὰ διαφέροντα. Gloriamini, inquit, de Deo, id eſt quòd noueritis Dei voluntatem, & poſſitis diſcernere quæ ab illa diſcrepant, vt qui ſitis à pueris inſtituti in Lege. Eſt enim ſeruanda vis verbi κατηχεῖσθαι. Sic Philip.1.b.10, idem dicendi genus explico. Vulgata, Probas vtiliora: quo modo etiam interpretatur Theophylactus. Nam τὸ διαφέρειν interdum accipitur pro συμφέρειν, id eſt vtilem eſſe, vt prolatis exemplis oſtendit doctiſſimus Budæus. Eraſmus de eo videtur dubitare, ideóque conuertere maluit, Probas eximia, quia τὸ διαφέρειν interdum declarat præſtare & antecellere. Lector quam maximè probabit ex his interpretationibus ſequatur.

20 Infantium, νηπίων. Eraſ. imperitorum. Nam, inquit, nemo infantes docet. Ego verò id fateor: ſed quis non videt Apoſtolum his epithetis repræſentare Iudæorum faſtum, qui cæteros homines non tantùm pro imperitis, ſed quaſi pro infantibus haberent? Itaque niſi infimum iſtum imperitiæ gradum ſignificaris, peribit huius dicti energia. Informationem, μόρφωσιν. Id eſt rationem inſtituendi ac formandi alios in cognitione veritatis. Vel, vt Vulgata & Eraſmus, Formam, id eſt apparentiam vt vulgò vocant, ſicut accipitur idem vocabulum 2.Tim.3.v.5. acſi diceret Paulus, prætextu externi Legalis cultus Iudæos omnia ſibi ſolis vindicaſſe, quū re vera nihil minus quàm Legem præſtarent.

26 Si præputium, ἐὰν ἡ ἀκροβυστία. Priore hoc loco præputium accipitur pro præputiato, id eſt pro ipſo incircunciſo, metonymicè: (alioquin quid declararet præputium præputii) poſteriore autem loco, nō pro ipſo incircunciſo, ſed pro eius ſtatu ac conditione ponitur, id eſt pro incircunciſum eſſe, ſiue pro Gentiliſmo, vt ita dicam: vt in ſuperiore verſiculo, quum diceret circunciſionem verſam eſſe in præputium. i. Iudaiſmum in Gētiliſmum. nam certè pro illa pellicula neutro loco videtur ſatis commodè accipi poſſe. Iura Legis, τὰ δικαιώματα τοῦ νόμου. Quid ſignificent δικαιώματα diximus Luc.1.a.6, vbi conſtitutiones vertimus: hîc verò maluimus iura interpretari, quia in genere, hoc vocabulo ſignificatur hoc loco quicquid Lex fieri præcepit: vt apparet ex antitheſi, quum opponatur ὁ παραβάτης τοῦ νόμου, id eſt tranſgreſſor Legis, ei qui τὰ δικαιώματα obſeruat. Vulg. & Eraſ. verterunt Iuſtificationes. de qua interpretatione dicam infrà, 5.c.16. Pro circunciſione, εἰς περιτομήν. Id eſt pro Circunciſum ſeu ex populo Dei eſſe. Itaque vtitur verbo λογίζεσθαι, de quo dicemus infrà, cap.4.

Reputabitur, λογισθήσεται. Chryſoſtomus legit τραπήσεται, cōuertetur, & (ne quis ſuſpicetur eſſe gloſſema) addit, οὐκ εἶπε, λογισθήσεται, ἀλλὰ τραπήσεται, ὅπερ ἐμφατικώτερον ἦν. Id eſt, non dixit Reputabitur, ſed Vertetur, quod eſt efficacius.

27 Quod eſt ex natura præputium, ἡ ἐκ φύσεως ἀκροβυστία. Id eſt, qui natura & genere eſt incircūciſus, vt apparet ex antitheſi. Sic Galat.2.c.15, ἡμεῖς φύσει Ἰουδαῖοι, nos qui nati ſumus Iudæi. Si Legem ſeruet, τὸν νόμον τελοῦσα. Vulgata conuertit Legem conſummans, & putat Origenes obſeruandam propriam ſignificationē verbi τελεῖν, nempe vt ſignificet aliquid amplius quàm φυλάττειν, & hoc ad externā ceremoniam, illud ad ſpiritualem

obseruationem spectet. Ego verò puto hæc esse synonyma: quod etiam liquet ex superiore versiculo, quum alioqui τελεῖν propria significatione de vno tātùm Christo dici possit. Ergo qui ex hoc loco colligūt Legem non esse eiusmodi vt præstari à nobis non possit, ineptè certè faciūt: primùm, quia (vt modò dixi) τὸ τελεῖν hoc loco opponitur non illi qui perfectè non præstet Legem, sed illi potius qui externa duntaxat ceremonia contentus, de Lege factis præstanda nihil laboret. Deinde quis nescit, in disputando multa interdum poni quæ tamen nō affirmentur? Damnabit, κρινεῖ. Hæc quoque phrasis notāda est, quæ in sacris literis frequētissimè occurrit, qua dicitur aliquis ab eo damnari cuius honesto exēplo possit improbitatis aut vitii alicuius coargui, vt Mat. 12. d. 41, & 42. Per literam & circuncisionē, διὰ γράμματος καὶ περιτομῆς. Literæ vocabulū Spiritui oppositum solet Paulus peculiari quadā significatione vsurpare. Nam primū omniū, quia Lex illa quæ Mosis dicitur, tū Dei ipsius digito (vt Scriptura loquitur) insculpta est in tabulis, quod ad Decalogū attinet: tū verò Dei ipsius iussu à Mose literarū monimentis tradita est: optima fuit ratio cur Lex illa diceretur γράμμα per antonomasiā: quod rectius cōuerteris scriptū quàm literā: & tamen voluimus ex more literā interpretari. Sed aliquid tamen amplius spectauit Paulus. Nam quia lex non modò ceremonialis, sed etiā moralis .i. decalogus (quē vocāt) ad Christum ducebat, qui nobis omni modo factus est iustitia: hunc autē Legis vsum Iudæi partim ignorabant, partim aspernabātur: hinc factū est vt Paulus de Lege loquēs, modò ex Iudæorū hypothesi, qui eam à Christo separatam, seorsim & per se consideratā sibi applicabant: modò ex vero ipsius vsu & Legislatoris volūtate, vocabula excogitarit isti distinctioni accōmodata. Itaque Legē nudam & à Christo separatam γράμμα vocare solet, tanquam mortuum quoddam scriptum, quod ad salutem nihil prosit, carnis nostræ vitio: quia videlicet morbum duntaxat indicare potest in visceribus nostris latētem, sanare verò non item. Quinetiā quia Lex illa extra Christi Spiritum considerata, peccatū in nobis irritat, vt fiat supra modum peccans, & morti nos dedat, infrà, 7. c. 13: idcirco dicit Paulus literam occidere, & Mosis ministerium vocat ministerium mortis & condemnationis, 2. Cor. 3. b. 6 & 7, & Legem quoque, peccati virtutem, 1 Cor. 15. g. 56. quæ quidem de vniuersa Lege accipiēda sunt, quatenus extra Christum consideratur. Huic autem literæ idē Paulus opponit Spiritum .i. sancti Spiritus efficaciam, quæ tum Christi iustitiam, tum etiam legem ipsam in cordibus nostris insculpit: qua ratione dicitur Spiritus viuificare quos Lex occidit, & Euangelicum ministerium ministerio Mosis ex illa hypothesi oppositum, dicitur non esse literæ, sed Spiritus, 2 Cor. 3. b. 6 & 8. Interdum autem hæc literæ & Spiritus antithesis peculiariter spectatur in ceremoniis, vt hoc loco & alibi sæpe. Tunc igitur γράμμα vocat Paulus externum signum ab ipsius signi fine siue à veritate seiunctum, quam vocat Spiritum: quoniam externa ceremonia est res per se mortua & inutilis, nisi coniungatur veritas, quasi illius vita. Itaque Circūcisio per literam seu carnis, est pelliculæ abscissio: circuncisio autem per Spiritum siue cordis, est spiritualis finis illius Ceremoniæ, vera nempe pietas, iustitia, cateræque virtutes quibus verè demum populus Dei à profanis gentibus discernitur. Et hæc quidem habui quæ in hunc locum semel dissererem, tum vt hoc dicendi genus pro meo instituto explicarem, tum verò vt intelligerent lectores quo spiritu ductus Origenes ille, cuius diligentiā nonnulli tantopere cōmendant, pulcherrimā hanc distinctionē literæ occidentis & Spiritus viuificantis profanarit, vt fœdis & impuris suis allegoriis Christi doctrinā omniū ludibrio exponeret. Taceo plurima tum falsa tum absurda, quæ in hunc locū differit, veluti quòd aberrans à scopo Apostoli disputantis aduersus iustificationem ex lege ceremoniali, quærit quæ circuncisio prosit si Legem seruaueris, & circuncisionē definit, cauere mala, custodire Legem, facere quod rectum est: quasi propositum sit Apostolo docere, non satis esse abstinere à malo, nisi etiā facias quod bonum est. Deinde in aliam partem abreptus, definit eum dici φυλάττειν .i. custodire Legem, qui secundum literam viuit: τελεῖν verò .i. perficere, qui secundum Spiritum. quæ quàm absurdè dicantur, res ipsa ostēdit. Illud verò nonne falsissimum est quod tam præfractè tuetur, proselytis ad Ecclesiam accedentibus non fuisse impositam circuncisionis legē: & quidē impudentissimè detorquēs quod scriptum est Exodi 12. g. 48, & Ezech. 44. c. 9. Et illud quantam ostendit oscitantiam, quòd Israelitas illos quos circuncidit Iosue in Galgal, existimat bis fuisse circūcisos, vt duas nobis circuncisiones cordis pro vna cōstitueret? Sed de his plus satis. Vnum tamen superest quod annotem, hunc locum perperam mihi videri à Castellione explicatum, qui ita conuertit, Qui natura præputiatus Legem exequitur, damnabit te qui literas & circuncisionē habens, contra Legē facis. Nā multo vehemētius est quod dicit Apostolus, Iudæos videlicet non modò nō iustificari circūcisione externa, quum transgressores essent Legis, sed etiam velut ea ipsa circuncisione quam profanabant, eos effici nocentiores: veluti si hodie dicamus contra Sophistas, non modò non conferri gratiam ex opere operato Baptismi iis qui sordes conscientiæ non abluerunt, sed quotidie magis ac magis se polluunt: vt etiam hoc ipso quòd baptizati sunt, magis sint iræ Dei obnoxii, ipsorum tamen vitio, non Baptismi.

Οὐ γὰρ ὁ ἐν τῷ φανερῷ, Ἰουδαῖός ἐστιν· οὐδὲ ἡ ἐν τῷ φανερῷ, ἐν σαρκὶ, περιτομή·

28 Non enim qui est in propatulo *Iudæus*, Iudæus *est*: nec ea quæ est in propatulo *circuncisio*, *id est* in carne, circuncisio est:

28 *Non enim qui in manifesto, Iudæus est: neque quæ in manifesto, in carne, est circuncisio:*

Ἀλλ' ὁ ἐν τῷ κρυπτῷ Ἰουδαῖος, καὶ περιτομὴ καρδίας, ἐν πνεύματι, οὐ γράμματι· οὗ ὁ ἔπαινος οὐκ ἐξ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐκ τοῦ Θεοῦ.

29 Sed qui in occulto Iudæus *est*, & circuncisio cordis *id est* in spiritu, non litera: cuius *Iudæi* laus non *est* ex hominibus, sed ex Deo.

29 *Sed qui in abscōdito Iudæus est: & circuncisio cordis in spiritu, non litera, cuius laus non ex hominibus, sed ex Deo est.*

28 Qui *est* in propatulo, ὁ ἐν τῷ φανερῷ. i. Qui foris Iudæus est & externa circuncisione, quæ fit manibus. Nec tamen externum signum damnat Apostolus, sed ex hypothesi loquitur, aduersus eos qui corde incircūcisi externam ceremoniam iactabant. Denique quoquo modo accipias, vera est hæc sententia, non censeri corā Deo populū ipsius ex notis externis, sed ex sincero ipsius timore. τὸ φανερὸν ergo vocat Apostolus quicquid est foris conspicuum, & velut in oculos incurrit, vt tum erat, Israelitam esse & circuncisum: nunc verò, baptizatum esse, cœnæ interesse, conciones audire, & quæcūque sunt eiusmodi, quæ omnia obire possunt etiam hypocritæ. τὸ κρυπτὸν autem appellat pietatem & iustitiam, quòd earum radices in corde sint defixæ, quum alioqui illas etiā patefieri & sese proferre oporteat.

29 In spiritu, ἐν πνεύματι. i. cuius vis est interior & in animo, siue qua circūcisi sunt affectus. Eras. Quæ Spiritu constat, referens ad Spiritum sanctum, cuius vnius opus est ista circuncisio ἀχειροποίητος. Mihi verò videtur ἐν πνεύματι additum partim propter antithesin γράμματος, partim vt explicaret quid vocaret circuncisionē cordis, sicut etiam ista solent à Mose & Prophetis vsurpari. Non litera, οὐ γράμματι. Id est, non externa obser-

uatione, quæ ſit vacua & inanis, atque adeo quæ corpus duntaxat, non autem animum affecerit. Cuius Iudæi laus, οὗ ὁ ἔπαινος. Fefellit multos interpretes relatiuum Cuius, apud Latinos ambiguum: quod ad Circũciſionem omnes fere retulerunt, ſenſu non ita plano, quum in Græcis non legamus ἧς ſed οὗ, vt omnino ſit ad perſonam veri illius Iudæi accommodandum. Oſtendit enim Apoſtolus veri Iſraelitæ notam, ex qua intelligatur cordis circunciſio, Deo potius conſpicua quàm hominibus.

Κεφάλαιον γ.

Τί οὖν τὸ περισσὸν τοῦ Ἰουδαίου; ἢ τίς 1
ἡ ὠφέλεια τῆς περιτομῆς;

Πολὺ κατὰ πάντα τρόπον. Πρῶτον 2
μὲν γὰρ ὅτι ἐπιστεύθησαν τὰ λόγια τοῦ
Θεοῦ.

Τί γάρ, εἰ ἠπίστησάν τινες; μὴ ἡ ἀ- 3
πιστία αὐτῶν τὴν πίστιν τοῦ Θεοῦ καταρ-
γήσει;

Μὴ γένοιτο· γινέσθω δὲ ὁ Θεὸς ἀλη- 4
θής, πᾶς δὲ ἄνθρωπος ψεύστης· καθὼς γέγραπται, Ὅπως ἂν δικαιωθῇς ἐν τοῖς λόγοις σου, καὶ νικήσῃς ἐν τῷ κρίνεσθαί σε.

CAP. III.

1 QVæ eſt igitur præſtantia Iudæi? aut quæ vtilitas circũciſionis?

2 Multa per omnem modum. Primarium enim *illud eſt* quòd eis credita ſunt eloquia Dei.

3 Quid tum enim, ſi quidam fuerunt increduli? num incredulitas eorum, fidem Dei inanem reddet?

4 Abſit: imò eſto Deus verax, omnis autem homo mẽdax: ſicut ſcriptum eſt, Vt iuſtificeris in ſermonibus tuis, & vincas quando tu iudicas.

CAP. III.

1 *Qvid ergo amplius Iudæo eſt? aut quæ utilitas circumciſionis?*

2 *Multum per omnem modum. Primùm quidem quia credita ſunt illis eloquia Dei.*

3 *Quid enim ſi quidam illorum non crediderunt? Nunquid incredulitas illorũ, fidem Dei euacuabit?*

4 *Abſit: eſt autem Deus uerax: omnis autem homo mendax: ſicut ſcriptum eſt, Vt iuſtificeris in ſermonibus tuis: & uincas quũ iudicaris.*

IN CAPVT III.

1 Quæ eſt præſtantia, τί τὸ περισσόν. Hoc vocabulum interdum in vitio poni diximus, quoties videlicet declarat quod prorſus redundat, vt Mat.5.f.37. Hîc verò declarat præſtantiam aliquam & eminentiam. Vulg. non malè, ſi ſenſum ſpectes, Quid amplius eſt Iudæo?

2 Multa, πολύ. Eraſmus cenſet legendum πολλή, vt reſponſio referatur ad propinquius: ego verò puto Paulum maluiſſe neutrum genus vſurpare, vt cohæreret cum τὸ περισσόν, non modò quia eòdem recidit duplex interrogatio, vt liberum illi fuerit cum vtrauis connectere reſponſionem: ſed etiam quia in poſteriore vſus fuerat duobus fœmineis nominibus ὠφέλεια & περιτομή. quod potuiſſet nonnihil obſcuram reddere reſponſionem ſi fœmineum genus vſurpaſſet. Nos in Latino ſermone non potuimus hoc obſeruare: nec ſanè in eo laborandum eſt, quum plana ſit ſententia, vtrouis modo legas, πολὺ vel πολλή. Primarium enim *illud eſt*, πρῶτον μὲν γάρ. Accipio πρῶτον pro primaria quadam ſorte & conditione. Sic enim accipitur πρῶτος Luc.19.g.47, & Act.25.a.2: & πρώτη Luc.15.e.22: & πρῶτον 2.Pet.1.d.20, & 3.a.3, quanuis in his poſtremis locis per aduerbium Præcipuè aut per In primis conuerti poſſit, vt ſemel atque iterum in hac eadem epiſtola ſumus interpretati. Neque enim neceſſe eſt vt quum præceſſerit πρῶτον, ſequatur δεύτερον aut τρίτον, vt diximus ſuprà, 1.a.8. Putauit Eraſmus ſignificari ſermonis ordinem: cuius opinio fortaſſis tolerabilis eſſet ſi Paulus duntaxat πρῶτον μὲν dixiſſet, ſed quum ſcriptum ſit μὲν γὰρ ſequẽte ὅτι, quod εἰδικῶς omnino accipitur, neceſſe eſt (ni fallor) vt verbum ἐστὶ ſubaudiatur, ita vt nullum ſit anantapodoton, ſed plana ſit oratio, nempe ſi πρῶτον ἀντὶ τοῦ ἐξαιρέτου accipias, vt nos ſumus interpretati. In hac opinione illud quoque me confirmat quòd in vno vetuſto codice ſcriptum inuenimus πρῶτοι γὰρ ἐπιστεύθησαν, primis enim commiſſa ſunt. Origenes perinde interpretatur acſi ſcriptum eſſet ὅτι πρῶτον ἐπιστεύθησαν. Vetus autem interpres videtur legiſſe πρῶτον μὲν ὅτι ἐπιστεύθησαν. Vertit enim, Primùm quidem quia. Seligat lector quod maximè placuerit. Eloquia, τὰ λόγια. Vide Act. capite 7.e.38. Eraſmus, Oracula. Vide Mat.2.v.12.

3 Fuerunt increduli, ἠπίστησαν; id eſt fœdifragi fuerunt. Sic etiam mox ἀπιστία & ψεῦσμα pro eodem, i. pro perfidia, ponuntur. Sed incredulitatem nominauit Paulus tanquam omnis iſtius perfidiæ cauſam. Fidem Dei, τὴν πίστιν τοῦ Θεοῦ. Id eſt fidem à Deo datam. Itaque Fidei nomen hîc propria & omnibus ſcriptoribus vſitata ſignificatione accipitur, nempe pro dictorum conuentorúmque conſtantia & veritate. Inanem reddet? καταργήσει; Vulg. Euacuabit, id eſt κατακενώσει. Sic enim legitur in vetuſtis Latinis codicibus, nõ autem Euacuauit. Eraſ. Irritum faciet, id eſt ἀκυρώσει. Vide infrà, v.31.

4 Imò eſto, γινέσθω δέ. Id eſt, μᾶλλον δὲ γινέσθω, vt ipſa ſententia docet. Vulg. Eſt autem, corruptis, vt puto, codicibus, pro, Eſto autem. Vt iuſtificeris, ὅπως ἂν δικαιωθῇς. Hebraicè למען תצדק. id eſt vt de iuſtitia tua conſtet, vel, Vt ſecundum te iudicetur: vel potius, Vt tua ſingularis bonitas ac fides in actis tuis præſtandis appareat. Eſt autem multiplex huius verbi ſignificatio, ideóque ſemel à nobis explicanda. Nam quia iuſtificatio non ſemper conſideratur abſolutè in eo cui ineſt iuſtitia, ſed etiam comparatè, & alterius alicuius ratione, cui tum demum incipit iuſtus eſſe aliquis quum ipſius iuſtitia patefit: hinc factum eſt vt Iuſtificare accipiatur etiam pro Iuſtitiam vel ſuam vel alienam declarare, & ſeſe aut alium quempiam iuſtum cenſere ac agnoſcere, vt Mat.11.c.19. Luc.7.e.29 & 35. Item 10.e.29, & 18.d.18. Iam verò quia in iudiciis qui inſons declaratur, is etiã liberatur, & iudicio eximitur: hinc quoque factum vt iuſtificare & condemnare opponantur, id eſt vt iuſtificari, nihil aliud declaret quàm abſolui, ſicut apud Hebræos הצדיק & הרשיע ſunt oppoſita, vt Mat.12.c.37, Act. 13.f.38 & 39, infrà, 5.d.18, & 8.b.34, & vbicunque dicuntur fideles non condemnari. Neque id verò duntaxat in re forenſi dicitur, ſed in genere, Iuſtificari à re aliqua, ſignificat declarari ab ea re prorſus liberum & immunem fieri, vt infrà, 6.b.7. Denique quia Iuſtitiæ nomine interdum vniuerſalis quidam virtutum omnium cõcentus declaratur, interdum verò virtus illa qua ſuum cuique reddimus, denique nonnunquam Dei bonitas, in eo præcipuè apparens quòd nobis quantumuis indignis præſtet quicquid vltrò pollicitus eſt: pro varia iuſtitiæ ſignificatione, variè quoque dicitur iuſtus aliquis vel fieri vel declarari. Sic dicitur Chriſtus iuſtificatus Spiritu, 1.Tim.3.d.16, id eſt diuinã illã naturã quæ in ſeſe eſt ĩtegerrima ac perfectiſſima, ipſámq; adeo integritatẽ ac perfectionẽ, hominibus eſſe patefactã per diuinã illam virtutem in Chriſto corporaliter habitantem, quæ to

ties ac præsertim in carnis ipsius resurrectione sese exeruit. Sic Iacobo dicimur ex operibus iustificari,i.iusti, declarari,quia is demum iustus est qui iustitiam facit: & contrà, operibus neminem iustificari testatur noster Apostolus,i.iustum censeri & absolui,vt integrũ & ἀνέγκλητον corã Deo,vt ipse explicat Col.1.c.22.Itẽ, Qui iustus est,debet laborare vt adhuc iustificetur. id est cui datum est velle ac facere, is quotidie debet donum Dei in semetipso excitare, vt magis ac magis in studio pietatis ac innocentiæ proficiat. Totidem igitur inuenio horum verborum significationes,quas quidem conabimur singulis locis pro virili applicare. Quando tu iudicas,ἐν τῷ κρίνεσθαί σε. Vulgata & Erasmus paulo obscurius, Quum iudicaris.Est autem בשפטך actiuum,vt sit hæc sententia,Deum inueniri iustum ac purum quum sua iudicia exercet, quia nõnisi merentes castigat. Itaque quanuis Deus ab iis quasi in iudicium vocetur qui in ipsius facta curiosius inquirunt, & ita soleant explicari passiuè hæc verba,QVVM IVDICARIS: tamen quum κρίνεσθαι etiam media significatione accipiatur ἀντὶ τοῦ κρίνειν,actiuè explicanda puto,vt Græca Hebræis respondeant.quod etiam videntur postulare quæ mox subiiciuntur, vbi dicitur Deus inferre pœnas,& mundum iudicare.Quæstio autem est an quorundam perfidia possit efficere vt Deus fidem non seruet. Absit verò,inquit Paulus,vt hoc dicamus: imò hoc potius fateamur quod verissimum est,omnes quidẽ homines mendaces ac perfidos esse, sed Deum nihilominus sibi semper constare:adeo quidem vt hoc ipso quòd electi tam grauiter interdum labantur,ipse summam suam iustitiam ac fidem in primis illustret.Hoc in se agnouit Dauid quum peccati sui magnitudinem considerans, & nihil tamen de peccati sui remissione dubitans,in intima vsque consilia Dei ingressus, animaduertit se idcirco inductum fuisse in grauissimam illam tentationem,non vt perderetur,sed vt aduersus eos omnes qui Dei fidẽ ac iustitiam in dubium vocarent,Deus manifestum ederet suæ constantiæ ac fidei specimen,seruato eo qui omnium hominum fuisset perfidiosissimus.Hæc est (vt opinor) germana huius loci explicatio,ita vt appositissimè citatum sit hoc testimonium ab Apostolo, & omnia tum præcedentia, tum subsequentia optimè inter se consentiant.Hac itaque ratione למען rectè est explicatum per ὅπως,quum finem etiam declaret non ipsis quidem peccatoribus,sed Deo propositum,quum suos ad tempus videtur Satanæ tradidisse. Nam hoc ipsum est omnino quod ait infrà,v.25, Deo idcirco placuisse nos fide potius in Christum quàm nostris operibus iustificatos seruare,vt iustitiam suam mundo patefaceret· quoniam (vt quidam rectè & pereleganter scripsit) Dare non dignis,res mage digna Deo est. Cæterùm qui Origenis in tractandis Scripturis dexteritatẽ volet cognoscere,legat quæ in hunc locum scripsit:& comperiet quæ in torquendis omnibus fuerit eius audacia.

5 Εἰ δὲ ἡ ἀδικία ἡμῶν Θεοῦ δικαιοσύνην συνίστησι, τί ἐροῦμεν; μὴ ἄδικος ὁ Θεὸς ὁ ἐπιφέρων τὴν ὀργήν; (κατὰ ἄνθρωπον λέγω)

5 Quòd si ¨ iniustitia nostra Dei iustitiam commendat, quid dicemus? num iniustus Deus qui inferat ¨ pœnam? (humano more loquor)

5 *Si autem iniquitas nostra iustitiam Dei commẽdat, quid dicemus? Nunquid iniquus est Deus qui infert iram? (secundum hominem dico)*

6 Μὴ γένοιτο· ἐπεὶ πῶς κρινεῖ ὁ Θεὸς τὸν κόσμον;

6 Absit: alioquin quomodo iudex erit Deus mundi?

Absit: alioquin quomodo iudicabit Deus mũdum?

7 Εἰ γὰρ ἡ ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ἐμῷ ψεύσματι ἐπερίσσευσεν εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ, τί ἔτι κἀγὼ ὡς ἁμαρτωλὸς κρίνομαι;

7 Etenim si ¨ veritas Dei per meum mendacium redundauit in gloriam ipsius, cur amplius ¨ ego vt peccator condemnor?

7 *Si enim ueritas Dei in meo mendacio abundauit in gloria ipsius, quid adhuc & ego tanquam peccator iudicor?*

5 Iniustitia, ἀδικία. Id est perfidia cum suis fructibus.Huic opponitur iustitia Dei,i. fides ac veritas. Cæterùm quod hîc dicitur in istorum persona, hominum videlicet sceleribus commendari iustitiã Dei,prima specie posset verum videri,quum ibi abundet gratia vbi abundauit delictum:sed falsò tamen dicitur. Neque enim peccata per se & propriè illustrant Dei gloriam:sed per accidens(vt loquuntur),ex Dei bonitate videlicet,idque in iis demum quibus remittuntur, qui & ipsi sanctificantur. Itaque in hac obiectione est paralogismus quem vocant accidentis. Pœnam,τὴν ὀργήν; Vulgata & Erasmus ad verbũ,Iram:quod videtur obscurius.Ponitur enim hoc loco(vt & alibi sæpe)ex idiotismo Hebræorum ira Dei pro iis effectis ex quibus iratus esse Deus intelligitur,vt solet de Deo Scriptura loqui ἀνθρωποπαθῶς. Humano more loquor, κατὰ ἄνθρωπον λέγω.id est, Hæc verò ego non in persona mea loquor,quasi ita sentiã,sed hũc sermonẽ humanæ illi sapientiæ tribuo quæ Dei voluntati non subiicitur.Cæterùm ex iis quæ scribit Origenes in hunc locum,apparet nõnullos codices pro κατὰ ἄνθρωπον λέγω, scriptum habuisse κατὰ ἀνθρώπων, aduersus homines, expuncto verbo λέγω, qui quidem sensus planus est:sed constat apud Paulum frequenter phrasin illam inueniri,& quidem diuersa significatione.Interdum enim adhibetur vitandæ suspicioni blasphemiæ, vt hoc loco interdum fugiendæ inuidiæ causa:veluti quum cogitur Apostolus de suis gestis aliquid dicere, vt muneris sui authoritatem asserat, solet præfari se in ea re cogi ex hominum consuetudine loqui,quanuis in diuersum finem, vt 1.Cor.15.d.32, & 2.Corin.11.d.16,& 17 & 21. Nonnunquam verò vtitur hac formula loquendi quum docendi causa exẽplũ aliquod ex communi hominum vsu petit,vt infrà,6.d.19,& Gal.3.c.15.Item aliquoties quum hominis doctrinã Dei authoritati opponit,vt illa isti cedat,vt 1.Cor.9.b.8,& Gal.1.b.11.Postremò κατὰ ἄνθρωπον interdum idem declarat atque κατὰ σάρκα,id est secundum carnem: cui opponitur secundum Spiritũ,vt 1.Cor.3.a.3,& 1.Pet.4.b.6

7 Veritas Dei, ἡ ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ. Hebr. אמונת אלהים, id est fides ac constãtia,atque adeo veracitas, vt ita dicã.Neq; enim hoc loco spectatur hæc veritas in ipsa Dei doctrina,aut declarãtur hoc vocabulo veræ illæ προλήψεις καὶ κοιναὶ ἔννοιαι, quas ita vocauit Apostolus suprà,1.b.18, sed Deo ipsi hæc veritas tribuitur.quod quũ non consideraret Origenes,mirum quàm multa ineptè in hunc locum sit commentatus.Eôdem igitur spectat veritas atque iustitia illa Dei cuius in superiore versiculo facta est mentio.Nisi quis malit ex hac Dei veritate, veluti fonte,exoriri illius iustitiam, aut contrà veritatem ex iustitia: adeo arcto vinculo sunt ista inter se deuincta.Nam Deus & quia summè iustus est ac verax, idcirco fidem quam vltro dedit,vltro conseruat: & quia exhibet quantumuis perfidis quicquid semel pollicitus est,idcirco summè iustum sese ac veracem præstat.Istis autem opponitur hominum iniustitia ac mendacium siue perfidia,simili prorsus ratione æstimanda,vt illis ex diametro opponantur. Ego, κἀγώ. Vulg.& Eras.Et ego:quæ interpretatio est perobscura. Abundat autem coniunctio καὶ, sicut ostendimus Iohan.8.c.25.

8 Καὶ μὴ (καθὼς βλασφημούμεθα, καὶ καθώς φασί τινες ἡμᾶς λέγειν) ὅτι ποιήσωμεν τὰ κακὰ ἵνα ἔλθῃ τὰ ἀγαθά; ὧν τὸ κρίμα ἔνδικόν ἐστι.

8 Ac non (sicut de nobis malè loquuntur, & sicut quidam aiūt nos dicere) faciamus mala vt veniant bona? quorū damnatio iusta est.

8 *Et nō (sicut blasphemamur, & sicut aiunt quidā nos dicere) faciam⁹ mala ut ueniant bona? quorum damnatio iusta est.*

9 Τί οὖν; προεχόμεθα; οὐ πάντως· προῃτιασάμεθα γὰρ Ἰουδαίους τε καὶ Ἕλληνας πάντας ὑφ' ἁμαρτίαν εἶναι.

9 Quid igitur? præcellim⁹? Nullo modo: nam antè criminati sumus Iudæos & Græcos omnes esse sub peccato.

9 *Quid ergo? præcellim⁹ eos? Nequaquam: præcausati enim sumus, Iudæos & Græcos omnes sub peccato esse.*

10 Καθὼς γέγραπται, Ὅτι οὐκ ἔστι δίκαιος οὐδὲ εἷς·

10 Sicut scriptum est, ‖ Non est iustus, ne vnus quidem:

10 *Sicut scriptum est, Quia non est iustus quisquam:* Psal.14.a.3 & 53.a.3.

11 Οὐκ ἔστιν ὁ συνιῶν, οὐκ ἔστιν ὁ ἐκζητῶν τὸν Θεόν.

11 Non est qui intelligat, non est qui exquirat Deum.

11 *Non est intelligens, non est requirens Deum.*

12 Πάντες ἐξέκλιναν, ἅμα ἠχρειώθησαν· οὐκ ἔστι ποιῶν χρηστότητα, οὐκ ἔστιν ἕως ἑνός.

12 Omnes deflexerunt, simul inutiles facti sunt: non est qui faciat quod bonum est, non est vsque ad vnum.

12 *Omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt: non est qui faciat bonum, non est usque ad unum.*

13 Τάφος ἀνεῳγμένος ὁ λάρυγξ αὐτῶν, ταῖς γλώσσαις αὐτῶν ἐδολιοῦσαν, ἰὸς ἀσπίδων ὑπὸ τὰ χείλη αὐτῶν.

13 ‖ Sepulchrum apertum, guttur eorum, linguis suis ad dolū vsi sunt, ‖ venenum aspidum sub labiis eorum.

13 *Sepulchrum patens est guttur eorū, linguis suis dolosè agebant: uenenum aspidum sub labijs eorū.* Psal.5.b.10 Psal.140.a.3

14 Ὧν τὸ στόμα ἀρᾶς καὶ πικρίας γέμει·

14 ‖ Quorum os diris & amarulentia plenum est:

14 *Quorum os maledictione & amaritudine plenum est:* Psal.10.b.7

15 Ὀξεῖς οἱ πόδες αὐτῶν ἐκχέαι αἷμα.

15 ‖ Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem.

15 *Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem.* Esa.59.b.7

16 Σύντριμμα καὶ ταλαιπωρία ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν.

16 Contritio & calamitas in viis eorum.

16 *Contritio & infelicitas in uijs eorum.*

17 Καὶ ὁδὸν εἰρήνης οὐκ ἔγνωσαν.

17 Et viam pacis non cognouerunt.

17 *Et uiam pacis non cognouerunt.*

18 Οὐκ ἔστι φόβος Θεοῦ ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν.

18 ‖ Non est timor Dei coram oculis eorum.

18 *Non est timor Dei ante oculos eorum.* Psal.36.a.2

19 Οἴδαμεν δὲ ὅτι ὅσα ὁ νόμος λέγει, τοῖς ἐν τῷ νόμῳ λαλεῖ· ἵνα πᾶν στόμα φρα-

19 Scimus autem, quæcunque Lex dicit, iis qui in Lege sunt dicere: vt omne os obturetur,

19 *Scimus autem quoniā quæcunque Lex loquitur, ijs qui in Lege sunt loquitur: ut omne os ob-*

8 Faciamus, ὅτι ποιήσωμεν. Puto ὅτι redundare, vt alibi sæpe: neque hîc quicquam subaudio.

9 Quid igitur? præcellimus τί οὖν; προεχόμεθα; Sic distingunt veteres etiam codices: neque dubito quin hæc sit vera huius loci distinctio. Sicut enim Paulus, vt mederetur offensioni Iudæorū, aliquatenus præposuerat eos Gentibus: sic veritus ne Iudæi hoc nomine superbirent, nunc declarat præstantiam istam non esse in ipsis Iudæis considerandam, sed in Dei benignitate duntaxat: quum nihilominus & Iudæi & Gentiles in eo pares sint, quòd vtrique sint, in sese, peccatis ac proinde iræ Dei obnoxii, vt vtrique in Christo exæquentur. Neque dixit Apostolus προέχετε præcellitis, sed προεχόμεθα præcellimus: tū quia veritas postulat vt ita loquatur, tum vt omnem offensionis occasionem tollat, quum sese in eodem gradu collocet. Origenes autem legit coniunctim τί οὖν προεχόμεθα, id est, in quo igitur præcellimus? quod nullo modo cohæret: quanuis Græca scholia quandam adferant huius lectionis interpretationem, sed planè detortam ac violentam. Antè criminati sumus, προῃτιασάμεθα. Id est ἠλέγξαμεν, arguimus, vt Græca scholia explicant. neque enim institutam duntaxat sed peractam accusationem declarat. Vulgata, Præcausati, barbarè. Erasmus, Antè causis redditis ostendimus: qua significatione vix crediderim verbum αἰτιᾶσθαι inueniri. Et certum est vsurpari à Paulo forense verbum, quoniam omnes tum Iudæos tum Græcos velut apud Dei tribunal reos peregerat. Sub peccato esse, ὑφ' ἁμαρτίαν εἶναι. Id est reos peccati, siue sontes esse, id est ὑποδίκους, vt mox dicitur v.19.

10 Non est iustus, οὐκ ἔστι δίκαιος. Hebræa habent אין עושה טוב, non est faciens bonum: quod mox repetitur. Ne vnus quidem, οὐδὲ εἷς. Vulgata, Quisquam, τις. Hoc autem non est in Hebræis hoc in loco.

11 Non est qui intelligat, οὐκ ἔστιν ὁ συνιῶν. Apostolus nonnulla hîc omittit, sed nulla sensus iniuria.

12 Inutiles facti sunt, ἠχρειώθησαν. Hebraicè נאלחו, id est spumæ instar putruerunt: putria verò etiam inutilia sunt. Vsque ad vnum, ἕως ἑνός. Id est, Ne vnus quidem, vt habet Hebræa veritas. Itaque intempestiuè loquuntur qui appellatione Vnius intelligunt Christum designari: qua in re deceptus etiam est Augustinus. Tanti est momenti ex fontibus ipsis veritatem haurire.

13 Ad dolum vsi sunt, ἐδολιοῦσαν. Id est ἐδολίουν, ex Chalcidica dialecto, vt annotant grammatici, sicut ἤλθοσαν pro ἦλθον, Psal.77.a.2.

17 Viam pacis, ὁδὸν εἰρήνης. Heb. דרך שלום, quibus verbis vita pacifica & innocens declaratur.

19 Lex, ὁ νόμος. Non tantùm additus articulus, sed ipsa contextus series indicat Legem κατ' ἐξοχὴν vocari tum Mosis tum aliorum Prophetarum scripta, totum denique vetus Testamentum, vt rectè explicant Græca scholia. Occurrit enim tacitæ obiectioni, ne excipiant Iudæi nihil ad se pertinere quæ citarat Aposto-

lus partim ex Psalmis, partim ex Esaia. Fallitur ergo Origenes in eo quòd de lege vniuersali, id est lege naturæ, hæc accipit: nam si ita esset, ecquis poterat inficiari hanc legem ad se non spectare? At enim, dices, conclusio est vniuersalis, & quod Legi tribuit in sequenti versiculo, ad legem naturæ non minus pertinet quàm ad Legem Mosis. Respondeo, conclusionem vniuersalem esse, quia non ex hoc vno dicto, sed ex tota disputatione superiore nascitur: deinde quia ex hoc etiam dicto non ineptè potest colligi, argumento à comparatis sumpto. Nam si Lex Mosis non iustificat, quomodo & quo iure id tribuas legi naturæ?

γῇ, καὶ ὑπόδικος γένηται πᾶς ὁ κόσμος τῷ Θεῷ.

& obnoxius fiat totus mundus condemnationi Dei.

struatur, & subditus fiat omnis mundus Deo.

Διότι ἐξ ἔργων νόμου οὐ δικαιωθήσεται πᾶσα σὰρξ ἐνώπιον αὐτοῦ· διὰ γὰρ νόμου ἐπίγνωσις ἁμαρτίας.

20 Propterea ex operibus Legis nulla caro iustificabitur in conspectu eius. per Legem enim agnitio peccati.

20 *Quia ex operibus Legis non iustificabitur omnis caro coram illo. per Legem enim cognitio peccati.*

Obnoxius fiat, ὑπόδικος γένηται. Id est, reus esse comperiatur: sicut paulo antè diximus Iustificari interdum accipi pro iustum comprobari. Neque enim illa oracula faciunt vt rei simus, sed reos nos esse declarant. Cæterùm ὑπόδικον Vetus interpres Subditum barbarè nec satis expressè cõuertit. Subditus enim apud Latinos nihil aliud quàm suppositum, id est summissum, aut clam appositum declarat. Erasmus Obnoxium interpretatur: rectè id quidem, sed tamẽ ambiguè, propter huius vocabuli homonymiam. Ideo conuerti, Obnoxius fiat condemnationi: quia δίκη in ὑπόδικος non tantùm declarat iudicium quo vel absolui vel damnari possit aliquis, (hac enim significatione ipsi etiam filii Dei sunt ὑπόδικοι, in quibus tamen nulla est condemnatio) sed καταδίκην (id est condemnationẽ) declarat, sicut αἰτία in ὑπαίτιος. Nam hoc ipsum est quod alibi testatur Apostolus, nos omnes nasci filios iræ, id est natura obnoxios esse Dei condemnationi.

20 Propterea, διότι. Vulgata & Erasmus, Propterea quòd: quasi ex hac conclusione pendeat quod dixerat, totum mundum videlicet, id est omnes homines, quacunque mundi regione sint collocati, iræ Dei esse obnoxios. Ego verò etsi hæc verissima esse confitear, tamen puto Apostolũ cõtrario potius ordine id de quo hîc agitur, ex illo colligere. Quid enim erat Apostolo propositũ? docere nullum hominem alia ratione quàm fide in Christum, salutem consequi. Hoc probat ex eo quòd vna fide in Christum iustificemur. Nos vna fide iustificari ex eo docuit quòd necesse sit nos aut fide aut Lege iustificari. Lege verò nos non iustificari ostendit ex eo quòd nemo sit hominum cui Deus è cælo non testetur se infestissimum esse. Nam ex ira colligitur iræ causa, id est iniustitia. Cedo verò vnde hanc iniustitiam? Ex eo quòd neque Gentes naturæ legem obseruant, siue Dei cultum consideremus, siue mutua hominum inter se officia: neque Iudæi Mosis Legem, cuius cognitione gloriãtur. Hæc in summa Paulus adhuc demonstrauit, simúlque aduersus ea obiter disseruit quæ vel hi vel illi obiicere poterant. Nũc verò tandem ex eo quòd totum mundum probauit iræ Dei esse obnoxium, concludit quod probandũ susceperat, nullũ videlicet hominẽ ex operibus vllius legis iustificari: ac ita demũ, sublata vna parte dilemmatis, alteram ponit, nos videlicet, quum Lege non iustificemur, vna fide iustificari, ac proinde vna fide seruari, quæ quidem est ex Euangelii auditu. Ita tandem efficitur, Euangelium esse potentiam Dei in salutem omni credenti: in qua quæstione posuimus huius epistolæ statum. Hæc autem diligenter considerata, manifestè indicant, in hoc versiculo appellatione Legis intelligi omnem doctrinam seu scriptam seu non scriptam, quæ aliquid aut iubeat aut interdicat, vt probat argumentorum series, & effectus ille quẽ Legi tribuit, nempe quòd peccatum retegat: vt planè vel teste Augustino, hallucinentur fœdissimè qui ad Legis Mosaicæ ceremonias hæc restringunt. Ex operibus Legis, ἐξ ἔργων νόμου. Id est ex eo quòd præstetur Lex. Neque enim hæc possunt aut debent de operibus Legis simpliciter & absolutè intelligi, quæ vel κοιναὶ ἔννοιαι, quas diximus legem naturæ vocari, vel Lex Mosis, quæ est illarum instauratio, præcipiunt aut vetant: quum ea sint reuera eiusmodi, vt siquis ea præstaret, iustitiam ei fuerint meritò collatura: sed opera Legis vocat eorũ præstationẽ quæ Lex præcipit, siue opera, quatenus à nobis aut præstãtur, aut non præstãtur, non autẽ simpliciter quatenus præcipiuntur à Lege. Et Legis nomine non intelligi solas ceremonias, non tantùm ostendit superior disputatio, sed etiam ratio illa quæ subiicitur de agnitione peccati per Legem, sicut prudenter expendit Augustinus lib. De spiritu & litera. Nulla caro, οὐ πᾶσα σάρξ. Heb. לא יצדק כל בשר, id est (vt Vetus interpres & Eras. conuerterunt) Non iustificabitur omnis caro: quæ enũtiatio quũ apud Græcos & Latinos sit particularis, apud Hebræos est vniuersalis. Neque enim particula negans cohæret cum nota vniuersali, sed cum verbo: vt si Latinè dicas, Non omnis caro iustificatur, pro, Omnis caro non iustificatur: pro quo rursus planius dixeris, Nulla caro iustificatur. Cæterùm quod ad vocabulum Carnis attinet, sæpe iam diximus ex Hebræorum idiotismo accipi pro homine: sed particularis est huius nominis emphasis hoc loco, vt omnino seruari debuerit. sic enim explicatur antithesis hominis (qui nihil est aliud quàm caro per peccatum inquinata) & Dei illius in sese purissimi ac perfectissimi. Liceat ergo hominibus inter homines speciem aliquam obtinere, sed coram Deo quid aliud quàm se carnem impuram esse fateantur quicunque vsquam sunt homines? Ineptè igitur Origenes hoc dicit ad eos demum pertinere qui in carne sunt, id est qui secundũ carnẽ viuunt: quasi verò Paulus totũ humanum genus hîc non consideret extra Christũ, aut quasi qui secundum Spiritum viuunt, hoc ipso iustificentur coram Deo: ac non potius ideo secundum spiritum viuant quòd iam sint gratis per fidem in Christum iustificati. Quid multa? Certè hoc ausim dicere, si hæc sunt Origenis cuius titulum præferunt, hunc hominem fuisse selectum diaboli organum, Apostolicæ doctrinæ funditus euertendæ destinatum. Iustificabitur, δικαιωθήσεται. Varias huius verbi significationes suprà exposuimus versu 4, itémque quid iustitiæ appellatione intelligatur, summa videlicet illa puritas & integritas pro naturæ humanæ gradu, quam necesse est in conspectum Dei adferat qui vult æternæ vitæ particeps fieri. Sed quid hîc valeat iustificãdi verbum, non immeritò quæritur, quũ nulla possit grauior quæstio exoriri, & ab huius verbi explicatione tota penè pẽdeat huius controuersiæ decisio: de qua tantùm à nobis dicetur quod ad scopum nostrum pertinet, qui nostræ versionis causas studemus explicare. Dicunt igitur Sophistæ, Nos fide iustificari, sic accipiendum esse, quòd credentibus (id est iis qui in genere assentiuntur verbo Dei) inferatur gratia, præeuntibus præparationis operibus data, qua adiuuante & cooperante induti iustitia seruamur, sicut scriptum est, Si vis ad vitam ingredi, serua mandata. Itaque apud istos Fide iustificari non declarat iustum fieri ἐνεργείᾳ, sed δυνάμει, id est gratiam accipere: cuius adiutorio postea nos ipsos iustos faciamus. Hæc illorum est doctrina. Sed ii per quos nostra ætate Dominus veluti sepultum Christi beneficium in lucem reuocauit, quum hæc viderent ex diametro pu-

gnare cum Apostoli doctrina & argumētis, verbum IVSTIFICARI, in hac propositione, Iustificamur fide sine operibus, siue gratis, siue sola, (hæc enim omnia idem pollent) explicant ex Hebræorum consuetudine, pro absolui coram Dei tribunali: non quòd iusti simus in nobisipsis. (frustra enim Christus esset mortuus, vt colligit Apostolus Gal.2.d.21) sed quia Christi iustitia nobis imputetur gratis per fidem: siue quia Deus nos in Christo ἐχαρίτωσεν, Ephes.1.b.6. Huius autem iustificationis effectus est illa innouatio Spiritus, quæ in nobis non per opera coram Deo iustificādis, sed iam antea fide iustificatis, fructus illos iustitiæ profert, de quibus loquens Apostolus, proposito nobis Abrahamo credentium patre, Si Abraham, inquit, ex operibus iustificatus fuit, habet quod glorietur, at nō apud Deum. Hanc igitur doctrinam qui non amplectetur, anathema erit. Sed nonnulli obiiciunt, Apostolum ipsum infrà, 5.d.19, τὸ δικαιοῦσθαι interpretari δίκαιον καθίστασθαι, id est iustum constitui, & minimè conuenire Dei naturæ vt iniustos absoluat. Respondeo, nos fide iustos fieri, sed imputata nobis Christi iustitia, & propterea, quanuis in nobis simus iniusti, tamen vt in Christo verè iustos, absolui, atque adeo remissis peccatis fieri Christi cohæredes. Quod autem attinet ad nouam vitam siue iustitiam, quam nobis inhærentem vocant, ea certè non est causa, sed testis eius iustitiæ cuius imputatione seruamur, quoniam quisquis in Christo per fidem iustificatur, is quoque Christi Spiritu sanctificatur. Sed & illud Satanicum Osiandri dogma fugiendum est, qui iustitiam vocat Deum ipsum nos ad iusta facienda impellentem, vt Iustificari nihil aliud declaret quàm essentiali Dei iustitia indui: in quo dogmate multi sunt maximi errores. Primùm enim confundit Deum ipsum cum ipsius in nobis effectibus, quum eam iustitiam qua iusti sumus, vult esse ipsam iustitiā quæ Deus est. Deinde non aliam quàm essentialem illam Dei iustitiam in Christo considerans, excludit planè Christi obedientiam, & illam totius iustitiæ Legis impletionem, quæ tamen statuitur vna nostræ salutis materia, infrà, 5.d.19, & aliis innumerabilibus locis. Denique imputatam iustitiam, qua vna nitimur, non discernens à iustitia in nobis inchoata, & sanctificationem cum iustificatione confundens, totum Christianismum à fundamentis conuellit. In conspectu eius, ἐνώπιον αὐτοῦ. Tacita est antithesis iustitiæ coram hominibus & iustitiæ Dei, seu quæ coram Deo possit subsistere: de qua agitur Col.1.c.22. Itaque hoc loco & aliis similibus Coram Deo non opponitur duntaxat ei quod fictitium est ac simulatum, vt Luc.1.a.6: sed cuiuis hominum etiam sanctissimorum iustitiæ comparatur: quia iustitiam qua nitimur, vt hæreditatis cælestis participes fiamus, necesse est esse eiusmodi vt & plena sit pro peccatis satisfactio, & perfecta omni ex parte impletio mandatorum: diuinæ denique imaginis in humana natura plena instauratio, vt in nobis Dominus opus suum agnoscat: quæ omnia in vno Christo nobis per fidem gratis imputantur, vt coram Deo prorsus ἀνέγκλητοι καὶ ἄμωμοι, ac proinde omnis condemnationis securi compareamus.

Νυνὶ δὲ χωρὶς νόμου δικαιοσύνη Θεοῦ πεφανέρωται, μαρτυρουμένη ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν.	21 Nunc verò absque Lege iustitia Dei patefacta est, comprobata testimonio Legis ac Prophetarum.	21 *Nunc autem sine Lege iustitia Dei manifestata est, testificata à Lege & Prophetis.*
Δικαιοσύνη δὲ Θεοῦ διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς πάντας καὶ ἐπὶ πάντας τοὺς πιστεύοντας· οὐ γάρ ἐστι διαστολή·	22 Iustitia, inquam, Dei per fidem Iesu Christi in omnes & super omnes qui credunt: non enim est distinctio:	22 *Iustitia autem Dei per fidem Iesu Christi, in omnes & super omnes qui credunt in eū. non enim est distinctio:*
Πάντες γὰρ ἥμαρτον, καὶ ὑστεροῦνται τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ·	23 Omnes enim peccauerunt, ac deficiuntur gloria Dei.	23 *Omnes enim peccauerūt, & egent gloria Dei.*

21 Nunc verò, νυνὶ δέ. Id est, Atqui: nisi malimus comparari Christi exhibitionem & apertam Euangelii prædicationem cum veteris doctrinæ figuris, & Prophetarum prædictionibus: vt mihi quoque videatur alludere Apostolus ad Psal.97.b 6. Absque Lege, χωρὶς νόμου. Iterum poscit argumenti series vt Legis appellationem, non addito articulo, vniuersaliter intelligamus, sicut statim, vbi iustitia Dei dicitur comprobata testimonio τοῦ νόμου, Moses intelligitur: quod rectè annotauit Origenes. Itaque nodus ille facillimus est ad explicandum quem Augustino placuit nectere lib. De spiritu & litera, cap.9, quum hunc locum exponeret. Sed idem (vt opinor) rectius sentit quàm Origenes in eo quòd χωρὶς νόμου, id est absque Lege, non connectit cum Manifestata est, sed cum δικαιοσύνη, id est iustitia. Oportuit tamen scribi ἡ χωρὶς νόμου, vt plena esset constructio, sicut rectè annotat Erasmus: sed hæc eclipsis non debuit eum impedire quominus Augustino assentiretur, quum multis locis articulus in hoc genere dicendi prætermittatur, vt annotauimus Ioh.5.f.36. Iustitia Dei, δικαιοσύνη Θεοῦ. Vide suprà, 1.b.17.

22 Inquam, δέ. Vulg. & Eras. ad verbum, Verò. Mihi videtur illud melius conuenire epanelepsi, quæ quidem hoc loco adhibetur ab Apostolo, quia in superiore versiculo dixerat quidem nos absque Lege iustificari, sed quodnam illud esset quo iustificamur, nondum expresserat. Iesu Christi, Ἰησοῦ Χριστοῦ. Id est, quæ habetur Christo, vel quæ Christo nititur. Hoc enim addendum fuit nequis existimaret fidem illud esse quod nos iustificat, quum sit duntaxat instrumentum quo Christum iustitiam nostram apprehendimus. Et super omnes, καὶ ἐπὶ πάντας. In duobus exemplaribus manu scriptis comperimus hæc deesse. Mihi tamē videtur hæc repetitio maximam emphasin habere: & certum est veteres hanc quoque particulam legisse: quorum tamen interpretatio arguta potius quàm solida videtur, in eo quòd εἰς πάντας referunt ad Iudæos, ἐπὶ πάντας ad Gentes.

23 Deficiuntur gloria Dei, ὑστεροῦνται τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ. Vulgata, Egent gloria Dei, id est δέονται, vel χρείαν ἔχουσι. quæ interpretatio hoc quidem loco sententiam Apostoli eneruat. Erasmus, Destituuntur gloria Dei: quod & ipsum non est satis expressum. Hoc quidem certū est, ὑστερεῖσθαι propriè de iis dici qui in cursus certamine deficientibus viribus, relinquuntur à tergo, ita vt ad metam peruenire non possint. quod iis optimè conuenit qui Dei veritate ad iniustitiā abutuntur, id est omnibus hominibus regeneratis. Ex hoc autem facile est cognoscere, per gloriam Dei, nec cognitionem illam Dei quæ nobis patefit in Euangelio, neque gratiam regenerationis, neque gratuitam iustificationem, sed metam potius ipsam ad quam contendimus, id est vitam æternam quæ in gloriæ Dei participatione consistit, hoc loco intelligi. Ad eam igitur quominus possint peruenire, testatur Apostolus omnes homines eo impediri quòd sint peccato contaminati, vt oporteat omnes ad vnum vel à gloria Dei excludi, quòd absit: vel aliunde integram illam puritatem ac iustitiam mutuari, quam necesse est adferat quisquis gloriæ Dei particeps esse cupit.

Δικαιούμενοι δωρεὰν τῇ αὐτοῦ χάριτι, διὰ τῆς ἀπολυτρώσεως τῆς ἐν Χριστῷ Ιησοῦ.

24 Iustificantur autem gratis, id est eius gratia, per redēptionē factam in Iesu Christo.

24 Iustificati gratis ꝑ gratiam ipsius, per redemptionem quæ est in Christo Iesu.

Ὃν προέθετο ὁ Θεὸς ἱλαστήριον διὰ τῆς πίστεως ἐν τῷ αὐτοῦ αἵματι, εἰς ἔνδειξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ, διὰ τὴν πάρεσιν τῶν προγεγονότων ἁμαρτημάτων.

25 Quem proposuit Deus *ut esset* placamentum per fidem, in sanguine ipsius, ad declarandam iustitiam suam, per remissionem præcedentiū peccatorum.

25 *Quem proposuit Deus propitiationem per fidem in sanguine ipsius, ad ostensionem iustitiæ suæ, propter remissionem præcedētium delictorum.*

Εν τῇ ἀνοχῇ τοῦ Θεοῦ, πρὸς ἔνδειξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ ἐν τῷ νῦν καιρῷ· εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν δίκαιον, καὶ δικαιοῦντα τὸν ἐκ πίστεως Ιησοῦ.

26 Ex Dei tolerantia, ad declarandam iustitiam suam præsenti tēpore: vt sit ipse iustus, & iustificans eum qui est ex fide Iesu.

26 *In sustentatione Dei, ad ostensionem iustitiæ eius in hoc tempore: ut sit ipse iustus, & iustificans eum qui est ex fide Iesu Christi.*

Ποῦ οὖν ἡ καύχησις; ἐξεκλείσθη. Διὰ ποίου νόμου; τῶν ἔργων; οὐχί, ἀλλὰ διὰ νόμου πίστεως.

27 Vbi igitur gloriatio? exclusa est. Per quam legem? operum? non: imò per legem fidei.

27 *vbi est ergo gloriatio? exclusa est. Per quam legem? factorum? Non: sed per legem fidei.*

24 Iustificantur autem, δικαιούμενοι. Vulgata, Iustificati, omissa coniunctione, quæ prorsus videtur necessaria, sicut in Græcis scholiis legitur hic locus. Deinde δικαιούμενοι pro δικαιοῦνται positū est Hebræorū more, vt infrà, 5.b.11. Erasmus igitur hunc locū rectè expressit, & frustra quæritur ratio supplendi anantapodoti, quod nusquam est. Gratis, δωρεάν. Id est, ex gratuito dono ac mera liberalitate: quod vt planius etiam fieret, adiunxit Apostolus τῇ αὐτοῦ χάριτι, id est ipsius gratia. Hoc verò vtinam tandem considerent qui vel opera præparatoria, vel fidem subsequentia, in causis iustificationis numerant, vel ceremonialia duntaxat opera à iustificatione excludunt, qui denique nobis blasphemiæ crimen impingunt quòd sola fide iustificari hominem dicamus.

25 Placamentum, ἱλαστήριον. Alludit fortassis ad arcam fœderis, cuius operculum sic vocant Græci, Hebræi verò כפרת. quod etiam videtur innui verbo προέθετο: quasi dicas omnium oculis fuisse nunc expositū (rupto videlicet velo) qui olim per arcam illam fœderis adumbrabatur. Per fidem, διὰ τῆς πίστεως. Hoc nō legit Chrysostomus. Ambrosius autem videtur legisse ἱλαστήριον πίστεως, propitiatorem fidei. In sanguine ipsius, ἐν τῷ αἵματι αὐτοῦ. Potest hoc connecti vel cum ἱλαστήριον, vt dicatur Christus Patrē placasse suo ipsius sanguine: vel cum πίστεως, vt significetur fidem non aliò quàm ad Christi sacrificium ferri. Sanguinis autem nomen ad veterum sacrificiorum figuram nos reuocat, quarum veritas est in Christo Iesu. Quidam codices habent αὐτοῦ, alii ἑαυτοῦ, id est suo ipsius sanguine, eadem manente sententia. Erasmus, Interueniente ipsius sanguine, periphrasi parum necessaria. Per remissionem, διὰ τὴν πάρεσιν. Ambrosius legit πρόθεσιν, id est propositum, sensu admodum obscuro. Vulgata & Erasmus, Propter remissionem. Ego verò perinde conuertendum puto acsi scriptum esset διὰ τῆς παρέσεως. Eandem enallagen annotauimus Ioh.6.f.57, & apud idoneos scriptores non semel inuenias. Præcedentium peccatorum, προγεγονότων ἁμαρτημάτων. Quid igitur? num peccata iustificationem consequuta, vel remedio carent, vel alia vlla ratione quàm Christi sanguine eluuntur? Egregium videlicet commentum: quasi verò non consideret Paulus omnes in genere homines, quorum dicit misertum esse Dominum quo tempore erant ipsius inimici, peccatis videlicet ac densissimis tenebris sepulti. Id autem ita esse, præterquam quòd Euangelica doctrina ostendit, vel illud abundè declarat quod postea subiicitur, ἐν τῷ νῦν καιρῷ, præsenti tempore: ex quo apparet tempus aduentus Christi comparari cum seculis quæ præcesserūt. πάρεσιν igitur accipio pro ἄφεσιν: quia verbū παριέναι interdum etiā declarat condonare, & de suo iure aliquid remittere siue transilire. qua significatione videtur etiam noster Apostolus vsurpare verbū ὑπεριδεῖν Act. 17.g.30. Græca tamen scholia aliam interpretationem adferunt, à nullis Latinis interpretibus, quos nouerim, annotatam. Nam quia πάρεσις propriè declarat virium eneruationem, siue defectionem, (vnde πάρετος declarat παραλελυμένον, id est eum cuius vires sunt exolutæ) putant διὰ τὴν πάρεσιν τῶν προγεγονότων ἁμαρτημάτων, declarare statum illum in quo sunt homines propter præcedentia peccata: (qua ratione solet Apostolus nos mortuos vocare) vt ista commodè possis interpretari, propterea quòd homines erant præcedentibus peccatis eneruati. Deinde ἐν τῇ ἀνοχῇ explicant de tempore quo homines, abutentes Dei patientia, in istis peccatis immersi languebant.

26 Ex Dei tolerantia, ἐν τῇ ἀνοχῇ τοῦ Θεοῦ. Id est, Pro sua patientia ac facilitate. Repetitur enim antecedens, Hebræorum more. Præsenti tempore, ἐν τῷ νῦν καιρῷ. Series ipsa argumenti & antithesis præcedentium peccatorum manifestè ostendunt præsens tempus vocari ab Apostolo seculum illud quo hæc scribebat. quod quidem vniuersum vocari solet tempus nouissimum & dies Domini. Itaque ineptus est hîc quoque Origenes quòd præsens tempus opponat futuro seculo, Quia, inquit, præsentis seculi tempore in sustentatione est iustitia Dei, futuri verò in retributione. Quæso verò, lector, quid est ὑπὲρ τὰ ἐσκαμμένα πηδᾶν, si hoc non est? Vt sit ipse iustus, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν δίκαιον. Id est, Vt summè verax ac fidelis comperiatur. Nam quū Deus in sese semper sit fidelissimus, nobis tamen talis tum demum esse ac quodammodo fieri incipit quum suam nobis in Christo misericordiam gratis patefacit. Explicat ergo Paulus quod iam bis dixerat εἰς τὴν ἔνδειξιν. Et iustificans, καὶ δικαιοῦντα. Id est Christi imputata iustitia iustum ac irreprehensibilem constituens, vt Col.1.c.22. Qui est ex fide Iesu, τὸν ἐκ πίστεως Ιησοῦ. Id est, ex eorū numero qui Christū fide sunt amplexi: quibus opponuntur qui ex circuncisione (id est qui ex Lege) salutem expectabant.

27 Gloriatio, ἡ καύχησις. Nonnulli Latini codices addunt Tua, σου. Per quā legē? διὰ ποίου νόμου; Id est, Per quam doctrinam? eámne quæ nos docet operibus nostris niti vt salutem obtineamus, an per eā potius quæ docet iustitiam nobis per fidem gratis imputari? Notandum est igitur νόμον, id est legem (sicut interdum apud Hebræos תורה) hoc in loco vsurpari in genere pro doctrina quæ aliquid præscribit: qua ratione Euangelium vocat legem fidei, i. doctrinā quæ salutem proponit sub conditione, SI CREDIDERIS: quam & ipsam

conditionem

conditionē Dominus gratis dat vt implere possimus:opponitúrque hæc doctrina legi operū .i.omni doctrinæ quæ salutē promittit cū cōditione, SI OMNIA FECERIS:quā vnus Christus pro nobis impleuit. Illa igitur (inquit Apostolus) omnē gloriatione tollit:vtpote quæ iustitiam,ac proinde salutem non acquirendam à nobis, sed ab alio nobis quæsitam donet, idque vnum flagitet vt donatam velimus fide recipere, denique efficiat vt velimus:ista verò non item, quum ea à nobis requirat propter quæ salus nobis ex debito reddatur. Puto autem Apostolum μιμητικῶς dixisse Legem fidei pro fide, quòd aduersarii gratiæ perpetuò solerent in ore habere Legis nomen:qua etiam ratione fidem Dominus vocauit opus, Ioh.6.c.29, vt suo loco exposuimus.

Λογιζόμεθα οὖν πίστει δικαιοῦσθαι ἄνθρωπον χωρὶς ἔργων νόμου.

28 Colligimus igitur, fide iustificari hominem absque operibus Legis.

28 *Arbitramur enim iustificari hominem per fidē sine operibus Legis.*

Ἢ Ἰουδαίων ὁ Θεὸς μόνον; οὐχὶ δὲ καὶ ἐθνῶν; ναὶ καὶ ἐθνῶν.

29 An Iudæorum Deus solúm? ánnon & Gētium? certè & Gentium.

29 *An Iudæorum Deus tātum? nónne & Gētium? imò & Gentium?*

Ἐπείπερ εἷς ὁ Θεὸς, ὃς δικαιώσει περιτομὴν ἐκ πίστεως, καὶ ἀκροβυστίαν διὰ τῆς πίστεως.

30 Siquidem vnus Deus *est* qui iustificabit circuncisionem ex fide & præputium per fidē.

30 *Quoniā qdem unus est Deus qui iustificabit circuncisionem ex fide, & præputium per fidem.*

Νόμον οὖν καταργοῦμεν διὰ τῆς πίστεως; μὴ γένοιτο, ἀλλὰ νόμον ἱστῶμεν.

31 Legem igitur inanem reddimus per fidē? Absit: imò Legem stabilimus.

32 *Legem ergo destruimus per fidem? Absit: sed Legem statuimus.*

28 Colligimus, λογιζόμεθα. Id est συλλογιζόμεθα, vt rectè explicat Theophylactus, vt etiam accipitur infrà, 6.b.11. Est enim in his verbis conclusio argumenti sumpti à causa finali, quam vocant: cuius pondus si nossent Sophistæ, nunquam huc deuenissent vt in iustificatione vellent opera cum fide concurrere. Vulg. & Erasmus, Arbitramur: rectè id quidem, sed tamen ambiguè, quia hoc verbum plerunque accipitur pro opinari, & de re etiam incerta dicitur. quæ significatio repugnat sententiæ Pauli ex diametro.

29 Iudæorum Deus, Ἰουδαίων ὁ Θεός. Ex peculiari Scripturæ more, Deus dicitur eorum esse Deus quos beneuolentia sua complectitur, vt Psal.33.b.12. Etsi autem Gentes erant in genere alienæ à Dei fœdere, vt scribitur Eph.2.c.12, tamen patebat aditus proselytis, & manifesta sunt testimonia Prophetarum quibus testatus est Deus se non abiecisse Gentes in perpetuum.

30 Iustificabit, δικαιώσει. Nonnulli Latini codices legunt Iustificat. Circuncisionē, περιτομήν. Id est circuncisos, sicut incircuncisos vocat præputium, vt annotauimus suprà, 2.d.26. Per fidem, διὰ τῆς πίστεως. Differentia illa quam Origenes in hunc locum scribens obseruauit inter ἐκ & διά, ita est vana & futilis vt ne ipse quidem potuerit huic argumento applicare: quum alioqui sit alicubi obseruanda, sed (vt notat Basilius in libro de Spiritu sancto) certiore cum iudicio. Quàm enim sinistrè vir ille doctrinam iustificationis gratuitæ explicarit, vel ex eo apparet quòd quum paulo antè disertè dixisset sola fide nos iustificari, ita vt nec expletum opus requiratur, nec explendum expectetur: nunc à seipso dissentiens, Siquis, inquit, requirat curiosius, ii qui ex fide iustificantur per quem iustificentur, & rursum ii qui per fidem iustificantur, in quo iustificentur: licet fortassis multa in hoc curiositas videatur, tamen conuenienter dicere possumus quòd qui ex fide iustificantur, initio ex fide sumpto per adimpletionem bonorum operum consummantur, & qui per fidem iustificantur, à bonis operibus exorsi, per fidem summam perfectionem accipiunt. Quid est verò iustitiam ex operibus etiam fidem præcedentibus stabilire, & Apostoli doctrinæ apertè refragari, si hoc non est?

31 Legem, νόμον. Hic propria significatione ponitur νόμος, sed ita (meo quidem iudicio) vt in genere de omni Lege loquatur: quo modo etiā idem nomē accipiendū puto suprà, versu 27 & 28. Nam alioqui nō esset vniuersalis Pauli doctrina, nisi suppleatur argumento à cōparatis sumpto: quod quidē nō videtur fuisse prætermissurus Apostolus, nempe, Quandoquidē ex Lege Mosis non iustificamur, nos nulla alia Lege iustificari: quum nulla sit lex cum Lege Mosis comparanda. Sed hìc rursus obstrepit Origenes, in hoc eodem capite per iustitiam Dei absque Lege manifestatam intelligens Euāgelicas (quas vocāt) leges, vt, Nesciat dextra tua quid faciat sinistra tua. Verùm (obstrepat ille licet cum Sophistis omnibus) nullam aliam iustitiā coram Deo agnoscimus quàm quæ tota in solidum, & quidem per imputationem, à Christo manat, vt omnis gloriatio excludatur: & Christum scimus venisse non vt nouam aliquam legem conderet, vt ii existimant qui Legis & Euangelii discrimen non tenent: sed potius vt nos à Legis maledictione liberaret. Igitur, οὖν. Addita est hæc particula quoniam ex præcedenti dicto hæc obiectio nascitur. Videri enim poterat Paulus, sublato inter Gentes & Iudæos discrimine, illud etiam quo Iudæi à Gentibus dirimebantur, Legem videlicet, tollere. Inanem reddimus, καταργοῦμεν. Siue, Otiosam & ignauam, omnibúsque viribus destitutam. Hoc enim ἀργὸν vocāt Græci, quasi ἀεργόν. Annotat Origenes Paulū nō dixisse, νόμος οὖν καταργεῖται, Lex igitur destruitur: sed, νόμον οὖν καταργοῦμεν; Legē igitur destruimus? Nā, inquit, Lex quidē destruitur cōparatione gloriæ Euāgelii: sed Paulus illā nō destruit. Nēpe Origenes quū Sophista esset, Paulū metitus est ex ingenio suo. Quis enim tā est imperitus vt non videat ista nō obiici ipsi Paulo, sed potius illi doctrinæ quā afferebat? Videbatur enim Legē inutilē reddere quū doceret sine ea iustificari, ac proīde seruari tū Iudæos tū Græcos: vt hodie quoq; gratiæ Dei hostes nobis obiicere nō desinūt, bona opera à nobis dānari, quod iustitiā sine operibus cū Apostolo doceamus.

Stabilimus, ἱστῶμεν. i. firmā & efficacē reddimus, vt opponatur τῷ καταργεῖν. Ac meritò quidē hoc dicit Apostolus. nā Christi satisfactio quid aliud quàm Legis minas ostēdit minimè irritas esse, quū illas luer[illegible]istū oportuerit? Sed & Christi iustitia quid aliud est quàm plena Legis præstatio? Sanctificatio deniq; Chr[illegible]inis quò pertinet nisi vt Lex, quæ in nobis propter corruptionē nō poterat vī suā exerere in salutē, in Christo sit nobis efficax? Doctrina igitur ex fide quū nō prius nos seruet quàm iustificet, (i. Christū nobis per imputationē applicet his omnibus virtutibus Legis ornatū) certè iustitiā ex Lege nō modò nō euertit, sed potius stabilit in nobis. Postremò quū Spiritu Christi induamur per fidē, quo agēte incipimus velle & facere quæ Dei sunt, quis nō videt hac etiā in parte Legē in nobis, alioquin prorsus inutilē nisi ad nos perdēdos, per Euāgelium reddi efficacē? Sed & quod ad ceremonias attinet, nō potest dici Christus illas destruxisse, nisi κατά τι: quatenus videlicet solis exortu vmbræ disparuerūt. Nā alioqui illas nō extinxit, sed quod adūbrabāt, hoc reuera exhibuit. Hæc quū Origenes nō intellexerit, nō mirū est eū ita excurrere vt Paulū nūquam serio inspexisse videatur, nisi vt eius doctrinam deprauaret.

Κεφάλαιον δ΄.

1 TI οὖν ἐροῦμεν Ἀβραὰμ τὸν πατέρα ἡμῶν εὑρηκέναι κατὰ σάρκα;

2 Εἰ γὰρ Ἀβραὰμ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, ἔχει καύχημα, ἀλλ' οὐ πρὸς τὸν Θεόν.

3 Τί γὰρ ἡ γραφὴ λέγει; ἐπίστευσε δὲ Ἀβραὰμ τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην.

CAP. IIII.

1 QVid igitur dicemus Abraham patrem nostrum " adeptum esse " secundum carnem?

2 "Nam si Abraham ex operibus institicatus fuit, habet quod glorietur, " at non apud Deum.

3 Quid enim Scriptura dicit? Credidit autem Abrahã Deo, & " imputatum est ei " pro iustitia.

CAP. IIII.

1 *QVid ergo dicemus inuenisse Abraham patrem nostrum secundũ carnem?*

2 *Si enim Abraham ex operibus iustificatus est, habet gloriam, sed nõ apud Deum.*

3 *Quid enim dicit Scriptura? Credidit Abrahã Deo, & reputatum est illi ad iustitiam.*

IN CAPVT IIII.

1 Adeptum esse, εὑρηκέναι. Alibi εὑρίσκειν sæpe dictum est de eo quod casu inuenitur: vnde insperatum lucrum Græci εὕρημα vocant. hìc verò dicitur de eo quod tuis laboribus quærendo inueneris: quo modo explicatur ab Vlpiano in Demosthenis orationes. Itaque verbum inueniendi quo vsus est post Veterem interpretẽ Erasmus, mihi non placuit vsurpare hocloco: quia differentiam illam planè inanem puto quam statuunt grãmatici inter inuenio & reperio. Secundum carnem, κατὰ σάρκα. Id est (vt ipse Apostolus explicat) ex operibus, puta si Abrahamum consideremus in sese & circuncisum, non autem quatenus iustificatus est per fidem. Hæc enim refero ad verbum εὑρηκέναι. Vetus autem interpres & Erasmus, plerosque ex veteribus sequuti, coniunxerunt cum τὸν πατέρα ἡμῶν per traiectionem: hoc modo, Quid igitur dicemus inuenisse Abrahamum patrem nostrum secũdum carnem? Quorum opinionem quominus sequerer, his causis sum adductus. Primũ quia non proposuit Apostolus iustitiæ laudem simpliciter adimere Abrahamo, sed κατά τι, id est iustitiæ ex operibus coram Deo: quod omnino fuit in ipso quæstionis limine proponendum. Deinde cur obsecro addiderit κατὰ σάρκα: nempe (vt post Chrysostomum scripsit Theophylactus) vt Iudæos de carnali cognatione gloriantes à spirituali excluderet. Atqui vt valeret hæc ratio, oportuit (ni fallor) Apostolũ potius dicere πατέρα ὑμῶν, patrẽ vestrum. Itaque nolui in verborum collocatione quicquam immutare.

2 Nam si Abraham, εἰ γὰρ Ἀβραάμ. Id est, Quòd enim Abraham iustificatus est ex operibus. Sic enim accipienda est coniunctio εἰ hoc in loco: quod etiam alibi obseruauimus. Deinde particula γὰρ causalis quidem est, sed quæ diligenti consideratione indigeat, vt argumenti series intelligatur. Apparet enim Apostolum hoc in loco non tam confidentiæ causa (vt putat Chrysostomus) quàm vt offensionem omnem vitaret, vsum esse tropo quem Communicationem vocant, & quidem adhibita interrogatione, cui nulla responsio subiiciatur. quod ni si animaduertas, vix perspicias quomodo hæc cohæreant. Sit igitur hæc indefinita formula: quam sequutus fuisset Paulus nisi aduersarios maluisset paulatim Christo lucrifacere quàm paradoxis quibusdam deterrere. Abraham pater noster nihil adeptus est secundum carnem. Hic iam finge Iudæum perculsum excipere, Quid igitur Paule? tune negas Abrahamum adeptum esse iustitiam? Ego verò, respondet Paulus, hoc nõ inficior, sed quod attinet ad eam iustitiam quam tueris, id est ad iustitiam operum, eam dico, vt coram hominibus sit aliquid, tamen coram Deo nihil esse: idque ita esse ostendit Scriptura, quæ quum Abrahamum à iustitia laudaret, disertè dixit, iustum fuisse habitum non propter insignia opera, quæ tamen in eo multa erãt, sed quòd Deo crediderit. Iam verò si Abraham ipse non alia ratione quàm fide potuit iustificari, ne vos quidem aliunde salutem expectetis. At non apud Deum, ἀλλ' οὐ πρὸς τὸν Θεόν. Ergo, inquit Origenes, iustificatus est Abraham ex fide. nam habet gloriam apud Deum. Obsecro, lector, quid est veritatem Dei peruertere, si hoc non est? Totus enim in eo est Apostolus vt doceat, homines, quia gratis prorsus iustificantur, nihil omnino in se habere de quo possint tanquam de suo gloriari: iste verò Abrahamum habere dicit de quo glorietur apud Deum, quia videlicet credidit. Quasi verò & ipsa fides nõ sit donum Dei prorsus gratuitum, quod & ipse Origenes alibi agnoscit: aut quasi fides illud sit quod nos iustificat, ac non potius instrumentum duntaxat, & quidem gratis nobis datum, quo, tanquam manu quapiam, Christum iustitiam nostram apprehendimus. At iste fidem putat habere gloriam apud Deum, non apud homines: quia fides in occulto est, opera autem palàm sunt. Neque interim nego fidelibus adesse de quo abundè glorientur, sed in Domino, non in sese.

3 Imputatum est ei, ἐλογίσθη αὐτῷ. Imputare hoc loco & similibus aliis, significat acceptum ferre, pro quo dicimus *allouer & receuoir en compte*. Cæterùm Hebræa veritas habet ויחשבה לו. ita vt manifestè sit repetendum Dei nomen ἀπὸ τοῦ κοινοῦ: quod vt planius fieret, Paulus actiuã loquutionem in passiuam conuertit. Vtraque autem coniuncta omnem calumniandi occasionem præcidit iis qui apud Mosen repetunt non Dei sed Abrahami nomen: vt sit hic sensus, Abrahamum Deo credidisse, & hoc ei imputasse ad iustitiam, quòd videlicet tam magnifica promissa ab eo accepisset. Non minus etiam peccant qui extrinsecus supplent rectum, vt sit oratio perfecta, Credidit Abraham Deo, & *mundus* ob eam causam habuit Abrahamum pro viro probo. Sic frustra fuit ingeniosus Satan in hoc pulcherrimo & pretiosissimo testimonio peruertẽdo. Sed tamen hîc quoque laborauit Origenis ingenium, qui quum neque quid sit gratuita imputatio, neque quid sit fides, neque quid iustitia aut iustificatio, intelligeret, perfectã fidem in Abrahamo fuisse somniauit, quæ mereretur ad iustitiam reputari: quoniam, inquit, non ei qui ex parte, sed ei qui perfectè credit, fides ad iustitiam reputatur. Ita conatus est Satan per hunc scriptorem fructum huius doctrinæ miseris peccatoribus, i. omnibus hominibus, eripere: quasi non apertè dixerit Paulus iustitiam Dei exhiberi in Euangelio ex fide in fidem. Sed quidni hoc dicat Origenes, quem etiam non puduit hoc loco idem cæteris virtutibus, vt misericordiæ, mansuetudini, humilitati tribuere, vt & ipsæ dicantur ad iustitiam reputari? Pro iustitia, εἰς δικαιοσύνην. Vulg. & Eras. ad verbum, Ad iustitiam, quod est obscurius dictum. Est enim hîc quoque (vt suprà, 2.d.26) Hebrais. in præpositione εἰς, id est ל, quæ significat vice & loco, vt Psal. 30.a.3, & alibi sæpe. nisi malimus effectũ fidei declarari, nẽpe vt imputatione iustificemur. Nonnulli codices Latini addunt, Secũdum propositum gratiæ Dei, quæ verba in nullis Græcis exemplaribus reperimus. Quid autem intelligatur Iustitiæ vocabulo, exposuimus aduersus Sophistas suprà, 1.b.17, & 3.c.20.

4 Τῷ δὲ ἐργαζομένῳ ὁ μισθὸς οὐ λογίζεται κατὰ χάριν, ἀλλὰ κατὰ τὸ ὀφείλημα·

5 Τῷ δὲ μὴ ἐργαζομένῳ, πιστεύοντι δὲ ἐπὶ τὸν δικαιοῦντα τὸν ἀσεβῆ, λογίζεται ἡ πίστις αὐτοῦ εἰς δικαιοσύνην.

6 Καθάπερ καὶ Δαβὶδ λέγει τὸν μακαρισμὸν τοῦ ἀνθρώπου ᾧ ὁ Θεὸς λογίζεται δικαιοσύνην χωρὶς ἔργων,

7 Μακάριοι ὧν ἀφέθησαν αἱ ἀνομίαι, καὶ ὧν ἐπεκαλύφθησαν αἱ ἁμαρτίαι·

8 Μακάριος ἀνὴρ ᾧ οὐ μὴ λογίσηται Κύριος ἁμαρτίαν.

9 Ὁ μακαρισμὸς οὖν οὗτος, ἐπὶ τὴν περιτομὴν, ἢ καὶ ἐπὶ τὴν ἀκροβυστίαν; Λέγομεν γὰρ ὅτι ἐλογίσθη τῷ Ἀβραὰμ ἡ πίστις εἰς δικαιοσύνην.

4 Atqui ei qui operatur, merces non imputatur ex gratia, sed ex debito:

5 Ei verò qui non operatur, sed credit in eum qui iustificat impium, imputatur fides sua pro iustitia.

6 Sicut etiam Dauid pronũtiat beatum eum hominẽ cui Deus imputat iustitiã absque operibus: *dicens*,

7 Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum obtecta sunt peccata:

8 Beatus vir cui non imputarit Dominus peccatum.

9 Ista igitur beatitatis prædicatio, in circuncisionẽ *solùm* an & in præputiũ *cadit*? Dicimus enim imputatam fuisse Abrahæ fidem pro iustitia.

4 *Ei autẽ q operatur, merces nõ imputatur secũdũ gratiã, sed secũdũ debitũ.*

5 *Ei verò q nõ opatur, credenti autẽ in eũ q iustificat impium, reputatur fides eius ad iustitiam.*

6 *Sicut & Dauid dicit beatitudinem hominis cui Deus accepto fert iustitiã sine operibus:*

7 *Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata:*

8 *Beatus uir cui nõ imputauit Dominus peccatum.*

9 *Beatitudo ergo hæc, in circuncisione tantùm, an etiam in præputio? Dicimus enim quia reputata est Abrahæ fides ad iustitiam.*

4 Atqui ei qui operatur, τῷ δὲ ἐργαζομένῳ. Id est, Ei qui ex opere sit aliquid promeritus. Cui opponitur ὁ μὴ ἐργαζόμενος, qui non operatur, id est qui opus nullũ adfert cuius mercedẽ flagitet, sed gratuita Dei promissione nititur. Ac illud quidẽ dicitur per concessionem, similitudine ab humanis cõmerciis ac contractibus sumpta. Nã alioquin quis prior dedit, & retribuetur ei? Hoc verò non considerans Origenes, quanuis meritum ex condigno quod alibi stabiliit, hîc euertat: tamen perturbat omnia, dum appellatione Debiti intelligit pœnã peccatis debitam: obiter etiã corrũpens locũ ex Ioh.3.d.34. Nec multo melius ista in Græcis scholiis explicantur. Quũ enim hæc differat Apostolus vt superioris argumenti consequutionem probet à contrariis, quia fidẽ imputare pro iustitia, & operũ debitam mercedẽ persoluere, pugnãt ex diametro, (iustificatio enim illa, gratiæ est in Christo, ista verò, meriti in nobis) Græci tamen scholiastæ putarunt fidei & operum mercedem inter se cõparari, quòd illa multo amplius præmiũ habeat. Ita fit vt non modò aberrent à scopo, sed etiã fidei merito arrogẽt quod vnius est Christi, & gratiã Dei funditus euertant. Nõ imputatur ex gratia, οὐ λογίζεται. Id est, Non numeratur neque tribuitur. Nã imputare hoc loco non possis exponere gratis acceptũ ferre, vt in præcedenti & cõsequẽti quoque versiculo, vbi imputari, i. gratis acceptũ ferri dicitur quod non ipsi exoluimus, sed alius pro nobis. Alioquin idem verbũ & pro subductis velut rationibus secum aliquid constituere accipitur, vt suprà, 2.a.3: & pro συλλογίζεσθαι, id est concludere, & ex argumentis præcedentibus colligere, vt suprà, 3.d.28.

5 Qui iustificat impiũ, τὸν δικαιοῦντα τὸν ἀσεβῆ. Id est, qui eum qui in sese est impius, facit iustum in Christo. Nã (vt alibi dixi) nullos pro iustis approbat Deus nisi quos prius verè ac summè nõ in ipsis sed in Christo suo, i. imputata Christi iustitia, iustificarit: qua ratione optimè cõciliatur hic loc⁹ cũ eo quod scriptũ est Exo.12.b.7

7 Quorum remissæ sunt iniquitates, ὧν ἀφέθησαν αἱ ἀνομίαι. Distinctio quam hoc loco tradit Origenes inter ἀνομίαν & ἁμαρτίαν, non admodum firma est, neque satis apposita, quum hæc doctrina ad quasuis transgressiones pertineat. Ideo 1. Iohan.3. a.4, ἁμαρτία dicitur esse ἀνομία, i. quicquid Legi Mosis, atque adeo in genere Legi Dei aduersatur. Libuit autẽ hoc etiam loco subiicere Origenis verba, ex quibus intelligatur iuréne an iniuria toties eum (vt Apostolicæ doctrinæ corruptorem) reprehendam. Vide, inquit, si fortè potest iste ordo in anima vna eadémq; intelligi: vt quia initiũ est cõuersionis animæ, mala relinquere, pro hoc iniquitatũ remissionem mereatur accipere: quũ autem cœperit bona facere, veluti singula quæque quæ præcesserant mala, bonis recentibus obtegens, & abundantiorem numerum bonorum introducens quàm prius fuerat malorum, tegere peccata dicatur: vbi verò iam ad perfectum venerit, ita vt omnis de eo malitiæ radix penitus amputetur, eousque vt nullum in ea vestigium possit inueniri nequitiæ, vbi iam perfectæ beatitudinis summa promittatur, tum nullum possit Dominus imputare peccatum. Hæc verò si vera sunt, cur non pronũtiauit Dauid beatũ illum esse qui peccata sua obtegat: & quid iam superest quominus falsi damnetur Apostolus, qui in sententiã prorsus contrariam hunc locum citarit, nempe vt beatos nos esse ostenderet non ex meritorum mercede, sed ex gratuita peccatorum remissione: ex eo (inquam) quòd Deus peccata nostra obtegat, & peccatores gratis iustificet? Denique quid est ex professo peruertere Dauidis & Pauli sententiam, si hoc non est?

9 Ista igitur beatitatis prædicatio, ὁ μακαρισμὸς οὖν οὗτος. Id est, Istud igitur Dauidis dictum quo beatos illos esse pronuntiat. Hoc enim declarat Græcis verbum μακαρίζειν. Vulgata, Beatitudo, id est μακαριότης. Erasmus, Beatificatio, paulo rectius. In circuncisionem *solùm*, ἐπὶ τὴν περιτομήν. Particula ἢ quæ mox sequitur, omnino ostẽdit subaudiẽdũ esse μόνον, i. solùm vel tãtùm: quod Vet. etiã interpres rectè suppleuit. de qua eclipsi diximus suprà, 2.d.28. Itaq; nescio quid in mẽtẽ venerit Castellioni quũ totũ hũc locũ sic interpretaretur, Hæc igitur beatitudo in circũcisionémne cadit, an potius in præputiũ? Nã ἢ nõ potest significare μᾶλλον nisi admodũ violẽta interpretatione, & poscit argumẽti series aliã interpretationẽ. Sed & verbũ πίπτει, i. cadit, quod explendæ sententiæ deerat, ex Theophylacto suppleuimus: pro quo nõnulli Vulg. editionis Latini codices scriptũ habent, Manet, pro Manat, vt coniicit Eras. Est autẽ hoc quoque notandũ, iam tertiò circuncisionẽ accipi pro circuncisis, præputiũ verò pro incircuncisis. Deniq; vt lectoribus gratificer, paucis subiiciã huius disputationis mẽbra, quæ nõ minus argutè quàm sanctè & eruditè à Paulo tractantur. Ex hoc vnius Abrahami exẽplo cõstituit Apostolus vniuersalẽ conclusionẽ elicere. Id verò vt sese iure facere ostẽdat, primùm omniũ admonet, in ipso quæstionis limine Abrahamũ à se proponi, nõ simpliciter tanquã vnum ex fideliũ numero, sed vt Ecclesiæ patrem, vt meritò à patre ad filios argumentetur: quod postea explicabit. Nunc igitur postquã pro-

bauit patrem ex vna fide iustificatum per imputationẽ gratuitam, idem vult postea in filiis statuere: & hos quidem duorum generum esse, in primis ostendit, vnos videlicet incircuncisos, alteros circuncisos, ne Iudæi obstreperent. Deinde vtrosque ait ex fide esse æstimandos: ita videlicet vt nec incircuncisi desinãt filii esse Abrahami, quia incircuncisi sunt, si modò fidem habuerint: nec circũcisi, etiamsi secundũ carnẽ nati fuerint ex Abrahamo & circuncisi, idcirco tamen sint illius filii, nisi & ipsi crediderint. Ac prius quidem illud (id est dupli ces esse Abrahami filios) sic probat, vt quia de circuncisis non ambigebatur, hanc partem non attingat: de incircuncisis verò sic respondeat, Abraham incircuncisus iustificatus est ante circuncisionem: ergo præputium non est alienum à fœdere Dei & iustificatione. Posterius verò sic colligit, Abraham iustificatus est in præputio per fidem: ergo & incircũcisi per fidem possunt iustificari. Et postea, Abraham fuit quidem circuncisus, sed tum demum quum iam iustificatus esset per fidem. Ergo iustificatio circuncisorum non pendet à circuncisione, sed à fide. At enim, quæret Iudæus, si Abraham erat ante circuncisionem iustificatus, cur circũcisionis Legem accepit? Vt (inquit Paulus) circuncisio iustitiam fidei obsignaret, tum in ipso Abrahamo, tũ in ipsius posteritate. Itaq; filii Abrahæ eritis si ipsius vestigia sequuti, non à circuncisione & Lege salutem expectaueritis, sed habueritis in vobis illud ipsum cui obsignando data est circuncisio. Hic verò duæ exoriuntur quæstiones: vna, an sicut fidelis Abraham circuncisus est, sic etiam circuncidi fideles ex Gentibus oporteat: altera, si hoc verum est quod de Abrahamo dicitur, cur igitur Iudæi octauo die circuncidantur, quo tẽpore per ætatẽ non modò non intelligere, sed ne credere quidẽ possint. Sed quũ hæc ad Apostoli scopum nõ pertineãt, meritò relinquit intacta. Hæc est (meo quidẽ iudicio) legitima huius loci explicatio. Neq; enim nũc in eo versatur Paulus vt doceat Iudæos nõ iustificari per circuncisionẽ: (quũ hãc quæstionẽ suo loco pertractarit suprà, cap. 2) sed in eo potius vt omnes tum Iudæos tum Græcos ex fœdere cum Abrahamo communi patre inito, doceat fide iustificandos. Diuersa autem sunt, circuncisione non iustificari, & fide iustificari.

Πῶς οὖν ἐλογίσθη; ἐν περιτομῇ ὄντι, ἢ ἐν ἀκροβυστίᾳ; οὐκ ἐν περιτομῇ, ἀλλ' ἐν ἀκροβυστίᾳ.

10 Quomodo ergo imputata est? quum esset in circũcisione, an *quum esset* in præputio? nõ in circuncisione, sed in præputio.

10 *Quomodo ergo reputata est, in circuncisione, an in præputio? Non in circuncisione, sed in præputio.*

Καὶ σημεῖον ἔλαβε περιτομῆς, σφραγῖδα τῆς δικαιοσύνης τῆς πίστεως τῆς ἐν τῇ ἀκροβυστίᾳ· εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πατέρα πάντων τῶν πιστευόντων δι' ἀκροβυστίας, εἰς τὸ λογισθῆναι καὶ αὐτοῖς τὴν δικαιοσύνην·

11 Et signum accepit circuncisionis quod obsignaret iustitiam fidei quæ fuerat in præputio vt esset pater omnium credentium in præputio, vt imputetur etiam ipsis iustitia:

11 *Et signum accepit circuncisionis, signaculum iustitiæ fidei quæ est in præputio: ut sit pater omnium credentium per præputium, ut reputetur & illis ad iustitiam:*

Καὶ πατέρα περιτομῆς, τοῖς οὐκ ἐκ περιτομῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς στοιχοῦσι τοῖς ἴχνεσι τῆς ἐν τῇ ἀκροβυστίᾳ πίστεως τοῦ πατρὸς ἡμῶν Ἀβραάμ.

12 Et pater circuncisionis, iis *videlicet* qui non solùm sunt ex circuncisione, sed qui etiã incedunt vestigiis fidei patris nostri Abrahami, quæ fuit in præputio.

12 *Et sit pater circuncisionis non iis tantùm qui sunt ex circuncisione, sed & iis qui sectantur uestigia fidei quæ est in præputio patris nostri Abrahæ*

11 Signum circuncisionis, σημεῖον περιτομῆς. Id est circuncisionem, quæ signum est: vt sacramentum Baptismi dicimus pro Baptismo qui est sacramentum. Nam σημεῖον hoc loco, quum alioquin latius pateat, nihil aliud declarat q̃ Sacramentũ. Itaque ratio huius appellationis (meo quidẽ iudicio) vniuersalis est, vt non minus aliis Sacramentis quam circuncisioni possit applicari: nisi quòd circuncisio fuit initiationis tessera, & notã habuit in ipsa carne inustam: hæc autẽ cõmunis ratio Sacramentorũ est, ꝗ sint externa signa eius pacti quod Dominus nobiscum & cum posteritate nostra iniit. Sed peculiari tamen ratione hoc conuenit Abrahamo, cui vni dictum est, In te benedicentur omnes gentes. Itaque sibi & posteris, id est omnibus omnium Gentium fidelibus, solus Abraham hoc signum circuncisionis accepit: reliqui verò sibi duntaxat, & suo peculiari semini. Quod nisi consideres, vix intelligas cur addiderit Paulus εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πατέρα, vt esset pater: & tamen hoc est totius applicationis exẽpli συνέχον, cohærens potius (vt ego quidẽ existimo) cũ verbo ἔλαβε propinquiore, quàm cum verbo ἐλογίσθη per traiectionem, vel cum participio γενομένης, quod subauditur post τῆς articulum. Cæterùm in duobus codicibus scriptum inuenimus, καὶ σημεῖον ἔλαβε περιτομὴν, & pro signo accepit circuncisionem: vt manifestum sit explicanda hæc esse per appositionem quam vocant. Quod obsignaret, σφραγῖδα. Quid magnificentius dici de vllo Sacramento possit? Itaque qui veteris fœderis Sacramenta à nostris re ipsa distinguũt, nunquam videntur Christi officium quàm latè pateat cognouisse. Vocarat Paulus circũcisionem σημεῖον, quod ad externam ceremoniam attinet: nunc illius signi substantiam & effectum explicat, id est quorsum adhibeatur, nẽpe iustitiæ fidei, qua in ipsius Christi possessionẽ mittimur, nõ simpliciter significãdæ, sed vnà etiã obsignãdæ, quatenus videlicet Spiritus sãctus reipsa id intus præstat quod externa ceremonia prædicationi Verbi cõiuncta, oculis repræsẽtat. Hãc interpretationẽ siquis cũ iis cõtulerit quæ nõ Origenes modò, sed nonnulli etiã ex patribus alioquin pietate & eruditione clarissimi, in hunc locũ scripserunt: cõperiet profectò quantã veritatis lucem Dominus in nos omniũ hominum maximè indignos nostra memoria effuderit. Cæterùm Signaculi nomen quod Vetus interpres & Erasmus vsurpant, libens refugi, partim quòd non sit admodum vsitatum, partim quòd non satis videatur illã vim obsignationis declarare. Omnium credentiũ in præputio, πάντων τῶν πιστευόντων δι' ἀκροβυστίας. Id est, πάντων τῶν ὄντων ἐν ἀκροβυστίᾳ καὶ πιστευόντων, vt rectè explicant Græca scholia. Nam omnino hoc poscit sententia vt διὰ pro ἐν accipiatur, quo modo etiam explico 1. Tim. 4. d. 14, & Heb. 7. b. 9. Vulgata, Omnium credentium per præputium. quam interpretationem miror Erasmum intactam reliquisse, quum nullus inde sensus elici posse videatur.

12 Et pater circuncisionis, καὶ πατέρα περιτομῆς. Id est, Pater circuncisorum: vt etiam mox, Esse ex circuncisione, declarat esse ex circuncisis. Iis *videlicet* qui non solùm sunt ex ciruncisione, τοῖς οὐκ ἐκ περιτομῆς μόνον. Sic legimus in omnibus codicibus. Ita etiam legit Chrysostomus, & Græca quoque scholia disertè interpretantur, vt & ipsa sententia flagitat. Nam quemadmodũ de incircuncisis loquens, nõ simplici-

ter dixerat, omnium illorum esse patrem Abrahamũ, sed eorum demum qui crederent: eandem distinctionem in Iudæis quoque meritò seruauit: quia (vt antè dixi) non est simpliciter propositum Apostolo docere, Abrahamum patrem esse tum incircuncisorum, tum circuncisorũ, sed etiã in primis qua ratione sit vtrorumq; pater: qui est ipsius scopus. Nam filium esse Abrahami coram Deo, & fide iustificatum esse, cohærent. Non rectè igitur Vetus interpres conuertit, Non iis tantùm qui sunt ex circuncisione, id est οὐ μόνον τοῖς ἐκ περιτομῆς, quanuis eiusmodi traiectiones interdum apud Hebræos inueniantur: & ne longius abeamus, sic vsurpetur infrà, versu 16 & 23. Ab Erasmo autẽ in eo vno dissentio quòd τοῖς ἐκ περιτομῆς interpretatur eos qui genus ducunt ex circũcisis, quũ generaliter (vt opinor) esse ex circuncisione dicatur ab Apostolo, pro esse ex circuncisorũ numero.

Sed qui etiam incedunt, ἀλλὰ καὶ τοῖς στοιχοῦσι. Planior quidem erit oratio si vel articulum τοῖς expungas, vel legas ἀλλὰ τοῖς καὶ στοιχοῦσι: & fortassis permutata est horum collocatio ab iis qui in priore membro putarunt esse traiectionẽ. Sed vtut sit, plana est Apostoli sententia, distinguentis Iudæos infideles à fidelibus. Nam (vt obiter hoc quoque dicam) incedere vestigiis fidei Abrahæ, non de fidei fructibus, (de his enim nondum disserit Apostolus) sed de fide ipsa accipiendum est: nec aliud declarat quàm credere, sicut & Abraham credidit.

Οὐ γὰρ διὰ νόμου ἡ ἐπαγγελία τῷ Ἀβραάμ, ἢ τῷ σπέρματι αὐτοῦ, τὸ κληρονόμον αὐτὸν εἶναι τοῦ κόσμου, ἀλλὰ διὰ δικαιοσύνης πίστεως.

13 Non enim per Legem promissio *cessit* Abrahæ, aut semini eius, vt hæres esset mundi, sed per iustitiam fidei.

13 *Non enim p Legem promissio Abrahæ, aut semini eius, ut hæres esset mundi, sed per iustitiam fidei.*

Εἰ γὰρ οἱ ἐκ νόμου, κληρονόμοι, κεκένωται ἡ πίστις, καὶ κατήργηται ἡ ἐπαγγελία.

14 Etenim si ii qui ex Legẽ *sunt*, hæredes sunt, inanis facta est fides, & vana reddita est promissio.

14 *Si enim qui ex Lege, hæredes sunt, exinanita est fides, abolita est promissio.*

Ὁ γὰρ νόμος ὀργὴν κατεργάζεται· οὗ γὰρ οὐκ ἔστι νόμος, οὐδὲ παράβασις.

15 Nam Lex iram efficit: siquidem vbi non est Lex, ibi nec transgressio *est*.

15 *Lex enim iram operatur. ubi enim non est Lex, nec præuaricatio.*

13 Per Legem, διὰ νόμου. Hoc est, Per præstita aliqua opera, aut addita implendæ Legis conditione. Legem autem sine articulo vocat aut legem ipsam naturæ, non Mosis, quæ nondum data erat, vel etiam Legẽ Mosis: vt hoc idem argumentum tractatur Gal. 3. c. 18. Rectè autẽ Erasmus suppleuit verbum Contigit ad constructionem explẽdam, nisi quòd contingentiam nullam hic agnosco. Quid si igitur suppleas δέδοται, data est? nam hoc innuunt Græca scholia. Sed hac ratione non fuerat dicendum τὸ κληρονόμον εἶναι, vt hæres esset, sed τὸ κληρονόμον ἔσεσθαι, hæredem fore, vt exposuit Erasmus, idque perperam, ni fallor. Neque enim disputat Paulus an Deus præcedentibus Abrahæ operibus adductus fuerit ad dandam ipsi promissionem: sed qua ratione sit promissionis particeps factus Abraham, an quia fide eam apprehendit, an verò quia Legem impleuit. Itaque verbum Cessit aut Euenit supplere malim. Vt hæres esset mundi, τὸ κληρονόμον αὐτὸν εἶναι τοῦ κόσμου. Id est, Vt pro filiis haberet omnes nationes orbis. Coniungit enim Paulus promissiones à Deo factas Abrahamo velut in vnum corpus, & quum omnes credentes siue incircuncisos siue circuncisos docuisset esse filios Abrahæ, meritò sanè Abrahamum vocat mundi hæredem: mundi appellatione omnes nationes intelligens, & in eo ipso sequutus Domini vestigia. nam quum dixisset Dominus Abrahamo se fore Deum ipsius & seminis eius, postea exposuit quid seminis appellatione intelligeret, nimirum omnes terræ nationes, quum fore diceret vt illas omnes in eo gratia sua dignaretur. Hæc est omnino germana ac maximè accommodata huius loci explicatio, quam & ipse Apostolus postea explicat versu 17, declarans ipsius nominis Abrahami etymologiam. Nã mihi quidem videtur non posse satis appositè ad institutum Apostoli, aut satis genuina interpretatione per mundum intelligi regio Chanaan: quanuis suum hic quoque cuiuis iudicium vltro (sicut par est) integrum & illibatum relinquo. Est autẽ (vt ad rem redeam) peculiaris quidam Hebraismus in his verbis annotandus, qui sententiam mirè illustrat. Neque enim hæredis nomen propriè hic accipitur: sed quia Hebræis נחלה, id est hæreditas, dicitur quicquid alicui gratis cedit in possessionem, ac nominatim quidẽ filii dicuntur hæreditas quæ patri à Deo datur, Psal. 127. a. 3, ideo hæredem esse mundi, declarat totum mundum habere pro filiis, & hac ratione quasi vniuerso mundo potiri. Sic dicitur Christus totius mundi hæres constitutus, in quo videlicet & ipse pater Abraham cum toto mundo adoptatus in filium benedicitur, Heb. 1. a. 2. Sic dicimur Dei hæredes correlatiuè, infrà, 8 c. 17, quia Dei sumus hæreditas cum Christo: quũ alioquin Græcis & Latinis, Alicuius esse hæredem, declaret, in alicuius bona post mortem succedere. Postremò notanda est ratio cur Paulus addiderit ἢ τῷ σπέρματι αὐτοῦ, vel semini (id est posteris) eius. Quid enim? an semini eius facta est promissio, fore vt possideat mundum? Nempe id non potest nisi perabsurdè dici, quum potius appellatione mundi ipsum semen significetur. Est igitur hoc intelligẽdum ex mutua patris & filiorum relatione. Quum enim diceret Deus Abrahamum fore patrem multitudinis Gentium, simul pollicetur multitudini Gentium fore vt Abrahamum habeat pro patre: quod vtrinque est singulare beneficium, ex fœderis formula, Ero Deus tuus & seminis tui. Itaque Paulus quum in eo sit vt doceat filios Abrahæ ex vna fide æstimandos, siue circuncisi sint, siue incircuncisi: meritò expressit promissionem pertinere non ad Abrahamum solùm, sed etiam ad ipsius semen: quanuis in ipsa promissionis formula explicanda id tantùm expresserit quod ad patrem spectat, alterum videlicet lectori cogitãdũ relinquẽs, ex natura eorũ quæ inter se cõparantur. Plena enim hæc fuisset oratio, οὐ γὰρ διὰ νόμου ἡ ἐπαγγελία τῷ Ἀβραάμ, τὸ κληρονόμον αὐτὸν εἶναι τοῦ κόσμου, ἢ τῷ σπέρματι αὐτοῦ, τὸ εἶναι τοῦ Ἀβραάμ κληρονομίαν τὸν κόσμον ἀλλά, &c.

14 Si ii qui ex Lege *sunt*, εἰ οἱ ἐκ νόμου. Id est, Si ii demũ sunt hæredes qui Legem impleuerint: siue, si ad hoc vt aliquis censeatur in hæreditate Abraham, requiratur Legis impletio, inanis est fides ac promissio, i. frustra promissioni creditur, & frustra fit promissio. Nã tantum abest vt hanc conditionem aliquis præstare possit, vt contrà (sicut antè primis tribus capitibus penè integris est demonstratum) Lex nihil aliud quàm peccata hominum coarguat, ipsorum quidem vitio non Legis. Itaque ex Lege esse non idem declarat atque circuncisum esse, & Legi Mosis initiatũ, quẽadmodum paulo pòst accipitur v. 16: sed idẽ valet atq; εἶναι ἐξ ἔργων, Gal. 3. b. 10, ex operibus esse, i. operibus suis, seu Legis impletione, niti.

15 Lex irã efficit, ὁ νόμος ὀργὴν κατεργάζεται. Vulg. & Eras. Lex iram operatur. Ego verò existimo Apostolum potius vsurpasse compositum κατεργάζεσθαι, quàm simplex ἐργάζεσθαι: quia quum jam inde à nostro exortu simus iræ Dei obnoxii, superuenit postea Lex, quæ nostra quidem culpa, non sua, damnationem cumulet, ac veluti cœptũ opus absoluat. Est autem operæpretiũ intelligere quid in hunc locum cõminiscatur Origenes.

Legis nomine, inquit, lex membrorum intelligitur. Quòd si placet de Lege Mosis accipere, Iræ nomine pœnas accipe quas Lex Mosis proponit delinquentibus, nempe vt crementur, lapidentur, suspendantur transgressores. Quid amplius? Potest, inquit, esse Lex vbi præuaricatio non sit. Et paulo pòst, Etsi, inquit, Legem Mosis ponamus, non continuò omnes qui sub Lege Mosis vixerunt, in præuaricatione facti sunt. Alioqui simul & Prophetas & omnes iustos videmur inuoluere. Hæc ille: ex quibus certè apparet hominem istum non multo melius intellexisse quid sit Lex, quod eius officium, quod Euangelii & Legis discrimen, quàm si Paulum nunquam inspexisset. Vbi non est lex, οὗ οὐκ ἔστι νόμος. Vel (vt quidã malunt) Cuius rei lex non est, nec trãsgressio est. Nam ambiguum est Græcum vocabulum οὗ.

Διὰ τοῦτο ἐκ πίστεως, ἵνα κατὰ χάριν, εἰς τὸ εἶναι βεβαίαν τὴν ἐπαγγελίαν παντὶ τῷ σπέρματι, οὐ τῷ ἐκ τοῦ νόμου μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ ἐκ πίστεως Ἀβραάμ, ὅς ἐστι πατὴρ πάντων ἡμῶν,

16 Propterea ex fide *est hæreditas*, vt sit per gratiam, vt firma sit promissio toti semini: *id est* nõ solùm ei quod *est* ex Lege, verumetiam ei quod *est* ex fide Abraham, qui est pater omnium nostrum,

16 *Ideo ex fide, ut secũdum gratiam: ut firma sit promissio omni semini, non ei qui ex Lege est solùm, sed & ei qui ex fide est Abrahæ, qui pater est omnium nostrum,*

(Καθὼς γέγραπται, Ὅτι πατέρα πολλῶν ἐθνῶν τέθεικά σε) κατέναντι οὗ ἐπίστευσε Θεοῦ, τοῦ ζωοποιοῦντος τοὺς νεκροὺς, καὶ καλοῦντος τὰ μὴ ὄντα ὡς ὄντα.

17 (Sicut scriptum est, Patrem multarũ gentium constitui te) coram eo cui credidit, Deo *uidelicet*, viuificante mortuos, & vocante quæ non sunt, tanquam sint.

17 *(Sicut scriptũ est, Quia patrem multarum gentium posui te) ante Deum, cui credidit, qui uiuificat mortuos, & uocat ea quæ non sunt, tanquã ea quæ sunt.*

Ὃς παρ' ἐλπίδα ἐπ' ἐλπίδι ἐπίστευσεν, εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸν πατέρα πολλῶν ἐθνῶν, κατὰ τὸ εἰρημένον, Οὕτως ἔσται τὸ σπέρμα σου.

18 Qui *Abraham* contra spẽ sub spe credidit, vt fieret pater multarum gentium, secũdum id quod *ei* dictum fuerat, Ita erit semen tuum.

18 *Qui contra spem in spem credidit, ut fieret pater multarum gentium, secundũ quod dictum est, Sic erit semen tuum.*

16 Toti semini, παντὶ τῷ σπέρματι. Id est omnibus credentibus. Nam qui non credunt, etiamsi sint circuncisi, & secundum carnem orti ex Abrahamo, non sunt tamẽ ex semine, quia mutua est promissionis, fidei, & seminis relatio. Est autem in his verbis conclusio præcedentium à versu 13 ad hunc vsque locum. *Id est* non solùm ei quod est ex Lege, οὐ τῷ ἐκ τοῦ νόμου μόνον. Quum in genere dixisset, hæreditatem esse ex fide, vt firma esset promissio toti semini, id est omnibus credentibus: nunc semen istud diuidit in eos qui sunt ex Lege, i. in Iudæos fideles circuncisos, & in eos qui sunt ex fide, id est Gentiles, qui sola fide referunt Abrahamũ, quũ sint incircuncisi. Itaque (quod non intellexit Origenes) ex Lege & ex fide esse, non opponuntur simpliciter hoc loco, vt paulo antè versu 14, sed κατά τι, id est, quatenus fidei adiuncta est aut non adiuncta circuncisio: vt idem declaret ἐκ τοῦ νόμου εἶναι, atque ἐν τῷ νόμῳ εἶναι, suprà, capite 3. versu 19. Nam fides vtrinque ponitur, quia præcedit in prolepsi, παντὶ τῷ σπέρματι. Eadem quoque ratio ostendit particulam μόνον, vt 1. Corinth. 15. c. 19, ita hîc etiam per traiectionem cohærere cum negante particula, non cum participio ὄντι subaudito: neque rectè hunc locum à quibusdam sic conuerti, Non ei quod est tantùm ex Lege, sed etiam ei quod est ex fide. Cur enim Paulus adderet καὶ in posteriore membro? Ex fide Abraham, ἐκ πίστεως Ἀβραάμ. Argutatur hoc loco Erasmus, quasi Ἀβραάμ pertineat ad articulum τῷ, tertio casu videlicet: vt duos Abrahamos faciat Paulus, sicut alibi duos Adamos, vnum iustificatum in præputio per fidem, qui pater est Gentium spiritualis, alterum iustificatum per fidem in circuncisione: qui duplici nomine pater est Iudæorum credentium. Ego verò nusquam inuenio posteriorem istum Abrahamum. Deinde quorsum hæc dicantur, quum manifestè Paulus diuidat in duo membra quod in genere dixerat? Nimirũ vt aditum sibi patefaciat nouo argumẽto ex ipsius promissionis formula petito: quæ quidem disertè facit non vnius, sed multarum gentium mentionem. Nã quod ait Erasmus, additurum fuisse alioqui Paulum τοῦ Ἀβραάμ, nullius est momenti, quum soleat multis locis omittere articulum, vt infrà, 9. b. 7, & 11. a. 1, & Gal. 3. a. 7, & alibi sæpe.

17 Coram Deo, κατέναντι Θεοῦ. Id est cognatione spirituali, quæ coram Deo locum habet, & Deo nos gratos reddit. Nam quum benedictio inclusa sit in semine Abrahæ, filios eius fieri nos oportet, vt simus vitæ æternæ participes. Verùm apud homines alia est ratio, apud quos videlicet mortuis non gignuntur filii, & quòd nõ videatur vlli propriè esse posse illorum filii ex quibus non sunt orti. Quidam tamen Chrysostomum sequuti κατέναντι exponũt, Ad exemplum seu similitudinem, quòd videatur quandã cum Deo simlitudinis speciem habere Abrahamus, in eo quòd totius mũdi sit pater, & quidem spirituali ratione. Sed mihi quidem hæc argutia videtur inanis: neque vsquam in nouo Testamento reperio κατέναντι positum pro ὁμοίως. Credidit, ἐπίστευσε. Ambrosius legit Credidisti, idque perperam. & veteres etiam manuscripti codices Vulgatæ interpretationis scriptum habent Credidit. Viuificante, ζωοποιοῦντος. Id est, qui vitæ restituit, vt exposuit Erasmus per periphrasin. Adduntur autem hæc ab Apostolo, vt aditum sibi patefaciat ad declarandam magnitudinem fidei Abrahami. Et vocante, καὶ καλοῦντος. Id est, Apud quem iam sunt quæ alioqui reipsa non sunt, vt qui vel vno verbo quiduis possit ex nihilo efficere. Sic enim accipitur apud Hebræos verbum קרא, id est vocauit, vt alibi obseruauimus. Videtur autem Paulus, quum mentionem facit viuificationis, respicere circuncisos natos ex Abrahmi quasi iam emortui lumbis, non naturæ, sed fidei virtute. Nam quòd de morte per peccatum hîc disputat Origenes, οὐδὲν πρὸς ἔπος. Quum autem meminit vocationis eorum quæ nõ sunt, videtur spectare incircuncisos, qui virtute promissionis facti sunt quod prius non erant, quasi, (quod etiam interminatur Iohannes Matthæi capite 3. versu 9) ex lapidibus filios Abrahæ suscitarit Dominus, quum ex non populo fecit populum.

18 Vt fieret, εἰς τὸ γενέσθαι. Eras. Se fore, quod non respondet Græcis. Semen tuum, τὸ σπέρμα σου. In quibusdam codicibus additur, Sicut stellæ cæli & arena maris: sed contra veterum exemplarium fidem.

Καὶ μὴ ἀσθενήσας τῇ πίστει, οὐ κατενόησε τὸ ἑαυτοῦ σῶμα ἤδη νενεκρωμένον, ἑκατονταέτης που ὑπάρχων, καὶ τὴν νέκρωσιν τῆς μήτρας Σάῤῥας.

Εἰς δὲ τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Θεοῦ οὐ διεκρίθη τῇ ἀπιστίᾳ, ἀλλ' ἐνεδυναμώθη τῇ πίστει, δοὺς δόξαν τῷ Θεῷ·

Καὶ πληροφορηθεὶς ὅτι ὃ ἐπήγγελται, δυνατός ἐστι καὶ ποιῆσαι.

Διὸ καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην.

Οὐκ ἐγράφη δὲ δι' αὐτὸν μόνον ὅτι ἐλογίσθη αὐτῷ·

Ἀλλὰ καὶ δι' ἡμᾶς, οἷς μέλλει λογίζεσθαι, τοῖς πιστεύουσιν ἐπὶ τὸν ἐγείραντα Ἰησοῦν τὸν Κύριον ἡμῶν ἐκ νεκρῶν,

Ὃς παρεδόθη διὰ τὰ παραπτώματα ἡμῶν, καὶ ἠγέρθη διὰ τὴν δικαίωσιν ἡμῶν.

Κεφάλαιον ε.

Δικαιωθέντες οὖν ἐκ πίστεως, εἰρήνην ἔχομεν πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ·

19 Ac minimè imbecillis fide, non cõsiderauit suũ ipsius corpus iã emortuũ, quum cẽtum circiter natus esset annos, nec emortuam vuluam Saræ.

20 Aduersus promissionem autem Dei nõ disceptauit infidelitate: sed robustus factus est fide, tributa gloria Deo:

21 Ac plenè persuasum habẽs, *eum* quod promiserat, posse etiam facere.

22 Quapropter etiam *hoc* imputatum est ei pro iustitia.

23 Non scriptum est autẽ propter eum solùm, quòd *hoc* imputatum fuerit ei:

24 Sed etiã propter nos, quibus futurum est vt imputetur, iis *nimirum* qui credunt in eum qui excitauit Iesum Dominum nostrum à mortuis,

25 Traditum *in mortem* propter offensas nostras, & excitatum propter iustificationem nostri.

CAP. V.

1 IVstificati igitur ex fide, pacẽ habemus erga Deũ per Dominum nostrum Iesum Christum:

19 Et non infirmatus est fide, nec considerauit corpus suum iam emortuũ, quum fere centum esset annorum, & emortuam uuluam Saræ.

20 In repromissione etiam Dei non hæsitauit diffidẽtia: sed cõfortatus est fide, dans gloriam Deo:

21 Plenissimè sciens quia quæcunque promisit, potens est & facere.

22 Ideo & reputatum est illi ad iustitiam.

23 Non est autem scriptum tantùm propter ipsum, quia reputatum est illi:

24 Sed & propter nos, quibus reputabitur, credẽtibus in eum qui suscitauit Iesum Dominum nostrum à mortuis,

25 Qui tradit⁹ est propter delicta nostra, & resurrexit propter iustificationem nostram.

CAP. V.

1 IVstificati ergo ex fide, pacem habeamus ad Deum per Dominum nostrum Iesum Christum:

19 Minimè imbecillis, μὴ ἀσθενήσας. Hic mos est apud Hebræos vt contrarium eius quod negant, fortissimè asseuerent: quæ figura à grammaticis dicitur μείωσις. Itaque minimè imbecillis fortissimum ac constantissimum declarat. quod non satis videntur expressisse Vetus interpres & Erasmus, quum interpretarentur μὴ ἀσθενήσας, non infirmatus. Sed in eo fœdè hallucinatur Origenes quòd ex his verbis colligit, fidem in Abrahamo perfectã fuisse: huc etiam detorquens quod de infirmis in fide sustinendis præcipit infrà, 14.a.1, & Tit.1.b.13, de sanis in fide. quibus locis fides accipitur diuersa significatione, id est, pro ipsa Euangelii doctrina quæ credenda proponitur. Emortuum, νενεκρωμένον. Id est viribus effœtum, & ad gignendam sobolem ineptum. Itaque intempestiuè disserit Origenes de mortificatione spirituali.

20 Non disceptauit, οὐ διεκρίθη. Vide Matth.21.b.21. Tributa gloria Deo, δοὺς δόξαν τῷ Θεῷ. Id est Deo agnito ac collaudato, vt qui summè bonus ac verax esset, sicut scriptum est Iohan.3.d.33. Sic accipitur hoc dicendi genus Luc.17.d.18: sed paulo aliter Iohan.9.c.14.

21 Plenè persuasum habens, πληροφορηθείς. Vide Luc.1.a.1. Est autem notanda in hoc versiculo elegantissima fidei descriptio, qua primùm explicatur quid sit ei proprium, nẽpe plena persuasio: deinde quò respiciat, nempe in Dei voluntatem simul & potentiam, nobis in Verbo patefactam. Quod promiserat, ὃ ἐπήγγελται. Erasmus, Is qui promiserat, ὃς ἐπήγγελται.

22 Quapropter etiam, διὸ καί. Quomodo, inquit Origenes, non ad iustitiam reputaretur ei qui non solùm in fide, sed & in omnibus virtutibus perfectionem tenebat? Hæc ille, nempe vt nihil esset quod non contaminaret, &, velut ex professo, peruerteret.

23 Propter eum solum, δι' αὐτὸν μόνον. Id est, Quum hæc scriberet Moses, non habuit rationem vnius Abrahami, nempe vel hominis præstantiam amans, vel vt insignis alicuius facti memoria esset sempiterna: sed nostri etiam erudiendi causa hæc scripsit, qui filii illius sumus per fidem, in eo benedicendi. Neque enim proponitur Abraham vt exemplar duntaxat, sed etiam vt pater credentium. Neque video cur necesse sit nos assentiri Origeni, qui δι' αὐτὸν interpretatur περὶ αὐτοῦ de eo, & δι' ἡμᾶς de nobis.

25 Traditum *in mortem*, ὃς παρεδόθη, Vulg. & Eras. Qui traditus est. Ego suppleui quod deesse videbatur, & vsus sum participio, vt amphiboliam vitarẽ. Propter offensas nostras, διὰ τὰ παραπτώματα ἡμῶν. Id est, vt offensas nostras lueret. Nam διὰ hoc loco finem declarat. Estque hæc particula diligenter obseruanda. Nam fatentur etiam profani Christum occisum fuisse, sed non credunt id factum vt peccata nostra expiarentur.

IN CAPVT V.

1 Pacem, εἰρήνην. Alibi diximus שלום Hebræis (id est pacẽ) dici res prosperas & secundas. Notum est etiam hoc vocabulo declarari concordiam. Ad has significationes accedit etiam tertia, quoties videlicet εὐθυμίαν, id est animi tranquillitatem & serenitatem declarat, quam nonnulli ex philosophis pro summo bono habuerunt, sed perperam definitam, vt mox dicemus. Potest autem hæc tertia significatio sub secunda etiam comprehendi. Pacem enim ac cõcordiam habent homines aut cum Deo, aut alii inter alios, aut denique cum seipsis. Quidam igitur primam illam concordiæ speciem hîc putant significari, vt sit hæc sentẽtia, Nos fide iustificatos, iam reconciliatos esse cum Deo per Christum, qui inimicitiarum causas sustulit. quæ doctrina verissima quidem est, sed non satis appositè traditur hoc loco. Neque enim Apostolus propriè hîc agit de mediato-

ris Christi opere, sed à fidei effectis argumentatur. Quidam igitur hanc pacem cum Deo initam aliter explicant, nempe vt qui semel reconciliati sunt Deo, pacem istam colant, vitantes videlicet peccata, & iustitiam colentes: quæ & ipsa interpretatio, quanuis piam sententiam habeat, tamen est ἀπροσδιόνυσος. Alii ergo de secundo genere pacis hæc accipiunt, & legunt ἔχωμεν, habeamus, quasi nos fide iustificatos Paulus ad mutuam pacē colendam hortetur. quæ etiam interpretatio ad scopum Apostoli non pertinet: quanuis Græci interpretes eam amplectantur, & scholia etiam quæ falsò attribuuntur Hieronymo. Superest tertia concordiæ species, quum quispiam animi tranquillitate fruitur: quæ rursus accurata distinctione indiget. Triplex enim est in homine dissidium, nempe & perturbationum animi aduersus rationē, (cuius mali neque quæ sit origo, neque quod sit remedium intelligere potuit philosophia) & carnis (id est totius hominis ψυχικοῦ) aduersus nouum hominem, quem Scriptura Spiritum vocat. quod dissidium quum sit filiis Dei peculiare, (cæteri enim nihil aliud sunt quàm caro) minimè mirum est philosophos hoc certamen ne suspicari quidem vnquam potuisse. Imminent denique homini terrores conscientiæ, iudicii diuini sensu perculsæ, quos poetæ sub Nemesis & Furiarum specie repræsentarunt. Huic triplici certamini pax triplex opponitur. & quod ad primam quidem attinet, qui fide sunt iustificati, quum sint quoque peccato mortificati, aliquem huius pacis gustum habeant necesse est: sed quum carnis lucta supersit, non est quòd hanc pacem sese habituros sperent quandiu hîc versantur. De secunda idem statuendum est, tum aduersus Pelagium, qui quanta sit hominis labes, cognoscere non potuit: tum aduersus Origenem, Celestinum, Anabaptistas, Libertinos, & eiusmodi omnes fanaticos, qui iustificatos constituunt ἀναμαρτήτους. Superest vera illa pax mundo incognita, de qua hîc agit Apostolus, id est incredibilis illa & constantissima mentis recreatio: qua fit vt de beneuolentia Dei securus homo, superatis conscientiæ terroribus, clamet cum Dauide, Dominus illuminatio mea, & salus mea: à quo timebo? &, In te Domine speraui, ergo non confundar in æternum. Hanc verò pacem mundus quidem somniat, sed apprehendere nullo modo potest. Nam aut prorsus est ἀπηλγηκώς, id est stupidus & omnis doloris expers, aut pro Deo sibi idolum fabricat, ipsius misericordiam à summa iustitia separās: vel iræ Dei opponens vana hominum commenta: sese denique suis insomniis pascens. Vna verò fides, quæ verbo ipsius Dei nixa, Christum veram iustitiam apprehendit, hanc pacem adfert. Quid verò fidem, quid iustitiam appellet Paulus, suo loco exposuimus. Eant nunc Sophistæ, & eos arrogantes esse clamitent qui vna Christi iustitia per solam fidem apprehensa sub certa spe gloriæ Dei in Deo gloriantur: & hæc effecta vel suæ fidei suisque iustitiis tribuant, si possunt: vel si tribuere nō possunt, Christo gloriam dare malint quàm Ecclesiam Dei persequendo, & sese conficere, & piorum constantiam confirmare.

Eph.2.d.23

2 Δι' οὗ καὶ τὴν προσαγωγὴν ἐσχήκαμεν τῇ πίστει εἰς τὴν χάριν ταύτην ἐν ᾗ ἑστήκαμεν, καὶ καυχώμεθα ἐπ' ἐλπίδι τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ.

3 Οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ καυχώμεθα ἐν ταῖς θλίψεσιν· εἰδότες ὅτι ἡ θλίψις ὑπομονὴν κατεργάζεται·

Iac.1.a.3.

4 Ἡ δὲ ὑπομονὴ δοκιμήν, ἡ δὲ δοκιμὴ ἐλπίδα·

5 Ἡ δὲ ἐλπὶς οὐ καταισχύνει, ὅτι ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐκκέχυται ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν διὰ Πνεύματος ἁγίου τοῦ δοθέντος ἡμῖν.

6 Ἔτι γὰρ Χριστός, ὄντων ἡμῶν ἀσθενῶν, κατὰ καιρὸν ὑπὲρ ἀσεβῶν ἀπέθανε.

2 ‖Per quem etiā fide habuimus hunc aditum in gratiam hanc per quam stamus, & gloriamur sub spe gloriæ Dei.

3 Neque *id* solùm, sed etiam ‖gloriamur in oppressionibus, scientes quòd oppressio patientiam efficiat:

4 Patientia verò experiētiam, experientia autem spem:

5 Porro spes nō pudefacit, quòd charitas Dei effusa sit in cordibus nostris per Spiritū sanctum qui datus est nobis.

6 Christus enim, quum adhuc nullis viribus essemus, suo tēpore pro impiis mortuus est.

2 Per quem habemus accessum fide in gratiam istā in qua stamus, & gloriamur in spe gloriæ filiorum Dei.

3 Non solùm autē, sed et gloriamur in tribulationibus, sciētes quòd tribulatio patientiā operatur:

4 Patientia autem probationē, probatio uerò spē:

5 Spes autē nō cōfundit, quia charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctū qui datus est nobis.

6 Vt quid enim Christus quum adhuc infirmi essemus, secundum tempus pro impijs mortuus est?

2 Habuimus hūc aditum, τὴν προσαγωγὴν ἐσχήκαμεν. Vulg. Habemus accessum. non malè, nisi quòd videtur tempus præteritum magis conuenire, ita tamen vt hoc fidei effectum sciamus adhuc vigere. Eras. longa & non necessaria periphrasi, Contigit nobis vt fide perduceremur. Per quā, ἐν ᾗ. Vel, In qua: siue intelligamus Gratiæ nomine ipsam Dei εὐδοκίαν, id est gratuitam beneuolentiam, cui hæc laus tribuenda est vt in solidum omnia in nobis & inchoet & perficiat: siue eam conditionem in quam gratuitò sumus asciti. Nōnullis etiam placet ad fidem referre, quod tamen mihi non ita probatur. Stamus, ἑστήκαμεν. Id est firmi permanemus, aut erecti. Potest enim opponi vel τῷ πίπτειν, vt 1. Cor. 10. c. 12, vel τῷ κεῖσθαι. Alii cōuertunt Stetimus. Gloriamur, καυχώμεθα, id est εὐδοκοῦμεν, vt 2. Cor. 12. c. 10, id est non modò æquo animo & moderato sumus, sed etiam magna lætitia perfusi, nobis placemus de hæreditate cælesti quæ nos manēt. Sic enim accipiendum est verbum καυχᾶσθαι, quum alioqui suprà dixerit omnem gloriationem excludi fidei doctrina. Ex hoc autem loco apparet quàm turpiter hallucinati sint philosophi in definitione εὐθυμίας, quum sapientem illum suum non solùm metu, sed etiam spe vacare vellēt. Gloriæ Dei, τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ. Sic legimus vbique in Græcis codicibus. Vetus tamen interpres legit τῆς δόξης τῶν υἱῶν τοῦ Θεοῦ, gloriæ filiorum Dei.

3 Neque *id* solùm, οὐ μόνον δέ. Præcisum est hoc dicendi genus, Paulo familiare, quum superiora vult amplificare, vt infrà, 8. d. 23, & 9. b. 10.

4 Experientiam, δοκιμήν. Vulg. & Eras. Probationem. quod vocabulum est ambiguum, quia vel actiuè vel passiuè accipi potest: δοκιμὴ verò nunquam nisi passiuè accipitur. Placuit autem hoc annotare nequis putet Paulum à Iacobo dissidere, qui contrario ordine scribit 1. a. 3, quòd probatio pariat patientiam. Nam in Græcis est τὸ δοκίμιον, id est exploratio, quo nomine ipsa oppressio dicitur, ab eius effectu.

5 Charitas Dei, ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ. Passiuè hoc accipiendū esse de ea charitate qua nos Deus complectitur, non modò ostendit argumenti series, quum de constantiæ nostræ fundamento hîc agatur, sed etiam Paulus ipse explicat infrà, versu 8.

6 Quum adhuc nullis viribus essemus, ἔτι ὄντων ἡμῶν ἀσθενῶν. Primū omniū notāda est traiectio particulæ

ἔτι,cuius loco Vetus interpres perperam legit,εἰς τί,Vt quid:quam lectionem sequitur etiam Ambrosius.Deinde obseruandum est ἀσθενεῖς non rectè hoc loco conuerti Infirmos. Nam ἀσθένεια interdum quidem morbum declarat,ab effectu,quòd vires eneruet:(qua ratione τὸν ἀσθενῆ rectè cōuertere possis ægrotum aut inualidum) interdum autem dicitur de animi defectu,vbi destituimur spiritualibus donis.Ea verò donorum facultas si vlla quantumuis per se languida in homine nondum regenerato constituatur,non rectè dixerit Paulus,Quid habes quod non acceperis?Illic enim nō agit de natura,sed de gratia:vt disertè ostendit aduersus Pelagianos Augustinus,qui sicut hodie nostri Sophistæ,ita etiam olim hoc cauillo vtebantur, vt probarēt se nihil gratiæ Dei detrahere,naturæ vires extollendo,quòd videlicet Dei gratiam facerent condendæ naturæ humanæ causam. Non sic Paulus,qui quos vocauit ἀσθενεῖς,statim appellat impios,peccatores, & Dei hostes:sicut & alibi carnis prudentiam dicit inimicitias esse aduersus Deum,cuius voluntati subiici non modò nolit,sed etiam non possit: alioqui fides nōnisi ex parte donum Dei esset,neque omnem gloriationem excluderet . vt manifestè appareat ἀσθενεῖς dici qui prorsus omni auxilio egerent,sibi videlicet & aliis prorsus inutiles. Deinde nos etiam impios fuisse dicit,ac proinde in singula momenta iram Dei prouocasse.Denique nos vocat peccatores;vt declaret istam etiam impietatem quotidie nos auxisse,nedum vt digni essemus tanto Dei beneficio. Nonnunquam tamen ἀσθένεια pro istius facultatis animi non priuatione,sed imbecillitate accipitur : idque rursus duplici ratione. Quum enim,quandiu hîc versamur, nōnisi ex parte cognoscamus,1.Cor.13.c.9,ἀσθενεῖς (id est infirmi)omnes meritò vocamur,tantisper dum ad metam perueniamus, Philip.3.c.12 : & tamen in hac imbecillitate certi sunt gradus,adeo vt alii præ aliis robusti,alii infirmi meritò appellentur:de quibus tolerandis Apostolus passim disserit,ac præsertim in extremis huius epistolæ capitibus,& epistola ad Corinthios priore.Cæterùm de aliis etiā corporis &animi dotibus dicitur ἀσθενὴς ab Apostolo,& de ceremoniis quoque, atque adeo tota lege , quatenus à Christi Spiritu est separata : quas significationes suis locis annotabimus. Suo tempore , κατὰ καιρόν.Id est tempore idoneo & opportuno,quod Pater ab æterno cōstituerat. vnde toties mentionem facit Christus horæ suæ,siue temporis sui. Ambrosius interpretatur, Ad tempus: quia videlicet tertia die resurrexit, quasi πρὸς καιρὸν scripserit Paulus:vt interim taceam hoc parum pertinere ad scopum. Erasmus vertit, Iuxta temporis rationem,retulitque ad præcedentia,id est ad participium ὄντων, quum essemus , quasi voluerit Apostolus mitigare quod de infirmate dixerat. Ego verò puto nunquam hoc venisse in mentem Apostolo , vt caueret ne de hominis dignitate nimium videretur detrahere : quum quanto abiectior fuisse dicitur natura nostra ante vocationem,tanto maior in Deo benignitas eluceat.quod argumentum ex professo tractauit hoc in loco.Imò verò si superiora voluit emollire,cur quos ἀσθενεῖς duntaxat vocarat(id est omnibus rebus destitutos) ad intelligenda quæ Dei sunt,nedum consequenda,mox asperioribus epithetis vtens,peccatores,impios,Dei hostes appellat?Itaque vetera exemplaria omnia quæ vidi,& Græca scholia sequutus,ista coniunxi cum verbo ἀπέθανε.

7 Μόλις γὰρ ὑπὲρ δικαίου τὶς ἀποθανεῖται· ὑπὲρ γὰρ τοῦ ἀγαθοῦ τάχα τὶς καὶ τολμᾷ ἀποθανεῖν.

8 Συνίστησι δὲ τὴν ἑαυτοῦ ἀγάπην εἰς ἡμᾶς ὁ Θεὸς, ὅτι ἔτι ἁμαρτωλῶν ὄντων ἡμῶν Χριστὸς ὑπὲρ ἡμῶν ἀπέθανε.

9 Πολλῷ οὖν μᾶλλον, δικαιωθέντες νῦν ἐν τῷ αἵματι αὐτοῦ, σωθησόμεθα δι' αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ὀργῆς.

7 Enimuerò vix pro iusto quisquā moriatur: nam pro eo qui sit *ipsi* vtilis, forsitan aliquis etiam mori sustineat.

8 Cōmēdat autē suā charitatē erga nos Deus,quòd quū adhuc essemus peccatores, Christus ‖pro nobis mortuus sit.

9 Iustificati igitur eius sanguine, seruabimur nunc multo magis per eum ab ira.

7 Vix enim pro iusto quis moritur: nā pro bono forsitan quis audeat mori.

8 Cōmendat autē charitatem suam Deus in nobis: quoniā quum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est. Heb.9.d.15

9 Multo igitur magis nūc, iustificati in sanguine ipsius,salui erimus ab ira per ipsum. 1.per.3.c.18

7 Pro iusto,ὑπὲρ δικαίου.Id est,iusti alicuius hominis vice:*aut* iustitiæ ac virtutis asserēdæ causa.Sed illud malo,vt viro iusto & innocenti opponantur peccatores.Conuerti verò particulam γὰρ Enimuero,potius quàm Enim,cum Vetere interprete & Erasmo,propterea quòd ista non tam continent probationem quàm explicationem & ἐπεξεργασίαν superiorum. Nam pro eo qui sit *ipsi* vtilis, ὑπὲρ γὰρ τοῦ ἀγαθοῦ. Amplificat Dei erga nos charitatem Apostolus duplici collatione. Vix enim, inquit, pro iusto quopiam homine quisquā velit mortem subire: at Deus Christum suum dedit,qui pro nobis non modò non iustis,sed etiam sceleratissimis moreretur. Rursus eius causa à quo beneficium speret, aut iam acceperit,forsan aliquis sustineat mori:at Deus quum non modò nullis à nobis beneficiis esset affectus,(quid enim à nobis aut à quoquam commodi consequatur?) sed etiam nos sibi infestissimos hostes esse non ignoraret :tamen filii morte suam in nos beneuolentiam sanciuit. Iam verò quum tantum ipsius in nos amoris pignus misero illo tempore acceperimus,qua tandē ratione nos, iustificati & cum ipso reconciliati,dubitemus quin nos ab ira (id est ab iis pœnis quibus hostes suos vlciscitur) saluos & incolumes præstet?& quum nos moriens Christus reconciliarit Deo , num verebimur ne nunc viuus nos reconciliatos in periculis deserat?Sic puto hunc locum explicandū.Nam si ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ interpreteris neutro genere,pro bono.i.pro bona causa,perierit posterior collatio. Deinde si ἀγαθὸν pro bono, cui opponitur πονηρὸς malus,accipias siue masculino siue neutro genere:non modò nō opponetur ὁ ἀγαθὸς τοῖς ἐχθροῖς, (sicut ὁ δίκαιος τοῖς ἁμαρτωλοῖς) sed etiam à seipso dissentire videbitur Apostolus , qui dicat aliquem vix pro iusto mori, pro bono verò nonnullos : quum inter iustum & bonum (cum dico cui opponitur improbus) vix aliquid intersit. Poscit igitur sententia vt τὸν ἀγαθὸν accipiamus masculino genere ἀντὶ τοῦ ἀγαθοποιοῦ vel τοῦ ἀγαθοποιοῦντος,(vt Lucæ sexto capite,e.33)id est,pro eo ex quo commodum siue bonum aliquod percipiamus.Nam in eo planè ridiculum se præbet Origenes quòd τὸν ἀγαθὸν de Christo interpretatur, pro quo martyres mori non recusent. Quorsum enim hoc?Vtitur autem particula γὰρ,non quasi probaturus quod dixerat,sed per anthypophoram,vt suprà 4.a.2.

8 Commendat,συνίστησι.Vel confirmat,in nobis videlicet, vt in mediis afflictionibus sciamus eum nobis adfuturum. Peccatores,ἁμαρτωλῶν.Sic vocantur in sacris literis plerunque non quicunque peccant,sed in quibus regnat peccatum,siue qui sunt mortui in peccatis,vt Iohan.9.f.31, cuiusmodi omnes nascimur. Vetus interpres (vt nonnulli codices habent) legit εἰ ἔτι ὄντων, si quum adhuc essemus:sed repugnant manuscripta exempla vetustiora.

9 Multo magis,πολλῷ μᾶλλον. Origenes,omnia suo more peruertens,hæc retulit ad participium δικαιωθέντες, iustificati,quum manifestum sit argumentum à comparatis sumptum,ideóque ista necessariò pertineant ad

verbum σωθησόμεθα. Ostendit, inquit, quòd neque fides nostra sine sanguine Christi, neque sanguis Christi sine fide nostra nos iustificat. Ex vtroque tamen multò magis sanguis Christi quàm fides nostra iustificat. Et ideo quum in superioribus simpliciter dixerit Iustificati ex fide, hîc addidit, Multo magis nũc iustificati in sanguine eius: vt doceret, quia ab ira ventura etiamsi fides nostra nos saluet, etiamsi opera iustitiæ, super hæc tamen omnia multo magis sanguis Christi saluos nos faciat à vẽtura ira. Hæc ille, non minus ineptè quàm falsò atque adeo impiè: nisi fortè impietas non est gloriam Dei ipsi ereptam ad nos transferre. Nos igitur, quanuis id non esset ita necesse facere, tamen vt omnem ambigendi ansam præcideremus, naturalem constructionis ordinem sequuti sumus in Latina interpretatione. Ira, τῆς ὀργῆς: id est afflictionibus & exitio.

10 Εἰ γὰρ ἐχθροὶ ὄντες κατηλλάγημεν τῷ Θεῷ διὰ τοῦ θανάτου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, πολλῷ μᾶλλον καταλλαγέντες σωθησόμεθα ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ.

11 Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ καυχώμενοι ἐν τῷ Θεῷ διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ νῦν τὴν καταλλαγὴν ἐλάβομεν.

12 Διὰ τοῦτο ὥσπερ δι' ἑνὸς ἀνθρώπου ἡ ἁμαρτία εἰς τὸν κόσμον εἰσῆλθε, καὶ διὰ τῆς ἁμαρτίας ὁ θάνατος, καὶ οὕτως εἰς πάντας ἀνθρώπους ὁ θάνατος διῆλθεν, ἐφ' ᾧ πάντες ἥμαρτον.

10 Nam ¨ si quum inimici essemus, reconciliati fuimus Deo per mortem Filii eius, multo magis recõciliati seruabimur per vitam ipsius.

11 Neque id solùm, verumetiam ¨ gloriamur in Deo per Dominum nostrũ Iesum Christum, per quẽ nunc reconciliationem assequuti sumus.

12 ¨ Propterea ¨ sicut per vnum hominem ¨ peccatum in mundum introiit, ¨ ac per peccatum mors: ¨ & ita in omnes homines mors ¨ transiit, ¨ in quo ¨ omnes peccarunt.

10 *Si enim quum inimici essemus, reconciliati sumus Deo per mortẽ Filij eius: multo magis reconciliati, salui erimus in vita ipsius.*

11 *Nõ solùm autẽ: sed & gloriamur in Deo p Dominũ nostrũ Iesum Christum, per quem nunc recõciliationem accepimus.*

12 *Propterea sicut per vnũ hominẽ peccatũ in hunc mundũ intrauit, & per peccatũ mors: & ita in omnes homines mors pertransiit, in quo omnes peccauerunt.*

10 Si, εἰ. Id est quum, vel quandoquidem: vt sæpe alibi obseruauimus.

11 Gloriamur, καυχώμενοι. Erasmus, Gloriantes, non satis rectè, quum prorsus hiet sententia. Positum est igitur ex Hebræorum consuetudine participium præsens pro verbo, vt suprà, 3.c.24, & Act.26.c.20. Sed & in vno codice scriptum inuenimus καυχώμεθα. Verùm suspicor mutatam germanam lectionẽ ab iis qui hunc Hebraismum ignorabant.

12 Propterea, διὰ τοῦτο. Vel, Itaque. Cohærent enim ista cum eo quod dixerat, nos etiam habere de quo gloriemur, non tamen in nobis, sed in Deo. Nam à superiore versiculo aditum sibi parat ad sequentem tractationem: quam ego quidem à præcedente distinguo. adhuc enim disseruerat partim in genere de tota iustificatione, partim verò peculiariter de primo iustificationis capite, id est de gratuita remissione peccatorum in Christo. Nunc verò alterum caput aggreditur, nempe imputatæ Christi iustitiæ. Nam sicut tenebamur non modò non violare Legem, sed etiam implere pro nostræ vocationis modo: sic in Christo duplex remedium adipiscamur oportet: nempe & satisfactionem pro peccatis, & iustitiã quæ nobis deest: iustitiam inquam, id est plenam ac perfectam obediẽtiam, qualem ab homine Deus meritò requirit: & præstiturus erat homo nisi in id peccatum sese sponte præcipitasset: quo fit vt non modò Legis impletionem ne inchoare quidem possit, sed etiam non possit non omnibus modis violare. Hæc quum olim non discernerent plerique, nihil mirum si à Pauli scopo longissimè aberrabant, & absurdissima quæque coaceruabant. Apparet autem hæc distinctio manifestè, partim quidem ex tota collatione iniustitiæ Adami & iustitiæ Christi, illius videlicet per propagationem, istius verò per imputationem nobiscum (id est cum fidelibus) communicatæ: partim verò ex participio καυχώμενοι, à quo Apostolus auspicatur transitionem ad hoc explicandum argumẽtum. Neque enim propriè habemus de quo gloriemur in Deo quòd peccata nobis remissa sunt, quanuis de eo æquissimum sit vt ipsi immortales gratias agamus: verùm quum ad peccatorum remissionem accessit etiam iustitiæ illius Christi ornamentum, nostram ignominiam obtegens, quo induti possumus confidenter vitæ æternæ præmium postulare, tum demum habemus de quo gloriemur. minimè id tamẽ in nobis, sed in Deo: quia iustitia hæc merũ est Dei donum, nobis imputatum, non autem inhærens: nequis me putet de nostra regeneratione hæc disserere. Hæc enim seorsum considerabitur ab Apostolo, neque eiusmodi est vt de ea vel tantillum possimus gloriari coram Deo, vt dixit Apostolus suprà, 4.a.2. Sicut, ὥσπερ. Nullius est momenti quod annotat Erasmus, posse accipi ὥσπερ pro Quia. est enim omnino aduerbium comparandi quod vocant. Confertur autem Adamus cum Christo, tum in re simili, tum in contraria. Similes enim sunt in eo quòd vterque quod suum est, cum suis communicat: sed in eo planè dissimiles quòd ille peccatum in suos natura deriuat in mortem, Christus verò suam iustitiã cum suis per gratiam cõmunicat in vitam. Deinde in illa quoque similitudine ostẽdit Paulus per partes quanta sit imparitas. Est igitur manifestum anantapodotõ, quum altera pars collationis desit: sed quod facilè excusari possit. Primùm enim ea est contrariorum natura vt vnum ex altero facilè intelligatur, quanuis non fuerit expressum, vt infrà, cap.8.c.12. Deinde vix etiam fieri potuit vt altera pas exprimeretur quin ambigua esset tota oratio: quod ita esse sic colligo: Vt plena esset ac perfecta antithesis, hæc addi opportuit, Ita per vnum hominem iustitia in mundum introiit, ac per iustitiam vita, & sic in omnes vita peruasit: in quo omnes iustificati sunt. Sed si ita loquutus esset Paulus, præterquam quòd displicere poterat ista multorũ vocabulorum repetitio, videri etiam potuisset non minus latè patêre Christi iustitiæ effectus ad vitam, quàm Adami peccatum ad mortem. quod falsum est: minimè id tamen quòd Christus minus valeat ad seruandum quàm Adamus ad perdendum, sed propter hominum contumaciam, quorum plerique respuunt Christi beneficium. Fateor tamen non deesse quod huic obiectioni respondeatur, quum sic etiam loquatur plenã antithesi Apostolus, 1.Cor. 15.c.22. Verùm alteram illam partem quum necesse esset vel priore vel posteriore loco collocare, vtrumuis fecisset, non paruum incommodum consequebatur. Nam si priore loco collocasset, videri potuissent probationes duobus sequentibus versiculis comprehensæ, ad totam collationem pertinere, quum vni duntaxat membro applicandæ sint, nimirum ei quod de Adamo dicitur: sin autem in posteriorem locum reiecisset, rursus visi essent duo versiculi sequentes ad ipsum posterius membrum referẽdi, id est ad Christum: quum ad Adamum

pertineat. Oportuit igitur membrum illud subiceri, quod (vt dixi) ex contrariorum collatione per se satis intelligitur, potius quàm illo adiecto obscuram fieri argumentorum connexionem. Nisi fortè in finem versiculi 14, reiicere placuisset. quod & ipsum non caruisset magna obscuritate propter interiectas prioris membri probationes. Causa verò huius anantapodoti quam adfert Origenes, quasi videlicet Apostolus veritus sit desidiæ occasionem præbere, sanè indigna est quæ Paulo tribuatur. Peccatum, ἡ ἁμαρτία. Sic vocare solet Apostolus morbum illum hæreditarium cuius fructus sunt triplices, vt dicemus infrà, cap.6.b.12: adeo quidem vt vix apud Paulum inuenias τὴν ἁμαρτίαν addito articulo aliud declarare: sine articulo verò idem quoque interdum significat: interdum autem formalem (vt ita dicam) peccati naturam, veluti quum nomine τοῦ ἀνθρώπου tota hominis species intelligitur, idque non ita frequenter. Solet enim Paulus in hac significatione (id est, vbi de illius radicis fructibus agitur) plurali fere numero dicere τὰς ἁμαρτίας. quæ distinctio diligenter obseruata, magnam non huic modò disputationi, sed & plurimis aliis locis lucem affert. Certè si hoc annotasset Origenes cum veteribus aliquot aliis, (quos imitari maluit Erasmus quàm Augustinum, qui penè vnus, à Pelagianis videlicet excitatus, hunc locum rectè tractauit) non tam fœdè essent hallucinati in explicanda Pauli sententia: neque inde arripuissent occasionem recentiores Sophistæ ita extenuandi originalis peccati, vt neque quid sit, neque quanta eius vis, & quàm pertinax sit malum, cognouerint. Sed de his aliâs. Nũc superest vt hoc quoque lector intelligat, duo cõsiderari in originis peccato: reatum videlicet & corruptionem, quæ vt non possint separari, distingui tamen accuratè debent. Sicut enim Adam admisso peccato primùm reus factus est iræ Dei: deinde quia reus erat, pœnam peccati, id est corruptionem illam tum animi tum corporis, subiit: sic quoque in posteros naturam transmisit tum ream in primis, tum deinde corruptam. De reatus igitur propagatione propriè agit hoc loco Apostolus, cui opponitur imputatio obedientiæ Christi, quæ per imputationem cum fidelibus communicata, postquam idem Christus morte sua reatum eluit, eos etiam imputata iustitia induit. Quod autem ad corruptionem attinet, ea diuersum habet remedium, nimirum sanctificationem humanæ naturæ in Christo: de cuius imputatione differet itidem Apostolus suo loco, id est capitis octaui initio. Ac per peccatum, καὶ δι' ἁμαρτίας. Erasmus putat conuerti etiam posse, Ita & per peccatum mors, nempe vt suppleatur particula οὕτως, vt Luc.11.a.2, & alibi sæpe, vt vitetur anantapodoton, de quo paulo antè diximus. Sed certè non est propositum Apostolo docere, vt peccatum, sic etiam mortem ab Adamo in omnes homines propagatam: imò potius iustitiam Christi docere credentes viuificare, vt Adami peccatum omnes morti addixit. Itaque hæc interpretatio admitti non potest quin deprauetur hic locus. Et ita, καὶ οὕτως. Stapulensis vult particulam καὶ vt redundantẽ expungi, vt anantapodotum vitet. Sed repugnat omnium codicum fides, & res ipsa ostendit eum in hoc fuisse hallucinatum. Transiit, διῆλθεν. Vel peruasit. Origenes (cui potius quàm Augustino hunc errorem impingere Erasmus debuerat) quia non magis Apostoli scopum intellexit quàm si nunquam librum inspexisset, ad actualia peccata, (quæ vocant) & imitationem transfert quod de peccati originis propagatione dictum est, quem errorem deinde ab eo arreptum pertinacissimè defenderunt Pelagiani. Deinde discrimen statuit inter mundum in quem peccatum intrarit, & homines in quos pertransierit. Nam mundi appellatione terrenos intelligit, in quos (inquit) peccatum intrasse scribit Apostolus: homines autem dici putat qui iam incipiunt se agnoscere, & scire quòd ad imaginẽ Dei conditi sunt: in quos scribat Apostolus pertransisse peccatum. id est fuisse quidem, sed per pœnitentiã conuersionis depulsum, & pertransisse, nec vltrà in eis stetisse. Hæc ille, quasi Apostolus hoc membro non tradat doctrinam ad omnes homines pertinentem, quatenus ex Adamo sunt exorti. Sed & is quoque cuius in hanc epistolam extant commentarii sub Hieronymi nomine, Mors, inquit, non pertransiit in Abraham, Isaac & Iacob, de quibus dicit Dominus, Omnes illi viuunt. Hoc considerent qui in Patrum lectione putant theologiæ studiosis consenescendum, ac præsertim Origene & Hieronymo: quibus certè interdum nihil impurius fingi potest. In quo, ἐφ' ᾧ. Id est ἐν ᾧ, videlicet Adamo. Neque enim nouum est vt ἐπὶ pro ἐν accipiatur, vt Heb.9.b.17: & passim apud idoneos etiam authores. Et quum ἁμαρτία Græcis sit fœminei generis, non potest stare eorum sententia qui relatiuũ QVO volunt referri ad Peccatũ. Erasmus, Quatenus, vel, Per hoc quòd, vt mordicus teneat fœdissimũ errorem quem semel arripuit, hæc nimirum ad imitationis peccata pertinere, nempe vt simili quoque ratione (quod rectè prorsus obseruauit Augustinus aduersus Pelagianos) in altera collationis parte statuatur, nos per Christum sola quoque imitatione fieri iustos. En quid sit à scopo aberrare, & errorem pertinacius tueri. Cæterùm (vt ad rem redeam) est quidem in his verbis hyperbaton, sed quod minimè obscuret sententiam, ac facilè possit excusari. Nam potest διῆλθεν, repetendum est ex præcedentibus δι' ἑνὸς ἀνθρώπου. Omnes peccarunt, πάντες ἥμαρτον. Non dicit omnes in Adamo fuisse corruptos, (quod tamen verum est) sed in eo peccasse, in ipsius videlicet lumbis inclusos.

Ἄχρι γὰρ νόμου ἁμαρτία ἦν ἐν κόσμῳ· ἁμαρτία δὲ οὐκ ἐλλογεῖται μὴ ὄντος νόμου.

13 Nam vsque ad Legem peccatum erat in mundo: peccatũ verò non imputatur quum nulla est lex.

13 *Vsque ad Legem enim peccatum erat in mundo: peccatum autem non imputatur, quũ Lex non est.*

13 Nam vsque ad Legem, ἄχρι γὰρ νόμου. Id est tempore quod ab Adamo ad Mosen intercessit, vt Apostolus ipse postea explicat. Quod igitur Origenes exponit, Vsque ad Legem, id est, vsque ad Christum, siue vsquequo Lex permansit, ridiculũ est. Sed & altera illius expositio prorsus inepta est, nec vllo modo ad rem pertinẽs. Vsque ad Legem peccatum erat in mundo, subaudi mortuũ. Nec dixit In hominibus, inquit, sed In mũdo. nam homines sentit rationis capaces, & qui naturalibus legibus parent. Rectè scilicet & perappositè, quum contrà constituerit Apostolus probare, etiam ante Mosis Legem omnes homines peccati reos nasci cõsueuisse. Sed & illis non assentior qui adiecta parenthesi hunc versiculum à proximo diuellunt: quum (vt mihi quidem videtur) prorsus ista cohæreant, non aliter quàm vnius syllogismi partes. Nã quia mũdus quid sit peccatũ illud hæreditarium (id est omnium malorum fontem) ignorat, neque per peccatum intelligit quicquã aliud quàm actuales, quas vocant, transgressiones: Apostolo fuit explicandum quod dixerat, nimirum quoddam esse peccatum, quo infecti & contaminati omnes homines nascerentur. Primo igitur loco de iis differit qui Legem Mosis antecesserunt, de quibus nimirum maximè ambigi poterat: & ex hypothesi quam posuerat, nempe, vbi mors est, ibi esse peccatum, sic argumentatur vt in primis consideret quid præcipuè cõtra originis peccatũ dici possit. Perabsurdũ igitur videri poterat, vt vbi Lex nõ est, ibi imputetur peccatũ. Itaque videbatur fieri nõ posse vt quisquã nascatur peccati reus, quum homini nondum nato lex poni non posse videatur. Ad hæc excipit Apostolus eadem illa quæ adferre poterant aduersarii, nempe quòd eius temporis homines quod Legem Mosis præcessit, in Adamo peccarint, ex consequenti apparere, id est ex eo quòd sontes fuerint, ac proinde lex aliqua extiterit ob cuius transgressionem sontes fuerint habiti. Sontes autem fuisse inde liquet quòd mors, id est peccati pœna, in ipsos ius suum exercuerit. Et nequis exciperet, legem hanc fuisse naturæ legem, ob cuius trans-

gressionem mors in homines etiam ante Mosen regnarit, ac proinde nō esse quòd colligeret ex hoc argumento Apostolus, homines alicuius peccati reos nasci: non simpliciter dixit Paulus mortem regnasse ab Adamo ad Mosen, sed regnasse etiā in eos qui ad similitudinē Adami non peccarunt, id est in quos nec cognitio Legis naturæ cadit, nec vlla actualis (quā vocant) transgressio, nullus denique concupiscentiæ motus, nēpe tenerrimos adhuc & vix dum natos infantes. Ex quo efficitur omnes homines non tantùm actualibus (quæ vocant) peccatis sontes fieri ac morti obnoxios, (ita enim soli adulti morerentur) sed planè reos nasci, cōtracta iam inde à primo parente culpa, qui legem illā sibi ac suo generi violauit, cuius transgressionē mors est consequuta. Hæc autem quorsum? nēpe vt postquam longè aliter didicerint homines de misera illa conditione sua iudicare, eū per fidem amplectantur cuius obedientiæ gratuita imputatione iusti fiant in vitam, non aliter quàm ex suo parente peccatū per fontis naturæ propagationem hauserunt in mortem: imò verò etiam tanto magis quanto fortior est Christus iustus ad seruandū per gratiam, quàm iniustus Adam ad perdendū per naturam. At enim, dicet aliquis, si rectè colligit Apostolus peccati imputationē ex morte quæ sit peccati, & quidē imputati pœna: cur igitur moriuntur fideles quibus tamen non imputatur peccatū? Respondeo, omnes in genere homines ab Apostolo in seipsis hoc loco considerari, ac proinde peccatū ac mortē rectè quoque æstimari ex sui natura. De iis autem qui in fide moriuntur, longè aliter est constituendū. In his enim tum alia omnia quæ suapte natura mala sunt, & à peccato profecta, cooperantur tamen in bonū: tum verò mors ipsa per Christum fide apprehensum ita sanctificatur, vt quod in aliis, & ex sui natura nihil aliud est quàm peccati imputati pœna, idipsum in istis fiat per Christū fide apprehēsum inceptæ mortificationis carnis veluti cōplementū. Non imputatur, οὐκ ἐλλογεῖται. Id est, vbi lex nulla posita est, nemo vt reus ac nocens punitur. Hæc enim vis est imputationis peccati: & de iudicio Dei non hominū hic agi ostendit argumenti series. Itaque non assentior iis qui de peccati agnitione hoc accipiunt. Nā aliud est peccati agnitio, aliud peccati imputatio, & de illa videretur extra causam disseri. Denique scribēdum fuisset potius οὐκ ἐνελογεῖτο, non imputabatur, si de certo tēpore ac certis hominibus hæc dicerentur. Postremò aliud est Legem non esse quàm Legē non nosse. Nō desunt etiā qui hæc dici velint in aduersarii persona. Sed mihi videtur solere Paulus quum id facit, aliquid adiicere ex quo intelligatur ipsum alienam personam sumere. Quum nulla est lex, μὴ ὄντος νόμου. Vocabulum Legis hic ponitur in genere. est enim vniuersalis sententia. In priore autem membro de Lege Mosis intelligitur, quum ipse Apostolus versiculo proximo ita explicet. Nam Vsque ad Legem, idem valet atque Ab Adamo ad Mosen.

Ἀλλ' ἐβασίλευσεν ὁ θάνατος ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι Μωσέως, καὶ ἐπὶ τοὺς μὴ ἁμαρτήσαντας ἐπὶ τῷ ὁμοιώματι τῆς παραβάσεως Ἀδὰμ, ὅς ἐστι τύπος τοῦ μέλλοντος.

14 Regnauit autem mors ab Adam vsque ad Mosen, in eos quoque qui non peccauerant ad similitudinē transgressionis Adam, qui est typus illius qui erat futurus.

14 *Sed regnauit mors ab Adam usque ad Moysen, etiam in eos qui non peccauerunt in similitudinē præuaricationis Adæ, qui est forma futuri.*

14 In eos quoque, καὶ ἐπὶ τούς. Ita scriptum habent omnes codices tum Latini tum Græci, & sic legendum esse apparet ex tractatione argumenti. Atqui si hæc verba pro iis accipias qui Legis Mosis cognitionem non habuerint, id est qui sine Lege peccarint, (de quibus suprà Apostolus cap. 2. b. 12) redundabit particula καὶ, quum hæc fuerit vniuersalis omnium hominum conditio ab Adamo ad Mosen, vt nulli excipi potuerint. Superest ergo vt de paruulis accipias qui penè prius moriuntur quàm nascantur, sicut paulo antè exposuimus, & rectè omnino censuit Augustinus: alioquin in eo durior quòd infantium salutem Baptismi sacramento præcisè includat. Origenes verò in huius versiculi explicatione multis modis aberrat ab Apostoli scopo, adeóque ab ipsa veritate. Primùm in eo quòd hæc verba, Ab Adamo ad Mosen, interpretatur Ab Adamo ad Christi aduentum: quasi Mosis appellatione per metonymiam Lex Mosis intelligatur: & particula Vsque, tempus inclusum declaret. Atqui Apostolus disertè Mosen Adamo opponit. Itaque simili ratione per Adamum intelligenda esset lex naturæ. quod vtrūque facilè est videre quàm sit absurdum, quum de originis peccato disserat Apostolus, quod neque legis naturæ, neque Legis Mosis trāsgressio dici propriè potest. Deinde seorsim de iis qui sub Lege fuerunt incipit Apostolus disserere, infrà ver. 20. Alter Origenis error in eo est quòd diuersa prorsus expositione putat particulam Vsque, tempus sub Lege excludere: in quo grauiter hallucinatur, quatenus diuersam putat hominum cōditionem fuisse sub Lege. Nam, inquit, per Legem cœpit purificatio peccatorum aperiri, & ex parte aliqua tyrannidi peccati obsisti per hostias, per expiationes varias, per sacrificia, per præcepta. Ita igitur apparet Origenem ex diametro repugnare Apostolo, vt qui apertè doceat vbique, & quidem in primis hoc ipso capite, Legem Mosis superuenisse, non vt extingueretur peccatum, (hoc enim est vnius Christi officium) sed vt amplius abundaret, tantum abest vt scopum Apostoli attigerit Origenes. Qui non pecc. τοὺς μὴ ἁμαρτήσαντας. Non super omnes (inquit Origenes, qui Ambrosium decepit) sed in eos qui peccarunt in similitudinem præuaricationis Adam. Nam introiuit quidem mors in mundum, & in omnes pertransiit: non tamē in omnes regnauit. Aliud enim est pertransire, aliud regnare. Hæc ille non minus ineptè quàm falsó. Nam etiamsi expungas negantem particulā μὴ (quam tamen iam tum suo seculo testatur Augustinus lib. De peccat. mer. & remiss. 1. cap. 11, in codicibus aut omnibus aut penè omnibus scriptā fuisse, & nos quoque in omnibus exēplaribus, Chrysostomo, Theophylacto, Græcis denique scholiis inuenimus: & necessariā esse clamat ipsa argumenti series antè à nobis exposita) tamen particula ἐπὶ illam interpretationem ægrè admittit. Hoc quum ipse videret, aliā interpretationem magis ridiculā cōminiscitur. Nam fortassis, inquit, excepti sunt aliqui, & occultiore mysterio designati, qui ad similitudinē præuaricationis Adæ peccasse memorātur, in quos solos regnauerit mors. Sed hoc quoque quàm ineptū? Taceo aliam expositionē, vt omnes cōprehendat Apostolus qui parentū peccata imitantur. Nam hoc quoque alienissimū esse ab Apostoli scopo demonstrauimus. Ac penè incredibile mihi aliquando visum est fieri potuisse vt Erasmus ita ab Origene deciperetur hoc loco, vt eius tuendæ sententiæ studio, nōnulla effunderet à Pelagianismo non longissimè remota: veluti quum disertè scribit de naturali quadam ad peccādum pronitate, Quæ, inquit, videtur omnibus insita: quanquā arbitror magis ab exēplis proficisci quàm à natura. Itē vbi Chrysostomi sententiā piā & orthodoxā prorsus deprauās, His verbis, inquit, nō tribuit Chrysostomus vllū peccatū infantibus, sed ait mortem corporis in eos demanasse, perinde quasi cum Adam progenitore de vetito ligno edissent, hoc est pro alieno peccato dedisse pœnas. Hæc ille, ab Origene nimirū fascinatus: quæ quā verè dicta sint, Ecclesia iāpridē ex Dei verbo iudicauit. Neq; enim hæc ego (ita me bene Deus amet) vllo obtrectandi studio annotaui: sed vt doctissimi saltem viri exemplo discant studiosi quanto cum iudicio in quorundam Patrum, ac præsertim istius Origenis scriptis versari ipsos oporteat. Ad similitudinem, ἐπὶ τῷ ὁμοιώματι. Id est, καθ' ὁμοιότητα, vt Græca scholia enarrant. Peccauit enim sciens ac prudens Adam: ipsius

autem

autem posteri,qui simul penè nascuntur ac intereunt,rei quidem sunt peccati, sed quia in Adamo inclusi peccarunt.Itaque ὁμοίωμα dicitur hoc loco forma peccandi quam sequuntur adulti, quoties cupiditatibus obsequuntur.Græca scholia ex Chrysostomo aliam proferunt distinctionem huius loci,adscripta diastole post ἁμαρτήσαντας,peccauerant,vt hæc connectātur cum verbo ἐβασίλευσεν,regnauit: sed præterquam quòd ista distinctio obscuram planè sententiam gignit,nullius etiam exemplaris vetusti authoritate adiuuatur, quod ego quidem inspexerim. Illius qui erat futurus,τοῦ μέλλοντος. Vulgata, Futuri. Eras. Illius futuri, rectè expresso articulo. Est autem repetendum ἀπὸ τοῦ κοινοῦ nomen Adami.Duos enim Adamos facit Paulus,quorum prior fuerit posterioris typus & exemplum in iis quæ postea persequetur,& copiosè etiam explicat 1. Cor.15.c.21,& 22.d.45.47,& deinceps.Neque enim typus dicitur Adamus Christi,quasi ad imitandum propositus sit vterque, sed propter insitam vim similem aliquatenus in vtroque: in illo quidem, perniciem propagandi in suos posteros: in hoc verò(id est in Christo)suos iustificandi.Est igitur in huius loci explicatione apertè Pelagianus ille cuius extant cōmentarii in hanc epistolā sub Hieronymi nomine,ita hæc exponens,Sicut,inquit,Adam primus mandatum Dei præuaricatus, exemplum est Legem Dei præuaricari volentibus:sic & Christus voluntatem Patris complexus,exemplum est imitari eum cupientibus.Hæc ille:aduersus quæ Augustinus libros De peccatorum mer. ac remiss.scripsit.Sed & hoc in loco æstimandum relinquo Ecclesiæ quàm verum sit quod hìc disertè annotauit Erasmus,Siquis,inquit,nobis hìc proferat infantes,de his hìc non videtur Paulus agere:nec ea quæstio tum moueb atur, quum nondum esset receptum infantes baptizari. Cæterùm(vt ad rem redeam)pro eo quod Erasmus conuertit τοῦ μέλλοντος,illius futuri,ego malui interpretari,Illius qui erat futurus. Loquitur enim Paulus de Christo,Adami peccantis respectu,non eius temporis quo hæc scripsit. Nam quod annotat Erasmus,τοῦ μέλλοντος posse absolutè capi neutro genere,vt referatur non ad posteriorem Adamum, sed ad peccatum quorūlibet Adamum parentem imitantium,rursus pro Pelagianis facit,& hūc locum manifestè torquet. Potius enim hoc additum est vice alterius membri omissi per anantapodoton,de quo antè diximus,vt apparet etiam ex iis quæ subiiciuntur,quibus ratio huius typi seu analogiæ explicatur.

15 Ἀλλ' οὐχ ὡς τὸ παράπτωμα, οὕτω καὶ τὸ χάρισμα· εἰ γὰρ τῷ τοῦ ἑνὸς παραπτώματι οἱ πολλοὶ ἀπέθανον, πολλῷ μᾶλλον ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ δωρεὰ ἐν χάριτι τῇ τοῦ ἑνὸς ἀνθρώπου Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τοὺς πολλοὺς ἐπερίσσευσε.

15 At non vt offensa, ita etiam *est* quod *Deus* gratificatur. nam si illius vnius offēsa multi mortui sunt, multo magis gratia Dei & donū per gratiam quæ *est* vnius hominis Iesu Christi, in multos redundauit.

15 *Sed non sicut delictum, ita & donum. si enim unius delicto multi mortui sunt: multo magis gratia Dei & donum in gratia unius hominis Iesu Christi, in plures abundauit.*

16 Καὶ οὐχ ὡς δι' ἑνὸς ἁμαρτήσαντος,

16 Neque vt *illud quod introiit* per vnum qui peccauit, *ita est*

16 *Et non sicut per unum peccantem,*

15 Vt offensa,ὡς παράπτωμα.Vulg.Sicut delictum.Sic enim solet παράπτωμα interpretari, vocabulo nimium(vt ita loquar)diluto,& diuersa etiam translationis ratione.Erasmus,Vt peccatum. Ego verò puto τὴν ἁμαρτίαν in hac quidem disputatione ita distinguendum ab eo quod Paulus παράπτωμα vocat, vt effectum à causa distinguimus.nam παράπτωμα dicitur ipsa Adami ruina vnde manat ἡ ἁμαρτία,id est tum reatus ille tum corruptio in omnium hominum natura hærens. Itaque τὴν ἁμαρτίαν conuertere malui peccatum, παράπτωμα verò offensam,cui opponitur τὸ χάρισμα seu δώρημα, id est Christi obedientia quam Pater cælestis nobis imputat. Inter quæ tamen hoc videtur esse discrimen,quòd τὸ χάρισμα dicitur illud ipsum quod Deus gratificatur: δώρημα verò conditionem declarat in qua sunt ii qui liberalitatis illius sunt facti participes, nempe quòd non modò sunt à reatu absoluti,sed etiam Christi iustitia exornati.Denique δώρημα est ipsius χαρίσματος effectum,vt vicissim τὸ κρίμα ipsius παραπτώματος. Veluti (exēpli causa)siquis princeps cuipiā sibi obstricto,& nihil minus quàm vllum beneficium commerito,adde etiam inopi,& à quo nullum vnquam commodum possit percipere, non modò æs alienum omne remittat,sed etiam ingentem aliquem thesaurum largiatur: hanc principis liberalitatem ex Pauli idiomate vocaris χάριτα seu δωρεάν,id est gratiam ac liberalitatem: ipsum verò thesaurum,χάρισμα, id est quod gratificatus sit princeps:beneficiū verò,statum & conditionem in qua sit aliquis ex principis beneficio, siue idipsum quod quis ex principis liberalitate fuerit assequutus, nēpe quòd ex paupere diues sit factus, δώρημα appellat. Quod discrimen etsi fortassis subtilius videri possit,tamen obseruādum videtur,vt ratio collationum intelligatur:adeo vt ob eam causam χάρισμα putarim per periphrasin conuertendum,& δωρεὰν quidē donum,δώρημα verò beneficium,id est εὐεργέτημα sim interpretatus. Cur autem Christi obedientiam χάρισμα bis vocarit,semel verò δικαίωμα,nempe versiculo 18,causa est manifesta,quia videlicet Christi iustitiam non considerat absolute,sed κατ' ἄλλο καὶ ἄλλο,eámque duplicem.Nam respectu Dei nobis illam imputantis,dicitur χάρισμα,à gratificando:nostri verò ratione qui per eam imputatam iusti simus,meritò dicitur δικαίωμα, quòd nos iustos efficiat,seu quòd ea iusti fiamus: vt explicat ipse Apostolus ver.19.quo nititur totum huius collationis robur. Ea verò vt intelligatur,non pigebit hoc etiam auctarii vice adiicere, in hoc versiculo cōferri Adamum cum Christo,& illius offensam cum istius iustitia,vt quæ sit vis vtriusque sese in suos deriuandi intelligatur.In versiculo verò 16,vim vtriusque,id est offensæ Adami propagatæ per naturam,& Christi obedientiæ per gratiam imputatæ,vnà comparari.Tertio demum loco,id est versiculo 17, fines ipsos inter se conferri. Denique ver.18,tres istas collationes vnà connecti,quarum basis ac communis ratio versiculo 19 explicatur. Illius vnius, τοῦ ἑνός.Exprimēdus fuit articulus,vt vis collationis personarum intelligatur. Neque enim vnus quiuis, sed certus quidam(id est Adamus)cum Christo, & ipso quidem homine,comparatur. Multi,οἱ πολλοί.Id est plures vno.Multos enim opponit vni,non paucis vel omnibus. neque hìc disseritur quàm multi vel quàm pauci ab Adamo sint contaminati,(omnes enim homines,vno excepto Christo,paulo antè dixit peccati labe fuisse conspersos)aut vicissim quàm multos Christus repurget:sed propositum est Apostolo docere, neque in vno Adamo offensam,neque in vno Christo obedientiam constitisse,sed vtrunque communicasse cum aliis quod suum erat.Itaque qui accipiunt Multi pro Omnes,dicunt quidem quod res est,sed non explicant causam cur Apostolus Multos quàm Omnes dicere maluerit.

16 Vt *illud quod introiuit* per vnum qui peccauit,ὡς δι' ἑνὸς ἁμαρτήσαντος. In veteris editionis codicibus nonnullis legitur, Vt per vnum peccatum, ὡς δι' ἑνὸς ἁμαρτήματος. Sed quocunque modo legas supplendum est aliquid quod opponatur τῷ δωρήματι. Ideo conuertit Erasmus, Sicut per vnum qui peccauerat, venerat mors. In quo primùm non probo quòd præteritis plusquamperfectis sit vsus:deinde quòd Mortis nomen suppleuerit.

Neque enim hæc antithesis ad hūc versiculum pertinet, sed ad proximum potius. Puto igitur articulum τὸ deesse, quam eclipsin annotauimus Iohan.5.f.36: & significari ab Apostolo miserabilem hominum cōditionem, quos omni integritate ac iniustitia spoliatos, horribilis illa peccati ignominia cooperuit: cui conditioni opponitur τὸ δώρημα, id est præstans illa sors filiorum Dei, quam imputatæ Christi iustitiæ beneficio consequuntur. Est autem diligenter in primis annotandū hoc discrimen. Nam quanuis ista priuatio iustitiæ, de qua recipienda hic agit Apostolus, ab illo Adami scelere in nos propagato sit exorta: accesserunt tamen ad eam causam aliæ etiam innumerabiles, continua videlicet illa peccatorum series tum quæ maiores nostri admiserunt (à quibus naturam hac ratione infinitis modis ream & corruptam accepimus) tum quæ nos etiam quotidie non pudet admittere. Ac de illorum quidem omnium abolito reatu, ac pœna per Christum persoluta, in priore tractatione disseruit Apostolus: nunc verò, quia non modò nos sine peccato apparere oportet coram iusto Dei tribunali, sed etiam perfecta, pro creationis nostræ gradu, iustitia exornatos, disputat Apostolus vbi hanc iustitiam nancisci possimus. Quòd nisi latius se propagaret Christi virtus nobis imputata quàm Adami propagatus reatus, non modò non essemus per Christum prorsus iustificati, sed infinitis adhuc pœnis obstricti teneremur, eorum nimirum peccatorū quæ ad Adami lapsum adiecimus. itaque sicut Christi sanguis aspersus purificat nos non modò à peccati originis reatu, sed etiam ab aliis quibuscunque peccatis: sic Christi iustitia nobis imputata in omnium illorum reatuum vicem succedit, vt hac demum ratione possimus in Deo non modò gratias agere de sublata iniustitia, sed etiam de donata iustitia plena ac perfecta, in ipso gloriari.

τὸ δώρημα. τὸ μὲν γὰρ κρῖμα ἐξ ἑνὸς εἰς κατάκριμα, τὸ δὲ χάρισμα ἐκ πολλῶν παραπτωμάτων εἰς δικαίωμα.

Εἰ γὰρ τῷ τοῦ ἑνὸς παραπτώματι ὁ θάνατος ἐβασίλευσε διὰ τοῦ ἑνός, πολλῷ μᾶλλον οἱ τὴν περισσείαν τῆς χάριτος καὶ τῆς δωρεᾶς τῆς δικαιοσύνης λαμβάνοντες, ἐν ζωῇ βασιλεύσουσι διὰ τοῦ ἑνὸς Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ἄρα οὖν ὡς δι' ἑνὸς παραπτώματος, εἰς

beneficium: nam "reatus quidē "ex vna *offensa introiit* ad cōdemnationem: quod autem gratificatur *Deus, datur* ex multis offensis "ad iustificationem.

17 Etenim si "per vnā offensam mors regnauit per vnum, multo magis *ii* qui redundantem illā gratiam & donum "iustitiæ accipiunt, "in vita regnabunt per vnum Iesum Christum.

18 Nempe igitur sicut per vnam offensam "*reatus uenit* in

ita & donū. nam iudiciū quidē ex uno in cōdemnationē: gratia autē ex multis delictis in iustificationem.

17 *Si enim unius delicto mors regnauit per unū, multo magis abundātiam gratiæ & donationis & iustitiæ accipiētes, in uita regnabunt per unum Iesum Christum.*

18 *Igitur sicut per unius delictum, in*

Reatus, κρῖμα. Heb. משפט, vt Ierem.26.c.11. Nam ex reatu oritur condemnatio. Vulgata, Iudicium. Erasmus, Condemnatio, admodum obscurè. Ex vna *offensa*, ἐξ ἑνός. Theodoritus in Diuinorum decretorum epitome, subaudit ἀνθρώπου, nempe Adamum intelligēs: sed ratio oppositionis, & quod subiicitur, ἐκ πολλῶν παραπτωμάτων, ex multis offensis, ostendunt subaudiendum esse potius παραπτώματος, vt disertè plurimis locis annotatum est ab Augustino. Ad iustificationē, εἰς δικαίωμα. Δικαιώματα fere vertūt Græci interpretes quæ Hebræi חוקים vocant, sacros videlicet Legis ritus, vt diximus Luc.1.a.6. Interdū tamen latius patet hoc vocabulum, & omnia Domini mandata, ipsum denique ius diuinum complectitur, vt suprà, cap.1.d.32, & 2.d.26. Sed & eleganti significatione accipitur ἀντὶ τῶν δικαιολογημάτων, id est pro iis quæ quispiam iuris sui tuendi causa proferat. quæ significatio posset videri non inepta hoc in loco, nisi oppositum nomen κατάκριμα, id est condemnatio, ostenderet commodius pro absolutoria sententia capi, eáque non simpliciter absolutoria, qua nimirum remittantur peccata, sed qua etiam iusti pronuntiemur, impleta in Christo à nobis omni iustitia. Paulo pòst verò vsurpabitur δικαίωμα pro eo ipso quod Apostolus χάρισμα vocat, vt suo loco dicemus.

17 Per vnam offensam, δι' ἑνὸς παραπτώματος. Vulgata & Erasmus, Per vnius delictum. quam sentētiam si sequaris, penè videbitur Apostolus ταυτολογεῖν proximo versiculo. Deinde ratio antitheseως posceret vt si hoc membrum interpretamur de offensa quam Adamus commisit, sic etiam ἑνὸς δικαίωμα, id est vnius iustificationem, acciperemus de iustitia qua Christus ipse iustificatus est: quod non videtur admodum conuenire, tum propter ταυτολογίαν de qua modò dixi, tū quia iustitia Christi dicitur δικαίωμα, nostri potius quàm ipsius Christi respectu. Postremò potius fuisset dicendum, τῷ τοῦ ἑνὸς παραπτώματι & τῷ τοῦ ἑνὸς δικαιώματι, addito articulo, vt antè fecit: vel δι' ἑνὸς παραπτώματος & δι' ἑνὸς δικαιώματος, vt in proximo versiculo. Mihi verò plana ac perspicua videtur sententia, Sicut vna offensa nos omnes iustitia spoliatos condemnationi addixit, ita vnam esse rationem iustificationis, per quam iusti declarati, vitam consequamur. Quænam autem illa tum offensa tum iustitia sit, à quo & quomodo in nos emanet, sequenti versiculo explicat. Suum tamen cuique liberum iudicium (vt par est) relinquo: quia quod ad sententiam ipsam attinet, eadem manet, etiamsi *per unius offensam* & *per unius iustificationem* conuerteris, modò Iustificationis nomine iustitiam intelligas cuius imputatione iusti reddimur in Christo. Iustitiæ, τῆς δικαιοσύνης. Iustitiam Christi intelligit fidelibus imputatam, non autem qualitatem homini inhærentem, quod indicat vocabulum δωρεᾶς: nisi quis opera supererogationis velit ex Satanæ officina inuehere. Denique versiculus decimus nonus manifestè hoc conuicit. Theodoritus autem legit καὶ τῆς δικαιοσύνης: quam lectionem sequutus est Vetus interpres, & Ambrosius quoque: sed perperam, vt mihi videtur. Dixit autem Apostolus ex Hebræorum idiotismo (quem alibi sæpe annotauimus) περισσείαν τῆς χάριτος pro τὴν περισσεύουσαν χάριτα. Itaque redundantem gratiam maluimus interpretari quàm abundantiam [aut exuberantiam] gratiæ. Deinde quod subiicitur, καὶ τῆς δωρεᾶς τῆς δικαιοσύνης in epexegesi positum est, quia gratiæ nomen quum ad omnia Dei beneficia pertineat, fuit explicandum, vt intelligeret lector, non de omnibus Dei beneficiis quæ per Christum percipimus, sed propriè de iustitiæ Christi imputatione hîc agi: quanuis hæc omnia inter se ita cohæreant vt vnum ab altero separari nec possit nec debeat. In vita, ἐν ζωῇ. Id est veræ & perennis vitæ participes facti.

18 *Reatus uenit* in omnes homines, εἰς πάντας ἀνθρώπους. Necessariò subaudiendum est aliquid vnde manet condemnatio. Illud autem quid sit, apertè exposuit Apostolus versu decimosexto. Itaque inde supplere malui quàm cum Erasmo addere, Propagatum est malum: quum sic nusquam loquatur Apostolus, neque etiam ita conueniat antithesis.

πάντας ἀνθρώπους εἰς κατάκριμα· οὕτω καὶ δι' ἑνὸς δικαιώματος, εἰς πάντας ἀνθρώπους εἰς δικαίωσιν ζωῆς.

omnes homines ad condemnationem : ita per vnam iustificationem *beneficium redundauit* in omnes homines ad iustificationem vitæ.

omnes homines in condemnationem: sic & per unius iustitiam, in omnes homines in iustificationem uitæ.

19 Ὥσπερ γὰρ διὰ τῆς παρακοῆς τοῦ ἑνὸς ἀνθρώπου ἁμαρτωλοὶ κατεστάθησαν οἱ πολλοί, οὕτω καὶ διὰ τῆς ὑπακοῆς τοῦ ἑνὸς δίκαιοι κατασταθήσονται οἱ πολλοί.

19 Sicut enim per inobedientiam vnius hominis, peccatores constituti sunt multi, ita per vnius obedientiam, iusti constituentur multi.

19 Sicut enim per inobedientiam unius hominis, peccatores constituti sunt multi: ita & per unius obeditionem, iusti constituentur multi.

20 Νόμος δὲ παρεισῆλθεν ἵνα πλεονάσῃ τὸ παράπτωμα· οὗ δὲ ἐπλεόνασεν ἡ ἁμαρτία, ὑπερεπερίσσευσεν ἡ χάρις·

20 Lex verò præterea introiit vt augeretur offensa: sed vbi auctum est peccatum, *ibi* superabundauit gratia.

20 Lex autem subintrauit ut abundaret delictum: ubi autem abundauit delictum, superabundauit gratia.

21 Ἵνα ὥσπερ ἐβασίλευσεν ἡ ἁμαρτία ἐν τῷ θανάτῳ, οὕτω καὶ ἡ χάρις βασιλεύσῃ διὰ δικαιοσύνης εἰς ζωὴν αἰώνιον, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.

21 Vt quemadmodum regnauerat peccatum in mortem, ita etiam gratia regnaret per iustitiam in vitam æternam, per Iesum Christum Dominum nostrum.

21 Vt sicut regnauit peccatum in morte, ita & gratia regnet per iustitiam in uitam æternam, per Iesum Christum Dominum nostrum.

Beneficium redundauit in omnes homines, εἰς πάντας ἀνθρώπους. Quia præcisa est oratio, suppleuimus quod deerat ex versu 15 & 16. Nam quod Erasmus adiecit, Propagatum est bonum, multis de causis mihi displicuit. Primùm quia quanuis de plenitudine Christi accipere nos oporteat, tamen inter naturæ propagationem & gratuitam imputationem discrimen aliquod constitui par est: deinde quia nusquam (quod sciam) ita loquitur Apostolus. Præterea vetustus ille Sophistarum error qui pro imputata iustitia inhærentem qualitatem substituunt, tantus est támque execrandus omnibus vt nihil æquè fugiendum putem. Ad iustificationem vitæ, εἰς δικαίωσιν ζωῆς. Paulus quædam habet ita peculiaria vt mutari nec facilè possint, nec certè debeant, quum multo sit æquius vt illius idiomati assuescamus: quo nemo vnquam non modò verius, sed ne grauius quidem aut expressius mysteria diuina tractauit. Quod igitur quidam existimant δικαίωμα hoc in loco & δικαίωσιν idem declarare, non facilè admiserim, ne inanis quædam argutia tribuatur Apostolo, id est Spiritui sancto. Δικαίωμα igitur ipsam iustificationis nostræ (vt ita dicam) materiam hîc declarat ab effectu, nempe ipsius Christi obedientiam, cuius imputatio nos iustos in ipso facit: quam paulo antè vocauit χάρισμα, quòd Deus gratis eam nobis largiatur. Δικαίωσις verò τῷ κατακρίματι (id est damnatoriæ sententiæ) opponitur. Quemadmodum igitur reatum consequitur condemnatio, ita etiam per fidem imputata nobis Christi iustitia, in reatus vicem succedens, quem ipsius sanguis eluit, efficit vt à Deo iusti declaremur, ac proinde vitam æternam consequamur. Id autem ego disertè annotandum putaui, non modò vt inter δικαίωσιν & δικαίωμα quod sit hoc loco discrimen ostenderem, sed etiam vt intelligeret lector, in hoc capite δικαίωσιν aliquid amplius declarare quàm in superiore. Nam peccatorum remissione (id est imputata Christi satisfactione) dicimur iustificari, id est persoluta per illum pœna vt insontes absolui: obedientia verò Christi imputata, etiam iusti declaramur, vt ex ipsa quoque Legis formula vitam æternam petere possimus, quum Christus, quem fide possidemus, omnem iustitiam nobis impleuerit. Additum autem nomen Vitæ, vitalem siue viuificam declarat.

19 Per inobedientiam, διὰ τῆς παρακοῆς. Hoc vocabulum nō repudiaui hoc loco, vt paronomasiam exprimerem quæ est in Græco sermone inter παρακοὴν & ὑπακοήν. Apparet autem vel ex hoc versiculo insigniter eos hallucinari qui superiora exposuerunt de imitationis peccato. Constituti sunt, κατεστάθησαν. Eras. Constituti fuimus, id est κατεστάθημεν, vt Frobenius etiam excudit. Multi, οἱ πολλοί. Multos iterum opponit Vni, non paucis vel omnibus, sicut exposuimus suprà, versu 15: neque (vt ego quidem existimo) quicquam hoc pertinet ad explicationem signi vniuersalis quod vsurpauit in superiore versiculo. qua de re dicemus 1. Corinth. 1. c. 22

20 Lex verò, νόμος δέ. Legem Mosis proculdubio intelligit. Nam à versu 14 disseruerat de iis qui ab Adamo ad Mosen intercesserūt: (id est de iis qui Mosis Legem præcesserunt) nunc autem agit de tempore Mosen consequuto. Itaque Origenes in eo fallitur quòd de lege membrorum hîc agi putat. Præterea introiit, παρεισῆλθεν. Id est accessit ad morbum illum quo laborabant omnes homines vnius peccato contaminati. Vulgata, Subintrauit. Erasmus, Obiter subiit. quam interpretationem non possum admittere. Neque enim præpositio παρὰ in omnibus verbis hanc vnam vim habet, vt idem declaret atque Clanculum & Obiter: neque commodè id dici potest de lege publicè tantis cum ceremoniis rogata & accepta. Quomodo verò per Legem multiplicatæ sint peccati vires, explicat Apostolus infrà, capite 7. quod vnus penè ex veteribus Augustinus cognouit. Vt augeretur, ἵνα πλεονάσῃ: siue, Vt auctius fieret quàm prius. Vulgata & Erasmus, Vt abundaret: quod mihi non videtur satis expressum. Superabundauit, ὑπερεπερίσσευσεν. Erasmus, Magis exuberauit, id est (vt explicat in Annotationibus) vehementer ac supra modum redundauit. Ego verò puto Apostolum non modò declarare quanta sit gratiæ vis, sed etiam addidisse ὑπὲρ vt collationem peccati ac gratiæ declararet: quasi diceret, Legis quidem interuentu factum esse vt immensa quædam vis esset peccati, sed gratiam tamen è cælo tanta copia fuisse effusam vt peccatum non æquarit modò, sed etiam infinitis partibus superarit, sicut paulo antè ostendit. Gratiam autem vocat gratuitam iustitiæ Christi imputationem.

21 In mortem, ἐν τῷ θανάτῳ. Vulgata & Erasmus, In morte, id est (vt Erasmus interpretatur) per mortem. Ego verò puto ἐν pro εἰς vsurpari: quod apparet ex antithesi: & ita quidem vt finalem (quam vocant) causam declaret. Dominum nostrum, τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Hæc (inquit Erasmus) non adiiciuntur apud Græcos nisi in nonnullis exemplaribus. Ego verò in vetustis omnibus inueni & Complutensi quoque editione.

Κεφάλαιον ϛ´

1 ΤΙ οὖν ἐροῦμεν; ἐπιμενοῦμεν τῇ ἁ-
μαρτίᾳ ἵνα ἡ χάρις πλεονάσῃ;
2 Μὴ γένοιτο. οἵτινες ἀπεθάνομεν τῇ ἁ-
μαρτίᾳ, πῶς ἔτι ζήσομεν ἐν αὐτῇ;
Gal.7.d.17
3 Ἢ ἀγνοεῖτε ὅτι ὅσοι ἐβαπτίσθημεν εἰς
Χριστὸν Ἰησοῦν, εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐβα-
πτίσθημεν;
Col.2.b.12
4 Συνετάφημεν οὖν αὐτῷ διὰ τοῦ βα-
πτίσματος εἰς τὸν θάνατον· ἵνα ὥσπερ ἠγέρ-
θη Χριστὸς ἐκ νεκρῶν διὰ τῆς δόξης τοῦ
πατρός, οὕτω καὶ ἡμεῖς ἐν καινότητι ζωῆς
περιπατήσωμεν.

1.Cor.6.e.14
ephes.4 e.23
colos.3.b.8
2.tim.2.b.11
heb.12.a.1
1.pet.1.a.1

CAP. VI.

1 QVid igitur dicemus? per-
manebimus in pecca-
to vt gratia auctior fiat?
2 Absit. qui mortui sumus
peccato, quomodo adhuc viue
mus in eo?
3 An ignoratis, ‖nos quotquot
baptizati sumus in Christum
Iesum, in mortem eius esse ba-
ptizatos?
4 ‖Sepulti igitur sumus vnà
cum eo per Baptismũ in mor-
tem: vt sicut excitatus est Chri-
stus ex mortuis in gloriam Pa
tris: ita & nos ‖noua vita ambu
lemus.

CAP. VI.

1 *QVid ergo dicemus?*
Permanebimus in
peccato ut gratia abũdet?
2 *Absit. Qui enim mortui*
sumus peccato, quomodo
adhuc viuemus in illo?
3 *An ignoratis quia quum*
que baptizati sumus in
Christo Iesu, ĩ morte ipsi⁹
baptizati sumus?
4 *Consepulti enim sumus*
cum illo per Baptismũ in
mortẽ: ut quomodo Chri
stus surrexit à mortuis p
gloriam Patris, ita et nos
in nouitate vitæ ambule
mus.

IN CAPVT VI.

1 *In peccato*, τῇ ἁμαρτίᾳ. Peccatum in hac disputatione idem prorsus declarat quod in superiore, sed diuerso tamen respectu. Nam illic diximus considerari peccati originalis reatum, in cuius locum succedat Christi iustitia per fidem nobis imputata: hic verò in eodem illo malo corruptionem (id est, morbum ipsum inhærentem) spectat Apostolus, docétque qua ratione vis illa peccati in nobis sensim extinguatur, & in eius locum cælestis virtus succedat, quam regenerationem vocamus, Sophistæ verò iustitiam inhærentem, cuius tamen neque ortum, neque progressum, neque fructum norunt. Sed & illud quoque annotandum est, de quo nonnihil diximus Act.8.d.23, amplius aliquid significari his verbis, Permanebimus in peccato, & paulo pòst, Viuemus in peccato, quàm si dixisset, Peccatum in nobis permanebit, aut viuet.

2 Qui, οἵτινες. Vetus interpres legit οἵτινες γὰρ, Qui enim. Mortui sumus peccato, ἀπεθάνομεν τῇ ἁμαρτίᾳ. Mortuus peccato. (i. quod ad peccatũ attinet) dicitur ab Apostolo quisquis virtutis Christi particeps ita est factus vt natiua illa corruptio sit in eo emortua. i. vigore illo suo (qui translatitiè vita peccati dicitur) extincto, fructus illos amarissimos nõ edat. Cõtrà verò viuere dicitur peccato & iniustitiæ quisquis est in carne. i. quemcũque Spiritus Dei à naturæ corruptionis seruitute nõ asseruit. Itaque nõ scribũt appositè qui peccati nomine diabolũ intelligũt: itẽ qui mortificationis nomine solos terrores cõsciẽtiæ putãt significari. Sed & illud sciẽdum est, hoc loco & aliis similibus, ἀποθνήσκειν τῇ ἁμαρτίᾳ, id est mori peccato, aliud prorsus declarare quàm νεκρὸν εἶναι τοῖς παραπτώμασι, id est mortuũ esse peccatis, Eph.2.a.1, & 5, & Col. 2.b.13. Nã mori peccato is dicitur tertio casu, in quo vis illa peccati extincta est per Christi virtutẽ, quicũ per fidem coaluit: adeo vt mutuò inter se respondeant mori peccato, & viuere Deo seu iustitiæ, seu Christo. Contraria verò significatione mortuus peccatis dicitur sexto casu, is qui peccatis quasi immortuus tenetur. Qui & mortuus absolutè dicitur, vt infrà, ver.13, & infrà, cap.7.b.10. Eph.5.c.14, 1.Tim.5 a.6. Qui etiam dicitur in vmbra mortis habitare, Esa.9.a.1.

3 In Christum Iesum, εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν. Id est, Vt cum Christo Iesu coalescẽtes, vim ipsius perciperemus, extinguendo peccato, & creando nouo homini, vt exposuimus Act.19.a.2, Nam qui Christum accipiunt duntaxat pro exẽplari nobis ad imitandũ proposito, vt Origenes & aliquot ex veteribus ab ipso decepti, non videntur intellexisse de quo Paulus dissereret. Neque verò finẽ ac scopũ Baptismi præcipuũ, eũ videlicet de quo hîc agitur, intellexit Erasmus, quũ annotaret nos idcirco dici ab Apostolo in Christũ Iesum fuisse baptizatos quia per Baptismũ inserimur in corpus Christi mysticum. Hîc enim de ipso Christi corpore agitur, non de Ecclesia: quanuis qui Christi membrũ est, idẽ etiam sit Ecclesiæ pars. Sed hoc tamen non facit vt hos fines confundere oporteat. Alioquin Veterem interpretẽ rectè reprehendit in eo quòd conuerterit, in Christo Iesu, pro, In Christum Iesum. Et multa ineptissimè dicit in hunc locum Origenes: veluti, nostrũ Baptisma esse in Christo: ipsum autem Christum à Iohanne fuisse baptizatum non eo Baptismate quod est in Christo, sed eo quod est in Lege. Item illud, cur solius Christi fiat hîc mentio, quum baptizemur etiam in nomine Patris & Spiritus sancti: quæ quæstio omnino est ἀπροσδιόνυσος. Neque enim nunc agit Apostolus de forma Baptismi, sed de fine & effectis.

In mortem eius, εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ. Quod dixerat in genere, nunc explicat per partes. Nam tres facit nostræ innouationis partes, nempe mortem peccati, sepulturam eiusdem, & noui hominis excitationem. Manant autem hæc tria effecta ab vno Christo quicum per fidem coaluimus, sed peculiariter mors peccati à Christi morte, sepultura ab eodem sepulto, noui hominis creatio ab eiusdem resurrectione dicitur quasi ex fonte profluere. Nam Christi hominis per diuinitatem sanctificati virtus in interimendo peccato (quod quum nostrum esset, ipsi erat imputatum) ac superandis omne genus tentationibus, in ipsius morte maximè eluxit. Sepultura autem est mortis progressus, in qua rursus potissimùm eluxit eiusdem Christi virtus, quum mortis ipsius vincula quibus tenebatur, dirupit. Victoria demum & ipsius sanctificationis consummatio in resurrectione apparuit. Sic igitur & nos istius virtutis participatione morimur peccato: &, quia non statim extinguitur in nobis hic vetus homo, sed sensim corrumpitur, donec in nihilum redigatur, sepelimur etiam peccato, vt demum in nouam vitam emergere paulatim incipiamus, donec tandem hoc corruptibile, in futuro seculo incorruptibilitatem induerit. Harum autem partium symbola manifesta ac efficacia habemus in Baptismo, quatenus est nostræ regenerationis tessera. Hinc ortæ sunt illæ formulæ Paulo familiares, Crucifigi, consepeliri, resurgere cum Christo, Baptizari in ipsius mortẽ, seu pro mortuis: Crucifigere corpus peccati, Resurgère in nouam vitam, Veterem hominem corrũpere, Mortificari, Viuificari, & similia, vt suis locis explicabimus. Quòd autem Erasmus considerandum proponit num præpositio σὺν pertineat ad Iudæos & Gentiles, simul in vnum Christum collectos: hoc quidem loco nullius est momenti.

4 In gloriam Patris, διὰ δόξης πατρός. Διὰ pro ἐν vsurpari probauimus manifesto exemplo suprà,

cap.4.b.11:hic autem existimo positam esse pro εἰς,& quidem ita vt finalem(quam vocāt)causam declaret. Cur enim resurrexit Christus?id est in quem finem?Nempe,si ipsum caput consideres,in gloriā Patris,id est vt deposita infirmitate,gloriosus Deo viueret in æternū:sicut Apostolus ipse explicare videtur infrà,ver.10.Sin autem nos spectes,qui sumus Christi membra,idcirco resurrexisse dicit Apostolus vt & ipsi participes illius virtutis facti,incipiamus viuere vitam nouam,quasi nimirum iam in cælis ipsis versemur,quærentes quæ cælestia sunt. Nisi verò ita interpreteris , non video quî constare possit altera pars collationis: neque etiam quorsum hîc commemoret Paulus cuius virtute resurrexerit Christi caro. quod alibi quidem sæpe exposuit,sed certam ob causam. Vulgata & Erasmus ad verbum,Per gloriam Patris, id est gloriosi Patris virtute ac potestate, ex Hebræorum idiotismo:sicut nouitas vitæ pro noua vita dicitur.

5 Εἰ γὰρ σύμφυτοι γεγόναμεν τῷ ὁμοιώματι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀναστάσεως ἐσόμεθα·

6 Τοῦτο γινώσκοντες, ὅτι ὁ παλαιὸς ἡμῶν ἄνθρωπος συνεσταυρώθη, ἵνα καταργηθῇ

5 Nam si cum eo plātati coaluimus cōformatione mortis eius, nimirū etiā resurrectionis *conformatione* coalescemus:

6 Illud scientes, veterem illum nostrum hominem cum eo crucifixum esse, vt eneruetur

5 *Si enim complantati facti sumus similitudini mortis eius, simul & resurrectionis erimus:*

6 *Hoc scientes, quia uetus homo noster simul crucifixus est, ut destruatur*

5 Nam si cū eo plātati coaluimus, εἰ γὰρ σύμφυτοι γεγόναμεν. Elegāti trāslatione Christū,qui mortuus ac sepultus resurrexit,comparat Apostolus cum planta,quæ humi defossa suo tempore germinarit. Deinde verò quia nos quoque vnà dixerat cum Christo mortuos peccato ac sepultos, resurrexisse in iustitiam, vt indicet hæc omnia in nobis eo quasi succo fieri quem ex Christo sugamus,dicit nos cum ipso in vnā plantam coaluisse,sicut τὰ σύμφυτα ita cum arbore ipsa coalescunt vt communi succo viuant. Sic igitur Apostolus aptissima translatione arctissimam illam nostri cum ipsa Christi substātia coniunctionem, & viuificam illam virtutem inde in nos manantem expressit:qua etiam ratione Christus sese viti,nos verò palmitibus comparat: & in ipso crescere , ipséque in nobis vicissim dicitur adolescere. Sic comparatur Christus virgulto apud Esaiam,sic cōparatur Verbum semini,sic dicimur arbores fructiferæ,sic plantare & rigare dicuntur ministri,& fideles in Christo radicari:adeo fœcunda est ista translatio. Vulg. Cōplantati,& Eras. Si insititii facti sumus. Mihi verò si verbum nouū Cōplantandi placuisset,ausus etiam essem cōplantatitios dicere. Itaque necessariò vsus sum longiore verborū circuitu,quoniam σύμφυτον γενέσθαι non simpliciter declarat complātari, sed potius complantatione coalescere. Et quod attinet ad Erasmi interpretationem , quanuis libens agnoscam nos velut insitione quadam cum Christo coalescere,& Apostolum non dissimili ratione dicere nos in veram oleam insitos, infrà,11.c.24: tamen putaui propriam Græci vocabuli significationem seruandam , quoniam eo videtur respicere Apostolus hoc nomine vtens , quòd sepelitio videtur quædam plantationis species. Conformatione mortis eius, τῷ ὁμοιώματι τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Id est, quatenus,non dico imitatione,(hoc est enim Origenis commentum) sed virtute ab ipso in nos deriuata,perinde morimur peccato vt & ipse mortuus est. Hoc enim est quod dixerat,nos baptizatos esse in ipsius mortem: & statim subiiciet nos vnà cum ipso cruci affixos,vt sicut ipse mortuus est peccato,ita & nos peccato moriamur,declarans quod sit istud ὁμοίωμα. Vulgata,Similitudini mortis eius,tertio casu:quod planè repudio,quanuis aliquoties ita citetur hic locus ab Augustino. Nec dubito etiam quin sit prorsus reiiciendum quod putat Erasmus præpositionem σὺν posse referri ad Iudæos & Gentiles simul in vnum Christum collectos. Nam præterquam quòd hæc sunt extra scopum,præpositio σὺν in σύμφυτοι,sicut in συνθάπτεσθαι, συσταυροῦσθαι, συζῆν, συμπάσχειν, συμμορφοῦσθαι, συμβασιλεύειν, συνδοξάζεσθαι,id est(vt ista ad verbum explicemus) consepeliri,concrucifigi,conuiuere,compati, conformari, conregnare , conglorificari,& similia,omnino ad ipsam Christi personam referenda sunt:ita vt subaudiendum sit αὐτῷ, quod vt exprimeret Erasmus, conuertit, Nam si insititii facti sumus *illi* per similitudinē mortis eius. Sed aliam ob causam abstinui à nomine Similitudinis,quod vsurpauit Vetus interpres,& Simulacri,quo alicubi Tertullianus vtitur, hūc ipsum locum citans. Videtur enim fauere nonnihil Pelagianis, qui hanc nostri cum Christo conformationem putant ab imitatione proficisci,quum contrà imitatio omnis ex ista conformatione nascatur.i. ex eo quòd Christi participes simus, cum eo & per eum peccato mortui , vt Deo viuamus. Ipse enim est qui in nobis efficit vt velimus ac faciamus quæ Dei sunt. Et notandum est Apostolum non dixisse ὁμοιότητι sed ὁμοιώματι,quod nomen verbale & passiuum includit verbi actionem,vt intelligamus istam nostri cū Christo conuenientiam aliunde in nobis effici,nēpe à Christi mortis potētia & virtute. Cæterùm Basilius lib. περὶ βαπτίσματος,ad causam instrumētalē.(i.ad Baptismū) hoc refert. Sic enim interpretatur, ἐν τῷ τοῦ ὕδατος βαπτισμῷ, ὅς ἐστιν ὁμοίωμα τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ θανάτου.i. in aquæ Baptismo,qui est crucis ac mortis assimilatio,seu figura . Quominus autem hanc interpretationem sequar,ea ratione impedior quòd Baptismus omnes partes renouationis repræsentat : hîc verò Paulus manifestè conformationem mortis à conformatione resurrectionis distinguat.quanuis hæc ab illa separari non possit. Illa verò Cyrilli interpretatio non modò violenta,sed etiam nonnihil est periculosas,Christi mortem non tam mortem fuisse quàm mortis quādam imaginem , quum tam citò resurrexerit. Quorsum enim hoc,si spectes nostri cum Christo collationē?id est Apostoli scopum. Nimirum etiam, ἀλλὰ καί. Sic rectè Erasmus,quum ἀλλὰ hoc loco non adhibeatur assumptioni,sed conclusioni. Vulgata, Simul etiam, ἅμα καί:quæ lectio mihi non displicet.

Resurrectionis *conformatione* coalescemus, τῆς ἀναστάσεως ἐσόμεθα. Qui vel mediocriter est Græcæ linguæ peritus,facilè animaduertit deesse articulum τῷ:quod & ipsa collationis ratio ostendit,ita vt repetantur duo vocabula ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Nam plena esset oratio, ἀλλὰ καὶ τῷ τῆς ἀναστάσεως , videlicet ὁμοιώματι σύμφυτοι ἐσόμεθα : in qua eclipsi nihil prorsus est violētum aut inusitatum:nisi quòd articulus à disertis scriptoribus vix soleat in hoc dicendi genere prætermitti. Annotauimus autem similem prorsus eclipsin Iohan.5.f.36. Erasmus, Resurrectionis participes erimus:quasi τῆς ἀναστάσεως,id est esse resurrectionis,significare possit, Ex eorum numero esse ad quos resurrectio pertineat. Id ego verò mihi vix persuaserim : vt interim taceam vtrinque requiri ὁμοίωμα primariæ plantæ cum nobis συμφύτοις,tum in morte videlicet,tum in resurrectione:quod & ipse Apostolus postea copiose explicat. Maluit autem vti Apostolus futuro tempore quàm præsenti, quoniam nondum prorsus mortui sumus peccato,nisi quatenus reliquiæ non imputantur:ex quo consequitur nos nondum totos resurrexisse, sed quotidie emergere,dum perficiatur quod Deus in nobis inchoauit. Mutua enim est inter mortem peccati & vitam Spiritus non tantùm relatio,sed etiam proportio.

6 Veterem illum nostrum hominē, ὁ παλαιὸς ἡμῶν ἄνθρωπος. Veterē hominem vocat vniuersam hominis

naturam, ita vt cum iniquitate conceptus est & in hanc lucem editus. Additur autem Veteris epitheton, partim primi illius Adami collatione facta cum altero posteriore, vt 1.Cor.15.f.45, partim verò naturæ nostræ deformationis respectu, quam altera recẽtiore permutamus: ea nimirum quæ in dies instauratur ad agnitionem quæ respondeat imagini eius qui ipsum condidit, Coloss.3.b.10. Cum eo crucifixum esse, συνεσταυρώθη. Hoc quoque vocabulum Paulo est familiare, idem declarans atque si peccatum dixisset mortuum, aut nos peccato mortuos cum Christo. Hoc tãtùm interest quòd quũ crucifixũ dicit, mortis genus explicat cuius participatione mortificamur peccato. Itaque nihil dicunt qui Paulum existimãt crucifixum potius quàm mortuum dixisse quòd viuat adhuc & vigeat aliqua ex parte. quod doctissimus interpres meritò nõ probauit. Sed duo hic notanda sunt: vnũ, quũ dicitur Vetus homo cũ Christo crucifixus, non ita hoc esse accipiendũ quasi corrupta hæc natura Christo alia ratione quàm per imputationẽ tribuatur. Nã iam inde ab ipso cõceptus momẽto carnẽ nostrã ipse nobis ita sanctificauit vt omnis peccati expers fuerit. Itaque nobis veterẽ hominẽ crucifixit: sicut mortuus dicitur peccato, non vt peccare desineret, sed vt peccatũ destrueret. Alterũ, quòd dicitur Christus peccata nostra per crucẽ expiasse, prudenter esse ab hoc distinguendũ de quo hîc differitur. Illud enim pertinet ad gratuitã pro peccatis nostris satisfactionẽ, quæ nobis imputatur: hîc autem agitur de regeneratione intra nos per Spiritũ Christi reipsa inchoata. Eneruetur, καταργηθῇ. Vulg. Destruatur, καταλυθῇ. Eras. Aboleatur. i. ἀπόληται. Vide Luc.13.a.6, & suprà, 3.d.31. Dicitur autẽ nõ homo ipse cui peccatum inest, sed vitiositas quæ ipsi inest, aboleri, vt ei non seruiamus amplius. Et notandum est proponi finem sanctificationis, non quasi ad eum vsque finem peruenerimus: sed quoniam ad eum contendimus, ac tandem etiam perueniemus, quum videlicet Deus erit omnia in omnibus.

τὸ σῶμα τῆς ἁμαρτίας, τοῦ μηκέτι δουλεύειν ἡμᾶς τῇ ἁμαρτίᾳ. | corpus peccati, ne posthac nos seruiamus peccato. | corp⁹ peccati, ut ultrà nõ seruiamus peccato.

7 Ὁ γὰρ ἀποθανὼν δεδικαίωται ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας. | 7 Etenim qui mortuus est, liber est à peccato. | 7 Qui enim mortuus est: iustificatus est à peccato.

8 Εἰ δὲ ἀπεθάνομεν σὺν Χριστῷ, πιστεύομεν ὅτι καὶ συζήσομεν αὐτῷ· | 8 Quòd si mortui sumus cum Christo, credimus fore vt etiã viuamus cum eo: | 8 Si aũt mortui sumus cũ Christo, credim⁹ q̃a simul etiã uiuemus cũ Christo:

9 Εἰδότες ὅτι Χριστὸς ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν, οὐκέτι ἀποθνήσκει, θάνατος αὐτοῦ οὐκέτι κυριεύει. | 9 Vt qui sciamus Christũ excitatum ex mortuis, nõ amplius mori: mortem *inquam* ei non amplius dominari. | 9 Sciẽtes quòd Christus resurgens ex mortuis, iã non moritur, mors illi ultrà non dominabitur.

10 Ὁ γὰρ ἀπέθανε, τῇ ἁμαρτίᾳ ἀπέθανεν ἐφάπαξ· ὃ δὲ ζῇ, ζῇ τῷ Θεῷ. | 10 Nam quòd mortuus est, peccato mortuus est semel: quòd autem viuit, viuit Deo. | 10 Quòd enim mortuus est, peccato mortuus est semel: quòd autem uiuit, uiuit Deo.

Corpus peccati, τὸ σῶμα τῆς ἁμαρτίας. i. caro in qua peccatum ipsum hæret, sicut pulchrè explicatur 1.Pet.4.a.1, & 2. Alibi solet Apostolus simili significatione membrorum nomen vsurpare, non hoc tantùm corpus aspectabile designans, sed omnes hominis partes sine vlla prorsus exceptione, nisi quatenus eas in filiis Dei instaurauit Christi communicatio, vt exposuimus Ioh.3.a.6. Mihi tamen videtur Paulus propria quadã ratione hoc in loco mentionem fecisse corporis, nempe quia crucifixi & sepulti Christi meminerat, cui nos factos esse συσσώμους, id est (vt ita loquar) concorpores, scribit Eph.3.b.6.

7 Liber est, δεδικαίωται. i. ἀπήλλακται, ἠλευθέρωται, κεκαθάρισται, vt pulchrè explicat Basilius lib. περὶ βαπτίσματος, de quo diximus suprà, 3.c.20. Vulgata & Erasmus, Iustificatus est. Quidam etiam conuertit, Absolutus est. Ego verò has interpretationes hoc quidem loco vt ambiguas reieci, ne quis de peccati vel peccatorum remissione, seu absolutione à peccatis, hoc dictum acciperet. Neque enim de his differit Apostolus, sed de mortis effectu, quæ efficiat vt mortui necessariò ab actionibus huius vitæ ac proinde à peccando supersedeamus. Hoc est denique quod dixit Anacreon, (si profana licet cum sacris comparare) Ὁ θανὼν οὐκ ἐπιθυμεῖ.

9 Dominari, κυριεύει. Sic vbique scriptum inuenimus, & sanè videtur præsens tempus melius conuenire. Vetus interpres tamen legit κυριεύσει, dominabitur, & Origenes quoque, quem aliquot etiam Latini patres sequuntur.

10 Quòd mortuus est, ὃ ἀπέθανε. Declarant Græci Grãmatici ὃ pro ὅτι coniunctione vsurpari: sed malim hoc quidẽ in loco supplere κατὰ, vt plena sit oratio. Nam in eo quòd mortuus fuit. i. quantũ ad ipsius mortem attinet, vt Gal.2.d.20. Neque enim Vallæ assentior qui potius putat conuertendũ hoc esse ad verbũ neutro genere, Quod enim mortuũ est. quãuis sic etiam legat Hilarius ex antiquis codicibus lib. de Trinitate 9, vt Erasmus obseruauit. quasi Mortuum referatur ad corpus humanum, Viuit, ad naturam diuinam. Ego verò non video quomodo conueniat hæc interpretatio cum eo de quo agitur: deinde etiam periculosam puto hanc interpretationẽ, quòd videatur quodãmodo pro Nestorianis facere, atque adeo nostræ satisfactionis fundamẽtum euertere. Quanuis enim Christus, quatenus Deus est, nec mori nec resurgere dici possit, tamẽ idẽ homo ille qui mortuus est ac resurrexit, etiã Deus erat, & totus nunc Deo viuit: alioquin nec morte ipsius mortificari peccato, nec resurrectione possemus Deo viuificari. Semel, ἐφάπαξ, Id est, vna vice pro omnibus. Quod enim semel tãtùm fit, id nõ habet regressum vt iterũ fiat. Sic in epist. ad Hebræos accipitur hoc aduerbiũ aliquoties: vt Christi oblationis perẽnis illa vis declaretur, opposita Leuiticis sacrificiis, quæ quotidie repeti oportuit. Ostendit autẽ ex hac capitis & membrorũ collatione Apostolus hoc loco, in iis qui per Christũ verè sanctificati sunt, peccatum semel mori, id est ita vt pristinas illas vires nunquam recipiat, sed quotidie, tanquam corpus in sepulchro, corrumpatur, donec funditus intereat. Quòd si perpetuus est mortis peccati progressus, perpetuum est quoque viuificationis incrementum, quum sit mutua inter mortificationẽ veteris hominis & instaurationem noui nõ modò relatio, sed etiã proportio. Quomodo igitur qui mortuus est peccato, in eo permanebit vt gratia abundet? Diximus autem qua ratione sit explicãdum quod dicitur Christus peccato mortuus, in quo tamen peccatũ non fuit, suprà, ver.6. Nam in hac quoque loquutione, Christus peccato mortuus est, hoc vocabulum accipio nõ in sexto casu, (vt declaretur causa quæ Christum adegit ad mortem, nẽpe quia nostrorũ peccatorum reus erat) sed tertio casu potius, vt finẽ declaret, nẽpe Christum idcirco mortuum vt semel in nihilũ redigat peccatum in nobis. Hoc enim est de quo agitur, non autẽ de peccatorum expiatione per imputationem:

& ratio antitheſεως hoc poſcit. Viuit Deo, ζῇ τῷ Θεῷ. Id eſt, Viuit apud Deum, & quidem vita planè diuina ac cæleſti. Sicut enim mortuus peccato dicitur is in quo peccatum vim ſuam non magis exerit quàm ſi extinctum eſſet, ita etiam viuere Deo, ex formula Paulo familiari, dicitur is qui Spiritu Dei agitur, vt explicat Apoſtolus infrà, 8.c.14, & Epheſ.3.d.20. Sed ſicut mortem peccati diximus aliter in capite quàm in membris conſiderari, ſic quoque de eo ſtatuendum quòd Chriſtus dicitur Deo viuere. Is enim iam inde à primo conceptu totus quidem Deo vixit, ſed tamen à conceptu ad reſurrectionem, ac præſertim in morte ac ſepulchro luctandum illi fuit cum Satana & morte, atque adeo cum noſtris omnibus peccatis quæ Pater illi imputarat, vt nos in eo cõſummaret. Itaq; poſt reſurrectionẽ demũ dicitur Deo viuere, quum iam depoſita omni carnis infirmitate, & ſuperatis omnibus hoſtibus, ad dexteram Patris conſedit. Noſtra verò ſanctificatio ex illius virtute promanans, nunquam hîc in nobis perficitur, quum ab ipſa morte pendeat noſtræ ſanctificationis cõſummatio: & tamen dicitur mori peccato is in quo peccatum mori cœpit, & Deo viuere qui Spiritu Dei donatus, cœpit facta carnis mortificare, vt ſcribitur infrà, 8.c.12.

Οὕτω καὶ ὑμεῖς λογίζεσθε, ἑαυτοὺς νεκροὺς μὲν εἶναι τῇ ἁμαρτίᾳ, ζῶντας δὲ τῷ Θεῷ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.

11 Ita etiam vos "colligite, vos ipſos tum mortuos eſſe peccato, tum verò viuere Deo per Chriſtum Ieſum Dominum noſtrum.

11 *Ita & uos exiſtimate, uos mortuos quidem eſſe peccato, uiuentes autem Deo in Chriſto Ieſu Domino noſtro.*

Μὴ οὖν βασιλευέτω ἡ ἁμαρτία ἐν τῷ θνητῷ ὑμῶν σώματι, εἰς τὸ ὑπακούειν αὐτῇ ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτοῦ.

12 "Ne regnet igitur "peccatum in mortali veſtro "corpore, vt obediatis peccato in cupiditatibus corporis:

12 *Non ergo regnet peccatum in ueſtro mortali corpore, ut obediatis concupiſcentijs eius:*

Μηδὲ παριστάνετε τὰ μέλη ὑμῶν ὅπλα ἀδικίας τῇ ἁμαρτίᾳ· ἀλλὰ παραστήσατε ἑαυτοὺς τῷ Θεῷ ὡς ἐκ νεκρῶν ζῶντας, καὶ τὰ μέλη ὑμῶν ὅπλα δικαιοσύνης τῷ Θεῷ.

13 Neque "ſiſtite "membra veſtra "arma iniuſtitiæ peccato: ſed ſiſtite vos Deo, vt ex mortuis viuos, & membra veſtra arma iuſtitiæ Deo.

13 *Sed neque exhibeatis membra ueſtra arma iniquitatis peccato: ſed exhibete uos Deo tanquam ex mortuis uiuentes, & membra ueſtra arma iuſtitiæ Deo.*

Ἁμαρτία γὰρ ὑμῶν οὐ κυριεύσει· οὐ γάρ ἐστε ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν.

14 Peccatum enim vobis non dominabitur. "non enim eſtis ſub Lege, ſed ſub gratia.

14 *Peccatum enim uobis non dominabitur. non enim ſub Lege eſtis, ſed ſub gratia.*

11 Colligite, λογίζεσθε. Vulgata, Exiſtimate. Eraſmus, Reputate. Neutrum mihi ſatiſfacit. hoc enim refero ad fidei ſyllogiſmum, vt inde colligamus ac verè ſentiamus nos in peccato eſſe mortuos per Chriſti mortis communicationem: tum verò Deo viuere, id eſt iuſtitiæ, per eundem viuificatos. Sic enim vrget Paulus vt Chriſti mortem, ſepulturam ac reſurrectionem ad nos transferamus. Sic accipitur idem verbum ſuprà, 3.d.28.

12 Ne regnet, μὴ βασιλευέτω. τὸ βασιλεύειν apud Paulum (id eſt regnare) ponitur pro ſummum imperiũ obtinere, ita vt nullus ſe opponat, vel ſiquis obſiſtat, fruſtra hoc faciat. Commodũ igitur hæc adhortatio ſubiicitur præcedentibus, vt intelligamus quatenus ſimus mortui peccato quandiu hîc verſamur, hactenus nimirum vt reluctetur quidem Spiritus, ſed tamen non vincat. Peccatũ, ἡ ἁμαρτία. Tertull. nouo vocabulo, Delinquentiam interpretatur, lib. De reſurrectione carnis. Corpore, σώματι. Vide ſuprà, v.6. Videtur autem hoc loco & aliis ſimilibus Apoſtolus corporis ac membrorum facere mentionem, propterea quòd hæc ſunt inſtrumenta quibus peccatum exequitur quod cogitauit. Loquitur enim Apoſtolus de peccato tanquã violento quopiam tyranno. Sit igitur mens illa tantopere à philoſophis celebrata, primus peccati (id eſt natiuæ illius corruptionis) adminiſter ad ſuggerendos primos motus: qui vbi commouerint voluntatem, alteram peccati adminiſtram, naſcuntur ἐπιθυμίαι. tum verò corpus ab animo impulſum, huc & illuc tranſuerſum rapitur, vt tyranni arbitrio ſeſe ac ſeſſorem præcipitet. Monet igitur Apoſtolus vt quum omni ex parte coerceri motus non poſſint, ſaltem corpus habeamus in poteſtate: quæ tamen doctrina ad cæteras hominis partes pertinet, quum hæc inter ſe ad peccandum mutuo conſenſu conſpirent. Vnde factum vt has cupiditates Paulus corporis eſſe dicat: quia nimirum animus per illas corpus commouet, ac viciſſim animum corpus ſollicitat. Itaque alibi diſertè monet vt & ſpiritu (ſeu mente), & anima & corpore integri coram Domino appareamus, 1.Theſſ.5.d.23. Cæterùm pro relatiuis αὐτῇ & αὐτοῦ coacti ſumus antecedentia ipſa ſubſtituere, vt amphiboliam vitaremus: quia peccatum & corpus apud Latinos eiuſdem ſunt generis. Vetus interpres conuertit, Vt obediatis concupiſcentiis eius, id eſt εἰς τὸ ὑπακούειν ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτοῦ. quam lectionem ſequutus eſt etiam Auguſtinus lib.1. De nuptiis, cap.23 & 27. Et ita quoque ſcriptũ inuenimus in vno Græco codice.

13 Siſtite, παριστάνετε. Vulgata, Exhibeatis, παρέχετε. Eraſmus, Accommodetis. Mihi verò videtur Siſtendi verbum multo accommodatius, quòd paulo antè fecerit regni mentionem, & paulo pòſt etiam Domini. Dicuntur enim miniſtri & ſerui παριστάνειν ἑαυτούς, id eſt ſiſtere ſeſe, in Domini conſpectu, & præſtò eſſe ad accipiẽda mandata: vt perleganter ſit vſurpatum hoc verbum Apoſtoli, vt indicaret quàm proni ac volentes ad peccandum ferantur quicunque Spiritu Dei non aguntur. Membra veſtra, τὰ μέλη ὑμῶν. Hoc quàm latè pateat expoſuimus ſuperiore v.6 & 12. Arma iniuſtitiæ, ὅπλα ἀδικίας. Id eſt, Pro inſtrumentis quibus ad patranda ſcelera vtatur. Græcis enim ὅπλα, & Latinis arma, de quibuſuis inſtrumentis dicuntur. Sed melius conuenit Armorum nomen tranſlationi à tyrannorum ſatellitibus & apparitoribus ſumptæ. Sic Geneſ.49.a.5, Simeon & Leui dicuntur כלי חמס.

14 Non enim eſtis ſub Lege, οὐ γάρ ἐστε ὑπὸ νόμον. Hoc quoque dicendi genus Paulo eſt familiare, ſed non vno modo explicandum: quia præterquam quòd Legis nomen eſt πολύσημον, & variæ ſunt Legis ſpecies, variè quoque ſolet Apoſtolus de ea diſſerere. Itaque Origenes de lege membrorum (id eſt de peccato) hæc accipit: cui non aſſentior, quia nuſquam inuenio Legis nomen ita vſurpatum, niſi quippiam adiiciatur ex quo id poſſit intelligi. Sed & de ceremoniis hoc accipi commodè non poteſt. Reſtat igitur vt ad Legem moralem, quam vocant, applicetur. Nam politicæ legis quorſum meminiſſet? Putant igitur plerique ſub Lege non eſſe, idem declarare atque Legis maledictioni non amplius eſſe obnoxium, quum Chriſtus factus ſit maledictio

pro nobis. Sed hoc certè pertinet ad peccatorum remissionem: hîc verò agitur de mortificatione peccati, & iustitia in nobis per Christi Spiritum inchoata. neque spectatur dominatio peccati, quatenus imputatur vel nō imputatur, sed quatenus viget aut non viget in nobis. Itaque alii explicare malunt, Sub Lege non estis, sed sub gratia. id est, Nō iam estis ea conditione qua olim, quum vos Lex reos faceret, iubendo, non adiuuando, vt explicat Augustinus. Hanc verò sententiam vt simplicissimam & maximè accommodatam amplector: sed ita vt paulo aliter explicem quàm soleant. Propositum est igitur Apostolo nos hortari vt fortiter reluctemur peccato. Nam, inquit, omnino futurum est vt illo superato, victoriam reportetis. Id verò vnde tam certò coniicit futurum? Quia nimirum sub Lege non sumus, sed sub gratia. Lex enim (vt sequenti capite explicabit) instrumentū illud est per quod ille noster maritus, id est peccatum, in nobis vitiosas illas cupiditates & actiones, tāquam liberos, gignebat, illud est, inquam, vnde accepta occasione peccatum alioquin veluti mortuum reuiuiscit, & nos interimit. Lex denique est peccati virtus, vt scribitur 1. Cor. 15. g. 56. Valet igitur cōsequutio, nos aduersus peccatum potituros victoria, quum non simus sub Lege, quatenus est virtus peccati, sed sub gratia, id est Spiritu Christi donati, cuius freti virtute, reliquias etiam peccati iam inermis penitus profligemus. idque ita esse explicandum liquet ex Gal. 5. d. 23 & 24. Quomodo verò alibi accipiatur Sine Lege esse, vel Sub Lege nō esse, item, Legem non esse iusto positam, suis locis explicabimus.

Τί οὖν; ἁμαρτήσομεν, ὅτι οὐκ ἐσμὲν ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν; Μὴ γένοιτο.

15 Quid igitur? peccabimus, ꝙ non simus sub Lege, sed sub gratia? Absit.

15 *Quid ergo? peccabimus, quoniam non sumus sub Lege, sed sub gratia? Absit.*

Iohan 8. d. 34
2. pet. 2. d. 19

Οὐκ οἴδατε ὅτι ᾧ παριστάνετε ἑαυτοὺς δούλους εἰς ὑπακοὴν, δοῦλοί ἐστε ᾧ ὑπακούετε, ἤτοι ἁμαρτίας εἰς θάνατον, ἢ ὑπακοῆς εἰς δικαιοσύνην;

16 An nescitis quòd cui sistitis vosipsos seruos ad obediendū, eius serui estis cui obeditis, vel peccati ad mortem, vel obedientiæ ad iustitiam?

16 *Nescitis quoniam cui exhibetis vos seruos ad obediendum, serui estis eius cui obeditis, siue peccati ad mortem, siue obeditionis ad iustitiam?*

Χάρις δὲ τῷ Θεῷ ὅτι ἦτε δοῦλοι τῆς ἁμαρτίας, ὑπηκούσατε δὲ ἐκ καρδίας εἰς ὃν παρεδόθητε τύπον διδαχῆς.

17 Gratia autem *sit* Deo quòd fuistis *quidem* serui peccati, sed ex corde obedistis ei formæ doctrinæ in quam estis traditi.

17 *Gratias autē Deo quòd fuistis serui peccati, obedistis autem ex corde in eā formam doctrinæ in quā traditi estis.*

Ἐλευθερωθέντες δὲ ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, ἐδουλώθητε τῇ δικαιοσύνῃ.

18 Et liberati à peccato, mancipati estis iustitiæ.

18 *Liberati autem à peccato, serui facti estis iustitiæ.*

Ἀνθρώπινον λέγω, διὰ τὴν ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς ὑμῶν. ὥσπερ γὰρ παρεστήσατε τὰ μέλη ὑμῶν δοῦλα τῇ ἀκαθαρσίᾳ καὶ τῇ ἀνομίᾳ εἰς τὴν ἀνομίαν· οὕτω νῦν παραστήσατε τὰ μέλη ὑμῶν δοῦλα τῇ δικαιοσύνῃ εἰς ἁγιασμόν.

19 Hominum more loquor, propter infirmitatem carnis vestræ. Nempe sicut stitistis membra vestra serua impuritati & iniquitati, ad *patrandam* iniquitatem: ita nunc sistite membra vestra serua iustitiæ ad sanctimoniam.

19 *Humanum dico, propter infirmitatem carnis uestræ. sicut enim exhibuistis mēbra uestra seruire immunditiæ & iniquitati ad iniquitatem: ita nunc exhibete membra uestra seruire iustitiæ in sanctificationem.*

15 Quòd non simus, &c. ὅτι οὐκ ἐσμὲν, &c. Nascitur hæc obiectio ex eo quòd ambiguum erat dicendi genus ab Apostolo vsurpatum. Ideo sequente capite copiosè ab ipso explicabitur. Nam apud impios (cuiusmodi sunt hodie Libertini, Dauidistæ, & cæteri Carpocratianorum successores) sub Lege non esse, significat pro arbitrio suo quiduis audere: sub gratia autem esse, non posse damnari.

17 In quam estis traditi, εἰς ὃν παρεδόθητε. Hoc dicendi genus magnam quandam emphasin videtur habere. Ita enim significatur, Euangelicam doctrinam quasi instar typi cuiusdam esse, cui veluti immittamur vt eius figuræ conformemur, & totam istam transformationem aliunde prouenire. Itaque non satis expressè conuertit Erasmus παρεδόθητε traducti estis. Sed peruersè Castellio interpretatur, Quæ vobis est tradita, ἐς ὑμῖν παρεδόθη, quasi videlicet εἰς respōdeat literæ ל vt εἰς τύπον idem declaret atque τύπῳ: deinde, ὃν παρεδόθητε dictum sit vt ἐπιτρέπομαι τοῦτο, pro τοῦτό μοι ἐπιτρέπεται. Nam aliam huius interpretationis rationem inuenire non potui.

19 Hominum more loquor, ἀνθρώπινον λέγω. Id est κατ' ἄνθρωπον, vt suprà, 3. a. 5. Puto verò Apostolum nihil aliud hoc loco significare hac dicendi formula quàm sese, quum de rebus cælestibus ac diuinis differat, libenter tamen, vt sese eorum captui accommodet ad quos scribebat, similitudines istas seruitutis & libertatis ex mutuis hominum commerciis sumere, quò melius ista percipiant. Alii humanum accipiunt pro eo quod præstare possint homines: q. d. Apostolus se non summam aliquam perfectionem requirere, sed duntaxat, vt non minus strenuè colant iustitiam quàm olim paruerunt peccato. Ego verò priorem interpretationem vt simpliciorem amplector, vel ob eam causam quòd ista Apostoli petitio quæ sequitur, eiusmodi est vt vel perfectissimi quique inter homines vix illam possint præstare. Alioquin aliis etiam locis humanum dicitur quod est eiusmodi vt hominum vires nō superet, vt 1. Samuelis cap. 7, vers. 14, & 1. Corinth. cap. 10. ve. 13. Vulg. Humanū dico, imperitè. Eras. Humanū quiddā dico. Hieronymus ad Algasiā, quæst. 2, dicit hoc dicēdi genus vsurpatū fuisse ab Apostolo, ex Cilicū idiomate. Ego verò ne in hoc quidē assētior Hieronymo.

Nempe sicut, ὥσπερ γάρ. Vulg. Sicut enim. Eras. Quēadmodū enim. Ego verò nō video quomodo causalis particula satis cōmodè possit cū superioribus cōnecti. Ad *patrandam* iniquitatem, εἰς τὴν ἀνομίαν. Eras. Ad aliā atque aliā iniquitatē, Græca scholia sequutus. Ego verò potius existimo Paulum priore loco per impuritatē & iniquitatē intellexisse cupiditates illas tū quibus seipsos cōtaminant homines, vt quibus solicitantur ad ebrietatē, lasciuiam, luxuriam, & alias eiusmodi pestes: tum quibus prouocantur ad alios offendendos, furtis, homicidiis, iniuriis, & cæteris id genus sceleribus: deinde posteriore loco ἀνομίαν generalius vsurpasse pro ipsis cupiditatum effectis. Ideo suppleui participium Patrandam, ex quo id intelligatur.

20 Ὅτε γὰρ δοῦλοι ἦτε τῆς ἁμαρτίας, ἐλεύθεροι ἦτε τῇ δικαιοσύνῃ.

21 Τίνα οὖν καρπὸν εἴχετε τότε ἐφ' οἷς νῦν ἐπαισχύνεσθε; τὸ γὰρ τέλος ἐκείνων, θάνατος.

22 Νυνὶ δὲ ἐλευθερωθέντες ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, δουλωθέντες δὲ τῷ Θεῷ, ἔχετε τὸν καρπὸν ὑμῶν εἰς ἁγιασμόν· τὸ δὲ τέλος, ζωὴν αἰώνιον.

23 Τὰ γὰρ ὀψώνια τῆς ἁμαρτίας, θάνατος· τὸ δὲ χάρισμα τοῦ Θεοῦ, ζωὴ αἰώνιος ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.

Κεφάλαιον ζ.

1 Ἢ ἀγνοεῖτε ἀδελφοὶ (γινώσκουσι γὰρ νόμον λαλῶ) ὅτι ὁ νόμος κυριεύει τοῦ ἀνθρώπου ἐφ' ὅσον χρόνον ζῇ;

2 Ἡ γὰρ ὕπανδρος γυνὴ τῷ ζῶντι ἀνδρὶ δέδεται νόμῳ· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ ὁ ἀνήρ, κατήργηται ἀπὸ τοῦ νόμου τοῦ ἀνδρός.

3 Ἄρα οὖν ζῶντος τοῦ ἀνδρὸς μοιχαλὶς χρηματίσει, ἐὰν γένηται ἀνδρὶ ἑτέρῳ· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ ὁ ἀνήρ, ἐλευθέρα ἐστὶν ἀπὸ τοῦ νόμου, τοῦ μὴ εἶναι αὐτὴν μοιχαλίδα, γενομένην ἀνδρὶ ἑτέρῳ.

4 Ὥστε, ἀδελφοί μου, καὶ ὑμεῖς ἐθανατώθητε τῷ νόμῳ διὰ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ· εἰς τὸ γενέσθαι ὑμᾶς ἑτέρῳ τῷ ἐκ νε-

20 Quum enim serui essetis peccati, liberi eratis iustitiæ.

21 Quem igitur fructum habebatis ¨tunc *ex iis* de quibus nūc erubescitis? ¨nā finis illorum, mors *est*.

22 Nunc verò liberati à peccato, mancipati autem Deo, habetis fructum vestrum in sanctimoniam: finem autem, vitā æternam.

23 Nā stipendia peccati, mors: ¨donum autem Dei *est* vita æterna in Christo Iesu Domino nostro.

CAP. VII.

1 AN ignoratis fratres, (peritos enim Legis alloquor) legem *tantisper* dominari homini ¨quoad *ipse* vixerit?

2 ‖Nā viro subiecta mulier viuenti viro deuincta est per legem: φ si mortuus fuerit vir, liberata est à lege viri.

3 Proinde viuente viro mœcha ¨vocabitur, si fiat alterius viri: sin autem mortuus fuerit vir, libera est à lege illa, vt non sit mœcha, si fiat alterius viri.

4 Itaque fratres mei, vos quoque ¨mortificati estis legi ¨in corpore Christi: vt essetis alterius, eius *videlicet* qui ex mor-

20 Quum enim serui essetis peccati, liberi fuistis iustitiæ.

21 Quem ergo fructum habuistis tunc in quibus nunc erubescitis? nam finis illorum, mors est.

22 Nunc uerò liberati à peccato, serui autem facti Deo, habetis fructum uestrum in sanctificationē: finem uerò, uitam æternā.

23 Stipendia enim peccati, mors: gratia autem Dei, uita æterna in Christo Iesu Domino nostro.

CAP. VII.

1 AN ignoratis fratres (scientibus enim legem loquor) q̄a lex in homine dominatur quanto tempore uiuit?

2 Nam quæ sub uiro est mulier, uiuente uiro alligata est legi: si autē mortuus fuerit uir, liberata est à lege uiri. 1.Cor.7.[illegible]

3 Igitur uiuēte uiro uocabitur adultera, si fuerit cū alio uiro: si autē mortuus fuerit uir eius, liberata est à lege uiri, ut nō sit adultera si fuerit cū alio uiro.

4 Itaque, fratres mei, & uos mortificati estis legi per corpus Christi: ut sitis alterius qui ex mor-

20 Liberi eratis iustitiæ, ἐλεύθεροι ἦτε τῇ δικαιοσύνῃ. Id est, Quod ad iustitiam attinet, nullum erat eius in vos imperium. Eratis enim peccati iugo prorsus mancipati. Hoc verò quum ita se habeat, miror qua tādem fronte audeant Sophistæ suum liberum arbitrium tueri, liberum sanè iustitiæ, seruum autem peccati, vt illis toties exprobrat Augustinus.

21 Tunc *ex iis* de quibus, τότε ἐφ' οἷς, &c. Erasmus rectè suppleuit antecedens τούτων, ex iis, cuius eclipsis in Latino sermone paulo est obscurior. Clemens lib. στρωμ. δ. post τότε adscribit accentum interrogantem, & rursus post ἐπαισχύνεσθε: vt sit hæc sententia, Quem igitur fructum tunc habebatis? nónne ea de quibus nunc erubescitis? Sed hoc mihi videtur coactè dici. Nam finis illorum, τὸ γὰρ τέλος ἐκείνων. Vel, Merces seu vectigal, vt respondeat illi quod paulo pòst vocat ὀψώνιον. Nam τέλος vtrunque potest significare: & apud Hebræos quoque אחרית tum finem, tum etiam id declarat quod alicuius opus consequitur.

23 Stipendia, ὀψώνια. Nāzianzenus εἰς Ἰουλιανόν, ὀψώνιον interpretatur τὸ βασιλικὸν σιτηρέσιον καὶ τὰς ὑπὸ ἀρχοῦσιν ἐκ νόμου τοῖς ἀξιώμασι δωρεάς. id est regiū commeatum & dona quæ ex Lege dignitatibus tribuebātur. Bene igitur conuenit hæc translatio, quum peccatum tyranno comparasset. Nec possum coniicere satis iustam causam cur Erasmus maluerit authoramenta dicere quàm stipendia. Donum autem Dei, τὸ δὲ χάρισμα τοῦ Θεοῦ. Id est, Nostra tū iustificatio tum sanctificatio gratis nobis donata, ad vitam æternam nos perducit, sicut peccatum nos reddit morti æternæ obnoxios. Itaque doctissimus interpres rectè obseruauit, in hac enuntiatione, Donum Dei, esse subiectū, vitam æternā esse attributum, quoniā alioqui sibi non cōstaret antithesis.

IN CAPVT VII.

1 An ignoratis, ἢ ἀγνοεῖτε. Explicat quid illud sit quod dixerat, peccatum nobis non dominari, quòd non simus amplius sub Lege, sed sub gratia: sumitque ex coniugii lege pulcherrimū & appositissimū exēplū. Etsi verò iuris Gentiū thesi nititur quod tradit Apostolus, morte mariti videlicet dirimi coniugii vinculū, tamē iis libēter assentior qui ad Legis Mosis præscriptū hoc exemplū reuocant: quoniā propriè de Decalogo est accipiendum quod dixit, Nos sub Lege non esse: ideóque melius conuenit collatio si hanc similitudinem dicamus ex eodē fonte petitā. Quoad *ipse* vixerit, ἐφ' ὅσον χρόνον ζῇ. Eras. Quoad ea vixerit, i. quoad lex viguerit. Sed malo Chrysostomo assentiri qui de hominis ipsius vita intelligit. Nam ita omnino poscit similitudo quæ subiicitur: quanuis aliter cēsuerit Origenes & Ambrosius, ab eo non semel (quod eius pace dixerim) deceptus. Sed & verbum ζῇ hoc videtur indicare, quod multo magis propriè homini quàm legi tribuitur.

3 Vocabitur, χρηματίσει. Id est erit, & quidem omnium voce ac consensu. Vide Act.11.d.26.

4 Mortificati estis Legi, ἐθανατώθητε τῷ νόμῳ. Mortificari peccato & mortificari Legi (libenter enim

Mortificandi verbum retineo)mutuò inter se respondent, non simpliciter tamen, sed κατά τι, quatenus nimirum Lex est peccati virtus. Nā hactenus etiā dicimur sub Lege non esse, vt exposuimus suprà, 6.c.14. Itaque licet quidem interpretari mortuos esse peccato eos in quibus peccatum mortuum est: quo nomine sæpe iam diximus hæreditariam corruptionem intelligi: de Lege verò dici hoc propriè non potest, in nobis esse mortuam: imò ne in sese quidem mortuam aut irritam esse factam, quoties de Lege Decalogi agitur, vt hoc loco. Nam præterquam quòd Lex extrinsecum quiddam est, tantum etiam abest vt sit mortua in illis in quibus mortuū est peccatum, vt contrà in iis solis sit vera sua natura efficax quos inuenit per Spiritum sanctum idoneos factos ad volendum & faciendum quod Deus per ipsam præcipit. Ideo dixit Apostolus suprà, 3.versu 31, Legem non fieri irritam per fidem, sed potius stabiliri. Sed & illud quæritur necessariò, quum vxori comparemur secundo marito copulatæ, cur nos mortuos esse dicat. Omnino enim videtur potius fuisse dicendum nos esse marito mortuo superstites. Video igitur plerisque placere, Apostolum vitandæ inuidiæ causa dixisse potius, ἐθανατώθητε τῷ νόμῳ quàm ἐθανατώθη ὑμῖν ὁ νόμος, id est Mortificati estis Legi, non autem, Mortificata est vobis Lex: à quibus veniam peto quòd dissentiam. Videntur enim assumere quod existimo non posse vllo modo conuenire, nempe in prioribus nuptiis Legem sustinere mariti personam: quod fortassis locum haberet si de ceremoniarum abolitione ageretur, vel de lege peccati: sed de Lege Decalogi disserere Apostolum constat ex sequenti obiectione. Sciendum est igitur, tum maritum tum vxorem in vno & eodem homine considerari in vtroque matrimonio, vt meritò ac propriè Apostolus nos quod ad maritum mortuos esse dixerit quum maritus ille fuerit in nobis, atque adeo in visceribus nostris habitarit. quod vt intelligatur, hoc esto prioris matrimonii diagramma.

Maritus	Vxor	Liberi ex hoc matrimonio.
Peccatum, siue vis illa natiua ciens in nobis affectiones peccatorum, occasione per Legem arrepta, à qua videlicet irritabatur, alioquin veluti mortuum, vt infrà, versu 11.13 & 14.	Caro seu mēbra nostra, nimirum facultates tū animi tū corporis, in quibus agebat peccatū tanquam maritus in vxore.	Peccata ac omnia vitiosa opera quæ nos, ex peccato tanquam marito quodā concepta, pariebamus in mortem.

POSTERIORVM VERO NVPTIARVM HAEC SIT DESCRIPTIO.

Maritus	Vxor	Liberi.
Spiritus, id est vis Christi nobiscum cōmunicati: qui Spiritus priori illi marito perempto successit, & sanctos motus in nobis ciet.	Nouus homo, id est facultates tū corporis tum animi per Spiritū sanctificatæ, in quibus ille agit tanquā maritus in vxore.	Fructus Spiritus, quos ex Spiritu cōcipimus & parimus, vt recēsentur ab Apostolo Gal.3.d.22.

In corpore Christi, διὰ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ. Vulgata & Erasmus, Per corpus Christi: quæ interpretatio nō est satis expressa. Neque enim per Christi corpus duntaxat, sed etiam in Christi corpore dicimur mortui multo ἐμφατικώτερον, vt summa illa & arctissima communicatio intelligatur. Itaque διὰ pro ἐν positam esse puto, sicut suprà, 4.b.11. quò pertinet etiam illud quod scribitur 2.Cor.5.c.14. Eius *videlicet*, &c. τῷ ἐκ νεκρῶν, &c. Id est, eius qui peccato mortuus, repentè cum Christo factus est rediuiuus: noui nimirum illius mariti, qui Spiritus dicitur, quòd sit nouum opus Spiritus sancti, quo tanquam vinculo connectimur cum Christo sicut membra cum capite. Ideo sæpissime nouus hic maritus dicitur ipse Christus, cuius virtute creatur in nobis vis illa sanctos in nobis motus excitans, vnde bona opera prodeūt. Quod igitur ait ἐκ νεκρῶν, ex mortuis, intelligendū est de morte spirituali quam infligebat peccatum, vt suprà, 6.c.13, & Eph.2.a.1, & b.5, & Col.2.c.12 & 13.

κρῶν ἐγερθέντι, ἵνα καρποφορήσωμεν τῷ Θεῷ.	tuis excitatus est, "vt fructum feramus "Deo.	*tuis resurrexit, ut fructificemus Deo.*
Ὅτε γὰρ ἦμεν ἐν τῇ σαρκὶ, τὰ παθήματα τῶν ἁμαρτιῶν τὰ διὰ τοῦ νόμου ἐνηργεῖτο τοῖς μέλεσιν ἡμῶν, εἰς τὸ καρποφορῆσαι τῷ θανάτῳ.	5 "Quū enim essemus in carne, "affectiones peccatorū "per Legem *existentes*, "vigebant in membris nostris, ad fructum ferendum morti.	5 *Quum enim essemus in carne, passiones peccatorum quæ per Legem erant, operabantur in mēbris nostris, ut fructificarent morti.*

Vt fructum feramus, ἵνα καρποφορήσωμεν. Καρπὸν vocat liberos quos vxor tollit ex marito, vt Lucæ 1.versu 42, ex Hebræorum idiotismo, apud quos filii vocantur פרי בטן, id est fructus ventris, vt Psal.127.versu 3, & 132.c.11: cuius translationis ratio reperitur Psalmo 128.ver. 3. Cæterùm quòd è secunda persona ἐθανατώθητε, mortificati estis, transeat ad primam, tribuendum est Hebræorum consuetudini, quam alibi sæpe obseruauimus.

Deo, τῷ Θεῷ. id est, Qui sint Deo grati, vel ex Dei præscripto, ac proinde quos Deus coronet, sed gratis. Vide suprà, 6.b.10.

5 Quum essemus in carne, ὅτε ἦμεν ἐν τῇ σαρκί. Esse in carne significat prioris coniugii conditionē, quæ etiam in proximo versiculo vocatur vetustas literæ. Carnem igitur appellat hominem ψυχικόν, id est qualis ex Adamo procreatur, natura peccato omni ex parte penitus obnoxia. Huic opponitur Esse in Spiritu: de quo dicemus proximo capite. Affectiones peccatorum, τὰ παθήματα τῶν ἁμαρτιῶν. Pro eo quod videbatur Paulus scribere debuisse ἡ ἁμαρτία, substituit τὰ παθήματα τῶν ἁμαρτιῶν, affectiones peccatorum, id est motus ad peccandum solicitantes, quicunque tandem illi sint. Id autem fecit (ni fallor) duabus de causis: vna est, quia quū ἁμαρτία sit fœminini generis, non satis accommodatè illi tribui posse videbatur mariti persona: altera, quòd explicandum etiam fuit qua ratione peccatum cum marito conferatur. Itaque affectus peccatorum sunt tanquā aculeus peccati, per quem videlicet gignit in nobis carnis opera velut partus, quorum catalogus contexitur Gal.5.c.19. Cæterùm duo quoque hîc notanda sunt: nēpe παθημάτων nomen apud Paulū multo latius patere q̄ apud philosophos, vt qui illam etiam ipsam rationem peccato obnoxiam faciat quam philosophi pro virtutis regula sibi proponunt: alterum, παθήματα dici quatenus mens ab illis afficitur, súntque ab ipso peccato ingenerati motus, quibus intellectus patiens, quem vocant, agitatur, totúmque secum hominem rapit. Quod quidē annotandum fuit, nequis miretur illis tribui ἐνέργειαν, id est agendi vim, quæ tamen παθήματα (id est ad verbū perpessiones) dicuntur. Sed & hoc eodem nomine sæpe apud Paulum intelliguntur quæcunque pietatis causa fideles perpetiuntur, vt infrà, 8.d.18. Alibi, nempe Gal.5.d.24, coniunguntur παθήματα & ἐπιθυμίαι. Per Legem *existentes*, τὰ διὰ τοῦ νόμου. Erasmus, Qui *sunt* per Legem: quæ interpretatio non conuenit, quum de præterita conditione loquatur, vt apparet ex eo quod dixerat ἦμεν. Rectius ergo Vetus interpres, qui per Legem

erant. Est autem hoc diligenter considerandum, Apostolum non dixisse τὰ ὑπὸ τοῦ νόμου, id est hos motus extitisse seu prodiisse à Lege, sed per Legem extitisse, natos nimirum ex peccato intus habitãte, & occasionẽ istorũ motuũ arripiente ex legis prohibitione: nullo quidẽ Legis sed nostro potius vitio: vt explicatur infrà, v. 11 & 13. Hoc verò non animaduerterũt Manichæi quũ Legẽ Dei auderẽt damnare: neque item Castellio, qui nuper hunc locum conuertit, Peccatorũ perturbationes à Lege orientes, falsa certè interpretatione, & quæ pro Manichæis faciat. Vigebãt, ἐνηργεῖτο. Id est agebant, ac vim suam intus exerebant. Alludit enim honestè Apostolus ad matrimonii copulam, vt peccati in nos vim intrinsecam designet.

Νυνὶ δὲ κατηργήθημεν ἀπὸ τοῦ νόμου, ἀποθανόντος ἐν ᾧ κατειχόμεθα· ὥστε δουλεύειν ἡμᾶς ἐν καινότητι πνεύματος, καὶ οὐ παλαιότητι γράμματος.

6 Nunc autem liberi sumus à Lege, mortuo *eo* in quo detinebamur, vt seruiamus in nouitate spiritus, ac nõ *in* vetustate literæ.

Nunc autem soluti sumus à Lege mortis in quâ detinebamur: ita ut seruiamus in nouitate spiritus, & non in uetustate literæ.

6 Liberi sumus, κατηργήθημεν. Opponitur hoc verbum τῷ ἐνεργεῖσθαι: quod vsurpauit superiore versiculo, & nos adhuc conuertimus Eneruari, i. inertem & languidum reddi, adeóque vires omnes amittere. Vulg. Soluti sumus, ἀπελύθημεν, vel ἀπηλλάγημεν. Erasmus, Liberati sumus. Quidam prorsus barbarè, Euacuati sumus. Ego in hac interpretatione sequutus sum Apostolum, qui καταργηται exposuit ἐλευθέρα ἐστὶν, suprà, versu 3. Est autem hoc dictum non simpliciter accipiendum, sed κατά τι, sicut & illud exposuimus, Sub Lege non esse, suprà, 6. c. 14: quò etiã pertinẽt quæ subiiciũtur. Neque tamẽ hæc puto eò spectare quòd à maledictione Legis soluti simus per gratuitam peccatorum remissionem, quia de regenerationis gratia seorsim hîc agitur. Mortuo *eo* in quo detinebamur, ἀποθανόντος ἐν ᾧ κατειχόμεθα. Vetus interpres, quem sequuntur veteres etiam Latini (inter quos Origenis quoque interpretem, i. Rufinum, recenseo) legit, A Lege mortis in qua detinebamur, quasi pro ἀποθανόντος scriptum sit θανάτου: ac fateor quidem peccatum, priorem illum nostrum maritum, dici posse Legem mortis, vt infrà, 8. a. 2: sed nullius Græci codicis authoritate confirmatur hæc lectio: & Legis vocabulũ pro Lege morali, quam vocant, in tota hac collatione accipiendum esse ostendit sequens obiectio. Græci igitur summo consensu (si Chrysostomum excipias) legunt ἀποθανόντες, sed diuersè explicãt. Nam alii referunt ad κατηργήθημεν, hoc modo, Nos verò qui mortui sumus, sumus liberi à Lege in qua detinebamur. Sed ista traiectio sanè est violenta, & præterea nusquam inuenio mortuos dici simpliciter eos in quibus mortuum est peccatũ, de quibus tamen hîc agit Apostolus: imò quoties nihil adiicitur, conuenit hæc appellatio vel iis qui hac vita sunt defuncti: vel, translatitia significatione, iis qui in peccatis suis quasi mortifera quadam morte sepulti tenentur. Alii igitur (vt Origenes) connectunt cũ sequẽtibus, alia traiectione, in hanc sententiã, Nos verò liberi sumus à Lege in qua mortui detinebamur. Sed, vt de traiectione nihil dicã, (inueniũtur enim aliæ nihilo minus asperæ) nusquam hoc dicendi genus apud Paulum inuenio, vt quis dicatur mortuus in Lege, nulla addita peccati mentione. Alii denique (vt Eras. post Theophylactũ) subaudito pronomine ἐκείνῳ, ita hoc explicant, Nũc verò liberati sumus à Lege, mortui *ei* in qua detinebamur. At ego similis eclipsis exemplum requiro in constructione transitiua, nec video quis locus esse possit epexegesi multò obscuriori quàm essent superiora. Superest Chrysostomi lectio, qui legit ἀποθανόντος, nulla diuersæ lectionis facta mentione: vt omnino appareat eã lectionem fuisse tum sine controuersia receptam: quanuis in Chrysostomi exemplaribus excusis, & apud Basilium semel atque iterum inueniam scriptum ἀποθανόντες, eorum fortassis vitio qui ad Græca exemplaria Euãgelici contextus, emendarunt antiquorum interpretum libros. Legit igitur Chrysostomus ἀποθανόντος Erasmo teste, & interpretatione ipsa id comprobante, quam lectionem ita probo vt eam reponere non dubitarim. Sed eam rursus vel Erasmus vel aliquis alius deprauauit: cõiungit enim ἀποθανόντος cum τοῦ νόμου, vt sit hæc sentẽtia, Nunc autem liberati sumus à Lege mortua in qua detinebamur. Atqui Paulus nunquã (opinor) dicturus fuit Legem Dei mortuam: neque Chrysostomo id vnquam in mentem venit: vt qui sic ista explicet vt planè constare possit eũ post ἀποθανόντος subaudisse ἐκείνου, hæcque vt absolutè posita exposuisse. Sic enim explicat, Quasi, inquit, diceret, Vinculum quo detinebamur, emortuum est ac diffluxit, ita vt quod detinebat, peccatum videlicet, iã nõ habeat quo nos cõtineat. Hæc ille, quæ quidẽ maximè ãplector. Nã Legẽ pro marito accipi nõ debere, toties ex Paulo liquet quoties nos esse peccato mortuos dicit, quatenus nimirũ mariti personã sustinemus. Fuit itaq; explicãdũ quo modo & quatenus dixerit nos Legi mortuos seu à Lege liberos esse factos: quod vno verbo facit quũ dicit nos idcirco à Lege esse liberos factos quòd is interierit qui nos, occasione à Lege accepta, seu per Legẽ detinebat. Vnde rursus oritur quæstio, sitne Lex peccatũ: quãdoquidẽ à Lege dixerat nos esse, peccato mortuo, liberatos. Deinde violẽta aut inusitata non est hæc eclipsis in cõstructione ἀμαρτάνω. Nã sic Demosth. συναίτιοι οἷς ἦν ἐπιμελὲς κακῶς ἐμὲ ποιεῖν. Et Plut. ᾧ διακρίνεται ταῦτα μὴ παρόντος. Sicui tamẽ potius placuerit legere ἀποθανόντες propter exemplarium consensum, & subaudire ἐκείνῳ, is ita interpretetur, Nunc verò liberi sumus à Lege, mortui *ei* in quo detinebamur: peccato videlicet, posteriori nostro marito. Neque obstat quòd ἁμαρτία sit fœminini generis, quum de ea tanquam marito loquatur. In quo, ἐν ᾧ. Sic dicere maluit Paulus quàm ὑφ' οὗ, vt doceret hunc maritum intra nos esse. Sic enim explicare malò propriè quàm vt accipiatur pro ὑπὸ, vel vt instrumenti sit nota, ab. Hoc vel non vidit, vel neglexit Castellio, interpretatus, Qua tenebamur. Detinebamur, κατειχόμεθα. Græci omnem possessionem κατοχὴν videntur vocare: sed tamen ex eo sumpta origine vel quòd siqua ex communibus incipiunt nobis propria fieri, illa obtinere vi quadam videamur: vel quòd quæ nostra sunt, nonnisi per vim nobis possint eripi: nam certè τὸ κατέχειν violentum quiddam significat. Neque tamen in hoc argumento vim vllam nobis fieri à peccato demonstrat, quasi coacti peccemus (sponte enim peccamus, quum peccatum sit intra nos) sed declarat vel tyrannidem illam Satanæ qui fraude nos addixit peccato & sibi: vel saltem corruptio, tanquam malæ fidei possessor, à natura distinguitur.

Vt, ὥστε. Quidam conuertunt, Ita vt: sed perperam, (ni fallor) quum prorsus τελικῶς ponatur, nec pertineat ad verbum κατειχόμεθα, detinebamur, sed ad κατηργήθημεν, vel ad ἀποθανόντος. In nouitate Spiritus, ἐν καινότητι πνεύματος: id est, vt eos decet qui vetere mortuo marito, Spiritui sunt adiuncti, quos videlicet Spiritus Dei renouauit. Itaque malui hoc quoque Paulinum dicendi genus integrum seruare quàm cum Erasmo conuertere Per nouitatẽ spiritus. Quòd si à Pauli verbis discedere libuisset, dixissem potius Ex nouatore Spiritu quàm Nouo Spiritu, cum alio quodam disertiore interprete. *In* vetustate literæ, ἐν παλαιότητι γράμματος. Vetustatem vocat pristini coniugii conditionem cum altera recentiore comparatam. Literæ autem nomine Legẽ vocat illius veteris conditionis respectu: quia videlicet apud homines ψυχικοὺς, id est priusquam voluntas nostra per Spiritum sanctum formata sit, Lex surdis canit, ac proinde nobis est muta ac veluti mortua, quòd

ad eius præstationem attinet: quamuis peccatum ab ea arripiat occasionem nos interimendi, nisi Dei Spiritus occurrat, à quo mortificetur. Qui verò Literæ nomine vel ceremonias intelligunt vel sensum literæ, (quē vocant) nihil dicunt.

Τί οὖν ἐροῦμεν; ὁ νόμος ἁμαρτία; Μὴ γένοιτο· ἀλλὰ τὴν ἁμαρτίαν οὐκ ἔγνων εἰ μὴ διὰ νόμου. τήν τε γὰρ ἐπιθυμίαν οὐκ ᾔδειν εἰ μὴ ὁ νόμος ἔλεγεν, Οὐκ ἐπιθυμήσεις.

Exodi 20.c.17 deut.5.b.11

7 Quid ergo dicemus? Lex peccatum *est*? Absit. Imò peccatum non cognoui nisi per Legem. nam etiam cupiditatem non nossem nisi Lex dixisset, ‖Non concupisces.

7 *Quid ergo dicemus? Lex peccatum est? Absit. Sed peccatum non cognoui, nisi per Legem. nā concupiscentiam nesciebā nisi Lex diceret, Non concupisces.*

Ἀφορμὴν δὲ λαβοῦσα ἡ ἁμαρτία, διὰ τῆς ἐντολῆς κατειργάσατο ἐν ἐμοὶ πᾶσαν ἐπιθυμίαν· χωρὶς γὰρ νόμου ἁμαρτία νεκρά.

8 Sed peccatū occasione sumpta genuit in me omnem cupiditatem per illud mandatū. Nam absque Lege, peccatum *est* mortuum.

8 *Occasione autem accepta, peccatum per mandatum operatum est in me omnem concupiescentiam. sine Lege enim peccatum mortuum erat.*

Ἐγὼ δὲ ἔζων χωρὶς νόμου ποτέ· ἐλθούσης δὲ τῆς ἐντολῆς, ἡ ἁμαρτία ἀνέζησεν,

9 Ego enim viuus eram sine Lege quondam: mandati autem illius aduētu peccatum reuixit,

9 *Ego autem uiuebam sine Lege aliquando: sed quū uenisset mandatum, peccatum reuixit,*

Ἐγὼ δὲ ἀπέθανον· καὶ εὑρέθη μοι ἡ ἐντολὴ ἡ εἰς ζωήν, αὕτη εἰς θάνατον.

10 At ego mortuus sum: & repertū est illud mādatum quod *institutum* erat ad vitam, mihi *cedere* ad mortem.

10 *Ego autē mortuus sum: & inuentum est mihi mā datum, quod erat ad uitam, hoc esse ad mortem.*

7 Imò, ἀλλά. Vulgata & Erasmus, Sed. Quam coniunctionem etiam nonnulli ita explicant quasi sit obiectio aduersus id quod inficiatus erat Apostolus, vt etiam accipitur infrà, versu 13, eadem particula. At ego contrà non dubito quin sit argumentum à contrariis sumptum, quasi diceret Apostolus, Imò tantum abest vt sit peccatum, id est peccatum gignat aut foueat, vt contrà nihil æquè aduersetur peccato. Ea enim vna est quæ illud alioquin latens prodit ac detegit: quòd si inde irritatum peccatum in rabiem feratur, ac multo magis sæuiat q̃ antea, quorsum hoc Legi imputetur, quæ, quod vnum potuit, hostis insidias detexit? Cupiditatem, τὴν ἐπιθυμίαν. Nudam cupiditatem intellige. Nam prauas cupiditates Lex etiam naturæ, quanuis obscurè, tamen satis acriter damnat. Delegit autem illud Apostolus in quo natiua illa labes veluti sedem posuit, vnde tyrannidem exerceat: quam ne suspicari quidē philosophia potuit. Hoc considerent Sophistæ qui Paulum putant nihil amplius quàm de abolitis ceremoniis differere.

8 Sumpta, λαβοῦσα. Vulgata & Erasmus, Accepta: quod non placet propter ambiguitatem. Nam accipere declarat ab alio traditū capere, id est ἀπολαμβάνειν, vt docet Demosthenes in oratione περὶ τῆς Ἀλοννήσου. Occasionem autem excitandi cupiditates in nobis non præbet Lex, sed vt non præbeat, arripit tamen peccatum. Genuit, κατειργάσατο. Vulgata, Operatum est. Erasmus verò rectius videtur Gignendi verbum vsurpasse, vt seruetur translatio à coniugio sumpta, non repugnante Græco vocabulo. Per illud mandatum, διὰ τῆς ἐντολῆς. Hæc perperam in nonnullis exemplaribus coniungi puto cum participio λαβοῦσα, quum potius pertineant ad κατειργάσατο, id est genuit. Ideo nonnihil mutaui in verborum collocatione. Cur autem articulū expresserim, dicam infrà, versu 12. *Est* mortuum, νεκρά. Vulgata & Erasmus subaudiunt ἦν, erat: ego verò doctissimo interpreti assentior, qui mauult thesin esse, cui deinde suum exemplum accommodet. Cæterùm quid Paulo significet mortuum peccatum, apparet tum ex antithesi superioris versiculi, tum ex iis quæ sequuntur: nempe quod in nobis quidem est, sed non agnoscitur pro peccato, neque ita furit vt solet post Legis cognitionem: quamobrem etiam Paulus omnem concupiscentiam dixit, non quòd ante Legis perceptionem nulla esset concupiscentia, sed quòd velut nulla esset, aut certè non tanta sentiretur: vt annotauit multis in locis Augustinus. Itaque fallitur Origenes qui hæc accipit de lege naturali, quum in proposito exemplo Non concupisces, maneat Apostolus. Et in eo rursus grauissimè peccat quòd mortuum peccatum dici putat quasi non imputetur. Imò verò hæ tenebræ sunt ab hæreditaria corruptione, & in omnibus meritò puniuntur in quibus non operiuntur Christi iustitia.

9 Ego enim, ἐγὼ δέ: id est ἐγὼ γάρ. Sæpe enim δὲ pro γὰρ apud idoneos etiam authores legitur, vt doctissimus Budæus obseruauit, & hoc exemplum constat probationis loco subiici superiori thesi.

Viuus eram sine Lege, ἔζων χωρὶς νόμου. Dextrè explicandum est hoc Paulinum dicendi genus, quatenus videlicet Legem ignoramus. Nam alioquin nobis etiam ignorantibus posita est Lex. neque nos iuris ignorantia coram Deo excusat, quum à peccato manet, non à natura. Sic quoque loquitur de mandato quasi tum primùm adueniat quum illud intelligimus. Verti autem ἔζων Viuus eram, potius quàm Viuebam, vt sibi constet antithesis sequēs. Neque enim tantùm dicere voluit Paulus se olim vixisse aliquandiu sine Lege, id est Legis cognitionem non habuisse, sed potius se eo tempore viuum fuisse quo Legem nō cognouit: id est sibi visum esse viuere, nempe quòd non ita turbaretur eius conscientia quū morbum suum ignoraret maxima ex parte. Aduētu mandati, ἐλθούσης τῆς ἐντολῆς. Intellige, Legē dici venisse, quū ab eo cœpit intelligi. Erat enim ei antea quasi absens, quum eius vim adhuc Pharisæus non intelligeret. Reuixit, ἀνέζησεν. Si reuixit, ergo mors illa cuius antea meminerat, potius sopor fuit quàm mors. Quòd si ita est, quomodo sese antea dixit viuum fuisse? Nēpe quum omnes in peccatis, ac proinde mortui nascamur, hæ formulæ accipiuntur non simpliciter, sed quadantenus: puta si pristinæ vitæ conditio sub Legis ignoratione, conferatur cum eo tēpore quo vixit n cognitione Legis, literæ, inquam, non Spiritus. Malo igitur legere ἀνέζησεν q̃ ἔζησεν, vt legitur in Complutensi editione, deprauata (vt suspicor) lectione ab aliquo qui timuerit ne hæc fauerent μετεμψυχώσει Pythagoreorum.

10 Mortuus sum, ἀπέθανον. Hîc distingue mortem in peccato seu per peccatum (de qua hîc agit & Eph. 2.a.1) à mortificatione peccati, quæ pars est nostræ viuificationis.

Η γὰρ ἁμαρτία ἀφορμὴν λαβοῦσα διὰ τῆς ἐντολῆς, ἐξηπάτησέ με, καὶ δι' αὐτῆς ἀπέκτεινεν.

11 Nam peccatum occasione accepta seduxit me per illud mādatum, & per illud occidit.

11 *Nam peccatum occasione accepta per mandatū, seduxit me, & per illud occidit.*

Ὥστε ὁ μὲν νόμος, ἅγιος· καὶ ἡ ἐντολή, ἁγία καὶ δικαία καὶ ἀγαθή.

12 ||Itaque Lex ipsa quidē, sancta: & mādatum illud, sanctū, ac iustum & bonum.

12 *Itaque Lex quidem, sancta: & mandatum, sanctū & iustū & bonū.* 1.Tim.1.b.8

Τὸ οὖν ἀγαθὸν, ἐμοὶ γέγονε θάνατος; Μὴ γένοιτο· ἀλλὰ ἡ ἁμαρτία, ἵνα φανῇ ἁμαρτία, διὰ τοῦ ἀγαθοῦ μοι κατεργαζομένη θάνατον, ἵνα γένηται καθ' ὑπερβολὴν ἁμαρτωλὸς ἡ ἁμαρτία διὰ τῆς ἐντολῆς.

13 Ergo quod bonum *est*, mihi factum est mortiferum? Absit: imò peccatū *mihi factum est mortiferum*: quū, vt proderetur *esse* peccatū, mihi per id quod bonum est, gigneret mortē, *id est* vt ipsum fieret summè peccans per illud mandatum.

13 *Quod ergo bonum est, mihi factū est mors? Absit. sed peccatum, ut appareat peccatum, per bonum operatum est mihi mortē: ut fiat supra modum peccans peccatum p̄ mandatum.*

Οἴδαμεν γὰρ ὅτι ὁ νόμος πνευματικός ἐστιν· ἐγὼ δὲ σαρκικός εἰμι, πεπραμένος ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν.

14 Scimus enim Legem esse spiritualem: at ego carnalis sum, vēditus vt subiicerer peccato.

14 *Scimus enim quòd Lex spiritualis est, ego autem carnalis sum, uenundatus sub peccato.*

Ὃ γὰρ κατεργάζομαι, οὐ γινώσκω. οὐ γὰρ ὃ θέλω, τοῦτο πράσσω, ἀλλ' ὃ μισῶ, τοῦτο ποιῶ.

15 Quod enim perpetro, non agnosco. non enim quod volo, hoc ago, sed quod odi, hoc facio.

15 *Quod enim operor, non intelligo. non enim quod uolo bonū, hoc ago: sed quod odi, illud facio.*

Εἰ δὲ ὃ οὐ θέλω, τοῦτο ποιῶ, σύμφημι τῷ νόμῳ ὅτι καλός.

16 Si verò quod nolo, hoc facio, consentio Legi quòd bona *sit*.

16 *Si autem quod nolo, illud facio, consentio Legi quoniam bona est.*

11 Per illud mandatum, διὰ τῆς ἐντολῆς. Hæc iterum connecto cum verbo ἐξηπάτησε, fefellit.

12 Et mandatum illud, καὶ ἡ ἐντολή. Nisi hoc referas ad exemplum mandati, Non concupisces, (quod vnū, vt antè dixi, aptissimum erat Pauli instituto) odiosa erit ταυτολογία, & minimè conueniens Paulo. Ideo vbique putaui exprimendum articulum.

13 Mortiferum? θάνατος; Id est, Mortis meæ culpam sustinet? Vulgata & Erasmus, Mors. Ego verò malui per adiectiuum interpretari hoc in loco, vt magis perspicua essent quæ sequuntur. Imò peccatum *mihi factum est mortiferum*, ἀλλ' ἡ ἁμαρτία. Vulgata, Sed peccatum. Erasmus rectius, Imò peccatum, supple, mihi factum est mors: quod quanuis per se facilè subaudiatur, tamen perspicuitatis gratia à me fuit expressum. Nam qui sequentibus adiungunt, coguntur κατεργαζομένη interpretari operatū est, pro κατειργάσατο: quæ enallage posset quidem vtcunque excusari, ex Hebræorum idiotismo, de quo diximus Act.26.e.20: sed tamen nullo modo est necessaria, quum plana sint omnia si Græci contextus vestigia sequamur. Transfert enim Apostolus culpā omnem mortis à Lege in peccatum, subaudiens id quod est in quæstione attributum, vt in responsionibus fere fieri solet. Veluti si dicas, Num hæreticus aliquis scripsit hanc epistolam, & ego respōdeā, Absit: imò Paulus, vt eleemosynas Achaiæ in Iudæā perferret, proficiscēs Hierosolymā, subauditur, Scripsit hāc epistolā. Additur autē participiū κατεργαζομένη, id est dū gignit, siue gignēdo: vt ostēdatur quomodo factū sit mortiferū peccatū.

Vt proderetur *esse* peccatum, ἵνα φανῇ ἁμαρτία. Id est, Vt peccatum se ostenderet esse peccatum: nempe vt proderet se id esse quod est reuera. Nam antea quasi mortuum delitescebat. itaque ἁμαρτία posteriore loco est attributum, & in Græcis subauditur participium οὖσα, quod expressimus. *Id est* vt ipsum fieret, ἵνα γένηται ἁμαρτία. Exponit quid illud sit quod vno verbo dixerat, Vt proderetur *esse* peccatum. Ideo addidi particulam explanatiuam, sicut plurimis locis necessariò faciendum fuit, ac præsertim in Iohanne. Deinde pro eo quòd ex Hebræorum idiotismo repetitur antecedens ἁμαρτία, substitui relatiuum. Summè, καθ' ὑπερβολήν. Id est, Quammaximè explicatis omnibus suis viribus. Vulgata & Erasmus, Supra modum, obscurè, vt mihi videtur.

Peccans, ἁμαρτωλός. Ad verbum, Peccator. Loquitur enim de peccato tanquam de violento quodam tyrāno, per prosopopœiam. Alibi autem annotauimus ἁμαρτωλὸν dici qui peccandi velut artem factitet, ita vt sibi velut habitum quendam compararit. Ad ipsum igitur peccandi morbum si hoc transferas, perinde erit acsi scelestum scelus dicas. Est autem ἁμαρτωλὸς pro ἁμαρτωλή positum, vt ἀΐδιος pro ἀϊδία, suprà, 1.c.20.

14 Spirituale̅, πνευματικός. Spiritum Paulus suo more carni opponit, id est cælestem & integram naturam terrenæ, siue peccati iugo mācipatæ. Inde fieri dicit vt peccatum per Legem irritetur. Eam autem esse nostram naturam probat etiam in regeneratis, suo exemplo: nedum vt alia sit non regeneratorum natura. simúlque hac occasione ostendit quis sit Legis vsus sub gratia, & quatenus diremptum sit pristinum illud coniugium. Castellio σαρκικὸν conuertit Humanum: quàm rectè, ipse viderit. Mihi quidē videtur Carnis nomē multo melius declarare quæ sit hominis natura, nec is esse velim cui Paulinæ istæ formulæ displiceant: quibus nihil vsquā grauius aut expressius inueniri posse puto. Origenis ineptias mitto, qui Spiritus nomine suas allegorias intelligit. Venditus vt subiicerer peccato, πεπραμένος ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν. Siue, Mancipatus ad seruiendum peccato. Vulg. Venundatus sub peccato. Eras. Venditus sub peccatū. Vterque nimium obscurè. Deest enim aliquid explendæ sententiæ antè præpositionem ὑπό. vt Act.7.b.9, dicitur Ioseph venditus in Ægyptū, id est vt abduceretur in Ægyptum.

15 Non agnosco, οὐ γινώσκω. Id est nō approbo. Eras. Nō probo, οὐ δοκιμάζω, ambiguè. Tā enim significat explorare q̄ cōprobare. Vulg. Nō intelligo. Nam etiā Chrysostomus ad intelligentiā ista refert, quasi vertigine quadā peccati obrutā. Atqui de voluntatis iudicio esse potius accipienda liquet ex eo quod sequitur. Dixisset enim Apostolus, Non quod intelligo, facio, sed quod ignoro, hoc facio. Poni autem interdum Noscere pro Agnoscere (id est approbare & gratum habere) satis constat, vt Psal.1.b.6, & Mat.7.d.23.

Νυνὶ δὲ οὐκ ἔτι ἐγὼ κατεργάζομαι αὐτὸ, ἀλλ' ἡ οἰκοῦσα ἐν ἐμοὶ ἁμαρτία.

17 Nunc itaque nō amplius ego id perpetro, sed peccatū quod in me habitat, *id perpetrat.*

17 *Nunc autem iā nō ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum.*

Οἶδα γὰρ ὅτι οὐκ οἰκεῖ ἐν ἐμοὶ (τουτέστιν ἐν τῇ σαρκί μου) ἀγαθόν· τὸ γὰρ θέλειν παράκειταί μοι, τὸ δὲ κατεργάζεσθαι τὸ καλὸν, οὐχ εὑρίσκω.

18 Noui enim non habitare in me (id est in carne mea) bonū. nam velle adest mihi, sed vt quod bonū est, perficiam, non assequor.

18 *Scio enim quia non habitat in me (hoc est in carne mea) bonum. nam uelle adiacet mihi, perficere autem bonum, non inuenio.*

Οὐ γὰρ ὃ θέλω ποιῶ ἀγαθόν· ἀλλ' ὃ οὐ θέλω κακὸν, τοῦτο πράσσω.

19 Non enim facio bonū quod volo: sed malum quod nolo, hoc ago.

19 *Nō enim quod uolo bonum, hoc facio: sed quod nolo malum, hoc ago.*

Εἰ δὲ ὃ οὐ θέλω ἐγὼ τοῦτο ποιῶ, οὐκ ἔτι ἐγὼ κατεργάζομαι αὐτὸ, ἀλλ' ἡ οἰκοῦσα ἐν ἐμοὶ ἁμαρτία.

20 Quòd si id facio quod ego nolo, non amplius ego id perpetro, sed peccatū quod in me habitat, *id perpetrat.*

20 *Si autē quod nolo, illud facio, iam non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum.*

Εὑρίσκω ἄρα τὸν νόμον τῷ θέλοντι ἐμοὶ ποιεῖν τὸ καλὸν, ὅτι ἐμοὶ τὸ κακὸν παράκειται.

21 Comperio igitur volenti mihi facere bonum hanc legem *impositam esse,* quòd mihi malū adiaceat.

21 *Inuenio igitur legem uolenti mihi facere bonū, quoniam mihi malū adiacet.*

Συνήδομαι γὰρ τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον·

22 Delector enim Lege Dei quod ad interiorē hominem:

22 *Condelector enim Legi Dei secundum interiorem hominem:*

17 Nunc itaque, νῦν δέ. Vulgata & Erasmus, Nunc autem. Ego puto illationem esse ex superioribus nascentem. Peccatum, ἁμαρτία. Quidam vitiositatem conuertit, id est κακίαν, nec id prorsus malè, quanquam mallem Pauli verbum retinere, quo fons huius vitiositatis simul aperitur. Quoniam autem peccatum in Latino sermone eandem habet recti & sexti casus terminationē, idcirco totam constructionem suppleui, vt ambiguitatem vitarem.

18 Vt perficiam, τὸ κατεργάζεσθαι. Erasmus, Vt faciam. Mihi videtur aliquid amplius significare verbū compositum quàm simplex ἐργάζεσθαι. Nam aliquo tenus progrediuntur regenerati, sed ita tamen vt longè adhuc absint à meta, & cuiuis potius quàm sibiipsis placeant. Itaque κατεργάζεσθαι in laude positum cōuerto Perficere: in vitio, Perpetrare. Non assequor, οὐχ εὑρίσκω. Vulgata & Erasmus, Non inuenio. Vide suprà, 4.a.1. Citant hos locos Sophistæ probando libero arbitrio: quos ego ad Augustinum ablego, apertè tandē profitentem (nam hoc non intellexerat initio) ista in eum demum conuenire quem gratia Dei innouauit. Et sanè ita est. nam vbi non est Spiritus, quæ tandem erit carnis lucta?

21 Hanc Legem *esse,* τὸν νόμον. Nulla est eclipsis magis vsitata quàm verbi substantiui: quod si subaudias, (vt nos fecimus) plana ac perspicua erit conclusio ex præcedenti sermone nata. Nam hæc verba ὅτι ἐμοὶ τὸ κακὸν παράκειται, quòd mihi malum adiaceat, ponūtur εἰδικῶς, & explicant quænam sit illa lex cui se obnoxium esse reipsa comperit, quoties voluit facere quod bonum est. Hoc enim explicandum fuit omnino, quoniam non solet legis vocabulum in ea significatione poni sine adiectione aliqua, vt lex carnis, peccati, membrorum, mortis. Additúsque est articulus vt certa quædam lex significaretur, ea nimirum quam statim erat explicaturus. Itaque maioris perspicuitatis causa τὸν νόμον reieci in posteriorem locum. Mirum est autem ac penè incredibile quomodo sese Græci præsertim interpretes hîc torserint, inter quos etiam non puduit Origenem dicere coniunctiones redundare, vel non ita adhibitas vt oportet. Eius deinde vestigia sequutus Erasmus scripsit Paulum hoc sermone balbutisse: quum ipse (dicam enim quod res est) potius ineptiat. Descripsi igitur varias illas interpretationes ordine, neque refutationes putaui adiiciendas, partim ne cui fiat præiudicium, partim quòd mihi quidem videantur refutatione non indigere. Quid enim hoc modo peruertere non liceat? Hæc ergo est Origenis, omnia perturbantis, Igitur quia malum adiacet, volens facere bonum, inuenio Legem Dei, & condelector, &c. id est, ὅτι ἄρα τὸ κακὸν παράκειται, θέλων ποιεῖν τὸ καλὸν, εὑρίσκω τὸν νόμον, καὶ συνήδομαι αὐτῷ, &c. Hæc est Theophylacti ex Chrysostomo, Inuenio ergo Legem *fauentem* mihi volenti quod bonum est facere, *sed non facienti,* eo quòd mihi malum adiacet. Item altera, Inuenio igitur Legem *nemini alteri esse nisi* mihi volēti, &c. vt in superiore. Hæ sunt verò Photii in Græcis scholiis citati, Inuenio Legem *esse in bonum* mihi volenti facere quod bonum est, *sed similiter inuenio* malum mihi adiacere. Itē alia, Inuenio Legem (id est, Didici quæ sit Legis vis & natura, & quàm mihi nihil possit prodesse) quia mihi volenti facere quod bonum est, adiacet malū. Item alia, Inuenio igitur mihi volenti secūdum Legem facere quod bonum est, quòd mihi malum adiaceat. Item alia, Inuenio igitur Legem (quia malum mihi adiacet) mihi quod bonum est facere volēti, *opitulari:* ita videlicet vt ὅτι causam reddat cur societate Legis indigeat. Hæ verò sunt Erasmi, Inuenio igitur Legem, quum facere conor quod bonū est, *facere ut intelligam* quòd malum (id est peccandi fons & origo) adiacet mihi, id est in meipso est, non in Lege. Item hæc quoque, Reperio igitur *per* Legem volenti mihi facere bonum, quòd mihi malum adiunctum sit.

22 Interiorem hominem, τὸν ἔσω ἄνθρωπον. Interior & nouus homo (qui & Spiritus dicitur) nō dubium est quin idem declarent apud Paulus: quod fatebitur quisquis ista & Eph.3.c.16, cōpararit cum Col.2.b.9 & 10. Huic autem opponitur exterior seu vetus homo, qui & carnis & membrorum appellatione intelligitur. Sed hoc diligenter notandum est, quod veteres plerique, ac præsertim Græci à Pelagianis non vexati, non satis attentè considerarunt, nempe hoc discrimen hominis interioris & exterioris, spiritus & carnis, non consistere in distributione facultatum hominis, quasi spiritus & interior homo mētem ac rationem, caro verò & exterior homo (qui etiam Membrorum nomine intelligitur) reliquas duntaxat inferiores partes complectatur, quas philosophi ἀλόγους vocant. Philosophica enim hæc est non Christiana partium hominis distributio. Vocat igitur Spiritus Dei carnem seu mēbra seu exteriorē hominē, quicquid est in homine vel intus vel foris à capite ad calcem, quatenus quidem homo non est gratia Dei regeneratus: ídque vel ex eo liquet quòd disertè Apostolus inter corruptissimas partes mentem numerat, suprà, 1.d.28, & 1.Tim.6.b.5, & 2.Tim.3.b.8, & Tit.2.d.15, itē

Eph.4.f.23, vult renouationem ad Spiritum vsq; mētis pertinere. Denique res ipsa ostēdit nihil æquè reluctari Spiritui atque humanæ prudentiæ ac rationis tenebras. Ex his autē vicissim intel igitur quid vocabulū Spiritus carni oppositum, seu interior ac nouus homo declarent.

23 Βλέπω δὲ ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσί μου ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου, καὶ αἰχμαλωτίζοντά με τῷ νόμῳ τῆς ἁμαρτίας τῷ ὄντι ἐν τοῖς μέλεσί μου.

23 Sed video aliam legem in membris meis rebellātem legi mentis meæ, & captiuū reddentem me legi peccati, quæ est in membris meis.

23 *Video autem aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ, & captiuantem me in lege peccati quæ est in membris meis.*

24 Ταλαίπωρος ἐγὼ ἄνθρωπος· τίς με ῥύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου;

24 Miser ego homo: quis me eripiet ex isto corpore mortis?

24 *Infelix ego homo: quis me liberabit de corpore mortis huius?*

25 Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Ἄρα οὖν αὐτὸς ἐγὼ τῷ μὲν νοῒ δουλεύω νόμῳ Θεοῦ, τῇ δὲ σαρκὶ νόμῳ ἁμαρτίας.

25 Gratias ago Deo per Iesum Christum Dominum nostrū. Nempe igitur ipse ego mente quidem seruio Legi Dei, carne verò legi peccati.

25 *Gratia Dei per Iesum Christum Dominum nostrum. Igitur ego ipse mente seruio Legi Dei, carne autem, legi peccati.*

Κεφάλαιον η.

CAP. VIII.

CAP. VIII.

1 Οὐδὲν ἄρα νῦν κατάκριμα τοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, μὴ κατὰ σάρκα περιπατοῦσιν, ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα.

1 NVlla igitur nunc *est* condemnatio iis qui *sunt* in Christo Iesu, *id est qui* non secundū carnem incedunt, sed secundū Spiritum.

1 *Nihil ergo nunc damnationis est iis qui sunt in Christo Iesu, qui non secundū carnem ambulant.*

23 Aliam legem in membris meis, ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσί μου. Paulus allusione quadam, Legis vocabulum tribuit imperiis & quasi edictis tum peccati, tum membrorum, id est tum corruptæ illius naturæ, tum cupiditatum ex illa nascentium, quas vocauit affectiones peccatorum: quibus opponit Legē Dei, quæ propriè sic dicitur, & legem mentis cum ea consentientis. Legi mentis meæ, τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου. Imposuit fortassis hic locus iis qui per interiorem hominem putarunt superiores animi partes significari: sed ii cogitare debuerant, mentem ab Apostolo non considerari simpliciter, vt ipsi faciunt, sed quatenus opposita est mēbris, quia Legi Dei consentit: quod in solis regeneratis accidit. Idque ita esse vel ex eo liquet quòd idem noster Paulus alibi quandam disertè nominat mentem carnis, Col.2.d.18. quam etiam vocat φρόνημα σαρκὸς infrà, 8.b.7.

24 Miser, ταλαίπωρος. Id est Ærumnosis, & perpetuis pugnis fatigatus. Nam alioquin miser pro innocente accipitur. Vulgata, Infelix, quàm versionem planè repudio. Ex isto corpore mortis? ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου; Erasmus, Ex hoc corpore morti obnoxio? cui in eo assentior quòd τούτου maluerit ad corpus quàm ad mortem referre, sicut retulit Vetus interpres. Sed corpus mortis dicere malui ad verbū, quàm corpus morti obnoxium, quòd hic Hebraismus mihi quidem videatur multo ἐμφατικώτερος. Sic enim Paulus per corpus designat carneam istam corporis molem: vt simul significet nos in nobis ipsis nihil aliud esse quàm massam quandam peccati ac mortis, vnde exoptat liberari.

25 Gratias ago, εὐχαριστῶ. Vulgata, Gratia Dei, χάρις τοῦ Θεοῦ, repugnantibus omnibus nostris codicibus, nisi quòd in vno legimus χάρις δὲ τῷ Θεῷ, Sit autem Deo gratia. Apparet autem deprauatā esse lectionem ab iis qui hæc ita exposuerunt, quasi complectantur responsionem ad superiora. Atqui in superioribus non interrogat Paulus, sed suspirat potius: deinde se colligit, & se acquiescere significat in ea spe quam habeat in Christo Iesu fundatam. Quòd autem quædam exēplaria habent χάρις τῷ Θεῷ, id est gratia *sit* Deo, nihil prorsus mutat in sententia. Nempe igitur ipse ego, ἄρα οὖν αὐτὸς ἐγώ. Sic rectè Vetus interpres, nisi quòd præteriit particulam Nempe. Erasmus, Itaque idem ego, quasi scriptum sit ὁ αὐτὸς ἐγὼ, quum illud sit multo ἐμφατικώτερον. Sic Terentius, Egomet rapui, ipse egomet solui argentum. Mirum est autem, quum tam expressè testetur Apostolus sese de seipso loqui, in quo omnes serui Dei tanquā in speculo seipsos intueantur, ne sibi nimium placeant, tamen Origenem potuisse in hunc locum scribere, ista non conuenire Apostolo: quasi nimirū indigna sint tanto Christi seruo: ac non potius ipse non intellexerit quod verissimè & elegantissimè dixit Augustinus, siqua hîc esse potest fidelium perfectio, in eo positam esse vt se imperfectos esse agnoscant. At cōtrà Origenes putat hæc dici in aliena persona, eius nimirum qui gratiæ diuinæ nondum particeps, luctetur adhuc cum carnis affectibus, illis impar: & nequid salui superesset quod iste non corrumperet, ad aliam personam refert exclamationem, Miser ego homo, &c. ad aliam, sermonem gratias agentis Deo. quam expositionem quis non impuram, detortam, violentam esse videt? Et tamen sunt qui putant Apostolum non suspirare in sua persona, tanquam liberandum, sed tāquam liberatum gratias agere: quod ego quum legerem, sanè fateor me exhorruisse. Quanto verò rectius Augustinus ista exponit de Paulo, & fidelibus omnibus in ipsius persona repræsentatis? Nam certè ita est, & qui hoc non nouit, nondum seipsum nouit. Est autem planè miserabilis in hunc locum Erasmi oratio, qui ab Origene suo fascinatus, putat hæc potius ab Augustino torqueri, quum magis, inquit, conueniat Paulum humani generis personam in se recipere, in qua est ethnicus exlex, Iudæus carnalis sub Lege, & spiritualis per gratiā liberatus. At ego prorsus nescio quid sit Scripturas penitus peruertere, si hoc non est.

IN CAPVT VIII.

1 Qui sunt in Christo Iesu, τοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Eras. Iis qui *sunt insiti* in Christo Iesu. Ego malui ad verbum interpretari, quum per se satis plana sit sententia. *Id est qui* non secundum carnem, μὴ κατὰ σάρκα. In plerisque codicibus post Ἰησοῦ additur distinctio, & quidem rectè, vt opinor: perinde acsi scriptum sit τοῖς μὴ

κατὰ σάρκα. Ita enim est multo vberior sententia, & eiusmodi eclipsin articuli sæpe iam annotauimus, cuius exemplum etiam alterum est in proximo versiculo. Hoc igitur additum esse non dubito pro definitione eorum qui sunt in Christo, à consequentibus & necessariis signis sumpta, vt declaratur 1.Iohan.1.c.6 & 7,& 2.a.5& 6. Et eorum interpretationem non facilè admiserim qui sine distinctione ista connectunt. Secundum carnem, κατὰ σάρκα. Id est, carnem tanquam ducem sequuti, vt dixit Cicero secundum naturam viuere. Nam qui Spiritum sequitur ducem, quanuis interdum à carne quasi pertractus, extra viam vestigium ponat, secundum carnem viuere non dicitur. Vocat autem carnem vniuersam hominis naturam, vt corrupta excidit à pristina dignitate, sicut alibi diximus aliquoties. Cui opponitur Spiritus, eadem videlicet instaurata per Spiritum Dei. Et quod attinet ad verbum περιπατεῖν, sæpe iam anotauimus illud respondere verbo הלך, quo significatur tota vitæ ratio, ac veluti hominis incessus, tantisper dū huius vitæ curriculum conficit. Sed secundum Spiritum, ἀλλὰ κατὰ Πνεῦμα. Hoc totum deest hoc loco in quibusdam exemplaribus.

2 Ὁ γὰρ νόμος τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ἠλευθέρωσέ με ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου.

2 Nam Lex Spiritus vitæ *qui est* in Christo Iesu, liberauit me à lege peccati & mortis.

2 *Lex enim spiritus uitæ in Christo Iesu, liberauit me à lege peccati & mortis.*

3 Τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου ἐν ᾧ ἠσθένει διὰ τῆς σαρκὸς, ὁ Θεὸς τὸν ἑαυτοῦ υἱὸν πέμψας ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας, καὶ περὶ ἁμαρτίας, κατέκρινε τὴν ἁμαρτίαν ἐν τῇ σαρκί.

3 Quum enim Legis impotentia nihil posset in carne, Deus suo ipsius Filio misso cōformato carni peccato obnoxiæ, idque pro peccato, condemnauit peccatum in carne.

3 *Nā quod impossibile erat Legi in quo infirmabatur per carnē, Deus Filium suum mittens in similitudinem carnis peccati, & de peccato damnauit peccatum in carne.*

2 Lex Spiritus vitæ, ὁ νόμος τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς. Legis vocabulum latè patere apud Paulum, multis iam locis ostendimus, ac præsertim suprà, cap.3.versu 27. Hîc quidem per Legem nihil aliud significari puto q̄ ius & authoritatem, cui opponitur tyrannis peccati ac mortis ex peccato promanantis. Sed & Spiritus appellatio quid cōprehendat, & cur epithetū vitæ (id est vitalis seu viuifici) adiiciatur, ex contraria antithesi apparet. Itaq; Legē Spiritus vitæ, nec Legem fidei, cū Ambrosio, nec propriè ipsum Spiritū sanctū per cū Chrysostomo, sed eius potius efficaciam (vt in superiore versiculo) qua peccatum ipsáque adeo mors mortificatur, denique regenerationis gratiam intelligo, cui opponitur carnis corruptio. Et hactenus quidem non dubito quin mecum faciant quicunque hunc locum propius inspexerint: sed in huius regenerationis cōsideratione peculiare quiddam spectandum puto, de quo proxima annotatione dicam. *Qui est* in Christo Iesu, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Eras. Per Christum Iesum: quam versionem cur omnino repudiarē, causas (ni fallor) necessarias habui. Nam hac ratione oporteret ista potius connecti cum verbo ἠλευθέρωσε, contra omnium codicum fidem. Deinde si ita exposueris, videbitur Apostolus differere de regenerationis gratia, quæ in nobis est per Christū inchoata: cui sanè tribui hoc non potest, quòd nulla sit in nobis condēnatio. Explico igitur ista de reliqua iustificationis nostræ parte, quæ consistit in sanctificatione ipsa Iesu Christi nobis imputata: vt opponat Apostolus Legem Spiritus vitæ, quæ in Christi carne est perfecta & absoluta, nostræ illi, quæ quum in nobis sit duntaxat inchoata; (vt superiore capite exposuit) nō potest salutis nostræ causa, sed testimonium potius dici. Itaque non dubito quin præpositio ἐν seruanda sit, & supplēdus articulus, perinde acsi scriptū sit, τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Liberauit me, ἠλευθέρωσέ με. Hoc certè videtur dici non posse de regeneratione in nobis inchoata: sanctificationi autem Christi nobis imputatæ ita propriè conuenit vt nihil suprà. A lege, ἀπὸ τοῦ νόμου. Erasmus, A iure, quum in superiore membro vti maluerit legis vocabulo: quod & ego amplecti malui, quia Paulus tacitè videtùr ad Legem Dei allusisse, vt apparet ex consequentibus.

3 Quum enim, ἐν ᾧ γὰρ. Hæc est, opinor, simplicissima & appositissima explicatio huius formulæ: cuius traiectio non modò non est aspera, sed etiam elegans, vt mihi videtur, sicut & illa prorsus similis quam vsurpat infrà, 11.d.31, & 12.a.3. Multò certè minus aspera est quàm illæ à nobis obseruatæ Ioh.8.d.25, & 15.b.10, & Act. 1.a.2, & 1.Ioh.2.d.24. Vulg. In quo, obscurè quidem, propter traiectionē, sed tamē salua manente sentētia. Eras. Ea parte qua, vel quatenus, vt ἐν posita sit pro κατά: quam interpretationem repudio nō modò vt coactam ac detortam, sed etiam vt Pauli sententiæ atque adeo veritati repugnantem ex diametro: tum propter falsam illam & verè Origenicam distinctionem Legis in carnē & spiritum, (de qua paulo pòst dicemus) tum etiā quia (vt semel dicamus) quicquid in hoc argumēto Legi tribuis, Christo detrahis. Quid si verò cōuertas, Eo quòd? Hæc verò sententia mihi non displicet, quæ vel nihil vel certè parum à nostra interpretatione dissidet, & aliquo etiam exemplo cōfirmari potest, quum sic prorsus ἐν ᾧ vsurpetur Heb.2.d.18. Vnum tamen me remoratur, nempe quia (si ita explices) videbitur pendere τὸ ἀδύνατον τοῦ νόμου, vt mox dicemus. Legis impotentia, τὸ ἀδύνατον τοῦ νόμου. Impotentiæ nomen sic vsurpauit Terent. in Adelphis. Nihil autem aliud ista declarant q̄ ὁ ἀδύνατος νόμος, id est impotens lex, vt hoc eodem capite, v.19, ἡ ἀποκαραδοκία τῆς κτίσεως, expectatio creaturæ, pro ἡ ἀποκαραδοκοῦσα κτίσις, creatura expectans, & Heb.7.c.19, ἐπεισαγωγὴ κρείττονος ἐλπίδος, superintroductio spei melioris, pro ἐπεισαχθεῖσα κρείττων ἐλπίς, spes melior superintroducta, ex Hebræorum idiotismo quem annotauimus Matth.24.b.15. Videtur tamen de industria hoc modo loquutus Paulus vt Legem ipsam culpæ eximeret: cuius etiam impotentiam doceat à nobis proficisci. Vulgata, Quod impossibile erat Legi: quæ interpretatio conueniret si pro τοῦ νόμου scriptum esset τῷ νόμῳ. Sic enim vsurpatur articulus τὸ apud Atticos, quum obliquis casibus antecedentibus oratio recto casu clauditur: vt apud Gregorium, τὸ πάντων ἔσχατον τῶν κακῶν: id est ὅ, τι ἐστὶ ἔσχατον τῶν κακῶν: & τὸ πρόδηλον, τὸ φαυλότατον, pro ὅ, τι ἐστὶ πρόδηλον, & ὅ, τι ἐστὶ φαυλότατον. Itaque (vt ad rem redeam) dicendum fuisset τὸ ἀδύνατον τῷ νόμῳ, vt explicare possemus, ὃ γάρ ἐστιν ἀδύνατον τῷ νόμῳ, quo modo etiam Demosthenes περὶ στεφάνου. Ὁ δὲ πάντων, inquit, καὶ φοβερώτατον καὶ μάλιστα ὑφ' ἐχθρῶν, οὔτοι παρεσκευάκεισαν τοὺς περιχώρους πάντας ἐχθρὰς ἢ φιλίας ἐγγυτέρω. Erasmus verò multo longius à Græcis recedens, vertit, Etenim quod Lex præstare non poterat: & quia omnino sibi persuaserat hæc posita esse quarto casu, suppleuit post σαρκὸς ἁμαρτίας verbum Præstitit, de quo mox dicemus. Nihil posset, ἠσθένει. Ἀσθενεῖν (vt alibi sæpe) sic etiam hoc loco, non significat vires aliquas imbecillas, sed prorsus nullas. Itaque non est quòd Sophistæ, stabiliēdo suo libero arbitrio, abutātur Apostoli authoritate: nec rectè cōuertit Vetus interpres, Infirmabatur, nec

Erasmus, Imbecillis erat. In carne, διὰ τῆς σαρκός. Id est ἐν σαρκί: vt suprà, 4.b.11, δι' ἀκροβυστίας pro ἐν ἀκροβυστίᾳ. Carnem autem vocat conditionem hominis non regenerati, cuius morbum poterat quidem Lex indicare, ac non sanare. Fuit autem hæc labes in Christi persona plenissimè instaurata, quum ipse eam assumeret non modò absque vllo peccato, sed etiam Spiritu non ad mensuram accepto. Vulgata & Erasmus, Per carnem, admodum obscurè. Sed quod ex Origene mutuatus est Erasmus, id verò plane ineptum est, & Euangelii gloriæ plurimum detrahit. Diuidit enim Legem Origenes in carnem & spiritum, id est carnalem intelligentiam & spiritualem. quod quidem mihi placeret si Legis vmbras cum veritate compararet: sed nihil tale ipsi in mentē venisse, ex eo liquet quòd istam Legis impotentiam in eo totam collocat quòd impossibile fuerit Legis ceremonias secundum carnem, id est secundum literam (vt loquitur) obseruare. Quid enim, inquit, tam impossibile quàm Sabbathi obseruatio secundum literam Legis? Subiungit deinde de sacrificiis & legibus lepræ, quas Israel nunquam potuerit implere: quasi verò, quum Lex dicitur à nobis præstari nōn posse, non aliò respiciatur: aut quasi de Legis præstatione hîc differatur, ac non potius quæ sit ipsius in natura nostra sanctificanda virtus. Certè qui sic loquitur, non modò videtur non intelligere de quo hîc agatur, sed etiam Christi beneficium non habere perspectum. Itaque hunc scriptorem vt prorsus impurum, semel nunc missum facio. Conformato, ἐν ὁμοιώματι. Id est (vt ego quidem existimo) ὁμοιωθέντα. Vulgata, In similitudinem: quod videtur nimis dilutum. Erasmus, Sub specie, ambiguè. Nam & ipse Marcion speciem carnis fatebatur in Christo, at non veritatem. Ac fateor quidem hunc locum, quod ad qualitatem attinet, sic à veteribus & recentioribus plerisque explicari: quia reuera caro Christi non fuit peccato obnoxia, sed huic nostræ similis quod ad substātiam, quum serui formam induerit Filius Dei. Sed quum noster Apostolus Phil.2.a.7, eodem vocabulo vtatur, rei ipsius substantiam designans, malui Conformandi verbo vti. Nam qui formam dicit, simpliciter loquitur; quū ὁμοίωμα, sit ex eorum genere quæ nonnisi comparatè dicuntur. Ego verò non verear dicere Christum assumpsisse carnem, id est naturam humanā, ex materia per se peccato obnoxia: sed quam ab ipso conceptionis momento plenissimè sanctificarit, quum eam idcirco sibi adoptaret vt peccatum in ea destrueret. Carni peccato obnoxiæ, σαρκὸς ἁμαρτίας. Id est, hominis naturæ quæ corrupta erat per peccatum, donec illam sanctificaret. Vulgata ad verbum, Carnis peccati. Quidam vertit, Corpore sontis simili. quam interpretationem vt affectatam repudio. Quidam alius, Carnem peccatricem interpretatur: quod non temere admiserim. Quòd autem Erasmus & quidam eum sequutus suppleuerunt verbum Præstitit, partim eo factum est quòd τὸ ἀδύνατον putarunt quarto casu positum, (in quo manifestè hallucinantur) partim verò quia sequens membrum coniunxerunt cum κατέκρινε. itaque verbum aliquod necessariò requiri putarunt in superiore membro. Idque pro peccato, καὶ περὶ ἁμαρτίας. Id est, Vt ipsum peccatum aboleret in carne nostra: quod & factum est ab eo quū nos in sese, in nouū videlicet illū hominē cōderet, vt scriptū est Eph.2.c.15. Itaque fuit hoc adiiciendū vt finis istius assumptionis carnis explicaretur. Vulg. & Eras. Et de peccato: quam particulam omnes fere interpretes connectunt cum κατέκρινε, ideóque in eius explicatione magnopere laborant. Alii enim exponunt, Deum de peccato (id est peccati) condemnasse peccatum in carne, quòd iniquè vim attulerit Christo: & fateor similē constructionem inueniri Ioh.16.a.9. Sed hæc expositio (vt nihil aliud dicam) sanè subtilis est potius quàm apposita. Alii Peccati nomine sentiunt victimam pro peccato, quam Hebræi simili ratione אשם vocant, id est Christum ipsum, significari, & hunc locum comparant cum 2.Cor.5.d.21. Verùm aut ego prorsus fallor, aut præpositio περὶ nulla ratione potest hanc interpretationem admittere. Deinde non facilè mihi persuaserim de peccatorum expiatione hic agi. Est enim pars illa iampridem ab Apostolo explicata, adeo vt à versu 12.cap.5, aliud argumentum sit exorsus: quamobrē etiam non dixit Apostolus περὶ ἁμαρτιῶν, pro peccatis, sed περὶ ἁμαρτίας, hoc nomine (vt mihi quidem videtur) natiuam illam labem significans quæ in carne nostra hærebat, priusquam Christus illam assumptam plenè sanctificaret. Itaque περὶ ἁμαρτίας prorsus existimo pertinere ad participiū πέμψας, additáque distinctione à cæteris separari oportere. Nam præterquam quòd (si hanc lectionem sequamur) neque confundetur partium iustificationis explicatio, neque vllius vocabuli significationem detorseris, nititur etiam hæc distinctio authoritate Græcorum scholiorum, à quibus disertè annotatur: & Epiphanii vetusti & orthodoxi scriptoris, qui sic distinguit κατὰ ἡμαρτηκώς, nisi corruptus est codex. Περὶ autem pro ὑπὲρ ponitur nō modò apud sacros scriptores frequentissimè, vt Matth.9.d.36, & 26.c.28, & 1.Pet.3.d.18, sed etiam apud alios disertiores, vt norunt omnes in Græca lingua vel mediocriter versati. Condemnauit, κατέκρινε. Id est, nullū in nos ius habere declarauit. Nam imputata nobis Christi sanctificatione, peccatum pro nihilo habetur, quanuis supersint eius reliquiæ in nobis. In carne, ἐν σαρκί. Eras. Per carnē, Origenē suum sequutus, qui de Christi persona hoc intelligit, quum indefinitè significet hominis naturā, in Christo capite in primis, deinde etiā in membris ipsius sanctificatam: non tamen quatenus sanctificatio est in nobis inchoata, (alia enim adferenda est quum de iudicio Dei agitur) sed quatenus in Christo perfecta, nobis, qui membra illius sumus, per fidē imputatur: sicut & peccatorum remissio & Legis impletio.

Ἵνα τὸ δικαίωμα τοῦ νόμου πληρωθῇ ἐν ἡμῖν τοῖς μὴ κατὰ σάρκα περιπατοῦσιν, ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα.	4 Vt illud ius Legis cōpleatur in nobis qui non secundū carnem incedimus, sed secundum Spiritum.	4 *Vt iustificatio Legis impleretur in nobis q non secundum carnē ambulamus, sed secundū Spiritū.*
Οἱ γὰρ κατὰ σάρκα ὄντες, τὰ	5 Nā qui secūdū carnē sūt, quæ	5 *Qui enim secūdū carnē*

4 Vt illud ius Legis, ἵνα τὸ δικαίωμα. Vulg. & Eras. Vt iustificatio Legis. Ego verò puto τὸ δικαίωμα declarare hoc etiam in loco, vt suprà, 1.d.23, ipsam Legis Dei substantiam, siue idipsum quod requirit Lex, vt possimus iusti & integri coram Deo inueniri. Nam quum ad peccatorum remissionem & impletionem iustitiæ accessit etiam hoc tertium, id est naturæ nostræ integritas, (quæ omnia gratis consequimur in Christo per fidē apprehenso) vt in omnes facies se conuertat Satan, iusti sumus corā Deo etiam ex illa absolutissima Legis formula. quamobrem etiam dixit Apostolus suprà, 3.d.31, se Legem non euertere, sed stabilire. In nobis, ἐν ἡμῖν. Non dicit Apostolus ὑφ' ἡμῶν, à nobis. Neque enim idcirco nulla in nobis est condemnatio quòd iustitia sit in nobis inchoata: sed quia in Christo sumus, in quo plenè sumus sanctificati. Nam quod de imputata Christi sanctificatione dicimus, ita accipiendum est vt sciamus non idcirco nos sanctos coram Deo haberi quòd Christi hominis integritas sarciat quod nostræ deest, sed quòd ille nos in solidū sāctificauit in sese in æternū. Quorsum igitur, dices, illa iustitia in nobis per eundem Christum inchoata? Nempe vt sit testis nos in Christo esse, in quo omnia sumus adepti. Ideo Apostolus admodum apposite subiicit quæ ad nostræ illius in Christo cœptæ iustificationis vsum pertinent, vt intelligamus quod verissimum est, frustra de fide ac Christo apprehēso gloriari qui reipsa non ostendant se Christi Spiritus esse participes.

5 Qui secundum carnem sunt, οἱ κατὰ σάρκα ὄντες. Erasmus, Qui carnales sunt: rectè quidem si sensum

ſpectes, quum hos eoſdem Apoſtolus nonnunquam σαρκικοὺς appellet, eos videlicet in quibus corrupta illa natura dominatur. Malui tamen ab Apoſtoli verbis non diſcedere, quorū hæc eſt emphaſis vt in eiuſmodi hominibus intelligatur nihil inueniri quod carnis præſcripto & exemplari ad amuſſim non reſpondeat. quibus opponuntur qui ſunt ſecundum Spiritum.

τῆς σαρκὸς φρονοῦσιν· οἱ δὲ κατὰ Πνεῦμα, τὰ τοῦ Πνεύματος.

carnis ſunt sapiunt: qui verò *ſunt* ſecundum ſpiritum, quæ Spiritus ſunt.

ſunt, quæ carnis ſunt ſapiunt: qui verò ſecundū ſpiritum ſunt, quæ ſunt ſpiritus ſentiunt.

6 Τὸ γὰρ φρόνημα τῆς σαρκὸς, θάνατος· τὸ δὲ φρόνημα τοῦ Πνεύματος, ζωὴ καὶ εἰρήνη·

6 Nam intelligentia carnis, mors eſt: intelligētia verò Spiritus, vita & pax:

6 *Nā prudentia carnis, mors eſt: prudentia autē Spiritus, vita & pax:*

7 Διότι τὸ φρόνημα τῆς σαρκὸς, ἔχθρα εἰς Θεόν· τῷ γὰρ νόμῳ τοῦ Θεοῦ οὐχ ὑποτάσσεται· οὐδὲ γὰρ δύναται.

7 Propterea quòd intelligentia carnis, inimicitia *eſt* aduerſus Deum. Legi enim Dei non ſubiicitur: nam ne poteſt quidem.

7 *Quoniā ſapientia carnis inimicitia eſt in Deū. Legi enim Dei non ſubiicitur: nec enim poteſt.*

8 Οἱ δὲ ἐν σαρκὶ ὄντες, Θεῷ ἀρέσαι οὐ δύνανται.

8 Ergo qui in carne ſunt, Deo placere non poſſunt.

8 *Qui autem in carne ſunt, Deo placere non poſſunt.*

9 Ὑμεῖς δὲ οὐκ ἐστὲ ἐν σαρκὶ, ἀλλ' ἐν Πνεύματι, εἴπερ Πνεῦμα Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν. εἰ δέ τις Πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, οὗτος οὐκ ἔστιν αὐτοῦ.

9 Vos autem non eſtis in carne, ſed in Spiritu: ſiquidem Spiritus Dei habitat in vobis. quòd ſiquis Spiritum Chriſti non habet, is non eſt eius.

9 *Vos autem in carne nō eſtis, ſed in Spiritu: ſi tamen Spiritus Dei habitat in vobis. ſiquis autem Spiritum Chriſti non habet, hic non eſt eius.*

10 Εἰ δὲ Χριστὸς ἐν ὑμῖν, τὸ μὲν σῶμα, νεκρὸν δι' ἁμαρτίαν· τὸ δὲ Πνεῦμα, ζωὴ διὰ δικαιοσύνην.

10 Porro ſi Chriſtus in vobis eſt, corpus quidem mortuum *eſt* propter peccatum: Spiritus autem vita *eſt* propter iuſtitiam.

10 *Si autem Chriſtus in vobis eſt, corpus quidem mortuum eſt propter peccatū: Spiritus verò vita propter iuſtitiam.*

Sapiunt, φρονοῦσιν. Eraſ. Curant. Alii cogitant. quas interpretationes non repudio. Transfertur enim hoc verbum ad omnes animi partes. Mihi tamen videtur Apoſtolus hoc verbum vſurpaſſe, quod de excellentiſſima illa animi parte propriè dicitur, vt quod ſit carnis ingeniū declararet, hoc nimirū, vt quo magis eſt illi deditus aliquis, eò magis inani faſtu turgēs, ſibi mirificè placeat. Deinde vberior etiam eſt iſta interpretatio. Nā ſi ſapientia carnis excluditur, quis tandem locus reliquis partibus inferioribus relinquetur? Itaque φρόνημα non aliter quàm σύνεσιν interpretor. Sed & Paulus meminit τοῦ νοὸς τῆς σαρκὸς, id eſt mentis carnis, Col.2.b.18.

7 Inimicitia *eſt*, ἔχθρα. Sic legitur in omnibus codicibus quos vidimus: eſtq; multo expreſſius hoc dictum quàm ſi dixiſſet, inimicam eſſe carnem Deo: quanuis nonnulli ita legant in Latinis exemplaribus, manifeſto errore, quum nuſquā legatur ἔχθρα, imò verò ne legi quidem poſſit. Dicendū enim fuiſſet ἐχθρὸν, vt rectè obſeruauit Eraſmus.

8 Ergo qui in carne ſunt, οἱ δὲ ἐν σαρκὶ ὄντες. Particulam δὲ haud ſcio an alibi pro οὖν poſitam inuenias: ſed omnino videtur poſcere ſententia vt ita explicetur. Deinde notandum eſt Paulinum dicendi genus, In carne eſſe, quod expoſuimus Act.8.d.23, vt planè ſit diabolica vox illa Siricii Papæ, qui de matrimonii coniun ctione hoc dictum interpretatur.

9 Siquidem, εἴπερ. Id eſt ἐπείπερ, quandoquidem, vt 2.Theſſ.1.a.6. Itaque non rectè videtur Vetus interpres conuertiſſe Si tamen, quanuis Veteres fere omnes pro conditionali particula accipiant. Spiritum Chriſti, Πνεῦμα Χριστοῦ. Nomine Spiritus Chriſti, vel Spiritus ſanctus intelligendus eſt, quem Spiritum Dei vocarat: vel Chriſti, nobiſcum per Spiritum ſanctum communicati, efficacia in nobis: de qua dictum eſt ſuprà, capite 6.

10 Corpus quidem, τὸ μὲν σῶμα. Quod carnem vocarat, nunc corpus dicit, vt ex eadem antitheſi apparet, & ex eo quod ſubiicit infrà, verſu 13, nempe nō hoc tantùm quod ex oſſibus & neruis cōpactum, corpus vocamus, ſed quicquid adhuc in peccati & mortis ſalebris hæret. Itaque ſimili etiam ratione vocabulum Spiritus corpori oppoſitum, explico, itémque mortis & vitæ ac viuificationis. de quibus omnibus dictum eſt ſuprà, capite ſexto. Propter peccatum, δι' ἁμαρτίαν. Quidam conuertit, Per peccatum, δι' ἁμαρτίας: & fateor quidem interdum hæc confundi, & peccatum omni modo dici poſſe mortis cauſam, ſed ratio collationis poſcit vt eandem præpoſitionem vtroque loco ſimiliter interpretemur. Non poteſt autem dici ſpiritus noſter viuere per inhærentem iuſtitiam, vt corpus ſuo peccato mori: quum ne Abraham quidem habeat de quo coram Deo glorietur. Spiritus verò pro ipſo Spiritu ſancto accipi vix ſatis commodè poteſt, propter oppoſitum corporis nomen: nec rurſus Iuſtitiæ vocabulum de imputata iuſtitia intelligi, quum de regenerationis gratia hîc agi conſtet ex argumenti ſerie. Itaque δι' ἁμαρτίαν conuerto, Propter peccatum, & διὰ δικαιοσύνην propter iuſtitiam. Sed diligenter conſiderandum puto qua de re diſſerat Paulus. Neque enim diſſerit de mortis & vitæ cauſis, quum hoc argumentum abſoluerit: ſed ex quibus teſtimoniis poſſimus intelligere ecquid in vita aut in morte ſimus. Vnde igitur, inquit, ſentiemus nos Chriſti eſſe? Si Spiritū eius habuerimus. At hūc Spiritum vnde rurſus percipiemus? Nempe ſi, quēadmodū vna noſtri pars adhuc mortua eſt, (quod intelligitur ex peccato, cuius reliquiæ in ea manēt) ſic altera pars viuat. Viuere autem illam, ex iuſtitia cognoſcemus, id eſt ex eo quòd iuſtitiæ viuit, quæ eſt Spiritus Chriſti virtus in nobis. Vita *eſt*, ζωή. Id eſt viuit. Sic autē maluit ſcribere Apoſtolus quàm ζῇ, vt Spiritus efficaciam oſtenderet in reliqua parte eripiēda ex morte, fermenti cuiuſdam inſtar, toti maſſæ vim ſuam inſinuantis.

Εἰ δὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ ἐγείραντος Ἰησοῦν 11
ἐκ νεκρῶν οἰκεῖ ἐν ὑμῖν, ὁ ἐγείρας τὸν
Χριστὸν ἐκ νεκρῶν, ζωοποιήσει καὶ τὰ θνη-
τὰ σώματα ὑμῶν, διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος
αὐτοῦ Πνεύματος ἐν ὑμῖν.
Ἄρα οὖν, ἀδελφοί, ὀφειλέται ἐσμὲν οὐ 12
τῇ σαρκί, τοῦ κατὰ σάρκα ζῆν.
Εἰ γὰρ κατὰ σάρκα ζῆτε, μέλλετε ἀπο- 13
θνήσκειν· εἰ δὲ Πνεύματι τὰς πράξεις τοῦ
σώματος θανατοῦτε, ζήσεσθε.
Ὅσοι γὰρ Πνεύματι Θεοῦ ἄγονται, οὗ- 14
τοί εἰσιν υἱοὶ Θεοῦ.
Οὐ γὰρ ἐλάβετε Πνεῦμα δουλείας πά- 15
λιν εἰς φόβον, ἀλλ' ἐλάβετε Πνεῦμα υἱο-
θεσίας, ἐν ᾧ κράζομεν, Ἀββᾶ ὁ πατήρ.
Αὐτὸ τὸ Πνεῦμα συμμαρτυρεῖ τῷ 16
πνεύματι ἡμῶν ὅτι ἐσμὲν τέκνα Θεοῦ.
Εἰ δὲ τέκνα, καὶ κληρονόμοι· κληρο- 17
νόμοι μὲν Θεοῦ, συγκληρονόμοι δὲ

11 Sed si Spiritus eius qui exci-
tauit Iesum à mortuis, habitat
in vobis: is qui excitauit Chri-
stũ ex mortuis, viuificabit etiã
mortalia corpora vestra, per
inhabitãtẽ ei⁹ Spiritũ in vobis.
12 Nempe igitur, fratres, debi-
tores sumus nõ carni, vt secun
dũ carnẽ viuamus, *sed Spiritui.*
13 Nam si secundum carnẽ vi-
xeritis, futurũ est vt moriami-
ni: sed si Spiritu actiones corpo
ris mortificetis, viuetis.
14 Quotquot enim Spiritu Dei
ducuntur, ii sunt filii Dei.
15 Nõ enim accepistis Spiritũ
seruitutis ad metũ, sed accepi-
stis Spiritũ adoptionis, per quẽ
clamamus Abba, *id est* Pater.
16 Qui ipse Spiritus testatur v-
nà cum spiritu nostro, nos es-
se filios Dei.
17 Quòd si filii, etiã hæredes: hæ
redes quidẽ Dei, cohæredes au-

11 Quòd si Spiritus eius qui
suscitauit Iesum à mor-
tuis, habitat in uobis: qui
suscitauit Iesum Christũ
à mortuis, uiuificabit &
mortalia corpora uestra,
propter inhabitantem Spi
ritum eius in uobis.
12 Ergo, fratres, debitores
sumus, nõ carni, ut secun
dum carnem uiuamus.
13 Si enim secundũ carnẽ
uixeritis, moriemini: si
autẽ Spiritu facta carnis
mortificaueritis, uiuetis.
14 Quicunque enim Spiri
tu Dei aguntur, ii sunt filij
Dei.
15 Nõ enim accepistis Spiri
tũ seruitutis iterũ in timo-
re, sed accepistis Spiritum
adoptionis filiorũ, in quo
clamamus, Abba, Pater.
16 Ipse Spiritus testimoniũ
reddit spiritui nostro
quòd sumus filij Dei.
17 Si autem filij, &
hæredes: hæredes qui-
dem Dei, cohæredes autẽ

11 Sed si, εἰ δέ. Vulgata & Erasmus, Quòd si. Ego verò expressius malui interpretari. nam quia dixerat, hominem in quo Spiritus Christi esset, altera adhuc sui parte hærere in morte, non videbatur nisi dimidiæ salutis spẽ nobis fecisse. Addendũ igitur hoc fuit, partim vt explicaret quod dixerat, nẽpe Spiritũ nostrũ non modò viuere, sed etiam vitam esse, partim vt plenã aliquando vitã nostrã fore ostẽderet. Per inhabitantem ipsius Spiritum in vobis, διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος αὐτοῦ Πνεύματος ἐν ὑμῖν. Sic lego ex Complutensi codice, & alio etiã ex nostris manuscripto, potius quàm quarto casu, διὰ τὸ ἐνοικοῦν, &c. Ita enim est vberior sententia, & grauissimum erit argumentum, à diuina videlicet virtute petitum, quæ sicut sese primùm in capite nostro Iesu Christo exeruit, ita etiam in nobis, qui membra ipsius sumus, quotidie exeritur: nec prius pugnare desinet quàm vetus homo prorsus sit confectus, quum integri coram Deo, absorpta nostra mortalitate, consistemus.

12 Non carni, οὐ τῇ σαρκί. Aut transponenda est negans particula, sicut Iohannis 6. d. 32 & 38, aut potius supplenda est altera pars opposita. quam eclipsin diximus Paulo esse familiarem suprà, cap. 5. b. 12. Expressimus igitur, perspicuitatis causa, alterum membrum quod deesse videbatur.

13 Mortificetis, θανατοῦτε. Vulgata, Mortificaueritis. Ego malui præsens tempus seruare, quo significatur pugna adhuc vigere.

15 Accepistis, ἐλάβετε. Transit Hebræorum more à tertia persona ad secundam. Spiritum seruitutis, πνεῦμα δουλείας. Spiritum vocat Spiritum sanctum: quem dicimur accipere quum in animis nostris est efficax. Is igitur quia prædicatione Legis salutem quidem proponit, sed addita durissima & planè ἀδυνάτῳ conditione, nihil nisi timorem potest in animis nostris ciere, vt quasi serua iram domini magna cum anxietate pauida conscientia expectet. Ideo dicitur ab hoc effectu, spiritus seruitutis ad metum, id est quasi in seruilem conditionem nos redigens. Contrà verò quia gratuita in Christo adoptione, salutem obsignat in animis credentium à Legis maledictione liberatis, Paulus illum eleganter vocat Spiritum adoptionis, qui nobis os aperiat non modò ad loquendum, sed etiam ad clamandum: & ita quidem vt quem veluti asperrimum dominum metuebamus, eum vt benignissimum patrem appellemus. Abba, *id est* Pater, Ἀββᾶ ὁ πατήρ. Duobus prǽterea locis inuenio Abba Syriacum vocabulum in nouo Testamento, nempe Marci 14. d. 36, & Gal. 4. a. 6, & vtrobique inuenio adiunctum ὁ πατήρ, Pater. quod cur factum sit, non immeritò quæritur ab interpretibus. Plerisque igitur placet hanc geminationem non carere sua emphasi: quod si verum est, supererit adhuc alia quæstio cur sacri Scriptores non potius eodem idiomate vsi sint, vt hæc duplicatio melius appareret. Ad hoc respondetur ex Augustini sentẽtia, sic declarari Christum non minus ad Græcos quàm ad Iudæos pertinere. Sed quid fiet Marco, apud quem Christo etiam tribuitur Ἀββᾶ ὁ πατήρ, qui tamẽ Græcè (vt opinor) nõ est loquutus? Mihi itaque visa est hæc ratio magis arguta quàm solida: ac potius in eam venio sententiam vt ὁ πατὴρ additum sit Syriaco vocabulo explicando. Nam alibi etiam annotauimus rectum pro vocandi casu vsurpari. Vide infrà. 9

16 Qui ipse Spiritus, αὐτὸ τὸ Πνεῦμα. Vulgata, Ipse Spiritus, neglecto articulo. Erasmus, Idem Spiritus, τὸ αὐτὸ Πνεῦμα. Nonnulli addunt particulam causalem, vt ista cum superioribus possint connecti. Testatur vnà cum spiritu nostro, συμμαρτυρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν. Hac ratione duo erunt testes, nempe Spiritus Dei & spiritus noster ab eo certior factus. Vulgata, Testimonium reddit spiritui nostro. Nam συμμαρτυρεῖν dicitur etiam de vnico teste, qui suo testimonio confirmat quod alius dicit. Chrysostomus verò præpositionem σὺν refert ad vocis testimonium, & clamorem illum cuius antè facta est mentio: vt commodè etiam interpretari possis, Simul testatur spiritui nostro.

17 Hæredes, κληρονόμοι. Id est bonorum Patris participes, idque gratis, quia filii adoptiui. Nam alioquin viuo patre filius hæres dici non potest: nunquam verò moritur Pater cuius dicimur cum Christo cohæredes: ex quo efficitur κληρονόμον ex Hebræorum idiotismo dici qui bonis sibi concessis fruitur, vt annotauimus suprà, 4. d. 13.

Χριστοῦ· εἴπερ συμπάσχομεν, ἵνα καὶ συνδοξασθῶμεν.

tem Christi: si modò simul *cum eo* patimur, vt simul *cum eo* glorificemur.

Christi: si tamen compatimur, ut & conglorificemur.

18 Λογίζομαι γὰρ ὅτι οὐκ ἄξια τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν ἀποκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς.

18 Nam statuo minimè *esse* paria quæ præsenti tempore perpetimur, futuræ gloriæ in nobis retegendæ.

18 *Existimo enim quòd nõ sunt condignæ passiones huius temporis ad futurã gloriã quæ reuelabitur in nobis.*

19 Ἡ γὰρ ἀποκαραδοκία τῆς κτίσεως τὴν ἀποκάλυψιν τῶν υἱῶν τοῦ Θεοῦ ἀπεκδέχεται.

19 Etenim res creatæ *quasi* exerto capite obseruantes, expectãt reuelationem filiorum Dei.

19 *Nam expectatio creaturæ, reuelationem filiorũ Dei expectat.*

20 Τῇ γὰρ ματαιότητι ἡ κτίσις ὑπετάγη, οὐχ ἑκοῦσα, ἀλλὰ διὰ τὸν ὑποτάξαντα·

20 Nam vanitati res creatæ subiectæ sunt, non sua sponte, sed propter eum qui subiecit *eas isti uanitati:*

20 *Vanitati enim creatura subiecta est, non uolens, sed propter eum qui subiecit eam*

21 Ἐπ' ἐλπίδι ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ.

21 Sub spe quòd & ipsæ vindicabuntur ex seruitute interitus in libertatem gloriæ filiorum Dei.

21 *In spe: quia & ipsa creatura liberabitur à seruitute corruptionis in libertatẽ gloriæ filiorum Dei.*

22 Οἴδαμεν γὰρ ὅτι πᾶσα ἡ κτίσις συστενάζει καὶ συνωδίνει ἄχρι τοῦ νῦν.

22 Scimus enim omnes res creatas vnà suspirare & vnà parturire ad hoc vsque *tempus.*

22 *Scimus enim quòd omnis creatura ingemiscit, & parturit usq; adhuc.*

Si modò, εἴπερ. Vulgata, Si tamen, eodem sensu. Eras. Si quidem: quasi hoc etiam loco, vt paulo antè, causam potius quàm conditionẽ declaret. Ego verò Ambrosio malui assẽtiri qui conditionẽ crucis putat requiri.

18 Nam statuo, λογίζομαι γάρ. Vulg. Existimo, quod verbum vt nimis dilutũ rectè reprehendit Erasmus, ideóque reputandi verbo vti maluit, pro secum perpendere. quod & ipsum non satis videtur expressum. Significat autem in genere τὸ λογίζεσθαι hoc loco (vt idem rectè obseruauit) collatis vtrinque rationibus, & subducto velut calculo, aliquid certi statuere, sicut suprà, 3.d.28, & 6.b.11, accipitur idem verbum pro συλλογίζεσθαι, id est ex præmissis (vt aiunt) colligere aliquid & statuere, significatione tamen nonnihil diuersa. Vtitur autem Paulus particula causali, quia non tantùm dixerat fore vt nostras calamitates gloria exciperet, sed disertè meminerat eius gloriæ quæ cum Christo nobis esset communis, id est cælestis & infinitæ. Minimè *esse* paria, ὅτι οὐκ ἄξια. Vulg. Quòd non sunt condignæ. Vnde factum vt sophistæ multa de merito congrui & condigni nugarentur: quorum tamen doctrina vel ex hoc loco optimè refellitur. Sed ostendit argumenti series Paulum hoc loco non disserere de pretio afflictionum quas pro Christo perferimus, imò potius ex earum qualitatis ac quantitatis (vt ita dicã) collatione cum vita æterna, colligere nos infinitis partibus cũ Christo feliciores fore quàm nunc miseri simus. Itaque ἄξια rectè & propriè vsurpauit. quod nomẽ testantur grammatici de iis dici quæ appensa, eiusdem ponderis inueniantur. Est autem in οὐκ ἄξια figura quàm μείωσιν vocant, quum minus dicitur quàm intelligatur. Ideo malui conuertere Minimè paria quàm Non paria.

19 Etenim res creatæ *quasi* exerto capite obseruantes, ἡ γὰρ ἀποκαραδοκία τῆς κτίσεως. Vulg. Nam expectatio creaturæ, barbarè, nec satis expressé. Eras. Etenim solicita creaturæ expectatio. Ego verò studui Græcum vocabulum exprimere, quo significatur gestus illius qui cupidissimè aliquid expectet, nimirum qui exerat caput & oculos intendat, quasi eminus venturum prospiciens. quod significauit Propheta Psalmo 119. ver. 81. Deinde Hebraismum volui emollire, de quo diximus suprà, ver. 3, quum explicaremus quid esse τὸ ἀδύνατον τοῦ νόμου. Nomine verò rerum creatarum intelligo Mundum, id est istam rerum vniuersitatem, quæ initio quidem fuit condita in pulcherrimo statu, idque vt hominis ad Dei gloriam creati, præclaris & sanctis vsibus inseruiret: nunc autem eo redacta est propter hominis peccatum, vt si inferiorem (idest elemẽtarem) regionem spectes, omnia sint infinitis & fœdissimis mutationibus ac tandem etiam interitui obnoxia. Sin verò cælestia corpora consideres, quanuis adhuc sit incredibilis eorum ornatus, tamen & ipsa non possint expertia dici istius vanitatis, quum impiis etiam & Dei hostibus inseruiant, & tandem quoque sint vltimo illo die dissoluenda: sicut Dauid & Petrus disertis verbis declarant. Ista igitur nihil ad beatos illos Angelos spectant, quorum sedes extra mundum collocantur, quanuis & ipsi in suo ministerio quodammodo laborent in tanta hominum prauitate cuius sunt spectatores. Reuelationem filiorum Dei, τὴν ἀποκάλυψιν τῶν υἱῶν τοῦ Θεοῦ. Id est, dum gloria illa filiis Dei præparata, reipsa patefiat. Eras. Vt palam fiant filii Dei: non satis rectè.

20 Vanitati, ματαιότητι, id est fluxæ & euanidæ conditioni, cui opponitur constans & integra natura & recto tramite ad suũ finẽ pertingens. Itaque quod Erasmus putat hoc vocabulo significari frustrationẽ, quoniã rerũ natura aliud ex alio indiuiduum propagans, meditetur immortalitatem quandã, sed frustra, id inquam magis est subtiliter quàm appositè dictum. Non sua sponte, οὐχ ἑκοῦσα. Totus hic sermo per prosopopœiam accipiendus est. Itaque sua sponte illa facere vel subire dicuntur res inanimatæ, ad quæ naturali propensione feruntur. Scimus autem omnia naturali inclinatione pendere ad sui conseruationem. Propter eum qui subiecit *eas isti uanitati*, διὰ τὸν ὑποτάξαντα. Id est, vt conditoris imperio obsequantur cui visum est ipsarum vanitate testari quãtopere sit homini infensus, cuius etiã causa illas longè præstantiore cõditione cõdiderat.

21 Sub spe, ἐπ' ἐλπίδι. Noluit, inquit, Deus perpetua maledictione mundum inuoluere propter hominis peccatum, sed spem illi fecit instaurationis quam expectat: quod etiam debet magnopere confirmare filios Dei, vt illum diem constanter expectent. Fit autem huius instaurationis gloriosissimæ mentio Act. 3. d. 21, & 2. Petri 3. c. 20, & alibi passim. Sed hîc quoque nobis nonnisi ex Dei verbo philosophandũ est. Quòd & ipsæ vindicabũtur ex seruitute interitus, ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ κτίσις, &c. Vulg. Quia & ipsa creatura. Eras. Quoniam & ipsa creatura. Ego verò existimo ὅτι accipiendum esse εἰδικῶς, vt quænam sit spes illa declaret. Repetitur autem Hebræorum more antecedens relatiui loco. Itaque hæc cõiunxi cum ἐπ' ἐλπίδι, & post participium ὑποτάξαντα suppleui quod explendæ constructioni deerat. Ex seruitute interitus, ἀπὸ δουλείας τῆς φθορᾶς. Id est, A corruptione cui nunc mancipati sunt, asserentur in felicẽ illũ statũ incorruptionis, qui patefiet quũ filii Dei in gloriã euehẽtur.

22 Vnà suspirare, συστενάζει. Vulgata, Ingemiscit. Eras. Congemiscit, referens videlicet ad nos, quasi illæ

vicem nostram doleant. Nam paulo pòst συνωδίνει vertit Nobiscum parturit. quæ interpretatio si recipiatur, redundabit οὐ μόνον δὲ, quod subiicitur in proximo versiculo. Neque tamen cum Vetere interprete puto præpositionem σὺν redundare, sed ad ipsas res conditas refero, quarum in eo summus est consensus, quòd omnes vnà veluti maximo cum dolore finem istorum malorum expectant. Loquitur enim de illis per prosopopœiam. Sed & illud videndum ne πᾶσα potius accipiatur pro quæuis quàm pro Omnis: quum in hoc numero neque Angeli comprehendantur, vt qui non sint isti vanitati obnoxii: neque diaboli, vt qui redemptionem filiorum Dei horreant potius quàm expectent, neque ipsi adeo homines. Nam qui inter illos sunt reprobi, pari gradu collocandi sunt cum diabolis: filii autem Dei seorsim considerantur in proximo versiculo. Sed vtcunque sit, sciat lector, sobriè hìc quoque esse philosophandum, id est nonnisi ex Dei verbo. Vnà parturire, συνωδίνει. Ita significatur non tantùm summus dolor, sed etiam fructus qui eum consequetur.

Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ τὴν ἀπαρχὴν τοῦ Πνεύματος ἔχοντες, καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς στενάζομεν, υἱοθεσίαν ἀπεκδεχόμενοι, τὴν ἀπολύτρωσιν τοῦ σώματος ἡμῶν.

Τῇ γὰρ ἐλπίδι ἐσώθημεν. ἐλπὶς δὲ βλεπομένη, οὐκ ἔστιν ἐλπίς. ὃ γὰρ βλέπει τις, τί καὶ ἐλπίζει;

Εἰ δὲ ὃ οὐ βλέπομεν ἐλπίζομεν, δι' ὑπομονῆς ἀπεκδεχόμεθα.

Ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα συναντιλαμβάνεται ταῖς ἀσθενείαις ἡμῶν. τὸ γὰρ τί προσευξώμεθα καθὸ δεῖ, οὐκ οἴδαμεν, ἀλλ' αὐτὸ τὸ Πνεῦμα ὑπερεντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν στεναγμοῖς ἀλαλήτοις.

Ὁ δὲ ἐρευνῶν τὰς καρδίας, οἶδε τί τὸ φρόνημα τοῦ Πνεύματος, ὅτι κατὰ Θεὸν ἐντυγχάνει ὑπὲρ ἁγίων.

23 Neque verò *illæ* solùm, sed & ipsi qui primitias Spiritus habemus, nosipsi, inquam, apud nosipsos suspiramus, adoptionẽ expectantes, *id est* redemptionem corporis nostri.

24 Nam spe seruati sumus. Spes autem si cernatur, nõ est spes. quod enim quis cernit, cur speret?

25 Si verò quod non videmus speramus, *nempe* per patiẽtiam expectamus.

26 Itidem autem & Spiritus vnà subleuat infirmitates nostras. quid enim precemur vt oportet, non nouimus: sed ipse Spiritus interpellat pro nobis suspiriis inenarrabilibus.

27 Qui verò scrutatur corda, nouit quis sit sensus Spiritus: quia secundum Deum interpellat pro sanctis.

23 Non solùm autem illa, sed & nos ipsi primitias Spiritus habẽtes, & ipsi intra nos gemimus, adoptionẽ filiorũ expectãtes, redẽptionẽ corporis nostri. Luc.21.f.28

24 Spe enim salui facti sumus. Spes autẽ quæ uidetur, non est spes. nam quod uidet qs, qd sperat?

25 Si autem quod non uidemus speramus, per patientiam expectamus.

26 Similiter autem & Spiritus adiuuat infirmitatẽ nostrã. nam quid oremus sicut oportet nescimus: sed ipse Spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus.

27 Qui autem scrutatur corda, scit quid desideret Spiritus: quia secundum Deũ postulat pro sanctis.

23 Neque verò illæ solùm, οὐ μόνον δέ. Vide suprà, cap.5.a.3. Apud nos ipsos, ἐν ἑαυτοῖς: id est ex imo corde. Neque enim tacita hæc esse suspiria sic declarat Apostolus, sed potius ex intimis penetralibus animi proficisci. Nisi malimus conuertere, Inter nosipsos, vt hos gemitus significet Ecclesiæ esse communes. Nam per eos qui primitias spiritus habent, omnes credentes arrabone Spiritus sancti obsignatos intelligit. Id est redemptionem corporis nostri, ἀπολύτρωσιν τοῦ σώματος ἡμῶν. Similis appositionis exemplum est Matth. 15.b.9. Redemptionem autem corporis vocat (vt opinor) non liberationem à corpore (i. dissolutionem) vt existimat Erasmus; sed extremam illam instaurationem quæ futura est nostræ adoptionis consummatio. Adoptionem autem interpretor υἱοθεσίαν simpliciter, pro quo Vetus interpres adoptionem filiorum conuertit, quoniam additum nomen FILIORVM non tantùm videtur superuacaneum, sed etiam ambiguam reddit orationem.

24 Spes si cernatur, ἐλπὶς βλεπομένη. Metonymicè spem vocat idipsum quod speratur, in hoc membro. Cur speret? τί καὶ ἐλπίζει; Abundat particula καὶ, de quo pleonasmo diximus Iohan.8 c.25.

26 Vnà subleuat, συναντιλαμβάνεται. Particula σὺν ad nos laborantes refertur, quorũ tamen vis omnis ab eo Spiritu proficiscitur qui sicut nos penitus collapsos erexit, ita etiã erectos regit, ideóque dicitur συναντιλαμβάνεσθαι, i. ipse vicissim onus attollere ex altera parte, ne sub eo fatiscamus. Vulg. Adiuuat. Erasmus, Auxiliatur. Infirmitates, ταῖς ἀσθενείαις. Vulgata singulari numero τῇ ἀσθενείᾳ, Infirmitatẽ. Ambrosius autem legit & interpretatur, Infirmitatẽ nostrarũ precũ. Quid enim precemur, τὸ γὰρ τί προσευξώμεθα. Sic interdũ addi solet articulus particulæ τί interroganti, etiam quũ nullũ est αἰτιολόγημα, vt prolatis exemplis docet Budæus aduersus Gazam. Erasmus, Siquidem hoc ipsum, quid oraturi simus. Putauit enim particulã τὸ non referri ad τί, sed ad totũ orationis complexum: quæ expositio est prorsus violenta. Vt oportet, καθὸ δεῖ. Hoc coniungunt quædam exemplaria cum προσευξώμεθα, quæ sum sequutus: quædam cum οἴδαμεν. Interpellat, ὑπερεντυγχάνει. i. πρεσβεύει, inquit Nazianz. cõcione de Filio secunda: vbi etiam indicat de eo dici solere qui alium accusset: vt omnino id sit quod Latini postulare dicunt. Nam (vt inquit Vlpian. l. i. Tit. De postulando) Postulare est desideriũ suum vel amici sui in iure apud eum qui iurisdictioni præest, exponere: vel alicuius desiderio contradicere. Erasmus, Intercedit. quod vix inuenias in ea significatione apud idoneos authores. Quod autem attinet ad præpositionem ὑπὲρ, existimat Erasmus per eam significari Spiritum sanctum veluti præfectum esse sanctorum votis, vt ea videlicet moderetur: in qua opinione etiam est Ambrosius. quæ tamen obseruatio mihi non placuerit, nisi quopiam exemplo confirmetur. Putarim autem ego potius idem declarare atque ἕνεκα, sicut in ὑπερμαχεῖν, ὑπεραπολογεῖσθαι, & similibus: ita tamen vt prætermitti potuerit, quia sequitur ὑπὲρ ἡμῶν. Dicitur autem Spiritus sanctus pro nobis interpellare, non quòd apud Patrem vel Filium (vt peruersè dicebant Arriani) ipse sit mediator: sed quia nos ad preces instigat, atque adeo veluti verba & suspiria nobis intus dictat. Sic dicitur clamare, Gal.4.a.6, quoniam facit vt clamemus: vt suprà, ver.15 ipsemet Apostolus exposuit.

27 Quis sit sensus Spiritus, τί τὸ φρόνημα τοῦ Πνεύματος. Id est, quæ preces quæve suspiria à Spiritus sui afflatu proficiscantur. Hoc enim est quod Paulus vocat sensum Spiritus. i. quem Spiritus creat: vt non ineptè possis sensum spiritualem interpretari. Vulg. Scit quid desideret Spiritus: sensu (vt arbitror) non bene expresso. Quia secundum Deum, &c. ὅτι κατὰ Θεὸν, &c. Id est, quia sanctos docet precari ex ipsius Dei voluntate, vt

κατὰ Θεὸν (id est secũdum Deum, siue ita vt Deo placet) explicet quod antè dixerat καθὸ δεῖ, sicut oportet: sitque hæc nota ex qua Deus suspiria à Spiritu manantia discernat à profanorum precibus. Nam (vt modò dixi) Spiritum postulare pro sanctis, nihil aliud declarat quàm sanctorum animos ad precandum incitari, qui nisi nobis instilletur, neque quis rogandus, neque quomodo rogandus, neque quid aut quomodo precandum sit, possit cuiquam in mẽtem venire. Alii κατὰ Θεὸν interpretãtur, diuino motu, & instinctu, siue diuinitus: quòd ita soleat hæc particula ab idoneis scriptoribus vsurpari. Alii denique κατὰ Θεὸν interpretãtur Apud Deũ. Sed & non ineptè legere possis ὅ, τι, vt ita conuertas, Qui scrutatur corda, nouit quis sit sensus eius Spiritus (i. quæ suspiria emanent ab eo Spiritu) qui secundũ Deũ (vel apud Deũ, vel diuino impulsu) postulat pro sanctis. i. sanctos docet pro seipsis postulare. Ex his autẽ interpretationibus eã sum amplexus quæ mihi visa est omniũ simplicissima.

Οἴδαμεν δὲ ὅτι τοῖς ἀγαπῶσι τὸν Θεὸν, πάντα συνεργεῖ εἰς ἀγαθὸν, τοῖς κατὰ πρόθεσιν κλητοῖς οὖσιν.

28 Nouimus autẽ, iis qui diligunt Deũ, omnia simul cõferre ad bonum: iis *uidelicet* qui ex proposito *ipsius* vocati sunt.

28 *Scimus autem quoniam diligentibus Deũ omnia cooperãtur in bonũ, ys qui secundum propositum uocati sunt sancti.*

Ὅτι οὓς προέγνω, καὶ προώρισε συμμόρφους τῆς εἰκόνος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρωτότοκον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς.

29 Nam quos præsciuit, *eosdẽ* & prædestinauit *ut* cõformes *fiant* imagini Filii sui: vt is sit primogenitus inter multos fratres.

29 *Nã quos præsciuit, & prædestinauit conformes fieri imaginis Filij sui: ut sit ipse primogenitus in multis fratribus.*

Οὓς δὲ προώρισε, τούτους καὶ ἐκάλεσε· καὶ οὓς ἐκάλεσε, τούτους καὶ ἐδικαίωσεν· οὓς δὲ ἐδικαίωσε, τούτους καὶ ἐδόξασε.

30 Quos verò prædestinauit, eos etiam vocauit: & quos vocauit, eos etiã iustificauit: quos autem iustificauit, eos etiam glorificauit.

30 *Quos autem prædestinauit, hos & uocauit: & quos uocauit hos et iustificauit, quos autẽ iustificauit, illos & glorificauit.*

Τί οὖν ἐροῦμεν πρὸς ταῦτα; εἰ ὁ Θεὸς ὑπὲρ ἡμῶν, τίς καθ' ἡμῶν;

31 Quid igitur dicemus ad hæc? si Deus pro nobis, quis contra nos?

31 *Quid ergo dicemus ad hæc? si Deus pro nobis, quis contra nos?*

Ὅς γε τοῦ ἰδίου υἱοῦ οὐκ ἐφείσατο, ἀλλ' ὑπὲρ ἡμῶν πάντων παρέδωκεν αὐτὸν, πῶς οὐχὶ καὶ σὺν αὐτῷ τὰ πάντα ἡμῖν χαρίσεται;

32 Is quidem qui proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit eum, quî non etiam cum eo omnia nobis gratificabitur?

32 *Qui etiã proprio Filio nõ pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum: quomodo non etiã cũ illo omnia nobis donauit?*

28 Omnia simul conferre, πάντα συνεργεῖ. Verbum Cooperãdi, vt obscurius, nec satis Latinum, reieci. Cæterùm præpositionem συν eo refero quòd quum de rebus aduersis hîc agat Apostolus, eæ certè non solæ sunt nobis commodæ & vtiles, sed aliæ etiam multæ, quibus & istæ non immeritò accedunt. Durum autem est ac planè violentum quòd existimat Erasmus verbum συνεργεῖν posse referri ad Spiritum: nisi subaudias κατὰ, vt κατὰ πάντα idẽ declaret atque ἐπὶ πᾶσι. Nam τὸ συνεργεῖν semper est ἀμετάβατον. Ex proposito *ipsius*, κατὰ πρόθεσιν. Propositum vocare solet Paulus quod Deus ab æterno apud se pro bona sua voluntate constituit: vt id planè sit quod dicitur ὡρισμένη βουλή, Act. 2. d. 23, definitum consilium: & εὐδοκία τοῦ Θεοῦ ἣν προέθετο ἐν αὐτῷ, Beneplacitum Dei quod proposuit in seipso, & βουλὴ τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ, consilium voluntatis Dei, Eph. 1. b. 9 & 11. Itaque turpissimè hallucinantur, & Apostoli sententiæ repugnant ex diametro qui bonum hominis propositũ præuisum intelligunt: quasi quicquam boni in nobis sit quod præuidere possit Deus, nisi prius proposuerit illud nobis inserere: quasi denique Paulus vbique Dei propositum non opponat hominum operibus, vt 2. Tim. 1. c. 9. Et tamen ita ludunt Græci theologi, quorum dux & princeps est Origenes, in hoc loco & aliis similibus peruertendis. Itaque addidi pronomen *ipsius*, vt iam nemo posset de vera Pauli sententia dubitare. Vocati sunt, κλητοῖς οὖσιν. Vulg. Vocati sunt sancti, contra fidem Græcorum exemplarium. quanquam sententia ipsa vera est & pia.

29 Præsciuit, προέγνω. Quod πρόθεσιν dixerat, hoc ipsum nunc vocat πρόγνωσιν, vt mihi quidem videtur. Nam τὸ γινώσκειν non tantùm noscere declarat, sed etiam decernere, & quidem decreto approbare, quum electis peculiariter applicatur, vt hoc in loco & infrà, cap. 11. a. 2, & 2. Tim. 2. c. 19, & Gal. 4. b. 9, & 1. Pet. 1. a. 2. vt satis cõstare possit non rectè facere qui præscitos opponunt prædestinatis, quasi præscitio ad solos reprobos, prædestinatio ad solos electos pertineat: quum hîc videamus prædestinationẽ præscientiæ subordinari, & alibi quoq; vbi agitur de reproborum sceleribus, tum præscientiæ tum prædestinationis fiat mentio, Act. 2. d. 23, & 4. f. 28. Siquis tamen subtilius malit distinguere, propositum dixerim quasi vniuersalem esse deliberationem, & eam quidem non incertam & quasi adhuc fluctuãtem, (vt existimauit Erasmus post Theophylactum) sed ita firmã ac certam vt omnium rerum firmitas hoc solidissimo fundamento nitatur: præscientiam autem illi subtexi, qua videlicet Dominus iam incipiat quod in genere decreuerat distribuere. Verbi gratia, Proposuit Dominus gloriam suam illustrare: hoc sit propositum propriè vocatum. Deinde constituit quorum hominum salute glorificetur, ita vt illos habeat in conspectu quos peculiari fauore dignetur suis momentis: hæc sit præscientia vel prænotio. Postremò huic præscientiæ attexitur προορισμὸς, prædestinatio, qua certis gradibus suos illos destinat ad se vocare: vt quemadmodum proposuit, eorum salute glorificetur: cuius prædestinationis fons & caput est Christus. Qui verò præscientiæ nomen referunt ad qualitates in hominibus præuisas, quibus Dominus ad eligendum vel reprobandum ducatur, puta, fidem vel incredulitatem, perseuerantiam aut defectionem, bona vel mala opera, illi norint se ita esse ineptos & imperitos vt ne refutatione quidem indigeant.

30 Glorificauit, ἐδόξασε. Vtitur præteritis Paulus pro præsentibus, non tantùm ex Hebræorum idiotismo, sed etiam vt continuum actum declaret. quasi dicatur Dominus, iam tum quum suos sub crucis ferula erudit, eos ad se vocare, iustificare, & quodammodo glorificare: quòd in cruce quoque Filio Dei conformentur: vnde factum vt in ipsa etiam cruce fideles habeant de quo glorientur, quibus datum est pro Christo pati.

32 Gratificabitur? χαρίσεται; Id est, gratis donabit? ex quo efficitur gratuitum esse, non debitum, quod iustificatorum operibus tribuitur. In nonnullis Latinis codicibus legitur Donauit, ἐχαρίσατο, eadem manente sententia, sicut superiore annotatione diximus.

33 Τίς ἐγκαλέσει κατὰ ἐκλεκτῶν Θεοῦ; Θεὸς ὁ δικαιῶν.

34 Τίς ὁ κατακρίνων; Χριστὸς ὁ ἀποθανὼν, μᾶλλον δὲ καὶ ἐγερθεὶς, ὃς καὶ ἔστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ, ὃς καὶ ἐντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν.

35 Τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; θλῖψις, ἢ στενοχωρία, ἢ διωγμὸς, ἢ λιμὸς, ἢ γυμνότης, ἢ κίνδυνος, ἢ μάχαιρα;

36 (Καθὼς γέγραπται, Ὅτι ἕνεκά σου θανατούμεθα ὅλην τὴν ἡμέραν· ἐλογίσθημεν ὡς πρόβατα σφαγῆς)

37 Ἀλλ᾽ ἐν τούτοις πᾶσιν ὑπερνικῶμεν διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς.

38 Πέπεισμαι γὰρ ὅτι οὔτε θάνατος, οὔτε ζωὴ, οὔτε ἄγγελοι, οὔτε ἀρχαὶ, οὔτε δυνάμεις, οὔτε ἐνεστῶτα, οὔτε μέλλοντα,

39 Οὔτε ὕψωμα, οὔτε βάθος, οὔτε τις κτίσις ἑτέρα δυνήσεται ἡμᾶς χωρίσαι

33 Quis intentabit crimina aduersus electos Dei? Deus *is est* qui iustificat.

34 Quis est qui condẽnet? Christus *is est* qui mortuus est, imò verò qui etiam excitatus est: qui etiam est ad dexteram Dei: qui etiam postulat pro nobis.

35 Quis nos separabit à charitate Christi? *num* oppressio, nũ angustia, num persequutio, nũ fames, num nuditas, num periculum, num gladius?

36 (‖Sicut scriptũ est, Causa tua occidimur totum diem: habiti sumus velut oues destinatæ mactationi.)

37 Imò in his omnibus plus quàm victores sumus per eum qui dilexit nos.

38 Nam mihi persuasum est neque mortẽ, neque vitam, neque Angelos, neque principatus, neque potestates, neque instantia, neque futura,

39 Neque sublimitatẽ, neque profũditatem, neque vllã rem aliam creatã posse nos separare

33 Quis accusabit aduersus electos Dei? Deus qui iustificat.

34 Quis est qui condẽnet? Christus Iesus qui mortuus est, imò qui & resurrexit, qui & est ad dexteram Dei, qui etiã interpellat pro nobis.

35 Quis nos separabit à charitate Christi? tribulatio, an angustia, an fames, an nuditas, an periculũ, an persequutio, an gladius?

36 (Sicut scriptũ est, Quia propter te mortificamur tota die: æstimati sumus sicut oues occisionis) Psal.43.d.24

37 Sed in his omnibus superamus propter eum qui dilexit nos.

38 Certus sum enim quia neq; mors, neq; vita, neq; Angeli, neq; principatus, neque virtutes, neque instantia, neque futura,

39 Neque fortitudo, neque altitudo, neque profundum, neque creatura alia poterit nos separare

33 Deus *is est* qui iustificat, Θεὸς ὁ δικαιῶν. Id est, qui non modò insontes, sed etiam prorsus iustos in Filio pronuntiat. Subauditur autem verbum ἐστὶν, quod quum non expressisset Vetus interpres, occasionem præbuit Augustino vt omnia hæc per interrogationem legeret. Iam verò quòd quidam, vt sibi constet antithesis, hoc membrum connectunt cum sequente, in hunc modum, Deus est qui iustificat, quis est qui condemnet? id verò mihi non probatur, quanuis sic videantur Græca scholia distinguere. Nam si ita legas, prior ista interrogatio τίς ἐγκαλέσει, nullam habebit subiectam respõsionem, & Χριστὸς ὁ ἀποθανὼν quasi ex abundanti adiicietur. Deinde mihi quidem videtur Paulus non sine magna emphasi permutasse antitheseως membra, vt annotauit doctissimus interpres. Nam alioquin Christi patrocinium opponendum fuerat accusationi, & condemnationi absolutio: quum verò contrà opponit accusationi absolutionem, significat ne locum quidem patere iis accusandis quos Deus habet pro iustis, nedum vt rei peragantur. Item quum cõdemnationi opponit Christi patrocinium, ostendit Christi expiationem præuertisse iudicium, vt ne in disquisitionẽ quidem veniant nostra peccata. Hoc verò non animaduerterũt qui aliter distinxerunt hunc locum, cõtra omnium nostrorum exemplarium fidem.

35 A charitate Christi, ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; Id est qua nos Christus dilexit, siue Deus in Christo, vt mox explicatur ver.39. Itaque perperam nonnulli actiuè interpretantur de amore quo Christum rẽdamamus. Fefellit autem eos quòd de nostra non Christi constantia dilerat Apostolus. Sed notare debuerant, huic nostræ constantiæ basin substerni eum amorẽ quo nos Deus in Christo prosequitur: à quo dicimur separari quũ grauitas afflictionum facit vt eum nobis hostem ac inimicum esse putemus. Atqui, inquit Apostolus, nititur hic amor, Dei proposito quod est inuariabile: & beneuolentiæ Dei pignus est Christus. Quæ igitur tanta erit calamitas vt nobis persuadeat Deum esse à nobis abalienatum?

36 Occidimur totum diem, θανατούμεθα ὅλην τὴν ἡμέραν. Vulg. Mortificamur, quod verbum huic loco nõ conuenit. Eras. Morti tradimur. Est autem hoc dicendi genus petitum è medio, quum nemo nisi semel possit occidi. Vel igitur quia tota Ecclesia illic inducitur loquens, significat aduersarios totum diem modò in his, modò in illis occidendis consumere: vel declarat miserabilem Ecclesiæ conditionem, quæ veluti singulis momentis moriatur propter perpetuos terrores.

37 Imò, ἀλλά. Vulg. Sed. Erasmus, Verùm: quasi videlicet ad præcedentem versiculum pertineat. Ego verò malo ad totam illam percontationem referre: quasi nos diceret non modò tot malis non frangi, sed etiam amplius quàm victores esse omnium illorum. Neque enim simpliciter dixit νικῶμεν, sed ὑπερνικῶμεν, quoniam in cruce etiam gloriamur, nedum vt animum despondeamus. Per eum qui dilexit. διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος. Vulgata, Propter eum qui dilexit: sensu etiam deprauato. quanuis ita legerit Ambrosius: sed repugnantibus omnibus codicibus, & Græcis ac Latinis interpretibus.

38 Nã mihi persuasũ est, πέπεισμαι γάρ. &c. Indicat tacitè Paulus hoc verbo vnde manet ista fiducia: nẽpe ex Verbi prædicatione efficaci, vt declarat 1.Cor.2.c.12. Itaque nõ satis expressè cõuertit Vetus interpres, Certus sum. Neque principatus, neque potestates, οὔτε ἀρχαὶ, οὔτε δυνάμεις. His vocabulis vti solet Paulus & aliis etiam nõnullis ad spirituũ excellentẽ naturã declarandã, cũ bonorũ, vt Eph.1.d.21. & Col.1.b.19: tum etiã malorũ, quatenus illorũ οὐσία, nõ autẽ corruptio cõsideratur, vt Eph 6.b.12, & Col.2.c.16. Nota autẽ est omnibus, opinor, enallage illa Hebræis familiaris, appellatiui pro adiectiuo, vt principatus pro principibus, potestates pro iis qui potestate funguntur. Sic etiam sublimitas pro rebus sublimibus, & profunditas pro rebus profundis.

39 Neque sublimitatem, οὔτε ὕψωμα. Vulg. & Eras. maluerunt altitudinem interpretari. Sed præterea Vetus interpres habet ante ista, Neque fortitudo, μήτε ἰσχύς. quod in nullis Græcis codicibus inueni.

ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, τῆς ἐν Χρι-
στῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.

Κεφάλαιον θ΄.

1 Ἀλήθειαν λέγω ἐν Χριστῷ, οὐ ψεύ-
δομαι, συμμαρτυρούσης μοι τῆς
συνειδήσεώς μου ἐν Πνεύματι ἁγίῳ,
2 Ὅτι λύπη μοί ἐστι μεγάλη, καὶ ἀδιά-
λειπτος ὀδύνη τῇ καρδίᾳ μου.
3 Ηὐχόμην γὰρ αὐτὸς ἐγὼ ἀνάθεμα
εἶναι ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν
μου τῶν συγγενῶν μου κατὰ σάρκα·
4 Οἵτινές εἰσιν Ἰσραηλῖται, ὧν ἡ υἱοθεσία
καὶ ἡ δόξα καὶ αἱ διαθῆκαι καὶ ἡ νομοθε-
σία καὶ ἡ λατρεία καὶ αἱ ἐπαγγελίαι.
5 Ὧν οἱ πατέρες, καὶ ἐξ ὧν ὁ Χριστὸς

Suprà, 2.c.17
Eph.2.c.12

à charitate Dei, quæ est in Chri
sto Iesu Domino nostro.

CAP. IX.

1 VEritatem dico "per Christũ, non mẽtior, attestante mi-
hi simul conscientia mea per
Spiritum sanctum,
2 Magnam mihi tristitiã esse,
& perpetuũ cruciatũ cordi meo.
3 "Optarim enim ego ipse "a-
nathema esse *separatum* à Chri-
sto, pro fratribus meis, cogna-
tis *inquam* meis "secundũ carnẽ:
4 Qui sunt Israelitæ: quorum
est adoptio, ‖& "gloria, ‖& "fœ-
dera, & Legis constitutio, & "cul
tus, & promissiones.
5 Quorum *sunt* Patres, & *ii* ex
quibus Christus

à charitate Dei, quæ est in Christo Iesu Domino nostro.

CAP. IX.

1 *VEritatẽ dico in Chri-
sto, non mẽtior, testi-
moniũ mihi perhibẽte con
sciẽtia mea ĩ Spiritu sãcto,*
2 *Quoniã tristitia mihi
magna est, & continuus
dolor cordi meo.*
3 *Optabã enim ego ipse
anathema esse à Christo
pro fratribus meis, qui
sunt cognati mei secundũ
carnem:*
4 *Qui sunt Israelitæ:
quorũ adoptio est filiorũ,
& gloria, & testamenta,
et legislatio, & obsequiũ,
& promissa.*
5 *Quorum patres, &
ex quibus est Christus*

IN CAPVT IX.

1 Per Christum, ἐν Χριστῷ. Id est νὴ τὸν Χριστόν. Nam ב respondens Græcorum præpositioni ἐν, interdum etiam in iureiurando adhibetur, vt Gen.22.c.16, & Ios.2.b.12. Vel, in Christo. i. secundum Christum: ita videlicet vt eum facere par est qui Christum reuereatur. Vel, per Christum. i. Spiritu Christi linguam meam moderante, vt minimè sit dubitandum quin verum loquar: vt paulo pòst In Spiritu sancto, accipitur pro, Spiritu sancto duce ac moderatore.

3 Optarim, ηὐχόμην. Id est ηὐχόμην ἄν, vt rectè omnino explicant Græca scholia. Frequenter enim occurrit hæc eclipsis, vt Act.28.v.22, ἐβουλόμην pro βουλοίμην ἄν. Vulg. Optabam, quasi de eo tempore differat Apostolus quo Ecclesiam persequebatur, sese à Christo seiungens. Sed id quàm parum appositè dicatur, res ipsa ostendit. Anathema, ἀνάθεμα. Duo hîc nobis obseruanda puto, nempe huius vocabuli significationem, deinde etiam vsum. Illud igitur constat, ἀνάθεμα & ἀνάθημα à verbo ἀνατίθεσθαι deduci. cuius quum multiplex sit significatio, non satis conuenit inter doctos homines quænam hîc debeat obtinere. Putat enim Chrysostomus ἀναθέματα siue ἀναθήματα dici à seponendo. Quemadmodum enim, inquit, τὰ ἀναθήματα intacta sunt & Deo consecrata, & ab hominum commercio ac vsu seiũcta, sic ab Ecclesia eiecti & extorres, à communione ac conuictu fidelium sunt remoti. Simili ratione Photius apud Œcumenium ἀνάθεμα εἶναι exponit χωρισθῆναι καὶ ἀλλοτριωθῆναι, id est separari & alienum prorsus reddi. At Budæus ἀναθέματα dici tradit homines sacros, id est quorum capita inferis dicata sunt & deuota: ἀναθήματα verò donaria diis consecrata. & vtrũque deriuat παρὰ τὸ ἀναπτῆναι, id est ἀνάπτειν. quòd & illorum hominum detestatio soleat in cippis exposita proscribi, & ista in parietibus ac columnis templorum suspendi. Hæc illi, de quibus si mihi fas sit dicere quid sentiam, distinctionem ἀναθέματος & ἀναθήματος non agnosco, quanuis ἀνάθημα peculiariter donarium declaret, vt Luc. 21. a.5. quum passim Græci interpretes conuerterint ἀνάθημα, vt Leuit.27.d.28 & 29. pro quo vbique Paulus scribit ἀνάθεμα. Deinde etiam in nominis vtriusque etymologia, Chrysostomi sententiam potius velim amplecti, quòd præpositio ἀπὸ quam subiicit Apostolus, id omnino ostendat: & præterea etiam Græci interpretes interdum vtantur verbo ἀφορίζεσθαι in ea ipsa significatione, vt Leuit.27.c.21, pro eo quod legimus in Hebræis שדה חרם, verterunt ἡ γῆ ἡ ἀφωρισμένη, terra separata. Quod autem attinet ad vsum huius vocabuli, petendus est ex Mosis Lege, apud quem dicitur חרם res quæuis Deo consecrata, ipsique adeo homines: idque non vulgari quadam consecratione, sed sacrato deuotóque eius capite qui eam rem in peculiarem suum vsum conuertisset: vocabulo deducto à verbo חרם quod declarat delere ac penitus excindere, vnde votum חרם, quum quis rem aliquam penitus à se abdicat, quam nec redimere, nec soluta æstimatione recipere possit. Græci igitur theologi diuersa quidem etymologia, sed tamẽ quæ in idem recidat, ἀνάθεμα vel ἀνάθημα vocarunt à separando, quòd Hebræi חרם à delendo & excindendo. Ex eo autem quod Apostolus addit ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ à Christo, satis intelligi potest de sempiterno exitio hæc esse accipienda. quo etiam optarit Paulus, si fieri potuisset, Israeliticæ gentis abdicationem redimere. Tanti erat apud illum Dei gloria, & charitas in suos. Hallucinatur ergo Hieronymus ad Algasiam quæstione nona, quum veritus ne hoc desiderium parum conuenire videretur Apostolo, de occisione corporali accipi posse dixit, non pro exitio mẽtis. Itémque Photius apud Œcumenium, quum ista perinde accipit acsi Apostolus dixisset, Optarim vos ad fidem ascitos esse, & me adhuc à Christo alienatum. Secundum carnem, κατὰ σάρκα. Carnem hoc loco appellat sanguinis coniunctionem, vt Gen.20.b.14, non autem humanã naturã in genere: vt suprà, cap.1.a.3, & infrà, versu 5. Et hoc addidit Apostolus vt quæ vis sit huius coniunctionis, id est στοργὴν φυσικήν, declararet.

4 Gloria, ἡ δόξα. Hoc ego peculiariter refero ad arcam fœderis, quòd erat præsentiæ Dei tessera, ideóque per metonymiam dicitur Gloria Domini, 1.Sam.4.d.21 & 22. & Templum propterea etiam dicebatur habitatio gloriæ Dei, vt Psal.26.b.8. Fœdera, διαθῆκαι. id est tabulæ fœderis, per metonymiam: quum propriè dicantur לחות הברית, id est Tabulæ fœderis, vt Deut.9.b. 11 & 15. Hebr.9.a.4. Vtitur ergo plurali numero quòd duæ essent Tabulæ: & mihi multo commodior videtur hæc interpretatio quàm si ad fœdus cum Abrahamo & eius posteris initum referas. Primùm, quia nonnisi vnum fuit hoc fœdus, quanuis sæpius renouatum. Deinde, quia paulo pòst meminit ἐπαγγελιῶν quæ ab illo fœdere vix possunt commodè secerni. Postremò, quia sic videtur distinxisse Legem Paulus commodissimè in suas partes, nempe in διαθήκας, νομοθεσίαν & λατρείαν, id est legem quam vocant moralem, iudicialem, & ceremonialem: vt melius appareat Dei beneuolentia. Cultus, ἡ λατρεία. Vulgata, Obsequium, vt etiam Augustinus aliquoties hunc locum citat. Cyprianus autem lib.2, aduersus Iudæos, Famulatum interpretatur. Galli vulgò vocant *le seruice*.

τὸ κατὰ σάρκα, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.

quod ad carnē attinet, qui est supra omnes Deus laudandus in secula. Amen.

secūdum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in secula Amen.

Οὐχ οἷον δὲ ὅτι ἐκπέπτωκεν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ· οὐ γὰρ πάντες οἱ ἐξ Ισραήλ, οὗτοι Ισραήλ· 6

6 ‖ Fieri tamen non potest vt exciderit sermo Dei. non enim omnes qui *sunt* ex *patre* Israele, *sunt* Israel:

6 *Non autem quòd exciderit uerbū Dei. Non enim omnes q ex Israel, ij sunt Israelitæ.* Suprà, 2.d.28

Οὐδ᾽ ὅτι εἰσὶ σπέρμα Ἀβραάμ, πάντες τέκνα· ἀλλ᾽ ἐν Ισαὰκ κληθήσεταί σοι σπέρμα. 7

7 Neque quia *sunt* semen Abrahæ, *ideo* omnes *sunt* filii: sed ‖ in Isaac vocabitur tibi semen.

7 *Neq; quia semen sunt Abrahæ, omnes filij: sed in Isaac uocabitur tibi semen.* Gen.21.b.12 hebr.11.d.15

5 Quod ad carnem attinet, τὸ κατὰ σάρκα. Articulus additus vim habet maiorem excipiendi alteram naturam, diuinam videlicet quam postea describit. Qui est, ὁ ὢν. Hanc esse germanam hujus loci distinctionem & interpretationem partim summus omnium nostrorum codicum consensus, partim etiam ipsa orationis series ostendit. Æquum enim fuit diuinitatem quoque explicari, vt appareret quæ sit in eo Israeliticæ gentis præstantia, quòd ex ea sit ortus Christus, qui idem & homo & Deus est. Certè nihil hîc est violentum aut longius petitum: & mirari satis non possum quid Erasmo in mentem venerit vt diceret significandæ huic sententiæ scribendum fuisse ὃς ὢν potius quàm ὁ ὤν. Nam contrà si ὃς ὢν legeris, hiabit constructio verborum, nisi post εὐλογητὸς subaudias ἐστίν. & nemo qui vel à limine Græcam linguam salutarit, ignorat articulum præpositiuū cum participio sæpe construi loco prouocabuli cum verbo finito: vt ὁ ὢν nihil aliud declaret quàm ὅς ἐστι. Commentus est tamen Erasmus duas alias distinctiones, sed contra fidem omnium codicum quos inspeximus, & planè (vt mihi quidem videtur) repudiandas. Vna est vt post πάντων adscripto puncto, ea quæ sequuntur, nouum membrum constituāt, hoc modo, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων. Θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας, qui est super omnia. Deus benedicatur in secula. Altera est, vt post σάρκα finiatur sententia, deinde sequentia connectas in hunc modum, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεὸς, εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας, Deus qui est super omnia, benedicatur in secula. Supra omnes, ἐπὶ πάντων. Vel, vt Vulgata, Super omnia. Mihi tamē placuit potius hoc accipere masculino genere, vt sit collatio Christi cum cæteris illis patribus ex eodem genere prognatis. Annotat etiam Erasmus hoc posse connecti cum εὐλογητὸς, vt accipiamus Christum super omnia vel super omnes laudandum in secula. quæ distinctio mihi videtur longius petita. Sed & in eo non possum illi assentiri quòd ἐπὶ πάντων conuertit In omnibus, id est ἐπὶ, vel ἐν πᾶσι. Deus, Θεός. Hoc omittit Cyprianus lib. aduersus Iudæos 2. cap. 5, & Hilarius quoque Psalmum enarrans 122. sicut Erasmus obseruauit, sed librariorum vitio. vt ostendit res ipsa, quum vtrobique citetur ob hoc ipsum hîc locus vt probetur Dei nomen Christo verè & propriè competere. quanquam etiamsi omittatur, satis sit expressa Dei naturæ explicatio, quum dicitur ὁ ὢν ἐπὶ πάντων, qui est supra omnes.

6 Fieri tamen nō potest, οὐχ οἷον δέ. Id est, ἀλλ᾽ οὐχ οἷόν τε ἐστίν. Sic enim interdū poni οἷον pro δυνατὸν non addita particula τε, doctissimus Budæus prolatis exemplis ostendit. Itaque multo planior est locus quàm Erasmus putarit, & Græcus etiam scholiastes: quorum sententiam si sequamur, non modò supplenda erunt plurima, sed etiam abundabit particula οἷον. Vulgata, Non autem quòd exciderit. quasi οἷον redundet. Erasmus, Non autem *hæc loquor* quòd exciderit. quæ interpretatio non video quomodo cum Græcis cohæreat. Dicitur autem Dei verbum non excidere, idest nunquam irritum fieri. Vt exciderit, ὅτι ἐκπέπτωκεν. id est ἐκπεπτωκέναι. Sic enim resoluitur infinitiuus modus in ὅτι quod εἰδικὸν vocant. Opponuntur autem inter se Excidere & Stare, id est firmū esse & in suo statu permanere: sicut apud Hebræos נפל & תם, & totū hunc locū Hebræi sic exprimerēt, אין אפטו כי נפל דבר אדוני ארצה. Castellio igitur peruersissimè hunc locum corrupit, quum sic eum interpretaretur, Neque id eo dico quòd verbum Dei exciderit, id est quod sim immemor diuini oraculi quo traditur veros Israelitas esse non eos qui secundum carnem, sed qui ex promissione nati sunt. Hæc ille: quæ quum scriberet non tantùm in eo peccauit quòd suauissimam hanc sententiam de diuini verbi firmitate huc detorsit, acsi dicat Paulus se obliuiosum non esse, sed in eo etiam quòd quæ Paulus adfert pro respōso, totum illud videlicet, Non enim omnes, &c. ipse fingit ab alio quopiam obiici, quasi Paulus Iudæos nimium extulerit. Nescio certè quid sit Scripturam peruertere, si hoc non est. Ex *patre* Israele, ἐξ Ισραήλ. Ita cōuerti quòd mihi quidem videantur simplicissimè ista interpretari qui Israel priore loco accipiunt pro ipso Iacobo, à quo orti sunt duodecim Patriarchæ: posteriore autem pro ipsa Gente, quæ metonymicè sic vocatur. Est autem in his verbis, totius istius de æterna prædestinatione tractationis propositio generalis, aliquam esse particularem Dei electionem quæ sit primaria nostræ salutis causa. Id autem probat duobus exemplis ex ipsa Abrahami familia petitis, partim quia nulla certiora vel magis idonea testimonia deligi potuerunt: partim etiam quoniam non constituit Apostolus hoc argumentum tractare aliis θετικῶς, sed per hypothesin potius, ita vt in quibusdam personis, electionis: in aliis verò, reiectionis exemplum spectandum proponat, donec tandem ad Iudæos & Gentes descendat. Negat igitur Apostolus omnes qui ex Israele trahunt originem, censeri inter Israel. id est in gente illa quæ in fœdere Dei comprehenditur. Ait denique Israelitas non ex genere, sed ex electione æstimandos, ascendens nimirum ad primariam causam, id est electionem æternam, quum alibi aliquoties in eodem argumento hæreat in causis proximis, puta vel in fide, vt Galat. 3. a. 7, vel in fidei fructibus, vt suprà, capite 2. d. 28 & 29.

7 In Isaac vocabitur tibi semen, ἐν Ισαὰκ κληθήσεταί σοι σπέρμα. Id est, Isaac tibi erit verus ac germanus filius, ac proinde tuæ benedictionis hæres. Nam quia pater in filio quodammodo resurgit, & filius ex patris nomine dicitur, ideo ex Hebræorum idiotismo, dicitur semē patris vocari in eo quem gignit. id est filii respectu. Itaque qui ἐν Ισαὰκ conuertere maluerunt Per Isaac, vel ex Isaaco, haud scio an hunc Hebraismum intellexerint, quem necesse fuit integrum seruari, vel longiore ambitu verborum describi. Videntur autem (quod eorum pace dixerim) eo decepti quòd sequenti versiculo videtur hæc ita explanare Paulus quasi non tam de ipso Isaaco quàm de eius posteritate sint intelligēda, quam videlicet Dominus præterito Ismaelis semine, sit amplexus. Atqui historiæ series ostēdit de ipso Isaaco & Ismaele illic agi, vbi hæc dicit Dominus: & liberæ Dei electioni probandæ multo magis idoneum est argumentum ab Isaaco & Ismaele, tanquam sigularibus exemplis, sumptū, quàm si vtrunque illorū dicamus cum suis posteris cōprehendi. Itaque necesse est (opinor) vt cōstituamus Paulū in proximo versiculo non prpriè explicare hoc Mosis testimoniū, sed potius doctrinæ summam

proponere quā ex Domini oraculo collegit. Nam si Dominus ex duobus Abrahami filiis vno præterito alterū demum pro filio vult haberi, efficitur, non omnes qui ex Abrahamo generātur, censeri in filiis. Deinde (quod Paulus in versiculo 9 probabit alio oraculo) si Isaac non ideo electus est quia natus erat ex Abrahamo, sed cōtrà ideo natus est ex Abrahamo quia Dominus illum dedit Abrahæ, consequitur, titulum illum seu ius filii nulla re alia niti quàm gratuita Dei voluntate, quæ vt tempore ita etiam ordine omnia antegreditur.

Gal.4.d.28

8 Τουτέστιν, οὐ τὰ τέκνα τῆς σαρκὸς, ταῦτα τέκνα τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐπαγγελίας λογίζεται εἰς σπέρμα.

8 Hoc est, non qui filii carnis, ii filii Dei: sed qui *sunt* ‖ filii promissionis, censentur in semine.

8 *Id est, nō qui filij carnis, hi filij Dei: sed q filij sunt promissionis, æstimantur in semine.*

Gen.18.b.10

9 Ἐπαγγελίας γὰρ ὁ λόγος οὗτος, Κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον ἐλεύσομαι, καὶ ἔσται τῇ Σάρρᾳ υἱός.

9 Promissionis enim sermo hic est, ‖ Hoc ipso tempore veniam, & erit Saræ filius.

9 *Promissionis enim uerbum hoc est, Secundū hoc tempus ueniam, & erit Saræ filius.*

Gen.25.c.21

10 Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ Ῥεβέκκα, ἐξ ἑνὸς κοίτην ἔχουσα Ἰσαὰκ τοῦ πατρὸς ἡμῶν.

10 Neq; *hic* solū, ‖ sed Rebecca, quū ex vno cōcepisset, *nēpe* ex Isaac patre nostro, *hæc experta est*

10 *Nō solùm autē, sed & Rebecca, ex uno concubitu habēs Isaac patre nostro.*

11 Μήπω γὰρ γεννηθέντων, μηδὲ πραξάντων τι ἀγαθὸν ἢ κακὸν, ἵνα ἡ κατ' ἐκλογὴν τοῦ Θεοῦ πρόθεσις μένῃ οὐκ ἐξ ἔργων, ἀλλ' ἐκ τοῦ καλοῦντος,

11 Nondū enim natis *pueris*, quū nihil fecissēt boni vel mali, vt propositū Dei quod *est* secundū *ipsius* electionē, *id est* nō ex operibus sed ex vocante, *firmum* maneret,

11 *Quū enim nondū nati fuissent, aut aliquid boni egissent aut mali, ut secundū electionē propositum Dei maneret, non ex operibus, sed ex uocante,*

8 Filii carnis, τὰ τέκνα τῆς σαρκός. Quū alibi soleā τέκνα liberos interpretari, ego aliquoties in hoc argumēto malui filios cōuertere, vt amphiboliā vitarem. Vocat autē filios carnis ex Hebræorū idiotismo, eos quorum Abraham non alia ratione pater est quàm ea ipsa qua solent consueto naturæ ordine homines ex hominibus gigni. Iis autē opponuntur filii promissionis.i. quos Deus dat Abrahæ, quia sic illi visum est, vt eos in illo Abrahæ semine adoptet, per quod & ipse Abraham & eius germana posteritas cælestis hæreditatis fit particeps. Qui verò promissionis filios interpretantur, eos qui per fidem amplectuntur promissionem, dicunt quidem quod res est, sed non satis apposite loquuntur. Neque enim Paulus hoc loco filios Abrahami à cæteris distinguit fidei nota, vt suprà, cap.4, & ad Gal.cap.3. sed de primaria causa.i. de ipsius fidei fonte, gratuita videlicet electione, differit. Cēsentur, λογίζεται. Vulg. Æstimātur. Eras. Recēsentur. Vide Mar.15.c.28, & suprà, 4.a.4.

10 Neque *hic* solùm, οὐ μόνον δέ. Alterum argumentum petitum ex Esau & Iacobi exemplo, quorum hic dilectus fuit, hic verò odio habitus, nullo personarum aut operum respectu, sed quia sic Deo visum est. Vulg. 19 Non solùm autē, perobscurè. Itaque in quibusdam exēplaribus legitur, Neque solùm *illa*. Eras. Non solùm autē *hoc*. Ego verò malui supplere pronomen masculinū, quòd posterius illud exemplum delecti alterius ex duobus filiis, multo commodius videatur ad Abrahamum vtriusque patrem quàm ad Saram alterius tantùm matrem referri. Quod autem attinet ad hoc dicendi genus Paulo familiare, vide suprà, 5.a.3. Quum ex vno concepisset, ἐξ ἑνὸς κοίτην ἔχουσα. Ad verbum, Quum ex vno semen haberet: in vtero videlicet retentum. Nam κοίτην hoc loco honestè vocat non torum, neque concubitum, sed semen ipsum, ex Hebræorum idiotismo: qui à consequēti שכבה semē vocant, à verbo שכב quod cubare significat. Itaque dicitur vir נתן שכבתו.i. (vt Græci interpretes conuertunt, Leuit.18.d.23, item 20.c.15, & Num.5.c.20) κοίτην vel κοιτασίαν διδόναι, ac proinde hîc à Paulo dicitur mulier simili ratione κοίτην ἔχειν quando semen retinuit. quod vno concipiendi vocabulo optimè ac penè ad verbū exprimitur. Vulg. Ex vno cōcubitu habēs, deprauata lectione, pro cōcubitū habēs, vt rectè annotatū est ab Erasmo. Nā alioquin nemo nō videt dicendū fuisse ἀπὸ μιᾶς κοίτης ἔχουσα, ita vt ἔχειν accipiatur pro cōcipere & grauidā fieri. Est itaque manifestè deprauatus hic locus à quopiā Græcæ linguæ prorsus ignaro: & siue concubitu, siue cōcubitū legas, minimè appositā esse interpretationē liquet ex iis quæ diximus. Erasmus igitur maluit interpretari, Ex vno conceperat, rectè quidē vsus cōcipiendi verbo, quanuis rationē non tradat cur κοίτην ἔχειν accipiatur pro cōcepisse: sed ita vt satis appareat (quod tanti viri pace dictum velim) ipsum non intellexisse quæ sit istorū verborū structura, & nonnihil etiā obscurasse Pauli sententiā. Nam certè si ita conuertas, necesse erit vt particulam causalem in proximo versiculo ita explices quasi rationem reddat cur Rebecca ex vno conceperit. quod quàm sit absurdum, nemo non videt. Deinde quod ἔχουσα positum putat pro ἐχούσης absoluta constructione, quanuis à grammaticis obseruetur in Attica dialecto, tamen hoc loco planè est violentum. quia sequens particula causalis prorsus ostendit supplendum esse aliquid consentaneum, sicut nos fecimus, vt plena sit ac perfecta sententia, cuius ratio subtexatur. *Nempe* ex Isaac, Ἰσαάκ. Addidi particulam Nempe hoc etiam in loco, vt planius fieret ista cùm ἑνὸς cohærere. Nam quod nonnulli referunt ad Iacobum filium, non autem ad Isaacum patrem, eiusmodi est vt ne refutatione quidē indigeat. Et quod apud Ambrosium legitur, Isaac patrem nostrum, manifestè deprauatum esse apparet, vt obseruauit Erasmus. Nec enim Rebecca genuit Isaacum, sed ex eo sustulit gemellos Esau & Iacobum.

11 Nondum enim natis *pueris*, μήπω γὰρ γεννηθέντων. In vno codice additum inuenimus αὐτῶν, ipsis, pronomen affixum, quod Hebræi dicerent בטרם הולדם, ante nasci ipsos, etiamsi non præcessit antecedens. Sed vsitatius est nobis quod suppleuit Erasmus. Est enim hæc eclipsis Hebræis familiaris, apud quos verbale nomen (quod vocant) includi dicitur in ipso verbo. vt dicturus fuerit Paulus Hebraicè scribens טרם נולדו.

Vel mali, ἢ κακόν. Ergo non minus in reprobationis decreto remouetur omnis consideratio personarum vel operum quàm in electione, quum hæc duo opposita sint, & de Esau reiecto non aliter loquatur Apostolus quàm de Iacobo electo, sicut apparet ex versu 18. Quòd siquis excipiat, sic loqui Apostolum quoniam reipsa constituit Deus homines eligere vel reiicere antequam boni vel mali sint, imò etiam antequam sint, quum eius propositum sit ab æterno: sed tamen idcirco eligere quoniam præuidet eligendorum fidem & bona opera, & idcirco reprobare quoniā præscit reprobandorū incredulitatē & mala opera: respondeo, huius dicti futilitatē cū ex aliis multis, tū verò maximè ex sequenti obiectione manifestissimè intelligi. Nā certè si hoc ita esset, neutri haberēt de quo cōquererētur, ac proinde nullus esset sequētibus obiectionib⁹ locus. qua de re audiamus ipsū Augustinū, nequis nos existimet ex nostro sensu loqui. Sic igitur ille Enchiridio ad Laurētiū, cap.98, Sētiēs

Paulus quemadmodū posset hoc quod dictum est permouere eos qui penetrare intelligēdo non possunt hanc altitudinem gratiæ, Quid ergo dicemus? ait: nunquid iniquitas est apud Deum? Absit. iniquum enim videtur vt sine vllis bonorum malorúmve operum meritis, vnum Deus diligat, oderitque alterum. Qua in re si futura opera, vel bona huius, vel mala illius, quæ vtique Deus præsciebat, vellet intelligi, nequaquam diceret EX OPERIBVS, sed EX FVTVRIS OPERIBVS: eóque modo istam solueret quæstionem, imò nullam quam solui opus esset, faceret quæstionem. Sed & idem August. quum aliquādo scripsisset præuisam fidem esse electionis causam, postea lib. Retract. 1. cap. 13, Illa, inquit, non scripsissem si fidem non minus quàm bona opera, Dei donum esse intellexissem. Propositum Dei quod *est* secundum *ipsius* electionē, ἡ κατ' ἐκλογὴν τοῦ Θεοῦ πρόθεσις, id est, Dei decretum quod proficiscitur ex ipsius mera voluntate, qua illi visum est, vno prærerito, alterum assumere, &c. Vulgata & Erasmus, Secundum electionem propositum Dei, neglecto articulo.

Id est non ex operibus, sed ex vocante, οὐκ ἐξ ἔργων, ἀλλ' ἐκ τοῦ καλοῦντος. Quidam hæc connectunt cum verbo ἐρρήθη: sed (nisi vehementer fallor) res ipsa ostendit Paulum voluisse his verbis explanare quid valeret electionis vocabulum. quamobrem etiam adieci explanatiuam particulam Id est. quam expositionem si Sophistæ satis attentè considerassent, nunquam eo dementiæ venissent vt præscientiam futurorum substernerent electioni vel reprobationi, id est vt omnia peruerterent: quum contrà totus sit Paulus in eo vt probet Propositum omnes causas antegredi, & nihilominus Deum esse iustum. *Firmum* maneret, μένῃ. Verbum manendi hoc loco respondet verbo Hebræo קם, vt Esa. 46. b. 10, quod significat perstare & firmum permanere. Idcirco verò in vltimum locum hæc reieci ne hic versiculus possit deinceps perperam distingui, quasi videlicet Non ex operibus sed ex vocante, cum sequente verbo Dictum est, cohæreant.

Ἐρρήθη αὐτῇ, Ὅτι ὁ μείζων δουλεύσει τῷ ἐλάσσονι.	12	Dictum est ei, ‖ Maior seruiet minori.	12	*Dictū est ei, Quia maior seruiet minori.*	Gen. 25. c. 23
Καθὼς γέγραπται, Τὸν Ἰακὼβ ἠγάπησα, τὸν δὲ Ἠσαῦ ἐμίσησα.	13	Sicut scriptum est, ‖ Iacob dilexi, Esau verò odio habui.	13	*Sicut scriptum est, Iacob dilexi, Esau autem odio habui.*	Malach. 1. a. 2
Τί οὖν ἐροῦμεν; μὴ ἀδικία παρὰ τῷ Θεῷ; Μὴ γένοιτο.	14	Quid igitur dicemus? Nū iniustitia *est* apud Deum? Absit.	14	*Quid ergo dicemus? nunquid iniquitas apud Deum? Absit.*	
Τῷ γὰρ Μωσῇ λέγει, Ἐλεήσω ὃν ἂν ἐλεῶ, καὶ οἰκτειρήσω ὃν ἂν οἰκτείρω.	15	Nā Mosi dicit, ‖ Miserebor cuius misertus fuero, & cōmiserabor quē cōmiseratus fuero.	15	*Moysi enim dicit, Miserebor cui misereor: & misericordiam præstabo cui miserebor.*	Exo. 33. d. 19

13 Iacob dilexi, τὸν Ἰακὼβ ἠγάπησα. Videri poterat Apostolus, nisi hoc addidisset, non satis appositè citasse alterum Mosis locum. Neque enim valet consequutio, Seruiet maior, ergo reiectus est à Deo, nisi ostendas seruitutem istam à Dei odio profectam. Et vicissim nisi minoris imperium cōiunctum est cum Dei beneuolētia, non consequetur Iacobum fuisse electū, quoniā fratri dominatus est. Sunt autem omnium hominum ineptissimi qui contendunt hoc exemplum ad res terrenas spectare, nec animaduertunt Paulum id assumere de quo satis constabat, nempe, terram Chanaan non id fuisse propriè quod Deus Abrahamo & ipsius posteris promisit, sed typum duntaxat & figuram veræ & æternæ promissionis, cælestis nimirum hæreditatis: sicut docet Apostolus vndecimo capite epistolæ ad Hebræos. Rectè igitur Paulus non de rebus terrenis sed cælestibus agens, vt probaret electionem Dei esse liberam, & ab ipsius proposito manare, ex seruitute odium Dei in Esau, ex dominio amorem eiusdem in Iacobum colligit, Malachiam vt optimum Mosis interpretem sequutus.

14 Num iniustitia, μὴ ἀδικία. Qui putant Deo obiici iniustitiam in eo quòd cum paribus impariter agat, non satis appositè loquuntur. Obsecro enim si rex quispiam ex duobus similiter facinorosis vni gratiam faciat, alterum agat in crucem, an erit propterea προσωπολήπτης, & vlla erit iniquitatis species in eo quòd in istum animaduertat? Imò siqua hîc esset iniquitas, non in eo esset quòd istum puniat, sed in eo potius quòd non etiam illum puniat. Itaque non esset Apostolo asserenda Dei iustitia in reproborum exitio, sed potius in electorum salute. Et tamen videmus eum vtrinque asserere Dei iustitiam: ex quo consequitur hāc obiectionem ita intelligendam esse vt Deus vtrinque statuatur iniustus. Sic igitur explicandus est hic locus. Dixerat Apostolus Deum, nulla habita dignitatis vel indignitatis ratione, destinare odio & amori quoscunque liberet. Hoc verò iniquissimum videtur humanæ rationi, quæ statuit causas impellētes ad odium vel amorem in ipsis personis positas esse oportere, ne digni odio amentur, & digni amore exosi fiant: ideóque vellet hominum merita prius à Deo considerari, ac postea demum vnumquenque pro suis meritis odio vel amori destinari. Hæc est obiectio cui respondet Apostolus.

15 Nam Mosi dicit, τῷ γὰρ Μωσῇ λέγει. Interposita particula ABSIT satis indicat à Paulo subiici quæ sequuntur, vt Dei iustitiam asserat aduersus illam iniustitiæ obiectionem. Itaque nullo modo audiendi sunt Origenes & Hieronymus, nec quicūque eos sequūtur, qui putāt omnia ista vsque ad hæc verba, Imo verò, ô homo, dici in aduersarii persona. Cuius misertus fuero, ὃν ἂν ἐλεῶ. Vulgata, Cui misereor. Erasmus, Cuiuscunque misereor. Sed præterquam quòd in Hebræis vtroque loco seruatur idem tempus futurum, particula ἂν docet hoc explicandum esse per futurum exactum quod vocant. Sicut autem vsus est Græcus interpres duplici verbo ἐλεῶ & οἰκτείρω, sic etiam Moses vsurpat חנן & רחם, quorum prius significat gratia & fauore prosequi: alterū verò veluti materna (id est summa) misericordia complecti, pro quo sæpe dicūt Euangelistæ σπλαγχνίζεσθαι. Cæterùm hæc summa est respōsionis Pauli, Quāuis Deus absque vllo qualitatū respectu, amori destinet. i. eligat, & odio destinet. i. reprobet, quoscūque illi libuit, tamē procul eū abesse ab omni iniustitia, quoniā inter æternum Dei decretū & eius decreti exquutionē sunt causæ subordinatæ, quibus electos ad salutē adducit, & reprobos iustè damnat. Electos enim seruat per misericordiā, reprobos damnat per indurationem. Neutris igitur facit iniuriam, quoniam vtrique digni sunt exitio. Misericordia enim miseros electos fuisse ostendit, ac proinde dignos qui propter peccatum perderentur: induratio verò peruersitatem præsupponit in qua iustè indurantur reprobi. Itaque Deus nec in suorum electorum salute potest iniustitiæ argui, quos sola bonitate eligit: nec in reproborum damnatione vt iniquus reprehendi, quum iure damnet induratos. Siquis autem roget cur hos potius quàm illos odio vel amori destinarit, reuocat nos Paulus ad ipsius voluntatem, quæ certè non potest, ne hominibus quidem iudicibus, iniusta idcirco censeri quòd aliquos tantùm à damnatione excipiat. Nam qui potest esse iniustus in nonnullis tantùm per misericordiam seruādis, qui, etiamsi omnes induraret & perderet, meritò id faceret? Nec verendum est ne is peccet in delectu cuius voluntas est ipsa iustitiæ regula. Hæc est huius respōsi summa: quod quum sit planissimum & certissimum, & claris Scripturæ testimoniis distinctè à

Paulo comprobatum, miror inueniri potuisse qui nodum in scirpo quærerent, & in clarissima luce tenebras cogitarent.

Ἄρα οὖν οὐ τοῦ θέλοντος, οὐδὲ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ.

16 Nempe igitur *electio* non est eius qui velit, neque eius qui currat, sed miserentis Dei.

16 *Igitur non uolentis, neque currentis, sed miserentis est Dei.*

Exo.9.d.16 Λέγει γὰρ ἡ γραφὴ τῷ Φαραώ, Ὅτι εἰς αὐτὸ τοῦτο ἐξήγειρά σε ὅπως ἐνδείξωμαι ἐν σοὶ τὴν δύναμίν μου, καὶ ὅπως διαγγελῇ τὸ ὄνομά μου ἐν πάσῃ τῇ γῇ.

17 Dicit enim Scriptura Pharaoni, ‖ Ad hoc ipsum excitaui te vt ostendam in te potestatem meam, & vt annuntietur nomen meum in tota terra.

17 *Dicit enim Scriptura Pharaoni, Quia in hoc ipsum excitaui te ut ostendam in te uirtutem meam: & ut annuntietur nomen meum in uniuersa terra.*

Ἄρα οὖν ὃν θέλει ἐλεεῖ, ὃν δὲ θέλει σκληρύνει.

18 Itaque cuius vult miseretur, quem autem vult, indurat.

18 *Ergo cui uult miseretur, & quem uult indurat.*

16 Nempe igitur *electio* non est eius qui velit, ἄρα οὖν οὐ τοῦ θέλοντος. Vulgata & Erasmus, Itaque non est volentis: sed vt planior esset oratio, præstitit supplere quod deerat explendæ constructioni. Cæterùm hæc dici in aduersarii persona, non rectè censuit Chrysostomus, quum sint verba Pauli, hanc conclusionē elicientis ex Mosis testimonio, Deum ad misericordiam à seipso solo impelli, siue (vt ait Iohannes) nos priorem deligere, ac proinde summè bonum sese declarare in electorum salute, nedum vt sit iniustus. Voluntatem autem appellat cogitationem & conatum animi, cursum verò bona opera. Excludit igitur Apostolus hæc omnia, quatenus videri possent causæ Deum ad nos eligendos impellētes: ac meritò quidē, quū ordine causarū Deus prius gratis eligat, deinde in electis operetur & velle & perficere. Malui autem τοῦ θέλοντος vertere Eius qui velit, quàm Volentis, nequis putet nomen Dei esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ repetendum: perinde acsi diceret Paulus, nō esse Dei volentis, nec Dei currentis, sed Dei miserentis: quæ sententia est prorsus inepta.

17 Dicit enim Scriptura Pharaoni, λέγει γὰρ ἡ γραφὴ τῷ Φαραώ. id est, Deus in Scriptura sic alloquitur Pharaonem, vel Scriptura sic Deum inducit alloquentem Pharaonem, vt Galat. capite 3.d.22, dicitur Scriptura conclusisse omnia sub peccatum: quod magis propriè tribuitur ipsi Deo infrà, capitis vndecimi, v.32. Iam autem alterum membrum aggreditur Apostolus, id est reprobationis decretum, in quo etiam ostendit nullam esse iniustitiam, quanuis sola Dei voluntate nitatur. Ac primò quidem ostendit rem ita se habere, id est Deum quos libuit exitio destinare, prolato ipsius Dei de Pharaone testimonio, ex Mose. Deinde ab optimo fine consilii diuini colligit eiusmodi consilium non posse non videri optimum, nedum vt sit iniustum. Tertio demum loco, quū inter reprobationis decretum & eius exequutionē, (id est reproborū exitium) intercedat induratio, quæ peruersitatem illorum præsupponit, colligit, Deum non posse iniustum in damnandis reprobis videri, quia nonnisi exitio dignos condemnat. Excitaui, ἐξήγειρα. Id est feci vt existeres, העמדתיך. Est enim hoc omnino ad primā Pharaonis creationē referendū, vt apparet etiā ex verbo ποιῆσαι, quo mox vtitur Apostolus ver.21. Itaque nihil est impurius Origene in tota istius argumēti tractatione. Alii cōuertunt Fuexi te, in regnū videlicet, sed quum nihil simile hîc addatur, & simpliciter dicatur Deus Pharaonem ἐξεγεῖραι, requiro simile exemplum in quo idem verbum accipiatur pro Euehere. Deinde (vt tale exemplum inueniri possit) quis tam est cæcus vt non videat ex sequēte cōclusione, Paulum vsque ad fontem ipsum (id est ad propositum Dei) progredi? Alii malunt interpretari Obfirmaui te, quia in cōclusione fit mentio indurationis. Sed necesse est vt altius. i. ad Dei voluntatem, ordine ista omnia antecedentem, conscendamus. neque hanc interpretationem admittit verbum ἐξεγείρειν. Græcus autem interpres apud Mosen cōuertit διετηρήθης, seruatus es. Cui interpretationi fauet Chaldaica paraphrasis, & Hebræorum interpretum sententia. Sed non video cur meliorem interpretē quæramus quàm Paulum. i. ipsum eundem Spiritum sanctum, per os tum Mosis tum Apostoli loquentem. cui verò hæc ratio non satisfecerit, eum sinam cum ratione insanire. Est autem notandum in verbo Excitandi comprehendi Indurationem. Respicit enim Apostolus ad totam Pharaonis historiam, in qua sæpissime inculcatur verbum ipsum Indurandi. Non fuit autem necesse hanc integrā historiam omnibus notam repetere, ideóque satis fuit Apostolo vnicum testimonium commemorare, quod erat maximi momenti. Nisi verò hoc obserues, videbitur Paulus in proximo versiculo vitiosa collectione vti, id est plus colligere quàm ferat antecedens.

18 Itaque, ἄρα οὖν. In his verbis est conclusio præcedentis responsionis, quæ & ipsa est bimembris, sed imperfectè enuntiata. Dicendum enim fuisset, Ergo cuius vult miseretur, & quem vult indurat, & proinde nulla est in eo iniustitia. Sed quod deest, facilè intelligitur ex proposita quæstione, vt necesse non fuerit exprimere. Res autem ipsa ostendit eos valde hallucinari qui ne videantur indurationem tribuere voluntati Dei, volunt hæc dici non à Paulo, sed ab aduersario qui superius Pauli responsum oppugnet ab absurdo. Primùm enim quum sit eadem contrariorum disciplina, si absurdum & falsum esset posterius membrum quo dicitur Deus quos vult indurare, absurdum esset etiam prius, quo dicitur quorum vult misereri. Deinde in proximo versiculo manifestè notatur personæ discrimen, sicut etiam suprà, ver.14, vt sanè mirer inueniri potuisse qui hoc loco quererentur de Pauli obscuritate, quum adeo planè ac perspicuè loquatur vt nihil suprà. Denique si hæc conclusio esset impia & absurda, vt nōnulli volūt, Apostolus certè illam refutasset. Atqui tantum abest vt eam refellat vt contrà tanquam verissimam defendat ver.21, & deinceps. Cuius vult, ὃν θέλει. Id est, quem ei libuit amori suo destinare, idque ideo tantùm quia illi libuit. Itaque prorsus peruertunt Apostoli sententiam qui præuisam fidem vel opera faciunt æternæ electionis causam. Nec aliter explicandum est idem verbum θέλειν in opposito membro. Indurat, σκληρύνει. Id est, inquit impurissimus Origenes, vtitur eorum malitia ad emendationem cæterorum, & dicitur eos indurare quia non vult subitò eos vlcisci, sed potius vti pœnis paulatim ingrauescētibus. Perinde, inquit sophista Pighius, acsi lenis dominus quispiā vidēs seruos sua lenitate fieri deteriores, dicat, Ego vos perdidi, ego vos corrupi: nihil aliud significās quàm se illos non castigasse, & illos propterea factos fuisse deteriores. Atqui, si res ita haberet, & hoc discrimē inter electos & reprobos in ipsis esset positū, id est si Deus propositi sui regulā sumeret ex præuisis vniuscuiusq; meritis, causa nulla esset cur diceret Apostolus, Tu quis es qui Deo responsas? nec vllus esset iis obiectionibus locus quas hoc loco refellit Apostolus: sed alia non minus absurda cōsequerentur, vt in nostro aduersus Castellionē libello pluribus ostendimus. Sunt ergo qui Indurat interpretantur, Permittit vt seipsos indurent: quasi videli-

cet opposita sint permissio & voluntas. Atqui nusquam ita loquitur Dominus: & cuiusmodi iudex erit Deus si indurationem quæ inter iustas peccati pœnas optimo iure numeratur, non decernit, non peragit, sed otiose permittit? & quis tandem permissionem opponet voluntati, nisi qui Deum arbitrabitur vel otiosum vel inuitum aliqua permittere? Atqui nec otiosus Deus, Deus est: nec item Deus est omnipotens qui iuuitus aliquid sinit. Restat ergo vt quod permittit, volens permittat, ac proinde istam distinctionem falsam & inanem esse concludamus, vt quidem in scholis solet vsurpari. Ergo, inquies, Deus est author malorum. Hoc ego verò pernego. Iustum enim est quicquid agit, etiam quum peccant eius instrumenta. Reipsa igitur Deus quos vult indurat: non quidem nouam aliquam malitiam eis ingenerando, sicut in electis nouas vires efficit quum eos immutat: nec etiam eos cogendo, quum nemo nisi volens peccet: sed primùm quidem iam corruptos magis ac magis deserendo, deinde eos cupiditatibus cordium suorum, & Satanæ quoque efficaciter tradendo. Sed (inquies) si hæc est eius voluntas, ita vt pereant quos indurauit, (fit enim omnino quicquid vult) cur induratis succenset? Hæc est verò obiectio altera pro reprobis, cui statim respondebit Apostolus.

Ἐρεῖς οὖν μοι, Τί ἔτι μέμφεται; τῷ γὰρ βουλήματι αὐτοῦ τίς ἀνθέστηκε;

19 Dices ergo mihi, Quid adhuc ''succenset? nam voluntati illius quis ''restitit?

19 *Dices itaque mihi, Quid adhuc queritur? voluntati enim eius quis resistit?*

Μενοῦνγε, ὦ ἄνθρωπε, σὺ τίς εἶ ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ Θεῷ; μὴ ἐρεῖ τὸ πλάσμα τῷ πλάσαντι, Τί με ἐποίησας οὕτως;

20 ''Imò verò, ô homo, tu qui es qui ex aduerso responsas Deo? ‖num dicet figmentum fictori, Cur me talem fecisti?

20 *O homo tu qui es qui respondeas Deo? Nunquid dicit figmentum ei qui se finxerit, Quid me fecisti sic?* Esaiæ 45.b.9

Ἢ οὐκ ἔχει ἐξουσίαν ὁ κεραμεὺς τοῦ πηλοῦ, ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος ποιῆσαι ὃ μὲν εἰς τιμὴν σκεῦος, ὃ δὲ εἰς ἀτιμίαν;

21 ‖''Annon habet potestatem figulus ''in lutum, vt ''ex eadem massa faciat aliud quidem vas ''ad decus, aliud verò ad dedecus?

21 *Annon habet potestatem figulus luti, ex eadem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud verò in contumeliam.* Sapient. 15.b.7 Ierem. 18.a.6

19 Succenset? μέμφεται; Vulgata, Queritur. quæ interpretatio imposuit Aquinati, quasi scriptum sit Quæritur à verbo quæro, vt Erasmus annotat, qui vertit Conqueritur. Ego malui imperiosius verbum vsurpare. Restitit, ἀνθέστηκε. Vel, vt Vulgata & Erasmus, Resistit. multa enim verba sunt apud Græcos quæ in præteritis habent præsentis significationem. Dicitur autem voluntati Dei nemo restitisse, id est nemo impedire vnquam potuisse quominus fieret quod semel Deus decreuit. Nam alioqui si voluntatem Dei accipias pro iis quæ facienda præcepit in Lege, totidem resistunt huic eius voluntati quot sunt ipsius Verbo rebelles. Et Satan quoque cum suis quotidie conatur Dei consilia impedire, sed frustra.

20 Imò verò, μενοῦνγε. Vulgata hanc particulam prætermisit. Erasmus, Atqui interpretatur, non satis expressè. Est enim aduersatiua hoc in loco, vt rectè tradidit doctissimus Budæus. sic Luc. capite 11. d. 28. Est autem in primis obseruandum, Apostolum in his responsionibus concedere vtrunque aduersarii antecedens, Dei voluntate videlicet quos illi libuit indurari, & isti volũtati resisti non posse: sed negare consequens, Deum videlicet propterea immeritò succensere. Primùm igitur aperit Apostolus omnium istarum responsationum veram ac propriam causam, quoniam nimirum homines nullam in Deo sapientiam agnoscunt nisi quam vident cum humano iudicio cõsentire, & (vt superbi sunt) putant Deum non posse effugere tyrannicæ crudelitatis crimen si ex mera voluntate quosdam saluti, quosdam exitio destinet. Reuocatos igitur homines ad diuinæ maiestatis & humanæ imbecillitatis considerationem, præparat ad sequentes responsiones. Qui ex aduerso responsas, ὁ ἀνταποκρινόμενος. Vulgata, Qui respondeas, non expressa verbi Græci significatione. Erasmus, Qui ex aduerso respondes. Mihi magis arrisit verbum Responsandi, quod in vitio ponitur, & crebris illis obiectionibus optimè conuenit.

21 Annon habet, &c. ἢ οὐκ ἔχει. Prima ratio à comparatis sumpta. Quis enim eum ferat qui Deo iustissimo & sapientissimo opifici minus in opificio suo tribuendum putet quàm figulo impurum lutum pro suo arbitrio tractanti? In lutum, τοῦ πηλοῦ. Vel, luti. Mirè autem quadrat hæc similitudo primæ illi humani generis creationi. Ex eadem massa, ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος. Qui Massæ nomine humanum genus corruptum intelligunt, mihi non satisfaciunt in huius loci explicatione. Primùm enim mihi videtur nomen illud informis materiæ ne condito quidem humano generi, nedum iam corrupto satis conuenire. Deinde si genus humanum vt corruptum considerasset Apostolus, non dixisset quædam Vasa ad decus, quædam ad dedecus facta: sed potius quum omnia vasa ad dedecus essent comparata, alia in isto dedecore relicta, alia verò ab hoc dedecore ad decus translata. Postremò, nisi Paulus ad vltimum vsque gradum conscendat, non satisfecerit obiectæ quæstioni. Semper enim quæretur, ista corruptio temeréne euenerit, an verò secundum Dei propositum, ac proinde difficultas eadem recurret. Dico igitur Paulum elegantissima ista similitudine adhibita, ad æternum vsque propositum Dei conscendere: qui antequam humanum genus conderet, iam tum & in quibusdam quos nouit, per misericordiam seruandis, & in quibusdam, quos etiam nouit, iusto iudicio perdendis, gloriam suam illustrare, pro suo iure & mera voluntate decreuerit. Et certè nisi ita esse statuamus, maxima iniuria Deus afficietur, quia nec satis sapiens fuerit qui prius homines cõdiderit, & corruptos fit intuitus, quàm quorsum eos conderet constituerit: nec satis potens si quum aliud de iis consilium cepisset, ab alio fuit impeditus quominus quod volebat assequeretur: nec satis constans, si volens & vltro, post corruptum opificium suum, nouum consilium cepit. Ad decus, εἰς τιμήν. Id est vsus honestos. Nam sæpe iam annotauimus appellatiua pro adiectiuis poni apud Hebræos. Sic autem malui interpretari quàm ad honorem, vt seruarem paronomasiam τιμῆς & ἀτιμίας. Cæterùm quoniam aduersarius acquiescens iis quæ de misericordia dicta fuerant, de altero tantùm membro, id est de reprobis litigabat, nequis miretur Paulum in hac responsione non minus meminisse vasorum ad decus quàm vasorum ad dedecus, respondeo, id quoque factum fuisse sapientissimè, vt ostenderet eandem esse vtriusque membri rationem, ac proinde ineptos & importunos esse qui Dei iustitiam in vno membro fateantur, in altero non agnoscant.

22 Εἰ δὲ θέλων ὁ Θεὸς ἐνδείξασθαι τὴν ὀργὴν, καὶ γνωρίσαι τὸ δυνατὸν αὐτοῦ, ἤνεγκεν ἐν πολλῇ μακροθυμίᾳ σκεύη ὀργῆς κατηρτισμένα εἰς ἀπώλειαν·

23 Καὶ ἵνα γνωρίσῃ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ ἐπὶ σκεύη ἐλέους ἃ προητοίμασεν εἰς δόξαν;

24 Οὓς καὶ ἐκάλεσεν ἡμᾶς, οὐ μόνον ἐξ Ἰουδαίων, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἐθνῶν.

Osee 2.d.23
1.pet.2.b.3

25 Ὡς καὶ ἐν τῷ Ὠσηὲ λέγει, Καλέσω τὸν οὐ λαόν μου, λαόν μου· καὶ τὴν οὐκ ἠγαπημένην, ἠγαπημένην.

22 *Quid* si verò volens ostēdere iram, & notam facere potentiam suam, pertulit multa lenitate vasa iræ, coagmentata ad interitum:

23 Et vt notas faceret diuitias gloriæ suæ erga vasa misericordiæ, quæ præparauit ad gloriã?

24 Quos etiam vocauit, *nimirū* nos non solùm ex Iudæis, verumetiam ex Gentibus.

25 Vt etiam in Osee dicit, ‖Vocabo populũ qui meus nõ *erat*, populũ meum: & eam quæ dilecta non *erat*, dilectam.

22 Quòd si Deus volens ostendere irã, & notam facere potētiã suã, sustinuit in multa patientia vasa iræ, aptata in interitum:

23 Vt ostēderet diuitias gloriæ suæ in vasa misericordiæ quæ præparauit in gloriam:

24 Quos & vocauit, non solùm ex Iudæis, sed etiã ex Gentibus.

25 Sicut in Osee dicit, Vocabo non plebē meã, plebem meã: & nõ dilectã, dilectã: & nõ misericordiam consequutã, misericordiã consequutam.

22 *Quid* si verò, εἰ δέ. Ita vsurpari solere interdum has particulas ostendit Budæus ex isto Demosthenis exēplo, Θάρρει, νὴ Δία φήσειέ τις ἄν· οὐ γὰρ ἔτ' οὐδὲν ὑβρισθήσῃ. ἐὰν δὲ, τότε ὀργιεῖσθε, νῦν ἀφέντες; id est, At enim dicet aliquis, Confide, iam securus esto similis iniuriæ. Quid si verò tùnc ne iram vestram exercebitis in eum quem nunc impunè abire siueritis? Vulgata & Erasmus, Quòd si. Quidam alius, Quid Deus? si volens. Quæ interpretationes ita suspendunt sententiam vt hient omnia. Itaque nonnullis etiã placuit versum 23 connectere cum 30, reliquis à 24 ad 29, per parenthesin inclusis. quæ distinctio prorsus est violenta. Vitaris autem omnia incommoda si ita conuertas vt nos fecimus, doctissimum interpretem sequuti. Erit enim simplex reticentiæ species, in qua subaudiendũ erit, Quis Deum propterea possit iustitiæ insimulare, aut diē illi dicere? Est autem in his verbis altera responsio quæ à fine sumitur, & maximi est momenti, quum satis constet actiones ex fine in primis esse æstimandas. Dicit ergo neque exitium reproborũ neque salutē electorũ esse vltimũ finē æterni illius propositi, sed quiddam longè præstantius, ipsius Dei gloriam videlicet, qui suam tum potentiam tum misericordiam ita patefaciat. Pertulit, ἤνεγκεν. Vel, vt Vetus interpres, Sustinuit. Nam τὸ φέρειν idem hoc loco declarare atque τὸ ἀνέχεσθαι καὶ ὑπομένειν, prorsus liquet ex nomine μακροθυμίας adiuncto. Augustinus tamē vti maluit verbo Adferendi: quasi dicatur Deus vasa iræ producere, vel in lucem edere, vel ad pœnã suis gradibus ac paulatim adducere. Sed hæc planè sunt lõgius petita, nec satis appositè dicuntur. Nam quod adfert Erasmus, non esse scriptum ἔφερεν sed ἤνεγκεν, ne refutatione quidem indiget. Est autem hoc quoque mirabile ac planè diuinum Pauli artificium. Ne quis enim obiiceret laudabilem quidem esse finem illum, sed non idcirco probari posse tãtum rigorem quo ad illum finem perueniatur: occurrit Apostolus, & dicit admirandam esse Dei lenitatem in illis etiam ipsis sustinendis quos exitio destinauit, adeo vt illos multorum etiam beneficiorum faciat participes, & plerunque iram suam in eos non effundat, nisi illorum iniuriis infinitis prouocatus. Lenitate, μακροθυμίᾳ. Vide Mat. 18.c.26. Vasa iræ, σκεύη ὀργῆς. Græci σκεύη appellant, vt & Latini vasa, quæcunque instrumenta ad vsum domesticum pertinent. Sed Hebræi præterea suum כלי ad homines ipsos transferunt, vt Gen. 49.a.5. quem Hebraismum à Paulo vsurpatum, libenter seruauimus, propter accommodationem similitudinis à figulo sumptæ. Vocat igitur Apostolus vasa iræ eos homines quibus tanquam instrumentis vtitur Deus, demonstrandis suæ seueritatis iudiciis. quibus opponuntur misericordiæ vasa. Coagmentata, κατηρτισμένα. Vulg. Aptata, ἡρμοσμένα. Erasmus, Apparata. i. κατεσκευασμένα. satis rectè, quum sequatur τὸ προετοιμάζειν, & illud verbũ sic prorsus vsurpetur Hebr. 2.a.3 & 4. Sed tamen videtur Paulus verbo καταρτίζειν vti maluisse, vt in similitudine figuli perseueraret. Dicitur enim de iis qui κατὰ σύνθεσιν aliquid operis faciunt, vt ex partibus totum quippiam componatur. Ac mihi quidem non aliter loqui videntur qui vasa iræ dicunt καταρτίζεσθαι à seipsis, quàm si quis vas aliquod diceret non à figulo sed à seipso fingi. Est enim hoc verbum ad creationem ipsam referendum: quod ni facias, nulla causa erat cur ad Deum ipsum Paulus assurgeret. quanuis exitii veras causas minimè negem in ipsis vasis hærere: iuxta illud, Perditio tua ex te est. Sed Apostolũ constat non de salute & exitio, sed de Dei decreto differere hoc in loco. Vide 2.Pet.2.c.12.

23 Et vt, καὶ ἵνα. Vetus interpres non legit particulam καὶ, quam etiam comperimus deesse in vno vetusto exemplari. Mihi tamen non videtur otiosa, sed complecti alteram causam cur vasa iræ coagmentata seu cõpacta sint à Domino: nempe vt ex eorum interitu Dominus patefaciat quanta vtatur benignitate in eos quos elegit. Diuitias, πλοῦτον. Id est magnitudinem immensam. Vide suprà, cap. 2.a.4.

24 Quos etiã vocauit, οὓς καὶ ἐκάλεσεν. Dicendũ fuerat potius QVAE neutro genere: sed quia vocandi nomen parum conuenit vasis, habuit Apostolus sententiæ rationem potius quàm verborum: & quia vasorum nomine (vt paulo antè dixi) homines intelliguntur, vsus est masculino relatiuo, quasi pro σκεύη dixisset ἀνθρώπους. Non dissimilis generis est illud Euripidis in Hecuba, Κἀπέσχ' Ἀχιλλεὺς πᾶν στράτευμ' Ἑλληνικὸν Πρὸς οἶκον εὐθύνοντας ἐναλίαν πλάτην, accommodata videlicet constructione πρὸς τὸ σημαινόμενον. Sed & fortassis habita est ratio sequentis pronominis ἡμᾶς, vt in illo Ciceronis, Tum domicilia coniuncta, quas vrbes dicimus. Cæterùm absoluta disputatione qua asseruit æternam prædestinationem tum in eligendo tum in reprobando, nunc demum incipit ostendere verum ipsius vsum, cuius docet quærendum esse testimonium non in arcano Dei, nec in vlla nostra dignitate, sed in voluntate Dei nobis patefacta, id est in vocatione: Seruat autem eandem methodum quam suprà, ita videlicet vt non θετικῶς, sed proposito Iudæorum & Gentium exemplo, doctrinæ vsum velut oculis subiiciat. *Nimirum* nos, ἡμᾶς. Rectè omnino suppleuit Erasmus particulam exegeticam, quòd alioquin sit obscurius hoc dictum. Non solùm ex Iudæis, οὐ μόνον ἐξ Ἰουδαίων. Non dicit vocatos fuisse tum Iudæos tum Gentiles, sed aliquos ex Iudæis & aliquos ex Gentibus. Itaque non quælibet vocatio potest pro electionis testimonio accipi, sed ea demum quæ est efficax, id est quæ fide apprehenditur, vt mox explicabit versu 30.

25 Et eam quæ dilecta non *erat*, dilectam, καὶ τὴν οὐκ ἠγαπημένην, ἠγαπημένην. In vetere tralatione additur, Et non misericordiam consequutam, misericordiam consequutam, id est καὶ τὴν οὐκ ἠλεημένην, ἠλεημένην

quod quidem propius accedit ad Hebraicam veritatẽ,quæ habet ורחמתי את לא רחמה, id est miserebor Lo-ruhamæ,id est eius quæ fuit misericordia destituta.Sed si hoc posterius legas,alterum redundabit:neque dubito quin duorum alterum irrepserit ex margine in contextum.

Καὶ ἔσται, ἐν τῷ τόπῳ οὗ ἐρρήθη αὐτοῖς, Οὐ λαός μου ὑμεῖς, ἐκεῖ κληθήσονται υἱοὶ Θεοῦ ζῶντος.

26 Et erit, in loco vbi dictum fuerat eis,‖Non populus meus vos, illic vocabuntur filii viuẽtis Dei.

26 *Et erit, in loco ubi dictum est eis, Non plebs mea uos, ibi uocabuntur filij Dei uiui.* Osee 1.d.10

Ἡσαΐας δὲ κράζει ὑπὲρ τοῦ Ἰσραήλ, Ἐὰν ᾖ ὁ ἀριθμὸς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, τὸ κατάλειμμα σωθήσεται.

27 Esaias autem clamat super Israel, ‖Etiamsi fuerit numerus filiorũ Israel vt arena maris, reliquiæ seruabuntur.

27 *Esaias autem clamat pro Israel, Si fuerit numerus filiorũ Israel tãquam arena maris, reliquiæ saluæ fient.* Esa. 10.c.22

Λόγον γὰρ συντελῶν καὶ συντέμνων ἐν δικαιοσύνῃ, ὅτι λόγον συντετμημένον ποιήσει Κύριος ἐπὶ τῆς γῆς.

28 Rem enim conficiet,& concidet cum iustitia: quoniam rẽ concisam peraget Dominus in terra.

28 *Verbum enim consummans & abbreuians in æquitate: quia uerbum breuiatum faciet Dominus super terram.*

Καὶ καθὼς προείρηκεν Ἡσαΐας, Εἰ μὴ Κύριος Σαβαὼθ ἐγκατέλιπεν ἡμῖν σπέρμα, ὡς Σόδομα ἂν ἐγενήθημεν, καὶ ὡς Γόμορρα ἂν ὡμοιώθημεν.

29 Et sicut prius dixit Esaias, ‖Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen,facti fuissemus vt Sodoma, & Gomorrhæ similes facti fuissemus.

29 *Et sicut prædixit Esaias, Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, & sicut Gomorrha similes fuissemus.* Esa.1.a.9

Τί οὖν ἐροῦμεν; Ὅτι ἔθνη τὰ μὴ διώκοντα δικαιοσύνην, κατέλαβε δικαιοσύνην, δικαιοσύνην δὲ τὴν ἐκ πίστεως.

30 Quid igitur dicemus? Gentes quæ non sectabantur iustitiam, apprehendisse iustitiam, iustitiam autem eam quæ est ex fide.

30 *Quid ergo dicemus? Quòd Gẽtes quæ nõ sectabãtur iustitiã, apprehẽderunt iustitiã: iustitiã autem quæ ex fide est.*

27 Seruabuntur, σωθήσονται. Hebraica veritas habet ישוב בו, id est Reuertetur ex eo, ad Deum videlicet, vt ex eis apparet quæ illic præcedunt. Itaque sententia rectè est expressa.

28 Rem enim cõficiet, λόγον γὰρ συντελῶν. Heb. veritas sic habet כליון חרוץ שוטף צדקה, i. consumptio decreta inũdabit *in* iustitia. Ex collatione igitur ipsa nemo inficiari potest Græcos interpretes negligẽter admodũ hunc locũ cõuertisse. Quòd si quis roget cur nihilominus Apostolus ea interpretatione sit vsus: respondeo, meritò id illum fecisse quũ ad eos scriberet qui versioni illi assueuerãt: & quod ad sententiam ipsam attinet, cui confirmandæ Paulus hoc testimonium adhibuit, Græci interpretes eam satis integram seruarint. Neque enim aliud significatur tum in Hebræis tum in Græcis quàm Deum omnino constituisse ad extremam paucitatem populum ingratum redigere. Pro consumptione verò & ea quidem decisa λόγον συντελῶν & λόγον συντετμημένον dixerunt Græci, sicut apud eundem Prophetam 28.d.22, eadem vocabula, nẽpe כלה ונחרצה, interpretati sunt πράγματα συντετελεσμένα καὶ συντετμημένα, id est res peractas & concisas, adeo vt dubium non sit quin λόγον accipiant pro πρᾶγμα: sicut etiam דבר sæpe apud Hebræos pro re & negotio quocunque accipitur: vt si rem cõsumptionis pro consumptione ipsa dicas. Vulgata, Verbum consummans & abbreuians in æquitate: quia verbum breuiatum faciet Dominus super terra: nimium obscurè, nec satis etiã rectè. Erasmus multo melius, Sermonem enim perficiens & abbreuians cum iustitia: quoniam sermonem abbreuiatum faciet Dominus in terra. Saltem enim oportuit participia illa vt verba, ex Hebræorum idiotismo, interpretari. Sermonem autem seu verbum Origenes & alii eum sequuti, ineptissimè exposuerunt de Euangelii doctrina, quæ ceremonias sustulerit, & postea sit in breuissimum symbolum contracta. Quorsum enim hoc?

29 Prius dixit, προείρηκεν. Vulgata, Prædixit: quod rectè mutatũ est ab Erasmo. Significatur enim dũtaxat, hoc dictum posteriore loco citatum extare prius apud Esaiam. Est enim hoc idem petitum ex capite primo, illud verò ex decimo. Sabaoth, Σαβαώθ. Id est exercituum, τῶν στρατευμάτων, vt conuertere solet Aquila, quo epitheto summa potentia Deo attribuitur. Quum autem Græci interpretes (quorum vestigia sequutus est Paulus) Hebræam vocem seruarint, nolui quicquam immutare. Cur autem hæ potissimùm voces in vsu manserint apud exteras etiam gentes, nulla religione factum est, sed quòd frequentissimæ essent in Iudæorũ ore, à quibus certum est religionem ad Græcos in primis, deinde à Græcis ad Romanos deuenisse: vnde etiã factum videmus vt ex Græcorum Ecclesia quædam peregrinæ voces in Latinam sint inuectæ, vt Kyrie eleison, Hagios ho theos, &c. Erant igitur ista initio satis nota omnibus ex communi loquẽdi vsu: sed quum tam seriò monuisset Corinthios Apostolus ne peregrinæ linguæ sine interprete in Ecclesia vsurparentur, crassa fuit & supina Episcoporum negligentia, quibus ista res curæ non fuit: vnde illud tandem sequutum est vt in ipsis vocabulis potissimùm peregrinis religio fuerit posita, & in magiam mutatus sit Christianismus.

Semen, σπέρμα. Hebr. שריד כמעט, id est reliquias vel tantillas, pro quo Græcus interpres vno verbo dixit σπέρμα, semen, quoniam videlicet in cuiusque rei semine res alioqui mortuæ & extinctæ reuiuiscunt. Itaque ineptissimum sese ostendit Origenes quum de illo semine, i. de Christo, hæc interpretaretur.

30 Quid igitur, τί οὖν, &c. Primùm docuerat potuisse reiici plerosque Iudæos, salua & integra manẽte promissione. Deinde & illud probauerat, prædictam fuisse à Prophetis hanc Iudæorum ruinam. Iam verò tãdem apertè dicit impletum esse quod prædixerant Prophetæ. Est autem ex hac hypothesi eruenda triplex thesis vniuersalis, quæ ad huius doctrinæ vsum spectat. Vna, ex vocatione efficaci petendũ esse nobis testimonium electionis: altera, vocationis efficacitatem ex fide colligi: tertia, veram & propriam exitii causam in ipsis reprobis hærere, quoniam videlicet vocantem non sequantur. Sed quartum axioma adiungendum est, quod & ipsum ex prioribus illis colligitur, quanuis exitii causa in ipsis reprobis hærens sit incredulitas, fidei tamen non posse propriè tribui salutis gloriam, quoniam incredulitas quidem ex nobis est, fides autem non item,

quanuis vtraque ſit in nobis: illa videlicet ex natura ſponte deprauata, iſta verò ex gratia quæ gratis datur, nec propriè ſeruat, ſicut illa propriè damnat, ſed in eum reſpicit qui fit nobis iuſtitia, quum fide gratis data, gratis etiam apprehenditur. Quæ non ſectabantur, τὰ μὴ διώκοντα. Vbi igitur opera præparationis? Sed hoc planè eſt παράδοξον, Iſraelitas non aſſequutos eſſe quod ſectabãtur, Gẽtes autẽ eò perueniſſe quò nõ contendebant. Imò notanda etiam eſt μείωσις in verbis Apoſtoli. Gentes enim non modò non ſectabantur Legem iuſtitiæ, ſed etiam eam fugiebant, atque adeo illi bellum indixerant. Reſpondeo, mirum non eſſe Iudæos non eſſe aſſequutos quod malè quærebant, quanuis reuera doctrinam iuſtitiæ, Legem Dei videlicet, ſibi ſeruandam proponerent, ſed quaſi ſuis operibus iuſtificandi. Quòd autem Gentiles qui in ſuis ſuperſtitionibus errabant, ad iuſtitiam peruenerint, gratuitæ Dei miſericordiæ tribuendum eſt. Cæterùm qui miras Origenis præſtigias volet videre, legat quæ in hunc locum ſcripſit de diſcrimine inter Sectari & Inſectari.

31 Ἰσραὴλ δὲ διώκων νόμον δικαιοσύνης, εἰς νόμον δικαιοσύνης οὐκ ἔφθασε.

32 Διατί; Ὅτι οὐκ ἐκ πίστεως, ἀλλ' ὡς ἐξ ἔργων νόμου. προσέκοψαν γὰρ τῷ λίθῳ τοῦ προσκόμματος.

33 Καθὼς γέγραπται, Ἰδοὺ, τίθημι ἐν Σιὼν λίθον προσκόμματος, καὶ πέτραν σκανδάλου· καὶ πᾶς ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ, οὐ καταισχυνθήσεται.

Psal.118.c.22 esa.8.c.14, & 28.d.16 1.pet.2.a.6

31 Iſraelem verò qui ſectabatur Legẽ iuſtitiæ, ad Legem iuſtitiæ non perueniſſe.

32 Quare? Quia non ex fide, ſed velut ex operibus Legis. offenderunt enim ad lapidem offendiculi.

33 Quemadmodum ſcriptum eſt, Ecce, pono in Sion lapidẽ offendiculi & petram offenſionis: & quiſquis credit in eum, non pudefiet.

31 Iſrael verò, ſectando Legem iuſtitiæ, in Legem iuſtitiæ non peruenit.

32 Quare? Quia non ex fide, ſed quaſi ex operibus. offenderunt enim in lapidem offenſionis.

33 Sicut ſcriptum eſt, Ecce, pono in Sion lapidem offenſionis, & petram ſcandali: & omnis qui credit in eum, non confundetur.

Κεφάλαιον ι

1 Ἀδελφοὶ, ἡ μὲν εὐδοκία τῆς ἐμῆς καρδίας, καὶ ἡ δέησις ἡ πρὸς τὸν Θεὸν, ὑπὲρ τοῦ Ἰσραήλ ἐστιν εἰς σωτηρίαν.

2 Μαρτυρῶ γὰρ αὐτοῖς ὅτι ζῆλον Θεοῦ ἔχουσιν, ἀλλ' οὐ κατ' ἐπίγνωσιν.

3 Ἀγνοοῦντες γὰρ τὴν τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνην, καὶ τὴν ἰδίαν δικαιοσύνην ζητοῦντες στῆσαι, τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ οὐχ ὑπετάγησαν.

CAP. X.

1 FRatres, propenſa quidem voluntas cordis mei & deprecatio ad Deum ſuper Iſrael eſt ad ſalutem.

2 Teſtor enim *de* ipſis, eos zelum Dei habere, ſed non ex notitia.

3 Nam ignorantes Dei iuſtitiam, & propriam iuſtitiã ſtudentes conſtituere, iuſtitiæ Dei non fuerunt ſubiecti.

CAP. X.

1 FRatres, voluntas quidem cordis mei, & obſecratio ad Deum fit pro illis in ſalutem.

2 Teſtimonium enim perhibeo illis quòd æmulationem quidem Dei habent, ſed non ſecundũ ſcientiã.

3 Ignorantes enim iuſtitiã Dei, & ſuam quærentes ſtatuere, iuſtitiæ Dei non ſunt ſubiecti.

32 Ex operibus Legis, ἐξ ἔργων νόμου. Subaudi, Iuſtitiam apprehenſuri, ſectati ſunt Legem iuſtitiæ. Vetus interpres omiſit νόμου, quod (inquit Eraſmus) additum eſt vt intelligas de operibus fide ac veritate vacuis. Egregia ſcilicet annotatio: quaſi operibus quæ fidem conſequuntur, coram Deo iuſtificemur, ac non potius quia iuſtificati, idcirco bene operemur. Sed multo etiam minus eſt appoſita interpretatio Græcorum, qui tradunt particulam ὡς additã vt ſignificetur Iudæorum opera nonfuiſſe verè opera Legis. Iudæis quoque facit iniuriam Eraſmus quòd eos exiſtimet ſalutem acceptam tuliſſe ſuis operibus, excluſa Dei gratia. Nam contrà ex Phariſæi illius oratione apparet, Iudæos de meritis & gratia non aliter ſenſiſſe quàm nunc faciunt Sophiſtæ, qui liberi arbitrii cum Gratia, & fidei cum operibus concurſum ſtatuunt.

33 Ecce, pono, ἰδοὺ, τίθημι. Iuſta igitur Dei prouidentia hoc decernit & exequitur, etiamſi homines propria malitia impingant. Eſt autem hoc teſtimoniũ ex duobus Eſaiæ locis compoſitum. Nõ pudefiet οὐ καταισχυνθήσεται. Vide infrà, 10.b.11.

IN CAPVT X.

1 Propenſa voluntas, εὐδοκία. Vide Luc.2.b.14.

2 Zelum, ζῆλον. Vulgata, Æmulationem. Eraſmus, Studium. Vide Ioh.2.c.17. Ergo, dices, aliquis eſt zelus Dei, non tamen ex notitia: quod ſi verum eſt, conſequitur bonas (quas vocant) intentiones, ſimpliciter & ex ſe, Deo eſſe gratas. Reſpondeo, Paulum (ſicut res ipſa oſtendit) non excuſare factum Iudæorum, vt qui dixerit eos non eſſe iuſtitiam aſſequutos, & ſeſe eorũ exitiũ deprecari. Dico igitur Paulum hoc loco loqui nõ ſimpliciter, ſed κατὰ σύγκρισιν, & in genere de totius ſuæ gentis, nõ autẽ de ſingulorum Iudæorum affectu ſic loqui, ac proinde zelum Dei Iudæis tribuere, id eſt qui ad veri Dei gloriam feratur, ſed non recta via, vt non tam in fine ipſo quàm in mediis inſit vitium, quæ laus nulli alii genti tribui potuit. Sed hanc laudem ſciamus eò tantùm valere vt iſti quanuis præ iis qui vel Deũ verũ ignorant, vel cognitũ non ſequuntur, iuſti quodãmodo videri poſſint, digni ſint tamen qui pereant niſi ex gratia ſeruentur. Vnde enim hic error niſi vel ex natiuo vitio, quod, etiamſi ſolum fuerit, iuſtè vlciſcitur Dominus: vel etiam ex voluntaria peruicacia?

2 Nam ignorantes, ἀγνοοῦντες γάρ. Ergo ignorãtia iuris coram Deo non excuſat, præſertim domeſticos ciues. Studentes, ζητοῦντες. Vel, Quærentes. Oſtendit autem hoc verbum, ad ignorantiam illam acceſſiſſe ſuperbiam, quam meritò vltus ſit Dominus. Et certè verum illud ſemper fuit, nihil eſſe ſuperſtitioſis arrogantius, quanuis omnium abiectiſſimi videri velint. Ideo addit non fuiſſe ſubiectos iuſtitiæ Dei. Nihil enim eſt quod ſuperbi homines iniquius ferant quàm ſi videantur cuipiam obſtricti. Et quæſo qua de re hodie tanta peruicacia certatur niſi vt domitus mundus, falſa illa propriæ iuſtitiæ opinione reiecta, gratuitam Dei in Chriſto iuſtitiam amplectatur?

4 Τέλος γὰρ νόμου, Χριστὸς, εἰς δικαιοσύνην παντὶ τῷ πιστεύοντι.

5 Μωσῆς γὰρ γράφει τὴν δικαιοσύνην τὴν ἐκ τοῦ νόμου, Ὅτι ὁ ποιήσας αὐτὰ ἄνθρωπος, ζήσεται ἐν αὐτοῖς.

6 Ἡ δὲ ἐκ πίστεως δικαιοσύνη οὕτω λέγει, Μὴ εἴπῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου, Τίς ἀναβήσεται εἰς τὸν οὐρανόν; τοῦτ' ἔστι Χριστὸν καταγαγεῖν.

7 Ἢ τίς καταβήσεται εἰς τὴν ἄβυσσον; τοῦτ' ἔστι, Χριστὸν ἐκ νεκρῶν ἀναγαγεῖν.

8 Ἀλλὰ τί λέγει; Ἐγγύς σου τὸ ῥῆμά ἐστιν ἐν τῷ στόματί σου καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ σου. τοῦτ' ἔστι τὸ ῥῆμα τῆς πίστεως ὃ κηρύσσομεν.

9 Ὅτι ἐὰν ὁμολογήσῃς ἐν τῷ στόματί

4 Nam "finis Legis *est* Christus, ad "iustitiam "cuiuis credenti.

5 Moses enim "describit "iustitiam quæ est ex Lege, *his uerbis*, ‖Quòd qui præstiterit ea, viuet per illa.

6 At quæ ex fide est iustitia, ita dicit, ‖"Ne dixeris in corde tuo, Quis ascendet in cælum? hoc est Christum ex alto deducere.

7 Aut quis descendet in abyssum? hoc est Christum ex mortuis reducere.

8 Sed quid dicit? ‖Prope te "verbū est in ore tuo & in corde tuo. Hoc est verbum illud fidei quod prædicamus.

9 *Nempe* ꝙ si cōfessus fueris ore

4 *Finis enim Legis Christus, ad iustitiam omnī credenti.*

5 *Moyses enim scripsit, Quoniam iustitiam quæ ex Lege est q fecerit homo, uiuet in ea.*

6 *Quæ autem ex fide est iustitia, sic dicit, Ne dixeris in corde tuo, Quis ascendet in cælum? id est Christum deducere.*

7 *Aut quis descendet in abyssum? hoc est Christum à mortuis reuocare.*

8 *Sed qd dicit Scriptura? Prope est uerbum in ore tuo & in corde tuo. hoc est uerbū fidei quod prædicamus.*

9 *Quia si cōfitearis in ore*

Leuit. 18. a. 5. ezech. 20. b. 11. gal. 3. b. 12. Deut. 30. c. 12.

Deut. 30. c. 14.

4 Finis, τέλος. Id est τὸ οὗ ἕνεκα, quod Latini tum finem, tum extremum, tum etiam scopum translatitiè vocant. Finis autem Legis est illos iustificare qui eam obseruāt: quem finē quominus assequamur, impedit non ipsius Legis vlla qualitas, sed carnis nostræ vitiositas: cui demum ita medetur Christus vt in eo vno gratis per fidem nobis imputato, finem Legis cōsequamur, per illum iustificati qui pro nobis Legem impleuit, factus nobis iustitia, sanctificatio, &c. Quamobrem etiam Apostolus dixit suprà, 3. d. 31, se per fidem non tollere Legem, sed stabilire. Erasmus Perfectionem maluit interpretari, id est πλείωσιν vel πλήρωμα: cuius sententia mihi non placet omni ex parte. Nam τέλος non memini legere in ea significatione, & Paulum opinor non modò Legem à Christo impletam dicere, sed de huius impletionis efficacia disserere, nobis videlicet per imputationem iustificandis. Eorum itaque opinionem nō sequor qui perfectionis significatione ambigua decepti, putant Christum idcirco dici Legis perfectionem quòd Spiritu Christi regenerati incipiamus velle ac facere quæ Dei sunt: quum apertè opponatur hoc loco iustitia fidei iustitiæ operum, ideóque non possint ista commodè accipi de iustitia inchoata in nobis, sed de vera & perfecta iustitia quam in Christo gratis imputato consequimur. Non desunt etiam qui τέλος pro fine (id est interitu) accipiant, quòd Christus ceremoniis Legis finem attulerit: quæ interpretatio videtur non indigere refutatione. Neque etiā quod ad Christum venimus, tribui potest Legi nisi κατὰ συμβεβηκός. Causalis autē particula refertur ad participium πιστεύοντι.

Cuiuis, παντί. Vulgata & Erasmus, Omni. Rectè quidē, sed tamen nō prorsus appositè. Sic enim tolli Gētium discrimen apparet ex huius eiusdem capitis versu 12. Sunt autem notanda hæc verba, quæ duplicem enuntiationem complectūtur. Vna est, Christum esse iustitiam credentibus, qui finis erat Legi totique adeo ministerio Mosaico propositus: quod probat septem proximis versiculis. Altera est, hanc iustitiam non dari solis Iudæis, sed electis ex quauis gente.

5 Describit, γράφει. Simplex positum est pro composito, ex Hebræorum more. Iustitiam, τὴν δικαιοσύνην. Erasmus, De iustitia, περὶ δικαιοσύνης, vt cohæreret oratio. At ego potius puto post νόμου suppleri לאמור, id est dicens, eclipsi Hebræis familiari, quam aliquoties iam obseruauimus. Vetus autem interpres Pauli verba cum Mosis testimonio permiscuit. Perinde enim conuertit hunc locum acsi scriptum esset, ὅτι τὴν δικαιοσύνην τὴν ἐκ τοῦ νόμου ὁ ποιήσας ἄνθρωπος, ζήσεται ἐν αὐτῇ: id est, quòd qui homo fecerit iustitiā ex Lege, viuet per eam. Hanc verò interpretationem si sequamur, verbum γράφει simpliciter accipiendum erit, & omnia rectè cohærebunt: sed tamen hæc lectio nullius codicis authoritaie confirmatur, quem quidem nancisci potuerimus. Ea, αὐτά. Ea videlicet præcepta ac iudicia. Citatur enim locus ex Leu. 18. a. 5, vbi præcessit את-משפטי deinde sequitur אשר יעשה אותם האדם. quod annotandum fuit nequis miretur relatiuum positum absque antececente: quod tamen interdum facere consueuerunt Hebræi, vt alibi annotauimus.

6 Ne dixeris, &c. μὴ εἴπῃς, &c. id est, ne apud te cogitaris. Hebr. אמר, id est dicere in corde, vt facere solent videlicet qui perplexo animo & in varias partes alternante sententia secum ratiocinantur. Diuinissimè itaque Paulus pacem illam quam adfert iustitia ex fide, vt dixit suprà, 5. a. 1, opponit perplexis eorum cogitationibus qui Legis iustitiam quærunt. Sunt autem eæ omnino duplices. Nam quia Lex cælum nonnisi sub conditione ἀδυνάτῳ proponit, abyssum autem minatur ob eam culpam cui omnes sunt obnoxii, necesse est vt quisquis in Legis iustitia hæret, cogatur exclamare, Quis in cælum ascendet? &, Quis descendet in abyssum? vt me nimirum eò deducat, & hinc eruat? At contrà fides suggerit, Christum eum esse qui in cælum ascendit vt nos secum eò eueheret, impleta omni iustitia: & in abyssum mortis descendit, vt persoluta pœna pro nobis, eum aboleret qui mortis habet imperium. Apparet ergo Apostolum non interpretari Mosis verba, sed ad illa duntaxat alludere: vt ostendat Euangelio propriè conuenire quod Moses legislator de Lege scripsit, quia fuit hoc eius ministerii propriū, indicare morbū, quem Christus Euangelii prædicatione sanaret.

8 Verbum, τὸ ῥῆμα. Hebræi הדבר, quo vocabulo Moses intelligit Legem quam Dominus voce sua promulgauit, audiente vniuerso populo suo, ita vt nullam ignorantiam posset prætexere, quum eius tabulas haberet descriptas, eámque adeo singuli & ore recitare possent, & intus haberent quasi in cogitatione & animo insculptam. Sed quod Moses dixit de Lege, hoc totum Paulus ad Euangelium accōmodat per allusionē: vt per Euangeliū demū doceat nos re ipsa potiri eo quod Lex pollicetur, & ab eo liberari quod interminatur.

9 Si confessus fueris, ἐὰν ὁμολογήσῃς. Confessionem vocat sinceram eámque apertam professionem,

quæ quum non possit aliunde q̃ ex fide proficisci, quæsierit meritò quispiā cur Paulus contrarium ordinē sit sequutus. Ratio autem est quoniam quanuis fides confessionem gignat, tamen ex confessione fides à nobis dignoscitur.

σου Κύριον Ἰησοῦν, καὶ πιστεύσῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου ὅτι ὁ Θεὸς αὐτὸν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, σωθήσῃ.

tuo "Dominum Iesum, & credideris in corde tuo quòd Deus eum excitauit à mortuis, seruaberis.

tuo Dominum Iesum, & in corde tuo credideris quòd Deus illum suscitauit à mortuis, saluus eris.

Καρδίᾳ γὰρ πιστεύεται εἰς δικαιοσύνην, στόματι δὲ ὁμολογεῖται εἰς σωτηρίαν.

10 Corde enim creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit "ad salutem.

10 Corde enim creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salutem.

Esa.28.d.16

Λέγει γὰρ ἡ γραφή, Πᾶς ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ, οὐ καταισχυνθήσεται.

11 Dicit enim Scriptura, ‖"Quisquis credit in eum, "non pudefiet.

11 Dicit enim Scriptura, Omnis q̃ credit in illū, non confundetur.

Οὐ γάρ ἐστι διαστολὴ Ἰουδαίου τε καὶ Ἕλληνος. ὁ γὰρ αὐτὸς Κύριος πάντων, πλουτῶν εἰς πάντας τοὺς ἐπικαλουμένους αὐτόν.

12 "Non enim est distinctio vel Iudæi vel Græci. nam idem Dominus omnium, "est diues in quosuis à quibus inuocatur.

12 Non enim est distinctio Iudæi & Græci. nam idē Dominus omnium, diues in omnes qui inuocant illum.

Ioel 1.g.38

Πᾶς γὰρ ὃς ἂν ἐπικαλέσηται τὸ ὄνομα Κυρίου, σωθήσεται.

13 ‖Quisquis enim inuocauerit nomen Domini, seruabitur.

13 Omnis enim qui inuocauerit nomen Domini, saluus erit.

Πῶς οὖν ἐπικαλέσονται εἰς ὃν οὐκ ἐπίστευσαν; πῶς δὲ πιστεύσουσιν οὗ οὐκ ἤκουσαν; πῶς δὲ ἀκούσουσι χωρὶς κηρύσσοντος;

14 Quomodo igitur inuocabunt eum in quem non crediderint? quomodo autem credent *ei* de quo non audierint? quomodo autem audient absque prædicante?

14 Quomodo ergo inuocabunt in quem non crediderunt? aut quomodo credent ei quem non audierunt? quomodo autē audient sine prædicāte?

Esa.52.b.7
Nahum 1.d.15

Πῶς δὲ κηρύξουσιν ἐὰν μὴ ἀποσταλῶσι; καθὼς γέγραπται, Ὡς ὡραῖοι οἱ πόδες τῶν εὐαγγελιζομένων εἰρήνην, τῶν εὐαγγελιζομένων τὰ ἀγαθά.

15 Quomodo autem prædicabunt nisi missi fuerint? sicut scriptum est, ‖Quàm speciosi pedes euāgelizantium pacem, euangelizantium bona.

15 Quomodo uerò prædicabunt nisi mittantur? sicut scriptum est, Quàm speciosi pedes euangelizantiū pacem, euangelizantium bona.

Esa.53.a.1
Ioh.12.f.38

Ἀλλ' οὐ πάντες ὑπήκουσαν τῷ εὐαγγελίῳ. Ἡσαΐας γὰρ λέγει, Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν;

16 "Sed non omnes auscultarūt Euangelio. Esaias enim dicit, ‖Domine, quis credidit "sermoni nostro?

16 Sed non omnes obedierunt Euangelio. Esaias enim dicit, Domine, quis credidit auditui nostro?

Dominū Iesum, Κύριον Ἰησοῦν. Id est, Te illum vnū ducere tuum Dominum & seruatorem. Nā alioqui nō tantùm impii, sed etiam diaboli ipsi possunt credere & profiteri illum esse Dominum & Iesum. Deus, ὁ Θεός. Id est pater, qui dicitur Christum excitasse à mortuis, non vt excludatur Filii diuinitas, sed vt Patris cōsilium de nobis redimendis, in Filii resurrectione spectetur.

10 Ad salutem, εἰς σωτηρίαν. Tribuitur ergo fidei & iustitia & salus, quum oris confessio sit fidei effectum: sed confessio est via qua peruenitur à iustificatione ad salutem.

11 Quisquis credit in eum, πᾶς ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ. Hebræa veritas Esa.28.d.16. particulam vniuersalem non habet, neque illud ἐπ' αὐτῷ, in eum, sed simpliciter legit המאמין, qui credit. Itaque Apostolus mentem Prophetæ respexit potius quàm verba ipsa. Credere autem in Deum, seu credere Deo, nihil aliud est quàm ita assentiri Dei promissioni de salute per Christum parta, vt non modò in genere verum id esse credas quod annuntiatur, sed etiam ad te pertinere scias, nihilque adeo de Deo tibi per Christum reconciliato dubites. vnde nascitur confidentia quam Paulus πεποίθησιν vocat. Itaque videtur Erasmus non satis propriè conuertisse ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ, qui confidit illi, quum à fide confidentiam, vt ab efficiente causa effectum, distinguere oporteat. Non pudefiet, οὐ καταισχυνθήσεται. Hebræa veritas habet לא יחיש, non festinabit, sensu vel eodem, vel non multum diuerso. Qui enim festinat, idem quoque fluctuat, ex eo videlicet quòd sibi periculum imminere prospiciat. Contrà verò qui credit, in illa certa persuasione acquiescit, placidè omnia expectans, nec spes ista vnquam eum fallit. Suspicor tamen Græcum interpretem legisse יבוש.

12 Non enim, οὐ γάρ. Causalis particula non spectat ad totam superiorem enuntiationem, sed duntaxat ad indefinitum illud QVISQVIS, repetitum superiore versiculo, vt transitus fieret ad posterioris enūtiationis probationem, de qua diximus versu 4. Quòd siquis obiiciat, Apostolum niti ea particula quæ tamen apud Esaiam non extat, vt diximus superiore annotatione: respondeo, illum in superiore versiculo non vti Esaiæ testimonio ad probandam illam vniuersalitatem, sed duntaxat vt confirmet præcedentia, expendere illud ὁ πιστεύων οὐ καταισχυνθήσεται, qui credit non pudefiet. Inde enim consequitur certam & stabilem esse credentium salutem. Quòd autem addidit particulā QVISQVIS, idcirco tātùm fecit vt sibi pararet transitum ad sequentem probationem. Est diues, πλουτῶν. Id est πλουτεῖ, participio videlicet posito vice verbi, ex Hebræorum idiotismo, vt diximus suprà, 9.f.28, & aliis aliquot locis.

16 Sed non omnes, ἀλλ' οὐ πάντες. Hoc dicit propter Iudæos quorum plerique gratiam repudiabant. Nam ex fide quidem colligitur vocatio, at non semper ex vocatione fides. Sermoni nostro, τῇ ἀκοῇ ἡμῶν.

Vulgata, Auditui nostro, nimis obscurè, vt rectè annotauit Eras. Nam ἀκοὴ passiuè hîc accipitur pro שְׁמוּעָה, id est pro sermone qui ab auditore excipitur ex loquentis ore. Alibi verò vel pro ipsa audiendi actione accipitur, vt in proximo versiculo: vel pro rumore & fama, quam etiam Latini auditionem vocant.

Ἄρα ἡ πίστις ἐξ ἀκοῆς· ἡ δὲ ἀκοὴ διὰ ῥήματος Θεοῦ. 17

17 Ergo fides ex auditu est: auditus autem "per verbum Dei.

17 *Ergo fides ex auditu: auditus autem per verbū Christi.*

Ἀλλὰ λέγω, μὴ οὐκ ἤκουσαν; μενοῦνγε εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν. 18

18 "Sed (inquam *ego*) annon audierunt? ‖ "Imò vero in omnē terram exiuit "sonus eorum, & in fines orbis terrarum, verba eorum.

18 *Sed dico, Nunquid nō audierunt? Et quidē in omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terræ uerba eorum.* Psal. 19. a. 5

Ἀλλὰ λέγω, Μὴ οὐκ ἔγνω Ἰσραήλ; πρῶτος Μωσῆς λέγει, Ἐγὼ παραζηλώσω ὑμᾶς ἐπ' οὐκ ἔθνει, ἐπὶ ἔθνει ἀσυνέτῳ παροργιῶ ὑμᾶς. 19

19 Sed (inquam *ego*) "nunquid Israel non cognouit Deum? Primus Moses dicit, ‖ Ego ad æmulationem prouocabo vos "per gentem quæ non est gens: per gentem intelligentiæ expertē, ad iram vos prouocabo.

19 *Sed dico, Nūquid Israel nō cognouit? Primus Moyses dicit, Ego ad æmulationem uos adducam in non gentem, in gētem insipientem, in iram uos mittam.* Deut. 32. c. 21

Ἠσαΐας δὲ ἀποτολμᾷ, καὶ λέγει, Εὑρέθην τοῖς ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν, ἐμφανὴς ἐγενόμην τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσι. 20

20 Esaias autem "vtitur audacia, dicítque, ‖ "Inuetus sum ab iis qui me non quærebant: cōspicuus factus sum iis qui de me non interrogabant.

20 *Esaias autē audet & dicit, Inuentus sum à non quærentibus me: palàm apparui ijs qui me nō interrogabant.* Esa. 65. a. 1

Πρὸς δὲ τὸν Ἰσραὴλ λέγει, Ὅλην τὴν ἡμέραν ἐξεπέτασα τὰς χεῖράς μου πρὸς λαὸν ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα. 21

21 "Aduersus Israelem autē dicit, ‖ Toto die expandi manus meas ad populum "rebellem & contradicentem.

21 *Ad Israel autem dicit, Tota die pādi manus meas ad populū non credētem, & contradicētem.* Esa. 65. a. 2

17 Per verbum Dei, διὰ ῥήματος Θεοῦ. Id est ex Dei mandato, à quo mittuntur qui Euangeliū prædicent. Alii verbum Dei accipiunt pro ipsa prædicationis materia ac substantia. Sed non temere est quòd Apostolus dixit potius διὰ ῥήματος quàm ἐκ ῥήματος vel τοῦ ῥήματος Θεοῦ, omissa præpositione: & quum in istis verbis sit compendiū superioris gradationis, commodius videtur hoc accipere de mittēdis ex Dei vocatione. Quòd autem Vetus interpres legit διὰ ῥήματος τοῦ Χριστοῦ, per verbum Christi, inuenimus quidem in tribus Græcis exemplaribus, sed tamen vix possum probare.

18 Sed (inquam *ego*) ἀλλὰ λέγω. Vulgata & Erasmus, Sed dico. Ego verò studui apertius declarare hæc esse accipienda pro obiectione: ꝙ videam plerosque interpretes id non animaduertisse: quia nimirum soleant obiectiones tertia potius persona concipi: vt clarior etiam futura fuerit interpretatio si conuertissem, Sed (dicet aliquis) annon audierunt? Puto autem hæc dici in Iudæi alicuius persona, qui cæterorum patrocinium suscipiat. Sicut enim ex effectorum cōsequutione Paulus electas gentes probarat, ita plerosque ex Iudæis esse ad tempus reiectos, opposita argumentatione probare constituit: vtque sibi aditum ad eam rem patefaciat, exordium sumit ab obiectione, in cuiuspiam persona qui velit in Paulum ipsum retorquere superiora: quasi dicat, Tu, ex eo quòd Gētes efficaciter vocatæ sunt ad Dei cognitionem, collegisti eas esse electas: quod si verum est, cur non idem dixeris de Iudæis? Nam & illi nonne de Deo aliquid audierunt? Ad hoc autem sic respondet Paulus vt plus etiam concedat quàm petit aduersarius. Egóne verò, inquit, Iudæos dixerim à Deo non esse vocatos, qui Deum didicerim sese omnibus quantumuis remotis patefecisse, nedum vt populum suū nunquā sit affatus? Postea verò aduersarius nō contentus hoc responso, quo videlicet videbat non effici quod volebat, At ego, inquit, de vocatione illa efficaci loquor quam consequitur cognitio. Quid igitur? an Israel non cognouit Deum? Hîc verò Paulus (vt inuidiam vitet) Mosen & Esaiam inducit ita respondentes, vt satis appareat Iudæos vocantem Deum contempsisse, quem amplexæ sint Gentes. ex quo colligitur tum illorum reiectio, (quam tamen proximo capite neque vniuersalem neque perpetuam fore dicit) tum etiam Gentium electio, vt proposuerat suprà, 9. g. 30. Itaque ante verbum ἤκουσαν, audierunt, non subaudio Gentes, sed Iudæos. Imò verò, μενοῦνγε. Vulgata, Equidem. Erasmus, Atqui. Vide suprà, 9. d. 20. Sonus, φθόγγος. In Hebræo legimus קוּם, id est regula seu amussis eorum: quo vocabulo significatur, compositam illā & ad amussim fabrefactam cælorum molem, velut prædicare infinitam artificis præstantiam. Græci verò vel קוֹלָם legerunt pro קוּם, vel loquutionem studuerunt emollire, sequuti videlicet proximi membri sententiam: quia Dauidis præsertim hic mos est, vt vna versiculi parte alteram explicet.

19 Nunquid Israel non cognouit Deum? μὴ οὐκ ἔγνω Ἰσραήλ. Israel collocaui priore loco, Veterem etiā interpretē in eo sequutus, & casum constructionis subieci verbo Cognouit: nequis putaret Israel quarto casu accipiendum: quæ amphibolia in Græco sermone nulla est: scripsisset enim Paulus τὸν Ἰσραήλ, addito articulo. Per gentem quæ non est gens, ἐπ' οὐκ ἔθνει. Hebraicè בְּלֹא עָם. Vulgata ad verbum, In non gentem: i. aduersus gentem quæ non est gens: sicut etiam explicat Hilarius lib. De Trinitate quinto. Sed præstat particulā ἐπὶ accipere pro instrumenti declaratione. Vocat autem gentem non gentem omnes profanos populos: sicut viuere non dicuntur, sed mori qui æternis suppliciis sunt addicti.

20 Vtitur audacia, ἀποτολμᾷ. Id est intrepidè ac liberè loquitur. Vulg. Audet, quod non memini legere absolutè positum. Erasmus, Post hunc audet. Putat enim præpositionem ἀπὸ indicare, Esaiam ex illis Mosis verbis sumpsisse fiduciam: quam obseruationem inanem esse puto. Inuentus sum, εὑρέθην. Permutata sunt duo huius testimonii mēbra. Hoc enim oportuit posteriore loco collocari, vt ex Hebræis apparet. Significat autē נִמְצֵאתִי, pro quo Græci habēt εὑρέθην, Inuenire me feci, vt si dicas, *ie me suis faict trouer*. Et נִדְרַשְׁתִּי, pro quo verterunt Græci ἐμφανὴς ἐγενόμην, declarat ad verbum, *ie me suis faict chercher*.

21 Aduersus Israelem, πρὸς τὸν Ἰσραήλ. Id est, εἰς τὸν Ἰσραήλ, vel de Israele, vt sit Hebræorum phrasis,

apud quos ſæpe ל pro על ponitur. Vulg. Ad Iſrael, quum Deus illic non introducatur Iſraelem ipſum compellans. Rebellem & contradicentem, ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα. Tot verbis vnum Hebræum vocabulum סורר expreſſerunt Græci interpretes.

Κεφάλαιον ια

Λέγω οὖν, μὴ ἀπώσατο ὁ Θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ; Μὴ γένοιτο. καὶ γὰρ ἐγὼ Ἰσραηλίτης εἰμὶ, ἐκ σπέρματος Ἀβραάμ, φυλῆς Βενιαμίν.

Οὐκ ἀπώσατο ὁ Θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ ὃν προέγνω. Ἢ οὐκ οἴδατε ἐν Ἠλίᾳ τί λέγει ἡ γραφή; ὡς ἐντυγχάνει τῷ Θεῷ κατὰ τοῦ Ἰσραὴλ, λέγων,

1.Reg.19.b.10 Κύριε, τοὺς προφήτας σου ἀπέκτειναν, καὶ τὰ θυσιαστήριά σου κατέσκαψαν· κἀγὼ ὑπελείφθην μόνος, καὶ ζητοῦσι τὴν ψυχήν μου.

Ἀλλὰ τί λέγει αὐτῷ ὁ χρηματισμός; 1.Reg.19.d.18 Κατέλιπον ἐμαυτῷ ἑπτακισχιλίους ἄνδρας οἵτινες οὐκ ἔκαμψαν γόνυ τῇ Βάαλ.

Οὕτως οὖν καὶ ἐν τῷ νῦν καιρῷ λεῖμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος γέγονεν.

CAP. XI.

1 NVm igitur (inquam *ego*) abiecit Deus populum ſuum? Abſit. nam & ego Iſraelita ſum, ex ſemine Abrahæ, tribus Beniamin.

2 Non abiecit Deus populum ſuum quem præcognouit. An neſcitis de Elia quid dicat Scriptura? quomodo colloquatur *cum* Deo, dicens aduerſus Iſraelem,

3 ‖Domine, Prophetas tuos occiderunt: & altaria tua ſuffoderunt, & ego relictus ſum ſolus, & quærunt animã meam.

4 Sed quid dicit ei diuinum reſponſum? ‖Feci vt remanſerint mihi ſeptem millia virorum qui non flexerunt genu *imagini* Baal.

5 *Ita* igitur & hoc tẽpore reſeruatio ſecũdum electionem gratuitam facta eſt.

CAP. XI.

1 *DIco ergo, Nunquid Deus repulit populum ſuum? Abſit. nã & ego Iſraelita ſum ex ſemine Abraham, de tribu Beniamin.*

2 *Non repulit Deus plebem ſuam quam præſciuit. An neſcitis in Elia qd dicit Scriptura? quemadmodũ interpellat Deũ aduerſus Iſrael?*

3 *Domine, Prophetas tuos occiderunt, altaria tua ſuffoderunt: & ego relictus ſum ſolus, & quærunt animam meam.*

4 *Sed quid dicit illi diuinum reſponſum? Reliqui mihi ſeptem millia virorũ qui non curuauerunt genua ante Baal.*

5 *Sic ergo & in hoc tẽpore reliquiæ ſecundum electionẽ gratiæ factæ ſunt.*

IN CAPVT XI.

1 (Inquam *ego*) λέγω. Iam tertiò inducitur idem Iudæus Apoſtolo reſponſans.

2 Quem præcognouit, ὃν προέγνω. Id eſt, quẽ ab æterno electum amplexus eſt. Hæc enim vis eſt præpoſitionis πρὸ, vt æternitatem ipſam declaret omni tempore antiquiorem: neque eſt quòd comparatiuè accipiamus quòd Gentes poſterius ſint vocatæ, quum de vocatione non agatur hoc in loco, ſit autem non minus Gentium quàm Iudæorum æterna prædeſtinatio: vt declaratur Act.15.d.18, & Eph.1.a.4, & b.8 & 9. Verbũ autem γινώσκειν ſæpe iam oſtendimus non declarare nudam aliquam cognitionem in Deo (vt ii exiſtimãt qui de præſcientia Dei, Epicureorum more diſputant) ſed eam quæ cum decreto æternæ prædeſtinationis coniũcta, gratuitum Dei fauorem cõplectitur. quo modo etiam accipitur ſuprà, 8.f.29: vbi prolixius de hoc verbo diſſeruimus: itémque Gal.4.b.9, & 1.Pet.1.a.2. Quamobrem etiam diſertè Auguſtinus lib. De bono perſeuerantiæ 2.cap.18, Præſciuit interpretatur Prædeſtinauit: quem ſequitur Lyranus. Sed & illud obſeruandum eſt, Paulum addito hoc verbo firmamentum huius argumentationis detegere, quòd videlicet fieri non poſſit vt Deus ſententiam mutet, id eſt reiiciat quos ſemel elegit ad ſalutem. Vulg. Præſciuit, interpretatione nimiũ ieiuna, niſi à præſciſcere deducas. Nec vllo modo audiendi ſunt Patres qui ad fidei præuiſionem hoc referũt, quod dogma repugnat ex diametro Apoſtoli doctrinæ, vt ſuprà expoſuimus, 9.b.11. Eraſ. Antè agnouerat, nõ ſatis expreſſa præpoſitione πρὸ: nec ſatis rectè vſurpato ὑπερσυντελικῷ. De Elia, ἐν Ἠλίᾳ. Vulg. ad verbũ, In Elia, quod nonnulli explicant, In Eliæ hiſtoria: ſed ego iis aſſentior qui Paulum loquutum putant ex Hebræorum idiotiſmo, apud quos ב interdum ponitur pro על, i. ſuper, vel de. Dicens aduerſus Iſraelem, κατὰ τοῦ Ἰσραὴλ λέγων. Vulg. & Eraſ. κατὰ τοῦ Ἰσραὴλ connectunt cum verbo ἐντυγχάνει, ego verò cum participio λέγων: quia mihi videtur Elias eo in loco non tam incitare Deum aduerſus Iſraelem quàm id ſimpliciter dicere quod cõtra Iſraelem facit, cuius videlicet perfidiam deplorat. Ideo etiam ἐντυγχάνει non conuerti cum Vetere interprete & Eraſ. Interpellat, ſed Colloquitur.

3 Prophetas tuos, τοὺς προφήτας σου. In Hebræa veritate priore loco fit mentio altarium, deinde Prophetarum: ſed permutatus ordo nihil mutat in ſententia.

4 Feci vt remanſerint, κατέλιπον. Sic Hebræa veritas habet והשארתי, vt intelligamus Deum loqui de reliquiis ab æterno electis, non autem in futuro eligendis: nequis videlicet arbitretur iſtos fuiſſe eligendos, quòd mundi eſſent ab idololatria, qum potiùs mundi fuerint ab idololatria quòd per gratiam electionis eſſent ſeruati diuinitus, ne Baalis cultu cõtaminarẽtur, ſicut V Volfangus Muſculus (beatæ memoriæ vir) in hũc locum annotauit. Multo itaque rectius ſcripſit Paulus κατέλιπον, reliqua feci, quàm Græci interpretes καταλείψω, relinquam. Vulg. & Eraſ. Reliqui, quod eſt ambiguum, *Imagini* Baal, τῇ Βάαλ. Sic rectè Eraſ. Nã fœmineus articulus indicat ſubaudiendum eſſe εἰκόνι. Cæterùm apud Hebræos בעל declarat eum in cuius poteſtate ſumus, vt eſt mancipium in domini, vxor in mariti poteſtate. Inde factum eſt vt pro idolo accipiatur cui ſeſe totos mancipant idololatræ. Id verò etiamnum hodie declarant qui Mariam virginẽ non alio quàm Dominæ noſtræ nomine compellant, cæteróſque diuos, ad quos cultum tranſtulerunt Deo debitum, nonniſi addita Dominorum & Patronorum præfatione, ſolent inuocare.

5 Reſeruatio facta eſt, λεῖμμα γέγονεν. Vulgata, Reliquiæ factæ ſunt, nimium obſcurè: quamobrem etiam nonnulli ſcribunt, Reliquiæ ſaluæ factæ ſunt, contra omnium Græcorum codicum fidem. Eraſmus, Reliquiæ fuerunt, vel ſunt, nihilo planius, & minus etiam accommodatè. Malui igitur craſſius loqui, vt Græca

apertius

apertius declararem. Nam etiamsi converteris Reliquiæ supersunt, tamen illud γέγονεν non satis expresseris. Secundum electionem gratuitam, κατ' ἐκλογὴν χάριτος. Vulgata & Erasmus ad verbum, Secundum electionem gratiæ: cuius Hebraismi ignoratio magnũ errorem iis obiecit qui putarunt ita significari eos qui gratiam elegissent, quum prorsus econtrario significentur quos gratia eligit, id est qui gratis à Deo eliguntur. Est autem hoc loco planè ineptus Origenes, existimans eos qui per fidem seruãtur differre à perfectioribus quibusdam qui per electionem gratiæ seruantur, quoniam, inquit, est gratia & sine electione & cum electione.

Εἰ δὲ χάριτι, οὐκ ἔτι ἐξ ἔργων· ἐπεὶ ἡ χάρις οὐκ ἔτι γίνεται χάρις. εἰ δὲ ἐξ ἔργων, οὐκ ἔτι ἐστὶ χάρις· ἐπεὶ τὸ ἔργον, οὐκ ἔτι ἐστὶν ἔργον.

6 Quòd si per gratiam, non iã ex operibus: ¨ alioquin gratia iam non est gratia. ¨Sin ex operibus, iam non est gratia: alioquin opus iam non est opus.

6 *Si autem gratia, iam non ex operibus: alioqn gratia iam non est gratia.*

Τί οὖν; ὃ ἐπιζητεῖ Ἰσραήλ, τούτου οὐκ ἐπέτυχεν· ἡ δὲ ἐκλογὴ ἐπέτυχεν, οἱ δὲ λοιποὶ ἐπωρώθησαν,

7 Quid igitur? Quod requirit Israel, hoc non est assequutus: sed ¨electi assequuti sunt, reliqui verò ¨occalluerunt,

7 *Quid ergo? Quod quærebat Israel, hoc non est consequutus: electio autẽ consequuta est, cæteri uerò excæcati sunt,*

(Καθὼς γέγραπται, Ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς πνεῦμα κατανύξεως, ὀφθαλμοὺς τοῦ μὴ βλέπειν, καὶ ὦτα τοῦ μὴ ἀκούειν) ἕως τῆς σήμερον ἡμέρας.

8 (Sicut scriptum est, ‖ ¨Dedit eis Deus Spiritum soporis: oculos vt non videant, & aures vt non audiant) vsque ad hodiernum diem.

8 *(Sicut scriptum est, Dedit illis Deus spiritum cõpunctionis, oculos ut non uideant, & aures ut nõ audiant) usque in hodiernum diem.*

Esa.29.b.10, & 6.c.9 matth. 13.b.14 iohan.12.f.40 act.28.f.26 psal.69.c.12

6 Alioquin, ἐπεί. Sic rectè Vulgata, quo modo probat Budæus accipi hanc particulam in argumentatione ab absurdo sumpta, vt suprà, 3.a.6, & infrà, 22, & 1.Cor.5.c.10, & 7.c.14, & 15.d.29, & Hebr.9.g.26. Erasmus, Quandoquidem, non obscurè modò, sed etiam deprauata sententia, nisi multa subaudias. Vtinam verò hanc operum & fidei antithesin considerarent qui iustitiam partim gratiæ, partim operibus tribuunt. Sed hîc scio quid respondeant, ista videlicet de gratia præueniente duntaxat intelligi: quasi verò hîc disputetur sola gratia, an verò etiam operibus vel prorsus vel aliqua ex parte, electionẽ ac proinde salutem adipiscamur: quod posterius affirmant Sophistæ, qui præuisam fidem vel opera faciunt electionis causam. Id autem si verum est, cõclusio falsa erit, Israelem non esse assequutum quod quærebat: nisi quis ita sit rerum imperitus vt existimet Iudæos nihil Dei gratiæ tribuisse: quod ne Pharisæus quidem ille dixerit cuius fit mentio Lucæ cap.18. Deinde vbi nostra illa esset gloriatio quam descripsit Apostolus suprà, cap.8? Sed & ineptè admodum diceremur fide iustificari nisi Christus in solidum factus esset nobis iustitia, sanctificatio & redemptio. Denique neque gratia esset gratia si ex operibus præuisis eligeremur, vel minima ex parte: neque opus esset opus, si gratiæ subsidium vllo modo requireret. Sin ex operibus, &c. εἰ δὲ ἐξ ἔργων, οὐκ ἔτι ἐστὶ χάρις· ἐπεὶ τὸ ἔργον οὐκ ἔτι ἐστὶ ἔργον. Hanc partẽ totam non legit Vetus interpres, quæ tamen summo omnium codicũ consensu in Græca veritate extat, & mihi quidem planè videtur necessaria explendæ operum & fidei antithesi: adeo quidem vt vix vllum inueniatur apertius testimonium quo omnis opinio meriti semel tollatur, quum disertè neget Apostolus opus esse opus quod ex gratia valeat non ex debito.

7 Electi assequuti sunt, ἡ ἐκλογὴ ἐπέτυχεν. Vulgata & Erasmus ad verbum, Electio consequuta est: seruata metonymia, de qua diximus suprà, 2.c.26. Idcirco verò nos non seruauimus vt altera pars antitheseωs melius posset intelligi. Occalluerunt, ἐπωρώθησαν. Vulgata & Erasmus, Excæcati sunt. Vide Marcum cap.3.versu 5.

8 Dedit eis Deus spiritum soporis, ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς πνεῦμα κατανύξεως. Quæritur vnde petitum sit oraculum: & plerosque interpretes video Origeni assentiri, qui fatetur se nusquam hoc legisse in Scripturis, putátque hæc non esse Prophetæ sed Apostoli verba. Mihi verò id planè videtur violentum, quum præcesserit καθὼς γέγραπται, sicut scriptum est: neque dubito quin Paulus, vt alibi aliquoties, sic etiam hoc in loco duo Esaiæ testimonia in vnum veluti corpus coniunxerit. Est enim prior hæc pars petita ex Esaiæ 29.c.10, vbi Hebræa veritas habet ad verbum, כי נסך עליכם יהוה רוח תרדמה, pro quo Græca interpretatio habet πεπότικεν ὑμᾶς Κύριος πνεύματι κατανύξεως, id est, præbuit vobis Dominus potandum spiritum soporis. Paulus igitur pro πεπότικεν scripsit ἔδωκεν, vt sequens testimonium petitum ex eiusdem Prophetæ 6.c.9, cum isto posset connecti. Vocatur autem τὸ πνεῦμα, Hebræorum more, afflatus Dei, interdum per Spiritum suum agentis, (vnde Spiritus intelligentiæ, sapiẽtiæ, pietatis, consilii, & alii eiusmodi Spiritus in Scripturis commemorati) interdum per spiritus malos sua iudicia exercentis, vnde Spiritus fornicationũ, auaritiæ, vertiginis, & alii similes afflatus. Quod autem ad κατάνυξιν attinet, quam cæteri Compunctionem sunt interpretati, quanuis hæc significatio possit interdum conuenire, quòd τὸ νύσσειν vellicare & fodicare declaret, vnde factum vt κατάνυξις molestiam ac dolorem significet, quo corpus vel animus vulneretur: tamen quum ex Hebrææ veritatis collatione appareat κατάνυξιν respõdere vocabulo Hebræo תרדמה, nemo mirabitur quòd maluerim Soporem aut etiam Stuporem conuertere. Ita enim Hebræi vocant altissimum veternum, quòd omnem sensum adimat: idque optimè conuenit iis quæ subiiciuntur de nullo oculorum vel aurium vsu. Sed & disertè Hesychius κατάνυξιν interpretatur ἡσυχίαν. Et nomen ipsum νὺξ videtur ἀπὸ τὸ νύσσειν deduci, à quo postea ortum est τὸ νυστάζειν: quanuis illud non meminerim ea significatione legere. Vsque in hodiernum diem, ἕως τῆς σήμερον ἡμέρας. Malè solet hæc particula connecti cum proximè præcedentibus. Neque hæc sunt Esaiæ verba, sed Apostoli, & cum verbo ἐπωρώθησαν cohærent, sicut res ipsa ostendit, & Apostolus ipse explicat 2.Corinth.3.ver.15. Itaque vt huic errori mederemur, in quem etiam impegit Origenes, Esaiæ verba inclusimus parenthesis signo. Qui non videant, τοῦ μὴ βλέπειν. Vel, Vt non videant, vt subaudiatur ἕνεκα. Sed illud est planius, vt si dicas, Oculos ad non videndum, & aures ad non audiendum. id est oculos ineptos ad videndum, & aures ad audiendum ineptas. Hoc autem nihil aliud est quàm excæcare, & surdum reddere: minimè id quidem quasi Deus nouum vitium infundat, sed quia Deus, vt iustus iudex, illos sua gratia destitutos tradit Satanæ & suis cupiditatibus magis ac magis excæcandos.

Psal.69.b.22

9 Καὶ Δαβὶδ λέγει, Γενηθήτω ἡ τράπεζα αὐτῶν εἰς παγίδα, καὶ εἰς θήραν, καὶ εἰς σκάνδαλον, καὶ εἰς ἀνταπόδομα αὐτοῖς.

9 Et Dauid dicit, || Fiat ipsis mensa eorum pro laqueo, & tendicula, & offendiculo, & talione.

9 Et Dauid dicit, Fiat mensa eorum corā ipsis in laqueum, & in captionem, & in scandalum, & in retributionem illis.

10 Σκοτισθήτωσαν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν τοῦ μὴ βλέπειν, καὶ τὸν νῶτον αὐτῶν διαπαντὸς σύγκαμψον.

10 Obtenebrentur oculi corū, vt non cernant: & tergum ipsorum semper incurua.

10 Obscurentur oculi eorum, ne uideant: & dorsum eorum semper incurua.

11 Λέγω οὖν, μὴ ἔπταισαν ἵνα πέσωσι; Μὴ γένοιτο. ἀλλὰ τῷ αὐτῶν παραπτώματι ἡ σωτηρία τοῖς ἔθνεσιν, εἰς τὸ παραζηλῶσαι αὐτούς.

11 Num igitur, inquā ego, ideo impegerunt vt conciderent? Absit. sed per eorum ruinam salus obtigit Gentibus, vt eos ad æmulationem prouocaret.

11 Dico ergo, Nunquid sic offenderūt ut caderent? Absit. sed illorū delicto, salus est Gentibus, ut illos æmulentur.

12 Εἰ δὲ τὸ παράπτωμα αὐτῶν πλοῦτος κόσμου, καὶ τὸ ἥττημα αὐτῶν πλοῦτος ἐθνῶν· πόσῳ μᾶλλον τὸ πλήρωμα αὐτῶν;

12 Quòd si eorum ruina est opulentia mundi, & diminutio eorum opulentia Gentiū: quāto magis plenitudo ipsorum?

12 Quòd si delictū illorū, diuitiæ sūt mūdi, et diminutio eorū diuitiæ Gētiū: quāto magis plenitudo eorū?

13 Ὑμῖν γὰρ λέγω τοῖς ἔθνεσιν, ἐφ᾽ ὅσον μέν εἰμι ἐγὼ ἐθνῶν ἀπόστολος, τὴν διακονίαν μου δοξάζω.

13 Nam (quod vobis dico Gētibus, quatenus ego quidem sum Apostolus Gentium) ministerium meum illustro.

13 Vobis enim dico Gētib9, quandiu quidē ego sum Gentiū Apostolus, ministerium meum honorificabo.

9 Fiat mensa, &c. γενηθήτω ἡ τράπεζα, &c. Hæc quoque interpretatio non modò cum Hebræa veritate prorsus non consentit, si verba annumeres, sed ne cum Græca quidem editione. Nam pro eo quod scribitur εἰς παγίδα καὶ εἰς θήραν, legimus duntaxat in Hebræo לפח, vt alterum ex illis duobus videatur redundare: & fortassis ex quapiā versione, puta vel Symmachi, vel Aquilæ, vel Theodotionis, annotatū, ex margine irrepsit in cōtextum, (quod iam aliquoties annotauimus) quum in Græca duntaxat legatur εἰς παγίδα: quanuis existimet Origenes Paulum hoc posterius addidisse de suo, sicut ecōtrario dicit eum omisisse לפניהם, id est coram ipsis. Quasi verò pronomen αὐτοῖς, ipsis, idem non valeat, aut quasi Apostolus nouam aliquā versionem edat. Deinde pro εἰς ἀνταπόδομα Hebræa veritas habet ולשלומים uelisjomim. i, pacifica, illa videliet in quibus acquiescūt, pro quo tamen Græca editio (quanuis alia serie) habet εἰς ἀνταπόδοσιν, quasi scriptum sit ולשלומים ulsillumim. Sed hæc varietas nihil in sententia immutat. Nam in summa imprecatur Propheta, seu potius Christus ipse apud Prophetā, quod Iudæis accidit, nempe vt quemadmodum infelices aues eo ipso illiciuntur ad mortem vnde vitam petunt, sic Iudæis in mortem cederet illud ex quo vno vitam captabant: nimirum Lex Dei, cuius præpostero zelo Euangelium repudiarunt.

10 Incurua, σύγκαμψον. Hebræa veritas habet המעד. i. fac nutare, seu vacillare: neq; ab Hebræis discrepant Græca, quum dorsi incuruatio virium imbecillitatem arguat.

11 Num igitur, inquam ego, λέγω οὖν. Iam quartùm inducitur Iudæus Paulo responsans: quod vt melius intelligi posset, nonnulla suppleui. Vt, ἵνα. Vulgata, Sic vt. i. ὥστε, quod rectè emendauit Erasmus. Neque enim, inquit, de magnitudine lapsus hîc agitur, sed de euentu. At ego, quum ἵνα sit coniunctio τελικὴ (i. finem ac scopum declarans) puto hîc significari non tam euentum quàm finem ac destinationem. i. quo consilio Deus Israelitas excæcarit. Nēpe nō vt hæc gens semel excideret à Dei fœdere, quod irritum fieri non potest: sed quòd ipsi hac occasione placuerit vti vt Gentes quoque in regnum Dei introducerentur: quarum tandē æmulatione prouocati Israelitæ, & ipsi eò restituerētur vnde essent delapsi, & ita ex toto mūdo (id est ex quibusuis populis) collecta Ecclesia, per misericordiam seruaretur. Alioquin si euentum à destinatione Dei separes, quid supererit nisi vt (quod summæ fuerit impietatis) Deo vel conniuente vel inuito id factum dicas? Nā etiamsi ad permissionem (vnicum quorundam in hac disputatione asylum) perfugias, huc quoque relabaris necesse est vt vel omnipotentē Deum esse neges, si inuitus permisit, vel volentē permisisse fatearis. Cæterùm παράπτωμα hoc in loco Ruinam potius quàm Offensam conuerti, perspicuitatis causa: siquidem Ambrosius à Vetere interprete deceptus, qui Delictum cōuertit, de peccato hæc accipit. Ac certum est quidem Iudæos grauiter peccasse quū ad hunc lapidem impingerent: sed tamen propria huius vocis significatio erat hoc loco retinenda. Vt eos ad æmulationem prou. εἰς τὸ παραζηλῶσαι αὐτούς. Vulg. Vt illos æmulentur, i. vt Iudæi postea Gentium exemplū imitentur: quo modo etiam explicat Photius. Sed illam tamen interpretationem magis probo. Respōdet enim παραζηλοῦν verbo Hebræo הקניא, vt apparet ex testimonio Mosis citato suprà, 10. d. 19: quod quidē accipi non potest pro μιμεῖσθαι, i. imitari vel æmulari, quum sit coniugationis Hiphil.

12 Opulentia mundi, πλοῦτος κόσμου. Diuitias vocat Euangelii cognitionem in vitam æternam: per mūdum autem intelligit Gentes per vniuersum mundum dispersas, vt ipse proximo membro explicat. Diminutio, ἥττημα. Explicat quid intelligat nomine Ruinæ Iudæorum, nempe huius gentis imminutionē, quòd videlicet plerisque ad hunc veluti lapidem impingentibus, tam pauci sint Euangeliū amplexi. Nā populus qui Deū nō colit in Christo, habetur pro non populo: vt meritò dicantur Iudæi contumacia sua ad paucitatē redacti. Huic verò opponitur plenitudo ventura, quum videlicet futurum est vt tota gens in cōmuni ad Christū accedat. Idē de plenitudine Gētiū statuēdū est, quā cōmemorabit infrà, v. 25. Sed hoc quoq; diligēter est obseruandum in hac disputatione, Apostolum nimirū de Iudæorum ac Gentium natione in genere differere, non autem de singulis hominibus loqui, & earum nationum cōditionem ex illa diminutione & plenitudine æstimare: ita vt quandiu durat diminutio, Iudæi vel Gentiles excisi, sub plenitudine verò insiti dicantur: quum, si singulos homines spectes, qui semel ad Christū venit, & didicit, nunquā eiiciatur foras. 13 Quatenus quidē, ἐφ᾽ ὅσον μέν: Vulg. Quādiu. quē errorē etiā bis idē interpres admisit Mat. 25. f. 37, & g. 45, vt ibi annotauim9. Et certè ἐφ᾽ ὅσον sic etiā accipitur à Græcis. Sed spectādū quid ferat sētētia. Origenes autē planè ridiculus est qui hoc distinguere non potuit. Vnus codex scriptū habebat ἐφ᾽ ὅσον εἰμὶ (expūcta particula μέν) & ὑμῖν δὲ, pro ὑμῖν γάρ. Cæterùm Apostolus hoc ita scripsit, vt, quanuis singularem suā modestiā declaret, ne sibi priuatim aliquid iuris tribuere videatur, interim tamen facile sit cernere totam vim huius rationis, qua vult Gentes suo exēplo

ad Iudæos pro viribus lucrifaciendos excitare, in eo esse positam quòd loquitur tãquam Gentium Apostolus, cuius nimirũ authoritas & exemplum meritò aut etiam impunè non possit contẽni. Itaque ἐφ᾽ ὅσον sic puto positum in exceptione vt tamen vim habeat causali particulæ proximam : neque hoc membrum connecto cum verbo δοξάζω, sed cum λέγω. Illustro, δοξάζω.i.insigne & illustre reddo, siue exorno: sicut iubet prouerbiũ, vt Spartã quã quisque nactus est, hãc exornet. Significat enim Apostolus se ipsorũ Iudæorũ causa nihil omittere quod ad officiũ suum illustrandum ac nobilitandum pertineret : vt aliquo zelotypiæ studio accensi Iudæi ad Christum accederent. Nam hac demum ratione ornatur alicuius ministerium si quamplurimos Domino lucrifecerit. Vulgata, Honorificabo. Legit enim δοξάσω. quo modo etiam nõnulli impresserunt, sed perperam, vt puto.

Εἴπως παραζηλώσω μου τὴν σάρκα, καὶ σώσω τινὰς ἐξ αὐτῶν.

14 "Vt experiar siquo modo ad æmulationem prouocem "consanguineos meos, & seruem aliquos ex ipsis.

14 *Siquo modo ad æmulandum prouocem carnẽ meam, & saluos faciam aliquos ex illis.*

Εἰ γὰρ ἡ ἀποβολὴ αὐτῶν, καταλλαγὴ κόσμου, τίς ἡ πρόσληψις, εἰ μὴ ζωὴ ἐκ νεκρῶν;

15 Nam si "abiectio eorum, est reconciliatio mundi, quæ *erit* assumptio, nisi "vita ex mortuis?

Si enim amissio eorum, reconciliatio est mundi, quæ assumptio, nisi uita ex mortuis?

Εἰ δὲ ἡ ἀπαρχὴ ἁγία, καὶ τὸ φύραμα· καὶ εἰ ἡ ῥίζα ἁγία, καὶ οἱ κλάδοι.

16 "Quòd si primitiæ sanctæ, *sancta* "etiam massa: &, si radix sancta *est*, etiam rami.

16 *Quòd si delibatio sancta est, & massa: & si radix sancta, & rami.*

Εἰ δέ τινες τῶν κλάδων ἐξεκλάσθησαν, σὺ δὲ ἀγριέλαιος ὢν ἐνεκεντρίσθης ἐν αὐτοῖς, καὶ συγκοινωνὸς τῆς ῥίζης καὶ τῆς πιότητος τῆς ἐλαίας ἐγένου,

17 ‖Quòd si nonnulli rami defracti sunt, tu verò quum esses oleaster, insitus es "pro ipsis, & particeps radicis ac pinguedinis oleæ factus es,

17 *Quòd si aliq ex ramis fracti sunt, tu autem quũ oleaster esses, insertus es in illis, & socius radicis & pinguedinis oliuæ factus es,* Ierem.11.e.6

14 *Vt experiar* siquo modo, εἴπως. Ita solent Græci has particulas in eclipsi vsurpare, quam supplendã putauimus perspicuitatis causa, vt Act.27.c.12, & Phil.3.c.11. Consanguineos meos, μου τὴν σάρκα. Vulg. & Eras. ad verbum, Carnem meam: qui hebraismus fortassis fuisset nonnullis obscurior hoc in loco.

15 Abiectio, ἀποβολή. Vulgata, Amissio, nõ satis rectè, vt apparet ex opposito nomine πρόσληψις, assumptio. Vita ex mortuis? ζωὴ ἐκ νεκρῶν; Cohæret quidem resurrectio à mortuis cum reconciliatione : sed de illa propriè non agit Apostolus hoc in loco: verùm prouerbiali quadam dicendi figura, fore dicit vt quum ad Euangelium accesserint etiam Iudæi, mundus quasi reuiuiscat, argumento à comparatis sumpto. Nam, inquit, si ex ista Iudæorum calamitate hoc lucrum retulit mundus, vt fieret reconciliationis particeps: quid aliud mũdo sperandum ex ipsorum felicitate quàm vt veluti reuiuiscat? Tum enim plenum ac cumulatum erit mundi gaudium quum & ipsi Iudæi vnà cum Gentibus Christum complexi, communi illa felicitate perfruentur. Nã quanuis reconciliatio per mundum iam sit dispersa, tamẽ quum Iudæorum gens maneat adhuc in morte, nõdum planè mundus reuixit. Itaque ironia quam nonnulli putant hoc loco vsurpatam à Paulo, non modò nullum hîc locum habet, sed etiam Pauli sententiæ repugnat ex diametro.

16 Quòd si primitiæ, εἰ δὲ ἡ ἀπαρχὴ ἁγία. Vulg. Delibatio, non satis commodè. Theophylactus τὴν ἀπαρχὴν interpretatur ζύμην, id est fermentum, expositione prorsus coacta. Nihilo melior est (vt arbitror) Erasmi opinio, qui ἀπαρχὴν dici putat frumentum ex quo sumitur massa. Neque enim ἀπαρχὴ dici potest vnde sumitur aliquid, sed idipsum potius quod ex alio delibatur. Sed & in eo mihi videtur hallucinari (quod cum bona ipsius venia dictum velim) quòd φύραμα non putat referri ad farinam humore temperatam, sed magis ad molas siue collyridas, i. ad farinam oleo conspersam, quæ olim ex Legis Mosaicæ ritu immolabatur. Nã præterquã quòd φύραμα pro libo interpretari planè durum est, quænam obsecro fuerit similitudinis analogia, quum res ipsa ostendat Abrahamũ, Isaacum & Iacobum cum primitiis, ipsorum autem posteros in vno corpore comprehensos, cum massa cõparari? Sed & mihi videtur non posse cõuenire expositio si ad primitas ipsarum frugum referas. Neque enim massam, sed fruges aut messem scripsisset Paulus, vt institutam translationem seruaret. Itaque non dubito quin hoc potius pertineat ad illorum panum primitias quorum oblatione tota massa Israelitis sanctificabatur, ꝙ videlicet tum demũ possent in reliquum annum suas fruges bona conscientia pinsere ac coquere, persolutis primæ illius massæ primitiis, vt scribitur Leuitici cap.23. versu 14 & 17. Etiam massa, καὶ τὸ φύραμα. Vulgata & Erasmus, Et conspersio, quod vocabulum non memini in ea præsertim significatione legere.

17 Pro ipsis, ἐν αὐτοῖς. Id est, in ramorũ defractorũ locũ. Puto enim ἐν αὐτοῖς (i. vt Vet. interpres ad verbũ expressit, In illis) perinde accipiẽdũ acsi Hebraicè scripsisset Apostolus בהם pro במקומם. Videtur tamen Erasmo hæc interpretatio ridicula, sed vereor ne sit potius ridiculum quod in hunc locum est commentus. Putat enin relatiuum αὐτοῖς non significare ramos excisos, sed populum ipsum Iudæorum fidelium, qui per oleam intelligatur: ac proinde nihil esse ꝙ nos offendat numeri vel generis mutatio, in collectiuis videlicet nominibus vsitata. Atqui nulla adhuc mentio facta est oleæ, sed duntaxat radicis & ramorum, quorum nonnullos defractos fuisse dicit, vt insererẽtur alii ex oleastro decerpti. neque dubium est quin radicis nomine intelligatur Abrahã credẽtium pater : oleæ verò appellatione Ecclesia Israelitica, quæ ex Abraham tanquam radice exorta, benedictionis ipsius quasi succo viuit. Duplices igitur sunt natiui rami: vni quos sanctos esse dixit, in olea hærẽtes: alteri verò, defracti. Istis accedũt insititii, qui ex oleastro decerpti, postea insiti sunt ἐν αὐτοῖς, id est vel cum illis qui semper hæserunt in olea, (si hoc referre placeat ad superioris versiculi extremam partem, vt ἐν positum sit pro σὺν, sicut alibi sæpe) vel pro illis qui videlicet sunt excisi, quorum proximè facta est mentio: quæ posterior interpretatio mihi simplicior videtur. Quòd autẽ putat Erasmus præpositionẽ ἐν redundare, sicut in Confiteri in aliquo, Percutere in gladio, & similib⁹ formulis, mihi nõ videtur probabile hoc in loco. Cæterùm manifestè Apostolus hæc desũpsit ex Ier.11.e.16. Et particeps, καὶ συγκοινωνός. Vulg. Sociũ, Eras. Cõsortẽ, eadẽ significatione interpretatur. Est autẽ hîc obseruãdũ ex Ambr. cõtra cõmunẽ agriculturæ rationẽ accidere vt stolonis sterilis succus mutetur arboris generosæ succo : quod nisi expressisset Apost. nullus esset ipsius argumento locus.

Μὴ κατακαυχῶ τῶν κλάδων· εἰ δὲ κα-
τακαυχᾶσαι, οὐ σὺ τὴν ῥίζαν βαστάζεις,
ἀλλ' ἡ ῥίζα σέ.

18 "Ne gloriare aduersus ramos:
quòd si gloriaris, non tu radicē
portas, sed radix te.

18 Noli gloriari aduersus ramos: quòd si gloriaris, non tu radicē portas, sed radix te.

Ἐρεῖς οὖν, Ἐξεκλάσθησαν οἱ κλάδοι,
ἵνα ἐγὼ ἐγκεντρισθῶ.

19 Dices igitur, Defracti sunt ra
mi vt ego insererer.

19 Dices ergo, Fracti sunt rami ut ego inserar.

Καλῶς· τῇ ἀπιστίᾳ ἐξεκλάσθησαν,
σὺ δὲ τῇ πίστει ἕστηκας· μὴ ὑψηλοφρόνει, ἀλ
λὰ φοβοῦ.

20 Rectè: per infidelitatem de-
fracti sunt, tu verò per fidē stas:
"ne effertor animo, "sed time.

20 Bene: propter incredulitatem fracti sunt, tu autem fide stas. noli altū sapere, sed time.

Εἰ γὰρ ὁ Θεὸς τῶν κατὰ φύσιν κλάδων
οὐκ ἐφείσατο, μήπως οὐδὲ σοῦ φείσηται.

21 Nam si Deus naturalibus ra
mis non pepercit, "uide ne tibi
quoque non parcat.

21 Si enim Deus naturalibus ramis nō pepercit, ne fortè nec tibi parcat.

Ἴδε οὖν χρηστότητα καὶ ἀποτομίαν
Θεοῦ, ἐπὶ μὲν τοὺς πεσόντας, ἀποτομίαν,
ἐπὶ δὲ σε, χρηστότητα, ἐὰν ἐπιμείνῃς τῇ
χρηστότητι· ἐπεὶ καὶ σὺ ἐκκοπήσῃ.

22 Vide igitur "benignitatē ac se-
ueritatē Dei, ī eos quidē qui ceci
derūt, seueritatē, ī te verò beni-
ignitatē, si permāseris ī benigni
tate alio: quin & tu exciděris.

22 Vide ergo bonitatē & seueritatē Dei: in eos qdē q ceciderūt, seueritatē, in te autē, bonitatē Dei: si pmāseris in bonitate, alioqn & tu exciderìs.

Καὶ ἐκεῖνοι δὲ, ἐὰν μὴ ἐπιμείνωσι τῇ
ἀπιστίᾳ, ἐγκεντρισθήσονται· δυνατὸς γάρ
ἐστιν ὁ Θεὸς πάλιν ἐγκεντρίσαι αὐτούς.

23 Sed & illi, si non permanse
rint in infidelitate, inserentur:
potest enim Deus rursum eos
inserere.

23 Sed & illi, si nō pmāserint in incredulitate, inserētur: potens est enim Deus iterū inserere illos.

Εἰ γὰρ σὺ ἐκ τῆς κατὰ φύσιν ἐξεκόπης ἀγρι-
ελαίου, καὶ παρὰ φύσιν ἐνεκεντρίσθης εἰς
καλλιέλαιον, πόσῳ μᾶλλον οὗτοι οἱ κατὰ φύ
σιν, ἐγκεντρισθήσονται τῇ ἰδίᾳ ἐλαίᾳ;

24 Etenim si tu "ex naturali ex-
cectus es oleastro, & præter natu
ram insitus es in veram oleā:
quanto magis ii qui naturales
sunt, inserentur propriæ oleæ?

24 Nā si tu ex naturali excisus es oleastro, & cōtra naturā insertus es in bonā oliuam, quāto magis ij q secundum naturam, inserentur suæ oliuæ.

Οὐ γὰρ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελ-

25 "Veli enī vos nō ignorare, fra-

25 Nolo enī uos ignorare fra

18 Ne gloriare aduersus ramos, μὴ κατακαυχῶ τῶν κλάδων. Gloriari quidem in Domino (id est de beneficiis Dei exhilarari) nos oportet, at non ita vt despiciamus Iudæos, quos potius oportet ad præclaram illam æmulationē excitare. quod si factum esset à nobis, iampridem vni Deo seruiremus: & huius officii neglecti dant & dabunt pœnas proculdubio qui sese hodie Christianos vocāt, & sanctum illum populum (quod ad eius patres attinet) sola improbitate & mentis peruersitate impulsi, omnibus modis vexāt, atque adeo turpissimæ idolomaniæ propositis exemplis, magis ac magis indurant. At ego quotidie sic libens precor pro Iudæis, Domine Iesu, tu quidem iustè vlcisceris tui contemptum, & dignus est ingratus iste populus in quem seuerissimè animaduertas: sed Domine memineris fœderis tui, & miseros respice propter nomen tuum. Nobis verò omnium hominū indignissimis, quos tamē dignatus es tua misericordia, hoc tribue vt in gratia tua proficientes, non simus iræ tuæ aduersus illos instrumenta, sed potius & verbi tui cognitione & sanctæ vitæ exemplis eos possimus per Spiritus tui virtutem in rectam viam reuocare, vt ab omnibus gentibus ac populis semel glorificeris in æternum. Amen.

20 Ne effertor animo, μὴ ὑψηλοφρόνει. Vulgata, Noli altum sapere, nec Latinè, nec satis perspicuè. Sed time, ἀλλὰ φοβοῦ. Timorem alibi diximus ex Hebræorum consuetudine, religiosum Dei cultum significare: quæ declaratio non penitus discrepat ab ista Pauli admonitione. Neque enim timorē vocat trepidationem illam conscientiæ de reconciliatione dubitantis, sed piam illam ac modestam solicitudinem animi cum magna religione ac Dei reuerētia seipsū accusantis, & tamē quoties in promissa Dei respicit, ita in illis acquiescentis, vt in mediis etiam fluctibus portum tranquillissimum inueniat. Sicut enim arrogantiam à fiducia, sic religiosum timorem à dubitationis ac diffidentiæ metu distinguere oportet, & ita nos de nostra salute securos esse vult Dominus, vt tamen de retinenda fide, dies ac noctes laboremus.

21 Naturalibus ramis, τῶν κατὰ φύσιν κλάδων. Naturales vocat non quibus à natura inesset vlla sanctitas, sed qui ex iis erant nati quos Dominus gratuito fœdere à reliquis gentibus sibi segregarat. Vide ne, μήπως. Hæc quoq; particula in eclipsi ponitur vt μήποτε, Mat. 25. a. 9, & εἴπως suprà, v. 14. Nōnulli codices habēt φείσεται, Cōplutēsis videlicet & duo alii manuscripti. cui quidē lectioni si assentiri libuerit, addiderim interrogationis notā, & ita cōuerterim, Nū quo modo tibi parcet? Sed & in vno manuscripto deerat particula μήπως.

22 Benignitatem, χρηστότητα. Id est facilem ac lenem animum, cui opponitur ἀποτομία, id est præcisa seueritas, quum scilicet omnia summo iure ad viuum resecantur. Vulgata & Erasmus Bonitatem interpretantur, quod vocabulum videtur latius patere. In benignitate, ἐν χρηστότητι. id est in ea conditione ad quam Dei benignitas te euexit. Est autem hoc loco diligenter considerandum quod initio huius tractationis monuimus, non de singulis hominibus, sed de Gentibus ac Iudæis in genere disserere Apostolum: nequis fortè putet incertum esse Dei decretum vel in eligendo vel in reprobando. quod si nonnulli attentè considerassent, non tam fœdè ad hunc veluti scopulum naufragium fecissent. Deinde etiam insitio ab electione illa immutabili, quæ certo & æterno Dei proposito nititur, itémque & excisio à reprobationis decreto est distinguenda, vt doctissimus interpres pluribus ostendit. Alioquin, ἐπεί. Vide suprà, versu 6.

24 Ex naturali ol. ἐκ τῆς κατὰ φύσιν ἀγριελαίου. Naturā intellige nō qualis est ab initio creata, sicut docēt Manichæi, sed vt est in Adamo corrupta, & ab eo in posteros deriuata. Præter naturā, παρὰ φύσιν. Rectè. Nā secūdū naturā debuit in naturali Abrahæ semine manere benedictio: manauit autē ad nos ex Dei gratia. In verā oleam, εἰς καλλιέλαιον. Sic vocat Iudæorum gentem, quam Deus sua gratuita promissione sanctificarat. Loquitur enim de tota gente, non de singularibus personis: nec illos vt Adami filios, sed vt à Deo selectos considerat.

25 Velim enim, &c. οὐ γὰρ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν. Vulgata, Nolo enim vos ignorare. Eras. Nō enim volo vos

ignorare. Ego verò existimo negãtem particulam, Hebræorũ more, transpositã, vt iã aliquoties annotauimus.

φοὶ, τὸ μυστήριον τοῦτο, (ἵνα μὴ ἦτε παρ' ἑαυτοῖς φρόνιμοι) ὅτι πώρωσις ἀπὸ μέρους τῷ Ἰσραὴλ γέγονεν, ἄχρις οὗ τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ.

tres, mysteriũ hoc, (vt ne sitis apud vosmetipsos arrogãtes) obdurationem *istam quæ est ex* parte, Israeli euenisse tantisper dum plenitudo Gentium introierit.

tres, mysteriũ hoc, (ut nõ sitis uobisipsis sapientes) quia cæcitas ex parte cõtigit in Israel donec plenitudo Gẽtium intraret.

Καὶ οὕτω πᾶς Ἰσραὴλ σωθήσεται, καθὼς γέγραπται, Ἥξει ἐκ Σιὼν ὁ ῥυόμενος, καὶ ἀποστρέψει ἀσεβείας ἀπὸ Ἰακώβ.

26 Et ita totus Israel seruabitur: ||sicut scriptum est, Veniet ex Sion ille liberator, & auertet impietates à Iacob.

26 *Et sic omnis Israel saluus fieret: sicut scriptum est, Veniet ex Sion qui eripiat, & auertat impietatem à Iacob.* Esaiæ 59.d.20

Καὶ αὕτη αὐτοῖς ἡ παρ' ἐμοῦ διαθήκη, ὅταν ἀφέλωμαι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν.

27 Et hoc illis à me fœdus, ||Quũ abstulero peccata ipsorum.

27 *Et hoc illis à me testamentum, Quum abstulero peccata eorum.* Esaiæ 27.c.9

Κατὰ μὲν τὸ εὐαγγέλιον, ἐχθροὶ δι' ὑμᾶς· κατὰ δὲ τὴν ἐκλογὴν, ἀγαπητοὶ διὰ τοὺς πατέρας.

28 Itaque quod ad Euãgeliũ *attinet, sunt* inimici propter vos: quod ad electionem autẽ, diliguntur propter Patres.

28 *Secũdũ Euangeliũ qdẽ, inimici propter uos: secũdum electionẽ autem, charissimi propter patres.*

Apud vosmetipsos arrogantes, παρ' ἑαυτοῖς φρόνιμοι. id est ne intus insolescatis. φρόνιμος enim hoc loco non ad prudentiam, sed ad affectum refertur, & τὸ φρονηματίαν declarat, vt infrà, 12.c.16. Vulgata, Vt non sitis vobisipsis sapientes. id est vt ne vobisipsis placeatis, quasi soli thesauros sapientiæ Dei intus, &(vt ille filius perditionis inquit) in scrinio pectoris inclusos teneatis. Mihi tamen superior interpretatio simplicior videtur. Obduratio, &c. πώρωσις, &c. Cur πώρωσιν cum Vetere interprete & Erasmo nolim Excæcationem conuertere, dixi suprà, v.7, & Mar.3.a.5, vbi πώρωσιν conuerti Callum obducere: quum hic coactus sim synonymo vti. ἀπὸ μέρους autem aliud certè declarare nõ potest quàm κατὰ μέρος, & ad nomẽ πώρωσις commodius quàm ad verbum γέγονεν refertur, quasi scriptum sit ἡ ἀπὸ μέρους: quam articuli eclipsin sæpe iam annotauimus. Itaq; vt nemo iam falli posset, nonnihil addidimus de nostro. Nam quòd ἀπὸ μέρους Ambrosius refert ad tempus, non facilè admiserim. Puto potius duo significari: vnum, istam obdurationem non comprehendere totum Israelem, sed eius duntaxat partem, quum supersint reliquiæ, vt ab initio capitis exposuit: alterum, ne hanc quidem obdurationem partis Israelis quam suprà vocauit ἥττημα versu 12, perpetuam fore, sed venturum tẽpus quo non iam Israelis reliquiæ, i. pauci quipiam ex Israelitis, sed totus Israel(i. gens ipsa) communi consensu ad Ecclesiam Christi aggregetur. & hoc quidem est illud propheticum arcanum quod non vult à Gentibus ignorari, ne Iudæos tanquàm in perpetuum reiectos despiciant. Tantisper dum, ἄχρις οὗ. Id est donec. temporis enim spatium definit quod quidem videtur maxima iam ex parte cõfectum. Nam(obsecro) quàm pauci supersunt hodie populi in orbe terrarum qui Christum vel nomine tenus profiteantur? At interim Iudæorum gens, quanuis toto terrarum orbe dispersa & miserrimè iactata, dici tamen non potest (vt vno ore confirmant omnes qui ex Oriente ad nos veniunt) quàm sit frequens ac numerosa, vt etiamnum hodie se exerat benedictio illa Abrahamo facta Gen.22.d.17. Id verò quis non videat temere à Deo non fieri, & eã hodie exerceri in Euangelii professores crudelitatem ac rabiem, quæ planè mereatur vt quemadmodum nos olim Iudæis professione eiectis, sic illi nobis vicissim nunc succedant? Cæterùm quid vocet plenitudinem Gẽtium Apostolus, exposui suprà, v.12. Vtitur autem verbo Introeundi, ex Scripturæ consuetudine, quæ de Ecclesiæ cœtu, tanquam de certo quodam loco, differit.

26 Totus Israel, πᾶς Ἰσραήλ. Horum verborum explicatio(ni fallor) pendet ex oppositione eius quod dixerat ἀπὸ μέρους, vt totus Israel nihil aliud declaret quàm Israelis plenitudinẽ: cui opponitur τὸ ἥττημα καὶ κατάλειμμα. i. diminutio & reliquiæ. Alioquin non video quod sit arcanum illud quod superiore versiculo cõmemorauit. Sed rursus notandum est de tota gente in genere, non de singulis hic disseri. Ex Sion, ἐκ Σιών. Heb. לציון, i. Sioni, siue in Sionis gratiam, pro quo Græca editio rectè habet ἕνεκα Σιών: ac fortassis librariorum culpa ex ἕνεκα factũ est ἐκ. Liberator, ὁ ῥυόμενος. Vulg. Qui eripiat. Eras. Ille qui liberat. Ego verò puto participiũ positum pro verbali, ex Hebræorum more, de quo etiam diximus Mat.2.a.6, & alibi aliquoties. Et auertet, &c. καὶ ἀποστρέψει, &c. Hebr. veritas habet ולשבי פשע ביעקב, i. & ad eos qui resipuerint à peccato in Iacob. vbi Græci legerunt ולשוב, sed eadem manente sententia. Neque enim conuerti potest ad Deum quem Deus prius non converterit, vt scriptum est Ierem.31.c.18.

27 Fœdus, διαθήκη. Vulg. & Eras. Testamẽtũ. Atqui in Hebræis legitur ברית, quo nõ potest significari Testamẽtũ. Itaq; hæc interpretatio nõ cõuenit quoties citantur Hebræa: & in Epist. ad Hebr. potius videtur Apostolus alludere ad alterã Græci nominis significationẽ q̃ verã ipsius interpretationẽ tradere. Quũ abstulero, &c. ὅταν ἀφέλωμαι. Existimãt pleriq; Apostolũ hæc addidisse allusione facta ad locũ Ier.31.f.34, vbi sũma Noui fœderis exponitur, queãdmodũ etiã Ezech.11.c.18: verùm (vt dicã quod sẽtio) existimo potius hãc partẽ ex eodẽ Esaia petitã, ex quo etiã superior est descripta, sicut sup. v.8, duo eiusdẽ Prophetæ testimonia Apostolus vnà cõiunxit. Esaias igitur 27.c.9, de hac ipsa Israelitarũ accessione vaticinãs quæ explicatur ab Apostolo, inter cætera sic scribit, וזה כל־פרי הסיר חטאתו, i. Et hoc omnis fructus, ablatio peccati eius. pro quo Græca editio habet, καὶ τοῦτό ἐστιν ἡ εὐλογία αὐτοῦ ὅταν ἀφέλωμαι ἁμαρτίαν αὐτοῦ, & hoc erit beneficiũ (siue hæc demũ est benedictio ipsius) quum sustulero iniquitatem eius. vnde mihi quidẽ videtur Apostolus ista ad verbũ descripsisse.

28 Itaque quod ad Euangelium, κατὰ μὲν οὖν τὸ εὐαγγέλιον. Vulgata & Erasmus, Secundum Euangelium quidem, κατὰ μὲν τὸ εὐαγγέλιον. Ego particulam οὖν non dubitaui adiicere ex codice manuscripto: quam quum Erasmus vel esse adiiciendam vel certè subaudiendam non animaduerteret, putauit solœcismum esse in Paulo, quasi potius dicendum fuerit ἐχθρῶν & ἀγαπητῶν, inimicorum & dilectorum, vt cum αὐτῶν ista cohæreant. Atqui vt de veteris illius codicis authoritate nihil dicam, quã suspicari non potuit Erasmus, distinguendũ tamen est Prophetæ testimoniũ à Pauli ipsius verbis, vt minimè quærenda fuerit ista connexio. Cæterùm manifestè ostendit hic locus verum esse quod antè monuimus, Paulũ videlicet non de singulis Iudæis sed de Iu-

dæorũ gẽte in genere differere, qui quoad Euangeliũ,i. quatenus Euangeliũ nõ admittunt, nẽpe in præsenti conditione,sunt Deo exosi:quod ad electionem autem attinet,(id est quatenus Deus cõsiderat non quid mereantur,sed quid ipse Abrahamo & semini eius promiserit)diliguntur à Deo, ideóque suo tempore dignabitur eos sua gratia: quia, vt omnis homo sit mendax, Deus tamen cõsilium non mutabit. Est autem firmissimũ hoc argumentum, vtpote quod ab ipsa Dei natura sumatur. Sed notandum est rursus, agi de gente Iudaica in vniuersum, & de perpetuo fœdere. Deus enim habet sua de particularibus decreta quæ illi vniuersalitati non derogant,etiamsi sint contraria: veluti quòd Iudæos elegit,& nonnullos eorum iusto exitio destinauit. Item multa decernit ad tempus quæ postea mutat. Nec propterea mutabilis cẽsendus est,sed potius sibi semper similis,quoniã quæ fore perpetua decreuit,vt hoc fœdus cum Abrahamo & ipsius semine,perpetua manent:quæ verò decreuit suis temporibus mutanda,vt singulis momentis cernimus rerum vicissitudinem:vel abroganda, (vt ceremoniis legalibus factũ est)ea quoq; certis suis momentis mutantur & abrogantur. Quòd autem nonnulli hoc odium & hunc amorem ad Apostoli personam referunt, mihi non placet.

29 Ἀμεταμέλητα γὰρ τὰ χαρίσματα καὶ ἡ κλῆσις τοῦ Θεοῦ.

29 Nam dona & vocatio Dei "eiusmodi sunt vt eorũ ipsum pœnitere non possit.

29 *Sine pœnitentia enim sunt dona & uocatio Dei.*

30 Ὥσπερ γὰρ καὶ ὑμεῖς ποτε ἠπειθήσατε τῷ Θεῷ, νῦν δὲ ἠλεήθητε τῇ τούτων ἀπειθείᾳ·

30 Sicut enim & vos quondã non paruistis Deo, nunc autem estis misericordiam cõsequuti "per istorum contumaciam:

30 *Sicut enim aliquando & nos non credidistis Deo, nunc autem misericordiã cõsequuti estis propter incredulitatẽ illorũ:*

31 Οὕτω καὶ οὗτοι νῦν ἠπείθησαν, τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐλεηθῶσι.

31 Sic & isti nunc non paruerunt, "vt per vestram misericordiam & ipsi misericordiam consequantur.

31 *Ita & isti nunc non crediderunt in uestrã misericordiam, ut & ipsi misericordiã cõsequãtur.*

32 Συνέκλεισε γὰρ ὁ Θεὸς τοὺς πάντας εἰς ἀπείθειαν, ἵνα τοὺς πάντας ἐλεήσῃ.

32 Cõclusit enim Deus "omnes in cõtumacia, vt omnium misereretur.

32 *Cõclusit enim Deus omnia in incredulitatẽ, ut omnium misereatur.*

29 Eiusmodi sunt vt,&c. ἀμεταμέλητα. Vulg. Sine pœnitẽtia, obscura & periculosa quoq; interpretatione, vtpote quæ Ambrosium etiã videatur fefellisse. Augustinus alicubi legit Impœnitẽda, vt Erasmus obseruauit:sed ambigua est hæc tralatio. Nã Latinis non pœnitendum munus dicitur cuius aliquem non possit pudere, seu quod minimè debeat contemni. Castellio Irreuocabilia conuertit. Ego periphrasin Erasmi potius probo, quòd à Græcis non discedat.

30 Per istorum contumaciam, τῇ τούτων ἀπειθείᾳ. Vulgata, Propter incredulitatem illorum, διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν. Erasmus autem rectè mutauit Propter in Per: quanuis Apostolus non de eo per quod propriè Gentes sunt misericordiam adeptæ, sed de dispensatione Dei loquatur, cui nimirum placuit occasionem transeundi ad Gentes ex incredulitate Iudæorum sumere, vt suprà dictum est, v.11: quam ob causam video Latinos maluisse Propter quàm Per interpretari.

31 Vt per vestram misericordiam & ipsi misericordiam consequãtur, τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐλεηθῶσι. Peruersa huius loci distinctio multas peperit incommodas interpretationes, quarum satis fuerit nonnullas commemorasse. Vulgata interpretatur In vestram misericordiam, quasi scriptum sit ἐν τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει, & quidẽ pro εἰς τὸ ὑμέτερον ἔλεος, id est in gratiam Christi, quia gratiæ oblatæ restiterunt Iudæi:quam constructionem non admittit verbum ἀπειθεῖν. Vel, In vestrã misericordiam, id est vt inde ad vos deueniret misericordia:sed si ita exponas, nullum erit membrum quod opponatur τῇ τούτων ἀπειθείᾳ: & bis idem dixerit Apostolus, quod nõ admitttũt hæ voces, QVEMADMODVM & ITA, vt Erasmus rectè obseruauit. Quod enim dictũ fuerat ὑμεῖς δὲ ἠλεήθητε τῇ τούτων ἀπειθείᾳ, hoc ipsũ in diuersa parte repeteret, ἠπείθησαν τῷ ὑμῶν ἐλέει, perinde acsi dicat aliquis, Vt principes ditescunt paupertate populi, ita populi paupertas diuitias addit principibus:quod fuerit ineptissimum. Ambrosius legit, In vestra miseratione, ἐν ὑμετέρῳ ἐλέει: quam lectionẽ nusquam inuenio. id est, quũ essetis ad misericordiam vocati, contumaces fuerunt Iudæi:quæ interpretatio tollit etiam antithesin de qua modò dixi. Eras. autẽ interpretatur, Sic & isti nũc increduli facti sunt, ex eo ꝙ vos misericordiam estis adepti, vt & ipsi misericordiam consequantur. Putat enim Apostolum significare misericordiam Gentibus factam, id est Gentium fidẽ offendiculo fuisse Iudæis, vt alienarentur ab Euangelio. Atqui hæc expositio (ni fallor) repugnat sententiæ Pauli ex diametro. Nã cõtrà v.11, 13.14.17, & eo qui proximè præcessit, disertè dixit Apostolus per Iudæorum contumaciam partã esse salutẽ Gentibus, & antè excisos fuisse ramos naturales quàm ascititii insererẽtur:ex quo consequitur (quod ipsa historia confirmat) non prius vocatas fuisse Gentes quàm Iudæi Euangelium respuissent. Deinde (quod maioris etiam est momenti) tantum abest vt Gentiũ vocationem Apostolus censeat obstaculo fuisse Iudæis, vt contrà scribat eam esse à Deo arreptam occasionẽ vt & ipsi Iudæi ex æmulatione Euangelium amplectantur. Quid igitur? Nempe vnus (ni fallor) Theophylactus hîc vidit quod res est. Omnino enim τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει oppositum est superiori illi membro τῇ τούτων ἀπειθείᾳ, & ἵνα explicandum per traiectionem, sublata distinctione quæ post ἐλέει adscribi solet:quum hoc totum τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει nõ pertineat ad ἠπείθησαν, sed ad ἐλεηθῶσι:sicut in superiore versiculo τῇ τούτων ἀπειθείᾳ cõnectitur cũ ἠλεήθητε. Ita fiet vt plana sit sentẽtia, & cum præcedentibus ac subsequentibus ita consentiens, vt de eius veritate non possim dubitare. Nam quod antè proposuerat, Iudæorum offensam saluti fuisse Gentibus, non vt perirent Iudæi, sed contrà vt hac salutis Gentium æmulatione accensi, fierent & ipsi eiusdem salutis participes:idipsum nunc repetit in conclusione, vt par erat, nempe sicut per Iudæorum contumaciam Gentes sunt consequutæ misericordiam:ita Iudæos esse contumaces, non vt pereant, sed vt misericordiæ Gentibus factæ exemplo prouocati, misericordiam & ipsi consequantur. Ita enim placuisse Deo, mirifica illa & incomprehẽsibili sapientia, tum Gentes tum Iudæos ad misericordiam vocare. Similis verò traiectionis exẽpla permulta annotauimus in hac ipsa particula, vt 1.Cor.9.c.15, & 2.Cor.2.b.4, Gal.2.b.10, Eph.3.d.17, & Ioh.14.d.29.

32 Omnes, τοὺς πάντας. Id est, tum Iudæos tum Græcos, de quibus disseruit:quod etiam ostendit adiũctus articulus. Vetus interpres conuertit Omnia, eodem manente sensu, quum sic loquatur Apostolus Gal.3.d.22. Est enim vniuersalis particula restringẽda ad eos de quibus hîc agitur, nẽpe ad tollendum populorum discrimen. Itaque qui hoc testimonio abutuntur ad euertendam æternam Dei prædestinationẽ, qua nonnullos misericordiæ, nonnullos seueritati sui iudicii destinauit, prorsus aberrant à scopo.

Ὦ βάθος πλούτου καὶ σοφίας καὶ γνώ- 33
σεως Θεοῦ· ὡς ἀνεξερεύνητα τὰ κρίματα
αὐτοῦ, καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ.

Τίς γὰρ ἔγνω νοῦν Κυρίου; ἢ τίς σύμ- 34
βουλος αὐτοῦ ἐγένετο;

Ἢ τίς προέδωκεν αὐτῷ, καὶ ἀνταπο- 35
δοθήσεται αὐτῷ;

Ὅτι ἐξ αὐτοῦ, καὶ δι᾽ αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν 36
τὰ πάντα. αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας.
ἀμήν.

33 O profundas diuitias tum sapiētiæ tum cognitionis Dei! quàm inscrutabilia sunt eius iudicia,& eius viæ imperuestigabiles!
34 Quis enī cognouit mētē Domini? aut quis ei fuit à consilio?
35 Aut quis prior dedit ei,& reddetur ei?
36 Nam ex eo,& per eum,& in ipsum *sunt* omnia. Ipsi *sit* gloria in secula. Amen.

33 O altitudo diuitiarum sapiētiæ & scientiæ Dei! quàm incōprehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles uiæ eius!
34 Quis enim cognouit sensum Domini? aut quis cō siliarius eius fuit? Esa.40.c.13 Iob 41.a.2 1.cor.2.d.16
35 Aut quis prior dedit illi,& retribuetur ei?
36 Quoniā ex ipso,& per ipsum,& in ipso sunt omnia. ipsi gloria in secula. Amen.

Κεφάλαιον ιβ΄

Παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς, ἀδελφοὶ, διὰ 1
τῶν οἰκτιρμῶν τοῦ Θεοῦ, παραστῆσαι τὰ
σώματα ὑμῶν θυσίαν ζῶσαν, ἁγίαν, εὐά-
ρεστον τῷ Θεῷ, τὴν λογικὴν λατρείαν
ὑμῶν·

Καὶ μὴ συσχηματίζεσθε τῷ αἰῶνι τούτῳ, 2

CAP. XII.

1 PRecor igitur vos, fratres, per miserationes Dei, vt sistatis corpora vestra hostiā viuam, sanctam,acceptā Deo, rationalem illum cultum vestrum:
2 Et ne cōfiguremini seculo i-

CAP. XII.

1 OBsecro itaq; uos fratres, per misericordiā Dei, ut exhibeatis corpora uestra hostiā uiuentem,sanctam, Deo placētem,rationabile obsequiū uestrum:
2 Et nolite conformari huic seculo,

33 O profundas diuitias,ὦ βάθος πλούτου.Vulgata,O altitudo diuitiarum.Erasmus,O profunditatem diuitiarum,quasi καὶ σοφίας καὶ γνώσεως pertineat ad βάθος, & dixerit Paulus,O profunditatē diuitiarum,profunditatem sapientiæ,profūditatem cognitionis. Sed frustra se torquent nonnulli interpretes dum quærunt quæ sint istæ Dei diuitiæ. Nam ex Hebræorum idiotismo dictum est ὦ βάθος πλούτου, pro ὦ βαθὺν πλοῦτον. &,quod etiam animaduertit Chrysostomus,genitiui sequentes non pendent à βάθος,sed à duarum illarum vocum complexu.πλοῦτον verò Hebræorum etiam more,(quem alibi annotauimus)copiam ac abundantiam vocat: & quia sunt istæ opes penitus defossæ, & quo maior est opum cumulus,eo etiam altior est ac profundior,ideo profunditatis meminit. Deinde sapiētiam & cognitionem pro eodem accipio,vt sit duplicatio Hebræis familiaris.

Eius iudicia,τὰ κρίματα αὐτοῦ.Heb.משפט.id est,ratio quam tenet in rebus vniuersis ac singularibus administrandis.Nam iudicare apud Hebræos pro regere & summæ rerum præesse accipitur, vt sæpe annotauimus apud Iohannem. Viæ,αἱ ὁδοὶ.Heb.דרכים.i.consiliorum ac factorum ipsius rationes.

35 Prior dedit, προέδωκεν. Noua est ista significatio verbi προδιδόναι pro antè dare,sicut suprà,9.f.29. προειρηκέναι accipitur pro ante dicere.Reperio tamen in illa significatione etiam apud Aristotelem lib.Œcon.2. Est autem etiam hic locus diligenter obseruandus, aduersus eos qui fidei vel operum præuisionem faciunt electionis causam.In quem errorem sanè turpissimum Origenes veteres plerosque tum Græcos tum Latinos adegit,donec tandem Dominus Augustinum per Pelagianos ad hunc agnoscendum & corrigendum errorem excitaret.

36 In ipsum,εἰς αὐτόν.Vulgata,In ipso,ἐν αὐτῷ.quod ego quidem non probo. Nam finem omniū Dei factorum hîc puto significari, Deum ipsum videlicet, ad cuius gloriam omnia referuntur quæcunque sunt in cælo vel in terra,quemadmodum etiam ab eo condita sunt omnia, & per eum administrantur. Neque verò duntaxat in genere de rerum creatione & administratione hæc accipiūtur,sed in primis de nouis ipsius operibus,quæ in electis suis edit.

IN CAPVT XII.

1 Precor,παρακαλῶ. Absoluta tractatione dogmatum Christianæ religionis, iam tandem ad Christianæ vitæ officia descendit. Vtitur autem diuinissima præfatione,alludens ad veterem sacrificiorum ritum,vt significet Dei gloriam esse vltimum & vniuersalem finem omnium humanarum actionum , siue illæ sint ἠθικαί, de quibus agit hoc capite: siue πολιτικαί,de quibus proximo capite disserit : siue ἱερατικαί,de quibus constituit 14 capite,ac parte etiam decimiquinti,adeo vt tota vita nostra sit verè instar cuiusdam sacrificii Deo gratissimi.

Per miserationes, διὰ τῶν οἰκτιρμῶν. Vtitur numero multitudinis, amplificationis causa. Sic etiam Dauid Psal.51.a.2,commemorat Domini רחמים. Nihil autem grauius dici potest ista obtestatione. Quid enim æquius est quàm vt ei nos totos consecremus cui tanta & tam multa,imò cuius misericordiis nos ipsos debemus?

Vt sistatis, παραστῆσαι. Vulgata, Exhibeatis. Erasmus Præbeatis. Sic oportebat olim victimā ad altare sisti. Nūc autem vbique est altare,& vbique nosipsos oportet alacriter & promptè Deo sistere. Corpora vestra, τὰ σώματα ὑμῶν. Olim aliena,nūc nostra ipsorum corpora offeruntur. Totum autem hominem sic vocat συνεκδοχικῶς, ad veterem ritum alludens, vt apparet ex epithetis sequentibus & Thess.5.d.23. Hostiam viuam, θυσίαν ζῶσαν. Olim quoque morticina erant polluta: sed nunc requirit Dominus hostias vero Spiritu vitæ præditas.Nullus igitur nunc expiatoriis sacrificiis locus,vbi necessariò interueniebāt cædes victimæ: & alius erat sacerdos,alia victima. Sanctam,ἁγίαν.Sic in Lege non licebat impuris sese sistere in Dei conspectum,nec offerre immunda.Sed de vera purificatione hîc agitur, quæ quum sit omnibus filiis Dei communis, sequitur nullum expiatorium sacrificium superesse. Vbi igitur Missatica illa Christi oblatio pro viuis & mortuis?

Rationalem illum,&c.τὴν λογικὴν λατρείαν ὑμῶν.id est Spiritualem,vt explicatur 1. Pet.2.a.5. Est enim tacita antithesis cultus in quo seipsum homo spiritualiter Deo cōsecrat,& veteris cultus,in quo bruta, quæ ἄλογα Græci vocant,cæteráque non modò rationis sed etiam sensus expertia,carnalibus adhibitis ceremoniis Deo offerebantur. Vulgata, Rationabile obsequium, barbarè: quod deinde nonnulli admodum imperitè acceperunt pro eo quod est ratione temperatum,quasi immodico ac superstitioso opponatur.

2 Ne configuremini ,μὴ συσχηματίζεσθε. Configurandi verbo vtitur in hac significatione Columella.

Vulgata, Nolite conformari, μὴ συσχηματίζεσθε. Erasmus, Ne accommodetis vos ad figuram, quæsita periphrasi non necessaria. Porro sicut philosophi in tradendis ethicis, vbi de fine disseruerunt, ad virtutis definitionem accedunt, sic quoque Apostolus progreditur. Sed vt longè alium finē quàm philosophicū descripsit; ita etiam verā virtutem longè aliter definit, damnās quicquid ratio humana dictat, vt virtus nihil aliud sit quàm quod Deus præcipit: simúlque hunc habitum docet non à natura sed à gratia proficisci. Seculo isti, τῷ αἰῶνι τούτῳ. Sic vocat homines non renatos, nulla prorsus addita exceptione.

Eph.5.d.17
1.thess.4.a.1

ἀλλὰ μεταμορφοῦσθε τῇ ἀνακαινώσει τοῦ νοὸς ὑμῶν, εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς τί τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ τὸ ἀγαθὸν καὶ εὐάρεστον καὶ τέλειον.

sti, sed transformemini per renouationem mentis vestræ, ad hoc ‖ vt probetis quæ sit voluntas Dei, ¨ bona illa, accepta ac perfecta.

sed reformamini in nouitate sensus vestri, ut probetis quæ sit voluntas Dei bona, & beneplacens, & perfecta.

3 Λέγω γὰρ διὰ τῆς χάριτος τῆς δοθείσης μοι, παντὶ τῷ ὄντι ἐν ὑμῖν, μὴ ὑπερφρονεῖν παρ' ὃ δεῖ φρονεῖν· ἀλλὰ φρονεῖν εἰς τὸ σωφρονεῖν, ἑκάστῳ ὡς ὁ Θεὸς ἐμέρισε μέτρον πίστεως.

1.Cor.12.b.11
ephes.4.b.7

¨Enimuero per gratiam quæ mihi data est, ¨ edico ¨ cuiuis versanti inter vos ¨ ne sapiat suprà quam oportet sapere: sed sapiat ¨ ad sobrietatem, ‖ ¨ prout cuique Deus partitus est mensuram ¨ fidei.

3 *Dico enim per gratiā quæ data est mihi, omnibus qui sunt inter vos, non plus sapere quàm oportet sapere: sed sapere ad sobrietatem, unicuique sicut Deus diuisit mēsuram fidei.*

4 Καθάπερ γὰρ ἐν ἑνὶ σώματι μέλη πολλὰ ἔχομεν, τὰ δὲ μέλη πάντα οὐ τὴν αὐτὴν ἔχει πρᾶξιν·

Quemadmodum enim in vno corpore membra multa habemus, mēbra verò omnia eandē non habent actionem:

4 *Sicut enim in uno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eundem actum habent:*

5 Οὕτως οἱ πολλοὶ ἓν σῶμά ἐσμεν ἐν Χριστῷ, ὁ δὲ καθ' εἷς, ἀλλήλων μέλη.

Ita multi vnū corpus sumus in Christo, singulatim autem, alii aliorum membra.

5 *Ita multi unum corpus sumus in Christo, singuli autem alter alterius mēbra.*

Mentis, τοῦ νοός. Nullus igitur locus τῷ ἡγεμονικῷ illi philosophico, nec libero arbitrio Sophistico, quum ipsam in primis rationem oporteat renouari. Vide Ephes. cap. primo, d.18, & secundo, a.3, & Coloss.1.c.21.

Bona illa, τὸ ἀγαθόν. Hoc ego accipio pro voluntatis Dei epithetis. Nam id demum verè bonum est, acceptum Deo, & omnibus suis numeris constans, quod cum Dei voluntate consentit. simúlque tacita est allusio ad eas conditiones quæ sub Lege requirebantur in victimis immolandis: de quibus præcipitur Leuit.22.c.22. Articulum autem accipere possumus vel tanquam energiæ causa positum, vt voluntatis diuinæ præstantiam declaret, vel διακριτικῶς, vt Vetus fœdus à nouo distinguatur: vel denique vt per appositionē (quam vocant) referat quod præcessit: idque rursus dupliciter, nempe vel illud duntaxat proximū, Vt probetis quæ sit voluntas Dei, quod bonum acceptúmque & perfectum: quo modo interpretatus est Erasmus: vel totum illud quod superiore quoque versu dictum est: sicut exposuit Augustinus libro De ciuitate Dei 10, & epist.76, itémque Ambrosius. Sed & ante τὸ ἀγαθὸν suppleri potest particula καὶ in epexegesi, vt sit hæc sententia, Ad hoc vt probetis quæ sit Dei voluntas, & quid bonum & acceptum & perfectū: quæ interpretatio Domino Bucero (beatæ memoriæ viro) placuit præ cæteris.

3 Enimuero, γάρ. Vel igitur, sicut etiam accipi videtur suprà, 6.d.19, & infrà, 15.a.2. Absoluta autē præfatione descendit Apostolus ad ἠθικὰ præcepta, & primo loco monet vt quisque sit munere suo contentus: deinde vt quam Spartam quisque à Deo nactus est, eam exornet: quæ duo si rectè obseruarentur, nullus esset infinitis calamitatibus locus. Edico, λέγω. Id est præcipio. Sic enim accipitur interdū verbū אמר apud Hebræos, & quod subiicit διὰ τῆς χάριτος τῆς δοθείσης μοι, id est tanquam Dei Apostolus, & Spiritum Dei habens, additum esse apparet tum vt maioris ponderis esset hoc præceptum, tum verò vt omnem dicti inuidiam à se auerteret.

Cuiuis, παντί. Hanc particulā sæpe iam annotauimus interdum esse indefinitam potius quàm vniuersalem. Vulgata, Omnibus. quæ interpretatio non satis exprimit hanc doctrinam ad quosuis & quidē sigillatim sine exceptione pertinere. Ne sapiat suprà quàm oporteat sapere, μὴ ὑπερφρονεῖν παρ' ὃ δεῖ φρονεῖν. Id est, Ne sibi immodicè placeat, vt ii solent qui sibi videntur plus sapere quàm reuera sapiant. Sic enim accipitur interdum verbum φρονεῖν. Vulgata, Nō plus sapere quàm oporteat sapere: quasi nos arceat Apostolus à curiosa perscrutatione rerum subtilium magis quàm vtilium. Nonnulli demum τὸ φρονεῖν accipiunt pro curare: quasi damnet Apostolus πολυπραγμοσύνην: quas etiam interpretationes minimè repudio. Ad sobrietatem, εἰς τὸ σωφρονεῖν. Quid ergo? An est aliqua moderata arrogantia? Minimè verò: sed tamē quemuis oportet sibi aliquatenus sapere, id est eorum donorum esse conscium quæ à Domino accepit, vt bona conscientia possit vocatione sua defungi. Verùm duo sunt limites quibus definitur ea sobrietas ac moderatio quam requirit Apostolus. Vnus est, ne nobis arrogemus quod non habemus: alter, ne de eo quod accepimus gloriemur, sed acceptis donis vtamur cum tremore in Domini gloriam. Alii Ad sobrietatem ita interpretantur quasi poscat Apostolus vt iis studiis intenti simus quibus ad modestiam erudiamur. quorum etiam opinionem non improbo. Nam vtramuis interpretationem sequaris, sobrietas declarabit ταπεινοφροσύνην. Origenes mauult de temperātia hoc accipere, quod etiam sequitur Augustinus epistola 47. Hieronymus verò in pugna aduersus Iouinianum plus æquo incalescens, & in eo ipso peccans quod hoc loco reprehenditur ab Apostolo, quasi à nemine discere, omnes verò erudire posset, hunc locū ad pudicitiam detorquet, Latinos etiam codices emendans in quibus scribitur Ad sobrietatem: quum ipse potius magnam reprehensionem mereatur quòd hunc locum & alios plurimos aliò detorserit. Prout cuique, ἑκάστῳ ὡς. Manifesta est traiectio particulæ ὡς, vt 1.Cor.3.a.5, cuiusmodi plurimas annotauimus suprà, cap.11.d.31. Nam manifestus est error in eo quòd in nonnullis veteris editionis codicibus legitur, Et vnicuique, repugnantibus summo cōsensu omnibus exēplaribus Græcis: vt planè intempestiuè scripserit Erasmus, Paulum hoc in loco spectasse sensum magis quàm sermonis integritatem: sitque planè ineptus Origenes, subindicans aliquid esse subaudiendum. Vide 1.Cor.12.b.11. Fidei, πίστεως. Fidem appellat συνεκδοχικῶς cognitionem Dei in Christo, cum donis quæ ex eo manant in fideles per Spiritum sanctum. Idem ergo valet hoc dictum atque id quod alibi scripsit, Pro mensura donationis Christi, Eph.4.b.7, & manifestatio Spiritus, 1.Cor.12.a.7. Sed & pro πίστεως in vno codice scriptum inuenimus χάριτος, gratiæ.

6 Ἔχοντες δὲ χαρίσματα κατὰ τὴν χάριν τὴν δοθεῖσαν ἡμῖν διάφορα· εἴτε προφητείαν, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως·

7 Εἴτε διακονίαν, ἐν τῇ διακονίᾳ· εἴτε ὁ διδάσκων, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ·

8 Εἴτε ὁ παρακαλῶν, ἐν τῇ παρακλήσει. ὁ μεταδιδοὺς, ἐν ἁπλότητι· ὁ προϊστάμενος, ἐν σπουδῇ· ὁ ἐλεῶν, ἐν ἱλαρότητι.

6 ‖ Habentes autem diuerſa dona pro gratia quæ nobis data eſt, ſiue prophetiam, *prophetemus* pro proportione fidei:

7 Siue miniſteriū, *verſemur* in miniſtrando: tum is qui docet, in docendo:

8 Tum qui exhortatur, in exhortatione ‖ qui diſtribuit, cū ſimplicitate: qui præeſt, cum diligentia: qui miſeretur, cum hilaritate.

6 *Habentes autem donationes ſecūdū gratiā quæ data eſt nobis, differētes: ſiue prophetiam, ſecundū rationem fidei:* 1.Pet.4.b.10

7 *Siu miniſteriū, in miniſtrādo: ſiue qui docet, in doctrina:*

8 *Qui exhortatur, in exhortando: qui tribuit, in ſimplicitate: qui præeſt, in ſolicitudine: q miſeretur, in hilaritate.* Matth.6.a.2 2.cor.9.b.7

6 Habentes autem, ἔχοντες δέ. Malè in quibuſdam Latinis codicibus expungitur particula autē, quæ prorſus eſt retinenda: nec id tamen (meo iudicio) quaſi hac coniunctione iſta connectantur cum præcedenti verbo ἐσμὲν, vt exiſtimauit Eraſmus: ex cuius etiam ſententia Frobenius poſt μέλη, id eſt membra, diſtinctionem ſimplicem adſcripſit. Nam contrà in omnibus vetuſtis codicibus plenum punctum ſcribitur, vt nouam periodum inchoet participiū ἔχοντες. & vtraque ratio huius diſtinctionis quam adfert Eraſmus, facilè refelli poteſt. Illud enim planè nihil eſt quod tradit, Apoſtolum videlicet, quum dixiſſet, Singuli ſumus alius alius membra: ne confuſionem imaginaremur, adieciſſe, Sumus quidem eiuſdem corporis membra, ſed habentes dona, &c. Huius enim confuſionis ſuſpicionem omnem ſuſtulerat Apoſtolus quum membra omnia diceret eandem functionem nō habere. Deinde altera ratio quæ ſubiicitur, nihilo eſt probabilior, nēpe abſque iſta diſtinctione fore imperfectam orationem. Supplendum enim eſt neceſſariò verbum ex communi loquēdi vſu, ita vt nos fecimus, cum quo cohæreant iſta quæ ſequuntur κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως, ἐν τῇ διακονίᾳ, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, &c. quæ omnia alioquin hiare neceſſe eſt, etiamſi iſtam Eraſmi diſtinctionem ſequaris. Nam hîc rurſus corrupta ſunt exemplaria, quæ poſt προφητείαν, διακονίαν, διδάσκων, παρακαλῶν, &c. non habent adſcriptā diſtinctionē, quaſi perpetuo tenore legendum ſit, εἴτε προφητείαν κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως, &c. repugnantibus omnibus vetuſtis codicibus Græcis, & ipſa quoque ſententia, vt in Græcis ſcholiis explicatur. Itaque (vt paucis abſoluam) particula Autem non fuit rectè expuncta, quia hæc periodus à ſententia ſuperiore pendet. Eraſmus verò, neque particulam δὲ rectè conuertit Sed tamen, neque totum hunc locum videtur percepiſſe. *Prophetemus* pro proportione fidei, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως. Diſtinctio illa poſt προφητείαν addita in omnibus Græcis codicib⁹, & ſententia quoque ipſa ſatis (ni fallor) vel hoc verbum vel aliud eiuſmodi ſupplendum eſſe confirmant, veluti μενέτω maneat, vel στοιχείτω incedat, quæ Græcus ſcholiaſtes ſubaudit. Neque eſt cur hæc eclipſis diſpliceat, quū multæ eiuſmodi aut etiam multo duriores ſoleant in communem loquendi vſum incidere. Puto autem ἀναλογίαν dici quod antea μέτρον vocarat. Quum enim Apoſtolus monuiſſet in genere vt quiſque ſeſe Deo conſecraret, meritò ſubiecit quæ ad vocationum diſcrimen pertinent, vt quiſque ſeſe intra ſuæ ſortis metas contineat. Id verò nunc per partes explicat: ac primùm quidem Eccleſiaſticarum functionum meminit, quas diuidit in duas ſpecies, ſiue ſubalterna (quæ vocant) genera, nempe in prophetiam & diaconiam: prophetiæ nomine comprehendens quæ ad docendi munus pertinent, diaconiæ verò alia Eccleſiaſtica munera, quibus ſe abdicarunt Apoſtoli, Act.6.a.2.3 & 4. Iam verò quia in docendi munere non vna eſt functio, ſed varii ſunt gradus, neque in vna & eadem functione par eſt Spiritus menſura, ideo Apoſtolus Prophetas monet vt prophetent pro fidei proportione. id eſt, vt quiſque reuelationis ſuæ modum teneat, ne vnus ſibi omnia ſcire videatur. quod ſi ſeruatum fuiſſet in Eccleſia, nūquam in ea pericula incidiſſet: vnde quum vix nunc cœperit emergere, cauēdum eſt etiam atque etiam ne eodem relabatur: ni fiat quod monuit Apoſtolus 1.Cor.14.f.30.32 & 33. Alioquin prophetiæ nomen anguſtiore ſignificatione ſæpe accipitur, vt Epheſ.4.b.11, & 1.Cor.12.d.28. & diaconia cōtrà multo ampliore, ita vt omnia munera eccleſiaſtica comprehendat, ipſámque adeo Apoſtolicam functionem. Quia nimirum publicè ac priuatim nos omnes oportet Deo miniſtrare, vt ſuprà, cap.11.b.13, Act.6.a.4, & 12.d.25.

7 In miniſtrando, ἐν τῇ διακονίᾳ. Eraſmus, In adminiſtratione. quam interpretationem etſi non repudio, tamen illi poſtpono. Nam priore loco διακονία munus ipſum declarat, poſteriore verò ipſam muneris functionem: quam diſtinctionem mihi videtur melius expreſſiſſe Vetus interpres gerūdi modo. Tum is qui docet, εἴτε ὁ διδάσκων. Vel (vt Vulgata & Eraſmus) Siue qui docet. Cæterùm quòd Paulus genus dicendi mutat, video torſiſſe nonnullos: qui tamen nōn vidētur eius rei cauſam cognouiſſe. Solent enim à pleriſque interpretibus hæc ita explicari quaſi quinque Eccleſiaſticas functiones diuerſas commemoret Apoſtolus. quod non puto: nec dubito mihi aſſenſuros quicunque attentius hunc locum conſiderabunt. Puto igitur Paulum in primis (vt antè dixi) Eccleſiaſticas functiones perpetuas (alias enim tēporarias meritò omittit) ad duo genera reuocare, Apoſtolorum exemplo, Act. 6.a.2.3.4, vt paulo antè diximus: nempe ad prophetiam & diaconiā, quam diſtributionem etiam ſequitur idem noſter Apoſtolus, 1.Tim.3, mentionem duntaxat faciēs epiſcoporum & diaconorum. Deinde ſingula illa duo genera in ſuas ſpecies diuidit, nempe prophetas in doctores & paſtores: diaconos verò in eos qui eleemoſynas diſtribuunt, in gubernatores, & eos qui curandis ipſis pauperibus Eccleſiæ ſeruiebant: quales erant fere viduæ, de quibus ſeorſim agitur 1. Tim.5.b.9. Vtque hæc diſtinctio melius intelligeretur, mutauit (opinor) Apoſtolus dicendi genus. In docendo, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ. Vulgata & Eraſmus, In doctrina, quam interpretationem vt ambiguam repudio. Doctrina enim fere Latinis declarat id ipſum quod docetur, quum διδασκαλία hoc loco ſignificet ipſum docendi munus. Cæterùm doctorē vocat Apoſtolus eum qui Scripturæ duntaxat interpretationi vacat in Eccleſia, vt pura ac ſincera doctrina retineatur: ſicut doctiſſimus interpres in Chriſtianæ religionis inſtitutione veriſſimè docuit. Repetendum eſt autem ἀπὸ τοῦ κοινοῦ verbum Verſetur, tum in hoc membro, tum in aliis ſequentibus.

8 Tum qui exhortatur, εἴτε ὁ παρακαλῶν. Vetus interpres non legit εἴτε. quam tamen coniunctionem vbique inuenimus, & addere neceſſe eſt, vt ſibi conſtet diſtributio. Exhortatorem autem vocat eum qui alibi dicitur paſtor, vt 1.Corinth.12. d. 28, & Eph.4.c.11: & propheta quoque interdum, vt 1. Cor.14.f.31. is videlicet qui doctrinam cum admonitionibus & exhortationibus, atque adeo cum Sacramentorum adminiſtratione coniungit. Qui diſtribuit, ὁ μεταδιδούς. Vetus interpres, Qui tribuit. Eraſmus, Qui impertit. Vterque ni-

mium lata interpretatione, quum hic significentur qui propriè diaconi dicuntur, ii nimirum qui eleemosynas distribuebant. Iubetur autem is versari in suo munere cum simplicitate, id est bona fide & sine personarum respectu. Opponitur enim ἁπλότης τῇ κακίᾳ, & in his tribus posterioribus ἐν pro σὺν commodissimè accipitur.

Qui præest, ὁ προϊστάμενος. Hæc est altera species presbyterorum, eorum videlicet qui politiam Ecclesiasticam administrabant: qui & ipsi interdum doctrinæ Verbi præerant, vt apparet ex 1. Tim. 5. c. 17. quorum munus vocatur κυβέρνησις 1. Cor. 12. d. 28. Qui miseretur, ὁ ἐλεῶν. Videtur quidem hoc latius patere: sed quum Paulus agat de functionibus Ecclesiasticis, non potest satis commodè hoc accipi de misericordia cui præstandæ tenētur quicunque Christo nomen dederunt. Deinde quum istum distinguat ab eo qui distribuit, iis assentior qui Paulum existimant proprio quodam dicendi genere, per eos qui miserentur, eos intelligere qui curandis ipsis pauperibus erant designati, vt fere erant viduæ, quarum fit mentio Act. 6. a. 1, & 1. Tim. 5. b. 9. Et meritò sanè in istis requiritur hilaritas, non modò vt fungantur suo munere alacriter, sed etiam ne mœrorem addant mœrori, si tetricos & morosos in solandis miseris sese præbuerint.

Amos 5. d. 15	Ἡ ἀγάπη, ἀνυπόκριτος. Ἀποστυγοῦντες τὸ πονηρὸν, κολλώμενοι τῷ ἀγαθῷ.	9	Dilectio *esto* minimè simulata. "*Estote* ‖ abhorrentes à malo, "agglutinati bono.	9 Dilectio, sine simulatione. Odiētes malū, adhærentes bono.
Eph. 4. a. 2 1. Pet. 2. c. 17	Τῇ φιλαδελφίᾳ εἰς ἀλλήλους φιλόστοργοι. Τῇ τιμῇ ἀλλήλους προηγούμενοι.	10	‖ "Fraterna charitate "alii ad alios amandos propensi. Honore alii aliis "præeuntes.	10 Charitatem fraternitatis inuicem diligentes. Honore inuicem præuenientes.
1. Pet. 5. b. 8	Τῇ σπουδῇ μὴ ὀκνηροί. Τῷ πνεύματι ζέοντες. Τῷ Κυρίῳ δουλεύοντες.	11	‖ Studio minimè pigri. Spiritu feruentes. "Domino seruientes.	11 Solicitudine non pigri. Spiritu feruentes. Domino seruientes.
Luc. 18. a. 1 1. Cor. 16. a. 1	Τῇ ἐλπίδι χαίροντες. Τῇ θλίψει ὑπομένοντες. Τῇ προσευχῇ προσκαρτεροῦντες.	12	Spe gaudentes. In afflictione tolerantes. ‖ In oratione "perdurantes.	12 Spe gaudentes. In tribulatione patientes. Orationi instantes.
Hebr. 13. a. 2 1. Pet. 4. b. 13	Ταῖς χρείαις τῶν ἁγίων κοινωνοῦντες. Τὴν φιλοξενίαν διώκοντες.	13	‖ "Vsibus sanctorum "communicantes. Hospitalitatem sectantes.	13 Necessitatibus sanctorum communicantes. Hospitalitatem sectantes.
Mat. 5. g. 44	Εὐλογεῖτε τοὺς διώκοντας ὑμᾶς· εὐλογεῖτε, καὶ μὴ καταρᾶσθε.	14	‖ "Benedicite iis qui vos insectantur, benedicite *inquam*, "& ne imprecamini.	14 Benedicite persequentibus vos: benedicite, & nolite maledicere.

9 *Estote* abhorrentes malum, ἀποστυγοῦντες τὸ πονηρόν. Vulgata, Odientes, barbarè. Erasmus, Odio prosequentes, non satis expressè. Plus enim est ἀποστυγεῖν quàm μισεῖν. Deinde verbum *Estote*, quod necessariò subintelligitur, expressi ex Clemente, στρωματέων λόγῳ β, quo loco nonnulla præterea inserit, sed contra omnium codicum fidem, nec satis aptè. Agglutinati, κολλώμενοι. Vulg. & Eras. Adhærentes, non satis expressè.

10 Fraterna charitate, τῇ φιλαδελφίᾳ. Clemens lib. Pædagogi 3, cap. vltimo videtur hoc connectere cum superiore membro. Alii ad alios amandos propensi, εἰς ἀλλήλους φιλόστοργοι. Vulg. Inuicem diligentes, nimium (vt ita dicam) dilutè. Nam φιλοστοργία non tantùm amorem, sed etiam ipsam ad amandum propensionē declarat. Erasmus, Ad mutuò nos diligēdos propensi. Ego Amādos dicere malui, quia, sicut (authore Chrysostomo) plus est στέργειν quàm φιλεῖν, sic Latinis plus est amare quàm diligere. Sic enim Cicero, Sed tamen vt scires eum à me non diligi solùm, sed etiam amari. Præeuntes, προηγούμενοι. Vulgata & Erasmus, Præuenientes, προφθάνοντες.

11 Domino seruientes, τῷ Κυρίῳ δουλεύοντες. Rectè hoc subiunxit Apostolus, quo Christianæ charitatis præcepta à philosophorū monitis distinguūtur: & ita in probatissimis quibusque codicibus vetustis & Græcis scholiis legitur. Sic quoque conuertit Vetus interpres, & ita legunt Chrysostomus & Theophylactus, & Basilius in Ethicis, definitione 68, & Clemens. Erasmus tamen interpretatus est, Tempori seruientes, id est καιρῷ δουλεύοντες. quæ lectio annotatur etiam ab Origenis interprete, & Glossa ordinaria quam vocāt. Explicatur autem tribus modis. Sunt enim qui existiment hoc dicto moneri pios vt si quid incommodi acciderit, boni consulant, vt hoc cohæreat cum eo quod sequitur. Alii verò putāt præscribi fidelibus vt pro temporis ratione sese accommodent fratribus, sicut dicit Apostolus se factum esse omnibus omnia. Alii demum καιρὸν accipiunt pro occasione: quòd velit Paulus nos studiosè omnem iuuandi occasionem captare. quæ interpretatio mihi maximè probatur præ cæteris. Sed vtcunque accipias, non expresseris significationem verbi δουλεύειν, quod plus est quàm sese accommodare tempori, aut occasionem captare: neque puto vllum esse locum Scripturæ in quo simile dictum occurrat. Itaque potius legendum esse puto τῷ Κυρίῳ, & ab iis corruptum esse locum qui compendium illud scribendi κῷ putarunt καιρῷ declarare: idque eo verisimilius est quòd etiamnum hodie apud Basilium eo loco quem antè citaui, eo compendio literarum scriptum inuenitur.

12 Perdurantes, προσκαρτεροῦντες. Vulg. & Eras. Instantes, non satis rectè.

13 Vsibus, ταῖς χρείαις. Ambrosius legit, Memoriis, ταῖς μνείαις, sed perperā, (ni fallor) quanuis ita Latinos codices habuisse scribat Origenis interpres, vt Erasmus annotauit. Vulg. & Erasmus, Necessitates conuertunt, quod mihi non placet. nequis existimet prius non succurrendum proximo quàm ad necessitatem sit redactus. scripsisset enim Apostolus ταῖς ἀνάγκαις. Quanquam hoc cōcedo τῶν χρειῶν nomine delicias & superuacanea officia excludi. Communicantes, κοινωνοῦντες. Ita significatur quæ hîc sit vera charitas, nempe quū aliorum incommodis non minus quàm nostris afficimur, & ita affecti proximum pro viribus iuuamus.

14 Benedicite, εὐλογεῖτε. i. bene precamini, vt opponatur τῷ καταρᾶσθαι. Eras. Bene loquamini. Ego verò vocabulum theologis vsitatū retinere malui: neque existimo de loquutione dūtaxat hîc agi, ne hostibus detrahamus, sed de eo potius, vt hosti bene precemur. quod quū Erasmus viderit, miror cur vel Benedicatis vel Bene precamini potius non cōuerterit quàm Bene loquamini. Vide Mat. 5. g. 44. Et ne imprecamini, καὶ μὴ καταρᾶσθε. Sic solēt interdū Hebræi ταυτολογεῖν, sed ita tamen vt hæc minimè sit inepta aut inutilis ταυτολογία, de qua diximus Ioh. 1. c. 20.

15 Χαίρειν μετὰ χαιρόντων, καὶ κλαίειν μετὰ κλαιόντων.

16 Τὸ αὐτὸ εἰς ἀλλήλους φρονοῦντες. Μὴ τὰ ὑψηλὰ φρονοῦντες, ἀλλὰ τοῖς ταπεινοῖς συναπαγόμενοι. Μὴ γίνεσθε φρόνιμοι παρ' ἑαυτοῖς.

17 Μηδενὶ κακὸν ἀντὶ κακοῦ ἀποδιδόντες. Προνοούμενοι καλὰ ἐνώπιον πάντων ἀνθρώπων.

18 Εἰ δυνατόν, τὸ ἐξ ὑμῶν, μετὰ πάντων ἀνθρώπων εἰρηνεύοντες.

19 Μὴ ἑαυτοὺς ἐκδικοῦντες, ἀγαπητοί, ἀλλὰ δότε τόπον τῇ ὀργῇ. γέγραπται γάρ, Ἐμοὶ ἐκδίκησις· ἐγὼ ἀνταποδώσω, λέγει Κύριος.

20 Ἐὰν οὖν πεινᾷ ὁ ἐχθρός σου, ψώμιζε αὐτόν· ἐὰν διψᾷ, πότιζε αὐτόν. τοῦτο γὰρ ποιῶν, ἄνθρακας πυρὸς σωρεύσεις ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ.

21 Μὴ νικῶ ὑπὸ τοῦ κακοῦ· ἀλλὰ νίκα ἐν τῷ ἀγαθῷ τὸ κακόν.

Κεφάλαιον ιγ.

1 Πᾶσα ψυχὴ ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις ὑποτασσέσθω. οὐ γάρ ἐστιν ἐξου-

---

15 Gaudete cum gaudentibus, & flete cum flentibus.

16 Eodem animo inter vos mutuò affecti. ‖ Nō elatè de uobisipsis sentientes, sed humilibus obsecundātes. Ne estote prudentes apud vosmetipsos.

17 ‖ Nemini malum pro malo vicissim reddentes. Procurantes honesta coram omnibus hominibus.

18 ‖ Si fieri potest, quantum in vobis est, cum omnibus hominibus in pace viuentes.

19 ‖ Non vosmetipsos vlciscentes, dilecti: sed date locum iræ. scriptum est enim, ‖ Mihi est vltio: ego rependam, dicit Dominus.

20 ‖ Itaque si esurit inimicus tuus, ciba eum: si sitit, da ei potum. hoc enim si feceris, carbones ignis coaceruabis in caput eius.

21 Ne vincitor ab eo quod malum est, sed vince bonitate malitiam.

CAP. XIII.

1 ‖ Omnis anima potestatibus supereminētibus subiecta esto. non enim est po-

---

15 *Gaudere cum gaudentibus, flere cum flentibus.*

16 *Idipsum inuicem sentiētes. Non alta sapiētes, sed humilibus consentientes. Nolite esse prudentes apud uosmetipsos.* Prou.3.a.7 esa.5.c.11

17 *Nulli malum pro malo reddentes. Prouidētes bona nō tantùm coram Deo, sed etiam coram omnibus hominibus.* Prou.20.c.22 matth.5.f.39 2.cor.8.d.11 1.pet.3.b.9

18 *Si fieri potest, quod ex uobis est, cum omnibus hominibus, pacem habētes.* Heb.12.d.14

19 *Non uosmetipsos defendētes, charissimi, sed date locum iræ: scriptum est enim, Mihi uindicta: ego retribuā, dicit Dominus.* Eccle.2.a.18 matth.5.f.39 Deut.32.e.35 heb.10.f.30

20 *Sed si esurierit inimicus tuus, ciba illum: si sitit, potū da illi. hoc enim faciēs, carbones ignis congeres super caput eius.* Prou.25.c.22

21 *Noli uinci à malo: sed uince in bono malum.*

CAP. XIII.

1 *Omnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit. nō est enim po-* Sapien.6.a.4 tit.3.a.1 1.pet.2.b.13

---

15 Gaudete, χαίρειν. Vrget sympathiam Christianam Paulus: sed in honesto gaudio & dolore. Est autem omnibus nota enallage infiniti pro imperandi modo, Atticis etiam ipsis familiaris.

16 Eodem animo inter vos mutuò affecti, τὸ αὐτὸ εἰς ἀλλήλους φρονοῦντες. i. inter vos concordes, atque adeo vnanimes. quod Græci vno verbo dicunt ὁμοφρονεῖν.. Vulg. Idipsum inuicem sentientes: duplici errore. Neque enim τὸ αὐτὸ declarat Idipsum, sed Idem: quod tamen nusquam animaduertit Vetus interpres in hac exprimenda sententia, nisi bis, nēpe 2. Cor. 13.d.11, & Phil.3.c.16. & φρονεῖν non accipitur hoc loco pro sentire. i. sensu percipere, vel intelligere, vel scire, vel opinari, (quāuis ita explicent Græca scholia) sed pro affectū esse animo, quem φρένα Græci interdum vocant. Sed & Erasmus sibi in eo non constat. nam τὸ αὐτὸ φρονεῖν alibi vertit Idē sentire, Infrà, 15.a.5, & Phil.2.a.2. nō satis rectè, opinor: & Concordes esse, Phil.3.d.16, & 4.a.2: item Vnanimes esse, 2. Cor.13.d.11. Quòd autem εἰς ἀλλήλους cōuertit, Alii in alios, mihi non probatur. Neque enim Græcè dicitur φρονεῖν εἴς τινα, sed φρονεῖν τινι. Itaque non dubito quin εἰς ἀλλήλους positum sit pro ἐν ἀλλήλοις, vt explicat idē noster Apostolus infrà, 15.a.5. Humilibus, τοῖς ταπεινοῖς. Quū paulo antè τὰ ὑψηλὰ dixerit, poscit antithesis vt ταπεινοῖς accipiamus etiam neutro genere. Nihil autem æquè scindit cōcordiam atque ambitio, quum quispiā humilia fastidit, sublimia ambitiose sectatur. Prudentes, φρόνιμοι. Eras. Arrogātes. quo sensu idē dictū exposuimus suprà, 11.c.25. Sed hoc in loco, ne videatur inanis esse ταυτολογία, φρονεῖν παρ' ἑαυτῷ accipio pro prudētiæ opinione turgere, & suo iudicio sapere: ita vt fontem arrogantiæ aperiat Apostolus, idque sit planè quod prohibetur Prouer. 3.a.7, Ne sis חכם (i. sapiens) in oculis tuis. quod repetitur Esa.5.e.21.

17 Procurantes, προνοούμενοι. Sic vertit Erasmus 2. Corinth. 8.d.21, qui tamen hîc conuertere maluit, Prouidè curantes. Vulg. Prouidētes, obscurè & ambiguè. Nam prouidere potius est speculationis quàm actionis, nisi quum pro cauere accipitur. Hîc verò Paulus monet vt in primis attenti & soliciti simus de vita bene & honestè instituenda, vt nemo quicquam habeat quod in nobis meritò possit culpare. Quod autem in Vulgata editione subiicitur, Non tātùm coram Deo, οὐ μόνον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, in multis codicibus non inuenio, & insertum fuisse opinor ex 2. Cor.8.d.21. vt in eo frustra se torserit Erasmus.

18 Si fieri potest, εἰ δυνατόν. Hæc putat Erasmus connecti posse rectius cū superiore sententia, contra omnium exemplarium fidē, & fortassis non optima ratione. Neque enim cum conditione præcipitur vt vitam honestè instituamus corā omnibus hominibus, sed simpliciter omnino tenetur hoc facere quisquis Christum profitetur: pacem verò colere cum omnibus sine exceptione, nemo nec potest, nec etiā debet. 19 Vlciscentes, ἐκδικοῦντες. Vulg. Defendentes, idque malè. Neque enim honesta & legitima defensio prohibetur.

20 Carbones ignis, ἄνθρακας πυρός: id est ignitos seu candentes, ex Hebræorum consuetudine. Sic etiā Solomon ænigmaticè declarat iram Dei alicuius capiti imminentem, & eo quidem ardentiorem quo maior est alicuius peruersitas: veluti eius qui ne benignitate quidem prouocari potest ad eum diligendum qui pro accepta iniuria beneficium referat.

21 Ab eo quod malum est, ὑπὸ τοῦ κακοῦ. Vulgata & Erasmus, A malo, ambiguè.

IN CAPVT XIII.

1 Omnis anima, πᾶσα ψυχή. Iā transit Apostolus ad πολιτικὰ præcepta, quomodo videlicet vnumquemque

ſe erga magiſtratum & in publicis actionibus gerere oporteat. Cæterùm Anima per Hebraicam ſynecdochen pro homine ponitur, vt alibi quoque annotauimus: hic verò videtur hoc dicendi genus non carere emphaſi, vt intelligamus, omnes mortales, nullo prorſus excepto, ſubiici magiſtratui oportere. Videant igitur quo iure priuilegia immunitatis hodie iactent qui ſe Eccleſiaſticos vocant. Hi verò ſi verbo Dei credere nolunt niſi addita Patrũ interpretatione, ſaltẽ audiant quid in hunc locũ ſcripſerit Chryſoſtomus. Sic enim habet ad verbũ, Ὅτι πᾶσι ταῦτα διατάττεται, καὶ ἱερεῦσι καὶ μοναχοῖς, οὐχὶ τοῖς βιωτικοῖς μόνον, ἐκ προοιμίων αὐτὸ δῆλον ἐποίησεν ἀπόστολος, οὕτω λέγων, Πᾶσα ψυχὴ ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις ὑποτασσέσθω· κἂν ἀπόστολος ἧς, κἂν εὐαγγελιστής, κἂν προφήτης, κἂν ὁστισοῦν. οὐδὲ γὰρ ἀνατρέπει τὴν εὐσέβειαν ἡ ὑποταγή. Id eſt, Omnibus hæc præcipi, ſacerdotibus quoque ac monachis, non autem iis ſolis qui huius vitæ negotiis occupantur, ſtatim in ipſo proœmio declarat Apoſtolus, quum ſic dicit, Omnis anima poteſtatibus ſupereminentibus ſubiecta eſto: etiamſi Apoſtolus, etiamſi Euangeliſta, etiamſi Propheta, vel alius quiuis fueris. Subiectio enim iſta pietatem non euertit. Hæc ille: qui, Deus bone, ſi hodie viueret, quàm acerbè in lupum illum inueheretur qui non modò regibus non ſubiicitur, ſed ipſa etiam regna & imperia trãſfert, & tamen Chriſti vicarius vult videri. Cæterùm qui Origenis ingenium noſſe volet, legat quàm fœdè hunc locum deprauarit. Supereminẽtibus, ὑπερεχούσαις. Hoc poſitũ eſt αἰτιολογικῶς. Cauſa enim adfertur cur ſubiici nos oporteat magiſtratibus: quia nimirum in ſuperiore gradu ſunt collocati. Vulg. Sublimioribus. non obſcura modò ſed periculoſa interpretatione, vt quæ ſic poſſit accipi quaſi ſummis dũtaxat magiſtratibus, non inferioribus, ſit parendum.

σία εἰ μὴ ἀπὸ Θεοῦ· αἱ δὲ οὖσαι ἐξουσίαι, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τεταγμέναι εἰσίν.	teſtas niſi à Deo: & quæ ſunt poteſtates, ¹ſunt à Deo ordinatæ.	*teſtas niſi à Deo: quæ autẽ ſunt, à Deo ordinatæ ſunt.*
2 Ὥστε ὁ ἀντιτασσόμενος τῇ ἐξουσίᾳ, τῇ τοῦ Θεοῦ διαταγῇ ἀνθέστηκεν· οἱ δὲ ἀνθεστηκότες, ἑαυτοῖς κρίμα λήψονται.	2 Itaque quiſquis ſe opponit poteſtati, Dei ordinationi reſiſtit: qui autem reſiſtũt, ²ipſi ſibi cõdemnationem ²auferent.	2 *Itaque qui reſiſtit poteſtati, Dei ordinationi reſiſtit: qui autem reſiſtunt, ipſi ſibi damnationem acquirunt.*
3 Οἱ γὰρ ἄρχοντες οὐκ εἰσὶ φόβος τῶν ἀγαθῶν ἔργων, ἀλλὰ τῶν κακῶν. Θέλεις δὲ μὴ φοβεῖσθαι τὴν ἐξουσίαν; τὸ ἀγαθὸν ποίει, καὶ ἕξεις ἔπαινον ἐξ αὐτῆς.	3 Nam magiſtratus non ſunt terrori bonis operibus, ſed malis. Vis autem non metuere poteſtatem? quod bonum eſt facito, & laudem ab ipſa obtinebis.	3 *Nã principes non ſunt timori boni operis, ſed mali. Vis autem non timere poteſtatem? Bonum fac: & habebis laudem ex illa.*
4 Θεοῦ γὰρ διάκονός ἐστί σοι εἰς τὸ ἀγαθόν. Ἐὰν δὲ τὸ κακὸν ποιῇς, φοβοῦ· οὐ γὰρ εἰκῇ τὴν μάχαιραν φορεῖ. Θεοῦ γὰρ διάκονός ἐστιν, ἔκδικος εἰς ὀργὴν τῷ τὸ κακὸν πράσσοντι.	4 Dei enim miniſter eſt tuo bono. Quòd ſi feceris quod malum eſt, metue: non enim temere gladium geſtat. nam Dei miniſter eſt, ⁴vltor ad iram ei qui quod malum eſt fecerit.	4 *Dei enim miniſter eſt tibi in bonum. Si autem malum feceris, time: nõ enim ſine cauſa gladium portat. Dei enim miniſter eſt, vindex in irã ei qui malum agit.*
5 Διὸ ἀνάγκη ὑποτάσσεσθαι, οὐ μόνον διὰ τὴν ὀργήν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν συνείδησιν.	5 Quapropter ⁵neceſſe eſt ſubiici, non ſolùm propter iram, ſed etiam propter conſcientiam.	5 *Ideo neceſſitate ſubditi eſtote: nõ ſolùm propter iram, ſed etiam propter conſcientiam.*

Sunt à Deo ordinatæ, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τεταγμέναι εἰσίν. Hæc verba, A Deo, poſtpoſui verbo ſubſtantiuo, vt falſæ diſtinctioni anſam præciderem, quæ nonnullos fefellit. Quidam enim legunt, Quæ verò ſunt à Deo, ordinatæ ſunt, quaſi Græcè ſcriptũ ſit ἀπὸ nõ ὑπό. Præterea quia Vetus interpres ἐξουσίαι nõ legit, (quod tamẽ vocabulũ in omnibus vetuſtis codicibus inuenimus, & niſi addatur, nemo nõ videt ἀπὸ τοῦ κοινοῦ ſubaudiendũ) nõnulli Latini pro ordinatæ legerũt ordinata, quaſi Græcè ſcriptũ ſit, τὰ δὲ ὄντα, ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τεταγμένα ἐστίν. Cæterùm quia ordinare interdũ idẽ declarat atque inſtituere, & ex mãdato faciendũ aliquid decernere, cenſuerunt nonnulli Paulum his verbis oſtendere, Deum eſſe magiſtratuum dignitatis authorem. Id verò ego ita eſſe fateor: ſed quum in ſuperiore membro ſit hoc diſertè dictum ab Apoſtolo, cauſam non video cur hoc ipſum iterum inculcet, & quidem addita particula δέ, quæ non eadem, ſed diuerſa plerunque ſolet copulare. Exiſtimo igitur Apoſtolum primùm quidem teſtari in genere ius ipſum & poteſtatem magiſtratus à Deo eſſe: deinde verò, quia varii ſunt magiſtratuum gradus, & dixerat oportere omnes non vni alicui poteſtati ſed poteſtatibus ſubiici, huius etiam poteſtatis diſtributionem & διαταξίαν eidem Deo vendicare, vt infimis etiam ordinibus parẽdum eſſe ſciamus. Sunt autem hæc duo connexa, id eſt magiſtratus dignitas, & eius dignitatis diſtributio: vt vtrunque Apoſtolus meritò vocet διαταγὴν τοῦ Θεοῦ. i. Dei ordinationem, in proximo verſiculo.

2 Ipſi ſibi, ἑαυτοῖς. Sic rectè Vetus interpres, pro quo Eraſmus non rectè Sibiipſis ſubſtituit: vt ſenſus ipſe oſtendit. Rectius quoque Vetus interpres κρίμα vertit damnationem quàm Eraſ. Iudicium. Auferent, λήψονται. Sic Latini dicunt non impunè vel inultum ferre, & pretium ferre ob ſtultitiam. Vulgata, Acquirunt, neglecta temporis ratione. Eraſ. Accipient, obſcurè, vt diximus Matth. 23. b. 14.

3 Bonis operibus, τῶν ἀγαθῶν ἔργων. Vulg. Boni operis, nimium obſcurè. Eraſ. Bene agentibus, rectè expreſſa ſententia. Ego ſtudui propius abeſſe à Græcis.

4 Vltor ad iram, ἔκδικος εἰς ὀργήν. Id eſt, per quem Deus iratus vlciſcitur malos.

5 Neceſſe eſt ſubiici, ἀνάγκη ὑποτάσσεσθαι. Vulgata, Neceſſitati. vel (vt alii codices habent) neceſſitate ſubditi eſtote, id eſt ἀνάγκῃ ὑποτάσσεσθαι. contra omnium noſtrorum codicum fidem, ſi duos tãtùm excipias, ſed quibus ipſa etiam ſententia repugnat. Neque enim præcipit Apoſtolus vt pareamus magiſtratibus, quòd vrgeat neceſſitas, quaſi liceat alioquin iugum excutere: ſed potius quia æquiſſimum eſt vt Dei miniſtro ſubiiciamur, neque res eſt media ſeu ἀδιάφορος, ſed eiuſmodi vt hominis etiam conſcientiam obliget. minimè id quidem quaſi magiſtratui aut cuiquam homini liceat leges cõdere conſcientiis, quæ vnicũ habent legiſlatorem: ſed quia nemo poteſt bona conſcientia ei reſiſtere cuius poteſtati Deus ipſum ſubiecerit, adeo vt hanc ob cauſam

ob causam non sit seditiosis & ἀτάκτοις negotium duntaxat cum magistratu, cui sese opponunt, sed etiam cum Deo ipso. Siamus tamen hæc esse intelligenda, addita exceptione, VSQVE AD ARAS. Nam alioqui valet Apostolicum illud, Præstat obedire Deo quàm hominibus. Vbi tamen hoc quoque notandum est, aliud esse, magistratui impia præcipienti, vel iniqua etiam per subiectos exequi volenti, non obsequi, quàm vim suo magistratui intentare. Nam illud quidem nobis faciendum est, istud verò nefas est. nisi quis fortè priuatus extraordinarium mandatum à Deo acceperit. Cæterùm qui Origenem legerit in hunc locum, comperiet hinc quoque Anabaptistas sui furoris principia hausisse, aut illum certè iisdem furiis olim fuisse agitatum quibus hodie Anabaptistæ.

6 Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ φόρους τελεῖτε· λειτουργοὶ γὰρ Θεοῦ εἰσιν εἰς αὐτὸ τοῦτο προσκαρτεροῦντες.

7 Ἀπόδοτε οὖν πᾶσι τὰς ὀφειλάς· τῷ τὸν φόρον, τὸν φόρον· τῷ τὸ τέλος, τὸ τέλος· τῷ τὸν φόβον, τὸν φόβον· τῷ τὴν τιμὴν, τὴν τιμήν.

8 Μηδενὶ μηδὲν ὀφείλετε, εἰ μὴ τὸ ἀγαπᾷν ἀλλήλους. ὁ γὰρ ἀγαπῶν τὸν ἕτερον, νόμον πεπλήρωκε.

9 Τὸ γὰρ, Οὐ μοιχεύσεις, Οὐ φονεύσεις, Οὐ κλέψεις, Οὐ ψευδομαρτυρήσεις, Οὐκ ἐπιθυμήσεις, καὶ εἴ τις ἑτέρα ἐντολὴ, ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ ἀνακεφαλαιοῦται, ἐν τῷ, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν.

6 Propter hoc enim etiam tributa soluitis: siquidem "ministri Dei sunt in hoc ipsum "incumbentes.

7 || Reddite igitur omnibus quod debetis: "cui tributū *debetur*, tributum: cui vectigal, vectigal: "cui timorem, timorem: cui honorem, honorem.

8 Nemini quicquam "debete, nisi *hoc* vt alii alios diligatis. nam qui diligit alterum, "Legē impleuit.

9 Siquidem illud, ||Non mœchaberis, Non occides, Non furaberis, Non falsum testimonium dices, Non concupisces: & siquod aliud *est* mandatum, in hoc sermone "summatim comprehenditur: nempe ||Diliges proximum tuum sicut teipsum.

6 *Ideo enim & tributa præstatis: ministri enim Dei sunt, in hoc ipsum seruientes.*

7 *Reddite ergo omnibus debita: cui tributum, tributū: cui uectigal, uectigal: cui timorem, timorem: cui honorem, honorem.*

8 *Nemini quicquā debeatis, nisi ut inuicem diligatis. q enim diligit proximum, Legem impleuit.*

9 *Nam, Non adulterabis, Non occides, Non furaberis, Non falsum testimonium dices, Non concupisces, & siquod est aliud mandatum, in hoc uerbo instauratur, Diliges proximum tuū sicut teipsum.*

Matth.22.b.21
Exo.20.c.14
deut.5.b.18
Leuit.19.d.18
matth.22.d.39
mar.12.c.31
gal.5.c.14
iac.2.b.8

6 Ministri, λειτουργοί. Vide Act.13.a.2, & infrà, 15.d.27. Incumbentes, προσκαρτεροῦντες. Vulgata, Seruiētes, nō satis expressé. Videtur enim Apostol[9] hoc verbū vsurpasse, vt ostēderet à magistratu pondus minimè leue sustineri, oppugnandi malos, & bonos tuēdi: vt planè inuicta quadā ac diuina animi fortitudine instructū esse oporteat qui publico hoc munere ita defungi velit vt Deo fidem suam approbet. Itaque meritò illis & vectigalia solui, & honorem, tanquam reipublicæ causa infinitos labores perferentibus, tribui. Nos verò alibi προσκαρτερεῖν vertimus Perdurantes, sed diuersa constructione.

7 Cui tributum, τῷ τὸν φόρον. Subaudi ὀφειλομένῳ, vel χρεωστουμένῳ, vt in Epigram. dicitur ὀφειλόμενος τὰς εἰκόνας, cui debentur imagines. Ideo expressi verbum, nequis putet τῷ pro ᾧ positum, quod Ionibus est peculiare. Cæterùm (meo iudicio) φόρος dicitur capitatio, id est tributum quod in capita ciuium, aut viritim aut pro census ratione imponitur: (quod & εἰσφορὰν, id est collationē, vocari puto, id videlicet quod *taleam* vernaculo sermone Galli vocant) τέλος verò quicquid alio nomine persoluitur reipublicæ, vt decumæ, portoria, scriptura, & quæ pro inuectis aut exportatis mercibus persoluuntur. Cui timorem, τῷ τὸν φόβον. Timorem, Hebræorum more, vocat obedientiam, eámque ex animo proficiscentem: Honoris autem nomine intelligit reuerētiam quam magistratui habere par est, eámque sinceram & voluntariam: cuiusmodi fuit illa Q. Fabii Maximi, filium Consulem reuerentis, vt refert Liuius Decadis tertiæ libro quarto: quanquam multo altius assurgere nos iubeat Paulus.

8 Debete, ὀφείλετε. Incertum est (inquit Erasmus) an sit Debetis, indicandi modo, an Debete. Atqui res ipsa nullum huic amphiboliæ locum relinquit. Sed & ex duabus interpretationibus quas adfert, altera quam Ambrosio affingit, nihil tale cogitanti, est eiusmodi vt mirer cuiquam in mentem venire potuisse: quasi videlicet superiora ad magistratus ethnicos referantur, ista verò ad Christianos. Id verò quum sit absurdissimum, vnde tandem colligitur Ambrosio placuisse? Scribit enim, inquit, in hūc locum, Pacem vult nos habere, si fieri potest, cum omnibus, dilectionē verò cum fratribus. Quasi verò Ambrosius, quū hæc scriberet, cōpararit cum hoc dicto superiores huius capitis versiculos, ac nō potius superioris capitis versiculū decimūoctauum, quòd affines inter se sentētias contineant. Itaque (quod etiam in præfatione monui, & cum tanti viri pace dictum velim) sicut Erasmi diligentiam laudo, ita maiorem in eo attentionem interdum requiro. Sed ad rem. Scitè profectò Paulus, quum de nostro in magistratum officio aut pietate potius disseruisset, nunc omnium forensium litium ac controuersiarum fontem aperit, nempe quòd suum cuique nonnisi inuiti & magistratus imperio coacti reddamus: vnde fit vt postea nobis sit inuidiosum & exosum magistratus nomen. Videte ergo, inquit, ne cuiquam quicquam debeatis, nisi hoc vnum vt vos mutuò diligatis. Nam hoc quidem debiti genus, eiusmodi est vt bonus vir semper inueniat quod proximo debeat, ac proinde sese hoc veluti ære alieno libens obstrictum esse fateatur. Legem impleuit, νόμον πεπλήρωκε. Id est, non vnicum aliquod præceptum obiit, sed in genere præstitit quod Lex iubet. Itaque non agit hoc loco Apostolus de perfecta vel imperfecta obseruatione Legis, vt nugantur Sophistæ: sed charitatem vt vniuersale præceptum commendat, sicut apparet ex ratione quæ subiicitur, & conclusione quæ attexitur, nec est aliter intelligenda.

9 Summatim comprehenditur, ἀνακεφαλαιοῦται. Id est, in summam ac compendium redigitur. Nam tota Lex nihil aliud quàm amorem Dei & proximi præcipit. Sed tamen quum Apostolus hoc loco de mutuis hominum officiis disserat, Legis vocabulum hoc in loco ad secundam tabulam restringendum puto. Vulgata, Instauratur, vt planè videatur legisse ἀνακαινοῦται, vel ἀνανεοῦται.

1.Tim.1.a.5
10 Ἡ ἀγάπη τῷ πλησίον κακὸν οὐκ ἐργάζεται. πλήρωμα οὖν νόμου ἡ ἀγάπη.

10 Charitas proximum non afficit malo. Itaque ‖ expletio Legis, est charitas.

10 *Dilectio proximo malũ non operatur. Plenitudo ergo Legis, est dilectio.*

11 Καὶ τοῦτο, εἰδότες τὸν καιρὸν, ὅτι ὥρα ἡμᾶς ἤδη ἐξ ὕπνου ἐγερθῆναι· νῦν γὰρ ἐγγύτερον ἡμῶν ἡ σωτηρία, ἢ ὅτε ἐπιστεύσαμεν.

11 ¨Idque, ¨perspecta opportunitate, quòd *videlicet* tempestiuum iam *sit* nos à somno expergisci. Nunc enim ¨propius nos est salus, ¨quàm quum credidimus.

11 *Et hoc, scientes tempus, quia hora est iam nos de somno surgere: nunc enim propior est nostra salus, quàm quum credidimus.*

12 Ἡ νὺξ προέκοψεν, ἡ δὲ ἡμέρα ἤγγικεν. ἀποθώμεθα οὖν τὰ ἔργα τοῦ σκότους, καὶ ἐνδυσώμεθα τὰ ὅπλα τοῦ φωτός.

12 Nox processit, dies autem ¨propinquat. Abiiciamus igitur ¨opera tenebrarum, & induamur ¨habitu qui luci conueniat.

12 *Nox præcessit, dies autem appropinquauit. abiiciamus ergo opera tenebrarum, & induamur arma lucis.*

Luc.21.f.34
13 Ὡς ἐν ἡμέρᾳ, εὐσχημόνως περιπατήσωμεν· μὴ κώμοις καὶ μέθαις, μὴ κοίταις καὶ ἀσελγείαις, μὴ ἔριδι καὶ ζήλῳ.

13 Vt interdiu, compositè ambulemus: ‖ nõ *in* comessationibus & ebrietatibus, non cubilibus ac proteruiis, non lite & inuidia.

13 *Sicut in die, honestè ambulemus: non in comessationibus & ebrietatibus, non in cubilibus & impudicitijs, non in contentione & æmulatione.*

Gal.5.c.16
1.pet.2.c.11
14 Ἀλλ' ἐνδύσασθε τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, καὶ τῆς σαρκὸς πρόνοιαν μὴ ποιεῖσθε εἰς ἐπιθυμίας.

14 ‖ Sed ¨induimini Domino Iesu Christo, & carnis curam ne habete ¨ad *explendas* cupiditates.

14 *Sed induite Dominum Iesum Christum, & carnis curam ne feceritis in desiderijs.*

10 Expletio, πλήρωμα. Vulg. & Eras. Consummatio. Vide suprà, ver. 8.

11 Idque, καὶ τοῦτο. Vulgata, Et hoc, admodum obscurè. Neque enim hoc cohæret cum participio εἰδότες, sed cum eo quod dixerat versu 8, Nemini quicquam debeatis. Cui dicto, quum Apostolus subiecisset rationem quæ paulo longiore confirmatione indigebat, nunc tãdem ad institutum redit. Adduntur autem hæ particulæ, orationis amplificandæ causa, vt initio officiorum Ciceronis, Quanquam te iam annum audientem Cratippum, idque Athenis, abundare oportet, &c. Perspecta opportunitate, εἰδότες τὸν καιρόν. Vulg. & Erasmus, Scientes, vel, Quum sciamus tempus, admodum obscurè. Nos Græcum hoc dicendi genus ad verbum sic exprimimus in vernaculo sermone, *Veu le temps*, vel, *Veu la saison*. Quæ sit autem hæc opportunitas, statim subiicit per epexegesin. Propius nos est salus, ἐγγύτερον ἡμῶν ἡ σωτηρία. Vulgata, Propior est nostra salus. Potest enim ἡμῶν etiam connecti cum σωτηρία per traiectionem: cuius aliud exemplum annotauimus Iohan. 15. b. 10, vt Veterem interpretem Erasmus non optimo iure flagellarit. Quàm quum credidimus, ἢ ὅτε ἐπιστεύσαμεν. Eras. Quàm quum credebamus. Nam, inquit, sub Mose opinio fuit potius salutis quàm salus, & vmbra potius quàm res. Atqui præterquam quòd qui sic loquitur, planè non intelligit quæ fuerit veteris fœderis ratio, Apostolus Romanis scribit, non Iudæis: & quanuis in Romana Ecclesia nonnulli etiam essent qui ex circuncisione crediderant, tamen quum minimus fuerit hic numerus, sit autem hæc vniuersalis doctrina, non fit mihi verisimile hoc ita explicandum vt ad solos Iudæos pertineat. Puto igitur, cum doctissimo interprete, Apostolum tempus illud designare quod fidem præcessit, à quo nimirum sumpsit hoc argumentum: quasi diceret, Olim antequam crederemus, frustra hæc nobis essent dicta, nunc verò quum non iam longissimè à nobis absit salus, (vt antea) sed proximè ad nos accesserit, danda est opera ne hanc occasionẽ videamur neglexisse. Itaque ἐγγύτερον non ita est accipiendum quasi quod antea esset propinquum, cœperit esse propinquius, sed quia quòd longissimè ac planè aberat, iam propius sit admotum. Quam interpretationem vel hoc confirmat quòd tempus illud tenebris nocturnis comparat, vt etiam Act. 26. d. 18, & Ephes. 4. d. 28, & aliis plurimis locis. Potest tamen hoc etiam accipi de intermedio tempore: acsi dicat Apostolus, quo propius ad plenam lucem accedimus, eo nos longius à tenebris abesse oportere.

12 Propinquat, ἤγγικεν. Alibi iã dicimur in luce versari, sed ita vt nõdũ apparuerit quod sumus. Adhuc enim videmus vt in crepusculo. Opera tenebrarũ, ἔργα τοῦ σκότους. i. Eã vitã quã agere solẽt qui lucis cõspectũ fugiũt. qua de re poeta verè & eleganter dixit, Nox & amor vinúmque nihil moderabile suadent: Illa pudore caret, Liber amórque metu. In quam sententiam differitur quoque Ephes. 5. c. 12, & 1. Thess. 5. b. 7. quanquam Tenebrarum nomen latius hìc patet, totam videlicet superiorem vitam comprehẽdens in Christi ignoratione trãsactam. Habitu qui luci conueniat, τὰ ὅπλα τοῦ φωτός. Vulgata & Erasmus, Arma lucis, quæ interpretatio mihi videtur perobscura. Etsi enim in re non dissimili Apostolus armorum meminerit, 1. Thess. 5. b. 8, tamen quod statim subiicitur, ostendit metaphoram ab habitu & cultu corporis sumptam esse, de quo nimirum soliciti sunt omnes modesti homines, non noctu, quum à nemine conspiciuntur, sed interdiu, vt nihil indecorum appareat. Itaque εὐσχημόνως etiam licebit cum Vetere interprete exponere Honestè, vel etiam decorè. Latè autem patet appellatio τῶν ὅπλων, adeo vt apud Homerum τὸ ὁπλίζεσθαι accipiatur pro παρασκευάζεσθαι, id est instrui & apparari.

14 Induimini Domino Iesu Christo, ἐνδύσασθε τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν. Vulgata, Induite, ἐνδύσατε. Persistit Paulus in metaphora: sed & alioquin apud Hebræos verbum לבש ita vsurpari solet in re quauis, cuius accessione vel ornamur, (vt quũ dicitur aliquis indui decore, salute, magnificentia, iustitia) vel contrà dedecoramur, vt indui confusione, maledictione, desolatione. Videtur tamen peculiaris esse energia istius formulæ, quòd in possessionem Christi mittamur, ita vt ille sit in nobis & nos in illo, vt Galat. cap. 3. d. 27. sicut dicitur Spiritus Domini induisse Gedeonem, Iudic. 6. f. 34. Hoc autem loco fructus sanctificationis significat Apostolus à Christi Spiritu exorientes. quibus vult nos esse ornatos, vt copiosius explicat Coloss. capite 3. b. 10 & 12, & deinceps. Ad *explendas* cupiditates, εἰς ἐπιθυμίας. Vulgata, Carnis curam ne feceritis in desideriis, barbarè prorsus & obscurè. Erasmus, Carnis curam ne agatis ad cupiditates, non multo melius.

Κεφάλαιον ιδʹ

1 ΤΟν δὲ ἀσθενοῦντα τῇ πίστει, προσλαμβάνεσθε, μὴ εἰς διακρίσεις διαλογισμῶν.

2 Ος μὲν πιστεύει φαγεῖν πάντα, ὁ δὲ ἀσθενῶν λάχανα ἐσθίει.

3 Ο ἐσθίων, τὸν μὴ ἐσθίοντα μὴ ἐξουθενείτω· καὶ ὁ μὴ ἐσθίων, τὸν ἐσθίοντα μὴ κρινέτω. ὁ Θεὸς γὰρ αὐτὸν προσελάβετο.

CAP. XIIII.

1 EVm verò qui fide est infirmus, assumite, nō *tamē* ad certamina disputationum.

2 Alius quidem credit vescendum esse quibusuis: alius autē *fide* infirmus edit olera.

3 Qui edit, non edētem ne pro nihilo habeat: & qui non edit, edentem ne condemnet. Deus enim eum assumpsit.

CAP. XIIII.

1 *INfirmum autē in fide assumite, non in disceptationibus cogitationū.*

2 *Alius enim credit se mãducare omnia: qui autem infirmus est, olus mãducat.*

3 *Is qui mãducat, non mãducantem nō spernat: & qui non manducat, manducantem non iudicet. Deus enim illū assūpsit.*

IN CAPVT XIIII.

1 Eū qui fide est infirmus, τὸν ἀσθενοῦντα τῇ πίστει. Quid fides declaret hoc in loco, diximus suprà, 4.d.19. Cæterùm Apostolus nūc descendit ad ἠθικὰ, id est ad tradendā rationē quā in iis quæ propriè ad conscientiā spectant, sequi oportet Christianos in mutua vitæ consuetudine. Deligit autē quæstionē maximi momenti, eo præsertim tēpore, quomodo videlicet oporteat peritiores sese gerere cum rudioribus, in iis quæ ἀδιάφορα dicūtur. Assumite, προσλαμβάνεσθε. Id est, adiungite vobis, & quidem vltro expetite, nedum vt mediæ & indifferentis rei causa defugiatis eius consortium. Plus enim est προσλαμβάνεσθαι quàm venientem excipere. Castellio vertit, Opitulemini: neque verbo ipso, neque sensu satis feliciter expresso. Differunt enim significatione & constructione τὸ προσλαμβάνεσθαι & ἀντιλαμβάνεσθαι, quo vtitur Paulus Act.20.g.35. Non *tamen* ad certamina disceptationum, μὴ εἰς διακρίσεις διαλογισμῶν. Vel, ad disputationum ambiguitates. id est, vt variis & perplexis disputationibus, discedat incertior quàm venerit, aut perturbata conscientia resiliat. Nam ex multiplicibus significationibus verbi διακρίνειν hæ duæ mihi videntur ad hunc locum appositissimæ. Vulgata, Non in disceptationibus cogitationum, quasi εἰς pro ἐν accipiatur, & διάκρισις idem valeat atque διάσκεψις. quasi denique διαλογισμὸς hîc declaret cogitationem, quum multo commodius pro dissertatione possit intelligi. Erasmus, Ad diiudicationes disputationum: ac fateor quidem διάκρισιν id interdum declarare, sed non tamen hoc loco, vt mihi videtur. Nam re vera assumi debet infirmus, vt diiudicētur disputationes, id est vt tādem agnita veritate firmior euadat: sed pedetentim hoc fieri iubet Apostolus, vt nulla sit contentio, neque disputatio inanis, aut non suo loco adhibita. Castellio hunc locum ita conuertit, Siquis autem imbecilla fide est, huic nulla cum animi dubitatione opitulemini: sentētia profectò non modò non expressa, sed etiam valde deprauata. Cæterùm quòd Tamen suppleuimus, ideo fecimus vt hiatus constructionis expleretur, quòd alioquin videatur integrum membrum deesse.

2 Credit, πιστεύει. Id est, nouit ex fide, siue persuasus est per Dominum Iesum, vt explicatur infrà, versu 14. Nam πιστεύειν aliud significat quam νομίζειν, id est putare. quod non videtur Erasmus satis attentè considerasse quum interpretaretur Credit, id est putat. Vulgata, Credit se manducare, prorsus ineptè. Nec etiam rectè legit μὲν γὰρ, enim, pro μὲν, quidem. Sunt autem hæc tria in primis obseruanda hoc in loco: vnum, hîc agi non de rebus vel per se vel propter adiunctam cultus opinionem impiis, nec de ἐθελοθρησκείαις & manifestis superstitionibus, sed de rebus mediis & indifferentibus. Alterum, non eos qui malitiosè & præfractè resistunt Euangelicæ libertati, sed qui sola ignorantia peccant, hîc infirmos vocari. Tertium, de hac demum ignorantia hîc agi quæ tamen possit verbum Dei prætexere. Erat enim hic delectus ciborum & dierum de quo hîc agitur, ex verbo Dei institutus, adeo vt iis qui Christianam libertatem ignorabant, non esset res indifferens, sed obseruatu necessaria ex Dei mandato. Denique quartum etiam illud obseruandum est, Apostolum non præcipere vt eiusmodi ignorantia foueatur, sed duntaxat vt toleretur, tantisper dum rudes isti possint erudiri. Hæc qui considerabit, facilè intelliget ista nihil iis fauere qui charitatis & lucrifaciendi proximi prætextu, non dubitant sese impiissimis superstitionibus polluere. Alius autem *fide* infirmus, ὃς δὲ ἀσθενῶν. Sic potius lego quàm ὁ δὲ ἀσθενῶν. quia nō præcessit ὁ μὲν, sed ὃς μὲν, quum alioquin, vtrouis modo legas, eadem prorsus maneat sententia. Solent enim Græci in distributionibus, non tantùm præpositiuis, sed etiā postpositiuis articulis vti; vt Luc.23.e.33, & infrà, versu 5. Cæterùm nolui simpliciter infirmū dicere, sed FIDEM adiūxi ex superiore versiculo, nequis ineptus (quales sunt nimium multi) quia fit olerum mentio, putet infirmos à Paulo vocari quos oportuit ægrotos vocare. Nam ita existimarunt qui in Vulgata editione, pro Olus manducat, scripserunt Olus manducet, vt apparet ex Origene, qui totum hunc locum fœdissimè corrupit: dum explicat quod suprà dictum est cap.4.d.19, Abrahamum non fuisse infirmatum fide. Edit olera, λάχανα ἐσθίει. Vulgata, Olus manducet, vt in plerisque codicibus legitur, manifesto errore. Nam præterquam quòd omnia Græca exemplaria scriptum habent ἐσθίει, non ἐσθιέτω, sentētia ipsa prorsus flagitat vt vtrunque mēbrum exprimatur non imperandi sed indicandi modo: vt iis non possim assentiri qui conuertunt φαγεῖν, vescatur. Certum enim est Apostolum, proposita generali doctrina, nunc illam suis speciebus, seu casibus (quos vocant iurisconsulti) applicare. Ac prior quidem iste sumptus est à ciborum discrimine: alter verò quem complectitur versiculus quintus, ad discrimen dierum pertinet. Nihil ergo præcipitur in his versiculis duobus, secundo videlicet & quinto, sed species ponitur, deinde subiicitur doctrina.

3 Ne condemnet, μὴ κρινέτω. Vulgata & Erasmus, Ne iudicet: nimium obscurè, vt alibi sæpe in hoc eodem verbo peccatum est, quum ex Hebræorum more simplex κρίνειν pro κατακρίνειν sit positum, tum hoc in loco, tum in sequentibus versiculis aliquoties. Sed & in superiore membro ἐξουθενείτω non satis expressè conuertit Vetus interpres Spernat, neque Erasmus, Despiciat: quum significet aliquid amplius, nempe pro nihilo habere. Voluit enim Paulus hoc verbo repræsentare immodicum eorum fastum qui Christianæ libertatis cognitione tumidi, cæteros vix dignos putant quos vel pili faciant: alioquin Charitas poscit vt prudenter & amicè moneantur.

Iac.4.c.12

Σὺ τίς εἶ ὁ κρίνων ἀλλότριον οἰκέτην; τῷ ἰδίῳ κυρίῳ στήκει ἢ πίπτει. σταθήσεται δέ· δυνατὸς γάρ ἐστιν ὁ Θεὸς στῆσαι αὐτόν.

4 Tu quis es qui condemnas alienum famulum? proprio domino stat aut cadit. stabilietur autem: potest enim Deus eum stabilire.

4 Tu quis es qui iudicas alienum seruum? domino suo stat aut cadit. stabit autē: potēs est enim Deus statuere illum.

Ὃς μὲν κρίνει ἡμέραν παρ' ἡμέραν, ὃς δὲ κρίνει πᾶσαν ἡμέραν. ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ νοῒ πληροφορείσθω.

5 Alius quidem aestimat diē prae die, alius autem peraequè aestimat quemuis diem. Vnusquisque in animo suo plenè certus esto.

5 Nam alius iudicat diē inter diē: alius autem iudicat omnē diē. Vnusquisque in suo sensu abūdet.

Ὁ φρονῶν τὴν ἡμέραν, Κυρίῳ φρονεῖ· καὶ ὁ μὴ φρονῶν τὴν ἡμέραν,

6 Qui curat diem, Domino curat: & qui non curat diem,

6 Qui sapit diem, Domino sapit:

4 Stabilietur autem, σταθήσεται δέ. Vulg. Stabit autem, στήσεται δέ. Eras. Imò fulcietur vt stet. Ego verò (vt de periphrasi nihil dicam) puto hoc prorsus cohaerere cum eo quod Apostolus dixerat ἢ πίπτει, aut cadit, hoc videlicet accōmodans ad infirmum, qui dum mauult carnibus prorsus abstinere & oleribus vesci, quàm cibum immundum attingere, sanè in eo ostendit se nondum stare, id est nondum firmo gradu cōsistere, atque adeo veluti ruinam minatur: sed tamen (inquit Apostolus) non est quòd idcirco eum vt desperata salute condemnes. Quem enim asciuit Dominus, eum suo tempore stabiliet.

5 Aestimat diem prae die, κρίνει ἡμέραν παρ' ἡμέραν. Secūda est ista species, eorum qui discrimina dierum ex Legis praescripto obseruabant: vt planè sint hallucinati veteres Graeci (à quibus deceptus etiam est Ambrosius) quū hîc nescio quid cōminiscerētur de iis qui vel alternis diebus, vel quotidie ieiunabant. Quanuis enim ἡμέραν παρ' ἡμέραν significet alternos dies, tamen non perpetua est ista significatio, vt quae locum nullum habeat in constructione actiua (quam vocāt) cuiusmodi haec est. Deinde nulla est ieiunii mentio: & res ipsa ostendit de Legis ceremoniis indifferentibus hîc disseri, quarum causa non vult Apostolus Ecclesiam scindi, sed infirmitati fratrum aliquid ad tempus cōcedi. Itaque assentior Erasmo qui tradidit, παρά hoc in loco relationem declarare, vt in prouerbio πορφύραν παρὰ πορφύραν. quanquam nolim cōuertere Diē iuxta diem, ac multo etiam minus, Diē supra diem, cum Hieronymo, quanuis sic accipiatur παρά Heb.3.a.3. Spectandū enim est quid cuique loco conueniat. ac mihi quidem videtur παρά prorsus hîc respondere Latinae praepositioni prae, vt in illo Terentii, Quum te postputasse omnes res prae parente intelligo. Sed & in verbo κρίνειν interpretādo, quod nonnullos torsit magnopere, doctissimum interpretem libens sum sequutus. Nam inter caetera τὸ κρίνειν significat iudicium ferre de re quapiam, quod quidem sine aestimatione fieri non potest: quum iudicare nihil aliud sit quàm quanti rem aliquam facias vel tecum inire, vel apud alios dicere: quae expositio & simplicissima est & sententiae Apostoli accommodatissima. Nam quominus accipias pro διακρίνειν, id est discernere seu distinguere, obstat proximum membrum, quod istam expositionem nullo modo admittit: & tamen vt sibi constet antithesis, simili ratione debet explicari. Quod autem quidam τὸ κρίνειν accipiunt pro sanctificare, (id est pro praestantiore & sanctiore habere) quanuis sententiae conueniat, tamen mihi videtur coactum: nisi quis exemplum simile proferat. Postremò si κρίνειν conuertas iudicare, obscura fuerit expositio: quum nemo facilè intelligat quid sit iudicare diem prae die, ac multò minus, iudicare quemuis diem aut de quouis die. Libuit tamen more meo adscribere varias interpretationes, vt cuique suum iudicium integrum seruetur. Sic igitur Vulgata, Nam alius iudicat diem inter diem: sic Augustinus in quaestionibus huius Epistolae, (quem sequitur Budaeus) Alius quidē iudicat alternos dies: sic Hieronymus libro aduersus Iouinianum secundo, Alius iudicat diem plus quàm diem: sic denique Erasmus, Hic quidem iudicat, diem ad diem conferens. Peraequè aestimat quemuis diem, κρίνει πᾶσαν ἡμέραν. Vulg. Iudicat omnem diem. quod nemo intelligat. Eras. Idem iudicat de quouis die, sententia rectè expessa. Malui tamen hîc quoq; doctissimi interpretis vestigiis haerere, quòd minus recedat à Graecis. Nequis autē quaerat cur aduerbiū Peraequè addiderimus, quum κρίνειν simpliciter dūtaxat significet aestimare, sciendum est hoc aduerbium inclusum esse in πᾶσαν syncategoremate non vniuersali hoc in loco, vt etiam suprà versu 2, sed particulari indefinito. Vnusquisque in animo suo plenè certus esto, ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ νοῒ πληροφορείσθω. Vel, In eo quod ipse sentit, siue sententiae suae, certus esto, si libeat τὸν νοῦν pro sententia seu consilio accipere. Sed malim quidē ego pro conscientia interpretari, vt videlicet vnusquisque apud se possit meritò dicere quod commemorat Apostolus infrà, versu 14, se nosse ac sibi esse persuasum per Dominum Iesum, nihil esse per se impurum. Itaque τὸ εἰδέναι καὶ πεπεῖσθαι ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ, (nam hoc quoque addēdum est) optima est expositio verbi πληροφορεῖσθαι. de quo abunde etiam diximus Luc. 1.a.1. Vulg. Vnusquisque in sensu suo abundet, id est vnusquisque mentem suam sequatur: siue (vt Ambrosius explicat) consilio suo remittatur. Atqui praeterquam quòd Abundare in suo sensu, propriè dicitur de homine praefracto & obstinato, neque πληροφορεῖσθαι significat abundare, neque haec sententia, Christiana esse potest. Dominus enim Deut.12.a.8, etiam de rebus mediis & indifferentibus disserēs, disertè prohibet nequis faciat quod sibi visum fuerit: & innumerabilibus locis damnat bonas (quas vocant) intentiones. Sed & Apostolus noster paulo pòst apertè reiicit hoc commentum, quum dicit neminem sibiipsi viuere aut mori, & ἐθελοθρησκείας damnat, Coloss.2.b.8, & d.23. 1. Tim. 4.a. 1 & 3. Itaque hanc interpretationem prorsus repudio, vt & illam Erasmi quae in idem recidit, Vnicuique sua mens satisfaciat. Neque rursus iis assentior qui hoc vnum putant praecipi ab Apostolo vt nemo dubia aut haesitante conscientia quicquam hîc aggrediatur. Neque enim satis est vt conscientiae testimonium cum eo quod facimus consentiat, sed hoc in primis est curandum vt conscientia nostra ex verbo Dei certioretur. Quid si enim ea fallatur? vt certè falli necesse est nisi verbo Dei nitatur, in quo nobis ille suam voluntatem plenissimè patefecit. Hoc est igitur quod hîc vrget Apostolus, nempe vt pro eo quòd tam prōpti sumus in nobis vicissim condemnandis, vnusquisque potius de seipso sit solicitus: vt & firmis de sua libertate bene constet, & infirmi quoque quotidie proficiant.

6 Qui curat, ὁ φρονῶν. Vulg. Qui sapit, quod Erasmus rectè mutauit. Nam φρονεῖν etiam declarat animum ad aliquid adiicere, & de re quapiam seriò cogitare. vnde factū est vt Paulus eos dicat φρονεῖν ἡμέραν qui hunc vel illum diem peculiari quadam ratione obseruāt: agens nimirū non de quouis dierum discrimine, (qua in re proculdubio hallucinati sunt veteres pleriq; interpretes) sed de eo demū quod in Lege Mosis praecipitur,

vt apparet ex eo quod scriptum est Colos.2.c.16. Domino curat, Κυρίῳ φρονεῖ. Id est, Domini est iudicium rectène faciat quum diem curat, an secus. Itaque cur non potius laboratis de eo vt quisque se Deo approbet, quàm vt aliena curetis? Hæc enim est cõclusio harum rationum quæ subiiciũtur infrà, ver.12 & 13. Et paulo antè quoque id attigerat Apostolus quũ diceret, Suo Domino stat aut cadit. Id est, Siue stet, siue cadat, res Domini agitur, non tua. Neque verò ignoro aliter hunc locum & alios sequentes solere à recentioribus etiam explicari: quorum sententiæ nihil præiudico: tantùm dico hanc expositionem mihi videri cum iis quæ subiiciuntur optimè consentire, vt omnes rationes minimo negotio possint connecti. Sed quodcunque accipias, notanda hîc sunt tria, nequis vniuersalem hanc doctrinam esse putet: quum charitas præcipiat vt alii de aliorum salute soliciti simus, & quæ contra Dei voluntatem fiunt, vt iniustè facta reprehendamus. Primùm (vt antè dixi) de solis rebus suapte natura mediis & indifferentibus hîc agi, & quidem iis demum quæ sub Lege indifferentes non erant. Deinde non facti ipsius iudicium, modò moderatio adhibeatur ex charitatis regula, sed id demum quo personæ ipsæ damnantur, à Paulo reprehendi. Tertiò, nõ de præfractis & pertinacibus, (quos alibi canes & concisionem vocat, Philip.3.a.2, & quibus ne tantillum quidem cedere voluit, Galat.2.a.4 & 5) sed de infirmis hîc disseri, quibus Dominus nondum integram libertatem Christianam patefecerat. Itaque non est quòd quidam istiusmodi testimoniis abutantur vt ἐθελοθρησκείας suas stabiliant: nec fas est Academicis suam ἀκαταληψίαν his argumentis tueri. Et qui non curat, &c. καὶ ὁ μὴ φρονῶν, &c. Totum hoc membrum deest in Vulgata editione, & Latinis aliquot interpretibus: sed in Græcis omnibus exemplaribus, & apud Photium quoque in Græcis scholiis reperitur: & sanè omnino addendum est, vt aliquid opponatur superiori membro de iis qui diem curant. quod nonnisi coacta interpretatione possis de firmis accipere: quamuis in contrariam sententiam Erasmus nonnihil videatur inclinare.

Κυρίῳ οὐ φρονεῖ. ὁ ἐσθίων, Κυρίῳ ἐσθίει· εὐχαριστεῖ γὰρ τῷ Θεῷ· καὶ ὁ μὴ ἐσθίων, Κυρίῳ οὐκ ἐσθίει, καὶ εὐχαριστεῖ τῷ Θεῷ.	Domino non curat. Qui edit, Domino edit: gratias enim agit Deo: & qui non edit, Domino non edit, & gratias agit Deo.	*& qui manducat, Domino manducat: gratias enim agit Deo: & qui non manducat, Domino non manducat, & gratias agit Deo.*
7 Οὐδεὶς γὰρ ἡμῶν ἑαυτῷ ζῇ, καὶ οὐδεὶς ἑαυτῷ ἀποθνήσκει.	7 Nullus enim nostrum sibiipsi viuit, & nullus sibiipsi moritur.	7 *Nemo enim nostrũ sibi uiuit, & nemo sibi moritur.*
8 Ἐάν τε γὰρ ζῶμεν, τῷ Κυρίῳ ζῶμεν· ἐάν τε ἀποθνήσκωμεν, τῷ Κυρίῳ ἀποθνήσκομεν. ἐάν τε οὖν ζῶμεν, ἐάν τε ἀποθνήσκωμεν, τοῦ Κυρίου ἐσμέν.	8 Nam siue viuimus, Domino viuimus: siue morimur, Domino morimur. Siue igitur viuamus, siue moriamur, Domini sumus.	8 *Siue enim uiuimus, Domino uiuimus: siue morimur, Domino morimur. Siue ergo uiuimus, siue morimur, Domini sumus.*
9 Εἰς τοῦτο γὰρ Χριστὸς καὶ ἀπέθανε καὶ ἀνέστη καὶ ἀνέζησεν, ἵνα καὶ νεκρῶν καὶ ζώντων κυριεύσῃ.	9 Ad hoc enim Christus & mortuus est & resurrexit & reuixit, vt & mortuis ac viuentibus dominetur.	9 *In hoc enim Christus & mortuus est, & resurrexit, ut & mortuorum & uiuorum dominetur.*
10 Σὺ δὲ τί κρίνεις τὸν ἀδελφόν σου; ἢ καὶ σὺ τί ἐξουθενεῖς τὸν ἀδελφόν σου; πάντες γὰρ παραστησόμεθα τῷ βήματι τοῦ Χριστοῦ.	10 Tu verò cur cõdemnas fratrem tuum? aut etiam tu cur pro nihilo habes fratrẽ tuum? Omnes enim sistemur apud tribunal Christi.	10 *Tu autem quid iudicas fratrem tuum? aut tu quare spernis fratrẽ tuum? Omnes enim stabim⁹ ante tribunal Christi.* 2.Cor.5.b.10

Qui edit, ὁ ἐσθίων. Id est, qui nullum facit ciborum discrimen. Huic opponitur, Qui non edit, id est qui cibos non attingit quos immundos putat ex Lege. Neque enim simpliciter agit de edendo aut non edendo, vt rectè annotauit Augustinus, sed ex versu secũdo explicandum est hoc dictum. quod quum Græci non viderent, & ex Latinis Ambrosius, putarunt hîc Apostolum de ieiuniis disserere. Cæterùm quum Erasmus pro Qui edit, maluerit dicere Qui vescitur: ego contrà, propter amphiboliam, malui Veterem interpretationem retinere. Sequitur enim, Domino vescitur, quod etiam sexto casu posset accipi ab imperitis.

7 Sibiipsi viuit, ἑαυτῷ ζῇ. Sibi viuere Latinis dicitur qui se vnum respicit, vt ex suo vnius arbitrio ac voluntate viuat. pro quo Hebræi dicunt היטיב לנפשו. i. benefacere animæ suæ, vt Psal.49.c.19. Hîc ergo Paulus negat fideles sibi viuere, nẽpe quòd non suã, sed Domini voluntatem fateantur ex gratiarum actione se habere pro vitæ regula: denique ita viuant vt Domino sibi reddendam vitæ rationem cogitent, cuius iuri & potestati subsint. Agitur enim vtrinque de fidelibus, quorum tamen alii sint peritiores, alii rudiores. Quorsum igitur, inquit Paulus, hoc iudicium in conseruum tuum vsurpas? Facit autem mortis quoque mentionem, non modò vt plenissimum hoc ius Domini esse ostendat, quod ne morte quidem terminetur, sed etiã in primis quia hæc iudicia quæ reprehendit, ad futuram vitam præcipuè pertinent: quasi videlicet homines isti eam habeat in sua potestate, vt cui dicant esse ademptam, ei adimatur à Deo.

9 Et mortuus est, & resurrexit, & reuixit, καὶ ἀπέθανε καὶ ἀνέστη καὶ ἀνέζησεν. Hîc plurimum variant codices. Nam in vetustis codicibus legitur ἔζησεν, sed eodem sensu: quum ex Hebræorum more simplicia soleãt pro compositis vsurpari. nisi malimus, ex Erasmi sentẽtia, præteritum Vixit interpretari pro præsenti Viuit, ne videatur Paulus ταυτολογεῖν. quanquam alia etiã ratione occurri potest battologiæ, si Resurrexit & reuixit, perinde accipiamus acsi scriptum esset, Resurgẽs reuixit, id est per resurrectionem nouum vitæ statum est consequutus. Ambrosius verò legit καὶ ἔζησεν καὶ ἀπέθανε καὶ ἀνέστη, & vixit, & mortuus est, & resurrexit. Codex autem quo vsus est Erasmus, scriptũ habebat, Et mortuus est & reuixit, καὶ ἀπέθανε καὶ ἀνέζησεν. quam lectionẽ Chrysostomũ sequutum esse apparet ex cõmentario, eo tantùm excepto quòd pro ἀνέζησεν legit ἔζησεν. Sic enim scribit in extremo, καὶ νεκρὸς ὢν ἔζησεν. At ex contrario, Vulgatæ editionis exemplaria pleraque scriptum habent, Et mortuus est & resurrexit, καὶ ἀπέθανε καὶ ἀνέστη, ita vt ἔζησεν expungatur. Sed vtcunque legas, eadem manet sententia.

Esa.45.d.23 phil.2.b.10 Γέγραπται γὰρ, Ζῶ ἐγὼ, λέγει Κύριος, ὅτι ἐμοὶ κάμψει πᾶν γόνυ, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται τῷ Θεῷ.

11 Scriptum est enim, ‖ Viuo ego, dicit Dominus, Quoniam mihi *sese* flectet omne genu: & omnis lingua confitebitur Deo.

11 *Scriptum est enim, Viuo ego, dicit Domin⁹, quoniã mihi flectet omne genu: et omnis lingua confitebitur Deo.*

Ἄρα οὖν ἕκαστος ἡμῶν περὶ ἑαυτοῦ λόγον δώσει τῷ Θεῷ.

12 Nempe ergo vnusquisque nostrum de seipso rationẽ reddet Deo.

12 *Itaque unusquisque nostrum pro se rationẽ reddet Deo.*

Μηκέτι οὖν ἀλλήλους κρίνωμεν· ἀλλὰ τοῦτο κρίνατε μᾶλλον, τὸ μὴ τιθέναι πρόσκομμα τῷ ἀδελφῷ, ἢ σκάνδαλον.

13 Ne amplius igitur alius de alio iudicemus: sed hîc potius adhibete iudicium, vt ne offendiculũ ponatis fratri, aut scandalum.

13 *Non ergo amplius inuicem iudicemus: sed hoc iudicate magis ne ponatis offendiculum fratri, uel scandalum.*

Οἶδα καὶ πέπεισμαι ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ, ὅτι οὐδὲν κοινὸν δι' ἑαυτοῦ· εἰ μὴ τῷ λογιζομένῳ τι κοινὸν εἶναι, ἐκείνῳ κοινόν.

14 Noui, & persuasum habeo per Dominum Iesum, nihil esse impurum per se: sed ei qui existimat aliquid esse impurũ, *id ei impurum esse.*

14 *Scio & confido in Domino Iesu quia nihil commune per ipsum: nisi ei qui existimat qd cõmune esse, illi commune est.*

Εἰ δὲ διὰ βρῶμα ὁ ἀδελφός σου λυπεῖται, οὐκέτι κατὰ ἀγάπην περιπατεῖς. μὴ τῷ βρώματί σου ἐκεῖνον ἀπόλλυε ὑπὲρ οὗ Χριστὸς ἀπέθανε.

15 Verùm si propter escam frater tuus tristitia afficitur, non iã secundum charitatem ambulas. ‖ Ne esca tua illum perdito pro quo Christus mortuus est.

1.Cor.8.d.11

15 *Si enim propter cibum frater tuus cõtristatur, iã non secundũ charitatem ambulas. noli cibo tuo illũ perdere pro quo Christus mortuus est.*

Μὴ βλασφημείσθω οὖν ὑμῶν τὸ ἀγαθόν.

16 Ne vestrum igitur bonum blasphemator.

16 *Non ergo blasphemetur bonum nostrum.*

11 Viuo ego, ζῶ ἐγώ. Hebraicè חי אני, quæ formula est iurisiurandi, & quidem Deo peculiaris, vt qui vnus verè sua vnius vi ac potestate existat. Perinde est ergo acsi diceret Dominus, tam certò futurum aliquid ac certum est ipsum viuere, id est Deum esse. Itaque quanuis Esaiæ 45.d.23, (quem locum hic citat Paulus) non sit חי אני, sed כי בי נשבעתי, id est Per meipsum iuraui, tamen quod ad sententiam ipsam attinet, Apostolus nihil mutauit. Mihi *sese* flectet omne genu, ἐμοὶ κάμψει πᾶν γόνυ. Omisit hîc nonnulla Apostolus, vt qui non constituerit syllabas numerare, sed ita tamen vt integra maneat sententia. Quod autem in Complutensi editione additur ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων, cælestium, terrestrium, & inferorum, puto irrepsisse ex Phil.2.b.10. Confitebitur Deo, ἐξομολογήσεται τῷ Θεῷ. Id est me agnoscet pro Deo. Cæterùm quod in Hebræo legitur תשבע כל לשון sub. לי, id est iurabit omnis lingua mihi, eodem prorsus recidit. Est enim iusiurandum vera ac aperta eius Dei professio, quem vt testem & periurii vindicem appellamus, adeo quidem vt interdum συνεκδοχικῶς iusiurandum declaret vniuersum Dei cultum, vt Esa.19.c.18.

13 Sed hîc potius adhibete iudicium, ἀλλὰ τοῦτο κρίνατε μᾶλλον. Vulgata, Sed hoc iudicate magis. Erasmus, Verùm illud iudicate magis, nimium certè obscurè, vt multo præstiterit vsurpare periphasin. Est autem elegãs antanaclasis in verbo κρίνειν, quod quũ in priore membro significet τὸ κατακρίνειν, (id est damnare) in hoc posteriore declarat iudicio & consideratione vti in aliqua re constituenda. Obliquè enim (vt argutè & verè obseruauit doctissimus interpres) malignos istos censores perstringit, qui huc conferunt totum suum acumen vt aliquid carpendum inueniant in fratrum vita, quum potius omne rationis iudicium huc conferre oportuerit, ne suo neglectu fratres suos vel præcipitent, vel in aliquod offendiculum impellant. Itaque vt istam antanaclasin vtcunque seruaremus, priore loco maluimus κρίνωμεν cõuertere Iudicemus quàm Damnemus. Aut scandalum, ἢ σκάνδαλον. Sic nonnulli distingunt πρόσκομμα & σκάνδαλον, vt illud quidem de eo dicatur qui ita impingat vt tamen non concidat: scandalum verò ruinam complectatur. Ideo conuertit Erasmus, Aut lapsus occasio. Sed contrà fortassis σκάνδαλον minus est quàm πρόσκομμα. quanquam de hoc nolim litigare: hoc quidẽ certum est, vt hæc differentia hoc loco valeat, tamen non esse perpetuam.

14 Persuasum habeo, πέπεισμαι. Id est ἐπληροφορήθην, nimirũ à Domino Iesu, cuius Spiritu erat edoctus. vel, per Dominum Iesum. quem videlicet didici suo aduentu maceriam diruisse, & omnes istas vmbras depulisse. Vulgata, Confido, id est πέποιθα. Impurũ, κοινόν. Vulg. & Eras. ad verbum Cõmune. de quo diximus Mat.15.b.11. Nos quidem nostræ interpretationis authorem habemus Petrum Act.10.b.14, qui τὸ κοινὸν interpretatur ἀκάθαρτον. Per se, δι' ἑαυτοῦ: id est φύσει, natura, vt rectè exponit Erasmus ex Chrysostomo & Theophylacto. Vulg. Per ipsum δι' αὐτοῦ, quæ lectio planè est deprauata, quanuis in nõnullis etiam codicibus vetustis & in Græcis scholiis inueniatur. nisi existimemus αὐτοῦ pro αὑτοῦ positum esse: quod interdum apud idoneos authores inueniri docet prolatis exemplis Budæus. Nam Per ipsum interpretari cum Theodorito, Per Christi beneficium: vel cum Seueriano, Per Deum, mihi nimis coactum videtur. Sed, εἰ μή. Vulgata, & Erasmus, Nisi. Vide 1. Corinth.7.b.16.

16 Vestrum, ὑμῶν. Vulgata, Nostrum, ἡμῶν, contra omnium nostrorum codicum fidem, nulla tamen sensus iniuria. Significat enim Paulus beneficium illud Christianæ libertatis, cuius & ipse particeps erat. Id verò conqueritur maledicentiæ hominum exponi, quum nonnullorum abusu fit vt infirmi clamitent Euangelio rescindi Dei voluntatem, ac proinde hanc doctrinam à Deo non esse. Blasphemator, βλασφημείσθω. Siue, malè audiat. Erasmus, Hominum maledicentiæ sit obnoxium. quæ periphrasis mihi non videtur satis expressa, vt intelligamus hanc maledicentiam in Deum ipsum redundare. Vide Matth.9.a.3.

17 Οὐ γάρ ἐστιν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ βρῶσις καὶ πόσις, ἀλλὰ δικαιοσύνη, καὶ εἰρήνη, καὶ χαρὰ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.

17 Non enim est regnum Dei esca & potus, sed iustitia, & pax, & gaudium per Spiritũ sanctũ.

17 *Non est enim regnum Dei esca & potus, sed iustitia, & pax, & gaudiũ in Spiritu sancto.*

18 Ὁ γὰρ ἐν τούτοις δουλεύων τῷ Χριστῷ, εὐάρεστος τῷ Θεῷ καὶ δόκιμος τοῖς ἀνθρώποις.

18 Nã qui "per hæc seruit Christo, gratus est Deo, & acceptus hominibus.

18 *Qui enim in hoc seruit Christo, placet Deo, et probatus est hominibus.*

19 Ἄρα οὖν τὰ τῆς εἰρήνης διώκωμεν, καὶ τὰ τῆς οἰκοδομῆς τῆς εἰς ἀλλήλους.

19 Nempe igitur quæ ad pacẽ faciũt, sectemur, "& quæ ad mutuam ædificationem.

19 *Itaque quæ pacis sunt sectemur, & quæ ædificationis sunt inuicem.*

20 Μὴ ἕνεκεν βρώματος κατάλυε τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ. πάντα μὲν καθαρά· ἀλλὰ κακὸν τῷ ἀνθρώπῳ τῷ διὰ προσκόμματος ἐσθίοντι.

20 Ne cibi causa destrue opus Dei. ‖omnia quidem pura: sed malum *est* homini qui edit "cum offendiculo.

20 *Noli propter escam destruere opus Dei. omnia quidem sunt munda: sed malum est homini qui per offendiculum manducat.* Tit.1.d.15

21 Καλὸν τὸ μὴ φαγεῖν κρέα, μηδὲ πιεῖν οἶνον, μηδὲ ἐν ᾧ ὁ ἀδελφός σου προσκόπτει, ἢ σκανδαλίζεται, ἢ ἀσθενεῖ.

21 ‖Bonum *est* non vesci carnibus, neque bibere vinum, neque *quicquam* in quo frater tuus impingit, aut offenditur, aut infirmus est.

21 *Bonum est non manducare carnem, & non bibere uinum, neque in quo frater tuus offenditur, aut scandalizatur, aut infirmatur.* 1.Cor.8.d.13

22 Σὺ πίστιν ἔχεις· κατὰ σαυτὸν ἔχε ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. μακάριος ὁ μὴ κρίνων ἑαυτὸν ἐν ᾧ δοκιμάζει.

22 "Tu fidem habes: apud temet ipsum habe coram Deo. Beatus qui non condemnat seipsum in *eo* quod "approbat.

22 *Tu fidẽ habes: penes temetipsum habe corã Deo. Beatus q nõ iudicat semet ipsum in eo quod probat.*

23 Ὁ δὲ διακρινόμενος, ἐὰν φάγῃ, κατακέκριται, ὅτι οὐκ ἐκ πίστεως· πᾶν δὲ ὃ οὐκ ἐκ πίστεως, ἁμαρτία ἐστίν.

23 "Qui verò ambigit, si ederit, condemnatus est, quoniam nõ *edit* ex fide: quicquid verò ex fide non est, "peccatum est.

23 *Qui autẽ discernit, si manducauerit, damnatus est: qa non ex fide, omne autem quod non est ex fide, peccatum est.*

Κεφάλαιον ιε.

CAP. XV.

CAP. XV.

1 Ὀφείλομεν δὲ ἡμεῖς οἱ δυνατοὶ τὰ ἀσθενήματα τῶν ἀδυνάτων βαστάζειν, καὶ μὴ ἑαυτοῖς ἀρέσκειν.

1 Debemus autem nos qui firmi *sumus*, imbecillitates infirmorum portare, ac non "indulgere nobisipsis.

1 *Debemus autẽ nos firmiores, imbecillitates infirmorum sustinere, & non nobis placere.*

18 Per hæc, ἐν τούτοις. Id est, Qui pacem ac iustitiã tranquillè colit per Spiritũ sanctum. Vulg. In hoc. i. ἐν τούτῳ, ita videlicet vt ad Spiritum sanctum referatur: quam lectionẽ inuenimus in vno vetusto codice, Ambrosio, Origene, Augustino denique, De moribus Manichæorum lib.2.cap.14.

19 Et quæ ad ædificationem, καὶ τὰ τῆς οἰκοδομῆς. Familiare est Paulo Ædificandi verbum, quo significatur omnia officia quæ proximo debemus, vel vt Christo adiungatur, vel vt ei iam adiunctus, quotidie magis ac magis coalescat. Dicuntur enim fideles esse templum Dei in quo videlicet per Spiritum sanctum resideat: & totus fidelium cœtus ingenti alicui ciuitati, i. nouæ Hierusalem, comparatur, ex ipsis fidelibus quasi lapidib⁹ constructæ, vt pereleganter ac planè diuinitus scribitur Esa.cap.54, & Apoc.cap.21.

20 Cum offendiculo, διὰ προσκόμματος. Vulg. & Eras. Per offendiculum. Ego verò existimo διὰ hoc in loco respondere ב Hebræorum, pro μετὰ vel σὺν vsurpatæ. Nam διὰ pro ἐν interdum poni annotauimus suprà, 4.b.11. ἐν verò pro σὺν toties iam obseruauimus vt pigeat exemplum adscribere.

22 Tu fidem habes, σὺ πίστιν ἔχεις. Quid sit fides hoc in loco, & quid fidẽ habere, docuit ipse Apostolus suo exemplo suprà, versu 14: nempe certum ac securũ esse libertatis Christianæ in rebus mediis & indifferentibus: vt ipse quoque Chrysostomus interpretatur. Id verò notandum est diligenter aduersus eos qui suo torpori hunc Apostoli locũ obtẽdũt, quasi fidei professio nõ requiratur. Cæterùm quũ post ἔχεις fere adscribi soleat nota interrogationis, ego veteres omnes nostros codices & Græca quoque scholia sequutus, sustuli. Videtur enim hæc potius per concessionẽ quàm per interrogationẽ dici. Approbat, δοκιμάζει. id est quod amplectitur. Multi enim sunt qui dubia conscientia aliquid audeant, aliorũ videlicet exẽplo facti audaciores: de quib⁹ agitur proximo versiculo. Aliis potius placet Examinandi verbum: quia multi sunt quos conscientia non redarguit, qui tamen grauissimè peccant. Id verò fit quòd aliis cogitationibus occupati in facta sua non inquirũt. Censent ergo nonnulli Paulum hoc adiecisse vt stuporem conscientiæ à iudicio distingueret.

23 Qui verò ambigit, ὁ δὲ διακρινόμενος. Vel hæsitat, aut secum disceptat. Vulgata, Qui autem discernit. Erasmus, Qui autem diiudicat. Vide Matthæum cap.21.b.21. Peccatum est, ἁμαρτία ἐστίν. Hic in omnibus nostris vetustis codicibus & Græcis etiam scholiis attexuntur tres versiculi qui in impressis solent hanc epistolam claudere, nempe decimisexti capitis versus 25, incipiens à τῷ δὲ δυναμένῳ, 26 & 27, desinens in ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας, ac fortassis præter omnium codicum consensum. Non desunt tamen aliæ rationes quibus probetur hæc potius hoc loco legi debere quàm ad calcem epistolæ reiici. Noluimus tamen in recepta lectione quicquam immutare.

IN CAPVT XV.

1 Indulgere, ἀρέσκειν. Vulgata & Erasmus, Placere. Atqui apud Latinos placere sibi dicitur qui effertur & & gloriatur: de quo nõ agit propriè hìc Apostolus, sed de eo potius qui cæteris cõtemptis sui vnius ra-

Hhh.iiii.

tionem habet, idque vnum spectat vt animo suo morem gerat: quod vitium etsi cum illo coniunctum est, tamen nonnihil est diuersum, & mox idem verbum ἀρέσκειν in laude ponitur.

Ἕκαστος γὰρ ἡμῶν τῷ πλησίον ἀρεσκέτω εἰς τὸ ἀγαθὸν πρὸς οἰκοδομήν.

2 Itaque vnusquisque nostrũ proximo indulgeat in bonum, *id est* ad *eius* ædificationem.

2 *Vnusquisque uestrum proximo suo placeat in bonum, ad ædificationẽ.*

Psal.69.b.10 Καὶ γὰρ ὁ Χριστὸς οὐχ ἑαυτῷ ἤρεσεν· ἀλλά, καθὼς γέγραπται, Οἱ ὀνειδισμοὶ τῶν ὀνειδιζόντων σε, ἐπέπεσον ἐπ' ἐμέ.

3 Etenim Christus non indulsit sibiipsi, sed, sicut scriptum est, ‖Conuitia eorum qui conuitiantur tibi, inciderunt in me.

3 *EtenimChristus non sibi placuit, sed sicut scriptũ est, Improperia improperantium tibi, ceciderunt super me.*

Ὅσα γὰρ προεγράφη, εἰς τὴν ἡμετέραν διδασκαλίαν προεγράφη· ἵνα διὰ τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς παρακλήσεως τῶν γραφῶν, τὴν ἐλπίδα ἔχωμεν.

4 Nam quæ antè scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt: vt per patientiam & consolationem Scripturarum, spẽ habeamus.

4 *Quæcũq; enim scripta sunt, ad nostrã doctrinã scripta sunt: ut p patientiã & consolationẽ Scripturarum, spẽ habeamus.*

1.Co.1.b.10 Ὁ δὲ Θεὸς τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς παρακλήσεως δῴη ὑμῖν τὸ αὐτὸ φρονεῖν ἐν ἀλλήλοις, κατὰ Χριστὸν Ἰησοῦν.

5 Deus autem patientiæ & cõsolationis *author*, ‖det vobis vt eodem animo inter vos mutuò affecti sitis, secundum Christum Iesum.

5 *Deus autem patientiæ & solatij det uobis idipsum sapere in alterutrum, secundum Iesum Christum.*

Ἵνα ὁμοθυμαδὸν ἐν ἑνὶ στόματι δοξάζητε τὸν Θεὸν καὶ πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

6 Vt concorditer vno ore glorificetis Deum ac Patrem Domini nostri Iesu Christi.

6 *Vt unanimes uno ore honorificetis Deum & Patrem Domini nostri Iesu Christi.*

Διὸ προσλαμβάνεσθε ἀλλήλους, καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς προσελάβετο ἡμᾶς εἰς δόξαν Θεοῦ.

7 Propterea assumite alii alios, sicut & Christus assumpsit nos in gloriam Dei.

7 *Propter quod suscipite inuicem: sicut & Christus suscepit nos in honorem Dei.*

Λέγω δὲ Ἰησοῦν Χριστὸν διάκονον γεγενῆσθαι περιτομῆς ὑπὲρ ἀληθείας Θεοῦ, εἰς τὸ βεβαιῶσαι τὰς ἐπαγγελίας τῶν πατέρων.

8 *Illud* autem dico, Iesum Christum ministrum fuisse circuncisionis, pro Dei veritate, vt confirmaret promissiones patrum.

8 *Dico enim Christum Iesum ministrum fuisse circuncisionis propter ueritatẽ Dei, ad cõfirmãdas promissiones Patrum.*

2 *Itaque* vnusquisque, ἕκαστος γάρ. Hanc particulam pro illatiua bis iam annotauimus in hac epistola, 6.d.19, & 12.a.3. Nostrum, ἡμῶν. Vulgata. Vestrum, ὑμῶν: quod non æquè probo, quia præcessit ὀφείλομεν, debemus, & sequitur ἡμετέραν, nostram, versu 4. Vtitur tamen Apostolus interdum huiusmodi transitionibus, vt suprà, 13.d.13, quũ dixisset περιπατήσωμεν, ambulemus, subiecit ἐνδύσασθε, induite. Sic enim frequenter solent Hebræi. In bonum, εἰς τὸ ἀγαθόν. Id est cum ipsius bono ac commodo, quod postea explicat. Sic enim hanc formulam vsurpat Apostolus, vt suprà 8.e.28, & 13.a.4, quam & nos libenter retinuimus. Non desunt tamen qui hoc loco εἰς ἀγαθὸν explicent pro ἐν ἀγαθῷ, i. in re bona & honesta, qꝫ non sit in re quauis indulgẽdum proximo. Sed hoc mihi non satis aptum videtur. Est enim id omnibus magis notum q̃ vt dici oportuerit: & optimus est sui interpres Apostolus, quum subiicit πρὸς οἰκοδομήν, illud nimirum explicãs quod videri potuisset obscurius. Quid sit autem οἰκοδομὴ diximus suprà, 14.d.19.

3 In me, ἐπ' ἐμέ. Vt sermo sit absolutus, dicendum potius ἐπ' αὐτόν, in eum: sed huiusmodi multa incidunt in quotidianum sermonem, quæ sententiam nihil immutant: quanuis (siquis propius inspiciat) parum videantur cohærere. Sed & alia ratione possumus huic loco mederi, nẽpe si post ἀλλὰ aliquid eiusmodi suppleas, Sed aliis, vel, Sed nobis, vel, Sed Deo: quod tamen mihi coactius videtur.

4 Antè scripta sunt, προεγράφη. Id est à Mose & reliquis scriptoribus sacris descripta. Vulg. Scripta, nõ expressa præpositione πρό. Erasmus, Præscripta, non modò non expressa, sed etiam peruersa sententia. Et consolationem, καὶ τῆς παρακλήσεως. Vel, Exhortationem, vt legit Ambrosius. Vtrũque enim Græco vocabulo cõuenit. Sed illud tamen videtur melius cohærere cũ patientia. Vtraque verò Scripturis tribuitur, quoniã Deus hoc instrumento in nobis agit.

5 Vt eodem animo affecti sitis, τὸ αὐτὸ φρονεῖν. Vulgata, Idipsum sapere. de quo diximus suprà, cap. 12. versu 16.

7 Assumite, προσλαμβάνεσθε. Vulgata, Suscipite, quod non videtur satis expressum, ob eam causam quã diximus suprà, 14.a.1. Assumpsit nos in gloriam Dei, προσελάβετο εἰς δόξαν Θεοῦ. Id est, Nos minimè dedignatus, vltro adsciuit, quos gloriæ Dei faceret participes. Castellio verò conuertit, Vt & Christus nobis opitulatus est ad gloriam Dei, sententia (ni fallor) deprauata: quanuis hoc quoque verissimum sit, quicquid beneficii in Christo percipimus, ad Dei Patris gloriam redundare, vt scriptũ est Ephes.1.b.5. Sed tamen quod Chrysostomus & Theophylactus εἰς δόξαν Θεοῦ connectunt cum προσλαμβάνεσθε, mihi planè violentum videtur. Deinde pro eo quod Vetus interpres δόξαν conuertit Honorem, id est τιμήν, Erasmus rectius interpretatus est Gloriã. Videtur enim Gloria magnificẽtius quiddã declarare, vt ipse rectè annotauit. Nos, ἡμᾶς. Vulgata, Vos, ὑμᾶς. Sed ego illud malo.

8 *Illud* autem dico, λέγω δέ. Quum autem nos dico à Christo in gloriam Dei assumptos, hoc est quod significare volo, Christum videlicet, &c. Vulgata, Dico enim, λέγω γάρ. id est Hoc enim affirmo: quam lectionẽ in duobus vetustis exemplaribus inuenimus, & ego maximè probo. Vult enim Apostolus confirmare vtrosque

tum Iudæos tum Gentiles ab vno Christo esse assumptos, vt Christi exemplo ad mutuam in eodem Christo concordiam inuitet. Itaque optimè videtur conuenire particula causalis. Circuncisionis, τῆς περιτομῆς. Id est circuncisorum Iudæorum, intra quorum fines se continuit quandiu inter homines versatus est, vt de se testatur Matthæi 15. versu 24. Alioquin dici non potest circuncisionis minister (id est Legis) quam suo aduentu abrogauit, aut potius compleuit. Pro Dei veritate, ὑπὲρ ἀληθείας Θεοῦ. Id est, vt Deum veracem esse constaret. Veritas enim hoc quoque loco sic accipitur vt diximus suprà, 3.a.7. Patrum, τῶν πατέρων. Id est patribus factas.

Τὰ δὲ ἔθνη ὑπὲρ ἐλέους δοξάσαι τὸν Θεόν· καθὼς γέγραπται, Διὰ τοῦτο ἐξομολογήσομαί σοι ἐν ἔθνεσι, καὶ τῷ ὀνόματί σου ψαλῶ.

Καὶ πάλιν λέγει, Εὐφράνθητε ἔθνη μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ.

Καὶ πάλιν, Αἰνεῖτε τὸν Κύριον πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἐπαινέσατε αὐτὸν πάντες οἱ λαοί.

Καὶ πάλιν Ησαίας λέγει, Εσται ἡ ῥίζα τοῦ Ιεσσαὶ, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ᾽ αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσιν.

Ο δὲ Θεὸς τῆς ἐλπίδος πληρώσαι ὑμᾶς πάσης χαρᾶς καὶ εἰρήνης ἐν τῷ πιστεύειν, εἰς τὸ περισσεύειν ὑμᾶς ἐν τῇ ἐλπίδι, ἐν δυνάμει Πνεύματος ἁγίου.

Πέπεισμαι δὲ, ἀδελφοί μου, καὶ αὐτὸς ἐγὼ περὶ ὑμῶν, ὅτι καὶ αὐτοὶ μεστοί ἐστε ἀγαθωσύνης, πεπληρωμένοι πάσης γνώσεως, δυνάμενοι καὶ ἀλλήλους νουθετεῖν.

9 Et vt Gentes pro misericordia glorificent Deum: sicut scriptum est, || Propterea confitebor tibi inter Gentes, & nomini tuo psallam.

10 Et rursum dicit, || Gaudete Gentes cum populo eius.

11 Et rursum, || Laudate Dominum omnes Gentes, & collaudate eum omnes populi.

12 Et rursum Esaias dicit, || Erit radix Iesse, & qui exurgat ad imperandum Gentibus, in ipso Gentes sperabunt.

13 || Vtinam verò Deus spei impleat vos omni gaudio & pace credendo, vt spe abundetis per virtutem Spiritus sancti.

14 Persuasum autem habeo & ipse ego de vobis, fratres mei, quòd ipsi per vos pleni sitis bonitate, impleti omni cognitione, & qui possitis etiam vos mutuò monere.

9 *Gentes autem super misericordia honorare Deũ: sicut scriptũ est, Propterea confitebor tibi in Gentibus Domine, & nomini tuo cantabo.* Psal.18.d.50

10 *Et iterum dicit, Lætamini Gentes cum plebe eius.* Deut.32.f.43

11 *Et iterũ, Laudate omnes Gẽtes Dominũ: & magnificate eum omnes populi.* Psal.117.a.1

12 *Et rursus Esaias ait, Erit radix Iesse, & qui exurget regere Gentes, in eo Gentes sperabunt.* Esa.11.c.10

13 *Deus autẽ spei repleat uos omni gaudio & pace in credendo, ut abundetis in spe, in uirtute Spiritus sancti.*

14 *Certus sum autem, fratres mei, & ego ipse de uobis, quoniã & ipsi pleni estis dilectione, repleti omni scientia, ita ut possitis alterutrum monere.*

9 Et vt Gentes, τὰ δὲ ἔθνη: id est καὶ τὰ ἔθνη. Est enim coniunctio δὲ συμπλεκτικὴ τῆς διανοίας, vt loquitur Gaza. Repetitur ergo à communi εἰς τὸ, & vtrunque membrũ cum verbo γεγενῆσθαι cohæret. Sic enim fuit Iudæorum minister Christus vt Euangelium quoque voluerit Gentibus annuntiari, quemadmodum ipse disertè testatur Iohan.10.c.16. Certè λέγω pro iubeo & δοξάσαι pro δοξάσασθαι accipi nõ potest nisi admodum violenta interpretatione: quanuis ita videatur interpretari Græcus scholiastes. Confitebor tibi, ἐξομολογήσομαί σοι. Id est, Apertè profitebor & celebrabo nomen tuum, ex Hebræorum idiotismo, quem explanauimus Matthæi 10.c.32.

10 Gaudete, εὐφράνθητε. Totus hic locus Deut.32.f.43, ita est corruptus in Græca editione quæ sub nomine Septuaginta legitur, vt vix vllum appareat Hebraicæ veritatis vestigium. sic autem habent Hebræa, הרנו גוים עמו. id est (vt Hebræi interpretes explicant) Celebrate ô Gentes, populũ eius. Paulus autẽ vel suppleuit עם vt sit עם עמו vel sententiam spectauit, non verba. Non possunt enim Gentes populum Dei vt felicem ac beatum ex animo laudare quin eius felicitate affecti, eundem etiam Deum agnoscant.

12 Et qui exurgat ad imperandum Gentibus, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν. Hebræa habent עומד לנס עמים, id est, qui stat in vexillum populorum. Rursus igitur Græci sententiam potius quàm verba sunt sequuti, quòd sub principis vexillo agat populus. In ipso sperabunt, ἐπ᾽ αὐτῷ ἐλπιοῦσιν. Hebraicè ידרושו, id est ipsum requirent. Idem verò sensus est. nam vulgatissimo Scripturæ vsu, Quærere Deum, nihil est aliud quàm in ipsum sperare.

13 Vtinam verò Deus, ὁ δὲ Θεός. Vulg. & Eras. Deus autem. Ego optandi modum ita volui exprimere vt mollior esset iũctura. Deinde Deum spei dicere malui hoc loco simpliciter, Hebræorum more, quàm Deum spei authorem: quanuis ita hunc Hebraismum emollierimus suprà, v.5. Assentior enim potius doctissimo interpreti qui hoc putat cum extremo superiore versiculo cohærere: quasi diceret Apostolus, Faxit verò Deus ille in quo omnes speramus, vt omni gaudio abundetis. Omni, πάσης. Id est perfecto & cumulato. Non enim omnis generis gaudium & pacem Apostolus suis exoptat. Sic accipitur hæc vniuersalis particula Ephes.1. versu 3, & 1. Corinth.13. a.2. Quid autem Pacem vocet diximus abunde suprà, 5. ver.1. Quanquam etiam siquis pro mutua concordia accipiat, fortassis non ineptè senserit. Credendo, ἐν τῷ πιστεύειν. Gaudio & paci fidem, vt effectis causam, adiunxit. Sunt tamen qui ἐν τῷ πιστεύειν accipiant pro εἰς τὸ πιστεύειν. i. ad hoc vt credatis, siue ad credendum. Sed ego illud malo.

14 Quòd ipsi per vos, ὅτι καὶ αὐτοί. Id est vltro & sponte vestra. Sic enim à Græcis scriptoribus vsurpatur hæc loquendi formula, vt apud Homerum, -- τί με σπεύδοντα καὶ αὐτὸν ὀτρύνεις; quemad modũ eruditè in hunc locum Erasmus annotauit: quanuis maluerit cum Vetere interprete conuertere, Quòd & ipsi. Bonitate, ἀγαθωσύνης. Vulgata, Dilectione, id est ἀγαπωσύνης, vt quidem existimat Erasmus. Nam quod ad me attinet, nusquam memini legere hoc nomen, ac putarim potius Veterem interpretem nomine ἀγαθωσύνης intellexisse quandam naturæ comitatem & ad mutuam concordiam propensionem: Græci tamen interpretes tradunt

ἀγαθωσύνην opponi τῇ πονηρίᾳ, id est improbitati,& vniuersam quandam virtutem significare. Mihi verò non displicet Veteris interpretis opinio,propter illa quæ de cognitione subiicit,& mutuæ admonitionis facultate. Videtur enim Apostolus hæc prætexere non tam epistolæ vniuersæ quàm extremæ parti, in qua tam copiose tamque vehementer eos monuerat vt firmi haberent infirmorum rationem. Vos mutuò, ἀλλήλους. Vel, Alii alios, vt fere solemus ad verbum interpretari. Sed in quatuor codicibus scriptum inuenimus ἄλλους, alios, quod est fortassis ἐμφατικώτερον.

Τολμηρότερον δὲ ἔγραψα ὑμῖν, ἀδελφοί, ἀπὸ μέρους, ὡς ἐπαναμιμνήσκων ὑμᾶς διὰ τὴν χάριν τὴν δοθεῖσάν μοι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ,

15 Audacius verò scripsi vobis, fratres, aliqua ex parte, veluti commonefaciens vos, propter gratiam quæ data est mihi à Deo,

15 *Audacius autem scripsi uobis, fratres, ex parte, tanquam in memoriã nos reducẽs, propter gratiam quæ data est mihi à Deo,*

Εἰς τὸ εἶναί με λειτουργὸν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τὰ ἔθνη, ἱερουργοῦντα τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ, ἵνα γένηται ἡ προσφορὰ τῶν ἐθνῶν εὐπρόσδεκτος ἡγιασμένη ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.

16 Ad hoc vt sim minister Iesu Christi apud Gentes: operans Euangelio Dei, vt oblatio Gentium fiat accepta, sanctificata per Spiritum sanctũ.

16 *Vt sim minister Christi Iesu in Gentibus, sanctificans Euangeliũ Dei, ut fiat oblatio Gentium accepta, sanctificata in Spiritu sancto.*

Ἔχω οὖν καύχησιν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τὰ πρὸς Θεόν.

17 Habeo igitur quod glorier per Christum Iesum, in iis quæ ad Deum *pertinent*.

17 *Habeo igitur gloriam in Christo Iesu ad Deum.*

Οὐ γὰρ τολμήσω λαλεῖν τι ὧν οὐ κατειργάσατο Χριστὸς δι' ἐμοῦ, εἰς ὑπακοὴν ἐθνῶν, λόγῳ καὶ ἔργῳ,

18 Non enim sustinuerim quicquam loqui, quod non effecerit Christus per me, *adducendis* ad obedientiam Gentibus, verbis & factis,

18 *Non enim audeo aliqd loqui eorum quæ per me non effecit Christus in obedientiam Gentium, uerbo & factis,*

Ἐν δυνάμει σημείων καὶ τεράτων, ἐν δυνάμει Πνεύματος Θεοῦ· ὥστε με ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ καὶ κύκλῳ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ πεπληρωκέναι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ.

19 Virtute signorum ac prodigiorum, virtute Spiritus Dei: adeo vt ab Hierusalẽ & circũiacentibus *regionibus*, vsque ad Illyricum, impleuerim prædicãdi Euangelii Christi munus.

19 *In uirtute signorum & prodigiorũ, in uirtute Spiritus sancti: ita ut ab Ierusalem per circuitum usque ad Illyricum repleuerim Euangeliũ Christi.*

16 Apud Gentes, εἰς τὰ ἔθνη. Vulg.& Eras. In Gentes. In vno codice adiectum inuenimus πάντα, omnes, quod minimè videtur otiosum. Operans Euangelio, ἱερουργοῦντα τὸ εὐαγγέλιον. Vulgata, Sanctificans. Erasmus, Sacrificans. Augustinus, Consecrans: quæ omnes interpretationes nimium certè sunt obscuræ. Constat autem τὸ ἱερουργεῖν prorsus respondere Latino verbo Operari, quod & ipsum de rebus sacris propriè dicitur, si Nonio credimus. Vt oblatio Gentium fiat accepta, ἵνα γένηται ἡ προσφορὰ τῶν ἐθνῶν εὐπρόσδεκτος. Oblationem Gentium passiuè vocat Gentes ipsas, quibus se tanquam sacrificum dicit Deo quasi victimis litare.

18 Non enim sustinuerim dicere, οὐ γὰρ τολμήσω λαλεῖν. Vulgata & Erasmus hoc loco accipiunt τολμᾷν pro Audere: perinde acsi diceret Apostolus se nõ esse aliena facta, sed sua vnius cõmemoraturum. Atqui quisquis hoc modo præfatur, se non audere aliquid eloqui, quid aliud significat quàm voluntatem sibi non deesse, sed facultatem? Itaque hanc interpretationem non possum amplecti. Illud verò constat, τολμᾷν apud Græcos interdum respondere Latino verbo Sustinere, pro Posse & parem esse alicui graui & difficili rei præstandæ. Sic Plato libro secundo De republica, ὅς ἂν τολμήσειεν ἀπέχεσθαι τῶν ἀλλοτρίων, qui sustineat ab alieno abstinere. Sic Quintilianus lib.2.cap.4, Nec enim huius rei iudicium differre sustineo. Sic quoque accipitur suprà, 5.b.7: & mihi videtur hæc significatio huic loco in primis accommodata. Quicquam loqui quod non effecerit Christus per me, λαλεῖν τι ὧν οὐ κατειργάσατο Χριστὸς δι' ἐμοῦ. Id est, Ita mihi omnibus in rebus omnibúsque modis adfuit Christus, vt etiamsi maximè velim, tamen dicere non possim quid per me non effecerit, vt Gentes Euangelio obedirent. Quanuis igitur Græca habeant ad verbum, Quicquam eorum quæ per me non effecit Christus, vt etiam Vetus interpres & Erasmus conuerterunt, tamen hoc perinde accipiendum est acsi scriptum esset λαλεῖν τι ὃ οὐ κατειργάσατο. quod quidem commodè fieri potest, ita vt nulla vis vllo verbo adferatur. Is enim per quẽ Christus omnia effecit, quomodo possit quicquã dicere eorum quæ Christus per ipsum non effecerit? Hæc est igitur (vt opinor) germana huius loci expositio, quam videntur etiam Græca scholia significare, & Ambrosius apertè amplectitur. Quominus autem cum Erasmo sequar Origenis sententiam, non tantùm obstat verbum τολμῶ, de quo in superiore annotatione dixi, sed hoc etiam in primis, quòd, si eam sequaris, necesse prorsus fuerit (quantum quidem possum iudicare) ista omnia οὐ γὰρ τολμήσω λαλεῖν τι ὧν οὐ κατειργάσατο Χριστὸς δι' ἐμοῦ, per parẽthesin distinguere ab iis quæ sequuntur, vtpote quæ Paulus non de aliis, sed de se vno commemoret. Id verò si facias, nõ video quî possint satis aptè ista cũ versiculo 17 cõnecti: quod tamẽ necessariò faciẽdũ erit. Quid si verò (vt solẽt sæpe Hebræi) transpositã negantẽ particulã dicamus, vt οὐ λαλεῖν idẽ valeat atq; σιωπᾷν? Erit igitur hæc sentẽtia, Non enim sustinuerim nõ dicere (i. tacendo dissimulare) quicquã ex iis quæ per me Christus effecit. Nã sic solet Paulus nonnihil præfari quoties de se dicere cogitur, vt muneris sui dignitatem conseruet. Absit tamen vt quicquam mutẽ ex coniectura, in tanto præsertim codicũ consensu. *Adducendis* ad obedientiam Gẽtibus, εἰς ὑπακοὴν ἐθνῶν. Vulg.& Eras. ad verbum, In obedientiam Gentium, quod nemo facilè intelligat.

19 Virtute Spiritus Dei, ἐν δυνάμει Πνεύματος Θεοῦ. Vel, *Promanante* à virtute Spiritus Dei. Nam priore loco δύναμις declarat vim & efficaciam prodigiorum in animis hominum percellendis: posteriore verò loco significat diuinam potestatem illius effectricem. Illud autem leuiculum est quòd Vetus interpres pro

Πνεύματος Θεοῦ legit Πνεύματος ἁγίου, Spiritus sancti. Et circumiacentibus *regionibus*, ἐν κύκλῳ. Vulgata, Per circuitum, ἐν κύκλῳ. Impleuerim, πεπληρωκέναι. Vel, Obierim, vt Matthæi cap.10. versu 23. Sed illud tamen videtur magis expressum. Prædicandi Euangelii Christi munus, εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ. Vulg. & Eras. ad verbum, Euangelium Christi, nimium profectò obscurè. Vide suprà, 1.b.6.

Οὕτω δὲ φιλοτιμούμενον εὐαγγελίζεσθαι, οὐχ ὅπου ὠνομάσθη Χριστὸς, ἵνα μὴ ἐπ' ἀλλότριον θεμέλιον οἰκοδομῶ·

20 Ita porro ambiens prædicare Euangelium, non vbi nominatus esset Christus, vt ne super alienum fundamẽtum ædificarem:

20 *Sic autẽ prædicaui Euangelium hoc, non ubi nominatus est Christus, ne super alienum fundamẽtum ædificarem:*

Ἀλλὰ, καθὼς γέγραπται, Οἷς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτοῦ, ὄψονται· καὶ οἳ οὐκ ἀκηκόασι, συνήσουσι.

21 Sed, sicut scriptum est, Quibus non est annũtiatum de eo, videbunt: & qui nõ audierunt, intelligent.

21 *Sed, sicut scriptum est, Quibus nõ est annũtiatũ de eo, uidebunt: & q nõ audierunt, intelligent.* Esa.52.d.15

Διὸ καὶ ἐνεκοπτόμην τὰ πολλὰ τοῦ ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς.

22 Quapropter etiam impeditus sum sæpe *ne* venirem ad vos.

22 *Propter quod & impediebar plurimum uenire ad uos.* Suprà, 1.b.13

Νυνὶ δὲ μηκέτι τόπον ἔχων ἐν τοῖς κλίμασι τούτοις, ἐπιποθίαν δὲ ἔχων τοῦ ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν·

23 Nunc verò quum non amplius habeam locum in his regionibus, desiderium autẽ habeam veniendi ad vos à multis annis:

23 *Nunc uerò ulterius locũ non habens in his regionibus, cupiditatem autem habens ueniendi ad uos ex multis iam præcedentibus annis:* Suprà, 1.b.13 1.thess.1.17

Ὡς ἐὰν πορεύωμαι εἰς τὴν Σπανίαν, ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς. ἐλπίζω γὰρ διαπορευόμενος θεάσασθαι ὑμᾶς, καὶ ὑφ' ὑμῶν προπεμφθῆναι ἐκεῖ· ἐὰν ὑμῶν πρῶτον ἀπὸ μέρους ἐμπλησθῶ.

24 Quandocunque proficiscar in Hispaniam, veniam ad vos. Spero enim fore vt *istac* præteriens, videam vos, & à vobis deducar illuc: si tamen vestra cõsuetudine prius ex parte expletus fuero.

24 *Quum in Hispaniam proficisci cœpero, spero quòd præteriens uideam uos, & à uobis deducar illuc: si uobis primùm ex parte fruitus fuero.*

Νυνὶ δὲ πορεύομαι εἰς Ἱερουσαλὴμ, διακονῶν τοῖς ἁγίοις.

25 Nunc autem proficiscor Hierosolymã, ministrãs sanctis.

25 *Nunc igitur proficiscar in Ierusalem ministrare sanctis.*

Εὐδόκησαν γὰρ Μακεδονία καὶ Ἀχαΐα κοινωνίαν τινὰ ποιήσασθαι εἰς τοὺς πτωχοὺς τῶν ἁγίων τῶν ἐν Ἱερουσαλήμ.

26 Placuit enim Macedoniæ & Achaiæ conferre aliquid in pauperes sanctos qui sunt Hierosolymis.

26 *Probauerunt enim Macedonia & Achaia collationem aliquam facere in pauperes sanctorum qui sunt in Ierusalem.*

20 Ambiens, &c. φιλοτιμούμενον, &c. Vetus interpres, Sic autem prædicaui Euangelium hoc, prorsus diuersam lectionem sequutus. Erasmus, Annitens, quod mihi videtur nimis dilutum. Alienum, ἀλλότριον. Id est ab alio quopiam iactum. Nam alioquin alienum dicitur quod est extraneum, id est quod non fit Christi auspiciis, vt Iohan.10.a.5.

22 Sæpe, τὰ πολλά. Id est πολλάκις. Vulg. Plurimùm, manifesto errore. Nec minus lapsus est Stapulensis (vir alioquin beatæ memoriæ) quum scriberet vertendum esse Multis, vel, Circa multa.

24 Quandocunque, ὡς ἐάν. Erasmus in hunc locum, Si, inquit, ὡς ἐὰν legatur disiunctim, sonat Vt si: si coniunctim, verti poterat Simulatque. Ego verò docui ex idoneis authoribus ὡς & ὅπως esse interdum aduerbia quæ temporis vocant, Act.3.c.19, vt ὡς ἄν, vel ὡς ἐὰν (vtrunque enim legitur) idem declaret atque ὅταν: quod vidit quoque Stapulensis: nam ita etiam accipitur 1.Cor.11.g.34. Sed idem nõ rectè legit πορεύομαι in præsenti. Veniam ad vos, ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς. Hoc videtur non legisse Chrysostomus: nec tamen possis tollere, nisi etiam γὰρ expungas post ἐλπίζω. Origenem nihil moror, cuius commentarios ita videtur deprauasse Ruffinus (is enim est eorum interpres, non Hieronymus) vt errata erratis cumularit. Denique plana est ea lectio quæ passim est recepta, quam etiam in omnibus nostris vetustis codicibus integram inuenimus. Vestra consuetudine, ὑμῶν. Vulgata ad verbum, Vobis, obscurè. Expletus fuero, ἐμπλησθῶ. Vulgata, Fruitus fuero, ἀπολαύσω. quod neque satis est expressum declarando summo desiderio, neque admodum (opinor) vsitatum. Neque enim alibi memini legere quàm semel apud Vlpianum, non optimum Latinitatis authorem.

25 Proficiscor, πορεύομαι. Vulg. Proficiscar, πορεύσομαι, nõ satis aptè mutato tempore. Significat enim Paulus se iam esse in procinctu, vt profectionem differre non possit. Ministrans, διακονῶν. Id est, Sanctis hoc officii impendens perferendæ ad eos pecuniæ in ipsorum vsus collectæ. Nam verbum διακονεῖν, quum alioquin ad omnes functiones Ecclesiasticas pertineat, hîc peculiariter accipitur pro eo munere quod administrabant qui diaconi propriè dicebantur. i. qui ærario Ecclesiastico præerant, vt diximus alibi. Ministrandi autem vocabulum absolutè posuimus, ex theologorum more, quem attigimus Act.13.a.2.

26 Placuit, εὐδόκησαν. Vulgata ad verbum, Probarunt: quanquam etiam aliquid amplius videtur hoc verbo significari, nempe quum vltro & ex bonitate quadam alacri bene volumus cuipiam, aut rem aliquam probamus. Sed hoc loco alacritatem illam duntaxat declarat quam maximè requirit Deus in charitatis officiis, vt scriptũ est 2.Cor.9.b.7: quum alioquin (vt mox subiicitur) nihil hîc fecerint Achæi vel Macedones quod facere non tenerentur. Sed de hoc verbo plura diximus Matth.3.d.17, & Luc.2.b.14. Conferre aliquid, κοινωνίαν τινὰ ποιήσασθαι. Vel, vt Vetus interpres, Collationẽ aliquam facere. Stapulensis mauult Communionẽ

vt non ineptè quoque possis conuertere, Conferre aliquid in communionem pauperum sanctorum, &c. Eras. Communicationem aliquam facere. quam periphrasin nusquam memini legere.

1.Cor.6.b.11

Εὐδόκησαν γάρ, καὶ ὀφειλέται αὐτῶν εἰσίν. εἰ γὰρ τοῖς πνευματικοῖς αὐτῶν ἐκοινώνησαν τὰ ἔθνη, ὀφείλουσι καὶ ἐν τοῖς σαρκικοῖς λειτουργῆσαι αὐτοῖς.

27 ‖Placuit enim, *inquam*, & debitores illorum sunt. nam si spiritualia ipsorũ *bona* Gentes participarunt, debent etiam *ipsæ* in carnalibus eis ministrare.

27 *Placuit enim eis, & debitores sunt eorũ. nã si spiritualiũ eorũ participes facti sũt Gẽtiles, debẽt et in carnalib⁹ ministrare illis.*

Τοῦτο οὖν ἐπιτελέσας, καὶ σφραγισάμενος αὐτοῖς τὸν καρπὸν τοῦτον, ἀπελεύσομαι δι' ὑμῶν εἰς τὴν Σπανίαν.

28 Hoc igitur vbi perfecero, & eis consignauero hunc fructũ, abibo istac in Hispaniam.

28 *Hoc igitur quũ consummauero, & assignauero eis fructum hunc per uos, proficiscar in Hispaniã.*

Οἶδα δὲ ὅτι ἐρχόμενος πρὸς ὑμᾶς, ἐν πληρώματι εὐλογίας τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ ἐλεύσομαι.

29 Scio verò me, quum veniam ad vos, cũ plena benedictione Euangelii Christi venturum.

29 *Scio autem quoniam ueniens ad uos, in abundãtia benedictionis Christi ueniam.*

Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ διὰ τῆς ἀγάπης τοῦ Πνεύματος, συναγωνίσασθαί μοι ἐν ταῖς προσευχαῖς ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς τὸν Θεόν.

30 Precor autem vos, fratres, per Dominum nostrũ Iesum Christum, & per charitatẽ Spiritus, vt mecum certetis *uestris* pro me apud Deum precibus.

30 *Obsecro ergo uos fratres, per Dominum nostrum Iesum Christum, & per charitatem Spiritus, ut adiuuetis me in orationibus pro me ad Deum.*

Ἵνα ῥυσθῶ ἀπὸ τῶν ἀπειθούντων ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, καὶ ἵνα ἡ διακονία μου ἡ εἰς Ἱερουσαλὴμ εὐπρόσδεκτος γένηται τοῖς ἁγίοις.

31 Vt liberer ab iis qui rebelles sunt in Iudæa: vtque ministerium hoc meum erga Hierusalẽ, acceptum sit sanctis.

31 *Vt liberer ab infidelib⁹ q sunt in Iudæa, & obse qiui mei oblatio accepta fiat in Ierusalem sanctis.*

Ἵνα ἐν χαρᾷ ἔλθω πρὸς ὑμᾶς διὰ θελήματος Θεοῦ, καὶ συναναπαύσωμαι ὑμῖν.

32 Vt cum gaudio veniam ad vos per voluntatem Dei, vnáque vobiscum refociller.

32 *Vt ueniã ad uos in gaudio per uoluntatem Dei, ut refrigerer uobiscum.*

27 Ministrare, λειτουργῆσαι. Id est διακονῆσαι, vsibus videlicet ipsorũ inseruire: qua ratione omnes Christiani dici possunt λειτουργοί, præsertim quum iuuare proximum, sit quædam (vt ita dicam) sacrificii species, & quidem Deo gratissimi. alioquin λειτουργὸς & διάκονος dicitur qui publico munere fungitur, vt diximus Act.13.a.2, & suprà, 13.a.4 & 5. Cæterùm leuiculum est quòd κοινωνεῖν verti participare, actiua significatione, pro participem fieri, vt vertit Vetus interpres: quum Erasmus maluerit vti communicandi vocabulo. Deinde σαρκικὰ interpretor carnalia, potius quàm humana, vt Castellio nouè conuertere maluit, quàm rationi & vsui aliquid tribuere. Quasi verò Paulo etiam non licuerit pro πνευματικὰ dicere τὰ θεῖα, & pro σαρκικὰ, ἀνθρώπινα vel ἀνθρώπεια. Sed multo certè expressius loquitur Apostolus, non iam simpliciter diuina cum humanis conferens, sed etiam ostendens quantum inter hæc intersit, quũ iis vtatur vocabulis quibus harũ rerũ natura ipsa explicatur,

28 Eis consignauero, σφραγισάμενος αὐτοῖς. Id est, apud ipsos fideliter & quasi annulo obsignatũ deposuero. Commendat enim, opinor, tum suam in illa perferenda, tum etiam aliorum in custodienda illa pecunia diligentiam ac fidem: translatione sumpta à veterum more, qui annulis obsignabant quæ in tuto volebant reposita. Neque verò video qua ratione relatiuum αὐτοῖς, eis, commodius ad Macedones dantes quàm ad Hierosolymitanos è manu Pauli accipientes referatur: quanuis in ea opinione sit Erasmus. Hunc fructũ, τὸν καρπὸν τοῦτον. Id est, hanc pecuniam in vsus pauperum collectam. Elegans certè loquendi formula, ex qua intelligimus eleemosynas verum esse fidei & charitatis fructum, siue dantem siue accipientem, siue vtrunque spectes.

Istac, δι' ὑμῶν, ad verbum Per vos. Est itaque hoc quoque dicendi genus, vt alia multa, petitũ è medio, ex sententia ipsa non ex verbis æstimandum.

29 Cum plena benedictione Euangelii, ἐν πληρώματι εὐλογίας τοῦ εὐαγγελίου. Duplicem Hebraismum, ἐν pro σὺν, & duo appellatiua pro constructione appellatiui cum adiectiuo, (ita enim grammatici loquuntur) sæpe iam annotauimus. Vulg. In abundãtia benedictionis Christi, expungens τοῦ εὐαγγελίου, (quod etiam non legit Ambrosius) & vtroq; seruato Hebraismo: quorũ tamen prior nonnihil est obscurus. Eras. In plenitudine Euãgelii Christi, admodũ obscurè. Est autẽ hæc sententia, (opinor) certò scire Apostolum, suum aduentum Romanis futurũ maximè frugiferum. tum enim fore vt Deus ipsis cumulatissimè impertiat Euangelicorum mysteriorum cognitionem cum illis communicandam. Itaque non assentior Erasmo qui putat Benedictionis nomine significari eleemosynam, quasi Romanos quoque exhortetur Apostolus ad conferendũ aliquid. Sunt quoque qui hãc abundantiã benedictionis ad Romanos referant: quasi dicat Apostolus se non dubitare quin apud eos copiosissimũ Euãgelii fructum inueniat. quam sententiã si sequaris, accipiendum erit ἐν πληρώματι pro εἰς πλήρωμα, in plenitudinem benedictionis Euangelii. i. in eum locum vbi plenè abundat Euangelii gratia.

30 Per charitatem Spiritus, διὰ τῆς ἀγάπης Πνεύματος. Id est, per mutuã illã coniunctionẽ, qua Spiritus sanctus animos nostros deuinxit: quã vocat cõmunionẽ Spiritus, Phil.2.a.1: vnde Christiana illa συμπάθεια, charitatis Christianæ effectrix, quũ vno spiritu membra omnia reguntur. Hoc igitur vnũ est ex illis Pauli phrasibus, quibus nihil neque grauius, neque excellentius, neque diuinius cogitari potest. Vt mecum certetis, συναγωνίσασθαί μοι. Vulg. Vt adiuuetis me, βοηθῆσαί μοι, non satis expressè. Indicat enim Paulus magnũ sibi certamen instare, metaphora à re militari sumpta: præsagiens nimirũ quod euenit, vt extremum periculũ adiret. Erasmus, Vt me laborantem adiuuetis, i. συμπονῆσαι, vel συναντιλαμβάνεσθε, quod & ipsum est nimis dilutum.

31 Erga Hierusalem, ἡ εἰς Ἱερουσαλήμ. Id est (vt cõuertit Erasmus) Quod exhibeo Hierosolymis. Vetus interpres legit ἐν Ἱερουσαλὴμ, sublato articulo, & cum verbo γένηται coniunxit. Idem quoque pro ἡ διακονία μου, vertit Ministerii mei oblatio, id est ἡ τῆς διακονίας μου προσφορά.

Ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν. 33

Κεφάλαιον ιϛ.

Συνίστημι δὲ ὑμῖν Φοίβην τὴν ἀδελφὴν ἡμῶν, οὖσαν διάκονον τῆς ἐκκλησίας τῆς ἐν Κεγχρεαῖς· 1

2 Ἵνα αὐτὴν προσδέξησθε ἐν Κυρίῳ ἀξίως τῶν ἁγίων, καὶ παραστῆτε αὐτῇ ἐν ᾧ ἂν ὑμῶν χρήζῃ πράγματι. καὶ γὰρ αὕτη προστάτις πολλῶν ἐγενήθη, καὶ αὐτοῦ ἐμοῦ.

3 Ἀσπάσασθε Πρίσκιλλαν καὶ Ἀκύλαν τοὺς συνεργούς μου ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ·

4 Οἵτινες ὑπὲρ τῆς ψυχῆς μου τὸν ἑαυτῶν τράχηλον ὑπέθηκαν· οἷς οὐκ ἐγὼ μόνος εὐχαριστῶ, ἀλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι τῶν ἐθνῶν.

5 Καὶ τὴν κατ᾽ οἶκον αὐτῶν ἐκκλησίαν. Ἀσπάσασθε Ἐπαίνετον τὸν ἀγαπητόν μου, ὅς ἐστιν ἀπαρχὴ τῆς Ἀχαΐας εἰς Χριστόν.

6 Ἀσπάσασθε Μαριάμ, ἥτις πολλὰ ἐκοπίασεν εἰς ἡμᾶς.

7 Ἀσπάσασθε Ἀνδρόνικον καὶ Ἰουνίαν τοὺς συγγενεῖς μου καὶ συναιχμαλώτους μου, οἵτινες εἰσὶν ἐπίσημοι ἐν τοῖς ἀποστόλοις, οἳ καὶ πρὸ ἐμοῦ γεγόνασιν ἐν Χριστῷ.

8 Ἀσπάσασθε Ἀμπλίαν τὸν ἀγαπητόν μου ἐν Κυρίῳ.

33 Deus autem pacis *princeps*, sit cum omnibus vobis. Amen.

CAP. XVI.

1 Commēdo autē vobis Phœben sororē nostram, quæ est ministra Ecclesiæ Cēchreensis:

2 Vt eā excipiatis "in Domino sicut vt dignū est sāctis, & adsitis ei quacūq; in re *ipsi* vsus fuerit vobis: nā hæc tū multis hospitiū præbuit, tū mihi etiā ipsi.

3 Salutate ‖ "Priscillam & Aquilā, adiutores meos in Christo Iesu:

4 Qui pro anima mea suam ipsorum ceruicē supposuerunt: quibus non ego solus gratias ago, sed etiam omnes Ecclesiæ Gentium.

5 Item "Ecclesiam quæ in domo eorum est. Salutate Epænetum mihi dilectum, "primitias Achaiæ in Christo.

6 Salutate Mariam quæ multum laborauit erga nos.

7 Salutate Andronicum & Iuniam, cognatos meos, & concaptiuos meos qui sunt insignes "inter Apostolos, qui etiam ante me "fuerunt in Christo.

8 Salutate "Ampliam dilectū mihi in Domino.

33 Deus autem pacis sit cū omnibus uobis. Amen.

CAP. XVI.

1 Commendo autē uobis Phœbē sororē nostrā, quæ est in ministerio Ecclesiæ quæ est in Cēchris:

2 Vt eā suscipiatis in Domino dignè sanctis: & assistatis ei in quocūque negotio uestri indiguerit. etenim ipsa quoque astitit multis, & mihi ipsi.

3 Salutate Priscam & Aquilam adiutores meos in Christo Iesu: Act.18.a.3.g.26

4 Qui pro anima mea suas ceruices supposuerunt: quibus nō solus ego gratias ago, sed & cunctæ Ecclesiæ Gentium.

5 Et domesticā Ecclesiā eorum. Salutate Epænetū dilectum mihi, qui est primitiuus Asiæ in Christo.

6 Salutate Mariam, quæ multū laborauit in nobis.

7 Salutate Andronicum & Iuniam cognatos meos: qui sunt nobiles in Apostolis, qui & ante me fuerūt in Christo.

8 Salutate Ampliatum dilectissimum mihi in Domino.

33 Deus autem pacis *princeps*, ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης. Hunc Hebraismum suppleuimus ex Esa.9.b.7.

IN CAPVT XVI.

2 In Domino, ἐν Κυρίῳ. Id est Christi nomine, seu in Christi gratia. Est autem notandum hoc quoque quo exprimitur τὸ ἴδιον Christianæ charitatis, quū alioquin etiam apud profanos homines extent istarum virtutum simulacra. Hospitium præbuit, προστάτις ἐγενήθη. προστάτης in genere præfectum declarat. itē patronum ac defensorē: qua significatione putarunt hîc plerique Phœben dici προστάτιν, quòd multis & ipsi quoque Paulo adfuisset. Mihi verò videtur hoc nomen grauius, si in ea significatione accipias, quàm vt mulieri cōueniat. Sciendum est igitur προστάτας peculiari nomine dictos qui & πρόξενοι dicebantur, i. qui à ciuitate aliqua deligebantur vt hospites ac peregrinos domum suam atque adeo in fidem suam reciperent: quod significat Eustathio προΐστασθαι τῶν ξένων. Significat ergo Apostolus, huius Phœbes ministræ Ecclesiæ Cenchreensis domum, veluti publicæ sanctorum hospitis, fratribus peregrinis patuisse: quas virtutes in vidua requirit, 1. Timoth.5.b.10.

3 Priscillam, Πρίσκιλλαν. Sic vocatur huius Aquilæ vxor, Act.18.a.2, & g.26. Consentiunt hîc quoque pleraque exemplaria. In nonnullis tamen legitur Πρίσκαν, Priscam, vt etiam legit Vetus interpres.

5 Ecclesiam, ἐκκλησίαν. Id est fidelium cœtum. Erant enim isti tum pietate tum eruditione insignes, vt testatur Lucas & Paulus ipse, qui pro collegis suis illos numerat. neque mirū est in tam ampla ciuitate distinctos fuisse fidelium cœtus. Cæterùm vt Græcum vocabulum retinerem, non eo tantùm sum adductus quòd tritum sit Latinorum auribus, sed etiam vt tandem dediscat mundus crassum illum errorem quo factum est vt Ecclesiam duntaxat pro templo accipiant plerique. At contrà, Erasmus hoc dedit suo seculo vt mallet Congregationem interpretari. Primitias Achaiæ, ὅς ἐστιν ἀπαρχὴ τῆς Ἀχαΐας. Allusio est ad Legales ceremonias, quòd hic primus ex Achæis sese Christo consecrasset, Euangelium amplexus. Sic enim malo accipere quàm cum Ambrosio referre ad hominis dignitatem. Cæterùm pro Ἀχαΐας Vetus interpres legit Ἀσίας, Asiæ quam lectionem in vno duntaxat codice vetusto inuenimus. Quòd autem idem Vetus interpres ὅς ἐστιν ἀπαρχὴ conuertit, Qui est primitiuus, meritò mutatū est ab Eras. in, Qui est primitiæ. Sed hoc quoq; mihi visū est duriusculū.

7 Inter Apostolos, ἐν τοῖς ἀποστόλοις. Id est, Quorū nomen apud ipsos etiam Apostolos viget. vel, Qui & ipsi sunt insignes Apostoli. Sic enim accipitur interdū hoc nomen in genere pro iis qui Christi nomine funguntur legatione, vt 2.Cor.8.d.23. Fuerunt in Christo, γεγόνασιν ἐν Χριστῷ. Id est Christo sunt per fidem insiti. Estque diligenter notanda hæc formula, cuius emphasin non expresseris si dixeris, Qui Christo accesserunt, vel Christo nomen dederunt.

Ampliam, Ἀμπλίαν. Vulgata legit Ἀμπλιάτον, Ampliatum, quod & in vno codice inuenimus.

9 Ἀσπάσασθε Οὐρβανὸν τὸν συνεργὸν ἡμῶν ἐν Χριστῷ, καὶ Στάχυν τὸν ἀγαπητόν μου.

10 Ἀσπάσασθε Ἀπελλῆν, τὸν δόκιμον ἐν Χριστῷ. Ἀσπάσασθε τοὺς ἐκ τῶν Ἀριστοβούλου.

11 Ἀσπάσασθε Ἡρωδίωνα τὸν συγγενῆ μου. Ἀσπάσασθε τοὺς ἐκ τῶν Ναρκίσσου, τοὺς ὄντας ἐν Κυρίῳ.

12 Ἀσπάσασθε Τρύφαιναν καὶ Τρυφῶσαν τὰς κοπιώσας ἐν Κυρίῳ. Ἀσπάσασθε Περσίδα τὴν ἀγαπητήν, ἥτις πολλὰ ἐκοπίασεν ἐν Κυρίῳ.

13 Ἀσπάσασθε Ῥοῦφον τὸν ἐκλεκτὸν ἐν Κυρίῳ, καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ καὶ ἐμοῦ.

14 Ἀσπάσασθε Ἀσύγκριτον, Φλέγοντα, Ἑρμᾶν, Πατρόβαν, Ἑρμῆν, καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς ἀδελφούς.

15 Ἀσπάσασθε Φιλόλογον καὶ Ἰουλίαν, Νηρέα καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ, καὶ Ὀλυμπᾶν, καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς πάντας ἁγίους.

2.Cor.16.d.20 & 13.d.12 1.Pet.5.d.14

16 Ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἁγίῳ. Ἀσπάζονται ὑμᾶς αἱ ἐκκλησίαι τοῦ Χριστοῦ.

2.Ioh.d.10

17 Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, σκοπεῖν τοὺς τὰς διχοστασίας καὶ τὰ σκάνδαλα παρὰ τὴν διδαχὴν ἣν ὑμεῖς ἐμάθετε, ποιοῦντας, καὶ ἐκκλίνατε ἀπ' αὐτῶν.

18 Οἱ γὰρ τοιοῦτοι τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ οὐ δουλεύουσιν, ἀλλὰ τῇ ἑαυτῶν κοιλίᾳ· καὶ διὰ τῆς χρηστολογίας καὶ εὐλογίας ἐξαπατῶσι τὰς καρδίας τῶν ἀκάκων.

9 Salutate Vrbanum, adiutorem nostrum in Christo, & Stachyn mihi dilectum.

10 Salutate Apellem, probatū in Christo. Salutate eos qui sūt ex Aristobuli *familiaribus*.

11 Salutate Herodionem cognatum meum. Salutate eos qui *sunt* ex Narcissi *familiaribus*, eos *inquam* qui *sunt* in Domino.

12 Salutate Tryphænā & Thryphosam quæ laborant in Domino. Salutate Persida dilectam, quæ multum laborauit in Domino.

13 Salutate Rufum selectum in Domino, & matrem eius ac meam.

14 Salutate Asyncritum, Phlegontem, Hermam, Patrobam, Mercurium, & qui cum iis sunt fratres.

15 Salutate Philologum & Iuliam, Nereum & sororem eius, & "Olympā, & qui cum iis sunt, omnes sanctos.

16 ‖Salutate alii alios "osculo sancto. Salutant vos Ecclesiæ Christi.

17 Precor autem vos, fratres, "vt speculemini dissidiorum & scādalorum authores, præter doctrinam quam vos didicistis: ‖& declinetis ab eis.

18 Nā qui eiusmodi *sunt*, Domino nostro Iesu Christo non seruiunt, sed suo ventri: "per blandiloquētiam "& assentationem corda "*hominum* minimè malorum seducunt.

9 Salutate Vrbanum adiutorem nostrum in Christo Iesu, & Stachyn dilectum meum.

10 Salutate Apellen, probatum in Christo. Salutate eos qui sunt ex Aristobuli.

11 Salutate Herodionem cognatum meum. Salutate eos q sunt ex Narcissi domo, qui sunt in Domino.

12 Salutate Tryphænā & Tryphosā, quæ laborāt in Domino. Salutate Persidē charissimam, quæ multum laborauit in Domino.

13 Salutate Rufum electum in Domino, & matrem eius & meam.

14 Salutate Asyncritum, Phlegontem, Herman, Patroban, Hermen, & qui cum eis sunt fratres.

15 Salutate Philologum et Iuliā, Nereū & sororem eius, & Olympiadem, & omnes q cū eis sūt sanctos.

16 Salutate inuicem in osculo sancto. Salutant uos omnes Ecclesiæ Christi.

17 Rogo autē uos, fratres, ut obseruetis eos qui dissensiones & offendicula præter doctrinam quam uos didicistis, faciunt, & declinate ab illis.

18 Huiusce modi enim Christo Domino nostro nō seruiunt, sed suo uētri: et p dulces sermones & benedictiones seducunt corda innocentium.

15 Olympam, Ὀλυμπᾶν. Viri nomen, non mulieris. Vulgata, Olympiadem, contra omnium nostrorum codicum fidem.

16 Osculo, φιλήματι. Referendum hoc est ad eorum temporum morem: cuius exempla passim non modò in Sacris literis, sed etiam apud profanos scriptores extant. Sanctum autem vocat quod ab animo proficiscitur sanctæ illius charitatis pleno.

17 Vt speculemini, σκοπεῖν. Id est, attentè & diligenter quasi hostes è specula obseruetis. Vulg. Vt obseruetis, id est τηρεῖν vel φυλάττειν. Erasmus, Consideretis, quod minus etiam quadrat.

18 Per blandiloquentiam, διὰ τῆς χρηστολογίας. Hoc vocabulum sicut ex duobus compositum est, ita duplicem vim habet, quam vix possis nisi longo circuitu verborum Latinè exprimere. Primùm enim is est χρηστολόγος qui verbis multum pollicetur, re nihil præstat: deinde quem si audias, dicas de te & commodis tuis magis quàm de seipso solicitum. Huius sceleris exemplar sit Satanæ tentatio qua Euam fefellit: quanquā non ita procul abeundum vt plurima & certissima spectemus eius exempla. Et assentationem, καὶ εὐλογίας. τὸ εὐλογεῖν. Græcis declarat τὸ ἐπαινεῖν laudare, vnde εὐλογία dicitur oratio ad prædicandas alicuius laudes accommodata: cuiusmodi esse præcipuè solet assentatorum, vt pulchrè describit Plutarchus libello in adulatores edito. Sed & εὐλογία pro fucata illa & inani facundiæ specie accipi potest, qua tecti pseudoprophetæ, solent simplicium animos fallere. Item quum apud theologos εὐλογία accipiatur etiam pro fausta precatione, potest hæc quoque significatio huic loco conuenire: quòd his præcipuè artibus soleant vti pseudoprophetæ vt simplices præsertim mulierculas sub pietatis & longarum precum prætextu deuorent. Hi sunt videlicet quos peculiari nomine religiosos vocamus, & nostro idiomate *chatemites, bigots, pates pelues*, id est (vt vno verbo omnia complectar) monachos: adeo à vetustis illis patribus degenerauerunt. *Hominum* minimè malorum, τῶν ἀκάκων. Sic mihi videtur Terentius Græcum hoc nomen ad verbum expressisse. Vulg. Innocentium. Erasmus, Simplicium.

19 Ἡ γὰρ ὑμῶν ὑπακοὴ εἰς πάντας ἀφίκετο. Χαίρω οὖν τὸ ἐφ' ὑμῖν· θέλω δὲ ὑμᾶς σοφοὺς μὲν εἶναι εἰς τὸ ἀγαθόν, ἀκεραίους δὲ εἰς τὸ κακόν.

19 Vestra enim obedientia ad omnes peruenit. Gaudeo igitur quod ad vos attinet: sed volo vos sapientes quidem esse in rebus bonis, innocentes verò in malis.

19 *Vestra enim obedientia in omnem locū diuulgata est. Gaudeo igitur in uobis, sed uolo uos sapientes esse in bono, & simplices in malo.*

20 Ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης συντρίψει τὸν Σατανᾶν ὑπὸ τοὺς πόδας ὑμῶν ἐν τάχει. Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μεθ' ὑμῶν. Ἀμήν.

20 Porro Deus pacis *princeps* cōteret Satanam sub pedes vestros citó. Gratia Domini nostri Iesu Christi *sit* vobiscum. Amen.

20 *Deus autem pacis conterat Satanam sub pedibus uestris uelociter. Gratia Domini nostri Iesu Christi uobiscum.*

21 Ἀσπάζονται ὑμᾶς Τιμόθεος ὁ συνεργός μου καὶ Λούκιος καὶ Ἰάσων καὶ Σωσίπατρος οἱ συγγενεῖς μου.

21 Salutant vos ‖ Timotheus adiutor meus, & Lucius, & Iason, & Sosipater, cognati mei.

21 *Salutat uos Timotheus adiutor meus, et Lucius, & Iason, & Sosipater, cognati mei.* Act.16.a.1 phil.2.c.19

22 Ἀσπάζομαι ὑμᾶς ἐγὼ Τέρτιος ὁ γράψας τὴν ἐπιστολήν, ἐν Κυρίῳ.

22 Saluto vos in Domino ego Tertius, qui descripsi epistolā.

22 *Saluto uos ego Tertius q scripsi epistolam, in Domino.*

23 Ἀσπάζεται ὑμᾶς Γάϊος ὁ ξένος μου καὶ τῆς ἐκκλησίας ὅλης. Ἀσπάζεται ὑμᾶς Ἔραστος ὁ οἰκονόμος τῆς πόλεως, καὶ Κούαρτος ὁ ἀδελφός.

23 Salutat vos Gaius hospes meus & Ecclesiæ totius. Salutat vos Erastus procurator vrbis, & Quartus frater.

23 *Salutat uos Gaius hospes meus & uniuersæ Ecclesiæ. Salutat uos Erastus arcarius ciuitatis, & Quartus frater.*

24 Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν. Ἀμήν.

24 Gratia Domini nostri Iesu Christi *sit* cum omnib⁹ vobis. Amen.

24 *Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnib⁹ uobis Amen.*

25 Τῷ δὲ δυναμένῳ ὑμᾶς στηρίξαι κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου καὶ τὸ κήρυγμα Ἰησοῦ Χριστοῦ, κατὰ ἀποκάλυψιν μυστηρίου χρόνοις αἰωνίοις σεσιγημένου·

25 ‖ Ei verò qui potest vos stabilire, secundum Euangelium meum, & præconiū Iesu Christi, ‖ ex reuelatione mysterii quod à temporibus æternis tacitum fuit:

25 *Ei autē q potens est uos confirmare iuxta Euangelium meum & prædicationem Iesu Christi, secundum reuelationem mysterij temporibus æternis taciti:* Eph.3.d.20 Eph.3.b.9 col.1.d.26 1.tim.1.c.7 tit.1.a.1

19 Sapientes, σοφούς. Id est, cognitione veritatis & prudentia quoque instructos, vt bona amplecti, mala vitare, fraudes & laqueos pseudoprophetarum effugere, illis etiam apertè obsistere possitis: quæ sæpe inculcat Apostolus. Vbi igitur fides illa implicita quam vocant? Innocentes, ἀκεραίους. Id est, qui nullam prorsus nocendi artem teneatis, nedum vt reipsa noceatis cuiquam. Vulgata, Simplices. Erasmus, Sinceros. Vide Matth.10.b.16.

20 Pacis *princeps*, εἰρήνης. Vide suprà, 15.g.33. Cōteret, συντρίψει. Sic habēt omnes codices Græci quos inspeximus. Vetus tamen interpres legit συντρίψῃ, conterat, vt non sit promissio seu diuinatio qua confirmentur Romani ad perseuerādum: sed precatio potius, vt Dominus ipsorum conatibus prosperum det successum.

22 In Domino, ἐν Κυρίῳ. Hoc quidem ita collocatum est in Græco contextu vt etiam ad verbum γράψας referri possit: quasi dicat Tertius se hanc epistolam descripsisse in Domino, id est hanc operam Apostolo propter Dominum commodasse. Sed vberior & planior erit sensus si cum salutādi verbo connectas, ita vt nos fecimus. Qui descripsi, ὁ γράψας: id est qui dictante Paulo excepi, vel potius ex eius aduersariis descripsi. Vulgata. & Erasmus, Qui scripsi, vocabulo ambiguo.

23 Gaius, Γάϊος. Trium Gaiorum fit mentio in historia Apostolica: vnius, Derbæi, qui Paulum assectabatur, Act.20.a.4: alterius, Macedonis, qui & ipse ex Pauli comitibus erat, Act.19.f.29: tertii, Corinthii, quē Paulus ipse baptizauit, 1.Cor.1.b.14, cuius hîc fieri mentionem probabile est. Itaque iis assentior qui hanc epistolā dicunt Corinthi scriptam, quum Apostolus illuc venisset, vt ipse significat 2.Cor.12.e.14, nempe vltima illa in Græciam profectione quæ describitur initio capitis Actorum vicesimi: vnde profectus quum Hierosolymam venisset, ibi captus, & Romam tandem inde deuectus est. Procurator, ὁ οἰκονόμος: seu curator, quod nomen in veteribus inscriptionibus sæpe inuenitur. Græcum autem vocabulum declarat rei domesticæ dispensatorem. Ideo maluit Erasmus quæstorem ærarium interpretari, quod & ipsum nō improbo. Arcarium autem, quo vtitur Vetus interpres, non memini legere. Cæterùm Vrbis nomen non exprimit Apostolus, sed Corinthum significari existimo, iis coniecturis adductus quas paulo antè exposui.

24 Gratia Domini, ἡ χάρις. Quia hæc eadem paulo antè posita sunt, nempe versu 20, apud Ambrosium & Origenem hic non repetuntur, nec in vetustissimo codice Constantiensi. Apud Chrysostomum priore loco non adduntur, sed hîc duntaxat, idque post δοξολογίαν, ita videlicet vt epistolam claudāt. Hæc Erasmus.

25 Ei verò qui potest, τῷ δὲ δυναμένῳ. Admonui suprà, 14.d.23, in omnibus nostris vetustis codicib⁹ desinere hanc epistolam in superiorem versiculum, quo modo etiam cæteræ clauduntur: reliqua verò ab hoc versiculo ad finem vsque, attexi decimoquarto capiti. Mysterii, μυστηρίου: id est arcani. Vocat autem arcanum (opinor) non tam Euangelicam doctrinam quàm Gentium vocationem, vt ipse explicat Eph.cap.3.

A temporibus, χρόνοις. Id est (vt alibi loquitur) ἑτέραις γενεαῖς, aliis omnibus ætatibus, ac iam inde à mundi initio: ne quis hîc nobis æternum mundum fabricet. Neque enim αἰών pro quo Hebræi עולם dicunt, semper declarat tempus quod vel nunquam cœperit, vel nunquam desinat: sed spectandum est quibus rebus accommodetur.

φανερωθέντος δὲ νῦν, διά τε γραφῶν προφητικῶν, κατ᾽ ἐπιταγὴν τοῦ αἰωνίου Θεοῦ, εἰς ὑπακοὴν πίστεως, εἰς πάντα τὰ ἔθνη γνωρισθέντος.

Μόνῳ σοφῷ Θεῷ, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.

Πρὸς Ῥωμαίους ἐγράφη ἀπὸ Κορίνθου διὰ Φοίβης τῆς διακόνου τῆς ἐν Κεγχρεαῖς ἐκκλησίας.

26 Nunc verò factum est manifestum, & per Scripturas propheticas ex imperio æterni Dei, ad obedientiam fidei, omnibus Gentibus declaratum.

27 Soli *inquam* sapienti Deo gloria per Iesum Christum in secula. Amen.

Ad Romanos scripta fuit Corintho, per Pœben ministrā Cenchreensis Ecclesiæ.

26 Quod nūc patefactū est, Scripturas Prophetarū secūdū præceptum æterni Dei, ad obeditionē fidei, in cunctis Gētibus cogniti.

27 Soli sapienti Deo, per Iesum Christum, cui gloria in secula seculorū. Amen.

Scripta fuit à Corintho, per Phœben ministrā Cenchreensis Ecclesiæ.

26 Et per Scripturas, διά τε γραφῶν. Vet. interpres expunxit particulam τε, quæ tamen est prorsus necessaria, vt connectantur duo participia φανερωθέντος & γνωρισθέντος: neque verò causam video cur hîc laborarit Erasmus, quasi τε semper debeat cū præcedentibus cohærere, aut è subiungi. Ad obedientiā fidei, εἰς ὑπακοὴν πίστεως. Vide suprà, 1.a.5. Declaratum, γνωρισθέντος. id est oblatum, & quarumuis Gentium cognitioni expositum. Sed duo hîc notanda sunt, nempe neque ita vniuersaliter hoc dici, quasi quum hæc Paulus scriberet, nulla prorsus gens esset sub cælo cui non esset annuntiatum Euangelium: neque de singulis hominibus hoc esse accipiendum, quū non sit omnibus datum vt Dei mysteria nouerint, Mat. 13.b.11. Vulg. Cogniti, sensu multū diuerso ac prorsus etiā falso. Nam longè aliud est γινώσκειν, id est cognoscere, quàm γνωρίζειν, id est notificare.

27 Soli, *inquam*, μόνῳ. Hoc hyperbaton (quod multos ex veteribus torsit & ipsum etiam Erasmum, adeo vt ingenuè dicat se non reperire quod hîc comminiscatur) studui illustrare, primùm addito verbo Inquam, quod in epanalepsi fere solet vsurpari: deinde particula ᾧ, vnde nata est tota difficultas, sine difficultate expuncta, non tam quia in Complutensi editione deest, quàm quòd manifestus sit Hebraismus, quum videlicet expresso antecedente relatiuum πλεονάζει: vti redundat αὐτῷ Ephes. 3.d.21, & 1. Pet. 2.d.24. In secula, εἰς αἰῶνας. Vide Matthæū 6.b.13. Nonnulli codices addunt τῶν αἰώνων, seculorum. Sic enim Hebræi dicunt לְעוֹלָם עוֹלָמִים, quod exposuimus Luc. 1.e.50.

Epistola Pauli Apostoli ad Corinthios prior.

Παύλου τοῦ Ἀποστόλου ἡ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολὴ πρώτη.

Κεφάλαιον α΄.

ΠΑΥΛΟΣ κλητὸς ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ, διὰ θελήματος Θεοῦ, καὶ Σωσθένης ὁ ἀδελφὸς,

Act. 5.b.9
1. thess. 4.b.7
Τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τῇ οὔσῃ ἐν Κορίνθῳ, ἡγιασμένοις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, κλητοῖς ἁγίοις, σὺν πᾶσι τοῖς ἐπικαλουμένοις τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν παντὶ τόπῳ, αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν.
Rom. 1.a.7
eph. 1.a.1
col. 1.c.22
2. tim. 1.c.9
tit. 2.c.1
2. Tim. 1.d.22

NOVA INTERP.

CAP. I.

1 PAVLVS vocatione Apostolus Iesu Christi per volūtatē Dei, & Sosthenes frater.

2 Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi, ‖ sanctificatis in Christo Iesu, ‖ vocatis sanctis, cum omnibus ‖ qui inuocant nomē Domini nostri Iesu Christi, in quouis loco, *Domini, inquam,* tū ipsorum, tum nostri.

VETVS.

CAP. I.

1 PAVLVS uocatus Apostolus Iesu Christi per uoluntatem Dei, & Sosthenes frater,

2 Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi, sanctificatis in Christo Iesu, uocatis sanctis, cū omnibus qui inuocant nomen Domini nostri Iesu Christi, in omni loco ipsorum & nostro.

ANNOTATIONES IN CAPVT I.

1 Vocatione, κλητός. Vide Rom. 1.a.1, vbi non hoc tātùm, sed alia etiam multa exposuimus quæ tum in huius epistolæ tum etiam aliarum inscriptione occurrunt.

2 Sanctificatis, ἡγιασμένοις. Ratio constructionis poscebat vt potius scriberetur ἡγιασμένῃ, sanctificatæ.

Sed in collectiuis omnibus solet interdum sententiæ potius quàm verborum ratio haberi in omnibus linguis. Quòd autem attinet ad verbum Sanctificandi, de eo diximus multis locis, ac præsertim Ioh.17.c.17, & Rom.6. d.19. In Christo Iesu, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Eras. Per Christum Iesum, vt etiam Græca scholia explicant. Ego verò malui seruare præpositionem ἐν, quòd melius declaret quomodo nos Pater per Christum sanctificet. i. à reliqua hominum colluuie separatos ac purgatos, sibi pro filiis consecret, nempe donando nos Filio suo, vt ipse sit in nobis & nos in eo. Eadem causa fecit vt infrà, v.4, iterum eadē verba simili modo conuerterim, & ver.5, ἐν αὐτῷ sim interpretatus IN EO potius quàm PER EVM. Vocatis sanctis, κλητοῖς ἁγίοις. Id est quos Deus pro gratuita sua bonitate sibi segregauit, vel Quos Deus ad sanctitatem vocauit. Illa expositio fontem sanctificationis, ista finem aperit. Illud autem sæpe iam est à nobis annotatum verbū קרא, id est vocare, apud Hebræos interdum declarare ipsius ὑπάρξεως initium, quod Deo tribuatur, vt qui videlicet solo verbo res omnes condat: interdum verò publicam eámque minimè nudam nuncupationem significare, sed quæ cum re ipsa cōsentiat: quo modo etiam Eustathius nobilis Homeri interpres, explicat verbum καλεῖσθαι, lib. Iliad. δ, scribens in verba illa, ἢ οὕνεκα σὴ παράκοιτις Κέκλημαι. Cum omnibus, σὺν πᾶσι. Si hæc accipias prorsus vniuersaliter, catholica fuerit hæc epistola, præter Apostoli consuetudinem. Itaque hunc locum explicandum puto ex altera epistola, quæ disertè inscribitur non tantùm Corinthiis, sed etiam reliquis totius Achaiæ fratribus, cuius metropolis erat Corinthus: sicut epistola ad Galatas generalem etiam inscriptionem habet. Verùm (vt dicam quod sentio) mihi potius placet legere συμπᾶσι, sicut in duobus codicibus scriptum inuenimus: quam lectionē si amplectamur, ita licebit hunc locū interpretari, Vocatis sanctis vniuersis, qui inuocant, &c. vt τοῖς ponatur ἀπολογικῶς, sicut Rom.1.d.18. vel, Vocatis sanctis, id est omnibus iis qui inuocant, &c. Sunt autem addita hæc omnia ad explicandum Ecclesiæ nomen. Qui inuocant, τοῖς ἐπικαλουμένοις. Inuocandi verbum propriè de eo dicitur qui Dei subsidiū cum clamore petat, vt qui in periculo est constitutus. Est itaque vera inuocatio, fidei fructus. Nemo enim Deum appellat nisi qui eius præsidio tutū se fore sperat. Inde factum vt κατὰ συνεκδοχὴν pro toto Dei cultu accipiatur, vt inuocare nomen Christi, idē valeat atque Christum pro Deo reipsa agnoscere. *Domini inquam*, tum ipsorum, tum nostri, αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν. Vulg. Ipsorum & nostro. Eras. Vel suo, vel nostro. Retulerunt enim hæc ad τόπῳ, quod & plerique magni nominis interpretes faciunt. Sed ego tamen iis assentior qui coniungunt cum Κυρίου, vt sit correctionis species, quia duntaxat dixerat Κυρίου ἡμῶν, Domini nostri: in qua opinione est Photius, primi inter Græcos scholiastas nominis, itémque Chrysostomus & Theophylactus. Primùm enim nullam satis idoneam causam video cur hoc addatur, si de loco accipias, quum satis fuerit dixisse, omnibus & in omni loco. Deinde ne hoc quidem videre possum cur Paulus nostrum locum vocet Iudæam, vt interpretatur Ambrosius, ipsorum verò locum, cunctas Gentium Ecclesias. Nam neque hæc consuetudo est Pauli vt Gentes compellans, sese cum Iudæis coniungat, præsertim in procemiis: neque etiam Paulus ex Iudæa erat. Hîc autem de loco non de religione agitur. Denique si Iudæos constituerat Apostolus Gentibus opponere, cur Iudææ vnius meminisset, quum per orbem terrarum essent dispersi qui ex Iudæis crediderāt? Postremò id quoq; obseruandum puto, Apostolū non ita scripsisse vt vertit Erasmus, Vel suo vel nostro, ἢ αὐτῶν, ἢ ἡμῶν, per disiūctionem, sed connexa enuntiatione dixisse αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν, & ipsorum & nostro: vt prorsus necesse videatur hæc accipere de eo quod Apostolus significet vtrorūque esse commune. At enim cur ista Paulus cōmemorat? Optima certè ratione. Nempe vt iam inde ab initio iaciat futuræ disputationis fundamentum. Nam si Corinthii cæterique omnes ab vno Deo vocati sunt & in vno Christo sanctificati, si omnes vnum eundémque Dominum habent ac profitentur, vnde factiones istæ quæ inter eos vigebant, quasi Christus esset diuisus?

Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.	3 Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.	3 *Gratia uobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.*
Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἐπὶ τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ τῇ δοθείσῃ ὑμῖν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ·	4 Gratias ago Deo meo semper de vobis, ob gratiam Dei quæ data est vobis in Christo Iesu:	4 *Gratias ago Deo meo semper pro uobis in gratia Dei quæ data est nobis in Christo Iesu:*
Ὅτι ἐν παντὶ ἐπλουτίσθητε ἐν αὐτῷ, ἐν παντὶ λόγῳ καὶ πάσῃ γνώσει·	5 Quòd in omnibus ditati sitis in ipso omni loquendi facultate, omníque cognitione:	5 *Quòd in omnibus diuites facti estis in illo, in omni uerbo & in omni sciētia:*
Καθὼς τὸ μαρτύριον τοῦ Χριστοῦ ἐβεβαιώθη ἐν ὑμῖν.	6 Prout testimonium Christi confirmatum fuit in vobis.	6 *Sicut testimonium Christi cōfirmatū est in uobis.*

3 Gratia, χάρις. Vide Rom.1.a.7, vbi totum hunc versiculum exposuimus.

5 In omnibus, ἐν παντί. Erasmus, Omnibus: quasi dicat Apostolus eos in Christo abundare omni genere beneficiorum quæ solet Ecclesia ex Deo percipere. Idipsum verò quum paulo pòst (id est versiculo septimo) dicatur, non facilè admiserim hanc ταυτολογίαν. Deinde quum postea enumerentur species, alterum necesse fuit, nempe vt vel eæ species enumerarentur quæ totum genus cōprehenderent, vel adiiceretur particula quæ ostenderet exempli causa certas duntaxat eásque præcipuas species recenseri. Sed neque particula vlla adiicitur, neque duæ illæ species, nempe λόγος & γνῶσις, videntur omnia comprehendere. Itaque ἐν παντί existimo idem declarare atq; e in omni re, seu negotio. Ditati sitis, ἐπλουτίσθητε. Annotauimus Rom.2.a.4, Diuitiarum nomine omnem copiam ac abundātiam significari apud Paulū: quo modo etiam apud idoneos scriptores τὸ πλουτεῖν pro ἀπορεῖν accipitur. In ipso, ἐν αὐτῷ. Eras. Per ipsum. Vide suprà, ver.2. Omni loquēdi facultate, ἐν παντὶ λόγῳ. Hîc demū Apostolus significat quæ sint opes quibus Corinthii abūdent in omni negotio. itaq; redundat præpositio ἐν ex Hebræorum idiotismo, vt Ephes.2.a.4, Iac.1.b.10, 1.Tim.6.d.18. Solent enim Græci τὸ πλουτεῖν potius connectere cum secundo casu, aut tertio sine præpositione. Particula autem πᾶς hoc loco, vt Rō. 15.c.14, 1.Cor.13.a.3, & alibi sæpe, non est propriè vniuersalis, sed totum quiddam & integrum declarat: quod tamen rursus ita est accipiendum vt meminerimus eius quod scribitur infrà, 13.c.9, nos omnes videlicet, quamdiu hîc versamur, nōnisi ex parte cognoscere ac prophetare. Itaque quum omnem sermonem, omnémque cognitionem tribuit Corinthiis Apostolus, quædam est species hyperboles, ad præsentem fidelium conditionem restringendæ. Cæterùm λόγον vocat, non inanem loquentiam, sed sanctæ facundiæ donum quo abutebantur Corinthii.

6 Prout, καθώς. Erasmus, Quibus rebus, id est δι' ὧν, vt etiam Græca scholia interpretantur, sed

prorsus coactè, quum per se plana & aperta sit sententia. Gratias ago Deo, inquit Apostolus, quòd in Christo sitis ditati omni cognitione & sermonis etiam gratia. quod ita esse vt dico, satis apparet ex eo quòd Christi testimonium sit in vobis confirmatum. id est ex eo quòd firma ac luculenta sint in vobis quæcunque Christi præsentiam ac virtutem testantur: nempe dona illa omnia Spiritus sancti, quibus tam abunde estis instructi vt nullum vos deficiat. Hæc est (ni fallor) huius loci genuina expositio: quam quũ etiam Photius in Græcis scholiis annotarit, miror ab Erasmo fuisse præteritam. Simili ratione argumentatur Petrus Act. 10. g. 47, & 13. b. 7. 8 & 9, nimirum ab effectis ad causam.

Tit.2.c.11 phil.3.d.20

Ὥστε ὑμᾶς μὴ ὑστερεῖσθαι ἐν μηδενὶ χαρίσματι, ἀπεκδεχομένους τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

7 Adeo vt nullo dono deficiamini, ‖ expectantes dum reueletur Dominus noster Iesus Christus.

7 *Ita ut nihil uobis desit in ulla gratia, expectantibus reuelationem Domini nostri Iesu Christi.*

1.Thess.3.d.18 & 5.d.25

Ὃς καὶ βεβαιώσει ὑμᾶς ἕως τέλους ἀνεγκλήτους ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

8 ‖ Qui Deus etiam confirmabit vos vsque ad finem inculpatos, in diẽ Domini nostri Iesu Christi.

8 *Qui & cõfirmabit uos usque in finem sine crimine, in die aduentus Domini nostri Iesu Christi.*

1.Thess.5.d.14

Πιστὸς ὁ Θεός, δι᾽ οὗ ἐκλήθητε εἰς κοινωνίαν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.

9 ‖ Fidelis Deus, per quem vocati estis in communionem Filii ipsius Iesu Christi Domini nostri.

9 *Fidelis Deus, per quem uocati estis in societatem Filij eius Iesu Christi Domini nostri.*

Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἵνα τὸ αὐτὸ λέγητε πάντες, καὶ μὴ ᾖ ἐν ὑμῖν σχίσματα, ἦτε δὲ κατηρτισμένοι, ἐν τῷ αὐτῷ νοῒ καὶ ἐν τῇ αὐτῇ γνώμῃ.

10 Precor autem vos, fratres, per nomen Domini nostri Iesu Christi, vt idem loquamini omnes, & non sint inter vos dissidia, sed sitis coagmẽtati, eadẽ mente & sententia.

10 *Obsecro autẽ uos, fratres, per nomẽ Domini nostri Iesu Christi, ut idipsũ dicatis omnes, & nõ sint in uobis schismata, sitis autem perfecti, eadem mente & eadem sententia.*

6 Adeo vt, ὡς. vt, hoc loco non notat finem, sed consequutionem: sicut rectè annotauit Erasmus. Ego adiicio, cohærere non cum versu 5, sed cum verbo ἐβεβαιώθη, confirmatum est, cuius nimirum reddat rationem: vt ab iis planè dissentiam qui ver. 6, addita parenthesi, ab isto diuellunt. Deficiamini, ὑστερεῖσθαι. Vulgata, Desit. Erasmus, Destituamini. Vide Rom. 3. c. 23. Expectantes, ἀπεκδεχομένους i. interim dum expectatis: quasi scriptum sit ἐν τῷ ἀπεκδέχεσθαι. Dum reueletur, τὴν ἀποκάλυψιν. Vulgata & Erasmus, Reuelationem, ambiguè, quum etiam actiuè possit accipi. Loquitur autem Paulus de altero Christi aduentu, vt & Petrus 1. Epist. 1. b. 7, & c. 13.

8 Qui Deus. ὅς. Repetendum est Dei nomen à ver. 4, vbi dixerat εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ, Gratias ago Deo, & paulo pòst, ἐπὶ τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ, pro ἐπὶ τῇ χάριτι αὐτοῦ. i. ob gratiam Dei, pro ob gratiam ipsius, repetito antecedẽte ex Hebræorum more, loco relatiui. Neque est quòd quisquam hac eclipsi offendatur, quum superiores versiculi, nempe 5. 6 & 7, cum extremo quarto prorsus cohæreant. Inculpatos, ἀνεγκλήτους. Id est, vt sitis inculpati. Inculpatos autem vocat non quos nunquam quisquam culparit, sed quos nemo possit meritò culpare. id est eos qui sunt in Christo Iesu, in quibus nulla est condemnatio, vt exposuit Rom. 8. a. 1, & f. 33. Vide Luc. 1. a. 6, vbi expẽdimus quod iterum hoc loco inculcat Erasmus, esse videlicet perfectius atque etiam difficilius ἀνέγκλητον esse quàm innocentem. In diem, ἐν τῇ ἡμέρᾳ. Id est εἰς τὴν ἡμέραν, vt Rom. 2. a. 5. Dies autem Domini quid significet, declarauit ipse Apostolus Rom. 2. c. 16. Domini nostri, τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Vulg. Aduentus Domini nostri, τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν.

9 Fidelis, πιστός. Id est verax & cõstans, vt illum prædicat Dauid Psal. 138. Itaque vera & propria significatione accipitur Fidei nomen hoc in loco, nempe pro dictorum ac conuentorum constantia & veritate, vt à Cicerone definitur: quanuis peculiariter hîc videatur constantia Dei significari. Nam quòd vocet in Filii sui communionem, id omne ipsius veritati tribuendum est, qui verax esse non desinat etiamsi mendaces simus: quòd autem quoscunque semel donauit Filio, nunquam postea illi eripiat, sed perseuerantiæ Spiritu donet, in eo se verè constantem declarat. Alioquin πιστοὺς diuersa significatione solet vocare Apostolus eos qui fide sunt Christum amplexi. πιστὸς autem λόγος vocatur 1. Tim. 4. c. 9, & 2. Tim. 2. b. 11, sermo firmus, & qui fallere nunquam possit, eadem ratione qua fidelis ipse Deus dicitur. Per quem, δι᾽ οὗ. Id est ὑφ᾽ οὗ, à quo. Est enim promiscuus harum præpositionum vsus: vt planè inepti sint qui istis syllabarum aucupiis conantur homines imperitos irretire, vt Dei οὐσίαν discerpant, aut personarum inæqualitatem inuehant: aduersus quos egregiè disputat Basilius in libro De Spiritu sancto. Communionẽ, κοινωνίαν. Vulg. Societatem. Eras. Consortium. Sed Communionis vocabulum (vt rectè indicauit doctissimus interpres) & Græcam vocem & nostram illam cum ipsa Christi substantia coniunctionem melius declarat.

10 Idem, τὸ αὐτό. Vulgata, Idipsum, de quo diximus Rom. 12. c. 16. Dissidia, σχίσματα. Vulgata, Schismata, id est διχοστασίαι, quas Apostolus ab hæresibus distinguit Gal. 5. d. 20. Est enim (vt opinor) propriè σχίσμα seu διχοστασία, animorum simpliciter seu voluntatum dissensio, quum alii aliis hominibus vel externis ritibus ita sunt addicti, vt quanuis alioquin in ipsis religionis capitibus consentiant, tamen animis sint abalienati, & factiones quasdam ineant: vt Corinthii, quorum alii Apollo, alii Cepham, alii Paulum iactabant. Hæresis verò propriè declarat certam quandam factionem doctrinæ causa exortam, vt exposuimus Act. 5. d. 17. Hîc tamen Paulus Schisma in genere vocat omnem dissidii speciem, vt apparet ex eo quod illi oponitur, id est ex cõsensione quam requirit tum in sententia seu eodem in religionis capitibus iudicio, (id enim propriè declarat γνώμη) tum in animorum seu voluntatis coniunctione: (id enim est quod Mentis appellatione intelligit: vnde ὁμόνοιαν Græci vocant quam Latini concordiam) denique in ipsa etiã oratione, quæ & iudicii & voluntatis est index. Vt autem ita hunc locum interpreter, non eo tantùm adducor quòd hac ratione seruetur simplex ac genuina verborum significatio, sed etiam quòd ita maximè appareat naturalis & concinna omnium partiũ collocatio. Ascendit enim Paulus ordine retrogrado ab imis ad summa, nẽpe à loquutione ad voluntatem, à vo-

luntate ad fontem ipsius tum voluntatis tum loquutionis, id est ad animi iudicium. Coagmentati, κατηρτισμένοι. Siue coadunati, ac compacti, vt totum quippiam quod suis omnibus partibus aptè inter se cohærentibus componitur. Nam (sicut alibi exposuimus) hoc verbum de quãtitate discreta (quam vocant) propriè dicitur. Vt autem res omnes eiusmodi ex multis partibus compositæ, suis numeris cõstent, duo requiruntur, nempe vt pars nulla desit aut supersit: deinde vt omnes aptè inter se cohæreant. Inde factum vt ἄρτιος integrum & perfectum declaret, quum videlicet de numero pari propriè dicatur, & ἀρτίζειν cum suis compositis non modò pro componere seu compingere ac coagmentare, vt Rom. 9.d.22, sed etiam pro perficere accipiatur. Deinde etiam apud medicos vsurpatur pro luxata membra in suum locum restituere: qua significatione videtur translatitiè poni Gal. 6.a.1. Denique etiam pro sarcire quod ruptum est & dissolutum, vt Mat. 4.d.21. Sed spectandum quid cuique loco conueniat. Mihi quidem non placet Veteris interpretis sententia, qui κατηρτισμένοις exponit perfectos, quum hoc nomine fere intelligãtur perfectæ virtutis homines, quales propriè nulli sunt in hac vita, & hoc nihil ad hunc locum pertineat. Erasmus verò longius à Græcis recessit quum interpretaretur, Sed sitis integrum corpus: nec satis etiam perspicuè videtur loquutus.

Ἐδηλώθη γάρ μοι περὶ ὑμῶν, ἀδελφοί μου, ὑπὸ τῶν Χλόης, ὅτι ἔριδες ἐν ὑμῖν εἰσι.

Λέγω δὲ τοῦτο, ὅτι ἕκαστος ὑμῶν λέγει, Ἐγὼ μέν εἰμι Παύλου, ἐγὼ δὲ Ἀπολλῶ, ἐγὼ δὲ Κηφᾶ, ἐγὼ δὲ Χριστοῦ.

Μεμέρισται ὁ Χριστός; μὴ Παῦλος ἐσταυρώθη ὑπὲρ ὑμῶν, ἢ εἰς τὸ ὄνομα Παύλου ἐβαπτίσθητε;

Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ ὅτι οὐδένα ὑμῶν ἐβάπτισα, εἰ μὴ Κρίσπον καὶ Γάϊον·

Ἵνα μή τις εἴπῃ ὅτι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα ἐβάπτισα.

11 Declaratum est enim mihi de vobis, fratres mei, à domesticis Chloes, quòd lites sint inter vos.

12 Hoc autẽ dico, vnũquemque vestrũ dicere, ‖ Ego quidẽ sum Pauli, ego verò Apollo, ego verò Cephæ, ego verò Christi.

13 Num dispertitus est Christus? num Paulus crucifixus est pro vobis, aut in nomen Pauli baptizati fuistis?

14 Gratias ago Deo meo quòd neminem vestrum baptizauerim, nisi ‖ Crispum & Gaium:

15 Vt nequis dicat me in meũ nomen baptizasse.

11 Significatum est enim mihi de uobis, fratres mei, ab iis q sunt Chloes, quia contentiones sunt inter uos.

12 Hoc autem dico, quòd unusquisque uestrũ dicit, Ego quidem sum Pauli, ego autẽ Apollo, ego uerò Cephæ, ego autẽ Christi. Act. 18. f. 24

13 Diuisus est Christ⁹? nũquid Paul⁹ crucifixus est pro uobis, aut in nomine Pauli baptizati estis?

14 Gratias ago Deo quòd neminem uestrum baptizaui, nisi Crispum & Gaium: Act. 18. c. 8.

15 Nequis dicat quòd in nomine meo baptizati estis.

11 Declaratum est, ἐδηλώθη. Vulgata & Erasmus, Significatum est, ἐσημάνθη. Declarat autem τὸ δηλοῦν aliquid amplius quàm τὸ σημαινόμενον, vt apud Latinos differunt declarare & significare. Sic enim Cicero, ad Lucceium scribens, Itaque, inquit, hoc sæpius dicendum, tibique non significandum solùm, sed etiam declarãdum arbitror, nihil mihi esse potuisse tuis literis gratius. Pertinet autem huius vocabuli explicatio ad sentẽtiæ pondus, ne videlicet Apostolus cuiuis delationi temere videatur credidisse. A domesticis Chloes, ὑπὸ τῶν Χλόης. Similis dicendi formula occurrit Rom. 16. b. 10 & 11. vt mihi dubium esse non possit quin Chloe sit religiosæ alicuius matronæ nomen. Nam neque vllus in eo tractu locus commemoratur hoc nomine, neque, si locus significaretur, prætermissa fuisset præpositio, vt rectè obseruauit Erasmus. Deinde passim apud Græcos hoc nomen mulieribus tribuitur.

12 Hoc autem dico, &c. λέγω δὲ τοῦτο. Id est, Quod autem vobis dictum volo, siue, quod mihi dico à domesticis Chloes declaratum, illud est, vos nimirum hoc solere dictitare, Ego quidem sum Pauli, &c. Similis formula occurrit Rom. 15. b. 8. Aliis placuit ὅ, τι excudere, quasi sit pronomen: nos tamen nusquam inuenimus ita scriptũ. Ab aliis denique ὅτι accipitur pro διότι, id e quia, vel propterea quód. Suũ cuique liberum iudiciũ esto. nam quocunque modo accipias, eadem manebit sententia. Illud verò notandum est, singulis non tribui hæc omnia, sed alia aliis. Neque enim vnusquisque dicebat, Ego sum Pauli, ego sum Cephæ, sed alius quidem Paulum, alius verò Cepham iactabat. Itaque hoc quoque dicendi genus (vt alia multa) petitum est è medio.

Ego verò Christi, ἐγὼ δὲ Χριστοῦ. Chrysostomus, quantum licet ex eius interpretatione colligere, sic ista distinxit, quasi non sint Corinthiorum sed ipsius Apostoli verba, Corinthios suo exemplo docentis quidnam sentire ac docere deberent. Eam verò expositionem si sequamur, adscribendum erit punctum post Κηφᾶ, & pro Ego verò Christi, dicendum erit, At ego sum Christi, & versiculus 13 ab his verbis inchoandus. Fuit autem in hanc sententiam adductus Chrysostomus, eo quòd non videantur reprehendi posse qui se Christi esse dicunt. quæ ratio quum non adeo sit firma quin conuelli facilè possit, & omnes codices vno consensu ista connectãt cum præcedẽtibus, (quasi vna etiam istorum factio fuerit qui se Christi esse dicerent) nolim à recepta lectione temere discedere. Puto igitur superiores factiones eorum fuisse qui plus æquo his vel illis ministris erant addicti, adeo vt cæteros aspernarentur, ac proinde homines potius quàm Christum ipsum colerent: hanc autem postremam particulam ad eos pertinere qui in contrariam partem peccabant, id est, qui se vnius Christi ita esse dicebant vt interim iis per quos Deus loquitur, nihil tribuerent. quo pestilentissimo morbo vtinam nulli hodie laborarent. Itaque Apostolus non reprehendit eos simpliciter qui vnius Christi se esse dicerẽt, sed qui Christum ita profitebantur vt nec Paulum, nec Apollo, nec Cepham, id est nullos ministros quantumuis excellentes pro ministris agnoscerent. Nec enim minus peccat qui Dei ministros spernit, quàm qui certis hominibus nimium tribuit.

13 *Num* dispertitus est Christus? μεμέρισται ὁ Χριστός; Sic malo legere quàm tollere interrogationẽ, cum Theodorito. Itaque subaudienda est particula μή, quam Erasmus rectè expressit, ne posthac corrũpi facilè possit hic locus: & in vno exẽplari additã cõperimus. Quòd autẽ Chrysostomus actiuè interpretatur μεμέρισται, diuisit, nimis est violentũ, quũ plana sit sentẽtia, nõ posse vel aliquos ministros nullo loco haberi, vel Christũ ministris opponi, quin veluti discerpatur Christ⁹. In nomẽ Pauli, εἰς ὄνομα Παύλου. Ortũ est hoc dicẽdi gen⁹ ex Baptismi formula quæ describitur Mat. 28. d. 19. Quid autẽ ibi valeat nomẽ Patris & Filii, & Spiritus sancti, dixim⁹ Act. 3. c. 16, & 19. a. 3. 15 Baptizasse, ἐβάπτισα. Quidam vetusti codices habent ἐβαπτίσθητε, baptizati sitis, vt Legit Vetus interpres. Quidã ἐβαπτίσθη, baptizatus sit, quod optimè cohæret cũ ἵνα μή τις, vt nequis.

16 Ἐβάπτισα δὲ καὶ τὸν Στεφανᾶ οἶκον· λοιπὸν οὐκ οἶδα εἴ τινα ἄλλον ἐβάπτισα.

16 Baptizaui autem etiam Stephanæ familiã: cæterùm haud scio num quem alium baptizauerim.

16 Baptizaui autẽ & Stephanæ domum: cæterùm nescio si quem alium baptizauerim.

Infrà,2.a.14 gal.5.a.2 2.pet.1.c.16

17 Οὐ γὰρ ἀπέστειλέ με Χριστὸς βαπτίζειν, ἀλλ' εὐαγγελίζεσθαι· οὐκ ἐν σοφίᾳ λόγου, ἵνα μὴ κενωθῇ ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ.

17 Non enim misit me Christus vt baptizarem, sed vt euangelizarem: || non *tamen* cum dicendi peritia, ne inanis reddatur crux Christi.

17 Nõ enim misit me Christus baptizare, sed euangelizare: non in sapientia uerbi, ut non euacuetur crux Christi.

Rom.1.b.16

18 Ὁ λόγος γὰρ ὁ τοῦ σταυροῦ τοῖς μὲν ἀπολλυμένοις μωρία ἐστί· τοῖς δὲ σωζομένοις ἡμῖν δύναμις Θεοῦ ἐστι.

18 Nam sermo ille de cruce, iis quidem qui pereunt, stultitia est: nobis autem qui seruamur, || potentia Dei est.

18 Verbum enim crucis, pereuntibus quidem stultitia est: ijs autem qui salui fiunt, id est nobis, Dei uirtus est.

Esa.29.c.14

19 Γέγραπται γὰρ, Ἀπολῶ τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν, καὶ τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν ἀθετήσω.

19 Scriptum est enim, || Abolebo sapientiam sapientum, & intelligentiam intelligentium tollam è medio.

19 Scriptum est enim, Perdam sapientiam sapientium: & prudentiam prudentium reprobabo.

20 Ποῦ σοφός; ποῦ γραμματεύς; ποῦ συζητητὴς τοῦ αἰῶνος τούτου; οὐχὶ ἐμώρανεν ὁ Θεὸς τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου;

20 Vbi sapiens? vbi Scriba? vbi conquisitor seculi istius? nõne infatuauit Deus sapientiam mundi huius?

20 Vbi sapiens? ubi scriba? ubi conquisitor huius seculi? nõnne stultã fecit Deus sapientiã huius mundi?

21 Ἐπειδὴ γὰρ ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν Θεόν,

21 Nam postquam in Dei sapientia mundus non cognouit Deum ex *eius* sapientia,

21 Nã quia in Dei sapientia non cognouit mundus per sapientiam Deum,

17 Non misit, οὐκ ἀπέστειλε. Atqui iussi sunt etiam baptizare Apostoli, & ipse Apostolus aliquot baptizauit. Est igitur quædam species hyperboles, petita & ipsa è medio (vt opinor) quando absolutè negatur quod tamen κατά τι negari debuit. Intelligit enim Paulus se non peculiariter & præcipuè baptizandi sed euangelizandi munus à Deo accepisse. Similis est loquendi forma Ierem.7.e.21. Non *tamen*, οὐκ. Addidi particulã TAMEN vt oppositi mẽbri eclipsis minus sentiatur. Nam ad explendam sententiam adiiciendum fuerat, Sed per sapientiam Dei. Similis eclipsis occurrit Rom.14.a.1. Cum dicendi peritia, ἐν σοφίᾳ λόγου. Vulg. barbarè & obscurè, In sapientia verbi. Eras. Erudito sermone. Porro σοφία & φρόνησις sic distinguuntur vt illa in contemplatione, ista in actione versetur. Sed σοφίας vocabulum constat interdum latius patere: adeo vt omnis generis artifices periti soleant à Græcis σοφοὶ appellari, vt infrà, 3.b.10. Sed & nominatim Sophistæ dicti sunt qui illam in rebus ciuilibus administrandis solertiam cum forensi facundia coniunxerunt, & ab agendo sese ad dicendũ contulerunt, vt ait in Themistocle Plutarchus. Itaque non dubito quin oratoriam facultatem Apostolus appellet λόγου σοφίαν, quam à se non modò vt non necessariam remouet, sed etiam vt Apostolicæ facultati prorsus contrariam. Quid igitur? an non adfuit Paulo sua δεινότης: certè adfuit quanta nulli vnquam obtigit, sed cælestis, non humana, & à fucatis illis coloribus prorsus pura. Inanis reddatur, κενωθῇ. Vulg. Euacuetur, admodum incommodè. Crux Christi, ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ. Sic vocat Euangelicæ prædicationis argumentum. Visus autem fuisset Christi crucifixi Spiritus nihil agere si humanæ facundiæ vi homines ad Christianismum essent adducti.

18 Sermo ille de cruce, ὁ λόγος ὁ τοῦ σταυροῦ. Id est, prædicatio de Christo crucifixo. vel, genus illud orationis quo vtimur in annuntianda vobis salute per Christi crucifixi mortem. Potentia Dei, δύναμις Θεοῦ. Illud in quo Deus mirificam & infinitam vim suam seruandis electis declarat: quæ quidem non ita emineret si ab humanarum artium, aut humanæ sapientiæ, denique vllius rei subsidio penderet quæ ab ipsis hominibus possit proficisci. Ita enim sibi tribuerent homines quod vnius crucis proprium est.

19 Tollam è medio, ἀθετήσω. Editio Esaiæ Græca habet κρύψω, abscõdam. Hebræa autem veritas totũ hunc locũ sic legit, cap.29.c.14, ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבניו תסתתר. i. & peribit sapiẽtia sapientũ eius, & prudẽtia prudentũ eius abscõdet sese. Itaque etsi Græca non respondeãt Hebræis, si vocabula spectes, tamen eadem manet sententia. Tantùm enim in illo discrimen est quòd Propheta verbis neutris vsus est, quæ Græci in actiua converterunt. Nam perit sapientia, sed Domino destruente: & sapientia euanescit, sed à Domino sublata & obliterata. Verbum autem ἀθετεῖν, quod propriè declarat loco suo amouere, vt exposuimus Mar.6.d.26, conuertimus tollere è medio, potius quàm reprobare, cum Vetere interprete, & reiicere, cum Erasmo, non tantùm ex doctissimi interpretis authoritate, sed etiam veritatem ipsam Hebræã sequuti. Neque enim quicquid reiicitur euanescit, sed quod è medio tollitur ita vt nusquam appareat.

20 Vbi Scriba? ποῦ γραμματεύς; id est, Legis interpres, vt exposuimus Mat.2.a.4. Siue, quia de Iudæis propriè non loquitur, Vbi es ô literate, & terẽdis libris exercitate? Magnam autem emphasin habet singularis numerus, quòd ita videatur Apostolus singulos compellare, quasi diceret ne vnum quidem nominari posse ex istorum numero qui hoc arcanum Dei vel suspicari potuerit, vel humanæ rationis vi consequi. Cõquisitor, συζητητής. Id est, ô tu qui in huius mundi arcanis perscrutandis & acutissimis quibusque quæstionibus explicandis omnem ætatem consumis. Assentior autem doctissimo interpreti, qui hæc putat esse ipsius Pauli verba, humanæ sapientiæ insultantis, non autem Esaiæ. Quanuis enim simile quiddam in speciem videatur scriptum Esaiæ 33.c.18, tamen nec eadem sunt verba, nec idem scopus, sed prorsus diuersus. συζητεῖν autem dicuntur qui vnà rationes conferunt ad alicuius rei indagationem. Ideo Eras. Disputatorem conuertit. Seculi istius? τοῦ αἰῶνος τούτου; Videntur ista non ineptè posse cum aliis etiam duobus præcedentibus connecti, vt vno interrogationis tenore legantur.

21 In Dei sapientia, ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ. Id est, in hac mundi fabrica, in qua singularis illa Dei sapientia insculpta est & omnium oculis exposita. Mundus, ὁ κόσμος. Id est, omnes homines non regenerati, sed

cuiuſmodi ſunt quum in hanc lucem prodeunt: vt alibi ſæpe. Interdum verò pro ſolis reprobis accipit, vt Ioh. 14.b.17, & c.22. Interdum pro hominibus huius mundi incolis in genere, vt Ioh.3.b.16.

εὐδόκησεν ὁ Θεὸς διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος σῶσαι τοὺς πιστεύοντας.		"placuit Deo "per ſtultam prædicationem ſeruare credentes.	placuit Deo per ſtultitiā prædicationis ſaluos facere credentes.
Ἐπειδὴ καὶ Ἰουδαῖοι σημεῖον αἰτοῦσι, καὶ Ἕλληνες σοφίαν ζητοῦσιν·	22	‖Quandoquidem & Iudæi ſignum petunt, & Græci ſapientiam quærunt:	22 Quoniā et Iudæi ſigna petunt, & Græci ſapientiam quærunt: Matth.12.c.38
Ἡμεῖς δὲ κηρύσσομεν Χριστὸν ἐσταυρωμένον, Ἰουδαίοις μὲν σκάνδαλον, Ἕλλησι δὲ μωρίαν·	23	Nos autē prædicamus Chriſtum crucifixum, Iudæis quidē offendiculum, Græcis verò ſtultitiam:	23 Nos autē prædicamus Chriſtum crucifixum, Iudæis quidem ſcādalum, Gentibus autem ſtultitiā:
Αὐτοῖς δὲ τοῖς κλητοῖς Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησι Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν καὶ Θεοῦ σοφίαν.	24	"Ipſis autem vocatis, tum Iudæis tum Græcis, Chriſtum Dei potentiam ac Dei ſapientiam.	24 Ipſis autem uocatis, Iudæis atque Græcis, Chriſtum Dei uirtutē & Dei ſapientiam.
Ὅτι τὸ μωρὸν τοῦ Θεοῦ σοφώτερον τῶν ἀνθρώπων ἐστί· καὶ τὸ ἀσθενὲς τοῦ Θεοῦ, ἰσχυρότερον τῶν ἀνθρώπων ἐστί.	25	Nam ſtultitia Dei "ſapiētior eſt quàm homines: & infirmitas Dei validior eſt quàm homines.	25 Quia quod ſtultum eſt Dei, ſapiētius eſt hominibus: & quod infirmū eſt Dei, fortius eſt hominibus.
Βλέπετε γὰρ τὴν κλῆσιν ὑμῶν, ἀδελφοί, ὅτι οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρκα, οὐ πολλοὶ δυνατοί, οὐ πολλοὶ εὐγενεῖς.	26	"Videtis enim "vocationem veſtrā, fratres: vos *uidelicet* non eſſe multos ſapientes" ſecundū carnē, nō multos potentes, non multos nobiles.	26 Videte enim uocationē ueſtram, fratres, quia nō multi ſapiētes ſecundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles.
Ἀλλὰ τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεός, ἵνα τοὺς σοφοὺς καταισχύνῃ· καὶ τὰ ἀσθενῆ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεός, ἵνα καταισχύνῃ τὰ ἰσχυρά·	27	Verùm quæ ſtulta *ſunt* in mūdo, elegit Deus, vt pudefaciat ſapientes: & quæ *ſunt* infirma in mundo, elegit Deus, vt pudefaciat robuſta:	27 Sed quæ ſtulta ſunt mūdi elegit Deus, ut confundat ſapientes: & infirma mundi elegit Deus, ut confundat fortia:
Καὶ τὰ ἀγενῆ τοῦ κόσμου, καὶ τὰ ἐξουθενημένα ἐξελέξατο ὁ Θεός, καὶ τὰ μὴ ὄντα, ἵνα τὰ ὄντα καταργήσῃ·	28	Et quæ ignobilia ſunt, in mūdo, & pro nihilo habita, elegit Deus, "& ea quæ non ſunt, vt ea quæ ſunt "aboleat:	28 Et ignobilia mundi & contēptibilia elegit Deus, & ea quæ non ſunt, ut ea quæ ſunt deſtrueret:

Placuit, εὐδόκησεν. Eraſ. Viſum eſt. Declaratur autē hoc verbo, nō modò ita viſum eſſe Deo, ſed etiā quare impulſus id voluerit, nimirū gratuita illa & infinita ſua bonitate. Per ſtultā prædic. &c. διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγμ. Sic vocat Euangelii prædicationem, per conceſſionem, ex hominum hypotheſi. vt etiam in ſequenti verſu ſtultitiam & infirmitatē Dei vocat, idque grauiſſima cum hominum reprehēſione: qui iſta malint, repugnante etiam conſcientia, Deo affingere, quàm ſuam ipſorum ſtultitiam & imbecillitatem agnoſcere ac deprecari. Vulg. & Eraſ. Per ſtultitiam prædicationis. quem Hebraiſmum annotauimus Mat.24.b.15, & alibi ſæpe.

24 Ipſis autem vocatis. αὐτοῖς δὲ τοῖς κλητοῖς. Id eſt, iis autem qui vocati ſunt Eraſ. Sed iiſdem, τοῖς αὐτοῖς δέ, quod mihi nō placet. Neque enim idē declarat vtraque loquutio. i. αὐτοὶ οἱ κλητοὶ & οἱ αὐτοὶ κλητοί, neque Paulum exiſtimo eoſdem illos vocatos dicere quibus Chriſtus offendiculum erat aut ſtultitia: ſed quum in genere de Iudæis & Græcis videretur loquutus, eos poſtea excipere qui tum ex his tum ex illis crediderant. Quinam verò κλητοὶ dicantur ab Apoſtolo, expoſuimus Rom.1.a.6.

25 Sapientior eſt quàm homines, σοφώτερον τῶν ἀνθρώπων ἐστί. Vulg. Sapientius eſt hominibus. quod meritò reprehendit Auguſtinus lib. De doctrina Chriſtiana 2. cap. 13, propter amphiboliam: quòd incertum ſit an hominibus ſit dandi caſus an auferendi. quaſi dicas, Stultum eſt tibi, ſed ſtultius huic. Quid ſi verò oppoſitū aliquid ſubaudias? vt ſit plena hæc conſtructio, ὅτι τὸ μωρὸν τοῦ Θεοῦ σοφώτερον τοῦ σοφοῦ τῶν ἀνθρώπων, Nam ſtultitia Dei ſapientior eſt ſapiētia hominum. Et poſtea, τὸ ἀσθενὲς τοῦ Θεοῦ, ἰσχυρότερον τοῦ ἰσχυροῦ τῶν ἀνθρώπων, infirmitas Dei robuſtior hominum robore. Ita enim clarior eſſet antitheſis: quæ ſanè videtur hanc eclipſin minus duram efficere, propter mutuam contrariorum rationem: vt etiamſi non addantur, facilè poſſint intelligi. Nam quum eadem dictio repetenda eſt, videtur multo durior eclipſis, cuius tamen extat exemplum in eodē dicendi genere, Ioh. 5.f.36, Rom.6.a.5, & 1.Pet.1.b.7. Malui tamen hoc relinquere lectoris arbitrio quàm nimiùm confidenter aliquid audere.

26 Videtis enim, βλέπετε γάρ. Vulg. Videte enim, imperandi modo: quæ interpretatio conſiſtere non poteſt niſi particulam γὰρ accipiamus pro enimuero, ita vt ſit expletiua potius quàm cauſalis. Sed & aliam cauſam adfert Eraſmus cur potius ſit locus indicādi modo: nempe quia Apoſtolus videtur non tam admonere Corinthios vt videant quod ſciebant, quàm ipſos facere eius argumenti teſtes quo vti conſtituit, tum vt ſuperiora confirmet, tum vt eorum faſtum deiiciat. Vocationem veſtram, τὴν κλῆσιν ὑμῶν. Id eſt, quam rationem ſequutus ſit Dominus in vobis vocandis. vel, quinam ex vobis ſint vocati. vt vocatio pro vocatis metonymicè ponatur, ſicut paſſim circunciſio pro circunciſis, & præputiū pro incircunciſis. Secundū carnē, κατὰ σάρκα. i. Eo ſapientiæ genere quod vnum hominibus probatur: qui quum carnei ſint, ſpirituale ſapientiā non norunt.

28 Et ea quæ non ſunt, καὶ τὰ μὴ ὄντα. Id eſt, quæ penè nulla ſunt, hominū videlicet iudicio, non Dei. nam ex Hebræorum idiotiſmo dicuntur non eſſe quæcunque ita ſunt abiecta vt nullo loco habeantur: quibus opponuntur ea quæ ſunt, id eſt quæ in pretio habentur. Aboleat, καταργήσῃ, i. Vana & inutilia atque adeo nihili eſſe oſtendat. Vide Rom.3.d.31.

29 Ὅπως μὴ καυχήσηται πᾶσα σὰρξ ἐνώπιον αὐτοῦ.

29 Vt ne glorietur vlla caro coram eo.

29 *Vt non glorietur omnis caro in conspectu eius.*

30 Ἐξ αὐτοῦ δὲ ὑμεῖς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὃς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ, δικαιοσύνη τε καὶ ἁγιασμὸς καὶ ἀπολύτρωσις·

30 Sed ex ipso vos estis in Christo Iesu, qui factus est nobis sapientia à Deo, iustitiáque, & sanctificatio, & redemptio:

30 *Ex ipso autem uos estis in Christo Iesu, qui factus est nobis sapientia a Deo, & iustitia & sanctificatio & redemptio:*

Ierem.9.g.23

31 Ἵνα, καθὼς γέγραπται, Ὁ καυχώμενος, ἐν Κυρίῳ καυχάσθω.

31 Vt, sicut scriptum est, ‖ Qui gloriatur, in Domino glorietur.

31 *Vt, quēadmodū scriptum est, Qui gloriatur, in Domino glorietur.*

Κεφάλαιον β.

CAP. II.

Sapiem.1.c.17

1 Κἀγὼ ἐλθὼν πρὸς ὑμᾶς, ἀδελφοί, ἦλθον οὐ καθ' ὑπεροχὴν λόγου ἢ σοφίας, καταγγέλλων ὑμῖν τὸ μαρτύριον τοῦ Θεοῦ.

1 EGo igitur quum venirē ad vos, fratres, ‖ nō veni cum eminentia facundiæ aut sapientiæ, annuntians vobis testimonium Dei.

1 *ET ego, quū uenissem ad uos, fratres, ueni non per sublimitatem sermonis aut sapientiæ, annūtians uobis testimoniū Christi.*

2 Οὐ γὰρ ἔκρινα τοῦ εἰδέναι τι ἐν ὑμῖν εἰ μὴ Ἰησοῦν Χριστόν, καὶ τοῦτον ἐσταυρωμένον.

2 Non enim decreuerā quicquā scire inter vos nisi Iesum Christum, eúmque crucifixum.

2 *Non enim iudicaui me scire aliquid inter uos nisi Iesum Christum, & hunc crucifixum.*

Act.18.a.1

3 Καὶ ἐγὼ ἐν ἀσθενείᾳ καὶ ἐν φόβῳ καὶ ἐν τρόμῳ πολλῷ ἐγενόμην πρὸς ὑμᾶς.

3 ‖ Et fui ego cūm infirmitate & timore ac tremore multo apud vos.

3 *Et ego in infirmitate & timore & tremore multo fui apud uos.*

Suprà, 1.c.17
2.pet.1.c.10

4 Καὶ ὁ λόγος μου καὶ τὸ κήρυγμά μου οὐκ ἐν πειθοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν ἀποδείξει Πνεύματος καὶ δυνάμεως.

4 Neque oratio mea & prædicatio mea *uersata est* ‖ in persuasoriis humanæ sapientiæ verbis, sed in demonstratione spiritualis potentiæ.

4 *Et sermo meus & prædicatio mea nō in persuasibilibus humanæ sapientiæ uerbis, sed in ostensione Spiritus & uirtutis.*

29 Vlla caro, πᾶσα σάρξ. Quod attinet ad vniuersalem particulam coniunctam cum aduerbio negante, diximus de toto hoc genere enuntiationum Matth.24.c.22, & Luc.1.d.37. Sed & alibi annotauimus Carnem pro homine accipi apud Hebræos: quorum morem eo libentius seruauimus hoc in loco quòd de industria videatur Paulus id vocabulum vsurpasse vt infirmam & miserabilem hominis conditionem Dei maiestati opponeret, sicut Esa.31.b.3, accipitur.

30 Sed ex ipso vos estis, ἐξ αὐτοῦ δὲ ὑμεῖς ἐστε. Quos antea deiecerat, nunc supra omnes mortales euehit, sed ita vt omnem ipsorum dignitatē doceat extra ipsos (id est in Christo) residere, idque ex Deo, id est Dei vnius vi ac beneficio. Eras. Ex eodem autem vos estis, quasi scriptum sit ἐκ τοῦ αὐτοῦ. quod nusquam inuenio.
Factus est nobis sapiētia à Deo, ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ. Id est, Qui datus est nobis à Deo, vt in ipso omnem sapientiam consequeremur, quæ quidem hoc nomine verè digna sit: quum in eo vno possimus Deum & eius arcana contemplari, quæ ne suspicari quidem vnquam acutissimi homines potuerunt. Idem de iustitia & sanctificatione statuendum est. Quod enim frustra pollicita est omnis philosophia, & quæcunque in mundo religiones viguerunt, id vnū gratis in Christo vno per fidem adipiscimur, vt omnibus modis iusti & sancti simus in ipso. Postremò dicitur nobis factus redemptio, quòd ita per eum iustificati & sanctificati certam redēptionem tandem assequemur.

31 In Domino glorietur, ἐν Κυρίῳ καυχάσθω. i. Deo omnia tribuat cum gratiarū actione. Non est igitur quòd vlla pars libero arbitrio decidatur, quum omnia in solidum sibi vendicet Dei gratia. Quid sit autem in Domino gloriari, docetur Ier.9.g.23, vnde hæc petiit Paulus.

IN CAPVT II.

1 Nō veni annūtiās, ἦλθον οὐ καταγγέλλων. Veni nō annūtiās, dictū est, pro, Nō veni annūtiās, trāsposita negāte particula, vt Ioh.6.d.32, & 38, & Rom.7.c.21. Facūdiæ, λόγου. Vide infrà, 4.d.19. Testimoniū Dei, τὸ μαρτύριον τοῦ Θεοῦ. Id est, Euangeliū quo videlicet Deus seipsum patefacit hominibus, vel cuius Deus est author ac testis. Vulg. pro τοῦ Θεοῦ legit τοῦ Χριστοῦ, eodem sensu, nisi quòd si Christi legas, passiuè accipiendū erit, Testimonium Christi, pro de Christo. Ambrosius verò pro μαρτύριον legit μυστήριον, quod etiam in duobus vetustis codicibus inuenimus, & videtur optimè conuenire.

2 Decreueram quicquam scire, ἔκρινα τοῦ εἰδέναι τι. Id est, non decreueram profiteri apud vos vllius rei quàm Christi & quidem crucifixi cognitionem. Est autē, fateor, insolēs ista constructio verbi κρίνειν, sed tamen extat simile exemplum in eadem significatione, Act.27.a.1. Itaque nihil opus fuit nouas interpretationes quærere. Vulg. & Eras. Non enim iudicaui me quicquam scire, sententia vtcunque expressa. Sed & in vetustis duobus codicibus legimus ἔκρινα εἰδέναι, sine articulo.

3 Cum infirmitate, ἐν ἀσθενείᾳ. Id est infirmus. Eras. Per infirmitatem. quæ interpretatio non video quî conueniat. Infirmitatem autem opponit Apostolus τῇ ὑπεροχῇ λόγου καὶ σοφίας, eminentiæ sermonis & sapientiæ. Itaque nō dubium est quin declaret summam illam Apostoli tum in dicendo, tum in omnibus actionibus ταπεινοφροσύνην. qua quidem nihil est apud eos contemptibilius qui, hominum more, inanem illum splendorem consectantur. Ideo coniungit timorem ac tremorem, tanquam veræ modestiæ comites, non illos quibus perterrefiat conscientia, sed qui vanitati & arrogantiæ opponuntur. Interim tamen Apostolo non deerat vis illa incredibilis, cui ne diaboli quidem possent obsistere, sed ea prorsus erat cælestis, vt paulo pòst explicabit. qua de re pulchrè disserit Chrysostomus, Dialogo περὶ ἱερωσύνης IIII.

4 In demonstratione, ἐν ἀποδείξει. Vulgata & Erasmus, Ostensione. quem errorem annotauimus Act.2.c.22. Nam certè multo expressius vtitur Apostolus hoc vocabulo, declarans sibi nihil defuisse quod ad plenam

fidem Euangelio faciendā,& cogendos ad Dei reuerentiam homines pertineat. Notum enim est ἀπόδειξιν, probationem dici quæ ex certis & necessariis rationibus aliquid demonstrat. Quod autem in hunc locum differit Erasmus de altera ἀποδείξεως significatione, quasi etiam declaret ostentationem, non conuenit huic loco,& potius ἐπίδειξις dicitur. Spiritualis pot. πνεύματος καὶ δυνάμεως. Vulg. Spiritus & virtutis. Eras. Spiritus ac potentiæ. Ego puto eandē esse figurā atque in illo Virgilii, --pateris libamus & auro. pro pateris aureis. Spiritualem autem vim, id est diuinam (sicut ipse sequenti versiculo explicat,& nos exposuimus Rom.1.a.4) humanæ, vt cælestem alibi terrenæ opponit.

5 Ἵνα ἡ πίστις ὑμῶν μὴ ᾖ ἐν σοφίᾳ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐν δυνάμει Θεοῦ.

5 Ne fides vestra consistat in sapientia hominum, sed in potentia Dei.

5 *Vt fides uestra non sit in sapiētia hominum, sed in uirtute Dei.*

6 Σοφίαν δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις· σοφίαν δὲ οὐ τοῦ αἰῶνος τούτου, οὐδὲ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων·

6 Sapientiam verò loquimur inter perfectos: sapientiam autem non seculi huius, neque principū seculi huius qui abolentur:

6 *Sapientiā autem loquimur inter perfectos: sapiētiam uerò non huius seculi, neque principū huius seculi qui destruuntur:*

7 Ἀλλὰ λαλοῦμεν σοφίαν Θεοῦ ἐν μυστηρίῳ, τὴν ἀποκεκρυμμένην, ἣν προώρισεν ὁ Θεὸς πρὸ τῶν αἰώνων εἰς δόξαν ἡμῶν,

7 Sed loquimur sapientiam Dei *latentem* in mysterio, *id est* occultā illam, quam præfinierat Deus ante secula in gloriā nostram.

7 *Sed loquimur Dei sapiētiā in mysterio, quæ abscondita est, quam prædestinauit Deus ante secula in gloriam nostram.*

8 Ἣν οὐδεὶς τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου ἔγνωκεν. εἰ γὰρ ἔγνωσαν, οὐκ ἂν τὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν.

8 Quam nemo principum seculi huius cognouit. nam si cognouissent, nequaquam Dominum gloriæ crucifixissent.

8 *Quam nemo principū huius seculi cognouit. si enim cognouissent, nūquā Dominum gloriæ crucifixissent.*

9 Ἀλλὰ καθὼς γέγραπται, Ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ἃ ἡτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν.

9 Sed *prædicamus*, sicut scriptū est, ‖ quæ oculus nō vidit, nec auris audiuit, nec in mentem hominis venerunt: quæ parauit Deus iis qui ipsum diligūt.

9 *Sed sicut scriptum est, Quod oculus non uidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparauit Deus iis qui diligunt illum.* Esa.64.a.4

6 Sapientiam,&c. σοφίαν,&c. i. Perfectis demum sapit quod annuntiamus, quòd ii soli possint hoc sapientiæ genus agnoscere, quod cæteri pro stultitia habent. Perfectos autem vocat non eos qui iam sint perfectionem adepti, sed qui ad eam contendant, vt Philip.3.c.15. aut qui sunt integro & incorrupto iudicio per fidem illuminati, vt infrà, 14.c.20. Quem enim Hebræi תם vocant, Paulus solet τέλειον dicere. Denique videtur mihi Apostolus τέλειον opponere τῷ ἀσθενεῖ, id est perfectum infirmo. Vtitur autem hoc verbo de industria, acsi diceret, Vos quidem Corinthii simplicitatem Euangelicæ prædicationis vt puerile quiddam despicitis,& quo quispiam ornatius loquitur, eo excellentiorem illum arbitramini: ego verò profiteor me nihil minus quàm illum ornatum quæsiuisse. Sed hoc etiam addo, quo magis cuipiam placet ista simplicitas, eum tanto propius à perfectione abesse. Erasmus aliter interpretatur, quasi videlicet Paulus significet se non inter quoslibet loqui, sed inter perfectos, ne porcis obiiciat rosas. Atqui hæc interpretatio (dicam enim quod res est) non pertinet ad scopum,& falsa etiam est: quum testetur Apostolus se & sapientibus & insipientibus esse debitorem, Rom.1.b.14,& constet eum factum esse omnibus omnia, vt declarat infrà, 9.c.22. Illud verò Domini dictum, Ne porcis obiiciantur margaritæ, aliò spectat. Et quod Castellio in hunc locum scribit de quadam reconditiore doctrina, quam Apostolus docuerit selectos quosdam discipulos, penitus est ab Anabaptistico siue fanatico spiritu profectum. Principum,&c. τῶν ἀρχόντων,&c. i. Eorum qui inter homines vel sapientia vel opibus ac potentia cæteris præstant. Omnino enim videtur Apostolus hoc in loco & infrà, versu 8, ἄρχοντας dicere quos Hebræi רברבין vocant. Qui abolētur, τῶν καταργουμένων. Vel quæ abolentur, si libeat tum ad seculū hoc, tum ad seculi huius principes referre.

7 Sed loquimur, ἀλλὰ λαλοῦμεν. Adiecit verbum λαλεῖν per epanalepsin, quum alioqui videri possit abundare. *Latentem* in mysterio, ἐν μυστηρίῳ. Suppleui participium vt Hebraismum explicarem. Idem enim declarat sapientia in mysterio atque sapientia arcana, & quam ne suspicari quidem homines vnquam potuissent, vt explicatur Ephes.1.d.26, & 3.a.4.5. Neque enim Paulus illam adhuc arcanam esse dicit, nisi fortassis iis qui eam respuunt, sed ex arcanis Dei depromptam esse testatur quam homines præ suis somniis aspernarētur. Sciendum est tamen ista non dici in Corinthios quasi philosophorum placita præferrēt Apostolicæ doctrinæ, (fuisset enim hoc apertæ impietatis crimen) sed idcirco tantùm vt eos doceat, euangelicæ prædicationis excellentiam non ex verborum phaleris, sed ex reipsa metiri. Itaque non satis apposite videtur Erasmus hoc retulisse ad verbum λαλοῦμεν, quasi videlicet Apostolus non propalā nec passim, ne esset offendiculo, sed secretò docuerit. quā interpretationē ego ne verā quidē esse puto, aut in Ecclesia recipiēdam, nisi magno adhibito iudicio. *Id est* occultam illam, τὴν ἀποκεκρυμμένην. Hîc rursus addidi particulam ex qua intelligatur epexegesis. Omnino enim explicat Apostolus cur Euangelium vocarit arcanum. Sed & articulum exprimendum putaui quo significatur huius mysterii præstantia.

8 Principum, ἀρχόντων. Vide suprà, versu 6. Dominum gloriæ, τὸν Κύριον τῆς δόξης. i. Potētem illum Deum, veræ gloriæ ac maiestatis plenum, quem idcirco etiam Dauid Psal.24.b.7, מלך הכבוד. i. Regem gloriæ dicit,& Stephanus Deum gloriæ Act.7.a.2. vnde factum est vt apud Hebræos כבוד יהוה. i. gloria Dei, Deum ipsum περιφραστικῶς declaret, sicut pro Cæsare Cæsaream maiestatem dicimus. Continet igitur hic locus duo insignia testimonia, vnum diuinitatis Christi, quæ opponitur crucis ignominiæ: alterum coniūctionis naturarum in vnam personam: adeo vt quod solius est humanitatis (si naturas seorsim consideres) cum diuinitate cōmunicetur. quem tropum theologi κοινωνίαν ἰδιωμάτων vocant: de quo copiosius diximus Iohannis 3.b.13.

9 Sed *prædicamus*, sicut scriptum est,&c. ἀλλά, καθὼς γέγραπται,&c. Suppleui verbum κηρύσσομεν ex autho

ritate Clementis,qui ita citat hunc locum lib.στρωματέων 5: quanquam fortaſſis præſtiterit repetere verbum λαλοῦμεν ex verſu 7. Vetus autem interpres legit ὁ ὀφθαλμὸς,quod oculus,quam interpretationem non poſſum amplecti,propter illud ἃ quod ſequitur.ſed tamē, ſiquis hîc eſt cōiecturæ locus,putarim germanā eſſe Græcā hāc lectionem,ſi modò non ὃ ſed ὁ legas,detracto videlicet tono,vt non ſit prouocabulum,ſed articulus , cuius vis ſit indefinita.veluti quum ὁ ἄνθρωπος dicimus de tota hominis ſpecie. Nam præterquam quòd non eſt contemnenda vetus lectio,in qua certū eſt non adhibitos fuiſſe apices , lubricus etiam fuit lapſus ὃ in ἃ. Præterea ſi ita legeris,facilis & plana erit trium verſiculorum,octaui,noni & decimi connexio,nec quicquam prorſus erit ſubaudiendum.Ita enim totum hunc locum conuertes ac diſtingues, Quam nemo principum huius mundi cognouit. nam ſi cognouiſſent,nequaquam Dominum gloriæ crucifixiſſent.Sed ſicut ſcriptum eſt , Oculus non vidit,nec auris audiuit,nec in cor hominis aſcenderunt quæ Deus præparauit iis qui ipſum diligunt, Deus verò nobis reuelauit per Spiritum ſuum.Nolui tamen quicquam mutare,ex coniectura. Quæ oculus nō vidit,ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε.Hebræa ſic habent Eſa.64.a.4, ומעולם לא שמעו לא האזינו עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו. i. A ſeculo non audierunt,neque auribus perceperunt : oculus non vidit,ô Deus præter te,quæ facies expectantibus te.Sic enim malo accipere אלהים cum doctiſſimo interprete,vocandi non accuſandi caſu,quum minimè repugnet accentus.& perſonam tertiam poſitam puto pro ſecunda , aſtipulante etiam nobis Chaldæo paraphraſte.Apparet autem Paulum ſingulis Prophetæ verbis non inſtitiſſe,& tamen fideliter ſententiam expreſſiſſe:quum illic Propheta,vt veteres ipſi Rabini docent,teſte R.Solomone, non de caducis & fluxis,ſed de perpetuis & æternis bonis iſta commemoret. Nec in mentem hominis venerunt , καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη. Id eſt,ne cogitare quidem poteſt homo de iis quæ Deus ſuis parauit:tantum abeſt vt ea poſſit ſenſibus complecti. Vulgata & Eraſmus ſeruarunt Hebraiſmum. Nam Hebr. עלה על לב idem declarat atque Latinis In mentem venit.Sunt autem hæc addita à Paulo vt Prophetæ ſententiam vberius explicaret. Iis qui,&c. τοῖς,&c.Hebræa habent למחכה לו,pro quo Eraſmus putat Paulum,vel eum interpretem quem ipſe ſequutus eſt, legiſſe למחבה à geminato חבב, quòd ſumma ſit harum literarum ב & כ affinitas. Sed ratio grammatices hoc nō patitur.Neque etiam poſſumus deducere à חבה vt alibi inuenio , quia hoc thema in ſignificatione diligendi non extat. Sequutus eſt igitur interpres ſenſum non verba Prophetæ , quum ſpes & expectatio à dilectione promanet.

Ἡμῖν δὲ ὁ Θεὸς ἀπεκάλυψε διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ. τὸ γὰρ Πνεῦμα πάντα ἐρευνᾷ, καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ.

10 "Nobis autem Deus *ea* reuelauit per Spiritum ſuum. Spiritus enim omnia "ſcrutatur, etiā profunditates Dei.

10 *Nobis autem reuelauit Deus per Spiritum ſuum. Spiritus enim omnia ſcrutatur, etiā profunda Dei.*

Τίς γὰρ οἶδεν ἀνθρώπων τὰ τοῦ ἀνθρώπου εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ; οὕτω καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς οἶδεν εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ.

11 Quis enim hominū nouit ea quæ ſunt hominis niſi "ſpiritus hominis qui eſt in eo?ita etiam ea quæ ſunt Dei nemo nouit niſi Spiritus Dei.

11 *Quis enim hominū ſcit quæ ſunt hominis niſi ſpiritus hominis qui in ipſo eſt? ita & quæ Dei ſunt nemo cognouit niſi Spiritus Dei.*

Ἡμεῖς δὲ οὐ τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἵνα εἰδῶμεν τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν.

12 Nos verò non "ſpiritū mundi accepimus,ſed Spiritum qui *eſt* ex Deo : "vt ſciamus "quæ Deus eſt nobis gratificatus:

12 *Nos autem non ſpiritum mundi accepimus,ſed Spiritum qui ex Deo eſt : vt ſciamus quæ à Deo donata ſunt nobis:*

Suprà,1.c.17
2.pet.1.c.16

Ἃ καὶ λαλοῦμεν, οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν διδακτοῖς

13 ‖Quæ etiam loquimur, "non ſermonibus quos docet humana ſapientia , ſed quos docet

13 *Quæ & loquimur,nō in doctis humanæ ſapientiæ verbis,ſed in doctrina*

10 Nobis autem, ἡμῖν δέ. Sic ſcriptum legimus in omnibus vetuſtis codicibus. Stapulenſis tamen legit ἡμῖν δὴ,nobis ſané. putauit enim hoc connectendum cum ἀγαπῶσιν, hoc modo , Quæ oculus non vidit, nec auris audiuit,nec in cor hominis aſcenderunt,quæ videlicet præparauit Deus diligentibus ſe,nobis ſanè reuelauit. At ego(vt paulo antè dixi)putarim illa potius cōiungenda cū ἀνέβη,ita vt ſint nō quarti caſus ſed recti. Clemens verò lib.στρωμ.5,legit ἡμῖν γὰρ,nobis enim,quia nimirum ſuppleuit verbum κηρύσσομεν in ſuperiore verſiculo, vt ſuo loco diximus . Eraſmus denique iſta refert ad id quod præceſſit, Nemo principum huius ſeculi nouit,ſed Deus nobis reuelauit.Ita fiet vt quæ interpoſita ſunt,includantur parentheſi . quod mihi planè coactum videtur. Scrutatur,ἐρευνᾷ.i. Nihil in Deo tam profundè ac penitus abditum quò non penetret Spiritus,nempe quoniam per illum docemur etiam abditiſſima, ſicut Rom.8.e.26 , dicitur poſtulare , quòd nos ad poſtulandum impellat. Quòd ſi Spiritū hoc loco malimus non pro ipſo ſancto Spiritu,ſed pro ipſius vi & afflatu accipere,ſimpliciter hoc erit accipiendum. Sed τὸ καθόλου ad ea demum referendum eſt quæ Chriſtus nobis in Euangelio patefacit. Neque enim curioſis & vanis ſpeculatoribus fauere voluit Paulus quum hæc ſcriberet, ſed potius doctrinæ Euangelicæ excellentiam ita demonſtrauit. Et videtur omnino alludere ad illa Chriſti verba, Caro & ſanguis non patefecit tibi, Matth.16.c.17.

11 Spiritus hominis, τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου.i. Mens ipſa hominis,intelligēdi & iudicandi facultate prædita.

12 Spiritum mundi, τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου. Accipere Spiritū declarat Spiritu afflari. Itaque ſignificat Paulus fideles non afflari eo Spiritu qui ea doceat quæ mundus curat,& quorum capaces ſunt homines quadam naturæ ſponte:ſed eum qui nos ad Deum vſque ſubuehat,cuius vi ſcrutemur & intelligamus ſalutis noſtræ myſteriū,alioquin imperueſtigabile. Eſt autē hic locus diligēter etiā atq; etiā omnibus piis obſeruādus,vt quid ſit fides,vnde promanet,quæ illius vis,aduerſus ſophiſtas intelligatur. Vt ſciamus, ἵνα εἰδῶμεν. Hîc demum valere debet ſcientiæ definitio quæ à philoſophis traditur,cuius ἀπόδειξις eſt verè αὐτόπιστος,vt dixit ſuprà, ver.4 & 10. Quæ Deus, &c. τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ,&c. Vulg. Quæ à Deo donata ſunt nobis. Ego verò malo χαρίζεσθαι exprimere verbo gratificandi,vt dixi Luc.7.c.21,ideóque paſſiuam conſtructionē mutaui in actiuam. Eraſ. Quæ à Chriſto donata ſunt nobis. cuius errorem miror à pleriſque nō fuiſſe animaduerſum,quum in nullis Græcis codicibus legatur ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ,ſed ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. & Apoſtolus per Dei dona ipſum Chriſtum in primis,imò fere vnum intelligat,quum nihil nobis niſi in Chriſto ſit largitus.

13 Non ſer. quos docet,&c. οὐκ ἐν διδακτοῖς,&c. Vulg. Non in doctis humanæ ſapientiæ verbis . quod

quum vix

quum vix quisquam intelligat, rectè mutatum est ab Erasmo, qui etiam annotat se in quibusdã exemplaribus legisse διδακτικοῖς λόγοις. i. sermonibus qui humanam sapientiam doceant. verùm hæc lectio mihi nullo modo probatur. Nam res ipsa ostendit, argumentum quod sumpserat Apostolus ab ipsa natura eius doctrinæ quam profitebatur, vt suum illud simplex docendi genus humanæ facundiæ opponeret quæ Corinthios fascinarat, nunc accommodari ad id de quo agitur. quasi dicat Apostolus, Ea demum ratio tradēdæ alicui disciplinæ maximè est apposita, quæ propriis & ad id de quo agitur accommodatis vocabulis ac formulis vtitur. Atqui Euangelium sicut à Deo non ab hominibus manat, ita etiam res docet ab humano sensu prorsus remotas. Meritò igitur in eo tradēdo non humanam sed diuinam eloquentiam vsurpauimus. quam quidem mirũ non est ab hominibus irrideri, quum eam percipere non possint. Sed quos docet, &c. ἀλλ' ἐν διδακτοῖς, &c. Vulg. Sed in doctrina Spiritus sancti. i. ἀλλ' ἐν διδαχῇ τοῦ Πνεύματος ἁγίου. quam lectionem inuenimus in vno codice, sed ab aliquo (vt opinor) deprauatam, qui non animaduerterit λόγοις repetendum esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ.

Πνεύματος ἁγίου, πνευματικοῖς πνευματικὰ συγκρίνοντες.	Spiritus sanctus, spiritualia cũ iis quæ spiritualia sunt coniungentes.	Spiritus sancti, spiritualibus spiritualia cõparãtes.	
Ψυχικὸς δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ. μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστι, καὶ οὐ δύναται γνῶναι, ὅτι πνευματικῶς ἀνακρίνεται.	14 Animalis autem homo non est capax eorum quæ sunt Spiritus Dei. sunt enim ei stultitia, nec potest ea cognoscere, quia spiritualiter diiudicantur.	14 Animalis autem homo non percipit ea quæ sunt Spiritus Dei. stultitia enĩ est illi, & non potest intelligere, quia spiritualiter examinantur.	
Ὁ δὲ πνευματικὸς ἀνακρίνει μὲν	15 ‖At spiritualis diiudicat qui-	15 Spiritualis autẽ iudicat	Prou. 27. c. 19

Spiritualia, &c. πνευματικοῖς, &c. i. verba rei accommodantes, vt sicut spiritualia sunt quæ docemus, ita spirituale sit nostrum docendi genus. Spirituale autem vocat quod planè diuinum est, & ab hominum sensu remotum. Itaque quòd Chrysostomus existimauit hæc à Paulo dici, quasi significet se ad probanda Euangelii mysteria principiis eiusdem naturæ (id est spiritualibus) vti, & ex verbo Dei petitis, mihi prorsus videtur ἀπροσδιόνυσον: neque etiam esse perpetuũ, quum Christus ipse & Apostoli sæpe soleant rationes petere è medio, vt ea confirment quæ vel maximè sunt παράδοξα, vt paulo antè, ver. 11, & infrà, 15. c. 36, & deinceps vbi de resurrectione differit. Denique hoc non spectat ad id de quo agitur. Sed illi minus etiam appositè loquuntur qui πνευματικοῖς referũt ad homines. Quorsum enim hoc? Itaque maluimus πνευματικοῖς per periphrasin interpretari, Iis quæ spiritualia sunt, quàm Spiritualibus, cum Vetere interprete & Erasmo, vt amphiboliã vitaremus. Nec obstat quòd paulo pòst animalis hominis fiat mentio, qui spirituali opponitur. Id enim additum est à Paulo vt obiectioni respondeat, qui fiat vt cælestem sapientiam tam pauci agnoscant. Coniungentes, συγκρίνοντες. Id est adhibito iudicio ita connectentes, vt verba rebus prorsus respondeant, & in vnum veluti corpus coalescant. Nam hoc quoque declaratur verbo συγκρίνειν cui opponitur τὸ διακρίνειν. vnde τὸ σύγκριμα quod & σύστημα dicitur, vt prolatis exemplis docet Budæus. Vulg. & Eras. Comparantes, non satis expressè.

14 Animalis homo, ψυχικὸς ἄνθρωπος. Id est homo non alio quàm naturali animi luce præditus, vt definitur Iudæ d. 19, & ita quidem vt omnes tam superiores quàm inferiores facultates comprehendãtur, aduersus sophistas qui inferiores duntaxat putant hic significari, quemadmodum etiam Erasmus perperam hîc definiit animalem hominem eum qui affectus humanos sequatur: quum manifestum sit Apostolum de intelligendi & iudicandi facultatibus differere, neque duntaxat contumaciam affectuum, quam & Sophistæ agnoscunt, sed etiam mentis cæcitatem arguere, eámque eiusmodi vt quod ad ea intelligenda attinet in quibus posita est salus, omnia prorsus adimat homini naturalibus tantùm facultatibus prædito. Fateor tamen quod alibi docuit Paulus & res ipsa testatur, inuisibilia Dei ex rerum aspectabilium cõtemplatione ab hominibus etiam non regeneratis intelligi. sed aliud est Deum vt omnipotētem & æternum nosse, (hoc enim est τὸ τοῦ Θεοῦ γνωστὸν quod vocat Apostolus Rom. 1. c. 19) aliud verò vt Patrem in Filio reconciliatum. Itaque (vt ad rem redeam) ψυχικὸς ἄνθρωπος idem declarat atque Rom. 8, & alibi sæpe Caro, & in Carne esse: cui opponitur spiritualis, Spiritus, & in Spiritu esse. Non est capax, οὐ δέχεται. Sic malui interpretari quàm Non capit, propter amphiboliam. Vulgata, Non percipit. quod significat perfectè capere, ideóque non conuenit. Neque enim significat Apostolus infirmas, sed nullas prorsus esse hominis facultates ad spiritualia illa cognoscenda. Erasmus, Non accipit, rectè id quidem, sed nimium ambiguè in re tanti momenti, quum accipere etiam dicatur aliquis quod approbat & gratum habet. At Paulus (vt mox subiicitur & apertè dixit Rom. 8. b. 7) in primis ipsam rationem damnat insaniæ, metaphora à minoribus vasis sumpta, quæ maius quippiam ipsorum proportione capere nulla ratione possint.

Sunt, ἐστί. Vulg. Est. quod rectè mutauit Erasmus, quum præcedat neutrum plurale. Quia, ὅτι. Sic Vetus interpres, à quo quum nollemus discedere, suppleuimus relatiuum EA in priore membro. Verùm si legamus ὅ, τι ita vt sit prouocabulum, nihil fuerit supplendum, & eadem manebit sententia, id videlicet quod nõnisi spiritualiter, id est Spiritus vi & afflatu cognosci potest, ab eo cognosci non posse qui eo Spiritu non sit præditus. Sed & possumus cũ Erasmo vertere, ὅτι, quòd, ita vt αἰτιῶς accipiatur: quasi significet Apostolus, animalem hominem ne cognoscere quidem posse, ista de quibus agitur, solius Spiritus vi intelligi, id est ne id quidem nosse in quantis tenebris versetur. Nam alioquin ea non haberet ludibrio, sed miseram suam conditionem potius deploraret. Mihi tamẽ hoc argutum potius quàm solidum videtur. Spiritualiter, πνευματικῶς. Id est vi & afflatu solius sancti Spiritus, non autem τῆς ψυχῆς, id est animi, quo præditi sunt omnes homines. Neque enim spiritualiter hoc loco, vel modum, vel qualitatem, sed rem ipsam in filiis Dei agentem declarat, à qua spirituales denominãtur. Diiudicantur, ἀνακρίνεται. Id est intelliguntur ac perspiciuntur, vt ab aliis internosci & certò sciri possint. Gignit enim in nobis Spiritus fidẽ, & fides πεποίθησιν illam ac πληροφορίαν toties ab Apostolo commemorandam. Sed hoc sciamus, Spiritum à verbo non separari, & eo quidem verbo quod prædicarunt & scripserunt Apostoli, vt explicatur Rom. 10. b. 8, & c. 17. ne vel furiosi Anabaptistæ & Academici suas reuelationes, vel Papistæ sua commenta, aut mortuorum responsa nobis pro Dei spiritu obtrudant. Vulg. Examinantur. quæ interpretatio nimium est diluta, quum alioquin verbo ἀνακρίνεσθαι conueniat.

15 Diiudicat, ἀνακρίνει. Id est intelligit ac perspicit, videlicet pro Spiritus mensura. Chrysostomus tamen mauult pro ἐλέγχειν accipere, id est pro redarguere.

πάντα, αὐτὸς δὲ ὑπ᾽ οὐδενὸς ἀνακρίνεται.

Esaia 40.d.13 sapien.9.c.13 rom.11.d.34

16 Τίς γὰρ ἔγνω νοῦν Κυρίου, ὃς συμβιβάσει αὐτόν; ἡμεῖς δὲ νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν.

dem omnia, ipse verò à nemine diiudicatur.

16 ‖Quis enim nouit mentem Domini, qui instructurus sit eum? nos autem mētem Christi habemus.

omnia: & ipse à nemine iudicatur.

16 Quis enim cognouit sensum Domini, qui instruat eum? nos autem sensum Christi habemus.

Κεφάλαιον γ.

1 ΚΑΙ ἐγώ, ἀδελφοί, οὐκ ἠδυνήθην λαλῆσαι ὑμῖν ὡς πνευματικοῖς, ἀλλ᾽ ὡς σαρκικοῖς, ὡς νηπίοις ἐν Χριστῷ.

2 Γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, καὶ οὐ βρῶμα. οὔπω γὰρ ἠδύνασθε· ἀλλ᾽ οὔτε ἔτι νῦν δύνασθε.

3 Ἔτι γὰρ σαρκικοί ἐστε. ὅπου γὰρ ἐν ὑμῖν ζῆλος καὶ ἔρις καὶ διχοστασίαι, οὐχὶ σαρκικοί ἐστε, καὶ κατὰ ἄνθρωπον περιπατεῖτε;

CAP. III.

1 EGo porro, fratres, non potui loqui vobis vt spiritualibus sed loquutus sum vt carnalib⁹, *id est* vt infantibus in Christo.

2 Lactis potu vos alui, & non esca: nondum enim poteratis *id ferre*: imò ne nunc quidem adhuc potestis.

3 Nam adhuc carnales estis. quum enim in vobis *sint* liuor & contentio, & dissidia, nónne carnales estis, & secundum hominem inceditis?

CAP. III.

1 ET ego, fratres, non potui uobis loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus: tanquam paruulis in Christo,

2 Lac uobis potum dedi, non escam: nōdum enim poteratis: sed ne nūc quidem potestis.

3 Adhuc enim carnales estis. quum enim sit inter uos zelus & contentio, nónne carnales estis, & secundum hominem ambulatis?

Omnia, πάντα. Iterum τὸ καθόλου ad ea de quibus agitur restringendum est. A nemine, ὑπ᾽ οὐδενός. A nemine videlicet homine. Nam ne tum quidem quum Prophetæ de Prophetis iudicant, hominis est, sed Spiritus iudicium. tanta est Euangelicæ doctrinæ præstātia. Vel à nullo, id est à nulla re, vt οὐδενὸς neutro genere accipiatur, quia præcessit πάντα. Ita enim planior erit antithesis ac multo vehementior, vt non homines ipsi modò, sed quicquid etiam ab ipsis proficiscitur, quicquid denique vsquam est, Spiritui subiiciatur, ac proinde verbo Spiritus: quò maiore reprehensione digni erant Corinthii quum alios anteponerent, vana quorundam garrulitate capti. Quorsum hoc autem ad Antichristum Romanum & eius asseclas?

16 Nouit, ἔγνω. Hebræa habent Esa. 40.c.13, מי תכן, id est quis direxit. Quod igitur figuratè dixit Propheta, Græci simpliciter exposuerunt. Videntur tamē Hebræa amplius quiddam significare: sed in hoc nullum est momentum quod attinet ad scopum Apostoli. Mentem, νοῦν. Heb. רוח, id est Spiritum. Itaque Vetus interpres non rectè videtur SENSVM interpretari tum hoc loco, tum in sequenti versiculo. Qui, ὅς. Refertur prouocabulum ad τίς, vt ego quidem existimo. Placuit tamen Stapulensi potius referre ad νοῦν, id est mentem, sed sententia parum apposita, vt ex Hebræorum collatione liquet. Instructurus sit eum, συμβιβάσει αὐτόν. i. collatis consiliis edocturus quid ei sit agēdum. Hoc enim etiam declarat τὸ συμβιβάζειν, vt diximus Act.16.b.10. pro quo Hebræa habent ויבינהו, i. & fecit eum intelligere. Itaque non satis appositè Photius συμβιβάζειν hoc loco interpretatur per καταλλάττειν, id est conciliare: Chrysostomus autem non malè per κατορθοῦν, i. dirigere: vti facere solent qui alios docent: vnde & καθηγηταὶ dicuntur. Mentem Christi habemus, νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν. i. Christi Spiritu præditi sumus, qui nobis arcana illa alioquin inscrutabilia omnémque adeò veritatē patefecit, vt Ioh.16.b.13, & Rom.8.b.9. nisi malimus pro ipsius Spiritus vi & afflatu accipere, eadem manente sententia. Eras. Mentem Christi tenemus. Putauit enim νοῦν hoc loco declarare consilium ac voluntatem, cum Vetere interprete, qui sensum conuertit. Sed & Theophyl. pro notitia seu intelligentia exponit: quæ Christi esse dicatur, quoniam à Patre in nos per Christum promanat. Quidam denique mentem Christi interpretantur Deum Patrem: quæ interpretationes mihi videntur longius petitæ. Itaque malo in hoc quoque membro, vt in Esaiæ testimonio, νοῦν accipere pro רוח. id est Spiritu. in qua etiam opinione est Photius.

IN CAPVT III.

1 Vt carnalibus, ὡς σαρκικοῖς. Carnales vocare solet Paulus qui in carne sunt, ac proinde placere Deo non possunt, vt Rom.8.a.5, & b.8. Hîc verò pro iis accipit qui sunt quidem in Spiritu, sed tamen adhuc νεόφυτοι, & quasi teneri adhuc infantes. quod explicat ipse Apostolus. nam illud ὡς νηπίοις positum est in epexegesi.

Id est vt infantibus in Christo, ὡς νηπίοις ἐν Χριστῷ. Fide inserimur Christo, cuius Spiritu vegetamur. Itaque pro mensura fidei ac profectus dicimur etiam adolescere, vt Ephes.4.c.13. Est autem pastoris munus sese ad eorum captum accommodare quos alendos suscepit: ita tamen vt pro lacte nunquam porrigat venenum. Lac enim & solidus cibus re quidem eadem sunt, sed tradendi modo & forma differunt.

2 Lactis potu vos alui, γάλα ὑμᾶς ἐπότισα. Vulg. ad verbum, Lac vobis potum dedi. quod feliciter mutauit Erasmus, quia quod de cibo subiicitur, non satis propriè referri potest ad ἐπότισα. Sciēdum est igitur subaudiri cognatæ significationis verbum, vt in illo Homeri -- σῖτον καὶ οἶνον ἔδοντες. & alibi, -- ἔδουσί τε πίονα μῆλα Οἶνόν τ᾽ ἔξαιτον μελιηδέα. Esca, βρῶμα. Id est στερεὰ τροφῇ, solido alimento, vt explicatur Heb.5.d.12. eo videlicet cibi genere quod commolitione & firmiore vētriculo indigeat, παρὰ τὸ βρώσκειν. Ideo malui escā interpretari quàm cibum. Nondum poteratis *id ferre*, οὔπω ἠδύνασθε. Nimirū vt vos solido cibo pascerem. Suppleui igitur quod deerat explendæ constructioni: quanuis etiam possimus δύνασθαι absolutè interprerari, viribus seu robore esse præditum.

3 Liuor, ζῆλος. Vulgata, Zelus. Erasmus, Æmulatio. Vide Iohan. cap.2.c.17. Et dissidia, καὶ διχοστασίαι. Hoc non legit Vetus interpres, neque etiam Clemens, libro στρωματέων quinto hunc locum citans.

Et secundum hominem inceditis? καὶ κατὰ ἄνθρωπον περιπατεῖτε; Exponit quid sit carnalem esse, id est humani iudicii imbecillitati esse obnoxium. quod quidem aliquatenus in eos etiam cadit qui alioqui sunt spirituales, quum omnes ex parte cognoscamus. Sed tamen quia errabant Corinthii in hoc veluti Christianæ religionis tyrocinio, ideo grauius à Paulo reprehenduntur, vt eorum fastum compescat: quum alioquin variis & excellentibus donis plurimi inter eos excellerent, vt dictum est suprà, 1. a.5. Vide Rom. 3. a.5. vbi exposuimus quid declaret κατ᾽ ἄνθρωπον.

4 Ὅταν γὰρ λέγῃ τις, Ἐγὼ μὲν εἰμὶ Παύλου, ἕτερος δέ, Ἐγὼ Ἀπολλῶ, οὐχὶ σαρκικοί ἐστε;

4 Etenim quum dicit quidam, Ego quidem sum Pauli: alter verò, Ego *sum* Apollo: nónne carnales estis?

4 *Quũ enim quis dicat, Ego quidẽ sum Pauli: alius autem, Ego Apollo: nónne carnales estis?*

5 Τίς οὖν ἐστι Παῦλος, τίς δὲ Ἀπολλῶς, ἀλλ' ἢ διάκονοι δι' ὧν ἐπιστεύσατε, καὶ ἑκάστῳ ὡς ὁ Κύριος ἔδωκεν;

5 "Quis igitur est Paulus, quis autem Apollos, "nisi ministri "per quos credidistis, "& vt cuique Dominus dedit?

5 *Quid igitur est Apollo? quid uerò Paulus? Ministri eius cui credidistis, et unicuique sicut Dominus dedit.*

6 Ἐγὼ ἐφύτευσα, Ἀπολλῶς ἐπότισεν· ἀλλ' ὁ Θεὸς ηὔξανεν.

6 Ego plantaui, Apollos rigauit: sed Deus dedit incrementum.

6 *Ego plantaui, Apollo rigauit: sed Deus incrementum dedit.*

7 Ὥστε οὔτε ὁ φυτεύων ἐστί τι, οὔτε ὁ ποτίζων, ἀλλ' ὁ αὐξάνων Θεός.

7 Itaque neque is qui plãtat, est aliquid, neq; qui rigat: sed De⁹, qui dat incrementum.

7 *Itaque neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat: sed qui incrementum dat, Deus.*

8 Ὁ φυτεύων δὲ καὶ ὁ ποτίζων ἕν εἰσιν· ἕκαστος δὲ τὸν ἴδιον μισθὸν λήψεται κατὰ τὸν ἴδιον κόπον.

8 "Is verò qui plantat, & is qui rigat, vnum sunt: ‖vnusquisque verò suam mercedem accipiet secundum suum laborem.

8 *Qui autẽ plãtat, & qui rigat: unum sunt: unusquisque autem propriam mercedem accipiet secundum suum laborem.* Psal.62.d.13 galat.6.b.5

9 Θεοῦ γάρ ἐσμεν συνεργοί· Θεοῦ γεώργιον, Θεοῦ οἰκοδομή ἐστε.

9 Etenim Dei sumus "administri: Dei "aruum, Dei ædificatio estis.

9 *Dei enim sumus adiutores: Dei agricultura estis, Dei ædificatio estis.*

10 Κατὰ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ τὴν δοθεῖσάν μοι, ὡς σοφὸς ἀρχιτέκτων θεμέλιον τέθεικα, ἄλλος δὲ ἐποικοδομεῖ· ἕκαστος δὲ βλεπέτω πῶς ἐποικοδομεῖ.

10 "Secũdum gratiam Dei quæ data est mihi, "vt peritus architectus fundamentum posui: "alius autem superædificat. Porro quisque videat quomodo superædificet.

10 *Secũdũ gratiã Dei quæ data est mihi, ut sapiens architectus fundamentũ posui: alius autẽ superædificat. Vnusquisq; autẽ videat quomodo superædificet.*

5 Quis est, τίς ἐστι. Vulg. Quid est, τί ἐστι. quod etiam melius videtur conuenire cum conclusione versus 7. Nisi, ἀλλ' ἤ. Hoc non legit Vetus interpres, & in vno exemplari deesse cõperimus: ac mihi quide videtur melius cohærere oratio si post Ἀπολλῶς adscripta nota interrogationis, subiiciatur pro responso, διάκονοι δι' ὧν ἐπιστεύσατε, ministri *sunt* per quos credidistis. Per quos, δι' ὧν. Vulg. Eius cui, vt videatur legisse ἐκείνου εἰς ὅν. Et vt cuique, καὶ ἑκάστῳ ὡς. Videtur Paulus delectatus hac traiectione, cuius aliud extat exemplum Rom. 12.a.3. Vide infrà, 12.b.11.

8 Is verò qui plantat, ὁ φυτεύων δέ. Duplex igitur fuit error: vnus quòd in ipsis ministris hærerent: alter, quòd ministros ministris apponerent, quum vno munere omnes fungantur, etiam siquis ampliore mensura fuerit donatus.

9 Administri, συνεργοί. Augustinus & Erasmus, Cooperarii. Ambrosius, Operis participes. Vulg. Adiutores, vocabulo, fateor, Latino, sed quod rectè (vt opinor) reprehendit Stapulensis. Dicimur enim eum adiuuare cui vires non sufficiunt: quis autem hoc de Deo dicat? Ei autem subseruire nihil prohibet, cui opera nostra vti placeat in eo quod ipse solus, si velit, possit efficere. Sed in hoc opere de quo hìc differitur, amplius etiam aliquid considerandũ est. Primùm videlicet, istos qui Dei sunt administri, viribus vti non à natura insitis, sed à gratia collatis, vt apta & idonea fierent instrumenta: sicut significat Apostolus infrà, 15.b.10, & 2. Cor.3.b.6. vt nihil habeant συνεργοί de quo in sese glorientur. Deinde quod præcipuum est in hoc opere, id est vitam & augmentum, id omne ita manare à Deo vt nullum habeat συνεργόν. Aruum, γεώργιον. Vel seges. significat enim γεώργιον id ipsum in quo excolendo laborauit agricola. Vulg. Agricultura. Eras. Agricolatio, id est γεωργία. Quod autẽ Vetus interpres hoc loco addit estis, ἐστέ, reperimus in vno exẽplari, & est alicuius momenti, propter repetitionis emphasin. Cæterùm hæc est argumentorum series, Si Pauli estis, ergo & Apollo estis, quum Paulus & Apollos vnũ sint. Sed neque Pauli neque Apollo estis, nisi quatenus sunt vnius Dei ministri. nam re vera vnius Dei estis, quum is propriè vos excoluerit & ædificarit in Filio suo. Vnde igitur istæ factiones?

10 Secundum gratiam, κατὰ χάριν. Hoc nonnulli adiungunt præcedentibus: ego, pleraque exemplaria sequutus, coniungere malui cum verbo τέθεικα, posui. Est enim hoc additum ab Apostolo ne de se videretur nimium magnificè loqui, quasi suis ipsius viribus fundamenta huius Ecclesiæ iecisset, ac non potius vt Dei administer: deinde vt doctrinæ suæ authoritatem conciliaret. Sed & ab his verbis videtur à populo conuertere orationem ad ipsos pastores: obliquè tamen initio, & de ipsis potius quàm ad ipsos loquens, idque in genere & indefinitè, vt sit grauis potius quàm acerba reprehensio. Vt peritus architectus, ὡς σοφὸς ἀρχιτέκτων. Vulgata & Erasmus, Vt sapiens architectus. Sed haud scio an sapiens apud Latinos tam latè pateat atque σοφὸς apud Græcos: de quo diximus aliquid suprà, cap.1.ver.17. Alius autem, ἄλλος δέ. Hoc omnino indicat Apostolum nunc de iis agere qui in Corinthiorum Ecclesia docebant. Ii verò nusquam reprehenduntur à Paulo quòd falsam doctrinã annuntiarent: sed eo nomine duntaxat quòd curiosis argutiis & humanæ potius quàm diuinæ sapiẽtiæ dediti essent: vnde postea illæ in populo factiones erant exortæ. Vana igitur illa cõfert Apostolus cum ligno, fœno, stipulis, ex qua materia non struitur firmũ ædificiũ: solidã autẽ & verè pretiosam doctrinã, auro, argẽto & gẽmis cõparat. Aberrãt igitur à scopo qui ad doctrinas verbo Dei vlla ex parte cõtrarias hãc Pauli similitudinẽ accõmodant: in quibus etiã numero ciborũ delectũ, dierũ & vestiũ discrimina, reliquiarũ venerationẽ, & cætera id genus. Sed ii multo lõgius excurrũt qui ad priuatorũ vitã & actiones hoc referũt. Lõgissimè denique atque adeo in contrariam partẽ feruntur qui hoc loco purgatoriũ suum ignẽ extruunt. Sed bene habet quòd is ex stipula ligno & fœno sit extructus, vt nihil mirũ sit illũ nostra memoria, Dei flãma rursus accensa, magna iã ex parte conflagrasse. Certè præclaros istos architectos oportuerat suo saltẽ Gregorio assentiri.

ſiquidem(vt ipſi volunt) Papam nefas eſt à quoquam iudicari, & eum quidem qui in diuorum album ſit relatus. Is verò Dialog. lib. 4. cap. 39, quũ aliquot ſcripturæ teſtimonia citaſſet, Ex quib⁹ ſentẽtiis, inquit, cõſtat quia qualis hinc quiſque egreditur, talis in iudicio præſentatur: ſed tamen de quibuſdã LEVIBVS CVLPIS ante iudicium purgatorius ignis cenſendus eſt. Deinde quænã illa ſint leuia peccata exponens, Sicut eſt, inquit, aſſiduus otioſus ſermo, immoderatus riſus, vel peccatum curæ rei familiaris, quæ vix ſine culpa vel ab ipſis agitur qui à culpa qualiter declinare debeant, ſciunt, aut non in grauibus error ignorantiæ: quæ cũcta etiam poſt mortem grauant, ſi adhuc in vita poſitis minimè fuerint relaxata. Nam quum Paulus dicat Chriſtum eſſe fundamentum, atque ſubiungat, Siquis ſuperædificauerit, &c. quanuis hoc de igne futuræ purgationis accipiat, penſandum ſolicitè eſt: quia illum per ignem dixit poſſe ſaluari non qui ſuper hoc fundamentum ferrum, æs, vel plumbum ædificat, id eſt peccata MAIORA, & idcirco duriora atque tunc iam inſolubilia: ſed lignum, fœnum, ſtipulam, id eſt peccata MINVTA ET LEVISSIMA, quæ ignis facilè conſumat. Hæc Gregorius, & papa, & diuus, & doctor(vt volunt) irrefragabilis: ineptè quidem, quum Paulus de doctrina & docendi modo diſſerat, & quidem ex hypotheſi ad Corinthiorum doctores accommodata: ſed ita tamen vt blaſphemum hunc errorem res ipſa clamet ab eius ſucceſſoribus plurimum auctum, qui leuia illa peccata reliquerunt aquæ aſpergine eluẽda: maiora verò atque adeo maxima quæque ſibi reſeruarunt, vt horum nimirum obtentu non animos repurgent, (id enim vnius Dei eſt efficere per fidem in Chriſtum, vt Act. 15. b. 8, clamat ipſe Petrus, cuius authoritatem iſtos non pudet ementiri) ſed crumenas fœdiſſima illa ſua nundinatione emungant.

Θεμέλιον γὰρ ἄλλον οὐδεὶς δύναται θεῖναι παρὰ τὸν κείμενον, ὅς ἐστιν Ἰησοῦς ὁ Χριστός.

11 Nam fundamentum aliud nemo poteſt ponere præter id quod poſitum eſt, quod eſt Ieſus Chriſtus.

11 *Fũdamentũ enim aliud nemo poteſt ponere præter id quod poſitũ eſt, qui eſt Chriſtus Ieſus.*

Εἰ δέ τις ἐποικοδομεῖ ἐπὶ τὸν θεμέλιον τοῦτον, χρυσὸν, ἄργυρον, λίθους τιμίους, ξύλα, χόρτον, καλάμην·

12 Quòd ſiquis ſuperædificet ſuper fundamentum hoc, aurum, argentum, lapides pretioſos, ligna, fœnum, ſtipulam:

12 *Siquis autem ſuperædificat ſuper fundamentum hoc, aurum, argentum, lapides pretioſos, ligna, fœnum, ſtipulam:*

Ἑκάστου τὸ ἔργον φανερὸν γενήσεται· ἡ γὰρ ἡμέρα δηλώσει· ὅτι ἐν πυρὶ ἀποκαλύπτεται· καὶ ἑκάστου τὸ ἔργον ὁποῖόν ἐστι, τὸ πῦρ δοκιμάσει.

13 Cuiuſque opus manifeſtum fiet: "dies enim declarabit: "nã per ignem retegetur: & cuiuſque opus quale ſit, ignis probabit.

13 *Vniuſcuiuſque opus manifeſtũ erit. dies enim declarabit: quia in igne reuelabitur, et uniuſcuiuſque opus quale ſit, ignis probabit.*

Εἴ τινος τὸ ἔργον μένει ὃ ἐποικοδόμησε, μισθὸν λήψεται·

14 Si cuius opus manebit quod ſuperædificauerit, mercedem accipiet:

14 *Si cuius opus manſerit quod ſuperædificauit, mercedem accipiet:*

Εἴ τινος τὸ ἔργον κατακαήσεται, ζημιωθήσεται· αὐτὸς δὲ σωθήσεται, οὕτω δὲ ὡς διὰ πυρός.

15 Si cuius opus exuſtum fuerit, "damnum faciet: "ipſe verò ſeruabitur, ita tamen " vt per ignem.

15 *Si cuius opus arſerit, detrimentum patietur: ipſe autem ſaluus erit, ſic tamen quaſi per ignem.*

13 Dies enim, ἡ γὰρ ἡμέρα. Id eſt tempus, vel lux veritatis, ſuo tempore, diei inſtar exoriẽs, vt ignorantiæ tenebras pellat. acſi dicat Apoſtolus, Quæ pro auro & argento nunc admiramini (id eſt curioſa iſta humanæ ſapientiæ oſtentatio) ſuo tempore apparebunt nihil aliud eſſe quàm res inanis ac prorſus vana: quam quum cœperit illuceſcens animis noſtris Dominus tanquã igne explorare, neceſſe erit eam euaneſcere, ac tanquam lignum aut fumum ac ſtipulam conſumi. ignis enim proprium eſt vt illuſtret & probet. Eſtque tota hæc oratio allegorica: vt ii planè ſint inepti qui quum in cæteris allegoriam cogantur agnoſcere, tamen in vocabulo ignis hærent, nec interim conſiderant quod rectè obſeruauit Auguſtinus, huic igni ſubiici tam bonos quàm malos ædificatores, vt, ſi iſtorum doctrina valeat, neceſſe ſit bona opera non minus quàm mala in iſto purgatorio excoqui. Cæterùm quòd in quibuſdã Latinis codicibus adiicitur DOMINI, nõ inuenio in Græcis exẽplaribus, nec puto conuenire: quòd fere ſoleat ſupremus ille dies hoc addito epitheto ſignificari: in quem certè non reiicit hoc examen Apoſtolus. Eſt tamen addito articulo ſcriptum ἡ ἡμέρα, nimirum vt ſignificetur certum eſſe à Domino tempus conſtitutum quo cuiuſque miniſtri opus exploret. Nam per ignem retegetur, ὅτι ἐν πυρὶ ἀποκαλύπτεται. Ego nouam propoſitionem ab his verbis puto inchoari, qua probetur aut explicetur potius illud ἡ ἡμέρα δηλώσει, dies declarabit. Itaque poſt δηλώσει non adſcribo διαστολὴν ſed στιγμήν. neque dubito quin ὅτι ſit cõiunctio, non prouocabulum.

15 Damnum faciet, ζημιωθήσεται. Id eſt, iacturam hanc faciet, operis nimirum iſtius ac laboris: vt ſiquis architectus non rectè ſtruxerit parietẽ, nõ modò non perſoluitur ei merces operis, ſed etiã opus diruitur. Vulg. Detrimentum patietur. Eraſ. Damnũ patietur, vterque ambiguè. Ipſe verò, αὐτὸς δέ. Nonnulli conuertunt Ipſum verò, quaſi hoc ad θεμέλιον, id eſt fundamentum, referatur, quam opinionem non probo. Primùm enim quorſum hoc Paulus, quod erat extra omnem controuerſiam? Deinde coacta eſt interpretatio verbi σώζεσθαι, pro perdurare & integrum manere, quum fundamentum ipſum in nullo pereundi periculo verſaretur, ex Pauli hypotheſi, ſuprà, ver. 11. Præterea θεμέλιος ab ipſo duodecimo verſiculo eſſet repetẽdum. quod & ipſum eſt vi quadam detortum, vt ſine neceſſaria cauſa non debeat admitti. Deinde cur addita eſſet conditio quæ ſubiicitur? Denique apparet ex antitheſi, ea quæ ſuperſtruũtur, non comparari cum fundamento quod Paulus iecerat, ſed inter ſe conferri, ipſóſque opifices non cum fundamẽti architecto, ſed inter ſe alios cum aliis committi, eos videlicet qui rectè & ſolidè ſuperſtruũt, cũ iis qui fœnũ & ſtipulã (id eſt inutilem materiã) cõgerunt.

Seruabitur, σωθήσεται. Id eſt opere quidem ac mercede ſperata, non tamen vita multabitur. Neque enim eos vt pſeudoapoſtolos reprehendit Paulus, quique vt à fundamento deſciſcant, ſed vt curioſa quædam ac humana potius quàm diuina conſectantes, vti fecit ille Dionyſius, Corinthiorum, opinor, ipſorũ epiſcopus, qui in cæleſti Hierarchia deſcribenda ſeſe plerunque fruſtra fatigat. vti etiam hodie faciunt qui Scripturæ ſim

plicitatem fastidientes, philosophicas aut ne philosophicas quidē speculationes permiscent: qui denique ascititio quodam cultu natiuam illam verbi quasi formam inficiunt. Vt per ignem, ὡς διὰ πυρός. Id est, ita tamē vt examinis illius rigorem non effugiat, & nonnisi probatus & exploratus abstersis demum sordibus placeat. Hæc enim est conditio quæ in recipiendis omnium doctorum scriptis valere debet, quum solum Dei verbum sit αὐτόπιστον.

16 Οὐκ οἴδατε ὅτι ναὸς Θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν;

16 ||An nescitis vos esse templū Dei, & Spiritum Dei habitare in vobis?

16 *Nescitis quia templum Dei estis, & Spiritus Dei habitat in vobis?* Infrà, 6.d.19 2.cor.6.d.16

17 Εἴ τις τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ φθείρει, φθερεῖ τοῦτον ὁ Θεός· ὁ γὰρ ναὸς τοῦ Θεοῦ ἅγιός ἐστι, οἵτινές ἐστε ὑμεῖς.

17 Siquis templum Dei ¨ violat, hunc ¨ perdet Deus: nam templum Dei sanctum est, ¨ quod estis vos.

17 *Siquis autē templū Dei uiolauerit, disperdet illū Deus. Templum enim Dei sanctū est, quod estis uos.*

18 Μηδεὶς ἑαυτὸν ἐξαπατάτω· εἴ τις δοκεῖ σοφὸς εἶναι ἐν ὑμῖν ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, μωρὸς γενέσθω, ἵνα γένηται σοφός.

18 Nullus seipsum seducat: siquis *sibi* videtur esse sapiēs inter vos ¨ in hoc seculo, stultus fiat vt fiat sapiens.

18 *Nemo se seducat: siquis uidetur inter uos sapiens esse in hoc seculo, stultus fiat ut sit sapiēs.*

19 Ἡ γὰρ σοφία τοῦ κόσμου τούτου, μωρία παρὰ τῷ Θεῷ ἐστι. γέγραπται γάρ, Ὁ δρασσόμενος τοὺς σοφοὺς ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτῶν.

19 Sapiētia enim mundi huius, stultitia *est* apud Deum. scriptū est enim, || Carpit sapientes cū versutia ipsorum.

19 *Sapientia enim huius mundi, stultitia est apud Deū. Scriptum est enim, Comprehendam sapiētes in astutia eorum.* Iob 5.b.13

20 Καὶ πάλιν, Κύριος γινώσκει τοὺς διαλογισμοὺς τῶν σοφῶν ὅτι εἰσὶ μάταιοι.

20 Et rursum, ||Dominus nouit cogitationes ¨ sapientum esse vanas.

20 *Et iterum Dominus nouit cogitationes sapiētium quoniam uanæ sunt.* Psal.94.b.11

21 Ὥστε μηδεὶς καυχάσθω ἐν ἀνθρώποις· πάντα γὰρ ὑμῶν ἐστιν·

21 ¨ Itaque nullus ¨ glorietur in hominibus: omnia nanque vestra sunt:

21 *Nemo itaque glorietur in hominib⁹: omnia enim uestra sunt.*

22 Εἴτε Παῦλος, εἴτε Ἀπολλὼς, εἴτε Κηφᾶς, εἴτε κόσμος, εἴτε ζωή, εἴτε θάνατος,

22 Siue Paulus, siue Apollos, siue Cephas, siue mundus, siue vita, siue mors,

22 *Siue Paulus, siue Apollo, siue Cephas, siue mundus, siue uita, siue mors,*

17 Violat, φθείρει. Id est, vt rem sacram polluit ac contaminat. Eras. Profanat, βεβηλοῖ. Polluere autem Dei templum dicuntur Apostolo qui carnali facundia puritatē Euangelii inquinabant, quique factionibus scindebant Ecclesiam, & impuro affectu velut arrogantia turgidi, ex Euangelii prædicatione gloriam inanem captabant. Perdet, φθερεῖ. In Græcis idem verbum repetitur. quamobrem etiam Hilarius Psal. 64, vtrobique corrumpendi vocabulo vsus est, sed nimium impropriè. Meminit & ipse Augustinus contra epistolam Manichæi capite 39, vt Erasmus annotauit. Quòd siquis velit paronomasiam seruare, vertat licebit, Siquis templum Dei destruit, hunc destruet Deus, vt Erasmo placuit in annotationibus. Quod estis, οἵτινές ἐστε. Ad verbum, Qui estis. Sed hoc nullius est momenti. Sic enim solent Græci interdum rationem eius quod sequitur potius quàm antecedentis habere. & Latini quoque, vt in illo Salustii, Est locus in carcere quod Tullianum appellatur.

18 In hoc seculo, ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ. Hoc nonnulli præcedentibus, nonnulli sequentibus attexunt: ego præcedentibus malo. Fuit enim definiendum Apostolo quod sapientiæ genus excludat ab Ecclesiastico ministerio, eam videlicet quæ à carne manat, non à Spiritu, ac proinde polluit Ecclesiam, nedum vt illam exornet. Nam alioqui non errat quisquis est sibi veræ sapientiæ conscius, si in Domino glorietur, nec alios despiciat, vt infrà, 7.g.40, & 11.a.1.

19 Carpit, ὁ δρασσόμενος. Hebræa habent Iob 5.b.13, לוכד, i. irretit. Est autē τὸ δράσσεσθαι id quod dicimus vulgato nostro sermone *Il empoigne*. vnde δράξ, manipulus, *Vne poignee*. estque positum participium, Hebræorum more, pro verbo. Vulg. Comprehendam, non satis rectè, quum ibi non loquatur Dominus, sed Eliphaz. Eras. Qui comprehendit, ὃς καταλαμβάνει, vel ὁ καταλαμβάνων, vt habet ea editio Græca qua nunc vtimur. Cum versutia, ἐν τῇ πανουργίᾳ. Vel vafricia ac calliditate. i. Vtcūque sint vafri, eos tamen Dominus capiet, quum eorum artes res ipsa declarabit illud ipsum esse quo sese inuoluerint. Itaque præpositio ἐν vel pro σὺν, i. cum, vel pro διὰ accipitur. Vulgata & Erasmus, In astutia, obscurè: nisi sic accipias quasi dicat, in media ipsa versutia illos à Deo occupari.

20 Sapientum, τῶν σοφῶν. Hebræa veritas habet Psal. 94.b.11, אדם, hominum, sed rectè omnino Apostolus Prophetæ sensum exposuit. Cuius enim virtutis esset, stultorum aut vulgarium hominum vanitatem nosse? Loquitur ergo Dauid de iis qui inter homines præcipuè excellunt, quorū tamen omnē sapientiam iudicio Dei testatur nihil aliud quàm meram esse vanitatem, ideóque contemptim generali nomine eos vocat אדם, suæ cōditionis eos admonens.

21 Itaque, ὥστε. Sequitur iam vniuersalis conclusio, qua primo loco admonet auditores ne in ipsis ministris subsistant, sed ad eum ascēdant qui per illos agit: tribus videlicet versibus proximis. vt deinde nihilominus habeant pro ministris & arcanorum Dei dispensatoribus, ver. sequentis cap. 1. Secundo autem loco ministros monet vt se non dominos sed œconomos esse meminerint: ac proinde nihil alienum vel in doctrina, vel in ipsa docendi ratione admisceant, sed, vt fideles œconomi, ea demum quæ acceperunt, bona fide distribuant. idque complectitur versiculus 2, sequentis capitis. Deinde ad arrogantiam vtrorumque compescēdam transit. Itaque debuit sequentis capitis sectio incipere ab ἐμοὶ δὲ, mihi verò: præcedentes autem versiculi primus & secundus huic capiti attexi. Glorietur, καυχάσθω. Id est, sibi ita placeat in hominibus quicunque tandem illi sint, vt illis sit addictus, & quod Dei est, ad eos transferat, vt ii faciebant qui huius aut illius se esse dicebant, & etiamnum hodie qui Franciscum, Dominicum, Benedictum profitentur.

εἴτε ἐνεστῶτα, εἴτε μέλλοντα, πάντα ὑμῶν ἐστιν·

Ὑμεῖς δὲ Χριστοῦ, Χριστὸς δὲ Θεοῦ.

Κεφάλαιον δ΄.

1 ΟΥτως ἡμᾶς λογιζέσθω ἄνθρωπος ὡς ὑπηρέτας Χριστοῦ, καὶ οἰκονόμους μυστηρίων Θεοῦ.

2 Ὃ δὲ λοιπὸν, ζητεῖται ἐν τοῖς οἰκονόμοις, ἵνα πιστός τις εὑρεθῇ.

3 Ἐμοὶ δὲ εἰς ἐλάχιστόν ἐστιν ἵνα ὑφ᾽ ὑμῶν ἀνακριθῶ, ἢ ὑπὸ ἀνθρωπίνης ἡμέρας· ἀλλ᾽ οὐδὲ ἐμαυτὸν ἀνακρίνω.

4 Οὐδὲν γὰρ ἐμαυτῷ σύνοιδα· ἀλλ᾽ οὐκ ἐν τούτῳ δεδικαίωμαι· ὁ δὲ ἀνακρίνων με, Κύριός ἐστιν.

Mat.7.a.1 rom.2.a.1

5 Ὥστε μὴ πρὸ καιροῦ τι κρίνετε, ἕως ἂν ἔλθῃ ὁ Κύριος, ὃς καὶ φωτίσει τὰ κρυπτὰ τοῦ σκότους, καὶ φανερώσει τὰς βουλὰς τῶν καρδιῶν· καὶ τότε ὁ ἔπαινος γενήσεται ἑκάστῳ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ.

siue præsentia, siue futura: omnia *inquam* vestra sunt:

23 Vos autem Christi: Christus verò Dei.

CAP. IIII.

1 SIC de nobis reputet homo vt de ministris Christi, & dispensatoribus mysteriorum Dei.

2 Quod superest autem, *illud* requiritur in dispẽsatoribus vt fidus quisque inueniatur.

3 Mihi verò pro minimo est quòd à vobis diiudicer, aut ab humano iudicio: imò nec meipsum diiudico.

4 Nullius enim rei mihi conscius sum: sed nõ per hoc iustificatus sum: sed Dominus is est qui me diiudicat.

5 ‖Proinde ne ante tempus quicquam iudicate, vsquedum venerit Dominus, qui & illustraturus est occulta tenebrarum, & manifesta faciet consilia cordium: ac tunc laus erit vnicuique à Deo.

siue præsentia, siue futura. omnia enim uestra sunt:

23 *Vos autem Christi, Christus autem Dei.*

CAP. IIII.

1 *SIc nos æstimet homo ut ministros Christi, & dispensatores mysteriorũ Dei.*

2 *Hîc iam quæritur inter dispensatores ut fidelis quis inueniatur.*

3 *Mihi autem pro minimo est ut à uobis iudicer, aut ab humano die: sed neq; meipsum iudico.*

4 *Nihil enim mihi cõscius sum: sed non in hoc iustificatus sum: qui autem iudicat me, Dominus est.*

5 *Itaq; nolite ante tẽpus iudicare, quoadusque ueniat Dominus, qui & illuminabit absconditа tenebrarũ, et manifestabit cõsilia cordiũ: & tunc laus erit unicuique à Deo.*

22 Vestra sunt, ὑμῶν ἐστι. i. adminicula vobis destinata, vt ad Christum & à Christo ad Deum subuehamini, nõ autẽ vt in illis adminiculis hæreatis. Ita enim fieret vt nõ vestra essent illa, sed illorũ potius essetis.

IN CAPVT IIII.

1 Sic de nobis reputet, οὕτως ἡμᾶς λογιζέσθω. Vulg. & Eras. Sic nos æstimet, οὕτως ἡμᾶς τιμησάτω, quod vocabulum mihi videtur paulo superbius. Est autem cum hoc loco conferendum quod scripsit Apostolus suprà, 1.b.12, quum eos etiam increparet qui dicebant Ego sum Christi, ita videlicet vt ministros non agnoscerẽt: quum non minus peccet qui quosuis ministros spernit (quos quidẽ veros Dei ministros esse cognouerit) quàm qui plus illis defert quàm par sit. Homo, ἄνθρωπος. i. ἕκαστος, quisque: enallage non modò Hebræis familiari, sed quæ etiam vsurpatur apud disertiores Græcos. Demosth. καὶ γὰρ ἄνδρα ἰδίᾳ καὶ πόλιν κοινῇ πρὸς τὰ κάλλιστα τῶν ὑπαρχόντων ἀεὶ δεῖ τὰ λοιπὰ πειρᾶσθαι πράττειν. Videtur tamen hominis nomẽ sua emphasi non carere hoc in loco, nempe vt quisque ex sua imbecillitatis consideratione melius intelligat quanta sit ministerii ecclesiastici dignitas, quæ tamen non in ipsis hominibus, sed in eorum munere sit posita.

2 Quod superest autem, ὃ δὲ λοιπόν. Vulg. Hîc iam quæritur: vt rectè suspicetur Erasmus legisse, ὧδε λοιπὸν ζητεῖται. sed refragantibus summo consensu Græcis codicibus. Deinde quæritur pro requiritur, obscurè dictum est.

3 Ab humano iudicio, ὑπὸ ἀνθρωπίνης ἡμέρας. Vulgata, Ab humano die, quæ interpretatio perobscura est. Ponitur autẽ dies pro iudicio ex Cilicum idiotismo, vt Hieronymo placet: qui tamen non video quo iure omnem elegantiam Paulo detrahat, vt diximus alibi. Putarim autem potius Paulum diem maluisse dicere quàm iudicium, vt alluderet ad diem illum supremum in quo Dominus ipse iudex sedebit. & ita tandem patefiet quis quomodo se gesserit, vt verum iudicium feratur. Diiudico, ἀνακρίνω. i. De me ipso iudico, quantus sim vel non sim inter homines. Nam sicut nullius sum mihi conscius, vnde fortassis possem alicuius inter vos gloriationis occasionem arripere, ita etiam probè noui mihi longè alia iustitia opus esse, vt nulla sit causa cur mihi ipsi placere debeam. Itaque totum hoc iudicium Domino relinquo, huic rei potius intentus vt fidelis seruus inueniar, quàm vt laborẽ scire quanti sim vel non sim. Est igitur hoc Pauli dictũ ad certam hypothesin restringendum. Nam & Spiritus probandi sunt, & nos ipsos explorare debemus an simus in fide. Nec priuata etiã charitatis iudicia, ac multo minus vel ciuilẽ vel ecclesiasticã politiã damnat Apostolus. Non agit enĩ propriè vel de doctrinæ vel de morũ examine, sed de eo potius quãti sit ipse faciẽdus vel nõ faciẽdus inter homines: qua de re, inquit, Dominus demũ iudicabit. Deinde quòd nullius se conscium dicit, ad id vnum referendum est de quo agitur, nempe ad ministerii functionẽ, quam testatur se tam bona conscientia administrasse vt ne à seipso quidem vllius fraudis aut negligentiæ redarguatur. Sed, inquit, absit vt propterea me alicuius pretii esse putem, quum longè aliud sit sibi non esse cõscium quàm iustum esse. Mirè autem hoc conuenit tum in istos doctores, qui sibi tam excellentes videbantur præ Paulo: tum etiam in auditores, qui, velut agonothetæ sederent in theatro, tam audacter quos libuisset attollerent, vel deprimerent. At ego, inquit Paulus, ne de meipso quidem ita pronuntiare possim vt vos de me & aliis.

5 Vsquedum, ἕως. Hoc quoque dicendi genus petitum est è medio. Nam plena loquutio esset, Sed expectate vsquedum, &c. Occulta tenebrarum, τὰ κρυπτὰ τοῦ σκότους. Arguit eos vt iniquos & temerarios iudices. Nec enim poterãt nisi ex rebus externis iudicare. Quid si igitur fallebantur? Nam ex animo potissimùm vnusquisque æstimandus est. Laus, ἔπαινος. Laudari quidẽ non poterat vnus quispiã præ cæteris à Corinthiis, quin cæteri culparentur, vt etiam apparet ex versiculo sequente: sed laudis mentionẽ potius quàm vituperii facit Apostolus, quia istius mali hæc erat origo quòd certis hominibus plus tribuerent quàm par esset.

6 Ταῦτα δὲ, ἀδελφοὶ, μετεσχημάτισα εἰς ἐμαυτὸν καὶ Ἀπολλὼ δι᾽ ὑμᾶς· ἵνα ἐν ἡμῖν μάθητε, τὸ μὴ ὑπὲρ ὃ γέγραπται φρονεῖν, ἵνα μὴ εἷς ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς φυσιοῦσθε κατὰ τοῦ ἑτέρου.

6 Hæc autem, fratres, figura quadam transtuli ad meipsum & Apollo, propter vos: vt in nobis discatis, supra id quod scriptum est, non sapere: vt ne alius pro alio inflemini aduersus alium.

6 *Hæc autem, fratres, transfiguraui in me & Apollo, propter uos: ut in nobis discatis, ne supra quàm scriptum est, unus aduersus alterum infletur pro alio.*

7 Τίς γάρ σε διακρίνει; τί δὲ ἔχεις ὃ οὐκ ἔλαβες; εἰ δὲ καὶ ἔλαβες, τί καυχᾶσαι ὡς μὴ λαβών;

7 Quis enim te discernit? quid autem habes quod non acceperis? quòd si etiam accepisti, quid gloriaris vt qui non acceperis?

7 *Quis enim te discernit? qd autē habes quod non accepisti? Si autem accepisti, qd gloriaris quasi non acceperis?*

8 Ἤδη κεκορεσμένοι ἐστὲ, ἤδη ἐπλουτήσατε, χωρὶς ἡμῶν ἐβασιλεύσατε· καὶ ὄφελόν γε ἐβασιλεύσατε, ἵνα καὶ ἡμεῖς ὑμῖν συμβασιλεύσωμεν.

8 Iam saturati estis, iam ditati estis, absque nobis regnum adepti estis: atque vtinam sanè regnetis, vt & nos simul vobiscū regnemus.

8 *Iam saturati estis, iā diuites facti estis, sine nobis regnatis: & utinam regnetis, ut & nos uobiscū regnemus.*

9 Δοκῶ γὰρ ὅτι ὁ Θεὸς ἡμᾶς τοὺς ἀποστόλους ἐσχάτους ἀπέδειξεν ὡς ἐπιθανατίους, ὅτι θέατρον ἐγενήθημεν τῷ κόσμῳ καὶ ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώποις.

9 Deus enim, puto, nos vltimos Apostolos spectādos proposuit, tanquā morti addictos. Nam spectaculum facti sumus mūdo & Angelis & hominib⁹.

9 *Puto enim quòd Deus nos Apostolos nouissimos ostendit, tanquā morti destinatos, qa spectaculum facti sumus mundo & Angelis & hominibus.*

10 Ἡμεῖς μωροὶ διὰ Χριστὸν, ὑμεῖς δὲ φρόνιμοι ἐν Χριστῷ· ἡμεῖς ἀσθενεῖς, ὑμεῖς δὲ, ἰσχυροί· ὑμεῖς ἔνδοξοι, ἡμεῖς δὲ ἄτιμοι.

10 Nos stulti propter Christū, vos autem prudentes in Christo: nos infirmi, vos autem validi: vos gloriosi, nos ignominiosi.

10 *Nos stulti propter Christum, uos autē prudentes in Christo: nos infirmi, uos autem fortes: uos nobiles, nos autem ignobiles.*

11 Ἄχρι τῆς ἄρτι ὥρας καὶ πεινῶμεν καὶ διψῶμεν, καὶ γυμνητεύομεν, καὶ κολαφιζόμεθα, καὶ ἀστατοῦμεν·

11 Ad hoc vsque tempus & esurimus & sitimus, & nudi sumus, & colaphis cædimur, & incertis sedibus erramus:

11 *Vsq; in hāc horā & esurimus & sitimus, & nudi sumus, & colaphis cædimur, & instabiles sumus:*

12 Καὶ κοπιῶμεν, ἐργαζόμενοι ταῖς ἰδίαις χερσί· λοιδορούμενοι, εὐλογοῦμεν· διωκόμενοι, ἀνεχόμεθα·

Et laboramus, operantes propriis manibus: conuitiis affecti, bene precamur: persequutionem patientes, sustinemus.

12 *Et laboramus, opātes manib⁹ nostris: maledicimur, & benedicimus: persequutionem patimur, & sustinemus.* Act.20.g.34 1.thess.2.b.9 2.thess.3.b.8

6 Figura quadā transtuli, μετεσχημάτισα. Nominū & personarū mutationē intelligit, & figurā vocat quod vulgò dicimus *Vne maniere de parler*. Vulg. Trāsfiguraui, admodum obscuré. In nobis, ἐν ἡμῖν. id est, Nostro hoc exemplo, qui aliorum etiam vitia in nostras personas transferre maluimus quàm nominatim quenquam carpere. Vnus codex scriptū habet ἐν ὑμῖν, id est Apud vos, siue Intus, & in animis vestris: vel, Inter vos. Sed illud mihi magis arridet. Non sapere, μὴ φρονεῖν. Vlcus aperit. vnde enim hæc mala nisi quòd intra modum à verbo Dei præscriptum sese non continebant? Erasmus, Vt nequis supra id quod scriptum est, de se sentiat. quam interpretationem non probo. Vulg. verbum φρονεῖν non legit, quod etiam in vno codice nō inuenimus, in quo scribitur τὸ μὴ ὑπὲρ ὃ γέγραπται ἵνα ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς φυσιοῦσθαι κατὰ τοῦ ἑτέρου. Vt ne inflemini, ἵνα μὴ φυσιοῦσθε. Sic Libanius in primam Demosthenis Olynthiacam, ἵνα μὴ δοκοῦσιν. alioquin rectè annotauit Erasmus nouam esse hanc constructionem: vt fortassis hoc loco legendum sit φυσιοῖσθε, & apud Libanium δοκῶσιν.

7 Discernit? διακρίνει; Id est, Segregat aut eximit è cæterorum grege. aut, Ita præstantem te reddit vt alii præ te pro nihilo habeantur? Erasmus, Diiudicat, quæ interpretatio (vt mihi videtur) non conuenit, vt nec illud quod cōiicit legi posse, τί σε διακρίνεις; Cur te segregas? Theophylactus interpretatur ψηφίζει, id est, Cuius suffragio ista præstantia tibi tribuitur quòd cæteris anteponaris? Nempe hominis, non Dei. Atqui falluntur humana iudicia: cur igitur inflaris? Quòd si etiam non fallantur homines in iudicando, quid tamen habes quod precariò non possideas? Mihi prima expositio videtur simplicissima. Quod non acceperis? ὃ μὴ ἔλαβες; In natura igitur nihil verè laudabile, sed omnia sunt à gratia, contra Pelagianos & Semipelagianos.

8 Regnum adepti estis, ἐβασιλεύσατε. Vulgata, Regnatis, βασιλεύετε, eodem tamen sensu.

9 Vltimos, τοὺς ἐσχάτους. Hoc dicit Paulus quòd proculdubio id etiam ipsi & aliis eius collegis obiiceretur, ad eleuandam eorum authoritatem, quòd non essent cum Christo versati, vt alii Apostoli, sed quasi absente Christo designati: vt apparet ex proœmio epistolæ ad Galatas. Spectandos proposuit, ἀπέδειξεν. In hac significatione Græci potius dicunt ἐπιδεικνύειν, θριαμβεύειν, παραδειγματίζειν, θεατρίζειν, & interdū quoque φανερὸν καθιστάναι, vt apud Plutarchum in Probl. Græcorum. Sed tamen ea quæ sequuntur, ostendunt sic explicandum esse hunc locum, vt sit grauissima ironia. Vulg. & Eras. Ostendit, quod verbum nimis est dilutum.

11 Ad hoc vsque tempus, ἄχρι τῆς ἄρτι ὥρας. Hoc attexitur præcedentibus apud Græcum scholiasten. Incertis sedibus erramus, ἀστατοῦμεν. Vulg. Instabiles sumus, quod Latinis significat leuem & inconstantem esse. Cæterùm qui egregiam volet Pauli & Antichristi, qui se illius successorem mentitur, antithesin habere, Romanæ curiæ delicias illas Sodomiticas cum Pauli conditione componat.

Math.5.g.44
luc.23.e.34
act.7.g.60

13 Βλασφημούμενοι, παρακαλοῦμεν· ὡς περικαθάρματα τοῦ κόσμου ἐγενήθημεν, πάντων περίψημα ἕως ἄρτι.

13 ‖Infamati precamur: ¨purgamenta mundi facti sumus, *utque* omnium ¨sordes vsque adhuc.

13 *Blasphemamur, & obsecramus: tanquam purgamenta huius mundi facti sumus, omniũ peripsema usque adhuc.*

14 Οὐκ ἐντρέπων ὑμᾶς γράφω ταῦτα, ἀλλ' ὡς τέκνα μου ἀγαπητὰ νουθετῶ.

14 Non ¨vt vos pudore suffundam, hæc scribo, sed vt filios meos dilectos admoneo.

14 *Nõ ut cõfundã uos, hæc scribo, sed ut filios meos charissimos moneo.*

15 Ἐὰν γὰρ μυρίους παιδαγωγοὺς ἔχητε ἐν Χριστῷ, ἀλλ' οὐ πολλοὺς πατέρας. ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ διὰ τοῦ εὐαγγελίου ἐγὼ ὑμᾶς ἐγέννησα.

15 Nam etsi decem millia pædagogorũ habueritis in Christo, at non multos patres *habetis*. in Christo enim Iesu per Euangelium ego vos genui.

15 *Nã si decẽ millia pædagogorũ habeatis in Christo, sed nõ multos patres. nã in Christo per Euangelium ego uos genui.*

16 Παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς, μιμηταί μου γίνεσθε.

16 ¨Precor vos igitur, imitatores mei estote.

16 *Rogo ergo uos, imitatores mei estote.*

17 Διὰ τοῦτο ἔπεμψα ὑμῖν Τιμόθεον, ὅς ἐστι τέκνον μου ἀγαπητὸν καὶ πιστὸν ἐν Κυρίῳ, ὃς ὑμᾶς ἀναμνήσει τὰς ὁδούς μου τὰς ἐν Χριστῷ, καθὼς πανταχοῦ ἐν πάσῃ ἐκκλησίᾳ διδάσκω.

17 Propterea misi vobis Timotheum, qui est filius meus dilectus & fidelis in Domino, qui vobis ¨in memoriam reducet ¨quæ sint viæ meæ in Christo, sicut vbique in omnibus Ecclesiis doceo.

17 *Ideo misi ad uos Timotheũ, q est filius meus charissimus & fidelis in Domino, q uos commonefaciet uias meas quæ sũt in Christo Iesu, sicut ubique in omni Ecclesia doceo.*

18 Ὡς μὴ ἐρχομένου δέ μου πρὸς ὑμᾶς, ἐφυσιώθησάν τινες.

18 Cæterùm perinde quasi ego non sim venturus ad vos, inflati sunt quidam.

18 *Tanquam non uenturus sim ad uos, sic inflati sunt quidam.*

Act.19.e.21
iac.4.d.15

19 Ἐλεύσομαι δὲ ταχέως πρὸς ὑμᾶς, ἐὰν ὁ Κύριος θελήσῃ, καὶ γνώσομαι οὐ τὸν λόγον τῶν πεφυσιωμένων, ἀλλὰ τὴν δύναμιν.

19 Sed veniam breui ad vos, ‖si Dominus voluerit, & cognoscam non ¨verba istorum qui inflati sunt, sed *spiritualem* ¨virtutem.

19 *Veniam autem ad uos citò, si Dominus uoluerit, & cognoscam non sermonem eorũ q inflati sunt, sed uirtutem.*

13 Infamati, βλασφημούμενοι. siue, Probris affecti. Erasmus, Conuitiis affecti: quod potius respondet τῷ λοιδορεῖσθαι, quanuis ista nonnunquam permutentur. Purgamenta, ὡς περικαθάρματα: id est recrementũ, fæx, scoria, vel sordes quæ ex lurida quapiam re repurgantur: quicquid denique prorsus inutile superest ex rei cuiuspiam repurgatione: quamobrem etiam Erasmus Excrementum conuertit. Ego verò Græci vocabuli etymologiam libens seruaui. Addit autẽ pondus præpositio περὶ, quasi dicas sordes vndique euerrendo collectas. id est ἀποσφύσματα, vt Græcus scholiastes exponit. nisi pro ὡς περικαθάρματα, legendum sit ὥσπερ καθάρματα. Cæterùm probat quidem Budæus ex vtriusque linguæ variis authoribus, καθάρματα dictos fuisse quos Latini sacros homines dicebant: quorum capite omnia ciuitatis aut gentis alicuius scelera luebantur, quique auertendæ deorum iræ mactabantur. Sed mihi quidem non fit verisimile vel immanem illam consuetudinem fuisse tum passim Græcis notã, vel Paulũ ad eã respexisse. Sicui tamẽ hæc opinio magis arriserit, Piacula licebit interpretari. Sordes, περίψημα. Vulgata, Peripsema. Erasmus, Reiectamentum: Ad verbum, Detersiones. παρὰ τὸ περιψᾶν, quod detergere significat. Alii malunt (vt Græcus scholiastes) pro eo ipso accipere quo sordes absterguntur, quod Latine possis Peniculum, Gallicè *un torchon*, vocare. In summa, confert sese Apostolus cum iis quæ non modò nullius penitus sunt pretii, sed etiam quæ omnes à se quamlongissimè abesse velint.

14 Vt vos pudore suffundam, ἐντρέπων ὑμᾶς. Accipitur igitur ἐντρέπων forma coniugationis Hiphil. Vulgata, Confundam, vt solet interpretari τὸ καταισχύνειν. Summa autem horum est, istos qui in captanda laude essent occupati, plurimùm differre ab Apostolis, ac proinde omnium hominum ineptissimos esse: perinde acsi diceret Apostolus, Non vos pudet, inepti homines, de his rebus contendere, & vobis placere? Simus sanè postremi Apostoli: sumus tamen Apostoli, nec videtis ex ea condicione in qua versamur, prorsus cõtraria certamina veris Euangelii ministris proponi?

16 Precor, παρακαλῶ. Erasmus, Adhortor, quod non videtur satis expressum. Quòd autem post γίνεσθε in quibusdam Latinis codicibus additur, Sicut & ego Christi, καθὼς ἐγὼ Χριστοῦ, puto irrepsisse ex huius epist. 11.a.1: quanuis in vno Græco exemplari adsciptum inuenerim.

17 In memoriam reducet, ἀναμνήσει. Vulgata, Commonefaciet. Sed rectius illo modo Erasmus. Est enim tacita quædam exprobratio obliuionis in verbo ἀναμιμνήσκειν, quæ Commonefaciendi verbo non satis exprimitur. Quæ sint viæ meæ, &c. τὰς ὁδούς μου, &c. Id est, quam viam & regulam sequar in docendis passim Ecclesiis. Vulg. & Eras. obscurè, Vias meas quæ *sunt* in Christo.

19 Verba, τὸν λόγον. Sic vocat istorum phaleras & inanem verborum splendorem. Latini (vt opinor) Verba vocant, simili prorsus ratione. Istis autem opponit δύναμιν quam vocat, id est arma illa cælestia omnipotentia, zelum Dei, fidem, Spiritus denique charismata. Vulgata & Erasmus, Sermonem, rectè id quidem, sed non satis expressè, atque etiam ambiguè, quum Sermonis appellatione Paulus fere soleat intelligere id ipsum de quo habetur sermo. Castellio, Orationem, Latina quidem, sed magis etiam ambigua interpretatione.

Virtutem, δύναμιν. Alibi addere solet vocabulum Πνεύματος, Spiritus, vt suprà, 2.a.4. vel Θεοῦ, vt ibidem, a.5, vt intelligatur de qua virtute seu facultate agatur. Ideo autẽ mihi permisi hoc addere, ne quis putaret sermonem esse περὶ ἀρετῆς.

20 Οὐ γὰρ ἐν λόγῳ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐν δυνάμει.

21 Τί θέλετε; ἐν ῥάβδῳ ἔλθω πρὸς ὑμᾶς, ἢ ἐν ἀγάπῃ, πνεύματί τε πρᾳότητος;

20 Non enim in verbis *situm est* regnum Dei, sed in *Spiritus* virtute.

21 Quid vultis? cum virga veniã ad vos, an cum charitate & spiritu lenitatis?

20 Non enim in sermone est regnũ Dei, sed in virtute.

21 Quid vultis? in virga veniã ad uos, an in charitate, & spiritu mansuetudinis?

Κεφάλαιον ε.

1 ΟΛως ἀκούεται ἐν ὑμῖν πορνεία, καὶ τοιαύτη πορνεία ἥτις οὐδὲ ἐν τοῖς ἔθνεσιν ὀνομάζεται, ὥστε γυναῖκά τινα τοῦ πατρὸς ἔχειν.

2 Καὶ ὑμεῖς πεφυσιωμένοι ἐστὲ, καὶ οὐχὶ μᾶλλον ἐπενθήσατε, ἵνα ἐξαρθῇ ἐκ μέσου ὑμῶν ὁ τὸ ἔργον τοῦτο ποιήσας;

3 Ἐγὼ μὲν γὰρ ὡς ἀπὼν τῷ σώματι, παρὼν δὲ τῷ πνεύματι, ἤδη κέκρικα ὡς παρὼν τὸν οὕτω τοῦτο κατεργασάμενον,

4 Ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ συναχθέντων ὑμῶν καὶ τοῦ ἐμοῦ πνεύματος, σὺν τῇ δυνάμει τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ,

CAP. V.

1 OMnino auditur *esse* inter vos scortatio, & eiusmodi scortatio quæ ne inter Gentes quidẽ nominatur, adeo vt quis vxorẽ patris habeat.

2 Et vos inflati estis, ac non potius luxistis, vt tolleretur è medio vestri qui facinus hoc patrauit?

3 Enimuero ego vt absens corpore, præsens autem spiritu, iam vt præsens iudicaui vt is qui hoc ita perpetrauit,

4 Vobis & meo spiritu in nomine Domini nostri Iesu Christi congregatis, cum potestate Domini nostri Iesu Christi,

CAP. V.

1 OMnino auditur inter uos fornicatio, & talis fornicatio qualis nec inter Gentes, ita ut uxorem patris aliquis habeat.

2 Et uos inflati estis, & non magis luctum habuistis, ut tollatur de medio uestrũ qui hoc opus fecit.

3 Ego quidẽ absens corpore, præsens autem spiritu, iã iudicaui ut præsens eum qui sic hoc operatus est,

4 In nomine Domini nostri Iesu Christi, congregatis uobis & meo spiritu, cum uirtute Domini nostri Iesu,

21 Spiritu lenitatis, πνεύματι πρᾳότητος. Id est leniter in vos affectus. Est autem ex Hebræorum idiotismo spiritus lenitatis idem atque spiritus lenis: sed hunc Hebraismum libens retineo, ex quo intelligitur, veras virtutes non ab humanis viribus, sed ab afflatu diuini Spiritus exoriri. Debuit autem quisquis capitum sectionem instituit, ab hoc versu inchoare quintum caput. Sed rectius Græci ab hoc versiculo exorsi sunt secundum caput huius epistolæ, quoniam superiora omnia ad vnum scopum (nempe ad reprehendẽda schismata) spectant: nunc autem aduersus illum incestuosum agit.

IN CAPVT V.

1 Scortatatio, πορνεία. Vulgata, Fornicatio, barbaré. Erasmus, Stuprum. Ego malui etymologiam seruare. Sed latè patet hoc loco Scortationis nomen, quo etiam incestum declaratur. Addidi autem verbum εἶναι, esse, non tam vt constructionem explerem quàm vt ostenderem illud ἐν ὑμῖν, inter vos, non pertinere ad ἀκούεται, auditur. Neque enim significat Apostolus eam scortationem esse auditam inter Corinthios, sed omnino peruulgatum esse hunc rumorem de Corinthiis quòd eiusmodi scelus apud eos patratum esset, & quidem impuné. Nominatur, ὀνομάζεται. Hoc comperimus in vno Græco exemplari deesse, neque etiam legit Vetus interpres. Videtur tamen magnam habere emphasin: quasi diceret Apostolus, Quis hoc sperasset vt apud vos id scelus re ipsa impunè patraretur, quod inter gentes extraneas ne fando quidẽ audiatur? Nam certè eiusmodi scelerum exempla rara fuerunt nisi inter gentes prorsus immanes.

2 Qui facinus hoc patrauit? ὁ τὸ ἔργον τοῦτο ποιήσας; Vulgata, Qui hoc opus fecit, nimium dilutè: vt etiam quum paulo pòst τὸν κατεργασάμενον interpretatur, Eum qui operatus est. Sic dixeris Gallico sermone, *celuy qui a faict le cas.*

3 Spiritu, πνεύματι. Id est, Animo, cogitatione, voluntate: Spiritus denique sancti vinculo, qui res etiã longissimè dissitas coniungit. Sed illud simplicius est, propter corporis antithesin. Quòd autem Hieronymus ex hoc loco imperitiam Græci sermonis in Paulo reprehendit, quòd μὲν non addiderit in priore membro cui δὲ responderet, sanè ridiculum est. Quis enim Xenophonte purior? & is tamen ita scribit, ἐπειδὴ γὰρ ἀφῃρέθη μὲν τὰ ἐν τῇ ὑπερορίᾳ κτήματα, pro τὰ μὲν ἐν τῇ ὑπερορίᾳ κτήματα ἀφῃρέθημεν. Sequitur enim, ἐν δὲ τῇ Ἀττικῇ ὁ πατὴρ μου οὐδὲν κατέλιπεν. & eiusmodi eclipsis exempla quanuis non ita frequenter, tamen satis multa occurrunt. Ita, οὕτω. Suspicari videtur Erasmus hoc aduerbium in hunc locum irrepsisse ex superiore versu: qua in re non possum ei assentiri. Puto enim circunstantiam temporis ac loci ita significari: quasi diceret Apostolus, eum quem non puduit post auditum & acceptum Euangelium, palàm in media Ecclesia tantum scelus committere, tradendum esse Satanæ.

4 In nomine, ἐν τῷ ὀνόματι. Id est inuocato Dei nomine, & vt facere eos oportet qui non suum sed vnius Domini negotium ex ipsius verbo curant. Hoc autẽ coniunxi cum συναχθέντων, quòd ita videatur sententia postulare. Congregatis, συναχθέντων. Non fuit igitur excommunicationis ius penes vnum quempiã, sed penes cœtum fidelium. Sed tamen minimè hinc colligitur oportuisse totius plebis suffragiis decerni excõmunicationis sententiam. Constitutum enim erat presbyterium vbi de rebus ad disciplinam Ecclesiasticam spectantibus decernebatur. Accedebat postea plebis consensus, quam oportebat excõmunicatos nosse, vt eorum consortium vitaret, ac proinde etiam absolutionis testem esse. Hodie verò tota illa disciplina sub Romanæ meretricis tyrannide sublata est: quominus autem plenè restituatur, ii maximè impediunt quos cæteris præire oportuit, nec vlla est certior Ecclesiæ ruina. Cum potestate, &c. σὺν τῇ δυνάμει. Erasmus, Vnà cũ potestate Domini. i. non ex vestra authoritate, neque vt priuati homines, sed imperio eius communiti cuius nomine conuenistis. Putauit autem hoc referendum ad participium συναχθέντων, ideóque σὺν cõuertit Vnà cũ: ita vt repetitum sit antecedens pro relatiuo, ex Hebræorum more. At ego potius puto hæc cõnecti cum παρα-

δοῦναι,& præpositionem σὺν non tam comitem (quanuis ab hoc cœtu minimè excludatur, sed potius ei præsideat Christus) quàm authoritatem declarare: vt fortasse rectius conuerti possit, Ex potestate. qua de re diximus aliquid Act.13.d.15.

Παραδοῦναι τὸν τοιοῦτον τῷ Σατα-
νᾷ εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκὸς, ἵνα τὸ πνεῦμα
σωθῇ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.
Οὐ καλὸν τὸ καύχημα ὑμῶν. οὐκ
Gal.5.b.9 οἴδατε ὅτι μικρὰ ζύμη ὅλον τὸ φύραμα
ζυμοῖ;
Ἐκκαθάρατε οὖν τὴν παλαιὰν ζύ-
μην, ἵνα ἦτε νέον φύραμα, καθώς ἐστε
ἄζυμοι· καὶ γὰρ τὸ πάσχα ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν
ἐτύθη Χριστός.
Ὥστε ἑορτάζωμεν μὴ ἐν ζύμῃ παλαιᾷ,
μηδὲ ἐν ζύμῃ κακίας καὶ πονηρίας, ἀλλ᾽
ἐν ἀζύμοις εἰλικρινείας καὶ ἀληθείας.

5 "Eiusmodi *inquam homo* tra-
datur Satanæ" ad interitum car
nis, vt spiritus saluus sit" die illo
Domini Iesu.
6 "Non est bona gloriatio ve-
stra. ‖ An nescitis paululo fer-
menti totam "massam "fer-
mentari?
7 Expurgate igitur vetus fer-
mentum, vt sitis noua massa,
"sicut estis fermenti expertes.
"Etení Pascha nostrũ pro nobis
sacrificatũ est, *nempe* Christus.
8 Itaque "festum agitemus, nõ
fermẽto veteri, nec fermẽto ma
litiæ & nequitiæ: sed nõ fermẽta
tis *panib'* sinceritatis & veritatis.

5 *Tradere huiusmodi Sa
tanæ in interitum carnis,
ut spiritus saluus sit in
die Domini Iesu.*
6 *Non est bona gloriatio
uestra. Nescitis quia mo-
dicum fermentum totam
massam corrumpit?*
7 *Expurgate igitur uetus
fermentum, ut sitis noua
conspersio, sicut estis azy-
mi. etenim Pascha nostrũ
immolatus est Christus.*
8 *Itaque epulemur, nõ in
fermento ueteri, neque in
fermento malitiæ & nequi
tiæ, sed in azymis sinceri-
tatis & ueritatis.*

5 Eiusmodi *inquam homo* tradatur, &c. παραδοῦναι τὸν τοιοῦτον τῷ Σατανᾷ. Abundat quidẽ in τοιοῦτον ex Hebr. linguæ phrasi, ideóque ab Erasmo prætermissum est: ego verò exprimendum putaui, quasi sit epanalepsis. Omnino enim videtur magnam emphasin habere, vt intelligant Corinthii magnitudinem sceleris respondere pœnæ acerbitati. Quid sit autẽ Satanæ tradere, nõ est cur ex Chrysostomo vel alio quoquã poti' quàm ex Domino ipso discamus. Hoc enim certè nihil aliud est quàm fieri sicut ethnicũ & publicanũ, Matth.18.c.17. id est, ius Christianæ ciuitatis amittere, siue excõmunicari, Satanæ denique mancipari, qui extra Ecclesiam regnat.

Ad interitum carnis, &c. εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκός, &c. Hoc nõ rectè intellectum, fecit (opinor) vt Tradere Satanæ, nonnulli pro corporis afflictione acceperint quæ infligeretur à Satana iis qui tum essent Satanæ traditi excruciandi, quum ministri dono miraculorum pollerent. Atqui non satis idonea fuit hæc vna ratio cur hoc excogitaretur: & coactum id esse, potest multis rationibus ostendi. Primùm quia ὄλεθρος nũquam (quod sciam) de temporario exitio dicitur: nemo autem (vt opinor) non videt in mentem non venisse Apostolo vt iste incestuosus semel periret. Deinde vt demus Apostolum illius vocabuli propriam significationem non obseruasse, (quod tamen non facilè concesserim) cur mentionem faceret carnis (id est corporis) vt ipsi interpretantur, quũ certum sit huiusmodi Ecclesiastica iudicia non corpus, vt ciuilia, sed animum propriè spectare: postremò quî potest pessundato corpore seruari spiritus? Alii igitur hoc explicant de afflictionibus quæ excommunicationẽ sequuntur, nempe pudore ac tristitia, & similibus. Sed hæc certè ad animum potius quàm ad corpus pertinent: neque ὄλεθρος potest afflictionem declarare nisi admodum coacta interpretatione. Alii igitur exitiũ seu interitum carnis exponunt exitium temporarium: quæ & ipsa explicatio quanuis veram & cõsentaneam sententiã gignat, tamen mihi vix videtur ex istis verbis elici satis commodè posse. Nullum enim exemplum simile inuenio, & (vt modò dixi) ὄλεθρον de temporario exitio dici cõmodè posse non puto. neque plena esset oppositi mẽbri antithesis. Dicendum enim fuisset Vt salutem Spiritus (id est æternam) cõsequatur, (quæ etiam expositio mihi planè videtur coacta) nõ autem, Vt spiritus seruetur: quum aliud sit quod seruatur, alia verò ipsa salutis qualitas, ac (vt ita dicam) duratio. Itaque (vt paucis absoluam) Carnis & Spiritus vocabula non aliter accipio quàm aliis innumeris locis apud Paulum: neque aliud puto his verbis significari quàm pœnam istam infligi, non vt miser iste pereat, sed contrà, vt seruetur. i. vt quum ipse pudore ac tristitia sapere didicerit, caro quæ in hoc præcipitium ipsum arripuit, funditus pereat: spiritus autem qui videbatur in certamine prorsus succubuisse, iterũ sese erigat, nec aboleatur, sed, carne interẽpta, maneat superstes. Hic enim est finis Ecclesiæ propositus non modò in extremo isto remedio, sed etiam in omnibus tum admonitionibus, tum reprehensionibus, vt caro dometur, spiritus confirmetur: quemadmodum passim explicatur, ac disertè quidem 2.Cor.4.b.10, & 1.Pet.4.b.6.

Die illo Domini, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου. Diem Domini alibi diximus peculiariter vocari diem alteri aduẽtui Domini destinatum, iudicandis viuis & mortuis.

6 Non est bona, οὐ καλόν. Id est, Immeritò & non bona ratione gloriamini, quasi excellatis, quum inter vos tantum scelus inueniatur: quo modo bonam causam & bonam rationem dicimus. Ideo subiicit, An nescitis? quasi diceret, Vos qui de sapiẽtia tãtopere gloriamini, an hoc ignoratis cuius vos ipsæ pistrices mulierculæ admonere possint? Quidã codex post ὑμῶν habebat adscriptam interrogationem, vt sit, Num bona est, &c. Augustinus quoque contra Parmenianum aliam indicat lectionem, sublata negante particula, vt sit hîc quoque ironia, sicut suprà, 4.b.8 & 10. Castellio vertit, Non est honesta, parum (vt existimo) accommodatè. Massam, φύραμα. Vulg. Conspersionem, barbarè. Mutauit ergo Erasmus hoc in loco, sed in proximo retinuit. Vide Rom.11.b.16. Fermentari, ζυμοῖ. Vulg. Corrumpit, φθείρει, quod reprehendit ipse Hieronymus lib. in Epist. ad Galat.3, vt Erasmus obseruauit.

7 Sicut estis ferm. καθώς ἐστε ἄζυμοι. &c. Φύραμα, i. massã, appellat vniuersum collectæ Ecclesiæ corpus: singulos autẽ dicit azymos, id est spiritu innouatos, detracta vetere corruptione. Vult ergo eiici è cœtu sceleratũ illum, vt sicut sigillatim sunt puri, ita etiam in vniuersum tota Ecclesia sit pura, quæ contagione illius prius erat contaminata. Fermenti expertes, ἄζυμοι. Vulg. Græcum verbum retinuit, vt & nos alibi, quum de diebus festis Paschæ ageretur. Erasmus Infermentati, ambiguè. Itaque sequenti versiculo panes dixit fermento carentes. Etenim, καὶ γάρ. Eras. Nã &, deprauatè, (vt opinor) aut certè periculosa amphibolia, quasi alius etiã aliquis sit pro nobis sacrificatus, aut nostra integritas aliũde etiã q̃ à Christi sacrificio pẽdeat: qua tamẽ suspicione nolim Erasmũ grauare. Cæterũ alibi annotauim' Pascha metonymicè pro agno Paschæ vsurpari. Pro nobis, ὑπὲρ ἡμῶν. Hoc deest in Vet. interpretatione, & tamẽ sũmo cõsensu legitur in Græcis, & minimè est otiosũ.

8 Festum agitemus, ἑορτάζωμεν. Vulgata, Epulemur. ἑωχώμεθα, nempe quòd Pascha soleret solenni

epulo celebrari. Sed nihil (opinor) prohibet ad totos illos ſeptem dies azymorum hoc referre. Vult ergo Apoſtolus verè à nobis præſtari quod in Paſchæ ceremoniis adumbrabatur, vt ſicut illis mactato agno nefas erat vllum fermentum domi habere, à quo etiã, nouo quodam vitæ genere, totos ſeptem diem abſtinebant, qui numerus perfectionem notat: ita nos hodie Chriſti ſacrificii participes facti, totam vitam in iuſtitia & integritatete conſumamus. Id autem fieri non poteſt ſi fermentum apud nos inueniatur, id eſt niſi iubeamus impuros à nobis faceſſere, & ipſi quoque puritati ſtudeamus.

Ἔγραψα ὑμῖν ἐν τῇ ἐπιστολῇ, μὴ συναναμίγνυσθαι πόρνοις.

9 "Scripſi vobis in epiſtola, "ne commiſceamini cum ſcortatoribus.

9 *Scripſi vobis in epiſtola, ne commiſceamini fornicarijs.*

Καὶ οὐ πάντως τοῖς πόρνοις τοῦ κόσμου τούτου, ἢ τοῖς πλεονέκταις, ἢ ἅρπαξιν, ἢ εἰδωλολάτραις· ἐπεὶ ὀφείλετε ἄρα ἐκ τοῦ κόσμου ἐξελθεῖν.

10 "At non omnino cum ſcortatoribus mũdi huius, aut cum auaris, aut cum rapacibus, aut idololatris: "alioquin debetis ſcilicet è mundo exire.

10 *Non utique fornicarijs huius mundi, aut auaris, aut rapacibus, aut idolis ſeruientibus: alioquin debueratis de hoc mundo exiſſe.*

Νυνὶ δὲ ἔγραψα ὑμῖν μὴ συναναμίγνυσθαι, ἐάν τις ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος ἢ πόρνος, ἢ πλεονέκτης, ἢ εἰδωλολάτρης, ἢ λοίδορος, ἢ μέθυσος, ἢ ἅρπαξ· τῷ τοιούτῳ μηδὲ συνεσθίειν.

11 Nunc autem ſcripſi vobis ne commiſceamini, *id eſt* "ſiquis quum frater nominetur, "ſit ſcortator, aut auarus, "aut idololatra, aut conuitiator, aut ebrioſus, aut rapax: "cum eiuſmodi *inquam*, ne edatis quidem,

11 *Nunc autem ſcripſi uobis non commiſceri, ſi is qui frater nominatur inter uos, eſt fornicator, aut auarus, aut idolis ſeruiens, aut maledicus, aut ebrioſus, aut rapax: cum eiuſmodi nec cibum ſumere.*

Τί γάρ μοι καὶ τοὺς ἔξω κρίνειν; οὐχὶ τοὺς ἔσω ὑμεῖς κρίνετε;

12 Quid enim mea *intereſt* etiã de extraneis iudicare? nónne de iis qui intus ſunt, vos iudicatis?

12 *Quid enim mihi de ijs qui foris ſunt iudicare? Nónne de ijs qui intus ſunt uos iudicatis?*

9 Scripſi, ἔγραψα. Scio hæc poſſe de hac ipſa epiſtola accipi: quoniam paulo antè monuerat de expurgando fermento, ſed ſiquis hoc conferat cum illis νυνὶ δὲ, nunc autem, infrà, verſu 11, comperiet hoc omninò intelligendum eſſe de quapiam alia epiſtola quæ interciderit. Nec enim etiam probabile eſt Paulum plures epiſtolas tot annis non ſcripſiſſe quàm quot hodie extant. Ne commiſceamini, μὴ συναναμίγνυσθαι. Id eſt, commercium haberetis, aut familiariter vteremini.

10 At non, καὶ οὐ. Καὶ pro ἀλλὰ, vt alibi ſæpe. Alioquin debetis ſcilicet è mundo exire, ἐπεὶ ὀφείλετε ἄρα ἐκ τοῦ κόσμου ἐξελθεῖν. Id eſt, (vt meo quidem iudicio rectè expoſuit Aquinas, immeritò ab Eraſmo hoc in loco flagellatus), Alioquin ſi prorſus vobis abſtinendum ſit ab eiuſmodi hominum cõſortio, vobis ex ipſo mundo emigrãdum eſt. de iis igitur loquor qui in ſinu Eccleſiæ verſantur, quos debetis diſciplina Eccleſiaſtica ad frugem reuocare: non autem de exteris, quos debetis omnibus modis Chriſto lucrifacere. Hæc igitur Apoſtolus. Sed hoc tamen ex aliis locis ita eſt intelligendum, vt cum ſceleribus eorum nihil ſit piis cõmune, & Deus rite interim animo & corpore colatur: quemadmodum nimirum Chriſtus cum publicanis ac peccatoribus cibum capiebat. Aliis placet potius interpretari, Nã debetis ex mũdo exiſſe: acſi diceret Apoſtolus, De illis nihil attinet ad vos ſcribere, quũ vos iampridem par ſit à mundo (id eſt ab iſtis) eſſe remotos. Sed quominus hanc expoſitionem amplectar, impedit quod ſubiicitur, Quid enim mea intereſt extraneos iudicare? Nam videtur his verbis Apoſtolus rationem reddere cur de extraneis nihil ſtatueretur. Statuitur autem ſi nõ minus fugiendi ſint quàm alii. Eraſmus denique interpretatur, Alioquin vtinam videlicet è mundo exiſſetis. quam interpretationem non poſſum probare. Nam præterquam quòd (vt arbitror) non ſatis conuenit ipſa ſententia, nuſquam certè legi ὀφείλετε pro Vtinam. Vulgata conuertit, Debueratis, ὠφείλετε, eadem atque ego ſententia, quãuis in nullis Græcis ita ſcriptũ inueniã, niſi illud ſit fortaſſis quod corruptè in quibuſdam legitur ὠφείλεται.

11 Siquis quũ frater nom. ἐάν τις ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος. Vel (vt Vulg.) Si is qui frater nominatur. Sed illa tamen interpretatio melius cõuenit, quòd ſit indefinita. Photius aliter etiã exponi poſſe docet, puta ſiquis hæc coniungat, εἴ τις ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος ἢ πόρνος, i. ſiquis inter vos ſcortator nominetur, vt de iis tãtùm hic agatur de quorũ flagitiis apud omnes conſtet. Ita etiã explicatur hic locus ab Aug. lib. 3. cap. 2, cõtra Parmeniani epiſtolã: & certũ eſt temere nõ eſſe quicquã in fratres ſtatuendũ. Sed tamẽ hæc diſtinctio qua participiũ ὀνομαζόμενος cõiungitur cũ illis ſequentibus, mihi prorſus videtur coacta. Vulg. addit, Inter vos, quod nõ eſt in Græcis, & per ſe ſatis intelligitur. Sit ſcortator, ἢ πόρνος. Sic lego, nõ tãtùm ex Vet. interpretis authoritate, qui cõuertit Eſt fornicator: ſed ex Græcorũ ſcholiorũ & duorũ manuſcriptorũ codicũ fide: quum vulgò legatur ἢ πόρνος, ita vt ſupplendum ſit verbum ſubſtantiuum: quæ tamen eclipſis non ita dura eſt aut inſolens vt Eraſmum oportuerit Paulo imperitiã Græci ſermonis idcirco obiicere. Sed & in eo cogor ab illo diſſentire quòd FVERIT quàm SIT ſupplere maluerit, quum falſa ſententia inde poſſit elici. Neque enim vetat nos Apoſtolus cum eo cibum capere qui fuerit & eſſe deſierit, ſed qui ſit ſcortator. Aut idololatra, ἢ εἰδωλολάτρης. Vulg. idolis ſeruiens, magis propriè certè exprimens Græcum vocabulum quàm Eraſ. qui cultorem pro ſeruo conuertit, quanuis eadem maneat ſententia. Ego verò vocabulum Græcum ſatis iam ſupérque tritũ malui retinere. Nã Deaſtricolæ nomen iſtis relinquo qui nouitatis gratiam quærunt. Sed ſanè miror quid Eraſmum coegerit hoc in loco Delium natatorẽ quærere. Nã aut ego non video quod ille vidit, aut plana hîc ſunt omnia, quocunque modo accipias. Quod enim miratur mentionem fieri idololatriæ, quam non ſit veriſſimile tum inter Chriſtianos fuiſſe, facilè poteſt explicari vel ex iis quæ poſtea in eos dicet quibus nulla erat religio ſacrificiis idolorum intereſſe. Denique mirum ni Corinthiis acciderit quod hodie nimium paſſim in reſtitutis & reformatis Eccleſiis, quas vocant, dum multi vtrique parti placere ſtuderẽt. Cum eiuſmodi *inquam*, τῷ τοιούτῳ. Vſurpauit epanalepſin propter longius hyperbaton, ſimúlque clarius explicat quæ ſit vis verbi συναναμίγνυσθαι.

13 Τοὺς δὲ ἔξω ὁ Θεὸς κρινεῖ. Καὶ ἐξαρεῖτε τὸν πονηρὸν ἐξ ὑμῶν αὐτῶν.

Κεφάλαιον ϛ.

1 Τολμᾷ τις ὑμῶν, πρᾶγμα ἔχων πρὸς τὸν ἕτερον, κρίνεσθαι ἐπὶ τῶν ἀδίκων, καὶ οὐχὶ ἐπὶ τῶν ἁγίων;

2 Οὐκ οἴδατε ὅτι οἱ ἅγιοι τὸν κόσμον κρινοῦσι; καὶ εἰ ἐν ὑμῖν κρίνεται ὁ κόσμος, ἀνάξιοί ἐστε κριτηρίων ἐλαχίστων;

3 Οὐκ οἴδατε ὅτι ἀγγέλους κρινοῦμεν, μήτιγε βιωτικά;

4 Βιωτικὰ μὲν οὖν κριτήρια ἐὰν ἔχητε, τοὺς ἐξουθενημένους ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, τούτους καθίζετε.

13 De extraneis verò Deus iudicat. tollite igitur istum sceleratum ex vobisipsis.

CAP. VI.

1 SVstinet aliquis vestrum, negotium habens cum altero, iudicio experiri sub iniustis, ac non sub sanctis?

2 An ignoratis sanctos mundum iudicaturos? quòd si per vos iudicabitur mundus, indigni estis minimis iudiciis?

3 An ignoratis fore vt Angelos iudicemus, nedum *ut* quæ ad huius vitæ vsum pertinent *non iudicemus*?

4 Itaque si iudicia habeatis de iis quæ ad huius vitæ vsum pertinent, eos qui minimi fiunt in Ecclesia, eos *inquam* in subsellius collocate.

13 Nam eos qui foris sunt, Deus iudicabit Auferte malum ex nobisipsis.

CAP. VI.

1 AVdet aliquis vestrũ habens negotium aduersus alterũ, iudicari apud iniquos, & nõ apud sanctos?

2 An nescitis quoniã sancti de hoc mundo iudicabũt? & si in uobis iudicabitur mũdus, indigni estis qui de minimis iudicetis?

3 Nescitis quoniam Angelos iudicabimus? quanto magis secularia?

4 Secularia igitur iudicia si habueritis, cõtẽptibiles q sunt in Ecclesia, illos cõstituite ad iudicandum.

13 Tollite igitur, καὶ ἐξαρεῖτε: id est ἐξάρετε οὖν. Positum enim est futurum indicatiui, Hebræorum more, pro imperandi modo: quem tamen in duobus exemplaribus scriptum inueni: deinde καὶ illatiuum sæpe iam annotauimus. Sed non ineptè conuertas, Sed tollite, si modò in priore membro legas κρινεῖ, iudicabit, vt scriptum inuenimus in quatuor probatæ fidei codicibus, & legit Vetus interpres: καὶ verò pro ἀλλά, ex Hebræorum phrasi sæpe iam obseruauimus, vt Act. 10. d. 28, & hoc ipso capite, versu 10. deest autem in Vulgata interpretatione. Istum sceleratum, τὸν πονηρόν. Vetus interpres, Malum. Erasmus, Istum qui malus est, neuter (vt opinor) satis expressè.

IN CAPVT VI.

1 Sustinet, τολμᾷ. Vulgata, Audet, nõ prorsus malè: quasi diceret Apostolus, Eóne audaciæ vos processisse vt vos non pudeat palàm Euangelium exponere profanorum ludibriis? Iudicio experiri, κρίνεσθαι. Vulgata & Erasmus ad verbum, Iudicari: idque non rectè. Neque enim agit Apostolus de iis qui in ius trahebantur, nec poterant magistratus authoritatem declinare, sed de iis qui fratres ad infidelium tribunalia trahebant. Itaque κρίνεσθαι non est passiuum, sed medium. Sub iniustis, ἐπὶ ἀδίκων: id est coram iniustis. Sic Horatius, Et adhuc sub iudice lis est. Vulgata, Apud iniustos. Iniustos autẽ vocat quotcunque non dederũt nomen Christo, vt ex antithesi constat. Ac non, καὶ οὐχί. Erasmus, Et non magis, καὶ οὐχὶ μᾶλλον: quod in nullo Græco codice inueni. Hinc autem incipit tertium caput huius epistolæ, de forensibus controuersiis.

2 Iudicaturos, κρινοῦσι. Sic habent omnia exemplaria perpetuo consensu: ex quo (vt alias rationes omittam ab aliis expressas) apparet hunc locum esse propriè explicandum ex eo quod scriptum est Matthæi 19. d. 28. Nam si de præsenti sanctorum vita hoc dictum esset, quorum videlicet exemplo redarguuntur sceleratorum flagitia, vt accipitur verbum κατακρίνειν Matth. 12. d. 41 & 42, & Heb. 11. b. 7, dicendum potius fuisset κρίνουσι, iudicant quàm κρινοῦσι, iudicabunt. Per vos, ἐν ὑμῖν. Hebraismus, quem expressit Vetus interpres ad verbum, In vobis. Nonnulli inter vos, id est in vestro cœtu. Iudicabitur, κρίνεται. Vel, Iudicetur. Nam in hoc dicendi genere, vel futuro indicatiui vel præsenti coniunctiui locus est in Latino sermone: idque omnino hoc loco faciendum esse, apparet ex propositione, cui necesse est vt respondeat assumptio, & ita etiam φθείρει pro φθερεῖ positum est suprà, 3. d. 17, & μένει pro μενεῖ, Ibidem, 3. c. 14. Itaque nulla causa cur hîc sese torqueret Erasmus. Minimis iudiciis? ἐλαχίστων κριτηρίων; Id est infimis subselliis. Nam κριτήρια dicuntur loca ipsa in quibus aguntur causæ, alibi quidem grauiores, alibi leuiores. Ideo Vetus interpres per periphrasin, conuertit, Indigni estis qui de minimis iudicetis? Cæterùm quod Chrysostomus & Theophylactus hoc legunt indefinitè, quasi sit asseueratio, non modò coactum est, sed etiã comperimus repugnare nostris omnibus Græcis codicibus.

3 Angelos, ἀγγέλους. Diabolum videlicet cum ipsius angelis, vt Matthæi 25. d. 41, siquidem à Christo ita iudicabimur vt ei quodammodo assideamus. Nedum, μήτιγε. Vulgata, Quanto magis, πόσῳ μᾶλλον. quo modo Hesychius illam particulam exposuit, quod quum annotarit Erasmus, miror cur interpretari maluerit, Non tantùm. Suppleui autem nonnulla quæ ad explendam sententiam requiri omnino videbantur, vt in communi sermone multa concisè dici solent. Quæ ad huius vitæ, &c. βιωτικά. Vulgata, Secularia. quod vocabulum libens refugio, vt falsam illam ac diabolicam Ecclesiasticorum & Laicorum seu Secularium distinctionem aboleam.

4 Iudicia, κριτήρια. Id est fora ac curias. Est enim in hoc vocabulo vehemens reprehensio. q. d. Apostolus, Si tanta litigandi cupiditate ardetis, agite, constituite etiam vocis fora, vt illic sedeant iudices. sed quid necesse est accersere infideles iudices? sedeant potius qui inter vos sunt minimi pretii. Neque enim res istæ tãtæ sunt quin vel infimi quique ex fratribus possint illis iudicandis sufficere. Dicuntur ergo ista per concessionem, & quidem grauissima cum reprehensione Corinthiorum: vt vel ex proximo versiculo apparet. qua de re etiam dicemus infrà, v. 7. Eos qui minimi fiunt, τοὺς ἐξουθενημένους. Id est vilissimos quosque, nedũ vt præstantissimos oporteat in istis rebus mundanis occupari. In subsellis collocate, καθίζετε. Vsus est propriè & eleganter hoc verbo, quòd soleant iudices sedentes de adstantibus iudicare. Vulg. Constituite ad iudicandum, καθίσατε. Eras. verò minus etiam expressè, Constituite. Quæ sit autem Pauli sentẽtia diximus in superiore annotatione. Nam quòd Castellio hæc nuper interpretatus est per interrogationem, quasi Paulus à maiore ad minus argumentetur, indignum facinus esse ad extraneos referri fidelium cõtrouersias, & ipsos fideles nolle

pro iudic.

pro iudicibus habere, quos tamen constet quibusuis infidelibus anteponendos, id inquam omnium exemplarium fidei repugnat. Quidam verò καθίζετε accipiunt præsenti tempore indicatiui, & nomine istorum contemptibilium in Ecclesia profanos homines intelligunt, quasi sit præpositionis repetitio. Sed quorsum hanc repetitionem? Neque verò dicendum fuisset ἐὰν ἔχητε, si habeatis, sed ἔχοντες, vel διὸ ἔχετε, quia habetis.

Πρὸς ἐντροπὴν ὑμῖν λέγω. οὕτως οὐκ ἔστιν ἐν ὑμῖν σοφὸς οὐδὲ εἷς, ὃς δυνήσεται διακρῖναι ἀνὰ μέσον τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ;

5 Vt vos pudeat, vobis hoc dico. Itáne non est inter vos sapiens, ne vnus quidem, qui possit diiudicare inter fratres suos?

5 Ad uerecundiam uestrã dico. Sic non est inter uos sapiens quisquam qui possit iudicare inter fratrem suum?

Ἀλλὰ ἀδελφὸς μετὰ ἀδελφοῦ κρίνεται, καὶ τοῦτο ἐπὶ ἀπίστων.

6 Sed frater cum fratre iudicio experitur, ídque sub infidelibus.

6 Sed frater cum fratre iudicio contendit: & hoc apud infideles?

Ἤδη μὲν οὖν ὅλως ἥττημα ἐν ὑμῖν ἐστιν, ὅτι κρίματα ἔχετε μεθ' ἑαυτῶν. διατί οὐχὶ μᾶλλον ἀδικεῖσθε; διατί οὐχὶ μᾶλλον ἀποστερεῖσθε;

7 Iam igitur omnino impotentia in vobis est, quòd iudicia habetis inter vosmetipsos. ‖ quare non potius iniuriam patimini? cur non potius damnum accipitis?

7 Iam quidẽ omnino delictum est in uobis, quòd iudicia habetis inter uos. quare non magis iniuriã accipitis? quare nõ magis fraudem patimini? Matth.5.f.39 luc.6.d.29 rom.12.d.19

Ἀλλὰ ὑμεῖς ἀδικεῖτε καὶ ἀποστερεῖτε, καὶ ταῦτα ἀδελφούς.

8 ‖At vos iniuriam facitis, & damno afficitis, ídque fratres.

8 Sed uos iniuriam facitis, & fraudatis, & hoc fratribus. 1.Thess.4.b.6

Ἢ οὐκ οἴδατε ὅτι ἄδικοι βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι; μὴ πλανᾶσθε. οὔτε πόρνοι, οὔτε εἰδωλολάτραι, οὔτε μοιχοὶ, οὔτε μαλακοὶ, οὔτε ἀρσενοκοῖται,

9 An ignoratis iniustos nõ esse Dei hæreditatẽ possessuros? Ne errate. neque scortatores, neque idololatræ, neq; mœchi, neque molles, neque qui concũbunt cum masculis,

9 An nescitis quia iniqui regnum Dei non possidebunt? Nolite errare. neq; fornicarij, neque idolis seruientes, neque adulteri, neque molles, neque masculorum concubitores,

Οὔτε κλέπται, οὔτε πλεονέκται, οὔτε μέθυσοι, οὐ λοίδοροι, οὐχ ἅρπαγες βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι.

10 Neque fures, neque auari, neque ebriosi, neque conuitiatores, neque rapaces, regni Dei hæreditatem possidebunt.

10 Neque fures, neque auari, neque ebriosi, neque maledici, neque rapaces, regnum Dei possidebunt.

5 Vt vos pudeat, πρὸς ἐντροπὴν. Vulgata, Ad verecundiam vestram. Videtur enim legisse ὑμῶν. Erasmus Ad erubescentiam vestram: quod vocabulum non memini legere apud idoneos authores. Inter fratres suos, ἀνὰ μέσον τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ. Vulg. Inter fratrem suum & fratrem, vt videri possit addidisse καὶ ἀδελφοῦ: nisi malimus hoc includi in vocabulo μέσον. quoniã necessariò medium est inter duo minimùm extrema. Planior tamen esset oratio si ἀδελφῶν scriptum esset.

6 Sed, ἀλλά. in quibusdam codicibus legitur ἀλλὰ καὶ, imò etiã. Iudicio experitur, κρίνεται. Vel, vt Vulgata, Iudicio contendit. Erasmus, Litigat, ἐρίζει. Vnum exemplar habebat κρίνετε, iudicio experimini. Sed passiua terminatio magis est in ea significatione vsitata.

7 Impotentia, ἥττημα. Impotentia animi apud Latinos iis tribuitur qui à cupiditatibus se superari sinunt: vitium, inquit Cicero, à temperantia & moderatione plurimum dissidens. Itaque hoc ipsum esse opinor quod Apostolus hoc loco ἥττημα vocauit, παρὰ τὸ ἡττᾶσθαι, quum eos perstringeret qui ferendæ iniuriæ sunt impares. Et tamen ii sunt hodie qui soli nobiles, fortes, magnanimi dicuntur: adeo corrupta sunt mundi iudicia. Vulgata, Delictum. quam interpretationem vt impropriam reprehendit quidem Erasmus in annotationibus, sed ita vt non docuerit quomodo esset emendanda. Possumus tamen simpliciter etiam interpretari Defectũ, id est, (vt vulgò dicimus) *ce'st un default*, vel, *ce'st une faulte*. Iudicia, κρίματα. Id est controuersias in foro disceptandas: quam etiam ob causam Erasmus maluit Lites conuertere. Nam alioquin κρίσεως seu κρίματος nomen latè patet, adeo etiam vt arbitria comprehendat: quæ tamen minimè damnari ab Apostolo constat ex versu 6. vt nec ipsa etiam iudicia forensia, nisi ex hypothesi, nempe quòd Corinthii contendere coram infidelibus non possent sine alterutrius aut vtriusque partis publica damnatione, ac proinde nõ sine offendiculo: deinde quòd litigiosi essent, vt facilè appareret eos lucri potius quàm pacis esse studiosos. Nã alioquin pii magistratus præsidio ius suum tueri bona conscientia licet, modò omnis vindicandæ iniuriæ cupiditas absit: quanquam ne ad hoc quidem venire solent boni viri, nisi quodammodo coacti extremo vti remedio. Inter vosmetipsos, μεθ' ἑαυτῶν. Vulgata, Inter vos, ἐν ὑμῖν. Erasmus, Inter vos inuicem, μετ' ἀλλήλων. Ego puto aliquam vim pronominis esse reciproci, quod proinde volui exprimere. Ostendit enim tantam esse omnium fidelium coniunctionẽ vt secum videatur dissidere qui cum fratre contendit, sitque inter has lites & alia iudicia non minus discrimẽ quàm inter bellum ciuile seu domesticum, & ea bella quæ cum publicis hostibus geruntur. Iniuriam patimini, ἀδικεῖσθε. Vel, vt Vulg. Iniuriam accipitis. Erasmus tamen sententiam Apostoli rectius expressit. Nam ἀδικεῖσθαι hoc loco non simpliciter significat iniuria affici, sed iniuriam quam acceperis, ita ferre vt damnum non recuses, potius quàm cum Ecclesiæ offendiculo ius tuum iudicio persequaris. Nam certè non potest propriè dici iniuria affici qui quantum in se est iniuriam repellit. Idem statuendum est περὶ τοῦ ἀποστερεῖσθαι, de quo etiam diximus Mar.10.c.19.

9 Ne errate, μὴ πλανᾶσθε. Parat sibi transitum ad quartum caput epistolæ, de rebus indifferentibus.

Tit.3.a.3 Καὶ ταῦτά τινες ἦτε· ἀλλὰ ἀπελού-
σασθε, ἀλλὰ ἡγιάσθητε, ἀλλ' ἐδικαιώθη-
τε, ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, καὶ
ἐν τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ ἡμῶν.

11 ‖Et hæc eratis ¨nonnulli,
ſed abluti eſtis, ſed ſanctificati
eſtis, ſed iuſtificati eſtis, ¨in no-
mine Domini Ieſu, & per Spiri
tum Dei noſtri.

11 *Et hæc quidã fuiſtis: ſed abluti eſtis, ſed ſanctificati eſtis, ſed iuſtificati eſtis in nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti, & in Spiritu Dei noſtri.*

Infrà,10.d.23 Πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ' οὐ πάντα συμ-
Eccl.37.f.31 φέρει· πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ' οὐκ ἐγὼ
ἐξουσιασθήσομαι ὑπό τινος.

12 ‖Omnia mihi licent, ‖ ¨at nõ
omnia conducunt: omnia mi-
hi licent, at ego nõ redigar ſub
¨vllius rei poteſtatem.

12 *Omnia mihi licent, ſed nõ õnia expediũt: omnia mihi licẽt, ſed ego ſub nullius redigar poteſtate.*

Τὰ βρώματα τῇ κοιλίᾳ, καὶ ἡ κοιλία τοῖς
βρώμασιν· ὁ δὲ Θεὸς καὶ ταύτην καὶ ταῦτα
καταργήσει. τὸ δὲ σῶμα οὐ τῇ πορνείᾳ, ἀλλὰ
τῷ Κυρίῳ, καὶ ὁ Κύριος τῷ σώματι.

13 Eſcæ ¨ventri *deſtinatæ ſunt*, & vẽ
ter eſcis: Deus autem ¨& hunc &
eas abolebit. corpus verò non
ſcortationi, ſed Domino, & Do
minus corpori.

13 *Eſca uentri, & uẽter eſcis: Deus autẽ & hũc & has deſtruet. corpus autem nõ fornicationi, ſed Domino, & Dominus corpori.*

Ὁ δὲ Θεὸς καὶ τὸν Κύριον ἤγειρε, καὶ ὑ-
Rom.6.a.5 μᾶς ἐξεγερεῖ διὰ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ.

14 Deus autem & Dominũ ſuſ-
citauit, & ‖nos ſuſcitabit poten-
tia ſua.

14 *Deus verò & Dominũ ſuſcitauit, & nos ſuſcitabit per uirtutem ſuam.*

Οὐκ οἴδατε ὅτι τὰ σώματα ὑμῶν, μέ-
λη Χριστοῦ ἐστιν; ἄρας οὖν τὰ μέλη τοῦ
Χριστοῦ, ποιήσω πόρνης μέλη; Μὴ γένοιτο.

15 An ignoratis corpora veſtra
eſſe membra Chriſti? Num i-
gitur tollens membra Chri-
ſti, faciam *ut ſint* ſcorti mẽbra?
Abſit.

15 *Neſcitis quoniam corpora ueſtra membra ſunt Chriſti? Tollens ergo membra Chriſti, faciam membra meretricis? Abſit.*

Ἢ οὐκ οἴδατε ὅτι ὁ κολλώμενος τῇ πόρ-
νῃ, ἓν σῶμά ἐστιν; Ἔσονται γάρ, φησίν, οἱ δύο
Gen.2.d.24 εἰς σάρκα μίαν.
matth.19.a.5
mar.10.b.8
ephes.5.g.31

16 An ignoratis eum qui agglu-
tinatur ſcorto, vnum eſſe cor-
pus *eum ſcorto*? Fiẽt enim, inquit,
¨qui ‖duo *erant*, caro vna.

16 *An neſcitis quoniã q adhæret meretrici unũ corpus efficitur? Erunt enim, inquit, duo in carne una.*

11 Nonnulli, τινές. In multis codicibus Veteris editionis corruptè legitur QVIDEM pro QVIDAM, manifeſto errore, quanuis ita quoque citarit Auguſtinus. Nã quòd ſic etiam legitur in Ambroſii exẽplaribus impreſſis, imputandum eſſe librariis, liquet ex eius interpretatione, vt rectè obſeruauit Eraſmus. Græci certè ſummo conſenſu legunt τινές, & pro particulari nota interpretãtur. Sed tamen hæc reprehenſio non tantùm cer tos quoſdam, ſed omnes ac ſingulos Corinthios comprehendit. Neque enim vllus eſt hominum qui ſi non omnibus illis vitiis, at ſaltem aliquibus, atque adeo pleriſque nõ fuerit ante regenerationem addictus. Et ſicut ablutio illa & ſanctificatio, totius eſt Eccleſiæ, ita certum eſt Paulum certorum duntaxat hominum præcedentem conditionem non notare. In nomine Domini, ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου. i. in Domino Ieſu: quã formulam expoſuimus ſuprà, 1.a.4. Puto enim nomẽ Domini Ieſu ex Hebræorum phraſi nihil aliud quàm ipſum Dominum Ieſum declarare hoc loco. Eraſmus, Per nomen, i. per virtutem ac potentiam Domini Ieſu.

12 Omnia, πάντα. Id eſt quæuis, vt alibi ſæpe expoſuimus. Sed quocũq; modo accipias, reſtringẽdũ eſt τὸ καθόλου, vt res tantùm medias comprehendat: de quibus nouam nunc diſputationẽ inchoat Apoſtolus, docétque Corinthios tum in earũ vſu dupliciter peccare, tum etiã in eo grauiter errare quòd inter ἀδιάφορα quædam numerarent quæ tamen eiuſmodi non erant. Quis enim putet Corinthios ita fuiſſe rerum imperitos vt omnia ſibi ſine exceptione vlla licere crediderint? At non omnia, ἀλλ' οὐ πάντα. Prius illud dictum eſt in eorum perſona qui libertatem Chriſtianã in carnis licentiã transformant. Subiicitur autẽ duplex reſpõſum ab Apoſtolo: vnũ, ſic licita eſſe nobis ἀδιάφορα, vt tamẽ in vſu poſſit grauiter peccari, quoniã ex charitatis regula metiẽda ſit noſtra libertas: adeo vt quod per ſe licet, interdũ κατά τι & certo reſpectu ſit illicitũ: puta ſi proximi detrimẽto cedat: alterũ, ita vtẽdũ eſſe rebus per ſe licitis, vt ex ſeruis nõ faciamus dominos. Id enim eſſet nõ vti rebus ad noſtrum vſum conditis, ſed potius illis quodãmodo imperium in nos tribuere, vt ſiquis vino, cibo, pecunia, & aliis quibuſcunque rebus, quibus nobis intra modũ vtendũ eſt, non vtatur, ſed ſeſe potius illis ad abutẽdũ præbeat. Vllius rei, τινός. Sic malui interpretari q̃ Vllius aut Nullius, vt appareat τινός neut. genere poſitũ eſſe, cui τὰ πάντα opponãtur, nec ad perſonas, ſed ad res ipſas referri. Nã certè iis ſubiicitur quicũque ſe carere ipſis nõ poſſe putat: vt planè ſeruitus ſub ſpecie libe rtatis adblandiens manum in eiuſmodi homines iniiciat.

13 Ventri, τῇ κοιλίᾳ. Videtur mihi Apoſtolus, poſtquã duplici reſponſo euertit eorũ fundamentũ qui libertatis Chriſtianæ prætextu quiduis ſibi putabant licere, facere ſibi tranſitum ad damnandam ſcortationẽ, quam illi inter res medias perperam recenſebant. Vulgò enim ita ſentiebant, adeo quidem vt flagitium non eſſet, ſicut inquit ille, adoleſcentem ſcortari: & Lycurgus quoque maſculorum amores ſuis legibus non damnaret. Ergo, inquit Apoſtolus, quod dixi de recto vſu rerum mediarum, in iis ſanè valeat vt in cibis quos ventris cauſa Deus condidit, nempe vt ita alatur venter, ſicut etiam ventris ea eſt conditio vt cibis egeat. Sed iſta per ſe nihil ad id ſpectãt de quo nunc agimus. Tempus enim erit quo nullus erit iſtarum rerum vſus, nos autẽ de perenni vita loquimur. Sed de ſcortatione longè aliter quàm de cibis conſtituendũ eſt. neque enim conditum eſt corpus ad ſcortandum, ſicut ad veſcendum. Et hunc, καὶ ταύτην. Itaque ventris appellatione nõ tam ventrem ipſum quàm eius vſum & nutritionem ſignificat quæ in ventre conficitur.

16 Fient enim, ἔσονται γάρ. Apud Moſen dicuntur iſta non de ſcortatione, ſed de matrimonio. Sed quũ illa ſit iſtius παρέκβασις, & vtriuſque ſit communis coniunctio carnis, Apoſtolus videri non poteſt hoc teſtimonio abuſus. Qui duo *erant*, οἱ δύο. Apud Moſen non additur hæc particula: ſed rectè expreſſa eſt tum hoc loco tum etiam Matth.19.a.5, & Mar.10.b.8: quia ſit tantùm mentio viri & vxoris vnius, non autem vxorum: nec verum eſt polygamum eſſe vnum cum ſingulis ſuis vxoribus, quum potius in tot partes diſſipetur quot habet vxores.

Ὁ δὲ κολλώμενος τῷ Κυρίῳ, ἓν πνεῦ 17
μά ἐστι.

Φεύγετε τὴν πορνείαν. πᾶν ἁμάρτη- 18
μα ὃ ἐὰν ποιήσῃ ἄνθρωπος, ἐκτὸς τοῦ σώ-
ματός ἐστιν· ὁ δὲ πορνεύων, εἰς τὸ ἴδιον σῶ-
μα ἁμαρτάνει.

Ἢ οὐκ οἴδατε ὅτι τὸ σῶμα ὑμῶν, 19
ναὸς τοῦ ἐν ὑμῖν ἁγίου Πνεύματός ἐστιν, οὗ ἔ-
χετε ἀπὸ Θεοῦ, καὶ οὐκ ἐστὲ ἑαυτῶν;

Ἠγοράσθητε γὰρ τιμῆς· δοξάσατε 20
δὴ τὸν Θεὸν ἐν τῷ σώματι ὑμῶν, καὶ ἐν
τῷ πνεύματι ὑμῶν, ἅτινά ἐστι τοῦ Θεοῦ.

Κεφάλαιον ζʹ

ΠΕρὶ δὲ ὧν ἐγράψατέ μοι, καλὸν ἀν- 1
θρώπῳ γυναικὸς μὴ ἅπτεσθαι.

17 Qui verò agglutinatur Do-
mino, "vnus spiritus est.

18 Fugite scortationem. omne
peccatum quod fecerit homo,
extra corpus est: sed qui scor-
tatur, "in proprium corpus pec
cat.

19 An ignoratis ‖ "corpus ve-
strum esse templum Spiritus
sancti, *qui est* in vobis, quem
habetis à Deo, neque esse "ve-
stri iuris?

20 ‖Nam empti estis "pretio:
"glorificate igitur Deũ in cor-
pore vestro, "& in spiritu vestro,
"quæ sunt Dei.

CAP. VII.

1 CAEterùm "de quibus scri-
psistis ad me: bonum *fuerit*
"viro "mulierem nõ attingere.

17 *Qui autem adhæret*
Domino, unus spiritus est.

18 *Fugite fornicationẽ omnẽ*
peccatũ quodcũque fecerit
homo, extra corpus est: qui
autẽ fornicatur, in corpus
suum peccat.

An nescitis quoniam Suprà, 1.d.37
19 *mẽbra uestra, templũ est* 1.cor.6.d.16
Spiritus sancti qui in uo infrà, 7.c.23
bis est, quẽ habetis à Deo, 1 pet.1.d.19
& non estis uestri?

20 *Empti enim estis pretio*
magno: glorificate & por
tate Deũ in corpore uestro.

CAP. VII.

1 *DE quibus autẽ scri-*
psistis mihi, bonum
est homini mulierem non
tangere.

17 Vnus Spiritus est, ἓν Πνεῦμά ἐστι. Baptizamur tamen etiam in vnum corpus, & per fidem simus etiam caro ex carne eius, vt alibi loquitur Apostolus: sed hæc coniunctio est alterius, id est Spirituũ coniunctionis, velut appendix: deinde totum hoc mysterium est spirituale non carnale.

18 In proprium corpus, εἰς τὸ ἴδιον σῶμα. Primùm quia scortationis obiectum est, proprium etiam corpus, quum in aliis peccatis externa sint obiecta, vt in furto, homicidio, atque adeo in ipsa etiam gula: deinde quia in scortatione corpus propria quadam ratione conspurcatur: ideo nõ dicit Apostolus, Proprio corpore, quum in aliis etiam peccatis organũ corporis adhibeatur: sed ita vt totũ postea in externũ obiectum feratur.

19 Corpus vestrum, τὸ σῶμα ὑμῶν. In tribus codicibus legimus τὰ σώματα ὑμῶν, corpora vestra, vt suprà, v.15: quæ lectio fortassis mutata est à quopiam, propterea quòd sequitur ναὸς templum, singulari numero non plurali. Atqui Apostolus quum sic loquitur, significat se de fidelibus non singulis duntaxat, sed omnibus in vnum collectis loqui, vt tota Ecclesia sit vnum Dei templum. Vulgata legit τὰ μέλη ὑμῶν, membra vestra.

Vestri iuris, ἑαυτῶν. Vulg. ad verbum, Vestri, paulo obscurius.

20 Pretio, τιμῆς. Nihil quidem emitur, nisi interueniente pretio, sed hoc tamen additum magnam emphasin habet: veluti quum dicimus, Ore loqui, oculis videre, auribus audire. Vulgata addidit epithetũ magno, μεγάλης, contra Græcorum codicum fidem, nempe quòd alioquin illud videretur redundare: vel ex eo quod scriptum est 1.Pet.1.c.18. Glorificate igitur Deum, δοξάσατε δὴ τὸν Θεόν. Id est, ita ab omni scortatione abhorrete prorsus, ita, inquam, vos totos tum corpore tum animo ad omnem puritatem comparate, vt vestræ omnes & cogitationes & actiones ad gloriam Dei referãtur, à quo tum corpus tum animum idcirco accepistis, vt vtroque in ipsius gloriam vteremini. Vulg. addit, Et portate, καὶ ἄρατε, Græcis codicibus repugnantibus. Erasmus autem δὴ interpretatur pro ἤδη, iam. Et in spiritu vestro, καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν. Hæc quũ in omnibus Græcis exẽplaribus inueniãtur, mirũ est in omnibus Latinis deesse. Vocat autem Paulus Spiritũ alterã hominis partẽ, vt πνεῦμα & ψυχὴ nihil hoc in loco differãt. Quæ sunt Dei, ἅτινά ἐστι τοῦ Θεοῦ. Hoc quoque deest in Latinis codicibus. Ponitur autẽ relatiuũ αἰτιολογικῶς, i. quoniam vtraque, & corpus & animus, nostra non sunt, sed Dei.

IN CAPVT VII.

1 De quibus, περὶ ὧν. Id est, quod attinet ad ea de quibus ad me scripsistis. Sic enim etiã apud Latinos vsurpatur præpositio De. Nunc autẽ Apostolus de tribus aliis rebus mediis agit, primùm quidẽ de cõiugio vsque ad v.8, deinde de cælibatu, tũ eorũ qui matrimoniũ aliquãdo cõtraxerunt, vsque ad v.12, tũ etiã virginũ à ver.25, ad v.35 Obiter enim inserit quæstionẽ de impari cõiugio à v.12 ad 17, & hac arrepta occasione, de seruitute quoque & libertate, de circuncisione & præputio differit à v.17 ad 25. Postremò etiã de parentũ in suis virginibus elocandis officio differit, & quæ de viduis dixerat, iterũ inculcat. Bonũ fuerit, καλόν: id est συμφέρον, vt infrà, v.35. cõmodum videlicet & expediẽs (vt loquuntur) quia cõiugiũ multas secũ molestias adfert, idq; ex diuinæ institutionis corruptela. Neq; enim bonũ ita accipitur hic vt opponatur vitio, quũ adiũgitur tertius casus, & satis cõstet honoratũ esse cõiugiũ inter omnes, Heb.13.a.4. Itaque Hieronymus perperã sanè (vt nihil acerbius dicã) hunc locũ corrupit, vt matrimonii coniunctionẽ à Spiritu sancto toties cõprobatã, in iis numeraret quæ per se mala sunt ac vitiosa. Longè sanctius ac melius Clemẽs, Epiphanius κατὰ ἀποστολικῶν, August. deniq; aduersus ipsum Hieronym. qui omnes ita laudarũt virginitatẽ, vt suã quoq; nuptiis dignitatẽ assererẽt: vt qui intelligerẽt nec in virginitate nec in cõiugio propriè ac per se positũ esse Dei cultũ, sed κατὰ συμβεβηκὸς dũtaxat.

Viro, ἀνθρώπῳ. Id est ἀνδρί, quũ opponatur nomẽ γυναικός. Vulg. & Eras. Homini. Mulierẽ nõ attingere, γυναικὸς μὴ ἅπτεσθαι. Eras. Vxorẽ nõ attingere. i, (vt ipse interpretatur) ab vxore ducẽda abstinere. Ego verò existimo Paulũ verbo ἅπτεσθαι significasse in genere viri cum muliere cõgressum: quẽ tamẽ per se non dãnat, quũ eo velit homines vt remedio vti, idque in matrimonio, si continere se non possint, minimè id facturus si malum esset coniugium. Nam præcepit quidem humana prudentia vt ex duobus malis quod minus est eligamus: Christiana verò religio contrà, vt quicquid malum est, sine vlla exceptione vitemus. Falsa est igitur Hieronym. doctrina qui aduersus Iouinianum differens, verbum ἅπτεσθαι ita vrget quasi in ipso etiam mulieris contactu sit periculum: quum constet virum non minus bona conscientia vti posse ac debere vxore

ſua quàm eſca & potu, vt rectè defendit Auguſtinus. Neque eſt verò cur Hieronymum quiſquam hîc excuſet, quaſi verbum Domini torquere liceat quoties hortamur, aut conſolamur, aut deterremus, aut ludimus: imò verò cauendum potius etiam atque etiam ne diuinis literis vllo modo aut vſquam abutamur.

1.Pet.3.b.7.

Διὰ δὲ τὰς πορνείας ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἐχέτω, καὶ ἑκάστη τὸν ἴδιον ἄνδρα ἐχέτω.

2 Sed propter fornicationes, ſuam quiſque vxorem habeat, & proprium quæque virum habeat.

2 Propter fornicationẽ autem unuſquiſque ſuam uxorem habeat, & unaquæque ſuum uirum habeat.

Τῇ γυναικὶ ὁ ἀνὴρ τὴν ὀφειλομένην εὔνοιαν ἀποδιδότω· ὁμοίως δὲ καὶ ἡ γυνὴ τῷ ἀνδρί.

3 Vxori vir debitam beneuolentiam reddat: ſimiliter autem & vxor viro.

2 Vxori uir debitum reddat: ſimiliter autem & uxor uiro.

Ἡ γυνὴ τοῦ ἰδίου σώματος οὐκ ἐξουσιάζει, ἀλλ' ὁ ἀνήρ· ὁμοίως δὲ καὶ ὁ ἀνὴρ τοῦ ἰδίου σώματος οὐκ ἐξουσιάζει, ἀλλ' ἡ γυνή.

4 Vxor proprium corpus nõ habet in poteſtate, ſed vir: ſimiliter autem & vir propriũ corpus non habet in poteſtate, ſed vxor.

3 Mulier ſui corporis poteſtatem non habet, ſed uir: ſimiliter autẽ & uir, ſui corporis poteſtatem nõ habet, ſed mulier.

Μὴ ἀποστερεῖτε ἀλλήλους, εἰ μή τι ἂν ἐκ συμφώνου πρὸς καιρόν, ἵνα σχολάζητε τῇ νηστείᾳ καὶ τῇ προσευχῇ· καὶ πάλιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέρχησθε, ἵνα μὴ πειράζῃ ὑμᾶς ὁ Σατανᾶς διὰ τὴν ἀκρασίαν ὑμῶν.

5 Ne fraudate alius alium, niſi ſiquid ex conſenſu ad tempus, vt vacetis ieiunio & precibus: & rurſum ſimul côuenite, ne tentet vos Satanas propter incontinentiam veſtram.

4 Nolite fraudare inuicẽ, niſi fortè ex cõſenſu ad tempus, ut uacetis ieiunio & orationi: & iterũ reuertimini in idipſũ, ne tẽtet uos Satanas propter incontinentiam ueſtram.

Τοῦτο δὲ λέγω κατὰ συγγνώμην, οὐ κατ' ἐπιταγήν.

6 Hoc autem dico ex conceſſione, non ex imperio.

5 Hoc autem dico ſecundum indulgentiam nõ ſecundum imperium.

Θέλω γὰρ πάντας ἀνθρώπους εἶναι ὡς καὶ ἐμαυτόν· ἀλλ' ἕκαστος ἴδιον χάρισμα ἔχει ἐκ Θεοῦ, ὃς μὲν οὕτως, ὃς δὲ οὕτως.

7 Nam velim omnes homines eſſe vt & ipſe *ſum*: ſed vnuſquiſque proprium donum habet ex Deo, alius quidem ita, alius autem ita.

7 Volo autem omnes homines eſſe ſicut meipſum: ſed unuſquiſque propriũ donum habet ex Deo, alius qdem ſic, alius uerò ſic.

2 Habeat, ἐχέτω. Apertè contentioſi ſunt qui ex hoc verbo colligunt Apoſtolum de iis tantùm agere qui iam ſunt in matrimonio: quum tota diſputationis ſeries contrarium probet, neque vel ratio vlla vel vſus huius verbi id poſtulet.

3 Debitam beneuolentiam, τὴν ὀφειλομένην εὔνοιαν. Vulg. Debitum, τὴν ὀφειλήν, quã lectionẽ in vno etiã Græco exemplari inueni, & apud Clementẽ, libro στρωματέων 3. Sed & alicubi legitur τὴν ὀφειλομένην τιμήν, debitũ honorem: quæ lectio conſentit cũ eo quod ſcriptum eſt 1.Pet.3.b.7. Cæterùm Debiti appellatione non id tantùm intelligo quòd vulgò ſolent, ſed omnia coniugii officia: quanuis Apoſtolus vnã ſpeciem poſtea copioſius perſequatur, in qua nimirum grauius ac frequentius quàm in cæteris plerique peccant.

4 Vxor, ἡ γυνή. Vulgata, Mulier, impropriè, quum de coniugio agatur.

5 Ad tempus, πρὸς καιρόν. Eraſ. Pro tẽpore, κατὰ καιρόν, deprauata etiã ſententia. Vacetis, σχολάζητε. id eſt toti hoc vnum agatis. Loquitur enim de ſolenni aliquo pœnitẽtiæ teſtimonio, vel publico vel priuato, pro rei neceſſitate. Nã alioquin aſſiduæ debẽt eſſe preces, & ſobrietas perpetua. Ieiunio & orationi, τῇ νηστείᾳ καὶ προσευχῇ. Ita legimus in omnibus noſtris Græcis codicibus, vno dũtaxat excepto, & ſolent iſta fere cõiungi, vt Mat. 17.c.21, quòd ieiuniũ ſit optima ad orationem præparatio. Quædam tamen Latina exemplaria nullam faciunt ieiunii mentionẽ, vt nec Chryſoſt. nec Theophylactus. Simul, ἐπὶ τὸ αὐτό. Nempe quoniã vnus eſt viri & vxoris thorus. Vulg. barbarè, In idipſum. Conuenite, συνέρχεσθε. Id eſt συνέρχησθε, vt alibi etiam ſcriptum inuenimus. Vulg. Reuertimini, ἐπανέρχεσθε. Eraſ. Conueniatis, vt ἵνα repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Propter incontinentiam, διὰ τὴν ἀκρασίαν. Siue propter impotentiam, (vt alii malunt interpretari) i. quia hæc eſt naturæ veſtræ imbecillitas vt inde facilè poſſit Satan occaſionem arripere vos impellendi in ſcortationem, niſi coniugio vt remedio vtamini. Eraſmus autem interpretatus eſt, Intemperantiam, id eſt ἀκολασίαν, impropriè hoc in loco. Repugnat enim coniugii ſanctitati intemperantia, incontinentia non item: quanquam fateor nonnunquam iſta duo nomina confundi.

6 Ex conceſſione, κατὰ συγγνώμην: id eſt συγχώρησιν. Nã Veniæ nomen vel Indulgentiæ vix videtur conuenire vbi nullum ſimpliciter vitium ineſt: deinde non dubito quin hoc pertineat ad id quod ſcriptum eſt ſuprà, v.2. Viſus enim erat coniugiũ ab omnibus, & quidẽ vt præceptum, exigere. Hoc igitur nunc explicat, docẽtque ſe coniugium non flagitare præciſè vt præceptum, quod quiſquis negligat, Deum offendat: aut in quo per ſe poſitus ſit Dei cultus, (de iis enim rebus præcepta fiunt) ſed quòd Deus hoc remedium iis concedat quibus non dedit vt ſe poſſint continere: quum alioquin etſi ipſum cõiugium per ſe purũ ſit ac honeſtũ, tamẽ ipſius vſus vix aut ne vix quidẽ careat aliqua ἀταξίᾳ, ſed quæ matrimonii velo obtegatur. Itaq; συγγνώμην vocat cõmodã dicti interpretationẽ, habita boni & æqui ratione: vt definitur etiã ab Ariſt. Ethic. 6. Quòd autẽ in quibuſdã codicibus legitur κατὰ γνώμην, ſecundum opinionem, ſiue ſẽtentiam, quaſi teſtetur Apoſtolus ſe tantùm dicere quid optimum factu putet, non autem quicquam præcipere, haud ſcio an ſatis redoleat grauitatem Apoſtolicam, quum nihil adiiciat quo iſtam modeſtiam temperet, vt infrà, v.25 & 40.

3 Nam velim, θέλω γάρ. Id eſt optarim, vt diximus Mar.10.d.35. Vulgata, Volo autem, impropriè. Itaque Tertullianus (quod eius pace dixerim) non ſatis firma ratione vtitur quum ex hoc verbo vrget hanc puram & abſolutam fuiſſe Apoſtoli voluntatem.

Λέγω δὲ τοῖς ἀγάμοις καὶ ταῖς χήραις, καλὸν αὐτοῖς ἐστιν ἐὰν μείνωσιν ὡς κἀγώ.

8 Dico autem cælibibus & viduis, bonum eis est si mãserint vt maneo ego.

8 Dico autẽ innuptis & uiduis, bonũ est illis si sic permãserint sicut & ego.

Εἰ δὲ οὐκ ἐγκρατεύονται, γαμησάτωσαν· κρεῖσσον γάρ ἐστι γαμῆσαι ἢ πυροῦσθαι.

9 Quòd si se non continent, matrimonium contrahant: nam melius est matrimonium contrahere quàm vri.

9 Quòd si non se continent nubant. melius est enim nubere quàm uri.

Τοῖς δὲ γεγαμηκόσι παραγγέλλω, οὐκ ἐγὼ, ἀλλ' ὁ Κύριος, γυναῖκα ἀπὸ ἀνδρὸς μὴ χωρισθῆναι.

10 Iis autem qui matrimonio iuncti sunt, denuntio, non ego, sed Dominus, Vxor à viro ne discedito.

10 Iis autẽ q matrimonio iuncti sunt, præcipio non ego, sed Dominus, uxorẽ à uiro non discedere: Matth. 5. c. 32 & 19. b. 9 mar. 10. b. 11 luc. 16. d. 18

Ἐὰν δὲ καὶ χωρισθῇ, μενέτω ἄγαμος, ἢ τῷ ἀνδρὶ καταλλαγήτω· καὶ ἄνδρα γυναῖκα μὴ ἀφιέναι.

11 Quòd si discesserit, maneat innupta, aut viro recõciliator, & vir vxorem ne dimittito.

11 Quòd si discesserit, manere innuptã aut uiro suo reconciliari, & uir uxorem ne dimittat.

Τοῖς δὲ λοιποῖς ἐγὼ λέγω, οὐχ ὁ Κύριος, Εἴ τις ἀδελφὸς γυναῖκα ἔχει ἄπιστον, καὶ αὐτὴ συνευδοκεῖ οἰκεῖν μετ' αὐτοῦ, μὴ ἀφιέτω αὐτήν.

12 Reliquis autem ego dico, nõ Dominus, Siquis frater vxorẽ habet infidelem, quæ consentiat ad habitandum cum eo, ne eam dimittito.

12 Nã cæteris ego dico, non Dominus, Siquis frater uxorẽ habet infidelem, & hæc consentit habitare cũ illo, non dimittat illam.

Καὶ γυνὴ ἥτις ἔχει ἄνδρα ἄπιστον, καὶ αὐτὸς συνευδοκεῖ οἰκεῖν μετ' αὐτῆς, μὴ ἀφιέτω αὐτόν.

13 Et vxor quæ habet virum infidelem, qui consentiat ad habitandum cum ea, ne eam dimittito.

13 Et siqua mulier habet uirũ infidelem, & hic consentit habitare cũ illa, nõ dimittat uirum.

Ἡγίασται γὰρ ὁ ἀνὴρ ὁ ἄπιστος ἐν τῇ γυναικὶ, καὶ ἡγίασται ἡ γυνὴ ἡ ἄπιστος ἐν τῷ ἀνδρί· ἐπεὶ ἄρα τὰ τέκνα ὑμῶν ἀκάθαρτά ἐστι, νῦν δὲ ἅγιά ἐστιν.

14 Maritus enim infidelis sanctificat' est vxori, & vxor infidelis sanctificata est viro: alioqui certè liberi vestri impuri essent: nunc autem sancti sunt.

14 Sãctificatus est enim uir infidelis p mulierẽ fidelẽ, & sanctificata est mulier infidelis p uirũ fidelẽ: alioqn filij uestri immundi essent, nũc autẽ sãcti sũt.

8 Cælibibus & viduis, τοῖς ἀγάμοις καὶ ταῖς χήραις. Theophylact. legit ταῖς ἀγάμοις καὶ ταῖς χήραις, ita vt superior versiculus ad viros pertineat, sequẽtes autẽ duo ad fœminas: quæ quidem vel sunt innuptæ seu virgines, vel viduæ, vt ita sit plena distributio. Sed quum postea seorsim agat de virginibus, malo ἀγάμοις intelligere viduos, χήραις, viduas. itaque τοῖς ἀγάμοις non conuerti Innuptis. ἄγαμον autẽ etiam dici qui vxore mortua sit factus cælebs, apparet ex versu 11. Itaque totus hic locus institutus est aduersus eos qui secundas nuptias dãnãt prioribus morte dissolutis. Nam aliud est digamorum genus, qui veteribus canonibus arcentur à ministerio, & quorum etiam nuptias nolunt benedici, eorũ videlicet qui vel constãte priore matrimonio, vel eiecta priore vxore, alteram superinducunt: quam distinctionem mirum est Tertullianum etiam ipsum ignorasse.

9 Matrimonium contrahant, γαμησάτωσαν. Vulgata, Nubant, non satis rectè. Vsus est enim Apostolus de industria verbo quod tum viris tum mulieribus conuenit, sicut apparet ex versu 28, hoc eodem capite.

Nã melius est, κρεῖσσον γάρ ἐστι. Vel, Potius, aut satius, vt interpretatur Eras. Neque verò propria est ista cõparatio, quasi videlicet coniugium cum vstione ita comparetur acsi vstio quoque esset res bona, aut coniugium dicatur melius, i. minus malum: sicut improbè Hieronymus cauillatur: sed petitum est è medio istud dicendi genus: veluti si dicas, Melius esse cum Christo egere, vt cælo potiamur, quàm opibus mundi abundare, vt cum mundo pereamus. Vri, πυροῦσθαι. Id est, libidine ita æstuare vt aut voluntas succumbat tentationi, aut certè Deum pacata conscientia non possis inuocare. Nam alioquin ecquis est qui carnis stimulis non pungatur?

10 Ne discedito, μὴ χωρισθῆναι. Eras. Ne separetur. Atqui omnino τὸ χωρίζεσθαι verbo neutro nõ passiuo explicãdum est, vt liquet ex versu 15, ex quo etiam apertè liquet Paulum non de legitimis diuortiis, sed de dissidiis hic agere.

11 Reconciliator, καταλλαγήτω. Hoc quoque satis ostendit de quibus diuortiis hîc disserat Apostolus: de iis videlicet quæ non scortationis causa, (hæc enim matrimonium dirimebant) sed propter aliquam animorum offensionem interueniebant, vt solebant olim facilè mariti vxoribus nuntium remittere, & vxores à viris secedere. His igitur negat Apostolus matrimonii vinculum dissolui. Neque mirandum est non esse additam scortationis exceptionem ab Apostolo. Primùm enim capitale supplicium erat in adulteras constitutum ex ciuilibus etiam legibus, vt nihil opus esset diuortium petere. Deinde siquando per magistratuum negligentiam non puniebantur adulteria, quid constituendum esset, Christus apertè edixerat, vt minimè oportuerit Corinthios de hac re Paulum consulere. Facile denique fuit Corinthiis applicare Apostoli responsum quæstioni de qua ad eum scripserant: sicut nostrum est ex responso elicere quæ fuerit quæstio, nempe non de legitimo diuortio, sed eo quod ex dissensione aliqua exoritur.

12 Reliquis autẽ, τοῖς δὲ λοιποῖς. Reliquorũ appellatione eos intelligit qui impari matrimonio cõstricti degebant, ac veluti sese pollui infidelis cõsortio putabãt: quod negat Apostolus. Non Dominus, οὐχ ὁ Κύριος. Suũ id esse dicit Apostolus de quo nihil disertè expresserit Dominus, nõ quod ipse ex sese temere aut suo arbitrio esset cõmentus. Id enim se fecisse negat infrà, v. 25 & 40. Fundamentum enim eius doctrinæ quam tradit, authoritate verbi Dei nititur, cuius erat interpres Apostolus: quum Dominus arctissimum esse cõiugii vinculum multis locis docuerit, & cum charitatis regula prorsus consentiat hæc Apostoli doctrina.

14 Sanctificatus est, ἡγίασται. Sanctum opponit impuro ac profano, i. illi quod vitio est contaminatum, nec cum voluntate Dei consentiens. Dicitur ergo vir infidelis per vxorem fidelem sanctificari, id est pietas

vxoris plus valere ad hoc vt coniunctio ista pro sancta & pura habeatur, quàm mariti infidelitas ad hoc vt cõiugium istud profanetur, vel vt vxor bona conscientia vti marito non possit. neque enim lõgius porrigitur ista mariti aut vxoris sanctificatio. Quidam hoc referunt ad ciuilem politiam, quæ rata habet illa matrimonia, quũ liberi sint legitimi. Atqui Paulus nõ de politia ciuili differit, sed de conscientia: & quæso, quod tandẽ esset argumentum pacandæ conscientiæ, à ciuilibus legibus sumptum? Vxori, ἐν τῇ γυναικί. Vulgata, Per mulierem fidelem, ἐν τῇ γυναικὶ πιστῇ: quam lectionem in vno etiam Græco codice inuenimus: & rursum paulo pòst ἐν τῷ ἀνδρὶ πιστῷ, per virum fidelem. Sed γυναῖκα oportuit hoc in loco interpretari Vxorẽ, non Mulierem. Deinde oportuit saltem interpretari In vxore, non Per vxorem. Neque enim infidelis maritus per vxorem sanctificari dicitur, vt qui sit infidelis: sed quoniam fidelis vxor potest cum infideli marito bona conscientia consuescere, (cur enim aliena cõscientia eam pollueret?) idcirco dicitur infidelis ille, non in sese, sed in vxore, (id est vxoris respectu) sanctus esse. Idem quoque de altero membro iudicandum est. Itaque ἐν propositionem puto respondere literæ ל, quæ tertio casui adiungitur. Viro, ἐν τῷ ἀνδρί. Augustinus lib. 1. quo exponit sermonem in monte habitum, legit, In fratre fideli, ἐν ἀδελφῷ τῷ πιστῷ. Vetus autem interpres habet, Per mulierẽ fidelem, &c, Per virum fidelem, & nos in vno vetusto codice reperimus ad marginem annotatum πιστῇ priore loco, & πιστῷ posteriore. Et certè etiamsi hæc epitheta non addas, tamen necessariò subaudienda sunt. Considerandum enim est qua de re agatur, nempe an matrimonium inter infidelem vnam personam, alteram verò fidelem contractum, sit sanctum, ac proinde fidelis illo teneatur. Et nisi ita esset, cur Paulus in altero mẽbro adderet epitheton infidelis? Denique sanctas esse infidelium nuptias, & sanctos eorum liberos, nemo vnquam verè dixerit, quum ipsæ etiam dapes sint illis impuræ, vtpote quas Verbo & gratiarum actione oporteat sanctificari. Concedo tamẽ ratum esse ciuiliter infidelium matrimonium: sed quorsum hoc ad Pauli scopum qui de conscientia differit? Quòd autẽ ad Deũ attinet, etsi magnũ est discrimen inter matrimoniũ infideliũ & scortationẽ, tamẽ impurũ esse non desinit eorũ matrimoniũ, quoniã non est Dei nomine sanctificatũ. Nunc autem sancti sunt, νῦν δὲ ἅγιά ἐστιν. Vel, Sancti sunt autẽ. Nam particula νῦν hoc in loco nõ est tẽporis aduerbiũ, sed est coniunctio quæ adhiberi solet in argumentorum assumptionibus, vt alibi ostẽdimus. Cæterùm sanctiuocantur liberi, quãuis ex impari matrimonio suscepti .i. puri, ac proinde segregati Domino, vt in Ecclesia ipsius, ex fœderis formula, ERO DEVS TVVS ET SEMINIS TVI, cẽseantur. Quòd enim nõnulli ad infideliũ liberos hoc extendunt qui nõ sint spurii sed legitimi, falsò dici apparet ex hypothesi Pauli, quẽ satis cõstat non agere de matrimonio inter infidelem vtrunque, sed inter alterum fidelem, alterum infidelẽ contracto. Et quorsum, obsecro, Apostolus vel de spuriis, vel de infidelium nuptiis differeret? Colligit igitur Paulus sanctã etiã esse fidelis & infidelis coniunctionẽ in matrimonio, ex eo ꝙ liberi inde procreati cẽseantur in Dei Ecclesia. Est igitur argumentum ab effectis ad causam. Sed quid siquis hoc negasset? Imò verò nemo id potuit negare, quũ constaret de promissione in qua semen quoque cõprehenditur. Nec alia causa est cur sanctorũ liberos ad Baptismũ admittamus quàm quia sancti sunt (i. in fœdere cõprehensi) ab ipso vtero, quantũ quidẽ coniicere possumus. Hinc verò non tantùm cõfutandi sunt Catabaptistæ, qui infantes vt impuros à Baptismo reiiciunt: sed ii quoque qui Baptismum faciunt primũ salutis limen, ac proinde à salute excludunt omnes Baptismi expertes, etiam vbi nullus contemptus interuenit, & nescio quos absolutæ necessitatis casus (quos vocant) excogitarũt, i. totidem Baptismi abusus. Itẽ qui quosuis infantes ad Baptismũ admittunt, quod factum fuisse in tota vetere Ecclesia inauditum, vel illud saltem ostendit quòd prius oportuit catechumenum esse quàm baptizari.

Εἰ δὲ ὁ ἄπιστος χωρίζεται, χωριζέσθω. οὐ δεδούλωται ὁ ἀδελφὸς ἢ ἡ ἀδελφὴ ἐν τοῖς τοιούτοις· ἐν δὲ εἰρήνῃ κέκληκεν ἡμᾶς ὁ Θεός.

Τί γὰρ οἶδας, γύναι, εἰ τὸν ἄνδρα σώσεις; ἢ τί οἶδας ἄνερ, εἰ τὴν γυναῖκα σώσεις;

Εἰ μὴ ἑκάστῳ ὡς ἐμέρισεν ὁ Θεός, ἕκαστον ὡς κέκληκεν ὁ Κύριος, οὕτω περιπατείτω· καὶ οὕτως ἐν ταῖς ἐκκλησίαις πάσαις διατάσσομαι.

5 At si incredulus discedit, discedat. "non est seruituti subiectus frater aut soror "in huiusmodi *rebus*: sed "ad pacem vocauit nos Deus.

16 "Ecquid enĩ nosti vxor, an virũ sis seruatura? aut ecquid nosti vir, an vxorem sis seruaturus?

17 "Sed "vt vniquique "*donũ* partitus est "Deus, vt vnumquéque vocauit Dominus, ita incedat: "& ita in Ecclesiis omnibus cõstituo.

15 Quòd si ĩfidelis discedit, discedat. nõ enim seruituti subiectus est frater aut soror in huiusmodi: in pace autem uocauit nos Deus.

16 Vnde enim scis mulier si uirum saluum facies? aut unde scis uir, si mulierem saluam facies?

17 Nisi unicuique sicut diuisit Dominus, *unũquẽq; sicut uocauit* Deus, *ita ambulet, & sicut in omnibus* Ecclesiis *doceo.*

15 Non est seruituti subiectus, οὐ δεδούλωται. Ergo in hoc casu liber est fidelis, postquã omnia expertus fuerit vt infidelẽ discedentẽ reuocet ad officiũ. Neq; verò (vt quidã existimarunt) Paulus, dũ sic loquitur, quicquã addit Christi sentẽtiæ, qui vnicã facit diuortii causã, nẽpe adulteriũ. Neque enim in hac specie conceditur diuortiũ cuiquam, sed deserens persona condemnatur, & desertæ consulitur, quæ non modò non petit diuortium, sed etiam diuertentem repetit quantum in se est. In huiusmodi *rebus*, ἐν τοῖς τοιούτοις. Id est, quum eiusmodi quippiam inciderit, nempe vt fidelis cum infideli fuerit iunctus matrimonio, (neque enim de contrahendis, sed de retinendis istis matrimoniis differit Apostolus) & infidelis sua sponte fidelem deserat. Vulg. & Eras. admodum obscurè, In eiusmodi. Ad pacem, ἐν εἰρήνῃ. i. εἰς εἰρήνην, vt pacata conscientia ac concorditer viuamus: ex quo consequitur retinendum esse nobis infidelẽ, ac omnibus officiis quoad eius fieri potest ac debet, demerendum: nedum vt vel eum ipsi deseramus, vel ad nos deserendos prouocemus. Hoc igitur pertinet ad ea quæ sequuntur potius quàm ad superiora, quod etiam indicat coniunctio causalis.

16 Ecquid enim nosti, τί γὰρ οἶδας. Confirmatio est (opinor) superioris sententiæ, non cur discedẽte infideli, liberetur fidelis, sed contrà, cur ita sit vtendum hac libertate vt infidelem, si fieri potest, retineat fidelis, ac Christo lucrifaciat. itaque Vetus interpres sententiam corrupit quum converteret, Vnde enim scis, πόθεν γὰρ οἶδας, & Eras. quoque quum interpretaretur, Quî nanque scis, πῶς γὰρ οἶδας. Sed multo ineptius Castellio, qui in superiore versiculo, ἐν δὲ εἰρήνῃ conuertit, Quin ad pacem, & ita quidem vt prorsus annectat proximè præcedentibus: deinde τί γὰρ οἶδας, quî scis autem? quasi γὰρ pro δὲ accipiatur.

17 Sed, εἰ μή. Testatur Erasmus quosdam Græcos codices habere ἢ μή, an non, idque cum superioribus connectere. Sic etiam legunt & distinguunt Græcorum scholia, ex Seueriani cuiusdam authoritate. Nostri

tamen omnes codices habent εἰ μὴ,& ſequentibus connectũt,ſed ex interpretibus alii conuertunt Niſi, & multa coguntur ſupplere: quaſi dicat Apoſtolus, Quid ergo ſupereſt niſi vt quiſque ita incedat vt eũ vocauit Dominus? vel, Nihil tentetur aut nouetur propter alterum infidelem : tantùm, vt cuique ſors obtigit, ita maneat. Alii conuertunt, Vtcunque fuerit, vel In ſumma, vt Eraſmus, qua loquendi forma, inquit, vti ſolemus quoties omiſſis quæ incerta ſunt, ad id redimus quod certum eſt. Hæc ille, citans etiam Terentii quẽdam locum, ſed meo quidem iudicio non prorſus apposité. Omnis autem iſta varietas inde orta eſt quòd ignorarint interpretes εἰ μὴ reſpondere Hebræis particulis כי אם pro ἀλλά, qua de re vide Gal.1.b.7, & 2.c.16. Vt vnicuique, ἑκάστῳ ὡς. Hanc traiectionem, vt Paulo familiarem, annotauimus Rom.12.a.3, & ſuprà, 3.a.5. Vide infrà, 12.b.11. Donum partitus eſt, ἐμέρισεν. Vulgata, Diuiſit. Vſitatum eſt Hebræis nomen verbale ſupplere. quã eclipſin expleuimus ex verſu 7. Deus, ὁ Θεός. Vulg. Dominus, ὁ Κύριος, & in membro ſequenti vbi legitur ὁ Κύριος, Dominus, legit ὁ Θεός Deus, eodem ſenſu. Vocauit, κέκληκε. i. certo vitæ generi addixit, & donis ad id pertinentibus pro ſua liberalitate inſtruxit, qualem denique eſſe vnumquenque voluit. Id enim ſignificari Vocãdi verbo, ex Hebræorum idiotiſmo, ſæpe iam annotauimus, & cur hunc Hebraiſmum retinuerimus. Et ita, καὶ οὕτως. Vulgata, Et ſicut, non rectè.

18 Περιτετμημένος τις ἐκλήθη; μὴ ἐπισπάσθω· ἐν ἀκροβυστίᾳ τις ἐκλήθη, μὴ περιτεμνέσθω.

19 Ἡ περιτομὴ οὐδέν ἐστι, καὶ ἡ ἀκροβυστία οὐδέν ἐστιν, ἀλλὰ τήρησις ἐντολῶν Θεοῦ.

20 Ἕκαστος ἐν τῇ κλήσει ᾗ ἐκλήθη, ἐν ταύτῃ μενέτω.

21 Δοῦλος ἐκλήθης; μή σοι μελέτω· ἀλλ' εἰ καὶ δύνασαι ἐλεύθερος γενέσθαι, μᾶλλον χρῆσαι.

22 Ὁ γὰρ ἐν Κυρίῳ κληθεὶς δοῦλος, ἀπελεύθερος Κυρίου ἐστίν· ὁμοίως καὶ ὁ ἐλεύθερος κληθείς, δοῦλός ἐστι Χριστοῦ.

23 Τιμῆς ἠγοράσθητε, μὴ γίνεσθε δοῦλοι ἀνθρώπων.

24 Ἕκαστος ἐν ᾧ ἐκλήθη, ἀδελφοί, ἐν τούτῳ μενέτω παρὰ τῷ Θεῷ.

25 Περὶ δὲ τῶν παρθένων ἐπιταγὴν Κυ-

18 Circunciſus aliquis vocatus eſt? ne attrahat *præputium*: in præputio aliquis vocatus eſt? ne circuncidatur.

19 Circunciſio nihil eſt, & præputium nihil eſt, ſed obſeruatio mandatorum Dei.

20 ‖Vnuſquiſq; in qua vocatione vocatus fuit, in ea maneat.

21 Seruus vocatus es? ne ſit tibi curæ: ſed ſi potes etiam liber fieri, potius eo vtere.

22 Etenim qui in Domino vocatus eſt ſeruus, libertus Domini eſt: ſimiliter & qui liber vocatus eſt, ſeruus eſt Chriſti.

23 ‖Pretio empti eſtis, ne eſtote ſerui hominum.

24 Vnuſquiſque in quo vocatus fuit, fratres, in hoc maneat apud Deum.

25 De virginib⁹ autẽ præceptũ

18 Circunciſus aliquis uocatus eſt? nõ adducat præputium: in præputio aliquis uocatus eſt? non circuncidatur.

19 Circunciſio nihil eſt, & præputiũ nihil eſt, ſed obſeruatio mandatorũ Dei.

20 Vnuſquiſque in qua uocatione uocatus eſt, in ea permaneat. Ephes.4.a.1

21 Seruus uocatus es? non ſit tibi curæ, ſed & ſi potes fieri liber, magis utere

22 Qui enim in Domino uocatus eſt ſeruus, libertus eſt Domini: ſimiliter qui liber uocatus eſt, ſeruus eſt Chriſti.

23 Pretio empti eſtis, nolite fieri ſerui hominum. Suprà,6.d.20 1 pet.1.d.20

24 Vnuſquiſque in quo uocatus eſt, fratres, in hoc maneat apud Deum.

25 De uirginib⁹ aũt præc-

18 Ne attrahat, μὴ ἐπισπάσθω. Τὸ ἐπισπᾶσθαι quod in genere ſignificat attrahere, accipio paſſiua ſignificatione, vt de eo dicatur qui chirurgi opera (vt ita dicam) præputiatur: quod quidem fit cute ferro adducta, vt glandem rurſus operiat, quemadmodum docet Celſus lib.7.cap.25, & teſtatur Epiphanius in lib. De ponderib. & menſuris. pro quo etiã facit quod ſcriptũ eſt Maccab.1.b.16. Certè ita accipiendum eſſe apparet ex verbo περιτέμνεσθαι, quod ei opponitur: neque dubito quin de his quoque rebus, puta circunciſione & ſeruitute, ad Paulum ſcripſerint Corinthii, quemadmodũ de matrimonii debito, de diſſidiis in matrimonio, ex animorum offenſione & ingeniorum diſſimilitudine interuenientibus, de impari matrimonio, de virginitate de ſecundis nuptiis. quas omnes quæſtiones Apoſtolus hoc capite ita explicat vt ſatis appareat, controuerſias quas poſtea Satan in Eccleſiam de iis rebus inuexit, nunquam fuiſſe exorituras ſi hæc epiſtola fideliter fuiſſet Eccleſiis explicata, nec vllis aliis ſynodis aut conciliis ad eas explicandas opus eſſe.

21 Ne ſit tibi curæ, μή σοι μελέτω. i. Ne de eo ſis anxiè ſolicitus, quaſi ſit conditio Chriſtianis indigna: ſed eo potius te conſolare quòd à miſera ſeruitute peccati ac mortis ſis per Chriſtum manumiſſus, quanuis in hac vita ſeruias, quandiu Deo viſum fuerit. Vide infrà, ver.32.

22 Qui in Domino vocatus eſt ſeruus, ὁ ἐν Κυρίῳ κληθεὶς δοῦλος. i. Qui quum ſeruus ſit conditione, vocatus eſt ad Chriſti participationem. Eſt enim illud In Domino, Hebræorum more dictum, quem expoſuimus ſuprà, capite 1. ver. 2. Caſtellio verò nuper, vt elegantius loqui videretur, pro In Domino, dicere maluit, In re Dominica.

23 Pretio empti eſtis, τιμῆς ἠγοράσθητε. Vide ſuprà, 6.d.20. Ne eſtote, μὴ γίνεσθε. Vel, vt Vulg. & Eraſmus, Nolite fieri. Hanc autem ſententiam ego ad ſuperſtitiones refero, quæ plerunque in eo ſunt poſitæ vt homines repudiata libertate miſerrimæ ſeruituti ſeſe ſubiiciãt, & inter eos ſibi placeant, quaſi omnium hominum feliciſſimi. Atqui vnus eſt Dominus, inquit Apoſtolus, à quo conſcientia noſtra tenetur leges accipere.

24 Apud Deum, παρὰ τῷ Θεῷ. Puto hanc formulam idem declarare atque ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, coram Deo. id eſt, ita ſincerè & ex animo vt vos Deo approbetis. vel, perinde ac miles coram duce ſolet ſtationem ſeruare: ſic vos apud Deum eſtote conſtantes in eo vitæ genere cui vos deſtinauit, perpetuò videlicet memores vos in eius conſpectu verſari.

25 Præceptum Dom. &c. ἐπιταγὴν Κυρίου οὐκ ἔχω. Quid igitur? num Paulus Verbi limites tranſgreditur, vt ii tradunt qui ſibi licere volunt pro arbitrio leges conſcientiis imponere? Minimè veró. Imò eos diſertè damnat qui præcipere de his rebus quicquam audent quas Deus liberas eſſe voluit: ſed tamen ex temporis, loci ac perſonarum circunſtantiis tradit quid expediat, id eſt quid ſit Dei voluntati conſentaneum. Hæc enim eſt Dei voluntas vt ſancti ſimus, & ipſius cultui quammaximè addicti. ad quam regulam Apoſtolus propoſitam

de virginitate quæstionem exigens, nouas certè leges nullas præscribit, sed à Domino præscriptas ad præsens negotium accommodat: idque tanta cum modestia vt eos facilè redarguat qui se illius successores esse mētiuntur, vt iugum conscientiis imponant. id est, vt quod vnius Dei est, ad se transferant.

ρίου οὐκ ἔχω· γνώμην δὲ δίδωμι ὡς ἠλεημένος ὑπὸ Κυρίου πιστὸς εἶναι.

Domini non habeo: "sed do *nobis* quod sentio, "vt cui Dominus per misericordiā dederit fidum esse.

ptum Domini non habeo: consilium autem do, tanquam misericordiam consequutus à Domino ut sim fidelis.

26 Νομίζω οὖν τοῦτο καλὸν ὑπάρχειν διὰ τὴν ἐνεστῶσαν ἀνάγκην, ὅτι καλὸν ἀνθρώπῳ τὸ οὕτως εἶναι.

26 Existimo igitur "hoc bonum esse "propter instantem necessitatem, "bonum hoc *inquam esse* homini ita esse.

26 Existimo ergo hoc bonum esse propter instantem necessitatem, quoniam bonū est homini sic esse.

27 Δέδεσαι γυναικί; μὴ ζήτει λύσιν· λέλυσαι ἀπὸ γυναικός; μὴ ζήτει γυναῖκα.

27 Alligatus es vxori? ne quære dissolutionem. solutus es ab vxore? ne quære vxorem.

27 Alligatus es uxori? noli quærere solutionē. solutus es ab uxore? noli quærere uxorem.

28 Ἐὰν δὲ καὶ γήμῃς, οὐχ ἥμαρτες· καὶ ἐὰν γήμῃ ἡ παρθένος, οὐχ ἥμαρτε. θλίψιν δὲ τῇ σαρκὶ ἕξουσιν οἱ τοιοῦτοι. ἐγὼ δὲ ὑμῶν φείδομαι.

28 Quòd si etiam duxeris vxorem, non peccasti: & si nupserit virgo, nō peccauit: sed "afflictionem in carne habituri sunt *qui sunt* huiusmodi. ego verò "vobis parco.

28 Si autem acceperis uxorē, non peccasti: & si nupserit uirgo, nō peccauit: tribulationem tamen carnis habebunt huiusmodi. ego autem uobis parco.

29 Τοῦτο δέ φημι, ἀδελφοί, ὅτι ὁ καιρὸς συνεσταλμένος· τὸ λοιπόν ἐστιν, ἵνα καὶ οἱ ἔχοντες γυναῖκας, ὡς μὴ ἔχοντες ὦσι·

29 Hoc autem aio, fratres, "quoniam tempus contractum est in posterum, "vt & qui habent vxores, sint vt non habentes:

29 Hoc itaque dico fratres, tempus breue est: reliquū est ut & qui habent uxores, tanquam non habentes sint:

Sed do *nobis* quod sen. γνώμην δὲ δίδωμι. i. sententiam meam vobis perscribo. Vulg. Consilium autem do. Eras. Consilium tamen do, obscurè vterque & nonnihil impropriè. Differunt enim γνώμη & βουλή: quanuis certum sit Apostolum non aliud consulere quàm quod sentiat. Deinde discrimen illud sophisticum & falsum inter præceptum & consilium libens refugio. quanquam eò pridem deuentum est vt homines nō iam consilia, sed præcepta sua iactent, & quidem tanto cū supercilio vt ipsis Dei præceptis apertè anteponant. Vt cui Dominus per miseric. &c. ὡς ἠλεημένος ὑπὸ Κυρίου πιστὸς εἶναι. Vulg. & Eras. Tanquā misericordiā cōsequutus à Domino. Ego verò paulo aliter sum interpretatus, vt planior esset sententia. Asserit autē his verbis Apostolus ministerii sui authoritatem, ne spernatur à Corinthiis ipsius sententia, quasi ab homine non à Deo profecta. Quod dicturus sum, inquit, dico ego qui homo quidem sum, sed dignus cui fides habeatur: quia vt talis essem, à Domino sum consequutus. πιστὸν enim vocat, opinor, non eum qui fideliter officium facit, quo modo fere interpretantur: (nam fuisset aliquid adiungēdum, puta minister, vel Apostolus) sed eum cui fides meritò sit habenda, vt sæpè solet πιστὸν λόγον dicere, & πιστοὺς ἀνθρώπους, 2. Tim. 2. a. 1. Sic πιστὸς κτίστης dicitur 1. Pet. 4. d. 19, & μάρτυς πιστὸς sæpe in Apocalypsi. Cæterùm quòd πιστὸς εἶναι Castellio conuertit Fidentem esse, id est ex credentium numero esse, (sic enim solet vocare quos fideles dicimus) id (vt mihi quidem videtur) Apostoli sententiæ non conuenit, quanuis Augustinus sic aliquoties interpretetur.

26 Hoc, τοῦτο. Id est virginem manere: pro quo dicit Ita esse, virgines videlicet alloquēs. Bonum, καλόν. Vide suprà, ver. 1. Propter instantem necessitatem, διὰ τὴν ἐνεστῶσαν ἀνάγκην. Id est, propter necessitatē quæ sanctos solet assiduè vrgere, quorum videlicet perpetua est iactatio: vt eorum conditio minimè videatur ad coniugium accommodata, nisi ex altera parte carnis infirmitas ad illud adigat. Vetus interpres & Eras. ἐνεστῶσαν conuertunt præsentem, ex eorum sententia qui hoc referunt non ad Ecclesiæ conditionem illam perpetuam de qua modò dixi, sed ad eius duntaxat temporis circunstantiam quo hæc scripsit Apostolus, quum vix liceret fidelibus vllo loco consistere. Solent enim Græci grammatici tempus præsens ex Stoicorum dogmate vocare χρόνον ἐνεστῶτα. Sed prior expositio mihi videtur vberior, quum posteriorem etiam comprehendat, & in vno exēplari scriptum inuenerimus ἐφεστῶσαν. i. capiti imminentē & incumbētē. Bonum hoc *inquam*, ὅτι καλόν. Vulg. Quoniam bonum est. Eras. Nam bonum est. Ego verò existimo potius esse epanalepsin, cuius infinita penè exempla annotauimus. Nam alioquin videbitur Apostolus idem, quod aiunt, per idem probare, veluti si dicas, Bonum est cœlibem esse, quia bonum est homini si sit cœlebs.

28 Afflictionem, &c. θλίψιν τῇ σαρκί. Carnem hîc vocat Apostolus externum hominem, & quæcunque ad præsentem vitam spectant. Cōiugium enim multas eiusmodi molestias secum trahit ex hæreditario illo peccato exortas, veluti curam liberorum, & rei domesticæ solicitudinem, vt alia omittam mille incommoda, quæ ex horū deprauatione nascuntur. Itaque Apostolus ad cœlibatum inclinat, nō quòd in eo collocet Dei cultum magis quàm in matrimonio, sed propter ea incōmoda quibus, si fieri posset, cuperet omnes eximi, vt vni Deo vacarēt. Vobis parco, ὑμῶν φείδομαι. i. Cupio infirmitati vestræ consultum, vt vos coniugio non indigere exoptem, quò sitis omnibus istis molestiis vacui. Longè aliter hoc exponebant Manichæi: (à quorum opinione non multùm abest Hieronymus in damnando matrimonio) sed quos egregiè refellit Augustinus in libro De sancta virginitate.

29 Quoniam tempus, ὅτι ὁ καιρός. Sic lego & distinguo hunc locum ex sedecim vetustorum codicum, itémque ex Græcorum schòliorum, Basilii denique fide, qui duobus locis ita citat: nisi quod ὅτι omittit. Cæterùm συνεσταλμένον, quod Hieronymus vertit In collecto, Vulgata, Breue, vocat Apostolus tempus in angustias contractum, translatione à velis & cæteris id genus sumpta, quam copiosius persequitur Ezechias Esa. 38. c. 12. Neque tamen (vt opinor) Apostolus ad vitæ humanæ breuitatem simpliciter respexit, sed huc potius quòd in fines seculorum sit deuentum, & finis omnium immineat, vt 1. Pet. 4. b. 7, instante nimirum die Domini, vt de aliis rebus magis seriis sit cogitandum. Sic enim solent Apostoli de die illo loqui quasi iam proximo, vt 2. Pet. 3. b. 8 & 9. Ideo addidit Apostolus τὸ λοιπόν, id est deinceps & in posterum. Vulg. Tempus breue est: reliquū est vt, &c. ὁ καιρὸς συνεσταλμένος. τὸ λοιπόν ἐστιν ἵνα, &c. quam lectionem (vt modò dixi) in nullis vetustis exemplari-

bus inueni. Vt, ἵνα. Si nostram lectionem sequaris, ἵνα coniungendum erit cum φημὶ, aio: sin minus, cum τὸ λοιπόν ἐστιν, superest.

Καὶ οἱ κλαίοντες, ὡς μὴ κλαίοντες· καὶ οἱ χαίροντες, ὡς μὴ χαίροντες· καὶ οἱ ἀγοράζοντες, ὡς μὴ κατέχοντες·

30 Et qui flent, vt non flentes: & qui gaudent, vt non gaudentes: & qui emunt, vt non obtinentes.

30 *Et qui flent, tanquam non flentes: & qui gaudent, tanquã nõ gaudentes: & qui emunt, tãquã non possidentes.*

Καὶ οἱ χρώμενοι τῷ κόσμῳ τούτῳ, ὡς μὴ καταχρώμενοι· παράγει γὰρ τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου.

31 Et qui vtuntur mundo hoc, vt non abutentes: praeterit enim species huius mundi.

31 *Et qui utuntur hoc mundo, tanquã non utantur. praeterit enim figura huius mundi.*

Θέλω δὲ ὑμᾶς ἀμερίμνους εἶναι. ὁ ἄγαμος μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, πῶς ἀρέσει τῷ Κυρίῳ·

32 Velim autem vos absque solicitudine esse. Qui caelebs est, curat ea quae *sunt* Domini, quomodo placiturus sit Domino:

32 *Volo autem uos sine solicitudine esse. Qui sine uxore est solicitus est quae Domini sunt, quomodo placeat Deo:*

Ὁ δὲ γαμήσας μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσει τῇ γυναικί.

33 At qui duxit vxorem, curat ea quae sunt mundi, quomodo placiturus sit vxori.

33 *Qui autẽ cũ uxore est, solicitus est quae sunt mũdi, quomodo placeat uxori, & diuisus est.*

Μεμέρισται ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος. ἡ ἄγαμος μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, ἵνα ᾖ ἁγία καὶ σώματι καὶ πνεύματι· ἡ δὲ γαμήσασα μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσει τῷ ἀνδρί.

34 Discretae sunt ea quae *est* vxor & ea quae *est* virgo. quae *est* innupta, curat ea quae sunt Domini, vt sit sancta cum corpore tum spiritu: quae verò nupta est, curat ea quae sunt mundi, quomodo placitura sit viro.

34 *Et mulier innupta & uirgo cogitat quae Domini sunt, ut sit sancta & corpore & spiritu: quae autẽ nupta est, cogitat quae sũt mundi, quomodo placeat uiro.*

30 Qui flent, οἱ κλαίοντες. Fletus appellatione, Hebraeorum more, res aduersae: gaudii, res secundae intelliguntur. i. causae ex effectis.

31 Mũdo hoc, τῷ κόσμῳ τούτῳ. Mũdi appellatio quũ varia sit ac multiplex in sacris literis, hîc (vt opinor) significat omnia quae nobis hîc viuentibus vtenda conceduntur ad breue temporis spatium. Neque verò iubet Apostolus vt bona abiiciamus quae à Domino accepimus: sed primum omnium, vt quod quisque est, id esse velit: deinde ne fluxis istis rebus vel nimium simus addicti, quasi (vt dicebat ille) non illas possideamus, sed ab ipsis possideamur: vel perperam ac in alium vsum vtamur quàm sunt conditae, vti faciunt non modò qui earum vsum immutant, sed etiam qui temere profundunt. Has enim omnes significationes admittit participium καταχρώμενοι, & apud Latinos abutẽdi verbum. Mihi tamen maximè videtur apposita prima expositio, vt immoderatum vsum damnet, aduersus eos qui toti sunt in praesẽtis vitae negotiis immersi. Basilius in libello quẽ inscripsit τοὺς κατὰ πλάτος ὅρους, legit & interpretatur παραχρώμενοι, quasi notet Apostolus profusionem & nimium sumptum, id est τὴν παρὰ τὴν χρείαν δαπάνην. Praeterit, παράγει. Id est παρέρχεται, vt interpretantur Graeca scholia. quae expositio mihi videtur maximè consentanea illi quod suprà dictum erat de angusto temporis spatio. Mauult tamen Stapulensis (quem sequitur Alciatus libro παρέργων 2, cap. 30) interpretari παράγει, fallit seu decipit, blanda nimirum specie homines alliciens. Budaeus verò neutram interpretationem sequutus, παράγει exponit παρεκτρέπει, transuersum agit. Nam hoc quoque significat τὸ παράγειν. Dixi quid mihi simplicissimum videatur. Species, τὸ σχῆμα. Seu habitus, figura vel forma. Nam in genere significat nihil esse in mundo solidum, sed vanam quandam esse rerum istarum duntaxat imaginem, quas stulti homines tantopere admirantur. Cic. De amicitia, Quae est enim ista securitas? specie quidem blanda, sed reipsa multis locis repudianda est.

32 Velim, θέλω. Vulg. Volo. Vide suprà, ver. 7. Absque solicitudine, ἀμερίμνους. Solicitudinem vocat Apostolus hoc in loco non in genere curam omnem, (neque enim hoc conuenit cum eo quod scripsit 2. Cor. 11. f. 28) sed id genus curarum duntaxat quod cohaeret cum coniugio. quod & ipsum tamen simpliciter non damnat, quum alibi praecipiat, vt 1. Tim. 5. b. 8: sed quòd omnes cupiat, si fieri posset, quammaximè expeditos currere in Euangelii stadio. Quòd autem alibi praecipitur de modo in his rebus tenendo, ita vt diligentia ac sedulitas ab anxietate vitetur, ad hunc locum non pertinet. Curat, μεριμνᾷ. Diximus Matth. 6. d. 27, hoc verbo significari curam cum anxietate animi ac proinde cum diffidentia coniunctam: quomodo etiam accipiẽdum est verbum μελέτω suprà, ver. 21. Sed hoc loco μεριμνᾶν in genere pro φροντίζειν accipitur. Itaque rectius Erasmus conuertit Curat, quàm Vulgata, Solicitus est. Cyprianus in 2. tractatu De habit. virg. vertit, Cogitat, quo modo etiam Vetus interpres ver. 34.

33 Curat, μεριμνᾷ. Vulgata & Erasmus, Solicitus est de iis quae sunt mundi. Vix enim quisquam est qui in istis modum teneat. Malui tamen curandi verbum hîc quoque retinere, partim vt melius appareat superioris membri antithesis, partim etiam quòd Paulum existimem ista duo curarum genera inter se simpliciter comparare. Quae sunt mundi, τὰ τοῦ κόσμου. Mundi appellatione rursus intellige quae ad praesentem vitam in coniugio transigendam necessariò requiruntur. Neque enim de iis agit quae per se sunt vitiosa: sicuti rursus non ita addicit mundo coniuges vt à rerum diuinarum cogitatione prorsus excludat. nam (vt rectè scribit Clemens lib. στρωμ. 3) licet etiam ei qui nupsit, Deo gratias agere, & ei qui vxorem duxit, in cõiugio curare quae sunt Domini. quod Ambrosius quoque annotauit, & Aug. De bono coniug. sed distrahi significat cogitationes eorum qui sunt coniugio deuincti, ideóque commodiorem esse caelibatum, sicui datum sit vt se possit cõtinere.

34 Discretae sunt ea quae, &c. μεμέρισται ἡ γυνὴ, &c. Sic accipitur vocabulum διαιρέσεως pro discrimine seu differentia infrà, 12. 2. 4. 5. 6. Quod autem Apostolus de viris dixerat, hoc quoque sigillatim dicit de mulieribus: (quod in hac disputatione saepe fecit) neque dubitare possum quin haec sit vera lectio, quã in omnibus vetustis nostris codicibus Graecis inueni, si duos tantùm excipias. Consentiunt autem Graeca scholia, Theophylactus, Hieronym. in Heluidium, item ad Eustoch. De seruãda virginitate. quanuis alibi à seipso dissentiat.

Facit etiam pro me Basil.in lib. περὶ τῆς ἐν παρθενίᾳ ἀληθοῦς ἀφθορίας, ter ita citans hunc locum, eo tantùm excepto quòd præpositionem καὶ inserit duobus locis, sic nimirum καὶ μεμέρισται ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος. ἡ ἄγαμος, &c. sed nihil variante sententia, quum τὴν γυναῖκα disertè interpretetur τὴν γαμήσασαν, id est eã quæ nupsit, siue eã quæ est vxor. Inuenio tamen duas diuersas lectiones, quarum vna hæc est, καὶ μεμέρισται, & diuisus est, id est in varias partes ac diuersas curas distractus, is videlicet qui vxorem duxit, quum partim curare illum oporteat quæ sunt coniugii, partim quæ sunt Domini. Deinde sequitur noua sententia, ἡ γυνὴ ἡ ἄγαμος καὶ ἡ παρθένος μεριμνᾷ, &c. Mulier quæ est innupta & virgo curat, &c. Hanc lectionem sequitur Vulgata editio qua nunc vtimur, nimirũ ex libro priore Hieronymi aduersus Iouinianũ, vbi ita legendum esse contendit Hieronymus, à seipso dissentiẽs. Ita etiã legit Ambrosius lib. De viduis, & Augustinus lib. De bono viduit. cap. 2. in eo tamen dissentiens ab Hieronymo quòd τὴν ἄγαμον viduã interpretatur, quũ Hieronymus velit τὴν ἄγαμον & τὴν παρθένον idem declarare. Alteram (.i. tertiam) demum lectionem apud vnum Ambrosium inuenio, nisi deprauatus est codex. Sic enim legit, hunc locum interpretãs, Et diuisus est: diuisa est mulier & virgo. καὶ μεμέρισται· μεμέρισται ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος. Tum spiritu, καὶ πνεύματι. Id est, animo, vt suprà, 2. c. 11. Neque verò hanc corporis & animi sanctitatem coniugibus adimit, sed facilius contingere dicit extra coniugium, propter varia auocamenta, vt disertè defendit Clemens lib. στρωμ. 3, & Augustinus De bono coniugali, contra quàm tradit Hieronymus aduersus Heluidium.

35 Τοῦτο δὲ πρὸς τὸ ὑμῶν αὐτῶν συμφέρον λέγω· οὐχ ἵνα βρόχον ὑμῖν ἐπιβάλω, ἀλλὰ πρὸς τὸ εὔσχημον καὶ εὐπρόσεδρον τῷ Κυρίῳ, ἀπερισπάστως.

35 Hoc autem dico vestro cõmodo: non vt laqueum vobis iniiciam, sed vt decenter & aptè adhærescatis Domino, absque vlla distractione.

35 *Porro hoc ad utilitatem uestrã dico, nõ ut laqueũ uobis iniiciam, sed ad id quod honestũ est, & quod facultatem præbeat sine impedimento Dominum obsecrandi.*

36 Εἰ δέ τις ἀσχημονεῖν ἐπὶ τὴν παρθένον αὐτοῦ νομίζει, ἐὰν ᾖ ὑπέρακμος, καὶ οὕτως ὀφείλει γίνεσθαι· ὃ θέλει ποιείτω, οὐχ ἁμαρτάνει· γαμείτωσαν.

36 Cæterùm siquis aliquid non decens à se in virginem suam committi putat, si florem ætatis excedat, & ita debet fieri: quod vult faciat, non peccat: iungantur matrimonio.

36 *Siquis autem turpem se uideri existimat super uirgine sua, quòd sit superadulta, & ita oportet fieri: quod uult faciat, nõ peccat: nubat.*

35 Vestro commodo, πρὸς τὸ ὑμῶν αὐτῶν συμφέρον. Vulgata, Ad vtilitatẽ vestram. Erasmus, Ad id quod vobis conducibile. Obscurè vterque, præsertim Erasmus. In summa, significat Apostolus, se nemini imponere necessitatem vel ducendæ vxoris, vel non ducendæ: sed simpliciter ostendere vtrum vitæ genus per se sit commodius, vt quisque suas hîc vires expendat. Decenter & aptè, &c. πρὸς τὸ εὔσχημον καὶ εὐπρόσεδρον, &c. Quædã exemplaria legũt εὐπάρεδρον, eodem sensu: quædam εὐπρὸς δίκην, sed corruptè, opinor, vt liquet tum ex aduerbio ἀπερισπάστως, tum ex eo quòd Paulum apparet de industria vsurpasse ea vocabula quibus arctissimũ illud coniugii vinculum maximè propriè exprimatur: quasi diceret, se tradere qua ratione homines spirituali quodam cõiugio cum Deo aptissimè possint connecti: minimè id quidem quasi vel per se hoc præstet cælibatus, vel impediat matrimonium, sed quòd cælebs minus diuersis curis impediatur. Cæterùm quum (vt rectè annotauit Erasmus) ista ad verbum transferre sit difficillimum, discessi & ego à Græcis nonnihil, vt planior esset sentẽtia. Sic autem Vulgata, (vt nunc quidem legimus, quum, vt testatur Hieronymus aduersus Iouinianum, hæc olim in Latinis codicibus essent omissa propter interpretationis difficultatẽ) Ad id quod honestum est, & quod facultatem præbeat sine impedimento Dominum obsecrandi. in qua interpretatione id primùm mihi non placet quod τὸ εὔσχημον interpretatur honestum: quasi videlicet indecorum sit matrimoniũ, quod τίμιον vocat Petrus: quum τὸ εὔσχημον, vt opinor, significet potius hoc loco τὸ πρέπον καὶ προσφερές, id est, quod est conueniens & accommodatum, vt etiam infrà, 14. g. 40, εὐσχημόνως significat decenter & conuenienter. Nam quia Deus purissima quædam res est, & ab omni commixtione aliena, ad eã naturam propius videtur accedere cui datum est vt se ab omni mulieris consuetudine possit continere: quanuis ea alioquin & bona & honesta sit si Dei ordinatio & finis eius consideretur, non autem quatenus peccatũ immoderatæ illius libidinis ἀταξίαν inuexit. Deinde quòd ἀπερισπάστως vertit Sine impedimento, id est ἀνεμποδίστως, impropriè, & non seruata translatione, quam Apostolus à matrimonii coniunctione sumpsit. Nam, opinor, Dominũm obsecrãdi, perperam scriptum esse à librariis pro Dominum obseruandi, vel, vt coniicit Erasmus, pro Domino obseruiendi. pro quo mallem dicere Domino obsequendi, vt totum illud, Quod facultatem præbeat obseruandi, exprimat Græcum vocabulum τὸ εὐπρόσεδρον: impropriè id quidem, & neglecta rursus trãslatione, inde sumpta quòd vxor à viri latere non discedat. Hieronymus autem conuertit, Vt ad id quod honestum est, & intentè facit seruire Domino absque vlla distractione, vos adhorter: nihilo felicius si aduerbium ἀπερισπάστως excipias. Erasmus, Vt quod honestum ac decorum est sequamini, & adhæreatis Domino absque vlla distractione. 36 Aliquid non decens à se in virginẽ suã cõmitti, ἀσχημονεῖν ἐπὶ τὴν παρθένον. Tot verbis hîc sum vsus vt vnicũ Græcum exprimerẽ, pro quo Vulg. Turpem se videri super virgine sua, quum (vt arbitror) Apostolus de eo non agat quod in se turpe est, sed de eo quod aptum est & conueniens, vt etiam in superiore versu diximus accipi τὸ εὔσχημον. quanuis ex eo quòd parentes non considerent quid liberis conueniat, concedam turpia & flagitiosa multa consequi. Eras. Indecorum esse virgini suæ: quum τὸ ἀσχημονεῖν referatur ad parẽtes non ad liberos. Cæterùm quòd Hieronymus, Virginem suam, interpretatur Virginitatem, nimium est coactum, meritóque refutatur ab Augustino in quæst. super Numeros. Si florem ætatis excedat, ἐὰν ᾖ ὑπέρακμος. Vulgata, Quòd sit superadulta. Erasmus, Si prætereat nubendi tempus. Illud quidem constat ἀκμὴν hîc dici quasi ætatis ad nuptias contrahendas maturitatem, vt exprimit Virgil. in illo versu, Iam matura viro, iam plenis nubilis annis. Debet, ὀφείλει. Debet scilicet ita fieri, vt vitetur scortatio, vt suprà ver. 2 & 7. Vulg. & Eras. Oportet, δεῖ. Non peccat, οὐχ ἁμαρτάνει. Id est rectè facit, sicut explicat Apostolus ver. 38: vt necesse sit concidere Hieronymi cauillum aduersus Iouinianum, quasi Paulus hoc factum non laudet, sed tantùm excuset à peccato. Iungantur matrimonio, γαμείτωσαν. Vtitur plurali numero Paulus, quòd in coniugio necesse sit duos interuenire, vel vt ostendat in filio non minus quàm in filia eandem regulam valere. Nam τὸ γαμεῖν testantur grammatici de viro propriè dici, vt τὸ γαμεῖσθαι de vxore. quod tamen non obseruauit Paulus suprà, ver. 34. vbi scripsit γαμήσασα pro ἡ γαμηθεῖσα. Vulgata, Nubat, id est γαμείσθω. Theophylactus legit γαμησάτωσαν.

Ὃς δὲ ἕστηκεν ἑδραῖος ἐν τῇ καρδίᾳ, μὴ ἔχων ἀνάγκην, ἐξουσίαν δὲ ἔχει περὶ τοῦ ἰδίου θελήματος, καὶ τοῦτο κέκρικεν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, τοῦ τηρεῖν τὴν ἑαυτοῦ παρθένον, καλῶς ποιεῖ.

37 Qui verò stat firmus in corde, nec adigitur necessitate, sed in potestate habet propriam voluntatem, & hoc decreuit in corde suo, vt seruet suam virginem, bene facit.

37 *Nam qui statuit in corde suo firmus, non habens necessitatem, potestatē autem habens suæ uolūtatis, & hoc iudicauit in corde suo, seruare uirginē suā, bene facit.*

Ὥστε καὶ ὁ ἐκγαμίζων, καλῶς ποιεῖ· ὁ δὲ μὴ ἐκγαμίζων, κρεῖσσον ποιεῖ.

38 Itaque qui dat nuptum, bene facit: qui verò nō dat nuptum, melius facit.

38 *Igitur & qui matrimonio iūgit uirginē suā, bene facit: & qui nō iungit, melius facit.*

Γυνὴ δέδεται νόμῳ ἐφ' ὅσον χρόνον ζῇ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς· ἐὰν δὲ κοιμηθῇ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, ἐλευθέρα ἐστὶν ᾧ θέλει γαμηθῆναι· μόνον ἐν Κυρίῳ.

39 ‖Vxor alligata est lege quandiu viuit vir ipsius: quòd si obdormierit vir ipsius, libera est ad cui velit nubendum: tātùm in Domino.

39 *Mulier alligata est legi quanto tempore uir eius uiuit: quòd si dormierit uir eius, liberata est, cui uult nubat: tātùm in Domino.* Rom. 7. a. 1

Μακαριωτέρα δέ ἐστιν ἐὰν οὕτω μείνῃ, κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην· δοκῶ δὲ κἀγὼ Πνεῦμα Θεοῦ ἔχειν.

40 Sed beatior est si ita maneat, secundum meam sententiam: ‖puto autem me quoque Spiritum Dei habere.

40 *Beatior autem erit si sic permāserit, secundū meum consiliū: puto autē quòd & ego Spiritū Dei habeā.* 1. Thess. 4. b. 8

Κεφάλαιον η.

CAP. VIII.

CAP. VIII.

Περὶ δὲ τῶν εἰδωλοθύτων, οἴδαμεν ὅτι πάντες γνῶσιν ἔχομεν. ἡ γνῶσις φυσιοῖ, ἡ δὲ ἀγάπη οἰκοδομεῖ.

1 CAEterùm de iis quæ idolis immolātur, scimus nos omnes sciētia esse præditos. Sciētia inflat, charitas verò ædificat.

1 *DE ijs autē quæ idolis sacrificātur, scimus quia omnes sciētiā habemus. Scientia inflat, charitas uerò ædificat.*

Εἰ δέ τις δοκεῖ εἰδέναι τι, οὐδέπω οὐδὲν ἔγνωκε καθὼς δεῖ γνῶναι.

2 Quòd si quis *sibi* videtur aliquid scire, nōdum quicquam nouit sicut oportet nosse.

2 *Siquis autē se existimat scire aliquid, nondū cognouit quēadmodum oportet eum scire.*

Εἰ δέ τις ἀγαπᾷ τὸν Θεόν, οὗτος ἔγνωσται ὑπ' αὐτοῦ.

3 Sed siquis diligit Deum, hic edoctus fuit ab eo.

3 *Siquis autē diligit Deū, hic cognitus est ab eo.*

37 In corde, ἐν τῇ καρδίᾳ. Hebraismus, pro, Apud se: vel (vt loquitur Cic. 5. Ver.) Qui statutum ac deliberatum aliquid cum animo habet. Opponitur autem hoc τῷ νομίζειν. Nec adigitur necessitate, μὴ ἔχων ἀνάγκην. Vulg. & Eras. obscurè & noue ad verbum, Non habens necessitatem. i. cui non obstat filiæ infirmitas, aut alia aliqua ratio quominus possit liberè eam seruare virginem. Id enim ita accipiēdum esse liquet partim ex antithesi, (his enim opponitur τὸ οὕτως ὀφείλει γίνεσθαι) partim ex eo quod subiicitur. Nam is dicitur voluntatem suam habere in potestate, cuius voluntas ab altero non pendet. Pendet autem patris voluntas à liberorum voluntate, hactenus vt teneatur illorum infirmitatis rationem tantam habere, vt iure nec possit nec debeat ab illis exigere cælibatum qui hoc donum à Deo acceperint.

38 Melius facit, κρεῖσσον ποιεῖ. i. Commodius liberis consulit, vt diximus suprà, ver. 1. idque non simpliciter, sed sub cōditionibus antè expressis ab Apostolo. Sic quoque accipiendum est quod subiicitur, beatiorem esse eam quæ à repetitis nuptiis abstineat.

39 Lege, νόμῳ. i. Per legē matrimonii. vel LEGI tertio casu. Obdormierit, κοιμηθῇ. i. Mortuus fuerit, ex Scripturæ phrasi, quam alibi exposuimus. In Domino, ἐν Κυρίῳ. i. Religiosè & cum Dei timore.

IN CAPVT VIII.

1 Omnes, πάντες. Eos vnos alloquitur Apostolus qui eo prætextu defendebant se posse quibusuis vesci quòd scirent idolum nihil esse, vt apparet ex ver. 7. Itaque restringenda est vniuersalis particula. quāquam ne hoc quidem illis tribuit nisi per concessionem, aut μίμησιν ironicam, vt apparet ex eo quod subiicitur versu proximo. Iam autem aggreditur Apostolus aliam quæstionem, quæ & ipsa pertinet ad quartum caput huius epistolæ, De reb⁹ mediis. Quærit igitur de idolothytis, quis sit legitimus eorū vsus, toto hoc capite, & præterea à 14 versiculo capitis 10, ad secūdum vsque versum capitis vndecimi. Nam quæ interiecta sunt, etsi ad illam de idolothytis quæstionem sunt accommodanda, tamen in peculiares alias disputationes distribui possunt, ac etiam debent. Inflat, φυσιοῖ. Id est vanitati & arrogantiæ veluti materiam subministrat, quatenus videlicet charitate destituitur. quanquā ne tum quidē damnāda est sciētia, sed homines potius qui ea abutūtur. Ædificat, οἰκοδομεῖ. id est instruit proximum, eúmque promouet in pietatis ac religionis studio. Est autem Scripturis familiaris ista translatio: sicut etiam Ecclesia dicitur domus Dei, ex fidelibus quasi lapidibus constructa: ipsique adeo fideles Templum Dei vocantur. Accipitur tamen interdum in vitio, vt infrà, ver. 10

2 *Sibi* videtur, δοκεῖ. Vulg. Se existimat, non satis expressé. Nam verbo δοκεῖν significatur non simplex aliqua persuasio, sed quæ cum superbia & insolētia coniuncta est: quum alioquin nihil æquè repugnet fidei atque Academicorum dubitatio. Vide Mat. 3. b. 9. Nondum quicquam nouit, οὐδέπω οὐδὲν ἔγνωκεν. Geminatio negantis particulæ vehementius negat, vt rectè notat Erasmus. Quod autem Vetus interpres οὐδὲν prætermisit, hoc fecit ex sui (opinor) exemplaris fide: siquidem & nos in vno ex nostris deesse comperimus, & alibi quoque γινώσκειν pro peritum esse aut scientia præditum, ponitur absolutè, vt infrà, 13. c. 9.

3 Hic edoctus fuit ab eo, οὗτος ἔγνωσται ὑπ' αὐτοῦ. Hebr. הוריע אותו, id est ad verbum, Scire fecit eū. Ex quo consequitur eiusmodi demum hominem vera scientia esse præditum, quam à Deo ipso didicerit. sed Hebræum transitiuum Paulus Græco verbo expressit. Nam Hophal Hebræum passiuum non admittit casum personæ agentis. Vulgata & Erasmus, Cognitus est ab eo, id est approbatur ab eo, ac proinde vera hæc est scientia, non autem adulterina illa qua præditi sunt qui non Deum sed seipsos amant. Sed si illo modo interpretemur,

planior erit superioris membri antithesis:& eiusdem Hebraismi simile prorsus exemplum extat Gal. 4. b. 9, & infrà quoque 13.d.18.

4 Περὶ τῆς βρώσεως οὖν τῶν εἰδωλοθύτων, οἴδαμεν ὅτι οὐδὲν εἴδωλον ἐν κόσμῳ, καὶ ὅτι οὐδεὶς Θεὸς ἕτερος εἰ μὴ εἷς.

4 De esu igitur eorum quæ idolis immolantur, scimus ˙idolū ˙nihil *esse* in mundo, & nullum *esse* Deum alium nisi vnum.

4 *De escis autē quæ idolis immolātur, scimus quod nihil est idolū in mūdo, & quòd nullus est Deus nisi unus.*

5 Καὶ γὰρ εἴπερ εἰσὶ λεγόμενοι θεοὶ εἴτε ἐν οὐρανῷ, εἴτε ἐπὶ τῆς γῆς· (ὥσπερ εἰσὶ θεοὶ πολλοὶ, καὶ κύριοι πολλοί)

5 Nam etiāsi sint qui dicantur dii, & in cælo & in terra: (sicut sunt dii multi, & domini multi)

5 *Nā etsi sunt q dicantur dij, siue in cælo, siue in terra:(siquidem sunt dij multi, & domini multi)*

6 Ἀλλ' ἡμῖν εἷς Θεὸς ὁ πατὴρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς εἰς αὐτόν· καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς, δι' οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς δι' αὐτοῦ.

Iohan.13.e.13 infrà,12.a.3

6 Nobis tamen vnus *est* Deus, Pater ille ˙à quo omnia,& nos ˙in ipso:& ‖vn⁹ Dominus Iesus Christus, ˙per quem omnia, & nos per ipsum.

6 *Nobis tamen unus Deus, Pater, ex quo omnia, & nos in illū: & unus Dominus Iesus Christus, p quē omnia, et nos per ipsum.*

7 Ἀλλ' οὐκ ἐν πᾶσιν ἡ γνῶσις. τινὲς δὲ τῇ συνειδήσει τοῦ εἰδώλου ἕως ἄρτι, ὡς εἰδωλόθυτον ἐσθίουσι, καὶ ἡ συνείδησις αὐτῶν ἀσθενὴς οὖσα μολύνεται.

7 Sed non in omnibus *est* ˙ea scientia. ˙nonnulli enim ˙*cum cō*scientia idoli vsque ad hoc tempus, vt idolis immolatū edunt: & conscientia eorum, infirma quum sit, polluitur.

7 *Sed non in omnibus est sciētia. qdā autē cum conscientia usq; nunc idoli, quasi idolothytum mādūcant: & cōsciētia ipsorū quū sit infirma polluitur.*

8 Βρῶμα δὲ ἡμᾶς οὐ παρίστησι τῷ Θεῷ· οὔτε γὰρ ἐὰν φάγωμεν, περισσεύομεν· οὔτε ἐὰν μὴ φάγωμεν, ὑστερούμεθα.

8 Cæterùm esca nos non commendat Deo. neque enim si vescamur, ˙abundātiores sumus: neque si non vescamur, ˙pauperiores reddimur.

8 *Esca autē nos non cōmēdat Deo: neq; enim si mā ducauerimus, abundabimus: neque si non manducauerimus, deficiemus.*

4 Idolum, εἴδωλον. Græcam vocem theologis Latinis satis tritam, libenter retinui. Significat autem Græcis hoc vocabulum id quod Latinis simulacrum, effigiem videlicet, qua nobis repræsentetur forma alicuius rei vel fictæ vel etiam veræ. Translatitiè verò postea accommodari cœpit ad formas ac species rerum in animo conceptas: denique etiam ad mortuorum spectra, quæ Latini vmbras & manes vocant, & Virgilius quoque simulacra. Sed hoc in loco & aliis plerisque peculiariter idola vocantur simulacra ad numen aliquod repræsentandum, cui cultus exhibeatur qui dicitur idololatria. Nihil esse in mundo, οὐδὲν ἐν κόσμῳ. Id est, esse inane & vanum somnium, sicut poeta ipse picturam vocat inanem. Neque enim idola ex materia æstimantur, sed ex forma, quæ res veras mentitur. Hinc autem efficitur nullam esse vim idolorum vel ad sanctificandum vel ad polluendum res oblatas, quod concedit Paulus: sed quod illi inde colligebant, propterea sine vllo discrimine se vesci posse idolothytis, id verò non concedit. In mundo, ἐν τῷ κόσμῳ. Opponit res fictas rebus veris & à Deo conditis. Sic vocantur idola הבלי שוא Psal.31.b.7. Quòd autem Erasmus pro Nihil est, substituit Nullum est, & ἐν κόσμῳ, id est in mūdo, cum verbo EST subaudito coniungit, quasi dicat Apostolus, nullum simulacrum esse vsquam: id verò non video quomodo satis commodè possit intelligi. Nam vt simulacrum sit res inanis, tamen non desunt esse simulacrum rei fictitiæ & imaginariæ. neque fit mihi verisimile Apostolum tam subtiliter philosophatum in verbo ἐστί.

5 Sicut sunt, &c. ὥσπερ εἰσι, &c. Vulgata, Siquidem sunt. Apud Ambrosium verò hoc totum deest. Notandum est autem Paulum opponere multos Baalim, id est Dominos, & Elilim, id est fictitios deos, qui non sint, sed dicantur domini & dii, vni Deo Patri & Domino Christo, qui nō hominum opinione ficti sint, sed reuera sint quod dicuntur.

6 A quo, ἐξ οὗ. Ἐξ principium declarat in personarum distinctione. Nam alioquin Christo etiam competit, quatenus Deus vnus est cum Patre. Hîc verò manifestè Patrem à Filio distinguit. Particula autem vnus non excludit Filium vel Spiritum sanctum, qui sunt vnus Deus cum Patre, sed primùm quidem commentitios deos spoliat deitate quæ illis affingitur: deinde in genere & semel ostendit nulla ratione posse plures esse natura deos. Sic etiam quum dicitur Christus vnus Dominus, nō excluditur Pater, nisi fortè Deum Patrem absque dominio intelligas. In ipso, εἰς αὐτόν. Id est ἐν αὐτῷ, videlicet subsistimus: vbi rursus notandum est Patri propriè tribui præpositionem ἐν, vbi de vi agitur qua conseruatur οὐσία: quanuis hoc non sit perpetuum, quum de Filio etiam dicatur, Iohan.1.a.4. Vulg. & Eras. In illum, vt notetur causa finalis, quòd nos & nostra omnia debeamus in illum, vt extremum finem dirigere: quo modo idem dicēdi genus accipitur Rom.11.d.36. Sed quum statim subiiciatur de Christo, nos per ipsum esse, & Paulum appareat cōmune Patri ac Filio opus tribuere, distinctione tamē adhibita quæ personis cōueniat, ideo malui interpretari In ipso, quàm Per ipsum. Per quem, δι' οὗ. Διὰ Filio tribuitur relatiuè, ita tamen vt sciamus Filium non instrumentalem sed efficientem causam esse cum Patre, tum in creando, tum in conseruando: quod & ipsum rursus ita est accipiendum vt nec duas causas construamus, quum Filius sit οὐσίᾳ vnus cum Patre: nec rursus in personarum distinctione inæqualitatem aut separationem imaginemur.

7 Ea scientia, ἡ γνῶσις. Articulum expressi ab aliis neglectum, quum vis eius sit διαφορική. Nonnulli enim, τινὲς δέ. Δὲ pro γὰρ sæpe iam obseruauimus: quæ enallage mihi visa est huic loco optimè conuenire. *Cum* conscientia idoli, τῇ συνειδήσει τοῦ εἰδώλου. Conscientiā idoli Apostolus suo quodam dicendi genere vocat tacitum eorum iudicium qui immunda esse putabant quæ idolis fuerant oblata, ideóque bona conscientia illis vesci non poterant. Hæc enim vis est conscientiæ, vt opus natura sua medium, si bona fuerit, bonum reddat: sin mala, malum.

8 Abundantiores sumus, περισσεύομεν: id est, quicquam nobis accedit. Vulg. Abundabimus. Eras. Aliquid nobis superest. Vide Mat.13.b.12. Pauperiores reddimur, ὑστερούμεθα. Ita explicandū esse hoc verbū hoc in loco,

in loco, apparet ex antithesi. Vulg. Deficiemus. Eras. Quicquam nobis deest. Est autē ista tum abundantia tum inopia ad res spirituales referenda, quæ explicantur Rom. 14. c. 17.

9 Βλέπετε δὲ μήπως ἡ ἐξουσία ὑμῶν αὕτη πρόσκομμα γένηται τοῖς ἀσθενοῦσιν.

9 Sed videte ne quo modo potestas illa vestra offendiculo sit iis qui infirmi sunt.

9 Videte autem ne fortè hæc licentia uestra offendiculum fiat infirmis.

10 Ἐὰν γάρ τις ἴδῃ σε τὸν ἔχοντα γνῶσιν, ἐν εἰδωλείῳ κατακείμενον, οὐχὶ ἡ συνείδησις αὐτοῦ ἀσθενοῦς ὄντος οἰκοδομηθήσεται εἰς τὸ τὰ εἰδωλόθυτα ἐσθίειν;

10 Etenim si quis viderit te qui scientia præditus es, "in idoleo accūbere, nónne cōsciētia ipsius qui infirmus est "instruetur ad edēdū ea quæ sunt idolis mactata?

10 Si enim quis viderit eū qui habet scientiā, in idoleo recumbentem, nōnne conscientia eius, quū sit infirma, ædificabitur ad mā ducandum idolothyta?

11 Καὶ ἀπολεῖται ὁ ἀσθενῶν ἀδελφὸς ἐπὶ τῇ σῇ γνώσει, δι' ὃν Χριστὸς ἀπέθανεν;

11 ‖Et "tua ista scientia frater qui infirmus est, propter quem Christus est mortuus, peribit?

11 Et peribit infirmus in tua sciētia frater, propter quē Christus mortuus est? Rom. 14. c. 15

12 Οὕτω δὲ ἁμαρτάνοντες εἰς τοὺς ἀδελφούς, καὶ τύπτοντες αὐτῶν τὴν συνείδησιν ἀσθενοῦσαν, εἰς Χριστὸν ἁμαρτάνετε.

12 Ita autem peccantes in fratres, & "vulnerātes ipsorum conscientiam infirmam, "in Christum peccatis.

12 Sic autem peccantes in fratres, & percutiētes cō scientiam eorū infirmam, in Christum peccatis.

13 Διόπερ εἰ βρῶμα σκανδαλίζει τὸν ἀδελφόν μου, οὐ μὴ φάγω κρέα εἰς τὸν αἰῶνα, ἵνα μὴ τὸν ἀδελφόν μου σκανδαλίσω.

13 ‖Quapropter si esca "facit vt offendat frater meus, non vescar carnibus in æternum, nec faciam vt frater meus offēdat.

13 Quapropter si esca scādalizat fratrem meū, nō manducabo carnem in æternum, ne fratrē meum scandalizem. Rom. 14. d. 21

Κεφάλαιον θʹ.

CAP. IX.

CAP. IX.

1 ΟΥκ εἰμὶ ἀπόστολος; οὐκ εἰμὶ ἐλεύθερος; οὐχὶ Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Κύριον ἡμῶν ἑώρακα; οὐ τὸ ἔργον μου ὑμεῖς ἐστε ἐν Κυρίῳ;

1 NOnne sum Apostolus? nónne sum liber? Nóne Iesum Christum Dominū nostrum vidi? nónne opus meum vos estis "in Domino?

1 NOn sum liber? non sum Apostolus? nōnne Christum Iesum Dominum nostrū uidi? nónne opus meum uos estis in Domino?

2 Εἰ ἄλλοις οὐκ εἰμὶ ἀπόστολος, ἀλλά γε ὑμῖν εἰμι. ἡ γὰρ σφραγὶς τῆς ἐμῆς ἀποστολῆς ὑμεῖς ἐστε ἐν Κυρίῳ.

2 Si aliis non sum Apostolus, at certè vobis sum. nam "sigillū apostolatus mei vos estis in Domino.

2 Si alijs non sum Apostolus, sed tamen uobis sum. nā signaculū apostolatus mei uos estis in Domino.

3 Ἡ ἐμὴ ἀπολογία τοῖς ἐμὲ ἀνακρίνουσιν, αὕτη ἐστί,

3 Mea responsio apud eos "qui in me inquirunt, hæc est,

3 Mea defensio apud eos qui me interrogant, hæc est,

10 In idoleo, ἐν εἰδωλείῳ. Id est idolorum templo. Puto enim Apostolum ex fidelium consuetudine maluisse εἰδωλεῖον dicere quàm ναὸν aut ἱερὸν, vt εἴδωλα potius quàm ἀγάλματα vel ξόανα, & εἰδωλόθυτα potius quàm θεόθυτα, quæ vocabula ipsis profanis erant familiaria. Quidam tamen malunt εἰδωλεῖον accipere pro ipsa mensa in qua epulæ celebrabantur. quæ declaratio mihi non ita videtur probabilis. Erasmus verò neutram opinionē sequutus, ἐν εἰδωλείῳ interpretatur In epulo simulacrorum. Illud quidem constat vel ex ea historia quam refert Herodotus in Clio de Cleobi & Bitone, veteres intra ipsum etiam templum solitos fuisse solennia sacrificiorum conuiuia agitare. quod apparet etiam ex Aristophane in Pluto. Imò solennes epulas solebant à sacrificiis auspicari. Instruetur, οἰκοδομηθήσεται. Vulgata & Erasmus ad verbum, Ædificabitur, vt & nos alibi. Habuimus tamen hoc loco perspicuitatis rationem, quum præsertim & ipsum Instruendi vocabulum, eadem translationis ratione, tum in laude tum in vitio ponatur.

11 Tua ista scientia, ἐπὶ τῇ σῇ γνώσει. Pertinent ista ad verbum ἀπολεῖται, non autem ad participium ἀσθενῶν. Abundat itaque præpositio ἐπὶ ex Hebræorum idiotismo, quem exposuimus Matth. 3. c. 11. & expungi debuit ab Erasmo. Deinde etiam exprimendus erat articulus.

12 Vulnerantes, τύπτοντες. Vulgata, Percutientes, non satis expressè. Intelligendum enim est ex antecedente consequens. Est autem translatio inde sumpta quòd offendiculis animus, perinde ac telis corpus, afficiatur, sitque duplex malum si quis affectam partem cædat. Sic Virgil. --grauior ne nuntius aures Vulneret.

In Christum, εἰς Χριστόν. Ambrosius εἰς Χριστὸν positum putat pro ἐν Χριστῷ, in Christo, quasi dicantur in Christo peccare qui peccant dum Christum profitentur: sicut peccare dicūtur in Lege, qui quum Legem habeant, nihilominus peccant. Sed aptior est altera expositio.

13 Facit vt offendat frater meus, σκανδαλίζει τὸν ἀδελφόν μου. Vide Matth. 5. e. 29.

IN CAPVT IX.

1 In Domino, ἐν Κυρίῳ. Id est, per Dominum? vt hac ratione emolliat quod eos dixerat suū opus esse. Vel opus suum in Domino vocat quos ipse veluti in Domino ædificarat, quòd eius opera ac ministerio in Christo coaluissent. Cæterùm hæc quoque quæstio, quomodo ministris vtendum sit suo iure, ad res medias spectat, sed propriè cohæret cum proximè præcedentibus. Proponit enim sese Apostolus Corinthiis pro exemplo eius moderationis quam in eis requirebat in re multo minoris momenti.

2 Sigillum, σφραγίς. Id est, sigilli instar quo confirmetur meum Apostolatum verè esse à Domino,

3 Qui in me inquirūt, τοῖς ἐμὲ ἀνακρίνουσι, i. Qui de me, quasi iudices de reo, quæstionē habēt. Est enim τὸ ἀνακρίνειν forense vocabulū, vt diximus Act. 4. b. 9. quod de industria vsurpauit Apostolus vt obiter arrogantiam eorū notaret qui ipsius vocationem in dubium vocabant, quasi iudices sederent de hac causa cognituri. Vulg. & Eras. Qui me interrogant, non satis expressé. Alii, Qui me diiudicant. quo modo etiā cōuertimus suprà, 4. a. 3. Castellio, Qui me explorant. qui quidem nescio cur diuersa translatione magis sit delectatus.

4 Μὴ οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν φαγεῖν καὶ πιεῖν;

4 Annon habemus potestatē vescendi ac bibendi?

4 *Nunquid non habemus potestatem manducandi & bibendi?*

5 Μὴ οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν ἀδελφὴν γυναῖκα περιάγειν, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι, καὶ οἱ ἀδελφοὶ τοῦ Κυρίου, καὶ Κηφᾶς;

5 Annō habemus potestatem sororem vxorem circunducendi, vt & reliqui Apostoli, & fratres Domini, & Cephas?

5 *Nunquid non habemus potestatē mulierē sororē circūducendi, sicut & cæteri Apostoli & fratres Domini, & Cephas?*

6 Ἢ μόνος ἐγὼ καὶ Βαρνάβας οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν τοῦ μὴ ἐργάζεσθαι;

6 An solus ego & Barnabas non habemus potestatem nō operandi?

6 *Aut ego solus & Barnabas non habemus potestatem hoc operandi?*

7 Τίς στρατεύεται ἰδίοις ὀψωνίοις ποτέ; τίς φυτεύει ἀμπελῶνα, καὶ ἐκ τοῦ καρποῦ αὐτοῦ οὐκ ἐσθίει; ἢ τίς ποιμαίνει ποίμνην, καὶ ἐκ τοῦ γάλακτος τῆς ποίμνης οὐκ ἐσθίει;

7 Quis militat propriis stipendiis vnquam? quis plantat vineam, & de fructu eius non edit? aut quis pascit gregem, & de lacte gregis non edit?

7 *Quis militat suis stipendijs unquā? quis plātat uineā, & de fructu eius non edit? quis pascit gregem, & de lacte gregis non manducat?*

8 Μὴ κατὰ ἄνθρωπον ταῦτα λαλῶ; ἢ οὐχὶ καὶ ὁ νόμος ταῦτα λέγει;

8 Num secundum hominē hæc dico? nónne etiam Lex hæc dicit?

8 *Nūquid secundum hominem hæc dico? an & Lex hæc non dicit?*

9 Ἐν γὰρ τῷ Μωσέως νόμῳ γέγραπται, Οὐ φιμώσεις βοῦν ἀλοῶντα. Μὴ τῶν βοῶν μέλει τῷ Θεῷ;

Deut.15.a.4
1.tim.5.c.18

9 Nam in Mosis Lege scriptum est, ‖ Non obligabis os boui trituranti. Num boues curæ sunt Deo?

9 *Scriptum est enim in Lege Moysi, Non alligabis os boui trituranti. Nunquid de bobus cura est Deo?*

10 Ἢ δι' ἡμᾶς πάντως λέγει; δι' ἡμᾶς γὰρ ἐγράφη, ὅτι ἐπ' ἐλπίδι ὀφείλει ὁ ἀροτριῶν ἀροτριᾶν· καὶ ὁ ἀλοῶν, τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ μετέχειν, ἐπ' ἐλπίδι.

10 An hoc propter nos omnino dicit? propter nos enim hoc scriptum est. Nam sub spe debet is qui arat, arare: & qui triturat sub spe, spei suæ particeps esse.

10 *An propter nos utiq; dicit? nam propter nos scripta sunt, quoniam debet in spe q arat, arare: & qui triturat, in spe fructus percipiendi.*

Rom.15.f.27

11 Εἰ ἡμεῖς ὑμῖν τὰ πνευματικὰ ἐσπείραμεν, μέγα εἰ ἡμεῖς ὑμῶν τὰ σαρκικὰ θερίσομεν;

11 ‖ Si nos vobis spiritualia seminauimus, magnū est si nos vestra carnalia messuerimus?

11 *Si nos uobis spiritualia seminauimus, magnū est si nos carnalia uestra metamus?*

4 Vescendi ac bibendi, φαγεῖν καὶ πιεῖν; Ecclesiæ videlicet sumptu.

5 Sororem vxorem, ἀδελφὴν γυναῖκα. Vulgata, Mulierem sororem, peruerso etiam ordine, contra omnium nostrorum exemplarium fidem. Eras. Sororem mulierem. Ego verò non dubitaui γυναῖκα potius interpretari vxorem, quum plerosque Apostolos testentur veteres in coniugio vixisse, ideóque multo probabilius sit de vxoribus hoc intelligendum. Cur autem ἀδελφὴν, id est sororem, addiderit, non ea est causa quam nonnulli diuinant, quòd ab vxorum congressu abstinerent Apostoli, sed idem declarat hoc epitheton atque πιστὴν. i. fidelem seu Christianam. deinde etiam sic commendatur Christiani coniugii honestas. Ambrosius pro Sororem mulierem legit mulieres, contra omnium nostrorum codicum fidem: in eo etiam deceptus quòd hæc explicat, cum Græcis scholiis, de mulieribus quibusdam piis & diuitibus quæ Apostolos affectabantur, & ex suis facultatibus illis subministrabant, vt prædicationi facilius vacarent. Id verò refellitur etiam (vt doctissimus P. Martyr obseruauit) ex eo quod eiusmodi matronæ non satis propriè dicerētur ab Apostolis circunduci, quū hoc potius significet ius mariti in vxorem, aut heræ in ancillam. Deinde eiusmodi mulieribus locupletibus Ecclesia non fuisset grauata, sed subleuata potius. Itaque ineptè faceret Paulus qui hoc adferret vt se ostēderet de suo iure decessisse: vt taceam quod antè dixi, in Græcis codicibus scriptum esse γυναῖκα singulari numero, non γυναῖκας. Hieronymus aduersus Iouinianum, mulieres etiam legit: suo more fortassis verbum Domini deprauans, vt suæ causæ seruiat. Ex his verò apparet (opinor) γυναῖκα non mulierem sed vxorem conuerti oportere.

6 Non operandi? τοῦ μὴ ἐργάζεσθαι; i. Non viuendi ex manuum labore? Inde enim sese victum tolerasse testatur Act.20.g.34. neque μὴ ἐργάζεσθαι significat in otio degere, vt nonnulli interpretantur, sed ad manuarias artes duntaxat refertur. Vulg. Hoc operandi. i. hoc agendi, vt ad circunductionem vxoris hoc referatur. quasi Græcè scriptum sit τοῦτο ποιεῖν. Sed vix conueniat huic interpretationi verbum ἐργάζεσθαι: vt planè mirer putasse Erasmum hanc expositionem defendi posse.

7 Militat, στρατεύεται. i. Militare solet. Simile exemplum vide Matth.26.b.23, & infrà, 15.d.29. Stipendiis, ὀψωνίοις. Nanziāz. in Iulianum, sic scribit, τί λέγων ὀψώνιον; τὸ βασιλικὸν σιτηρέσιον δηλονότι, καὶ τὰς ὑπαρχούσας ἐκ νόμου τοῖς ἀξιώμασι δωρεάς. Id est, Quid vocat ὀψώνιον? Nempe tesseram frumentariam quam à rege percipiunt, & dona quæ dignitatib⁹ ex Lege tribuūtur. Vide Luc.3.c.14. cui loco illud etiam addes, Augusti tempore ac deinceps, denarium fuisse gregarii militis stipendium, vt ex lib.1. Corn. Taciti apparet.

8 Secundum hominem, κατ' ἄνθρωπον. i. Num iis tantùm nitor quæ ex hominum cōsuetudine valēt? Vide Rom.3.a.5. Hæc, ταῦτα. Eras. Eadem, ταὐτὰ, vt etiam videtur legisse Ambrosius.

9 Num boues, μὴ τῶν βοῶν. i. Num ad boues ipsos propriè respexit Dominus quum hanc legem conderet? nam alioquin minima etiam quæque cōplectitur Dei prouidentia, vt Psal.36.b.6, Mat.10.c.29, & 1.Tim. 4.c.13. Est itaque κατά τι accipiendum quod Apostolus simpliciter enuntiauit. quod quidē diligenter annotandum est multis locis, vt in hac eadem epistola 8.a.1, & hoc eodem cap. ver. 4 & 25, & 10.g.33.

10 *Hoc* scriptum est, ἐγράφη. Rectè omnino additū est pronomen ab Erasmo, nequis putet sequētia citari ab Apostolo, quum sint potius superioris dicti explicatio, & ὅτι non accipiatur εἰδικῶς, sed αἰτιολογικῶς.

Et qui triturat, sub spe, &c. καὶ ὁ ἀλοῶν, τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ μετέχειν, ἐπ' ἐλπίδι. Mihi videtur ἐπ' ἐλπίδι abundare

in hoc membro, & irrepsisse in contextum ex margine, in qua fuerat annotata altera lectio: quam in vno tantùm codice inuenimus, nempe, καὶ ὁ ἀλοῶν ἐπ' ἐλπίδι τοῦ μετέχειν, & qui triturat sub spe fructus percipiendi, siue participandi, vt legit etiam Vetus intepres, ita videlicet vt subaudiatur ὀφείλει ἀλοᾶν, debet triturare. Græca tamen scholia addunt hoc etiam loco ἐπ' ἐλπίδι, neque per traiectionē connectunt cum ἀλοῶν, (vt ego feci Erasmũ sequutus) sed cum μετέχειν, ita vt significetur, Verbi ministros alteram etiam spem habere multo meliorē, nempe futurorum bonorum. Dixi quid mihi in primis probetur.

12 Εἰ ἄλλοι τῆς ἐξουσίας ὑμῶν μετέχουσιν, οὐ μᾶλλον ἡμεῖς; ἀλλ' οὐκ ἐχρησάμεθα τῇ ἐξουσίᾳ ταύτῃ, ἀλλὰ πάντα στέγομεν, ἵνα μὴ ἐγκοπήν τινα δῶμεν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ.

13 Οὐκ οἴδατε ὅτι οἱ τὰ ἱερὰ ἐργαζόμενοι, ἐκ τοῦ ἱεροῦ ἐσθίουσιν; οἱ τῷ θυσιαστηρίῳ προσεδρεύοντες, τῷ θυσιαστηρίῳ συμμερίζονται;

14 Οὕτω καὶ ὁ Κύριος διέταξε τοῖς τὸ εὐαγγέλιον καταγγέλλουσιν, ἐκ τοῦ εὐαγγελίου ζῆν.

15 Ἐγὼ δὲ οὐδενὶ ἐχρησάμην τούτων. Οὐκ ἔγραψα δὲ ταῦτα ἵνα οὕτω γένηται ἐν ἐμοί. καλὸν γάρ μοι μᾶλλον ἀποθανεῖν ἢ τὸ καύχημά μου ἵνα τὶς κενώσῃ.

16 Ἐὰν γὰρ εὐαγγελίζωμαι, οὐκ ἔστι μοι καύχημα. ἀνάγκη γάρ μοι ἐπίκειται. οὐαὶ δέ μοί ἐστιν ἐὰν μὴ εὐαγγελίζωμαι.

17 Εἰ γὰρ ἑκὼν τοῦτο πράσσω, μισθὸν ἔχω· εἰ δὲ ἄκων, οἰκονομίαν πεπίστευμαι.

18 Τίς οὖν μοί ἐστιν ὁ μισθός; ἵνα εὐαγγελιζόμενος ἀδάπανον θήσω τὸ εὐαγ-

12 Si alii *sui* in vos iuris participes sunt, *cur* non potius nos? atqui non vsi fuimus iure isto: sed omnia sustinemus, nequid remoremur Euangelium Christi.

13 An nescitis eos qui sacris operãtur, *ea quæ ex sacrario sunt*, edere: & qui altari assidēt, cum altari participare?

14 Ita Dominus cõstituit iis qui Euangelium annuntiant, vt ex Euangelio viuant.

15 Ego tamen nullo istorũ sum vsus. Neque verò hæc scripsi vt ita fiat in me. nam bonum est mihi mori potius quàm vt gloriationem meam aliquis inanē reddat.

16 Etenim si euangelizem, non est quòd glorier: necessitas enim mihi incumbit. Væ autē mihi est nisi euangelizem.

17 Nam si volens hoc faciam, mercedē habeo: sin inuitus, dispensatio credita est mihi.

18 Quæ igitur mihi est merces? vt quum euangelizem, gratuitum constituam Euange-

12 Si alij potestatis uestræ par[t]icipes sunt, quare nõ potius nos? sed non usi sumus hac potestate: sed omnia sustinemus, nequod offendiculum demus Euãgelio Christi.

13 Nescitis quoniã qui in sacrario operantur, quæ de sacrario sunt edunt? qui altari deseruiũt, cum altari participant? Deut. 18. a. 1

14 Ita & Dominus ordinauit ijs q Euangeliũ annũtiãt, de Euãgelio uiuere.

15 Ego autem nullo horũ usus sum. Nõ autē scripsi hæc ut ita fiãt in me. bonũ est enim mihi magis mori quàm ut gloriam meam quis euacuet.

16 Nam etsi euangelizauero, non est mihi gloria. necessitas enim mihi incumbit. Væ enim mihi est si nõ euangelizauero.

17 Si enim uolens hoc ago, mercedē habeo: si autē inuitus, dispēsatio mihi credita est.

18 Quæ est ergo merces mea? ut Euãgeliũ prædicãs, sine sũptu ponã Euãge

12 *Sui* in vos iuris, τῆς ἐξουσίας ὑμῶν. Ius appellat facultatē viuēdi alieno sumptu. nam ὑμῶν passiuè accipiendũ est: & mihi coactũ videtur quòd ἐξουσίαν Græci interpretes putãt immodicã quorundam quasi tyrãnidē declarare hoc in loco, quũ de se loquēs Apostolus, eodē vocabulo ter vsus sit paulo antè, & hoc etiã eodē versu. Vulg. admodũ obscurè, Potestatis vestræ. Eras. nõ satis etiã perspicuè, Potestatis erga vos. Castellio verò imperitè τῆς ἐξουσίας interpretatur facultates. i. Sustinemus, στέγομεν. i. ὑπομένομεν. Videretur tamen melius conuenire στέγομεν. id est ἀγαπῶμεν, boni consulimus. Isoc. στέργε μὲν τὰ παρόντα, præsentibus acquiesce, seu, præsentia boni consule. Vide infrà, 13. c. 7. Nequid remor. ἵνα μὴ, &c. i. nequam interruptionē demus, siquis ad verbũ interpretari malit. Vulg. Nequod offendiculũ demus, quasi scriptum sit σκάνδαλον vel πρόσκομμα, cuius effectum est ἐγκοπὴ, vt ex Theophylacto annotauit Erasmus. Sed quod ad sententiam tamen attinet, nihil interest.

13 *Ea quæ* ex sacrario *sunt*, ἐκ τοῦ ἱεροῦ. Ad verbum, Ex sacrario, siue ex tēplo, μετωνυμικῶς, pro ex iis quæ in templo offeruntur. Erasmus, Ex sacrificio: id est ἐκ θυσίας, vel ἐξ ἱερείου, impropriè & nimium angusta significatione: quum potius intelligantur decimæ, oblationes & primitiæ. Nam ad sacrificia ipsa pertinet alterũ membrum. Qui altari assident, οἱ τῷ θυσιαστηρίῳ προσεδρεύοντες. Vulg. Qui altari deseruiunt. Eras. Qui sacrario assistunt. Neuter videtur satis expressisse verbum προσεδρεύειν, quo significatur hoc munus perpetuam assiduámque curã requisiuisse, vt sacerdotes quærendo alia ratione victui vacare non potuerint. Deinde Erasmus impropriè conuertit θυσιαστήριον sacrarium, quum eo vocabulo nihil aliud quàm βωμὸς declaretur. Cum altari participare? τῷ θυσιαστηρίῳ συμμερίζονται; Id est, altaris sunt socii in diuidenda victima? Nam συμμερίζεσθαι ita accipitur: & de altari loquitur per prosopopœiam, quòd vna pars velut ab altari ipso vorabatur, ea nimirum quæ adolebatur: altera verò sacerdotibus cedebat ex Lege. Etsi verò id quoque in profanarum gentium sacrificiis obseruabatur, tamen mihi fit probabilius, Apostolum ad legalia sacrificia in vtroque membro respexisse. Erasmus, Vnà cum sacrario partem accipiũt, discedēs certè ab Apostoli sententia, si vocabula ipsa spectes: quum rectè omnino verterit Vetus interpres.

14 Ex Euangelio, ἐκ τοῦ εὐαγγελίου. Id est, ex eo quòd Euangelium prædicant. Vide Rom. 1. b. 9. Sic etiã paulo pòst versu 18. Cæterùm siquod etiam nobis altare & sacrificium nunc superesset, vt volunt otiosi illi sacrifici qui Missæ oblationem hodie defendunt, qui fit vt solius annuntiationis Euangelii meminerit Apostolus in ista similitudine accommodanda? Et quis est istorum pudor, qui quum nihil minus quàm Euangelium doceant, de quo etiam plerique eorum ne somniarunt quidem, audent tamen istam Pauli sententiam suis manifestissimis sacrilegiis prætexere?

16 Væ autem, οὐαὶ δέ. Vulg. Væ enim, οὐαὶ γάρ, quo modò etiam scriptum inuenimus in tribus codicibus.

18 Gratuitum, ἀδάπανον. i. pro quo nullus fiat sumptus ab iis quibus illud annuntio. Vulg. obscurè, Sine sumptu. Nam ἀδάπανον passiuè accipitur, nec refertur ad verbum θήσω, sed cohæret cum εὐαγγέλιον. Deinde τιθέναι commodius videtur hoc in loco exprimi verbo constituendi, quàm ponendi vel efficiendi.

Mmm. ii.

γέλιον τοῦ Χριστοῦ, εἰς τὸ μὴ καταχρήσασθαι τῇ ἐξουσίᾳ μου ἐν τῷ εὐαγγελίῳ.

Ἐλεύθερος γὰρ ὢν ἐκ πάντων, πᾶσιν ἐμαυτὸν ἐδούλωσα, ἵνα τοὺς πλείονας κερδήσω.

Καὶ ἐγενόμην τοῖς Ἰουδαίοις ὡς Ἰουδαῖος, ἵνα Ἰουδαίους κερδήσω· τοῖς ὑπὸ νόμον, ὡς ὑπὸ νόμον, ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον κερδήσω·

Τοῖς ἀνόμοις ὡς ἄνομος (μὴ ὢν ἄνομος Θεῷ, ἀλλ' ἔννομος Χριστῷ) ἵνα κερδήσω ἀνόμους.

Ἐγενόμην τοῖς ἀσθενέσιν ὡς ἀσθενής, ἵνα τοὺς ἀσθενεῖς κερδήσω. τοῖς πᾶσι γέγονα τὰ πάντα, ἵνα πάντως τινὰς σώσω.

Τοῦτο δὲ ποιῶ διὰ τὸ εὐαγγέλιον, ἵνα συγκοινωνὸς αὐτοῦ γένωμαι.

Οὐκ οἴδατε ὅτι οἱ ἐν σταδίῳ τρέχοντες, πάντες μὲν τρέχουσιν, εἷς δὲ λαμβάνει τὸ βραβεῖον; οὕτω τρέχετε ἵνα καταλάβητε.

Πᾶς δὲ ὁ ἀγωνιζόμενος πάντα ἐγκρατεύεται. ἐκεῖνοι μὲν οὖν ἵνα φθαρτὸν στέφανον

lium Christi, vt ne abutar iure meo in Euangelio.

19 Nam quum liber sim ab omnibus, omnibus meipsum seruũ feci, vt plures lucrifaciã.

20 Et factus sum Iudæis vt Iudæus, vt Iudæos lucrifaciam: iis qui sub Lege sunt, || vt si essem sub Lege, vt eos qui sub Lege sunt, lucrifaciam:

21 Exlegibus vt exlex, (*ita tamen* vt non sim exlex Deo, sed sublex Christo) vt lucrifaciã exleges.

22 Factus sum infirmis vt infirmus, vt infirmos lucrifaciam. omnibus factus sum omnia, vt omnino aliquos seruem.

23 Hoc autem facio propter Euangelium, vt vnà particeps eius fiam.

24 An ignoratis, eos qui in stadio currũt, omnes quidem currere, sed vnum accipere præmium? sic currite vt comprehendatis.

25 Porro quisquis certat, in omnibus est cõtinẽs. Illi quidẽ igitur vt perituram coronam

lium, ut non abutar potestate mea in Euangelio.

19 Nam quũ liber essem ex omnibus, omnium me seruum feci, ut plures lucrifacerem.

20 Et factus sum Iudæis tanquam Iudæus, ut Iudæos lucrarer: ijs qui sub Lege sunt, quasi sub Lege essem, (quum ipse nõ essem sub Lege) ut eos qui sub Lege erãt, lucrifacerem:

21 Iis q sine lege erãt, tãquã sine lege essẽ, quũ sine Lege Dei nõ essẽ: sed in lege essẽ Christi, ut lucrifacerẽ eos q sine lege erant.

22 Fact⁹ sũ infirmis infirm⁹, ut infirmos lucrifacerẽ. omnib⁹ omnia fact⁹ sũ ut omnes facerem saluos.

23 Omnia autẽ facio propter Euangelium, ut particeps eius efficiar.

24 Nescitis quòd ij q in stadio currunt, omnes quidẽ currunt, sed unus accipit brauium? sic currite ut comprehendatis.

25 Omnis autem qui in agone contẽdit, ab omnibus se abstinet, Et illi qdẽ ut corruptibilem coronam

Vt ne abutar, εἰς τὸ μὴ καταχρήσασθαι. Non est igitur res indifferens, sed abusus, ac proinde peccatum, si quis quippiam agat, etiam per se licitum, tamen vel cum detrimento gloriæ Dei, vel proximi offendiculo coniunctum, nedum vt Paulo tribuendum sit aliquod opus supererogationis.

20 *Vt si essem* sub Lege, ὡς ὑπὸ νόμον. Vulgata addit, Quum ipse non essem sub Lege, μὴ ὢν αὐτὸς ὑπὸ νόμον. quæ etiam reperimus in vno exemplari. Est autem Legis vocabulum ad eius partem. i. ad ceremonias, restringendum: vt etiam quum dicit se factum omnibus omnia, de rebus mediis tãtùm loquitur. Est autem rursus aliud exemplum quo verus Christianæ libertatis vsus ostenditur.

21 Sublex Christo, ἔννομος Χριστῷ. Vulg. Quum sub lege essem Christi, & in altero membro, Quum sine Lege Dei non essem. Quædam enim exemplaria scribunt Θεοῦ & Χριστοῦ. Eras. Quũ non sim sine Lege Deo, sed obnoxius Legi Christi. Sententia verò plana est. Voluit emollire vocabulum illud ἄνομος Apostolus: itaque addit se ita esse ἄνομον vt tamen Dei mandata habeat pro vitæ regula, sed quatenus illis cum Euangelio conuenit, quod videlicet ceremonias abolet. Itaque Deo & Christo malui interpretari, sicut & omnes fere Græci codices habẽt. Ambrosius ἔννομον non ineleganter Sublegẽ vertit, vt paronomasiã seruaret, quẽ etiã sum sequutus.

22 Omnino aliq. πάντως τινάς. i. in omnes velut formas me mutaui, vt omni ratione aliquos seruarẽ. Vulg. Vt omnes, ἵνα πάντας. i. vt quosuis, seu ex omni hominũ genere aliquos. Repugnãt tamẽ oẽs nostri codices.

23 Hoc autem, τοῦτο δέ. Vulg. Omnia autem, πάντα δέ, vt etiam habet Chrysostomus Græcus. Vt vnà particeps eius fiam, ἵνα συγκοινωνὸς αὐτοῦ γένωμαι. Id est, vt & ipse ex Euangelio cum iis quibus illud annũtio, fructum percipiam: quod futurum non erat si ab aliis exigerem quod ipse non præstem.

24 Vt, ἵνα. Vt τελικῶς, non ὥσπερ ἀποστολικῶς.

25 Quisquis certat, ὁ ἀγωνιζόμενος. Id est certare solet, siue gymnasticen exercet. Vide suprà, versu 7. Vulg. Qui in agone contendit. In omnibus est cont. πάντα ἐγκρατεύεται. Exquisitissima quædam erat gymnastarum diæta, quam designat Apostolus, admodum apposita similitudine vtens, quum tota Græcia istis certaminibus vacaret, inter quæ erant Isthmia quæ Corinthi celebrabantur. In eo verò sum sequutus Cyprianum quòd ἐγκρατεύεται conuerti Cõtinens est, pro quo Vetus interpres habet, Ab omnibus se abstinet, πάντων ἀπέχεται, & Eras. Per omnia tẽperans est, πάντα σωφρονεῖ. Ideo autẽ Apostolus tẽperantiæ meminit in accõmodãda ista similitudine: quòd qui idolothytis sine exceptione vesci volebãt, planè intẽperantiã suã proderẽt, quũ cibũ præferrẽt proximi saluti: quò etiã spectãt sequẽtia. Peritură, φθαρτόν. Huc pertinet illud Archiæ epigrãma,

Τέσσαρες εἰσὶν ἀγῶνες ἀν' Ἑλλάδα, τέσσαρες ἱροί,
Οἱ δύο μὲν θνητῶν, οἱ δύο δ' ἀθανάτων
Ζηνός, Λητοΐδαο, Παλαίμονος, Ἀρχεμόροιο.
Ἆθλα δὲ τῶν, κότινος, μῆλα, σέλινα, πίτυς.

Id est, interprete Alciato,
Sacra per Argiuas certamina quattuor vrbes
Sunt, duo facta viris, & duo cælitibus:
Vt Iouis, & Phœbi, Melicertæque, Archemorique.
Præmia, oliuaster, poma, apium, picea.

λάβωσιν, ἡμεῖς δὲ ἄφθαρτον.

26 Ἐγὼ τοίνυν οὕτω τρέχω, ὡς οὐκ ἀδήλως· οὕτω πυκτεύω, ὡς οὐκ ἀέρα δέρων.

27 Ἀλλ' ὑπωπιάζω μου τὸ σῶμα καὶ δουλαγωγῶ, μήπως ἄλλοις κηρύξας, αὐτὸς ἀδόκιμος γένωμαι.

Κεφάλαιον ι.

1 Οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, ὅτι οἱ πατέρες ἡμῶν πάντες ὑπὸ τὴν νεφέλην ἦσαν, καὶ πάντες διὰ τῆς θαλάσσης διῆλθον·

2 Καὶ πάντες εἰς τὸν Μωσῆν ἐβαπτίσαντο ἐν τῇ νεφέλῃ καὶ ἐν τῇ θαλάσσῃ.

3 Καὶ πάντες τὸ αὐτὸ βρῶμα πνευματικὸν ἔφαγον·

accipiant, *sunt continentes*: nos autem, vt incorruptam.

26 Ego igitur ita curro vt non in incertum: sic pugilem ago, vt aerem non cædens.

27 Sed contundo corpus meū, & in seruitutem redigo: nequo modo, quum aliis prædicarim, ipse reprobus fiam.

CAP. X.

1 NOlim autem vos ignorare fratres, Patres nostros omnes sub illa nube fuisse, & omnes per mare transiuisse:

2 Et omnes in Mosen baptizatos esse nube & mari:

3 Et omnes eandem escam spiritualem edisse:

accipiant, nos autem incorruptam.

26 *Ego igitur sic curro, non quasi in incertum: sic pugno, nō quasi aerem uerberans.*

27 *Sed castigo corpus meū, & in seruitutem redigo: ne fortè quū aliis prædicauerim, ipse reprobus efficiar.*

CAP. X.

1 *NOlo enim uos ignorare, fratres, quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt, & omnes mare transierunt:* Exo.13.d.21 num.9.c.18 Exo.14.e.22

2 *Et omnes in Moyse baptizati sunt in nube & in mari:* Exo.16.d.18

3 *Et omnes eandem escam spiritualē māducauerūt:* Exo.17.b.6 num.20.b.10 & 21.b.16

27 Contundo, ὑπωπιάζω. Sic legitur in codicibus impressis, & Græcis scholiis. Nos de hoc verbo diximus Luc.18.a.5. Vetusta tamen exemplaria legunt ὑποπιάζω: & nonnulli rursus ex veteribus (vt Clemens lib. στρωμ.3, & Nazianz. κατ' Εὐνομιανῶν) legunt ὑποπιέζω, id est deiectum opprimo, eadem translationis ratione. Sed tamen τὸ ὑπωπιάζειν melius cōuenit pugili, vt τὸ ὑποπιέζειν luctatori. Vulg. Castigo. Erasmus, Subiicio. Corpus meum, τὸ σῶμά μου. Id est veterem hominem Spiritui repugnantem. Vtitur autem corporis nomine, quoniam quæstio erat de cibis proposita. Reprobus, ἀδόκιμος. Reprobū opponit probato, eum videlicet quē experientia ostenderit non talem esse qualem esse oportebat, quum præsertim aliis præscriberet probatæ vitæ regulam. Sic vsurpatur idem vocabulum 2. Cor.13.b.6. Sic argentum reprobum dicitur Ierem.6.g.30, & reproba terra. Inepti sunt igitur qui ex hoc loco effici volunt non esse firmā electionem. quibus hoc oppono quod scribit noster Apostolus Rom.8.f.38. Non pugnat ergo Apostoli solicitudo cum electionis firmitate, sed ab ea potius dependet. Nam sicut firma est & certa perseuerantia electorum, ita constituit Dominus vt hac pia solicitudine foueatur. Deinde quod est istud argumēti genus? Laborauit Paulus ne reprobus fieret. ergo reprobus fieri potuit. Sic enim etiam liceat colligere Christum potuisse non mori, quia rogauit vt calix ille à se transiret, & similia infinita quibus nihil absurdius fingi potest.

IN CAPVT X.

1 Nolim autem, οὐ θέλω δέ. Vulgata, Nolo enim, οὐ θέλω γὰρ, vt legit etiam Ambrosius, consentientibus vetustis nonnullis codicibus. Ego tamen malo legere δέ. Est autem μείωσις Hebraica in hoc dicendi genere, pro, Velim autem vos hoc in primis expendere. Sed quorsum hæc, dices, ab Apostolo scribuntur hoc loco? Nempe quæstio erat de esu idolothytorum. Responderat Apostolus, etiamsi per se in genere licita essent, tamen propter circunstantias non simpliciter esse iis vescendum, propter offendiculum proximi, cuius salutis causa nobis non modò graue esse non debet libertati nostræ renuntiare, sed etiā prorsus nefas est non renūtiare. quod suo in primis exemplo probauit, idque in re quæ non modò licita, sed etiā penè necessaria videri poterat. Addiderat deinde exhortationem ad temperandas omnes cupiditates, ac in primis quidem ad frænandam gulam. Videbat enim Corinthios, etiamsi alia prætexerent, hoc tamen vitio in primis ad illam libertatem promiscuè retinendam impelli. Nunc igitur in hoc argumentum ingressus, horrenda exempla iis proponit, in eos edita qui quum & ipsi essent ex Dei populo & easdem salutis tesseras haberent, tamen dum ventri obsequuntur, exclusi sunt à fœdere. Addit etiam, vt argumentum istud amplificet, hoc gulæ vitium multa alia grauissima secum trahere. Denique propius tandē ad rem accedit, & ostendit aliquod esse cōuiuiorum genus quibus nullo modo liceat ipsis interesse: ea videlicet quæ in idolorum honorem celebrabantur, & appendices erant ipsorum sacrificiorum: quod fieri sanè non poterat quin idololatria publico testimonio comprobaretur. Vtinam verò hanc doctrinam hodie expenderent tum ii qui omnia habēt pro indifferentibus, tum etiā qui præpostери zeli specie, sed reuera sola gula & luxu impulsi, de sua libertate nihil, vt proximos Domino lucrifaciant, remittunt. Patres nostros, οἱ πατέρες ἡμῶν. Sic loquitur Paulus, fœdus ipsum non autem personas, nisi in genere, considerans. Sub illa nube, ὑπὸ τὴν νεφέλην. Historia satis erat celebris & omnibus nota. Ideo addidit articulum cuius vis est δεικτική.

2 In Mosen, εἰς Μωσῆν. i. Moseillis præeunte, vel (vt alii volunt) in Legem Mosaicā. Sic dicūtur credidisse Iehouæ & Mosi seruo eius, id est credidisse Iehouæ per os Mosis loquenti, Exo.14.d.31, & 19.b.9. Augustinus verò enarrans Psal.77, perinde legit acsi εἰς Μωσῆν scriptum esset pro ἐν Μωσῇ, id est per Mosen. quam enallagen sæpe annotauimus. Vide Act.19.a.3. Baptizatos esse, ἐβαπτίσαντο. Media terminatio pro passiua ἐβαπτίσθησαν. Intellige verò baptizatos omnes fuisse, sed ita vt sola symbola, nempe nubes & mare, fuerint omnibus promiscuè communia, non autem res ipsa: sed tamen ipsorum, non Dei, culpa. Pertinet enim illud ad Apostoli argumentum, qui totus est in eo vt doceat externam professionem nihil esse nisi vetus homo exuatur, ac proinde nisi reuera gloriæ Dei & saluti proximorum studeatur. Nube, ἐν τῇ νεφέλῃ. Abundat præpositio, vt diximus Matth.3.c.11.

3 Eandem, τὸ αὐτό. Eandem videlicet atque nos: quia eadem fuit veterum sacramentorū & nostrorū substantia, sicut vel ex eo apparet quòd Paulus illis nostrorū & nostris vicissim illorum nomina accōmodat, vt hoc loco, & suprà, cap.5.c.7, & Phil.3.a.3, & Coloss.2.b.11. Escam spiritualem, βρῶμα πνευματικόν. Mannam

vocat escam spiritualem, eam videlicet considerans vt sacramentum: quanuis qui fidei os non adferebant, nihil spirituale comedebant, sed externum signum duntaxat: quibus tamen nihilominus manna adferebatur à Deo vt esca spiritualis, quum hominis infidelitas non possit irritam facere Dei promissionem. Spiritualis igitur esca dicitur manna, quòd mannæ symbolo offerretur aliquid minimè terrenum, sed planè cæleste, & quod solius Spiritus vi (id est fide) conspici & edi poterat, nimirum Christus, suo quidem tempore exhibendus, sed iam tum piis præsens & efficax, qui eum venturum fide amplectebantur. Eadem ratio est spiritualis potus. Quòd autem nonnulli particulam EANDEM ad patres referunt, qui dicantur omnes eadem sacramenta habuisse, prorsus repudiandum est. Etsi enim ita se res habet, quorsum tamen Apostolus Baptismi nomen ad eos transferret, & cur ad Christum vsque assurgeret, nisi vt & illos & nos doceat, eadem sacramenta non signis quidem sed reipsa habere, ac proinde nobis non magis quàm illis profutura si ingrati fuerimus, quum reipsa vnus populus simus? Et certè nisi ita hunc locum explices, non erit firma Pauli consequutio. At enim, dices, quomodo idem hic potus dicitur. nam si signa ipsa spectes, diuersa fuerunt eorum signa à nostris: ad rem autem ipsam hoc referri non potest, quũ dici non possint omnes fuisse Christi verè participes. fuissent enim seruati. Respondeo, eundem tamen potum spiritualem dici, quoniam & ipse, vt hodie noster, sacramenti rationem habebat, & idem Christus fruendus proponebatur, quanuis signa sint diuersa.

4 Καὶ πάντες τὸ αὐτὸ πόμα πνευματικὸν ἔπιον· ἔπινον γὰρ ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας· ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστός.

5 Ἀλλ' οὐκ ἐν τοῖς πλείοσιν αὐτῶν εὐδόκησεν ὁ Θεός. κατεστρώθησαν γὰρ ἐν τῇ ἐρήμῳ. (Num.26.g.65)

6 Ταῦτα δὲ τύποι ἡμῶν ἐγενήθησαν, εἰς τὸ μὴ εἶναι ἡμᾶς ἐπιθυμητὰς κακῶν, καθὼς κἀκεῖνοι ἐπεθύμησαν. (Num.11.a.4, & 26.g.64; psal.106.c.14)

7 Μηδὲ εἰδωλολάτραι γίνεσθε, καθώς τινες αὐτῶν· ὡς γέγραπται, Ἐκάθισεν ὁ λαὸς φαγεῖν καὶ πιεῖν, καὶ ἀνέστησαν παίζειν. (Exo.32.b.6)

8 Μηδὲ πορνεύωμεν, καθώς τινες αὐτῶν ἐπόρνευσαν, καὶ ἔπεσον ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ εἰκοσιτρεῖς χιλιάδες. (Num.25.c.9)

4 Et omnes eundem potum spiritualem bibisse. ‖Bibebant enim "ex sequẽte "spirituali Petra: Petra verò "erat Christus.

5 Sed plerosque illorum "non approbauit Deus. ‖prostrati sũt enim in deserto.

6 Hæc autem "typi nostri fuerunt, vt ne concupiscamus res malas, ‖sicut illi concupierunt.

7 Ne igitur idololatræ sitis, sicut quidã "eorum, vt scriptũ est, ‖Sedit populus ad edẽdum ac bibendum, & surrexerũt ad ludendum.

8 Neque scortemur, ‖sicut quidam eorum scortati sunt, & ceciderunt vno die "vigintitria millia.

4 Et omnes eundẽ potum spiritualem biberunt. bibebant autem de spirituali cõsequẽte eos petra: Petra aũt erat Christus.

5 Sed nõ in pluribus eorum beneplacitum est Deo: nam prostrati sunt in deserto.

6 Hæc autẽ in figura facta sunt nostri, ut non simus cõcupiscentes malorũ, sicut & illi concupierunt.

7 Neque idolorũ cultores efficiamini sicut quidam ex ipsis, queadmodũ scriptũ est, Sedit populus mãducare & bibere, & surrexerunt ludere.

8 Neq; fornicemur, sicut quidam ex ipsis fornicati sunt, & ceciderunt vna die vigintitria millia.

4 Bibebant enim, ἔπινον γάρ. Vulgata, Bibebant autem, ἔπινον δὲ, contra omnium nostrorum codicũ fidem: fortassis autem allusit Paulus ad Esaiæ locum 43.c.20. Ex sequente, ἀκολουθούσης. Vel obsequente, Israelitarũ videlicet voluntati ac desiderio, vt Photius exponit. Simplicior tamẽ videtur expositio si hoc referas ad riuum ex rupe profluentem, qui populum sit comitatus, acsi rupes ipsa eos esset sequuta. Nam si fuisset hoc vnius diei beneficium, postridie fuisset iterum percutienda rupes in illo arido deserto. Sed & ipsi Hebræi sic tradunt, nec aliter explicat Chaldæus paraphrastes Numer.21.b.16. Spirituali Petra, ἐκ πνευματικῆς πέτρας. Non possum iis assentiri qui hoc referunt non ad symbolum, sed ad rem ipsam, id est ad Christum ipsum, assiduum Israelitarum comitem, qui dicatur Petra spiritualis, quoniam per petram spiritualiter adumbrabatur. Primùm enim hæc expositio coacta est: deinde, nisi Christum separes à sua virtute viuifica, necesse est falsò dici omnes ex spirituali Petra (id est ex Christo) bibisse, quum Christus nõnisi fide ac proinde à solis fidelibus potuerit percipi: quanuis interim etiam infidelibus hæc Petra, si Dei ordinationem spectes, sacramentum (id est spiritualis Petra) esse non desineret. Erat, ἦν. Id est sacramentaliter significabat, μετωνυμικῶς, vt explicat Augustinus contra aduersarium Legis lib.20.cap.6, id est ita vt verè adiuncta esset rei veritas, quatenus videlicet Deus non nudum signum, sed etiam rem ipsam significatam offert fide spiritualiter percipiendam, siue accipiatur, siue repudietur. Vide Matth.26.c.26.

5 Non approbauit, οὐκ εὐδόκησεν. Vide Matth.3.d.17.

6 Typi nostri, τύποι ἡμῶν. Vulgata, Hæc autem in figura facta sunt nostri. Erasmus, Hæc autem figuræ nostri fuerunt. quæ expositiones aditum patefaciunt imperitis quibusdam, ex hoc loco colligentibus, in veteri populo sacramenta fuisse duntaxat figuratiua, (vt loquũtur) non autẽ exhibitiua: quasi videlicet Israel nõ fuerit vera Ecclesia, sed veræ dũtaxat Ecclesiæ vmbra & figura: vnde infiniti postea errores exorti. quũ tamen Paulus hæc dicat typos fuisse, non tã Israelitarũ quàm nostri respectu, quorũ sacramẽta sunt illis veteribus adumbrata. Sic manna fuit ipsis Israelitis sacramentum veri illius panis cælestis: nobis autem typus panis quem frangimus. Sic fuit Circuncisio iisdem illis sigillum iustitiæ fidei, nostri autem respectu typus nostri Baptismi. Idem de Paschate & aliis ceremoniis statuendum est, quibus omnibus successerunt duo nostra sacramenta. Quamobrem & Apostolus illos dixit fuisse in nube & mari baptizatos, quoniam illum Baptismum nostrum adumbrarunt. Sed alii typi fuerunt ordinarii, vt illi de quibus diximus: alii velut accidentales, vt nubes & transitus maris, quo semel tantùm vsus est Deus. Mirè autem conuenit hic typus nostro sacramento. Aqua enim aquæ respondet, vtrinque etiam interuenit mersio & emersio. Nubes denique vim cælestem Spiritus adumbrat.

8 Vingintitria millia, εἰκοσιτρεῖς χιλιάδες. Apud Mosen legimus vigintiquatuor millia, Num.25.c.9. exemplarium fortassis vitio. sed in reipsa nihil variãt. Cæterùm quòd post εἶναι subiunxit γίνεσθε, deinde πορνεύωμεν, postea γογγύζετε, factum est ex Hebræorum idiotismo, qui modos & tempora & personas frequentissimè permutant.

Μηδὲ ἐκπειράζωμεν τὸν Χριστόν, καθὼς καί τινες αὐτῶν ἐπείρασαν, καὶ ὑπὸ τῶν ὄφεων ἀπώλοντο.

9 Neque tentemus "Chriſtum, ‖ſicut " quidã eorum tentarunt, &" à ſerpentibus perierunt.

9 *Neque tentemus Chriſtum: ſicut quidã eorũ tentauerunt, & à ſerpentibus perierunt.* Num.21.b.6 pſal.106.c.14

Μηδὲ γογγύζετε, καθὼς καί τινες αὐτῶν ἐγόγγυσαν, καὶ ἀπώλοντο ὑπὸ τοῦ ὀλοθρευτοῦ.

10 ‖Neque murmurate, ſicut quidam eorum murmurarũt, & perierunt" ab exterminatore.

10 *Neque murmuraueritis, ſicut quidam eorum murmurauerunt, & perierũt ab exterminatore.* Num.14.f.37 iug.8.c.24

Ταῦτα δὲ πάντα τύποι συνέβαινον ἐκείνοις· ἐγράφη δὲ πρὸς νουθεσίαν ἡμῶν, εἰς οὓς τὰ τέλη τῶν αἰώνων κατήντησεν.

11 Hæc autem omnia "typicè eueniebant eis: ſcripta verò ſunt ad noſtri admonitionem, in quos "fines ſeculorũ occurrerũt

11 *Hæc autẽ omnia in figura contingebãt illis: ſcripta ſunt autẽ ad correptionẽ noſtram, in quos fines ſeculorum deuenerunt.*

Ὥστε ὁ δοκῶν ἑστάναι, βλεπέτω μὴ πέσῃ.

12 Itaque "qui *ſibi* videtur ſtare, videat ne cadat.

12 *Itaque qui ſe exiſtimat ſtare, videat ne cadat.*

Πειρασμὸς ὑμᾶς οὐκ εἴληφεν εἰ μὴ ἀνθρώπινος· πιστὸς δὲ ὁ Θεός, ὃς οὐκ ἐάσει ὑμᾶς πειρασθῆναι ὑπὲρ ὃ δύνασθε, ἀλλὰ ποιήσει σὺν τῷ πειρασμῷ καὶ τὴν ἔκβασιν, τοῦ δύνασθαι ὑμᾶς ὑπενεγκεῖν.

13 "Tentatio vos non cepit, niſi humana: fidelis autẽ *eſt* Deus qui non ſinet vos tentari ſupra *id* quod poteſtis, ſed " præſtabit vnà cum tentatione etiam euaſionem, vt poſſitis ſufferre.

13 *Tentatio uos non apprehẽdit, niſi humana: fidelis autem Deus eſt, q non patietur uos tentari ſuprà id quod poteſtis: ſed faciet etiam cum tentatione prouẽtũ, ut poſſitis ſuſtinere.*

Διόπερ, ἀγαπητοί μου, φεύγετε ἀπὸ τῆς εἰδωλολατρείας.

14 Quapropter, "dilecti mei, fugite ab idololatria.

14 *Propter quod charisſimi mihi, fugite ab idolorum cultura.*

Ὡς φρονίμοις λέγω· κρίνατε ὑμεῖς ὅ φημι.

16 Vt peritis loquor: iudicate vos quod aio.

15 *Vt prudentibus loquor: uos ipſi iudicate qđ dico.*

Τὸ ποτήριον τῆς εὐλογίας ὃ εὐλογοῦμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ ἐστι; τὸν ἄρτον ὃν κλῶμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ἐστιν;

16 Poculum "benedictionis "cui benedicimus, nónne "communio ſanguinis Chriſti eſt? panis quem frangimus, nónne communio corporis Chriſti eſt?

16 *Calix benedictionis cui benedicimus, nónne cõmunicatio ſanguinis Chriſti eſt? & panis quem frangimus, nónne participatio corporis Domini eſt?*

9 Chriſtum, τὸν Χριστόν. Ergo Chriſtus eſt hodie, & heri fuit. Tentare autem Chriſtum eſt eum velut ad certamen prouocare, vt infrà Apoſtolus ipſe explicat v.22: quod ii ſanè faciunt in primis qui eius cognitione abutentes, eam ſuis cupiditatibus prætexunt. Locus inſignis, & hoc noſtro miſerrimo tempore iis in primis neceſſarius qui Euangelii lucem conuertunt in tenebras, iuſto Chriſti furore ipſos perſequente. Quidam eorum, καί τινες αὐτῶν. Abundat καὶ vt in κἀκεῖνοι, ſuprà, v.6, & in proximo quoque: adeo vt in quibuſdam etiã codicibus deſit: ſic Ioh.8.c.25, & infrà, 13.d.12. Sed & in nonnullis exẽplaribus legitur αὐτόν, eum: ſed perperam. quocunque tamẽ modo hæc legas, ad Chriſtũ referuntur. Nam planè durum fuerit poſt ἐπείρασαν ſubaudire τὸν Θεόν, Deum. A ſerpentibus perierunt, ὑπὸ τῶν ὄφεων ἀπώλοντο. Sic rectè Vulg. vt non fuerit neceſſe mutare in Extincti ſunt. Plinius, M. Marcello circa mortẽ, quum periit ab Annibale, iecur in extis defuit.

10 Ab exterminatore, ὑπὸ τοῦ ὀλοθρευτοῦ. Heb. מַשְׁחִית, Exo. 12.d.23, ſiue de bono ſiue de malo Angelo accipias, cuius miniſterio Dominus iudicium ſuum exequatur cum vltimo impiorum exitio. Græci porro ἀλάστορα vocant quem poetæ Latini Furiarum nomine deſignant.

11 Typicè, τύποι. Id eſt τυπικῶς, vt in duobus codicibus vetuſtis ſcriptum inuenimus. Vulgata, Hæc autem omnia in figura contingebant eis. Eraſmus, Hæc autem omnia figuræ cõtigerunt eis. Vide ſuprà, v.6. Fines, τέλη. Idcirco hi dies vocantur nouiſſimi, & verè ætas Chriſti aduentum conſequuta, dici poteſt ſeculorum perfectio ac complementum.

12 Qui *ſibi* videtur, ὁ δοκῶν. Iterum τὸ δοκεῖν vanam illam & arrogantem ſecuritatem declarat, eam videlicet quæ non Dei promiſſione, ſed ſtulta opinione nititur. Nam alioquin is demum fidelis eſt qui in Dei promiſſiones ſecurus incumbit, Apoſtoli exemplo, Rom.8.g.38. Neque verò hæc ſecuritas torporem, ſed piam ſolicitudinem: pium inquam illum timorem ac tremorem gignit, quibus alitur perſeuerantia in fide, & magis ac magis fidelium animi de ſua vocatione & electione certiores fiunt, 2.Pet.2.a.5, vſque ad ver.11. Cæterùm Apoſtolus his verbis paulatim ad quæſtionem propoſitam redit, & iſtud vitium ex eo ipſo fonte manare docet ex quo etiam ſuperiora, nempe quòd Corinthii ſibi viderentur omniũ ſapientiſſimi: quod ipſo ſtatim initio propoſitæ quæſtionis expreſſerat, Suprà, 8.a.1. Sed tamen obiurgationem mitigat, quũ eos ſtare confitetur, ſed monet vt hoc Dei beneficium pia ſolicitudine retineant. Non diſſimulat tamen eos, quum ſacrificiis idololatrarũ intereſſe ſuſtinuiſſent, quaſi eouſque pertingeret Euãgelica libertas, à Satana fuiſſe deceptos: ſed bono animo eſſe iubet, quoniam locus eſt reſipiſcentiæ.

13 Tentatio, πειρασμός. Et humanam dicit tentationem quæ ab imbecillitate proficiſcitur. Cœpit, εἴληφεν. Quædam exemplaria Veteris editionis & Ambroſius quoque ſcriptum habent apprehendat, ſed corruptè. Præſtabit euaſionem, ποιήσει τὴν ἔκβασιν. Idem, inquit, ille qui vos tentari voluit veſtri boni cauſa, aditum faciet ad euadendum. Vulgata, Faciet prouentum, id eſt ſucceſſum. Nam proculdubio ſignificat Apoſtolus fore vt tentatio in bonum cedat, vt Rom.8.verſu 28. Eraſmus, Faciet euentũ. Ego mallem Exitum interpretari, cum Hieronymo in Ionam, & Auguſtino in Pſal.61, & epiſt.89, vt annotauit Eraſmus. Sed tamen ſequutus ſum quod maximè videtur accommodatum.

14 Dilecti mei, ἀγαπητοί μου. Complutenſis editio addit ἀδελφοί, fratres.

16 Benedictionis, τῆς εὐλογίας. Id eſt gratiarum actionis, ſiue quod adhibetur in ſolenni illo epulo quo

Domino gratias agimus: vnde etiam Eucharistia dicitur. Cui benedicimus, ὃ εὐλογοῦμεν. Id est, quod cum gratiarum actione sumimus, vt interpretatur Chrysostomus. Sed nusquam legi εὐλογεῖν transitiuè vsurpatum pro gratias agere. de quo verbo pluribus diximus Mat.5.g.44. Item 25.c.26. Itē 26.c.34. Item Luc.9.b.16, vbi eadem constructione ac significatione accipitur atque hoc in loco, quanuis in diuersum finem. Puto enim εὐλογεῖν idem hic declarare atque infinitis locis Veteris testamenti קדש, id est ἁγιάζειν καὶ καθιεροῦν, sanctificare seu cōsecrare, quia nimirum recitata & exposita Dei ordinatione, panis & vinum huic vsui sacro destinantur, vt sint veri & naturalis corporis & sanguinis Christi sacramenta, id est symbola ac tesseræ, & ita quidem vt id etiam quod significatur, verè nobis spiritualiter participandū offeratur. Quia verò cū Dei laude & solēni gratiarū actione coniuncta est tota hæc actio, idcirco Paulum existimo verbo εὐλογεῖν rem totam significasse: vt meo quidem iudicio Œcumenius planè & breuiter exposuerit ὃ εὐλογοῦμεν, id est ὃ εὐλογοῦντες κατασκευάζομεν, id est quod cū laude & gratiarū actione adornam⁹. quod moneo, nequis nos putet Cōsecrationis vocabulo magicā aliquā incantationem intelligere. Communio, κοινωνία. Id est, efficax tessera (fideles enim alloquitur Paulus) nostræ cum Christo coniunctionis atque adeo incorporationis, μετωνυμικῶς, sicut Euangelium dicitur potentia Dei, id est efficax Dei instrumentum, Rom.1.b.16, & suprà, 1.c.18. Vulgata, Participatio, repugnante Chrysostomo, qui communionem plus esse dicit quàm participationem: quòd ad hanc, inquit, satis sit partem habere, ad illam autem requiratur vt prorsus vniamur, atque totum id percipiamus quod nostræ fidei offertur. Panis quem, τὸν ἄρτον ὃν pro ὁ ἄρτος ὅν. Similem loquutionem annotauimus Mat.21.d.42, & Act.10.e.36.

Ὅτι εἷς ἄρτος, ἓν σῶμα οἱ πολλοί ἐσμεν· οἱ γὰρ πάντες ἐκ τοῦ ἑνὸς ἄρτου μετέχομεν.	17 Quoniam vnus panis, vnum corpus multi sumus: nam omnes vnius panis simus participes.	17 *Quoniam unus panis, unū corpus multi sumus: nam omnes de uno pane participamus.*
Βλέπετε τὸν Ἰσραὴλ κατὰ σάρκα· οὐχὶ οἱ ἐσθίοντες τὰς θυσίας, κοινωνοὶ τοῦ θυσιαστηρίου εἰσί;	18 Videte Israelem *qui est* secundum carnem: nónne qui edunt victimas, participes sunt altaris?	18 *Videte Israelem secundum carnem: nónne q edunt hostias, participes sunt altaris?*
Τί οὖν φημι; ὅτι εἴδωλόν τί ἐστιν, ἢ ὅτι εἰδωλόθυτον, τί ἐστιν;	19 Quid ergo dico? idolum aliquid esse, aut quod idolis immolatum est, aliquid esse?	19 *Quid ergo dico? quòd idolis immolatum sit aliqd? aut quòd idolū sit aliqd?*
Ἀλλ' ὅτι ἃ θύει τὰ ἔθνη, δαιμονίοις θύει, καὶ οὐ Θεῷ· οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς κοινωνοὺς τῶν δαιμονίων γίνεσθαι.	20 Imò *illud dico*, quæ immolare Gentes, dæmoniis immolant, & non Deo: nolim autem vos participes dæmoniorum esse.	20 *Sed quæ immolant Gētes, dæmoniis immolant, & non Deo: nolo autem uos socios fieri dæmoniorum.*
Οὐ δύνασθε ποτήριον Κυρίου πίνειν καὶ ποτήριον δαιμονίων· οὐ δύνασθε τραπέζης Κυρίου μετέχειν καὶ τραπέζης δαιμονίων.	21 Non potestis poculum Domini bibere, & poculū dæmoniorum: non potestis mensæ Domini participes esse, & mensæ dæmoniorum.	21 *Non potestis calicem Domini bibere, & calicē dæmoniorū: non potestis mēsæ Domini participes esse, & mensæ dæmoniorū.*

18 *Qui est* secundum carnem, κατὰ σάρκα. Addidi *Qui est*, ne Secundum carnem connecti possit cum verbo βλέπετε. Vocat autem Israelitas secundum carnem, eos qui externis sacrificiis & ceremoniis adhuc vacabāt, quæ seorsim à Christo & per se existimata, dicuntur sanctificationes & iustificationes carnis, quòd ad animum vsque non pertingant, Heb.9.c.10, & d.13. De illis autem Israelitis ac non de sanctis illis patribus agi qui ex fide olim sacrificarant, apparet vel ex eo quòd Apostolus dicit κοινωνοί εἰσι, non κοινωνοὶ ἦσαν, Participes sunt, non autem, Participes erant vel fuerunt. Participes sunt altaris? κοινωνοὶ τοῦ θυσιαστηρίου εἰσί; Id est, eiusdem cultus ac sacrificii sunt conscii, siue in eodem sacrificio consortes ac socii, ac eius quasi vinculo in eadem religione copulati. Nam Altaris appellatione ipsum cultum accipio qui in altari exhibebatur: quomodo etiam ver.21, accipitur Mensæ nomen pro conuiuio quod illic agitabatur, atque adeo pro ipsius conuiuii fine ac scopo, nimirum vt is pro Deo agnosceretur cuius honori sacrū erat conuiuium. Cæterùm perinde hoc intelligo acsi Apostolus dixisset, Vobis Corinthiis religio esset in Hierusalē sacrificare cum Iudæis, qui illic adhuc veteri ritu sacrificant. Quamobrem id verò? Quia nimirū existimatis eos omnes qui his sacrificiis intersunt, eiusdem sacrificii esse consortes, ac proinde vno consensu Christi sacrificium, quantum in se est, irritum facere. Cur non idem multo magis statuitis de profanis idololatrarum sacrificiis? Alios scio aliter explicare: sed hoc dixi quod mihi visum est maximè appositum.

20 Participes dæmoniorum esse, κοινωνοὺς τῶν δαιμονίων γίνεσθαι. Id est, cum dæmoniis quicquam habere commune, aut in eam societatem coire quæ dæmoniorum auspiciis coit. Alludit enim Apostolus ad corporis Domini communicationem, quum alioquin Gentes minimè dicerent se fieri deorū suorum participes, vt nos Christiani verè dicimus nos in cœna Domini cum Christo in vnum corpus coalescere. Dæmoniorum autem appellatione diabolos intelligo, ex Scripturæ consuetudine, ad quam probabile sit Paulum potius respexisse q̄ ad Græcorum morem, qui δαίμονος nomen etiam in laude vsurpabant: vnde poculum quod ipsi ἀγαθοῦ δαίμονος vocabant.

21 Poculum dæmoniorum, ποτήριον δαιμονίων. Hinc sumpsit hanc dicendi formulam Apostolus quòd solerent profanæ quoque gentes Gentes festa sua conuiuia libationibus & eius divi laudibus claudere cui sacrificatum fuerat, vt pulchrè describit Virg.lib. Æneid.8, vbi inquit,

Postquam exempta fames, & amor compressus edendi,
Rex Euander ait, Non hæc solennia nobis,
Has ex more dapes, hanc tanti numinis aram
Vana superstitio veterúmve ignara deorum
Imposuit. sæuis, hospes Troiane, periclis

Seruati, facimus, meritósque nouamus honores.
Et tandem,
Quare agite ô iuuenes, tantarum in munere laudum
Cingite fronde comas, & pocula porgite dextris,
Communémque vocate deum, & date vina volentes.

Eiusmodi igitur ceremonias Paulus cōfert cum Cœna Domini, vt Corinthios pudeat eiusmodi conuiuia in rebus mediis numerare, quibus interesse non possent quin cum manifestè blasphemis societatem coirent, & adhibitis aliis symbolis, Cœnæ, id est communicationi Christi, renuntiarent.

Ἢ παραζηλοῦμεν τὸν Κύριον; μὴ ἰσχυρότεροι αὐτοῦ ἐσμέν;	22 Nōne prouocam⁹ ad irā Dominū? nū validiores eo sumus?	22 *An æmulamur Dominum? Nunquid fortiores illo sumus?*	
Πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ᾽ οὐ πάντα συμφέρει· πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ᾽ οὐ πάντα οἰκοδομεῖ.	23 ‖ Omnia mihi licent, at non omnia conferunt: omnia mihi licent, sed non omnia ædificant.	23 *Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt: omnia mihi licent, sed non omnia ædificant.*	Suprà, 6.c.13 eccli.37.d.31
Μηδεὶς τὸ ἑαυτοῦ ζητείτω, ἀλλὰ τὸ τοῦ ἑτέρου ἕκαστος.	24 Nemo quod suū est quærat, sed quisque quod alterius *est*.	24 *Nemo quod suū est quærat, sed quod alterius.*	
Πᾶν τὸ ἐν μακέλλῳ πωλούμενον ἐσθίετε, μηδὲν ἀνακρίνοντες διὰ τὴν συνείδησιν.	25 Quicquid in macello venditur, edite, nihil interrogantes propter conscientiam.	25 *Omne quod in macello uænit, manducate, nihil interrogantes propter conscientiam.*	
Τοῦ γὰρ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς.	26 ‖ Domini enim est terra & plenitudo eius.	26 *Domini enim est terra, & plenitudo eius.*	Psal.24.a.1
Εἰ δέ τις καλεῖ ὑμᾶς τῶν ἀπίστων, καὶ θέλετε πορεύεσθαι, πᾶν τὸ παρατιθέμενον ὑμῖν ἐσθίετε, μηδὲν ἀνακρίνοντες διὰ τὴν συνείδησιν.	27 Quòd siquis infidelium vos vocat, & vultis ire, quicquid apponitur vobis, edite, nihil interrogantes propter conscientiā.	27 *Siquis uocat uos infidelium, & uultis ire, omne quod uobis apponitur, mā ducate, nihil interrogantes propter conscientiam.*	
Ἐὰν δέ τις ὑμῖν εἴπῃ, Τοῦτο εἰδωλόθυτόν ἐστι, μὴ ἐσθίετε, δι᾽ ἐκεῖνον τὸν μηνύσαντα, καὶ τὴν συνείδησιν. τοῦ γὰρ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς.	28 At siquis vobis dixerit, Hoc idolis mactatū est, ne edite, propter illum qui indicauit, & propter conscientiam. Domini enim est terra & plenitudo eius.	28 *Siqs autem dixerit, Hoc immolatitium est idolis, nolite manducare, propter illū qui indicauit, & propter conscientiam.*	
Συνείδησιν δὲ λέγω οὐχὶ τὴν ἑαυτοῦ, ἀλλὰ τὴν τοῦ ἑτέρου. ἱνατί γὰρ ἡ ἐλευθερία μου κρίνεται ὑπὸ ἄλλης συνειδήσεως;	29 Conscientiam autē dico, nō tuam, sed illius alterius. cur enim libertas mea damnatur ab alia conscientia?	29 *Conscientiam autem dico non tuam, sed alterius. utqd enim libertas mea iudicatur ab alia cōsciētia?*	

23 Omnia mihi licent, πάντα μοι ἔξεστιν. Restringendum est τὸ καθόλου ad id de quo agitur, vt suprà diximus. Huc autem pertinet illud Clementis, ταχὺ καταπίπτουσιν ἐπὶ τὸ δρᾶν τὸ μὴ ἐξὸν, οἱ πάντα δρῶντες τὰ ἐξόν. i. Qui faciunt quicquid licet, huc citò delabuntur vt faciant quod non licet. Idem legit in proximo versu, μηδεὶς τὸ ἑαυτοῦ ζητείτω μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ τοῦ ἑτέρου. i. Nemo quod suum est duntaxat quærat, sed etiam quod est alterius. Redit autem Apostolus ad generalem illam thesin à cuius explicatione inchoarat tractationem istam de reb⁹ mediis, suprà, 6.c.12. Ædificant, οἰκοδομεῖ. Vide suprà, 8 a.1.

25 Macello, μακέλλῳ: id est κρεωπωλίῳ, vt Plutar. alicubi interpretatur. Est autē vocabulū Latinū atque adeo Romanum, (si Varroni & Festo ipsique adeo Plutarcho credimus) sed Græca forma vsurpatum, vt alia aliquot passim à sacris scriptoribus, quæ semel annotauimus Mat.5.d.26. Cæterùm quum satis constet Apostolū hoc loco non differere aduersus eos qui erant ex Circuncisione, & ciborum delectum retinebant, sed aduersus idolothyta, assentior Augustino qui in Epistolā ad Rom. testatur antiquitus consueuisse etiā prostare vænales carnes sacrificatas: eas nimirū quæ supererant, quarum pecunia ad sacerdotes redibat. Nā testatur quoque Herodotus solitos fuisse Ægyptios pecudū immolatarū capita in forū asportata Græcis diuēdere. Sed & Aristophanis īterpres exponēs hūc versiculū, τοῦτο δὲ τὸ κρεάδιον τὸ ἔνδοθεν ὡς εἰσενέγκάτω λαβών, solitos fuisse dicit à sacrificiis redeuntes, ex ipsa victima portiūculā domesticis adferre, atq; etiā siquid superfuisset asportare. In eiusmodi igitur idolothytis & in priuato quoq; infideliū cōuictu, docet Apostolus nihil esse quo nō possint fideles bona vti consciētia, si modò infirmorū habeant rationē. Nihil interrogantes, μηδὲν ἀνακρίνοντες. Id est, nō percontātes, antequā em[at]is, ecquid illud quod vænū proponitur, sit idolothyton, an secus. Quidā vertūt, Hæsitantes, i. διακρίνοντες, sensu tamē eodē, quum hæc ipsa interrogatio ex hæsitatione conscientiæ oriatur. Solent autē empturi rem aliquam, de eius conditione venditorem percontari, nisi satis sit eis nota. Ideo addidit διὰ τὴν συνείδησιν, propter conscientiam, i. quasi dubitetis sitne ex earum rerum genere quibus vesci liceat.

26 Plenitudo eius, τὸ πλήρωμα αὐτῆς. Id est, infinita illa rerum copia quibus plena est. Id enim Dauidi significat מְלֹואָה. Significat autem his verbis Apostolus, posse bona cōscientia emi quicquid in macello prostat, quoniam est per se bona Dei creatura, quam velut ex eius manu vt Domini licet accipere.

28 Domini enim, &c. τοῦ γὰρ Κυρίου. Potest quidem aliquo modo videri hoc testimonium huic etiam loco conuenire, quod legunt Græca scholia & Erasmus: sed tamē non desunt qui librariorum incuria putant irrepsisse, quia hîc præcedunt eadem verba quibus clauditur versiculus 25, cui deinde ista attexuntur. Nam certè istud ὁμοιοτέλευτον multos errores inuexit, vt facilè confitebuntur qui vetera exemplaria aliquando contulerunt: & in vno vetusto codice comperi ista hoc loco deesse.

29 Damnatur, κρίνεται, id est κατακρίνεται, vt alibi sæpe. Puto autem hunc esse sensum, cum doctissimo

interprete, Si libertate temere vtaris, fiet vt infirmus frater malè de tuo facto iudicet, atque hoc modo libertatis beneficium ipsi cedat in ruinam, cuius tu sis conscius, vt qui nullam habueris infirmitatis eius rationem. Itaque, ne lædatur eius conscientia, abstinere debes ab idolothyto. Sed personæ mutatio ex Hebræorum idiotismo, sententiam reddidit obscuriorem. Videbatur enim potius dicẽdum ἐλευθερία σου, libertas tua, & in sequẽti etiam versiculo σὺ μετέχεις, & βλασφημῇ. Sed ipse Paulus eorum personam induit quos vult adducere ad moderatum libertatis vsum. Ita autem accipiendum esse verbum κρίνεσθαι liquet etiã ex verbo βλασφημοῦμαι quod sequitur. Est enim sequens versiculus explicatio istius.

30 Εἰ δὲ ἐγὼ χάριτι μετέχω, τί βλασφημοῦμαι ὑπὲρ οὗ ἐγὼ εὐχαριστῶ;

30 Et si ego ̎ per gratiam *cibum* participo, cur *ob id* ̎ impius iudicor pro quo ego gratias ago?

30 *Si ego cum gratia participo, quid blasphemor pro eo quòd gratias ago?*

Coloss.3.c.17

31 Εἴτε οὖν ἐσθίετε, εἴτε πίνετε, εἴτε τι ποιεῖτε, πάντα εἰς δόξαν Θεοῦ ποιεῖτε.

31 ‖Siue igitur editis, siue bibitis, siue quid facitis, omnia in gloriam Dei facite.

31 *Siue ergo manducatis, siue bibitis, siue quid facitis, omnia in gloriam Dei facite.*

32 Ἀπρόσκοποι γίνεσθε καὶ Ἰουδαίοις καὶ Ἕλλησι καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ·

32 Estote sine offendiculo & Iudæis, & Græcis, ̎ & Ecclesiæ Dei:

32 *Sine offensione estote Iudæis, & Gentibus, & Ecclesiæ Dei:*

33 Καθὼς κἀγὼ πάντα πᾶσιν ἀρέσκω, μὴ ζητῶν τὸ ἐμαυτοῦ συμφέρον, ἀλλὰ τὸ τῶν πολλῶν, ἵνα σωθῶσι.

33 Sicut & ego ̎ *per* omnia omnibus placeo, non quærens meam ipsius vtilitatẽ, sed multorum, vt seruentur.

33 *Sicut & ego p omnia omnib⁹ placeo, non quærẽs quod mihi utile est, sed q̃ multis, ut salui fiant.*

Κεφάλαιον ια.

CAP. XI.

CAP. XI.

2.Thess.3.c.9

1 Μιμηταί μου γίνεσθε, καθὼς κἀγὼ Χριστοῦ.

1 I‖ ̎Mitatores mei estote, sicut ̎ ego Christi.

1 *Imitatores mei estote, sicut & ego Christi.*

2 Ἐπαινῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, ὅτι πάντα μου μέμνησθε, καὶ καθὼς παρέδωκα ὑμῖν, τὰς παραδόσεις κατέχετε.

2 Laudo verò vos, fratres, quòd ̎ omnia mea meministis, & ̎ sicut tradidi vobis, ̎ traditiones ̎ retinetis.

2 *Laudo autem uos, fratres, quòd per omnia mei memores estis: et sicut tradidi uobis, præcepta mea tenetis.*

Ephes.5.c.23

3 Θέλω δὲ ὑμᾶς εἰδέναι ὅτι παντὸς ἀνδρὸς ἡ κεφαλὴ ὁ Χριστός ἐστι· κεφαλὴ δὲ γυναικὸς ὁ ἀνήρ· κεφαλὴ δὲ Χριστοῦ ὁ Θεός.

3 Velim autẽ vos nosse ‖Christum esse omnis viri caput: caput autem mulieris, virum: ̎ caput verò Christi, Deum.

3 *Volo autem uos scire quòd omnis uiri caput, Christus est: caput autem mulieris, uir: caput uerò Christi, Deus.*

30 Per gratiam, χάριτι. Id est, si ex beneficio Dei hoc vel illo cibo vti mihi licet, cur cõmittam vt mea culpa hoc Dei beneficium mihi vitio vertatur? Sic enim (meo iudicio) rectè omnino explicat doctissimus interpres. Nam si hæc est obiectio Corinthiorum, vbi responsio? aut cur illam prorsus omitteret Apostolus? Quomodo etiam sequens conclusio cohærebit? Vulg. & Eras. Cum gratia, id est cum gratiarum actione, quod nimis est coactum. Ambrosius, Si gratiæ particeps sum. Verùm (vt rectè annotauit Erasmus) μετέχω cum tertio casu iũgi non solet, nisi ad socium communionis referatur, non ad rem cuius sis particeps, vt si dicas μετέχω σοι τούτου, vel τούτῳ. Impius iudicor, βλασφημοῦμαι, siue, maledictis impetor, aut de mea existimatione detrahitur. Sed illo modo explicare malui, quòd hîc agatur de religione.

32 Et Ecclesiæ, καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ. Partibus subiicit totum, nisi malimus illud Iudæis & Græcis de extraneis intelligere, quorum etiam nobis sit habenda ratio, ne, dum eis obsequimur, ipsos in superstitione confirmemus.

33 *Per* omnia omnibus placeo, πάντα πᾶσιν ἀρέσκω. Quod sine exceptione dictum est, ad id de quo agitur, i. ad res medias & ad infirmos, restringere oportet. de quo diximus suprà, 9.b.

IN CAPVT XI.

1 Imitatores mei, μιμηταί μου. Hunc quoque versiculũ perperã Latini à superiore capite absecuerũt, cũ quo prorsus cohæret: ita tamen vt singulari quodam Pauli artificio, sit simul & superioris disputationis conclusio, & transitio ad ea quæ sequuntur. Ego, κἀγώ. Iterum abundat καὶ ex Græcorum idiotismo, vt diximus suprà, 10.b.9.

2 Omnia mea meministis, πάντα μου μέμνησθε. Vel, Quòd in omnibus mei memores estis, vt subaudiatur κατὰ, sicut suppleuit Vetus interpres. Sic enim vsurpatum est hoc dicendi genus suprà, 9.d.15, & 10.g.33. neque valet altera Erasmi coniectura, qui eum suspicatur legisse πάντη. Verùm quod generaliter hîc enuntiatum est, postea Apostolus suis exceptionibus definit. Vt autem ita loqueretur, eo adductus est (opinor) quòd traditiones plerasque retinuissent, & quidem eam in primis de qua dicturus est, quanuis nonnulli refragarentur.
Sicut tradidi vobis, καθὼς παρέδωκα ὑμῖν. Ambrosius legit, Et quomodo vbique trado, καὶ καθὼς πανταχοῦ παραδίδωμι. Traditiones, παραδόσεις. Vulgata, Præcepta, ἐντολάς, à quo vocabulo de industria abstinuit Apostolus. Erasmus, Instituta. Vide Matth.15.a.3. Ambrosius addit μου, meas. Qui verò ex hoc loco nituntur quæuis portenta in Ecclesia retinere, vix digni sunt quibus respondeatur. Cui enim persuaserint vel istas traditiones fuisse doctrinæ partem, vel (etiamsi ita est) in traditionum Apostolicarum numero istas partim pueriles, partim Apostolorum scriptis ex diametro repugnantes, partim prorsus tyrannicas leges censeri oportere? Denique si Apostolicæ traditiones sine exceptione seruandæ erant, cur eas isti aboleuerunt? Retinetis, κατέχετε. Id est; summo studio obseruatis. Id enim declarat præpositio κατά. Quædam Vulgatæ editionis exemplaria legunt Tenete, imperandi modo.

3 Caput verò Christi, Deũ, κεφαλὴ δὲ Χριστοῦ ὁ Θεός. Intellige quatenus Christus est Deus manifestatus in carne, ac proinde mediator.

4 Πᾶς ἀνὴρ προσευχόμενος ἢ προφητεύων κατὰ κεφαλῆς ἔχων, καταισχύνει τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ.

4 "Omnis vir" orans aut prophetans "operto capite, dedecorat caput suum.

4 *Omnis uir orans aut prophetans uelato capite, deturpat caput suum.*

5 Πᾶσα δὲ γυνὴ προσευχομένη ἢ προφητεύουσα ἀκατακαλύπτῳ τῇ κεφαλῇ, καταισχύνει τὴν κεφαλὴν ἑαυτῆς. ἓν γάρ ἐστι καὶ τὸ αὐτὸ τῇ ἐξυρημένῃ.

5 Omnis verò mulier orans aut prophetans non operto capite, dedecorat caput suum: nā id vnum ac idem est "acsi rasa esset.

5 *Omnis autem mulier orans aut prophetans non uelato capite, deturpat caput suū: unum enim est acsi decaluaretur.*

6 Εἰ γὰρ οὐ κατακαλύπτεται γυνή, καὶ κειράσθω· εἰ δὲ αἰσχρὸν γυναικὶ τὸ κείρασθαι ἢ ξυρᾶσθαι, κατακαλυπτέσθω.

6 Nam si non velatur mulier, etiam tondeatur: quòd si turpe mulieri tōderi aut radi, veletur.

6 *Nam si non uelatur mulier, & tondeatur: si uerò turpe est mulieri tonderi aut decaluari, uelet caput suum.*

7 Ἀνὴρ μὲν γὰρ οὐκ ὀφείλει κατακαλύπτεσθαι τὴν κεφαλήν, εἰκὼν καὶ δόξα Θεοῦ ὑπάρχων· γυνὴ δὲ δόξα ἀνδρός ἐστιν.

7 Vir enim non debet velare caput, ‖quum sit "imago sit & gloria Dei: at mulier, "gloria viri est.

7 *Vir quidē nō debet uelare caput, quoniam imago & gloria Dei est: mulier autem gloria uiri est.*

Gen.1.c.26.27. & 5.a.1. & 9.b.6 col.3.b.10

8 Οὐ γάρ ἐστιν ἀνὴρ ἐκ γυναικός, ἀλλὰ γυνὴ ἐξ ἀνδρός.

8 Non enim est vir ex muliere: sed mulier ex viro.

8 *Non enim uir ex muliere est, sed mulier ex uiro.*

9 Καὶ γὰρ οὐκ ἐκτίσθη ἀνὴρ διὰ τὴν γυναῖκα, ἀλλὰ γυνὴ διὰ τὸν ἄνδρα.

9 ‖Neque enim conditus est vir propter mulierem, sed mulier propter virum.

9 *Etenim non est creatus uir propter mulierem, sed mulier propter uirum.*

Gen.2.d.22

10 Διὰ τοῦτο ὀφείλει ἡ γυνὴ ἐξουσίαν ἔχειν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, διὰ τοὺς ἀγγέλους.

10 Propter hoc debet mulier "potestatem habere in capite, "propter Angelos.

10 *Ideo debet mulier potestatem habere supra caput suum, propter Angelos.*

4 Omnis vir, πᾶς ἀνήρ. Particula vniuersalis, ordinum & ætatum discrimen tollit, quantū quidē ad id de quo agitur. Orans aut prophetans, προσευχόμενος ἢ προφητεύων. Quia de decoro in cōmuni cœtu seruādo agit Apostolus, idcirco de publica oratione & prophetia (i. Scripturæ tractatione) hæc accipio. neq; verò ad eū duntaxat refero qui orationē concipit, aut Scripturæ locum interpretatur, sed etiā ad auditorū cōcessum: quia etiāsi vnus loquatur, cōmunis tamē est actio, vt totus cœtus hac ratione dici possit orare & prophetare. Nā primùm omnium rationes quas adfert Apostolus, omnibus viris cōmunes sunt in Ecclesiæ cœtu versantibus, atque etiā, fateor, extra Ecclesiæ cœtū. Sed tamen quæstio proposita & cōclusio de nō operiēdo capite, ostēdunt eas rationes ad eius loci & tēporis circunstantiā referēdas quo cōuenit Ecclesia. Deinde si ad vnā orantis aut prophetantis personam hoc referas, non conueniet oppositum membrum mulieris: quum mulieri non permittat Apostolus vt in Ecclesia (i. communi cœtu) loquatur, Infrà, 14.g.34, & rationes quoque quas adfert cur velari debeant, satis liquet ad omnes & singulas mulieres pertinere quæ in publico Ecclesiæ cœtu versantur.

Operto capite, κατὰ κεφαλῆς ἔχων. Eras. ad verbum, Quicquam habens in capite, Græcos interpretes sequutus. Sed quod isti de ipsa etiam coma hoc intelligūt, quæ & ipsa caput tegit, ineptum est, quasi videlicet nullis nisi tonsis licuerit orare aut prophetare. nam quod postea de tondendo loquitur, aliò pertinet. Poscit autem omnino antithesis vt externū velamē hîc prohiberi intelligas, sicut mulieribus præcipitur. Velata autē dici nō potest mulier etiāsi comis obuolutū caput habeat: itaque ne viri quidē caput opertū dicetur quod solis capillis obtegitur. Cæterùm politicā esse hanc Pauli legem, ac proinde non sine distinctione locorum & temporū accipiendam, vel ex eo intelligi potest quod hodie contraria prorsus ratione, capite operto in cœtu loqui, signum est authoritatis: aperto verò, subiectionis testimonium. Pertinent autem ad hūc locum quæ scribit Plutarchus ἐν κεφαλαίοις ῥωμαϊκοῖς κατὰ χεφῆ, Τοὺς θεοὺς προσκυνοῦσιν ἐπικαλυπτόμενοι, πατινοῦντες ἑαυτοὺς τῇ ἐπικρύψει τῆς κεφαλῆς.

5 Acsi rasa esset, τῇ ἐξυρημένῃ. Vulg. Acsi decaluetur, vocabulo non modò non Latino, sed etiā improprio. Neque enim quisquis raditur, idem fit caluus. neque decaluari aliud possit significare quàm ex caluo fieri non caluum. Deinde spectauit Paulus hominum habitum, quorum alii tondebant comam, alii etiam radebant, pro diuersa gentium consuetudine. Tonsam autem comam voco, non eam tantùm quæ penè ad cutim præciditur, sed eam in genere quæ resecatur: vt sit inter muliebrem & virilem comam discrimen.

7 Imago & gloria Dei, εἰκὼν καὶ δόξα Θεοῦ. Id est imago gloriæ Dei, in quo nimirum elucet Dei maiestas & imperium. Est enim vir in supremo gradu collocatus in hoc mundo, & tanquam secundarius aliquis Deus (vt ita dicam) ipsius etiam mulieris respectu. Hæc igitur non est imago illa ad quam cōdita etiam est mulier, sed alia viro peculiaris, quæ ex ipso creationis tum ordine tum fine elicitur ab Apostolo. Mulier enim ex viro creata est, & viri ipsius causa, non contrà. Inde verò efficitur, in cōmuni virorum & mulierum cœtu τὸ πρέπον postulare vt in viro aliquod eius præstantiæ testimonium appareat. Gloria viri, δόξα ἀνδρός. Si non operit caput vir quia gloria Dei est, cur velabit caput mulier, quia gloria est viri? Quia nimirum vir sic est gloria Dei vt sit eiusdem imago. neque enim, propriè loquendo, Deus potest à viro exornari. Dicitur tamen vir esse Dei gloria quatenus vult Deus in ipso velut imagine quadā splēdere suæ maiestatis & dominationis gloriam. Itaque vir nō operiēs caput, nō seipsum modò sed etiam Deum dedecoraret, vt siquis in dignitate positus appareret coram rege priuato habitu, tantundem de regis ipsius cultu detraheret. De muliere verò aliter constituendum est viri respectu, cuius dicitur decus, quatenus est viro subiecta, sicut rex quispiam ex eo intelligitur rex esse quòd subiectos habet quibus imperet. Itaque si viro sese æquaret mulier, caput cui subiici debet, dedecore afficeret. Quod autem garrit Castellio in hunc locum ex Itali cuiusdam (vt ipse scribit) relatione, ita ineptum & ridiculum est vt vix putem sine stomacho posse à quoquam legi.

10 Potestatem, ἐξουσίαν. Id est velamen quod sit subiectionis testimonium, μετωνυμικῶς. adeo vt in nōnullis etiam Veteris interpretis codicibus, velamen legatur, non potestatem. Nam inde etiam factum vt La-

tinis dicantur nubere mulieres quæ in viri poteſtatem tranſeunt. Pileus quoque Libertinæ conditionis erat inſigne, vt teſtatur Liuius in extremo libro 45. Sed Paulus tamen hac doctrina ipſas quoque virgines comprehendit, quum generales adferat rationes. Nam & ipſæ parentibus ſuis ſunt obnoxiæ. Sed & Plutarchus in genere de mulieribus loquẽs in Problem. Romanis, ait, συνηθέστερον ταῖς μὲν γυναιξὶν ἐγκεκαλυμμέναις, τοῖς δὲ ἀνδράσιν ἀκαλύπτοις εἰς τὸ δημόσιον προϊέναι. Propter Angelos, διὰ τοὺς ἀγγέλους. Si ſcriptum eſſet, Saltem propter Angelos, vel aliquid eiuſmodi, planior eſſet hic locus. Alii igitur hoc referunt ad Verbi miniſtros, quorum cõſpectus debeat mulieres in pudore & ſubiectionis modeſtia retinere: alii ad beatos Spiritus, qui quum ſint excellentiſſimi, tamen Deo ſubiiciuntur, & coram eo dicũtur faciem ſuam velare. quod etiam Cherubim propitiatorii declarabant: vt impudentiſſimas eſſe mulieres oporteat quæ aliter facere audeant, ac proinde Angelos teſtes & accuſatores ſint habituræ. Sed hæc certè longius ſunt petita, vt mihi quidem videtur. Mallem igitur ad malos Spiritus referre, quos certum eſt, & res ipſa oſtendit, eiuſmodi obiecta cupidè arripere, vt templa Dei in lupanaria transforment. Iſtis verò Angelorum nomẽ ſimpliciter etiam & ſine adiectione tribuit Apoſtolus in hac eadem epiſtola, cap. 6. a. 3. Sed (vt verè loquar) ne hoc quidem mihi ſatiſfacit.

Graece		Interpretatio		Vetus interpres
Πλὴν οὔτε ἀνὴρ χωρὶς γυναικός, οὔτε γυνὴ χωρὶς ἀνδρός, ἐν Κυρίῳ.	11	Attamen neque vir abſque muliere, neque mulier abſque viro, in Domino.	11	*Veruntamen neque uir ſine muliere, neque mulier ſine uiro, in* Domino.
Ὥσπερ γὰρ ἡ γυνὴ ἐκ τοῦ ἀνδρός, οὕτω καὶ ὁ ἀνὴρ διὰ τῆς γυναικός· τὰ δὲ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ.	12	Sicut enim mulier ex viro *eſt*, ita & vir per mulierem: omnia verò ex Deo.	12	*Nam ſicut mulier de uiro, ita & uir per mulierem: omnia autem ex* Deo.
Ἐν ὑμῖν αὐτοῖς κρίνατε, πρέπον ἐστὶ γυναῖκα ἀκατακάλυπτον τῷ Θεῷ προσεύχεσθαι;	13	Apud voſipſos iudicate, *num* decorum eſt mulierem non velatam Deum orare?	13	*Voſipſi iudicate, decet mulierem non uelatam orare* Deum?
Ἢ οὐδὲ αὐτὴ ἡ φύσις διδάσκει ὑμᾶς, ὅτι ἀνὴρ μὲν ἐὰν κομᾷ, ἀτιμία αὐτῷ ἐστι.	14	An ne natura quidẽ ipſa hoc vos docet, quòd viro quidem comatum eſſe dedecori ſit:	14	*Nec ipſa natura docet uos, quòd uir quidem ſi comam nutriat, ignominia eſt illi:*
Γυνὴ δὲ ἐὰν κομᾷ, δόξα αὐτῇ ἐστιν; ὅτι ἡ κόμη ἀντὶ περιβολαίου δέδοται αὐτῇ.	15	Contrà mulieri, comatam eſſe, gloriæ ſit? Nam coma pro velamine data eſt ei.	15	*Mulier uerò ſi comã nutriat, gloria eſt illi? quoniã capilli pro uelamine ei dati ſunt.*
Εἰ δέ τις δοκεῖ φιλόνεικος εἶναι, ἡμεῖς τοιαύτην συνήθειαν οὐκ ἔχομεν, οὐδὲ αἱ ἐκκλησίαι τοῦ Θεοῦ.	16	Quòd ſiquis videtur contẽtioſus eſſe, nos eiuſmodi cõſuetudinem non habemus, neque Eccleſiæ Dei.	16	*Siquis autẽ uidetur cõtentioſus eſſe, nos talẽ cõſuetudinem non habemus, neque Eccleſiæ* Dei.
Τοῦτο δὲ παραγγέλλων οὐκ ἐπαινῶ, ὅτι οὐκ εἰς τὸ κρεῖττον, ἀλλ' εἰς τὸ ἧττον συνέρχεσθε.	17	Hoc verò *ita* denuntio vt vos nõ laudem, quòd *uidelicet* non cum emolumẽto ſed cum detrimento conuenitis.	17	*Hoc autem præcipio, nõ laudans quòd nõ in melius ſed in deterius conuenitis.*

11 In Domino, ἐν Κυρίῳ. Id eſt per Dominum, ſiue Domino authore & conſeruatore mutuæ iſtius coniunctionis. Sic enim eminet vir vt cõſiſtere nõ poſſit ſine muliere: ſic quoque mulier ſubiecta eſt viro vt vir aliquid ab ea accipiat: quum ſicut ipſa ex viro primùm ſumpta eſt, (quo nomine vir eſt caput) ita etiam vir nonniſi per ipſam poſſit propagari, quòd ſit in adiutorium data viro. Itaque neque ille ſua poteſtate abutatur vt tyrannus, neque mulier de ſua conditione vt nimiùm abiecta conqueratur, ſed vterque, tum vir tum mulier, in vno Deo coaleſcant, qui vtrunque hac conditione creauit. Dicuntur autem hæc obiter & extra cauſam ab Apoſtolo, vt tum virorum imperium, tum mulierum ſubiectionem doceat ad vnum ſcopum, id eſt ad Dei gloriam, referri oportere.

12 Ex viro, ἐξ ἀνδρός. Ex principium materiale declarat, διὰ verò in διὰ γυναικὸς inſtrumẽtalem cauſam. ἐκ denique in ἐκ Θεοῦ primum principium & verum αἴτιον ſignificat.

13 *Num* decorum eſt, πρέπον ἐστί. Plut. Παρ' Ἕλλησιν ὅταν δυστυχία τις γένηται, κείρονται μὲν αἱ γυναῖκες, κομῶσι δὲ οἱ ἄνδρες· ὅτι τοῖς μὲν κείρεσθαι, ταῖς δὲ κομᾶν σύνηθές ἐστι. Κομᾶν autem hoc loco non ſimpliciter ſignificat comam gerere, (qua ratione Homerus καρηκομόωντας Ἀχαιοὺς vocat) ſed comam prolixam mulierum inſtar nutrire, quam videlicet ferrum non attingat. Itémque τὸ κείρεσθαι non accipitur præciſè pro radi, aut ad cutim tonderi, ſed in genere de quauis capillorum præſectione dicitur, pro varia gentium conſuetudine. Veteres quidem Romanos ſolitos fuiſſe non tantùm barbam radere, (quod tradit Gellius lib. 3, cap. 4) ſed etiam comam, poſſum docere ex Scipionis, Ciceronis & Iulii Cæſaris peruetuſtis numis, quos penes me habeo.

15 Pro velamine, ἀντὶ περιβολαίου. Id eſt, Vt eſſet velamen, & quidem eiuſmodi quod aliud accerſeret. Neque enim coma propriè velamen eſt, ſed indicat mulieris caput velamine indigere. Natura enim viro breuiores capillos, etiamſi quis ſinat excreſcere: mulieri prolixiores & capiti obuoluendo idoneos tribuit. Itaque hoc in loco ἀντὶ non ſignificat loco, ſeu vice: neque διὰ, rei originem, ſed finem declarat, vt accipi poteſt Heb. 12. a. 2. Vide Iohan. 1. c. 16.

17 Hoc verò *ita* denuntio vt *uos* non laudem, τοῦτο δὲ παραγγέλλων οὐκ ἐπαινῶ. Eadem erit ſententia, ſed paulo dilucidior, ſi pro παραγγέλλων legeris παραγγέλλω, & pro ἐπαινῶ ſcripſeris ἐπαινῶν, vt ego conuerti, eo audacius quòd Vetus interpres ita legerit, & duo ex noſtris vetuſtis codicibus ita ſcriptum habuerint. Alioquin nec Veterem interpretem, nec Eraſmũ in eo ſequi velim quòd τὸ παραγγέλλειν expoſuerint præcipiendi verbo: quum hoc loco Apoſtolus nihil aliud declaret (opinor) quàm ſe aliquid eſſe illis nuntiaturum, fama videlicet ab aliis acceptum, de quo non poſſit eos non reprehendere: quum in ſuperiore ſermone eos idcirco laudarit quòd in pleriſque eum ordinem retinerent quem in eorum Eccleſia conſtituiſſet, quanuis contentioſi nonnulli repugnarent. Eraſmus ex Græcis ſcholiis aliam expoſitionẽ adfert, quaſi Paulus dicat, Hoc verò *me* vobis præcipere

non

non laudo. Id est, Id verò non laudo quòd vobis ista præcipere me oporteat. Quòd *videlicet* non cum emolumento, sed cum detrimento conuenitis, ὅτι οὐκ εἰς τὸ κρεῖττον, ἀλλ' εἰς τὸ ἧττον συνέρχεσθε. Vulg. Quòd non in melius, sed in deterius conuenitis. Ego verò primùm omnium addidi particulam VIDELICET, ex qua intelligatur ὅτι non oportere intelligi αἰτιολογικῶς, sed εἰδικῶς, vt infrà, versu 23: (quanuis aliter censeat Photius) deinde quia illud, In melius & in deterius, videbatur obscurè dictum, studendum putaui perspicuitati.

18 Πρῶτον μὲν γὰρ συνερχομένων ὑμῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἀκούω σχίσματα ἐν ὑμῖν ὑπάρχειν· καὶ μέρος τι πιστεύω.

18 "Primùm enim quum conuenitis in Ecclesia, audio dissidia inter vos esse: "& aliquam partem credo.

18 *Primùm quidē conuenientibus uobis in Ecclesiam, audio scissuras esse inter uos: & ex parte credo.*

19 Δεῖ γὰρ καὶ αἱρέσεις ἐν ὑμῖν εἶναι, ἵνα οἱ δόκιμοι φανεροὶ γένωνται ἐν ὑμῖν.

19 Oportet enim "etiam hæreses inter vos esse, vt qui "probati sunt, manifesti fiāt inter vos.

19 *Nā oportet & hæreses esse: ut & qui probati sūt, manifesti fiant in uobis.*

20 Συνερχομένων οὖν ὑμῶν ἐπὶ τὸ αὐτὸ, οὐκ ἔστι κυριακὸν δεῖπνον φαγεῖν.

20 "Itaque quum conuenitis in vnum, *hoc*" non est Dominicā cœnam edere.

20 *Conuenientibus ergo uobis in unum, iam non est Dominicam cœnam manducare.*

21 Ἕκαστος γὰρ τὸ ἴδιον δεῖπνον προλαμβάνει ἐν τῷ φαγεῖν, καὶ ὃς μὲν πεινᾷ, ὃς δὲ μεθύει.

21 Nam vnusquisque propriā cœnam "præoccupat in vescēdo: & hic quidem esurit, ille verò ebrius est.

21 *Vnusquisq; enī suā cœnā præsumit ad mãducādū: & alius quidē esurit, alius autē ebrius est.*

22 Μὴ γὰρ οἰκίας οὐκ ἔχετε εἰς τὸ ἐσθίειν καὶ πίνειν; ἢ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ καταφρονεῖτε, καὶ καταισχύνετε τοὺς μὴ ἔχοντας; Τί ὑμῖν εἴπω; ἐπαινέσω ὑμᾶς; ἐν τούτῳ οὐκ ἐπαινῶ.

22 Enimuero num domos nō habetis ad edendum & bibendum? aut Ecclesiam Dei contemnitis, & pudefacitis eos qui non habent? Quid vobis dicā? laudabo vos? "in hoc nō laudo.

22 *Nūquid domos nō habetis ad manducandū & bibendū? aut Ecclesiam Dei contēnitis, & confunditis eos qui nō habent? Quid dicam uobis? laudo uos in hoc? non laudo.*

23 Ἐγὼ γὰρ παρέλαβον ἀπὸ τοῦ Κυρίου ὃ καὶ παρέδωκα ὑμῖν, ὅτι ὁ Κύριος Ἰησοῦς ἐν τῇ νυκτὶ ᾗ παρεδίδοτο, ἔλαβεν ἄρτον·

23 Ego enim accepi à Domino quod & tradidi vobis, Dominū Iesū *uidelicet* ea nocte qua proditus est, accepisse panem:

23 *Ego enim accepi à Domino quod & tradidi uobis, quoniā Dominus Iesus, in qua nocte tradebatur, accepit panem:*

24 Καὶ εὐχαριστήσας ἔκλασε, καὶ εἶπε, Λάβετε, φάγετε· τοῦτό μου ἐστὶ τὸ σῶμα τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον· τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν.

24 ‖ Et gratiis actis fregisse, ac dixisse, Accipite, edite: hoc meū est corpus "quod pro vobis frāgitur: hoc facite ad mei recordationem.

24 *Et gratias agens fregit: & dixit, Accipite & manducate: hoc est corpus meū quod pro uobis tradetur: hoc facite in meam commemorationem.* Matth. 26. c. 26 mar. 14. c. 22 luc. 22. b. 19

18 Primùm enim, πρῶτον μὲν γάρ. Vulg. Primùm quidem. Eras. Nam primùm quidem. Ego verò puto πρῶτον simpliciter declarare sermonis initium, vt Rom. 1. b. 8. quanuis quæ tribus proximis capitibus continētur, ad eundem etiam finem (id est ad conuentus Ecclesiasticos) pertineant. Et aliquam partem credo, καὶ μέρος τι πιστεύω. partem videlicet eorum quæ de vobis audio, vos nimirum inter vos animis dissidere. Vulg. & Erasmus, Et ex parte credo. quod sic potest accipi quasi dicat Apostolus se non prorsus credere famæ, nec prorsus etiam non credere. Atqui apparet Paulum non scripsisse de re incerta, vt qui manifestè in Corinthiis maiorem animorū coniunctionē & charitatē requirat: neque verò Apostolicæ grauitati cōuenit vt aliter credamus.

19 Etiam hæreses, καὶ αἱρέσεις. Facilè credo, inquit Apostolus, quandam inter vos esse animorum dissensionem, quum vos sciam, vt & fideles omnes, maioribus etiam malis esse obnoxios, id est hæresibus: vbi non de ordine, aut voluntatibus, sed de doctrina ipsa excitantur factiones: idque non vt perdamini, sed vt verè pii ab hypocritis hac probatione distinguantur. Sic igitur ostendit Apostolus se non temere huic famæ credidisse: & interim tamen bonos consolatur, & infirmos erigit: neque tamen sic loquens, Corinthios arguit quasi hæreses iam tum apud illos essent vulgò receptæ, vt erant schismata. Concidunt igitur Chrysostomi rationes quibus adductus est vt existimaret hæreses & schismata hoc loco pro eodem accipi: neque quærendam puto nouam aliquam horum interpretationem, quum potius simplici & propria significatione accipiantur. Probati, δόκιμοι. Id est, quos esse pietatis & fidei sinceræ ipsa experientia docuerit. Est enim nomen non participium, quum alioquin explorentur etiam hypocritæ: qui tamen probati dici non possunt. Quod autem annotat Chrysostomus ἵνα non significare causam sed euentum, eatenus admitto vt sciamus hoc propriè non manare ab hæresi, sed κατὰ συμβεβηκός, & tamen Dei consilium ac scopum hunc esse.

20 Itaque, οὖν. Notanda est illatio. Inter vos sunt dissidia, ergo vestræ συνόδεις non sunt Cœna Domini. Sed hoc dextrè intelligendum est. Neque enim quorundam abusus efficiebant vt nulla Ecclesia esset Corinthi: sed vsitata hyperbole Apostolus præcisè negat fieri quod à plerisque rite non fiebat. Malo enim οὐκ ἔστι cum Vetere interprete conuertere, Non est, quàm Non licet, cum Erasmo & aliis quibusdam. Non est, οὐκ ἔστι. Id est οὐκ ἔξεστι. quum in communi cœtu hoc fieri necesse sit, vos autem non expectetis alius alium. Vel, Non est, vt conuertit Vetus interpres. quasi dicat Apostolus, Hoc vestrum conuenire, non est Dominicā cœnā edere.

21 Præoccupat, προλαμβάνει. Id est, aliis nōexpectatis sumit. Vulg. Præsumit, id est præcipit, Latinè quidem, sed ambiguè. In vno codice legimus προσλαμβάνει, sed deprauatè, vt apparet ex versu 33.

22 In hoc? ἐν τούτῳ; Quidam hoc connectunt cum ἐπαινέσω, quidā cum sequente ἐπαινῶ, vt nos fecimus.

24 Quod pro vobis frangitur, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον. Sic constanter legunt omnes Græci, & Ambrosius

quoque. Vulgata, Quod pro vobis tradetur, id est τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον, nisi quòd tempus mutauit, quum Dominus de re iamiam futura loquens, de industria maluerit tempus præsens vsurpare. sed quod ad sensum attinet, eòdem recidit, opinor, vtraque lectio. Neque enim iis seu Græcis seu Latinis interpretibus assentior qui putarunt frangi idem hîc valere quod distribui: quum hoc necesse sit (vt mihi quidem videtur) non de signo, quod iam fregerat Dominus quum hæc diceret, sed de re sacramenti (id est de ipso Christi corpore) accipere: neque dixerit Dominus, Quod vobis frangitur (id est distribuitur) sed, Quod pro vobis frangitur. Puto igitur fractionis vocabulo designari mortis genus, quoniam Domini corpus grauissimis cruciatibus laceratum, contusum, fractum denique fuit, etiamsi non perinde fracta fuerint eius crura vt latronum. Puto denique hoc vocabulum habere admodum expressam significationem, vt figura rei prorsus respondeat, id est, vt fractio illa panis (quam & ipsam ceremoniam oportuit in Ecclesia retineri) fractionem illam corporis repræsentet. Neque verò dubium est quin Paulus de cœna ipsa Domini hîc agat, cuius appendices erant agapæ, de quibus diximus Act. 2. g. 21 & 46. Quorsum enim Paulus Corinthios ad Domini institutionem reuocaret? Deinde quæ in hunc locum disputat Erasmus de consecratione, satis ostendunt hominem alioquin doctissimum, nunquam cognouisse quid veteres illi patres consecrãdi vocabulo intellexerint. Quid autẽ illud sit, paucis diximus suprà, 10. d. 16.

Ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον, μετὰ τὸ δειπνῆσαι, λέγων, Τοῦτο τὸ ποτήριον ἡ καινὴ διαθήκη ἐστὶν ἐν τῷ ἐμῷ αἵματι· τοῦτο ποιεῖτε ὁσάκις ἂν πίνητε, εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν.

25 Itidem & poculum, postquã cœnasset, dicendo, Hoc poculum est Nouum illud testamentum, per meum sanguinẽ: hoc facite quotiescunque biberitis, ad mei recordationem.

25 *Similiter & calicem, postquam cœnauit, dicẽs, Hic calix, Nouum testamẽtum est in meo sanguine: hoc facite quotiescunque biberitis, in meam cõmemorationem.*

Ὁσάκις γὰρ ἂν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον, καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο πίνητε, τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου καταγγέλλετε, ἄχρις οὗ ἂν ἔλθῃ.

26 Quotiescunque enim ederitis panem hunc, & poculũ hoc biberitis, mortem Domini annuntiatis, vsquequò venerit.

26 *Quotiescunque enim manducabitis panẽ hũc, & calicem bibetis, mortẽ Domini annuntiabitis, donec ueniat.*

Ioh. 6. f. 55

Ὥστε ὃς ἂν ἐσθίῃ τὸν ἄρτον τοῦτον, ἢ πίνῃ τὸ ποτήριον τοῦ Κυρίου ἀναξίως, ἔνοχος ἔσται τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου.

27 Itaque quisquis ederit panem hunc, aut biberit hoc poculum Domini indignè, reus tenetur corporis & sanguinis Domini.

27 *Itaque quicunque mãducauerit panem hunc, uel biberit calicem Domini indignè, reus erit corporis & sanguinis Domini.*

2. Cor. 13. b. 5

Δοκιμαζέτω δὲ ἄνθρωπος ἑαυτόν, καὶ οὕτως ἐκ τοῦ ἄρτου ἐσθιέτω, καὶ ἐκ τοῦ ποτηρίου πινέτω.

28 Probet autem quisque seipsum, & ita de pane illo edat, & de poculo illo bibat.

28 *Probet autem seipsum homo, & sic de pane illo edat, & de calice bibat.*

Ὁ γὰρ ἐσθίων καὶ πίνων ἀναξίως, κρίμα ἑαυτῷ ἐσθίει καὶ πίνει, μὴ διακρίνων τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου.

29 Nã qui edit & bibit indignè, damnationem sibiipsi edit & bibit, non discernens corpus Domini.

29 *Qui enim mãducat & bibit indignè, iudiciũ sibi manducat & bibit, non diiudicãs corpus Domini.*

Διὰ τοῦτο ἐν ὑμῖν πολλοὶ ἀσθενεῖς καὶ ἄρρωστοι, καὶ κοιμῶνται ἱκανοί.

30 Propterea inter vos multi *sunt* debiles & inualidi, & dormiunt multi.

30 *Ideo inter uos multi infirmi & imbecilles, & dormiunt multi.*

Εἰ γὰρ ἑαυτοὺς διεκρίνομεν, οὐκ ἂν ἐκρινόμεθα.

31 Etenim si nosipsos diiudicaremus, non puniremur.

31 *Quòd si nosmetipsos diiudicaremus, non utique iudicaremur.*

27 Indignè, ἀναξίως. Id est, aliter quàm dignum est tanta mysteria tractari. In tribus codicibus additũ erat τοῦ Κυρίου (vt etiam legerunt Chrysostomus & Ambrosius) id est aliter quàm Domini dignitati conueniat.

Reus tenetur corporis, ἔνοχος ἔσται τοῦ σώματος. Vulg. & Eras. Reus erit corporis. Vide Matth. 5. c. 21. Dicitur autem teneri reus corporis Domini, qui illud est aspernatus, vt Apostolus ipse explicat versu 29: & non possum satis mirari qui fiat vt quidam non animaduertant quàm friuolum sit argumentum, reos esse istos corporis Domini, ergo corpus domini accipere: quum idcirco potius rei sint quòd oblatum contempserint. Christus enim perceptus, necessariò viuificat, quum sit vita: & repudiatus iudicat, quoniam vitæ contemptum mors sequatur necesse est. Hæc enim est mundi condemnatio, quòd tenebras diligat potius quàm lucem.

28 Quisque, ἄνθρωπος. Heb. איש, id est homo, pro ἕκαστος, id est quisque. Est autem hoc dictum cum emphasi, vt singuli sciant hoc sibi faciendum, nequis fidem quam vocant implicitam requiri somniet, aut ab aliena fide pendeat. Et ex hoc consequitur sacramenti istius institutionem ad infantes, furiosos, & in verbo Dei minimè institutos nihil prorsus pertinere: quod & ipsa institutionis ratio docet, quum ad hoc mysterium requiratur mortis Domini annuntiatio.

29 Non discernens, μὴ διακρίνων. Verbum Diiudicãdi mihi visum est paulo obscurius hoc in loco. Discernere autem corpus Domini dicitur qui dignitatis illius habet rationẽ, vt à cæteris rebus distinguat, ac proinde cum summa reuerentia ad hunc panem & hoc poculum, non tanquam ad profanos cibos, sed tãquam ad mysteria rei omnium pretiosissimæ, tremens accedat. Cæterùm quod de corpore dicitur, de sanguine quoque intelligitur συνεκδοχικῶς, vt suprà, 10. d. 17, aduersus sacrilegos illos qui quum alteram sacramenti partem Laicis quos vocãt, ademerint, sacrilegium suum aliquot similibus locis perperam explicatis obtegere conantur.

30 Dormiunt, κοιμῶνται. Id est mortui sunt, vt sæpe iam exposuimus. Viderint ergo qui ad Cœnæ ceremoniam quicquam addunt aut detrahunt.

31 Diiudicaremus, διεκρίνομεν. Id est probaremus & exploraremus. quod fieri non potest quin in nos ipsos inquiramus, nostra scelera damnemus, fide denique & resipiscentia nosipsos à profanis secernamus. quæ

omnes significationes conueniunt verbo διακρίνειν. In eo verò non assentior Erasmo, quòd præterito plusquamperfecto vertere maluerit, Diiudicassemus. Non puniremur, οὐκ ἂν ἐκρινόμεθα. Id est, Deus non sumeret pœnas de nobis, immissis morbis, & aliquot è cœtu nostro sublatis. Vulg. & Eras. Nō iudicaremur, paulo obscurius.

Κρινόμενοι δὲ, ὑπὸ Κυρίου παιδευόμεθα, ἵνα μὴ σὺν τῷ κόσμῳ κατακριθῶμεν.

32 Sed quum punimur, à Domino erudimur, ne cum mundo condemnemur.

32 *Dum iudicamur autem, à Domino corripimur, ut non cum mundo damnemur.*

Ὥστε, ἀδελφοί μου, συνερχόμενοι εἰς τὸ φαγεῖν, ἀλλήλους ἐκδέχεσθε.

33 Itaque fratres mei, quum cōuenitis ad vescendum, alius alium expectate.

33 *Itaque fratres mei, quū conuenitis ad manducādum, inuicem expectate.*

Εἰ δέ τις πεινᾷ, ἐν οἴκῳ ἐσθιέτω, ἵνα μὴ εἰς κρίμα συνέρχησθε. Τὰ δὲ λοιπὰ, ὡς ἂν ἔλθω διατάξομαι.

34 Quòd siquis esurit, domi edat: ne ad cōdemnationem cōueniatis. ¨Reliqua verò, quum venero, constituam.

34 *Siquis esurit, domi mā-ducet: ut non in iudiciū conueniatis. Cætera autem, quum uenero, disponam.*

Κεφάλαιον ιβ.

Περὶ δὲ τῶν πνευματικῶν, ἀδελφοὶ, οὐ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν.

CAP. XII.

1 Porro de spiritualibus *donis*, fratres, nolim vos ¨in ignorantia versari.

CAP. XII.

1 *De spiritualibus autem, nolo uos ignorare, fratres.*

Οἴδατε ὅτι ἔθνη ἦτε, πρὸς τὰ εἴδωλα τὰ ἄφωνα, ὡς ἂν ἤγεσθε, ἀπαγόμενοι.

2 Scitis ¨vos Gentes fuisse, qui ¨ad idola illa muta, ¨prout rapi contigisset, abripiebamini.

2 *Scitis quoniam quum Gentes essetis, ad simulacra muta, prout ducebamini euntes.*

Διὸ γνωρίζω ὑμῖν ὅτι οὐδεὶς ἐν Πνεύματι Θεοῦ λαλῶν, λέγει ἀνάθεμα Ἰησοῦν, καὶ οὐδεὶς δύναται εἰπεῖν Κύριον Ἰησοῦν, εἰ μὴ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.

3 Quapropter notū vobis facio, ‖nullum per Spiritum Dei loquentem, ¨dicere Iesum anathema, ‖& neminē posse dicere Iesum Dominū, nisi per Spiritum sanctum.

3 *Ideo notum uobis facio quòd nemo in Spiritu Dei loquens, dicat anathema Iesum: & nemo potest dicere, Dominus Iesus, nisi in Spiritu sancto.*

Mar.9.f.39
Suprà,8 b.6
ioh.13.b.13
philip.2.b.10

34 Reliqua, τὰ δὲ λοιπά. Ergo, inquiunt nonnulli, alia præterea disponenda erant. Concedo. Sed quorsum hæc ad idolomaniam, quam stabilitam volunt?

IN CAPVT XII.

1. Porro de spiritualibus *donis*, περὶ δὲ τῶν πνευματικῶν. sub. χαρισμάτων, vt Rom.1.b.11. Iam autem aggreditur Apostolus alium abusum corrigere, ex eodem fonte, id est ex arrogantia promanantem, quæ efficiebat vt in publicis cœtibus magna esset ἀταξία, dum quisque sese vellet venditare, & quæ tum dona vigebant ad cōmunem ædificationem collata, ad vanam ostentationem transferrentur. In ignorantia versari, ἀγνοεῖν. Ἀγνοεῖν absolutè hic accipitur pro rudem & ignarum esse, vt infrà 14.g.38, & Heb.5.a.2. Videbantur enim Corinthii, alioquin egregiis donis instructi, non satis intelligere, aut certè obliti à quo & in quem finem ea dona accepissent.

2 ¨Vos Gentes fuisse, ὅτι ἔθνη ἦτε. Id est, à veri Dei cultu ac fœdere prorsus alienos, vt explicatur Ephes. 2 c.11 & 12. Sic enim cæteros populos Hebræi vocant גוים. Vulg. Quoniam quū Gentes essetis, ὅτι ὅτε ἔθνη ἦτε, quomodo scriptum legimus in Complutensi editione & duobus præterea vetustis codicibus. Sed ea lectio stare nō potest nisi ἀπαγόμενοι dicamus Hebræorum more positum pro ἀπήγεσθε, cuiusmodi Hebraismum annotauimus Act.24.b.6.c.20. Non desunt etiam qui legant οἴδατε ὅτε ἔθνη ἦτε, Scitis quum Gentes eratis. quæ lectio non potest vllo modo admitti, nisi ὡς construas per traiectionem, quasi scriptum sit οἴδατε ὅτι ἔθνη ἦτε ὡς πρὸς τὰ εἴδωλα τὰ κωφὰ ἤγεσθε ἀπαγόμενοι. Sed quominus ita possis cōstruere, impedit particula ἂν, de qua mox dicemus. Sequutus sum igitur eam lectionem quam in plerisque codicibus inueni, vt omnium simplicissimā. Puto autem hāc esse methodum Apostoli, vt primùm omnium Corinthiis reuocet in memoriam à quo proficiscātur hæc dona, vt pudeat illos rebus tam sacris ad ostentationem abuti, quum ideo sint collata vt ipsorum authoris, Christi videlicet, gloria amplificetur. Id autem docet Apostolus κατὰ σύγκρισιν, vt norint videlicet Corinthii ex prioris conditionis comparatione, & quanto beneficio sint affecti, & quantum sit inter hæc Dei dona & dæmoniorum præstigias discrimen, ac proinde quantopere oporteat differre sacros ipsorū cœtus ab impuris illis idololatrarum conuentibus. Ad idola illa muta abripiebamini, πρὸς τὰ εἴδωλα τὰ ἄφωνα ἀπαγόμενοι. Participium passiuum præsentis temporis necessariò conuerti per periphrasin: quod quidem cum ἔθνη parum cohærere in genere, nemo mirabitur qui nouerit frequentissimè hoc vsuuenire in collectiuis nominibus quæ vocant. Cōuerti autem Abripiebamini, vt melius declaretur impetus ille Satanæ suos idololatras turbinis instar auferentis. quod etiamnum hodie in iis cernere licet qui huc & illuc difficillimis quibusque temporibus & itineribus feruntur: nec tamen habent vel tantillum rationis quod prætexant cur nulla nec sui nec suorum habita ratione, tot molestias vltro sibi accersant. Eras. aliam rationem amplexus, vertit, Sequentes *eratis*, quasi videlicet ἀπάγεσθαι non tam impetū illum de quo modò dixi, quàm ἀναισθησίαν & stuporem summum declaret, qui idololatrarum animos ita occuparit vt nihil cogitent quò properent: sed brutorum instar, quocunque præierit dux, eò illum consequantur. Deinde etiam putaui geminum articulum ab aliis omissum non posse prætermitti sine sensus iniuria. Et illud quoque annotandum est, Paulum addito epitheto ¨significare voluisse quæ sit insania eorum qui responsa petant à mutis simulacris. Prout rapi contigisset, ὡς ἂν ἤγεσθε. Primùm τὸ ἄγεσθαι conuerti potius Rapi quàm Duci, vt impetum illum significarem de quo modò dixi: deinde ὡς ἂν nolui simpliciter conuertere Prout, cum Erasmo & Vetere interprete, quia ἂν in isto dicēdi genere vniuersale quiddam & indefinitum declarat, sicut apud Latinos particula CVNQVE, quasi Latinè dicas, Quocūque modo raperemini. id est, Nulla nec loci, nec temporis, nec vestri habita ratione, ad quæcunque idola vos traheremini, Satanæ videlicet furore impulsi, eò abripiebamini.

3 Dicere anathema, λέγει ἀνάθεμα. Id est, execrari, vel quocūque modo de ipsius gloria detrahere. Plin. ad

Non.ai.

Traianum scribēs, Quum(inquit)præeunte me Deos appellarent,& imagini tuæ, quā propter hoc iusseram cū simulacris numinum adferri,thure ac vino supplicarent,præterea maledicerent Christo, (quorum nihil cogi posse dicuntur qui sunt reuera Christiani) dimittendos putaui.Hæc ille. Huic autem opponitur Dicere Iesum Dominum.id est,vt Dominum ac Deum agnoscere.De anathemate diximus Rom.9.a.3.

4 Διαιρέσεις δὲ χαρισμάτων εἰσί, τὸ δὲ αὐτὸ Πνεῦμα·

4 Discrimina autem donorũ sunt,sed idem Spiritus:

4 Diuisiones verò gratiarum sunt, idem autem Spiritus:

5 Καὶ διαιρέσεις διακονιῶν εἰσι, καὶ ὁ αὐτὸς Κύριος·

5 Et discrimina ministeriorũ sunt,sed idem Dominus:

5 Et diuisiones ministrationum sunt,idem autem Dominus:

6 Καὶ διαιρέσεις ἐνεργημάτων εἰσίν, ὁ δὲ αὐτός ἐστι Θεός, ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πᾶσιν.

6 Et discrimina facultatum sunt,sed idem est Deus, efficiēs eas omnes in quibusuis.

6 Et diuisiones operationum sunt,idē verò Deus, qui operatur omnia in omnibus.

7 Ἑκάστῳ δὲ δίδοται ἡ φανέρωσις τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸ συμφέρον.

7 Vnicuique verò datur declaratio Spiritus ad vtilitatem.

7 Vnicuique autem datur manifestatio Spiritus ad vtilitatem.

8 Ὧ μὲν γὰρ διὰ τοῦ Πνεύματος δίδοται λόγος σοφίας, ἄλλῳ δὲ λόγος γνώσεως, κατὰ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα·

8 Nam huic quidem per Spiritum datur sermo sapientiæ, alii verò sermo cognitionis,per eundem Spiritum:

8 Alij quidem per Spiritum datur sermo sapientiæ,alij autē sermo sciētiæ secundum eundem Spiritum:

9 Ἑτέρῳ δὲ πίστις, ἐν τῷ αὐτῷ Πνεύματι· ἄλλῳ δὲ χαρίσματα ἰαμάτων, ἐν τῷ αὐτῷ Πνεύματι·

9 Alii verò fides,per eundem Spiritum : alii verò dona sanationum,per eundem Spiritum:

9 Alteri fides in eodē Spiritu:alij gratia sanitatū, in uno Spiritu.

4 Discrimina, διαιρέσεις. Vulg.& Eras.obscurè,Diuisiones. Vide suprà,7.f.33. Cæterū quum Apostolus manifestè inter χαρίσματα, διακονίας & ἐνεργήματα distinguat,ego χαρίσματα,id est dona,pro genere accipio, διακονίας verò pro variis ministerii Ecclesiastici functionibus,quas enumerat versu 28. ἐνεργήματα demum pro facultatibus à Spiritu sancto in singulos collatis.quas sigillatim incipit recensere à vers.8.ad 11,vbi dicit omnia effici à Spiritu sancto,exponens quæ vocarit ἐνεργήματα. Spiritus, Πνεῦμα. Spiritum apertè hìc distinguit à donis ipsius,aduersus Pneumatomachos.Sed notanda est relatio inter dona & Spiritum, inter ministeria & Dominum,inter facultates denique & Deum omnia efficientem.

6 Facultatum, ἐνεργημάτων. Sic vocat Paulus vim illā intrinsecam à Spiritu sancto manantem in fideles: quæ quidem illos ad mirifica quædam aptos & idoneos reddit,vt ea tum dicant tum faciant quæ sint supra cōmunem mortalium captum. Vulg.Operationes conuertit.Eras.Efficacias.Ego facultates malim vel efficacitates:quanquam efficacitas potius est ἐνέργεια,id est effectus ipse τοῦ ἐνεργήματος.Nam ἐνέργημα dicitur donū ipsum: ἐνέργεια verò ipsius doni efficacia in nobis.sicut aliud est medicum esse,aliud, quia medicus sis, posse ægrotum sanare.Hilarius ἐνέργειαν vertit Inoperationem,sed habita ipsius Spiritus sancti agentis ratione, non hominum intra quos agit. Eas omnes, τὰ πάντα. Vulg.& Eras.Omnia. Ego puto articulum hoc in loco vim habere ἀναφορικὸν, vt quod in genere dictum est,ad id de quo agitur,id est ad ἐνεργήματα,restringatur. Solet tamen articulus in hoc dicendi genere abundare apud Apostolum,vt suprà,8.b.6,& 11.c.12, & 2.Cor.5.c.14. & in genere quoque verum est istud pronuntiatum:modò peccatum à Dei actione prudenter distinguamus. In quibusuis, ἐν πᾶσι. Vulg.& Eras.In omnibus,ambiguè. Neque enim hæc dona impertitur Deus omnibus, sed quibusvis,id est singulis quibus libuit,vt Apostolus explicat infrà,ver.11 & 18.

7 Datur manifestatio Spiritus, δίδοται φανέρωσις τοῦ Πνεύματος. Id est, Spiritus sese gratis patefacit,quum videlicet dona hæc largitur ex quibus ipsius vis præsens intelligitur, idque ad vtilitatem, id est ad vsum & commodum totius corporis,vt paulo pòst explicabitur.

8 Sermo sapientiæ, λόγος σοφίας. Quidā putant λόγον abundare,sicut apud Hebræos דבר,vt Iob 41.a.3. ודבר גבורות,id est verbum virium, pro גבורות,id est vires:quam interpretationem minimè reprehendo,vt λόγος σοφίας idem declaret atque σοφία sapientia,& λόγος γνώσεως idem atque γνῶσις,cognitio siue scientia.Sed tamē arbitror Apostolum,quum de iis donis agat quorum publicus est vsus in Ecclesia, auspicari ab iis quibus præditi sunt quibus loquendum est in Ecclesia,id est quibus commissus est grex docendus.Ideo igitur Sermonē sapiētiæ & cognitionis dicere maluit quàm sapientiam & cognitionē. Alia verò dona quæ postea recenset, in faciēdo potius quàm loquendo posita sunt, excepta prophetia & dono linguarum : quibus tamen non fuit necesse addere nomen sermonis,quum in ipsis nominibus includatur.Sapientia igitur augustius est donum,quo præditos esse oportet eos qui non tantùm docent,sed etiam exhortantur, consolantur,arguunt, vt pastoribus faciendum est.Cognitio verò in doctoribus requiritur,quorum videlicet munus est fidei dogmata ex sacris literis fideliter quidem,sed simpliciter docere.Sunt qui sapientiam tum ad pastores qui infrà vocantur prophetæ,14.a.3,tum etiā ad doctores : cognitionem verò siue scientiam ad auditores & quosuis verè Christianos, referre malint. Alii rursus sapientiam ad θεωρίαν referunt,scientiam, ad res agendas : quod non probo,quia seorsim postea cōmemoratur discretionis donū. Quod igitur primo loco posui,maximè probo. Vide infrà 14.a.6.

9 Fides, πίστις. De fide particulari siue miraculorum video fere omnes hoc accipere,vt etiam manifestò accipitur infrà,13.a.2.sed quum postea distinctè fiat doni miraculorum mentio,& ita quidem vt in suas species distribuatur,videtur expositio illa non satis firma.Quominus enim hoc accipi possit pro genere cui deinde subiiciantur suæ species,illud impedit quòd non scripsit Apostolus, ἄλλῳ μὲν χαρίσματα, quod omnino faciēdum erat si noua aliqua huius membri distributio sequeretur. Accipio igitur Fidem pro apprehensione tum sapientiæ tum cognitionis. fidei enim dono assentimur propositæ doctrinæ. Atenim,dices,agitur hìc de donis particularibus : fides autem est donum omnibus verè Christianis commune. Ego verò ita esse dico:sed quum neque reliqua dona quæ antea vel pòst enumerantur, necessariò cum fide coniuncta sint,nec fidem etiam habeat quisquis est illis præditus,dico fidē meritò vt distinctū donū ab Apostolo recenseri,vt vnusquisque in sua vocatione maneat.

Ἄλλῳ δὲ ἐνεργήματα δυνάμεων, ἄλλῳ δὲ προφητεία, ἄλλῳ δὲ διακρίσεις πνευμάτων, ἑτέρῳ δὲ γένη γλωσσῶν, ἄλλῳ δὲ ἑρμηνεία γλωσσῶν.

10 Alii verò facultates *edendarum* virtutum, alii verò prophetia, alii verò discretiones spirituũ, alii verò genera linguarum, alii verò interpretatio linguarum.

10 *Alij operatio virtutum, alij prophetia, alij discretio spirituum, alij genera linguarum, alij interpretatio sermonum.*

Πάντα δὲ ταῦτα ἐνεργεῖ τὸ ἓν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαιροῦν ἰδίᾳ ἑκάστῳ καθὼς βούλεται.

11 ‖Sed omnia hæc efficit vnus ille & idem Spiritus, distribuẽs priuatim *illa* singulis sicut vult.

11 *Hæc autem omnia operatur unus atque idem Spiritus, diuidens singulis prout uult.* Rom.12.a.3 ephes.4.b.8

Καθάπερ γὰρ τὸ σῶμα ἕν ἐστι, καὶ μέλη ἔχει πολλά, πάντα δὲ τὰ μέλη τοῦ σώματος τοῦ ἑνός, πολλὰ ὄντα, ἕν ἐστι σῶμα· οὕτω καὶ ὁ Χριστός.

12 Sicut enim corpus vnũ est, & mẽbra habet multa, omnia verò membra corporis vnius, multa quum sint, vnum sunt corpus: ita & Christus.

12 *Sicut enim corpus unũ est, & mẽbra habet multa, omnia autem membra corporis, quum sint multa, unũ tamẽ corpus sunt: ita & Christus.*

Καὶ γὰρ ἐν ἑνὶ πνεύματι ἡμεῖς πάντες εἰς ἓν σῶμα ἐβαπτίσθημεν, εἴτε Ἰουδαῖοι, εἴτε Ἕλληνες, εἴτε δοῦλοι, εἴτε ἐλεύθεροι· καὶ πάντες εἰς ἓν πνεῦμα ἐποτίσθημεν.

13 Etenim per vnum Spiritum nos omnes in vnum corpus baptizati sumus, siue Iudæi, siue Græci, siue serui, siue liberi: & omnes vna potione potati sumus in vnum Spiritum.

13 *Etenim in uno Spiritu omnes nos in unũ baptizati sumus, siue Iudæi, siue Gentiles, siue serui, siue liberi: & omnes unũ Spiritum potauimus.*

Καὶ γὰρ τὸ σῶμα οὐκ ἔστιν ἓν μέλος, ἀλλὰ πολλά.

14 Etenim corpus non est vnũ membrum, sed multa.

14 *Nam & corpus non est unũ membrũ, sed multa.*

10 Facultates *edendarum* virtutum, ἐνεργήματα δυνάμεων. Vulg. Operatio virtutum. Legit enim ἐνέργημα, vt paulo antè χάρισμα & διάκρισις singulari numero, ac fortassis rectius. Eras. Efficaciæ potentiarum. Quum verò nomen δυνάμεως generaliter intellectum alia etiam dona, vt sanationis, prophetiæ, & linguarum, cõplectatur, sciendum est Apostolum angustiore significatione hìc vocare δυνάμεις, summa illa diuinæ potentiæ effecta quæ inter omnia miracula excellunt, vt quum Moses tot signa ederet in cælis, in aquis & in terris, quũ Iosue solem sisteret, quum Helias quasi Deus quispiam tam multa efficeret, quum Petrus Ananiam & Sapphirã coargueret & verbo occideret, & cætera eiusmodi quibus initio confirmata est cælestis Euangelii virtus. Prophetia, προφητεία. Id est futurorũ prædictio, ex reuelatione extraordinaria. Spirituum, πνευμάτων. Id est afflatuum, vel ipsarum etiam rerum quæ à prophetis falsis proponuntur: qua in re nonnulli præ aliis singulari iudicio valent, vt pseudoprophetas eorúmque fraudes maturè agnoscant & caueant: sicut Petrus statim Simonis Magi simulationem cognouit, & redarguit, Act.8.d.21. Philippus verò non item, Ibidem b.13 Interpretatio linguarum, ἑρμηνεία γλωσσῶν. De hoc quoque locus erit dicendi cap.14.

11 Priuatim, ἰδίᾳ. Sic legimus in omnibus nostris codicibus. Verus tamẽ interpres aut nõ legit, aut neglexit. Augustinus libro de Trinitate & vnitate Dei, cap.8, vt obseruauit Erasmus, legit ἴδια, vt qui conuerterit Propria, id est sua. At mihi quidẽ magis arridet hæc lectio, quòd alioquin satis fuerit dixisse ἑκάστῳ, vnicuique. Additur autẽ sentẽtiæ nõ leue pondus si Deum dicamus de suo hæc omnia largiri, vel quæ propria vnicuique esse velit, nequis suis neglectis aliena inuadat. Singulis, ἑκάστῳ. Potest hoc construi cum διαιροῦν, vel cum βούλεται, per traiectionem, Prout vult singulis, vel vnicuique. Nam in hoc ipso dicendi genere obseruaui Paulum ista traiectione mirum in modum delectari, ex Hebræorum videlicet idiotismo, qui sic dicerẽt לכל אחר כאשר, vt Rom.12.a.3. Item suprà, 3.a.5. & bis 7.c.17. & ita fiet vt ἰδίᾳ non redundet. Cæterum ἑκάστῳ non temere malui interpretari singulis quàm vnicuique, nempe nequis Origenis exemplo possit hũc locum detorquere. Is enim enarrans epistolam ad Romanos, (quod Erasmus annotauit quidem, sed non reprehendit vt par erat) ita hunc locũ torsit quasi βούλεται ad eum referatur cui Spiritus dona sua largitur: acsi dicas, in vnoquoque situ esse vt quamplurimum gratiæ nobis impertiat Deus. quæ interpretatio repugnat ex diametro Pauli sententiæ.

12 Vnius, τοῦ ἑνός. Hoc non legit Vulg. neque etiam addi necesse est. Deinde quorsum additur articulus τοῦ, nisi libeat Vnius accipere pro eo quod Gallicè dicimus *d'un*, vel, *de quelqu'un*. Comperimus autem in vno etiam ex nostris Græcis codicibus deesse. Vnum sunt corpus, ἕν ἐστι σῶμα. Vulg. inserit particulam TAMEN, quæ non malè conuenit. Reperimus autem in vno exemplari scriptum, ἕν ἐστι τὸ σῶμα, ita videlicet vt πολλὰ ὄντα ponatur absolutè, ex Atticorum more, & ita conuertas, Omnia verò membra corporis vnius multa quum sint, vnum est *tamen* corpus illud. Christus, ὁ Χριστός. Christum intellige cum Ecclesia sua coniunctum, & quatenus est corporis mystici caput.

13 In vnum corpus, εἰς ἓν σῶμα. Id est, vt cum Christo vnum corpus fieremus, atque adeo vt in vnum Christi corpus coalesceremus, adeo vt Ecclesia tota nihil aliud sit quàm vnus Christus, quoniam videlicet totũ corpus mysticum à capite denominatur. Vulg. legit εἰς ἕν, in vnum, id est vt vnũ quiddã essemus. Vna potione potati sumus in vnum spiritum, ἓν πόμα ἐποτίσθημεν εἰς ἓν πνεῦμα. Sic legunt Græca scholia, nulla diuersæ lectionis facta mentione. Sic quoque vetustus vnus codex, nisi quòd addit præpositionem εἰς. Legit enim εἰς ἓν πόμα. Clemens quoque libro Pædagogi primo legit ἑνὶ πόματι ἐποτίσθημεν, vno poculo potauimus, eadem manente sententia, quãcunque harum lectionum sequamur. Respondet autem εἰς ἓν πνεῦμα superiori membro εἰς ἓν σῶμα, in vnum corpus, iucunda admodum permutatione: vt vtriusque sacramenti vnus scopus esse intelligatur: quanuis peculiariter in Cœna dicamur Domino incorporari: in Baptismo verò, Spiritu ipsius regenerari. Itaque in vnum Spiritum vnam potionem potare, idem declarat atque vno viuifico sanguinis Domini potu, participes fieri vnius Spiritus ipsius, qui per omnia membra permeans, singula viuificet reddátque suis functionibus idonea. Vulgata & Erasmus, Vnum Spiritum potauimus. quam interpretationem non probo, etiamsi legas εἰς ἓν πνεῦμα ἐποτίσθημεν. Ita enim tollitur mutua illa Baptismi & Cœnæ Domini collatio.

15 Ἐὰν εἴπῃ ὁ πούς, Ὅτι οὐκ εἰμὶ χείρ, οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ σώματος· οὐ παρὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ σώματος;

16 Καὶ ἐὰν εἴπῃ τὸ οὖς, Ὅτι οὐκ εἰμὶ ὀφθαλμός, οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ σώματος· οὐ παρὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ σώματος;

17 Εἰ ὅλον τὸ σῶμα ὀφθαλμός, ποῦ ἡ ἀκοή; εἰ ὅλον ἀκοή, ποῦ ἡ ὄσφρησις;

18 Νυνὶ δὲ ὁ Θεὸς ἔθετο τὰ μέλη, ἓν ἕκαστον αὐτῶν ἐν τῷ σώματι, καθὼς ἠθέλησεν.

19 Εἰ δὲ ἦν τὰ πάντα ἓν μέλος, ποῦ τὸ σῶμα;

20 Νῦν δὲ πολλὰ μὲν μέλη, ἓν δὲ σῶμα.

21 Οὐ δύναται δὲ ὁ ὀφθαλμὸς εἰπεῖν τῇ χειρί, Χρείαν σου οὐκ ἔχω· ἢ πάλιν ἡ κεφαλὴ τοῖς ποσί, Χρείαν ὑμῶν οὐκ ἔχω.

22 Ἀλλὰ πολλῷ μᾶλλον, τὰ δοκοῦντα μέλη τοῦ σώματος ἀσθενέστερα ὑπάρχειν, ἀναγκαῖά ἐστι·

23 Καὶ ἃ δοκοῦμεν ἀτιμότερα εἶναι τοῦ σώματος, τούτοις τιμὴν περισσοτέραν περιτίθεμεν· καὶ τὰ ἀσχήμονα ἡμῶν εὐσχημοσύνην περισσοτέραν ἔχει.

24 Τὰ δὲ εὐσχήμονα ἡμῶν, οὐ χρείαν ἔχει· ἀλλ᾽ ὁ Θεὸς συνεκέρασε τὸ σῶμα, τῷ ὑστεροῦντι περισσοτέραν δοὺς τιμήν·

25 Ἵνα μὴ ᾖ σχίσμα ἐν τῷ σώματι, ἀλλὰ τὸ αὐτὸ ὑπὲρ ἀλλήλων μεριμνῶσι τὰ μέλη.

15 Si dicat pes, Quia nō ſum manus, non ſum ex corpore: num ob id non eſt ex corpore?

16 Et ſi dicat auris, Quia nō ſum oculus, non ſum ex corpore: nū ob id non eſt ex corpore?

17 Si totum corpus oculus, vbi auditus? ſi totum auditus, vbi odoratus?

18 Nunc autem Deus collocauit membra, ſingula ſigillatim in corpore, ſicut voluit.

19 Quòd ſi eſſent omnia vnum membrum, vbi corpus?

20 Nunc verò multa quidem mēbra ſunt, vnū verò corpus.

21 Non poteſt autem oculus dicere manui, Non eſt mihi opus te: aut rurſum caput pedibus, Non eſt mihi vobis opus.

22 Imò multo potius, quæ videntur membra corporis infirmiſſima eſſe, neceſſaria ſunt:

23 Et quæ putamus *membra* corporis maximè eſſe inhoneſta, iis honorem ampliorem circumponimus: & quæ ſunt in nobis indecora, copioſiorē decorem habent.

24 Nam quæ ſunt in nobis decora, *iis decore* non eſt opus: ſed Deus ſimul tēperauit corpus, ei cui deerat, copioſiore tributo honore:

25 Vt ne ſit diſſidium in corpore, ſed membra idem curent alia pro aliis.

15 *Si dixerit pes, Quoniā non ſum manus, non ſum de corpore: non ideo non eſt de corpore?*

16 *Et ſi dixerit auris, Quoniam non ſum oculus, nō ſum de corpore: non ideo non eſt de corpore?*

17 *Si totum corpus oculus, ubi auditus? ſi totum auditus, ubi odoratus?*

18 *Nunc autē poſuit* Deus *membra, unumquodque eorum in corpore, ſicut uoluit.*

19 *Quòd ſi eſſent omnia unū membrū, ubi corpus?*

20 *Nūc autē multa quidē mēbra, unū autē corpus.*

21 *Non poteſt autem oculus dicere manui,* Opera *tua non indigeo: aut iterum caput pedibus,* Non *eſtis mihi neceſſarij.*

22 *Sed multo magis quæ uidentur membra corporis infirmiora eſſe, neceſſariora ſunt:*

23 *Et quæ putamus ignobiliora membra eſſe corporis, his honorē abūdātiorē circūdamus: & quæ inhoneſta ſunt noſtra, abūdantiorem honeſtatem habent.*

24 *Honeſta autem noſtra, nullius egent: ſed* Deus *tēperauit corpus, ei cui deerat abundantiorem tribuendo honorem:*

25 *Vt non ſit ſchiſma in corpore, ſed idipſum pro inuicem ſolicita ſint membra.*

15 Quia, ὅτι. Hanc particulam vt redundātem expunxit Eraſmus. Ego puto cauſalem eſſe, & ita ſignificari eorum arrogantiam qui quoniam non poſſunt primum locum in Eccleſia obtinere, idcirco illam ſcindunt, vel ab ea deficiunt. quibus reſpondet Paulus duplici ratione: vna non poſſe omnes eſſe inſtar manuum & oculorum, quoniam corporis ratio id non ferat. Altera, etiamſi quis non adeo excellat præ aliis, quoniam ita Deus ſingula diſpoſuit, tamen alios quantumuis excellentes non poſſe ipſius vſu carêre: imò quo infirmius eſt aliquod membrum, eo magis de eo ſolicita eſſe reliqua membra oportêre.

17 Odoratus, ἡ ὄσφρησις. Eraſ. Olfactus, quum illud ſit Ciceronianum, hoc Plinianum.

18 Nunc autem, νῦν δέ. Alibi diximus hanc particulam interdum non eſſe temporis aduerbium, ſed argumentorum ſeriem connectere, vt hoc loco & verſu 20. Singula ſigillatim, ἓν ἕκαστον αὐτῶν. Vulg. ad verbum, Vnumquodque eorum. quod durius eſt propter præcedentia. Eraſ. Vnumquodque ſigillatim.

22 Multo potius, πολλῷ μᾶλλον. Sic Eraſ. vt μᾶλλον declaret correctionem potius quàm comparationem. Vulg. Multo magis. Infirmiſſima, ἀσθενέστερα. Id eſt minimarum & abiectiſſimarum facultatum, ac proinde præ cæteris aſpernabilia. Nam ex antecedente intelligitur conſequens. Sic 2. Cor. 12. c. 10, infirmitates vocat ea per quæ ab aliis abiectus & vilis habebatur.

23 Honorem ampliorem circumponimus, τιμὴν περισσοτέραν περιτίθεμεν. Id eſt, maiore ſtudio tegimus. Eſt enim aſcititium ornamentum quicquid membris iniicimus tegendæ nuditatis cauſa: & latè patet apud Hebræos vocabulum honoris, vt vel ex illo præcepto apparet quo iubemur patrem & matrem honorare.

24 Nam, δέ. Id eſt γάρ, vt alibi ſæpe. Videtur enim ita hoc loco commodius explicari quàm per verò, vel autem. Simul temperauit, συνεκέρασε. Vulgata præpoſitionem σὺν neglexit: cuius hæc vis eſt vt multas partes certo temperamento in vnum corpus iunctas declaret.

25 Idem curent, τὸ αὐτὸ μεριμνῶσιν. Id eſt, ad totius corporis commodum & conſeruationem ſuas functiones conferant. Nam alioqui ſigillatim non omnia idem curant, quum aliud ſit manus, aliud oculi, aliud pedis officium. Vulg. barbarè, Idipſum ſolicita ſint. Eraſ. Eandem ſolicitudinem gerant.

26 Καὶ εἴτε πάσχει ἓν μέλος, συμπάσχει πάντα τὰ μέλη· εἴτε δοξάζεται ἓν μέλος, συγχαίρει πάντα τὰ μέλη.

27 Ὑμεῖς δέ ἐστε σῶμα Χριστοῦ, καὶ μέλη ἐκ μέρους.

28 Καὶ οὓς μὲν ἔθετο ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ πρῶτον ἀποστόλους, δεύτερον προφήτας, τρίτον διδασκάλους, ἔπειτα δυνάμεις, εἶτα χαρίσματα ἰαμάτων, ἀντιλήψεις, κυβερνήσεις, γένη γλωσσῶν.

29 Μὴ πάντες, ἀπόστολοι; μὴ πάντες, προφῆται; μὴ πάντες, διδάσκαλοι; μὴ πάντες δυνάμεις;

30 Μὴ πάντες χαρίσματα ἔχουσιν ἰαμάτων; μὴ πάντες γλώσσαις λαλοῦσι; μὴ πάντες διερμηνεύουσι;

31 Ζηλοῦτε δὲ τὰ χαρίσματα τὰ κρείττονα. Καὶ ἔτι καθ᾽ ὑπερβολὴν ὁδὸν ὑμῖν δείκνυμι.

Κεφάλαιον ιγ΄

1 ΕΑν ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ, καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, γέγονα

26 Itaque siue patitur vnum membrũ, simul dolent omnia membra: siue honore afficitur vnum membrum, simul gaudent omnia membra.

27 Vos autem estis corpus Christi, & membra ex parte.

28 Et alios quidem constituit Deus in Ecclesia, primùm Apostolos, deinde Prophetas, tertiò doctores, deinde *constituit* potestates, deinde dona sanationũ, opitulationes, gubernationes, genera linguarum.

29 Num omnes, Apostoli? num omnes, Prophetæ? nũ omnes, Doctores? num omnes *sunt* potestates?

30 Num omnes donum habẽt sanationum? num omnes linguis loquuntur? num omnes interpretantur?

31 Sed ambite dona potiora. Et porro iter ad excellentiam vobis indicabo.

CAP. XIII.

1 SI linguis hominum loquar & Angelorum, charitatem autem non habeam, factus

26 *Et si quid patitur unum membrũ, compatiũtur omnia membra: siue gloriatur unũ membrum, cõgaudent omnia membra.*

27 *Vos autem estis corpus Christi, & membra de membro.*

28 *Et quosdam quidem posuit Deus in Ecclesia primùm Apostolos, secundò Prophetas, tertiò doctores, deinde uirtutes, exinde gratias curationum, opitulationes, gubernationes, genera linguarum.* Ephes.4.c.11

29 *Nũquid omnes, Apostoli? nũqd omnes, Prophetæ? nũqd omnes, doctores? nũquid omnes, uirtutes?*

30 *Nũqd omnes gratiã habẽt curationũ? nunquid omnes linguis loquuntur? nunquid omnes interpretantur?*

31 *AEmulamini autẽ charismata meliora. Et adhuc excellentiorem uiam uobis demonstro.*

CAP. XIII.

1 *SI linguis hominũ loquar et Angelorũ, charitatẽ aũt nõ habeã, fact⁹*

26 Itaque, καί. Vulg. & Eras. Et, vt duo hæc verba, nempe πάσχει & συμπάσχει copulentur, non autẽ μεριμνῶσι & συμπάσχει, quia ἵνα repetere oporteret ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, ac proinde legere συμπάσχῃ & συγχαίρῃ. Ego verò malo καί pro οὖν accipere, ex Hebræorum idiotismo, qui sic quoque suum illud ו vsurpant. Simul dolent, συμπάσχει. Condolendi verbum Latinis nihil amplius quàm simplex dolere significat. Vulg. barbarè, Compatiuntur, & etiam συγχαίρει congaudent. Erasmus, Simul patiuntur, non multo melius, si Latinitatem spectes. Raro enim legas pati absolutè positum pro dolere siue cruciari. Honore afficitur, δοξάζεται. Siue exornatur, id est κοσμεῖται. Erasmus ad verbum, Glorificatur. Vulg. Gloriatur, nisi mendum hoc est librariorum.

27 Ex parte, ἐκ μέρους. Id est aliquatenus. Nam omnes Ecclesiæ per orbem dispersæ diuersa sunt vnius corporis membra, nisi ἐκ μέρους accipere libeat pro κατὰ μέρος. acsi dicas, Pro se quisque, nimirũ quisque pro suæ functionis munere. quæ significatio videtur præcedentibus & sequentibus accommodatior. Sed tamen ἐκ μέρους in ea significatione alibi nusquam memini legere. Vulg. Membra ex membro, καὶ μέλη ἐκ μέλους, vt etiam legit Ambrosius: quasi dicas, membra alia ab aliis pendentia, mutuæ connexionis vinculo.

28 Et alios quidẽ, καὶ οὓς μέν. Hìc necesse est anantapodotõ esse fateamur, cuiusmodi tamen apud idoneos etiam scriptores inuenias. Nam pro δεύτερον vel ἔπειτα, dicendum fuerat οὓς δέ, alios verò, vt cohæreret constructio. Potestates, δυνάμεις. Id est, qui fungantur facultate edendarum illarum virtutum, de quibus diximus suprà, versu 10. Neque enim hìc de dono ipso agitur, sed de eo qui hac administratione fungatur: veluti quum magistratum dicimus eum qui est in magistratu. Notandum est autem, hanc administrationem à dono sanationum rursus distingui: itémque à gubernatione, cui quidem ego ordinariam disciplinã Ecclesiasticam tribuo. Opitulationes, ἀντιλήψεις. Ita vocat (opinor) Diaconorum & viduarum ministeria, pauperibus & ægrotis subleuandis destinatorum. Gubernationes, κυβερνήσεις. Presbyterorum ordinem declarat, qui disciplinæ & politiæ Ecclesiasticæ custodes erant, vt alibi diximus. Genera linguarum, γένη γλωσσῶν. In quibusdam codicibus veteris editionis additur Interpretationes sermonum, id est ἑρμηνείας γλωσσῶν. Sic quoque legit & interpretatur Ambrosius: & sanè hoc adiciendum puto, non modò quia suprà, versu 10, & capite 14, disertè distinguũtur hæc duo, sed etiam quia in repetitione quæ sequitur, vtriusque sigillatim fit mentio.

31 Sed ambite, ζηλοῦτε δέ. Id est, iis vos dedite quæ sunt præstantissima. vt si diceret Apostolus, Video vos alios aliis inuidere, atqui danda potius est vobis opera, sancta quadam æmulatione, vt in rebus sanctis, & ad communem salutem pertinentibus, alii aliis antecellatis. Est enim aliquis eo excellentior quo est vtilior. Vulg. Æmulamini. Eras. Sectemini. Photius & Theodoritus ζηλοῦτε accipiunt indicandi modo, & ista explicant per interrogationem: acsi dicat Apostolus, Cupitis excellere? en quomodo vobis liceat maxima cum laude esse ambitiosis: vt hoc sit instar procemii ad futuram de charitate tractationem. Neque verò mihi hæc sententia displiceret, nisi omnes nostri codices repugnarent. Et porro, καὶ ἔτι. Vel quinetiã. Vulg. & Eras. Et adhuc: nimium obscuré. Iter ad excellentiam, καθ᾽ ὑπερβολὴν ὁδόν. Sic explicandus mihi videtur hic locus, vt κατά relationem declaret, nec referatur ad verbum δείκνυμι, sed ad nomen ὁδόν. Vulg. & Eras. Excellentiorem viam.

IN CAPVT XIII.

1 Et Angelorum, καὶ ἀγγέλων. Sic interdum per hyperbolen loquitur Paulus ex hypothesi, maximæ ἐμφάσεως causa: acsi diceret, Si linguæ essent aliquæ Angelorum, & ego eas tenerem, neque illis vterer ad commodũ proximi, id verò nihil aliud esset quã inanis & obstrepera loquacitas. Similis est hyperbole Rom. 8. g. 39,

vbi quum res omnes creatas,ſummas,medias & infimas nominaſſet,addit,Neque alia vlla res creata.Item Galat.1.b.8,vbi ſi de malis Angelis loquitur, friget atque adeo abſurdus eſt ſermo: ſin de bonis, in eos non cadit falſa prædicatio.Relinquitur ergo id quoque dictum eſſe ὑπερβολικῶς ex hypotheſi: vt planè inepti ſint qui hoc loco diſputant de Angelorum linguis.

χαλκὸς ἠχῶν, ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον.

ſum "æs reſonans, aut cymbalum tinniens.

ſum uelut æs ſonans,aut cymbalum tinniens.

2 Καὶ ἐὰν ἔχω προφητείαν, καὶ εἰδῶ τὰ μυστήρια πάντα καὶ πᾶσαν τὴν γνῶσιν· καὶ ἐὰν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν, ὥστε ὄρη μεθιστάνειν, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδέν εἰμι.

Matth.17.c.20

2 Et ſi habeam prophetiam, & nouerim myſteria omnia omnémque ſcientiam: & ſi habeam "totá fidé, adeo vt ‖ montes transferam, charitaté auté non habeam, nihil ſum.

2 *Et ſi habuero prophetiã, & nouerim myſteria omnia,& omnẽ ſciẽtiam: & ſi habuero omnẽ fidẽ, ita ut mõtes trãſferã, charitatẽ autem non habuero, nihil ſum.*

3 Καὶ ἐὰν ψωμίζω πάντα τὰ ὑπάρχοντά μου, καὶ ἐὰν παραδῶ τὸ σῶμά μου ἵνα καυθήσωμαι, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν ὠφελοῦμαι.

3 Et ſi "inſumam alendis egenis omnes facultates meas,& ſi tradam corpus meum "vt comburar, charitatem autem non habeam, *hoc* nihil *mihi* prodeſt.

3 *Et ſi diſtribuero in cibos pauperũ omnes facultates meas, et ſi tradidero corpus meũ ut ardeã: charitatẽ autem non habuero, nihil mihi prodeſt.*

4 Ἡ ἀγάπη μακροθυμεῖ, χρηστεύεται· ἡ ἀγάπη οὐ ζηλοῖ, ἡ ἀγάπη οὐ περπερεύεται, οὐ φυσιοῦται,

4 Charitas " patiens eſt, comis eſt: charitas non inuidet, charitas "non agit perperam, non inflatur,

4 *Charitas patiens eſt, benigna eſt: charitas nõ æmulatur, non agit perperam, non inflatur,*

5 Οὐκ ἀσχημονεῖ, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς, οὐ παροξύνεται, οὐ λογίζεται τὸ κακόν,

5 "Non agit indecorè, "nõ quærit quæ ſua ſunt, non irritatur, non cogitat malum,

5 *Nõ eſt ãbitioſa, nõ quærit quæ ſua ſunt, nõ irritatur, non cogitat malum,*

6 Οὐ χαίρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ, συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ·

6 Non gaudet iniuſtitia, "gratulatur autem veritati:

6 *Nõ gaudet ſuper iniquitate, congaudet autem ueritati:*

7 Πάντα στέγει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει.

7 "Omnia ſuffert, omnia credit, omnia ſperat, omnia ſuſtinet.

7 *Omnia ſuffert, omnia credit, omnia ſperat, omnia ſuſtinet.*

Æs, χαλκός. Vulg. Velut æs, ὡς χαλκός, contra fidem Græcorum exemplarium,& certè videtur comparatio magis efficax ſi particula ſimilitudinis omittatur. Tinniens, ἀλαλάζον. Id eſt, inconditum & confuſum ſonum edens: fictitio verbo deducto ab incondita voce ἀλαλά.

2 Totam fidem, πᾶσαν πίστιν. Fidem hîc accipi pro dono edendorum ſignorũ, vt ſuprà, 12.a.9, apparet ex ipſius effectis, quorum vnum commemorat. Sed & pro fide hiſtorica quam vocant accipi poteſt, quum de Chriſti omnipotentia perſuaſos eſſe oporteat qui in ipſius nomine credunt ſe poſſe quiduis efficere. quum autem & illa improbis multis, vt Mat.7.c.22,& iſta diabolis quoque tribuatur, vt Iac.2.d.19, non mirum eſt ſeparari à charitate, ex hypotheſi. Fides autem illa iuſtificans quæ Dei miſericordiam in Chriſto apprehendit, cogitatione quidem à charitate ſecerni poteſt, reipſa verò nunquam: quia qui credit, filius Dei fit, Iohan.1.b.12: qui autem filius Dei eſt, agitur Chriſti Spiritu, Rom.8.b.9. vnde efficitur, fidem illam à charitate non poſſe magis diuelli quàm lucem ab igne: vt Iohan. 2.a.4. Itaque vel de hac fide non agitur hoc loco, vel certè dicendum eſt, ex hypotheſi dũtaxat fieri hanc ſeparationem. vt planè ſint inepti qui ex hoc loco ſimpliciter & categoricè argumentantur. Quod autem attinet ad πᾶσαν (quam particulam vrget Pighius cum Sophiſtis) nõ ſignificat hoc in loco vniuerſalem complexum ſpecierum, ſed iſtius ſpeciei perfectionem declarat, id eſt totam potius quàm omnem ſignificat: vt Rom.7.b.8,& alibi ſæpe. Sic dicitur aliquis omnibus viribus, omni contentione, omni animo aliquid aggredi. Ne cui tamẽ imperito imponeret hæc enallage, Totã dicere malui quàm Omnem.

3 Inſumam alendis egenis, ψωμίσω. Propriè τὸ ψωμίζειν declarat cibum conciſum & intinctum veluti in os indere, vt puerulis & ægrotis ſolemus: pro quo dicimus in vernaculo ſermone *Apaſteler*. Hîc verò ſignificat in eum vſum bona auidiſſimè impendere. Vulg. Et ſi diſtribuero in cibos pauperum. Eraſ. Et ſi inſumam in alimoniam. Vt comburar, ἵνα καυθήσωμαι. Quidam codices legunt ἵνα καυχήσωμαι, vt glorier, quam lectionem non ineptam puto, vt ſignificetur quomodo poſſint iſta Deo non placere: puta ſiquis hæc fecerit gloriæ cupiditate, non autem Dei aut proximi charitate impulſus. Habet enim etiam diabolus ſuos martyres.

4 Patiens eſt, μακροθυμεῖ. Id eſt, ad verbum, Iram differt, vide Matth.18.d.26. Non agit perperã, οὐ περπερεύεται: id eſt nequiter ſiue inſolenter. Puto enim Græcã vocẽ hãc à Latina deriuatã eſſe,& tum quidẽ fuiſſe familiarem: vnde factum vt ex Græcis interpretibus quibus peregrinum illud vocabulum ignotum erat, alii interpretẽtur, Non adulatur, οὐ κολακεύει: alii, Non eſt præceps, οὐ προπετεῖ: alii, Nõ garrit: alii, Non eſt leuis & inconſtans. Clemens lib. Pædagogi 3, Non eſt fucata. Nam, inquit, περπερεία ὁ καλλωπισμός. Eraſ. Non eſt procax.

5 Non agit indecorè, οὐκ ἀσχημονεῖ. Siue, Non eſt contumelioſa. Poteſt enim etiam accipi tranſitiuè, vt ſubaudiatur caſus perſonæ, vt quum dicimus, Non amat, id eſt ab amoribus eſt alienus. Eodem autem recidit vtraque interpretatio. Indecorum enim vocat quicquid fit proximo præter officium, vel aliter quàm deceat. Eraſ. Non eſt faſtidioſa. Vulg. Non eſt ambitioſa. Non quærit quæ ſua ſunt, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς. Clemens lib. Pædagogi tertio legit οὐ ζητεῖ τὰ μὴ ἑαυτῆς, non quærit quod ſuum non eſt.

6 Gratulatur autẽ veritati, συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ. i. Iuſtis autẽ iuſtitiã gratulatur. Nã præpoſitio σὺν facit vt iuſtitia pro hominibus factiſque iuſtis cõmodius accipiatur. Vulg.& Eraſ. ad verbũ, Cõgaudet autẽ veritati. Sed apparet ex oppoſito mẽbro, veritatis nomine hoc loco iuſtitiã in genere declarari, ex Hebræorũ idiotiſmo, qui אמת in genere accipiunt pro iuſtitia, quòd nulla ſit vera iuſtitia quæ non ſit fraudis expers. Nulla eſt igitur inter malos charitas ſed coniuratio potius: & magnũ eſt quoq; inter adulationẽ & charitatẽ, atque adeo inter philoſophicã & Chriſtianã charitatẽ diſcrimẽ. 7 Omnia ſuffert, πάντα στέγει. Cyprian⁹ De ſimplicitate prælatorũ, tractatu 3, legit, Omnia diligit, πάντα στέργει, pro quo dicere malim, In omnibus acquieſcit. & ſanè

mihi magis probatur hæc lectio, de qua etiã diximus suprà, cap. 9. b. 12. Quomodocunque autem legas, sciẽdum est in istis omnibus particulam πάντα ita restringendam vt ea demum complectatur quæ ferri, credi, sperari, sustineri bona conscientia possunt ac debent. Dixit enim non gaudere iniustitia charitatem.

Ἡ ἀγάπη οὐδέποτε ἐκπίπτει· εἴτε δὲ προφητεῖαι καταργηθήσονται, εἴτε γλῶσσαι παύσονται, εἴτε γνῶσις καταργηθήσεται.

8 Charitas nunquam excidit: sed & prophetiæ abolebũtur, & linguæ cessabũt, & cognitio abolebitur.

8 *Charitas nunquã excidit: siue prophetiæ euacuabuntur, siue linguæ cessabũt, siue sciẽtia destruetur.*

Ἐκ μέρους γὰρ γινώσκομεν, καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν.

9 Ex parte enim cognoscim⁹, & ex parte prophetamus.

9 *Ex parte enim cognoscimus, & ex parte prophetamus.*

Ὅταν δὲ ἔλθῃ τὸ τέλειον, τότε τὸ ἐκ μέρους καταργηθήσεται.

10 Postquam autem aduenerit quod perfectum est, tunc quod ex parte est abolebitur.

10 *Quum autem uenerit quod perfectũ est, euacuabitur quod ex parte est.*

Ὅτε ἤμην νήπιος, ὡς νήπιος ἐλάλουν, ὡς νήπιος ἐφρόνουν, ὡς νήπιος ἐλογιζόμην· ὅτε δὲ γέγονα ἀνήρ, κατήργηκα τὰ τοῦ νηπίου.

11 Quũ essem infans, vt infans loquebar, vt infãs cogitabam, vt infans sentiebã: postquam autem factus sum vir, aboleui quæ infantis erant.

11 *Quũ essem paruulus, loquebar ut paruulus, sapiebam ut paruulus, cogitabã ut paruulus: quãdo autẽ factus sum uir, euacuaui quæ erãt paruuli.*

Βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον· ἄρτι γινώσκω ἐκ μέρους, τότε δὲ ἐπιγνώσομαι καθὼς καὶ ἐπεγνώσθην.

12 Cernimus enim nũc per speculũ *&* per ænigma, tunc autẽ corã *cernemus*: nunc cognosco ex parte, tunc verò cognoscam prout edoctus fuero.

12 *Videmus nunc per speculũ in ænigmate, tũc autẽ facie ad faciẽ: nunc cognosco ex parte, tunc autẽ cognoscã sicut et cognit⁹ sũ.*

8 Sed & prophetiæ abolebuntur, εἴτε δὲ προφητεῖαι καταργηθήσονται. Vulg. Siue prophetiæ euacuabuntur. Eras. Siue prophetiæ abolebũtur, admodum obscurè, nisi post προφητεῖαι adscribas diastolẽ, vt subaudias ὦσι, sint, itémque post γλῶσσαι, & post γνῶσις. quam interpunctionem reperi in codicibus tribus. Sed longè planior erit oratio si εἴτε accipias pro καὶ, vt Col. 1. c. 20, & infrà, 15. b. 11. Et cognitio, καὶ γνῶσις. Id est, ratio adipiscendæ scientiæ ex prophetia, seu ex aliorum institutione. neque enim ipse scientiæ & cognitionis habitus abolebitur, sed perficietur. Quod in prophetia quidem & in linguis locũ non habet, vtpote quæ nõ perficiẽtur, sed prorsus extinguentur: verùm non possis nisi valde coacta interpretatione abolendi verbum aliter de cognitione quàm de prophetia vel linguis dictum accipere. Deinde si aboleri dicamus quod perficitur, non conueniet charitatis comparatio cum scientia: siquidem dubium non est quin charitas quoque ex contemplatione Dei perficiatur: & de modo cognoscendi, non de ipsa scientia hìc agi, apparet ex versu duodecimo. Hæc causa est cur cognitionem quàm scientiam maluerim interpretari: quanuis ne cognitionis quidem nomen mihi satisfaciat. Perceptionem aut disciplinam dicere maluissem, nisi horum quoque ambigua esset significatio. Si ausus essem vocabulum fingere, discẽtiam dixissem. nam sicut προφητεία διδαχὴν, ita γνῶσις μάθησιν hoc loco declarat. Cuius rei obseruatio neglecta multos interpretes fefellit: adeo vt nõnulli putarint τὸ ἐκπίπτειν non accipi pro excidere, id est deficere & aboleri, sed pro abrumpi: quia vera charitas vitia quidem odit, homines autẽ ipsos non item. quam interpretationem quanuis parum appositam, sequutos esse video Chrysostomum & Photium. Quidam paulo aliter explicant pro aberrare siue ὑστερεῖν: quasi dicatur charitas nunquam nos destituere, quum sæpe prophetiæ & scientiæ donum nos destituat, in rebus nimirum abstrusioribus. Sed hæc quoque interpretatio mihi probari non potest, quum non minus imperfecta sit charitas quandiu hìc viuimus, ac fortassis etiam magis quàm prophetia aut scientia, in præstantissimis quoque hominibus.

9 Ex parte, ἐκ μέρους. Id est imperfecto modo & ratione discimus, quum doctores etiam ex parte prophetent. Mutua enim est inter docendi & discendi modum relatio. Itaque quum in ipso Deo omnia contẽplabimur, quorsum scholæ, quorsum omnia adminicula quibus homo vel doceat vel instruatur? Sciẽtia igitur ipsa non abolebitur, imò perficietur: sed ratio cognoscendi & docendi cedet Dei ipsius contemplationi. Inepti sunt igitur Academici, hoc loco abutentes vt incertam esse doceant doctrinam quam ex verbo Dei scripto consequimur: itẽ fanatici Anabaptistæ & Libertini, qui hæc semper habent in ore vt sua somnia imperitis obtrudãt. Nam (vt alias multas rationes omittam) cogitare saltem debuerant, plenioris reuelationis tempus ab Apostolo in futurum seculum differri, nec scientiam cum scientia, vt res natura & reipsa diuersas, sed vnius & eiusdẽ scientiæ adipiscendæ modos prorsus & diuersos & impares, inter se ab Apostolo comparari.

11 Vir, ἀνήρ. Hinc apparet in sacris etiam literis verum esse quod tradunt grãmatici, ἄνδρα, virũ, interdum esse sexus nomen, vt quum γυναικὶ, mulieri, opponitur: interdum maritum significare, vt quando cum vxore confertur: interdum ætatem constantem & integram declarare, vt hoc in loco, & Ephes. 4. c. 13. vbi tamẽ additur τέλειος explanationis causa. Quartam autem significationem, quum vir nomẽ est ἀρετῆς. i. fortem & magnanimum declarat, non memini legere in Noui fœderis libris, nisi infrà, 16. c. 13. vbi ἀνδρίζεσθαι accipitur pro virum se præstare. Aboleui quæ erant infantis, κατήργηκα τὰ τοῦ νηπίου. In quibusdam Græcis codicibus excusis, perperam legitur κατήργην κτ' τοῦ νηπίου, fortassis pro κατηργήθην τὰ τοῦ νηπίου. Est autem hoc additum à Paulo vt ex similitudine facultatum & habituum animi quæ cum corpore ipso adolescant, illustret quod dixerat de spiritualibus illis donis.

12 Cernimus enim nunc per speculum, βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι' ἐσόπτρου. Διὰ hoc in loco idem declarat atque Trans, vel Intra. Sumpta autem est trãslatio à speculis, quæ non rem ipsam sed eius imaginem intuentibus obiiciunt: ac fortassis ad ea respexit Paulus quæ physici de phantasia & intelligẽtia docent. Cæterùm, quia Apostolus sese proposuit pro exemplo, & in hoc eodem versiculo sequitur γινώσκω, non γινώσκομεν, malim cum Theodorito Περὶ προνοίας λόγῳ ι, legere, ἄρτι γὰρ βλέπω ὡς ἐν ἐσόπτρῳ, id est, Nunc enim cerno quasi in speculo.

Et per ænigma, ἐν αἰνίγματι. Vulgata & Erasmus, In ænigmate. Ego malo ἐν pro διὰ positum esse, ex Hebræorum idiotismo. Theodoritus autem eo loco quem modo citaui, legit καὶ ἐν αἰνίγματι, & per ænigma. quam lectionem maximè sinceram esse puto. Videtur enim non vna sed duplex esse translatio: vna videlicet sumpta ab iis quæ externis oculorum sensibus, altera ab iis quæ ipsa intelligentiæ facultate vsurpantur. Ænigma enim

dicitur oratio obscura, & quasi inuolucris quibusdam obtecta. Oratio porro in oculos non incurrit, sed menti obiicitur: vt Paulus fortassis mysteria speculis, Verbi prædicationem ænigmati compararit. Neque id tamen simpliciter accipiendum est quod hîc dicit Apostolus, sed quatenus ista qua nunc fruimur Dei cognitio, cõfertur cum re præsenti. id est, cum ipsius naturæ Dei futura cõtemplatione, prout quidem à nobis Deus ipse cerni poterit. Castellio nuper conuertit, Per ambages: quàm propriè & accommodatè, ipse viderit. Coram, πρόσωπον πρὸς πρόσωπον. Vulg. & Eras. ad verbum, Facie ad faciẽ. i. vt in vernaculo sermone exprimimus, Vis à vis.

Prout edoctus fuero, καθὼς καὶ ἐπεγνώσθην. Particulam καθὼς existimo cõuenientiam illã significare quæ est inter institutionem & perceptionem. Nam quo excellentior erit doctor noster, ipse nimirum Deus: & præstantior docendi ratio, ipsa vtique præsentis Dei contemplatio, addo etiam, quo melior erit nostra conditio, quum induerimus immortalitatem, eo etiam perfectior erit cognitio. Itaque ἐπιγνώσομαι accipio pro ἐδιδάχθην, ex idiotismo Hebræorum, de quo suprà, 8. a. 3, & infrà, 15. a. 3. idque in futuro exacto quod grammatici vocant. Redundat autem particula καὶ, vt suprà admonuimus, 10. b. 9, & Iohan. 8. c. 25. Vulg. Sicut & cognitus sum. Eras. Quemadmodum & cognitus sum. i. ita vt ipse me notum habet ac perspectum, vt sit mutua quædam cognitio, & similitudo tamen potius quàm æqualitas notetur. Aliis potius placet, Cognitum esse, accipi pro approbatum esse: sicut interdum accipi cognoscendi verbum annotauimus suis locis.

Νυνὶ δὲ μένει πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα· μείζων δὲ τούτων ἡ ἀγάπη.

13 Nũc verò manet fides, spes, charitas, tria hæc: maxima autem harum charitas.

13 *Nunc autẽ manet fides, spes, charitas, tria hæc: maior autem his est charitas.*

Κεφάλαιον ιδ΄

CAP. XIIII.

Διώκετε τὴν ἀγάπην, ζηλοῦτε δὲ τὰ πνευματικά· μᾶλλον δὲ ἵνα προφητεύητε.

Ὁ γὰρ λαλῶν γλώσσῃ, οὐκ ἀνθρώποις λαλεῖ, ἀλλὰ τῷ Θεῷ· οὐδεὶς γὰρ ἀκούει, πνεύματι δὲ λαλεῖ μυστήρια.

Ὁ δὲ προφητεύων, ἀνθρώποις λαλεῖ οἰκοδομὴν καὶ παράκλησιν καὶ παραμυθίαν.

Ὁ λαλῶν γλώσσῃ, ἑαυτὸν οἰκοδομεῖ· ὁ δὲ προφητεύων, ἐκκλησίαν οἰκοδομεῖ.

Θέλω δὲ πάντας ὑμᾶς λαλεῖν γλώσσαις, μᾶλλον δὲ ἵνα προφητεύητε. μείζων γὰρ ὁ προφητεύων ἢ ὁ λαλῶν γλώσσαις, ἐκτὸς εἰ μὴ διερμηνεύῃ, ἵνα ἡ ἐκκλησία οἰκοδομὴν λάβῃ.

1 Sectamini charitatem, ambite spiritualia: magis tamẽ vt prophetetis.

2 Nam qui loquitur lingua, non hominibus loquitur, sed Deo. nullus enim audit, Spiritu verò loquitur mysteria.

3 Qui autem prophetat, hominibus loquitur ædificationem, & exhortationem, & consolationem.

4 Qui loquitur lingua, seipsum ædificat: qui verò prophetat, Ecclesiam ædificat.

5 Velim autem omnes vos loqui linguis, magis tamen vt prophetetis. maior enim *est* qui prophetat quã qui loquitur linguis, nisi si interpretetur, vt Ecclesia ædificationem accipiat.

CAP. XIIII.

1 *Sectamini charitatem, æmulamini spiritualia: magis autem ut prophetetis.*

2 *Qui enim loquitur lingua, nõ hominib' loquitur, sed Deo: nemo enim audit, spiritus autẽ loquitur mysteria.*

3 *Nã q prophetat, hominibus loquitur ædificationẽ, & exhortationem, & consolationem.*

4 *Qui loqtur lĩgua, semetipsũ ædificat: q aũt prophetat, Ecclesiã Dei ædificat.*

5 *Volo autẽ omnes uos loqui linguis, magis autem prophetare. nã maior est qui prophetat quàm qui loquitur linguis, nisi interpretetur, ut Ecclesia ædificationem accipiat.*

13 Nunc, νυνί. Puto νυνὶ & τότε opponi, i. præsentis vitæ conditionem cum futura. Redit enim ad institutum, aut potius disputationem cõcludit: acsi dicat, Ea igitur tum erit nostra conditio. Vt verò nũc sumus, tria nobis adsunt & necessariò manent, si modò Christi sumus: inter quæ rursus excellit charitas. Vtitur autem (ni fallor) manendi vocabulo, vt hæc dona ab aliis distinguat, quæ videlicet cum religione necessariò non cohærent, nec sunt (vt ita dicam) substantialia. Maxima, μείζων. Id est μεγίστη, vt in illo versiculo Catulli poetæ, alioquin indigni cuius nomen hîc adscriberem, Hespere qui luces cælo iucundior ignis. Sic Mat. 23. a. 11, & Mar. 4. d. 32, & infrà, 15. c. 19. Quo autem respectu dicatur maxima charitas, ab eruditis interpretibus copiosè explicatum est. Quocunque autem modo charitatem intelligas maximam dici, non consequetur nos per eam iustificari coram Deo, sicut nec fide ipsa iustificamur, nisi quatenus Christum, iustitiam nostram, apprehendit. Hæc autem apprehensio Christi, soli fidei tribuitur: quoniam sub hac conditione si crediderimus, offertur Christus. Charitas verò quomodo efficeret iustificationẽ in nobis, quum sit ipsius iustificationis effectum? Harum, τούτων. In quibusdam codicibus legimus πάντων, omnium.

IN CAPVT XIIII.

1 Ambite, ζηλοῦτε. i. φιλοτιμεῖσθε. Est enim minus quiddã quàm διώκειν. Vulg. & Eras. Æmulemini, haud scio an satis Latinè. Prophetetis, προφητεύητε. Quid sit prophetia, apparet ex ver. 3, & diximus Rom. 12. b. 6. Castellio conuertit, Vaticinemini. quod vocabulum vt profanum repudio. Deinde peculiare istud Prophetiæ donum ab hoc munere interpretandi Verbi & Ecclesiæ applicandi distinguendum est.

2 Qui loquitur lingua, ὁ λαλῶν γλώσσῃ. vel γλώσσαις. i. linguis, vt in quibusdam codicibus legitur. Lingua autem hoc loco & similibus non declarat loquutionis instrumentum, sed idioma peregrinum, quod nemo intelligat nisi interpretatio adiungatur. Non hominibus, &c. οὐκ ἀνθρώποις, &c. Id est, quum à solo Deo non autem ab hominibus intelligatur, non cum hominibus, sed cum solo Deo agit, quum tamen ideo conueniatur in Ecclesia vt dona illa in communem Ecclesiæ vsum conferantur. Spiritu verò, Πνεύματι δέ. Id est afflatu quem à Spiritu accepit: quo tamẽ abutitur, quũ loquatur mysteria, siue quæ nõ intelligãtur à quoquã in cœtu.

3 Qui autem prophetat, ὁ δὲ προφητεύων. Vetus interpres pro δὲ legit γὰρ, sed perperam, quum hæc sit pars altera collationis. Ædificationem, οἰκοδομήν. Id est, quæ homines promoueant in pietatis cognitione & studio. Vide suprà, 8. a. 1. 4 Ecclesiam, ἐκκλησίαν. Id est, cœtum & congregationem, vt vertit Erasmus. Ego malui vocabulum adeo vsitatum retinere. Nam nimium est crassa eorum ignorantia qui hoc vocabulo nihil nisi templi parietes intelligunt, de quorum ædificio hîc non agitur. Vulgata addit, Dei, quod nõ additur in nostris Græcis codicibus, & per se satis intelligitur.

Νυνὶ δὲ, ἀδελφοὶ, ἐὰν ἔλθω πρὸς ὑμᾶς γλώσσαις λαλῶν, τί ὑμᾶς ὠφελήσω, ἐὰν μὴ ὑμῖν λαλήσω ἢ ἐν ἀποκαλύψει, ἢ ἐν γνώσει, ἢ ἐν προφητείᾳ, ἢ ἐν διδαχῇ;

Ὅμως τὰ ἄψυχα φωνὴν διδόντα, εἴτε αὐλὸς, εἴτε κιθάρα, ἐὰν διαστολὴν τοῖς φθόγγοις μὴ δῷ, πῶς γνωσθήσεται τὸ αὐλούμενον ἢ τὸ κιθαριζόμενον;

Καὶ γὰρ ἐὰν ἄδηλον φωνὴν σάλπιγξ δῷ, τίς παρασκευάσεται εἰς πόλεμον;

Οὕτω καὶ ὑμεῖς διὰ τῆς γλώσσης ἐὰν μὴ εὔσημον λόγον δῶτε, πῶς γνωσθήσεται τὸ λαλούμενον; ἔσεσθε γὰρ εἰς ἀέρα λαλοῦντες.

Τοσαῦτα, εἰ τύχοι, γένη φωνῶν ἐστιν ἐν κόσμῳ, καὶ οὐδὲν αὐτῶν ἄφωνον.

Ἐὰν οὖν μὴ εἰδῶ τὴν δύναμιν τῆς φωνῆς, ἔσομαι τῷ λαλοῦντι βάρβαρος· καὶ ὁ λαλῶν, ἐν ἐμοὶ βάρβαρος.

6 Nunc verò, fratres, si veniã ad vos linguis loquens, quid vos iuuabo, nisi vobis loquar "aut per reuelationem, aut per cognitionem, aut per prophetiam, aut per doctrinam?

7 "Atqui inanima quæ sonum edunt, siue tibia *sit*, siue cithara, nisi distinctionem tonis dederint, quomodo cognoscetur quod tibia canitur aut cithara?

8 Etenim si incertum sonum tuba dederit, quis apparabitur ad bellum?

9 Ita & vos nisi per linguam "bene significãtem sermonem edideritis, quomodo intelligetur quod dicitur? eritis enim in aerem loquentes.

10 Tot, "prout inciderit, genera vocum sunt in mũdo, "& nihil *est* mutum.

11 Nisi igitur sciero vim vocis, ero ei qui loquitur, barbarus: & qui loquitur, "apud me barbarus *fuerit*.

6 Nũc autẽ, fratres, si uenero ad uos liguis loquẽs q̃d uobis prodero nisi uobis loquar aut in reuelatione, aut in scientia, aut in prophetia, aut in doctrina?

7 Tamẽ quæ sine anima sunt, uocẽ dãtia, siue tibia siue cithara, nisi distinctionem sonituũ dederint, quomodo scietur id quod canitur, aut quod citharizatur?

8 Etenim si incertã uocẽ det tuba, quis parabit se ad bellum?

9 Ita & uos p linguã nisi manifestũ sermonẽ dederitis, quomodo scietur id quod dicitur? eritis enim in aera loquentes.

10 Tã multa, ut puta, genera linguarũ sunt in mundo, & nihil sine uoce est.

11 Si ergo nesciero uirtutẽ uocis, ero ei cui loquor barbarus: & qui loquitur, mihi barbarus.

6 Aut per reuelationem, ἢ ἐν ἀποκαλύψει. Reuelationem, quam (vt opinor) vocauit σοφίαν, sapiẽtiam, suprà, 12.a.8, & Hebræi appellant חכמה, cõiungo prophetiæ, cuius munus est, prout Spiritus animum regit, non simpliciter interpretari verbum, sed corripiendo, hortando, consolando, applicare: vt planè hic opus sit cælesti quodam dono peculiari, quod homines suo marte cõsequi non possint. Cognitionem autem, id est דעת, doctoribus tribuo, quorum officium est ex Scripturarum collatione verbum Domini fideliter explicare, vt in Ecclesia Domini sana doctrina retineatur: quod & ipsum, donum Dei est eximium, sed illo interius. Itaque hæc non sunt quatuor, sed duo: siquidem prophetia est effectum reuelationis, doctrina verò, cognitionis.

7 Atqui, ὅμως. Stapulensis legit ὁμῶς pro ὁμοίως, similiter: quod nusquam memini legere nisi apud poetas. Erasmus, Quin &, ἀλλὰ καί.

9 Bene significantem, εὔσημον. Huc pertinet illud Aristotelis Περὶ ἑρμηνείας, Ἐστι τὰ ἐν τῇ φωνῇ τῶν ἐν τῇ ψυχῇ παθημάτων σύμβολα. Itaque εὔσημον, Bene siue commodè significantem sermonem requirit. siue Qui audientibus bene explicet quid quisque loquatur. Peregrinus igitur sermo absque interprete, non potest dici εὔσημος, quia etsi in sese aliquid significat, tamen non bene nec commodè significat, ita videlicet vt ab auditoribus intelligatur. Vulgata, Manifestum. Erasmus, Significantem. Et notãda est traiectio particularũ ἐὰν μὴ, nisi.

10 Prout inciderit, εἰ τύχοι. Prout inciderit, inquit, id est καθὼς ἔτυχεν, vt Græca scholia exponunt. Nam modò hæc modò illa vox auditur. Vulgata, Vtputa. Erasmus, Verbi causa. Certè ad verbum εἰ τύχοι declarat, Si inciderit, vt propriè omnino accipitur infrà, 15.e.37. Et nihil *est* mutum, καὶ οὐδὲν ἄφωνον. Vel vocis expers, videlicet in mundo. Loquitur autem de hominibus quorum sunt tam varia idiomata. & maluit φωνάς. i. voces, quàm linguas dicere, quoniam in hoc argumento Linguam vocat linguarum donum. Est igitur (meo iudicio) sic explicãdus hic locus, Tot támq; variæ & multiplices sunt in mũdo voces, quũ nulla sit gens quæ non habeat suum idioma. Itaque nisi adhibeatur interpretatio, erimus alii aliis barbari. Necessitas igitur ipsa cogit interpretationem cum peregrina lingua coniungere, vel sermone loqui iis omnibus noto quîcum est nobis negotium. Duplex igitur erat doni illius abusus apud Corinthios: vnus, quòd affectarent peregrinis linguis loqui in cœtu, etiam quum minimè esset necessarium, vt non desunt aliquãdo qui ex pulpito voculas Hebræas & Græcas apud imperitum vulgus effundant, vt eruditi habeãtur: alter, quòd ne tum quidem interpretarentur quod peregrina lingua dixerant: sicut hodie in Papatu solent sacras literas Latina semper lingua citare in suis cõcionibus, etiam vernacula interpretatione non addita, nec solent aliter Ecclesiasticas omnes cantiones & preces concipere. Rectè quidem, quoniam expedit tam horrẽdas blasphemias à quampaucissimis intelligi. Scio tamen plerosque codices legere καὶ οὐδὲν αὐτῶν ἄφωνον. i. (vt vertit Erasmus) & nihil eorum mutum. pro quo malim dicere, Et nullũ eorum mutũ. quia γένος repetendum erit ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Hanc verò lectionẽ si admittamus, necesse fuerit ἄφωνον accipere ἀντὶ τοῦ ἀσήμου καὶ ἀδιαγνώστου. i. pro cõfuso & quod discerni non possit. sicut quasdã literas Græci vocant ἄφωνα γράμματα, quòd stridorem potius quàm sonum edant, nisi vocales habuerint adiunctas. Sed affectatè mihi videretur Apostolus dixisse nullum esse φωνῆς γένος ἄφωνον. Deinde etiam potius fuisset dicturus, si ea esset huius dicti sententia, καὶ οὐδὲ μία αὐτῶν ἄφωνος. i. & vt nulla earum muta, vt potius φωνὴ repeteretur quàm γένος. Postremò, non est hoc verum sine exceptione, quum omnia sonorum & linguarum genera possint hac ratione dici ἄφωνα, iis quidem qui non norunt ea distinguere. Denique hoc mihi multo coactius videtur quàm illud quod sequutus sum, partim ex Veteris interpretis, partim ex trium etiã vetustorum exemplarium fide, in quibus non legitur αὐτῶν, nec etiam apud Clementem lib. στρωματέων α.

11 Apud me barbarus, ἐν ἐμοὶ βάρβαρος. In vno codice nõ erat præpositio ἐν, & rectè quidẽ, opinor. Barbarum autem vocat eum cuius sit peregrinum & ignotũ idioma: & obliquè perstringit Corinthios qui ex eo habendi essent pro barbaris vnde captabant facundiæ gloriam. Huc pertinet Ciceronis illud Quæst. Tuscul. 5.

In his, inquit, linguis quas nos intelligimus, quæ sunt innumerabiles, surdi profectò sumus. Item Ouidii versiculus, Barbarus hic ego sum, quia non intelligor vlli.

12 Οὕτως καὶ ὑμεῖς, ἐπεὶ ζηλωταί ἐστε πνευμάτων, πρὸς τὴν οἰκοδομὴν τῆς ἐκκλησίας ζητεῖτε ἵνα περισσεύητε.

13 Διόπερ ὁ λαλῶν γλώσσῃ, προσευχέσθω ἵνα διερμηνεύῃ.

14 Ἐὰν γὰρ προσεύχωμαι γλώσσῃ, τὸ πνεῦμά μου προσεύχεται· ὁ δὲ νοῦς μου ἄκαρπός ἐστι.

15 Τί οὖν ἐστι; προσεύξομαι τῷ πνεύματι, προσεύξομαι δὲ καὶ τῷ νοΐ· ψαλῶ τῷ πνεύματι, ψαλῶ δὲ καὶ τῷ νοΐ.

16 Ἐπεὶ ἐὰν εὐλογήσῃς τῷ πνεύματι, ὁ ἀναπληρῶν τὸν τόπον τοῦ ἰδιώτου, πῶς ἐρεῖ τὸ ἀμὴν ἐπὶ τῇ σῇ εὐχαριστίᾳ; ἐπειδὴ τί λέγεις οὐκ οἶδε.

12 Ita & vos, quandoquidem Spiritus ambitis, ad ædificationem Ecclesiæ quærite vt excellatis.

13 Quapropter qui loquitur lingua, precetur vt interpretetur.

14 Nam si precer lingua, spiritus meus precatur: sed intelligentia mea est infructuosa.

15 Quid est igitur? precabor spiritu, sed precabor etiam intelligentia: psallam spiritu, sed psallam etiam intelligentia.

16 Quandoquidē si benedixeris spiritu, is qui implet locum idiotæ, quomodo dicturus est Amē ad tuam gratiarū actionem? nam quid dicas nescit.

12 *Sic & uos, quoniam æmulatores estis spirituum, ad ædificationē Ecclesiæ quærite ut abundetis.*

13 *Et ideo qui loquitur lingua, oret ut interpretetur.*

14 *Nam si orem lingua, spiritus meus orat, mens autem mea sine fructu est.*

15 *Quid ergo est? orabo spiritu, orabo & mente: psallam spiritu, psallam & mente.*

16 *Cæterùm si benedixeris spiritu, qui supplet locum idiotæ, quomodo dicet Amen super tuam benedictionem? quoniam quid dicas nescit.*

12 Ita & vos, οὕτω καὶ ὑμεῖς. Quidam (vt refert Theophylactus) hæc connectunt cum præcedentibus, vt hic versiculus incipiat ab ἐπεί, sitque hæc sententia, Ita & vos, videlicet barbari eritis inter vos si incognita lingua inter vos vtamini. Spiritus ambitis, ζηλωταί ἐστε πνευμάτων. Spiritum alibi docuimus pro ipsis spiritualibus donis accipi, vt hoc etiam in loco: nisi fortassis perperam πνευμάτων scriptum est pro πνευματικῶν.

13 Precetur vt interpretetur, προσευχέσθω ἵνα διερμηνεύῃ. Id est, petat etiam interpretationis donum. Neque enim quisquis linguarum dono præditus erat, omnibus linguis loquebatur, vt apparet ex ver. 18. Sed & suprà Apostolus linguas & donum interpretationis distinxit, 12. b. 10.

14 Nam si precer lingua, ἐὰν γὰρ προσεύχωμαι γλώσσῃ. Id est, si incognito idiomate in Ecclesiastico cœtu preces concipiam, neque adhibeatur interpretatio: vt suprà, Loqui lingua, ver. 2. cuius species est, Precari lingua. Nam si de priuatis precibus nunc ageret Apostolus, videri posset à suo proposito aberrare: & de publicis precibus agi apparet ex versiculis 16 & 19, totáque adeo orationis serie, & ipso Apostoli scopo. Spiritus meus precatur, τὸ πνεῦμά μου προσεύχεται. Id est, donum quidem & afflatus Spiritus suas partes agit, sed mihi soli, vt suprà versu 2 & 4. Alii, vt Erasmus, Spiritū pro voce accipiunt, coacta interpretatione: quū satis liqueat quo sensu toto hoc capite Spiritus vocabulum sit accipiendum. Alii pro intentione quam vocant: vt qui hodie quas vocant Horas canonicas non intellectas, animo tamen precandi recitant, dici possunt intentione quidem precari, mente verò & intelligentia non item. Sed nimis foret absurdum credere Spiritum sanctum hoc vnquā cuiquam dictasse vt faceret: nec possunt istæ dici preces, sed mera Dei & Ecclesiæ ludibria. Sed intelligentia mea est infructuosa, ὁ δὲ νοῦς μου ἄκαρπός ἐστι. Id est, quod ad precantis mentem, siue ad ipsius precationis sententiam attinet, nullus inde fructus ad Ecclesiam redit. Assentior enim iis qui putant infructuosam dici, nō ipsius precantis respectu, qui seipsum ædificat, vt suprà, ver. 4, sed Ecclesiæ quæ ex ea nihil iuuetur. quod etiam apparet ex scopo Apostoli, ac præsertim ex ver. 4. 6. 12. 16. 17 & 19. Intelligētiam autem malui interpretari quàm mentem, aut (vt Castellio etiam ineptius fecit) animum: quia non simpliciter declarat mētem, sed quod aliquis in animo suo conceptum, ita proponit vt ab omnibus possit intelligi quos instituat, vt infrà, ver. 19. Nam alioqui si pro mente simpliciter ac propriè accipias, quisquis spiritu orat, idem etiam orat mente, quum seipsum ædificet, vt suprà, ver. 4, & rectè gratias agat, infrà, ver. 17.

15 Etiam intelligentia, καὶ τῷ νοΐ. Id est, ita vt etiam ab aliis intelligar, & alios instituam, vt versu sequenti, & 19. Psallam, ψαλῶ. Psallere non est simpliciter canere, sed ad musicum instrumentum, vt vult Augustinus in Psalmos. Sed tamen apud Hebræos זמר, quod Græci ψάλλειν vertūt, vnde מזמור Psalmus, non aliud declarat quàm שיר, id est ore canere, éstque diuersum à נגן, quod de instrumentis dicitur. Hic quidem accipitur pro Canendo gratias agere, vt ex proximo versiculo apparet. Nam etiam Plinius ad Traianum scribens, Christianos refert solitos ante lucem conuenire, & carmen Christo quasi Deo dicere secum inuicem: instrumentorum verò nullam facit mentionem.

16 Si benedixeris Spiritu, ἐὰν εὐλογήσῃς τῷ πνεύματι. Spiritu videlicet solo, non autem intelligentia: siue, Prout tibi dictarit Spiritus donum, nulla interim habita audientium ratione. Est enim hoc intelligendum non simpliciter, quasi qui Spiritu benedicit, nunquam possit intelligi: sed ex hypothesi, qua spiritum ab intelligentia separauit. Itaque non rectè fecerunt qui quū hanc hypothesin non considerarent, hoc vocabulum expunxerunt: vnde factū vt in quibusdā codicibus non legatur. Cæterùm, benedicere accipi pro gratias agere, liquet ex eo quod subiicitur. Suspicor autem Apostolum attingere celebrandæ Domini cœnæ ritum, & solennem illam gratiarum actionem. de qua libuit subiicere quæ scripsit Iustinus secundo Apologetico, quòd ad hunc locum intelligendum, & eos conuincendos qui peregrinam linguam in Ecclesiæ sacris retinendam putant, magnum momentum habere videatur. Sic ergo ille, Τῇ τοῦ ἡλίου λεγομένῃ ἡμέρᾳ πάντων κατὰ πόλεις ἢ ἀγροὺς μενόντων ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέλευσις γίνεται, καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν ἀποστόλων, ἢ τὰ συγγράμματα τῶν προφητῶν ἀναγινώσκεται μέχρις ἐγχωρεῖ. εἶτα παυσαμένου τοῦ ἀναγινώσκοντος, ὁ προεστὼς διὰ λόγου τὴν νουθεσίαν καὶ πρόκλησιν τῆς τῶν καλῶν τούτων μιμήσεως ποιεῖται. ἔπειτα ἀνιστάμεθα κοινῇ πάντες, καὶ εὐχὰς πέμπομεν. καὶ παυσαμένων ἡμῶν τῆς εὐχῆς, ἄρτος προσφέρεται καὶ οἶνος καὶ ὕδωρ. καὶ ὁ προεστὼς εὐχὰς ὁμοίως καὶ εὐχαριστίας ὅση δύναμις αὐτῷ ἀναπέμπει, καὶ ὁ λαὸς ἐπευφημεῖ, λέγων Ἀμήν· καὶ ἡ διάδοσις καὶ ἡ μετάληψις ἀπὸ τῶν εὐχαριστηθέντων ἑκάστῳ γίνεται. Id est, Die qui solis dicitur, omnes tum qui in oppidis, tū qui in agris morantur, in vnum conuenimus, & ex commentariis Apostolorū vel Prophetarū scriptis recitatur quantum licet. Deinde vbi destitit qui recitat, antistes orationē habet quæ admonet hortatúrq; ad pulchrarū illarū rerū imitationem.

imitationem. Postea omnes vnà surgimus ac precamur. Postquam autem à precibus destitimus, profertur panis, & vinum, & aqua. Tum antistes similiter precatur & gratias agit quanta potest contentione, populúsque acclamat, dicens Amen, & iis super quibus actæ sunt gratiæ, vnusquisque participat. Hæc ille. vtinā verò hæc simplicitas in Christiana liturgia fuisset incorruptè seruata. Qui implet locum idiotæ, ὁ ἀναπληρῶν τὸν τόπον τοῦ ἰδιώτου. Id est qui sedet inter idiotas. Oportuit enim ordinem aliquem seruari, ne qui ministerio fungebātur, pro doni sui ratione, permixti sederent cum iis quorum partes erant in cœtu duntaxat audire, & assensum significare. Hos igitur vocat idiotas, quasi priuatos, vt iis opponantur qui ministrabant. Laicos postea illos vocarunt, quibus oppositi sunt Ecclesiastici, vnde exortus maximus abusus, tyrannide Ecclesiam inuadente.

Amen, ἀμήν. Vnus igitur preces nuncupabat, cuius verba totus cœtus animo sequebatur, dū ad finem ventum esset, tum verò omnes Amen succinebant: quæ vox est Hebræa, ab eodem verbo deducta à quo Fides aut Veritas. Est autem duplex illius vsus, nempe tum in affirmando, tum in optando. Itaque alii ex Græcis interpretibus conuerterunt πεπιστωμένως, i. certò & confirmatò, vt ita loquar: alii γένοιτο, id est fiat. Eiusmodi verò voces, vt Amen, Aleluia, Hosanna, Sabaoth, fuerūt initio receptæ, quòd Ecclesiæ ex Hebræis magna ex parte essēt conflatæ. Ita factum vt illa & similia in omnes Ecclesias dimanarent, quòd ab omnibus intelligerentur. Nā, ἐπειδή. Responderet Catholicus Romanus, sufficere intentionem ex fide implicita. Neque enim apud eos publicæ vel priuatæ etiam preces aliis quàm Latinis & ipsis etiam sacrificiis penitus ignotis verbis concipiuntur. Sed Apostolus suam theologiam in Sophistarum scholis non didicerat.

Σὺ μὲν γὰρ καλῶς εὐχαριστεῖς, ἀλλ' ὁ ἕτερος οὐκ οἰκοδομεῖται.	17 Nam tu quidem bene gratias agis, sed alius nō ædificatur.	17 *Nam tu quidem bene gratias agis: sed alter non ædificatur.*	
Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου, πάντων ὑμῶν μᾶλλον γλώσσαις λαλῶν.	18 Gratias ago Deo meo quòd ᵛmagis quàm vos omnes linguis loquar.	18 *Gratias ago Deo meo quòd omnium uestrum lingua loquor.*	
Ἀλλ' ἐν ἐκκλησίᾳ θέλω πέντε λόγους διὰ τοῦ νοός μου λαλῆσαι, ἵνα καὶ ἄλλους κατηχήσω, ἢ μυρίους λόγους ἐν γλώσσῃ.	19 Sed in Ecclesia ᵛmalim ᵛquinque verba ex intelligentia mea loqui, vt & alios ᵛinstituam, quàm decem millia verborum ᵛlingua.	19 *Sed in Ecclesia uolo quinque uerba sensu meo loqui, ut & alios instruam, quàm decem millia uerborum in lingua.*	
Ἀδελφοί, μὴ παιδία γίνεσθε ταῖς φρεσίν, ἀλλὰ τῇ κακίᾳ νηπιάζετε, ταῖς δὲ φρεσὶ τέλειοι γίνεσθε.	20 Fratres, ne estote pueri ᵛintelligentia: sed malitia pueri, intelligētia verò ᵛadulti estote.	20 *Fratres nolite pueri effici sensibus: sed malitia paruuli estote, sensibus autem perfecti estote.*	Mat.18.a.3
ᵛἘν τῷ νόμῳ γέγραπται, Ὅτι ἐν ἑτερογλώσσοις, καὶ ἐν χείλεσιν ἑτέροις, λαλήσω τῷ λαῷ τούτῳ, καὶ οὐδ' οὕτως εἰσακούσονταί μου, λέγει Κύριος.	21 ᵛIn Lege scriptum est, ‖ ᵛPropterea per diuersæ linguæ *homines* & alia labra loquar populo huic: ᵛ& ita quoque me non audient, dicit Dominus.	21 *In Lege scriptum est, Quoniam in aliis linguis & labiis aliis loquar populo huic: & nec sic exaudient me, dicit Dominus.*	Esa.28.c.11

18 Magis quàm vos omnes, πάντων ὑμῶν μᾶλλον. Vulg. legit πάντων ὑμῶν γλώσσαις λαλ. &c. quòd omnium vestrum linguis loquor. Sed illud in omnibus nostris codicibus Græcis inuenio.

19 Malim, θέλω. Subaudiendum est μᾶλλον, potius, de qua eclipsi diximus alibi. Quinque verba, πέντε λόγους: id est paucissima. vt sint omnium hominum ineptissimi qui de his quinque verbis contendunt. Cur non verò etiam de decem millibus verborum quæ subiicit, & decem millibus pædagogorum, suprà, 4.c.15?

Instituam, κατηχήσω. Vide Luc.1.a.4. Maluit autem Paulus dicere κατηχήσω quàm οἰκοδομήσω, vt Corinthiorum fastum deprimeret. Primùm enim ita ostendit se comparatum esse ad infimum etiam quiduis, nimirum ad rudes & imperitos primis religionis elementis imbuendos: deinde etiam linguarum donum ad rudes potius quàm ad eruditos pertinere: quod postea expiosius explicat. Pendet igitur sequentium connexio & iunctura ab istius verbi propria explicatione. Lingua, ἐν γλώσσῃ. Sic vocat donum illud linguarum variarum, & quidem separatim & per se consideratum.

20 Intelligentia, ταῖς φρεσίν. Vulgata, Sensibus, ambiguè. Augustinus, mentibus. φρένας autem propriè vocant Græci præcordia. vnde factum vt quum veteres animum in corde collocarent, hoc nomine mens ipsa cum suis facultatibus ac præsertim intelligendi, ratiocinandi & iudicādi, significaretur. vnde Homericū illud, σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῇσι. & τὸ φρονεῖν, φρόνησις, φρόνιμος, & similia. Adulti, τέλειοι. Vulg. & Erasf. Perfecti, nō satis expressè. Persistit enim Paulus in metaphora ab ætate sumpta, quicū etiam cognitionis & prudentiæ vsus accrescit. Sed & peculiari ista significatione τέλειος à Græcis accipitur, dicitúrque tum de hominibus tum etiam de brutis, vt docet in commentariis doctissimus Budæus.

21 In Lege, ἐν τῷ νόμῳ. Legis vocabulum generaliter hîc declarat sacræ doctrinæ libros, vt apud Heb. תורה, vt Psal.19.c.9, & alibi passim. Interdum verò multò angustius accipitur. Propterea per diuersæ linguæ *homines* & alia labra loq. pop. huic, ὅτι ἐν ἑτερογλώσσοις καὶ ἐν χείλεσιν ἑτέροις λαλήσω τῷ λαῷ τούτῳ. Hebræa sic habent Esa.28.c.11, כי בלעגי שפה ובלשון אחרת ידבר אל העם הזה, i. Propterea blæsis labris, & lingua aliena loquetur ad populum hunc. Itaque si personæ mutationē demas, (in qua nihil est positum, quū Deus ipse per Prophetas loquatur) duo intersunt duntaxat inter Hebraicam veritatem & Græcam interpretationem, non eam qua nūc corruptissima vtimur, sed qua vsus est Paulus. Primùm quod לשון אחרת, i. lingua aliena, priore loco collocauit. nam lingua aliena & diuersæ linguæ homines idem declarant. Verùm hæc transpositio nihil addit sententiæ, aut de ea detrahit. Alterū quòd pro בלעגי שפה, i. blæsis labris posuit ἐν χείλεσιν ἑτέροις, i. aliis labris. Et sanè fateor Paulum ab Hebræis plerisque interpretibus in eo dissentire. Isti enim hæc putant eo referri quòd qui pueros fari docent, soleant cum illis balbutire: vel ita exprobrari Iudæis eorum infantiam quòd Prophetas non magis intelligant quàm blæsum & balbum solemus. At mihi Pauli authoritas pluris est quàm omnium Rab-

Rabbinorum: quum præſertim nihil adferre poſſint cur blæſa labra & alienam ſeu peregrinam & ignotam linguam commodè non poſſis pro eodem accipere, vt interpretatus eſt Paulus: quia garrire aut balbutire potius quàm loqui nobis videntur qui nobiſcum vtuntur ignoto ſermone. vnde & barbari generali nomine fictitio dicuntur. Continent ergo iſta (vt opinor) non tam exprobrationem infantiæ Iudæorum, quàm comminationem grauiſſimam: qua ſignificat Dominus ſe vlturum verbi ſui contemptum, & affectatam illorum ignorantiam, ſicut prædixerat illis, Deut.28.e.49, & vaticinatus eſt etiam Ieremias, 5.d.15, & Ezech.3.a.5. ſicut denique re ipſa vltus eſt eos Dominus, quum captiui Babylona traherentur. Hinc verò Paulus rectè colligit, linguarum peregrinarum vſum, ita vt eo vtebantur Corinthii, ſignum eſſe deſtinatum non iis qui credunt, ſed infidelibus. i. maledictionis qua profanos Dominus vlciſceretur, non benedictionis qua ſuos erudiret. Itaque eos præpoſtero hoc vſu nihil aliud quàm ſuorum infantiam prodere, quam Dominus ſic vlciſceretur. Vtinam verò iſtius horrendæ maledictionis Dei domeſtica exempla nobis non ſuppeditarent eæ gentes quæ ſolæ hodie Chriſti nomine gloriantur. Et ita quoque me, &c. καὶ οὐδ᾽ οὕτως εἰσακούσονταί μου, λέγει Κύριος. Id eſt, & hac quoque ratione futurum eſt vt eorum ignorantia augeatur. Eſt enim (vt dixi) in iis verbis, grauiſſima Domini cõminatio. Vulg. Et nec ſic exaudient me. Eraſ. Et ne ſic quidẽ exaudiẽt me. quæ interpretatio quanuis Græcis ſatis reſpondeat, tamen conuenire non poteſt: quum ignota lingua loqui, non ſit beneficium quo Deus homines erudiat, ſed maledictio potius qua ingratos vlciſcatur. Neque mihi videtur cõmodè hic dici poſſe linguarum donum fuiſſe ſignũ quo Deus voluerit rudes adhuc & imperitos percellere, vt rei nouitate attoniti, Euangelium audirent. Id enim vt verum ſit, tamen ex illo Eſaiæ loco certè elici non poteſt, & à Paulo ſatis liquet hoc linguarum donum conſiderari non ſimpliciter, ſed quatenus eo abutebantur Corinthii. Cæterùm totum hoc, Et ita quoque me non exaudient, additum eſt à Paulo ad illuſtrandum Prophetæ locum, id eſt vt conſiliũ Dei exponat. Neque enim anxiè ſolent Apoſtoli ſyllabas numerare in citãdis Scripturæ teſtimoniis: vt qui ſint eodem ſpiritu præditi quo & ipſi Prophetæ. Illud verò λέγει Κύριος, dicit Dominus, ſatis notum eſt omnibus ferè ſolere prophetiis attexi.

22 Ὥστε αἱ γλῶσσαι εἰς σημεῖόν εἰσιν, οὐ τοῖς πιστεύουσιν, ἀλλὰ τοῖς ἀπίστοις· ἡ δὲ προφητεία οὐ τοῖς ἀπίστοις, ἀλλὰ τοῖς πιστεύουσιν.

22 Linguæ igitur ſunt ſignum, non iis qui credunt, ſed infidelibus: prophetia verò non infidelibus, ſed credentibus.

22 *Itaque linguæ in ſignũ ſunt non fidelibus, ſed infidelibus: prophetia autem non infidelibus, ſed fidelibus.*

23 Ἐὰν οὖν συνέλθῃ ἡ ἐκκλησία ὅλη ἐπὶ τὸ αὐτὸ, καὶ πάντες γλώσσαις λαλῶσιν, εἰσέλθωσι δὲ ἰδιῶται ἢ ἄπιστοι, οὐκ ἐροῦσιν ὅτι μαίνεσθε;

23 Itaque ſi eõdem conuenerit tota Eccleſia & omnes linguis loquantur, ingrediantur autẽ idiotæ vel infideles, nónne dicent vos furere?

23 *Si ergo conueniat uniuerſa Eccleſia in unum, & omnes linguis loquantur: intrent autẽ idiotæ aut infideles, nónne dicẽt quòd inſanitis?*

24 Ἐὰν δὲ πάντες προφητεύωσιν, εἰσέλθῃ δέ τις ἄπιστος ἢ ἰδιώτης, ἐλέγχεται ὑπὸ πάντων, ἀνακρίνεται ὑπὸ πάντων·

24 Sed ſi omnes prophetent, ingrediatur autem infidelis quiſpiam aut idiota, arguitur ab omnibus, diiudicatur ab omnibus:

24 *Si autem omnes prophetent, intret autem quis infidelis uel idiota: cõuincitur ab omnibus, diiudicatur ab omnibus:*

25 Καὶ οὕτω τὰ κρυπτὰ τῆς καρδίας αὐτοῦ φανερὰ γίνεται, καὶ οὕτω πεσὼν ἐπὶ πρόσωπον προσκυνήσει τῷ Θεῷ, ἀπαγγέλλων ὅτι ὁ Θεὸς ὄντως ἐν ὑμῖν ἐστι.

25 Et ita occulta cordis eius manifeſta fiunt: atque ita procidẽs in faciem, adorabit Deum, renuntiãs Deũ verè in vobis eſſe.

25 *Occulta cordis eius manifeſta fiunt: & ita cadens in faciem adorabit Deum, pronuntians quòd uerè Deus in uobis ſit.*

26 Τί οὖν ἐστιν, ἀδελφοί; ὅταν συνέρχησθε, ἕκαστος ὑμῶν ψαλμὸν ἔχει, διδαχὴν ἔχει, γλῶσσαν ἔχει, ἀποκάλυψιν ἔχει, ἑρμηνείαν ἔχει· πάντα πρὸς οἰκοδομὴν γινέσθω.

26 Quid igitur eſt, fratres? quoties cõuenitis, quiſque veſtrum canticum habet, doctrinam habet, linguam habet, reuelationem habet, interpretationẽ habet: omnia ad ædificationẽ fiant:

26 *Quid ergo eſt, fratres? quum conuenitis, unuſquiſq; ueſtrũ pſalmum habet, doctrinam habet, apocalypſin habet, linguam habet, interpretationem habet: omnia ad ædificationem fiant:*

27 Εἴτε γλώσσῃ τις λαλεῖ, κατὰ δύο ἢ τὸ πλεῖστον τρεῖς, καὶ ἀνὰ μέρος· καὶ εἷς διερμηνευέτω.

27 Siue lingua quis loquitur, *fiat* per binos, aut ad plurimũ ternos, & viciſſim: vnus autem interpretetur.

27 *Siue lingua quis loquitur, ſecundũ duos, aut ut multum tres, per partes: & unus interpretetur.*

28 Ἐὰν δὲ μὴ ᾖ διερμηνευτὴς, σιγάτω ἐν ἐκκλησίᾳ, ἑαυτῷ δὲ λαλείτω καὶ τῷ Θεῷ.

28 Quòd ſi non ſit interpres, taceat in Eccleſia *qui loquitur lingua*, ſibiipſi verò loquatur & Deo.

28 *Si autẽ nõ fuerit interpres, taceat in Eccleſia, ſibi autẽ loquatur & Deo.*

22 Sunt ſignum, σημεῖόν εἰσι. Σημεῖον, id eſt אות, vocat Scriptura inſigne aliquod Domini factũ, ſiue quo conſoletur, ſiue etiam quo puniat, vt Deut.28.d.37. Vulg. In ſignum. Eraſ. Signi vice.

23 Idiotæ, ἰδιῶται, vel vt Eraſ. Indocti. Vide Act.4.c.13.

26 Quiſque, ἕκαστος. Id eſt, Alius quidem Pſalmum habet, alius doctrinam, &c. Sic enim reſoluendum eſt τὸ ἕκαστος, nequis ſingulos putet omnibus iſtis donis fuiſſe præditos.

27 Ad plurimum, τὸ πλεῖστον. Eraſ. Ad ſummũ. Vulg. Vt multum, barbarè: vt illud quoque quod κατὰ δύο vertit ſecundum duos, pro bini: & ἀνὰ μέρος, per partes, pro viciſſim.

29 Προφῆται δὲ δύο ἢ τρεῖς λαλείτωσαν, καὶ οἱ ἄλλοι διακρινέτωσαν.

29 Prophetæ autem duo aut tres loquantur,& alii diiudicent.

29 Prophetæ autem duo aut tres dicãt,& cæteri diiudicent.

30 Ἐὰν δὲ ἄλλῳ ἀποκαλυφθῇ καθημένῳ, ὁ πρῶτος σιγάτω.

30 Quòd siquid alii patefactum fuerit assidenti,prior taceat.

30 Quòd si alii reuelatum fuerit sedenti, prior taceat.

31 Δύνασθε γὰρ καθ' ἕνα πάντες προφητεύειν, ἵνα πάντες μανθάνωσι, καὶ πάντες παρακαλῶνται.

31 Potestis enim sigillatim omnes prophetare, vt omnes discant, & omnes "consolationem accipiant.

31 Potestis enim omnes per singulos prophetare, ut omnes discant & omnes exhortentur.

32 Καὶ πνεύματα προφητῶν προφήταις ὑποτάσσεται.

32 Et "spiritus Prophetarum Prophetis subiiciuntur.

32 Et spiritus prophetarũ, prophetis subiecti sunt.

33 Οὐ γάρ ἐστιν ἀκαταστασίας ὁ Θεός, ἀλλ' εἰρήνης, ὡς ἐν πάσαις ταῖς ἐκκλησίαις τῶν ἁγίων.

33 Non enim est seditionis *author* Deus,sed pacis,vt in omnibus Ecclesiis "sanctorum.

33 Non enim est dissensionis Deus,sed pacis: sicut & in omnibus Ecclesiis sanctorum.

34 Αἱ γυναῖκες ὑμῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις σιγάτωσαν· οὐ γὰρ ἐπιτέτραπται αὐταῖς λαλεῖν, ἀλλ' ὑποτάσσεσθαι, καθὼς καὶ ὁ νόμος λέγει.

34 ‖Mulieres vestræ "in conuentibus sileant: nec enim permissum est eis vt loquãtur, "sed *imperatur* vt subditæ sint,‖ sicut & Lex dicit.

34 Mulieres in Ecclesiis taceant: non enim permittitur eis loqui,sed subditas esse, sicut & Lex dicit. 1.Tim.2.d.12 Gen.3.c.16

35 Εἰ δέ τι μαθεῖν θέλουσιν, ἐν οἴκῳ τοὺς ἰδίους ἄνδρας ἐπερωτάτωσαν. αἰσχρὸν γάρ ἐστι γυναιξὶν ἐν ἐκκλησίᾳ λαλεῖν.

35 Quòd siquid discere volunt, domi suos viros interrogent. nam turpe est mulieribus in conuentu loqui.

35 Siquid autem uolunt discere, domi uiros suos interrogent: turpe est enim mulieri loqui in Ecclesia.

36 Ἢ ἀφ' ὑμῶν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐξῆλθεν; ἢ εἰς ὑμᾶς μόνους κατήντησεν;

36 An à vobis sermo Dei profectus est?an ad vos solos deuenit?

36 An à uobis uerbum Dei processit? aut in uos solos peruenit?

37 Εἴ τις δοκεῖ προφήτης εἶναι ἢ πνευματικός, ἐπιγινωσκέτω ἃ γράφω ὑμῖν, ὅτι τοῦ Κυρίου εἰσὶν ἐντολαί.

37 Siquis videtur Propheta esse, aut spiritualis, agnoscat, quæ scribo vobis,esse Domini mandata.

37 Siquis uidetur Propheta esse,aut spiritualis, cognoscat quæ scribo uobis, quia Domini sunt mandata.

38 Εἰ δέ τις ἀγνοεῖ, ἀγνοείτω.

38 Qui verò ignarus est, "ignarus esto.

38 Siquis autem ignorat, ignorabitur.

39 Ὥστε, ἀδελφοί, ζηλοῦτε τὸ προφητεύειν, καὶ τὸ λαλεῖν γλώσσαις μὴ κωλύετε.

39 Itaque fratres, hoc ambite, vt prophetetis, & loqui linguis ne prohibete.

39 Itaque, fratres, æmulamini prophetare: & loqui linguis nolite prohibere.

40 Πάντα εὐσχημόνως καὶ κατὰ τάξιν γινέσθω.

40 Omnia verò "decenter & ordine fiant.

40 Omnia autem honestè & secundum ordinem fiant in uobis.

31 Consolationem accipiant, παρακαλῶνται. Vel exhortationem accipiant. Nam τὸ παρακαλεῖν tum hortari, tum consolari declarat.

32 Spiritus Prophetarum, πνεύματα προφητῶν. Id est, doctrina quam adferunt Prophetæ, afflati Spiritu Dei. Sunt enim multi pseudoprophetæ, sunt falsi afflatus, qui ipsis veris alioquin Prophetis imponant. Ideo iubet etiam Iohannes probari Spiritus, an ex Deo sint videlicet. Nam quod ex Deo esse constiterit, hominum probatione non eget, 1. Iohan. 4. a. 1.

33 Sanctorum, τῶν ἁγίων. In vno codice additum inuenimus διδάσκω, doceo: fortassis ex cap. 4. d. 17.

34 In conuentibus, ἐν ἐκκλησίαις. Vulg. In Ecclesiis, non satis aptè hoc in loco, & in sequẽti etiam versiculo, quòd mulier etiã in Ecclesia sit (i. ex fidelium numero) quum domi est, nec tamẽ silere iubeatur nisi in publico Ecclesiæ cœtu. Sed *imperatur* vt subditæ sint, ἀλλ' ὑποτάσσεσθαι. Subaudiendum est cognatæ significationis verbum, vt alibi diximus. Sic 1. Tim. 4. a. 3, quum præcessisset κωλυόντων γαμεῖν, prohibentium matrimoniũ contrahere, subiicitur ἀπέχεσθαι βρωμάτων, pro καὶ κελευόντων, ἀπέχεσθαι, & iubentiũ abstinere. Duo codices scriptum habebant, ὑποτασσέσθωσαν, subiiciantur.

37 Spiritualis, πνευματικός. Id est, In rebus spiritualibus cognoscendis ac diiudicandis eruditus: cui opponitur tum carnalis tum qui adhuc infans est in Christo, vt suprà, 3. a. 1.

38 Ignarus esto, ἀγνοείτω. Vulg. Ignorabitur. quam lectionẽ sequuntur cõmentaria Hieronymo inscripta, & Ambrosius quoque, referens ad id quod scriptum est Matth. 7. d. 23. Sed & in vno Græco codice scriptũ inuenimus ἀγνοεῖται, ignoratur. Mihi verò magis arridet recepta lectio, quæ fortassis ita commodissimè potest explicari acsi diceret Apostolus, Qui inter vos præditus est intelligentia, is agnoscat ea quæ dico, à Spiritu Dei proficisci: itaque hæc nostra sedulò obseruet: qui verò ignarus est, ignarus esto. id est, hanc suam ignorantiam agnoscat, neque turbet Ecclesiam, sed peritiorum iudicio acquiescat. Vnde enim turbæ magna ex parte nisi quòd imperiti nolunt imperiti esse, sed peritiorum locũ occupant? Cæterum τὸ ἀγνοεῖν non verti ignorare cum Vetere interprete & Erasmo, quia absolutè ponitur, vt apparet ex antithesi: qua de re diximus suprà, 12. a. 1.

40 Decenter, εὐσχημόνως. Id est κατὰ τὸ πρέπον, vt etiam accipi diximus τὸ εὔσχημον suprà, 7. f. 35 & 36. Fiant, γινέσθω. Vetus interpres addit In vobis, ἐν ὑμῖν, id est inter vos.

Κεφάλαιον ιε

Gal.1.b.11 ΓΝωρίζω δὲ ὑμῖν, ἀδελφοὶ, τὸ εὐαγγέλιον ὃ εὐηγγελισάμην ὑμῖν, ὃ καὶ παρελάβετε, ἐν ᾧ καὶ ἑστήκατε·

Δι' οὗ καὶ σῴζεσθε, τίνι λόγῳ εὐηγγελισάμην ὑμῖν, εἰ κατέχετε· ἐκτὸς εἰ μὴ εἰκῇ ἐπιστεύσατε.

Παρέδωκα γὰρ ὑμῖν ἐν πρώτοις, ὃ καὶ παρέλαβον, ὅτι Χριστὸς ἀπέθανεν ὑπὲρ
Isa.53.b.5 τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, κατὰ τὰς γραφάς·

Ion.2.a.1 Καὶ ὅτι ἐτάφη, καὶ ὅτι ἐγήγερται τῇ τρί-
1.pet.2.d.24 τῃ ἡμέρᾳ, κατὰ τὰς γραφάς.

Iohan.20.d.19 Καὶ ὅτι ὤφθη Κηφᾷ, εἶτα τοῖς δώδεκα.

Ἔπειτα ὤφθη ἐπάνω πεντακοσίοις ἀδελφοῖς ἐφάπαξ, ἐξ ὧν οἱ πλείους μένουσιν ἕως ἄρτι, τινὲς δὲ καὶ ἐκοιμήθησαν.

Ἔπειτα ὤφθη Ἰακώβῳ· εἶτα τοῖς ἀποστόλοις πᾶσιν.

Act.9.a.4, rom.9.a.3, ephes.3.b.8 Ἔσχατον δὲ πάντων, ὡσπερεὶ τῷ ἐκτρώματι, ὤφθη κἀμοί.

CAP. XV.

1 ‖ Ecce porro vobis declaro, fratres, Euangelium quod euangelizaui vobis, quod & accepistis, in quo etiam statis:

2 Per quod etiam, si retinetis quo sermone vobis euangelizauerim, seruamini: nisi si frustra credidistis.

3 Tradidi enim vobis in primis quod & acceperam, Christum videlicet mortuum esse pro peccatis nostris, ‖ secũdum Scripturas:

4 ‖ Et sepultum fuisse, & excitatum tertio die, secũdum Scripturas:

5 ‖ Et visum fuisse Cephæ, deinde duodecim illis.

6 Postea visus est amplius quàm quingentis fratribus semel: ex quibus plerique manent vsque adhuc, quidam autem obdormierunt.

7 Postea visus est Iacobo: deinde Apostolis omnibus.

8 ‖ Vltimo verò omnium, velut abortiuo, visus est etiam mihi.

CAP. XV.

1 *Notum autem uobis facio, fratres, Euangelium quod prædicaui uobis, quod & accepistis, in quo & statis:*

2 *Per quod & saluamini, qua ratione prædicauerim uobis, si tenetis: nisi frustra credidistis.*

3 *Tradidi enim uobis in primis quod & accepi: quoniam Christus mortuus est pro peccatis nostris, secundum Scripturas:*

4 *Et quia sepultus est, & quia resurrexit tertia die, secundũ Scripturas:*

5 *Et quia uisus est Cephæ, & post hoc undecim.*

6 *Deinde uisus est plus quàm quingẽtis fratribus simul, ex quibus mul ti manent usque adhuc, quidã autem dormierũt.*

7 *Deinde uisus est Iacobo: deinde Apostolis omnibus.*

8 *Nouissimè autẽ omniũ, tanquam abortiuo, uisus est & mihi.*

IN CAPVT XV.

1 *Ecce* porro vobis declaro, γνωρίζω δὲ ὑμῖν. Huiusmodi trãsitionibus vti solet Apostolus quæ sint præfationis instar, vt suprà, 11.c.17. Pertinet igitur hoc procemium ad ea de quibus dicturus est, de credẽda mortuæ carnis resurrectione: ideóque addidi particulã ECCE, vt intelligeretur emphasis verbi γνωρίζω pro γνωρίσω, sicut suprà, 12.d.31. Deinde γνωρίζω non verti Notum facio, cum Erasmo & Vetere interprete, vt & nos sæpe sumus interpretati. Neque enim ad illos de re noua aut inaudita scribit, vt ipse disertè significat, sed hoc ipsum illis declarat & explicat quod antè audierant. In quo etiã statis, ἐν ᾧ καὶ ἑστήκατε. Id est, quod adhuc etiã profitemini, vel, per quod etiam datum est vobis vt erecti steteris: sicut eadẽ formula accipitur Rom.5.a.2, & standi verbum suprà, 10.c.12. Sed & præterito tempore possumus interpretari ad verbum, ἑστήκατε, stetistis. acsi dicat Apostolus se proponere quod non simpliciter sint amplexi, sed ita vt ad hoc tempus in eo constãter perseuerarint: quo turpior erit inconstantia si nunc defecerint.

2 Si retinetis quo sermone vobis euangelizauerim, τίνι λόγῳ εὐηγγελισάμην ὑμῖν εἰ κατέχετε. Manifesta est traiectio, quæ in Latino sermone minus est vsitata, ac proinde obscurior quàm in Græco. Similes autem alias annotauimus Iohan.8.d.25, Act.1.a.2, Rom.8.a.3, item suprà, 14.g.37, & infrà, versu 12, & sparsim aliis multis locis. Cæterùm τίνι λόγῳ, id est quo sermone, non loquutionis formam, sed doctrinæ ipsius substantiam declarat, & τὸ εὐαγγελίζεσθαι, quod verbum libenter retinuimus, absolutè ponitur pro κηρύττειν, id est prædicare, vt conuertit Vetus interpres. Nisi si frustra credidistis, ἐκτὸς εἰ μὴ εἰκῇ ἐπιστεύσατε. Hoc pertinet ad verbũ σῴζεσθε, seruamini, non ad κατέχετε, retinetis. Nam argumentatur ab absurdo: vel ipsos videlicet frustra credidisse Euangelio, quod pro absurdo & ἀδυνάτῳ assumit, ad fideles scribens: vel eorum salutem in eo Euãgelio esse positã, cuius, inquit, Euangelii vel præcipuum caput est resurrectio mortuorum. Quibusdam placet subaudire copulam, ex Hebræorum idiotismo, quasi scriptum sit καὶ ἐκτὸς εἰ μὴ, & nisi. Sed hac ratione videretur τὸ ἐκτὸς redundare.

5 Duodecim illis, τοῖς δώδεκα. Id est selectis illis Apostolis qui vulgò dicebantur οἱ δώδεκα, adeo vt tum quoque nomen maneret quum expuncto Iuda, & nondum allecto Matthia, vndecim tantùm essent: veluti cõmuni loquendi cõsuetudine, etiamsi ex XXIIII viris sex aut septem duntaxat conuenerint in Senatum, dicentur tamen XXIIII viri conuenisse. Itaque non est quòd corruptè scriptum esse putemus δώδεκα pro ἕνδεκα, id est duodecim pro vndecim, in tanto codicum consensu, quum præsertim veteres, vt Chrysostomum & Augustinum, ita legisse constet, vt qui in hoc expediendo nodo laborent. Ambrosius tamen legit Vndecim, & quidem expresso articulo, quem non rectè omisit Vetus interpres.

6 Amplius quàm quingentis, ἐπάνω πεντακοσίοις. Ad verbũ, Suprà quàm quingẽtis, si verũ est quod admonet Eras. subaudiri ἤ.i. quàm, vt quũ dicimus, plus mille: quũ alioquin ἐπάνω secundo casui iungatur, vt Mar. 14.a.5. hîc verò non potuit scribi ἀδελφῶν propter verbũ ὤφθη. Quid si verò scriptum erat ἐπάνω ν̄ ἀδελφοῖς. i. πεντήκοντα. i. quinquaginta? Nam certè mirum est quingentos hîc fratres cõmemorari, quum postea coacto vniuerso cœtu in ipsa vrbe Hierosolymorũ, (in qua vna tum videtur fuisse species Ecclesiæ) numerentur duntaxat centũ & viginti, Act. 1.c.15. Sed tamen in tanto codicum & veterum interpretũ consensu, nihil volui mutare ex coniectura. Chrysost. verò ἐπάνω interpretatur ἄνωθεν. i. cælitus, siue è sublimi, quasi ista sint ad ascensionem referenda. Verùm si hæc interpretatio admittatur, necesse fuerit dicere, vel Apostolum neglexisse historiæ ordinem, vel duplicẽ illam apparitionem cuius fit mentio versu 7, post ascensionem contigisse, vt & illam Pauli. quorũ neutrum cõcessero, nisi quis idoneas rationes adferat. Semel, ἐφάπαξ. Id est, non diuisim, sed vnà, eodémque tempore. pro quo dicimus in vernaculo nostro sermone *d'une fois*. Vulg. & Eras. Simul, ἅμα.

9 Ἐγὼ γάρ εἰμι ὁ ἐλάχιστος τῶν ἀποστόλων· ὃς οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς καλεῖσθαι ἀπόστολος, διότι ἐδίωξα τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ.

9 Ego enim sum minimus Apostolorum, qui non sum dignus vocari Apostolus, propterea quòd persequutus sum Ecclesiam Dei.

9 *Ego enim sum minimus Apostolorũ, qui non sum dignus uocari Apostolus, quoniam persequutus sum Ecclesiam Dei.* Eph.3.b.7

10 Χάριτι δὲ Θεοῦ εἰμι ὅ εἰμι· καὶ ἡ χάρις αὐτοῦ ἡ εἰς ἐμὲ, οὐ κενὴ ἐγενήθη, ἀλλὰ περισσότερον αὐτῶν πάντων ἐκοπίασα· οὐκ ἐγὼ δὲ, ἀλλ' ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἡ σὺν ἐμοί.

10 Sed gratia Dei sum id quod sum: & gratia eius erga me nõ fuit inanis, sed amplius quàm illi omnes laboraui: non ego tamen, sed gratia Dei quæ mecum *est*.

10 *Gratia autem Dei sum id quod sum: & gratia eius in me uacua nõ fuit, sed abundantius illis omnibus laboraui: non ego autem, sed gratia Dei mecum.*

11 Εἴτε οὖν ἐγὼ, εἴτε ἐκεῖνοι, οὕτω κηρύσσομεν, καὶ οὕτως ἐπιστεύσατε.

11 Et ego igitur & illi ita prædicamus, & ita credidistis.

11 *Siue enim ego, siue illi, sic prædicamus, & sic credidistis.*

12 Εἰ δὲ Χριστὸς κηρύσσεται ὅτι ἐκ νεκρῶν ἐγήγερται, πῶς λέγουσί τινες ἐν ὑμῖν ὅτι ἀνάστασις νεκρῶν οὐκ ἔστιν;

12 Quòd si Christus prædicatur ex mortuis excitatus esse, quomodo dicũt quidam inter vos, non esse resurrectionem mortuorum?

12 *Si autem Christus prædicatur quòd resurrexit à mortuis, quomodo quidam dicũt in uobis quoniam resurrectio mortuorum non est?*

13 Εἰ δὲ ἀνάστασις νεκρῶν οὐκ ἔστιν, οὐδὲ Χριστὸς ἐγήγερται.

13 Nam si resurrectio mortuorum non est, Christus quoque non est excitatus.

13 *Si autem resurrectio mortuorum non est, neq; Christus resurrexit.*

14 Εἰ δὲ Χριστὸς οὐκ ἐγήγερται, κενὸν ἄρα τὸ κήρυγμα ἡμῶν, κενὴ δὲ καὶ ἡ πίστις ὑμῶν.

14 Quòd si Christus non est excitatus, inanis videlicet *est* prædicatio nostra, inanis autem *est* etiam fides vestra.

14 *Si autem Christus non resurrexit, inanis est ergo prædicatio nostra, inanis est & fides uestra.*

15 Εὑρισκόμεθα δὲ καὶ ψευδομάρτυρες τοῦ Θεοῦ· ὅτι ἐμαρτυρήσαμεν κατὰ τοῦ Θεοῦ ὅτι ἤγειρε τὸν Χριστόν· ὃν οὐκ ἤγειρεν, εἴπερ ἄρα νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται.

15 Reperimur autẽ etiã falsi testes Dei: quoniã de Deo testificati sumus, eũ excitasse Christum: quem non excitauit, si videlicet mortui nõ excitãtur.

15 *Inuenimur autem & falsi testes Dei: quoniam testimoniũ diximus aduersus Deum quòd suscitauerit Christum: quẽ non suscitauit si mortui non resurgunt.*

16 Εἰ γὰρ νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται, οὐδὲ Χριστὸς ἐγήγερται.

16 Nam si mortui non excitantur, Christus quoque non est excitatus.

16 *Nam si mortui non resurgunt, neque Christus resurrexit.*

17 Εἰ δὲ Χριστὸς οὐκ ἐγήγερται, ματαία ἡ πίστις ὑμῶν· ἔτι ἐστὲ ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν.

17 Quòd si Christus non est excitatus, inanis est fides vestra: adhuc estis in peccatis vestris.

17 *Quòd si Christus non resurrexit, uana est fides uestra: adhuc enim estis in peccatis uestris.*

18 Ἄρα καὶ οἱ κοιμηθέντες ἐν Χριστῷ, ἀπώλοντο.

18 Nempe & qui obdormierũt in Christo, perierunt.

18 *Ergo & qui dormierũt in Christo, perierũt.*

19 Εἰ ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ ἠλπικότες ἐσμὲν ἐν Χριστῷ μόνον, ἐλεεινότεροι πάντων ἀνθρώπων ἐσμέν.

19 Si in hac solùm vita speramus in Christum, miserrimi omnium hominum sumus.

19 *Si in hac uita tantùm in Christo sperantes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus.*

10 Gratia Dei quæ mecũ est, ἡ χάρις Θεοῦ ἡ σὺν ἐμοί. Vulg. Gratia Dei mecum, neglecto articulo: cuius vim tamen obseruauit etiam Hieronymus aduersus Pelagianos. Certè inepti sunt sophistæ qui ex hoc insigni loco, ineptè conuerso, volunt liberi arbitrii meritũ stabilire. nã etiamsi non esset adscriptus articulus, debuerant animaduertere, Paulum ita seipsum facere gratiæ administrũ vt nihil sibi prorsus tribuat. Sic enim laboraui, inquit, vt tamen non ego, sed gratia Dei quæ mihi adfuit, & per quã sum quicquid sum, per me omnia effecerit.

11 Et ego igitur, εἴτε οὖν ἐγώ. Iterum εἴτε pro καί, vt suprà, 13.c.8.

13 Nam si resurrectio, εἰ δὲ ἀνάστασις. Vulgata, Si autem. Erasmus, Porro si, &c. Sed præstat hîc quoque accipere δὲ pro γάρ.

15 De Deo, κατὰ τοῦ Θεοῦ. Sic vsurpant Dialectici hanc præpositionem, vbi de subiecto & prædicato disserunt. Vulg. Aduersus Deum. nam hoc certè in Dei iniuriam redundat quod ei falso tribuitur. Alii, A Deo. Nam κατὰ interdum idem declarat quod ἀπὸ, vel ἐκ, vt Matth.8.d.32. Mar.5.b.13, & Luc.8.e.33, κατὰ τοῦ κρημνοῦ, sed addito verbo ὥρμησε. ex quo facilè deprehendi possit ea significatio. Itaque hæc interpretatio mihi videtur nonnihil coacta, si huius particulæ verum vsum spectes.

17 Adhuc, ἔτι. Vulg. Adhuc enim, ἔτι γάρ: quæ lectio mihi nõ displicet. Esse autẽ in peccatis, declarat sãctificatũ nõ esse, nec peccatorũ remissionẽ cõsequutũ. Pendet enim nostra viuificatio à Christi resurrectione, mortificatio verò & peccatorũ remissio ab eiusdẽ morte, Ro.6.a.4. Mors autẽ Christi inefficax est, si in morte mãsit.

19 Solùm, μόνον. Notanda est in primis traiectio huius particulæ, qualis est Ro.4.d.16. vt cohæreat cum ταύτῃ, sicut nos coniunximus. Nam alioquin minimè reprehenderentur qui in solo Christo spem suam in hac vita collocant. Cæterùm, In hac vita, declarat. Huius vitæ gratia, fine, Ita vt hæc fides aliud quàm hanc vitã non respiciat. Miserrimi, ἐλεεινότεροι. Id est ἐλεεινότατοι, vt suprà, 13.d.13.

Coloſſ.1.c.18 apoc.1.b.5

Νῦν δὲ Χριστὸς ἐγήγερται ἐκ νεκρῶν· ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων ἐγένετο.

20 Nunc autem Chriſtus excitatus eſt ex mortuis: ‖ & primitiæ eorum qui obdormierunt, factus eſt.

20 *Nunc autem Chriſtus reſurrexit à mortuis, primitiæ dormientium.*

Ἐπειδὴ γὰρ δι' ἀνθρώπου ὁ θάνατος, καὶ δι' ἀνθρώπου ἀνάστασις νεκρῶν.

21 Quia enim per hominem mors, per hominẽ quoque reſurrectio mortuorum.

21 *Quoniam enim per hominem mors, & per hominẽ reſurrectio mortuorum.*

Ὥσπερ γὰρ ἐν τῷ Ἀδὰμ πάντες ἀποθνήσκουσιν, οὕτω καὶ ἐν τῷ Χριστῷ πάντες ζωοποιηθήσονται.

22 Sicut enim in Adam omnes moriuntur, ita & in Chriſto omnes viuificabuntur.

22 *Et ſicut in Adam omnes moriuntur, ita & in Chriſto omnes viuificabuntur.*

1.Theſſ.4.d.15

Ἕκαστος δὲ ἐν τῷ ἰδίῳ τάγματι· ἀπαρχὴ Χριστός, ἔπειτα οἱ Χριστοῦ, ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ.

23 ‖Vnuſquiſque autem ſuo ordine: primitiæ Chriſtus, poſtea qui ſunt Chriſti, in aduentu ipſius:

23 *Vnuſquiſque autem in ſuo ordine: primitiæ Chriſtus, deinde ii qui ſunt Chriſti, in aduentum eius:*

Εἶτα τὸ τέλος, ὅταν παραδῷ τὴν βασιλείαν τῷ Θεῷ καὶ πατρί· ὅταν καταργήσῃ πᾶσαν ἀρχὴν καὶ πᾶσαν ἐξουσίαν καὶ δύναμιν.

24 Deinde *erit* finis, quum tradiderit regnũ Deo ac Patri: quũ aboleuerit omne imperium, & omnem potentiã & virtutem.

24 *Deinde finis, quũ tradiderit regnum Deo & Patri: quũ euacuauerit omnem principatum & poteſtatem & virtutem.*

Pſal.110.a.1 act.2.e.34 heb.1.d.13, & 10.c.13

Δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεύειν ἄχρις οὗ ἂν θῇ πάντας τοὺς ἐχθροὺς ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ.

25 Nam oportet eum regnare ‖ vſquequò omnes inimicos ſubiecerit pedibus eius.

25 *Oportet autem illum regnare, donec ponat omnes inimicos ſub pedibus eius.*

20 Primitiæ eorum qui obdormierunt, ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων. Alludit ad primitias quarum oblatio reliquos fructus ſanctificabat. Mihi verò videtur Eraſmus impropriè conuertiſſe κεκοιμημένων, qui dormierant: & ἐγένετο non rectè conuertit, Fuit, pro, Factus eſt: quod Vetus interpres non legit, & in vetuſto exemplari non additur.

22 Omnes viuificabuntur, πάντες ζωοποιηθήσονται. Caſtellio, Omnes reuiuiſcent. Sed notandum eſt verbum paſſiuum, quod declarat eos non ſuapte vi ſed aliena reſurgere: quæ emphaſis verbo reuiuiſcendi non exprimitur. Tanti eſt momenti veſtigiis Apoſtoli potius inſiſtere quàm verba quædam vt parum Latina refugere. Cæterùm quòd dicit omnes per Chriſtum viuificatum iri, dextrè intelligendum eſt. Liquet enim tum ex ſuperioribus, veluti ex illis abſurdis ex quibus Apoſtolus duxit argumenta, tum etiam ex iis quæ ſubiicit de corporibus cum gloria reſurrecturis: ex iis inquam liquet Apoſtolum ſolis fidelibus iſta ſcribere, & de illorum duntaxat reſurrectione diſſerere. Nam alioqui ſi negotium illi fuiſſet cum Epicureis, longè alia adhibuiſſet argumenta. Riſiſſent enim illi hæc omnia, & Chriſtum non reſurrexiſſe, vanam eſſe hanc prædicationem ac fidem, ſtultos eſſe Apoſtolos dixiſſent, ac proinde eluſiſſent omnia Pauli argumenta. Itaque τὸ καθόλου hìc quoque vt aliquoties in hac eadem epiſtola, veluti 8.a.1, & 9.d.25, & 10.g.33, reſtringendum eſt ad id de quo agitur: idque non in hoc tantùm membro, ſed etiam in altero ſuperiore iſti oppoſito, faciendum cenſeo. Quanuis enim vniuerſaliter & ſine exceptione verum ſit omnes in Adamo mori, tamen par eſt vt idem ſignum in vtroque comparationis eiuſdem membro, ſimili ratione explicetur.

23 Primitiæ, ἀπαρχή. Hoc vocabulo parat ſibi aditum ad ſequentia. Neceſſe eſt enim vt primitiarum & totius cumuli eadem ſit ratio. At Chriſtus iam mortis eſt victor, quod aſſumit Paulus tanquam extra controuerſiam poſitum. Ergo & nos oportet eſſe mortis victores, ac proinde reſurgere.

24 Finis, τέλος. Id eſt complementum, ſiue perfectio: quoniam quod inchoatum eſt, tum demum perficietur. Mentionem enim fecit futuræ viuificationis, quæ à Chriſto cœpit, & aduentu Chriſti non finietur, ſed abſoluetur potius. Alios video hoc referre ad abolitionem de qua ſtatim diſſerit: quod mihi non ſatis arridet. Puto enim potius Apoſtolum duo proponere, nempe perfectionem regni Chriſti, deinde qua in re ſit poſita iſta conſummatio, nempe in omnium hoſtium abolitione, ac demum ſic intelligendam eſſe hanc perfectionẽ vt tamen Deus ſemper emineat. quæ omnia probat ſequentibus verſiculis, vt inde confirmet reſurrectionem fidelium futuram. Quum tradiderit, ὅταν παραδῷ. Quid ergo? an nondum regnat Pater? Regnat certè, ſed ita vt, quoniam adhuc magna mundi pars & poteſtates tenebrarum ei reſiſtunt, hoc reſpectu videatur rex non eſſe, quoniam pro rege à pleriſque non habetur: ideóque quotidie petimus vt regnum ipſius adueniat. Dicitur ergo Chriſtus regnum Deo Patri traditurus vltimo demum illo die, quo profligatis omnibus ad vnũ hoſtibus, omnes quos à Patre gubernandos accepit, illi veluti in manus tradet æterna gloria coronandos. An verò tunc non regnabit Filius? Maximè verò, quum regni eius non ſit finis. de quo mox dicemus, verſu 28.

Quum aboleuerit, ὅταν καταργήσῃ. Aſſentior iis qui hoc referunt ad regni Chriſti hoſtes, in quorum medio nunc dominatur. Etſi enim vera eſt ſententia eorum qui omnem etiam iuſtam gubernationem tum Eccleſiaſticam tum politicam tunc deſituram aiunt quum ceſſabit iſtius mundi curſus: tamen ſpectandum puto qua de re agatur, nempe an Chriſti potentia ad carnis vſque reſurrectionem protendatur: quod affirmat Apoſtolus quum dicit fore vt omnes ſemel hoſtes aboleat, ac proinde etiam mortem, quoniam alioqui non ſubiicerentur omnia ſub eius pedibus. Sed & illud obſeruandum eſt, non dici abolendos illos qui imperio, potentia aut vi aliqua præditi ſunt, ſed eorum potentiam eſſe abolendam. Neque enim diaboli vel impii abolebuntur, ſed omni ſua potentia ſpoliabuntur, ac proinde etiam mors abolebitur, vt ſit plena ſanctorum felicitas.

25 Vſquequò ſubiecerit, ἄχρις οὗ ἂν θῇ. Subaudiendum eſt nomen ὁ Θεός, Deus, ex præcedenti verſiculo. Itaque legendum eſt αὐτοῦ, eius, non αὑτοῦ, ſuos, vt conuertit Eraſmus, ſicut liquet tum ex verſu 27, tum ex Pſal.110.a.1. Ergo, inquies, videtur Apoſtolus ſignificare Chriſtum aliena vi hoſtes debellaſſe. Reſpondeo, Apoſtolum (ſicut ex verſu 21 apparet) Chriſtum hìc conſiderare non vt Filium Dei æternum ſimpliciter, ſed vt in forma ſerui manifeſtatum: quo reſpectu dominatur quidem vt Eccleſiæ caput, ſed quia data eſt ei hæc pote-

ſtas à Patre, qui etiam dicitur eum excitaſſe à mortuis. Neque verò propterea vel dicendus eſt Pater aſſumpſiſſe carnem, vel diuinitas aliqua ſecundaria Chriſto tribuitur: ſed quia conſideratur vt homo, aſſurgit Propheta ad Patrem vſque, cum quo tamen Filius, vnus eſt Deus, ac proinde vna & eadem vi agit. Omnes, πάντα. Hæc particula non eſt apud Dauidem, in qua tamen poſita eſt tota vis argumenti. Nam ſi omnes hoſtes oportet Chriſto ſubiici, ergo mors quoque abolebitur, ac proinde reſurgent ſancti. Ideo Apoſtolus locum alium adiunxit ex Pſalmo octauo, vbi de Chriſto & æterno ipſius regno diſſeri (cuius etiam ſit tota Eccleſia particeps) oſtendit particula vniuerſalis πάντα, omnia: ſicut etiam traditur in Epiſtola ad Hebræos.

26 Ἔσχατος ἐχθρὸς καταργεῖται, ὁ θάνατος.

26 Vltimus autem hoſtis aboletur mors.

26 *Nouiſſima autem inimica deſtruetur mors.*

27 Πάντα γὰρ ὑπέταξεν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ. Ὅταν δὲ εἴπῃ ὅτι πάντα ὑποτέτακται, δῆλον ὅτι ἐκτὸς τοῦ ὑποτάξαντος αὐτῷ τὰ πάντα.

27 Nam omnia ſubiecit ſub pedes eius. Quum autem dicit omnia eſſe *ei* ſubiecta, palàm eſt *hoc dici* excepto eo qui ſubiecit ei omnia.

27 *Omnia enim ſubiecit ſub pedibus eius. Quum autem dicat, Omnia ſubiecta ſunt ei: ſine dubio præter eum qui ſubiecit ei omnia.* Pſal. 8. b. 7 hebr. 2. b. 8

28 Ὅταν δὲ ὑποταγῇ αὐτῷ τὰ πάντα, τότε καὶ αὐτὸς ὁ υἱὸς ὑποταγήσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα, ἵνα ᾖ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσι.

28 Poſtquam verò ſubiecta fuerint ei omnia, tunc & ipſe filius ſubiicietur ei qui ſubiecit ipſi omnia, vt Deus ſit omnia in omnibus.

28 *Quum autem ſubiecta fuerint illi omnia, tũc & ipſe Filius ſubiectus erit ei q ſubiecit ſibi omnia, ut ſit Deus omnia in omnibus.*

26 Vltimus autem, ἔσχατος δέ. Concluſio eſt argumẽti à toto ad partem. Retinui autem particulam δὲ ex Vetere interprete, vt prorſus neceſſariam, quanuis in Græcis codicibus non inueniatur. Hoſtis, ἐχθρός. Vulgata, Inimica, non ſatis expreſſè, vt rectè annotauit Valla: neque neceſſe fuit genus mutare.

27 Palàm eſt, δῆλον ὅτι. Vel, *Hoc dicit*, videlicet excepto eo, &c. ſi legas δηλονότι. Suppleuimus autẽ quod deeſt explendæ ſententiæ: & videtur mihi duo ſimul colligere Apoſtolus, illius videlicet particulæ vniuerſalis Omnia hanc vim eſſe, vt nihil excipiatur quod non ſit ſubiiciendũ Chriſto præter ipſum Deum Patrem, qui dicat ſeſe omnia Filio ſubiecturum. Ex his autem efficitur vtrunque quod volebat, nempe reſurrecturos mortuos abolita morte: non tamen vt dii fiamus, ſed vt cum capite noſtro perfectè ſubiiciamur Deo, id eſt vt perfectè ſuis omnibus dominetur Deus.

28 Et ipſe, καὶ αὐτός. Particula καὶ indicat omnino hoc eſſe accipiendum de ipſa Filii perſona. Cæterùm dices, Si tunc ſubiicietur, ergo antea ſubiectus non erat. Imò ſic quoque detrahetur de ipſius gloria, quũ nunc dicatur ad dextram exaltatus, & omnem poteſtatem accepiſſe in cælo & in terra: quæ quidem neceſſariò intelliguntur de Filio vt in carne manifeſtato. Reſpõdeo, eſſe ἀντανάκλασιν in verbo ὑποτάττεσθαι, quod in ſuperioribus dicitur de Deo, domitos hoſtes ad Filii pedes conculcante: hîc verò (ſicut apparet ex hac particula, Vt ſit Deus omnia in omnibus) ſubiici Deo dicuntur quibus propriè imperat ac benedicit: adeo vt hæc ſubiectio ſummam felicitatem declaret, quum infeliciſſimi ſint quos Deus non pro ſubiectis ſed pro hoſtibus habet: ſicut pulchrè deſcribit regis imperiũ Poeta hoc verſiculo, Parcere ſubiectis, & debellare ſuperbos. Dicitur autem Filius etiam ipſe tunc ſubiiciendus Deo & Patri: minimè id quidem quaſi Pater in Filio ante id tempus nõ acquieuerit, ſed noſtri reſpectu, id eſt quatenus eſt Eccleſiæ ſiue omniũ Patris ſubiectorũ caput, quorũ gloria quũ tunc demum ſit perficienda, videtur quodãmodo pars adhuc aliqua Chriſti, (Eccleſia nimirũ, cuius eſt πλήρωμα, adhuc languente) in infirmitate & ignominia verſari. Adhuc enim deſpicitur, adhuc affligitur, adhuc crucifigitur in membris ſuis: ſicut ipſe Sauli dicebat, Cur me perſequeris? & Paulus ipſe conuerſus, ſcribit ſe implere reſtantes Chriſti afflictiones. Deinde quum nondum ſit ipſius membrorum numerus completus, & altera ſanctorum pars (nempe ipſorum corpora) ad eum vſque diem in puluere & corruptione dormiant: hoc inquam reſpectu, illa Chriſti ſubiectio (id eſt plena eius gloria) nondum eſt patefacta. Ac nequis de ipſius maieſtate quicquam vocabulo ſubiectionis detractum putet, ſciendũ eſt ſeſſionem ad dexteram Patris & exaltationem ſupra omne nomen, ſic de Chriſti carne dici, vt vnitas quidem perſonæ retineatur, ac proinde vni Chriſto vnica ſumma gloria tribuatur, ſed ita tamen vt naturarum diſcrimine obſeruato, Chriſtus, quatenus homo eſt, Deo nunquam æquiparetur. Quod familiari etiã exemplo declarari poteſt. Viuit corpus noſtrũ hypoſtaticè vnitum animæ noſtræ, & quidem vna eadémque (nempe ipſius animæ) vita. Sed quis propterea corpus quod vitam aliunde recipit, animæ corpus viuificanti exæquarit, ac non potius ſic eſſe vitæ particeps dixerit vt tamen infra animæ dignitatem ſubſidat? Chriſto igitur toti vna ſanè maieſtas, vna gloria ab omnibus ſuperis, mediis & infimis tribuatur: ſed ita vt caro non ex ſeſe ſed à Deo exaltata, ſicut eſt ſuo corpori caput, ſic quoque Deum habeat pro capite. Caput enim Chriſti etiam glorificati Deus, ſuprà, 11. a. 3. & rectè ſcripſit Auguſt. lib. de Trinitate, 1. cap. 8, hunc locum enarrans, Chriſtus in quantum Deus eſt, cum illo nos ſubiectos habet: in quantum ſacerdos, nobiſcum illi ſubiectus eſt. Hæc ille, & quidem prorſus rectè, quum Chriſtus vnus ſit cum Patre Deus, & nobiſcum homo. Vt Deus ſit omnia in omnibus, ἵνα ᾖ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσι. Herodot. in Thalia, πάντα ἦν Ζώπυρος ἐν Βαβυλωνίοις. Significatur ergo magnificentiſſimis iſtis verbis incomprehenſibilis quædam gloria, quæ à Deo promanans, nos totos capiti noſtro adiunctos implebit: ita tamẽ vt capiti, quod & Deus ipſe & homo eſt, ſua ſeruetur eminentia, & in iſta (vt ita loquar) gloriæ infinitate, ſuus cuique membro modulus tribuatur. Neque enim particula vniuerſalis Omnia ſic accipienda eſt vt capiti ipſi, nedum Deo, exæquemur, quanuis & ipſi ſimus eius hæredes: præterea fratri quoque primogenito ſua dignitas ſupra nos cohæredes tribuenda eſt, nedum vt (quẽadmodum commẽti ſunt Eutychiani) natura humana in diuinã tranſeat. Neque enim ſic perficeretur hominis natura, ſed potius abſorpta finiretur. Sed (inquies) nónne ſemper Deus omnia in omnibus, quum omnes omnia debeant illi ferre accepta? Reſpondeo, de ſolis ſanctis hîc diſſeri, quorum integer cœtus Eccleſia vocatur: quod tota etiã diſputatio declarat, ac præſertim verſus 17, vbi ſimili modo explicãda eſt particula vniuerſalis. Non videtur autẽ Deus ante illam plenam inſtaurationẽ vltimo die futurã, omnia eſſe in omnibus, quum adhuc potentes ſint eius aduerſarii quibuſcum patienter agit: nec ſit completus electorum numerus, & eorum quidem qui hanc vitã viuunt, longè maxima pars adhuc ſit in tenebris & peccato: eorũ autem qui dormiunt, corpora non tantùm gloriæ ſed etiam vitæ omnis expertia, in ſepulchri ignominia verſentur, dum vltimus ille dies adueniat.

29 Ἐπεὶ τί ποιήσουσιν οἱ βαπτιζόμενοι ὑπὲρ τῶν νεκρῶν, εἰ ὅλως νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται; τί καὶ βαπτίζονται ὑπὲρ τῶν νεκρῶν;

29 Alioqui quid facient "qui baptizantur pro mortuis si omnino mortui non excitantur? "& "cur baptizantur pro mortuis?

29 *Alioquin quid facient qui baptizantur pro mortuis, si omnino mortui non resurgunt? utquid & baptizantur pro illis?*

30 Τί καὶ ἡμεῖς κινδυνεύομεν πᾶσαν ὥραν;

30 Et cur nos periclitamur "omni momento?

30 *Vtquid & nos periclitamur omni hora?*

31 Καθ' ἡμέραν ἀποθνήσκω, νὴ τὴν ἡμετέραν καύχησιν, ἣν ἔχω ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.

31 In dies morior "per gloriationem vestram, quam habeo in Christo Iesu Domino nostro.

31 *Quotidie morior per vestrã gloriam, fratres, quam habeo in Christo Iesu Domino nostro.*

29 Qui baptizantur pro mortuis, οἱ βαπτιζόμενοι ὑπὲρ τῶν νεκρῶν. Id est (vt nonnulli volunt) qui baptizãtur ita vt mortuis non viuis prosit hic eorum Baptismus, vt qui paulo ante mortem baptizabantur. Nam ii certè, si nulla est corporum resurrectio, frustra baptizantur, saltem quod ad corpus. Hanc expositionem adfert inter cæteros Epiphanius κατὰ Κηρινθιανῶν: ad quam alii proximè accedunt, explicantes, Pro mortuis, id est qui tanquã mortui, siue moribundi, baptizantur. Omitto eos qui simpliciter exponunt Baptizari pro mortuis, id est mortuorum vice: item qui ad clinicorum Baptismum hoc referunt. Neque enim probabile est, Paulum tam crassos támque superstitiosos abusus tam leuiter præteriturum, qui tam multa leuiora adeo diligenter persequatur: deinde vtraque illa altera expositio videtur satis firmum argumentum non continere. Erant enim responsuri aduersarii, Baptismum moribũdis quod ad animũ prodesse, ac proinde non frustra baptizari, etiamsi corpora non resurgant. Itaque valeret hoc argumentum duntaxat aduersus negantes animorum immortalitatem. Nam si excipias, Paulum argumentari ex hypothesi, quasi Baptismus etiam corporibus prosit: respõdeo, nunquam fuisse hanc hypothesin concessuros aduersarios nisi additis exceptionibus: & certè alioqui Paulus idipsum assumeret de quo quæritur. Quòd autem nonnulli de confessione articuli de resurrectione carnis hoc explicant, quæ à baptizandis soleret requiri, item quòd alii narrant moris fuisse Baptismum administrare in cœmeteriis, non satis firmum videtur. Puto igitur Apostolum à generali fine Baptismi argumentari, vt baptizari pro mortuis idem declaret atque baptizari vt mors ipsa extinguatur, siue in resurrectionem à mortuis, cuius nimirum est symbolum Baptismus, vt declaratur Rom.6.a.34 & 35: vbi tamen de spirituali resurrectione, id est regeneratione, differit. In hac etiam opinione sunt Græca scholia, Photius & Theophylactus. Atenim, dices, hoc loquẽdi genus, Quid facient qui baptizantur pro mortuis? videtur quosdam duntaxat designare. Esto id verò, non tamen inde efficitur argumentum non duci à generali fine Baptismi. Sed notandum est Apostolum non dixisse, Qui baptizati sunt (vt antea dixerat versu 18, Qui obdormierunt) sed Qui baptizãtur: vt satis appareat illũ, sicut ver.18, tantùm fecit mentionem mortuorum, ita etiam hoc in loco hoc argumentum tractare in hypothesi duntaxat eorum qui baptizandi quotidie, prout nasci contigisset aut credere, offerebantur: quãuis illud etiam morituris, & hoc quoque iampridem baptizatis, non minus conueniret. Perinde est ergo acsi diceret Apostolus, Si mortui non resurgunt, cur Baptismus pro mortuis institutus est in Ecclesia? Nam quid illis fiet qui sic solent à vobis baptizari, aut etiam cur pro mortuis baptizantur? Baptizantur ergo, indicat actum vigentem in Ecclesia: & additur Pro mortuis, nõ vt aliquorum Baptismus ab aliorum Baptismo distinguatur, sed vt intelligatur quæ sit vis argumenti à Baptismo sumpti ad probandam corporum resurrectionẽ. Cur baptizantur pro mortuis? τί καὶ βαπτίζονται ὑπὲρ τῶν νεκρῶν; Subauditur οἱ βαπτιζόμενοι, qui baptizãtur, vt sit plena oratio, Qui baptizantur, cur baptizantur pro mortuis? id est in resurrectionem à mortuis, si mortui non resurgunt? quod etiã superiorem interpretationem confirmat, Paulum videlicet à generali fine Baptismi argumentari. Cæterũ particula καὶ non refertur ad βαπτίζονται, vt sit sensus Cur baptizãtur etiam pro mortuis? sed ostendit crescere orationem. Dixerat enim Paulus, Quid facient? Deinde hoc subiicit, acsi diceret, Imò non quæro tantùm quid sint facturi, sed etiam quæro quorsum pro mortuis baptizentur, si nulla est resurrectio. Quòd autem Vetus interpres non conuertit Pro mortuis, sed Pro illis, id est ὑπὲρ αὐτῶν, planè deprauatum esse puto, quum ὑπὲρ τῶν νεκρῶν in duodecim manuscriptis codicibus, itémque in Complutensi editione & Græcis scholiis scriptum inuenerimus: ὑπὲρ αὐτῶν autem in tribus duntaxat exemplaribus. quãuis res eòdem recidat, quum antecedens νεκρῶν sit necessariò repetendum, sed ita vt nonnihil obscuretur sententia si ὑπὲρ αὐτῶν legas.

30 Omni momento, πᾶσαν ὥραν. Vulgata, Omni hora. Erasmus, Omni tempore. Vide Matth.9.c.22.

31 Per gloriationem vestram quã habeo, &c. νὴ τὴν καύχησιν ὑμετέραν ἣν ἔχω, &c. In quibusdam vulgatæ editionis Latinæ codicibus legitur Propter. Sic quoque legitur apud Ambrosiũ, & in cõmentariis Hieronymo inscriptis. Dubitant quoque Græca scholia num legendum sit διὰ, & in eam sententiam videtur inclinare Theophylactus. Si νὴ legamus, erit obtestationis species, quam agnoscit Basilius εἰς ψαλμὸν ιδ, & Augustinus Epist.29, & Sermone de verbis Apostoli, 28. Neque est cur nobis insolens videatur hoc factum. Est enim inter obtestationem & iusiurandum magna differentia, quum liceat, Prophetarum exemplo, testes etiam cælum & terram appellare, nedum Angelos, vt 1.Timoth.5.d.21, earum quidem rerũ quas palàm & in luce gesserimus. Quidni enim hoc æquè liceat ac hominum testimonio vti? At in vero iureiurando Deus vnus, tùm in rebus arcanis & quæ ab ipso solo possunt intelligi, veluti in iis quæ intus latẽt: tũ verò etiã in aliis, quoties ita requirit necessitas, non modò vt testis, sed etiam vt iudex ac vindex periurii, aduocatur: adeo vt sine summo sacrilegio nõ possit aliud nomen in iureiurando vsurpari. Sed ad rem. Si Per gloriationem nostram, legas, dicemus perinde esse acsi Apostolus testes quotidianæ illius suæ mortis appellaret molestias illas innumerabiles de quibus verè poterat in Domino gloriari. Sin verò legamus Per vestram gloriationem, eadem quidem erit sententia, sed peculiariter accõmodata Corinthiis: acsi diceret Apostolus, Quotidie morior, eiúsque rei testes appello omnes ærumnas, quas verè gloriari possum me apud vos sustinuisse. Vel, Testis sit mihi gloriatio vestra, (id est vester profectus in Euangelio quod ego apud vos promulgaui summis cũ periculis) vt ea quoque nõnihil ad me pertineat in Christo Iesu. Mihi tamen ex duabus istis expositionibus prior maximè placet. Cur autem malim ὑμετέραν, vestram, legere quàm nostram, non eo tantùm adducor quòd magis accommodata sit sententia si ita legas, sed etiam quia post ἡμετέραν, id est nostram, videtur potius subiiciendum fuisse numero plurali ἔχομεν, habemus, quàm ἔχω, habeo. Deinde quia ita legi in Complutensi editione, in tribus vetustis codicibus, in Græcis scholiis, Chrysostomo, Theophylacto, Ambrosio, Augustino, ipso denique Hieronymo in ea Epistola cuius initium est, Sæpe & multum, vt Erasmus quoque obseruauit: vbi tamen pro Gloriationem legit Salutem.

32 Εἰ κατὰ ἄνθρωπον ἐθηριομάχησα ἐν Ἐφέσῳ, τί μοι τὸ ὄφελος, εἰ νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται; φάγωμεν καὶ πίωμεν· αὔριον γὰρ ἀποθνήσκομεν.

32 Si secũdum hominem aduersus bestias pugnaui Ephesi, quæ mihi vtilitas, si mortui nõ excitantur? ‖ Edamus & bibamus: cras enim morimur.

32 *Si secundum hominem ad bestias pugnaui Ephesi, quid mihi prodest, si mortui nõ resurgunt? mãducemus & bibamus: cras enim moriemur.* Esa.22.d.13 sapien.2.b.6

33 Μὴ πλανᾶσθε. Φθείρουσιν ἤθη χρηστὰ ὁμιλίαι κακαί.

33 Ne errate. Mores bonos cõmercia corrumpunt mala.

33 *Nolite seduci. Corrumpunt mores bonos colloquia mala.*

34 Ἐκνήψατε δικαίως, καὶ μὴ ἁμαρτάνετε· ἀγνωσίαν γὰρ Θεοῦ τινὲς ἔχουσι. πρὸς ἐντροπὴν ὑμῖν λέγω.

34 Euigilate iustè, & ne peccate: quidã enim Deum non norunt. ad pudorem vobis *incutiendum* loquor.

34 *Euigilate iustè, & nolite peccare: ignorantiã enim Dei quidam habẽt. ad reuerentiam uobis loquor.*

35 Ἀλλ' ἐρεῖ τις, Πῶς ἐγείρονται οἱ νεκροί; ποίῳ δὲ σώματι ἔρχονται;

35 At dicet aliquis, Quomodo suscitãtur mortui? quali autem corpore prodeunt?

35 *Sed dicet aliquis, Quomodo resurgunt mortui? quali autem corpore ueniunt?*

32 Secundum hominem, κατ' ἄνθρωπον. Id est, non diuino aliquo impulsu, neque in Deum respiciens, sed vel gloria vel temeritate actus, cæterisve eiusmodi causis adductus quarũ studio homines in ista pericula præcipites ruũt. Aliis verò placet ista includere parenthesi: quorũ sententiam si sequamur, præcisa fuerit oratio: quasi dixisset Apostolus, Vt humano more loquar. id est, vt aliquid de meipso dicam, sicut homines solẽt. Moris enim est Apostolo istis præfationibus vti in re simili, vt 2. Corinth.11.d.16.17.21.22. Vide Rom.3.a.5. Aduersus bestias pugnaui, ἐθηριομάχησα. Meritò reprehẽditur Erasmus à doctissimo interprete quòd eos qui aduersus bestias pugnabant, putarit eosdem esse atque eos qui bestiis obiiciebãtur. Nam illi armati in arenam prodibãt vt virtute & robore suo freti euaderent si possent: & nonnulli etiam bestiarii vocati, ad eam rẽ perinde ac gladiatores instituebantur: isti verò bestiis nudi obiiciebantur, non vt pugnarent, sed vt laniarentur. Quod autem ad rem attinet, etsi probabiles sunt rationes cur hoc ad seditionem illam Demetrii referatur, (vsitatũ enim est vulgum concitatum belluis comparare) tamen nonnullæ sunt contrariæ coniecturæ minimè inanes. Dicit enim Apostolus in hac eadem Epistola se Ephesi vsque ad Pentecosten mansurum: quod consilium vix capere potuit post Demetrii seditionem, quum ex Lucæ historia satis appareat Paulum statim coactis fratribus discessisse. Deinde inter scriptionem huius Epistolæ & profectionem Pauli ex vrbe Ephesi aliquod magnum temporis spatium interuenisse, ex eo etiam apparet quòd hîc non promittat se venturum nisi quũ Macedoniam pertransierit, idque post Pentecosten, infrà, 16.a.5, & b.8. Atqui ad Pentecosten adfuit in Hierusalem, peragrata iam Macedonia & Achaia. quod ne possimus de eadem Pentecoste exponere, quasi Paulus repentè fuerit coactus Epheso proficisci, mutato cõsilio, duæ certæ coniecturæ impediunt. Vna, quòd nihil opus fuisset Apostolum in altera Epistola excusationes adferre cur ad eos non venisset, sicuti promiserat. nam si illud verum esset, citius etiam venisset quàm fuerat pollicitus. Altera est, quòd in hac Epistola iubentur paratam habere collationem, infrà, 16.a.2: in altera verò, cap.9.a.2, mentio fit eiusdẽ rei quasi anno superiore gestæ. Postremò, quũ hîc scribat se per Macedoniã ad eos venturũ: in altera significat sibi fuisse constitutũ ad eos ire, vt inde in Macedoniã trãsiret, & Macedonia rursus ad eos rediret, 2. Cor.1.c.15. Cur autem consilium mutauit Paulus? Nempe quòd diutius mansisset Ephesi quàm putarat, neque statim soluit post Pentecosten, vt eis fuerat in hac Epistola pollicitus. Itaque quũ statim post Demetrii seditionem Epheso discesserit, ista θηριομαχία non potest de illa seditione intelligi, vt quæ multo post hanc Epistolã tempore fuerit consequuta. Quid igitur? dicam quod cõiicio. nam pro certo nihil affirmo. θηριομαχεῖν propriè accipere non possum, quoniam Lucas, quanuis non omnia scripserit, tamen mihi videtur tam nobilem historiam non fuisse prætermissurus, vt qui res Ephesi actas ac præsertim seditionẽ illam tam accuratè exposuerit. Deinde ne Demetrius quidem videtur hoc fuisse prætermissurus, istum esse impurum illum hominem & infamem quem iam olim ad bestias damnassent. In summa igitur hoc expono vt translatitiè dictũ de Iudæis illis peruicacissimis, aduersus quos totos tres menses decertauit, vt scribitur copiosè à Luca cap. Act.19. Nam in tam longo spatio, & tanta eius gentis peruicacia, non dubium est quin Apostolus infinita, quasi cum ferocissimis belluis, certamina susceperit, à quibus etiam quotidie ad necem quærebatur. Vsitatum est autem in Scripturis, ac præsertim apud Dauidem, crudeles & peruicaces hostes sæuissimis quibusque bestiis comparare: & Apostolus ipse Neronem leonis nomine designat, 2.Tim.4.d.17. Hanc autẽ Epistolam Ephesi scriptam esse puto altero ineunte anno ab ipsius aduentu. Edamus, φάγωμεν. In duobus vetustis codicibus annotatur, quod etiam scribit Valla, prouerbium hoc fuisse Laconicum, nempe ex Leonidæ illius historia: quod mihi non fit verisimile, quum nulla gens frugalius vixerit. Apparet autem omnino fuisse parœmiam Epicureis familiarem, vt Sardanapali illud, Lude, bibas, comedas, post mortem nulla voluptas: & Martialis illud, Vita nimis sera est crastina: viue hodie. Ita etiam scribitur apud Esaiam 22.c.13: vnde hoc videtur petiisse Paulus, quanquam in diuersum finem. Morimur, ἀποθνήσκομεν. Præsens pro futuro, vt infrà, versu 35, & alibi sæpe. Nam etiã apud Esaiam legimus, נמות: sed quoniam in præsenti tempore videtur quædam subesse emphasis, illud idcirco retinuimus.

33 Commercia, ὁμιλίαι. Vulgata & Erasmus, Colloquia, nimium angusta significatione. Significat enim ὁμιλία communem totius vitæ vsum, vt si Latinè dicere soleat Conuersationes. Idque mox declarat Apostolus, quum declarat Corinthios fuisse quorundam consuetudine velut inebriatos, qui rerum diuinarum erãt planè imperiti. quod mox etiam probat petitis ab iis rebus exemplis de quibus ipsi etiam rustici possunt iudicare. Corrumpunt, φθείρουσιν. Iambicus est senarius ex Menandri comœdia nomine Thadia, vt annotatum inueni in vno vetusto codice. vbi tamen pro Θαδία legendum puto Θαΐδι, cuius nominis comœdiam Menandri citat Athenæus.

34 Euigilate, ἐκνήψατε. τὸ ἐκνήφειν propriè de ebriis dicitur qui à somno demum sunt sobrii. Ideo cõuertit Erasmus Expergiscimini: quod tamen non probo. Loquitur autem de mentis sobrietate, ad quã vult illos redire qui stultis speculationibus fuerant quodãmodo inebriati. Iustè, δικαίως. Id est, vt iustitiæ vacetis, quod mox explicatur per antithesin, Hebræorum more. Non norunt, ἀγνωσίαν ἔχουσι. Vulgata & Erasmus adver-

bum, Ignorantiam Dei habent: quod videtur durum in Latino sermone. Ad pudorem vobis *incutiendum* loquor, πρὸς ἐντροπὴν ὑμῖν λέγω: Id est, vt vos pudeat istos sectari. Vulg. Ad reuerētiam vobis loquor: quasi videlicet Apostolus in hac reprehensione ipsis quadam verecundia pepercisset. Suprà, 6.a.5, eādem loquutionem interpretatus est, Ad erubescentiam vestram dico.

36 Ἄφρον, σὺ ὃ σπείρεις οὐ ζωοποιεῖται, ἐὰν μὴ ἀποθάνῃ.

36 Demēs, quod tu seminas, nō viuiscit, nisi mortuum fuerit.

36 *Insipiens, tu quod seminas non uiuificatur, nisi prius moriatur.*

37 Καὶ ὃ σπείρεις, οὐ τὸ σῶμα τὸ γενησόμενον σπείρεις, ἀλλὰ γυμνὸν κόκκον, εἰ τύχοι, σίτου, ἤ τινος τῶν λοιπῶν.

37 Et quod seminas, non corpus oriturum seminas, sed nudum granum, prout inciderit, tritici aut alicuius ex reliquis *granis*.

37 *Et quod seminas, non corpus quod futurum est seminas, sed nudum granum, utputa, tritici, aut alicuius cæterorum.*

38 Ὁ δὲ Θεὸς αὐτῷ δίδωσι σῶμα καθὼς ἠθέλησε, καὶ ἑκάστῳ τῶν σπερμάτων τὸ ἴδιον σῶμα.

38 Sed Deus ei dat corpus vt voluit, & singulis seminibus suū corpus.

38 *Deus autē dat illi corpus sicut uoluit, & unicuique seminum propriū corpus.*

39 Οὐ πᾶσα σὰρξ, ἡ αὐτὴ σάρξ, ἀλλὰ ἄλλη μὲν σὰρξ ἀνθρώπων, ἄλλη δὲ σὰρξ κτηνῶν, ἄλλη δὲ ἰχθύων, ἄλλη δὲ πτηνῶν.

39 Nō omnis caro, eadem caro, sed alia quidem caro hominū, alia verò caro pecorū, alia verò piscium, alia verò volucrium.

39 *Non omnis caro, eadem caro, sed alia quidē hominum, alia uerò pecorum, alia uolucriū, alia piscium.*

40 Καὶ σώματα ἐπουράνια, καὶ σώματα ἐπίγεια· ἀλλ' ἑτέρα μὲν ἡ τῶν ἐπουρανίων δόξα, ἑτέρα δὲ ἡ τῶν ἐπιγείων.

40 Et *sunt* corpora cælestia, & sūt corpora terrestria: sed alia quidem cælestium gloria, alia verò terrestrium.

40 *Et corpora cælestia, & corpora terrestria: sed alia quidē cælestiū gloria, alia autem terrestrium.*

41 Ἄλλη δόξα ἡλίου, καὶ ἄλλη δόξα σελήνης· καὶ ἄλλη δόξα ἀστέρων· ἀστὴρ γὰρ ἀστέρος διαφέρει ἐν δόξῃ.

41 Alir gloria solis, & alia gloria lunæ, & alia gloria stellarū. stella enim à stella differt in gloria.

41 *Alia claritas solis, alia claritas lunæ, & alia claritas stellarum. Stella enim à stella differt in claritate.*

42 Οὕτω καὶ ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν. σπείρεται ἐν φθορᾷ, ἐγείρεται ἐν ἀφθαρσίᾳ·

42 Ita & resurrectio mortuorum. seminatur *corpus* corruptioni obnoxiū, excitatur incorruptū:

42 *Sic & resurrectio mortuorum. seminatur in corruptione, surgit in incorruptione:*

43 Σπείρεται ἐν ἀτιμίᾳ, ἐγείρεται ἐν δόξῃ· σπείρεται ἐν ἀσθενείᾳ, ἐγείρεται ἐν δυνάμει.

43 Seminatur ignominiosum, excitatur gloriosum: seminatur infirmum, excitatur potens.

43 *Seminatur in ignobilitate, surgit in gloria: seminatur in infirmitate, surgit in uirtute:*

44 Σπείρεται σῶμα ψυχικόν, ἐγείρεται σῶμα πνευματικόν· ἔστι σῶμα ψυχικόν, καὶ ἔστι σῶμα πνευματικόν.

44 Seminatur corpus animale, excitatur corpus spirituale: est corpus animale, & est corpus spirituale.

44 *Seminatur corpus animale, surgit corpus spirituale: si est corpus animale, est & spirituale.*

36 Quod tu seminas, σὺ ὃ σπείρεις. Vulgata & Erasmus, Tu quod seminas, neglectā traiectione: quam nisi obserues, videtur oratio non cohærere. Viuiscit, ζωοποιεῖται. Plin. libro 17, capite 18, Pleraque ex his natura ipsa docuit, & in primis semen serere, quum decidens exceptúmque terra, viuisceret. Vulgata & Erasmus, Viuificatur. à quo verbo alibi non abhorruimus, sed in re dissimili. Mortuum fuerit, ἀποθάνῃ. Translatitiè dictum, pro corruptum fuerit. Vulgata addit, Prius, πρῶτον.

37 Prout inciderit, εἰ τύχοι. Vulgata, Vtputa, id est οἷον. Erasmus, Exempli causa. Vide suprà, 14. b.10.

41 Gloria, δόξα. Hebraicè, כבוד. Vulgata, Claritas, neque id incommodè, si sententiam spectes.

42 Seminatur, σπείρεται. Id est, sepelitur, & instar seminis humo conditur. Pergit enim in translatione à seminibus sumpta, qua nihil aptius dici potuit. Accipio autem σπείρεται non vt impersonale, sed ita vt vbique subaudiatur σῶμα, id est corpus, quod idcirco expressi primo loco. Corruptioni obnoxium, ἐν φθορᾷ. Vulgata & Erasmus ad verbum, In corruptione: quam rationem etiam tenuerunt in iis quæ sequuntur. Ego verò puto ἐν φθορᾷ positum esse pro φθαρτὸν, ex Hebræorum idiotismo.

43 Ignominiosum, ἐν ἀτιμίᾳ. Id est splendoris & decoris expers. Quid enim est fœdius cadauere? Itaque Cyrus moriens, apud Xenophontem, non vult se mortuum spectari. Deinde si spectemus quæ sit corporis putrescentis in ipso sepulchro ignominia, quid turpius cogitari potest? Potens, ἐν δυνάμει. Id est, à priori imbecillitate liberum, quod videlicet vicissitudini tam variæ sit obnoxium, nec sese tueri nisi cibo, potu, & cæteris eiusmodi præsidiis possit. Neque enim sic potens erit vt sit omnipotens, aut ἀπερίγραπτον, aut vllam denique induat eiusmodi qualitatem. Id enim esset non qualitatem sed naturam ipsam mutare, & ex homine Deum planè fieri.

44 Corpus animale, σῶμα ψυχικόν. Vt quid hoc sit, dextrè intelligatur, notandum est non agi de animorum immortalitate, sed de corporum resurrectione. Deinde non comparari inter se duo corpora, sed vnius eiusdémque corporis, humani videlicet, diuersas atque adeo contrarias qualitates, ipsásque demum harū qualitatum causas, & eas quidem tum qualitates tum causas, non nudas, sed in ipsis subiectis hærentes. Eæ igitur causæ sunt Anima & spiritus: illa in priore Adamo, ista in posteriore. Qualitates verò sunt, Animalem esse, spiritualem esse: eæque primùm in iisdem illis subiectis, nempe illa in Adamo, ista in Christo, deinde vtræque in vno & eodem subiecto, nempe in cuiusuis fidelis corpore, diuerso tamen respectu, consideratæ, illa nimirum ante resurrectionem, ista post resurrectionem. Animam igitur alteram hominis partem vocat, quæ corpori caducam hanc vitam præstat, à qua parte dicitur corpus ψυχικὸν, id est animale. Spiritum autem appellat diuinam

virtutem, cuius particeps corpus cognominatur πνευματικὸν, id est spirituale. Animale ergo corpus dicitur cui anima vitales facultates præbet, imbecillas tamen illas & temporarias: vnde fit vt sit corruptioni obnoxium, sordidum, mille denique modis infirmū, præsertim quum ab anima destitutum seritur, id est cōditur humo, quod ψυχικὸν fuerat. Spirituale verò dicitur quod diuinæ illius virtutis particeps, tanto excellentiorem vitam viuit, quanto Deus anima præstat: vnde fit vt eiusmodi corpus sit æternum, gloria & splendore insigne, omni denique imbecillitate liberum. Illud ergo, id est animale corpus, tribuit Paulus priori Adamo, ac proinde nobis omnibus ante resurrectionem, vt in illo conditis & collapsis. Istud verò, id est spirituale, posteriori Adamo, homini videlicet cælesti, id est vero Deo & vero homini, tribuit, ac proinde sanctis omnibus, post resurrectionem, (de his enim vnis agit, vt diximus suprà, versu 22) in illo nimirum rursum genitis per eundem Spiritum, & in vitam æternam euectis. Sed tria hîc notanda sunt: vnum, qualitatem animalem sic in nos esse ab Adamo propagatam vt corpus duntaxat ex eius substantia acceperimus, animam verò non item: (ideóque Apostolum nō dicere Adamum factum esse in animam viuificantem, sed in animam viuentem, aduersus eos qui animam volunt à traduce deriuari) alterum est, Christum ad tempus quoque fuisse in animam viuētem, excepto peccato, Spiritu videlicet in eo vim integram non exerente, donec omni infirmitate superata, gloriosus resurgeret, & in cælo ad dextram Patris sederet: eóque respectu à Paulo hic considerari, & nos quoque in illo. Tertium, sic esse Spirituale Christi corpus, non substantia, (vt antè dixi) sed qualitate, id est æternū, gloriosum, potens, vt hæc à Spiritu (id est diuina natura) accipiat, hypostaticè ipsius corpori & animæ iam tum coniuncta quum verbum fieret caro: nostra verò corpora fore spiritualia, non nouæ alicuius partis adiunctione, quæ Spiritus dicatur, sed ipsius Spiritus (id est diuinæ naturæ Christi) virtute, idque non per hypostaticam vnionem, sed virtutis participatione, vt Rom. 7. b. 11, & 2. Pet. 1. a. 4. cuius erit vinculum idem ille Spiritus, qui iam efficit vt illum, quãuis in cælis sedentem, fide tamen amplexi, spe possideamus in terris: tunc verò efficiet vt illo præsente præsentes perfruamur. Hæc qui sic tractat, fanaticorum speculationibus facilè occurret.

45 Οὕτω καὶ γέγραπται, Ἐγένετο ὁ πρῶτος ἄνθρωπος Ἀδὰμ εἰς ψυχὴν ζῶσαν· ὁ ἔσχατος Ἀδὰμ εἰς πνεῦμα ζωοποιοῦν.

45 Ita etiam scriptum est, Factus est prior homo Adam animal viuens: posterior *autem* Adã *factus est* spiritus viuificus.

45 *Sicut scriptum est, Factus est primus homo Adam in animam uiuentem: nouissimus Adam, in Spiritum uiuificantem.* Gen. 2. b. 7

46 Ἀλλ' οὐ πρῶτον τὸ πνευματικὸν, ἀλλὰ τὸ ψυχικὸν, ἔπειτα τὸ πνευματικόν.

46 At spirituale non est prius, sed animale, deinde spirituale.

46 *Sed non prius quod spirituale est, sed quod animale, deinde quod spirituale.*

47 Ο πρῶτος ἄνθρωπος ἐκ γῆς, χοϊκός· ὁ δεύτερος ἄνθρωπος, ὁ Κύριος ἐξ οὐρανοῦ.

47 Primus homo è terra, terrenus: secundus homo, ipse Dominus è cælo.

47 *Primus homo de terra, terrenus: secundus homo de cælo, cælestis.*

48 Οἷος ὁ χοϊκὸς, τοιοῦτοι καὶ οἱ χοϊκοί· καὶ οἷος ὁ ἐπουράνιος, τοιοῦτοι καὶ οἱ ἐπουράνιοι.

48 Qualis terrenus ille, tales & qui terreni sunt: & qualis ille cælestis, tales & qui cælestes sunt.

48 *Qualis terrenus, tales & terreni: & qualis cælestis, tales & cælestes.*

45 Ita etiam, οὕτω καί. Vulg. Sicut scriptum est, ὅπως γέγραπται: quam lectionem quanuis in nullis codicibus Græcis inuenerim, tamen sinceram esse puto: ita tamen vt per traiectionem explicetur, hoc modo, Primus homo Adam, sicut scriptū est, factus est, &c. Nã omnino hoc non pertinet nisi ad prius membrum quod citatur ex Gen. 2. b. 7, & tamen parum cohæret si receptam lectionem sequaris, quam non ausus sum mutare, sine idonei testis authoritate. Castellio conuertit, Quúmque ita scriptū sit, ea qua solet audacia vsus. Prior homo Adam, ὁ πρῶτος ἄνθρωπος Ἀδάμ. Hic quoque nihil mutauimus: sed tamen annotatum est à Stapulensi ἄνθρωπος redundare, quum ex collatione appareat אדם esse speciei nomen hoc in loco, vt ἄνθρωπος ver. 47. Nam alioquin dicendum fuerat in opposito membro ἄνθρωπος Χριστός. Existimo tamen Christum vocari etiam posteriorem Adamum, vt qualitas indicetur quam Christus cum Adamo habeat communem: quia videlicet & ipse non tanquam singularis quispiam homo, sed vt radix ac principium, consideratur, in quo spirituales omnes, tanquam principio comprehendantur: sicut in illo priore animales, cui nomen fuit Adamo. Erit ergo Christus hac ratione alter Adamus: sed durum planè & obscurum fuisset eum appellare secundum hominem Adamum. Itaque receptam lectionem reliqui intactam. Animal viuens, εἰς ψυχὴν ζῶσαν. Heb. לנפש חיה, ad verbum, In animam viuentem, vt Vetus interpres & Erasmus conuerterunt. Dicitur autem homo animatus συνεκδοχικῶς anima viuens: quod videtur optimè exprimi animalis vocabulo. Nam hoc quoque ab anima, vt præstantiore hominis parte, deducitur. Posterior, ὁ ἔσχατος. Vulg. Nouissimus. Eras. Postremus. Ego putaui studendū perspicuitati, quū præsertim pro ἔσχατος ponat δεύτερος, ver. 47: nisi quis vltimū putet dici quòd non sit alius instaurator expectandus. Spiritus viuificus, εἰς πνεῦμα ζωοποιοῦν. Christum vocat Spiritum, ab excellentissima parte, id est Deo corporaliter habitante in ipso, vt Adamum ψυχὴν ab altera itidem præstantiore parte nuncupauit. Non minus ergo sunt inepti qui ex hoc loco colligunt corpus Christi fuisse ex materia cælesti & Spirituali, quàm si negarent Adamo fuisse terrestre corpus, quia ψυχὴ dicitur: vt interim taceam ἐγένετο repetendum esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, vt hic quoque factus dicatur, non tamen quatenus Spiritus, sed quatenus homo Spiritu præditus. Deinde considerenda antithesis Viui & Viuifici, quam exposuimus suprà, ver. 44. Vulgata & Erasmus ad verbum, In Spiritum viuificantem.

47 Terrenus, χοϊκός. Id est πήλινος, In cœno manens, & terrestri naturæ addictus, ac proinde mortalis, fæculentus & imbecillis: vt alludat Apostolus ad Iob. 4. d. 19. Nec enim χοϊκὸς est nomē μετουσιαστικὸν hoc in loco, sed τοπικὸν, quasi dicas in limo versantem, ipsúmque adeo limum, vnde & sumptus est. Tertullianus limaceum appellat. Nam ad creationē & nomē Adæ proculdubio alludit: & hoc ita est τοπικὸν vt simul materiæ ac loci cōtagionem declaret, vnde illæ corporis qualitates quarum comparationem instituit. Materiæ autē nomen propriè non esse hoc in loco liquet apertissimè ex antithesi, in sequentibus versiculis. Nam ἐπουράνιος non declarat eum qui sit ex cælesti quadam materia compactus, sed qui in cælis maneat, particeps cælestium qualitatum, id est immortalitatis, gloriæ ac potentiæ. Non tantùm igitur improbi & scelerati, sed etiã inepti & imperiti sunt qui ex hoc loco arguunt Christum è cælo corpus in Virginis vterum intulisse, id est qui nobis omnem spem salutis eripiunt. Secūdus homo, ipse Dominus è cælo, δεύτερος ἄνθρωπος ὁ Κύριος ἐξ οὐρανοῦ. Vulg. Secūdus homo de cælo cælestis, vt pro ὁ Κύριος legatur ἐπουράνιος: quomodo etiã legūt Ambros. & Hieronymus. Mihi verò placet

recepta lectio quam summo cõsensu Græci omnes quos vidi, sequũtur. Multo enim vehemẽtior est antithesis Terreni & Domini, quàm Terreni & cælestis, quũ multæ sint res cælestes creatæ, Dominus autem dicatur qui summũ in omnes imperiũ obtinet. Deinde si statim opposuisset Terrenum cælesti, non emineret illa tãta qualitatum diuersitas, sed varius tantùm situs videretur significari. Hoc verò semel explicato, tum demum licuit cælestem terreno planè ac perspicuè opponere, vt factum est duobus sequentibus versiculis. Sed duo hîc annotanda sunt: vnum, cõsiderari corpus Christi in gloria, non in humilitate: siquidem antea, si ex sua natura seorsim à diuinitate æstimetur, ψυχικὸν & χοϊκὸν erat, sicut & cæterorum hominum, excepto peccato. qua de re vide Aug. lib. de Ciuit. Dei 13. cap. 23. Alterũ, quòd dicitur è cælo, id per cõmunicationẽ ἰδιωμάτων esse intelligendũ, vt diximus Ioh. 3. b. 13. Idcirco verò sic loquitur Apostolus vt ipsam Christi carnem sciamus Dei inhabitantis virtute hanc gloriam esse assequutam, quam cum suis membris tandem aliquando communicabit.

49 Καὶ καθὼς ἐφορέσαμεν τὴν εἰκόνα τοῦ χοϊκοῦ, φορέσομεν καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου.

49 Et sicut gestauimus imaginẽ terreni, gestabimus etiam imaginem cælestis.

49 *Igitur sicut portauimus imaginem terreni, portemus & imaginẽ cælestis.*

50 Τοῦτο δέ φημι, ἀδελφοί, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα βασιλείαν Θεοῦ κληρονομῆσαι οὐ δύνανται, οὐδὲ ἡ φθορὰ τὴν ἀφθαρσίαν κληρονομεῖ.

50 Hoc autem dico, fratres, carnem & sanguinẽ non posse regni Dei hæreditatẽ cõsequi: neque corruptionem cõsequi incorruptæ naturæ hæreditatem.

50 *Hoc autem dico, fratres quia caro & sanguis regnũ Dei possidere nõ possunt, neque corruptio incorruptelam possidebit.*

51 Ἰδού, μυστήριον ὑμῖν λέγω, πάντες μὲν οὐ κοιμηθησόμεθα, πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα.

51 Ecce, mysteriũ vobis dico, Nõ omnes quidẽ obdormiemus, sed omnes mutabimur.

51 *Ecce, mysterium vobis dico, Omnes quidem resurgemus, sed nõ omnes immutabimur.*

Matth. 24. c. 31
1. thess. 4. d. 16

Ἐν ἀτόμῳ, ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ, ἐν τῇ ἐσχάτῃ σάλπιγγι, (σαλπίσει γὰρ) καὶ οἱ νεκροὶ ἐγερθήσονται ἄφθαρτοι, καὶ ἡμεῖς ἀλλαγησόμεθα.

25 Momento, & iactu oculi, ad vltimam tubã, (canet enim tuba) & mortui suscitabuntur incorrupti, & nos mutabimur.

52 *In momento, in ictu oculi, in nouissima tuba, (canet enim) & mortui resurgẽt incorrupti, & nos immutabimur.*

Δεῖ γὰρ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀθανασίαν.

53 Oportet enim hoc corruptioni obnoxiũ induere incorruptã naturã, & mortale hoc induere immortalitatem.

53 *Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptionem, & mortale hoc, induere immortalitatẽ.*

Ὅταν δὲ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσηται ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσηται ἀθανασίαν· τότε γενήσεται ὁ λόγος ὁ γεγραμμένος, Κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νῖκος.

Osea 13. d. 14
heb. 2. d. 14

54 Quũ autẽ hoc corruptioni obnoxiũ induerit incorruptã naturã, & mortale hoc induerit immortalitatẽ, tũc fiet illud quod scriptũ est, Absorpta est mors ad victoriam:

54 *Quũ autẽ corruptibile hoc induerit incorruptionẽ, & immortale hoc induerit immortalitatẽ, tunc fiet sermo qui scriptus est Absorpta est mors in victoria:*

49 Imaginem, εἰκόνα. Imaginẽ intellige nõ vanam & inanẽ, sed quam res ipsa consequatur. Verè enim & reipsa χοϊκοὶ sumus, huius vitæ respectu: verè item ἐπουράνιοι erimus post resurectionem, vt membra capiti conformia euadant. Sic enim accipitur sæpe imaginis nomen, vt Gen. 5. a. 3: & μορφὴ sic vsurpatur, itémque σχῆμα & ὁμοίωμα, Philip. 2. a. 8. Gestabimus, φορέσομεν. In Complutensi editione & tribus codicibus legimus φορέσωμεν, nempe ex Chrysostomi opinione, qui putat Paulum à ver. 47, auspicari exhortationem ad vitæ nouitatem. Sed hoc planè est detortum, quum res ipsa clamet, Paulum in proposito argumento pergere.

50 Carnem & sanguinem, σὰρξ καὶ αἷμα. Id est corpus hoc animale, ita vt nunc est. Neque enim perimetur substantia, sed immutabitur qualitas, ita vt ex animali spirituale, ex terreno cæleste fiat corpus. Caro igitur & sanguis nomina sunt quibus solum corpus, idque non nudum, sed cum infirmitate adiuncta significatur hoc in loco, vt apparet ex eo quod subiicitur de corruptione. Alibi verò carnis & sanguinis appellatione totus homo intelligitur quatenus est corruptus peccato, & aliis etiam modis eadẽ verba accipiũtur, sicut exposuimus Matth. 16. c. 17, & Gal. 1. c. 16. 51 Mysterium, μυστήριον. id est rem arcanam, & adhuc occultam, ideóque dignissimam quam attentè audiatis. Non omnes quidem obdormiemus, &c. πάντες μὲν οὐ κοιμηθησόμεθα, πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα. Qui non animaduerterunt de solis sanctorum corporibus hîc agi, (quod annotauimus suprà versu 22) nec considerarunt particulam vniuersalem, ad eos de quibus agebatur esse restringendã, duas alias lectiones in hunc locum inuexerunt, de quibus copiosè Hieronymus in Epistola ad Mineriũ & Alexandrũ, & Augustinus in quæstionibus ad Dulcitium, quæstione 3. Earum vna est, πάντες μὲν ἀναστησόμεθα, οὐ πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα, omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur, vt etiam legitur in Vulgata Latina editione. Altera, quam Hieronymus dicit Græcos codices habuisse, πάντες μὲν οὖν κοιμηθησόμεθα, ἀλλ' οὐ πάντες ἀλλαγησόμεθα. Vtraque (meo iudicio) reiicienda. Nam præterquam quòd non aliter dicit omnes immutatũ iri quàm suprà dixit, Omnes in Christo viuificandos, liquet vel ex eo quod cõfitemur, Dominum venturum ad iudicandum viuos & mortuos, & ex eo quod scriptum est 1. Thess. 4. d. 15. 16. 17, fore vt quos Dominus adueniẽs viuos ex sanctis inuenerit, repentè, non interueniente morte, nec corruptione illa ordinaria, immutet, vt cum sanctis qui resurrexerint, rapti in nubibus Domino occurrant.

52 *Et* iactu oculi, ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ. Vul. & Eras. In ictu oculi, nõ ita propriè, ni fallor. Nã & Latini adiicere oculos dicũt. Quidã codices legũt ῥοπῇ. i. inclinatione. Vtroque vocabulo breuissimũ tẽporis spatiũ significatur: quum nihil sit celerius oculi motu. Sed ῥιπὴ translatum est à fulminis iactu, ῥοπὴ à motu lancis seu libræ.

54 Illud, ὁ λόγος. Heb. דבר, de quo sæpe iam diximus. Absorpta est mors ad victoriam, κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νῖκος. Miror quì videri potuerit hic locus ex Osea sumptus, quum sit penè conuersus ad verbum ex Esaiæ 25. c. 8. Sic enim habent Hebræa בלע המות לנצח. i. absorpsit mortẽ in æternũ. Sed pro In æternũ scriptũ est εἰς νῖκος, ad victoriam, quod נצח *nesah* deducatur à נצח, quod vincere declarat. Idẽ autẽ significat Ad victoriã atque Vsque ad victoriã. i. ita vt sit prorsus debellata. Ambrosius verò legens In cõtentione, deceptus fuit à librario qui Græcè scripserat νεῖκος pro νῖκος.

55 Ποῦ σου, θάνατε, τὸ κέντρον; ποῦ σου ᾅδη, τὸ νῖκος;

56 Τὸ δὲ κέντρον τοῦ θανάτου, ἡ ἁμαρτία· ἡ δὲ δύναμις τῆς ἁμαρτίας, ὁ νόμος.

57 Τῷ δὲ Θεῷ χάρις τῷ διδόντι ἡμῖν τὸ νῖκος διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

58 Ὥστε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοὶ, ἑδραῖοι γίνεσθε, ἀμετακίνητοι, περισσεύοντες ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Κυρίου πάντοτε, εἰδότες ὅτι ὁ κόπος ὑμῶν οὐκ ἔστι κενὸς ἐν Κυρίῳ.

Κεφάλαιον ιϛ

Περὶ δὲ τῆς λογίας τῆς εἰς τοὺς ἁγίους, ὥσπερ διέταξα ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Γαλατίας, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιήσατε.

Κατὰ μίαν σαββάτων ἕκαστος ὑμῶν, παρ' ἑαυτῷ τιθέτω, θησαυρίζων ὅ,τι ἂν εὐοδῶται· ἵνα μὴ ὅταν ἔλθω, τότε λογίαι γίνωνται.

55 "Vbi tua ô mors, victoria, "vbi tuus ô ſepulchrum ſtimulus?

56 Stimulus verò mortis *eſt* peccatum : vis autem peccati, Lex.

57 ‖Sed Deo *ſit* gratia, qui dedit nobis victoriam per Dominũ noſtrum Ieſum Chriſtum.

58 Itaque, fratres mei dilecti, firmi eſtote, immoti, abundantes in opere Domini ſemper, quũ ſciatis laborem veſtrum non eſſe in Domino.

CAP. XVI.

1 PORro "de collecta in ſanctos, quemadmodum conſtitui Eccleſiis Galatiæ, ita & vos "facite.

2 "Primo quoque *die* hebdomadis vnuſquiſque veſtrum apud ſe reponat, recõdens "quod pro Dei benignitate licuerit: ne, quum venero, tunc collectæ fiant.

55 *Vbi eſt mors uictoria tua? ubi eſt mors ſtimulus tuus?*

56 *Stimulus autem mortis, peccatum eſt: uirtus uerò peccati, Lex.*

57 *Deo autem gratias, qui dedit nobis uictoriam per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum.* 1.Ioh.5.a.5

58 *Itaque, fratres mei dilecti, ſtabiles eſtote & immobiles, abundantes in opere Domini ſẽper, ſcientes quòd labor ueſter nõ eſt inanis in Domino.*

CAP. XVI.

1 *DE collectis autẽ quæ fiũt in ſanctos, ſicut ordinaui Eccleſiis Galatiæ, ita & uos facite.*

2 *Per unã Sabbathi unuſquiſque ueſtrũ apud ſe ſeponat, recondens quod ei bene placuerit: ut non quũ uenero tunc collectæ fiant.*

55 Vbi tua, ô mors, victoria? ποῦ σου, θάνατε, τὸ νῖκος; Quia in ſequente verſiculo ſtimulus tribuitur morti, ideo hoc loco plerique codices ſcripſerunt τὸ κέντρον, & contra in poſteriore membro τὸ νῖκος. Sed apparet ex Hebræorum collatione, iſta eſſe permutata: & Vetus interpres hoc quoque oſtendit, qui germanam lectionem retinuit: quam quum in vno etiam vetuſto Græco codice integram inueniſſem, non dubitaui reſtituere. Sic autẽ habent Hebræa Oſeæ 13.d.14, vnde petitum eſt poſterius membrum אהי דבריך מות.i. Ero peſtes tuæ, mors. Itaque Græca editio quam ſequutus eſt Paulus, legit איה, vbi, pro אהי, ero, per metatheſin: quam notant eo loco quidam etiam ex Hebræis interpretibus. Deinde דבריך Græci interpretes deduxerunt non à דבר *deber*, quod peſtem declarat, ſed à דבר *dabar*, quod ſignificat verbum, idque tranſlatitiè acceperunt: pro quo vernaculo ſermone dicimus *un plaid*, inuidioſo etiam vocabulo pro garrula loquacitate. Ideo in Græca editione qua nunc vtimur, ſcriptum eſt δίκη, pro quo ſanè exiſtimo Paulum hic ſcripſiſſe non νῖκος, vt nunc legimus, ſed νεῖκος, litigioſa contentio. Nihil tamen volui temere mutare: quanquam ad illam coniecturam altera etiam accedit, quia in præcedente verſiculo, itémque in 57 ſcriptum eſt νῖκος, facile fuiſſe hominibus imperitis exiſtimare ita etiam hoc loco ſcribendum eſſe. Vbi tuus, ô ſepulchrum, ſtimulus? ποῦ σοῦ, ᾅδη, τὸ κέντρον; Hebræa eodem illo Oſeæ loco habent אהי קטבך שאול, id eſt ero tuum excidium, ſepulchrum. Itaque hîc rurſum Græca editio, quam ſequutus eſt Paulus, legit (ſine vlla tamen ſenſus iniuria, & non repugnãtibus quibuſdam Hebræorum interpretibus) איה, vbi, pro אהי ero, vt in præcedente membro. Quod verò verterunt ſtimulum, propriè ſignificat ὄλεθρον.i. excidium & internecionem præſentem. Hieronymus ſolet morſum interpretari: Symmachus ἀπαίτημα, quòd repentè & ex inopinato occurrat. Ἅδην verò id eſt שאול hîc quoque conuerti ſepulchrum potius quàm infernum cum Vetere interprete & Eraſmo: quia hîc agitur de corporis excitatione: & ea etiam eſt propria vocabuli Hebraici ſignificatio, vt diximus Act.2.d.27.

58 In Domino, ἐν Κυρίῳ. Hebr. ביהוה, id eſt Dei ope ac bonitate id efficiente. Sin autem accipias in Domino pro In negotio Domini, vel ſecundum Dominum, erit traiectio, quaſi ſcriptum ſit, Labor veſter in Domino, non erit inanis.

IN CAPVT XVI.

1 De collecta, περὶ τῆς λογίας. Hoc vocabulo vtitur in ea ſignificatione ipſe etiam Cicero 2. De orat. & ego libẽter illud retinui, vel ob eam cauſam vt quiuis cognoſcat quid illud ſit quod poſtea ſacrificuli ad quaſdam cantiunculas tranſtulerunt. Fuiſſe verò in Eccleſia vſurpatam hanc conſuetudinem conferendi eleemoſynas (quas tamen iubet Apoſtolus vnumquẽque apud ſe ſeponere, quòd nimirum iſtæ eſſent extraordinariæ, ídque die primo hebdomadis, qui Solis dies à profanis, Dominicus à ſanctis dicebatur) docet Iuſtinus Apologetico ſecundo, vbi quum deſcripſiſſet concionis & Cœnæ Dominicæ apparatum illi diei peculiarem, tandem ſubiicit, quenque pro facultatum ratione vt ſibi libuiſſet, aliquid conferre ſolitum, quod poſtea Antiſtes quem τὸν προεστῶτα vocat, orphanis, viduis, ægrotis, egenis, captiuis & peregrinis diſtribueret. Facite, ποιήσατε. Baſilius quodam loco, citans hæc verba, ſic ea diſtinguit vt κατὰ μίαν σαββάτων cum hoc verbo cohæreat: & deinde ſequatur ἕκαστος, vnuſquiſque, &c.

2 Primo quoque *die* hebdomadis, κατὰ μίαν σαββάτων. Vulg. Per vnam Sabbathi. Eraſ. In vna Sabbathorum. Hoc quidem conſtat κατὰ vim habere diſtributiuam, quam vocant, neque dubium eſt μίαν σαββάτων declarare primam diem ſeptimanæ, vt oſtendimus Mat.28.a.1, & explicat diſertè Marcus ipſe 16.b.9. Sed & in vno vetuſto codice additum erat τὴν κυριακήν, ad hoc ſcilicet explicandum: & eo die iam tum ſolitos fuiſſe ſanctos conuenire, liquet ex Act.20.b.7. Quod pro Dei benignitate licuerit, ὅ,τι ἂν εὐοδῶται. Vel, vt in quibuſdam codicibus legitur, εὐοδωθῇ. Εὐοδοῦσθαι autem paſſiuè dicitur qui proſperum iter à Deo obtinet, vt Rom.1.b.10. ſed præterea ad rerum omnium proſperos ſucceſſus tranſfertur, vt 3 Ioh.a.2. Itaque ſenſus eſt, vt quiſque conferat pro ratione proſperitatis (vt ita loquar) quã à Domino obtinuerit. Neq; prorſus malè cõuertit Eraſmus, Quicquid cõmodum fuerit. niſi quòd paſſiuũ verbũ non expreſſit, cuius ea eſt vis vt declaret eam commoditatem

ab aliquo concedi, nimirum à Deo. Latet ergo in hoc verbo argumentum quod Erasmus non expressit, nempe vt partem eius quod Dei benignitate sumus consequuti, liberaliter ipsius membris largiamur. Vulg. Quod ei bene placuerit, ὅ τι ἂν εὐδοκῇ pro εὐοδωθῇ. Nam εὐδόκηται, quod illi tribuit Erasmus, nunquam memini legere.

Ὅταν δὲ παραγένωμαι, οὓς ἐὰν δοκιμάσητε δι' ἐπιστολῶν, τούτους πέμψω ἀπενεγκεῖν τὴν χάριν ὑμῶν εἰς Ἱερουσαλήμ.

Ἐὰν δὲ ᾖ ἄξιον τοῦ κἀμὲ πορεύεσθαι, σὺν ἐμοὶ πορεύσονται.

Ἐλεύσομαι δὲ πρὸς ὑμᾶς, ὅταν Μακεδονίαν διέλθω. (Μακεδονίαν γὰρ διέρχομαι)

Πρὸς ὑμᾶς δὲ τυχὸν παραμενῶ, ἢ καὶ παραχειμάσω, ἵνα ὑμεῖς με προπέμψητε οὗ ἐὰν πορεύωμαι.

Οὐ θέλω γὰρ ὑμᾶς ἄρτι ἐν παρόδῳ ἰδεῖν· ἐλπίζω δὲ χρόνον τινὰ ἐπιμεῖναι πρὸς ὑμᾶς, ἐὰν ὁ Κύριος ἐπιτρέπῃ.

Ἐπιμενῶ δὲ ἐν Ἐφέσῳ ἕως τῆς πεντηκοστῆς.

Θύρα γάρ μοι ἀνέῳγε μεγάλη καὶ ἐνεργής, καὶ ἀντικείμενοι πολλοί.

Ἐὰν δὲ ἔλθῃ Τιμόθεος, βλέπετε ἵνα ἀφόβως γένηται πρὸς ὑμᾶς· τὸ γὰρ ἔργον Κυρίου ἐργάζεται ὡς καὶ ἐγώ.

Μή τις οὖν αὐτὸν ἐξουθενήσῃ· προπέμψατε δὲ αὐτὸν ἐν εἰρήνῃ, ἵνα ἔλθῃ πρός με· ἐκδέχομαι γὰρ αὐτὸν μετὰ τῶν ἀδελφῶν.

3 Postquam autem accessero, quoscunque probaueritis ¨ per epistolas, hos mittam vt perferant ¨ beneficentiam vestram in Hierusalem.

4 Quòd si res digna fuerit vt & ipse proficiscar, mecum proficiscentur.

5 Veniam autem ad vos quū Macedoniam transiero. (Macedoniam enim ¨ pertransibo)

6 ¨ Apud vos autem fortasse permanebo, aut etiam hybernabo: vt vos me prosequamini quocunque proficiscar.

7 Nolo enim vos núc in trāscursu videre: sed spero temporis aliquantū mansurū *me* apud vos, si Dominus permiserit.

8 Permanebo autem Ephesi ¨ vsque ad Pentecosten.

9 Nam ostium mihi apertum est magnum & ¨ efficax, ¨ & aduersarii multi.

10 Quòd si venerit Timotheus, videte vt ¨ tutò sit apud vos: opus enim Domini operatur vt & ego.

11 Nequis igitur illum pro nihilo habeat: sed prosequimini eum ¨ cum pace, vt veniat ad me: expecto enim eum cum fratribus.

3 Quū autē præsens fuero, quos probaueritis per epistolas, hos mittam perferre gratiam uestram in Ierusalem.

4 Quòd si dignum fuerit ut & ego eam, mecum ibunt.

5 Veniā autē ad uos, quū Macedoniā pertrāsiero. (nā Macedoniā ptrāsibo)

6 Apud uos autem forsitā manebo, uel etiam hyemabo: ut uos me deducatis quocunque iero.

7 Nolo enim uos modò in transitu uidere: spero enim me aliquantulū tēporis manere apud uos, si Dominus permiserit.

8 Permanebo autem Ephesi usque ad Pentecosten.

9 Ostiū enim mihi apertū est magnū & euidens, & aduersarij multi.

10 Si autem uenerit Timotheus, uidete ut sine timore sit apud uos: opus enim Domini operatur, sicut & ego.

11 Nequis ergo illum spernat: deducite autē illum in pace, ut ueniat ad me: expecto enim illum cum fratribus.

3 Per epistolas, δι' ἐπιστολῶν. Per epistolas, nimirum quas illis dabitis perferendas, quum istuc venero. Sed & potest hoc connecti cum verbo πέμψω, vt sit sensus, Quos probaueritis, eos mittam cum literis vt eleemosynas perferant. Beneficentiam vestram, τὴν χάριν ὑμῶν. Vulg. ad verbum, Gratiam: quæ etiam apud Latinos pro beneficio, hîc verò pro eo ipso accipitur quod aliquis gratuitò confert.

5 Pertransibo, διέρχομαι. Hoc verbum aliquoties iam annotauimus habere inclusam significationē futuri temporis, vt Matth. 11.a.3, Apoc.1.a.4. Hoc puto non considerasse qui censent hanc epistolam scriptam Philippis, quum iam peragraret Macedoniam. Nam ex versiculis 8 & 19, apparet missam Epheso, & quidem ante Demetrii seditionem, per Timotheum & Erastum: vt mecum fatebitur quisquis compararit cum versu 10, proximè sequente, quæ scribit Lucas Act.19.d.21.

6 Apud vos, πρὸς ὑμᾶς. Vide Mar.6.v.3.

8 Vsque ad Pentecosten, ἕως τῆς πεντηκοστῆς. Erasmus putat ita subaudiendum ἡμέρας, vt simpliciter significentur quinquaginta dies, non autem festum Pentecostes. quod, inquit, haud satis scio an id temporis Gentium auribus notum fuerit: quum in epistola ad Romanos Apostolus tollat dierum discrimen. At ego superuacaneum esse puto quærere an huiusmodi festa initio fuerint obseruata, vt hoc daretur Iudæorum infirmitati. Sed vt obseruata non fuerint, non tamen consequitur hoc non fuisse vsitatum in Ecclesiis, vt præsertim ii qui ex circuncisione crediderant, ab his festis interualla temporum numerarent. Sic Act.20.b.6, dicitur Apostolus soluisse Philippis post dies Azymorum: quos tamē quis idcirco dixerit fuisse ab Ecclesiis obseruatos? Sic etiam Act.27.b.9, significatur inclinatio Autumni per diem ieiunii siue Propitiationis festum. Itaque illa interpretatio nulla ratione nititur.

9 Efficax, ἐνεργής. Id est, ad magnas res conficiendas opportunum. Vulg. Euidens, id est ἐναργής, pro quo malim patens dicere, vt persistat in metaphora. Et sanè hæc lectio mihi magis arridet, quum eadem quidē sit sententia, sed multo mollior sit translatio. Et aduersarii, καὶ ἀντικείμενοι. Hieronymus in Ioelem, legit, Sed aduersarii, vt καὶ pro ἀλλὰ sæpe ponitur, vt Act.10.d.28, & infrà, ver.12. Sed malim tamen receptam interpretationem sequi. nam quo plures aduersarii, eo magis requiritur pastoris præsentia.

10 Tutò, ἀφόβως. Id est ἀσφαλῶς, & sine iusti metus occasione. Vulg. Sine timore, Erasmus, Sine metu. Vtrunque nimis obscuré.

11 Cum pace, ἐν εἰρήνῃ. Id est saluum & incolumem, atque adeo bona cum gratia, ex Hebræorum idiotismo sæpe iam à nobis explicato.

Περὶ δὲ Ἀπολλὼ τοῦ ἀδελφοῦ, πολλὰ παρεκάλεσα αὐτὸν ἵνα ἔλθῃ πρὸς ὑμᾶς μετὰ τῶν ἀδελφῶν· καὶ πάντως οὐκ ἦν θέλημα ἵνα νῦν ἔλθῃ· ἐλεύσεται δὲ ὅταν εὐκαιρήσῃ.

Γρηγορεῖτε, στήκετε ἐν τῇ πίστει, ἀνδρίζεσθε, κραταιοῦσθε.

Πάντα ὑμῶν ἐν ἀγάπῃ γινέσθω.

Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοὶ, οἴδατε τὴν οἰκίαν Στεφανᾶ, ὅτι ἐστὶν ἀπαρχὴ τῆς Ἀχαΐας, καὶ εἰς διακονίαν τοῖς ἁγίοις ἔταξαν ἑαυτούς·

Ἵνα καὶ ὑμεῖς ὑποτάσσησθε τοῖς τοιούτοις, καὶ παντὶ τῷ συνεργοῦντι καὶ κοπιῶντι.

Χαίρω δὲ ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ Στεφανᾶ καὶ Φουρτουνάτου καὶ Ἀχαϊκοῦ, ὅτι τὸ ὑμῶν ὑστέρημα οὗτοι ἀνεπλήρωσαν.

Ἀνέπαυσαν γὰρ τὸ ἐμὸν πνεῦμα καὶ τὸ ὑμῶν. ἐπιγινώσκετε οὖν τοὺς τοιούτους.

Ἀσπάζονται ὑμᾶς αἱ ἐκκλησίαι τῆς Ἀσίας. Ἀσπάζονται ὑμᾶς ἐν Κυρίῳ πολλὰ Ἀκύλας καὶ Πρίσκιλλα, σὺν τῇ κατ' οἶκον αὐτῶν ἐκκλησίᾳ.

12 Porro de Apollo fratre, multum precatus sum eum vt iret ad vos cũ fratribus: sed omnino non fuit *ei* voluntas nunc eundi: venturus est autem "quũ tempus opportunũ habuerit.

13 Vigilate, state in fide, viriliter agite, estote fortes.

14 Omnia vestra cum charitate fiant.

15 Precor autem vos, fratres, nostis familiam "Stephanæ "esse primitias Achaiæ, & "sese in ministerium sanctis addixisse:

16 Vt & vos "subiiciamini talibus, &" omnibus operam suam conferentibus & laborãtibus.

17 Gaudeo verò de aduentu Stephanæ & Fortunati & Achaici, quoniam "absentiã vestram hi suppleuerunt.

18 Refecerunt enim "spiritum meum ac vestrum. "Agnoscite itaque qui sunt huiusmodi.

19 Salutant vos Ecclesiæ Asiæ. Salutant vos in Domino multum Aquila & Priscilla, cum "Ecclesia quæ est domi ipsorum.

12 *De Apollo autẽ fratres, multũ rogaui eum ut ueniret ad nos cũ fratrib⁹: & utique non fuit uoluntas eius ut nunc ueniret: ueniet autem quum ei uacuum fuerit.*

13 *Vigilate, state in fide, uiriliter agite, & confortamini.*

14 *Omnia uestra in charitate fiant.*

15 *Obsecro autẽ uos, fratres, nostis domum Stephanæ & Fortunati, quoniã sunt primitiæ Achaiæ, et in ministerium sanctorũ ordinauerunt seipsos:*

16 *Vt & uos subditi sitis eiusmodi, & omni cooperanti & laboranti.*

17 *Gaudeo autẽ in præsentia Stephanæ & Fortunati & Achaici, quoniã id quod uobis deerat, ipsi suppleuerunt.*

18 *Refecerũt enim & meũ spiritũ et uestrũ. cognoscite ergo q eiusmodi sunt.*

19 *Salutãt uos Ecclesiæ Asiæ. Salutãt uos in Domino multũ Aquila et Priscilla, cum domestica sua Ecclesia.*

12 Cum fratribus, μετὰ τῶν ἀδελφῶν. Timotheo videlicet & Erasto, Act.19.d.22. Sed omnino non fuit, καὶ πάντως οὐκ ἦν. Hic omnino καὶ ponitur pro ἀλλὰ, & ἦν explicandum est per aoristum secundum. Non satis aptè igitur Vulgata conuertit, Et vtique non fuit. neque etiam Erasmus satis apposite, Et omnino non erat. Quum tempus opportunum habuerit, ὅταν εὐκαιρήσῃ. Vulgata, Quum ei vacuum fuerit. Vide Marcum, cap. 6. ver. 31.

15 Stephanæ, Στεφανᾶ. Vulgata addit, Et Fortunati, καὶ Φουρτουνάτου. Quædam etiam exemplaria adiiciunt, & Achaici, καὶ Ἀχαϊκοῦ, fortassis ex versiculo 17. Stephanæ verò nomen nõ fœminam sed virum declarat: quod annotaui in gratiam imperitorum Græcæ linguæ, vt & alia multa. Esse primitias, ὅτι ἐστὶν ἀπαρχή. Vulg. ad verbum, Quoniam sunt primitiæ. Est autem Hellenismus, vt in illo Terẽtii, Scin' me in quibus sim gaudiis? Estque allusio ad Leuiticum sacerdotium: qua ratione etiam fideles dicuntur oblatio Domini. Sese addixisse, ἔταξαν ἑαυτούς. Pronomina composita sæpe iam admonuimus pro simplicibus interdum vsurpari apud idoneos etiam scriptores. Ita igitur puto hoc loco accipi ἑαυτούς, vt omnino alienum sit ab Apostoli scopo quod nonnulli putant, istos nimirum commendari eo nomine quòd vltro & nonnisi à seipsis vocati, cœperint ministerio ecclesiastico vacare. Imò verò contrà nihil aliud tradit Apostolus quàm istos sese totos vltro sanctorũ ministerio deuouisse, legitimè tamen vocatos: siue de prædicationis ministerio accipias, siue (quod potius amplector) de ea functione quæ pauperum subsidiis & gubernationi ecclesiasticæ dicata erat. Itaque τάττειν ἑαυτοὺς verti, sese addicere, ita vt gradus & statio constanter seruetur in qua fuerit aliquis collocatus. Hoc enim declarat verbum τάττειν. Vulgata & Erasmus ad verbum, Ordinauerunt seipsos. quæ interpretatio præbuit occasionẽ illi quæstioni de qua diximus, quia nimirum vocationes ecclesiasticæ cœperunt peculiariter Ordines vocari: nunc quidem κατ' ἀντίφρασιν, quum nihil vsquam sit æquè confusum ac perturbatum.

16 Subiiciamini, ὑποτάσσησθε. Id est, honore & reuerentia prosequamini, illis cedatis, & ab iis sinatis vos regi vt par est, quum sese & suas facultates vobis iuuandis consecrarint. Omnibus operam suã conferentibus, παντὶ τῷ συνεργοῦντι. Redũdat articulus. loquitur autem de functionibus ecclesiasticis. Vulg. Omni cooperanti. Eras. Omni adiuuanti.

17 Absentiam vestram, τὸ ὑστέρημα ὑμῶν. Id est, quod mihi deerat à vobis, vt qui vestro conspectu nunc frui non possim. Vulgata, Quod vobis deerat, sensu deprauato. Erasmus obscurè, Id quod mihi deerat vestri. Quidam legunt τὸ ὑστέρημά μου, id est quod mihi deerat, nempe vt vos conspicerem, & rerum vestrarum statum intelligerem. Nam ineptum fuerit ad collationem aliquam pecuniariã hoc referre quam ab illis ipse acceperit: quum tam expressè testetur se gratuitò illis prædicasse, nec vnquam passurum vt hæc gloria sibi extorqueatur.

18 Spiritum, τὸ πνεῦμα. Id est animum, vt suprà, 2.c.11. Agnoscite, ἐπιγινώσκετε. Id est, tales ducite quales sunt reuera. Vulg. Cognoscite.

19 Ecclesia, ἐκκλησία. Erasmus in annotationibus vertendum potius dicit Congregatione: qua in re ab eo dissentio. Apparet enim Apostolum commendare Aquilæ & Priscillæ familiam, quasi sit Ecclesiola quædam. alioquin dixisset σὺν τῷ οἴκῳ αὐτῶν, cum domo ipsorum. Quòd autem reperitur apud Ambrosium, & in exemplaribus nonnullis veteris æditionis Latinæ, Apud quos & hospitor, in nullis Græcis codicibus inueni.

Rom.16.d.16
2.cor.13.d.12
1.per 5.d.14

Ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ ἀδελφοὶ πάντες. Ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἁγίῳ.

Ὁ ἀσπασμὸς τῇ ἐμῇ χειρὶ Παύλου.

Εἴ τις οὐ φιλεῖ τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, ἤτω ἀνάθεμα, μαρὰν ἀθά.

Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ μεθ' ὑμῶν.

Ἡ ἀγάπη μου μετὰ πάντων ὑμῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Ἀμήν.

Πρὸς Κορινθίους πρώτη ἐγράφη ἀπὸ Φιλίππων διὰ Στεφανᾶ καὶ Φουρτουνάτου καὶ Ἀχαϊκοῦ καὶ Τιμοθέου.

20 Salutant vos fratres omnes. ‖Salutate alii alios ¨osculo sancto.
21 Salutatio, manu mea Pauli.
22 Siquis nõ amat Dominum Iesum Christũ, sit anathema, ¨maran-atha.
23 Gratia Domini Iesu Christi *sit* vobiscum.
24 Charitas mea cum omnibus vobis in Christo Iesu. ¨Amen.

Ad Corinthios prior, missa fuit ¨Philippis per Stephanam & Fortunatum & Achaicũ & Timotheum.

20 Salutant uos omnes fratres. Salutate inuicem in osculo sancto.
21 Salutatio, mea manu Pauli.
22 Siqs non amat Dominũ nostrũ Iesum Christũ, sit anathema, Maran atha.
23 Gratia Domini nostri Iesu Christi uobiscum.
24 Charitas mea cum omnibus uobis in Christo Iesu. Amen.

Ad Corinthios prior, missa fuit è Philippis per Stephanam & Fortunatum & Achaicum & Timotheum.

20 Osculo sancto, ἐν φιλήματι ἁγίῳ. i. Sanctè amate inter vos. Petita est autem hæc loquutio vel à consuetudine illa mutuò sese osculandi in salutando, Iudæis magis quàm Græcis familiari: vel mutuæ osculationis ritu in Cœna Domini, ad summam illam animorum consensionem declarandam: quem ritum disertè declarat Iustinus Apologetico secundo. Vide 2.Cor.13.d.12.

22 Maran-atha, μαρὰν ἀθά. Alii codices scribunt vno verbo μαραναθά, quod video eruditis nonnullis placere, quasi vna sit dictio Syriaca, idem declarans atque apud Hebræos חרם, perperam tamen scripta à librariis, vt alia pleraque peregrina, quum scribendum fuerit Maharanatha. Aliis placet duas esse dictiones, nempe מרן, Dominus, & אתא, venit. Aliis etiam tres, nẽpe מרן, Dominus, נא, noster, אתא, venit. Sed vtrouis modo ex duobus istis legas, puto non satis aptè considerari significationem huius vocabuli in hoc loco interpretando, quum potius sit τεχνικῶς accipiendum. Sic enim existimo designari speciem extremi anathematis: quia nimirũ ea erat eius formula, quòd qui in eo damnatus esset, Domino quasi in manus citra vllã veniæ spem dederetur: vt ea sit fortasse species tertia anathematis quam Thalmudistæ vocant שמתא, vt refertur in Thesbi Eliæ. Nam alioquin causa non erat cur Corinthios alloqueretur Chaldaicè, nisi vocabulum hoc fuisset Ecclesiis familiare, vt Amen, Aleluia, & alia nonnulla. Quòd si vera est potius eorum opinio qui vnicum vocabulum esse volũt, idem declarans atque Hebræorum חרם, miror sanè cur non posteriore loco posuerit ἀνάθεμα, Syriaci nimirum vocabuli explicationem, vt in Abba Pater. Quid si igitur vel librarii mutarunt ordinem, vel ἀνάθεμα ad marginem pro Syriaci vocabuli interpretatione annotatum, postea in contextum irrepsit? Sed nihil hîc ausim aut velim affirmare.

24 Amen, ἀμήν. Id est, ita est. Est enim confirmantis potius quàm optantis: nisi libeat interpretari ἡ ἀγάπη μου μεθ' ὑμῶν, &c. charitas mea *sit* cũ vobis omnibus in Christo Iesu. sicut subiici solet extremis epistolis, Vale, & nós ama. *Philippis*, ἀπὸ Φιλίππων. Sic scriptum inueni in omnibus Græcis codicibus: sed non dubium est quin sit Epheso scripta, vt dixi suprà, ver.5. Et res ipsa clamat, istiusmodi subscriptiones posterioribus temporibus à quibusdam non satis consideratè additas fuisse.

Epistola Pauli Apostoli ad Corinthios posterior.

Παύλου τοῦ Ἀποστόλου ἡ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολὴ δευτέρα.

Κεφάλαιον α΄.

1 ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ, διὰ θελήματος Θεοῦ, καὶ Τιμόθεος ὁ ἀδελφός, τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τῇ οὔσῃ ἐν Κορίνθῳ, σὺν τοῖς ἁγίοις πᾶσι τοῖς οὖσιν ἐν ὅλῃ τῇ Ἀχαΐᾳ.

2 Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

NOVA INTERP.

CAP. I.

1 PAVLVS Apostolus Iesu Christi per Dei volũtatẽ, & Timotheus frater, Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi, vnà cũ sãctis omnibus q sũt in tota Achaia:

2 Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro & Domino Iesu Christo.

VETVS.

CAP. I.

1 PAVLVS Apostolus Iesu Christi per uoluntatem Dei, & Timotheus frater, Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi, cum omnibus sanctis qui sũt in uniuersa Achaia:

2 Gratia uobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ πατὴρ τῶν οἰκτιρμῶν, καὶ Θεὸς πάσης παρακλήσεως·

3 ‖ Benedictus Deus ac Pater Domini nostri Iesu Christi, Pater *inquã* ille misericordiarum & Deus omnis consolationis *author*:

3 *Benedictus Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, Pater misericordiarum, & Deus totius consolationis:* Ephe 1. 1.pet

Ὁ παρακαλῶν ἡμᾶς ἐπὶ πάσῃ τῇ θλίψει ἡμῶν, εἰς τὸ δύνασθαι ἡμᾶς παρακαλεῖν τοὺς ἐν πάσῃ θλίψει, διὰ τῆς παρακλήσεως ἧς παρακαλούμεθα αὐτοὶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.

4 Consolans nos, in omni oppressione nostra: vt possimus *positos* in quauis oppressione consolari, ea ipsa consolatione qua nos ipsos Deus consolatur.

4 *Qui consolatur nos in omni tribulatione nostra: ut possimus & ipsi consolari eos qui in omni pressura sunt, per exhortationem qua exhortamur & ipsi à Deo.*

Ὅτι καθὼς περισσεύει τὰ παθήματα τοῦ Χριστοῦ εἰς ἡμᾶς, οὕτω διὰ Χριστοῦ περισσεύει καὶ ἡ παράκλησις ἡμῶν.

5 Nam sicut abundant perpessiones Christi in nobis, ita per Christum abundat etiam consolatio nostra.

5 *Quoniã sicut abundãt passiones Christi in nobis, ita et per Christũ abũdat consolatio nostra.*

Εἴτε δὲ θλιβόμεθα, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως καὶ σωτηρίας τῆς ἐνεργουμένης ἐν ὑπομονῇ τῶν αὐτῶν παθημάτων ὧν καὶ ἡμεῖς πάσχομεν· εἴτε παρακαλούμεθα, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως καὶ σωτηρίας· καὶ ἡ ἐλπὶς ἡμῶν βεβαία ὑπὲρ ὑμῶν·

6 Siue autem premimur, *id fit* pro vestra consolatione ac salute, quæ efficitur in tolerantia earundem perpessionũ quibus & nos afficimur: siue consolationẽ accipimus, *id fit* pro vestra cõsolatione ac salute: & spes nostra firma est de vobis:

6 *Siue autẽ tribulamur, pro uestra exhortatione & salute: siue exhortamur, pro uestra exhortatione & salute quæ operatur in tolerantiã earũdẽ passionũ quas & nos patimur: & spes nostra firma est pro uobis:*

Εἰδότες ὅτι ὥσπερ κοινωνοί ἐστε τῶν παθημάτων, οὕτω καὶ τῆς παρακλήσεως.

7 Quòd sciamus vos, sicut socii estis perpessionum, ita etiã *socios fore* consolationis.

7 *Sciẽtes quòd sicut socii passionum estis, sic eritis & consolationis.*

Οὐ γὰρ θέλομεν ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, ὑπὲρ τῆς θλίψεως ἡμῶν

8 Nõ enim volumus vos ignorare, fratres, de oppressiõe nostra

8 *Non enim uolumus ignorare uos, fratres, de tribulatione nostra*

3 Benedictus, εὐλογητός. i. Laus & gloria tribuatur. Sic enim homines benedicunt Deo, vt alibi exposuimus. Deus ac Pater, ὁ Θεὸς καὶ πατήρ. Vide 1. Cor. 15. c. 24. Misericordiarum, τῶν οἰκτιρμῶν. Hebr. רחמים. i. summè misericors. Hæc enim est emphasis pluralis numeri.

4 Ea ipsa consolatione, διὰ τῆς παρακλήσεως. Sic interpretor propter adiunctum articulum. Vulg. Per exhortationem, & id quidem malè. quanuis consolatio sit exhortationis species. Sic etiam mox ver. 6, malè vertit παρακαλούμεθα, exhortamur, pro consolationem accipimus.

5 Perpessiones Christi, τὰ παθήματα τοῦ Χριστοῦ. i. Ærumnæ quas ob Christum perpetimur, siue quas in nobis perpetitur Christus, vt Rom. 8. d. 17, & Col. 1. d. 24. Quod autẽ attinet ad πάθημα, de eo diximus Rom. 7. a. 5.

6 Siue autem premimur, εἴτε δὲ θλιβόμεθα. Duplici modo legitur hic locus, præter eum quẽ sequuti sumus. Primùm sic vt post πάσχομεν inseratur καὶ ἡ ἐλπὶς ἡμῶν βεβαία ὑπὲρ ὑμῶν, deinde sequatur, εἴτε παρακαλούμεθα ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως καὶ σωτηρίας εἰδότες, &c. Sicut scribitur in Complutensi editione, & quinque vetustis codicibus, & Græcis etiam scholiis. Deinde sic etiam alicubi legitur hic locus, vt in Vulgata Latina editione, εἴτε δὲ θλιβόμεθα ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως καὶ σωτηρίας, εἴτε παρακαλούμεθα ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως καὶ σωτηρίας τῆς ἐνεργουμένης ἐν ὑπομονῇ παθημάτων ὧν καὶ ἡμεῖς πάσχομεν, καὶ ἡ ἐλπὶς ἡμῶν βεβαία ὑπὲρ ὑμῶν. Id est, Siue autem premimur pro vestra consolatione & salute, siue consolationem accipimus pro vestra consolatione & salute quæ efficitur tolerantia earundem perpessionũ quibus & nos afficimur, spes etiã nostra de vobis firma est. Sed quamcunque harum lectionum amplectamur, eadẽ manebit sententia. Quòd si mihi licet aliquid in ista varietate coniicere, putarim legendum simpliciter, εἴτε δὲ θλιβόμεθα, εἴτε παρακαλούμεθα, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν, &c. Id est, Siue autem premimur, siue consolationem accipimus, *id fit* pro vestra consolatione & salute, &c. quoniam illa repetitio videtur mihi parui esse momenti. *Id fit* pro vestra consolatione, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως. Poterat etiam eodem verbo repetito commodè exponi hic locus, Pro vestra consolatione *premimur*, vt infrà, 2. b. 10, & 5. c. 13. Quòd si nihil placet repetere, non erit addenda distinctio post θλιβόμεθα & παρακαλούμεθα, sed illud καὶ quod sequitur, significabit Etiam. Itaque quum Erasmus suppleuerit illud Et fit, quod ego retinui, debuit interpretari, Et spes nostra, non autem, Spes etiam nostra. Quæ efficitur, τῆς ἐνεργουμένης. Noua quidem est hæc formula Latinorum auribus, sed dignissima quæ à Christianis omnibus vsurpetur. Etsi enim gratuitò nobis datur salus, quia tamen certo itinere ad eam peruenitur, nimirum innocentis & integræ vitæ curriculo peracto, ideo dicimur salutem nostram operari, vt Philip. cap. 2. b. 12. Iam verò quia Deus vnus est qui pro gratuita sua beneuolentia in nobis omnia efficit, ideo dicitur salus ab eo effici in nobis, per ea ipsa videlicet per quæ nos ad æternam vitam oportet, superatis omnibus difficultatibus, cõtendere. Vulgata & Erasmus, Quæ operatur. actiua significatione: quomodo fateor hoc participium à Paulo solere vsurpari, vt Galat. 5. a. 6. & verbum ἐνεργεῖσθαι, Rom. 7. a. 5, & infrà, 4. c. 12. sed tamen si spectemus de qua re hîc agatur, quomodo nimirum aliorum exemplis consolatio ipsáque adeo salus in sanctis efficiatur, fatebimur passiuè id accipiendum hoc in loco, vt etiam explicat Chrysostomus. De vobis, ὑπὲρ ὑμῶν. Id est περὶ ὑμῶν. Nam has præpositiones sæpe permutari satis constat apud idoneos etiam authores. Vulg. & Eras. Pro vobis.

7 Quòd sciamus, εἰδότες. Videtur scribendum fuisse εἰδότων potius quàm εἰδότες, sed illud totum, Et spes nostra, &c. interiectũ est. Et eiusmodi participia Hebræorum gerũdiis respondentia, sæpe in his libris occurrũt.

8 De oppressione, ὑπὲρ τῆς θλίψεως. Iterum ὑπὲρ pro περὶ, vt suprà versu 6. sicut in illo Virgilii, Multa super Priamo rogitans, super Hectore multa.

τῆς γινομένης ἡμῖν ἐν τῇ Ἀσίᾳ, ὅτι καθ᾽
ὑπερβολὴν ἐβαρήθημεν ὑπὲρ δύνα-
μιν, ὥστε ἐξαπορηθῆναι ἡμᾶς καὶ τοῦ ζῆν.

Ἀλλὰ αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς τὸ ἀπόκριμα τοῦ
θανάτου ἐσχήκαμεν, ἵνα μὴ πεποιθότες
ὦμεν ἐφ᾽ ἑαυτοῖς, ἀλλ᾽ ἐπὶ τῷ Θεῷ τῷ
ἐγείροντι τοὺς νεκρούς·

Ὃς ἐκ τηλικούτου θανάτου ἐρρύσατο
ἡμᾶς, καὶ ῥύεται· εἰς ὃν ἠλπίκαμεν ὅτι καὶ
ἔτι ῥύσεται·

Rom.15.g.30 Συνυπουργούντων καὶ ὑμῶν ὑπὲρ ἡ-
μῶν τῇ δεήσει, ἵνα ἐκ πολλῶν προσώπων
τὸ εἰς ἡμᾶς χάρισμα διὰ πολλῶν εὐχα-
ριστηθῇ ὑπὲρ ἡμῶν.

Ἡ γὰρ καύχησις ἡμῶν αὕτη ἐστὶ, τὸ μαρ-
τύριον τῆς συνειδήσεως ἡμῶν, ὅτι ἐν ἁ-
πλότητι καὶ εἰλικρινείᾳ Θεοῦ, οὐκ ἐν σο-
φίᾳ σαρκικῇ, ἀλλ᾽ ἐν χάριτι Θεοῦ ἀνε-
στράφημεν ἐν τῷ κόσμῳ, περισσοτέρως δὲ
πρὸς ὑμᾶς.

quæ nobis euenit in Asia, nos
summè grauatos fuisse supra
vires, ˇadeo vt prorsus animi
penderemus, etiā quod ad vi-
tam.

9 ˇSed ipsi ˇapud nos ˇdecretū
mortis habuimus, ne confide-
remus in nobisipsis, sed in Deo
qui mortuos excitat:

10 Quique ˇex tanta morte libe-
rauit & liberat: in quo speram*
nos adhuc etiam liberatum iri:

11 ¶ Vobis etiam vnà pro no-
bis operam conferentibus ad
deprecandum, ˇvt donum ex
multis personis in nos *collatum*,
ˇper multos ˇcelebretur gratiarū
actione ˇpro nobis.

12 Nam gloriatio nostra hæc
est, testimonium *videlicet* con-
scientiæ nostræ, quòd cum sim
plicitate ˇ& sinceritate Dei, non
cum sapientia carnali, sed ˇcū
gratia Dei versati sumus in
mundo, ˇpotissimùm autem ˇa-
pud vos.

quæ facta est in Asia, quo-
niam supra modum gra-
uati sumus supra uirtu-
tem, ita ut tæderet nos e-
tiam uiuere.

9 *Sed ipsi in nobismetipsis*
responsum mortis habui-
mus, ut non simus fidētes
in nobis, sed in Deo qui
suscitat mortuos:

10 *Qui de tantis periculis*
nos eripuit & eruit: in
quem speramus quoniā
& adhuc eripiet:

11 *Adiuuātibus & uobis in*
oratione pro nobis: ut ex
multarū personis facierū,
eius quæ in nobis est dona
tionis, per multos gratiæ
agantur pro nobis.

12 *Nam gloria nostra hæc*
est, testimoniū conscīētiæ
nostræ, quòd in simplici-
tate & sinceritate Dei, et
non in sapientia carnali,
sed in gratia Dei, conuer-
sati sumus in mundo, abū
dantius autem ad uos.

Adeo vt prorsus animi penderemus, ὥστε ἐξαπορηθῆναι ἡμᾶς. Id est, vt prorsus perplexi & inopes consilii essemus quomodo periculū vitæ euaderemus, quod ad humana videlicet præsidia. Dicitur enim ἀπορεῖσθαι qui non nouit quomodo sese ex aliqua difficultate expediat: cuius verbi vim auget præpositio ἐξ. Vulgata, Ita vt tæderet nos, sententia non modò non expressa, sed etiam deprauata. Erasmus, Vt desperauerimus: à quo verbo libens abstinui.

9 Sed, ἀλλά. Erasmus, Quinetiam, ἀλλὰ καὶ, quasi amplius aliquid significetur quàm superiore versiculo. Ego verò existimo declarari ab Apostolo quo consilio Deus ipsum voluerit eousque premi. Apud nos, ἐν ἑαυτοῖς. Id est, intus & in animo. Vulgata & Erasmus, In nobisipsis. Decretum mortis habuimus, τὸ ἀπόκριμα τοῦ θανάτου. Id est, Nobis cōstitutum & decretum erat mori. Est autem metaphora ab iis sumpta in quos pronūtiatum est capitis iudicium, vt τὸ ἀπόκριμα præcisum mortis decretum declaret, quum alioqui secretionē significet. Quibusdam verò placet pro responso seu denuntiatione accipere: quasi præsentia pericula præsentē mortem veluti denuntiarent: sicut etiam cōuertit Vetus interpres. Mihi tamen videtur simplicissima prior interpretatio.

10 Ex tanta morte, ἐκ τηλικούτου θανάτου. Summa illa pericula κατ᾽ αὔξησιν vocat mortem. Vulgata, Ex tantis periculis, non expressa illa amplificatione. Ambrosius videtur legisse ἐκ τηλικούτων θανάτων, ex tantis mortibus.

11 Vobis etiā vnà, &c. συνυπουργούντων δὲ ὑμῶν, &c. Vulg. Adiuuātibus & vobis in oratione pro nobis. Eras. Simul adiuuātibus & vobis per deprecationē pro nobis: acsi scriptū sit, τῇ ὑπὲρ ἡμῶν δεήσει. Sētentia verò sic etiā eadē manet. Vt donū ex multis, &c. ἵνα ἐκ πολλῶν, &c. Primùm omniū rectè (meo iudicio) annotauit Valla traiectionē articuli: quasi scriptum sit ἵνα τὸ ἐκ πολλῶν προσώπων εἰς ἡμᾶς χάρισμα. neque causa erat cur hac traiectione offenderetur Erasmus, cuius simile exemplum occurrit hoc ipso capite, ver. 24, vbi scriptum est ὑμῶν τῆς πίστεως, pro τῆς ὑμῶν πίστεως. Quod autem attinet ad ἐκ πολλῶν προσώπων, præpositionem ἐκ simpliciter ita accipio vt causam instrumentalem declaret. Hoc enim dicit Apostolus, fore vt quum per multorum deprecationem fuerit è periculis liberatus, (quam liberationem χάρισμα vocat) per multos vicissim agantur gratiæ pro eo beneficio: vnde rectè colligit sese communi Ecclesiæ totius bono affligi solere, vt explicat infrà, 4. d. 15. Ergo προσώπων hoc loco nihil aliud declarat quàm ἀνθρώπων. Vulgata, Ex multarum personis facierum, manifestè corrupta lectione: quum semel duntaxat scriptum sit προσώπων, vt mihi quidem omnino videatur interpres ad verbum conuertisse Ex multorum facie, vel (vt Erasmus quoque perobscurè vertit) Ex multorum personis. In quibusdam codicibus legitur ἐν πολλῷ προσώπῳ. quod & ipsum est admodum obscurum, ac fortassis perperam scriptum est pro ἐν πολλῶν προσώπῳ, id est publicè & coram multis, nimirum in publico cœtu. Legit enim Ambrosius In multorum facie. Per multos, διὰ πολλῶν. Castellio vertit Ingentes gratiæ, quasi διὰ πολλῶν neutro genere acceptum significet Multis verbis. Græca verò scholia, quia ἐκ πολλῶν προσώπων interpretantur de iis ipsis à quibus agendæ sint gratiæ, ne hoc posterius videatur redundare, perinde explicarunt acsi subaudiretur τρόπων, id est multis modis. quæ interpretatio prorsus est violenta. Celebretur gratiarum actione, εὐχαριστηθῇ. Passiuum est hoc verbum, ideóque non potuit nisi verborum ambitu à nobis explicari. Vulg. & Eras. Gratiæ agantur pro dono. Pro nobis, ὑπὲρ ἡμῶν. Cōplutensis editio & quatuor vetusti codices scriptum habent ὑπὲρ ὑμῶν, pro vobis. i. vestro nomine, vel quòd vestris precibus fuerim liberatus. Sed altera lectio mihi videtur huic loco melius conuenire.

12 Et sinceritate Dei, καὶ εἰλικρινείᾳ Θεοῦ. i. Cādore, & animi quasi perspicuitate sancta & vera, vt testis est Deus ipse. Cum gratia Dei, ἐν χάριτι Θεοῦ. Id est, fretus ea sapientia quā Deus mihi cælitus est gratifica-

tus. Gratiam enim μετωνυμικῶς accipit pro ipso dono: & pro specie posuit genus ipsum, vt apparet ex antithesi: quanuis nihil prohibeat cum sapientia adiungere reliqua Spiritus dona. Potissimùm autem, περισσοτέρως δέ. Vulg. & Eras. nonnihil horridè, Abundātiùs autem. Apud vos, πρὸς ὑμᾶς. Id est παρ᾽ ὑμῖν, vt apud Demosth: πρὸς ὑμᾶς ζῶσι, apud vos degentibus. Vulg. Ad vos. Eras. Erga vos. Sic accipitur infrà, 3. a. 4.

Οὐ γὰρ ἄλλα γράφομεν ὑμῖν ἀλλ᾽ ἢ ἃ ἀναγινώσκετε, ἢ καὶ ἐπιγινώσκετε. ἐλπίζω δὲ ὅτι καὶ ἕως τέλους ἐπιγνώσεσθε.

13 Non enim alia scribimus vobis quàm quæ legitis aut etiam agnoscitis. spero autē vos etiam ad extremū agnituros.

13 *Nō enim alia scribimus uobis quàm quæ legitis & cognoscatis. spero autē quòd usque in finem cognoscætis.*

Καθὼς καὶ ἐπέγνωτε ἡμᾶς ἀπὸ μέρους, ὅτι καύχημα ὑμῶν ἐσμεν, καθάπερ καὶ ὑμεῖς ἡμῶν, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

14 Sicut & aliquatenus agnouistis nos gloriationem vestram esse, quemadmodum & vos nostra *estis*, in diem Domini Iesu.

14 *Sicut & cognouistis nos ex parte, quòd gloria uestra sumus, sicut & uos nostra, in die Domini nostri Iesu Christi.*

Καὶ ταύτῃ τῇ πεποιθήσει ἐβουλόμην πρὸς ὑμᾶς ἐλθεῖν πρότερον, ἵνα δευτέραν χάριν ἔχητε·

15 Itaque hac fiducia prius volui ad vos venire, vt secundā gratiam haberetis:

15 *Et hac confidentia uolui prius uenire ad uos, ut secundam gratiam haberetis:*

Καὶ δι᾽ ὑμῶν διελθεῖν εἰς Μακεδονίαν, καὶ πάλιν ἀπὸ Μακεδονίας ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, καὶ ὑφ᾽ ὑμῶν προπεμφθῆναι εἰς τὴν Ἰουδαίαν.

16 Et per vos transire in Macedoniam, & rursum à Macedonia venire ad vos, & à vobis deduci in Iudæam.

16 *Et per uos transire in Macedoniam, & iterum à Macedonia uenire ad uos, & à uobis deduci in Iudæam.*

Τοῦτο οὖν βουλευόμενος, μήτι ἄρα τῇ ἐλαφρίᾳ ἐχρησάμην; ἢ ἃ βουλεύομαι, κατὰ σάρκα βουλεύομαι, ἵνα ᾖ παρ᾽ ἐμοὶ τὸ ναὶ ναί, καὶ τὸ οὒ οὔ;

17 Hoc igitur quum deliberarem, nunquid leuitate sum vsus? aut num quæ delibero, secūdum carnem delibero, vt sit apud me Etiam & Non?

17 *Quum ergo hoc uoluissem, nunquid leuitate usus sum? aut quæ cogito, secūdū carnē cogito, ut sit apud me Est, & Non?*

13 Quàm, ἀλλ᾽ ἤ. Id est ἤ. Sic Plato in Apologia, τίνα ἄλλον λόγον ἔχουσι βοηθοῦντες ἐμοί, ἀλλ᾽ ἢ τὸν ὀρθόν τε καὶ δίκαιον; Quæ legitis, ἃ ἀναγινώσκετε. Non dissimilis locus occurrit infrà, 3. a. 3. Venustè autem dicit Paulus se non aliud scribere quàm quod legeretur, id est candidè, sincerè & absque vllo fuco scribere: vt eam sinceram simplicitatem probaret quam sibi tribuerat superiore versu. Nam qui tecta aut fucata oratione vtitur, meritò sanè dicitur alia scribere quàm quæ leguntur: veluti si qua honesta mulier dicat se nō aliam faciem adferre quàm quæ spectatur: quod non possit ei tribui quæ sese fuco illinat, & quicum (vt inquit ille) facies sua non dormiat. Videtur tamen hæc expositio nimium frigida doctissimo interpreti. Itaque pro ἀναγινώσκετε exponit recognoscitis, id est tacito animi consensu verum esse intelligitis: ἐπιγινώσκετε verò, agnoscitis, id est vestro consensu approbatis. sicut agnoscere liberos accipitur apud iurisconsultos αὐτὰ τὰ πρόσωπα. Aut etiam agnoscitis, ἢ καὶ ἐπιγινώσκετε. Id est, aut etiam ipsi iam satis nostis & intelligitis: vt non iam epistolam, sed ipsos eorum animos faciat Apostolus sui illius perpetui candoris testes, quo erga ipsos vsus fuerat. quæ expositio videtur optimè cohærere cum iis quæ subiiciuntur. Nam alioqui quanuis oratio sit animi interpres, tamen non ita difficile est candorem scribendo simulare. Aut, agnoscitis, nempe vt iam antè vobis nota, vel saltem iis prorsus respondētia quæ olim ex me præsente audistis. sicut Basil. 1. epist. testatur se ἐπιγνῶναι, id est agnouisse epistolā à Gregorio profectam, sicut, inquit, quosdam agnoscimus esse quorundam filios, ex eo quòd parentum vultum referant. Cæterùm in Græcorum scholiorum cōtextu non legitur hoc membrum, sed librariorū incuria prætermissum est, vt ex interpretatione apparet. Exponunt autem τὸ ἀναγινώσκειν non vti nos fecimus, legendi verbo, sed recognoscendi. Recognoscimus verò quæ reminiscendo cognoscimus: vnde ἀνάγνωσιν Macrobius repetitam cognitionem interpretatur. ἐπιγινώσκειν autem accipiunt de simplici cognitione: quasi diceret Apostolus se non alia scribere quàm quorum poterant ipsi Corinthii recordari, aut etiam quæ sponte ipsi scirent & intelligerent, etiāsi ea nō suggereret. Verùm ea interpretatio mihi videtur violenta, nec satis cum præcedentibus & sequentibus cohærere. Vetus interpres legit καὶ ἐπιγινώσκετε, & cognoscitis, sublata disiunctiua particula. Etiam ad extremum, ἕως τέλους, id est perfectè. Huic enim opponitur τὸ ἀπὸ μέρους, id est ex parte. Vos, inquit Paulus, quis sim cōgnouistis aliqua ex parte, vt qui apud vos fuerim tādiu versatus, & ad vos etiam antea scripserim. Spero autem fore vt eundem esse me porro cognoscatis, vt finis respondeat principio.

14 Gloriationem vestram esse, ὅτι καύχημα ὑμῶν ἐσμέν. Nam ὅτι accipiēdum esse εἰδικῶς, non αἰτιολογικῶς, pro siquidem aut quoniam, vel ex eo apparet quòd in nullis Græcis codicibus adscriptum inuenimus punctum post μέρους, sed simplicem tantùm distinctionem. Gloriatio autem Pauli hæc erat in Domino, quòd Corinthios lucrifecisset: Corinthiorum verò, quòd à tali Apostolo tam purè ac sincerè fuerant instituti. In diem, ἐν τῇ ἡμέρᾳ. Sic malo conuertere quàm In die, quia non præcessit ἐσόμεθα, erimus, sed ἐσμέν, sumus. Diem autē vocat Domini Iesu, siue, vt in aliis codicibus legitur, Domini nostri Iesu Christi, diem illum quo supremus ille iudex sedebit, vt declarat ipse Apostolus Rom. 2. d. 16.

15 Prius, πρότερον. Hoc refero ad verbum ἐβουλόμην, vt sit sensus, antea fuisse decretum Apostolo ipsos inuisere ante Macedonas. Paulo pòst verò ostendet sese non leuitate aliqua, sed iustis de causis consilium mutasse. Sic enim etiam scribitur hic locus in vetustis codicibus, ἐβουλόμην πρότερον πρὸς ὑμᾶς ἐλθεῖν. Secundā gratiam, δευτέραν χάριν. Id est alterum hoc beneficium. Græci χάριν interpretantur χαράν, id est gaudium, sicut in vernaculo nostro sermone vocamus *un plaisir* tum beneficium ipsum, tum etiam voluptatem quæ ex eo percipitur. Eras. Geminam gratiam.

16 A vobis, ὑφ᾽ ὑμῶν. In vno codice scriptum erat ἀφ᾽ ὑμῶν, à vobis, id est à vestra regione.

17 Quum deliberarem, βουλευόμενος. Vulg. Quū voluissem, βουλόμενος. Eras. Quum in animo versarē, διανοούμενος, vel ἐνθυμούμενος. Idem tamē mox vertit βουλεύομαι cogito, cum Vetere interprete, quem alioquin fre-

quenter ſolet reprehendere quòd copiam affectet minimè neceſſariam. Secundum carnem, κατὰ σάρκα. Id eſt hominũ more, qui temere vel cõmodi ſui cauſa ſolent polliceri quiduis, & leuiter conſiliũ mutare: quod antè ſignificauit vocabulo ἐλαφρείας, à ceruorum leuitate ducto. Aliis placet contraria prorſus ſententia exponere, Secundum carnem, id eſt vt homines ſolent, qui videlicet ſine exceptione conſtituũt quicquid libuit, ideóque ſæpe ſua ſpe falluntur: quum ſancti nihil ſoleant decernere niſi addita cõditione cuius fit mẽtio Iac. 4.c.15. Sed alteram interpretationem potius amplector. Vt ſit apud me Etiam & Non? ἵνα ᾖ παρ' ἐμοὶ ναὶ καὶ οὔ; Id eſt, Vt aliquid modò affirmem, modò negem? Nam τὸ ναὶ quod cõuertimus Etiam, declarat affirmantem ſermonem, τὸ οὔ negãtem, vt diximus Matth. 5.f.37. Eraſm. Vt ſit apud me *quod eſt* etiam, etiam, & *quod eſt* non, non? ἵνα ᾖ παρ' ἐμοὶ τὸ ναί, ναί, καὶ τὸ οὔ, οὔ; & fateor ita legi in Græcis codicibus, & Chryſoſtomum quoque hæc interpretari quaſi negaret Apoſtolus ſe in hac deliberatione ſequutum hominum conſuetudinem, qui ſine exceptione ſolent aliquid ſe facturos aut non facturos polliceri. ſed has cauſas habui cur aliam lectionem ſequi mallem, nimirum quòd longè melius cohæreant quæ ſequũtur, & ita etiam legat Vetus interpres: cum quo facere comperimus vnum ex vetuſtis noſtris codicibus. Suſpicor autem locum fuiſſe deprauatum ex ſimilium locorũ collatione, nempe Matth. 5.f.37, & Iac. 5.c.12.

Πιστὸς δὲ ὁ Θεὸς, ὅτι ὁ λόγος ἡμῶν ὁ πρὸς ὑμᾶς οὐκ ἐγένετο ναὶ καὶ οὔ.

18 Imò fidelis Deus *nouit* ſermonem noſtrum apud vos, non fuiſſe Etiam & Non.

18 *Fidelis autẽ Deus, q̃a ſermo noſter q̃ fit apud uos, nõ eſt in illo Eſt & Non.*

Ὁ γὰρ τοῦ Θεοῦ υἱὸς Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ ἐν ὑμῖν δι' ἡμῶν κηρυχθεὶς, δι' ἐμοῦ καὶ Σιλουανοῦ καὶ Τιμοθέου, οὐκ ἐγένετο ναὶ καὶ οὔ, ἀλλὰ ναὶ ἐν αὐτῷ γέγονεν.

19 Nã Dei Filius Ieſus Chriſtus, qui inter vos per nos prædicatus eſt, *id eſt* per me & Syluanũ ac Timotheum, non fuit Etiã & Non, ſed fuit Etiam in ipſo.

19 *Dei enim Filius Ieſus Chriſtus, qui in uobis per nos prædicatus eſt, per me & Syluanum & Timotheũ, nõ fuit Eſt & Non, ſed Eſt in illo fuit.*

Ὅσαι γὰρ ἐπαγγελίαι Θεοῦ, ἐν αὐτῷ τὸ ναὶ, καὶ ἐν αὐτῷ τὸ ἀμήν, τῷ Θεῷ πρὸς δόξαν δι' ἡμῶν.

20 Quotquot enim *ſunt* promiſſiones Dei, in ipſo *ſunt* Etiam, & in ipſo *ſunt* Amen, ad Dei gloriam per nos.

20 *Quotquot enim promiſſiones Dei, ſunt in illo Eſt, ideo & per ipſum Amẽ, Deo ad gloriã noſtrã.*

Ὁ δὲ βεβαιῶν ἡμᾶς σὺν ὑμῖν εἰς Χριστὸν, καὶ χρίσας ἡμᾶς, Θεός·

21 Porro qui nos confirmat vobiſcum in Chriſtum, & qui vnxit nos, Deus *eſt*:

21 *Qui autem confirmat nos uobiſcum in Chriſtũ, & qui unxit nos, Deus:*

18 Imò, δέ. Id eſt μᾶλλον δὲ, vt rectè expoſuit Eraſmus, quũ ſubiiciatur interrogationi. Sed nihil tamen ſubaudio inter præcedentem interrogationem & hanc reſponſionem. Fidelis Deus, πιστὸς ὁ Θεός. Id eſt verax, & de cuius fide ſit nefas dubitare. Eſt autem in his verbis ſpecies iuriſiurandi, quaſi Paulus calumniæ depulſionem à perſona transferens ad doctrinam, de cuius retinenda authoritate potiſſimum laborabat, ſic ſcripſerit, Teſtis ſit mihi Deus ipſe fidelis & omni exceptione maior. Vel, (ſicut ego ſuppleui quod conſtructioni deerat) *Nouit* Deus fidelis *teſtis*, me vobis eandem veritatem conſtanter prædicaſſe. Vocat enim τὸν λόγον prædicationem Euangelii, non autem quod antea decreuerat, vt putauit Eraſmus.

19 Non fuit Etiam & Non, οὐκ ἐγένετο ναὶ καὶ οὔ. Id eſt, non fuit varius & inconſtans, ſed prorſus idem. Vulg. Non fuit in illo Eſt & Non, deprauatè. Nam In illo, irrepſit ex ſequenti verſiculo. In duobus autem codicibus pro ἐγένετο legimus ἐστί, quam lectionem ſequutus eſt Vetus interpres, eadem manente ſententia. Sed fuit Etiã in ipſo, ἀλλὰ ναὶ ἐν αὐτῷ γέγονεν. Id eſt, idem ſemper & vnus fuit in Deo. Nam ἐν αὐτῷ ad Deum neceſſariò pertinet, cuius Filius eſt ipſe Chriſtus, conſtantiſſima Patris veritas.

20 *Sunt* Etiam in ipſo, ἐν αὐτῷ τὸ ναί. Id eſt, omnes in vno Chriſto proponuntur exhibendæ ac præſtandæ, conſtanti ac inuariata ratione. Neque enim poſſumus Deo aliter quàm in vno filio placere, ac proinde promiſſionum participes fieri. Et in ipſo *ſunt* Amen, καὶ ἐν αὐτῷ ἀμήν. Id eſt, Et in ipſo ſunt exhibitæ ac completæ, quum ille videlicet munere ſuo defunctus, & ſibi & nobis hæreditatem illã cæleſtem creuerit. Itaque τὸ ναὶ ad promittentem refero, qui Chriſtum vt vnum certúmque promiſſionum ſcopum propoſuerit: τὸ ἀμὴν verò ad Chriſtum ipſum qui illas impleuerit, vt nobis quoque ratæ fierent. Nam τὸ ναὶ ſpondentis eſt, τὸ ἀμὴν verò ratum habentis quod dictum eſt aut factum. de quo diximus 1. Cor. 14.c.16. Sicui tamen nimium arguta videbitur hæc diſtinctio, non incommodè dixerit Apoſtolum, Hebræorum more, & emphaſεως cauſa bis idem dixiſſe, diuerſis tamen linguis, vt in Abba Pater. Sed Vetus interpres totum hunc locum ita legit, διὸ καὶ δι' αὐτοῦ τὸ ἀμήν, ideo & per ipſum *ſit* Amẽ, quo modo etiã in vno Græco exemplari ſcriptum inuenimus. Ad Dei gloriam, τῷ Θεῷ εἰς δόξαν. Id eſt vt Deo cedat gloria, vt Græca ſcholia rectè exponunt. Sed hæc traiectio videtur paulo obſcurior in Latino ſermone, ſi cum Vetere interprete & Eraſmo conuertamus ad verbum, Deo ad gloriam. Reperio autem in omnibus codicibus Græcis diſtinctionem additam poſt ἀμήν, vt τῷ Θεῷ commodè nõ poſſit cum præcedentibus connecti. quod tamen faciẽdum eſt, ſi Veterem interpretem ſequamur. Per nos, δι' ἡμῶν. Id eſt, Vt per nos, Euangelii videlicet miniſtros, Dei gloria in Chriſto pateſiat. niſi malimus, eadem tamen manente ſententia, hoc connectere cum præcedentibus. ſic enim omnes promiſſiones ſunt Etiam & Amen in Chriſto vt ad hoc ipſum beneficium nobis applicandum Deus miniſtrorum opera vtatur. Vulg. Noſtram, id eſt ἡμῶν, ſublata præpoſitione. quod non placet.

21 Qui nos confirmat vobiſcum, ὁ βεβαιῶν ἡμᾶς σὺν ὑμῖν. Hæc diſtinctio oſtendit de quibus dictum ſit δι' ἡμῶν, id eſt per nos, ſuperiore verſiculo, nimirum de miniſtris Verbi. Vult enim Paulus oſtendere quomodo valeat ductum argumentum à Chriſti perſona ad miniſtros Verbi, quia nimirum quod Chriſtus præſtitit, hoc ipſum annuntiatur à miniſtris, & idem Chriſti Spiritus per miniſtros Eccleſiam regit. Et qui vnxit, καὶ χρίσας. De miniſtris loquens quos ſpiritus Dei dicitur vngere, alludit ad Sacerdotum & Prophetarum atque adeo regum vnctionem in Lege vſurpatam. quanuis fateor hoc etiam poſſe in genere de omnibus fidelibus dici, vt 1. Pet. 3.b.9. Sed ſpectandum de quo hîc laboret Paulus, nempe de afferenda miniſterii ſui & ſuorum collegarũ dignitate, aduerſus eorum calumnias qui ipſum accuſabant leuitatis, quaſi Spiritu Dei non regerentur, vt qui ad eos non veniſſent ſicut polliciti fuerant. Quòd ſiquis hoc velit ad chriſmatis vſum referre, ineptiſſimè fecerit, quum in Apoſtolicis ſcriptis nulla ſit ne tenuiſſima quidem eius rei mentio.

22 Ὁ καὶ σφραγισάμενος ἡμᾶς, καὶ δοὺς τὸν ἀῤῥαβῶνα τοῦ Πνεύματος ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν.

23 Ἐγὼ δὲ μάρτυρα τὸν Θεὸν ἐπικαλοῦμαι ἐπὶ τὴν ἐμὴν ψυχήν, ὅτι φειδόμενος ὑμῶν, οὐκέτι ἦλθον εἰς Κόρινθον.

24 Οὐχ ὅτι κυριεύομεν ὑμῶν τῆς πίστεως, ἀλλὰ συνεργοί ἐσμεν τῆς χαρᾶς ὑμῶν. τῇ γὰρ πίστει ἑστήκατε.

Κεφάλαιον β.

1 Ἔκρινα δὲ ἐμαυτῷ τοῦτο, τὸ μὴ πάλιν ἐλθεῖν ἐν λύπῃ πρὸς ὑμᾶς.

2 Εἰ γὰρ ἐγὼ λυπῶ ὑμᾶς, καὶ τίς ἐστιν ὁ εὐφραίνων με, εἰ μὴ ὁ λυπούμενος ἐξ ἐμοῦ;

3 Καὶ ἔγραψα ὑμῖν τοῦτο αὐτό, ἵνα μὴ ἐλθὼν λύπην ἔχω ἀφ' ὧν ἔδει με χαίρειν· πεποιθὼς ἐπὶ πάντας ὑμᾶς ὅτι ἡ ἐμὴ χαρά, πάντων ὑμῶν ἐστιν.

4 Ἐκ γὰρ πολλῆς θλίψεως καὶ συνοχῆς καρδίας ἔγραψα ὑμῖν διὰ πολλῶν δακρύων, οὐχ ἵνα λυπηθῆτε ἀλλὰ τὴν ἀγάπην ἵνα γνῶτε ἣν ἔχω περισσοτέρως εἰς ὑμᾶς.

22 Qui etiam obsignauit nos, deditque "arrhabonem Spiritus in cordibus nostris.

23 "Ego verò testem Deum inuoco "in animam meam, me *idcirco* nondum venisse Corinthum, vt vobis parcam.

24 Non quòd "dominemur vestræ fidei, sed *quòd* administri simus "gaudii vestri. nam fide statis.

CAP. II.

1 Hoc autem mihi faciēdum iudicaui, ne rursus ad vos "cum tristitia veniam.

2 Nam si ego tristitia vos afficiā, "quis est qui exhilaret me, nisi is ipse qui tristitia afficitur ex me?

3 Et "hoc ipsum vobis scripsi, ne, quum venero, "tristitiam capiā ex iis de quibus oportebat me gaudere: confisus de vobis omnibus, meum gaudium, omnium vestrum *gaudium* esse.

4 Nā ex multa oppressione & anxietate cordis scripsi vobis, per multas lacrymas: non vt tristitia afficiamini, sed vt cognoscatis charitatē quā habeo abundantissimam erga vos.

22 Qui & signauit nos, & dedit pignus Spiritus in cordibus nostris.

23 Ego autem testem Deū inuoco in animam meā, quòd parcens uobis, non ueni ultrà Corinthum.

24 Non quia dominamur fidei uestræ, sed adiutores sumus gaudij uestri. nam fide statis.

CAP. II.

1 Statui autē hoc ipsum apud me, ne iterum in tristitia uenirem ad uos.

2 Si enim ego cōtristo uos: & quis est qui me lætificet, nisi qui contristatur ex me?

3 Et hoc ipsum scripsi uobis, ut non, quum uenero, tristitiam super tristitiam habeam de quibus oportuerat me gaudere: cōfidens in omnibus uobis, quia meū gaudiū, omnium uestrum est.

4 Nā ex multa tribulatione & angustia cordis scripsi uobis per multas lacrymas: non ut contristemini, sed ut sciatis quam charitatem habeam abūdantius in uobis.

22 Arrhabonem, ἀῤῥαβῶνα. Hebræi, à quibus Græci hoc vocabulum sumpserūt, ערבון vocant id omne quo dato confirmatur promissio. ideo Vetus interpres pignus conuertit. Sed arrha siue arrhabo peculiariter dicitur pars aliqua persoluta pretii in venditione interueniētis, vt fides fiat reliquæ persoluēdæ summæ. Trāslatitiè igitur Paulus dicit fideles accipere à Deo Spiritus dona, ac præsertim fidem, quæ ipsos reddat venturæ salutis securos.

23 Ego verò, ἐγὼ δέ. Hinc oportuit auspicari secundum caput. In animam meam, ἐπὶ τὴν ἐμὴν ψυχήν. Id est in meum caput, siue vitæ meæ periculo. Nam in vero iureiurando Deus non tantùm vt testis, sed etiam vt vindex aduocatur, sicut diximus 1. Cor. 15. d. 31. Sic apud Hebræos additur לנפשי. Castellio interpretatur Testem animi mei, id est sententiæ siue voluntatis: quàm rectè, ipse viderit.

24 Dominemur, &c. κυριεύομεν ὑμῶν τῆς πίστεως, id est τῆς ὑμῶν πίστεως, vt suprà, 1. c. 11. Eras. Dominemur vobis *nomine* fidei, quasi subaudiatur ἕνεκα, vt vitetur traiectio articuli. Sed hoc planè est violentum. Cæterùm hoc addidit Paulus quod alioquin videri posset nimiū imperiosè loquutus: quasi dicat, Quod autē dixi me *idcirco* nō venisse vt vobis parcerem, sic accipite non quasi pro meo iure possim apud vos quiduis in religione & cōscientiis vestris obstringendis vel relaxandis, sed quia sum Dei administer ad vos consolandos & erigendos. Castellio, Nō quòd vobis fiduciam derogemus, sed cōsulimus vestro gaudio. Obsecro verò quid est summa impudentia quiduis audere in interpretando, si hoc non est? Gaudii, τῆς χαρᾶς. Gaudium ac pacem conscientiæ cuius Deum facit authorem, se verò administrum cum collegis, tacitè opponit tyrannico terrori: simúlque proprium Euangelii finem designat.

IN CAPVT II.

1 Cum tristitia, ἐν λύπῃ. id est tristitiæ causam vobis adferens. quod futurum erat si prius ad eos venisset quàm resipuissent, sicut ab ipso fuerant admoniti priore epistola, cuius etiam respectu addidit particulam πάλιν. Priorem enim epistolam mittens, quodammodo ad eos venerat.

2 Quis est, καὶ τίς ἐστιν. Vulg. & Eras. Et quis est. Ego verò existimo καὶ prorsus παρέλκειν. Hic enim est sensus, Cōstitui omnino ita ad vos venire vt nullā vobis rursus adferā tristitiæ occasionē. Nā si vos affecerim molestia, quis supersit qui me exhilaret? Vos enim ii vni estis ex quibus nūc possim voluptatem capere: quibus iterum molestia affectis, nō est quòd aliunde gaudium sperem. Sed singulari numero dicit ὁ λυπούμενος ἐξ ἐμοῦ, tacitè (vt ex sequentibus apparet) eum designans quem iusserat tradi Satanæ: nunc autem in primis sibi conciliatum cupit, quòd eū resipuisse intellexisset. Quòd siquis velit seruare particulam καὶ, ita explicanda est vt ET in illo Vergilii versiculo, -& quis nomen Iunonis adoret Præterea?

3 Hoc ipsū, τοῦτο αὐτό. Illud ipsum nēpe quod illi ac vobis molestiā attulit. Hoc enim ad priorē epistolā referendū est, qua illū iusserat tradi Satanæ. Itaque ἔγραψα nō cōuerti scripserā, sed scripsi: nec ἐλθών, quū venissem, sed, quū venero, cū Vetere inter. nec λύπην ἔχω, tristitiā caperē, sed tristitiā capiā. Tristitiā cap. λύπην ἔχω. Vulg. Tristitiā super tristitiā habeā, λύπην ἐπὶ λύπῃ ἔχω, quod existimo (perīde vt Eras.) trāslatū esse ex Phil. 2. d. 27. quāuis ita legerim in Cōpl. editione, & alio quodā codice vetusto. Cōfisus, πεποιθώς. Quia, inquit, omnino sperаui fore vt quod mihi displicere intelligeretis, statim tolleretis: quia mea gaudia existimatis vobis esse cōmunia.

5 Εἰ δέ τις λελύπηκεν, οὐκ ἐμὲ λελύπηκεν, ἀλλ' ἀπὸ μέρους, ἵνα μὴ ἐπιβαρῶ, πάντας ὑμᾶς.

5 Quòd siquis tristitiam attulit, non mihi tristitiam attulit, sed quadantenus, ne *illum* aggrauem, vobis omnibus.

5 *Siquis autẽ cõtristauit, non me contristauit, sed ex parte, ut non onerem omnes uos.*

6 Ἱκανὸν τῷ τοιούτῳ ἡ ἐπιτιμία αὕτη ἡ ὑπὸ τῶν πλειόνων·

6 Sufficit istiusmodi *homini* ista obiurgatio à pluribus *profecta*.

6 *Sufficit illi qui eiusmodi est, obiurgatio hæc quæ fit à pluribus:*

7 Ὥστε τοὐναντίον μᾶλλον ὑμᾶς χαρίσασθαι, καὶ παρακαλέσαι, μήπως τῇ περισσοτέρᾳ λύπῃ καταποθῇ ὁ τοιοῦτος.

7 Vt econtrario potius vos *ei* condonetis, *eúmque* consolemini, nequo modo redundante tristitia absorbeatur *uir* huiusmodi.

7 *Ita ut econtrario magis donetis & cõsolemini, ne fortè abundantiori tristitia absorbeatur qui eiusmodi est.*

8 Διὸ παρακαλῶ ὑμᾶς κυρῶσαι εἰς αὐτὸν ἀγάπην.

8 Quapropter precor vos vt ratam faciatis in illum charitatem.

8 *Propter quod obsecro uos ut confirmetis in illũ charitatem.*

9 Εἰς τοῦτο γὰρ καὶ ἔγραψα, ἵνα γνῶ τὴν δοκιμὴν ὑμῶν, εἰ εἰς πάντα ὑπήκοοί ἐστε.

9 Nam in hunc finem etiam scripsi, vt cognoscerem probationẽ vestri, *id est* an ad omnia obedientes sitis.

9 *Ideo enim & scripsi uobis, ut cognoscam experimentum uestrum, an in omnibus obedientes sitis.*

10 Ὧ δέ τι χαρίζεσθε, καὶ ἐγώ· καὶ γὰρ ἐγὼ εἴ τι κεχάρισμαι, ᾧ κεχάρισμαι, δι' ὑμᾶς, ἐν προσώπῳ Χριστοῦ, ἵνα μὴ πλεονεκτηθῶμεν ὑπὸ τοῦ Σατανᾶ.

10 Cui verò condonatis, & ego *condono*. nam & ego siquid condonaui, cui condonaui, propter vos *id feci*, in cõspectu Christi, vt ne occupemur à Satana.

10 *Cui autẽ aliquid donastis, & ego: nam & ego quod donaui, siquid donaui, propter uos, in persona Christi, ut non circumueniamur à Satana.*

11 Οὐ γὰρ αὐτοῦ τὰ νοήματα ἀγνοοῦμεν.

11 Non enim illius machinationes ignoramus.

11 *Non enim ignoramus cogitationes eius.*

5 Tristitiam attulit, λελύπηκεν. Vulg. Contristauit. Eras. Dolore affecit. Ego illo modo malui interpretari, quia casum non habet adiunctum. Non mihi tristitiã attulit, οὐκ ἐμὲ λελύπηκεν. Quidam subaudiunt μόνον, tantùm, interpretatione nõ modò violenta, (vt ego existimo) sed etiam minimè omnium apposita. Neque enim in eo versatur Paulus vt incestuosi illius scelus exaggeret, (quod sanè faceet si non se duntaxat, sed totam Ecclesiam diceret ab eo tristitia affectam) sed contrà quantum potest illum subleuat ac consolatur post resipiscentiam. Primùm igitur quod simpliciter verum erat, quasi dubitans & sub conditione exprimit, Siquis, inquiens, tristitiam attulit. Deinde se ab eo negat vllo dolore affectum: quasi dicat perinde abstersam esse illam omnem molestiam acsi nunquam illam sensisset, quia nimirum ille resipuerat: sicut dicit Dominus fore vt iniquitatum nostrarum amplius non recordetur. Sed quadantenus, ἀλλ' ἀπὸ μέρους. Mecum, inquit Paulus, nullum est amplius ipsi negotium: superestis vos, quos omnes sanè offendit. Sed hoc quoque Apostolus emollit, addens ἀπὸ μέρους, id est quadantenus, seu propemodum. Ne, inquit, aggrauẽ: id est ne iam per se grauato onus adiiciam, quod potius detractum cupio. Sic Chrysost. hunc locum simpliciter ac dilucidè interpretatur: vt planè mirer quosdam maluisse nouis & violentis eclipsibus totum hunc locum conturbare. Vulg. & Eras. Sed ex parte, nimium obscurè, sed multo tamen rectius quàm Castellio, qui nuper hunc versiculum sic est interpretatus, Quòd siquis contristauit, non me contristauit nisi aliquatenus, ne vos omnes onerem. quasi pro ἀλλὰ scriptum sit εἰ μὴ, & in ἐπιβαρῶ abundet præpositio. Nam cum plerisque communem habet tertium errorem, quòd videlicet ἐπιβαρῶ cõiunxit cum πάντας ὑμᾶς, quum hoc verbum soleat potius tertio casui adiungi: sitque hoc in loco, (vt mihi quidem videtur) adhibita distinctione quasi parenthesi secludendum, vt πάντας ὑμᾶς cohæreat cum λελύπηκεν. Excusari tamen illa constructio poterat, eo quòd Paulus idem verbum coniunxit cum quarto casu, 1. Thess. 2. b. 19, & 2. Thes. 3. b. 8.

7 Vt econtrario, ὥστε τοὐναντίον. Id est, Vt pro eo quòd antea illum seuerè vlti estis, nunc illi condonetis: pro eo quòd in summam tristitiam coniecistis, nunc illum contrà consolemini. Sunt enim hæc prorsus cõtraria. Itaque malui cum Vetere interprete conuertere E cõtrario, quàm cum Erasmo, E diuerso. Hoc enim vrget Paulus, vt Corinthii in illo recipiendo non minus sint clementes quàm in eiiciendo fuerant seueri. Redundante, περισσοτέρᾳ. Vulg. Abundantiori. Eras. Immodico. Vide Matth. 5. f. 37.

8 Ratam faciatis, κυρῶσαι. Id est, vt me deprecatore, publico Ecclesiæ consensu declaretis vos illum denuò pro fratre complecti, sicut publico Ecclesiæ iudicio fuit eiectus. Nam τὸ κυροῦν ratam & authenticam confirmationem declarat. vnde factũ vt is à cuius authoritate pendet aliquid, à Græcis dicatur eius rei κύριος. Hinc κύριαι ἀρχαὶ, id est αὐτοκρατορικαὶ, ad quas proculdubio respexit Paulus suprà, 1. d. 24. Erasmus, longa periphrasi, nec satis expressa, Efficite vt valeat in illum charitas. Allusit enim Paulus ad iudiciorum morem: quo modo etiam accipiendum est verbũ παρακαλῶ. Vocant enim Græci παρακλήτους quos Latini aduocatos, eos nimirum qui præsentiam suam amico commodabant.

9 In hunc finem, εἰς τοῦτο. Vulg. Ideo. Eras. In hoc.

10 In conspectu Christi, ἐν προσώπῳ Χριστοῦ. Id est verè & ex animo, quasi inspectore Christo, vt diximus Luc. 1. a. 6. vel Propter Christum. sic enim etiam accipitur מִפְּנֵי apud Hebræos, vt exposuimus suprà, 1. c. 11. Vel fortassis rationem habuit supremi illius iudicii in quo futurum sit vt Christus hanc condonationem ratam habeat. Vulg. In persona Christi, id est Christi nomine ac vice, vt explicat Ambrosius. Mihi prima expositio videtur simplicissima. Ne occupemur, ἵνα μὴ πλεονεκτηθῶμεν. Πλεονεκτεῖν dicitur μεταβατικῶς qui per auaritiã aliena, vel vel vi fraude, denique malis artibus occupat. Itaque non ineptè etiam Vetus interpres cõuertit, Vt ne circumueniamur, quanuis non satis expressé.

11 Machinationes, τὰ νοήματα. Id est nefanda consilia, & sceleratam voluntatem, vt Hebræi vtuntur vocabulo מְזִמּוֹת: ideo malui machinationes interpretari quàm cogitationes, cum Vetere interprete & Erasmo:

Ἐλθὼν δὲ εἰς τὴν Τρῳάδα εἰς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ, καὶ θύρας μοι ἀνεῳγμένης ἐν Κυρίῳ, οὐκ ἔσχηκα ἄνεσιν τῷ πνεύματί μου, τῷ μὴ εὑρεῖν με Τίτον τὸν ἀδελφόν μου·

Ἀλλὰ ἀποταξάμενος αὐτοῖς, ἐξῆλθον εἰς Μακεδονίαν.

Τῷ δὲ Θεῷ χάρις τῷ πάντοτε θριαμβεύοντι ἡμᾶς ἐν τῷ Χριστῷ· καὶ τὴν ὀσμὴν τῆς γνώσεως αὐτοῦ φανεροῦντι δι' ἡμῶν ἐν παντὶ τόπῳ.

Ὅτι Χριστοῦ εὐωδία ἐσμὲν τῷ Θεῷ ἐν τοῖς σωζομένοις καὶ ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις·

Οἷς μὲν, ὀσμὴ θανάτου εἰς θάνατον· οἷς δὲ, ὀσμὴ ζωῆς εἰς ζωήν. καὶ πρὸς ταῦτα τίς ἱκανός;

Οὐ γάρ ἐσμεν, ὡς οἱ πολλοὶ, καπηλεύοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὡς ἐξ εἰλικρινείας, ἀλλ' ὡς ἐκ Θεοῦ, κατενώπιον τοῦ Θεοῦ, ἐν Χριστῷ λαλοῦμεν.

12 Porro quum venissem Troadem ˇ ad *prædicandum* Euangelium Christi, ˇ etiamsi ostiú mihi apertum erat per Dominũ, non habui relaxationem in ˇ spiritu meo, eo quòd non inuenissem Titum fratrem meum:

13 Sed quum illis valedixissem, abii in Macedoniam.

14 Deo autem gratia, qui facit vt semper triumphemus in Christo: & odorem notitiæ suæ manifestum facit per nos omni in loco.

15 Nam Christi bona fragrantia sumus Deo, in iis qui seruantur, & in iis qui pereunt:

16 His quidem, ˇ odor mortis ad mortem: ˇ illis verò, odor vitæ ad vitam. & ad hæc quis ˇ idoneus?

17 ‖Non enim, vt plerique, ˇ cauponamur sermonem Dei, sed ˇ vt ex sinceritate, sed vt ex Deo in conspectu Dei, ˇ de Christo loquimur.

12 Quum uenissem autem Troadẽ propter Euãgeliũ Christi, & ostiũ mihi apertum esset in Domino, non habui requiem spiritui meo, eo quòd nõ inuenerim Titum fratrem meum:

13 Sed ualefaciens eis, profectus sum in Macedoniam.

14 Deo autem gratias, qui semper triumphat nos in Christo Iesu, & odorem notitiæ suæ manifestat per nos in omni loco.

15 Quia Christi bonus odor sumus Deo in ijs qui salui fiunt, & in ijs qui pereunt:

16 Alijs quidẽ odor mortis in mortem, alijs autẽ odor uitæ in uitam. & ad hæc quisnam idoneus?

17 Non enim sumus sicut plurimi, adulterãtes uerbum Dei, sed ex sinceritate, sed sicut ex Deo, corã Deo, in Christo loquimur. Infrà, 4.a.2.

12 Ad *prædicandum* Euangelium, εἰς εὐαγγέλιον. Id est, ad annuntiandum Christum. Erasmus perobscurè, In Euangelium Christi. Elicitur autem etiam ex hoc loco, priorem epistolam non esse datam Philippis, sed Ephesi. Nam alioqui recessisset à Corinthiis, veniens Philippis Troada: nec dixisset, veni, sed redii in Macedoniam. Etiamsi, καί. ē pro καίπερ, vt postulat ipsa sententia, & ostendit quoque mutatio constructionis. Spiritu meo, τῷ πνεύματί μου. Id est animo meo, siue apud me. vt exposuimus 1. Cor. 2. c. 11. & alibi sæpe.

13 Quum illis valedixissem, ἀποταξάμενος αὐτοῖς. Eras. Dimissis illis, impropriè. Dimittimus enim eos quibus abeundi facultatem facimus: hic verò Paulus ipse discedit. Vide Mar. 6. f. 46. Deinde videtur ex hoc verbo elici posse, Paulum nonnisi constituta Ecclesia, aut certè additis mandatis, Troade discessisse. Vulg. barbarè, Valefaciens eis.

14 Qui facit vt semper triumphemus, πάντοτε θριαμβεύοντι ἡμᾶς. Vulg. Qui semper triũphat nos, impropriè & perobscurè. Nam triumphari poetis, præsertim Latinis, dicuntur qui ignominiæ causa in triumpho ducuntur: & captiuos dicitur Græcis dux victor θριαμβεύειν, id est de illis triumphare. Hîc verò τὸ θριαμβεύειν à Paulo accipitur forma coniugationis Hiphil. Erasmus, Qui semper triumphat per nos: ne sic quidem propriè expressa Pauli sententia, Deo potius gratias agentis quòd ipse in eo triumphet: vti solent legati & milites participes esse ducis triumphi: sicut Erasmus ipse in annotationibus rectè exposuit. Sed eam expositionem hausit ex Hieronymo ad Hedibiam, quæst. vndecima. vbi alia adfertur multo ineptior, nempe, Qui triumphat de nobis. Quæ verò de odore subiiciuntur, respiciunt Sacerdotum vnctionem, & sacrificiorum suffitus.

16 Odor mortis, ὀσμὴ θανάτου. Odorem mortiferum essem interpretatus, vt etiam paulò post ὀσμὴν ζωῆς, odorem vitalem, ex Hebræorum idiotismo, nisi duæ rationes obstitissent, quas lectori relinquo æstimandas. Vna, quòd si ita verteris, videbitur redundare εἰς θάνατον, in mortem, & εἰς ζωήν, in vitam: aut certè non magnum pondus addere sententiæ, quum odor mortifer & vitalis ab effectu dicatur. Altera, quòd in vno codice & apud Clementem lib. Pæd. 2, scriptũ inuenerim ὀσμὴ ἐκ θανάτου, odor ex morte, & ὀσμὴ ἐκ ζωῆς, odor ex vita. Fortassis igitur prædicatio crucis dicitur odor ex morte, in eorum exitium qui mortẽ Christi tantùm vt mortem considerabãt, quibus erat vel stultitia, vel offendiculum: aliis verò odor vitæ ad vitam, qui vitam in hac morte propositã amplectebãtur. Et egregia est Nysseni de hac re sentẽtia, οἷς μύρον τῇ περιστερᾷ ῥώμη, τῷ δὲ κανθάρῳ φθορά. Sciendum est tamen, Euangelium non perimere quenquam, sed Euangelii contemptum. Idoneus? ἱκανός; Vide Matth. 3. c. 11. In veteris editionis codicibus corruptè legitur, Quis tam idoneus? pro Quisnam idoneus, vt rectè (meo quidem iudicio) coniecit Erasmus.

17 Non enim, οὐ γάρ. Connectenda est causalis particula non cum proximo epiphonemate, quod veluti interiectum fuerat, sed cum iis quæ de se dixerat versu 14 & 15. quod Græcus scholiastes non animaduertens, multum hîc laborat. Cauponamur, ἐσμὲν καπηλεύοντες. Id est, callidè & auarè, minus denique sincerè tractamus. vt Apostolus ipse explicat infrà, 4. a. 2. Caupones enim, quos in vernaculo sermone *regratatores* vocamus, infames semper & sordidi sunt habiti, sicuti & mangones: quòd merces adulterẽt, & quibusuis artibus lucrũ captẽt. Ideo vocat Horatius perfidos & malignos. Sed & Græci καπήλους appellãt à corrũpendo vino. quò fortassis allusit Martialis in illo versiculo, Non potes, vt cupias, vendere caupo merum. Hinc καπηλεύειν pro decipere, & ad quæstum abuti. quanuis mihi quidem videatur Apostolus in metaphora illa ab vnguentis pretiosis sumpta persistere. nam quia pretiosa erant, & aduehebantur ex longinquis regionibus, in his adulterandis magnæ erãt & lucrosæ mercatorũ imposturæ. Ideo Vetus interpres καπηλεύοντες vertit adulterantes, rectè quidem, sed non seruata metaphora: à qua non abhorruit Ennius iis versiculis quos citat Cicero lib. Offic. 1, Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis: Nec cauponantes bellum, sed belligerantes. Eiusmodi homines quos hodie vocãt

ſanctam catholicam Eccleſiam Romanam, Nāzianz. eleganter vocat χριστοκαπήλους καὶ χριστεμπόρους. Vt ex ſinceritate, ὡς ἐξ εἰλικρινείας. Vulg. Ex ſinceritate, ſublata particula ὡς, quam tamen minimè puto otioſam, ſed eam eſſe potius quam Hrebæi vocant כף אמיתות .i. caph veritatis: nimirum quæ non ſimilitudinem, ſed veram congruētiā declaret, veluti infrà, 3.d.18, καθάπερ. & quū dicit Iohannes, Vidimus gloriam eius vt vnigeniti à Patre, cap.1.b.14. Neque eſt imperfecta oratio, vt putauit Eraſmus, ſed cohærent iſta cum verbo λαλοῦμεν. & ἐσμὲν καπηλεύοντες accipio pro καπηλεύομεν. Cæterùm quid ſit τὸ εἰλικρινὲς, pulchrè declarat Baſilius ἐν ὅροις κατ' ἐπιτομήν, quæſtione 264, & nos expoſuimus ſuprà, 1.c.12. De Chriſto loquimur, ἐν Χριστῷ λαλοῦμεν. Vulg. In Chriſto. Eraſ. Per Chriſtum. Ego puto Euangelicæ prædicationis materiam ſignificari, eámque tam pretioſam vt adulterare ſit prorſus nefas. Sic apud Hebræos, בעלילותך אשיחה, id eſt In facinoribus diſſeram, vt Pſal.77.c.13. in qua phraſi ב ponitur pro על.

Κεφάλαιον γ.

1 Ἀρχόμεθα πάλιν ἑαυτοὺς συνιστάνειν; εἰ μὴ χρῄζομεν, ὥς τινες, συστατικῶν ἐπιστολῶν πρὸς ὑμᾶς, ἢ ἐξ ὑμῶν συστατικῶν;

2 Ἡ ἐπιστολὴ ἡμῶν ὑμεῖς ἐστε, ἐγγεγραμμένη ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, γινωσκομένη καὶ ἀναγινωσκομένη ὑπὸ πάντων ἀνθρώπων.

3 Φανερούμενοι ὅτι ἐστὲ ἐπιστολὴ Χριστοῦ διακονηθεῖσα ὑφ' ἡμῶν, ἐγγεγραμμένη οὐ μέλανι, ἀλλὰ Πνεύματι Θεοῦ ζῶντος, οὐκ ἐν πλαξὶ λιθίναις, ἀλλ' ἐν πλαξὶ καρδίας σαρκίναις.

4 Πεποίθησιν δὲ τοιαύτην ἔχομεν διὰ τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸν Θεόν.

5 Οὐχ ὅτι ἱκανοί ἐσμεν ἀφ' ἑαυτῶν λογίσασθαί τι, ὡς ἐξ ἑαυτῶν, ἀλλ' ἡ ἱκανότης ἡμῶν ἐκ τοῦ Θεοῦ·

CAP. III.

1 Incipimus rurſus noſipſos commēdare? num egemus, vt nonnulli, commendatitiis epiſtolis apud vos, aut à vobis commendatitiis?

2 Epiſtola noſtra vos eſtis, inſcripta in cordibus noſtris, quæ intelligitur & legitur ab omnibus hominibus:

3 Dum palàm fit vos eſſe epiſtolam Chriſti ſubminiſtratā à nobis, inſcriptam non atramento, ſed Spiritu Dei viui: nō in tabulis lapideis, ſed in carneis tabulis cordis.

4 Fiduciam autem huiuſmodi habemus per Chriſtū apud Deum.

5 Non quòd idonei ſimus ex nobiſipſis ad cogitandum quicquam, velut ex nobiſipſis: ſed quòd idonei ſumus, *id* ex Deo eſt:

CAP. III.

1 *Incipimus iterum noſmetipſos commendare? aut nunquid egemus, ſicut quidā, commendatitiis epiſtolis ad uos, aut ex nobis?*

2 *Epiſtola noſtra uos eſtis, ſcripta in cordibus noſtris, quæ ſcitur & legitur ab omnibus hominibus:*

3 *Manifeſtati quòd epiſtola eſtis Chriſti, miniſtrata à nobis, & ſcripta nō atramento, ſed Spiritu Dei uiui: nō in tabulis lapideis, ſed in tabulis cordis carnalibus.*

4 *Fiduciam autem talem habemus per Chriſtum ad Deum.*

5 *Non quòd ſufficiētes ſimus cogitare aliqd à nobis quaſi ex nobis: ſed ſufficientia noſtra ex Deo eſt:*

IN CAPVT III.

1 Incipimus, ἀρχόμεθα. Scripta eſt epiſtola nomine Pauli & Timothei. quibus etiam tertius Syluanus adiunctus eſt ſuprà, 1.d.19. ideo (vt opinor) pluralem numerum vſurpauit, ſicut, quum de ſe vno propriè diſſerit, ſingularem adhibet. quod in hac epiſtola notādum eſt, & aliis aliquot communi nomine ſcriptis. quāuis hæc obſeruatio non ſit perpetua.

2 Epiſtola noſtra, ἡ ἐπιστολὴ ἡμῶν. Tota hæc tranſlatio lepida eſt ac venuſta. ac mihi quidem videtur Apoſtolus in vtraque ad Corinthios epiſtola floridum etiam quoddam dicendi genus ſectatus, vt cornicum (quod aiunt) oculos cōfigeret. Eſt autem hæc ſentētia, Quòd nos videmur tam magnificè efferre, extra omnē ſuſpicionem eſt adulationis, aut ambitioſæ vanitatis. Nam neque neceſſe eſt vt aliorū, nedum noſtris literis vobis commendemur, neque à vobis vllam apud alios commendationem venamur. Vos ipſi quales nūc eſtis per Chriſtū noſtro miniſterio effecti, nobis eſtis inſtar epiſtolæ ab omnibus lectæ & intellectæ, qua & ipſi vobis & aliis rurſum per vos cōmendamur. Hæc eſt eius loci ſententia. ſed meminerimus Apoſtolum cum ſuis collegis ſenſim à perſonarum cōmendatione ad rei ipſius, i. ad miniſterii Euāgelici præſtantiam cōmendandam delabi.

3 Dum palàm fit, φανερούμενοι. Hoc connectendum eſt cum verbo ἐστὶ, id eſt cum ſuperioris verſiculi initio. Eraſ. Dum declaratis. Vetus autem interpres, Manifeſtati, obſcurius quidem, ſed fidelius. Eſt enim paſſiuè accipiendum hoc participium, non actiué. Et iam antea admonuimus huiuſmodi participia Hebræis infinitis quæ gerundia vocamus, reſpōdere: ita tamen vt ſæpe nulla caſus habita ratione apud Paulum vſurpentur. Subminiſtratam à nobis, διακονηθεῖσα ὑφ' ἡμῶν. Id eſt, cui veluti ſcribendæ operam noſtram impendimus, quaſi fuerimus Domini ſtilus quo fuiſtis inſcripti. Dei viui, Θεοῦ ζῶντος. Addi ſolet hoc epitheton Deo tāquam vitæ authori. Hîc verò tacita ſubeſt antitheſis virtutis Dei viuificæ ad regenerandos animos, cum atramento quo ſcribuntur quidem epiſtolæ, ſed ita vt vim intelligendi quæ ſcripta ſunt, lectori non conferat. In tabulis lapideis, ἐν πλαξὶ λιθίναις. Alludit ad Legem cuius in lapideis tabulis perſcriptæ miniſter fuit Moſes. Adumbrabant autem lapideæ tabulæ humani ingenii ſummam duritiem, à qua cor hominis non regenerati lapideum denominatur Ezech.11.c.19, & 36.f.26, cui opponitur cor carneum, nō quod in carne verſetur (vt accipi ſolet hoc epitheton, quando caro ſpiritui opponitur) ſed econtrario, quod vi Spiritus Dei factum eſt mollius, vt in eo, tanquam nouis tabulis, poſſit Euangelii gratia inſculpi, ſicut prædictū eſt Iere.31.c.31. Et hæc cauſa eſt cur Euangelium ſit potentia Dei ad ſalutem, Lex verò non item. Nam alioquin non minus eſt nobis impoſſibile credere quàm Legem præſtare. Sed illud datur per Spiritus efficaciam cum prædicatione coniunctā, quia fides eſt ex auditu eorum quibus datum eſt vt credant: iſtud verò nunquam datur, quia vult patefieri iuſtitiam ſuam Deus in tribuenda indignis miſericordia: ſicut ſcriptum eſt, Credidit, & imputatum eſt ei ad iuſtitiam, vt mox dicemus.

4 Fiduciam habemus, πεποίθησιν ἔχομεν. Id eſt, hanc confidentiam exerimus, & ita magnificè nobis gloriari licet de noſtri miniſterii dignitate ac fructu. Apud Deum, πρὸς τὸν Θεόν. Vulg. Ad Deum. Eraſ. Erga Deum. Vide ſuprà, 1.c.12.

5 Sed quòd idonei ſumus, ἀλλ' ἡ ἱκανότης ἡμῶν. Id eſt, quòd apti & accommodati ſimus ad tantā gratiā aliis etiā impertiēdā. Ad verbū, Idoneitas noſtra, ſiue aptitudo, ſi ſic loqui liceat. Vulg. Sed ſufficientia noſtra. quā interpretationē arripuerūt Sophiſtæ, vt fingerēt aliquē eſſe in homine nō re-

generato facultatem ad bonum,sed ita infirmam vt nisi à Deo adiuuetur, non sufficiat. Mira verò non tantùm ignorantia,sed etiam impudentia ,hoc ipsum audere vsurpare ad eripiendã Deo gloriæ suæ partẽ:quod idcirco scripsit Apostolus ne non omnia Dei gratiæ tribuere videretur.Illis verò vno verbo respondemus cum Apostolo, Quid habes quod non acceperis?Quod dictum si audeant ad naturæ dotes transferre,illos ego (vt apertè Pelagianos)ad Augustinum relego.

Ὃς καὶ ἱκάνωσεν ἡμᾶς διακόνους καινῆς διαθήκης, οὐ γράμματος, ἀλλὰ Πνεύματος· τὸ γὰρ γράμμα ἀποκτείνει, τὸ δὲ Πνεῦμα ζωοποιεῖ.

6 Qui etiam fecit vt idonei essemus ministri noui Testamẽti, non literæ,sed Spiritus. nam litera occidit, Spiritus autem viuificat.

6 *Qui & idoneos nos fecit ministros noui Testamenti,nõ Literæ, sed Spiritus. Litera enim occidit, Spiritus autem viuificat.*

Εἰ δὲ ἡ διακονία τοῦ θανάτου ἐν γράμμασιν, ἐντετυπωμένη ἐν λίθοις, ἐγενήθη ἐν δόξῃ, ὥστε μὴ δύνασθαι ἀτενίσαι τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ εἰς τὸ πρόσωπον Μωσέως, διὰ τὴν δόξαν τοῦ προσώπου αὐτοῦ, τὴν καταργουμένην,

7 Quòd si mortis ministerium literis informatum in saxis, fuit gloriosum, adeo vt non possent intueri filii Israel in faciem Mosis, propter gloriam vultus eius,quæ abolenda erat,

7 *Quòd si ministratio mortis literis deformata in lapidibus, fuit in gloria, ita ut non possent intendere filij Israel in faciem Moysi, propter gloriam uultus eius, quæ euacuatur,*

Πῶς οὐχὶ μᾶλλον ἡ διακονία τοῦ Πνεύματος ἔσται ἐν δόξῃ;

8 Quî nõ potius ministerium Spiritus erit gloriosum?

8 *Quomodo non magis ministratio Spiritus erit in gloria?*

Εἰ γὰρ ἡ διακονία τῆς κατακρίσεως, δόξα, πολλῷ μᾶλλον περισσεύει ἡ διακονία τῆς δικαιοσύνης ἐν δόξῃ.

9 Nam si ministerium cõdemnationis *fuit* gloriosum,multo magis ministerium iustitiæ abundat gloria.

9 *Nam si ministratio damnationis gloriæ est:multo magis abundat ministerium iustitiæ in gloria.*

6 Non literæ, sed Spiritus,οὐ γράμματος,ἀλλὰ Πνεύματος.De litera & Spiritu abundè diximus Rom.2.v,27,& 7.v.6.Hìc quidẽ res ipsa ostendit literam vocari Legẽ cuius minister fuit Moses,Euangelium autẽ vocari Spiritum quẽ attulit Christus,deditque Apostolis,ac ministris Verbi per quos Ecclesiã ædificat. Neq; enim melius potuit Paulus Euãgelii dignitatem apud Corinthios asserere quàm si indicaret se excellentioris doctrinæ ministrũ esse quàm fuisset ipse Moses,quaten⁹ quidẽ Christo opponitur.Sed cur Legẽ vocat literã? nẽpe quia lapideis tabulis insculpta primùm fuit, vt explicat Apostolus sequenti versiculo: deinde quòd Moses nihil aliud quàm lapidibus insculptam tradere potuit, cor autem ne suum quidem, nedum aliorum potuit hac ratione immutare. Euangelii verò substantia est is ipse qui attulit illud in mundum, nempe Christus, qui deinde illud tradidit Apostolis,ipsorũ cordibus inscriptum:vt ipsi vicissim tum voce tum scriptis illam eandem gratiã cum aliis communicarent,Spiritu Dei per eos agente.Dicam apertius:Lex,audientium respectu,non maiorem vim habet quàm scriptũ aliquod per se omnis virtutis expers,nisi apud eos à quib⁹ intelligi ac præstari possit. Eiusmodi verò facultatem quum Lex in nobis non inueniat,sed contrarias potius tenebras,& animũ prorsus ei repugnantem,ideo nihil aliud quàm externa prædicatione docet quid flagitet,quid prohibeat Deus:nostrum autem illud vitium non modò non emendat,sed etiam auget. vnde præceps est ad mortem saltus, nisi aliunde remedium petatur.At Euangelium,seu nouum fœdus,quatenus Legi opponitur,dicitur Spiritus,multas ob causas: primùm propter veteres ceremonias temporarias & in rebus crassis & corporeis positas,si in sese consideretur: deinde, (quæ causa potissimùm æstimanda nobis est in hoc loco)quia materia,argumentũ, minister denique Euangelii est Iesus Christus,nõ iam docens quid facere,quid fugere oporteat,(quod Legis officium est) sed seipsum in æternã vitam gratis offerens credentibus:nec offerens modò,sed etiam adferens ac tradens. Neque enim sicut Lex benedictionẽ,addita operũ conditione,ita etiam Euangelium iustitiã sub fidei conditione offert:(ita enim & Lex & Euangelium non vitã sed mortem offerrent,quum nec facere nec credere per nos possimus)sed diuerso prorsus modo. Lex quippe facta exigit,nec facultatem faciendi præbere potest, ideóque in morte iacentes deserit.Euangeliũ verò per SpiritũChristi,quem secũ habet adiunctũ,fidem quã à nobis exigit, etiam donat electis:vt in Christo per eã apprehenso iustificati ac sanctificati,vitam æternã adipiscamur.Itaque Euangelium viuificũ,iustitiæ,vitæ,salutis,pacis,æternũ denique dicitur. Hæc ego dicenda putaui vt semel explicarem totam hanc vtriusque fœderis collationem,ab Origene præsertim fœdissimè obscuratam,qui literæ appellatione,expositionem(quam vocant)literalem,Spiritus autem nomine allegorias intellexit.

7 Informatũ,ἐντετυπωμένη.Id est impressum & insculptũ. Vulg.Deformata,ambiguè, nec satis etiam expressè:vt mirum non sit veterum nonnullos Græcæ linguæ imperitia fuisse deceptos hoc in loco.Apparet autẽ vel ex hoc loco de solis cæremoniis hic non agi,sed de Lege præsertim decalogi:siquidem hæc vna fuit in tabulis illis lapideis insculpta, quæ esset cæterarum partium Legis fundamentum. Gloriosum, ἐν δόξῃ. Vulgata & Erasmus ad verbum,In gloria. Est autem Hebraismus quem exposuimus prima Corinthiorum 15.e.42.& In gloria hoc in loco,splendorem ac maiestatem declarat, quæ quidem in Mose corporalis fuit, in Christo verò spiritualis.

8 Ministerium Spiritus,ἡ διακονία τοῦ Πνεύματος. Id est ministerium per quod Deus offert atque adeo tradit Spiritum,non modò non mortuum,sed etiam viuificantem.Quum enim in superiore versiculo tria Legi tribuerit,nempe quòd esset mortifera,quòd in saxeis tabellis scripta,quòd temporarium eius ministerium:antithesin Euangelii nunc instituit,sed ita vt maioris energiæ causa,singulis partibus sigillatim applicet argumẽtum à comparatis sumptum.Id verò nisi animaduertas,videbitur Apostolus primùm institutam antithesin nõ absoluere:deinde etiam ταυτολογεῖν,quum tamen omnes partes inter se optimè cohæreant.Nam etsi in antithesi collocat primo loco quod in altero comparationis membro medium locum tenebat, tamen id non potest facere vt vitiosa sit collatio.

9 Gloriosum,δόξα.Vulg & Eras.ad verbũ,Gloria.Est autem Hebraica enallage appellatiui pro adiectiuo,vt infrà,7.d.14,cuius enallages etiam aliqua est emphasis. Iustitiæ, τῆς δικαιοσύνης.Iustitiã Christi intelligit,cuius imputatione non modò non condemnamur, sed etiam vt iusti coronamur. Itaque vberior est antithesis quàm si dixisset δικαιώσεως,absolutionis:quanuis à remissione peccatorum nostra iustitia pendeat.

10 Καὶ γὰρ οὐδὲ δεδόξασται τὸ δεδοξασμένον ἐν τούτῳ τῷ μέρει, ἕνεκεν τῆς ὑπερβαλλούσης δόξης.

11 Εἰ γὰρ τὸ καταργούμενον, διὰ δόξης· πολλῷ μᾶλλον τὸ μένον, ἐν δόξῃ.

12 Ἔχοντες οὖν τοιαύτην ἐλπίδα, πολλῇ παῤῥησίᾳ χρώμεθα.

Exodi 34.d.34

13 Καὶ οὐ καθάπερ Μωσῆς ἐτίθει κάλυμμα ἐπὶ τὸ πρόσωπον ἑαυτοῦ, πρὸς τὸ μὴ ἀτενίσαι τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ εἰς τὸ τέλος τοῦ καταργουμένου.

14 Ἀλλ᾽ ἐπωρώθη τὰ νοήματα αὐτῶν. ἄχρι γὰρ τῆς σήμερον τὸ αὐτὸ κάλυμμα ἐπὶ τῇ ἀναγνώσει τῆς παλαιᾶς διαθήκης μένει, μὴ ἀνακαλυπτόμενον, ὅ, τι ἐν Χριστῷ καταργεῖται.

10 Etenim quod glorificatum fuit, ne glorificatum quidem fuit hac in parte, *id est* quod ad superantem gloriam attinet.

11 Nam si quod aboletur, *fuit* gloriosum, multo magis est gloriosum id quod manet.

12 Itaque quum eiusmodi spem habeamus, multa in loquendo euidentia vtimur.

13 ¶Nec *sumus* sicut Moses, *qui* imponebat velamé faciei suæ, ne intuerentur filii Israel in finem eius quod aboletur.

14 Itaque occalluerunt mentes illorum. Nam vsque ad diem hodiernum, in lectione Veteris Testaméti manet non retectum velamen illud, quod per Christum tollitur:

10 Nam nec glorificatum est quod claruit, in hac parte, propter excellentem gloriam.

11 Si enim quod euacuatur, per gloriam est, multo magis quod manet, in gloria est.

12 Habentes igitur talem spem, multa fiducia utamur.

13 Et non sicut Moyses ponebat uelamen super faciem suam, ut non intenderent filij Israel in faciẽ eius quod euacuatur.

14 Sed obtusi sunt sensus eorum. usque in hodiernum enim diem, idipsum uelamen in lectione Veteris testamenti manet nõ reuelatum, quoniam in Christo euacuatur.

10 Hac in parte, ἐν τούτῳ τῷ μέρει. Hoc est quod dicimus in vernaculo sermone *En cest esgard*, vel *en cest endroit*. *Id est* quod ad superantem gloriã attinet, ἕνεκεν τῆς ὑπερβαλλούσης δόξης. Hoc additũ est vt explicaret quid illud esset ἐν τούτῳ τῷ μέρει, hac in parte, ideo suppleuimus particulã exegeticã: quod multis aliis locis facere nõ dubitauimus, vt omnem ambiguitatem vitaremus. Vulg. & Erasm. Propter excellentem gloriam, ne verbis quidem fideliter expressis. Neque enim ἕνεκεν idem declarat hoc in loco atque χάριν. i. gratia seu causa, vel διὰ id est propter, sed Quod vel Quantũ attinet. quem Hellenismum sanè elegantem miror ab Erasmo non fuisse animaduersum. Sic Herodotus in Clio, παῖδα σὸν, τὸν διακελεύεαι φυλάσσειν ἀπήμονα, τοῦ φυλάσσοντος εἵνεκεν προσδόκα τοι ἀποσώσειν. Id est, quod ad custodem attinet, siue quantum in custode situm est.

11 Quod aboletur, τὸ καταργούμενον. Quid igitur? num Lex abolita? sanè quod ad ceremonias attinet, cessauit. Vtitur autem præsenti tempore, quoniam adhuc sepeliebatur synagoga quum hæc scriberet Apostolus. Verùm suprà ostendimus, de tota Lege, ac præsertim de decalogo id esse accipiendum. Sciendum est ergo Legem considerari non simpliciter, sed cum ipso Mose eius ministro coniunctam, & quidem Euangelio oppositam: quo respectu sanè dici potest, abolito Mosis ministerio, esse abolita. At enim dices, Num hac in parte abolitum est Mosis ministerium? Minimè veró. Semper enim sunt homines ad Euangelium prædicatione Legis præparandi. Sed hoc dico, toties aboleri ministerium Mosis, quoties figuratæ prædicationi Legis succedit manifesta Euangelii gratia. Gloriosum, διὰ δόξης. Vulg. Per gloriam. Atqui διὰ δόξης idem hic valet atque ἐν δόξῃ. Vide Rom. 4 b.11.

12 Multa in loquendo euidentia, πολλῇ παῤῥησίᾳ. Vulg. Multa fiducia. Eras. Multa libertate. Neutra interpretatio (vt opinor) sensum Apostoli expressit. Neque enim παῤῥησία hoc in loco loquendi libertatem, sed ipsius prædicationis perspicuitatem & ἐνάργειαν declarat: quam Cicero euidentiã interpretatur. Quod enim Moses vmbris obtectum indicauit, adeo vt in imas vsque partes intueri Iudæi non potuerint, quum eos quantuscunque ille Mosis fulgor non illustraret, sed excæcaret, Euangelium ita perspicuè & euidenter declarat, vt nostros oculos non perstringat, sed contrà, tenebras nostras radiis suis discutiat. Sic etiam accipitur παῤῥησία, Marci 8.d.32, & Iohan.10.d.24. Vtimur, χρώμεθα. Vulgata & Erasmus, Vtamur, intempestiué. Neque enim exhortatur, sed ministerium suum describit Apostolus.

13 Nec *sumus* sicut Moses *qui* imponebat, καὶ οὐ καθάπερ Μωσῆς ἐτίθει. Duplex est hoc in loco eclipsis, ex Hebræorum idiotismo: vna verbi substantiui, altera relatiui אשר. Postremò, Sumus sicut Moses, significat tales esse qualis erat Moses, vt Psal.32.c.9. Vulg. & Eras. ad verbũ, Et nõ sicut Moses ponebat. Velamen, κάλυμμα Hoc scribit Moses Exo.34.d.33, his verbis, ויכל משה מדבר אתם ויתן על פניו מסוה .i. finem fecit Moses loquendi cũ illis. Posuerat autem super faciem suam velum. quem locum integrum ideo citaui, quòd in omnibus quæ vidi exemplaribus adeo perperam sit conuersus vt videatur non posse cum hoc Pauli loco conciliari. Ne intuerentur, πρὸς τὸ μὴ ἀτενίσαι. De eo quod per hoc velamen ἀλληγορικῶς intelligitur, perinde loquitur Apostolus, acsi consilium hoc, Mosis ipsius fuisset: quum satis constet eum nõ alia ratione illud adhibuisse quàm quòd faciei ipsius fulgorem non possent Israelitæ sustinere. Sed Deus interim aliud adumbrabat, nimirum aliam esse clariorem expectandam notitiam: deinde plerosque ne in huius quidem obscura mysteria penetraturos. In finem eius, &c. εἰς τέλος τοῦ καταργουμένου. id est, In imas vsque partes ministerii Mosis: pro quo dicimus in vernaculo sermone, *Iusques au fond*. Siue In finem, id est in scopum eius doctrinæ quam proponebat Moses, volens eos ad Christum adducere, sed ita, vt exceptis iis per quos iam tum agebat, Spiritus gratia palàm postea per Euangelii ministerium exhibita, tenebras intelligentiæ non adimeret, verùm aliis potius tenebris cumularet. Vulg. pro εἰς τέλος legit εἰς πρόσωπον, in faciem.

14 Itaq; occalluerũt, ἀλλ᾽ ἐπωρώθη. Vul. Sed obtusi sunt, ἀλλ᾽ ἠμβλύνθη, non seruata metaphora. Eras. Sed obcæcati sunt, ἀλλ᾽ ἐπηρώθη, qua de re alibi diximus. Deinde poscit sententia vt ἀλλὰ pro ὥστε vel γοῦν accipiamus, enallage à Græcis etiã disertioribus interdũ vsurpata. Mẽtes, νοήματα. Vul. Sẽsus, αἰσθήσεις. Eras. Cogitationes, impropriè. Neq; enim νοήματα vocat hoc in loco Apostolus cogitationes, sed mẽtes ipsas, de pluribus videlicet loquẽs, vt rectè cõuertit Vetus interp. infrà, 4.a.4 Quod, ὅ, τι. Vul. Quoniã. Nã hoc quoq; ferre potest sentẽtia, vt ὅτι pro cõiũctione accipiatur. Ingreditur autẽ Paulus collationẽ Mosis cũ Christo. Moses (inquit) velamẽ habuit quod Israelitas arceret ab ipsius ministerii fine perspiciẽdo: Christus velamẽ illud sustulit, vt retecta facie Dei,

gloriam spectātes, in eam transformati, alios illustraremus. Itaque istos non mirum est cæcutire, quum noluit in eum intueri, à quo vno tollitur hoc velamen.

15 Ἀλλ' ἕως σήμερον, ἡνίκα ἀναγινώσκεται Μωσῆς, κάλυμμα ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτῶν κεῖται.

15 Sed ad hunc vsque diē quum legitur Moses, velamen cordi eorum impositum est.

15 *Sed usque in hodiernū diem, quum legitur Moyses, uelamen positum est super cor eorum.*

16 Ἡνίκα δ' ἂν ἐπιστρέψῃ πρὸς Κύριον, περιαιρεῖται τὸ κάλυμμα.

16 Postquam autem "conuersum fuerit ad Dominum, tolletur velamen.

16 *Quū autē conuersi fuerint ad Dominum, auferetur uelamen.* Ioh.4.c.14

17 Ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστιν· οὗ δὲ τὸ πνεῦμα Κυρίου, ἐκεῖ ἐλευθερία.

17 ‖ "Dominus verò, Spiritus ille est: vbi autem Spiritus ille Domini, "illic libertas.

17 *Dominus autē Spiritus est: ubi autem Spiritus Domini, ibi libertas.*

18 Ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτριζόμενοι, τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμεθα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, καθάπερ ἀπὸ Κυρίου πνεύματος.

18 Nos autem omnes "retecta facie gloriam Domini "vt in speculo intuentes, in eandem imaginem transformamur ex gloria in gloriam, "sicut à Domini spiritu.

18 *Nos uerò omnes reuelata facie gloriam Domini speculantes, in eandē imaginē transformamur à claritate in claritatē, tāquā à Domini Spiritu.*

16 Conuersum fuerit, ἐπιστρέψῃ. Vulg. Conuersi fuerint, videlicet Israelitæ. Eras. Conuersus fuerit, nimirum Israel. Neque enim noua est hæc numeri mutatio propter collectiuum nomen, vt Mat.1.d.22, & suprà, 2. c. 12, quum præcessisset εἰς τὴν Τρωάδα, subiungit versu 13, ἀλλ' ἀποταξάμενος αὐτοῖς. Augustinus bis aduersus Faustū citans hunc locum, interpretatus est ἐπιστρέψῃ secunda persona passiua, Trāsieris: sed perperam, quanuis pia atque adeo par sit sententia. Sunt qui Mosen repetant ἀπὸ κοινοῦ, id est Legem. Mihi autem videtur nouum hoc dicendi genus, vt dicatur Lex ad Dominum conuersa. Neque verò necesse est vt diutius hîc laboremus, quum, (meo iudicio) nihil possit accōmodatius repeti quàm quod est in proximo, nimirum καρδία αὐτῶν, id est cor eorum. Vbique enim occurrit hæc formula loquendi: eclipsis etiam mollissima est, & appositissimam sententiam gignit: quum velamen non fuerit ipsi Legi, sed Israelitis positum, ideóque his ipsis, non illi detrahendum. Dominus verò, Spiritus ille est, ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμα ἐστι. Additus articulus vim habet ἀναφορικὴν, vt intelligamus de eo Spiritu disseri cuius ante meminerat, quum Literæ opponeret, vt Christus dicatur esse Spiritus ille, id est is qui tollit velamen, in cordibus nostris agens: sicut etiā Lex externa eò nos vocabat, sed frustra, quū mortuis loquatur, donec isto Spiritu simus viuificati. Illic libertas, ἐκεῖ ἐλευθερία. Hîc quoque dicā in lectoris gratiam quid mihi in mentem venerit, propius in hunc locum intuenti. Alludit, opinor, Apostolus ad velaminis vsum, quatenus subiectionis symbolū erat, de quo diximus 1.Cor. 11.b.10. idque ita esse apparet ex eo quòd meminit retecti capitis in proximo versiculo. Sed & 7. ad Rom. cap. conditionem hominis non regenerati comparat coniugio, cuius vinculum sit Lex, vt copiosè illic exposuimus: ac præsertim Rom.6.c.14. quò etiam pertinet illud Christi dictū Iohan. 8.e.36, Si vos Filius vindicarit, verè liberi eritis. Sed quum multipliti ratione dici possimus à Legis imperio liberati, spectandum qua de re hîc agat Apostolus, nempe de viuificatione per Spiritum ex Euangelii prædicatione. Libertas igitur hoc loco dicitur primus ille gradus ad viuificationem, id est conditio illa filiorum Dei, quibus exemplum est velamen cordis, seruitus nimirū illa misera cæcitatis, & iugū illud tenebrarum: quod vnius hominis peccato nobis impositum, Lex non modò non alleuabat, sed etiam altero iugo aggrauabat. Denique hoc ipsum est quod ait Propheta, Cor lapideum tollere, & carneum dare: cor illuminare, cor conuertere, lucem videre, & similia omnia quibus prima illa gratiæ Dei per Christum vis significatur, illa inquam nos reddens ad tantam aspiciendam lucem Euangelii idoneos. Sed notemus, quanuis hæc communia sint omnibus fidelibus, hîc tamen agi peculiariter de Verbi ministris.

18 Retecta facie, ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ. Non potuit Paulus aut breuius aut diuinius omnes in nobis gratiæ Dei progressus explicare: quanuis hoc in loco propriè de ministerii munere differat, ad quod etiam ista peculiariter sunt applicanda: vt hîc planè (quod aiunt) crucem fixerit Sophistis. Primùm omniū igitur gratia Dei in Christo nobis velamen adimit, id est tenebras illas densissimas quibus vndique obsepti eramus: deinde receptis iam oculis ad tantam lucem minimè caligantibus, sed vltro etiam eam appetentibus, offertur nobis Christus: in quo, non sicut olim in Mose, sed tanquam in limpidissimo speculo & vera Patris imagine, Deū intueamur. Neque verò splendore istius speculi offendimur, sed contrà allicimur, magis ac magis in illud intuentes, donec ab ipso veluti absorpti, in eam imaginem transformemur, id est fiamus & ipsi eius splendoris participes, ac tanquam secundariæ quædam imagines, ex illorum radiorum veluti reflexione. quod significat Apostolus quum inquit ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν. i. à gloria in gloriam: nimirum gloriæ illius participatione facti & ipsi gloriosi. Declarat enim Apostolus transformationis mysterium, nisi malimus hoc accipere de nostra viuificatione suis gradibus perficienda. Manant autem hæc ab vno Dei Spiritu, per ministros agentis: nequis sibi quicquam hîc tribuat, aut fieri hæc non posse putet. Quid enim tanto opifici ἀδύνατον? Sed hoc (vt dixi) ministris & vnctis Domini peculiariter competit: in quibus tanquam alteris speculis (illa tamen vera luce illustratis, non sua ipsorum vi collucentibus) Christi splendorem illum concipiamus, qui nos magis ac magis per ipsorum ministerium allectos illustrat. Vnde etiam lux mundi appellatur. Vt in speculo intuentes, κατοπτριζόμενοι. Vulg. Speculantes, impropriè, quum hoc verbum à specula potius quam à speculo, deducatur. rectius tamen quàm Erasmus, qui passiua significatione conuertit In speculo repræsentantes. Cæterùm vocat speculum Apostolus, Deum in carne manifestatum, qui nobis in ipsius Euangelio spectandus proponitur, & Mosi velato opponitur. Alibi vtitur hac similitudine, nempe 1.Cor. 13.d.11, sed diuerso prorsus fine. Illic enim notitiam Dei quam nunc habemus, comparans cum futura longè perfectiore, dicit nos non plenè Deum ipsum, qualis est, sed quasi in speculo imaginem eius quandam conspicere. Hîc verò notitiam nostram per Euangelium, non per partes, sed semel totam considerans, conferénsque cum cognitione ex Lege, opponit velatæ Mosis faciei, limpidissimum Christi speculum. quod rursus meminerimus peculiariter applicandum esse ministris, de quorum muneris præstantia differit Paulus. Sicut à Domini Spiritu, καθάπερ ἀπὸ Κυρίου πνεύματος. Iterum καθάπερ hoc in loco non declarat comparationem, sed congruentiam, ipsámque adeo rei veritatem, quod diximus ab Hebræis vocari כף אמתות suprà, capite 2.c.17. Cur autem hoc addiderit Paulus,

diximus paulo antè. Erasmus duas alias interpretationes adfert, nempe A Domino Spiritus, & A Domino Spiritu: quā posteriorē sequuntur nōnulli veteres aduersus Arrianos & Pneumatomachos, vt Chrysost. in hūc locū, & Basil. de Spiritu sancto. ad Amphilochium cap. 21. Ego eam sequutus sum quā omniū simplicissimam putaui.

Κεφάλαιον δ.

Διὰ τοῦτο ἔχοντες τὴν διακονίαν ταύτην, καθὼς ἠλεήθημεν, οὐκ ἐκκακοῦμεν.

Ἀλλ' ἀπειπάμεθα τὰ κρυπτὰ τῆς αἰσχύνης, μὴ περιπατοῦντες ἐν πανουργίᾳ, μηδὲ δολοῦντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τῇ φανερώσει τῆς ἀληθείας συνιστῶντες ἑαυτοὺς πρὸς πᾶσαν συνείδησιν ἀνθρώπων, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

Εἰ δὲ καὶ ἔστι κεκαλυμμένον τὸ εὐαγγέλιον ἡμῶν, ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις ἐστὶ κεκαλυμμένον.

Ἐν οἷς ὁ Θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου ἐτύφλωσε τὰ νοήματα τῶν ἀπίστων, εἰς τὸ μὴ αὐγάσαι αὐτοῖς τὸν φωτισμὸν τοῦ εὐαγγελίου τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ, ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ.

CAP. IIII.

1 PRopterea quum ministeriū hoc habeamus prout misericordiam consequuti sumus, non segnescimus:

2 Sed abdicauimus turpitudinis tegumenta, non incedentes cum calliditate, neque falsantes sermonem Dei, sed declaratione veritatis commendantes nosipsos apud omnem cōscientiam hominum, in conspectu Dei.

3 Quòd si tectum Euangelium nostrum, iis qui pereunt tectum est.

4 In quibus Deus huius seculi excæcauit mentes, *id est* infidelibus, ne irradiet eos lumē Euangelii gloriæ Christi, qui est imago Dei.

CAP. IIII.

1 *Ideo habentes hanc ministrationē, iuxta quod misericordiam consequuti sumus, non deficiamus:*

2 *Sed abdicamus occulta dedecoris, nō ambulātes in astutia, neque adulterantes uerbum* Dei, *sed in manifestatione ueritatis, commēdātes nosmetipsos ad omnem conscientiam hominum corā* Deo.

3 *Quòd si etiam opertū est* Euangelium *nostrum, in ijs qui pereunt est opertum.*

4 *In quibus* Deus *huius seculi excæcauit mentes infidelium, ut non fulgeat eis illuminatio* Euangelij *gloriæ* Christi, *qui est imago* Dei.

IN CAPVT IIII.

1 Prout misericordiam consequuti sumus, καθὼς ἠλεήθημεν. Vetus interpres legit Secūdum quod, καθ' ὅ. Vtcunque autem legas, omnia hic accepta refert Paulus gratiæ ac misericordiæ Dei, ne se videatur efferre, quum Deum potius prædicet. Neque id verò duntaxat tribuo Pauli modestiæ, cum Erasmo, sed omnino ita faciendū fuisse dico. Segnescimus, ἐκκακοῦμεν. Id est, malis & afflictionibus fracti cedimus. Pertinet enim hoc ad ærumnas, vt apparet ex versu 16. Vide Luc. 18. a. 1. Vulg Deficimus, sensu rectè expresso. Eras. Degeneramus, hoc referens ad Mosis ceremonias, quibus neglectis liberè prædicaret Euāgelium: quæ certè sunt ἀπροσδιόνυσα. Ambrosius legit, Non deficiamus, hortandi modo, μὴ ἐκκακῶμεν, non satis etiam apposité. Describit enim ministerii sui virtutem Paulus, quam ex eo ipso asserit vnde ipsius oppugnandi occasionem capiebant aduersarii, nimirum ex ærumnis quibus erat obnoxius.

2 Turpitudinis tegumenta, τὰ κρυπτὰ τῆς αἰσχύνης. Id est, quascunque latebras captant homines quibus sua probra operiant, vt versutias & fraudum omne genus, à quo procul absumus: vel, indecoras latebras, id est non conuenientes iis qui tantæ dignitatis ministerium tractant, sed probrosis potius hominibus. Eorum enim est lucem fugere. Vulg. Occulta dedecoris. Eras. Occultamēta dedecoris. Cum calliditate ἐν πανουργίᾳ. Vulg. In astutia. Eras. Per astutiam. Vide Luc. 20. d. 23. Falsantes, δολοῦντες. Vulg. non ineptè, Adulterantes. Hic enim dolum vocat omne illud fraudis genus quo vtuntur qui merces adulterant, vt idem declaret δολοῦντες atque καπηλεύοντες suprà, 2. d. 17. Erasmus, Dolo tractantes.

3 Est, καί ἐστι. Vulg. Etiam est. Eras. Adhuc est. Atqui abundat καὶ, vt diximus 1. Cor. 15. d. 29.

4 Deus huius seculi, ὁ Θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου. Id est, Is cui se veluti Deo mācipanunt huius seculi homines, Christum vltro ignorantes. Nam Iudæos præsertim (vt opinor) perstringit, qui oblatum Euangelium inuicta peruicacia respuebant. Is autem est Satan qui à Domino dicitur princeps huius mūdi, Ioh. 12. e. 31, & 14. d. 30, & Ephes. 6. b. 12: vt planè mirer veteres nonnullos in explicando hoc loco aduersus Manichæos & Arrianos laborasse. Neque enim ex his effici magis potest hunc esse reuera aliquem alterum aut secundarium Deū, quàm ex eo quod de ventre dicitur Phil. 3. d. 19. Non est igitur quod αἰῶνος τούτου referamus vel ad τὰ νοήματα, cum Hilario, vel ad τῶν ἀπίστων, cum Irenæo, libri aduersus hæreses tertii cap. 7. cui assentiuntur Græca scholia, vt si scriptum esset, Mentes infidelium huius seculi. Citatur tamē in scholiis vera Cyrilli expositio, ad Satanam hoc referentis. Mentes, τὰ νοήματα. Eras. Sensus, quam tamen interpretationem reprehēdit suprà, 3. d. 14. Vide eum locū. *Id est* infidelibus, τῶν ἀπίστων. Vulg. Infidelium. Eras. Incredulorum. Vterque Hebraismum retinuit, à quo Latini prorsus abhorrent, Græci non item: vt alibi ostēdimus ex Herodoto, qui pleonasmo relatiui gaudet, expresso antecedente. Sed tamen quædam hîc est potius Hebraismi imitatio quàm integer Hebraismus. Dicendū enim fuisset αὐτῶν, sed loco relatiui Paulus ipsum antecedens posuit, simul explicans quos vocarit ἀπολλυμένους: obiter (vt opinor) perstringens Iudæos peruicaces. Ne irradiet eos, μὴ αὐγάσαι αὐτούς. Sic legēdum puto potius quàm αὐτοῖς tertio casu, quòd sic construi soleat hoc verbum. Ambrosium quoque apparet sic legisse, vt annotat Erasmus, sed nonnihil diuersa constructione: ita videlicet vt αὐτοὺς à parte anteriore construatur, & αὐγάσαι, aut potius διαυγάσαι, (vt in quibusdam etiam Græcis codicibus legitur) pro θεωρῆσαι accipiatur. Vertit enim, Vt non peruideant lumen Euangelii. quæ declaratio mihi quoque non displicet, & eodem recidit. Vulg. Vt nō fulgeat eis. Eras. Ne illucesceret illis. Lumen Euangelii, &c. τὸν φωτισμὸν τοῦ εὐαγγελίου τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ. Id est, lumē perspicuæ ac illustris prædicationis qua annuntiatur gloria Christi, seu gloriosus Christus: seu, quæ prædicatio est gloria Christi: quæ omnes interpretationes eōdem recidunt, & optimè cohærent cum eo quod sequitur de Christi dominio: vel, Lumen gloriosi Euangelii Christi: quæ interpretatio ab aliis non procul recedit. Vulgata, Illuminatio Euangelii.

Qui est imago Dei, ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ. Id est, in quo seipsum conspiciendum præbet Deus, vt 1. Tim. 3. 16. Neque enim Dei imaginem nunc vocat Paulus Christū, alio quàm officii ipsius respectu: vt planè sint ἀπροσδόκητα quæ nonnulli ex veteribus hoc loco περὶ τοῦ ὁμοουσίου disseruerunt. Cæterùm in Complutēsi codice & aliis præterea duobus additur epitheton ἀοράτου, i. inuisibilis, fortassis ex Colos. 1. b. 15. quanquā id videri possit hoc etiā loco minimè otiosū, vt indicetur, Deū alioquin suapte natura incōspicuū, in Christi carne tamen conspici.

Οὐ γὰρ ἑαυτοὺς κηρύσσομεν, ἀλλὰ Χριστὸν Ἰησοῦν Κύριον· ἑαυτοὺς δὲ, δούλους ὑμῶν διὰ Ἰησοῦν.

Ὅτι ὁ Θεὸς ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμψαι, ὃς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ ἐν προσώπῳ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ἔχομεν δὲ τὸν θησαυρὸν τοῦτον ἐν ὀστρακίνοις σκεύεσιν, ἵνα ἡ ὑπερβολὴ τῆς δυνάμεως ᾖ τοῦ Θεοῦ, καὶ μὴ ἐξ ἡμῶν.

Ἐν παντὶ θλιβόμενοι, ἀλλ' οὐ στενοχωρούμενοι· ἀπορούμενοι, ἀλλ' οὐκ ἐξαπορούμενοι·

Διωκόμενοι, ἀλλ' οὐκ ἐγκαταλειπόμενοι· καταβαλλόμενοι, ἀλλ' οὐκ ἀπολλύμενοι·

5 Non enim nosipsos prædicamus, sed Christum Iesum Dominum: nos autem, seruos vestros propter Iesum.

6 Quoniam Deus ‖ qui dixit vt è tenebris lux splendesceret, *is est* qui splenduit in cordibus nostris, ad *præbendum* lumē cognitionis in facie Iesu Christi.

7 Habemus autem thesaurum hunc in testaceis vasculis, vt eius virtutis præsentia, sit Dei, & non ex nobis:

8 Dum in omnibus premimur, at non coarctamur: hæsitamus, at non prorsus hæremus.

9 Persequutionem patimur: sed in ea non deserimur: deiicimur, at non perimus:

5 Non enim nosmetipsos prædicamus, sed Iesum Christum Dominum: nos autem, seruos uestros per Iesum.

6 Quoniam Deus qui dixit de tenebris lucē splēdescere, qui illuxit in cordibus nostris ad illuminationem scientiæ claritatis Dei in facie Christi Iesu. Gen. 1. a. 3

7 Habemus autē thesaurum in uasis fictilibus: ut sublimitas sit uirtutis Dei & non ex nobis.

8 In omnibus tribulationē patimur, sed nō angustiamur: aporiamur, sed non destituimur:

9 Persequutionem patimur, sed non derelinquimur: deijcimur, sed non perimus.

5 Propter Iesum, διὰ Ἰησοῦ. Id est, Vt hunc ipsum Iesum vobis prædicemus. Nam si sui lucri causa prædicassent, seipsos prædicassent: sin Corinthiis seruissent ipsorum causa, fuissent ἀνθρωπάρεσκοι, vt Ephes. 6. a. 6. Verè igitur vnum Christum prædicabant Dominum, cuius causa non recusarent omnibus seruire. Vulg. Per Iesum, διὰ Ἰησοῦ, id est à Iesu delecti ad hanc functionem, siue Iesu auspiciis. In vno vetusto codice scriptum inuenimus διὰ Χριστοῦ, per Christum.

6 Qui dixit, ὁ εἰπών. Id est, qui solo verbo fecit. Alludit enim proculdubio ad lucis creationem ἀναγωγικῶς. Dicere autem pro iubere, accipitur quidem Hebræorum more, sed videtur magnam quandam emphasin habere hoc in loco & similib⁹. Splēduit in cordib⁹ nostris, ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν. Illuxit, inquit Paulus, cordibus nostris, (id est eorum qui propter Christum vestri serui sumus) vt eam postea vobis impertiremus. Ideo Dominus suos vocat lucem mundi, Matth. 5. b. 14. De ministris autem disseri iam inde à cap. 2. d. 14, vsque ad 6. c. 11, mecum (vt spero) fatebitur quisquis propius singula considerarit: quanuis nonnulla aspergat quæ ad totā Ecclesiam pertinere possint, vt. 3. d. 17 & 18. sed non ita multa, & quæ etiam ministris propriè sint applicanda, ne Paulus à scopo videatur aberrare. Ad *præbendum* lumen cognit. &c. πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως, &c. Id est, vt à Deo illustrati, vicissim aliis eam lucē præbeamus. Lucem autem vocat cognitionem gloriæ Dei, id est Dei gloriam nobis ad contemplandum exhibitam in Christo per ministerium. Vulgata & Eras. Ad illuminationē sciētiæ seu cognitionis gloriæ Dei: quod est nimis ambiguè dictū. Posset enim sic accipi quasi ipsa scientia gloriæ Dei esset illuminanda. Sed & illis non assentior qui φωτισμὸν accipiunt passiuè, quasi dicas, Vt illuminemur cognitione gloriæ Dei. Sermo enim hic est institutus (vt dixi paulo antè) ad declarandum ministrorū Noui testamenti munus ac splendorem: & res ipsa ostendit, (siquis præcedentia ac sequentia consideret) Paulum his verbis explicare partē superioris versiculi postremam, itémque illud quod proposuerat in ipso capitis initio. qua probatione absoluta, transit ad afflictiones cum ministerio coniunctas, iisque ostendit ministerii dignitatem non modò nō imminui, sed etiā vehemēter amplificari. In facie, ἐν προσώπῳ. Valla & Stapulēsis malunt interpretari In persona: quod meritò displicuit Erasmo. Alludit enim perpetuò in toto hoc sermone Apostolus ad Mosis faciem illam non apertam, (vt clara esset Dei imago) sed opertam.

7 Vt eius virtutis excellentia sit Dei, ἵνα ἡ ὑπερβολὴ τῆς δυνάμεως ᾖ τοῦ Θεοῦ. Id est, Vt eius doni tam eximii præstantiam omnes intelligant à Deo non à nobis manare. Vulg. Vt sublimitas sit virtutis Dei, quasi ᾖ collocatum sit ante τῆς δυνάμεως, contra Græcorum omnium codicum fidem. alioquin res eôdem recidit, si modò ὑπερβολὴν accipias ἀντὶ τῆς ὑπεροχῆς, vt subaudias pronomen ἡμῶν, nostræ.

8 In omnibus, ἐν παντί. Heb. בכל, de quo alibi diximus. Possumus etiā subaudire τόπῳ, & Passim interpretari. Nō coarctamur, οὐ στενοχωρούμενοι. Numeratur tamē & θλίψις & στενοχωρία inter sanctorū ærūnas, Rom. 8. g. 35. & infrà 6. a. 4. Itaque hoc in loco existimandum est non quanuis angustiam significari, sed eam ex qua elabi nō possis. Vulg. Angustiamur, barbarè. Eras. Anxii reddimur, nō seruata metaphora. Hæsitamus, at nō prorsus hæremus, ἀπορούμενοι, ἀλλ' οὐκ ἐξαπορούμενοι. De his duobus verbis diximus suprà capite 1. b. 8, vbi etiam dicit Apostolus se ἐξαπορηθῆναι. Sed hoc verbum ibi dextrè intelligendum est, vt doctè explicat Basilius ἐν τοῖς ὅροις κατ' ἐπιτομήν, quæstione 270. nempe quod ad humana præsidia, & quātum ipse Paulus eo tempore poterat iudicare. Neque enim vnquam ei præsidium Dei defuit, & eo ipso tempore Dominus illum iis rationibus liberauit quas Paulus coniicere non potuisset. Itaque hæc inter se non pugnāt. Vulgata, Prorsus nouè, Aporiamur, sed non prorsus destituimur. Erasmus, Laboramus, at non destituimur. Budæus, Egentes, at non egestati succumbentes. Ego malui de omni difficultate hæc accipere, simúlque studui paronomasiam Græcam repræsentare.

9 In *ea* non deserimur, οὐκ ἐγκαταλειπόμενοι. Vulg. Derelinquimur. Erasmus rectè expressit præpositionem ἐν. Cæterùm quod hîc adiicitur in aliquibus veteris editionis codicibus, Humiliamur, sed non confundimur, ταπεινούμενοι, ἀλλ' οὐκ αἰσχυνόμενοι, in nullis Græcis exemplaribus inuenimus.

Deiicimur, καταβαλλόμενοι. In quibusdam Latinis codicibus præcedit, Humiliamur, sed nō confundimur. quod non est in Græcis nec in vetustis etiam Latinis exemplaribus.

Πάντοτε τὴν νέκρωσιν τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματι περιφέροντες, ἵνα καὶ ἡ ζωὴ τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματι ἡμῶν φανερωθῇ.

10 Quólibet mortificationem Domini Iesu in corpore circū-ferentes, vt etiam vita illa Iesu in corpore nostro manifesta fiat.

Semper mortificationem Iesu Christi in corpore nostro circunferentes, ut & uita Iesu manifestetur in corporibus nostris.

Ἀεὶ γὰρ ἡμεῖς οἱ ζῶντες, εἰς θάνατον παραδιδόμεθα διὰ Ἰησοῦν, ἵνα καὶ ἡ ζωὴ τοῦ Ἰησοῦ φανερωθῇ ἐν τῇ θνητῇ σαρκὶ ἡμῶν.

11 Semper enim nos qui viuimus, morti tradimur propter Iesum, vt etiam vita Iesu manifesta fiat in mortali carne nostra.

11 Semper enim nos qui uiuimus, in mortem tradimur propter Iesum: ut & uita Iesu manifestetur in carne nostra mortali.

Ὥστε ὁ μὲν θάνατος ἐν ἡμῖν ἐνεργεῖται, ἡ δὲ ζωὴ ἐν ὑμῖν.

12 Itaque mors quidem in nobis agit, vita verò in vobis.

12 Ergo mors in nobis operatur, uita autē in uobis.

Ἔχοντες δὲ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα

13 Et quia habemus eundē Spiri

13 Habētes autē eūdē Spiri

10 Quolibet, πάντοτε. id est ἑκάστοτε. Ita enim optimè conueniet participium περιφέροντες, circunferentes, id est, quocunque venimus paratam nobis crucem inuenientes, quasi eam circunferamus nobiscum. Vulgata & Erasmus, Semper, quod tamen tolerari potest, quum sequatur ἀεί. Mortificationem, τὴν νέκρωσιν. Sic vocat Paulus miseram illam conditionem fidelium, ac præsertim ministrorum (de his enim propriè agitur) qui quotidie (vt ait Dauid) occidūtur, quasi destinationem ad cædem dicas: additúrque Domini Iesu, vel, (vt legit Vetus interpres) Iesu Christi, tum vt declaretur causa propter quam mundus nos ita persequitur, tum etiam quia hac quoque in parte Christo capiti sumus cōformes, Christúsque adeo ipse quodammodo in nobis afficitur. Ambrosius maluit mortem interpretari, nempe quia in altero membro fit mentio vitæ Christi. At ego, si libuisset à Pauli verbis discedere, cædem potius exposuissem: quia non temere Paulus νέκρωσιν maluit scribere quàm θάνατον, quoniam etiam Christus hic considerandus nobis est non vt simpliciter mortuus sed vt interemptus. Verùm vt modo dixi, νέκρωσις nec mortem nec cædem hic significat, sed conditionem illam quotidianis mortibus obnoxiam, qualis etiam fuit Christi ad tempus: denique summā imbecillitatem declarat, sicut Paulus idē vocabulum vsurpat Rom. 4. d. 19, de Saræ vulua loquens ad concipiendum prorsus effœta, & viribus omnibus destituta. Huic autem opponitur vita eiusdem Christi, de qua dicemus proxima annotatione. Fortassis hoc discrimen non ineptè aliquis obseruarit inter מות & תותה, vt Psal. 79. d. 12. Vt etiam vita, ἵνα καὶ ἡ ζωή. Videbatur poscere ratio collationis vt potius scriberetur ἡ ζωοποίησις, id est viuificatio. sed Paulus hoc modo expressius loquitur, causam videlicet nominās ipsius effectus loco. Vnde enim felix illa & planè diuina ministrorum fidelium virtus mortificationi ex diametro opposita? quî fit, inquam, vt per mille mortes inuicti & intrepidi, victores denique ad metam, sua functione perfuncti, euadant? Nempe ex vita .i. Spiritu seu vigore illo Iesu Christi qui morti ipsi dominatus est, qui vigor in illorum etiam mortalibus & infirmis vasculis inest, vt 1. Tim. 1. d. 14. & tum demum sese exerit quum à contraria mortificatione lacessitur: alioquin ita latēs vt cognoscendus nō fuerit. imò verò infirmitatibus acuitur, & magis ac magis perficitur, vt alibi tradit Apostolus. Hinc illa resurrectio de qua dicemus infrà, ver. 14: id est liberatio ex tot mortibus, vt suprà, 1. b. 10. Quanuis enim hæc viuificatio in suprema demum resurrectione sit perficiēda, tamen de ea resurrectione non agi hoc in loco, liquere potest ex ipso Apostoli scopo. Neque enim aliud ei propositum est quàm docere, perpetuis illis ærumnis non reddi vilius Euangelii ministerium, sed contrà dignitatem illius ac robur verè diuinum, in Christo palàm toti mundo spectandum proponi. Pertinet igitur ad hanc vitam ista spiritualis resurrectio, siue huius latentis vitæ declaratio, cuius tamen complementum in vltimum illum diem differtur, quo ipsa etiam corpora in gloriam absorpta morte resurgent.

11 Nos qui viuimus, ἡμεῖς οἱ ζῶντες. Id est, nos qui vita illa præditi sumus. Quid si verò exponas, Dum viuimus? Vereor vt repugnet articulus. Deinde (vt mihi videtur) inanis esset, atque adeo propter additam particulam causalem γὰρ, non satis apta repetitio superioris sententiæ. Itaque rursum constituo, hîc non agi de illa corporali resurrectione à mortuis, sed de perduratione in tot præsentibus pro Christo periculis, vt dignitatem ministerii crux ipsa hîc quoque commendet. In mortali carne nostra, ἐν τῇ θνητῇ σαρκὶ ἡμῶν. Id est, in carne nostra quantumlibet mortali, non autem quæ mortalis esse desierit. Vocat autem mortalem, non ob conditionē illam omnibus cōmunem de qua Heb. 9. g. 17: sed illam mortificationem respiciens quam descripsit ver. 8. 9 & 10, quam etiam ob causam vasculis testaceis corpora ministrorum peculiari ratione comparauit, quanuis alioqui doctrina ista sit toti Ecclesiæ communis

12 Itaque mors quidem, ὥστε ὁ μὲν θάνατος. Id est, Itaque nos ministri non aliter morte illa quotidiana viuimus quàm vos vita viuitis, qui videlicet in vestris rebus prosperis vitam vestram collocatis. Verùm hoc fortassis subtilius est, quanuis non malè conueniat superiori antithesi. Et præterea haud satis scio an tā acerba támque mordax reprehensio huic Epistolæ conueniat, quum in hac studuerit superioris amarulentiam temperare. quod enim infrà, 12. f 20, & 21, & vltimo capite, nonnihil videtur asperè loqui, existimo ab eo de industria in extremam partem esse reiectum, postquam sui ministerii dignitatem satis asseruisset. Itaque ob eam etiam causam non facilè admiserim illam ironiam, aut σαρκασμὸν potius, hoc in loco. Mihi magis placet eorū sententia qui perinde hoc accipiunt acsi dixisset Apostolus, Nostra igitur est afflictio, vestrum autem est cōmodū: vt vos quasi ex nostra morte viuatis, ad quos redit nostrarū ærumnarū fructus. quod postea explicabit ver. 15, & iā attigit superiore versiculo quū diceret ἵνα φανερωθῇ, vt declaretur. Sed notādū est quod dixi ὁ θάνατος ἐνεργεῖται, mors agit. Ita enim hanc mortē quotidianā ostendit & ipsis ministris & toti Ecclesiæ esse, (vt ita dicā) vitalem vt quæ latentem illum Christi vigorem non extinguat, vt alioqui mors solet, sed excitet potius ac foueat.

14 Et quia habemus, ἔχοντες δέ. Particula δὲ hoc in loco non est aduersatiua, sed potius sententiam nectit. Ideo conuertimus potius per Et, quàm per Autē, vel Veró. Deinde participium ἔχοντες continet αἰτιολογίαν. Vulgata, Habentes autem. Erasmus, Cæterùm quum habeamus. Eundem Spiritum fidei, τὸ αὐτὸ Πνεῦμα τῆς πίστεως. Id est, eandem fidem ex eiusdem Spiritus afflatu & dono. Sic enim alibi diximus nomen Spiritus ex Hebræorum consuetudine vsurpari, vt Esa. 11. a. 2.

τῆς πίστεως, κατὰ τὸ γεγραμμένον, Ἐπίστευσα, διὸ ἐλάλησα· καὶ ἡμεῖς πιστεύομεν, διὸ καὶ λαλοῦμεν.

tum fidei: secundum illud quod scriptum est, ‖Credidi, & ideo loquutus sum: nos quoque credimus, quamobrem etiam loquimur.

tum fidei: sicut scriptũ est, Credidi, propter quod loquutus sum: & nos credimus, propter quod & loquimur. Psal.116.b.10

Εἰδότες ὅτι ὁ ἐγείρας τὸν Κύριον Ἰησοῦν, καὶ ἡμᾶς διὰ Ἰησοῦ ἐγερεῖ, καὶ παραστήσει σὺν ὑμῖν.

14 Scientes fore vt qui excitauit Dominum Iesum, nos quoque per Iesum excitet, & sistat vobiscum.

14 Scientes quoniam qui suscitauit Iesum, & nos cum Iesu suscitabit, & constituet vobiscum.

Τὰ γὰρ πάντα δι' ὑμᾶς, ἵνα ἡ χάρις πλεονάσασα, διὰ τῶν πλειόνων τὴν εὐχαριστίαν περισσεύσῃ εἰς τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ.

15 Nã hæc omnia propter vos, vt gratia illa copiosissima, pluribus gratias agentibus, redundet in gloriam Dei.

15 Omnia enim propter uos, ut gratia abũdans per multos, in gratiarũ actione abundet in gloriam Dei.

Διὸ οὐκ ἐκκακοῦμεν, ἀλλ' εἰ καὶ ὁ ἔξω ἡμῶν ἄνθρωπος διαφθείρεται, ἀλλ' ὁ ἔσωθεν ἀνακαινοῦται ἡμέρᾳ καὶ ἡμέρᾳ.

16 Propterea non segnescimus: sed etiamsi externus homo noster corrumpitur, internus tamen renouatur quotidie.

16 Propter quod non deficimus: sed licet is qui foris est noster homo corrumpitur, tamen is qui intus est renouatur de die in diem.

Τὸ γὰρ παραυτίκα ἐλαφρὸν τῆς θλίψεως ἡμῶν, καθ' ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολὴν αἰώνιον βάρος δόξης κατεργάζεται ἡμῖν·

17 Momentanea enim leuitas oppressionis nostræ, excellenter excellenter æternum pondus gloriæ conficit nobis,

17 Id enim quod in præsenti est, momentaneum & leue tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus operatur nobis:

Μὴ σκοπούντων ἡμῶν τὰ βλεπόμενα, ἀλλὰ τὰ μὴ βλεπόμενα· τὰ γὰρ βλεπόμενα, πρόσκαιρα· τὰ δὲ μὴ βλεπόμενα, αἰώνια.

18 Dum non spectamus ea quæ cernuntur, sed ea quæ non cernuntur. nam quæ cernuntur, temporaria sunt: at quæ non cernuntur, æterna.

18 Non contemplantibus nobis quæ uidentur, sed quæ non uidentur. quæ enim uidẽtur, tẽporalia sunt: quæ autem non uidentur, æterna sunt.

Secundum illud quod scriptum est, κατὰ τὸ γεγραμμένον. Perinde hoc accipiendum est acsi dixisset, Quia habemus eundem Spiritum fidei, atque is de quo scriptum est.

14 Per Iesum, διὰ Ἰησοῦ. Vulgata, Cum Iesu. Ita etiam Ambrosius, & in vno Græco exemplari ita legimus, sed repugnantibus reliquis summo consensu. nec sanè possum eam lectionem admittere. Et sistat vobiscum, καὶ παραστήσει σὺν ὑμῖν. Id est, nos liberatos sistat vobis præsentes. Nam de suo ad eos aduentu loqui Apostolum, apparet ex versu sequenti, quem etiam inchoat à particula causali. Itaque non possum nunc quidem aliter statuere quàm resurrectionem hîc figuratè vocari liberationem ex iis periculis, quibus simili prorsus ratione nomen mortis tribuerat in superiore tractatione, vt suprà, 1.b.10, & 11. vbi eandem prorsus sententiã expressit: quanuis tandem ad resurrectionem illam supremam delabatur. Erasmus retulit ad Iudæorum & Gentium coniunctionem in Christo, quod non videtur indigere refutatione.

15 Gratia illa copiosissima, ἡ χάρις πλεονάσασα. Id est, Vt quum fuero liberatus & vobis restitutus, ingẽs illud beneficium quod in me effusum erit, vicissim in Dei gloriam redundet: propterea quòd non ego vnus gratias agam, sed vos omnes mecum, & afflictionis participes & consolationis. Itaque διὰ τῶν πλειόνων τὴν εὐχαριστίαν non cohæret cum πλεονάσασα, sed cum περισσεύσῃ. Vetus tamen interpres videtur non ineptè legisse, ἵνα ἡ χάρις πλεονάσασα διὰ τῶν πλειόνων, τῇ εὐχαριστίᾳ περισσεύσῃ, &c. Vertit enim, Vt gratia abundans per multos, in gratiarum actione abundet in gloriam Dei.

16 Renouatur, ἀνακαινοῦται. Id est, nouas vires acquirit, ne nouis malis ingruentibus frangatur externus, qui huius viribus sustinetur. quam ob causam dixit suprà, versu 12, mortem in nobis agere. Quotidie, ἡμέρᾳ καὶ ἡμέρᾳ. Heb. יום יום. Vulg. De die in diem. Eras. In singulos dies, id est מיום ליום.

17 Momentanea enim leuitas, τὸ γὰρ παραυτίκα ἐλαφρόν. Sic apud Demosth. ἡ παραυτίκα ἡδονὴ, momentanea voluptas. & apud Thucydidẽ, τὸ αὐτίκα δεινὸν, subitũ malum. Vulgata, Id enim quod in præsenti est momentaneum & leue tribulationis nostræ. Leuitas autem oppressionum non ad ipsam qualitatem refertur, quasi ærumnæ sint admodum exiguæ & ad ferendum leues: sed eas illico præterire ostendit, quum ne tota quidem vita nostra sit diuturna. Nam nunc primùm transit Apostolus ad resurrectionem illam veram, cuius spe dicit se sustentari. Excellenter excellenter æternum, καθ' ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολὴν αἰώνιον. Non piguit vocabulum Latinè bis repetere, vt in Græcis reperitur. Ita enim significatur æternitas, ipsa (vt ita dicam) æternitate magis æterna, vt dicunt Hebræi עד מאר מאר. Potest tamen καθ' ὑπερβολὴν referri ad τὸ παραυτίκα, quibusdam Græcis codicibus ita hunc locum distinguentibus, vt sic quoque possis interpretari, Leuitas enim afflictionis nostræ supra modum momẽtanea, supra modũ æternum pondus, &c. Vulgata, Supra modũ in sublimitate. Eras. Mirè supra modum. Pondus gloriæ, βάρος δόξης. Poscit ratio collationis vt grauis gloria dicatur quæ constantissimè manet immota. Notandæ sunt autem elegantissimæ antitheses, & quouis etiam Demosthene non indignæ. nam τῷ παραυτίκα opponit τὸ καθ' ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολὴν αἰώνιον, τῷ ἐλαφρῷ opponit τὸ βάρος, τῇ θλίψει opponit τὴν δόξαν. Sic etiam mox τοῖς βλεπομένοις confert τὰ μὴ βλεπόμενα, & cum τοῖς προσκαίροις comparat τὰ αἰώνια.

Conficit, κατεργάζεται. Erasmus, Parit. Vulgata, Operatur. quod verbum arripiunt Sophistæ vt merita Sanctorum stabiliant: quum duntaxat significetur quo itinere ad gloriã perueniatur. Nã si de eo agatur propter quod datur gloria, longè aliter idem Paulus Rom. 4.a.2, & 8.d.18.

Κεφάλαιον ε.

1 Οἴδαμεν γὰρ ὅτι, ἐὰν ἡ ἐπίγειος ἡμῶν οἰκία τοῦ σκήνους καταλυθῇ, οἰκοδομὴν ἐκ Θεοῦ ἔχομεν, οἰκίαν ἀχειροποίητον, αἰώνιον ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

Apoc.16.c.15

2 Καὶ γὰρ ἐν τούτῳ στενάζομεν, τὸ οἰκητήριον ἡμῶν τὸ ἐξ οὐρανοῦ ἐπενδύσασθαι ἐπιποθοῦντες.

3 Εἴγε καὶ ἐνδυσάμενοι, οὐ γυμνοὶ εὑρεθησόμεθα.

4 Καὶ γὰρ οἱ ὄντες ἐν τῷ σκήνει στενάζομεν βαρούμενοι· ἐφ᾽ ᾧ οὐ θέλομεν ἐκδύσασθαι, ἀλλ᾽ ἐπενδύσασθαι, ἵνα καταποθῇ τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς.

5 Ὁ δὲ κατεργασάμενος ἡμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο, Θεός, ὁ καὶ δοὺς ἡμῖν τὸν ἀρραβῶνα τοῦ πνεύματος.

CAP. V.

1 Scimus enim nos, si terrestris huius domus nostræ tabernaculum dissolutum fuerit, ædificium ex Deo habituros, domicilium *videlicet* non manu factum, æternum in cælis.

2 In hoc enim suspiramus, ‖expetentes domicilio nostro, quod è cælo est, superindui.

3 Siquidem etiam induti, nō nudi reperiemur.

4 Etenim qui sumus in hoc tabernaculo, suspiramus onerati: in quo non cupimus exui, sed superindui, vt absorbeatur mortalitas à vita.

5 Porro Deus *is est* qui nos ad hoc ipsum condidit, qui etiam dedit nobis arrhabonem Spiritus.

CAP. V.

1 Scimus enim, quoniã si terrestris domus nostra huius habitationis dissoluatur, quòd ædificationem ex Deo habemus, domum non manufactam, æternã in cælis.

2 Nam & in hoc ingemiscimus, habitationem nostram quæ de cælo est, superindui cupiẽtes.

3 Si tamen vestiti, non nudi inueniamur.

4 Nam & qui sumus in hoc tabernaculo, ingemiscimus grauati, eo quòd nolumus expoliari, sed superuestiri, vt absorbeatur quod mortale est à vita.

5 Qui autem efficit nos in hoc ipsum, Deus, qui dedit nobis pignus Spiritus.

IN CAPVT V.

1 Terrestris nostræ domus tabernaculum, ἡ ἐπίγειος ἡμῶν οἰκία τοῦ σκήνους. Vulgata, Si terrestris domus nostra huius habitationis: non seruato vocabulo tabernaculi, quod aptissimum erat ad huius corporis structuræ & mortalis vitæ imbecillitatem, & caducam conditionem significandam. cui opponitur οἰκοδομή, id est firmũ ac stabile ædificium. Eras. Si terrenum nostrum domicilium huius tabernaculi. Ego puto hoc explicandum per hypallagen, cuiusmodi annotauimus Act.5.d.20, & alibi quoque.

2 Quod è cælo est, τὸ ἐξ οὐρανοῦ. Id est cæleste, gloria nimirum & ἀφθαρσία, non autem substantia, vt exposuimus copiosè 1.Cor.15. Superindui, ἐπενδύσασθαι. Vestem vocat, immortalitatis gloriam, qua tanquam veste obtegetur etiam nostrum corpus. Sic enim vsurpare solent Hebræi verbum לבש, vt diximus Luc.24.g.49. & 1.Cor.15.g.53. In hoc autem verbo præpositio ἐπὶ non significat (opinor) vestem vesti additam, sed vestem corpori iniectam, ad illud videlicet operiendum. Mortalitatem enim exuemus vt succedat immortalitas. Aliis placet primam vestem dici Christum iustitiam, alteram verò, illius iustitiæ præmium. quorum sententiæ nolim præiudicium adferre.

3 Siquidem etiam induti, εἴγε καὶ ἐνδυσάμενοι. Vulgata, Si tamen, quasi εἴγε conditionem declaret: quamobrem etiam εὑρεθησόμεθα conuertit Reperiamur, subiunctiuo modo. At ego puto potius hoc positum αἰτιολογικῶς, aut certè διαπορητικῶς. explicat enim cur vsus fuerit verbo ἐπενδύσασθαι. Nam, inquit, non manebimus corpore expoliati: sed etiam hoc nostrum corpus in cælo induetur, immortalitatis videlicet gloria. Qui pro conditione hoc accipiunt, putant esse additum vt sancti iustitia Christi induti, & gloria ipsius superinduendi, distinguantur ab infidelibus vtraque veste destituris. Nam quòd Castellio hoc refert ad eos qui viui in iudicio deprehenduntur, (de quibus 1. Thess.4.d.16) ineptius est quàm vt refutatione egeat. Ambrosius indicat aliam lectionem, nempe εἴγε ἐκδυσάμενοι, id est siquidem expoliati: quam sanè germanam esse puto, quum in sequenti versiculo in quo ista explicantur, hæc duo verba ἐκδύσασθαι & ἐπενδύσασθαι conferantur, & facilis fuerit lapsus ἐκ in ἐν. Quòd si præterea retinuerimus particulam καὶ, tunc plana ac perspicua fuerit hæc sententia, Nos desiderare superindui, quandoquidem etiam postquam fuerimus expoliati tabernaculo, non inueniemur nudi. Neque enim suspiramus quòd velimus expoliari, sed quòd superindui ac mortalitatem cum vita velimus commutare. i. non huius vitæ tædio, vt infideles & refractarii, sed futuræ desiderio.

4 Etenim, καὶ γάρ. Vulg. Nam &, deprauata etiam sententia. Qui sumus, οἱ ὄντες. Id est quia sumus. Ponitur enim articulus αἰτιολογικῶς. In quo non cupimus exui, ἐφ᾽ ᾧ οὐ θέλομεν ἐκδύσασθαι. Eras. Propterea quòd nolimus exui, sensu certè absurdo. Nam etiamsi legas vt excudit Frobenius, ἐπειδὴ οὐ θέλομεν ἐκδύσασθαι, erit tamen transponenda negans particula, vt pertineat ad ἐκδύσασθαι, vt ex ipsa sentẽtia puto satis liquere. Sed profectò legendum est ἐφ᾽ ᾧ, vt scriptum inuenimus summo consensu in omnibus vetustis codicibus, & Græcis etiam scholiis. quibus tamen in eo non assentior quòd ἐφ᾽ ᾧ interpretantur pro ἐπειδή. quo fit vt in eandem traiectionem incidamus, vt sit interpretandum, Quoniam nolumus, quum potius ἐφ᾽ ᾧ vertendum sit, In quo, & subaudiendum σκήνει, tabernaculo, vt sit sententia, In quo tabernaculo quandiu sumus, non cupimus exui, sed superindui, &c. Vulg. Eo quód. Videtur enim etiam legisse ἐφ᾽ ᾧ, sed pro ἐπειδή.

5 Deus *is est*, Θεός. Sub. ἐστίν, quam eclipsin duram esse fateor: sed quæ tamen Paulo sit familiaris, vt suprà, 1.d.21, & 4.b.6. Eã neglexit Vetus interpres, ideóque obscurè admodũ hæc conuertit, quòd videatur hiare sententia. Alibi tamen expressit, vbi obscurior etiam erat eclipsis, vt infrà, 10.a.1. Cæterùm quod in vno codice additum comperimus καὶ χρίσας ἡμᾶς, & qui nos vnxit, omnino irrepsit ex margine, vt alia etiam multa, quum aliquis, ad explicandum quod sequitur de arrhabone Spiritus, annotasset quod scriptũ est suprà, 1.d.21.

Qui condidit, ὁ κατεργασάμενος. Id est ὁ κτίσας, siue ὁ διαπλασάμενος, vt rectè explicant Græca scholia. Hoc enim referendum esse ad primam illam corporis fabricationem ostendit verbum ἐργάζεσθαι, id est operari: vt significetur Deum ad hunc ipsum finem condidisse suorum electorum corpora vt ea aliquando cælesti illa immortalite indueret, cuius arrham habent Spiritum sanctum in ipsis tam efficaciter agentem. Alioqui dixisset potius ἐνεργήσας ἐν ἡμῖν. itaque Vetus interpres non satis rectè conuertit, Qui efficit, neglecto etiam tempore. ne-

que satis expresse. Eras. Qui parauit, ὁ κατασκευασάμενος, quum alioquin rectè hunc locum exposuerit in annotationibus. Ambrosius, Perfecit, deceptus alia significatione verbi κατεργάζεσθαι. Arrhabonem, ἀῤῥαβῶνα. Vulg. Pignus. Vide suprà, 1.d.22.

Θαῤῥοῦντες οὖν πάντοτε, καὶ εἰδότες ὅτι ἐνδημοῦντες ἐν τῷ σώματι, ἐκδημοῦμεν ἀπὸ τοῦ Κυρίου.

(Διὰ πίστεως γὰρ περιπατοῦμεν, οὐ διὰ εἴδους)

Θαῤῥοῦμεν δὲ, καὶ εὐδοκοῦμεν μᾶλλον ἐκδημῆσαι ἐκ τοῦ σώματος, καὶ ἐνδημῆσαι πρὸς τὸν Κύριον.

Διὸ καὶ φιλοτιμούμεθα, εἴτε ἐνδημοῦντες εἴτε ἐκδημοῦντες, εὐάρεστοι αὐτῷ εἶναι.

6 Confidentes igitur semper, & scientes nos aduenas esse in corpore, peregre absumus à Domino.

7 (Per fidem enim incedimus, non per aspectum)

8 Confidimus autem, & probamus potius migrare è corpore, & ad Dominum ire habitatum.

9 Quapropter etiã ambimus & incolentes & migrantes, ei esse accepti.

6 Audentes igitur semper, & scientes quoniã dum sumus in corpore, peregrinamur à Domino:

7 (Per fidem enim ambulamus, & non per speciem)

8 Audemus autem, & bonam voluntatem habemus magis peregrinari à corpore, & præsẽtes esse ad Dominum.

9 Et ideo contendimus, siue absentes siue præsentes, placere illi.

6 Confidentes autem, θαῤῥοῦντες δὲ. Eras. Itaque bono animo sumus. nam participia θαῤῥοῦντες & εἰδότες censuit posita pro verbis: quamobrem etiam εἰδότες conuertit Scimus. nempe quia coniunxit ἐνδημοῦντες (quod interpretatur, quum domi sumus) cum verbo ἐκδημοῦμεν: ideóque, ne penderet sententia, coactus est illam enallagen constituere, cuius aliquot exempla alibi obseruauimus. Vetus autem interpres omnia contentus fuit ad verbum interpretari. Græca scholia participia relinquũt integra, & ne hiet sententia, tradunt particulam δὲ redundare initio versus 8. Mihi dura videtur illa enallage hoc in loco, nec minus etiam durus iste pleonasmus. Quomodo verò hæc putem explicanda, dicam proxima annotatione, si hoc addidero, Confidentem hìc dici eum qui præsenti sit animo, id est quieto & ad sustinenda quæuis pericula parato, quòd de felici exitu nihil dubitet. Nos aduenas esse in corpore, ὅτι ἐνδημοῦντες ἐν τῷ σώματι. Vetus interpres, Dum sumus in corpore. Erasmus, Quum domi sumus in corpore. Hoc igitur habent inter se commune quòd participium ἐνδημοῦντες coniungunt cum sequente verbo: quo fit vt hiet sententia, sicut in superiore annotatione diximus. Ego verò subaudiendum puto ἐσμὲν, vt infrà, versu 12, & cap. 7.b.5: item 11.d.13. Ita igitur superiora participia θαῤῥοῦντες & εἰδότες cum verbo ἀποδημοῦμεν connectentur, eritque hæc constructio, Peregrinamur ergo à Domino, confidentes semper & scientes nos esse aduenas in corpore. Itaque etiam in verbo ἐνδημεῖν ab vtroque, sed ab Erasmo in primis, dissentio. perinde enim vertit ille acsi ἐνδημεῖν idem significaret atque εἶναι, quod liquet non satis esse expressum. Erasmus verò perinde interpretatur acsi ἐνδημεῖν declararet domi suæ esse, cui opponatur ἐκδημεῖν, id est domo sua abesse. Ego verò, vt non contendam pluribus de propria significatione verbi ἐνδημεῖν, quam fortassis sequutus est Erasmus, hoc tamen dico, eam declarationẽ mihi videri ex diametro repugnantẽ Apostoli sentẽtiæ, atq; adeo seipsam elidere. Nã si in corpore viuere, est domi suæ esse, quomodo dicetur peregrinari à Domino qui in corpore viuit? Peregrinari enim dicimur nostri domicilii respectu: vt si corpus nostra est sedes, peregrinari non possit vlla ratione dici qui in eo versatur. Deinde quæ hæc esset cõsolatio, ideo securum esse quòd scias te domi tuæ esse, à Domino verò abesse, quasi peregre profectum? Nempe, inquies, quòd qui peregrinatur, domum respiciat. Certè ita est, ex quo consequitur, hoc corpus, non ita vt nunc est in terris, sed vt erit in cælesti gloria, cælum denique non terram, nobis pro domicilio proponi. Consentit cum interpretatione non tantùm Petrus (qui hanc vitam vocat παροικίαν id est commorationem, non autem κατοικίαν, id est habitationem, 1. Epist. 1. c. 17) sed & Scriptura vniuersa: vt ἐνδημεῖν idem prorsus hìc declaret atque ἐπιδημεῖν, id est aduenam versari in aliquo loco. cum quo cohæret τὸ ἐκδημεῖν, id est extra patriã peregrinari. adstipulante etiam Varino, qui ἐνδημεῖν per ἐπιδημεῖν interpretatur. Quia igitur dixerat Apostolus se in corpore gemere, non vitæ præsentis tædio, sed futuræ desiderio, Fortiter, inquit, in hac nostra peregrinatione pergimus, quia scimus nos hìc esse aduenas, ac proinde nobis hic non esse manendum, sed in patriam redeundum.

7 Per fidem enim incedimus, non per aspectum, διὰ πίστεως γὰρ περιπατοῦμεν, οὐ διὰ εἴδους. Hoc omnino includendum est parenthesi. Docet enim obiter quomodo & quatenus absimus à Domino. Quia, inquit, nunc ita incedimus (id est viuimus, ex Hebræorum idiotismo) vt in fide, earum videlicet rerum quas speramus, non autem in ipso præsenti conspectu Dei, vt Rom. 8.e.24. Heb. 11.a.1. Idem igitur declarat διὰ εἴδους atque αὐτοψία, vt declaratur 1. Cor. 13.d.12. pro quo Vulg. & Eras. nimium obscurè verterunt Per speciem.

8 Confidimus autem & probamus, θαῤῥοῦμεν δὲ καὶ εὐδοκοῦμεν. Id est, Sic tamen confidimus, sic forti & tranquillo animo peregrinationem illam nostram conficimus, vt tamen multo malimus ad Dominum discedere. Sic explicat quod dixerat versu 4, se in tabernaculo gemere, non quòd expoliari desideraret, sed quòd optaret superindui. Vulg. nimium obscurè, Audemus autem, & bonam voluntatem habemus. Potius, μᾶλλον. Potius, videlicet quàm diutius à Domino abesse. Migrare è corpore, & ad Dominum ire habitatum, ἐκδημῆσαι ἐκ τοῦ σώματος καὶ ἐνδημῆσαι πρὸς τὸν Κύριον. Hìc verò liquet non modò ex sententia ipsa, sed etiam ex diuersa constructione, τὸ ἐκδημεῖν nihil aliud declarare quàm ἐξιέναι, & ἐνδημεῖν propter adunctam præpositionem πρὸς idem prorsus significare atque τὸ ἀπιέναι, eo tantùm excepto quòd vtroque verbo significatur mutatio domicilii. Itaque nõtanti fuit apud me paronomasia istorum verborum, quin sensum ipsum studuerim potius exprimere, quàm nimium dilutè interpretari ἐκδημεῖν, exire, & ἐνδημεῖν, abire. Vulgata, Peregrinari à corpore, & præsentes esse ad Dominum. Eras. Peregre abesse à corpore, & præsentes adesse apud Deum. Deinde quod dixit Apost. se optare superindui, satis indicat hoc votum non respicere tempus illud interiectum, sed ipsam potius corporis resurrectionem, quum de tabernaculo agatur in domicilium mutando.

9 Etiam ambimus, καὶ φιλοτιμούμεθα. Propriè vsurpauit hoc vocabulum, quo forensis quædam ambitio honorum significatur. Est autem hæc sententia, Quod quum ita sit, (id est quum fortiter pergamus in hac nostra peregrinatione, & tamen desiderio redeundi in patriam ardeamus) ita annitimur viuere vt & nostra peregrinatio illi placeat, & tandem ab eo domum recipiamur. Et incolentes & migrantes, εἴτε ἐνδημοῦντες

εἴτε ἐκδημοῦντες. Vulgata, Siue præsentes, siue absentes. Erasmus, Siue domi præsentes, siue foris peregre agentes. Atqui particula εἴτε hoc in loco non est disiunctiua, sed copulatiua, vt 1.Corinth.13.c.8, & Coloss.1.c.20. Deinde ἐνδημοῦντες quum priore loco ponatur, de hac vita sanè intelligi debet, vt eundem ordinem vbique seruarit Apostolus. Ex quo efficitur, neque Veterem interpretem rectè interpretari Præsentes, (quum hæc dicantur respectu Domini, à quo sanè absumus quandiu in hac vita versamur) neque etiam Erasmum appositè conuertisse, Domi præsentes, quũ potius eo tẽpore domo absimus. Ideo vertimus Et incolentes, id est dũ incolæ sumus in hoc corpore, vt suprà, versu 6. Alter error admissus est in ἐκδημοῦντες, pro quo Vetus interpres habet Absentes. Erasmus, Foris peregre agentes, quum contrà ad futuram illam vitam hoc referatur, in qua demum præsentes erimus Deo, nec foris commorabimur, sed domi habitabimus. Itaque ἐκδημοῦντες significat Ex corpore in patriã migrantes. Nã post ἐνδημοῦντες repetendũ est ἐν τῷ σώματι, in corpore: & post ἐκδημοῦντες repetendũ ἐκ τοῦ σώματος ex corpore, ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, ex præcedẽte versiculo. Vtrunq; verò nõ ad φιλοτιμούμεθα, sed ad εὐάρεστοι εἶναι referẽdum est: quod plerosque interpretes fefellit. Neq; enim agit Apost. de eo desiderio quo futurum est vt ardeat, quum domum redierit, & mortalitatem cum vita commutarit, (vtitur enim præsenti tempore, non futuro, & ea res omnis ad scopum Apostoli non videtur pertinere) sed explicat potius quod in proxima annotatione superiore diximus. quod vt melius etiam perspiciatur, libuit hoc diagramma apponere, quò res ista tota planior fiat.

Opposita.	Ἐνδημεῖν ἐν τῷ σώματι, Aduenam esse in corpore.	Connexa.	Ἐκδημεῖν ἀπὸ Κυρίου, Peregre abesse à Domino.	Opposita.
	Ἐκδημεῖν ἐκ τοῦ σώματος, Migrare ex corpore.	Connexa.	Ἐνδημεῖν πρὸς Κύριον, Ire ad Dominum habitatum.	

Rom. 14.b.10

Τοὺς γὰρ πάντας ἡμᾶς φανερωθῆναι δεῖ ἔμπροσθεν τοῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ, ἵνα κομίσηται ἕκαστος τὰ διὰ τοῦ σώματος, πρὸς ἃ ἔπραξεν, εἴτε ἀγαθὸν, εἴτε κακόν.

Εἰδότες οὖν τὸν φόβον τοῦ Κυρίου, ἀνθρώπους πείθομεν, Θεῷ δὲ πεφανερώμεθα· ἐλπίζω δὲ καὶ ἐν ταῖς συνειδήσεσιν ὑμῶν πεφανερῶσθαι.

Οὐ γὰρ πάλιν ἑαυτοὺς συνιστάνομεν ὑμῖν, ἀλλὰ ἀφορμὴν διδόντες ὑμῖν καυχήματος ὑπὲρ ἡμῶν· ἵνα ἔχητε πρὸς τοὺς ἐν προσώπῳ καυχωμένους, καὶ οὐ καρδίᾳ.

Εἴτε γὰρ ἐξέστημεν, Θεῷ·

10 Omnes enim nos comparere oportet coram tribunali Christi, vt vnusquisq; reportet quæ in corpore *fecerit*, congruenter ad id quod fecerit, vel bonum, vel malum.

11 Scientes igitur terrorem illum Domini, homines ad fidem adducimus, Deo autem manifesti sumus: & spero *nos* etiam conscientiis vestris manifestos esse.

12 Enimuero non iterum nosipsos commendamus vobis, sed vobis occasionem præbemus gloriandi de nobis: vt habeatis *quod dicatis* aduersus eos qui ex facie gloriã captant, at non ex corde.

13 Nam siue insanimus, Deo *in-*

10 *Omnes enim nos manifestari oportet ante tribunal Christi: ut referat unusquisque propria corporis, prout gessit, siue bonum, siue malum.*

11 *Scientes ergo timorem Domini, hominibus suademus, Deo autẽ manifesti sumus: spero autem & in conscientiis uestris manifestos nos esse.*

12 *Non iterum commendamus nos uobis, sed occasionẽ damus uobis gloriandi pro nobis: ut habeatis ad eos qui in facie gloriantur, & non in corde.*

13 *Siue enim mente excidimus, Deo:*

10 Comparere, ἡμᾶς φανερωθῆναι. Id est, sisti præsentes, & illic in nos inquiri, vt palàm fiat qui fuerimus. Vulg. & Eras. Manifestari. Quæ in corpore *fecerit*, τὰ διὰ τοῦ σώματος. Vulg. Propria corporis. Legit enim τὰ ἴδια τοῦ σώματος, quo modo etiam Ambrosius. Sed suspicor locum fuisse, propter nonnullam obscuritatem, deprauatum. Tertullianus legit διὰ sublato articulo, vt sit sensus nos in ipso corpore reportaturos vel gloriam vel ignominiam. Eras. Ea *quæ fiunt* per corpus. Ego malui vti futuro quod exactum vocant grammatici. Cæterùm ex Hebræorum idiotismo opus pro operis mercede accipitur, vt Leuit.19.c.13, & Esa.61.d.8. & ita etiam loquitur Apostolus Ephes.6.b.8. Hoc enim in loco disseritur de corpore ipso, quod in se recipiet vel gloriam vel ignominiam perpetuam, pro transactæ vitæ ratione. Congruenter ad id quod fecerit, πρὸς ὃ ἔπραξεν. Hæc est vis præpositionis πρὸς hoc in loco, vt in illo Plutarchi in Fabio, πρὸς ἀρετὴν τὰς τιμὰς νέμει. Vulg. Prout gessit. Eras. Iuxta id quod fecit. Neutra interpretatio mihi visa est satis expressa: alioquin Frobenii editionem in eo sequor quòd scripserit πρὸς ὅ, non πρὸς ἅ.

11 Terrorem illum Domini, τὸν φόβον τοῦ Κυρίου. Id est formidabile illud iudicium. Itaque τὸν φόβον multo rectius conuertit Eras. Terrorem, quàm Vetus interpres Timorẽ. Homines ad fidem adducimus, ἀνθρώπους πείθομεν. Vulg. Hominibus suademus. quam etiam Erasmus sequutus est. itaque non expresserunt (opinor) Apostoli sententiam. Neque enim se duntaxat hominibus suadere dicit vt Christum amplectantur, sed etiam persuadere, proposito illis Dei iudicio: nempe vt probet ministerii sui dignitatem ab eius fructu & efficacia.

Spero, ἐλπίζω. In vno codice scriptum inuenimus ἐλπίζομεν, speramus, idque rectius (vt opinor) quum in hac tota disputatione sese cum Timotheo & Syluano coniunxerit.

12 Damus, διδόντες. Sub. ἐσμέν. pro præsenti δίδομεν, Hebræorum more, vt suprà, versu 6, ἐνδημοῦντες pro ἐνδημοῦμεν. Vt habeatis *quod dicatis*, ἵνα ἔχητε. Sub. τί ἀπολογεῖσθαι, vt rectè explicant Græca scholia. Eras. Vt aliquid habeatis, ἵνα τι ἔχητε. quæ formula quiddam aliud declarat, vt diximus Mar.6.19. Est autem hæc phrasis prorsus Hebraica. Ex facie, ἐν προσώπῳ. Id est externis laruis, & fucata illa pompa sapientiæ & eloquentiæ humanæ, non autem vera pietate, quæ non in vultu, id est externa ista specie, sed in corde sedem habet. Alibi πρόσωπον, personã, faciem, speciem pro diuersa locorũ sentẽtia sumus interpretati: hîc omnino seruandum putauimus faciei vocabulum, propter oppositũ Cordis nomen. Præpositio autem ἐν hoc loco videtur posita pro διὰ vel ἐκ. Vulg. & Erasmus ad verbum, In facie.

13 Insanimus, ἐξέστημεν. Id est μαινόμεθα, vt Mar.3.c.21. Solet autem Apostolus sibi tribuere ἀφροσύνην ex

aduersariorum iudicio, quoties de se cogitur aliquid prædicare, vt infrà aliquoties hoc inculcat, cap.11 & 12. Siue igitur insanio, inquit, (hanc enim factorum meorum prædicationem putatis insani hominis orationem esse) diuinus est iste furor, & totus ad vnam gloriam Dei spectans, vt reprehendi à vobis eo nomine non possim: siue simpliciter facio meum officium & vobis euangelizo, (hoc enim demum est sapere apud vos) omnia commodo vestro facio, non meo, vt hic quoque non possim videri meipsum commendare. Vulgata, Siue mente excidimus.

εἴτε σωφρονοῦμεν, ὑμῖν

sanimus: siue sana mente sumus, vobis *sana mente sumus.*

siue sobrii sumus, uobis.

Ἡ γὰρ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ συνέχει ἡμᾶς·

14 Charitas enim illa Christi constringit nos:

14 *Charitas enim Christi urget nos.*

Κρίναντας τοῦτο, ὅτι εἰ εἷς ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν, ἄρα οἱ πάντες ἀπέθανον· καὶ ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν, ἵνα οἱ ζῶντες, μηκέτι ἑαυτοῖς ζῶσιν, ἀλλὰ τῷ ὑπὲρ αὐτῶν ἀποθανόντι καὶ ἐγερθέντι.

15 Vt qui hoc statuerimus, si vnus pro omnibus mortuus fuit, nempe omnes fuisse mortuos, & *illum* pro omnibus mortuum esse, vt qui viuunt, post hac non sibi viuant, sed ei qui pro ipsis mortuus est & resurrexit.

15 *AEstimantes hoc, quoniam si unus pro omnibus mortuus est, ergo omnes mortui sunt: & pro omnibus mortuus est Christus, ut & qui uiuunt, iā non sibi uiuant, sed ei qui pro ipsis mortuus est & resurrexit.*

Ὥστε ἡμεῖς ἀπὸ τοῦ νῦν οὐδένα οἴδαμεν κατὰ σάρκα· εἰ δὲ καὶ ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα Χριστόν, ἀλλὰ νῦν οὐκ ἔτι γινώσκομεν.

16 Itaque nos posthac neminem nouimus secundum carnem: quòd si etiam nouimus Christum secundum carnem, nunc tamen non amplius nouimus.

16 *Itaque nos ex hoc neminem nouimus secundum carnem: & si cognouimus secundum carnem Christum, sed nunc iam non nouimus.*

Ὥστε εἴτις ἐν Χριστῷ,

17 Si quis igitur *est* in Christo,

17 *Siqua ergo in Christo*

Siue sana mente sumus, εἴτε σωφρονοῦμεν. Vide Mar. capite 5. ver. 15. Est autem repetendum idem verbum ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, vt suprà, cap. 1. b. 6. & 2. b. 10. Vulgata, Siue sobrii sumus. Ambrosius, Siue sanū sapimus, expressa notatione verbi σωφρονεῖν. Augustinus aduersus Faustum lib. 12. cap. 26, Siue temperantes sumus. Quas interpretationes visum est adferre, propter eos qui nefas esse putant à Vulgata interpretatione discedere, & quos non pudet hoc etiam nomine crimen hæreseωs bonis ac doctis hominibus impingere.

14 Charitas enim illa Christi, ἡ γὰρ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ. Id est, Amor enim ille quo Christus nos prosequutus est, vel quo nos illum vicissim redamamus. Illam interpretationem confirmat argumentum infiniti illius amoris quo nos est prosequutus, quum seipsum morti exponeret pro inimicis, de quo Rom. 6. b. 8: pro hac verò videtur facere series argumentorum. Instituit enim Apostolus ostendere, non esse quòd existimaretur, quæ de sui ministerii dignitate dixerat, ideo dixisse vt seipsum commendaret. nam, inquit, eiusmodi affectus carnis in nobis iam non regnant: vnum Deum quærimus, siue insaniamus nostro more, siue sana mente simus. Nos enim totos regit amor quo Christum prosequimur, quoniam nostris animis insedit summum illud à Christo in nos perfectum beneficium. Vtraque sententia optimè conuenit. Constringit, συνέχει. Id est totos possidet ac regit, vt eius afflatu quasi correpti agamus omnia. Alludit enim ad vatum furorem, vt diximus Act. 18. b. 5. Vulg. Vrget, ἐπείγει.

15 Vt qui hoc statuerimus, κρίναντας τοῦτο. Id est, vt qui hoc pro certo apud nos constituerimus. Vulg. Æstimantes hoc. Eras. Iudicātes illud. Pro omnibus mortuus est, ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν. De sanctificatione hîc agit Apostolus, qua fit vt Christus in nobis viuat. alioqui latè patet hoc dictum, quia non vnum est nostræ in Christo iustificationis caput. Fuisse mortuos, ἀπέθανον. Mortuis opponūtur οἱ ζῶντες proximo versiculo. Itaque quanuis mortificatio veteris hominis sit prima nostræ sanctificationis pars, malo tamen hoc referre ad eā conditionē in qua versatur quisquis non est regeneratus, vt scribitur Eph. 2. a. 1. Nam etiam hoc maximè pertinet ad scopum Apostoli, habentis illos pro mortuis qui affectibus ambitionis aut gloriæ ducuntur. Vulgata, Mortui sunt, quod mihi nō placet. Neque enim amplius èst mortuus qui est in Christo viuificatus. Vt qui viuunt, ἵνα οἱ ζῶντες. Articulus restringit τὸ καθόλου ad solos eos qui in Christo viuunt. Nam sufficit quidem seruandis omnibus Christi beneficium, sed plerique repudiant. Sibi viuant, ἑαυτοῖς ζῶσι. Vide cap. Epistolæ ad Rom. 6 & 7.

16 Neminem nouimus secundum carnem, οὐδένα οἴδαμεν κατὰ σάρκα. Hæc omnia referenda sunt ad versum 12, in quo testatus est Apostolus cum suis collegis, se nihil minus quærere quàm seipsos commendare: imò verò totos esse in eo vt ex suæ modestiæ exemplo petere possent Corinthii quod superbis quibusdam obiicerent, qui specie quidem aliquid, re ipsa verò nihil essent. Se verò omnia sua studia ad Deum referre. Nam, inquit, eò nos vel inuitos compellit amor ille infinitus quo Christus omnes suos est complexus. Quid enim attinebat illum mori pro nobis, nisi nos omnes mortis reos inuenisset? Quid est igitur de quo nobis placeamus? Mortuus est autem vt nos viueremus, non quidem nobis, vt antea, sed ipsi Christo: id est, vt vitæ isti mundanæ, qua quisquis viuit, mortuus est, renuntiantes, & quasi iam extra mundum degentes, nihili nos ipsos & cætera omnia humana faciamus, sed toti amplificandæ Dei gloriæ in Christo nos dedamus. Postquam autem hæc omnia proposuit Apostolus, tandem hanc conclusionem subiungit. Itaque ne me & collegas meos putetis vel gloriolam aliquam vel vlla commoda captare, in hoc mundo iam non versamur vt cum hominibus homines solent, neque verò tantillum laboramus de istis rebus in quibus sese homines fatigant. Carnis ista sunt & mundi, eorum denique hominum qui sibi in rebus inanibus placent: nos verò tantum absumus ab ista carnis vanitate, vt ne de ipso quidem Christo (quanuis alioqui perfectissimo etiam in carne omnis præstantiæ exemplari) nunc cogitemus vt homine, qualis tunc erat quum inter nos versaretur, sed eum nunc vt penitus cælestem & gloriosum consideremus, ac proinde potius cælesti quàm terrestri vita viuamus. Idque nobis omnino faciendum est: quia qui Christo insitus est, factus est prorsus alius homo: & veteri illa conditione abolita, necesse est vt prorsus alia mente, alia voluntate præditus, non terrestria sed cælestia prorsus meditetur.

17 Siquis in Christo, εἴτις ἐν Χριστῷ. Sic legendum est, adhibita videlicet distinctione post Χριστῷ, & ver-

bo substantiuo subaudito. Itaque Vetus interpres perperam conuertit, Si qua in Christo noua creatura, quasi τῷ pertineat ad κτίσις. Mauult tamen doctissimus interpres hortandi modo interpretari, Siquis *est* in Christo, noua *sit* creatura.

Esa.43.c.19 Apoc.21.b.5

καινὴ κτίσις· τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν, ἰδοὺ γέγονε καινὰ τὰ πάντα.

noua creatura *est*: vetera præterierunt, ecce noua facta sunt omnia.

noua creatura: uetera transierunt, ecce facta sunt omnia noua.

18 Τὰ δὲ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ τοῦ καταλλάξαντος ἡμᾶς ἑαυτῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ δόντος ἡμῖν τὴν διακονίαν τῆς καταλλαγῆς·

18 Hæc autem omnia *sunt* ex Deo, qui reconciliauit nos sibi per Iesum Christum, deditque ministerium reconciliationis:

18 *Omnia autem ex* Deo, *qui nos reconciliauit sibi per Christum, & dedit nobis ministerium reconciliationis:*

19 Ὡς ὅτι Θεὸς ἦν ἐν Χριστῷ κόσμον καταλλάσσων ἑαυτῷ, μὴ λογιζόμενος αὐτοῖς τὰ παραπτώματα αὐτῶν· καὶ θέμενος ἐν ἡμῖν τὸν λόγον τῆς καταλλαγῆς.

19 Nempe quia Deus erat in Christo mundum reconcilians sibi, non imputando eis peccata ipsorum: posuitque in nobis sermonem hunc reconciliationis.

19 *Quoniam quidē* Deus *erat in Christo mundum reconcilians sibi, non reputans illis delicta ipsorum: & posuit in nobis uerbum reconciliationis.*

20 Ὑπὲρ Χριστοῦ οὖν πρεσβεύομεν, ὡς τοῦ Θεοῦ παρακαλοῦντος δι' ἡμῶν· δεόμεθα ὑπὲρ Χριστοῦ, καταλλάγητε τῷ Θεῷ.

20 Itaque nomine Christi legatione fungimur, velut Deo *uos* precāte per nos: oramus Christi nomine, reconciliamini Deo.

20 *Pro Christo ergo legatione fungimur, tanquam* Deo *exhortante per nos: obsecramus pro Christo, reconciliamini* Deo.

21 Τὸν γὰρ μὴ γνόντα ἁμαρτίαν, ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ἐποίησεν, ἵνα ἡμεῖς γινώμεθα δικαιοσύνη Θεοῦ ἐν αὐτῷ.

21 Fecit enim *ut* qui non nouit peccatum, pro nobis peccatum *esset*, vt nos efficeremur iustitia Dei in eo.

21 *Eum qui non nouerat peccatum, pro nobis peccatum fecit: ut nos efficeremur iustitia* Dei *in ipso.*

Κεφάλαιον ϛ

CAP. VI.

1 Συνεργοῦντες δὲ καὶ παρακαλοῦμεν, μὴ εἰς κενὸν τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ δέξασθαι ὑμᾶς.

1 SEd &, vt operam nostram ei accommodantes, hortamur ne frustra gratiam Dei vos receperitis.

CAP. VI.

1 ADiuuantes *autem & exhortamur ne in uacuum gratiam* Dei *recipiatis.*

Noua creatura, καινὴ κτίσις. Id est, veluti res quædam recens à Deo condita: adeo sunt contraria inter se spiritus & carnis iudicia. Vbi igitur doctrina liberi arbitrii, quæ nos tradit duntaxat à gratia adiuuari? Est tamen (fateor) αὔξησις in creaturæ nomine: quod libenter vsurpauimus quanuis parum Latinum, quum nulla substantia noua condatur, sed qualitas duntaxat immutetur. Verùm sic loqui placuit Spiritui sancto, vt intelligeremus omnia esse in solidum gratiæ Dei tribuenda in regenerationis opere: non quòd trunci aut stipites simus, sed quia Deus creat in nobis vt bene velimus ac possimus, & ita nos ad vitam prorsus aliam traducit, quam significant Prophetæ appellationibus noui cæli, & nouæ terræ.

18 Hæc autem omnia, τὰ δὲ πάντα. Vulg. & Eras. Omnia autem. Ego verò articulum exprimendum puto, cuius vis est ἀναφορική.

19 Nempe quia, ὡς ὅτι. Vel, Nam certè. Vulgata & Erasmus, Quandoquidem. In vno exemplari deerat ὡς. Sic tamē vsurpatur etiā infrà, 11.c.21. Posuitque in nobis sermonem hunc, καὶ θέμενος ἐν ἡμῖν τὸν λόγον. Hebræis ponere verba in ore dicitur qui alicuius opera vtitur in re quapiam significanda: sed quum de Deo agitur, peculiaris est huius formulæ emphasis, qua significatur & cor loquentis à Domino impelli, & linguam regi.

20 Precante, παρακαλοῦντος. Vulg. Exhortante. Sed illa interpretatio mihi magis arridet, quòd videatur Apostolus ad hanc emolliendam formulam addidisse particulam ὡς, quia re vera Deus non precatur nos, sed veluti precatur in ministrorum persona. Neque verò quicquam dici potuit ἐμφατικώτερον.

21 Qui non nouit peccatum, τὸν μὴ γνόντα ἁμαρτίαν. Id est qui prorsus fuit à peccato alienus. Pro nobis *esset* peccatum, ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ἐποίησεν. Ita est magis perspicua oratio quàm si dicamus ad verbum, Peccatum fecit. Vocat autem ἁμαρτίαν hoc posteriore loco, victimam pro peccato, ex Hebræorū idiotismo, apud quos sic accipitur nomen אשם, vt Leuit.7.a.2. Vel, Christus dicitur factus esse peccatum pro nobis, id est peccator non in sese, sed ex omnium nostrorum peccatorum reatu ipsi imputato, vt melius appareat sequentis membri oppositio. Iustitia Dei, δικαιοσύνη Θεοῦ. Id est, iusti apud Deum, & quidem iustitia non nobis inhærente, sed quæ quum in Christo sit, nobis per fidem à Deo imputatur. Ideo enim additum est ἐν αὐτῷ. Sic ergo sumus iustitia Dei in ipso, vt ille est peccatum in nobis, nempe ex imputatione. In eo, ἐν αὐτῷ. Eras. Per illum. Vide 1.Corinth.a.4.

IN CAPVT VI.

1 Vt operam nostram ei accōmodantes, συνεργοῦντες. Vulgata, Adiuuantes autem. Erasmus, Quin & adiuuantes. Alicubi συνεργὸν administrum vertimus: sed videndū quid cui loco conueniat. Vide 1.Cor.3.b.9. Frustra, εἰς κενόν. Vulg. & Eras. barbarè & obscurè, In vacuum.

2 Accepto,

2 Λέγει γὰρ, Καιρῷ δεκτῷ ἐπήκουσά σου, καὶ ἐν ἡμέρᾳ σωτηρίας ἐβοήθησά σοι· ἰδοὺ νῦν καιρὸς εὐπρόσδεκτος, ἰδοὺ νῦν ἡμέρα σωτηρίας.

3 Μηδεμίαν ἐν μηδενὶ διδόντες προσκοπὴν, ἵνα μὴ μωμηθῇ ἡ διακονία·

4 Ἀλλ' ἐν παντὶ συνιστῶντες ἑαυτοὺς ὡς Θεοῦ διάκονοι, ἐν ὑπομονῇ πολλῇ, ἐν θλίψεσιν, ἐν ἀνάγκαις, ἐν στενοχωρίαις,

5 Ἐν πληγαῖς, ἐν φυλακαῖς, ἐν ἀκαταστασίαις, ἐν κόποις, ἐν ἀγρυπνίαις, ἐν νηστείαις,

6 Ἐν ἁγνότητι, ἐν γνώσει, ἐν μακροθυμίᾳ, ἐν χρηστότητι, ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, ἐν ἀγάπῃ ἀνυποκρίτῳ,

7 Ἐν λόγῳ ἀληθείας, ἐν δυνάμει Θεοῦ, διὰ τῶν ὅπλων τῆς δικαιοσύνης τῶν δεξιῶν καὶ ἀριστερῶν,

8 Διὰ δόξης καὶ ἀτιμίας, διὰ δυσφημίας καὶ εὐφημίας· ὡς πλάνοι, καὶ ἀληθεῖς·

9 Ὡς ἀγνοούμενοι, καὶ ἐπιγινωσκόμενοι· ὡς ἀποθνήσκοντες, καὶ ἰδοὺ ζῶμεν· ὡς παιδευόμενοι, καὶ μὴ θανατούμενοι·

10 Ὡς λυπούμενοι, ἀεὶ δὲ χαίροντες· ὡς πτωχοὶ, πολλοὺς δὲ πλουτίζοντες· ὡς μηδὲν ἔχοντες, καὶ πάντα κατέχοντες.

2 Dicit enim *Deus*, ‖Tempore "accepto exaudiui te, & in die salutis succurri tibi: ecce nunc tēpus acceptum, ecce nunc dies salutis.

3 "Nullam vlla in re "præbētes offensionē, ne "vituperetur ministerium:

4 Sed & "in omnibus nos "approbātes, ‖vt Dei "ministri, tolerātia multa in oppressionibus, in necessitatibus, in angustiis,

5 In plagis, in carceribus, "in tumultuationibus, in laborib', in vigiliis, in ieiuniis,

6 "Puritate, "scientia, "lenitate, "bonitate, "Spiritu sancto, charitate non simulata,

7 "Sermone veritatis, virtute Dei, armis iustitiæ dextris ac sinistris,

8 "Per gloriam & ignominiā, "per conuitia & laudes: vt seductores, & *tamen* veraces:

9 Vt ignoti, & *tamen* noti: vt morientes, & ecce viuimus: vt qui castigamur, nec *tamen* occidimur:

10 Vt dolētes, semper tamē gaudentes: vt pauperes, sed multos ditantes: vt nihil habentes, sed omnia obtinentes.

2 *Ait enim, Tēpore accepto exaudiui te, & in die salutis adiuui te: ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis.* Esa.49.b.8

3 *Nemini dātes ullam offensionem, ut non uituperetur ministeriū nostrū:*

4 *Sed in omnibus exhibeamus nosmetipsos sicut Dei ministros, in multa patiētia, in tribulationibus, in necessitatibus, in angustiis.* 1.Cor.4.a.1

5 *In plagis, in carceribus, in seditionibus, in laboribus, in uigiliis, in ieiuniis.*

6 *In castitate, in scientia, in longanimitate, in suauitate, in Spiritu sancto, in charitate non ficta,*

7 *In uerbo ueritatis, in uirtute Dei, per arma iustitiæ à dextris & à sinistris,*

8 *Per gloriam & ignobilitatem, per infamiam & bonam famam: ut seductores & ueraces:*

9 *Sicut qui ignoti, & cogniti: quasi morientes, & ecce uiuimus: ut castigati, & non mortificati:*

10 *Quasi tristes, semper autem gaudentes: sicut egentes, multos autem locupletātes: tāquā nihil habētes, & oīa possidētes.*

2 Accepto, δεκτῷ. Heb. רצון. Id est, gratuitæ beneuolentiæ: quo videlicet tempore Deus suum illius immensum amorem effudit. Hoc fere vocant sacri scriptores εὐδοκίαν, de qua vide Luc.2.b.14.

3 Nullam vlla in re, μηδεμίαν ἐν μηδενί. Vulg. Nemini vllā, μηδεμίαν μηδενί. Præbentes, διδόντες. Erasm. Demus, quasi subaudiatur ὦμεν, & sit adhortatio: quum Apostolus potius in suo & Timothei ac Syluani exemplari verum pastorem Corinthiis spectandum proponat. Est autem hoc connectendum cum verbo παρακαλοῦμεν, ita vt secundus versiculus veluti sit interiectus, sicut rectè annotant Græca scholia, & Erasmus ipse postea animaduertit. Vituperetur, μωμηθῇ. Vulg. Reprehendatur, non tam expressè.

4 In omnibus, ἐν παντί. Heb. בכל pro, Omnibus modis, vel Omnibus in rebus, vt suprà, 4.b.8, & infrà aliquoties. Approbantes, συνιστῶντες, id est μαρτυροῦντες, καὶ γνωρίμους ποιοῦντες, id est declarantes & re ipsa præstantes, vt infrà, 7.c.11. Vulg. Exhibeamus, quasi sit adhortatio, ac non potius historiæ narratio. Eras. Commendantes. quæ significatio non tam videtur commoda huic loco, atque altera illa. Ministri, διάκονοι. Sub. sese approbant, per syllepsin: alioqui esset solœcophanes.

5 In tumultuationibus, ἐν ἀκαταστασίαις. siue agitationibus crebris, vt sedem quietam nullam possent inuenire.

6 Puritate, ἁγνότητι. Antè commemorauit quibus in malis versaretur quotidie, nunc explicat quibus armis restiterit. Itaque præpositio ἐν alio modo nunc fuit explicanda. Scientia, γνώσει. vel prudentia. Lenitate, ἐν μακροθυμίᾳ. Vulg. In longanimitate. Vide Ro.2.a.4. Bonitate, ἐν χρηστότητι. Vulg. In suauitate. Eras. In benignitate, vt & nos alibi. Spiritu sancto, ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. Commemoratis aliquot speciebus, subiicit duo ad quæ tanquam genera possint illa reuocari, nempe Spiritum sanctum, vt causam efficientem: & charitatem, vt finem vniuersalem.

7 Sermone veritatis, ἐν λόγῳ ἀληθείας. Id est Euangelii prædicatione: cui adiungit virtutem Dei, id est, insignem illam potestatem non tantùm edendi signa, sed etiam malos domādi. ideo etiam facit armorum mētionē, & quidem ἀμφιδεξίων, id est quibus sese ac munus suum omni ex parte tueretur. Nā externa præsidia nūc commemorat quibus Satanam & mundum expugnauit. Externa autem voco quæ sunt quasi telorum loco: sicut militis gladium à fortitudine animi distinguimus. Hæc igitur arma fuerunt, sermo Veritatis, & potestas illa Dei cuius meminit infrà, 10.a.4. arma denique iustitiæ, id est integritas.

8 Per gloriam, διὰ δόξης. Διά hoc in loco non significat instrumentalem causam, sed ita accipitur vt quum dicimus Per campos, per vrbem incedere. Describit enim veluti iter difficillimum quo contenderit ad metam. Per conuitia & laudes, διὰ δυσφημίας καὶ εὐφημίας. Vulg. Per infamiam, & bonam famam. Ad verbū, Per maledicentiam & benedicentiam.

	Τὸ στόμα ἡμῶν ἀνέῳγε πρὸς ὑμᾶς, Κορίνθιοι, ἡ καρδία ἡμῶν πεπλάτυνται.	11	"Os nostrum apertum est erga vos, Corinthii, cor nostrum dilatatum est.	11 Os nostrũ patet ad uos, ô Corinthij, cor nostrum dilatatum est.
	Οὐ στενοχωρεῖσθε ἐν ἡμῖν· στενοχωρεῖσθε δὲ ἐν τοῖς σπλάγχνοις ὑμῶν.	12	"Non habitatis angustè in nobis: sed angusti estis "in visceribus vestris.	12 Non angustiamini in nobis; angustiamini autem in uiscæribus uestris.
	Τὴν δὲ αὐτὴν ἀντιμισθίαν ὡς τέκνοις λέγω. πλατύνθητε καὶ ὑμεῖς.	13	"Loquor autem vt filiis de pari compensatione. Dilatamini & vos.	13 Eandem autem habentes remunerationem, (tanquam filijs dico) dilatamini & uos.
Eccli.13.c.21	Μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες ἀπίστοις. τίς γὰρ μετοχὴ δικαιοσύνῃ καὶ ἀνομίᾳ; τίς δὲ κοινωνία φωτὶ πρὸς σκότος;	14	"Ne impari iugo copulemini cũ infidelibus. ‖quod enim consortium iustitiæ cum iniustitia? & quæ communio luci cũ tenebris?	14 Nolite iugum ducere cũ infidelibus. quæ enim participatio iustitiæ cum iniquitate? aut quæ societas luci ad tenebras?
	Τίς δὲ συμφώνησις Χριστῷ πρὸς Βελίαλ; ἢ τίς μερὶς πιστῷ μετὰ ἀπίστου;	15	Et quæ concordia Christo cũ "Belial? aut "quæ pars fideli cum infideli?	15 Quæ autem conuentio Christi ad Belial? aut quæ pars fideli cum infideli?
2.Cor.3.d.17, & 6.d.19	Τίς δὲ συγκατάθεσις ναῷ Θεοῦ μετὰ εἰδώλων; ὑμεῖς γὰρ ναὸς Θεοῦ ἐστε	16	Et quæ cõsẽsio tẽplo Dei cũ simulacris? ‖nã vos tẽplũ estis Dei	16 Quis autem consensus templo Dei cum idolis? uos enim estis templũ Dei

11 Os nostrum, &c. τὸ στόμα, &c. Id est, apertè, & plenis (vt aiunt) buccis, vobis sum loquutus, singulari cũ testimonio mei in vos vehementissimi amoris, quasi videlicet cor meum gestiam in sinum vestrum effundere. Oris enim ac cordis dilatatio vehementissimum declarant affectum eius qui loquitur: vt fieri solet in summa aliqua lætitia. cuius tamen diuersi sunt fines, atque adeo interdum etiam contrarii. Inde factum vt dilatatio cordis & oris de maledico dicatur, vt Psal.34.d.37. vnde ἐπιχαιρεκακία: & de eo qui se immodicè efferat, vnde μεγαληγορίαν Græci iactationem illam superbam vocant. Sed spectandum est qua de re agatur. Hîc verò Apostolum de sua in Corinthios beneuolentia differere apparet ex duobus sequentibus versiculis, vt mox dicam. Item ex 7.a.2 & 3, vbi eandem translationem vsurpat. Sed, dicet aliquis, quomodo hæc cohærent? Optimè profectó. Nam quòd tam familiariter sua omnia illis exposuerat, maximum erat amicitiæ testimonium, & hoc veluti procemio ad audiendas illas admonitiones præparat eorum animos, vt si pater filios compellaret.

12 Non habitatis angustè, οὐ στενοχωρεῖσθε. Persistit Paulus in eadem metaphora, & de animo quasi de domicilio loquitur. στενοχωρεῖσθαι verò dicitur tam qui ab alio coarctatur, vt qui in angusta domo degit, quàm qui est in sese angustus. ac priore quidem declaratione hîc accipitur priore loco. est enim hæc sentẽtia, Vos in animo meo quasi domicilio quodam estis, eóque minimè angusto. Totum enim vobis cor meũ patefeci, atque adeo, vestri accipiendi causa, veluti dilataui. At vos intus mihi estis angusti, (hîc enim τὸ στενοχωρεῖσθαι significat angustum esse) cui locus non sit apud vos: quorum tamen viscera oportuerat mihi quoque patere, ac vicissim me capere (vt infrà, 7.a.2) vt par parri referretis. Sed & tacita antithesis subest in eo quòd vnus multos vltro recipit, multi verò ne vnum quidem vicissim capiunt. Vulg. Non angustiamini, prorsus barbaré. Eras. Non estis angusti, quam interpretationem non miror obscuram esse, quum ipse planè non intellexerit de quo hîc ageretur. Putauit enim angustiæ nomine significari ceremoniarum Mosaicarum obseruationem. absurdè profectò, quum hoc nomine nusquam reprehendantur Corinthii: imò verò potius quòd libertate Christiana nonnunquam abuterentur. Castellio totũ hunc locũ pessimè cõuertit, Si vos estis angusti, nõ erga nos estis angusti, sed erga hominẽ cui estis intimi. In visceribus vestris, ἐν τοῖς σπλάγχνοις ὑμῶν. Viscera vocat, Hebræorum more, teneriores illos affectus intimo cordi insidentes. Vide infrà, 7.d.15.

13 Loquor autem vt filiis de pari compensatione, τὴν δὲ αὐτὴν ἀντιμισθίαν ὡς τέκνοις λέγω. Hæc mihi videtur simplicissima huius loci expositio, qui non vno modo in Græcis legitur. Nonnulli enim codices punctum scribunt post ἀντιμισθίαν, vt aliquid subaudiri sit necesse. Itaque Vetus interpres addit participiũ ἔχοντες. quod non probo. τὴν αὐτὴν autem, id est eandem, interpretor parem, id est mutuò respondentem, quod significat Apostolus verbo πλατύνεσθαι. Sunt etiam qui illud ὡς τέκνοις λέγω, parẽthesi includant. quod si placeat, præpositio κατὰ subaudienda fuerit, & ita conuertendus hic locus, Eadem autem compensatione (vt filios alloquor) dilatemini & vos.

14 Ne impari iugo copulemini, μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες. Ab amicitia quam ab iis meritò requirebat, & cuius testificatione præparabat eorum animos ad audiendam reprehẽsionem, commodè nunc transit ad eam coniunctionem quam habebant cum infidelibus. Vulgata, Nolite iugum ducere. Budæus, Ne copulemini. Nam τὸ ἑτεροζυγεῖν accipit pro ὁμοζυγεῖν, id est in eodem iugo trahendo alteram partem oneris sustinere. At ego Erasmo assentior, qui quanuis Veterem translationem non emendarit, rectè tamen tradidit ἑτεροζυγοῦντας vocari qui quũ sint diuersæ conditionis, tamen in eodẽ opere mutuam operam præstent, vt si fidelis cum infideli matrimoniũ contrahat, aut mensæ dæmoniorum fiat particeps, aut cum infideli, in aliquo opere, vel per se vel κατά τι, illicito commercium habeat. Perinde enim est acsi quis sub idem iugum bouem & asinum compulerit: quod disertè prohibuerat Dominus. ac mihi etiam videtur alludere Apostolus ad Legem ea de re perscriptam Deut.22.b.10, quanuis quod ad matrimonium impar attinet, aliis multis locis de eo sit cautum. ídque ita esse apparet ex sequentibus oppositionibus.

15 Belial, Βελίαλ. Heb. בליעל, quo nomine tradit Kimhi significari בלי יעל, id est qui non promouebit, vel בלי מועיל, id est nequam, siue qui nulli sit cõmodus. Meritò igitur hoc nomine (quod, vt nonnulla alia, satis erat in Græcis etiam Ecclesiis peruulgatum) diabolus declaratur Christo optimo maximo oppositus ex diametro. Herouymus deducit à בלי & עול, quasi dicas absque iugo: vnde factum vt Aquila ἀποστάτην conuerterit, quem etiam Græca scholia sequuntur. Ego priorem notationem potius amplector, quãuis altera quoque Satanæ optimè conueniat. Quæ pars, τίς μερίς. Heb. loquendi formula, acsi dicat, Quid commune habet fidelis, cũ infideli? quod inter eos diuidi oporteat? vt in vernaculo nostro sermone dicimus, *Qu'ha le fidele à partir auec l'infidele.*

ζῶντος· καθὼς εἶπεν ὁ Θεὸς, Ὅτι ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐμπεριπατήσω, καὶ ἔσομαι αὐτῶν Θεὸς, καὶ αὐτοὶ ἔσονταί μοι λαός.

Διὸ ἐξέλθετε ἐκ μέσου αὐτῶν, καὶ ἀφορίσθητε, λέγει Κύριος· καὶ ἀκαθάρτου μὴ ἅπτεσθε· κἀγὼ εἰσδέξομαι ὑμᾶς.

Καὶ ἔσομαι ὑμῖν εἰς πατέρα, καὶ ὑμεῖς ἔσεσθέ μοι εἰς υἱοὺς καὶ θυγατέρας, λέγει Κύριος παντοκράτωρ.

Κεφάλαιον ζ.

ΤΑύτας οὖν ἔχοντες τὰς ἐπαγγελίας, ἀγαπητοὶ, καθαρίσωμεν ἑαυτοὺς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, ἐπιτελοῦντες ἁγιωσύνην ἐν φόβῳ Θεοῦ.

Χωρήσατε ἡμᾶς· οὐδένα ἠδικήσαμεν, οὐδένα ἐφθείραμεν, οὐδένα ἐπλεονεκτήσαμεν.

Οὐ πρὸς κατάκρισιν λέγω· προείρηκα γὰρ ὅτι ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν ἐστε εἰς τὸ συναποθανεῖν καὶ συζῆν.

Πολλή μοι παῤῥησία πρὸς ὑμᾶς, πολλή μοι καύχησις ὑπὲρ ὑμῶν· πεπλήρωμαι τῇ παρακλήσει, ὑπερπερισσεύομαι τῇ χαρᾷ ἐπὶ πάσῃ τῇ θλίψει ἡμῶν.

Καὶ γὰρ ἐλθόντων ἡμῶν εἰς Μακεδονίαν, οὐδεμίαν ἔσχηκεν ἄνεσιν ἡ σὰρξ ἡμῶν, ἀλλ' ἐν παντὶ θλιβόμενοι· ἔξωθεν μάχαι, ἔσωθεν φόβοι.

"Viuentis: ficut dixit Deus, ‖Habitabo in eis & inambulabo: & ero illorum Deus, & ipsi erunt mihi populus.

17 ‖"Quapropter exite è medio eorum, & separamini, dicit Dominus: & impurum ne attingite: tum ego excipiam vos:

18 ‖Et ero vobis Pater, & vos eritis mihi filii ac filiæ: dicit Dominus omnipotens.

CAP. VII.

1 HAs igitur promissiones quũ habeam⁹, dilecti, purgemus nosipsos ab omni inquinaméto "carnis ac spiritus, perficientes sanctificationẽ cum timore Dei.

2 "Accipite nos: nemini iniuriã fecimus, neminẽ corrupimus, neminem expilauimus.

3 "Ad condemnationem *uestri* non loquor: nam antè dixi vos in cordibus nostris esse, " ad simul moriendũ & simul viuẽdũ.

4 Multa mihi loquendi libertas apud vos: multa mihi gloriatio de vobis: impletus sum consolatione, vehementer exundo gaudio in omni afflictione nostra.

5 Etenim quũ venissemus in Macedoniã, nullam habuit relaxationem caro nostra, sed "in omnibus " fuimus oppressi: foris pugnæ, "intus terrores.

Viui: ficut dicit Deus, Quoniam inhabitabo in illis, & inambulabo: & ero illorum Deus, & ipsi erunt mihi populus. Leuit.26.b.12

17 *Propter quod exite de medio eorũ & separamini, dicit Dominus: & immundum ne tetigeritis: & ego recipiam uos.* Esa.52.c.11

18 *Et ero uobis in patrẽ, & uos eritis mihi in filios & filiãs, dicit Dominus omnipotens.* Ier.31.a.1

CAP. VII.

1 *HAs ergo habentes promissiones, charissimi, mundemus nos ab omni inquinamento carnis & spiritus: perficiẽtes sanctificationem in timore Dei.*

2 *Capite nos: neminẽ læsimus, neminem corrupimus, neminem circumuenimus.*

3 *Nõ ad cõdẽnatiionẽ dico. prædixi enim quòd in cordibus nostris estis ad commoriendum & ad conuiuendum.*

4 *Multa mihi fiducia est apud uos, multa mihi gloriatio pro uobis: repletus sum cõsolatione, superabũdo gaudio in omni tribulatione nostra.*

5 *Nã & quũ uenissemus in Macedoniã, nullam requiẽ habuit caro nostra, sed omnem tribulationẽ passi sumus: foris pugnæ, intus timores.*

16 Viuentis, ζῶντος. Deum verè existentem & vitæ authorem, id est קיים (vt Chaldæi vertunt) opponit 'idolis, rebus videlicet prorsus inanibus ac vanis. Sunt etiam qui legant ἡμεῖς ἐσμὲν, nos sumus, pro ὑμεῖς ἐστε, vos estis. Habitabo in eis, ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς. Hebraicè והיה משכני עליהם, Ezech.37.g.27. ita vt Apostolus nihil prorsus detorserit, quum illic disertè agatur de Christi fœdere, & עליהם potius In ipsis declaret quàm Inter ipsos, id est בתוכם, vt est apud Mosen Leuit.26.b.12. quem locum siquis cum isto compararet, facilè iudicabit Paulum hoc potius petiisse ex Ezechiele quàm ex Mose: eo tantùm excepto quòd καὶ ἐμπεριπατήσω omnino ex Mose petitum est, qui addit והתהלכתי בתוכם, sed in eo nulla est difficultas. adumbrauit enim arcæ Domini præsentia in medio Israelis, veram in cordibus nostris præsentiam Immanuelis per Spiritum sanctum.

IN CAPVT VII.

1 Carnis & Spiritus, σαρκὸς καὶ πνεύματος. Id est, corporis & animi, vt sit hoc modo perfecta sanctificatio, vtraque sui parte constans. Nam alioqui quorsum corporis puritatem, si impurus est animus? aut quomodo purus erit animus si corpus fuerit inquinatum? Hoc considerent qui imaginantur se puram conscientiam coram Deo adferre, etiamsi corpus coram idolis prostituãt. Cæterùm hîc quoque inepta est capitis sectio, quum hũc versiculum prorsus oportuerit superioribus adiungere. Neque emphasin verbi ἐπιτελεῖν considerauit Castellio qui conuertit, ἐπιτελοῦντες ἁγιωσύνην, fungentes sanctimonia.

2 Accipite nos, χωρήσατε ἡμᾶς. i. Sinite vt locũ apud vos inueniã, vobis videlicet docẽdis. Neque enim capere hîc accipitur pro intelligere, sed sicut vas aut locus aliquid capit. Redit enim ad id quod dixerat suprà, 5.c.13, Dilatemini etiã vos. Vulg. Capite nos. Eras. Capaces estote nostri, ex Ambrosio. Neminẽ expilauimus, οὐδένα ἐπλεονεκτήσαμεν. i. nemini quicquã per auaritiã eripuimus. Vulg. Neminẽ circũuenimus. Eras. Neminem fraudauimus. Vtraq; interpretatio nimiũ latè patet. Eras. autẽ ipse vt nos hoc in loco, ita etiã cõuertit infrà, 12.17.

3 Ad condemnationem *uestri*, πρὸς κατάκρισιν. Id est, vt vos ingrati animi vel perfidiæ condemnem.

Ad simul moriendum, εἰς τὸ συναποθανεῖν. Hoc est quod in vernaculo sermone dicimus A *la vie & a la mort*, vt significemus constantissimam amicitiam. Erasmus putat Paulum ad illud amicitiæ genus allusisse quo fiebat vt amico mortuo, qui superstes manebat, sibi mortem consisceret. Eiusmodi erant quos Galli vocabant Soldurios: Cæsar deuotos interpretatur libro tertio de bello Gallico. Talis etiam erat apud Thebanos ἱερὸς λόχος, cuius meminit Plutarchus in Pelopida.

5 In omnibus, ἐν παντί. Heb. בכל. vide suprà, 4.b.8, & 6.a.4 Fuimus oppressi, θλιβόμενοι, sub. γεγόναμεν.

vt suprà, 5.b.8, & c.12. Item, 11.d. 13 ex Hebræorum consuetudine, apud quos ita sæpe subauditur substantiuum verbum. Disertè autem facit mentionẽ carnis, id est corporis, vt consolationes Spirituales istis exercitiis opponat, ac præsertim gaudium illud quod ex Titi nuntio perceperat: quum alioquin animo quoque vt corpore affligeretur. Intus, &c. ἔξωθεν, &c. Videtur alludere ad locum illum Deut. 32.d.25. Est enim crux, quod ad externam speciem attinet, sanctis iuxtà & im piis communis, quanuis in contrarios fines.

6 Ἀλλ' ὁ παρακαλῶν τοὺς ταπεινοὺς, παρεκάλεσεν ἡμᾶς, ὁ Θεὸς, ἐν τῇ παρουσίᾳ Τίτου.

6 Sed qui consolatur abiectos, consolatus est nos, Deus, aduentu Titi.

6 *Sed qui consolatur humiles, consolatus est nos, Deus, in aduentu Titi.*

7 Οὐ μόνον δὲ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ παρακλήσει ᾗ παρεκλήθη ἐφ' ὑμῖν, ἀναγγέλλων ἡμῖν τὴν ὑμῶν ἐπιπόθησιν, τὸν ὑμῶν ὀδυρμὸν, τὸν ὑμῶν ζῆλον ὑπὲρ ἐμοῦ· ὥστε με μᾶλλον χαρῆναι.

7 Non solùm autem aduentu illius, sed etiam consolatione quam ille accepit ex vobis, quũ renuntiaret nobis vestrum vehemens desiderium, vestrum eiulatũ, vestrum pro me zelũ: adeo vt magis gauisus fuerim.

7 *Nõ solùm autẽ in aduentu eius, sed etiam in consolatione qua cõsolatus est in uobis, referens nobis uestrũ desiderium, uestrum fletum, uestram æmulationem pro me: ita ut magis gauderem.*

8 Ὅτι εἰ καὶ ἐλύπησα ὑμᾶς ἐν τῇ ἐπιστολῇ, οὐ μεταμέλομαι, εἰ καὶ μετεμελόμην. βλέπω γὰρ ὅτι ἡ ἐπιστολὴ ἐκείνη, εἰ καὶ πρὸς ὥραν, ἐλύπησεν ὑμᾶς.

8 Nam etiamsi tristitia vos affeci per epistolam, non me pœnitet, etiãsi pœnituerit. video enim, epistolam illam, tametsi ad tẽpus, tristitia vos affecisse.

8 *Quoniam etsi cõtristaui uos in epistola, nõ me pœnitet: etsi pœniteret, uidens quòd epistola illa, etsi ad horam, uos contristauit:*

9 Νῦν χαίρω, οὐχ ὅτι ἐλυπήθητε, ἀλλ' ὅτι ἐλυπήθητε εἰς μετάνοιαν. ἐλυπήθητε γὰρ κατὰ Θεὸν, ἵνα ἐν μηδενὶ ζημιωθῆτε ἐξ ἡμῶν.

9 Nunc gaudeo: non quòd tristitia affecti fueritis, sed quòd tristitia affecti fueritis ad resipiscentiam. nam tristitia affecti fuistis secundũ Deũ, vt nulla in re detrimẽto sitis affecti per nos.

9 *Nũc gaudeo, nõ quia cõtristati estis, sed quia cõtristati estis ad pœnitentiã. contristati enim estis secũdũ Deũ, ut in nullo detrimẽtũ patiamini ex nobis.*

10 Ἡ γὰρ κατὰ Θεὸν λύπη μετάνοιαν εἰς σωτηρίαν ἀμεταμέλητον κατεργάζεται· ἡ δὲ τοῦ κόσμου λύπη θάνατον κατεργάζεται.

10 Nã qui secundum Deum est dolor, is resipiscentiam efficit ad salutem, cuius nunquam pœniteat: at mundi dolor mortem efficit.

10 *Quæ enim secũdũ Deũ tristitia est, pœnitẽtiã in salutẽ stabilẽ operatur: seculi autẽ tristitia, mortem operatur.*

6 Abiectos, ταπεινούς. Heb. ענוים quasi deiectos & prostratos dicas. Vulg. & Eras. ad verbum, Humiles. Aduentu Titi, ἐν τῇ παρουσίᾳ Τίτου. Id est, iis quæ mihi adueniens Titus renuntiauit de vobis, quo fructu videlicet literas meas perlegeritis, præterquam quòd ipsius etiam Titi præsentia magnopere sum recreatus. Quod autem suprà dixit, 4.c.2, se, non reperto Tito, statim Troade soluisse, ad ipsos Corinthios referendũ est: quorum desiderium quum ferre non posset Apostolus, nec ante acceptum ab eis nuntium vellet ad eos proficisci, vt eis videlicet parceret, statim in Macedoniam cõtendit, vt Tito ab eis redeunti (cum enim Epheso miserat) posset occurrere.

7 Sed etiam, &c. ἀλλὰ καί. Alteram causam adfert suæ consolationis, nempe benignam apud eos Titi exceptionem, magno cum ipsorum fructu, sicut futurum promiserat. Vehemens desiderium, ἐπιπόθησιν. Præpositio ἐπὶ videtur aliquid ponderis addere significationi. Ideo addidi epitheton.

8 Etiamsi pœnituerit, εἰ καὶ μετεμελόμην. Eras. Etiamsi pœnituisset: ne videatur Apostolum pœnituisse facti, sed vt perinde hoc sit acsi diceret, Etiam siqua pœnitudo facti me tenuisset, eam tamen illo Titi nuntio abiecissem. Ego malui conuertere, Etiamsi pœnituerit, quia non additur ἄν. Ita autem accipio pœnitendi verbum, cum doctissimo interprete, vt significet Apostolus se ex epistola illa acerbius scripta nonnullũ dolorem cepisse. non quasi quod fecerat, optaret esse infectum, sed quòd, clementis patris exemplo, se ad hanc seueritatem coactum esse secum gemens, euentum rei expectaret. Vulg. Etsi pœniteret, videns quòd epistola, &c. ita vt hoc ad sequentia referatur, & sublata particula γάρ legatur βλέπων, contra omnium Græcorum codicum fidem, & ipsa quoque sententia repugnante. Ad tempus, πρὸς ὥραν. Sic rectè Eras. Vulg. Ad horam.

9 Ad resipiscentiam, πρὸς μετάνοιαν. Id est, Ita vt ea tristitia vobis ad emendanda vestra vitia profuerit. Vulg. & Eras. Ad pœnitentiam. Vide Matth. 3.a.2. Secundum Deum, κατὰ Θεόν. Tristitia secundum Deum & Tristitia mundi opponuntur. Nam qui secundũ Deum tristis est, id est eo dolore qui à Dei Spiritu manat & Deo est acceptus, de peccatis suis dolet, idque non pœnæ formidine territus, sed hoc ipsum ægerrimè ferens quòd Deum clementissimum Patrem offenderit, cuius offensam optet etiam sua damnatione, si ita fieri posset, redemptam. At qui secundum mundum dolet, vel terrenis amissis commodis vel alieno bono angitur, vel vnius pœnæ impendentis metu est solicitus. Itaque illa tristitia, quæ & pœnitentia secundum Deum dici propriè potest, illos pulcherrimos fructus gignit de quibus disseritur sequenti versiculo: hæc verò contrà certa est ad desperationem via, nisi Dominus medeatur, vt ex Caini, Saulis, Achitophelis, Iudæ horrendis excẽplis apparet. Alterius verò tristitiæ luculentissimum exemplar præbuerint Dauidis scriptæ lacrymæ.

10 Resipiscentiam cuius nunquam pœniteat, μετάνοιαν ἀμεταμέλητον. Potest etiam hoc epitheton referri ad σωτηρίαν. quo sensu dicetur salus ἀμεταμέλητος, cuius nunquam vel nos pœnitere possit, vel Deum qui nobis illam dederit: vt firmam ac immotam esse intelligamus: sicut dona Dei dicuntur ἀμεταμέλητα Rom. 11.d.29. Ideo Vetus interpres Stabilem conuertit. Mihi tamen videtùr hoc epitheton potius ad μετάνοιαν referendum. Neque tamen μετάνοιαν ἀμεταμέλητον velim cum Erasmo pœnitentiam non pœnitendam interpretari. Primùm enim μετάνοιαν & μεταμέλειαν, id est resipiscentiam à pœnitẽtia, distinguendam puto, vt diximus Matth. 3.a.2. Deinde

non est quòd istam paronomasiā affectemus, quæ nusquam est in Græco sermone. Denique non pœnitendum apud Latinos quiddam declarat multo minus quam cuius nunquam possit aliquem pœnitere.

11 Ἰδοὺ γὰρ αὐτὸ τοῦτο, τὸ κατὰ Θεὸν λυπηθῆναι ὑμᾶς, πόσην κατειργάσατο ὑμῖν σπουδήν; ἀλλὰ ἀπολογίαν, ἀλλὰ ἀγανάκτησιν, ἀλλὰ φόβον, ἀλλὰ ἐπιπόθησιν, ἀλλὰ ζῆλον, ἀλλ' ἐκδίκησιν; ἐν παντὶ συνεστήσατε ἑαυτοὺς ἁγνοὺς εἶναι ἐν τῷ πράγματι.

11 Ecce enim istuc ipsū, quòd secūdū Deū tristitia affecti fuistis, quantū in vobis effecit studiū? imò " defensionē, imò indignationem, imò timorē, imò vehemens desideriū, imò " zelum, imò vindicationem? " per omnia testatum fecistis vos esse puros " in hoc negotio.

11 *Ecce enim hoc ipsum, secundum Deum contristari uos, quantam in uobis operatur solicitudinē? sed defensionem, sed indignationem, sed timorē, sed desideriū, sed æmulationē, sed uindictā: in omnibus exhibuistis uos īcōtaminatos esse negotio.*

12 Ἄρα εἰ καὶ ἔγραψα ὑμῖν, οὐχ εἵνεκεν τοῦ ἀδικήσαντος, οὐδὲ εἵνεκεν τοῦ ἀδικηθέντος· ἀλλ' εἵνεκεν τοῦ φανερωθῆναι τὴν σπουδὴν ἡμῶν τὴν ὑπὲρ ὑμῶν πρὸς ὑμᾶς, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

12 Nēpe etiamsi scripsi vobis, non scripsi vobis eius causa qui iniuriam fecerat, nec eius causa qui iniuria affectus fuerat, sed vt " apud vos manifestum fieret " studium illud nostrū pro vobis " in conspectu Dei.

12 *Igitur etsi scripsi uobis, nō propter eum qui fecit iniuriā, nec propter eum qui passus est: sed ad manifestandā solicitudinē nostram quam habemus pro uobis coram Deo.*

13 Διὰ τοῦτο παρακεκλήμεθα ἐπὶ τῇ παρακλήσει ὑμῶν· περισσοτέρως δὲ μᾶλλον ἐχάρημεν ἐπὶ τῇ χαρᾷ Τίτου, ὅτι ἀναπέπαυται τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἀπὸ πάντων ὑμῶν.

13 Propterea consolationem accepimus " ex consolatione vestri: sed longè plurimum gauisi fuimus ob gaudium Titi, quòd refocillatus sit " spiritus eius ab omnibus vobis:

13 *Ideo cōsolati sumus: in cōsolatione autem nostra, abundātius magis gauisi sumus super gaudio Titi, quia refectus est spiritus eius ab omnibus uobis:*

14 Ὅτι εἴ τι αὐτῷ ὑπὲρ ὑμῶν κεκαύχημαι, οὐ κατῃσχύνθην· ἀλλ' ὡς πάντα ἐν ἀληθείᾳ ἐλαλήσαμεν ὑμῖν, οὕτω καὶ ἡ καύχησις ἡμῶν ἡ ἐπὶ Τίτου, ἀλήθεια ἐγενήθη.

14 " Et siquid apud eum de vobis gloriatus sum, non fui pudefactus " sed vt omnia verè loquuti sumus vobis, ita & gloriatio nostra qua vsus eram apud Titum, " vera cōperta sit.

14 *Et siquid apud illū de uobis gloriatus sum, non sum confusus: sed sicut omnia uobis in ueritate loquuti sumus, ita & gloriatio nostra quæ fuit ad Titum, ueritas facta est.*

15 Καὶ τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ περισσοτέρως εἰς ὑμᾶς ἐστιν, ἀναμιμνησκομένου τὴν πάντων ὑμῶν ὑπακοήν, ὡς μετὰ φόβου καὶ τρόμου ἐδέξασθε αὐτόν.

15 Et " viscera eius amplius erga vos *affecta* sint, dum reminiscitur obedietiæ omniū vestrum, vtque cum timore ac tremore ipsum exceperitis.

15 *Et uiscera eius abūdātius in uobis sunt, reminiscētis omniū uestrū obediētiā, quomodo cū timore & tremore excepistis illum.*

11 Defensionem, ἀπολογίαν. vel excusationem, vt conuertit Ambrosius. Eras. Satisfactionem. Excitati enim Pauli reprehensione Corinthii, ita se promptos ac diligentes ostenderant in eius mandato exequendo, vt nulla re magis potuerint declarare sibi tam turpe facinus minimè placuisse. Cæterùm particulam ἀλλὰ Erasmus rectè conuertit per imò, quum auxesin declaret: quanuis Græcus scholiastes putet pro καὶ accipiendam.

Zelum, ζῆλον. Vulg. & Eras. Æmulationem. Ego illud malui, vt sanctius, retinere. Per omnia testatum fecistis, ἐν παντὶ συνεστήσατε. Id est πάντως ἐμαρτυρήσατε, omnino seu omnibus modis testatū fecistis. quo modo vsurpatur hoc verbum etiam apud Demosthenem πρὸς Κάλλιππον, vt doctissimus Budæus obseruauit. Sic etiam accipi diximus suprà, 6.a.4, vt non ineptè conuerterit Vetus interpres Exhibuistis, id est παρεχήκατε. Eras. Cōmendastis, non ita appositè: nisi dicamus hanc esse huius verbi emphasin vt significet Corinthios ita aboleuisse priorem suspicionem, vt etiam eo nomine magnopere sint cōmendandi: sed hæc interpretatio nō satis cohæret cum verbo εἶναι. Nam idcirco etiam Erasmus coactus est interpretari, Quòd puri sitis. In hoc negotio, ἐν τῷ πράγματι. Rectè expressit Erasmus articulum à Vetere interprete omissum, quum eius vis sit διαφορική.

12 Apud vos, πρὸς ὑμᾶς. Hæc non dubitaui priore loco ponere, quanuis in Græcis in posteriore collocentur. Neque enim dubito quin cohæreāt cum verbo φανερωθῆναι. Studium illud nostrum pro vobis, τὴν σπουδὴν ἡμῶν τὴν ὑπὲρ ὑμῶν. Vulg. Solicitudinē nostrā quam habemus pro vobis. ex quo etiam apparet eum sequutum esse hanc eandem lectionem quam sum amplexus, primùm vt planam ac perspicuam, deinde ex Cōplutensis codicis, itémque Ambrosii & Theophylacti authoritate. Eras. Studium vestrū pro nobis, τὴν σπουδὴν ὑμῶν τὴν ὑπὲρ ἡμῶν. cui lectioni repugnat illud πρὸς ὑμᾶς quod sequitur. In cōspectu Dei, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ: id est Apud Deum. siue minimè fucatum, sed einsmodi vt Deo possim illud approbare. sicut diximus Luc. 1.a.6.

13 Ex consolatione vestri, ἐπὶ τῇ παρακλήσει ὑμῶν. Vulgata aliter distinguit hunc locum. Legit enim ἐπὶ δὲ τῇ παρακλήσει ὑμῶν, In consolatione autem vestra: quæ connectit cum sequentibus, sublata δὲ coniunctione post περισσοτέρως. quod non improbo, quum ita etiam scriptum inuenerim in tribus Græcis codicibus. Sed longè plurimùm, περισσοτέρως δὲ μᾶλλον. Id est ὡς περισσότατα. Nam sic redundat μᾶλλον vt augeat comparatiui emphasin. Vetus interpres, In consolatione autem nostra abundantius magis gauisi sumus, &c. id est ἐπὶ δὲ τῇ παρακλήσει ἡμῶν περισσοτέρως μᾶλλον ἐχάρημεν, &c. quam lectionem in tribus duntaxat Græcis codicibus deprehendimus. Erasmus, Quin vberius insuper. Spiritus, τὸ πνεῦμα. Id est animus, vt suprà, versu 1.

14 Et, ὅτι. Copulam subauditam expressi, vt mox versu 15. Vera comperta sit, ἀλήθεια ἐγενήθη. Hebraica enallage appellatiui pro adiectiuo, vt suprà, 3.c.9. Vulg. & Eras. ad verbum, Veritas facta est. Est autem ἐγενήθη, id est fuit, Hebræorum more scriptum pro εὑρέθη, vt Græci potius loquuntur: ideóque maluimus conuertere, Comperta est.

15 Viscera eius, τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ. Hebr. רחמים, id est intimus ipsius amor. Hoc enim nomine

Hebræi teneriores omnes affectus declarant, vt diximus suprà, 6.c.12. *Affecta sunt*, ὦσι. Hebræi sic loqui solent (vt Psal. 145.b.9) contenti solo verbo substantiuo, quod & ipsum subaudiunt. Interdum addunt verbum נכמר, id est accendit, vt Gen. 43.g.30. Fuit autem omnino supplendum aliquid, vt perspicua esset Latina oratio.

16 Χαίρω ὅτι ἐν παντὶ θαῤῥῶ ἐν ὑμῖν.

Κεφάλαιον η.

1 Γνωρίζομεν δὲ ὑμῖν, ἀδελφοὶ, τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ τὴν δεδομένην ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Μακεδονίας·

2 Ὅτι ἐν πολλῇ δοκιμῇ θλίψεως ἡ περισσεία τῆς χαρᾶς αὐτῶν, καὶ ἡ κατὰ βάθους πτωχεία αὐτῶν ἐπερίσσευσεν εἰς τὸν πλοῦτον τῆς ἁπλότητος αὐτῶν.

3 Ὅτι κατὰ δύναμιν (μαρτυρῶ) καὶ ὑπὲρ δύναμιν αὐθαίρετοι

4 Μετὰ πολλῆς παρακλήσεως δεόμενοι ἡμῶν, τὴν χάριν καὶ τὴν κοινωνίαν τῆς διακονίας τῆς εἰς τοὺς ἁγίους, δέξασθαι ἡμᾶς.

5 Καὶ οὐ καθὼς ἠλπίσαμεν, ἀλλ' ἑαυτοὺς ἔδωκαν πρῶτον τῷ Κυρίῳ καὶ ἡμῖν διὰ θελήματος Θεοῦ·

6 Εἰς τὸ παρακαλέσαι ἡμᾶς Τίτον ἵνα καθὼς προενήρξατο, οὕτω καὶ ἐπιτελέσῃ εἰς ὑμᾶς καὶ τὴν χάριν ταύτην.

16 Gaudeo igitur quòd penitus confidam de vobis.

CAP. VIII.

1 POrro notam facimus vobis, fratres, gratiam Dei præstitam Ecclesiis Macedonũ.

2 Nam in multa probatione abundans gaudium ipsorum, & profunda eorum paupertas redundauit in copiosam benignitatem ipsorum.

3 Nam pro viribus (testor) & supra vires voluntarii *fuerunt*:

4 Multis cum precibus nos rogantes vt gratiam & societatem subministrationis quæ in sãctos *impenditur*, susciperemus.

5 Ac non sicut sperabamus *ita fecerunt*, sed semetipsos dediderũt primùm Domino, *deinde* & nobis, per Dei voluntatem.

6 Vt adhortaremur Titum vt sicut antè cœpit, ita etiam absoluat apud vos hanc quoque gratiam.

16 Gaudeo quòd in omnibus confido in uobis.

CAP. VIII.

1 NOtam autẽ facimus uobis fratres, gratiã Dei quæ data est in Ecclesiis Macedoniæ:

2 Quòd in multo experimento tribulationis abũdãtia gaudij ipsorũ fuit, & altissima paupertas eorũ abũdauit in diuitias simplicitatis eorum.

3 Quia secũdũ uirtutem (testimoniũ illis reddo) & supra uirtutem uoluntarij fuerunt:

4 Cũ multa exhortatione obsecrãtes nos gratiã & cõmunicationẽ ministerij quod fit in sanctos.

5 Et non sicut sperauimus, sed semetipsos dederunt, primùm Domino, deinde nobis per uoluntatem Dei:

6 Ita ut rogaremus Titum ut quemadmodum cœpit, ita & perficiat in uos etiam gratiam istam.

16 Penitus, ἐν παντί. siue omni ex parte. Vide suprà, 6.a.4. Addidimus autẽ particulã οὖν, igitur, ex vetusti codicis fide. Confidam de vobis, θαῤῥῶ ἐν ὑμῖν. Id est, quòd eiusmodi vos esse cognouerim vt de vobis securè possim omnia mihi polliceri. Annotat Erasmus, in quibusdã Græcis codicibus legi, θαῤῥῶμεν ὑμῖν, quam lectionem puto esse deprauatam, pro θαῤῥῶ ἐν ὑμῖν.

IN CAPVT VIII.

1 Gratiam Dei, τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ. Id est, diuinum beneficium: quod duabus in rebus apparuerat, nẽpe quòd in tantis ærumnis tanta fuerat Macedonũ alacritas, deinde quòd ex tanta paupertate adeo liberaliter contulissent vnde aliorum tenuitas aleretur, vt viderentur suiipsorum obliti.

2 In multa probatione, &c. ἐν πολλῇ δοκιμῇ. Id est, quòd multæ illæ ærumnæ quibus Dominus ipsos explorauit, eorum alacritatem non modò non extinxerint, sed etiam clariorem effecerint. Gaudium enim vocat τὴν προθυμίαν καὶ ἱλαρότητα. Redundauit in copiosam benignitatem ipsorum, ἐπερίσσευσεν εἰς τὸν πλοῦτον τῆς ἁπλότητος αὐτῶν. Vulg. & Eras. Abundauit in diuitias benignitatis ipsorum. Diximus autẽ Ro.2.a.4, πλοῦτον Hebræorum more vocari à Paulo omnem copiam ac abundantiam: & Hebraismum hunc, Diuitiæ benignitatis, pro copiosa benignitate, alibi sæpe exposuimus. ἁπλότης verò quum in genere candorem & simplicitatem morum declaret, accommodandum est ad id de quo agitur, adeo vt δαψίλειαν exponant Græca scholia, id est liberalitatẽ, tum hoc in loco, tum etiam infrà, 9.c.11, & d.13. Nos benignitatẽ maluimus conuertere: quo vocabulo non quæuis liberalitas significatur, sed ea demum quæ à facilitate quadam & humanitate naturæ proficiscitur, id denique quod ab Hebræis נדבה vocatur. Est igitur hæc sententia, paupertatem illam quæ Macedonas videbatur prorsus exhausisse, ita compertam fuisse diuitem, vt inde copiosissimæ benignitatis veluti riuus emanarit. Nã quo tenuiores sunt facultates eius qui aliquid largitur, eo maior est eius liberalitas si sponte & libenter largiatur, vt vidua illa Matth.12, omnium diuitum liberalitatem dicitur superasse.

3 Volũtarii, αὐθαίρετοι. Id est, spõte liberales. Vulg. & Eras. Prompti, πρόθυμοι. Quod autẽ Vetus interpres conuertit κατὰ δύναμιν, Secundum virtutem, Erasmus multo rectius interpretatus est, Pro viribus, ex Ambrosio.

4 Gratiam, τὴν χάριν. Quod alius quispiam onus vocasset, hoc ipse gratiam vocat, nempe vt in aliquam partem veniret huius officii quod sanctis impendebatur. Nam etsi non poterat pecuniã suppeditare Apostolus, operã tamen suam conferebat in hortãdis Corinthiis, vt ipse veluti ducis, alii verò militũ quasi officium in hoc sancto certamine obirent. Quidam hoc malunt ita accipere quasi Macedones Paulũ rogarint vt pecuniam collatitiam cogeret, & coactã deferret Hierosolymam cum collegis aliis. quod verum esse apparet ex versu 19: sed tamẽ hoc malo explicare ex versu 6. In eo enim apparet singularis charitas Macedonum, quòd nõ contẽti ex sua tenuitate tam liberaliter contulisse, Paulum etiã multis precibus vltro rogabant vt Corinthios quoque per Titum ad officium faciendum hortaretur. quod quidem nihil aliud erat quàm eum facere huius beneficẽtiæ socium, vt antè dixi. Quod autẽ attinet ad illa verba δέξασθαι ἡμᾶς, miram inuenio in vetustis quibusdam codicibus varietatem: sed non dubito quin hæc sit germana lectio, quanuis Vetus interpres ista non legerit.

6 Ita etiam absoluat apud vos hãc quoque gratiam, οὕτω καὶ ἐπιτελέσῃ εἰς ὑμᾶς καὶ τὴν χάριν ταύτην. Id est, Vt quemadmodum cœpit, ita etiam ad finem vsque pergat efficere vt huius quoque gratiæ sitis participes. Ex eo autem efficitur, Titum ad eos proficiscentem, non tam ab illis aliquid esse petiturum quàm singulare beneficium præter alia multa quæ ab eo acceperãt, illis allaturum: quũ nimirum sit eis præbiturus eius munificẽtiæ

occasionem, in qua nihil decedit, sed contrà plurimum accedit largiēti. Hoc enim est, inquit ille, fœnerari Domino. Ambrosius aliter explicat, vt annotauit Erasmus, nempe acsi diceret Apostolus se fuisse Tito authorem huius obeundæ legationis apud Corinthios: vt quemadmodum hortatu illius cœperant imitari munificentiam aliorum, ita eodem hortatore perficiant. Verùm vt hæc elici posset sententia, videbatur omnino scribendum fuisse ἵνα καθὼς προενήρξασθε, οὕτω καὶ ἐπιτελέσητε δι᾽ αὐτοῦ τὴν χάριν ταύτην, id est, vt sicut antè cœpistis, ita etiam absoluatis per eum hanc gratiam.

7 Ἀλλ᾽ ὥσπερ ἐν παντὶ περισσεύετε πίστει, καὶ λόγῳ, καὶ γνώσει, καὶ πάσῃ σπουδῇ, καὶ τῇ ἐξ ἡμῶν ἀγάπῃ, ἵνα καὶ ἐν ταύτῃ τῇ χάριτι περισσεύητε.

8 Οὐ κατ᾽ ἐπιταγὴν λέγω, ἀλλὰ διὰ τῆς ἑτέρων σπουδῆς, καὶ τὸ τῆς ὑμετέρας ἀγάπης γνήσιον δοκιμάζων.

9 Γινώσκετε γὰρ τὴν χάριν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅτι δι᾽ ὑμᾶς ἐπτώχευσε, πλούσιος ὤν· ἵνα ὑμεῖς τῇ ἐκείνου πτωχείᾳ πλουτήσητε.

10 Καὶ γνώμην ἐν τούτῳ δίδωμι. τοῦτο γὰρ ὑμῖν συμφέρει, οἵτινες οὐ μόνον τὸ ποιῆσαι, ἀλλὰ καὶ τὸ θέλειν προενήρξασθε ἀπὸ πέρυσι.

11 Νυνὶ δὲ καὶ τὸ ποιῆσαι ἐπιτε-

7 Itaque sicut in omnibus abundatis fide, & sermone, & cognitione, & omni studio, & vestra in nos charitate, *videte* vt in hac quoque gratia abūdetis.

8 Non ex imperio loquor, sed aliorū studio, vestræ quoque dilectionis sinceritatē reddens exploratam.

9 Nostis enim beneficentiam Domini nostri Iesu Christi, eū *uidelicet* propter vos pauperem factū esse, quū esset diues: vt vos illius paupertate ditesceretis.

10 Et sententiam in ea re *meam* edo. nam hoc vobis conducit, qui non solùm facere, sed etiam velle antè cœpistis anno superiore.

11 At nunc etiā illud ipsū facere

7 Sed sicut in omnibus abūdatis fide, & sermone, & sciētia, & omni solicitudine, & charitate uestra in nos, ut & in hac gratia abundetis.

8 Nō quasi imperās dico, sed per aliorū solicitudinē, etiā uestræ charitatis ingeniū bonum comprobans.

9 Scitis enim gratiā Domini nostri Iesu Christi, quoniā propter uos egenus factus est, quū esset diues: ut illius inopia uos diuites essetis.

10 Et cōsiliū in hoc do. hoc enim uobis utile est, q non solùm facere, sed & uelle cœpistis ab anno priore:

11 Nunc uerò & facto

7 Itaque, ἀλλά. Id est ὥστε. quo modo testatur Corinthus ille qui de dialectis scripsit, hāc particulam sæpe apud Atticos etiam scriptores vsurpari. Vulg. & Eras. Imó. quæ interpretatio tum demum locum habet quum superiora corriguntur, vt suprà, 7.c.11. Hîc verò videtur conclusio subiici adhortationis specie. Nam τὸ περισσεύειν non possum comparandi significatione accipere, quasi moneat Apostolus Corinthios vt Macedonas hîc quoque superent: quum hoc idem verbum Macedonibus paulo antè tribuerit. Puto igitur copiosam liberalitatem simpliciter significari. *Videte* vt, ἵνα. Sub. σκοπεῖτε, vel ὁρᾶτε. quam eclipsin Atticam doctissimus Budæus in Commentariis linguæ Græcæ annotauit, & multis exemplis confirmauit.

8 Aliorum studio, διὰ τῆς ἑτέρων σπουδῆς. Macedonas intelligit, quorum sedulitatis exemplo proposito tum in conferenda pecunia, tum in rogando Apostolo vt de ea re Corinthios appellaret, dicit se non imperiosè ad eos scribere, sed, quum de eorum alacritate minimè dubitet, idcirco ab aliis rogatum scribere, vt hoc modo testatum fiat quàm germana sit ac sincera ipsorum charitas. Erasmus, Per solicitudinem erga alios. quasi studium aliorum passiuè accipiendum sit. Eam verò interpretationem si sequamur, redundabit καὶ particula, idcirco tantùm addita vt comparetur Corinthiorum charitas cum aliorum studio. Sinceritatem, τὸ γνήσιον. Γνήσιος & νόθος, id est germanus & adulterinus, apud Græcos opponuntur. Tum demum igitur apparet germanam esse charitatem quum reipsa, idque promptè ac liberaliter, fratribus succurrimus propter Christum. Germanitatis vocabulum vsurpant quidem Latini, sed alia significatione. Vulg. Ingenuū bonum, vt videatur legisse γνήσιον ἀγαθόν. Reddens exploratam, δοκιμάζων. Vulg. Comprobans. Erasmus, Approbans: rectè quidē sed ambiguè, nisi addas Aliis, vel Omnibus, aut aliquid eiusmodi. Nam τὸ δοκιμάζειν pro explorare, ipsius Apostoli respectu accipi non potest, quum Apostolus nullam experientiam requirere se testetur, infrà, 9.a.2. Comprobandi autem verbum nullo modo videtur conuenire.

9 Pauperem factum esse, ὅτι ἐπτώχευσε. Πτωχὸν & πένητα, id est mēdicum à paupere sic distinxit Aristophanes in Pluto,

Πτωχοῦ μὲν γὰρ βίος ὃν σὺ λέγεις, ζῆν ἐστιν μηδὲν ἔχοντα·
Τοῦ δὲ πένητος, ζῆν φειδόμενον, καὶ τοῖς ἔργοις προσέχοντα·
Περιγίγνεσθαι δ᾽ αὐτῷ μηδὲν, μὴ μέντοι μηδ᾽ ἐπιλείπειν.

Sed hoc discrimen non est perpetuum. Possumus tamen etiam suprà ver.2, πτωχείαν interpretari mendicitatem, vt significetur Macedonas eò inopiæ fuisse redactos vt alieno subsidio potius egerent quàm aliis largirentur, & tamen promptè ac benignè contulisse. Sed & hoc loco dici potest Christus factus fuisse mēdicus, non quòd mēdicantium more (quos vocant) ostiatim victum mendicaret otiosus, sed quòd homo factus & quidem tenuissimis facultatibus, aliorum subsidiis egeret ad hanc tolerandam vitam, quanuis ipse sit vitæ author.

10 Sententiam, γνώμην. Vulg. & Eras. Consilium. Vide 1.Cor.7.d.25. Sed etiam velle, ἀλλὰ καὶ τὸ θέλειν. Id est, nō solùm facere, sed etiam vltro facere, vt Græcus scholiastes rectè interpretatur. Designat enim voluntatem spontaneam absque vllo aliorum impulsu, nedum ab ambitione aut pudore profectam. Denique id declarat quod apud Hebræos verbum רצה quo significatur volūtas eiusmodi vt ea etiam delectetur aliquis: veluti si quis ex eo ipso capiat voluptatem quòd alteri benefaciat. Hoc autē velle sanè superius est multis partibus eo facto quod nudum est, id est quod ab hac voluntate non promanat. Ita enim facere cuiusuis fuerit qui facultatem habuerit: velle autem, eorum demum qui vera charitate impelluntur. Itaque ineptus est Castellio quum hunc locum perinde interpretatur acsi scriptum sit, Et facere & velle, quum, inquit, facere plus sit quàm velle. Hoc ego verò pernego, vt quidem τὸ θέλειν accipitur hoc in loco. Sed & in eo me non habet adstipulatorē quòd Rom.1.d.32, putat τὸ συνευδοκεῖν minus quiddam esse quàm ποιεῖν. quem locum ille citauit vt errorem errore cumularet.

11 Illud ipsū facere absoluite, τὸ ποιῆσαι ἐπιτελέσατε. i. (vt rectè Erasmus sententiā exposuit) Illud quod

facere cœpiſtis perficite. Apparet autẽ Apoſtolũ iſtis infinitis τοῦ ποιῆσαι, τοῦ θέλειν, τοῦ ἔχειν, fuiſſe hoc loco delectatum, & alibi quoque, vt Philip.2.b.13. quo modo ſcripſit Perſius, Scire tuum nihil eſt. Itaque ſtudui hoc ipſum quoque exprimere, quoad eius fieri potuit. Nam ἐκ τοῦ ἔχειν noluimus conuertere Ex habere, quod nemo intellexiſſet: ſed ἡ προθυμία τοῦ θέλειν, conuertimus Promptum illud velle, potius quàm Promptus animus voluntatis, cum Vetere interprete: aut Voluntas prompta, cum Eraſmo: qui tamen alioqui ſententiam rectè expreſſit, ſed Pauli phraſi non ſeruata.

λέσατε, ὅπως καθάπερ ἡ προθυμία τοῦ θέλειν, οὕτω καὶ τὸ ἐπιτελέσαι ἐκ τοῦ ἔχειν.

abſoluite: vt ſicut *adfuit* promptũ illud velle, ita etiã *adſit* ipſũ perficere ex eo quod habetis.

perficite: ut quẽadmodũ prõptus eſt animus uolũtatis, ita ſit & perficiendi ex eo quod habetis.

12 Εἰ γὰρ ἡ προθυμία πρόκειται, καθὸ ἐὰν ἔχῃ τις, εὐπρόσδεκτος, οὐ καθὸ οὐκ ἔχει.

12 Etenim ſi prius adſit promptus animus, aliquis acceptus eſt pro eo quod habet, non pro eo quod non habet.

12 *Si enim uoluntas prompta eſt, ſecũdum id quod habet, accepta eſt, non ſecundũ id quod nõ habet.*

13 Οὐ γὰρ ἵνα ἄλλοις ἄνεσις, ὑμῖν δὲ θλίψις· ἀλλ᾽ ἐξ ἰσότητος, ἐν τῷ νῦν καιρῷ τὸ ὑμῶν περίσσευμα εἰς τὸ ἐκείνων ὑστέρημα.

13 Non enim vt aliis relaxatio ſit, vobis autem oppreſſio: ſed pari conditione hoc tempore veſtra abũdantia *ſuppleet* illorum defectum:

13 *Nõ enim ut alijs ſit remiſſio, uobis autem tribulatio. ſed ex æqualitate in præſenti tempore, ueſtra abundãtia, illorum inopiam ſuppleat:*

14 Ἵνα καὶ τὸ ἐκείνων περίσσευμα γένηται εἰς τὸ ὑμῶν ὑστέρημα, ὅπως γένηται ἰσότης.

14 Vt & illorum abundantia veſtrum defectum ſuppleat, vt fiat æquabilitas.

14 *Vt & illorũ abũdantia, ueſtræ inopiæ ſit ſupplemẽtũ, ut fiat æqualitas.*

Exod.16.d.18

15 Καθὼς γέγραπται, Ὁ τὸ πολύ, οὐκ ἐπλεόνασε· καὶ ὁ τὸ ὀλίγον, οὐκ ἠλαττόνησε.

15 Sicut ſcriptum eſt, ‖Qui multum *collegit*, non habuit amplius: & qui paulum, non habuit minus.

15 *Sicut ſcriptum eſt, Qui multum habuit, nõ abundauit: & qui modicum, non minorauit.*

16 Χάρις δὲ τῷ Θεῷ τῷ διδόντι τὴν αὐτὴν σπουδὴν ὑπὲρ ὑμῶν ἐν τῇ καρδίᾳ Τίτου,

16 Gratia autem *ſit* Deo qui cordi Titi indidit idem ſtudium pro vobis,

16 *Gratias autem Deo qui dedit eandem ſolicitudinẽ pro uobis in corde Titi,*

17 Ὅτι τὴν μὲν παράκλησιν ἐδέξατο· σπουδαιότερος δὲ ὑπάρχων, αὐθαίρετος ἐξῆλθε πρὸς ὑμᾶς.

17 Quòd tum exhortationem illam gratam habuit, tum verò maiore ſtudio vltro ad vos abiit.

17 *Quoniã exhortationem quidẽ ſuſcepit: ſed quum ſolicitior eſſet, ſua uoluntate profectus eſt ad uos.*

Ipſum perficere, τὸ ἐπιτελέσαι. Duo extrema ſunt Velle & Perficere, inter quæ medium collocatur Facere. Vulgata, Perficiendi. Legit enim τοῦ ἐπιτελέσαι. ita vt προθυμία repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Ex eo quod habetis, ἐκ τοῦ ἔχειν. Delectatus eſt Apoſtolus (vt dixi) his infinitis. Eraſ. Ex eo quod poteſtis. Ac ſanè fateor ἔχειν poni interdum pro δύνασθαι, id eſt habere pro poſſe: ſed non video cauſam eſſe cur hanc enallagen quæramus.

12 Aliquis acceptus eſt pro eo quod habet, καθὸ ἐὰν ἔχῃ τις, εὐπρόσδεκτος. Id eſt, placet Deo iſta alacritas pro facultatum præſentium ratione, vt non opus ſit tenuitatem prætexi à quoquam, quaſi nõ ſit Deo futurum gratum ipſius munus, niſi par fuerit locupletum collationi. Nam ſpectat Deus in probando munere, non id quod aliquis non habet, ſed id demum quod habet: alioquin charitas eſſet diuitum propria.

13 Non enim vt aliis, οὐ γὰρ ἵνα ἄλλοις. Eraſmus putat aliquid ſupplendum, nempe, Non ſic dandum eſt, vt aliis, &c. Sed & Caſtellio hîc conſtituit inauditam enallagen, ἵνα pro δεῖ, de qua diximus Marci 4.d.22. Ego verò exiſtimo hæc omnia cohærere, & ἀπὸ τοῦ κοινοῦ ſupplendum verbum γίνεται, quod expreſſi ſententiæ ſeruiens. Sed pari conditione, ἀλλ᾽ ἐξ ἰσότητος. Id eſt, vt ſicut nunc aliis inopibus vos abundantes largimini è veſtro, ſic alii viciſſim de ſuo vobis egentibus largiantur. Debet enim vltro citróque ius iſtud ἀνάλογον inter Chriſtianos valere, & ἐξ ἰσότητος idem hîc declarare atque ἐξ ἴσου vel ἐξ ὁμοίου, liquet ex ipſa Pauli interpretatione. Non debet tamen hoc ſpectari in largiendo. qua in re plurimum peccant homines quum illis demum benefaciunt à quo paria vel maiora ſpectant. Hoc verò non eſt Deum vel proximum, ſed ſeipſum amare. Deinde in eo quoque grauiter peccatur quòd plerique nec inopiam, nec abundantiam rectè metiuntur. vnde naſcitur tanta inter Chriſtianos ἀνισότης quanta ne inter Turcas quidem apparet, dum alius redundat, alius fame perit, alius voluntaria mendicitate ſperat in cælum irrumpere. Vulgata, Sed ex æqualitate: quod vix quiſquam intelligat. Eraſmus, Sed vt ex æquabilitate: duplici præterea errore, nempe quòd ἵνα repetierit, deinde quòd diſtinctionem adſcripſerit poſt ἰσότητος, quaſi imperfecta ſit oratio: repugnantibus omnibus Græcis codicibus, qui hoc connectunt cum eo quod ſequitur: ipſáque adeo ſententia refragante. *Supplet* illorum defectum, εἰς τὸ ἐκείνων ὑστέρημα. Sub. γίνεται, per ſyllepſin. Ad verbum, Fit illorum defectui, id eſt illorum inopiæ ſeruit. Eraſmus vertit, Illorum ſuccurrat inopiæ, vt γένηται ſubaudiatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, ídque hortandi modo: quod tamen non video quì fieri ſatis cõmodè poſſit. 14 Æquabilitas, ἰσότης. Hoc quid ſit perſpicuè exponitur in proximo verſiculo. Eſt autem hæc ἰσότης illius ſuperioris veluti effectum ac fructus, ſiquidem oritur ex eo æquabilitas facultatum, quòd abundantia quorundam viciſſim ſuccurrit aliorum inopiæ. Sed hanc æquabilitatem ſciendum eſt ἐν χρήσει poſitam eſſe, non autem ἐν κτήσει. quod fanatici Anabaptiſtæ non conſiderarunt.

16 Idem ſtudium, τὴν αὐτὴν σπουδήν. In quibuſdam codicibus legitur τοιαύτην, id eſt tale.

17 Exhortationem, παράκλησιν. Ambroſius, Conſolationem. quod non cõuenit. Loquitur enim Paulus de exhortatione quam commemorauit ſuprà, ver. 6. eámque ſignificat ipſi gratam fuiſſe, quanuis vltro & ſua ſponte potius quàm hac exhortatione impulſus, hanc prouinciam in ſe receperit. Tum verò, δέ. Ita conuerti propter μὲν præcedens. Vulg. Sed, prorſus incommodé. Eraſmus, Quin potius, μᾶλλον δέ. Sed & ἐδέξατο

malui interpretari, Gratã habuerit, quàm Suſceperit, vel acceperit, vt planior eſſet oratio. Maiore ſtudio vſus, σπουδαιότερος ὑπάρχων. Vulg. Quum ſolicitior eſſet. Nam vbique σπουδὴν conuertit ſolicitudinem. Eraſmus, Quum eſſet diligentior. Vtraque interpretatio mihi viſa eſt obſcurior.

Συνεπέμψαμεν δὲ μετ' αὐτοῦ τὸν ἀδελφὸν οὗ ὁ ἔπαινος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ διὰ πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν.

18 Miſimus autem vnà cum eo fratrem illum cuius laus eſt in Euangelio per omnes Eccleſias.

18 *Miſimus etiã cũ illo fratrẽ, cuius laus eſt in Euãgelio p omnes Eccleſias.*

(Οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ χειροτονηθεὶς ὑπὸ τῶν ἐκκλησιῶν συνέκδημος ἡμῶν, σὺν τῇ χάριτι ταύτῃ τῇ διακονουμένῃ ὑφ' ἡμῶν πρὸς τὴν αὐτοῦ τοῦ Κυρίου δόξαν καὶ προθυμίαν ὑμῶν)

19 (Nec *id* ſolùm, ſed etiam ſuffragiis delectus eſt ab Eccleſiis socius peregrinationis noſtræ, cum hac beneficentia quæ adminiſtratur à nobis ad ipſius Domini gloriam, & *comprobãdum* promptum animum veſtrum)

19 *(Nõ ſolũm autẽ, ſed & ordinatus eſt ab Eccleſiis comes peregrinationis noſtræ, in hac gratiã quæ miniſtratur à nobis ad Domini gloriam, & deſtinatam uolũtatem noſtrã)*

Στελλόμενοι τοῦτο, μή τις ἡμᾶς μωμήσηται ἐν τῇ ἁδρότητι ταύτῃ τῇ διακονουμένῃ ὑφ' ἡμῶν.

20 Vitantes hoc, nequis nos vituperet in hac exuberantia quæ adminiſtratur à nobis.

20 *Deuitantes hoc, nequis nos uituperet in hac plenitudine quæ miniſtratur à nobis:*

Προνοούμενοι καλὰ οὐ μόνον ἐνώπιον Κυρίου, ἀλλὰ καὶ ἐνώπιον ἀνθρώπων.

21 ‖ Vt qui procuremus honeſta non ſolùm corã Domino, ſed etiam coram hominibus.

21 *Prouidemus enim bona non ſolũm corã Deo, ſed etiam coram hominibus.* Rom.12.d.17

Συνεπέμψαμεν δὲ αὐτοῖς τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν, ὃν ἐδοκιμάσαμεν ἐν πολλοῖς πολλάκις σπουδαῖον ὄντα, νυνὶ δὲ πολὺ σπουδαιότερον, πεποιθήσει πολλῇ τῇ εἰς ὑμᾶς.

22 Miſimus autem cum eis fratrem noſtrum, quem ſæpe in multis probauimus ſtudioſum, nũc autem multo ſtudioſiorẽ, ob multam fiduciam quam *habeo* in vobis.

22 *Miſimus autem cum illis & fratrẽ noſtrum, quem probauimus in multis ſæpe ſolicitum eſſe: nunc autẽ multo ſolicitiorẽ, confidentia multa in uos.*

Εἴτε ὑπὲρ Τίτου, κοινωνὸς ἐμὸς καὶ εἰς ὑμᾶς συνεργός· εἴτε ἀδελφοὶ ἡμῶν, ἀπόστολοι ἐκκλησιῶν, δόξα Χριστοῦ.

23 Siue de Tito *quæritur*, ſocius meus *eſt*, & apud vos adiutor: ſiue de fratrib⁹ noſtris, legati *ſunt* Eccleſiarum & gloria Chriſti.

23 *Siue pro Tito qui eſt ſocius meus & in uos adiutor: ſiue fratres noſtri, Apoſtoli Eccleſiarum, gloria Chriſti.*

18 In Euangelio, ἐν εὐαγγελίῳ. Id eſt in prædicatione Euangelii. Quidam (inter quos eſt Hieronymus) non ſatis commodè iampridem hunc locum interpretati ſunt de Euangelica hiſtoria à Luca perſcripta. Neque verò neceſſe eſt nos torqueamus in quærendo quis iſte fuerit, itémque tertius ille qui vnà cum Tito & hoc altero miſſus eſt.

19 Nec *id* ſolùm, οὐ μόνον δέ. Vide Rom.5.a.3. Suffragiis delectus eſt, χειροτονηθείς. Subaudi ἐστίν, pro ἐχειροτονήθη, Hebræorum more, de quo ſæpe iam diximus. Vulgata, Ordinatus eſt. Eraſmus, Delectus eſt. Vide Act. capite 14. verſu 23. Cum hac beneficentia, σὺν τῇ χάριτι ταύτῃ. Nonnulli codices legunt ἐν pro σὺν, id eſt In pro Cum. Vetus autem interpres videtur exiſtimaſſe ἐν pro εἰς poſitum, vt qui verterit, In hãc gratiam, nec fortaſſis malè. Vocat enim Apoſtolus χάριτα collata munera in Eccleſiæ Hieroſolymitanæ ſubſidium, quibus colligendis & Hieroſolymam perferendis delectus erat, addito hoc collega. Et promptum animum veſtrum, καὶ προθυμίαν ὑμῶν. Vulgata, Deſtinatam voluntatem noſtram. Legit enim ἡμῶν, ſed corruptè. Nam de Corinthiis agitur, quorum etiam laudis in Chriſto mirificè ſtudioſus erat Apoſtolus. quamobrem etiam ſuppleui participium *comprobandum* vt magis perſpicua eſſet oratio, ídque ex verſu 8. Cæterùm quòd προθυμίαν vertit deſtinatam voluntatem, Aquinatem impulit, propter Græcæ linguæ ignorationem, vt hoc loco multa ἀπροσδιονύσως differere de prædeſtinatione, ſicut Eraſmus obſeruauit. Sed promptitudinis vocabulũ, quod idẽ Eraſmus ſubſtituit, non memini legere apud idoneos authores.

20 Vitantes hoc, στελλόμενοι. Cohæret hoc participium cum verbo συνεπέμψαμεν, verſu 18, interiecto verſu 19, quem idcirco putauimus includendum parentheſi. Eſt autẽ, vt rectè annotauit Eraſmus, ſumpta trãſlatio à nauis qui deflectunt vt ſcopulum declinent. Ideo maluit interpretari Declinantes, ἐκκλίνοντες. In hac exuberantia, ἐν τῇ ἁδρότητι ταύτῃ. Id eſt, in copioſa iſta Eccleſiarum munificentia, quæ noſtræ fidei commiſſa eſt.

21 Vt qui procuremus honeſta, προνοούμενοι καλά. Non dubiũ eſt quin hoc ponatur ἀπολογητικῶς. Ideo Vetus interpres conuertit Prouidemus enim, id eſt προνοοῦμεν γὰρ, quã lectionẽ in duobus codicibus inuenimus.

22 Quam habeo in vobis, τῇ εἰς ὑμᾶς. Nonnulli malunt vertere Quam *habet* erga vos. ſed præſtat ad Paulum ipſum referre, quem quum is videret de Corinthiis ſibi tanta polliceri, veriſimile eſt hoc Pauli iudicio factum multo alacriorem.

23 Siue de Tito *quæritur*, εἴτε ὑπὲρ Τίτου. Hoc video connecti ab interpretibus cum extremo verſiculo ſuperiore, repugnãtibus Græcis ſcholiis, & certo (vt opinor) errore. Primùm enim manifeſtis ſolœciſmis ſcateret oratio. quod vt vitaret Stapulenſis, hæc putauit non de Tito, ſed de illo tertio Titi collega dici: ſed prorſus incommodé. Deinde videretur à ſeipſo diſſentire Apoſtolus, ſi fiduciam ſuam in horum legatorum dignitate & authoritate collocaret, ac non potius in egregia illa ac prompta Corinthiorum voluntate quam antè prædicauit, & mox rurſum ſignificauit. Eraſmus igitur non rectè conuertit, Siue Titi nomine: neque Vetus interpres rectè, Siue pro Tito. ſed noua hîc eſt periodus, capita complectens commendationis legatorum,

quorum vult summam haberi rationem. Itaque ὑπὲρ ponitur pro περὶ, vt in proximo versiculo, & alibi sæpe: & supplendum est aliquid accommodatum sententiæ, puta δεῖ λέγειν, oportet dicere, vt supplent Græca scholia, vel potius ἐξετάζεται, id est quæritur & inquisitio habetur. Nam hoc melius conuenit sequenti membro.

Siue de fratribus nostris, εἴτε ἀδελφοὶ ἡμῶν. Sub. ἐξετάζονται. Græcè enim is dicitur ἐξετάζεσθαι, περὶ οὗ ἐξετάζομεν, vel ὃν ἐξετάζομεν. Intelligit autem fratrum nomine duos Titi collegas, quorum vtrunque vocarat ἀδελφὸν, generali nomine. Vulgata, Siue fratres nostri: ita obscurè vt nemo intelligat. Erasmus, Siue *aliorum*, fratres nostri sunt. quasi scriptum sit εἴτε ὑπὲρ ἄλλων, quo modo etiam videtur legisse Græcus scholiastes. Sed adeo noua & insolens est ista eclipsis vt eã non possim admittere. Legati *sunt* Ecclesiarum, ἀπόστολοι ἐκκλησιῶν. Sub. εἰσὶν, vt infrà 10.a.1. Legatos autem diximus, non Apostolos, quòd videatur hanc vnam legationem Paulus hoc nomine significare. quanquam etiamsi Apostolos, id est ministros Verbi, interpretemur, vt Rom. 16. a.7, non ineptè hoc dixerit, propter encomia quæ illis antè tribuit versu 18 & 22. deinde quia dicuntur Christi gloria. Et gloria Christi, δόξα Χριστοῦ. Similem copulæ eclipsin in bimembri oratione habemus Iohan. 10. c.16, & 1. Tim. 4. a.3, & suprà, 7. d.14 & 15. Gloriam autem Christi eos vocat, breui compendio omnia penè illis tribuens, quum eos tales esse testatur vt Christi gloria per ipsos illustretur. Ambrosius & alii nonnulli legunt Gloriæ, id est (vt ego quidem existimo) δόξαι, in recto plurali, quia de duobus agitur, & præcessit ἀδελφοὶ & ἀπόστολοι.

Τὴν οὖν ἔνδειξιν τῆς ἀγάπης ὑμῶν, καὶ ἡμῶν καυχήσεως ὑπὲρ ὑμῶν, εἰς αὐτοὺς ἐνδείξασθε, καὶ εἰς πρόσωπον τῶν ἐκκλησιῶν.

Κεφάλαιον θ΄.

Περὶ μὲν γὰρ τῆς διακονίας τῆς εἰς τοὺς ἁγίους περισσόν μοι ἐστὶ τὸ γράφειν ὑμῖν.

Οἶδα γὰρ τὴν προθυμίαν ὑμῶν, ἣν ὑπὲρ ὑμῶν καυχῶμαι Μακεδόσιν, ὅτι Ἀχαΐα παρεσκεύασται ἀπὸ πέρυσι· καὶ ὁ ἐξ ὑμῶν ζῆλος ἠρέθισε τοὺς πλείονας.

Ἔπεμψα δὲ τοὺς ἀδελφούς, ἵνα μὴ τὸ καύχημα ἡμῶν τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κενωθῇ ἐν τῷ μέρει τούτῳ· ἵνα (καθὼς ἔλεγον) παρεσκευασμένοι ἦτε·

Μήπως ἐὰν ἔλθωσι σὺν ἐμοὶ Μακεδόνες, καὶ εὕρωσιν ὑμᾶς ἀπαρασκευάστους, καταισχυνθῶμεν ἡμεῖς (ἵνα μὴ λέγωμεν ὑμεῖς) ἐν τῇ ὑποστάσει ταύτῃ τῆς καυχήσεως.

24 Itaque demõstrationem charitatis vestræ, & nostræ de vobis gloriationis, edite in eos, in conspectu Ecclesiarum.

CAP. IX.

1 NAm de subministratione quidem quæ fit in sanctos, superuacaneum est mihi scribere vobis.

2 Noui enim promptũ animũ vestrum, quem de vobis iacto apud Macedones, Achaiam videlicet paratam esse ab anno superiore: & ex vobis ortus zelus prouocauit complures.

3 Misi autem hos fratres, ne gloriatio nostra de vobis, inanis fiat hac in parte: vt (sicut dicebam) parati sitis:

4 Nequo modo, si mecum venerint Macedones, & offenderint vos imparatos, non pudefiamus (vt ne vos dicam) in præsidente ista gloriatione.

24 *Ostensionem ergo quæ est charitatis uestræ, & nostræ gloriæ pro uobis, in illos ostendite in facie Ecclesiarum.*

CAP. IX.

1 *NAm de ministerio quod fit in sanctos, ex abũdanti est mihi scribere uobis.*

2 *Scio enim prõptum animum uestrũ, pro quo de uobis glorior apud Macedones: quoniã et Achaia parata est ab anno præterito, & uestra æmulatio prouocauit plurimos.*

3 *Misi autem fratres, ut ne quod gloriamur de uobis, euacuetur in hac parte, ut (quemadmodum dixi) parati sitis:*

4 *Ne cũ uenerint Macedones mecum, & inuenerint uos imparatos, erubescamus nos (ut non dicamus uos) in hac substantia.*

24 In eos, εἰς αὐτούς. Posset etiam accipi εἰς αὐτοὺς pro לפני id est coram eis: sed hanc interpretationem non facilè admiserim, primùm quia non est ad eiusmodi Hebraismos veniendum nisi res ipsa vrgeat: deinde quia videtur repugnare proximi capitis initium, vt suo loco exponam. Puto igitur Paulum ipsos legatos commendare, quia quo maior est futura ipsorum authoritas, eo vberior erat futura Corinthiorum collatio. Hic enim est Apostoli scopus, qui horum ingenium pulchrè notat: ac sanè operæpretium fecerit qui omnia Christianæ charitatis artificia in hac Pauli commendatione considerarit. Sed & εἰς αὐτοὺς conuertere possemus Apud eos, vt cohæreat cum καυχήσεως: verùm repugnat distinctio in omnibus codicibus addita post ὑπὲρ ὑμῶν.

In conspectu Ecclesiarum, εἰς πρόσωπον ἐκκλησιῶν. Id est, testes huius vestræ pietatis habituri omnes Ecclesias, in quarum veluti cõspectu versamini, quum legatos cernitis earum suffragiis delectos. Erasmus, Etiam in conspectu Ecclesiarum. Nos verò expunximus coniunctionem καὶ, ex Veteris interpretis, ex Græcorũ scholiorum, ex omnium denique nostrorum sedecim codicum summo consensu. Adfert Erasmus aliam interpretationem ex Theophylacto, nempe, Et in personam Ecclesiarum, quòd nimirum legati eas Ecclesias repræsentarent à quibus missi fuerant. Sed hoc mihi quidem subtile potius quàm solidum videtur.

IN CAPVT IX.

1 Nam, μὲν γάρ. Paulo antè non idipsum cuius causa mittebantur legati, sed legatos ipsos videbatur commendasse: nunc verò per occupationem loquens, Cur in vobis hortandis, *inquit*, epistolã consumerem, quorum promptum animum non desino Macedonibus prædicare? Hæc est, opinor, Pauli germana sentẽtia. quamobrem etiam in superiore versiculo nolui εἰς αὐτοὺς conuertere Apud eos, vel, Coram eis. Superuacaneum, περισσόν. Vulg. Ex abundanti, id est ἐκ περιουσίας, vt loquitur Demosthenes, & cõuertit Salustius. Vide Mat. 5. f.37.

2 Promptum animum vestrum, τὴν προθυμίαν ὑμῶν. Sic rectè & eleganter Vetus interpres, quem Erasmus in annotationibus reprehendens, substituit, Animi vestri promptitudinem, nescio quo authore fretus.

Achaiam, Ἀχαΐα. Id est Græciam. Vide Act. 18. c.12. Vulgata addit καὶ, etiã. Nam Macedones quidem ipsi iam erant parati. Ex vobis ortus zelus, ὁ ἐξ ὑμῶν ζῆλος. Vide Iohannem capite 2. c.17. Vulgata, Vestra æmulatio, ὁ ὑμῶν ζῆλος: quo modo scriptum inuenimus in vno codice. Erasmus, Vestrũ exemplũ, τὸ ὑμέτερον παράδειγμα.

3 Hos fratres, τοὺς ἀδελφούς. Erasmus rectè expressit articuli διαφοράν.

4 In præsidente ista gloriatione, ἐν τῇ ὑποστάσει ταύτῃ τῆς καυχήσεως. Rectè admonuit doctissimus inter-

pres τὴν ὑπόστασιν significare animi quandam (vt ita dicam) imperterritam subsistētiam, quæ nullis nouit cedere. Itaque hoc in loco animi præsentiam declarat, vt pudeat Corinthios quod Apostolo tam constanter asseuerassent, reipsa non præstare. Vulg. In hac substantia, admodum absurdè. Erasmus, In hoc argumento gloriationis, non multo felicius. Addidit tamen τῆς καυχήσεως, gloriationis, quod Vetus interpres non legit, ac fortassis adscriptum est ex huius epistolæ cap. 11. d. 17.

Ἀναγκαῖον οὖν ἡγησάμην παρακαλέσαι τοὺς ἀδελφοὺς ἵνα προέλθωσιν εἰς ὑμᾶς, καὶ προκαταρτίσωσι τὴν προκατηγγελμένην εὐλογίαν ὑμῶν, ταύτην ἑτοίμην εἶναι οὕτως ὡς εὐλογίαν, καὶ μὴ ὥσπερ πλεονεξίαν.

5 Itaque necessarium putaui adhortari fratres vt prius eant ad vos, & prius absoluāt antea indictam beneficentiam vestram, vt ea sit parata ita vt beneficentia, & non vt extortum aliquid.

5 *Necessarium ergo existimaui rogare fratres ut præueniant ad uos, & præparent repromissam benedictionē hāc paratā esse sic, quasi benedictionē, non tanquā auaritiā.*

Τοῦτο δὲ, ὁ σπείρων φειδομένως, φειδομένως καὶ θερίσει· καὶ ὁ σπείρων ἐπ᾽ εὐλογίαις, ἐπ᾽ εὐλογίαις καὶ θερίσει.

6 Illud autem *dico*, Qui serit parcè, parcè etiam metet: & qui serit benignè, benignè etiam metet.

6 *Hoc autē dico, Qui parcè seminat, parcè & metet: & qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet.*

Ἕκαστος καθὼς προαιρεῖται τῇ καρδίᾳ· μὴ ἐκ λύπης, ἢ ἐξ ἀνάγκης. ἱλαρὸν γὰρ δότην ἀγαπᾷ ὁ Θεός.

7 Quisque sicut præoptat corde, *ita* agat: ‖non ex tristitia aut necessitate. ‖nam hilarem datorem diligit Deus.

7 *Vnusquisque prout destinauit in corde suo: non ex tristitia, aut ex necessitate. hilarem enim datorem diligit Deus.* Rom. 12. b. 8 Eccli. 35. b. 11

Δυνατὸς δὲ ὁ Θεὸς πᾶσαν χάριν περισσεῦσαι εἰς ὑμᾶς· ἵνα ἐν παντὶ πάντοτε πᾶσαν αὐτάρκειαν ἔχοντες, περισσεύητε εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν.

8 Potens est autem Deus efficere vt omnis gratia in vos redundet: vt in omnibus semper omnino quantum sufficiat penes vos habentes, abundetis ad omne opus bonum:

8 *Potens est autem Deus omnē gratiā abūdare facere in uobis, ut in omnibus semper omnem sufficiētiam habentes, abūdetis in omne opus bonum:*

(Καθὼς γέγραπται, Ἐσκόρπισεν, ἔδωκε τοῖς πένησιν. ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα.

9 (Sicut scriptum est, ‖ Dispersit, dedit pauperibus: beneficentia eius manet in seculum.

9 *(Sicut scriptū est, Dispersit, dedit pauperibus: iustitia eius manet in æternū.* Psal. 112. b. 9

5 Et prius absoluant, καὶ προκαταρτίσωσι. Κατηρτισμένον dicitur quod omnibus suis partibus constat, vt alibi exposuimus. Vult enim Paulus omnia prorsus esse confecta intra aduentum suum, quod suprà significauit verbo ἐπιτελεῖν, 8. a. 6. Vulg. & Eras. Et præparent, non satis expressè. Beneficentiam, τὴν εὐλογίαν. i. Gratuitò ac liberaliter collata munera. Vulgata ad verbum, Benedictionem, quam vocant Hebræi ברכה. Accipitur verò pro gratiarum actione, item pro laude, tum pro fausta precatione, tum etiam pro eo quod benignè ac vltro datur, vt hoc in loco, & quoties præsertim de Dei beneficiis agitur. Sed de his alibi dictum est à nobis. Erasmus deriuat ab εὖ & λέγω, id est colligo, quòd eiusmodi collationes Apostolus vocarit λογίας, 1. Cor. 16. a. 1 & 2. Vt extortū aliquid, ὡς πλεονεξίαν. Sic propriè vocatur auiditas illa inexhausta plus habēdi quàm possideas, nedū vt de tuo largiaris. Sed hoc loco per metalepsin Apostolus ita vocauit quod malignè & tanquā ab auaro exortū est. Vulg. nimiū obscurè, Tanquā auaritiā. Eras. Tanquā fraudatio, vel spoliatio. quod mihi nō placet. Castellio conuertit Profusio, cuius nondū sanè cōiicere potui quod fuerit iudiciū. Certè hoc perinde est acsi τὸ κακὸν bonū, & τὸ καλὸν malū interpretaretur. sed fortassis huc respexit quod πλεονεκτεῖν significat etiā excellere & primas tenere: vt πλεονεξίαν putarit certamē quoddā in largiēdo significare, quū alius alio liberalior videri vult. Quasi verò id metueret Apostolus, aut sequēs versiculus nō potius arguat hoc ad eos pertinere qui φειδομένως σπείρουσι. i. parcè serūt.

6 Benignè, ἐπ᾽ εὐλογίαις. Id est, μετ᾽ ἀφθονίας, vt rectè explicat scholiastes Græcus. Vulg. In benedictionibus, quod nemo intelligat. Eras. Libenter ac benignè largiēdo, nimiū lōgo circuitu. Est autem triplex in hac formula Hebraismus: primùm quòd ἐπὶ posita est cum nomine, aduerbii loco, vt In iustitia pro iustè. Deinde quòd εὐλογίαν vocauit quæ à Græcis ἀφθονία potius dicitur, ab Hebræis autem ברכה. Postremò, quòd pluralis numerus sit vsurpatus emphaseως causa.

7 Præoptat, προαιρεῖται. i. Vltro seligit ac cōstituit apud se. Liuius autē sic Græcū hoc vocabulū express it libro Punici belli 8. Vulg. Destinauit, ὥρισεν. Eras. Secundū propositū, κατὰ πρόθεσιν. Excludūtur autē duo ab Apostolo quū sic loquitur, nempe λύπη & ἀνάγκη, tristitia & necessitas, quum videlicet quispiā largitur quidem, sed maligno & illiberali animo, vel etiā inuitus, quia nō vult apud alios malè audire, alioquin nihil collaturus.

8 Omnis gratia, πᾶσαν χάριν. Gratiam hìc vocat Dei in homines munificētiam. Additur autem τὸ καθόλου, vt summa quadam munificentia significetur. Quid enim amplius requirat qui apud se habet quod sibi sufficiat, & cui etiam nunquam desit quod aliis largiatur? Sed mirum non est homines istam abundantiam non metere, qui tam parcè támque tenaciter serant. Notanda etiam est illa ingeminatio particulæ vniuersalis, quæ non modò est venustissima, sed etiam maximum pōdus addit sententiæ. Omnino quantum sufficiat habentes, πᾶσαν αὐτάρκειαν ἔχοντες. Sufficientiæ vocabulum, quo vsi sunt Vetus interpres & Erasmus, nusquam legi. Deinde αὐτάρκειαν refero non tantùm ad contentum animum, sed etiā ad id ipsum quod possidetur. Postremò considerandum est pronomen αὐτὸ in compositione, quod videlicet designat fore vt idipsum quod satis erit, eiusmodi homo penes se habeat, vt ab aliis non cogatur emendicare, sed aliis potius de suo largiatur. Alioquin αὐτάρκης propriè dici potest vnus Deus, vt qui nullo prorsus egeat, sed totus inseipso acquiescat. Ad omne opus bonum, εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν. Id est, vt alios omnibus modis iuuare possitis benefaciendo. Quidam malunt interpretari, In omni opere bono, vt εἰς pro ἐν accipiatur.

9 Beneficentia, ἡ δικαιοσύνη. Vulgata & Erasmus, Iustitia. Vide Matth. 6. a. 1. Manet in seculum, μένει εἰς αἰῶνα. Id est perennis ac perpetua est. Loquitur autē Dauid de viro Dei timente ac proximi amante: cui

dicit nunquam defuturum quod aliis etiam largiatur. Itaque לעולם debet ad vitam hominis restringi, sicut Exo.21.b.6, vt idem videlicet declaret atque בכל ימיו, id est omnibus diebus suis. Alii sic accipiunt quasi significetur eiusmodi hominem non mutare animum illum beneficum, sed per totam vitam in eo instituto perseuerare. Alii ad æternam vitam hoc referunt, quòd Deo sit in æternum grata futura eiusmodi hominis beneficentia. Dixi quid mihi simplicissimum videatur.

Ὁ δὲ ἐπιχορηγῶν σπέρμα τῷ σπείροντι, καὶ ἄρτον εἰς βρῶσιν χορηγήσαι, καὶ πληθύναι τὸν σπόρον ὑμῶν, καὶ αὐξήσαι τὰ γεννήματα τῆς δικαιοσύνης ὑμῶν)

10 Porro qui suppeditat semen serenti, *is* quoque panem *nobis* ad escam suppeditet, & multiplicet sementem vestram, & augeat fruct⁹ beneficētiæ vestræ)

10 *Qui autē administrat semen semināti, & panē ad manducandū præstabit, & multiplicabit semē uestrū, & augebit incrementa frugum iustitiæ uestræ)*

Ἐν παντὶ πλουτιζόμενοι εἰς πᾶσαν ἁπλότητα, ἥτις κατεργάζεται δι' ἡμῶν εὐχαριστίαν τῷ Θεῷ.

11 *Vt inquam abundetis*, in omnibus ditati ad omnem benignitatē, quæ per nos efficit vt gratiæ agantur Deo.

11 *Vt in omnibus locupletati, abundetis in omnem simplicitatē, quæ operatur per nos gratiarū actionem Deo.*

Ὅτι ἡ διακονία τῆς λειτουργίας ταύτης οὐ μόνον ἐστὶ προσαναπληροῦσα τὰ ὑστερήματα τῶν ἁγίων, ἀλλὰ καὶ περισσεύουσα διὰ πολλῶν εὐχαριστιῶν τῷ Θεῷ·

12 Nam subministratio oblationis istius non solùm supplet sanctorum inopiam, sed etiam redūdat in multas gratiarum actiones apud Deum:

12 *Quoniā ministeriū huius officii nō solū supplet ea quæ desunt sāctis, sed etiā abūdat per multas gratiarū actiones in Domino:*

(Διὰ τῆς δοκιμῆς τῆς διακονίας ταύτης δοξάζοντες τὸν Θεὸν ἐπὶ τῇ ὑποταγῇ τῆς ὁμολογίας ὑμῶν εἰς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἁπλότητι τῆς κοινωνίας εἰς αὐτοὺς καὶ εἰς πάντας)

13 (Dum per hanc istius subministrationis experientiam Deum glorificant, de consentiente vestra subiectione in Euangelium Christi, déque benigna in se & in omnes communicatione)

13 *(Per probationē ministerij huius glorificātes Deū in obedientia cōfessionis uestræ in Euāgeliū Christi, & simplicitate communicationis in illos, & in omnes)*

10 Fructus beneficentiæ vestræ, τὰ γεννήματα τῆς δικαιοσύνης ὑμῶν. Vulgata, Incrementa frugum iustitiæ vestræ. Erasmus quoque Iustitiam conuertit. qua de re diximus superiore versiculo. Alludit autem Apostolus ad diuitum possessiones, quasi piis hominibus beneficentia sit pro omnibus latifundiis. Huc enim spectat γεννήματος nomen, de quo diximus Matth.16.c.29.

11 *Vt inquam abundetis*, in omnibus ditati, ἐν παντὶ πλουτιζόμενοι. Pendet hic versiculus à fine octaui, vt rectè (meo quidē iudicio) annotauit Valla. Nam ad alterum fructū venit qui ex hac Corinthiorum beneficentia in ipsos redundabit. Itaque propter longum hyperbaton, repetii ἵνα περισσεύητε, per epanalepsin. Similis hyperbati exemplum vnum & alterum annotauimus in hac epistola, vt suprà, 8.d.20, & infrà, 9.a.4. Quæ, ἥτις. Ambrosius legit εἴ τις, siquis: sed corruptè.

12 Subministratio, ἡ διακονία. Hoc vocabulum non illi modò conuenit qui collatam pecuniam administrat, sed in genere etiam omnibus qui in pauperum vsus aliquid subministrant. qua significatione satis liquet vsurpari hoc in loco, allusione tamen facta ad publica Ecclesiæ munera. quæ etiam in genere διακονίαι passim vocantur. Vulgata, Ministerium. Erasmus, Functio. Oblationis istius, τῆς λειτουργίας ταύτης. Diximus λειτουργίας vocari publica Ecclesiæ munera, Act.13.a.2. Inde factum vt ipsa munerum functio sic vocaretur: veluti siquis olim sacrificia illa Leuitica vocasset λειτουργίας, aut nunc sacras conciones, vel sacras mysteriorum (vt ita dicam) operationes. Postremò ita cœpit eleemosynis tribui translatitiè sacrificii & oblationis nomen, vt Rom. 15.f.27, & Philipp.4.d.18, & hoc etiam in loco. Vulgata, Huius officii. Erasmus, Huius muneris. Redundat in multas gratiarum actiones apud Deum, περισσεύουσα διὰ πολλῶν εὐχαριστιῶν τῷ Θεῷ. Vulgata, Abundat per multas gratiarum actiones in Domino: vt videatur legisse ἐν Κυρίῳ. Erasmus, Exuberat in hoc quòd per multos agantur gratiæ Deo, rectè expressa sententia. Idem annotat aliam lectionem, nēpe si εὐχαριστεῖν legamus pro εὐχαριστιῶν, sicut impressit Frobenius: vt conuertamus, Facit vt copiosè agantur per multos gratiæ Deo. Nam περισσεύειν accipiendum erit quasi in coniugatione Hiphil. Nos verò in omnibus nostris exemplaribus & Græcis etiam scholiis legimus εὐχαριστιῶν. Idem autem declarat διὰ hoc in loco atque εἰς, vt vbique solet cōstrui verbum περισσεύειν. cuius enallages aliud exemplum annotauimus Rom.6.a.4.

13 Dum glorificant, δοξάζοντες. Omnino videtur dicendum fuisse δοξαζόντος τοῦ Θεοῦ, vel potius δοξαζόντων αὐτῶν. sed ita etiam interdum loqui solere Atticos annotauit Corinthus, prolato Thucydidis hoc exemplo ex libro historiarum tertio, Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι οὐ πολλῷ ὕστερον καταπλεύσαντες, ὡς ἑώρων, ἀπήγγειλαν οἱ στρατηγοί. pro τῶν Ἀθηναίων καταπλευσάντων. Per hanc istius subministrationis experientiam, διὰ τῆς δοκιμῆς τῆς διακονίας ταύτης. Id est, ex hoc vestræ charitatis specimine, in hac subministratione. Nam ita accipiēndum esse nomen διακονίας res ipsa ostēdit, vt diximus versiculo superiore. Cæterùm quòd plerique, ac præsertim Græci interpretes, hoc connectunt cum superioribus, mihi quidem non placet. De consentiente vestra subiectione, ἐπὶ τῇ ὑποταγῇ τῆς ὁμολογίας ὑμῶν. Id est, quòd vno consensu declaraueritis vos vnum secum Euangelium agnoscere, cui vosipsos libenter subieceritis. Nam mihi quidem verisimile est Apostolum vel ob eam causam tam sedulò vrsisse istam collationem, ac postea tanto studio illi Hierosolymam vsque perferendæ incubuisse, vt hac occasione Gentes planè conciliaret cum Hierosolymitanis qui ex circuncisione crediderant, necdum poterant Legis ceremoniarū obliuisci: vt testātur ipsi Hierosolymitani ministri Act.21.d.20. Neq; obstat quòd de re futura disserēs, præsenti tēpore vtitur. Manifesta enim est hæc enallage, quū satis cōstet nōdū collectā fuisse hāc eleemosynā: de cuius tamē fructu disserit Apostolus, perinde acsi iā esset eò perlata, & benignissimè accepta. Vulg. & Eras. Super obedientia consensus vestri in Euangeliū Christi. sanè nimiū obscurè, seruato Hebraismo quem alibi sæpe annotauimus, quique hoc eodem versiculo iterum occurrit. Sed & ὑποταγὴν videntur non satis

propriè

propriè conuertisse obedientiā, quū amplius aliquid declaret. Déq; benigna cōmunicatione, καὶ ἁπλότητι τῆς κοινωνίας. Alter Hebraismus similis superiori. Vulg. & Eras. ad verbum, Et in simplicitate communicationis. Diximus autem quid sit ἁπλότης, suprà, 8.a.2.

14 Καὶ αὐτῶν δεήσει ὑπὲρ ὑμῶν, ἐπιποθούντων ὑμᾶς διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν χάριν τοῦ Θεοῦ ἐφ' ὑμῖν.

14 Et in illorum preces pro vobis, expetētium vos propter gratiam Dei in vobis exuberantem.

14 Et in ipsorum obsecratione pro uobis, desiderantium uos propter eminentem gratiam Dei in uobis.

15 Χάρις δὲ τῷ Θεῷ ἐπὶ τῇ ἀνεκδιηγήτῳ αὐτοῦ δωρεᾷ.

15 Gratia autem *sit* Deo super inenarrabili suo munere.

15 Gratias Deo super inenarrabili dono eius.

Κεφάλαιον ι.

CAP. X.

1 Αὐτὸς δὲ ἐγὼ Παῦλος παρακαλῶ ὑμᾶς διὰ τῆς πραότητος καὶ ἐπιεικείας τοῦ Χριστοῦ, ὃς κατὰ πρόσωπον μὲν ταπεινὸς ἐν ὑμῖν, ἀπὼν δὲ θαῤῥῶ εἰς ὑμᾶς.

1 CAEterùm precor vos per clementiam & æquitatem Christi, ego ipse Paulus qui coram quidem humilis sum inter vos, absens verò, sum erga vos confidens.

1 *IPse autem ego Paulus obsecro uos per mansuetudinem & modestiā Christi, qui in facie quidem humilis sum inter uos, absens autem confido in uobis.*

2 Δέομαι δὲ τὸ μὴ παρὼν θαῤῥῆσαι τῇ πεποιθήσει, ᾗ λογίζομαι τολμῆσαι ἐπί τινας τοὺς λογιζομένους ἡμᾶς ὡς κατὰ σάρκα περιπατοῦντας.

2 Hoc autem rogo, ne, quum præsens adero, sim cōfidens ea fiducia qua cogito audax esse in quosdam qui nos æstimant vt si secundum carnem incederemus.

2 *Rogo autē, ne præsens audeam per eam confidentiam qua existimor audere in quosdam, qui arbitrantur nos tanquā secundum carnem ambulemus.*

3 Ἐν σαρκὶ γὰρ περιπατοῦντες, οὐ κατὰ σάρκα στρατευόμεθα.

3 Nam in carne incedentes, secundum carnem bellum nō gerimus:

3 *In carne enim ambulantes, non secundum carnem militamus:*

4 (Τὰ γὰρ ὅπλα τῆς στρατείας ἡμῶν οὐ σαρκικά, ἀλλὰ δυνατὰ τῷ Θεῷ, πρὸς καθαίρεσιν ὀχυρωμάτων)

4 (Arma enim militiæ nostræ non carnalia sunt, sed diuinitus valida, & ad subuersionē munitionum)

4 *(Nam arma militiæ nostræ nō carnalia sunt, sed potentia Deo, ad destructionem munitionū)*

14 Et in illorum preces, καὶ αὐτῶν δεήσει. Omnino mihi videtur hoc pertinere ad participium περισσεύουσα, quum superiora omnia inter se prorsus connexa sint. Itaque conuerti perinde acsi scriptum esset, καὶ εἰς τὴν αὐτῶν δέησιν. Hic enim alter fructus corā Deo ex hac Corinthiorū beneficentia ad ipsos peruēturus erat quòd præter gratiarum actionem, cuius antè meminit, Deo etiam commendādi erant, eorum precibus quos iuuissent: ad quæ & illud accessurū erat quòd ab omnibus erant suspiciendi, tanquam excellenti Dei gratia ornati.

15 Gratia autem, χάρις δέ. Hoc demum epiphonemate claudit Paulus hanc exhortationem: ne gloriosa ista prædicatione efferrentur Corinthii.

IN CAPVT X.

1 Et æquitatem, καὶ ἐπιεικείας. vel moderationē, seu naturam illā ad clementiam potius ac misericordiam, quàm ad vim vllam, vel ad summum ius persequendū propensam. Opponit enim Aristot. τὸ ἐπιεικὲς τῷ ἀκριβοδικαίῳ, Hermogenes autem τῷ βιαίῳ. Vulgata, Modestiam, ταπεινοφροσύνην, non satis rectè. Coram, κατὰ πρόσωπον. Hebraicè לפני. Itaque miror Erasmum in annotationibus interpretari In specie: quum vel ipsa antithesis liquidò ostendat idem hoc valere atque παρών, præsens, vt ipse Apostolus explicat infrà, versu 11. Neque dubium est quin hæc dicantur per mimesin, vt liquet ex versu 10. Vulgata, In facie. Erasmus, Iuxta faciem.

2 Hoc autem rogo, δέομαι δέ. Rectè hoc exponit Ambrosius per epanalepsin. Nam quia interiecerat nonnulla post παρακαλῶ in superiore versiculo, non explicaturus quid illud sit quod rogat, verbum synonymum repetiit. Itaque absurda est altera Erasmi expositio, quasi superior versiculus ad superiora pertineat, vt sit sensus, Rogo vt meo quoque nomine libenter hanc pecuniam conferatis. Nam (obsecro) quis non videt nouum esse procemium, quod adhibuerit Paulus vt futuræ reprehensionis acerbitatem leniret? Quamobrem etiam non dixit, ἐπιτάσσω, impero, sed δέομαι, rogo: neque etiam τολμήσω, audax ero, sed λογίζομαι τολμᾶν, cogito audax esse, quod minus est quàm κέκρικα, decreui. Denique non iaculatur fulmen, sed obtestatur per Christum ne cogatur iaculari quod habeat in manibus sibi à Christo traditum. Secundum carnem, κατὰ σάρκα. Id est Nō alio præsidio fretū quàm quod præ me fero, qui videlicet homo sum abiectus, si nihil aliud quàm hominē spectes. Itaque nomen σαρκὸς hoc in loco declarat naturæ hominum, atque adeo ipsius Pauli personæ imbecillitatem, cui opponitur spiritualis & Apostolica dignitas. nec satis rectè (vt opinor) Chrysostomus κατὰ σάρκα perinde exposuit acsi accusaretur Apostolus eo nomine quòd Spiritu Dei non duceretur, sed prauis carnis affectibus.

3 Nam, γάρ. Hoc refert ad verbum τολμῆσαι. In carne incedentes, ἐν σαρκὶ περιπατοῦντες. Id est, quanuis cæterorum hominū similes simus, & carneam hanc molem, vt reliqui, circunferamus. Vulg. & Eras. In carne ambulantes. Bellum non gerimus, οὐ στρατευόμεθα. Transpositam esse negantem particulam res ipsa indicat. Nā alioqui subaudiēdū esset alterum membrum, nempe ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα, sed secūdum Spiritum. quod Vetus interpres & Eras. non obseruarunt. Deinde quòd στρατευόμεθα iidem verterunt Militamus, non conuenit huic loco. neque enim Paulus hîc nobis vt miles, sed vt legatus eius proponitur cuius auspiciis bellum geritur.

4 Carnalia, σαρκικά. Id est, ea quibus homines authoritatem sibi apud alios parant, & res illas magnas gerunt. Diuinitus valida, δυνατὰ τῷ Θεῷ. Id est, infinita illa Dei potētia nituntur. Nam τῷ Θεῷ casus

est instrumenti,& Deum carni opponit. Vulg.&.Eras.Potentia Deo,nimium obscurè. Qui verò hunc locum obiiciunt fidelibus Dei seruis,vt magistratus gladio Ecclesiam exarment,digni quidem essent commiseratione potius quàm responsione,si duntaxat ignorantia peccarent:sed quum causam suam agant per summam improbitatem,nec aliud iampridem quærant quàm vt crudelissimæ suæ clementiæ obtentu impunè possint nocentissimum suum virus Ecclesiis aspergere,digni sunt nimirū quorum iusto supplicio magistratus Christiani authoritatem suam sanciāt:nisi fortè dederit illis Dominus vt seriò resipiscant.Quomodo verò ad eorum ineptissima argumenta sit respondendū,pluribus non exponam hoc in loco,quum hic non sit noster scopus,& de toto hoc negotio libellum scripserimus,in quo de ciuilis magistratus in hæreticos iure ac potestate copiosius disseruimus.

Λογισμοὺς καθαιροῦντες, καὶ πᾶν ὕψωμα ἐπαιρόμενον κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ,καὶ αἰχμαλωτίζοντες πᾶν νόημα εἰς τὴν ὑπακοὴν τοῦ Χριστοῦ·

Καὶ ἐν ἑτοίμῳ ἔχοντες ἐκδικῆσαι πᾶσαν παρακοήν, ὅταν πληρωθῇ ὑμῶν ὑπακοή.

Τὰ κατὰ πρόσωπον βλέπετε; εἴ τις πέποιθεν ἑαυτῷ, Χριστοῦ εἶναι, τοῦτο λογιζέσθω πάλιν ἀφ' ἑαυτοῦ, ὅτι καθὼς αὐτὸς Χριστοῦ,οὕτω καὶ ἡμεῖς Χριστοῦ.

Ἐάν τε γὰρ καὶ περισσότερόν τι καυχήσωμαι περὶ τῆς ἐξουσίας ἡμῶν, ἧς ἔδωκεν ὁ Κύριος ἡμῖν εἰς οἰκοδομὴν, καὶ οὐκ εἰς καθαίρεσιν ὑμῶν, οὐκ αἰσχυνθήσομαι,

Ἵνα μὴ δόξω ὡς ἂν ἐκφοβεῖν ὑμᾶς διὰ τῶν ἐπιστολῶν.

Ὅτι αἱ μὲν ἐπιστολαὶ,φησὶ,βαρεῖαι καὶ ἰσχυραί· ἡ δὲ παρουσία τοῦ σώματος,ἀσθενὴς,καὶ ὁ λόγος ἐξουθενημένος.

Τοῦτο λογιζέσθω ὁ τοιοῦτος, ὅτι οἷοί ἐσμεν τῷ λόγῳ δι' ἐπιστολῶν ἀπόντες, τοιοῦτοι καὶ παρόντες τῷ ἔργῳ.

Οὐ γὰρ τολμῶμεν ἐγκρῖναι ἢ συγκρῖναι ἑαυτούς τισι τῶν ἑαυτοὺς συνιστανόντων·

5 "Dum ratiocinationes euertimus, omnémque sublimitatem quæ extollitur aduersus cognitionem Dei : & captiuam ducimus omnem cogitationē, ad obediendum Christo:

6 Et paratum habemus quo vindicemus omnem contumaciam , postquam impleta fuerit vestra obedientia.

7 "Quæ ob oculos sunt aspicitis ? siquis apud se confidit se Christi esse,hoc "vicissim cogitet "ex sese,quemadmodum ipse Christi *est*,ita & nos Christi *esse*.

8 Nam si amplius etiam quippiā glorier de potestate nostra, quam dedit Dominus nobis ad ædificationem ac non ad subuersionem vestri, non pudefiam.

9 "Ne videar ceu perterrefacere vos per epistolas.

10 Nam epistolæ quidem "(inquit) graues sunt & validæ: sed præsentia corporis infirma *est*, "& sermo nihili.

11 Hoc cogitet *qui* istiusmodi *est*, quales sumus verbo per epistolas quum absumus, tales etiam *fore* reipsa quum aderimus.

12 Non enim "audemus nos "inserere aut cōferre cū quibusdā qui seipsos commendant:

5 Consilia destruentes, & omnē altitudinē extollētē se aduersus scientiā Dei: & in captiuitatē redigentes omnē intellectū in obsequium Christi:

6 Et in promptu habentes ulcisci omnem inobedientiam quum impleta fuerit uestra obedientia.

7 Quæ secundum faciem sunt uidete. siquis confidit sibi,Christi se esse,hoc cogitet iterum apud se, quia sicut ipse Christi est,ita & nos.

8 Nam etsi amplius aliquid gloriatus fuero de potestate nostra,quā dedit nobis Dominus in ædificationem & non in destructionem uestram, non erubescam.

9 Vt autem non existimer tanquā terrere uos per epistolas.

10 Quoniam quidem epistolæ, inquiunt, graues sunt & fortes: præsentia autem corporis, infirma,& sermo contemptibilis.

11 Hoc cogitet qui eiusmodi est, quia quales sumus uerbo per epistolas, absentes, tales & præsentes in facto.

12 Non enim audemus inserere aut cōparare nos quibusdā qui seipsos cō-

5 Dum ratiocinationes euertimus, λογισμοὺς καθαιροῦντες. Hoc participium cohæret cum στρατευόμεθα, nisi malimus absolutè poni,vt suprà,9.d.14. Vulgata,Cōsilia destruentes. Erasmus,Quibus cōsilia demolimur: ita vt ad ὅπλα referatur,subaudito relatiuo אשר Hebræorum more,& participio posito loco verbi.

7 Quæ ob oculos sunt aspicitis? τὰ κατὰ πρόσωπον βλέπετε; Id est,Itáne verò in æstimandis hominibus externam illam speciem ac laruam intuemini? Opponit enim πρόσωπον,id est apparentiam(vt ita dicam) veritati, vt Mar.12.b.14. Ioh.7.d.24,& 8.b.15. Nam βλέπετε omnino præstat accipere indicandi quàm imperandi modo, & aspicitis potius declarat quàm videtis.éstque vehementior obiurgatio si per interrogationē enuntietur. Vulg. Quæ secundum faciem sunt videte. Eras. Quæ in conspectu sunt,videtis? Vicissim, πάλιν. Vulg. Iterum. Eras. Rursum. neutra cerè interpretatio conuenit. Ex sese, ἀφ' ἑαυτοῦ. id est,etiā à me non admonitus. Nam si Christi est,vltro agnoscet me quoque Christi esse. Vulg. Apud se.

9 Ne videar, ἵνα μὴ δόξω. Vulg. addit particulam δὲ,quam etiam in Complutensi editione & duobus aliis codicibus additam inuenimus. mihi tamen videtur esse expungenda. Est enim præcisa oratio: quasi dicat, Quod ego idcirco dico,ne hæc quæ iacto,putetis inania quædam esse verborum terriculamenta.

10 Inquit, φησί. Sic legitur in omnibus nostris codicibus Græcis , vt intelligamus certum quempiam istius sermonis authorem designari. vt solet Dauid,de aduersariis suis differens, singularem numerum interdum adhibere,vt Saulem obliquè perstringat illorum principem: veluti Psal.57.b.7. Vel quemuis istorum sibi exempli causa deligit Apostolus. Sequitur enim, ὁ τοιοῦτος,id est qui eiusmodi est. Vulg. Inquiunt, φασί,ac fortassis rectius. Et sermo nihili, καὶ ὁ λόγος ἐξουθενημένος. Vulg. Et sermo contemptibilis. Eras. Et sermo contēptus, non satis expressé.

12 Audemus, τολμῶμεν. Eras. Sustinemus,de qua significatione diximus Rom.15.d.18. Mihi potius placet quod & Græco scholiastæ, ironicè videlicet istos insolentes homines carpi ab Apostolo. Inserere, ἐγκρῖναι. Id est ἐναριθμῆσαι, annumerare. Sic Horatius, Quòd si me Lyricis vatibus inseris.

ἀλλὰ αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς ἑαυτοὺς μετροῦντες, καὶ συγκρίνοντες ἑαυτοὺς ἑαυτοῖς οὐ συνιοῦσιν.

Ἡμεῖς δὲ οὐχὶ εἰς τὰ ἄμετρα καυχησόμεθα· ἀλλὰ κατὰ τὸ μέτρον τοῦ κανόνος οὗ ἐμέρισεν ἡμῖν ὁ Θεὸς μέτρου, ἐφικέσθαι ἄχρι καὶ ὑμῶν.

sed non intelligūt ˙ quòd ipsi sese seipsis metiuntur, & sese sibi-ipsis comparant.

13 At nos nō gloriabimur ˙ de iis quæ mensuræ *nostræ* non sint, ‖ sed secundum dimensionem regularem ˙ eius mensuræ quā Deus nobis dispertitus est, ˙ *gloriabimur* nos peruenisse ˙ ad vos etiam vsque.

sed ipsi in nobis nosmetipsos metientes, & comparantes nosmetipsos nobis.

13 Nos autem non in immensum gloriabimur: sed secundum mensurā regulæ, qua mensus est nobis Deus mensuram pertingendi usque ad uos.

Ephes.4.b.7

Non intelligunt, *οὐ συνιοῦσιν*. Id est, non sentiunt nec animaduertunt. Scriptum enim est *συνιοῦσι* à *συνιῶ* pro *συνιᾶσι* à *συνίημι*, vt Matth.13.b.13. Photius apud Græcum scholiasten pro participio interpretatur, quasi *τοὺς συνιοῦντας* vocet Apostolus *τοὺς ἀκροατὰς*.i. auditores. Refert enim hæc omnia ad Paulum ipsum: vt sic interpretari liceat ex ipsius sententia, sed ipsi in nobisipsis (.i. in nostra cōscientia) nos metimur, & nosipsos nobiscū (.i. dicta nostra cū factis, vel priora nostra tū dicta tū facta cum posterioribus) cōparamus: non autē cum auditoribus, quibus videlicet non constituimus, vt isti inseruire. Sed *ἡμεῖς δὲ* quod sequitur, satis ostendit relatiuum *αὐτοὶ* ad Pauli aduersarios pertinere. Deinde tota hæc expositio valde est violenta. Erasmus igitur participia *μετροῦντες* & *συγκρίνοντες* annotauit posita esse pro infinitis, sicut & ego exposui. Ita enim sensus planus est, & hæc constructio verbi *συνιέναι* apud Græcos non modò tolerabilis sed elegans etiam habetur. Possunt tamen participia sine enallage explicari, ita vt *συνιοῦσι* vel interpretemur vt absolutè positum, Non sapiunt: vel subaudiamus aliquid, hoc modo, Sed quum ipsi sese seipsis metiantur, & sese seipsis comparent, *id* non intelligunt. vel, non intelligunt *quàm sint ridiculi*, vt explicat Theophylactus. Quid si verò coniunctim legamus *ἑαυτοῖς οὐ συνιοῦσι*, id est sibi non sapiunt? Repugnant Græca exemplaria, in quibus nusquam additur distinctio post *συγκρίνοντες ἑαυτούς*. Deinde nulli sibi magis sapiunt quàm qui istorum similes sunt quos Paulus reprehendit. Vetus interpres hæc non legit, aut potius prætermisit, quum in Græcis codicibus summo consensu inueniantur. Ambrosium quoque apparet à corrupto aliquo exemplari fuisse deceptum. sic enim hunc locum interpretatur, Sed ipsi in nobis nosmetipsos mensurantes, & comparantes nosmetipsos nobis, non in immensum gloriabimur. Itaque finem huius versiculi, nempe *οὐ συνιοῦσι*, & initium proximi, nempe *ἡμεῖς δὲ*, non legit, contra omnium nostrorum codicum & Græcorum interpretum fidem. Augustinus passiuè ita legit vt nos, in Psalmo, 34, 118, & 141. Item in libello de doctrina Christiana, & aduersus Faustum lib.22. cap.27. vt obseruauit Erasmus.

Quòd ipsi sese se ipsis metiuntur, *αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς ἑαυτοὺς μετροῦντες*. Plerosque video *ἐν ἑαυτοῖς* exponere *μεταξὺ ἀλλήλων*, id est inter se, seu mutuò ac vicissim: vt istos intelligamus sese non cum aliis præstantioribus esse metitos, sed cum sui similibus: vnde sit factum vt non intelligerent quàm procul abessent ab eo gradu in quo ipsi sese collocabant: veluti si luscus sese cum cæcis comparet. Sed vide num paulo aliter possit hoc dictum exponi. Eleuabant isti ministerium Apostoli, vt Corinthiorum Ecclesiam totam postea euerterent. quid autem adferebant? nempe nihil in eo graue ac robustum esse præter epistolas, quæ grande nescio quid spirarent: cæterùm quum ad rem ventum esset, ac præsens conspiceretur, sermone ac toto vultu nihil esse illo abiectius. Id verò quum dicerent, nempe sibi contrarias omnes virtutes tribuebant. Ergo, inquit Paulus istorum fastum deridens, Non ausim ego homuncio inter istos gigantes comparere, ac multo minus cum illis me conferre. Sed mirum est sapientes istos ita desipere vt non intelligant quàm absurdè faciant. Nam certè siquis sese velit metiri, is aliqua mensura indiget. Mensura autem istarum virtutum quænam est? Nempe res illarum virtutum præsidiis gestæ: vt si illæ multæ ac magnæ fuerint, tum demum magnæ ac multæ ipsorum virtutes esse intelligantur. Nam (vt alibi testatur) regnum Dei non est positum in verbis, sed in ipsa agendi virtute: vt nemo fortem dixerit militem qui in conuiuio de re militari differat, sed qui coronas multas & multos à se prostratos ostendat. Cedo igitur, quid eiusmodi habent isti quod adferant? num vos Corinthios, è quorum finibus isti nunquam excesserunt? Atqui vos non illorum sed meum opus estis in Domino. Vos ego cepi, vos debellaui, vos mea sors estis, ac possessio mihi à Domino attributa. Isti verò non habent aliud quod proferant. Ergo quid istis fingi potest ineptius? Nam perinde faciunt ac siquis sese non aliqua mensura, puta cubito, vlna, decempeda, sed seipso vellet metiri: vt siquis pumilio iactet se gigantem esse, nec aliam iactantiæ suæ rationem adferat quàm quòd ita sibi persuaserit. Itaque, vt tandem finiam, *ἐν ἑαυτοῖς* existimo rationem habere quasi instrumenti, cui significando sæpe iam diximus Hebræos adhibere literam quæ respondet præpositioni *ἐν*, vt si dicas metiri in vlna, pro metiri vlna: vt si Gallicè dicas, *ils se mesurent par eux-mesmes.* Et sese sibiipsis comparant, *καὶ ἑαυτοὺς ἑαυτοῖς συγκρίνοντες*. Hìc laborant Græci interpretes, & rursus interpretantur *ἑαυτοῖς* inter se: quod planè est violentum, quum non sit scriptum *ἐν ἑαυτοῖς*, vt in superiore membro. Ego verò puto non idem sed alterum vitium, superiori proximum, & ex eo, veluti ex fonte, promanans, his verbis reprehendi. Dupliciter enim inepti isti homines peccabant: primùm quòd sola de seipsis persuasione freti, nihil non sibi arrogarent: quod vocat Apostolus, sese seipsis metiri. deinde quòd præterquam quòd sibi videbantur esse omnia, alios etiam prorsus quasi nihili homines despicerēt: quod rursus faciebant stultissimé. Nam siquis duos vel plures velit comparare, vt quis magnitudine excellat intelligatur, omnino necesse est communem *κανόνα*, id est regulam ac mensuram, adhiberi. At isti sese cum Paulo conferentes, nullam mensuram adferre poterant, id est nulla sua gesta, nullas vrbes, nullos populos Christo lucrifactos, sed seipsos duntaxat: nempe quia iam antea sibi persuaserant de seipsis maxima quæque, vt ex hac hypothesi cæteros quanuis excellentes despicerent. Iterum igitur *ἑαυτοῖς*, vt in superiore membro, rationem habet quasi instrumenti. Nam illi pro mensura seipsos adferebant cum falsis illis de se persuasionibus. Est enim totus hic sermo figuratè expositus ab Apostolo, translatione à mensoribus sumpta.

13 De iis quæ mensuræ *nostræ* non sint, *εἰς τὰ ἄμετρα*. Sic dicunt Græci eleganter *ἐπαινεῖν εἰς δικαιοσύνην*, *λοιδορεῖν εἰς κακίαν*, & similia multa. *ἄμετρα* autem vocat non quæ per se nimia sint, & quæ nemo possit metiri, (vt siquis sibi tribuat quod vnius Dei est) sed quæ Deus non esset ipsi admensus: aduersariorum videlicet respectu, qui sibi tribuebant aliena, vt apparet ex versibus 15 & 16. quum alioqui simpliciter nō essent immodica quæ vel Paulus meritò ferebat Deo accepta, vel eius aduersarii sibi iniuria vēdicabant. Ideo nolui conuertere

In immensum, cum Vetere interprete & Erasmo. Sed secundum dimensionem regularem, ἀλλὰ κατὰ τὸ μέτρον τοῦ κανόνος. Dimensionem regulæ (id est regularem) vocat quæ non temere facta esset, vel nulla adhibita mensura, sed quasi exacta ad regulam. κανόνα enim in genere appellant Græci regulam ad quam omnis generis mensores, vt agrimensores, architecti, pictores, scribæ, & cæteri quiuis artifices operis sui rationem exigũt. μέτρον autem vocat Apostolus ipsam διαμέτρησιν, quam Deus quasi ad regulam exegerit, vt & ipsi Apostolo limites eius præterire, & pseudapostolis in illam inuadere sit nefas. Vulgata & Eras. perobscurè, Secundum mensuram regulæ. Eius mensuræ quam Deus nobis dispertitus est, οὗ ἐμέρισεν ἡμῖν ὁ Θεὸς μέτρον, id est μέτρου οὗ ἐμέρισεν, &c. vt apud Terentium, Restitue in quem me accepisti locum. Cæterùm τὸ μέτρον tria fere significat, nempe illud quo metimur quippiam, vt regulam, vlnam, decempedam, modium, &c. item ipsam metiendi actionem: denique illud ipsum quod quis nobis sit admẽsus: vt quum iugerum agri, modiũ frumenti dicimus. Ac prima quidem illa significatione non accipitur in hoc sermone, in quo maluit Apostolus vti vocabulo κανόνος, id est mensoriæ regulæ. Ex duabus autem reliquis declarationibus prior conuenit priori loco, quum dicit κατὰ τὸ μέτρον τοῦ κανόνος, posterior verò isti demum loco. Mensuram enim hîc vocat Apostolus quicquid terrarum Deus ipsi velut ad regulam erat admẽsus, vt totum illum spatium adiiceret Christi imperio. Vulgata, Qua mensus est nobis Deus mensuram. vt omnino legisse videatur, οὗ ἐμέτρησεν ἡμῖν ὁ Θεὸς μέτρον. Eras. Qua partitus est Deus nobis mensura. Sequutus enim est Græcum scholiasten, qui subaudit præpositionem διὰ, violenta planè tum eclipsi, tum etiam traiectione: quum plana sit sententia, nec quicquam sit detortum aut non suo loco positum, vt ego sum interpretatus. *Gloriabimur* nos peruenisse, ἐφικέσθαι. Repeto ἀπὸ τοῦ κοινοῦ verbum καυχησόμεθα. Id enim omnino faciendum est, quocunque modo locum interpreteris. Sed in eo non possum assentiri Veteri interpreti & Erasmo, quòd ἐφικέσθαι verterunt per gerundi modum, quasi scriptum sit τοῦ ἐφικέσθαι, & cohæreat hoc verbum cum nomine μέτρου. quod sanè non probo. Mallem supplere ὥστε, & conuertere, Vt perueniremus. Etiam ad vos vsque, ἄχρι καὶ ὑμῶν. Vetus interpres omisit particulam καὶ, quam meritò restituit Erasmus, quum maxima sit eius emphasis.

Græcè	Latinè (Beza)	Vulgata
Οὐ γὰρ ὡς μὴ ἐφικνούμενοι εἰς ὑμᾶς, ὑπερεκτείνομεν ἑαυτούς. ἄχρι γὰρ καὶ ὑμῶν ἐφθάσαμεν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ.	14 Non enim vt si non perueniremus vsque ad vos, extendimus nosipsos supra modum: nam vsque ad vos etiam peruenimus in Euangelio Christi.	14 *Non enim quasi non pertingentes ad nos, superextendimus nos: vsque ad nos enim peruenimus in Euangelio Christi.*
Οὐκ εἰς τὰ ἄμετρα καυχώμενοι ἐν ἀλλοτρίοις κόποις, ἐλπίδα δὲ ἔχοντες, αὐξανομένης τῆς πίστεως ὑμῶν, ἐν ὑμῖν μεγαλυνθῆναι κατὰ τὸν κανόνα ἡμῶν εἰς περισσείαν	15 Non de iis quæ mensuræ *nostræ* non sunt, gloriantes, *id est* de alienis laboribus, sed sperantes, *nos*, augescente fide vestra, per vos admodum amplificatum iri in assignata nostra mensura.	15 *Non in immensum gloriantes in alienis laboribus: spem autem habentes crescentis fidei uestræ, in nobis magnificari secundum regulam nostram in abundantiam.*
Εἰς τὰ ὑπερέκεινα ὑμῶν εὐαγγελίσασθαι· οὐκ ἐν ἀλλοτρίῳ κανόνι εἰς τὰ ἕτοιμα καυχήσασθαι.	16 Vt in iis *regionibus* quæ vltra vos *sunt*, euangelizem: non vt in alteri assignata mensura, de præparatis glorietmur.	16 *Etiam in illa quæ ultra uos sunt euangelizare: nõ in aliena regula, in iis quæ præparata sunt gloriari.*
Ierem. 9. g. 24 1. cor. 1. d. 31 Ὁ δὲ καυχώμενος, ἐν Κυρίῳ καυχάσθω.	17 ‖Cæterùm qui gloriatur, in Domino glorietur.	17 *Qui autem gloriatur, in Domino glorietur.*
Οὐ γὰρ ὁ ἑαυτὸν συνιστῶν, ἐκεῖνός ἐστι δόκιμος, ἀλλ' ὃν ὁ Κύριος συνίστησιν.	18 Non enim qui seipsum commendat, is probatus est, sed is quem Dominus commendat.	18 *Non enim qui seipsum commendat, ille probatus est, sed quem Dominus commendat.*

14 In Euangelio, ἐν εὐαγγελίῳ. Id est, dum Christum prædico, siue Christum euangelizando.

15 De iis quæ mensuræ *nostræ* non sunt, εἰς τὰ ἄμετρα. Vide suprà, versu 13. Augescente, αὐξανομένης. Vulgata perperam conuertit Crescentis. ponitur enim hic casus absolutè. Eras. Subolescente. quod participiũ nescio vnde tandem desumpserit. Per vos amplificatum iri, ἐν ὑμῖν μεγαλυνθῆναι. Vulg. In vobis magnificari. Eras. In vobis, futurum vt magnificemur. Sed ἐν ὑμῖν conjunxit cum αὐξανομένης, contra Græcorum exemplarium fidem. Admodum, εἰς περισσείαν. Heb. עד מאד, quasi dicas, vsque valde, vel fortassis לרוב, id est ad multum. Vulgata. In abundantiam. Erasmus, nihilo magis perspicuè, In exuberantiam. In assignata nostra mensura, κατὰ τὸν κανόνα ἡμῶν. Vulg. & Eras. Secundum regulam nostram. Atqui κατὰ idem hîc declarat prorsus atque ἐν. quasi dixerit Apostolus ἐν τῷ κανόνι ἡμῶν, vt contrà paulo pòst, ἐν ἀλλοτρίῳ κανόνι. Deinde κανὼν hoc in loco non significat regulam, sed illud ipsum spatium quod ad regulam admensum est: quasi Deus terrarum orbem inter Apostolos diuiserit excolendum. Itaque sequente versiculo appellat ἀλλότριον κανόνα mensuram alteri attributam, id est ad quam excolendam Deus alium vocasset. Sic apud Hebræos eodem tropo, quanuis diuersa translatione, hæreditas dicitur גורל, id est sors, vt etiam Latini loquuntur: & cum sex punctis חבל, id est funis, quòd funibus agros metirentur. Sic denique apud Pollucem κανὼν dicitur ipsum saltus spatium: neque quicquam est hac metalepsi magis vsitatum.

16 Vt euangelizẽ, εὐαγγελίσασθαι. Sub. ὥστε. quam eclipsin quia Vetus interpres neglexit, conuertit Euangelizare, ita obscurè vt nemo intelligeret. Similis est eclipsis infrà, 11. a. 2. In alteri assignata mensura, ἐν ἀλλοτρίῳ κανόνι. Vetus interpres, In alia regula. Eras. Per alienam regulam. Neuter profectò quid hoc rei esset percepit quod paulo antè exposuimus, & ipse Paulus perspicuè exponit. Vocat enim mensuram alteri assignatam τὰ ἕτοιμα, id est regiones ab aliis præparatas, & quasi excultas Euangelii prædicatione, ad ferendum fructũ. quas vocat, diuersa translatione fundamenta ab aliis posita, Rom. 15. e. 20.

17 In Domino ἐν Κυρίῳ. Id est Deo totam gloriam vendicet in solidum, ne in sese superbiat: deinde ad Dei gloriam non ad sua commoda referat quicquid gratiæ à Deo accepit.

Κεφάλαιον ια´

1 Ὄφελον ἀνείχεσθέ μου μικρόν τι τῆς
ἀφροσύνης· ἀλλὰ καὶ ἀνέχεσθέ μου.
2 Ζηλῶ γὰρ ὑμᾶς Θεοῦ ζήλῳ· ἡρμοσά-
μην γὰρ ὑμᾶς ἑνὶ ἀνδρὶ (παρθένον ἁγνὴν)
παραστῆσαι, τῷ Χριστῷ.
3 Φοβοῦμαι δὲ μή πως ὡς ὁ ὄφις Εὔαν
ἐξηπάτησεν ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτοῦ, οὕ-
τω φθαρῇ τὰ νοήματα ὑμῶν, ἀπὸ τῆς
ἁπλότητος τῆς εἰς τὸν Χριστόν.
4 Εἰ μὲν γὰρ ὁ ἐρχόμενος ἄλλον Ἰησοῦν
κηρύσσει ὃν οὐκ ἐκηρύξαμεν, ἢ Πνεῦμα
ἕτερον λαμβάνετε ὃ οὐκ ἐλάβετε, ἢ
εὐαγγέλιον ἕτερον ὃ οὐκ ἐδέξασθε, κα-
λῶς ἠνείχεσθε.

CAP. XI.

1 VTinam tolcraretis pauli-
sper insipientiam *meam*: imò
etiam tolerate me.
2 Ambio enim vos Dei zelo-
typia. Præparaui enim vos,
quos vni viro (*ut* virginem pu-
ram) sistam, *nempe* Christo:
3 Sed metuo nequo modo,
sicut ‖ serpens ille Euam seduxit
calliditate sua, ita corruptæ
mentes vestræ degenerent à sim-
plicitate quæ est in Christo.
4 Enimuero si veniat qui a-
lium Iesum prædicet quem nõ
prædicauimus, aut *si* Spiritum
alium accipiatis quem non
accepistis, aut Euangelium a-
liud quod non accepistis, rectè
cum toleraueritis.

CAP. XI.

1 *VTinam sustineretis
modicum quid in-
sipientiæ meæ: sed &
supportate me.*
2 *AEmulor enim uos Dei
æmulatione. despondi
enim uos uni uiro, uirgi-
nẽ castã exhibere Christo.*
3 *Timeo autem ne sicut
serpens Heuam seduxit
astutia sua: ita corrum-
pantur sensus uestri, &
excidant à simplicitate
quæ est in Christo.* Gen.3.a.4
4 *Nam si is qui uenit, a-
lium Christum prædicat
quem nõ prædicauimus,
aut alium Spiritum ac-
cipitis quem nõ accepi-
stis, aut Euangeliũ quod
non recepistis, rectè pa-
teremini.*

IN CAPVT XI.

1 Vtinam, ὄφελον. Procœmium est deductum ἀπὸ τῆς εὐχῆς, quale esse Demosthenis illud περὶ στεφάνου annotarunt rhetores. ἀφροσύνην autem, id est insipientiam, aut delirium potius, vocat laudum suarum prædicationẽ: ad quas descendere cogitur, non quòd seipsum quæreret amplificare, sed quòd pseudapostolos videret arrogantia sua Ecclesiam corrumpere: vt omnino oporteret illam ruere nisi salua maneret apud eos ministerii Pauli authoritas. Toleraretis paulisper insipientiam meam, ἀνείχεσθέ μου μικρόν τι τῆς ἀφροσύνης. Sic lego, ex Veteris interpretis & duorum codicum authoritate. Quanquam in eo deceptus est Vetus interpres quòd τῆς ἀφροσύνης coniunxit cum μικρόν τι, quum cohæreat potius cum verbo ἀνείχεσθε. Vertit enim, Vtinam sustineretis modicum quid insipientiæ meæ. Eras. Vtinam me tolerassetis paulisper in insipientia mea, id est ὄφελον ἀνείχεσθε μικρὸν τῇ ἀφροσύνῃ, vt subaudiatur ἐν, quæ eclipsis dura est. quanquam sic habent plerique codices. Illi tamen in eo non assentior quòd ἀνείχεσθε vertit tolerassetis.

2 Ambio, ζηλῶ. Vulg. Æmulor. Eras. Zelotypus sum. Loquitur autem vt procus, sed qui tamen non sibi sed domino suo illos quasi virginem ambiat. Itaque ipsius sponsi zelotypiam in se transfert. Sunt enim sinceri ministri, quasi Ecclesiæ & Christi paranymphi. Vide Ioh.2.c.17. Præparaui, ἡρμοσάμην, siue disposui, vel accommodaui: siue conciliaui, i. προξένησα καὶ συνέστησα. Est enim hoc ministri quasi προμνηστρίας munus primarium, vt virginem ei conciliet de cuius matrimonio satagit: alterum, vt despondendam curet: tertium, vt desponsam coniungat. Ac quod ad primũ quidẽ illud attinet, vix quisquã est qui ignoret ἁρμόζεσθαι dici de omni aptatione & accõmodatione. quo fit vt de reliquis duobus etiã appositissimè dicatur, ac præsertim de cõiugio, cuius arctissima est coniunctio. Herod. certè in Terpsichore vsurpauit ἀντὶ τοῦ μνηστεύεσθαι, i. pro despondere, de quodam Philippo loquens, ὃς ἁρμοσάμενος Τήλυος τοῦ Συβαρίτεω θυγατέρα, ἔφυγε ἐκ Κρότωνος. Sequitur enim, ψευσθεὶς δὲ τοῦ γάμου, οἴχετο πλέων ἐς Κυρήνην. Ex his autem significationibus Vetus interpres secundam delegit, vt qui conuerterit, Despondi. Eras. tertiam amplexus, interpretatur Adiunxi. Vterque igitur ἑνὶ ἀνδρὶ cõiunxit cũ ἡρμοσάμην. ac præsertim Eras. qui παραστῆσαι ob eã causam retulit ad Corinthios. vertit enim, Vt exhiberetis. At ego non video quî possimus vel hanc vel illã interpretationẽ amplecti quin hiet constructio. Itaque non dubitaui præferre Ambrosii interpretationem, qui conuertit Paraui, id est ἡτοίμασα. posita enim est ista conciliatio in conciliandis & veluti conglutinandis animis. Nam profectò res ipsa ostendit Christum esse eum virũ cui Corinthios, tanquam virginem puram, illi suo tempore sistendã, conciliarit Apostolus: ac proinde τῷ Χριστῷ positum esse in expegesi. cuius simile prorsus exemplum est Matth.19.c.17. Ex eo verò illud quoque efficitur, ἑνὶ ἀνδρὶ non rectè solere coniungi cum ἡρμοσάμην, adhibita etiam distinctione, quum prorsus cohæreat cum παραστῆσαι. Nam etiam in Græcis scholiis nusquã apparet illa distinctio. *Quos* sistã, παραστῆσαι, vel, vt vos coniungã. Subauditur enim ὥστε, vt suprà, 10.d.16. & ὑμᾶς repetendũ est ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Vulg. Exhibere, ad verbum, si non explicata, at certè non corrupta sententia. Eras. Vt exhiberetis. quod mihi non placet. Persistit enim Paulus in translatione, & finẽ sui consilii explicat: nempe vt quũ Corinthios prædicatione Euangelii purificasset, quasi virginẽ purã & integrã eos Christo sisteret. *Vt* virginem purã, παρθένον ἁγνήν. Vulg. & Eras. ad verbũ Virginẽ castam. Ego malui ἁγνὴν puram interpretari: quòd castitas etiam vxori tribuatur, hîc verò summa quædam integritas significetur. Est autem hoc accipiendum per speciem appositionis, quam exposuimus Luc.11.e.41. *Nempe* Christo, τῷ Χριστῷ. Cur addiderimus particulam exegeticam, dictum est à nobis paulo antè.

3 Corruptæ mẽtes vestræ *degen.* φθαρῇ τὰ νοήματα ὑμῶν. De virginib⁹ disserẽs, meritò vsurpauit corruptionis vocabulum, & fraudis, & simplicitatis. conueniunt enim illa stupratori, istud verò puræ & integræ virgini. Sed hoc vitiũ menti adfertur. itaq; τὰ νοήματα (de pluribus enim loquitur) mentes interpretari malim quàm sensus. Notandus autem est hic locus aduersus eos quibus natiua illa & incorrupta sacrarum literarum simplicitas præ humanæ facundiæ fucis ac pigmentis sordet. *Degenerent* ab ea simplicitate, ἀπὸ τῆς ἁπλότητος. Addidi verbum degenerent, vt vitarem amphiboliam quæ nusquam est in Græco sermone, nempe quasi videatur Apostolus metuere ne simplicitas eorũ mentes corrumpat. Sic tamen apud Virgilium Æneas de Hectore disserens, Quantũ, inquit, mutatus ab illo. non quòd ille mutasset, sed quòd illi factus esset dissimilis, vt Eras. rectè annotauit. Ambrosius habet A castitate, vt satis appareat eũ legisse ἁγνότητος pro ἁπλότητος. Ita etiã legit August. aliquotiès citans hunc locũ, vt idem Eras. obseruauit. Quæ est in Christo, τῆς εἰς τὸν Χριστόν. i. quæ iis conueniat qui in Christo sunt. Eras. Quæ erat erga Christum, nempe quia purè ac simpliciter illi obtemperabatis.

4 Si veniat qui, ὁ ἐρχόμενος. Articulum puto poni ἀοριστως hoc in loco. Vulg. & Eras. Si is qui venit.

nam etiam fortassis certũ quempiam designat, vt suprà, 10.c.10. vel vnum aliquem ex multis exẽpli causa proponit. Alium Iesum, ἄλλον Ἰησοῦν. Id est, perfectiorẽ aliquam doctrinam de Iesu, quasi non sufficiant vobis seruandis quæ vobis annuntiaui de Iesu. Nam alioquin non modò non tolerari, sed etiam extremo exitio iubet eum deuoueri qui cõtrarium aliquod Euangeliũ adferat, Galat.1.b.8. Aut si Spir. alium. acc. ἢ ἕτερον Πνεῦμα λαμβάνετε. Spiritus nomine intelligo Spiritus dona quibus prædicati Christi vis ac potentia in animis credentium, testibus etiam infidelibus, obsignabatur, vt Mar.16.d.20, Act.8.c.15, & 18 a.2. Alium igitur Spiritum appellat excellentiora Spiritus dona per alterius prædicationẽ collata. Toleraueritis, ἠνείχεσθε. Sub. ἄν. vt verti etiam possit, Toleretis. Nisi malimus interpretari Toleraretis, vt nulla sit eclipsis. Eras. Tolerassetis. quod nõ conuenit quum non præcesserit ἐκήρυσσεν, aut ἐκήρυξεν, sed κηρύσσει, & λαμβάνετε.

Λογίζομαι γὰρ μηδὲν ὑστερηκέναι τῶν ὑπὲρ λίαν ἀποστόλων.	5 Puto enim me nihilo inferiorem fuisse summis Apostolis.	5 *Existimo enim nihil me minus fecisse à magnis Apostolis.*
Εἰ δὲ καὶ ἰδιώτης τῷ λόγῳ, ἀλλ' οὐ τῇ γνώσει· ἀλλ' ἐν παντὶ φανερωθέντες ἐν πᾶσιν εἰς ὑμᾶς.	6 Quòd si rudis *sum* sermone, non tamen *sum rudis* cognitione: sed omnino manifesti facti sumus in omnib⁹ apud vos.	6 *Nam etsi imperitus sermone, sed non scientia: in omnibus autem manifestati sumus uobis.*
Ἢ ἁμαρτίαν ἐποίησα, ἐμαυτὸν ταπεινῶν ἵνα ὑμεῖς ὑψωθῆτε; ὅτι δωρεὰν τὸ τοῦ Θεοῦ εὐαγγέλιον εὐηγγελισάμην ὑμῖν;	7 Num peccaui quum meipsum demitterem vt vos attolleremini, ? quódque gratuitò Euangelium Dei euangelizauerim vobis?	7 *Aut nunquid peccatum feci meipsum humilians, ut uos exaltemini? quoniam gratis Euangel. ũ Dei euangelizaui uobis?*
Ἄλλας ἐκκλησίας ἐσύλησα, λαβὼν ὀψώνιον, πρὸς τὴν ὑμῶν διακονίαν· καὶ παρὼν πρὸς ὑμᾶς καὶ ὑστερηθεὶς, οὐ κατενάρκησα οὐδενός. (Infrà, 12.d.13)	8 Alias Ecclesias spoliaui, accepto ab eis stipendio, vt vobis inseruirem: & quum apud vos essem & egerem, ‖ non obtorpui cum cuiusquam incommodo.	8 *Alias Ecclesias expoliaui, accipiens stipendiũ ad ministerium uestrũ: & quum essem apud uos, & egerem, nulli onerosus fui.*
Τὸ γὰρ ὑστέρημά μου προσανεπλήρωσαν οἱ ἀδελφοὶ ἐλθόντες ἀπὸ Μακε-	9 Inopiã enim meã suppleuerũt fratres qui venerãt è Mace-	9 *Nam quod mihi deerat, suppleuerunt fratres qui uenerunt à Ma*

5 Puto enim, λογίζομαι γάρ. Ponitur quidem γὰρ causalis, sed vt in anthypophora. Summis Apostolis, τῶν ὑπὲρ λίαν ἀποστόλων. Ad verbum, Iis qui suprà quàm valde sunt Apostoli. Positum enim est λίαν Hebræorum more pro σφόδρα καὶ ἐξαιρέτως. Vulgata, Nihil me minus fecisse à magnis Apostolis. Eras. multo rectius, Nihilo inferiorem fuisse eximiis Apostolis. Malui tamen summos interpretari, vt propius abessem à Græcis, sicut etiã Erasmus infrà conuertit, 12.d.11. Cæterùm ad euertendũ illum Petri primatum, quem lupus ille Romanus commentus est, hoc quoque pertinet quòd plurali numero summos Apostolos dixit. Quid verò quod ipse Antichristus sese non solius Petri, sed etiam Pauli successorem iactat: nempe vt, antequam ipse hanc tyrannidem vsurparet, biceps ad minimum fuerit Ecclesia. Ergo (vt ad rem veniamus) hoc quidem constat, Apostolos sic propriè vocatos, nimirum duodecim illos, & Paulum decimum tertium peculiariter Gentibus destinatum, pari & æquali dignitate fuisse, sed tamẽ gratias Dei alias in aliis excelluisse. quod Paulus hîc respicit. Nisi malimus eum obliquè carpere aduersarios, quos etiam ironicè vocet amplius quàm Apostolos.

6 Rudis *sum* sermone, ἰδιώτης τῷ λόγῳ. Ἰδιώτας alibi diximus propriè dici priuatos, id est plebeios & ex medio vulgo homines, qui, quòd nõ ita liberaliter sunt educati, fere sunt excellentiũ rerũ, ac præsertim oratoriæ illius facultatis prorsus rudes & imperiti. Quid igitur? an imperitus loquendi Paulus & elinguis, vt Hieronymus existimat? Imo verò Chrysostomũ potius, & doctissimos quosque ex Græcis, ipsam denique rationem sequutus, quamuis natiua illa & germana masculæ facundiæ ornamenta ei non defuerint, fateor tamen illum fucatæ illius rhetorices pigmentis vti noluisse: nempe vt vi Spiritus, hominum animos ad Christum raperet, non autem sermonis blanditiis, adulatorum more, alliceret. Sed quum orationis ipsius totam indolem & χαρακτῆρα propius considero, nullam ego in ipso Platone similem grandiloquentiam, quoties illi libuit Dei mysteria detonare, nullam in Demosthene parem δεινότητα comperisse me fateor, quoties animos vel metu diuini iudicii perterrefacere, vel commonefacere, vel ad contemplandam Dei bonitatem attrahere, vel ad pietatis ac misericordiæ officia constituit adhortari: nullam denique vel in ipso Aristotele & Galeno, præstantissimis alioquin harum rerum artificibus, magis exactam methodum inuenio. Sed (vt ad rem redeam) λόγον interdum vocat Paulus in genere, quod ab aliquo loquente enuntiatur, vt 1. Corinth.14.b.9. interdum verò κατ' ἐξοχὴν, Euangelii prædicationem, vt Philipp.1.b.14. interdum dicendi facultatem illam, vt 1. Corinth.2.a.1, & 4.d.20. & hîc quoq;, & multis aliis locis, cum quo dono cohæret γνῶσις, id est ipsa doctrinæ substantia. Sed omnino, ἀλλ' ἐν παντί. Id est ἀλλὰ πάντως, vt בכל apud Hebræos: quasi dicat Apostolus, Sed quid attinet hæc à me pluribus referri? Vos ipsi in omnibus me penitus experti estis. Hoc non legit Vetus interpres, sed duntaxat ἐν πᾶσιν.

7 Quum demitterem, ταπεινῶν. Respicit quod commemoratur à Luca Act.18.a.3.

8 Stipẽdio, ὀψώνιον. Vide 1.Cor.9.a.7. Non obtorpui cum cuiusquã incommodo, οὐ κατενάρκησα οὐδενός. Significat se non modò strenuè apud eos suis manibus laborando, vitam tolerasse, sed etiam, premente inopia, non remisisse quicquam de suis laboribus, vt quenquam grauaret: aut in ministerio idcirco torpuisse, vt propterea in singulis docendis officium non ita diligenter vt antea, fecerit: denique se propterea nemini fuisse magis remissum factum. Vulg. & Eras. Nõ fui onerosus cuiquam. quòd, inquit Eras. qui otio torpent, premunt & imminent aliis, vnde petunt assidué. Sed quorsum attinet translationem istam quærere tam procul, quum propria significatio plana sit ac perspicua? Castellio vertit, Neminem exuxi: quàm rectè, ipse viderit.

9 Inopiam enim meam, τὸ γὰρ ὑστέρημά μου. Particula γὰρ non ad proximè præcedens membrum, sed ad superius, id est ad verbum Spoliaui, refertur.

δονίας· καὶ ἐν παντὶ ἀβαρῆ ὑμῖν ἐμαυτὸν ἐτήρησα, καὶ τηρήσω.

Ἔστιν ἀλήθεια Χριστοῦ ἐν ἐμοί, ὅτι ἡ καύχησις αὕτη οὐ φραγήσεται εἰς ἐμὲ ἐν τοῖς κλίμασι τῆς Ἀχαΐας.

Διατί; ὅτι οὐκ ἀγαπῶ ὑμᾶς; ὁ Θεὸς οἶδεν.

Ὃ δὲ ποιῶ, καὶ ποιήσω, ἵνα ἐκκόψω τὴν ἀφορμὴν τῶν θελόντων ἀφορμήν, ἵνα ἐν ᾧ καυχῶνται, εὑρεθῶσι καθὼς καὶ ἡμεῖς.

Οἱ γὰρ τοιοῦτοι ψευδαπόστολοι, ἐργάται δόλιοι, μετασχηματιζόμενοι εἰς ἀποστόλους Χριστοῦ.

Καὶ οὐ θαυμαστόν· αὐτὸς γὰρ ὁ Σατανᾶς μετασχηματίζεται εἰς ἄγγελον φωτός.

Οὐ μέγα οὖν εἰ καὶ οἱ διάκονοι αὐτοῦ μετασχηματίζονται ὡς διάκονοι δικαιοσύνης· ὧν τὸ τέλος ἔσται κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν.

Πάλιν λέγω, μή τις με δόξῃ ἄφρονα εἶναι· εἰ δὲ μήγε, κἂν ὡς ἄφρονα δέξασθέ με, ἵνα μικρόν τι κἀγὼ καυχήσωμαι.

Ὃ λαλῶ, οὐ λαλῶ κατὰ Κύριον, ἀλλ' ὡς ἐν ἀφροσύνῃ, ἐν ταύτῃ τῇ ὑποστάσει τῆς καυχήσεως.

Ἐπεὶ πολλοὶ καυχῶνται κατὰ τὴν σάρκα, κἀγὼ καυχήσομαι.

Ἡδέως γὰρ ἀνέχεσθε τῶν ἀφρόνων, φρόνιμοι ὄντες.

donia: & in omnibus me præstiti vobis minimè onerosũ, & præstabo.

10 Est veritas Christi in me, φ hæc gloriatio nõ obstruetur cõtra me in regionib⁹ Achaiæ.

11 Quapropter? an quòd nõ diligam vos? Deus nouit.

12 Sed quod facio, etiã faciam: vt amputem occasionẽ iis qui optant occasionem, vt in *eo de* quo gloriantur, reperiãtur quales & nos.

13 Nam istiusmodi pseudapostoli, operarii dolosi sunt, transformati in Apostolos Christi.

14 Neque id mirum. ipse enim Satanas transformatur in Angelum lucis.

15 Non magnũ est igitur si trãsformẽtur, vt ministri iustitiæ, etiam eius ministri: quorum finis erit secũdum opera eorum.

16 Rursum dico, nequis me putet insipientem esse: alioquin etiam vt insipiẽtem accipite me, vt paululum quiddam & ego glorier.

17 Quod dico, non dico secundũ Dominũ, sed vt insipienter, in præfidente ista gloriatione.

18 Quandoquidẽ multi gloriãtur secundum carnem, & ego gloriabor.

19 Libenter enim tolera tis insipientes, quum sitis sapient es.

cedonia: & in omnibus sine onere me uobis seruaui, & seruabo.

10 *Est ueritas Christi in me, quoniã hæc gloriatio nõ infringetur in regionibus Achaiæ.*

11 *Quare? quia nõ diligo uos? Deus scit.*

12 *Quod autẽ facio, & faciam: ut amputem occasionem eorum qui uolũt occasionem: ut in quo gloriantur, inueniantur sicut & nos.*

13 *Nam eiusmodi pseudapostoli, sũt operarij subdoli, transfigurantes se in Apostolos Christi.*

14 *Et non mirum. ipse enim Satanas transfigurat se in Angelum lucis.*

15 *Non est ergo magnum si ministri eius transfigurentur uelut ministri iustitiæ: quorum finis erit secundum opera ipsorũ.*

16 *Iterum dico, nequis me putet insipiẽtem esse: alioquin uelut insipientẽ accipite me, ut & ego modicum quid glorier.*

17 *Quod loquor, non loquor secundum Dominũ, sed quasi in insipientia, in hac substãtia gloriæ.*

18 *Quoniam multi gloriãtur secundum carnem, & ego gloriabor.*

19 *Libenter enim suffertis insipientes, quum sitis ipsi sapientes.*

10 Est veritas, &c. ἔστιν ἀλήθεια, &c. Id est, Ne censeatur esse in me Christi veritas. vel, Vobis ego per Christum verè affirmo, vt Rom. 9. a. 1. Est enim hæc quædam iurisiurandi formula. Non obstruetur contra me, οὐ φραγήσεται εἰς ἐμέ. Id est, mihi semper patebit, neque ab hac vnquam me sinam excludi. Vulgata, Non infringetur. Erasmus, Non interrumpetur. Neutrum rectè.

12 Quales, καθώς. Vulgata ad verbum, Sicut. Erasmus, Quemadmodũ. Est autem hæc sententia, Pseudapostolos istos captasse omnes occasiones efficiendi vt pares Apostolo viderentur. Debuerant igitur & ipsi gratis docere. Sed hoc nunquam erant facturi, quum Corinthios potius exederent, vt infrà significatur, 12. b. 7. Captabant igitur diuersam prorsus occasionẽ, nempe vt & Paulus ipse vicissim aliquid acciperet à Corinthiis. quod si impetrassent, tum demum se pares illi fore sperabant. Nam zelum & scientiam ita simulabant, & vana specie eloquentiæ exornabant, vt Paulus præ ipsis, etiam despiciendus nonnullis videretur. Sed hæc omnia testatur Apostolus merum fucum esse, quem ipsi à diabolo didicerint. Castellio hunc locum ita conuertit, Quò sibi in quo glorientur suppetat, quemadmodum & nobis. quasi videlicet εὑρεθῶσι actiuè possit explicari.

13 Pseudapostoli, ψευδαπόστολοι. Pseudapostolos vocat, non vt ego quidem opinor, quòd falsam aliquam doctrinam sparsissent, (quod tamen proculdubio tandem erant facturi) sed quòd ministerium suum sincerè non obirent, ac præsertim in hoc facto nihil aliud quàm simulatè se gererent: quum eos vreret aliena gloria, quam tamen minimè captabat Apostolus.

14 Lucis, φωτός. Id est lucidum. Lucis autem nomine, cælestis gloria intelligitur, cuius participes sunt Angeli beati.

15 Iustitiæ, δικαιοσύνης. Id est sinceri & integri. Opponũtur enim pseudapostolis & dolosis operariis.

17 In præfidente ista gloriatione, ἐν ταύτῃ τῇ ὑποστάσει τῆς καυχήσεως. Vulg. In hac substantia gloriæ. Eras. In hoc argumento gloriationis. Castellio, In hac gloriationis materia. Vide suprà, 9. a. 4. Quod autem dixit Apostolus se non secundum Dominum loqui, per concessionem dixit, & formam ipsam orationis, non autẽ rem ipsam considerans: quum alioqui vera sit ipsius oratio, & sanctissimus ipsius scopus.

18 Secundum carnem, κατὰ σάρκα. Id est, de rebus externis, veluti de generis nobilitate.

20 Ἀνέχεσθε γὰρ εἴ τις ὑμᾶς καταδουλοῖ, εἴ τις κατεσθίει, εἴ τις λαμβάνει, εἴ τις ἐπαίρεται, εἴ τις ὑμᾶς εἰς πρόσωπον δέρει.

20 Toleratis enim ſiquis vos in ſeruitutem adigit, ſiquis exedit, ſiquis accipit, ſiquis attollit ſeſe, ſiquis vos in faciem cædit.

20 *Suſtinetis enim ſiquis uos in ſeruitutẽ redigit, ſiquis deuorat, ſiquis accipit, ſiquis extollitur, ſiquis in faciẽ uos cædit.*

21 Κατὰ ἀτιμίαν λέγω, ὡς ὅτι ἡμεῖς ἠσθενήσαμεν· ἐν ᾧ δ' ἄν τις τολμᾷ, (ἐν ἀφροσύνῃ λέγω) τολμῶ κἀγώ·

21 "Quantum ad contumeliam dico: "nempe quia "nos infirmi fuimus: "imò in quocũque "audacia vti velit aliquis, (inſipienter loquor) audacia velim vti & ego:

21 *Secundum ignobilitatẽ dico, quaſi nos infirmi fuerimus in hac parte: in quo quis audet, (in inſipientia dico) audeo & ego:*

22 Ἑβραῖοί εἰσι; κἀγώ· Ἰσραηλῖταί εἰσι; κἀγώ· σπέρμα Ἀβραάμ εἰσι; κἀγώ·

Philip. 3. a. 5

22 ‖ Hebræi ſunt? *ſum* & ego: Iſraelitæ ſunt? *ſum* & ego: "ſemen Abrahæ ſunt? *ſum* & ego:

22 *Hebræi ſunt? & ego: Iſraelitæ ſunt? & ego: ſemen Abrahæ ſunt? & ego:*

23 Διάκονοι Χριστοῦ εἰσι; (παραφρονῶν λαλῶ) ὑπὲρ ἐγώ· ἐν κόποις περισσοτέρως, ἐν πληγαῖς ὑπερβαλλόντως, ἐν φυλακαῖς περισσοτέρως, ἐν θανάτοις πολλάκις.

23 Miniſtri Chriſti ſũt? (deſipiẽs loquor) "ſupero ego: in fatigationibus, "ampliꝰ, in vulneribꝰ ſupra illos, in carceribus, "amplius: "in mortibus ſæpe.

23 *Miniſtri Chriſti ſunt, (ut minus ſapiens dico) plus ego: in laboribus plurimis, in carceribus abundantius, in plagis ſupra modum, in mortibus frequenter.*

21 Quantum ad contumeliam dico, κατ' ἀτιμίαν λέγω. Quia dixerat, Siquis vos in faciem cædit: quod excipere poſſent Corinthii ſibi non accidiſſe vt à ſuis illis ambitioſis magiſtris paterentur, hoc, inquit Apoſtolus, non ſimpliciter dico, ſed habita eius contumeliæ ratione qua vos afficiunt, quæ ſanè non minor eſt quàm ſi vos vilium mancipiorum inſtar, colaphis cæderent. Facit autem hæc addita particula vt ſuperiorem verſiculum non poſſim accipere pro ironia, ſed potius pro aperta ac longè omnium aſperrima obiurgatione interpreter: quòd quamlibet illorum tyrannidem ferrent, illud verò lene Chriſti iugum, quod Paulus, ſeſe omnibus modis demittens, illis volebat imponere, cum ludibrio etiam reiicerent: quaſi non ſatis nobilis, non ſatis potens, non ſatis facundus eſſet Apoſtolus præ illis imperioſis dominis. Quod autem ad ipſum loquẽdi genus attinet, ſic etiam apud idoneos ſcriptores accipitur præpoſitio κατ', vt apud Herodotum in Clio, κατ' δὲ τὴν Ἀμφιάρεω τοῦ μαντηίου ἀπόκρισιν, οὐκ ἔχω εἰπεῖν ὅ, τι τοῖσι Λυδοῖσι ἔχρησε. Id eſt, Quod autem ad oraculi Amphiarai reſponſum attinet, non poſſum dicere quid Lydis reſponderit. Vulg. Secundum ignobilitatẽ dico. Eraſmus, Iuxta contumeliã loquor. Caſtellio, Indecorè loquor: & ita quidem vt ſequenti membro adiungat. Nempe quia, ὡς ὅτι: id eſt ὅτι ἄρα, vt mihi quidem videtur: quo modo etiam ſumus interpretati ſuprà, 5. d. 19. Eſt autem præciſum dicẽdi genus, quaſi ſuperiori ſententiæ addiderit, At nos non poteſtis vllo modo tolerare. Quæ apoſiopeſis optimè conuenit obiurgationi. Vulgata, Quaſi nos infirmi fuerimus. Eraſmus, Perinde quaſi nos infirmi fuerimus. Caſtellio, Quaſi verò nos nequeamus, prorſus (vt mihi videtur) ineptè. Nos infirmi fuimus, ἡμεῖς ἠσθενήσαμεν. In pronomine tacita eſt antitheſis aduerſariorum. Ἀσθενῆσαι autem ſignificat hoc in loco, vilem, abiectum, ignobilem artificem, idiotam, mille calamitatibus obnoxium eſſe: quæ omnia Corinthii vocabant ἀσθενείας, tanquam imbecillitatis Apoſtoli certa teſtimonia: quum, quanto magis deſtitutus erat omnibus illis præſidiis quæ homines ſolent commouere, eo magis in ipſo eminerẽt diuinæ illæ virtutes quas à Deo acceptas incredibili cũ ſucceſſu exerebat. Vetus interpres addidit, In hac parte, ἐν τούτῳ τῷ μέρει, ſicut etiam memini alicubi citari hũc locum apud Baſilium: ſed tamen in noſtris codicibus hoc non legitur, nec videtur ſatis conuenire. Imò, δέ. Vetus interpres hanc particulam omiſit, quam vt planè neceſſariã Eraſmus rectè omnino expreſſit. Audacia vti velit, ἄν τολμᾷ. Audaciam vocat confidentis hominis gloriationem. Malui autem per periphraſin dicere Audacia vti, quàm Audere, abſolutè, vt perſpicuitati ſtuderem.

22 Hebræi ſunt? Ἑβραῖοί εἰσι? Per interrogationem hæc lego, vt Græcus etiam ſcholiaſtes legẽda eſſe annotauit. Neque enim facilè crediderim iſtos Pauli æmulos fuiſſe ex circũciſione, quum nullum in Corinthiorum Eccleſia veſtigium appareat eorum errorũ quos ſpargebant qui quum ex circunciſione eſſent, Eccleſias perturbabant: ſed puto potius, quum illi ſua nobilitate aliqua ſuperbirent aduerſus Apoſtoli paupertatem, Paulum in hac controuerſia hunc modum tenuiſſe, tum quia per ſe id omne non magni faciebat, tum ne quenquã offenderet, vt & obliquè ſe oſtenderit multo illis nobiliorem omnibus modis, & omnem illorum faſtum ſine ambitione paucis verbis retuderit: acſi diceret, opponunt illi ſuum genus mihi tenui & abiecto σκηνοποιῷ. Sed, quæſo, num ita ſunt iſti nobiles vt audeant ſe Hebræos, Iſraelitas, Abrahæ illius ſobolem profiteri? Si hoc dixerint, certè hoc ipſum & ego proferam: vt ſi idcirco ſuperbiendum eſt, & ego parem ſuperbiæ cauſam habeam. Relinquitur ergo, ſi hoc iſti poſſent adferre, parem tamẽ illis hac in re eſſe Apoſtolum: vt idcirco ab illis deſpici nõ poſſit quin ſeipſos deſpiciant: & quum nullam ſimilem εὐγένειαν poſſint edere, Paulum iam illis non modò parem, ſed infinitis etiam partibus eſſe nobiliorem. quod tamen cogitandum maluit relinquere quàm apertè exprimere. Semen, σπέρμα. Id eſt ſoboles, Hebræorum more.

23 Supero ego, ὑπὲρ ἐγώ. Vulgata, Plus ego. Hic verò Paulus veram gloriam nactus, apertè miniſterium ſuum aſſerit, non ſui cauſa, ſed quòd doctrinam ſuam alioqui videbat periclitari apud Corinthios pleroſque ab æmulis faſcinatos. Et tamen addit præfationem, nequis offendatur: ſed ex conceſſione tamen.

Amplius, περισσοτέρως. Vulgata, Abundantius. Eraſmus, Copioſius. Puto autem omnia iſta comparatiuè dici, ac proinde conuerti περισσοτέρως, Amplius, videlicet quàm illi: & ὑπερβαλλόντως, ſupra eos: aptius, vt opinor, quàm ſi dixiſſem copioſius, abundantius, & ſupra modum, cum Vetere interprete & Eraſmo, quãuis Vetus interpres primo loco legerit περισσοτέροις, in laboribus plurimis. Eſt autem ſupplendum participium Verſatus, aut aliud eiuſmodi. In mortibus, ἐν θανάτοις. Mortes vocat præſentia mortis pericula, vt 1. Corinth. 15. d. 31, & ſuprà, 1. b. 10.

24 Ὑπὸ Ἰουδαίων πεντάκις τεσσαράκοντα παρὰ μίαν ἔλαβον.

25 Τρὶς ἐρραβδίσθην, ἅπαξ ἐλιθάσθην, τρὶς ἐναυάγησα, νυχθήμερον ἐν τῷ βυθῷ πεποίηκα·

26 Ὁδοιπορίαις πολλάκις, κινδύνοις ποταμῶν, κινδύνοις λῃστῶν, κινδύνοις ἐκ γένους, κινδύνοις ἐξ ἐθνῶν, κινδύνοις ἐν πόλει, κινδύνοις ἐν ἐρημίᾳ, κινδύνοις ἐν θαλάσσῃ, κινδύνοις ἐν ψευδαδέλφοις·

27 Ἐν κόπῳ καὶ μόχθῳ, ἐν ἀγρυπνίαις πολλάκις, ἐν λιμῷ καὶ δίψει, ἐν νηστείαις πολλάκις, ἐν ψύχει καὶ γυμνότητι.

28 Χωρὶς τῶν παρεκτὸς, ἡ ἐπισύστασίς μου ἡ καθ᾽ ἡμέραν, ἡ μέριμνα πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν.

29 Τίς ἀσθενεῖ, καὶ οὐκ ἀσθενῶ; τίς σκανδαλίζεται, καὶ οὐκ ἐγὼ πυροῦμαι;

30 Εἰ καυχᾶσθαι δεῖ, τὰ τῆς ἀσθενείας μου καυχήσομαι.

31 Ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ οἶδεν, ὁ ὢν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας, ὅτι οὐ ψεύδομαι.

32 Ἐν Δαμασκῷ ὁ ἐθνάρχης Ἀρέτα τοῦ βασιλέως ἐφρούρει τὴν Δαμασκηνῶν πόλιν, πιάσαι με θέλων

24 A Iudæis "quinquies accepi quadragenas *plagas*, vna minus

25 ‖Ter "virgis cæsus fui, ‖semel fui lapidatus, ‖ter naufragium feci, noctem ac diem in profundo egi:

26 *In* itineribus sæpe *fui*, *in* periculis fluminũ, periculis latronum, periculis "à *meis* gẽtilibus, periculis in Gentibus, periculis in ciuitate, periculis in deserto, periculis in mari, periculis inter falsos fratres.

27 "In fatigatione "& ærumna, in vigiliis sæpe, in fame & siti, in ieiuniis sæpe, in frigore & nuditate.

28 "Absque iis quæ extrinsecus *eueniunt*, "urget agmẽ illud in me quotidie consurgens, *id est* solicitudo de omnibus Ecclesiis.

29 "Quis affligitur "quin ego affligar? quis offenditur quin ego vrar?

30 Si gloriari oporteat, de iis "quæ infirmitatis meæ *sũt* gloriabor.

31 Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, laudãdus in secula, nouit me non mentiri.

32 ‖In vrbe Damasci, gẽtis præfectus nomine Aretæ regis, præsidio tenebat Damascenorum vrbẽ, cupiens me "prehendere:

24 *A Iudæis quinquies quadragenas, una minus accepi.*

25 *Ter uirgis cæsus sum, semel lapidatus sum, ter naufragiũ feci, nocte & die in profundo maris fui:* Act.16.e.25 Act.14.c.19 Act.27.a.1

26 *In itineribus sæpe, periculis fluminum, periculis latronum, periculis ex genere, periculis ex Gẽtibus, periculis in ciuitate, periculis in solitudine, periculis in mari, periculis in falsis fratribus:*

27 *In labore & ærumna, in uigilijs multis, in fame & siti, in ieiuniis multis, in frigore & nuditate.*

28 *Præter illa quæ extrinsecus sunt, instantia mea quotidiana solicitudo omnium Ecclesiarum.*

29 *Quis infirmatur, & ego non infirmor? quis scandalizatur, & ego non uror?*

30 *Si gloriari oportet, quæ infirmitatis meæ sunt gloriabor.*

31 *Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, qui est benedictus in secula, scit quòd non mentior.*

32 *Damasci, præpositus gẽtis Aretæ regis, custodiebat ciuitatem Damascenorũ, ut me cõprehenderet.* Act.9.d.24

24 Quinquies, πεντάκις. Coniungendum est hoc cum verbo ἔλαβον, nõ autem cum τεσσαράκοντα. Quod autem addit παρὰ μίαν, id est præter vnam, respicit quod scriptum est Deut.25.a.3: qua de re disserunt Rabini in מכות לקים, id est in tractatu de verberandis. Et manifestè probat hic etiam locus, multa quæ pertulit Paulus, fuisse à Luca præterita.

25 Virgis cæsus sum, ἐρραβδίσθην. Vocabulum ῥαβδίζειν indicat Paulum agere de verberibus non à Iudæis, (quorum meminit separatim superiore versiculo) sed à præfectis Romanis inflictis. Vide Mar.14.g.65.

26 A *meis* gentilibus, ἐκ γένους. id est ἐκ τῶν συγγενῶν, nempe Ἰουδαίων, quibus opponit τὰ ἔθνη. Vulgata & Erasmus, Ex genere, nimium obscuré.

27 In fatigatione, ἐν κόπῳ. Vulg.& Eras. In labore. Vide Mat.11.d.28. Et ærũna, καὶ μόχθῳ. Sic rectè & expressè Vetus interpres. Est enim ærumna, inquit Cicero, ægritudo laboriosa, veluti quum delassatus aliquis pro quiete cogitur nouos labores capessere. Erasmus post Ambrosium, Molestia, λύπη.

28 Absque iis, &c. χωρὶς τῶν παρεκτός. τὰ παρεκτὸς vocat (opinor) quæ extrinsecus eum adoriebantur, vt ab intimis illis curis ac molestiis innumerabilibus distinguat. Chrysostomus autem χωρὶς τῶν παρεκτὸς interpretatur Præter ea quæ prætermitto, quòd non omnia recensuerit. Vrget agmen illud in me quotidie consurgens, ἡ ἐπισύστασίς μου ἡ καθ᾽ ἡμέραν. Tot verbis studui veram huius loci sententiam explicare. Certum est enim ἐπισύστασιν dici multitudinem quæ aduersus aliquem coierit, idque non semel, sed repetitis vicibus. Quia igitur multiplices erant curæ, quarum tanquam agmine magis ac magis veluti obruebatur Apostolus, vsus est translatitiè hoc vocabulo, admodum significanter. Vulg. Instantia mea quotidiana. Erasmus, Incũbens mihi quotidiana cura. Neuter satis expressit Græci vocabuli emphasin. Græca scholia non explicant translatitiè, sed propriè, quasi significetur omnium populorũ coitio quotidiana aduersus illum. Sed hoc certè inter τὰ παρεκτὸς numerandum esset, & apparet ἡ μέριμνα subiici per appositionem, quam vocant.

29 Quis affligitur, τίς ἀσθενεῖ. Sic accipiendum esse hoc verbum apparet ex eo quod subiicitur. Nam si accipias pro imbecillũ fieri, quî conueniet hoc dici de Apostolo, qui debuit alios confirmare? aut quorsum hoc ad illas quotidianas ærumnas? Sed omnibus συμπάσχειν, id verò incredibilis est doloris ac molestiæ. Vulgata & Eras. ad verbum, Quis infirmatur? Quin ego affligar? καὶ οὐκ ἀσθενῶ? Vulgata & Erasmus ad verbum, Et ego non infirmor? Mihi verò videtur hoc dicendi genus in Latino sermone obscurius.

30 Quæ infirmitatis meæ sunt, τὰ τῆς ἀσθενείας μου. Infirmitatem ex aduersariorũ sensu vocat ea ex quibus aduersarii, falso iudicio vtentes, ipsum pro vili & infami habebant.

32 Prehendere, πιάσαι. Vide Iohannem 7.e.30

Καὶ διὰ θυρίδος ἐν σαργάνῃ ἐχαλάσθην διὰ τοῦ τείχους, καὶ ἐξέφυγον τὰς χεῖρας αὐτοῦ.

33 Sed per feneſtram in ſporta demiſſus fui per mœnia, & eius manus effugi.

33 Et per feneſtram in ſporta demiſſus ſũ per murũ, & effugi manus eius.

Κεφάλαιον ιϛ.

CAP. XII.

CAP. XII.

Καυχᾶσθαι δὴ οὐ συμφέρει μοι. ἐλεύσομαι γὰρ εἰς ὀπτασίας καὶ ἀποκαλύψεις Κυρίου.

1 Gloriari ſanè nõ expedit mihi. veniã enim ad viſiones & reuelationes Domini.

SI gloriari oportet, nõ expedit quidem: ueniam autem ad uiſiones & reuelationes Domini.

Οἶδα ἄνθρωπον ἐν Χριστῷ πρὸ ἐτῶν δεκατεσσάρων, (εἴτε ἐν σώματι, οὐκ οἶδα· εἴτε ἐκτὸς τοῦ σώματος, οὐκ οἶδα· ὁ Θεὸς οἶδεν) ἁρπαγέντα τὸν τοιοῦτον ἕως τρίτου οὐρανοῦ.

2 ‖Noui hominem in Chriſto ante annos quatuordecim, (an in corpore, neſcio: an extra corpus, neſcio: Deus nouit) raptum in tertium vſque cælum.

2 Scio hominem in Chriſto ante annos quatuordecim, (ſiue in corpore, neſcio: ſiue extra corpus, neſcio: Deus ſcit) raptum huiuſmodi uſque ad tertium cælum.

Καὶ οἶδα τὸν τοιοῦτον ἄνθρωπον, (εἴτε ἐν σώματι, εἴτε ἐκτὸς τοῦ σώματος, οὐκ οἶδα· ὁ Θεὸς οἶδεν)

3 Et noui huiuſmodi hominẽ (an in corpore, an extra corpus, neſcio: Deus nouit)

3 Et ſcio huiuſmodi hominem, (ſiue in corpore, ſiue extra corpus, neſcio: Deus ſcit)

Ὅτι ἡρπάγη εἰς τὸν παράδεισον, καὶ ἤκουσεν ἄῤῥητα ῥήματα, ἃ οὐκ ἐξὸν ἀνθρώπῳ λαλῆσαι.

4 Raptum fuiſſe in Paradiſum, & audiſſe ineffabilia verba, quæ nõ liceat homini loqui.

4 Quoniam raptus eſt in Paradiſum, & audiuit arcana uerba, quæ non licet homini loqui.

IN CAPVT XII.

1 Gloriari, καυχᾶσθαι. Hunc locum ita legit Vetus interpres, εἰ καυχᾶσθαι δεῖ, οὐ συμφέρει μὲν, ἐλεύσομαι δὲ, &c. Id eſt, Si gloriari oportet, non conducit quidem, veniam autem. Vtcunque autem legas, dicit ſibi non conducere laudum ſuarum prædicationem, ex qua nullam vtilitatem ipſe percipiat: quum potius quo ſunt excellẽtiores eæ laudes, eo magis earum prædicatione ſolicitetur ad ſuperbiam. Itaque teſtatur ſe coactum id facere, & omnia interim tum ſibiipſi tum aliis adhibet remedia quominus vel ipſe efferatur, vel alii offendantur. Omnino tamen conſideranda ſunt Dei erga nos beneficia, ſed iſta conſideratio non modò nos non adducit ad inanẽ iactationem, ſed etiã prorſus ab ea nos abducit, vt contẽplanda Dei noſtri bonitate prorſus abſorbeamur.

2 In Chriſto, ἐν Χριστῷ. Id eſt Chriſtianum, ſi ad ἄνθρωπον referas: quòd ſi ad verbum οἶδα potius pertineat, (vt etiam exiſtimo) additum hoc erit confirmationis vel exprimendi affectus cauſa: quaſi per parentheſin dicas, Noui hominem, (quod in Chriſto dico) ante annos quatuordecim, &c. id eſt, quod ſine ambitione dictum velim, quum nihil aliud quàm vnum Chriſtum hic reſpiciam. In hoc enim totus eſt Apoſtolus vt omnia quæ dicturus eſt, in vnius Chriſti gloriam redundent, cuius erat miniſter. Raptum, ἁρπαγέντα. Additur in Græcis τὸν τοιοῦτον, eiuſmodi pleonaſmo Hebræis vſitato, & interdum Græcis, ac præſertim Herodoto, vt alibi diximus. Itaque non additur apud Clementem libro στρωματέων quinto, vbi hunc locum citat. In tertium vſque cælum, ἕως τρίτου οὐρανοῦ. Id eſt in ſublimiſſimum cælum. Nec enim in ipſo numero philoſophandum arbitror. Sed tamen hic locus aduerſus eos obſeruandus eſt qui cælum ponunt vbique.

4 In Paradiſum, εἰς παράδεισον. Sic vocant Græci quæ Latini viuaria, (ſi Gellio credimus lib. 2. cap. 20) ſepta videlicet quædam in quibus voluptatis cauſa tum plantæ excoluntur, tum etiam viuæ feræ paſcuntur. Nos vulgò *des parcs*, vel voluptuarios hortos vocamus. Sed κατ' ἐξοχὴν ſic vocarunt Græci interpretes hortũ illum in Eden plantatum, de cuius ſitu etiamnum diſputant hodie nonnulli, perineptè, quum vniuerſam terram cõſtet diluuio fuiſſe vaſtatam. Hinc factum vt beata illa gloriæ Dei ſedes hoc nomine vulgò etiam diceretur, vt Luc. 23. f. 43, & in Eccleſiaſtico aliquoties. Ineffabilia, ἄῤῥητα. Id eſt, quæ fando explicari à quoquam homine non poſſint: vti vocat ἀῤῥήτους ἰδιότητας Aphrodiſeus, proprietates quas vocant occultas, & quarũ ratio nõ perſpici ac multo minus explicari poſſit. Quòd ſi in hæc naturæ, nobis alioqui familiaris ac domeſticæ, arcana penetrare non poteſt humani ingenii acies, quantominus in cæleſtem illam lucem? cuius ſcintillã aliquam quũ vidiſſet Apoſtolus, ita eſt ab ea veluti abſorptus, vt ne noſſet quidem an cũ ipſo corpore an ſeorſim animo correpto hæc audiſſet: nedum vt ea poſſet declarare quæ audierat. Vulg. & Eraſmus, Arcana, id eſt ἀπόῤῥητα, velut iſta explicare quidem potuerit, ſed prohibitus fuerit ea enuntiare. quaſi verò in religione Chriſtiana ſint Eleuſinia quædam ſacra, ac non potius omnia euulgari iuſſerit Dominus, & quidem iis præcipuè quos mundus pro indoctis & imperitis habet: atque adeo populari ſermone, qui ab omnibus tum ſummis tum infimis viris, pueris, mulierculis intelligi poſſit: ita tamen vt ad diſcentium captum omnia accommodentur. Deinde certum eſt ἄῤῥητα propriè dici non quæ paſſim dici non debeant, ſed quæ non poſſint dici: à qua ſignificatione propria nõ eſt temere nobis diſcedendum. Itaque interpretationem illam non poſſum probare niſi hoc addas, iſta nõ fuiſſe eiuſmodi vt ad fidelium ſalutem eſſent explicatu neceſſaria. Caſtellionem autẽ & fanaticos illos, qui (vt nos à verbo Dei ſcripto ad vanas ſpeculationes abripiant) ex hoc loco nitũtur imperitis perſuadere Paulum in ſuis Epiſtolis rudimenta quædã duntaxat ſcripſiſſe, (inter quæ etiam non pudet eos Chriſtum crucifixum reponere) cæterùm perfectiora quædam habuiſſe quæ perfectos doceret: eos inquam ego ne reſponſo quidem dignos eſſe puto: quanuis alibi hanc ipſorum blaſphemiam pluribus refutarim, vt tandem cogniti impii iſti homines ab omnibus Chriſtianis vitentur. Iſtorum ſimiles erant Caiani, quos teſtatur Epiphanius librum oſtentaſſe quẽ vocabant Pauli aſcenſum, quo itidem Gnoſtici vtebantur. Quæ non liceat, &c. ἃ οὐκ ἐξόν. Id eſt quæ impoſſibile ſit homini loqui. Nam ea minimè omnium licent quæ naturæ noſtræ captum ſuperant, vnde ἐξουσία dicitur non tantùm συγχώρησις, id eſt conceſſio ac permiſſio, ſed ipſa poteſtas & vis aliquid efficiendi. Hoc pulchrè ſanè ac eleganter expoſuit Clemens libro στρωμ. quinto, vbi cum hoc loco nonnullos quorundam poetarum

versiculos comparans,sic scribit,Μαρτυρεῖ τοῖς εἰρημένοις ὁ ἀπόστολος,Οἶδα,λέγων,ἄνθρωπον,&c. Et quum hunc locum citasset,addit,τὸ ἄρρητον τοῦ Θεοῦ οὕτως αἰνιττόμενος, οὐ νόμῳ καὶ φόβῳ παραγγελίας τινὸς τοῦ οὐκ ἐξὸν προστιθείς,δυνάμει δὲ ἀλλὰ ἄφθεγκτον εἶναι τὸ θεῖον μηνύων.Id est,Apostolus testimonio suo comprobat quæ à nobis sunt explicata,quum dicit,Hominem noui,&c.ita significans Dei ineffabilem naturam,neque illud τὸ μὴ ἐξὸν adiiciens, quasi ex Legis aut mandati alicuius metu,sed vt indicet potius,diuinum numen eiusmodi esse vt nulla vi,ne sanctorum quidem,possit explicari.

Ὑπὲρ τοῦ τοιούτου καυχήσομαι· ὑπὲρ δὲ ἐμαυτοῦ οὐ καυχήσομαι,εἰ μὴ ἐν ταῖς ἀσθενείαις μου.

5 "De eiusmodi *re* gloriabor: de meipso verò non gloriabor, nisi ex "infirmitatibus meis.

5 *Pro huiusmodi gloriabor:pro me autē nihil gloriabor, nisi in infirmitatibus meis.*

Ἐὰν γὰρ θελήσω καυχήσασθαι, οὐκ ἔσομαι ἄφρων· ἀλήθειαν γὰρ ἐρῶ. φείδομαι δὲ μή τις εἰς ἐμὲ λογίσηται ὑπὲρ ὃ βλέπει με, ἢ ἀκούει τι ἐξ ἐμοῦ.

6 Nam si voluero de his gloriari,non ero insipiens: veritatē enim dicam.sed "parcè loquor, nequis "de me cogitet supra *id* quod videt *esse* me, aut *quod* audit ex me.

6 *Nam si uoluero gloriari,nō ero insipiens:ueritatem enim dicam. parco autem,nequis in me existimet supra id quod uidet me,aut aliquid audit ex me.*

Καὶ τῇ ὑπερβολῇ τῶν ἀποκαλύψεων ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι,ἐδόθη μοι σκόλοψ τῇ σαρκί, ἄγγελος Σατᾶν,ἵνα με κολαφίζῃ,ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι.

7 "Et ne excellentia reuelationum supramodū efferrer, "datus est mihi "surculus infixꝰ carni, "*&* angelus Satan, vt me "colaphis cædat, "ne supramodum efferar.

7 *Et ne magnitudo reuelationum extollat me,datus est mihi stimulus carnis meæ angelus Satanæ, ut me colaphizet.*

Ὑπὲρ τούτου τρὶς τὸν Κύριον παρεκάλεσα,ἵνα ἀποστῇ ἀπ᾽ ἐμοῦ.

8 Super hoc "ter Dominū rogaui,vt abscederet à me.

8 *Propter quod ter Dominum rogaui , ut discederet à me.*

5 De eiusmodi *re*, περὶ τοῦ τοιούτου.ὑπὲρ pro περὶ sæpe iam annotauimus,vt in illo Virgilii,Rogitans super Hectore multa.Sed maior est in ipsa sententia difficultas:quid enim?nónne is ipse erat cuius raptum commemorauit?Sanè ita est,ac proinde Erasmus & ii quorum authoritatem sequutus est,mihi vidētur non rectè accepisse τοῦ τοιούτου masculino genere.Conuertunt enim De eiusmodi homine,quum hoc potius neutro genere sit intelligendum de re ipsa,nempe de raptu in cælum. Aliud autem est de eo quod extrinsecum est & ab alio acceptum,quàm de seipso aut de eo quod tibi insit,gloriari.Illa enim laus tota ad eū refertur à quo res illa dimanauit:ista verò non item. Vt quum Cicero verè prædicat quibus honoribus à populo Romano fuerit affectus,non potest ob eam causam videri iactator:quum verò ad Lucceium scribens,suas res gestas tantopere extollit , tum demum meritò gloriæ appetētior videtur. Infirmitatibus,ἀσθενείαις. Vide suprà,11.g.30.

6 Parcè loquor,φείδομαι.Subauditur τοῦ λέγειν. Vel,mihi tempero.Vulg.Parco autē.Eras.Parco vobis, quod non ita videtur conuenire. De me,εἰς ἐμέ.Hebraicè לִי,Genes.20.c.13:vel,In laudem meam:vt in illis dicendi generibus,εἰς Βασίλειον, εἰς Ἀθανάσιον λέγειν.

7 Et ne excellentia,&c.καὶ τῇ ὑπερβολῇ,&c. Vetus interpres ita legit hūc locum,καὶ ἡ ὑπερβολὴ τῶν ἀποκαλύψεων ἵνα μὴ ὑπεραίρῃ με.Id est,Et ne excellentia reuelationum supra modum efferat me. Augustinus in quæstionibus in librum Iudicum,citans hunc locū,legit ἐν τῇ ὑπερβολῇ,vt qui conuerterit,Et in magnitudine.ac fortassis rectius,vt nulla sit traiectio,cuius tamen exempla multa obseruauimus suprà,Rom.11.d.31. Datus est,ἐδόθη.Erasmus,Datus fuit,quod non probo.Notandum est autem in primis quòd hoc sibi datum dicit,quod quū sæpe petiisset sibi eximi,tamen sensit sibi non modò non nocere,sed etiam magnopere prodesse. Surculus infixus carni,σκόλοψ τῇ σαρκί. Vulgata,Stimulus carnis meæ.Erasmus,Stimulus per carnem.In vtroque hoc non probo quòd σκόλοπα verterūt Stimulum,id est κέντρον. In Erasmo verò illud quoque,quòd τῇ σαρκὶ vertit per carnem,quum subaudienda potius fuerit præpositio ἐν,quam tamen addi necesse non fuit. Nam σκόλοψ palum quidem significat,id est ligna præacuta,quæ claudendis hortis vel sustinendis vitibus solo infiguntur , vt annotauit Erasmus:sed constat tamen accipi pro surculis acutioribus,& quidem inhærentibus, vt qui,siquando per cæduas syluas iter est faciendum,ambulantium pedibus non multo minus molesti sunt quàm murices.Inde illud sæpe apud Dioscoridem repetitum σκόλοπας ἕλκει,σκόλοπας ἀνάγει, ποιεῖ πρὸς σκόλοπας, σκόλοπας ἐπισπᾶται.Hermol.interpretatur Assulas,& tela corporibus inhærentia. Ruellius, Spicula & aculeos.Marcel.Surculos & aculeos.Gell.lib.5.cap.14,Androdi historiam interpretans ex Appione,Stirpem conuertit vestigio pedis hærentē. Sic autem Paulus(vt mihi quidem videtur)translatitiè vocat τὴν ἐπιθυμίαν,quæ videlicet teli instar , carni penitus infixa est,vt eam quasi lethálem quandam arundinem(sicut ait poeta)saucii circunferamus:cuius nimirū vulnus cogebat Apostolum,quatenus caro cū Spiritu in eo quoque luctabatur,exclamare , Non facio bonum quod volo,& facio malum quod nolo:& tādem, Miserum me: quis me eripiet ex hoc corpore morti obnoxio?

Et Angelus Satan,ἄγγελος Σατᾶν,id est ἀντικείμενος,aduersarius. Neque enim puto in secundo casu positū, sed in recto.Deinde addidi copulam,quam aliquoties iam annotauimus in duobus incisis & duobus membris interdum suppleri ex Hebræorum idiotismo,vt 1.Tim.4.a.3,& Iohā.10.c.16.Neque enim puto ista posse cum superiore membro per appositionem satis appositè coniungi:quia nimium dura esset translatio,σκόλοπι tribuere τὸ κολαφίζειν:nec satis etiam aptè dici possit Angelus Satan nobis infixus.Puto potius Apostolum ab insitis & in ipsa natura inhærentibus tentationibus,de quibus agitur Iac.1.b.4,ad externas transire , quarum omnium authorē facit Satanā,vt qui & alios aduersum nos impellat,& nostras etiā cupiditates omnibus modis accendat.

Colaphis cædat,κολαφίζῃ.Eras.Colaphis cæderet,vt etiā paulo antè cōuertit ἐδόθη,datus fuit,quasi de re præterita agatur.Sed rectè annotāt Græca scholia Paulū nō temere scripsisse potius κολαφίζῃ quàm κολαφίσῃ. Ne supra modū efferar,ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι.Vetus interpres hoc non repetit,& sanè nō video cur addi necesse fuerit.

8 Ter,τρίς.Id est sæpe,vt paulo antè tertium cælum pro summo dixit : neque hîc velim ego subtilius philosophari,sed retulerim potius ad cōmunem loquendi consuetudinē, cuius exempla multa vel vnus Amos suppeditare potest.Sed & apud Latinos ter & quater dicitur fieri quod sæpe repetitur. Idē sæpe apud Hebræos in septenario numero occurrit:in quibus mysteriis scrutādis mihi interdū videtur paulo curiosior Augustinus.

Καὶ εἴρηκέ μοι, Ἀρκεῖ σοι ἡ χάρις μου· ἡ γὰρ δύναμίς μου ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται. Ἥδιστα οὖν μᾶλλον καυχήσομαι ἐν ταῖς ἀσθενείαις μου, ἵνα ἐπισκηνώσῃ ἐπ' ἐμὲ ἡ δύναμις τοῦ Χριστοῦ.

Διὸ εὐδοκῶ ἐν ἀσθενείαις, ἐν ὕβρεσιν, ἐν ἀνάγκαις, ἐν διωγμοῖς, ἐν στενοχωρίαις ὑπὲρ Χριστοῦ· ὅταν γὰρ ἀσθενῶ, τότε δυνατός εἰμι.

Γέγονα ἄφρων καυχώμενος· ὑμεῖς με ἠναγκάσατε· ἐγὼ γὰρ ὤφειλον ὑφ' ὑμῶν συνίστασθαι· οὐδὲν γὰρ ὑστέρησα τῶν ὑπὲρ λίαν ἀποστόλων, εἰ καὶ οὐδέν εἰμι.

Τὰ μὲν σημεῖα τοῦ ἀποστόλου κατειργάσθη ἐν ὑμῖν ἐν πάσῃ ὑπομονῇ, ἐν σημείοις καὶ τέρασι καὶ δυνάμεσι.

Τί γάρ ἐστιν ὃ ἡττήθητε ὑπὲρ τὰς λοιπὰς ἐκκλησίας, εἰ μὴ ὅτι αὐτὸς ἐγὼ οὐ κατενάρκησα ὑμῶν; χαρίσασθέ μοι τὴν ἀδικίαν ταύτην.

Suprà, 11.b.9

Ἰδοὺ τρίτον ἑτοίμως ἔχω ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, καὶ οὐ καταναρκήσω ὑμῶν· οὐ γὰρ ζητῶ τὰ ὑμῶν, ἀλλ' ὑμᾶς. οὐ γὰρ ὀφείλει τὰ τέκνα τοῖς γονεῦσι θησαυρίζειν, ἀλλ' οἱ γονεῖς τοῖς τέκνοις.

Ἐγὼ δὲ ἥδιστα δαπανήσω, καὶ ἐκδαπανηθήσομαι ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν·

9 Et dixit mihi, Sufficit tibi gratia mea: nam "potentia mea per infirmitatem perficitur. Libentissimè igitur gloriabor potius de infirmitatibus meis, "vt inhabitet in me potentia Christi.

10 Propterea "oblector in infirmitatibus, in cõtumeliis, in necessitatibus, in persequutionibus, in angustiis pro Christo: quum enim impotens sum, tũc potens sum.

11 Fui insipiens "in gloriando: vos me coegistis. nã ego debueram à vobis cõmendari: nulla enim in re inferior fui "summis Apostolis, tametsi nihil sum.

12 "Indicia quidẽ Apostoli "edita sunt "apud vos "per omnẽ tolerantiam, & signa, & prodigia & "virtutes.

13 Nã quid est in quo fueritis inferiores cæteris Ecclesiis, nisi quòd ego ipse ‖ "nõ obtorpui cũ vestro incommodo? condonate mihi hanc iniuriam.

14 Ecce, "tertiò paratus sum venire ad vos, nec cũ vestro incõmodo obtorpescam. non enim quæro quæ vestra sunt, sed vos. non enim debent filii parentib⁹ thesauros congerere, sed parentes filiis.

15 Ego verò libẽtissimè impẽdã, & expẽdar "pro animab⁹ vestris:

9 Et dixit mihi, Sufficit tibi gratia mea: nam virtus in infirmitate perficitur. Libẽter igitur gloriabor in infirmitatib⁹ meis, ut inhabitet in me virtus Christi.

10 Propter quod placeo mihi in infirmitatibus, in contumelijs, in necessitatibus, in persequutionibus, in angustijs pro Christo. quum enim infirmor, tũc potens sum.

11 Factus sum insipiens, uos me coegistis. ego enim à uobis debui cõmẽdari: nihil enim minus fui ab ijs qui sunt supra modũ Apostoli, tametsi nihil sum.

12 Signa tamen Apostoli facta sunt per uos in omni patientia, in signis, & prodigijs, & uirtutibus.

13 Quid est enim quod minus habuistis præ cæteris Ecclesiis, nisi quòd ego ipse non grauaui uos? donate mihi hanc iniuriam.

14 Ecce tertiò hoc paratus sum uenire ad uos, & nõ ero grauis uobis. Non enim quæro quæ uestra sunt, sed uos. nec enim debent filij parentibus thesaurizare, sed parentes filijs.

15 Ego autẽ libẽtissimè impendã, & superimpẽdar ipse pro animab⁹ uestris:

9 Potentia mea, ἡ δύναμίς μου. Vetus interpres omisit pronomẽ, quod tamen in omnibus Græcis codicibus additur, & tantam habet emphasin vt omitti non potuerit, integra manente sentẽtia. Pertinet autem etiam hic locus ad probandam Christi diuinitatem, quum paulo pòst eadem potentia Christi esse dicatur. δύναμιν verò conuerti potentiam potius quàm virtutem, quòd Augustinum videam tum ambiguitate vocis, tum etiam propter non additum pronomen, intempestiuè in hunc locum disserere de virtute hominis in futuro seculo perficienda, lib. ad Bonifacium tertii, cap. 7, vt Erasmus annotauit. Vt inhabitet, ἵνα κατασκηνώσῃ. Id est, vt magis ac magis sentiam virtutem Christi. Nam quo sunt nostra tabernacula infirmiora, eo magis elucet in illis Christi virtus, quum nullis periculis aut laboribus frangantur, vt scriptum est suprà, 4.b.7. Estque in verbo κατασκηνοῦν metaphora à tabernaculis sumpta: non vt temporaria inhabitatio significetur, sed ipsius hospitii infirmitas, quæ perpetua tamen non erit, vt disseruit suprà, 6.a.1.

10 Oblector, εὐδοκῶ. Heb. חָפֵץ. Id est, illas non tantùm æquo vel forti animo fero, sed etiam voluptatem maximam ex iis percipio. Vulgata & Erasmus, Placeo mihi.

11 In gloriando, καυχώμενος. Vetus interpres hoc non addit. Summis Apostolis, τῶν ὑπὲρ λίαν ἀποστόλων. Vulg. Iis qui sunt supra modũ Apostoli. Vide suprà, 11.b.5. 12 Indicia verò Apostoli, σημεῖα δὲ ἀποστόλου. Id est, argumenta ex quibus liqueat me verè Apostolũ esse Domini. Vulg. Signa tamẽ Apostoli. Legit enim μέντοι. Sed præterea signi nomen visum est mihi Latinè nescio quid minus significare quàm σημεῖον Græcè. Edita sunt, κατειργάσθη. Vulg. Facta, Eras. Peracta, vtrunque non satis Latinè. Apud vos, ἐν ὑμῖν. Vulg. Per vos, deprauata sententia. Eras. Inter vos. Per omnẽ tolerantiã, ἐν πάσῃ ὑπομονῇ. Quid valeat hoc loco τὸ καθόλου, diximus 1.Cor.1.a.5. Virtutes, δυνάμεσι. i. potentia facta, vt vertit Eras. Vide Mat.7.c.22, & 1.Cor.12.b.10

13 Non obtorpui cũ vestro incõmodo, οὐ κατενάρκησα ὑμῶν. i. non fui remissus in victu meis manibus mihi quærendo, ne vobis essem oneri. Vulg. Nõ grauaui vos. Eras. Nõ fuerim vobis onerosus. Vide suprà, 11.b.9.

14 Tertiò paratus sum, τρίτον ἑτοίμως ἔχω. Hoc nõnulli ita explicant quasi τρίτον pertineat ad verbum ἐλθεῖν, quod mihi non placet. Puto enim Apostolũ bis duntaxat venisse Corinthũ ad summũ, vt dicam infrà, 13 a.1. Deinde ita collocatum est τρίτον, vt satis liqueat referri ad ἑτοίμως ἔχω: & facile est hoc explicare. Nã primùm omnium paratus fuerat Epheso in Macedoniã ire, & inde Corinthum, Act.19.d.21, & 1.Cor.16.a.5, & b.8. deinde quum Dominus hoc consilium impedisset, constituerat Epheso rectà ire Corinthum, vt ostendit suprà, 1.c.15: quo consilio rursus mutato, in Macedoniam venerat: vnde nunc tandem tertiò decreuerat eos inuisere.

15 Pro animabus vestris, ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν. Id est, vestri causa, ex Hebræorum idiotismo, quem sæpe annotauimus. Id enim est quod in vernaculo sermone diceremus, *Pour vos personnes*: nisi malimus expressè mẽtionem fieri animarũ, vt de vera illorũ salute hic agi Corinthii intelligerent.

εἰ καὶ περισσοτέρως ὑμᾶς ἀγαπῶν, ἧττον ἀγαπῶμαι.

etiamsi, abundè vos diligens, minus diligar.

licet, plus uos diligens, minus diligar.

16 Ἔστω δὲ, ἐγὼ οὐ κατεβάρησα ὑμᾶς· ἀλλ' ὑπάρχων πανοῦργος, δόλῳ ὑμᾶς ἔλαβον.

16 Sed esto, ego vos non grauaui: sed quum sim callidus, dolo vos cepi.

16 Sed esto, ego uos nō grauaui: sed quum essem astutus, dolo uos cepi.

17 Μή τινα ὧν ἀπέσταλκα πρὸς ὑμᾶς, δι' αὐτοῦ ἐπλεονέκτησα ὑμᾶς;

17 Num per quenquam eorum quos misi ad vos, expilaui vos?

17 Nunquid per aliquem eorum quos misi ad uos, circumueni uos?

18 Παρεκάλεσα Τίτον, καὶ συναπέστειλα τὸν ἀδελφόν· μή τι ἐπλεονέκτησεν ὑμᾶς Τίτος; οὐ τῷ αὐτῷ πνεύματι περιεπατήσαμεν; οὐ τοῖς αὐτοῖς ἴχνεσι;

18 Precatus sum Titū, & cū eo misi fratrem: nunquid vos expilauit Titus? nónne eodē spiritu incessimus? nónne iisdem vestigiis?

18 Rogaui Titum, & misi cum illo fratrē: nunquid Titus uos circumuenit? nónne eodem spiritu ambulauimus? nonne iisdem uestigiis?

19 Πάλιν δοκεῖτε ὅτι ὑμῖν ἀπολογούμεθα; κατενώπιον τοῦ Θεοῦ, ἐν Χριστῷ λαλοῦμεν· τὰ δὲ πάντα, ἀγαπητοί, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν οἰκοδομῆς.

19 Rursum putatis quòd nos vobis excusemus? in cōspectu Dei, in Christo loquimur: omnia tamen hæc, charissimi, pro vestri ædificatione.

19 Olim putatis quòd excusemus nos apud uos? corā Deo, in Christo loquimur: omnia autē charissimi propter ædificationem uestram.

20 Φοβοῦμαι γὰρ μήπως ἐλθὼν οὐχ οἵους θέλω εὕρω ὑμᾶς, κἀγὼ εὑρεθῶ ὑμῖν οἷον οὐ θέλετε· μήπως ἔρεις, ζῆλοι, θυμοί, ἐριθεῖαι, καταλαλιαί, ψιθυρισμοί, φυσιώσεις, ἀκαταστασίαι·

20 Nam metuo nequo modo, quum venero, non quales velim reperiam vos, & ego repeperiar vobis qualē nolitis: nequo modo sint lites, æmulationes, iræ, cōtētiones, obtrectationes, susurri, rumores, tumultuationes.

20 Timeo enim ne fortè, quū uenero, non quales uolo inueniā uos, & ego inueniar à uobis qualem non uultis: ne fortè contentiones, æmulationes, animositates, dissensiones, detractiones, susurrationes, seditiones sint inter uos:

21 Μὴ πάλιν ἐλθόντα με ταπεινώσῃ ὁ Θεός μου πρὸς ὑμᾶς, καὶ πενθήσω πολλοὺς τῶν προημαρτηκότων, καὶ μὴ μετανοησάντων ἐπὶ τῇ ἀκαθαρσίᾳ καὶ πορνείᾳ καὶ ἀσελγείᾳ ᾗ ἔπραξαν.

21 Ne iterum, vbi venero, me deprimat Deus meus apud vos, & lugeam multos eorum qui antè peccarunt, nec resipuerunt super impuritate & scortatione & proteruia quam patrarunt.

21 Ne iterum quū uenero, humiliet me Deus apud uos, & lugeā multos ex iis qui antè peccauerūt, & non egerunt pœnitentiā super immūditia & fornicatione & impudicitia quam gesserunt.

Κεφάλαιον ιγ'

CAP. XIII.

1 Τρίτον τοῦτο ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς. ἐπὶ στόματος δύο μαρτύρων καὶ τριῶν σταθήσεται πᾶν ῥῆμα.

1 Tertia hac vice venio ad vos. ‖Ex ore duorum testiū aut trium firmum erit omne verbum.

CAP. XIII.

1 Tertio hoc uenio ad uos. In ore duorum uel trium testium stabit omne uerbum.

Deut.19.d.15 matth.18.c.16 iohan.8.b.17 heb.10.c.28

17 Num per quenquā, μή τινα, &c. Hebræa prorsus est hæc formula loquendi, quam exposuimus Mat. 7.b.9. Expilaui, ἐπλεονέκτησα. Vulgata, Circumueni. Vide suprà, 7.a.2.

18 Precatus sum Titum, παρεκάλεσα Τίτον. Vel, Hortatus sum vt ad vos iret videlicet. Fratrem, τὸν ἀδελφόν. Certum quendam intelligit, vt apparet ex addito articulo, quanuis nomen eius non exprimat. Eôdem spiritu incessimus? τῷ αὐτῷ πνεύματι περιεπατήσαμεν; Id est, Nónne res ipsa ostendit nos vno & eodem spiritu Dei regi? Est igitur valde prægnans hic Hebraismus, quem idcirco lubenter seruauimus integrum. Nam si Latinè cum Castellione dixeris, Nónne eodem animo ingressi sumus? dimidium energiæ amiseris.

19 Rursum putatis, πάλιν δοκεῖτε. Vel, Num econtrario putatis. Vulg. Olim putatis. Legit enim πάλαι, quod non video qui possit conuenire, quanuis in vno codice ita scriptum inuenerimus. In Christo, ἐν Χριστῷ. Id est, vt eū loqui verè ac sincerè cōuenit qui se in Christo esse profiteatur. Omnia tamen hæc, τὰ δὲ πάντα. Vulgata & Erasmus neglexerunt articulum, vt alibi sæpe: ideo conuertunt, Omnia autem.

20 Tumultuationes, ἀκαταστασίαι. Vulg. & Eras. Seditiones. & Vetus interpres addit, Sint inter vos, ad explendam constructionem.

21 Deprimat, ταπεινώσῃ. Nihil erat quo magis exultaret Apostolus quàm prospero suæ prædicationis successu: contrà nihil erat quo tristior & demissiore animo redderetur quàm quum cerneret se frustra laborasse. Hoc igitur est quod verbo ταπεινώσῃ voluit significare. Thessalonicēses contrà vocat gloriā ac gaudiū suum, 1. epist. 2.a.20.

IN CAPVT XIII.

1 Tertia hac vice veniam ad vos, τρίτον τοῦτο ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς. Vulg. Tertiò hoc venio ad vos. Eras. Hic tertius erit aduentus meus ad vos. Cæterùm quanuis tertiò se venturum dicat, tamen vix mihi persuaserim id esse simpliciter intelligendum: non quia secundi illius aduentus non faciat mentionem Lucas, (neque enim is singula perscripsit) sed quia, si cursum historiæ consideremus, non videtur omnino fieri posse vt secūdo illi aduentui locus relinquatur, si hic tertius numeretur quē hac epistola pollicitus est. Nam hoc quidem constat, eū fuisse primum eius in hanc vrbem aduentum quum Athenis illuc venit, vt narrat Lucas Act. cap. 18. quo tēpore prima iecit Corinthiacæ Ecclesiæ fundamēta. Inde traiecit Ephesū, & statim rectà cōtendit Hierosolymā. Inde

Cæsareã, & poſtea Antiochiã venit. Antiochiæ aliquãtulum cõmoratus,ordine peragrauit Galatiã & Phrygiã; donec Epheſum,peragrata ſuperiore Aſia,deueniret:vbi conſumptis 27 mẽſibus,à Demetrii factione expulſus, in Macedoniã venit,vnde hãc alterã ſcripſit epiſtolam, paulo antequam ipſe ex Macedonia in Græciã tranſiret, vbi tres menſes conſumpſit.Itaque nõ video quis locus illi aduentui relinquatur quẽ plerique interpretes ſecũdũ ſtatuunt,vt hic ſit tertius quem ego ſecundũ ac vltimũ fuiſſe puto. Cur ergo,dices, tertiò ſe venturũ dicit? nempe priorẽ epiſtolã pro ſecundo aduentu numerat,in qua videlicet cũ iis de rebus omnibus ad eos pertinẽtibus nõ aliter egerat quàm ſi præſens fuiſſet. Firmũ erit,σταθήσεται.Heb.יקום.Vulg.Stabit. Eraſ.Cõſtituetur.

Προείρηκα καὶ προλέγω ὡς παρὼν τὸ δεύτερον, καὶ ἀπὼν νῦν γράφω τοῖς προημαρτηκόσι καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσιν, ὅτι ἐὰν ἔλθω εἰς τὸ πάλιν, οὐ φείσομαι.

2 Prædixi & ſecundò prædico vt præſens, & abſens nunc ſcribo iis qui antè peccarũt, & reliquis omnibus,fore vt,ſi denuò venero,non parcam.

2 *Prædixi & prædico ut præſens, & nũc abſens iis qui antè peccauerunt, & cæteris omnibus, quoniã ſi uenero iterum, non parcam.*

Ἐπεὶ δοκιμὴν ζητεῖτε τοῦ ἐν ἐμοὶ λαλοῦντος Χριστοῦ, ὃς εἰς ὑμᾶς οὐκ ἀσθενεῖ, ἀλλὰ δυνατεῖ ἐν ὑμῖν.

3 Quandoquidem experimentum quæritis in me loquentis Chriſti,qui erga vos nõ eſt infirmus, ſed potens eſt in vobis.

3 *An experimẽtum quæritis eius qui in me loquitur Chriſtus? qui in uos non infirmatur,ſed potẽs eſt in uobis?*

Καὶ γὰρ εἰ ἐσταυρώθη ἐξ ἀσθενείας, ἀλλὰ ζῇ ἐκ δυνάμεως Θεοῦ· καὶ γὰρ καὶ ἡμεῖς ἀσθενοῦμεν ἐν αὐτῷ, ἀλλὰ ζησόμεθα σὺν αὐτῷ ἐκ δυνάμεως Θεοῦ εἰς ὑμᾶς.

4 Nã etſi crucifixus fuit ex infirmitate,viuit tamen ex potentia Dei. nam & nos infirmi ſumus cum eo,ſed viuemus cum eo,ex virtute Dei apud vos.

4 *Nam etſi crucifixus eſt ex infirmitate, ſed uiuit ex uirtute Dei. nã & nos infirmi ſumus in illo, ſed uiuemus cum eo ex uirtute Dei in uobis.*

1.Cor.11.f.20 Ἑαυτοὺς πειράζετε εἰ ἐστὲ ἐν τῇ πίστει, ἑαυτοὺς δοκιμάζετε. ἢ οὐκ ἐπιγινώσκετε ἑαυτοὺς, ὅτι Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν ὑμῖν ἐστιν; εἰ μή τι ἀδόκιμοί ἐστε.

5 ‖Vos ipſos tentate annon ſitis in fide,voſipſos probate.annon agnoſcitis voſmetipſos, *uidelicet* Ieſum Chriſtum in vobis eſſe? niſi reprobi eſtis.

5 *Voſmetipſos tentate ſi eſtis in fide:ipſi uos probate.annon cognoſcitis uoſmetipſos,quia Chriſtus Ieſus in uobis eſt? niſi fortè reprobi eſtis.*

2 Et ſecundò prædico vt præſens,καὶ προλέγω ὡς παρὼν τὸ δεύτερον.Pleriq; interpretes τὸ δεύτερον interpretãtur de ſecundo aduentu,quaſi hic ſit tertius quẽ pollicetur:qua de re diximus ſuperiore annotatione.Itaque Eraſmus ſic interpretatur, Prædixi & prædico,vt præſens quũ eſſem iterũ,*ita* & abſens nunc ſcribo. quæ interpretatio admitti non poteſt:quũ enim ſubaudiat particulã Ita,ſatis liquet eũ coniungere ὡς παρὼν non cũ προλέγω,ſed cum γράφω:vnde cõſequuntur duo abſurda.Primũ enim ſupplẽda eſſet copula quæ coniungeret προλέγω & γράφω.qualẽ eclipſin aliquoties quidem annotauimus,ſed tum demum tamen quũ id fuit neceſſarium. Deinde bis videretur Paulus præſens ſcripſiſſe,aut certè ſcripſiſſe quũ ſecũdò præſens eſſet.Nam qui ſic loquitur,Vt præſens quũ eſſem iterum,ita & abſens nunc ſcribo,certè alterum ſignificat ex iis duobus quæ dixi. Ex iis autem puto liquere, τὸ δεύτερον pertinere potius ad προλέγω,& προείρηκα quidem ad priorem epiſtolam,προλέγω verò ad hanc ipſam referri.Nã hoc ipſum ſcripſit ſuperioris Epiſtolæ cap.4.d.19.20.21:neque inane eſt quod addidit ὡς παρὼν,vt præſens.Ita enim ſignificat ſui abſentis non minorem eſſe debere authoritatem quã ſi ex præſentis ore has minas intelligerent. Nulla igitur cauſa eſt cur ex hoc loco ſtatuatur ſecundus ille Pauli aduẽtus de quo antè dixi,quũ ad abſentẽ referatur vtraque iſta prædictio Nam certè ſi præſens fuiſſet, nunquam inde diſceſſiſſet,niſi vel re tranſacta, vel eo ipſo confecto quod hic ſe facturũ interminatur. Et abſens,&c. καὶ ἀπὼν νῦν γράφω. Hoc verò per ſe ſatis intelligi poterat,etiãſi nõ eſſet additũ, quũ τὸ προλέγω dixerimus ad hãc epiſtolã referri.ſed tamẽ ſua emphaſi nõ caret iſta eiuſdẽ ſentẽtiæ nõ eadem prorſus,ſed aliquãtulum diuerſa repetitio.q.d.Apoſtolus,Olim id vobis denuntiaui,& ſecundò denũtio vt præſens,hac videlicet epiſtola quam abſens ſcribo.

3 Sed potens eſt,ἀλλὰ δυνατεῖ.Hic mos eſt Hebræis familiaris,vt maioris emphaſeως cauſa bis idem videantur dicere,vt expoſuimus Ioh.1.c.20.Sed fortaſſis tamen quia εἰς ὑμᾶς & ἐν ὑμῖν non fruſtra videntur repeti, aliter poſſit explicari hic locus,ita nimirũ vt illud οὐκ ἀσθενεῖ referatur ad ea Spiritus dona ex quibus Corinthii per ſe poterant intelligere quã efficax in ipſis fuiſſet Pauli prædicatio. Alterũ autẽ membrũ ad eã poteſtatem quã teſtetur ſe aduerſus præfractos & contumaces vſurpaturũ:acſi dicat,Hoc vobis teſtor,me ſũma ſeueritate vſurum erga omnes iſtos adeo pertinaces. quandoquidem videmini alioquin mihi non credere niſi Chriſti in me loquentis ſpecimen vobis exhibeam:quem ſentitis quidem non eſſe erga vos(tot eximiis donis in vos collatis)infirmum & imbecillem,ſed ego vobis cõfirmo,ad vos vlciſcendos, quum opus fuerit,potentiſſimũ eſſe. Vt autem hanc expoſitionem ſequar,eo etiam adducor quod ſubiicitur.Certum enim eſt hoc dici vt reuerentia authoris miniſterii,ad officium faciendum reuocentur.

4 Ex infirmitate,ἐξ ἀσθενείας.i.quod attinet ad infirmã illam formã ſerui quam accepit,ſemetipſum exinaniens.Idem enim hoc declarat atque κατὰ σάρκα,Rom.1.a.3.niſi quod σάρξ declarat οὐσίαν, ἀσθένεια verò eius οὐσίας qualitatẽ cui opponitur potentia Dei i.diuinitas illa potentiſſima quæ ſeſe in reſurrectione carnis potiſſimum exeruit. Nã & nos,καὶ γὰρ καὶ ἡμεῖς.Particula cauſalis oſtẽdit argumenti ſuperioris conſequutionem:quòd alioquin videatur ineptè Apoſtolus à Chriſti exẽplo ſumpſiſſe argumentũ,quo nõ Chriſti ſed ſuã poteſtatẽ videatur cõfirmare:niſi oſtẽderit quatenus ſint Chriſto conformes miniſtri.Fuit,inquit,Chriſtus,quod ad carnẽ attinet, vilis & abiectus hominũ iudicio,adeo vt ſit adactus in crucẽ.huius imbecillitatis imaginẽ nos quoque circũferimus,quibus in ſpeciẽ nihil fingi poteſt contẽptius.At idẽ ille crucifixus,re ipſa tandẽ oſtẽdit ſe Deũ eſſe:ita ſcitote etiã nobis,quos velut pro mortuis habetis,vigorẽ inuictũ nõ deeſſe,quẽ aduerſus vos,ſi opus fuerit,vſurpemus,vt Chriſtũ in nobis verè viuere ſentiatis. Cum eo,ἐν αὐτῷ.Vulg.& Eraſ.In illo.Sed ἐν pro σὺν poſitũ eſſe vel illud declarat quod in proximo mẽbro ſcriptũ eſt σὺν αὐτῷ.Eſt autẽ illud quoque obſeruandũ, hac præpoſitione nõ tantũ ſignificari Chriſti & miniſtrorũ ipſius ſimilẽ conditionẽ,ſed hoc in primis,quòd à Chriſto in miniſtros (de his enim propriè hîc agitur)vis illa promanet,per quã diuina in ipſis virtus illa inhabitans, in media illorũ infirmitate emineat. 5 Reprobi,ἀδόκιμοι. Reprobos vocat quos Gallicè licet appellare, *Ceux qui ne ſont pas de miſe,ni receuables*,quibus opponuntur δόκιμοι.

Ἐλπίζω δὲ ὅτι γνώσεσθε ὅτι ἡμεῖς οὐκ ἐσμὲν ἀδόκιμοι.

Εὔχομαι δὲ πρὸς τὸν Θεὸν μὴ ποιῆσαι ὑμᾶς κακὸν μηδέν· οὐχ ἵνα ἡμεῖς δόκιμοι φανῶμεν, ἀλλ' ἵνα ὑμεῖς τὸ καλὸν ποιῆτε, ἡμεῖς δὲ ὡς ἀδόκιμοι ὦμεν.

Οὐ γὰρ δυνάμεθά τι κατὰ τῆς ἀληθείας, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς ἀληθείας.

Χαίρομεν γὰρ ὅταν ἡμεῖς ἀσθενῶμεν, ὑμεῖς δὲ δυνατοὶ ἦτε. τοῦτο δὲ καὶ εὐχόμεθα, τὴν ὑμῶν κατάρτισιν.

Διὰ τοῦτο ταῦτα ἀπὼν γράφω, ἵνα παρὼν μὴ ἀποτόμως χρήσωμαι κατὰ τὴν ἐξουσίαν ἣν ἔδωκέ μοι ὁ Κύριος εἰς οἰκοδομὴν, καὶ οὐκ εἰς καθαίρεσιν.

Λοιπὸν, ἀδελφοί, χαίρετε, καταρτίζεσθε, παρακαλεῖσθε, τὸ αὐτὸ φρονεῖτε, εἰρηνεύετε· καὶ ὁ Θεὸς τῆς ἀγάπης καὶ εἰρήνης ἔσται μεθ' ὑμῶν.

Ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν ἁγίῳ φιλήματι. ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ ἅγιοι πάντες.

Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος μετὰ πάντων ὑμῶν. Ἀμήν.

Πρὸς Κορινθίους δευτέρα ἐγράφη ἀπὸ Φιλίππων τῆς Μακεδονίας, διὰ Τίτου καὶ Λουκᾶ.

6 At ſpero fore vt cognoſcatis nos non eſſe reprobos.

7 Opto verò à Deo, nequid mali faciatis: non vt nos probati comperiamur, ſed vt quod honeſtum eſt faciatis, nos verò velut reprobi ſimus.

8 Non enim poſſumus quicquam aduerſus veritatem, ſed pro veritate.

9 Gaudemus enim quum nos infirmi fuerimus, vos autem validi fueritis: hoc autē etiam optamus, veſtrā *videlicet* inſtaurationem.

10 Propterea hæc abſens ſcribo, ne præſēs ſeueritate vtar ex poteſtate quam dedit mihi Dominus ad ædificationem, ac non ad deſtructionem.

11 Quod ſupereſt, fratres, valete, inſtauramini, conſolationē habete, idem ſentite, in pace agite: & Deus charitatis ac pacis *author* erit vobiſcum.

12 Salutate alii alios ſancto oſculo. Salutant vos ſancti omnes.

13 Gratia Domini Ieſu Chriſti, & charitas Dei, & communicatio Spiritus ſancti ſit cum omnibus vobis. Amen.

Ad Corinthios ſecunda fuit ſcripta Philippis *urbe* Macedoniæ, per Titum & Lucam.

6 Spero autē q cognoſcetis qa nos nō ſum' reprobi.

7 Oramus autem Deum ut nihil mali faciatis: nō ut nos probati appareamus, ſed ut uos quod bonum eſt faciatis, nos autē ut reprobi ſimus.

8 Non enim poſſumus aliquid aduerſus ueritatem, ſed pro ueritate.

9 Gaudemus enim quoniam nos infirmi ſumus, uos autem potentes eſtis: hoc & oramus, ueſtram conſummationem.

10 Ideo hæc abſens ſcribo, ut non præſens durius agam ſecundum poteſtatem quam Dominus dedit mihi in ædificationē & non in deſtructionem.

11 De cætero, fratres, gaudete, perfecti eſtote, exhortamini, idem ſapite, pacē habete: & Deus pacis & dilectionis erit uobiſcū.

12 Salutate inuicem in oſculo ſancto. Salutāt uos omnes ſancti.

13 Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti, & charitas Dei, & cōmunicatio ſancti Spiritus ſit cum omnibus uobis. Amen.

Ad Corinthios ſecunda miſſa fuit à Philippis Macedoniæ per Titū & Lucam.

7 Veluti reprobi, ὡς ἀδόκιμοι. hominum videlicet iudicio.

9 Infirmi, ἀσθενεῖς. Infirmos rurſum vocat quorum vilis & abiecta eſt conditio, quibus opponit δυνατοὺς, in quibus floreat virtus illa & gratia Dei.

10 Inſtaurationem, κατάρτισιν. Alii perfectionem, ſiue conſummationem, alii integritatem. Varia enim eſt & multiplex verbi καταρτίζειν ſignificatio. Mihi verò proximū verſiculum cum iſto cōparanti videtur Apoſtolus nihil aliud hoc nomine ſignificare quàm ſuum hoc eſſe conſilium vt Corinthiacæ Eccleſiæ mēbris quæ luxata fuerant, rurſus in locū ſuum veluti repoſitis, omnia illic inſtaurentur: velvt omnibus ſublatis diſſidiis, rurſus inter ſe coniungantur. Itaque licebat etiam reconcinnationem interpretari.

12 Sancto oſculo, ἁγίῳ φιλήματι. Alibi diximus hanc fuiſſe non tantùm Iudæorum, ſed etiam aliarū gentium Orientis conſuetudinem, vt mutuis oſculis ſeſe ſalutarent ſumma amicitia ac neceſſitudine cōiuncti: qua de re ſic Xenophon, loquens de Perſis, libro Cyri Pædiæ α, λέγεται ὅτι Κῦρος ἀπῄει, καὶ ἀπαλλάττοιντο ἀπ' ἀλλήλων, τοὺς συγγενεῖς φιλοῦντας τὸν Κῦρον τῷ στόματι, ἀποπέμπεσθαι αὐτὸν νόμῳ Περσικῷ. καὶ γὰρ νῦν ἔτι τοῦτο ποιοῦσι Πέρσαι. Et Herodotus in Clio, Ἐντυγχάνοντες δὲ ἀλλήλοισι ἐν τῇσι ὁδοῖσι τῷδε ἄν τις διαγνοίη εἰ ὅμοιοί εἰσι οἱ ἐντυγχάνοντες· ἀντὶ γὰρ τοῦ προσαγορεύειν ἀλλήλους φιλέουσι τοῖσι στόμασι· ἢν δὲ ᾖ οὕτερος ὑποδεέστερος ὀλίγῳ, τὰς παρειὰς φιλέονται· ἢν δὲ πολλῷ ᾖ οὕτερος ἀγεννέστερος, προσπίπτων προσκυνέει τὸν ἕτερον. Ad hanc conſuetudinem Perſarum proximè acceſſiſſe Iudæorum mores facile eſt ex ſacra hiſtoria cognoſcere, adeo vt oſculum eſſet non modò amicitiæ alicuius, ſed cuiuſdam etiam ὁμοτιμίας ſymbolum. Eam autem conſuetudinem olim etiam publicè fuiſſe in Eccleſiaſtico cœtu obſeruatam, licet ex veterū ſcriptis cognoſcere, quum Iuſtinus id diſertè teſtetur Apolog. 2. Quam tamen qui nunc velit in his regionibus vrgere, non modò ſit ineptus, ſed turpis etiam criminis ſuſpicione laboret.

Epiſtola Pauli Apoſtoli ad Galatas.

Παύλου τοῦ ἀποστόλου ἡ πρὸς Γαλάτας ἐπιστολή.

Κεφάλαιον α΄.

Tit.1.a.3

ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος (οὐκ ἀπ᾽ ἀνθρώπων, οὐδὲ δι᾽ ἀνθρώπου, ἀλλὰ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ Θεοῦ πατρὸς τοῦ ἐγείραντος αὐτὸν ἐκ νεκρῶν)

Καὶ οἱ σὺν ἐμοὶ πάντες ἀδελφοὶ, ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Γαλατίας.

Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς, καὶ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ·

Luc.1.g.74

Τοῦ δόντος ἑαυτὸν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, ὅπως ἐξέληται ἡμᾶς ἐκ τοῦ ἐνεστῶτος αἰῶνος πονηροῦ, κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς ἡμῶν·

Ὧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

Θαυμάζω ὅτι οὕτω ταχέως μετατίθεσθε ἀπὸ τοῦ καλέσαντος ὑμᾶς ἐν χάριτι Χριστοῦ, εἰς ἕτερον εὐαγγέλιον·

NOVA INTERP.

CAP. I.

1 PAVLVS Apoſtolus (nō ab hominibus, "neque per hominem, ‖ ſed per Ieſum Chriſtum, ac Deum Patrē qui ſuſcitauit eum ex mortuis)

2 Quique mecum ſunt omnes fratres, Eccleſiis Galatiæ.

3 Gratia vobis & pax à Deo Patre, & Domino noſtro Ieſu Chriſto:

4 Qui dedit ſemetipſum pro peccatis noſtris, ‖ vt eximeret nos ex præſenti "ſeculo malo, ſecundum voluntatem Dei & Patris noſtri.

5 Cui *ſit* gloria "in ſecula ſeculorum. Amen.

6 Miror vos ita citò, "deſerto eo qui vocarat vos in gratiam Chriſti, "transferri" in aliud Euangelium:

VETVS.

CAP. I.

1 *PAVLVS Apoſtolus (nō ab hominibus, neque per hominē, ſed per Ieſum Chriſtum, & Deum Patrem qui ſuſcitauit eum à mortuis)*

2 *Et qui mecū ſunt omnes fratres, Eccleſiis Galatiæ.*

3 *Gratia uobis & pax à Deo Patre, & Domino noſtro Ieſu Chriſto:*

4 *Qui dedit ſemetipſum pro peccatis noſtris, ut eriperet nos de præſenti ſeculo nequā, ſecundū uolūtatem Dei & Patris noſtri.*

5 *Cui eſt gloria in ſecula ſeculorum. Amen.*

6 *Miror quòd ſic tam citò transferimini ab eo qui uos uocauit in gratiam Chriſti, in aliud Euangelium.*

IN CAPVT I.

1 Non ab hominibus, *οὐκ ἀπ᾽ ἀνθρώπων*. Sic deſignat authorem miniſterii in genere. Nam hoc eſt omnibus fidelibus cōmune. Neque per hominē, *οὐδὲ δι᾽ ἀνθρώπου*. Nūc inſtrumentalē vocationis cauſam attingit. Perinde enim eſt acſi diceret, Neque per quenquā hominē. Eſt autem hæc peculiaris Apoſtolorū prærogatiua, quòd à Chriſto vocati ſunt *ἀμέσως*. Sed per Ieſum, *ἀλλὰ διὰ Ἰησοῦ*. Ergo, inquies, Chriſtus non eſt homo? Eſt ſanè, ſed ſimul etiā Deus, ac proinde Dominus & caput Eccleſiæ, ac proinde ex reliquorū hominū numero eximendus.

4 Seculo malo, *αἰῶνος πονηροῦ*. Seculum vocat deprauatiſſimam illam hominum vitam & miſerrimam conditionē extra Chriſtū, qua ſignificatione ſæpe ſolet mūdi & tenebrarū nomen vſurpare. Voluntatem, *τὸ θέλημα*. i. gratuitā beneuolentiā, quā alibi vocat *εὐδοκίαν* & *πρόθεσιν*. Hebræi רצון appellant, de qua diximus Luc.2.b.14, quanuis interdum *θέλημα* & *εὐδοκίαν* iungat, vt infrà, Epheſ.1.a.5.

5 In ſecula ſeculorū, *εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων*. Heb. לעולם עולמים pro infinito ſpatio, vt Rom.16.d.27.

6 Deſerto eo qui vocarat vos in gratiā Chriſti, *ἀπὸ τοῦ καλέσαντος ὑμᾶς ἐν χάριτι Χριστοῦ*. Sic Vet⁹ interp. cōuertit, Græcis etiā aſſentientibus, & Auguſt. quoque, apud quos nulla fit mentio *Χριστοῦ* coniungendi cū *καλέσαντος*. Ab hoc tamē in eo diſſentio quòd *ἀπὸ τοῦ καλέσαντος* conuertit ad verbū, Ab eo qui vocauit, nimiū ambiguè, propter verbum ſequens. Sic enim accipi poſſet quaſi ſit ſcriptū *ὑπὸ τοῦ καλέσαντος*, acſi idem transferret, Qui & vocarat. Itaque vt omnē amphiboliā vitarē, conuerti, Deſerto eo qui vocarat vos, &c. Eraſ. A Chriſto, qui vocauit vos per gratiā. Mauult enim cū Hieronymo, *Χριστοῦ* per hyperbaton cōſtrui cū *τοῦ καλέσαντος*. Altera tamen interpretatio nihil prorſus torquet, & planā habet ſententiā. Et plerūque in Apoſtolicis ſcriptis vocatio ſolet tribui Deo potius ad Chriſtū vel per Chriſtū vocanti, vt 2.Theſſ.2.d.13.14 & 16. Itē 1.Pet.5.c.10, quibus teſtimoniis poſſit hic locus veluti cōmētariis illuſtrari. Sed & in nōnullis codicibus pro *Χριστοῦ* legit *Θεοῦ*. quā lectionē etiāſi ſequamur, nolim tamen hyperbaton ſtatuere, ſed dixerim potius Apoſtolū de ſeipſo loqui, à quo Galatæ deficiant, quū ipſe eos ad Dei gratiā vocarit, non ad Legē. Res enim ipſa oſtendit, Chriſti gratiā vocari à Paulo ſalutem gratis in Chriſto oblatam: id eſt ſummam Euangelii, quod opponit Legi & falſo pſeudapoſtolorum Euangelio. Auguſtinus pro In gratiam, legit In gloriam, contra Græcorum codicum fidem. Transferri, *μετατίθεσθε*. Vtitur præſenti tempore, quaſi nondum deſciuerint, ſed adhuc ſint in actu, quod aiunt. Deinde verbum paſſiuum vſurpauit vt culpam in pſeudapoſtolos deriuet.

In aliud Euangelium, εἰς ἕτερον εὐαγγέλιον. Ambrosius cōnectit cum participio καλέσαντος, sed perperam. Euangelium autem vocat non libros de Christo scriptos, sed doctrinam ipsam de Christo.

Ὃ οὐκ ἔστιν ἄλλο· εἰ μή τινες εἰσιν οἱ ταράσσοντες ὑμᾶς, καὶ θέλοντες μεταστρέψαι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ.

Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἡμεῖς ἢ ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ εὐαγγελίζηται ὑμῖν παρ' ὃ εὐηγγελισάμεθα ὑμῖν, ἀνάθεμα ἔστω.

Ὡς προειρήκαμεν, καὶ ἄρτι πάλιν λέγω, εἴ τις ὑμᾶς εὐαγγελίζεται παρ' ὃ παρελάβετε, ἀνάθεμα ἔστω.

Ἄρτι γὰρ ἀνθρώπους πείθω ἢ τὸν Θεόν; ἢ ζητῶ ἀνθρώποις ἀρέσκειν; εἰ γὰρ ἔτι ἀνθρώποις ἤρεσκον, Χριστοῦ δοῦλος οὐκ ἂν ἤμην.

Γνωρίζω δὲ ὑμῖν, ἀδελφοί, τὸ εὐαγγέλιον τὸ εὐαγγελισθὲν ὑπ' ἐμοῦ, ὅτι οὐκ ἔστι κατὰ ἄνθρωπον.

Οὐδὲ γὰρ ἐγὼ παρὰ ἀνθρώπου παρέλαβον αὐτό, οὔτε ἐδιδάχθην, ἀλλὰ δι' ἀποκαλύψεως Ἰησοῦ Χριστοῦ.

7 "Quod non est aliud: "sed nōnulli vos turbāt, & volunt "inuertere Euangelium Christi.

8 Sed etiamsi nos, aut Angelus è cælo euāgelizet vobis præter *id* quod vobis euāgelizauimus, "anathema esto.

9 Vt antè diximus, etiam nūc iterum dico, Siquis vobis euāgelizauerit præter *id* quod accepistis, anathema esto.

10 "Nunc enim "*utrum* homines an Deum suadeo, aut quæro hominibus placere? Enimuerò si adhuc hominibus placerem, Christi seruus non essem.

11 ‖Notum autem vobis facio, fratres, Euangelium prædicatū à me, nō esse "secundū hominē.

12 Neque enim ego ab homine id accepi, neque edoctus sū, sed "patefaciente *mihi* Iesu Christo.

7 *Quod non est aliud, nisi sunt aliqui qui uos conturbant, & uolunt cōuertere Euangeliū Christi.*

8 *Sed licet nos, aut Angelus de cælo euangelizet uobis præter quam quod euangelizauimus uobis, anathema sit.*

9 *Sicut prædiximus, & nunc iterum dico, Siquis uobis euāgelizauerit præter id quod accepistis, anathema sit.*

10 *Modò enim hominibus suadeo, an Deo? an quæro hominibus placere? si adhuc hominibus placerē, Christi seruus nō essē.*

11 *Notum enim uobis facio, fratres, Euangeliū quod euangelizatū est à me, quia non est secūdum hominē.* 1.Cor.15.a.1

12 *Neque enim ego ab homine accepi illud, neque didici, sed per reuelationem Iesu Christi.*

7 Quod non est aliud, ὃ οὐκ ἔστιν ἄλλο. Ambrosius hoc non legit. Hieron. verò duntaxat legit ὃ οὐκ ἔστιν, quod non existit, siue, quod nusquam est. Nam quū vnum sit Euangeliū, non plura, altera illa doctrina quā amplexi erant Galatæ, non erat Euangeliū nisi nomine tenus. Dicitur autem falsum Euangeliū nō esse aliud Euangelium, quoniam videlicet non potest esse multiplex verū Euangelium. Nonnullis tamen placet hoc cōnectere cum eo quod sequitur, quasi prouocabulum ὃ non referat duntaxat εὐαγγέλιον, sed totum complexū superioris orationis: acsi Aliud ponatur pro Alia re, veluti quum dicimus, Hoc nihil est aliud quàm quòd vis fallere. Eius sententiæ fuit etiam Erasmus, vt qui propterea pro εἰ μή τινες εἰσιν, conuerterit Nisi quòd quidā sunt. Sed hæc interpretatio mihi non probatur, quia non est est scriptum εἰ μὴ ὅτι τινές εἰσιν, sed εἰ μή τινες, vt satis appareat, οὐκ ἔστιν ἄλλο cum superioribus cohærere. Sequutus sum igitur Græcos interpretes, summo consensu hoc ita explicātes, vt ὃ nō referat aliud quàm εὐαγγέλιον, perinde acsi scriptū esset, μὴ ὄντος ἄλλου. Sed, εἰ μὴ, id est ἀλλὰ, vt Mat. 12.a.4, & infrà, 2.c.16, & Apoc. 9.a.4, & 21.f.27. Vulg. & Eras. Nisi quod in causa fuit cur Erasmus interiiceret particulam Quòd, & nōnulli alii plura etiam subaudirent. Inuertere, μεταστρέψαι. Vel Euertere. Quid enim magis contrarium est fidei siue gratuitæ iustificationi, quàm iustificatio ex Lege, siue meritis, non Christi sed nostris? Itaque qui volunt ista duo conciliare, magis etiam sunt inepti quàm si quis conetur lucē cū tenebris, mortem cum vita coniungere.

8 Anathema, ἀνάθεμα. Vide Rom. 9.a.3, & 1.Cor. 12.a.3, & 16.d.22.

10 Nunc enim, ἄρτι γάρ. Tempus anteactum in Pharisaismo opponit præsenti conditioni, quum iam ex Pharisæo factus Apostolus, Deum non homines annuntiaret. *Vtrum* suadeo homines, an Deum? ἀνθρώπους πείθω, ἢ τὸν Θεόν? Pauli antagonistæ, vt Galatas ab eo abducerent, nihil aliud quàm principes illos Apostolos in ore habebant, quos cum Paulo committebant, quasi contrarium Euangeliū doceret. Itaque quanuis falsum esset quod illi prætexebant, & Apostolis nihil detractum vellet Paulus, cogitur tamen ostendere, primùm omnium se nihilo esse quoquam inferiorem, vt qui ab ipso Christo esset edoctus, & Apostolus designatus, adeo quidem vt nihil hîc cuiquam mortali prorsus acceptum ferret: deinde se ita semper fuisse comparatum vt nūquam hominibus placere studuerit, sed ipsum etiam Petrum (quando ita faciendum fuit) liberè reprehenderit. Itaque iam inde ab initio testatus est se neque ab hominibus neque per hominem esse Apostolū, & acerbè obiurgauit Galatas quòd tam citò à se desciuissent. quod quum posset superbius dictum videri, argumenta nunc adhibet quibus asserit eius doctrinæ dignitatem cui Angelos etiā ipsos subiecerat. Quid enim? (inquit) quem me esse arbitramini? an vestrorum pseudapostolorum similē? qui nihil aliud quàm homines in ore habent, quasi non Deum, sed homines vobis prædicent? an qui vestrorum illorum more, hominum gratiam captem? Imò Deum ego suadeo, non homines: Deo me approbo, non hominibus: à Deo accepi quod annuntiaui, & vno Deo fretus, ministerio meo sum defunctus, vt non à me, sed à Deo desciueritis. Itaque quum non sit Apostolo propositum ostendere cui, sed quid suadeat, id est quid credendum proponat, neque de auditoribus, sed de doctrina ipsa disputare: quū denique sese cum iis comparet quibuscū habebat quidem cōmunes auditores, doctrinā verò diuersam: quòd illi homines viderentur prædicare, ipse Deum annuntiaret: illi hominibus, quorum nomine abutebantur, ipse Deo sese approbaret: Vetus interpres non rectè videtur conuertisse, Hominibus suadeo, an Deo?

11 Secundum hominem, κατὰ ἄνθρωπον. Id est, doctrina quadam humana, siue ab hominibus excogitata, vel denique, quam ego ab hominibus acceptam, ex eorum authoritate annuntiem. Vide Rom. 3.a.5.

12 Patefaciente mihi Iesu Christo, δι' ἀποκαλύψεως Ἰησοῦ Χριστοῦ. Intellige de patefactione extraordinaria. Nam alioqui solus Filius Euangelium reuelat per Spiritum suum, sed hominum ministerio, quod hîc excluditur à Paulo, vt Apostolatus sui ac proinde doctrinæ suæ authoritatem asserat. Itaque etiam opinor παρέλαβον & ἐδιδάχθην non esse synonyma hoc in loco, sed per ὕστερον πρότερον, illud, ad Apostolatus onus

impoſitum iſtud, ad doctrinæ quam prædicaturus erat, perceptionem referri. Vulg. & Eraſ. ad verbũ Per reuelationem Ieſu Chriſti, quod vt ambiguum repudiaui, quanuis Græcis ad verbum reſpondeat.

Act.9.a.1

13 Ἠκούσατε γὰρ τὴν ἐμὴν ἀναστροφήν ποτε ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ, ὅτι καθ' ὑπερβολὴν ἐδίωκον τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπόρθουν αὐτήν.

14 Καὶ προέκοπτον ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ ὑπὲρ πολλοὺς συνηλικιώτας ἐν τῷ γένει μου, περισσοτέρως ζηλωτὴς ὑπάρχων τῶν πατρικῶν μου παραδόσεων.

15 Ὅτε δὲ εὐδόκησεν ὁ Θεὸς ὁ ἀφορίσας με ἐκ κοιλίας μητρός μου, καὶ καλέσας διὰ τῆς χάριτος αὐτοῦ,

16 Ἀποκαλύψαι τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐν ἐμοί, ἵνα εὐαγγελίζωμαι αὐτὸν ἐν τοῖς ἔθνεσιν, εὐθέως οὐ προσανεθέμην σαρκὶ καὶ αἵματι.

Ephes.3.b.8

13 ‖Audiſtis enim quomodo verſatus ſim olim in Iudaiſmo, me *videlicet* ˝ſummè perſequutũ eſſe Eccleſiam Dei, & eam ˝vaſtaſſe:

14 Et profeciſſe in Iudaiſmo ſuper multos æquales meos in genere meo, quum vehemẽtiore ſtudio tenerer ˝traditionũ quas à patribus meis acceperam.

15 Sed quando placuit Deo, ˝qui ſeparauit me ab vtero matris meæ, & vocauit per gratiã ſuã,

16 ˝Retegere Filium ſuũ ˝in me, ‖vt euangelizarem ipſum inter Gentes, non ˝ſtatim ˝contuli ˝cũ carne & ſanguine.

13 Audiſtis enim conuerſationem meam aliquando in Iudaiſmo, quoniam ſupra modũ perſequebar Eccleſiam Dei, & expugnabam illam.

14 Et proficiebam in Iudaiſmo ſupra multos coætaneos meos in genere meo, abundantius æmulator exiſtens paternarũ mearum traditionum.

15 Quum autẽ placuit ei qui me ſegregauit ex utero matris meæ, & uocauit per gratiam ſuam,

16 Vt reuelaret Filium ſuum in me, ut euangelizarem illum in Gẽtibus, continuò non acquieui carni & ſanguini.

13 Summè, καθ' ὑπερβολήν. Vulg. & Eraſ. Supra modum, non ſatis expreſſẽ. Nam de omnibus id dicitur qui virtutis fines tranſiliunt, hîc verò ſummus quidam maximi vitii gradus ſignificatur. Vaſtaſſe, ἐπόρθουν. Vulg. Expugnabam. quam interpretationem reprehendens Valla, Cõtumelia fit Deo, inquit, cuius Eccleſia dicitur expugnari. Hoc verò dupliciter excuſat Eraſmus: primùm, quaſi Eccleſiæ nomine ſignificetur exigua illa multitudo fidelium: deinde, quaſi non ad euentum rei, ſed ad Sauli conatus hoc ſit referendum. Atqui Paulus toti Eccleſiæ bellum indixerat, vt qui in Arabiam vſque excurreret, & Chriſtum ipſum, non autem certos homines, perſequeretur: & ne eum quidem cœtum potuit expugnare qui Hieroſolymis erat. Deinde non poteſt expugnandi vocabulum pro expugnare conari hoc in loco accipi, niſi admodum violenta declaratione. Itaque illam interpretationem, cum Valla, prorſus repudio, quum Eccleſia Dei non magis quàm Deus ipſe, poſſit expugnari: quam ipſæ inferorum copiæ nunquam opprimere poterunt, vt expoſuimus Mat.16.c.18. Eraſmum autem valde profectò demiror ad hanc interpretationem tuendam, quam tamen ipſe mutauit, ea ratione impulſum quòd τὸ πορθεῖν nihil aliud ſignificare putarit quàm expugnare aut capere. Nam hoc certè non puto vllius idonei teſtis authoritate poſſe confirmari. Imò verò dici poteſt aliquis eam vrbem πορθῆσαι quam nunquam oppugnarit, vt Romæ accidit Gallis: & viciſſim expugnantur multæ vrbes quas tamen militi non liceat diripere. hoc enim eſt πορθεῖν quòd Latinis diripere, populari & vaſtare. i. incenſis domibus ad vaſtitatẽ redigere, παρὰ τὸ πρήθειν. i. ab incẽdendo, quod & ipſe Eraſ. annotauit. At enim, dices, hoc plus eſt quàm expugnare. Id verò pernego, niſi expugnatio præceſſerit. Poſſunt enim agri & vrbes ſalua republica vaſtari: vt Hãnibali accidit tandẽ à Romanis ſuperato. Diripi igitur ac vaſtari poteſt vinea Domini, interfici agricolæ, omnia denique ita diſperdi vt nulla hominibus appareat vineæ facies: ſed expugnari tamen non poteſt, ita videlicet vt in hoſtiũ ius ac poteſtatem omnem concedat: quum iis ipſis vtatur Dominus vt cuſtodibus, quum ſunt illam populati.

14 Traditionum quas à patr. &c. τῶν πατρικῶν μου παραδόσεων. Vulg. Paternarũ mearum traditionum. Eraſ. A maioribus meis traditorum inſtitutorũ. Quid ſit παράδοσις diximus Matth.15.a.3 Paternas autem traditiones vocat, quòd non modò Phariſæus eſſet ipſe, ſed etiam Phariſæo patre natus, vt teſtatur Act.23.b.6.

15 Qui ſeparauit, ὁ ἀφορίσας. Vulg. & Eraſ. Segregarat. Vide Mat.13.g.49. Loquitur autẽ Paulus de æterna Dei prædeſtinatione ad Apoſtolatum: cuius quũ tres ſint gradus, nempe æternũ Dei conſiliũ, (quod cõmemoratur in re prorſus ſimili, Ierem.1.b.5) deinde deſignatio ab vtero, poſtea vocatio: omnes iſtos gradus pulchrè cõmemorat Paulus ſuo ordine. Nam εὐδοκία. (i. רצון, de qua diximus Luc.2.b.14) primum illũ gradum deſignat, quem deinde reliqui duo conſequũtur. Quis igitur docuit ab operibus præuiſis auſpicari? Is nimirum qui Spiritui ſancto aduerſatur. 16 Retegere, ἀποκαλύψαι. Eraſ. *In hoc* vt reuelaret. Cõiunxit enim cum participio καλέσας, quia ſequitur ἐν ἐμοὶ, de quo mox dicemus. At ego non dubito quin potius hoc pertineat ad verbum εὐδόκησεν. In me, ἐν ἐμοί. i. mihi. Sed tamen illud videtur quiddã etiam amplius ſignificare, quod apparet ex Hebræorũ idiotiſmo. Nam ἐν ἐμοὶ omnino id declarat quod על מי, vt conſtruitur verbum reſpondens Græco verbo ἀποκαλύπτεσθαι, Eſa.53.a.1, & videtur eo dicendi genere ſignificari Dei gratiam cælitus in animum ipſum illabi, vt Græca etiam ſcholia annotarunt. Eraſ. Per me, vt ἐν ἐμοὶ poſitum ſit pro δι' ἐμοῦ: quamobrem etiam hoc coniunxit cum participio καλέσας, ſed non ſatis appoſitè, vt mihi videtur. Statim, εὐθέως. Hieronymus, vt Porphyrii calumniã vitet, ex hoc loco Paulũ ſummæ tũ arrogantiæ, tũ inconſtantiæ accuſantis, hãc particulã connectit cum εὐαγγελίζωμαι, quaſi aliud conſilium capturus fuerit Paulus niſi Dominus iuſſiſſet eum ſtatim ſeſe accingere ad prædicationis munus. Sed non fuit neceſſe ad hanc diſtinctionẽ confugere. Oſtẽdat Porphyrius Paulum ſibi aliquid arrogare, & ſolidum erit eius argumentũ. Quũ verò res ipſa oſtendat Paulum repẽtè & vno momento ita fuiſſe zelo & ſapiẽtia impletũ vt ex prædicationis ipſius ſucceſſu apparuerit eũ nihil indigere cuiuſquã ſubſidio, agnoſcat ille ſuam calumniã: nos verò Paulũ verè fuiſſe Apoſtolũ fateamur, qui & ipſe cælitus doctrinã ſuã hauſerit extra ordinẽ, vt nihil hic habeat quiſquã quod obganniat. Quòd autẽ poſtea cũ Apoſtolis contulit, nullam in eo leuitatem, ſed modeſtiã ſummã oſtendit, vt nullus iam locus arrogantiæ relinquatur. Contuli, προσανεθέμην. id eſt conſilia cõmunicaui. Nam ἀνατίθεσθαι ſignificat arcanum ſuum familiariter quaſi in ſinum amici deponere, vt explicat doctiſſimus Budæus. Ego verò puto ſumptam eſſe hanc ſignificationem ab eo quòd curas noſtras ac difficultates in quibus verſamur, quaſi onus aliquod in amicos exoneremus. Et quod attinet ad πρὸς præpoſitionẽ, vel ſentẽtiæ nihil addit, vel ita eſt explicãda vt ſi negaret Apoſtolus ſe non contentũ iis quæ ex Domino acceperat, præterea contuliſſe cum aliquibus vt noui quippiam diſceret. Vulg. Acquieui, non ſatis cõmodè. Œcumenius inter cæteras declarationes, exponit προετιμησάμην, vt videatur legiſſe προανεθέμην, pro prætuli & primo loco habui. nam carnem & ſanguinem interpretatur patriam & cognatos. quæ declaratio excurrit extra metam Apoſtolo propoſitam.

Cum carne & sanguine, σαρκὶ καὶ αἵματι.i.cum quoquam mortalium, vt Ephes.6.b.12. Totus enim in eo est Apostolus vt doceat se ab vno Christo hausisse quod prædicabat, ne summis Apostolis videatur vlla in re inferior. Homines igitur omnes semel comprehendens, & Christo iam glorioso vnicóque suo præceptori opponens, ab infirma & imbecilla natura denominat. Quorsum autem hoc? Nempe quòd his argumentis pseudapostoli Galatas fascinassent: quasi Paulus vnus esset ex Apostolorum discipulis, & quidem postremus, vt non statim ei credendum esset: summos autem Apostolos non ita abhorrere à circuncisione & Lege, quæ adhuc seruaretur Hierosolymis. Illud ergo primùm refutat, séque à Christo ipso glorioso institutum, & Apostolum Gentibus destinatum ostendit: deinde sibi cum reliquis Apostolis optimè conuenire, à quibus tamen nihil noui didicerit. Qui igitur per carnem & sanguinem intelligunt cognatos ipsius Pauli, item carnis cupiditates, nihil dicunt.

Οὐδὲ ἀνῆλθον εἰς Ἱεροσόλυμα πρὸς τοὺς πρὸ ἐμοῦ ἀποστόλους· ἀλλ' ἀπῆλθον εἰς Ἀραβίαν, καὶ πάλιν ὑπέστρεψα εἰς Δαμασκόν.	17 Neque redii Hierosolymã ad eos qui ante me *fuerant* Apostoli: sed abii in Arabiam, ac denuo reuersus sum Damascum.	17 *Neque ueni Ierosolymã ad antecessores meos Apostolos: sed abii in Arabiam, & iterum reuersus sum Damascum.*
Ἔπειτα μετὰ ἔτη τρία ἀνῆλθον εἰς Ἱεροσόλυμα ἱστορῆσαι Πέτρον· καὶ ἐπέμεινα πρὸς αὐτὸν ἡμέρας δεκαπέντε.	18 Deinde tribus post annis redii Hierosolymam, vt viserem Petrum: & mansi apud eũ dies quindecim.	18 *Deinde post annos tres ueni Ierosolymam uidere Petrum: & mansi apud eum diebus quindecim.*
Ἕτερον δὲ τῶν ἀποστόλων οὐκ εἶδον εἰ μὴ Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν τοῦ Κυρίου.	19 Alium autem ex Apostolis non vidi quenquam nisi Iacobum fratrem Domini.	19 *Alium autem Apostolorum uidi neminem, nisi Iacobum fratrem Domini.*
Ἃ δὲ γράφω ὑμῖν, ἰδοὺ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ὅτι οὐ ψεύδομαι.	20 In iis porro quæ scribo vobis, ecce corã Deo, nõ mẽtior.	20 *Quæ autem scribo uobis, ecce coram Deo, quia non mentior.*
Ἔπειτα ἦλθον εἰς τὰ κλίματα τῆς Συρίας καὶ τῆς Κιλικίας.	21 Deinde veni in regiones Syriæ & Ciliciæ.	21 *Deinde ueni in partes Syriæ & Ciliciæ.*
Ἤμην δὲ ἀγνοούμενος τῷ προσώπῳ ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Ἰουδαίας ταῖς ἐν Χριστῷ·	22 Eram autem ignotus facie Ecclesiis Iudææ quæ *erant* in Christo:	22 *Eram autem ignotus facie Ecclesiis Iudææ quæ erant in Christo:*
Μόνον δὲ ἀκούοντες ἦσαν, Ὅτι ὁ διώκων ἡμᾶς ποτε, νῦν εὐαγγελίζεται τὴν πίστιν ἥν ποτε ἐπόρθει.	23 Sed solùm audierant *qui dicerent*, Qui persequebatur nos aliquando, nunc annuntiat fidem quam olim vastabat.	23 *Tantùm autem auditũ habebant, Quoniã qui persequebatur nos aliquando, nunc euangelizat fidem quam aliquando expugnabat.*
Καὶ ἐδόξαζον ἐν ἐμοὶ τὸν Θεόν.	24 Et glorificabant Deũ de me.	24 *Et in me clarificabant Deum.*
Κεφάλαιον β.	CAP. II.	CAP. II.
Ἔπειτα διὰ δεκατεσσάρων ἐτῶν πάλιν ἀνέβην εἰς Ἱεροσόλυμα μετὰ Βαρνάβα, συμπαραλαβὼν καὶ Τίτον.	1 Deinde interiectis annis quatuordecim, rursum ascendi Hierosolymam vnà cum Barnaba, assumpto simul & Tito.	1 *Deinde post annos quatuordecim iterum ascendi Ierosolymã cum Barnaba, assumpto & Tito.*
Ἀνέβην δὲ κατὰ ἀποκάλυψιν, καὶ ἀνεθέμην αὐτοῖς τὸ εὐαγγέλιον ὃ κηρύσσω ἐν τοῖς ἔθνεσι· κατ' ἰδίαν δὲ τοῖς δοκοῦσι, μήπως εἰς κενὸν τρέχω, ἢ ἔδραμον.	2 Ascendi autem ex reuelatione, & exposui eis Euangelium quod prædico inter Gentes: sed priuatim cum iis qui sunt in pretio, nequo modo frustra currerem aut cucurrissem.	2 *Ascendi autẽ secundũ reuelationẽ, & cõtuli cũ illis Euangelium quod prædico in Gẽtibus: seorsum autem iis qui uidebantur aliquid esse, ne fortè in uacuum currerem, aut cucurrissem.*

17 Redii, ἀνῆλθον. Vel, ascendi. Sed illud melius conuenit historiæ. Vulg. Veni, ἦλθον. In Arabiam, εἰς Ἀραβίαν. Vide Act.9.c.26.

18 Vt viserem, ἱστορῆσαι. Vulg. Videre. Eras. Vt viderem. Neuter satis expressẽ. Significat enim ἱστορεῖν cognoscendi & intelligendi causa inspicere, atque etiam visere & oculis subiicere. Sic distinxit ab ἰδεῖν Plutarch. his verbis in Cicer. Ὥστε τοὺς πατέρας τῶν παίδων ἐπιφοιτᾶν τοῖς διδασκαλείοις, ὄψει τε βουλομένους ἰδεῖν τὸν Κικέρωνα, καὶ τὴν ὑμνουμένην αὐτοῦ περὶ τὰς μαθήσεις ὀξύτητα καὶ σύνεσιν ἱστορῆσαι.

19 Iacobum, &c. Ἰάκωβον, &c. Vide Act.15.c.14.

20 Coram Deo, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Verbum suppleui ex quo intel ligatur esse iurisiurandi species, deinde vt cohæreat sequens particula. Nam quod adfert Hieronymus nempe, Corã Deo sunt.i.digna Dei conspectu, prorsus est absurdum.

23 Fidem, τὴν πίστιν.i. doctrinam fidei, siue Euangelium, vt 1.Tim.4.a.1, & infrà, 3.a.2. Vastabat, ἐπόρθει. Sic apud Sallustiũ dicitur conscientia mentẽ vastare. Vide suprà v. 13. 24 De me, ἐν ἐμοί. Heb. ב pro עלי.

IN CAPVT II.

1 Interiectis annis quatuordecim, διὰ δεκατεσσάρων ἐτῶν. Vide Mar.2.a.1.

2 Cum iis qui sunt in pretio, τοῖς δοκοῦσι. id est τοῖς ἐνδοκιμοῦσι. quibus opponuntur οἱ ἀδοξοῦντες. Vulg.

Qui videbantur aliquid esse, τοῖς δοκοῦσιν εἶναί τι, contra omnium nostrorum codicum fidem, & repugnante etiam Hieronymi interpretatione. Sic enim scribit, (quod & rectè expēdit Eras.) Solicitus, inquit, requirebam quidnā esset quod diceret, Qui videbantur: sed nunc me omni scrupulo liberauit, adiiciens, Qui videbantur columnæ esse. Hæc Hieronymus, satis declarans se non legisse hoc in loco εἶναί τι. sed ita tamen vt non videatur cognouisse τοὺς δοκοῦντας à Græcis vocari absolutè τοὺς εὐδοκιμοῦντας. i. quorum apud omnes præclara est existimatio. Eadem (vt opinor) Græci sermonis imperitia fecit vt Vetus interpres, Hieronymo audacior, Aliquid esse, adiiceret. Sed est multo etiam durius quod apud Ambrosium legimus, Qui sibi videbantur aliquid esse. Vide infrà versu 6. Frustra, εἰς κενόν. Id est nullo cū fructu. Nam quod ad doctrinam ipsam attinet, de ea nihil dubitabat Paulus: sed quod à multis spargebatur, ipsum videlicet diuersam ab Apostolis doctrinam profiteri, Euangelii ipsius cursum impediebat. cui rei mederi studuit.

3 Ἀλλ' οὐδὲ Τίτος ὁ σὺν ἐμοί, Ἕλλην ὤν, ἠναγκάσθη περιτμηθῆναι:

3 Sed neque Titus qui mecum erat, quum esset Græcus, coactus fuit circuncidi:

3 *Sed neque Titus qui mecum erat, quum esset Gentilis, compulsus est circuncidi:*

4 Διὰ δὲ τοὺς παρεισάκτους ψευδαδέλφους, οἵτινες παρεισῆλθον κατασκοπῆσαι τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν ἣν ἔχομεν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ἵνα ἡμᾶς καταδουλώσωνται.

4 "Nempe propter "emissarios falsos fratres qui irrepserant ad explorandam libertatem nostram quam habemus in Christo Iesu, vt nos in seruitutem adigerent.

4 *Sed propter subintroductos falsos fratres qui subintroierunt explorare libertatem nostram quam habemus in Christo Iesu, ut nos in seruitutem redigerent.*

5 Οἷς οὐδὲ πρὸς ὥραν εἴξαμεν τῇ ὑποταγῇ, ἵνα ἡ ἀλήθεια τοῦ εὐαγγελίου διαμείνῃ πρὸς ὑμᾶς.

5 Quibus "ne ad momentum quidem cessimus "per subiectionem: vt "veritas Euangelii permaneret "apud vos.

5 *Quibus neque ad horam cessimus subiectione, ut ueritas Euāgelii permaneat apud uos.*

6 Ἀπὸ δὲ τῶν δοκούντων εἶναί τι, ὁποῖοί ποτε ἦσαν οὐδέν μοι διαφέρει· πρόσωπον Θεὸς ἀνθρώπου οὐ λαμβάνει. ἐμοὶ γὰρ οἱ δοκοῦντες, οὐδὲν προσανέθεντο.

6 "Ab iis autem qui putantur esse aliquid, "qualescunque fuerint, "nihil mihi discrepat. ‖ personam hominis Deus non accipit. Nam qui sunt in pretio, nihil mecū "præterea cōtulerūt.

6 *Ab ijs autem qui uidebātur esse aliquid, quales aliquando fuerint, nihil mea interest: Deus personā hominis non accipit. mihi enim qui uidebātur esse aliquid, nihil contulerunt.*

Deut. 10. d. 17
2. chro. 19. c. 7
iob. 34. b. 19
sap. 6. b. 8
eccli. 35. b. 16
act. 10. c. 34
rom. 2. b. 11
ephes. 6. b. 9
coloss. 3. d. 26
1. pet. 1. c. 17

7 Ἀλλὰ τοὐναντίον, ἰδόντες

7 Imò ecōtrario, quū vidissent

7 *Sed ecōtra quū uidissēt*

4 Nempe propter, διὰ δὲ. δὲ pro δὴ vel δῆτα positum est: cuius enallages exempla vide in Budæi commentariis. Non erat igitur causa cur Erasmus hoc expungeret, ex Hieronymi opinione, qui putauit redundare, quòd non præcedat μὲν: sed imperitè, vt alibi diximus. Emissarios, παρεισάκτους, id est παρεισδύντας, qui per fraudem & pietatis simulationem, in fidelium album subrepserant. Nam in his verbis παρὰ plerunque ponitur in vitio. Vulg. Subintroductos. Eras. Obiter ingressos.

5 Ne ad momentum quidem, οὐδὲ πρὸς ὥραν. Vulg. Neque ad horam. Eras. Ne ad tempus quidem. Vide Matth. 9. c. 22. Ambrosius non legit οἷς οὐδὲ, quasi ad tempus cesserit Paulus falsis illis fratribus: repugnante omnium Græcorum codicum fide, & ipsa quoque sententia. vt Erasmum planè mirer hîc laborare, quasi Pauli sermo sit imperfectus, quum omnes partes optimè constent. At enim, inquit, quomodo non cessit qui Timotheum coactus est circuncidere? Quasi verò circunstantia loci, temporis, personarum non sit varia. Nam circunciditur Timotheus vt infimi ac rudes Iudæi non offendantur: in Tito verò cur idem fieret, non in gratiā infirmorum sed falsorum fratrum, (quos canes & concisionem vocat Philipp. 3. a. 2, & excindi etiam optat infrà, 5. b. 12) idque præsertim eo ipso tempore quo Paulus Hierosolymam venerat vt eam in libertatē assereret? Per subiectionem, τῇ ὑποταγῇ. Id est, vt nos illis, prodita libertate, subiiceremus. Hoc enim fuisset Christo renuntiare. Vulgata, Subiectione, nimium ambiguè. non cedimus enim ea re quam amissam volumus. Itaque istis Apstolus non subiectione, sed libertate non cedebat. Veritas Euangelii, ἡ ἀλήθεια τοῦ εὐαγγελίου. Id est, vera ac sincera Euangelii doctrina, nullis videlicet istorum falsis doctrinis corrupta. Apud vos, πρὸς ὑμᾶς. Siue, vobis. Galatas autem alloquitur, sed ita vt gentes omnes comprehendat quarum par erat causa, & quibus peculiariter destinatus erat Apostolus.

6 Ab iis autē qui putantur, ἀπὸ δὲ τῶν δοκούντων. Loquitur Apostolus ex aduersariorum sensu, qui quū re vera reliquos Apostolos non minus quàm Paulum contemnerent, tamen illorum nomina iactabant, vt excellentium Christi discipulorum, vt Paulum tanquam abortiuum quempiam opprimerent. Cæterùm quum sic legi soleat hic locus vt totum illud ὁποῖοί ποτε vsque ad λαμβάνει, parenthesi includi soleat, ego Græca scholia & veterum codicum authoritatem sequutus, ista coniunxi cū οὐδέν μοι διαφέρει, vt sit sensus, nullū esse inter Paulum & eos quos illi tanti faciebant, discrimen. quæ sententia mihi maximè perspicua videtur. Sin verò illā parēthesin seruemus, præcisa erit oratio, & ἀπὸ pro ὑπὸ positum, vt sic interpretemur, Ab iis autem qui putantur esse aliquid, non sum edoctus. Sic enim ipse etiam loquitur suprà, 1. c. 12. Qualescunque fuerint, ὁποῖοί ποτε ἦσαν. Hoc videtur addidisse Paulus vt superiora verba emolliret: acsi diceret, Vtcunque fatear illos fuisse ipsi Christo familiares discipulos, tamen propterea non est quòd isti somnient aliquod esse inter illos & me discrimen. Nihil mihi discrepat, οὐδέν μοι διαφέρει. Hæc alii connectunt cum proximè præcedente membro, & conuertunt, Quales aliquando fuerint, nihil mea interest, vt plerunque etiam accipitur hæc loquendi formula. Ego verò (vt paulo antè dixi) malo cum ἀπὸ coniungere, quanuis ista constructio verbi διαφέρειν sit Græcis scriptoribus inusitata. Præterea contulerunt, προσανέθεντο. Id est, Nihil noui mihi adiecerunt, quod antea non nossem. Vide suprà, 1. c. 16. Possumus etiam interpretari, Nihil præterea oneris mihi imposuerunt, vt significet se non accepisse ab illis Apostolatum. idque videtur cum iis quæ sequuntur, optimè conuenire.

ὅτι πεπίστευμαι τὸ εὐαγγέλιον τῆς ἀκροβυστίας, καθὼς Πέτρος τῆς περιτομῆς·

mihi concreditum fuisse Euangelium præputii, sicut Petro circuncisionis:

quòd creditum est mihi Euangelium præputii, sicut & Petro circuncisionis:

(Ὁ γὰρ ἐνεργήσας Πέτρῳ εἰς ἀποστολὴν τῆς περιτομῆς, ἐνήργησε καὶ ἐμοὶ εἰς τὰ ἔθνη)

8 (Nam qui efficax fuit per Petrum ad Apostolatum circuncisionis, efficax fuit etiam per me erga Gentes)

8 (Qui enim operatus est Petro in Apostolatum circuncisionis, operatus est & mihi inter Gẽtes)

Καὶ γνόντες τὴν χάριν τὴν δοθεῖσάν μοι Ἰάκωβος καὶ Κηφᾶς καὶ Ἰωάννης, οἱ δοκοῦντες στῦλοι εἶναι, δεξιὰς ἔδωκαν ἐμοὶ καὶ Βαρνάβᾳ κοινωνίας· ἵνα ἡμεῖς εἰς τὰ ἔθνη, αὐτοὶ δὲ εἰς τὴν περιτομήν.

9 Quúmque cognouissent gratiam mihi datam Iacobus & Cephas & Iohannes, qui putantur esse columnæ, dextras dederunt mihi ac Barnabæ societatis: vt nos inter Gentes, ipsi verò inter circuncisos, *Apostolatu fungeremur.*

9 Et quum cognouissent gratiam quæ data est mihi Iacobus & Cephas & Iohannes, qui uidebantur columnæ esse, dextras dederunt mihi & Barnabæ societatis: ut nos in Gentes, ipsi autem in circuncisionem.

Μόνον τῶν πτωχῶν ἵνα μνημονεύωμεν· ὃ καὶ ἐσπούδασα αὐτὸ τοῦτο ποιῆσαι.

10 Solùm *monuerunt* vt pauperum meminissemus: quod & ipsum studui facere.

10 Tantùm ut pauperũ memores essemus: quod etiam solicitus fui hoc ipsum facere.

Ὅτε δὲ ἦλθε Πέτρος εἰς Ἀντιόχειαν, κατὰ πρόσωπον αὐτῷ ἀντέστην, ὅτι κατεγνωσμένος ἦν.

11 Quum autem venisset Petrus Antiochiam, in os ei restiti, eo quòd condemnandus esset.

11 Quum autem uenisset Petrus Antiochiam, in faciem ei restiti, quia reprehensibilis erat.

Πρὸ τοῦ γὰρ ἐλθεῖν τινας ἀπὸ Ἰακώβου, μετὰ τῶν ἐθνῶν συνήσθιεν· ὅτε δὲ ἦλθον, ὑπέστελλε καὶ ἀφώριζεν ἑαυτόν, φοβούμενος τοὺς ἐκ περιτομῆς.

12 Nam antequam venissent quidam à Iacobo, vnà cum Gentibus edebat: quum autem venissent, subduxit sese ac separauit ab eis, metuẽs eos qui erãt ex circuncisione.

12 Prius enim quàm uenirẽt quidam à Iacobo, cum Gentibus edebat: quum autem uenissent, subtrahebat & segregabat se, timens eos qui ex circuncisione erant.

Καὶ συνυπεκρίθησαν αὐτῷ καὶ οἱ λοιποὶ Ἰουδαῖοι· ὥστε καὶ Βαρνάβας συναπήχθη αὐτῶν τῇ ὑποκρίσει.

13 Ac simulabant vnà cum eo reliqui etiam Iudæi: itaque etiam Barnabas simul abreptus fuit in illorum simulationem.

13 Et simulationi eius consenserũt cæteri Iudæi, ita ut & Barnabas duceretur ab eis in illam simulationem.

7 Euangelium præputii, εὐαγγέλιον τῆς ἀκροβυστίας. Id est Euangelium inter Gentes annuntiandum: quã metonymiam aliquoties in epistola ad Romanos annotauimus. Neque enim duplex est Euangelium in sese, sed duo sunt populorum genera quibus annuntiatur, vnum circuncisum, alterum incircuncisum.

8 Per Petrũ, Πέτρῳ. Sic malo explicare, vt significetur causa instrumẽtalis. Vulg. Petro. Eras. In Petro.

9 Qui putantur, &c. οἱ δοκοῦντες, &c. Id est, quos solos isti pro columnis habent, quasi ego sim nihili: in eo quidem ab illis ipsis dissidentes quorum authoritate ad vos decipiendos abutuntur. Vide suprà, versu 6. Dextras societatis, δεξιὰς κοινωνίας. Id est porrexerunt manum, quòd symbolum esset nostræ in Euangelii doctrina summæ consensionis. Virgil. Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni. Inter circuncisos, *Apostolatu fungeremur*, εἰς τὴν περιτομήν. Rectè suppleuit Erasmus quod omnino deerat. Omissum est autem à Paulo, vt qui in hac epistola mirè studeat breuitati. siue genus ipsum dicendi: siue argumenta spectes. Sic etiam in proximo versiculo verbum desideratur, sed ex communi loquendi vsu, vt istæ eclipses nihil obscuritatis adferant.

11 In os, κατὰ πρόσωπον. Id est ἔμπροσθεν πάντων, coram omnibus, vt explicat ipse Paulus versu 14. Itaque absurdum est commentum Hieronymi, interpretantis, Secundum faciem, id est non ex animo, quasi res tota non seriò sed per sanctam quandam simulationem inter vtrunque sit acta, vt Iudæi non offenderentur, & vicissim Gentibus satisfieret. Hoc verò si ita est (vt nihil aliud dicam) quorsum hoc factum pertinuerit ad Apostoli scopum? Similia sunt fere omnia, profana certè & apertissimè detorta, quæ in hunc locum Græci interpretes plerique & Hieronymus aduersus Augustinum pro Petro disseruerunt. quæ sanè miror Erasmum digna censuisse quæ non modò commemoraret, sed etiam tueretur. Quòd condemnandus esset, ὅτι κατεγνωσμένος ἦν. Participium pro nomine positum, quasi condemnatitium dicas aut condemnabilem, sicut à Latinis participialia quæ vocant nomina vsurpantur: quod ita familiare est Hebræis vt non aliter loquantur. vt נרצה, id est dilectus pro amabili, & נחמד, expetitus pro expetibili, & alia infinita. Ita enim hoc accipiendum esse res ipsa ostendit: vt planè absurdum sit quod nonnulli adferunt, damnatum fuisse Petrum, ab iis videlicet qui non norant rem agi ex composito, & malè de illo iudicabant, tametsi reprehensibilis non erat: vel quòd antè reprehensus fuisset Hierosolymis quòd cum Cornelio sumpsisset cibum. En quò delabantur qui quam arripuerunt sententiam, volunt mordicus tueri. Cicero in Pisonem, Quis te miserior? quis te damnatior? qui neque scribere ad Senatum, rempublicã bene à te gestam, neque præsens dicere ausus es? Id est, quem iustius quis iudex possit condemnare quàm te? Ita accipitur κατεγνωσμένος hoc in loco pro ἐπίμεμπτος vel ἐπιμεμφής.

12 A Iacobo, ἀπὸ Ἰακώβου. Non dicit istos missos fuisse à Iacobo: sed A Iacobo idem valet atque Hierosolymis, vbi pedem fixerat Iacobus. Hi sunt igitur qui postea contentionem illam excitarunt quæ refertur à Luca Act. 15, & omnia ista ante Synodum Hierosolymitanam contigerunt.

13 Itaque etiam Barnabas abreptus fuit in eorum simulationem, ὥστε καὶ Βαρνάβας συναπήχθη αὐτῶν τῇ ὑποκρίσει. Ὥστε sic malo accipere quàm pro Adeo vt, & τὸ συναπάγεσθαι, indicat Barnabam impetu & exemplo potius abreptum quàm iudicio fuisse impulsum. Vulgata, Vt duceretur ab eis in illam simulationem. In

Complutensi editione legitur ὥστε Βαρνάβας συναπήχθη, expuncta particula καὶ, ab aliquo nimirum qui Barnabam etiam voluit culpæ eximere, quasi scriptum sit ἵνα Βαρνάβας συναπαχθῇ, vt Barnabas abduceretur. Dici enim non potest quantopere hîc laborarint Græci, & ex Latinis præcipuè Hieronymus, vt Petrum culpa liberarent: hoc est, Apostoli sententiam & Apostolatum (cuius authoritatem hoc facto vindicat) euerterent. Existimarunt Apostolos post acceptum Spiritum sanctum fuisse ἀναμαρτήτους. Id verò vt in doctrinæ capitibus concedam, tamen non huc pertinet, quum Petrus hoc loco non peccet in doctrina, sed in certo facto: quòd videlicet dum Iudæorum infirmitati cupit consultum, Euangelicam libertatem adducit in discrimen. Peccatum est igitur non in doctrina, neque etiam in ipso facto simpliciter, sed in facti circunstantiis non satis prudenter ab eo consideratis: vnde magnum consequutum est offendiculum, vt meritò prorsus à Paulo sit publicè reprehensus. Neque enim tanti fuit infirmitas Iudæorum vt propterea prodenda fuerit aliorum qui aderant libertas, & firmitas labefactanda. Itaque hîc opus fuit deliberatione illa quæ à Cicerone in Officiis pertractatur, ex duobus vtilibus vtrum vtilius.

Ἀλλ᾽ ὅτε εἶδον ὅτι οὐκ ὀρθοποδοῦσι πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ εὐαγγελίου, εἶπον τῷ Πέτρῳ ἔμπροσθεν πάντων, Εἰ σὺ Ἰουδαῖος ὑπάρχων, ἐθνικῶς ζῇς, καὶ οὐκ Ἰουδαϊκῶς, τί τὰ ἔθνη ἀναγκάζεις ἰουδαΐζειν; 14	Sed quum vidissem " eos nō recto pede incedere, " vt veritati Euangelii congruebat, dixi "Petro coram omnibus, Si tu, quum sis Iudæus, Gentiliter viuis, ac non Iudaicè, cur Gentes "cogis iudaizare?	14 *Sed quum uidissem quòd non rectè ambularent ad ueritatem Euangelii, dixi Cephæ coram omnibus, Si tu, quum Iudæus sis, Gentiliter uiuis, & non Iudaicè, quomodo Gentes cogis iudaizare?*
Ἡμεῖς φύσει Ἰουδαῖοι, καὶ οὐκ ἐξ ἐθνῶν ἁμαρτωλοί· 15	"Nos natura Iudæi, & non ex Gentibus "peccatores:	15 *Nos natura Iudæi, & non ex Gentibus peccatores.*
Εἰδότες ὅτι οὐ δικαιοῦται ἄνθρωπος ἐξ ἔργων νόμου, ἐὰν μὴ διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ· καὶ ἡμεῖς εἰς 16	"Scientes non iustificari hominem ex operibus Legis, "sed "per fidē Iesu Christi: etiam nos	16 *Scientes autem quòd non iustificatur homo ex operibus Legis nisi per fidē Iesu Christi: & nos*

14 Eos non recto pede incedere, ὅτι οὐκ ὀρθοποδοῦσι. Rectum pedem opponit simulationi præposteræ. Videbantur enim Petrus & eius sectatores in vtranque partem claudicare, quum paulo antè cum Gentibus cibum caperent, & tam subitò se ab illorum consortio subducerent. Nam absurdum est certè quorundam commentum, qui hoc nolunt dici de Petro, sed de aliis qui cum Petro simulabant: quasi ille dissimularet potius quam simularet, isti verò putarent aliquid admissum contra bonos mores, quum sese coniungerent cum Gentibus. Id verò si ita esset, cur disertè non excipitur Petrus? cur disertè, præteritis cæteris, in eum vnum fertur reprehensio? quorsum denique hæc historia commemoratur, si Petrus ipse, qui aliquid esse videbatur, non est à Paulo, & quidem iure, reprehensus? Causa igitur profectò non erat cur iterum nobis Erasmus rancidas istas nugas apponeret. Vt veritati Euangelii congruebat, πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ εὐαγγελίου. Veritatem Euangelii vocat sinceram ac veram Euangelii tum doctrinam tum vsurpationem, quam vulgò practicam vocant. Præpositio autem πρὸς congruentiam & conueniētiam declarat, vt 2. Corinth. 5. b. 10, vt pro κατὰ posita videatur, sicut dixit Isocrates πρὸς τὸ προσῆκον, ἀντὶ τοῦ κατὰ τὸ προσῆκον. Vulgata & Erasmus, Ad veritatem. Petro, τῷ Πέτρῳ. In vno codice scriptum inueni τῷ Κηφᾷ, & versu 11, ὁ Κηφᾶς. Vetus interpres priore loco habet, Quum autem venisset Petrus, &c. hîc autem, dixit Cephæ. Neque verò istius varietatis vllum esset momentum (quum idem sit Cephas qui & Petrus) nisi Clemens libro dispositionum 4, (quem sequitur Eusebius lib. Ecclesiast. historiæ 1) occasionem hinc arripuisset falsò interpretandi huius loci, quasi Cephas iste non fuerit Petrus ille Apostolus, sed vnus ex 70 discipulis: quem errorem meritò refutat Hieronymus. Nam (vt alia omittam) quorsum alioqui commemoratur hæc historia? Cogis, ἀναγκάζεις. Cogi dicit Paulus eos qui Petri authoritate & exemplo, vacillante conscientia ad Iudaismum inclinabant.

15 Nos natura Iudæi, ἡμεῖς φύσει Ἰουδαῖοι. Id est, nos Iudæi, & quidem genere, non autem proselyti. Incipit autem Apostolus, constituta iam sui ministerii authoritate, ad rem ipsam accedere: vt meritò tertium caput ab hoc versiculo possis inchoare: nisi superiora omnia quibus videlicet vnum idémque argumentum explicatur, malis primo capiti tribuere. quod qui non considerarunt, ista putarunt ad superiorem historiam pertinere, quum in superiore versu desinat. Quanquam & præsenti controuersiæ cum Petro possunt ista applicari vsque ad sequentis capitis initium, vbi per apostrophen Galatas compellat, veluti à Petro ad illos orationem auertens. Sed malo Galatis omnia ab hoc versiculo applicare. Mira est autem ac planè inimitabilis breuitas Apostoli in tota hac epistola, cuius pulcherrimum exemplum suppeditat hic locus. Ita enim id proponit de quo dicturus est, nos videlicet fide non autem operibus Legis iustificari, vt duplex simul argumentum adferat. Iudæi, inquit, sumus, & quidem natura, qui vobis gratuitam ex fide iustificationem proponimus. Itaque non minus nobis credite quàm vestris pseudapostolis, quibus in studio Legis non possimus cedere, quum & ipsi Iudæi simus. Credidimus in Iesum Christum: quorsum, si Lex non potuit iustificare? Primùm igitur argumentum à circunstantia personæ sumptum est, alterum ab ipsa fidei & Euangelii natura, allusione facta ad Psal. 143. a. 2. Atenim quomodo ista cohærent, dices? Optimè profectó. Quum enim in ea reprehensione Petri ageretur de iis qui Christum cum Lege coniungebant, inde meritò delabitur ad hoc ipsum tractandum argumentum: vnde etiam factum vt aduersus ipsum Petrum aut certè aduersum illos quibus sese Petrus adiunxerat, ista dici videantur: adeo mollis & artificiosa est ista iunctura. Peccatores, ἁμαρτωλοί. Heb. חטאים. Sic autē vocabantur omnes Gentiles, quasi qui nihil aliud possent quàm peccare, alieni videlicet à Dei fœdere.

16 Scientes, εἰδότες. Vulgata, Scientes autem, εἰδότες δὲ, vt in duobus codicibus scriptum inuenimus. quam lectionem si sequaris dicendum fuerit superiore versiculo, Nos natura Iudæi *sumus*, & non ex Gentibus peccatores. Scientes autem, &c. Ego verò malui ista connectere absque coniunctione δὲ, ita vt ἡμεῖς per epanalepsin repetatur: quanuis quod ad sensum attinet, nihil intersit. Sed, ἐὰν μή. Hebraicè כי אם, quas particulas Græci interpretes interdum per ἐὰν μὴ conuertunt, vt Genes. 32. f. 26. interdum per

ἀλλὰ, vt Esaiæ cap.59.a.2. & ἀλλ᾽ ἤ, 2.Reg.5.e.17. vnde factum vt ἐὰν μὴ scripserit Paulus pro ἀλλὰ, sicut etiã accipitur Mat.12.a.4,& 1.Corinth.7.c.17, & suprà, 1.b.7,& Apocalyps. 9.a.4,& 21.f.27. Sed & Latini (nequis clamitet quosuis Hebraismos à nobis confingi) sic omnino vsurpant nonnunquam particulam Nisi, vt Terentius in Andria, Nescio, nisi mihi deos satis scio iratos fuisse, qui auscultauerim. Postremò quia Semipelagiani nostri hunc locum arripiunt vt iustitiam operum cum iustitia fidei concilient, (quasi cum Vetere interprete dicendum sit nos non iustificari ex operibus nisi per fidem, id est non ex omnibus operibus, sed ex operibus fidem consequentibus: siue, non omnia opera salutem mereri, sed ea demum quæ ex fide nascuntur) ne habeant isti quod obganniant, primùm hoc quæro ex ipsis, quid per opera Legis intelligant quæ hic volunt à Paulo coniungi cum fide. Si cæremonias responderint, in eo certè produnt quàm parum attentè Pauli scripta legant. Nam si concedit Apostolus, opera Legis, id est cæremonias cum fide Iesu Christi coniunctas, iustificare, quid causæ erat cur istos vocaret pseudapostolos, aut qua de re cum illis contendit? Neque enim isti Christum separabant à Lege, sed cum Lege coniungebant, quasi solus non sufficeret. Sin autem per opera Legis intelligunt opera moralia, (quæ vocant) eáque volunt à Paulo connecti cum fide, vt iustificandi vim habeant: petam ab eis quo pudore conciliare studeant, tanquam ad vnum finem concurrentia, quæ hoc ipso versiculo separat Apostolus, vt ex diametro dissidentia. Quid enim? annon statim subiicit, nos ex fide iustificari, & non ex operibus Legis? & Rom.3.d.28, sine operibus Legis? Et qualis erit ista consequutio, Si ex Lege iustificamur, Christus frustra mortuus est: si præter Christi mortem nostra etiam opera tanquam causæ ad salutem requirantur? Ex his igitur & aliis plurimis argumentis quæ volens prætermitto, satis liquere puto ἐὰν μὴ hoc in loco nihil aliud declarare quàm Sed, & ineptos etiam esse aduersarios Gratiæ, qui huius loci testimonio abutuntur vt imperitis imponant. Per fidem Iesu Christi, διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ. Id est per fidem in Iesum Christum: vt etiam accipitur iterum in hoc ipso versiculo, & infrà, versu 20.

Χριστὸν Ἰησοῦν ἐπιστεύσαμεν, ἵνα δικαιωθῶμεν ἐκ πίστεως Χριστοῦ, καὶ οὐκ ἐξ ἔργων νόμου· διότι οὐ δικαιωθήσεται ἐξ ἔργων νόμου πᾶσα σάρξ.

inquam in Christum Iesum credidimus, vt iustificaremur ex fide Christi, & non ex operibus Legis: propterea quòd non iustificabitur ex operibus Legis "vlla caro.

in Christo Iesu credidimus, ut iustificemur ex fide Christi, & non ex operibus Legis: propter quod ex operibus Legis non iustificabitur omnis caro.

17 Εἰ δὲ ζητοῦντες δικαιωθῆναι ἐν Χριστῷ, εὑρέθημεν καὶ αὐτοὶ ἁμαρτωλοὶ, ἆρα Χριστὸς ἁμαρτίας διάκονος; Μὴ γένοιτο.

17 ‖ "Quòd si, dum quærimus iustificari per Christum, reperimur & ipsi peccatores, num Christus peccati minister est? Absit.

17 *Quòd si quærentes iustificari in Christo, inuenti sumus & ipsi peccatores, nunquid Christus peccati minister est? Absit.* Rom.3.c.19

18 Εἰ γὰρ ἃ κατέλυσα, ταῦτα πάλιν οἰκοδομῶ, παραβάτην ἐμαυτὸν συνίστημι.

18 Nam si quæ destruxi, ea rursum ædifico, transgressorem meipsum constituo.

18 *Si enim quæ destruxi, iterum hæc ædifico, præuaricatorem me constituo.*

19 Ἐγὼ γὰρ διὰ νόμου νόμῳ ἀπέθανον, ἵνα Θεῷ ζήσω.

19 Ego enim per Legem "Legi mortuus sum, vt Deo viuerem.

19 *Ego enim per Legem Legi mortuus sum, ut Deo uiuam.*

20 Χριστῷ συνεσταύρωμαι. ζῶ δὲ, οὐκ ἔτι ἐγὼ, ζῇ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστός. ὃ δὲ νῦν ζῶ ἐν σαρκὶ, ἐν πίστει ζῶ τῇ τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἀγαπήσαντός με, καὶ παραδόντος ἑαυτὸν ὑπὲρ ἐμοῦ.

20 Vnà cum Christo crucifixus sum. Viuo autem, "non ámplius ego: sed viuit in me Christus. & vitam quam nunc viuo "in carne, viuo per fidem Filii Dei, qui dilexit me, & tradidit semetipsum pro me.

20 *Christo confixus sum cruci. uiuo autem, iam non ego: uiuit uerò in me Christus. quòd autem nunc uiuo in carne, in fide uiuo Filii Dei, qui dilexit me, & tradidit semetipsum pro me.*

Vlla caro, πᾶσα σάρξ. Id est, vllus homo. Sed in vocabulo Carnis magna est emphasis: quo significatur hominis natura prorsus corrupta, & ad immortalitatem sibi comparandam penitus inepta. Ad verbum, Omnis caro non iustificabitur. Sic enim loquuntur Hebræi.

17 Quod si, εἰ δέ. A iustificatione descendit ad sanctificationem siue regenerationem, alterum videlicet beneficium Christi fide apprehensi: quum Lex non modò non extinguat sed etiã accẽdat peccatum, adeo quidem vt Mortuũ esse Legi & Deo viuere mutuò se respiciant. Hunc autem locum sic explico, Si nos etiam Iudæi, qui viximus sub Lege, nunc quærendo iustitiã in vno Christo, ita deprehendimur tunc peccatores fuisse quum sectaremur Legem, videtur omnino Christus non approbare Legem, ac proinde probare peccatum. Absit, respondet Apostolus. Nam econtrario si iustificatus in Christo vellem ad peccatum redire, perinde facerem acsi dirutum ædificium vellem rursus extruere, ac planè culpa omnis in me resideret, non in Christo. Liberauit enim me Christus à Legis maledictione, non vt denuò illam subirem, sed vt Deo viuerem, fretus videlicet Spiritu Christi cũ quo sum crucifixus peccato, ac proinde Legi mortuus, quatenus concupiscentiam in me irritabat, & meam conscientiam terrebat.

19 Legi mortuus sum, νόμῳ ἀπέθανον. Vide superiorem annotationem & Rom.6.c.14, & 7.a.4. Sed quomodo se dicit Legi mortuum esse per Legem, quum per vnum Christum Legi moriamur? vt Rom.7.a.4. Nempe κατὰ συμβεβηκός. Lex enim terrens conscientiam ad Christum adducit, qui vnus verè efficit vt moriamur Legi, quoniam iustificando nos tollit conscientiæ terrores, & nos sanctificando, facit vt concupiscentia in nobis mortificata, non ita possit accipere occasionem peccandi ex Legis prohibitione, sicuti solebat, vt ostendit Apostolus Rom.7.c.9.10 & 11.

20 Non amplius ego, οὐκ ἔτι ἐγώ. Ego videlicet qui olim fui, vt Rom.7.c.17. Nam à regeneratione homo dicitur noua quædam res fieri. In carne, ἐν σαρκί. Id est, in hoc mortali corpore, quod tamen nõ impedit

alteram Christi veram vitam, in me per Spiritum suum habitantis, & hanc vitam meam gubernantis. Quòd autem quidam carnem interpretantur vitiosam naturæ qualitatem, perabsurdum est hoc in loco. Nam & hocipsum viuere in carne, disertè iis tribuitur qui non ex concupiscentiis carnis, sed ex voluntate Dei viuũt, 1. Petri 4.a.2. Hoc est denique quod author epistolæ ad Hebræos vocat dies carnis, cap.5.c.7.

Οὐκ ἀθετῶ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ. εἰ γὰρ διὰ νόμου δικαιοσύνη, ἄρα Χριστὸς δωρεὰν ἀπέθανεν.

21 Non abrogo gratiam Dei. nam si per Legem est iustitia, igitur Christus sine causa mortuus est.

21 Non abiicio gratiam Dei. si enim per Legem iustitia, ergo gratis Christus mortuus est.

Κεφάλαιον γʹ

CAP. III.

CAP. III.

Ὦ Ἀνόητοι Γαλάται, τίς ὑμᾶς ἐβάσκανε τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι; οἷς κατ᾽ ὀφθαλμοὺς Ἰησοῦς Χριστὸς προεγράφη, ἐν ὑμῖν ἐσταυρωμένος;

Τοῦτο μόνον θέλω μαθεῖν ἀφ᾽ ὑμῶν, ἐξ ἔργων νόμου τὸ Πνεῦμα ἐλάβετε, ἢ ἐξ ἀκοῆς πίστεως;

1 AMentes Galatæ, quis vos fascinauit ne obsequeremini veritati: quibus ob oculos Iesus Christus prius fuerat depictus, inter vos crucifixus?

2 Hoc solum cupio discere ex vobis, Ex operibus Legis Spiritum accepistis, an ex fide per auditum percepta?

1 O Insensati Galatæ, quis uos fascinauit nõ obedire ueritati: ante quorũ oculos Iesus Christus proscriptus est, inter uos crucifixus?

2 Hoc solum à uobis uolo discere, Ex operibus Legis Spiritũ accepistis, an ex auditu fidei?

21 Non abrogo, οὐκ ἀθετῶ. Vide Marcum 6.c.26. Vulgata, Non abiicio. Erasmus, Non aspernor. quæ interpretationes mihi videntur non satis expressæ. Malim igitur Augustinum sequi, qui conuertit, Non irritam facio. Incipit autem nunc demum Apostolus, postquam respondit eorum calumniis qui gratuitam iustificationem putant iter patefacere ad Peccandum, propositionem illam probare, Nos non ex operibus sed ex fide iustificari, & collocat in prima acie, argumentum ab absurdo sumptum, cuius vis vt intelligatur, obseruandum est Apostolum non disputare aduersus Iudæos incredulos, sed aduersus illos qui Euangelium cum Lege coniungebant. Nam illi facilè concessissent Christum frustra esse mortuum, & hoc argumentum risissent. Itaque Rom.3.d.27, vsurpat Apostolus hoc idem argumentum, sed longè alia forma, quum per iustificationem operum tolli dicit gloriam quæ vni Deo tribuenda est. Sed quid si isti respondissent quod nunc quoque Sophistæ nobis obiiciunt, Non tolli videlicet Christi meritum, etiamsi dicamus nostris meritis nos seruari, quum illud suppleat quod nostris deest, & ab illo etiam ista proficiscantur? Respondeo, Apostolum præsupponere duo, nempe, gratiam, quum sit res indebita, non posse cum meritis, re videlicet debita, consistere, vt docet Rom.4.a.4, & 5. quæcunque tandem subterfugia captent Sophistæ. Deinde hic agi de gratia non hominum, sed Dei, quæ non est gratia Dei nisi omni modo sit gratia, ac proinde sola hominem seruet. Ideo rectè concludit Apostolus, Christum esse frustrà mortuum, si vel minima pars iustitiæ tribuatur Legi. Sine causa, δωρεάν. id est quũ nulla causa esset cur id faceret: quod vno verbo Hebræi dicunt חנם, Gallicè dicas, *pour son plaisir*. Vulgata, Gratis, prorsus impropriè. nam tota Scriptura testatur, & res ipsa clamat, Christum gratis esse mortuum. Erasmus, Frustra, quod & ipsum non cõuenit nec Hebræo nec Græco vocabulo. Multa enim optimam ob causam fiunt, quæ tamen frustra fiunt, quum videlicet euentus consilio non respondet: at Paulus ad ipsum vsque cõsilium Dei ascendit.

IN CAPVT III.

1 Amentes, Ὦ ἀνόητοι. Vulg. Insensati. Erasmus, Stulti, quasi rudes ac parum cordatos dicas. Putauit enim Galatis aliquod gentile vitium exprobrari: quum hoc potius ad id de quo agitur sit accommodandum, quasi præstigiis quibusdam Galatæ fuerint ab istis pseudapostolis dementes facti, vt qui tam apertas blasphemias non intelligerent, & semel instituti à Paulo, tam temere desciuissent. Ne obsequeremini veritati, τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι. Erasmus, Vt non crederetis veritati. & sanè fateor πείθεσθαι potius declarare persuaderi quàm obsequi seu obedire. Sed ea significatio non satis quadrat istis qui amplexi quidem erant prædicationẽ Pauli, sed in itinere cœpto non perstiterant. Mihi verò potius probatur quod testatur Hieronymus, hoc non fuisse scriptum in Adamantii codicibus. Sed & Chrysostomus & Theophylactus non legunt. In Græcis quoque scholiis adscribitur quidem in contextu, sed nihil est in commentariis vnde suspicari possis scholiasten legisse. In nostris quoque codicibus vetustis vnum inuenimus in quo non legebantur. Ob oculos, κατ᾽ ὀφθαλμούς. i. quibus ita egregiè ac perspicuè fuit propositus Christus vt quasi vestris oculis repræsentata fuerit viua ipsius imago, acsi apud vos ipsos esset crucifixus. Persistit enim in metaphora verbi βασκαίνειν, quod propriè de iis maleficis dicitur qui intuitu nocent: vt ille ait apud Virgilium, Nescio quis teneros oculos mihi fascinat agnos. Hinc apparet προεγράφη conuertendum esse, Prius fuerat depictus, non autem, Proscriptus, cum Vetere interprete, nisi accipias pro publicè quasi in scriptis propositus, vt quorum nomina proscribebantur. Nam planè durum est ac violentum, vel condemnatum, vt Ambrosius, vel, vt Augustinus, de possessione depulsum, interpretari. Nisi fortassis legit Præscriptum, vt Erasmus meritò suspicatur. quod & ipsum tamen non probo, quia (vt alia omittam) Præscribere in ea quidem significatione non dicitur à Græcis προγράφεσθαι, sed παραγράφεσθαι. Hieronymus ad scripturam, non ad picturam retulit: & Præscriptum exponit, id est antè scriptum quàm illud in Euangelio legeritis, quòd videlicet Galatæ legissent Prophetarum oracula. quæ interpretatio mihi etiam absurdior videtur quàm superiores. Inter vos, ἐν ὑμῖν. In nonnullis impressis codicibus legitur ἐν ἡμῖν, Inter nos, vt sit hic sensus, Vobis Galatis proponitur Christus amplectendus, quem nos Iudæi crucifiximus, & sinitis vos à Iudæis istis fascinari?

2 Spiritum, τὸ Πνεῦμα. Nouum argumentum ab effectis sumptum. Vocat autem Spiritum, Spirituales illas gratias quibus obsignata erat in Galatis Euangelii prædicatio, vt Mar.16.d.17. Act.15.b.8, & 1. Corinth.1.a.5 & 7. Neque verò duntaxat spiritualia illa dona, veluti linguarum, prodigiorum, intelligo hoc nomine, sed omnes in genere Spiritus sancti effectus, inter quos etiam numero patientiam in afflictionibus, quarum fit mentio in proximo versiculo. Ex fide per auditũ percepta? ἐξ ἀκοῆς πίστεως; Erasmus in hunc locum scribens, Iam illud, inquit, Ex auditu fidei, tametsi à nobis intelligitur, tamen Latinis auribus est insolens. Neque enim vt Græci famam siue rumorem ἀκοὴν vocant, itidem & Romani. Proinde dilucidius erat, Ex prædicatione fidei, hoc est, ex fide quam ex nobis audistis, nõ ex Lege didicistis. Quis enim ferat sic loquentẽ? Auditus

occisi

occisi regis consternauit populum.pro eo quod erat, Rumor de rege occiso. Hæc ille: quæ sanè non intelligo. nam ἀκοὴν pro rumore perabsurdum fuerit accipere hoc in loco:& auditionem Latini pro rumore & fama elegantius etiam dicunt quàm Græci ἀκοὴν. Significat autem hoc in loco fides μετωνυμικῶς (vt suprà 1.d.23,& 1.Tim. 4.a.1) doctrinam ipsam salutis per fidem in Christo obtinendæ: cui Paulus opponit opera Legis, id est doctrinam pseudapostolorum, qui Legem cum Christo docebant concurrere. Ἀκοὴ verò, mutuam quidem habet relationem ad prædicationem, sed non omnis audit cui prædicatur, quum omnes nō habeant aures ad audiēdum. Itaque non satis ἐμφατικῶς conuertit Erasmus, Ex prædicatione fidei: quanuis interdum ἀκοὴ pro annuntiata doctrina, nec tamē per fidem apprehensa, vsurpetur, vt Iohan.12.f.3,8, ex Esaiæ cap.53.a.1, quia videlicet duplex est audiendi modus. Itaque Iohan.6.e.45, non dicitur simpliciter, Omnis qui audiuit, venit ad me, sed, Omnis qui audiuit & didicit.

Οὕτως ἀνόητοί ἐστε; ἐναρξάμενοι πνεύματι, νῦν σαρκὶ ἐπιτελεῖσθε;	3 Adeo amentes estis? quum spiritu inceperitis, nunc carne perficimini?	3 Sic stulti estis ut quum spiritu cœperitis nūc carne consummemini?
Τοσαῦτα ἐπάθετε εἰκῆ; εἴγε καὶ εἰκῆ.	4 Tam multa passi estis frustra? si modò etiam frustra.	4 Tāta passi estis sine causa? si tamen sine causa.
Ὁ οὖν ἐπιχορηγῶν ὑμῖν τὸ πνεῦμα, καὶ ἐνεργῶν δυνάμεις ἐν ὑμῖν, ἐξ ἔργων νόμου ἢ ἐξ ἀκοῆς πίστεως;	5 Qui igitur subministrat vobis spiritum, & efficit virtutes in vobis, ex operibus Legis, an ex fide per auditum percepta *subministrat?*	5 Qui ergo tribuit uobis spiritū, & operatur uirtutes in uobis, ex operibus Legis, an ex auditu fidei?
Καθὼς Ἀβραὰμ ἐπίστευσε τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην.	6 Sicut ‖ Abraham credidit Deo, & imputatum est ei ad iustitiam:	6 Sicut Abrahā credidit Deo, & reputatum est illi ad iustitiam: Gen.15.b.6 rom.4.a.3 iac.2.d.23

3 Carne, σαρκί. Carnem vocat ceremonialia opera externa, vt explicatur Heb.9.c.10 & d.13. quibus opponit Spiritum, id est spiritualem Euāgelii efficaciam, quæ interiorem hominem gignit per Spiritum sanctum, ac perficit, & sese tum etiam exerebat eximiis illis donis quorum fit mentio 1. Corinth.12. Perficimini? ἐπιτελεῖσθε; Hæc erat pseudapostolorum doctrina: qui quum dicerent Christum nihil prodesse nisi accederet circuncisio, Legem sanè Christo non modò conferebant, sed etiam præferebant: quum Christo tantùm initia, Legi perfectionem iustitiæ tribuerent, vt qui salutē quærerent non in iustitia imputata, sed in inhærēte: vt hodie quoque nostri Sophistæ, & noui Academici. Et obseruandum etiam est, pugnātia hîc committi: veluti si dicas, eum qui à luce cœperit illuminari, ad perficiendam lucem tenebras accersere. Annotat Chrysostomus præpositionem ἐπὶ significare Galatarum à vera doctrina defectionem, cui superuenerint pseudapostoli: ego malo ad ipsam falsæ doctrinæ summam referre, quam paulo antè exposui. Obseruat quoque Græcus scholiastes, Paulū passiuè dixisse ἐπιτελεῖσθε, quasi Galatis exprobantem quòd finerent se pecudum instar arripi ab istis & circuncidi: quæ summa erat amentia.

4 Si modò frustra, εἴγε καὶ εἰκῆ. Si hoc accipiamus tanquam additum sit ab Apostolo ad mitigandam obiurgationem, omnino redundabit particula καὶ, de quo pleonasmo diximus Iohan.6.c.25, in extrema annotatione, & 1.Cor.15.d.29. Sin autem contrà accipiamus tanquam hoc etiam addat pondus increpationi, non carebit sua emphasi: & rectè conuertit Erasmus, Si tamen & frustra. Nam frustra fieri dicitur ex quo nullus percipitur fructus. At Galatæ à sana doctrina desciscentes, non modò nullum fructum percepissent ex ærumnis quas eius doctrinæ causa pertulerant, sed etiam magnam iacturam fecissēt. Plus est autem lædi quàm non iuuari.

5 An ex fide per auditum percepta *subministrat*, ἢ ἐξ ἀκοῆς πίστεως; Conclusio secundi argumenti ab effectis. vide versiculū 2. Repetii autē verbum ἐπιχορηγεῖ, vt. 2 Cor.1.b.6. Nec loquitur Paulus de se in tertia (vt aiūt) persona, (quod putauit Augustinus) sed de Deo, à quo promanat omnis efficacia prædicati Euangelii.

6 Sicut, καθώς. Non est imperfecta oratio, vt videtur prima fronte, sed cohæret hic versiculus cum γινώσκετε. Est enim antecedens noui enthymematis sumpti ab exemplo Abrahæ, in quo tractantur totius disputationis fundamenta, nempe promissiones Abrahamo factæ, & ab eo sibi & suis per fidem apprehensæ. Vide Rom.4.b 9. Et imputatum est, καὶ ἐλογίσθη. Vide Rom.4. a.3. Vt autem tota hæc disputatio per suas partes distributa, melius perspiciatur, eius seriem sic potius arbitror disponendam quàm vt priore harum annotationum editione scripseram. Ver.6, Sicut Abraham, καθὼς Ἀβραάμ. Conclusio quæ continetur versiculo nono, ex tribus antecedentibus mutuò connexis nascitur, quorum hoc est primum, Abraham ex fide iustificatus est, siue benedictionem consequutus. Non adhibet autem Apostolus aliam probationem, quoniam hoc enuntiat ipsis Scripturæ verbis. Ver.7, Ita nostis, γινώσκετε. Alterum antecedens, Ex fide æstimandi sunt filii Abrahæ. Ver.8, Tertium antecedens, Sicut benedicitur Abraham, ita benedicuntur omnes filii, id est, omnes populi, & additur tum superioris, (id est secundi) tum etiam istius (id est tertii) probatio, ex Gen.12.a.3.

Ver.9, Itaque, ὥστε. Conclusio ex tribus superioribus antecedentibus nata, Ergo fides illud est per quod & Abraham ipse & in eo omnes benedicuntur qui benedicuntur. Ver.10, Nam quotquot, ὅσοι γάρ. Aliud antecedens, quod & ipsum refertur ad cōclusionē superiore versiculo proximo cōprehensam, & in medio duorū enthymematū posita. Est autē eiusmodi enthymema, Maledicūtur qui sunt ex operibus Legis: ergo benedicūtur qui sunt ex fide. Scriptū est enim, γέγραπται γάρ. Probatio antecedētis. Est autē talis integer syllogismus, Maledicti sunt qui totā Legem non implēt: nullus implet totā Legem: ergo omnes sunt maledicti. Ver.11 & 12, Nullū autē, &c. ὅτι δὲ οὐδείς. Probatio assumptionis, Iustus ex fide viuet, ergo non ex Lege. Itaque non impletur Lex: nam si impleretur, vita esset ex Lege. Ver.13, At Christus, Χριστός. Anthypophora, Quomodo fide iustificatur qui in Lege maledictus pronuntiatur? Quia Christus qui fide apprehenditur, sustinuit maledictionem nobis debitam. quod ex testimonio Scripturæ probat. Ver.14, Summa superiorum argumentorum, Ergo in vno Christo quærenda salutis benedictio, qua per fidem potitus est prior Abraham, deinde & nos potimur simili ratione. Sed loco illius pronominis generalis Nos, seorsim ponit Gētes, & seorsim Iudæos quibus sese annumerat: quoniam sic cōcludit superiora vt iisdem verbis proponat quæstionem, quam explicaturus est, num videlicet Gentes in præputio manentes possint in fideli Abrahamo benedici, quum ipse Abrahamus prætorquam quòd fidelis fuit, etiam circuncisus fuerit.

Γινώσκετε ἄρα ὅτι οἱ ἐκ πίστεως, οὗτοί εἰσιν υἱοὶ Ἀβραάμ.

Προϊδοῦσα δὲ ἡ γραφὴ ὅτι ἐκ πίστεως δικαιοῖ τὰ ἔθνη ὁ Θεός, προευηγγελίσατο τῷ Ἀβραάμ, Ὅτι ἐνευλογηθήσονται ἐν σοὶ πάντα τὰ ἔθνη.

Gen.12.a.3 eccli.44.c.20 act.3.d.25

Ὥστε οἱ ἐκ πίστεως εὐλογοῦνται σὺν τῷ πιστῷ Ἀβραάμ.

Ὅσοι γὰρ ἐξ ἔργων νόμου εἰσίν, ὑπὸ κατάραν εἰσί. γέγραπται γάρ, Ἐπικατάρατος πᾶς ὃς οὐκ ἐμμένει ἐν πᾶσι τοῖς γεγραμμένοις ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ νόμου, τοῦ ποιῆσαι αὐτά.

Deut.27.d.26

Ὅτι δὲ ἐν νόμῳ οὐδεὶς δικαιοῦται παρὰ τῷ Θεῷ, δῆλον· ὅτι ὁ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται.

Abac.2.a.4 rom.1.b.17 heb.10.g.38

Ὁ δὲ νόμος οὐκ ἔστιν ἐκ πίστεως· ἀλλ' Ὁ ποιήσας αὐτὰ ἄνθρωπος, ζήσεται ἐν αὐτοῖς.

Leuit.18.a.5

Χριστὸς ἡμᾶς ἐξηγόρασεν ἐκ τῆς κατάρας τοῦ νόμου, γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα· γέγραπται γάρ, Ἐπικατάρατος πᾶς ὁ κρεμάμενος ἐπὶ ξύλου.

Deut.21.d.23

Ita nostis nempe, eos qui ex fide sunt, esse filios Abrahæ.

8 Prouidens autem Scriptura Deum ex fide iustificaturum Gentes, antè euangelizauit Abrahæ, ‖ Benedicentur, *inquiens*, in te omnes Gentes.

9 Itaque qui ex fide *sunt*, benedicuntur cum fideli illo Abraham.

10 Nam quotquot ex operibus Legis sunt, sub execratione sũt. Scriptum est enim, ‖ Execrabilis quisquis non manserit in omnibus quæ scripta sunt in libro Legis, vt faciat ea.

11 Nullum autem per Legem iustificari apud Deum, manifestum *est*: siquidem ‖ iustus ex fide viuet.

12 Lex autem non est ex fide: sed ‖ Qui fecerit ea homo, viuet in ipsis.

13 *At* Christus nos redemit ab execratione Legis, dum pro nobis factus est execratio: scriptum est enim, ‖ Execrabilis quisquis pendet in ligno.

7 *Cognoscitis ergo quia qui ex fide sunt, ij sunt filij Abrahæ.*

8 *Prouidens autem Scriptura quia ex fide iustificat Gẽtes Deus, prænuntiauit Abrahæ, Quia benedicentur in te omnes Gentes.*

9 *Igitur qui ex fide sunt, benedicentur cum fideli Abraham.*

10 *Quicunque enim ex operibus Legis sunt, sub maledicto sunt. scriptum est enim, Maledictus omnis qui non permanserit in omnibus quæ scripta sunt in libro Legis, ut faciat ea.*

11 *Quoniam autem in Lege nemo iustificatur apud Deũ, manifestũ est: quia iustus ex fide uiuit.*

12 *Lex autem non est ex fide: sed Qui fecerit ea, uiuet in illis.*

13 *Christus nos redemit de maledicto Legis, fact⁹ pro nobis maledictum: quia scriptum est, Maledictus omnis q̃ pendet in ligno.*

7 *Ita* nostis nẽpe, γινώσκετε ἄρα. Loquitur vt de re minimè dubia, quã tamẽ postea cõfirmabit. Vulg. Cognoscitis ergo. quod non probo: ne hiet superioris versiculi constructio, quam supplere non possis nisi admodum dura eclipsi. quamobrem etiam multo minus accipi debet γινώσκετε imperandi modo. Ideo addidi particulam ITA, quæ sæpissimè subauditur apud Hebræos, vt alibi sæpe annotauimus.

8 Prouidens, προϊδοῦσα. De Scriptura loquitur ἀνθρωποπαθῶς. Antè euangelizauit, προευηγγελίσατο. Vulg. Prænuntiauit. Eras. Prius rem lætam nuntiauit. Ego libens retinui euangelizandi verbum, quod sæpe iam diximus peculiariter consecratum doctrinæ de gratuita per Christum reconciliatione: & puto Apostolum de industria hoc vsurpasse vt hanc doctrinam ostenderet minimè nouã esse, sed ipsi etiã Abrahamo patefactam: cuius exemplo abutebantur pseudapostoli vt circuncisionem cum gratuita iustitia copularent: quum ante circuncisionem dicatur iustificatus Abraham per fidem. Addita autem præpositio πρὸ respicit tempus exhibiti Christi, cuius diem vidit Abraham, & gauisus est. In te, ἐν σοί. i. Non per te, sed (vt mox explicatur) quia in filiis tuis recensebuntur omnes credẽtes, vt tecum fiant eiusdem benedictionis participes. Benedictionis autem nomen quum variè accipiatur, hîc declarat gratuitam ex fœdere adoptionem, cui opponitur maledictio. Et diuinè prorsus dixit σὺν τῷ πιστῷ Ἀβραάμ, cum fideli Abraham, non autem διὰ τοῦ πιστοῦ Ἀβραάμ, id est, per fidelem Abraham, vt intelligamus benedictionem non manare ab Abrahamo, sed ab eo per quem Abraham ipse cum posteris benedicitur, à Deo videlicet gratis per Christum. Omnes, πάντες. ergo & ipsi Iudæi.

10 Quisquis nõ manserit in omnib⁹ quæ scripta sũt in libro Legis, ὃς μὴ ἐμμένει ἐν πᾶσι τοῖς γεγραμμένοις ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ νόμου. Hebræa habent Deut.27.d.26, אשר לא יקים את דברי התורה הזאת .i. qui non firmarit verba Legis huius. Itaque Græcus interpres non numerauit verba, sed sensum spectauit. Nã magna vis est verbi יקים: quamobrem non contentus dixisse ἐμμένει (id est quasi fixus manet) etiã addidit particulam vniuersalem. Iam verò si quis obiiciat Paulum illã addere de suo, in qua totum pondus argumenti versatur: respondeo, apud Mosen indefinitam enuntiationem æquipollere vniuersali, quum præcedat particulariũ enumeratio. Et suspicatur Hieronymus vniuersalem particulam à Iudæis fuisse malitiosè expunctam.

11 Ex fide, ἐκ πίστεως. i. διὰ τῆς πίστεως. Nam ἐκ nõ declarat hoc in loco materiam, sed instrumentũ. Hinc etiam liquet, in priore membro, ἐν νόμῳ non conuertendum esse In Lege, sed Per Legem. Vide Rom.1.b.17.

13 At Christus, Χριστός. Omnino requiritur coniunctio δὲ, vel ἀλλά, quã expressimus. Execratio, κατάρα. i. Execrabilis, vt δόξα pro glorioso, 2. Cor.3.c.9. Sed ista permutatio magnã habet emphasin: veluti si scelus pro scelerato dixeris. Vulg. Maledictũ. quo nomine apud Latinos conuiciũ significatur. de qua interpretatione mox dicam. Execrabilis quisquis pendet in ligno, ἐπικατάρατος πᾶς ὁ κρεμάμενος ἐπὶ ξύλου. Hebræa veritas habet Deut.21.c.23, קללת אלהים תלוי .i. maledictio Dei *est* qui est suspensus. Alii conuertunt Ob maledictionẽ Dei. i. quia maledixit Deo, suspensus est. Alii, quia קלל in Piel accipitur pro conuiciari, קללת verterunt ὕβριν, quidã λοιδορίαν: sed omnes hæ interpretationes eò recidũt vt dicatur peculiari quadã ratione infame hoc supplicii genus. Itaque apud Latinos etiam abire in malã crucem iubentur quibus exitiũ imprecamur summo cum dedecore coniunctum. Et fatentur Iudæi hoc supplicium de blasphemis & idololatris propriè sumptum fuisse, vt qui omnium flagitiosorum essent maximè infames. Etsi enim non crucifigebant, sed lapidatos palo affigebant: (vt quidem tradunt ipsorum Rabini) tamen, quod ad rẽ ipsam attinet, idem est ignominiæ genus, ex ligno suspendi. Itaque miror Hieronymum laborare ne Christus dicatur maledictus, & Erasmum hîc nescio quem tropum

quærere. Imò vero in eo posita est tota nostra spes, in eo apparet Dei charitas infinita, in eo sita est salus nostra, quòd Deus noster verè & sine tropo effuderit omnem iram in Filiū suum, verè & sine tropo sit cum execratus, vt nos reciperet in gratiam: verè denique & sine tropo Christus sit pro nobis factus execratio: adeo quidem vt nisi Deus etiam fuisset, permansurus in ea execratione fuerit in æternum, vnde nobis euasit. Nam alioquin si ficta est Dei ira, ficta est Filii obedientia, & ficta quoque spes gloriæ quam expectamus. Sed considerandus hìc est Christus cum iis qualitatibus quas habet non in sese, sed ex imputatione pro mediatoris officio: quam conditionem vltro subiit vt nos vicissim eadem prorsus ratione, id est per imputationem eorum quæ ipsius propria sunt, iustificati, fieremus ipsius fratres, ac eiusdem regni cohæredes. Tantum abest igitur vt epitheto illo Iudæorum quo Christum Dominum nostrum vocant תלוי, offendar, quod ad rem ipsam attinet, vt contrà, sicut Iudæorum os illud blasphemum & impium toto pectore detestor, ita nihil existimem pretiosius aut magis honorificum de ipso dici posse, qui nostri causa factus sit Patri obediens vsque ad mortem, mortem, inquam, crucis: vnde liberatus, consequutus est nomen supra omne nomen.

Ἵνα εἰς τὰ ἔθνη ἡ εὐλογία τοῦ Ἀβραὰμ γένηται ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ἵνα τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πνεύματος λάβωμεν διὰ τῆς πίστεως.

Ἀδελφοί, κατὰ ἄνθρωπον λέγω, ὅμως ἀνθρώπου κεκυρωμένην διαθήκην οὐδεὶς ἀθετεῖ, ἢ ἐπιδιατάσσεται.

Τῷ δὲ Ἀβραὰμ ἐρρήθησαν αἱ ἐπαγγελίαι, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ. οὐ λέγει, Καὶ τοῖς σπέρμασιν, ὡς ἐπὶ πολλῶν, ἀλλ' ὡς ἐφ' ἑνός, Καὶ τῷ σπέρματί σου, ὅς ἐστι Χριστός.

14 Vt in Gentibus benedictio Abrahæ extet in Christo Iesu, *&* vt promissum illum Spiritum accipiamus per fidem.

15 Fratres, humano more loquor, ‖Hominis licet pactionē authoritate confirmatam nemo abrogat, aut *aliquid ei* superaddit.

16 Abrahæ verò dictæ sunt promissiones, & semini eius. Non dicit, Et seminibus, vt de multis: sed vt de vno, Et semini tuo, qui est Christus.

14 Vt in Gentibus benedictio Abrahæ fieret in Christo Iesu: ut pollicitationem Spiritus accipiamus per fidem.

15 Fratres, secundum hominem dico, tamen hominis confirmatum testamētum nemo spernit, au superordinat. Heb.9.c.17.

16 Abrahæ dictæ sunt promissiones, & semini eius. Non dicit, Et seminibus, quasi in multis: sed quasi in uno, Et semini tuo, q est Christus.

14 Et vt promissum, ἵνα τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πνεύματος. Vulgata, Vt pollicitationem Spiritus. Erasmus, Vt promissionem Spiritus. Ego verò primùm omnium addidi copulam ex qua intelligatur alterum esse hoc membrum conclusionis. Manifestè enim distinguit τὰ ἔθνη, id est Gentes, ab Israelitis, quibus sese accenset, & apud Hebræos vsitatam esse hanc eclipsin sæpe iam diximus. Deinde promissionem Spiritus accipio pro Spiritu promisso, quem Hebraismum annotauimus Matth.24.b.15, & Act.2.e.33. Spiritus autem nomine intelligo nouum fœdus siue Euangelium, quatenus Legi opponitur. qua de re vide Rom.2.d.27, & 2.Cor.3.b.6. Nisi Spiritū ipsum malimus significari, qui promissionem obsignat in cordibus nostris. Sed notandum est in primis nomen ἐπαγγελίας, quo non quæuis promissio, sed quæ merè gratuita est, significatur. qua ratione opponitur Legi: nam Lex promissiones quidem habet, sed addita conditione, vel præstandæ totius Legis, vel luendæ trāsgressionis. Itaque διαθήκη pollicitationem potius quàm pactum declarat in hac tractatione, vt quidem ista distinguuntur ab Vlpiano l. Pactum, D. De pollicitationibus. Vide Act.2.f.39.

15 Humano more loquor, κατὰ ἄνθρωπον λέγω. Id est, Vtar exemplo quod petam ex medio & promiscuo hominum vsu: vt vos pudeat minus tribuere Dei quàm hominum pactis. Vulgata & Erasmus, Secundum hominem dico. Vide Rom.3.a.5. Pactionem, διαθήκην. Heb. ברית de quo vocabulo alibi diximus. Vulgata & Erasmus Testamētum conuertūt, nimium angusta significatione. Hìc enim declarat διαθήκη idem prorsus quod συνθήκη. Authoritate confirmatam, κεκυρωμένην. Id est (vt vulgò loquuntur) authenticam. Necesse enim est eum qui paciscitur quidpiam, ius id faciendi habere, & interuenire, quò sit rata conuentio. Vide 2. Cor. 2. b.8. Vulg. Et confirmatum. Erasmus, Tamen si sit comprobatum. Abrogat, ἀθετεῖ. Id est ἀκυροῖ, irritum facit, vt infrà, ver.17. Neque enim ab iis quæ rite pacta sunt ac conuenta licet recedere, ex ipso etiam Gentium iure. neque quicquam addere aut detrahere fas est præter contrahentiū, & eorum quorum interest, voluntatem. Vulg. Spernit. Eras. Reiicit. Vide suprà, cap.2. d.21. Est autem in hoc versiculo prosyllogismus à comparatis sumptus, cuius duo sunt membra: vnum, Pacta hominum quæ rite inita fuerint, firma ac rata haberi, vt ab illis discedere non liceat. ergo multo magis rata est ac constans Dei promissio facta Abrahamo. Alterum, Non licet pactis hominum rectè initis quicquam adiicere. Ergo, multo minus pacto Dei quod cum Abrahamo solenniter iniit. Ex his verò consequitur, nec Lege abrogari pactum promissionis, nec Legem pacto promissionis superadditam, vt quicquam deroget, aut suppleat.

16 Et seminibus, καὶ τοῖς σπέρμασιν. Non modò absurdum est, sed etiam blasphemiæ proximum quod annotat Hieronymus (vt Erasmus obseruauit) Paulum videlicet hoc argumento abusum apud crassos Galatas, quod sciret alioqui non probatum iri prudentibus aut eruditis: atque ob id præmonuisse prudentem lectorem, Fratres, secundum hominem dico. Negat enim vsquam seminis vocem poni in literis sacris nisi numero singulari: & tamen, inquit, hoc torquet Apostolus velut in argumentum, quò doceat promissum hoc in solum Christum competere. Hæc Erasmus ex Hieronymo: à quo sanè miror tam absurda atque adeo tam profana proficisci potuisse. Nam (vt taceam quàm absurdè interpretetur, Secundum hominem dico, quod & Erasmus obseruauit) si hæc vera sunt, vbi veritas illa diuina quæ ineptis atque adeo falsis argumentis hominum imperitiam eludat? vbi grauitas illa Apostolica? vbi Paulina δεινότης in tanto præsertim argumento? Deinde quorsum hoc ad stupiditatem Galatarum eludendam, quum Paulus ad Galatas quidem scribat, sed totis interim lacertis aduersus Iudæos pseudapostolos certet? Absit igitur à nobis, absit vt ad istorum arcanorum tractationem animum adeo profanum afferamus. Certè quum purat Hieronymus seminis vocabulum à Paulo torqueri vt doceat in solum Christum competere, satis indicat se nunquam considerasse quid sit Paulo propositum. quo minus miror, eum, quum in certum scopum non ferretur, à recta via aberrasse. Putauit enim de eo laborare Paulum vt ostendat, promissione illa quā sæpe repetit, ET IN SEMINE TVO BENEDICENTVR OMNES GENTES, vnum Christum significari: quia non dictum sit In seminibus, sed In semine. Et hìc insurgunt Iudæi, clamitantes Paulum ineptè seminis nomē vni accōmodare, quū sit collectiuū nomen. qua de re etiam aliquid scribere constitui, vt obscurum hunc locum & ipse illustrē pro virili. Primùm igitur hoc dico, seminis nomen ita esse collectiuū vt tamen vni interdum tribuatur, vt Gen.4.d.25. Quid enim an audebunt

vel ipſi Iudæi dicere eum ſine ſemine mortuum qui vel vnum duntaxat filium reliquerit? Minimè certè opinor. neq; enim Hebræis זרע aliud ſignificat quā proles Latinis, vt in illo Virgilii verſiculo, --& pulchra faciat te prole parentem. Ergo non ſatis eſt dixiſſe nomen ſeminis eſſe collectiuum, niſi probetur ita eſſe accipiendum eo loco quē tractat Apoſtolus. In eo verò nō modò ego illis aſſentior, ſed etiā id arripio vt germanam huius loci ſententiam exponam. Neque enim Apoſtolus (vt mihi quidem videtur) hìc tractat promiſſionem illam, ET IN SEMINE TVO BENEDICENTVR OMNES GENTES, ſed illā potius in primis, ERO DEVS TVVS ET SEMINIS TVI, deinde reliquas in quibus Abraham & ſemen ipſius coniunguntur. quamobrem etiam plurali numero dixit Paulus ἐπαγγελίαι, promiſſiones, non autē ἐπαγγελία, promiſſio. Idque ita eſſe, primùm ex verbis ipſis apparet, deinde ex Apoſtoli ſcopo. Neque enim quod dicit Apoſtolus καὶ τῷ σπέρματί σου, aliter accipi poteſt quàm tertio caſu, ſicut etiam τῷ Ἀβραάμ: vt omnino præter Apoſtoli ſententiam Eraſmus conuerterit, Et in ſemine tuo: quum rectè vertiſſet Vetus interpres, Et ſemini tuo: & ipſe paulo antè, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ, non ſit interpretatus, Et in ſemine eius. ſed rectè omnino, Et ſemini eius. Cedò verò, quis eſt Apoſtoli ſcopus? nempe vt doceat exemplum Abrahami per vnam fidem iuſtificati, rectè applicari tum Gentibus, tum Iudæis, vt nulla circuncisionis habita ratione, in ſolo Chriſto, Patris ſui exemplo, benedicātur. Itaque quos ſeorſim conſiderarat (vt antè expoſuimus) eos iam in vnū corpus inſtituit coniungere, vt vnum communem patrē Abrahamum habeant, cum quo benedicantur eiuſdem promiſſionis virtute. Vt autem hoc ita faciendum eſſe oſtendat, primùm ſibi viam præmuniit huius capitis verſiculo 8, ne Iudæi queri poſſent Gentes ad promiſſionem non pertinere: quanuis hoc potuerit aſſumere ex hypotheſi. Neque enim cum Iudæis prorſus incredulis diſputabat, ſed cum iis qui ex circunciſione crediderant, neque dubitabant quin Chriſtus is eſſet in quo benedictionem omnes conſequerentur: ſed Legis fœdus cum gratuito pacto, id eſt mortem cum vita, cōiungebant. Nunc verò fortius etiā pugnat, ex ipſa videlicet fœderis formula, Dixit Dominus, inquit, ſe fore Deum Abrahami & ſeminis eius. Oportet igitur, quum & Gentes & Iudæos docuerimus in Abrahamo per fidem benedici, vt vtrique in vnum corpus coaleſcant, quod vno ſeminis nomine collectiuo ſignificatur: id eſt, vt communis aliqua ſit ratio qua & Gentes & Iudæi communi nomine ſeminis ſignificētur. Nam alioqui Abraham haberet plura ſemina, vnum videlicet Iudæorum, alterum Gentium, ideóque promiſſio facta eſſet numero plurali, Abrahamo videlicet & ſeminibus eius, non autem ſingulari numero, Abrahamo & ſemini eius. At enim, dices, Hebræis זרע. i. ſemen, pro hominis prole nunquam dicitur numero multitudinis. Reſpondeo, mirum id non eſſe, quum nunquam hoc vſuuenire potuerit vt eiuſdem patris filii diuerſa ratione ſint filii: quod ni ita foret, proculdubio זרעים etiam multitudinis numero non minus quàm מנשׂ & תולדות dicere liceret. Eadem autem eſt ratio ſpiritualis cognationis de qua hìc agitur. Nam ſi alia ratione Iudæi eſſent ſemen Abrahæ quàm Gentes, dicendum fuiſſet, Ero Deus tuus & ſeminum tuorum, non autem & ſeminis tui. Ergo (vt tādem finiam) firmum & cum ſuperiore diſtributione prorſus cohærens eſt hoc Pauli argumentum, contrà quàm putauit Hieronymus: nec quicquam hìc habent quod obiiciant pſeudapoſtoli vel Iudæi, quum eo ipſo nitatur Pauli argumentum quòd ſeminis nomen ſit collectiuum. vt iam vna duntaxat quæſtio ſit, Chriſtúſne, ſiue fides ſiue promiſſio, an verò Moſes, ſiue opera, ſiue Lex, ſit iſtius coniunctionis & coagmentationis vinculum: an verò partim illa, partim iſta. Quòd ſi ad hunc ſcopum ſequentia duo argumenta referas, quæ in verſiculo 18 deſinūt, & præterea ſepares obiectionem quæ à verſiculo 19 incipiens, in 25 terminatur: tum demum intelliges quomodo cohæreat concluſio quæ à verſiculo 26 ad finem vſque capitis explicatur. Qui eſt Chriſtus, ὅς ἐστι Χριστός. Referri quidem poteſt relatiuum ὅς ad σπέρμα, ex Græcorum idiotiſmo, ſed commodius (meo iudicio) coniunxerimus cum ἑνός: vt ſit hæc ſtructura orationis, Non dicit, ET SEMINIBVS, vt de multis: ſed *dicit*, ET SEMINI TVO, vt de vno, qui eſt Chriſtus. Obiecit autem hic locus errorem iis qui putarunt Paulum de vna Chriſti perſona diſſerere, quum potius de duobus populis, id eſt Gentibus & Iudæis, agat, in vnum corpus coaleſcentibus, vt ſuperiore annotatione diximus. Cur ergo, inquies, Chriſtum nominat Paulus? Reſpondeo, Quia proprium hoc eſt totius collecti illius corporis nomen, cuius caput & vita eſt Chriſtus, membra autem ſunt fideles, partim ex Iudæis, partim ex Gentibus in illo aggregati. Ergo ſi Iudæos & Gentes dixiſſet, præterquam quòd caput vitámque huius corporis prætериiſſet, non nominaſſet totum ipſum, ſed aliquot duntaxat eius partes. Quid ſi verò Eccleſiam dixiſſet? Reſpondeo, ne hoc quidem nomine corpus ipſum totum niſi συνεκδοχικῶς ſignificari, quum Chriſtum cum viro, Eccleſiam cum ſponſa comparet Apoſtolus. Deinde quum hoc loco probare conſtituerit Apoſtolus vnum Chriſtum eſſe membrorum iſtius corporis vinculum, meritò Chriſtum ipſum nominauit: eo nomine non ſolùm caput, ſed membra cum ſuo corpore coniuncta deſignās. vt diſertè ſignificat in huius tractationis concluſione, verſu 28, quum inquit, Vos enim omnes vnus eſtis in Chriſto Ieſu. Hinc ductæ ſunt illæ formulæ, Vnum cum Chriſto fieri, In Chriſto eſſe, & Chriſtum in nobis eſſe, In Chriſto eligi, vocari, iuſtificari, viuere, Cum Chriſto mori, crucifigi, ſepeliri, reſurgere, & alia multa: vt quod dicitur Eph. 3.b.6, Gentibus patefactum Euangelium, vt fiant cohæredes, concorpores, & conſortes promiſſionis in Chriſto. Sic etiam accipitur & explicatur Chriſti nomē 1.Cor.12.b.12, & Eccleſia dicitur corpus Chriſti, & cōplementum eius qui omnia in omnibus adimplet, Epheſ.1.d.23, quibus teſtimoniis hic locus mirè illuſtratur. Itaque nemo me putet Chriſto quicquam detrahere, quem ego in ſolidum omnia in omnibus fidelibus facio.

Τοῦτο δὲ λέγω, διαθήκην προκεκυρωμένην ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς Χριστὸν, ὁ μετὰ ἔτη τετρακόσια καὶ τριάκοντα γεγονὼς νόμος οὐκ ἀκυροῖ, εἰς τὸ καταργῆσαι τὴν ἐπαγγελίαν.

17 Hoc autem dico, pactionem antè confirmatam à Deo reſpectu Chriſti, Lex quæ poſt annos quadringentos & triginta cœpit, non facit irritam, vt aboleat promiſſionem.

17 *Hoc autē dico, teſtamentum confirmatum à Deo, quæ poſt quadringētos et triginta annos facta eſt Lex, non irritum facit, ad euacuandā promiſſionē.*

17 Antè confirmatam, προκεκυρωμένην. Vulgata omiſit præpoſitionē πρὸ, magno errore, quum in ea lateat vis argumenti ſumpti à temporis ſerie, cuius proſyllogiſmus explicatus eſt ſuprà, ver.15. Reſpectu Chriſti, εἰς Χριστόν. Eraſ. Erga Chriſtū, admodū obſcurè. Significat enim Apoſtolus (quod etiā antea probauit) pactū illud cum Abrahamo gratis initū, in vnū Chriſtū ferri, in quo vno videlicet colligatur ſemen Abrahæ, 2. Cor.1.d.20. & ita etiā loquitur infrà, ver.24. At Vetus interpres totū hoc prætermiſit, in quo tamē controuerſiæ cardo vertitur. Argumentatur enim Paulus ex hypotheſi aduerſus eos qui ex circunciſione crediderant, ac proinde Chriſtum pro Meſſia ac benedictionum ſcopo agnoſcebant. Hoc igitur poſito ac conceſſo, quæritur an is vnus omnes credentes faciat benedictionis Abrahami participes, an verò Lex Chriſto ſit adiungenda, vt

isti volebant qui Christum dicebant nihil prodesse nisi Lex Mosis seruaretur. Christum vnū id efficere probat Paulus, quòd pactum Legis sit pacto promissionis posterius: non possit autem dici prius pactum posteriore abrogatum, quin dicatur posse irritum fieri quod semel Deus in æternum confirmauit. Est autem id perabsurdum atque adeo impium.

Εἰ γὰρ ἐκ νόμου ἡ κληρονομία, οὐκ ἔτι ἐξ ἐπαγγελίας· τῷ δὲ Ἀβραὰμ δι' ἐπαγγελίας κεχάρισται ὁ Θεός.

18 "Nam si ex Lege est hæreditas, non iam ex promissione: Abrahæ verò per promissionem gratificatus est Deus *hæreditatem.*

18 *Nam si ex Lege hæreditas, iam non ex promissione: Abrahæ autem per repromissionem donauit Deus.*

Τί οὖν ὁ νόμος; τῶν παραβάσεων χάριν προσετέθη, ἄχρις οὗ ἔλθῃ τὸ σπέρμα ᾧ ἐπήγγελται· διαταγεὶς δι' ἀγγέλων ἐν χειρὶ μεσίτου.

19 "Quid igitur Lex? "Transgressionum gratia addita est, vsquequò venisset "semen illud cui facta est promissio: "Lex, *inquam*, ordinata per Angelos, "per manum internuntii.

19 *Quid igitur Lex? Propter transgressiones posita est, donec veniret semē cui promiserat: ordinata per Angelos in manu mediatoris.*

18 Nam si ex Lege, εἰ γὰρ ἐκ νόμου. Probatio cōsequutionis, quæ non potest consistere nisi Lex & promissio (id est benedictio gratuita) opponantur. Quid si verò Lex nihil aliud est quàm explicatio promissionis? Respōdet Paulus, hæc duo, nempe benedictionē ex Lege debitam, & benedictionem gratis datam, ita esse inter se contraria vt consistere simul non possint. Nomine igitur hæreditatis significatur ius seminis, vt Deus sit Deus noster. id est, vt ex pacti formula, cum Abrahamo fideli fideles & ipsi benedicamur, vt Rom 4.c.13. Deinde notanda est propria significatio ἐπαγγελίας, de qua diximus suprà, ver. 14, & Act. 2.f.39. Attingit autem paucis Apostolus hoc argumentum, partim quòd studeat breuitati in hac epistola, partim quòd illud antè pertractarit hoc ipso capite.

19 Quid igitur Lex? τί οὖν ὁ νόμος; Prima obiectio, Si promissio illa sufficiebat, quorsum igitur lata est? Hanc verò obiectionem ita diluit Apostolus vt nouum etiam argumētum adferat à fine sumptum, quo probatur non posse dici additam Legem vt benedictio antea promissa, vel eo facilius nobis contingeret partim per fidem, partim per Legem: vel in solidum per Legem, irrita facta promissione priore, nobis daretur. Quî enim id fieret, inquit Apostolus, quū Lex potius posita sit hominibus redarguēdis, vt ad promissionē tāto cupidius respicerent? Transgressionum causa, τῶν παραβάσεων χάριν. i. Vt homines intelligerent patefactis transgressionibus, se sola Dei gratia quam Abrahamo patefecerat & promiserat, seruari, ac proinde omnes in Christum respicerent. Semen illud cui facta est promissio, τὸ σπέρμα ᾧ ἐπήγγελται. i. Donec diruta macerie surgeret plenū semen illud coagmentatum ex vtrisque, vt explicatur Ephes. 2.c.14. Ergo appellatione seminis non significatur vnicus Christus per se, sed cum suo corpore (id est cum Ecclesia) coniunctus: sine quo vicissim non potest Ecclesia considerari, vt 1.Cor.12.b.12, & d.27, Ephes.1.d.23, & 3.b.6, & 4.c.12. Denique clarè id explicatur infrà, d. 23, vbi dicuntur Iudæi fuisse quasi præsidio Legis constricti antequam venisset fides. Est enim mutua inter fidem & semen (i. fideles) relatio, à quibus separari nō potest Christus, illius obiectum, & istorum caput, cuius Spiritu mēbra omnia in vnum corpus coniuncta viuunt. Quid igitur? (dicet aliquis) ante Christi aduentum nullum erat semen Abrahæ, & tandiu suspensa est promissionis efficacia? Imò verò semper aliqua fuit Ecclesia. Fide placuerunt Abel, Enoch, Noe, Abraham & alii sancti Patres. Christus enim fuit heri vt est hodie. Sed omnes tamen isti veluti sub crepusculo matutino fuerunt, sole ipso nondum exorto: quum nos Christi aduentum sequuti in meridiem inciderimus. Cōparatè igitur dicitur semē & fides nondum venisse illo tempore, & sancti illi non accepisse promissionem, Heb.11.g.39. Deinde ante palàm ac plenè cōmunicatum cum Gētibus Euangeliū, nondum aduenerat semen illud Abrahæ, quatenus omnes terræ Gentes complectitur. Constituit enim Dominus suis beneficiis sua momenta. Lex, *inquam*, ordinata, διαταγείς. Id est, imperata siue edicta, cuius videlicet tradendæ internuntio Mosi, Angeli non authores, sed ministri fuerunt. Nam præpositio διὰ instrumentum declarat hoc in loco, non autem efficientem causam primariam. vide Act.7.g.53. Cæterùm non placet mihi Hieronymi expositio, pro simplici traiectione triplicem aut etiam quadruplicem constituentis. Sic enim hæc ordinat, Lex posita est in manu mediatoris, propter transgressiones ordinata per Angelos, donec veniret semen cui promissum erat. At ego ipsam collocationem Apostoli sequor, vtpote planam ac perspicuam. Repetii tamen Legis nomen per epanalepsin, propter interiectum membrum inter προσετέθη & διαταγείς. Per manum internuntii, ἐν χειρὶ μεσίτου. Hebræis ביד, id est per manum, idem declarat atque opera & ministerio, vt Act.7.c.25. Pro mediatore Erasmus intercessorem conuertit: quod non satis conuenit, quum Latinis dicatur intercessor qui se opponit, quod aiunt: hîc verò de eo agatur quo intermedio vsus est Dominus vt consilium suum exequeretur, nedum vt is Domini consilium impediret. Castellio maluit sequestrem interpretari: quo vocabulo vsus est interdum Tertullianus, sed quum de Christo agitur: quod & ipsum nolim temere imitari. Ego malui internuntium dicere hoc in loco, non vt innouarem vocabulum theologorum auribus familiare, sed vt Mosen à Christo distinguerem. Verùm in reipsa explicanda maior est controuersia. Nam plerosque video tum veterum tum recentiorum, & quidem in primis doctissimum interpretem D.I. Caluinum, meum in Domino parentem, (cuius tanti est apud me memoria, sicuti esse debet, vt vel ob hoc penè vnum mihi in hac vocatione viuendum putem, quòd illius memoria in tantis tempestatibus regi possim, nedum vt ab eo in doctrina ipsa dissentiam) hoc referre ad Christū, vnicū illū Dei & hominū mediatorē. quorū authoritati quāuis ne si velim quidē, possim ego fideliū infimus, præiudicium adferre, tamē nō pigebit exponere quibus rationibus existimē nō posse ista de Christo intelligi, sed de Mose potius dici, vt etiā interpretatur Epiph. κατὰ Μανιχαίων, & Gēnadius apud Græcū scholiasten. Primū igitur, quāuis Deus nōnisi per Verbū sese patefecerit, tamē hæc formula ἐν χειρὶ (qua diximus nō summā aliquā & αὐτοκρατορικὴν potestatē declarari, sed operam potius ac ministeriū) non mihi videtur posse Filio Dei tribui nisi quatenus homo factus est. quæ cōsideratio nullū hîc locum habet, quum in Lege dāda nihil magis quàm terrifica & summa illa Dei maiestas emineat, qualis etiā erit secūdus Christi aduentus. Manū autē fateor interdū quidē pro summa virtute, itē pro ope & subsidio accipi: sed quominus hoc loco ita explicetur impedit internuntii (siue malis, Mediatoris) nomē, qualitatē ipsam ministerii, non autem primariā causam declarās, siquis rem totā propius inspiciat. Præterea ita describitur hæc historia vt significetur istū, velut inferiorē, accepisse ab Angelis, vt superiorib⁹, quod ad Israelitas adferret. Deīde, qua de re hîc agitur?

nempe de Lege, & quidem non simpliciter, sed quatenus promissioni opposita, non modò non viuificat, sed etiam occidit. Eius igitur non modò administrationem, (quæ alibi dicitur mortis administratio, 2. Corinth. cap. 3. versu 7) sed etiam primariam sanctionem, nō video qua ratione possimus satis commodè illi tribuere, quem, vt pacti promissionis vnicum mediatorem, videtur potius Apostolus ex diametro pacti Legis internuntio opponere. Præterea si de Christo hæc accipias quæ manifestè ad Legem pertinent, qua tandem ratione sequentia connectes? Hîc enim laborare necesse est duabus in rebus explicandis, quomodo videlicet à vetere pacto (loquitur enim de Lege) ad nouum tam subitò transeat Apostolus, si sequentem versiculum accipias de officio Christi, id est Deum cum hominibus conciliandi: vel, si duos populos intelligas, id est Iudæos cum Gentibus, interueniente Christo, in vnum corpus coniungendos, (quod maximè videtur ad scopum pertinere) explicandum erit cur tam concisè loquutus sit Apostolus, & quomodo ista cum præcedentibus & sequentibus cohæreant, quæ si hoc ad Mosen referas, vix possint explicari. Imò etiam quærendum videretur qua ratione Paulus diceret Legem Christi ministerio datam, nec tamen vllam eius rei probationem attexeret. Denique, si rei gestæ historiam spectemus, manifestior erit allusio quàm vt ista negare possimus Mosi competere. Nam præterquam quòd is vbique dicitur Legis, mortis, literæ, carnis minister, (ex Iudæorum tamen hypothesi, & habita corruptionis hominū ratione: non autem Lege in seipsa vel ex recto vsu considerata, quatenus nimirū ad Christum ducit, vt postea Paulus explicabit: qua ratione tamen pædagogus vocatur) disertè narrat Moses ipsum, ita postulantibus Iudæis, quòd Dei vocem ferre nequirent, fuisse medium inter Deum & ipsos internuntium, vt Deuter. cap. 5. ver. 5. & bis è monte descendentem, duas illas tabulas lapideas manibus suis, à Deo nimirum per Angelorum ministerium acceptas, ad Israelitarum castra detulisse, vt Exodi cap. 32. ver. 15, & cap. 34. ver. 29. Ex his igitur concludo, ἐν χειρὶ μεσίτου, id est per manum Mediatoris, idem declarare atque διὰ τοῦ πιστοῦ θεράποντος τοῦ Θεοῦ Μωσέως. id est, per fidum Dei famulum Mosen. Nam verbum עמד, id est stare, quod vsurpat Moses Deuter. 5. a. 5, & d. 31, principum apparitoribus conuenit, quibus nimirum vt ministris & internuntiis vtuntur.

20 Ὁ δὲ μεσίτης, ἑνὸς οὐκ ἔστιν· ὁ δὲ Θεὸς, εἷς ἐστιν.

21 Ὁ οὖν νόμος κατὰ τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ Θεοῦ; Μὴ γένοιτο. εἰ γὰρ ἐδόθη νόμος ὁ δυνάμενος ζωοποιῆσαι, ὄντως ἂν ἐκ νόμου ἦν ἡ δικαιοσύνη.

20 Internuntius autem, vnius non est: Deus verò, vnus est.

21 *Num* igitur Lex *addita est* aduersus promissiones Dei? Absit. nā si data fuisset Lex quæ posset viuificare, verè ex Lege esset iustitia.

20 *Mediator autem, unius non est: Deus autem, unus est.*

21 *Lex ergo aduersus promissa Dei? Absit. si enim data esset Lex quæ posset uiuificare, uerè ex Lege esset iustitia.*

20 Internuntius autem, vnius non est, ὁ δὲ μεσίτης ἑνὸς οὐκ ἔστιν. Paulus arrepta occasione ex ipso ferendæ Legis modo, eam ostendit nō modò non esse vinculum illud nostræ cum Deo coniunctionis, sed etiam certissimum esse signum nostræ ab illo alienationis. Cedò enim, quæ causa fuit cur in ferenda Lege sit adhibitus internuntius? Quia Deum vt terribilem ac formidabilem legislatorem ferre non poterat Israel. Ergo Lex illud non est quo Israel adiungitur Deo, sed quo deterritus, internuntium requirit. Lex, inquam, non est appendix illius suauissimæ vocis, Sum Deus tuus & seminis tui, qua nemo non alliciatur. Quanuis enim vtatur hoc proœmio, AVDI ISRAEL, EGO SVM DOMINVS DEVS TVVS, ea tamen est huius vocis maiestas quam ferre mortalis conditio non possit. Dicitur ergo internuntius non esse vnius, id est, eum non indigere internuntio, qui vnus sit, siue cui prorsus conueniat cum eo cum quo agit: siquidem internuntiis apud eos demum egemus quibuscum ipsi conuenire non possimus, vel non audeamus, si nos inuitent. Itaque dicetur internuntius non esse vnius, sed minimùm duorum, & quidem inter se dissidentium. Nam omnibus linguis vsitatum est vt qui inter se amant, vnum esse dicantur. & præterea respexit Paulus Dei & hominis coniunctionem in Christo, cuius per fidem simus participes, vt Iohan. cap. 17. ver. 21, & 1. Corinth. cap. 6. d. 17, & 2. Petri 1. a. 4. Id verò quàm verum sit apparet ex Euangelicæ doctrinæ cum Legalibus mandatis comparatione. Nam pro eo quòd Lex nos perterrefacit, Spiritus docet nos clamare, Abba, Pater, & magna cum fiducia ad thronum maiestatis Dei perrumpere, vt filios decet de bona patris voluntate securos, vt infrà, ver. 26. e. 28, & 29. Euangelium igitur, illud vnum est quo fideles omnes in Christo coalescentes, benedictionem illam gratuitam percipiunt, Ero Deus tuus & seminis tui. Quo pudore ergo audent pseudapostoli Legem cum promissione coniungere, vt Christum officio suo spolient? Deus verò, vnus est, ὁ δὲ Θεὸς, εἷς ἐστιν. Alibi Apostolus aliquoties concludit, ex eo quòd Deus vnus est non tantùm Iudæorum, sed aliarum etiam gentium, vnam etiam esse fidem, qua Deus sit omnium Deus, quum Lex vnius tantùm sit Gentis. Sed mihi quidem non videtur satis hoc quadrare huic loco. Vnus igitur Deus hîc esse dicitur per ἀπαράλλακτον, qui sit sui semper similis & semper idem: sicut de se testatur apud Malach. cap. 3. b. 6. eámque expositionē germanā esse apparet ex ea obiectione quæ cum hac appendice cohæret. Quæritur enim num Deus Legem ponendo, à seipso dissenserit, quandoquidem contraria est promissioni. Sed ea tamen appendix dupliciter potest applicari, nempe vel superiori argumento, vel sequenti obiectioni. Nam dixerat Apostolus non opus esse internuntio iis qui inter se consentiunt. Itaque Legem, quum per internuntium ferretur, non fuisse consensus, sed discordiæ signum. Hîc verò excipere poterant Iudæi, hūc ipsum internuntium, accepta Lege, pacem sanxisse. Ideo, vt huic exceptioni occurratur, addit Apostolus, Deum sui semper similem esse. Itaque quum ex pacto promissionis vltro declarasset se Deum esse Abrahami & seminis ipsius, idque in præputio, non potuisset nouū pactū inire quo prius antiquaretur: vnde rursus nascitur obiectio sequēti versiculo explicata. Sin autē hoc placeat sequentibus coniungere, ita cohærebunt, Si ita est, Paule, vt tu dicis, Legem datam esse vt transgressiones ac proinde iram Dei nobis detegeret, non autem vt nos Deo conciliaret, nempe Deus iratus erat: si iratus, vbi pactum illud promissionis præcedens? At Deus sui semper similis est: quod fieri non potest si, vt tu dicis, Deus mutato animo, per Legem iis maledicit quibus per promissionem benedixerat. Hinc ergo exoritur quæstio, sitne Lex abolendæ promissioni lata, quod tamen iam antea docuerat fieri non posse, ver. 17.

21 Nā si data, &c. εἰ γὰρ ἐδόθη. Retorquet Apostolus argumentū in aduersarios. Nam si per Legē esset iustitia, (vt ipsi volūt) tum demū cōsequeretur, Deū, abolito priore pacto, alterū in eius locū sanxisse. quod fieri nō potest, quū Deus sit vnus, suprà versu 20. & firmū fœdus gratuitū inierit cū Adamo & eius semine, suprà, ver. 17. Sed cur viuificationis & iustitiæ meminit? Quia Deum habere pro Deo suo & viuificari, semen fieri Abrahæ & iustificari, mutuò sese consequuntur. quam interpretationem non debuit Apostolus præterire.

Ἀλλὰ συνέκλεισεν ἡ γραφὴ τὰ πάντα ὑπὸ ἁμαρτίαν, ἵνα ἡ ἐπαγγελία ἐκ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ δοθῇ τοῖς πιστεύουσι.

22 "Sed|| conclusit Scriptura "omnia sub peccatum, "vt promissio "ex fide Iesu Christi daretur credentibus.

22 *Sed conclusit Scriptura omnia sub peccato, ut promissio ex fide Iesu Christi daretur credentibus.* Rom.3.b.9

Πρὸ τοῦ δὲ ἐλθεῖν τὴν πίστιν, ὑπὸ νόμον ἐφρουρούμεθα, συγκεκλεισμένοι εἰς τὴν μέλλουσαν πίστιν ἀποκαλυφθῆναι.

23 "Antequam autem venisset fides, sub Legis præsidio tenebamur conclusi "in eã fidem quæ erat reuelanda.

23 *Prius autem quàm ueniret fides, sub Lege custodiebamur, conclusi in eam fidem quæ reuelanda erat.*

Ὥστε ὁ νόμος παιδαγωγὸς ἡμῶν γέγονεν εἰς Χριστόν, ἵνα ἐκ πίστεως δικαιωθῶμεν.

24 Itaq; Lex pædagogus noster fuit "in Christum *respiciens*, vt ex fide iustificaremur.

24 *Itaque Lex pædagogus noster fuit in Christo, ut ex fide iustificemur.*

Ἐλθούσης δὲ τῆς πίστεως, οὐκ ἔτι ὑπὸ παιδαγωγόν ἐσμεν.

25 At postquam venit fides, non amplius sub pædagogo sumus.

25 *At ubi uenit fides, iam non sumus sub pædagogo.*

Πάντες γὰρ υἱοὶ Θεοῦ ἐστε διὰ τῆς πίστεως ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

26 "Omnes enim, filii Dei estis, per fidem in Christo Iesu.

26 *Omnes enim filii Dei estis per fidem in Christo Iesu.*

Ὅσοι γὰρ εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε, Χριστὸν ἐνεδύσασθε.

27 "Nam quicunque "in Christo baptizati estis, "Christum induistis.

27 *Quicunque enim in Christo baptizati estis, Christum induistis.*

Οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος, οὐδὲ Ἕλλην, οὐκ ἔνι δοῦλος, οὐδὲ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ. πάντες γὰρ ὑμεῖς εἷς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

28 Non est Iudæus neque Græcus, non est seruus neque liber, non est masculus ac fœmina. omnes enim vos "vnus estis in Christo Iesu.

28 *Non est Iudæus neque Græcus, nõ est seruus neque liber, non est masculus neque fœmina. omnes enim uos unum estis in Christo Iesu.*

Εἰ δὲ ὑμεῖς Χριστοῦ, ἄρα τοῦ Ἀβραὰμ σπέρμα ἐστέ, καὶ κατ' ἐπαγγελίαν κληρονόμοι.

29 Quòd si vos *estis* Christi, nẽpe Abrahæ semẽ estis, & secundum promissionem hæredes.

29 *Si autẽ uos Christi, ergo semen Abrahæ estis, secundũ promissionem hæredes.*

22 Sed conclusit Scriptura, ἀλλὰ συνέκλεισεν ἡ γραφή. Γραφὴν vocat Apostolus hoc ipsum quod alibi γράμμα vocauit, id est Legem, vt exposuimus Rom.2.d.27. Nunc demum autem Apostolus nodum soluit, quũ inquit Legem quidem ostendisse maledictionem, non tamen vt homines in ea desererentur, sed vt intellecto periculo, ad vnicum remedium gratuitæ promissionis accurrerent, Abrahami exemplo, qui per fidem est iustificatus. Sic ergo Lex repugnat promissioni vt tamen promissionem non aboleat, sed illi potius subseruiat: quum veluti pædagogi vice fungens, ad Christũ adducat. Deus verò semper vnus & sui similis fuit. Omnia, τὰ πάντα. Id est, omnes homines, & quicquid ab hominibus proficisci potest. Itaque maior est emphasis quàm si πάντας, id est omnes, dixisset. Vt promissio, ἵνα ἡ ἐπαγγελία. Id est, id quod promissum est, μετωνυμικῶς. Ex fide Iesu Christi, ἐκ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ. Vide Rom.3.c.22. Est autem infinita quædam Pauli δεινότης, tot enthymemata vibrantis quot vocabula enuntiat. Nam opponit operum meritis, fidem, Iesum, dari, credentes.

23 Antequam autem, πρὸ δέ. Vide suprà versu 19. In eam fidem, εἰς πίστιν. εἰς causam finalem declarat. Fuit autem hoc adiiciendum necessariò, vt absolueretur tractatio. Dicturi enim erãt pseudapostoli, Etiamsi iustitia non manat ex Lege, sed ex gratuita in Christo promissione, quum tamẽ Deus, qui semper sui similis est, œconomiam istam Mosaicam constituerit, quæ ad Christum adduceret, quo iure vis illam nunc abolere? quid iniqui petimus quum illã cum Christo coniungimus? Respondet Apostolus, temporariam fuisse illam œconomiam (quod suprà attigerat versu 19) eámque idcirco comparat cum pædagogo: cuius dicti explicationem subiiciet proximo capite.

24 In Christum *respiciens*, εἰς Χριστόν. Vide suprà, versiculo 17.

26 Omnes enim, &c. πάντες γὰρ, &c. Conclusio est superioris proximæ tractationis. Ergo Christus is est qui Iudæos & Gentes in vnum corpus seminis Abrahæ connectit. Itaque τὸ καθόλου tollit personarum discrimẽ, de quo mox versu 28. Sic autem concipitur hæc conclusio vt simul seruiat probando illi quod dixerat de Lege suo tempore abroganda, quod ad œconomiam attinet: ideóque causalem particulam adhibeat.

27 Nam quicunque, ὅσοι γάρ. Vide quàm breuiter & tamen circunspectè argumentetur Apostolus. Repetebant enim circuncisionem pseudapostoli iam inde vsque ab Abrahamo. Respondet Apostolus, Baptismum circuncisioni successisse. In Christo, εἰς Χριστόν. Id est, Christi auspiciis, vtque Christi fieretis participes. Vide Act.19.a.3. Erasmus hoc non legit. quod tamen in omnibus vetustis nostris codicibus inuenimus.

Christum induistis, Χριστὸν ἐνεδύσασθε. Metaphora sumpta est à vestibus, ex Hebræorum idiotismo, (vt diximus Luc.24.g.49, & alibi sæpe) sed quæ mysterium nostræ cum Christo coniunctionis quasi oculis subiiciat. Oportet enim Ecclesiam Christo, tanquam veste quadam operiri, & sub eo delitescere, vt sancta sit prorsus & irreprehensibilis, Ephes.5.f.27. Ideóque Apostolus semen Abrahæ vno Christi nomine significauit, suprà, versu 16. quod idem explicat proximo versiculo. Cæterùm argumentatur Apostolus à signo ad rem, non vt impiam illam opinionem operis operati stabiliat, sed quia solos fideles alloquitur, & verax est Deus in suis promissis, quorum tesseræ sunt sacramenta quæ vocamus.

28 Vnus, εἷς. Id est vnius hominis instar, vt summa coniunctio significetur. Vulg. Vnum, id est ἕν, eodẽ quidem sensu, sed tamen non ita expressé. Nam omnes homines, velint nolint, sunt vnum, id est vna res, specie tenus. At non possunt esse vnus, id est quasi vnum indiuiduum, vt in Christo seruẽtur, nisi per eum ipsum Christum. Neque tamen hoc in loco imaginanda est substantiarum commixtio, aut confusio, aut naturalis etiam aliquis coniunctionis modus: sed hoc demum sciendum, nos per fidem Christo ipsi vniri, Spiritus sancti vinculo, vt bonorum ipsius fiamus participes: vt omnes fideles hac ratione sint vnus Christus.

Κεφάλαιον δ.

1 Λέγω δὲ, ἐφ᾽ ὅσον χρόνον ὁ κληρονόμος νήπιός ἐστιν, οὐδὲν διαφέρει δούλου, κύριος πάντων ὤν·

2 Ἀλλὰ ὑπὸ ἐπιτρόπους ἐστὶ καὶ οἰκονόμους ἄχρι τῆς προθεσμίας τοῦ πατρός.

3 Οὕτω καὶ ἡμεῖς ὅτε ἦμεν νήπιοι, ὑπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου ἦμεν δεδουλωμένοι·

4 Ὅτε δὲ ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ, γενόμενον ἐκ γυναικὸς, γενόμενον ὑπὸ νόμον·

Rom.8.c.15

5 Ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον ἐξαγοράσῃ, ἵνα τὴν υἱοθεσίαν ἀπολάβωμεν.

6 Ὅτι δέ ἐστε υἱοὶ, ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν, κρᾶζον, Ἀββα, ὁ πατήρ.

7 Ὥστε οὐκ ἔτι εἶ δοῦλος, ἀλλ᾽ υἱός· εἰ δὲ υἱὸς, καὶ κληρονόμος Θεοῦ διὰ Χριστοῦ.

CAP. IIII.

1 Hoc autem dico, Quandiu hæres est infans, nihil differt à seruo, quanuis sit dominus omnium:

2 Sed sub tutoribus & curatoribus est, vsque ad tépus quod pater præfinierit.

3 Ita & nos, quum essemus infantes, sub elementis mundi eramus in seruitutem redacti:

4 At postquam venit plenum tempus, emisit Deus Filiũ suũ factum ex muliere, factum Legi obnoxium:

5 Vt eos qui Legi erant obnoxii, redimeret, ‖ vt adoptionem acciperemus.

6 Quoniam autem estis filii, emisit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra, clamantem, Abba, *id est* Pater.

7 Itaque non amplius es seruus, sed filius: quòd si filius, etiã hæres Dei per Christum.

CAP. IIII.

1 *Dico autẽ, quanto tempore hæres paruulus est, nihil differt à seruo, quum sit dominus omnium:*

2 *Sed sub tutoribus & actoribus est usq; ad præfinitum tempus à patre.*

3 *Ita & nos, quum essemus paruuli, sub elementis mundi eramus seruientes:*

4 *At ubi uenit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub* Lege:

5 *Vt eos qui sub* Lege *erant redimeret, ut adoptionem filiorum reciperemus.*

6 *Quoniam autem estis filij, misit* Deus Spiritum *Filij sui in corda uestra, clamãtem,* Abba, Pater.

7 *Itaque iam non est seruus, sed filius: quòd si filius, & hæres per* Deũ.

IN CAPVT IIII.

1 *Hoc* autem dico, λέγω δέ. Nunc aggreditur quod attigerat versu 24, mutato tantùm nomine. Quem enim illic vocarat pædagogum, hîc vocat tutorem vel curatorem. Quanuis sit, ὤν. Vulg. & Eras. Quum sit. quod poni solet αἰτιολογικῶς. hîc verò intelligendum est ἐναντιωματικῶς, nempe nequis de vera conditione seruili putet loqui Apostolum. Agit enim de Ecclesia Israelitica, quæ & ipsa nõ minus erat libera quàm Ecclesia Christiana, si ius ipsum libertatis & conditionem personæ (vt ita dicam) spectes: sin autem ætatem, & eius libertatis fruitionem, erat sub Lege, tanquam pupillus sub tutore, donec adoleuit. id est ad Christi vsque aduentum, quo tutela illa finiebatur.

2 Vsque ad tempus quod pater præfin. ἄχρι τῆς προθεσμίας τοῦ πατρός. Hoc ideo additum est quoniã qui est sub perpetua tutela & curatione, vix potest liber censeri. Deinde quum Legis tutela sit testamentaria, verisimile est id fieri filii commodo, vt nihil habeat quod de hac œconomia queratur. Postremò quũ tutor hic datus sit ad certum tempus, non potest videri patris sententia mutata, quum eo finito tempore, tutor ille ab administratione remoueatur: imò tutela ad ipsius hæreditatis fruitionem viam sternit.

3 Sub elementis mundi, ὑπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου. Id est, sub Lege, quæ fuit instar rudimentorum mũdi. siquidem Dominus mũdum suo tempore ad plenam cognitionem veritatis vocaturus, illum voluit his veluti rudimentis erudire, tenui primùm schola in vno duntaxat mundi velut angulo aperta. Huc pertinet collatio illa vtriusque pacti, Ierem. 31. f. 34, & quod scribitur Ioelis 2. g. 28 & 29. Erant enim promissiones sub Lege perobscuræ, & ceremoniarum velamine obductæ tegebantur, eminus duntaxat Christum venturum indicantes. Tota denique Legis œconomia, veluti rudis quædam erat disciplina, rudibus conueniens: quum nondum pleno cornu effusus esset Spiritus sanctus, si corpus ipsum Ecclesiæ spectes, Ioh. 7. f. 39. Itaque nomen mundi non refero ad ipsa elementa, sed ad discipulos: vt quum dicitur Dominus sic mundum dilexisse vt Filium suum dederit quo seruetur mundus. Hæc est disciplina illa cuius elementa tradebat Lex: perfectam autem cognitionẽ præstitit Christus ipse adueniens & Apostoli eum sequuti.

4 Plenum tempus, τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου. Vulgata & Erasmus ad verbum, Plenitudo temporis. de quo Hebraismo diximus suprà, 3. b. 14. Plenum autem tempus dicitur cuius spatia omnia peracta sunt. Itaque nec serius nec tardius venire debuit Christus. Emisit, ἐξαπέστειλεν. Christus igitur nõ tũc cœpit existere. erat enim Deus apud Deum in principio, vt Ioh. 1. a. 1, & 17. a. 5. Vulg. Misit, non satis expressé. Filium suũ, τὸν υἱὸν αὐτοῦ. Filius igitur erit etiam diuinitatis ratione, contra impium Seruetum: nec homo factus alium filiũ induit, sed hominis naturam assumpsit, vt vnus esset Filius Deus & homo. Factum ex muliere, γενόμενον ἐκ γυναικός. Ergo verum hominem, sed ἀπάτορα, quatenus homo est factus non ex patris semine, sed ex mulieris substantia. Mulierem igitur intellige sexus ratione, non vt mulier virgini opponatur. Fuit enim Maria virgo incorrupta, vt prædictum fuerat Esa. 7. c. 14. Quidam γενόμενον interpretantur natum. quæ expositio est absurda. Cur enim id commemoraret Apostolus? sed vnus Christus factus est ex muliere. Vide Rom. 1. a. 3.

5 Vt adoptionem accip. ἵνα τὴν υἱοθεσίαν ἀπολάβωμεν. Atqui adoptio Ecclesiæ æterna est. Fateor: sed suo tempore exhibita fuit. quemadmodum filius ab ipso conceptu hæres est: sed nonnisi post x x v annum hæreditatem administrat. Vulgata, ἀπολάβωμεν conuertit reciperemus. quod Augustinum fefellit.

6 Quoniam, ὅτι. Subiicit testimonium adoptionis, & ita quidem vt peculiariter applicet Galatis. Colligit ergo ex consequente antecedens: nequis temere hanc adoptionem iactet, vtque etiam intelligamus quatenus acceperimus adoptionem. Deinde Spiritum tacitè opponit Legi, quemadmodũ qui maior est x x v annis, non iam alieno ductu, sed suo iudicio regitur. Spiritum Filii sui, τὸ Πνεῦμα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Id est, Spiritum sanctum, qui & Patris & Filii Spiritus est. Peculiariter autẽ dicitur Spiritus Filii, quòd per eum obsignetur nostra in illum adoptio. Abba, *id est* Pater, Ἀββᾶ, ὁ Πατήρ. Vide Rom. 8. c. 15.

7 Non amplius es, οὐκ ἔτι εἶ. A plurali numero ad singularem transit: quæ enallage familiaris quidem

est Hebræis, sed tamen hoc in loco videtur suam emphasin habere. Indicat enim hanc doctrinam non ad totũ corpus Ecclesiæ duntaxat, sed etiam ad fideles singulos pertinere. Seruus, δοῦλος. Seruum vocat non eum qui peccato seruiat, nec sit à Christo liberatus per fidem: sed eum qui sua libertate nondum fruatur, quatenus est adhuc sub tutore constitutus. Illa seruitus propria est infidelium: ista verò Ecclesiæ Israeliticæ conuenit. Similis est æstimatio libertatis. Hæres, κληρονόμος. Id est, particeps bonorum ac facultatum, & quidem gratis. Theophylactus ita legit hũc locum, εἰ δὲ υἱὸς, κληρονόμος· κληρονόμος μὲν Θεοῦ, συγκληρονόμος δὲ Χριστοῦ. Id est, Quòd si filius, hæres: hæres quidem Dei, cohæres autem Christi. quæ verba sunt Apostoli Rom. 8. c. 17.

Ἀλλὰ τότε μὲν οὐκ εἰδότες Θεὸν, ἐδουλεύσατε τοῖς μὴ φύσει οὖσι θεοῖς·	8 "Imò tum quidem ignorantes Deũ, seruiebatis iis qui "natura non sunt dii:	8 *Sed tunc quidẽ ignorãtes Deũ, ijs qui natura nõ sunt dij seruiebatis:*
Νῦν δὲ γνόντες Θεὸν, μᾶλλον δὲ γνωσθέντες ὑπὸ Θεοῦ, πῶς ἐπιστρέφετε πάλιν ἐπὶ τὰ ἀσθενῆ καὶ πτωχὰ στοιχεῖα, οἷς πάλιν ἄνωθεν δουλεύειν θέλετε;	9 At nunc quum cognoscatis Deum, imò potius "edocti sitis à Deo, quomodo conuertimini "retrorsum ad impotentia & egena "elementa, quibus "retrorsus ab initio seruire vultis?	9 *Nũc autem quũ cognoueritis Deum, imò cogniti sitis à Deo, quomodo cõuertimini iterum ad infirma & egena elementa, quibus denuo seruire uultis?*
Ἡμέρας παρατηρεῖσθε, καὶ μῆνας, καὶ καιροὺς καὶ ἐνιαυτούς.	10 Dies obseruatis, & menses, & tempora, & annos.	10 *Dies obseruatis, & mẽses, & tẽpora, & annos.*
Φοβοῦμαι ὑμᾶς, μήπως εἰκῇ κεκοπίακα εἰς ὑμᾶς.	11 Metuo de vobis, ne frustra fatigatus sim apud vos.	11 *Timeo uos, ne fortè sine causa laborauerim in uobis.*
Γίνεσθε ὡς ἐγὼ, ὅτι κἀγὼ ὡς ὑμεῖς· ἀδελφοὶ, δέομαι ὑμῶν. οὐδέν με ἠδικήσατε.	12 "Estote quasi ego: nã ego *sum* quasi vos: fratres, rogo vos. "nihil mihi fecistis iniuriæ.	12 *Estote sicut ego, quia & ego sicut uos, fratres, obsecro uos. nihil me læsistis*
Οἴδατε δὲ ὅτι δι' ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς εὐηγγελισάμην ὑμῖν τὸ πρότερον·	13 Nostis autem me "per infirmitatem carnis vobis prius euangelizasse:	13 *Scitis autẽ quia per infirmitatem carnis euangelizaui uobis iampridẽ.*
Καὶ τὸν πειρασμόν μου τὸν ἐν τῇ σαρκί μου οὐκ ἐξουθενήσατε οὐδὲ ἐξεπτύσατε, ἀλλ' ὡς ἄγγελον Θεοῦ ἐδέξασθέ με, ὡς Χριστὸν Ἰησοῦν.	14 Et "experimentũ mei quod *fiebat* in carne mea, non pro nihilo habuistis, neque respuistis: sed me "vt Angelũ Dei, vt Christum Iesum, excepistis.	14 *Et tentationem meam in carne mea non spreuistis, neque respuistis, sed sicut Angelum Dei excepistis me, sicut Christum Iesum.*

8 Imò tum quidem, ἀλλὰ τότε μὲν. Vulg. & Eras. Sed tunc quidem. At ego ἀλλὰ puto declarare superioris dicti correctionem, quod ad similitudinem attinet à tutore sumptam. Nunc enim applicanda erat hæc doctrina ipsis Galatis. Atqui Galatæ sub seruitute longè alia (id est sub εἰδωλοδουλείᾳ) viuebãt, quum eos Deus in libertatem assereret. Erat igitur absurdius ipsorum factum quàm eorum qui ex circuncisione crediderant. Isti enim ex tutela emitti recusabant: illi verò à durissima seruitute asserti in plenã libertatem, contrario ordine, volebant tutelæ iugum subire. acsi quis breuissimo aliquo compendio solidam doctrinam consequutus, ea neglecta, vellet ad prima elementa regredi. Suspicor verò pro τότε, tunc, potius legendum πότε, id est olim, quum lubricus sit lapsus à π ad literam τ, & multo melius conueniat hæc lectio. Nolui tamen quicquam mutare in tãto codicum consensu. Natura, φύσει. Id est re ipsa. cui opponitur δόξα, id est opinatio.

9 Edocti sitis, γνωσθέντες. Ad verbũ, Scire facti sitis, in significatione Hophal, vt exposuimus 1. Cor. 8. a. 3. Vulg. & Eras. Cogniti estis. Retrorsum, πάλιν. Id est εἰς τοὐπίσω, siue εἰς τοὔμπαλιν. Vulg. Iterum. Eras. Denuo. Atqui Galatæ non ex Iudaismo, sed ex Paganismo vocati fuerant ad Euangelium, à quo veluti pedem referẽtes, ad Iudaismum regrediebantur: quum contrà oportuerit eos ad metam progredi: quamobrem etiam vsus est verbo ἐπιστρέφεσθαι, quod significat reflecti & retorqueri, vt qui à tergo respiciunt. Hoc non considerarunt Græca præsertim scholia, quæ putant nomine elementorum mundi significari elementa quibus hic mundus constat, itémque lunam & solem & sidera: ex quorum cursu metiti menses, tempora, & annos Galatæ, ad pristinam idololatriam essent reuersi. Id verò absurdius est quàm vt refutatione indigeat. Elementa, στοιχεῖα. Vide suprà, versu 3. Egena autem & impotentia elementa vocantur in sese & seorsum à Christo: deinde quòd ea ratione ipsi sese egenos esse in Christo testarentur: quum tamen à Christo ad ceremonias relabi, nihil aliud sit quàm neglectis summis opibus, inanissimam inanitatem sectari. Retrorsus ab initio, πάλιν ἄνωθεν. Id est retrò flexis vestigiis: quasi ab alto & ab ipsis initiis vobis sit auspicandum. vt siquis metæ propinquus, ad carceres recurreret, vt inde rursum currere inciperet: quanquam Galatæ à carceribus ceremoniarum nunquam cœperant. Sic autem accipi sæpissime etiam solere πάλιν & ἄνωθεν non est quòd exemplis comprobemus. Vulg. Denuo. Eras. Iterum ab integro.

12 Estote quasi ego, γίνεσθε ὡς ἐγώ. Sic à Latinis amicus dicitur alter ego, vel alter idem. Mira enim phrasi declarat Apostolus suã in Galatas beneuolentiã singularem: quasi diceret, Estote ego, quandoquidẽ ego sum vos, addita tamẽ particula ὡς, qua vti solemus vt molliatur dicẽdi genus. Sic Cic. ad Att. scribẽs, Deinde te, inquit, quasi me alterũ, & simul meæ culpæ sociũ quæro. Itaq; scopũ Apostoli nõ assequũtur qui exponũt, Estote mei similes, quoniã & ego sum vestri. vel vt Eras. Estote vt ego sum, quandoquidẽ & ego sum vt vos. (i. vt ipse explicat) Abiicite superstitionẽ Iudaicã quã videtis abiecisse me. quod certè nõ cõuenit. nã hac in re noluit dicere Paulus se illorũ similẽ esse, sed prorsus dissimilẽ. Vel, Proficite ad meã perfectionẽ, quãdoquidem ego meipsum ad vestram infirmitatem inclinaui. Hæc, inquã, & similia omnia puto ad Apostoli scopũ nihil pertinere. Nihil mihi fec. iniu. οὐδέν με ἠδικήσατε. Imò verò qua poterãt maiore iniuria Paulum afficere, quũ ipsius doctrinã repudiarẽt, & Christũ, cuius erat minister, adeo turpiter dedecorarẽt? Sed negat se ab iis affectũ iniuria, quibus ex animo omnia cõdonabat si resipiscerẽt, vt 2. Cor. 2. b. 5. Nam vix mihi videtur causam Christi fuisse à sua separaturus.

13 Per infirmitatem car. δι' ἀσθένειαν τῆς σαρκός. Id est, per varias afflictiones quibus quotidie exercebatur Apostolus, adeo vt nihil esset illo abiectius, si externam speciem atque adeo si hominem aspectes: qui carnis nomine intelligitur, exprimendæ ipsius imbecillitatis causa.

14 Experimentum mei, τὸν πειρασμόν μου. Id est, has ipsas quotidianas vexationes quibus Dominus me

explorauit inter vos. Nam hac etiam ratione Iacobus crucem vocat τὸ τῆς πίστεως δοκίμιον, id est illud quo fides exploratur, Iac.1.a.3. quò etiam pertinet quod scriptum est 1. Pet.4.c.17. Vt Angelum Dei, ὡς ἄγγελον Θεοῦ. Id est, me, quantumuis præ cæteris hominibus contemptum, quantumuis ab ipso etiam Deo (vt in speciem videri poterat) vexatũ, tamen non modò non estis auersati, sed etiam nõ aliter quàm cæleste aliquẽ Angelũ, atque adeo quàm Iesum ipsum, excepistis, mei videlicet ministerii causa. Nam alioqui non minus hoc Galatarum factum Paulus esset execratus quàm Lystrensium, Act.14.c.14. Castellio igitur non rectè interpretatus est ἄγγελον Θεοῦ, Dei nuntium, vt ostendit carnis antithesis.

Τίς οὖν ἦν ὁ μακαρισμὸς ὑμῶν; μαρτυρῶ γὰρ ὑμῖν ὅτι, εἰ δυνατὸν, τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν ἐξορύξαντες ἂν ἐδώκατέ μοι.	15 Quæ igitur erat beatitatis vestræ prædicatio? testimonium enim reddo vobis, vos, si fieri potuisset, oculos vestros effossos daturos mihi fuisse.	15 Vbi est ergo beatitudo uestra? testimonium enim perhibeo uobis quia, si fieri posset, oculos uestros eruissetis, & dedissetis mihi.
Ὥστε ἐχθρὸς ὑμῶν γέγονα ἀληθεύων ὑμῖν;	16 Itaque *num* inimicus factus sum vobis dum vobis vera loquor?	16 Ergo inimicus uobis factus sum, uerum dicens uobis?
Ζηλοῦσιν ὑμᾶς οὐ καλῶς, ἀλλὰ ἐκκλεῖσαι ὑμᾶς θέλουσιν, ἵνα αὐτοὺς ζηλοῦτε.	17 Depereunt vos non bene, imò excludere nos volunt, vt se depereatis.	17 Æmulantur uos non bene, sed excludere uos uolũt, ut illos æmulemini.
Καλὸν δὲ τὸ ζηλοῦσθαι ἐν καλῷ πάντοτε, καὶ μὴ μόνον ἐν τῷ παρεῖναί με πρὸς ὑμᾶς.	18 Sed præclarum est vehementer amare in re bona semper, & nõ solùm dum præsens sum apud vos.	18 Bonum autem æmulamini in bono semper, & non tantùm quum præsens sum apud uos.

15 Quæ igitur erat beatitatis vestræ præd. τίς οὖν ἦν ὁ μακαρισμὸς ὑμῶν. Id est, Itaque quantus vbique rumor erat hominum vos beatos prædicantium? vel (si libeat ad ipsos Galatas hoc referre) Quænam igitur erat inter vos vestræ beatitatis iactatio, quum vos beatos ac felices propter aduentum meum factos diceretis? Nam μακαρίζειν significat beatum prædicare ac profiteri, vnde μακαρισμὸς, qui distingui debet ab ipsa beatitate quæ μακαριότης dicitur, vt rectè & eruditè annotauit Erasmus. Vulg. Vbi est ergo beatitudo vestra? id est, quónam igitur abierunt illæ voces quibus vos beatos esse prædicabatis, quum me adeo alacriter exciperetis? Legit enim, ποῦ οὖν ὁ μακαρισμὸς; quam lectionem in duobus vetustis Stephani codicibus deprehendimus.

Oculos vestros, τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν. Hac tanquam prouerbiali hyperbole summus amor declaratur, ne tantam illam alacritatem putemus simulatam fuisse.

17 Depereunt, ζηλοῦσιν. Sumpta est metaphora à procis zelotypis, quam etiam sequentibus versiculis duobus persequitur. Duplex autem est zelotypia: vna, quum nostri causa diligimus, ideóque non possumus riualem pati: vt assentatores qui in aulis principum degunt, nec principis commoda propriè quærunt, sed quatenus cum sua ipsorum vtilitate sunt coniuncta, ideóque id vnum solicitè student vt cæteros quantũuis principi vtiles, arceant, quò videlicet ipsi ex eo maiorem soli vtilitatem capiant. Hoc verò non est principem, sed seipsum amare. Itaque istorum amor tum euanescit quum sublata est illius causa, id est quum ea est principis conditio vt nullum commodum amplius ab eo expectent. Altera zelotypia prorsus est illi contraria, quum amicos ipsos rei honestæ causa in illis amandis spectamus: ideóque non modò soli nolumus diligi, sed potius quamplurimos sinceros amicos illis cupimus conciliare: quòd eorum commodis magis quàm nostris ipsorum delectemur. Hic verò demum verus & honestus ac perpetuus est amor: illam zelotypiam pseudapostolis tribuit Apostolus, vt qui sui commodi causa Galatas diligerent, ideóque summo studio niterentur Paulum vt riualem excludere. Hanc verò sibi tribuit, vt etiam 2. Cor.11.a.2, eiúsque argumentum adfert, quòd quum rei honestæ causa eos dilexerit, id est non lucri aut gloriæ studio, eundem animum erga eos quanuis procul absens conseruet. Excludere nos, ἐκκλεῖσαι ἡμᾶς. Excludendi verbũ mirè conuenit metaphoræ à zelotypis sumptæ, in illa quidem sinistra & minus honesta zelotypia. quamobrem etiam ζηλοῦσιν non conuerti Æmulantur cum Vetere interprete: quorsum enim hoc? neque cũ Erasmo Ambiunt, quòd non satis videatur expressum. Itaque quòd annotat Erasmus se in quibusdam codicibus legisse ἐγκλεῖσαι, id est includere, vt ad Legem referatur, qua volebãt illi Galatas implicare, id, inquam, nullo modo conuenit institutæ pulcherrimæ trãslationi: nec dubito quin nõ intellecta translatio causam præbuerit non modò huic errori, sed etiam alteri. Nam quũ in omnibus codicibus scriptum sit ὑμᾶς, vos, poscit tamen sententia vt legamus ἡμᾶς, nos. Neque enim amicã à riuali, sed riualem ab amica dicitur procus excludere. quo modo isti Paulũ à Galatis conabãtur excludere. Dicit enim Paul[9], Vt omnẽ amorem à me in ipsos transferatis. Hæc enim est antithesis personarum: neque explicare licet fuisse istis propositum, Galatas à Christo excludere, quin prorsus violenta sit eclipsis. Vt se depereatis, ἵνα αὐτοὺς ζηλοῦτε. Vulg. & Erasmus, Vt ipsos æmulemini. id est, vt ipsorum exemplo, ad Mosen à Christo deficiatis. At ego puto Paulum in suscepta metaphora persistere, sicut antè dixi. Hæc enim est Satanæ ministrorum consuetudo, vt plebem à suo pastore abductam ad se alliciant: quam postea, sublatis omnibus æmulis, impunè deprædentur.

18 Vehementer amare, ζηλοῦσθαι. Quia laudabilem zelotypiam cum altera illa comparat, ideo nolui ζηλοῦσθαι vertere deperire, sed vehementer amare. Nam quòd Vetus interpres & Erasmus verterunt Æmulari, id est imitari, (quasi dicat Apostolus, Bonã quidem esse imitationẽ, sed in re bona) mihi quidem prorsus videtur ad hunc locum non pertinere. Potest autem hoc vel pro exhortatione accipi, vt ad Galatas referatur: acsi dicat Apostolus, Hoc quidem illorũ studiũ est qui me volunt excludere, vt vos totos possideant: qua in re satis declarant se quærere quæ sua sunt: at vos decet vestrũ honestũ amorẽ in me non tantùm præsentẽ, sed etiã absentẽ cõseruare. Malo tamen ad Apostolũ ipsum referre, vt sequens versiculus cõnectatur cum isto, sitque hæc sententia, Cupiunt illi quidem me excludere, vt qui vos non ament vt par est, sed suiipsorum causa. at noster amor longè est alius. Vos enim, bonam ob causam, nõ ad tempus, sed semper, nec solùm præsens, sed etiam absens absentes vehementissimè complector, filioli mei, vt quos iterum parturio, &c. Huc spectat illud Isocratis ad Demonicũ. Ἐν πολλοῖς ἐσμὲν πολὺ διεστῶτες, &c. qui loc[9] est in scholis peruulgatus. In re bona, ἐν καλῷ. Hoc ita accipiendũ esse apparet ex antithesi. Nã οὐ καλῶς & ἐν καλῷ opponuntur. Sic vulgò dicimus *En bien*, vel *pour bien*.

19 Τεκνία μου, οὓς πάλιν ὠδίνω, ἄχρις οὗ μορφωθῇ Χριστὸς ἐν ὑμῖν.

19 Filioli mei, quos iterũ parturio, vſquequo formetur Chriſtus in vobis.

19 *Filioli mei, quos iterum parturio, donec formetur Chriſtus in uobis.*

20 Ἤθελον δὲ παρεῖναι πρὸς ὑμᾶς ἄρτι, καὶ ἀλλάξαι τὴν φωνήν μου· ὅτι ἀποροῦμαι ἐν ὑμῖν.

20 Velim autem nunc adeſſe apud vos, & mutare vocẽ meã: quoniam hæſito in vobis.

20 *Vellem autem eſſe apud uos modò, & mutare uocem meam: quoniam confundor in uobis.*

21 Λέγετέ μοι οἱ ὑπὸ νόμον θέλοντες εἶναι, τὸν νόμον οὐκ ἀκούετε;

21 Dicite mihi qui ſub Lege vultis eſſe, Legem non auditis?

21 *Dicite mihi qui ſub Lege uultis eſſe, Legem non legiſtis?*

22 Γέγραπται γὰρ ὅτι Ἀβραὰμ δύο υἱοὺς ἔσχεν· ἕνα ἐκ τῆς παιδίσκης, καὶ ἕνα ἐκ τῆς ἐλευθέρας.

22 Scriptum eſt enim Abrahamum duos filios habuiſſe: vnũ ex ancilla, & vnum ex libera.

22 *Scriptũ eſt enim quoniam Abraham duos filios habuit: unum de ancilla, & unum de libera.*

23 Ἀλλ' ὁ μὲν ἐκ τῆς παιδίσκης, κατὰ σάρκα γεγέννηται· ὁ δὲ ἐκ τῆς ἐλευθέρας, διὰ τῆς ἐπαγγελίας.

23 ||Sed is qui ex ancilla *natus eſt*, ſecundum carnem natus eſt: ||qui verò ex libera, per promiſſionem.

23 *Sed qui de ancilla, ſecũdum carnem natus eſt:* Gen.16.d.15
qui autem de libera, per repromiſſionem. Gen.21.a.1

24 Ἅτινά ἐστιν ἀλληγορούμενα· αὗται γάρ εἰσιν αἱ δύο διαθῆκαι· μία μὲν ἀπὸ ὄρους Σινᾶ, εἰς δουλείαν γεννῶσα, ἥτις ἐστὶν Ἄγαρ.

24 Per quæ aliud figuratur. Nam hæ ſunt duæ illæ pactiones, vna quidem quæ eſt Agar ex monte Sina, generans *prolem* ad ſeruitutem.

24 *Quæ ſunt per allegoriã dicta: hæc enim ſunt duo teſtamenta: unum quidẽ à monte Sina, in ſeruitutem generans, quæ eſt Agar.*

19 Filioli mei, τεκνία μου. Blanda appellatione maternum & honeſtiſſimum amorem ſuum declarat, non ab auaritia aut ambitione, ſed à Chriſti ſancta reuerentia, & ſingulari in Galatas animi propenſione profectum. Eſt autem hoc vtrinque includendum diſtinctione, inter ὑμᾶς & οὓς. quod qui nõ animaduerterunt, conſtituerunt hoc in loco ἀνανταπόδοτον minimè neceſſarium. Quos, οὓς. Hoc puto cohærere cum ὑμᾶς, id eſt cũ extremo verſiculo ſuperiore. Exponit enim illud ἐν καλῷ, id eſt cauſam illam præclarã ſui in illos amoris. cuius etiam (inquit) teſtimonium extat in eo quòd hac ipſa epiſtola tam ſolicitè laboro de vobis non ad mei, ſed ad Chriſti amorem reuocandis. Parturio, ὠδίνω. Iterum loquitur vt mater. Nam & alibi ait ſe eos gignere in Chriſto, quos Chriſto lucrifecit, 1. Cor. 4. c. 15, & ad Philem. b. 10. vbi tamen perſonam patris induit. Formetur, μορφωθῇ. Redit ad metaphoram ab amatoribus ſumptam. Forma enim in animis amatorum inſculpta, illud eſt quod amoris igniculos excitat ac fouet. vnde eleganter Poeta miſeram illam deſcribens amore ſauciam, dixit,

Multa viri virtus animo multúſque recurſat
Gentis honos. hærent infixi pectore vultus,
Verbáque: nec placidam membris dat cura quietem.

Sed & zelotypiæ nomen hoc ipſum declarat, quod videtur eſſe ab Apoſtolo adumbratum. Apparet autem Chriſti vultus in ipſius verbo, cuius miniſter Apoſtolus alibi dicit ſe Chriſtum Galatis depinxiſſe, ſuprà, 3. a. 1, quem à pſeudapoſtolis deformatum, ipſe inſtaurare ſtudeat.

20 Mutare, ἀλλάξαι. Id eſt, aliis verbis apud nos vti.

21 Qui vultis, οἱ θέλοντες. Id eſt, qui vltrò & cupidè appetitis. Legem, τὸν νόμον. Heb. תורה, quo nomine nunc intelligit quinque Moſis libros: ex quorum priore citatur ſequẽs hiſtoria, per anagogẽ explicata. Cæterùm (vt hoc quoque dicã παρέργως) Apoſtolus iam non argumentatur, (eſſet enim argumentum iſtud ab allegoria ſumptum valde infirmum, & totam diſputationem firmiſſimis argumentis propoſitis abſoluit) ſed offendiculo medetur quod erat maximi momẽti. Nec enim dubium eſt quin iſti circunciſionis Apoſtoli perpetuò vrgerent, oportere Gẽtes circuncidi, vt coirent in vnum corpus cum Abrahami ſemine. Reſpõdet Paulus, illos circunciſos non eſſe hæredes, nedũ vt oporteret circuncidi ad participandam cum illis hæreditatem: & necui mirum id videatur, oſtendit hoc iam olim fuiſſe adumbratum in domo Abrahæ, vnde eiicitur qui fuit natus ſecundum carnem & circunciſus, vt ſuccedat qui ſecundum promiſſionem datus eſt filius Abrahamo, vt nemo miretur nunc excludi ſeruos primogenitos.

23 Secundum carnem, κατὰ σάρκα. Id eſt, conſueto hominum more, & naturæ vi ordinaria. Cui ancillæ filio comparantur ii ex Iudæis qui non ſunt Abrahami filii, niſi ſanguinis ratione: & carne (id eſt externa ceremoniarum ſeruitute) nituntur: ideóque non ſunt filii hæredes, ſed vt ſerui abdicantur, nati ad ſeruitutem, ex Agar ancilla, id eſt ex pactione Legis latæ in Sina monte, non terræ Chanaan, ſed Arabiæ. Notandum eſt igitur ſeruos hîc vocari, non vt antea, qui Legem habuerunt pro tutore vel pædagogo, quum re vera eſſent liberi, (quales fuerunt ſancti ante Chriſti aduẽtum) ſed Phariſæos cæteróſque omnes qui ſalutem ex Lege (cuius verum vſum aſpernabantur) vel ſola vel cum Chriſto coniuncta expectabant. quibuſcum ſiquis noſtri ſeculi Phariſæos comparet, magnam illis profectò iniuriam faciat: quum magnum ſit diſcrimen Legis à Deo latæ, & traditionum quas Satan religionis obtentu in Eccleſiam inuexit, vt Euangelii lucem miſeris mortalibus eriperet. Vtroſque tamen idem error implicuit. Per promiſſionem, διὰ τῆς ἐπαγγελίας. Id eſt, vi promiſſionis quã Abrahamus ſibi & vero ſuo ſemini per fidem apprehendit. Nam alioqui effœtus erat Abraham & Sara, vt naturæ vis nullum hîc locum habeat, ſed ſola gratia. Talis eſt vera filiorum Abrahami ſoboles, non è terra ſed è cælo genita, ex vi pactionis Euangelii, id eſt gratuitæ, & verè liberos à Legis maledictione & ſeruitute filios gignentis, qui ſint Abrahami verum ſemen.

24 Per quæ aliud figuratur, ἅτινά ἐστιν ἀλληγορούμενα. Vulg. Quæ ſunt per allegoriam dicta. Eraſ. Quæ per allegoriam dicuntur. Ego ſtudui perſpicuitati. Nam (vt rectè annotat Eraſmus ex Chryſoſtomo) allegoricus ſermo totus eſt fictitius. Hîc verò Paulus veram hiſtoriam narrat, ſed quæ tamen aliud adũbrarit magis reconditum myſterium. Nam hæ, αὗται γάρ. Vulg. Hæc enim. Eraſ. Nam hæc. Atqui αὗται non pertinet ad διαθῆκαι, ſed duas illas matres indicat, vnam ancillam, Agar videlicet, quæ legis pactionem repræſentat, in Sina monte

factam, vnde gignuntur serui: alteram liberam, id est Saram, quæ Euangelii pactionem refert Hierosolymæ sancitam, cuius filii sunt ingenui. Sunt, εἰσίν. Id est, figurant & adumbrant. sicut dicitur Petra fuisse Christus, & Panis dicitur corpus Christi, vt Tertullianus & Augustinus explicāt. Sed meminerit tamen lector sacramentalem (quam vocant) significationem à merè typica distinguere. Nam in sacramentis symbolum repræsentat quod verè Deus offert, & fides accipit: in typis autem res futuræ vel præteritæ duntaxat adumbrantur, & quasi in imagine depinguntur. Duæ illæ pact. αἱ δύο διαθῆκαι. Vna tamen fuit pactio, si rem ipsam & scopum spectes, sed temporum & œconomiæ ratione, diuersæ fuerunt, vt disertè etiā distinguit Ieremias. Quòd si istæ ex pseudapostolorum opinione æstimentur, qui salutis partem Legi decidebant, vel Pharisæorum, qui Legem pro Christo amplectebantur, non iam duæ duntaxat, sed etiam prorsus contrariæ fuerint. vnde conclusiones illas elicit Paulus quæ scribuntur infrà, 5.a.2 & 4. Vulg. & Eras. Testamenta. de qua interpretatione dixi suprà, 3.c.15. Vna quidem quæ est Agar, μία μὲν, ἥτις ἐστὶν Ἀγαρ. In Græcis aliquid interiicitur: sed quum ἥτις ad μίαν necessariò pertineat, non autem ad ὄρος, studendum putaui perspicuitati. Iam verò μία, id est vna, Ambrosius & Augustinus referunt ad διαθήκην, quam nos pactionem, ipsi testamentum conuertunt: ideóque pro Quæ est Agar, legunt Quod est Agar. Sed hoc mihi videtur violentum. Sic enim cogemur exponere Est, non pro significat, sed pro significatur. Deinde commodius dicitur Agar gignere filios quàm ipsa pactio, quæ adumbratur per Agar: vt pactio potius seminis quàm matris rationem in hac anagoge sustineat. Quòd ad sententiam tamen attinet, nullū est in his discrimen. Ex monte Sina, ἀπὸ ὄρους Σινᾶ. Sinæ facit mentionē, quòd in eo mōte sit sancita pactio illa quam adumbrat Agar. Addidit autem Apostolus, Ex Sina, id est ex Arabia, non quòd Agar inde esset orta (erat enim Ægyptia) sed quia cum Ismaele & suis nepotibus Arabiam incoluit. Generās prolem, γεννῶσα. In verbo ipso includitur verbale, Hebræorum more.

25 Τὸ γὰρ Ἀγαρ, Σινᾶ ὄρος ἐστὶν ἐν τῇ Ἀραβίᾳ, συστοιχεῖ δὲ τῇ νῦν Ἱερουσαλήμ, δουλεύει δὲ μετὰ τῶν τέκνων αὐτῆς.

"Sina enim mons est in Arabia, "pari autem serie respondet ei Hierusalem quæ nunc est, "seruítque cum filiis suis.

52 *Sina enim mons est in Arabia, qui coniunctus est ei quæ nunc est Ierusalem, & seruit cum filijs suis.*

25 Sina enim mons est in Arabia, τὸ γὰρ Σινᾶ ὄρος ἐστὶν ἐν τῇ Ἀραβίᾳ. Hanc lectionem nō dubitaui restituere ex veteris editionis authoritate, quæ ita habet, summo codicum consensu. At in Græcis legimus τὸ γὰρ Ἀγαρ, Σινᾶ ὄρος ἐστὶν ἐν τῇ Ἀραβίᾳ, id est (vt etiam conuertit Erasmus) Nam Agar Sina mons est in Arabia. Qui locus interpretes exercuit. nam alii interpretantur Sinam montem fuisse etiam dictum Agar. quæ explicatio tribus de causis mihi nō satisfacit. Primùm enim fuit hoc aliqua idonei scriptoris authoritate confirmandū: deinde quorsum montem Agar cum ancilla eiusdem nominis confunderet Apostolus? Postremò si ita esset, omnino inter Ἀγαρ & Σινᾶ inserenda erat particula ἤ, hoc modo, Nam Agar siue Sina, mons est, &c. quæ etiam ratio prorsus videtur ostendere nomen Ἀγαρ hoc loco redundare, & ex margine in contextum irrepsisse. Alii exponūt, Agar enim est Sina, id est repræsentat Sina. cuius videlicet figura est ac typus, ita vt articulus τὸ accipiatur τυπικῶς: veluti si dicas, Illud enim Agar est Sina: vel (vt quidam amicus meus maluit interpretari) Nam Sina, Agar *figura* est mons, &c. Sed certè non potest dici Agar repræsentare Sinā, nisi altera metonymia, Sinam non pro filiis ancillæ ipsius, vt respondeat antithesis Hierosolymæ, sed pro pactione Legis accipias. At Sina rursum hac ratione mons Arabiæ dici non potest, sed tum demum quū simpliciter & sine vlla anagoge describitur. Ista igitur sese mutuò collidunt. Verùm si Ἀγαρ expūxeris, (vt nos fecimus, non coniecturam nostram, sed veteris editionis cōstantem authoritatem, ipsámque adeo rationē, vt nobis quidem videtur, sequuti) plana & dilucida erit sentētia. Nam quia Sinæ mentionem fecerat, explicandum erat hoc nomen, minimè id quidem quòd eius situm Galatæ, aut Legem illic datam esse ignorarent, sed quòd in ipso etiam situ aliquod mysterium lateret. Erat enim extra terræ illius limites quæ symbolū erat æternæ hæreditatis, vt peracutè obseruauit doctissimus interpres. ideóque addidit Paulus particulam causalem γάρ. Pari autē serie respondet ei Hierusalem quæ nunc *est*, συστοιχεῖ δὲ τῇ νῦν Ἱερουσαλήμ. Vulg. συστοιχεῖ conuertit Cōiunctus est. Eras. Confinis est. in quo verbo explicando plurimùm variant interpretes. Nam alii ad situm referunt quorum opinio ex ipsa tabularum inspectione apertè refellitur. Alii (vt Aquinas) referunt ad itineris cōtinuationem, quòd ex Sina venerint Hierosolymam. quæ interpretatio non indiget refutatione. Alii denique respiciunt ad allegoriæ seu potius anagoges similitudinem: quorum opinio proculdubio verissima est: sed in ea similitudine explicanda non omnes idem sentiunt. Nam Erasmus in eo similes facit Sinam & Hierusalem quòd in vtraque fuerit eadem Lex promulgata. nam (inquit) scriptum est, De Sion exibit Lex, & verbum Domini de Hierusalem. Illud autem ait hoc loco Apostolus, vt ostēdat Legem absque gratia terrorem incutere minis & præceptis: cogi verò metu, seruile est. Iudæi itaque, qui vacui charitate Legem iuxta literam & ritus externos obseruant, quanquam à monte Sina migrauerant Hierosolymam, tamen à seruili conditione non degenerabant, tanquam filii Agar, non Saræ. Hæc Erasmus, in quibus multa cogor desiderare. Nam quis vnquam dixit in Hierusalem promulgatam esse Legem illam quæ data est in Sina? Locus autem Esaiæ prorsus in contrariam sententiam scriptus est à Propheta, vt qui de Euangelica doctrina differat, quæ ab Hierusalem in reliquas partes orbis terrarum erat spargenda. quod etiam alii Prophetæ prædixerunt. Deinde non est propositum Apostolo Legem cum Christo coniungere, sed contrà, quatenus considerabatur à Pharisæis & pseudapostolis, illam abrogatā esse declarare. Postremò quòd nomine præsentis Hierusalem significari putat Iudæos qui à Lege pendebant, (quod ipsum tamen haud satis scio an commodè explicet) non facilè possim amplecti. Nam primùm omnium poscit analogia vt sicut per Sinam intelligitur pactio Legis, non autem populus ipse à Lege pendens, idem etiam per Hierusalem intelligatur, si Hierusalē & Sinam libeat hac ratione σύστοιχα constituere: alioqui matrem cum filiis confuderimus, quæ tamen manifestè distinguūtur, quum dicitur mater, Agar videlicet ex Sina, pactionem Legis adumbrans (sicut à pseudapostolis æstimabatur) seruire cum filiis suis: quos nimirum ipsa ancilla seruos genuit. Imò verò vnis filiis duas matres tribuemus. Deinde si Hierusalē quæ sursum est, Apostolus isti opponeret, dixisset (vt mihi videtur) τῇ κάτω Ἱερουσαλήμ, Hierusalem quæ inferius est, potius quàm, Hierusalem quæ nunc est. Quid enim? an iustitiarii Iudæi tum primùm cœperant apparere, aut Hierusalem quæ sursum est, tum nusquā erat? Sed quia huius loci expositio pendet à declaratione verbi συστοιχεῖν, age, videamus quæ σύστοιχα dicantur. Reperio igitur συστοίχους dici qui eadem serie collocantur in acie, ita vt secundus primo immineat à tergo, secūdo tertius, sitque series hoc modo in longum porrecta, quam στοῖχον Græci, nos *une file* vocamus. Hinc factum vt quæ ratione aliqua sunt inter se cognata, σύστοιχα dicantur, quasi vnius seriei dicas: vt octo partes orationis, quatuor elementa, species denique, quatenus ad idem genus referuntur, possint σύστοιχα dici. Sic à grammaticis literæ quas Mutas vocant, in tres συστοιχίας diuiduntur, Tenuium, Mediarum, Aspiratarum. Hac ratione, si modò Sinam & Hierusalem quæ nunc est, pro duabus matribus accipias quæ sint paris conditionis, & seruos filios similiter gignant, possis σύστοιχα vocare.

vocare. Sed hoc haud satis scio an anagogæ respondeat, quum vna sit Agar, quæ vnam pactionem adumbret. Quòd si dicamus Sinam & præsentem Hierusalem (ne videlicet vnis filiis duas matres tribuamus) nomine non re differre, non iam erunt σύστοιχα, sed συνώνυμα. Filios autem & matres potius συστοίχως vocaris. Sed aliud diuersum est συστοίχων genus, quæ definit Aphrodisæus, τὰ ὁμοίως ἔχοντα πρός τινα τὲ καὶ κατ' ἀναλογίαν ἔιη ἄν, ὡς τὰ πάντα, ἐπιστήμη ἐν ἡ αἴσθησις. ἑκάτερον γὰρ αὐτῶν ὁμοίως ἔχει πρὸς τὰ ὑφ' αὐτά· ὁμοίως καὶ τὸ αἰσθητὸν καὶ τὸ ἐπιστητόν. ἑκάτερον γὰρ ὁμοίως ἔχει πρὸς τὰ ὧν ἐστι σύστοιχα. Id est, Quæ eandem habent ad aliqua rationem, quæ etiam deriuata esse possint, cuiusmodi sunt scientia & sensus. Vtrunque enim similem ad ea rationem habet quæ sunt ipsi subiecta. Eiusmodi sunt etiam τὸ αἰσθητὸν & τὸ ἐπιστητόν, id est quod sensibus percipi & quod scientia comprehendi potest. Vtrunque enim eandem rationem habet ad ea quorum sunt σύστοιχα. Hactenus Aphrodisæus, quæ (meo quidem judicio) mirè hunc locum illustrant. Nam simili prorsus ratione σύστοιχα fuerint Sina & Hierusalem. quia quam rationem habet Sina ad seruos filios, eandem habet Hierusalem ad filios suos ingenuos: idémque de filiis est iudicium, communis matrum ad filios & filiorum ad matres rationis consideratione. Sin verò proprias singulorum laterum rationes per se consideraris, deinde compararis, sicut postea facit Paulus, tum non fuerint σύστοιχα sed ἀντίστοιχα. siquidem comparabitur seruitus cum libertate. Ita nascitur duplex argumentum, quod Paulus etiam seorsum tractat. Vnum, Si Agar à Sina (id est vetere pactione) gignit filios sui similes: Sara ex Hierusalem (id est præsenti pactione) gignit filios sibi similes. Sunt enim σύστοιχα Sina & Hierusalem. Alterum, Si ancillæ filii serui sunt, ergo liberæ filii sunt ingenui. sunt enim ἀντίστοιχα. Ergo vtrobique eadem Hierusalem intelligenda est, Sinæ primùm collata, deinde opposita. neque Hierusalem declarare potest Iudæos, sed alteram pactionem priori collatam, in eo quòd vtraque suam habet seriem. quamobrem etiam συστοιχεῖ conuerti per periphrasin, Pari serie respondet. Sed cur dixit Paulus τῇ νῦν Ἱερουσαλήμ, id est Hierusalem quæ nunc est? Nempe vt ei quæ olim fuit opponat, quum adhuc Legis vmbris obscurata, nondum appareret. id est (quemadmodum versiculo sequenti explicabo ex Esaia) vt plenitudinem temporum indicet, quasi à Christi demum aduentu inita sit noua pactio, ac proinde simul cum Christo cœperit Hierusalem Sinæ opposita. quod tamen quomodo intelligendum sit diximus suprà, 3. c. 19. Sic etiam Ieremias, Ioel, Prophetæ denique omnes de noua pactione loquuntur, quasi tum demum cœperit. Nam vt iam olim promulgata fuerit, tum demum tamen re vera fuit mundo exhibita ac sancita. Erasmus aliam etiam rationem adfert, quia nimirū aliis olim nominibus hæc vrbs fuit dicta, ideóque vertit, Ei quæ nunc vocatur Hierusalem. Sed hoc frigidum videtur, neque in Græcis additur καλουμένη. Seruitque, δουλεύει δέ. vel, seruit autem, nec vllam hic agnosco parenthesin, quum optimè cohæreant omnia, & res ostendat verbum δουλεύει ad Sinam referri, cuius filii dicuntur seruire, vt explicetur quod dixerat, Agarem videlicet à Sina monte (id est per pactionem Legis) gignere seruos filios. Partus enim sequitur ventrem. quæ collatio vt melius intelligatur, adscribam eius diagramma: quod siquis comparet cum illo quod amicus ille meus edidit in suo lexico Græco, comperiet illum duas matres, nempe duas Hierusalem non rectè constituere, & vnis filiis duas matres, nempe Agarem & Sinam tribuere, nec etiam intellexisse quæ sit συστοιχίας ratio hoc in loco.

Vxores duæ, duas pactiones adumbrantes.

Allegoria.	*Veritas.*	*Allegoria.*	*Veritas.*
AGAR ancilla.	SINA, siue vetus pactio.	SARA ingenua.	HIERVSALEM, siue noua pactio.
ISMAEL seruus cum suis.	Qui ex operibus volunt iustificari, Serui.	ISAAC filius & hæres cum suis.	Qui ex fide sunt, ingenui & hæredes.

Sunt igitur Agar & Ismael inter se σύστοιχα communi appellatione, & similiter inter se Sara & Isaac. Quod si Agari Saram, & Ismaeli Isaacum apposueris, erunt inter se ἀντίστοιχα. Eadem est etiam vtrinque ratio veritatis quæ & allegoriæ. Sed dicitur Sina esse σύστοιχος Hierosolymis κατ' ἀναλογίαν, quoniam quæ ratio est Agaris ad Sinam, ea quoque est Saræ ad Hierusalem. Quod etiam de vtriusque filiis intelligendum est, quoniam non aliter se habet Ismael ad Agarem quàm Isaac ad Saram, nec aliter serui ad Sinam quàm ingenui ad Hierusalem.

Η δὲ ἄνω Ἱερουσαλὴμ, ἐλευθέρα ἐστὶν, ἥ τις ἐστὶ μήτηρ πάντων ἡμῶν. 26	26 Sublimis verò illa Hierusalem, libera est, quæ est mater omnium nostrum.	26 *Illa autem quæ sursum est Ierusalem, libera est, quæ est mater nostra.*

26 Sublimis verò illa Hierusalem, ἡ δὲ ἄνω Ἱερουσαλήμ. Vulg. Illa quæ sursum est Ierusalem. Eras. At quæ sursum est Hierusalem. Poscit autem ratio oppositionis vt sicut Sina veterem, sic Hierusalem nouam pactionē significet: ex qua gignuntur filii liberi, id est Ecclesia verè Christiana nascitur, Isaaco respondens, sicut synagoga respondet Ismaeli. Hactenus igitur Paulus matres duas, id est Agarem & Saram, totidem pactiones dixit adumbrare. quarum vnam nomine Sinæ, alteram Hierosolymæ, significauit, ab iis locis in quibus primùm sunt publicè initæ ac sancitæ. Sed cur Saram perinde vt Agarem non nominauit? Quia res erat satis nota: deinde contraria oppositionum membra per se satis intelliguntur, etiamsi non exprimas. Alioquin quum in versu 24. scripserit μία μὲν, oportuit scribere, vt sibi prorsus constaret distributio, μία δὲ ἥ τις ἐστὶ Σάρρα, ἀπὸ τῆς ἄνω Ἱερουσαλήμ, &c. Id est, altera verò quæ est Sara, ex sublimi Hierusalē, &c. Superest vt videamus cur τὴν ἄνω Ἱερουσαλήμ, id est Hierusalem quæ sursum est, vocarit: an vt ab altera quapiā Hierusalē distinguat, quam σύστοιχον esse Sinæ dixit? Imò causas attulimus cur vnā & eādem Hierusalem intelligi oporteat. Quid si cæleste interpretemur? id est è cælo veluti delapsam: vt scribitur Apocal. 21. a. 2. Vera quidem erit sententia, sed tamen quæ non satis conueniat Apostoli verbis: primùm quia Hierusalem (vt antè dixi) non designat Ecclesiam, sed nouam pactionem, ex qua veluti nata est Ecclesia, vt Sinæ montis oppositio huic respōdeat: deinde quia nō scripsit Apostolus, ἡ ἄνωθεν, sed ἡ ἄνω. quæ ratio firmissima est. Quid si explices, Quæ sursum est, id est quæ sursum per fidem habitat? verissimum etiam hoc erit, sed (vt mihi videtur) non satis conueniens: quia (vt modò repetii) Hierosolymæ nomine non tam fideles ipsi quàm noua pactio (id est Euangelium) Ecclesiæ veluti mater, intelligitur. Dicā ergo quid mihi videatur. Puto τὴν ἄνω significare τὴν ὑψηλὴν, id est sublimē illā, siue illam in sublimi positā. Est enim exprimendus articulus, quo videlicet nō διάκρισις, id est discrimen, sed ὑπεροχὴ, id est præstantia & excellentia, hoc

in loco significatur. Sed quorsum hoc additur? Primùm vt mons monti opponatur, sicut passim in Scripturis mons Sion celebratur, & mōti Sinæ opponitur, vt Heb.12.c.18, & 22. Sed ἡ ἄνω sublimius quiddam declarat quàm si dixisset ἡ ὀρεινή. qua ratione etiam Heb.12.f.22, dicitur ciuitas ἐπουράνιος quasi in cælis ipsis condita. Deinde eminentiam Euangelii ipse quoque vrbis Hierosolymorum situs adumbrauit, sicut situs Sinæ in Arabia extra terram promissam, Legis seruitutem & alienam ab hæreditate conditionem designauit: ita vt non tantùm mōs monti, sed etiam situs situi opponatur. Postremò mihi videtur alludere Paulus ad ea quæ scripta sunt Esaiæ 2. a.2 & 3, vbi quum prædiceret Propheta fore vt ex Sion Euangelium (quod κατ' ἐξοχὴν vocat תורה, id est doctrinam, & דבר יהוה, id est Verbum Domini) ex Hierusalem emanaret, Erit (inquit) in nouissimis diebus collocatus mons domus Domini in vertice montium, eleuabitúrque supra colles, & confluent ad eum omnes gentes. Itaque quum superiore versiculo Paulus diceret τῇ νῦν Ἱερουσαλήμ, Hierusalem quæ nunc est, nouissimos illos dies significauit: siue (vt antea dixi) plenitudinem dierum in quam deuenimus, & de qua vaticinatus est Propheta. Nunc verò quum dicit ἡ ἄνω Ἱερουσαλήμ, id est sublimis illa Hierusalem, perinde est acsi diceret, Hierusalem illa quam nunc (sicut prædixit Propheta) verè eminenti & excelso loco positam aspicimus. Denique meritò dicitur sublimis illa mater omnium nostrum, quoniam hæc generatio tota est cælestis, vt mox dicetur.

Esa.54.a.1

27 Γέγραπται γὰρ, Εὐφράνθητι στεῖρα ἡ οὐ τίκτουσα· ῥῆξον καὶ βόησον ἡ οὐκ ὠδίνουσα, ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου μᾶλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα.

27 Scriptum est enim, ‖Lætare sterilis quæ non paris: erumpe & clama quæ non parturis. quoniam plures sunt liberi desertæ quàm eius quæ habet virum.

27 *Scriptū est enim, Lætare sterilis quæ non paris: erūpe & clama quæ nō parturis quia multi filij desertæ, magis quàm eius quæ habet uirum.*

Rom.9.b.8

28 Ἡμεῖς δὲ, ἀδελφοὶ, κατὰ Ἰσαὰκ, ἐπαγγελίας τέκνα ἐσμέν.

28 ‖Nos igitur, fratres, secundum Isaac, promissionis filii sumus.

28 *Nos autē fratres, secundum Isaac, promissionis filij sumus.*

29 Ἀλλ' ὥσπερ τότε ὁ κατὰ σάρκα γεννηθεὶς ἐδίωκε τὸν κατὰ πνεῦμα· οὕτω καὶ νῦν.

29 Sed quemadmodum tunc is qui secūdum carnem genitus fuerat, persequebatur eum qui natus erat secūdum Spiritum: ita & nunc.

29 *Sed quo modo tunc is qui secundum carnem natus fuerat, persequebatur eū qui secundum Spiritum: ita & nunc.*

Gen.21.a.10

30 Ἀλλὰ τί λέγει ἡ γραφή; Ἔκβαλε τὴν παιδίσκην καὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς. οὐ γὰρ μὴ κληρονομήσῃ ὁ υἱὸς τῆς παιδίσκης μετὰ τοῦ υἱοῦ τῆς ἐλευθέρας.

30 Sed quid dicit Scriptura? ‖Eiice ancillam & filium eius. non enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ.

30 *Sed quid dicit Scriptura? Eiice ancillam & filium eius. non enim hæres erit filius ancillæ cū filio liberæ.*

31 Ἄρα, ἀδελφοὶ, οὐκ ἐσμὲν παιδίσκης τέκνα, ἀλλὰ τῆς ἐλευθέρας.

31 Nempe, fratres, non sumus ancillæ filii, sed liberæ.

31 *Itaque, fratres, non sumus ancillæ filij, sed liberæ.*

Κεφάλαιον ε.

1 Τῇ ἐλευθερίᾳ οὖν ᾗ Χριστὸς ἡμᾶς ἠλευθέρωσε, στήκετε, καὶ μὴ πάλιν ζυγῷ δουλείας ἐνέχεσθε.

CAP. V.

1 IN libertate igitur qua Christus nos liberauit, perstate, & ne econtrario implicamini seruitutis iugo.

CAP. V.

1 *QVa libertate Christus nos liberauit, state, & nolite iterum iugo seruitutis cōtineri.*

27 Sterilis, στεῖρα. Alludit ad sterilitatem Saræ, simúlque ostēdit veros filios Abrahami nasci spiritualiter per Euangelium: quibus opponuntur filii secundum carnem, qui non sunt hæredes, sed seruiunt. Nec dubito quin Apostolus ex hoc Esaiæ loco totam hanc allegoriam sit mutuatus. Desertæ, τῆς ἐρήμου. Hebr. שממה, id est destructæ & excisæ, nimirum propter Chaldæorum vastationem. sed anagogico sensu dicitur mulier deserta quæ virum non habet nec prolem: sicut deserta ciuitas dicitur in qua nemo habitat, & quæ suo principe quasi marito est destituta. Talis autem erat Euangelici fœderis conditio ante Christi aduentum, si cū statu illo comparetur in quo postea esse cœpit, Ecclesiis passim per orbem terrarum erectis. Plures, πολλὰ μᾶλλον. Heb. pro πλείω. Vulg. & Eras. Multi magis.

28 Igitur, δέ. Id est οὖν. vt ostendit orationis series. Redit enim ad versum 26, propter interiectum versum 27. Secundum Isaac, κατὰ Ἰσαάκ. Heb. כיצחק, id est Isaaci exemplo, qui liberæ & hæredis Ecclesiæ est veluti primogenitus, sicut Ismael seruæ synagogæ. Ista porro Ecclesiam quidem ad tempus persequitur, vt nūc in vobis experimini, sed tādem eiicitur. Manete igitur cū libera Ecclesia, ne cum synagoga serui sitis, ac proinde hæreditatis expertes. Nā in Isaac (inquit Scriptura) tibi erit semen: eiicitur autem Ismael vt semē adulterinū. Nunc demū ergo Apostolus filios cōparat inter se, vt matres antea cōparauit. Promissionis filii, ἐπαγγελίας τέκνα. i. semē illud ad quod pertinet promissio illa, Ero Deus tuus & seminis tui. quē Hebraismū alibi exposuim⁹.

29 Secundum carnem, κατὰ σάρκα. Id est humanitus, siue naturæ vi ordinaria, vt diximus suprà, versu 23. Genitus fuerat, ὁ γεννηθείς. Verè & apposite fuit hoc expressum per plusquamperfectum. Erat enim Ismael primogenitus, nec tamen hæres: nedum vt primogenituræ ius obtinuerit. Sic Iudæi primogeniti, nec tamen cum semine hæredes: nedum vt potiorem partem hæreditatis auferant. Sed isti in eo fallebantur quòd dicebant se esse Isaaci semen, quia non distinguebant carnalem propaginem à spirituali. Secundum Spiritum, κατὰ Πνεῦμα. Id est Diuinitus, & spirituali ratione.

30 Cum filio liberæ, μετὰ τοῦ υἱοῦ τῆς ἐλευθέρας. Hoc quoque mirè conuenit pseudapostolis, qui legem cum Christo, id est Ismaelem cum Isaaco, volebant coniungere.

IN CAPVT V.

1 In libertate igitur, τῇ ἐλευθερίᾳ οὖν. Qui capitum (quæ vocant) sectionem instituerūt, manifestè hallucinati sunt hoc in loco, quū cōclusionē à superioribus diremerint. At Vulgatæ interpr. quædā exempl. consentiunt cum tribus Græcis codicibus, qui hæc ita iungunt, ἀλλὰ τῆς ἐλευθέρας, τῇ ἐλευθερίᾳ ᾗ Χριστὸς ἡμᾶς ἠλευθέρωσε.

στήκετε οὖν, &c. Id est, sed filii liberæ, ea libertate qua nos liberauit Christus. state igitur, &c. Complutensis editio ita inchoat hoc capur, vt etiam Ambrosius & Augustinus. Econtrario, πάλιν. Vide suprà, 4. b. 9.

Ἴδε, ἐγὼ Παῦλος λέγω ὑμῖν ὅτι ἐὰν περιτέμνητε, Χριστὸς ὑμᾶς οὐδὲν ὠφελήσει.

2 ‖ Ecce, ego Paulus dico vobis, si circuncidamini Christũ nihil vobis profuturum.

2 Ecce, ego Paulus dico uobis quoniam si circuncidamini, Christus uobis nihil proderit. Act. 15. a. 1

Μαρτύρομαι δὲ πάλιν παντὶ ἀνθρώπῳ περιτεμνομένῳ, ὅτι ὀφειλέτης ἐστὶν ὅλον τὸν νόμον ποιῆσαι. 3

3 Testor enim rursum omni homini qui circunciditur, eum esse debitorem totius Legis seruandæ.

3 Testificor autẽ rursus omni homini circũcidentise, quoniam debitor est uniuersæ Legis faciendæ.

Κατηργήθητε ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ, οἵτινες ἐν νόμῳ δικαιοῦσθε· τῆς χάριτος ἐξεπέσατε. 4

4 Facti estis inanes Christi ‖ quicunque per Legem iustificamini, & à gratia excidistis.

4 Euacuati estis à Christo qui in Lege iustificamini: à gratia excidistis. 1. Cor. 1. c. 17.

Ἡμεῖς γὰρ πνεύματι ἐκ πίστεως ἐλπίδα δικαιοσύνης ἀπεκδεχόμεθα. 5

5 Nos enim Spiritu ex fide, spem iustitiæ expectamus.

5 Nos enim spiritu ex fide, spem iustitiæ expectamus.

Ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ οὔτε περιτομή τι ἰσχύει, οὔτε ἀκροβυστία, ἀλλὰ πίστις δι᾽ ἀγάπης ἐνεργουμένη. 6

6 Nam in Christo Iesu neque circuncisio quicquam valet, neque Præputiũ: sed fides per charitatem agens.

6 Nã in Christo Iesu neque circuncisio aliquid ualet, neque præputiũ: sed fides quæ per charitatem operatur.

Ἐτρέχετε καλῶς, τίς ὑμᾶς ἀνέκοψε τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι; 7

7 Currebatis pulchrè, quis vos interpellauit, vt non obsequeremini veritati?

7 Currebatis bene, quis uos impediuit ueritati non obedire?

Ἡ πεισμονὴ οὐκ ἐκ τοῦ καλοῦντος ὑμᾶς. 8

8 Hæc persuasio non *est* ex eo qui vocat vos.

8 Persuasio non est ex eo qui uocat uos.

Μικρὰ ζύμη ὅλον τὸ φύραμα ζυμοῖ. 9

9 ‖ Paulum fermenti totã massam fermentat.

9 Modicum fermentum totam massam corrumpit. 1. Cor. 5. b. 6.

Ἐγὼ πέποιθα εἰς ὑμᾶς ἐν Κυρίῳ, ὅτι οὐδὲν ἄλλο φρονήσετε· ὁ δὲ ταράσσων ὑμᾶς βαστάσει τὸ κρίμα, ὅστις ἂν ᾖ. 10

10 Ego cõfido de vobis in Domino, vos nihil aliud esse sensuros: sed qui turbat vos, auferet cõdemnationem, quisquis fuerit.

10 Ego confido in uobis in Domino quòd nihil aliud sapietis: qui autem conturbat uos, portabit iudiciũ, quicunque est ille.

3 Testor enim, μαρτύρομαι δέ. Id est μαρτύρομαι γάρ. Omnino enim subiicitur præcedentis dicti ratio, sed tamen ex hypothesi quam exposuit suprà, 3. b. 10. Deinde & hoc notandum est, considerari circuncisionem partim ex temporis circunstantia, (desiit enim esse sigillum iustitiæ fidei, quum per Baptismum sit abolita) partim ex aduersariorum opinione, qui eam volebant cum Christo connectere, quasi pars aliqua salutis in ea resideret. Similis ac magis etiam impia est eorum opinio qui re vera idem sentiunt atque isti pseudapostoli: sed in eo multo sunt impudentiores quòd circuncisionis loco suas traditiones & ἐθελοθρησκείας proponunt.

4 Facti estis inanes Christi, κατηργήθητε ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ. Sic libuit ad verbum exprimere hanc Paulinam phrasin, qua eluditur falsa istorum opinio qui putabant se meritorum & operum plenos ad Deum accedere, si Legalia illa obseruassent: quibus respondet Paulus illos hac ratione fieri Christi iustitia ac proinde Dei gratia vacuos. Nisi malimus dicere illos à Christo separatos, factos esse tanquam aliquid prorsus inane & nihili. Vulg. Euacuati estis à Christo. quam interpretationem disertè reprehendit Hieronymus, vt vel ex hoc loco satis appareat hunc nõ esse Vulgatæ editionis interpretem. Eras. Christus vobis factus est otiosus, non satis expressé. Et à gratia excid. τῆς χάριτος ἐξεπ. Copulam Hebræorum more in bimembri etiam oratione suppleri, sæpe iam annotauimus, vt Iohan. 10. c. 16, & infrà 1. Tim. 4. a. 3, & aliquoties in posteriore ad Corinthios epistola. Excidistis, ἐξεπέσατε. Atqui firma est electio. Concedo: sed dicuntur excidere qui illius adipiscendæ iter erant ingressi. quod etiam reprobis cõtingit, quum aliqui sint etiam ad veram fidem gradus. Iustificamini, δικαιοῦσθε. Intelligendum hoc est κατὰ μίμησιν. Nam re vera non iustificabantur ex Lege, quæ potius occidit, (vt nunc quidem à Paulo cõsideratur) sed tamen ab illa se iustificari gloriabantur, vt Pharisæus ille cuius meminit Lucas.

5 Spiritu ex fide, πνεύματι ἐκ πίστεως. Id est Spiritu qui fidem gignit, seu qui fidelibus datur. Siue, Spiritu, id est ex fide, nõ autem ex carne. id est, iis quæ à nobis possunt proficisci, vt ceremoniis: sub quorum inuolucris latebat sanctorum fides ante Christi aduentum. Neque enim Deo damus iustitiam, sed ab eo gratis datam accipimus per fidem: quæ & ipsa gratuitò confertur. Spem iustitiæ, ἐλπίδα δικαιοσύνης. Id est, coronam gloriæ siue hæreditatem quæ per Christum gratis iustificatos & cohæredes factos manet. Accipitur enim spes μετωνυμικῶς pro eo ipso quod speratur, vt Rom. 8. e. 24.

6 Neque præputium, οὐδὲ ἀκροβυστία. Hoc omnino addẽdum fuit, ne videatur tribuere præputio quod circuncisioni detrahebat. Itaque vtrosque reuocat ad vnicum iustitiæ instrumentum. Fides per charitatẽ agens, πίστις δι᾽ ἀγάπης ἐνεργουμένη. Sic distinguitur viua & vera fides à mortua & adulterina: non autem charitas, tanquam iustificationis συναίτιον, fidei adiungitur: quum hoc repugnet ex diametro superioribus omnibus argumentis. Præputium verò appellat, circuncisum non esse: & circuncisionem, circuncisum esse.

7 Veritati, τῇ ἀληθείᾳ. Ergo doctrina pseudapostolorum, & quæcunque alia religionis præcepta vnquam tradita sunt aut tradentur, mera sunt mendacia. Vide suprà, 3. a. 1.

8 Hæc persuasio non *est*, ἡ πεισμονὴ, &c. Hieronymus admonet in vetustis codicibus se nõ inuenisse hoc totũ,

τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι, vt non obsequeremini veritati. ac multo minus quod in quibusdam codicibus adiicitur, Nemini cõsenseritis. Ita poterit hic versiculus adiungi superiori quasi pro responsione, hoc modo, Quis vos interpellauit? persuasio nõ *profecta* ab eo qui vocat vos. Nos tamen illud prius inuenimus in omnibus nostris exẽplaribus, ideóque suppleuimus ἐστὶν, & ἡ tanquam ἀναφορικὸν exposuimus, cum Augustino. Ex eo qui vocat vos, ἐκ τοῦ καλοῦντος ὑμᾶς. Id est, à Deo, qui non desinit vos etiam nunc vocare, ad resipiscentiam videlicet.

Ἐγὼ δὲ, ἀδελφοὶ, εἰ περιτομὴν ἔτι κηρύσσω, τί ἔτι διώκομαι; ἄρα κατήργηται τὸ σκάνδαλον τοῦ σταυροῦ.

11 Ego autem, fratres, si circuncisionem "etiam prædico, quid adhuc persequutionem patior? nempe abolitum est "offendiculum crucis.

11 *Ego autẽ, fratres, si circuncisionem adhuc prædico, quid persequutionẽ patior? ergo euacuatum est scandalum crucis.*

Ὄφελον καὶ ἀποκόψονται οἱ ἀναστατοῦντες ὑμᾶς.

12 Vtinam "etiam abscindãtur qui vos inquietant.

12 *Vtinam & abscindantur qui uos conturbant.*

Ὑμεῖς γὰρ ἐπ' ἐλευθερίᾳ ἐκλήθητε, ἀδελφοί· μόνον μὴ τὴν ἐλευθερίαν εἰς ἀφορμὴν τῇ σαρκί, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀγάπης δουλεύετε ἀλλήλοις.

13 Vos enim ad libertatem "vocati estis, fratres: tantùm ne libertatem *arripite ut datam* carni occasionẽ, sed ex charitate seruite alii aliis.

13 *Vos enim in libertatem uocati estis, fratres: tantùm ne libertatem in occasionem detis carnis, sed per charitatem seruite inuicem.*

Leuit.19.d.18
matth.22.d.39
mar.12.c.31
rom.13.c.9
iac.2.b.8

Ὁ γὰρ πᾶς νόμος ἐν ἑνὶ λόγῳ πληροῦται, ἐν τῷ, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν.

14 Nam "tota Lex "vno verbo cõpletur, isto *uidelicet*, ‖ Diliges proximum tuum vt teipsum.

14 *Omnis enim Lex in uno sermone impletur, Diliges proximum tuum sicut teipsum.*

Εἰ δὲ ἀλλήλους δάκνετε καὶ κατεσθίετε, βλέπετε μὴ ὑπὸ ἀλλήλων ἀναλωθῆτε.

15 Quòd si alii alios mordetis & deuoratis, videte ne vicissim alii ab aliis consumamini.

15 *Quòd si inuicem mordetis & comeditis, uidete ne ab inuicem consumamini.*

Rom.13.c.14
1.pet.2.c.11

Λέγω δὲ, πνεύματι περιπατεῖτε καὶ ἐπιθυμίαν σαρκὸς οὐ μὴ τελέσητε.

16 *Hoc* autem dico, ‖ "spiritu incedite: & quod concupiscit caro, "ne perficite.

16 *Dico autem, Spiritu ambulate, & desideria carnis non perficietis.*

Ἡ γὰρ σὰρξ ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος, τὸ δὲ πνεῦμα κατὰ τῆς σαρκός· ταῦτα δὲ ἀντίκειται ἀλλήλοις, ἵνα μὴ ἃ ἂν θέλητε, ταῦτα ποιῆτε.

17 "Nam caro concupiscit aduersus spiritũ, spiritus autẽ aduersus carnẽ: hæc autẽ inter se opposita sunt, vt nõ quæcũque volueritis, eadem faciatis.

17 *Caro enim concupiscit aduersus spiritum, spiritus autem aduersus carnem: hæc enim sibi inuicem aduersantur, ut non quæcunque uultis, illa faciatis.*

11 Etiam prædico, ἔτι κηρύσσω. Vulg. & Eras. Adhuc prædico. Mihi verò nũquam videtur Paulus circũcisionem eo modo prædicasse de quo hîc agitur: nempe quasi cum Christo esset cõiungenda. At enim fuit Pharisæus. Fateor: sed verbum κηρύσσειν ad Apostolicum munus respicit. Offendiculum crucis, τὸ σκάνδαλον τοῦ σταυροῦ. Crucem vocat Euangelicam doctrinam quæ in solius crucifixi Christi iustitiã respicit, ideóque à Iudæis non admittebatur. Hinc illæ persequutiones aduersus Paulũ excitatæ quasi Legis Dei hostem. Nam de exteris non agit hoc in loco, sed spectat eos quibuscum erat ipsi negotium in hac epistola. neque etiam legimus alios fuisse Apostolo molestos quàm Iudæos, aut eos certè demum qui à Iudæis erant incitati.

12 Etiam abscindantur, καὶ ἀποκόψονται. Abscindi significat exterminari à Deo: sed videtur tamẽ Paulus ad pelliculæ sectionem alludere quam isti vrgebant. Augustinus Excindi interpretatur pro spadonem fieri, nempe propter regnum cælorum, quasi Paulus istis non imprecetur, sed bene precetur. offendit enim eũ hæc imprecatio: sed frustra, cuius tot exempla suppeditat Dauid, & noster idem Apostolus 2. Tim. 4.c.14. Qui inquietant, οἱ ἀναστατοῦντες. Id est qui vos quasi sedibus vestris pellunt, dum non sinunt vos in Christo acquiescere, vt cœperatis. Nam quisquis prædicat Legem, cogit necessariò conscientiam perpetuò trepidare, & modò huc modò illuc transferri, quum nusquam tranquillum portum inueniat: contrà verò iustificati ex fide pacem habemus, Rom.5.a.1. Vulg. Conturbant. Eras. Labefactant.

13 Vocati estis, ἐκλήθητε. Id est gratis asciti, vt alibi sæpe diximus. Hoc autem obseruandum est, Apostolum absoluta iam disputatione quæ ad dogmata spectat, ad vitæ præcepta descendere.

14 Tota Lex, πᾶς νόμος. Alibi sæpe annotauimus, quod in genere apud Paulum dicitur, interdum restringendum esse ad id de quo agitur: vt hoc loco Legis nomen ad secundam tabulam. Vno verbo, ἐν ἑνὶ λόγῳ. Id est vno præcepto, Hebræorũ more, qui decem præcepta idcirco vocãt עשרת הדברים, vt & Græci δεκάλογον. Est autem hoc quoque notandum, Paulum de moribus Christianorum dicturum, sumere Legem Dei pro vitæ regula.

16 Spiritu incedite, πνεύματι περιπατεῖτε. Spiritum vocat suo more partem hominis à Spiritu Dei veluti recens animatam, id est peccato mortuam, & à Deo viuificatam. Vide Ioh.3.a.6, vbi etiam exposuimus quid sit caro, sicut & alibi sæpe in epistola ad Romanos: nimirum quicquid est in homine non instauratum per gratiã in Christo fide apprehensa. Ne perficite, οὐ μὴ τελέσητε. Sic construi solet οὐ μὴ cum subiunctiuo, pro imperandi modo. Quid sit autem carnis concupiscentiam perficere, diximus Rom.6.b.12.

17 Nam caro, ἡ γὰρ σάρξ. Meritò hoc addit, quum in vno & eodẽ homine regenerato sit caro & spiritus: cuius certamen copiosissimè explicatur Rom.7. Castellio verò nimium impudenter hunc locum & similes alios corrupit, quum carnis nomine carnales, id est eos qui sunt ex circuncisione: per spiritum verò, spirituales, id est eos qui ex fide sunt, intelligeret.

Εἰ δὲ πνεύματι ἄγεσθε, οὐκ ἐστὲ ὑπὸ νόμον.

18 Quòd si spiritu ducimini, non estis sub Lege.

18 *Quodsi spiritu ducimini, non estis sub Lege.*

Φανερὰ δέ ἐστι τὰ ἔργα τῆς σαρκός· ἅτινά ἐστι, μοιχεία, πορνεία, ἀκαθαρσία, ἀσέλγεια,

19 Porro manifesta sunt opera carnis: quæ sunt, adulterium, scortatio, impuritas, proteruia,

19 *Manifesta sunt autem opera carnis, quæ sunt, fornicatio, immunditia, luxuria,*

Εἰδωλολατρεία, φαρμακεία, ἔχθραι, ἔρεις, ζῆλοι, θυμοί, ἐριθεῖαι, διχοστασίαι, αἱρέσεις,

20 Idololatria, veneficium, inimicitiæ, lis, æmulationes, iræ, contentiones, dissidia, hæreses,

20 *Idolorū seruitus, ueneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, iræ, rixæ, dissensiones, sectæ,*

Φθόνοι, φόνοι, μέθαι, κῶμοι, καὶ τὰ ὅμοια τούτοις, ἃ προλέγω ὑμῖν, καθὼς καὶ προεῖπον, ὅτι οἱ τὰ τοιαῦτα πράσσοντες βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσιν.

21 Inuidiæ, cædes, ebrietates, comessationes, & his similia, quæ prædico vobis, sicut prædixi: eos *uidelicet* qui talia agũt, regni Dei non fore hæredes.

21 *Inuidiæ, homicidia, ebrietates, comessationes, & his similia, quæ prædico uobis sicut prædixi, quoniā qui talia agūt, regnū Dei nō consequētur.*

Ὁ δὲ καρπὸς τοῦ Πνεύματος, ἐστιν ἀγάπη, χαρά, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, ἀγαθωσύνη, πίστις, πρᾳότης, ἐγκράτεια.

22 At fructus Spiritus, est charitas, gaudium, pax, lenitas, benignitas, bonitas, fides, mansuetudo, temperantia.

22 *Fructus autem Spiritus est charitas, gaudium, pax, patiētia, benignitas, bonitas, longanimitas,*

Κατὰ τῶν τοιούτων οὐκ ἔστι νόμος.

23 Aduersus eos qui sunt eiusmodi, non est lex.

23 *Māsuetudo, fides, modestia, cōtinentia, castitas: aduersus huiusmodi non est lex.*

Οἱ δὲ τοῦ Χριστοῦ, τὴν σάρκα ἐσταύρωσαν σὺν τοῖς παθήμασι καὶ ταῖς ἐπιθυμίαις.

24 Qui enim *sunt* Christi, carnem crucifixerunt cum affectibus & concupiscentiis.

24 *Qui autē sunt Christi, carnem crucifixerunt cū uitijs & cōcupiscentiis.*

Εἰ ζῶμεν πνεύματι, πνεύματι καὶ στοιχῶμεν.

26 Si viuimus spiritu, spiritu etiam incedamus.

25 *Si uiuimus spiritu, spiritu & ambulemus.*

Μὴ γινώμεθα κενόδοξοι, ἀλλήλους προκαλούμενοι, ἀλλήλοις φθονοῦντες.

27 Ne simus inanis gloriæ cupidi, alii alios prouocantes, alii aliis inuidentes.

26 *Non efficiamur inanis gloriæ cupidi, inuicem prouocantes, inuicem inuidentes.*

Κεφάλαιον ϛ.

Ἀδελφοί, ἐὰν καὶ προληφθῇ ἄνθρωπος ἔν τινι παραπτώματι, ὑμεῖς οἱ πνευματικοὶ καταρτίζετε τὸν τοιοῦτον, ἐν πνεύματι πρᾳότητος· σκοπῶν σεαυτόν, μὴ καὶ σὺ πειρασθῇς.

CAP. VI.

1 Fratres, etiamsi præoccupatus fuerit homo in aliqua offensa, vos spirituales instaurate huiusmodi hominem cũ spiritu mãsuetudinis: cõsiderãs temetipsum, ne & tu tenteris.

CAP. VI.

1 *Fratres, etsi [...] cupatus fu[...] in aliquo deli[...] spirituales estis, hu[...] di instruite in spiri[...] nitatis: cōsiderans te[...] ne & tu tenteris.*

18 Quòd si Spiritu ducimini, εἰ δὲ Πνεύματι ἄγεσθε. Vide Rom.6.c.14 & 15, vbi de hac re tota abundè disseruimus. 20 Hæreses, αἱρέσεις. Vide Act.5.d.17, & 1.Cor.11.d.19.

22 Spiritus, τοῦ Πνεύματος. Non sunt igitur fructus liberi arbitrii, nisi quatenus à gratia liberatum est: & quæcunque harum virtutum signa in iis extiterunt qui Christum non cognouerunt, non fuerunt virtutes, sed inania virtutum simulacra coram Deo.

23 Aduersus eos qui sunt huiusmodi, κατὰ τῶν τοιούτων. Si hoc accipias neutro genere, frigida admodum fuerit sententia. Quorsum enim diceret Legem aduersus istas præclaras virtutes latam non esse? Ideo periphrasin adhibui, vt perspicuitati studerem. Sensus autem est, eiusmodi homines sub Lege non esse, sed sub Spiritu seu gratia, vt dixerat suprà, versu 18. Quid sit autem sub Lege non esse, exposuimus Rom.6.c.14 & 15.

24 Qui enim *sunt* Christi, οἱ δὲ τοῦ Χριστοῦ. δὲ pro γὰρ iterũ positũ esse liquet, vt suprà, versu 2. Causam enim adfert cur eiusmodi homines non sint sub Lege. quia (inquit) Christus, cuius Spiritu agũtur, carnem in iis extinxit. Ergo sub Lege nõ esse, hoc in loco, non ad remissionẽ peccatorum, sed ad sanctificationem pertinet in nobis inchoatam, vt diximus Rom.6.c.15. Origenes tollit particulam δὲ. Ambrosius legit Χριστοὶ, Christi, in recto plurali. Carnem crucifixerunt, τὴν σάρκα ἐσταύρωσαν. Vide Rom.6.a.6. Cum affectibus, σὺν τοῖς παθήμασι. Cicero perturbationes & morbos animi vocat. Vetus interpres Vitia conuertit. Vide Rom.7.a.5.

25 Si viuimus Spiritu, εἰ ζῶμεν Πνεύματι. Id est, Si verè donati sumus illo Spiritu viuifico, qui facit vt peccato mortui, Deo viuamus, hoc re ipsa .i. sancta vita, testemur, quæque verbi Dei regulæ respondeat. Hoc enim est στοιχεῖν. Vide infrà, 6.d.16. 26 Ne simus, μὴ γινώμεθα. Vulg. & Eras. Ne efficiamur. Atqui natura ipsa tales nos genuit. Sed si ex Spiritu renati sumus, cauendum ne tales simus quales sunt non renati.

IN CAPVT VI.

1 Fratres, ἀδελφοί. Latet in hoc etiam vno verbo argumentum. Minimè enim decet fratres inhumana feritas morum in reprehensionibus, sed sancta potius solicitudo, vt qui aberrarũt reuocentur in viam. Sed hîc rursus peccatũ videtur in capitis sectione: quod ego potius ab extremo superioris sectionis versiculo inchoarim. Videtur enim ver.25, cõplecti superioris tractationis summã, à qua dependẽt sequẽtes admonitiones, tanquã species à genere. Præoccupatus, προληφθῇ. præoccupatus videlicet à carne & Satana, vt Mat.26.d.41, & 1.Pet.5.c.8. Quis autẽ fratrem incautũ ex insidiis nõ eripuerit? Homo, ἄνθρωπος. Hoc etiã vidit senex ille Terẽtianus, quum diceret, Homo sum, humani à me nihil alienum puto. Sed & naturæ imbecillitas ita significatur;

Vos Spirituales,ὑμεῖς οἱ πνευματικοί.Id eſt, Vos qui Spiritus virtute ſuſtinemini.quos vocauit δυνατοὺς,id eſt fortes ac robuſtos,Rom.15.a.1. Inſtaurate,καταρτίζετε.Id eſt,nitimini in eo ſupplere quod deeſt,& eum quotidie magis ac magis perficere.Vide Matth.21.b.16 Cum ſpiritu manſuetudinis,ἐν πνεύματι πρᾳότητος. Ita loquuntur Hebræi, vt omnes veras virtutes intelligamus à Dei gratia proficiſci: ideo hunc Hebraiſmum libenter retinuimus.

Ἀλλήλων τὰ βάρη βαστάζετε, καὶ οὕτως ἀναπληρώσατε τὸν νόμον τοῦ Χριστοῦ.	2 Alii aliorum onera portate: & ita complete "Legem Chriſti.	2 *Alter alterius onera portate, & ſic adimplebitis Legem Chriſti.*
Εἰ γὰρ δοκεῖ τις εἶναί τι, μηδὲν ὤν, ἑαυτὸν φρεναπατᾷ.	3 Nam ſiquis "ſibi videtur aliquid quum nihil ſit, hunc ſuus ipſius animus fallit.	3 *Nam ſiquis exiſtimat ſe aliquid eſſe, quũ nihil ſit, ipſe ſe ſeducat.*
Τὸ δὲ ἔργον ἑαυτοῦ δοκιμαζέτω ἕκαστος, καὶ τότε εἰς ἑαυτὸν μόνον τὸ καύχημα ἕξει, καὶ οὐκ εἰς τὸν ἕτερον.	4 Opus autem ſuum probet vnuſquiſque: & tunc "in ſemetipſo gloriationem habebit,&nõ in alio.	4 *Opus autem ſuũ probet unuſquiſque, & ſic in ſemetipſo tantùm gloriam habebit, & non in altero.*
1.Cor.3.b.8 Ἕκαστος γὰρ τὸ ἴδιον φορτίον βαστάσει.	5 ‖ "Nam vnuſquiſque ſuum onus portabit.	5 *Vnuſquiſque enim onus ſuum portabit.*
1.Cor.9.a.7 Κοινωνείτω δὲ ὁ κατηχούμενος τὸν λόγον τῷ κατηχοῦντι, ἐν πᾶσιν ἀγαθοῖς.	6 ‖Communicet autem "qui inſtituitur "in ſermone,ei qui ſe inſtituit, "omnia bona.	6 *Cõmunicet autẽ is qui catechizatur uerbo,ei qui ſe catechizat, in omnibus bonis.*
Μὴ πλανᾶσθε· Θεὸς οὐ μυκτηρίζεται. ὃ γὰρ ἐὰν σπείρῃ ἄνθρωπος, τοῦτο καὶ θερίσει.	7 Ne ſeducamini:Deus non irridetur.quicquid enim "ſeminauerit homo,hoc & metet.	7 *Nolite errare: Deus nõ irridetur. quæ enĩ ſeminauerit homo, hæc & metet.*

2 Legem Chriſti,τὸν νόμον τοῦ Χριστοῦ.Mutua charitas toties à Chriſto inculcata, & quæ vno Chriſti Spiritu nos afflante intelligitur & præſtatur,peculiariter dicitur Chriſti Lex,vt Ioh.13.b.15,& d.33,& 34,& 15.b.12,vbi Chriſtus diſertè hoc mandatum,ſuum vocat.Tacita autem ſubeſt antitheſis inter Legem Moſis(id eſt externã laruam quam pſeudapoſtoli tantopere vrgebant)& Legem Chriſti,cui ſanctificatus animus ſtudet.Et complẽdi verbum non ſignificat perfectè præſtare,ſed re ipſa exequi.

3 Sibi videtur,δοκεῖ.Τὸ δοκεῖν & τὸ εἶναι opponũtur,vt apud Latinos Videri & Eſſe,apud nos in vernaculo ſermone,*cuider & eſtre.*

4 In ſemetipſo,εἰς ἑαυτόν.Id eſt,ἐν ἑαυτῷ.Hanc enim ſententiam eſſe puto,Si noſipſos approbauerimus, potius quàm alios dãnemus,fore vt hac ratione, gloriæ argumentum non cogamur petere ex aliorum exemplo,(qua in re videlicet mirum eſt quàm cæcutiamus) ſed in nobiſipſis inueniamus. Quid igitur?dicet aliquis, An cuiquam licet de ſe gloriari?Minimè verò,niſi certa cum ratione. Nam certè Apoſtolus ſibi conſcius erat donorum quæ à Domino acceperat,vt qui ſeſe iam approbaſſet,quũ diceret, Imitatores mei eſtote, vt & ego Chriſti:& tamen à Phariſaiſmo procul aberat.Aliud enim eſt falſo nomine & ambitioſè ſe efferre, aliud verè & [illegible]ſe hominibus pro inſigni bonitatis Dei exemplari proponere,aliud coram hominibus gloriari ad Domini gloriam,aliud coram Deo, quaſi non omnia illi debeas in ſolidum.Itaque hunc locum ſic interpretor, Danda vobis opera ne alii alios deſpiciatis,imò vt alii alios iuuetis. Nam qui putat ſe aliquid eſſe,nihil eſt, & ſeipſum fallit.Itaque ſic vitam ſuam vnuſquiſque inſtituat vt in ſeipſum potius quàm in alium reſpiciens, ſe verè ſanctum eſſe comprobet.quod ſi fecerit, tum demum ſolidæ in Domino gloriationis argumentũ, non ex aliorũ collatione,(quaſi præ aliis ſit aliquid)ſed ex ſua ipſius vita arripiet.Neque enim extremo illo die cẽſebimur ex noſtri cum aliis comparatione,ſed ex iis quæ vnuſquiſque geſſerit.Itaque δοκιμαζέτω non accipio pro ſimplici exploratione.Neque enim materiã ſanctæ & iuſtæ gloriæ inuenit quiſquis ſeipſum explorat,ſed quiſquis ſeſe ita gerit vt meritò ſeſe omnibus approbet.Sic vſurpatur idem verbum 2.Cor.8.b.8.Quod verò in nõnullis codicibus additur μόνον,non eſt in Græcis ſcholiis,nec ſanè videtur ſatis conuenire.

5 Nam vnuſquiſque,ἕκαστος γάρ.Cauſam propriè nõ adfert proximi dicti,id eſt eius vtilitatis quam ex ſuiipſius approbatione dixit capturũ vnumquenque, ſed cur neceſſe ſit omnes potius de ſeipſis approbandis quàm de aliis condemnandis eſſe ſolicitos.

6 Qui inſtituitur, ὁ κατηχούμενος.Vulg.& Eraſ.Qui catechizatur,& mox,Qui catechizat.Verbũ κατηχεῖν propriè quidem dicitur de primis rudimẽtis,vt docuimus Luc.1.a.4,ſed videtur hîc accipi generalius pro διδάσκειν.Generalis enim eſt doctrina quæ hîc traditur,vt diſcipuli magiſtrũ alant:quod qui nõ faciat,impius quodãmodo inter profanos etiã homines cenſeatur. In ſermone,τὸν λόγον.Cõſtructio hæc Græca eſt,vt ſi dicas, doceri grãmaticam.neque dubiũ eſt quin hoc pertineat ad participiũ κατηχούμενος,quãuis aliud putet Marcion, vt tradit Hieronymus.Vocat autẽ Paulus τὸν λόγον doctrinã Euangelicã,Scripturæ more κατ᾽ ἐξοχήν,vt Act.16.a.6,& alibi ſæpe.quanuis ſæpiſſime addi ſoleat Κυρίου Domini,vel τοῦ Θεοῦ,Dei.latétque in hoc verbo argumentum, nequid iniqui petere videatur,quũ pro ſpiritualibus monet vt dentur carnalia,2.Cor.9.b.11. Omnia bona, ἐν πᾶσιν ἀγαθοῖς.i.quæuis,pro facultatũ & neceſſitatis ratione. Neque enim vult Paulus dari omnia, ſed omnibus modis gratos eſſe diſcipulos.Eſt autẽ Hebræa conſtructio cũ præpoſitione מן, quaſi dicas ex omnibus bonis ſuis:ſicut in vernaculo ſermone dicimus,*De tous ſes biens*:quo modo interdum accipitur ב, vt Leuit.8.g.32.Itaque quod adfert Eraſmus,λόγον accipi poſſe pro ratione(quaſi velit Apoſtolus rationem dati & accepti cõſtare inter magiſtrum & diſcipulum,ſed ita demum ſi qui tradidit,ſincerè tradidit)proſus eſt ἀπροσδιόνυσον.

7 Seminarit,σπείρῃ.Vſitatum eſt Apoſtolo,ſumptus ſementi com parare quam ſequitur meſſis(id eſt vita æterna)vel diſpendium,ſiquis ſterili ſolo ſemina mandarit,vt 1.Cor.9.b.11, & 2.Cor.9.b.6. quæ tranſlatio verbi זרע paſſim ad omnes vitæ actiones transfertur,vt Prouer.21.b.8,& 11.c.18. Hîc verò Paulus (meo iudicio) de miniſtrorum alimentis pergit diſſerere:& quum dixiſſet Deũ non irrideri,quòd valde hîc ſint ingenioſi homines in quærendis ſubterfugiis,nũc oſtendit quanto præſtet ſpiritu ſerere(id eſt comparandis iis quæ ad pietatem ac religionẽ pertinent,bonis ſuis non parcere)quàm carni ſerere,id eſt fluxis iſtis & caducis bonis accumulãdis opes impendere.quorũ deſiderio ſic feruent homines vt hîc minimè omniũ ſint parci:quũ tamen hæc

omnia perire & consumi oporteat, illinc verò perennis vitæ thesaurus ad nos redeat. Siquis malit carnem pro iis accipere quæ per se vitiosa sunt, φθορᾶς nomine æternum interitum interpretari licebit. Sed assentior doctissimo interpreti, qui fluxam opum naturam putat hoc nomine significari. Vtrouis autem modo accipias, interitus nomen melius conuenit quàm corruptionis.

Ὅτι ὁ σπείρων εἰς τὴν σάρκα ἑαυτοῦ, ἐκ τῆς σαρκὸς θερίσει φθοράν· ὁ δὲ σπείρων εἰς τὸ πνεῦμα, ἐκ τοῦ πνεύματος θερίσει ζωὴν αἰώνιον.

8 Nam qui seminat carni suæ, ex carne metet interitum: qui verò seminat spiritui, ex spiritu metet vitam æternam.

8 *Quoniã qui seminat in carne sua, de carne et metet corruptionem: qui autem seminat in spiritu, de spiritu metet uitam æternam.*

Τὸ δὲ καλὸν ποιοῦντες μὴ ἐκκακῶμεν· καιρῷ γὰρ ἰδίῳ θερίσομεν, μὴ ἐκλυόμενοι.

9 ‖Porro ne benefaciendo segnescamus. Tempore enim suo metemus, si non elanguerimus.

9 *Bonum autem faciẽtes, non deficiamus: tempore enim suo metemus, nõ deficientes.* 2.Thess.3.c.13

Ἄρα οὖν ὡς καιρὸν ἔχομεν, ἐργαζώμεθα τὸ ἀγαθὸν πρὸς πάντας, μάλιστα δὲ πρὸς τοὺς οἰκείους τῆς πίστεως.

10 Nempe igitur dum tempus habemus, simus benefici erga omnes, maximè verò erga domesticos fidei.

10 *Ergo dum tempus habemus, operemur bonum ad omnes, maximè autẽ ad domesticos fidei.*

Ἴδετε πηλίκοις ὑμῖν γράμμασιν ἔγραψα τῇ ἐμῇ χειρί.

11 Videtis quàm longis literis vobis scripserim mea manu.

11 *Videte qualibus literis scripsi uobis mea manu.*

Ὅσοι θέλουσιν εὐπροσωπῆσαι ἐν σαρκί, οὗτοι ἀναγκάζουσιν ὑμᾶς περιτέμνεσθαι, μόνον ἵνα μὴ τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ διώκωνται.

12 Quicunque volunt speciosi apparere in carne, ii cogũt vos circuncidi: tantùm ne ob crucẽ Christi persequutionem patiantur.

12 *Quicunque uolũt placere in carne, hi cogunt uos circuncidi, tantùm ut crucis Christi persequutionẽ non patiantur.*

Οὐδὲ γὰρ οἱ περιτεμνόμενοι, αὐτοὶ νόμον φυλάσσουσιν· ἀλλὰ θέλουσιν ὑμᾶς περιτέμνεσθαι, ἵνα ἐν τῇ ὑμετέρᾳ σαρκὶ καυχήσωνται.

13 Nam ne ipsi quidem qui circunciduntur, Legem seruant: sed volunt vos circuncidi, vt de vestra carne glorientur.

13 *Neque enim qui circuncidũtur, Legem custodiũt: sed uolunt uos circũcidi ut in carne uestra glorientur.*

Ἐμοὶ δὲ μὴ γένοιτο καυχᾶσθαι εἰ μὴ ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· δι' οὗ ἐμοὶ κόσμος ἐσταύρωται, κἀγὼ τῷ κόσμῳ.

14 A me verò absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi: per quem mundus mihi crucifixus est, & ego mundo.

14 *Mihi autem absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi: per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mũdo.*

8 Carni suæ, εἰς τὴν σάρκα ἑαυτοῦ. Vulg. In carne sua. Eras. Per carnẽ suam. Ego puto εἰς respondere ל Hebræorũ, tertio casui præpositæ, & finẽ seu scopũ declarare, vt Carni suæ, idẽ declaret atq; Huius vitæ cõmodis.

9 Benefaciendo autem, καλὸν δὲ ποιοῦντες. Id est, εὐποιοῦντες καὶ εὐεργετοῦντες. Nam id accipiendum esse de beneficentia, declarat proximus versiculus. quanuis in quibusuis bonis operibus valeat eadem doctrina. Vulg. & Eras. Bonum autem facientes. Si non elanguerimus, μὴ ἐκλυόμενοι. vel Si non defecerimus. quod tamen ambiguum videri poterat hoc in loco. Vide Mar. 8.a.3. Sic autem omnino resolui debet participium, quasi scriptum sit ἐὰν μὴ ἐκλυώμεθα. vt in illo Homeri versiculo, Iliad. ι, Ἴση μοῖρα μένοντι, καὶ εἰ μάλα τις πολεμίζοι. Vulg. Non deficientes. Eras. Non defatigati.

10 Simus benefici, ἐργαζώμεθα τἀγαθόν. Vulg. & Eras. ad verbum, Operemur bonum, nimium obscurè. Domesticos fidei, τοὺς οἰκείους τῆς πίστεως. Id est, eos qui per fidem sunt in eadem atque nos familia Domini. Vsitatum enim est appellatione domus Domini Ecclesiam significare. Filiorum autẽ Dei character est fides.

11 Quàm longis, πηλίκοις. ad verbum, Quantis. Vulg. Qualibus, in quo explicando miror cur se tantopere torqueant interpretes: dum alii ad sublimitatem sententiarum referunt, vt Hilarius: alii ad ipsa literarum elementa, quæ grandiuscula fuerint, vt Hieronymus: alii ad deformitatem characterum, quasi Paulus imperitus fuerit pingendarum literarum, vt exponit Theophylactus Chrysostomum sequutus.

12 Speciosi apparere, εὐπροσωπῆσαι. Πρόσωπον, id est speciem seu vultum opponit veritati, vt alibi sæpe diximus. inde εὐπροσωπεῖν, pro quo dicimus vernaculo sermone *Faire bonne mine*. Vulg. Placere. Eras. Iuxta faciem placere. In carne, ἐν σαρκί. Ita vocat ceremonias externas, quarum fuco illiti pseudapostoli conabantur aliorum etiam ora inficere. Ob crucem Christi, τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ. Id est, ob Christi crucifixi prædicationem, cui isti Legem adiungebant, vt Iudæorum bonam gratiam inirent.

13 De vestra carne, ἐν ὑμετέρᾳ σαρκί. Id est, quòd vos Iudaismo implicuerint. Sed ad circuncisionem alludit: quasi istos diceret ex præcisa Galatarum cuticula Iudæorum fauorem captare.

14 Gloriari, καυχᾶσθαι. Hoc verbum apud Paulum quum in laude ponitur, non significat sibi aliquid tribuere (vt superbi solent) sed in aliqua re acquiescere, idque non sine animi exultatione, cuius exemplum insigne suppeditat noster Apostolus Rom. 8.v.31, & deinceps. Mundus mihi crucifixus est, ἐμοὶ κόσμος ἐσταύρωται. Mũdum vocat omnem hominum cæterarúmque rerum splendorem, qui istis pseudapostolis perstringebat oculos, vt præ iis Christum contemnerent, quum ipse nihil istis commoueretur. Itaque crucifixus est mundo quem mundus despicit, & mundus est crucifixus ei qui vicissim mundum nihili facit. quod vtrũque sibi tribuit Apostolus gratia Dei fretus, quum sæpe mundus nihil sit minus quàm crucifixus iis qui tamen mũdo sunt crucifixi. Itaque valde hallucinatus est Castellio, quũ putaret his duobus rẽ vnã & eandẽ significari. Vsus est autẽ crucifigendi verbo vt ostenderet cur mundum odisset, & eum vicissim mundus, & qua virtute fretus mũdum pro nihilo haberet. Nam alioqui neutrum esset laudabile.

15 Ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ οὔτε περιτομή τι ἰσχύει, οὔτε ἀκροβυστία, ἀλλὰ καινὴ κτίσις.

15 Nam in Chriſto Ieſu neque circũciſio quicquam valet, neque præputium, ſed noua creatio.

15 *In Chriſto enim Ieſu neque circũciſio aliquid valet, neque præputiũ, ſed noua creatura.*

16 Καὶ ὅσοι τῷ κανόνι τούτῳ στοιχήσουσιν, εἰρήνη ἐπ' αὐτοὺς καὶ ἔλεος, καὶ ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ τοῦ Θεοῦ.

16 Et quicunque ſecundũ hanc regulam incedẽt, pax *erit* ſuper eos & miſericordia, & ſuper Iſraelem Dei.

16 *Et quicunque hanc regulã ſequuti fuerint, pax ſuper illos & miſericordia, & ſuper Iſrael Dei.*

17 Τοῦ λοιποῦ, κόπους μοι μηδεὶς παρεχέτω· ἐγὼ γὰρ τὰ στίγματα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματί μου βαστάζω.

17 De cætero nequis mihi moleſtias exhibeto: ego enim ſtigmata Domini Ieſu in corpore meo porto.

17 *De cætero nemo mihi moleſtus ſit, ego enim ſtigmata Domini Ieſu in corpore meo porto.*

18 Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν, ἀδελφοί. Ἀμήν.

18 Gratia Domini Ieſu Chriſti *ſit* cũ ſpiritu veſtro, fratres. Amen.

18 *Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti cum ſpiritu ueſtro, fratres. Amen.*

Πρὸς Γαλάτας ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης.

Ad Galatas miſſa fuit Roma.

Ad Galatas miſſa fuit è Roma.

15 Noua creatio, καινὴ κτίσις. Vide ſuprà, 5.a.6, & Rom.6.a.4.

16 Quicunque, ὅσοι. In definita particula tollit Gentium diſcrimen, ad quas hoc prius membrũ propriè ſpectat. Incedent, στοιχήσουσιν. Vulg. Sequuti fuerint. Mihi videtur στοιχεῖν aliquid amplius quàm περιπατεῖν ſignificare, nempe ita incedere vt certum ordinem teneas, & quaſi lineam non tranſilias: quod hic fuit exprimendum, propter additum normæ ſeu regulæ nomen. Et ſuper Iſraelem Dei, καὶ ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ τοῦ Θεοῦ. Id eſt, ſuper Iudæos, quorum laus non eſt ex hominibus, ſed ex Deo, vt Rom.2.d.19. Præpoſitio autem ἐπὶ hanc gratiam declarat cælitus illabi, & duplex Iſrael ſic conſtituitur.

17 De cætero, τοῦ λοιποῦ. Siue poſthac, vt apud Ariſtophanem χρόνου τοῦ λοιποῦ. ſed ſæpius nõ exprimitur χρόνου, vt in διὰ πολλοῦ, διὰ μακροῦ, & ſimilibus. Stigmata, τὰ στίγματα. Id eſt, inuſtas notas, quales inuri ſeruis ſolebãt, magna quidem cum ipſorum infamia, vnde & ſtigmatiæ dicti ſunt. ſed hæc dedecora adeo pretioſa ſunt coram Deo vt ea non dubitet Apoſtolus omni pſeudapoſtolorum gloriæ opponere. Vocat igitur ſtigmata, nõ horrendi illius ſtigmatici idoli ſeu vera ſeu fictitia vulnera (nihil enim intereſt, quãquam fictitia eſſe ſatis conſtet) ſed ea quæ commemorat 2.Cor.11, additque Κυρίου Ἰησοῦ, id eſt Domini Ieſu: quoniam (vt rectè inquit ille) Martyrem non facit pœna, ſed cauſa: ſimúlque has notas opponit circuncíſionis cicatrici. quaſi diceret, Cuticulam iſti abſciſſam proferunt, non Ieſu Chriſti nomine, ſed cum illius potius dedecore. At mihi in eo gloriari liceat quòd longè alia ſtigmata & longè alias cicatrices poſſum proferre, non Legis ſeruitutis, ſed Chriſtianæ libertatis teſtes. Nam ii demum liberi ſunt qui Chriſto ſeruiunt.

16 *Sit* cum ſpiritu veſtro, μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν. Id eſt, Animis veſtris inſideat, vt Dei Spiritu magis ac magis confirmemini. Videtur autem rurſus ſpiritum dixiſſe, vt eos à carnis iuſtitia ad Euangelium reuocaret.

Epiſtola Pauli Apoſtoli ad Epheſios.

Παύλου τοῦ ἀποστόλου ἡ πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολή.

Κεφάλαιον α΄.

NOVA INTERP. — CAP. I.

VETVS. — CAP. I.

1.Cor.1.a.1

1 ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ θελήματος Θεοῦ, τοῖς ἁγίοις τοῖς οὖσιν ἐν Ἐφέσῳ καὶ πιστοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ·

1 PAVLVS Apoſtolus Ieſu Chriſti per voluntatem Dei, ſanctis qui agunt Epheſi, & fidelibus in Chriſto Ieſu:

1 *PAVLVS Apoſtolus Chriſti Ieſu per uoluntatem Dei, omnibus ſanctis qui ſunt Epheſi, & fidelibus in Chriſto Ieſu:*

1 Per voluntatem, διὰ θελήματος. Vide Gal.1.a.4. Sanctis qui agunt, ἁγίοις τοῖς οὖσιν. Vel, ſanctis qui eſtis. In nonnullis codicibus additur πᾶσιν, omnibus. Et fidelibus, καὶ πιστοῖς. Epexegeſis. neque enim alia eſt ſanctorum magis propria definitio.

2 Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

3 Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ εὐλογήσας ἡμᾶς ἐν πάσῃ εὐλογίᾳ πνευματικῇ ἐν τοῖς ἐπουρανίοις Χριστῷ·

4 Καθὼς ἐξελέξατο ἡμᾶς ἐν αὐτῷ πρὸ καταβολῆς κόσμου, εἶναι ἡμᾶς ἁγίους καὶ ἀμώμους κατενώπιον αὐτοῦ ἐν ἀγάπῃ.

5 Προορίσας ἡμᾶς εἰς υἱοθεσίαν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς αὐτόν, κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ θελήματος αὐτοῦ,

2 Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

3 || Benedictus Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, qui benedixit nobis omni benedictione spirituali, in cælis in Christo:

4 Sicut elegit nos in ipso antequam iacerentur fundamenta mundi, vt simus sanctì & inculpati coram eo per charitatem.

5 Qui prædestinauit nos quos adoptaret in filios per Iesum Christum in sese, pro beneuolo affectu voluntatis suæ,

2 *Gratia uobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.*

3 *Benedictus Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, qui benedixit nos in omni benedictione spirituali, in cælestibus in Christo:* 1.Cor.1.a.3 2.pet.1.a.2

4 *Sicut elegit nos in ipso ante mundi cõstitutionem, ut essemus sancti & immaculati in cõspectu eius in charitate.*

5 *Qui prædestinauit nos in adoptionem filiorũ, per Iesum Christũ, in ipsum, secundum propositum uoluntatis suæ,*

3 Benedictus, εὐλογητός. Vide 2.Cor.1.a.3. Deus & Pater, ὁ Θεὸς καὶ πατήρ. Vide 1.Cor.15.c.24. Qui benedixit nobis, ὁ εὐλογήσας ἡμᾶς. Hebraismus tum in verbo ברך, quod εὐλογεῖν Græci, benedicere Latini conuertunt, tum etiam in eius constructione. Vide Matth.25.c.34. Omni benedictione spirituali, ἐν πάσῃ εὐλογίᾳ πνευματικῇ. Id est, omni beneficentiæ genere, quæ verè cælestis est ac diuina. Nam quædam etiam sunt vitæ præsentis benedictiones, sed quæ nihil sint præ illis, partim videlicet illarum duntaxat quasi adumbrata simulacra in filiis Dei, partim etiã cum infidelibus cõmunes, quibus tamen, suo ipsorũ vitio, fiunt condemnationis instrumẽta. Vide 2.Cor.1.a.5. In cælis, ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. Heb. במרומים sub. מקומות, id est locis i. Cum Christo, vt 1.Philip.1.d.23. quæ formula sæpe occurrit in hac epistola. Potest autem hic versiculus dupliciter explicari, sententia non multum diuersa. Nam si Deum benedicentẽ spectemus, dicitur nobis benedicere in cælis, in quibus, quasi in suo solio, sedens, suis beneficiis nos cumulet: qua ratione commendantur dona ab eius maiestate à quo proficiscuntur, tanquam verè diuina, æterna, & ex ipso Dei solio profecta. Sin autem homines ipsos spectemus in quos ea beneficia conferuntur, dicuntur benedici in terra quum iis donis cumulantur quæ ad hanc vitam spectant: cuiusmodi promissiones multo plures & magis expressæ fuerunt sub Legis pædagogia, vt explicatur copiosè Deut.28. Et contrà benedici in cælis, quum iis muneribus donantur quæ propria sunt ciuium regni cælestis, & ad æternam vitam in cælis transigendam pertinent, vt cognitione Dei in Christo, fide, spe, charitate, cæterisque donis quæ ex his fontibus promanant. Qua ratione etiã dicimur iam in cælis versari, Philip. 3.d.20. In Christo, ἐν Χριστῷ. Sic rectè Vetus interpres, consentientibus omnibus nostris vetustis codicibus, & Græcis etiã scholiis. Ita etiam legit Theophylactus, nisi quòd addit, Ἰησοῦ, Iesu, & Hieronymus: optiméque conueniunt sequentia, vbi assiduè repetitur præpositio ἐν. Itaque non admitto Castellionis interpretationẽ qui cõuertit ἐν τοῖς ἐπουρανίοις Χριστῷ, in rebus Christi cælestibus: quasi τοῖς ἐπουρανίοις scriptũ sit neutro genere, & Χριστῷ positum pro Χριστοῦ. quanuis alioqui certum sit ex Christi abundantia nos omnes haurire quicquid bonorum præsertim spiritualium habemus. Sed & Χριστῷ nolim accipere tertio casu, pro ad Christi gloriam, quòd mihi videatur omnino Apostolus causam nostræ salutis materialem (quam vocãt) indicare. Cur autem malim In Christo quàm In Christum interpretari, dixi 1.Cor.1.a.2.

4 Elegit, ἐξελέξατο. Id est, Eligere proposuit. quod etiam explicatur versu proximo. Æterna enim electio est in Dei proposito, de qua hic agitur: quum nostri respectu tum demum dicamur eligi quum Deus suũ propositum in nobis exequitur. Deinde & illud notandum est, de electione ad vitam æternam hìc agi, quæ æterno proposito nititur, ideóque firma ac inuariabilis sit oportet, quum Deus sententiam non mutet. Sed in temporariis muneribus aliud censendum est, quorum spatio expleto, non mirum est repudiari qui ad certum tempus duntaxat electi fuerant, vt Sauli & Iudæ contigit. In ipso, ἐν αὐτῷ. In ipso videlicet adoptandos, vt postea explicat. Nã Christus proponitur nobis vt mediator. ergo corruptio ordine causarum præcedat necesse est in Dei proposito, corruptionem autem creatio in iustitia & sanctitate, vt infrà, 4.f.24: vt sibi Deus tum ad eos per misericordiam seruandos quos in Christo eligeret, tum ad eos iustè puniendos qui in iniquitate concepti permanerent, aditum sibi patefaceret. Sed vt hæ causæ suis gradibus distinguantur, omnes tamen in Deo sunt æternæ, ac omni tempore superiores: vt temporis ratione nec prius quicquam nec posterius hìc censeatur, sed causarum duntaxat ordine. siquidem necesse est vt remedii ordinatio sit morbi consideratione posterior. Quid ergo? dicet aliquis, Christum facis secundariam nostræ salutis causam? Hanc enim calumniam mihi conati sunt quidam inurere. Audiant igitur quid respondeam in proximo versiculo. Vt simus, εἶναι ἡμᾶς. Ergo neque quòd iam sancti essemus, neque quòd Deus tales nos futuros prospiceret. Quì enim tales essemus nisi nos Dominus elegisset & prior dilexisset? Ergo qui electionis doctrinam sibi applicant, vt sibi quamuis licentiam arrogent, possunt manifestè ex hoc loco conuinci falsitatis. Neque idcirco damnanda est hæc doctrina vt inutilis vel curiosa, sed vt vnicum ac firmum nostræ salutis, pacis, ac consolationis fulcrum, vtrisque (quod aiunt) manibus retinenda. Sancti & inculpati, ἁγίους καὶ ἀμώμους. Nempe Christi iustitia induti, cuius virtute incipimus mori peccato, vt Deo viuamus. Nam qui huius iustitiæ perfectionem in sese quærit quandiu hìc viuit, mirum ni saltem suæ conscientiæ testimonio refellatur. Coram eo, κατενώπιον αὐτοῦ. Id est verè ac sinceré. Vide Luc.1.a.6. Per charitatem, ἐν ἀγάπῃ. Hoc nonnulli ad proximum dictum referunt, quòd charitatis nomen vtriusque tabulæ officia complectatur. Quidam malunt connectere cum ἐξελέξατο, vt significet Apostolus Dominum sola charitate gratuita impulsum vt nos eligeret. quibus potius assentiri velim. Sed vtrique expositioni prætulerim sanè Budæi opinionem, qui hoc connectit cum sequente versiculo, hoc modo, ἐν ἀγάπῃ προορίσας ἡμᾶς, id est nobis per charitatem prædestinatis adoptioni per Iesum Christum. Nolui tamen quicquam mutare ex coniectura.

5 Qui prædestinauit nos, προορίσας ἡμᾶς. Quod dixerat superiore versiculo, nos in Christo ab æterno electos, nunc explicat, aliquid etiam adiiciens. Eligere in Christo igitur definit nihil aliud esse quàm gratis

destinare adoptioni per Christū. addit deinde causam finalem,nō subalternam(quam vocant)cuius antè meminerat,sed vltimā,nēpe gloriam Dei,cuius summa tum misericordia tum iustitia in adoptione ista gratuita elucet. Sed inter electionem tamen & prædestinationem,si subtilius omnia scrutemur, quum alioquin electionis nomē latius pateat,hoc intererit,quòd electio respicit partim Dei propositū, partim oppositum reproborū mēbrum,quū mutuò se respiciant electi & reprobi:prædestinatio verò respicit partim ipsius propositi exequutionem,ac proinde totū tum causarū progressum quo Deus suos deducit,(vt quum hîc dicimur prædestinati ad adoptionē,alibi verò ad opera bona,infrà,2.b.10,alibi ad ferendā crucē,vt Rom.8.f.29, & ad cognoscēdam Dei voluntatē,Act.25.d.14)partim verò fines quos sibi Deus in eligendo proposuit, nempe vitam æternā electorum,vt Act.13.g.48,Rom.9.f.23.& gloriā ipsius Dei,qui finis est vltimus,vt infrà, ver. 6 & 12. Synonyma enim sunt προορίζειν,προετοιμάζειν,προχειρίζειν,& similia,in quibus omnibus πρὸ declarat consiliū Dei,quod quidē nō modò euentus sed etiā causas ipsas ex omni æternitate antegreditur,consiliū, inquā,quo vniuersa & singula non modò præsciuit,sed etiā decreuit. Quos adoptaret in filios per Christū Iesum, εἰς υἱοθεσίαν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Explicat Apostolus quomodo accipiēdū sit quod antè dixerat,nos in Christo electos ab æterno, ita nēpe vt Christus substernatur Dei æterno consilio,qui per eū vnū cōstituit omnes electos ad suū finē adducere. Neq; enim Christū hîc cōsiderat nudè & seorsim vt Deū Patri ὁμοούσιον,& per omnia æqualē,(qua ratione non in ipso,sed ab ipso,sicut & à Patre & à Spiritu sancto,electi sumus,quū Dei οὐσία diuidi nec possit nec debeat)sed vt mediatorē.i.vt Deū manifestatū in carne:in quo vno gratis adoptati & recōciliati seruemur. Iā verò (vt antè diximus)corruptio recōciliationē præcedat necesse est, & integritas corruptionē,causarū ordine:ex quo fit vt Deū meritò dicamus,antequā hominē cōderet,primùm cōstituisse gloriā suā in seruādis per misericordiā nōnullis patefacere,quū primùm omniū soleāt omnes artifices de fine cōstituere:deinde vt hūc finē consequeretur,decreuisse hominē cōdere marē & fœminā,integros quidē illos,sed qui spōte lapsi,sese posterósq; suos redderēt iudicio Dei obnoxios:ex quibus postea certos quos illi libuisset selectos per misericordiam seruaret: ac demū his constitutis,decreuisse opus illud edere omnium pulcherrimū & magnificentissimū,nempe vt Verbum illud æternum caro fieret.in quo adoptati quos ei rei prædestinasset,ac suo tempore sapiētiam,iustitiam, sanctificationem,redemptionem gratis per fidem adepti, seruarentur. Christus ergo, vt mediator,non modò primaria,sed etiam vnica est salutis nostræ materia, quum nullum sit aliud nomen sub cælo in quo nos oporteat saluos fieri. Christus is est in quem vnum tendit nostra electio, quum per eum vnum gratis seruentur electi. Christus denique is est in quo vno quærere electionis nostræ declarationem & exequutionē oportet: quū per eum vnum Pater æternum suum illud de nobis decretum declaret & exequatur. Sed tamen tantum abest vt,si causarum ordinem spectes, Pater in Christo mediatore causas quæsierit eligendi aliquos ad salutē, vt contrà, quia Deus aliquos decreuerat eligere & per misericordiam seruare,idcirco Christum ipsum, quatenus homo est,primum omnium prædestinarit,in quo cæteros seruaret.quod & explicatur infrà,& disertè exprimitur 1.Pet.1.d.20. Nisi quis ita insanit vt Deum prius existimet decreuisse quomodo consilium suum exequeretur quàm consilium vllum cepisset:prius de instauratione electorum quàm de hominis creatione & lapsu deliberasse:prius denique lapsum atque adeo creatum esse hominem,quàm Deus de hominū conditione futura certum consilium cepisset. quæ omnia quum sint absurdissima,ex eorum tamen placitis necesse est consequātur qui in Christo mediatore quærunt propositi Dei causas. Clament isti igitur quantum libuerit, nos Christum facere secundariam nostræ salutis causam, (quod tamen falsum esse suprà ostendimus) hoc ego vicissim respondebo,me nec posse nec velle Christum aliter quàm Dei ac hominum pacificatorem intueri:apertissimè verò insanire qui in ordine causarum texēdo,vel propositum non modò creatione sed etiam lapsu posterius, vel morbum remedio posteriorē faciant. In sese, εἰς αὐτόν. Id est ἐν ἑαυτῷ. quibus verbis excludit Apostolus quæcunque vsquam sunt extra Deum,vt significet Deum in suis eligendis nihil neque præsens,(solus enim est æternus)neque futurum in cælo aut in terra,sed seipsum vnum spectasse, in quo vno sapientissimi & iustissimi sui cōsilii causas inuenerit.qua ratione minimè excluditur à Patre,sed cum illo vnitur Filius & Spiritus, quum hi tres sint vnus Deus. Quod & ipsum in consilii exequutione & causis diligenter est considerādum: ita vt neque discerpamus οὐσίαν,neque personarū operationes confundamus. Vulg. In ipsum,εἰς αὐτόν. quod nō cōuenit. Sed multo etiam absurdius Castellio interpretatus est In eundē,id est εἰς τὸν αὐτόν. Pro beneuolo affectu voluntatis suæ,κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ θελήματος αὐτοῦ. Vtroque hoc nomine res eadē, id est amor gratuitus significatur, & de quo Dominus veluti sibiipsi placet,vt sæpe iam diximus. quo fit vt Paulus altero sæpe sit contentus. Sed tamen hoc in loco non est inanis hæc repetitio, tum propter emphasin ex Hebræorum idiotismo, vt quum מטיט היון,id est è luto luti dicunt,Psal.40.a.3.quem pleonasmum iterū annotauimus infrà,ver. 19,& 4.f.13,tum verò maximè vt intelligatur gratuitum Dei amorem hîc consi derari à Paulo in primo gradu, id est in proposito. Nam primùm omniū constituit Deus quos vellet honoris vasa fieri: cuius decreti causa omnis in ipso Deo est posita,cui ita placuit,ad gloriā suam in illis declarandā: deinde quos proposuit Pater gratos habere, eos in Christo sibi gratos effecit, in eo ipsos contemplans, cui suo tempore eos donat. Neque enim apud Patrem Christus passurus minus valuit quàm passus,quum sint apud eum omnia præsentia. Tertius demum gradus est,quum reipsa eos efficaciter vocatos, Christo per fidem inserit, non prius desinens eos quotidie magis ac magis instaurare quàm vero Filio suo conformes factos,vt filios & hæredes regni æterni obsignet. Cæterùm τὴν εὐδοκίαν Vulgata & Erasmus cōuertunt Beneplacitum:Castellio etiam Arbitrium, non satis expressè, vt mihi videtur:quia εὐδοκία solos electos respicit,non modò quòd Deus in eos bene sit affectus,sed etiam quia spōte eos amat,adeo vt ex eo quasi voluptatem capiat. Ideo gratuitam beneuolentiam alibi cōuerti, hîc verò quia τῷ θελήματι adiungitur,affectum beneuolum.

Εἰς ἔπαινον δόξης τῆς χάριτος αὐτοῦ, ἐν ᾗ ἐχαρίτωσεν ἡμᾶς ἐν τῷ ἠγαπημένῳ.	6 "Ad laudem gloriosæ suæ gratiæ,qua nos "gratis effecit sibi gratos in illo dilecto.	6 *In laudē gloriæ gratiæ suæ, in qua gratificauit nos in dilecto.*
Ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ, τὴν ἄφεσιν τῶν παραπτωμά-	7 In quo habemus redēptionem, per sanguinem ipsius, remissionem *inquam* peccato-	7 *In quo habemus redemptionem per sanguinem eius, remissionem peccato-*

6 Ad laudem gloriosæ gratiæ suæ, εἰς ἔπαινον δόξης τῆς χάριτος αὐτοῦ. Id est, vt beneficentia ipsius sicut summam laudem meretur,ita etiam prædicetur. Cuius enim animus tantam istam Dei bonitatem complecti possit? Gratis nos sibi acceptos effecit,ἐχαρίτωσεν ἡμᾶς. Hebr. הרצה ficto quidem verbo, in coniugatione Hiphil,sicut etiam fictum est τὸ ἱκανῶσαι.

μάτων, κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ,

Ἧς ἐπερίσσευσεν εἰς ἡμᾶς ἐν πάσῃ σοφίᾳ καὶ φρονήσει·

Γνωρίσας ἡμῖν τὸ μυστήριον τοῦ θελήματος αὐτοῦ κατὰ τὴν εὐδοκίαν αὐτοῦ, ἣν προέθετο ἐν αὐτῷ,

Εἰς οἰκονομίαν τοῦ πληρώματος τῶν καιρῶν, ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰ πάντα ἐν τῷ Χριστῷ, τά τε ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς.

rum ex diuite ipsius gratia,

8 Qua redūdauit in nos omni sapientia & intelligentia:

9 Patefacto nobis mysterio voluntatis suæ, secūdum gratuitā suam beneuolentiam quā proposuerat in sese,

10 *Nempe* vt in pleni temporis dispensatione recolligeret omnia in Christo, tum quæ in cælis sunt, tum quæ in terra:

rum secundum diuitias gratiæ eius,

8 Quæ superabundauit in nobis in omni sapientia & prudentia:

9 Vt notū faceret nobis sacramentū uolūtatis suæ. secūdū beneplacitū eius, quod proposuit in eo.

10 In dispensatione plenitudinis temporū instaurare omnia in Christo quæ in cælis & quæ in terra sunt:

7 Ex diuite ipsius gratia, κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ. Vulgata, Secundum diuitias gratiæ eius. Vide Rom.2.a.4.

8 Qua, ἧς. Id est, per quam, videlicet gratiam seu beneficentiam. Positum est enim relatiuum in casu antecedentis, Græcorum more. Vulgata, Quæ, ἥ. Eras. De qua, ἐξ ἧς. Omni, ἐν πάσῃ. Id est perfecta & integra, vt 1.Cor.13.a.2. Est ergo Christus crucifixus, verè cælestis, & omnium etiam Angelorum captum superās sapientia, quanuis mundus eam pro stultitia habeat. Est enim μυστηριώδης, & ab iis solis intelligitur qui perfecti vocantur, quòd Dei gratia duce, perfectionis viam insistant, 1.Cor.2.b.6 & 7. Itaque apage à nobis os illud im purum & blasphemum Castellionis, qui nuper in illum Pauli locum scribēs, ausus est apertè scribere, Christum crucifixum, esse duntaxat sapientiæ rudimentum: atque illud etiam, Deus bone, quàm impiè & quàm confidenter asserere, Paulum in suis omnibus epistolis nihil quàm rudimenta scripsisse, habuisse verò abstrusiorem quandam sapientiam, quam scriptis non tradiderit, sed solos quosdam perfectos docuerit: nempe eam quam ipse commentus suis perfectis venditat. Intelligentia, φρονήσει. Id est συνέσει, vt Coloss.1.b.9. Sic enim malo interpretari quàm prudentiam cum Vetere interprete & Erasmo. Nonnulli porro ista connectunt cum sequente participio γνωρίσας, vt post ἡμᾶς punctum scribatur. quam distinctionem sequitur Hieronymus & Græcus etiam scholiastes. Castellio verò hæc nuper ita conuertit, Qua erga nos tam largè vsus est, summa cum sapientia atque prudentia. & certè ἐν pro σὺν non rarò accipitur, vt sæpe annotauimus. Sed non dubito quin hæc potius declarent Euangelici mysterii dignitatem, ad quam gratis nos Dominus vocarit.

9 Mysterio, μυστήριον. Id est arcano. Quis id enim vnquā per se vel suspicari possit? Accedit autē Paulus ad consilii Dei exequutionē, primùm in eo quòd Christū suo tēpore exhibuit mundo, idque gratis, sicut etiam gratis id proposuerat in sese: deinde in eo quòd ad Christum gratis etiam vocauit quos gratis prædestinarat, primùm ex Iudæis, postea verò ex Gentibus. Cæterùm quòd Vetus interpres μυστήριον hoc loco conuertit sacramentum, absurdius est quàm vt refutatione indigeat. Quanuis enim Græci theologi interdum μυστήρια vocarint quæ Latini sacramenta, tamen ex eo non efficitur μυστήριον vbique declarare sacramentum. Erasmus verò arcanum rectè interpretatus est, sed tamen Græcam vocem ab ipso etiam Cicerone vsurpatam malui retinere: quòd mysterii nomen non quoduis arcanum temere significet, sed rebus sacris ac diuinis propriè tribuatur: quod fortassis Veterem interpretem fefellit. In sese, ἐν αὐτῷ. Vel in ipso, ἐν αὐτῷ, videlicet Christo. Sed tamen illud malo. videtur enim propositi fōtem rursus aperire, vt omnis opinio præsentis vel præuisi meriti tollatur. Quocunque autem modo accipias, hinc quoque apparet, in causarum ordine Christum, quatenus est mediator, substerni τῇ εὐδοκίᾳ, vnde προορισμὸς καὶ ἐκλογή: ipsam verò εὐδοκίαν τῇ προθέσει, vbi necesse sit consistere, cuius causa nimirum in ipsius Dei quasi sinu sit posita.

10 *Nempe* vt in pleni temporis dispensatione, εἰς οἰκονομίαν τοῦ πληρώματος τῶν καιρῶν. Huiusmodi exegeticæ particulæ sæpissime subaudiuntur, vt infrà, ver.13, & aliis innumerabilibus locis. Illud autem liquet, Apostolum in eo versari vt explicet quid mysterii nomine significare voluerit: & tempus illud quo exhibitus est Christus mundo, vocari solere plenitudinem temporum, id est, tempus illud quod reuolutis seculis tandiu expectatum, tandem aduenerit, vt exposuimus Gal.4.a.4. Itaque non possum εἰς οἰκονομίαν aliter declarare quàm ἐν οἰκονομίᾳ, ita vt ad verbū sequēs, non autē ad verbū προέθετο referatur: additum autem sit nomen οἰκονομίας, id est dispensationis, vt intelligamus Christum non fuisse in mora, sed Dei prouidentiam singula temporum momenta gubernasse. Erasmus, Vsque ad dispensationem: quam interpretationem si sequamur, necesse fuerit exponere, Quam proposuit in sese. id est, quam habuit inclusam siue continuit penes se. quod mihi videtur violentum.

Recolligeret, ἀνακεφαλαιώσασθαι. Vulg. Instaurare, non expressa sententia Apostoli. Ideo Erasmus cōuertit, Vt summatim instauraret: sed ne sic quidem satis expressè. Significat enim τὸ ἀνακεφαλαιοῦσθαι partes disiectas & diuulsas in vnum corpus coniungere: vt quum oratores breuem enumerationem argumentorum texunt, aut qui calculos subducunt, singula in vnam summam reuocant. Sic dicuntur omnes fideles in vnum Christum recolligi, quia fide cum ipso coniuncti sunt, veluti vnius hominis instar, vt qui nonnisi in illo vno possint placere in quo solo Pater acquiescit: adeo quidem vt tota Ecclesia interdum Christi nomine censeatur: vt pluribus exposuimus Gal.3.c.16. Neque tamen hoc verbum deduco κεφαλή, cum Chrysost omo & Theophylacto, quòd Christus infrà, ver.22, dicatur caput esse supra omnia (videtur enim hoc mihi longius petitum) sed à κεφάλαιον, quod summā & breuē multarum partiū collectionem declarat: vnde τὸ κεφαλαιοῦν & τὸ ἀνακεφαλαιοῦσθαι, quæ passim occurrunt, pro repetito calculo summam contrahere: nisi malimus ἀνὰ poni pro σὺν, vt in ἀναμιγνύω, & similibus. Quid multis? ab ipso etiam Apostolo sic vsurpatur hoc verbum Rom.13.c.9. Omnia, τὰ πάντα. Scio hunc locum solere explicari de Angelis. Ego vt nemini præiudicium adfero, ita simpliciter dicam quid mihi simplicissimum & maximè appositum videatur. Sæpe iam annotauimus τὸ καθόλου frequenter apud Paulum ad id de quo agitur esse restringēdum, vt 1.Cor.15.d.28, & 6.c.12, & 8.a.1, & alibi sæpenumero. Sic ergo hoc in loco quum de mediatoris officio disseratur, sit autem mediator solis electis destinatus, appellatione τῶν πάντων intelligo totum ipsius Ecclesiæ corpus, quod postea in duas veluti partes diuiditur: nēpe in ea quæ sunt in cælis, & ea quæ sunt in terris. Considerat enim Apostolus patefacti mysterii siue exhibiti suo tempore Christi tempus: ante cuius aduentum quum ex hac vita migrarint tam multi, significat Paulus eos etiam in eundem Christum esse collectos. Illum enim ab æterno destinatum esse mediatorem in quo recolligerentur tam ii quorum Spiritus

tempore aduentus ipsius iam in cælis essent,(qui eum venturum fide apprehenderant)tum ii qui essent in terris ad finem vsque seculorum cum fide apprehensuri. Denique per ea quæ in cælis sunt, simpliciter intelligo fideles antè Christi aduentum mortuos:nec disputo quomodo ista ad beatos Angelos pertineant,de quibus nolim subtilius philosophari,quum satis constet Christum mediatorem esse Dei & hominum , non autem Angelorum,constitutum:qua de re hìc differitur. Per ea autem quæ in terris sunt,eos accipio quos Christus viuos deprehendit,vel qui sunt eius aduentum consequuti: quorum rursus duas species facit Apostolus, quæ tamen in vnũ Christũ coaluerint,Iudæos nimirũ & Gentes. Necui verò videatur coacta ista interpretatio particulæ vniuersalis,nõ dubiũ est quin sic prorsus accipiatur Gal.3. d.22. quod multo etiã planius fiet siquis eũ locum conferat cum eo quod scriptum est Rom.3.b.6,& 11.d.32. Et ita etiam explico quod scriptum est Col.1.c.20.

Ἐν αὐτῷ, ἐν ᾧ καὶ ἐκληρώθημεν, προορισθέντες κατὰ πρόθεσιν τοῦ τὰ πάντα ἐνεργοῦντος κατὰ τὴν βουλὴν τοῦ θελήματος αὐτοῦ.

11 In ipso,*inquã*, in quo etiã lecti sumus, quũ essemus prædestinati secundũ propositum eius qui omnia efficit ex consilio voluntatis suæ.

11 *In ipso, in quo etiã nos sorte uocati sumus, prædestinati secundũ propositũ eius qui operatur omnia secundũ cõsiliũ uolũtatis suæ.*

Εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς εἰς ἔπαινον τῆς δόξης αὐτοῦ, τοὺς προηλπικότας ἐν τῷ Χριστῷ.

12 Vt nos simus laudi gloriæ ipsius, qui priores sperauimus in Christo.

12 *Vt sim⁹ in laudẽ gloriæ eius nos, qui antè sperauimus in Christo.*

Ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς, ἀκούσαντες τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, τὸ εὐαγγέλιον τῆς σωτηρίας ὑμῶν. ἐν ᾧ καὶ πιστεύσαντες ἐσφραγίσθητε τῷ Πνεύματι τῆς ἐπαγγελίας τῷ ἁγίῳ.

13 In quo *sperastis* & vos, audito sermone veritatis, *id est* Euãgelio salutis vestræ : in quo etiam posteaquam credidistis, obsignati estis Spiritu illo promissionis sancto:

13 *In quo & uos, quũ audissetis uerbũ ueritatis, Euangeliũ salutis uestræ: in quo & credentes signati estis Spiritu promissionis sancto:*

Ὅς ἐστιν ἀῤῥαβὼν τῆς κληρονομίας ἡμῶν, εἰς ἀπολύτρωσιν τῆς περιποιήσεως, εἰς ἔπαινον τῆς δόξης αὐτοῦ.

14 Qui est arrhabo hæreditatis nostræ, dum in libertatem vindicemur, ad laudem gloriæ ipsius.

14 *Qui est pignus hæreditatis nostræ, in redemptionem acquisitionis, in laudem gloriæ ipsius.*

11 In ipso,*inquam*, ἐν αὐτῷ. Redundant ista, ex Hebræorum idiotismo, qui expresso antecedente adiiciunt etiam relatiuum. quod sæpe etiam faciunt Iones , vt alibi annotauimus ex Herodoto : Latini non item. Exposui tamen per epanalepsin, vt mollius cohæreret proximus versiculus. Vulg. In ipso. Eras. In seipso, ἐν αὐτῷ. quod non potest conuenire. In quo etiam lecti sumus, ἐν ᾧ καὶ ἐκληρώθημεν. Vulg. In quo etiam sorte vocati sumus. Eras. Per quem & in sortem asciti sumus. Κληροῦσθαι dicũtur magistratus qui sortitò creantur. Trãslatitiè verò hoc dicitur de vocatione ad Christum, allusione videlicet facta ad duodecim tribuum portiones sortitione distributas,& huc quoque,quòd populus Israel peculiariter Domini funiculus & hæreditas dicatur. Nam Iudæorum vocationem commemorat Paulus priore loco,iterum recurrens ad Dei prædestinationem,ex æterno ipsius consilio:nequid hic sibi tribuant Iudæi,quasi suo merito hanc prærogatiuam habuerint: deinde ne curiosè inuestigetur cur priores vocati sint Iudæi. Nam in promissione non subsistit Paulus hoc in loco,sed vsque ad ipsum promissionis fontem ascendit,quo nihil est superius. Eius qui omnia efficit, τοῦ τὰ πάντα ἐνεργοῦντος. Vide vt omnia sine exceptione tribuat Dei gratiæ. Sed num idcirco stipites sumus? Minimè. nam ea est quæ efficit in nobis & velle & perficere, Philip.2.b.13.

12 Laudi gloriæ ipsius, εἰς ἔπαινον τῆς δόξης αὐτοῦ. Quidam vertunt, Laudi & gloriæ ipsius. quæ interpretatio ex Græco contextu refellitur. Gloriam enim Dei hoc in loco,& infrà, ver.14, pro Deo glorioso dixit, Hebræorum more,quem exposuimus 1.Cor.2.b.8. Qui priores sperauimus, τοὺς προηλπικότας. Manifestè loquitur de Iudæis,quibus priorib⁹ exhibitus fuit Christus,& apud quos cœpit Ecclesia. Itaque miror veteres in hoc explicando loco tam procul aberrasse à scopo. Nam Hieronymus ad præscientiam diuinam refert,in qua fideles sperarint ab æterno. quod dictum (vt Origenis dogmata redolens)non immeritò videtur à Ruffino reprehendi. Theophylactus præpositionem πρὸ ad exitum spei refert. Ambrosius huc putat pertinere quòd Apostoli in Christum venturum sperarint. quæ omnia profectò sunt ἀπροσδιόνυσα:sunt tamen ab Erasmo diligenter annotata. Vulg. Qui ante sperauimus, nimium obscurè.

13 In quo *sperastis* & vos, ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς. Sub. ἠλπίκατε. Nunc igitur Gẽtes Iudæis exæquat, vt vtrique in Christo coalescentes non habeant de quo conquerantur,sed de quo pariter gratias agant. Sermone veritatis, τὸν λόγον τῆς ἀληθείας. Id est,sermone illo qui propriè verax est,quum à Deo proficiscatur qui mentiri nõ potest. *Id est* Euangelio, τὸ εὐαγγέλιον. Id est,fausto illo & felici nuntio cælitus allato. Obsignati estis, ἐσφραγίσθητε. Vide Iohan.6.c.27,1.Cor.1.a.6. Est autem sumpta translatio à sigillis quorum impressione , authentica ab incertis,& à falsis genuina distinguimus. Spiritu illo promiss. sancto, τῷ Πνεύματι τῆς ἐπαγγελίας τῷ ἁγίῳ. id est, Spiritu illo qui non adfert Legis & seruitutis terrorem,sed promissionem gratuitæ adoptionis suis donis obsignat in credentium animis. Nam idem Spiritus confirmat in fide, qui fidem gignit. Est autem triplicatus articulus diligenter obseruandus,quem & Vetus interpres & Erasmus neglexerunt.

14 Arrhabo, ἀῤῥαβών. Vulg. Pignus. Vide 2. Cor.1.d.22. Scriptum est autẽ ὅς ἐστιν,pro ὅ ἐστιν,quum præcedat τὸ Πνεῦμα,vel habita sensus ratione,quia τὸ Πνεῦμα Θεός ἐστιν,vt Photio placet:vel propterea quòd sequitur ἀῤῥαβών. vt in illo Ciceronis, Tum domicilia coniuncta,quas vrbes dicimus . & in illo Terentii , Nunquam æquè paupertas onus visum est mihi graue. Dum in libertatem vindicemur, εἰς ἀπολύτρωσιν τῆς περιποιήσεως. Duplicem constituit Paulus ἀπολύτρωσιν,id est liberationem:vnam qua redimimur,persoluto pretio,Christi videlicet sanguine,vt à seruitute peccati & mortis manumittamur , vt copiosius explicat Paulus Rom.capite 7, cuius etiam meminit suprà, versu 7: alteram, qua in istam libertatem prorsus vindicemur. Nos enim quanuis liberos,retinet tamen per vim peccatum in aliqua seruitutis specie, vt quod volumus non faciamus, Galat. 5.c.17.& mors etiam nexos in vinculis tenet,in diem illum iudicio supremo destinatum , quo nos Christus , vt à se redẽptos,liberali causa manu asseret. Non pugnant igitur inter se istæ duæ liberationes,sed illa quidẽ peracta est,hanc verò quæ illius est complementũ,speramus,vt Luc.21.f.28,Rom.8.c.13,& infrà, 4.g.30. cuius est arrhabo Spiritus sanctus, ex quo nos manumissos esse didicimus per fidẽ, vt nos tandẽ in iustã libertatẽ ex malæ

fidei

fidei possessoris potestate asserendos esse non dubitemus. Illam igitur licebit ἀπολύτρωσιν ἐλευθερώσεως docendi causa vocare, cuius passim meminit Apostolus, vt Rom.6.d.22, & 8.a.2. hæc verò dicetur ἀπολύτρωσις τῆς περιποιήσεως, id est ad verbum, liberatio vindicationis siue assertionis. Nam τὸ περιποιεῖσθαι id declarat quod Latinis asserere & pro suo vindicare, cuius verbale nomen est περιποίησις. Vulgata, In redemptionem acquisitionis. Eras. In redemptionem acquisitæ possessionis. quod ita explicari solet quasi acquisita possessio dicatur res ipsa acquisita, id est Ecclesia, quæ suo tempore redimenda sit, id est plenè liberanda. Hæc verò explicatio etsi in eandem sententiam recidit, tamē (vt mihi quidem videtur) non ita est plana & expressa, & vim etiam nonnullam adfert verbis. Nam περιποίησις pro acquisita hæreditate nusquam memini legere.

Διὰ τοῦτο κἀγὼ ἀκούσας τὴν καθ' ὑμᾶς πίστιν ἐν τῷ Κυρίῳ Ἰησοῦ, καὶ τὴν ἀγάπην τὴν εἰς πάντας τοὺς ἁγίους,

15 Propterea etiam ego, quum audissem eam quæ in vobis est fidem in Domino Iesu, & charitatem in omnes sanctos,

15 *Propterea & ego, audiens fidē uestram quæ est in Domino Iesu, & dilectionem in omnes sanctos:*

Οὐ παύομαι εὐχαριστῶν ὑπὲρ ὑμῶν, μνείαν ὑμῶν ποιούμενος ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου·

16 Non desino gratias agere pro vobis, mentionem vestri faciens in precibus meis:

16 *Non cesso gratias agens pro uobis, memoriam uestri faciens in orationibus meis:*

Ἵνα ὁ Θεὸς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ πατὴρ τῆς δόξης, δῴη ὑμῖν πνεῦμα σοφίας καὶ ἀποκαλύψεως, ἐν ἐπιγνώσει αὐτοῦ·

17 Vt Deus Domini nostri Iesu Christi, "Pater ille gloriæ, det vobis "Spiritum sapientiæ & reuelationis, "per agnitionē ipsius:

17 *Vt Deus Domini nostri Iesu Christi, Pater gloriæ, det uobis Spiritum sapientiæ & reuelationis, in agnitione eius:*

Πεφωτισμένους τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς διανοίας ὑμῶν, εἰς τὸ εἰδέναι ὑμᾶς τίς ἐστιν ἡ ἐλπὶς τῆς κλήσεως αὐτοῦ, καὶ τίς ὁ πλοῦτος τῆς δόξης τῆς κληρονομίας αὐτοῦ ἐν τοῖς ἁγίοις·

18 "Illuminatis oculis mentis vestræ: vt sciatis " quæ sit spes illa vocationis ipsius, & quæ opes gloriæ hæreditatis ipsius in sanctis:

18 *Illuminatos oculos cordis uestri, ut sciatis quæ sit spes uocationis eius, & quæ diuitiæ gloriæ hæreditatis eius in sanctis:*

Καὶ τί τὸ ὑπερβάλλον μέγεθος τῆς δυνάμεως αὐτοῦ εἰς ἡμᾶς τοὺς πιστεύοντας κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ κράτους τῆς ἰσχύος αὐτοῦ,

19 Et quæ sit excellens illa magnitudo potentiæ ipsius in nobis qui credimus, ||pro efficacitate "fortis roboris ipsius,

19 *Et quæ sit supereminens magnitudo uirtutis eius in nos, qui credimus secundum operationem potentiæ uirtutis eius,* Coloss.2.e.19 infra 3.b.7

17 Pater ille gloriæ, ὁ πατὴρ τῆς δόξης: id est (ex Hebræo idiotismo, quem exposuimus 1.Cor.2.b.7) Pater ille gloriæ plen9, qui & Deus est & Deus Domini nostri Iesu Christi: quatenus hic homo factus est, vt eundē atque nos Deum haberet, & nos eundem patrem atque ipse haberemus. de qua re diximus Iohan.20. d.17.

Spiritum sapientiæ, πνεῦμα σοφίας. Id est donum sapientiæ per Spiritum sanctum, vt exposuimus alibi. Sapiētiæ autem ac reuelationis nomine quid significet, diximus 1.Cor.14.b.6. quanquam hæc mihi videtur latius nunc patere, ita vt amplam eorum cognitionem declaret quæ Christianis omnibus cognoscenda sunt.

Per agnitionem ipsius, ἐν ἐπιγνώσει αὐτοῦ. Erasmus, Per agnitionem sui. Atqui αὐτοῦ potius ad Christum pertinet, ex quo agnito omnem sapientiam diuinam haurimus. Deinde quod scribit in hunc locum, philosophos cognouisse quidem Deum, at non agnouisse: certè ad rem non pertinet, quum hîc agatur non περὶ τοῦ γνωστοῦ τοῦ Θεοῦ (vt loquitur Apostolus Roman.1.c.19) id est de eo quod præeunte naturæ luce homines possunt in Deo cognoscere, sed de Christi mysterio, quod caro & sanguis ne suspicari quidem, nedum reuelare possit. Sed & impium est quod Hieronymum annotat Erasmus obseruare de Patre prius cognito, cuius per reuelationem Spiritus denuo cœperimus recordari: nempe vt Platonica reminiscentia statuatur. Sed tamen non temere Paulus agnitionem potius scripsit quàm cognitionem: quanuis interdum ista confundantur. Neque enim satis est Christum cognouisse, sed etiam agnoscendus est nobis quotidie magis ac magis quàm semel cognouimus. quo fit vt nunc iis ipsis sapientiam precetur Apostolus in quos antea versu 8 dixerat, omnem sapientiam esse à Domino effusam.

18 Illuminatis oculis, πεφωτισμένους τοὺς ὀφθαλμούς. Vulgata & Erasmus, Illuminatos oculos: quo fit vt oratio non cohæreat, nisi exegeticam particulam Nempe, subaudias. Itaque Hieronymus à seipso dissentiens, quum alibi Paulum vt Græci sermonis imperitum immeritò arguat, hîc contra conatur illum excusare, vbi nulla excusatione indiget, coniungitque ista cum participio ἀκούσας, id est cum initio versus 15. nempe vt ex anantapodoto, quod nusquam est, synchysin faciat. Ambrosius verò longè meliorem rationem iniit, ita vt ista cum verbo δῴη connectantur: sed non rectè inseruit verbum habere, quum potius supplenda fuerit copula, ex Hebræorum more, vt Iohan.10.c.16, & 1. Tim.4.a.3, & alibi sæpe, hoc modo, Vt det nobis Deus Spiritum sapientiæ, &c. & illuminatos oculos, &c. Erasmus verò miratur Chrysostomum & Theophylactum, nullum hîc scrupulum sensisse, aut si senserunt, dissimulasse. Sed, obsecro, qui scrupulum sentirent vbi nusquam est? Nemo enim est (opinor) cui non sit satis notum, quartos casus absolutè positos, non modò excusari apud Græcos, sed etiam inter elegantes Atticismos numerari. Quæ sit spes illa vocationis eius, τίς ἐστιν ἡ ἐλπὶς τῆς κλήσεως αὐτοῦ. Id est quæ bona vos ille sperare iubeat, vos ad Christum vocans. Spem enim posuit pro bonis ipsis quæ speramus, μετωνυμικῶς, vt Rom.8.e.24, & Gal.5.a.5. Eras. Spes ad quam ille vos vocauit.

19 Fortis roboris, τοῦ κράτους τῆς ἰσχύος. Id est τῆς κραταιᾶς ἰσχύος, ex Hebræorum idiotismo, quem annotauimus suprà, versu 5, & infrà, 4.f.23. Vulg. Potentiæ virtutis. Eras. Roboris fortitudinis.

Ἣν ἐνήργησεν ἐν τῷ Χριστῷ, ἐγείρας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν· καὶ ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ αὐτοῦ ἐν τοῖς ἐπουρανίοις,

Ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας καὶ δυνάμεως καὶ κυριότητος, καὶ παντὸς ὀνόματος ὀνομαζομένου οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι.

Καὶ πάντα ὑπέταξεν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ· καὶ αὐτὸν ἔδωκε κεφαλὴν ὑπὲρ πάντα τῇ ἐκκλησίᾳ,

Ἥτις ἐστὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ, τὸ πλήρωμα τοῦ πάντα ἐν πᾶσι πληρουμένου.

20 "Quam exeruit in Christo quum excitauit eum ex mortuis," & collocauit ad dextram suam " in cælis,

21 "Longè supra omne imperium, ac potestatem, & potentiam, & dominium, " & omne nomen quod nominatur "non solùm in hoc seculo, verumetiam in futuro.

22 Et omnia subiecit eius pedibus," cúmque constituit" caput "super omnia ipsi Ecclesiæ,

23 Quæ est corpus ipsius, & "complementum eius " qui omnia implet in omnibus.

20 Quam operatus est in Christo. suscitans illum à mortuis, & constituens ad dextram suam in cælestibus,

21 Supra omnem principatum & potestatem & uirtutē & dominationē, & omne nomen quod nominatur non solùm in hoc seculo, sed etiam in futuro.

22 Et omnia subiecit sub pedibus eius: & ipsum dedit caput super omnia ipsi Ecclesiæ,

23 Quæ est corpus ipsius, plenitudo eius qui omnia in omnibus adimpletur.

Κεφάλαιον β΄

Col. 2. c. 13

ΚΑΙ ὑμᾶς ὄντας νεκροὺς τοῖς παραπτώμασι καὶ ταῖς ἁμαρτίαις·

CAP. II.

1 ET vos *und uiuificauit*, " quum essetis mortui in offensis & peccatis:

CAP. II.

1 ET uos cōuiuificauit, quum essetis mortui delictis & peccatis uestris:

20 Quam exeruit, ἣν ἐνήργησεν. Ad verbum, Qua operatus est. Nam κατὰ repetendum est ante ἣν ex Hebræorum idiotismo. Vide infrà, 2. a. 4. Et collocauit, καὶ ἐκάθισεν. In duobus codicibus scriptum inuenimus καὶ καθίσας, vt etiam legit Vetus interpres, idque rectius. Ponitur autem τὸ καθίζειν hoc in loco quasi in coniugatione Hiphil, vt Mat. 21. a. 7. Vulg. Constituens, non seruata Aoristi significatione. Eras. Sedere fecit. In cælis, ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. Hebr. במרומים, vt suprà versu 3. sub. מקומות. i. locis. Vulg. & Eras. In cælestibus, nimium obscuré. Significat autem Sedere ad dextram Patris in cælis, consortē esse imperii illius summi: cuius etiam respectu, Dei maiestatē dicimus esse in cælis, nō quòd illic sit inclusa, sed quod illic potissimùm emineat. quanquam quod ad humanitatem Christi attinet, certum sit eam in cælis esse, non in terra: quòd alioquin imaginaria sit ipsius ascensio, & imaginarium corpus. qua de re pluribus Augustinus in epistola ad Dardanum.

21 Longè supra omne imperium, ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς. Ineptè sunt curiosi qui ex hoc loco & similibus occasionem arripiunt garriendi de Angelorum ordinibus. Simpliciter enim Apostolus supra omnem omnium rerum creatarum præstantiam Christum euehit. Habet autem etiam præpositio ὑπὲρ suum pondus, quam nec Vetus interpres nec Erasmus expressit: vt intelligamus Christum non simpliciter, sed infinitis partibus excellere. Et omne nomē, &c. καὶ παντὸς ὀνόματος, &c. Id est, & quicquid existit. Nisi malimus nomē pro re celebri, & nominari, accipere pro celebrem esse: vt apud Hebræos viri celebres dicuntur אנשי השם, id est viri nominis, quos Græci vocant ὀνομαστούς: quo modo etiā in vernaculo nostro sermone loquimur. Non solùm, &c. οὐ μόνον, &c. Hoc refero ad totum complexum superioris orationis, non autem ad participium ὀνομαζομένου. Significat enim Paulus hanc Christi præstantiam non esse temporariam, sed æternam, ita vt futurum etiam seculum comprehendat. Alioquin cogemur per futurum seculum interpretari regnum cæleste: quod tamen non potest simpliciter dici futurum, quum iam existat, sed nostri duntaxat habita ratione, quibus nondū est præsens: vt planè sit violenta interpretatio. Deinde dicēdum fuisset, Nō solùm quod nominatur in præsenti seculo, sed etiam quod nominabitur in futuro.

22 Cúmque constituit, καὶ αὐτὸν ἔδωκε. Vulg. & Eras. Et ipsum dedit. nimium obscuré. Est enim Hebræorum more dictum ἔδωκε pro κατέστησε, apud quos sic accipitur verbum נתן, vt Gen. 41. e. 43. Caput, κεφαλήν. Id est vt esset caput, siue pro capite: pro quo Hebræi dicunt לראש, id est in caput. Non est igitur Ecclesia Christiana biceps, aut potius ἀκέφαλος, vt eum meritò dixerit Gregorius Antichristum esse qui se vniuersalem episcopum vocaret, epistola 76. 78. 79. 83. 92. 188. 194. Super omnia, ὑπὲρ πάντα. id est summum, adeo vt nihil non illi subsit.

23 Complementum, πλήρωμα. siue supplementum. Is enim est Christi in Ecclesiam amor vt quum omnia omnibus ad plenum præstet, tamen sese veluti mancum & membris mutilum caput existimet nisi Ecclesiam habeat sibi instar corporis adiunctam. Hinc factum vt Christus interdum collectiuè pro tota Ecclesia capiti suo adiuncta accipiatur, vt 1. Cor. 12. b. 12 & 13, & Gal. 3. c. 16. Hinc etiam illud In Christo, toties repetitū: quod multo expressius aliquid significat quàm Cum Christo, vel Per Christum. Hinc factum vt diceret Apostolus se in Christo, & Christum in se viuere, Galat. 2. d. 20. Hinc illa Christi vox, Saule Saule, quid me persequeris? Quò etiam pertinet quod scriptum est Coloss. 1. d. 24. Hinc denique nostra spes omnis & consolatio proficiscitur.

Qui implet, τοῦ πληρουμένου. Chrysostomus passiuè accipit, vt sit sensus, Christum prorsus impleri in omnibus, id est singulos fideles conferre ad Christi complementum, vti corpus suum ex singulis membris est compactum. Mihi videtur coacta ista interpretatio, quum τὸ πληροῦσθαι pro πληροῦν Xenophon vsurparit lib. 6 Ἑλληνικῶν, & συμπληροῦσθαι pro συμπληροῦν Plato in Timæo. Omnino autem hoc addidit Apostolus vt sciamus Christum per se non indigere hoc supplemento, vt qui efficiat omnia in omnibus re vera: nedum vt suppleatur à quoquā nisi quatenus pro immensa sua bonitate Ecclesiam dignatur sibi quasi corporis instar adiungere.

IN CAPVT II.

1 Et vos *und uiuificauit*, καὶ ὑμᾶς. Vetus interpres rectè addidit verbum Conuiuificauit, id est συνεζωοποίησε. quod tamen non additur in Græcis, sed quinto demum versiculo adiicitur. Est enim propter multas insertas sententias longum hyperbaton: nihil verò prohibet obscuritatem ita fugere vt nihil immutes aut adiicias

ſententiæ.Incipit porro nunc Paulus vocationem Gentiũ in Epheſiis amplificare ex circũſtantiis:id eſt ex collatione conditionis præcedentis vocationem,cum ea quæ ſubſequuta eſt : idque duplici modo,nempe ſimpliciter primùm,deinde comparatè,ex Iudæorum antitheſi. quos tamen exæquat Gentibus, tum ante vocationem,quatenus extra promiſſionem & in ſeſe conſiderantur : tum etiam poſt vocationem in Chriſto, cuius vnius communis capitis gratia in vnum illud corpus coaluerunt. Quum eſſetis mortui in offenſis & peccatis,ὄντας νεκροὺς τοῖς παραπτώμασι καὶ ταῖς ἁμαρτίαις. Mortem ſpiritualem intelligit: vnde & mors illa quam primam vocant,ſequuta eſt,(vt Rom.5.b.12)& ſecunda quæ & æterna dicitur. Ideo dicuntur mortui quicunque non ſunt renati,quia ſicut immortalitas damnatorum,non eſt vita, ſed mors quædã perennis, nempe cùm æterno exitio cõiuncta:ſic etiã hæc animi & corporis coniunctio,vita propriè non eſt, ſed mors in iis qui Chriſti Spiritu non aguntur, vt Eſa.9.a.1,& Ioh.5.d.28.Rom.6.a.2,& b.13,& 7.b.10,& 1.Tim.5.a.6, & paſſim in Scripturis. Sed τὸ ἀποθνήσκειν τῇ ἁμαρτίᾳ,id eſt mori peccato,contraria prorſus ſententia dicuntur ii in quibus peccatum eſt extinctum, tertio videlicet caſu:cum qua mortificatione prorſus cohæret ζωοποίησις,i. viuificatio , quæ alteri illi morti opponitur, vt diximus Rom.6.a.2. Itaque vt hæc dicendi genera tam diuerſa diſtingueremus, noluimus interpretari Mortui peccatis, ſed In peccatis : addita videlice præpoſitione ἐν , quæ exprimitur Col. 2.c.13,vt Num.27.a.3.qua de re vide Act.8.d.23. Videtur tamẽ ipſũ diſcrimẽ numeri ſatis hoc indicare:quia(vt alibi diximus) ἁμαρτίαν ſolet ſingulari numero Paulus ipſam veluti arborem(id eſt inſitam corruptionem)vocare,cuius fructus ſunt ἁμαρτίαι multitudinis numero.Supereſt vt annotemus Clementem Alexandrinum ἐν τῷ προτρεπτικῷ hunc locum citare paulo aliter.Sic enim habet,ἦμεν γάρ που καὶ ἡμεῖς τέκνα ὀργῆς,ὡς καὶ οἱ λοιποί· ὁ δὲ πλούσιος ὢν ἐν ἐλέει,διὰ τὴν πολλὴν ἀγάπην αὐτοῦ ἣν ἠγάπησεν ἡμᾶς ὄντας ἤδη νεκροὺς τοῖς παραπτώμασι, συνεζωοποίησεν,Id eſt,Eramus etiam nos certè filii iræ,vt & reliqui:ſed Deus qui diues eſt miſericordia, ea charitate qua nos dilexit iam per peccata mortuos,vna viuificauit *nos* per Chriſtum.

Ἐν αἷς ποτε περιεπατήσατε κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦ κόσμου τούτου, κατὰ τὸν ἄρχοντα τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀέρος, τοῦ πνεύματος τοῦ νῦν ἐνεργοῦντος ἐν τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπειθείας,

Ἐν οἷς καὶ ἡμεῖς πάντες ἀνεστράφημέν ποτε,ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῆς σαρκὸς ἡμῶν, ποιοῦντες τὰ θελήματα τῆς σαρκὸς καὶ τῶν διανοιῶν· καὶ ἦμεν τέκνα φύσει ὀργῆς,ὡς καὶ οἱ λοιποί.

2 "In quibus olim verſati eſtis, " vt eſt vita mundi huius, ſecundum principem cui poteſtas eſt aeris " & ſpiritus nunc agentis " in hominibus contumacibus.

3 Inter quos & nos omnes cõuerſati ſumus olim in cupiditatibus carnis noſtræ, facientes "quæ carni ac cogitationibus libebant : eramúſque " natura filii iræ, " vt etiam reliqui.

2 *In quibus aliquando ambulaſtis ſecũdum ſeculum mundi huius, ſecundum principem poteſtatis aeris huius, ſpiritus qui nunc operatur in filios diffidentiæ.*

3 *In quibus & nos omnes aliquando conuerſati ſumus in deſideriis carnis noſtræ, facientes uoluntates carnis & cogitationum: & eramus natura filii iræ ſicut & cæteri.*

2 In quibus olim verſati eſtis,ἐν αἷς ποτὲ περιεπατήσατε.Vulg.Eraſ.ad verbum,In quibus aliquando ambulaſtis. Hebræis verò הלך בחטאות, id eſt in peccatis ambulauit, dicitur de iis quorum vita omnis ad ſcelera præceps fertur: quales ſunt quicunque Spiritu Dei non ſunt renati. Vide Act.8.d.23, & Col.3.a.7. Vt eſt vita mundi huius, κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦ κόσμου τούτου.Vulgata,Secundum ſeculum mundi huius. Hebr כרור העולם, quod poſſis etiam interpretari de ipſis hominibus,ſicut apud Latinos accipitur ætatis nomen. Secundum principẽ, κατὰ τὸν ἄρχοντα, id eſt ex arbitrio principis. Vide infrà,6.b.12. Et ſpiritus, τοῦ πνεύματος.id eſt afflatus quo impellitur mundus vt reſiſtat Euangelio: ſicuti contrà Spiritus Dei in electis fidem cæteróſque bonos motus gignit. Non eſt igitur per appoſitionem hoc intelligendum,ſed ſubanditur copula,Hebræorum more, de quo diximus ſuprà,1.d.18. In hominibus contumacibus,ἐν τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπειθείας. Vulg.In filios diffidentiæ. Eſt autem hoc dictum Hebræorum more,apud quos בן,i.filius,cum genitiuo appellatiuorum accipitur pro eo qui alicui rei ſit prorſus addictus.Itaque filii contumaciæ declarat homines contumaciæ deditos.

3 Quæ carni ac cogitationibus libebant,τὰ θελήματα τῆς σαρκὸς καὶ τῶν διανοιῶν.Θελήματα Vetus interpres non ſatis expreſſè conuertit voluntates,vt diximus Iohan.1.b.13. Quod autem ad διανοίας attinet, ſubtilius quidem Plato lib.6 de republica,διάνοιαν mediam collocat inter νόησιν & πίστιν,quibus demum ſubiungit εἰκασίαν:ſic ut etiam alicubi Paulus animum à Spiritu & corpus ab vtroque diſtinguit: ſed hoc in loco Paulus σάρκα,tanquam generale nomen quo totus homo non renatus ſignificetur,in ſpecies duas diuidit, nempe σάρκα & διάνοιαν: σάρκα,eodem nomine atque genus ipſum,vocans partem animi quam ἄλογον nuncupant philoſophi,διάνοιαν verò τὸ λογικόν,aut potius vtriuſque facultatis effecta. quamobrem etiam διανοίας dixit numero multitudinis,vt etiam alibi διαλογισμοῖς, Rom.1.c.21.Itaque nihil proſus relinquit homini Paulus,quòd non ſit per peccata, non dico ſemimortuum, vt tradunt Sophiſtæ noſtri Semipelagiani,ſed prorſus mortuum,quod ad naturam attinet. Natura filii iræ,φύσει.Hoc vno verbo quaſi fulmine, totus homo , quantus quantus eſt , proſternitur.Neque enim naturam dicit læſam,ſed mortuam per peccatum,ideóque iræ obnoxiam. Itaque mira hîc fuit Satanæ impudentia dum hunc locum corrumpere conatus eſt:& quidem non per eos ſolùm qui apertè fuerunt hæretici,ſed etiam per nonnullos alioquin valde eruditos,& quibus Eccleſia multum debet,ſed qui tamen homines fuerint. Itaque Hieronymus quoſdam indicat interpretari φύσει per πάντως.i. omnino. quod tamen prorſus violentum eſt,nec ſatis etiam expreſſum,quia mali innatam originẽ non indicat. Græcus ſcholiaſtes verò interpretatur ἀληθῶς καὶ γνησίως,verè ac germanè,vt etiam Cyrillus in Apologetico,ad anathematiſmũ tertium. Chryſoſt. addit,ſicut ex homine natus nihil aliud eſt quàm homo,ita nos nihil aliud ſumus quàm filii iræ.Sed quorſum iſtos nodos in ſcirpo? Quid enim apertius dici potuit quàm nos non cõſuetudine & imitatione,ſed ipſa natura peccatores naſci? quod & Dauid apertè clamat Pſal.51.b.7,& Paulus demõſtrauit Rom. 5.c.12.13,& 14.Nã vbicunq; ira eſt,ibi & peccatũ:quo ſine exceptione inuolui totã humanam gentẽ idem teſtatur Rom.1.b.18,& 3.b.9.Sed naturã tamen intellige non quatenus creata eſt,verũ quatenus per diaboli ſuggeſtionẽ corrupta eſt à ſeipſa.Neque obſtat traiectio,vt potius dicendũ fuiſſe videatur,ἦμεν φύσει τέκνα ὀργῆς.nã plana eſt ſentẽtia. Filii iræ, τέκνα ὀργῆς.i.iræ Dei ita deuoti atq; obnoxii,quaſi ad eã rẽ ab ipſa natura effecti.Neq; enim filios iræ hîc accipit pro hominibus iratis, vt ſuperiore verſiculo filios contumaciæ pro cõtumacibus:ſed paſſiuè,homines irati Dei iudicio reos æternæ mortis : vt apud Heb.בן המות.filius mortis dicitur qui capitalis

criminis reus est,& alia similia. Vide suprà, versu 2,& Iohan.17.b.12. Vt etiam reliqui, ὡς καὶ οἱ λοιποί. i. vt reliqui etiam populi profani. Nam hoc versiculo Iudæos, quibus sese accenset, quod ad naturam attinet, Gentibus exæquat: vt probet, discrimen illud quod postea temporarium fuisse ostendet, non à natura, sed à gratia proficisci. Itaque secundo versiculo omnes Gentes in Ephesiorum persona compellans, περιεπατήσατε, inquit, id est ambulastis: in hoc autem versiculo, ἀνεστράφημεν, inquit, id est conuersati sumus: & quidem addita particula καὶ, vt intelligas Iudæos quoque in eodem numero censeri.

Ὁ δὲ Θεὸς πλούσιος ὢν ἐν ἐλέει, διὰ τὴν πολλὴν ἀγάπην αὐτοῦ ἣν ἠγάπησεν ἡμᾶς,	4 Sed Deus qui diues est misericordia, propter multam charitatem suam qua dilexit nos,	4 *Deus autem qui diues est in misericordia, propter nimiam charitatem suam qua dilexit nos,*
Καὶ ὄντας ἡμᾶς νεκροὺς τοῖς παραπτώμασι, συνεζωοποίησε τῷ Χριστῷ, χάριτί ἐστε σεσωσμένοι·	5 Etiam quum per offensas mortui essemus, vnà viuificauit nos per Christum, *cuius* gratia estis seruati:	5 *Et quum essemus mortui peccatis, conuiuificauit nos Christo, cuius gratia estis saluati:*
Καὶ συνήγειρε, καὶ συνεκάθισεν ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.	6 Vnáque excitauit, vnáque collocauit in cælis in Christo Iesu:	6 *Et conresuscitauit, & cōsedere fecit in cælestibus in Christo Iesu:*
Ἵνα ἐνδείξηται ἐν τοῖς αἰῶσι τοῖς ἐπερχομένοις τὸν ὑπερβάλλοντα πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ, ἐν χρηστότητι ἐφ' ἡμᾶς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.	7 Vt ostenderet seculis succedētibus summas opes suæ gratiæ, *sua* erga nos benignitate in Christo Iesu.	7 *Vt ostenderet in seculis superuenientibus abundantes diuitias gratiæ suæ, in bonitate super nos in Christo Iesu.*
Τῇ γὰρ χάριτί ἐστε σεσωσμένοι διὰ τῆς πίστεως· καὶ τοῦτο οὐκ ἐξ ὑμῶν: Θεοῦ τὸ δῶρον·	8 Gratia enim estis seruati per fidem: idque nō ex vobis: Dei donum *est*:	8 *Gratia enim estis saluati per fidem: & hoc non ex uobis: Dei enim donum est:*
Οὐκ ἐξ ἔργων, ἵνα μή τις καυχήσηται.	9 Non ex operibus, nequis glorietur.	9 *Non ex operibus, ut nequis glorietur.*
Αὐτοῦ γάρ ἐσμεν ποίημα, κτισθέντες ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἐπὶ ἔργοις ἀγαθοῖς, οἷς προητοίμασεν ὁ Θεὸς ἵνα ἐν αὐτοῖς περιπατήσωμεν.	10 Nam ipsius sumus opus, conditi in Christo Iesu ad opera bona, quæ præparauit Deus vt in eis versaremur.	10 *Ipsius enim sumus factura, creati in Christo Iesu in operibus bonis, quæ præparauit Deus ut in illis ambulemus.*

4 Qui diues est, πλούσιος. i. qui abundat: vt non modò apud Hebræos, sed etiam in aliis linguis diues in genere dicitur aliquis eius rei cuius magnam habet copiam. Nunc autem redit Apostolus ad initium capitis, eo tantùm excepto quòd ἡμᾶς dicit hoc in loco, Iudæos & Gentes vnà coniungens in gratiæ beneficio, quos in naturæ vitio exæquarat: illic verò ὑμᾶς dixerat, Gentes compellans in Ephesiorum persona. Neque verò causa erat cur Hieronymus vel expungeret particulam δὲ, vel imperitiæ Græci sermonis Paulū argueret, quum (vt rectè obseruauit Erasmus) ista proximis opponantur, ita tamē vt nihilominus expleatur anātapodoton versu proximo. Qua, ἣν. Repetitur διὰ ex præcedentibus, ex Hebr. idiotismo, vt diximus suprà, 1.d.20.

5 Vnà viuificauit nos per Christum, συνεζωοποίησε. Vulg. Conuiuificauit nos Christo. Eras. Conuiuificauit nos vnà cum Christo. quam sententiam minimè reprehendo. Sed nihil tamen rei ipsi detrahetur, & magis fortassis appositè dici possit, præpositionem σὺν hoc in loco adhibitā esse potius vt Gentium ac Iudæorum in vno Christo coagmentationem declaret: quo modo etiam accipitur τὸ συνοικοδομεῖσθαι infrà, versu 22.

Cuius gratia estis seruati, χάριτί ἐστε σεσωσμένοι. Scio solere hæc includi per parēthesin, sed quæ ita sit dura & insolens vt eam facilè non admiserim. Ponitur autem חסד pro חסדו: & similem relatiui eclipsin inuenies Iac.5.b.6, & 1.Pet.4.d.14, & 1.Ioh.3.c.12.

6 Vnáque suscitauit, &c. καὶ συνήγειρε, &c. Quomodo hoc intelligendum sit subiicitur in fine versiculi, quum inquit, In Christo Iesu. Neque enim id adhuc in nobis prorsus præstitum est, sed in capite dūtaxat, cuius Spiritu cœpimus, peccato mortui, viuere Deo, donec in nobis opus suum perficiat idem qui inchoauit. quæ quidem spes nostra ita est certa vt non magis sit certum quod iam percepimus quàm quod adhuc expectamus, id est quod fide iam possidemus. In cælis, ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. Vide suprà, 1.a.3.

7 Summas opes, τὸν ὑπερβάλλοντα πλοῦτον. Vulg. Abundantes diuitias. Eras. Eminentem opulentiam. Vide Rom.9.e.23. In Christo Iesu, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Eras. Per Christum Iesum. Vide 1.Cor.1.a.2.

8 Gratia enim, &c. τῇ γὰρ χάριτι. Cohærent ergo gratia (siue Dei donum) & fides. Istis autem opponuntur Seruari ex nobis, vel ex operibus. Quid ergo istis in mentem venit qui tam repugnantia volunt coniungere? Seruati estis, ἐστὲ σεσωσμένοι. Non dicit iustificati estis, quod tamen verissimum est, sed eluditur ab aduersariis: neque dicit Seruari incipitis aut Seruabimini, sed Seruati estis: vt duo nouerimus, vnum, fide non ex operibus, gratia & Dei dono, non autem ex nobis, nos Christum amplecti: alterum, qui Christum amplexi sunt, eos iam esse plenè iustos, ac proinde ius æternæ hæreditatis adeptos.

9 Nequis glorietur, ἵνα μή τις καυχήσηται. Hunc nodum expediant qui saltem opera fidem subsequentia tanti faciunt vt ex eorum meritis aliqua ex parte seruemur: item qui sola cæremonialia volunt excludi.

10 Nam ipsius opus, &c. αὐτοῦ γάρ ἐσμεν, &c. De gratia hìc agi nō de natura apparet, aduersus Pelagium, ex eo quod subiicitur. Sed & pronomine αὐτοῦ cæteri omnes prorsus excludūtur, aduersus Semipelagianos, id est aduersus eos qui naturā (vt aiunt) tātùm debilitatā fingunt à gratia adiuuari. At nos ex hoc loco didicimus ipsa etiam opera, quatenus bona sunt, gratiæ in solidum deberi: nec iustificandum præcedere (quod etiam ait August. sed iustificatum: addo autem ego, seruatum sequi.

Διὸ μνημονεύετε ὅτι ὑμεῖς ποτε τὰ ἔθνη ἐν σαρκὶ, οἱ λεγόμενοι ἀκροβυστία ὑπὸ τῆς λεγομένης περιτομῆς ἐν σαρκὶ χειροποιήτου,

11 Propterea mementote vos quondam Gẽtes in carne, qui dicebamini Præputium ab ea quæ vocatur Circũcisio in carne, & quæ manibus fit:

11 Propter quòd memores estote quòd aliquãdo uos qui eratis Gentes in carne, qui dicebamini Præputium ab ea quæ dicitur Circuncisio in carne, manu facta:

Ὅτι ἦτε ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ χωρὶς Χριστοῦ, ἀπηλλοτριωμένοι τῆς πολιτείας τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ ξένοι τῶν διαθηκῶν τῆς ἐπαγγελίας, ἐλπίδα μὴ ἔχοντες, καὶ ἄθεοι ἐν τῷ κόσμῳ·

12 Vos *inquam* illo tempore fuisse absque Christo, alienos à republica Israelis, & ‖ extraneos à pactis promissionis, spẽ non habentes, & Dei expertes in mundo:

12 Quòd eratis illo in tẽpore sine Christo, alienati à conuersatione Israelis, & hospites testamentorũ promissionis, spem non habentes, & sine Deo in mundo: Rom.9.a.4

Νυνὶ δὲ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ὑμεῖς οἱ ποτὲ ὄντες μακρὰν, ἐγγὺς ἐγενήθητε ἐν τῷ αἵματι τοῦ Χριστοῦ.

13 At nunc in Christo Iesu, vos qui olim eratis procul, propinqui facti estis, per sanguinem, *inquam*, Christi.

13 Nunc autem in Christo Iesu, uos qui aliquando eratis longè, facti estis propè in sanguine Christi.

Αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡ εἰρήνη ἡμῶν, ὁ ποιήσας τὰ ἀμφότερα ἓν, καὶ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύσας·

14 Ipse enim est pax nostra, qui vtraque fecit vnum, & intergerini parietis septum soluit:

14 Ipse enim est pax nostra, qui fecit utraque unum, & medium parietem maceriæ soluens,

Τὴν ἔχθραν ἐν τῇ σαρκὶ αὐτοῦ, τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν ἐν δόγμασι καταργήσας· ἵνα τοὺς δύο κτίσῃ ἐν ἑαυτῷ εἰς ἕνα καινὸν ἄνθρωπον, ποιῶν εἰρήνην,

15 Inimicitiis, *id est* lege mandatorum quæ in ritibus *posita est*, per carnem suam abolitis: vt ex duobus illis cõderet in semetipso vnum nouum hominem, faciens pacem,

15 Inimicitias in carne sua, Legem mandatorũ, decretis euacuans: ut duos condat in semetipso in uno nouo homine, faciens pacem, Colos.2.c.14

11 Propterea, &c Διὸ, &c. In ea æqualitate quam antea cõmemorarat Apostolus, nunc latentem inæqualitatem profert, vt Gentes quo longius à Deo abfuerunt, eo plura se gratiæ Dei debere fateantur. Gentes in carne, ἔθνη ἐν σαρκί. Considerandum est nomen גוים, id est Gentium, quo significatur distinctio cæterorum populorum à populo Dei .i. calamitosissima conditio. Additur autem ἐν σαρκί .i. in carne, non vt eleuetur ista miserabilis conditio, sed contrà vt certo argumento confirmetur. Æstimatur enim circuncisio hoc in loco suo pondere .i. quatenus tessera fidei fuit, tessera, inquam, in carne impressa, cuius contemptus certum exitium ipsis Iudæis adferebat, Genes.17.c.14. Quanto magis igitur alienæ erant à Deo Gentes, quæ ne de tessera quidem ista quicquam audierant, ac proinde quas nulla sui fœderis mentione dignatus erat Dominus? Nam neque rem ipsam à symbolo, neque symbolum à re ipsa separare oportet, vt Pauli sententiam perspiciamus: & incircuncisorum nomen non minus competit iis Gentibus quæ symbolum quidem nudum præpostera quadam imitatione vsurpabant, (vt de Ægyptiis, Æthiopibus, Syris & Colchis refert Herodotus) quàm quibus nec fœdus nec symbolum notum erat. Qui dicebamini Præputium, οἱ λεγόμενοι ἀκροβυστία .i. qui non alio nomine quàm incircuncisorum vocabamini, vt vestra impuritas communi appellatione omnibus esset testata, vt 1. Sam.17.d.26, & Ezech.44.b.7, & c.9. Huic opponitur Circuncisio: quo nomine poscit omnino antithesis & præpositio ὑπό, vt non rem ipsam sed Iudæos circuncisos intelligamus, pari metonymia. Quod autem additur ἐν σαρκὶ χειροποιήτου, non huc pertinet vt duplices Iudæi constituantur, quum hoc planè sit extra oleas vagari, sed contrà, vt ipsa Gentium execratio oculis subiiciatur. Nam (vt modò dixi) symbolum coniungit Paulus cum re, vt facere par est quoties sacramentorum dignitas expenditur. Itaque externum ipsum signum vrget Paulus, vt ex eo quòd Gentes eo caruerunt, concludat Dei expertes fuisse. At enim (dices) num pertinebant ad pactum promissionis quicunque ex Iudæis erant circuncisi? Minimè profectò. neque enim Dei gratia signo deuincitur. Sed hoc est à scopo Apostoli aberrare, vt qui Iudæorum gentem in genere, non autẽ singulos Iudæos consideret, & simili etiam ratione Gentes quasi in vnum corpus collectas cum iis committat.

12 Absque Christo, χωρὶς Χριστοῦ. Meritò à Christo auspicatur, tanquam omnium promissionum scopo. Alienos à republica Israelis ἀπηλλοτριωμένοι τῆς πολιτείας τοῦ Ἰσραήλ. id est, qui nullum ius ciuitatis Israeliticæ haberetis. Ciuem autem esse Israelis, & Deum pro Deo suo habere, idem declarant. Et extraneos à pactis promissionis, καὶ ξένοι τῶν διαθηκῶν τῆς ἐπαγγελίας. Vna fuit promissio, si rem ipsam spectes, sed sæpius sancita. Ideo διαθήκας scripsit multitudinis numero. Possimus tamen etiam Tabulas metonymicè interpretari. Nomen autem τῆς ἐπαγγελίας, veteres codices sequuti, cum præcedentibus coniunximus, quod nonnulli cum ἐλπίδα connectunt, eadem tamen manente sententia, quum nihil sperandum sit nisi quod promissum est, & vicissim nulla sit extra fœdus promissio. Spem non habentes, ἐλπίδα μὴ ἔχοντες. Spem meritò coniungit promissionibus de Christo. Nam absque his quicquid sperant homines, frustra sperant.

14 Intergerini parietis, τὸ μεσότοιχον. Μεσότοιχον Vetus interpres medium parietem non ineptè conuertit ad verbum, quem propriè Latini, authore Festo, intergerinum vocant. Erasmus Interstitium maluit interpretari. quo nomine non puto aliud quicquam significari quàm ipsum internallum quo res duæ dirimãtur. Iam verò φραγμὸν nescio cur maceriam conuerterint: quo nomine certum est nihil aliud quàm septum significari. Cæterùm his vocabulis metaphoricè significari Legis ceremonias, quibus istud Iudæorum & Gentiũ discrimen continebatur, & mutua etiam dissidia fouebantur, mox apertè declarat Apostolus.

15 Quæ in ritibus *posita est*, ἐν δόγμασι .i. τὸν ἐν δόγμασι. cuiusmodi eclipsin multis iam locis annotauimus. Vulg. Decretis, nimium obscurè, adeo vt nonnulli hac interpretatione decepti, perperam hoc coniunxerint cum proximo participio, quum sit construendum cum participio ὄντα subaudito. Rectius Erasmus, In decretis sitã, cõuertit, sed tamen requiro particulã exegeticam: & δόγματα malui ritus quàm decreta interpretari, neque

existimet hîc agi de doctrina ipsa. intelligit enim quæ Hebræi חקם vocant, & ita accipitur idem nomen Act. 16. a. 4. vbi placita sumus interpretati. Cæterùm τὴν ἔχθραν ἐν τῇ σαρκὶ, quæ nonnulli cum participio λύσας connectunt, ego malui sequentibus adiungere, sensu (vt mihi quidem videtur) magis cohærente. Nam quòd Græcus scholiastes putat intergerinum parietem dici inimicitias quæ propter peccata nostra inter Deum & nos intercedunt, verè quidem dictum est, sed ἀπροσδιονύσως. Nam hoc demum pertinet ad versũ 16. Sed & is locus refellit eorum errorem qui existimarunt cæremonialem Legem, quod ad Iudæos attinet, sublatam non esse.

Per carnem suam, ἐν τῇ σαρκὶ αὐτοῦ. Hoc quid sit, copiosissimè explicatur in Epist. ad Hebræos, vbi ostenditur in Christo fuisse omnia impleta quæ Legis figuris adumbrabantur. Conderet, κτίσῃ. Hoc opponitur verbo λύειν, quo vsus erat quũ diceret destructũ parietẽ intergerinũ, cuius loco Christus seipsũ substituit, vt sicut paries alterum ab altero disiungebat, ita ipse vtrosque in sese ita coniungat vt in ipso & cum ipso in vnum nouũ hominem coalescant, nouum inquam, semel abolitis cæremoniis.

16 Καὶ ἀποκαταλλάξῃ τοὺς ἀμφοτέρους ἐν ἑνὶ σώματι τῷ Θεῷ, διὰ τοῦ σταυροῦ, ἀποκτείνας τὴν ἔχθραν ἐν αὐτῷ.	16 Et vtrosque in vno corpore reconciliaret Deo per crucem, peremptis inimicitiis per eam.	16 *Et reconciliet ambos in uno corpore Deo per crucem, interficiens inimicitiam in semetipso.*
17 Καὶ ἐλθὼν εὐηγγελίσατο εἰρήνην ὑμῖν τοῖς μακρὰν, καὶ τοῖς ἐγγύς·	17 Et veniens euangelizauit pacem vobis qui procul *eratis* & iis qui propè *erant*:	17 *Et ueniens euangelizauit pacem uobis qui longè fuistis, & pacem iis qui propè.*
18 Ὅτι δι' αὐτοῦ ἔχομεν τὴν προσαγωγὴν οἱ ἀμφότεροι ἐν ἑνὶ Πνεύματι πρὸς τὸν πατέρα.	18 Quoniam vtrique per ipsum habemus aditum per vnum Spiritum ad Patrem.	18 *Quoniam per ipsum habemus accessum ambo in uno Spiritu ad Patrem.*
19 Ἄρα οὖν οὐκέτι ἐστὲ ξένοι καὶ πάροικοι, ἀλλὰ συμπολῖται τῶν ἁγίων, καὶ οἰκεῖοι τοῦ Θεοῦ·	19 Nempe igitur non estis hospites & inquilini, sed conciues sanctorum, ac domestici Dei:	19 *Ergo iam non estis hospites & aduenæ: sed estis ciues sanctorum, & domestici Dei:*
20 Ἐποικοδομηθέντες ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων καὶ προφητῶν, ὄντος ἀκρογωνιαίου αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ·	20 Superstructi super fundamentum Apostolorum ac Prophetarum, cuius imus angularis *lapis* est ipse Iesus Christus:	20 *Superædificati super fundamentum Apostolorum & Prophetarum, ipso summo angulari lapide Iesu Christo:*

16 In vno corpore, ἐν ἑνὶ σώματι. Alludit ad Legis sacrificia, quæ veram & vnicam istam victimam repræsentabant. Itaque Lex non propriè abolita fuit, sed impleta: nisi malimus In vnum corpus interpretari, id est, Vt in vnũ corpus coalescerent. Peremptis inimicitiis, ἀποκτείνας τὴν ἔχθραν. Est igitur Christus mediator tum Iudæorum & Gentium, tum verò maximè vtrorumque & Dei. quod posterius nunc significat. Alludit autem ad Christi mortem, qui moriens discordiæ causam omnem sustulit, & veluti cruci affixit.

17 Et veniens, καὶ ἐλθών. Hæc cohærẽt cum initio versus 14. Nunc enim exposita in genere vocatione, fuit explicandum ipsius instrumentum, nimirum huius beneficii publica declaratio, primùm per ipsum Christum, deinde per eius ministros.

18 Per ipsum, δι' αὐτοῦ. Christus est instar ianuæ per quam ad Patrem reconciliatum accedimus cum fiducia: Spiritus autem sanctus, dux noster est per quem coniuncti & vniti in Christo vtrique, ad valuam ipsam pedetentim progressi, ingredimur.

19 Conciues, συμπολῖται. Castellio vertit sanctorum ciues, prorsus ineptè. Maluissem igitur dicere, eiusdem atque sancti ciuitatis ciues. Aiunt enim συμπολίτης non esse Græcis scriptoribus vsitatum nomen, nec satis Latinè Conciues dici. Retinui tamen, quòd authore Paulo non dubitarim vsurpare.

20 Super fundamentum Apostolorum & Prophetarum, ἐπὶ τῷ θεμελίῳ. &c. Id est super Christum, qui est Apostolicæ & Propheticæ structuræ fundamentum. Sic enim Apostolus ipse optimus sui interpres explicat 1. Cor. 3. c. 11, & Esa. cap. 28. d. 16. Et de Lege ac Prophetis idem testatur Christus Iohan. 5. f. 39. Itaque Apostoli & Prophetæ fuerunt huius templi, id est Ecclesiæ Dei, (vt etiam hodie fideles ministri) architecti, non autem fundamentum ipsum: & planè est Antichristus qui sibi tribuit quod vnius Christi est: ac proinde non sunt lapides templi Dei quicunque alio fundamento nituntur, etiamsi nomen Christi retineant, quum rem ipsam tollant. Vbi autem Petri primatus? Nempe vel nusquam est nisi in Antichristiana Ecclesia: vel admodum negligenter, imò etiam hæreticè hæc scripserit Paulus, qui Apostolos numeret multitudinis numero, & sibi etiam in proximo capite, Gentium Apostolatum vendicet. At enim, dices, iste est & Petri & Pauli successor. ergo primatus ipse à Petri & Pauli demum obitu cœperit, quandoquidem collegam habuit Petrus: à quo etiam fuerit meritò reprehensus, & cui dextram porrexerit societatis. Ita ex suo ipsius ore conuincitur seruus nequam. Omitto eorum nugas qui fundamentum interpretantur concilia œcumenica, ædificium videlicet ipsum pro fundamento substituentes, si modò germana sint concilia. Quid verò iis facias quos non pudet Romanam etiam Ecclesiam (quã vocant) pro fundamento substernere? Ita mutuò sese collidunt mendacia.

Cuius imus angularis *lapis*, ὄντος ἀκρογωνιαίου. Participiũ in hoc dicendi genere non solet à Latinis exprimi. Ἀκρογωνιαῖον autẽ non conuerti, Summũ angularẽ, vt Vetus interpr. sed contrà, imũ angularẽ, nequis ambiguitate deceptus falleretur. Nam ἄκρον Græcis vtrunque extremũ declarat, nẽpe & summũ & infimũ. Hîc verò Christus cõsideratur tanquã is qui ædificium totum solus sustineat, vt sicut architecti à fundamento, sic à Christo vnico illo firmissimo lapide incipiat Ecclesiæ structura. Simili ratione Christus dicitur à Dauide ראש פנה. i. caput anguli, non habita situs summi sed imi ratione, vt ראש declaret translatitiè partẽ ædificii præcipuã, & à qua dependẽt reliquæ, sicut corpus à capite, quãuis diuerso situ. Caput enim in corpore summã partẽ tenet, in ædificio verò fundamentũ in imo subsidet: sed ædificio id præstat quod caput corpori, ideóq; caput dicitur. Vnde ראשית Hebr. & caput Latinis, pro cuiusuis rei principio, & prima ac præcipua parte ponitur. Id autem ita esse explicandũ, vel ex sequenti versiculo liquet, in quo dicitur totũ ædificiũ à Christo exurgere. Sed & Anguli

appellatio partē eam ædificii designat cuius vnius firmitate vniuersum ædificiū fulcitur, ex Hebr. idiotismo: à quibus etiam idcirco פנות, id est anguli, vocantur ii qui authoritate præstant, & reipublicæ molē quasi fulciūt, vt 1.Sam.14.f.38, & Esa.19.b.13. quod volui annotatum, nequis hìc imaginetur plurium angulorū ædificium, aut denique subtilius in hac similitudine philosophetur, quum in angulo oporteat duos parietes concurrere, non possit autem ex duobus parietibus ædificium perfici.

21 Ἐν ᾧ πᾶσα ἡ οἰκοδομὴ συναρμολογουμένη αὔξει εἰς ναὸν ἅγιον ἐν Κυρίῳ·

22 Ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς συνοικοδομεῖσθε εἰς κατοικητήριον τοῦ Θεοῦ ἐν Πνεύματι.

Κεφάλαιον γʹ.

1 Τούτου χάριν ἐγὼ Παῦλος ὁ δέσμιος τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ ὑπὲρ ὑμῶν τῶν ἐθνῶν.

2 Εἴγε ἠκούσατε τὴν οἰκονομίαν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ τῆς δοθείσης μοι εἰς ὑμᾶς·

3 Ὅτι κατὰ ἀποκάλυψιν ἐγνώρισέ μοι τὸ μυστήριον, (καθὼς προέγραψα ἐν ὀλίγῳ.

4 Πρὸς ὃ δύνασθε ἀναγινώσκοντες νοῆσαι τὴν σύνεσίν μου ἐν τῷ μυστηρίῳ τοῦ Χριστοῦ)

21 In quo totū ædificiū cōgruenter coagmētatum, crescit vt sit templū sanctum Domino.

22 In quo & vos vnà ædificamini, vt sitis habitaculum Dei per Spiritum.

CAPVT III.

1 HVius rei gratia ego Paulus *sum* captiuus ille Christi Iesu pro vobis Gentibus:

2 Siquidem audistis dispensationem gratiæ Dei quæ data est mihi apud vos:

3 *Deum uidelicet* per reuelationem notum mihi fecisse mysterium illud, (sicut antè scripsi paucis.

4 Ex quo perlecto potestis intelligere quæ sit mea intelligentia in mysterio Christi)

21 In quo omnis ædificatio constructa, crescit in templum sanctū in Domino.

22 In quo & uos coædificamini in habitaculum Dei in Spiritu sancto.

CAP. III.

1 HVius rei gratia ego Paulus uinctus Christi Iesu pro uobis Gentibus:

2 Si tamen audistis dispēsationem gratiæ Dei quæ data est mihi in uobis.

3 Quoniam secundū reuelationem notum mihi factū est sacramentū, (sicut suprà scripsi in breui.

4 Prout potestis legentes intelligere prudentiam meam in mysterio Christi)

21 Totum ædificium, πᾶσα οἰκοδομὴ. i. ὅλη. Eras. Quæcunque structura. Putauit enim πᾶσαν hoc in loco distinguere hoc ædificium ab aliis quæ hoc fundamento non nituntur: qua in re proculdubio fallitur. Nam de nullo alio ædificio disseruit, vt minimè hìc sit opus vlla distinctione. Deinde hac ratione nō fuisset dicendū, πᾶσα ἡ οἰκοδομὴ συναρμολογουμένη, sed πᾶσα οἰκοδομὴ ἡ συναρμολογουμένη, vel certè expungendus articulus, cuius vis est ἀναφορικὴ hoc in loco. πᾶσαν igitur, id est totum ædificium, dixit, vt sciamus non partem duntaxat ædificii, sed totam structuram, quantacunque est, hoc vno lapide angulari fulciri. Crescit, αὔξει. Vtitur præsenti tempore vt ædificii structuram nondum absolutā, sed architectos adhuc in opere versari intelligamus. Vt sit templum sanctum, εἰς ναὸν ἅγιον. Εἰς finem declarat. Alludit autem ad templum Hierosolymitanum, quod fuit istius viui ædificii typus, perpetuum pontificem Christum habentis, vt in epistola ad Hebræos explicatur. Qua autē ratione singuli fideles alibi dicuntur Templum Domini, quòd Deus per Spiritum sanctum in Christo ipsos sanctificarit, & quasi apud eos sibi domicilium delegerit, eidem etiam Ecclesiæ idem nomen tribuitur, quum fideles omnes in vnum quasi ædificium compingantur. Domino, ἐν Κυρίῳ. Vel repetitur antecedens, Hebræorum more, quanuis expresso relatiuo, quum præcesserit ἐν ᾧ, in quo, si hoc libuerit coniungere cum verbo αὔξει: (quāquam ἐν ᾧ fortassis rectius exposueris ἐφ᾽ ᾧ, supra quod, videlicet θεμελίῳ, fundamentū, vt perpetua sit metaphora) vel ἐν respondet literæ ל Hebræorum, quæ tertio casui adiungitur: quam interpretationem sum sequutus. Non temere tamen dici possit crescere in Domino ædificium quod in eo fuit coagmentatum, nempe vt nō principia tantùm, sed & media & extrema feramus Dei gratiæ in Christo accepta.

22 Et vos vnà ædificamini, καὶ ὑμεῖς συνοικοδομεῖσθε. Vide suprà, versu 15. Vt sitis habitaculum, εἰς κατοικητήριον. Iterum εἰς finem notat, & allusio est ad templum, quod dicitur מושיב ישרן מעון. Pertinet autem ad hunc locum differentia τοῦ κατοικεῖν & τοῦ παροικεῖν, de qua diximus Matth.2.d.23. Per Spiritum, ἐν Πνεύματι. Vide suprà, versu 18.

IN CAPVT III.

1 Ego Paulus *sum* captiuus ille, ἐγὼ Παῦλος ὁ δέσμιος. Nunc tandem ad hypothesin (id est ad suum Apostolatum) descendit. Cæterùm quia necessariò explenda est cōstructio, non cōuenit inter interpretes. Nā alii subaudiunt πρεσβεύω, legatione fungor: quod haud satis scio an cōueniat præpositioni ὑπὲρ pro apud. Neque enim pro Gentibus, id est Gentium nomine, legatione fungebatur, sed ὑπὲρ Χριστοῦ, 2.Corinth.5.d.20: nisi ὑπὲρ accipiamus pro ἕνεκα. quod & ipsum duriusculum fuerit, quia præcessit τούτου χάριν. Alii verò subaudiunt κεκαύχημαι, gloriatus sum, quòd simile quippiam dixisse videatur Apostolus Philip.2.c.16. Sed neutrū sanè in plerisque & iis quidem emendatissimis codicibus inuenitur, neque velim quidem ego istiusmodi eclipsibus additum patefacere. Est autē maximè vsitata & minimè omniū coacta eclipsis verbi substantiui, quod multo rectius suppleuit Erasmus. Vertit enim, Ego Paul⁹ *sum* vinctus Iesu Christi: sed non rectè prætermisso articulo qui κατ᾽ ἐξοχὴν ponitur hoc in loco. Multa enim erat istius captiuitatis celebritas, quòd Paulus passim dictitaretur is esse qui vellet Gētes cum Iudæis exæquare, quique hoc nomine Iudæos reddidisset omnibus exosos, vt scribitur Act.21.e.28, & 24.a.5, & 25.g.24. Hoc verò tantum abest vt inficietur, vt contrà ex eo captet commendandi apud Gentes ministerii sui occasionem. Captiuum autem Iesu Christi se dicit, non actiuè, quem Iesus Christus captiuum teneat: sed passiuè, qui pro Iesu Christi asserta gloria captiuus teneatur. Sic enim sese pro iis vinctum esse dicit vt eorū mentes simul ad Christum attollat, ne videatur causam suam agere.

2 Audistis, ἠκούσατε. Loquitur de vocatione sua peculiariter Gentibus destinata, vt de re omnium sermonibus celebrata. 3 Per reuelationem, κατ᾽ ἀποκάλυψιν. Innuit se Apostolum esse ἀμέσως vocatū: quæ historia refertur Act.9.c.15, & 22.f.21, & passim celebratur in ipsius epistolis. Paucis, ἐν ὀλίγῳ. Vel paulo antè, nempe primo capite huius epistolæ. Neque enim video vnde colligere possimus aliam fuisse scriptam epistolam quæ exciderit. De mysterio diximus suprà, 1.b.9.

4 Ex quo, πρὸς ὅ. Cohæret hoc cum verbo νοῆσαι, & accipitur πρὸς vt in illo Ouidii, Mortua (crede mi-

hi)tamen ad tua verba reuixi. Participium autem ἀναγινώσκοντες ponitur sine casu, Græcorũ more, vt in illo Virgilii, -Et diuûm amplexæ simulacra, tenebant. Quem Hellenismum vt vitarem, cõuerti Ex quo perlecto. Optimo verò iure de se ista prædicare Apostolum, re ipsa cognoscet quisquis perspexerit quàm sublimiter ac prorsus diuinè totum illud argumentum ab initio epistolæ pertractarit.

Ὃ ἐν ἑτέραις γενεαῖς οὐκ ἐγνωρίσθη τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων, ὡς νῦν ἀπεκαλύφθη τοῖς ἁγίοις ἀποστόλοις αὐτοῦ καὶ προφήταις ἐν Πνεύματι·

5 Quod aliis ætatibus non innotuit "filiis hominũ, vt nũc retectum est sanctis eius Apostolis & Prophetis per Spiritum:

5 Quod aliјs generationibus non est agnitum filiјs hominum, sicuti nunc reuelatum est sanctis Apostolis eius & Prophetis in Spiritu:

Εἶναι τὰ ἔθνη συγκληρονόμα καὶ σύσσωμα, καὶ συμμέτοχα τῆς ἐπαγγελίας αὐτοῦ ἐν τῷ Χριστῷ, διὰ τοῦ εὐαγγελίου.

6 Gentes *videlicet* esse cohæredes & "concorpores, consortésque promissionis eius in Christo per Euangelium.

6 Gentes esse cohæredes, & concorporales & comparticipes promissionis eius in Christo Iesu per Euangelium:

Οὗ ἐγενόμην διάκονος κατὰ τὴν δωρεὰν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ τὴν δοθεῖσάν μοι κατὰ τὴν ἐνέργειαν τῆς δυνάμεως αὐτοῦ.

7 Cuius factus sum minister ex dono gratiæ Dei, quod datũ est mihi secundum efficacitatem potentiæ ipsius.

7 Cuius factus sũ ego minister secundũ donũ gratiæ Dei quæ data est mihi secundũ operationem uirtutis eius.

Ἐμοὶ τῷ ἐλαχιστοτέρῳ πάντων τῶν ἁγίων ἐδόθη ἡ χάρις αὕτη, ἐν τοῖς ἔθνεσιν εὐαγγελίσασθαι τὸν ἀνεξιχνίαστον πλοῦτον τοῦ Χριστοῦ,

8 Mihi, *inquam*, "longè minimo omnium sanctorũ, data est hæc gratia, euãgelizandi inter Gẽtes imperuestigabiles opes Christi,

8 Mihi omnium sanctorum minimo data est gratia hæc in Gentibus euangelizare inuestigabiles diuitias Christi,

Καὶ φωτίσαι πάντας τίς ἡ κοινωνία τοῦ μυστηρίου τοῦ ἀποκεκρυμμένου ἀπὸ τῶν αἰώνων ἐν τῷ Θεῷ, τῷ τὰ πάντα κτίσαντι διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ·

9 Et "in lucẽ proferendi omnibus quæ *sit* "communio mysterii quod erat abscõditum à seculis in Deo, qui omnia condidit per Iesum Christum:

9 Et illuminare omnes quæ sit dispensatio sacramẽti absconditi à seculis in Deo, qui omnia creauit:

Ἵνα γνωρισθῇ νῦν ταῖς ἀρχαῖς καὶ ταῖς ἐξουσίαις ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, διὰ τῆς ἐκκλησίας, ἡ πολυποίκιλος σοφία τοῦ Θεοῦ·

10 Vt nota nunc fiat "per Ecclesiam imperiis ac potestatibus *quæ* in cælis *sunt*, "multiformis illa sapientia Dei:

10 Vt innotescat nũc principatibus & potestatibus, in cælestibus, per Ecclesiam, multiformis sapientia Dei:

Κατὰ πρόθεσιν τῶν αἰώνων, ἣν ἐποίησεν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν·

11 Secundum "propositum æternum quod constituit in Christo Iesu Domino nostro:

11 Secundũ præfinitionem seculorũ, quã fecit in Christo Iesu Domino nostro:

5 Filiis hominũ, τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων. Hebr. לבני אדם, id est hominibus. Quid verò? annõ hoc olim sanctis Patribus fuit patefactum? Respondeo, non ita multis, præsertim quod ad vocationem Gentium attinet, idque diruto intergerino pariete. Deinde vt reuelatum fuerit Prophetis, qui etiam id fore prædixerunt, tamẽ diuersa ratione ac mensura fuit illis hoc mysterium quasi eminus & cum inuolucris ostensum, quũ Apostoli præsentem clarissimam lucem sint intuiti: quamuis initio de vocatione Gentium dubitarit etiã Petrus. Itaque addidit Paulus particulam ὡς. Adiunxit autem Apostolis Prophetas illos de quorum munere diximus Rom. 12. b. 6, & 1. Corinth. 14. b. 2 & 3. Neque enim hoc potest ad veteres illos Prophetas referri.

6 Concorpores, σύσσωμα. Vide Gal. 3. c. 16, & d. 28, & suprà 1. b. 10. Vulg. Concorporales. Eras. Eiusdem corporis.

8 Longè minimo, ἐλαχιστοτέρῳ. Comparatiuum à superlatiuo deductũ, ac si dicas minimorum minimo. Ideo addidi particulam Longè.

9 In lucem proferendi, φωτίσαι. Sic rectè Erasmus. Vulg. Illuminare, quum φωτίσαι hîc declaret, planè ac perspicuè aliquid docere, ac velut illata luce patefacere. Communio, ἡ κοινωνία. Vulg. Dispensatio, οἰκονομία, & ita etiam veteres nostri libri scriptum habebant. Per Iesum Christum, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Vetus interpres hoc non legit, nec Hieronymus habet, nec Ambrosius: reperi tamen in omnibus Græcis: & sanè maximam habet emphasin. Sic enim colligit Apostolus, Vnus Deus omnes condidit, sic etiam nunc omnes ad se vocat: condidit autem per Christum, sic per Christum instaurat.

10 Per Ecclesiam, διὰ τῆς ἐκκλησίας. Ecclesiam ex tam multis támque diuersis hominum generibus collectam significat quasi exemplar aut speculum esse in cuius contemplatione ipsi etiam Angeli proficiant, quatenus videlicet in tam multiplicis turbæ coniunctione, & tam consentiente (vt ita dicam) discordia longè melius apparet multiplex illa Dei sapientia quàm in vnius synagogæ gubernatione. Nec velim quidem ego subtilius de Angelis philosophari, quasi cõcionibus intersint, & Ecclesiæ ministerium ad illos etiam pertineat. Qua de re vide quæ tradit in hunc locum doctissimus interpres. De his autem nominibus quæ Angelis tribuuntur, diximus Rom. 8. 6. 39. Multiformis, πολυποίκιλος, id est πολύμορφος. Nam res ipsa non variatur, quum vnus semper Christus fuerit propositus, ad quem etiam Lex, tanquam pædagogus, Iudæos ducebat: sed variata est œconomia, quæ rursus infinitas habet formas, si applicatio multiplex æstimetur ex locorum, personarum & tẽporum circunstantiis, quas omnes Dominus ad eundem finem adducat.

11 Propositum æternum, πρόθεσιν τῶν αἰώνων. Vulgata & Erasmus, Præfinitionem seculorum. Ego πρόθεσιν, id est propositum, vt fontem ipsius προορισμοῦ, id est præfinitionis & prædestinationis, considero: & עולמים,

id est seculorum, cum doctissimo interprete accipio αἰῶνι τῶν αἰώνων, ex idiotismo Hebræis perfamiliari. Æternum autem accipio quod omni principio sit antiquius. Quod cõstituit, ἣν ἐποίησεν. Ad verbum, Quod fecit, sicut in vernaculo sermone dicimus *Faire une deliberation*: quanuis non desint qui ἐποίησεν accipiant pro Præstitit. Quòd autem relatiuũ ἣν nonnulli ad sapientiã, nonnulli ad Ecclesiã referunt, nihil est, quum per se plana sit sententia.

12 Ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν παῤῥησίαν καὶ τὴν προσαγωγὴν ἐν πεποιθήσει, διὰ τῆς πίστεως αὐτοῦ.

12 In quo habemus libertatem & aditum cum fiducia, ¨per fidé ipsius.

12 *In quo habemus fiduciam & accessum in cõfidentia per fidem eius.*

13 Διὸ αἰτοῦμαι μὴ ἐκκακεῖν ἐν ταῖς θλίψεσί μου ὑπὲρ ὑμῶν, ἥτις ἐστὶ δόξα ὑμῶν.

13 Quapropter peto ne segnescatis ob afflictiones meas pro vobis, quæ est gloria vestra.

13 *Propter quod peto ne deficiatis in tribulationibus meis pro uobis, quæ est gloria uestra.*

14 Τούτου χάριν κάμπτω τὰ γόνατά μου πρὸς τὸν πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ,

14 Huius rei gratia flecto genua mea ad Patrem ¨Domini nostri Iesu Christi,

14 *Huius rei gratia flecto genua mea ad Patrem Domini nostri Iesu Christi,*

15 Ἐξ οὗ πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς ὀνομάζεται.

15 ¨Ex quo ¨tota familia in cælis & in terra nominatur,

15 *Ex quo omnis paternitas in cælis & in terra nominatur,*

16 Ἵνα δῴη ὑμῖν κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ, δυνάμει κραταιωθῆναι διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ εἰς τὸν ἔσω ἄνθρωπον·

16 Vt det vobis, ¨pro diuite sua gloria, vt fortiter corroboremini per Spiritum suum ¨in interiore homine:

16 *Vt det uobis secundum diuitias gloriæ suæ, uirtute corroborari per Spiritum eius in interiorẽ hominem:*

17 Κατοικῆσαι τὸν Χριστὸν διὰ τῆς πίστεως ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν·

17 ¨Vt inhabitet Christus per fidé in cordibus vestris:

17 *Christum habitare per fidem in cordibus uestris:*

18 Ἐν ἀγάπῃ ἐῤῥιζωμένοι καὶ τεθεμελιω-

18 Vt ¨in charitate ¨radicati & fun-

18 *In charitate radicati &*

12 Per fidem ipsius, διὰ τῆς πίστεως αὐτοῦ. Id est per fidem in illum. Vide Rom.3.c.22.

13 Quæ est, &c. ἥτις ἐστὶ, &c. id est, Qua in re posita est gloria vestra. Hæc enim trita est regula apud Hebræos, relatiuum inter duo nomina positum, cum alterutro promiscuè congruere, vt Philip.1.d.28.

14 Domini nostri Iesu Christi, τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Hanc partem dicit Hieronymus in Latinis codicibus additam, quum in Græcis non extet. Non enim, inquit, loquitur Paulus propriè de Patre Domini nostri Iesu Christi, sed in genere flectit genua ad illum Patrem quem omnes creaturæ rationabiles agnoscunt cõditorem & authorem. Atqui in omnibus veteribus libris & scholiis quoque Græcis hæc particula additur, & addi certè debet. Neque enim potest Deus Pater nisi in Christo inuocari: qua ratione tamen non omnium, sed fidelium tantùm est Pater. Denique si Deum extra Christum consideraris, quænam erit Patris inuocatio?

15 Ex quo, ἐξ οὗ. Ex quo videlicet Patre per Christum. vel ex quo Christo. Is enim vnus filios Dei fecit quicunque ab origine mundi in ipsum crediderunt, Iohan.1.b.12. Tota familia in cælis & in terra nominatur, πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς ὀνομάζεται. De Ecclesia Dei ex Gentibus & Iudæis coagmentata Paulum differere satis constat. Itaque miror cur particulam πᾶσα non animaduerterint interpretes positam pro ὅλη, vt suprà, 2.d.2. πατριὰν autem quam Vetus interpres Paternitatem conuertit, Hieronymus Parentelam, Erasmus Cognationem à communi Patre, satis liquet familiam declarare, id est gentem quæ communem vnum patrẽfamiliâs habeat: vt sanè habet Ecclesia in Christo adoptata, quæ etiam idcirco Domus Dei dicitur, vt 2. Tim. 2.c.20: cuius ciues vocauit domesticos Dei, suprà, 2.d.19. Externi sunt igitur quicũque non sunt destinati adoptioni in Filio, & patrem habẽt diabolum, vt Iohan.8.f.44, super quos manet ira Dei, Ioh.3.d.36: vt planè non possit eorum interpretatio admitti qui πᾶσα exponunt Omnis, nisi eadem permutatione, Omnis pro Tota accipiant. Iam verò quod additur In cælis, si ad nomen familiæ referre placet, dixerim ad eos pertinere qui iam in cælos migrarunt, in eodem atque nos Filio adoptati, vt vnà nobiscum eandem familiam constituant, sicut exposuimus suprà, 1.b.10. Nam ne hîc quidem velim de Angelis subtilius philosophari: quibus vix sanè putem adoptionis nomen conuenire, adeo vt in hac πατριᾷ non possint satis commodè comprehendi, cuius vinculum nostra in Filio adoptio existat. Sin autem coniunxerimus cum verbo ὀνομάζεται, nominatur, non tam erit prægnans (vt ita dicam) sententia. Tantùm enim significabitur, istius Domini familiæ celebritatẽ, huius mundi spatiis non terminari, sed in ipsis etiam cælis commemorari, vt Luc.2.b.14; & 15.b.7. Itaque priorem expositionem vt vberiorem amplector. Postremò ὀνομάζεσθαι significat ex alicuius nomine celebrari, vti iam tum fideles omnes à Christo Christiani dicebantur. Sed meminerimus rem ipsam esse cum nomine copulandam.

16 Pro diuite sua gloria, κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ: id est pro magnitudine misericordiæ ipsius. Id enim est quod δόξαν vocat, ob eam causam quam exposuit suprà, 1.b.5 & 6 & 12. Sed & opulentiam gloriosam possis interpretari, eadem aut certè non multũ diuersa sententia. In interiori homine, εἰς τὸν ἔσω ἄνθρωπον. Εἰς pro ἐν accipio. Vide Rom.7.d.22.

17 Vt inhabitet, κατοικῆσαι. Iterum notanda emphasis verbi κατοικεῖν, quam exposuimus Matth.2.d.23. Huc etiam pertinet quod scriptum est Ioh.6.d.37, & 14.c.23. In cordibus, ἐν καρδίαις. Non dicit In linguis, nisi cor linguam appellat, vt meritò dicat vnusquisque, Credidi, ideo loquutus sum.

18 In charitate, ἐν ἀγάπῃ. Charitatem intellige qua diligimur à Deo. Hæc enim est radix, hoc fundamentum electionis nostræ, ad quod vbique nos reuocat Apostolus, vt suprà, 1.a.4, & alibi passim. Radicis enim & fundamenti nomẽ quomodo fructibus tribuas? Radicati & fundati, ἐῤῥιζωμένοι καὶ τεθεμελιωμένοι. Sic rectè Vetus interpres, Erasmus tamen prætulit periphrasin, Fixis radicibus, & fundamento iacto. Cæterùm cohærent hæc participia cum sequenti verbo ἐξισχύσητε: éstque particula ἵνα explicanda per traiectionem, quæ nõ mo-

dò non est insolens, sed etiam elegans habetur. Certè apparet Paulum ea delectatum non vno in loco, sed satis multis, vt 1. Corinth. 9.c.15, & 2.Cor.2.b.4, & Galat.2.b.10. Vide Rom. 12.d.32.

μένοι· ἵνα ἐξισχύσητε καταλαβέσθαι σὺν πᾶσι τοῖς ἁγίοις, τί τὸ πλάτος καὶ μῆκος, καὶ βάθος καὶ ὕψος,

Γνῶναί τε τὴν ὑπερβάλλουσαν τῆς γνώσεως ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ, ἵνα πληρωθῆτε εἰς πᾶν τὸ πλήρωμα τοῦ Θεοῦ.

Τῷ δὲ δυναμένῳ ὑπὲρ πάντα ποιῆσαι ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ ὧν αἰτούμεθα ἢ νοοῦμεν, κατὰ τὴν δύναμιν τὴν ἐνεργουμένην ἐν ἡμῖν,

Αὐτῷ ἡ δόξα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, εἰς πάσας τὰς γενεὰς τοῦ αἰῶνος τῶν αἰώνων. ἀμήν.

dati, valeatis assequi cũ omnibus sanctis, ¨quæ *sit* illa latitudo & longitudo, & profunditas & sublimitas:

19 Et cognoscere ¨charitatem illam Christi ¨*omni* cognitione superiorem: vt impleamini ¨ad omnẽ vsque plenitudinẽ illã Dei.

20 Ei verò qui ¨infinita cum redundantia potest omnia facere supra ea quæ petimus, aut mente concipimus, ¨pro vi illa agente in nobis,

21 ¨*sit* gloria in Ecclesia per Christum Iesum, ¨in omnes ætates seculi seculorum. Amen.

fundati, ut possitis comprehendere cum omnibus sanctis, quæ sit latitudo & longitudo, & sublimitas & profundum:

19 *Scire etiam supereminentem scientiæ charitatem Christi, ut impleamini in omnem plenitudinẽ Dei.*

20 *Ei autem qui potens est omnia facere superabundãter quãm petimus aut intelligimus, secundũ uirtutem quæ operatur in nobis,*

21 *Ipsi gloria in Ecclesia, & in Christo Iesu, in omnes generationes seculi seculorum. Amen.*

Κεφάλαιον δ.

1 ΠΑρακαλῶ οὖν ὑμᾶς ἐγὼ ὁ δέσμιος ἐν Κυρίῳ, ἀξίως περιπατῆσαι τῆς κλήσεως ἧς ἐκλήθητε,

CAP. IIII.

1 PRecor itaque vos ego captiuus ¨in Domino, vt ambuletis ita vt dignum est ¨vocatione ¨qua vocati estis,

CAP. IIII.

1 *OBsecro itaque uos ego uinctus in Domino, ut dignè ambuletis uocatione qua estis uocati.*

Quæ *sit* illa latitudo, &c. τί τὸ πλάτος, &c. Id est, quàm sit hoc opus nostræ in Christo conciliationis omnibus suis numeris & partibus absolutum. Sumpta autem est à Geometricis mensuris translatio: vt mirum sit veterum nonnullos tam procul à scopo aberrasse dum istas dimensiones seorsim subtili quadam ratione considerant.

19 Charitatem Christi, ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ. Id est, quam exhibuit nobis Deus in Christo, vt Ioh.3.b.16, & Rom.5.b.8. Vel, qua Christus ipse Filius Dei nos complexus est, vt Iohan. 15.b.13. *Omni* cognitione superiorem, ὑπερβάλλουσαν τῆς γνώσεως. Id est, quæ superat humani ingenii captum, vt quidem plenè animo concipi possit: quum alioqui quisque Spiritu Dei fretus pro modulo suo tantùm percipiat quantũ satis est ad salutem. γνῶσιν enim vocat facultatem ipsam cognoscendi, non cognitionis habitum. Est autem hæc plana expositio, & cum superiore metaphora prorsus consentiens, atque etiam cum eo quod scripsit suprà versiculo octauo, nempe imperuestigabiles esse Christi opes. Quod autem attinet ad constructionem verbi ὑπερβάλλειν, nõ erat quòd de ea ambigeret Erasmus. Sic enim apud Aristotelem bis in eadem pagina inuenitur libro de Republica 3, Μυθολογοῦνται δὲ καὶ τοὺς ἀργοναύτας τὸν Ἡρακλέα καταλιπεῖν, διὰ τοιαύτην αἰτίαν· οὐ γὰρ ἐθέλειν αὐτὸν ἄγειν τὴν ἀργὼ μετὰ τῶν ἄλλων, ὡς ὑπερβάλλοντα πολὺ τῶν πλωτήρων. Idẽ paulo pòst, οὔτε γὰρ γραφεὺς ἐάσειεν ἂν τὸν ὑπερβάλλοντα πόδα τῆς συμμετρίας ἔχειν τὸ ζῶον. Quidam igitur in hoc explicando loco frustra se torserunt, vt Hieronymus, qui interpretatur Eximiam dilectionem cognitionis Christi: obscuro sensu, & traiectione ita violenta vt admitti certè nõ possit. Sed magis etiam hunc locum torquent qui τῆς γνώσεως attexunt præcedenti versiculo, cuius constructionis meminit etiam Photius. Apud Ambrosium verò perinde legitur contextus acsi scriptum esset τὴν γνῶσιν τῆς ἀγάπης, aut certè permutata cõstructio: cuiusmodi hypallagen annotauimus Act.5.d 20. Vertit enim, Supereminentem scientiam charitatis Christi, quo modo etiam legitur apud Augustinum epistola 120, vt Erasmus obseruauit. Vulgata, Supereminentem scientiæ. Erasmus, Supereminentem cognitioni. Ad omnem, &c. εἰς πᾶν, &c. Id est, ita vt in nobis abundent quæcunque ad nostram illam in Deo perfectionem requiruntur. Nam εἰς pro μέχρι accipitur, vt εἰς τοσοῦτο pro eo vsque, & εἰς τοῦτο pro hactenus, & εἰς πάσας, infrà versu 21, quo modo etiam apud Hebræos ponitur ל pro עד. Additus autem articulus refert eam plenitudinem de qua superiore versiculo disseruit, vt plenitudo Dei dicatur non qua Deus ipse plenus est, id est plena diuinitas, (quis enim hanc capiat?) sed ingens illa Dei beneficentia in Christo, cuius nos facit participes & cohæredes. Deinde plenitudinẽ malui vertere quàm perfectionem: propterea quòd paulo antè dictum est Christum in cordibus nostris habitare vt Deus quodammodo in ipso nos impleat, & nos Deo veluti impleamur in ipso.

20 Infinita cum redundantia, ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ. Ad verbum, suprà *quàm* redundanter. Vulgata, Superabundanter. Erasmus, Cumulaté. Neuter satis ἐμφατικῶς. Pro vi, &c. κατὰ δύναμιν, &c. Id est, pro ea facultate quam in nobis iam vigere experimur.

21 *Sit* gloria, αὐτῷ ἡ δόξα. Redundat relatiuum αὐτῷ ex Hebræorum idiotismo, vt ᾧ in simili prorsus loco, ad Romanos capite 16.d.27. In omnes ætates seculi seculorum, εἰς πάσας τὰς γενεὰς τοῦ αἰῶνος τῶν αἰώνων. Hebraicè, לכל דורות עולם עולמים.

IN CAPVT IIII.

1 Precor, παρακαλῶ. Erasmus, Hortor. Mihi verò videtur illud magis appositum. In Domino, ἐν Κυρίῳ. Hebraicè באדני, id est Domini causa, siue ob Domini negotium. Ponitur enim ב pro בעבור, id est propter, vt Geneseωs capite 29. ver.18. Vocatione, τῆς κλήσεως. Vocationem vniuersalem fidelium intellige: nempe vt sancti sint sicut Deus sanctus est, ad quem vocati sunt in Christo. De ipso verò nomine vocationis sepe iam à nobis dictum est. Qua, ἧς. Positum est relatiuum in casu antecedentis.

Μετὰ πάσης ταπεινοφροσύνης καὶ πρᾳότητος, μετὰ μακροθυμίας, ἀνεχόμενοι ἀλλήλων ἐν ἀγάπῃ·	2 Cum omni modeſtia ac māſuetudine, cum animi lenitate, tolerantes alii alios per charitatem:	2 *Cum omni humilitate & manſuetudine, cum patientia, ſupportantes inuicem in charitate:*
Σπουδάζοντες τηρεῖν τὴν ἑνότητα τοῦ Πνεύματος ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης.	3 Studentes ſeruare vnitatem Spiritus per vinculum pacis.	3 *Soliciti ſeruare unitatē Spiritus in uinculo pacis.*
Ἓν σῶμα καὶ ἓν πνεῦμα, καθὼς καὶ ἐκλήθητε ἐν μιᾷ ἐλπίδι τῆς κλήσεως ὑμῶν.	4 Vnum *eſt* corpus & vnus Spiritus, ſicut & vocati eſtis in vnā ſpem vocationis veſtræ.	4 *Vnum corpus, & unus Spiritus, ſicut & uocati eſtis in una ſpe uocationis ueſtræ.*
Εἷς Κύριος, μία πίστις, ἓν βάπτισμα·	5 Vnus Dominus, vna fides, vnum Baptiſma:	5 *Vnus Dominus, una fides, unum Baptiſma:*
Εἷς Θεὸς καὶ πατὴρ πάντων, ὁ ἐπὶ πάντων καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν ὑμῖν.	6 Vnus Deus & Pater omniū, qui eſt ſuper omnia, & per omnia, & in omnibus vobis.	6 *Vnus Deus & Pater omniū, qui ſuper omnes & per omnia, & in omnibus nobis.*
Ἑνὶ δὲ ἑκάστῳ ἡμῶν ἐδόθη ἡ χάρις κατὰ τὸ μέτρον τῆς δωρεᾶς τοῦ Χριστοῦ.	7 Sed vnicuique noſtrum data eſt gratia pro menſura doni Chriſti.	7 *Vnicuique autem noſtrū data eſt gratia ſecundū menſuram donationis Chriſti:*
Διὸ λέγει, Ἀναβὰς εἰς ὕψος, ᾐχμαλώτευσεν αἰχμαλωσίαν, καὶ ἔδωκε δόματα τοῖς ἀνθρώποις.	8 Quapropter dicit, Quum aſcendiſſet in ſublime, captiuam duxit captiuitatem, & dedit dona hominibus.	8 *Propter quod dicit, Aſcendēs in altum, captiuā duxit captiuitatem, dedit dona hominibus.*

2 Modeſtia, ταπεινοφροσύνης. Vide Act.20.d.19. Cum animi lenitate, μετὰ μακροθυμίας. Vulg. Cum patientia. Vide Matth.18.c.26. Ambroſius certè procul aberrauit quum Magnanimitatem conuerteret.

3 Spiritus, τοῦ Πνεύματος. Spiritum accipio pro Spirituali, ſiue cuius vinculum eſt Spiritus ſanctus. Ita enim diſtinguit amicitiam illam cuius præcepta tradiderunt philoſophi, à Chriſtiana cōiunctione: ſimulque ſibi patefacit aditum ad proximum argumentum.

4 Vnum *eſt* corpus, ἓν σῶμα. Vide 1. Cor.12.b.12 & 13. Vnus Spiritus, ἓν πνεῦμα. Vnus videlicet ſpiritus quo in vnum corpus coniungimini, vt iam alii ab aliis odio diſſidere non poſſitis, quum Spiritus idem & vnus non poſſit à ſeipſo diſſidere. Quòd ſi ſpiritum accipiamus pro animo, dicentur fideles eſſe quaſi vnum corpus & vnus animus, propter ſummam coniunctionem, vt Act.4.f.32: quod & philoſophi de amicitia dixerūt, ſed non eodem iure, quum iſtius coniunctionis vinculum & ſcopum non noſſent. Quoties autem vnum hic legimus, toties nectatur concluſio, quod vnum eſt, diſcerpi non poſſe.

6 Qui eſt ſuper omnia, & per omnia, &c. ὁ ἐπὶ πάντων, &c. Eraſmus, Super omnia, & per omnia, & in omnibus vobis. Vulgata, Super omnes, & per omnia, & in omnibus vobis. Eſt autem (fateor) ambiguum genus, ſed in duobus duntaxat prioribus. Nam tertium omnino maſculini generis eſt. Itaque miror, quum Eraſmus reprehenderit interpretem quòd in eodē genere non perſeuerarit, & res perſonis miſcuerit, qui non animaduerterit ſe in eandem reprehenſionem neceſſariò incurrere, vt qui priora duo rebus tribuat, poſtremum autem cogatur perſonis accommodare. Nam contra omnium Græcorum codicum fidem Hieronymus expūgit pronomen ὑμῖν. cuius etiam dictum nolim temere & ſine diſtinctione concedere, in omnibus videlicet eſſe Spiritum ſanctum. Nam rectè Spiritus ſanctus ab effectu ſic vocatur, potius quàm à natura: quum per ſe ſatis intelligatur ſanctus eſſe qui Deus eſt. Deinde (quod rectè omnino expendit doctiſſimus interpres) conſiderari debet huius loci circunſtantia. Non eſt autem inſtitutus ſermo de illa vniuerſali gubernatione, ſed de mutua fideliū in vno Patre coniunctione: quæ ſanè nihil commune habet cum brutis animalibus. qua etiam ratione nomen Patris appoſuit, quod nonniſi Chriſti membris competit, vt prorſus ſine cauſa Hieronymus hic ſeſe fatiget. Quanuis igitur priora duo generaliter de omnibus rebus creatis accipi poſſint, vt Ierem.13.b.13, & Act.17.f.28, tamen ad ſcopum Apoſtoli ſunt reſtringenda quæ de imperio & præſentia Dei commemorat. Deinde quanuis interdum Paulus in eo argumento πάντα vſurpet neutro genere, tamen quia ſequitur ἐν πᾶσιν ὑμῖν maſculino genere, multo melius congruit, omnia ad rem eandem accommodare. Quod autem ad rem ipſam attinet, ἐπὶ πάντων deſignat vnius in totam Eccleſiam ſummum imperium, διὰ πάντων prouidentiam per omnia Eccleſiæ membra diffuſam, ἐν πᾶσιν noſtram illam cum Deo coniunctionem in Chriſto. quæ tria non videtur agnoſcere quiſquis fraternam concordiam violat: vt planè fuerint impudentes hæretici quum ex iſtis ſyllabarum aucupiis vellent trium hypoſtaſεων imparitatem ſtatuere: vt pluribus docet Baſilius in libello de Spiritu ſancto ad Amphilochium. Poſtremò hac occaſione deſcendit Apoſtolus ad ſapiētiam Dei infinitam in his tribus, tum in toto Eccleſiæ corpore, tum in ſingularum partium concinna diſpoſitione, deſcribendam.

7 Doni Chriſti, τῆς δωρεᾶς τοῦ Χριστοῦ. Id eſt doni quod Chriſtus contulit, vel quod Pater nobis in Chriſto cōtulit. Significat autē Apoſtolus vnum quidē eſſe corpus, ac proinde ſummam omniū membrorū conſenſionem eſſe oportere, ſed diuerſas eſſe membrorū functiones, quæ in iſtius charitatis vſu ſunt diligenter cōſiderādæ, ne, dum volumus præpoſtero zelo vel ambitione aliqua corpus iuuare præter functionis noſtræ rationem, non modò nihil proficiamus, ſed hoc ipſo plurimum noceamus.

8 Captiuitatem, αἰχμαλωσίαν. Id eſt captiuorum multitudinem. Eſt enim μεταφορικῶς explicatus victoris ducis triumphus. Hoſtes autem iſti ſunt, diabolus, mors, peccatum, quicquid denique ſe oppoſuit humili Chriſto. Captiuitatem verò pro captiuis dixit, ex idiotiſmo Hebræis familiari, cuius multa paſſim exempla occurrunt. Et quod ad huius loci applicationem attinet, adeo propria eſt iſta explicatio quam adfert Paulus vt aliæ omnes tranſlatitiæ ſunt, vel ipſis in eo conſentientibus Iudæis. Nam ad Dauidem certè iſtam aſcenſionem

referri non posse liquet ex præcedenti & sequenti versiculo: quanuis Aben Ezra aliter censeat. Deus verò qua ratione dici potest in sublime ascendisse, nisi prius è sublimi descenderit? Nam alibi quidem Deum esse exaltatum, id est sublimem, lego: rogat etiam Dauid aliquoties vt exaltetur supra cælos, id est, magnificētiæ suæ sublimitatem declaret: sed vbi dicatur ascendisse in altum, pro gloriam suam insigni aliquo facto quasi euexisse (vt nonnulli hic exponunt) nusquam adhuc inueni. Itaque Kimhi quanuis alioquin à vero sensu aberret, tamen vidit hæc esse ad Deum referenda, qui è terra in cælum migrarit. Sed quod translatitiè explicat, credamus potius cū Paulo propriè esse de Messiæ in cælos reditu explicandum. Dedit dona hominibus, ἔδωκε δόματα τοῖς ἀνθρώποις. Hebræa veritas habet לקחת מתנות באדם .i. accepisti dona in hominibus. Plurimum autem differunt accipere & dare. Quid igitur? nempe sensum genuinum spectauit Apostolus. Sequitur enim gratiarum actio, Benedictus Deus, qui videlicet quotidie nos onerat donis suis. Ergo in באדם accipitur ב pro בעבור, vel ל, vt Genes. 32. d. 13. Denique in hac explicatione consentit cum Paulo Chaldaica paraphrasis, quod ad dicendi genus attinet: quanuis ineptè ista de Mose interpretetur, vt etiam impius R. Salomon.

Τὸ δὲ ἀνέβη, τί ἐστιν εἰ μὴ ὅτι καὶ κατέβη πρῶτον εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς;

9 Cæterùm illud Ascēdit, quid est nisi quòd etiam descenderat prius in infimas partes terræ?

9 *Quòd autem ascendit, quid est nisi quia & descendit primum in inferiores partes terræ?*

Ὁ καταβὰς, αὐτός ἐστι καὶ ὁ ἀναβὰς ὑπεράνω πάντων τῶν οὐρανῶν, ἵνα πληρώσῃ τὰ πάντα.

10 Qui descendit, ipse est qui etiā ascendit longè supra omnes cælos, vt impleret omnia.

10 *Qui descendit, ipse est & qui ascendit supra omnes cælos, ut impleret omnia.*

Καὶ αὐτὸς ἔδωκε, τοὺς μὲν, ἀποστόλους, τοὺς δὲ, προφήτας, τοὺς δὲ, εὐαγγελιστὰς, τοὺς δὲ, ποιμένας καὶ διδασκάλους.

11 Dedit igitur ipse alios quidē, Apostolos, alios verò, Prophetas, alios autem, Euangelistas, alios autem, Pastores & Doctores.

11 *Et ipse dedit quosdam quidem, Apostolos, quosdam autem, Prophetas, alios verò, Euangelistas, alios autem, Pastores & Doctores.*

9 In infimas partes terræ, εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς, id est in terrā, quæ pars est mundi infima, vt quidā idonei interpretes explicant. Nam qui ad limbum vel ad inferos detorquent, vix digni sunt refutatione: inter quos etiam Origenes in sextum caput epistolæ ad Romanos (vt errorem erroribus cumularet) captiuitatis nomine quam Dominus victor abduxerit, eos intelligit qui cum Christo resurrexerunt, de quibus Matth. 27. f. 53, qui, inquit, introierunt in sanctam ciuitatem, id est Hierusalem. Sed age istas nugas finamus. Hoc ego verò lectori expendendum relinquo ex cuiusdam interpretatione, ecquid Paulus his verbis alludat ad Virginis vterū. Extat enim locus Psal. 139. b. 15, vbi Dauid vterum in quo fuerat formatus, translatiè vocat תחתיות ארץ, id est inferiora terræ.

10 Longè supra, ὑπεράνω. Vulgata & Erasmus, Suprà. Vide suprà, 1. d. 21. Quod autem nonnulli curiosi homines hîc disceptant, supra cælos nullum esse locum, itaque corpus Christi esse ἀπερίγραπτον, Sophistis relinquamus. Christum scimus verum hominem fuisse, nec esse desiisse, ac proinde finitum corpus, finitam animam habere: scimus in cælos ascendisse, gloriæ Patris socium, nec inde prius venturum quàm iudicet viuos & mortuos: nos autem fide ad eum per Spiritum sanctum subuectos, verè vnum cum ipso fieri, vt vitam æternam in eo per imputationem gratis adipiscamur: cuius etiam Spiritu, mortui peccato, viuimus iustitiæ. Hæc fides, hæc spes est Christianorum, quæ fallere non potest. nititur enim gratuita Dei promissione, quam prædicat Verbū, amplectitur per Spiritum sanctum fides, obsignant in nobis per eundem Spiritum instituta à Domino Sacramenta. Cætera curiosis Sophistis relinquamus. Vt impleret, ἵνα πληρώσῃ. Id est donis & beneficiis suis cumularet. Sic enim accipitur verbum מילא in hac constructione, vt Esa. 23. a. 2, & Iere. 31. e. 25, vbi etiam הרוה & מילא vsurpantur tanquam synonyma. Deinde constat hanc esse testimonii Dauidis explicationem. Quemadmodum igitur illud ascendit, &c. applicatur Christi ascensioni, ita illud, Dedit dona hominibus, respondet isti particulæ, Vt impleret omnia: vt planè videatur etiam alludere Paulus ad sequentem versiculum illius Psalmi vbi dicitur Dominus suos onerare: metaphora à solennibus epulis sumpta, quum principes post partam victoriam toti populo liberalitatem suam testabantur, solennibus præsertim sacrificiis, quibus erant coniuncta conuiuia: vt passim ex sacris etiam historiis licet intelligere. Itaque verbum implere, hoc in loco non accipitur pro perficere, nisi ex consequenti, quatenus Christi donis perficimur. Neque etiam propriè pertinet ad hūc locum quæstio, quomodo Christus sit vbique, sed potius quomodo nos donis suis cumulet, nempe per Spiritum suum, vt testatur Iohan. 14. b. 16, & d. 26, & 15. d. 26. Sed prorsus reiiciendi sunt ii qui conantur ex hoc loco corpus humanum ἀπερίγραπτον, id est corpus non corpus, Christo tribuere, ac spem nostram à fundamentis conuellere. Nam non modò nisi fuerit, sed etiam nisi sit Christus verus ac naturalis homo, frustra speramus quod speramus: & Spiritus sancti virtutem ignorat qui nos Christi corporis participes fieri non posse putat nisi vbique statuatur, vt naturalibus corporis qualitatibus spolietur. Omnia, τὰ πάντα. De Ecclesia Paulum loqui constat ex tota argumenti serie, & testimonii etiam applicatione quam paulo antè exposuimus. Itaque vniuersalis particula ad id de quo agitur restringenda est, vt diximus suprà, versu 6. quam tamē videtur Apostolus vsurpasse de industria, non modò vt vniuersi subiicerentur Christo sine exceptione, sed etiam vt Iudæorum & Gentiū discrimē sublatum esse ostenderet. Præterea verò notanda est distributio Apostoli, vt qui priore loco commemoret quasi ædificii architectos, deinde ad summum & vltimum fastigium accedat.

11 Apostolos, ἀποστόλους. Istos hoc nomine propriè vocatos legimus duodecim fuisse (quib' accessit Paulus peculiariter Gentibus destinatus) à Christo ipso destinatos ἀμέσως. quanquam videtur etiam aliquatenus adiungendus Barnabas, ex eo quod scriptum est Act. 13. a. 2. Horū autem officiū fuit per vniuersum orbem terrarum Ecclesias suo quodā (vt ita dicam) iure cōstituere, vt ex Christi mandato & tota eorum historia apparet. Costitutis ergo Ecclesiis hoc quoque munus necessariò fuit sublatū. Itaque tyrannica hodie vox est in Ecclesia sese Apostolum ex successione profiteri: quanto magis sese Apostolorū principem dicere? Nam certè Paulus nullum eiusmodi primatū vni tribuit, nisi Christo capiti. At enim ministeriali capite opus est. Litiga igitur cū Apostolo tu quisquis es, id est cum Spiritu sancto. Nam proprius hic locus erat de catholica Romana vel alia quapiam Ecclesia disserendi. quanquam catholica quî esse potest quæ Romana dicitur? Prophetas, προφήτας. Hūc ordinē etiā supra Apostolico coniūxit, 3. a. 5: ex quo apparet fuisse Prophetarū munus vnū ex præcipuis, vt qui in primis illis initiis sapiētia aliqua eximia pollerēt, nō modò in interpretando, sed etiam in administrādis

Ecclesiis

Ecclesiis quas Apostoli constituerant, prout diuersa incidebant negotia: adeo vt in hoc etiam ordine nonnulli dono prædicendi futura pollerent, vt ex sacra historia licet cognoscere. Vide Rom. 12. b. 6, & 1. Cor. 14. a. 1. Fuit ergo hoc munus etiam temporarium, quanuis non extincta sit ipsa gratia. Euangelistas, εὐαγγελιστάς. Hoc nomine ii intelliguntur quibus comitibus vtebantur Apostoli in suo fungendo munere, quòd omnibus non possent sufficere, nedum vt princeps aliquis Apostolorum in terris esset. Eiusmodi erant, Timotheus, Titus, Syluanus, Apollos: quos ita secum coniungit Paulus vt tamen in inscriptione epistolarum se vnum dicat Apostolum. Sed & nominatim Timotheus dicitur Euangelista, 2. Tim. 4. b. 5. Fuit ergo hoc etiam munus temporarium.

Pastores ac doctores, ποιμένας καὶ διδασκάλους. Assentior Ambrosio qui hæc quoque munera distinguit. Nā ratio parum firma est quæ Hieronymum & Augustinum mouit vt confunderent, nempe quia copula duntaxat est interiecta. Fateor tamen Doctorum nomē latè patere, vt 1. Corinth. 12. d. 28. Sed tamen apparet aliquod fuisse discrimen, quòd in isto compendio videatur vix locus esse synonymis. Sed in eo non sequor Ambrosium quòd διδασκάλους, id est (vt ipse interpretatur) magistros, putet eos esse quos vocarint exorcistas: quos ego potius inter dona sanationum recenseo, quorum fit mentio 1. Cor. 2. d. 30. Nam ipsum nominis etymon hanc opinionem refellit: & res ipsa ostendit, Apostolum hoc loco disserere de iis duntaxat muneribus quæ ad doctrinam pertinent. quamobrem etiam gubernationes & opitulationes præterit, & alia nonnulla in epistola illa priore ad Corinthios commemorata. Doctoris igitur munus fuit verbum Domini fideliter explicare, & veluti scholam Ecclesiasticam regere, vt sincera doctrina dogmatum & veræ interpretationes in Ecclesia retinerentur, sicut docuit Alexandriæ Origenes. cui deinde quum concessum esset concionari in cœtu, non defuerunt qui hoc præter maiorum consuetudinem factum esse dicerent, vt explicatur apud Niceph. lib. Ecclesi. hist. quinti, capite 14. At Pastorum (qui & Episcopi dicebantur, vt 1. Pet. 2. d. 25) munus longè latius patebat, nimirum Verbo & orationi vacare, & Ecclesiam sibi cōmissam modis omnibus tueri. Ex quibus etiam satis perspicitur hæc duo munera perpetua esse oportere in Ecclesia Dei.

Πρὸς τὸν καταρτισμὸν τῶν ἁγίων, εἰς ἔργον διακονίας, εἰς οἰκοδομὴν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ.	12 Ad coagmentationem sanctorum, ad opus ministerii, ad ædificationem, *inquā*, corporis Christi.	12 *Ad consummationē sanctorū in opus ministerij, in ædificationem corporis Christi:*
Μέχρι καταντήσωμεν οἱ πάντες εἰς τὴν ἑνότητα τῆς πίστεως, καὶ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, εἰς ἄνδρα τέλειον, εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ.	13 Donec euadamus omnes in vnitatem fidei, & agnitionis Filii Dei, in virum perfectum, ad mensuram staturæ adulti Christi:	13 *Donec occurramus omnes in vnitatem fidei, & agnitionis filij Dei, in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi:*
Ἵνα μηκέτι ὦμεν νήπιοι, κλυδωνιζόμενοι καὶ περιφερόμενοι παντὶ ἀνέμῳ τῆς διδασκαλίας, ἐν τῇ κυβείᾳ τῶν ἀνθρώπων, ἐν πανουργίᾳ πρὸς τὴν μεθοδείαν τῆς πλάνης·	14 Vt ne simus amplius pueri, qui fluctuemus & circunferamur quouis vento doctrinæ, in hominum alea, veteratoria ad insidiosè fallendum versutia:	14 *Vt iā non simus paruuli fluctuātes, & circunferamur omni uento doctrinæ in nequitia hominum, in astutia ad circumuentionem erroris:*

12 Ad coagmentationem, πρὸς τὸν καταρτισμόν. Vulg. Ad consummationem. Eras. Ad instaurationem. Vide 1. Cor. 1. b. 10. Corporis Christi, τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ. i. Ecclesiæ, vt 1. Cor. 12. d. 27, & suprà, 2. d. 23.

13 In vnitatem fidei, εἰς ἑνότητα τῆς πίστεως. i. Ad eam summam coniunctionem cuius vinculum est fides, vt nullæ partes hient, nihil sit luxatum, nihil non suo loco aptè collocatum ac cohærens. In virum perfectum, εἰς ἄνδρα τέλειον. Id est adultum: nam ἀνὴρ hoc in loco ætatem designat translatitiè, vt diximus 1. Cor. 13. d. 11. Ecclesiam igitur corpori comparat, cuius anima sit Christus. Itaque sicut anima paulatim confirmatis organis, facultates suas edit in corpore, ipsumque adeo corpus sibi vegetat, donec ad iustam & consistentem ætatem peruentum sit: ita etiam quandiu in hac vita versamur, par est vt in vita illa æterna ac spirituali crescamus, donec in Christo adoleuerimus, & vicissim Christus in nobis. quod quando & quomodo futurum sit, copiosè etiam explicatur 1. Cor. cap. 13. Loquitur autem Paulus de Ecclesia tanquam de homine singulari & vnico: vel vt vnitatem illam declaret, vel vt singuli meminerint hanc doctrinam sigillatim etiam ad se pertinere. At Clemens in Pædagogo, viri perfecti nomine Christum ipsum intelligit. Staturæ adulti Christi, ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ. Quia fit mentio τοῦ μέτρου, id est mensuræ, ἡλικίαν malui staturam interpretari quàm ætatem, vt Matth. 6. d. 27, & Luc. 19. a. 3. Hoc enim est (opinor) quod Hebræi קומה vocant: & nos simili ratione dicimus *haulteur* in vernaculo nostro sermone, sicut ἡλικία ab ἧλιξ deducitur. Cæterùm τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ interpretor ex Hebræorum idiotismo, τοῦ πληρωθέντος Χριστοῦ, id est τελείου. Dicitur enim hoc in loco Christus non in sese, sed in nobis adolescere, pro nostri in ipso & ipsius in nobis incremento, Col. 1. d. 19.

14 In hominum alea, ἐν τῇ κυβείᾳ τῶν ἀνθρώπων. i. Incertis illis casibus quibus iactantur homines. Græcis enim certum est κυβείαν dici quam Latini aleam vocant: quod nomen translatitiè de quibusuis incerti euentus rebus dicitur: vt nulla magis fuerit apposita metaphora significandæ hominum desultoriæ (vt ita dicam) leuitati. Neque enim hîc duntaxat verùm est quod ait Comicus, Quot capita, tot sensus: sed nullus etiam homo est qui non à seipso sæpe in rebus maximi momenti dissentiat. Itaque hac quoque ratione hominum vitam meritò aleæ compararis. nec nimium procul etiam recedita translatione rei nauticæ hac altera metaphora, quum nauigatione nihil sit incertius. Maluit tamen Vetus interpres Nequitiam, Erasmus verò rectius Versutiam interpretari, pro eo quod vernaculo sermone dicimus *piperie*. Hoc enim referunt ad aleatorum astutias ac fraudes, quia sequitur ἐν πανουργίᾳ. Sed exemplum requiro idonei authoris in quo κυβεία aliud quàm aleam declaret. Libet autem hîc adferre aliam expositionem de qua iudicet lector. Nam quia tota hæc oratio à re nautica desumpta est, apud Cic. autē 5. in Verrē lib. Cybæā dici inuenio maximæ nauis onerariæ gen⁹: & prouerbiali quodā dicendi genere dicūtur eadē naui vehi qui eiusdē fortunæ sunt socii: fortassis hunc locū non ineptè cōuerteris, In hominū Cybæa. Quia tamē nusquam alibi Cybææ nomen legere memini, nequid hîc peccarē per imprudentiam, malui certā ac vulgatā τῆς κυβείας significationem amplecti. Clem. lib. στρωμ. α΄, ad ματαιοπονίαν. i. inanem laborem, refert: & Epiphanius in Manichæos, vanas & ineptas subtilitates κυβευτικὴν διδασκαλίαν vocat.

Veteratoria,&c. ἐν πανουργίᾳ,&c. Sicut plerosque hominum vocauit νηπίους, id est non minus leues & faciles ad quiduis amplectendum, ac mutandam subinde sentẽtiam, quàm si pueri semper essent, ac nullo iudicio prædiri: ita nunc dicit non deesse qui ad alios fallendos & in errorem impellendos mirè sint exercitati. Vulg. In astutia ad circũuentionem erroris. Erasmus, longius à Græcis recedens, Qua nos adoriuntur, vt imponant nobis. Ego (ni fallor) planius & accommodatius πανουργίαν conuerti ἐφεδρευτικῶς, veteratoriam versutiam, & μεθοδείαν πλάνης insidiosas fallacias.

Ἀληθεύοντες δὲ ἐν ἀγάπῃ, αὐξήσωμεν εἰς αὐτὸν τὰ πάντα ὅς ἐστιν ἡ κεφαλή, ὁ Χριστός·

15 Sed veritatem sectãtes cum charitate, prorsus adolescam⁹ in eum *per* omnia qui est caput, *nempe* Christus:

15 *Veritatem autẽ faciẽtes in charitate, crescamus in illo per omnia qui est caput, Christus:*

Ἐξ οὗ πᾶν τὸ σῶμα συναρμολογούμενον καὶ συμβιβαζόμενον διὰ πάσης ἁφῆς τῆς ἐπιχορηγίας, κατ᾽ ἐνέργειαν ἐν μέτρῳ ἑνὸς ἑκάστου μέρους τὴν αὔξησιν τοῦ σώματος ποιεῖται, εἰς οἰκοδομὴν ἑαυτοῦ ἐν ἀγάπῃ.

16 Ex quo totum corpus congruenter coagmentatum, & cõpactum per omnes suppeditatas commissuras, ex vi intus agente pro mensura vniuscuiusque membri, incremẽtum capit corpori conueniens, ad suiipsius extructionem per charitatem.

16 *Ex quo totum corpus compactum & connexum per omnem iuncturam subministrationis, secundũ operationem in mensurã uniuscuiusque mẽbri, augmentum corporis facit in ædificationem sui in charitate.*

Τοῦτο οὖν λέγω, καὶ μαρτύρομαι ἐν Κυρίῳ, μηκέτι ὑμᾶς περιπατεῖν καθὼς καὶ τὰ λοιπὰ ἔθνη περιπατεῖ, ἐν ματαιότητι τοῦ νοὸς αὐτῶν,

Rom. 1. c. 21

17 Hoc itaque dico, & obtestor per Dominum, ne amplius versemini sicut reliquæ Gẽtes versantur in vanitate mentis suæ,

17 *Hoc igitur dico & testificor in Domino, ut iam non ambuletis sicut & Gentes ambulant, in uanitate sensus sui,*

Ἐσκοτισμένοι τῇ διανοίᾳ, ὄντες ἀπηλλοτριωμένοι τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν ἄγνοιαν τὴν οὖσαν ἐν αὐτοῖς, διὰ τὴν πώρωσιν τῆς καρδίας αὐτῶν·

18 Cogitationem habentes obscuratã, & abalienatã à vita Dei propter ignorantiam quæ est in ipsis, ex obduratione cordis eorum.

18 *Tenebris obscuratũ habentes intellectũ, alienati à uita Dei per ignorantiã quæ est in illis, propter cæcitatem cordis ipsorum:*

15 Prorsus, τὰ πάντα. Ad verbum Per omnia, subaudita præpositione κατὰ, vt 1. Cor. 9. d. 15, & 10. g. 33. Adolescamus in eum, αὐξήσωμεν εἰς αὐτόν. Vel, vt Vetus interpres, Crescamus in illo. Hieronymus, Vt augeamus in ipso omnia. Nam verbum αὔξειν interdum accipitur ἐνεργητικῶς, interdum οὐδετέρως. Sed hoc modo accipiendum esse apparet ex Coloss. 1. d. 19.

16 Ex quo, ἐξ οὗ. Quemadmodum antequam corpus in iustam mensuram excreuerit, vitalis facultas ex suo fonte in subiectos artus sese insinuans, & singulis (vt sunt variis commissuris iuncti) pro ipsorum ratione portionem nutrimenti distribuens, hac ratione totum corpus vegetat, vt pro modulo suo accrescentibus singulis membris, vniuersum corpus tandem in iustam corporis staturam euadat: ita Christus Ecclesiæ caput, singulis membris vim suam instillans, & per multiplices iuncturas variarum & diuersarum functionum, tantum suppeditans alimenti quanto opus est tum ad vniuscuiusque membri vegetationem, tum etiam ad quotidianum incrementum, Ecclesiam suam fouere non desinit, dum singulis partibus iustam mensuram adeptis, corpus tandem perfectum euadat. Per omnes suppeditatas commissuras, διὰ πάσης ἁφῆς τῆς ἐπιχορηγίας. Ἁφὰς vocat artuum mutuos inter se contactus, qua parte videlicet committuntur. Quod autem τῆς ἐπιχορηγίας dixit, passiuè accipiendum est, ex Hebræorum more: nec aliter quàm passiuo participio explicari commodè potest. Itaque Suppeditatas conuerti, pro eo quod vulgò dicunt *fournies*, sicut ab ipso Cicerone hoc verbum passiuè vsurpatur, & à Græcis. sic enim Diodorus, τὴν δὲ συνέσει καὶ τόλμῃ καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς πρὸς ἐπιφάνειαν συντείνουσι κεχορηγημένην. Vulg. Per omnem iuncturam subministrationis. Erasmus, Per omnem commissuram subministrationis, admodum obscurè. Ex vi intus agente, κατ᾽ ἐνέργειαν. Vim Christi capitis intellige, qui animæ instar, singula membra vegetat, sed pro ipsorum modulo. Vulg. Secundum operationẽ. Eras. Iuxta actum. Pro mensura, ἐν μέτρῳ. Id est κατὰ μέτρον. Membri, μέλους. Sic legunt veteres Græci summo consensu, & ita etiam scholiastes Græcus, vt apparet ex interpretatione: quanuis in contextu scriptum sit μέρους, id est partis: quam lectionem sequutus est Erasmus. Incrementum capit corpori conueniens, αὔξησιν τοῦ σώματος ποιεῖται. Id est, ita crescit vt par est corpus crescere. Neque enim abundat repetitum nomen σώματος. Ad suiipsius extructionem, εἰς οἰκοδομὴν ἑαυτοῦ. Incrementum, singulorum quidem est membrorum: sed omnes partes in totius corporis incrementum consentiunt, adeo quidem vt membrum non possit huius nutrimenti ac proinde incremẽti particeps esse, nisi cum reliquis cohæreat, diuersarum illarum functionum vinculo & nexu: vt ex omnibus coniunctis totum quiddam sit cõpactum. Ideo addidit Apostolus ἐν ἀγάπῃ, per charitatem. Hæc enim illa est artuum, id est diuersarum functionum, commissura.

17 Mentis suæ, τοῦ νοὸς αὐτῶν. Hoc illud est ἡγεμονικὸν tantopere celebratum à philosophis: cui subiicit τὴν διάνοιαν, id est sensitiuæ interioris (quam vocant) facultates, in imaginãdo, cogitando & memorando positas. Tertio demum loco appetitiones nomine τῆς καρδίας, id est cordis, declarat. Ita Paulus philosophica etiam distinctione accurata totum hominẽ ostendit, extra Christum, in quo vno instauratur, nihil minus esse quàm verè hominem. mentem enim vanam esse, obscuratam esse cogitationem, appetitionem obduratam: vnde tandem consequatur ἀναισθησία, sponte sese in gurgitẽ omniũ vitiorũ præcipitans. 18 A vita Dei, τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ. Vitam Dei appellat, vitam illam qua Deus viuit in suis, (vt suprà, 2. a. 1) quámque præcipit & approbat.

Obduratione, τὴν πώρωσιν. Vulg. Cæcitatem. Erasmus, Excæcationem: mirans etiam cur Ambrosius Duritiam verterit. At ego miror πήρωσιν & πώρωσιν ab eo confundi: qua de re diximus Mar. 3. a. 5. Deinde potest etiã hoc sine copula explicari, ita videlicet vt cordis obduratio statuatur à Paulo tanquã illius ignorãtiæ origo: quia sponte sua homines per contumaciam respuunt lucem Dei in ipsorum corda incurrentem, & statim à

communibus illis notitiis deficiunt: quos si postea velis reuocare: quo sibi videntur sapientiores, eo pertinacius obsistunt veritati. Ita fit vt Euãgelium (id est vitam illam Dei) non modò non amplectantur, sed etiam securè derideant homines.

19 Οἵτινες ἀπηλγηκότες ἑαυτοὺς παρέδωκαν τῇ ἀσελγείᾳ, εἰς ἐργασίαν ἀκαθαρσίας πάσης ἐν πλεονεξίᾳ.

19 Qui posteaquam dedoluerunt, semetipsos dediderũt proteruiæ, ad certatim patrandam impuritatem omnem.

19 Qui desperantes, semet ipsos tradiderunt impudicitiæ, in operationẽ immunditiæ omnis, in auaritiam.

20 Ὑμεῖς δὲ οὐχ οὕτως ἐμάθετε τὸν Χριστόν·

20 Vos autem nõ ita didicistis Christum:

20 Vos autem nõ ita didicistis Christum:

21 Εἴγε αὐτὸν ἠκούσατε, καὶ ἐν αὐτῷ ἐδιδάχθητε, καθώς ἐστιν ἀλήθεια ἐν τῷ Ἰησοῦ,

21 Si modò eum audistis, & per eum edocti fuistis, sicut est veritas in Iesu:

21 Si tamen illũ audistis, & in ipso edocti estis, sicut est ueritas in Iesu,

22 Ἀποθέσθαι ὑμᾶς κατὰ τὴν προτέραν ἀναστροφὴν, τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον τὸν φθειρόμενον κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης·

22 *Nempe* deponere quod ad pristinam conuersationem attinet, veterem illum hominem qui deceptricibus cupiditatib⁹ corrumpitur:

22 Deponere uos secundum pristinam cõuersationem, ueterẽ hominem qui corrumpitur secundum desideria erroris. Coloss.3.b.8

23 Ἀνανεοῦσθαι δὲ τῷ πνεύματι τοῦ νοὸς ὑμῶν,

23 Renouari verò spiritu mentis vestræ,

23 Renouamini autem spiritu mentis uestræ,

24 Καὶ ἐνδύσασθαι τὸν καινὸν ἄνθρωπον, τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα ἐν δικαιοσύνῃ καὶ ὁσιότητι τῆς ἀληθείας.

24 Et induere nouum illum hominem qui secundum Deum cõditus est ad iustitiam & sanctimoniam veram.

24 Et induite nouũ hominẽ qui secundum Deũ creatus est in iustitia & sanctitate ueritatis.

25 Διὸ ἀποθέμενοι τὸ ψεῦδος, λαλεῖτε ἀλήθειαν, ἕκαστος μετὰ τοῦ πλησίον αὐτοῦ· ὅτι ἐσμὲν ἀλλήλων μέλη.

25 Quapropter deposito mendacio, loquimini veritatẽ quisque proximo suo. nam sumus alii aliorum membra.

25 Propter quod deponentes mendaciũ, loquimini ueritatem unusquisq; cũ proximo suo: quoniã sumus inuicem membra.

19 Posteaquam dedoluerunt, ἀπηλγηκότες. Labor (inquit Cicero Tuscul. 2) callum quoddam obducit dolori. Idem ad Varronem scribens, Consuetudo diuturna, inquit, callum iam obduxit stomacho meo. Ab hoc autem callo promptum est huc delabi vt omnis doloris sensus, id est omne συντηρήσεως iudicium, amittatur, & mens reddatur ἀδόκιμος, vt Rom. 1. d. 28, veluti scirro cancrum gignente, aut quasi cauterio amputata cõscientia, (1. Tim. 4. a. 2) ad turpissima quæuis & aliena prorsus à natura hominis ratione aliqua præditi, præcipites ruant. Sic autem vsurpauit verbum Dedolere Ouidius, pro omnem doloris sensum abiicere, in his versiculis, Optimus ille fuit vindex, lædentia pectus Vincula qui rupit, dedoluitque semel. Vulg. Desperantes: vt legisse videatur ἀπηλπικότες. Erasmus, Posteaquam peruenerint eò vt dolere desierint. Certatim, ἐν πλεονεξίᾳ. Id est, quasi agatur de lucro, ita vt alius alium superare contendat. Nam πλεονεξία propriè de auaris & ambitiosis dicitur. Vulgata, In auaritiam, absurdè. Erasmus, Cum auiditate, non satis expressè.

20 Vos autem non ita, ὑμεῖς δὲ οὐχ οὕτως. Quid si post οὕτως distinctionem adscribas? Sic enim Hebræi ואתם לא כן הלומרים וגו.i. vos autem non ita, sub. facere conuenit, qui didicistis, &c. Luc. 22. c. 25.

21 Sicut est veritas in Iesu, καθώς ἐστιν ἀλήθεια ἐν τῷ Ἰησοῦ. Id est, ea institutione quæ demum vera est ac solida: vel, vt edocti sunt qui verè ac seriò Iesum cognoscunt. Repetitum est nomen Iesu relatiui loco, Hebræorum more.

22 *Nempe* deponere, ἀποθέσθαι. Familiaris est Hebræis, ac Paulo præsertim, translatio à vestibus sumpta, vt alibi exposuimus. Exponit autem quænam sit illa veritas in Christo Iesu: quamobrem addidimus exegeticam particulam. Quod ad pristinã cõuersationẽ attinet, κατὰ τὴν προτέραν ἀναστροφὴν. Κατὰ, id est על, nimiũ obscurè Vetus interpres vertit hoc loco, Secũdũ: Erasmus suo more, Iuxta. Est enim illi peculiaris hæc particula, quã tamẽ nõ memini legere in ea significatione apud vllos idoneos authores. Veterem illum hominem, τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον. id est, vos ipsos. Hoc enim est quod significat Dominus quum iubet vt quisq; abneget semetipsum. Neque enim quod ad qualitates attinet, quicquam sani relinquit homini Apostolus, vt sæpe iam ostensum est à nobis. Vide Rom. 6. a. 6. Deceptricibus cupiditatibus, τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης. Vulg. Desideria erroris. Vide infrà, 24.

23 Spiritu mentis, τῷ πνεύματι τοῦ νοός. Sic arbitror vocari quod in ipsa mente est intimum: ex quo efficitur nullam esse partem hominis quam non peruaserit lethalis corruptio, ibi potissimum omnia vastans vbi oportuit rationis vim præcipuam esse.

24 Nouum illum hominem, τὸν καινὸν ἄνθρωπον. Quis sit nouus homo, ex veteris antithesi apparet, & sequenti descriptione. Vide Rom. 6. a. 6. Qui secundum Deum conditus est, τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα. Id est, ad Dei exemplar & imaginem creatus. Loquitur autem de qualitatum instauratione. Sed qualitates intellige inhærentes: quia corrigendæ sunt ipsæ facultates, non autem duntaxat earum effectus. vnde רוח חדשה, id est spiritum nouum, legimus & לב חדש, id est cor nouum, Ezech. 36. f. 26. quod tamen sibi facere iubentur apud eundem Prophetam cap. 18. g. 31. nempe postquam fuerint per eum Spiritũ noui homines facti, qui in sanctis efficit velle & perficere. vnde vtitur hoc loco Paulus verbo κτίζειν, & 2. Corinth. cap. 5. d. 17, & Galat. 6. d. 15, & suprà, 2. b. 10. κατὰ verò respõdet כף הדמיון, caph similitudinis ac congruentiæ particulæ. Itaque suppeditat hic nobis Paulus locupletissimã expositionẽ eius quod scriptũ est in Genesi, creatum esse hominẽ ad Dei similitudinẽ & imaginẽ. Ad iustitiã, ἐν δικαιοσύνῃ. Ἐν pro εἰς sumitur, vt effectus & finis nouæ creationis significetur. Vulg. & Eras. In iustitia, admodũ obscurè. Et sanctimoniã veram, καὶ ὁσιότητι τῆς ἀληθείας. Id est, minimè fucatã, sed genuinam ac sinceram: ex idiotismo Hebræorum, qui etiam occurrit suprà ver. 22, vbi deceptrices cupiditates vocauit cupiditates deceptionis. Vulg. & Eras. Et sanctitate veritatis.

26 Ὀργίζεσθε καὶ μὴ ἁμαρτάνετε· ὁ ἥλιος μὴ ἐπιδυέτω ἐπὶ τῷ παροργισμῷ ὑμῶν.

26 Iraſcimini , & ne peccate: ſol ne occidat ſuper iracundiã veſtram:

26 *Iraſcimini, & nolite peccare : ſol non occidat ſuper iracundiã ueſtrã:*

27 Μήτε δίδοτε τόπον τῷ διαβόλῳ.

27 Neque date locum diabolo.

27 *Nolite locum dare diabolo.*

28 Ὁ κλέπτων μηκέτι κλεπτέτω· μᾶλλον δὲ κοπιάτω, ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθὸν ταῖς χερσὶν, ἵνα ἔχῃ μεταδιδόναι τῷ χρείαν ἔχοντι.

28 Qui furabatur,non amplius furetur: ſed potius laboret, operãdo manibus quod bonum ſit, vt poſſit impertiri cui opus fuerit.

28 *Qui furabatur, iam nõ furetur: magis autem laboret operãdo manibus ſuis quod bonũ eſt, ut habeat unde tribuat neceſſitatem patienti.*

29 Πᾶς λόγος σαπρὸς ἐκ τοῦ στόματος ὑμῶν μὴ ἐκπορευέσθω· ἀλλ' εἴ τις ἀγαθὸς πρὸς οἰκοδομὴν τῆς χρείας, ἵνα δῷ χάριν τοῖς ἀκούουσι.

29 Nullus ſermo corruptus ex ore veſtro egreditor , ſed ſiquis eſt commodus ad ædificationis vſum, vt gratiam auditoribus adferat.

29 *Omnis ſermo malus ex ore ueſtro non procedat: ſed ſi quis bonus ad ædificationẽ fidei, ut det gratiam audientibus.*

30 Καὶ μὴ λυπεῖτε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ ἐσφραγίσθητε εἰς ἡμέραν ἀπολυτρώσεως.

30 Et ne triſtitia afficite Spiritum illum ſanctum Dei, per quem obſignati eſtis in diem redemptionis.

30 *Et nolite contriſtare Spiritũ ſanctum Dei, in quo ſignati eſtis in diem redemptionis.*

31 Πᾶσα πικρία, καὶ θυμὸς, καὶ ὀργὴ, καὶ κραυγὴ, καὶ βλασφημία ἀρθήτω ἀφ' ὑμῶν, σὺν πάσῃ κακίᾳ.

31 Omnis amaritudo,& excandeſcentia , & ira , & clamor , & maledicẽtia tollatur ex vobis, cum omni malitia.

31 *Omnis amaritudo, & ira, & indignatio, & clamor, & blaſphemia tollatur à uobis, cum omni malitia.*

v

26 Iraſcimini,&c.ὀργίζεσθε,&c.Hoc plerique de ira illa laudabili accipiunt,quaſi præcipiat aut exhortetur Paulus ad faciendum aliquid:quorum ſententiam intactam relinquo. Tantùm dico , quia inſtituta eſt oratio de exuendis cupiditatibus,mihi videri potius hunc locum perinde explicandum acſi ſcriptum eſſet, Iraſcimini?(id eſt ſi iraſci contigerit) at ne peccate:id eſt,iram ita cohibete vt quod malè cogitaſtis, malè non exequamini.Itaque poſt ὀργίζεσθε ſcribendam puto notam interrogationis:& ſimile dicendi genus occurrit 1.Cor.7.d.21,& e.27. Sol ne occidat,ὁ ἥλιος μὴ ἐπιδυέτω.Prouerbialis dicendi figura,qua ſignificatur iracundiam primo quoque tempore coercendam. Super iracundiam veſtram,ἐπὶ τῷ παροργισμῷ ὑμῶν. Id eſt,ne vos iracũdos nox deprehendat.Iracundiam autem malui dicere cum Vetere interprete quàm iram cum Eraſmo : quòd illud magis videatur iræ exuperantiam ſignificare,quum quædam ſit ira maximè laudabilis , vt paulo antè diximus. Prior igitur gradus eſt,iram nõ exequi:poſterior,vt ſi immoderatè aliquid dictum ſit aut factum,(quod videtur etiam ſignificare præpoſitio παρὰ in παροργισμὸς) demus operam vt ante ſolis occaſum ad nos redeamus,id eſt vt mox omnia componantur.

27 Diabolo,τῷ διαβόλῳ. Eraſmus,Calumniatori,apertè hoc referẽs ad Euangelii aduerſarios qui calumniandi occaſionem facilè arripiunt.Ego potius ad Satanam refero , calumniatorum omnium caput : tum quia multo vberior eſt doctrina, (quum nullum ſit tam immane ſcelus quod ille non facilè perſuadeat tenacis iræ hominibus)tum verò quia numero ſingulari vſus eſt Paulus,& quidem addito articulo.

28 Quod bonum eſt,τὸ ἀγαθόν.Id eſt,laborando in rebus ſanctis & proximo vtilibus.

29 Corruptus,σαπρός. Ad verbum,putris.Eſt enim tranſlatio ab arboribus ſumpta: ex quibus fructũ non poſſis ſperare ſi putres fuerint.Ita verò explicandum eſſe hoc epitheton apparet ex antitheſi. Nam ἀγαθὸν vocat eum ex quo fructus aliquis ad alios redire poſſit.Simili prorſus ratione Col.4.a.6, monet vt fidelium ſermo ſit ſale conditus,nempe ne corruptionis odor aliquis ad alios emanet. Ad ædificationis vſum , πρὸς οἰκοδομὴν τῆς χρείας. Vulg. Ad ædificationem fidei,repugnantibus Græcis ſummo conſenſu. Sed fortaſſis Vetus interpres putauit fidem nomine τῆς χρείας deſignari, quòd nulla re æquè ſit nobis opus. Hieronymus, Ad ædificationem opportunitatis(i.opportunam)non ineptè profectò:quum hoc dictum non de quauis ſed de præſenti neceſſitate intelligatur,vt rectè explicat Græcus ſcholiaſtes,monens hac ſententia flagitare Apoſtolum à nobis vt in familiari etiam ſermone omnes occaſiones proximi pro re nata ædificandi captemus. Maluit tamen Eraſmus in annotationibus interpretari,Ad ædificationem vtilitatis, id eſt vtilem.Idem in ipſo contextu conuertit,Ad ædificationem,quoties opus eſt.Ego verò malim interpretari,Quæ ſit ex vſu.ita vt τῆς χρείας,Hebræorum more accipiatur pro epitheto,& nos iubeat Apoſtolus ſpectare quid maximè accõmodatè dici poſſit quo proximus iuuetur.Sed tamen mihi magis placet,permutata conſtructione , πρὸς οἰκοδομὴν τῆς χρείας dictum eſſe pro πρὸς τὴν χρείαν οἰκοδομῆς i.ad ædificationis vſum. Cuiuſmodi hypallages exempla multa occurrunt à grammaticis Hebræis annotata, vt Eſaiæ primo,Cognouit præſepe domini ſui,pro dominum præſepis ſui , vt exigit loci circunſtantia.Nam Iudæi præſepe quidem,at non dominum agnoſcebant. qua de re diximus aliquid Act.5.d.20. & alibi , vbi etiam oſtendimus Græcos & Latinos ſcriptores idoneos ab eiuſmodi hypallage non abhorrere . vt in illo Ouidii verſiculo, In noua fert animus mutatas dicere formas Corpora. Vt gratiã adferat,ἵνα δῷ χάριν.Gratiam appellat quod ad progreſſum in pietate & charitate pertineat. Vulgata & Eraſmus, ad verbum, Vt det gratiam. Auditoribus,τοῖς ἀκούουσι.Id eſt τοῖς ἀκροαταῖς, ex Hebræorum more,participio poſito pro verbali nomine.

30 Spiritum illum ſanctum Dei,τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ.Repetitio articulorũ & additum etiam nomen Dei non caret magna emphaſi,adeo vt in ſingulis vocabulis grauiſſima argumẽta quaſi deliteant. Loquitur autem de Spiritu ſancto ἀνθρωποπαθῶς,vt dextrè omnino annotauit doctiſſimus interpres,quaſi diceret,Date operam vt Spiritus ſanctus libenter inter vos habitet , quaſi in domicilio grato ac iucundo,nec vllam triſtitiæ materiam illi præbete. In diem redemptionis,εἰς ἡμέραν ἀπολυτρώσεως. Vide Epheſ.1.c.14.

31 Excandeſcentia,θυμός.Sic conuertit Cicero:& quum ſequatur ὀργὴ,videtur hoc ſtatuẽdum diſcrimen, vt θυμὸς primam illam ſanguinis ebullitionen, ὀργὴ verò iam accenſam irã declaret. Videtur enim Paulus

quosdam gradus illius furoris facere, incipiens à πικρίᾳ, id est animi offensione; quum intus carpitur animus: vnde mox incipit pectus calescere, dùm erumpat ira: vnde tandem clamores & rixæ, non sine conuiciis. Vulg. Ira. Erasmus, Tumor.

" Γίνεσθε δὲ εἰς ἀλλήλους χρηστοὶ, εὔσπλαγχνοι, χαριζόμενοι ἑαυτοῖς, καθὼς καὶ ὁ Θεὸς ἐν Χριστῷ ἐχαρίσατο ὑμῖν.

Κεφάλαιον ε

Γίνεσθε οὖν μιμηταὶ τοῦ Θεοῦ, ὡς τέκνα ἀγαπητά·

Καὶ περιπατεῖτε ἐν ἀγάπῃ, καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς, καὶ παρέδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν προσφορὰν καὶ θυσίαν τῷ Θεῷ, εἰς ὀσμὴν εὐωδίας.

Πορνεία δὲ καὶ πᾶσα ἀκαθαρσία ἢ πλεονεξία μηδὲ ὀνομαζέσθω ἐν ὑμῖν, καθὼς πρέπει ἁγίοις·

Καὶ αἰσχρότης, καὶ μωρολογία, ἢ εὐτραπελία, τὰ οὐκ ἀνήκοντα· ἀλλὰ μᾶλλον εὐχαριστία.

Τοῦτο γὰρ ἐστε γινώσκοντες, ὅτι πᾶς πόρνος, ἢ ἀκάθαρτος, ἢ πλεονέκτης, ὅς ἐστιν εἰδωλολάτρης, οὐκ ἔχει κληρονομίαν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ.

Μηδεὶς ὑμᾶς ἀπατάτω κενοῖς λόγοις. διὰ ταῦτα γὰρ ἔρχεται ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας.

32 Sed estote alii in alios benigni, misericordes, "condonantes vobis mutuò *offensas*, sicut & Deus in Christo condonauit vobis.

CAP. V.

1 ‖Estote igitur imitatores Dei, vt filii dilecti:

2 Et versamini cum charitate, sicut & Christus dilexit nos, & tradidit semetipsum pro nobis oblationé ac victimam Deo, "in odorem bonæ fragrantiæ.

3 ‖Scortatio verò & omnis impuritas aut auaritia " ne nominator quidem inter vos, sicut decet sanctos:

4 Et obscœnitas, & stultiloquium, & "dicacitas, quæ non conueniunt: sed potius gratiarum actio.

5 Nam hoc nostis, nullum scortatorem, aut impurum, aut auarum, "qui est idololatra, habere hæreditatem in regno Christi & Dei.

6 ‖Ne quisquã vos seducat inanibus sermonibus. propter hæc enim "venit ira Dei "in homines contumaces.

32 *Estote autē inuicem benigni, misericordes, donãtes inuicem, sicut & Deus in Christo donauit nobis.*

CAP. V.

1 *Estote ergo imitatores Dei, sicut filij charissimi:* Ioh.13.d.34. & 15.b.12. 1.ioh.3.d.23.

2 *Et ambulate in dilectione, sicut & Christus dilexit nos, & tradidit semetipsum pro nobis oblationem & hostiam Deo in odorem suauitatis.*

3 *Fornicatio autem & omnis immunditia, aut auaritia, nec nominetur in uobis, sicut decet sanctos:* Suprà, 4.f.19. coloss.3.a.5. 2.thess.2.c.17.

4 *Aut turpitudo, aut stultiloquiũ, aut scurrilitas, quæ ad rē non pertinent, sed magis gratiarũ actio.*

5 *Hoc enim scitote intelligentes, quòd omnis fornicator, aut immundus, aut auarus, qui est idolorum seruitus, nō habet hæreditatem in regno Christi & Dei.*

6 *Nemo uos seducat inanibus uerbis. propter hæc enim uenit ira Dei in filios diffidentiæ.* Matth.24.a.4. mar.13.a.5. luc.21.b.8. 2.thess.2.a.3.

32 Condonantes vobis mutuò *offensas*, χαριζόμενοι ἑαυτοῖς. i. συγγνωμονικοί, vt rectè explicat Græcus scholiastes. quæ virtus lenitatis opponitur offensioni ex diametro. Sic autem accipitur verbum χαρίζεσθαι pro συγγνώσκειν aliis etiam locis, vt 2.Cor.2.c.10. ἑαυτοῖς autem idem declarat atque ἀλλήλοις, quum de duobus minimùm agatur, vt non sit simplex reciprocatio, sed ἀλληλοπαθὴς quam vocant, vt infrà, 4.d.19, & Col.3.c.13. Vulg. Donantes inuicem. Erasmus, Largientes vobis inuicem.

IN CAPVT V.

2 In odorem, &c. εἰς ὀσμὴν, &c. Alludit ad Legis thymiamata, quibus Christi obedientia adumbrabatur.

3 Ne nominator quidem, μηδὲ ὀνομαζέσθω. Quos non pudet Paulum ipsum vt seueriorem quàm par sit accusare, ii, vt profani sunt, profanum saltem scriptorem, sed sanctum tamē, si cum ipsis comparetur, Isocratem inquam, audiant ita scribentem, τὸ λέγειν ὡς δεῖ, τοῦ φρονεῖν εὖ μέγιστον σημεῖον ποιούμεθα· καὶ λόγος ἀληθὴς καὶ νόμιμος καὶ δίκαιος, ψυχῆς ἀγαθῆς καὶ πιστῆς εἴδωλόν ἐστιν.

4 Dicacitas, εὐτραπελία. Vulg. Scurrilitas, nimium angustè: vt Erasmus contra mihi videtur nimium amplè conuertisse vrbanitatem. Nam (vt opinor) non omnem vrbanitatem damnauit Apostolus, neque rursus solam scurrilitatem, sed in genere quoscunque sales ita iaculantur homines vt vel inane quiddam spectetur, vel exemplo vel maledicentia peccetur: quæcunque dicteria denique ad commodum proximi & honestum finem propriè non referuntur. Nam alterius generis, & facetè & salse, sed piè tamen dictorum, exempla legimus non pauca, vt 1.Reg.18.e.27. Cui opponitur impia puerorum scurrilitas, 2.Reg.2.d.23. Sic Esa.14.c.11, & sæpe apud hunc Prophetam præ cæteris.

5 Qui est idololatra, ὅς ἐστιν εἰδωλολάτρης. Id est idolorum seruituti addictus. Nam (vt Rom.1.b.9 & alibi diximus) inane est discrimen illud duliæ & latriæ, in quo sibi nonnulli stultè & imperitè placent. Quæritur autem hoc in loco cur auarum vocet idololatram. Nam si hoc referas ad auari affectum, qui Deum præ thesauro negligat, & à suis opibus quasi à solo numine totus pendeat, idem videtur de scortatoribus dici posse, & iis fere omnibus qui certæ alicui rei sunt prorsus addicti: vt ii quorum deus venter est, vt Rom.16.c.18, & Phil.3.d.19. Sed magnum est in eo discrimen, quòd etsi omnes isti Deum præ eo negligant cui sunt addicti, tamen in eo non collocant spem vitæ, vno auaro excepto, qui in suis opibus vitam suam positam esse putat. Itaque apertè dicitur idololatriæ species esse auaritia, Coloss.3.a.5.

6 Venit, ἔρχεται. Id est, venire solet, vt conuertit Erasmus. Vide Matth.26.b.23. Ira Dei, ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ. Id est animaduersio ab irato Deo profecta, μετωνυμικῶς. In homines contumaces, ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας. Præpositio ἐπὶ videtur indicare, iram Dei quasi præcipitem è cælo in istorum caput ruere. Quod autem attinet ad ipsum dicendi genus, vide suprà, 2.a.2. Vulgata, Filios diffidentiæ. Erasmus, Filios inobedientiæ.

7 Μὴ οὖν γίνεσθε συμμέτοχοι αὐτῶν.
7 Ne igitur estote consortes eorum.
7 Nolite ergo effici participes eorum.

8 Ἦτε γάρ ποτε σκότος, νῦν δὲ φῶς ἐν Κυρίῳ· ὡς τέκνα φωτὸς περιπατεῖτε·
8 Eratis enim olim tenebræ, nunc autem lux in Domino: vt filii lucis incedite:
8 *Eratis enim aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino. ut filij lucis ambulate:*

9 (Ὁ γὰρ καρπὸς τοῦ Πνεύματος ἐν πάσῃ ἀγαθωσύνῃ καὶ δικαιοσύνῃ καὶ ἀληθείᾳ)
9 (Nam fructus Spiritus *situs est* in omni bonitate & iustitia & veritate)
9 *(Fructus enim lucis est in omni bonitate et iustitia & ueritate)*

10 Δοκιμάζοντες τί ἐστιν εὐάρεστον τῷ Κυρίῳ.
10 Probantes quid sit acceptum Domino.
10 *Probantes quid sit beneplacitum Deo.*

11 Καὶ μὴ συγκοινωνεῖτε τοῖς ἔργοις τοῖς ἀκάρποις τοῦ σκότους, μᾶλλον δὲ καὶ ἐλέγχετε.
11 Et ne commercium habete cum operibus illis infrugiferis tenebrarum, sed potius etiam arguite.
11 *Et nolite cõmunicare operibus infructuosis tenebrarũ, magis autẽ & redarguite.*

12 Τὰ γὰρ κρυφῆ γινόμενα ὑπ' αὐτῶν, αἰσχρόν ἐστι καὶ λέγειν.
12 Nam quæ occultè fiunt ab istis, turpe est vel dicere.
12 *Quæ enim in occulto fiunt ab ipsis, turpe est & dicere.*

13 Τὰ δὲ πάντα ἐλεγχόμενα, ὑπὸ τοῦ φωτὸς φανεροῦται· πᾶν γὰρ τὸ φανερούμενον, φῶς ἐστι.
13 Sed omnia, dum arguuntur, à luce manifesta fiũt. lux enim illud est quod omnia facit manifesta.
13 *Omnia autẽ quæ arguũtur, à lumine manifestantur. omne enim quod manifestat, lumen est.*

14 Διὸ λέγει, Ἔγειραι ὁ καθεύδων, καὶ ἀνάστα ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ ἐπιφαύσει σοι ὁ Χριστός.
14 Quapropter dicit, Excitare qui dormis, & surge à mortuis, & illucescet tibi Christus.
14 *Propter quod dicit, Surge q dormis, & exurge à mortuis, & illuminabit te Christus.*

Coloss.4.a.5

15 Βλέπετε οὖν πῶς ἀκριβῶς περιπατεῖτε· μὴ ὡς ἄσοφοι, ἀλλ' ὡς σοφοί·
15 Videte igitur quomodo accuratè incedatis: non vt insipiẽtes, sed vt sapientes:
15 *Videte itaque fratres quomodo cautè ambuletis: non quasi insipientes, sed ut sapientes:*

8 Tenebræ, σκότος. Id est, tenebricosi, vt copiosè descripsit suprà, 4.d.18. Sed ista metonymia magnam habet emphasin, vt quum scelus pro scelesto dicimus. Ita si pro luce substituas lucidos, multum detraxeris de sententiæ pondere. Tribuitur autem lucis nomen fidelibus, tum quia vera luce illustrantur in sese, tum verò quòd aliis etiam præluceant: adeo vt sceleratorum vitam etiam coarguant: quæ ratio diligenter consideranda est hoc in loco. Filii Lucis, τέκνα φωτός. In hac formula libenter etiam retinui filiorũ nomen, peculiari quadam ratione, nempe vt intelligamus omne hoc beneficium ab adoptionis fonte proficisci, quum alioqui hæc dicendi formula latius pateat.

9 Fructus Spiritus, ὁ καρπὸς τοῦ Πνεύματος. Id est regenerationis, vel Spiritus sancti, cuius vi sumus facti lux in Domino. Vulg. Fructus lucis, ὁ καρπὸς τοῦ φωτός: quam lectionem in duobus veteribus libris inuenimus.

11 Arguite, ἐλέγχετε. Id est, palàm facite, sancta nimirum & honesta vita. qua significatione accipitur etiam perelegamter verbum κατηγορεῖν apud Græcos. Sed & apud Hebræos הוכיח tam significat arguere quàm conuincendo patefacere. Denique arguendi verbum hoc propriè declarat, vt in illo Virgilii versiculo, Degeneres animos timor arguit. Et in illo Ouidii, etiam in laude, Quæ latet, inque bonis cessat non cognita rebus, Apparet virtus, arguiturque malis. Ambrosius vertit, Obiurgate: quod meritò reprehendit Erasmus.

12 Nam quæ occultè fiunt, τὰ γὰρ κρυφῆ γινόμενα. Huc pertinẽt elegantes illi versiculi, Nox & Amor vinúmque nihil moderabile suadent: Illa pudore vacat, Liber Amórque, metu.

13 Lux enim illud est, &c. πᾶν γὰρ τὸ φανερούμενον, φῶς ἐστι. Vulg. Omne enim quod manifestat, lumen est, Erasmus, Quicquid manifestum redditur, lumen est. Quum participium φανερούμενον sit vocis mediæ, spectandum fuit quæ significatio conueniret. Ac mihi quidem videtur hæc sententia tam perspicua vt cum doctissimo interprete non dubitem affirmare Paulum à proprio lucis officio argumentari: vt quod verum sit filiorum lucis officium declaret, nempe vt non modò nihil habeant cum tenebris commune, sed etiam illarum quantumuis intimas latebras patefaciant. Eadem erit sententia si τὸ φανερούμενον accipias pro subiecto, & conuertas, Quicquid enim manifestum facit, lux est. id est, Quicquid res obscuras patefacit, lux est. Nam quòd de articulo laborat Erasmus, nihil est, quum τὸ φανερούμενον positum sit pro ὃ φανεροποιεῖ, nec aliter fere loquantur Græci. Scholiastes verò τὸ φανερούμενον passiuè interpretatur, vt sit sensus, Quicquid manifestum fit, lucem esse. id est lucidum fieri. Certum enim est lucis accessu tenebras fugari, quibus ipsa succedat. Sed nõ video quî satis cõueniat particula γὰρ isti sententiæ. Deinde vt hoc verum sit in corporeis istis tenebris, à quibus sumpta est translatio, at certè in mentis tenebris non est hoc perpetuum, vt quoties à luce arguuntur, in lucem mutentur: nisi Lucem esse pro Conspicuam fieri omnibus, accipias.

14 Dicit, λέγει. Dicit videlicet Scriptura, vel Deus per Prophetam loquens. Videtur autem hoc petitum partim ex Esa.60.a.1. sed multo magis ex eiusdem Prophetæ 26.d.19 & 21. quod miror ab interpretibus non fuisse animaduersum. Sed altera superest quæstio, quorsum hæc adferat Apostolus. Quidam igitur cum proxima sententia coniungunt: alii cum eo quod iussit Apostolus tenebras à luce coargui. Ego malim ad ipsum fundamentum huius doctrinæ referre, quòd videlicet fideles olim quidem fuerint tenebræ, nunc verò sint lux in Domino. Ita enim (ni fallor) multo melius cohærebit. Nam somnus tenebris non luci conuenit. A mortuis, ἐκ νεκρῶν. Sic apud Ciceronem lib.1. De oratore legimus, A mortuis dicendo aliquem excitare. Loquitur autem de morte peccati. Illucescet tibi, ἐπιφαύσει σοι. Quidam ex veteribus legerunt, Continget te, id est ἐπιψαύσει, non autem ἐφάψεται, vt putauit Erasmus, sed hac lectione non est quòd moueamur.

15 Videte, βλέπετε. Bene dixit Videte, inquit Erasmus, quoniam in tenebris nihil cernitur, quod tamen mihi subtilius videtur. Accuratè, ἀκριβῶς. Vulg. Cauté. Eras. Circunspecté.

16 Ἐξαγοραζόμενοι τὸν καιρὸν, ὅτι αἱ ἡμέραι πονηραί εἰσι.

16 ʺRedimentes occasionē, quoniam dies mali sunt.

16 *Redimentes tēpus, quoniam dies mali sunt.*

17 Διὰ τοῦτο μὴ γίνεσθε ἄφρονες, ἀλλὰ συνιέντες τί τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου.

17 ‖Propterea ne estote imprudentes, sed intelligentes quæ sit voluntas Domini.

17 *Propterea nolite fieri imprudētes, sed intelligētes quæ sit uoluntas Dei.* Rom.12.a.2 1.theß.4.a.3

18 Καὶ μὴ μεθύσκεσθε οἴνῳ, ἐν ᾧ ἐστιν ἀσωτία, ἀλλὰ πληροῦσθε ἐν Πνεύματι.

18 Et ne inebriamini vino, ʺin quo ʺluxus est, sed implemini Spiritu:

18 *Et nolite inebriari uino, in quo est luxuria; sed implemini Spiritu:*

19 Λαλοῦντες ἑαυτοῖς ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις, καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, ᾄδοντες καὶ ψάλλοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ.

19 Loquentes ʺinter vos mutuò per psalmos & hymnos & cantiones spirituales, canentes ac psallentes ʺin corde vestro, Domino.

19 *Loquentes uobismetipsis in psalmis & hymnis, & canticis spiritualibus, cantantes & psallentes in cordibus uestris Domino.*

20 Εὐχαριστοῦντες πάντοτε ὑπὲρ πάντων, ἐν ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῷ Θεῷ καὶ πατρί.

20 Gratias agentes semper de omnibus, in nomine Domini nostri Iesu Christi, Deo & Patri.

20 *Gratias agentes super omnibus, in nomine Domini nostri Iesu Christi Deo & Patri.*

21 Ὑποτασσόμενοι ἀλλήλοις ἐν φόβῳ Θεοῦ.

21 Subiecti alii aliis, ʺcum timore Dei.

21 *Subiecti inuicem, in timore Christi.*

22 Αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ὑποτάσσεσθε, ὡς τῷ Κυρίῳ.

22 ‖Vxores propriis viris subiectæ estote, ʺvt Domino:

22 *Mulieres uiris suis subditæ sint, sicut Domino:* Coloß.3.c.18 tit,2.b.5 1.pet.3.a.1

23 Ὅτι ὁ ἀνήρ ἐστι κεφαλὴ τῆς γυναικὸς, ὡς καὶ ὁ Χριστὸς κεφαλὴ τῆς ἐκκλησίας· καὶ αὐτός ἐστι σωτὴρ τοῦ σώματος·

23 Quoniam vir est ʺcaput vxoris, vt & Christus est ʺcaput Ecclesiæ: ʺ& is est qui salutem dat corpori.

23 *Quoniam uir caput est mulieris, sicut Christus caput est Ecclesiæ: ipse, saluator corporis.* 1.Cor.11.a.3

24 Ἀλλ' ὥσπερ ἡ ἐκκλησία ὑποτάσσεται τῷ Χριστῷ, οὕτω καὶ αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ἐν παντί.

24 ʺItaque sicut Ecclesia subiecta est Christo, ita & vxores suis viris *subiectæ sunto* in omnibus.

24 *Sed sicut Ecclesia subiecta est Christo, ita & mulieres uiris suis in omnibus.*

25 Οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας ἑαυτῶν, καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἠγάπησε τὴν ἐκκλησίαν, καὶ ἑαυτὸν παρέδωκεν ὑπὲρ αὐτῆς.

25 ‖Viri diligite vxores vestras, sicut & Christus dilexit Ecclesiam, & semetipsum exposuit pro ea:

25 *Viri diligite uxores uestras, sicut & Christus dilexit Ecclesiam, & seipsum tradidit pro ea:* Coloß.3.d.19

16 Redimentes occasionē, ἐξαγοραζόμενοι τὸν καιρόν. Sinere tempus elabi nobis aliud agendo, & redimere tempus, contraria sunt. Nam illud hominis est negligentis & dissoluti, istud verò frugi & sapientis, non modò non abuti occasione, sed etiam mille voluptatibus redimere. Metaphora igitur sumpta est à mercatoribus, qui curiosè merces considerant, & deliciis omnibus facilè vel lucellum aliquod anteponunt. ostenditque Paulus qua re diligentes & auidos quasi emptores esse nos oporteat. Quoniā dies mali sunt, ὅτι αἱ ἡμέραι πονηραί εἰσι. Dies malos vocant Hebræi tempora difficultatū & asperitatis plena: cuiusmodi quū inciderint, velùti quum fames vel penuria ingruit, vel cum callidis & astutis hominibus est agendum, vel mercatura dubiæ & ancipitis fortunæ videtur: tum solent mercatores circunspectè agere omnia, in quamuis opportunitatem intēti. Hoc verò exemplum nobis ad imitandum proponit Apostolus, in iis quæ ad pietatē & charitatem proximi spectant, ad præcidendas omnes occasiones aduersariis Euangelii.

18 In quo, ἐν ᾧ. In quo videlicet vino, vel qua in re. i. in ebrietate. vt ᾧ positum sit neutro genere, nec rē ipsam damnet Apostolus, sed immodicū & intempestiuum vsum. Luxus, ἀσωτία. Id est omnis profusio, eáque summa cum turpitudine coniuncta. Cic. lib. 2. De finibus, Nolim (inquit) mihi fingere asotos, vt soletis, qui in mensam vomant, & de conuiuiis auferantur, crudíque postea rursus sese ingurgitent. Vulg. Luxuria.

19 Inter vos mutuò, ἑαυτοῖς. Id est ἀλλήλοις. vide suprà, 4. g. 32. Cæterùm de psalmis, hymnis & canticis dicemus aliquid infrà Coloss. 3. c. 16. In corde vestro, ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν. Id est serio cordis affectu, non autem lingua duntaxat. Neque enim In corde idē hîc declarat atq; intus & apud se, quū mētio fiat canēdi & psallēdi.

21 Cum timore Dei, ἐν φόβῳ Θεοῦ. Bene hoc addidit. neque enim quæuis coniunctio & mutua reuerentia probatur, sed ea demum cuius est vinculum ipse Deus: siue (vt legit Vetus interpres) Christi reuerētia. i. nisi ad Dei siue Christi gloriam tanquam scopum referatur.

22 Vt Domino, ὡς τῷ Κυρίῳ. Quid ergo tan par est mariti ac Christi authoritas? Minimé. sed cohærent tamen ista aliquatenus, quòd in matrimonii coniunctione, quæ Christi & Ecclesiæ vnionem repræsentat, vir sustineat Christi personam, mulier Ecclesiæ, idque ex Dei constitutione. Vxor igitur quæ marito subiectionem negat (exceptis iis dūtaxat in quibus maritus à Christo, ac proinde à persona sua deficit, quǽque præstare ipsa non possit quin Christum abiiciat) Christo ipsi potius resistit quàm marito.

23 Caput, κεφαλή. Ita significatur viri præstantia, sicut caput inferioribus mēbris & situ & cæteris rebus excellit. Et is est, καὶ αὐτός ἐστιν. Nemo non videt (opinor) hoc propriè dici de Christo, à quo, tanquam à capite, corpus ipsum (id est Ecclesia) salutem haurit. Sic etiam quadantenus mulier à marito pendet, cuius labore & diligentia nutritur ac fouetur. Viri enim est quærere quod mulier conseruet. itaque turpiter ingrata est etiā vxor quæ maritum non reueretur. Maritus autem & ipse officii sui vicissim admonetur, vt copiosius explicat Apostolus à versu 25.

24 Itaque, ἀλλά. Id est ὥστε. Nam ἀλλά (inquit Gaza) καὶ συμπλεκτικῶς καὶ συλλογιστικῶς λέγεται. & argumen-

ti ſeries prorſus oſtendit ita eſſe accipiendum hoc in loco. Vulg.Sed,impropriè: quod nonnullos fefellit in ſuperioris verſiculi fine explicando.

Ἵνα αὐτὴν ἁγιάσῃ, καθαρίσας τῷ λουτρῷ τοῦ ὕδατος ἐν ῥήματι·

26 Vt eam "ſanctificaret, "purgans lauacro aquæ "per verbū:

26 *Vt illam ſanctificaret, mundans eam lauacro aquæ in uerbo:*

Ἵνα παραστήσῃ αὐτὴν ἑαυτῷ ἔνδοξον, τὴν ἐκκλησίαν μὴ ἔχουσαν σπίλον, ἢ ῥυτίδα, ἤ τι τῶν τοιούτων, ἀλλ' ἵνα ᾖ ἁγία καὶ ἄμωμος.

27 Vt ſiſteret eam ſibi glorioſam, "*id eſt* Eccleſiam" non habentem maculam aut rugam, aut quicquam eiuſmodi, ſed vt eſſet ſancta & inculpata.

27 *Vt exhiberet ipſam ſibi glorioſam, Eccleſiam nō habentem maculā aut rugam, aut aliquid eiuſmodi, ſed ut ſit ſancta & immaculata.*

Οὕτως ὀφείλουσιν οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶν τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας ὡς τὰ ἑαυτῶν σώματα. ὁ ἀγαπῶν τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα, ἑαυτὸν ἀγαπᾷ.

28 Ita debent viri diligere ſuas vxores vt ſua ipſorum corpora. qui diligit ſuam vxorem, ſeipſum diligit.

28 *Ita & uiri debent diligere uxores ſuas ut corpora ſua. qui ſuam uxorem diligit, ſeipſum diligit.*

Οὐδεὶς γάρ ποτε τὴν ἑαυτοῦ σάρκα ἐμίσησεν, ἀλλ' ἐκτρέφει καὶ θάλπει αὐτήν, καθὼς καὶ ὁ Κύριος τὴν ἐκκλησίαν·

29 Nullus enim vnquam "ſuam ipſius carnem odio habuit: imò enutrit ac fouet eā, ſicut & Dominus Eccleſiam:

29 *Nemo enim unquam carnem ſuam odio habuit, ſed nutrit & fouet eam, ſicut & Chriſtus Eccleſiam:*

Ὅτι μέλη ἐσμὲν τοῦ σώματος αὐτοῦ, ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν ὀστέων αὐτοῦ.

30 Quoniam membra ſumus corporis eius, "ex carne eius, & ex oſſibus eius.

30 *Quia membra ſumus corporis eius, de carne eius & de oſſibus eius.*

Gen.2.d.24 matth.19.a.5 mar.10.a.7 1.cor.6.d.16

Ἀντὶ τούτου καταλείψει ἄνθρωπος

31 ‖Propterea derelinquet homo

31 *Propter hoc reliquet ho*

26 Sanctificaret, ἁγιάσῃ. Id eſt ſanctam efficeret. Sanctum autem dicitur quod Deo ſeparatum eſt ac conſecratum: eſtque huius conſecrationis ſymbolum Baptiſmus, & quidem efficax, non ſua virtute, ſed eius qui vnus factus eſt nobis fidelibus omnia. Purgans, καθαρίσας. Eraſ. Mūdatam, rectè quidem obſeruato tēpore, ſed ambiguè, propter linguæ Latinæ inopiam, quæ participiis actiuis præteriti temporis caret. Itaque cauendum fuit ne quis putaret ipſi externæ ablutioni, aut aquæ, aut miniſtro, operi denique operato (quod vocant) tribui quod eſt vnius Dei opus: quanuis iſtis adminiculis vtatur ad id repræſentandum quod ipſe in ſolidum intus efficit, vt rectè omnino & ſuo loco obſeruauit doctiſſimus interpres. Per verbum, ἐν ῥήματι. Verbum appellat κατ' ἐξοχὴν promiſſionem gratuitæ in Chriſto iuſtificationis & ſanctificationis. & hîc rurſus multa præcipitia cauēda ſunt. Primùm ne verbum hominum pro verbo Dei ſubſtituamus, aut verbo Dei con iungamus tanquā ſupplementum: deinde ne verbum pronuntiatum duntaxat, ſed explicatum & fide perceptum intelligamus: ne illud in magicam aliquam incantationem vertamus.

27 *Id eſt* Eccleſiam, τὴν ἐκκλησίαν. Additus articulus mihi videtur poſtulare vt poſt ἔνδοξον ſcribatur diſtinctio, & per epanalepſin iſta intelligantur. Non habentem maculam, οὐκ ἔχουσαν σπίλον. Pelagiani ex hoc loco colligebant orthodoxorum Eccleſias nomine Eccleſiarum indignas eſſe, & perfectionem iuſtitiæ volebant in hac vita conſtituere. Noſtri ſophiſtæ impudentius etiam loquuntur. nam primùm omnium Eccleſiæ nomen ſolis quibuſdam perſonis alligant, & dignitatibus quas vocant: quarum tamen præcipuam partem non modò non aſſentiente ſed etiam diſertè refragante verbo Dei, ſtabiliuerunt. Deinde quum huius Eccleſiæ ſuæ ſingulas partes impuriſſimas fateri cogantur, contrariam tamen ex diametro qualitatem vniuerſali Eccleſiæ ſuæ tribuunt. Eam enim affirmant, vniuerſè conſideratam, errare nunquam poſſe: quum ſingulos ex quibus cōſtituitur, maximos eſſe peccatores, vel inuiti fateātur. Omitto quòd inter caput huius Eccleſiæ & corpus adeo non conuenit vt illi vni ius fáſque ſit iſtius dogmata, quoties libuerit, refigere ac conuellere. Hoc illorum eſt acumē qui ſoli hodie catholici videri volunt, nempe vt ſub Eccleſiæ ſplendido nomine deliteſcētes, quicquid illis vel improba mens vel diabolus ſuggeſſerit, tanquam αὐτοπίστευτον καὶ αὐτόπιστον, tantiſper ſanciatur dū iidem authores reſciderint. Sed etiamſi eſſent hoc ipſum cui potiſſimùm repugnant, id eſt ea Dei Eccleſia de qua hîc agitur, & aliis innumerabilibus locis: an propterea eſſent ſine ruga & macula? Deus nos redemit vt in æternū cum ipſo regnemus: an propterea iam ſumus eam immortalitatem adepti? Imò currendum eſt in ſtadio vt ad metam perueniatur: nec prius abolebitur quod eſt ex parte quàm venerit quod perfectum eſt: id eſt priuſquā Deum coram aſpiciamus, vt ſit omnia in omnibus. Deinde aliud eſt Eccleſiā in ſeſe conſiderare, aliud in Chriſto. Nam in ſeſe tum omnes in genere, tū ſinguli plurimas habent rugas ac maculas, quæ quotidie modò in his, modò in illis expoliuntur: ita tamen vt Eccleſia, propterea Eccleſia eſſe non deſinat: in Chriſto verò per fidem apprehenſo non modò eſt ſine macula, ſed etiam infinito decore exornata, illius nimirū iuſtitia quam per gratuitam imputationem eſt conſequuta. Quid ergo certum erit? dices. Hoc ipſum quod te conficit Antichriſte: nempe Dei verbum, ita planum ac perſpicuum vt iis ſolis velatum ſit qui pereunt, inquit noſter Apoſtolus 2.Cor.4.a.3. Niſi fortaſſe putas illum magis ambiguè ſcripſiſſe quàm ſit loquutus: quod ſi dixeris, quis tibi credet niſi quem tuo poculo inebriaris?

29 Suam ipſius carnem, τὴν ἑαυτοῦ σάρκα.. Id eſt ſuum corpus.

30 Ex carne eius, ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ. Alludit ad fœminæ creationem. Errant autem vehementer & periculoſè qui hanc noſtri cum Chriſto coniunctionem ad ipſius ἐνανθρώπησιν referunt, quum hac ratione communicetur cum quibuſuis infidelibus quod Apoſtolus ſolis fidelibus tribuit. Neq; enim quæuis mulier eſt caro ex cuiuſuis viri carne, ſed mariti dūtaxat: nec viciſſim quilibet vir, caro ex cuiuſuis mulieris carne, ſed ſuæ duntaxat vxoris: vt omnino apparet ex Apoſtoli ſcopo. Ita igitur in Chriſto duntaxat, tanquam marito, & in hominibus duntaxat, tanquam vxore, ſpectanda eſt iſta coniunctio: nempe quæ non ſit tantùm naturæ coniunctio, (neque enim hanc excludo, ſine qua conſtitui altera non poſſit) ſed etiam ipſius perſonæ Chriſti communio: ſine tranſfuſione tamen, aut naturali & craſſa vlla imaginatione, ſed Spiritus ſancti vinculo per fidem. cuius cōmunionis obſignatio & ſymbolum eſt Cœna Domini (quā vocamus) vt verè ſit Chriſtus caro ex carne noſtra, & os ex oſſibus noſtris in vitam æternam. id eſt, vt verè vnum facti cum eo, fruamur omnibus ipſius bonis.

πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσκολληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν.

32 Τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστίν· ἐγὼ δὲ λέγω εἰς Χριστὸν, καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν.

33 Πλὴν καὶ ὑμεῖς οἱ καθ᾽ ἕνα, ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα οὕτως ἀγαπάτω ὡς ἑαυτόν· ἡ δὲ γυνὴ ἵνα φοβῆται τὸν ἄνδρα.

Κεφάλαιον ϛ.

1 ΤΑ τέκνα ὑπακούετε τοῖς γονεῦσιν ὑμῶν ἐν Κυρίῳ. τοῦτο γάρ ἐστι δίκαιον.

2 Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα· (ἥτις ἐστὶν ἐντολὴ πρώτη ἐν ἐπαγγελίᾳ)

3 Ἵνα εὖ σοι γένηται, καὶ ἔσῃ μακροχρόνιος ἐπὶ τῆς γῆς.

patrem ac matrem, & agglutinabitur vxori suæ: ¨ & qui duo *erant*, fient vna caro.

32 ¨ Mysterium hoc magnum est: loquor autem ¨ de Christo & de Ecclesia.

33 Itaque & vos singuli *ita facite*: suam quisque vxorem ita diligat vt seipsum, vxor autem *uideat* vt reuereatur virum.

CAP. VI.

1 LIberi, auscultate ¨ in Domino parentibus vestris: id enim est iustum.

2 ‖Honora patrem tuum & matrem: (quod est præceptum primum ¨ cum promissione)

3 Vt bene tibi sit, & sis lõgæuus super terram.

mo patrem & matrem suam, & adhærebit uxori suæ: & erunt duo in carne una.

32 *Sacramentum hoc magnum est: ego autem dico in Christo & in Ecclesia.*

33 *Veruntamen & uos singuli, unusquisque uxorẽ suam sicut seipsum diligat: uxor autem ut timeat uirum suum.*

CAP. VI.

1 *FIlij, obedite parentibus uestris in Domino: hoc enim iustum est.* Col.3.d.20

2 *Honora patrem tuum & matrem tuam: (quod est mandatum primum in promissione)* Exo.20.b.12 deut.5.b.16 eccli.3.b.10 mat.15.a.4 mar.7.d.10

3 *Vt bene sit tibi, & sis longæuus super terram.*

31 Et qui duo erant, καὶ οἱ δύο. Vide Matth.19.a.5.

32 Mysterium, μυστήριον. Id est arcanum. Quid enim à communi hominũ sensu magis remotum quàm nos miseros in terris repentes, cum Christo Filio Dei, terræ & cæli Domino, ad dextram Patris sedente, ita spirituali connubio vnum fieri vt ab eo iustitiam omnem, ac proinde vitam æternam, hauriamus? Mirum est autem, quum tam apertè dixerit Paulus arcanam esse istam coniunctionem, tandiu multos contendere vt arcanã non esse probent. Neque enim video quid aliud isti moliantur qui in Christi verbis tropum nolunt agnoscere: ideóque (vt non μυστηριώδη sed carnalis ac naturalis coniunctionis modum, cum veritate corporis Christi & cũ hoc Pauli loco apertè pugnantem inuehant) huc delabuntur vt immensum, infinitum, inuisibile corpus Christo etiam ante glorificationem tribuant, ac postremò è cælo contra manifestum Dei verbum eliciant, vt vel panis & vini substantiæ, vel solis (vt aliis placet) speciebus affigant: nisi qui malint Christi corpus vbique esse dicere quàm loci mutationem concedere. Quorsum hoc verò? nempe quòd alioqui substantialem communicationem excludi, alioqui nuda relinqui signa, alioqui actum de verbi Dei authoritate putant: nec interim vidẽt se nostræ fidei fundamenta conuellere vt arcanum Dei ex naturæ captu metiantur. Quasi verò qui nondum caro factus eandem escam spiritualem, id est carnem suam & sanguinem suum, (extra quæ nunquam fuit aut futura est vitæ æternæ spes) verè per fidem cum sua Ecclesia olim communicauit, idem hodie verus homo supra omnes cælos quod ad carnẽ habitans, nõ possit nobiscum sese per fidem verè coniungere, ita vt ad illa inania & mutuò sese conuellentia cõmenta minimè sit veniendum. Imo verò nullum est aliud coniunctionis nostræ organum in hoc mundo quàm fides: in altero verò seculo, ipse Dei cõspectus. Sed de his hactenus. Quod autem ad eos attinet qui ex hoc loco statuunt matrimonium esse sacramentum ex eorũ genere quæ ipsi septem cõmemorant, miserabilis est eorum ignorantia, & tamen singularis & perfricta impudentia. Quid enim habẽt quod proferant? Nec Hieronymus, nec Augustinus, nec Dionysius ille quem toties vt clypeum nobis opponũt, non ipse denique Iouinianus, sic vsquam appellant. Hoc vnum habent quod prætexant, Veterem interpretem vocare sacramẽtum: quæ vox deinde multis imposuit. Atqui idem interpres μυστήριον sacramentum bis aut ter conuertit, Suprà capite tertio, & Coloss.1.c.27. vbi de Gentium vocatione disseritur. Sit ergo Gentium vocatio octauũ sacramentũ. Eadem vox ab illo in Daniele aliquoties inculcatur, & alibi quoque: quis ergo erit sacramẽtorũ finis? Ridiculũ igitur est quod prætexunt. Sed præterea quàm in eo se ostendũt nullo iudicio præditos, quòd non animaduerterunt Paulũ disertè addere se non de coniugio, sed de Ecclesiæ ac Christi coniunctione loqui? Quòd si etiam illis cõcessero ista, viri & vxoris arctissima coniunctione adumbrari Christi & Ecclesiæ communionem, quo iure tamen inde collegerint matrimonium esse vnum ex Ecclesiæ sacramentis per quæ nostra cum Deo reconciliatio sancitur? nam hic sanè est præcipuus sacramentorum finis. Postremò si vera est blasphema illa vox Cyricii Papæ (vnius videlicet ex illis cui nemo dicere potest, Cur sic facis? & capitis Ecclesiæ quæ errare non potest) si vera est, inquam, vox illius quam ipsi tanquam gemmã in suũ ius canonicũ retulerunt, matrimoniũ esse carnis immunditiẽ, in qua nullus Deo placere potest, quo iure ipsi matrimonium sacramentũ ausint vocare? Nisi fortè nostræ à Deo alienationis sacramentum esse velint, à quo proinde mul to malint quàm à scortatione abstinere. De Christo, εἰς Χριστόν. Vulg. In Christo. Eras. In Christum. Vide 2. Cor.2.d.17. Sic in epigrammatum & orationum inscriptionibus sæpe accipitur hæc particula.

33 *Videat* vt reuereatur, ἵνα φοβῆται. Eclipsis Atticis etiã familiaris, de qua alibi diximus. Dicitur autẽ hoc in loco verbũ φοβεῖσθαι de reuerẽtiæ cultu, quo is qui inferior est, superiorẽ colit, ex Hebræorũ more, apud quos sic vsurpatur verbũ ירא, præsertim quũ de cultu Dei disseritur. Initio autẽ versiculi nõ conuerti πλὴν Veruntamen, sed Igitur, quòd omnino videatur esse in his verbis cõclusio superioris tractationis officiorũ tum viri, tum vxoris.

IN CAPVT VI.

1 In Domino, ἐν Κυρίῳ. Hoc additum est ex Hebræorũ idiotismo, vt significetur Deum esse istius mãdati authorem, vel vt modus aliquis isti obedientiæ statuatur. qua de re dictum est Luc.14.e.26.

2 Cum promiss. ἐν ἐπαγγελίᾳ. i. cui adiuncta est promissio. sed conditionalem promissionẽ intellige, cuiusmodi sunt omnes quæ à Legis præstatione pẽdent. Vulg. & Eras. In promissione, nimiũ obscurè. Posita enim est ἐν pro σὺν, Hebræorum more, vt sæpissime iam diximus. Loquitur autem Paulus de promissione peculiari: alioquin secundum præceptum habet misericordiæ promissionem in mille progenies, sed vniuersalem.

4 Καὶ οἱ πατέρες μὴ παροργίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν, ἀλλ᾽ ἐκτρέφετε αὐτὰ ἐν παιδείᾳ καὶ νουθεσίᾳ Κυρίου.

4 Et ¨ uos patres, ne prouocate ad iram liberos vestros, sed enutrite eos in doctrina & ¨ monitis Domini.

4 *Et uos patres, nolite ad iracundiã prouocare filios uestros, sed educate illos in disciplina & correptione Domini.*

Col.3.d.22 tit.2.c.9 1.pet.2.c.18

5 Οἱ δοῦλοι ὑπακούετε τοῖς κυρίοις κατὰ σάρκα, μετὰ φόβου καὶ τρόμου, ἐν ἁπλότητι τῆς καρδίας ὑμῶν, ὡς τῷ Χριστῷ.

5 ‖Serui auscultate iis qui *uestri* domini sunt ¨ secũdũ carnẽ, ¨ cũ timore ac tremore, cũ simplicitate cordis vestri, ¨ vt Christo.

5 *Serui obedite dominis carnalibus, cum timore & tremore, in simplicitate cordis uestri, sicut Christo.*

6 Μὴ κατ᾽ ὀφθαλμοδουλείαν, ὡς ἀνθρωπάρεσκοι, ἀλλ᾽ ὡς δοῦλοι τοῦ Χριστοῦ, ποιοῦντες τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἐκ ψυχῆς.

6 Non ¨ ad oculum seruientes, vt qui hominibus placere student: sed vt serui Christi, faciẽtes ex animo quæ vult Deus.

6 *Non ad oculum seruientes, quasi hominibus placentes, sed ut serui Christi, facientes uoluntatem Dei ex animo.*

7 Μετ᾽ εὐνοίας δουλεύοντες, τῷ Κυρίῳ καὶ οὐκ ἀνθρώποις.

7 Cum beneuolentia seruientes, ¨ Domino, & non hominibus.

7 *Cum bona uoluntate seruientes sicut Domino, & non hominibus.*

8 Εἰδότες ὅτι ὃ ἐάν τι ἕκαστος ποιήσῃ ἀγαθόν, τοῦτο κομιεῖται παρὰ τοῦ Κυρίου, εἴτε δοῦλος, εἴτε ἐλεύθερος.

8 Vt qui illud sciatis, singulos, ¨ quicquid fecerint boni, hoc reportaturos à Domino, siue seruus fuerit, siue liber.

8 *Scientes quoniã unusquisque quodcũque fecerit bonum, hoc recipiet à Domino, siue seruus, siue liber.*

9 Καὶ οἱ κύριοι τὰ αὐτὰ ποιεῖτε πρὸς αὐτούς, ἀνιέντες τὴν ἀπειλήν· εἰδότες ὅτι καὶ ὑμῶν αὐτῶν ὁ Κύριός ἐστιν ἐν οὐρανοῖς, καὶ προσωποληψία οὐκ ἔστι παρ᾽ αὐτῷ.

9 Et vos domini, eadem facite erga illos, remissis minis: sciẽtes ¨ vestrum etiam ipsorũ Dominum esse in cælis, ‖nec ¨ personæ respectum esse apud eũ.

9 *Et uos domini eadem facite illis, remittentes minas: scientes quia & illorũ & uester Dominus est in cælis, & personarũ acceptio non est apud eum.*

Deut.10.d.17 2.paral.19.c.7 iob.34.b.19 sap.6.b.8 eccli.35.b.16 act.10.c.34 rom.2.b.11 gal.2.b.6 col.3.d.25 1.pet.1.c.17

10 Τὸ λοιπόν, ἀδελφοί μου, ἐνδυναμοῦσθε ἐν Κυρίῳ, καὶ ἐν τῷ κράτει τῆς ἰσχύος αὐτοῦ.

10 Quod superest, fratres mei, corroboremini per Dominũ, ¨ & forte ipsius robur.

10 *De cætero fratres, confortamini in Domino, & in potentia uirtutis eius.*

11 Ἐνδύσασθε τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ, πρὸς τὸ δύνασθαι ὑμᾶς στῆναι πρὸς τὰς μεθοδείας τοῦ διαβόλου.

11 Induite ¨ vniuersam illam armaturam Dei, vt possitis stare aduersus insidias diaboli.

11 *Induite uos armaturã Dei, ut possitis stare aduersus insidias diaboli.*

Suprà, 2.a.1

12 Ὅτι οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἡ πάλη πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχάς,

12 Quoniam non est nobis lucta ‖aduersus sanguinem & carnem, sed aduersus ¨ imperia,

12 *Quoniã nõ est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem, sed aduersus principes &*

4 Vos patres, οἱ πατέρες. Vide Matth.11.d.26. Monitis Domini, νουθεσίᾳ Κυρίου. Id est, monitis ex verbo Dei petitis, siue sanctis & Deo acceptis. Durius autem est quòd νουθεσίαν Vetus interpres conuertit correptionem: quod & ipse Erasmus in annotationibus improbauit.

5 Secundum carnem, κατὰ σάρκα. Id est, quod ad corpus & res externas attinet, quas illi habent in potestate. nam conscientia vnius Dei est. Ita igitur mitigatur seruitutis asperitas, & sui etiã limites tùm dominis in imperando, tum seruis in obsequendo definiũtur. Vel, secundum carnem, ad muniendum imperiũ œconomicum: vt norint serui dominos, quanuis cõmunem naturam habeant, dominii tamen iure excellere, idque ex Dei instituto. Cum timore, &c. μετὰ φόβου, &c. Id est, cum solicita reuerentia. Nam ne seruilem quidem metum laudabilem putant in Christianis mancipiis. Vt Christo, ὡς Χριστῷ. Vide suprà, 5.e.22.

6 Ad oculum seruientes, κατ᾽ ὀφθαλμοδουλείαν. Id est, vt facere solẽt qui præsentibus tantùm dominis obsequuntur, absentes aspernantur, aut etiam ludibrio habent.

7 Domino, &c. τῷ Κυρίῳ. i. Dei reuerentia cõmoti, & quasi ipsi Deo, nõ autem ipsorum hominũ metu. Itaque post δουλεύοντες adscribo distinctionẽ. Nã etiã in quatuor codicibus scriptum erat ὡς Κυρίῳ, vt Domino.

8 Quicquid fecerint boni, ὃ ἐάν τι ἕκαστος ποιήσῃ ἀγαθόν. Vide suprà, 2. Corinth.5.b.10.

9 Vestrum ipsorum, ὑμῶν αὐτῶν. Vulg. Et illorum & vester, καὶ αὐτῶν καὶ ὑμῶν, vt etiam citat Clemens Alexandrinus. Personæ respectum, προσωποληψία. Id est, externæ qualitatis ac status personæ, puta libertatis aut seruitutis rationem. Nam de his circunstantiis agitur hoc in loco. Vide Mar.12.b.14.

10 Et forte robur ipsius, καὶ ἐν τῷ κράτει τῆς ἰσχύος αὐτοῦ. Vulg. Et in potentia virtutis eius, Eras. Perque potentiam roboris illius. Vide suprà, 1.d.19.

11 Vniuersam illam armaturam, πανοπλίαν. Vulg. Armaturam, non rectè omissa nota vniuersali.

12 Aduersus carnem & sanguinem, πρὸς αἷμα καὶ σάρκα. Id est, aduersus homines, quorum fragilis & caduca est natura: cui opponuntur versutiæ spirituales. i. spiritus, sceleratæ quidẽ naturæ, sed infinitis partibus potentioris. Non tamẽ negat Paulus quin nobis aduersus homines atque adeo aduersus nosipsos certandũ sit, sed præcipuum & maximè formidabilem nobis hostẽ indicat. Itaque quod simpliciter dictum est, intelligẽdum est κατά τι: quod & alibi sæpe obseruauimus. Sic paulo antè quũ præciperet seruis vt seruirent non hominũ metu, sed tanquã ipsi Deo, homines tamẽ nõ excludit simpliciter, sed quatenus à Deo seiunguntur. Imperia, τὰς ἀρχάς. Ista nomina tribuit Angelis malis, sumpta ab eorũ effectibus, ex quibus intelligatur quæ sit illorũ vis ac potestas: minimè id quidem quasi vel sit infinita illorum potẽtia, vel quod possunt, suapte vi possint, vt existimabant Manichæi: sed quòd ita illis laxet habenas Dominus, vt eorũ audacia ad amplificandam suam gloriam vtatur. Interim verò nobis in hoc ipsorum quasi imperio versantibus proponuntur istæ hostium vires, non vt

exanimati cedamus, sed contrà ne nos imparatos opprimant. Itaque Paulus, vt terribiles nobis aduersarios opposuit, ita paulo pòst iis armis nos induit quibus si armati fuerimus, illi ne formidabiles quidem esse debeant. Tertullianus, Munditenentes: Hilarius, Munditpotentes vertit κοσμοκράτορας.

πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου, πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις.

aduersus potestates, aduersus mundi dominos, *rectores* tenebrarum seculi huius, aduersus spirituales malitias *quæ sunt* in sublimi.

potestates, aduersus mūdi rectores tenebrarum harum, contra spiritualia nequitiæ, in cælestibus.

Διὰ τοῦτο ἀναλάβετε τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ, ἵνα δυνηθῆτε ἀντιστῆναι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ πονηρᾷ, καὶ ἅπαντα κατεργασάμενοι στῆναι.

13 Propterea assumite vniuersam illam armaturam Dei, vt possitis resistere tempore aduerso, & omnibus confectis stare.

13 *Propterea accipite armaturam Dei, ut possitis resistere in die malo, & omnibus perfectis stare.*

Στῆτε οὖν περιζωσάμενοι τὴν ὀσφὺν ὑμῶν ἐν ἀληθείᾳ, καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν θώρακα τῆς δικαιοσύνης·

14 State igitur, lumbis circuncinctis veritate, & induti thorace iustitiæ:

14 *State ergo succincti lūbos uestros in ueritate, & induti loricam iustitiæ:*

Καὶ ὑποδησάμενοι τοὺς πόδας ἐν ἑτοιμασίᾳ τοῦ εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης.

15 Calceatis pedibus præparatione Euangelii pacis.

15 *Et calceati pedes in præparationem Euangelij pacis.*

Ἐπὶ πᾶσιν ἀναλαβόντες τὸν θυρεὸν τῆς πίστεως, ἐν ᾧ δυνήσεσθε πάντα τὰ βέλη τοῦ πονηροῦ τὰ πεπυρωμένα σβέσαι.

16 Insuper assumpto scuto fidei, quo possitis omnia iacula Mali illius ignita extinguere.

16 *In omnibus sumentes scutum fidei, in quo possitis omnia tela Nequissimi ignea extinguere.*

Καὶ τὴν περικεφαλαίαν τοῦ σωτηρίου δέξασθε, καὶ τὴν μάχαιραν τοῦ πνεύματος, ὅ ἐστι ῥῆμα Θεοῦ·

17 Galeam etiam salutarem accipite, & gladium spiritualē, hoc est verbum Dei:

17 *Et galeam salutis assumite, & gladium Spiritus, quod est uerbum Dei:*

Διὰ πάσης προσευχῆς καὶ δεήσεως, προσευχόμενοι ἐν παντὶ καιρῷ ἐν πνεύματι, καὶ εἰς αὐτὸ τοῦτο ἀγρυπνοῦντες ἐν πάσῃ προσκαρτερήσει καὶ δεήσει περὶ πάντων τῶν ἁγίων,

18 Omni prece & supplicatione, precantes omni tempore per Spiritum, & illi ipsi rei inuigilantes cum omni perseuerantia & supplicatione pro omnibus sanctis,

18 *Per omnem orationem & obsecrationem, orātes omni tempore in Spiritu, & in ipso uigilantes in omni instantia, & obsecratione pro omnibus sāctis,*

Καὶ ὑπὲρ ἐμοῦ, ἵνα μοι δοθείη λόγος ἐν ἀνοίξει τοῦ στόματός μου ἐν παρρησίᾳ, γνωρίσαι τὸ μυστήριον τοῦ εὐαγγελίου,

19 Et pro me, vt mihi detur sermo ad apertionem oris mei cum libertate, vt notum faciā mysterium Euangelii.

19 *Et pro me, ut detur mihi sermo in apertione oris mei cum fiducia, notū facere mysteriū Euāgelij.*

Quæ sunt in sublimi, ἐν ἐπουρανίοις. Suppleuimus quæ deerant, vt magis perspicuè loqueremur. Deinde ἐν ἐπουρανίοις, id est במרומים, non cōuertimus In cælis, vt antea, sed ad verbum, In sublimi: quia hoc loco cælestium locorum nomine intelliguntur aereæ regiones, in quibus collocauit aduersarios spiritus, etiam suprà, 2.a.2.

13 Tempore aduerso, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ πονηρᾷ. Heb. ביום רע: qua formula loquendi diximus aspera & difficultatum plena tempora significari, quum videlicet nobis quasi apertum bellum indixit Satan. Vulg & Eras. In die malo. à quo Hebrasmo non abstinuimus suprà, 5.d.16. quòd satis illic videretur conuenire. Sic ad verbum dicimus, *En mauuais temps.*

14 Circuncinctis, περιζωσάμενοι. Militis πανοπλίαν eleganter describit Paulus, nempe ζωστῆρα, quem balteum vocabant Latini, qui thoracis & ζώματος commissuram tegebat: deinde thoracē, cuius vna pars à pectore infra vmbilicum, altera quam ζῶμα vocabant, ab vmbilico ad genua protendebatur. Sequuntur thoracē ocreæ, quas κνημῖδας vocabant, quibus etiam pes ipse obtegebatur, si libuisset. Additur galea, vt totum corpus iam sit obtectum. Dextra gladium tenet, sinistra scutum. Ita instruitur πανοπλία.

15 Præparatione, ἐν ἑτοιμασίᾳ. Vulg. In præparationem Euangelii pacis. Eras. Vt parati sitis ad Euangelium pacis. Neuter (vt opinor) sensum Apostoli est assequutus. neque enim vult nos docere duntaxat oportere nos esse calceatos, sed calceos etiam (vt ita loquar) nobis præbet. Itaque sicut κνημῖδας Græci, caligas Latini milites gerebant, ita ad ineundum prælium, & vitæ istius cursum inter medios hostes tenendum, vult Apostolus vt Euangelii pacis cognitione simus præparati. Optimè autem conuenit epitheton, quum nos ad Deum per infensissimos hostium cuneos pergentes, id vnum ad fortiter pergendum hortetur quòd sciamus nos ad Deum nobis iam reconciliatum contendere

16 Insuper, ἐπὶ πᾶσιν. Vel, In primis, sicut vulgò dicimus *Sur toutes choses.* Vulg. In omnibus. Eras. Super omnia.

17 Galeam salutarem, τὴν περικεφαλαίαν τοῦ σωτηρίου. Vel, Seruatorem illum (id est Iesum) siue salutem (id est liberationem illam per Iesum Christū) assumite pro galea. Alludit autem proculdubio ad Esa. 59.c.17. Vulg. & Eras. Galeam salutis. id est, à qua pendet nostra salus & conseruatio.

18 Per Spiritum, ἐν πνεύματι. Vult Paulus preces à Spiritu sancto proficisci, vt verè sanctæ sint & ratæ, Rom. 8.e.26 & 27. Vel ἐν πνεύματι interpretare, ex intimis animi penetralibus: vt suprà, 5.d.19, accipitur ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν, pro ex corde vestro. Illi ipsi rei inuigilantes, εἰς τὸ αὐτὸ τοῦτο ἀγρυπνοῦντες.] Verbo Dei videlicet dies ac noctes incumbendo, vt Psal. 1.a.2.

19 Sermo, λόγος. Id est, loquēdi facultas. Vel, vt suggerat mihi Dominus quod loquar. Vides vt omnia gratiæ tribuat etiam renatus Apostolus. Ad apertionē oris mei, ἐν ἀνοίξει τοῦ στόματός μου. Heb. בפתחות פי, id est,

ad aperiendum,siue vt aperiam os meum. Aperire autem os,accipitur pro loqui,ex altero Hebræorum idiotismo,sicut per epanalepsin explicat sequenti versiculo,& alludere videtur Apostolus ad Psal. 51.d.17.

20 Ὑπὲρ οὗ πρεσβεύω ἐν ἁλύσει, ἵνα ἐν αὐτῷ παῤῥησιάσωμαι, ὡς δεῖ με λαλῆσαι.

20 Cuius causa legatione fungor in catena, vt, *inquam*, de eo liberè loquar, sicut oportet me loqui.

20 *Pro quo legatione fungor in catena, ut in ipso audeam, prout oportet me loqui.*

21 Ἵνα δὲ εἰδῆτε καὶ ὑμεῖς τὰ κατ' ἐμέ, τί πράσσω, πάντα ὑμῖν γνωρίσει Τυχικός, ὁ ἀγαπητὸς ἀδελφὸς καὶ πιστὸς διάκονος ἐν Κυρίῳ·

21 Vt autem sciatis & vos res meas, *&* quid agam, omnia vobis nota faciet Tychicus, charus frater & fidus minister in Domino:

21 *Vt autem & uos sciatis quæ circa me sũt, quid agã, omnia uobis nota faciet Tychicus, charissimus frater & fidelis minister in Domino:*

22 Ὃν ἔπεμψα πρὸς ὑμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο ἵνα γνῶτε τὰ περὶ ἡμῶν, καὶ παρακαλέσῃ τὰς καρδίας ὑμῶν.

22 Quem misi ad vos ob id ipsũ vt cognoscatis res nostras, & consoletur corda vestra.

22 *Quem misi ad uos in hoc ipsum ut cognoscatis quæ circa nos sunt, & cõsoletur corda uestra.*

23 Εἰρήνη τοῖς ἀδελφοῖς καὶ ἀγάπη μετὰ πίστεως ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

23 Pax *sit uobis* fratribus, & charitas cum fide à Deo Patre, & Domino Iesu Christo.

23 *Pax fratribus & charitas cum fide à Deo Patre, & Domino Iesu Christo.*

24 Ἡ χάρις μετὰ πάντων τῶν ἀγαπώντων τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν ἀφθαρσίᾳ. Ἀμήν.

24 Gratia *sit* cum omnibus diligẽtibus Dominum nostrum Iesum Christum [v] ad immortalitatem. Amen.

24 *Gratia cũ omnibus qui diligũt Dominum nostrũ Iesum Christum in incorruptione. Amen.*

Πρὸς Ἐφεσίους ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης διὰ Τυχικοῦ.

Missa fuit Roma ad Ephesios per Tychicum.

Scripta fuit ex urbe Roma ad Ephesios per Tychicũ.

24 Ad immortalitatem, ἐν ἀφθαρσίᾳ. Id est, ad vitam æternam, metam eius gratiæ quã fidelibus precatur. Est igitur ἐν pro εἰς posita, vt aliis locis penè infinitis. [v] Vulg. In incorruptione. Eras. Cũ sinceritate, vt verus amor ab adulterino distinguatur. Sed in hac significatione nomen ἀφθαρσίας nusquam (quod sciam) vsurpatur. Græcus scholiastes perpetuum amorem intelligit, vt ἐν ἀφθαρσίᾳ positum sit pro aduerbio ἀφθάρτως, id est perenniter.

Epistola Pauli Apostoli ad Philippenses.

Παύλου τοῦ ἀποστόλου ἡ πρὸς Φιλιππησίους ἐπιστολή.

NOVA INTERPR. — VETVS.

Κεφάλαιον α.

CAP. I. — CAP. I.

1 Παῦλος καὶ Τιμόθεος δοῦλοι Ἰησοῦ Χριστοῦ, πᾶσι τοῖς ἁγίοις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, τοῖς οὖσιν ἐν Φιλίπποις, σὺν ἐπισκόποις καὶ διακόνοις·

1 Paulus & Timotheus serui Iesu Christi, omnibus sãctis in Christo Iesu qui sunt Philippis, [v] vnà cum episcopis ac [v] diaconis:

1 *Paulus & Timotheus serui Iesu Christi, omnibus sanctis in Christo Iesu qui sunt Philippis, cum episcopis & diaconis.*

1 Vnà cum episcopis, σὺν ἐπισκόποις. Qui vno vocabulo coniunctim legunt συνεπισκόποις, tollunt pulcherrimam Ecclesiæ partium distributionẽ quæ hic statuitur à Paulo. Primùm enim nominat omnes sanctos, id est ipsum Ecclesiæ corpus, ex quo postea sigillatim quosdam eximit. Deinde eos qui Ecclesiam regebãt, duorum generum facit, episcopos nimirum ac diaconos. Episcopos igitur intelligit quicunque verbo & gubernationi præerant, puta pastores, doctores, & presbyteros, παρὰ τὸ ἐπισκοπεῖν, quòd illos oporteat, quasi speculatores, in doctrinam & mores commissi gregis inquirere, vt Act. 20. f. 28. quos interdum generali nomine presbyteros vocat, vt ibidem versu 17, & 1. Timoth. 5. c. 17. Diaconos verò intelligit ærarii Ecclesiastici œconomos, & viduarum etiam collegium: quum alioquin hoc nomẽ interdum sit vniuersale, adeo vt ipsos etiam Apostolos comprehendat. Hæc igitur olim erat episcoporum appellatio, donec qui politiæ causa reliquis fratribus in cœtu præerat, (quem Iustinus τὸν προεστῶτα vocat) peculiariter dici episcopus cœpit. Hinc cœpit diabolus prima tyrannidis fundamenta iacere in Dei Ecclesia, quasi tota Ecclesiæ administratione vnà cum nomine ad vnum translata. Ab episcopis deinde ad metropolitanos peruentum, quos archiepiscopos vocant. quæ distinctio tamen

ctio, tamen speciosum velamen habuit, vt synodi per singulas prouincias facilius cogerentur, & certus aliquis ordo rerum administrandarum seruaretur. A metropolitanis ad quatuor illos primarios patriarchas ventum est, quasi respublica Christiana in quatuor viros distributa. Vnde perpetuæ illæ de iurisdictione cõtentiones, quibus quasi mutuis vulneribus illi sese ita confecerunt vt tandem duobus cesserint reliqui, Constantinopolitano & Romano: nũquam ad hunc diem definita controuersia, quum modò hic, modò ille se œcumenicum vocaret, & suæ tyrannidis speciosas authoritates ederet: Romano interim pontifice falsi damnato in concilio Carthaginiẽsi ccxvii Patrum, inter quos etiã Augustinus numeratur. Ea tamen fuit ambitio vt nihilominus nunc quoque Constantinopolitanus omnibus illis per Orientem sparsis Ecclesiis, si modò Ecclesiæ vocandæ sint, præficiatur: Romanus verò nõ Ecclesias modò, sed regna etiam Occidentis inuaserit: iusto quidem Dei iudicio, vt ii ipsi quorum ope tyrãnidem Ecclesiarum inuaserat, suis quoque sceptris ab illo priuarentur. En quanti sit momenti à Dei verbo vel latum vnguem deflectere.

Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.	2 Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.	2 *Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro & Domino Iesu Christo*
Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου ἐπὶ πάσῃ τῇ μνείᾳ ὑμῶν,	3 Gratias ago Deo meo "cum summa memoria vestri,	3 *Gratias ago Deo meo in omni memoria uestri,*
(Πάντοτε ἐν πάσῃ δεήσει μου ὑπὲρ πάντων ὑμῶν, μετὰ χαρᾶς τὴν δέησιν ποιούμενος)	4 (Semper in omni precatione mea pro omnibus vobis cum gaudio preces faciens)	4 *(Semper in cunctis orationibus meis pro omnibus uobis, cum gaudio deprecationem faciens)*
Ἐπὶ τῇ κοινωνίᾳ ὑμῶν εἰς τὸ εὐαγγέλιον, ἀπὸ πρώτης ἡμέρας ἄχρι τοῦ νῦν.	5 "Super vestri in Euangelio participatione, "à primo die vsque ad hoc tempus:	5 *Super communicatione uestra in Euangelio Christi à prima die usque nũc.*
Πεποιθὼς αὐτὸ τοῦτο, ὅτι ὁ ἐναρξάμενος ἐν ὑμῖν ἔργον ἀγαθὸν, ἐπιτελέσει ἄχρις ἡμέρας Ἰησοῦ Χριστοῦ·	6 Persuasum habẽs hoc ipsum, fore vt qui cœpit in vobis opus bonum, perficiat "vsque ad diẽ Iesu Christi:	6 *Confidens hoc ipsum, quia qui cœpit in uobis opus bonum, perficiet usque in diem Christi Iesu:*
Καθώς ἐστι δίκαιον ἐμοὶ τοῦτο φρονεῖν ὑπὲρ πάντων ὑμῶν, διὰ τὸ ἔχειν με ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμᾶς, ἔν τε τοῖς δεσμοῖς μου, καὶ τῇ ἀπολογίᾳ, καὶ βεβαιώσει τοῦ εὐαγγελίου, συγκοινωνούς μου τῆς χάριτος πάντας ὑμᾶς ὄντας.	7 Sicut iustum est vt ego id sentiam "de omnibus vobis, propterea "quòd animo teneã vos, & in vinculis meis, "& in defensione & cõfirmatione Euangelii, "vos, *inquam,* omnes vnà mecum fuisse "gratiæ meæ participes.	7 *Sicut est mihi iustum hoc sentire pro omnibus uobis, eo quòd habeam uos in corde, & in uinculis meis, & in defensione, & confirmatione Euangelij, socios gaudij mei omnes uos esse.*
Μάρτυς γάρ μου ἐστὶν ὁ Θεὸς ὡς ἐπι-	8 Testis enĩ mihi est De⁹ "quàm	8 *Testis enim mihi est Deus quomodo*

4 Cum summa memoria vestri, ἐπὶ πάσῃ τῇ μνείᾳ ὑμῶν. Id est, perpetuò vestri memor. Nam πᾶσαν μνήμην pro perfecta (vt ita dicam) memoria posuit: & ἐπὶ pro μετὰ, id est ב pro עם, enallage Hebræis familiari. Vulgata & Erasmus, In omni memoria vestri, id est (vt fere explicant) quoties vestri recordor.

5 Super vestri participatione, &c. ἐπὶ τῇ κοινωνίᾳ ὑμῶν, &c. Id est, quòd & vos facti sitis participes Euangelii. A primo die, ἀπὸ πρώτης ἡμέρας. A primo videlicet die quo ad Euangelium accesserant. Coniungo enim ista cum verbo εὐχαριστῶ: quanuis nonnulli potius putent laudari Philippenses quòd primò statim die amplexi sint Euangelium. Id verò haud satis scio an verum sit: nec puto necessariam esse hanc quæstionem, quum potius significet Apostolus sese, ex quo primùm die ipsos cognouerit, non destitisse de ipsorum perseuerãtia gratias agere, vt quæ perpetua fuisset.

6 Vsque ad diem Iesu Christi, ἄχρις ἡμέρας Ἰησοῦ Χριστοῦ. Id est Ad extremum vsque finem nõ deseret vos Dei Spiritus, donec vestra etiam mortalia corpora viuificata sistantur Christi iudicio glorificanda.

7 De omnibus vobis, ὑπὲρ πάντων ὑμῶν. ὑπὲρ pro περὶ, vt contra περὶ pro ὑπὲρ, Ephes. 6. c. 18. Quòd animo teneã vos, διὰ τὸ ἔχειν με ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμᾶς. Vulgata & Erasmus, Eo quòd habeã vos in corde, duplici errore: primùm quòd ὑμᾶς simpliciter coniunxerunt cum verbo ἔχειν, quũ cohæreat cum participio ὄντας pro εἶναι posito, ex Græcorũ consuetudine, vt in illo Herodoti, ἱστορέων δὲ εὕρισκε Λακεδαιμονίους καὶ Ἀθηναίους προέχοντας, id est προέχειν. Deinde quòd ἔχειν ἐν καρδίᾳ nimium obscurè conuerterunt In corde habere: pro quo potius dicunt Latini, animo tenere, id est quasi insculptum habere memoriæ vt elabi non possit. Tum in vinculis meis, ἔν τε τοῖς δεσμοῖς μου. Veræ coniunctionis in Christo certum erat argumentum, quòd & absentem & captiuum nõ modò non deseruissent, sed etiam omnibus officiis essent prosequuti, perinde acsi cum eo vnà captiui fuissent.

Et in defensione, καὶ τῇ ἀπολογίᾳ. Apertè igitur ostenderant Philippenses sese in hac causa habere omnia cum Paulo coniũcta. Eheu quàm rarum hoc nostro seculo pietatis testimonium, in quo summa etiam pietas dicitur Christum apertè nõ prodidisse. Vos, *inquam,* omnes, πάντας ὑμᾶς. Videtur quidem ὑμᾶς abũdare: qui pleonasmus apud Hebræos legitur, qui sæpe antecedentibus affixa quæ vocant, coniungunt: sed propter illa interposita cõmodissimè explicari potest per epanalepsin. Gratiæ, τῆς χάριτος. Gratiam, id est peculiare & gratuitum beneficium, appellat, quòd captiuus teneretur pro Christi nomine. qua in re certatim etiã illi sese ipsi socios addiderant. Sic infrà, Vobis, inquit, datum est pro Christo non solùm vt in eum credatis, sed etiã vt pro illo patiamini, versu 29.

8 Quàm propensè amem, ὡς ἐπιποθῶ. Vulg. Quàm cupiã. Eras. Quàm desiderẽ. Mihi videtur in genere

vehementiſſimum in illos amorem ſuum Apoſtolus hoc verbo ſignificare, ex Hebræorum idioriſmo, apud quos id etiam valet verbum כמה & התאוה.

ποθῶ πάντας ὑμᾶς ἐν σπλάγχνοις Ἰησοῦ Χριστοῦ.

propenſè amē vos omnes ¨in viſceribus Ieſu Chriſti.

cupiam omnes uos in uiſceribus Ieſu Chriſti.

Καὶ τοῦτο προσεύχομαι, ἵνα ἡ ἀγάπη ὑμῶν ἔτι μᾶλλον καὶ μᾶλλον περισσεύῃ ἐν ἐπιγνώσει καὶ πάσῃ αἰσθήσει·

9 Et hoc precor vt charitas veſtra adhuc magis ac magis redundet in cognitione & omni ¨ſenſu:

9 *Et hoc oro ut charitas ueſtra magis ac magis abundet in ſcientia & in omni ſenſu:*

Εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς τὰ διαφέροντα, ἵνα ἦτε εἰλικρινεῖς καὶ ἀπρόσκοποι εἰς ἡμέραν Χριστοῦ.

10 ¨Vt dignoſcatis quæ diſcrepāt, vt ſitis ſinceri, ¨& inoffenſo curſu pergatis ¨ad diem vſque Chriſti,

10 *Vt probetis potiora, ut ſitis ſinceri & ſine offenſa in diem Chriſti:*

Πεπληρωμένοι καρπῶν δικαιοσύνης τῶν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς δόξαν καὶ ἔπαινον Θεοῦ·

11 Pleni ¨fructibus iuſtitiæ, qui *inſunt uobis* per Ieſum Chriſtum ad gloriam & laudem Dei.

11 *Repleti fructu iuſtitiæ per Ieſum Chriſtum, in gloriam & laudē Dei.*

Γινώσκειν δὲ ὑμᾶς βούλομαι, ἀδελφοί, ὅτι τὰ κατ' ἐμὲ μᾶλλον εἰς προκοπὴν τοῦ εὐαγγελίου ἐλήλυθεν·

12 Velim autē vos ſcire, fratres, quæ mihi *acciderunt*, magis ad profectum Euangelii eueniſſe:

12 *Scire autē uos uolo, fratres, quia quæ circa me ſunt, magis ad profectum uenerunt Euangelij:*

Ὥστε τοὺς δεσμούς μου φανεροὺς ἐν Χριστῷ γενέσθαι ἐν ὅλῳ τῷ πραιτωρίῳ, καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσι·

13 *Adeo* vt vincula mea ¨in Chriſto celebria ſint in toto prætorio, ¨ac reliquis omnibus *locis*:

13 *Ita ut uincula mea manifeſta fierent in Chriſto in omni prætorio, & in cæteris omnibus,*

Καὶ τοὺς πλείονας τῶν ἀδελφῶν ἐν Κυρίῳ, πεποιθότας τοῖς δεσμοῖς μου, περισσοτέρως τολμᾶν ἀφόβως τὸν λόγον λαλεῖν.

14 Et plerique ex fratribus in Domino, freti vinculis meis, magis audeant impauidè ¨Sermonem loqui.

14 *Vt plures è fratribus in Domino, cōfidētes in uinculis meis, abundantius auderent ſine timore uerbum Dei loqui.*

Τινὲς μὲν καὶ διὰ φθόνον καὶ ἔριν, τινὲς δὲ καὶ δι' εὐδοκίαν τὸν Χριστὸν κηρύσσουσιν·

15 Ac nonnulli quidem per inuidiam & contentionem, nōnulli verò etiam propenſa voluntate Chriſtum prædicant:

15 *Quidā quidem & propter inuidiam & contentionem, quidam autem & propter bonam uoluntatem, Chriſtum prædicant:*

¨Οἱ μὲν ἐξ ἐριθείας τὸν Χριστὸν καταγγέλλουσιν οὐχ ἁγνῶς, οἰόμενοι θλίψιν ἐπιφέρειν τοῖς δεσμοῖς μου.

16 ¨Alii quidē, *inquam*, per contētionē Chriſtū annuntiant ¨nō purè, exiſtimantes ſeſe afflictionem ¨addere vinculis meis:

16 *Quidam ex charitate, ſcientes quoniā in defenſionem Euangelij poſitus ſum.*

In viſcer. Ieſu Chriſti, ἐν σπλάγχνοις Ἰησοῦ Χριστοῦ. Alibi ſolet dicere, In Chriſto: vt ſignificet ex quo fonte promanet affectus iſte, & quò etiā feratur. Additū autem viſcerum nomē, magnum pondus addit ſentētiæ, vt intimus amor ſignificetur. Solent enim Hebræi רחמים, id eſt viſcera, omnes teneros ac veluti maternos affectus vocare.

9 Senſu, αἰσθήσει. Quum ea de quibus agit, nō ſint αἰσθητὰ, ſed νοητὰ, apparet αἴσθησιν impropriè poni ἀντὶ τῆς κρίσεως. Loquitur autē Paulus primùm de perceptione: deinde de rei perceptæ diiudicatione, vt perfecta ſit notitia: non illa naturalis propriè, ſed quam à gratia accepimus: ad cuius præſcriptū integra vita dirigatur. Itaque αἴσθησιν melius etiam conuertit Vetus interpres Senſum, quàm Eraſmus Intelligentiam.

10 Vt dignoſcatis quæ diſcrepant, εἰς τὸ δοκιμάζειν τὰ διαφέροντα. Perfectum hoc eſt iudicium quo non modò agnoſcimus quod boni ſpecie nobis allubeſcit, ſed etiā quod à bono diſcrepat poſſumus diiudicare. Itaque mihi videtur longè vberior iſta explicatio, ac melius etiam cohærens cum iis quæ præcedunt ac ſequuntur, quàm ſi cum Vetere interprete conuertamus, Vt probetis potiora: vel cum Eraſmo, Vt probetis quæ ſunt præſtantia. Vide Rom. 2. c. 18. Et inoffenſo curſu pergatis, καὶ ἀπρόσκοποι. Metaphoram ſumptam apparet ab iis qui aliquò contendunt: vt non dubitarim periphraſin vſurpare. Vulg. Sine offenſa, & Eraſ. Tales vt nemini ſitis offendiculo: quo modo etiam accipitur idem hoc nomen Act. 24. d. 16, & 1. Cor. 10. g. 32. Mihi tamen hoc in loco arridet paſſiua ſignificatio. Ad diem vſque, εἰς ἡμέραν. Vide 1. Cor. 1. a. 8.

11 Fructibus iuſtitiæ, καρπῶν δικαιοσύνης. Si arbor eſt iuſtitia, opera verò bona, fructus arboris: quomodo tradunt ſophiſtæ ex fructibus naſci arborem? Sed & diſtinguenda eſt iuſtitia imputata, in quam vnam recumbimus, à iuſtitia inhærente, quæ eſt duntaxat illius veluti propago.

13 In Chriſto, ἐν Χριστῷ. Id eſt, Chriſti nomine, ſiue pro Chriſti negotio, vt Epheſ. 4. a. 1. Pertinet enim hoc ad τὰ δεσμὰ, per traiectionem Hebræis familiarem, vt Pſalm. 138. a. 2, Magnificaſti ſuper omne nomen tuum eloquium tuum. pro, Magnificàſti eloquium tuum ſuper omne nomen tuum. Sic Horatius, Penè macros arſit dum turdos verſat in igne. Celebria, φανερούς. Vulg. & Eraſ. Manifeſta, non ſatis expreſſè. Prætorio, πραιτωρίῳ. Id eſt Cæſaris regia. Latè enim patet Prætorii appellatio, vnde & Milites Prætoriani. Vide infrà, 4. d. 23.

Ac reliquis omnibus *locis*, καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσι. Suppleui מקומות, locis, vt Epheſ. 3. a. 3.

14 Sermonem loqui, τὸν λόγον λαλεῖν. Sermo κατ' ἐξοχὴν vocatur Euangelica doctrina, & quidem addito articulo. In duobus tamen codicibus additum erat τοῦ Θεοῦ, quo modo vertit Vetus interpres.

16 Alii quidem, *inquam*, Οἱ μέν. Manifeſta eſt epanalepſis. Vetus autem interpres hunc verſiculum ſubiicit

proximo. Non purè, οὐχ ἁγνῶς. Non puro videlicet animo, quũ alioqui pura esset doctrina: neque enim subiiceret Paulus se ex istorũ etiam prædicatione gaudiũ capere: idque etiã ex eo liquet quod τὴν ἀλήθειαν versiculo decimooctauo non opponat τῷ ψεύδει, id est mẽdacio, sed τῇ προφάσει, id est obtentui. Ambros. vertit Nõ simpliciter, οὐχ ἁπλῶς. Addere, ἐπιφέρειν. Nẽpe vt vrar ipsorum gloria. Cæterùm Erasmus τὸ ἐπιφέρειν rectè omnino exposuit addere. Nam ἐπὶ hoc in loco additionem declarat. Vulgata, Suscitare, vt videri possit legisse ἐπεγείρειν

17 Οἱ δὲ ἐξ ἀγάπης, εἰδότες ὅτι εἰς ἀπολογίαν τοῦ εὐαγγελίου κεῖμαι.

17 Alii rursus ex charitate, sciẽtes me ad defensionem Euangelii constitutum esse.

17 *Quidam autem ex contentione Christum annũtiant nõ sincerè, existimantes pressurã se suscitare vinculis meis.*

18 Τί γάρ; πλὴν παντὶ τρόπῳ, εἴτε προφάσει, εἴτε ἀληθείᾳ, Χριστὸς καταγγέλλεται· καὶ ἐν τούτῳ χαίρω, ἀλλὰ καὶ χαρήσομαι.

18 Quid igitur? attamẽ quouis modo, siue in speciem, siue sincerè, Christus annũtiatur, de hoc quoque gaudeo, atque etiã gaudebo.

18 *Quid enim? dum omni modo, siue per occasionem siue per veritatem Christus annuntiatur: & in hoc gaudeo, sed & gaudebo.*

19 Οἶδα γὰρ ὅτι τοῦτό μοι ἀποβήσεται εἰς σωτηρίαν διὰ τῆς ὑμῶν δεήσεως, καὶ ἐπιχορηγίας τοῦ πνεύματος Ἰησοῦ Χριστοῦ,

19 Noui enim fore vt hoc mihi cedat saluti per vestras preces, & subministrationem spiritus Iesu Christi,

19 *Scio enim quia hoc mihi proueniet ad salutem, per vestram orationẽ & subministrationem Spiritus Iesu Christi,*

20 Κατὰ τὴν ἀποκαραδοκίαν καὶ ἐλπίδα μου, ὅτι ἐν οὐδενὶ αἰσχυνθήσομαι, ἀλλ᾽ ἐν πάσῃ παρρησίᾳ, ὡς πάντοτε, καὶ νῦν μεγαλυνθήσεται Χριστὸς ἐν τῷ σώματί μου, εἴτε διὰ ζωῆς, εἴτε διὰ θανάτου.

20 Secundum intentã expectationem & spem meã, quòd nulla in re pudefiã, sed cum omni libertate, vt semper, *ita* nũc quoque magnificabitur Christus in corpore meo, siue per vitam siue per mortem.

20 *Secundum expectationẽ & spẽ meã, quia in nullo confundar, sed in omni fiducia, sicut semper, & nũc magnificabitur Christus in corpore meo, siue per vitã siue per mortẽ.*

21 Ἐμοὶ γὰρ τὸ ζῆν, Χριστὸς, καὶ τὸ ἀποθανεῖν κέρδος.

21 Mihi enim *est* Christus & *in* vita & *in* morte lucrum.

21 *Mihi enim viuere, Christus est, & mori, lucrum.*

22 Εἰ δὲ τὸ ζῆν ἐν σαρκὶ, τοῦτό μοι καρπὸς ἔργου, καὶ τί αἱρήσομαι οὐ γνωρίζω.

22 Vtrum verò viuere in carne mihi operæpretium *sit*, & quid eligam ignoro.

22 *Quòd si viuere in carne hoc mihi fructus operis est, & quid eligã ignoro.*

23 Συνέχομαι γὰρ ἐκ τῶν δύο· τὴν ἐπιθυμίαν ἔχων εἰς τὸ ἀναλῦσαι, καὶ σὺν Χριστῷ εἶναι. πολλῷ γὰρ μᾶλλον κρεῖσσον.

23 Coarctor enim vtrinque: desiderans migrare, & esse cum Christo: nam *id* longè optimum est:

23 *Coarctor autem è duobus, desideriũ habens dissolui, & esse cum Christo, multo magis melius.*

18 Quid igitur? τί γάρ; Ad verbum, Enimuero quid? Neque enim causam significat. Vulg. & Erasmus, Quid enim? In speciem, προφάσει. Vel per obtentum. Nam speciosam quidem causam, id est Christũ ipsum, prætexebant suæ ambitioni & inuidiæ qua intus æstuabant. Vulg. Per occasionem, absurdè. Vide Matth. 23. b. 14. Sincerè, ἀληθείᾳ. Vulg. & Eras. Per veritatem, obscurè: quia quum multæ sint mendacii & veritatis species, non opponit hoc loco veram doctrinam falsæ, sed sincerum animum fucato: quo modo ab Hebræis accipitur אמת pro animi integritate, quæ omni dissimulationi aduersatur.

20 Intentam expectationem, ἀποκαραδοκίαν. Vulg. & Eras. Expectationem. Vide Rom. 8. d. 19. Magnificabitur, μεγαλυνθήσεται. Heb. יגדל, id est magnificè extolletur, ac prædicabitur.

21 Mihi enim, &c. Ἐμοὶ γάρ, &c. Vulg. Mihi enim viuere, Christus est: & mori lucrum, Eras. Nam mihi vita Christus est, & mors lucrum. Itaque in priore quidem mẽbro Christum Paulus vitam suam vocarit: in posteriore verò nulla erit Christi mentio, nisi ex consequenti. Atqui applicanda est ratio propositioni cui adiungitur. Firma est igitur doctissimi interpretis sententia, qui existimat sicut in propositione, sic etiam in ratione, Christum esse vtriusque membri subiectum, lucrum verò, (id est gloriam Christi, quæ cum ipsius Apostoli cõmodo coniuncta est) prædicatum, vt ante τὸ ζῆν & τὸ ἀποθανεῖν subaudiatur κατά, ecclipsi non modò quæ tolerari possit, sed etiam quæ inter Atticismos numeretur.

22 Vtrum verò, εἰ δέ. Vulg. & Eras. Quòd si. Atqui si ita conuerteris, hiabit tota sentẽtia, propter particulam καὶ sequentem. Hanc verò Græcus scholiastes negligit, & εἰ δὲ interpretatur ἐπειδὴ δέ, quoniam verò. Sed hoc quidem est nodum non expedire, sed secare. Castellio eam quoque transilit, sed multo impudentius. Alii verbum vnum subaudiunt, puta, Si *contingat* viuere in carne, vt Erasmus in ipso contextu. Alii integram sententiam, vt idem Erasmus in annotationibus, omnia certè perturbans. Alii denique aliter. Ego verò miror nemini in mentem venisse vt εἰ per an vel vtrum exponeret: quæ significatio particulæ εἰ in subiectione ita est vsitata vt mirer vel Erasmo doctissimo viro, & hoc ipsum quærenti, non occurrisse. Viuere in carne, ζῆν ἐν σαρκί. Distingue Secũdum carnem viuere, siue In carne esse, ab hac formula. Viuere enim secundum carnem, & In carne esse, de iis dicitur qui quum non sint Spiritu donati, sese cupiditatibus carnis immergunt. Viuere autem in carne, vel ambulare, vt 2. Cor. 10. a. 3, nihil aliud declarat quàm in hoc caduco corpore vitam degere, tantisper dum cælesti & æterna vita potiamur, vt Galat. 2. d. 20, & 1. Pet. 4. a. 1. Mihi operæpretium sit, τοῦτό μοι καρπὸς ἔργου. Abundat τοῦτο ex Hebræorum idiotismo, qui singulis penè versiculis occurrit. Quòd autem Vetus interpres & Erasmus fructum operis obscurè conuerterunt, satis constat à Latinis operæpretium dici, nempe rem vtilem & fructuosam, dignam denique in qua aliquis operam ponat.

23 Vtrinque, ἐκ τῶν δύο: id est ἀμφοτέρωθεν. Hebraicè משניהם pro מצד שניהם. Vulgata, Ex duobus. Erasmus, Ex his duobus. Migrare, ἀναλῦσαι. id est μεταστῆναι, vt rectè interpretatur Chrysostomus, vti soluere

dicuntur nautæ profecturi:quod rectè obseruatum est ab Erasmo. καταλύειν verò pro diuertere, ab aurigis ductum est, qui equorum & currus vincula dissoluunt. Vulgata, Dissolui, ἀναλυθῆναι. Nam id longè optimum est, πολλῷ γὰρ μᾶλλον κρεῖσσον. Addidi particulam γὰρ vt necessariam, ex duorum veterum codicum fide, & Clementis authoritate, qui ita legit libro στρωμ. 3. Vulg. Multo magis melius. Eras. Multo longéque melius est. Ego malui μᾶλλον κρεῖσσον pro ἄρειον accipere. Sic enim abundat μᾶλλον vt tamen suã emphasin habeat. neque hic pleonasmus in Hebræorum duntaxat idiomate inuenitur, apud quos sic redundat particula מאד, sed etiam apud idoneos scriptores Græcos, vt diximus Matth. 6. d. 26, & Mar. 7. e. 36.

24 Τὸ δὲ ἐπιμένειν ἐν τῇ σαρκὶ, ἀναγκαιότερον δι' ὑμᾶς.

24 Sed permanere in carne, magis necessarium *est* propter vos.

24 *Permanere autem in carne, magis necessarium propter uos.*

25 Καὶ τοῦτο πεποιθὼς οἶδα, ὅτι μενῶ καὶ συμπαραμενῶ πᾶσιν ὑμῖν, εἰς τὴν ὑμῶν προκοπὴν καὶ χαρὰν τῆς πίστεως.

25 Et hoc confisus noui me mãsurum esse, & vnà permansurũ cum vobis omnibus ad vestrũ profectum & gaudium fidei.

25 *Et hoc confidens scio, quia manebo & permanebo omnibus uestris ad profectũ uestrũ & gaudiũ fidei;*

26 Ἵνα τὸ καύχημα ὑμῶν περισσεύῃ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἐν ἐμοὶ, διὰ τῆς ἐμῆς παρουσίας πάλιν πρὸς ὑμᾶς.

26 Vt abundet gloriatio vestra in Christo Iesu de me, mea rursus apud vos præsentia.

26 *Vt gratulatio uestra abũdet in Christo Iesu in me, per meũ aduentum iterum ad uos.*

27 Μόνον ἀξίως τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ πολιτεύεσθε, ἵνα εἴτε ἐλθὼν καὶ ἰδὼν ὑμᾶς, εἴτε ἀπὼν, ἀκούσω τὰ περὶ ὑμῶν, ὅτι στήκετε ἐν ἑνὶ πνεύματι, μιᾷ ψυχῇ συναθλοῦντες τῇ πίστει τοῦ εὐαγγελίου.

27 Tantùm vt dignum est Euangelio Christi vos gerite, vt siue venero & videro vos, siue absens fuero, audiam de rebus vestris, vos perstare in vno Spiritu, vno pariter animo decertãtes per fidem Euangelii.

27 *Tantùm dignè Euangelio Christi conuersamini: ut siue quum uenero, & uidero uos, siue absẽs audiã de uobis quia statis in uno spiritu, unanimes, collaborantes fidei Euangelij.*

28 Καὶ μὴ πτυρόμενοι ἐν μηδενὶ ὑπὸ τῶν ἀντικειμένων· ἥτις αὐτοῖς μέν ἐστιν ἔνδειξις ἀπωλείας, ὑμῖν δὲ σωτηρίας, καὶ τοῦτο ἀπὸ Θεοῦ·

28 Nec vlla in re territos ab iis qui se opponunt: quod illis quidem est exitii indicium, vobis autẽ salutis, idque à Deo:

28 *Et in nullo terreamini ab aduersariis: quæ illis est causa perditionis, uobis autem salutis, & hoc à Deo.*

29 Ὅτι ὑμῖν ἐχαρίσθη τὸ ὑπὲρ Χριστοῦ, οὐ μόνον τὸ εἰς αὐτὸν πιστεύειν, ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπὲρ αὐτοῦ πάσχειν·

29 Quia vobis datũ est in Christi negotio, non solùm in eum credere, sed etiam pro eo affligi:

29 *Quia uobis donatũ est pro Christo, non solùm ut in eũ credatis, sed ut etiam pro illo patiamini:*

30 Τὸν αὐτὸν ἀγῶνα ἔχοντες οἷον ἴδετε

30 Idẽ certamẽ sustinẽdo quale vi

30 *Idem certamen habentes quale & uidistis*

24 In carne, ἐν σαρκί. Iterum caro pro corpore ponitur.

25 Et gaudium fidei, καὶ χαρὰν τῆς πίστεως. Gaudium fidei appellat quod ex fide promanarit, aut quo fides magnopere confirmabitur, quum felicem videbunt istius captiuitatis exitum.

27 Perstare in vno Spiritu, στήκετε ἐν ἑνὶ πνεύματι. Standi verbum athletis conuenit, à quibus sumpta est translatio, quam persequitur ad finem vsque capitis. Spiritus autem appellatione intelligo Spiritum sanctum, aut certè eius afflatum cuius vinculo deuincti, & cuius vi animati, fortiter seruent gradum. Vno pariter animo decertantes, μιᾷ ψυχῇ συναθλοῦντες. Id est ὁμοθυμαδὸν συναγωνιζόμενοι. Hanc autem distinctionem ita adferunt Græca scholia vt minimè controuersam, vt qui alterius non meminerint. & sanè multo planior & vberior est sententia si μιᾷ ψυχῇ cum participio coniungas, vt nos fecimus. Hortatur ergo Paulus vt eodem Spiritu cõiuncti & confirmati, coniunctis viribus luctentur: & quidem fide freti, id est doctrina Euangelii, seu verbo Dei, vt Galat. 1. d. 23, & 1. Timoth. 4. a. 1, accipitur fidei nomen. Vel fide Euangelii, id est fide quæ Euãgelio ac proinde inuicto Christi robore nititur. Vulgata, Vnanimes collaborantes fidei Euangelii. Erasmus, Adiuuantes decertantem fidem Euangelii, quasi τῇ πίστει regatur à præpositione σὺν, vt quasi laborans Euangelii fides præsidio nostro sit victrix futura. Atqui perabsurda est hæc sententia, & quod de vno spiritu vnóque animo dixit, satis indicat præpositionem vel ad Philippenses coniunctos pertinere, vel ad Paulũ ipsum qui illorũ societatem requirat in promouenda Dei gloria: ita vt τῇ πίστει rationem habeat quasi instrumenti, sicut rectè omnino obseruauit doctissimus interpres.

28 Quod, ἥτις. Dixit ἥτις, non ὅπερ vel ὅ, τι, quia sequitur ἔνδειξις, quanuis cõplexui orationis referendo neutrum genus soleat potius vsurpari. Vide suprà, Ephes. 3. c. 13. Indicium, ἔνδειξις. Id est apertum & planum testimonium: nam quo impotentius furit aliquis aduersus Ecclesiam, eo manifestius patefacit se ad certum exitium ruere: nisi quidem Dominus illum dignetur sua misericordia, vt Paulum ipsum dignatus est. Sed rarum est hoc exemplum, neque cognitæ veritati reluctatus est Apostolus. Contrà verò sancta perseuerantia in quibusuis pro Christo perferendis, nobis indicium est nos efficaci illo Spiritu Dei donatos, ac proinde esse ex electorum numero quos certa salus manet, vt 2. Thessal. 1. a. 5, vbi rursus vtitur ἐνδείγματος nomine. Vetus tamẽ interpres ἔνδειξιν maluit causam interpretari, temere quæsita aliena significatione, quum nusquam fidelium afflictio dicatur salutis illorum causa, sed testimonium. Idque, καὶ τοῦτο. Hoc refero ad vtrunque membrum superius.

29 In Christi negotio, τὸ ὑπὲρ Χριστοῦ. Ad verbum, In eo quod pro Christo *suscipitur*: alioqui redundaret articulus τό. Vulg. & Eras. Pro Christo. In eum, εἰς αὐτόν. Id est ei. nã εἰς respondet literæ ל Hebræorũ: vt non satis firmum sit discrimen illud quod statuitur inter Credere Deo, & Credere in Deum.

30 Sustinendo, ἔχοντες. Vulgata & Erasmus ad verbum, Habentes. Fuerat autem omnino dicendum ἔχουσι. Sed eiusmodi participia alibi iam aliquoties annotauimus respondere Hebræorum infinito modo, pro quo Latini gerundi modum vsurpant.

ἐν ἐμοί, καὶ νῦν ἀκούετε ἐν ἐμοί.

Κεφάλαιον β'.

Εἴ τις οὖν παράκλησις ἐν Χριστῷ, εἴ τι παραμύθιον ἀγάπης, εἴ τις κοινωνία πνεύματος, εἴ τινα σπλάγχνα καὶ οἰκτιρμοί·

Πληρώσατέ μου τὴν χαρὰν, ἵνα τὸ αὐτὸ φρονῆτε, τὴν αὐτὴν ἀγάπην ἔχοντες, σύμψυχοι, τὸ ἓν φρονοῦντες.

Μηδὲν κατ' ἐρίθειαν, ἢ κενοδοξίαν, ἀλλὰ τῇ ταπεινοφροσύνῃ ἀλλήλους ἡγούμενοι ὑπερέχοντας ἑαυτῶν.

Μὴ τὰ ἑαυτῶν ἕκαστος σκοπεῖτε, ἀλλὰ καὶ τὰ ἑτέρων ἕκαστος.

Τοῦτο γὰρ φρονείσθω ἐν ὑμῖν ὃ καὶ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

Ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ·

distis ĩ me, & nũc auditis de me.

CAPVT II.

1 SI qua igitur consolatio *est* in Christo, siquod solatium charitatis, siqua communio spiritus, siquæ viscera ac miserationes,

2 Explete meum gaudium, vt itidem sitis affecti, eandem charitatem habentes, vnanimes, & sententiis vni.

3 Nihil *gerite* per contentionem aut per inanem gloriam, sed ex modestia alium quisque se præstantiorem existimet.

4 Ne sua quisque spectetis, sed vnusquisq; etiã quæ sunt aliorũ.

5 Itaque is sit affectus in vobis qui fuit & in Christo Iesu:

6 Qui quum esset in forma Dei, non duxit rapinam, parem esse cum Deo:

in me, & nunc auditis de me.

CAP. II.

1 *SIqua ergo consolatio in Christo, siquod solatiũ charitatis, siqua societas spiritus, siqua viscera ac miserationes,*

2 *Implete gaudium meũ, ut idẽ sapiatis, eandẽ charitatem habentes, unanimes, idipsum sentientes.*

3 *Nihil per contentionem, neque per inanẽ gloriã, sed in humilitate, superiores sibi inuicem arbitrantes.*

4 *Non quæ sua sunt singuli considerantes, sed ea quæ aliorum.*

5 *Hoc enim sentite in uobis quod & in Christo Iesu:*

6 *Qui quũ in forma Dei esset, non rapinã arbitratus est, esse se æqualẽ Deo:*

IN CAPVT II.

1 In Christo, ἐν Χριστῷ. Id est Christiana, siue quæ ab iis possit proficisci qui sunt in Christo. Siquæ viscera, εἴ τινα σπλάγχνα: id est, siquis intimæ charitatis sensus. Nã (vt sæpe iã diximus) σπλάγχνα vocat quæ Hebræi רחמים, tenerrimos nimirum ac planè maternos affectus. Cæterùm in vetustis bonis codicibus scriptum inuenio εἴ τις σπλάγχνα καὶ οἰκτιρμοί, & paulo antè etiam εἴ τις παραμύθιον, & ita quoque citatur hic locus à Clemente libro στρωμ. 4, & à Basilio in Ethicis, ὅρῳ ξη. quam lectionem vt tueamur, necesse fuerit ista appellatiua pro adiectiuis accipere, Hebræorum more: acsi diceret Apostolus, Siquis est qui me consoletur in Christo, siquis est qui pro mutua charitate mihi solatium adferat, siquis mecum est eodem spiritu coniunctus, si in quoquam vlla est intima charitas ac cõmiseratio. 2 Itidem sitis affecti, τὸ αὐτὸ φρονῆτε. Vulg. Idẽ sapiatis. Ego verò malo hãc sententiam pro genere accipere, cuius deinde species cõmemoret. Vide Rom. 12. c. 16. Eandẽ charitatẽ, τὴν αὐτὴν ἀγάπην. Id est parem, vt non modò sit amoris aliqua sed par etiam vicissitudo, quasi vna cõmuni anima omnes viuatis. Nam σύμψυχοι coniungo cum hac sententia. Et sententiis vni, τὸ ἓν φρονοῦντες. Ab animorum (id est volũtatum) coniunctione, transit ad doctrinæ consensum, vt plena iustáque sit concordia.

4 Spectetis σκοπεῖτε. Id est respiciatis. Neque tamen vult Apostolus hortari ad πολυπραγμοσύνην, sed ad cõmunem solicitudinem, vt proximi etiam commodis studeat vnusquisque, nec in illorum munera inuadat.

Sed etiam, ἀλλὰ καί. Particulam καί neglexit Vetus interpres, quæ tamen sua emphasi non caret. Neque enim vult vt nos aut nostros negligamus, sed vt nullos à nobis putemus alienos quos quidem possimus iuuare. Basilius tamẽ in Ethicis ὅρῳ νβ', non legit καί.

5 Itaque is sit affectus, τοῦτο γὰρ φρονείσθω. Vulg. Hoc enim sentite. Sed vt alibi, ita hîc quoque γὰρ ponitur pro illatiua coniunctione. Deinde non scriptum est φρονεῖσθε, sed φρονείσθω, idque forma verbi impersonalis, quasi dicas, Sentiatur. Nam alioqui scribendum fuisset, ὃ καὶ Χριστὸς Ἰησοῦς, quod & Christus Iesus. Quod ad sententiam tamen attinet, parum interest. Vult enim in genere Paulus vt inter nos eum affectum seruemus quo fuit præditus Christus.

6 In forma Dei, ἐν μορφῇ Θεοῦ. id est, talis qualis Deus est, ideóq; Deus: quũ vnus Deus sit suiipsius prorsus similis. Itaque nõ erat quòd Erasmus (dicã enim quod res est) apertè veritati repugnaret, vt hunc locũ, quo vix alius est ad refellendas omnes aduersus Christi personam hæreses illustrior, pro virili obscuraret. Μορφή, inquit, speciem sonat aut figuram. Esto: sed quorsum hoc? Totus, inquit, hic locus mihi videtur violentius torqueri ad Christi naturam, quũ Paulus agat de specie nobis exhibita. In summa, quid hoc est monstri? Nempe forma Dei nihil aliud significabit quàm speciem aut exemplum, quòd in corpore humano obambulans, ederet tamen argumẽta diuinitatis. Hic ergo sensus erit, Christũ hicnõ considerari à Paulo qualis erat antequam carnem assumeret, sed in carne assumpta, in qua habuerit formam Dei, id est Dei scintillas obiter ostenderit, quas tamẽ ad Patrem semper retulerit, nihil sibi arrogans. Hæc Erasmi est opinio, quantum ex ipsius verbis admodum perplexis colligere potui. Atqui vt concedã μορφὴν nõ semper significare essentialẽ (quã vocãt) formã, neque de vocabulis contendã, quis nõ videt Paulum declarare quis fuerit Christus ante assumptã serui formã: Nam statim subiicitur quòd sese exinanierit, assumpta, inquit, serui forma, id est hominis. Nõ potest igitur hæc descriptio ad id tẽpus pertinere quo iã carnẽ assumpserat: alioquin hæc inanitio nõ pertinebit ad assumptionẽ carnis, sed ad vitæ rationẽ quã sequutus sit Christus quũ iam esset homo factus: vt sit hæc sententia, Nolite superbire, sed Christũ vobis proponite. is enim quãuis in Dei forma esset (id est, quãuis Deus esset in hominis figura apparens) tamẽ nõ vsurpauit sibi æqualitatẽ cũ Deo, sed Deũ celauit, hominẽ exhibuit. Atqui præterquã quòd nemo est tã hebes quin hæc videat prorsus violenta expositione torqueri, longè etiã aliud est Pauli argumentũ: nempe huiusmodi, Christus ipse, quũ Deus esset, ac proinde in ea gloria & maiestate quæ Deo vni cõuenit, nec in eo putaret se alienũ quicquã vsurpare, tamẽ veluti deposita hac gloria, hucusque se demisit vt talis fieret quales sunt Dei serui, i. vt hominẽ assumeret, imò verò etiã vt Patri, nõ tanquã æquali, sed tanquã Domino, ad ignominiosissimã vsque mortẽ subeundam sese vltro summitteret: & nos mortales & infimos seruos non pudebit arrogantiæ, quasi fratribus nostris præcellamus? Hoc est, inquam, Pauli argumentum, quo nemo non videt nihil

grauius aut vehementius dici potuisse. Itaque (vt paucis absoluam) in hoc versiculo Paulus Christi diuinam naturam describit, quod etiam declaratur participio ὑπάρχων: & etiamsi μορφῆς nomine gloriam ac maiestatē declaret, tamen (vt verè & sanctè annotauit doctissimus interpres) quum gloria Dei non possit sine sacrilegio ab ipsa diuinitate separari, non potuit melius declarare Apostolus Christi deitatem quàm quum diceret eum in forma Dei fuisse, id est verè Deum. Sed dices, Cur non Paulus potius apertè dixit, Θεὸς ὑπάρχων, Deus quum esset? Respondeo, quoties id faciendum fuit, toties eum id apertè dixisse, vt Rom. 9. a. 5: quem etiam locum Erasmus pro virili detorsit, & 1. Tim. 3. d. 16, vbi rursus ad eūdem scopulū impingit, & Act. 20. f. 28, & Col. 2. b. 9. Nūc verò idem quoque dicit. Sed quum duas illas Christi naturas nobis non nudas, sed qualitatibus suis vestitas, diuinam videlicet ex gloria illa diuina, humanam ex sua illa infirmitate & imbecillitate æstimandam proponat, qualitates denique ipsarum naturarum potius quàm substantias consideret, vt hinc quidem Christū omni gloria ornatum, inde verò in extrema & tamen spontanea ac temporaria miseria versantem, postremò in supremum gradum euectum cōtemplemur: meritò μορφὴν Θεοῦ potius quàm Θεὸν, & μορφὴν δούλου, ὁμοίωμα & σχῆμα ἀνθρώπου potius quàm ἄνθρωπον dicere voluit. Non duxit rapinam, οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο. Vel (vt vertit doctissimus interpres) Nō esset rapinam arbitratus. Nam quæ sequuntur, retulit ad manifestationem factam in carne: vt sit hæc sententia, Christus ille Deus, æterna gloria ac maiestate præditus, sciebat quidem sibi ius fásque esse non in humili carne apparere, sed cum magnificētia Deo digna: verùm maluit sese demittere. Neque est quòd nos offendat aoristus indicatiui ἡγήσατο, quum hunc modum interdum soleat Paulus etiam non expressa particula ἂν ita vsurpare, vt Rom. 9. a. 13, ηὐχόμην pro ηὐχόμην ἄν: & 1. Cor. 2. b. 8 εἰ ἔγνωσαν, pro, si cognouissent, vt idem rectissimè annotauit. Sed mihi tamen videtur propria huius temporis significatio seruari posse, vt hoc quoque ad pristinam Christi gloriam pertineat, cuius ipse meminit Iohan. 17. a. 5, sitque hæc sententia, Christus quum esset in æterna illa deitatis gloria cōstitutus, nō ignorauit se in ea re (id est quòd Deo Patri coæqualis esset) nullam iniuriam cuiquam facere, sed suo iure vti: nihilominus tamen quasi iure suo cessit, quum ipse se velut in nihilum redigeret, forma serui accepta, &c. Hic verò quærit Erasmus quid magni tribuat Christo Paulus, si, quū Deus esset natura, intellexit id non esse rapinæ. id est, seipsum nouit. Respondeo, multa & maxima mysteria contineri in his verbis, quæque ad Pauli scopum maximè pertineant. Nam primùm omnium explicat qua ratione dixerit, Christum antequam carnem assumeret, fuisse in Dei forma: ne quis hanc formam putaret non verè nec prorsus fuisse diuinam, sed vel communicatione, vel gradu tantùm aliquo, vel ex certo initio, vt dixerūt impii Arriani, vel deniq; ambitione vsurpatā, ex qua fuerit Christ⁹ deturbatus. Ideo quū negat vllū in ea re fuisse ἁρπαγμὸν quòd Deo par esset, omnem istis blasphemiis ansam præcidit. Nam par Deo esse sine rapina nullus possit, nisi sit ipse omnibus modis Deus. At cur Christum dicit hoc nō ignorasse? Nempe vt intelligamus istam Christi summissionem à mera & spōtanea ipsius bonitate profectam: vt sit omnibus modis perfectum obedientiæ, summissionis, charitatis exemplar. Parem esse cum Deo, τὸ εἶναι ἴσα Θεοῦ. Quid iam dubitamus quin formæ Dei appellatio expressa speciem naturæ veræ ac prorsus diuinæ declaret? Sed & paucis istis verbis iugulatur Sabellicus, qui personarū distinctionem tollit, quum in paritate necesse sit comparationem ac proinde duas minimùm hypostases interuenire. Iugulatur etiam Arrius, qui Deum secundariū imaginatur: quia par non est qui secundus est ab alio: quòd si non contentus hypostases distinxisse, etiam οὐσίας separes, iam Deo parem esse, non erit infinitum & omnipotentem esse, quū plures infiniti & plures omnipotentes nullo modo possint existere. Itaque si hæc coniunxeris, plenam ac perfectam non ὁμοιουσίου, sed ὁμοουσίου descriptionem habebis.

Ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσε, μορφὴν δούλου λαβὼν, ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος·	7 Sed ipse se exinaniuit, forma serui accepta, similis hominibus factus:	7 Sed semetipsum exinaniuit, formam serui accipiens, in similitudinem hominum factus:

7 Sed ipse se, ἀλλ' ἑαυτὸν. Notandū pronomen ἑαυτὸν, quo spontanea fuisse ista summissio iterū significatur. Exinaniuit, ἐκένωσε. Id est, quasi ex OMNI seipsū ad NIHIL redegit. quæ enim est rei creatæ, imò verò animalis omnium miserrimi & à Deo maximè alieni, ad ipsius opificis maiestatem proportio? Forma serui accepta, μορφὴν δούλου λαβὼν. Non dicit, De forma in formam serui mutata, aut Deo in hominem conuerso, aut Deo cum homine confuso, neque item dicit ad vnum Christum Deum accessisse alterum Christū hominem: sed eum ipsum qui Deus erat, formā serui assumpsisse. Sed quid formæ serui appellatione intelligatur quærit Erasmus: neque hoc referri putat ad ipsam naturam, sed ad vitiosam eius qualitatem, quam forma & specie tenus, nō autem re vera assumpserit: vt qui fuerit omnis peccati expers. Hæc Erasmus, nempe vt formæ Dei, id est Deo sub hominis specie quasi celato, (vt ipse interpretatus est) formam serui, id est vitiosam in speciem non reuera qualitatem carnis opponat. Sed præterquam quòd hac ratione eneruatur Pauli argumentum, & patefit etiam hæreticis aditus ad eludendam humanæ Christi carnis veritatem, quis illi concesserit μορφὴν de ea duntaxat specie dici quæ id esse videatur quod reipsa nō sit? Deinde quis non videt, serui nomen imbecillam conditionem naturæ, non autem vitiosam qualitatem significare? Opponitur enim serui forma, Dei formæ. Quum verò seruitus significat corruptionem, non cum Deo, sed cum libertate confertur. Denique proferatur vel vnus locus ex omnibus sacris libris, in quo seruus absolutè dicatur de eo qui peccato seruiat. Sed de his satis à nobis dictum esto, nullo (ita me bene Deus amet) Erasmum de literis optimè meritum, & quidem mortuum, exagitandi studio, sed vt pro mea virili & ipse Dei veritatem asseram. Poscit autem omnino antithesis vt sicut forma Dei dicitur augusta illa diuinæ maiestatis ac gloriæ species quæ nō potest à diuina ipsa natura separari, sic formam serui interpretemur, abiectam illam & imbecillam hominis naturam ac conditionem, tum in sese, si cū Dei excellentia cōparetur, tum verò propter peccatum: quod etsi non assumpsit Dominus, sed aboleuit, tamen imbecillitatem ex eo fonte promanantem, vno excepto peccato, ipsámque adeo pœnam horrendā assumpsit: quod & ipse Apostolus postea explicat. Similis hominibus factus, ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος. Vulg. & Eras. ad verbū, In similitudine hominū factus, siue constitutus. Cæterùm nequis cū hæreticis existimet ὁμοιώματος & σχήματος, id est similitudinis & figuræ nomine inanē & imaginariā similitudinē significari, quasi Dominus non verā carnē sed eius duntaxat simulacrū assumpserit: præterquā quòd ex aliis locis apertè cōuincitur hic error, dico quū hæc nomina synonyma sint τῇ εἰκόνι, similē esse eorū vsum. Opponit autē Apostolus τὴν εἰκόνα τῇ σκιᾷ, i. imaginē vmbræ, Heb. 10. a. 1. Sicut ergo non tātùm ficta cū veris aut ficta cū fictis, sed etiā vera cū veris cōparātur: ita dico his nominib⁹ quāuis similitudinē & cōformationē significari. nisi forte putamus Adamū veros homines nō genuisse, quū dicitur Gen. 5. a. 3, genuisse בדמותו כצלמו, id est κατὰ τὴν ἰδέαν αὐτοῦ, καὶ κατὰ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ,

ad similitudinem & ad imaginem suam, vt Græci vertunt: quum tamen ἰδέας nomen nemo nesciat à philosophis ad formas animo duntaxat conceptas sæpe accommodari: quum Moses illis nominibus idcirco vsus sit vt summam & substantiæ & qualitatum quasi ζωγραφίαν designaret. Quid verò, quum Christus dicitur Dei imago Coloss.1.b.15, quanuis nostri respectu sic nuncupetur, quis tamen hanc imaginem nisi prorsus impius à re ipsa separarit? Sic 1.Cor.15.f.49, quum dicimur in hac vita gestare terreni hominis imaginem, rem ipsam significari nemo negarit nisi qui seipsum non nouit. Postremò (vt solidissimum argumentum adferam) istis vocabulis similitudinis & habitus tantum abest vt rem aliquam imaginariam significet Apostolus, vt contrà ad declarandam rei veritatem ea nomina vsurparit (vt paulo antè de Mose diximus) quod ad ipsam quidem serui hominis substantiam & naturam attinet, quatenus tamen corrupta non est. Denique his ipsis externa ipsa species significatur, significans visum & spectatum fuisse Christum illum Deum æternum ab hominibus: vt ipsis etiam iudicibus oculis constiterit miserrimam illam nostram naturam ab eo fuisse assumptam. Considerandum enim est quos alloquatur Apostolus: eos videlicet qui de re ipsa minimè dubitabant. Itaque hoc mysterium sic tractat vt quum ex hypothesi assumat verum id esse de quo dicit, graphicam eius descriptionem ad suum scopum accommodet. Finge autem hæc fuisse imaginaria, & omnia euerteris.

Καὶ σχήματι εὑρεθεὶς ὡς ἄνθρωπος, ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν, γενόμενος ὑπήκοος μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ.

8 Et habitu compertus vt homo, ipse se summisit, factus obediens vsque ad mortẽ, mortem autem crucis.

8 *Et habitu inuentus ut homo, humiliauit semetipsum, factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis.*

Διὸ καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸν ὑπερύψωσε, καὶ ἐχαρίσατο αὐτῷ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα,

9 Quapropter etiam Deus ipsum in summam extulit sublimitatem, ac donauit ei nomen quod est supra omne nomen:

9 *Propter quod & Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen quod est super omne nomen:*

Ἵνα ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πᾶν γόνυ κάμψῃ ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων·

10 Vt ad nomen Iesu omne genu se flectat cælestium ac terrestrium & subterraneorum:

10 *Vt in nomine Iesu omne genu flectatur cælestium & terrestrium & infernorum:*

Καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσηται ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς, εἰς δόξαν Θεοῦ πατρός.

11 Omnisque lingua confiteatur Dominũ esse Iesum Christum, ad gloriam Dei Patris.

11 *Et omnis lingua confiteatur quia Dominus Iesus Christus, in gloria est Dei Patris.*

Ὥστε, ἀγαπητοί μου, καθὼς πάντοτε ὑπηκούσατε, μὴ ὡς ἐν τῇ παρουσίᾳ μου μόνον, ἀλλὰ νῦν πολλῷ μᾶλλον ἐν τῇ ἀπουσίᾳ μου, μετὰ φόβου καὶ τρόμου τὴν ἑαυτῶν σωτηρίαν κατεργάζεσθε.

12 Proinde, dilecti mei, sicut semper obedistis, nõ vt in præsentia mea solùm, sed nunc multo magis in absentia mea, cum timore ac tremore vestrã ipsorum salutem conficite.

12 *Itaque, charissimi mei, sicut semper obedistis, nõ ut in præsentia mea tantùm, sed multo magis nunc in absentia mea, cum metu & tremore uestram salutem operamini.*

Ὁ Θεὸς γάρ ἐστιν ὁ ἐνεργῶν ἐν ὑμῖν καὶ τὸ θέλειν καὶ τὸ ἐνεργεῖν, ὑπὲρ τῆς εὐδοκίας.

13 Deus enim is est qui efficit in vobis & vt velitis & vt efficiatis, pro gratuita *sua* beneuolentia.

13 *Deus est enim qui operatur in uobis & uelle & perficere, pro bona uoluntate.*

9 Nomen, ὄνομα. Id est dignitatem, & celebritatem nominis, sed cum re ipsa coniunctam. Vide Ephes. 1.d.21. Quòd enim Osiander hoc refert ad ipsum nomen Iesu quod ipse confundit cum Iehoua, prorsus falsum & ineptum puto.

10 Et subterraneorum, καὶ καταχθονίων. Nolim quidem hìc ego subtiliter philosophari an dæmones hoc nomine significentur, quos alibi facit aeris principes. Sunt ista nobis abscondita: quanuis aliquid liceat in vtranque partem differere, ex iis quæ de tartaro, abysso, & tenebris cõmemorantur, vt 2. Pet. 2.a.4, & Iud.a.6, Existimarim quidem ego simpliciter ista enumeratione Paulum voluisse exprimere quæcunque & supra mundum sunt & in mundo, quæ omnia testetur Christum aliquando agnitura pro Deo, id est quum venerit mundum iudicaturus. Itaque flectere genu pro adorare, id est tanquam Deo subiici, dictum erit ἀνθρωποπαθῶς de iis quoque quæ rationis & sensus, vel etiam vtriusque sunt expertia. Purgatorium autem ignem qui ex hoc loco statuunt, mirum quod iter suis pandant in cælum.

11 Ad gloriam, εἰς δόξαν. Hæc sanè vni Deo conueniunt, quum de vno Deo dicantur ab Esaia 45.d.23. qui etiã iurat apud eundem, 42.b.8. Ego Dominus, inquit, & hoc nomẽ meum: gloriam meã alteri non dabo. Ergo Christus qui & homo, ad dextram Dei sedens, verus est Deus: neque quum hoc dicimus, detrahimus de Patris gloria, quum non possit nisi in Filio gratus honor illi tribui. Possumus tamen interpretari, εἰς δόξαν in gloria, pro ἐν δόξῃ. Omnis autem lingua pro omni idiomate, id est pro quauis gente dictum est, Hebræorum more.

12 Cum timore ac tremore, μετὰ φόβου καὶ τρόμου. Vide 1. Corinth. 2.a.3. Conficite, κατεργάζεσθε. Sic Latini dicunt conficere negotium. At verò num à nostris operibus pendet salus nostra? Minimè id quidẽ, quũ ne Abraham quidem in se habeat de quo glorietur apud Deum. Conficere tamen salutem dicitur qui in iustitiæ stadio currit. Quanuis enim gratis in vno Christo per fidem apprehenso seruemur, tamen per viam iustitiæ ad salutem contendere nos oportet: quum Filii Dei eius Spiritu ducantur, per quem sunt iustificati, vt in bonis operibus ambulent.

13 Deus enim is est, ὁ Θεὸς γάρ ἐστιν. Bona igitur opera non præcedunt iustificandum, sed iustificatum sequuntur: nisi fortè non est iustificatus qui Christum possidet. Et vt velitis, καὶ τὸ θέλειν. Non sumus igitur stipites, sed bene volumus, non quòd voluntatis nostræ imbecillitatem adiuuerit, sed quòd voluntatem ex mala fecerit bonam, idque prorsus gratis.

Et vt efficiatis, καὶ τὸ ἐνεργεῖν. Non dicit, Vt facultatē habeatis bene volendi & bene agēdi si velitis: sed donum efficax & ad volendum & ad agendum, collatum esse dicit. Sciendum est igitur efficacem esse Dei gratiā illam quæ ad salutem requiritur. Itaque non potest consistere dogma illud primæ gratiæ vniuersalis, quasi Dominus omnibus aperiat oculos hactenus vt videre, aures hactenus vt audire possint, si velint. Nam præterea requiritur gratia vt possint velle: nisi liberum arbitrium velimus cum quibusdam statuere contra hunc Pauli locum. Hanc verò gratiam si omnibus concedi dixerint, vt videlicet possint velle, quo tandem iure separant Velle & Facere, quæ Paulus coniunxit, & vtraque ab eadem gratia dixit promanare? Nam (inquit Dominus Ioh.6.e.45) quicunque audiuit, & didicit à Patre, venit ad me. Sed vnde hic error? Nēpe quòd non putent alioqui absolui posse iustitiam Dei: quasi verò, etiamsi non accesserit altera rebellio, nobis condemnandis natiua illa corruptio non sufficiat. Pro gratuita *sua* beneuolentia, ὑπὲρ τῆς εὐδοκίας. Vulgata, Pro bona voluntate. Eras. Pro bono animi proposito. Hoc verò nonnulli ad homines referunt. At sententia ipsa ostendit hoc ad Deū pertinere qui pro gratuita sua beneuolentia hoc largiatur hominibus vt & velint & agant quæ Dei sunt, quum hic sit Pauli scopus.

14 Πάντα ποιεῖτε χωρὶς γογγυσμῶν καὶ διαλογισμῶν.

14 Omnia facite absque murmurationibus ac disceptationibus:

14 *Omnia autem facite sine murmurationibus & hæsitationibus.*

1.Pet.4.c.9
mat.5.b.14

15 Ἵνα γένησθε ἄμεμπτοι καὶ ἀκέραιοι, τέκνα Θεοῦ ἀμώμητα ἐν μέσῳ γενεᾶς σκολιᾶς καὶ διεστραμμένης· ἐν οἷς φαίνεσθε ὡς φωστῆρες ἐν κόσμῳ,

15 ‖Vt sitis ¨irreprehensi & sinceri, filii *inquam* Dei, inculpati in medio nationis prauæ ac peruersæ: ¨inter quos *homines* ¨splendetis vt luminaria in mundo,

15 *Vt sitis sine querela, & simplices Filii Dei, sine reprehensione in medio nationis prauæ & peruersæ: inter quos lucetis sicut luminaria in mundo:*

16 Λόγον ζωῆς ἐπέχοντες, εἰς καύχημα ἐμοὶ εἰς ἡμέραν Χριστοῦ, ὅτι οὐκ εἰς κενὸν ἔδραμον, οὐδὲ εἰς κενὸν ἐκοπίασα.

16 ¨Sermonem vitæ prætendentia: vt gloriari possim ¨in die Christi me non frustra cucurrisse, nec in vanū laborasse.

16 *Verbum vitæ continentes, ad gloriam meā in die Christi, quia non in uacuum cucurri, neque in uacuū laboraui.*

17 Ἀλλ' εἰ καὶ σπένδομαι ἐπὶ τῇ θυσίᾳ καὶ λειτουργίᾳ τῆς πίστεως ὑμῶν, χαίρω καὶ συγχαίρω πᾶσιν ὑμῖν.

17 Quinetiam si ¨pro libamento offerar ¨super hostia sacrificióque fidei vestræ, gaudeo & gratulor omnibus vobis.

17 *Sed etsi immolor supra sacrificium & obsequium fidei uestræ, gaudeo & congratulor omnibus uobis.*

18 Τὸ δ' αὐτὸ καὶ ὑμεῖς χαίρετε καὶ συγχαίρετέ μοι.

18 ¨Itidem autem & vos ¨gaudete, & gratulamini mihi.

18 *Idipsum autem & uos gaudete, & congratulamini mihi.*

15 Irreprehensi, ἄμεμπτοι. Vide Luc.1.a.6. Splendetis, φαίνεσθε. Erasmus, Lucete, imperandi modo.

16 Sermonem vitæ prætendentia, λόγον ζωῆς ἐπέχοντες. Vulgata, Verbum vitæ continentes. Erasmus, Sermonem vitæ sustinentes. id est in vertice impositum sustinentes: vt quum machina in altum attollitur, lumen sustinens. Ego verò primùm omnium puto ἐπέχοντες connectendum esse cum φωστῆρες: deinde ἐπέχειν pro sustinere nusquam legi, nisi quum pro impetum remorari & inhibere accipitur. Præterea non existimo præpositionē ἐπὶ hoc in loco significare In vel Super, sed Ad pro Versus, vt in Aduertere & Attendere: quod & ipsum Græcis dicitur ἐπέχειν, vt Act.3.a.5. Huic verò significationi respondet altera quasi eregione. nam sicut dicitur ἐπέχειν τινὶ tertio videlicet casu, qui oculos ad aliquid aduertit, & quasi in re aduersa defixos tenet: ita qui ex aduerso aliquid prætendit ac præbet, dicitur ἐπέχειν τι, quarto casu, vt nutrix τὸν μαστὸν ἐπέχειν, id est mammam prætendere & obuertere puero dicitur. cuius significationis exempla ex Budæo pete. Ita igitur hoc in loco Apostolus Philippenses dicit quasi faces mundo prælucere. Videtur enim à pharis sumpta translatio, vbi accensæ faces nauigantibus in alto portum quasi prætendunt in quem appellant. nempe quòd honesta sanctáque fidelium vita, quasi lux aliqua cæteris hominibus prælucens, ad Euangelii portum eos dirigat. Nam sermonem vitæ (id est viuificum) appellat Euangelium, ab effectu. In die Christi, εἰς ἡμέραν Χριστοῦ. Vide 2. Cor.1.c.14. Vulg. & Eras. In diem. Ego verò malo εἰς ἡμέραν pro ἐν ἡμέρᾳ accipere.

17 Pro libamento offerar, σπένδομαι. Vulgata & Erasmus, Immolor. Cæterùm τὸ σπένδειν actiua voce significat libare, quæ pars tantùm erat sacrificii. Hinc σπένδεσθαι pro fœdus sancire, quòd in fœderibus solerent eiusmodi cæremoniæ interuenire. neque sanè vsquam memini σπένδεσθαι in passiua significatione legere. Hic tamen poscit sententia vt passiuè accipiatur, & quidem pro libari, id est tanquam libamentum offerri. qua translatione Apostolus mortem suam prædicit, non qua reconcilientur Deo Philippenses, sed qua confirmentur in fide. Vsitatum enim est Paulo victimæ nomine significare ipsos fideles Deo deuotos: & quicquid est in fidelibus, vel à fidelibus proficiscitur, Deo gratum, & eorum fidem, ac bona opera, sacrificiorum & oblationum translatitio nomine intelligere, vt Rom.12.a.1, & 15.b.16, & infrà, 4.d.18, & 1.Pet.2.5. Perinde est igitur acsi diceret, sibi nihil posse iucundius accidere quàm si ipse morte sua sacrificium hoc Philippensium sanciret, in quo illi sese Deo per fidem quasi victimam offerrent: cuius sacrificii ipse λειτουργὸς, id est minister & veluti sacerdos fuerat, quum eos ad Dominum, vt gratas futuras victimas, per Euangelii prædicationem adduceret, vt testatur Rom.15.b.16. Super hostia sacrificióque fidei vestræ, ἐπὶ θυσίᾳ καὶ λειτουργίᾳ τῆς πίστεως ὑμῶν. Bene dicit Super hostia. nam præterquam quòd adolebatur victima, sanguinis aspersio ac etiam vini addebatur. Perinde est igitur acsi diceret Paulus, Ego vos Philippenses ad Christum adduxi, cui postulo vt vos tanquam hostiam viuā sistatis: nec dubitem ego in hoc vestro spirituali sacrificio tanquam libaminis additamētum interuenire. Philippenses igitur per fidem sanctificatos translatitiè appellat θυσίαν. i. victimā: suum verò ministeriū λειτουργίαν. i. sacram operationem: mortem deniq; suam, σπονδὴν. i. libamentū. Vides Christi charitatis imaginē in Paulo elucentē? Hoc est verò Apostolū agere. Et gratulor, καὶ συγχαίρω. Ita significat Paulus id sibi iucundissimū fore, non tantùm sua sed etiam illorum causa, quorum fidei sanciendæ sanguinis sui effusionem speret vtilem fore, quando ita Domino visum erit.

18 Itidem autem, τὸ δ' αὐτό. Sub. κατὰ, vt idem declaret atque ὡσαύτως. Vulgata, Id ipsum. Erasmus, Ob id

ipſum. Gaudete, χαίρετε. Eraſmus, Gaudetis: quod meritò exiſtimat doctiſſimus interpres prorſus eſſe alienum. Idem error admiſſus eſt infrà, verſiculo 22, à Vetere interprete, vbi γινώσκετε conuertit cognoſcite, pro cognoſcitis. Poſtulat enim Paulus ſimilem συμπάθειαν à Philippenſibus, eos veluti præparans tum ad ferendam crucem, tum ad fortiter ferendam ipſius mortem: nempe vt ſicut lætus moriturus eſt tum ſuo tum illorum commodo, ita viciſſim tum ipſius cauſa gaudeant, quum morte ſancierit doctrinam quam illis annuntiarit.

Ἐλπίζω δὲ ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ Τιμόθεον ταχέως πέμψαι ὑμῖν, ἵνα κἀγὼ εὐψυχῶ, γνοὺς τὰ περὶ ὑμῶν.

19 Spero autem in Domino Ieſu, me ‖Timotheū breui miſſurum vobis, vt & ego ¨ bono ſim animo, cognito ſtatu veſtro.

19 *Spero autē in Domino Ieſu, Timotheum me citò mittere ad uos, ut & ego bono animo ſim, cognitis quæ circa uos ſunt.* Act.16.a.1

Οὐδένα γὰρ ἔχω ἰσόψυχον ὅστις γνησίως τὰ περὶ ὑμῶν μεριμνήσει.

20 Neminem enim habeo ¨ pari animo præditum, qui ¦ germanè res veſtras curaturus ſit.

20 *Neminē enim habeo tā unanimem qui ſinœra affectione pro uobis ſolicitus ſit.*

Οἱ πάντες γὰρ τὰ ἑαυτῶν ζητοῦσιν, οὐ τὰ τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ.

21 ‖Nam ¨ omnes quæ ſua ipſorum ſunt quærunt, non quæ Chriſti Ieſu.

21 *Omnes enim quæ ſua ſunt quærunt, non quæ ſunt Ieſu Chriſti.* 1.Cor.10.c.24

Τὴν δὲ δοκιμὴν αὐτοῦ γινώσκετε, ὅτι ὡς πατρὶ τέκνον, σὺν ἐμοὶ ἐδούλευσεν εἰς τὸ εὐαγγέλιον.

22 Porro probationem eius noſtis, quòd veluti cum patre filius, mecum ſeruierit ¨ in Euangelio.

22 *Experimentum autem eius cognoſcite, quia ſicut patri filius, mecum ſeruiuit in Euangelium.*

Τοῦτον μὲν οὖν ἐλπίζω πέμψαι, ὡς ἂν ἀπίδω τὰ περὶ ἐμὲ ἐξαυτῆς.

23 Hunc igitur ſpero me miſſurum ¨ ſimulatque videro rerū mearum ſtatum.

23 *Hūc igitur ſpero me mittere ad uos mox ut uidero quæ circa me ſunt.*

Πέποιθα δὲ ἐν Κυρίῳ ὅτι καὶ αὐτὸς ταχέως ἐλεύσομαι.

24 Confido autem in Domino, me quoque citò venturum ad vos.

24 *Confido autem in Domino quoniam & ipſe ueniam ad uos citò.*

Ἀναγκαῖον δὲ ἡγησάμην, Ἐπαφρόδιτον τὸν ἀδελφὸν καὶ συνεργὸν καὶ συστρατιώτην μου, ὑμῶν δὲ ἀπόστολον, καὶ λειτουργὸν τῆς χρείας μου, πέμψαι πρὸς ὑμᾶς.

25 Sed ¨ neceſſarium duxi, Epaphroditum fratrem & collegam ac commilitonem meū, veſtrum autem ¨ legatum, quíque mihi ſubminiſtrauit quibus mihi opus erat, ad vos mittere.

25 *Neceſſariū autem exiſtimaui, Epaphroditum fratrem & cooperatorē & commilitonem meum, ueſtrum autem Apoſtolum, & miniſtrum neceſſitatis meæ, mittere ad uos.*

Ἐπειδὴ ἐπιποθῶν ἦν πάντας ὑμᾶς· καὶ ἀδημονῶν, διότι ἠκούσατε ὅτι ἠσθένησε.

26 Quoniam expetebat omnes vos: & ¨ grauiſſimè angebatur propterea quòd audiſſetis eum ægrotaſſe.

26 *Quoniā quidē omnes uos deſiderabat: & mœſtus erat, propterea quòd audieratis illum infirmatum.*

Καὶ γὰρ ἠσθένησε παραπλήσιον θανάτῳ· ἀλλ' ὁ Θεὸς αὐτὸν ἠλέησεν· οὐκ αὐτὸν δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐμέ, ἵνα μὴ λύπην ἐπὶ λύπῃ σχῶ.

27 Et certè ægrotauit proximè mortem: ſed Deus miſertus eſt eius: nec eius ſolùm, ſed & mei, ne dolorem haberem ſuper dolorem.

27 *Nam & infirmatus eſt uſque ad mortem: ſed Deus miſertus eſt eius, nō ſolū autē eius, uerum etiam & mei: ne triſtitiā ſuper triſtitiam haberē.*

19 Bono ſim animo, εὐψυχῶ. Id eſt in alacritate animi confirmer. Eraſ. Læto ſim animo. Nam, inquit, bono eſſe animo dicuntur Latini pro eo quod Græcis eſt θαῤῥεῖν. Atqui Plato κακοψυχίαν, id eſt degenerem animū, opponit εὐψυχίᾳ: & τὸ εὔψυχον Græci vocant animi præſentiam & generoſitatem: ex quo liquet εὐψυχεῖν & θαῤῥεῖν aut nihil aut certè non multum differre.

20 Pari animo præditum, ἰσόψυχον. Eraſ. Pari mecum animo præditum. Ego potius putarim alios cum Timotheo comparari. Vulg. Tam vnanimem.

21 Omnes, πάντες. Tribuit omnibus quod paſſim erat vulgare.

22 In Euangelio, εἰς τὸ εὐαγγέλιον. Euangelium vocat ipſam doctrinæ Euangelicæ prædicationem, vt alibi ſæpe. Probationem autem paſſiuè vocat experimentum quo fides ipſius fuerat approbata.

23 Simulatque, ἐξαυτῆς. Coniungenda hæc ſunt cum ὡς, vt ſignificetur ſe nulla prorſus mora interpoſita, ſimulatque rebus ſuis proſpectum fuerit, Timotheum eſſe miſſurum. Vulg. & Eraſ. Mox. Vide Mar.6.v.25, vbi ἐξαυτῆς interpretatus ſum, Iam nunc.

25 Neceſſarium, ἀναγκαῖον. Eraſ. Operæpretium: multo minus expreſſé. Legatum, ἀπόστολον. Vulg. & Eraſ. Apoſtolum, quod non damno. Cur tamen legatum malim quàm Apoſtolum dicere, id cauſæ eſt quòd id mox videatur explicare, quum vocat λειτουργὸν τῆς χρείας μου, id eſt quo ſubminiſtrante acceperat quibus ipſi opus erat. Sic enim hoc malo interpretari quàm miniſtrum neceſſitatis meæ, cum Vetere interprete: aut, Qui mihi ſubminiſtrat in neceſſitate mea, cum Eraſmo. χρείαν enim vocat non ipſam neceſſitatem, ſed quibus egebat in ea neceſſitate conſtitutus. Caſtellio conuertit, Apoſtolum, & muneris mei vicarium, quaſi abſente Paulo fuerit Epaphroditus Philippenſium Apoſtolus. Id vero quàm rectè, ipſe viderit.

26 Grauiſſimè angebatur, ἀδημονῶν. Vulg. Mœſtus erat: non ſatis expreſſé. Nam, vt rectè annotat Eraſ. ἀδημονεῖν eſt penè exanimari & deficere præ dolore. Itaque ne ipſe quidem ſatis expreſſè conuertit, Erat anxius animi. Ambroſius, Et impatienter ſolicitus erat. Vide Matth.26.d.37.

Σπουδαιοτέρως οὖν ἔπεμψα αὐτὸν, ἵνα ἰδόντες αὐτὸν πάλιν, χαρῆτε, κἀγὼ ἀλυπότερος ὦ.

Προσδέχεσθε οὖν αὐτὸν ἐν Κυρίῳ μετὰ πάσης χαρᾶς· καὶ τοὺς τοιούτους ἐντίμους ἔχετε.

Ὅτι διὰ τὸ ἔργον τοῦ Χριστοῦ μέχρι θανάτου ἤγγισε, παραβουλευσάμενος τῇ ψυχῇ, ἵνα ἀναπληρώσῃ τὸ ὑμῶν ὑστέρημα τῆς πρός με λειτουργίας.

28 Eo ſtudioſius itaque eum miſi, vt quum videritis eum rurſus, gaudeatis, & ego magis vacem dolore.

29 Excipite igitur eum in Domino cum omni gaudio: & tales in pretio habete.

30 Nam propter opus Chriſti acceſſit ad mortem vſque, nõ habita vitæ ratione, vt suppleret defectum veſtri erga me officii.

28 *Feſtinantius ergo miſi illum, ut uiſo eo, iterum gaudeatis, & ego ſine triſtitia ſim.*

29 *Excipite itaque illum cum omni gaudio in Domino: & eiuſmodi cum honore habetote.*

30 *Quoniam propter opus Chriſti, uſque ad mortem acceſſit: tradẽs animam ſuam, ut impleret id quod ex uobis deerat erga meum obſequium.*

Κεφάλαιον γ.

Τὸ λοιπὸν, ἀδελφοί μου, χαίρετε ἐν Κυρίῳ. τὰ αὐτὰ γράφειν ὑμῖν, ἐμοὶ μὲν οὐκ ὀκνηρὸν, ὑμῖν δὲ ἀσφαλές.

Βλέπετε τοὺς κύνας, βλέπετε τοὺς κακοὺς ἐργάτας, βλέπετε τὴν κατατομήν.

Ἡμεῖς γάρ ἐσμεν ἡ περιτομή, οἱ πνεύματι Θεῷ λατρεύοντες, καὶ καυχώμενοι ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, καὶ οὐκ ἐν σαρκὶ πεποιθότες·

Καίπερ ἐγὼ ἔχων πεποίθησιν καὶ ἐν σαρκί. εἴ τις δοκεῖ ἄλλος πεποιθέναι ἐν σαρκὶ, ἐγὼ μᾶλλον,

CAP. III.

1 QVod ſupereſt, fratres mei, gaudete in Domino. Eadem ſcribere vobis, me quidẽ haud piget, vobis autem tutum eſt.

2 Cauete canes, cauete malos operarios, cauete conciſionem.

3 Nos enim ſumus circunciſio, qui ſpiritu ſeruimus Deo, & gloriamur in Chriſto Ieſu, nec confidimus in carne:

4 Quanquã ego habeo de quo confidam etiam in carne. Si quiſquam alius videtur fiduciam habere in carne, ego maximè habeo,

CAP. III.

1 *DE cætero, fratres mei, gaudete in Domino. Eadem uobis ſcribere, mihi quidem non pigrum, uobis autem neceſſarium.*

2 *Videte canes, uidete malos operarios, uidete conciſionem.*

3 *Nos enim ſumus circunciſio, qui ſpiritu ſeruimus Deo, & gloriamur in Chriſto Ieſu, & non in carne fiduciam habentes:*

4 *Quanquam ego habeã confidentiam in carne. Siquis alius uidetur cõfidere in carne, ego magis,*

28 Rurſus, πάλιν. Hoc malim coniungere cum ἰδόντες quàm cum χαρῆτε: vt ſit hic ſenſus, Vt quum primùm eum reuerſum videritis, quem vos nunquam viſuros putabatis, lætemini.

30 Propter opus Chriſti, διὰ τὸ ἔργον τοῦ Χριστοῦ. Opus Dei vocat Chriſtum in perſona Pauli vinctum & egentem inuiſere, & coram ſubleuare, vt explicat infrà, 4.d.18. Non habita ratione vitæ, παραβουλευσάμενος τῇ ψυχῇ. Sic omnino eleganter conuertit Eraſmus hunc locũ. Nã παραβουλεύεσθαι ſignificat perperã conſulere, vti faciunt qui ſe in apertum vitæ periculum coniiciunt: ſed id tamen facere in loco pro Chriſto, non eſt ſtultitiæ aut imprudentiæ, ſed verè cæleſtis ſapientiæ, quam in Epaphrodito commẽdat Apoſtolus. Vulgata, Tradens animam ſuam. Defectum veſtri in me officii, τὸ ὑμῶν ὑστέρημα τῆς πρὸς ἐμὲ λειτουργίας. Hoc dicit Paulus, vel quòd ſerius miſiſſent eleemoſynas, (quãuis ſine vlla ſua culpa, vt teſtatur infrà, 4.b.10) vel quòd aliis procul abſentibus Epaphroditus ſuppleuiſſet eorum præſentiam, vel quòd ipſe eorum beneficentia egeret: vel deniq; quòd opera ſua ſuppleuerit quod illis deerat, nempe vt Paulum poſſint iuuare. Vulg. Id quod ex vobis deerat erga meum obſequium: ita obſcurè vt nemo intelligat. Eraſ. Vt ſuppleret id quod in veſtro erga me officio fuit diminutum: non multo magis perſpicuè. Nam quod legit πληρώσητε, impleretis, neſcio vnde tandem hauſerit. Mirum eſt autem quàm procul Ambroſius in hunc locum aberrarit à ſcopo.

IN CAPVT III.

1 Eadem, τὰ αὐτά. Eadem illa videlicet quæ ſæpe ex me audiſtis. Tutum, ἀσφαλές. Eraſmus addit articulum, ſed repugnantibus veteribus libris.

2 Conciſionem, κατατομήν. Σαρκασμὸς, alluſione ad circunciſionis nomen facta, de qua illi gloriabantur, quum nihil aliud quàm Eccleſiam conſcinderent ac lacerarent. Βλέπετε verò, id eſt videte, poſuit pro cauete: vt diximus Mar.12.d.38.

3 In carne, ἐν σαρκί. Id eſt in rebus externis, neque ad animum ipſum pertinentibus. Æſtimat enim circunciſionem ex hypotheſi aduerſariorum, id eſt extra Chriſtum, & tanquam abolitam. Carni verò opponit Spiritum, id eſt ſpiritualem Dei cultum. Itaque ſiue πνεύματι Θεοῦ, id eſt Spiritu Dei, legas, (vt vult Ambroſius) nihil hoc ad probandam Spiritus ſancti diuinitatem: ſiue πνεύματι Θεῷ λατρεύοντες, (vt in emendatis codicibus legitur) Θεῷ explicandum erit tertio caſu, πνεύματι verò per quartum caſum, vt rectè expoſuit Vetus interpres.

4 De quo confidam, πεποίθησιν. Vulg. Confidentiã, id eſt confidentiæ argumentum, vt eſt etiam mox accipiendum verbum πεποιθέναι. Nam reuera in his non confidebat Apoſtolus, ſed in vno Chriſto. Maximè, μᾶλλον. Id eſt μάλιστα. Vulg. & Eraſ. Magis.

5 Περιτομὴ ὀκταήμερος, ἐκ γένους Ἰσραήλ, φυλῆς Βενιαμίν, Ἑβραῖος ἐξ Ἑβραίων, κατὰ νόμον Φαρισαῖος·

5 "Circuncisus octauo die, "ex gente Israelis, tribu Beniamin, Hebræus ex Hebræis,|| "religione Pharisæus:

5 *Circuncisus octauo die, ex genere Israel, de tribu Beniamin, Hebræus ex Hebræis, secundum Legem Pharisæus:*

2.Cor.11.e.22 act.23.b.6

6 Κατὰ ζῆλον διώκων τὴν ἐκκλησίαν· κατὰ δικαιοσύνην τὴν ἐν νόμῳ, γενόμενος ἄμεμπτος·

6 "Quod ad zelum *attinet*, persequens Ecclesiam: quod ad iustitiam quæ est in Lege, irreprehensus.

6 *Secundum æmulationem, persequens Ecclesiam Dei: secundum iustitiam quæ in Lege est, cõuersatus sine querela.*

7 Ἀλλ' ἅτινα ἦν μοι κέρδη, ταῦτα ἥγημαι διὰ τὸν Χριστὸν ζημίαν.

7 Sed quæ mihi erãt "lucra, ea duxi propter Christum damnum *esse*.

7 *Sed quæ mihi fuerunt lucra, hæc arbitratus sum propter Christũ detrimenta.*

8 Ἀλλὰ μενοῦνγε καὶ ἡγοῦμαι πάντα ζημίαν εἶναι, διὰ τὸ ὑπερέχον τῆς γνώσεως Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου μου· δι' ὃν τὰ πάντα ἐζημιώθην, καὶ ἡγοῦμαι σκύβαλα εἶναι, ἵνα Χριστὸν κερδήσω,

8 "Quinetiam certè "duco omnia damnum esse propter eminẽtiam cognationis Christi Iesu Domini mei: propter quem " omnibus istis meipsum multaui, *eáque* duco " pro stercoribus, vt Christum lucrifaciam,

8 *Veruntamen existimo omnia detrimentum esse propter eminentem scientiam Iesu Christi Domini mei: propter quem omnia detrimentum feci, & arbitror ut stercora, ut Christum lucrifaciam:*

9 Καὶ εὑρεθῶ ἐν αὐτῷ, μὴ ἔχων ἐμὴν δικαιοσύνην τὴν ἐκ νόμου, ἀλλὰ τὴν διὰ πίστεως Χριστοῦ, τὴν ἐκ Θεοῦ δικαιοσύνην ἐπὶ τῇ πίστει·

9 "Et comperiar in eo, "non habẽs meam iustitiam, *nempe* quæ est ex Lege, sed eam quæ per fidem est Christi, *id est* iustitiam *quæ est* ex Deo per fidem:

9 *Vt & inueniar in illo, non habens meam iustitiam quæ ex Lege est, sed illam quæ ex fide est Christi, quæ ex Deo est iustitia in fide:*

10 Τοῦ γνῶναι αὐτόν, καὶ τὴν δύναμιν τῆς

10 Vt cognoscam eum, & "vim

10 *Ad cognoscendum illum, & uirtutem*

5 Circuncisus, περιτομή. Ad verbum, circuncisio, pro circunciso. quam metonymiam rarò inuenias in aliquo singulari vsurpatam. Ex gente Israelis, ἐκ γένους Ἰσραήλ. Id est genere Israelita, non autem proselytus. Religione, κατὰ νόμον. Vulgata, Secundum Legem. Erasmus, Iuxta Legem: νόμον autem, id est תורה vocat præscriptum religionis institutum, vt si ordinem vel regulam Francisci dicam. Potest enim deduci תורה, vel à תור, id est ordinauit, vel à ירה, id est docuit. Erat autem in summo pretio secta Pharisæorum, vt Act.26.b.5.

6 Quod ad zelum attinet, κατὰ ζῆλον. Vulgata. Secundum æmulationem. Erasmus, Iuxta studium, barbar obscurè.

7 Lucra, κέρδη. Id est, quæ pro lucro habebam. Loquitur enim per concessionem.

8 Quinetiam, ἀλλὰ μενοῦνγε. Vulgata, Veruntamen, non rectè. Duco, ἡγοῦμαι. Notandum præsens tempus. Sic enim crescit oratio, vt iam Apostolus omnia opera excludat, tum præcedentia, tum etiam consequentia fidem. Omnibus istis meipsum multaui, τὰ πάντα ἐζημιώθην. Vulgata, Omnia detrimentum feci. Erasmus, Omnia pro damnis duxi. Respondet autem (opinor) verbum ζημιοῦσθαι verbo Rabinis vsitato נזק.

Pro stercoribus, σκύβαλα. Sic vocant Græci duriora stercora, & quæ difficilius egeruntur. Alii σκύβαλα interpretantur quæ canibus obiici soleant. quod non malè conuenit cum eo quod suprà canes istos pseudapostolos vocarat. Denique vsurpauit Apostolus vocabulum quo nihil potuit contemptius significari, ac etiam dignius quod non modò omnes aspernentur, sed quod etiam longissimè à se reiiciant. Hæc demum est iusta laus præstantissimorum operum extra Christum. Lucrifaciam, κερδήσω. Id est, vt illorum loco Christum nactus, planè fiam ex paupere locuples, nedum vt quicquam amiserim.

9 Et comperiar in eo, καὶ εὑρεθῶ ἐν αὐτῷ. Inueniri in Christo, tacitam habet relationem ad Dei iudicium. Is enim in amando vnum suum Christũ contemplatur in quo acquiescat. Itaque quos cõperit in Christo esse (i. Christo per fidem insitos) in iis nullam inuenit condemnationẽ: quia iustitia qualẽ ipse requirit à nobis, id est perfecta ac cumulata, exornatos eos inuenit, nimirũ Christi iustitia per fidẽ nobis imputata. At contrà nõ possunt non condemnari quicunque in Christo non inueniuntur, quum non possint aliam quàm suam iustitiã proferre. Ea verò nulla est, sed iustitiæ duntaxat simulacrum, vt ostendit Apostolus Galat.3.b.10.11 & 12.

Non habens, μὴ ἔχων. Exponit quid sit inueniri in Christo, quod modò diximus, nempe suæ iustitiæ renuntiare, vt Christi iustitia imputata induamur per fidem. Hic verò sophistæ duo cauilla excogitarunt: vnum, ista pertinere ad cæremonialis Legis iustitiam: alterum, ad opera præcedẽtia fidem. Vtrunque sanè nimium impudenter confictum. Nam si de cæremoniis ageretur, non erat hoc tractandum argumentum, sed hoc potius ostendendum, abolitas esse cæremonias: quod in epistola ad Hebræos explicatur. Denique non opponendæ essent cæremoniæ Christo per se, sed κατά τι, i. quatenus erãt abolitæ. At Paulus ea adfert argumẽta ex quibus necessariò colligendũ sit Legis iustitiã & iustitiã Dei, siue Christi, siue ex fide, nõ magis cohærere posse, quod ad materiam nostræ salutis attinet, quàm ignis & aqua cohæreant: idque non ex certo tẽpore, sed perpetuũ fuisse docet, ex Legis natura, quæ semper homines condemnarit. Itaque nimiũ sunt ridiculi qui hoc restringunt ad cæremonias Legis, quibus tamen mirum est eos audere suas anteferre. Quod autẽ ad posterius illud cauillũ attinet, sua sponte concidit. Nam si bona opera fidem sequentia, iustitiæ Dei nomen merentur, non erat quòd Paulus iustitiam suam iustitiæ fidei opponeret ex diametro. Cæterùm (vt ad rem redeam) post αὐτῷ diastolen omnino reponendam puto, vt μὴ ἔχων non simpliciter ponatur pro μὴ ἔχειν, quasi ex iis qui in Christo inueniuntur, alii iustitiam suam habeant, alii verò non item: sed pro explanatione superioris dicti accipiatur.

10 Vim resurrectionis ipsius, τὴν δύναμιν τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ. Vide Rom.6.a.5. Verbum autem γνῶναι accipitur pro re ipsa sentire ac experiri.

ἀναστάσεως αὐτοῦ, καὶ τὴν κοινωνίαν τῶν παθημάτων αὐτοῦ, συμμορφούμενος τῷ θανάτῳ αὐτοῦ·

resurrectionis ipsius, & communionem perpessionum ipsius, dum cōformis fio ipsius morti:

resurrectionis eius, & societatem passionus illius, configuratus morti eius:

Εἴπως καταντήσω εἰς τὴν ἐξανάστασιν τῶν νεκρῶν.

11 *Experiens* ecquo modo perueniam ad resurrectionem mortuorum.

11 Siquo modo occurram ad resurrectionem quæ est ex mortuis.

Οὐχ ὅτι ἤδη ἔλαβον, ἢ ἤδη τετελείωμαι· διώκω δὲ εἰ καὶ καταλάβω, ἐφ' ᾧ καὶ κατελήφθην ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ.

12 Nedū vt iam *metam* apprehenderim, aut iam perfectus sim: sed persequor *experiens* an quoque apprehendam, cuius etiam rei causa apprehensus sum à Christo Iesu.

12 Non quòd iam acceperim, aut iam perfectus sim: sequor autem, si comprehendam, in quo & comprehensus sum à Christo Iesu.

Ἀδελφοί, ἐγὼ ἐμαυτὸν οὐ λογίζομαι κατειληφέναι.

13 Fratres, ego meipsum nondum arbitror *metam* apprehendisse.

13 Fratres, ego me non arbitror comprehendisse.

Ἓν δέ, τὰ μὲν ὀπίσω ἐπιλανθανόμενος, τοῖς δὲ ἔμπροσθεν ἐπεκτεινόμενος, κατὰ σκοπὸν διώκω ἐπὶ τὸ βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

14 Vnum autem *ago*, ea quidē quæ à tergo sunt obliuiscens, ad ea verò quæ à fronte sunt contendens, scopum versus feror, ad palmam supernæ vocationis Dei, in Christo Iesu.

14 Vnum autem, quæ quidem retro sunt obliuiscens, ad ea verò quæ sunt priora extendens meipsum, ad destinatum persequor, ad brauium supernæ uocationis Dei in Christo Iesu.

Ὅσοι οὖν τέλειοι, τοῦτο φρονῶμεν· καὶ εἴ τι ἑτέρως φρονεῖτε, καὶ τοῦτο ὁ Θεὸς ὑμῖν ἀποκαλύψει.

15 Quotquot itaque perfecti sumus, hoc sentiamus: quòd si quid aliter sentitis, hoc quoque vobis Deus reteget.

15 Quicunque ergo perfecti sumus, hoc sentiamus: & siquid aliter sapitis, & hoc uobis Deus reuelauit.

Πλὴν εἰς ὃ ἐφθάσαμεν, τῷ αὐτῷ στοιχεῖν κανόνι, τὸ αὐτὸ φρονεῖν.

16 Attamen *in eo* ad quod peruenimus, eadem incedamus regula, & *itidem* simus affecti.

16 Veruntamen ad quod peruenimus, ut idem sapiamus, in eadē permaneamus regula:

Συμμιμηταί μου γίνεσθε, ἀδελφοί, καὶ σκοπεῖτε τοὺς οὕτω περιπατοῦντας, καθὼς ἔχετε τύπον ἡμᾶς.

17 Estote simul imitatores mei, fratres, & eos considerate qui ita incedunt sicut habetis nos pro exemplari.

17 Imitatores mei estote, fratres, & obseruate eos qui ita ambulant sicut habetis formam nos.

11 *Experiens* ecquo modo, εἴπως. Vulgata & Erasmus, Siquo modo. Est autem præcisum hoc dicendi genus: de quo diximus Rom.11.b.14. Et præterea notandū particulam εἰ non significare dubitationē, sed rei præstantiam ac amplitudinem. Sic apud Hebræos vsurpatur particula אולי. Ad resurrectionem mortuorum, εἰς τὴν ἀνάστασιν νεκρῶν. Id est ad vitam immortalem, quæ resurrectionem sanctorum consequetur. Nam alioqui etiam infideles resurgent, sed in perpetuas pœnas, quæ vocantur mors æterna.

12 Nedum vt *metam* iam apprehenderim, οὐχ ὅτι ἤδη κατέλαβον. Sic vertendæ sunt istæ particulæ οὐχ ὅτι hoc in loco. Vulgata & Erasmus, Non quòd, &c. Cuius rei causa, ἐφ' ᾧ. Id est οὗ ἕνεκα, vt Matth.26.e.50. & infrà, 5.b.9. Vetus interpres, In quo. Erasmus Quatenus, id est καθ' ὅσον. Ac certum quidem est nos non currere nisi quatenus nos apprehendit Christus, vt extra viam currentes, in viam deducat, & omnes ad currendum vires gratuitò largiatur.

14 Vnum autem *ago*, ἓν δέ. Sic vtcunque expressa est sententia: sed tamen in Græco sermone puto subaudiri ἐστὶν, vt plena sit oratio, Vnum autem est: sicut in vernaculo sermone dicimus *Il y a un poinct*: sequentia autem participia cum sequente verbo διώκω coniungenda sunt. Ad ea vero quæ à fronte sunt, τοῖς δὲ ἔμπροσθεν. Vulgata, Ad ea verò quæ sunt priora: ita obscurè vt nemo intelligat. Contendens, ἐπεκτεινόμενος. Vulg. ad verbum, Extēdens meipsum. Erasmus, Enitēs. Pergit autem in translatione à cursoribus sumpta, qui siquando summo & quasi iam vltimo impetu nitantur, prono & quasi præcipiti corpore feruntur ad scopum. Feror, διώκω. Vulg. Persequor. Eras. Insequor. Ego puto absolutè positū nō aliud declarare quàm curro. Et κατὰ σκοπὸν nō satis Latinè Vetus interpres cōuertit, Ad destinatum: Erasmus verò multo peius, Iuxta præfixū signū.

15 Perfecti, τέλειοι. Atqui dixerat se nondum perfectum. Ergo verum est quod ait Clemens libro Pædagogi primo, se nonnullos admirari qui sibi Apostolo sapientiores videantur, quum is de se testetur se nondum esse perfectum. Perfectos autem hic vocat qui aliquousque iam sunt progressi: quos videlicet rudibus opponit, non autem qui iam ad metam ipsam peruenerint, vt liquet ex sequente versiculo. Reteget, ἀποκαλύψει. In Vulg. editione perperam legitur Reuelauit.

16 *Et itidem simus affecti*, τὸ αὐτὸ φρονεῖν. Vetus interpres hoc membrum priori præposuit. Erasmus legit quidem eodem ordine, sed subaudito ἕνεκα. vertit enim, Vt simus cōcordes. Id verò mihi necessarium non videtur, quum in priore membro στοιχεῖν manifestè ponatur pro στοιχῶμεν, nec sit nouum supplere coniunctionem in bimembri oratione, ex Hebræorum idiotismo, quem sæpissime obseruauimus. Quanquam Veterem interpretem sequuti, sic quoque non minus commodè possimus interpretari, Veruntamē in eo ad quod peruenimus, vt idem sentiamus, eadem regula incedamus.

17 Ita, οὕτω. Quidam legunt ὄντως, id est verè & sincerè.

Πολλοὶ γὰρ περιπατοῦσιν, οὓς πολλάκις ἔλεγον ὑμῖν, νῦν δὲ καὶ κλαίων λέγω, τοὺς ἐχθροὺς τοῦ σταυροῦ τοῦ Χριστοῦ·

Ὧν τὸ τέλος ἀπώλεια, ὧν ὁ θεὸς ἡ κοιλία, καὶ ἡ δόξα ἐν τῇ αἰσχύνῃ αὐτῶν, οἱ τὰ ἐπίγεια φρονοῦντες.

Ἡμῶν γὰρ τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει, ἐξ οὗ καὶ σωτῆρα ἀπεκδεχόμεθα κύριον Ἰησοῦν Χριστόν·

Ὃς μετασχηματίσει τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν, εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ, κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ δύνασθαι αὐτὸν καὶ ὑποτάξαι ἑαυτῷ τὰ πάντα.

18 Nam complures incedunt "quos sæpe dixi vobis, nũc autẽ & flens dico, ||hostes *esse* crucis Christi:

19 Quorum "finis *est* exitium: quorum deus *est* vẽter, &"gloria cum confusione ipsorum, qui terrestria curant.

20 "Nos enim vt municipes cælorum nos gerimus: "vnde etiam Seruatorem expectamus Dominum Iesum Christum.

21 ||Qui transformabit"corpus nostrum humile, vt conforme fiat corpori suo glorioso, pro efficacitate qua potest etiam subiicere sibi omnia.

18 Multi enim ambulant, quos sæpe dicebã vobis, nunc autem & flens dico, inimicos crucis Christi: Rom.16.c.17

19 Quorũ finis interitus: quorũ deus, venter est, & gloria in confusione ipsorum, qui terrena sapiunt.

20 Nostra autem conuersatio in cælis est: unde etiã Saluatorem expectamus Dominum Iesum Christũ.

21 Qui reformabit corpus humilitatis nostræ, cõfiguratum corpori claritatis suæ, secundum operationem qua etiam possit subiicere sibi omnia. 1.Cor.1.a.3 tit.2.c.11

Κεφάλαιον δ.

Ὥστε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοὶ καὶ ἐπιπόθητοι, χαρὰ καὶ στέφανός μου, οὕτω στήκετε ἐν κυρίῳ, ἀγαπητοί.

Εὐοδίαν παρακαλῶ καὶ Συντύχην παρακαλῶ τὸ αὐτὸ φρονεῖν ἐν κυρίῳ·

Καὶ ἐρωτῶ καὶ σε, σύζυγε γνήσιε, συλλαμβάνου αὐταῖς, αἵτινες ἐν τῷ εὐαγγελίῳ συνήθλησάν μοι, μετὰ καὶ Κλήμεντος καὶ τῶν λοιπῶν συνεργῶν μου, ὧν τὰ ὀνόματα ἐν βίβλῳ ζωῆς.

CAP. IIII.

1 Itaque, fratres mei chari & "exoptati, gaudium &"corona mea, ita state" in Domino, dilecti.

2 Euodian precor & Syntychen precor vt sint itidem affecti in Domino.

3 Et rogo te quoque, "socie germane, opitulare ipsis, vt quæ in Euangelio vnà mecum certarunt, vnà cum Clemente quoque & reliquis adiutoribus meis, quorũ nomina sunt||"in libro vitæ.

CAP. IIII.

1 Itaque, fratres mei charissimi & desideratissimi, gaudium & corona mea, sic state in Domino charissimi.

2 Euodian rogo & Syntychen deprecor, idipsum sapere in Domino.

3 Etiam rogo & te germane compar, adiuua illas quæ mecũ laborauerunt in Euãgelio cũ Clemente, & cæteris adiutoribus meis, quorum nomina sunt in libro vitæ. Apoc.3.a.5 & 10.c.8, & 21.g.27

18 Quos, οὓς. Eras. De quibus. Ideo coactus est vertere τοὺς ἐχθρούς, inimici, quum optimè omnia conueniant si εἰσὶ subaudias. Nec obstat articulus, cuius ea vis est vt significet Apostolus istos præ cæteris esse Christi hostes.

19 Finis, τὸ τέλος. Id est merces. sicut apud Hebræos עקב accipitur pro mercede quæ opus sequitur. Gloria, ἡ δόξα. Gloria videlicet quam captant ab hominibus: quæ tamen in ipsorum maximam infamiam redundabit. Nisi malimus, seruata præpositione ἐν, dicere istos in sua ipsorum infamia sibi mirè placuisse, nempe in pudendorum circuncisione. quod tamen est longius petitum.

20 Nos enim, ἡμῶν γάρ. Vulg. Nostra autem conuersatio in cælis est. Ego verò vt vim nominis Græci explicarem, periphrasin quæsiui. Est enim regnum cælorum, ciuitatis instar, cuius municipali iure omnes sancti reguntur. éstque hoc regimen prorsus cæleste ac spirituale, non autem in externis & terrestribus institutis positum. Vnde, ἐξ οὗ. Sub. τόπου, inquit Erasmus. Ego malo οὐρανοῦ supplere. Sic Homerus Iliad. γ, Ἀνθρώπους τίνυσθον, ὅ, τις κ' ἐπίορκον ὀμόσσῃ. Sed & causam huic formulæ dicendi præbuit idiotismus Hebræorum, qui שמים nunquam nisi duali numero dicunt, quem Græci singulari potius οὐρανὸν vocant.

21 Corpus nostrum humile, τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν. Vulgata ad verbum, Corpus humilitatis nostræ, ex Hebraismo, quem sæpissime iam annotauimus. Sic Corpus claritatis suæ conuertit ad verbum, pro Corpus suum gloriosum.

IN CAPVT IIII.

1 Exoptati, ἐπιπόθητοι. Heb. נחמדים. Virg. Nec dulces natos, exoptatúmque parentem. Corona, στέφανος. Id est meum decus. Subauditur autem aliquid post οὕτω, vt plena sit oratio, State in Domino, ita vt dixi.

2 In Domino, ἐν Κυρίῳ. i. ea cõcordia cuius vinculum sit Dominus. vel, παρακαλῶ ἐν Κυρίῳ, obtestor per Dominum.

3 Socie germane, σύζυγε γνήσιε. Aliquem proculdubio compellat quem sibi in opere Domini coniunctissimum erat expertus, quem Hebraicè dicas חבר. neque nos par est, quis fuerit, curiosius inuestigare, nullo cum fructu. Sed quòd nonnulli colligunt ex hoc loco, Paulum hoc tempore vxorem habuisse, ad quam hoc pertineat, nimium est infirmum, quum 1. Cor. 7. b. 8, iis sese manifestè adiungat qui vxorem non haberent: nec (vt rectè obseruauit doctissimus interpres) vlla vel leuissima sit coniectura ab eo tempore de vxore ducenda cogitasse, quã Philippis reliquerit. σύζυγον quidem apertè vsurpat Aristophanes in Pluto pro eiusdem cõsilii socio ac participe, in his versiculis, Ἄπιμι. γινώσκω γὰρ ἤπιον ὢν πολύ Ὑμῶν. ἐὰν δὲ σύζυγον λάβω τινά Καὶ σύ... κινον, τὸν ἰσχυρὸν τοῦτον θεὸν Ἐγὼ ποιήσω τήμερον δοῦναι δίκην. Sed & apud Nonnum Christus sese vocat Patris σύζυγον.

In libro vitæ, ἐν βίβλῳ ζωῆς. Heb. בספר חיים, vt Psal. 69. f. 29. Dicitur enim Deus ἀνθρωποπαθῶς librum habere in quo electorum suorum nomina descripserit, quibus vitam æternã laturus est. Eum vocat Ezechiel 13. a. 9, Scripturam domus Israel, & arcanum Domini.

4 Χαίρετε ἐν Κυρίῳ πάντοτε· πάλιν ἐρῶ, χαίρετε.

4 Gaudete in Domino sēper, rursum inquam, gaudete.

4 Gaudete in Domino semper: iterum dico, gaudete.

5 Τὸ ἐπιεικὲς ὑμῶν γνωσθήτω πᾶσιν ἀνθρώποις. ὁ Κύριος ἐγγύς.

5 Moderatio vestra nota sit omnibus hominibus. Dominus propè est.

5 Modestia uestra nota sit omnibus hominibus. Dominus propè est.

6 Μηδὲν μεριμνᾶτε· ἀλλ' ἐν παντὶ τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει μετ' εὐχαριστίας τὰ αἰτήματα ὑμῶν γνωριζέσθω πρὸς τὸν Θεόν.

6 De nulla re soliciti estote: sed omni in re precibus & supplicatione cum gratiarum actione petitiones vestræ innotescant apud Deum.

6 Nihil soliciti sitis: sed in omni oratione & obsecratione cum gratiarum actione petitiones uestræ innotescant apud Deum.

7 Καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ ἡ ὑπερέχουσα πάντα νοῦν, φρουρήσει τὰς καρδίας ὑμῶν καὶ τὰ νοήματα ὑμῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

7 Et pax Dei quæ superat omnem intellectum, præsidio erit cordibus vestris, & mentibus vestris in Christo Iesu.

7 Et pax Dei quæ exuperat omnem sensum, custodiat corda uestra, & intelligentias uestras in Christo Iesu.

8 Τὸ λοιπόν, ἀδελφοί, ὅσα ἐστὶν ἀληθῆ, ὅσα σεμνά, ὅσα δίκαια, ὅσα ἁγνά, ὅσα προσφιλῆ, ὅσα εὔφημα, εἴ τις ἀρετή, καὶ εἴ τις ἔπαινος, ταῦτα λογίζεσθε.

8 Quod reliquum est, fratres, quæcunque sunt vera, quæcunque veneranda, quæcunque iusta, quæcunque pura, quæcunque amabilia, quæcunque boni nominis, siqua virt⁹, & siqua laus est, hæc cogitate.

8 De cætero, fratres, quæcūque sunt uera, quæcū que pudica, quæcunque iusta, quæcūque sancta, quæcunque amabilia, quæcūque bonæ famæ, siqua uirtus, siqua laus, hæc cogitate.

9 Ἃ καὶ ἐμάθετε, καὶ παρελάβετε, καὶ ἠκούσατε, καὶ εἴδετε ἐν ἐμοί, ταῦτα πράσσετε, καὶ ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης ἔσται μεθ' ὑμῶν.

9 Quæ & didicistis, & accepistis, & audistis, & vidistis in me, hæc, *inquam*, facite, & Deus pacis *author* erit vobiscum.

9 Quæ & didicistis, & accepistis, & audistis, & uidistis in me, hæc agite, & Deus pacis erit uobiscum.

10 Ἐχάρην δὲ ἐν Κυρίῳ μεγάλως ὅτι ἤδη ποτὲ ἀνεθάλετε τὸ ὑπὲρ ἐμοῦ φρονεῖν ἐφ' ᾧ καὶ ἐφρονεῖτε, ἠκαιρεῖσθε δέ.

10 Gauisus sum autem in Domino magnopere quòd iam tādem reuiruistis in vestra pro me cura: qua de re tamen soliciti eratis, sed destituebamini opportunitate.

10 Gauisus sum autem in Domino uehementer quoniā tandē aliquādo refloruistis pro me sentire: sicut & sentiebatis, occupati autem eratis.

11 Οὐχ ὅτι καθ' ὑστέρησιν λέγω· ἐγὼ γὰρ ἔμαθον, ἐν οἷς εἰμι, αὐτάρκης εἶναι.

11 Nō quòd penuriæ *meæ* respectu loquar: nā ego didici, ī quibus sum, iis ipsis cōtentus esse.

11 Nō quasi propter penuriā dico: ego eni didici, in quibus sum, sufficiēs esse.

12 Οἶδα δὲ ταπεινοῦσθαι, οἶδα καὶ

12 Noui autē deprimi, noui etiā

12 Scio & humiliari, scio &

4 Gaudete in Domino, χαίρετε ἐν Κυρίῳ. Gaudii nomine intelligit fructum τῆς ἀδουμίας. sed addidit In Domino, vt à gaudio mūdi distinguatur. Sed vbi timor ille & tremor, & crux illa perpetua? Respondeo, his omnibus nō modò nō extingui, sed etiā foueri gaudium filiorum Dei, vt ex martyrū historiis liquet: non quòd sint ἀναίσθητοι, sed quòd ista experientiam gignant, experientia verò spem, quæ fallere non potest, Rom. 5.a.4.

5 Moderatio, τὸ ἐπιεικές. Id est, Tranquillus animus, æqui bonique omnia consulens. Sed & candorem possis interpretari. Vulg. & Eras. Modestia.

6 Omni in re, ἐν παντί. Heb. בכל. de quo alibi sæpe diximus. Cum gratiarum actione, μετὰ εὐχαριστίας. Hinc fit vt Dauid sæpissime à clamoribus & lacrymis ordiens, in gratiarum actione desinat.

7 Pax Dei, ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ. Id est, summa illa trāquillitas animi, atque adeo felicitas quam vnus Deus in vno Christo largitur. Vide Rom. 5.a.1. Præsidio erit, φρουρήσει. Bene vsurpauit verbū militare, quū nihil æquè nobis conetur Satan atque pacem istam quæ à solo Christo per fidem in nos deriuatur, extorquere: eóq; nomine non desinat perpetuò nos oppugnare. Vulg. & Eras. Custodiet: non satis expressē. Cordibus vestris & mētibus vestris, τὰς καρδίας ὑμῶν, καὶ τὰ νοήματα ὑμῶν. Animum diuidit in cor, id est volūtatis & affectuū sedem: & νόημα, id est superiorem partem, qua intelligimus & ratiocinamur.

8 Vera, ἀληθῆ. Veritatē in primis (i. bonæ conscientiæ integritatē) cōmendat. Veneranda, σεμνά. i. eiusmodi vt vos sancta quadā grauitate exornent. Hoc enim declarat ἡ σεμνότης, de qua hîc agitur, & cuius exēplū est Act. 5.c.12 & 13. Vulgata σεμνά cōuertit Pudica, nimiū angusta significatione. Eras. Honesta. i. καλά. Pura, ἁγνά. Vel casta. Vulg. Sācta, vt videatur legisse ἅγια, eodē, aut certè non multū diuerso sensu. Amabilia, προσφιλῆ. Huc pertinēt quæ scripta sunt Rom. 12.d.17 & 18. & huius virtutis verū exēplar habemus Christum toti populo amabilem, & Apostolos quoque, Act. 2.g.47. Eras. Accommoda, id est προσφυῆ.

9 Erit vobiscum, ἔσται μεθ' ὑμῶν. Hebraismus, pro, vobis aderit.

10 Reuiruistis in vestra pro me cura, ἀνεθάλετε τὸ ὑπὲρ ἐμοῦ φρονεῖν. Vulg. Refloruistis pro me sentire. Eras. Reuiguit vestra pro me solicitudo. φρονεῖν pro φροντίζειν alibi etiā annotauimus, & ita accipitur Col. 3.a.2. Qua de re tamen, ἐφ' ᾧ καί. Καί accipio pro ὅμως, vt apud Hebræos ponitur ו pro aduersatiua, vt Eccles. 9.d.16. & ἐφ' ᾧ pro οὗ ἕνεκα, vt suprà, 3.c.12. Vulg. Sicut & sentiebatis, duplici errore. Eras. In quo & soliciti eratis. Hoc autē addit Paulus vt mitiget quod dixerat, ipsorum studium reuiruisse. Destituebamini opportunitate, ἠκαιρεῖσθε. Vulg. Occupati eratis, prorsus absurdé.

11 Penuriæ *meæ* respectu, καθ' ὑστέρησιν. Id est, penuriæ meæ habens rationem, quum hîc spectem potius quid sit è re vestra. Vulg. Propter penuriam. Eras. Iuxta penuriam.

12 Deprimi, ταπεινοῦσθαι. Vulg. Humiliari. Vtitur generali nomine, quū de vna crucis specie (i. de inopia)

differat: nempe quòd hæc fere soleat omnia ista secum trahere, ac illud præsertim, quòd qui pauper est, ab omnibus fere contemnatur, quantumuis excellentibus Dei donis ornatus.

περισσεύειν· ἐν παντὶ καὶ ἐν πᾶσι μεμύημαι, καὶ χορτάζεσθαι καὶ πεινᾶν, καὶ περισσεύειν καὶ ὑστερεῖσθαι.	abundare: vbique & in omnibus initiatus sum, & ad saturitatem & ad esuritionem, *id est* tum ad abundantiam, tū ad inopiam:	*abundare: ubique & in omnibus institutus sum, & satiari & esurire, & abundare & penuriam pati:*
Πάντα ἰσχύω ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντί με Χριστῷ.	13 Omnia valeo per Christū qui me corroborat.	13 *Omnia possum in eo qui me confortat.*
Πλὴν καλῶς ἐποιήσατε, συγκοινωνήσαντές μου τῇ θλίψει.	14 Attamen rectè fecistis quòd simul communicastis meæ oppressioni.	14 *Veruntamen bene fecistis communicantes tribulationi meæ.*
Οἴδατε δὲ καὶ ὑμεῖς, Φιλιππήσιοι, ὅτι ἐν ἀρχῇ τοῦ εὐαγγελίου, ὅτε ἐξῆλθον ἀπὸ Μακεδονίας, οὐδεμία μοι ἐκκλησία ἐκοινώνησεν εἰς λόγον δόσεως καὶ λήψεως, εἰ μὴ ὑμεῖς μόνοι·	15 Nostis autem & vos, Philippenses, quum initio Euangelii proficiscerer è Macedonia, nullam mihi Ecclesiam communicasse in ratione dati & accepti, nisi vos solos.	15 *Scitis autem & uos Philippenses, quòd in principio Euāgelij, quādo profectus sum à Macedonia, nulla mihi Ecclesia cōmunicauerit in ratione dati & accepti, nisi uos soli:*
Ὅτι καὶ ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ ἅπαξ καὶ δὶς εἰς τὴν χρείαν μοι ἐπέμψατε.	16 Nam etiam Thessalonicā semel & iterum quod opus erat mihi misistis.	16 *Quia & Thessalonicam semel & bis in usum mihi misistis.*
Οὐχ ὅτι ἐπιζητῶ τὸ δόμα, ἀλλ' ἐπιζητῶ τὸν καρπὸν τὸν πλεονάζοντα εἰς λόγον ὑμῶν.	17 Non quòd requiram donū: sed requiro fructum exuberātem, *qui* in rationem vestram *inducatur.*	17 *Non quia quæro datum: sed requiro fructum abundantem in rationem uestram.*
Ἀπέχω δὲ πάντα, καὶ περισσεύω· πεπλήρωμαι δεξάμενος παρὰ Ἐπαφροδίτου τὰ παρ' ὑμῶν, ὀσμὴν εὐωδίας, θυσίαν δεκτήν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ.	18 Accepi autē omnia, & abūdo: expletus sum, *inquam,* acceptis ab Epaphrodito quæ à vobis *missa fuerāt,* odore bonæ fragrantiæ, hostia Deo accepta ac grata.	18 *Habeo autem omnia, & abūdo: repletus sum, acceptis ab Epaphrodito quæ misistis, odorem suauitatis, hostiam acceptam, placentem Deo.*
Ὁ δὲ Θεός μου πληρώσει πᾶσαν χρείαν ὑμῶν κατὰ τὸν πλοῦτον αὐτοῦ, ἐν δόξῃ, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.	19 Deus autē meus supplebit quicquid opus fuerit vobis, secundum diuitias suas, gloriose, in Christo Iesu.	19 *Deus autē me⁹ impleat omne desideriū uestrum secundum diuitias suas, in gloria, in Christo Iesu.*
Τῷ δὲ Θεῷ καὶ πατρὶ ἡμῶν ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.	20 Deo autē & Patri nostro sit gloria in secula seculorū. Amē.	20 *Deo autem & Patri nostro gloria in secula seculorum. Amen.*

Abundare, περισσεύειν. Eras. Excellere. Putat enim alioqui nō constare antithesin. Sed (vt modo dixi) τὸ περισσεύειν, quanuis generalem significationem habeat, tamen ad id de quo agitur restringēdum est. Vbique, ἐν παντὶ, i. quouis loco seu tēpore. Nam latè patet בכל, & quum addatur ἐν πᾶσι, in omnibus, præstat hoc referre ad res ipsas, (multorū enim indiget præsens hæc vita) illud verò ad ipsas rerum circunstantias. Initiatus sum, μεμύημαι. Metaphora sumpta est à rebus sacris, quā libens seruaui. Sic enim significat Apostolus, sanctificatā esse nostram tum abundantiā, tum inopiam: denique totā hanc nostram vitam quasi perpetui sacrificii instar esse. Vulg. & Eras. Institutus sum. Et ad saturitatem, καὶ χορτάζεσθαι. Vulg. & Eras. ad verbū, Saturari. Ego studui perspicuitati. *Id est* tum ad abundantiā, καὶ περισσεύειν. Explicat quid saturitatis & famis nomine significarit. nequis saturitatē æstimet monachorum more, apud quos ieiunare idem declarat atque ita saturū fieri vt biduo non esurias. Sed & Hebræorū more, saturari & inebriari, non significat ingurgitari, sed tantū sumere quantum satis est. Atenim dicet aliquis, Quæ hæc est virtus, nosse abundare? Respōdeo, longè maximā esse hanc virtutē: quum multo plures perdiderit copia quàm inopia: vt minimè mirum sit, Paulum hæc vnius Christi virtuti accepta referre. Nam longè alia hæc sunt quàm quæ de istis virtutibus tradiderunt philosophi.

15 Initio Euāgelii, ἐν ἀρχῇ τοῦ εὐαγγελίου. Id est, initio prædicati à me Euangelii apud vos. Id enim vocat Euangelium, vt suprà, 2.c.22. Non potuit autem amplius laudare Philippensium charitatem, quam iam inde ab initio re ipsa ostēdissent, & tunc quoque ad extremū seruarent. In ratione dati & accepti, εἰς λόγον δόσεως καὶ λήψεως. Hoc est quod aiunt Rabbini, מתן ומשא. Alludit autem ad pecuniarias rationes, in quibus habetur dati & accepti ratio. Aliæ autem Ecclesiæ tum acceperant quidem, sed nihil dederāt: quod in vtraque ad Corinthios epistola pluribus persequitur Apostolus, non vt μεμψίμοιρος, sed vt os occludat pseudapostolis.

16 Semel & iterum, ἅπαξ καὶ δίς. Vulg. ad verbum. Semel & bis, id est ter.

17 *Qui* in rationem vestram *inducatur,* εἰς λόγον ὑμῶν. Hoc est quod vernaculo sermone dicimus, *Qui uous uient en compte.* Pergit enim in translatione illa à pecuniariis rationibus desumpta: & significat se non tam suo quàm illorum commodo consulere. Nam & paulo pòst illorum munus vocat sacrificium Deo gratum. Vulg. & Eras. In rationem vestram, admodum obscurè.

18 Accepi, ἀπέχω. Vulg. Habeo. Eras. Recepi. Vide Matth. 6.a.2. Odore bonæ fragrantiæ, ὀσμὴν εὐωδίας. Alludit ad Legis thymiamata, vt Act. 10.a.4, & suprà, 2.c.17.

19 Gloriose, ἐν δόξῃ. Vulg. & Eras. ad verbum, In gloria.

20 In secula seculorum, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Hebraismus sæpe à nobis explicatus, pro In æternum.

Ἀσπάσασθε πάντα ἅγιον ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ σὺν ἐμοὶ ἀδελφοί.

21 Salutate omnes ſanctos in Chriſto Ieſu. ſalutant vos qui mecum ſunt fratres.

21 *Salutate omnem ſanctum in Chriſto Ieſu. ſalutant uos qui mecū ſunt fratres.*

Ἀσπάζονται ὑμᾶς πάντες οἱ ἅγιοι, μάλιστα δὲ οἱ ἐκ τῆς Καίσαρος οἰκίας.

22 Salutant vos omnes ſancti, maximè verò qui ſunt ¨ex Cæſaris domo.

22 *Salutant uos omnes ſācti, maximè autem qui de Cæſaris domo ſunt.*

Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

23 Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti cum omnibus vobis. Amen.

23 *Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti cum ſpiritu ueſtro. Amen.*

Πρὸς Φιλιππησίους ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης δι' Ἐπαφροδίτου.

Scripta eſt Roma per Epaphroditum.

Scripta eſt ab urbe Roma per Epaphroditum.

22 Ex Cæſaris domo, ἐκ τῆς Καίσαρος οἰκίας. Neronis domeſticos intellige. Hoc verò quid aliud erat quàm Deum in mediis inferis regnare? Vide ſuprà, 1.b.13. Quæ verò de Seneca feruntur, ſanè nimium impudenter ſunt conficta.

Epiſtola Pauli Apoſtoli ad Coloſſenſes.

Παύλου τοῦ ἀποστόλου ἡ πρὸς Κολοσσαεῖς ἐπιστολή.

NOVA INTERPR. — VETVS.

Κεφάλαιον α'.

CAP. I.

ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ, διὰ θελήματος Θεοῦ, καὶ Τιμόθεος ὁ ἀδελφός,

1 PAVLVS Apoſtolus Ieſu Chriſti ¨per voluntatē Dei, & Timotheus frater,

1 *PAVLVS Apoſtolus Ieſu Chriſti per uoluntatem Dei, & Timotheus frater,*

Τοῖς ἐν Κολοσσαῖς ἁγίοις καὶ πιστοῖς ἀδελφοῖς ἐν Χριστῷ. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

2 ¨Iis qui ſunt Coloſſis, ſanctis ac fidelibus fratribus in Chriſto. Gratia ſit vobis & pax à Deo Patre noſtro ¨& Domino Ieſu Chriſto.

2 *Iis qui ſunt Coloſſis, ſanctis & fidelibus fratribus in Chriſto Ieſu. Gratia nobis & pax à Deo Patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto.*

Εὐχαριστοῦμεν τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, πάντοτε περὶ ὑμῶν προσευχόμενοι·

3 Gratias agimus ¨Deo & Patri Domini noſtri Ieſu Chriſti, ſemper pro vobis precantes:

3 *Gratias agimus Deo & Patri Domini noſtri Ieſu Chriſti, ſemper pro uobis orantes:*

Ἀκούσαντες τὴν πίστιν ὑμῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, καὶ τὴν ἀγάπην τὴν εἰς πάντας τοὺς ἁγίους·

4 Audita fide veſtra ¨in Chriſto Ieſu, & charitate in omnes ſanctos:

4 *Audientes fidem ueſtrā in Chriſto Ieſu, & dilectionem quam habetis in ſanctos omnes:*

Διὰ τὴν ἐλπίδα τὴν ἀποκειμένην ὑμῖν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἣν προηκούσατε ἐν τῷ λόγῳ τῆς ἀληθείας τοῦ εὐαγγελίου,

5 Propter ¨ſpem ſepoſitam vobis in cælis: quam prius audiſtis ¨per ſermonem veritatis, *id eſt* Euangelii,

4 *Propter ſpem quæ repoſita eſt uobis in cælis, quam audiſtis in uerbo ueritatis Euangelij,*

1 Per voluntatem, διὰ θελήματος. Id eſt, gratuita Dei liberalitate, vt ſæpe iam expoſuimus.

2 Iis qui ſunt Coloſſis, τοῖς ἐν Κολοσσαῖς. Coloſſæ ſitæ ſunt in Phrygia, non procul Hierapoli & Laodicea, qua parte imminet Lyciæ & Pamphyliæ. Refellit autem hic locus Cyri cuiuſdam Prodromi & aliorū opinionem, qui hāc epiſtolam ad Rhodios ſcriptā putāt, quaſi à Coloſſo illo celebri dicti ſint Coloſſenſes. Et Domino, &c. καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ. vel, Et Domini Ieſu Chriſti. Conſtat autem ex Theophylacto veteres codices Græcos hanc appendicem hoc loco non habuiſſe.

3 Deo & Patri, τῷ Θεῷ καὶ πατρί. Vide 1.Cor.15.c.24. Neque verò aliter à nobis cōſiderari poteſt Deus in ſalutem, niſi quatenus eſt Pater Chriſti in quo ſumus adoptati.

4 In Chriſto, ἐν Χριστῷ. Bene, in Chriſto. Nam extra Chriſtum non eſt fides, ſed opinio, quod ad ſalutem quidem attinet.

5 Spem, τὴν ἐλπίδα. Id eſt ſperatam gloriam, μετωνυμικῶς, vt Rom.8.c.24, & Epheſ.1,d.18. Per ſermonem veritatis, *id eſt* Euangelii, ἐν λόγῳ τῆς ἀληθείας τοῦ εὐαγγελίου. Eraſ. Per ſermonem veracem Euangelii. Ego

malo τοῦ εὐαγγελίου per epexegesin interpretari. Vide Ephes.1.c.13. Meritò autem subtexit Fidei verbū,& quidem Euangelicum,vt ista sciamus diuelli non posse.

Τοῦ παρόντος εἰς ὑμᾶς, καθὼς καὶ ἐν παντὶ τῷ κόσμῳ· καὶ ἔστι καρποφορούμενον, καθὼς καὶ ἐν ὑμῖν, ἀφ᾽ ἧς ἡμέρας ἠκούσατε καὶ ἐπέγνωτε τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ ἐν ἀληθείᾳ.

6 Quod peruenit ad vos sicut & in totum mundum, & "fructum profert, sicut apud vos quoque: ex quo die "verè audiuistis & cognouistis Dei gratiam.

6 *Quod peruenit ad uos, sicut & in uniuerso mundo est, & fructificat, & crescit, sicut in uobis, ex ea die qua audistis & cognouistis gratiā Dei in ueritate.*

Καθὼς καὶ ἐμάθετε ἀπὸ Ἐπαφρᾶ τοῦ ἀγαπητοῦ συνδούλου ἡμῶν, ὅς ἐστι πιστὸς ὑπὲρ ὑμῶν διάκονος τοῦ Χριστοῦ·

7 Sicut & didicistis ex Epaphra dilecto conseruo nostro, qui est fidus pro vobis minister Christi:

7 *Sicut didicistis ab Epaphra charissimo conseruo nostro, qui est fidelis pro uobis minister Christi Iesu:*

Ὁ καὶ δηλώσας ἡμῖν τὴν ὑμῶν ἀγάπην ἐν πνεύματι.

8 Qui & declarauit nobis vestram "per Spiritum charitatē.

8 *Qui etiam manifestauit nobis dilectionem uestram in Spiritu.*

Διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς, ἀφ᾽ ἧς ἡμέρας ἠκούσαμεν, οὐ παυόμεθα ὑπὲρ ὑμῶν προσευχόμενοι, καὶ αἰτούμενοι ἵνα πληρωθῆτε τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ θελήματος αὐτοῦ ἐν πάσῃ σοφίᾳ καὶ συνέσει πνευματικῇ·

9 Propterea & nos, ex quo die *id* audiuimus, non desinimus pro vobis orare, & petere vt impleamini omni agnitione voluntatis "eius, cum omni sapientia, & intelligentia spirituali.

9 *Ideo & nos ex qua die audiuimus, non cessamus pro uobis orantes, & postulantes ut impleamini agnitione uolūtatis eius, in omni sapientia & intellectu spirituali:*

Περιπατῆσαι ὑμᾶς ἀξίως τοῦ Κυρίου εἰς πᾶσαν ἀρέσκειαν, ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ καρποφοροῦντες, καὶ αὐξανόμενοι εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ.

10 Vt incedatis sicut Domino dignum est, "vt per omnia placeatis, omni opere bono "fructum proferentes, & crescentes in agnitionem Dei.

10 *Vt ambuletis dignè Deo, per omnia placētes, in omni opere bono fructificantes, & crescentes in scientia Dei.*

Ἐν πάσῃ δυνάμει δυναμούμενοι κατὰ τὸ κράτος τῆς δόξης αὐτοῦ, εἰς πᾶσαν ὑπομονὴν καὶ μακροθυμίαν μετὰ χαρᾶς·

11 Omni robore corroborati, "secundum gloriosam vim ipsius, ad omnem tolerantiam & animi lenitatem "cū gaudio:

11 *In omni uirtute confortati secundum potentiam claritatis eius, in omni patientia & longanimitate cum gaudio:*

Εὐχαριστοῦντες τῷ πατρὶ τῷ ἱκανώσαντι ἡμᾶς εἰς τὴν μερίδα τοῦ κλήρου τῶν ἁγίων ἐν τῷ φωτί·

12 Gratias agentes "Patri, qui idoneos nos fecit ad participādam sortē sanctorum in luce:

12 *Gratias agentes Patri, qui dignos nos fecit in partem sortis sanctorū in lumine.*

Ὃς ἐρρύσατο ἡμᾶς ἐκ τῆς ἐξουσίας τοῦ σκότους, καὶ μετέστησεν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ υἱοῦ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ.

13 ‖Qui, *inquam*, liberauit nos à potestate tenebrarum, ac transtulit in regnum Filii sibi dilecti.

13 *Qui eripuit nos de potestate tenebrarum, & transtulit in regnum Filij dilectionis suæ.* Matth.3.d.17. & 17.a.5. 2.pet.1.d.7.

Ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ, τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν.

14 In quo habemus redemptionem "per sanguinem ipsius, *id est* remissionem peccatorum.

14 *In quo habemus redemptionem remissionem peccatorum:*

6 Fructum profert, καὶ ἔστι καρποφορούμενον. Vulgata addit καὶ αὐξανόμενον,& crescit. quod etiam inuenimus in Complutensi editione,& duobus vetustis codicibus. Verè, ἐν ἀληθείᾳ. באמת, vt Philip.4.d.19, ἐν δόξῃ, in gloria, pro gloriosè. Vulg.& Eras. ad verbum, In veritate.

8 Per Spiritum, ἐν πνεύματι. Id est Spiritualem, siue à Spiritu sancto manantem,& ex intimis animi penetralibus profectam. Vide Ephes.6.c.18.

9 Eius, αὐτοῦ. Dei, videlicet, ex versus 6 extremo. Nam versiculus 7 & 8 quasi sunt interiecti. Et intelligentia, καὶ συνέσει. Id est γνώσει. Vide Corinth.1.a.5. Eras. Et prudentia. Vide Ephes.1.b.8.

10 Vt per omnia placeatis, εἰς πᾶσαν ἀρέσκειαν. Ad verbum, Cum omni complacētia. Alioquin ἀρέσκειαν Aristoteles docet in vitio poni, pro assentatoria quadam affabilitate. Fructum proferentes, καρποφοροῦντες. Coniungendum est hoc participium cum πληρωθῆτε, vt & cætera quæ sequuntur.

11 Secundum gloriosam ipsius vim, κατὰ τὸ κράτος τῆς δόξης αὐτοῦ. Vulg. Secundū potentiam claritatis eius. Eras. Iuxta potentiam gloriæ illius. Dixit autem (Hebræorum more) potentiam gloriæ pro potentia gloriosa. Cū gaudio, μετὰ χαρᾶς. Id est, quæ minimè extorqueatur ab inuitis, aut ab ipsa necessitate, (cuiusmodi est patientia quam in vernaculo nostro sermone *Lombardicam* vocamus) sed quæ ab animo læto & alacri proficiscatur. Nonnulli tamen Latini codices hoc adiungunt sequenti participio.

12 Patri, τῷ πατρί. Nonnulli Græci codices habent Θεῷ καὶ πατρί, Deo & Patri, & ita etiam legitur in nonnullis exemplaribus Vulgatæ editionis. Idoneos fecit, ἱκανώσαντι. Verbum hoc, vt etiam ἐχαρίτωσεν, fictū est à Paulo, quasi forma coniugationis Hiphil. Vsurpauit autem duobus omnino locis, isto videlicet & 2. Cor.3. b.6. In luce, ἐν τῷ φωτί. Id est in illo regno cælesti & glorioso, quod lux dici solet in sacris literis: sicut contrà tenebrarum appellatione horrendum illud exitium intelligitur.

14 Per sanguinem ipsius, διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ. Hoc non legit Veus interpres, & comperimus deesse in sex vetustis exemplaribus. Fortassis irrepsit ex Ephes.1 b.7. quanquam id nunquam potest frequentius repeti quàm par sit.

Heb.1.a.3

Ος ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, πρωτότοκος πάσης κτίσεως·

15 ‖Qui est " imago Dei inconspicui, " primogenitus omnis rei creatæ:

15 *Qui est imago Dei inuisibilis, primogenitus omnis creaturæ:*

Iohan.1.a.3

Οτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα, εἴτε θρόνοι, εἴτε κυριότητες, εἴτε ἀρχαὶ, εἴτε ἐξουσίαι· τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισται·

16 ‖Nam " per eum condita sunt omnia quæ in cælis sunt & quæ in terra, inuisibilia & inuisibilia, " siue throni, siue dominia, siue imperia, siue potestates, omnia, *inquam*, per eum & " eius respectu condita sunt.

16 *Quoniam in ipso condita sunt vniuersa in cælis & in terra, uisibilia & inuisibilia, siue throni, siue dominationes, siue principatus, siue potestates: omnia per ipsum & in ipso creata sunt:*

Καὶ αὐτός ἐστι πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκε.

17 Estque ipse ante omnia, & omnia " per eum consistunt.

17 *Et ipse est ante omnes, & omnia in ipso constăt.*

1.Cor.15.c.21
apoc.1.b.5

Καὶ αὐτός ἐστιν ἡ κεφαλὴ τοῦ σώματος τῆς ἐκκλησίας, ὅς ἐστιν ἀρχὴ πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν, ἵνα γένηται ἐν πᾶσιν αὐτὸς πρωτεύων.

18 Estque " caput corporis Ecclesiæ, " principium ‖& " primogenitus ex mortuis, vt " in omnibus primas teneat.

18 *Et ipse est caput corporis Ecclesiæ, qui est principium, primogenitus ex mortuis: ut sit in omnibus ipse primatum tenens.*

Iohan.1.b.14
infrà, 2.b.9

Οτι ἐν αὐτῷ εὐδόκησε πᾶν τὸ πλήρωμα κατοικῆσαι·

19 ‖Quoniă in eo placuit *Patri* vt " omnis plenitudo inhabitaret:

19 *Quia in ipso complacuit omnem plenitudinem inhabitare:*

15 Imago, εἰκών. Id est, is in quo verè nobis sese conspiciendum præbet Deus. Est enim Deus in carne Christi conspicuus factus, vt 1.Tim.3.d.16. idque quia corporaliter in eo habitat diuinitas. Veteres subtilius hoc referunt ad mutuam Patris ac Filii relationem: sed mihi videtur simplicior & accommodatior doctissimi interpretis sententia. De imaginis nomine diximus Philip.2.a.7. Primogenitus omnis rei creatæ, πρωτότοκος πάσης κτίσεως. Id est, antè genitus quàm quicquam conderetur, ideóque æterni Patris æternus Filius. Vulg. & Eras. Primogenitus omnis creaturæ. Nam κτίσις vel ipsam condendi seu creandi actionem, vel ipsas res conditas declarat, vt diximus Mar.13.c.19. Facilis est autem responsio ad Arrianorum cauillum, qui ex hoc loco asserebant Christum manifestè dici creaturam. Nam hac ratione dicendus fuisset πρῶτος κτισθείς. At quum dicitur πρωτότοκος, manifestè distinguitur quod genitum est ab eo quod est conditum, vt rectè omnino & appositè annotauit Ambrosius. Deinde si per ipsum factum est quicquid factum est, Iohan.1.a.3, genitum ipsum esse oportet, non factum. Postremò qui non est omnibus modis æternus & αὐτάρκης, ne Deus quidem est. Sed est notandus quoque hic locus aduersus impium illum Seruetum, qui Christum cōtendebat humanæ dūtaxat naturæ respectu Filium Dei dici, ideóque æternum Filium esse negabat: adeo quidem vt quum iam esset moriturus, æternum inuocare recusaret: quum Paulus eum clamet ante vllam creationem, id est ab æterno (cœpit enim tempus cum creatione) non modò extitisse, sed etiam genitum fuisse. Sic & apud Dauidem, Ante luciferum (inquit Pater) genui te. Id est (excipiebat Seruetus) geniturus. Hoc autem si verum est, quomodo Filius quem adhuc nō genuerat Pater, mundum cōdiderit? Sed hæc παρέργως. Adfert Erasmus aliam lectionem ex coniectura, puta si legamus πρωτοτόκος accentu in penultimā translato, vt sit sensus, Christum primū omnia produxisse, seu ab eo orta esse omnia. Sed præterquam quòd repugnat perpetuus omnium codicum & interpretum cōsensus, tollit etiam hæc interpretatio discrimen inter Gignere & Condere: quo non video quid solidius dici possit in hunc locum. Itaque hanc coniecturam prorsus repudio. Neque enim aliorum quàm fidelium Pater propriè dicitur Deus in sacris literis, idque per adoptionem in vno Christo, cuius vnius Pater est naturalis.

16 Per eum ἐν αὐτῷ. Vulg. In ipso. quod præbuit ineptiendi occasionem iis qui de ideis intellectualibus multa in hunc locum sunt commenti. Siue throni, εἴτε θρόνοι. Subdiuidit inuisibilia: quæ etiam exornat iis nominibus quibus summa quæque inter homines significantur: minimè id quidem vt (Dionysii illius more) de rebus quas nec nouimus, nec scire expedit, curiosè garriamus, sed vt ex spirituum præstantissimorum collatione intelligamus quàm infinita sit Christi præstantia, in quo solo nos, præteritis etiam Angelis, quantumuis eminentem potestatem à Deo acceperint, acquiescere oporteat. De istis autem epithetis diximus Rom.8.g.38. Eius respectu, εἰς αὐτόν. Christus enim is est in quo Dominus acquiescit. Itaque omnia, ipsiq; adeo Angeli, subseruiūt eius gloriæ, vt Heb.1.d.24. Alii explicāt εἰς αὐτόν, i. vt sicut per eū condita sunt omnia, ita ab ipso pēdeāt.

18 Caput corporis Ecclesiæ, κεφαλὴ τοῦ σώματος τῆς ἐκκλησίας. Vide 1.Cor.12.b.12, & d.27, & Ephes.1.d.22, & 4.d.15 & 16. Nunc autem accedit ad peculiarem Christi dignitatem, qua videlicet caput est Ecclesiæ. Nam quæ dixit, vniuersalia sunt, sine vlla prorsus exceptione: ista porro quæ dicturus est, solos electos complectuntur, in quibus verè eminet Dei bonitas, & verum Christi regnum. Principium, ἀρχὴ, vel primitiæ, id est ἀπαρχὴ, vt sit allusio ad primitias quarum oblatio totam messem sanctificabat, vt 1.Cor.15.c.20. Vtcunque autem accipias principii nomen, explicatur eo quòd statim subiicitur: quia de Christo, vt Ecclesiæ capite (i. Deo & homine) agitur: adeo quidem vt nōnulli cōiunctim legerint ἀρχὴ πρωτότοκος ἐκ νεκρῶν, principiū primogenitum ex mortuis. Malim tamen ego subaudire copulā in epexegesi, vel ob eā causam quòd post ἀρχὴ in omnibus codicibus addatur distinctio. Primogenitus ex mortuis, πρωτότοκος ἐκ νεκρῶν. i. is qui primus à mortuis ad vitæ æternæ possessionē resurrexit, quod est noui seculi, in quo Filii Dei simus reale (vt vulgò loquuntur) initiū. Nātum demum Christi caro (cuius vnius respectu dici potest resurrexisse, quāuis qui resurrexit Deus & homo sit) plenè est glorificata, quū antea diuinitas, quāuis illi ab ipso momēto cōceptionis hypostatica vnione coniuncta, tamen per gradus, ad dispensandā nostram salutē, vim in illa suā exereret. Dicitur ergo primogenitus ex mortuis, primū quòd primus (vti dixi) resurrexit, vt nunquā moreretur: deinde quòd verè sit Filius, nos autē per adoptionē fratres: postremò, quòd resurrexit vt nos eū sequeremur. In omnib⁹, ἐν πᾶσι. Potest quidē hoc accipi neutro genere, quū in proximo versiculo scribat τὰ πάντα: sed meminerimus, quāuis vera etiā hæc sit vniuersalis sentētia, Christū inter omnia sine vlla exceptione eminere, tamē de Christi in Ecclesia regno Apostolū cœpisse ab hoc versiculo differere. quod nemo negabit qui verba ipsa vel leuissimè cōsiderarit, ac proinde vniuersali particula non aliud cōprehendi quā omnes omniū temporum fideles, in vnum corpus in Christo capite aggregatos.

19 Omnis plenitudo, πᾶν τὸ πλήρωμα. Hoc nomine nonnulli Ecclesiam ipsam intelligunt, quæ sic vo-

catur Ephes.1.d.23.& quodammodo inhabitat in Christo,vt & Christus in ea,propter summam capitis & corporis coniunctionem. Alii verò ad diuinitatem hoc referunt:(sic enim infrà loquitur 2.b.9) adeo quidem vt nonnulli etiam addant τῆς θεότητος(id est diuinitatis)nomen hoc etiam in loco. Mihi verò longè simplicissima & appositissima videtur eorum expositio qui hunc locum comparant cum Iohan.1.c.16,& 3.d.34 & 35. vt plenitudinis nomine significetur cumulatissima omnium diuinarum rerum copia, ex quo tanquam inexhausto fonte, omnes gratiæ in corpus pro cuiusque mẽbri modulo deriuentur. Itaque additus est articulus vt de certa quadam plenitudine agi intelligamus,ea nimirum quæ ex capite in corpus diffunditur. Plenitudinem autem dicere malui quàm perfectionem,quanuis in hac significatione non videatur à Latinis vsurpari, partim nequid innouarem in tam variis sententiis interpretum, partim quòd perfectionis nomen sit ambiguum. Quòd autem Castellio hunc locum cõuertit, Quoniam per eum visum est Patri omnem rerum vniuersitatem habitare, prorsus est absurdũ. Quorsum enim hæc Dei inhabitatio? quorsum mẽtio vniuersitatis rerum? Nam res ipsa clamat Apostolum de sola Ecclesia hîc agere, vt etiam 1.Cor.15.d.28, Ephes.1.b.10, & 4.a.6, & c.20. Deinde vniuersitas rerum nomine τοῦ πληρώματος non significatur, nõ addito aliquo nomine ex quo id possit intelligi. Certè tale quiddam garriunt Libertini, tale quiddam etiam impius Seruetus & Postellus de Dei substantiæ per omnia diffusione somniarunt.

20 Καὶ δι' αὐτοῦ ἀποκαταλλάξαι τὰ πάντα εἰς αὐτὸν, εἰρηνοποιήσας διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ, δι' αὐτοῦ, εἴτε τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

20 Et pace per sanguinem crucis eius facta, per eum reconciliare omnia sibi, per eum, *inquam*, tum quæ in terra, tũ quæ in cælis.

20 *Et per eum reconciliare omnia in ipso, pacificans per sanguinẽ crucis eius, siue quæ in terris siue quæ in cælis sunt.*

21 Καὶ ὑμᾶς ποτε ὄντας ἀπηλλοτριωμένους καὶ ἐχθροὺς τῇ διανοίᾳ ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς πονηροῖς, νυνὶ δὲ ἀποκατήλλαξεν

21 Itaque vos quõdam abalienatos & hostes, mente operibus malis *intenta*, nunc sanè reconciliauit

21 *Et uos quum essetis aliquando alienati & inimici sensu in operibus malis, nunc autem reconciliauit*

22 Ἐν τῷ σώματι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ διὰ τοῦ θανάτου, παραστῆσαι ὑμᾶς ἁγίους καὶ ἀμώμους καὶ ἀνεγκλήτους κατενώπιον αὐτοῦ.

22 In corpore illo carnis suæ, per mortẽ: vt sisteret vos sanctos & irreprehẽsos & inculpatos coram se:

22 *In corpore carnis eius p̃ mortẽ: exhibere uos sãctos & immaculatos, & irreprehensibiles corãm ipso:*

20 Pace facta, εἰρηνοποιήσας. Vulg. & Eras. εἰρηνοποιεῖν transitiuè interpretantur pacificare, & coniungũt cum εἴτε τὰ, &c. Ego potius absolutè positum esse arbitror, & εἴτε τὰ, &c. referri ad verbum ἀποκαταλλάξαι, vt sequatur vniuersitatis distributio in ea quæ sunt in cælis & ea quæ sunt in terris. Ideóque verborum collocationẽ mutaui, vt planior esset oratio. Per sanguinem crucis eius, διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ. In vno codice scriptũ inuenimus, διὰ τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ per crucẽ eius. Omnia, τὰ πάντα. i. Vniuersam Ecclesiã, quam & alibi mundũ simili dicẽdi genere appellat, vt 2.Cor.5.d.19. De hac enim agitur, vt sæpe iã diximus. Itaque non modò impii, sed etiã ridiculi sunt qui ex hoc loco colligunt fore vt damnati atque adeo diaboli ipsi tandẽ seruentur. De beatis autẽ Angelis, quos etiã nonnulli existimant ad Christi pacificatoris officiũ pertinere, déque toto hoc loco quid mihi videatur, exposui pluribus Ephes.1.b.10, ita tamẽ vt doctissimorũ interpretum sententiæ nihil præiudicatum velim, quos ego (si quisquam alius) ex animo (sicuti par est nobilissima Dei organa) suspicio & amplector. Sibi, εἰς αὐτὸν. Id est ἑαυτὸν, vt 2.Cor.5.d.19. Respõdet enim præpositio εἰς literæ Hebræorum ל, vt aliquoties iã annotauimus. Vulg. In ipso, idque perperã: quum præcesserit δι' αὐτοῦ, per eum, & in omnibus emẽdatis libris veteribus scriptum sit εἰς αὐτὸν. Eras. Erga se: rectè quidem, sed insusitatè. Per eum, *inquam*, δι' αὐτοῦ. Hoc explico per epanalepsin, quod alioquin est expungendum. Comperimus enim in veteribus libris duobus non esse adscriptum. Græca autem scholia εἰρηνοποιήσας connectunt cum versiculo 18, & δι' αὐτοῦ legunt pro δι' ἑαυτοῦ, id est per se.

21 Itaque, καὶ. Καὶ pro οὖν vel ὥστε, vt alibi sæpe annotauimus, ex Hebræorũ idiotismo. Nunc enim Paulus à thesi ad hypothesin descendit. i. generalem doctrinã peculiariter applicat Colossensibus, nõnulla interim permiscens quæ pertinent ad authoritatẽ doctrinæ suæ conciliandã. Mẽte operibus malis *intenta*, τῇ διανοίᾳ ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς πονηροῖς. Hanc veram esse sententiam huius loci puto, siue hostes accipiamus passiuè, quòd Deo essent exosi: siue actiuè, quòd Deum odissent. διάνοιαν igitur vocat præstantissimam animi facultatem, eam videlicet qua cogitamus & ratiocinamur: & ibi veluti sitam fuisse docet harum inimicitiarum arcem, vnde postea omnis generis scelera eruperint: tantum abest vt aliquid in homine rectum fuerit. Non probo igitur Ambrosii & Hieronymi opinionem, qui διάνοιαν ad Deum referunt. Sic enim vertit Ambrosius, Et inimicos consiliorum eius in operibus malis. Hieronymus autem in epistola ad Iohãnem Episcopum Hierosolymitanum, Et inimici sensus eius. At Paulus nusquã vtitur hac loquendi formula, & pronomen αὐτοῦ non addit. Sed multo magis reprehendo aliam interpretationem quam proponit Erasmus in annotationibus, nempe vt τῇ διανοίᾳ cõuertamus tertio casu, menti, hoc modo, Inimici, sed cui? nempe menti. Etenim qui carni seruit, repugnat rationi. Hæc ille, sententia Apostoli non modò non expressa, sed etiam prorsus deprauata. Statuit enim mentem siue rationem carni resistere etiam in non regeneratis, sicut philosophi in Ethicis disputant περὶ τοῦ τῆς ψυχῆς λογικοῦ καὶ τοῦ λόγου, quũ contrà Paulus, totáque adeo Scriptura, vix quicquam maiore contentione clamet quàm in ratione ipsa corruptionem illam natiuã potissimùm regnare, quæ etiã propterea carnis appellatione in primis comprehenditur, vt exposuimus Rom.6.b.12. & apertè dicitur Rom.8.b.7. Eph.4.d.17 & 18, & infrà, 2.d.18, Eph.2.a.3, & aliis innumerabilibus locis. Mens enim siue Spiritus, Deo seruiens & carni reluctans, donum est gratiæ in solidum, non naturæ, vt Ephes.1.d.18, & 4.f.23, 1.Iohan.5.d.20. Itaque hanc interpretationem apertè non tantùm repudio, sed etiam detestor. Vulg. Inimici sensu, in operibus malis. Eras. Inimici mente, in operibus malis. Ego verò studui perspicuitati. Videtur tamen Terẽtius hoc ipsum dicendi genus vsurpasse, quum apud eum diceret seruulus, Iamdudum est animus in patinis. Nunc sanè, νυνὶ δὲ, pro δὴ, vt sæpe apud Platonem. Alioquin hærebit sententia, nisi malimus παρέλκειν. qua de re pluribus doctissimus Budæus in Coment. Nã superiorẽ versiculum (id est vicesimumprimum) connectere cum vicesimo, prorsus videtur violentum. Reconciliauit, ἀποκατήλλαξεν. Mutat personam. Nunc enim de Filio loquitur, vt apparet ex eo quod de corpore & morte subiicitur. Legitur enim αὐτοῦ in codicibus emendatis.

22 In corpore illo carnis, ἐν τῷ σώματι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, id est carneo. Additur autem corpori epitheton,

non quòd aliud aliquod corpus olim habuerit Christus, aut nunc habeat, sed vt hoc corpus sciamus minimè aut fuisse aut esse imaginarium, sed verè humanum, & nostrorum corporum, quod ad οὐσίαν attinet, prorsus simile. Quod autem attinet ad infirmitatem, quæ & ipsa significatur carnis appellatione, fuit quidem illi prorsus etiam obnoxium Christi corpus, excepto duntaxat peccato: sed ipsius resurrectione fuit hæc infirmitas terminata: quemadmodum etiam eadem in nobis, qui illius sumus participes, nostra resurrectione terminabitur, vt copiosè exposuit Apostolus 1.Cor.15. Vt sisteret vos, παραστῆσαι ὑμᾶς. Hîc habemus veram iustitiæ Dei siue Christi descriptionem: cuius imputatione non modò absoluimur, sed etiam glorificamur. Possumus tamen hoc ad inchoatam etiam in nobis sanctificationem referre: sed mihi videtur illa expositio magis genuina. alioquin sciamus his epithetis ornari nostram iustitiam, non vt esse perfecta significetur coram Deo, (stat enim illud quod scriptum est Psal.143.a.2, & Rom.4.a.2) sed vt à fucata & adulterina distinguatur.

Εἴγε ἐπιμένετε τῇ πίστει τεθεμελιωμένοι καὶ ἑδραῖοι, καὶ μὴ μετακινούμενοι ἀπὸ τῆς ἐλπίδος τοῦ εὐαγγελίου οὗ ἠκούσατε, τοῦ κηρυχθέντος ἐν πάσῃ τῇ κτίσει τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανόν, οὗ ἐγενόμην ἐγὼ Παῦλος διάκονος·

23 Si quidem permanetis in fide fundati & firmi, nec dimouemini à spe Euangelii quod audistis, *Euangelii inquam* prædicati "omni creaturæ "quæ sub cælo est: cuius factus sum ego Paulus minister:

23 *Si tamen permanetis in fide fũdati & stabiles, & immobiles à spe Euãgelij quod audistis, quod prædicatum est in vniuersa creatura quæ sub cælo est, cuius factus sum ego Paulus minister:*

Νῦν χαίρω ἐν τοῖς παθήμασί μου ὑπὲρ ὑμῶν, καὶ ἀνταναπληρῶ τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ σαρκί μου, ὑπὲρ τοῦ σώματος αὐτοῦ, ὅ ἐστιν ἡ ἐκκλησία·

24 "Qui nunc gaudeo de iis quæ patior "pro vobis, & "reliquias afflictionum Christi vicissim expleo in carne mea, "pro corpore ipsius, id est Ecclesia:

24 *Qui nũc gaudeo in passionibus pro vobis, & adimpleo ea quæ desunt passionũ Christi, in carne mea, pro corpore eius, quod est Ecclesia:*

Ἧς ἐγενόμην ἐγὼ διάκονος κατὰ τὴν οἰκονομίαν τοῦ Θεοῦ, τὴν δοθεῖσάν μοι εἰς ὑμᾶς, πληρῶσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ·

25 Cuius *Ecclesiæ* factus sum minister ex dispẽsatione Dei, quæ data est mihi erga vos, "ad implendum Dei sermonem:

25 *Cuius factus sum ego minister secũdũ dispẽsationẽ Dei quæ data est mihi in vos, ut impleã uerbũ Dei,*

Rom.16.d.25
ephes.3.b.9
2.tim.1.c.10
tit.1.a.2
1.pet.1.d.20

Τὸ μυστήριον τὸ ἀποκεκρυμμένον ἀπὸ τῶν αἰώνων καὶ ἀπὸ τῶν γενεῶν, νυνὶ δὲ ἐφανερώθη τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ,

26 ‖*Nempe* mysterium absconditum à seculis & ætatibus, nunc autem *illud* patefactum est "sanctis eius,

26 *Mysteriũ quod abscõditũ fuit à seculis et generationibus: nũc autẽ manifestum est sanctis eius,*

23 Omni creaturæ, ἐν πάσῃ τῇ κτίσει. Id est vniuersis hominibus, siue in toto orbe, quacunque patet, vt Mar.16.c.15. Simpliciter autem Apostolus hac formula significat Euangelium non terminari vnius Iudææ angustiis, sed fulguris instar, ab Oriente ad Occidentem, denique per totum orbem inter quasuis Gentes micare. Nam ad Gentium vocationem sensim accedit, cuius ipse fuerit mirificum quoddam præ cæteris organum. Itaque inepti sunt qui percontantur ecquid eo tempore ad antipodas aut nouum orbem peruenisset Apostolorum prædicatio. Procul certè iam peruenerat Euangelii odor, quum hæc Paulus ex vinculis scriberet: sed adhuc durat dies ille hodiernus de quo loquitur Dauid Psal.95.b.7. Quæ sub cælo est, τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανόν. Pleonasmus quidem est, vt diximus Act.4. b.12. sed cuius maxima sit emphasis. Similem formulam loquendi apud Homerum inuenias, quum inquit,

Αἳ γὰρ ὑπ' ἠελίῳ τε καὶ οὐρανῷ ἀστερόεντι
Ναιετάουσι πόληες ἐπιχθονίων ἀνθρώπων, &c.

24 Qui nũc gaudeo, νῦν χαίρω. Assentior Veteri interpreti qui nõ legit χαίρω, sed χαίρων, vel ὃς νῦν χαίρω. Nam alioqui prorsus hiat sententia. Cæterùm animaduerti Paulũ tum in hac epistola, tum in ea quam scripsit ad Ephesios, perpetua quadam oratione periodos inter se connectere. quem orationis characterem Græci πλαστικὸν vocant. Pro vobis, ὑπὲρ ὑμῶν. Id est, vestro commodo ac fructu. Potest autem hoc cõiungi vel cum verbo χαίρω, gaudeo, vel cum παθήμασι, quasi scriptum sit τοῖς ὑπὲρ ὑμῶν. in quam sententiam potius inclino, propter ea quæ in hoc extremo versiculo subiiciuntur. Sed Theodoritus, Περὶ προνοίας lib.10, legit ὑπὲρ Χριστοῦ, pro Christo. Reliquias afflictionum Christi, τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων τοῦ Χριστοῦ. Id est, quod superest afflictionum Christi. Christo autem passo in sese, (cuius vnius liuore sanati sumus) superest vt in suis etiam membris affligatur: non vt Ecclesiam redimat, quam sanguine suo iam sibi acquisiuit, & semel vna oblatione in æternum sanctificauit: sed vt virtutem suam in quotidiana suorum infirmitate exerat: denique pro totius corporis consolatione ac salute, vt mox dicemus. Hoc est igitur quod toties ait Apostolus, nos scilicet Christo συμπάσχειν, id est eũ habere ærumnarum nostrarum socium, ac proinde vindicem. Ideo etiam clamabat è cælo, Saule, Saule, quid me persequeris? Quam vocem proculdubio probè retinuerat Apostolus. Vulg. Ea quæ desunt afflictionũ Christi. Erasmus, Quod deerat afflictionum Christi. Eas verò interpretationes idcirco reieci quòd ex his videam blasphemos nonnullos occasionem arripuisse, sanctorum (quæ vocant) merita, atque adeo nostras etiam quas appellant satisfactiones, cum sanguine Christi coniungendi, quasi ad Christi satisfactionem aliquid præterea de nostro requiratur. Et audent impuri isti canes nomen Christianum vsurpare? Pro corpore ipsius, ὑπὲρ τοῦ σώματος αὐτοῦ. Quomodo hoc sit accipiendum traditur copiosè 2.Cor.1.a.5 & 6. Item 4.b.7, & d.15. Quòd si impuri illi canes qui Christo alios adiungunt collegas, ipsi Paulo optimo suiipsius interpreti non credunt, credant saltem Leoni quem ipsi inter Papas suos numerant. Accepere, inquit, iusti, non dederunt coronas: & de fortitudine fidelium nata sunt exempla patientiæ, non dona iustitiæ. 25 Ad implendum sermonem Dei, πληρῶσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Sermonẽ Dei vocat promissiones partim de Christo in genere, partim de vocatione Gentium. Eas igitur Dominus præstitit misso ad Gentes Apostolo, qui Christum eis patefaceret.

26 Sanctis eius, τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ. i, Quos ipse in Christo consecrandos sibi selegit. Mysterium autem. i. arcanum redemptionis nostræ, dicit absconditum fuisse à seculis vel ætatibus, id est iampridẽ & ab omni æuo, paucis [illegible] exceptis, qui & ipsi extra ordinẽ hoc didicerunt per gratiã: vel, abscõditum omniũ seculorum & ætati[illegible]ibus, vt solet construi apud Hebræos verbum נִכְחַד. Nunc autem *illud*, νυνὶ δέ. Postulat constructio [illegible] audiatur αὐτὸ, & antè νυνὶ plenum punctum scribatur, sicut nos distinximus.

Οἷς ἠθέλησεν ὁ Θεὸς γνωρίσαι τίς ὁ πλοῦτος τῆς δόξης τοῦ μυστηρίου τούτου ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὅς ἐστι Χριστὸς ἐν ὑμῖν, ἡ ἐλπὶς τῆς δόξης·

27 Quibus voluit Deus notum facere quæ sint diuitiæ gloriosi huius mysterii inter Gentes, id est Christi inter vos, *qui est* spes illa gloriæ:

27 *Quibus uoluit Deus notas facere diuitias gloriæ sacramenti huius in Gentibus, quod est Christus in uobis, spes gloriæ:*

Ὃν ἡμεῖς καταγγέλλομεν, νουθετοῦντες πάντα ἄνθρωπον, καὶ διδάσκοντες πάντα ἄνθρωπον ἐν πάσῃ σοφίᾳ, ἵνα παραστήσωμεν πάντα ἄνθρωπον τέλειον ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ·

28 Quém*que* nos annuntiamus, admonentes quemuis, & quéuis erudientes omni sapientia: vt quemuis sistamus perfectum in Christo Iesu:

28 *Quē nos annūtiamus, corripientes omnem hominem, & docentes omnē hominem in omni sapiētia, ut exhibeamus omnem hominem perfectum in Christo Iesu.*

Εἰς ὃ καὶ κοπιῶ, ἀγωνιζόμενος κατὰ τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ τὴν ἐνεργουμένην ἐν ἐμοὶ ἐν δυνάμει.

29 Ad quod etiam enitor, decertans secundum efficacitatem ipsius agentē in me potenter.

29 *In quo et laboro, certando secundum operationem eius, quam operatur in me in uirtute.*

Κεφάλαιον β'.

CAP. II.

CAP. II.

Θέλω γὰρ ὑμᾶς εἰδέναι ἡλίκον ἀγῶνα ἔχω περὶ ὑμῶν καὶ τῶν ἐν Λαοδικείᾳ, καὶ ὅσοι οὐχ ἑωράκασι τὸ πρόσωπόν μου ἐν σαρκί·

1 Velim enim vos scire quantum certamen sustineā pro vobis & iis qui *sunt* Laodiceæ, & quotquot non viderunt faciem meam in carne:

1 *Volo enim uos scire qualē solicitudinem habeā pro uobis, & pro iis qui sunt Laodiciæ, & quicunque non uiderunt faciem meam in carne:*

Ἵνα παρακληθῶσιν αἱ καρδίαι αὐτῶν, συμβιβασθέντων ἐν ἀγάπῃ, καὶ εἰς πάντα πλοῦτον τῆς πληροφορίας τῆς συνέσεως, εἰς ἐπίγνωσιν τοῦ μυστηρίου τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς καὶ τοῦ Χριστοῦ.

2 Vt consolationem accipiāt eorum corda, ipsis charitate compactis, & omni opulentia certò persuasæ intelligentiæ, ad cognitionem mysterii Dei & Patris & Christi:

2 *Vt cōsolētur corda ipsorum, instructi in charitate, & in omnes diuitias plenitudinis intellect⁹, in agnitionem mysterij Dei & Patris et Christi Iesu:*

Ἐν ᾧ εἰσὶ πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως ἀπόκρυφοι.

3 In quo sūt oēs thesauri sapiētiæ ac cognitionis absconditi.

3 *In quo sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ absconditi.*

Τοῦτο δὲ λέγω ἵνα μή τις ὑμᾶς παραλογίζηται ἐν πιθανολογίᾳ.

4 Hoc autē dico neq; vobis imponat probabilitate sermonis.

4 *Hoc autem dico ut nemo uos decipiat in sublimitate sermonum.*

27 Voluit, ἠθέλησεν. Ita iniicit Paulus frænum curiositati hominum. Quæ sint diuitiæ, τίς ὁ πλοῦτος. Id est, quæ sit amplitudo, ex idiotismo Hebræorum. Et hîc rursum miror quosdam non fabricare octauum aliquod sacramentū, quū sacramenti voce vtatur hoc etiā loco Vetus interpres, vt suprà, 5.g.32. Id est Christi inter vos, ὅς ἐστι Χριστὸς ἐν ὑμῖν. Vulgata, Quod est Christus in vobis: vt legisse videatur ὅ ἐστι. Erasmus, Qui est Christus in vobis: quum ἐν ἔθνεσι cōuerterit Inter Gentes, & generalem doctrinam accommodet Paulus Philippensibus, ideóque ἐν ὑμῖν simili prorsus ratione sit explicandum. Diximus autem de hac constructione relatiui Eph.3.c.13. Annotat Erasmus quosdam codices habere εἰς ὑμᾶς, apud vos.

28 Quemuis, πάντα ἄνθρωπον. Non temere est quod Paulus ter hoc ingeminat, vt omne personarum discrimen sublatum ostendat. Omni, ἐν πάσῃ. Id est integra & absoluta, quæ nimirum & absoluta sit in sese, & suos sectatores tandem perficiat.

29 Potēter, ἐν δυνάμει. Ad verbum, Cum potentia, ex Hebræorum idiotismo. Vulg. In virtute. Eras. Per virtutem.

IN CAPVT II.

1 Quantum certamen sustineam, ἡλίκον ἀγῶνα ἔχω. Vulg. & Eras. ἀγῶνα vertūt solicitudinem, non satis expressé. Neque enim dubium est quin Satan pias istas Apostoli cogitationes totis viribus impedierit: quāobrem etiam à re militari sumpta est translatio. Laodiceæ, ἐν Λαοδικείᾳ. Multæ sunt hoc nomine ciuitates: hîc verò puto eam significari quæ Hierapoli & Colossis fuit vicina, & Lyco flumini imposita. Nam etiam in vno vetusto codice additum erat καὶ τῶν ἐν Ἱεραπόλει, & eorum qui sunt Hierapoli. Faciem meam in carne, τὸ πρόσωπόν μου ἐν σαρκί. Id est, me corpore præsentem.

2 Eorum, αὐτῶν. Eorum videlicet quos non viderat, ac de quibus proinde magis laborabat: inter quos erant etiam ipsi Colossenses, vt potius dicendū fuisse videatur ὑμῶν, vestra. Sed Hebræis nō sunt duræ istæ mutationes personarum. Certò persuasæ intelligentiæ, τῆς πληροφορίας τῆς συνέσεως. Id est, eius intelligentiæ quæ certam & indubitatam persuasionem in nostris animis gignit. Opponit enim τὴν πληροφορίαν, id est plenam (vt ita dicam) certiorationem, cæteris omnibus hominum iudiciis, qui rationibus humanis edocti, hoc vel illud de Dei natura, voluntate, & cultu opinantur. Deinde quæ sit illa intelligentia explicat: nimirum mysterii Euangelici cognitio, in quo nobis Deus vt Pater in Christo cognoscendus proponitur. De nomine πληροφορίας diximus Luc.1.a.1. Vulg. Plenitudinis intellectus, quasi πλήρωμα & πληροφορία sint synonyma. Eras. Certæ persuasionis intelligentiæ: seruato Hebraismo, cuius exempla singulis penè paginis occurrunt.

3 Sapientiæ & cognitionis, τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως. Articuli additi præstantiā significant certæ cuiusdam sapientiæ ac cognitionis. Sit ergo hæc aduersus omnes technologias firmissima ratio, extra Christum nullam esse verā sapientiam. 4 Probabili[illegible] sermonis, πιθανολογίᾳ. Id est, oratione ad persuadendū cōparata: quò etiam propriè spectat ver[illegible]. Cic. 4. Academ. Certè tam multa non collegisset quæ nos fallerent probabilitate magna, nisi videret his resisti non facilè posse.

1.Cor.5.a.3

5 Εἰ γὰρ καὶ τῇ σαρκὶ ἄπειμι, ἀλλὰ τῷ πνεύματι σὺν ὑμῖν εἰμι, χαίρων καὶ βλέπων ὑμῶν τὴν τάξιν καὶ τὸ στερέωμα τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ὑμῶν.

5 Etsi enim ˮcorpore absum, spiritu tamen sum vobiscum, gaudens ac cernens vestrum ˮordinem, & soliditatē vestræ in Christum fidei.

5 Nā etsi corpore absens sum, sed spiritu vobiscum sum, gaudēs, & vidēs ordinē vestrū, & firmamētum eius quæ in Christo est fidei vestræ.

6 Ὡς οὖν παρελάβετε τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν τὸν Κύριον, ἐν αὐτῷ περιπατεῖτε·

6 ˮSicut igitur accepistis Christum Iesum Dominum, *ita* in eo incedite:

6 Sicut ergo accepistis Iesum Christū Dominū, in ipso ambulate,

7 Ἐῤῥιζωμένοι καὶ ἐποικοδομούμενοι ἐν αὐτῷ, καὶ βεβαιούμενοι ἐν τῇ πίστει, καθὼς ἐδιδάχθητε, περισσεύοντες ἐν αὐτῇ ἐν εὐχαριστίᾳ.

7 ˮRadicati & ˮsuperstructi in eo, ac confirmati fide, sicut edocti estis, abundātes ea cum gratiarum actione.

7 Radicati & superædificati in ipso, & confirmati fide, sicut & didicistis, abundantes in ea in gratiarum actione.

8 Βλέπετε μή τις ὑμᾶς ἔσται ὁ συλαγωγῶν διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπάτης, κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων, κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου, καὶ οὐ κατὰ Χριστόν.

8 Videte nequis sit ˮqui vos deprædetur ˮper philosophiam & inanem deceptionem, secundū traditionem hominum, ˮsecundum elementa mundi, & non secundum Christum.

8 Videte nequis vos decipiat per philosophiam & inanem fallaciā, secundū traditionem hominum, secundū elementa mūdi, & non secundum Christum.

9 Ὅτι ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς·

9 Nam in eo inhabitat ˮomnis plenitudo deitatis corporaliter:

9 Quia in ipso inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter:

10 Καί ἐστε ἐν αὐτῷ πεπληρωμένοι, ὅς ἐστιν ἡ κεφαλὴ πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας·

10 Et estis in eo completi qui est caput omnis imperii, ac potestatis:

10 Et estis in illo repleti q̃ est caput omnis principatus & potestatis:

5 Corpore, σαρκί. Vulg. & Eras. Carne, quod videtur obscurius hoc in loco. Ordinem, τάξιν. Intellige disciplinam Ecclesiasticam, sicut πίστιν vocat doctrinā ipsam, ex quibus veluti generalibus partibus constat Ecclesia, sed ita vt doctrina sit totius ædificii στερέωμα, id est fulcimentum.

6 Sicut, ὡς. Non est igitur sine distinctione standum iis quæ à maioribus accepimus, sed tum demum quum Christum, nobis, & quidem rite, tradiderunt.

7 Radicati, ἐῤῥιζωμένοι. Erasmus, Sic vt radices habeatis in illo fixas. Vtūtur tamen illo verbo idonei authores, Plinius & Columella. Superstructi, ἐποικοδομούμενοι. Participium Græcum præsentis est tēporis, vt significetur nondū perfectam esse structuram, sed in actu esse, quod aiunt. De hoc autē ædificio vide Eph. 2. d. 21.

8 Qui deprædetur, ὁ συλαγωγῶν. Verbum militare: quod significat prædam abigere. Vulg. Decipiat: non expressa sententia. Videtur autem mihi Apostolus alludere ad pseudapostolorum sordes. Per philosophiam, διὰ τῆς φιλοσοφίας. Quod de Lege sæpe iam diximus, & iterum hoc in loco obseruādum est, idipsum est de philosophia existimādum. Neque enim simpliciter damnatur ab Apostolo qui principiis cum vera philosophia communibus sæpe vtitur, & methodū quam accuratissimè obseruat, sed κατά τι, quatenus nimirum sese intra fines suos non continet, nec ad gloriam Dei fertur, sese denique verbo Dei regi non finit. Est autem hic locus diligentissimè obseruandus, in quo omnium falsarum religionum formæ ad tres species reuocantur. Prima est quæ ex speculationibus curiosis, & tamen reconditæ cuiusdam sapientiæ speciem habētibus, oritur, cuiusmodi est ἀγγελολατρεία, ex Trismegisti, Platonis, Plotini, Porphyrii, Iamblici, & similium commentis: ad quod etiam genus referenda est maxima Scholasticæ matæologiæ pars, quæ Euangelium cum Aristotelis & Auerrois & similium placitis permiscet. Alteram vocat Apostolus traditionem hominum, quæ tota est humanæ vanitatis partus, tota videlicet inanis ac manifestè superstitiosa, sita in rebus externis, & plerunque etiam apertè stultis & ineptis, sola nitens consuetudine, & fictis enthusiasmis, accedente postea dæmonum efficacia: cuiusmodi est fere totus Papisticus cultus, ac præsertim Monastica illa perfectio, quam vocant. Tertia species tum erat illorum qui Iudaismum (quem vocat Apostolus Elementa mundi, id est Mosaicos ritus) cum Christianismo permiscebant, à quibus etiam orta est magna Papisticarum ceremoniarum pars, veteribus Episcopis ista Pauli verba nō satis attentè cōsiderātibus. Secundū elemēta mūdi, κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου. Id est, Rudimēta quibus Dominus Ecclesiā suam quasi sub pædagogo erudiit, vt explicatur copiosè cap. 4. epist. ad Galatas. Itaq; non satis appositè à nonnullis disputatur in hunc locum de physicis illis quatuor mundi elementis.

9 Omnis plenitudo deitatis, πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος. Attingit scopum ipsum Apostolus, ab hypothesi ad thesin quæstionem reuocans. Neque enim aliam ob causam falsos cultus retinēt homines quàm quòd Christū vnū sufficere nō arbitrātur. Opponēdus est igitur illis Christus qualis est reipsa, nēpe ita verus homo vt sit verus Deus, & ita iūctis naturis vt vnus sit Christus in quo vno perficimur. Illustris est igitur locus, si quisquā alius, & paucissimis verbis cōplectens quicquid de Christi persona nobis sentiendū est. Quū enim inquit ἐν αὐτῷ, in eo, manifestè duas naturas statuit, & quidem distinctas: & quum ait κατοικεῖ, coniunctionem declarat minimè temporariam, sed perpetuam, vt diximus Matth. 2. d. 23. Quamobrem etiam non scripsit κατῴκησεν, inhabitauit: sed κατοικεῖ, inhabitat, tempore videlicet præsenti. Præterea nō dicit τὴν θειότητα. i. diuinitatē, sed τὴν θεότητα i. deitatem, vt magis etiam expressè loquatur. Quanuis enim hoc discrimē non semper obseruetur, quū τὸ θεῖον & ὁ Θεὸς sæpe synonyma sint, tamen ἡ θειότης, id est diuinitas, qualitatem quandam videtur potius quàm naturā ipsam declarare: quamobrē etiam vsurpare malui parum Latinū nomen quàm de sententia Apostoli quicquā detrahere. Sed & quāuis Deus nō possit aliter quàm integer & in sese perfectus cōcipi, tamē prospiciēs Paulus eorū hæreses qui secundariū deū erāt annuntiaturi, nō scripsit simpliciter τὴν θεότητα, (deitatē) sed πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος (i. omnē plenitudinem deitatis) in Christo habitare: vt iam nulla sit causa cur vel Filius Patre minor cēseatur, vel hypostases cū οὐσίᾳ cōfundantur. Postremò vt plenè iā & apertè explicaret istius habitationis. i. cōiūctionis naturarū, mysteriū, addidit aduerbiū σωματικῶς, quod cōuerti ad verbū Corporaliter: vt significet, nō ex virtutis cōmunicatione, aut efficacitatis (sicut in Prophetis & sanctis omnibus dicitur Deus habitare) nec

sacramentali vnione: qua ratione petra dicitur fuisse Christus, & Deus in templo & in medio populi sui habitasse: sed substantiali & hypostatica vnione (quam vocant) sancitam esse hanc coniunctionem, vt Deus & homo vnum Christum constituant, sicut homo ex anima & corpore constat hypostaticè coniunctis. Sed tamen non prorsus respondet ista similitudo, quia sic coniuncta est hypostaticè Filii diuinitas corpori & animæ hominis, ad constituendum perfectum Christum, vt ipsa tamen implere omnia non desinat, nec à Patre aut Spiritu sancto discerpatur. Itaque mihi quidem videtur non satis expressa eorum sententia qui aduerbium σωματικῶς opponunt duntaxat ceremoniarum vmbris. Malui autem ego ad verbum explicare totum hunc locum quàm magis Latinas voces consectando, non omnia exprimere.

Ἐν ᾧ καὶ περιετμήθητε περιτομῇ ἀχειροποιήτῳ, ἐν τῇ ἀπεκδύσει τοῦ σώματος τῶν ἁμαρτιῶν τῆς σαρκὸς, ἐν τῇ περιτομῇ τοῦ Χριστοῦ·

11 In quo etiam circuncisi estis circuncisione quæ fit sine manibus, dum corpus carnis peccato obnoxiæ exuistis per circuncisionem Christi:

11 *In quo & circuncisi estis circuncisione non manu facta, in expoliatione corporis carnis, in circuncisione Christi:* Rom.2.d.29

Συνταφέντες αὐτῷ ἐν τῷ βαπτίσματι, ἐν ᾧ καὶ συνηγέρθητε διὰ τῆς πίστεως τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ τοῦ ἐγείραντος αὐτὸν ἐκ τῶν νεκρῶν.

12 Consepulti cum eo per Baptismum, per quem etiã cum eo resurrexistis per fidem Dei efficaciter agentis, qui excitauit eum ex mortuis:

12 *Cõsepulti ei in Baptismo in quo & resurrexistis per fidẽ operationis Dei, qui suscitauit illum à mortuis.* Rom.6.a.4 ephes.1.d.19

Καὶ ὑμᾶς νεκροὺς ὄντας ἐν τοῖς παραπτώμασι καὶ τῇ ἀκροβυστίᾳ τῆς σαρκὸς ὑμῶν, συνεζωοποίησε σὺν αὐτῷ, χαρισάμενος ὑμῖν πάντα τὰ παραπτώματα·

13 Vosque mortuos in peccatis & præputio carnis vestræ, cum eo viuificauit, condonatis vobis omnibus peccatis,

13 *Et nos quũ mortui essetis in delictis & præputio carnis vestræ, conuiuificauit cum illo, donans uobis omnia delicta:* Ephes.2.a.1

Ἐξαλείψας τὸ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον τοῖς δόγμασιν, ὃ ἦν ὑπεναντίον ἡμῖν καὶ αὐτὸ ἦρκεν ἐκ τοῦ μέσου, προσηλώσας αὐτὸ τῷ σταυρῷ·

14 Ac deleto quod aduersum nos *erat* rituum chirographo: quod, *inquam*, erat nobis cõtrarium, ipse verò cruci affixum è medio sustulit.

14 *Delens quod aduersus nos erat chirographum decretis, quod erat cõtrarium nobis, & ipsum tulit de medio, affigens illud cruci:* Ephes.2.c.15

11 In quo, ἐν ᾧ. Eras. Per quem. Mihi verò videtur illud omnino retinendum ex quo melius intelligatur vinculum membrorum & capitis. Hæc autem pertinent ad confutationem tertiæ speciei falsæ religionis. (de qua paulò antè dixi) vsque ad versum 18, à quo demum incipit Apostolus aduersus primam speciem agere.

Corpus carnis peccato obnoxiæ, τοῦ σώματος τῶν ἁμαρτιῶν τῆς σαρκός. Periphrasis est veteris hominis, quem etiã corpus peccati solet vocare, vt Rom.6.b.6. vbi pluribus etiam exposuimus quæ de Baptismo, sepultura & resurrectione commemorantur in proximis aliquot versiculis. Erasmus ad verbum, Corpus peccatorum carnis. Notandus est autem hic locus aduersus eos qui sacramentorum sub Lege virtutem eneruant. Neque enim circuncisione negat veteres illos fuisse in Christo sanctificatos, quam alibi vocat sigillum iustitiæ fidei: sed circuncisionem nudam, & à re ipsa (id est à Christo) separatam, atque adeo iam abolitam, spectat, cui opponitur circuncisio Christi, id est Christi Spiritu facta: quanuis Colossenses signum non haberent circuncisionis, quia videlicet successerat Baptismus, vt postea explicat.

12 Per Baptismum, ἐν τῷ βαπτίσματι. i. διὰ τοῦ βαπτίσματος. Vt loquitur Rom. 6.a. 4. Sed in primis obseruandum est, hoc non tribui operi operato, quod vocãt, verùm integram actionem (id est rem ipsam) cum signo, causas denique omnes coniungi. Ideo disertè addit Apostolus αὐτῷ, Christum designans, & quidem qui resurrexerit: expresso etiam fidei nomine, & efficacitatis Dei, cui nimirum fidem ipsam, totũ denique Baptismi fructum, in solidum oportet acceptum ferre. Per fidem, &c. διὰ τῆς πίστεως, &c. i. Quæ à Deo manat per vim suam in cordibus nostris agente, vt per eam Christum mortuum, sepultum, suscitatum apprehẽdamus. Vulg. & Eras. Per fidem operationis Dei.

13 Mortuos, &c. νεκροὺς. &c. Vide Act.8.d.23, & Eph.2.a.1. Et præputio, ἐν τῇ ἀκροβυστίᾳ. Vide Eph.2.c.11.

14 Ac deleto, ἐξαλείψας. Omnino subaudienda est copula, quæ duo participia χαρισάμενος & ἐξαλείψας cum verbo συνεζωοποίησε connectat. Rituũ chirographo, τὸ χειρόγραφον τοῖς δόγμασι. i. Abolitis ritibus quibus tanquam aliquo chirographo, ipsi nostra manu reatum nostrum aduersum nos obsignabamus. Ritus enim ceremoniales si per se considerentur, & seorsim ab eo quod adumbrabant, id est à Christo, (vt ab iis sanè considerabantur qui per eos non Christum adumbrari, sed salutem nobis aliqua ex parte præstari contendebant) quid aliud erant quàm miseræ hominum conditionis publica professio? Nam circuncisio ita vsurpata, natiuam pollutionem: ablutiones, peccatorum sordes: victimæ denique capitalem reatum publicè testabantur. Christus igitur quum nos ab iis omnibus sanguine suo repurgarit, dicitur etiam chirographum deleuisse. Cur enim persoluto ad vltimum vsque quadrantem ære nostro alieno, maneat chirographum? aut manente integro chirographo apud bonæ fidei creditorem, qualis Deus est, idque ex debitoris consensu, imò verò ipso debitore ita postulante, quis persolutum æs alienum dixerit? Hanc esse germanam huius loci explicationem (vt spero) fatebitur quisquis contentiosus non erit. Itaque subaudienda est præpositio ἐν, quæ adscribitur Ephes.2.c.15. & τοῖς δόγμασιν connectendum est cum τὸ χειρόγραφον, (vt significetur chirographum in ipsis ritibus situm fuisse) non autem cum ὃ ἦν ὑπεναντίον, vt per traiectionem conuertit Erasmus, quẽ in eo meritò reprehendit doctissimus interpres. τὰ δόγματα verò ea demũ vocat quæ Hebr. חוקים appellãt, & ritus malui quã decreta interpretari, ob eas causas quas exposuimus Eph.2.c.15. Itaque Græci interpretes magnopere à scopo aberrarunt quũ chirographi nomẽ vel ad ea Israelitarũ verba referũt quæ scripta sunt Exo.19.b.8: vel ad interdictũ illud Adamo præscriptũ Gen.2.c.17. δόγματα verò intelligũt vel fidẽ in Christum, vel pietatis præcepta: quasi dicatur Christus chirographum quod contra nos scriptum erat, deleuisse τοῖς δόγμασιν, id est suis decretis, non modò non explicata commodè, sed etiã prorsus deprauata Apostoli sententia. Vulgata ad verbum, Delens quod aduersus nos erat chirographum decretis, quod erat contrarium nobis. Erasmus, Deleto quod aduersus nos erat chirographo, quod nobis contrarium erat per decreta. Ipse verò, καὶ αὐτὸ. Vulgata, Et ipsum. Erasmus, Et illud. Ego studendum putaui perspicuitati, ac proinde relatiuum expunxi.

Ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας ἐδειγμάτισεν ἐν παῤῥησίᾳ, θριαμβεύσας αὐτοὺς ἐν αὐτῷ.

15 Et expoliata imperia ac potestates traduxit palàm, triũphatis illis per eam.

15 *Et expolians principatus & potestates, traduxit confidẽter palàm, triũphãs illos in semetipso.*

Μή οὖν τις ὑμᾶς κρινέτω ἐν βρώσει, ἢ ἐν πόσει, ἢ ἐν μέρει ἑορτῆς, ἢ νουμηνίας, ἢ σαββάτων·

16 Nequis igitur vos damnet ob cibum, vel potum, aut respectu diei festi, aut nouilunii, aut Sabbathorum:

16 *Nemo ergo vos iudicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei, aut neomeniæ, aut Sabbathorum:*

Ἅ ἐστι σκιὰ τῶν μελλόντων, τὸ δὲ σῶμα, τοῦ Χριστοῦ.

17 Quæ sunt vmbra rerum futurarum, at corpus, *est* Christi.

17 *Quæ sunt vmbra futurorũ, corpus autẽ, Christi.*

Μηδεὶς ὑμᾶς καταβραβευέτω θέλων ἐν ταπεινοφροσύνῃ καὶ θρησκείᾳ τῶν ἀγγέλων, ἃ μὴ ἑώρακεν ἐμβατεύων, εἰκῆ φυσιούμενος ὑπὸ τοῦ νοὸς τῆς σαρκὸς αὐτοῦ·

18 Nullus voluntarius moderator de vobis statuat ex subiectione & cultu Angelorum: *sese* ingerẽs in ea quæ nõ vidit, & temere turgens carnis suæ sensu:

18 *Nemo vos seducat volens in humilitate & religione Angelorũ, quæ non vidit ambulans, frustra inflatus sensu carnis suæ:*

15 Et expoliata imperia, ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχάς. Iterum supplẽda est copula quæ cõnectat duo verba ἦρκεν & ἐδειγμάτισεν. i. sustulit & traduxit. Cæterùm miserè corruptũ fuisse hunc locum apparet ex Augustino & Hilario. Sic enim solet Augustinus hunc locum citare, Exuens se carnẽ, principatus & potestates exẽplauit. Hilarius verò, Exutus carnẽ & potestates ostentui fecit. Hæc obseruauit Erasmus, & putat eos legisse ἀπεκδυσάμενος actiuè, pro, Quum sese expoliasset, carne nimirum. Atqui Christus carnem nunquam abiecit: & manifestè ostendit Hilarius se pro τὰς ἀρχάς, legisse τὰς σάρκας, vel τὴν σάρκα. Cæterùm appellatione imperiorum & potestatuũ significari Satanam cum angelis suis, res ipsa ostendit: qua de re diximus Eph. 6. b. 12. Traduxit, ἐδειγμάτισεν. i. Tanquam victor captiuos ignominiæ causa transuexit, vt exposuimus pluribus Mat. 1. c. 19. Eras. Ostentauit. At Thomas, Traduxit, inquit, sanctos in cælum. Aut traduxit, hoc est, expulit dæmonas ab homine. Tanti est momenti ex ipsis fontibus haurire. Palàm, ἐν παῤῥησίᾳ. Vbi est igitur crucis ignominia, quũ sibiipsi diabolus crucẽ fixerit, & tum demũ plena victoria sit potitus Christus quũ planè victus videretur? Vulg. Cõfidenter palàm, altero proculdubio adscripto ex margine. Ambros. In authoritate. Sic accipitur παῤῥησία Ioh. 7. b. 13, & d. 26.

Per eam, ἐν αὐτῷ. Vel In ea, videlicet cruce, quæ fuit instar triumphalis currus, aut circumuecti trophæi. Sic legit & interpretatur Græcus scholiastes. Sic etiam Origenes in Exodũ, Homil. 4, qui tamẽ videtur legisse ἐν ξύλῳ, in ligno, quòd eam lectionem annotet Homil. 9, In Iesum Naue, vt Erasmus obseruauit. Plerique Græci codices legunt ἐν αὐτῷ. i. in semetipso, vt vertit Vetus interpres & Erasmus: sed si hoc retineamus, malim interpretari, Per sese. i. sua vnius vi. 16 Aut respectu diei festi, ἢ ἐν μέρει ἑορτῆς. Ἐν μέρει dixit pro eo quod Rabbini dicunt מצד, vt si dicas in vernaculo nostro sermone, *De la part, ou, à l'esgard d'une feste*: vt etiam accipitur 1. Pet. 4. d. 16. Ἑορτὴν autem vocat solennes illos dies festos quos Hebræi מועדים appellant: distinguitque à Neomeniis & Sabbathis. Vulgata & Erasmus, In parte.

17 At corpus, &c. τὸ δὲ σῶμα, τοῦ Χριστοῦ. Corpus, vt rẽ firmã ac solidã, opponit vmbræ per se vanæ & inani. Corpus ergo rerũ futurarũ dicit esse Christi. i. ad Christũ pertinere ac spectare. is enim est in quo omnes promissiones sunt Etiã & Amẽ. Siue igitur res futuras interpretemur futuræ redẽptionis nostræ mysteriũ quod sub Lege expectabatur, atque adeo nouum ipsum fœdus: siue hoc nomine intelligamus vitã æternã & bona illa perpetua quæ nos manẽt: omniũ istarum rerũ corpus (i. firma ac solida veritas & substantia) meritò dicetur esse non ceremoniarum, sed vnius Christi, vt Iohan. 1. c. 18. Græca scholia & Augustinus quoque in epistola ad Paulinũ (vt Erasmus annotauit) aliam lectionẽ adferũt, puta vt ista cõnectantur cum iis quæ sequũtur, hoc modo, Corpus Christi. i. vos, qui corpus Christi estis, vel (vt Photio placet) qui corpus Christi accepistis, nemo diuertat à præmio quod cepistis credendo in illum. Sed hoc adeo est detortum vt nulla ratione admitti possit.

18 Nullus voluntarius moderator de vobis statuat, μηδεὶς ὑμᾶς καταβραβευέτω θέλων. Iam incipit aduersus primum illud falsæ religionis genus agere quod diximus ex vanis speculationibus oriri, cuius etiam vnam speciẽ, nẽpe Angelorũ cultum, adfert. Cæterùm in hoc loco interpretando vsus sum iudicio meo, quòd nescio quomodo mihi nõ placuerint aliorũ interpretationes. Nã τὸ βραβεύειν, quod ad me attinet, nõ legi nisi pro regere ac moderari, atq; adeo pro διακρίνειν. i. ius dicere, ac cognoscere: qua significatione apud Plutarchũ accipitur, sicut apud Aristotelẽ lib. Rhetoricωn 1, vt Erasm⁹ citat, ὁ δικαστής. i. iudex, dicitur ὁ τοῦ δικαίου βραβευτής. i. iuris moderator, vt videlicet inter litigãtes decernat: trãslatione tamẽ (vt opinor) sũpta ab iis qui certaminibus præerãt, quos Græci Agonothetas & Athlothetas, Brabeutas deniq; vocãt, παρὰ τὴν ῥάβδον, vt putãt grãmatici. Virgã enim solitos fuisse gestare gymnasiarchas, vel ex his Plutarchi in Antonio verbis apparet, ἐγυμνασιάρχει δὲ Ἀθηναίοις, καὶ τὰ τῆς ἡγεμονίας παράσημα καταλιπὼν οἴκοι, μετὰ τῶν γυμνασιαρχικῶν ῥάβδων ἐν ἱματίῳ καὶ φαικασίοις προῄει. Inuenio tamẽ apud Demosthenẽ καταβραβεύειν etiã de actore dictũ qui reũ peragat. i. condemnandũ curet: sicut τὸ δικάζεσθαι καὶ τὸ κρίνειν interdum ad ipsos litigãtes trãsfertur. Itaq; καταβραβεύειν τινὰ nõ possum aliter accipere quàm pro κατακρίνειν, sed ita vt tanquam de iudice dicatur, sicut etiam τὸ κρίνειν quo vsus est superiore versiculo. Nam omnino videtur imperiosam quandam potestatem Apostolus hoc vocabulo significare, ab istis pseudapostolis non aliter vsurpatam quàm si de suo illis licuisset, tanquam agonothetis ac veluti certaminis moderatoribus, præmia vel tribuere vel eripere. Exempli causa, qui leges audent hodie conscientiis præscribere, & modum etiam admetiri quo Deus pœnas (vt ipsi loquuntur) indulgeat, nónne isti planè agonothetarum & βραβευτῶν officium vsurpãt, quum vnum in cælis βραβευτὴν ac moderatorẽ habeamus? Itaque Paulus addidit θέλων, quod interpretor ἐθελοντὴς καὶ αὐτεπάγγελτος. i. volũtarius, & hoc munus ipsi à nullo tributũ vltro vsurpans. Nam, (inquit Paulus de hac ipsa re disserens, id est, de iis qui consciẽtias volebant suis traditionibus illaqueare, Rom. 14. a. 4) Tu quis es qui de alieno seruo iudicas? Domino suo stat, aut cadit. Solent autẽ Hebræi participia pro verbalibus, quæ vocãt, nominibus vsurpare, vt sæpe iã annotauimus. Pro me verò etiã facit Photius qui καταβραβευέτω interpretatur κατακρινέτω, vt Ambrosius, Deuincat, & Augustinus, Cõuincat: quę duo tamẽ vidẽtur quasi ad actorẽ trãstulisse, quod ego (vt antè dixi) tanquã de iudice ac moderatore potius dictũ acceperim. Superest vt aliorũ interpretationes percurramus. Vulg. Nemo vos seducat. Eras. Nequis vobis palmã interuertat. Hieron. ad Algasiã quæstione decima, Nemo aduersum vos brauium accipiat. Putat enim καταβραβεύεσθαι dici eũ qui iniquitate agonothetæ præmiũ amittat, & Græca scholia eorum etiã sententiã adferunt qui καταβραβευθῆναι tũ vsurpari dicunt

quum

quum penes alium est victoria, penes alium verò præmium. Sed hac significatione (vt antè dixi) non memini hoc verbum vsquam legere: quam tamen amplectetur qui volet. Aliis placet non ad ipsos agonothetas sed ad antagonistas referre, vt apud Virgilium, Nisus in stadio currens Salio præmium intercipit quod Euryalus obtineat: quo modo dicuntur Pharisæi nec in cælum ingredi, nec alios ingredi sinere. Adfert etiam aliam declarationem Valla, nempe vt καταβραβεύειν τινὰ significet aliquem proposito præmio ad certamen euocare: cuius etiam dicti exemplum requiro. Sed nimium certè confidenter scripsit Hieronymus, hoc verbū fuisse Cilicibus peculiare, quum sit à Demosthene, Isocrate, Aristotele, Plutarcho vsurpatum. Quod autem attinet ad participium θέλων, Vetus interpres conuertit Volens, hiante sententia: nisi pro libēte ac voluntario accipias, vti nos fecimus: vel pro ἐμβατεύων legas ἐμβατεύειν, contra omnium codicum fidem. Eras. Dedita opera. Græca verò scholia supplent τὸ ποιεῖν, vt sit plena sententia, Volens *hoc facere*. quas eclipses nusquam velim admittere nisi quū prorsus sunt necessariæ. Castellio verò θέλων accipit pro δοκῶν, vt qui cōuerterit, In modestia & Angelorum cultu sibi placens. nam paulo pòst etiam Paulus meminit τῆς ἐθελοθρησκείας, sed tamen sensu nonnihil diuerso. Suum cuique iudicium liberum esto. Ex subiectione, ἐν ταπεινοφροσύνῃ. Id est, stolida demissione animi: quum alioqui inter summas etiam virtutes numeretur ταπεινοφροσύνη. Neque enim isti Angelorum cultores aliud magis vrgebant, quàm nimium esse arrogantes qui auderent ad Deum statim perrumpere: ac proinde beatorum spirituū dicebant implorandas intercessiones, quod nec ipsi philosophi præsertim Platonici ignorassent. Denique idipsum docebāt quod hodie boni illi & modesti homines iactāt, qui non tantùm Angelorum, vt illi, sed etiam suorum diuorum intercessionem vrgent. Cultu, θρησκείᾳ. Hoc quoque nomen ponitur in vitio in hoc loco, deductum à Thracibus, apud quos Orpheus deorum cultum inuenerit, quo postea vsi sunt Græcorum plerique. Sic enim Nanzianzenus, οὐδὲ Θρακῶν ὄργια ταῦτα, παρ' ὧν καὶ τὸ θρησκεύειν, ὡς λόγος. Ad veram tamen religionem accōmodatum est Iacobi 2.d.27. Vulg. Religione Angelorum. Eras. Superstitione Angelorum. In ea quæ non vidit se ingerens, ἃ μὴ ἑώρακεν ἐμβατεύων. Budæus, In eorum quæ non vidit, possessionem ingrediens, vel pedē ponens. Hoc enim declarat τὸ ἐμβατεύειν. Sed assentior doctissimo interpreti qui hoc quidem significari, sed modo quodam magis inuidioso, rectè censuit. Verbi gratia, proponatur nobis ille Pseudodion[illegible], quorundā deliciæ, qui similia planè habent labra lactucis: quis confidentius de vllis rebus scripsit quàm ille de cælesti hierarchia? Diceres hominem è cælo delapsum, qui aliquot annos illic consumpserit, vt cælestis politiæ formam muneráque omnia per otium describeret. Huius exemplum sequuti sunt belli homines illi qui Ecclesiasticam hierarchiam tanquam illius ἀντίτυπον descripserunt, quíque Purgatorii, Lymbi, ipsorum denique inferorum cœnacula & contignationes non modò in chartis depinxerunt, sed etiā ipsis ter miserorum hominum animis insculpserunt. Iam verò si roges, Vndénam ista? qui minus erunt improbi, respondebunt, Ex Spiritus sancti reuelatione. Putāt enim quicquid ipsi somniant, à Spiritu sancto emanare. Aliis erit sine dubio hæreticus quisquis hoc rogarit. At Paulus fontes aperit, quum hæc ab iis proficisci dicit qui Iudicis (id est vnius Christi) officium vltro vsurpent, qui simulata modestia ac religiòne hominibus illudant, qui de iis quæ non viderunt, quasi rebus sibi abundè cognitis ac tritis, subtilissimè garriant, qui non Spiritu Dei, sed sensu carnis suæ, id est vanitate, toti intumescant: qui denique caput Ecclesiæ Christum non retineant. Nam (vt infinita alia omittam) quale illud est quod contentissima voce boant. Roga Patrem, iube Natum? Et illud, Iure matris impera? Et illud, Felix cæli porta? Et illud, Regina misericordiæ, vita, dulcedo, & spes nostra? Sed hæc omnia videlicet lapidi etiam & ligno dicere, non est Christum pro capite non agnoscere, modò omnes blasphemias termines hac clausula, Per Christum Dominum nostrum. Sed (vt ad rem redeam) ἐμβατεύων Augustinus interpretatur Inculcans: Ambrosius, Extollens: quas interpretationes non probo. Vulg. Quæ non vidit ambulans, barbarè. Erasmus post Hieronymum, Fastuosè incedens. Putauit enim ductum verbū à tragicis cothurnis qui ἐμβάδες dicūtur: sed exemplum idonei scriptoris nullum profert. Quòd autem sublata negante particula quidam legerunt, Ea quæ vidit, manifestè puto deprauatum. Temere, εἰκῇ. Id est sine ratione. quæ enim tantæ vanitatis ratio constare potest? perinde nimirum acsi cum ratione velis insanire. Vulg. & Eras. Frustra, id est sine fructu, pro quo Græcè potius dicitur μάτην. Turgens, φυσιούμενος. Inanis ergo flatus est quicquid ab istis mentibus proficiscitur. Hoc enim est quod sensum carnis vocat, nempe præclarum illud ἡγεμονικὸν, quod vnum sequuti philosophi non mirum si longissimè à scopo aberrarunt.

Καὶ οὐ κρατῶν τὴν κεφαλὴν, ἐξ οὗ πᾶν τὸ σῶμα διὰ τῶν ἁφῶν καὶ συνδέσμων ἐπιχορηγούμενον καὶ συμβιβαζόμενον αὔξει τὴν αὔξησιν τοῦ Θεοῦ.	19 Neque obtinens caput, ex quo totum corpus per commissuras & compages suppeditatū & compactū, augescit Dei augmento.	19 *Et non tenens caput, ex quo totum corpus per nexus & coniunctiones subministratum & constructum, crescit in augmentum Dei.*
Εἰ οὖν ἀπεθάνετε σὺν τῷ Χριστῷ ἀπὸ τῶν στοιχείων τοῦ κόσμου, τί ὡς ζῶντες ἐν κόσμῳ δογματίζεσθε,	20 Itaque si mortui cum Christo, *liberi* estis ab elementis mūdi: quid vt viuentes in mūdo, ritibus oneramini,	20 *Si ergo mortui estis cū Christo ab elementis mundi, quid adhuc tanquam uiuentes in mundo, decernitis,*

19 Obtinens, κρατῶν. vel, vt Vulgata, Tenens. Vide Mar.7.a.3. Ex quo, ἐξ οὗ. Ex quo videlicet Christo. Videtur tamen dicendum fuisse ἐξ ἧς, quum præcesserit κεφαλήν: sed sententiæ non dictionis habita est ratio: vt in illo Euripidis, οἰκτρὰ ζῶν τέκνον. item,

Καπὶ Ἀχιλλεὺς πᾶν στράτευμ' Ἑλληνικὸν
Πρὸς εἶκον ἀθύνοντα εἰναλίαν πλάτην.

quod annotare placuit, nequis propter vnum & alterum solœcophanes, cum Hieronymo Paulum faciat prorsus barbarum & elinguem. Vide autem in hunc locum ea quæ scripta sunt Ephes.4.d.16. Suppeditatum, κεχορηγημένον. Vulg. & Eras. Subministratum. Hoc est autem quod vulgò dicimus *fourni*. & hoc ipso participio sic vtitur Plutarch. in Cæsare, sic scribens, Προὐκαλεῖτο τὸν Πομπήιον ἰσχυρὸν ἐν καλῷ, καὶ χορηγούμενον ἔκ τε γῆς καὶ ἐκ θαλάσσης ἀποχρώντως. Item Diodorus lib.2. ἣν δὲ συνεῖδε τόλμην τε τοῖς ἄλλοις πρὸς ἐπιφάνειαν συντείνουσαν, κεχορηγημένην. Vide Ephes.4.d.16. Augmento Dei, τὴν αὔξησιν τοῦ Θεοῦ. Id est augmento quod à Deo proficiscitur, nimirum à Christi capitis Spiritu, cui opponitur inanis ille flatus, quo non crescunt sed turgent homines.

20 Itaque si mortui cum Christo, *liberi* estis ab elementis mundi, εἰ ἀπεθάνετε σὺν τῷ Χριστῷ ἀπὸ τῶν στοιχείων τοῦ κόσμου. Iam pugnat Apostolus aduersus secundam illam falsæ religionis speciem, quæ sita est in traditionibus manifestè superstitiosis: vtitúrque argumento à comparatis sumpto. Cessantibus enim illis ipsis ritibus qui-

bus olim Deus ipse mundum erudiit, quæ est impudentia humanas traditiones inculcare? Itaque τὸ ἀποθνήσκειν hoc in loco accipitur ἀντὶ τοῦ ἀπαλλάττεσθαι, pro liberum & immunem fieri, quemadmodum etiam τὸ δικαιοῦσθαι Rom.6.b.7. idque duplici respectu, primùm, quòd morte tollatur personalis (quam vocant) obligatio, vt etiam explicat Paulus in eo loco: deinde quòd hæc nostra liberatio à mortis Christi participatione pendeat, qui nouum fœdus, abolito priore, sanxit suo sanguine, vt in epistola ad Hebræos copiosè exponitur. Ideo addidit Apostolus σὺν τῷ Χριστῷ, cum Christo. Adieci tamen aliquid vt planior esset loquutio. Elementa verò mūdi quæ sint exposuimus suprà versu actauo. Vt viuentes in mundo, ὡς ζῶντες ἐν κόσμῳ. id est quasi vestra felicitas sit in rebus istis terrenis posita, ac non potius spirituale sit Dei regnum. Ritibus oneramini, δογματίζεσθε. Vetus interpres, Decernitis, quod non probo. Est enim δογματίζεσθαι passiuè accipiendum, neque hic significat decernere. Itaque suspicatur Erasmus eum legisse δογματίζετε, vt & Tertullianum, qui conuertit, Sententiam fertis. Sed ne Erasmi quidem versio mihi satisfacit qui interpretatur Decretis tenemini. Neque enim vsquam reprehenduntur Colossenses quòd pseudapostolis essent obsequuti, sed contrà laudatur eorum constantia suprà, versu 5. Admonentur tamen vt sibi caueant ab iis qui iam eos erant aggressi. δογμάτων verò appellatione traditiones proculdubiò intelligit, non autem ipsas diuinæ Legis ceremonias: traditiones, inquam, in delectu ciborum & pollutionibus sitas, quarum sæpe fit mentio in Euangelio, & quarū pleni sunt Thalmudici.

Μὴ ἅψῃ, μηδὲ γεύσῃ, μηδὲ θίγῃς;

Ἅ ἐστι πάντα εἰς φθορὰν τῇ ἀποχρήσει, κατὰ τὰ ἐντάλματα καὶ διδασκαλίας τῶν ἀνθρώπων.

Ἅτινά ἐστι λόγον μὲν ἔχοντα σοφίας ἐν ἐθελοθρησκείᾳ καὶ ταπεινοφροσύνῃ καὶ ἀφειδίᾳ σώματος, οὐκ ἐν τιμῇ τινι πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκός.

21 Ne attigeris, neque gustaris, neque contrectaris?

22 Quæ omnia ipso vsu pereūt, *præscripta* ex mandatis & doctrinis hominum.

23 Quæ rationem quidem habent sapientiæ in cultu voluntario & summissione animi, & in eo quòd corpori non parcant: non *tamen* vllius *sunt* pretii, *quum* ad ea *spectent* quibus farcitur caro.

21 *Ne tetigeris, neque gustaueris, neque contrectaueris?*

22 *Quæ sunt omnia in interitum ipso vsu, secundum præcepta & doctrinas hominum.*

23 *Quæ sunt rationem quidem habentia sapientiæ in superstitione & humilitate, & nō adparcendum corpori, non in honore aliquo, ad saturitatem carnis.*

21 Ne attigeris, μὴ ἅψῃ. Verba sunt pseudapostolorū μιμητικῶς expressa à Paulo. Itaque Ambrosius proculdubio aberrat à scopo, (quod & annotauit Erasmus) hunc locum ita explicans, & passim etiam citans, quasi Paulus ista in illorum persona non loquatur, sed ab omni specie rerum mundanarum deterreat.

22 Quæ omnia ipso vsu pereunt, ἅ ἐστι πάντα εἰς φθορὰν τῇ ἀποχρήσει. Vulgata ad verbum, Quæ sunt omnia in interitum ipso vsu. Erasmus verò τῇ ἀποχρήσει conuertit abusu: rectè quidem, & ex iurisconsultorum distinctione, qui abusum propriè in iis constituunt quæ vsu consumuntur, id est quorum vsus in ipsa consumptione positus est. Sed tamen vt omnem vitarem amphiboliam, vsum dicere malui: quum sic etiam loquantur ipsi iurisconsulti. Græca scholia mentionem faciunt τοῦ ἀφεδρῶνος, vt fortassis legerint τῇ ἀποκρίσει. Colligit autem Paulus ex rerum istarum natura, in iis positum non esse regnum Dei, sicut & alibi sæpe. Vbi igitur quadragesimalis, & sextæ feriæ, piscium esus, quæ nonnullos iampridem non pudet ad Apostolos referre? Neque nos tamen piscium esum, sed impietatem eorum damnamus qui istas tam disertè damnatas hominum traditiones Christi beneficio adiūgunt. *Præscripta* ex mandatis, &c. κατὰ τὰ ἐντάλματα. Quod suppleui, nemo nō videt prorsus congruere, ac etiam requiri, vt plana sit sententia. Alludit autem Paulus ad locum Esaiæ 29.d.13, ex cuius collatione intelligi potest quàm firmum sit hoc argumentum.

23 Rationem, λόγον. Id est, Videntur quidem exquisita quædem res esse: vt quum dicitur aliquis esse præclara existimatione, vel contrà nullo numero esse. Nam hæc omnia etiam significat λόγος. Eras. Verbo tenus speciem interpretatur. putat enim λόγον hoc loco sonare sermonem aut verba, vt opponatur rei. Sapientiæ, σοφίας. id est excellentis cuiusdam doctrinæ, & è cælo potius allatæ quàm consilio humano excogitatæ. Sic enim solet sapientiæ nomen Paulus vsurpare. & quàm hoc verum sit quod hîc dicitur, mox ab Apostoli obitu res ipsa ostendit, mundo intra aliquot annorum spatium, ita monasticarum (id est diabolicarum) quarundam præscriptionum præstigiis fascinato vt incredibilia videri possint quæ de istis nugis sunt perscripta, nisi succedens Franciscus & Dominicus, & nuper etiam Iesuitæ illa omnia confirmassent, adeo quidem vt Franciscum Iesum typicum (proh insanam blasphemiam!) etiamnum hodie publicè decantent. In cultu volunt. ἐν ἐθελοθρησκείᾳ. Vulg. In superstitione. Eras. Per superstitionē. Ac verum quidem est nihil aliud hæc fuisse quàm inanem atque adeo impiam superstitionem: sed tamen non describit his verbis Paulus qualia hæc reuera fuerint, sed qualia esse visa sint, & quos pietatis colores habuerint: nempe voluntarii cultus, summæ summissionis, denique neglectus corporis. Itaque hic primus est color humanæ superstitionis, quasi homines vltro etiā plus præstent quàm teneantur, & perfectiorem quandam viā insistant, non cōtenti Legē Dei impleuisse. Hinc nata sūt opera supererogationis, & redēpta quibusuis opibus merita monachorū. Alludit autē Paulus ad volūtarias oblationes quas Hebr. נדבות appellant: quarū tamen longè alia ratio fuit, quū nec in doctrinā nec in ritibus quicquā vel mutare, vel addere, vel detrahere licuerit, nisi violato Dei verbo: quod Pharisæis Christus exprobrauit. Et summis. καὶ ταπεινοφροσύνῃ. Alter color, quòd ista videantur homines ad incredibilē quandam deiectionem & summissionē assuefacere, quū nullū inueniri possit nomen quo tam superba ista supererogatio, vel potius superarrogantia, possit explicari. Vulg. Et humilitate. Eras. Et humilitatē animi. Et in eo quòd corpori nō parcant, καὶ ἀφειδίᾳ σώματος. Sic necessariò cōuerti vt Pauli sententiā planius exprimerē. Vulg. Et non ad parcendū corpori, pro, Et ad non parcendū corpori. Eras. Et læsionem corporis. Quis porro tam est hebes vt non videat hoc in loco monachorum regulas & pseudapostolicas traditiones graphicè ab Apostolo describi?

Non *tamen sunt* vllius pretii, οὐκ ἐν τιμῇ τινι. Vsitatum est Hebræis subaudire aduersatiuā particulā, vt Psal.119.v.141, & 157, & Iohan.9.f.30. Liquet autem ex præcedente μὲν omnino subaudiendam esse aduersatiuam in hoc quidem dicendi genere, vbi contraria comparantur. Contraria autem voco οὐκ ἐν τιμῇ τινι, siue ἐν τιμῆς οὐδεμιᾶς εἶναι, id est nullius pretii nec dignitatis esse, & λόγον ἔχειν σοφίας, id est pro sapientia æstimari, siue sapientiæ numero & loco haberi. Antea igitur dixit Paulus quid iudicet mundus de istiusmodi præceptis hominum, proposita vna specie, nempe ciborum delectu: nunc verò quod sit rectum de iis iudiciū ostēdit, nēpe ista nullius esse pretii, quorū tamen splēdor maximus esse videatur. Scio tamen hūc locū aliter solere explicari: sed hāc sententiā

mihi videtur postulare tum argumenti series, tum ipsa constructionis ratio, & verborum quoque proprietas: quanquam nemini præiudicium adfero. *Quum ad ea spectent* quibus farcitur caro, πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκός. id est, quum in cibo & potu sita sint, in quibus non est positum regnum Dei, sed in illis potius quæ ad Spiritus alimentum & ad vitã æternam referuntur, Rom.14.c.17, & 1.Cor.6.c.13, & 8.c.8. Sunt igitur istæ potius sumptuariæ leges, non autem de pietate ac religione, 1.Tim.4.c.7 & 8. Ergo (vt ad verba ipsius contextus veniam) quum hoc subiiciatur pro ratione cur ista nullius sint dignitatis, supplendum est participium ὄντα, vel συντείνοντα. quæ eclipsis non magis est violenta quàm si Latine dicas, Nihil ad rem, sub. pertinet. Appellatione autem τῆς πλησμονῆς non intelligitur actio, id est expletio seu fartura, sed passiua significatione idipsum quo farciendus est venter, vti sæpe solent (præsertim apud Hebræos) hæc nomina vsurpari. Denique in nomine carnis tacita est antithesis Spiritus, & præstantioris illius (nempe spiritualis) vitæ, quam illi iactabant. Ideo malui carnem quàm corpus interpretari. Hæc igitur est (vt opinor) plana & apposita explicatio huius loci alioquin perobscuri. Sic autem interpretatus est Vetus interpres, Non in honore aliquo ad saturitatem carnis. Erasmus verò, Nõ per honorem aliquem ad expletionem carnis. Castellio denique, immodica sua licentia vsus, hæc infarsit superiori versiculo, quasi scriptum sit ἅ ἐστι πάντα εἰς φθορὰν τῇ ἀποχρήσει, οὐκ ἐν τιμῇ τινι, πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκός, id est, vt ipse interpretatur, Quorum omnium is vsus est vt vsu pereant, & ad corporis expletionem pertineant, non vt in aliquo sint honore. Mirabile sanè hyperbaton, & quod nulli nisi peruersissimi iudicii homini venire in mentem potuit. Quomodo verò cohærebunt sequentia? optimè nimirum, si suppleueris quiduis ex arbitrio. Ista verò, inquit, placita sunt (vbi verò ista in Græco contextu?) ex hominum præceptis atque doctrinis, quæ quidem sunt eiusmodi vt rationem habeant sapiẽtiæ, ob religionis speciem, (ἐν ἐθελοθρησκείᾳ) atque modestiam, & corporis vexationem seueram. Hoc verò vtrum est ex Græco conuertere, an peruertere?

Κεφάλαιον γ΄.

Εἰ οὖν συνηγέρθητε τῷ Χριστῷ, τὰ ἄνω ζητεῖτε, οὗ ὁ Χριστός ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ καθήμενος.

Τὰ ἄνω φρονεῖτε, μὴ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς.

Ἀπεθάνετε γὰρ, καὶ ἡ ζωὴ ὑμῶν κέκρυπται σὺν τῷ Χριστῷ ἐν τῷ Θεῷ.

Ὅταν ὁ Χριστὸς φανερωθῇ, ἡ ζωὴ ἡμῶν, τότε καὶ ὑμεῖς σὺν αὐτῷ φανερωθήσεσθε ἐν δόξῃ.

Νεκρώσατε οὖν τὰ μέλη ὑμῶν τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, πορνείαν, ἀκαθαρσίαν, πάθος, ἐπιθυμίαν κακήν, καὶ τὴν πλεονεξίαν, ἥτις ἐστὶν εἰδωλολατρεία,

Δι᾽ ἃ ἔρχεται ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας.

Ἐν οἷς καὶ ὑμεῖς περιεπατήσατέ ποτε, ὅτε ἐζῆτε ἐν αὐτοῖς.

CAP. III.

1 Itaque si " resurrexistis cum Christo, superna quærite, vbi Christus est ad dexteram Dei sedens.

2 Superna curate, non " terrestria.

3 Nam " mortui estis, & vita vestra abscondita est cũ Christo in Deo.

4 Quãdo Christus vita *illa* nostra, patefactus fuerit, tum & vos cum eo patefietis " gloriosi.

5 " Mortificate igitur membra vestra terrestria, ‖ scortationẽ, impuritatem, " mollitiem, cupiditatem malam, & auaritiã, quæ est " idololatria.

6 Ob quæ " venit ira Dei in filios contumaces.

7 " Quibus in *vitiis* & vos versabamini quondam, quum in iis viueretis.

CAP. III.

1 Igitur si consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt quærite: ubi Christus est in dextra Dei sedens.

2 Quæ sursum sunt sapite, nõ quæ super terrã.

3 Mortui enim estis, & uita uestra est abscondita cum Christo in Deo.

4 Quũ Christus apparuerit, uita uestra, tũc & uos apparebitis cum ipso in gloria.

5 Mortificate ergo membra uestra quæ sunt super terram fornicationẽ, immunditiam, libidinẽ, concupiscentiam malam, & auaritiam, quæ est simulacrorũ seruitus. Ephes.5.a.3

6 Propter quæ uenit ira Dei super filios incredulitatis.

7 In quibus & uos ambulastis aliquando, quũ uiueretis in illis.

IN CAPVT III.

1 Resurrexistis cum Christo, συνηγέρθητε τῷ Χριστῷ. De nouo fœdere & noua vita loquitur, quòd Spiritus Christi participes, quasi translati iam simus in alteram illam vitam, vbi nec cibo nec potu egebimus, sed similes erimus Angelis Dei. Laborãdum igitur vt quæ supersunt veteris hominis reliquiæ, vi Spiritus profligentur, quem nobis largiri non potest esca vel potus: non autem quærenda in istis externis rebus pietas. Cohærent verò inter se mori & resurgere cum Christo, id est, Christi mortis participatione mortificari peccato, mundo, Legis denique elementis, atque adeo toti Legi, & resurrectionis Christi participatione viuificari Deo: vt expositum est pluribus cap.6.epist.ad Rom.

2 Terrestria, τὰ ἐπὶ τῆς γῆς. Sic vocat, opinor, externa illa in quibus illi summã pietatis ponebant, quũ ea potius sita sit in rebus longè aliis, nempe in sancta puræ vitæ meditatione.

3 Mortui estis, ἀπεθάνετε. Repete Cum Christo, ἀπὸ τοῦ κοινοῦ.

4 Gloriosi, ἐν δόξῃ. Vulgata & Eras. In gloria, obscurè. Est autem Hebraismus, quem exposuimus 1.Corinth.15.f.42.

5 Mortificate, νεκρώσατε. id est, omnem vim ac vigorem extinguite naturæ illius deprauatæ, quæ vos deorsum trahit, & prauos illos motus Spiritui repugnantes in vobis ciet. Hos autem motus & cupiditates eleganter vocat membra, quibus vetus homo (id est ratio ac voluntas hominis deprauata) perinde vtitur ac corpus membris: vtpote quæ ipsius etiam corporis membra secum rapiant. Vide Rom. 6.b.12. Mollitiem, πάθος. Sic vocat molles & effœminatos, qui & pathici dicti sunt. Horat. Cum grege turpium Morbo virorum. Quem locum perappositè citauit Erasmus. Vulg. Libidinem. Idololatria, εἰδωλολατρεία. Vide Ephes.5.a.5.

6 Venit, ἔρχεται. Id est venire solet. Vide Ephes.5.a.6.

7 Quibus in *vitiis*, ἐν οἷς. Quid sit ambulare seu versari in peccatis, diximus Ephes.2.a.2. distinguuntur autem hoc in loco Ambulare & Viuere, ita vt hoc posterius indicet naturæ habitum, illud verò ἐνέργειαν ipsam. Vide Act.8.d.23. Eras. verò manifestè deprauauit sententiam quum ἐν οἷς ad homines referret. Vertit enim, Inter quos, quum sententia ipsa minimè sit ambigua.

Νυνὶ δὲ ἀπόθεσθε καὶ ὑμεῖς τὰ πάντα, ὀργὴν, θυμὸν, κακίαν, βλασφημίαν, αἰσχρολογίαν ἐκ τοῦ στόματος ὑμῶν.

8 At nunc deponite etiam vos "hæc omnia, iram, "excandescentiam, malitiam, maledicentiam, verborum turpitudinē ab ore vestro.

8 *Nunc autem deponite & uos omnia, iram, indignationem, malitiā, blasphemiam, turpem sermonem de ore uestro.*

Μὴ ψεύδεσθε εἰς ἀλλήλους, ἀπεκδυσάμενοι τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον σὺν ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ·

9 Ne mentimini alius aduersus alium, quum exueritis "veterem illum hominem cum factis ipsius:

9 *Nolite mentiri inuicem, expoliantes uos ueterem hominem cum actibus suis:*

Καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν νέον, τὸν ἀνακαινούμενον εἰς ἐπίγνωσιν κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος αὐτόν.

10 Et indueritis nouum illum, qui renouatur "in agnitionem "congruētem imagini eius qui ipsum condidit.

10 *Et induentes nouum eum qui renouatur in agnitionem secundum imaginem eius qui creauit illum.*

Ὅπου οὐκ ἔνι Ἕλλην καὶ Ἰουδαῖος, περιτομὴ καὶ ἀκροβυστία, βάρβαρος, Σκύθης, δοῦλος, ἐλεύθερος· ἀλλὰ τὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσι Χριστός.

11 Vbi non est Græcus & Iudæus, Circuncisio & Præputium, barbarus, Scytha, seruus, liber: sed omnia & in omnibus Christus.

11 *Vbi non est Gentilis & Iudæus, Circumcisio & Præputium, barbarus & Scytha, seruus & liber: sed omnia & in omnibus Christus.*

∴ Ἐνδύσασθε οὖν, ὡς ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ ἅγιοι καὶ ἠγαπημένοι, σπλάγχνα οἰκτιρμῶν, χρηστότητα, ταπεινοφροσύνην, πρᾳότητα, μακροθυμίαν·

12 "Induimini igitur, vt electi Dei, sancti & dilecti, "visceribus "miserationum, benignitate, modestia, mansuetudine, lenitate:

12 *Induite uos ergo, sicut electi Dei, sancti & dilecti, uiscera misericordiæ, benignitatem, humilitatem, modestiam, patientiam:*

Ἀνεχόμενοι ἀλλήλων, καὶ χαριζόμενοι ἑαυτοῖς, ἐάν τις πρός τινα ἔχῃ μομφήν· καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἐχαρίσατο ὑμῖν, οὕτω καὶ ὑμεῖς.

13 Tolerantes alii alios, & condonantes "vobis mutuò, siquis aduersus aliquē habuerit querelam: sicut & Christus condonauit vobis, ita & vos.

13 *Supportantes inuicē, & donantes uobismetipsis, siquis aduersus aliquem habet querelā: sicut & Dominus donauit uobis, ita & uos?*

Ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις τὴν ἀγάπην, ἥτις ἐστὶ σύνδεσμος τῆς τελειότητος.

14 Adhæc autem omnia *induiwini* charitate, quæ est "vinculū perfectionis.

14 *Super omnia autem hæc charitatem, quod est uinculum perfectionis.*

Καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ βραβευέτω ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, εἰς ἣν καὶ ἐκλήθητε ἐν ἑνὶ σώματι· καὶ εὐχάριστοι γίνεσθε.

15 Et pax Dei "imperet in cordibus vestris, ad quam etiam vocati estis "in vnum corpus: & "gratiosi estote.

15 *Et pax Christi exultet in cordibus uestris, in qua & uocati estis in uno corpore: & grati estote.*

8 Hæc omnia, τὰ πάντα. Articulus vim habet ἀναφορικὴν, ideóque nō fuit prætermittendus. Excandescentiam, θυμόν. Vulgata & Erasmus, Indignationem. Quomodo verò distinguantur ὀργὴ & θυμὸς diximus Ephes. 4.c.23.

9 Veterem illum hominem, &c. τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον. Vide Rom. 6.a.6.

10 In agnitionem, εἰς ἐπίγνωσιν. Finis, aut (si malimus) materia ipsius regenerationis ita significatur. Loquitur enim de agnitione efficaci, vt definitur 1. Iohan. 2.a.3 & 4. Congruentem imagini, κατ' εἰκόνα. Vide Ephes. 4.f.24. Est autem subaudiendus articulus, vt sit τὴν κατ' εἰκόνα: quam ob causam sic malui interpretari, quàm ad verbum, Secundum imaginem. Erasmus, contrà omnium nostrorum codicum fidem legit καὶ εἰκόνα, & imaginem.

12 Induimini, ἐνδύσασθε. id est, ornati estote, ita vt nunquam exuatis. Vide Rom. 13.d.14. Vt, ὡς. Vide 2. Cor. 2.d.17. Visceribus, σπλάγχνα. id est tenerrimis illis affectibus. Vide Luc. 1.g.78. Miserationum, οἰκτιρμῶν. id est summæ misericordiæ. Vide 2. Cor. 1.a.3.

13 Vobis mutuò, ἑαυτοῖς. Vide Ephes. 4.g.32. Sic etiam manifestè accipitur infrà, versu 16.

14 Vinculum perfectionis, σύνδεσμος τῆς τελειότητος. id est vinculum quo omnia hominum inter se officia continentur ac cohærent. Ergo, inquit sophista, Charitate iustificamur. Sed quis sani cerebri esse putet eū qui sic argumentetur?

15 Imperet, βραβευέτω. id est, omnia regat ac moderetur. vt ille apud Virgil. βραβευτὴς, -producere longius iras, Et sæuire animis Entellum haud passus acerbis: Sed finem imposuit pugnæ. Liceat enim hîc nobis sacra cum profanis comparare. quandoquidem Paulum non puduit ab his rebus translationem sumere. Quum igitur in perpetuo quodam certamine versemur, vult in animis nostris sedentem pacem Dei, tanquam agonotheten seu brabeuten, omnes affectus in officio continere: vt verè pacem Dei, id est concordiam auspiciis Dei initam, colamus, vt vnanimes tandem ex superata carne palmam referamus. Vulgata, Exultet, vt mihi videatur existimasse τὸ βραβεύειν id esse quod in vernaculo nostro sermone dicimus verbū è verbo *brauer*. Erasmus, Palmam ferat. Ego verò (vt dixi suprà, 2.c.18) τὸ βραβεύειν nusquam legi propriè nisi de ipsis agonothetis dictum: ad quorum munus mihi quidem proximè accedere videntur ii quos vulgò vocant in singularibus certaminibus, *mareschaux du camp*. In vnum corpus, ἐν ἑνὶ σώματι. Id est, in vnum corpus Dei beneficio coniuncti, vt alii aliis mēbrorum instar adessetis. Vide 1. Cor. 12.b.12 & 13. Gratiosi, εὐχάριστοι. vel, vt Vulg. & Eras. Grati. quanquā illud malo. Videtur enim ad morū suauitatē potius referri, vt hi sint quos Heb. נרצים vocāt.

16 Ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ ἐνοικείτω ἐν ὑμῖν πλουσίως, ἐν πάσῃ σοφίᾳ· διδάσκοντες καὶ νουθετοῦντες ἑαυτοὺς ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, ἐν χάριτι ᾄδοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ.

16 Sermo Christi inhabitet in vobis copiosè cum omni sapientia, docendo & cōmonefaciēdo vos mutuò psalmis, hymnis & cantionibus spiritualibus, cum gratia canentes in corde vestro Domino.

16 Verbum Christi habitet in uobis abundanter, in omni sapientia: docentes & commonentes uosmetipsos psalmis, hymnis, & canticis spiritualibus, in gratia cantantes in cordibus uestris Deo.

17 Καὶ πᾶν ὅ, τι ἂν ποιῆτε ἐν λόγῳ, ἢ ἐν ἔργῳ, πάντα ἐν ὀνόματι Κυρίου Ἰησοῦ, εὐχαριστοῦντες τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ δι᾽ αὐτοῦ.

17 ‖Et quicquid egeritis sermone, aut facto, in nomine Iesu *facite*, gratias agentes Deo & Patri per eum.

17 Omne quodcunque facitis in uerbo aut in opere, omnia in nomine Domini Iesu Christi, gratias agentes Deo & Patri per ipsum. 1.Cor.10.g.31

18 Αἱ γυναῖκες, ὑποτάσσεσθε τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν, ὡς ἀνῆκεν ἐν Κυρίῳ.

18 ‖Vxores, subiectæ estote propriis viris, vt conuenit in Domino.

18 Mulieres, subditæ estote uiris, sicut oportet in Domino. Ephes.5.e.22

19 Οἱ ἄνδρες, ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας, καὶ μὴ πικραίνεσθε πρὸς αὐτάς.

19 ‖Viri, diligite vxores, & ne sitis aduersus eas amarulenti.

19 Viri, diligite uxores, & nolite amari esse ad illas. 1.Pet.3.a.1

20 Τὰ τέκνα, ὑπακούετε τοῖς γονεῦσι κατὰ πάντα· τοῦτο γάρ ἐστιν εὐάρεστον τῷ Κυρίῳ.

20 ‖Filii, auscultate parentibus in omnibus: hoc enim gratū est Domino.

20 Filii, obedite parentibus per omnia: hoc enim placitum est Domino. Ephes.6.a.1

21 Οἱ πατέρες, μὴ ἐρεθίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν, ἵνα μὴ ἀθυμῶσιν.

21 Patres, ne irritate liberos vestros: ne despondeant animū.

21 Patres, nolite ad indignationem prouocare filios uestros: ut non pusillo animo fiant.

22 Οἱ δοῦλοι, ὑπακούετε κατὰ πάντα τοῖς κατὰ σάρκα κυρίοις, μὴ ἐν ὀφθαλμοδουλείαις ὡς ἀνθρωπάρεσκοι, ἀλλ᾽ ἐν ἁπλότητι καρδίας, φοβούμενοι τὸν Θεόν.

22 ‖Serui, auscultate per omnia iis qui domini sunt secundum carnem, non obsequiis ad oculum exhibitis, vt qui hominibus placere student, sed cum simplicitate cordis, timentes Deum.

22 Serui, obedite per omnia dominis carnalibus, non ad oculum seruientes, quasi hominibus placentes, sed in simplicitate cordis, timentes Deum. Ephes.6.a.5 tit.2.c.9. 1.pet.2.c.18

23 Καὶ πᾶν ὅ, τι ἐὰν ποιῆτε, ἐκ ψυχῆς ἐργάζεσθε, ὡς τῷ Κυρίῳ καὶ οὐκ ἀνθρώποις·

23 Et quicquid feceritis, ex animo facite, tanquam Domino & non hominibus:

23 Quodcunque facitis, ex animo operamini sicut Domino, & non hominibus:

24 Εἰδότες ὅτι ἀπὸ Κυρίου ἀπολήψεσθε τὴν ἀνταπόδοσιν τῆς κληρονομίας· τῷ γὰρ Κυρίῳ Χριστῷ δουλεύετε.

24 Scientes vos à Domino recepturos mercedem hæreditatis: nam Domino Christo seruitis.

24 Scientes quòd à Domino accipietis retributionem hæreditatis: Domino Christo seruite.

16 Sermo Christi, ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ. id est Euangelii doctrina. Copiosè, πλουσίως. Vulgata, Abundanter. Eras. Opulentè. Alibi autem diximus omnem copiam & affluentiā ita significari. Docendo, διδάσκοντες. Vulg. Docentes. Eras. Docentéque. Potest autem hoc etiam connecti cum ἐν πάσῃ σοφίᾳ, súntque hæc participia posita perinde vt apud Hebræos infinitus modus, & apud Latinos gerūdi modus: ideóque nulla est habita casus ratio, vt 2.Corinth.9.c.11, & d.13, Mar.12.g.40. vbi de hac formula diximus, apud Homerum etiā vsitata & alios scriptores, vt annotat Eustathius libro Iliad. β & π. Vos mutuò, ἑαυτούς. Vulg. Vosmetipsos. Vide Ephes. 4.g.32. Psalmis, hymnis, & cantionibus, ψαλμοῖς, καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς. Psalmos puto dici quos vocant Hebræi מזמורים, & hymnos, quos תהלים, & cantica, quæ שירים. Psalmos igitur vocat quascunque cantiones variis argumentis scriptas. Nā & querelæ, & narrationes, & postulationes in psalmis referuntur: at hymni solas laudes continent. Cantica verò dicuntur peculiares quædā & magis artificiosæ cantiones, quæ & ipsæ laudes cōplectebantur, sed angustiore quadam forma quàm psalmi aut hymni, vt licet ex exemplis cognoscere. Cum gratia, ἐν χάριτι. Vulg. In gratia. i. quod se vtilitate commendet, vt eo nomine gratiam mereatur ab auditoribus, vt Ephes.4.g.29. In corde vestro, ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν. Vide Ephes.5.d.19.

17 In nomine, ἐν ὀνόματι. i. Inuocato Christi nomine, vel, ad Christi laudem ac gloriam. Quod autem addidit δι᾽ αὐτοῦ, per eum, diligēter notandū est, vt sciamus Deū frustra coli nisi Christus Mediator interueniat.

18 In Domino, ἐν Κυρίῳ. i. perinde, vel quatenus iubet Dominus, qui hanc τάξιν & οἰκονομίαν distribuit. Itaque aberrant omnes mariti & vxores à scopo, quicunque Deum sibi in Christo non proponunt in amādo: quod non agnouit philosophia.

20 In omnibus, κατὰ πάντα. Repete ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, in Domino, vt Ephes.6.a.1, quod etiam statuendum est in proximo versiculo.

22 Secundum carnem, κατὰ σάρκα. Hæc exposuimus Ephes.6.a.5, & 6.

24 Mercedem, &c. τὴν ἀνταπόδοσιν. i. Pro eo quòd dominis rectè parueritis, tempus erit quum ex seruis filios vos esse factos re ipsa cognoscetis, quum videlicet cælestis illius hæreditatis eritis participes. Nomen autem τῆς κληρονομίας omnem meriti rationem tollit, quum ex gratuita adoptione pendeat, nec quo iure quæratur hæreditas, sed ad quos spectet, differat hoc in loco Apostolus.

25 Ὁ δὲ ἀδικῶν κομιεῖται ὃ ἠδίκησε· καὶ οὐκ ἔστι προσωποληψία.

Κεφάλαιον δʹ.

1 ΟΙ κύριοι, τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἰσότητα τοῖς δούλοις παρέχεσθε, εἰδότες ὅτι καὶ ὑμεῖς ἔχετε κύριον ἐν οὐρανοῖς.

Luc.18.a.1
1.Thess.5.c.17

2 Τῇ προσευχῇ προσκαρτερεῖτε, γρηγοροῦντες ἐν αὐτῇ ἐν εὐχαριστίᾳ.

Ephes.6.c.18
2.thess.3.a.1

3 Προσευχόμενοι ἅμα καὶ περὶ ἡμῶν, ἵνα ὁ Θεὸς ἀνοίξῃ ἡμῖν θύραν τοῦ λόγου, λαλῆσαι τὸ μυστήριον τοῦ Χριστοῦ, δι' ὃ καὶ δέδεμαι·

4 Ἵνα φανερώσω αὐτὸ ὡς δεῖ με λαλῆσαι.

Ephes.5.d.15

5 Ἐν σοφίᾳ περιπατεῖτε πρὸς τοὺς ἔξω, τὸν καιρὸν ἐξαγοραζόμενοι.

6 Ὁ λόγος ὑμῶν πάντοτε ἐν χάριτι, ἅλατι ἠρτυμένος, εἰδέναι πῶς δεῖ ὑμᾶς ἑνὶ ἑκάστῳ ἀποκρίνεσθαι.

7 Τὰ κατ' ἐμὲ πάντα γνωρίσει ὑμῖν Τυχικὸς ὁ ἀγαπητὸς ἀδελφὸς, καὶ πιστὸς διάκονος, καὶ σύνδουλος ἐν Κυρίῳ·

8 Ὃν ἔπεμψα πρὸς ὑμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο ἵνα γνῷ τὰ περὶ ὑμῶν, καὶ παρακαλέσῃ τὰς καρδίας ὑμῶν·

9 Σὺν Ὀνησίμῳ τῷ πιστῷ καὶ ἀγαπητῷ ἀδελφῷ, ὅς ἐστιν ἐξ ὑμῶν. πάντα ὑμῖν γνωριοῦσι τὰ ὧδε.

10 Ἀσπάζεται ὑμᾶς Ἀρίσταρχος ὁ συναιχμάλωτός μου, καὶ Μάρκος ὁ ἀνεψιὸς Βαρνάβα, περὶ οὗ ἐλάβετε ἐντολάς. ἐὰν ἔλθῃ πρὸς ὑμᾶς, δέξασθε αὐτόν.

25 "Qui verò iniuriam intulerit, referet iniuriam quam intulerit: neque est personarum respectus.

CAPVT IIII.

1 VOs domini, æquitatem & æquabilitatem seruis exhibete: scientes vos quoque habere Dominum in cælis.

2 ‖ In precibus perdurate, inuigilantes iis cum gratiarum actione:

3 ‖ Precantes simul etiam pro nobis, vt Deus aperiat nobis "ostiū sermonis, vt loquamur mysterium Christi, propter quod etiam sum vinctus.

4 Vt, *inquam*, illud patefaciam, "sicut oportet me loqui.

5 ‖ "Sapienter vos gerite erga extraneos, "opportunitatem redimentes.

6 Sermo vester semper " cum gratia *sit* "sale conditus, vt sciatis quomodo oporteat vos vnicuique respondere.

7 Res meas omnes vobis notas faciet Tychicus, dilectus frater, & fidus minister, ac conseruus in Domino:

8 Quem misi ad vos ob hoc ipsum vt cognoscat res vestras, & corda vestra consoletur:

9 Cum Onesimo fido & dilecto fratre, qui est ex vobis. Omnia *igitur* vobis exponēt quæ hîc aguntur.

10 Salutat vos Aristarchus meus in captiuitate socius, & Marcus consobrinus Barnabæ, de quo accepistis mandata. si venerit ad vos, "excipite eum.

25 Qui enim iniuriam facit, recipiet id quod iniquè gessit: & non est personarum acceptio.

CAP. IIII.

1 DOmini, quod iustum est & æquum, seruis præstate: scientes quòd & uos Dominum habetis in cælo.

2 Orationi instate, uigilantes in ea, in gratiarum actione:

3 Orantes simul & pro nobis, ut Deus aperiat nobis ostiū sermonis ad loquendum mysterium Christi, propter quod etiam uinctus sum:

4 Vt manifestem illud ita ut oportet me loqui.

5 In sapientia ambulate ad eos qui foris sunt, tempus redimentes.

6 Sermo uester semper in gratia, sale sit conditus: ut sciatis quomodo oporteat uos unicuique respondere.

7 Quæ circa me sunt, omnia uobis nota faciet Tychicus charissimus frater, & fidelis minister & conseruus in Domino:

8 Quem misi ad uos ad hoc ipsum ut cognoscat quæ circa uos sunt, & consoletur corda uestra:

9 Cum Onesimo charissimo & fideli fratre, qui ex uobis est. omnia quæ hîc aguntur, nota facient uobis.

10 Salutat uos Aristarchus concaptiuus meus, & Marcus consobrinus Barnabæ, de quo accepistis mandata. si uenerit ad uos, excipite illum.

25 Qui verò, &c. ὁ δὲ, &c. Hoc ego accipio, cum doctissimo interprete, vt in dominos iniquos dictum, quorum iniurias libentius ferent serui si intellexerint se Dominum habere iniuriarum suarum vindicem, nō minus quàm reges & imperatores. Neque enim est in Christo dominus aut seruus. quod tamen quomodo sit accipiendum, vel ex hoc loco satis apparet, aduersus furiosos illos Anabaptistas qui omnē ἀταξίαν perturbant. Vetus interpres ὁ γὰρ, qui enim. Iniuriam quam intulerit, ὃ ἠδίκησε. i. iniuriæ suæ mercedem, vt Ephes.6.b.8.

IN CAPVT IIII.

3 Ostium sermonis, τὴν θύραν τοῦ λόγου. id est, os apertum & liberum ad prædicandum Euangelium: vt Ephes.6.d.19.

4 Sicut oportet, ὡς δεῖ. Quæ sit vis hoc in loco verbi Oportet, ostendit ipse Apost, 1.Cor.9.c.16.

5 Sapienter, ἐν σοφίᾳ. id est consideratè ac circunspectè. Multæ enim causæ sunt cur cum illis potissimū prudenter & sapienter agere oporteat qui nondum accesserunt ad Euangelium. Opportunitatē redimentes, τὸν καιρὸν ἐξαγοραζόμενοι. i. occasionem illos lucrifaciendi, etiam cum vestrarum rerum iactura quærentes. Vide Ephes.5.d.16. Cum gratia, ἐν χάριτι. i. ad commodum proximi comparatus, vt diximus suprà, 3.c.16. Sale conditus, ἅλατι ἠρτυμένος. Huic opponitur sermo putris & corruptus, de quo meminimus suprà, Ephes.4.f.29.

10 De quo, περὶ οὗ. Ambiguum est, ad Barnabam an ad Marcum hæc oratio referatur. Excipite, δέξασθε. Vel δέξασθαι, vt excipiatis, si coniungas cum ἐλάβετε. quod meritò probatur doctissimo interpreti, vt exprimatur quæ sint illa mandata.

Καὶ Ἰησοῦς ὁ λεγόμενος Ἰοῦστος, οἱ ὄντες ἐκ περιτομῆς· οὗτοι μόνοι συνεργοὶ εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, οἵτινες ἐγενήθησάν μοι παρηγορία.

Ἀσπάζεται ὑμᾶς Ἐπαφρᾶς ὁ ἐξ ὑμῶν δοῦλος Χριστοῦ, πάντοτε ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ ὑμῶν ἐν ταῖς προσευχαῖς, ἵνα στῆτε τέλειοι καὶ πεπληρωμένοι ἐν παντὶ θελήματι τοῦ Θεοῦ.

Μαρτυρῶ γὰρ αὐτῷ ὅτι ἔχει ζῆλον πολὺν ὑπὲρ ὑμῶν, καὶ τῶν ἐν Λαοδικείᾳ, καὶ τῶν ἐν Ἱεραπόλει.

Ἀσπάζεται ὑμᾶς Λουκᾶς ὁ ἰατρὸς ὁ ἀγαπητός, καὶ Δημᾶς.

Ἀσπάσασθε τοὺς ἐν Λαοδικείᾳ ἀδελφούς, καὶ Νυμφᾶν, καὶ τὴν κατ᾽ οἶκον αὐτοῦ ἐκκλησίαν.

Καὶ ὅταν ἀναγνωσθῇ παρ᾽ ὑμῖν ἡ ἐπιστολή, ποιήσατε ἵνα καὶ ἐν τῇ Λαοδικέων ἐκκλησίᾳ ἀναγνωσθῇ· καὶ τὴν ἐκ Λαοδικείας ἵνα καὶ ὑμεῖς ἀναγνῶτε.

Καὶ εἴπατε Ἀρχίππῳ, Βλέπε τὴν διακονίαν ἣν παρέλαβες ἐν Κυρίῳ ἵνα αὐτὴν πληροῖς.

Ὁ ἀσπασμὸς τῇ ἐμῇ χειρὶ Παύλου. Μνημονεύετέ μου τῶν δεσμῶν. ἡ χάρις μεθ᾽ ὑμῶν. ἀμήν.

Πρὸς Κολοσσαεῖς ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης διὰ Τυχικοῦ καὶ Ὀνησίμου.

11 Et Iesus qui vocatur Iustus:
qui sunt ex circuncisione: hi so-
li adiutores in regno Dei, fuere
mihi solatio.

12 Salutat vos Epaphras, qui ex
vobis est, seruus Christi, sęper
decertans pro vobis in preci-
bus, vt stetis perfecti & comple-
ti in omni voluntate Dei.

13 Hoc enim de eo testor, cũ mul
to vestri studio ardere, & eorum
qui sunt Laodiceæ, & eorũ qui
Hierapoli.

14 Salutat vos Lucas medicus il
le dilectus, & Demas.

15 Salutate fratres qui sunt La
odiceæ, & Nympham, & Eccle-
siam quæ in domo illius est.

16 Et quum perlecta fuerit apud
vos epistola, facite vt etiam in
Laodicẽsium Ecclesia recitetur:
& eam quæ scripta est ex Laodi
cea, vt vos quoque legatis.

17 Et dicite Archippo, Vide vt
ministerium quod accepisti in
Domino, impleas.

18 Salutatio, mea manu Pauli.
Memores estote vinculorum
meorum. Gratia *sit* vobiscum.
Amen.

Scripta est ad Colossenses Roma,
per Tychicum & Onesimum.

11 Et Iesus qui dicitur Iustus, qui sunt ex circuncisione: hi soli sunt adiutores mei in regno Dei, qui mihi fuerunt solatio.

12 Salutat uos Epaphras q ex uobis est, seruus Christi Iesu, semper solicitus pro uobis in orationibus, ut stetis perfecti & pleni in omni uoluntate Dei.

13 Testimonium enim illi perhibeo quòd habet multum laborem pro uobis & pro iis qui sunt Laodiciæ & qui Hierapoli.

14 Salutat uos Lucas medicus charissimus, & Demas.

15 Salutate fratres q sunt Laodiciæ, & Nympham, & quæ in domo eius est Ecclesiam. 2.Tim.4.c.11

16 Et quum lecta fuerit apud uos epistola, facite ut & in Laodicensium Ecclesia legatur, & eam quæ Laodicẽsium est, uos quoque legatis.

17 Et dicite Archippo, Vide, ministerium quod accepisti in Domino, ut illud impleas.

18 Salutatio mea manu Pauli. Memores estote uinculorum meorum. Gratia Domini nostri uobiscum. Amen.

Scripta ab urbe Roma per Tychicũ & Onesimum.

11 Hi soli, οὗτοι μόνοι. Certè vel magna hìc fit Petro iniuria, vel Romæ tum nõ erat. Vbi ergo illi xxv anni quibus Romæ sedit? In regno Dei, εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Id est in Euangelio, vt 2.Corinth.8.c.18, & Philip.2.c.22. Verè enim regnat Deus per Euangelium.

13 Laodiceæ, ἐν Λαοδικείᾳ. Vide suprà, 2.a.1.

15 Ecclesiam, ἐκκλησίαν. Erasmus, Congregationem. Vide Rom.16.a.5, & 1.Cor.16.d.19.

16 Ex Laodicea, ἐκ Λαοδικείας. Qui putant significari epistolam ad Timotheum priorem, vel ea ratione hallucinantur quòd satis appareat ex iis quæ scripta sunt suprà, 2.a.1, Paulum hanc Laodiceam non inuisisse. Sed multo fœdius errarunt qui ex hoc loco suspicati sunt quandã fuisse epistolã Pauli ad Laodicenses scriptam: quia nimirum Vetus interpres conuertit τὴν ἐκ Λαοδικείας, eam quæ est Laodicensium: quum potius significet Paulus epistolam aliquam ad se missam Laodicea, aut potius qua responsuri essent Laodicenses Colossensibus. Vetus tamen est hic error, & epistola illa ad Laodicenses iampridem fuit ementita, vtpote quã citet Epiphanius aduersus Marcionitas.

18 Gratia, ἡ χάρις. Vetus interpres addit, Domini nostri. τοῦ Κυρίου ἡμῶν.

Epistola Pauli Apostoli ad Thessalonicenses prior.

Παύλου Ἀποστόλου πρὸς Θεσσαλονικεῖς ἐπιστολὴ πρώτη.

Κεφάλαιον α.

ΠΑΥΛΟΣ καὶ Σιλουανὸς καὶ Τιμόθεος τῇ ἐκκλησίᾳ Θεσσαλονικέων, ἐν Θεῷ πατρὶ καὶ Κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Εὐχαριστοῦμεν τῷ Θεῷ πάντοτε περὶ πάντων ὑμῶν, μνείαν ὑμῶν ποιούμενοι ἐπὶ τῶν προσευχῶν ἡμῶν,

Ἀδιαλείπτως μνημονεύοντες ὑμῶν τοῦ ἔργου τῆς πίστεως, καὶ τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης, καὶ τῆς ὑπομονῆς τῆς ἐλπίδος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς ἡμῶν.

Εἰδότες, ἀδελφοὶ ἠγαπημένοι, ὑπὸ Θεοῦ τὴν ἐκλογὴν ὑμῶν.

NOVA INTERPR.

CAP. I.

1 PAulus & Siluanus & Timotheus Ecclesiæ Thessalonicensium, *quæ est* in Deo Patre, & Domino Iesu Christo. Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro & Domino Iesu Christo.

2 Gratias agimus Deo semper de omnibus vobis, mētionem vestri faciētes in precibus nostris:

3 "Indesinenter memoria repetentes efficacem vestram fidem, & laboriosam charitatē, &"tolerantem illam spē in Domino nostro Iesu"coram Deo & Patre nostro.

4 Vt qui sciamus, fratres dilecti," vos *esse* à Deo electos:

VETVS.

CAP. I.

1 *PAulus & Siluanus & Timotheus, Ecclesiæ Thessalonicensium, in Deo Patre, & Domino Iesu Christo. Gratia uobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.*

2 *Gratias agimus Deo semper pro omnibus uobis, memoriam uestri facientes in orationibus nostris:*

3 *Sine intermissione memores operis fidei uestræ, & laboris & charitatis, & sustinentiæ spei Domini nostri Iesu Christi, ante Deū & Patrem nostrum.*

4 *Scientes, fratres dilecti à Deo, electionem uestrā:*

IN CAPVT I.

3 Indesinenter memoria repetentes, ἀδιαλείπτως μνημονεύοντες. Nōnulli coniungunt illud aduerbiū cū præcedētibus, sed contra veterum codicum fidem. Efficacem vestram fidem, ὑμῶν τοῦ ἔργου τῆς πίστεως. Ἔργον vocat τὴν ἐνέργειαν, & ἔργου τῆς πίστεως pro τῆς ἐνεργουμένης πίστεως, dixit Hebræorum more, sicut & τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης pro τῆς κοπιώσης ἀγάπης. Vulgata, Memores operis fidei vestræ. Nam rectè (meo quidem iudicio) animaduertit in pronomine ὑμῶν non modò non duram & insolentem, sed etiam elegantem esse traiectionem. Maluit tamen Erasmus ὑμῶν connectere cum μνημονεύοντες, & subaudire ἕνεκα. Vertit enim Memores vestri propter opus fidei: quod mihi videtur multo durius quàm sit illa traiectio. Tolerantem, &c. τῆς ὑπομονῆς τῆς, &c. Non frustra geminatus est articulus τῆς: deinde spem Christi passiuè dixit, Hebræorum more, vt fidē Dei pro fide quæ Deo habetur, Marci 11.c.22, quod mihi visum est hoc in loco paulo obscurius. Vulgata, Sustinentiæ spei Domini nostri Iesu Christi. Erasmus verò paulo longius à verbis recedens, Quòd permansistis in spe Domini nostri Iesu Christi. Coram Deo, ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ. Hoc connecto cum participio μνημονεύοντες: vt sit sensus, Quoties ad Deum mentem attollunt, & quasi in eius conspectu versantur: id est, quoties precantur (precantur autem sine intermissione) toties illis in mentem venire Thessalonicensium fidem, cæterásque sanctas virtutes. Possimus tamen etiam connectere cum proximis, vt illas virtutes hoc quoque argumento veras ac viuas esse significet. Hæc enim est huius loquutionis vis apud Hebræos, vt quod sincerè ac eleganter fit, dicatur coram Domino fieri. Vide Luc. 1. a. 6.

4 Vos *esse* à Deo electos, ὑπὸ Θεοῦ τὴν ἐκλογὴν ὑμῶν: id est τὴν ὑπὸ Θεοῦ ἐκλογὴν ὑμῶν, subaudi γενομένην, vt sit ad verbum, Electionem vestram quæ facta est à Deo. Alioqui scripsisset παρὰ τοῦ Θεοῦ, vt conuertit Erasmus, A Deo electionem vestram: quanuis quod ad sensum attinet, parum sit discriminis. Vetus autem interpres ὑπὸ Θεοῦ coniunxit cum participio ἠγαπημένοι, vt ita conuertas, Scientes, fratres à Deo dilecti, electionem vestram. Miror autem quid in mentem venerit Erasmo vt in participio εἰδότες putarit non esse seruatam rationem grammatices, quum contrà omnia rectè cohæreant, nempe cum superioribus participiis ποιούμενοι & μνημονεύοντες, vt omnia ad εὐχαριστοῦμεν referantur. Sed εἰδότες causam declarat huius tum gratiarum actionis, tum perpetuæ ipsorum recordationis: quia videlicet manifesta videbant electionis ipsorum testimonia, quòd tam efficax fuisset apud eos Euangelii prædicatio. quod & ipsum miror Erasmum non cognouisse.

5 Ὅτι τὸ εὐαγγέλιον ἡμῶν οὐκ ἐγενήθη εἰς ὑμᾶς ἐν λόγῳ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν δυνάμει, καὶ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, καὶ ἐν πληροφορίᾳ πολλῇ· καθὼς οἴδατε οἷοι ἐγενήθημεν ἐν ὑμῖν, δι' ὑμᾶς.

6 Καὶ ὑμεῖς μιμηταὶ ἡμῶν ἐγενήθητε, καὶ τοῦ Κυρίου, δεξάμενοι τὸν λόγον ἐν θλίψει πολλῇ, μετὰ χαρᾶς Πνεύματος ἁγίου·

7 Ὥστε γενέσθαι ὑμᾶς τύπους πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν ἐν τῇ Μακεδονίᾳ καὶ τῇ Ἀχαΐᾳ.

8 Ἀφ' ὑμῶν γὰρ ἐξήχηται ὁ λόγος τοῦ Κυρίου οὐ μόνον ἐν τῇ Μακεδονίᾳ καὶ Ἀχαΐᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν παντὶ τόπῳ ἡ πίστις ὑμῶν ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἐξελήλυθεν, ὥστε μὴ χρείαν ἡμᾶς ἔχειν λαλεῖν τι.

9 Αὐτοὶ γὰρ περὶ ἡμῶν ἀπαγγέλλουσιν ὁποίαν εἴσοδον ἔχομεν πρὸς ὑμᾶς, καὶ πῶς ἐπεστρέψατε πρὸς τὸν Θεὸν ἀπὸ τῶν εἰδώλων, δουλεύειν Θεῷ ζῶντι καὶ ἀληθινῷ·

10 Καὶ ἀναμένειν τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐκ τῶν οὐρανῶν, ὃν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, Ἰησοῦν τὸν ῥυόμενον ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ὀργῆς τῆς ἐρχομένης.

5 Quoniam Euangelium noſtrum conſtitit apud vos non loquutione duntaxat, ſed etiam virtute, cum in Spiritu ſancto, tum in certa perſuaſione multa: ſicut noſtis quales fuerimus inter vos, veſtra cauſa.

6 Et vos, imitatores noſtri facti fuiſtis & Domini, recepto ſermone cũ oppreſſione multa, cũ gaudio Spiritus ſancti:

7 Adeo vt fueritis exemplaria omnibus credẽtibus in Macedonia & in Achaia.

8 A vobis enim non ſolùm perſonuit ſermo Domini in Macedonia & Achaia, verumetiam in omni loco fides veſtra quæ eſt in Deum, dimanauit, vt neceſſe non habeamus quicquam loqui.

9 Siquidem ipſi de nobis annuntiãt qualem ingreſſum habuerimus ad vos, & quomodo conuerſi fueritis ad Deum relictis idolis, vt ſeruiretis Deo viuo & vero:

10 Et expectaretis Filium eius è cælis, quẽ excitauit à mortuis, *nempe* Ieſum qui liberat nos ab ira illa ventura.

5 Quia Euangelium noſtrum non fuit ad uos in ſermone tantùm, ſed & in uirtute, & in Spiritu ſancto, & in plenitudine multa: ſicut ſcitis quales fuerimus in uobis propter uos.

6 Et uos imitatores noſtri facti eſtis, & Domini: excipientes uerbum in tribulatione multa, cum gaudio Spiritus ſancti:

7 Ita ut facti ſitis forma omnibus credentibus in Macedonia & in Achaia.

8 A uobis enim diffamatus eſt ſermo Domini, non ſolùm in Macedonia & in Achaia, ſed & in omni loco, fides ueſtra quæ eſt ad Deum, profecta eſt: ita ut non ſit nobis neceſſe quicquam loqui.

9 Ipſi enim de nobis annuntiant qualem introitum habuerimus ad uos, & quomodo conuerſi eſtis ad Deum à ſimulacris, ſeruire Deo uiuo & uero:

10 Et expectare Filium eius de cælis, quem ſuſcitauit ex mortuis, Ieſum qui eripuit nos ab ira uentura.

5 Quoniam, ὅτι. Vt vis huius argumenti intelligatur, confert quod ſcriptum eſt Act. 13. g. 48. Simile eſt argumentum 1. Cor. 1. a. 6. Euangelium, εὐαγγέλιον. Id eſt prædicatio Euangelii, vt ſæpe iam annotauimus. Conſtitit apud vos, ἐγενήθη εἰς ὑμᾶς. Vúlgata, Fuit ad vos. Eraſmus, Fuit erga vos. Vtrunque (vt mihi videtur) nimium eſt obſcurè dictum. Argumentatur autem Paulus à conſequentibus. Eſt enim in ſolis electis Euangelium efficax ad ſalutem. Itaque primùm omnium dicit non fuiſſe nudam & inanem prædicationem Euangelii apud Theſſalonicenſes, nec inania duntaxat verba effuſa, ſed fructum maximum eſſe conſequutum, vt 1. Cor. 4. d. 20. Hoc autem duabus rebus definit, nempe donis illis Spiritus ſancti, & certa perſuaſione quam in illorum animis inſediſſe res ipſa oſtendit, quum alacribus animis crucem Domini pertulerint. Hæc tamen fides quum inſigne ſit Spiritus donum, (adeo quidem vt alia illa dona, niſi ex hoc fonte proficiſcantur, Deo placere non poſſint: nec valeat hoc argumentum ab effectis niſi fundamento fidei ſubſtrato) poteſt illud ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, id eſt, In Spiritu ſancto, generaliter accipi: cuius illud ſingulare & filiis Dei peculiare effectum κατ' ἐξοχὴν exprimatur, nempe πληροφορία de qua diximus Luc. 1. a. 1, & Coloſſ. 2. a. 2. Eſt autem hoc idoneis etiam ſcriptoribus familiare, vt quum in genere aliquid dixerint, certam aliquam ſpeciem aut partem quaſi ex reliquorum numero eximãt: vt in illo Virgilii, Troas relliquias Danaûm atq; immitis Achilli. Tum in certa perſuaſione, &c. καὶ ἐν πληροφορίᾳ πολλῇ. Vulgata, Et in plenitudine multa, prorſus ineptè, quod tamen Aquinatem fefellit. Eraſmus, Pérque certitudinem multam. Ego malui certam perſuaſionem dicere, quòd certitudinis nomen non meminerim vſquã legere apud idoneos authores. qua de re vide Luc. 1. a. 1, & Coloſſ. 2. a. 2. Sed & in eo planè diſſentio à pleriſque quòd πληροφορίαν referunt ad ipſam Pauli & aliorum prædicationem, quæ certa adhibuerit argumenta. Nam ἐν πληροφορήσει dicendum fuiſſet.

6 Cum gaudio, &c μετὰ χαρᾶς, &c. Id eſt, cum gaudio quod à Spiritu ſancto promanat.

7 Exemplaria, τύπους. Id eſt, vt in vernaculo ſermone dicimus, *patrons*. Vtitur autem plurali numero fortaſſis, vt ſignificet tot fuiſſe veluti conſtantiæ typos quot erant Theſſalonicenſium capita.

8 Non ſolùm, οὐ μόνον. Traiectionis Hebrææ hoc quoque ſit exemplum, cuiuſmodi alia multa obſeruauimus. Nam alioqui in Græcis hoc ſic collocatur vt prorſus ἀνακόλουθον eſſe videatur, quod tamẽ nuſquam eſt.

9 Ipſi, αὐτοί. Id eſt omnes credentes, ex verſu 7. Vel quicunque vſquam ſunt. Accipiuntur enim collectiuè regionum nomina pro ipſis regionum incolis, vt omnes norunt. Relictis idolis. Vulgata & Eraſmus, A ſimulacris. Ego ſtudui amphiboliam quantumuis abſurdam vitare. Deum autem viuum idolis mortuis, & verum, idolis quæ nihil ſunt niſi phantaſmata inania, opponit.

10 Ab ira illa ventura, ἀπὸ τῆς ὀργῆς τῆς ἐρχομένης. Ne hîc quidem fruſtra repetitus eſt articulus. Iram autem accipit pro vltione ſeu vindicatione qua Dominus terribiliter iratus, mundum tandem vlciſcetur. Etiam, Domine, ſerua nos ab hac ira.

Κεφάλαιον β΄.

1 ΑΥτοὶ γὰρ οἴδατε, ἀδελφοί, τὴν εἴσοδον ἡμῶν τὴν πρὸς ὑμᾶς, ὅτι οὐ κενὴ γέγονεν·

Act.16.d.22 2 Ἀλλὰ καὶ προπαθόντες καὶ ὑβρισθέντες, καθὼς οἴδατε, ἐν Φιλίπποις, ἐπαρρησιασάμεθα ἐν τῷ Θεῷ ἡμῶν λαλῆσαι πρὸς ὑμᾶς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ ἐν πολλῷ ἀγῶνι.

3 Ἡ γὰρ παράκλησις ἡμῶν οὐκ ἐκ πλάνης, οὐδὲ ἐξ ἀκαθαρσίας, οὔτε ἐν δόλῳ·

4 Ἀλλὰ καθὼς δεδοκιμάσμεθα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πιστευθῆναι τὸ εὐαγγέλιον, οὕτω λαλοῦμεν, οὐχ ὡς ἀνθρώποις ἀρέσκοντες, ἀλλὰ τῷ Θεῷ τῷ δοκιμάζοντι τὰς καρδίας ἡμῶν.

5 Οὔτε γάρ ποτε ἐν λόγῳ κολακείας ἐγενήθημεν, καθὼς οἴδατε, οὔτε ἐν προφάσει πλεονεξίας· Θεὸς μάρτυς.

6 Οὔτε ζητοῦντες ἐξ ἀνθρώπων δόξαν, οὔτε ἀφ' ὑμῶν, οὔτε ἀπ' ἄλλων· δυνάμενοι ἐν βάρει εἶναι, ὡς Χριστοῦ ἀπόστολοι.

7 Ἀλλ' ἐγενήθημεν ἤπιοι ἐν μέσῳ ὑμῶν, ὡς ἂν τροφὸς θάλπῃ τὰ ἑαυτῆς τέκνα.

8 Οὕτως ἱμειρόμενοι ὑμῶν, εὐδοκοῦμεν μεταδοῦναι ὑμῖν οὐ μόνον τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τὰς ἑαυτῶν ψυχάς, διότι ἀγαπητοὶ ἡμῖν γεγένησθε.

CAP. II.

1 NAm ipsi nostis, fratres, ingressum nostrum ad vos non fuisse vanum:

2 Immo etiam quum antè afflicti fuissemus & contumeliis affecti Philippis, sicut nostis, libertate vsi sumus in Deo nostro, ad annuntiãdum apud vos Euangelium Dei cum multo certamine.

3 Exhortatio enim nostra nõ fuit ex impostura, neque ex impuritate, neque cum dolo:

4 Sed sicut placuimus Deo *quibus* crederetur Euangelium, ita loquimur, non vt hominibus placentes, sed Deo qui approbat corda nostra.

5 Neque enim vnquam sermone assentatorio vsi sumus, sicut nostis, nec auaritiæ causa quicquam prætexuimus: Deus testis est.

6 Neque ex hominibus quærẽtes gloriam, nec à vobis, nec ab aliis, quum possemus oneri esse, vt Apostoli Christi.

7 Sed fuimus placidi in medio vestri, vt si nutrix foueat suos fœtus.

8 Ita cupidi vestri, auebamus impertiri vobis non solùm Euangelium Dei, sed etiã nostras ipsorũ animas, quòd chari nobis essetis.

CAP. II.

1 *NAm ipsi scitis, fratres, introitum nostrũ ad uos, quia non inanis fuit:*

2 *Sed antè passi & contumeliis affecti, sicut scitis, in Philippis, fiduciam habuerimus in Deo nostro loqui ad nos Euangeliũ Dei in multa solicitudine.*

3 *Exhortatio enim nostra nõ de errore, neq; de immunditia, neque in dolo:*

4 *Sed sicut probati sumus à Deo ut crederetur nobis Euãgelium, ita loquimur non quasi hominibus placentes, sed Deo, qui probat corda nostra.*

5 *Neque enim aliquando fuimus in sermone adulationis, sicut scitis, neque in occasione auaritiæ: Deus testis est.*

6 *Nec quærentes ab hominibus gloriam, neque à uobis, neque ab aliis, quũ possemus uobis oneri esse, ut Christi Apostoli.*

7 *Sed facti sumus lenes in medio uestrum, tanquam si nutrix foueat filios suos.*

8 *Ita desiderantes uos cupidè, uolebamus tradere uobis, non solùm Euangelium Dei, sed etiam animas nostras, quoniã charissimi nobis facti estis.*

IN CAPVT II.

2 In Deo, ἐν τῷ Θεῷ. Id est Dei ope ac gratia freti.

3 Ex impostura. Vulgata, De errore, sed perperam. De se enim loquuntur, non de Thessalonicensibus, nisi ex mutua relatione. Negant enim se fuisse impostores, ac proinde deceptos illos fuisse. Ex impuritate, ἐξ ἀκαθαρσίας. id est vllo scelere aut maleficio. sicut apud Latinos Impurus, apud Græcos μιαρὸς accipitur pro scelerato. Alioquin ἀκαθαρσίαν ad libidinum spurcitiem solet Apostolus accommodare.

4 Sicut placuimus Deo, καθὼς δεδοκιμάσμεθα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Quod in eligendo placuit, hoc dicitur à nobis approbari: itaque δοκιμάζεσθαι nihil aliud declarat hoc in loco quàm vt idoneum & aptũ sumi. Sed inter Dei & hominum iudicia hoc interest quòd homines in eligendo spectant earum rerum qualitates quæ proponuntur: Deus verò in seipso inuenit consilii sui rationem: vnde fit vt quum ne ad cogitanda quidem quæ Dei sunt idonei simus, quos ipse primùm ad sanctas illas vocationes eligit, eos non inueniat, sed faciat idoneos. Itaque hæc approbatio prorsus à Dei misericordia pendet, sicut ipse Apostolus explicat 1. Cor. 7. e. 25: & δοκιμάζεσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ nihil aliud declarat quàm Deo placere, ideóque gratis eligi. quod vt melius intelligeretur, actiuam loquutionẽ vsurpaui, quasi scripserit Paulus, καθὼς ἐδοκίμασεν ὁ Θεὸς πιστεύειν ἡμῖν τὸ εὐαγγέλιον, vt Rom. 1. d. 27. Itaque τὸ δοκιμάζεσθαι respondet hoc in loco verbo Hebræo בחר aut התרצה. Qui approbat, τῷ δοκιμάζοντι. Idest qui grata habet & accepta. Significat enim se vocationi suæ sincerè respondere.

5 Vsi simus, ἐγενήθημεν. Vulg. & Eras. ad verbum, Fuimus. Atqui dandum aliquid fuit Latinæ linguæ cõsuetudini, in dicendi formula tam inusitata. Annotauimus autem peculiarem vsum, cúmque diuersum, verbi γίνεσθαι in hac epistola, vt suprà, 1. b. 5, & 6, & infrà, versu 7. 8, & 10. Nec auaritiæ causa quicquã prætexuimus, οὔτε ἐν προφάσει πλεονεξίας. Vulg. & Eras. ad verbum, Nec in occasionem auaritiæ, ita obscurè vt vix intelligas.

6 Oneri esse, ἐν βάρει εἶναι. Erasmus, In dignitate esse, id est grauitatem aliquam Apostolicæ præstantiæ seruare, vti nunc faciunt qui hoc obtentu ipsis Cæsaribus & regibus imperant. Sed sanè non video qui possit

hæc interpretatio admitti. Nam si de moderata grauitate accipias,non est verisimile insignes istos Apostolos vnquam fuisse sui muneris oblitos:quòd siquando sese ad infima quæque,ipsius Christi exemplo, summiserũt, aliter sanè facere ipsis non licuit pro muneris sui ratione,quæ postulabat vt omnia ad ædificationem Ecclesiæ referrẽt.Sin verò de immoderata grauitate(id est arrogãtia Pharisaica)accipias,absit vt illam existimemus Apostolis Christi vsurpare vnquam licuisse.Causa verò quæ adfertur cur ἐν βάρει sumatur pro pondere & authoritate,nõ ita magni est momẽti:quia videlicet in superiore versiculo dixerunt se non ambiuisse hominum gloriam.Et sequitur,Fuimus placidi.Nam priore loco mentionem fecit non tantùm ambitionis,sed etiam auaritiæ: id autem quod sequitur,ad vtrũque referri commodè potest.Itaque ἐν βάρει huc refero quòd quum suo iure potuissent(sicut in epistola vtraque ad Corinthios Paulus testatur) Ecclesiarum sumptu viuere,tamen suis manibus victum quæsissent,manifesto sanè argumẽto se ab omni tum auaritia tum ambitione maximè esse alienos. Placidi,ἤπιοι. Id est,minimè asperis moribus, sed faciles ac benigni:qua virtute nihil magis est repugnans tum auaritiæ,tum ambitiosæ arrogantiæ.Sed & optimè quadrat similitudo.Nam neque tam vile neque tam sordidum quicquam est quod nutrix mater infantis causa non subeat:neque ad istas deuorandas molestias ac sordes vlla spe lucri,sed materno tantùm affectu ducitur.Quidã ex veteribus legũt Paruuli,id est νήπιοι,lubrico librariorũ lapsu,aut potius alicuius argutia,quia nutricis & liberorum fit mentio,tenerorum videlicet quos illa foueat.Sed quisquis ille fuit qui hoc commentus est primus,considerare debuit Paulum cũ suis hoc in loco nutricis personam non sustinere:nisi dicamus eum infantem fuisse.

9 Μνημονεύετε γὰρ, ἀδελφοὶ, τὸν κόπον ἡμῶν καὶ τὸν μόχθον· νυκτὸς γὰρ καὶ ἡμέρας ἐργαζόμενοι, πρὸς τὸ μὴ ἐπιβαρῆσαί τινα ὑμῶν, ἐκηρύξαμεν εἰς ὑμᾶς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ.

Meministis enim,fratres, ‖ laboris nostri * ac ærumnæ:nocte enim ac die operãdo, ne quem vestrum grauaremus,prædicauimus apud vos Euangelium Dei.

9 Memores enim estis,fratres,laboris nostri & fatigationis:nocte & die operantes,ne quem uestrũ grauaremus, prædicauimus in uobis Euangeliũ Dei.

Act.20.g.34 1.cor.4.c.12 2.thess.3.b.8

10 Ὑμεῖς μάρτυρες καὶ ὁ Θεὸς, ὡς ὁσίως καὶ δικαίως καὶ ἀμέμπτως ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν ἐγενήθημεν.

Vos testes *estis* & Deus quomodo sãctè & iustè & inculpatè ¨ vobis,qui creditis, ¨ vixerimus.

10 Vos testes estis & Deus quàm sanctè & iustè & sine querela, uobis qui credidistis,fuimus.

11 Καθάπερ οἴδατε ὡς ἕνα ἕκαστον ὑμῶν, ὡς πατὴρ τέκνα ἑαυτοῦ, παρακαλοῦντες ὑμᾶς καὶ παραμυθούμενοι,

Sicut nostis ¨ quomodo vnumquenque vestrum,tanquam pater liberos suos, ¨ hortabamur & consolabamur:

11 Sicut scitis qualiter unumquenque uestrũ(sicut pater filios suos)deprecantes uos & consolãtes,

12 Καὶ μαρτυρούμενοι, εἰς τὸ περιπατῆσαι ὑμᾶς ἀξίως τοῦ Θεοῦ τοῦ καλοῦντος ὑμᾶς εἰς τὴν ἑαυτοῦ βασιλείαν καὶ δόξαν.

‖ Et obtestabamur vt ambularetis sicut dignum est Deo vocante vos ad suum regnum ac gloriam.

12 Testificati sumus ut ambularetis dignè Deo, qui uocauit uos in suum regnum & gloriam.

Ephes.4.a.1 philip.1.d.27 coloss.1.b.10

13 Διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς εὐχαριστοῦμεν τῷ Θεῷ ἀδιαλείπτως, ὅτι παραλαβόντες λόγον ἀκοῆς παρ' ἡμῶν, τοῦ Θεοῦ, ἐδέξασθε οὐ λόγον ἀνθρώπων, ἀλλὰ (καθώς ἐστιν ἀληθῶς) λόγον Θεοῦ, ὃς καὶ ἐνεργεῖται ἐν ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν.

Propterea etiam nos gratias agimus Deo indesinenter, ¨ quòd acceptũ de Deo sermonem quẽ audistis ex nobis , excepitis ¨ non vt sermonem hominũ,sed (sicut est verè)vt Dei sermonem,qui etiã agit in vobis qui creditis.

13 Ideo & nos gratias agimus Deo sine intermissione: quoniã quũ accepisse tis à nobis uerbum auditus Dei,accepistis non ut uerbũ hominum,sed(sicut est uerè) uerbum Dei, qui operatur in uobis qui credidistis.

9 Ac ærumnæ, καὶ τὸν μόχθον.Μόχθος aliquid etiã grauius significat quàm κόπος. & sicut vernaculo nostro sermone hæc tria, *Labeur,Peine,Trauail,*gradus quosdam laboris significant: sic & apud Græcos, πόνος,κόπος, μόχθος.Ideo Vetus interpres Fatigationem conuertit.

10 Vobis,ὑμῖν.Eras.Vobiscum.Atqui hoc pertinet ad ἀμέμπτως,vt sit sensus,quomodo sanctos & iustos,quomodo deniq;nos vobis qui creditis,inculpatos præstiterim⁹. Vixerimus,ἐγενήθημεν.Vide suprà,ver.5.

11 Quomodo,&c.ὡς ἕνα ἕκαστον ὑμῶν.Erasmus,Vt erga vnumquenque vestrum *fuerimus affecti.*Duo enim hîc eũ offenderũt:primùm,repetita particula ὡς:deinde quòd quũ præcesserit ἕνα ἕκαστον,postea subiiciat pronomẽ ὑμᾶς.quãobrẽ putauit imperfectã esse orationẽ.Mihi verò nulla hîc apparet eclipsis nisi verbi substantiui ἐσμὲν,vt mox dicemus. Hortabamur,παρακαλοῦντες ὑμᾶς.Vulg.Deprecantes vos,duplici errore, vt de ipso verbo παρακαλεῖν nihil dicamus. Nam post participiũ παρακαλοῦντες subaudiendũ est substantiuũ verbũ ex Hebræorũ more,quo circunscribere solent præteritũ imperfectũ vel præsens,vt sæpe iam annotauimus, vt 2.Cor.5.a.6, & c.12.Item 7.b.5,& 11.d.13.Quod autẽ attinet ad pronomen ὑμᾶς, redundat etiã ex Hebræorũ idiotismo: qui,quanuis expresso antecedente,solent tamen affixa quæ vocant verbis ac nominibus subiicere, vt obseruauimus multis iam locis,veluti Rom.16.d.27,& 2. Cor.4.a.4,& Ephes.3.d.21.

13 Quòd acceptũ,&c.ὅτι παραλαβόντες,&c.Vulg.Quũ accepissetis à nobis verbũ audit⁹ Dei,accepistis,&c. ita obscurè vt vix quisquã possit percipere.Itaque Erasmus explicuit hoc modo,Quòd quũ acciperetis sermonẽ à nobis quo Deũ discebatis,accepistis,&c.Nã,inquit,si παραλαβόντες cõuertas,Quũ accepissetis,quomodo accipiebant quod iam acceperant?Deinde verbum auditus Dei à nobis,putauit significare verbum quod vobis Deus per nos loquebatur,vel verbum per quod Deum ex nobis discebatis.At ego aliter explico.Dico enim sermonem auditionis Hebraico more significare sermonem auditum,siue sermonem auribus perceptum,ac proinde à Paulo & collegis prædicatum:eúmque Dei,(i.de Deo)vel quæ Deus per os ipsorum annuntiabat.Est autem magnum discrimen inter παραλαμβάνειν & δέχεσθαι.Illud enim, est interioris sensus ea accipientis quæ externis sensibus obiiciuntur,& ad iudicii cognitionẽ transferentis,vt accepta vel probet & amplectatur,(quod significatur verbo δέχεσθαι)vel repudiet ac reiiciat.Ista deniq; non minus differunt quàm pecuniã oblatã accipere, & eam acceptam recondere.Possumus autem παρ' ἡμῶν,i.à nobis,cõnectere vel cum participio παραλαβόντες, vel

cum ἀκοῆς, vt nos fecimus, eadem prorsus manente sententia. Non vt sermonẽ hominũ, &c. οὐ λόγον ἀνθρώπων, &c. Idest, οὐχ ὡς λόγον ἀνθρώπων, ἀλλ' ὡς λόγον Θεοῦ, vt Græcos legisse apparet ex scholiis. Neque verò causa erat cur Erasmus eã lectionem idcirco reiiceret quòd particula ὡς de iis dicatur quæ vera sunt: imò potius vel ob eam causam debuerat eam amplecti. quanquam hoc quidem ad rem non pertinet: nam ὡς non propriè cohæret cum λόγον, sed cum ἐδέξασθε, vt significetur, Thessalonicenses Apostolicã doctrinã ita excepisse vt par erat excipere eam doctrinã quam sibi persuasissent nõ esse hominum, (id est ab hominibus quasi authoribus profectam) sed Dei ipsius, qui per os Apostolorum loqueretur, vti sanè Dei erat: quod res ipsa ostendit. Verùm etiamsi ὡς non addas, ita erit explicanda hæc species appositionis, de qua diximus Luc. 1. e. 41.

Ὑμεῖς γὰρ μιμηταὶ ἐγενήθητε, ἀδελφοὶ, τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Θεοῦ τῶν οὐσῶν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὅτι ταῦτα ἐπάθετε καὶ ὑμεῖς ὑπὸ τῶν ἰδίων συμφυλετῶν, καθὼς καὶ αὐτοὶ ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων·

Τῶν καὶ τὸν Κύριον ἀποκτεινάντων Ἰησοῦν καὶ τοὺς ἰδίους προφήτας, καὶ ἡμᾶς ἐκδιωξάντων· καὶ Θεῷ μὴ ἀρεσκόντων, καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐναντίων·

Κωλυόντων ἡμᾶς τοῖς ἔθνεσι λαλῆσαι ἵνα σωθῶσιν, εἰς τὸ ἀναπληρῶσαι αὐτῶν τὰς ἁμαρτίας πάντοτε. ἔφθασε δὲ ἐπ' αὐτοὺς ἡ ὀργὴ εἰς τέλος.

Ἡμεῖς δὲ, ἀδελφοὶ, ἀπορφανισθέντες ἀφ' ὑμῶν πρὸς καιρὸν ὥρας, προσώπῳ, οὐ καρδίᾳ, περισσοτέρως ἐσπουδάσαμεν τὸ πρόσωπον ὑμῶν ἰδεῖν ἐν πολλῇ ἐπιθυμίᾳ.

Διὸ ἠθελήσαμεν ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς (ἐγὼ μὲν Παῦλος) καὶ ἅπαξ καὶ δὶς, καὶ ἐνέκοψεν ἡμᾶς ὁ Σατανᾶς.

4 Vos enim, fratres, imitatores facti estis Ecclesiarum Dei quæ sunt in Iudæa, ¨in Christo Iesu, vt qui eadem passi sitis & vos ¨à propriis contribulibus, sicut & ipsi à Iudæis:

15 Qui etiam Dominũ Iesum occiderunt, & proprios Prophetas, & nos exegerũt: neque Deo placent, & ¨omnibus hominibus aduersantur:

16 Prohibentes nos Gentibus loqui vt seruentur, ¨vt semper cõpleant peccata sua. ¨occupauit enim eos ¨ira ¨ad extremum vsque.

17 Nos verò, fratres, ¨orbati vobis ¨ad temporis momentum, conspectu, non animo, eo vehementius studuimus videre faciem vestram, cum multo desiderio.

18 Ideo voluimus venire ad vos (ego quidẽ Paulus) semel atq; iterũ, ¨sed impediuit nos Satanas.

14 *Vos enim imitatores facti estis fratres, Ecclesiarum Dei quæ sunt in Iudæa, in Christo Iesu: quia eadem passi estis & uos à contribulibus uestris, sicut & ipsi à Iudæis:*

15 *Qui & Dominum occiderunt Iesum, & Prophetas, & nos persequuti sunt: & Deo non placẽt, & omnibus hominibus aduersantur:*

16 *Prohibentes nos Gentibus loqui, ut saluæ fiant, ut impleant peccata sua semper. peruenit autem ira Dei super illos usque in finem.*

17 *Nos autẽ, fratres, desolati à uobis ad tempus horæ, aspectu, non corde, abundantius festinauimus faciem uestram uidere cũ multo desiderio.*

18 *Quoniam uoluimus uenire ad uos (ego quidem Paulus) & semel & iterum, sed impediuit nos Satanas.*

14 In Christo Iesu, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. i. Christi Iesu auspiciis collectæ, vt suprà, 1. a. 1, vbi subauditur participium verbi substantiui hoc in loco expressum. Ineptè igitur Castellio cõuertit, Quod ad Christum Iesum attinet. Imitatores autem vocat quibus simile quiddam accidisset. A propriis contribulibus, ὑπὸ τῶν ἰδίων συμφυλετῶν. i. ab iis ipsis quibuscum gentem ac ciuitatem cõmunem habetis. Intelligit autem tum Iudæos tum alios ciues Thessalonicẽses qui grauissimã seditionẽ excitarunt aduersus Ecclesiã vixdũ nascentẽ: vt refertur Act. 17.

15 Omnibus, &c. πᾶσιν, &c. Meritò sanè hoc dicit, quum Iudæi nec in regnum Dei introire ipsi vellent, nec alios sinerent ingredi. Neque enim quisquã est magis capitalis humani generis hostis quàm qui Euangelii cursum impedit. Alii interpretantur toti mundo exosos, quod mihi non placet.

16 Vt semper, &c. εἰς τὸ, &c. Est hoc tritum apud Hebræos dicendi genus, complere iniquitates suas, & Patrum mensuram implere, vt Gen. 15. c. 16, & Mat. 23. d. 32: quo significatur hæreditaria improbitas. quia nimirũ Dominus non statim ad iram prorumpit, sed expleto demum iniquitatis cumulo, vt reprobi suo ipsorum iudicio millies conuicti teneantur. Particula verò πάντοτε perpetuum illum in sceleribus progressum declarat.
Occupauit enim, ἔφθασε δὲ. Vulg. & Eras. Peruenit autẽ. Mihi verò videtur τὸ φθάνειν subitum aliquid & inexpectatum declarare. Deinde δὲ pro γὰρ positam puto. quam enallagen sæpe iam annotauimus. Ira, ἡ ὀργή. Ira videlicet Dei, id est irati Dei iudicium aduersum illos, vt Rom. 4. c. 15. Ad extremum vsque, εἰς τέλος. Vulg. & Eras. In finem, nimium obscurè. Heb. לנצח. i. in perpetuum. Neque verò ista pugnant cum iis quæ prædixerũt Prophetæ de Israelis instauratione, & quæ explicat noster Apostolus Rom. 11. c. 25. Nam siquis ista propius cõsideret, mecum (vt spero) fatebitur Apostolum de certis ex ea Gente hominibus agere, iis nimirum qui tum in Iudæa, ac præsertim Hierosolymis, erant, ac Christum ipsum non contenti interfecisse, suos etiam Prophetas & ministros Verbi peculiariter ipsis destinatos, ipsúmque adeo Paulum crudelissimè persequebantur. Hi sunt nimirũ qui vltro citróque missis nũtiis sanctos Apostoli conatus frãgere conabãtur, & quorũ rabiem Philippis, Thessalonicæ, Berrhœæ, paulo antè expertus erat quàm hæc scriberet. Meritò igitur illis odiũ Dei inexpiabile & sempiternũ exitiũ imminere dicit: idq; quàm verè scripserit, nõ ita multo pòst apparuit, ipsis ad internecionẽ deletis, & ita quidẽ vt quũ plurimi etiã ex prouincialibus Iudæis essent eiusdẽ sceleris cõscii, eos omnes Deus in vrbe quasi in sagena includeret, quos simul etiã vlcisceretur. Siquidẽ nõ sine mirabili Dei prouidentia factũ est vt eo tempore vrbs obsideretur quo Iudæi ex vniuerso orbe terrarum eò conuenerant, vt refert Iosephus.

17 Orbati vobis, ἀπορφανισθέντες ἀφ' ὑμῶν. i. Disiuncti à vobis, ac proinde veluti orphani. Vsus enim est vocabulo quo testaretur quàm inuitus eos reliquisset. Vulg. Desolati à vobis. Ad tẽporis momentũ, πρὸς καιρὸν ὥρας. Vel, ad momentũ horæ: vt in illo Horatii, Horæ momento cita mors venit aut victoria læta: id est, intra breuissimũ tempus. Nam vtroque hoc nomine significatur certum temporis punctum. Vide Mat. 9. c. 22. Vulg. Ad tempus horæ. Erasmus, Ad spatium temporis. Testis est autem huius desiderii etiam Lucas Act. 17.

18 Sed impediuit, &c. καὶ ἐνέκοψεν. Καὶ pro ἀλλά, vt Act. 10. d. 28

19 Τίς γὰρ ἡμῶν ἐλπὶς, ἢ χαρὰ, ἢ στέφανος καυχήσεως; ἢ οὐχὶ καὶ ὑμεῖς ἔμπροσθεν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐν τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ;

20 Ὑμεῖς γάρ ἐστε ἡ δόξα ἡμῶν καὶ ἡ χαρά.

Κεφάλαιον γ΄.

1 Διὸ μηκέτι στέγοντες, εὐδοκήσαμεν καταλειφθῆναι ἐν Ἀθήναις μόνοι.

2 Καὶ ἐπέμψαμεν Τιμόθεον τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν καὶ διάκονον τοῦ Θεοῦ καὶ συνεργὸν ἡμῶν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ, εἰς τὸ στηρίξαι ὑμᾶς καὶ παρακαλέσαι ὑμᾶς περὶ τῆς πίστεως ὑμῶν·

3 Τῷ μηδένα σαίνεσθαι ἐν ταῖς θλίψεσι ταύταις. αὐτοὶ γὰρ οἴδατε ὅτι εἰς τοῦτο κείμεθα.

4 Καὶ γὰρ ὅτε πρὸς ὑμᾶς ἦμεν, προελέγομεν ὑμῖν ὅτι μέλλομεν θλίβεσθαι, καθὼς καὶ ἐγένετο, καὶ οἴδατε.

5 Διὰ τοῦτο κἀγὼ μηκέτι στέγων ἔπεμψα εἰς τὸ γνῶναι τὴν πίστιν ὑμῶν· μήπως ἐπείρασεν ὑμᾶς ὁ πειράζων, καὶ εἰς κενὸν γένηται ὁ κόπος ἡμῶν.

6 Ἄρτι δὲ ἐλθόντος Τιμοθέου πρὸς ἡμᾶς ἀφ' ὑμῶν, καὶ εὐαγγελισαμένου ἡμῖν τὴν πίστιν καὶ τὴν ἀγάπην ὑμῶν, καὶ ὅτι ἔχετε μνείαν ἡμῶν ἀγαθὴν πάντοτε, ἐπιποθοῦντες ἡμᾶς ἰδεῖν, καθάπερ καὶ ἡμεῖς ὑμᾶς·

7 Διὰ τοῦτο παρεκλήθημεν, ἀδελφοί,

19 Nam quæ est nostra spes, aut gaudiũ, aut corona de qua glorier? annon & vos in conspectu Domini nostri Iesu Christi in eius aduentu?

20 "Itaque vos estis gloria nostra & gaudium.

CAP. III.

1 Quamobrẽ hoc *desideriũ* non amplius ferẽtes, optimum duximus soli Athenis relinqui.

2 Misimúsque Timotheum fratrem nostrũ, ac ministrum Dei, "& adiutorem nostrum "in Euangelio Christi, ad vos stabiliendos & exhortandos " super fide vestra:

3 " Vt nemo commoueatur in oppressionibus istis. ipsi enim nostis nos "ad id esse constitutos.

4 Etenim quum apud vos essemus, prædicebamus vobis fore vt affligeremur: quod & euenit, & nostis.

5 Quamobrem etiam ego non amplius ferens *uestri desiderium*, misi *eum* vt cognoscerem fidem vestram: nequo modo tentasset vos "tentator ille, & inanis redditus esset labor noster.

6 Nuper autem quum venisset Timotheus ad nos à vobis, & annũtiasset nobis fidem ac charitatem vestram, vósque bonã nostri memoriã retinere, semper cupientes nos videre, sicut nos quoque vos:

7 Propterea consolationem accepimus, fratres,

19 Quæ est enim nostra spes, aut gaudium, aut corona gloriæ? nónne uos ante Dominum nostrũ Iesum Christũ estis, in aduentu eius?

Vos enim estis gloria 20 nostra, & gaudium.

CAP. III.

1 PRopter quod nõ sustinẽtes amplius, placuit nobis remanere Athenis, solis.

2 Et misimus Timotheum fratrẽ nostrum, & ministrũ Dei in Euãgelio Christi, ad confirmandos uos & exhortandos pro fide uestra: Act.16.a.1

3 Vt nemo moueatur in tribulationibus istis. ipsi enim scitis quòd in hoc positi sumus.

4 Nam & quũ apud uos essemus, prædicebamus uobis passuros nos tribulationes: sicut & factum est, & scitis.

5 Propterea & ego amplius non sustinens, misi ad cognoscendam fidẽ uestrã, ne fortè tẽtauerit uos is qui tentat, & inanis fiat labor noster.

6 Nũc autem uenientẽ Timotheo ad nos à uobis, & annũtiante nobis fidẽ & charitatem uestrã, & quia memoriam nostri habetis bonam semper, desiderãtes nos uidere, sicut nos quoque uos:

7 Ideo consolati sumus, fratres,

20 Itaque, ἄρα. Heb. כי, cuius multiplex est significatio. Hoc quidem res ipsa ostendit non poni hoc in loco αἰτιολογικῶς. Vulg. & Eras. Enim.

IN CAPVT III.

1 Optimum duximus, ηὐδοκήσαμεν. Sic Ambrosius (vt mihi videtur) feliciter expressit verbũ εὐδοκεῖν, vt quidem hoc in loco accipitur. Vulg. Placuit. Eras. Visum est.

2 Et adiutorem nostrum, καὶ συνεργὸν ἡμῶν. Hoc non legit Vetus interpres. In Euangelio, ἐν εὐαγγελίῳ. Id est, in prædicatione Euangelii, vt alibi sæpe. Super fide vestra, περὶ τῆς πίστεως ὑμῶν. Sic inuenimus scriptum in omnibus vetustis libris, vno duntaxat excepto. Quidam tamen malunt legere ἡμῶν, id est nostra, vt significetur missum Timotheum, qui commemorata Pauli fide Thessalonicẽses confirmaret. Sed περὶ τῆς πίστεως pro τῇ πίστει mihi non facilè possit probari, nisi quis simile aliquod exemplum proferat. Retineo igitur veterum codicum & Græcorum scholiorum lectionem, quam etiam sequutus est Vetus interpres, vt περὶ pro ὑπὲρ hoc quoque loco ponatur, sitque hoc additum vt significaretur qua in re potissimùm versaretur Timothei exhortatio. Hoc enim est quod in vernaculo sermone dicimus *Touchant uostre foy*. Eras. De fide vestra.

3 Vt nemo commoueatur, τῷ μηδένα σαίνεσθαι. i. περιτρέπεσθαι, vt Græcus scholiastes interpretatur. Quid si verò potius σαίνεσθαι media significatione accipiamus pro adblandiri, aduersariis videlicet Euangelii? Nam τὸ σαίνειν constat de canibus propriè dici qui mota cauda blandiuntur. Cæterùm articulus τῷ indicat qua ratione confirmaturus esset Thessalonicensium animos Timotheus. Ad id esse constitutos, εἰς τοῦτο κείμεθα. Vulg. In hoc positi sumus. Eras. In hunc vsum positos esse. Vide Luc.2.e.34.

5 Tentator ille, ὁ πειράζων: id est ὁ πειραστής. Hebræorum more, qui participium pro verbali nomine vsurpant.

ἐφ' ὑμῖν, ἐπὶ πάσῃ τῇ θλίψει καὶ ἀνάγκῃ ἡμῶν, διὰ τῆς ὑμῶν πίστεως·

Ὅτι νῦν ζῶμεν, ἐὰν ὑμεῖς στήκετε ἐν Κυρίῳ.

Τίνα γὰρ εὐχαριστίαν δυνάμεθα τῷ Θεῷ ἀνταποδοῦναι περὶ ὑμῶν, ἐπὶ πάσῃ τῇ χαρᾷ ᾗ χαίρομεν δι' ὑμᾶς ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν,

Rom.1.b.10, & 15.e.23

Νυκτὸς καὶ ἡμέρας ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ δεόμενοι εἰς τὸ ἰδεῖν ὑμῶν τὸ πρόσωπον, καὶ καταρτίσαι τὰ ὑστερήματα τῆς πίστεως ὑμῶν;

Αὐτὸς δὲ ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ ἡμῶν, καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς κατευθύναι τὴν ὁδὸν ἡμῶν πρὸς ὑμᾶς.

Ὑμᾶς δὲ ὁ Κύριος πλεονάσαι καὶ περισσεύσαι τῇ ἀγάπῃ εἰς ἀλλήλους καὶ εἰς πάντας, καθάπερ καὶ ἡμεῖς εἰς ὑμᾶς·

2.Cor.1.a.8 infrà,5.d.23

Εἰς τὸ στηρίξαι ὑμῶν τὰς καρδίας ἀμέμπτους ἐν ἁγιωσύνῃ, ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς ἡμῶν, ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων τῶν ἁγίων αὐτοῦ.

Κεφάλαιον δ'.

ΤΟ λοιπὸν οὖν, ἀδελφοί, ἐρωτῶμεν ὑμᾶς καὶ παρακαλοῦμεν ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ, καθὼς παρελάβετε παρ' ἡμῶν τὸ πῶς δεῖ ὑμᾶς περιπατεῖν καὶ ἀρέσκειν Θεῷ, ἵνα περισσεύητε μᾶλλον.

Οἴδατε γὰρ τίνας παραγγελίας ἐδώκαμεν ὑμῖν διὰ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

ex vobis, in omni afflictione & necessitate nostra, per vestrā fidem.

8 Nunc enim viuimus, si vos perstatis in Domino.

9 Quam enim gratiarū actionem possimus Deo rependere de vobis, super omni gaudio quo gaudemus propter vos coram Deo nostro,

10 Nocte ac die quamvehementissimè precantes vt videamus vestram faciem, & quæ desunt fidei vestræ compleamus?

11 Ipse verò Deus & Pater noster, & Dominus noster Iesus Christus dirigat viam nostrā ad vos.

12 Faxit autem Dominus vt abūdetis & exuberetis mutua inter vos charitate, & in omnes, quemadmodum & nos in vos:

13 Vt corda vestra inculpata stabiliat in sanctimonia corā Deo & Patre nostro, in aduentum Domini nostri Iesu Christi cum omnibus sanctis eius.

CAP. IIII.

1 QVod superest igitur, fratres, rogamus vos & precamur per Dominum Iesum, vt, sicut accepistis à nobis quomodo oporteat vos incedere, & placere Deo, magis excellatis.

2 Nostis enim quæ mandata dederimus vobis per Dominū Iesum.

in uobis, in omni necessitate & tribulatione nostra per fidem uestram:

8 *Quoniā nunc uiuimus, si uos statis in Domino.*

9 *Quā enim gratiarū actionē possumus Deo retribuere pro uobis, in omni gaudio quo gaudem' propter uos ante Deū nostrū,*

10 *Nocte ac die abundantius orātes ut uideamus faciē uestram, & cōpleamus ea quæ desunt fidei uestræ?*

11 *Ipse autē Deus & Pater noster, & Dominus noster Iesus Christus dirigat uiam nostram ad uos.*

12 *Vos autē Dominus multiplicet, et abūdare faciat charitatē in inuicem, & in omnes, quemadmodū & nos in uobis:*

13 *Ad cōfirmāda corda uestra sine querela in sanctitate, ante Deū et Patrē nostrū, in aduētu Domini nostri Iesu Christi cum omnibus sanctis eius. Amē.*

CAP. IIII.

1 *DE cætero ergo, fratres, rogamus uos et obsecramus in Domino Iesu, ut quemadmodū accepistis à nobis quomodo oporteat uos ambulare & placere Deo, sicut et ambulatis, ut abūdetis magis.*

2 *Scitis enim quæ præcepta dederimus uobis per Dominum Iesum.*

8 Nunc enim viuimus, ὅτι νῦν ζῶμεν. Id est, Nam nunc non aliter nobis videmur salui & incolumes, non aliter, inquam, viuere, quàm si pergitis in fide. Particula autem ἐὰν non est dubitantis, sed simplicē ponentis conditionem, vt ab eorum constantia tum pependisse vitæ suæ incolumitatem significet. Perstatis in Domino, στήκετε ἐν Κυρίῳ. Perstare in Domino, significat in fide perseuerare, quia fides inserit nos Domino.

9 Coram Deo nostro, ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. Quæ sit vis istius loquutionis diximus Luc.1.a.6. Potest autem vel cum præcedentibus vel cum sequentibus construi: & repetitum est antecedens pro relatiuo, ex Hebræorum more.

10 Quamuehementissimè, ὑπὲρ ἐκ περισσοῦ. Vulg. Abundantius. Erasmus, Supra modum. Vide Ephes. 3.d.20. Compleamus? καταρτίσαι; Id est, vt omnibus numeris fidem vestram adhuc imperfectam absoluamus? Nam præterquam quòd quotidie nobis proficiendum est, (quod tamen mihi non videtur propriè ad hūc locum pertinere) coactus fuerat Apostolus aduersariorum importunitate vix inchoatum ædificium relinquere. quam etiam ob causam Silam & Timotheum in Macedonia reliquerat, Act. 17. c. 14. & quum Timotheus è Macedonia ad ipsum Athenas venisset, statim eum remisit, qui tamen postea cum Sila rediens, ipsum inuenit Corinthi, Act. capite 18. versu 5. Itaque hos eosdem sibi comites idcirco adiungit, 2. Corinth. cap. 1. ver. 19. vt mihi quidem omnino videatur hic Siluanus is esse quem Lucas Silam vocat, perpetuus in ea peregrinatione collega Pauli cum Timotheo. Quod autem attinet ad verbū καταρτίζειν, diximus de eo pluribus Mat.21.b.16, Rom. 9.e.22, & 1. Cor.1.b.10.

IN CAPVT IIII.

1 Magis excellatis, περισσεύειν μᾶλλον. Id est, ita conemini magis ac magis excellere, ac vosipsos quotidie superare. Nam τὸ περισσεύειν hoc in loco non significat abundare, sed ὑπερβάλλειν καὶ ὑπερέχειν. Vulg. & Eras. Vt abundetis magis. Quod autem apud Veterem interpretem & Ambrosium, post Placere Deo, legitur, Sicut & ambulatis, καθὼς καὶ περιπατεῖτε, in vno duntaxat exemplari Græco legimus.

2 Mandata, παραγγελίας. Τὸ παραγγέλλειν interdum quidem fateor generaliter accipi pro edicere &

interdicere,sed,vt ostendit ipsa verbi notatio,propriè de eo mandatorum genere dicitur quod per manus traditur & accipitur,vt author quidem ipse mandati dicatur ἀγγέλλειν,id est per alium significare: qui verò nomine alterius aliquid denuntiat quasi per manus acceptum,παραγγέλλειν.quam significationem hoc in loco putaui in primis obseruandam,quum ita videatur Apostolus ipse explicare 1. Cor. 11. e. 23. Sed & quæ fuerint ista mandata, mox ita explicat vt sine summa impudentia non possint Ecclesiastici tyranni hoc testimonio ad stabiliendam suam tyrannidem abuti.

Τοῦτο γάρ ἐστι θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὁ ἁγιασμὸς ὑμῶν, ἀπέχεσθαι ὑμᾶς ἀπὸ τῆς πορνείας·

3 Nā hæc est voluntas Dei, *nempe* "sanctificatio vestra, *id est* ‖vt abstineatis à scortatione:

3 *Hæc est enim uoluntas Dei, sanctificatio uestra, ut abstineatis uos à fornicatione:* Rom.12.a.2 eph.5.f.27

Εἰδέναι ἕκαστον ὑμῶν τὸ ἑαυτοῦ σκεῦος κτᾶσθαι ἐν ἁγιασμῷ καὶ τιμῇ·

4 Et sciat vestrū vnusquisque "suum vas possidere cum sanctificatione & honore:

4 *Vt sciat unusquisque uestrū uas suū possidere in sanctificatione et honore:*

Μὴ ἐν πάθει ἐπιθυμίας, καθάπερ καὶ τὰ ἔθνη τὰ μὴ εἰδότα τὸν Θεόν.

5 Non "cum morbo cupiditatis,sicut Gentes quæ non nouerunt Deum.

5 *Non in passione desiderij,sicut & Gentes quæ ignorant Deum.*

Τὸ μὴ ὑπερβαίνειν καὶ πλεονεκτεῖν ἐν τῷ πράγματι τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ· διότι ἔκδικος ὁ Κύριος περὶ πάντων τούτων, καθὼς καὶ προείπαμεν ὑμῖν, καὶ διεμαρτυράμεθα.

6 ‖"Nequis opprimat aut circumueniat in negotio fratrem suum.nam vltor est Dominus omnium istorum,sicut & antè diximus vobis,ac testificati sumus.

6 *Et nequis supergrediatur neque circūueniat in negotio fratrem suū.quoniā uindex est Dominus de his omnibus, sicut & prædiximus uobis, & testificati sumus.* 1.Cor.6.b.8

Οὐ γὰρ ἐκάλεσεν ἡμᾶς ὁ Θεὸς ἐπὶ ἀκαθαρσίᾳ, ἀλλ' ἐν ἁγιασμῷ.

7 ‖Nō enim vocauit nos Deus ad impuritatem , sed ad sanctificationem.

7 *Non enim uocauit nos Deus in immunditiā, sed in sanctificationem.* 1 Cor.1.a.2

Τοιγαροῦν ὁ ἀθετῶν, οὐκ ἄνθρωπον ἀθετεῖ, ἀλλὰ τὸν Θεὸν τὸν καὶ δόντα τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ τὸ ἅγιον εἰς ἡμᾶς.

8 Proinde "qui *hæc* reiicit, non reiicit hominem, sed Deum, qui etiam dedit "nobis Spiritum suum sanctum.

8 *Itaque qui spernit, non hominē spernit, sed Deū, qui etiam dedit Spiritum suum sanctum in nobis.*

Περὶ δὲ τῆς φιλαδελφίας οὐ χρείαν ἔχετε γράφειν ὑμῖν. αὐτοὶ γὰρ ὑμεῖς θεοδίδακτοί ἐστε εἰς τὸ ἀγαπᾶν ἀλλήλους.

9 ‖Cæterùm de fraterna charitate non necesse habetis vt scribam vobis: ipsi nanque diuinitus docti estis vt diligatis alii alios.

9 *De charitate autē fraternitatis non necesse habemus scribere uobis: ipsi enim uos à Deo didicistis ut diligatis inuicem.* Ioh.13.d.34. & 15.b.12 1.ioh.1.b.8. & 4.d.21

Καὶ γὰρ ποιεῖτε αὐτὸ εἰς πάντας τοὺς ἀδελφοὺς τοὺς ἐν ὅλῃ τῇ Μακεδονίᾳ. παρακαλοῦμεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, περισσεύειν μᾶλλον·

10 Nam & facitis hoc erga cunctos fratres qui sunt in tota Macedonia . obsecramus autem vos, fratres, "vt magis excellatis:

10 *Etenim illud facitis in omnes fratres in uniuersa Macedonia. rogamus autem uos, fratres, ut abūdetis magis:*

Καὶ φιλοτιμεῖσθαι ἡσυχάζειν, καὶ πράσσειν τὰ ἴδια, καὶ ἐργάζεσθαι ταῖς ἰδίαις χερσὶν ὑμῶν, καθὼς ὑμῖν παρηγγείλαμεν·

11 Et contendatis quieti esse, & res vestras agere, ac operari propriis manibus vestris, sicut vobis denuntiauimus:

11 *Et operam detis ut quieti sitis, & ut uestrū negotiū agatis, & operemini manib⁹ uestris, sicut præcepimus nobis:*

Ἵνα περιπατῆτε εὐσχημόνως πρὸς τοὺς ἔξω, καὶ μηδενὸς χρείαν ἔχητε.

12 Vt vos geratis honestè erga extraneos , & nulla re vobis sit opus.

12 *Et ut honestè ambuletis ad eos q foris sunt: et nullius aliquid desideretis.*

3 Sanctificatio, ὁ ἁγιασμός. Vide Iohan.17.c.17.

4 Suum vas, τὸ ἑαυτοῦ σκεῦος. Id est suum corpus, vt apparet ex iis quæ scripta sunt 1.Cor.6.d.18.

5 Cum morbo cupiditatis, ἐν πάθει ἐπιθυμίας. Πάθος conuertimus morbum, Ciceronem sequuti. Ita enim propriè accipitur hoc in loco. Vulg. Cum passione desiderii. Eras. Cum affectu concupiscentiæ.

6 Nequis opprimat aut circumueniat, τὸ μὴ ὑπερβαίνειν καὶ πλεονεκτεῖν. Τὸ ὑπερβαίνειν superborum est hominum & ambitiosorum, qui reliquos quasi superscandunt: τὸ πλεονεκτεῖν verò auaritiam præterea declarat, quum aliquis sua sorte non contentus, in aliorum fortunas inuadit, aut ex aliorum incommodis commoda sua comparat. Ideo alicubi vertimus Occupare, & expilare. Vulg. Nequis supergrediatur neque circumueniat. Erasmus, Nequis opprimat ac fraudet.

8 Qui *hæc* reiicit, ὁ ἀθετῶν. Repete τὰς παραγγελίας, &c. id est illa mandata quæ dedi vobis, ex versu 2. Diximus autem de verbo ἀθετεῖν Mar.6.d.26. Nobis, εἰς ἡμᾶς. Id est ἡμῖν. Respondet enim præpositio εἰς literæ ל, quæ tertio casui præponitur apud Hebræos. Quanquam etiam hæc loquutio non caret sua emphasi, vt Spiritus sanctus significetur in sanctis quasi radices agere, & in intimam vsque mentem penetrare. Cæterùm addita coniunctio καὶ fecit vt legerem εἰς ἡμᾶς, nobis, potius quàm εἰς ὑμᾶς, vobis, quoniam ita videtur Paulus confirmare quod dixerat, dum asserit se etiam ex Spiritu Dei loqui.

10 Vt magis excellatis, περισσεύειν μᾶλλον Vide supra, ver c

Οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, περὶ τῶν κεκοιμημένων, ἵνα μὴ λυπῆσθε, καθὼς καὶ οἱ λοιποὶ οἱ μὴ ἔχοντες ἐλπίδα.

13 Nolim autem vos "in ignorantia versari, fratres, "quod ad eos attinet qui obdormierunt, vt ne doleatis, sicut & cæteri qui spem non habent.

13 *Nolumus autẽ uos ignorare, fratres, de dormientibus, ut non cõtristemini sicut & cæteri qui spem non habent.*

Εἰ γὰρ πιστεύομεν ὅτι Ἰησοῦς ἀπέθανε καὶ ἀνέστη, οὕτω καὶ ὁ Θεὸς τοὺς κοιμηθέντας διὰ τοῦ Ἰησοῦ, ἄξει σὺν αὐτῷ.

14 Nã si credimus Iesum mortuum esse & resurrexisse: ita etiã Deus eos qui obdormierint "in Iesu, "adducet cum eo.

14 *Si enim credimus quòd Iesus mortuus est & resurrexit: ita & Deus eos qui dormierũt per Iesum, adducet cum eo.*

Τοῦτο γὰρ ὑμῖν λέγομεν ἐν λόγῳ Κυρίου, ὅτι ἡμεῖς οἱ ζῶντες οἱ περιλειπόμενοι εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ Κυρίου, οὐ μὴ φθάσωμεν τοὺς κοιμηθέντας.

15 Hoc enim vobis dicimus "verbis Domini, fore vt "nos viui qui reliqui erimus in aduẽtu Domini, non præueniamus eos qui obdormierint.

15 *Hoc enim uobis dicimus in uerbo Domini, quia nos qui uiuimus, qui residui sumus in aduentum Domini, non præueniemus eos qui dormierunt.*

1.Cor.15.g.51 Ὅτι αὐτὸς ὁ Κύριος ἐν κελεύσματι, ἐν φωνῇ ἀρχαγγέλου, καὶ ἐν σάλπιγγι Θεοῦ, καταβήσεται ἀπ' οὐρανοῦ· καὶ οἱ νεκροὶ ἐν Χριστῷ, ἀναστήσονται πρῶτον.

16 ‖Nam ipse Dominus "cum hortationis clamore & voce Archãgeli ac Dei tuba, descendet è cælo: & qui mortui fuerint "in Christo, resurgent primúm.

16 *Quoniã ipse Dominus in iussu & in uoce Archãgeli & in tuba Dei, descẽdet de cælo: & mortui qui in Christo sunt, resurgent primi.*

Ἔπειτα ἡμεῖς οἱ ζῶντες οἱ περιλειπόμενοι, ἅμα σὺν αὐτοῖς ἁρπαγησόμεθα ἐν νεφέλαις, εἰς ἀπάντησιν τοῦ Κυρίου εἰς ἀέρα· καὶ οὕτω πάντοτε σὺν Κυρίῳ ἐσόμεθα.

17 Deinde nos viui, qui reliqui erimus, "rapiemur simul cum eis in nubes, in occursum Domini in aera: & ita semper cum Domino erimus.

17 *Deinde nos qui uiuimus, qui relinquimur, simul rapiemur cum illis in nubibus obuiam Domino in aera: & sic semper cum Domino erimus.*

Ὥστε παρακαλεῖτε ἀλλήλους ἐν τοῖς λόγοις τούτοις.

18 Itaque consolamini alii alios istis sermonibus.

18 *Itaque consolamini inuicem in uerbis istis.*

Κεφάλαιον ε.

CAP. V.

CAP. V.

Περὶ δὲ τῶν χρόνων καὶ τῶν καιρῶν, ἀδελφοί, οὐ χρείαν ἔχετε ὑμῖν γράφεσθαι.

1 Porro de temporibus & "opportunitatibus, fratres, non est opus vt vobis scribam.

1 *De tẽporibus autẽ & momẽtis, fratres, nõ indigetis ut scribamus uobis.*

Αὐτοὶ γὰρ ἀκριβῶς οἴδατε ὅτι ἡ ἡμέρα Κυρίου ὡς κλέπτης ἐν νυκτί, οὕτως ἔρχεται.

2 Ipsi enim penitus scitis diem illum Domini, vt furem in nocte, ita venturum esse.

2 *Ipsi enim diligenter scitis quia dies Domini, sicut fur in nocte, ita ueniet.*

Ὅταν γὰρ λέγωσιν, Εἰρήνη καὶ ἀσφάλεια, τότε αἰφνίδιος

3 Quum enim dicent, Pax & tuta omnia: tunc repentinum

3 *Quũ enĩ dixerint, Pax et securitas: tũc repẽtinus*

13 In ignorantia versari, ἀγνοεῖν. Vulg. & Eras. Ignorare. Vide 1. Cor. 12. a. 1. Quod ad eos attinet qui obdormierunt, περὶ τῶν κεκοιμημένων. Τὸ κοιμᾶσθαι, id est obdormiscere, pro reponi in sepulchro, quasi in lecto, ex quo tandem expergiscentes suscitemur, Græci dixerunt, Hebræorum more, apud quos sic accipitur verbum שכב: sed fere cum adiuncta aliqua appendice, veluti, Cum patribus suis: interdum tamen etiam absolutè, vt Esa. 14.b.8, & d.18. Dormientes autem pro mortuis vocant ישנים, vt Dan.12.a.2.

14 In Iesu, διὰ τοῦ Ἰησοῦ. Sic infrà ver.17, & Apoc.14.c.15. vt διὰ pro ἐν ponatur, sicut diximus Rom.4.b.11. Dicuntur autem in Domino mori qui ad extremum vsque perseuerant in fide qua sunt Christo insiti. Et argumentatur Paulus ex duplici hypothesi: vna, Christum resurrexisse: altera, à Christo tanquam capite omnem virtutem in subiecta membra deriuari. Fideles enim alloquitur, quique de istis principiis minimè dubitarent. Vulgata & Erasmus, Per Iesum, sicut etiam vertit Tertullianus, sed ita vt hoc connectat cum verbo ἄξει, adducet per Iesum. Adducet, ἄξει. Adducet, nimirum è sepulchris euocatos. quod attinet ad corpora quibus animi rursus erunt adiuncti, εἰς ἀφθαρσίαν, vt copiosè dictum est 1.Cor.15. Appariturum autem Dominum in iudicio cum sanctis suis, dixerat etiam suprà, 3.d.13.

15 Verbis Domini, ἐν λόγῳ Κυρίου. Id est Domini nomine, & quasi eo ipso loquente. Quæ formula Latinis quoque est perusitata. Vtitur autem hac præfatione, quòd arcanum quiddam sit dicturus, vt suæ doctrinæ authoritatem conciliet: sicut apud Prophetas vbique illud ingeminatur, HAEC DICIT DOMINVS.

Nos viui, ἡμεῖς οἱ ζῶντες. Sic quoque Paulus 1.Cor.15.g.51 & 52, de his rebus loquitur, quasi vnus sit futurus ex eorum numero quos Dominus adueniens sit viuos deprehensurus: quia nimirum incertum est illud tempus, singulos autem nostrum perinde cõparatos esse oportet acsi singulis momentis Dominus venturus esset. Itaque prorsus detorsit hũc locũ Methodius, qui participiũ ζῶντες animabus, κοιμηθέντας corporibus accõmodat.

16 Cum hortationis clamore, ἐν κελεύσματι. Græci κέλευσμα, id est hortamẽ, appellãt quod præcipuè apud nautas est quasi solenne, vt vno veluti concentu remos adducant. Apostolus ergo magnificentiam & celebritatem aduentus Domini repræsentat, facta celeusmatis, vocis Archangeli & tubæ mentione, vt mortui etiã ipsi aduẽtus Dei sonitum audiant, vt Matth.24.c.31, & 25.a.6, & Iohan.5.e.28. Subtilius autem de his rebus nolim quidem ego philosophari. In Christo, ἐν Χριστῷ. Vide suprà ver.14.

17 Rapiemur, ἁρπαγησόμεθα. Repentè videlicet & oculi momento immutata corporum nostrorum qualitate, idque absque morte, cuius in locum illa immutatio succedet, vt 1.Cor.15.g.51 & 52.

IN CAPVT V.

1 Opportunitatibus, τῶν καιρῶν. Vulg. Momẽtis. Eras. Articulis tẽporum. Vide Act.1.b.7. Mirũ est autem, quũ tã expressè hæc scripta sint, & antè etiã à Christo ipso pronũtiata, repertos semper aliquos fuisse qui in hoc

inquirẽdo arcano sese & alios fatigarẽt,& quidẽ prolato nescio quo somnio,quod miror non pudere quosdam Eliæ prophetæ tribuere.Apage verò istam non iam ridiculam,sed etiam impiam ac profanam curiositatem.

αὐτοῖς ἐφίσταται ὄλεθρος, ὥσπερ ἡ ὠδὶν τῇ ἐν γαστρὶ ἐχούσῃ· καὶ οὐ μὴ ἐκφύγωσιν.

eis imminet exitium,sicuti dolor partus mulieri ventrem ferenti:nec effugient.

eis superueniet interitus, sicut dolor in utero habenti: & non effugient.

Ὑμεῖς δὲ, ἀδελφοὶ, οὐκ ἐστὲ ἐν σκότει, ἵνα ἡ ἡμέρα ὑμᾶς ὡς κλέπτης καταλάβῃ.

4 At vos,fratres, nõ estis in tenebris,vt dies ille vos, tãquam fur, deprehendat.

4 *Vos autem fratres, non estis in tenebris, ut uos dies illa tanquam fur comprehendat.*

Πάντες ὑμεῖς υἱοὶ φωτός ἐστε καὶ υἱοὶ ἡμέρας· οὐκ ἐσμὲν νυκτὸς, οὐδὲ σκότους.

5 Omnes vos filii lucis estis, ac filii diei : non sumus noctis, neque tenebrarum.

5 *Omnes enim uos filij lucis estis, & filij diei : non sumus noctis neque tenebrarum.*

Ἄρα οὖν μὴ καθεύδωμεν ὡς καὶ οἱ λοιποὶ, ἀλλὰ γρηγορῶμεν καὶ νήφωμεν.

6 Nempe igitur ne dormiamus vt reliqui,sed vigilemus & sobrii simus.

6 *Igitur non dormiamus sicut & cæteri,sed uigilemus & sobrij simus.*

Οἱ γὰρ καθεύδοντες, νυκτὸς καθεύδουσι· καὶ οἱ μεθυσκόμενοι, νυκτὸς μεθύουσι.

7 Nam qui dormiunt, noctu dormiunt: & qui inebriantur, noctu sunt ebrii.

7 *Qui enim dormiũt, nocte dormiũt: & qui ebrij sunt, nocte ebrij sunt.*

Ἡμεῖς δὲ ἡμέρας ὄντες, νήφωμεν, ἐνδυσάμενοι θώρακα πίστεως καὶ ἀγάπης· καὶ περικεφαλαίαν, ἐλπίδα σωτηρίας.

8 At nos qui sumus diei, sobrii simus, induti thorace fidei & charitatis:& pro galea,spe salutis.

8 *Nos autem qui diei sumus, sobrij simus , induti loricam fidei & charitatis:et galeã spem salutis.* Esa.59.c.17 eph.6.c.17

Ὅτι οὐκ ἔθετο ἡμᾶς ὁ Θεὸς εἰς ὀργὴν, ἀλλ' εἰς περιποίησιν σωτηρίας διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ·

9 Nã non constituit nos Deus ad iram , sed ad salutẽ obtinendam per Dominum nostrum Iesum Christum:

9 *Quoniam non posuit nos Deus in iram,sed in acquisitionem salutis per Dominum nostrum Iesum Christum:*

Τοῦ ἀποθανόντος ὑπὲρ ἡμῶν· ἵνα εἴτε γρηγορῶμεν, εἴτε καθεύδωμεν, ἅμα σὺν αὐτῷ ζήσωμεν.

10 Qui mortuus est pro nobis: vt siue vigilemus, siue dormiamus,simul cum eo viuamus.

10 *Qui mortuus est pro nobis: ut siue uigilemus , siue dormiamus,simul cum illo uiuamus.*

Διὸ παρακαλεῖτε ἀλλήλους, καὶ οἰκοδομεῖτε εἷς τὸν ἕνα, καθὼς καὶ ποιεῖτε.

11 Quapropter adhortamini alii alios, & ædificate singuli singulos,sicut & facitis.

11 *Propter quod cõsolamini inuicẽ: et ædificate alterutrũ,sicut & facitis.*

Ἐρωτῶμεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοὶ, εἰδέναι τοὺς κοπιῶντας ἐν ὑμῖν, καὶ προϊσταμένους ὑμῶν ἐν Κυρίῳ, καὶ νουθετοῦντας ὑμᾶς·

12 Rogamus autem vos,fratres, vt agnoscatis eos qui laborant inter vos, & præsunt vobis in Domino,& admonent vos:

12 *Rogamus autẽ uos, fratres, ut noueritis eos qui laborant inter uos,& præsunt uobis in Domino, & monent uos:*

Καὶ ἡγεῖσθαι αὐτοὺς ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ ἐν ἀγάπῃ διὰ τὸ ἔργον αὐτῶν. εἰρηνεύετε ἐν ἑαυτοῖς.

13 Et quammaximè charos ducatis, propter opus ipsorum . pacem colite inter vos mutuò.

13 *Vt habeatis illos abũdãtius in charitate, propter opus illorum . pacem habete cum eis.*

Παρακαλοῦμεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοὶ, νουθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους, παραμυ-

14 Precamur autem vos, fratres, monete inordinatos, cõ-

14 *Rogamus autẽ uos,fratres,corripite inquietos,cõ-*

5 Filii lucis, υἱοὶ φωτός. Vide Ephes.5.b.6.

8 Induti, ἐνδυσάμενοι. Vide Ephes.6.c.14.

12 Vt agnoscatis, εἰδέναι. Id est, agnoscatis tales esse quales sunt, dignos videlicet quos in maximo pretio habeatis. Ita enim Agnoscendi vocabulũ alibi etiã vsurpatur, vt Mat.7.d.23, & 1. Cor. 5. c.16. Verùm qui hunc honorem à suis flagitant, prius circunspiciant an sibi conueniant eæ notæ quas subiicit Apostolus. Neq; enim hîc vlla bullarum, datarum, dispensationum, totius denique Pontificiæ nundinationis mentio. In Domino, ἐν Κυρίῳ. Id est, in iis quæ ad cultum Dei spectant. Sic Ecclesiasticum munus à ciuili administratione, & veros pastores à lupis distinguit.

13 Et quammaximè charos ducatis, καὶ ἡγεῖσθαι αὐτοὺς ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ ἐν ἀγάπῃ. Vulgata, Vt habeatis illos abundantius in charitate. quo modo dicimus in vernaculo sermone, *Auoir en amour.* Erasmus, Vt habeatis illos in summo pretio per charitatem. At ego nõ memini legere ἡγεῖσθαι simpliciter positum pro in pretio habere: idque potius crediderim agnoscendi verbo significatum in superiore versiculo. Propter opus ipsorum, διὰ τὸ ἔργον αὐτῶν. Vbi ergo cessat hæc causa, cesset etiam honor, & expellatur lupus à grege. Pacem colite inter vos mutuò, εἰρηνεύετε ἐν ἑαυτοῖς. Vetus interpres & Erasmus legunt ἐν αὐτοῖς, cum eis, sed omnibus nostris veteribus libris, & Græcis quoque scholiis repugnãtibus. Mihi verò propterea magis placet legere ἐν ἑαυτοῖς quòd ita etiam comprehenduntur ipsi pastores, quibuscum præcipuè debet gregi conuenire. Deinde dicendum potius fuisset εἰρηνεύετε, vt omnia cohærerent.

14 Monete inordinatos, νουθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους. Ita solet Liuius hoc nomen vsurpare de militibus qui stationem non seruent. eleganter autẽ transtulit Paulus ad eos non qui sunt intractabiles, vt putauit Erasmus, sed qui tamen aliter quàm per infirmitatem peccant. Neque νουθετεῖν significat corripere, vt Græcus etiam scholiastes rectè monet: sed officii admonere, & quasi amissã mentẽ reponere, vt ipsa verbi notatio declarat. Indomitis autẽ alia sunt adhibẽda seueriora remedia, de quibus nõ instituit agere Apostolus hoc in loco: sed de iis

duntaxat officiis quæ priuata quidē sunt, ad quosuis tamē fideles spectāt. Itaque Vetus interpres non rectè cōuertit, Corripite inquietos: & multo etiam minus apposite Castellio interpretatus est, Castigate incompositos.

μυθεῖσθε τοὺς ὀλιγοψύχους, ἀντέχεσθε τῶν ἀσθενῶν, μακροθυμεῖτε πρὸς πάντας.

solamini qui pusillo animo sunt, subleuate infirmos, patientes estote erga omnes.

solamini pusillanimes, suscipite infirmos, patientes estote ad omnes.

Prouerb.17.b.15 & 20.d.20 matth.5.f.44 rom.12.d.17 1.pet.3.b.9

Ὁρᾶτε μή τις κακὸν ἀντὶ κακοῦ τινὶ ἀποδῷ, ἀλλὰ πάντοτε τὸ ἀγαθὸν διώκετε καὶ εἰς ἀλλήλους καὶ εἰς πάντας.

15 ‖ Videte nequis malum pro malo cuipiam reddat: sed ᵛbeneficentiam semper sectamini, tum inter vos mutuò, tum erga omnes.

15 *Videte nequis malum pro malo alicui reddat: sed semper quod bonū est sectemini inuicem, & in omnes.*

Πάντοτε χαίρετε·

16 Semper ᵛgaudete:

16 *Semper gaudete:*

Eccli.18.e.22 luc.18.a.1

Ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε·

17 ‖ Indesinenter orate.

17 *Sine intermissione orate.*

Ἐν παντὶ εὐχαριστεῖτε· τοῦτο γὰρ θέλημα Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ εἰς ὑμᾶς.

18 In omnibus gratias agite. hæc enim est ᵛvoluntas Dei per Christum Iesum erga vos.

18 *In omnibus gratias agite: hæc est enim uoluntas Dei in Christo Iesu in omnibus uobis.*

Τὸ Πνεῦμα μὴ σβέννυτε·

19 ᵛSpiritum ne extinguite:

19 *Spiritū nolite extīguere:*

Προφητείας μὴ ἐξουθενεῖτε·

20 ᵛProphetias ne pro nihilo habete:

20 *Prophetias nolite spernere.*

Πάντα δοκιμάζετε· τὸ καλὸν κατέχετε.

21 Omnia explorate: quod bonum fuerit retinete.

21 *Omnia autem probate: quod bonum est tenete.*

Ἀπὸ παντὸς εἴδους πονηροῦ ἀπέχεσθε.

22 ᵛAb omni specie mali abstinete.

22 *Ab omni specie mala abstinete uos.*

Αὐτὸς δὲ ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης ἁγιάσαι ὑμᾶς ὁλοτελεῖς· καὶ ὁλόκληρον ὑμῶν τὸ πνεῦμα, καὶ ἡ ψυχὴ, καὶ τὸ σῶμα ἀμέμπτως ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τηρηθείη.

23 Ipse autem Deus pacis *author* ᵛsanctificet vos totos: & integer vester spiritus, & anima & corpus inculpatè in aduentum Domini nostri Iesu Christi seruentur.

23 *Ipse autem Deus pacis sanctificet uos per omnia: ut integer spiritus uester, & anima, & corpus sine querela, in aduentu Domini nostri Iesu Christi seruetur.*

1.Cor.1.b.9

Πιστὸς ὁ καλῶν ὑμᾶς, ὃς καὶ ποιήσει.

24 ‖ Fidelis est qui vocauit vos, ᵛqui etiam *id* efficiet.

24 *Fidelis est qui uocauit uos, qui etiam faciet.*

Ἀδελφοὶ, προσεύχεσθε περὶ ἡμῶν.

25 Fratres, orate pro nobis.

25 *Fratres, orate pro nobis.*

15 Beneficentiam, τὸ ἀγαθόν. Vulg. & Eras. Quod bonum est, nimium largè, vt apparet ex opposito mēbro: quanuis hæc quoque sententia vera sit.

16 Gaudete, χαίρετε. Gaudium vocat, suo more, tranquillitatem illam animi in Christo acquiescētis & sibi bene conscii, quæ facit vt in mediis etiam doloribus exultemus, Rom.5.a.3, & 2.Cor.6.c.10.

18 Voluntas, θέλημα. Id est, res Deo accepta, & qua in primis delectatur. Vel ista per anthypophoram dicta sunt. Poterat enim excipi, Qui fieri potest vt semper gaudeamus, semper gratias agamus, quum perpetuæ nos tempestates premant? Imò, inquit Apostolus, hoc ipsum est quo vos oportet solicitari ad gratiarum actionem. Sic enim Deus suam in vos beneuolentiam testatur, Rom.8.f.29, Phil.1.d.29, Matth.5. b.11 & 12. Possumus autem ἐν παντὶ vel ad res ipsas, vel ad quasuis circunstantias referre.

19 Spiritum, τὸ πνεῦμα. Id est, Dei afflatum ac lumen in mentibus nostris refulgens. Atenim (dicet aliquis) si in electis nunquam extinguitur, frustra hoc præcipitur. Hoc verò pernego. Imò verò ideo non extinguitur in electis quoniam eum perpetuò fouent: vt autem perpetuò foueant, istis exhortationibus adducuntur. Nam qui constituit Spiritum in electis suis nunquam extinguere, simul patefecit quibus rationibus illum velit fouere, perpetuo videlicet in pietate progressu.

20 Prophetias, προφητείας. Id est, verbi Dei siue Euangelicæ doctrinæ interpretationes, vt 1.Cor.14. a.3. Quòd si ore explicare, certè etiam scriptis interpretari verbum Domini non modò licet, verumetiam vtile ac necessarium est.

22 Ab omni specie mali, ἀπὸ παντὸς εἴδους πονηροῦ. Id est, Quicquid vel vllam mali speciem præ se fert, ab eo abstinete. Fideles autem alloquitur qui certam illam regulam teneant distinguendi bona à malis. Eant nunc Pseudonicodemitæ, & quiduis inter ἀδιάφορα numerent. Possumus autem etiam interpretari, Ab omni specie mala.

23 Sanctificet, ἁγιάσαι. Id est, à mundo separatos sibi consecret suo spiritu, in Christo, in quo vno veram illam pacem consequemini. Vide Rom.5.a.1. Quod autem sequitur, ita explico cum doctissimo interprete, vt quod in genere dictum erat, per partes explicetur. Mentem igitur puto Spiritus appellatione significari, siue illud ἡγεμονικὸν in quo sæpe iam diximus præcipuam labem inesse: animam verò, reliquas inferiores facultates. non quasi duæ sint animæ, sed quòd suo more Paulus functiones vnius eiusdémque animæ distribuat: quum alicubi tres etiam facultates commemoret, vt diximus Ephes.4.d.17. Corporis verò nomine satis constat animæ domicilium significari. Tum demum igitur homo integer sanctificatus fuerit quum nihil cogitabit spiritus, nihil appetet anima, nihil exequetur corpus quod cum Dei voluntate non cōsentiat. Id verò quando tandem fiet? In aduentu Domini nostri, vt subiicit Paulus, & postea etiam significauit Rom.7.c.15, & d.24. & Philip.3.c.13 & 14.

24 Fidelis, πιστός. Heb. נאמן .i. semper idem & sibi cōstans, quique verè præstet quod promisit. Est autē vocatio efficax, nihil aliud quàm certa voluntatis Dei declaratio. Itaque firma est electorū salus. Qui etiā *id* efficiet, ὃς καὶ ποιήσει. i. Vos totos perficiet. Cohæret enim hoc cum superiore sententia. Complutensis tamen editio legit, ὃς καὶ ποιήσει τὴν ἐλπίδα ὑμῶν βεβαίαν. id est, qui etiam spem vestram firmam efficiet.

26 Ἀσπάσασθε τοὺς ἀδελφοὺς πάντας ἐν φιλήματι ἁγίῳ.

26 Salutate fratres omnes ″ cũ osculo sancto.

26 *Salutate fratres omnes in osculo sancto.*

27 Ὁρκίζω ὑμᾶς τὸν Κύριον, ἀναγνωσθῆναι τὴν ἐπιστολὴν πᾶσι τοῖς ἁγίοις ἀδελφοῖς.

27 Adiuro vos per Dominum, vt recitetur hæc epistola omnibus sanctis fratribus.

27 *Adiuro uos per Dominum ut legatur epistola omnibus sanctis fratribus.*

28 Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μεθ' ὑμῶν. ἀμήν.

28 Gratia Domini nostri Iesu Christi *sit* vobiscum. Amen.

28 *Gratia Domini nostri Iesu Christi uobiscum. Amen.*

29 Πρὸς Θεσσαλονικεῖς πρώτη ἐγράφη ἀπὸ Ἀθηνῶν.

29 Ad Thessalonicenses prima, scripta fuit ″Athenis.

29 *Ad Thessalonicenses prima, scripta fuit ex Athenis.*

26 Cum osculo sancto, ἐν φιλήματι ἁγίῳ. Vide Rom. 16. c. 16.

29 Athenis, ἀπὸ Ἀθηνῶν. Hæc extrema passim addita esse ex Græcorum interpretum sententia, non autẽ ab ipso Paulo, vel ex eo liquet quòd magna sit in plerisque diuersitas, vt de istis minimè sit nefas ambigere. Hanc igitur epistolam cur Corintho non autem Athenis missam esse putem, hoc habeo argumentum, quòd in secundo capite meminerit Timothei, à quo sustinuerit solus relinqui Athenis, quum eum ad Thessalonicenses mitteret. Itaque Silas tum non redierat ad Paulum. Subiicit deinde, Timotheum ad se iterum rediisse, ex quo intellexisset quæ Thessalonicensium esset constantia. Liquet autem ex Actis Apostolorum, quum Paulus digressus Athenis, vbi substiterat Silam & Timotheum expectans, Corinthum venisset, & aliquandiu illic esset versatus, tum demum illos ad eum rediisse: quorum etiam aduentu sit magnopere confirmatus, Act. 17. c. 14, & d. 16. Itaque mihi prorsus fit verisimile Siluanum, hunc ipsum esse quem Lucas Silam vocet: quúmque illi Corinthum venissent, & Timotheus Paulo significasset, à quo Athenis rursum (quod Lucas præteriit) Thessalonicam missus fuerat, Ecclesiæ Thessalonicensium statum, hanc epistolã ad illos communi ipsorum trium nomine Corintho missam fuisse. Silam autem, qui & Siluanus dicitur, apparet ex Apostolorũ actis, Berrhœæ relictum cum Timotheo, tantisper illic mansisse dũ Timotheus Athenas, & rursus, Athenis Thessalonicam regressus, ipsum tandem in reditu assumeret, vt vnà Corinthum venirent. Nolui tamen quicquam mutare, ex coniectura.

Epistola Pauli Apostoli ad Thessalonicẽses posterior.

Παύλου τοῦ ἀποστόλου ἡ πρὸς Θεσσαλονικεῖς ἐπιστολὴ δευτέρα.

NOVA INTERPR. — VETVS.

Κεφάλαιον α'.

CAP. I. — CAP. I.

1 ΠΑΥΛΟΣ καὶ Σιλουανὸς καὶ Τιμόθεος τῇ ἐκκλησίᾳ Θεσσαλονικέων ἐν Θεῷ πατρὶ ἡμῶν, καὶ Κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ·

1 PAVLVS & Siluanus & Timotheus Ecclesiæ Thessalonicensiũ ″ *quæ est* in Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo:

1 *PAVLVS & Siluanus & Timotheus Ecclesiæ Thessalonicensiũ in Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo:*

2 Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

2 Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

2 *Gratia uobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.*

3 Εὐχαριστεῖν ὀφείλομεν τῷ Θεῷ πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἀδελφοί, καθὼς ἄξιόν ἐστιν, ὅτι ὑπεραυξάνει ἡ πίστις ὑμῶν, καὶ πλεονάζει ἡ ἀγάπη ἑνὸς ἑκάστου πάντων ὑμῶν εἰς ἀλλήλους·

3 ‖Gratias agere debemus Deo semper de vobis, fratres, vt dignum est, quòd ″ vehementer augescat fides vestra, & abũdet mutua ″ vniuscuiusque omniũ vestrum charitas:

3 *Gratias agere debemus semper Deo pro uobis fratres, ita ut dignum est, quoniã supercrescit fides uestra, & abundat charitas uniuscuiusque omniũ uestrũ in inuicem:* 1. Thess. 1. a. 3.

1 *Quæ est* in Deo, ἐν Θεῷ. Subauditur articulus τῇ. Diximus autem quæ vis sit huius formulæ, superiore epistola, cap. 2. c. 14.

3 Vehementer augescat, ὑπεραυξάνει. Id est, quòd quum antea excreuerit, quotidie etiam ad illud incrementum aliquid accedat. Vulg. Supercrescit. Vniuscuiusque omniũ vestrũ, ἑνὸς ἑκάστου πάντων ὑμῶν. Si duntaxat dixissent Omnium vestrum, videri hoc poterat ad Ecclesiam in genere dũtaxat pertinere: nunc verò quũ hoc addunt, sigillatim etiam vnumquenque Thessalonicensium pulcherrimo testimonio exornant.

4 Ὥστε ἡμᾶς αὐτοὺς ἐν ὑμῖν καυχᾶσθαι ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ Θεοῦ, ὑπὲρ τῆς ὑπομονῆς ὑμῶν καὶ πίστεως ἐν πᾶσι τοῖς διωγμοῖς ὑμῶν, καὶ ταῖς θλίψεσιν αἷς ἀνέχεσθε·

4 Adeo vt nosipsi de vobis gloriemur apud Ecclesias Dei, *id est* de tolerantia vestra & fide in omnibus persequutionibus vestris & oppressionibus quas toleratis:

4 *Ita ut & nosipsi in uobis glori emur in Ecclesiis Dei, pro patientia uestra & fide in omnibus persequutionibus uestris & tribulationibus quas sustinetis:*

5 Ἔνδειγμα τῆς δικαίας κρίσεως τοῦ Θεοῦ, εἰς τὸ καταξιωθῆναι ὑμᾶς τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ὑπὲρ ἧς καὶ πάσχετε·

Iude,a.6

5 *Quæ res* manifesto est indicio iusti ‖iudicii Dei: "vt digni censeamini regno Dei, pro quo etiam *ista* patimini:

5 *In exemplum iusti iudicij Dei, ut digni habeamini regno Dei, pro quo & patimini:*

6 Εἴπερ δίκαιον παρὰ Θεῷ ἀνταποδοῦναι τοῖς θλίβουσιν ὑμᾶς θλῖψιν·

6 Si quidem iustum est apud Deum, vicissim reddere iis qui affligunt vos, afflictionem:

6 *Si tamen iustum est apud Deum retribuere tribulationem ijs qui uos tribulant:*

7 Καὶ ὑμῖν τοῖς θλιβομένοις ἄνεσιν μεθ' ἡμῶν, ἐν τῇ ἀποκαλύψει τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἀπ' οὐρανοῦ μετ' ἀγγέλων δυνάμεως αὐτοῦ,

1.Thess.4.d.16

7 Vobis verò qui affligimini, relaxationem nobiscum, ‖quũ patefiet Dominus Iesus de cælo, cum Angelis potentiæ suæ,

7 *Et uobis qui tribulamini, requiẽ nobiscum in reuelatione Domini Iesu de cælo cum Angelis uirtutis eius,*

8 Ἐν πυρὶ φλογός, διδόντος ἐκδίκησιν τοῖς μὴ εἰδόσι Θεόν, καὶ τοῖς μὴ ὑπακούουσι τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ·

8 Cum flammeo incendio, infligẽs vltionem iis qui Deũ non nouerunt, neque auscultant Euangelio "Domini nostri Iesu Christi:

8 *In flamma ignis, dantis uindictam ijs qui non nouerunt Deum, & qui non obediunt Euangelio Domini nostri Iesu Christi:*

9 Οἵτινες δίκην τίσουσιν, ὄλεθρον αἰώνιον, ἀπὸ προσώπου τοῦ Κυρίου, καὶ ἀπὸ τῆς δόξης τῆς ἰσχύος αὐτοῦ·

9 Qui pœnam pendent æterni exitii, *damnati* à præsente Domino, & potente ipsius gloria:

9 *Qui pœnas dabunt in interitu æternas, à facie Domini & à gloria uirtutis eius:*

10 Ὅταν ἔλθῃ ἐνδοξασθῆναι ἐν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ, καὶ θαυμασθῆναι ἐν πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν, (ὅτι ἐπιστεύθη τὸ μαρτύριον ἡμῶν ἐφ' ὑμᾶς) ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ.

10 Quum venerit vt glorificetur in sanctis suis, & admirandus fiat in fidelibus omnibus, (quòd fides habita sit testimonio nostro "apud vos) in die illo.

10 *Quum uenerit glorificari in sanctis suis, & admirabilis fieri in omnibus qui crediderũt (quia creditum est testimonium nostrum super uos) in die illo.*

11 Εἰς ὃ καὶ προσευχόμεθα πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἵνα ὑμᾶς ἀξιώσῃ τῆς κλήσεως ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ πληρώσῃ πᾶσαν εὐδοκίαν ἀγαθωσύνης, καὶ ἔργον πίστεως ἐν δυνάμει.

11 "Cuius etiam rei gratia precamur sẽper pro vobis, vt vos dignetur "ista vocatione Deus noster, & cõpleat "omnem *suæ* bonitatis gratuitam beneuolẽtiam, & "opus fidei "potenter.

11 *In quo etiã oramus semper pro uobis, ut dignetur uos uocatione sua Deus noster, & impleat omnẽ uoluntatem bonitatis, & opus fidei in uirtute.*

5 *Quæ res* manifesto est indicio. Ἔνδειγμα. Subaudio אשר cũ verbo substãtiuo. nã alioquin durior esset appositio, quum præcedat ὑπομονῆς & πίστεως secundo casu. Cæterùm ἔνδειγμα conuerti manifestum indicium, vt nominis ipsius vim explicarem. Est enim ἐνδείκνυειν quasi digito indicare. Aperit autem (vt opinor) Apostolus omnis nostræ consolationis fontem in aduersis, quum nos in iis ærumnis quas pro Christo patimur, iubet, tanquam in claro aliquo speculo, futuri illius iusti iudicii exitum contemplari, quo nobis quidem regnum Dei & æterna quies adiudicabitur, impii verò iustas scelerum pœnas luent. Alioquin quomodo Deus esset iustus iudex? Vt digni censeamini, εἰς τὸ καταξιωθῆναι Huc pertinet quod scriptum est Mat.5.b.11 & 12. Vide etiam quod scripsimus Philip.1.d.28.

8 Domini, τοῦ Κυρίου Repetitio Hebraica antecedentis pro relatiuo.

10 Apud vos, ἐφ' ὑμᾶς. Id est εἰς ὑμᾶς, vt loquitur etiam Demosthenes. Vulg. Super vos. Eras. Erga vos.

11 Cuius etiam rei causa, εἰς ὃ καί. Vulg. In quo. Eras. Ad quod. Ista vocatione, τῆς κλήσεως. Articulus vim habet ἀναφορικήν. Vocationem autem appellat non ipsam vocandi actionẽ, (iam enim Dominus Thessalonicenses, & quidem efficaciter, vocarat) sed illud ipsum ad quod vocati erant, nempe cælestis illius regni gloriam. Similis est metonymiæ species quum diuersas vitæ functiones vocationum nomine significamus, ad quas Dominus nos vocarit. Omnem *suæ* bonitatis gratuitam beneuolentiam, πᾶσαν εὐδοκίαν ἀγαθωσύνης. Id est, quod iam olim ipse ex gratuita & in vos propensa bonitate decreuit. Quid sit autẽ illud, declaratur Matth. 25.c.34. & sufficiebat quidem vnicum εὐδοκίας nomen (de quo sæpe iam multa diximus) vt omnia in solidum à gratia proficisci intelligeremus: sed quum sibi nunquam satisfaciat Apostolus in prædicanda Dei bonitate, adiunxit nomen ἀγαθωσύνης, quo singularis & omnibus numeris absoluta Dei bonitas declaretur. Castellio igitur nuper Apostoli sentẽtiam (vt mihi quidem videtur) deprauauit, quum hunc locum ita conuerteret, Perficiátque vt bonitatem ac fidei opus & libentissimè & fortiter persequamini & absoluatis: translato ad Thessalonicenses quod ad Deum potius refertur. Vulg. Omnem voluntatem bonitatis. Eras. Omne bonum propositum voluntatis. Opus fidei, ἔργον πίστεως. Est igitur fides insigne Dei opus in nobis: neque hîc quicquam Apostolus concurrenti libero arbitrio relinquit, quale quidem imaginantur sophistæ Potenter, ἐν δυνάμει. Vide Col.1.d.29. Vulg. & Eras. Cum potentia.

12 Ὅπως ἐνδοξασθῇ τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν ὑμῖν, καὶ ὑμεῖς ἐν αὐτῷ, κατὰ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

12 Vt glorificetur nomen Domini noſtri Ieſu Chriſti in vobis, & vos in eo, ex gratia Dei noſtri, & Domini Ieſu Chriſti.

12 *Vt clarificetur nomen Domini noſtri Ieſu Chriſti in uobis, & uos in illo: ſecundum gratiam Dei noſtri, & Domini Ieſu Chriſti.*

Κεφάλαιον β.

CAP. II.

1 Ἐρωτῶμεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, ὑπὲρ τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡμῶν ἐπισυναγωγῆς ἐπ' αὐτόν,

1 ROgamus autem vos, fratres, per aduentum Domini noſtri Ieſu Chriſti, & noſtri in eum aggregationem,

CAP. II.

1 *ROgamus autem uos, fratres, per aduentum Domini noſtri Ieſu Chriſti, & noſtræ congregationis in ipſum,*

2 Εἰς τὸ μὴ ταχέως σαλευθῆναι ὑμᾶς ἀπὸ τοῦ νοός, μήτε θροεῖσθαι μήτε διὰ πνεύματος, μήτε διὰ λόγου, μήτε δι' ἐπιστολῆς ὡς δι' ἡμῶν, ὡς ὅτι ἐνέστηκεν ἡ ἡμέρα τοῦ Χριστοῦ.

2 Ne citò à mēte dimoueamini, neque turbemini neque per ſpiritum, neque per ſermonē, neque per epiſtolam tanquā per nos *ſcriptam*, quaſi inſtet dies ille Chriſti.

2 *Vt non citò moueamini à ueſtro ſenſu, neque terreamini neq; per ſpiritum, neque per ſermonem, neque per epiſtolā tanquā per nos, quaſi inſtet dies Domini.*

3 Μή τις ὑμᾶς ἐξαπατήσῃ κατὰ μηδένα τρόπον, ὅτι ἐὰν μὴ ἔλθῃ ἡ ἀποστασία πρῶτον, καὶ ἀποκαλυφθῇ ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας,

3 Nequis vos ſeducat vllo modo. Non enim *adueniet dies Chriſti* quin venerit defectio prius, & retectus fuerit homo ille ſceleratus, filius, *inquam*, ille perditionis,

3 *Nequis uos ſeducat ullo modo: quoniam niſi uenerit diſceſſio primùm, & reuelatus fuerit homo peccati, filius perditionis,*

4 Ὁ ἀντικείμενος καὶ ὑπεραιρόμενος

4 Seſe opponens & efferens

4 *Qui aduerſatur & ex-*

12 Vt glorificetur, ὅπως ἐνδοξασθῇ. Ἐν ὑμῖν malui interpretari In vobis, & ἐν αὐτῷ, In eo, quàm Per vos & Per illum, cum Eraſmo: vt ſumma illa coniunctio & participatio capitis & membrorum expreſſius declaretur. Pulchrè verò exprimit hic locus omnes illos ſalutis electorum gradus qui commemorantur Rom. 8. f. 30. Nam εὐδοκία ἀγαθωσύνης, propoſitum, prædeſtinationem, vocationem denique complectitur: opus fidei, iuſtificationē: quam demum ſequitur glorificatio, eáque omnia, non partim ex gratia, partim ex libero arbitrio & inhærente iuſtitia, ſed ex mera Dei gratia in Chriſto, in ſolidum.

IN CAPVT II.

1 Aggregationem, ἐπισυναγωγῆς. Vulg. Congregationis, duplici errore, quum non ſit otioſa præpoſitio ἐπί, & ὑπέρ repetenda ſit ἀπὸ κοινοῦ. Non potuit autem certius aduerſus omnem diffidentiam & leuitatem remedium nobis oſtendere quàm cogitationem immenſæ illius gloriæ cuius cum ipſo Chriſto participes erimus in altero illo ipſius aduentu: nēpe ne vel huius mundi ſplēdor nos alliciat, vel crucis horridus aſpectus terreat.

2 A mente, ἀπὸ τοῦ νοός. Mentis nomen ſimpliciter accipere malo quàm pro ſententia interpretari. Ita enim ſignificat Apoſtolus homines, iſtorum impoſtorum fraudibus, in furorem & inſaniam rapi. Neque verò, vt hoc comprobetur, neceſſe eſt vt Carpocratianorum, Valentinianorum, Manichæorum, Circūcellionum incredibilia penè monſtra, veterum denique exemplorum memoriam repetamus. Oriens craſſiſſimis Mahumetis impoſturis deceptus, artolatria à Pontifice in Occidentem inuecta, Anabaptiſtarum, Libertinorum, Dauidiſtarum furiæ ſatis ſupérque oſtendunt, communi etiam ſenſu priuari qui à vero Chriſtianiſmo deficiunt. Neque per Spiritum, μήτε διὰ πνεύματος. Id eſt, per ſomnia & commenta quibus prætexitur Spiritualis reuelationis nomen. Neque per ſermonem, μήτε διὰ λόγου. Id eſt, vel viua voce, vel conſcriptis libris. Dicitur enim etiam loqui qui ſcribit. Per epiſtolam, δι' ἐπιστολῆς. Id eſt, ſcriptis vel ementitis, vel falſò expoſitis: ſicut veriſimile eſt iſtos ex ſuperiore epiſtola, vbi de die Domini diſſeritur, occaſionem aliquam confirmandi iſtius erroris ſumpſiſſe. Cæterùm ſuggerit nobiliſſimus hic locus luculētiſſimam methodum tractandi de hæreticis, quorum hiſtoriam quiſquis nouit, fatebitur nec verius nec breuius nec planius quicquam de iis dici potuiſſe: quum in ea tempora inciderimus quibus non iam ſit diuinandum in quem potiſſimùm iſta competant, ſed aperiendi duntaxat oculi, vt quæ futura prædixit Apoſtolus, præſentia cernamus. Quaſi inſtet, ὡς ὅτι ἐνέστηκεν. Atqui dicitur dies Domini ἠγγικέναι, Iac. 5. b. 8, & 1. Pet. 4. b. 7. Fateor. ſed qui dicit inſtare, multo certius aliquid definit, & quaſi tēpus præfigit. Deinde quomodo hoc ſit accipiendum docetur 2. Pet. 3. b. 8 & 9. Error autem iſtorum quorſum tendebat? nempe vt quum fideles viderent diem Domini vltra præſcriptum tempus differri, vel impatientia deficerēt, vel omnia ducerent pro fabulis. Interim verò fictitiis iſtis reuelationibus mirūm pſeudoprophetæ magnam ſibi compararant ſapientiæ opinionem ad alios ſpargendos errores.

3 *Non* enim *adueniet dies Chriſti*, ὅτι. Illa ſupplenda eſſe oſtendit ipſa conſtructionis ſeries. Homo ille ſceleratus, ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας. Vulg. ad verbum, Homo peccati: ſeruato idiotiſmo Hebræorum. Tertullianus hominem delinquentiæ interpretatur. Loquitur autem Paulus de Antichriſto, tanquam de vno quopiam homine, quū tamen totum Eccleſiaſticæ tyrannidis corpus intelligat: quā quiſquis occupat, is eſt ille ſceleratus de quo hîc agitur: ſed ita tamen vt peculiarem aliquam tyrannidem declaret, cui paulatim ſubſeruierunt hæretici: atque etiam per imprudentiam nonnulli ex ſanctis ipſis & orthodoxis patribus, vt nunc res ipſa patefecit. Veram autem eſſe hanc interpretationem perſpicuum eſt ex iis quæ ſcribuntur verſu 7, & ex rei euentu. Itaque manifeſtè ſunt hallucinati quicunque de vno quopiam homine putarūt hoc intelligi: niſi dent mihi quempiam qui à Pauli ſeculo ad diem vſque iudicii ſuperſtes maneat. Neque verò aliter Daniel (quicum hoc in loco mirè conſentit Paulus) ſingularibus vrſi, leonis, pardi, nominibus, multos reges intelligit in vnum monarchiæ corpus iunctos. Filius, *inquam*, ille perditionis, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας. Eraſ. Filius perditus. Vide Ioh. 17. b. 12. Baſil. homilia in 7 Pſalmum, hoc perperam refert ad diabolum ipſum, & pro ὁ ἄνθρωπος legit ὁ ἄνομος.

4 Seſe opponens, ὁ ἀντικείμενος. Vulg. Qui aduerſatur. Eraſ. Qui eſt aduerſarius: eodem quidem ſenſu, ſed paulo durius. Alludit autem ad Satanæ nomen, vt patrem referat filius.

ἐπὶ πᾶν τὸ λεγόμενον Θεὸν ἢ σέβασμα, ὥστε αὐτὸν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ ὡς Θεὸν καθίσαι, ἀποδεικνύντα ἑαυτὸν ὅτι ἐστὶ Θεός.

aduersus quicquid dicitur Deus, aut numen: adeo vt in templo Dei tanquam Deus sedeat, præ se ferẽs se esse Deũ.

tollitur supra omne quod dicitur Deus, aut quod colitur: ita ut in templo Dei sedeat, ostendens se tanquam sit Deus.

5 Οὐ μνημονεύετε ὅτι ἔτι ὢν πρὸς ὑμᾶς, ταῦτα ἔλεγον ὑμῖν;

5 Annon meministis me, quũ adhuc essem apud vos, hoc dixisse vobis?

5 *Nũ retinetis quòd quũ adhuc essem apud uos, hæc dicebam uobis?*

6 Καὶ νῦν τὸ κατέχον οἴδατε, εἰς τὸ ἀποκαλυφθῆναι αὐτὸν ἐν τῷ ἑαυτοῦ καιρῷ.

6 Nunc verò quid obstet nostis, vt is suo tẽpore retegatur.

6 *Et nunc quid detineat scitis, ut reueletur in suo tempore.*

7 Τὸ γὰρ μυστήριον ἤδη ἐνεργεῖται τῆς ἀνομίας· μόνον ὁ κατέχων ἄρτι, ἕως ἐκ μέσου γένηται.

7 Iam enim peragitur mysterium iniquitatis: tantùm qui nunc obstat, *obstabit* vsquedum è medio sublatus fuerit.

7 *Nam mysterium iam operatur iniquitatis, tantùm ut qui tenet nunc, teneat donec de medio fiat.*

8 Καὶ τότε ἀποκαλυφθήσεται ὁ ἄνομος, ὃν ὁ Κύριος ἀναλώσει τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ, καὶ καταργήσει τῇ ἐπιφανείᾳ τῆς παρουσίας αὐτοῦ·

Esa.11.a.4

8 Et tunc retegetur impius ille, quem Dominus ‖ conficiet Spiritu oris sui, & illustri aduẽtu suo abolebit:

8 *Et tunc reuelabitur ille iniquus, quẽ Dominus Iesus interficiet Spiritu oris sui, & destruet illustratione aduentus sui eum:*

9 Οὗ ἐστιν ἡ παρουσία κατ' ἐνέργειαν τοῦ σατανᾶ ἐν πάσῃ δυνάμει, καὶ σημείοις, καὶ τέρασι ψεύδους,

9 *Illum, inquam,* cuius aduentus est ex efficacia Satanæ, cum omni potentia, & signis, ac prodigiis mendacibus:

9 *Cuius est aduentus secundũ operationẽ Satanæ, in omni uirtute & signis, & prodigiis mendacibus.*

Aduersus quicquid dicitur Deus, ἐπὶ πᾶν τὸ λεγόμενον Θεόν. Eras. Aduersus omnẽ qui dicitur Deus. Legit enim ἐπὶ πάντα, vt habere etiã fateor Græca exẽplaria: sed mihi tamẽ vberius videtur quod sequutus est Vetus interprẽs, & Hieronymus quoque in quæstionibus: quanuis sententia ipsa eòdem recidat, vtrouis modo legas. Dicit enim Antichristum ad se translaturum non hominum modò honores omnes, sed etiam quicquid gloriæ cuicunque numini vsquã fuit exhibitũ. Ecquis enim vnquam, præter hũc vnum, dixit se pro suo arbitrio cælũ reserare vel aperire: quiduis figere vel refigere, deniq; (vt ipse affirmat C. Si Papa, Distinct. 41) pleno iure currus animarũ plenos secum ad tartara detrudere, regna & imperia trãsferre posse? Aut numen, ἢ σέβασμα. Vulg. Aut quod colitur. Vis, lector, veram istius prophetiæ imaginem contemplari? Finge tibi quod non ita pridem anno illo Iubilæi, quem vocant, magno omnium concursu gestum est, nempe, terrestrem illum deum (quem vocant) circunstantibus suis creaturis, præeunte suo illo furfuraceo numine, crucibus ac reliquiis, quasi de Deo ipso sub his simulacris triumphantem, augusto illo suo habitu & triplici tiara in aurea sella sublimem transuectum: dein aureo malleo Paradisi valuas (sic enim loquuntur) in Iubilæo aperientem, & mox potentissimorum regum ac principum legatos, quosdam etiam præsentes, sublimem illum re ipsa vt alterum Deum adorãtes, circunstantem turbam ab eo vitam æternam expectantem ac petentem, illum ad pedum suorum osculum (quibus ipsam etiam crucem atterit, quam simulat se tanto in pretio habere) miseros & cæcos homines vix admittentem. Nihilne amplius? nempe hoc vnum, quo victor iam Satanas, quasi ipsum etiam tædeat tantæ mũdi stoliditatis, hominibus apertissimè illusit: illo videlicet in aureo suo throno considente, ex quo cælum & terram concutit, circunstantem primarium ex rubris illis suis cinædis, qui palàm (dicere sanè pudet, sed dicendum est quod palàm illi facere non erubescunt) testes illius contrectans, alta voce exclamet, TESTICVLOS HABET. O cælum, non sudas quum hæc aspicis? ô terra, non fatiscis sub hoc onere? Ah, Domine, appareas tandem tuis, & sicut promisisti, ita etiam Spiritu oris tui impurum istum confice, vt tibi vni omnis laus, honor, & gloria tribuatur. Tanquã Deus, ὡς Θεόν. Hoc etiã additur in Græcis, quod tamen Vetus interpres & Erasmus omittunt. Præ se ferens, ἀποδεικνύντα. Heb. מראה. i. ad verbum, Faciẽs se apparere. Vulg. Ostendens se tanquã sit Deus, quod Græcis non respondet, si verba ipsa spectes. Eras. Ostentans seipsum esse Deum.

6 Quid obstet, τὸ κατέχον. i. τί τὸ κατέχον, quid eũ remoretur ac retineat, vt suo demũ tẽpore patefiat. Nam τὸ κατέχειν etiã αἰτὶ τοῦ κωλύειν & ἐμποδίζειν accipitur: & nisi additũ esset ἐν τῷ ἑαυτοῦ καιρῷ. i. suo tẽpore, non dicendum fuisset εἰς τὸ ἀποκαλυφθῆναι, vt patefiat, sed μὴ οὐχὶ ἀποκαλυφθῆναι. i. quominus patefiat. Sed & τὸ κατέχον fortassis rectius exposueris τὸ κρατοῦν. i. quod rerum potitur, & similiter paulo pòst ὁ κατέχων. Omnino enim vtrouis modo interpreteris, mihi placet Chrysostomi sententia, qui ad Romanũ imperium hoc refert, quo stante, quomodo Pontifex Romanus eò deuenisset vt Romæ dominus fieret? Neque enim Romanus imperator meritò dici potest qui Romam ipsam imperii metropolin non obtinet: & quàm verè id censuerint Tertullianus, Chrysostomus, & post eum etiã Hieronymus ad Algasiam, rei ipsius exitus ostendit, vt hoc quidem vni Romano Põtifici conuenire septem illis montibus insidenti, quorum fit mentio Apoc. 17. c. 9, ne ipse quidem possit inficiari.

7 Peragitur, ἐνεργεῖται. Vel agit. Iam enim erãt multi Antichristi, vt 1. Ioh. 2. c. 18. Tãtùm qui nũc obstat, &c. μόνον ὁ κατέχων ἄρτι, ἕως ἐκ μέσου γένηται. Vel, tãtùm qui nunc obtinet, id est rerũ potitur, *obtinebit* vsquedum è medio tollatur: quo demũ sublato retegetur impius ille, &c. Ita non modò plana & cohærẽs erit sententia, sed etiam cum ipso rerum exitu prorsus cõsentiens. neque vlla vis verbis adferetur. Nam eiusmodi eclipses repetiti eiusdem verbi, sæpissimè occurrũt, vt 2. Cor. 1. b. 6, & 2. b. 10, & 5. c. 13. Vulg. Tantùm vt qui tenet nunc, teneat donec de medio fiat. quæ interpretatio non modò est absurda, sed Græcis etiam nullo modo respondet. Eras. Tãtùm qui tenet, in præsentia teneat, donec è medio tollatur: non multo felicius expressa Apostoli sententia.

8 Impius ille, ὁ ἄνομος. Ad verbũ, Exlex, id est qui Legẽ Dei prorsus conculcabit. Vulg. & Eras. Iniquus ille, non satis expressé. Conficiet, ἀναλώσει. Id est, Ad nihilum rediget, quod Hebræi significant verbo כלה & ספה. Spiritu oris sui, τῷ πνεύματι τοῦ στόματος. Id est, verbo suo. Est autem huius periphrasis magnum pondus, quo significatur veros Ecclesiæ ministros esse instar oris per quod efflet Dominus potens illud & æternum Verbum, quo, tanquam ferrea & solidissima virga, omnes aduersarios nostros conteret. Itaque Esa. 11. a. 4, hoc ipsum Verbum, שבט פה ורוח שפתים, id est sceptrum oris, & spiritus labiorum vocatur.

9 *Illum, inquam,* cuius aduentus, οὗ ἡ παρουσία. Relatiuum, Hebræorum more, non ad proximum, sed ad

superius refertur. Itaque nonnihil suppleuimus, perspicuitatis causa. Cum omni potentia, ἐν πάσῃ δυνάμει. Δύναμιν, suo more, vocat potestatem edendi res prodigiosas: quam & ipsam habent interdum impii à Deo, sed partim fallacem ac præstigiosam, partim etiam qua abutantur ad falsam stabiliendam doctrinam, ita postulãte mũdi perfidia, vt mox indicat Apostolus. Sed quorsum hæc omnia? minimè certè excurrit Apostolus, sed quum pseudapostoli hoc mendacio illicerẽt Thessalonicẽses, instare diem Domini, ac proinde Ecclesiæ redemptionem: Paulus contrà monet, ex Spiritus Dei afflatu, longè grauiora esse expectanda quàm cuiquam potuerint in mentem venire: nempe vt illi sese potius ad patientiam quàm ad quietem parent. Mendacibus, ψεύδεις. Id est, partim falsis, cuiusmodi fere sunt omnia, vt res ipsa hodie ipsis etiam cæcis declarát: partim verò mendacii stabiliendi causa editis, vt Antichristi tyrannis ex opposito comparetur cum Christi regno.

10 Καὶ ἐν πάσῃ ἀπάτῃ τῆς ἀδικίας ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις· ἀνθ' ὧν τὴν ἀγάπην τῆς ἀληθείας οὐκ ἐδέξαντο εἰς τὸ σωθῆναι αὐτούς.

10 Et cum omni fraude iniustitiæ in iis qui pereunt: pro eo quòd amorem veritatis nó receperunt vt salui fierent.

10 *Et in omni seductione iniquitatis ijs qui pereũt: eo quòd charitatem veritatis non receperunt ut salui fierent.*

11 Καὶ διὰ τοῦτο πέμψῃ αὐτοῖς ὁ Θεὸς ἐνέργειαν πλάνης, εἰς τὸ πιστεῦσαι αὐτοὺς τῷ ψεύδει.

11 Propterea igitur mittet illis Deus efficaciam deceptionis, vt credant mendacio:

11 *Ideo mittet illis Deus operationem erroris, ut credant mendacio:*

12 Ἵνα κριθῶσι πάντες οἱ μὴ πιστεύσαντες τῇ ἀληθείᾳ, ἀλλ' εὐδοκήσαντες ἐν τῇ ἀδικίᾳ.

12 Vt damnentur omnes qui non crediderunt veritati, sed acquieuerunt in iniustitia.

12 *Vt iudicentur omnes qui non crediderunt ueritati, sed consenserunt iniquitati.*

13 Ἡμεῖς δὲ ὀφείλομεν εὐχαριστεῖν τῷ Θεῷ πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἀδελφοὶ ἠγαπημένοι ὑπὸ Κυρίου, ὅτι εἵλετο ὑμᾶς ὁ Θεὸς ἀπ' ἀρχῆς εἰς σωτηρίαν ἐν ἁγιασμῷ Πνεύματος, καὶ πίστει ἀληθείας·

13 Nos autem debemus gratias agere Deo semper de vobis, fratres dilecti à Domino, quòd elegerit vos Deus ab initio ad salutem per sanctificationem Spirit⁹, & fidẽ habitã veritati:

13 *Nos autẽ debemus gratias agere Deo semper pro uobis, fratres dilecti à Deo, quòd elegerit uos Deus primitias in salutẽ in sanctificatione Spiritus, & fide ueritatis:*

14 Εἰς ὃ ἐκάλεσεν ὑμᾶς διὰ τοῦ εὐαγγελίου ἡμῶν, εἰς περιποίησιν δόξης τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

14 Quò vocauit vos per Euãgelium nostrũ, ad obtinendã gloriã Domini nostri Iesu Christi.

14 *Ad quod & uocauit uos per Euangeliũ nostrũ, in acquisitionẽ gloriæ Domini nostri Iesu Christi.*

15 Ἄρα οὖν, ἀδελφοί, στήκετε, καὶ κρατεῖτε τὰς παραδόσεις ἃς ἐδιδάχθητε εἴτε διὰ λόγου, εἴτε δι' ἐπιστολῆς ἡμῶν.

15 Nẽpe igitur, fratres, perstate, & tenete traditam doctrinam, quã edocti estis siue per sermonem, siue per epistolã nostrã.

15 *Itaque, fratres, state, & tenete traditiones quas didicistis siue per sermonem, siue per epistolam nostram.*

16 Αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, καὶ ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ ἡμῶν ὁ ἀγαπήσας ἡμᾶς, καὶ δοὺς παράκλησιν αἰωνίαν καὶ ἐλπίδα ἀγαθὴν ἐν χάριτι,

16 Ipse verò Dominus noster Iesus Christus, & Deus ac Pater noster, qui dilexit nos, & dedit consolationem æternam & spem bonam per gratiam,

16 *Ipse autẽ Dominus noster Iesus Christus, & Deus & Pater noster qui dilexit nos, & dedit cõsolationẽ æternã & spẽ bonam in gratia,*

17 Παρακαλέσαι ὑμῶν τὰς καρδίας, καὶ στηρίξαι ὑμᾶς ἐν παντὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ ἀγαθῷ.

17 Consoletur vestra corda, & stabiliat vos in omni sermone & opere bono.

17 *Exhortetur corda uestra, & confirmet in õni opere & sermone bono.*

11 Efficaciam deceptionis, ἐνέργειαν πλάνης. Id est, vim quãdam in illis decipiendis efficacissimã, Matth. 24.c.24. Eant nunc sophistæ, & Ecclesiæ suæ præscriptionem nobis obiiciant.

12 Damnentur, κριθῶσι. Id est κατακριθῶσι, vt alibi sæpe. Acquieuerunt in iniustitia, εὐδοκήσαντες ἐν τῇ ἀδικίᾳ. Sententia est, Ita approbarunt iniustitiam, id est mendacium, (falsam videlicet doctrinam, vt און pro שוא accipiat) vt sibi etiã in ea placuerint: qui summus est vesaniæ gradus. Vulg. Consenserunt iniquitati. Eras. Approbarunt iniustitiam, non satis expressé.

13 Dilecti à Domino, ἠγαπημένοι ὑπὸ Κυρίου. Non temere hoc addit Paulus. Aperit enim electionis fontem, vt Deut. 7.b.8. Itaque sanctificatio & fides non sunt causæ, sed testimonia electionis æternæ, quum hi sint gradus per quos Dominus electos suos ad gloriam æternam euehit, vt Rom. 8.f.30. Ab initio, ἀπ' ἀρχῆς. Id est ante iacta mundi fundamẽta, Ephes. 1.a.4. Vetus interpres legit ἀπαρχὴν, primitias, id est vt primitiæ essetis. quo genere dicendi vtitur etiam Apostolus Rom. 16.a.5. Hinc etiam vsus obtinuit vt illorum temporum Ecclesiam appellemus primitiuam. Per sanctificationem Spiritus, ἐν ἁγιασμῷ Πνεύματος. Id est, vos sibi consecrãdo, vt iam non secundum carnem, sed secundum Spiritum incedatis, Rom. 8.a.1. Et fidem habitam veritati, καὶ πίστει ἀληθείας. Id est, fide quæ non mendacium, sed veritatem Dei (id est Euangelium) amplectatur. Itaque qui veram fidem conuerterit, non expresserit Pauli sententiam. Vulg. & Eras. ad verbum, Fide veritatis, quod mihi visum est obscurius.

14 Per Euangelium, διὰ τοῦ εὐαγγελίου. Id est, prædicatione Euangelii, & ministerio nostro. Habemus autem hoc in loco vtrãque vocationis partem disertè expressam, & quidem coniunctim, nempe vocantem Dominum, & ministrum, vocantis Domini organon.

15 Traditam doctrinam, παραδόσεις. Id est παραγγελίας, quas disertè commemorauit in superiore epistola, cap. 2.a.2. quamobrem etiam addidit δι' ἐπιστολῆς, per epistolam. Itaque falluntur qui παραδόσεις putant vocari duntaxat externos ritus ad politiam Ecclesiasticã pertinentes: quũ hìc agatur de ipsa doctrina in qua stare

oporteat quicunque ſalutem expectant à Domino. quo modo etiam idem nomen ſingulari numero accipitur infrà, cap.3.b.6. vbi rurſus quænam fuerint hæc mandata, explicat. Sed omnium hominum impudentiſſimi ſunt qui hunc locum citant vt ſuarum ſuperſtitionum colluuiem imperitis hominibus venditent. Nam (vt taceam quod modò dixi) etiamſi verum eſſet quod pro verò aſſumunt, cui tandem conceſſerint cuiuis licuiſſe quod Paulo licuit, aut iſtas fœtidas ſuperſtitiones ab eo ſpiritu profectas qui contraria prorſus ſtatuit, 2.Cor. 11.b.13, & 7.f.33, Coloſſ.2.c.16, & 1.Tim.4.a.3.

Κεφάλαιον γʹ

Epheſſ.6.c.19 coloſſ.4.a.3

1 Τὸ λοιπὸν προσεύχεσθε, ἀδελφοί, περὶ ἡμῶν, ἵνα ὁ λόγος τοῦ Κυρίου τρέχῃ καὶ δοξάζηται καθὼς καὶ πρὸς ὑμᾶς·

2 Καὶ ἵνα ῥυσθῶμεν ἀπὸ τῶν ἀτόπων καὶ πονηρῶν ἀνθρώπων. οὐ γὰρ πάντων ἡ πίστις.

3 Πιστὸς δέ ἐστιν ὁ Κύριος, ὃς στηρίξει ὑμᾶς καὶ φυλάξει ἀπὸ τοῦ πονηροῦ.

4 Πεποίθαμεν δὲ ἐν Κυρίῳ ἐφ᾽ ὑμᾶς, ὅτι ἃ παραγγέλλομεν ὑμῖν, καὶ ποιεῖτε καὶ ποιήσετε.

5 Ὁ δὲ Κύριος κατευθύναι ὑμῶν τὰς καρδίας εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, καὶ εἰς ὑπομονὴν τοῦ Χριστοῦ.

6 Παραγγέλλομεν δὲ ὑμῖν, ἀδελφοί, ἐν ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, στέλλεσθαι ὑμᾶς ἀπὸ παντὸς ἀδελφοῦ ἀτάκτως περιπατοῦντος, καὶ μὴ κατὰ τὴν παράδοσιν ἣν παρέλαβε παρ᾽ ἡμῶν.

1.Cor.11.a.1 1.Theſſ.4.c.11

7 Αὐτοὶ γὰρ οἴδατε πῶς δεῖ μιμεῖσθαι ἡμᾶς· ὅτι οὐκ ἠτακτήσαμεν ἐν ὑμῖν·

Act.20.g.34 1.theſſ.2.b.9

8 Οὐδὲ δωρεὰν ἄρτον ἐφάγομεν παρά τινος· ἀλλ᾽ ἐν κόπῳ καὶ μόχθῳ, νύκτα καὶ ἡμέραν ἐργαζόμενοι, πρὸς τὸ μὴ ἐπιβαρῆσαί τινα ὑμῶν.

9 Οὐχ ὅτι οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν, ἀλλ᾽ ἵνα ἑαυτοὺς τύπον δῶμεν ὑμῖν εἰς τὸ μιμεῖσθαι ἡμᾶς.

10 Καὶ γὰρ ὅτε ἦμεν πρὸς ὑμᾶς, τοῦτο παρηγγέλλομεν ὑμῖν, ὅτι εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδὲ ἐσθιέτω.

CAP. III.

1 QVod ſupereſt, precamini, fratres, pro nobis vt ſermo Domini currat, & glorificetur ſicut & apud vos:

2 Et vt eripiamur ²à proteruis ac ſceleratis hominibus. non enim omnium eſt fides.

3 Sed fidelis eſt Dominus, qui ſtabiliet vos & tuebitur ³à malo.

4 Confidimus autem per Dominum de vobis, vos, quæ ⁴denuntiamus vobis, & facere & facturos eſſe.

5 Porro Dominus dirigat veſtra corda ad Dei charitatem, & Chriſti expectationem.

6 Denuntiamus autem vobis, fratres, per nomẽ Domini noſtri Ieſu Chriſti, vt ſubducatis vos ab omni fratre qui inordinatè ſe gerit, & non ex ⁶tradita doctrina quam accepit à nobis.

7 Nam ipſi ſcitis ‖quomodo oporteat nos imitari: ‖quoniam non inordinatè nos geſſimus inter vos:

8 Neque gratis panẽ ⁸edimus *acceptum* à quoquã: ſed cũ labore & ærumna nocte diéque operantes, nequé veſtrum grauaremus.

9 Non quòd nobis *id* non liceat, ſed vt noſmetipſos pro exemplari exhibeamus vobis ad nos imitandos.

10 Etenim quum eſſemus apud vos, hoc denũtiabamus vobis: quod ſiquis nolit operari, ¹⁰etiã non edito.

CAP. III.

1 *DE cætero fratres, orate pro nobis, ut ſermo Dei currat & clarificetur ſicut & apud uos:*

2 *Et ut liberemur ab importunis & malis hominibus. non enim omnium eſt fides.*

3 *Fidelis autem Dominus eſt, qui cõfirmabit uos & cuſtodiet à malo.*

4 *Confidimus autem de uobis in Domino, quoniã quæ præcipimus, & facitis & facietis.*

5 *Dominus autem dirigat corda ueſtra in charitate Dei, & patientia Chriſti.*

6 *Denuntiamus autem uobis, fratres, in nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti, ut ſubtrahatis uos ab omni fratre ambulante inordinatè, & non ſecũdum traditionem quam acceperunt à nobis.*

7 *Ipſi enim ſcitis quemadmodum oporteat imitari nos: quoniam non inquieti fuimus inter uos.*

8 *Neque gratis panem mãducauimus ab aliquo: ſed in labore & in fatigatione nocte & die operãtes, nequem ueſtrum grauaremus.*

9 *Non quaſi non habuerimus poteſtatem, ſed ut noſipſos formã daremus uobis ad imitandum nos.*

10 *Nam & quũ eſſemus apud uos, hoc denuntiabamus uobis, quoniam ſiquis non uult operari, nec manducet.*

IN CAPVT III.

2 A proteruis, ἀπὸ τῶν ἀτόπων. Id eſt, qui ſui officii nullam curam habent: vel, inſolentibus, & qui facilè alios lædant. Vide Act.28.a.6. Eraſ. Ab abſurdis, quod mihi quidem abſurdum videtur.

3 A malo, ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. Id eſt, à Satanæ inſidiis, vt reſpondeat ſuperiori verſiculo: quanquam etiã neutro genere accipi poteſt.

4 Denuntiamus, παραγγέλλομεν. i. à Domino accepta ſignificamus. Vide 1.Theſ.4.a.2. Vulg. & Eraſ. Præcipimus. 6 Tradita doctrina, τὴν παράδοσιν. Vide ſuprà, 2.d.15. Poſſumus autem ἐν ὀνόματι interpretari vel Per nomen, cum Eraſmo, vt ſit grauiſſima obteſtatio: vel ſimpliciter, Nomine, redũdante ἐν, id eſt ב Hebræorum: vt ſignificet Paulus ſe non vt αὐτοκράτορα, ſed vt Chriſti legatum, tradere iſtas παραδόσεις. Leuiculum eſt autem quòd Vetus interpres pro παρέλαβε, accepit, legit παρέλαβον, acceperũt, conſentientibus etiam Græcis codicibus nonnullis. 8 Edimus *acceptum* à quoquam, ἐφάγομεν παρά τινος. Quidam legunt, ἐλάβομεν παρά τινος, accepimus à quoquam, idque fortaſſis rectius.

10 Etiam non edito, μηδὲ ἐσθιέτω. Vbi igitur monachorum & ſacrificorum otioſi ventres? Monachus (inquit Socrates Tripartitæ hiſtoriæ lib.8) qui manibus non laborat, ſimilis eſt prædoni.

11 Ἀκούομεν γάρ τινας περιπατοῦντας ἐν ὑμῖν ἀτάκτως, μηδὲν ἐργαζομένους, ἀλλὰ περιεργαζομένους.

11 Audimus enim quoſdā verſari inter vos inordinatè, nihil operis facientes, ſed curioſè agentes.

11 Audimus enim inter uos quoſdam ambulātes inquietè, nihil operantes, ſed curioſè agentes.

12 Τοῖς δὲ τοιούτοις παραγγέλλομεν, καὶ παρακαλοῦμεν διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἵνα μετὰ ἡσυχίας ἐργαζόμενοι, τὸν ἑαυτῶν ἄρτον ἐσθίωσιν.

12 Iis autem qui ſunt iſtiuſmodi, denuntiamus, & eos obſecramus per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum, vt cum quiete operantes, ſuo pane veſcantur.

12 Iis autem qui eiuſmodi ſunt denuntiamus & obſecramus in Domino Ieſu Chriſto, ut cum ſilentio operantes, ſuum panem manducent.

13 Ὑμεῖς δὲ, ἀδελφοὶ, μὴ ἐκκακήσητε καλοποιοῦντες.

13 Vos autem, fratres, ne ſegneſcite in benefaciendo.

13 Vos autē, fratres, nolite deficere bene facientes.

14 Εἰ δέ τις οὐχ ὑπακούει τῷ λόγῳ ἡμῶν διὰ τῆς ἐπιστολῆς, τοῦτον σημειοῦσθε· καὶ μὴ συναναμίγνυσθε αὐτῷ, ἵνα ἐντραπῇ.

14 Quòd ſiquis non auſcultat noſtro "per epiſtolam ſermoni, hunc "notate: & ne cōmercium habete cū eo, vt "eum pudeat.

14 Quòd ſiquis nō obedit uerbo noſtro, per epiſtolā hunc notate: & ne commiſceamini cum illo, ut confundatur.

15 Καὶ μὴ ὡς ἐχθρὸν ἡγεῖσθε, ἀλλὰ νουθετεῖτε ὡς ἀδελφόν.

15 Neque vt inimicum ducite, ſed admonete vt fratrem.

15 Et nolite quaſi inimicū exiſtimare, ſed corripite ut fratrem.

16 Αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος τῆς εἰρήνης δῴη ὑμῖν τὴν εἰρήνην διὰ παντὸς ἐν παντὶ τρόπῳ. ὁ Κύριος μετὰ πάντων ὑμῶν.

16 Ipſe autem Dominus pacis author ſemper det vobis pacem "omni modo. Dominus ſit cū omnibus vobis.

16 Ipſe autem Dominus pacis det uobis pacem ſempiternam in omni loco. Dominus ſit cum omnibus uobis.

17 Ὁ ἀσπασμὸς τῇ ἐμῇ χειρὶ Παύλου, ὅ ἐστι σημεῖον ἐν πάσῃ ἐπιστολῇ· οὕτω γράφω.

17 Salutatio, mea manu Pauli, "quod eſt ſignum in omni epiſtola: ita ſcribo.

17 Salutatio, mea manu Pauli, quod eſt ſignum in omni epiſtola: ita ſcribo.

18 Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

18 Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti, *ſit* cum omnibus vobis. Amen.

18 Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti cum omnibus uobis. Amen.

Πρὸς Θεσσαλονικεῖς δευτέρα ἐγράφη ἀπὸ Ἀθηνῶν.

Ad Theſſalonicenſes ſecunda miſſa fuit "Athenis.

Miſſa fuit ex Athenis.

14 Per epiſtolam, διὰ τῆς ἐπιστολῆς. Hoc quidam coniungunt cum verbo σημειοῦσθε, & ſic diſtinguūt veteres codices: quos tamen hac in re non ſequor, ſed Græcis interpretibus aſſentior qui iungunt cum λόγῳ, vt ſit ſententia, Siquis ſermoni noſtro per epiſtolam (id eſt noſtræ epiſtolæ) nō auſcultet, eum notate. vel, (ſi ὑμῶν legamus cum Chryſoſtomo) Siquis ſermoni veſtro per epiſtolam, id eſt iis quæ ex hac noſtra epiſtola ipſi proponeris, non paruerit. Notate, σημειοῦσθε. De excommunicationis nota hoc accipio. Neque enim dicit σημήνατε, & cur illos niſi iam eccleſiaſtico iudicio notatos iuberet caueri? Eraſmus autem perperam ſanè conuertit, Iudicate. Vt eum pudeat, ἵνα ἐντραπῇ. Id eſt, vt pudore victus, deflectat à malo. Vide Mat. 21.d.37. Hic enim eſt excommunicationis ſcopus. Vide 1.Corinth.5.a.5, & 2.Cor.2.b.7.

16 Omni modo, ἐν παντὶ τρόπῳ. Vulg. In omni loco, ἐν παντὶ τόπῳ, quod certè melius conuenire puto, & amplexus etiam eſt Chryſoſtomus.

17 Quod eſt ſignum, ὅ ἐστι σημεῖον, &c. Hoc ſigno vult ſuppoſititias epiſtolas à veris dignoſci.

Athenis, ἀπὸ Ἀθηνῶν. Hanc quoque epiſtolā putarim ego, vt & ſuperiorē, Corinthi ſcriptam, vbi ſeſquiannum docuit, authore Luca Act.18.c.11. Vide 1.Theſſ.5.d.29. Argumentum Græcis exemplaribus præfixum docet Romæ ſcriptam eſſe: quod etiam eſt multo abſurdius.

Epiſtola Pauli Apoſtoli ad Timotheum prior.

Παύλου Ἀποστόλου πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολὴ πρώτη.

Κεφάλαιον α.

1 ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ κατ' ἐπιταγὴν Θεοῦ σωτῆρος ἡμῶν καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῆς ἐλπίδος ἡμῶν,

2 Τιμοθέῳ γνησίῳ τέκνῳ ἐν πίστει· χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.

3 Καθὼς παρεκάλεσά σε προσμεῖναι ἐν Ἐφέσῳ, πορευόμενος εἰς Μακεδονίαν, ἵνα παραγγείλῃς τισὶ μὴ ἑτεροδιδασκαλεῖν·

NOVA INTERPR.

CAP. I.

1 PAulus Apoſtolus Ieſu Chriſti ex ordinatione Dei ſeruatoris noſtri, & Domini Ieſu Chriſti, ſpei noſtræ,

2 Timotheo germano filio in fide: Gratia *ſit tibi,* miſericordia, & pax à Deo Patre noſtro, & Chriſto Ieſu Domino noſtro.

3 Quemadmodū te ſum precatus vt permaneres Epheſi, quū proficiſcerer in Macedoniā, *permaneto,* vt denunties quibuſdā ne diuerſam doctrinam doceant:

VETVS.

CAP. I.

1 *PAulus Apoſtolus Ieſu Chriſti ſecundum imperium Dei ſaluatoris noſtri, & Chriſti Ieſu, ſpei noſtræ,*

2 *Timotheo dilecto filio ī fide: Gratia, miſericordia, pax à Deo patre & Chriſto Ieſu Domino noſtro.*

3 *Sicut rogaui te ut remaneres Epheſi quum irē in Macedoniam, ut denuntiares quibuſdam ne aliter docerent:*

IN CAPVT I.

1 Dei ſeruatoris noſtri, Θεοῦ σωτῆρος ἡμῶν. In Complutenſi editione legitur Θεοῦ Πατρὸς, καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, Dei Patris, & ſeruatoris noſtri Ieſu Chriſti. Rurſus in quodam alio codice legitur, τοῦ πατρὸς ἡμῶν Θεοῦ, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ, Patris noſtri Dei, & Domini Ieſu. Orta eſt autē proculdubio varietas iſta ab iis qui Seruatoris nomen putarunt vnius Chriſti perſonæ tribuendum: abſurdè id quidem, quum Pater nos in Filio, & Filius nos Patri reconciliatos in carne ſua ſeruarit. Vide Tit. 1. a. 3.

2 In fide, ἐν πίστει. Hic erat character ex quo Paulus quaſi pater filios legitimos à ſpuriis diſcernebat. Vel filio per fidem, id eſt quem Domino genui per Euangelicam doctrinam, vt 1. Cor. 4. d. 14, & 15. Cæterùm in collocatione huius Epiſtolæ comperimus tres vetuſtos codices à reliquis diſſentire, in eo quòd poſteriori ad Theſſalonicenſes ſubiiciunt epiſtolam ad Hebræos. Neque verò dubito quin id ab iis factum ſit qui quum nihil ambigerent epiſtolam illam ad Hebræos à Paulo ſcriptam eſſe, putarunt eam commodius reliquis epiſtolis coniungi quæ Eccleſiis inſcribuntur: quibus demum ſubiiciantur quæ ad ſingulares homines perſcriptæ ſunt. Sed reliqua exemplaria diſſentiunt, & ex eo etiam argumento fit mihi veriſimile, veteres primos qui epiſtolas Pauli in ordinem digeſſerunt, epiſtolam ad Hebræos Paulo non tribuiſſe. Miſericordia, ἔλεος. Hoc non ſolet Paulus adiungere niſi ad Timotheum & Titum ſcribens. Miſericordiā autem à gratia diſtinguo vt effectum à cauſa. Gratiæ enim nomine intelligo gratuitam illam & æternam Dei beneuolentiam, qui nos in Chriſto reconciliandos elegit. Eam igitur miſericordia, id eſt gratuita iuſtificatio, conſequitur: & hanc rurſum pax illa feliciſſima quam mundus dare nō poteſt: vt pulchrè hos gradus deſcribit Apoſtolus Rom. 5. a. 1, & b. 8.

Et Chriſto Ieſu Domino noſtro, καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Eraſmus legit, καὶ Κυρίου Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, & Domino Chriſto Ieſu Domino noſtro: aſſentiente, inquit, Theophylacto. Nos in vetuſtis noſtris libris nuſquam inuenimus Κυρίου reperitum.

3 Sum precatus, παρεκάλεσα. Blādo vocabulo vtitur, ſingulare modeſtiæ exemplū relinquens quibuſuis in maxima etiā authoritate conſtitutis. Iā verò ſi (quod tamen falſiſſimū eſſe puto) Timotheus Epheſi talē egit Epiſcopum quales poſtea Eccleſiam inuaſerunt, quodnam hoc erat Pauli priuilegium, Epiſcopum non conſulto domino Papa conſtituere? Sed has nugas iam rident etiam pueri. Vt permaneres, προσμεῖναι. Antea cum Paulo oberrabat: tunc, ita ferente neceſſitate, voluit eum Paulus Epheſi ſubſiſtere, non vt illi Eccleſiæ, tanquam Epiſcopus, addictus eſſet: ſed vt Eccleſia conſtituta, pſeudapoſtolis occurreret: vnde etiam poſtea reuocatus eſt Romam ab ipſo Apoſtolo. Nam Epheſi quoque per biennium docuerat Apoſtolus: qui tamen Epheſinus Epiſcopus propterea non dicitur: neque conſtat an Timotheus poſtea ſit Epheſum Roma reuerſus, vt qui fuerit Euangeliſta, de quo munere alibi diximus, ac etiam de Epiſcopis, nimirum epiſtolæ ad Philipp. 1. a. 1. Vulgata & Eraſmus, Vt remaneres, quod non probo. Remanere enim dicitur qui alio diſcedente, retro manet. Atqui neuter Epheſi erat quum hoc peteret Paulus à Timotheo, vt ſtatim dicemus.

Quum proficiſcerer in Macedoniam, πορευόμενος εἰς Μακεδονίαν. Ter omnino vidit Macedoniam Paulus, vt ex hiſtoriæ filo apparet. Quanuis enim non omnia perſcripſerit Lucas, ita tamen contextam hiſtoriam eſſe apparet vt non plures profectiones in Macedoniam poſſint conſtitui. Primam igitur profectionem eſſe cōſtat eam quæ refertur Act. 16: cuius comes fuit Timotheus, quē Lyſtræ tum primùm cognitū aſſumpſit:

Altera commemoratur Act.19.& in epistola ad Corinthios posteriore:cuius expeditionis etiam comitem fuisse Timotheum constat ex Act.19.d.22,& postrioris ad Corinthios epistolæ inscriptione : quam in Macedonia scriptam fuisse liquet ex capite 9.a.2,& 7.b.5. Tertia verò demum ab eo suscepta est non ex Asia,sed ex Græcia, vt insidias Iudæorum vitaret.Tum verò ab eo plerosque ex comitibus fuisse in Asiam dimissos, ac nominatim quidem Timotheum,disertè refertur Act.20.a.4.Itaque Apostolus eum à se ac plerosque alios dimittens, proculdubio cum eis est de iis colloquutus quæ ad Ecclesiarum Asiaticarum præsentem necessitatem spectabant, quamuis eos iterum Troade viderit.Cur autem de Ephesina Ecclesia potissimùm laboraret,eámque idcirco nominatim charissimo suo Timotheo commendaret,multas causas habebat. Nam & primæ dignitatis erat, vt ab eius firma constitutione salus multorum penderet,& in turbulentissimo statu coactus fuerat eam veluti desere re:quamobrem etiam eorum potissimùm presbyteros Miletum ad se,toti iam Asiæ valedicens,accersiuit,vt copiosè refertur Act.20. *Permaneto* vt denunties,ἵνα παραγγείλῃς.Repetēdum esse idem verbum in subiectione,res ipsa ostendit:& familiaris etiam est Paulo hæc eclipsis,vt 2.Corinth.1.b.6,& 2.b.10,& 5.c.13,& 2.Thessal.2. b.7. Ne diuersam doctrinam doc.μὴ ἑτεροδιδασκαλεῖν.Vulgata,Ne aliter docerent.Ego malo ad ipsam doctrinæ substantiam quàm ad docendi modum referre.Eras. Ne diuersam sequantur doctrinam.Id verò potius discipulis quadrat quàm doctoribus. Est autem vsitatum ἕτερον pro diuerso ac peregrino accipere,vt Act.2.a.4, & 1.Cor.14.d.21.Sed hoc notandum est,diuersam doctrinam dici,non eam modò quæ penitus alia est , sed etiā quæ veram doctrinam adulterat.i.cum verbo Dei vel tantillum humanarum speculationum admiscet:adeo vt ipsam quoque docendi formam complectatur,hoc Pauli interdictum.

Μηδὲ προσέχειν μύθοις καὶ γενεαλογίαις ἀπεράντοις, αἵτινες ζητήσεις παρέχουσι μᾶλλον ἢ οἰκοδομίαν Θεοῦ τὴν ἐν πίστει.

Τὸ δὲ τέλος τῆς παραγγελίας ἐστὶν ἀγάπη ἐκ καθαρᾶς καρδίας, καὶ συνειδήσεως ἀγαθῆς, καὶ πίστεως ἀνυποκρίτου.

Ὧν τινὲς ἀστοχήσαντες, ἐξετράπησαν εἰς ματαιολογίαν·

Θέλοντες εἶναι νομοδιδάσκαλοι, μὴ νοοῦντες μήτε ἃ λέγουσι, μήτε περὶ τίνων διαβεβαιοῦνται.

Οἴδαμεν δὲ ὅτι καλὸς ὁ νόμος, ἐάν τις αὐτῷ νομίμως χρῆται.

Εἰδὼς τοῦτο, ὅτι δικαίῳ νόμος οὐ κεῖται, ἀνόμοις δὲ καὶ ἀνυποτάκτοις, ἀσεβέσι καὶ ἁμαρτωλοῖς, ἀνοσίοις καὶ βεβήλοις, πατραλῴαις καὶ μητραλῴαις, ἀνδροφόνοις,

Πόρνοις, ἀρσενοκοίταις, ἀνδραποδισταῖς, ψεύσταις, ἐπιόρκοις, καὶ εἴ τι

4 Nec attendant ‖fabulis & genealogiis infinitis, quæ potius quæstiones præbent quàm ædificationē Dei quæ est per fidē.

5 Porro finis mandati,est charitas ex puro corde,& consciētia bona,& fide non simulata.

6 A quibus quum quidam vt à scopo aberrarint,deflexerūt ad vaniloquentiam:

7 Quum velint esse Legis doctores,nec intelligāt quæ loquūtur,neque de quibus asseuerant.

8 Scimus autem bonā esse Legem,siquis ea legitimè vtatur.

9 *Nempe* sciens Legem iusto positam non esse, sed Legis contēptoribus, & iis qui subiici nesciūt,impiis & peccatoribus,nefariis & profanis, patricidis & matricidis,homicidis,

10 Scortatoribus,masculorum concubitoribus, plagiariis, & mendacibus , periuris, & siquid

4 *Neque intenderent fabulis & genealogiis interminatis , quæ quæstiones præstāt magis quàm ædificationem Dei , quæ est in fide.*

5 *Finis autem præcepti est charitas de corde puro, & conscientia bona & fide non ficta.*

6 *A quibus quidam aberrantes, conuersi sunt in uaniloquium:*

7 *Volentes esse Legis doctores , non intelligentes neque quæ loquuntur, neque de quib⁹ affirmāt.*

8 *Scimus autē quia bona est Lex. siquis ea legitimè utatur.*

9 *Sciens hoc, quia lex iusto nō est posita, sed iniustis, & nō subditis, impiis & peccatoribus, sceleratis & contaminatis, patricidis & matricidis, homicidis,*

10 *Fornicariis, masculorum concubitoribus, plagariis, mendacibus, periuris , & siquid*

Infra,4.b.7 & 6.a.4 tit.2.d.4

4 Fabulis,μύθοις.Id est curiosis ac vanis speculationibus,aut curis:quarum vnam speciem nominat, nempe genealogias:in quarum percensione nonnulli modum nullum tenerent,quum alioqui negligendæ non sint quas nobis tradidit verbum Domini:ita tamen vt hîc minimè hæreamus,ac consideremus Spiritus sancti in illis recensendis scopum,potius quàm in hoc veluti campo nos fatigemus.Extat autem pulcherrimus locus, & perappositus ad hoc Pauli dictum explicandū,apud Suetonium in Tiberio,quē citauit doctissimus interpres. Maximè,inquit,curauit notitiā historiæ fabularis,vsque ad ineptias ac derisum.Nā & grāmaticos,(quod genus hominū præcipuè,vt dixi,appetebat)eiusmodi fere quæstionib⁹ experiebatur, Quæ mater Hecubæ,quod Achilli nomē inter virgines fuisset,quid Sirenes cantare sint solitæ.Eiusmodi igitur quæstiones si in rebus sacris moueantur,fabulas ac genealogias hîc vocari puto.Proponatur denique pro exemplo tota illa scholastica mataeologia,& viuum habebimus istius vanitatis exemplar. Quæ est per fidem,τὴν ἐν πίστει.Id est solidam ac firmā, ex verbo Dei,nostræ in Christo salutis & rerum ad eam pertinentium cognitionem ac πληροφορίαν, quam inanibus illis commentis opponit.Cæterùm vetusti codices pro οἰκοδομίαν legunt οἰκονομίαν.i.dispensationē,quod mihi videtur obscurius.

5 Finis mandati,τὸ τέλος τῆς παραγγελίας.Id est Legis.Quorsum hoc? quia nimirum Paulus vult homines ab illis vanis quæstionibus ad verum pietatis studium reuocare. Charitas,ἀγάπη. Nec igitur extra cōscientiam bonam charitas,nec extra fidem conscientia bona,nec fides extra Dei verbum. Hæc qui dissoluit, à scopo aberrat, & pro veritate vanitatem amplectitur.Et notandum est verbum ἀστοχεῖν multo grauius quàm ἁμαρτάνειν.de quo dicemus infrà,2.Tim.2.d.17.

9 Legem iusto,ὅτι δικαίῳ νόμος.Id est,Sciens Legē latam nō esse aduersus eū qui ad ipsius normam mores suos sponte componat:quales sunt ii soli quos Dominus vera doctrina & Spiritu sancto imbuit. quod isti

minimè omnium curant, qui tamen Legis doctores videri volunt. Est enim generalis quidem hæc sententia, sed ad id de quo agitur accommodanda. Legis contemptoribus, ἀνόμοις. Id est exlegibus. Vulg. & Eras. Iniustis, non satis expressè. Peccatoribus, ἁμαρτωλοῖς. Id est veluti aliquam peccandi artem exercentibus, quos Hesiodus vocat κακῶν ῥεκτῆρας.

ἕτερον τῇ ὑγιαινούσῃ διδασκαλίᾳ ἀντίκειται.

aliud est quod sanæ doctrinæ sit oppositum.

aliud sanæ doctrinæ aduersatur.

11 Κατὰ τὸ εὐαγγέλιον τῆς δόξης τοῦ μακαρίου Θεοῦ, ὃ ἐπιστεύθην ἐγώ.

11 *Quæ est* secūdum gloriosum Euangelium beati Dei, quod concreditum est mihi.

11 *Quæ est secūdū Euangelium gloriæ beati Dei, quod creditum est mihi.*

12 Καὶ χάριν ἔχω τῷ ἐνδυναμώσαντί με, Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ὅτι πιστόν με ἡγήσατο, θέμενος εἰς διακονίαν·

12 Gratiam igitur ei habeo qui me robustum effecit, *id est* Christo Iesu Domino nostro: quòd me fidelē duxerit, vt qui *me* in ministerio constituerit:

12 *Gratias ago ei qui me confortauit, Christo Iesu Domino nostro: quia fidelem me existimauit, ponens in ministerio:*

13 Τὸν πρότερον ὄντα βλάσφημον καὶ διώκτην καὶ ὑβριστήν· ἀλλ' ἠλεήθην, ὅτι ἀγνοῶν ἐποίησα ἐν ἀπιστίᾳ·

13 Qui prius eram blasphemus & persequutor & iniuriosus: sed mei misertus est. nam ignorās id faciebam fidei expers.

13 *Qui prius blasphemus fui & persequutor & cōtumeliosus: sed misericordiam Dei consequutus sū, quia ignorans feci in incredulitate.*

14 Ὑπερεπλεόνασε δὲ ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν μετὰ πίστεως καὶ ἀγάπης τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

14 Superabundauit autem gratia Domini nostri cum fide & dilectione in Christo Iesu.

14 *Superabundauit autem gratia Domini nostri cū fide & dilectione quæ est in Christo Iesu.*

15 Πιστὸς ὁ λόγος, καὶ πάσης ἀποδοχῆς ἄξιος, ὅτι Χριστὸς Ἰησοῦς ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον ἁμαρτωλοὺς σῶσαι, ὧν πρῶτός εἰμι ἐγώ.

Math. 9. b. 13. marci 2. c. 17

15 Fidus *est hic* sermo, & modis omnibus dignus quem amplectamur, Christū Iesum venisse in mundū vt peccatores seruaret, quorum primus sum ego.

15 *Fidelis sermo & omni acceptione dignus, quòd Christus Iesus uenit in mundū peccatores saluos facere, quorū primus ego sum.*

16 Ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἠλεήθην, ἵνα ἐν ἐμοὶ πρώτῳ ἐνδείξηται Ἰησοῦς Χριστὸς τὴν πᾶσαν μακροθυμίαν, πρὸς ὑποτύπωσιν τῶν μελλόντων πιστεύειν ἐπ' αὐτῷ εἰς ζωὴν αἰώνιον.

16 Verùm ideo misertus est mei, vt in me primo ostenderet Iesus Christus omnem clementiam, vt essem exemplo credituris ipsi in vitam æternam.

16 *Sed ideo misericordiam consequutus sum, ut in me primo ostenderet Christus Iesus omnem patientiam, ad informationē eorū qui credituri sunt illi in uitam æternam.*

11 Secundum gloriosum Euangelium, κατὰ τὸ εὐαγγέλιον τῆς δόξης. Id est, sicut traditur in glorioso Euangelio: quod opponit inanibus argutiis. Ergo suppletur articulus τῇ, vt sæpe annotauimus. Omnino enim hoc explicat, quam sanam doctrinam vocarit.

12 Igitur, καί. Id est ὥστε, vt alibi annotauimus aliquoties. Non temere autem Apostolus ad hanc narrationem descendit. Quum enim Timotheum adhortatus esset veluti ad certamen cum omnibus hominibus suscipiendum, adferendum fuit aliquod insigne exemplum ex quo intelligeret quæ sit vis Spiritus Dei in iis quos ad perferendi Euangelii munus delegit, quantumuis alioqui ab eo prorsus alienis. Non poterat autem magis insigne, vel ipsi Timotheo magis notum exemplum adferre. Qui me robustum effecit, τῷ ἐνδυναμώσαντί με. Vulgata, Qui me confortauit, barbarè. Erasmus, Qui me potentem reddidit, non malè expressa sententia. Nam quia hoc in loco differitur de prima illa vocatione, sicut apparet ex proximo versiculo, τὸ ἐνδυναμοῦν non significat imbecillas vires augere, vel quasi collapsas sustinere, sed vires ei indere cui ne voluntas quidem insit, imò verò qui in contrariam partem totus feratur: nisi malimus interpretari, Qui me hac potestate ornauit: siue, Qui hanc authoritatem mihi tribuit, nempe vt gloriosi ipsius Euāgelii sim minister: quo nihil maius aut magis arduum cuiquam potest contingere. *Id est* Christo, Χριστῷ. Exponit proculdubio quis ille sit à quo hanc facultatem acceperit, quod & ipsa vocationis Pauli historia manifestè probat. Itaque redundat particula In, quæ in quibusdam codicibus additur. neque conueniunt interpretationes Erasmi, qui hoc coniungit cum participio ἐνδυναμώσαντι.

13 Iniuriosus, ὑβριστής. En merita præparationis quæ profert Apostolus. Vulgata, Contumeliosus. Eras. Violentus. Mei misertus est, ἠλεήθην. Hoc non video quî possis Latinè, seruato passiuo verbo, explicare: nā miseratus nonnisi actiuè dicitur. Vulgata, Misericordiam Dei consequutus sum, vt videatur etiam legisse ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Erasmus, Misericordiā adeptus sum. Neutra interpretatio mihi satis placuit. Dicimur enim ea consequi & adipisci quæ captamus. At Paulus Christum non modò non quærebat, sed etiam crudelissimè persequebatur. Fidei expers, ἐν ἀπιστίᾳ. Id est ἄπιστος ὤν. quoniam Christum ignorabam. Ergo dicet aliquis, ignorantia ista excusat peccantem. Id verò si ita esset, quorsum vocaret sese Paulus peccatorem, & misericordiam Dei prædicaret? Hoc tamen verum est, minus grauiter peccare qui Christū ignorantes offendunt. Sed hos quoque, nisi Deus singulari gratia eos fide dignetur, damnandos esse liquet ex 2. Thess. 1. b 8. Vulg. In incredulitate. Eras. Per incredulitatem: neutrum satis rectè. Videtur enim vacuitas fidei, (vt ita loquar) diuersum quoddam esse ab incredulitate. 14 Cum fide, μετὰ πίστεως. Effecta gratiæ duo cōmemorat: fidem, à qua sit absorpta ignorantia: charitatem, quæ indomitæ illi crudelitati successit, idque ex gratia in Christo Iesu. Itaque in præpositione ὑπὲρ latere puto comparationem incredulitatis ipsius & gratiæ Dei.

15 Fidus, πιστός. Id est dignus cui fides habeatur, (vt mox explicat) vt qui fallere non possit.

16 Misertus est mei, ἠλεήθην. Vide suprà versu 13.

Τῷ δὲ βασιλεῖ τῶν αἰώνων ἀφθάρτῳ, ἀοράτῳ, μόνῳ σοφῷ Θεῷ τιμὴ καὶ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

Ταύτην τὴν παραγγελίαν παρατίθεμαί σοι, τέκνον Τιμόθεε, κατὰ τὰς προαγούσας ἐπί σε προφητείας, ἵνα στρατεύῃ ἐν αὐταῖς τὴν καλὴν στρατείαν·

Ἔχων πίστιν καὶ ἀγαθὴν συνείδησιν· ἥν τινες ἀπωσάμενοι, περὶ τὴν πίστιν ἐναυάγησαν.

Ὧν ἐστιν Ὑμέναιος καὶ Ἀλέξανδρος, οὓς παρέδωκα τῷ Σατανᾷ, ἵνα παιδευθῶσι μὴ βλασφημεῖν.

17 Regi autem æterno, immortali, inuisibili, soli sapienti Deo honor *sit* & gloria in secula seculorum. Amen.

18 Hoc mandatũ cõmendo tibi, fili Timothee, *nempe* vt secundũ prægressas de te prophetias, milites per eas bonã illam militiam.

19 Retinens fidẽ & bonam conscientiam: qua repulsa, nõnulli fidei naufragium fecerunt.

20 Ex quibus Hymenæus & Alexander: quos tradidi Satanæ, vt discant non blasphemare.

17 *Regi autem seculorum immortali, inuisibili, soli Deo honor & gloria in secula seculorum. Amen.*

18 *Hoc præceptum commendo tibi, fili Timothee, secundum præcedentes in te prophetias, ut milites in illis bonam militiam:*

19 *Habens fidem & bonã conscientiam: quam quidam repellentes circa fidẽ naufragauerunt.*

20 *Ex quibus est Hymenæus & Alexander, quos tradidi Satanæ, ut discant non blasphemare.* 1.Cor.5.b.5

Κεφάλαιον β.

Παρακαλῶ οὖν πρῶτον πάντων ποιεῖσθαι δεήσεις, προσευχάς, ἐντεύξεις, εὐχαριστίας ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων·

Ὑπὲρ βασιλέων καὶ πάντων τῶν ἐν

CAP. II.

1 Adhortor igitur ante omnia vt fiant deprecationes, preces, postulationes, gratiarum actiones pro quibusuis hominibus:

2 Pro regibus & quibusuis in

CAP. II.

1 *Obsecro igitur primùm omnium fieri obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarũ actiones pro omnibus hominibus.*

2 *Pro regibus & omnibus*

17 Sapienti, σοφῷ. Hoc non legit Vetus interpres, & alii Veteres Latini. Reperi tamen in omnibus vetustis libris, & Græcis scholiis, itémque apud Nanzianzenum περὶ υἱοῦ λόγῳ β. Quomodo verò sit respondendum Arrianis hoc testimonio abutentibus, pulchrè docet Basilius epist. 161.

18 *Nempe vt*, &c. κατὰ τὰς προαγούσας, &c. Apparet ex hoc loco vocationẽ Timothei multis insignibus prophetarũ oraculis fuisse comprobatã, qui tum in Ecclesiis vigebant, vt innuit etiã Lucas Act. 16.a.3. sicut Paulus & Barnabas ex oraculo sunt profecti ad Gentes, Act. 13.a.2, & Prophetarum prædicationes cõmemorat Paulus Act. 20.e.23. Milites bonam illam militiã, στρατεύῃ τὴν καλὴν στρατείαν. Id est, strenuè te geras in illa militia, ad quam oportet esse comparatos quicunque hoc bellum administrant. Delectantur autem Hebræi atque etiam Attici scriptores isto genere constructionis: nec prætermittendus fuit articulus. Per eas, ἐν αὐταῖς. Id est, illis fretus. Hinc etiam apparet quorsum illi suum exemplũ proposuerit.

19 Fidem, πίστιν. Id est sanam doctrinam, μετωνυμικῶς, vt infrà 3.c.8, & 4.a.1: cuius dicuntur naufragium facere quibus eripitur iusto Dei iudicio: quia nimirum bona conscientia talentum acceptum non administrarunt. Nam (vt verè & pereleganter scripsit doctissimus interpres) vt in portum perueniamus, regendus est bona conscientia nauigationis nostræ cursus. Vide infrà, 4.a.1.

20 Quos tradidi Satanæ, οὓς παρέδωκα τῷ Σατανᾷ. Id est, ex Ecclesia eiectos, Satanæ mancipaui. Vide 1. Cor. 5.b.5. Vt discant, ἵνα παιδευθῶσι, &c. Id est, ne impunè ferant suas blasphemias: siue, vt suo malo discant quid sit blasphemare. Nam ita etiam in vernaculo nostro sermone diceremus, *afin qu'ils apprenent à ne blasphemer plus*. Aut fortassis respexit ad excõmunicationis finem illum cuius mentio facta est 1. Cor. 5.b.5, & 2. Thess. 3. d. 14: nempe vt pudore ac tristitia reuocetur in viam qui aberrarat: quò pertinet venustum illud Græcorum prouerbium, ἐὰν ἔπαθες, ἔμαθες.

IN CAPVT II.

1 Deprecationes, δεήσεις. Non temere videtur Paulus ista congessisse. itaque mihi non displicet Græci scholiastæ distinctio: quamuis non vbique obseruetur. Δέησιν ergo vocari dicit supplicationem qua petitur liberatio ab iis quæ molestiam adferunt: προσευχὴν verò eam qua beneficium aliquod petimus: ἔντευξιν accusationẽ eorum qui nos iniuriis afficiunt. Ego tamẽ hoc postremum malim ad mutuas aliorum pro aliis preces referre: de quo diximus Rom 8.e.26. Vide Augustinum Epistola 59. Pro quibusuis hominibus, ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων. Particulam vniuersalem pro indefinita positam obseruauimus singulis penè paginis: sed spectandum est semper de quo agatur, vt quid indefinitè statuatur intelligamus. Veluti Mat. 4.d.23, dicitur Dominus sanasse omnẽ morbum, id est quoduis morbi genus: & ibidem dicũtur Christo oblati omnes malè affecti, id est quouis morbi genere laborãtes. Itaq; in iis locis indefinitè statuitur de omni morborũ genere. Et Rom. 1.b.16, dicitur Euãgeliũ esse efficax ad salutẽ omni credenti, id est cuiuis: quo vocabulo tolli Gentiũ & Iudæorũ discrimẽ, manifestè apparet ex iis quæ subiiciuntur. Sic 1. Cor. 6.c.12, Omnia, inquit, mihi licent. quibus verbis tollitur rerũ mediarũ discrimen. Sic 1. Cor. 10.e.25, Omne, inquit, quod in macello vænit, edite: tollens Iudaica ciborũ discrimina. Pueriliter ergo hallucinãtur qui hanc sententiã & alias eiusmodi, vnius particulæ præsidio fulti, æternis Dei decretis opponunt: de quibus Rom. 9.d.17, & 11.a.7, & aliis infinitis locis. Hîc enim non est propositũ Paulo de singulis hominibus agere, sed discrimen tollere graduũ ac dignitatũ, itémque fideliũ & externorũ, vt ex sequentibus liquet. Et nequis à me quicquam hîc detortum clamitet, non modò ab Hebræis & Græcis, (qua de re satis constare puto) sed etiam à Latinis scriptoribus simili prorsus ratione hanc particulam vsurpari affirmo, ita videlicet vt genera singulorũ non singula generũ, vt aiunt, complectatur. Sufficiat vnum hoc Ciceronis exemplũ ex oratione pro Roscio Amerino, Non omnem frugem, neque omnem arborem in omni agro reperire possis.

2 Pro regibus, ὑπὲρ βασιλέων. Reges & principes nominatim appellat, & quidem addita indefinita particula. Nam quot erant eo tempore magistratus, tot erant Ecclesiæ hostes, & penes Romanos infideles erat summa rerum. Itaque ambigi poterat num potius aduersus illos quàm pro illis, concipi preces oporteret.

Iubet autē Paulus nominatim illos in precibus cōprehendi. Sed quid si tū Iulianus apostata imperasset? Nempe hic vnus erat ex eorū numero pro quibus precandū non erat, Gal. 5.b.12, & 1. Thess. 2.b.16, & 2. Tim. 4.c.14, & 1. Ioh. 5.d.16. Distinguendi sunt autē extranei, vel per ignorantiā peccantes, aut in moribus, aut in doctrina, ab iis qui planè, & quidem Dei ac Christi odio, à veritate deficiunt. Ergo tota series argumenti huc nos deducit vt τὸ καθόλου interpretemur non de singulis, sed de omnibus indefinitè, id est de quibusuis: & hactenus quidem vt tū pro domesticis, tum pro extraneis preces in Ecclesia concipiantur.

ὑπεροχῇ ὄντων· ἵνα ἤρεμον καὶ ἡσύχιον βίον διάγωμεν ἐν πάσῃ εὐσεβείᾳ καὶ σεμνότητι.	eminentia constitutis: "vt tranquillam ac quietam vitam degamus cum omni pietate "& honestate.	*qui in sublimitate sunt: ut quietam & tranquillam uitam agamus in omni pietate & castitate.*
3 Τοῦτο γὰρ καλὸν καὶ ἀπόδεκτον ἐνώπιον τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ,	3 Nam hoc bonū est & acceptū coram seruatore nostro Deo,	3 *Hoc enim bonum est & acceptum coram saluatore nostro Deo,*
4 Ὃς πάντας ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν.	4 "Qui quosuis homines vult seruari, & ad agnitionem veritatis venire.	4 *Qui omnes homines uult saluos fieri, & ad agnitionē ueritatis uenire.*

Vt trāquillā, ἵνα ἤρεμον. Omnino hoc pertinet ad participiū ὄντων, cōstitutis. Argumētatur enim à fine quē spectauit Dominus quū in reb⁹ humanis istos gradus distribueret: cui fini nos subseruire prorsus oporteat, nisi velimus θεομαχεῖν, ac proinde ipsi nobis perniciē accersere. Quū igitur magistratus ideo cōstituti sint à Domino vt omniū rerū ipsiúsq; adeo religionis εὐταξία per eos cōseruetur, quid aliud certiore fide ac maiore contentione petere debemus à Deo quàm vt principes, si quidē boni sint ac pii, cōseruet: sin verò mali sint, bonos efficiat, populorū misertus quos illo flagello lōgè durissimo castigat? Hoc, inquā, est Pauli lōgè grauissimū argumētū. Nā si (vt quidam faciunt) hæc referas ad verbum ποιεῖσθαι, fiāt, quasi iubeat Paulus idcirco concipi preces pro regibus vt nostræ tranquillitati consulamus: verè quidē, sed tamen non aptè colligeret Apostolus. Assumeret enim pro hypothesi idipsum de quo quæritur, nempe an rogare pro principibus qui non modò non norunt, sed etiā persequuntur Ecclesiam, ad publicam Ecclesiæ concordiam spectet. Hoc, inquam, pro cōfesso Paulus assumeret si illo modo argumentaretur, ideóque non aptè colligeret. Nam excipere potuisset aduersarius, contraria prorsus ratione, non posse melius consuli paci Ecclesiæ quàm si Deum aduersus principes interpellet à quibus ipsa opprimitur: vti sub Iuliano factum esse Ecclesiastica historia meritò testatur. Huic verò obiectioni nullus locus relinquetur si Paulum dicamus à generali fine constituti magistratus argumentari: vt probata illa hypothesi, nectat argumenti conclusionē, Pro quibusuis igitur principibus orandū esse. Nobilissimus autē est hic locus nō modò aduersus Anabaptistas & cæteros omnes fanaticos qui magistratū tollendū censent, sed etiam aduersus crudelissimā illā Academicorū qui nuper irrepserunt charitatē. Isti enim in veræ religionis perturbatores nullum ius magistratibus concedunt: quū hîc disertè fiat mentio τῆς εὐσεβείας. i. iusti ac legitimi cultus, cuius vnius præ cæteris rebus vindices & assertores magistratus esse oporteat: adeo quidē vt quoties necesse fuerit vel religionem vel pacem ciuilē amittere, quicunque principes illā isti non anteposuerint, grauissimo scelere sese sciētes ac prudentes obligent: nedum vt factiosis hæreticis impunè liceat Ecclesiasticam disciplinam deridere.

Et honestate, καὶ σεμνότητι. Complectitur hoc nomen omne officii genus quod vigere in mutuis hominum commerciis debet, vt nihil turpiter aut indecorè, nihil denique flagitiosè fiat. Cicero, In officio colēdo, inquit, sita est honestas omnis: & in negligendo, turpitudo. Itaque τὸ καλὸν obiectum est τῆς σεμνότητος: quum alioquin hoc nomine significetur honesta quædam morum grauitas, quæ reuerentiam conciliat: quæ significatio huic etiā loco non malè conuenit. Vulg. Castitate, nimium angustè, vt alibi sæpe.

4 Qui quosuis homines, ὃς πάντας ἀνθρώπους. i. qui sublato discrimine, quosuis etiam alienissimos ab Euāgelio homines vult seruare: siue, qui Ecclesiam suam ex quorumuis hominum genere congregat. Nostrū est igitur pro quibusuis precari, non autem iudicare abiectos à Deo quicunque nondum ad Ecclesiam accesserunt. Hanc germanā esse huius loci sententiā res ipsa clamat, & experiētia etiam conuincit, nempe ista non ad singulos homines, sed ad quæuis hominū genera pertinere. Est enim ad conclusionē accōmodanda probatio. Itaque planè aberrant à scopo qui singulis hominibus hoc Apostoli dictum accōmodant, & nostræ consolationis fundamentum conuellunt. Non agimus de salutis causa: illam enim cōstat vno Christo nisi gratis nobis exhibito, & per gratuitum fidei donū apprehenso. Non agimus etiam de eo cur Deus damnet. neque enim aliunde petēdum est exitiū hominis quàm ab ipsius hominis corruptione, & corruptionis fructibus. Tota Scriptura hoc clamat, & qui aliter sentit, anathema sit. Sed hoc quæritur, an singulos homines Deus saluti destinarit per fidem seruandos: an verò etiā aliquos iusto suo iudicio condēnandos. At quorsum hoc quæritur? Quia hucusque nos subuehit Spiritus sanctus, nempe quoties ita facere necesse est, ab inhærentibus causis ad ipsum vsque Dei propositū cōscendēs, tū in electis tū in reprobis. Apertæ verò blasphemiæ fuerit existimare curiosas, spinosas, inutiles quæstiones à Spiritu sancto nobis explicari. Certè frustra prædicatur iustificatio ex fide nisi fidei substernatur electio certa & cōstans, electio verò sine opposito mēbro nec constitui potest, nec ita etiā considerari vt par est. Denique nisi hæc quæstio explicetur, tota Christiana religio corruat necesse est. Nā qui hoc Pauli dictū ad singulos homines contendūt pertinere, huc delabantur necesse est vt vel liberū arbitriū hominis, vel vniuersalē (id est ad singulos homines pertinentē) gratiam statuant. Liberum arbitrium voco non quod sit spontaneū, (ita enim concedo) sed quod in vtranuis partem sua spōte ferrri possit. Hoc igitur qui constituunt, vel Pelagiani sunt, si naturalē faciant gratiā: vel Semipelagiani, si cū natura faciant concurrere gratiā, quæ infirmā naturā adiuuet. cū neutris verò mihi quicquā negotii esse volo. Sin verò gratiā quandā vniuersalē statuas ad singulos pertinentem, quæro quam gratiam intelligas. Nā de gratia hîc agimus quæ ad Christū ducit, extra quē non est salus: quam sicui negat, alicui concedit Deus, gratiam illam tuā vniuersalē hoc ipso sublatā vides: sin verò gustum eius aliquē singulis tribui dicas, primùm omniū ipsa omnium seculorū experientia falsum id esse coarguit. Deinde quæro, parémne primum illū gratiæ gustum facias, an imparem. Si imparem facis, iterum vides te ab vniuersali gratia deficere: sin verò parem, vnde tam impar effectus? Ex eo, dices, quòd iste oblātā amplectitur, hic verò repudiat. Ergo, inquam, vel impar fuit gratia, (fuisset enim ex æquo vterque sanatus, & ad amplectendam gratiam pari efficacia impulsus) vel impar erat naturæ corruptio. quod si tu statuis, iam in Pelagianismum recidis. En vides, lector, quibus laqueis se induat quorundam hominum curiosa modestia: vt alias blasphemias omittam quæ ex hac ipsa doctrina necessariò consequuntur, de quibus alibi dictum est à nobis.

Εἷς γὰρ Θεός, εἷς καὶ μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἄνθρωπος Χριστὸς Ἰησοῦς·

5 Vnus enim Deus, vnus etiã mediator Dei & hominum, homo Christus Iesus:

5 *Vnus enim Deus, unus & mediator Dei & hominum, homo Christus Iesus:*

Ὁ δοὺς ἑαυτὸν ἀντίλυτρον ὑπὲρ πάντων, τὸ μαρτύριον καιροῖς ἰδίοις.

6 Qui semetipsum dedit redẽptionis pretium pro quibusuis, *Christus inquam*, testimoniũ illud suis tẽporibus *destinatũ*.

6 *Qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus, cuius testimoniũ temporibus suis confirmatum est.*

Εἰς ὃ ἐτέθην ἐγὼ κήρυξ καὶ ἀπόστολος, (ἀλήθειαν λέγω ἐν Χριστῷ, οὐ ψεύδομαι) διδάσκαλος ἐθνῶν ἐν πίστει καὶ ἀληθείᾳ.

7 ‖Cuius constitutus sum ego præco & Apostolus, (veritatem dico per Christum, non mẽtior) doctor *inquam* Gentium, cum fide ac veritate.

7 *In quo positus sum ego prædicator & Apostolus (ueritatem dico, non mẽtior) doctor Gentium in fide & ueritate.* 2.Tim.1.c.11

Βούλομαι οὖν προσεύχεσθαι τοὺς ἄνδρας ἐν παντὶ τόπῳ, ἐπαίροντας ὁσίους χεῖρας χωρὶς ὀργῆς καὶ διαλογισμοῦ.

8 Velim igitur viros precari in quouis loco, puras manus attollentes absque ira & disceptatione.

8 *Volo ergo uiros orare in omni loco, leuantes puras manus, sine ira & disceptatione.*

5 Homo, ἄνθρωπος. Homo videlicet factus: alioquin nullus ad eum aditus nobis pateret, nedum ad ipsam diuinitatem. Assumpsit autem naturam, qua non certo hominum generi, sed quibusuis coniungitur. Nullum ergo genus hominum debemus à Christi Ecclesia alienum putare. Iam verò non potes ad singulos homines hoc transferre, quum ipse Christus disertè testetur se non rogare pro mundo, id est pro iis quos Deus ipsi non est daturus, ac proinde quorum causa non venit: alioquin, vt sacerdotis officio planè fungeretur, pro singulis oraret. Hoc tamen interim tenendum est, ideo damnari homines quòd tenebras magis dilexerint quàm lucem. Est enim reprobationis propositum ab ipsius exequutione (id est damnatione) diligenter distinguendum: quum pro occulta, sed tamen iusta, sua voluntate Deus reprobet, qui tamen damnationi deuotos, nonnisi propter causas in ipsis hærentes damnat.

6 Qui seipsum dedit, ὁ δοὺς ἑαυτόν. Vel potius, Qui se ipse, siue qui ipse se dedit. Nam inter hæc dicendi genera nonnihil interest. Quum enim dicimus, Christus dedit seipsum, intelligimus Christum non aliam victimam quàm sese obtulisse: at quum dicimus, Christus ipse se dedit, significamus non modò nullam aliam oblatam victimam, sed etiam à nullo alio quàm ipso fuisse oblatam, vt idem fuerit pontifex qui & victima. Itaque duplici sacrilegio tenentur qui vel alia victima Deum placari, vel ab alio sacerdote quàm ab eo offerri eã potuisse putant, nedum vt hodie possit. Itaque si vna oblatio istis sacrilegis non satisfacit, age, Christum (sicuti se facere gloriantur) è solio Patris detrahant, non qui ipsorum impuris manibus, sed à seipso quotidie offeratur. Nam crucifigendi quidem ipsius partes illis sanè libenter relinquimus. At ista, inquiunt, oblatio est ἀναίμακτος. Rectè sane: ergo expiatoria non est, quum absque sanguinis effusione non fiat remissio, Heb.9.f.22.

Christus inquam, testimoniũ illud suis tẽporibus *destinatũ*, τὸ μαρτύριον καιροῖς ἰδίοις. Vulgata, Cuius testimoniũ suis tẽporibus confirmatũ est. Sed multi cod. vet. nõ habẽt Cuius. Eras. Vt esset testimoniũ suis tẽporib⁹. quæ ĩterpretationes nec Græcis respondent, nec cõmodam habẽt explicationem. Sed magis etiam hunc locũ detorsit Castellio, qui hæc coniunxit cum sequentibus in hunc modum, Quam ad rem suis temporibus testandã ego præco sum & Apostolus constitutus. Inde porro nata est difficultas quòd alii, vt ista connecterent cum præcedentibus, subaudiendũ putarũt prouocabulũ οὗ, & præterea verbũ ἐβεβαιώθη vel ἀπεδείχθη, quo modo vertit Vetus interpres. Alii subaudiendam putarunt præpositionem εἰς, vt vertit Eras. qui tamen in annotationibus vidit appositionem esse, sed quam nõ satis aptè applicuerit. Alii denique ἰδίοις καιροῖς cõnectunt cum verbo sequente, nempe ἐτέθην. quæ omnes interpretationes mihi quidem non probantur. Est autem plana constructio, adeo vt ne eclipsi quidẽ indigeat: cohærẽs vel cũ Χριστὸς Ἰησοῦς, (quod vt planius esset, repetii Christi nomen per epanalepsin) vel cũ proxima sententia, vt vertas, *Quod est* testimoniũ illud suis tẽporibus destinatum. Nam & Christus dicitur μαρτύριον, de quo videlicet testati sint omnes Prophetæ: & quòd Christus sese pro quorumuis hominum redemptione obtulerit, illud ipsum est testimonium quod suis temporibus erat destinatum. Est autem καιροῖς ἰδίοις tertio casu positum, vt Consules extremo hoc anno magistratum ineuntes, sequenti anno lectos dixeris. Illud igitur Hebræi exprimerent addito ל, & nos vernaculo sermone diceremus *pour sa saison*, vel, *pour certaine saison*. quod vt planius esset, addidi participium. Mihi tamen (vt dicam quod sentio) magis placeret legere τὸ μυστήριον, id est mysterium illud, siue arcanum: quam lectionem in vno tantùm vetere codice deprehendimus. Video enim crebrò hanc sententiam totidem penè verbis repeti, vt Rom.16.d.25, Ephes.3.b.9, Coloss.1.d.26, Tit.1.a.2 & 3, & 1.Pet.1.d.20. vbi vel mysterii, vel retectionis, vel vtriusque fit mentio. Sed & infrà, 3.d.16, hoc ipsum dicitur μυστήριον, vt mihi quidem hoc magis placeat. Quanquam hoc ipsum μυστήριον dici potest μαρτύριον, tum quatenus plenam diuinæ erga nos beneuolentiæ fidem facit, tum etiam quatenus id testificati sunt Prophetæ.

7 Per Christum, ἐν Χριστῷ. Vetus interpres hoc non legit, & in tribus vetustis libris Græcis deesse cõperimus. Videtur autem additum ex Rom.9.a.1, vbi etiam hanc formulam exposuimus. Non mentior, οὐ ψεύδομαι. Hebraicus pleonasmus, de quo diximus Iohan.1.c.20. Magna tamen est eius emphasis, vt tum ex hoc loco, tum ex aliis multis omnino appareat hanc epistolam, quãuis Timotheo sit inscripta, tamen Ephesiis, atque adeo Asiaticis omnibus Ecclesiis potius quàm ipsi Timotheo scriptã: in qua nimirũ tum ministri omnes, tum verò greges ipsi absolutam haberẽt officiorum suorum descriptionem. Cum fide & veritate, ἐν πίστει καὶ ἀληθείᾳ. Id est fidelis ac sincerus. Fidem autem ad sanam eámque persuasam doctrinam refero: veritatem, ad ipsius sinceram integrámque functionem. Vulg. In fide & veritate, quod etiamnon displicet.

8 In quouis loco, ἐν παντὶ τόπῳ. Hac formula putant alii tolli locorum discrimen: alii verò æquari Gentes & Iudæos, vt in toto orbe terrarum pura hæc sacrificia Deo offerantur, de quibus apud Malachiam agitur. Mihi videtur Paulus Legalibus cæremoniis veram purificationẽ opponere, quæ faciat vt quocunque loco fuerimus, Deum rite possimus inuocare. Puras, ὁσίους. Vel sanctas. Ad verbũ, puri attollentes manus. Malo tamen ὁσίους Atticè fœmineo genere accipi pro ὁσίας, vt versu 9, κοσμίῳ pro κοσμίᾳ, & Tit.2.c.11, χάρις σωτήριος pro σωτηρία: sed eadem tamen manet sententia, vtrouis modo legas. Cæterùm manuum sublationem posuit pro

inuocatione, id est signum pro reipsa: quæ formula sæpe occurrit in Prophetis, vt Esa. 1. d. 15. Absque ira & disceptatione, χωρὶς ὀργῆς καὶ διαλογισμοῦ. Iram refero ad omnes offensiones animi quæ prohibeant quominus bona conscientia possimus Deum inuocare, vt Matth. 5. d. 23. sub qua specie etiam comprehendo reliquas iniurias quibus affici potest proximus, de quibus Esaias 1. d. 15. & 16. Διαλογισμὸν autem puto declarare τὴν διάκρισιν, id est dubitationem illam quæ fidei repugnat ex diametro: qua de re Iac. 1. a. 6. Ita enim suis omnibus numeris constabit ea puritas ac sanctimonia quæ ad rite precandum requiritur.

1. Pet. 3. a. 1

Ὡσαύτως καὶ τὰς γυναῖκας ἐν καταστολῇ κοσμίῳ, μετὰ αἰδοῦς καὶ σωφροσύνης κοσμεῖν ἑαυτάς, μὴ ἐν πλέγμασιν, ἢ χρυσῷ, ἢ μαργαρίταις, ἢ ἱματισμῷ πολυτελεῖ·

9 ‖Itidem & mulieres amictu honesto, cum verecundia & modestia ornare sese non cincinnis, vel auro, vel margaritis, vel pretioso vestitu:

9 *Similiter & mulieres in habitu ornato, cum verecundia & sobrietate ornantes se, non in tortis crinibus, aut auro, aut margaritis, uel ueste pretiosa:*

Ἀλλ' (ὃ πρέπει γυναιξὶν ἐπαγγελλομέναις θεοσέβειαν) δι' ἔργων ἀγαθῶν.

10 Sed (quod decet mulieres pietatem spondentes) operibus bonis.

10 *Sed (quod decet mulieres promittentes pietatem) per opera bona.*

Γυνὴ ἐν ἡσυχίᾳ μανθανέτω ἐν πάσῃ ὑποταγῇ.

11 Mulier cum silentio discito cum omni subiectione.

11 *Mulier in silentio discat cum omni subiectione.*

1. Cor. 14. g. 34

Γυναικὶ δὲ διδάσκειν οὐκ ἐπιτρέπω, οὐδὲ αὐθεντεῖν ἀνδρός, ἀλλ' εἶναι ἐν ἡσυχίᾳ.

12 ‖Mulieri enim docere non permitto, neque authoritatem vsurpare in virum, sed esse in silentio.

12 *Docere autem mulieri non permitto, neque dominari in uirum, sed esse in silentio.*

Gen. 1. d. 27

Ἀδὰμ γὰρ πρῶτος ἐπλάσθη· εἶτα Εὔα.

13 ‖Adam enim prior formatus est: deinde Eua.

13 *Adam enim primus formatus est: deinde Heua.*

Gen. 3. a. 6

Καὶ Ἀδὰμ οὐκ ἠπατήθη· ἡ δὲ γυνὴ ἀπατηθεῖσα, ἐν παραβάσει γέγονε.

14 Et Adã nõ fuit seductus: ‖sed mulier seducta, causa transgressionis fuit.

14 *Et Adam non est seductus: mulier autem seducta, in præuaricatione fuit.*

Σωθήσεται δὲ διὰ τῆς τεκνογονίας, ἐὰν μείνωσιν ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ καὶ ἁγιασμῷ μετὰ σωφροσύνης.

15 Seruabitur tamen liberos gignendo, si manserit in fide ac charitate, & sanctificatione cum modestia.

15 *Saluabitur autem per filiorum generationem: si permanserint in fide & dilectione, & sanctificatione cum sobrietate.*

9 Honesto, κοσμίῳ. Id est decenti & conuenienti. Neque enim sordidatas esse vult, neque rursus meretricio cultu: sed eo habitu qui animum optimè compositum testetur. Huc pertinent illi Antiphanis versiculi, Μὴ ὄμμασιν τὸ σῶμα λαμπρύνειν θέλε, Ἔργοις δὲ καθαροῖς καὶ τρόποις τὴν καρδίαν. Et modestia, καὶ σωφροσύνη. Vulg. Sobrietate. Eras. Castitate. Neutrũ mihi satis placet: puto enim hic commendari habitum qui frugi, prudentem, grauem, moderatam matremfamiliâs deceat.

10 Quod decet, ὃ πρέπει. Hoc omnino (vt mihi videtur) parenthesi includendũ est, vt δι' ἔργων ἀγαθῶν cohæreat cum κοσμεῖν. Opponit enim bonorum operum ornatum auro & margaritis. Dicemus autem de verbo ἐπαγγέλλεσθαι infrà, 6. d. 21, quod verto Spondentes: Vulg. Promittentes: Eras. Profitentes.

12 Neque authoritatem vsurpare, &c. οὐδὲ αὐθεντεῖν, &c. Huc pertinent elegantes hi Philemonis versiculi,

Ἀγαθῆς γυναικός ἐστιν, ὦ Νικοστράτη,
Μὴ κρείττον' εἶναι τἀνδρός, ἀλλ' ὑπήκοον.
Γυνὴ δὲ νικῶσ' ἄνδρ', ἐστὶν κακὸν μέγα.

14 Non fuit seductus, οὐκ ἠπατήθη. Seductus certè fuit, sed ipsius mulieris opera, quæ hac in parte fuit Satanæ organon, ideóque meritò hac quoque ratione viro debet esse obnoxia. qua pœna Deus etiam ipse illã mulctauit. Causa trangressionis fuit, ἐν παραβάσει γέγονε. Vulg. In præuaricatione fuit, nimiũ obscuré. Eras. Obnoxia facta est transgressioni: non expressa Pauli sententia, etiamsi exponas vt vulgò solent, Euam videlicet factam esse transgressionis ream. Atqui hæc expositio mihi videtur iners & frigida. Malui igitur ἐν παραβάσει accipere pro εἰς παράβασιν, vt Eua seducta fuisse dicatur vt Adamo esset peccandi causa. Ita enim vberior est sententia, & melius cohærens.

15 Liberos gignendo, διὰ τῆς τεκνογονίας. Id est ἐν τῷ τεκνογονεῖν. Nam διὰ non aliud declarat hoc in loco quàm ἐν, statum videlicet ipsum in quo sit mulier: vt δι' ἀκροβυστίας pro ἐν ἀκροβυστίᾳ, Rom. 4. b. 11. Neque quicquam est magis vsitatum hac significatione, vt δι' ἡμέρας, interdiu, διὰ βίου, δι' αἰῶνος, per totam vitam. qua significatione Homerus cum quarto casu dixit, Ἀμβροσίην διὰ νύκτα. Hoc certè miror plerosque veteres non cõsiderasse: qui quum existimarent hæc poni αἰτιολογικῶς, quasi nimirum causa aperiretur per quam seruari possit mulier, mirum quàm hîc se torserint: quum illis potius explicanda fuerit causa cur potissimùm Apostolus fecerit huius conditionis mentionem, non per quam, sed in qua seruari possit mulier. Causa verò manifesta est, vt rectè annotauit doctissimus interpres. Fecerat enim eius pœnæ mentionem qua multata est mulier propter deceptũ hominem. Iam verò hæc pœna præcipuè matrimonii coniunctionem ac præsertim ferendi, gignendi, educandi fœtus molestias continet. Itaque quum nunc vellet illi pœnæ consolationem aliquam subiicere, ne in matrimonii molestiis solam pœnam contemplentur mulieres, nõ potuit aliunde quàm ex ea ipsa pœna commodius consolationis argumentum sumere. quasi dicat, iniri posse rationem qua mulier in eo ipso onere quod peccati pœna est, aliquod mali remedium inueniat: puta si molestias illas ita sustinuerit vt fides, charitas, sanctimonia, modestia denique omnis in ipsa eluceat. Vulgata & Erasmus, Per liberorum generationem. manserit, ἐὰν μείνωσιν. Vulgata & Erasmus, Si manserint. Nam certè verbum numero multitudinis positum est,

summo codicum omnium consensu. Sed quum agatur de mulierum officiis per se, non autem de educatione liberorum, neque etiam τέκνων nomen possit cōmodè repeti ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, nō dubito quin hallucinati sint qui hoc retulerunt ad liberorum ipsorū fidē & cæteras virtutes. Nā quid si ii non manserint in his virtutibus, quanuis sedulò educati? Deinde quis hanc curam non potius existimet maxima ex parte ad patres pertinere? Postremò nomen σωφροσύνης, & consolatio ipsa mulieribus propriè destinata, satis ostendunt hoc esse potius de ipsis vxoribus accipiendum. Cur autem ad pluralem numerum repentè transiret Apostolus, hæc causa fuit quòd in genere disserat de omnium vxorum Christianarum officio.

Κεφάλαιον γ.

Πιστὸς ὁ λόγος, Εἴ τις ἐπισκοπῆς ὀρέγεται, καλοῦ ἔργου ἐπιθυμεῖ.

Δεῖ οὖν τὸν ἐπίσκοπον ἀνεπίληπτον εἶναι, μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα, νηφάλεον, σώφρονα, κόσμιον, φιλόξενον, διδακτικόν·

Μὴ πάροινον, μὴ πλήκτην, μὴ αἰσχροκερδῆ· ἀλλ' ἐπιεικῆ, ἄμαχον, ἀφιλάργυρον·

Τοῦ ἰδίου οἴκου καλῶς προϊστάμενον, τέκνα ἔχοντα ἐν ὑποταγῇ μετὰ πάσης σεμνότητος·

CAP. III.

1 Fidus *est hic* sermo, Siquis episcopatum appetit, præclarum opus desiderat.

2 Oportet igitur episcopum irreprehensum esse, vnius vxoris virum, vigilātem, sobrium, compositum, hospitalem, aptum ad docendum:

3 Non vinosum, non percussorem, nó turpiter lucri cupidum: sed moderatum, alienum à pugnis, alienum ab auaritia:

4 Qui suæ domui bene præsit, qui liberos contineat in subiectione cum omni honestate:

CAP. III.

1 Fidelis sermo, Siquis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat.

2 Oportet ergo episcopū irreprehensibilem esse, vnius vxoris virum, sobrium, prudētem, ornatum, hospitalem, doctorem: Tit.1.b.6

3 Non uinolentum, non percussorem: sed modestum, non litigiosum, non cupidum:

4 Sed suæ domui bene præpositum, filios habentem subditos cum omni castitate:

IN CAPVT III.

1 Fidus, πιστός. Hac præfatione solet aliquoties in his quidem epistolis Paulus sibi audientiam facere. Episcopatum, τῆς ἐπισκοπῆς. Sic vocat tum docendi tum gubernandi munus in Ecclesia, vt diximus Philip.1.a.1. Appetit, ὀρέγεται. De ambitu non loquitur, quo vix quicquam magis horrendum est in Ecclesia: sed in genere, de animo & studio ad Dei Ecclesiam iuuandam comparato, quando & vbicunque Domino visum fuerit. Itaque vel hoc vnum indicat, non Apostolicam, sed Satanicam esse istam Ecclesiam, in qua non aliter liceat quàm per ambitum & manifestam nō dico petitionem, sed emptionem, gradum vllum adipisci: adeo quidem vt nullum sit hodie lucrosius forensium contentionum genus, dum hoc penè vnū quæritur, quis cæteros anteuerterit. Et vos non pudet, fœda Satanæ prostibula, Ecclesiæ nomē vobis vendicare? Præclarū, καλοῦ. Id est præclarum, ac proinde arduum, siquod aliud vsquam est. Nam hîc valet in primis Græcorum illud prouerbium δύσκολα τὰ καλά: vt perappositè annotauit doctissimus interpres. Vulgata, Bonum. Erasmus, Honestum, non expressa Pauli sententia: neque enim conueniret sequens illatio. Omitto ridiculam profanorum hominum distinctionem, qui non modò Græcæ linguæ rudes, sed omnis & honestatis & religionis hostes, monstra denique potius quàm homines, hunc locum in suis illis impuris compotationibus cauillantur: quasi scripserit Apostolus, Qui episcopatum desiderat bonum, opus desiderat. Ita scilicet istis sanctissimis ludus est ac iocus sacrosanctum verbum Domini profanare. Opus, ἔργου. Quo pudore igitur episcoporum nomen vsurpatis otiosi ventres? Manifestè verò Castellio corrupit hunc locum, qui conuertit καλοῦ ἔργου, rem bonam, & δεῖ οὖν, debet autem.

2 Oportet igitur, Δεῖ οὖν. Quî fuerit Pauli successor qui nihil minus curat quàm hoc Oportet? Conferantur ad hoc exemplar Pōtificum Romanorum vitæ, ita vt ab ipsismet perscriptæ sunt, & comperies quis eos in illam Apostolicam sedem inuexerit. Vnius vxoris virum, μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα. Ergo qui coniugatos excludit ab episcopatu quia coniugati sint, Antichristum se prodit. Neque dicit Apostolus, Qui fuerit, sed Qui sit: quum verbum εἶναι repetendum sit ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, & ita disertè loquatur Tit.1.b.6. Itaque sicut ridiculi sunt qui de vna Ecclesia hoc dictum accipiunt, ita etiam non fuerunt satis attenti qui ex hoc loco putarunt excludi ab episcopatu eos qui secundam vxorem post alteram mortuam duxissent: vt interim taceam de ipsis vxoribus postea tradi præcepta. Non excluduntur ergo qui continentiæ donum habent: sed quòd rari essent illi, coniugatorum duntaxat fit mentio, & quidem damnata expressè polygamia, vt rectè hunc locum exposuit Chrysostomus. Fuit enim illa semper in Oriente totáque Græcia adeo vsitata vt etiam aliquando Athenis sancita sit, vt refert Laertius in Socrate. Sed inter bigamos & polygamos recensendi sunt non modò qui plures vxores simul haberent, verumetiam qui repudiata temere vxore aliam ducebant: eæque sunt bigamiæ antiquis canonibus seuerè inhibitæ, adeo vt clericis vel istiusmodi conuiuiis interesse non liceret. qua de re infrà dicemus, cap.5.b.9. Meritò igitur requirit Apostolus vt quisquis ad functionem Ecclesiasticam deligitur, ab istis omnibus maculis sit purus, nempe vnius duntaxat vxoris vir, quum alioqui primis illis initiis non facilè statim ista licentia cohiberi potuerit, nec satis etiam commodè multa iam inita connubia dirimi. Aptum ad docendum, διδακτικόν. Vulgata, Doctorē, διδάσκαλον. Sed multi sunt doctores qui aptiores essent ad stiuam: neque hoc declarat Græca vox: satis enim per se intelligebatur, episcopum vocari ad docendum. Annotat Hieronymus aduersus Pelagianos libro primo, Vulgatam editionem tū habuisse, Docilem: pro quo substituit, Qui docere possit, vt Erasmus obseruauit.

3 Vinosum, πάροινον. Id est vino quasi assidentem. Vulg. & Eras. Vinolentum: non satis rectè. Cæterùm Chrysost. hoc vocabulo putat potius significari ferocis ac temulenti ingenii homines quàm qui sint ebriosi. cui non assentior, quia mox Apostolus ipse ver.8, interpretatur τῷ οἴνῳ πολλῷ προσέχοντα, multo vino deditum. Sed illud quidem vitium & alia multa oriri ex tumulentia facilè concedo. Percussorem, πλήκτην. Hoc quoque Chrysostomus in iurgatores & eos qui lingua feriūt, dictum esse vult. Ego simpliciter malui interpretari.

4 Honestate, σεμνότητος. Vulgata, Castitate. Erasmus, Reuerentia. Vide suprà, 2.a.2.

5 (Εἰ δέ τις τοῦ ἰδίου οἴκου προστῆναι οὐκ οἶδε, πῶς ἐκκλησίας Θεοῦ ἐπιμελήσεται;)

5 (Nam siquis propriæ domui præesse nescit, quomodo Ecclesiam Dei curabit?)

5 (*Siquis autem domui suæ præesse nescit, quomodo Ecclesiæ Dei diligentiam habebit?*)

6 Μὴ νεόφυτον· ἵνα μὴ τυφωθεὶς εἰς κρῖμα ἐμπέσῃ τοῦ διαβόλου.

6 Non nouitium, ne inflatus in criminationẽ incidat diaboli.

6 *Non neophytum: ne in superbiam elatus in iudicium incidat diaboli.*

7 Δεῖ δὲ αὐτὸν καὶ μαρτυρίαν καλὴν ἔχειν ἀπὸ τῶν ἔξωθεν· ἵνα μὴ εἰς ὀνειδισμὸν ἐμπέσῃ καὶ παγίδα τοῦ διαβόλου.

7 Oportet autem eum etiam bonum habere testimonium ab extraneis: ne in probrum incidat & laqueum diaboli.

7 *Oportet autem illum & testimonium habere bonum ab iis qui foris sunt: ut non in opprobrium incidat & laqueum diaboli.*

8 Διακόνους ὡσαύτως σεμνούς, μὴ διλόγους, μὴ οἴνῳ πολλῷ προσέχοντας, μὴ αἰσχροκερδεῖς·

8 Diaconos itidem honestos, non bilingues, non multo vino deditos, non turpiter lucri cupidos:

8 *Diaconos similiter pudicos, non bilingues, non multo uino deditos, non turpe lucrum sectantes:*

Supra, 1.d.19

9 Ἔχοντας τὸ μυστήριον τῆς πίστεως ἐν καθαρᾷ συνειδήσει.

9 Tenentes mysterium fidei ‖ cum pura conscientia.

9 *Habentes mysterium fidei in conscientia pura.*

10 Καὶ οὗτοι δὲ δοκιμαζέσθωσαν πρῶτον, εἶτα διακονείτωσαν ἀνέγκλητοι ὄντες.

10 Atque hi etiam probentur prius, deinde ministrent, si sint inculpati.

10 *Et hi autem probentur primùm, & sic ministrent, nullum crimen habentes.*

11 Γυναῖκας ὡσαύτως σεμνάς, μὴ διαβόλους, νηφαλαίους, πιστὰς ἐν πᾶσι.

11 Vxores itidem honestas, nõ calumniosas, sobrias, fidas in in omnibus.

11 *Mulieres similiter pudicas, non detrahentes, sobrias, fideles in omnibus.*

12 Διάκονοι ἔστωσαν μιᾶς γυναικὸς ἄνδρες, τέκνων καλῶς προϊστάμενοι καὶ τῶν ἰδίων οἴκων.

12 Diaconi sint vnius vxoris mariti, qui liberis rectè præsint, & propriis domibus.

12 *Diaconi sint unius uxoris uiri, qui filiis suis bene præsint, & suis domibus.*

13 Οἱ γὰρ καλῶς διακονήσαντες, βαθμὸν ἑαυτοῖς καλὸν περιποιοῦνται, καὶ πολλὴν παῤῥησίαν ἐν πίστει τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

13 Nam qui bene ministrauerint, gradum sibi bonum acquirunt, & multam libertatem per fidem quæ est in Christo Iesu.

13 *Qui enim bene ministrauerint, gradum bonum sibi acquirent, & multam fiduciam in fide quæ est in Christo Iesu.*

14 Ταῦτά σοι γράφω, ἐλπίζων ἐλθεῖν πρός σε τάχιον·

14 Hæc tibi scribo, sperans fore vt celerius ad te veniam:

14 *Hæc tibi scribo, sperãs me ad te uenire citò:*

15 Ἐὰν δὲ βραδύνω, ἵνα εἰδῇς πῶς δεῖ ἐν οἴκῳ Θεοῦ ἀναστρέφεσθαι, ἥτις ἐστὶν ἐκκλησία Θεοῦ ζῶντος, στῦλος καὶ

15 Quòd si tardius venero, vt noris quomodo oporteat in domo Dei versari, quæ est Ecclesia Dei viui, columna &

15 *Si autem tardauero, ut scias quomodo oporteat te in domo Dei conuersari, quæ est Ecclesia Dei uiui, columna &*

6 In criminationem diaboli, εἰς κρῖμα τοῦ διαβόλου. Vel In condemnationem diaboli. Id est, ne ex eo ipso quòd in eum gradum euectus est, occasionem arripiat superbiæ, quæ ipsum euertat: atque ita in eandem condemnationem ruat atque ipse diabolus. Erasmus ad calumniatores mauult referre, sed coacta interpretatione, vt annotauimus etiam Ephes.4.f.27. Vulg. In iudicium Diaboli. Iudicium autem sæpe pro ipso gubernandi iure accipitur, vt possit etiam explicari, In iudicium, id est, in ius & potestatem.

8 Diaconos, διακόνους. Hi sunt qui pauperum curam habebant, de quibus diximus Philipp.1, & alibi sæpe.

9 Mysterium fidei, μυστήριον πίστεως. Id est, Euangelicam doctrinam, quæ verè sanè dicitur μυστήριον quod caro & sanguis non reuelet. Diaconorum enim erant nõnullæ etiam in docendo partes quoties necesse fuisset, vt ex Stephano & Philippo apparet. Ridiculum est autem quod adfertur à nonnullis, hoc posse ad taciturnitatem referri.

11 Vxores, γυναῖκας. Vxores videlicet episcoporum & diaconorum. Quorsum enim præcepta de aliis repeteret? De viduis autem paulo pòst aget suo loco. Non rectè igitur Vetus interpres conuertit, mulieres: & liquidò hinc quoq; apparet, de episcopis aut diaconis qui vxores habere desiissent, accipiendos non esse versiculos 2 & 11.

13 Gradum, βαθμόν. Id est, decus ac dignitatem, vt accipitur nomen מעלה ab Hebræis. Multam libertatem, πολλὴν παῤῥησίαν. Rectè omnino fiduciam intrepidam cum bona conscientia coniungit: bonæ verò conscientiæ fidem in Christo substernit. Quid enim reformidet homo eiusmodi? Opponuntur autem ista iis quæ dixerat de criminatione, probro & laqueo diaboli: quòd ista quoque diaconis perinde ac episcopis cauenda sint.

14 Celerius, τάχιον. Cõparatum absoluti loco positum est, cuius tamen enallages hæc vis est vt nonnihil adiicere videatur simplici absoluti significationi. Vide Iohan.13.c.27, & Act.25.c.10, & 2.Tim.1.d.17 & 18.

15 Columna & stabilimentum, στῦλος καὶ ἑδραίωμα. Hoc intellige hominum respectu, non autem simpli-

citer. nam alioquin ipsum hoc firmamentum lapide illo angulari nititur, vt dictum est Ephes. 2. d. 20. Cur igitur, dices, hæc epitheta tribuit Ecclesiæ? Quia videlicet non alibi habitat Dei veritas in mundo. Ecclesia enim est quæ filios Dei gignit & educat per verbi Dei prædicationem, & verè bonorum operum exempla. Alibi tenebræ, mendacia, errores, imposturæ, superstitiones, vertiginis & stuporis spiritus, omnes denique corruptelæ omnia latè possident: ex quorum collatione intelligi demum potest quid veritatis nomine significetur. Sunt autem multis modis inepti & impudentes qui ex hoc loco ita amplificant Ecclesiæ authoritatem quasi veritatem ipsa gignat, ac instar primi fundamenti sustineat: quum, vt antè dixi, Ecclesia ipsa alio fundamento, id est Christo, nitatur: nec procreatrix, sed testis sit duntaxat: altrix & conseruatrix veritatis inter homines: vt ipsa à verbo, non contrà, verbum ab ipsa pendeat. Deinde quum isti veritatem à verbo Dei separent, quis non videt eos quasi in aere ædificare, & veritatis nomen vanitati ac mendacio imponere? Præterea quàm absurdum illud est, Ecclesiam Dei, certo loco certisque personis, more Iudæorum, affigere? quasi scilicet captiuum Spiritum sanctum teneant, ac non disertè Dominus vbique istum externum splendorem iudicarit Ecclesiæ suæ ex diametro repugnare. Nisi fortè volunt vel Ecclesiæ priuilegia nunc esse amplificata, vel concilium illud Hierosolymitanum in quo damnatus est Christus, columnam fuisse veritatis: quasi denique Paulus ipse paulo antè non sit testatus, filium illum perditionis in medio ipso Dei templo sessurum. In eo verò sese quibusuis deridendos acuti isti sophistæ propinant, quòd in asserendis suis mendaciis τὸ κρινόμενον assumant pro confesso. Parendum est, inquiunt, his & illis decretis. nam Ecclesia ita constituit. Deinde Ecclesiam non veris modò sed etiam ementitis titulis exornant. Demum proferunt ius canonicum, conciliabula, consuetudinem. Denique bona etiam (quod aiunt) intentione quiduis quum libuit cōminiscuntur, vt olim in concilio Carthaginiensi Romanus Pontifex factitauit. Ita sibi acutè videntur omnia conclusisse. Atqui, boni Patres, hunc laborem vobis effugere licuit. neque enim Ecclesiæ Dei authoritatem detrahimus, in qua vna regnare Dei veritatem dicimus: sed hoc quæritur, in quo vobis laborandum erat, Sitne Ecclesia quæ vno capite non est contenta: quæ non verbo Dei, sed traditionibus hominum & consuetudinibus sæpe etiam falsissimis nititur: quæ verbi Dei lectione plerisque interdicit: quæ inauditam omnibus seculis idololatriam omni crudelitatis genere defendit: quæ Ecclesiastica omnia munera publicè quibusuis emptoribus prostituit: quæ Christo alios mediatores subordinat: quæ Christo corpus inuisibile & immensum affingit: quæ Christi oblationem vnicam & æternam iterat: quæ liberum arbitrium gratiæ adiungit: quæ veteres canonas, vetera concilia, Patres quos se venerari simulat, palàm tamen imperitis illudens, conculcat: quæ spiritum sanctum publicis omnium confessione cinædis affigit. Hæc quærimus, boni Patres, an sit Ecclesia. nam mores nondum attingimus. Hæc & alia eius generis infinita primùm expedite: deinde tempus fuerit de Ecclesiasticæ authoritatis regundis finibus (id est de iis quæ ad vos nihil prorsus pertinent) disputare. Quanquam (vt opinor) nihil seriò agitis. Quis enim meretricem crediderit de pudicitia seriò disserere?

ἑδραίωμα τῆς ἀληθείας.

16 Καὶ ὁμολογουμένως μέγα ἐστὶ τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον· Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκὶ, ἐδικαιώθη ἐν πνεύματι, ὤφθη ἀγγέλοις, ἐκηρύχθη ἐν ἔθνεσιν, ἐπιστεύθη ἐν κόσμῳ, ἀνελήφθη ἐν δόξῃ.

stabilimentum veritatis.

16 Et sine controuersia magnū est pietatis "mysterium: "Deus conspicuus factus est in carne, "iustificatus est in Spiritu, "conspectus est ab Angelis, prædicatus est Gentibus, fides illi habita est in mundo, "sursum receptus est in gloriam.

firmamentum ueritatis.

16 *Et manifestè magnum est pietatis sacramentum, quod manifestatum est in carne, iustificatum est in spiritu, apparuit Angelis, prædicatum est Gentibus, creditū est in mūdo, assumptum est in gloria.*

16 Mysterium, μυστήριον. Id est arcanum. Vulgata, Sacramentum. Hîc igitur mirum est Romanenses nouum aliquod sacramentum non statuere, sicut fecerunt in matrimonio. Quàm meritò verò arcani nomen sit à Paulo vsurpatum, ex his apparet quæ subiiciuntur. nam ea certè non hominum modò, sed etiam Angelorum captum infinitè superant. Deus conspicuus factus est in carne, Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί. Vix alius locus est in quo omnia redemptionis nostræ mysteria vel magnificentius vel planius explicentur: vt non mirum sit fœdè fuisse à Diabolo deprauatum: cui sanè hac in parte (dicam enim liberè quod res est) suam operam imprudens quidem (vt malo arbitrari) sed suam operam tamen Erasmus commodauit: ita videlicet profitens Christi diuinitatem vt tamen pro viribus passim conetur luculentissima & certissima quæque eius testimonia nobis extorquere. Exemplo sit hic locus: Vetus interpres pro Θεὸς legit ὃ, vt qui conuerterit, quod manifestatum est in carne. quod & ipsum tamen ad Christum commodissimè aptari potest, qui μετωνυμικῶς mysterii nomine sit significatus. Verùm repugnant perpetuo consensu omnes Græci codices, & (vt mox dicemus) res ipsa postulat vt de ipsa Christi persona hoc accipiamus. Erasmo tamen magis placet veteris interpretis lectio, & quidem non ad ipsum Christum, sed ad Euangelii prædicationem accommodata. Audiamus ergo quid dicat. Mihi, inquit, subolet Deum additum fuisse aduersus hæreticos Arianos. At mihi Bezæ non dubium est, Dei nomen sublatum fuisse ab iis qui vel diuinitatem Christi, vel vtriusque naturæ vnionem iam inde ab ipso conceptionis momento negabant. quæ tamen ipsorum impudentia manifestè coargui potest ex iis quæ sequuntur. Iam, inquit Eras. agit aduersus Iudæos, qui pro gratia Christi conabantur Legem obtrudere. Vnde verò hoc colligis? Nam certè nusquam hoc exprimitur, nisi quòd in genere meminit fabularum & genealogiarum. Mysterium, inquis, vocat prædicationem Euangelii, prius occultam & ignotam mundo, nunc verò manifestatam in vniuerso mundo. Atqui non dicit Paulus, μυστήριον ἦν, vel ἐγένετο, id est, mysterium erat, vel fuit, sed, μυστήριόν ἐστι, mysterium est. Deinde quid hoc rei est, In carne, id est in vniuerso mundo? quis hanc interpretationem ferat? Itaque mox ad se redit, & In carne interpretatur Per carnem, id est per Christi humanitatem. Atqui nusquam additur Christi nomen. Ergo similis locus aliquis, ratio deniq; aliqua huius dicendi formulæ proferatur. Sed tamen hic posterior error multo est tolerabilior superiore. Subiicit deinde, hoc mysterium fuisse iustificatum in Spiritu, id est hanc prædicationem habuisse vim iustificandi in Christo per fidem, sine Lege Mosaica. Obsecro, quid hoc est, iustificatum id dicere quod iustitiam in Christo proponat? Nam non attingo quòd cum Sophistis putat Legis duntaxat cæremonias à iustificatione excludi. Alia quæ subiicit omitto: sunt enim per se tolerabilia, nisi ea obstarent de quibus iam diximus. Venio ad extremum. Quod, inquit, post resurrectionem receptum est in cæ-

lum, vnde fuerat profectum. Hîc verò ita tenetur vt elabi non poſſit, ideóque ſecurè hoc præterit, nulla addita explicatione. Quid enim adferre poſſet? Myſterium dici voluit Euangelii prædicationem. Cedo verò quomodo in cælum illa recepta eſt? Nam ſi pro ἀνελήφθη dixiſſet ἀνέβη, aſcendit, nempe paratum erat cauillum, dici aſcendiſſe in cælum prouerbiali dicendi genere, quod valde glorioſum ſit redditum, Gentibus videlicet illud amplexis. Quid ergo? nempe manifeſtiſſima ſunt hæc cauilla, & vtriſque manibus pretioſum hoc noſtræ ſalutis teſtimonium nobis eſt retinendum. Dicitur ergo Deus, videlicet Filius (hoc enim pro cõfeſſo aſſumitur) ex inuiſibili factus aſpectabilis, aſſumpta carne, id eſt hominis vera, eáque omni infirmitati (ſolo excepto peccato) obnoxia natura: ſiue Verbum factum eſſe caro. Ita duæ ponuntur, diſtinguuntur, vniuntur naturæ, inter quas tamen quantum ſit diſcrimen, nulla mens poſſit comprehendere: præſertim ſi Chriſti humanitas in cõditione infirmitatis conſideretur. Huius verò myſterii altitudinem quis tandem, niſi Deus ipſe, ita vt eſt cõprehendet? Supereſt vt admoneam hunc locum fœdè etiam nuper à Caſtellione eſſe deprauatum, qui pro ἐφανερώθη, id eſt conſpicuus & aſpectabilis factus eſt, conuertit, Deus extitit in carne. Iuſtificatus eſt in Spiritu, ἐδικαιώθη ἐν πνεύματι. Iuſtificari non ſemper declarat iuſtum fieri, (quod non conſiderarunt qui hæſerunt in huius loci explicatione) ſed ex Hebræorum idiotiſmo, ſignificat debita iuſtitiæ laude affici, quum iuſtus cõprobatus fueris, (vt Luc.7.e.35, dicuntur publicani Deum iuſtificaſſe) atque adeo iuſtum, id eſt perfectum, & omnibus numeris abſolutum declarari & agnoſci: quo modo dicuntur mandata Dei iuſtificata Pſal.19.c.10, id eſt ad vnguem & exquiſitè perfecta: adeo quidem vt palàm ita eſſe appareat. Sic Pſal.51.a.6, dicitur Deus iuſtificari in ſermonibus ſuis, id eſt laus iuſtitiæ ipſius conſpicua reddi. Et Matth.11.c.19, iuſtificata dicitur ſapientia à filiis ſuis, id eſt agnita, & debito honore affecta. Ita igitur hoc in loco opponitur manifeſtationi carnis, gloria diuinitatis, ſeſe in illa infirma carne ita exerens vt Chriſtum quanuis hominem infirmum, tamen palàm etiam factum ſit verum eſſe Deum: quod ex vniuerſa hiſtoria Euangelica ſatis liquet. Spiritum igitur vocat quicquid in Chriſto diuinum & ſupra carnem (id eſt ſupra hominem) fuit, vt diximus Rom.1.a.3. ſicut iſta omnia prorſus aptè & eruditè obſeruauit doctiſſimus interpres. Conſpectus eſt ab Angelis, ὤφθη ἐν ἀγγέλοις. Non potuit magnificentius prædicari auguſta huius myſterii maieſtas. nam proculdubio in ipſum Chriſtum (id eſt viſibilem Deum) intueri, quàm incredibilem voluptatem attulerit Angelis, ipſi luculenter declararunt nobili illo cantico quod recitatur Luc.2.b.14. Deinde vocatio Gentium, & quidem efficax, nónne opus fuit ipſa mũdi creatione maius? Poſtremò viſibilis illa aſcẽſio in cælũ carnis noſtræ cũ Deo ſubſtantialiter iunctæ, & illa ad dextrã Patris ſeſſio ſupra omnẽ cælorum altitudinem, cuius tandem eſt ſublimitatis myſterium? Surſum receptus eſt, ἀνελήφθη. Vulgata, Aſſumptũ eſt. Eraſmus, Receptus eſt. Vide Actorum 1.a.2.

Κεφάλαιον δ΄

1 Τὸ δὲ πνεῦμα ῥητῶς λέγει ὅτι ἐν ὑστέροις καιροῖς ἀποστήσονταί τινες τῆς πίστεως, προσέχοντες πνεύμασι πλάνοις καὶ διδασκαλίαις δαιμονίων,

CAP. IIII.

1 Spiritus autem diſertè dicit fore vt poſterioribus temporibus deſciſcant quidam à fide, ſpiritibus deceptoribus attendentes, ac doctrinis dæmoniorum,

CAP. IIII.

Spiritus autem manifeſtè dicit quia in nouiſſimis temporibus diſcedent quidam à fide, attendentes ſpiritibus erroris, & doctrinis dæmoniorum,

IN CAPVT IIII.

1 Deſciſcant à fide, ἀποστήσονται τῆς πίστεως. Id eſt, à vera Dei doctrina, vt apparet ex antitheſi. quo modo etiam accipi fidei nomen, multis iam locis annotauimus, vt Galat.1.f.23, & ſuprà, 1.d.19 & 3.c.8, & alibi ſæpe. Itaque non eſt quòd ex hoc loco nonnulli conentur fidei electorum, id eſt veræ fidei, firmitatem euertere, ac proinde noſtram conſolationem à fundamentis conuellere. Nã ſi propoſitum electionis incertum eſt, aut ſi à nobis pendet, quæ tandẽ ſunt Dei conſilia, aut vbi ſpes illa noſtra eſt? vbi denique fides, quum ea nihil aliud ſit quàm firma noſtræ in Chriſto electionis perſuaſio? Sin autem certa eſt electio, fidem etiam perſeuerantiæ donum ſemper comitetur neceſſe eſt, quum electos certa ſalus maneat: extra Chriſtum autem fide apprehenſum non ſit ſalus. Sed horrendi ſunt interdum lapſus etiam eorum qui crediderant. Fateor. ſed quis ſani iudicii homo dixerit, vel vnius diei infantem anima rationis participe carere, quòd ea facultates ſuas non exerat? aut quis ebrium vel furioſum hominem idcirco ratione & intelligentia priuarit, quòd illis facultatibus ad tempus non vtatur? Sed hæc doctrina homines ad licentiam exacuit. Itáne verò? imò nihil æquè nos vel ſeriò arcere à ſceleribus, vel in tentationibus ad inuocationem excitare poteſt. Fidem enim à Spiritus Chriſti effectis, (id eſt à mortificatione peccati, & viuificatione iuſtitiæ) qui diuellit, is eo ipſo teſtatur ſe infidelem eſſe. Itaque hæc doctrina nihil pertinet ad eos qui falſo fidei ſimulachro ſeipſos deludunt. Contrà verò qui verè filii Dei ſunt, Spiritu Dei aguntur: ideóque quoties labuntur, toties, ſuo tempore, eiuſdem Spiritus vi fulti reſurgunt: neque Dei miſericordia abutuntur ad peccandum, ſed ad reſipiſcentiam magis ac magis ipſis etiam peccatis erudiuntur. At quædam etiam fides temporaria commemoratur. Fateor: ſed quæ longè aliter ſit definienda. Aliud enim eſt, credere verum eſſe Chriſti myſterium, aliud verò, per Spiritum Dei perſuaſum eſſe id ad te pertinere. Aliud eſt, repentino aliquo motu Euangelicam doctrinam non tantùm veram eſſe credere, ſed etiam aliquo modo ſuauitatem eius guſtare: vt ſi cibum aliquem ſuauem non tantùm contempleris alienæ menſæ impoſitum, ſed etiam prehendas & mandas, nec tamen deglutias, aut, ſi dèglutieris, non concoquas: aliud verò, videre, prehendere, mandere, deglutire, concoquere: quod poſtremum in iis ſolis accidit in quibus calor ille vitalis Spiritus Dei viget. Aliud eſt denique re vera Chriſtum amplecti, & ſibi applicare (quod quia ſoli filii Dei faciunt, mori nunquam poſſunt) aliud verò, Chriſtum ore tenus, cum Simone Mago, cum Saule, cum Iuda, cum omnibus falſis fratribus, profiteri. Et hi tamen dicuntur etiam credere, nimirum ex communi loquendi vſu, quòd credere videantur. Sic enim diſertè explicatur à Luca ſimilis loquendi formula cap.8.c.18. Itaque etiamſi fidei nomen hîc non accipias μετωνυμικῶς, non tamen eſt quòd ex hoc loco aut ſimilibus aliis illud vnum conentur quidam nobis extorquere, quo ſublato, funditus etiam tolli Chriſtianam religionem oporteat. Spiritibus deceptoribus, πνεύμασι πλάνοις. Seductores meritò etiam poſſis dicere, vt vis Græci vocabuli prorſus exprimatur, quo videlicet ipſa deceptionis ratio ſignificatur: quia nimirum extra verbum Dei (quod vnum, rectum iter eſt) homines abducunt. Spirituum autem nomine vel dæmonia ipſa, vel pſeudoprophetas qui illorum afflatu impelluntur, aut ipſam denique illorum doctrinam, accipere poſſumus: vt quod ſubiicitur, ſit iſtius dicti expoſitio. Vetus interpres legit πλάνης, id eſt erroris, eodem ſenſu: niſi quòd

error illius est qui decipitur, quum hic agatur de ipsorum impostorum fraudibus. Epiphanius hunc locum citans, aliquoties legit μύθοις, fabulis. Attendentes, προσέχοντες. Non modò igitur insurgent pseudoprophetæ, sed illis etiam dabitur summa erroris efficacia. quod disertè notandum est. Hic verò mihi diuinitus occurrit (vt spero) quod apud idoneum scriptorem, id est apud Epiphanium inueni, cuius authoritatem nemo possit hac in re meritò aspernari: quum nemo ex veteribus Græcis (meo quidem iudicio) parem diligentiam adhibuerit vt Scripturæ locos ab hæreticis deprauatos restitueret. Is igitur κατὰ Κολλυριδιανῶν, in eos acerrimè inuehens non qui Mariæ templa consecrabant, non qui reginam cæli & misericordiæ, spem, vitam, aduocatam, portam paradisi, adorantes inuocarent: non qui peterent ab ea vt ipsi nato imperet (quam blasphemiam scribens, totus cohorresco) non qui proprium illi cultum hyperduliæ nomine constituerent: sed qui stulta & crassa quadā superstitione libum illi quoddam solenni pompa consecrarent: is (inquam) aduersus eiusmodi quasdam mulierculas meritò fulminans, vt qui iamtum prospiceret quonam ista miseros homines abducerent: disertè hūc etiam locum citat, & ita quidem vt integrum membrum addat, quod nusquam alibi inueniri puto. Quod tamē cur ab eo confictum videri non possit, primùm obstat singularis eius pietas in hoc præsertim argumento: deinde quòd hac ipsa de re disserens, & hoc Apostoli dicto, veluti fundamento, nitens, non ita certè vel impudens erat vt aliquid hic confingeret quod ab omnibus posset sine difficultate coargui: vel ita profanus, vt quū cum alia testimonia non deficerent, mallet ipse vltro aliquid affingere: vel denique ita imperitus vt aliquid hic supposititiū esse non intelligeret, quum præsertim in hoc ipso argumento versaretur. Is igitur ita citat hunc locum, vt hæc etiam addat, ἔσονται γὰρ νεκροῖς λατρεύοντες, ὡς καὶ ἐν τῷ Ἰσραὴλ ἐσεβάσθησαν. Id est, Mortuos enim colēt, vt in Israele culti sunt. quæ verba repono post ἀποστήσονταί τινες τῆς πίστεως, desciscent quidam à fide, vt postea sequatur προσέχοντες πνεύμασι, attendentes spiritibus, &c. Deinde cultus illius exēpla profert, quæ in Israele sua etiam memoria extarēt: atque ad id de quo erat instituta quæstio, hanc Pauli prophetiam accommodat: sed frustra, vt rei exitus ostendit. Oportuit enim impleri quæ Paulus prædixerat. Expende igitur & considera (lector quisquis es) quàm planè & apertè ista conueniant cum iis quæ oculis nostris cernimus, vt iam de extremis temporibus & reuelato Antichristo dubitare non possis. Nam (quicquid garriāt illius meritoria prostibula) quid est mortuos colere, prohibere nuptias, interdicere certorum ciborū vsum, & in his quidem rebus summam pietatis collocare: quum tamen adulteria, periuria, publicam sacrorum nundinationem, blasphemias, lupanaria, omne fraudum genus non modò tacentes spectent, sed etiam approbent? hæc, inquam, facere, quid aliud est quàm quod hic apertè dicit Dei Spiritus? Sed vnum hoc videlicet ad eorum impudentiam reliquum erat, vt in manifesto scelere deprehensi, tamen constantissimè id negarent quod ipsis oculis cernitur. Dæmoniorum, δαιμονίων. Notum est quid hoc nomine Platonici præsertim intellexerint: sacri verò scriptores noxios illos & impuros spiritus sic vocant.

Ἐν ὑποκρίσει ψευδολόγων, κεκαυτηριασμένων τὴν ἰδίαν συνείδησιν, 2	Per hypocrisin falsiloquorum, quorum conscientia cauterio resecta est.	2 *In hypocrisi loquentium mendaciū, & cauteriatā habentiū suam conscientiā.*
Κωλυόντων γαμεῖν, ἀπέχεσθαι βρωμάτων ἃ ὁ Θεὸς ἔκτισεν εἰς μετάληψιν μετὰ εὐχαριστίας τοῖς πιστοῖς καὶ ἐπεγνωκόσι τὴν ἀλήθειαν. 3	Prohibentium contrahere matrimonium, *iubentium* abstinere à cibis quos deus creauit ad participādū cū gratiarū actione, fidelibus, & iis qui cognouerunt veritatem.	3 *Prohibētiū nubere, abstinere à cibis quos Deus creauit ad percipiēdū cū gratiarū actione, fidelib9, & iis qui cognouerunt veritatem.*
Ὅτι πᾶν κτίσμα Θεοῦ, καλὸν, καὶ οὐδὲν ἀπόβλητον, μετὰ εὐχαριστίας λαμβανόμενον.	4 Nam quicquid creauit Deus, bonum *est*: nec quicquam reiiciendum *est*, si cum gratiarū actione sumatur.	4 *Quia omnis creatura Dei bona est, & nihil reiiciendū quod cum gratiarū actione percipitur.*

2 Per hypocrisin, ἐν ὑποκρίσει. Vel, cum hypocrisi. Eras. Per simulationem. Ego Græcum vocabulum potius retinere volui, quo nimirum significatur istos quasi histrionicam quandam artem factitaturos: nequis existimet fore vt in aliquo velut angulo delitescant, aut pudoris speciem aliquam retineāt. Hoc verò an ad vnguem nostris temporibus conueniat, nemo magis possit dubitare quàm de sole, nū meridie luceat: siquis multiplices illas & media quidem luce peruolitantes Monachorum laruas, si templorum & sacrificorum versicolores illos & androgynis prorsus conuenientes habitus, si personas idolorum, si denique totā illorum theatricam saltationem cum veterum histrionum ritibus comparet. quod argumentū nuper nō minus eruditè quàm copiosè ac luculenter tractauit frater mihi charissimus P. ille Viretus, quem honoris causa nomino. Falsiloquorum, ψευδολόγων. Videtur potius dicendū fuisse ψευδολόγοις, vt cohæreat cum πνεύμασι, & paulo pòst etiam κεκαυτηριασμένοις: sed maior est habita sententiæ quàm constructionis ratio, vt Mar.12.d.40, & alibi aliquoties annotauimus. Nisi malimus δαιμόνια emphaseωs causa dici homines ipsos à diabolo impulsos, vt Petrus dicitur Satanas Mat.16.d.23, & Iudas diabolus vocatur Ioh.6.g.70. Quorū cōscientia cauterio resecta est, κεκαυτηριασμένων τὴν ἰδίαν συνείδησιν. Vel, qui sua ipsorū consciētia sunt cauterio amputati. Sed illam interpretationem præfero. est enim hæc constructio ita Græcis vsitata vt non aliter loqui soleant: veluti apud Demosthenem, ὁ κατεαγὼς τὴν κλεῖν, cui claues iuguli sunt confractæ: apud Xenophontem, ὁ ἀποτμηθεὶς τὴν κεφαλὴν, cui caput est amputatum. Significat autem καυτηριάζειν cauterio partem aliquam (putrem videlicet) amputare. Itaque hæc sententia est eiusmodi, Istorum conscientiam ita obduruisse vt callū obduxerit, deinde cancrum illam inuasisse, postremò iam esse cauterio amputatam, sicut diximus Ephes.4.e.19. Vulg. Cauteriatam habentium suam consciētiam. Eras. Cauterio notatam habentium conscientiam: quas interpretationes nō minus absurdas iudico quàm siquis dicat eum caput habere cui caput sit ense amputatum. Et videtur mihi ad Circuncisionem cordis antithesi quadam alludere Apostolus.

3 *Iubentium* abstinere, ἀπέχεσθαι. In Græco sermone primùm omnium supplenda est copula in bimembri oratione, vt annotauimus Ioh.10.c.16, & alibi sæpe: deinde cognatæ significationis verbum, nempe κελευόντων, vt in illo Homeri σῖτον καὶ οἶνον ἔδοντες. Item in illo versu, Ἄλλον μειλιχίοις, ἄλλον στερεοῖς ἐπέεσσι Νείκεον. Similē eclipsin annotauimus 1.Cor.14.g.34.

5 Ἁγιάζεται γὰρ διὰ λόγου Θεοῦ καὶ ἐντεύξεως.

6 Ταῦτα ὑποτιθέμενος τοῖς ἀδελφοῖς, καλὸς ἔσῃ διάκονος Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐντρεφόμενος τοῖς λόγοις τῆς πίστεως καὶ τῆς καλῆς διδασκαλίας, ᾗ παρηκολούθηκας.

7 Τοὺς δὲ βεβήλους καὶ γραώδεις μύθους παραιτοῦ· γύμναζε δὲ σεαυτὸν πρὸς εὐσέβειαν.

8 Ἡ γὰρ σωματικὴ γυμνασία πρὸς ὀλίγον ἐστὶν ὠφέλιμος· ἡ δὲ εὐσέβεια πρὸς πάντα ὠφέλιμός ἐστιν, ἐπαγγελίαν ἔχουσα ζωῆς τῆς νῦν καὶ τῆς μελλούσης.

9 Πιστὸς ὁ λόγος καὶ πάσης ἀποδοχῆς ἄξιος.

10 Εἰς τοῦτο γὰρ καὶ κοπιῶμεν καὶ ὀνειδιζόμεθα ὅτι ἠλπίκαμεν ἐπὶ Θεῷ ζῶντι, ὅς ἐστι σωτὴρ πάντων ἀνθρώπων, μάλιστα πιστῶν.

11 Παράγγελλε ταῦτα καὶ δίδασκε.

12 Μηδείς σου τῆς νεότητος καταφρονείτω, ἀλλὰ τύπος γίνου τῶν πιστῶν ἐν λόγῳ, ἐν ἀναστροφῇ, ἐν ἀγάπῃ, ἐν πνεύματι, ἐν πίστει, ἐν ἁγνείᾳ.

5 "Sãctificatur enim "per verbum Dei," & preces.

6 Hoc si subieceris fratribus, bonus eris minister Iesu Christi, "innutritus in sermonibus "fidei, bonæque doctrinæ, " quã assectatus es.

7 Cæterùm profanas & aniles fabulas reiice: sed exerce teipsum ad pietatem.

8 Nam corporalis exercitatio paululũ habet vtilitatis: at pietas ad omnia vtilis est, vt quæ "promissionem habeat vitæ præsentis ac futuræ.

9 Fidus *est* hic sermo, & dignus qui omnib⁹ modis recipiatur.

10 Nam idcirco etiam fatigamur, & probris affici mur, quòd speremus in Deo viuo, "qui est conseruator omnium hominum, maximè *verò* fidelium.

11 Hæc denuntia & doce.

12 Nemo tuam iuuentutem despiciat, sed esto exemplar fidelium in sermone, in conuersatione, in charitate, " in spiritu, in fide, in puritate.

5 Sanctificatur enim per uerbum Dei & orationem.

6 Hæc proponens fratribus, bonus eris minister Christi Iesu, enutritus uerbis fidei & bonæ doctrinæ, quam assequutus es.

7 Ineptas autem & aniles fabulas deuita: exerce autem teipsum ad pietatem.

8 Nam corporalis exercitatio ad modicum utilis est: pietas autem, ad omnia utilis est, promissionem habẽs uitæ quæ nũc est, & futuræ.

9 Fidelis sermo, & omni acceptione dignus.

10 In hoc enim laboramus & maledicimur quòd sperauimus in Deũ uiuũ, qui est Saluator omnium hominum, maximè fidelium.

11 Præcipe hæc, & doce.

12 Nemo adolescentiam tuam contemnat, sed exẽplum esto fidelium in uerbo, in conuersatione, in charitate, in fide, in castitate.

5 Sanctificatur, ἁγιάζεται. Id est, purum & sanctum fit, nostri videlicet respectu, vt illo vti possimus bona conscientia, tanquam de manu Domini Dei nostri rite accepto. Nam reliqui (vt fures & sacrilegi) bonis vsurpatis fruuntur, Deo quidem sic volente, sed ipsis tamen partim non rite, sed per malas artes vsurpãtibus, partim verò eorum authorem vel contemnentibus, vel etiam insectantibus, cuius beneficentiam in sui perniciem conuertunt. Sanctificati igitur cibi dicuntur quibus legitimè & cum bona Dei gratia vtimur. Itaque sancta etiã sunt fidelium conuiuia, & quoties ad mensam nos accingimus, toties ad viuam beneficentiæ Dei nostri concionem accedimus: vt illic multo etiam minus quàm alibi liceat modestiæ fines transilire. Alludit autem ad legales purificationes, & discrimen cibi mundi & immundi. Per verbum Dei, διὰ λόγου Θεοῦ. Ex verbo Dei fide apprehenso duo intelligimus, ac etiam credere nos profitemur: vnum, creata esse omnia hominum causa à Domino, pro immensa & infinita sua sapientia: alterum, nos ex eorum esse numero qui ius illud iustæ in reliqua animantia dominationis in Adamo deperditum, per gratiam Dei in Christo receperimus, vt hanc vitam tueamur quam ipsius amplificandæ gloriæ impendamus. Hanc professionem sequuntur preces, vt nobis det Dominus bona conscientia dapibus ab ipsius manu acceptis cũ omni timore ac reuerentia frui. Postremò gratiarum actione & repetitis etiam precibus conuiuia nostra claudimus. ita nobis sanctificantur cibi. Et preces, καὶ ἐντεύξεως. Id est προσευχῆς. vel etiam εὐχαριστίας. Nam in genere hîc ponitur nomen ἐντεύξεως, quod alioqui non tam latè patet, vt diximus suprà, cap. 2. a. 1.

6 Innutritus, ἐντρεφόμενος. Præpositio ἐν aliquid ponderis addit huic participio, quasi dicas in sinu pietatis educatum. Vulgata & Erasmus, Enutritus, non explicata hac emphasi. Durum est autem quod idem Erasmus notat, hoc participium actiuè quoque conuerti posse, Enutriens *illos*. Fidei, τῆς πίστεως. Iterum fides pro sana doctrina, vt suprà, versu 1. sicut explicat etiam sequens epexegesis. Quam assectatus es, ᾗ παρηκολούθηκας. Id est, à cuius latere quasi nunquam discessisti. Alioquin interdum aliquid amplius declarat, vt diximus Luc. 1. a. 3. Demosth. περὶ στε. Ἐκεῖνος ὁ καιρὸς καὶ ἡ ἡμέρα ἐκείνη οὐ μόνον εὔνουν καὶ πλούσιον ἄνδρα ἐκάλει, ἀλλὰ παρηκολουθηκότα τοῖς πράγμασιν ἐξ ἀρχῆς. Pietatẽ verò vocat legitimũ & spiritualem cultum, cum quo comparat corporis macerationes.

8 Promissionem, ἐπαγγελίαν. Eant nunc & merita supererogationis ponant fatui homines in vllis quãtumlibet duris corporis afflictionibus. Sed & ἐπαγγελίας nomine vtitur Paulus vt vltronea hæc esse promissio significetur: nequis vllum hîc meritum constituat. Nam lõgè aliud est ex gratuita promissione aliquid liberaliter largiri, quàm quod debeas persoluere. Erasmus legit numero plurali ἐπαγγελίας, promissiones, vt postea genus in duas species distribuatur.

10 Qui est conseruator, ὅς ἐστι σωτήρ. Vulg. Qui est saluator. Eras. Qui est seruator: quod nonnullos torsit, propterea quòd seruatoris nomen fere respicit vitam æternam in Christo partam. Itaque vt amphiboliam vitarem, malui conseruatorem dicere. Alludere autem videtur ad Psal. 36. b. 6.

12 In Spiritu, ἐν Πνεύματι. Spiritum, opinor, vocat zelum pietatis, aut certè eximia illa Spiritus dona, quibus sic vti vult Timotheum vt omnibus sit exemplo, quod pro se quisque pro doni sui ratione imitetur.

13 Ἕως ἔρχομαι πρόσεχε τῇ ἀναγνώσει, τῇ παρακλήσει, τῇ διδασκαλίᾳ.

13 ˅Interim dum venio, attende lectioni, exhortationi, doctrinæ.

13 *Dum venio, attende lectioni, exhortationi, doctrinæ.*

14 Μὴ ἀμέλει τοῦ ἐν σοὶ χαρίσματος, ὃ ἐδόθη σοὶ διὰ προφητείας, μετὰ ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τοῦ πρεσβυτερίου.

14 Ne negligito donum quod in te est, quod datum est tibi ˅ad prophetandum, cum impositione manuũ ˅presbyterii.

14 *Noli negligere gratiã quæ in te est: quæ data est tibi per Prophetiã, cum impositione manuum presbyterij.*

15 Ταῦτα μελέτα, ἐν τούτοις ἴσθι· ἵνα σοῦ ἡ προκοπὴ φανερὰ ᾖ ἐν πᾶσιν.

15 Hæc ˅exerce, in his esto: vt tuus profectus manifestus sit inter omnes.

15 *Hæc meditare, in his esto: ut profectus tuus manifestus sit omnibus.*

16 Ἔπεχε σεαυτῷ, καὶ τῇ διδασκαλίᾳ· ἐπίμενε αὐτοῖς. τοῦτο γὰρ ποιῶν, καὶ σεαυτὸν σώσεις καὶ τοὺς ἀκούοντάς σου.

16 Attende tibiipsi & doctrinæ: persiste in istis. id enim si feceris, & teipsum ˅seruabis & eos qui te audierint.

16 *Attende tibi & doctrinæ: insta in illis: hoc enim faciens, & teipsum saluum facies & eos qui te audiunt.*

Κεφάλαιον ε.

CAP. V.

1 ΠΡεσβυτέρῳ μὴ ἐπιπλήξῃς, ἀλλὰ παρακάλει ὡς πατέρα· νεωτέρους, ὡς ἀδελφούς.

1 SEniorem ne increpato, sed hortare vt patrem: iuniores, vt fratres:

1 *SEniorem ne increpaueris, sed obsecra ut patrẽ: iuuenes, ut fratres:*

2 Πρεσβυτέρας, ὡς μητέρας· νεωτέρας, ὡς ἀδελφὰς, ἐν πάσῃ ἁγνείᾳ.

2 Mulieres natu grandiores, vt matres: iuniores, vt sorores, cum omni puritate.

2 *Anus, ut matres: iuuenculas, ut sorores, in omni castitate.*

3 Χήρας τίμα τὰς ὄντως χήρας.

3 ˅Viduas honora ˅quæ verè viduæ sunt.

3 *Viduas honora quæ uerè uiduæ sunt.*

4 Εἰ δέ τις χήρα τέκνα ἢ ἔκγονα ἔχει, μανθανέτωσαν πρῶτον τὸν ἴδιον οἶκον εὐσεβεῖν, καὶ ἀμοιβὰς ἀποδιδόναι τοῖς προγόνοις. τοῦτο γάρ ἐστι καλὸν καὶ ἀπόδεκτον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

4 ˅Quòd siqua vidua liberos aut nepotes habet, discant ˅in primis ˅*in* propriam domum pietatem exercere, & vicem rependere parẽtibus. hoc enim est honestũ & acceptũ corã Deo.

4 *Siqua autem uidua filios aut nepotes habet, discant primùm domũ suã regere, & mutuã uicẽ reddere parẽtibus. hoc enim acceptum est coram Deo.*

13 Interim dum venio, ἕως ἔρχομαι. Erasm. Vsquedũ venero, ἕως ἔρχωμαι. Apparet autẽ cũ ex hoc versiculo, tum ex eo quod dixit suprà, 3.d.14, Apostolum, quum hæc scriberet, è Macedonia constituisse statim traiicere: sed præter spem, vt aliàs sæpe, ita tum quoque fuisse diutius illic retentum, adeo vt nonnisi post Pascha solueret Philippis. quam etiam ob causam quum omnino constituisset ad Pentecosten Hierosolymis esse, præter expectationem coactus est, mutato consilio, Ephesum prætervehi: cuius tamen ministros ac proinde Timotheum in primis Miletum accersiuit, nempe vel idcirco vt fidem suam liberaret, postremùm eos visurus.

14 Ad prophetandũ, διὰ προφητείας. Id est, εἰς προφητείαν, vel ἐν προφητείᾳ, vt Rom.4.b.11. Vel, per prophetiam, id est, ita iubente per os Prophetarum Spiritu sancto, vt suprà, 1.d.18. Quia tamen fit collati charismatis mentio, priorem interpretationem præfero. Nam probabilius est, quum iam haberet insigne prophetiæ donũ, fuisse ex Spiritus sancti mandato illi impositas manus à presbyteris Ephesinis, id est ad prophetandum in illa ecclesia fuisse delectum, tantisper dum aliò vocaretur à Domino: erat enim euangelista. quæ impositio manuũ proculdubio gratiam Dei in ipso confirmauit, vt 2.Tim.1.b.6. De Prophetis autem, quod eorum fuerit munus, sæpe iam dictum est à nobis. Presbyterii, τοῦ πρεσβυτερίου. Id est, ordinis presbyterorum, quo nomine probabile est cœtum omnium illorum significari qui in verbo laborabant in Ephesiorum ecclesia, vt Act.20.d.17, & f.28. Sũt enim interdum generalia hæc nomina, episcoporum, presbyterorũ, atque adeo etiam diaconorum. vide Philip.1.a. Castellio conuertit Senatum, vt alibi pro Ecclesia rempublicam dixit.

15 Exerce, μελέτα. Vulg. Meditare, quod etiam potest conuenire. Sed illud malo, quoniã tota ista meditatio coniuncta est cum actione. Apage enim ab Ecclesia Dei, contemplantes quos vocant. Inter omnes, ἐν πᾶσιν. Vulg. & Eras. In omnibus. quod etiam possumus accipere neutro genere, pro Omnibus in rebus, vel omnibus modis.

16 Seruabis, σώσεις. Fides est ex auditu, auditus verò ex prædicatione. Hactenus igitur & sese & alios seruare dicuntur ministri Verbi, in quibus Dominus posuit reconciliationis sermonẽ, quum videlicet vnà cum illis coniungitur is qui per eos agit. At contrà quoties ministri cum Domino conferuntur, valet illud Pauli, Qui plantat & qui rigat, nihil est.

IN CAPVT V.

3 Viduas honora, χήρας τίμα. Id est, Viduarum curam habe. Videmus enim illas nominatim à Domino commendari, quòd variis iniuriis sint obnoxiæ, ideóque maiore præsidio egeãt. Sic autem accipitur honorandi verbum hoc in loco vt apud Hebræos כבד, neque hoc ego de illis viduis accipio quarum ministerio vtebatur Ecclesia. Nam de illis agit postea sigillatim. Quæ verè viduæ sunt, τὰς ὄντως χήρας. Quænam illæ sint definiet versu 5. Itaque nõ simpliciter explico, Quæ sint orbæ liberis, (quia potius videntur præsidio indigere quæ liberorum multitudine grauantur) sed quæ verè sunt præsidio humano destitutæ, & dignas etiam se præbent Ecclesiæ solicitudine. Alioqui causa non est cur Ecclesia vel illis grauetur, quibus aliunde subsidium non deest, vel istarum improbitatem foueat.

4 Quòd siqua, εἰ δέ τις. Rationem optimam adfert Paulus qua viduis subueniri possit sine graui Ecclesiæ dispendio: nempe vt si liberos & nepotes, grandiores videlicet habuerint, ii admoneãtur vt, si pii sunt & Dei timẽtes, eam pietatẽ in suos parentes in primis exerceant. domi enim ipsos abũde habere in quibus se pios esse ostendant. deinde illis proponatur, nihil hîc ab ipsis peti quod naturæ iure non debeant, quũ sine summo scele-

re nõ possit officiũ ἀντιπελαργίας prætermitti. Postremò doceantur quàm grata & accepta sit Deo ista liberorũ ac nepotũ pietas officiosa. Sed quid si his subsidiis vidua caruerit? De his verò postea disseret. Ita igitur optimè conueniet distributio, nec quicquã detortum apparebit. Quòd si μανθανέτωσαν. i. discant, ad ipsas viduas referas, certè coactũ erit quod de vice parentibus rependenda cõmemoratur: vt interim taceã hìc agi de subsidiis quæ viduis præstari debeant, non autẽ de illarũ officio in suos. id enim postea dicetur. Quid si verò μανθανέτωσαν vertamus Doceant? nam hoc quoque significat τὸ μανθάνειν. Sensus quidem conueniet, sed (vt modò dixi) nondum mihi videtur de ipsarum viduarũ officio in suos disseri. Non est tamen quòd ab hac sententia quenquam deterreat mutatio numeri. Id enim factum erit quòd Apostolus in genere de viduis agat: & similis enallages exẽplum habuimus suprà, 2. d. 15. In primis, πρῶτον. Vulg. Prius. Eras. Primúm. *In propiã domum pietatẽ exercere*, τὸν ἴδιον οἶκον εὐσεβεῖν. Sub. κατὰ vel εἰς, opponitúrq; hæc doctrina Pauli Pharisaicis traditionibus, de quib9 Matth. 15. a. 5. Vulg. Domũ suam regere, τὸν ἴδιον οἶκον εὐθύνειν. Nam τὸ εὐσεβεῖν constructione ἀπεργητικῇ nusquã legi.

5 Ἡ δὲ ὄντως χήρα, καὶ μεμονωμένη, ἤλπικεν ἐπὶ τὸν Θεὸν, καὶ προσμένει ταῖς δεήσεσι καὶ ταῖς προσευχαῖς νυκτὸς καὶ ἡμέρας.

5 Porro quæ verè vidua est ac sola, sperat in Deo, & permanet in supplicationibus & precibus nocte ac die.

5 *Quæ autẽ verè vidua est & desolata, speret in Deo & instat obsecrationibus & orationibus nocte & die.*

6 Ἡ δὲ σπαταλῶσα, ζῶσα τέθνηκε.

6 At quæ in luxu viuit, *ea* viuens mortua est.

6 *Nã quæ in deliciis est, viuens mortua est.*

7 Καὶ ταῦτα παράγγελλε, ἵνα ἀνεπίληπτοι ὦσιν.

7 Hæc igitur denuntiato, vt sint irreprehensæ.

7 *Et hoc præcipe, ut irreprehensibiles sint.*

8 Εἰ δέ τις τῶν ἰδίων καὶ μάλιστα τῶν οἰκείων οὐ προνοεῖ, τὴν πίστιν ἤρνηται, καὶ ἔστιν ἀπίστου χείρων.

8 Quòd siqua suis & maximè domesticis nõ prouidet, fidem abnegauit, & est infideli deterior.

8 *Siquis autem suorum & maximè domesticorum curam non habet fidẽ negauit, & est infideli deterior.*

9 Χήρα καταλεγέσθω μὴ ἔλαττον ἐτῶν ἑξήκοντα, γεγονυῖα ἑνὸς ἀνδρὸς γυνή·

9 Vidua allegatur non minor annis sexaginta, quæ fuerit vnius viri vxor.

9 *Vidua eligatur non minus sexaginta annorum, quæ fuerit vni9 viri uxor:*

10 Ἐν ἔργοις καλοῖς μαρτυρουμένη, εἰ ἐτεκνοτρόφησεν, εἰ ἐξενοδόχησεν, εἰ ἁγίων πόδας ἔνιψεν, εἰ θλιβομένοις ἐπήρκεσεν, εἰ παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ ἐπηκολούθησε.

10 In operibus bonis idoneo testimonio ornata: si liberos educauit, si fuit hospitalis, si sanctorum pedes lauit, si afflictis subuenit, si omne bonũ opus est assiduè sectata.

10 *In operibus bonis testimoniũ habẽs, si filios educauit, si hospitio recepit, si sanctorũ pedes lauit, si tribulationẽ patientibus subministrauit, si omne opus bonũ subsequuta est.*

5 Porro quæ verè, &c. ἡ δὲ ὄντως, &c. Eas viduas honorãdas (id est Ecclesiæ cura ac solicitudine dignas) esse dixerat quæ verè essent viduæ: nunc quænam illæ sint explicat: nempe quæ sunt suorum præsidio destitutæ, & fideles ac pias se præstant. Ac sola, καὶ μεμονωμένη. Terent. Sola sum, habeo hìc neminem neque amicum, neque cognatum. Vulg. & Eras. Desolata: duré.

6 Quæ in luxu versatur, ἡ σπαταλῶσα. Luxũ malui quàm delicias dicere. 8 Siqua, εἴ τις, vel, Siquis.

9 Allegatur, καταλεγέσθω. Vulg. Eligatur. Sed rectius Eras. Agit enim hoc in loco Apostolus de iis viduis quarũ opera ad pauperũ præsertim ægrotorum curã vtebantur, quæ diaconissæ in Ecclesiastica historia vocantur. Itaque καταλέγεσθαι significat in album & numerũ referri. Quæ fuerit, &c. γεγονυῖα ἑνὸς, &c. Duo requirit quod ad præteritã conditionẽ attinet: vnum, vt nõ pellex, non cõcubina, non meretrix, sed vxor fuerit: alterum, vt δίγαμος non fuerit. Sed hac in re sanè non facilè velim assentiri veteribus præsertim Latinis, quòd δίγαμον dici putarint eum qui prima vxore mortua alterã duxerit, aut cõtrá. At ego διγάμους dici viros censuerim qui viuẽte vxore, eáque vel adhuc legitimè cõiuncta, vel iniusto diuortio separata, alterã superinducũt: mulieres verò διγάμους, quæ à viris meritò repudiatæ, aliis postea nuberent. Vt autẽ ita sentiã, primùm eo adducor quòd alioqui periniquũ certè fuerit secundas nuptias dãnare: nec causam vllam videã cur secũdæ potius quàm primæ vllam incõtinentiæ labẽ secum trahãt. Imò verò quàm multæ proferri species possunt, in quibus qui iterum vxorẽ duxerit, plura ac certiora cõtinentiæ signa ediderit quàm qui vnã tantùm vxorẽ habuerit? An verò vllo modo probabile est Apostolũ, qui iuniores viduas vult nubere, hoc illis consilium dare vnde postea consequatur vt ad Ecclesiasticũ munus ineptæ cẽseantur? Quãuis enim lõgè aliud sit ab Ecclesia reiici quàm ad Ecclesiasticã functionẽ non cẽseri idoneum: tamẽ non leuis est macula, ideo nõ admitti quòd sanctè & in Domino nupseris, ex Apostoli ipsius cõsilio. Postremò legatur canon concilii Neocæsariensis tertius, & septimus, itémque Laodiceni primus: ibi cõperiemus digamos fuisse publicæ pœnitẽtiæ addictos, & presbytero interdictũ ne nuptiali cõuiuio eorũ interesset: nempe ne videretur eiusmodi nuptias approbare vel cõcedere. Quis verò sanctis illis Patribus hoc vnquã in mẽtem venisse putarit, vt publica etiã pœna dignos censerent qui Spiritus sancti mãdato paruissent? Sed & pro me disertè facit Chrysostomus, qui explicãs quod de episcopo vnius vxoris marito dictũ est, hoc manifestè intelligit de polygamis. i. de iis qui plures simul vxores haberẽt. In epistolã verò ad Titũ scribens, disertè hoc scriptũ esse dicit εἰς τοὺς ἀσελγεῖς, quíque suã beneuolentiã erga vxorẽ ἀπελθοῦσαν (i. quæ discesserit, nimirũ inhumaniter tractata, aut immeritò repudiata) altera superinducta, nõ conseruarint. Itaque (vt tandem finẽ faciam) viduas Paulus nõ vult adscribi diaconissis, nisi quæ sine vllo probro vixerint, vno marito cõtentæ. Vnum autẽ maritum habuisse dicitur, & sine vllo probro vixisse, etiam illa quæ priore viro defuncto, pudicè & castè, ex Spiritus sancti mãdato, cũ secundo marito vixerit. Quòd siquis Patrũ quorundam authoritatẽ mihi opposuerit, ad verbũ Dei prouoco, & superiores rationes quas adduxi, refelli postulo. Certè Iustinus aduersus Tryphonẽ agẽs, polygamiã nõ aliter explicat aduersus Iudæorũ magistros, οἵ τινες καὶ μέχρι νῦν καὶ τέσσαρας καὶ πέντε ἔχειν γυναῖκας ἕκαστον συγχωροῦσι. & Apologetico posteriore, explicãs illud dictũ Domini, Qui repudiatã duxerit mœchatur, hoc etiã addit, ὥσπερ οἱ νόμῳ ἀνθρωπίνῳ διγαμίας ποιούμενοι, ἁμαρτωλοὶ παρὰ τῷ ἡμετέρῳ διδασκάλῳ εἰσί. 10 Si sanctorum pedes lauit, εἰ ἁγίων πόδας ἔνιψεν. Hac vna specie officii quod tum in illis regionibus vsurpari solebat, quum peregre aduenientes viatores exciperentur, reliqua etiam obsequia significauit Apostolus: nec temere etiam hoc tanquam vilissimum obsequii genus delegit.

11 Νεωτέρας δὲ χήρας παραιτοῦ· ὅταν γὰρ καταστρηνιάσωσι τοῦ Χριστοῦ, γαμεῖν θέλουσιν,

11 Porro iuniores viduas recusa: postquam enim lasciuire cœperint aduersus Christum, nubere volunt:

11 *Adolescentiores autem uiduas deuita: quũ enim luxuriatæ fuerint in Christo, nubere uolunt,*

12 Ἔχουσαι κρίμα, ὅτι τὴν πρώτην πίστιν ἠθέτησαν.

12 Ex eo damnandæ quòd primam fidem reiecerint.

12 *Habentes damnationẽ, quia primam fidem irritam fecerunt.*

13 Ἅμα δὲ καὶ ἀργαὶ μανθάνουσι περιερχόμεναι τὰς οἰκίας· οὐ μόνον δὲ ἀργαί, ἀλλὰ καὶ φλύαροι καὶ περίεργοι, λαλοῦσαι τὰ μὴ δέοντα.

13 Simul autem etiam otiosæ discunt circumire domos: imò non solùm otiosæ, sed etiã nugaces, & curiosæ, garrientes quæ non oportet.

13 *Simul autem & otiosæ discunt circuire domos: non solùm otiosæ, sed & uerbosæ & curiosæ, loquentes quæ nõ oportet.*

14 Βούλομαι οὖν νεωτέρας γαμεῖν, τεκνογονεῖν, οἰκοδεσποτεῖν, μηδεμίαν ἀφορμὴν διδόναι τῷ ἀντικειμένῳ λοιδορίας χάριν.

14 Velim igitur iuniores nubere, liberos gignere, domum administrare, nullam occasionem dare aduersario ad maledicendum.

14 *Volo ergo iuniores nubere, filios procreare, matresfamiliâs esse, nullam occasionem dare aduersario maledicti gratia.*

15 Ἤδη γάρ τινες ἐξετράπησαν ὀπίσω τοῦ Σατανᾶ.

15 Iam enim nonnullæ deflexerunt, sequutæ Satanam.

15 *Iam enim quædam cõuersæ sunt retro post Satanam.*

16 Εἴ τις πιστὸς ἢ πιστὴ ἔχει χήρας, ἐπαρκείτω αὐταῖς, καὶ μὴ βαρείσθω ἡ ἐκκλησία, ἵνα ταῖς ὄντως χήραις ἐπαρκέσῃ.

16 Quòd siquis fidelis aut siqua fidelis habet viduas, eis subuenito, & non onerator Ecclesia, vt iis quæ verè viduæ sũt subueniat.

16 *Siquis fidelis habet uiduas, subministret illis, & non grauetur Ecclesia, ut iis quæ uerè uiduæ sunt, sufficiat.*

17 Οἱ καλῶς προεστῶτες πρεσβύτεροι, διπλῆς τιμῆς ἀξιούσθωσαν· μάλιστα οἱ κοπιῶντες ἐν λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ.

17 Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore digni habẽtor: maximè qui laborant in sermone & doctrina.

17 *Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore digni habeantur: maximè qui laborant in uerbo & doctrina.*

18 Λέγει γὰρ ἡ γραφή, Βοῦν ἀλοῶντα οὐ φιμώσεις. καὶ ἄξιος ὁ ἐργάτης τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ.

18 Dicit enim Scriptura, Boui trituranti non obligabis os. & dignus est operarius mercede sua.

18 *Dicit enim Scriptura, Nõ infrænabis os boui trituranti. & dignus est operarius mercede sua.* Deut.25.a.4 1.cor.9.b.9 Matth.10.a.10 luc.10.b.7

19 Κατὰ πρεσβυτέρου κατηγορίαν μὴ παραδέχου, ἐκτὸς εἰ μὴ ἐπὶ δύο ἢ τριῶν μαρτύρων.

19 Aduersus presbyterum accusationem ne admittito, nisi sub duobus aut tribus testibus.

19 *Aduersus presbyterum accusationem noli recipere, nisi sub duobus aut tribus testibus.*

11 Recusa, παραιτοῦ. Id est, ne in collegium viduarũ admitte. Vulg. Deuita. Eras. Reiice. Postquam enim lasciuire cœperĩt aduersus Chr. ὅταν γὰρ καταστρηνιάσωσι τοῦ Χριστοῦ. Reiici nõ vult iuniores viduas ab Ecclesia, sed ad numerũ diaconissarũ non admitti. Causam adfert, quòd ad hoc munus ineptæ sint quæ matrimonii vinculo sunt obstrictæ: iuniores autẽ ætas sæpe ad matrimoniũ solicitaret. Inde duplex sequebatur incõmodum, aut etiam triplex: primùm, quòd diaconissarũ numerus minuebatur: alterũ, quòd hoc non sine aliqua leuitatis & infamiæ nota, denique non sine offendiculo eueniebat: tertium verò longè grauissimum, quòd nonnullæ, quũ non ferrent se inter pios aliquam probri ignominiam sustinere, à Christianismo etiam hac occasione deficiebant. Quorsum autem hoc ad monialium vota? Imò cur saltem in illis non obseruatur quod in viduis omnino propter incontinentiæ periculum requirit Apostolus? Cæterùm quòd Vetus interpres conuertit, Quum enim luxuriatæ fuerint in Christo, nubere volunt: primùm in eo reprehendi meretur quòd κατὰ Χριστοῦ, id est aduersus Christum, nõ rectè cõuerterit In Christo: deinde nonnullis errorem obiecit, qui In Christo coniunxerunt cum verbo Nubere, sententia prorsus deprauata. Quomodo enim istæ lasciuientes & primam fidem violantes, possent in Christo nubere? Neque verò in hoc refellendo errore multum est laborandum, quũ Apostolus nõ scripserit κατὰ τοῦ Χριστοῦ, sed καταστρηνιάσωσι τοῦ Χριστοῦ, vt τοῦ Χριστοῦ à præcedenre verbo diuelli nulla ratione possit.

12 Ex eo damnandæ, ἔχουσαι κρίμα. Vulg. & Eras. ad verbum, Habentes damnationem.

13 Simul autem, ἅμα δέ. En hoc alterum genus earum quæ minus quidem peccant, quum apertè non deficiant, sed tamen variis offendiculis materiam præbent.

14 Aduersario, τῷ ἀντικειμένῳ. Additus articulus, & quod subiicitur, faciũt vt τὸν ἀντικείμενον dictum putẽ ipsum Satanam, Hebraica voce Satanæ explicata. Is enim est qui linguas hominum acuit ad detrahendum Ecclesiæ: & suprà aliquoties repetita est hæc sententia, vbi expressè nominatur diabolus, vt suprà, cap.3.b.6 & 7.

16 Quæ verè viduæ sunt, ταῖς ὄντως χήραις. i. quæ verè viduæ sunt humano præsidio ac solæ, vt exposuimus suprà, versu 5. Subueniat, ἐπαρκέσῃ. Vel, satis sit. Id est, nihil desit rerum necessariarum. Potest enim etiam ἐπαρκεῖν sic exponi absolutè. Vulg. Sufficiat. Eras. Suppetat.

17 Duplici honore, διπλῆς τιμῆς. Id est, de quibus magis etiam quàm de reliquis simus soliciti. Honoris enim appellatione iam dixi pium omne officium ac subsidium, Hebræorum more, significari: & numerus certus pro incerto positus est, vt minimè opus sit quicquam hìc subtilius inquirere. Maximè, μάλιστα. Duplices igitur presbyteri fuerunt, quum vni vacarent gubernationi, alteri sermoni & orationi.

18 Et dignus est, καὶ ἄξιος ἐστιν. Hoc dicit Paulus ex sua persona, nõ autẽ vt locũ aliquẽ Scripturæ citans, sicut plerique putarunt, à doctissimo interprete meritò reprehensi. Fuit autẽ hoc dictũ prouerbiale, à Christo etiã vsurpatũ. 19 Aduersus presb. κατὰ πρεσβυτέρου. Hoc referũt Græci ad prouectioris ætatis homines: quod mihi

perabsurdum videtur. Etsi enim aliquid tribuendum est canitiei, tamen causam non video cur hac in re non debeat æqualis esse omnium conditio. Sed in presbytero longè alia ratio est: quia huic hominum generi certū est Satanam potissimùm insidiari, ideóque nullos æquè omnibus calumniis & obtrectationibus esse obnoxios. Est igitur in illorum accusationibus audiendis longè maxima cautione opus. At quænā illa est? dices. Hîc verò mihi videntur nōnulli impegisse, dum putāt nihil hic præscribi à Paulo quod in omnibus iudiciis non sit obseruandum. Itaque in hoc nodo explicando sudant multi, & manifestè torquent Apostoli verba: adeo quidem vt nonnulli (quod refert Erasmus ex quadam Hieronymi ad Marcellam epistola) totum sequens membrū expunxerint, deinde exposuerint, ne recipias, id est ne facilè recipias. Atqui nullam hic opinor subesse difficultatem. Aliud enim est admittere accusationem, aliud verò accusatum absoluere vel damnare. Est autem hoc iudicis officium vt quosuis accusare volentes audiat, nisi penitus infames sint personæ: deinde quod æquum videbitur de repudianda vel admittenda accusatione constituat. Sed tamen quū presbyter accusatur, peculiare quiddam vult Apostolus obseruari, nempe vt ne ad accusandum quidem admittatur quisquā, nisi prius duobus aut tribus testibus fecerit futuræ accusationis fidem: vt non statim damnetur presbyter, aut absente illo de causa cognoscatur: sed vt, postquam constiterit non fore friuolam accusationem, tum demum vocetur reus, & legitimè de re tota decernatur. Causam verò istius constitutionis Apostolicæ duplicem inuenio, nempe quia, vt modò dixi, nulli sunt æquè omnibus calumniis obnoxii atque pii doctores: deinde quia in presbyterum nō potest priuatum quodammodo iudicium constitui, quum non possit non esse cum publico totius Ecclesiæ offendiculo coniunctum: adeo vt etiamsi absoluatur, tamen aliqua inde infamia in totam Ecclesiam redundet, sitque non modò in iudicando, sed etiam in admittendo accusatore magna cautione opus. Præterea notādum est ex hoc loco, Timotheum in Ephesino presbyterio tum fuisse προεστῶτα (id est antistitem) vt vocat Iustinus, non qui pro arbitrio omnia faceret, sed qui pro sua pietate ac prudentia omnia moderaretur, vt in cœtu omnia ritè & ordine fierent. Deinde considerandæ sunt & temporum & causarum circunstātiæ, nequis vel Ecclesiasticam disciplinam illic aboleat vbi Christianus est magistratus (qui nunc error, eheu, multas pessundat Ecclesias, & procul dubio tandem euertet) vel tyrannicam illam clericorum exemptionem inuehat: quum in iis quæ ad politiam pertinent, omnem animam magistratui subiectam esse oporteat. Certum est autem intolerabiliter fuisse ambitiosos Episcopos qui istiusmodi exemptiones à regibus petierunt, etiam stultissimos reges qui non de suo sed de iure Dei fuerunt istis lupis liberales. Nec enim homines, sed Deus ipse fines vtriusque iurisdictionis posuit. Sed quid istis opus est? quorsum enim Ecclesiasticis quæ vocant priuilegiis gaudeant (etiamsi fas fuisset illa vel petere vel concedere) qui non sunt pastores, sed lupi?

Τοὺς ἁμαρτάνοντας, ἐνώπιον πάντων ἔλεγχε, ἵνα καὶ οἱ λοιποὶ φόβον ἔχωσι.	20 Eos qui peccant, coram omnibus argue, vt & reliqui timeant.	20 *Peccantes, coram omnibus argue: ut & cæteri timorem habeant.*
Infrà, 6.c.13 21 Διαμαρτύρομαι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τῶν ἐκλεκτῶν ἀγγέλων, ἵνα ταῦτα φυλάξῃς χωρὶς προκρίματος, μηδὲν ποιῶν κατὰ πρόσκλισιν.	21 ‖Obtestor in conspectu Dei, & Domini Iesu Christi, & electorum Angelorum, vt hæc serues, absque eo vt vnum alteri præferas, nihil faciens in alteram partem declinando.	21 *Testor coram Deo & Christo Iesu, & electis Angelis, ut hæc custodias sine præiudicio, nihil faciens in alteram partem declinando.*
Χεῖρας ταχέως μηδενὶ ἐπιτίθει, μηδὲ κοινώνει ἁμαρτίαις ἀλλοτρίαις. σεαυτὸν ἁγνὸν τήρει.	22 Manus citò necui imponito, neque communicato peccatis alienis. temetipsum purum serua.	25 *Manus citò nemini imposueris, neque communicaueris peccatis alienis. teipsum castum custodi.*
Μηκέτι ὑδροπότει, ἀλλ' οἴνῳ ὀλίγῳ χρῶ διὰ τὸν στόμαχόν σου, καὶ τὰς πυκνάς σου ἀσθενείας.	32 Ne amplius esto abstemius: sed vino pauculo vtere, propter stomachum tuum, & crebras tuas infirmitates.	23 *Noli adhuc aquā bibere: sed modico uino utere propter stomachū tuū, & frequētes tuas īfirmitates.*

20 Eos qui peccant, τοὺς ἁμαρτάνοντας. Presbyteros videlicet, vt hoc cohæreat cum præcedente versiculo. Quòd si presbyteros ipsos, quanto magis alios quosuis? Sed peccantes intellige cum publico offendiculo.

21 Absque eo vt vnū alteri præferas, χωρὶς προκρίματος. Dicitur Græcis προκρίνειν qui aliquem vt eximiū & selectum habet. Debet autem iudex in iudicādo omnes istas opiniones deponere, vt qui non de personis sed de causa iudicaturus sedeat. Non rectè igitur Vetus interpres cōuertit, Sine præiudicio. Est enim præiudicium causæ potius quàm personæ: quanuis alioquin hæc interpretatio fere eodem recidat. Eras. Sine præcipitatione iudicii. id est, causa non bene ac diligēter cognita: qua significatione nusquā memini legere τὸ προκρίνειν, quāuis ita explicet Græcus scholiastes. In alteram partem declinando, κατὰ πρόσκλισιν. Sic Vetus interpres rectè exposuit, seruata metaphora quæ à libripendibus sumpta est. Debet enim iudex quasi in lance iura litigantiū expendere, ita vt in neutrā partem propendeat, recto alioquin iudicio nō futuro. In plerisque codicibus legitur πρόσκλησιν, sed perperam, vt opinor. neque enim προσκαλεῖν aliud quàm prouocare significat, vel aduocare. Itaque licebit per aduocationem interpretari, quasi iudex aduocati partibus fungatur. Sed in hac significatione, quos Latini aduocatos seu amicitiæ causa deprecatores adhibitos vocant, à Græcis παρακλήτους, & rem ipsam παράκλησιν potius dici inuenio. Græcus denique scholiastes videtur legisse πρόσκλησιν, quo nomine intelligit aliquem animi motum qui iudicem ad temere ferendam sententiam prouocet. Eras. Iuxta propensionem animi. Clemēns autem duobus locis ἀπροσκλινῶς interpretatur.

22 Manus citò, &c. χεῖρας ταχέως, &c. id est, Ne temere quosuis ad Ecclesiasticam vllam functionē admitte, quantum videlicet in te est. Neque enim penes vnum Timotheum residebat omnis authoritas, sed ex Ecclesiæ totius suffragiis facta electione, vt diximus Act. 14.d.23. & ex Matthiæ ac diaconorū electione liquet, tum demum ὁ προεστὼς nomine presbyterii per manuum impositionem consecrabat electum Domino, vt suprà, 4.d.14. De manuum autem impositione alibi dictum est à nobis.

23 Ne amplius esto abstemius, μηκέτι ὑδροπότει. Abstemii quidam sunt natura, vel morbo, quidam voluntate: ex quibus vnus erat Timotheus, minimè id quidem ex voto, aut crassa illa meriti vel Angelicæ perfectionis opinione: sed vt carnē hac ratione domaret, sibi nimirum cōscius sese hoc remedio indigere. Nihil igitur hoc

pertinet ad impiam monachorum superstitionem: sed apertè potius damnatur Celestinorum & Carthusianorum & omnium istiusmodi Pharisæorum obstinatio: quibus religionem summam esse ferunt, vel vbi certũ est mortis periculum, carnem gustare. Quanquam quod ad vinum quidem attinet, boni & rigidi isti Patres in eo summè consenserunt, vt hoc Pauli consilio minimè, quod ad priorem quidem partem, indigerent. Vulg. Noli adhuc aquam bibere. Eras. Ne posthac bibas aquam. Neutra certè interpretatio conuenit. Neque enim ὑδροπότης dicitur à Græcis quisquis aquam potitat, sed qui aquam ita potat vt à vino abstineat: quod & ipsa sententia postulat. Pauculo, ὀλίγῳ. Hoc addit Paulus ne calumniæ sit obnoxia hæc constitutio, quasi ad hauriendum vinum incitaret. Nec desunt etiam qui putent hanc versiculum non esse positum suo loco. Propter stomachum tuum, διὰ τὸν στόμαχόν σου. Id est, ventriculum, ciborum receptaculum, Celso, lib. 4. cap. 1. Nam veteribus venter dicitur. Alioqui στόμαχος interdum tota gula dicitur, vt Ciceroni lib. 2. De natura deorum: interdum verò, ac (vt mihi quidem videtur) maximè propriè, ipsius gulæ postremum, vt Plinio lib. 11. cap. 37. qui proculdubio ista acceperunt à Græcis, vt facilè probare possem si noster hic esset scopus. Nam quia cohærent partes istæ, vsus facilè obtinuit vt quod vnius partis propriè nomen est, toti postea sit accommodatum. Ipsum autem ventrem, siue ventriculum, id est τὴν ἄνω κοιλίαν, idonei etiam Latini authores passim stomachum vocarunt, Græcorum (opinor) exemplo: quanuis eos Galenus reprehendat. Pertinet verò ad hunc locum nonnihil quod ait Celsus lib. 1. cap. 2. Imbecillis, inquit, stomacho (quo in numero magna pars vrbanorum, omnésque penè cupidi literarum sunt) obseruatio maior necessaria est: vt quod vel corporis, vel loci, vel studii ratio detrahit, cura restituat.

Τινῶν ἀνθρώπων αἱ ἁμαρτίαι πρόδηλοί εἰσι, προάγουσαι εἰς κρίσιν· τισὶ δὲ καὶ ἐπακολουθοῦσιν.

25 Quorundam hominum peccata antè manifesta sunt, præeuntia damnationi: "quosdam verò subsequuntur:

25 *Quorundam hominum peccata manifesta sunt, præcedētia ad iudicium, quosdam autem & subsequuntur:*

Ὡσαύτως καὶ τὰ καλὰ ἔργα πρόδηλά ἐστι· καὶ τὰ ἄλλως ἔχοντα, κρυβῆναι οὐ δύναται.

26 Itidem & bona opera antè manifesta sunt: & ea quæ secus habent, occultari non possunt.

26 *Similiter & facta bona, manifesta sunt: & quæ aliter se habent, abscondi non possunt.*

Κεφάλαιον ϛʹ

CAP. VI.

CAP. VI.

Ὅσοι εἰσὶν ὑπὸ ζυγὸν δοῦλοι, τοὺς ἰδίους δεσπότας πάσης τιμῆς ἀξίους ἡγείσθωσαν· ἵνα μὴ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ διδασκαλία βλασφημῆται·

1 Qvicunque sub iugo sunt serui, suos dominos omni honore dignos ducunto, ne nomen Dei & doctrina blasphemetur.

1 *Qvicunque sunt sub iugo serui, dominos suos omni honore dignos arbitrentur: ne nomen Domini & doctrina blasphemetur.*

Οἱ δὲ πιστοὺς ἔχοντες δεσπότας, μὴ καταφρονείτωσαν, ὅτι ἀδελφοί εἰσιν, ἀλλὰ μᾶλλον δουλευέτωσαν, ὅτι πιστοί εἰσι καὶ ἀγαπητοὶ, οἱ τῆς εὐεργεσίας ἀντιλαμβανόμενοι. Ταῦτα δίδασκε, καὶ παρακάλει·

2 Qui verò fideles habent dominos, ne eos despiciant quòd fratres sint: sed potius inseruiant, quòd fideles sint ac dilecti, vt qui sint "beneficii Dei participes. Hæc doce, & exhortare.

2 *Qui autem fideles habent dominos, non contemnāt quia fratres sunt: sed magis seruiant quia fideles sunt & dilecti, q̃ beneficii participes sunt. Hæc doce, & exhortare.*

Εἴ τις ἑτεροδιδασκαλεῖ, καὶ μὴ προσέρχεται ὑγιαίνουσι λόγοις τοῖς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τῇ κατ' εὐσέβειαν διδασκαλίᾳ,

3 Siquis "diuersam docet doctrinam, neque accedit sanis sermonibus Domini nostri Iesu Christi, & ei quæ secundum pietatem est doctrinæ,

3 *Siquis aliter docet, & non acquiescit sanis sermonibus Domini nostri Iesu Christi, & ei quæ secundum pietatem est doctrinæ,*

Τετύφωται, μηδὲν ἐπιστάμενος, ἀλλὰ

4 is turget, nihil sciens, sed

4 *supb' est, nihil sciēs, sed*

24 Quosdā verò subsequũtur, τισὶ δὲ καὶ ἐπακολουθοῦσιν. Peccata dicuntur esse πρόδηλα, id est antè manifesta, & sua sponte in publicum prodeuntia, in iis quorum improbitatem Deus antè detegit quàm Ecclesiam fefellerint: vt in Simone Mago contigit, cui propterea non sunt impositæ manus, Act. 18. c. 17. ideóque dicuntur illis præire ad damnationem, venusto quodam dicēdi genere: quasi anteambulones quidam fuerint, à quibus admonita sit Ecclesia quis ille sit qui mox sit venturus: ex quo efficitur vt Ecclesia iam falli non possit. Alios verò dicuntur peccata ipsa subsequi, quòd tum demum appareant quum bonos viros ad tēpus fefellerunt, quasi à tergo illius imminētia: vt in Saule, Iuda, & aliis hypocritis serius detectis accidit. Similis ratio est etiam in bonis, quorum probitas & integritas in aliis statim patefit à Domino, in aliis vel diu negligitur, vel etiam à sceleratis quasi opprimitur. Dominus enim sua & his & illis tempora præfixit: tantùm præstent negligentiæ & malæ conscientiæ culpam fideles ministri.

IN CAPVT VI.

2 Beneficii, τῆς εὐεργεσίας. Id est τῆς χάριτος, gratiæ, vt alibi sæpe scripsit. Itaque non sunt appositè interpretati hunc locum qui de seruorum in dominos obsequiis hoc sunt interpretati. quod vt planius fieret, addidi τοῦ Θεοῦ (id est Dei) nomen. Est enim hæc sententia, Siqui dominos habent fideles, ne hanc occasionem arripiant non fungendi officio suo, quòd in Christo sint dominorum suorum fratres: imò eo libentius pareant quòd Deus illos subiecerit dominis fidelibus: & hoc illis sufficiat quòd in iis quæ ad vitam æternam spectant, sint eiusdem beneuolentiæ Dei socii. Nam si infidelibus etiam dominis parēdum, quanto magis requirit à nobis Deus istam subiectionem, quum nos amicis suis subiecit?

3 Diuersam docet doct. ἑτεροδιδασκαλεῖ. Vide suprà, 1. a. 3. Eras. Diuersam sequitur doctrinam, non satis rectè. Agitur enim hìc propriè de pastorum officio, nec potest aliter Græcum vocabulum exponi.

νοσῶν περὶ ζητήσεις καὶ λογομαχίας· ἐξ
ὧν γίνεται φθόνος, ἔρις, βλασφημίαι,
ὑπόνοιαι πονηραί,
Παραδιατριβαὶ διεφθαρμένων ἀν-
θρώπων τὸν νοῦν, καὶ ἀπεστερημένων τῆς
ἀληθείας, νομιζόντων πορισμὸν εἶναι τὴν εὐ-
σέβειαν. ἀφίστασο ἀπὸ τῶν τοιούτων.
Ἔστι δὲ πορισμὸς μέγας ἡ εὐσέβεια μετ'
αὐταρκείας.
Οὐδὲν γὰρ εἰσηνέγκαμεν εἰς τὸν κόσμον,
δῆλον ὅτι οὐδὲ ἐξενεγκεῖν τι δυνάμεθα.
Ἔχοντες δὲ διατροφὰς καὶ σκεπά-
σματα, τούτοις ἀρκεσθησόμεθα.
Οἱ δὲ βουλόμενοι πλουτεῖν, ἐμπίπτου-
σιν εἰς πειρασμὸν καὶ παγίδα, καὶ ἐπιθυ-
μίας πολλὰς ἀνοήτους καὶ βλαβεράς, αἵ-
τινες βυθίζουσι τοὺς ἀνθρώπους εἰς ὄλε-
θρον καὶ ἀπώλειαν.
Ῥίζα γὰρ πάντων τῶν κακῶν ἐστιν ἡ φι-
λαργυρία· ἧς τινὲς ὀρεγόμενοι ἀπεπλα-
νήθησαν ἀπὸ τῆς πίστεως, καὶ ἑαυτοὺς πε-
ριέπειραν ὀδύναις πολλαῖς.
Σὺ δέ, ὦ ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ, ταῦτα φεῦγε·

insaniens circa quæstiones ac
verborum pugnas: ex quibus
nascitur inuidia, lis, maledicen-
tiæ, suspiciones malæ,
5 Peruersæ exercitationes ho
minum mente corruptorum,
& qui priuati sunt veritate, &
quæstui habent pietatem. se-
cede ab iis qui eiusmodi sunt.
6 Est autem quæstus magnus
pietas cum animo sua sorte
contento.
7 Nihil enim intulimus in
mundum, videlicet nec efferre
quicquam possumus.
8 Sed habentes alimenta, &
quibus tegamur, his contenti
erimus.
9 Qui autem volunt ditescere,
incidunt in tentationem & la-
queum, & cupiditates multas
amentes & damnosas, quæ de-
mergunt homines in exitium
& interitum.
10 Siquidem radix omnium
malorum est amor pecuniæ:
quam quidam dum appetunt,
aberrarũt à fide, & seipsos trãsfi
xerunt doloribus multis.
11 Tu verò, homo Dei, ista fuge:

languens circa quæstiones
& pugnas verborum: ex
quibus oriuntur inuidiæ,
contentiones, blasphemiæ,
suspiciones malæ,
5 *Conflictationes hominũ*
mente corruptorũ, & qui
veritate priuati sunt, exi
stimantium quæstum esse
pietatem.
6 *Est autem quæstus ma-*
gnus pietas cum sufficien-
tia.
7 *Nihil enim intulimus in*
mundũ, haud dubiũ quòd
nec auferre q̃d possumus.
8 *Habẽtes autẽ alimẽta,*
& quibus tegamur, his cõ
tenti simus.
9 *Nã qui volũt diuites fieri*
incidunt in tẽtationem et
laqueũ, & desideria mul
ta inutilia et nociua, quæ
mergunt homines in in-
teritum & perditionem.
10 *Radix enim omniũ ma-*
lorũ est cupiditas: quam
quidã appetẽtes errauε-
runt à fide, & inserue-
runt se doloribus multis.
Tu autem, ô homo Dei,
11 *hæc fuge:*

4 Insaniens, νοσῶν. Cic. Tusc. 3, Nomen insaniæ significat mentis ægrotationem & morbum. Sic igitur Erasmus hunc locum rectè omnino expressit. Vulg. Languens. Verborum pugnas, λογομαχίας. Verba opponit rebus. λογομαχίαν ergo vocat inanem de verbis non de rebus concertationem: verba tamen etiam nominãs quæcũque res nihil habẽt solidi, aut ex quibus possit vtilitas aliqua cõparari. Eras. Disputationũ pugnas, malè, quũ hoc nomine nõ tã cõtentiosi disputatores reprehẽdãtur, quàm inanes simul & rixosæ disputationes.

5 Peruersæ exercitationes, παραδιατριβαί. Vetusti nostri codices scriptum habent διαπαρατριβαί. i. assidui attritus. Mutuò enim sese atterunt sophistæ, & sua scabie alii alios inficiunt, vt Græcus scholiastes explicat. Sed mihi potius probatur recepta lectio. Porro διατριβὰς vocant Græci quas Quintilianus scholarum exercitationes appellat. Itaque significat Paulus, istis inanibus quæstionibus homines quasi in ludo quodam impudentiæ & improbitatis exerceri. quod designat præpositio παρὰ, vt sinister prorsus istarum exercitationũ vsus declaretur. Sunt enim veræ διατριβαὶ, ad acuendum ingenium, confirmandum iudicium, veritatis denique inuestigationem comparatæ. in istis verò obtunditur animus, peruertitur iudicium, veritatis denique lux omnis extinguitur. Exemplum quæris? Propone tibi scholasticæ theologiæ facultates, quas vocãt, & viua istius inanissimæ vanitatis exemplaria contẽplaberis. Hîc tamen nascuntur quos solos doctores & magistros nostros vocant: nempe vt ipsis etiam nominibus Pharisæos referant. Vulgata, Conflictationes, non expressa præpositione παρὰ. Eras. Superuacaneæ conflictationes. quum pestiferas potius dicere debuerit. Secede, ἀφίστασο. Hoc non legit Vetus interpres, reperimus tamẽ in omnibus Græcis exẽplaribus: & sanè prætermitti nõ debet.

6 Est autem quæstus, ἔστι δὲ πορισμός. Venustè detorquet quæstus nomen, acsi dicat, Metiuntur isti Christianismum lucro: & sanè maximum est lucrum, sed diuersa prorsus ratione. Veras enim opes suppeditat, animũ piũ videlicet, & sua sorte cõtentũ. Cũ animo sua sor. &c. μετ' αὐταρκείας. Quod sis (inquit ille) esse velis, nihilque malis. Sed hoc quidem fuerit hominis prorsus stupidi, nisi ea sit cõditione in qua meritò acquiescat. Eam autem vnus demum Christus suppeditat, in quo sunt omnes veri thesauri absconditi. Vulgata ad verbum, Cum sufficientia. 8 Contenti erimus, ἀρκεσθησόμεθα. Vulg. Cõtenti simus. Illud verò rectius est: etiamsi ex Hebræorum idiotismo possit futurum indicatiui pro imperandi modo accipi. Sic enim ostendit Paulus quàm bene speret tum de se, tum de Timotheo & ipsius collegis.

9 Qui volunt, οἱ βουλόμενοι. i. Qui huc feruntur vt quãcitissimè ditescant. Menander, Οὐδεὶς ἐπλούτησε ταχέως δίκαιος ὤν. Cupiditates multas amentes, πολλὰς ἐπιθυμίας ἀνοήτους. Vulgata, nescio quam lectionem sequuta, legit, Multa inutilia, πολλὰ ἀνωφελῆ.

10 Radix, &c. ῥίζα, &c. Huc pertinẽt duæ nobiles sentẽtiæ, vna Bionis, qui φιλαργυρίαν. i. pecuniæ cupiditatẽ, vocabat κακίας μητρόπολιν, vitii metropolin: altera Timonis, qui duo esse dicebat malorum elementa, ἀπληστίαν καὶ φιλοδοξίαν. i. inexplebilem opum auiditatem, & gloriæ appetitionem. Amor pecuniæ, φιλαργυρία. Vulg. Cupiditas, vocabulo nimium generali. Eras. Studium pecuniæ. Ouidius amorem nũmi vocauit, in illo versiculo, Crescit amor nũmi quantum ipsa pecunia crescit. Transfixerunt, περιέπειραν. Dolor & cura videntur animũ quodãmodo perfodere, auaritiæ nimirũ messis, vt loquitur Eurip. Est autẽ περιπείρειν infigere & perforare. Vulg. Inseruerũt. Eras. Implicuerũt. neuter satis expressé. Nos in vernaculo nostro sermone diceremus, *Ils se sont enferrez.* 11 Homo Dei, ὦ ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ. Heb. איש האלהים. i. quem Spiritus Dei regit, vt prophetam & Dei interpretem. Vide 2. Tim. 3. d. 17.

διώκε δὲ δικαιοσύνην, εὐσέβειαν, πίστιν, ἀγάπην, ὑπομονήν, πραότητα.

Ἀγωνίζου τὸν καλὸν ἀγῶνα τῆς πίστεως, ἐπιλαβοῦ τῆς αἰωνίου ζωῆς, εἰς ἣν καὶ ἐκλήθης, καὶ ὡμολόγησας τὴν καλὴν ὁμολογίαν ἐνώπιον πολλῶν μαρτύρων.

Παραγγέλλω σοι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ τοῦ ζωοποιοῦντος τὰ πάντα, καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ μαρτυρήσαντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου τὴν καλὴν ὁμολογίαν·

Τηρῆσαί σε τὴν ἐντολὴν, ἄσπιλον, ἀνεπίληπτον, μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ἣν καιροῖς ἰδίοις δείξει ὁ μακάριος καὶ μόνος δυνάστης, ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων, καὶ Κύριος τῶν κυριευόντων·

Ὁ μόνος ἔχων ἀθανασίαν, φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον, ὃν εἶδεν οὐδεὶς ἀνθρώπων, οὐδὲ ἰδεῖν δύναται· ᾧ τιμὴ καὶ κράτος αἰώνιον. ἀμήν.

Τοῖς πλουσίοις ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, παράγγελλε μὴ ὑψηλοφρονεῖν, μηδὲ ἠλπικέναι ἐπὶ πλούτου ἀδηλότητι, ἀλλ' ἐν τῷ Θεῷ τῷ ζῶντι, τῷ παρέχοντι ἡμῖν πλουσίως πάντα εἰς ἀπόλαυσιν·

Ἀγαθοεργεῖν, πλουτεῖν ἐν ἔργοις καλοῖς, εὐμεταδότους εἶναι, κοινωνικούς·

sectare autem iustitiam, pietatem, fidem, charitatem, tolerantiam, lenitatem.

12 Decerta præclarum certamen fidei: apprehende vitam æternã, cuius causa & vocatus es;& professus præclarã professionem coram multis testibus.

13 ‖Denuntio tibi coram Deo qui viuificat omnia, & Iesu Christo, qui‖testatã fecit coram Pontio Pilato bonam illam professionem,

14 Vt serues hæc mandata, maculæ & culpæ omnis expers, vsque ad illustrem illum aduentum Domini nostri Iesu Christi:

15 Quem temporibus suis ostendet ille ‖ beatus & solus Princeps, Rex regum, & Dominus dominorum:

16 Qui solus habet immortalitatem, lucem habitans inaccessam, ‖quem vidit nemo hominum, neque videre potest: cui honor & robur æternũ. Amen.

17 Iis qui diuites sunt in hoc seculo denuntia ne efferantur animo, ‖neque spem ponant in diuitiis incertis, sed in Deo viuo, qui præbet nobis omnia copiose ad fruendum:

18 Vt *aliis* benefaciant, vt diuites sint operibus bonis, faciles ad impartiẽdum, facilis conuictus:

Sectare verò iustitiã, pietatem, fidem, charitatem, patientiã, mãsuetudinem.

12 *Certa bonum certamẽ fidei: apprehẽde vitã æternã, in quã vocatus es, & confessus bonam confessionem corã multis testibus.*

13 *Præcipio tibi coram Deo qui viuificat omnia, & Christo Iesu qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato bonã cõfessionẽ.*

14 *Vt serues mandatũ sine macula, irreprehensibile, usque in aduentum Domini nostri Iesu Christi:*

15 *Quem suis temporibus ostendet beatus, & solus potens, Rex regum & Dominus dominantium:*

16 *Qui solus habet immortalitatẽ, & lucẽ inhabitat inaccessibilẽ, quẽ nullus hominum vidit, sed nec videre potest: cui honor & imperium sempiternum. Amen.*

17 *Diuitibus huius seculi præcipe non sublime sapere, neq; sperare in incerto diuitiarum, sed in Deo viuo (qui præstat nobis omnia abũde ad fruẽdum)*

18 *Bene agere, diuites fieri in bonis operibus, facilè tribuere, communicare.*

Suprà, 5.d.31
Matth. 27.b.11
Iohan. 18.g.37
Suprà, 1.b.17
apocal. 17.d.14
& 19.c.16
Iohan. 1.b.18
Mar. 4.b.19
luc. 12.b.15

12 Decerta, ἀγωνίζου. Iam sæpe admonuimus Hebræos & Atticos etiam scriptores ista constructione delectari.

13 Qui viuificat, τοῦ ζωοποιοῦντος. Id est qui dat vitam omnibus, & omnia conseruat. Heb. חיה. Coram Pontio Pilato, ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου. Vulg. & Eras. Sub Pontio Pilato. i. Pontio Pilato præside. Incidit enim Christi prædicatio & mors in id tempus quo Pilatus Iudæam administrauit. Sed ἐπὶ malo interpretari Coram vel apud, vt respondeat hoc membrum illi quod paulo antè dixerat, ἐνώπιον πολλῶν μαρτύρων, coram multis testibus. Nam ἐπὶ etiam ita accipitur Matth. 28.c.14. & hæc confessio disertè describitur Iohan. 18.g.37.

14 Hæc mandata, τὴν ἐντολὴν. Heb. מצוה, nos verò plurali numero mandata dicimus. Porro quæ sequuntur epitheta, etsi quibusuis possunt dici, tamen, meo iudicio, commodius ad Timotheum ipsum referuntur, vel ob eam causam quòd nomine τῆς ἐντολῆς videatur demum significare illam officii rationem quam ei tota hæc epistola præscripsit.

15 Princeps, δυνάστης. Vel dynastes, vt diximus Luc. 1. e.52. Nolim autẽ ego curiosius ita distinguere, quia potius hac tanquam synonymorum congerie voluit summam & vnicã illam Dei potentiam declarare. vt qui non modò reliquis quibusuis fit infinitis modis potentior, sed etiam illos sibi pleno iure subiectos habeat, denique à seipso solus habeat omnia. Siquis tamen malit distinguere, dicam à certis gradibus ad summa pergere Apostolum. Nam Dynasta est regibus inferior dignitate, rex verò domino, quod ad subiectos quidẽ suos attinet. Rex regum, ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων. Heb. מלך מלכים. id est summus & potentissimus Rex. βασιλευόντων verò dixit Hebræorum more, pro βασιλέων, & κυριευόντων pro κυρίων, vt nullum hîc quærendum sit mysterium. Sed quorsum hæc Apostolus? nempe vt omnium principum minis opposita Dei potentia, in nostra statione fortiter permaneamus.

17 In hoc seculo, ἐν τῷ νῦν αἰῶνι. Id est rerum ad hanc vitam pertinentium, quibuscum comparantur qui sunt bonorum operum diuites. Viuo, ζῶντι. Hebr. אל חי. Id est verè existenti & æterno. Nam Deo opponit caducam opum naturam.

18 Vt *aliis* benefaciant, ἀγαθοεργεῖν. Vulgata, Bene agere, malè. Nam Apostolus de liberalitate & beneficentia propriè disserit. Facilis conuictus, κοινωνικούς. Comes est diuitiarum arrogantia: quò fit vt ægrè se demittant diuites ad tenuiorum hominum consuetudinem, quum nulla virtus eos æquè exornet atque morum facilitas, quam meritò summopere laudat in futuro imperatore Cicero pro Lege Manilia. Hac virtute quæ

carent, dicuntur ἀκοινώνητοι siue αὐθάδεις, asperi & fastuosi. ex quo etiam intelligitur κοινωνικοὺς Erasmum non satis expressè interpretari communicantes. Nos κοινωνικὸν ad verbum possimus in vernaculo nostro sermone interpretari *communicatif*.

Matth.6.c.20, & 4.b.7.

19 Ἀποθησαυρίζοντας ἑαυτοῖς θεμέλιον καλὸν εἰς τὸ μέλλον, ἵνα ἐπιλάβωνται τῆς αἰωνίου ζωῆς.

19 Recondentes sibiipsis ‖ fundamentum bonum in posterũ, vt apprehendant æternam vitam.

19 *Thesaurizare sibi fundamentum bonum in futurum, ut apprehendant ueram uitam.*

20 Ὦ Τιμόθεε, τὴν παρακαταθήκην φύλαξον, ἐκτρεπόμενος τὰς βεβήλους κενοφωνίας, καὶ ἀντιθέσεις τῆς ψευδωνύμου γνώσεως·

20 Timothee, depositum serua, & auersare profanos de rebus inanibus clamores, & oppositiones falsò nominatæ sciẽtiæ.

20 *O Timothee, depositum custodi, deuitans profanas uocum nouitates, & oppositiones falsi nominis scientiæ,*

21 Ἥν τινες ἐπαγγελλόμενοι, περὶ τὴν πίστιν ἠστόχησαν. Ἡ χάρις μετὰ σοῦ. Ἀμήν.

21 Quam nonnulli præ se ferentes, circa fidem aberrarunt à scopo. Gratia sit tecũ. Amen.

21 *Quam quidam promittentes, circa fidem exciderunt. Gratia tecũ. Amen.*

22 Πρὸς Τιμόθεον πρώτη ἐγράφη ἀπὸ Λαοδικείας, ἥτις ἐστὶ μητρόπολις Φρυγίας τῆς Πακατιανῆς.

22 Ad Timotheum prima, missa fuit Laodicea, quæ est metropolis Phrygiæ Pacatianæ.

22 *Scripta fuit ex Laodicea, quæ est metropolis Phrygiæ Pacatianæ.*

19 Fundamentum bonum, θεμέλιον καλόν. Hoc opponit opum humanarum incertæ ac fluxæ naturæ. Sed (dicet aliquis) an vllis operibus spes nostra nititur? Minimè verò, vt testatur Apostolus Rom. cap.3. d.27, & 4.a.2, & singulis penè versiculis. sed tamen quatenus sunt nostræ fidei testimonia, ac proinde nostræ in Christo reconciliationis, dicuntur vocationem & electionem firmam, nostri videlicet respectu, efficere, 2.Pet.1.b.10.

20 Depositum serua, τὴν παρακαταθήκην φύλαξον. Depositum proculdubio vocat dona quæcunque ad Ecclesiæ ædificationem, veluti depositum, Deus commiserat Timotheo. Seruat autem depositum qui ita se gerit vt causam non habeat depositarius cur hoc illi eripiat. Est verò diligenter notanda hæc formula, quanuis non omnia respondeant iis regulis quas de deposito tradunt iurisconsulti. De rebus inanibus clamores, κενοφωνίας. Hoc titulo exornat Paulus non minus spinosas quàm & clamosas & inanes, atque adeo profanas tum philosophastrorum, tum sophistarum concertationes. quamobrem etiam postea meminit ἀντιθέσεων, id est oppositionum, quum perpetuò quæstiones ex quæstionibus apud illos nascantur. Vulgata, Vocum nouitates. i. καινοφωνίας. quod & ipsum non caret offendiculo, atque etiam plerunque coniunctum est magno cum solidæ doctrinæ detrimento, & magnam quandam ingenii vanitatem arguit: veluti si pro Angelis genios dicas, pro Baptismo lotionem, pro Fide confidentiam, pro Ecclesia rempublicam, vel ciuitatem, pro Presbyterio senatum, & cætera id genus profanè & falsis rationibus innouata: de quibus hodie sibi mirificè placent nonnulli, qui tamẽ vtinam intra verba peccarent. Alteram nihilominus lectionem huic antepono.

21 Præ se ferentes, ἐπαγγελλόμενοι. Vulg. Promittentes. Eras. Profitentes. Ego verò puto τὸ ἐπαγγέλλεσθαι hoc loco non tantùm referri ad professionem quæ verbo fiat, sicut solent ambitiosi homines gloriosè virtutes suas iactare: sed ad totam habitus, gestus, vitæ denique rationem, quam illi ita comparant vt etiam tacentes, imperitis quidem hominibus, nihil nisi sublime & arduum de se promittant. Suprà, 2.c.10, eadem quidem significatione, sed in summa laude ponitur idem verbum, vbi iubet Paulus Christianas mulieres non cincinnis, non auro, non margaritis, sed honesto habitu & bonis præcipuè operibus ornari: quod, inquit, decet eas mulieres quæ pietatem spondeant, id est quæ pietatem & sanctimoniam de se promittant omnibus à quibus conspiciuntur. Aberrarunt à scopo, ἠστόχησαν. Vide infrà, 2.Tim.2.c.18.

22 Laodicea, ἐκ Λαοδικείας. Ego potius hanc epistolam ob eas causas quas exposui suprà, 1.a 2, & 4.d.13, vel Philippis, vel ex alia Macedoniæ vrbe scriptã puto: adstipulãte nobis vno codice Rob. Steph. in quo scriptũ fuit ἐγράφη ἀπὸ Μακεδονίας, Scripta est è Macedonia: quod etiam impressit Frobenius in Græco argumẽto quod huic epistolæ præfigi solet. Quod at em ad Phrygiam Pacatianam attinet, nusquam hoc epitheton memini apud idoneos authores legere. Neque enim inter authores idoneos numero eos qui Romano imperio iam inclinato prouincias descripserunt, adeo vt ex hoc etiam loco constare possit multo post has scriptas epistolas tẽpore istiusmodi subscriptiones additas fuisse ab aliquibus plerunque vel indoctis, vel certè non satis attẽtis.

Epiſtola Pauli Apoſtoli ad Timotheum poſterior. Παύλου τοῦ ἀποστόλου ἡ πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολὴ δευτέρα.

Κεφάλαιον α΄.

ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ θελήματος Θεοῦ, κατ' ἐπαγγελίαν ζωῆς τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ,

Τιμοθέῳ ἀγαπητῷ τέκνῳ, χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς, καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν·

Χάριν ἔχω τῷ Θεῷ, ᾧ λατρεύω ἀπὸ προγόνων ἐν καθαρᾷ συνειδήσει, ὡς ἀδιάλειπτον ἔχω τὴν περὶ σοῦ μνείαν ἐν ταῖς δεήσεσί μου νυκτὸς καὶ ἡμέρας·

Ἐπιποθῶν σε ἰδεῖν, μεμνημένος σου τῶν δακρύων, ἵνα χαρᾶς πληρωθῶ·

Ὑπόμνησιν λαμβάνων τῆς ἐν σοὶ ἀνυποκρίτου πίστεως, ἥτις ἐνῴκησε πρῶτον ἐν τῇ μάμμῃ σου Λωΐδι καὶ τῇ μητρί σου Εὐνείκῃ· πέπεισμαι δὲ ὅτι καὶ ἐν σοί.

Δι' ἣν αἰτίαν ἀναμιμνήσκω σε ἀναζωπυρεῖν τὸ χάρισμα τοῦ Θεοῦ, ὅ ἐστιν ἐν σοὶ διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν μου.

Οὐ γὰρ ἔδωκεν ἡμῖν ὁ Θεὸς Πνεῦμα δειλίας, ἀλλὰ δυνάμεως καὶ ἀγάπης καὶ σωφρονισμοῦ.

NOVA INTERPR.

CAP. I.

1 PAVLVS Apoſtolus Ieſu Chriſti per voluntatem Dei, "ſecundum promiſſionẽ vitæ quæ eſt in Chriſto Ieſu,

2 Timotheo dilecto filio, gratia, "miſericordia, pax à Deo Patre, & Chriſto Ieſu Domino noſtro.

3 Gratiam habeo Deo, || cui ſeruio "à maioribus cum pura cõſciẽtia, "vt aſſiduam tui memoriam teneo in precibus meis nocte ac die:

4 Deſiderãs te videre, memor tuarum lacrymarum, vt gaudio replear:

5 Reuocans in memoriam eam quæ in te eſt non ſimulatam fidem, quæ habitauit prius in auia tua Loide, & matre tua Eunica: perſuaſus ſum autem quòd in te quoque.

6 "Quam ob cauſam ſuggero tibi "vt exuſcites donum Dei quod eſt in te per impoſitionẽ manuum mearum.

7 Non enim dedit nobis Deus "ſpiritũ timiditatis, ſed roboris, & "charitatis, & ſanitatis animi.

VETVS.

CAP. I.

1 *PAVLVS Apoſtol⁹ Ieſu Chriſti per uoluntatem Dei, ſecundum promiſſionem uitæ quæ eſt in Chriſto Ieſu,*

2 *Timotheo chariſſimo filio, gratia, miſericordia, pax à Deo Patre, et Chriſto Ieſu Domino noſtro.*

3 *Gratias ago Deo, cui ſeruio à progenitoribus in cõſcientia pura, quòd ſine intermiſſione habeam tuã memoriã in orationibus meis, nocte ac die:* Act.22.a.3.

4 *Deſiderãs te uidere, memor lacrymarũ tuarũ, ut gaudio implear:*

5 *Recordationem accipiẽs eius fidei quæ eſt in te nõ ficta, quæ & habitauit primũ in auia tua Loide, & matre tua Eunicæ: certus ſũ autẽ quòd et in te.*

6 *Propter quam cauſam admoneo te ut reſuſcites gratiam Dei quæ eſt in te per impoſitionem manuum mearum.*

7 *Non enim dedit nobis Deus Spiritũ timoris, ſed uirtutis, & dilectionis, & ſobrietatis.*

IN CAPVT I.

1 Secundum promiſſionem, &c. κατ' ἐπαγγελίαν, &c. Id eſt, à Deo legatus vt annuntiem vitam quam promiſit in Chriſto Ieſu. Ita oſtendit nouum non eſſe Euangeliũ, ſed illud ipſum quod promiſit Deus per Prophetas: deinde præſtantiam quoque muneris Apoſtolici declarat, quo exhibeatur quod Deus antè promiſerat. Poſtremò, in quo hæc omnia reſideant, & quò ferantur, oſtendit, nempe vt in Chriſto ſeruentur homines. Itaque lectorem moneo etiam atque etiam ne epiſtolarum Pauli ἐπιγραφὰς leuiter prætereat, vt quæ ſoleant inimitabili quadam breuitate totius Euangelici myſterii ſummam complecti, vt vel ſaluis illis habeat Eccleſia quod omnibus hæreticis opponat.

2 Miſericordia, ἔλεος. Vide ſuperioris epiſtolæ caput 1.a.2.

3 A maioribus, ἀπὸ προγόνων. Hebr. מאבותי. i. maiorum meorum veſtigia ſequutus, nempe Abrahami, Iſaaci, Iacobi, & aliorum deinceps à quibus ſum ortus, & quaſi per manus veram religionem accepi, vt Act.24.b.14. Neque enim de Phariſaiſmo, ſed de Chriſtianiſmo diſſerit. Vt aſſiduã, ὡς ἀδιάλειπτον, &c. Vulg. Quòd ſine intermiſſione, ita videlicet vt ὡς accipiatur pro ὅτι.

6 Vt exuſcites, ἀναζωπυρεῖν. Eſt igitur donum Dei viua quædam flamma in cordibus noſtris accenſa, quam nituntur caro & Satan ſuffocare: nos contrà magis ac magis fouere ac ſopitam ſuſcitare oportet. Per impoſitionem manuum mearum διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν μου. Vide 1. Timoth.4.d.14, & 5.d.22.

7 Spiritum timiditatis, πνεῦμα δειλίας. Id eſt, afflatũ quo percellamur & perterrefiamus, vt quos vult

Dominus perdere. Nam in hac formula loquendi dicitur Spiritus metonymicè, ex Hebræorum more, motus in animis nostris vi quadam extrinseca impellente excitatus, nempe vel à Spiritu sancto, vel contrà à spiritu malo, pro varia motus qualitate, vt spiritus fidei, sapientiæ, constantiæ, & similes: quibus opponuntur spiritus vertiginis, auaritiæ, furoris, formidinis, & si qui sunt huiusmodi. Charitatis & sanitatis animi, ἀγάπης καὶ σωφρονισμοῦ. Hæc effecta tacitè opponit totidem prorsus contrariis spiritibus. nam qui spiritu malo rapiuntur, ii coercendi sunt quominus alios offendant, vt qui insaniant. Contrà Spiritus Dei animos nostros componit vt omnibus prodesse studeamus, & verè simus mentis compotes: quum cæteri mortales vel desipiãt, vel insaniant. Itaque σωφρονισμὸν non cõuerti sobrietatem, (quod ambiguum est, nec satis Latinum) sed animi sanitatem: quod ipsa verbi notatio declarat. Plato lib. 1. de Rep. τὸ σωφρονεῖν ἐναντίον ἐστὶ τῷ μαίνεσθαι. Castellio Frugalitatem cõuertit, admodum ineptè, vt mihi videtur.

Μὴ οὖν ἐπαισχυνθῇς τὸ μαρτύριον τοῦ Κυρίου ἡμῶν, μηδὲ ἐμὲ τὸν δέσμιον αὐτοῦ, ἀλλὰ συγκακοπάθησον τῷ εὐαγγελίῳ κατὰ δύναμιν Θεοῦ·

8 Ne igitur te pudeat testimonii Domini nostri, neque te pudeat mei, qui sum captiuus ipsi⁹: sed esto particeps afflictionum Euãgelii, ex potẽtia Dei:

8 *Noli itaque erubescere testimonium Domini nostri, neque me vinctum eius: sed collabora Euangelio secundum virtutẽ Dei:*

1.Cor.1.a.1 Τοῦ σώσαντος ἡμᾶς, καὶ καλέσαντος κλήσει ἁγίᾳ· οὐ κατὰ τὰ ἔργα ἡμῶν, ἀλλὰ κατ' ἰδίαν πρόθεσιν καὶ χάριν τὴν δοθεῖσαν ἡμῖν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ πρὸ χρόνων αἰωνίων.

9 Qui seruauit nos, & vocauit ‖ vocatione sancta: non ex operibus nostris, sed ex suo proposito, & gratia, quæ data quidem est nobis in Christo Iesu ‖ ante tempora secularia:

9 *Qui nos liberauit & vocauit vocatione sancta: non secundum opera nostra, sed secundũ propositum suum, et gratiã quæ data est nobis in Christo Iesu ãte tẽpora secularia,*

Rom.16.d.25 ephes.1.a.4 coloss.1.d.26 tit.1.a.2 Φανερωθεῖσαν δὲ νῦν διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καταργήσαντος μὲν τὸν θάνατον, φωτίσαντος δὲ ζωὴν καὶ ἀφθαρσίαν διὰ τοῦ εὐαγγελίου.

10 Sed patefacta nunc est per illustrem illum aduentum seruatoris nostri Iesu Christi, qui & mortem aboleuit, & vitam in lucem produxit ac immortalitatem per Euangelium.

10 *Manifestata est aũt nũc per illuminationẽ saluatoris nostri Iesu Christi, qui destruxit quidẽ mortem, illuminauit autem vitam & incorruptionem per Euangelium.*

1.Timoth.2.b.7 Εἰς ὃ ἐτέθην ἐγὼ κήρυξ καὶ ἀπόστολος, καὶ διδάσκαλος ἐθνῶν.

11 ‖ Cuius constitutus sum ego præco & Apostolus, ac doctor Gentium.

11 *In quo positus sum ego prædicator & Apostolus, & magister Gentium.*

Δι' ἣν αἰτίαν καὶ ταῦτα πάσχω· ἀλλ' οὐκ ἐπαισχύνομαι. οἶδα γὰρ ᾧ πεπίστευκα, καὶ πέπεισμαι ὅτι δυνατός ἐστι τὴν παραθήκην μου φυλάξαι εἰς ἐκείνην τὴν ἡμέραν.

12 Quam ob causam & hæc patior: neque erubesco. noui enim cui crediderim, & mihi persuasum est eum posse depositum meum in illum diem seruare.

12 *Ob quam causam etiam hæc patior: sed non confundor. scio enim cui credidi, & certus sum quia potens est depositum meũ seruare in illum diem.*

8 Ipsius, αὐτοῦ. Id est ipsius causa. Ephes. 3. a. 1, sic vocat afflictiones Euangelii quæ pro Euangelio perferuntur. Esto mecum particeps afflictionum Euangelii, συγκακοπάθησον τῷ εὐαγγελίῳ. Euangelium dicitur quodammodo affligi in iis à quibus annuntiatur: & de se loqui Apostolum, ex proximè præcedentibus liquet: quamobrem expressi particulam Mecum. Vulgata, Collabora Euangelio. Ex potentia, κατὰ δύναμιν. Id est, fretus potentia Dei, vel Euangelio quod est secundum potentiam Dei. id est, in quo planè se exerit Dei potẽtia.

9 Proposito & gratia, πρόθεσιν καὶ χάριν. Id est, proposito, eóque gratuito. Diximus autem de proposito, Rom. 8. c. 28 & 29, & in caput primum epistolæ ad Ephesios. Data est, τὴν δοθεῖσαν. Datam esse dicit nobis gratiam ab æterno, ad quam videlicet ab æterno sumus prædestinati. Sunt enim omnia Deo præsentia, sed suo tempore nobis reipsa exhibetur quod ab æterno nobis Deus dedit. Meminerimus autem à tempore colligere nos gratis prædestinatos, ideóque doctrinam de præuisa fide vel operibus repugnare Dei gratiæ ex diametro. In Christo Iesu, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Meritò hoc addit: est enim vnus Christus is in quem ea gratia idque propositum Dei ferebantur. Vide Ephes. 1. a. 4 & 5. Ante tempora secularia, πρὸ χρόνων αἰωνίων. Id est, inquit Erasmus, Ante tempora æterna. quo modo etiam cõuertit. Ego verò quid possim ante æternitatem imaginari? itaque vocari puto temporaria secularia, annorum seriem qui à seculorum origine fluxerunt: vt idem prorsus significet Ante tempora secularia, atque Ante iacta mũdi fundamenta: siquidem tempus cum mundo cœpit. Bis autem omnino vtitur Paulus hac formula, nempe hoc loco, & Tit. 1. a. 2. quem locum vide.

10 In lucem produxit, φωτίσαντος. Id est, fecit vt illucesceret vita. Vulg. ineptè, Illuminauit vitã. Respondet enim τὸ φωτίζειν hoc in loco, verbo Hebræo האיר in coniugatione hiphil. Nã de vita illa immortali perinde vt de corusco lumine loquitur, ex Scripturæ more. Vulg. Illuminauit. Sed notandũ est præterea Pauli insigne artificium hoc in loco. Quum enim soleat nomen τῆς ἐπιφανείας tribuere secundo aduentui, hîc tamen de primo illo differens, quo nihil abiectius fingi potest, idem nomen vsurpauit: ideóque animos nostros à cõtemplatione rerum externarum ad efficaciam illius aduentus contemplandam subuehit. Ita enim fit vt in illa tam abiecta serui forma verè tamen diuinam maiestatem ipsi etiam diaboli cogantur adorare.

12 Noui enim cui crediderim, &c. οἶδα γὰρ ᾧ πεπίστευκα, &c. Erasmus, Noui enim certúsque sum quòd is cui credidi, &c. vt sit hæc constructio, οἶδα γὰρ καὶ πέπεισμαι ὅτι ᾧ πεπίστευκα, &c. Sed valde dura est ista traiectio, neque etiam vllo modo necessaria: quum plana sint omnia, si post γὰρ subaudias ἐκεῖνον, eclipsi admodum vsitata. Quum autem dicit sibi notum esse eum cui credidit, omnia dicit quibus confirmari potest hominis imbecillitas. Depositũ meum, παραθήκην μου. Mutua est igitur depositi obligatio inter Deum & sanctos ipsius: quanquam quod ad illum attinet, prorsus gratuita. Nam is nobis dona sua credidit, vt diximus 1. Tim. 6. d. 20, & mox repetitur versu 14. nos verò illi vicissim nosipsos committimus, & apud illum thesauros nostros recondimus,

1.Tim.6.d.18.& 19. Corona denique nostra apud illum est seposita, infrà,4.b.8. Sed meminerimus horum omnium gloriam oportere ipsius gratuitæ bonitati in solidum acceptam ferre: & ius illud υἱοθεσίας longè alio fundamento niti quàm nostræ iustitiæ deposito: sicut nimirum qui filius est, si officium fecit, non ideo tamen est paternarum facultatum particeps: sed quia quum filius esset, officium fecit, idcirco pro filio agnoscitur, alioquin à patre eiiciendus, & tandem abdicandus. Sed an satis firmum est hoc argumentum à potentia Dei sumptum? Multa enim potest Deus, quæ tamen non facit. Respondeo, coniungendum esse voluntatis testimonium, quod etiam priore loco collocauit Apostolus, quum diceret se scire cui crediderit.

Ὑποτύπωσιν ἔχε ὑγιαινόντων λόγων, ὧν παρ᾽ ἐμοῦ ἤκουσας ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

13 "Exemplar teneto sanorum sermonum, quos à me audisti "cum fide & charitate quæ *est* in Christo Iesu.

13 *Formam habe sanorũ uerborum, quæ à me audisti in fide & in dilectione in Christo Iesu.*

Τὴν καλὴν παρακαταθήκην φύλαξον διὰ Πνεύματος ἁγίου τοῦ ἐνοικοῦντος ἐν ἡμῖν.

14 Præclarum "depositum serua per Spiritum sanctum qui inhabitat in nobis.

14 *Bonum depositum custodi per Spiritum sanctum qui habitat in nobis.*

Οἶδας τοῦτο, ὅτι ἀπεστράφησάν με πάντες οἱ ἐν τῇ Ἀσίᾳ, ὧν ἐστι Φύγελλος καὶ Ἑρμογένης.

15 Nosti hoc, auersatos me fuisse omnes qui sunt in Asia: ex quibus est Phygellus & Hermogenes.

15 *Scis hoc, quòd auersi sunt à me omnes qui in Asia sunt: ex quibus est Phygellus & Hermogenes.*

Δῴη ἔλεος ὁ Κύριος τῷ Ὀνησιφόρου οἴκῳ· ὅτι πολλάκις με ἀνέψυξε, καὶ τὴν ἅλυσίν μου οὐκ ἐπῃσχύνθη.

16 Præstet misericordiam Dominus Onesiphori familiæ: quoniam sæpe me recreauit, & catenam meam non erubuit.

16 *Det misericordiam Dominus Onesiphori domui: quia sæpe me refrigerauit, & catenam meam non erubuit.*

Ἀλλὰ γενόμενος ἐν Ῥώμῃ, σπουδαιότερον ἐζήτησέ με, καὶ εὗρε.

17 Imò quum esset Romæ, "studiosissimè quæsiuit me, & inuenit.

17 *Sed quum Romam uenisset, solicitè me quæsiuit, & inuenit.*

Δῴη αὐτῷ ὁ Κύριος εὑρεῖν ἔλεος παρὰ Κυρίου ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ· καὶ ὅσα ἐν Ἐφέσῳ διηκόνησε, βέλτιον σὺ γινώσκεις.

18 Det ei Dominus vt inueniat misericordiam apud Dominum in die illo. quam multa etiam Ephesi subministrarit, tu optimè nosti.

18 *Det illi Dominus inuenire misericordiam à Domino in illa die. & quanta Ephesi ministrauit, tu melius nosti.*

Κεφάλαιον β.

CAP. II.

CAP. II.

Σὺ οὖν, τέκνον μου, ἐνδυναμοῦ ἐν τῇ χάριτι τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

1 Tu igitur, fili mi, corroborare per gratiam quæ est in Christo Iesu:

1 *Tu ergo, fili mi, confortare in gratia quæ est in Christo Iesu:*

Καὶ ἃ ἤκουσας παρ᾽ ἐμοῦ διὰ πολλῶν μαρτύρων, ταῦτα παράθου πιστοῖς ἀνθρώποις, οἵτινες ἱκανοὶ ἔσονται καὶ ἑτέρους διδάξαι.

2 Et quæ audisti à me "inter multos testes, hæc committe fidelibus hominibus, qui sint idonei ad alios quoque docendos.

2 *Et quæ audisti à me per multos testes, hæc commenda fidelibus hominibus, qui idonei erũt & alios docere.*

Σὺ οὖν κακοπάθησον ὡς καλὸς στρατιώτης Ἰησοῦ Χριστοῦ.

3 Tu igitur feras laborem vt bonus miles Iesu Christi.

3 *Labora sicut bonus miles Christi Iesu.*

Οὐδεὶς στρατευόμενος ἐμπλέκεται ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις, ἵνα τῷ στρατολογήσαντι ἀρέσῃ.

4 Nemo qui militat implicatur vitæ negotiis, vt ei placeat à quo delectus est miles.

4 *Nemo militans implicat se negotiis secularibus, ut ei placeat cui se probauit.*

13 Exemplar teneto, ὑποτύπωσιν ἔχε. Sic puto significari vel docendi formam, vel ipsius doctrinæ praxin, quæ efficeret vt Timotheus esset viua quædam imago eius doctrinæ quam annuntiabat. Cum fide, ἐν πίστει. ἐν pro σὺν, vt sæpe iam obseruauimus. Vulg. In fide & charitate. vt intelligas sanam illam doctrinam in duobus istis capitibus positam esse, nempe in fide & charitate: quæ rursus in vno Christo sitæ sunt. qua ratione fortassis non ineptè converteris, De fide & charitate: vti solet interdum apud Hebræos vsurpari ב pro על.

14 Depositum, παρακαταθήκην, vel παραθήκην. hîc enim variant exemplaria, sed eadẽ sententia manente. Vide 1.Tim.6.d.20, & suprà, versu 12.

17 Studiosissimè, σπουδαιότερον. Sic paulo pòst βέλτιον pro βέλτιστα. Vide 1.Tim.3.d.14.

IN CAPVT II.

2 Inter multos testes, διὰ πολλῶν μαρτύρων. Id est præsentibus multis, qui de his rebus possunt testari. Sic apud Græcos διὰ ponitur pro μεταξύ: apud Hebræos autem על pro עם: vnde & διὰ pro μετὰ vel σὺν, vt 2. Corinth. 2.a.4, & 3. c.11. Sic & apud Ciceronem dicitur Catilina inter falcarios venisse in M. Leccæ domum, id est falcariis circunseptus.

4 Vitæ, τοῦ βίου. Id est negotiis ad rem familiarem aut occupationes illas consuetas pertinentibus, vt

ſimiles mercaturã faceret. Itaque vitã pro victu non ſatis appoſitè videtur Eraſmus interpretari. opponit enim ciuilem vitam Apoſtolus militari. Quidam legunt, Nemo militans Deo, implicet ſe negotiis ſecularibus, &c. ſed repugnante omnium Græcorum codicum fide. Apparet autem ſimilitudines eſſe quarum non addatur accommodatio, quòd per ſe ſatis ſint planæ.

Ἐὰν δὲ καὶ ἀθλῇ τις, οὐ στεφανοῦται ἐὰν μὴ νομίμως ἀθλήσῃ.

5 Quòd ſi certet etiam aliquis, non coronatur niſi legitimè certauerit.

5 *Nam & qui certat in agone, non coronabitur niſi legitimè certauerit.*

Τὸν κοπιῶντα γεωργὸν δεῖ πρῶτον τῶν καρπῶν μεταλαμβάνειν.

6 Agricolam oportet prius laborando fructus percipere.

6 *Laborantem agricolam oportet primùm de fructibus percipere.*

Νόει ἃ λέγω· δῴη γάρ σοι ὁ Κύριος σύνεσιν ἐν πᾶσι.

7 Conſidera quæ dico. Det igitur tibi Dominus intelligentiam in omnibus.

7 *Intellige quæ dico: dabit enim tibi Dominus in omnibus intellectum.*

Μνημόνευε Ἰησοῦν Χριστὸν ἐγηγερμένον ἐκ νεκρῶν, ἐκ σπέρματος Δαβίδ, κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου.

8 Memento Ieſum Chriſtum reſurrexiſſe ex mortuis, *factum* ex ſemine Dauid, ſecundum Euangelium meum:

8 *Memor eſto Ieſum Chriſtum reſurrexiſſe à mortuis, ex ſemine Dauid, ſecundum Euangelium meum.*

Ἐν ᾧ κακοπαθῶ μέχρι δεσμῶν, ὡς κακοῦργος· ἀλλ' ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ οὐ δέδεται.

9 In quo, velut facinoroſus, affligor vſque ad vincula: ſed ſermo Dei non eſt vinctus.

9 *In quo laboro uſque ad uincula, quaſi malè operans: ſed uerbum Dei non eſt alligatum.*

Διὰ τοῦτο πάντα ὑπομένω διὰ τοὺς ἐκλεκτούς, ἵνα καὶ αὐτοὶ σωτηρίας τύχωσι τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, μετὰ δόξης αἰωνίου.

10 Ideo omnia ſuſtineo propter electos, vt & ipſi ſalutem conſequantur quæ eſt in Chriſto Ieſu, cum gloria æterna.

10 *Ideo omnia ſuſtineo propter electos, ut & ipſi ſalutem conſequantur, quæ eſt in Chriſto Ieſu, cum gloria cæleſti.*

Rom.6.b.5

Πιστὸς ὁ λόγος. εἰ γὰρ συναπεθάνομεν, καὶ συζήσομεν·

11 Fidus *eſt hic* ſermo. ‖ nam ſi cum *eo* mortui ſumus, cum *eo* etiam viuemus:

11 *Fidelis ſermo. nam ſi commortui ſumus, & conuiuemus.*

Mat.10.d.33 mar.8.d.38

Εἰ ὑπομένομεν, καὶ συμβασιλεύσομεν· εἰ ἀρνούμεθα, κἀκεῖνος ἀρνήσεται ἡμᾶς·

12 Si toleramus, etiam cum *eo* regnabimus: ‖ ſi abnegamus, & ille abnegabit nos.

12 *Si ſuſtinebimus, & conregnabimus: ſi negauerimus, & ille negabit nos.*

Rom.3.a.3,& 9.b.6

Εἰ ἀπιστοῦμεν, ἐκεῖνος πιστὸς μένει, ἀρνήσασθαι ἑαυτὸν οὐ δύναται.

13 Si infidi ſumus, ‖ ille *tamen* fidus manet, negare ſeipſum non poteſt.

13 *Si non credimus, ille fidelis permanet, negare ſeipſum non poteſt.*

Ταῦτα ὑπομίμνησκε, διαμαρτυρόμενος ἐνώπιον τοῦ Κυρίου μὴ λογομαχεῖν, εἰς οὐδὲν

14 Hæc ſuggere, obteſtans corã Domino ne verborum pugnas ſequantur: quod nullam

14 *Hæc commone, teſtificans coram Domino. Noli contendere uerbis: ad nihil enim*

6 Prius, πρῶτον. Id eſt, neceſſe eſt agricolam, vt fructus percipiat, prius laborare. Refertur enim aduerbium πρῶτον ad participium κοπιῶντα, non autem ad μεταλαμβάνειν. quod fefellit Ambroſium, & alios nonnullos. Nam ſic quoque hunc locum interpretati ſunt Vetus interpres & Eraſmus vt vix intelligas.

7 Conſidera, νόει. id eſt verſa in animo, & expende. Reſpondet enim Hebræo verbo הבין. Id verò quia ne minima quidem ex parte præſtare noſtris viribus poſſumus, optat illi σύνεσιν, id eſt intelligentiam à Domino, in qua magis ac magis confirmetur. Caſtellio Induſtriam ineptè conuertit. Det igitur, δῴη γάρ. Sic iam aliquoties obſeruauimus hanc particulã vſurpari. Vulg. & Eraſ. Det enim.

8 *Factum* ex ſemine Dauid, ἐκ σπέρματος Δαβίδ. Suppleui quod deerat, ex Rom.1.a.3. Filium autem Dauidis quum Chriſtum vocat, & verum hominem fuiſſe, & verum illum Meſſiam Dauidi promiſſum, ſignificat.

10 Propter electos, διὰ τοὺς ἐκλεκτούς. Vide Coloſſ.1.d.24, & 2.Cor.1.a.5, & deinceps.

11 Cum *eo* mortui ſumus, συναπεθάνομεν. Id eſt, ſi vnà cum Chriſto & Chriſti ipſius cauſa affligimur, vt explicat Apoſtolus ipſe Rom. 8.c.17. Item 2.Corinth.1.a.5, & 4.c.10.

13 Ille *tamen* fidus manet, ἐκεῖνος πιστὸς μένει. Deeſt coniunctio aduerſatiua, de cuius eclipſi Hebræis familiari alibi diximus. Malui autem πιστὸν conuertere fidum quàm fidelem, vt ſibi conſtet antitheſis τῷ ἀπιστεῖν. Nam alioqui Deus credulus videretur opponi hominibus incredulis. Itaque hoc loco ἄπιστος & πιστὸς idem declarant atque ψευδὴς & ἀληθής, Rom.3.a.4.

14 Obteſtans, διαμαρτυρόμενος. Id eſt, Domino etiam vt teſte aut potius iudice aduocato, ſicut fecerunt Moſes, Ioſue, Samuel, ipſe denique Paulus Act.20. Nec enim ſatis eſt quæ ſit voluntas Domini docere, ſed zelo etiam opus eſt, eóque eiuſmodi vt teſtimoniis verbi Dei comprobetur, apud ipſos etiam rebelles & contemptores. Quod nullã, &c. εἰς οὐδέν. Sub auditur participiũ ὄν, abſolutè poſitum, Atticorum more. Vulgata, Ad nihil enim vtile eſt, vt omnino videatur adieciſſe particulam γὰρ, & ἐστι ſubaudiatur. Eraſ. Ad nullam vtilitatem, non animaduerſo helleniſmo.

χρήσιμον, ἐπὶ καταστροφῇ τῶν ἀκουόντων.

adfert vtilitatem, *imò* auditores subuertit.

utile est, ad subuersionem audientium.

Σπούδασον σεαυτὸν δόκιμον παραστῆσαι τῷ Θεῷ, ἐργάτην ἀνεπαίσχυντον, ὀρθοτομοῦντα τὸν λόγον τῆς ἀληθείας.

15 Stude teipsum probatum sistere Deo, operarium qui non erubescat, *&* qui rectè sermonem veritatis secet.

15 *Solicitè cura teipsum probabilē exhibere Deo, operarium inconfusibilem, rectè tractantem uerbum ueritatis.*

Τὰς δὲ βεβήλους κενοφωνίας περιΐστασο· ἐπὶ πλεῖον γὰρ προκόψουσιν ἀσεβείας·

16 Profanos autem de rebus inanibus clamores cohibe: ad maiorem enim procedent impietatem.

16 *Profana autem & inaniloquia deuita: multum enim proficient ad impietatem.*

Καὶ ὁ λόγος αὐτῶν ὡς γάγγραινα νομὴν ἕξει· ὧν ἐστιν Ὑμέναιος καὶ Φιλητός·

17 Et sermo eorum depascet vt gangræna: ex quibus est Hymenæus & Philetus:

17 *Et sermo eorum ut cancer serpet: ex quibus est Hymeneus & Philetus:*

Οἵτινες περὶ τὴν ἀλήθειαν ἠστόχησαν, λέγοντες τὴν ἀνάστασιν ἤδη γεγονέναι· καὶ ἀνατρέπουσι τήν τινων πίστιν.

18 Qui circa veritatem aberrarunt à scopo, dicentes resurrectionem iam esse factam: & subuertūt quorundam fidem.

18 *Qui à ueritate exciderunt, dicentes resurrectionem esse iam factam, & subuerterunt quorūdam fidem.*

Ὁ μέντοι στερεὸς θεμέλιος τοῦ Θεοῦ ἕστηκεν, ἔχων τὴν σφραγῖδα ταύτην, Ἔγνω Κύριος τοὺς ὄντας αὐτοῦ· καί, Ἀποστήτω ἀπὸ ἀδικίας πᾶς ὁ ὀνομάζων τὸ ὄνομα Χριστοῦ.

19 Solidum tamen fundamentum Dei stat, habens sigillum hoc, Nouit Dominus qui sint sui: &, Discedat ab iniustitia omnis qui nominat nomen Christi.

19 *Sed firmum fundamentum Dei stat, habens signaculum hoc, Cognouit Dominus qui sunt eius: &, Discedat ab iniquitate omnis qui inuocat nomen Domini.*

Ἐν μεγάλῃ δὲ οἰκίᾳ οὐκ ἔστι μόνον σκεύη χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ, ἀλλὰ καὶ ξύλινα καὶ ὀστράκινα· καὶ ἃ μὲν εἰς τιμήν, ἃ δὲ εἰς ἀτιμίαν.

20 Cæterùm in magna domo non tantùm sunt vasa aurea & argentea, sed etiam lignea ac testacea: & alia quidem ad decus, alia verò ad dedecus.

20 *In magna autem domo non solùm sunt uasa aurea & argentea, sed & lignea & fictilia: & quædam quidem in honorem, quædam autem in contumeliam.* Rom.9.e.21

15 Et rectè secet, ὀρθοτομοῦντα. Id est, qui primùm omnium, quod ad doctrinam ipsam attinet, nihil prætermittat quod dicendum sit: nihil etiam adiiciat de suo, nihil mutilet, discerpat, torqueat: deinde spectet diligenter quid ferat auditorum captus, quicquid denique ad ædificationem conducit. Est autem sumpta translatio ab illa legali victimarum sectione ac distributione. Itaque quibus satis est Euangelium vel epistolam (quam vocant) cantillare, idque peregrina lingua, quam nec ipse recitator nec populus intelligat, nimium sunt inepti. Omitto illos qui pro verbo Domini præsentissima venena miseris ouibus ita obiiciunt vt etiam sumere cogant. Vulg. Rectè tractantem, non obseruata metaphora, ac proinde non explicata Apostoli sententia.

16 Profanos autē de rebus inanibus clamores, τὰς δὲ βεβήλους κενοφωνίας. Vulg. Profana autem & inaniloquia. Erasmus, Profanas vocum inanitates. Vide 1. Tim. 6. d. 20. Cohibe, περιΐστασο. Ad verbum, Circunsiste. Id est, obserua & velut obside, vt videlicet prohibeas quominus latius serpant, vti mox explicabimus. Vulgata Deuita. Erasmus, Prætermittito. Procedent, προκόψουσι. Vulgata & Erasmus, Proficient. Ego illud malui, quoniam Græcum vocabulum in vitio hîc ponitur, quod non videtur Latino illi verbo conuenire posse.

17 Gangræna, γάγγραινα. Gangrænæ comparat falsas doctrinas ex inanibus ambitiosorum hominum argutiis, quasi ex equo (vt aiunt) Troiano prodeuntes: Ecclesiam vicissim conferens corpori, cuius si partes aliquas inuaserit gangræna, officium est pastoris, tanquam periti chirurgi, prospicere ne in νέκρωσιν & σφάκελον degeneret: & contagioni suos quasi fines circunscribere, ne sana membra inuadat.

18 Aberrarunt à scopo, ἠστόχησαν. Ter omnino vsus est Paulus hoc verbo in his duabus epistolis ad Timotheum Euangelistam scribens: quo non quoduis erratum in religione significatur, sed quod est eiusmodi vt fundamentum non retineatur: quæ distinctio omnibus præsertim Verbi ministris est necessaria.

Subuertunt, &c. ἀνατρέπουσι, &c. Quomodo sit accipiendum hoc dictum, exposuimus pluribus 1. Tim. 4. a. 1.

19 Qui nominat, &c. ὁ ὀνομάζων, &c. Id est qui colit, & tanquam fidelis ab illo cognominatur. Nam sicut nostra perseuerantia ac salus nititur prouidentia Dei, qua tanquam sub sigillo includimur & obsignamur, ita inuocatio (id est cultus Dei) per Spiritum est veluti illius sigilli character: vnde fit etiam vt ab eo cognomentum sumamus, quum nos illi addictos ac deuotos esse fateamur. Dicit ergo verè fideles non tantùm nomine, sed re quoque esse Christianos: quòd si nonnulli aliter faciant, non esse quòd illorum improbitate perturbemur, aut inde concludamus salutem nostram firmo fundamento non niti. Nunquam enim illi fuerunt quod se esse dicebant. Videtur autem mihi alludere ad principum morem, qui sua habebant familiaria symbola, quæ hodie vocamus *deuises.*

20 In magna domo, ἐν μεγάλῃ οἰκίᾳ. Occurrit obiectioni, fuisse tamen illos in Ecclesia. Fateor, inquit Paulus: sed diuersa sunt vasa in Ecclesia Domini.

21 Ἐὰν οὖν τις ἐκκαθάρῃ ἑαυτὸν ἀπὸ τούτων, ἔσται σκεῦος εἰς τιμὴν, ἡγιασμένον, καὶ εὔχρηστον τῷ δεσπότῃ, εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἡτοιμασμένον.

22 Τὰς δὲ νεωτερικὰς ἐπιθυμίας φεῦγε· δίωκε δὲ δικαιοσύνην, πίστιν, ἀγάπην, εἰρήνην μετὰ τῶν ἐπικαλουμένων τὸν Χριστὸν ἐκ καθαρᾶς καρδίας.

1.Cor.1.a.2

23 Τὰς δὲ μωρὰς καὶ ἀπαιδεύτους ζητήσεις παραιτοῦ, εἰδὼς ὅτι γεννῶσι μάχας.

1.Tim.1.a.4, & 4.b.7 tit.3.c.9

24 Δοῦλον δὲ Κυρίου οὐ δεῖ μάχεσθαι, ἀλλ' ἤπιον εἶναι πρὸς πάντας, διδακτικὸν, ἀνεξίκακον·

25 Ἐν πραότητι παιδεύοντα τοὺς ἀντιδιατιθεμένους· μήποτε δῷ αὐτοῖς ὁ Θεὸς μετάνοιαν εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας,

26 Καὶ ἀνανήψωσιν ἐκ τῆς τοῦ διαβόλου παγίδος, ἐζωγρημένοι ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸ ἐκείνου θέλημα.

Κεφάλαιον γ΄.

1.Tim.4.a.1 2.pet.1.a.3 iudæ c.18

1 Τοῦτο δὲ γίνωσκε, ὅτι ἐν ἐσχάταις ἡμέραις ἐνστήσονται καιροὶ χαλεποί·

2 Ἔσονται γὰρ οἱ ἄνθρωποι φίλαυτοι, φιλάργυροι, ἀλαζόνες, ὑπερήφανοι, βλάσφημοι, γονεῦσιν ἀπειθεῖς, ἀχάριστοι, ἀνόσιοι,

21 Siquis igitur seipsum ab his expurgarit, erit vas ad decus, sanctificatum, & accommodũ vsibus Domini, & ad omne opus bonum comparatum.

22 Iuueniles autem cupiditates fuge: sed sectare iustitiam, fidem, charitatem, pacem ‖ cum iis qui inuocant Dominum ex puro corde.

23 ‖ Stultas autem & ineruditas quæstiones reiice, sciens eas gignere pugnas.

24 Seruum autem Domini nõ oportet pugnare, sed placidum esse erga omnes, aptum ad docendum, tolerantem malos.

25 Cum lenitate erudientem eos qui contrario animo sunt affecti: ecquando det eis Deus vt resipiscentes agnoscant veritatem:

26 Et *elapsi* ex diaboli laqueo, à quo captiui tenentur, mentis sanitatem recipiant ad *præstandam* illius voluntatem.

CAP. III.

1 ILlud autẽ scito, ‖ fore vt extremis diebus instent tempora molesta.

2 Erunt enim homines sui amãtes, auari, gloriosi, superbi, maledici, parentibus immorigeri, ingrati, impuri,

21 Siquis ergo emundauerit se ab istis, erit uas in honorem, sanctificatum, & utile Domino, ad omne opus bonum paratum.

22 Iuuenilia autem desideria fuge: sectare uerò iustitiam, fidem, charitatem, & pacem cum iis qui inuocant Dominũ de corde puro.

23 Stultas autem & sine disciplina quæstiones deuita, sciens quia generãt lites.

24 Seruum autem Domini non oportet litigare, sed mansuetum esse ad omnes, docibilem, patientem,

25 Cum modestia corripientẽ eos qui resistunt: nequando Deus det illis pœnitentiam ad cognoscendam ueritatem,

26 Et resipiscant à diaboli laqueis, à quo capti tenentur ad ipsius uoluntatem.

CAP. III.

1 HOc autẽ scito, quòd in nouissimis diebus instabunt tempora periculosa:

2 Et erunt homines seipsos amantes, cupidi, elati, superbi, blasphemi, parentibus non obedientes, ingrati, scelesti,

21 Expurgarit seipsum, ἐκκαθάρῃ ἑαυτόν. Non causam propositi, sed exequutionem declarat. Tum demum enim re ipsa eligimur quum ab illa natiua corruptione per Spiritum Dei repurgamur, in qua magis ac magis alii demerguntur qui sunt iusto exitio destinati. Ideóque addit Paulus ἀπὸ τούτων, ab his: quia sanctificatio duo complectitur, nempe separationem à reprobis, quibuscum vnà inuoluuntur electi, donec illos Deus efficaci vocatione discernat: & repurgationem à naturali labe. Sed iubet vt repurgemus nosipsos. Ergo aliquid in libero arbitrio positum est. Nego verò consequutionem, nisi liberũ arbitrium vocetur quod per Christum sit liberatum à peccati seruitute. Nam idcirco agimur Spiritu Dei, non quòd filii Adam, sed quòd filii Dei simus, gratis electi, vocati, iustificati, ac tandem glorificandi. Volumus denique & efficimus, sed per eum qui gratis & in solidum efficit in nobis bonam & efficacem voluntatem.

22 Qui inuocant, τῶν ἐπικαλουμένων. Vide 1.Cor.1.a.2.

23 Ineruditas, ἀπαιδεύτους. Eruditionem vocat quæ alibi dicitur ædificatio. Vulg. Sine disciplina.

24 Tolerantem malos, ἀνεξίκακον. vel, qui mala siue afflictiones toleret. Ideo Vulg. vertit Patientem.

25 Qui contrario animo sunt affecti, τοὺς ἀντιδιατιθεμένους. Id est τοὺς ἐναντία φρονοῦντας. Loquitur enim de iis quibus nondum perspecta est veritas. Distinguendi sunt igitur isti ab apostatis, ac multo magis ab hæreticis, quos monet fugere: quum isti contrà quærendi sint, vt qui potissimùm opus habeant medico: quanquam illi quoque ita sunt vitandi, vt tententur omnia quibus (si fieri potest) in viam redeant. sed pro ratione morbi adhibenda sunt remedia. Vulgata, Qui resistunt. Erasmus, Qui obsistunt, quasi scriptum sit ἀνθισταμένους, quod multos fefellit interpretes. Ecquãdo, &c. μήποτε, &c. Simile dicendi genus annotauimus Act.27.c.12, & Rom. 11.b.14. Vt resipiscentes agnoscant veritatem, μετάνοιαν εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας. Vulgata & Eras. ad verbum, Pœnitentiam ad cognoscendum veritatem. Mihi videtur (vt alibi dixi) pœnitentiæ nomẽ non exprimere Græcum vocabulum μετανοίας. Idcirco soleo resipiscentiam interpretari.

26 Mentis sanitatem recipiant ad *præstandam* illius voluntatem, ἀνανήψωσιν εἰς τὸ ἐκείνου θέλημα. Aut ego vehementer fallor, aut ex vicinis relatiuis αὐτοῦ & ἐκείνου, illud omnino ad diabolum, istud verò ad Deum pertinet. Verbum autem ἀνανήφειν malui aliquo verborum ambitu explicare, quàm resipiscẽdi verbo vti, quo modo soleo τὸ μετανοεῖν interpretari.

IN CAPVT III.

2 Gloriosi, ἀλαζόνες. Vulg. Elati. Eras. Fastuosi. neuter satis rectè. Vide Rom.1.d.29. Impuri, ἀνόσιοι. Id est, quibus nullum ius est nec fas. Eras. Impii, ἀσεβεῖς. Vulg. Scelesti, κατάρατοι.

3 Ἄστοργοι, ἄσπονδοι, διάβολοι, ἀκρατεῖς, ἀνήμεροι, ἀφιλάγαθοι,

3 Charitatis expertes, neſcii fœderis, calumniatores, intemperantes, immites, minimè amantes bonorum,

3 *Sine affectione; ſine pace, criminatores, incontinentes, immites, ſine benignitate,*

4 Προδόται, προπετεῖς, τετυφωμένοι, φιλήδονοι μᾶλλον ἢ φιλόθεοι·

4 Proditores, præcipites, inflati, voluptatum amantes potius quàm amantes Dei:

4 *Proditores, proterui, tumidi, uoluptatum amatores magis quàm Dei:*

5 Ἔχοντες μόρφωσιν εὐσεβείας, τὴν δὲ δύναμιν αὐτῆς ἠρνημένοι. καὶ τούτους ἀποτρέπου.

5 Habentes formam pietatis, ſed qui vim eius abnegarint. iſtos igitur auerſare.

5 *Habentes ſpeciem quidem pietatis, uirtutem autem eius abnegantes. Et hos deuita.*

6 Ἐκ τούτων γάρ εἰσιν οἱ ἐνδύνοντες εἰς τὰς οἰκίας, καὶ αἰχμαλωτεύοντες τὰ γυναικάρια σεσωρευμένα ἁμαρτίαις, ἀγόμενα ἐπιθυμίαις ποικίλαις·

6 Ex his enim ſunt iſti qui irrepunt in familias, & captiuas ducunt mulierculas, onuſtas peccatis, actas cupiditatibus variis:

6 *Ex his enim ſunt qui penetrant domos, & captiuas ducunt mulierculas, oneratas peccatis, quæ ducuntur uariis deſideriis:*

7 Πάντοτε μανθάνοντα, καὶ μηδέποτε εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν δυνάμενα.

7 Semper diſcentes, ſed quæ nunquam ad cognitionem veritatis venire poſſint.

7 *Semper diſcentes, & nunquam ad ſcientiam ueritatis peruenientes.*

8 Ὃν τρόπον δὲ Ἰαννῆς καὶ Ἰαμβρῆς ἀντέστησαν Μωϋσεῖ, οὕτως καὶ οὗτοι ἀνθίστανται τῇ ἀληθείᾳ, ἄνθρωποι κατεφθαρμένοι τὸν νοῦν, ἀδόκιμοι περὶ τὴν πίστιν.

8 ‖Quemadmodum autem Iannes & Iambres reſtiterunt Moſi, ita & hi reſiſtunt veritati: homines mente corrupti, reprobi circa fidem.

8 *Quemadmodum autem Iannes & Mambres reſtiterunt Moyſi, ita & hi reſiſtunt ueritati, homines corrupti mente, reprobi circa fidem.* Exod.7.b.11

9 Ἀλλ' οὐ προκόψουσιν ἐπὶ πλεῖον· ἡ γὰρ ἄνοια αὐτῶν ἔκδηλος ἔσται πᾶσιν, ὡς καὶ ἡ ἐκείνων ἐγένετο.

9 Sed non procedent amplius: nam amentia iſtorum euidens erit omnibus, vt & illorum fuit.

9 *Sed ultrà non proficient. inſipientia enim eorum manifeſta erit omnibus, ſicut & illorum fuit.*

10 Σὺ δὲ παρηκολούθηκάς μου τῇ διδασκαλίᾳ, τῇ ἀγωγῇ, τῇ προθέσει, τῇ πίστει, τῇ μακροθυμίᾳ, τῇ ἀγάπῃ, τῇ ὑπομονῇ,

10 Tu verò aſſequutus es doctrinam meam, vitæ meæ rationem, propoſitum, fidem, lenitatem, charitatem, tolerantiam,

10 *Tu autem aſſequutus es meam doctrinam, inſtitutionem, propoſitum, fidem, longanimitatem, dilectionem, patientiam,*

3 Charitatis expertes, ἄστοργοι. Vulgata, Sine affectione. Eraſ. Carentes affectu. Vide Rom.1.d.30.

5 Formam μόρφωσιν. Si hoc referas ad Legis cognitionem, μόρφωσις declarabit veram ipſam formã & effigiem pietatis, ſicut in Lege proponitur omnium oculis ſpectanda. Sed quorſum iſta cognitio, niſi vis eius nos afficiat? Sin autem reſpicias iſtorum hypocriſin, ſignificabit μόρφωσις inane pietatis ſimulacrum. Ideo Vetus interpres Speciem interpretatur.

6 Ex his, ἐκ τούτων. Quis tandem Apelles magis graphicè iſta hominum monſtra depinxerit, qui ſeſe hodie Monachos vocant, quum, quocunque venias, nulli frequentius occurrant? Qui irrepunt, οἱ ἐνδύνοντες. Id eſt, qui veluti ſeſe immergunt. Vulg. Qui penetrant. Eraſ. Qui ſubeunt.

8 Iannes & Iambres, Ἰαννῆς καὶ Ἰαμβρῆς. Vetus interpres legit Mambres. Cæterùm neceſſe eſt Paulum hæc nomina accepiſſe vel ex libris qui interciderint, vel ex traditione aut commentariis aliquibus Hebræorum. Nam de peculiari aliqua reuelatione Spiritus quid attinet in re tantilli momenti diſputare? At nimium ſunt inepti qui prætextum hinc arripiunt vt nobis partim rancidas quaſdam traditiones, quas Patrum vocant, partim hæreticorum aut indoctorum quorundam hominum non modò ineptiſſimas, ſed etiam planè impias nugas Eccleſiæ Dei obtrudant, veluti Teſtamentũ XII. Patriarcharũ, x.cap. Proteuãgeliũ, (quaſi videlicet Euangelium Marci ἀκέφαλον habeamus) Euangelium Nicodemi, Librum Paſtoris, Abdiæ acta Apoſtolorum, librum planè execrandum, denique ineptiarum & blaſphemiarum plauſtra, & cætera id genus. Neque enim dubium eſt quin diabolus hanc telam non ita pridem exorſus, tandem etiam abſoluat, niſi pii magiſtratus quorundam audaciæ & typographorum etiam nonnullorum αἰσχροκερδίᾳ obuiam ierint.

9 Amplius, ἐπὶ τὸ πλεῖον. Vide infrà verſu 13.

10 Aſſequutus es, παρηκολούθηκας. Eraſmus, Aſſectatus es. Facit autem hic locus manifeſtè contra Eraſmum, qui τὸ παρακολουθεῖν nihil aliud putauit ſignificare quã aſſectari, vti ſolet qui indiuiduus eſt comes. Quærit igitur quid ſit aſſequi, id eſt adipiſci alterius perſequutiones & afflictiones. At ego quæro quid ſit aſſectari alicuius doctrinam & vitæ rationem. deinde quomodo dici poſſit Timotheus aſſectatus perſequutiones illas quas Paulus Antiochiæ, Iconii, Lyſtris ſuſtinuit: quum eo tempore Timotheus adhuc ignotus eſſet Paulo, & in Macedonia degeret. Neque enim dubito quin Paulus de iis agat quæ commemorantur Act.13 & 14. Quòd ſiquis contrà obniti velit, certè nihil præter vanas & inanes coniecturas adferet. Itaque παρακολουθεῖν propriè quidẽ fateor de aſſectatore dici, (vt ſuprà, 4.b.6) tranſlatitiè tamen etiam de animi intelligentia, vt pereruditè obſeruauit Budæus. vnde δυσπαρακολούθητα vocantur quæ non facilè quiſpiam intelligentia poſſit aſſequi.

Vitæ meæ rationem, τῇ ἀγωγῇ. Hoc est omnino quod in vernaculo sermone dicimus, *ma conduite*, vel, *ma maniere de faire*. Itaque nullo modo assentior Veteri interpreti, nec Eras. qui Institutionem interpretantur.

Propositum, τῇ προθέσει. Id est τῇ προαιρέσει. acsi dicat, Tu, non modò quid docuerim, quid egerim, sed etiam quæ mea mens ac voluntas fuerit, prorsus nosti.

Τοῖς διωγμοῖς, τοῖς παθήμασιν, οἷά μοι ἐγένετο ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἐν Ἰκονίῳ, ἐν Λύστροις· οἵους διωγμοὺς ὑπήνεγκα· καὶ ἐκ πάντων με ἐρρύσατο ὁ Κύριος.

11 Persequutiones, afflictiones quæ mihi acciderunt Antiochiæ, Iconii, Lystris: quas persequutiones sustinuerim: sed ex omnib' eripuit me Dominus.

11 *Persequutiones, passiones, qualia mihi facta sunt Antiochiæ, Iconii, Lystris: quales persequutiones sustinui: & ex omnibus eripuit me Dominus.*

Καὶ πάντες δὲ οἱ θέλοντες εὐσεβῶς ζῇν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, διωχθήσονται.

12 Sed & omnes qui volunt piè viuere in Christo Iesu, persequutionem patientur.

12 *Et omnes qui piè uolunt uiuere in Christo Iesu, persequutionem patientur.*

Πονηροὶ δὲ ἄνθρωποι καὶ γόητες προκόψουσιν ἐπὶ τὸ χεῖρον, πλανῶντες καὶ πλανώμενοι.

13 Improbi autem homines & impostores procedent in peius, tum seducentes *alios*, tum seducti *ipsi*.

13 *Mali autem homines & seductores proficient in peius, errantes, & in errorem mittentes.*

Σὺ δὲ μένε ἐν οἷς ἔμαθες καὶ ἐπιστώθης, εἰδὼς παρὰ τίνος ἔμαθες.

14 At tu permane in iis quæ didicisti & quæ tibi concredita sunt, sciens à quo didiceris:

14 *Tu uerò permane in ijs quæ didicisti & credita sunt tibi, sciens à quo didiceris:*

Καὶ ὅτι ἀπὸ βρέφους τὰ ἱερὰ γράμματα οἶδας, τὰ δυνάμενά σε σοφίσαι εἰς σωτηρίαν, διὰ πίστεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

15 Téque à puero sacras literas nouisse, quæ te possunt sapientem reddere in salute, per fidem quæ est in Christo Iesu.

15 *Et quia ab infantia sacras literas nosti, quæ te possunt instruere ad salutem, per fidem quæ est in Christo Iesu.*

2.Pet.1.d.20

Πᾶσα γραφὴ θεόπνευστος, καὶ ὠφέλιμος πρὸς διδασκαλίαν, πρὸς ἔλεγχον, πρὸς ἐπανόρθωσιν, πρὸς παιδείαν τὴν ἐν δικαιοσύνῃ.

16 ¶ Tota Scriptura diuinitus *est* inspirata, & vtilis ad doctrinã, ad redargutionem, ad correctionem, ad institutionem, quæ *est* in iustitia:

16 *Omnis Scriptura diuinitus inspirata utilis est ad docendum, ad arguendum, ad corrigendum, ad erudiendum in iustitia:*

Ἵνα ἄρτιος ᾖ ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος, πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἐξηρτισμένος.

17 Vt perfectus sit homo Dei, ad omne opus bonum perfectè instructus.

17 *Vt perfectus sit homo Dei, ad omne opus bonum instructus.*

Κεφάλαιον δ'

CAP. IIII.

CAP. IIII.

Διαμαρτύρομαι οὖν ἐγὼ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ μέλλοντος κρίνειν ζῶντας καὶ νεκροὺς κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ.

1 Obtestor igitur ego coram Deo & Domino Iesu Christo, qui iudicaturus est viuos & mortuos in illustri illo suo aduentu & regno suo:

1 *Testificor coram Deo & Iesu Christo, qui iudicaturus est uiuos & mortuos, & per aduentum ipsius & regnum eius.*

11 Antiochiæ, ἐν Ἀντιοχείᾳ. Antiochiam Pisidiæ intelligit, Iconio & Lystris vicinam, vt apparet ex Act.13, & 14, vbi istæ historiæ commemorantur.

13 Procedent, προκόψουσιν. Vulg. & Eras. Proficient. Atqui non est hoc propriè proficere, nec progredi, sed magis ac magis regredi. Simpliciter igitur hoc accipiendum est, quo significatur fore vt illorum improbitas quotidie augeatur, ita tamen vt certi sint illi limites constituti, quos non possit præterire: vt prædixit se pseudapostolis qui tum Ecclesiam turbabant, eos ad metam suam peruenisse, Suprà, versu 9. Ista igitur non pugnant. de certis enim hominibus illic agit: hîc verò in genere de hostibus Ecclesiæ, qui, vsquedum aduenerit nostra redemptio, nunquam deerunt, & quotidie euadent seipsis deteriores.

17 Homo Dei, ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος. Hebr. איש האלהים, id est homo Dei, propriè ac peculiariter dicitur Propheta & voluntatis Dei interpres. quo nomine etiam Timotheum vt ministrum compellauit, 1. Tim. 6. c.11. Itaque hæc sacrarum literarum dignitatis prædicatio propriè ad ministros pertinet, quos testatur plenam in illis sapientiam inuenturos: quod & nomina illa doctrinæ, redargutionis, correctionis, & institutionis, manifestè declarant: quorum duo priora ad dogmata, duo posteriora ad mores spectant, vt plena perfectáque sit ista descriptio Christianismi in verbo scripto positi. Iam verò, si ita est vt non aliunde petere debeant Pastores quicquid pabuli præbendum est gregi, aut ostendant impuri Sophistæ & verbi Dei caupones, gregem non oportere in ea doctrina quæ à Pastoribus proponitur, acquiescere: aut miserè decipi tum Pastores tum greges, qui verbo Domini scripto non acquiescant. Damnemus etiam blasphemiam Castellionis, quem scribere non puduit, Paulum reconditiorem aliquam doctrinam habuisse quam non scripserit, & solos quosdam perfectos docuerit: & Verbum decidendis religionis controuersiis non sufficere, quocunque modo explicetur, sed ampliorem aliquam reuelationem expectandam. Diximus autem περὶ τοῦ ἀρτίου Matth. 21. b.16, quem idem ille compositum duntaxat conuertit, id est nimirum ad perfectam illam sapientiam audien-

dam accommodatum, cuius veluti elementa complectantur quæcunque ab ipso etiam Paulo scripta sunt. O bonitatem & modestiam omnium execratione dignam. Auget autem significationem verbi præpositio ἐξ, quamobrem conuerti Perfectè instructum.

Κήρυξον τὸν λόγον, ἐπίστηθι εὐκαίρως, ἀκαίρως· ἔλεγξον, ἐπιτίμησον, παρακάλεσον ἐν πάσῃ μακροθυμίᾳ καὶ διδαχῇ.

2 Prædica sermonem, insta tēpestiuè, intēpestiuè: argue, obiurga: exhortare cum omni lenitate & doctrina.

2 *Prædica uerbum, insta opportunè, importunè: argue, obsecra, increpa in omni patientia & doctrina.*

Ἔσται γὰρ καιρὸς ὅτε τῆς ὑγιαινούσης διδασκαλίας οὐκ ἀνέξονται, ἀλλὰ κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τὰς ἰδίας ἑαυτοῖς ἐπισωρεύσουσι διδασκάλους, κνηθόμενοι τὴν ἀκοήν·

3 Nam erit tempus quum sanam doctrinam non tolerabunt: sed auribus prurientes, ipsi sibi pro suis cupiditatibus coaceruabunt doctores:

3 *Erit enim tempus quū sanam doctrinā non sustinebunt, sed ad sua desideria coaceruabunt sibi magistros, prurientes auribus:*

Καὶ ἀπὸ μὲν τῆς ἀληθείας τὴν ἀκοὴν ἀποστρέψουσιν, ἐπὶ δὲ τοὺς μύθους ἐκτραπήσονται.

4 Et à veritate quidem aures auertent, ad fabulas verò conuertentur.

4 *Et à ueritate quidē auditum auertent, ad fabulas autem conuertentur.*

Σὺ δὲ νῆφε ἐν πᾶσι, κακοπάθησον, ἔργον ποίησον εὐαγγελιστοῦ, τὴν διακονίαν σου πληροφόρησον.

5 At tu vigila in omnibus, perfer, opus perage Euangelistæ, ministerii tui plenam fidē facito.

5 *Tu uerò uigila in omnibus, labora, opus fac Euangelistæ, ministerium tuum imple.*

Ἐγὼ γὰρ ἤδη σπένδομαι, καὶ ὁ καιρὸς τῆς ἐμῆς ἀναλύσεως ἐφέστηκε.

6 Nam ego iam libor, & tempus meæ resolutionis instat.

6 *Ego enim iam delibor, & tempus resolutionis meæ instat.*

Τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα.

7 Certamen illud præclarum decertaui, cursum consummaui, fidem seruaui.

7 *Bonum certamen certaui, cursum consummaui, fidem seruaui,*

Λοιπόν, ἀπόκειταί μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος, ὃν ἀποδώσει μοι ὁ Κύριος ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, ὁ δίκαιος κριτής· οὐ μόνον δὲ ἐμοί, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς ἠγαπηκόσι τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ.

8 Quod superest, reposita est mihi iustitiæ corona, quam reddet mihi Dominus in illo die, iustus ille iudex: non solùm autem mihi, sed & omnibus qui expetiuerint illustrem illum ipsius aduentum.

8 *In reliquo, reposita est mihi corona iustitiæ, quā reddet mihi Dominus in illa die, iustus iudex: non solùm autem mihi, sed & ijs qui diligunt aduentum eius.*

Σπούδασον ἐλθεῖν πρός με ταχέως.

9 Stude venire ad me citó.

9 *Festina ad me uenire citò.*

Δημᾶς γάρ με ἐγκατέλιπεν, ἀγαπήσας τὸν νῦν αἰῶνα, καὶ ἐπορεύθη εἰς Θεσσαλονίκην· Κρήσκης εἰς Γαλατίαν, Τίτος εἰς Δαλματίαν.

10 Nā Demas me dereliquit, amplexus præsens seculum, & profectus est Thessalonicam: Crescens in Galatiam, Titus in Dalmatiam.

10 *Demas enim me reliquit, diligens hoc seculū, & abijt Thessalonicam: Crescens in Galatiam, Titus in Dalmatiam.*

IN CAPVT IIII.

3 Ipsi sibi, ἑαυτοῖς. Vulgata & Eras. Sibi. At ego amplius aliquid significari censeo, istos videlicet sciētes ac prudentes sibi suæ perniciei ac exitii fieri instrumenta, vt (quemadmodum inquit ille) ne ipsa quidem salus illos possit seruare. Eant nunc cæci homines, & clamitent crudelem esse Dominum si plerique mortales tandiu sunt in errore versati.

4 Ad fabulas, πρὸς μύθους. Id est falsas ac inutiles doctrinas, quibus ita nunc fascinatus est mundus, vt veritatis apertam lucem malit modis omnibus extinctam quàm è tenebris emergere.

5 Perfer, κακοπάθησον. Hic κακοπαθεῖν nō significat affligi dūtaxat, sed quæuis perferre. Vulg. Labora: non expressa Apostoli sententia. Eras. Obdura in afflictionibus: ambigué. Ministerii tui plenam fidem facito, τὴν διακονίαν σου πληροφόρησον. Id est, veris argumentis comproba te germanū esse Dei ministrū. Vide Luc. 1. a.1. Vulgata, Ministerium tuum imple. ignorauit enim quid sit πληροφορεῖα. Eras. Ministerium tuum ad plenum probatum reddito, non inepté. Neque enim hîc agit de πληροφορεῖα illa quæ propria est filiorum Dei: quum multi etiam reprobi potuerint πληροφορεῖσθαι Timotheum esse verum Dei ministrum.

6 Libor, σπένδομαι. Id est pro libamento offeror. Vulgata, Delibor: inepté. Eras. Immolor. Vide Philip. 2. c. 27. Vtitur autem verbo σπένδομαι potius quàm σφάζομαι vel θύομαι, alludens ad sanguinis aut etiam vini aspersionem quæ in sacrificiis vsurpabatur.

8 Qui expetiuerint, τοῖς ἠγαπηκόσι. Τὸ ἀγαπᾶν hoc in loco respōdet verbo Hebræo חשק, quod & pro desiderare accipitur, vt 1. Reg. 9. c. 19. vel, חפץ. Vulg. & Eras. Qui diligunt.

10 Demas, Δημᾶς. Videtur ille postea resipiscens ad Paulum reuertisse, quum fiat eius mentio in Epistola ad Philemonem, quam probabile est post hanc scriptam fuisse, quum in ea fiat mentio Timothei ipsius in inscriptione, atque etiam Marci, quasi iam cum Paulo versantis. Amplexus pr. sec. ἀγαπήσας τὸν &c. Id est, acquiescens in hoc seculo. Vulgata, Diligens. In Galatiam, εἰς Γαλατίαν. Epiphanius κατὰ τῶν ἀνοήτων legit εἰς Γαλλίαν, in Galliam: & hanc etiam lectionem reprehendit.

Coloſſ.4.b.9 Λουκᾶς ἐστι μόνος μετ' ἐμοῦ. Μάρκον ἀναλαβὼν ἄγε μετὰ σεαυτοῦ· ἔστι γάρ μοι εὔχρηστος εἰς διακονίαν.

Τυχικὸν δὲ ἀπέστειλα εἰς Ἔφεσον.

Τὸν φελόνην ὃν ἀπέλιπον ἐν Τρωάδι παρὰ Κάρπῳ, ἐρχόμενος φέρε, καὶ τὰ βιβλία, μάλιστα τὰς μεμβράνας.

Ἀλέξανδρος ὁ χαλκεὺς πολλά μοι κακὰ ἐνεδείξατο· ἀποδῴη αὐτῷ ὁ Κύριος κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ.

Ὃν καὶ σὺ φυλάσσου. λίαν γὰρ ἀνθέστηκε τοῖς ἡμετέροις λόγοις.

Ἐν τῇ πρώτῃ μου ἀπολογίᾳ οὐδείς μοι συμπαρεγένετο, ἀλλὰ πάντες με ἐγκατέλιπον· μὴ αὐτοῖς λογισθείη.

Ὁ δὲ Κύριός μοι παρέστη, καὶ ἐνεδυνάμωσέ με, ἵνα δι' ἐμοῦ τὸ κήρυγμα πληροφορηθῇ, καὶ ἀκούσῃ πάντα τὰ ἔθνη· καὶ ἐρρύσθην ἐκ στόματος λέοντος.

Καὶ ῥύσεταί με ὁ Κύριος ἀπὸ παντὸς ἔργου πονηροῦ, καὶ σώσει εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ τὴν ἐπουράνιον· ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

Suprà.1.b.16 Ἄσπασαι Πρίσκαν καὶ Ἀκύλαν, καὶ τὸν Ὀνησιφόρου οἶκον.

Ἔραστος ἔμεινεν ἐν Κορίνθῳ. Τρόφιμον δὲ ἀπέλιπον ἐν Μιλήτῳ ἀσθενοῦντα.

Σπούδασον πρὸ χειμῶνος ἐλθεῖν. Ἀσπάζεταί σε Εὔβουλος, καὶ Πούδης, καὶ Λῖνος, καὶ Κλαυδία, καὶ οἱ ἀδελφοὶ πάντες.

11 ‖Lucas mecū eſt ſolus. Marcum aſſumptum adduc tecum: eſt enim mihi perutilis ad miniſterium,

12 Porro Tychicū miſi Epheſū.

13 "Penulam quā reliqui Troade apud Carpum, adfer quum venies,&libros,maximè membranas.

14 Alexāder faber ærarius" multa mala mihi exhibuit: reddat ei" Dominus ſecundum facta ipſius.

15 Quē & tu caue:vehemēter enim reſtitit ſermonibus noſtris.

16 In prima mea defenſione nemo mihi adfuit,ſed" omnes me deſeruerunt:ne illis imputetur.

17 Sed Dominus mihi adfuit,& corroborauit me:vt per me" fieret fides præconii" quod audirēt omnes Gētes: & ereptus fui ex ore leonis.

18 Et eripiet me Dominus" ab omni opere malo, ſeruabitque "regno ſuo cæleſti:cui gloria in ſecula ſeculorum. Amen.

19 Saluta Priſcam & Aquilam, & ‖Oneſiphori familiam.

20 Eraſtus manſit Corinthi. Trophimum autem reliqui Mileti ægrotantem.

21 Stude venire ante hyemem. Salutat te Eubulus & Pudens & Linus & Claudia, & fratres omnes.

11 *Lucas eſt mecum ſolus. Marcum aſſume & adduc te cum: eſt enim mihi utilis in miniſterium.*

12 *Tychicum autem miſi Epheſum.*

13 *Penulam quam reliqui Troade apud Carpum, ueniens, adfer tecum, & libros, maximè autem membranas.*

14 *Alexander ærarius multa mala mihi oſtēdit: reddat illi Dominus ſecundum opera eius.*

15 *Quē & tu deuita, ualde enī reſtitit uerbis noſtris.*

16 *In prima mea defenſione nemo mihi adfuit, ſed omnes me dereliquerūt: non illis imputetur.*

17 *Dominus autē mihi adſtitit, & confortauit me, ut per me prædicatio impleatur, & audiant omnes Gentes: & liberatus ſum de ore leonis.*

18 *Liberabit autem me Dominus ab omni opere malo: & ſaluum faciet in regnum ſuum cæleſte: cui gloria in ſecula ſeculorum. Amen.*

19 *Saluta Priſcam & Aquilā, & Oneſiphori domum.*

20 *Eraſtus remanſit Corinthi. Trophimum autem reliqui infirmum Mileti.*

21 *Feſtina ante hyemem uenire. Salutat te Eubulus & Pudens & Linus & Claudia, & fratres omnes.*

13 Penulā, φελόνην. In hoc vocabulo ſcribendo non cōuenit librariis. nam in nonnullis codicibus legimus φαιλόνην, in aliis etiam φελώνην. Sed & quid ſit φελόνη variè tradunt. volunt enim quidam eſſe nō penulā, ſed ſcriniolum: quidam verò volumen. Ego non modò exiſtimo penulam eſſe, qua pro pallio vtebantur veteres, ſed etiam φελόνην Romanum eſſe vocabulum, metatheſi literarum corruptum, adeo quidem vt etiam φαινόλης, & quidē rectius ſcribatur: quod tamē vocabulū negat Romanū eſſe Athenæus lib.3. Quid ſit autem φαινόλης licet etiam ex his Artemidori verbis cōiicere, libro ὀνειροκριτικῶν 2.cap.3, Χλαμὺς δὲ ἣν ἔνιοι μαντύην, (nos vocamus *une mante, ou un manteau*) οἱ δὲ ἐφεστρίδα, οἱ δὲ βίρρον καλοῦσι, θλῖψιν καὶ στενοχωρίαν καὶ τοῖς δικαζομένοις καταδίκην μαντεύεται, διὰ τὸ ἐμπεριέχειν τὸ σῶμα. τὸ δὲ αὐτὸ καὶ ὁ λεγόμενος φαινόλης.

14 Multa mala mihi exhibuit, πολλά μοι κακὰ ἐνεδείξατο. Heb. הראית עמך קשה id eſt, Oſtēdiſti populo tuo dura, Pſal.60.a.5, pro Feciſti vt videret & experiretur dura. Nō diſſimili genere loquendi puto Latinos vti quū dicunt, Curam, moleſtiam, dolorem alicui exhibere. Vulgata, Multa mala mihi oſtendit. Eraſmus, Multis malis me affecit. Quod autem attinet ad verbum ἀποδῴη, quod nonnulli per futurum expoſuerunt, ne ſit imprecatio, id vero fruſtra nonnullos torſit, vt alibi diximus: quum is manifeſta ſuæ reprobationis ſigna edidiſſet. quanquam imitandum non ſit hoc exemplū abſque magna cōſideratione. Spectandū enim etiam eſt quis loquatur.

16 Omnes, πάντες. Vbi tum Petrus, ſi Romæ erat?

17 Fieret fides præconii, τὸ κήρυγμα πληροφορηθῇ. De verbo πληροφορεῖν diximus ſuprà, ver.5. τὸ κήρυγμα, id eſt præconium, κατ' ἐξοχὴν vocat Euangelii prædicationem. Vulgata, Prædicatio impleretur: non expreſſa Apoſtoli ſententia. Eraſmus, Præconium expleretur: nihilo certè felicius, niſi quòd in annotationibus rectius explicat.

Quod audirēt, καὶ ἀκούσῃ. Ad verbū, Et audirent, ſub. illud. quod dicendi genus alibi expoſuimus. Leonis, λέοντος. Sic Neronem vocat formula dicendi multis locis apud Dauidem præſertim vſitata.

18 Ab omni opere malo, ἀπὸ παντὸς ἔργου πονηροῦ. Ideſt, purum me conſeruabit nequid admittam Apoſtolo indignum. Regno ſuo, εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ. Id eſt, vt regni ſui participem faciat.

Ο Κύριος Ιησοῦς Χριστὸς μετὰ τοῦ πνεύματός σου. ἡ χάρις μεθ᾽ ὑμῶν. ἀμήν.

Πρὸς Τιμόθεον δευτέρα τῆς Εφεσίων ἐκκλησίας πρῶτον ἐπίσκοπον χειροτονηθέντα, ἐγράφη ἀπὸ Ρώμης, ὅτε ἐκ δευτέρου παρέστη Παῦλος τῷ Καίσαρι Νέρωνι.

22 Dominus Iesus Christus sit cum spiritu tuo. Gratia *eius sit* vobiscum. Amen.

Scripta est Roma secunda ad Timotheum, "qui primus Ephesi ordinatus fuit Episcopus, quum Paulus iterum sisteretur Cæsari Neroni.

22 *Dominus Iesus Christus cum spiritu tuo. Gratia uobiscum. Amen.*

Scripta e Roma ad Timotheum secunda, quū Paulus iterum sisteretur Cæsari Neroni.

23 Qui primus, &c. πρῶτον, &c. Hoc membrum non extat in quibusdam vetustis codicibus, & suppositum fuisse non dubito.

Epistola Pauli Apostoli ad Titum.

Παύλου τοῦ ἀποστόλου πρὸς Τίτον ἐπιστολή.

NOVA INTERPR. | VETVS.

Κεφάλαιον α.

ΠΑΥΛΟΣ δοῦλος Θεοῦ, ἀπόστολος δὲ Ιησοῦ Χριστοῦ κατὰ πίστιν ἐκλεκτῶν Θεοῦ, καὶ ἐπίγνωσιν ἀληθείας τῆς κατ᾽ εὐσέβειαν·

Επ᾽ ἐλπίδι ζωῆς αἰωνίου, ἣν ἐπηγγείλατο ὁ ἀψευδὴς Θεὸς, πρὸ χρόνων αἰωνίων, ἐφανέρωσε δὲ καιροῖς ἰδίοις·

CAP. I.

1 PAulus "seruus Dei, Apostolus autem Iesu Christi "secūdum fidem "electorum Dei, & agnitionem "veritatis quæ est secundū pietatem:

2 "Ad spem vitæ æternæ" quam promisit Deus ille mentiri nescius, "||ante tempora secularia, patefecit autē temporibus suis:

CAP. I.

1 *Paulus seruus Dei, Apostolus autem Iesu Christi secundū fidem electorum Dei, & agnitionem ueritatis quæ secundum pietatem est:*

2 *In spem uitæ æternæ, quā promisit qui non mētitur Deus, ante tempora secularia, manifestauit autem temporibus suis:*

Rom. 16. d. 25
ephes. 3. b. 9
colos. 1. d. 26
2. tim. 1. c. 9
1. pet. 1. d. 20

IN CAPVT I.

1 Seruus, δοῦλος. Id est minister, qua ratione etiam Christus ipse, quatenus fuit minister, & quidem Prophetarum caput, seruus dicitur, Esaiæ 43. b. 10, & alibi sæpe: vt Chrysostomus hac appellatione Christo attributa minimè debuerit offendi. Secundum fidem, κατὰ πίστιν. Vel, ad fidem electorum Dei, videlicet annuntiandam, vt κατὰ pro εἰς ponatur. Illud tamen vt simplicius præfero, quòd videatur Paulus in eo versari vt ostendat apostolatus sui consensum cum Prophetarum & reliquorum Apostolorum doctrina, acsi illum diceret cum fide electorum cōsentire qui fuerunt à mundi origine. Electorum Dei, ἐκλεκτῶν τοῦ Θεοῦ, i. eorum quos Deus elegit, quasi electitios dicas. Veritatis, ἀληθείας. Explicat quid fidem vocarit, nimirum agnitionem veræ religionis, quæ passim solet ἀλήθεια vocari κατ᾽ ἐξοχὴν, vt Iohan. 17. c. 17. Gal. 3. a. 1. Coloss. 1. a. 5, & alibi sæpe: hic tamen explicatur, vt de qua veritate agatur ambigi non possit, de ea nimirum quæ ad pietatē pertinet. Obseruari autē debet propria significatio τῆς ἐπιγνώσεως, i. agnitionis. Neq; enim cognitione duntaxat, sed etiā agnitione veritatis constat electorum fides: quanquam hoc discrimen non sit perpetuum, quòd interdum τὸ γνῶναι accipiatur ἀντὶ τοῦ ἐπιγνῶναι, vt 1. Iohan. 2. a. 3, & 4, & alibi aliquoties.

2 Ad spem, ἐπ᾽ ἐλπίδι. id est εἰς ἐλπίδα, vt (meo quidem iudicio) rectè conuertit Vetus interpres. Finis enim hic est Apostolici muneris, ipsius denique fidei, nos adducere ad vitæ æternæ spem: quæ fallere nos non possit, quum nitatur promissione Dei qui est ipsa veritas. Ideo tradit Apostolus 1. Corinth. 13, fore vt prophetia & instructio aboleatur, quum nullus iam fidei aut spei locus erit, nobis reipsa fruentibus Dei conspectu. Erasmus, In spe. Castellio, Cum spe, quod mihi non placet. Quam promisit, ἣν ἐπηγγείλατο, id est, quam vltro & gratuita liberalitate promisit. Hæc enim vis est verbi ἐπαγγέλλεσθαι, vt alibi diximus, nequis prævisam fidem vel merita, faciat promissionis causam, cum Pelagianis aut aliis sophistis. Ante tempora secularia, πρὸ χρόνων αἰωνίων. Eras. Ante tempora æterna: quam interpretationem cur reiiciam diximus 2. Tim. 1. c. 9. Omnino enim coactum est æterna interpretari, non quæ initium non habuerint, sed ante quæ nulla fuerint. Deinde non dicit Apostolus, A temporibus æternis, si ita libeat interpretari: sed ante tempora æterna: vt mihi quidem videatur referri non posse verbum ἐπηγγείλατο ne ad primam quidem illam & antiquissimam promissionem quæ Adamo facta est, Gen. 3. c. 15, nedum ad promissionem eādem Abrahamo renouatam. Quid igitur? nempe Ante tempora secularia, idem declarat atque ante omnem seculorum seriem, siue priusquam hic mundus esset, vt Iohan. 17. a. 5. i. ab æterno. Nam quia Deo sunt omnia præsentia, & certò omnino futurum est quod Deus futurum decreuit: ideo dicitur Deus ab æterno fecisse quod suo demum tempore nobis patefit. Sic dicitur Deus nos elegisse ante iacta mundi fundamenta (Ephes. 1. a. 4,) id est eligere proposuisse. Sic dicitur nobis ante tempora secula-

ria vitam æternam dedisse in Christo, id est dare proposuisse, 2. Timoth. 1. c. 9. Hoc modo plures similes locos putarim explicandos.

Galat. 1. a. 1

3 Τὸν λόγον αὐτοῦ, ἐν κηρύγματι ὃ ἐπιστεύθην ἐγὼ κατ' ἐπιταγὴν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ· Τίτῳ γνησίῳ τέκνῳ κατὰ κοινὴν πίστιν·

3 Videlicet sermonem illũ suũ, per prædicationem ‖ quæ cõcredita est mihi ex mãdato seruatoris nostri Dei: Tito germano filio in communi fide:

3 Verbum suum in prædicatione quæ credita est mihi secundum præceptũ saluatoris nostri Dei: Tito dilecto filio secundum communem fidem:

4 Χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν.

4 Gratia *sit tibi*, misericordia, & pax à Deo Patre, & Domino Iesu Christo seruatore nostro.

4 Gratia & pax à Deo Patre, & Christo Iesu saluatore nostro.

5 Τούτου χάριν κατέλιπόν σε ἐν Κρήτῃ ἵνα τὰ λείποντα ἐπιδιορθώσῃ, καὶ καταστήσῃς κατὰ πόλιν πρεσβυτέρους, ὡς ἐγώ σοι διεταξάμην·

5 Huius rei gratia reliqui te in Creta vt quæ reliqua sunt corrigas, & constituas oppidatim presbyteros, sicut ego tibi mandaui:

5 Huius rei gratia reliqui te Cretæ ut ea quæ desunt corrigas, & constituas per ciuitates presbyteros, sicut & ego disposui tibi:

2. Tim. 3. a. 2

6 Εἴ τις ἐστὶν ἀνέγκλητος, μιᾶς γυναικὸς ἀνὴρ, τέκνα ἔχων πιστὰ, μὴ ἐν κατηγορίᾳ ἀσωτίας, ἢ ἀνυπότακτα.

6 ‖ Siquis est inculpatus, vnius vxoris vir, liberos habens fideles, nõ obnoxios crimini luxus, vel qui non sint refractarii.

6 Siquis sine crimine est, unius uxoris uir, filios habens fideles, non in accusatione luxuriæ, aut nõ subditos.

7 Δεῖ γὰρ τὸν ἐπίσκοπον ἀνέγκλητον εἶναι, ὡς Θεοῦ οἰκονόμον, μὴ αὐθάδη, μὴ ὀργίλον, μὴ πάροινον, μὴ πλήκτην, μὴ αἰσχροκερδῆ·

7 Oportet enim episcopũ inculpatum esse, tanquã Dei dispensatorem, non sibi pertinaciter placentem, nõ iracundum, nõ vinosum, non percussorẽ, non turpiter lucri cupidum:

7 Oportet enim episcopũ sine crimine esse, sicut Dei dispensatorem, nõ superbum, non iracundum, nõ uinolẽtum, non percussorem, non turpis lucri cupidum:

8 Ἀλλὰ φιλόξενον, φιλάγαθον, σώφρονα, δίκαιον, ὅσιον, ἐγκρατῆ.

8 Sed hospitalẽ, bonorũ amantẽ, tẽperatẽ, iustũ, piũ, cõtinẽtẽ.

8 Sed hospitalem, benignũ, sobrium, iustum, sanctum, continentem:

9 Ἀντεχόμενον τοῦ κατὰ τὴν διδαχὴν πιστοῦ

9 Tenacem fidelis illius ser-

9 Amplectentem eũ qui secundum doctrinam est,

3 *Videlicet* sermonem illum suum, τὸν λόγον αὐτοῦ. Id est promissionem illam suam. Nam articulus vim habet ἀναφορικὴν, & λόγος idipsum declarat quod Deus loquutus erat, id est quod promiserat, vt explicatur Luc. 1. e. 55. Sic enim accipitur apud Hebræos nomen אמרה pro sponsione, & hac etiam ratione videri possit probabile, Filium Dei à Iohanne vocari τὸν λόγον μετωνυμικῶς, vt diximus Iohan. 1. a. 1. Seruatoris, σωτῆρος. Id est, qui nobis vitam dedit, non autem duntaxat conseruauit: aut periclitantes liberauit. iam enim eramus in morte. Et vocabulum σωτῆρος ita exposuit Cicero ipse lib. 4. in Verrem, fassus ita magnum esse hoc nomen vt Latino vno verbo exprimi non possit. Vide 1. Tim. 1. a. 1. In communi fide, κατὰ κοινὴν πίστιν. Id est fidei respectu, quæ quidem & Paulo patri & Tito filio communis erat, vt hac ratione sint fratres, sicut ministerii respectu ille genuit, hic genitus est in fide.

4 Gratia *sit tibi*, χάρις. Cur ista adiecerim, exposuimus Rom. 1. a. 7. Misericordia, ἔλεος. Vide 1. Tim. 1. a. 1. Origenes hoc non legit hoc in loco.

5 Corrigas, ἐπιδιορθώσῃ. Pergas corrigere. Ita conuertit ex Chrysostomo Erasmus, propter additã præpositionem ἐπὶ, quæ indicat Titum in eo opere perficiendo Paulo successisse. Constituas, καταστήσῃς. Vide Act. 14. d. 23, ex quo etiam loco intelliges cur addiderit Paulus ὡς ἐγώ σοι διεταξάμην, vt ego tibi mandaui. Vide etiam 1. Tim. 5. d. 22.

6 Vnius vxoris vir, μιᾶς γυναικὸς ἀνήρ. Vide 1. Tim. 3. a. 1, & 5. b. 9. Refractarii, ἀνυπότακτα. Sic propriè dicũtur equi vel boues qui iugum subire nolunt. Vulg. Non subditi. Eras. Intractabiles.

7 Dispensatorem Dei, Θεοῦ οἰκονόμον. Id est, quem Dominus donorum suorum dispensatorem constituit. Non sibi pertinaciter placentem, μὴ αὐθάδη. Vel, non asperis moribus, & difficili quadam natura, qualis fuit Cæcilius ille Põponii Attici auunculus. Oritur autem hoc vitium ex eo quòd cuipiã cæteri præ seipso displiceant: vt hoc vitiũ meritò sit à Græcis αὐθάδεια vocatũ, quã meritò dixit Plato τῆς ἐρημίας ξυνοικον, vt annotauit doctissimus interpres. Ab eo autem vitio alienissimos esse oportet Christi ministros, quibus contrà nihil esse debet κοινωνικώτερον. Vulg. Superbũ, & mox ver. 10, Inobedientẽ. Eras. Præfractum. Gallicè possis vocare, *Contẽt de sa personne*. Non vinosum, μὴ πάροινον. Vulg. Vinolentum. quod meritò mutauit Erasmus. Vide 1. Tim. 3. a. 3.

8 Bonorum amãtem, φιλάγαθον Vulg. Benignum, impropriè. Erasmus, Bonarum rerum studiosum. Ego malo ad personas quàm ad res referre. Dixit enim potius φιλόκαλον: quanquam illud ex hoc consequitur.

Temperantem, σώφρονα. Vel circunspectum & sani iudicii, & singulare moderationis exemplar. Id enim significari nomine σωφροσύνης, sæpe iam diximus, quanuis interdũ minus latè pateat. Vulg. & Eras. Sobrium, ambiguè, nec satis expresse hoc in loco. Hieronymus, Castum, vel pudicum: eo nomine etiam Veterem interpretẽ reprehendens quòd pro pudico prudentem verterit: ineptè profectò, vt rectè annotauit Erasmus. Nam (inquit Erasmus) tuendæ virginitatis studio, quicquid potest ad suas pertrahit copias. Quasi verò σωφροσύνην ab vxoribus non requisierit Apostolus, 1. Tim. 2. d. 15. Iustum, pium, δίκαιον, ὅσιον. Ista nõ sunt synonyma, sed illud quidem ad posteriorem tabulam Legis, hoc verò ad priorem spectat: quod non vidit Hieronymus.

9 Tenacem, ἀντεχόμενον. Vulg. Amplectentem, non rectè. Fidelis illius sermonis, τοῦ πιστοῦ λόγου. Fidelem seu fidum sermonem vocat suo more, cui meritò credi possit, siue qui nunquam fallat. quamobrem etiam veritatis nomine significatur, Iohan. 17. c. 17, & alibi sæpe. Vetus interpres & Erasmus articulum omiserunt, qui tamen sua emphasi non caret.

λόγου, ἵνα δυνατὸς ᾖ καὶ παρακαλεῖν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῇ ὑγιαινούσῃ, καὶ τοὺς ἀντιλέγοντας ἐλέγχειν.

monis qui ad doctrinam facit, vt possit etiã exhortari per doctrinam sanam, & contradicẽtes conuincere.

fidelem sermonem, ut potens sit & exhortari in doctrina sana, & eos qui contradicunt arguere.

10 Εἰσὶ γὰρ πολλοὶ καὶ ἀνυπότακτοι, ματαιολόγοι καὶ φρεναπάται, μάλιστα οἱ ἐκ περιτομῆς·

10 Sunt enim multi refractarii, & vaniloqui, & mentium deceptores, maximè ii qui sunt ex Circuncisione.

10 Sunt enim multi etiam inobedientes, uaniloqui & seductores, maximè qui de Circuncisione sũt.

11 Οὓς δεῖ ἐπιστομίζειν· οἵτινες ὅλους οἴκους ἀνατρέπουσι, διδάσκοντες ἃ μὴ δεῖ, αἰσχροῦ κέρδους χάριν.

11 Quibus oportet os obturare: qui totas domos subuertũt, docentes quæ non oportet, turpis lucri gratia.

11 Quos oportet redargui: qui uniuersas domos subuertunt, docentes quæ non oportet, turpis lucri gratia.

12 Εἶπέ τις ἐξ αὐτῶν ἴδιος αὐτῶν προφήτης, Κρῆτες ἀεὶ ψεῦσται, κακὰ θηρία, γαστέρες ἀργαί.

12 Dixit quidã ex ipsis proprius ipsorum propheta, Cretenses semper mendaces, malæ feræ, ventres pigri.

12 Dixit quidam ex illis, proprius ipsorum propheta, Cretenses semper mẽdaces, malæ bestiæ, uentres pigri.

13 Ἡ μαρτυρία αὕτη ἐστὶν ἀληθής· δι' ἣν αἰτίαν ἔλεγχε αὐτοὺς ἀποτόμως, ἵνα ὑγιαίνωσιν ἐν τῇ πίστει·

13 Testimonium hoc est verũ. quã ob causam eos redarguito præcisè, vt sani sint in fide:

13 Testimonium hoc uerũ est. quãob causam increpa illos durè, ut sani sint in fide:

14 Μὴ προσέχοντες Ἰουδαϊκοῖς μύθοις, καὶ ἐντολαῖς ἀνθρώπων ἀποστρεφομένων τὴν ἀλήθειαν.

14 ‖Non attendẽdo Iudaicis fabulis, & mãdatis hominum auersantium veritatem.

14 Non intendentes Iudaicis fabulis, & mandatis hominum auersantium se à ueritate. 2. Tim. 1. a. 4

15 Πάντα μὲν καθαρὰ τοῖς καθαροῖς· τοῖς δὲ μεμιασμένοις καὶ ἀπίστοις οὐδὲν καθαρόν, ἀλλὰ μεμίανται αὐτῶν καὶ ὁ νοῦς καὶ ἡ συνείδησις·

15 ‖Omnia quidem pura puris: pollutis autem & infidelibus nihil est purũ, sed polluta est eorum & mens & conscientia.

15 Omnia munda mundis, coinquinatis autẽ & infidelibus nihil est mũdũ, sed inquinatæ sunt eorũ & mens & conscientia. Rom. 14. d. 20

16 Θεὸν ὁμολογοῦσιν εἰδέναι, τοῖς δὲ ἔργοις ἀρνοῦνται, βδελυκτοὶ ὄντες καὶ ἀπειθεῖς, καὶ πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἀδόκιμοι.

16 Deum profitẽtur se scire, sed factis negant, quum sint abominandi, & rebelles, & ad omne opus bonum reprobi.

16 Cõfitentur se nosse Deũ, factis autem negant, quũ sint abominati, & incredibiles, & ad omne opus bonum reprobi.

Κεφάλαιον β.

CAP. II.

CAP. II.

1 Σὺ δὲ λάλει ἃ πρέπει τῇ ὑγιαινούσῃ διδασκαλίᾳ.

1 At tu loquere quæ decent sanam doctrinam.

1 Tu autẽ loquere quæ decẽt sanã doctrinã

Qui ad doctrinam facit, κατὰ τὴν διδαχήν: id est, qui verè sit accommodatus ad erudiendos, siue (vt loqui solet Paulus) ædificandos auditores: nam id demum meretur doctrinæ nomen. Vulg. & Eras. Qui secundum doctrinam est: admodum obscurè.

10 Ex Circuncisione, ἐκ περιτομῆς. Id est ex Iudæis, μετωνυμικῶς. quanquam nõ simpliciter puto Iudæos hoc nomine significari, sed eos qui cũ Christo Legem coniungebant, quales fuerunt Hebionitæ & Cerinthiani.

12 Ex ipsis, ἐξ αὐτῶν. Ex ipsis inquit, Cretẽses alloquens vel Iudæos, vel certè Iudæorũ placitis addictos. Propheta, προφήτης. Cur Epimenidem vocet non philosophum sed prophetam Cretẽsium, liquere potest ex istis quæ de eo scribit Laertius, λέγουσι δέ τινες ὅτι Κρῆτες αὐτῷ θύουσιν ὡς θεῷ· φασὶ γὰρ καὶ γνωστικώτατον γεγονέναι. Ferunt, inquit, Cretenses ipsi tanquam Deo sacrificare, vt qui affirment eum singulari quadã vi res futuras intelligendi præditum fuisse. Subiicit deinde aliquot ipsius oracula idem Laertius: & ab Atheniensibus etiam perhonorificè accersitum dicit, lustrandæ vrbis causa: vnde prodierunt aræ illæ Dei ignoti, quarum vnius fit mentio Act. 17. e. 23. Et Cicero quoque libro de Diuinatione primo Cretensem Epimenidem numerat inter eos qui per furorem sunt vaticinati. Alioquin etiam cõmuni nomine notum est poetas dici vates. Cretenses, &c. Κρῆτες, &c. Hoc potius ad Epimenidem Cretensem quàm ad Callimachum esse referendum apparet ex iis quæ diximus. Non dissimilis prorsus versiculus legitur apud Hesiodum in Theogonia, translata ad pastores sententia, qui iampridẽ & ipsi propter otium malè audiunt, ποιμένες ἄγραυλοι, κάκ' ἐλέγχεα, γαστέρες οἶον, vt potuerit Callimachus quoque ad versiculum Epimenidis alludere in simili argumento. Illud autem κακὰ θηρία omnino interpretari licet in vernaculo nostro sermone ad verbum, *mauuaises bestes*.

13 Præcisè, ἀποτόμως. Id est durè ac sine vllis ambagibus. Itaque Vetus interpres rectè conuertit Durè: & Erasmus, Seueriter, sed expressa duntaxat sententia, non autem ipso vocabulo. Vt sani sint, ἵνα ὑγιαίνωσι. ὑγιὲς, id est sanũ, Græcis dicitur quicquid meritò probandũ est, & quale esse debet, id est integrũ & sine vitio.

15 Mens & conscientia, νοῦς καὶ συνείδησις. Mentis nomine declarat intelligentiam θεωρητικὴν, in qua collocatur συντήρησις, quæ propositiones suppeditat. συνείδησις verò, id est conscientia, collocatur in intelligentia πρακτικῇ, & assũptiones promit. Quòd si vtraque illa facultas est deprauata, quæ tãdẽ erit conclusio τοῦ κριτηρίου?

16 Reprobi, ἀδόκιμοι. Vide 1. Cor. 9. d. 27. Vidẽtur autem mihi vocari βδελυκτοὶ qui sibi videbantur

omnium sanctissimi, ἀπειθεῖς qui se iactabant supra Legem etiam aliquid facere: ἀδοκίμους qui quũ videri vellent soli tenere iustitiæ regulam, omnium tamen minimè norant quæ vera sit iustitia.

Πρεσβύτας νηφαλίους εἶναι, σεμνούς, σώφρονας, ὑγιαίνοντας τῇ πίστει, τῇ ἀγάπῃ, τῇ ὑπομονῇ.

2 Vt senes sobrii sint, venerandi, temperantes, sani fide, charitate, tolerantia.

2 Senes ut sobrij sint, pudici, prudentes, sani in fide, in dilectione, in patiẽtia.

Πρεσβύτιδας ὡσαύτως ἐν καταστήματι ἱεροπρεπεῖς, μὴ διαβόλους, μὴ οἴνῳ πολλῷ δεδουλωμένας, καλοδιδασκάλους·

3 Anus itidem, vt *sint* habitu qui sanctimoniam deceat, non calumniatrices, non vino multo seruientes, honestatis magistræ:

3 Anus similiter in habitu sancto, nõ criminatrices, non multo uino seruientes, bene docentes:

Ἵνα σωφρονίζωσι τὰς νέας, φιλάνδρους εἶναι, φιλοτέκνους,

4 Vt ad sapientiam instruant adolescẽtulas, vt maritos suos diligant, vt liberos ament,

4 Vt prudentiam doceãt adolescentulas, ut uiros suos ament, filios suos diligant,

Ephes.5.e.23

Σώφρονας, ἁγνάς, οἰκουρούς, ἀγαθάς, ὑποτασσομένας τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν· ἵνα μὴ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ βλασφημῆται.

5 Vt temperantes sint, puræ, domi manentes, bonæ, ‖subiectæ suis viris: ne sermo Dei blasphemetur.

5 Prudẽtes, castas, domus curã habentes, benignas, subditas uiris suis, ut non blasphemetur uerbũ Dei.

Τοὺς νεωτέρους ὡσαύτως παρακάλει σωφρονεῖν·

6 Adolescentes itidem adhortare vt sint temperantes:

6 Iuuenes similiter hortare ut sobrij sint.

Περὶ πάντα σεαυτὸν παρεχόμενος τύπον καλῶν ἔργων, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἀδιαφθορίαν, σεμνότητα,

7 Per omnia teipsum præbens exemplar bonorum operum, in doctrina integritatem, grauitatem,

7 In omnibus teipsũ præbe exemplum bonorũ operum, in doctrina integritatem, grauitatem,

Λόγον ὑγιῆ, ἀκατάγνωστον, ἵνα ὁ ἐξ ἐναντίας ἐντραπῇ, μηδὲν ἔχων περὶ ὑμῶν λέγειν φαῦλον.

8 Sermonem sanum, qui damnari non possit: vt qui *se* ex aduerso *opponit*, erubescat, nihil habẽs quod de vobis dicat mali.

8 Verbum sanũ, irreprehẽsibile: ut is qui ex aduerso est uereatur, nihil habens malũ dicere de nobis.

Ephes.6.a.5 coloss.3.d.22 1.pet.2.c.18

Δούλους ἰδίοις δεσπόταις ὑποτάσσεσθαι, ἐν πᾶσιν εὐαρέστους εἶναι, μὴ ἀντιλέγοντας,

9 ‖Seruos *hortare* vt suis dominis subiiciant sese, vt in omnibus sint *eis* accepti, non responsatores:

9 Seruos dominis suis subditos esse, in omnibus placentes, nõ contradicentes:

Μὴ νοσφιζομένους, ἀλλὰ πίστιν πᾶσαν ἐνδεικνυμένους ἀγαθήν· ἵνα τὴν διδασκαλίαν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ κοσμῶσιν ἐν πᾶσιν.

10 Nihil interuertentes, sed omnem bonam fidem ostendẽtes, vt doctrinã Seruatoris nostri Dei ornent in omnibus.

10 Non fraudantes, sed in omnibus fidem bonam ostendentes: ut doctrinam Saluatoris nostri Dei ornent in omnibus.

1.Cor.1.a.1 col.1.c.22

Ἐπεφάνη γὰρ ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἡ σωτήριος πᾶσιν ἀνθρώποις.

11 ‖Illuxit enim gratia illa Dei salutifera omnibus hominibus.

11 Apparuit enim gratia Dei salutaris omnibus hominibus.

IN CAPVT II.

3 Habitu qui sanctimoniam deceat, ἐν καταστήματι ἱεροπρεπεῖς. Sic puto satis commodè explicatã Apostoli sententiam. Vulg. In habitu sancto, pro quo scribendũ putarim, Sanctæ. Eras. In habitu qui religionem deceat. Honestatis magistræ, καλοδιδασκάλους. Vulg. Bene docentes. Eras. Vt honesta doceant.

4 Vt ad sapientiam instruant, ἵνα σωφρονίζωσι. Vulg. Vt prudentiam doceant. Eras. Quò possint modestas reddere adolescentulas. Neutrum rectè, vt opinor.

5 Domi manentes, οἰκουρούς. Id est, quæ huc & illuc non oberrent. quod reprehẽdit 1. Tim. 5.b.13. Huc pertinet quod de Phidia memoratur, ipsum Eliensibus Venerẽ fecisse quæ testudinem pedibus calcaret, symbolum οἰκουρίας & silentii. Non rectè igitur conuertit Vetus interpres, Domus curam habentes: quanuis hoc ex illo consequatur. Eras. Domus custodes.

7 Grauitatem, σεμνότητα. Grauitatem (inquit) non quæ homines arceat à ministri aditu, sed quæ ad omnem reuerentiam honestam componat adeuntes. Quod autem in veteribus Græcis codicibus additur ἀφθαρσίαν, mihi videtur redũdare, & ex margine irrepsisse, quum illic esset annotatum pro ἀδιαφθορίαν.

9 Vt in omnibus, ἐν πᾶσι. Hoc nonnulli ad prius membrum, nonnulli ad posterius referunt: ego ad posterius malo. Sed vtrouis modo hæc distinguas, particulam vniuersalem ita nos oportet circunscribere vt ea semper excipiantur quæ sine Dei offensione præstari à seruis non possint. Sint *eis* accepti, εὐαρέστους εἶναι, id est, ita se gerant vt dominis placeant illorum obsequia. Vulg. Placentes. Eras. Illis placeant, sententia rectè expressa. Hieronymus autem εὐαρέστους interpretatur eos qui sibi non displiceant, & suam fortunam, qualiscunque est, boni consulant. quam interpretationem Erasmus meritò coactam ac violentam iudicauit. Ambrosius legit ἀρίστους optimos, sed corruptè.

10 Nihil interuertentes, Μὴ νοσφιζομένους. Vulg. Non fraudantes. Eras. Non suffurantes. Vide Act. 5.a.2. Fidem, πίστιν. Fides hoc in loco pro fidelitate ponitur. Itaque Fidem omnem ostendere, significat fideliter & absque vlla fraude res domini sui tractare.

Παιδεύουσα ἡμᾶς ἵνα ἀρνησάμενοι τὴν ἀσέβειαν καὶ τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας, σωφρόνως καὶ δικαίως καὶ εὐσεβῶς ζήσωμεν ἐν τῷ νῦν αἰῶνι·

Προσδεχόμενοι τὴν μακαρίαν ἐλπίδα, καὶ ἐπιφάνειαν τῆς δόξης τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ,

Ὃς ἔδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα λυτρώσηται ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἀνομίας, καὶ καθαρίσῃ ἑαυτῷ λαὸν περιούσιον, ζηλωτὴν καλῶν ἔργων,

Ταῦτα λάλει, καὶ παρακάλει, καὶ ἔλεγχε μετὰ πάσης ἐπιταγῆς. μηδείς σου περιφρονείτω.

12 Erudiens nos vt abnegata impietate & "mundanis cupiditatibus, temperanter & iustè & piè viuamus in præsenti seculo:

13 Expectantes beatam illam spem & illustrem illum aduentum " gloriæ magni illius Dei ac Seruatoris nostri, *nempe* Iesu Christi,

14 Qui dedit semetipsum pro nobis, vt redimeret nos ab omni iniquitate, & purificaret sibiipsi populum "peculiarē, studiosum bonorum operum.

15 Hæc loquere & exhortare, & argue cum omni "imperio. nemo te "despiciat.

12 Erudiens nos ut abnegātes impietatem et secularia desideria, sobriè et iustè & piè uiuamus in hoc seculo:

13 Expectantes beatam spē & aduentum gloriæ magni Dei, & Saluatoris nostri Iesu Christi,

14 Qui dedit semetipsum pro nobis ut nos redimeret ab omni iniquitate, et mūdaret sibi populū acceptabilem, sectatorem bonorum operum.

15 Hæc loquere & exhortare, & argue cum omni imperio. nemo te cōtēnat.

12 Mundanis cupiditatibus, τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας. i. Cupiditatibus carnis, vt alibi loquitur, quæque ad præsentis vitæ ac mundi istius rationes referuntur.

13 Et illustrem illum aduentū, καὶ ἐπιφάνειαν. Sic placuit cōuertere nomē ἐπιφανείας, quod vsurpauit Paulus de industria, vt eius posterioris aduentu iubar illud maximè illustre oculis nostris repræsentaret. Dicuntur enim ἐπιφαίνεσθαι quæ repētè cōspecta oculos omniū in se cōuertunt, quòd cum splēdore quodā emicēt. Vetus igitur interpres hoc non expressit quū passim cōuerteret Aduentū. i. παρουσίαν, quē quū aliis aliquot locis sequutus sit Erasmus, mirari posset quispiā cur hoc in loco maluerit (absurdè profectò) interpretari Illustrationē, quū præsertim quæ sit vis τῆς ἐπιφανείας optimè in suis annotationib⁹ exposuerit. Sed hoc quid rei sit, mox dicā.

Gloriæ magni illius Dei ac Ser. &c. τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ σωτ. &c. Nobis quidē non desunt plurima apertissima deitatis Christi (sic enim loqui nos cogunt impuri & ingrati homines qui ex Deo Christo, diuinū hominē faciunt) testimonia: sed quæcunque se nobis offerunt eiusmodi vt sine manifesta calumnia non possint aliò torqueri, cur, obsecro, non vtrisque manibus, imò manibus ac pedibus, imò viui ac mortui totis viribus nō potius retineamus quàm vel tantillū hæreticis concedamus? Itaque Erasmum sanè nolim in eo imitari quòd nobilissimos quosuis locos ad eam rem pertinētes, non modò nobis sciēs ac prudēs sinat è manibus elabi, sed etiam totis viribus extorquere conetur. Neque verò reformido ne quis æquus iudex vllum hîc in me candorem requirat, quasi cum mortuis velim luctari. Dico quod res est, nec dissimulari debet in quoquam quod ipsum nostræ religionis caput petit. Iure autē an iniuria hoc dicā, iudicēt qui ea legerint quæ in superioribus epistolis passim in hoc argumento sunt à me aduersus illius opinionē explicata. Illis verò hæc etiam adiūgere licebit. Non adfero eorum interpretū & Græcorū & Latinorum authoritatē qui summo cōsensu hunc locum aduersus Arianos tanquā apertissimū citarunt, (quibus ipse vnicum Ambrosiū opponit, cuius tamen cōmentariis multa passim adulterina & barbara infarta esse quū alibi cōqueratur, hîc sanè manifestè ex stylo ipso ita esse factū apparet) sed veritatē ipsam adfero. Primùm, nomē ἐπιφανείας nusquā tribui in Nouo testamēto nisi Filio, imò ne παρουσίας quidem. Deinde, postulare Græci sermonis constructionē vt ad vnū idémque subiectū (i. ad vnū Iesum Christum, referatur vtrunque prædicatum. Quod igitur ad prius attinet, videamus quomodo Erasmus respondeat. Non hîc, inquit, simpliciter nominatur aduentus Patris, sed aduentus gloriæ, quam interim expectamus in humilitate cōstituti. Tunc apparebit maiestas nostra quū aperietur gloria magni Dei Patris & seruatoris nostri Iesu. Quæso verò, lector, attentius mecū hanc rationē expende. Quia adiungitur nomē gloriæ, idcirco ἐπιφάνεια non significabit quod reliquis omnibus locis (i. splendentē illā & coruscā Domini apparitionē) sed φωτισμόν. i. illustrationē: idque non Dei ipsius respectu, cuius gloriæ in sese nihil detrahi nec accedere potest, sed nostri habita ratione, qui tū illustrabimur quū gloria illa Dei aperietur: vt quodāmodo etiā tū in nobis Dei gloria illustretur. Imò verò quis tā est cæcus & hebes vt ista non videat manifestè esse detorta? quis, inquā, non videt ἐπιφανείας significationē ex aliis locis potius petēdam? quis ista nō intelligit cohærere, & augustam aduētus Dei maiestatē his titulis declarari, qui non ad nos, sed ad Deum ipsum referantur? & tamen hæc causa fuit cur ἐπιφάνειαν hoc loco conuerterit illustrationem: sententia Apostoli minimè certè expressa. Quod autem ad alterum attinet, quum scriptum sit ἐπιφάνειαν τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, non autem τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ τοῦ σωτῆρος, dico nō magis probabiliter ista posse ad duas distinctas personas referri quàm illā loquutionem ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Nam id certè postulat Græci sermonis vsus, quum vnus tantùm sit articulus, duobus istis, nempe Θεοῦ καὶ σωτῆρος, Θεὸς καὶ πατὴρ, communis: quum præsertim (vt antè dixi) nunquam ἐπιφάνεια aut παρουσία nisi vni Filio tribuatur. Itaque sic concludo, Christum Iesum hîc apertè magnum Deum dici, qui & beata illa spes nostra metonymicè vocatur. Illi igitur, vt verè magno & æterno Deo, sit gloria & laus omnis in secula seculorum.

14 Peculiarem, περιούσιον. Vulg. Acceptabilem, prorsus malè. Heb. סגלה, quasi charissimas & pretiosissimas opes, quas vulgò dicimus *le cabinet*. περιουσίαν enim vocāt Græci quod quum supersit, reconditur. vt Geta ille Terentianus peculium suum definit, quod vnciatim vix de demēso suo suū defraudās geniū comparsit miser. Eiusmodi verò facultates maximè omnium proprias nobis putamus & charissimas: adeo vt vix extremis necessitatibus quicquam ex illis desumatur. Gallicè possis vocare *L'espargne*. Hoc autem vocabulū finxerunt Græci interpretes, vt etiam ἐπιούσιον, de quo diximus Matth. 6. b. 11. quod postea vsurpare non dubitarunt disertissimi etiam theologi, vt Chrysostomus & Nanzianzenus.

15 Imperio, ἐπιταγῆς. i. Cum authoritate summa, tanquā Dei legatus, neque suo sed illius nomine agēs omnia. Itaq; adiecit, Nemo te despiciat: quib⁹ verbis grex potius videtur à Paulo quàm pastor ipse officii admoneri. Eras. Cum omni præcipiēdi studio: nō expressa Pauli sentētia. Despiciat, περιφρονείτω. Hoc Græcum verbum Latino illi prorsus respondet. itaque τὸ περιφρονεῖν nihil aliud hîc declarat quàm τὸ καταφρονεῖν: quo modo

Græcus scholiastes rectè exposuit. neque in hoc verbo duntaxat, sed & in aliis περὶ ita accipitur: vt in περιβλέπω, περιηγοῦμαι, & aliis aliquot. Interdum tamen τὸ περιφρονεῖν significat circunspicere, & in aliquo contemplando occupatum esse: vt in illo Aristophanis versiculo ex Nebulis, Ἀεροβατῶ καὶ περιφρονῶ τὸν ἥλιον. Id est, per aerem gradior, & circunspicio solem, siue, in contemplando sole occupor. At Hieronymus, hunc eūdem Aristoph. locum citans, longè aliter explicat, nempe, Scando per aerem, & pluris me noui esse quàm solem. At ista certè Hieronymi non sunt. nam etsi illic pro despicere accipias τὸ περιφρονεῖν, tamen despicere non aliud declarabit quàm ex superiore loco aspicere. quanquam hæc quoque declaratio valde est violenta.

Κεφάλαιον γ.

Rom.13.a.1 1 Ὑπομίμνησκε αὐτοὺς ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις ὑποτάσσεσθαι, πειθαρχεῖν, πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἑτοίμους εἶναι.

2 Μηδένα βλασφημεῖν, ἀμάχους εἶναι, ἐπιεικεῖς, πᾶσαν ἐνδεικνυμένους πρᾳότητα πρὸς πάντας ἀνθρώπους.

1.Cor.6.b.11 3 Ἦμεν γάρ ποτε καὶ ἡμεῖς ἀνόητοι, ἀπειθεῖς, πλανώμενοι, δουλεύοντες ἐπιθυμίαις καὶ ἡδοναῖς ποικίλαις, ἐν κακίᾳ καὶ φθόνῳ διάγοντες, στυγητοί, μισοῦντες ἀλλήλους.

4 Ὅτε δὲ ἡ χρηστότης καὶ ἡ φιλανθρωπία ἐπεφάνη τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ,

2.Tim.1.c.9 5 Οὐκ ἐξ ἔργων τῶν ἐν δικαιοσύνῃ ὧν ἐποιήσαμεν ἡμεῖς, ἀλλὰ κατὰ τὸν αὐτοῦ ἔλεον ἔσωσεν ἡμᾶς διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας, καὶ ἀνακαινώσεως πνεύματος ἁγίου.

6 Οὗ ἐξέχεεν ἐφ' ἡμᾶς πλουσίως, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν.

7 Ἵνα δικαιωθέντες τῇ ἐκείνου χάριτι, κληρονόμοι γενώμεθα κατ' ἐλπίδα ζωῆς αἰωνίου.

8 Πιστὸς ὁ λόγος, καὶ περὶ τούτων βούλομαί σε διαβεβαιοῦσθαι, ἵνα φροντίζωσι καλῶν ἔργων προΐστασθαι οἱ πεπιστευκότες τῷ Θεῷ. ταῦτά ἐστι τὰ καλὰ καὶ ὠφέλιμα τοῖς ἀνθρώποις.

CAP. III.

1 ||Suggere ipsis vt sese subiiciāt principatibus ac potestatibus, vt obtemperent, vt ad omne op⁹ bonū sint parati:

2 Necuius famam lædant, vt sint à pugnis alieni, moderati, omnem exhibentes lenitatem erga quosuis homines.

3 Nam ||eramus quondam & nos amentes, rebelles, errantes, seruientes cupiditatibus ac voluptatibus variis, in malitia & inuidia degentes, odiosi, alii alios odio prosequentes:

4 Sed postquam bonitas & erga homines amor apparuit seruatoris nostri Dei,

5 ||Non ex "operibus iustis quæ fecerim⁹ nos, sed ex sua misericordia seruauit nos " per lauacrum regenerationis, & " renouationem "Spiritus sancti:

6 Quem effudit in nos copiose per Iesum Christū seruatorem nostrum:

7 "Vt iustificati ipsius gratia, hæredes efficeremur secūdum spem vitæ æternæ.

8 Fidus est hic sermo, & hæc volo te affirmare, vt studeant "bona opera tueri qui crediderunt Deo, id est, quæ *sunt* honesta & hominibus vtilia.

CAP. III.

1 *Admone illos principibus & potestatibus subditos esse, dicto obedire, ad omne opus bonum paratos esse:*

2 *Neminem blasphemare, non litigiosos esse, sed modestos, omnem ostendentes mansuetudinē ad omnes homines*

3 *Eramus enim aliquādo et nos insipiētes, increduli, errātes, seruiētes desideriis & voluptatib⁹ variis, in malitia & inuidia agentes, odibiles, odientes inuicem:*

4 *Qnū aūt benignitas et humanitas apparuit saluatoris nostri Dei,*

5 *Nō ex operibus iustitiæ quæ fecimus nos, sed secūdū suā misericordiam saluos nos fecit p lauacrū regenerationis & renouationis Spiritus sancti:*

6 *Quē effudit in nos abūde per Iesum Christum saluatorem nostrum.*

7 *Vt iustificati gratia ipsius, hæredes simus secūdū spem vitæ æternæ.*

8 *Fidelis sermo est, & de his volo te confirmare, ut curēt bonis operibus præesse qui credūt Deo. hæc sunt bona & utilia hominibus.*

IN CAPVT III.

5 Ex operibus iustis, ἐξ ἔργων τῶν ἐν δικαιοσύνῃ. Ad verbū, Ex operibus quæ *fiunt* in iustitia. i. iustè, ex Hebræorum idiotismo, quem sæpissimè iam annotauimus. Quòd autem nonnulli de operibus Legis Mosis, id est ceremoniis duntaxat hoc accipiunt, copiose refutauimus non vno loco. Certè non valeret antithesis misericordiæ, nisi omnia opera semel excluderentur, vti fatebitur quisquis non erit nimium contentiosus. Sed hoc intelligitur, inquiunt, de operibus fidem præcedentibus. Ergo primùm omnium excludantur opera præparatoria. Deinde explicetur quid sit seruare, an videlicet hoc nihil aliud sit quàm merendi facultatem tribuere. hoc verò qui dicit, nonne apertè verbum Dei detorquet? Per lauacrum, διὰ λουτροῦ. Vel argumentatur à Baptismi sacramento (vt alibi solet) sicut exposuimus Gal.3.d.27, & Coloss.2.b.12, re videlicet cum signo coniuncta: aut simpliciter de nostri per Spiritum sanctum cum Christo coniunctione & istius effectis loquitur. Nam & alibi de hac eadem re loquens, aquam cum Spiritu coniungit: neque Baptismi tamen peculiariter meminit, sed Spiritum sanctum ab ipsius in nobis effectu, aquam vocat, nempe Iohan.3.a.1. sicut & alibi eundem comparat igni, Matth.3.c.11. Et renouationem, καὶ ἀνακαινώσεως. Vel, Et renouationis. Sed illud malo, vt plenior sit epexegesis. Sic enim Spiritus sanctus explicabit lauacri nomen, renouatio verò regenerationem declarabit. Spiritus sancti, πνεύματος ἁγίου. Id est, quam præstat & efficit vis Spiritus sancti. Quid sit autem renasci & regenerari, alibi dictum est.

7 Vt iustificati, &c. ἵνα δικαιωθέντες, &c. Iustificationis nomē largè accipio, ita vt complectatur quicquid à Christo consequimur tum per imputationem, tum per Spiritus in nobis sanctificandis efficaciam, vt simus ἄρτιοι. i. perfecti & integri in eo. Sic quoque accipitur Iustificandi verbum Rom.8.f.30.

8 Bona opera tueri, καλῶν ἔργων προΐστασθαι. Id est, bonis operibus sedulò vacare. Sic Latinè quoque dicitur aliquis officiū ac munus suum tueri, pro quo vulgò dicimus *Maintenir, ou entretenir*. nec possum dubitare

quin vera hæc ſit huius loci explicatio. Vulgata, Bonis operibus præeſſe. quod non intelligo. nam ſi Bonis operibus accipiunt pro Per bona opera, dicendum erat καλοῖς ἔργοις. Præeſſe verò bonis operibus, accipere ſicut dicitur aliquis præeſſe annonæ aut militiæ, ſanè durum fuerit, vt mihi videtur. Sin verò pro extollere accipias, vel anteponere, ſeu primas partes dare, ſcribendum erat καλὰ ἔργα.

9 Μωρὰς δὲ ζητήσεις, καὶ γενεαλογίας, καὶ ἔρεις, καὶ μάχας νομικὰς περιΐστασο· εἰσὶ γὰρ ἀνωφελεῖς καὶ μάταιοι.

9 ‖Stultas autem quæſtiones & ˇgenealogias & contentiones ac pugnas legales ˇcohibe. ſunt enim inutiles & vanæ.

9 *Stultas autem quæſtiones, & genealogias & cõtentiones, & pugnas legis deuita. ſunt enim inutiles & vanæ.* 1.Tim.1.b.4, & 4.b.7, 2.tim.2.d.23

10 Αἱρετικὸν ἄνθρωπον μετὰ μίαν καὶ δευτέραν νουθεσίαν παραιτοῦ·

10 ˇHæreticum hominem poſt vnam & alteram admonitionem ˇreiice:

10 *Hæreticum hominẽ poſt unam & ſecundam correptionem deuita.*

11 Εἰδὼς ὅτι ἐξέστραπται ὁ τοιοῦτος, καὶ ἁμαρτάνει, ὢν αὐτοκατάκριτος.

11 Vt qui noris euerſum eſſe eum qui ſit eiuſmodi, & peccare, vt qui ſuopte iudicio ſit condemnatus.

11 *Sciens quia ſubuerſus eſt qui eiuſmodi eſt, & delinquit, quũ ſit proprio iudicio condemnatus.*

12 Ὅταν πέμψω Ἀρτεμᾶν πρός σε, ἢ Τυχικὸν, σπούδασον ἐλθεῖν πρός με εἰς Νικόπολιν· ἐκεῖ γὰρ κέκρικα παραχειμάσαι.

12 Quum miſero Arteman ad te aut Tychicum, ſtude venire ad me Nicopolin: nam illic decreui hybernare.

12 *Quum miſero ad te Arteman aut Tychicum, feſtina ad me uenire Nicopolim. ibi enim ſtatui hyemare.*

13 Ζηνᾶν τὸν νομικὸν καὶ Ἀπολλὼ σπουδαίως πρόπεμψον, ἵνα μηδὲν αὐτοῖς λείπῃ.

13 Zenam legiſperitũ & Apollo ſedulò deducito, nequid illis deſit.

13 *Zenam legiſperitum & Apollo ſolicitè præmitte, ut nihil illis deſit.*

14 Μανθανέτωσαν δὲ καὶ οἱ ἡμέτεροι καλῶν ἔργων προΐστασθαι εἰς τὰς ἀναγκαίας χρείας, ἵνα μὴ ὦσιν ἄκαρποι.

14 Diſcant autem & noſtri bona opera tueri ad neceſſarios vſus, vt non ſint infrugiferi.

14 *Diſcant autẽ & noſtri bonis operibus præeſſe ad uſus neceſſarios, ut non ſint infructuoſi.*

15 Ἀσπάζονταί σε οἱ μετ᾽ ἐμοῦ πάντες. ἄσπασαι τοὺς φιλοῦντας ἡμᾶς ἐν πίστει. ἡ χάρις μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

15 Salutant te qui mecum ſunt omnes. Saluta eos qui diligunt nos in fide. Gratia *Dei ſit* cum omnibus vobis. Amen.

15 *Salutant te qui mecum ſunt omnes. ſaluta eos qui nos amant in fide. Gratia Dei cum omnibus uobis. Amen.*

Πρὸς Τίτον τῆς Κρητῶν ἐκκλησίας πρῶτον ἐπίσκοπον χειροτονηθέντα ἐγράφη ἀπὸ Νικοπόλεως τῆς Μακεδονίας.

Ad Titum, qui primus Cretenſium Eccleſiæ ordinatus fuit Epiſcopus, ſcripta ex Nicopoli Macedoniæ.

Scripta ex Nicopoli Macedoniæ.

9 Genealogias, γενεαλογίας. Vide 1.Timoth.1.a.4. Cohibe, περιΐστασο. Vide 2.Timoth.2.c.16. Vulg. Deuita. Eraſ. Omitte. Atqui Paſtorem alloquitur, cuius munus eſt iſta etiam quominus ſerpant impedire.

10 Hæreticum, αἱρετικόν. Vide Act.5.c.17. Reiice, παραιτοῦ. Non dicit, occide, inquiunt nonnulli: quaſi verò hîc præſcribat officium magiſtratui. Noluit diuidere Chriſtus hæreditatem: nullus ſit igitur familiæ herciſcundæ iudex. Non condemnauit adulteram: ergo nulla de adulteriis quæſtio habeatur. Denique non eſt miniſtrorum ſupplicio afficere fures, homicidas, blaſphemos, cinædos, inceſtuoſos, ſed dũtaxat non reſipiſcentes, ex legitimo Eccleſiæ iudicio, Satanæ tradere: an illi propterea impunè abibunt? ſed hoc age Bellio & Academicis liceat adferre. cauſam enim ſuam agũt iſti boni viri. Caſtellio, cui dicitur hæreticus quicunque pertinax eſt, αἱρετικὸν pertinacem conuertit.

Epistola Pauli Apostoli ad Philemonem.

Παύλου τοῦ ἀποστόλου ἡ πρὸς Φιλήμονα ἐπιστολή.

ΠΑΥΛΟΣ δέσμιος Χριστοῦ Ἰησοῦ, καὶ Τιμόθεος ὁ ἀδελφὸς, Φιλήμονι τῷ ἀγαπητῷ καὶ συνεργῷ ἡμῶν,

Καὶ Ἀπφίᾳ τῇ ἀγαπητῇ, καὶ Ἀρχίππῳ τῷ συστρατιώτῃ ἡμῶν, καὶ τῇ κατ' οἶκόν σου ἐκκλησίᾳ·

Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ·

1.Thess.1.a.2
2.thess.1.a.3

Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου, πάντοτε μνείαν σου ποιούμενος ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου,

Ἀκούων σου τὴν ἀγάπην, καὶ τὴν πίστιν ἣν ἔχεις πρὸς τὸν Κύριον Ἰησοῦν καὶ εἰς πάντας τοὺς ἁγίους·

Ὅπως ἡ κοινωνία τῆς πίστεώς σου ἐνεργὴς γένηται ἐν ἐπιγνώσει παντὸς ἀγαθοῦ τοῦ ἐν ὑμῖν εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν.

Χάριν γὰρ ἔχομεν πολλὴν καὶ παράκλησιν ἐπὶ τῇ ἀγάπῃ σου, ὅτι τὰ σπλάγχνα τῶν ἁγίων ἀναπέπαυται διὰ σοῦ, ἀδελφέ.

Διὸ πολλὴν ἐν Χριστῷ παρρησίαν ἔχων ἐπιτάσσειν σοι τὸ ἀνῆκον·

Διὰ τὴν ἀγάπην μᾶλλον παρακαλῶ,

NOVA INTERPR.

1 PAVLVS captiuus Christi Iesu, & Timothe⁹ frater, Philemoni dilecto & adiutori nostro,
2 Et Apphiæ dilectæ, & Archippo commilitoni nostro, & quæ domi tuæ est Ecclesiæ:
3 Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.
4 || Gratias ago Deo meo, semper mentionem tui faciens in precibus meis,
5 Quòd audiam tuam charitatem, ac fidem quam habes erga Dominum Iesum & erga omnes sanctos:
6 ⁘Vt communicatio fidei tuæ ⁘efficax fiat, ⁘vt agnoscatur quicquid boni est in vobis per Christum Iesum.
7 ⁘Gaudium enim habemus multum, & consolationem super dilectione tua, ⁘quòd viscera sanctorum ⁘refocillata sunt per te, frater.
8 Quapropter quanuis multam in Christo libertatem habeam mandandi tibi quod officii tui est:
9 *Tamen* propter charitatem potius⁘precor,

VETUS.

1 *PAVLVS uinctus Christi Iesu, & Timotheus frater, Philemoni dilecto & adiutori nostro,*
2 *Et Appiæ sorori charissimæ, & Archippo commilitoni nostro, & Ecclesiæ quæ in domo tua est:*
3 *Gratia uobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.*
4 *Gratias ago Deo meo, semper memoriā tui faciēs in orationibus meis,*
5 *Audiens charitatem tuā & fidem quam habes in Domino Iesu & in omnes sanctos:*
6 *Vt communicatio fidei tuæ euidens fiat in agnitione omnis boni in uobis in Christo Iesu.*
7 *Gaudiū enim magnum habui & consolationē in charitate tua, qa uiscera sanctorū requieuerunt per te, frater:*
8 *Propter quod multam fiduciam habens in Christo Iesu imperandi tibi quod ad rem pertinet:*
9 *Propter charitatem magis obsecro,*

4 Gratias ago, εὐχαριστῶ. Loquitur Apostolus suo & Timothei nomine, tanquam solus, in tota hac epistola.

6 Vt communicatio, &c. ὅπως ἡ κοινωνία, &c. Hoc cohæret cum versiculo quarto. Communicationem autem fidei vocat officia benignitatis in sanctos, promanantia ex fide efficaci. Efficax, ἐνεργής. Sic legimus in nostris omnibus Græcis codicibus: Vetus tamen interpres legit ἐναργής, euidens, & fortasse rectius. Vt agnoscatur, &c. ἐν ἐπιγνώσει. Id est εἰς ἐπίγνωσιν, ad agnitionē. Sensus est, Vt hac ratione omnes experiantur quàm diuites sitis in Christo, nempe fide, charitate & omni beneficentia. Nam virtus Spiritus habitantis in nobis hac ratione se prodit.

7 Gaudium, χάριν. id est χαράν, quo modo etiam Græci interpretes explicant, non tantùm hoc in loco, sed etiam 2.Cor.1.c.15. Quod viscera sanctorum, ὅτι τὰ σπλάγχνα τῶν ἁγίων. Id est, quòd ita officiosè & promptè refocillaris sanctos vt incredibili quadam voluptate sint intus perfusi. Nam viscerum nomine simul & intimas necessitates & consolationem ad ipsa vsque animi penetralia descendentem declarat, quasi cor ipsum sit refectum ac recreatum. Refocillata sint, ἀναπέπαυται. Vulg. ineptè, Requieuerunt.

9 Precor, παρακαλῶ. Opponitur ἀγάπη τῇ παρρησίᾳ, id est blandus quidam amor, liberæ authoritati, & τὸ παρακαλεῖν τῷ ἐπιτάττειν, id est imperare & precari.

τοιοῦτος ὢν ὡς Παῦλος πρεσβύτης, νυνὶ δὲ καὶ δέσμιος Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Παρακαλῶ σε περὶ τοῦ ἐμοῦ τέκνου, ὃν ἐγέννησα ἐν τοῖς δεσμοῖς μου, Ὀνήσιμον·

Τόν ποτέ σοι ἄχρηστον, νυνὶ δὲ σοὶ καὶ ἐμοὶ εὔχρηστον.

Ὃν ἀνέπεμψα· σὺ δὲ αὐτόν, τουτέστι τὰ ἐμὰ σπλάγχνα, προσλαβοῦ·

Ὃν ἐγὼ ἐβουλόμην πρὸς ἐμαυτὸν κατέχειν, ἵνα ὑπὲρ σοῦ διακονῇ μοι ἐν τοῖς δεσμοῖς τοῦ εὐαγγελίου·

Χωρὶς δὲ τῆς σῆς γνώμης οὐδὲν ἠθέλησα ποιῆσαι· ἵνα μὴ ὡς κατὰ ἀνάγκην τὸ ἀγαθόν σου ᾖ, ἀλλὰ κατὰ ἑκούσιον·

Τάχα γὰρ διὰ τοῦτο ἐχωρίσθη πρὸς ὥραν, ἵνα αἰώνιον αὐτὸν ἀπέχῃς·

Οὐκέτι ὡς δοῦλον, ἀλλ᾽ ὑπὲρ δοῦλον, ἀδελφὸν ἀγαπητόν, μάλιστα ἐμοί, πόσῳ δὲ μᾶλλον σοὶ καὶ ἐν σαρκὶ καὶ ἐν Κυρίῳ;

Εἰ οὖν ἐμὲ ἔχεις κοινωνόν, προσλαβοῦ αὐτὸν ὡς ἐμέ.

Εἰ δέ τι ἠδίκησέ σε, ἢ ὀφείλει, τοῦτο ἐμοὶ ἐλλόγει.

Ἐγὼ Παῦλος ἔγραψα τῇ ἐμῇ χειρί, ἐγὼ ἀποτίσω· ἵνα μὴ λέγω σοι ὅτι καὶ σεαυτόν μοι προσοφείλεις.

Ναί, ἀδελφέ, ἐγώ σου ὀναίμην ἐν Κυρίῳ· ἀνάπαυσόν μου τὰ σπλάγχνα ἐν Κυρίῳ.

quum talis sim, nempe Paulus
senex, nunc autem etiam capti
uus Iesu Christi.
10 ‖Precor autem pro filio meo
quem genui in vinculis meis,
Onesimo:
11 Quondam tibi inutili,
nunc verò tibi & mihi peru-
tili.
12 Quem remisi : tu autem
eum, id est viscera mea, ex-
cipe.
13 Quem ego cupiebam apud
me retinere, vt pro te mini-
straret mihi in vinculis Euan-
gelii:
14 Sed absque tua sententia ni-
hil volui facere, ne velut ex
necessitate sit beneficiũ tuum,
sed spontaneum.
15 Nam mirum ni secessit ad
tempus, vt perpetuum eum re-
ciperes:
16 Non iam vt seruũ, sed am-
plius quàm seruũ, fratrẽ dilectũ,
maximè mihi, quãto autẽ magis
tibi & in carne & in Domino?
17 Itaque si putas nostra esse
communia, excipe eum tan-
quam me.
18 Quòd siquid læsit te, aut de-
bet, hoc mihi imputato.
19 Ego Paulus scripsi mea ma-
nu, ego depẽdam : vt ne dicam
tibi te etiam teipsum mihi in-
super debere.
20 Etiam, frater, *hunc* ego fru-
ctum abs te consequar: refocil-
la mea viscera in Domino.

quum sis talis ut Paulus
senex, nunc autem & uin
ctus Iesu Christi.
10 *Obsecro te pro meo filio* Coloss.4.b.9
quem genui in uinculis,
Onesimo:
11 *Qui tibi aliquãdo inu-*
tilis fuit, nunc autem &
mihi & tibi utilis.
12 *Quem remisi : tu autem*
illum, id est mea uiscera,
suscipe.
13 *Quem ego uoluerã me-*
cum detinere, ut pro te
mihi ministraret in uin-
culis Euangelij:
14 *Sine consilio autem tuo*
nihil uolui facere, uti ne
uelut ex necessitate bonũ
tuum esset, sed uolũtariũ.
15 *Forsitan enim ideo dis-*
cessit ad horã à te, ut æ-
ternum illum reciperes:
16 *Iam nõ ut seruum, sed*
pro seruo charissimũ fra-
trem, maximè mihi: quan
to autem magis tibi & in
carne & in Domino?
17 *Si ergo habes me socium,*
suscipe illum sicut me.
18 *Si autem aliquid nocuit*
tibi aut debet, hoc mihi
imputa.
19 *Ego Paulus scripsi mea*
manu, ego reddã : ut non
dicã tibi quòd et te ipsum
mihi debes.
20 *Ita, frater, ego te fruar*
in Domino : repsæ uiscera
mea in Domino.

11 Inutili, ἄχρηστον. Alludit proculdubio ad nomẽ Onesimi, quẽ dicit, sicut olim non respondit nomini suo, ita nunc planè nomini suo respondere.

12 Id est viscera mea, τουτέστι τὰ ἐμὰ σπλάγχνα. Id est, vt filium meum quem ego genui. Videntur enim filii quodammodo pars esse viscerum matris. Nam τῶν σπλάγχνων appellatio (quæ Hebræi רחמים vocant) propriè matri conuenit. quod in se transfert Paulus, vt non modò tanquam ingenuũ, sed etiam vt filiũ commendet.

14 Ne velut, &c. ἵνα μὴ ὡς. Id est, vt non coactus, sed sponte hanc serui tui operam nobis commodaris. Beneficiũ tuũ, τὸ ἀγαθόν σου. Id est ἡ εὐεργεσία σου. Heb. טובך. Vulgata & Erasmus ad verbum, Bonum tuum.

15 Mirum ni, τάχα. Sic affirmat hoc Paulus vt tamen omnem Philemoni occasionem præcidat existimandi ingenium illius non esse satis ipsi perspectum: minimè id quidem quasi Paulus ambigeret de Onesimi resipiscentia, sed Philemonis ipsius causa, cui blanda quadam ratione persuasum cupit suum de illo iudiciũ. Id autem est, opinor, quod Latini particulis illis exprimunt, ita vt maximè affirment quod tamen videri possit in incerto relinqui. Vulg. & Eras. Forsitan. Secessit, ἐχωρίσθη. Vide vt fugæ nomen emolliat, vt si Gallicè dicas *Il s'est retiré*. Ad tempus, πρὸς ὥραν. Id est πρὸς καιρόν, ad temporis momentum. Vide Matth. 9.c.22.

16 Amplius quàm seruũ, ὑπὲρ δοῦλον. Id est, Vt fratrẽ dilectũ, q tamen sit tibi futurus amplius quàm seruus. Vulg. Pro seruo: nõ expressa vllo modo sentẽtia, vt potius legisse videatur ὑπὲρ δούλου, pro αἰτὶ δούλου. Eras. Supra seruum, nimis obscurè: ideo quæsiui periphrasin. Et in carne & in Domino? καὶ ἐν σαρκὶ καὶ ἐν Κυρίῳ; Id est, Et quia mancipiũ tuũ est, cæterorũ seruorũ more, (siue vt homines hominibus seruiunt) & quia Domini seruus est, vt illum & tuo & Domini nomine tibi charum esse oporteat.

17 Si putas nostra esse communia, εἰ οὖν ἐμὲ ἔχεις κοινωνόν. Vulgata, Si me habes sociũ. Erasmus, Si me habes consortem. quod quia mihi visum est obscurissimè dictum, putaui studendum perspicuitati.

20 Etiam, frater, *hunc* ego fructum abs te cõsequar, ναὶ, ἀδελφὲ, ἐγώ σου ὀναίμην. Ὀναίμην est in optandi modo positum: ideo sensus est, Certè frater, sine vt abs te hoc beneficium impetrem. Vulgata, Ita, frater, ego te fruar. Eras. Etiam, frater, ego te fruar: admodum obscuré. Mea viscera, τὰ σπλάγχνα μου. Hoc perinde est ac si diceret, Refice me & recrea hoc beneficio, quo nihil erit mihi iucundius. In Domino, ἐν Κυρίῳ. Ita significat se non æquum modò ac iustum petere, sed quod etiam ipsi Deo gratum sit futurum. Quinetiam hoc videtur aliquam habere obtestationis speciem.

21 Πεποιθὼς τῇ ὑπακοῇ σου ἔγραψά σοι, εἰδὼς ὅτι καὶ ὑπὲρ ὃ λέγω ποιήσεις.

21 Scripsi tibi, confisus fore vt auscultes, vt qui norim te etiã amplius quàm dico facturum esse.

21 Confidens in obedientia tua scripsi tibi, sciens quoniam & super id quod dico facies.

22 Ἅμα δὲ καὶ ἑτοίμαζέ μοι ξενίαν· ἐλπίζω γὰρ ὅτι διὰ τῶν προσευχῶν ὑμῶν χαρισθήσομαι ὑμῖν.

22 Sim[illegible] autem etiam para mihi [illegible]pitium. spero enim me per preces vestras donandũ vobis.

22 Simul autem & para mihi hospitium: nam spero per orationes uestras donari me uobis.

23 Ἀσπάζονταί σε, Ἐπαφρᾶς, (ὁ συναιχμάλωτός μου ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ)

23 Salutãt te, Epaphras, (meus in captiuitate ¨ propter Christũ Iesum, socius)

23 Salutat te Epaphras concaptiuus meus in Christo Iesu,

24 Μάρκος, Ἀρίσταρχος, Δημᾶς, Λουκᾶς, οἱ συνεργοί μου.

24 Marc⁹, Aristarchus, Demas, Lucas, adiutores mei.

24 Marcus, Aristarchus, Demas, & Lucas, adiutores mei.

25 Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν. ἀμήν.

25 Gratia Domini nostri Iesu Christi *sit* cum spiritu vestro. Amen.

25 Gratia Domini nostri Iesu Christi cum spiritu uestro. Amen.

Πρὸς Φιλήμονα ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης διὰ Ὀνησίμου οἰκέτου.

Ad Philemonem missa fuit Roma per Onesimum seruum.

23 Propter Christum Iesum, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Sic accipitur ב apud Hebræos interdum, vt alibi sæpe annotauimus. Vulg. & Eras. In Christo Iesu.

Epistola Pauli Apostoli ad Hebræos.

Παύλου τοῦ ἀποστόλου ἡ πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολή.

Epistola Pauli, ἐπιστολὴ Παύλου. Ita scriptum inuenimus in omnibus nostris codicibus, vno tantùm excepto, in quo duntaxat scriptum erat πρὸς Ἑβραίους, ad Hebræos. Hoc quidem constat, nunquam satis conuenisse à quo scripta sit hæc epistola: quanuis Græci theologi certatim Paulo vendicent, à quo scripta quidem fuerit, sed Hebraicè, id est lingua tum in Iudæa familiari: quam deinde Lucas in Græcum sermonem conuerterit. Certè mira est styli dissimilitudo, & aliæ probabiles coniecturæ non desunt ex quibus nec Pauli esse, nec Hebraicè vnquam fuisse scriptam appareat: quas suo loco attingemus. Verùm quid attinet de scriptoris nomine contendere, quod scriptor ipse celatum voluit? Sufficiat hoc nosse, verè esse dictatam à Spiritu sancto, quæ luculentissimam ac planè Apostolicam Veteris fœderis cum Nouo collationem, atque adeo Noui fœderis veluti singularem quandam promulgationem ac sanctionem complectatur. Ad Hebræos, πρὸς Ἑβραίους. Id est ad Ecclesias Iudææ, ac præsertim ad Hierosolymitanam. Nam Iudæorum nomen omnes eius gentis homines in genere tum designabat. Itaque speciali appellatione prouinciales, id est qui per orbem terrarum, ac præsertim in Occidente & Asiæ minoris regionibus erant dispersi, ab iis distinguebantur qui aliquas sedes obtinebant. Illi, Ἑλληνισταὶ, isti, antiqua gentis appellatione, Hebræi dicebantur, vt apparet ex Act. 6. a. 1. ex quo tamen loco satis liquet Palæstinæ Ecclesias ex duobus istis Iudæorum generibus fuisse coactas. neque tamẽ mirum est tum à situ, tum à maiore multitudine, vtrosque communi Hebræorũ nomine significari. Summa autem huius epistolæ hæc est, Christum esse verum illum æternum & vnicum Prophetam, Regem, ac Pontificem, in quem omnes Patres per fidem respexerunt, & à quo doceri, regi ac sanctificari totam Ecclesiam oportet.

Κεφάλαιον α΄.

1 ΠΟΛΥΜΕΡΩΣ καὶ πολυτρόπως πάλαι ὁ Θεὸς λαλήσας τοῖς πατράσιν ἐν τοῖς προφήταις, ἐπ᾽ ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν τούτων ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν υἱῷ,

NOVA INTERPR.

CAP. I.

1 DEVS ¨ multis vicibus multísque modis olim ¨ loquutus Patribus ¨ per Prophetas, ¨ vltimis ¨ diebus hisce loquutus est nobis ¨ per Filium,

VETVS.

CAP. I.

1 MVltifariã multísque modis olim Deus loquẽs Patribus in Prophetis, nouissimè diebus istis loquutus est nobis in Filio,

IN CAPVT I.

1 Multis vicibus multísque modis olim, πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως πάλαι. Vel, Multipliciter quondam ac

diuerſé. Senſus eſt, Eundem ſemper Deũ ac ſibi conſtantem fuiſſe, & eandẽ ſemper doctrinam gratuitæ in Meſſia reconciliationis: Deum verò non ſemel olim omnia, ſed particulatim, deinde etiam diuerſis modis ſuam illam perpetuam voluntatem declaraſſe per Prophetas, quo propius dies imminebat, eo etiam clarius de luce vaticinantes: nunc verò poſtremùm per ipſum Filium nobis omnem veritatem pleniſſimè patefeciſſe. Æquum eſſe igitur vt miniſtri Domino, Prophetæ Filio, (quem vnum & ipſi reſpexerint) vmbræ ſolido ipſi corpori cedant. Vulgata & Eraſmus, Multifariam multiſque modis. Loquutus, λαλήσας. Vulgata, Loquens: deprauata Apoſtoli ſententia. Per Prophetas, ἐν προφήταις. Id eſt διὰ προφητῶν. Vulg. In Prophetis, ſeruato Hebraiſmo. Vltimis, ἐσχάτων. Ergo nec plena fuit ſuperior illa per Prophetas declaratio, nec ad hanc poſtremam quicquam eſt adiiciendum. Diebus, ἡμερῶν. Heb. בימים, pro temporibus. Per Filium, ἐν υἱῷ. Totum Chriſtum intellige, qui & Deus & homo, vnus eſt Filius.

2 Ὃν ἔθηκε κληρονόμον πάντων, δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησεν,

3 Ὃς ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης, καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, φέρων τε τὰ πάντα τῷ ῥήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, δι' ἑαυτοῦ καθαρισμὸν ποιησάμενος τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης ἐν ὑψηλοῖς·

2 Quem constituit hæredem omnium, per quem etiam mundum condidit.

3 ‖Qui quum ſit ſplendor gloriæ, & character perſonæ illius, ſuſtineátque omnia verbo illo ſuo potente, purgatione peccatorum noſtrorum per ſeipſum facta, ſedit ad dextrã maieſtatis illius excelſiſſimæ:

2 *Quem conſtituit hæredem uniuerſorum, per quem fecit & ſecula.*

3 *Qui quum ſit ſplẽdor gloriæ, & figura ſubſtãtiæ eius, portánſque omnia uerbo uirtutis ſuæ, purgationem peccatorum faciens, ſedet ad dexterã maieſtatis in excelſis:*

Coloſſ.1.b.15
ſap.7.d.26

2 Conſtituit, ἔθηκε. Hactenus prima pars propoſitionis generalis huius epiſtolæ, Filium demũ, eum eſſe Prophetam ſiue doctorem qui quod Deus per Prophetas aliquatenus & propoſitis vmbris ſignificarat, re ipſa perfecit, & voluntatem Patris plenè patefecit mundo. Ab his autẽ verbis vſque ad dimidium verſiculi tertii, declarat alteram partem generalis propoſitionis, Filium videlicet illum eſſe noſtrum Regem ac Dominum, cuius imperio ſubſint omnia. Intellige autem, totum Chriſtum, Deum videlicet & hominem, vt Ioh.5.e.27, Matth.28.d.18, Philip.2.b.9. Hæredem, κληρονόμον. Id eſt poſſeſſorem, & ex æquo conſortem omnium cũ Patre, Ioh.16.b.15. Omniũ, πάντων. Omnia igitur in eo vno quærenda ſunt, & omnia illi ſubiiciãtur neceſſe eſt: nam πάντων accipiendum eſt neutro genere. Moſen autem in ipſo ſtatim initio noluit intempeſtiuè nominare. Mundum, τοὺς αἰῶνας. Vulg. & Eraſ. Secula, id eſt quæcunque vſquam vnquam extiterunt, extant, aut extabunt, μετωνυμικῶς, & per enallagen numeri, ſicut infrà, 11.a.3, vt poſitũ ſit עולמים pro הנבראים והנעשים.

3 Quum ſit ſplendor gloriæ, ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης. Id eſt, is in quo reſplendet gloria illa ac maieſtas Patris, alioqui infiniti & inconſpicui. ſiue is in quo vno ſplendorem ſuum conſpiciendum præbet Pater. Neque enim Patrem niſi in Filio poſſumus verè cõtemplari, Filio inquam carne induto, ſiue per quẽ loquutus eſt Pater. Nam alioquin vel Patrem vel Filium in diuinitatis abyſſo penitus contemplari, non inutile modò, ſed etiã periculoſum iudico: idque non multorum modò philoſophorum, ſed etiam quorundam theologorum infelici audacia deterritus, quos hæc contemplatio abſorpſit. Filius igitur idcirco homo factus ne nuda Dei ſpeculatione abſorberemur, nobis eſt ſpeculi inſtar, in quo non ex aliqua radiorum reflexione appareat inane obiectæ rei ſimulacrum: ſed in cuius intimo & ſubſtantiali ſplẽdore, quem nos ex ipſius effectis in viſibili illa carne percipimus, Pater ipſe nobis ſuam illam infinitam & omnipotentem maieſtatem, immenſam illam & incõprehenſam φιλανθρωπίαν contemplandam & ſpectandam, atque adeo palpandam præbet. Ipſam autem οὐσίαν & mutuas trium perſonarum relationes intus & in ſeſe altius conſiderare nolim quidẽ ego, ſed tacendo potius & quaſi ſtupeſcendo adorare. Et character, καὶ χαρακτήρ. Vetus interpres pro charactere figuram non ſatis expreſſè conuertit. Eraſ. Expreſſam imaginem interpretatur. Ego inſculptam formam dicere maluiſſem, niſi Græcum vocabulum mihi viſum eſſet plenius. Sic igitur vocat inſculptam formam, παρὰ τὸ χαράσσειν, vt ab omni adumbrata vel inani imagine diſtinguat. Eam verò non in Filii diuinitate per ſe, (vt modò dixi) vt quæ ſit & ipſa per ſe inſcrutabilis, ſed quatenus in carne ſeſe conſpiciendam præbet, conſidero. Nam ſimulatque à verbo quod caro factũ eſt, cogitationem abduco, video quidẽ tenues aliquas Dei ſcintillas in ſingulis rebus creatis emicantes, ſed in quibus ſtatim euaneſcam, & quarum etiam fulgorem non poſſim ſuſtinere: at in Chriſto, Deo conſpicuo, viuum, expreſſum, inſculptum Dei illius Opt. Maximi, non iam formidabilis iudicis, ſed ſupra omnium quoque Angelorum fidem benigniſſimi ac beneficentiſſimi Patris vultum contemplor, deoſculor, amplector. Videtur autem mihi Apoſtolus iam nunc alludere ad Arcam fœderis & alia præſentiæ Dei ſymbola: quæ poſtea cum Chriſto comparabit, vt oſtendat quantũ ſit inter figuras & rem ipſam diſcrimen. Perſonæ illius, ὑποστάσεως αὐτοῦ. Illius videlicet Dei Patris, ne quis perinde hæc accipiat acſi ἐκείνης ſcriptũ eſſet. Vulg. & Eraſ. Subſtãtiæ illius. Ac fateor quidem ſubſtantiæ nomen ſic paſſim ab Hilario vſurpari pro eo quòd Latini perſonam, Græci etiam poſtea (quum antea ὑποστάσεως nomine eſſent contenti ab οὐσία diſtincto) πρόσωπον vocarunt: ſed quominus ſubſtantiam interpretarer, eo ſum adductus quòd videam pleroſque ὑπόστασιν hoc loco pro οὐσία eſſe interpretatos, perinde acſi inter eſſentiam (ſic enim libentius dicimus quàm naturam) & ſubſtantiam nihil intereſſet. Atqui (vt rectè omnino obſeruauit doctiſſimus interpres) abſurdè diceretur eſſentiam Patris impreſſam eſſe in Chriſto, quum eadem ſit & quidem ſimplex vtriuſque eſſentia: ſed verè aptéque dicitur, quicquid Pater proprium habet, in Chriſto eſſe expreſſum, vt qui Chriſtum videt, videat & Patrem, Ioh.14.a.9. Deinde hoc etiam commodi habet iſta interpretatio quòd hypoſtaſes aduerſus Sabellium apertè diſtinguit, & τὸ ὁμοούσιον confirmat aduerſus Arianos. Suſtineátque, φέρων τε. Heb. מכלכל quod valde eſt expreſſum. Significat enim ſuſtentare, tueri, alere. Et mihi videtur etiam Apoſtolus alludere ad nomina illa Dei, אל & שדי. Denique hoc reſpondet alteri membro quod de illa rerum omnium effectrice potentia dixerat. Idem enim qui dixit, & facta ſunt, nunc quoque eodem verbo omnia tuetur. Verbum itaque, id eſt ῥῆμα, non autem ὁ λόγος, vt accipitur apud Iohannem, hoc in loco nutum, voluntatem & ordinationem declarat. Loquitur enim Scripturã de Deo vt potẽtiſſimo aliquo principe, cui ſatis ſit os aperuiſſe, vt hoc vel illud fiat, vt Pſal.33.a.6. Adiunctũ autem nomen δυνάμεως, Hebræorum more pro epitheto ponitur. Eraſ. Agat, moderetúrque. non expreſſa ſententia, quam tamen in annotationibus ſatis commodè expoſuit. Purgatione, καθαρισμόν. Nũc tertiam partem vniuerſalis propoſitionis aggreditur, Chriſtum videlicet æternum illum & vnicum eſſe pontificem. Per ſeipſum, δι' ἑαυτοῦ. Quanto igitur hic pontifex præſtantior ac noſtri amantior quàm ii qui ſeipſos non offerunt:

quanto præstantior hæc victima quàm reliquæ omnes, quum is ipse sit cæli & terræ creator ac conseruator?

Sedit, ἐκάθισεν. Hoc indicat non modò gratissimum Patri, sed etiam perennem esse illius sacrificii odorē: & quanto præstet æternus iste Pontifex cæteris qui peccatorum expiatione non minus indigebant quàm alii, erántque & ipsi mortales, nedū vt à morte nos liberent. Ad dextram, ἐν δεξιᾷ. Paulatim ad præstātiam personæ Christi explicandam accedit. Dixit autē ἐν δεξιᾷ pro ἐκ δεξιῶν. Heb. ימין. Excelsissimæ, ἐν ὑψηλοῖς. Sub. τῆς, vt cohæreat cum proximo. Quanquam hoc quoque potest, eodem manente sensu, referri ad verbum ἐκάθισεν, sedit, vt τῆς μεγαλωσύνης dictum sit absolutè κατ' ἐξοχὴν, sicut τῆς δυνάμεως, 26.f.64: & dicatur ipse excelsissimo loco sedisse. Sed altera illa explicatio minus est coacta, quum ita soleat sæpe subaudiri articulus, vt plurimis locis annotauimus apud Paulum. Est autem ἐν ὑψηλοῖς positum præcisè pro In locis altissimis, Hebræorū more, quem exposuimus Ephes. 1.a.3.

	4 Τοσούτῳ κρείττων γενόμενος τῶν ἀγγέλων, ὅσῳ διαφορώτερον παρ' αὐτοὺς κεκληρονόμηκεν ὄνομα.	4 Tanto præstantior factus Angelis, quanto excellentius præ illis sortitus est nomen.	4 Tanto melior Angelis effectus, quanto differentius præ illis nomen hæreditauit.
Psal. 2.b.7 infrà, 5.b.5 2.Sam.7.b.14 1.par.22.b.10	5 Τίνι γὰρ εἶπέ ποτε τῶν ἀγγέλων, Υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε; Καὶ πάλιν, Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν;	5 Nam cui dixit vnquam Angelorum, ‖ Filius meus es tu, ego hodie genui te? Ac rursū, ‖ Ego ero ei pater, & ipse erit mihi filius?	5 Cui enim dixit aliquā do Angelorū, Filius meus es tu, ego hodie genui te? Et rursum, Ego ero illi in patrem, & ipse erit mihi in filium?
Psal. 97.c.7	6 Ὅταν δὲ πάλιν εἰσαγάγῃ τὸν πρωτότοκον εἰς τὴν οἰκουμένην, λέγει, Καὶ προσκυνησάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι Θεοῦ.	6 Rursum autē quum inducit primogenitum in orbem terrarum, dicit, ‖ Et adorent eum omnes Angeli Dei.	6 Et quum iterum introducit primogenitum in orbem terræ, dicit, Et adorēt eum omnes Angeli Dei.
	7 Καὶ πρὸς μὲν τοὺς ἀγγέλους λέγει,	7 Et de Angelis quidem dicit,	7 Et ad Angelos quidē di-

4 Factus, γενόμενος. Superiora quæ in tres partes distribuimus, ad officium Christi, nempe ad Propheticum, Regium & Sacerdotale ipsius munus spectant, quæ omnia sigillatim postea explicabuntur. Sed antequā ad officii explicationem accedat Apostolus, personæ ipsius dignitatem exponit, aç primùm quidem sic hominem esse docet vt simul sit etiam Deus, nempe ab hoc versiculo vsque ad initiū decimi. Angelis, ἀγγέλων. Ergo omnibus rebus creatis. Quomodo enim non excluderet omnes qui multo sunt Angelis inferiores? Vetus interpres κρείττονα, meliorem, valde absurdè cōuertit. Nomen, ὄνομα. Id est dignitatem ac præstantiam. Vide Philip. 2.b.9. quanquam hîc etiam ad Filii appellationem respexit.

5 Nam cui, τίνι γάρ. Nunc aggreditur confirmationem prioris capitis, Si Filius, ergo Deus: quanto igitur Angelis præstantior? Filius meus es tu, υἱός μου εἶ σύ. Filii Dei vocantur etiam Angeli, vt Iob. 1.a.6, & principes, vt Psal. 28.6. Israel denique primogenitus dicitur Iere. 31.b.9. Sed illud εἶ σύ, peculiarem quandam Filii rationem ostendit. deinde quod sequitur, omnem adimit dubitationem: nam ne in Dauidem quidem conuenit, nisi admodum impropriè. Ego hodie genui te, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. Non est igitur Filius vel adoptione, vel amoris respectu, vel simili vlla ratione, sed quia verè ex Patre est genitus ante res vllas conditas, Coloss. 1.b.15. Sed si ita est, cur additur aduerbium σήμερον, hodie? Nempe quia æterna quidem est ista generatio, sed suo tēpore mundo repræsentata, quum æternus ille Filius conspicuus factus est in carne. Nā (vt antè dixi) ista ad Christum integrum pertinent, quo modo etiam conspecta fuit eius gloria quasi vnigeniti, Ioh. 1.b.14. Potest autem hic dies accipi vel in genere de vtriusque naturæ in vnam personam coalitione, vt Luc. 1.c.31, & deinceps: vel ad resurrectionem & ascensionem referri. nam tum demum sese hîc homo verum & æternum Dei Filium esse re ipsa plenè ostendit, quum antea ipsius diuinitas veluti delitesceret in carnis infirmitate, nonnisi per vices & certis gradibus sese prodens: adeo vt nostri quidem respectu, tum demum quodammodo genitus à Patre videatur, Act. 13.e.33, & 17.g.31, & Rom. 1.a.4. Augustinus diem quendam hodiernum, æternum & continuū vult intelligi. Sed illa multo sunt solidiora, & magis ad Apostoli argumentum apposita, qui non agit simpliciter de Filio, sed de Filio in carne conspicuo facto. Ego ero, &c. ἐγὼ ἔσομαι, &c. Si Iudæus hæc torqueat ad Salomonem, ita vt ad Christum propriè non pertineant, adde quæ sequuntur de totius mundi imperio, & imperii perpetuitate. Nā hæc planè in eum cōpetunt qui ita est homo vt verus Deus sit reipsa declaratus, ad dextram Dei Patris sedens, Matth. 28.d.18, Luc. 1.c.32 & 33.

6 Inducit, εἰσαγάγῃ. Primùm notanda est traiectio particulæ πάλιν. neque enim significatur bis introductus Filius in mundum, sed hac particula Apostolus testimonia coniunxit: acsi diceret, πάλιν δὲ ὅταν, &c. id est, Rursus autem, siue præterea autem Dominus non contentus hoc dixisse toties, etiam alibi declarauit Filii sui præstantiam. Vtitur autem hac præfatione Apostolus vt doceat quod mysterium explicetur in eo Psalmo vnde hoc testimonium petit: nempe mysterium regni Christi Dei & hominis in Ecclesia. Id autem ita esse, tota Psalmi series ita indicat vt nemo, nisi prorsus contentiosus, possit inficiari, hoc veluti diplomate Christū mitti in totius orbis terrarum possessionem. Primogenitum, τὸν πρωτότοκον. Primogenitum rursus intellige non simpliciter quatenus Deus est æternus, sed quatenus inter fratres, non propriè sed per adoptionem genitos, excellit. Alioquin etiam quomodo dici possit primogenitus, solius diuinitatis respectu, exposuimus Coloss. 1.b.15. Adorent, προσκυνησάτωσαν. Hic est vis argumenti: ita enim declaratur præstantia supra Angelos, atque adeo diuinitas. quem enim adorent Angeli, præter Deum? Deinde nomen primogeniti, hæredem ac familiæ caput declarat. Omnes Angeli Dei, πάντες ἄγγελοι Θεοῦ. Heb. כל אלהים. i. Angeli. Sed Elohim vocātur etiam Reges ac Principes. Fateor. sed vicissim Angeli ita vocantur. vtra autem, quæso, expositio vberior est? sed in altera parte fit mentio idolorum, quæ etiam hoc vocabulo significantur. Esto: sed quis non videt opponi אלילים & אלהים, vt crescat oratio? Id enim voluit noster Græcus interpres addito Dei nomine indicare. nam quæ hæc esset laus, idolis anteponi? Certè non memini legere similem locum, vbi idola mortua compellātur ad Dei viui adorationem. Deinde quod subiicitur, Nam tu Domine celsior es super omnem terram, exaltatus es super omnes deos, nullum dubitationi locum relinquit.

7 De Angelis, πρὸς ἀγγέλους. Heb. אל, pro על Vulg. & Eras. Ad Angelos.

Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ, πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ, πυρὸς φλόγα.

‖Qui Angelos suos facit spirit° & ministros suos, ignis flãmã:

cit, Qui facit Angelos suos, spiritus, & ministros suos, flammam ignis. Psal.104.a.4

8 Πρὸς δὲ τὸν υἱόν, Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος εὐθύτητος ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου.

8 Ad Filium autem, ‖ Thronus tuus, Deus, in seculum seculi: virga recta, virga regni tui.

8 Ad Filium autem, Thronus tuus Deus, in seculum seculi: uirga æquitatis, uirga regni tui. Psal.45.b.7

9 Ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεός ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου.

9 Dilexisti iustitiam & odisti iniquitatem: propterea vnxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis, vltra consortes tuos.

9 Dilexisti iustitiam & odisti iniquitatem: propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis præ participibus tuis.

10 Καί, Σὺ κατ' ἀρχάς, Κύριε, τὴν γῆν ἐθεμελίωσας, καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σου εἰσὶν οἱ οὐρανοί·

10 Et, ‖ Tu in initio Domine terram fundasti: & opera manuum tuarum sunt cæli:

10 Et, Tu in principio Domine terram fundasti: & opera manuum tuarum sunt cæli: Psal.102.d.26

11 Αὐτοὶ ἀπολοῦνται, σὺ δὲ διαμένεις· καὶ πάντες ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσονται.

11 Ipsi peribunt, tu autem permanes: & omnes vt vestimentum veterascent:

11 Ipsi peribunt, tu autem permanebis: & omnes ut uestimentum ueterascẽt:

12 Καὶ ὡσεὶ περιβόλαιον ἑλίξεις αὐτούς, καὶ ἀλλαγήσονται· σὺ δὲ ὁ αὐτὸς εἶ, καὶ τὰ ἔτη σου οὐκ ἐκλείψουσι.

12 Ac velut amictum circunuolues eos, & mutabuntur: tu autem idem es, & anni tui non deficient.

12 Et uelut amictum inuolues eos, & mutabũtur: tu autem idem ipse es, & anni tui non deficient.

13 Πρὸς τίνα δὲ τῶν ἀγγέλων εἴρηκέ ποτε, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου;

13 Ad quem autem Angelorũ dixit vnquam, ‖Sede ad dextrã meã, vsquedũ posuero inimicos tuos scabellũ pedũ tuorũ?

13 Ad quem autem Angelorum dixit aliquando, Sede a dextris meis, quoadusq; ponã inimicos tuos scabellũ pedum tuorum; Psal.110.a.1 1.cor.15.c.25 infrà,10.c.13

Angelos, τοὺς ἀγγέλους. Hoc accipiendum est pro attributo, πνεύματα verò (id est venti) pro subiecto, vt sit hic sensus, Deũ nõ aliter solere vti vẽtis quàm suis illis Angelis, & fulguribus quàm suis illis ministris. Ideo addito articulo dixit τοὺς ἀγγέλους, & τοὺς λειτουργούς, quũ alioqui potius dicendũ fuisset τὰ πνεύματα, & τὴν φλόγα. Sin verò magis placet Spirituum nomine ipsam Angelorũ naturam intelligere, tunc conuertemus, nuntios suos: & per alas venti intelligemus Cherub, vt Psal.18.b.11. & per flammam ignis, Seraph, vt Esa.6.a.2.

8 Thronus tuus, ὁ θρόνος σου. Non cõuenit Thronus nec sceptrum ministro, sed ipsi principi. Deus, ὁ Θεός. Hoc calumniantur Iudæi quasi de Solomone propriè dictum. Atqui non possunt ostendere vsquam de vno solo nomen Elohim simpliciter dictum, nisi de vero Deo. Neque enim Moses, Exo.4.d.16, & 7.a.1, simpliciter dicitur factus Elohim, sed Aaroni & Pharaoni. Deinde quod de huius regni æternitate subiicitur, quomodo Solomoni conueniet? In seculũ seculi, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Heb. עולם ועד in seculum & seculum, id est perpetuó. Hic rursus calumniantur Iudæi nomine עולם interdum non significari perpetuitatem, sed diuturnum duntaxat spatium. Atqui non simpliciter dictum est עולם, sed additur עד: quæ synonymia in immensum auget orationis pondus, adeo quidem vt sit orationis vniuersalis loco: & ista Solomoni tribui non possint, qui XL duntaxat annos regnauit. Quòd si posteros ipsius velis comprehendi, repugnabit quod sequitur, quum Solomonẽ exceperit iniquissimi filii regnum, nec meliores fuerint nepotes, si paucos aliquot excipias. Denique quid tergiuersamur? explicetur hic locus ex 2.Sam.7.b.14, & 1.Paral.22.b.10, & cauillatio Iudæorum manifestè apparebit.

Virga recta, ῥάβδος εὐθύτητος. i. administratio regni tui iusta. Quí autẽ hoc conueniet Solomoni, nisi ad tempus, vt qui tam turpiter à Deo defecerit? Deinde (vt semel transigam) non facilè concesserim in illo Psalmo cõtineri epithalamion nuptiarum Solomonis & filiæ Pharaonis. Quomodo enim Spiritus sanctus illud matrimonium approbaret quod tam sæpe in Lege interdicitur? Sed fuit (dices) hoc peculiare factum, ex Dei reuelatione. Imò disertè hoc ipsum matrimonium cum filia Pharaonis reprehenditur 1.Reg.11.a.1 & 2.

9 Et odisti, καὶ ἐμίσησας. Repetitio Hebraica per antithesin, cuius maximum est pondus. Vide Iohan.1.c.20. Vnxit, ἔχρισε. Inde Christus dictus est. Hoc autem intellige quatenus Verbum Caro factum est, effuso in eum Spiritu sine mensura, Iohan.3.d.34 siquidem omnis in eo diuinitas corporaliter habitauit, Col.2.b.8.

Consortes, τοὺς μετόχους. Rectè hoc quoque Propheta. Est enim ille primogenitus inter fratres de cuius plenitudine omnes accepimus, verus & naturalis hæres: nos verò, reges quidem & cohæredes, sed adoptione in illo facta. Denique tantùm inter illum & omnes interest, quantum inter caput & membra.

10 Tu in initio, σὺ κατ' ἀρχάς. Heb. לפנים pro iampridem. Hunc autẽ Psalmum manifestè ad Christi regnum pertinere, liquet ex versu 14.16 & 13. vt ista quoque omnia ad eum referenda sint qui sit rex Ecclesiæ suæ sempiternus: nisi placeat Psalmum discerpere. Terram fundasti, τὴν γῆν ἐθεμελίωσας. Id est, terram firmam ac stabilem creasti. Eras. Terræ fundamenta iecisti: nimium diluta interpretatione.

12 Circunuolues, ἑλίξεις. Heb. תחליפם, id est mutabis: vt mihi quidem videatur legendum esse ἀλλάξεις, sicut Erasmus rectè coniecit. Nam ita etiam legitur in illa vulgata Psalmorum editione, & in nonnullis veteris interpretationis exemplaribus hoc in loco. Græcum tamen interpretem apparet formã ipsam mutationis voluisse exprimere, id nimirum quod ait Esa.34.d.4, fore vt complicentur cæli tanquam liber aliquis. Comparantur enim tentorio, quod quoties mutandus est locus, complicatum tollitur.

13 Posuero, θῶ. Vide Matth.22 d.44. Pertinere autem hunc Psalmum propriè non ad Dauidem, sed ad Messiam, apparet ex tanta sublimitate solii, quæ ne Angelis quidem tribuitur: deinde quòd idem rex & sacerdos appellatur: postremò quòd æternus Sacerdos, & quidem alia ratione quàm Aaron dicitur. Aptè verò prorsus hoc testimonium postremum collocauit, vt os illis occludatur qui vbi sint illa magnifica regni Christi elogia requirunt, quum nihil contrà videatur Ecclesia calamitosius. nec vident miseri se ex iis ipsis hostibus esse qui tandem sint illi pro scabello subiiciendi. Postremò quomodo sit accipiendum illud ἕως ἄν, id est vsquedũ, siue donec, quære 1.Cor.15.c.25, & deinceps.

14 Οὐχὶ πάντες εἰσὶ λειτουργικὰ πνεύματα εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν;

Κεφάλαιον β.

1 Διὰ τοῦτο δεῖ περισσοτέρως ἡμᾶς προσέχειν τοῖς ἀκουσθεῖσι, μή ποτε παραῤῥυῶμεν.

2 Εἰ γὰρ ὁ δι' ἀγγέλων λαληθεὶς λόγος, ἐγένετο βέβαιος, καὶ πᾶσα παράβασις καὶ παρακοὴ ἔλαβεν ἔνδικον μισθαποδοσίαν.

Mar.16.d.29

3 Πῶς ἡμεῖς ἐκφευξόμεθα τηλικαύτης ἀμελήσαντες σωτηρίας; ἥτις ἀρχὴν λαβοῦσα λαλεῖσθαι διὰ τοῦ Κυρίου, ὑπὸ τῶν ἀκουσάντων εἰς ἡμᾶς ἐβεβαιώθη·

4 Συνεπιμαρτυροῦντος τοῦ Θεοῦ σημείοις τε καὶ τέρασι, καὶ ποικίλαις δυνάμεσι, καὶ πνεύματος ἁγίου μερισμοῖς, κατὰ τὴν αὐτοῦ θέλησιν.

14 Nónne omnes ſunt miniſtratores ſpiritus, qui miniſterii cauſa mittũtur propter eos qui hæredes erunt ſalutis?

CAP. II.

1 PRopterea oportet nos eo magis attendere iis quæ audiuimus, nequando perfluamus.

2 Etenim ſi per Angelos dictus ſermo, fuit firmus, omniſque tranſgreſſio & contumacia iuſtam mercedis retributionem retulit,

3 Quomodo nos effugiemus ſi tantam neglexerimus ſalutẽ? quæ quum primùm enarrari cœperit per ipſum Dominũ, ab iis qui ipſum audierãt, fuit nobis confirmata:

4 Teſtimonium illis præbẽte Deo & ſignis & prodigiis, variiſque virtutibus, & Spiritus ſancti diſtributionibus, pro ſua voluntate.

14 *Nónne omnes ſunt adminiſtratorij ſpiritus, in miniſterium miſſi propter eos qui hæreditatem capient ſalutis?*

CAP. II.

1 *PRopterea abundãtius oportet obſeruare nos ea quæ audiuimus, ne forte pereffluamus.*

2 *Si enim qui per Angelos dictus eſt ſermo, factus eſt firmus, & omnis præuaricatio & inobediẽtia accepit iuſtam mercedis retributionem,*

3 *Quomodo nos effugiemus ſi tantam neglexerimus ſalutem? quæ quum initium accepiſſet enarrari per Dominum, ab eis qui audierunt, in nos cõfirmata eſt:*

4 *Conteſtante Deo ſignis & portentis, & varijs virtutibus, & Spiritus ſancti diſtributionibus, ſecundum ſuam voluntatem.*

14 Nónne, οὐχί. Eiuſmodi interrogationes apud Hebræos vehementius affirmant. λειτουργικὰ verò, id eſt miniſtratores vocat quos vulgò ſolemus officiarios vocare, principum apparitores.

IN CAPVT II.

1 Eo magis, περισσοτέρως. Vulg. Abundantius. Eraſ. Vehementius. Cæterùm iſta quaſi παρέργως interiecta adhortatione, nõ modò reſpirare quodãmodo ſinit Hebræos, multitudine oraculorũ velut obrutos, ſed etiam paulatim ad noua argumenta ſeſe accingit, quæ veluti aſſumptiones ſunt præcedentiũ: ſiquidem ex iis quæ dicturus eſt cõprobabit ea omnia in Chriſto eſſe completa quæ de Meſſiæ futura præſtãtia diſſeruerat. Quanuis enim Hebræi iſti Chriſtũ eſſent amplexi, tamen quũ à ſuo Moſe peræ grè diſcederẽt, ſatis oſtendebãt ſe nunquã ſatis ſeriò de Meſſiæ præſtantia cogitaſſe. Itaque ipſo ſtatim initio cũ grauiſſima futuri iudicii Dei denuntiatione obteſtatur vt nõ noua quædã dicturum, ſed ea tantùm cũ illis repetentẽ quæ ipſi iam antea vnà audierãt, attentiſſimis animis auſcultent. Ac primò quidem illã præſtantiã applicat muneri prophetico, ab hoc verſu ad 5 verſiculũ, vnde vſque ad hæc verba verſu 9, διὰ τὸ πάθημα, ad regiũ munus aſcendit, ac tandem eodem verſu pauciſſimis verbis ſacerdotii dignitatẽ declarat. Iis quæ audiuimus, τοῖς ἀκουσθεῖσι. Vides vt ſe facit auditorem? Nã id quoque planius etiã dicet ver. 3. Nõ poteſt igitur Paulo ſatis cõmodè tribui hæc epiſtola, etiamſi vna hæc eſſet ratio. Eraſ. Iis quæ dicta ſunt nobis. Nam inter loquutionẽ & auditionẽ mutua eſt relatio. Perfluamus, παραῤῥυῶμεν. Perfluere dicitur qui auditum ſermonem non cõtinet: vt Terentianus ille Parmeno ſe plenũ eſſe rimarũ dicit, qui hac & illac perfluat. Opponitur ergo τῷ προσέχειν. Neque enim attendere poſſumus auditis ſi ſecurè ſinamus illa nobis effluere. Vulg. Pereffluamus: fortaſſis librariorũ culpa. Chryſoſtomus accipit pro diffluamus, ſiue dilabamur, id eſt pereamus inſtar aquæ dilabentis, vt Pſal. 58.b.8. ſed altera interpretatio magis videtur huic loco apposita. quanquam & iſtam non reiicio propter particulam ποτέ.

2 Per Angelos, δι' ἀγγέλων. Legẽ intelligit quæ trãſgreſſoribus pœnas præſcripſit. Datã autẽ fuiſſe per miniſteriũ Angelorũ Legẽ, & Moſi in manus traditam, dicit diſertè Paulus Gal. 3. c. 19. & Stephanus Act. 7. g. 53.

3 Ab iis qui audierant, ὑπὸ τῶν ἀκουσάντων. Id eſt ab Apoſtolis. Hic igitur non eſt Paulus ille qui ex reuelatione ipſius Chriſti didicit Euangeliũ, ſed ex Apoſtolorũ diſcipulis quiſpiam, iſque ex Circunciſione: vt iſta ne Lucæ quidem poſſint vt authori cõuenire, ſi vera ſunt quæ de eo feruntur. Neque verò id dico vt de fide huius epiſtolæ vel tantillũ detraham (quã ego non dubito ſecundam ab epiſtola ad Romanos dignitate ac fructu numerare) ſed vt iis reſpondeatur qui ſtatim clamant hæreticos quicunque hanc epiſtolã Paulo non tribuunt. Quid ſi verò Ab iis interpreteris pro Poſt eos, quia poſtremò deſignatus eſt Paulus Apoſtolus? Hoc verò nõ poteſt vllo modo cõuenire, duabus neceſſariis de cauſis. Primùm quia in hoc dicendi genere nunquam inuenies ὑπὸ ſed ἀπὸ vſurpari: deinde quia quum dicat εἰς ἡμᾶς, id eſt nobis, pro ἡμῖν, non loquitur de ſe vno, ſicuti interdum moris eſt: ſed inter eos ſeſe recenſet qui & prædicatione Apoſtolorum & prodigiis per eos editis, ad Chriſti cognitionem acceſſerant, vt ex ſequentibus liquet. At nónne Paulus potuit Apoſtolos audire, & prodigia ab ipſis edita ſpectare? Fateor: ſed hac certè ratione nec vocatus eſt, nec in vocatione confirmatus ab Apoſtolis, vt pluribus explicat in epiſtola Galatis inſcripta: neque is ſeſe diſcipulum ſed Apoſtolũ ſolet vocare, quoties præſertim agitur de aſſerenda doctrinæ authoritate, vt hoc loco.

4 Signis, σημείοις. Miraculorum verus finis oſtẽditur. Ea verò, Signa dicũtur quòd aliud repræſentent quàm quod cernitur, vt quæ nihil aliud ſint quàm veræ doctrinæ ſigilla: Prodigia, quòd nouum & inſuetũ aliquid exhibeant: Virtutes, quòd excellẽtis illius diuinæ virtutis extraordinariũ ſpecimen edant, vt rectè annotauit doctiſſimus interpres: nequis iſta conetur curioſius tanquã diuerſas ſpecies diſtinguere. Sit ergo hoc argumẽtũ præſtãtiæ Chriſti crucifixi, quòd è cælo infinitam quandã vim ſit largitus ſuis, adeo vt eis nihil ἀδύνατον fuiſſe videatur, etiamſi naturæ ipſius leges repugnarent. quæ res manifeſtè declarat, ipſum non modò nõ mortuum, ſed etiam in cælis regnare, ſicut prædictum erat: & ita quidem vt non ſibi ſoli, ſed nobis regnet.

5 Οὐ γὰρ ἀγγέλοις ὑπέταξε τὴν οἰκου-
μένην τὴν μέλλουσαν, περὶ ἧς λαλοῦμεν.
6 Διεμαρτύρατο δέ πού τις, λέγων, Τί
ἐστιν ἄνθρωπος, ὅτι μιμνήσκῃ αὐτοῦ; ἢ
υἱὸς ἀνθρώπου, ὅτι ἐπισκέπτῃ αὐτόν;
7 Ἠλάττωσας αὐτὸν βραχύ τι παρ' ἀγ-
γέλους· δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφάνωσας αὐτόν,
καὶ κατέστησας αὐτὸν ἐπὶ τὰ ἔργα τῶν
χειρῶν σου.
8 Πάντα ὑπέταξας ὑποκάτω τῶν ποδῶν
αὐτοῦ. Ἐν γὰρ τῷ ὑποτάξαι αὐτῷ τὰ πάντα,

5 "Non enim Angelis ſubiecit
"mundum illum futurum, de
quo loquimur.
6 Teſtatus eſt autem quidam
alicubi, dicens, ‖ "Quid eſt ho-
mo, vt memor ſis eius: aut fi-
lius hominis, vt eũ "reſpicias?
7 "Feciſti eum pauliſper infe-
riorem Angelis: "gloria & ho-
nore coronaſti eum, & conſti-
tuiſti eum ſuper opera manuũ
tuarum.
8 ‖ "Omnia ſubieciſti ſub
pedibus eius. Enimuero per
hoc quòd ei ſubiecit omnia,

*5 Non enim Angelis ſub-
iecit orbem terræ futurũ,
de quo loquimur.*
*6 Teſtatus eſt autem in
quodã loco quis, dicens,
Quid eſt homo quòd me-* Pſal.8.a.5
*mor es eius: aut filius ho-
minis, quoniã uiſitas eũ?*
*7 Minuiſti eũ paulo mi-
nus ab Angelis: gloria &
honore coronaſti eũ, & cõ
ſtituiſti eum ſuper opera
manuum tuarum.*
8 Omnia ſubieciſti ſub 1.Cor.15.d.27
*pedibus eius. In eo enim
quòd omnia ei ſubiecit,*

5 Non enim, οὐ γάρ. Rectè addit cauſalem particulam, ab effectis ad efficientem cauſam aſcendẽs. Nam qui hæc dona largitur, annon eſt αὐτοκράτωρ? ſimul autem ad ſequens argumentũ tranſit. Mundũ illum futurum, τὴν οἰκουμένην τὴν μέλλουσαν. Vulg. & Eraſ. Orbem terræ futurum, obſcurè. Mũdum enim futurum, vocat futurum ſeculum illud cuius pater eſt Chriſtus, Eſa 9.b.6, caput membrorum quæ in ſummæ illius ſuæ dignitatis partem ac conſortium admittet, ſicut explicatur 1.Cor.15.c.25. Videtur autem alludere ad Pſal.102.c.19, & apertius etiam Eſa.65.c.17, vbi fit mentio nouorum cælorum & terræ nouæ.

6 Quid eſt homo, τί ἐστιν ἄνθρωπος. Id eſt, quid tãdem eſt in homine cur tantam ipſius curam habeas, & tanto honore ſis eũ dignatus? Acſi dicat, nihil: & omnia iſta tuæ ſunt ſingularis bonitatis dona. Hoc autem teſtimonium quomodo applicandum ſit, facilè fuerit intelligere, ſi ſcopum Apoſtoli conſideremus. Quæ de donis illis mirificis à Chriſto profectis dixerat, ad ſingulos non pertinebant, & aliò etiã reſpiciebant, nimirum ad mũdi illius futuri ciues cogẽdos. Itaque nunc in eo verſatur vt Chriſto iam regnanti omnia mẽbra coniungat. Nam ita demum nobis eſt fructuoſa regnantis Chriſti conſideratio ſi ad nos aliquid pertinere præſtantiam ipſius cognouerimus. Ad hoc probandum aſſumit aptiſſimum teſtimonium ex Pſalmo octauo, vbi de hominis excellentia diſſerit Propheta. Hanc verò neceſſe eſt vt vel in prima illa conditione hominis ante lapſum, vel in ea in qua nunc ſunt omnes homines extra Chriſtum conſiderati, vel in tertia aliqua in Chriſto conſideremus. De prima illa minimè ambiguum eſt non agere Prophetam: de ſecunda quæri meritò poteſt. Videtur enim Dauid vniuerſaliter proponere homines vt nunc ſunt, nempe inſignia quædã bonitatis diuinæ ſpecula, quòd res ipſa oſtendat hominem cæteris animantibus præſtare, & in mundo dominium obtinere. Quorſum igitur hoc Paulus? Reſpondeo aduerſus eum qui de excellẽtia hominis ita iudicaret, meritò poſſe ad ipſos etiam philoſophos prouocari, qui quàm miſera eſſet hominum conditio perſcrutati, naturam in illos quodammodo nouercam eſſe dixerunt, & optimum eſſe homini vel non naſci, vel ſtatim mori: impiè id quidem philoſophi, ſed ita vt ex eiuſmodi ipſorum dictis facilè appareat in præſentem humanæ gentis cõditionem minimè cadere quæ Dauid in eo Pſalmo narrat. Nam contrà quid homine miſerius in ſeſe, ſiue animum ſiue corpus ſpectes? Præditus quidem eſt intelligentia, ſed quàm obſcura, imò verò quàm nulla in iis quæ præcipua ſunt, id eſt, in diuinis rebus intelligẽdis? Taceo prauitatem illam ſingulis ingenitam: taceo fœcundam illam morborũ officinam quã circunferimus. Quid verò in ſingulis, nõ dico imperiis, regnis, rebuſpublicis, ciuitatibus, familiis, domibus, ſed in ſingulis hominibus quanta rerum omnium perturbatio, quæ feritas, quæ incõſtãtia & vanitas? Fruimur quidem animalium eſu, ſed ita demum, ſi alia ſubegerimus, alia fraude illexerimus. nam quæ ſponte ſe ſubiiciant, vel nulla vel pauciſſima ſunt. Imò ſi ſpectentur hominum mores, crudeliſſimum quendam tyrannũ eſſe hominẽ dixeris, quẽ animãtia reliqua metuãt, oderint, fugiant. Vbi igitur iſta ſublimitas, Omnia ſubieciſti pedibus ipſius? Relinquitur ergo, ad tertiã aliquam conditionẽ hominũ, nempe eorũ qui in Chriſto ſunt, & cũ Chriſto tandem in futuro illo regno perficiẽtur, pertinere hanc deſcriptionẽ. Itaque nõ cenſuerim Apoſtolum iſta ſoli Chriſto tribuere, ſed etiã ſimul cum illo principe omnibus futuri mundi ciuibus, eadem prorſus ſentẽtia qua hæc olim à Dauide ſcripta ſunt. Sed hoc quidem verũ eſt, docere Apoſtolũ, iſtam deſcriptionẽ in Chriſto iam impletam eſſe, vt in nobis quoque ſuo tẽpore perficiatur. Verùm hoc Dauidis dictum ſeorſim ad Chriſtum applicat demum à verſiculo nono, vt mihi quidem videtur. Ita enim hæc adfero, non vt aliquid noui excogitaſſe videar, ſed vt ſymbolum & ipſe conferam ad obſcuriſſimi loci interpretationem. Reſpicias, ἐπισκέπτῃ. Vulg. Viſitas. Eraſ. Inuiſis. Loquitur Propheta de Deo ἀνθρωποπαθῶς. Nam quæ diligimus, non facilè ſolemus ex mente & oculis deponere. Hominem autem & filium hominis appellat in genere, omnes cæleſtis illius regni ciues, quales ſunt in ſeſe, antequam Dominus eos iure ciuitatis cæleſtis donet in Chriſto.

7 Feciſti eum pauliſper inferiorem Angelis, ἠλάττωσας αὐτὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους. Hæc prima eſt futuri mundi ciuium dignitas, quòd proximè ad Angelos accedunt, tantiſper dũ ſupra ipſos Angelos euehantur. Id autem verum eſſe tota Scriptura clamat, & res ipſa oſtendit. Neque enim ex mundi iudicio, ſed ex re ipſa æſtimatur ſanctorum dignitas. qua de re pulchrè cõmemorantur multa infrà capite vndecimo, & paſſim in Scripturis, quoties fidei & inuocationis vis explicatur. Cæterùm βραχύ τι (pro quo Hebraica veritas habet מעט) poſſumus etiam ad rem ipſam referre, vt ſignificet aliquantulum: quo modo video pleroſque in Dauide explicare. nec multum diuerſa erit ſententia ſi ita accipias. Malo tamen de tempore interpretari, propter applicationem quæ mox ſubiicietur: nec video quid repugnet huic interpretationi apud Prophetam. Sic quidem accipitur eadem formula Act.5.f.34. & ita particula מן ad verbum erit referenda, non autem ad מעט. De verbo ἐλαττοῦν mox dicemus ver.9. אלהים verò nõ poſſum dubitare quin rectè interpres de Angelis ſit interpretatus. Gloria, δόξῃ. Iam ſequitur altera dignitas quæ illam excipiet, quòd videlicet in ſummo quodam gradu eminebunt, facti nimirum ipſius regni Chriſti cohæredes. quod coronæ appellatione deſignatur. Loquitur autẽ Dauid de certò futuris rebus, Prophetarum more, quaſi iam ſint completæ.

8 Omnia, πάντα. Videtur vis adferri Dauidis verbis. Nã ſubiicitur, oues & boues, &c. quæ verba vidẽtur illam vniuerſitatem definire. Reſpondeo, enumerari quidem à Dauide has ſpecies, ſed minimè id tamen vt

in illis consistat. Iam enim antè ostendimus nō præsentem sed futurum mundum illic describi, cuius tamen typum aliquem, imò verò primordia iam antè diximus in hac vita in sanctis apparere, in eo quòd velut alteri sint Angeli. Elucet autem hæc dignitas in quotidiano etiam victu. siquidem hoc proprium est sanctorū quòd rebus creatis pro suo iure vtuntur. Sunt enim futuri mundi ciues, quorum hæc est prærogatiua vt omnia, nedum ea quæ ad hanc temporariam vitam pertinent, illi tanquam iusto possessori subiecta sint. Atqui (dicet aliquis) hoc quoque conuenit infidelibus. Id verò pernego. nam quicquid isti habent, id velut ex manu principis huius mundi (id est Satanæ) accipiunt. Itaque sicut ille tyrannus est & malæ fidei possessor, ita ipsi quoque quod ad se non pertinet, per rapinam & sacrilegium vsurpant.

οὐδὲν ἀφῆκεν αὐτῷ ἀνυπότακτον· νῦν δὲ οὔπω ὁρῶμεν αὐτῷ τὰ πάντα ὑποτεταγμένα.

nihil omisit quod non sit ei subiectum. At nunc nondum videmus ei ōnia esse subiecta.

nihil dimisit non subiectum ei: nunc autem necdum uidemus omnia subiecta ei.

9 Τὸν δὲ βραχύ τι παρ᾽ ἀγγέλους ἠλαττωμένον βλέπομεν Ἰησοῦν, διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου, δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον· ὅπως χάριτι Θεοῦ ὑπὲρ παντὸς γεύσηται θανάτου·

Phil.1.b.8

9 Sed Iesum illum cernimus gloria & honore coronatum, qui paulisper fuit inferior Angelis factus, propter mortis perpessionem: vt beneficio Dei pro omnibus mortē gustaret.

9 *Eum autem qui modico quàm Angeli minoratus est uidemus Iesum, propter passionem mortis, gloria & honore coronatum: ut gratia Dei pro omnibus gustaret mortem.*

At nūc, νῦν δέ. Accedit nūc ad applicationē, quā aggreditur ab obiectionis specie. Est autē oppositio eiusmodi: Mira hic prædicas de hominibus futuri mūdi ciuibus. Atqui nondū hæc cernimus, omnia nimirū illis esse subiecta. Fateor (inquit Apostolus) sed in Christo completa ista omnia cernimus, qui quidē est istius regni ἀρχηγός, i. primus ductor, vt nos ipsius vestigiis ad eandē gloriā perueniamus. Atenim (dices) ne Christo quidē ipsi adhuc sunt omnia subiecta. Imò verò necesse est verū esse fateamur quod ipse pronūtiauit, in cælū iamiam ascēsurus, Datam esse sibi omnē in cælo & in terra potestatē: & quod paulo antè dixit Apostolus, Eū esse constitutum omniū hæredem. Quod igitur diaboli cum suis adhuc reluctantur, hoc non impedit quin iam sint Filio illi hominis subiecti, qui adhuc nobiscū viuens illos solo nutu eiiciebat, quíque hodie impetus eorum pro arbitrio suo frænat: sed hoc idcirco fit quòd nondum in illos plena sua potestate vti velit. Idque electorum suorum commodo, qui quotidie hac ratione magis ac magis perficiuntur: tum vt reprobi mensuram suam impleant, quò & in illis per misericordiam seruandis, & istis sua potentia confringendis illustrior ipsius gloria appareat. Primùm autem notemus particulam οὔπω, nondum. Docet enim futurum illum mundum nondum apparuisse, quē etiam suspirans rerum vniuersitas expectat, Rom.8.d.10, & deinceps. Deinde obseruemus, obiectionem nō ferri aduersus illud Dauidis dictum, Fecisti eum paulisper inferiorem Angelis, (eius enim personam inducit qui hanc dignitatem in sanctis iam agnoscat) sed aduersus illud extremum, nempe Constituisti eum, &c. quod nōdum apparuit, nec prius apparebit quàm vnà cum Christo regnemus. Postremò relatiuum αὐτῷ non refero ad Christum, sed ad hominem, id est ad futuri illius regni ciues, quos complectitur vno speciei vocabulo. veluti quum dicimus, hominem esse ratione præditum. Nam reliquos Dauid pro non hominibus censet, ad quos illa amplissima humanæ gentis dignitas non pertineat. Id autem ita intelligendum esse, ex responsione apparet. neque enim dicendum fuisset τὸν δὲ Ἰησοῦν, Iesum autem, sed αὐτὸν δὲ, id est sed ipsum, &c. Fateor tamen hoc posse Hebræorum idiotismo excusari, qui antecedens exprimunt loco relatiui. Sed siquis ad hanc rationem alias superiores adiunxerit, & totam argumenti seriem perspexerit qualem tradidimus, comperiet (vt spero) nostram expositionem multo minus esse violentam, & magis etiam cum Apostoli scopo consentire.

9 Sed Iesum illum cernimus, τὸν δὲ Ἰησοῦν βλέπομεν, &c. Nequis miretur mutatam esse à me verborū collocationem, notandum est duplicem esse synchysin in Græco contextu, qui ita sit construendus, βλέπομεν δὲ δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον τὸν βραχύ τι παρ᾽ ἀγγέλους ἠλαττωμένον διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου, ὅπως χάριτι Θεοῦ, &c. quod ita planum esse putamus vt probatione non indigeat. Quanquam etiam potest διὰ τὸ πάθημα, &c. coniungi cum ἐστεφανωμένον. sicut alibi dicitur, oportuisse Christum pati, & ita introire in gloriam. sed illa collocatio eòdem recidit, & multo planior est, nulla etiam distinctione repugnante. Cernimus, βλέπομεν. Cernimus nimirum ex ipsius virtute in Ecclesia manifestissimè apparente, vt dixit suprà, ver. 4. Hic enim est prodigiorum & donorū Spiritus sancti finis. Deinde ex ipsius in singulis fidelibus efficacitate: vt qui iam sint secundo ab Angelis loco, si modò sibi sint suæ fidei conscii: vt is qui dicebat, Omnia possum in eo qui me confirmat. Legantur eorum vitæ quos vetustas propter magnam singularis virtutis opinionem heroas & semideos vocauit, imò etiam vt numina est venerata, & cōperiemus illorum excellentissimos, (nā de iis non loquor quos vel adulatio, vel fraus, vel metus diis adiūxit) tantum abfuisse ab infimi cuiusuis sancti præstantia, quantū abest cælum à terra. Ex his ergo cernimus, in Christo capite nostro iam impleta quæ certo pignore accepto, adhuc expectamus. Qui paulisper fuit inferior Angelis factus, τὸν βραχύ τι παρ᾽ ἀγγέλους ἠλαττωμένον. Id est, qui ad tempus sese exinaniuit, forma serui accepta, nimirum hac nostra carne & mortalitate, vt paulo pòst explicabit. Cæterùm nequis miretur me ista prorsus aliter quàm paulo antè explicare, vt qui verbis illis dignitatem membrorum dixerim describi, quum nunc econtrario iisdem verbis humiliationem capitis significari dicam: respondeo, Prophetam diuina prorsus inspiratione vsurpasse verbum החסיר, quod significat, facere vt quidpiam inops & egenum videatur. neque propriè de eo dicitur qui talis ab initio fuerit, sed de eo potius qui ex altiore gradu in inferiorē reciderit. quo modo Græcè non dicetur ἐλαττοῦσθαι, nec Latinè imminui, nisi qui deteriore sit cōditione quàm antea. Itaque Propheta de industria verbum illud vsurpauit quo æterni Verbi humiliatio, formæ serui assumptæ respectu, significaretur: vnde tamen futuri mundi excellentia penitus penderet: quod & paulo pòst exponet Apostolus. Itaque aliter vnum idémque verbum mēbris, aliter capiti tribuitur, quū tamen res ea sit eadē: nēpe proximo ab Angelis loco esse, quod neque illi sine imminutione, qualem dixi, nec nobis sine magna dignitatis accessione contingit. Sed vnus tamen superest scrupulus, quem Erasmus mouet, Quomodo duntaxat dicatur Angelis inferior factus, qui in morte sese non hominem, sed vermem quodammodo fuisse dicat, Psal. 22.b.7. Iterum respondeo, Christum hîc nobis neque vt Deū per se (hactenus enim nihil de eo potuit imminui) neque vt hominem per se, (hactenus enim fuit ad tempus non modò infra Angelos, sed infra abiectissimos etiam homines nostri causa detrusus) sed vt Deum & hominem coniunctim proponi, quia nimirum in hac etiā ipsa infirmitate vult Apostolus vt Christi præ cæteris Pontificibus præstantiam consideremus, quîcum sit nostræ illius præstantissimæ futuræ gloriæ spes omnis coniuncta. Hac igitur ratione meritò dictus erit Christus

tum

tum imminutus, quia idem ille qui Deus est, homo est natus, crucifixus, mortuus ac sepultus: tum ita imminutus vt in proximo tamen ab Angelis gradu steterit, quia idem ille homo ita miser est vt tamen Deus esse non desinat. quod in ipso etiam sepulchro, anima spoliatus ostendit, quum eum corruptio attingere non auderet, sua ipsius vi mox resurrecturũ. Dicã amplius, etiã quatenus homo in terris fuit, proximũ Angelis fuisse, quum ἀναμάρτητος fuerit & δυνάμει & ἐνεργείᾳ, ac ipso etiam Adamo infinitis partibus perfectior, vt qui proximè coniũctæ & vnitæ diuinitatis præsidio sustineretur, illis tamen, quod ad perpessionem & mortem attinet, inferior. Miserrimus autem fuit omnium hominum: fateor. sed id tamen non simpliciter, quatenus naturæ nostræ particeps est, verùm quatenus naturæ nostræ vitiositatem cum eius fructibus per imputationem verè sustinebat: idque ad tempus, vt qui nunc totus supra omnes cælos euectus sit, vt aliquãdo simus eiusdem gloriæ toti etiã participes. Propter mortis perpessionem, διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου. Id est vt mori posset. Nam διὰ causam finalẽ hîc declarat. Alioqui si per ipsam mortem diceretur capite quodammodo diminutus, id est si hæc diminutio in morte consideraretur, ac non potius in naturæ humanæ assumptione, sicut Philipp. 2. a. 7, dicendum erat διὰ τοῦ παθήματος τοῦ θανάτου. Vt beneficio, ὅπως χάριτι. Rectè hoc addidit. nam in eo versatur vt doceat nos tũ in ipsa Christi morte sine sacrificio præstantiam ipsius considerare, tum eius præstantiæ considerationem ad vsum nostrum accõmodare. eũ enim dicit ad nos descendisse vt nos secum eueheret. Nam ὑπὲρ παντὸς pro ὑπὲρ πάντων dixit, vbi rursus annotãdum particulam vniuersalem nõ complecti singulos homines, sed omnia Christi membra in vnum corpus coniungere. Admonet Græcus scholiastes, Nestorianos olim hunc locum ausos fuisse deprauare, & pro χάριτι Θεοῦ scribere χωρὶς Θεοῦ, absque Deo, nempe vt à patiente homine Deum separarent.

Mortem gustaret, γεύσηται θανάτου. Id est mortem sentiret, metaphora sumpta à propinato calice, ex Scripturæ more, quem etiam seruauit Christus in triplici illa sua oratione, quum iam ad mortem properaret. Vide Ioh. 8. f. 51. Quibusdam etiam placet huc referre, quòd verè quidem mortuus sit, sed tamen mortem quasi degustarit duntaxat, vt qui mox resurrexerit: qua ratione dicuntur etiam nonnulli bonum Dei donum gustare, quod mox euomant, Infrà, 6. a 4.

Ἔπρεπε γὰρ αὐτῷ, δι' ὃν τὰ πάντα καὶ δι' οὗ τὰ πάντα, πολλοὺς υἱοὺς εἰς δόξαν ἀγαγόντα, τὸν ἀρχηγὸν τῆς σωτηρίας αὐτῶν διὰ παθημάτων τελειῶσαι.

Ὅ,τε γὰρ ἁγιάζων καὶ οἱ ἁγιαζόμενοι, ἐξ ἑνὸς πάντες. δι' ἣν αἰτίαν οὐκ ἐπαισχύνεται ἀδελφοὺς αὐτοὺς καλεῖν,

Λέγων, Ἀπαγγελῶ τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου, ἐν μέσῳ ἐκκλησίας ὑμνήσω σε.

10 Decebat enim vt ipse propter quem sunt hæc omnia & per quem sunt hæc omnia, multos filios in gloriam adducendo, principem salutis ipsorum per afflictiones consecraret.

11 Nam & qui sanctificat & qui sanctificantur, ex vno sunt omnes. quam ob causam nõ erubescit fratres ipsos vocare,

12 Dicens, ‖ Annuntiabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ tibi hymnos canam. Psal. 22. e. 13

10 Decebat enim eum propter quem omnia & per quem omnia, qui multos filios in gloriam adduxerat, authorem salutis eorũ, per passiones consummare.

11 Qui enim sanctificat & qui sanctificantur, ex uno omnes. propter quam causam non confunditur fratres eos uocare,

12 Dicens, Nuntiabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ laudabo te.

10 Decebat enim, ἔπρεπε γάρ. Probarat sic hominem esse Christũ vt sit Deus: quam dignitatem sigillatim applicauit triplici eiusdẽ officio. Nunc cõuerso ordine dicit oportuisse sic Deũ esse vt fieret homo: quod rursus applicat prophetiæ, in his, Multos filios adducendo: regno verò & sacerdotio in his, Principem salutis.

Vt ipse propter quem, &c. αὐτῷ δι' ὃ, &c. Repetendum est Θεῷ à fine superioris versiculi. Est enim Dei Patris periphrasis ad id de quo agitur accommodata. Cedit enim hoc arcanum Dei gloriæ, propter quem hæc omnia facta sunt: & quum per eum facta sint hæc omnia, tota laus huius facti ad eum redit, vt meritò dicat Apostolus sic fieri decuisse. Sed & ex hoc loco licebit Arianos refellere, qui ex præpositione διὰ colligebant Filium esse Patre minorem, quũ hîc tribuatur ipsi Patri. Adducendo, ἀγαγόντα. Id est ἄγοντα. Sunt enim sancti omnes electi in Christo, vt tandem sit Deus omnia in omnibus. Principem, ἀρχηγόν. Id est antesignanum, & qui sicut primus est dignitate, ita est primogenitus ex mortuis inter multos fratres. Cõsecraret, τελειῶσαι. Rectè omnino ita conuertit doctissimus interpres: quod etiam indicat proximum sanctificandi verbũ, & quod de Pontifice subiicitur. Omnes igitur Christi ærumnas dicit quasi solennia quædam sacra fuisse, quibus initiaretur & suo pontificatu inauguraretur salutis nostræ princeps: nedum vt illa infirmitas fuerit obiectũ quippiam, quòd de Christi dignitate aliquid detrahat. quamobrem etiam Apostolus testatur nos per afflictiones fieri Filio Dei conformes. Sic Græci theologi τελειώσεως nomen tum ad Baptismum, tum ad martyrium simili prorsus ratione accommodant. Vulgata, Consummare. Erasmus, Perficere: quod non ita expressum videtur, quamuis ista quoque interpretatio non sit repudianda, vt perfectio opponatur diminutioni.

11 Nam & qui sanctificat, ὅ,τε γὰρ ἁγιάζων. Cohæret particula causalis cum participio ἀγαγόντα, vt adduceret: item cum extremo versiculo nono. Quî enim valet cõsequutio hæc, Christus coronatus est gloria, &c. ergo & nos exaltabimur? Quia mortuus est pro omnibus. illum enim ita consecrauit Deus, vt multos filios adduceret in gloriam. Sed quî fieri hoc potest? quia vnius naturæ sunt caput & membra, is qui sanctificat & qui sanctificantur. Sanctificationem autem appellat separationem, purificationem, consecrationem denique electorum: vtitúrque præsenti tempore, vt significet nos adhuc in huius sanctificationis progressu versari.

Ex vno, ἐξ ἑνός. Id est eiusdem naturæ, humanæ videlicet, ita vt ἑνὸς positum sit neutro genere. qua ratione volunt nonnulli Christum passim Filium hominis dici. Vel ἐξ ἑνὸς, id est Adamo. quæ interpretatio in idem recidit, ac minus etiam coacta videtur, quum Lucas idcirco quoque videatur ad Adamum vsque deducere Christi genealogiã. Quidam Ex vno Deo interpretantur: verè id quidem, quum Christus sit primogenitus inter multos fratres, quos etiam versu superiore υἱοὺς, id est filios, vocauit: sed tamen hoc non videtur satis appositè dici.

Non erubescit, οὐκ ἐπαισχύνεται. Rectè. nam quantum alioquin inter nos & ipsum interest?

12 Annuntiabo, ἀπαγγελῶ. Hunc Psalmum rectè Christo tribui apparet ex eo quòd ad viuum totam passionis illius historiã describit. Sic autem propheticum eius vt Dei simul & hominis munus describitur. Est enim Christus Euangelii non tantùm author & materia, sed etiam præco.

Psal.18.a.3
Esa.8.d.18

13 Καὶ πάλιν, Ἐγὼ ἔσομαι πεποιθὼς ἐπ᾽ αὐτῷ. Καὶ πάλιν, Ἰδοὺ ἐγὼ καὶ τὰ παιδία ἅ μοι ἔδωκεν ὁ Θεός.

13 Et rursum, ‖ Ego fretus ero ipso. Et iterum, ‖ Ecce ego & pueri quos mihi dedit Deus.

13 *Et iterum, Ego ero fidẽs in eum. Et iterum, Ecce ego & pueri mei quos dedit mihi Deus.*

Osee 13.d.14
1.cor.15.g.54

14 Ἐπεὶ οὖν τὰ παιδία κεκοινώνηκε σαρκὸς καὶ αἵματος, καὶ αὐτὸς παραπλησίως μετέσχε τῶν αὐτῶν, ἵνα διὰ τοῦ θανάτου καταργήσῃ τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, τουτέστι τὸν διάβολον.

14 Quoniam igitur pueri participes sunt carnis & sanguinis, ipse quoque consimiliter particeps factus est eorundẽ, ‖ vt per mortẽ aboleret eũ qui mortis imperiũ habet, hoc est diabolũ.

14 *Quia ergo pueri communicauerunt carni & sanguini, & ipse similiter participauit eisdem, ut per mortẽ destrueret eum qui habebat mortis imperiũ, id est diabolũ:*

15 Καὶ ἀπαλλάξῃ τούτους ὅσοι φόβῳ θανάτου διὰ παντὸς τοῦ ζῆν ἔνοχοι ἦσαν δουλείας.

15 Et liberos redderet quotquot metu mortis, per omnem vitã obnoxii erant seruituti.

15 *Et liberaret eos qui timore mortis per totam uitam obnoxij erant seruituti.*

16 Οὐ γὰρ δήπου ἀγγέλων ἐπιλαμβάνεται, ἀλλὰ σπέρματος Ἀβραὰμ ἐπιλαμβάνεται.

16 Non enim videlicet Angelos assumpsit, sed semen Abrahæ assumpsit.

16 *Nusquam enim Angelos apprehendit, sed semen Abrahæ apprehẽdit.*

17 Ὅθεν ὤφειλε κατὰ πάντα τοῖς ἀδελφοῖς ὁμοιωθῆναι, ἵνα ἐλεήμων γένηται καὶ πιστὸς ἀρχιερεὺς τὰ πρὸς τὸν Θεόν, εἰς τὸ ἱλάσκεσθαι τὰς ἁμαρτίας τοῦ λαοῦ.

17 Vnde debuit per omnia fratribus similis fieri, vt misericors esset & fidelis põtifex in iis quæ apud Deum *agenda forent*, ad expiandum peccata populi.

17 *Vnde debuit per omnia fratribus similari, ut misericors fieret & fidelis Pontifex ad Deum, ut repropitiaret delicta populi.*

13 Ego fretus ero ipso, ἐγὼ ἔσομαι πεποιθὼς ἐν αὐτῷ. Vel, Ego er o fret⁹ ipso. Significat enim Hebræis חסה (quo verbo vtitur Propheta Psal.18, vnde desumptus est hic locus) recipere se in fidem ac præsidiũ alicuius: vnde factũ vt ad fiduciam transferretur. Itaque hoc ipsum est quod Latinè dicitur fretum esse. Q. Cicero De petitione Consulatus, Quanquam partis & fundatis amicitiis fretum ac munitum esse oporteret. Sic autem in illo Psalmo Dauidem de se loqui, vt multa Christo ipsi magis propriè conueniant, apparet ex versu 44, & 45. Et aptè argumẽtatur Apostolus ad probandã Filii Dei diminutionẽ, sicut dicebat ipse Dominus, Vado ad Deum meũ & Deum vestrum. Ecce ego, &c. ἰδοὺ ἐγὼ, &c. Hæc loquitur de se & discipulis suis Esaias capite 8, sed omnes ministros adumbrans: vt illius discipuli vicissim Ecclesiam totam designant. Quum igitur prophetarum ac ministrorum caput sit Christus, meliore etiam iure hæc illi tribuuntur quàm ipsi Esaiæ. Dedit, ἔδωκεν. Hoc explicatur Iohan.6.d.37, & 10.e.28.

14 Participes sunt carnis & sanguinis, κεκοινώνηκε σαρκὸς καὶ αἵματος. Id est, cõstãt carne & sanguine, fragili videlicet & caduca natura. Nunc verò quod de eo homine dixerat, ad regium etiam munus applicat, apertius explicans quod dixerat, omnes esse ex vno. Vulgata, Communicauerunt carni & sanguini, obscurè, vel ob eam causam quòd seruauit præteritum tempus. Erasmus, Commercium habent cum carne & sanguine: aliquanto etiam obscurius, vt mihi videtur. Consimiliter, παραπλησίως. In hoc aduerbio interdum παρὰ detrahit de significatione, vt quum significat propemodum: hic verò contrà, proximam & prorsus respondentem cõditionem declarat, imò eandem prorsus, quod ad speciem ipsam attinet, nempe vt lac lacti simile dicitur. Qui mortis imperium habet, τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου. Mortis imperium habere dicitur diabolus, à quo exortum est peccatum, quod mors est consequuta: quique nos quotidie ad peccandum solicitat, vt in æternæ mortis exitium nos secũ pertrahat. Tota igitur mortis administratio penes eum est. Nobis tamẽ dicitur extinctus, quòd omnes ipsius conatus aduersum filios Dei cadãt inanes & irriti, imò verò etiam nostro commodo cedant. Et notandum etiam quòd mortis imperium dicit per mortem abolitum, i. hostem suis ipsius armis confectum.

Diabolum, τὸν διάβολον. De vno loquitur tãquam omnium principe, vt alibi sæpe Scriptura: cui tacitè adiunguntur reliqui ipsius Angeli, vt Matth.25.d.41.

15 Mortis, θανάτου. Mortem intellige cum ira Dei coniunctam, qualem necesse est extra Christum esse, cuius metus aut horroris potius perpetua seruitute nihil fingi potest miserius.

16 Angelos, ἀγγέλους. Id est angelicam naturam. Vbi sunt igitur qui spirituale (id est Angelicæ vel cælestis substantiæ) corpus Christo tribuunt? Nam spirituale quidem nunc esse fateor, sed longè alio sensu, vt diximus 1.Cor.15.f.44. Assumpsit, ἐπιλαμβάνεται. Paulo antè κεκοινώνηκε dixit pro κοινωνεῖ, ita nunc cõtrà præsenti vtitur pro præterito, quæ permutationes temporum passim apud Hebræos occurrunt. Semen Abrahæ, σπέρματος Ἀβραάμ. Id est veram hominis naturam. Voluit autem hoc ambitu Apostolus illam designare, vt promissiones Messiæ factas Abrahamo, in memoriam Hebræis reduceret, quæ ad hoc argumentum magnopere pertinẽt. Ideo etiam disertè Christus dicitur Filius Abrahami: vt exposuimus Mat.1.a.1. Est autem insignis hic locus ad probandam veræ humanæ naturæ cum diuina coniunctionem, ad vnum constituendum Christum: ideòque à veteribus præsertim Græcis diligenter annotatus. Quo magis est execranda Castellionis audacia qui ἐπιλαμβάνεται conuertit Opitulatur, non modò falsa sed etiam inepta interpretatione, quum ἐπιλαμβάνεσθαι nunquam hoc declaret apud Græcos. Sed eum nimirum id offendit quòd ἐπελάβετο non scripserit Apostolus. Quasi verò in narrationibus rerum gestarum non soleat frequentissimè vsurpari hæc enallage, cum aliqua etiam venustate, vt res non acta perscribi, sed adhuc geri videatur. Denique in sententia tam manifesta, tantine momenti hoc erat vt nouam & inauditam & ad scopum Apostoli nihil pertinentem verbi ἐπιλαμβάνεσθαι significationem cõminisceretur? 17 Per omnia, κατὰ πάντα. Per omnia, id est, non solùm quod ad naturam sed etiam quod ad omnes qualitates attinet, sed à peccato tamen immunes. Misericors, ἐλεήμων. Id est, qui nostrarum ærumnarum vero sensu tangeretur, vt Luc.19.f.41, vbi etiam super perituris lacrymatur. Iam autem ad Christi Sacerdotium transit, docétque oportuisse hominẽ fieri vt pontifex etiam esset idoneus. Fidelis, πιστός. Id est sincerè & integrè munus suum peragens, vel cui meritò fideremus.

Ἐν ᾧ γὰρ πέπονθεν αὐτὸς πειρασθεὶς, δύναται τοῖς πειραζομένοις βοηθῆσαι.

18 Nam ex eo quod perpessus fuit quum tentatus est, potest & iis qui tentantur succurrere.

18 *In eo enim in quo passus est ipse & tentatus, potens est & eis qui tentantur auxiliari.*

Κεφάλαιον γ.

CAP. III.

CAP. III.

1 ΟΘεν, ἀδελφοὶ ἅγιοι, κλήσεως ἐπουρανίου μέτοχοι, κατανοήσατε τὸν ἀπόστολον καὶ ἀρχιερέα τῆς ὁμολογίας ἡμῶν Χριστὸν Ἰησοῦν·

1 VNde, fratres sancti, vocationis cælestis participes, considerate Apostolum & Pontificem professionis nostræ Christum Iesum,

1 *VNde, fratres sancti, vocationis cælestis participes, considerate Apostolum & Pontificem confessionis nostræ Iesum:*

Πιστὸν ὄντα τῷ ποιήσαντι αὐτὸν, ὡς καὶ Μωσῆς ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ.

2 ‖Fidelem ei qui ipsum constituit: vt & Moses *fidelis fuit* in tota domo ipsius.

2 *Qui fidelis est ei qui fecit illum: sicut & Moyses in omni domo eius.* Num.12.b.7

Πλείονος γὰρ δόξης οὗτος παρὰ Μωσῆν ἠξίωται, καθ' ὅσον πλείονα τιμὴν ἔχει τοῦ οἴκου ὁ κατασκευάσας αὐτόν.

3 ‖*Tanto* nanque ampliore gloria præ Mose hic dignus est habitus, quanto maiorem habet honorem is qui construxit domum quàm domus ipsa.

3 *Amplioris enim gloriæ iste præ Moyse dignus est habitus, quanto ampliorem honorem habet domus, qui fabricauit illam.*

Πᾶς γὰρ οἶκος κατασκευάζεται ὑπό τινος· ὁ δὲ τὰ πάντα κατασκευάσας, Θεός.

4 Omnis enim domus construitur ab aliquo: porro qui cõdidit omnia hæc, Deus est.

4 *Omnis nanque domus fabricatur ab aliquo: qui autem omnia creauit, Deus est.*

Καὶ Μωσῆς μὲν πιστὸς ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, ὡς θεράπων, εἰς μαρτύριον τῶν λαληθησομένων·

5 Et Moses quidem fidelis fuit in tota domo ipsius, vt famulus, ad testificanda quæ pòst dicenda erant:

5 *Et Moyses quidẽ fidelis erat in tota domo eius, tanquam famulus, in testimoniũ eorum quæ dicenda erant:*

18 Quum tentatus est, πειρασθεὶς. Id est quum exploraretur, vel etiam quum tentaretur .i. ad malum solicitaretur à diabolo, & omnibus ipsius instrumentis: quibus tamen fortissimè & constantissimè, sed non sine acerbissimis & inexplicabilibus doloribus, restitit. Nam quod ad intrinsecas tẽtationes attinet à carnis vitiositate exorientes, nullæ in eo esse potuerunt qui ex Spiritu sancto conceptus est. Castellio conuertit, Periclitando, quàm rectè, ipse viderit. Erasmus, Ex hoc quòd ipsi contigit tentari. nam coniunxit hæc duo ἔπαθεν & πειρασθεὶς, vt participium positum sit loco infinitiui. Sed quis ita loquitur ἔπαθεν πειρασθῆναι, vel πειρασθεὶς pro συνέβη αὐτῷ πειρασθῆναι. Potest, δύναται. Vide infrà, 5.a.2.

IN CAPVT III.

1 Vnde, ὅθεν. Orditur collationem prophetici muneris, siue Apostolatus Christi, cum Mosis ministerio, sed coniunctim cum regno, (nam & Moses & Iosue sic fuerunt prophetæ vt etiam regia potestate sint functi) apertè iam hunc nominans, postquam illius præstantiam luculentissimè probauit. Apostolum, ἀπόστολον. Id est legatum & nuntium, sicut διάκονος περιτομῆς dicitur .i. minister circuncisionis, Rom.15.b.8. Obiter autem, vbi ipsum ostendit omni potestate eminentiorem, nunc attingit Propheticum munus, qua ratione cum Mose confertur, sicut sacerdotii respectu cũ Aarone: præterea etiam de Iosue aliquid propter regnum attingens, vt omnibus modis sit nobis Christus factus omnia. Istorum autem omnium fundamenta substrauit, explicata vtraque Christi natura coniunctim: & nunc alteram distributionem nectit. Vult enim à nobis istam Christi præstantiam considerari, tum vt Prophetæ sua authoritate docentis, vt qui Dominus sit: tum vt Pontificis maximi & vnici. Primùm igitur de Apostolatu dicet vsque ad capitis 4 versiculum 14. inde ad Pontificatum transibit. Professionis, τῆς ὁμολογίας. Id est eius doctrinæ quam profitemur, Euangelicæ nimirum.

2 Ei qui ipsum cõstituit, τῷ ποιήσαντι αὐτόν. Repete ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, Apostolum & Pontificem. Vt & Moses, ὡς καὶ Μωσῆς. Vide vt exæquet quos postea longè impares esse ostendet. Qui enim sint paris dignitatis seruus & Filius? Fidelis tamen est vterque: sic igitur posthabetur Moses Christo vt nihil illi detrahatur, nihil isti præter meritum adiiciatur, vtrique gradus suus conseruetur. Offensio enim quorundam inde nascitur quòd vtrunque habebant pro seruo. Quamobrem constituta iam Christi Dei & hominis præstantia, intrepidè loquitur Apostolus.

3 *Tanto* nanque ampliore, πλείονος γὰρ, &c. Erasmus voculam illam rectè addidit, vt magis perspicuus esset hic locus. Causalis autem particula non cohæret cum proximis, sed cum præcipuo totius periodi verbo κατανοήσατε, considerate: acsi diceret Apostolus, Meritò magni facitis Mosen: (fuit enim fidelis in domo Domini) sed excellentia Christi, qui & ipse fidelis fuit tum Apostolus tum Pontifex, longè etiam dignior est quam consideretis. Est enim ipsius tanto amplior gloria, &c. Quàm domus ipsa, τοῦ οἴκου. Quanto præstantior est architectus ipsa domo quã est architectatus, tanto Christus præstat Mosi. Quomodo verò constabit illa similitudo? nempe quia Moses ipse pars est domus à Christo extructæ: nedum vt illam sit molitus. Vsitatum enim est Ecclesiam domui comparare, cuius & viui lapides & vasa dicuntur tum pastores tum greges, vt 1.Tim.3.d.15, & 2.Tim.2.d.10, & 1.Pet.2.a.5. Hæc igitur prior erit collatio Christi cum Mose. Vetus interpres conuertit Honorem domus, id est qui ex domo redit ad architectum multo amplior quàm ad ipsius ministros, qui per se nihil præstiterunt, sed fuerunt duntaxat architecti organa. acsi Gallicè dicas, *D'autant que le plus grand honneur de la maison reuient à celuy qui l'a faicte.* Sententia quidem bellè conuenit, sed Græca mihi non videntur satis conuenire.

4 Omnia hæc, τὰ πάντα. Non erat omittendus articulus. nam generalis alioqui sententia accõmodanda est ad ædificium de quo agitur. Apparet autem omnino ex connexione argumẽti, Christum Dei nomine significari. Est enim in his verbis assumptio argumenti, cuius præcessit propositio, & in vtraque Christus est subiectum. Ita enim est huius Ecclesiæ fundamentum vt simul præsideat: ita frater, vt sit Dominus: ita formatus à Domino, vt sit Deus propria virtute omnia efficiens: sicut egregiè scripsit doctissimus interpres.

5 Et Moses, καὶ Μωσῆς. Altera collatio, in conditæ domus administratione. Nam hîc quoque præfuit

Filius vt Dominus, Moses vt minister. Filius ergo id propriũ habet quòd solus propriè dici potest architectus, vtpote Deus qui omnia effecerit. In altero vsus est Mosis opera, sed nulla coactus necessitate, tantùm vt seruo, qui significaret quod habebat in mandatis, & Domino loquuturo audientiam faceret. Vt famulus ὡς θεράπων. Honestius vocabulum est θεράπων quàm δοῦλος, vt apparet ex verbo θεραπεύειν, quod de ingenuis dicitur, prompta quadam voluntate operam suam alicui accommodantibus.

6 Χριστὸς δὲ ὡς υἱὸς ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ· οὗ οἶκός ἐσμεν ἡμεῖς, ἐάνπερ τὴν παῤῥησίαν καὶ τὸ καύχημα τῆς ἐλπίδος μέχρι τέλους βεβαίαν κατάσχωμεν.

7 Διὸ καθὼς λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, Σήμερον, ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε,

Psal.95.b.8 infra,4.b.7

8 Μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὡς ἐν τῷ παραπικρασμῷ, κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ πειρασμοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ·

9 Οὗ ἐπείρασάν με οἱ πατέρες ὑμῶν, ἐδοκίμασάν με, καὶ εἶδον τὰ ἔργα μου τεσσαράκοντα ἔτη.

10 Διὸ προσώχθισα τῇ γενεᾷ ἐκείνῃ, καὶ εἶπον, Ἀεὶ πλανῶνται τῇ καρδίᾳ· αὐτοὶ δὲ οὐκ ἔγνωσαν τὰς ὁδούς μου.

11 Ὡς ὤμοσα ἐν τῇ ὀργῇ μου, Εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου.

12 Βλέπετε, ἀδελφοὶ, μήποτε ἔσται ἔν τινι ὑμῶν καρδία πονηρὰ ἀπιστίας, ἐν τῷ ἀποστῆναι ἀπὸ Θεοῦ ζῶντος,

13 Ἀλλὰ παρακαλεῖτε ἑαυτοὺς καθ'

6 At Christus vt filius domui suæ præest: cuius domus sumus nos, si fiduciam & spem illam de qua gloriamur, ad finẽ vsque firmam tenuerimus.

7 Quapropter sicut dicit Spiritus ille sanctus, ‖ Hodie si vocẽ eius audieritis,

8 Ne obdurate corda vestra, sicut in exacerbatione, in die tentationis illius in deserto:

9 Vbi tẽtauerũt me patres vestri, probauerũt me, & viderunt opera mea quadraginta annis.

10 Quapropter infensus fui nationi isti: & dixi, Semper errant corde, neque cognouerunt vias meas.

11 Itaque iuraui in ira mea, Si introibunt in requiem meam.

12 Videte, fratres, nequando sit in vllo vestrum, cor malum & infidele, deficiendo à Deo viuo:

13 Sed exhortamini alii alios

6 Christus verò tanquam filius in domo sua: quæ domus, sumus nos, si fiduciam & gloriam spei vsque ad finem firmam retineamus.

7 Quapropter sicut dicit Spiritus sanctus, Hodie si vocem eius audieritis,

8 Nolite obdurare corda vestra, sicut in exacerbatione, secundũ diem tentationis in deserto:

9 Vbi tentauerunt me patres vestri: probauerunt & viderunt opera mea quadraginta annis.

10 Propterquod infensus fui generationi huic, & dixi, Semper errant corde: ipsi autem non cognouerunt vias meas.

11 Quibus iuraui in ira mea, Si introibunt in requiem meam.

12 Videte, fratres, ne fortè sit in aliquo vestrum, cor malum incredulitatis, discedendi à Deo viuo.

13 Sed adhortamini vos-

6 At Christus vt filius qui domui suæ præest, Χριστὸς δὲ ὡς υἱὸς ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ. Vulg. Christus verò tanquã filius in domo sua. Eras. At Christus tanquam filius administrauit domum ipsius. Neuter cognouit discrimen quod obseruandum erat inter ἐν & ἐπὶ hoc in loco. Dicitur enim fuisse Moses fidelis in domo, Christus verò supra domum, vt is videlicet qui domui præest tanquam dominus. Erasmus verò (cuius vestigia Castellio sequutus est, sed errore duplicato) præterea in eo aberrauit ab Apostoli scopo, quòd vertit αὐτοῦ, ipsius, quum emendati codices legant αὑτοῦ, & quomodocunque legas, dicendũ sit omnino Filius domui suæ non alienæ præfuisse. Nã (vt cæteras causas omittã) quò referes relatiuum αὐτοῦ, ipsius? num ad proximum, id est ad Mosen? id verò nimis esset absurdum. Num ad Deum? atqui is ipse Filius Deus ille est architectus. Cuius domus, οὗ οἶκος. Cuius videlicet Christi domus nos sumus. Sed rectius fortasse legeris ὅς οἶκος ἐσμὲν ἡμεῖς, quæ domus sumus nos, quod in vno ex vetustis nostris codicibus scriptum inuenimus, & sequutus est Vetus interpres. Fiduciam, τὴν παῤῥησίαν. Fiduciam vocat fidei effectum illud præstantissimũ quo fit vt clamemus Abba Pater: cui subiũgitur spes illa de qua gloriamur, quia nondum apparuit quod sumus, & tamen spes illa fallere nos non potest, ac proinde vt de re præsenti gloriamur in Domino, vt Rom.5.a.2

7 Si audieritis, ἐὰν ἀκούσητε. Ergo Deus erat post Mosen ipsúmque adeo Dauidem adhuc loquuturus.

8 In exacerbatione, ἐν τῷ παραπικρασμῷ. Heb. במריבה. i. in *die* contentionis. Nam repetendum est יום ex sequente membro. Loquitur autem Propheta de nobili illa historia quæ perscripta est Exo.17.b.7, à qua etiam locus ipse in quo hæc gesta sunt, dictus est Masa, id est tentatio, & Meriba, id est iurgium seu contentio, quòd Israelitæ illic cum Mose iurgãdo, Deum ad iram prouocarint. Quorsum hæc autem Apostolus? vt patrum authoritatem desinant obtendere. Deinde vt si impunè contemni non potuit famulus Moses, considerent multo maiores pœnas daturos qui Filium contempserint, ad quem Moses ipse inuitat. Postremò singulari quodam aut potius diuino prorsus iudicio hunc locum delegit Apostolus, mentione finis iniecta. Finis enim externus quo populum deducebat Moses, & introduxit Iosue, fuit requies terræ Chanaan: finis quo nos deducit Deus per Christum, est æterna ipsius requies, quam terra Chanaan & Sabbathi quies adumbrauit: quod postea explicatur. Pulchrè ergo cohærent omnia, & obseruandum est Apostolum singulari artificio hanc exhortationem concipere in Dauidis ipsius persona, aut potius Spiritus sancti.

9 Quadraginta annis, τεσσαράκοντα ἔτη. Quia sequitur particula διὸ, Græci codices ista adiunxerunt præcedentibus, quum tamen in Hebræis ista connectantur sequentibus, nec vlla causalis particula interiiciatur. Sed & vnum codicem vetustum inuenimus cum Hebraica veritate prorsus consentiẽtem: quo modo etiam legitur in recepta Græci psalterii editione. Deinde etiam idipsum ita repetitur infrà, ver.17. Nolui tamen quicquam mutare in re tantilli momenti, quum eadem maneat sententia, vtrouis modo legas.

10 Errant corde, πλανῶνται τῇ καρδίᾳ. Id est, vecordes sunt & insani.

11 Itaque, ὡς. Id est ὥστε. Hebr. אשר, id est οἷς, quibus, vt etiam legit & interpretatus est Vetus interpres. Eras. Sicut, non satis rectè. Idem autem declarat In ira mea, atque Iratus ego. Si introibunt, εἰ εἰσελεύσονται. Vide Mar.8.b.12.

ἑκάστην ἡμέραν, ἄχρις οὗ τὸ σήμερον κα-
λεῖται· ἵνα μὴ σκληρυνθῇ τις ἐξ ὑμῶν
ἀπάτῃ τῆς ἁμαρτίας.

Μέτοχοι γὰρ γεγόναμεν τοῦ Χριστοῦ,
ἐάνπερ τὴν ἀρχὴν τῆς ὑποστάσεως
μέχρι τέλους βεβαίαν κατάσχωμεν·

Ἐν τῷ λέγεσθαι, Σήμερον ἐὰν τῆς
φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, μὴ σκληρύνητε
τὰς καρδίας ὑμῶν, ὡς ἐν τῷ παραπι-
κρασμῷ.

Τινὲς γὰρ ἀκούσαντες παρεπίκραναν,
ἀλλ᾽ οὐ πάντες οἱ ἐξελθόντες ἐξ Αἰγύ-
πτου διὰ Μωσέως.

Τίσι δὲ προσώχθισε τεσσαράκοντα
ἔτη; οὐχὶ τοῖς ἁμαρτήσασιν, ὧν τὰ κῶλα
ἔπεσεν ἐν τῇ ἐρήμῳ;

Τίσι δὲ ὤμοσε μὴ εἰσελεύσεσθαι εἰς
τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ, εἰ μὴ τοῖς ἀπει-
θήσασι;

Καὶ βλέπομεν ὅτι οὐκ ἠδυνήθησαν
εἰσελθεῖν δι᾽ ἀπιστίαν.

Κεφάλαιον δ.

Φοβηθῶμεν οὖν μή ποτε καταλειπο-
μένης ἐπαγγελίας εἰσελθεῖν

quotidie, quoad appellatur dies
hodiernus: nequis ex vobis in-
duretur fraude peccati.
14 Christi enim participes facti
sumus, si modò principium il
lud quo sustentamur, firmum
tenuerimus ad finem vsque:
15 *Interim* dum dicitur, Hodie si
vocem eius audieritis, ne obdu
rate corda vestra, vt in exacer-
batione.
16 Nam quidam quum audis-
sent, exacerbarunt Dominum: non
omnes tamen ii qui exierant ex
AEgypto per Mosen.
17 Quibus autem infensus fuit
quadraginta annis? nónne iis qui
peccauerant, quorum corpora
conciderunt in deserto?
18 Quibus autem iurauit nō in-
gressuros in requiem suam, nisi
iis qui non obedierant?
19 Et videmus non potuisse ingre
di propter incredulitatem.

CAP. IIII.

1 Metuamus igitur nequādo de-
relicta promissione ītroeū

metipsos per singulos dies
donec Hodie cognomina-
tur: ut nō obduretur quis
ex uobis fallacia peccati.
14 *Participes enim Christi*
effecti sumus, si tamen ini
tium substantiæ eius us-
que ad finem firmum re-
tineamus,
15 *Dum dicitur, Hodie si*
uocem eius audieritis, no-
lite obdurare corda ue-
stra, quēadmodum in illa
exacerbatione.
16 *Quidam enim audien-*
tes, exacerbauerunt, sed
non uniuersi qui profecti
sūt ex AEgypto per Mosen
17 *Quibus autē infensus*
est quadraginta annis?
nónne illis qui peccaue-
runt, quorum cadauera
prostrata sunt in deserto?
18 *Quibus autem iurauit*
non introire in requiem
ipsius, nisi illis qui incre
duli fuerunt?
19 *Et uidemus quia nō po-*
tuerunt introire propter
incredulitatem.

CAP. IIII.

1 *Timeamus ergo ne*
fortè relicta polli-
citatione introeundi

13 Quoad appellatur dies hodiernus, ἄχρις οὗ τὸ σήμερον καλεῖται. Id est, quādiu durat dies hodiernus. Docet enim Apostolus aduerbiū Hodie nō debere ad Dauidis seculum restringi, sed totum illud tempus complecti quo nos Deus compellat, vt rectè scribit doctissimus interpres. Neque enim assentior Erasmo qui totum vitæ tempus putat hoc nomine designari. Nam multos adhuc viuentes nox opprimit, vt frustra requirāt: quia sine fide clamant, quæ non est omnium: aut ne requirere quidem audeāt quod sunt aspernati. Ergo quandiu nos Deus vocat, tandiu durat dies ille, non amplius: quum non sit volentis, nec currentis, sed miserentis Dei. Statim ergo pareamus. quis enim nouit quando desiturus sit Dominus loqui?

14 Principium illud quo sustentamur, τὴν ἀρχὴν τῆς ὑποστάσεως. Vel principium illud fiduciæ. opponitur enim principium fini, sed ita vt vtrunque oporteat consentire: & ita etiam accipi nomen τῆς ὑποστάσεως diximus 2. Cor. 9. a. 4, & 11. d. 17, & in quibusdam codicibus legimus τὴν ἀπαρχὴν, id est primitias. Vulg. & Eras. Initiū substantiæ, propter antithesin ἀρχῆς & τέλους, id est principii & finis. Quanuis non ineptè etiam (vt opinor) possimus ἀρχὴν accipere pro eo quod primarium est, id est pro basi ac fundamento: ὑπόστασιν autem pro מִשְׁעָן, id est pro eo quo fulcimur & innitimur. Sic enim ab Hebræis dicitur ראשית quod in vnaquaque re præcipuum est, vt quum scribitur Timorem Domini esse ראשית חכמה id est principium sapientiæ, quòd primas teneat in sapientia, adeo vt absque eo nulla sit in hominibus sapientia: à quo denique sapientem oporteat auspicari. Sed & apud Latinos quicquid in quaque re primum est, principium vocatur: & apud Platonem in epistolis ἀρχὴν βάλλεσθαι pro fundamenta iacere vsurpatur. Verùm quodnam est illud fundamentum? Nempe sana illa doctrina de Christo, eáque fide apprehensa. Castellio verò ea libertate vsus qua in plerisque aliis, totum hunc locum ita cōuertit, Etenim Christi consortes facti sumus, si modò hoc argumentum ab initio ad finem vsque firmum tenemus, in quo dicitur, &c. Hoc verò annon est summam & sacrilegam etiam audaciam ad verbum Domini interpretandum adferre?

5 *Interim* dum dicitur, ἐν τῷ λέγεσθαι. Id est, quandiu hæc vox personat. Hæc enim est (opinor) germana & minimè detorta huius loci explicatio: quam etiam amplexus Vetus interpres conuertit, Dum dicitur. Ego verò addidi aduerbium Interim, vt melius exprimerem præpositionem ἐν, quæ pro Inter accipitur hoc in loco, vt in ἐν τούτῳ, ἐν ᾧ, ἐν τῷ μεταξὺ, & similibus. Erasmus, In hoc quod dicitur: quæ interpretatio non potest Græcis vllo modo accommodari. Cæterùm nobilis est hæc sententia, ex qua intelligimus verba illa Prophetarum non ad vnum tempus pertinuisse, sed etiamnum hodie à Deo pronuntiari, quotidie nos ad se & precibus, & minis, & exemplis inuitante.

17 Corpora, τὰ κῶλα. Sic tribus locis conuerterunt Græci interpretes Hebraicum vocabulum פגרים, id est cadauera, Num. 14. e. 29. f. 32 & 33.

IN CAPVT IIII.

1 Introeūdi, εἰσελθεῖν. Subauditur articulus τοῦ, vt in illo Æschinis loco κατὰ Κτησ. Μὴ κωλύειν ἀφιέσθαι Στρα-τοπεδεία τὸν ἡμέτερον στρατηγὸν βουλεύσασθαι περὶ τῆς τῶν στρατιωτῶν ἐπιμελείας.

εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ, δοκῇ τις ἐξ ὑμῶν ὑστερηκέναι.

Καὶ γάρ ἐσμεν εὐηγγελισμένοι, καθάπερ κἀκεῖνοι· ἀλλ' οὐκ ὠφέλησεν ὁ λόγος τῆς ἀκοῆς ἐκείνους, μὴ συγκεκραμένος τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασιν.

Εἰσερχόμεθα γὰρ εἰς τὴν κατάπαυσιν οἱ πιστεύσαντες, καθὼς εἴρηκεν, Ὡς ὤμοσα ἐν τῇ ὀργῇ μου, εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου· καίτοι τῶν ἔργων ἀπὸ καταβολῆς κόσμου γενηθέντων.

Psal.95.c.11

Gen.2.a.2 deut.5.b.14

Εἴρηκε γάρ που περὶ τῆς ἑβδόμης οὕτω, Καὶ κατέπαυσεν ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ.

di in requiē eius, "videatur aliquis ex vobis fuisse frustratus.

2 Etenim "nobis euangelizatū est, sicut & illis: at non profuit illis auditus sermo, "vt qui fidei mixtus non fuerit ipsis qui audierant.

3 "Introimus enim in requiem nos qui credidimus, "sicut dixit, ‖Itaque iuraui in ira mea, si ingressuri sint in requiem meam: "licet operibus à iactis fūdamētis mundi perfectis.

4 Ita enim dixit quodam in loco de septimo die, ‖Et requieuit Deus die septimo ab omnibus operibus suis.

in requiem eius, existimetur aliquis ex uobis deesse.

2 Etenim & nobis nuntiatum est, quemadmodum & illis: sed non profuit illis sermo auditus, nō admistus fidei ex illis quae audierunt.

3 Ingrediemur enim in requiem qui credidimus, quemadmodū dixit, Sicut iuraui in ira mea, si introibunt in requiem meam: & quidem operibus ab institutione mūdi factis.

4 Dixit enim quodam loco de die septima sic, Et requieuit Deus die septima ab omnibus operibus suis.

Videatur aliquis ex vobis frustratus, δοκῇ τις ἐξ ὑμῶν ὑστερηκέναι. Respicit superiorem historiam. nam existimarunt Israelitæ se fuisse à Domino delusos, quum ipsi reuera contempsissent oblatam possessionem terræ Chanaan. Sic solet hominum improbitas, quum suæ perfidiæ dat pœnas, culpam in Deum regerere. Græca scholia additum esse censent ab Apostolo verbum δοκῇ, id est videatur, vt asperius dictum leniret.

2 Nobis euangelizatum est, ἐσμὲν εὐηγγελισμένοι. Vulg. & Eras. Nobis annuntiatum est. Atqui non de omni nuntiatione dicitur τὸ εὐαγγελίζεσθαι. Itaque libenter Euangelizandi verbum retinui, vt sciamus Dominum in illo Dauidis loco vocem suam appellare, illud ipsum Euangelium quod postea nobis re ipsa exhibuit in Filio. Christus enim fuit heri & hodie, nec alius vnquam fuit μεσίτης. Vt qui fidei mixtus nō fuerit ipsis qui audierant, μὴ συγκεκραμένος τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασιν. Prædicationem Euangelicam veluti vino comparat, quod vt nobis haustum (id est auditum & perceptum) prosit, oporteat fide quasi temperari. Est igitur elegans translatio, qua significatur Hebræis causam non esse cur glorientur quòd peculiariter eos sit alloquutus Dominus & per Prophetas & per Filium, quum multi etiam audierint Mosen in deserto, quibus id non modò non profuit, sed mortiferæ etiam potionis instar fuit, ipsorum quidem vitio qui oblatum poculum non temperarunt fide. id enim requiritur vt nobis fit salutare. Vulg. Non admistus fidei ex iis quæ audierunt. Putauit enim Vetus interpres τοῖς ἀκούσασι positum pro τοῖς ἀκουσθεῖσι. Castellio verò multo etiam durius cōuertit τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασι pro τῇ πίστει τῶν ἀκουσάντων, cum eorum fide qui audiuerant. Eras. Quòd non esset cum fide coniunctus iis qui audierant: ne sic quidem expressa Apostoli sententia, vt mihi videtur. Græcus scholiastes legit συγκεκραμένους, assentiente Photio & Theophylacto, quos etiam Complutensis editio sequitur, & quinque ex vetustis nostris codicibus. Est autem hæc sententia, Auditum sermonem nihil illos iuuisse qui sese non coniunxerunt per fidem iis qui audierant, id est Iosue & Caleb fidelibus qui Deo auscultarunt. Sed hoc mihi quidem non placet, vel ob eā causam quòd manifestè distinguat τοὺς ἀκούσαντας & τοὺς πιστεύσαντας, id est eos qui tantùm audierunt & eos qui auditis crediderunt.

3 Introimus, εἰσερχόμεθα. Vulgata, Ingrediemur, non expressa Apostoli sententia, vt qui significet nos per fidem iam in illam requiem ingredi, vt apparet ex versu 10. Sicut, &c. καθὼς, &c. An verò ex hoc testimonio efficitur nos per fidē ingredi in Dei requietē? Minimè id quidē per se, sed ita est si omnia cōnectas tū præcedentia, tum sequentia. Nam si infidelitas arcet ab aditu, fides certè introducit. Licet, καίτοι. Vulg. Et quidē, quam versionem tolerari quidē posse fateor, sed tamen non amplector. Est autem locus hic perobscurus, quē ego sic exponendum puto. Probarat Apostolus infidelitatem illud esse quod à Dei requiete arceret: fidem contrà, quasi ostium per quod ingrederemur. Ad hæc verò poterant Hebræorum aliqui obiicere, ista nihil ad regnum cæleste pertinere, quū illic requietis appellatione terra Chanaan intelligatur, in qua essent ipsi: ac proinde se illa exhortatione minimè indigere, vt qui Dei requietem infidelibus negatam possiderent. Oportuit igitur eos ab ista contemplatione terræ Chanaan auocatos, ad alterius requietis cognitionem traducere, eius videlicet cuius illa typus erat. Quod vt faciat, aggreditur explicare quid sit in requietem Dei ingredi: ac fatetur quidē duplicem requietem Dei cōmemorari in Scripturis, vnā æternam, cuius statim fit mentio post conditū mundū: alteram quæ in hoc Dauidis loco tribuatur terræ Chanaan: sed ita vt Deus (exemplo eorū proposito qui ab altera ista typica sunt exclusi per infidelitatem) nos ad priorem illam veram & suā vocet. Quod ita esse probat Apostolus duobus argumētis: vno, quòd Deus addat aduerbiū Hodie, quod non cōuenit rei iampridē præteritæ: altero, quòd eos alloquatur qui in terrā Chanaā iampridē erant ingressi: ex quibus coniunctis necessariò efficitur quod modò dixi, nos ad aliā requiem proposito illo exemplo inuitari. Sed quænam illa est: nempe quū duæ tantùm cōmemorentur, & de posteriore non agi dixerimus nisi quatenus illius mentio, adhortationis causa, inducitur, relinquitur, Dauidem de priore verba facere, quemadmodū Apostolus proponit ver. 4, & explicat versiculis 9 & 10. Deinde conclusionem nectit. Ergo (vt ad contextum redeā) coniunctio καίτοι omnino conuertenda est per quāuis: vt sit sensus, Quāuis requietis Dei nomine alicubi significetur cessatio à cōdendo mūdo, Deum tamen de terra Chanaan loquentem, requietis nomen illi tribuisse in illo suo iureiurādo. Nō argumētatur autē Apostolus, sed proponit de quo dicturus est. quod & mox explicat, docens duarū requietum fieri mentionē, vt postea Psalmi contextū ad vtraque accōmodet, illa videlicet verba, Si ingressuri sunt in requiē meam, ad terram Chanaan: adhortationem autem totā, ad priorem illā & veram Dei quietem, cuius illa typus erat. Sed nulla hîc fit (dices) terræ Chanaan mentio. Respondeo, nō necesse fuisse hoc exprimi quod manifestè liquet ex historia illa quadraginta annorū, quam vnā illic Deus cōmemorat, deinde etiam hoc disertè explicari ver. 8.

5 Καὶ ἐν τούτῳ πάλιν, Εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου.

5 Et hîc rursum, Si introibunt in requiem meam:

5 *Et in isto rursum, Si introibunt in requiem meam.*

6 Ἐπεὶ οὖν ἀπολείπεται τινὰς εἰσελθεῖν εἰς αὐτήν, καὶ οἱ πρότερον εὐαγγελισθέντες οὐκ εἰσῆλθον δι' ἀπείθειαν·

6 Quia igitur reliquum est vt aliqui introeant in eam, & quibus prius annuntiatum fuit, nō introierunt propter incredulitatem:

6 *Quoniam ergo superest introire quosdam in illam, & ij quibus prioribus annuntiatū est, nō introierunt propter incredulitatem:*

7 Πάλιν τινὰ ὁρίζει ἡμέραν, σήμερον, ἐν Δαβὶδ λέγων, μετὰ τοσοῦτον χρόνον, (καθὼς εἴρηται) Σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν.

7 Rursum quendam præfinit diem, Hodie, apud Dauidē dicens tanto pòst tempore, (prout dictum est) Hodie si vocem eius audieritis, ne obdurate corda vestra.

7 *Iterum terminat diem quandam, Hodie, in Dauid dicendo post tantū temporis, sicut suprà dictum est, Hodie si uocem eius audieritis, nolite obdurare corda uestra.* Suprà,3.b.7

8 Εἰ γὰρ αὐτοὺς Ἰησοῦς κατέπαυσεν, οὐκ ἂν περὶ ἄλλης ἐλάλει μετὰ ταῦτα ἡμέρας.

8 Nam si eos Iesus in requie collocasset, nequaquam de alio posthac die loquutus fuisset.

8 *Nam si eis Iesus requiē præstitisset, nunquam de alia loqueretur postac die.*

9 Ἄρα ἀπολείπεται σαββατισμὸς τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ.

9 Itaque reliquus est aliquis sabbatismus populo Dei.

9 *Itaque relinquitur sabbatismus populo Dei.*

10 Ὁ γὰρ εἰσελθὼν εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς κατέπαυσεν ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτοῦ, ὥσπερ ἀπὸ τῶν ἰδίων ὁ Θεός.

10 Nam qui ingressus est in requiem ipsius, requieuit & ipse ab operibus suis, quemadmodum à suis Deus.

10 *Qui enim ingressus est in requiem eius, etiā ipse requieuit ab operibus suis, sicut à suis Deus.*

11 Σπουδάσωμεν οὖν εἰσελθεῖν εἰς ἐκείνην τὴν κατάπαυσιν· ἵνα μὴ ἐν τῷ αὐτῷ τις ὑποδείγματι πέσῃ τῆς ἀπειθείας.

11 Studeamus igitur ingredi in illam requiem, nequis in idem incidat cōtumaciæ exemplum.

11 *Festinemus ergo ingredi in illam requiem: ut ne in idipsum quis incidat incredulitatis exemplum.*

12 Ζῶν γὰρ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐνεργής, καὶ τομώτερος ὑπὲρ πᾶσαν μάχαιραν δίστομον, καὶ διϊκνούμενος ἄχρι μερισμοῦ ψυχῆς τε καὶ πνεύματος, ἁρμῶν τε καὶ μυελῶν, καὶ κριτικὸς ἐνθυμήσεων καὶ ἐννοιῶν καρδίας.

12 Viuus *est* enim sermo Dei & efficax, & penetrantior quouis gladio ancipiti: ac pertingit vsque ad diuisionem animæ simul ac spiritus, compagúmque & medullarum: & diiudicat cogitationes & conceptiones cordis.

12 *Viuus est enim sermo Dei & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti, & pertingēs usque ad diuisionem animæ ac spiritus, cōpagum quoque ac medullarum, & discretor cogitationū, & intentionum cordis:*

6 Quia igitur, ἐπεὶ οὖν. Nunc illam Dei adhortationem applicat ad priorem requiem. Itaque οὖν non declarat conclusionem ex prioribus nascentem, sed ingressum argumentationis: nisi malimus eum à conclusione exordiri, quam postea confirmet.

7 Rursum, πάλιν. Prius argumentum ab aduerbio præsentis tēporis, quod declarat alios inuitari. ἐν Δαβὶδ autem possimus interpretari In Dauide, id est apud Dauidem, in libro videlicet Dauidis, vel per Dauidem.

8 Nam si Iesus, εἰ γὰρ Ἰησοῦς. Iosue intelligit qui à Græcis dictus est Iesus. vt planè sint ridiculi qui Iesu nomen, quum Christo tribuitur, volunt ad nomen Iehoua detorquere. Quis enim non videt, sicut terra Chanaan veræ quietis fuit typus, ita etiam Iosue sub eodem nomine proponi pro veri nostri liberatoris typo? Cæterùm fuit adiungendum priori, vt esset necessaria conclusio. Quid enim? annon potest nos Deus hodie ad eam ipsam quietem inuitare quam alii multis antè seculis sint aspernati? Sanè ita est. sed quum ii quos ad se inuitat Dominus apud Dauidem, eam quietem iampridem adepti sint, quam alii neglexerant, relinquitur aliam esse præparatam quietem, ad quam proposito aliorum exemplo inuitentur: quæ conclusio nectitur versiculo 9.

9 Aliquis sabbatismus, σαββατισμός. Vtitur Hebræo vocabulo, quum antea dixisset κατάπαυσιν, eodem sensu, duabus de causis: primùm vt distinguat ipsa nomina: nam Psal. 95, requies vocatur מנוחה, vbi autem agitur de die septimo dicitur שבת, à verbo שבת, vt in ipso etiam nomine discrimen annotetur. deinde vt concludat collationem typicæ quietis terræ Chanaan, cum vera illa & æterna, ad quam nos Deus per verum illū Iosuam deducit, atque adeo in qua iam alterum pedem habemus, si credidimus.

10 Nam qui ingressus est, ὁ γὰρ εἰσελθών. Similitudinem declarat beatæ illius quietis Dei & nostræ, quā iam inchoarunt qui Deo vocanti responderunt. Quemadmodum enim Deus perfecto mundo sese veluti recepit in æternam illam suā beatitatem: sic qui crediderunt, cessant ab operibus suis, iter ingressi sunt ad illud beatissimum otium, id est ad felicitatem illam sempiternā, in qua post tot huius vitæ ærumnas collocabuntur.

11 Studeamus, σπουδάσωμεν. Conclusio superioris tractationis totius de officio Christi Regio ac Prophetico. Nequis, ἵνα μή τις. Id est, nequis fiat simile exemplum infidelitatis. Nam ἐν pro εἰς ponitur, & ὑπόδειγμα pro παράδειγμα, vt diximus Matth.3.b.7. Erasmus, Nequis eodem concidat incredulitatis exemplo.

12 Viuus enim est, ζῶν γάρ. Viuum vocat ab eius effectis in iis quibus annuntiatur. Cohæret autem cau-

ſalis particula cum ſuperiore concluſione, quæ & fideles conſolatur, & contumaces coram Dei tribunali citat. Sermo Dei, ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ. Id eſt, doctrina Dei annunciata tum in Lege tum in Euangelio. Ancipiti, δίστομον. Vide Luc. 21. e. 24. Et pertingit, καὶ διϊκνούμενος. Id eſt, ad intima vſque animi penetralia deſcendit, nempe vt mortiferum vulnus infligat contumacibus: electos autem contrà, vetere homine cæſo, penitus viuificet Deo. Animam autem facultatem in qua reſident affectus, Spiritum τὸ ἡγεμονικὸν vocat. quod aliquoties in Paulo annotauimus, & ſtatim explicat. Per compages autem & medullas ſimiliter accipio penitiſſimas quaſque hominis partes.

Καὶ οὐκ ἔστι κτίσις ἀφανὴς ἐνώπιον αὐτοῦ· πάντα δὲ γυμνὰ καὶ τετραχηλισμένα τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ, πρὸς ὃν ἡμῖν ὁ λόγος.

13 Nec eſt vlla res creata quæ non manifeſta ſit in conſpectu ipſius: imò omnia *ſunt* nuda & patentia oculis eius quîcum nobis eſt negotium.

13 *Et non eſt ulla creatura inuiſibilis in conſpectu eius: omnia autem nuda & aperta ſunt oculis eius, ad quem nobis ſermo.*

Ἔχοντες οὖν ἀρχιερέα μέγαν, διεληλυθότα τοὺς οὐρανούς, Ἰησοῦν τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, κρατῶμεν τῆς ὁμολογίας.

14 Habentes igitur Pontificem magnum, qui penetrauit cælos, Ieſum Filium Dei, teneamus *hanc* profeſſionem.

14 *Habentes ergo Pontificem magnum qui penetrauit cælos, Ieſum Filium Dei, teneamus confeſſionem.*

Οὐ γὰρ ἔχομεν ἀρχιερέα μὴ δυνάμενον συμπαθῆσαι ταῖς ἀσθενείαις ἡμῶν, πεπειρασμένον δὲ κατὰ πάντα καθ' ὁμοιότητα, χωρὶς ἁμαρτίας.

15 Non enim habemus Pontificem qui non poſſit affici ſenſu infirmitatum noſtrarum, ſed tentatum in omnibus ſimiliter, abſque peccato.

15 *Non enim habemus Pontificem qui non poſſit compati infirmitatibus noſtris, tentatum autem per omnia pro ſimilitudine, abſque peccato.*

Προσερχώμεθα οὖν μετὰ παρρησίας τῷ θρόνῳ τῆς χάριτος, ἵνα λάβωμεν ἔλεον, καὶ χάριν εὕρωμεν εἰς εὔκαιρον βοήθειαν.

16 Accedamus igitur cum fiducia ad thronum gratiæ, vt conſequamur miſericordiam, & gratiam inueniamus ad opportunum auxilium.

16 *Adeamus ergo cum fiducia ad thronum gratiæ, ut miſericordiam conſequamur & gratiam inueniamus in auxilio opportuno.*

Κεφάλαιον ε.

CAP. V.

CAP. V.

ΠΑς γὰρ ἀρχιερεὺς ἐξ ἀνθρώπων λαμβανόμενος, ὑπὲρ ἀνθρώπων καθίσταται τὰ πρὸς τὸν Θεόν, ἵνα προσφέρῃ δῶρά τε καὶ θυσίας ὑπὲρ ἁμαρτιῶν.

1 NAm omnis Pôtifex ex hominibus aſſumitur, & pro hominibus conſtituitur in iis quæ apud Deum *agenda ſunt*: vt offerat donaria & victimas pro peccatis.

1 *OMnis nanque Pontifex ex hominibus aſſumptus, pro hominibus conſtituitur in iis quæ ſunt ad Deum: ut offerat dona & ſacrificia pro peccatis.*

13 Ipſius, αὐτοῦ. Ipſius videlicet Dei, de cuius verbo diſſerit. Sunt hæc aduerſus hypocritas dicta, ne quicquid fidei nomine veſtierimus, putemus à Deo recipi pro fide. Patentia, τετραχηλισμένα. Τραχηλίζειν, Varinus, ex aliquo procul dubio vetuſtiore grammatico, tradit etiam ſignificare τὸ διχοτομεῖν, ἤγουν τὸ διὰ τῆς ῥάχεως σχίζειν, id eſt medium ſecare, ſiue per ſpinam dorſi findere: quæ ſignificatio mihi viſa eſt conuenientior vt omnia Domino etiam intima patere ſignificetur, ſeruata etiam ſuperiore tranſlatione à gladio ſumpta. Vulgata, Aperta. Eraſmus, Reſupinata. Græcus ſcholiaſtes quaſi excoriata interpretatur, tanſlatione (inquit) à pecudibus ſumpta, quibus ex collo ſuſpenſis detrahitur pellis: quæ omnes interpretationes ſunt violentæ.

Quicum nobis eſt negotium, πρὸς ὃν ἡμῖν ὁ λόγος. Vel, de quo nobis eſt ſermo, vt πρὸς ὃν ponatur pro περὶ οὗ, vt ſuprà, 1. b. 7. Sed illa explicatio multo eſt vberior, vt rectè obſeruauit doctiſſimus interpres. Vulgata & Eraſmus, ad quem nobis eſt ſermo.

14 Habentes, &c. ἔχοντες, &c. Nunc aggreditur comparationem pontificatus Chriſti, cum Aarone & omnibus Pontificibus Leuiticis. Itaque hinc oportuerat quartam ſectionem auſpicari. Teneamus, κρατῶμεν. Id eſt retineamus, nec ſinamus nobis è manibus elabi: vt diximus Mar. 7. a. 3.

15 Non enim, οὐ γὰρ. Vides vt ad Sacerdotium applicet ſua illa principia, nempe hominem Deum; ſuperiore verſiculo, nunc verò Deum hominem, & quidem ſemper coniunctim. Affici ſenſu, συμπαθῆσαι. Vulgata, Compati. Atqui in Chriſtum nunc glorioſum iſtæ perpeſſiones non cadunt: quod concedo. Sed hoc quidem certum eſt, hoc vocabulo ſummum illum conſenſum membrorum & capitis (id eſt Eccleſiæ & Chriſti) ſignificari, de quo toties Paulus diſſerit. Deinde vt quum de Deo loquitur, ita etiam de Chriſto glorioſo diſſerens Scriptura, ad noſtrum captum ſe demittit. Glorioſum ad dextram Patris Chriſtum ſedere credimus: ibi dicitur noſtris malis affici, quòd talem ſe nobis oſtendat. Ideo etiam clamat è cælis, Saul cur me perſequeris? Altiores ſpeculationes ſcrutari nec vtile nec tutum exiſtimo. Tentatum, πεπειρασμένον. Ita lego ex vetere codice, non πεπειραμένον. Neque enim nudam corporis & animæ ſubſtantiam aſſumpſit, ſed omnibus noſtris ærumnis, omnibus denique peccatorum noſtrorum pœnis obnoxiam: ita tamen vt recta & integra in eo fuerint omnia. Similiter, καθ' ὁμοιότητα. Hebraicè כדמותנו, pro ὁμοίως, ſiue (vt antè dixit, 2. d. 14) παραπλησίως, id eſt prorſus ſimiliter. Nam vt pleniſſimam ſimilitudinem ſignificent Hebræi, particulas eiuſdem ſignificationis congerunt, vt hîc in καθ' ὁμοιότητα & in παραπλησίως factum eſt. Vulg. Pro ſimilitudine. Eraſmus, Iuxta ſimilitudinem, quæ interpretatio non modò eſt ambigua, ſed etiam periculoſa.

IN CAPVT V.

1 Nam omnis, &c. πᾶς γὰρ, &c. Nunc aggreditur præſtantiora omnia in Chriſto Pontifice oſtendere quàm in reliquis omnibus: vt Aaronis ſacerdotium iſti cedere, tandem aliquando intelligant Hebræi. Itaque

γὰρ non tam est causalis quàm inchoatiua, vt loquuntur grammatici. Sunt autem hæc capita collationis. Alii à Deo quidem vocantur, sed per homines & ex hominibus: Christus, homo & ipse, sed vnà etiam Dei Filius, ipsa Patris voce est Pontifex declaratus. Illos oportet, vt infirmos & misericordes, pro se & pro aliis offerre donaria & victimas: iste insigniter afflictus & insigniter misericors, non obtulit pro suis peccatis, sed rogauit pro suo metu quod impetrauit, & consecratus sua obedientia omnes seruauit. Illis mortalibus quærendi sunt successores: iste perpetuus est declaratus Pontifex, & quidem cum iureiurando: neque vt successor Aaronis, sed vt alterius sacerdotii Pontifex, nempe secundum ordinem Melchisedec, multo excellentiorem. Hæc sunt inquā collationis capita: sed quia contrario ordine, propositioni similitudinis respondet accōmodatio, sciendum est versiculo quarto respondere versiculos 5 & 6: versiculo secundo & tertio, versiculos 7 & 8: versiculo demum primo, versiculos 9 & 10. Donaria, δῶρα. Hoc nomine intelligit omnes oblationes rerum vitæ expertium. θυσίας autem reliqua sacrificia vocat, animalium videlicet quæ iugulabantur.

2 Μετριοπαθεῖν δυνάμενος τοῖς ἀγνοοῦσι καὶ πλανωμένοις, ἐπεὶ καὶ αὐτὸς περίκειται ἀσθένειαν·

2 "Qui quantum satis est possit miserari "vicem ignorantiū & aberrantium: quòd & ipse "circundatus sit infirmitate:

2 *Qui condolere possit iis qui ignorant & errant: quoniam & ipse circundatus est infirmitate:*

3 Καὶ διὰ ταύτην ὀφείλει, καθὼς περὶ τοῦ λαοῦ, οὕτω καὶ περὶ ἑαυτοῦ προσφέρειν ὑπὲρ ἁμαρτιῶν.

3 Et "propter hanc debeat, sicut pro populo, ita & pro seipso offerre *uictimam* pro peccatis.

3 *Et propterea debet, quemadmodum pro populo, ita etiam pro semetipso offerre pro peccatis.*

4 Καὶ οὐχ ἑαυτῷ τις λαμβάνει τὴν τιμὴν, ἀλλὰ ὁ καλούμενος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, καθάπερ καὶ ὁ Ἀαρών.

4 "Neque sibiipsi quisquam "sumit hūc honorem, sed qui vocatur à Deo, ‖ sicut & Aaron.

4 *Nec quisquam sumit sibi honorem, sed qui uocatur à Deo, tanquam Aaron.*

1. Paral. 23. b. 13

5 Οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς οὐχ ἑαυτὸν ἐδόξασε γενηθῆναι ἀρχιερέα, ἀλλ' ὁ λαλήσας πρὸς αὐτόν, Υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε.

5 Ita & Christus non sibi hunc honorem tribuit vt fieret Pontifex, sed is qui dixerat ei, ‖ "Filius meus es tu, ego hodie genui te.

5 *Sic & Christus non semetipsum clarificauit ut Pontifex fieret: sed qui loquutus est ad eū, Filius meus es tu, ego hodie genui te.*

Psal. 2. b. 7
supra 1. b. 5

6 Καθὼς καὶ ἐν ἑτέρῳ λέγει, Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ.

6 Sicut & alibi dicit, ‖ Tu es Sacerdos in æternum "secundum ordinem Melchisedec.

6 *Quemadmodum & in alio loco dicit, Tu es Sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec.*

Psal. 110. b. 4
infra 7. c. 17

2 Qui quantū satis est miserari possit, μετριοπαθεῖν δυνάμενος. Δυνάμενος significat τὸν ἱκανὸν, id est eum qui aptus sit & idoneus. Μετριοπαθεῖν verò declarat indolem quæ ad commiserationem sit prona, quanta quidem opus est. Quum enim preces nonnisi ex fide & intimo corde profectas Deus admittat, quomodo aptus fuerit ad communes pro vniuerso populo preces concipiendas qui vel arroganter alios despiciat, neque illorum etiam de salute sua non cogitantium periculo quantum par est afficiatur: vel præ nimio dolore animum despondens, concidat? Sed si consideretur Christi in primis, vt vndequaque absolutissimi exemplaris, deinde Mosis, Dauidis & Pauli vita, tum demum quid μετριοπαθείας nomine hoc loco significetur, facile fuerit intelligere. Vulgata, Qui condolere possit. Erasmus, Qui placabilis esse possit: nimium angustè. Quid si enim eum nemo offenderit? Deinde non est placandus ipse, sed ad placandum Deum constitutus. Obsecro verò, lector, confer istos ad hanc regulam, quos (vt sunt cōmuni sensu ac ratione à Deo spoliati) non pudet hunc locū proferre vt hoc ipsum stabiliant quod hìc euertitur. quæso, inquam, lector, illos vt conferas ad hanc regulam, & comperies, etiamsi (quod absit) cætera omnia illis concederemus, tamen non magis aptos esse ad illud sacerdotium de quo gloriantur, quàm boues ad volandū: vt illud omittā quod tamen est vel in primis animaduertēdum, quòd quum hæc scripserit Apostolus vt ostendat abrogatum fuisse Leuiticum sacerdotium vt æternum illud Christio btineret, isti tamen hunc ipsum locum audent citare vt sese in sacerdotio ostendant esse Christi successores. Vicem ignorantium & aberrantium, τοῖς ἀγνοοῦσι καὶ πλανωμένοις. Id est, eorum qui in peccatis sunt constituti. Nam apud Hebræos שגיונות & שגיאות, id est errores, de quouis peccati genere dicuntur. Circundatus sit, περίκειται. Id est, quòd & ipse naturam iisdem incommodis ac vitiis obnoxiam circunferat.

3 Propter hanc, διὰ ταύτην. Vulgata, Propterea, διὰ ταῦτα, & sic quoque fateor ex Hebræorum idiotismo illud posse explicari: sed multo præstat seruare fœmininum genus, vt cum proximè præcedente cohæreat.

4 Sumit, λαμβάνει. Disputat non quales sint Pontifices (tum enim certum est fuisse vænalem Pontificatum, qui re vera nullus erat quum per Christum esset abolitus) sed agit de eorum officio. Interim statuendum est, fures fuisse ac latrones quicunque per hoc ostium non ingrediebantur. Occurrit autem obiectioni, quòd videretur Christus omnino non esse admittendus vt pontifex, vt qui non esset ex tribu Leui. cui obiectioni respondet Apostolus prolato testimonio Dauidis, in quo declarat Dominus alium etiam ordinem sacerdotii à se ordinatum esse, nempe ordinem Melchisedec, qui sit Leuitico modis omnibus præstantior.

5 Filius meus, υἱός μου. Quorsum hoc ad Sacerdotium, dices? Respondeo, in altera eiusdem versiculi parte fieri Sacerdotii mentionem, quum dicit se annuntiaturum illud Patris decretum. Deinde, cum hoc testimonio connectendum esse illud quod subiicitur, quum ad eandem personam vtrunque referatur, & illud quidem de Regno, hoc de Sacerdotio testetur, vt planè respondeat veritas figuræ, id est Christus Melchisedeco.

6 Secundum ordinem, κατὰ τὴν τάξιν. Hebr. כדברת *Kedibráth*, id est ad instar, siue secundum rationem ac similitudinem, vt explicatur infrà, 7. c. 15.

Ὃς ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, δεήσεις τε καὶ ἱκετηρίας πρὸς τὸν δυνάμενον σώζειν αὐτὸν ἐκ θανάτου, μετὰ κραυγῆς ἰσχυρᾶς καὶ δακρύων προσενέγκας, καὶ εἰσακουσθεὶς ἀπὸ τῆς εὐλαβείας,

7 Qui ¨ in diebus carnis suæ, quum deprecationes & supplicationes apud eum qui poterat ¨ ipsum seruare à morte, cũ clamore valido & lacrymis obtulisset, & exauditus esset ¨ ex metu,

7 *Qui in diebus carnis suæ, preces supplicationésque ad eum qui possit illum saluum facere à morte, cum clamore ualido & lacrymis offerens, exauditus est pro sua reuerentia.*

7 In diebus carnis suæ, ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς σαρκὸς αὐτοῦ. Id est, quum adhuc nobiscum infirma & imbecilla nostra natura præditus degeret. Nam ita est accipiendum vocabulum Carnis. nequis enim existimet nunc carnem nostram exuisse. Ipsum seruare, σώζειν αὐτόν. Id est eximere morti. Ostendit autem hæc circunstantia hîc agi de triplicata illa vehementissima deprecatione qua vsus est in horto Dominus noster, vt tres Euangelistæ diligenter commemorant, adeo quidem anxius, adeo saucius dolore vt grumos etiam sanguinis sudaret. Ideo scriptor hic noster δεήσεις dixit plurali numero, & præterea adiunxit ἱκετηρίας. neque eo contentus, mentionem quoque fecit clamoris & lacrymarum. Ex metu, ἀπὸ τῆς εὐλαβείας. Veram ac genuinam huius loci explicationem primus (vt opinor) doctissimus interpres ostendit: quo nomine sicut à piis & eruditis omnibus magnam gratiam iniit, ita paucis quibusdam non satisfecit. Primùm igitur hanc interpretationem confirmabo, deinde istorum rationes diluam. Ergo quod ad totum ipsum dicendi genus attinet, si Pro reuerentia, vt omnibus adhuc placuisse video, vel Pro pietate (quod Eras. annotauit) interpreteris, non aliud declarabit Pro quàm Propter vel Secundum, vel aliquid denique eiusmodi quod significet quo respectu sit exauditus. Atqui non facilè mihi persuaserim proferri posse vllum exemplum in quo ἀπὸ ita vsurpetur. Hîc enim potius locus est præpositioni διὰ cum quarto casu, vel κατὰ, vel etiam ὑπὲρ, vt Philipp. 2. b. 13. Deinde quod ad vocabulum εὐλαβείας attinet, fateor etiam accipi pro reuerentia, id est religioso quodam honore, vt infrà, 12. g. 28, & pro pietate, vnde εὐλαβὴς, pius ac religiosus, Luc. 2. d. 25. Act. 2. a. 5, & 8. a. 2. atque etiã pro honesta cautione, quam λογικὴν ἔκκλισιν τοῦ βλάπτοντος definiunt philosophi. Sed & pro metu vsurpari facile fuerit comprobare. Nunc videamus quæ significatio magis congruat. Ac de cautione quidem non est (opinor) cur disceptemus: sin verò reuerentiam interpretemur, ea profectò vel Patri vel Filio tribuetur. Patri tribuit Chrysostomus, quasi Christi dignitatem quodammodo reueritus fuerit Pater. Sed primùm omnium quis id non videat nimium durè & præter Scripturæ morem dici? Deinde quis tandem hoc suspicari possit de Patre dici, nisi addatur pronomen αὐτοῦ: & certè non immeritò censuerimus illos commentarios Chrysostomi non esse, sed rapsodiam potius ab aliquo collectam. Nam & titulus ipse testatur fuisse Chrysostomi nomine post ipsius mortem editos. Restat ergo vt de Filii reuerentia intelligamus, quæ ita fuerit Patri iucunda vt propterea ipsius preces exaudierit. ac pia quidem est hæc sententia: sed cui omnino (vt antè dixi) repugnet præpositio ἀπό. Idem de pietate sentiendum. Relinquitur ergo vt pro metu accipiamus. nam ita hoc quoque significare τὴν εὐλάβειαν nemini vel mediocriter in literis Græcis versato dubium est. Pericles, inquit Plutarch. πρὸς τὸν λόγον ἦν εὐλαβής, timidè ad dicendum accedebat. quod de se quoque Cicero testatur. εὐλαβοῦμαι πεσεῖν, inquit ille apud Sophoclem, timeo ne cadam. Sed & Aristoteles alicubi in Rhetoricis τοὺς δειλοὺς καὶ τοὺς εὐλαβεῖς coniungit. Plutarchus in Cæsare, Πομπήιος ὑπ᾽ εὐλαβείας πρὸς τὴν τύχης ἔργῳ μεγάλῳ τέλος οὐκ ἐπέθηκεν. Quid plura? Sic accipitur Act. 23. c. 10, εὐλαβηθεὶς pro φοβηθείς. Denique vt non dubium sit quin hunc locum ita etiam interpretati sint nonnulli veteres. Nanzianzenus disertè concione de Filio secũda, inter Christi hominis imbecillitates τὸ εὐλαβὲς numerat. Postremò hoc etiam prorsus addendum fuisse dico vt ambigua non esset oratio. Nam quia dixerat Christum suas preces illi obtulisse qui ipsum à morte seruare, id est (vt ex ipsius Christi oratione liquet) ista moriendi necessitate liberare poterat, si simpliciter dixisset fuisse exauditum, parata erat calumnia, non fuisse exauditum, vt qui mox crudelissimè sit interfectus. Itaque additum est, Exauditum quidem fuisse, sed ex metu, id est ita fuisse confirmatum vt omnem pauorem mortis deposuerit. quamobrem etiam Angelus illi apparuisse disertè commemoratur, qui ipsum corroboraret, Luc. 22. e. 43. Neque tamen dici potest Filius à Patre non penitus exauditus, vt qui liberationem à morte nonnisi addita conditione petierit, si ita ipsi videretur. Hæc est igitur germana huius loci explicatio. Nunc ad eos veniamus quibus hoc non placet. Primùm, inquiunt, non additur pronomen suo. Atqui Vetus etiam interpres conuertit, Pro reuerentia sua, &, nisi reciprocum addideris, necessariò tamen erit supplendum: quod etiam ex cõmuni loquendi vsu fere prætermitti solet. Quid verò quòd non modò reciproca, sed etiam (quod multo durius est) simplicia interdum relatiua prætermittuntur? vt in hac eadem epistola 2. a. 3, & 4. d. 16. Sed & non desunt qui clamitent actum esse de Christi diuinitate si hæc interpretatio admittitur, timuisse Christum ne malis obrutus succumberet, vel morte absorberetur. At ego quæro annon Christus non modò naturam, sed etiam omnes quantumlibet abiectas & infirmas hominis affectiones, vno duntaxat peccato excepto, assumpserit. Certè qui hoc negat, Christianus non est. Sin verò ita est, quæro quomodo Christus à metu, pauore, atque adeo à perculsione alienus fuerit, qui sibiipsi etiam, quatenus homo est, ignorationem arcanorum Dei consiliorum adscribere non veretur, Mar. 13. d. 32. Et verò, nisi hoc etiam modo tentatus est, excepto peccato, Pontifex noster, quomodo nos ab hoc malo quod vnum est ex præcipuis, id est à penitissimo illo iræ Dei sensu, à pauore & perculsione animi de iudicio illo Dei seuerissimo cogitantis, liberauerit? Vnde enim illa inuicta Martyrum constantia, nisi ex eo quòd Christus, qui hos terrores sensit, ex illis exauditus, illos vicissim miseratur? Id enim disertè in hac eadem epistola multis locis inculcatur. Sed hîc multa videntur quosdam fefellisse. Primùm, quòd non distinxerunt quid toti Christo, id est Deo & homini coniunctim, quid Deo, quid item homini seorsim sit tribuendum. Deinde non considerarunt peculiarem habendam esse illius temporis rationem, quo planè oportuit hominem veluti à Deo deseri, vt ipse in cruce exclamat: minimè id quidem quasi separatus fuerit Deus ab homine, (neque enim, si ita id esset, seruator esset in morte) sed quòd vim illam suam in homine ad tempus non exereret: plena alioqui satisfactione non futura, nisi homo Deum re vera infensissimum, non ipsi propriè, sed nostris peccatis, sensisset. Postremò illos fefellit quòd pauoris & istius consternationis affectum, quo metuit ne malis obrutus succũberet, vel morte absorberetur, putarunt non aliunde posse quàm à diffidentia exoriri, ac proinde in Christum non cadere. At ego ex illis quæro quid igitur putent Christum formidasse. Num corporis cruciatus? Certè hoc aliquid est. nam homo erat, & à dolore natura abhorrens. Sed puderet nos (opinor) eam constantiam in Christo requirere quæ in tã multis Martyrum millibus emineat. Nam hominum profanorum ἀναισθησίαν vel hypocrisin, vel

hypocrisin, vel insaniam non commemoro. Aliquid ergo aliud fuisse oportet quod Christum non dico affecerit, sed ita perculerit vt nullum vsquam vnquam extiterit talis commotionis exemplum. Neque enim duntaxat dicitur ἐκθαμβεῖσθαι, atque ἀδημονεῖν, (quod significat perplexum & inopem consilii hærere, Mar.14.d.33) sed etiam, Nunc, inquit, anima mea turbata est: & quid dicam? Pater seruato me ex hac hora. Quid autem illud ter repetitum, Pater, discedat à me calix iste? Quid, quòd grumos sanguinis ad terram vsque procidentes sudat? Quid quòd se contentissimo clamore derelictum vociferatur? Quod tandem simile consternationis exemplum reperiemus? Ergo aliud est quod illum vrget tantopere. Nempe horrendum illud & plusquam infinitis modis terrificum irati Dei iudicium intuetur. Peccata non vnius hominis aliqua, sed omnium electorum omnia homo vnus ipse fragilis, caducus, imbecillis sustinet. Et miramur eum expauescere, consternari, turbari, lacrymari, clamare, repugnantia quodammodo petere, sanguinem sudare, se derelictum vociferari? Sed tamen nunquam diffidit. Sané. cui enim hoc dubium est? Ergo non veritus est succumbere, & absorberi à morte. Hoc verò pernego. quo iure id faciam, facile fuerit ex his cognoscere. Si verba spectes, non petit confirmationem animi, sed liberationem à periculo. Pater, inquit, serua me ex hac hora. Pater, discedat à me calix iste, tu hoc mihi præstare potes. Et tandem, non dicit, Mi Deus ne me derelinquas, (oportebat enim ad tempus aliquatenus derelinqui, vt nos reciperemur) sed, Deus, Deus meus cur dereliquisti me? Annon illa quidem verba sunt hominis cogitantis de se actum esse, nisi ex præsenti periculo eripiatur? ista verò, hominis in ipso iam gurgite sese periisse vociferantis? Certè hoc non possimus meritò inficiari quin res ipsa coarguat. Quid igitur? an despondit animum, an desperauit spei nostræ author? Absit, sed hîc nimirum habemus perfectissimam nostræ consolationis descriptionem. Nam quo humiliorem & abiectiorem cernimus nostra causa factum æternum Dei Filium, (excepto tamen peccato) eo minus vel de Patris beneuolentia, vel de nostra per Filium expiatione facta dubitare possumus. Ita verò se res habet. In omni vehementi commotione (cuiusmodi hæc sanè fuit, si vlla vnquam in quoquam homine alia) ita totus occupatur animus vt velox illa facultatum animi progressio multum impediatur, quòd singulæ facultates diutius rem totam suspendant. Exempli causa, si liberis animis ab omni alia cogitatione quippiam quod moderatè nos afficiat, tetigerimus, vno temporis momento externus sensus affectus, ad communem sensum, hic verò ad iudicium rem totam detulerit: iudicium denique statim statuerit hoc vel illud esse quod tetigerimus, neque vllus celerior motus à nobis animo comprehendi potest. Sin verò vehementer calidum aut frigidum aliquid attigerimus, ita in dolore totus animus occupatur, vt vel interdum quid illud sit nō requiramus, vel cogamur ex aliis sciscitari, aut alios etiam sensus consulere. idque non modò imparatis, sed etiam bene ac diligenter meditatis accidit: tum propter naturæ nostræ imbecillitatem, tum propter facultatum omnium summam inter se συμπάθειαν, quæ quidem facit vt sui proprii muneris oblitæ, repentè ad opem inter se ferendam accurrant. Hinc illæ in subitis motibus perturbationes, quarum ita postea nos pœnitet, quum sedato animo singulæ facultates officium faciunt, vt nos ipsos miremur eò deuenire potuisse. Hunc verò naturalem progressum necesse est vt in Christo consideremus, si quidem ipsum verum hominē fuisse fateri volumus, nō qualis nunc est, (quod ad carnis infirmitates attinet, quas nunc omnes deposuit) sed qualis tum erat præcipuè quum ad extremā illam sacrificii functionem ventū est. Tantùm hoc intererit quòd omnes ipsius affectiones omni vitio vacarunt, quum in nostris aliquid semper insit vitii. Quum igitur inquit, Pater quid dicam? cogitemus animum in illam iræ infinitæ sustinendæ cogitationem ita defixum, vt singulæ facultates per se nihil decernerent, sed toto interrupto progressu fluctuaret. Deinde quum petit liberari ex hac hora, quum rogat vt discedat calix iste, sciamus animum loqui, in illa eadem cogitatione ita occupatum vt in vnam partem totus vergens, penè sibi persuadeat de se actum esse, nec fieri posse vt tantum pondus sustineat. Postremò quum iam se derelictum vociferatur, cogitemus animum nō iam in cogitatione & metu impendentis mali prorsus occupatum, sed in profundo summæ calamitatis gurgite sepultum, qui ad emergendum maxima cum difficultate luctetur. Verùm in his omnibus hæc duo teneamus, ista videlicet non à diffidentia vlla, sed à doloris vehementissimo sensu proficisci: deinde sic considerandas esse singulas huius actionis partes, vt ex fine de re tota statuamus. Neque enim in illa cogitatione (quæ tamen & ipsa, vt dixi, fuit omnis peccati & vitii expers) ita hæsit quin mox inuicta spes illum erigeret. Idem enim qui perculsus, Quid dicam? inquit, Libera me ex hac hora: eodem tenore subiicit, Sed propterea veni in horam hanc. Qui ter petit, Pater transfer à me hunc calicem: addit, Fiat quod tu vis. Qui vociferatur se derelictum, tamē Deum, Deum suum compellat. Quorsum autem hæc? quia quo verius ista cognoscimus, eo certiores de salute nostra sumus. Quòd siquis hæc curiosa esse dicat, Euangelistas accuset qui tam copiosè ista descripserunt, sine quibus fieri non potest vt vel peccatorum nostrorum magnitudinem, vel paternam Dei nostri beneuolentiam intelligamus. Sed de his hactenus: si hoc vnum addideris, Christum etiam hominem sic ad terribilem illum irati Patris vultū expauisse, vt tamen sibi nullius mali conscio sciret non esse iratum, & hac ratione seipsum erexisse: quum autem consideraret quorum peccatorum vicem esset subiturus, iudicii Dei horrore sic fuisse perculsum (ac meritò quidem) vt nullum extet vel vnquam extare possit simile exemplum, quoniam re vera luit pœnas omnibus nostris peccatis debitas.

Καίπερ ὢν υἱός, ἔμαθεν ἀφ' ὧν ἔπαθε τὴν ὑπακοήν·	8 Quanuis filius esset, tamen ex iis quæ passus est ¨ didicit obedientiam:	8 *Et quidem quum esset filius, didicit ex eis quæ passus est, obedientiam:*
Καὶ τελειωθεὶς ἐγένετο τοῖς ὑπακούουσιν αὐτῷ πᾶσιν αἴτιος σωτηρίας αἰωνίου·	9 Et ¨ consecratus, factus est author salutis æternæ omnibus qui ipsi auscultant:	9 *Et consummatus, factus est omnibus obtemperantibus sibi, causa salutis æternæ:*
Προσαγορευθεὶς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀρχιερεὺς κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ.	10 Cognominatus à Deo Pontifex secundum ordinem Melchisedec.	10 *Appellatus à Deo Pontifex iuxta ordinem Melchisedec.*

8 Didicit, ἔμαθεν. Id est, re ipsa expertus est quid sit Patrem habere cui parendum sit. Expertus est autem non inuitus, sed tamen sese subiiciens, quum alioqui Filius esset Patri per omnia æqualis. Nonnulli ἀπὸ τῆς εὐλαβείας coniungunt cum hoc verbo, non autem cum participio εἰσακουσθεὶς: sed coactè.

9 Consecratus, τελειωθείς. Vulg. Consummatus. Eras. Perfectus redditus. Vide suprà, 2.c.10.

11 Περὶ οὗ πολὺς ἡμῖν ὁ λόγος καὶ δυσερμήνευτος λέγειν· ἐπεὶ νωθροὶ γεγόνατε ταῖς ἀκοαῖς.

11 De quo nobis multa sunt dicenda, eáque difficilia explicatu : quandoquidem segnes facti estis auribus.

11 De quo nobis grandis sermo & ininterpretabilis ad dicendum: quoniam imbecilles facti estis ad audiendum.

12 Καὶ γὰρ ὀφείλοντες εἶναι διδάσκαλοι διὰ τὸν χρόνον, πάλιν χρείαν ἔχετε τοῦ διδάσκειν ὑμᾶς τινὰ τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχῆς τῶν λογίων τοῦ Θεοῦ· καὶ γεγόνατε χρείαν ἔχοντες γάλακτος καὶ οὐ στερεᾶς τροφῆς.

12 Vos enim quos oportuit pro temporis ratione doctores esse, rursum opus est doceri quæ sint elementa initii eloquiorū Dei: factíque estis ii quibus lacte sit opus,& non solido cibo.

12 Etenim quum deberetis magistri esse propter tempus, rursum indigetis ut uos doceamini quæ sint elementa exordij sermonum Dei: & facti estis quibus lacte opus sit, non solido cibo.

13 Πᾶς γὰρ ὁ μετέχων γάλακτος, ἄπειρος λόγου δικαιοσύνης· (νήπιος γάρ ἐστι)

13 Enimuero cui cum lacte res est,is rudis est sermonis iustitiæ : (infans enim est)

13 Omnis enim qui lactis est particeps, expers est sermonis iustitiæ:(paruulus enim est)

14 Τελείων δέ ἐστιν ἡ στερεὰ τροφή, τῶν διὰ τὴν ἕξιν τὰ αἰσθητήρια γεγυμνασμένα ἐχόντων πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ.

14 Sed adultorum est solidus cibus, eorum uidelicet qui propter habitum, sensus habent exercitatos ad discretionem boni ac mali.

14 Perfectorum autem est solidus cibus, eorum qui pro consuetudine exercitatos habent sensus ad discretionē boni ac mali.

Κεφάλαιον ϛ.

CAP. VI.

CAP. VI.

1 Διὸ ἀφέντες τὸν τῆς ἀρχῆς τοῦ Χριστοῦ λόγον, ἐπὶ τὴν τελειότητα φερώμεθα· μὴ πάλιν θεμέλιον καταβαλλόμενοι μετανοίας ἀπὸ νεκρῶν ἔργων, καὶ πίστεως ἐπὶ Θεόν,

1 QVapropter omisso qui in Christo rudes inchoat sermone, ad perfectionem feramur : nō iacientes rursum fundamentum resipiscentiæ ab operibus mortuis, & fidei in Deum,

1 QVapropter intermittentes inchoationis Christi sermonē, ad perfectionem feramur: non rursum iacientes fundamentum pœnitentiæ ab operibus mortuis, & fidei ad Deum,

2 Βαπτισμῶν διδαχῆς, ἐπιθέσεώς τε χειρῶν, ἀναστάσεώς τε νεκρῶν, καὶ κρίματος αἰωνίου.

2 Baptismatum doctrinæ, ac manuum impositionis, & resurrectionis mortuorum, & iudicii æterni.

2 Baptismatū doctrinæ, impositionis quoque manuum, ac resurrectionis mortuorū, & iudicii æterni.

3 Καὶ τοῦτο ποιήσομεν, ἐάνπερ ἐπιτρέπῃ ὁ Θεός.

3 Atque id faciemus,si quidem permiserit Deus.

3 Et hoc faciemus,si quidem permiserit Deus.

Mat.12.d.45
2.pet.2.d.20
infra,10.d.26

4 Ἀδύνατον γὰρ τοὺς ἅπαξ φωτισθέντας, γευσαμένους τε τῆς δωρεᾶς τῆς ἐπουρανίου, καὶ μετόχους γενηθέντας Πνεύματος ἁγίου,

4 ¶ Nam fieri non potest vt qui semel fuerint illustrati, gustauerintque donum cæleste, & participes facti fuerint Spiritus sancti,

4 Impossibile enim est eos qui semel sunt illuminati,gustauerunt etiam donum cæleste, & participes facti sunt Spiritus sancti,

11 De quo,&c. περὶ οὗ. Digressio vsque ad septimi capitis initium, minimè tamen ab eo de quo agitur aliena, sed quasi Hebræos retinens tum in attenta eorum quæ dixit consideratione, antequam vlterius progrediatur, tum etiam ad eorum arcanorum magnitudinem intelligendam de quibus dicturus est, eorum animos parans. Difficilia explicatu, δυσερμήνευτος. Vulg. Ininterpretabilis. Nam quod in quibusdam codicibus legitur Interpretabilis, factum est librariorum culpa.

13 Rudis, ἄπειρος. Vulg. Expers. Sic Horatius inexpertum armorum dixit. Sermonis iustitiæ, λόγου δικαιοσύνης. Id est sermonis quo docetur iustitia, nempe Euangelii, vt Rom.1.b.17 & 18.

14 Adultorum, τελείων. Vulg.& Eras. Perfectorum. Vide 1.Cor.14.d.20. Propter habitum, διὰ τὴν ἕξιν. Vulg. Pro consuetudine. Eras. Propter assuetudinem : non satis expressé. Nam habitus comparatur assuetudine, à qua proinde distingui debet. Notum est autem διαθέσεως & ἕξεως discrimen in scholis tritum.

Sensus, τὰ αἰσθητήρια. Id est αἰσθήσεις,& quidem generali significatione, ita vt omnes (ac præsertim intelligendi ac iudicādi) facultates comprehendantur. Alioqui τὰ αἰσθητήρια quæ vulgò sensoria conuertunt, Græci appellant ipsa sensuum organa, vt aures, oculos, linguam, & alia eiusmodi.

IN CAPVT VI.

1 Qui in Christo rudes inchoat sermone, τὸν τῆς ἀρχῆς τοῦ Χριστοῦ λόγον. i. primis Christianismi principiis, quæ catechismum vocant. Vulg. ad verbum, Inchoationis Christi sermonē. Resipiscētiæ ab,&c. μετανοίας ἀπὸ,&c. Quinque capita catechismi numerat, nempe professionē emendationis vitæ : fidei summā de Deo: doctrinæ explicationem compendiariam, quæ in baptismis & impositione manuum tradi rudibus præsertim solebat, (i. quum ad baptizandos infantes vel adultos, item quum ad imponendas aliquibus manus conueniebatur) caput resurrectionis mortuorum, & futuri iudicii. Tradebantur ergo ista catechismi initio breuibus & paucis, tanquam præcipua religionis nostræ capita, vt sanè sunt : sed accedebat postea Scripturarum luculenta tractatio cum quotidianis exhortationibus: denique eadem quidē illa, sed multis arcanis copiosius explicatis tradebantur. ideóque ista non simpliciter hîc commemorātur, sed istorum principia.

4 Nam fieri non potest, ἀδύνατον γὰρ. De apostasia vniuersali loquitur, non autem de peccatis humana

infirmitate

infirmitate aduersus primam vel secundam tabulam admissis. Itaque causa nō erat cur veteres, Latini præsertim, hanc epistolam tanquam pro Nouatianis facientem repudiarent, vt pluribus ostendit doctissimus interpres. nam quæ adfert Erasmus planè detorta sunt. Vide 1.Ioh.5.d.16.

Καὶ καλὸν γευσαμένους Θεοῦ ῥῆμα, δυνάμεις τε μέλλοντος αἰῶνος,

5 Gustauerintque bonum Dei verbum, ac virtutes futuri seculi:

5 *Gustauerunt nihilominus bonum Dei uerbum, uirtutésque seculi uenturi:*

Καὶ παραπεσόντας, πάλιν ἀνακαινίζειν εἰς μετάνοιαν, ἀνασταυροῦντας ἑαυτοῖς τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ καὶ παραδειγματίζοντας.

6 Si prolabātur, vt denuò renouētur per resipiscētiam, vt qui rursum crucifigant sibimetipsis Filiū Dei, & ad ignominiam exponant.

6 *Et prolapsi sunt: rursus renouari ad pœnitentiam, rursum crucifigentes sibimetipsis Filium Dei, & ostentui habentes.*

Γῆ γὰρ ἡ πιοῦσα τὸν ἐπ' αὐτῆς πολλάκις ἐρχόμενον ὑετὸν, καὶ τίκτουσα βοτάνην εὔθετον ἐκείνοις δι' οὓς καὶ γεωργεῖται, μεταλαμβάνει εὐλογίας ἀπὸ τοῦ Θεοῦ·

7 Nam terra quæ imbrem sæpius in se venientem combiberit, & progenuerit herbam accommodam eis per quos excolitur, recipit benedictionem à Deo:

7 *Terra enim sæpe uenientem super se bibens imbrem, & generans herbā opportunam illis à quibus colitur, accipit benedictionem à Deo:*

Ἐκφέρουσα δὲ ἀκάνθας καὶ τριβόλους, ἀδόκιμος καὶ κατάρας ἐγγὺς, ἧς τὸ τέλος εἰς καῦσιν.

8 At quæ profert spinas & tribulos, reproba *est*, & maledictioni affinis: cuius exitus *tendit* ad exustionem.

8 *Proferens autem spinas ac tribulos, reproba est, & maledicto proxima, cuius consummatio in combustionem.*

Πεπείσμεθα δὲ περὶ ὑμῶν, ἀγαπητοὶ, τὰ κρείττονα καὶ ἐχόμενα σωτηρίας, εἰ καὶ οὕτω λαλοῦμεν.

9 Sed persuasimus nobis de vobis, dilecti, istis meliora, & cum salute coniuncta, etiamsi ita loquamur.

9 *Confidimus autem de uobis, dilectissimi, meliora & uiciniora saluti, tametsi ita loquimur.*

Οὐ γὰρ ἄδικος ὁ Θεὸς, ἐπιλαθέσθαι τοῦ ἔργου ὑμῶν, καὶ τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης ἧς ἐνεδείξασθε εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, διακονήσαντες τοῖς ἁγίοις καὶ διακονοῦντες.

10 Nō enim iniustus est Deus, vt obliuiscatur operis vestri, & laboriosæ charitatis quam exhibuistis ipsius nomini: *ut* qui ministraueritis sanctis & ministretis.

10 *Non enim iniustus Deus, ut obliuiscatur operis uestri, & dilectionis quam ostendistis in nomine ipsius, qui ministrastis sāctis & ministratis.*

Ἐπιθυμοῦμεν δὲ ἕκαστον ὑμῶν τὴν αὐτὴν ἐνδείκνυσθαι σπουδὴν πρὸς τὴν πληροφορίαν τῆς ἐλπίδος ἄχρι τέλους·

11 Cupimus autem vt vnusquisque vestrum idem ostēdat studium ad plenam spei persuasionem ad finem vsque:

11 *Cupimus autem unumquenque uestrum eandē ostentare solicitudinem ad expletionem spei usque in finem:*

Ἵνα μὴ νωθροὶ γένησθε, μιμηταὶ δὲ τῶν διὰ πίστεως καὶ μακροθυμίας κληρονομούντων τὰς ἐπαγγελίας.

12 Vt ne sitis segnes, sed imitatores eorum qui per fidem ac patientiam obtinent promissam hæreditatem.

12 *Vt non segnes efficiamini, uerùm imitatores eorum qui fide & patientia hæreditabunt promissiones.*

Τῷ γὰρ Ἀβραὰμ ἐπαγγειλάμενος ὁ Θεὸς, ἐπεὶ κατ' οὐδενὸς εἶχε μείζονος ὀμόσαι, ὤμοσε καθ' ἑαυτοῦ,

13 Deus enim pollicitus Abrahæ, quum non posset per quenquam maiorem iurare, iurauit per seipsum,

13 *Abrahæ nāque promittens Deus, quoniā neminē habuit per quē iuraret maiorem, iurauit per semetipsum,*

Λέγων, Ἦ μὴν εὐλογῶν εὐλογήσω σε, καὶ πληθύνων πληθυνῶ σε.

14 Dicens, ‖ Certè benedicens benedicam tibi, & multiplicās multiplicabo te.

14 *Dicens, Nisi benedicens benedicam te, & multiplicans multiplicabo te.* Gen.12.a.2, & 17.a.4, & 22.c.17

5 Gustauerint, γευσαμένους. Vide 1.Tim.4.a.1. Est autem in primis notanda emphasis huius verbi. Nam aliud est verè credere, vti Lydia illa cuius cor aperuit Dominus, Act.16.c.14. aliud verò gustum aliquem habere: quanuis ne hoc quidem nisi ex Spiritus sancti gratia fieri possit: verùm quæ fructum non ferat, quòd eam reprobi statim euomant.

6 Vt qui rursum crucifigant sibiipsis, ἀνασταυροῦντας ἑαυτοῖς. Id est, vt qui odio ferantur in Christum, &, quasi eum rursus crucifixum, omnium ludibrio exponant, idque suo ipsorum exitio. Alii interpretantur ἑαυτοῖς, Quantum in se est. Huius sceleris exemplum insigne fuit Iulianus apostata: quod plerique hodie Epicurei strenuè imitantur. Diximus autem de verbo παραδειγματίζειν Matth.1.c.19.

8 Reproba, ἀδόκιμος. Vide 1.Corinth.9.d.27.

11 Plenam persuasionem, πληροφορίαν. Vide Luc.1.a.1, Col.2.a.2. Cæterùm paulatim accedit ad explicationem ordinis Melchisedeci, proposita mentione Abrahæ primùm, vt eius exemplo doceat ipsos perseuerare: deinde vt doceat qua in re possint sese germanos Abrahæ filios declarare, tacitè præposterum in ea re ipsorum iudicium reprehendens: præterea sibi molliorem aditum patefaciēs ad sequentem historiam, in qua Melchisedecum Abrahæ cogetur anteponere.

14 Certè, ἦ μὴν. Hebraicè כי. Vulg. & Eras. Nisi: vt sit aposiopesis, quæ tamen hoc in loco non est ne-

cessaria, quum ἢ μὴν aliud sit quàm εἰ μή. Benedicens benedicam, εὐλογῶν εὐλογήσω. Id est, cumulatissimè te beneficiis cumulabo. Hæc enim est emphasis istius Hebraismi, qui mox etiam repetitur.

Καὶ οὕτω μακροθυμήσας ἐπέτυχε τῆς ἐπαγγελίας.

15 Atque ita quum patienter expectasset, assequutus est promissum.

15 *Et sic longanimiter ferens, adeptus est repromissionem.*

Ἄνθρωποι μὲν γὰρ κατὰ τοῦ μείζονος ὀμνύουσι, καὶ πάσης αὐτοῖς ἀντιλογίας πέρας εἰς βεβαίωσιν ὁ ὅρκος.

16 Nam homines quidem per eum iurãt qui sit maior: atque iisdem omnis controuersiæ finis, est iusiurandum ad confirmationem *adhibitum*.

16 *Homines enim per maiorem sui iurant: & omnis controuersiæ eorum finis, ad confirmationem, est iuramentum:*

Ἐν ᾧ περισσότερον βουλόμενος ὁ Θεὸς ἐπιδεῖξαι τοῖς κληρονόμοις τῆς ἐπαγγελίας τὸ ἀμετάθετον τῆς βουλῆς αὐτοῦ, ἐμεσίτευσεν ὅρκῳ·

17 Qua in re Deus volens ex abundanti hæredibus promissionis ostendere immutabilitatem consilii sui, fideiussit iureiurando:

17 *In quo abundantius uolens Deus ostendere pollicitationis hæredibus immobilitatem consilij sui, interposuit iusiurãdum:*

Ἵνα διὰ δύο πραγμάτων ἀμεταθέτων, ἐν οἷς ἀδύνατον ψεύσασθαι Θεὸν, ἰσχυρὰν παράκλησιν ἔχωμεν οἱ καταφυγόντες κρατῆσαι τῆς προκειμένης ἐλπίδος·

18 Vt per duas res immutabiles, in quibus fieri non potest vt mentitus sit Deus, validam consolationem habeamus *nos* qui cursum *eò* corripuimus vt spem propositã obtineamus:

18 *Vt per duas res immobiles, quibus impossibile est mentiri Deum, fortissimum solatium habeamus, qui confugimus ad tenendam propositam spẽ:*

Ἣν ὡς ἄγκυραν ἔχομεν τῆς ψυχῆς ἀσφαλῆ τε καὶ βεβαίαν, καὶ εἰσερχομένην εἰς τὸ ἐσώτερον τοῦ καταπετάσματος.

19 Quam velut animæ anchoram habemus tutã ac firmã, & ingredientem vsque in ea quæ sunt intra velum.

19 *Quam sicut anchoram habemus animæ tutam ac firmam, & incedentem usque ad interiora uelaminis,*

Ὅπου πρόδρομος ὑπὲρ ἡμῶν εἰσῆλθεν Ἰησοῦς, κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲκ, ἀρχιερεὺς γενόμενος εἰς τὸν αἰῶνα.

20 Quò præcursor pro nobis ingressus est Iesus, secundum ordinem Melchisedec, Pontifex factus in æternum.

20 *Vbi præcursor pro nobis introiit Iesus, secundum ordinem Melchisedec, Põtifex factus in æternum.*

Κεφάλαιον ζ.

CAP. VII.

CAP. VII.

Gen. 14. d. 18.

Οὗτος γὰρ ὁ Μελχισεδὲκ, βασιλεὺς Σαλὴμ, ἱερεὺς τοῦ Θεοῦ ὑψίστου, ὁ συναντήσας Ἀβραὰμ ὑποστρέφοντι ἀπὸ τῆς κοπῆς τῶν βασιλέων, καὶ εὐλογήσας αὐτόν·

1 Nam hic ‖Melchisedec rex erat Salem, Pontifex Dei altissimi, qui occurrit Abrahæ reuertẽti à cæde regum, & benedixit ei:

1 *Hic enim Melchisedec, rex Salem, Sacerdos Dei summi, qui obuiauit Abrahæ regresso à cæde regum, & benedixit ei:*

Ὧ καὶ δεκάτην ἀπὸ πάντων ἐμέρισεν Ἀβραάμ, πρῶτον μὲν ἑρμηνευόμενος βασιλεὺς δικαιοσύνης, ἔπειτα δὲ καὶ βασιλεὺς Σαλὴμ, ὅ ἐστι βασιλεὺς εἰρήνης·

2 Cui & decimas ex omnibus impartitus est Abraham: qui primùm quidem ex interpretatione dicitur rex iustitiæ, deinde verò etiam rex Salem, quod est rex pacis.

2 *Cui & decimas omniũ diuisit Abraham, primũ quidem qui interpretatur rex iustitiæ, deinde autem & rex Salem, quod est rex pacis.*

17 Ex abundanti, περισσότερον. Id est, amplius etiam quàm necesse esset, nisi hoc flagitaret hominum improbitas, qui ne iurato quidem Deo credunt. Hæc enim (opinor) vis est τοῦ περισσοῦ hoc in loco, vt idem declaret περισσότερον hoc loco atque ἐκ περισσείας. Vulg. Abundantius. Eras. Eximié. Fideiussit iureiurando, ἐμεσίτευσεν ὅρκῳ. Sic puto hunc locum explicandum vt propius à Græcis absimus: alioqui dicendum erat, Interuenit per iusiurandum, pro διηγγύησε, vt opinor: sicut Vlpianus interuentorem vocat eum qui fideiubet. Græcus scholiastes putat verbo μεσιτεύειν designari illam promissionem iam tum interuentore Christo conceptam. quod sanè verum est. Hanc igitur expositionem si admittamus, interpretabimur ἐμεσίτευσεν ὅρκῳ, Interposuit se cum iureiurando. Vulg. & Eras. Interposuit iusiurandum.

18 Qui cursum eò corripuimus, οἱ καταφυγόντες. Vulg. Qui confugimus. Eras. Qui huc confugimus. Ego verò puto φεύγειν accipi pro συντόνως τρέχειν, & sumptam translationem à gymnicis ludis, quò spectant etiam vocabula καταπετάσματος & προδρόμου.

19 Et ingredientem, καὶ εἰσερχομένην. Translatio ab eo sumpta est quòd eo certius est ac firmius anchoræ præsidium, quo altius fixa penetrauit. Deinde ad ritum Pontificum allusit, qui in Sancta sanctorum semel quotannis ingrediebantur. qua de re infrà, 9.a.3.b.7, & hac occasione ad intermissam Pontificis Christi cum Leuiticis Pontificibus comparationem redit.

IN CAPVT VII.

1 Nam hic Melchisedec, οὗτος γὰρ ὁ Μελχισεδέκ. Ex tribus collationis capitibus quæ exposuimus suprà, 5.a.1, tertium supererat, quo ostenditur Christũ eo in primis excellere quòd Pontifex & simul rex sit æternus. Deinde etiã obiici poterat, Pontificẽ esse non posse qui ex Leuitico genere non esset. Nunc igitur de hoc vtroq; disserit, explicans quis sit ordo ille Melchisedec, nempe æternus, & Leuitico superior, & cum regno cõiunctus. quod ex singulis historiæ Melchisedeci circunstantiis probat, typum etiam illum Christi fuisse demonstrans.

est autem typi & veritatis hæc collatio. Ille, fuit rex & Sacerdos, ita etiam Christus. Ille, rex fuit iustitiæ & pacis vocatus: verè talis est Christus. Sic ille proponitur quasi & principio carens & fine, cuius nec pater, nec mater, nec maiores, nec mors explicatur: talis re vera est Filius Dei. In his capitibus posita est collatio, quæ ad duo reuocari possunt, nimirum ad duplex officium, & æternitatis speciē, cuius veritas in vno Christo fuit. De oblatione nulla certè mentio. nā ne hoc quidem ferre potest historiæ contextus. Vtitur enim Moses verbo הוציא, quod omnes norunt non posse aliud declarare quàm facere egredi, id est depromere seu proferre. Deinde cui tandem hæc prolata sunt? ipsi certè Abrahamo. Hoc enim ostendit historiæ contextus: & eo subsidio valde recreatus est Abraham cum suis, defessus rediens è pugna. Sit ergo hæc allegoria quod ad oblationē attinet, vna ex iis quas Patres per se excogitarunt, quibus tamen Missaticum illud sacrilegium nunquam in mentem venit. Sed omnem planè omnium impudentiam ii superant quos non pudet ad vicariam suam ac repetitam oblationem stabiliendam idipsum vsurpare quod Spiritus sanctus hoc in loco idcirco citauit vt vna, semel facta, & nunquam vlla ratione iteranda, æterni & viuentis Pontificis vnici oblatione omnes electos in æternum perfectè sanctificatos doceret. Ad hæc accedit altera impudentia, quòd non iam Melchisedecum, sed panem & vinum volūt Christi figuram esse, quem ipsi videlicet impuris suis manibus iterum crucifigant, aut semel crucifixum iterum offerant. Ita fiet vt Melchisedecus non Christum, sed istos sacrilegos repræsentet. Quid amplius? Nempe tertia hæc impudentissima impietas accedit, quòd de pane & vino non pudet hoc in loco eos garrire, apud quos tamen summa sit impietas dicere panem & vinum ab ipsis Deo offerri. Sed eorū sanè vētres oportuerat iampridem suis illis sine subiecto accidentibus pasci, vt tandem discerent quid sit Deo & hominibus mētiri. Tandem igitur, vt finem faciam, vel (quod absit) insigniter lapsus est Spiritus sanctus, qui hoc prætermiserit quod isti pro salutis suæ fundamento arripiunt: vel potius (quod certum est) sese non modò insigniter impudentes, sed etiam planè indoctos iuxtà & impios in hoc argumento produnt: quibus tamen hoc vnum libenter concesserim, ita prorsus flagitante Hebraicæ linguæ analogia, vt suam illam pretiosam oblationem quæ verbo הוציא nititur, deinceps vero nomine צואה fas sit omnibus nuncupare. Obseruandū est autem ex hoc loco quàm religiosè sit nobis tractandum Dei verbum. Quod enim quispiam in Mose reprehenderet, nēpe quòd de tanto viro tam paucis egerit, & iis quidem prætermissis quæ præcipuè videbantur historiæ leges requirere, ecce quātum mysterium adumbrat. Itaque à Spiritus sancti scopo aberrant qui curiosè inquirunt Melchisedeci genus, ac magis etiam ii qui perinde ac rem certam, affirmant illum fuisse primum ex filiis Noah, qui & Sem dictus fuerit. Sed erant apertè fanatici, & totam hanc tractationem impiè euertebant Melchisedeciani, qui hūc fuisse Filiū ipsum Dei tradebant, qui Abrahamo apparuisset, ac proinde pro historia nobis imaginarium quoddam visum constituebant. Eorum verò portenta auxit etiam impurum illud & verè omnibus modis execrandum caput, omnium, inquam, quantumlibet absurdarum hæreseωn consarcinator Postellus, vnus ex nobili illa Iesuitarum societate, aut conspiratione potius, quæ nunc Bauariam inuasit. Et benedixit, καὶ εὐλόγησεν. Nempe solenni ac Sacerdotali benedictione. Erant enim Sacerdotes sicut ad sacrificandum, ita etiam ad benedicēdum, à Deo constituti, Num. 6. d. 26. Denique benedictio significatur non priuata sed solennis, & ab eo profecta per quem Dominus benediceret, vt apparet ex versiculo septimo.

3 Ἀπάτωρ, ἀμήτωρ, ἀγενεαλόγητος, μήτε ἀρχὴν ἡμερῶν μήτε ζωῆς τέλος ἔχων· ἀφωμοιωμένος δὲ τῷ υἱῷ τοῦ Θεοῦ, μένει ἱερεὺς εἰς τὸ διηνεκές.

3 Sine patre, sine matre, sine genere: nec initium dierum, neque vitæ finem habens: sed assimilatus Filio Dei, manet Sacerdos in perpetuum.

3 *Sine patre, sine matre, sine genealogia, neque initium dierum, neque finē vitæ habens, assimulatus autem Filio Dei, manet Sacerdos in perpetuum.*

4 Θεωρεῖτε δὲ πηλίκος οὗτος, ᾧ καὶ δεκάτην Ἀβραὰμ ἔδωκεν ἐκ τῶν ἀκροθινίων ὁ πατριάρχης.

4 Spectate verò quantus hic fuerit, cui etiam ‖ decimas spoliorum dederit Abraham patriarcha.

4 *Intuemini autem quantus sit hic, cui & decimas dedit de præcipuis Abraham patriarcha.* Num. 18. c. 21.

5 Καὶ οἱ μὲν ἐκ τῶν υἱῶν Λευῒ τὴν ἱερατείαν λαμβάνοντες ἐντολὴν ἔχουσιν ἀποδεκατοῦν τὸν λαὸν κατὰ τὸν νόμον, τουτέστι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτῶν, καίπερ ἐξεληλυθότας ἐκ τῆς ὀσφύος Ἀβραάμ.

5 Et ii quidem qui sunt ex filiis Leui, Sacerdotio fungētes, præceptum habent decimarū accipiendarum à populo secūdum Legem, hoc est à fratribus suis, licet egressis ex lumbis Abrahæ.

5 *Et quidem de filijs Leui Sacerdotium accipientes, mandatum habent decimas sumere à populo secundum Legem, id est à fratribus suis: quāquam & ipsi exierint de lumbis Abrahæ.*

3 Sine patre, ἀπάτωρ. Eras. Ignoti patris, & mox, ἀμήτωρ, ignotæ gentis, & ἀγενεαλόγητος, ignoti generis: nō modò non expresso sed etiam deprauato sensu: vt de ambiguitate taceam. Nam etsi non erat natus Melchisedec sine patre aut matre, & proculdubio sit etiam mortuus, tamen hoc nihil ad rem. Dicitur enim ἀπάτωρ habita ratione descriptionis Mosis, qui perinde nobis eum proponit acsi repentè è cælis delapsus esset, & mox eò se recepisset, nulla ipsius maiorum nec mortis mentione facta. Ita enim oportuit illum nobis describi, vt æterni Pontificis nostri typus esset. Itaque si Ignoti patris, pro Sine patre, substitueris, vides æternitatis typū tolli. Idem est de aliis iudicium quæ sequuntur. Christus porro verè dicitur patrem in terris non habuisse, ac proinde ne matrem quidem, nec maiores, consueto cæterorum hominum more, quum diuinitus sit conceptus. Ex his autem omnino colligitur Christum esse secundum vtranque naturam pontificem ac mediatorem, (contra impurum illum Stancarum Polonicarum Ecclesiarum turbatorem) vt qui his epithetis ornetur, ex quibus declaretur Deus, quatenus est ἀμήτωρ, homo, quatenus ἀπάτωρ. Vide Ephesinæ synodi canonem 10 & 13.

Dierum, ἡμερῶν. Hebraicè ימים pro æui.

4 Spectate verò, &c. Θεωρεῖτε δὲ, &c. Si excelluit Melchisedec Abrahamo, quāto præstātior Christus, cuius ipse Melchisedec dūtaxat typus fuit? Duobus autē argumentis hæc præstātia Melchisedeci probatur, ipsius Abrahami confessione: nēpe quia decimas persoluere, idque vt Dei altissimi Sacerdoti: & benedici quoque vt à Dei Sacerdote, certa sunt symbola eius subiectionis qua nullam maiorem homines hominibus debent.

5 Qui sunt ex filiis Leui, οἱ ἐκ τῶν υἱῶν Λευΐ. Eras. Quòd sunt de numero filiorū Leui: cuius interpretationis causam nō video. Probat autē Apostolus, hanc decimarū oblationē subiectionis signū esse, ab exemplo Leuitarum, qui à cæteris tribubus hoc veluti tributum ex mandato Dei accipiant, quod vltro Abraham Melchisedeco obtulerit. Egressis ex lumbis, ἐξεληλυθότας ἐκ τῆς ὀσφύος. Id est progenitis, ex Hebræorum idiotismo.

6 Ο δὲ μὴ γενεαλογούμενος ἐξ αὐτῶν, δεδεκάτωκε τὸν Ἀβραάμ, καὶ τὸν ἔχοντα τὰς ἐπαγγελίας εὐλόγηκε.

6 Is verò cuius genus ad illos non refertur, decimas accepit ab Abraham, & habenti promissiones benedixit.

6 *Cuius autẽ generatio nõ annumeratur in eis, decimas sumpsit ab Abrahã, & hunc qui habebat repromissiones benedixit.*

7 Χωρὶς δὲ πάσης ἀντιλογίας, τὸ ἔλαττον ὑπὸ τοῦ κρείττονος εὐλογεῖται.

7 Porro sine vlla cõtrouersia, id quod minus est, ab eo quod maius est benedicitur.

7 *Sine ulla autẽ cõtradictione, quod minus est à meliore benedicitur.*

8 Καὶ ὧδε μὲν δεκάτας ἀποθνήσκοντες ἄνθρωποι λαμβάνουσιν· ἐκεῖ δέ, μαρτυρούμενος ὅτι ζῆ.

8 Atque hîc quidem homines qui moriuntur, decimas accipiunt: illic autem is de quo testatum est quòd viuat.

8 *Et hîc quidem decimas morientes homines accipiunt: ibi autem contestatur quia uiuit.*

9 Καὶ (ὡς ἔπος εἰπεῖν) διὰ Ἀβραὰμ καὶ Λευὶ ὁ δεκάτας λαμβάνων δεδεκάτωται.

9 Et (vt ita loquar) in Abraham decimatus est etiam ipse Leui, q decimas solet accipere.

9 *Et (ut ita dictum sit) per Abraham & Leui, qui decimas accipit, decimatus est.*

10 Ἔτι γὰρ ἐν τῇ ὀσφύϊ τοῦ πατρὸς ἦν ὅτε συνήντησεν αὐτῷ ὁ Μελχισεδέκ.

10 Nam is adhuc in lumbis patris erat quum occurreret Abrahæ Melchisedec.

10 *Adhuc enim in lumbis patris erat quando obuiauit ei Melchisedec.*

11 Εἰ μὲν οὖν τελείωσις διὰ τῆς Λευϊτικῆς ἱερωσύνης ἦν, (ὁ λαὸς γὰρ ἐπ' αὐτῇ νενομοθέτητο) τίς ἔτι χρεία, κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲκ ἕτερον ἀνίστασθαι ἱερέα, καὶ οὐ κατὰ τὴν τάξιν Ἀαρὼν λέγεσθαι;

11 Porro si consummatio per Leuiticum Sacerdotium erat, (nam sub hoc sancita Lex est populo) quid amplius erat opus alium exoriri Sacerdotẽ secundum ordinem Melchisedec, nec secũdum ordinem Aaronis dici?

11 *Si ergo cõsummatio per Sacerdotiũ Leuiticũ erat, (populus enim sub ipso Legem accepit) quid adhuc necessarium fuit secundũ ordinẽ Melchisedec aliũ surgere Sacerdotem, & nõ secundum ordinem Aarõ dici?*

12 Μετατιθεμένης γὰρ τῆς ἱερωσύνης, ἐξ ἀνάγκης καὶ νόμου μετάθεσις γίνεται.

11 Mutato igitur Sacerdotio, necesse est vt Legis quoque mutatio fiat.

11 *Translato enim Sacerdotio, necesse est ut & Legis translatio fiat.*

13 Ἐφ' ὃν γὰρ λέγεται ταῦτα, φυλῆς ἑτέρας μετέσχηκεν, ἀφ' ἧς οὐδεὶς προσέσχηκε τῷ θυσιαστηρίῳ.

13 Nam *is* de quo hæc dicuntur, ad aliam tribum pertinet, de qua nullus attendit altari.

13 *In quo enim hæc dicũtur, de alia tribu est, de qua nullus altario præstò fuit.*

6 Is verò, ὁ δέ. A cõparatis, Leuitæ tãtùm à fratribus decimas accipiũt: iste ab ipso Abrahamo patriarcha, quicum Deus sancierat fœdus. Ergo & ipso Leuitico Sacerdotio præstantius est Melchisedeci Sacerdotium.

7 Porro, χωρὶς δὲ, &c. De publica eáque sacerdotali benedictione loquitur.

8 Atque hic quidem, καὶ ὧδε μέν. Alterum argumentum præstantiæ supra Leuitas, quòd hi, sunt mortales, Melchisedec vt æternus proponitur. Quòd viuat, ὅτι ζῆ. Silentium de morte accipit pro vitæ testimonio. Respicit enim (vt antè dixi) non ipsam Melchisedeci personam in sese, sed quatenus proponitur à Mose in illius historiæ descriptione ordo ille Melchisedeci cuius fit apud Dauidem mentio.

9 In Abraham, διὰ Ἀβραάμ. Hîc manifestè ponitur διὰ pro ἐν, sicut annotauimus Rom. 4.b.11. Est autẽ tertium argumentum collationis Melchisedeci & Leuitarum, quòd ab ipsis Leuitis in Abrahamo decimas acceperit, nedum vt nullum aliud fuerit Sacerdotium quàm Leuiticum, aut vt Leuiticum isto præstet.

11 Porro si consummatio, εἰ μὲν οὖν τελείωσις. Id est, Si præstare quenquam perfectum poterat Leuiticũ Sacerdotium. Hîc verò oportuerat nouæ sectionis initium facere. nam nũc primùm absolutis omnibus quæ ad explicãdam personæ Christi Regis, Prophetæ, & Pontificis præstantiam pertinebant, incipit de ipsius officii ratione differere: vt omnes veteris fœderis vmbras doceat soli cedere oportere. Id autem facit retrogrado prorsus ordine, nimirũ vt tractatio de Sacerdotio perpetua sit. Nam in priore tractatione auspicatus à Regno, destitit in Sacerdotio: in ista verò posteriore, exorsus à Sacerdotio, desinit in Regno. Ac de Sacerdotio quidem, in quo tota penè versabatur controuersia, differit ab hoc loco vsque ad cap. 12. v. 18. De Prophetia tractat à cap. 12. v. 18, vsque ad eiusdem capitis vers. 25. De Regno, vsque ad vltimi capitis initiũ. Inde demũ ad particularia præcepta descendit. Sed age ad rem redeamus. Dicturus igitur de Sacerdotii Leuitici abrogatione, (cuius fundamẽta iacta sunt in tractatione superiore) paulatim progreditur: nec statim apertè dicit abrogatum, sed primùm omnium euincit imperfectum fuisse. idque per intertogationem, vt illi ipsi quos compellat conclusionem nectant. Nec secundum ordinem Aaronis, καὶ οὐ κατὰ τάξιν Ἀαρών. Bene hoc addidit. nam alioqui non valeret consequutio, si nouus tantùm esset Pontifex, non autem noua Sacerdotii ratio.

12 Mutato igitur Sacerdotio, μετατιθεμένης γὰρ τῆς ἱερωσύνης. Vulg. & Eras. Trãslato enim Sacerdotio. Ego verò puto γὰρ non poni αἰτιολογικῶς, sed illatiuè, vt alibi sæpe annotauimus. Est enim in priore versiculo perfecta argumentatio, si responsionem subiicias. Hîc verò nouam cõclusionem nectit, nempe non modò imperfectum fuisse Leuiticum Sacerdotium, sed etiam nunc esse mutatum, quoniam videlicet non potuit sine abrogatione Legis, quæ prius illud stabilierat, posterius istud inuehi: quæ cõsequutio postea probabitur. Hinc verò etiam apparet μετατιθεμένης hoc in loco non rectè conuerti Translato, nec μετάθεσις, Translatio. Ita enim videretur vnũ manere Sacerdotium, quod duntaxat traductum esset à tribu Leui ad tribum Iuda. Sed quum dicitur mutatũ Sacerdotiũ, bene consequitur mutatam Legem quæ prius Sacerdotium erexerat. & μετατίθεσθαι pro reuocare & mutare, frequentius etiam & elegantius quàm pro transferre accipitur. Legis, νόμου. Id est τάξεως, ordinationis Aaronicæ. 13 Nã, &c. ἐφ' ὃν γάρ. Cõfirmat superioris argumẽti cõsequutionẽ. Potuisset enim aliquis excipere, duo simul posse extare sacerdotia diuersa, ita vt vnum ab altero non abrogetur, sed perficiatur. quãobrem etiam dixi versiculo vndecimo, nondum probari abrogationem, sed imperfectionem duntaxat, Nunc

ergo hæc duo Sacerdotiorum genera simul constare non posse docet Apostolus, ex eo quòd Lex vni Leui Sacerdotium adiudicans, ipsum Iuda illi subiectum arcebat à Sacerdotio. Non potuit ergo sine Legis abrogatione nouum Sacerdotium erigi in Iuda. Attendit, προσέσχηκε. Id est, curauit altare, siue Cultui illi diuino præfuit. Vulg. Adstitit. Eras. Præstò fuit.

Πρόδηλον γὰρ ὅτι ἐξ Ἰούδα ἀνατέταλκεν ὁ Κύριος ἡμῶν· εἰς ἣν φυλὴν οὐδὲν περὶ ἱερωσύνης Μωσῆς ἐλάλησε.

14 Palàm est enim è tribu Iuda exortum esse Dominum nostrum: cuius tribus respectu nihil de Sacerdotio loquutus est Moses.

14 *Manifestum est enim quòd ex Iuda ortus sit Dominus noster: in qua tribu nihil de sacerdotio Moyses loquutus est.*

Καὶ περισσότερον ἔτι κατάδηλόν ἐστιν, εἰ κατὰ τὴν ὁμοιότητα Μελχισεδὲκ ἀνίσταται ἱερεὺς ἕτερος,

15 *Idque* etiam magis patet ex eo quòd ad instar Melchisedec exoritur Sacerdos alius,

15 *Et amplius adhuc manifestũ est, si secũdũ similitudinẽ Melchisedec exurgat alius Sacerdos,*

Ὃς οὐ κατὰ νόμον ἐντολῆς σαρκικῆς γέγονεν, ἀλλὰ κατὰ δύναμιν ζωῆς ἀκαταλύτου.

16 Qui non ex Lege, cuius mandatũ sit carnale, factus est *sacerdos*, sed ex vi indissolubilis vitæ.

16 *Qui nõ secundũ Legẽ mandati carnalis factus est, sed secundũ virtutem vitæ insolubilis.*

Μαρτυρεῖ γὰρ, Ὅτι σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ.

17 Testificatur enim ad hunc modum, ‖ Tu *es* Sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec.

17 *Contestatur enim. Quoniam tu es Sacerdos in æternum, secundũ ordinem Melchisedec.* Psal.110.c.4 supra.5.b.6

Ἀθέτησις μὲν γὰρ γίνεται προαγούσης ἐντολῆς, διὰ τὸ αὐτῆς ἀσθενὲς καὶ ἀνωφελές.

18 Nam mandatum præcedens abrogatur, quòd nullis viribus sit præditum, & inutile.

18 *Reprobatio quidem fit præcedẽtis mandati propter infirmitatem eius & inutilitatem.*

Οὐδὲν γὰρ ἐτελείωσεν ὁ νόμος, ἐπεισαγωγὴ δὲ κρείττονος ἐλπίδος, δι᾽ ἧς ἐγγίζομεν τῷ Θεῷ.

19 Nihil enim sanctificauit Lex, sed adscita spes melior, per quã appropinquamus Deo.

19 *Nibil enim ad perfectum adduxit Lex, introductio verò melioris spei, per quã proximamus ad Deũ.*

14 Cuius tribus respectu, εἰς ἣν φυλήν. Vulg. In qua tribu. Eras. longius à Græcis recedens, Quod ad hanc tribum pertineat. id est *pour ceste lignee*.

15 *Idque* etiam magis, &c. καὶ περισσότερον ἔτι, &c. Aliæ confirmationes eiusdem consequutionis, A modo consecrationis. sunt enim in Aarone omnia externa & caduca: in ordine Melchisedec omnia spiritualia & æterna. A iureiurando, quod in illo nullum est, in isto adhibetur. Denique à præstantia infinita personæ Christi, quæ summa non esset si constitueretur dũtaxat pro Aaronis adminiculo. Vt autem ex his probationibus quædam sunt ἄτεχνοι, tamen omnes simul iunctæ demonstrationem prorsus necessariã efficiunt. Ex eo quòd, εἰ. Vulg. Si: nimium obscurè. Ponitur autẽ εἰ pro ὅτι, vt apud Æschinem, ἐπιτιμᾷς δέ μοι εἰ μὴ συνεχῶς ἀλλὰ διαλείπων πρὸς τὸν δῆμον προσέρχομαι. pro ὅτι μή. Ad instar, καθ᾽ ὁμοιότητα. Hic declarat quid antea vocarit τάξιν & νόμον.

16 Non ex Lege cuius mandatum sit carnale, οὐ κατὰ νόμον ἐντολῆς σαρκικῆς. Id est, non ex ordinatione quæ infirma & caduca omnia præcipiat, sicuti in Aaronis consecratione totóque illius præscripto munere factum est. hoc enim suo more carnale vocat. quod epitheton libenter seruauimus etiam in Pauli epistolis. At enim, dicet aliquis, nónne ipsius Dei mandato consecratus est Aaron? Fateor: sed ritus in consecratione adhibiti ostẽdunt non fuisse illud Sacerdotium à Deo institutum vt æternum esset. Contrà verò in Christo & typo illo Melchisedeci, Deus nihil eiusmodi adhibet, sed viua æternitatis imago elucet. Non est ergo simpliciter spectandus Deus loquens (vtrobique enim loquitur: qua in re paria sunt aliquatenus duo ista Sacerdotia) sed ex iis quæ loquitur, æstimandum qualem vtriusque Sacerdotii naturam Deus esse voluerit.

17 In æternũ, εἰς τὸν αἰῶνα. Hic vis est argumẽti, vt carnali mãdato vis æternitatis opponatur. Sed duo opponet Iudæus: vnum, לעולם non semper declarare tẽpus æternum: alterum, eandem formulam Aaronis Sacerdotio plurimis locis tribui. Ego verò priori obiectioni oppono quæ de Christi æterno regno sunt initio huius epistolæ manifestissimè demonstrata, vt omnibus istis argumentis illa basis substerneretur. Posteriori autem oppono superiora & sequentia argumenta, ex quibus satis apparet לעולם in Sacerdotio Leuitico aliter accipiendum quàm in ordinatione Melchisedeci, quod & Deus ipse ostendit ex iis ritibus quibus Aaronem voluit consecrari.

18 Mandatum, ἐντολῆς. Mandati nomine Legem cæremonialem intellige, vt dicemus infrà, versu 18. Quòd nullis viribus sit præditũ, διὰ τὸ αὐτῆς ἀσθενές. i. διὰ τὸ ἀδύνατον, vt diximus Rom.5.a.6, & 8.a.3, & infrà 9.c.9 & 10. Vulg. Propter infirmitatem. Eras. Propter imbecillitatem, non satis expressé.

19 Nihil enim, οὐδὲν γάρ. Explicat quod de inutilitate Legis, id est Leuitici Sacerdotii, dixerat. quia nimirum nos puros & sanctos, aptos denique ad regnum Dei reddere non potuerit: ideóque opus fuerit aliunde inuehi quidpiam quo possemus meliore iure confidere, vtpote quod nobis ad Deum vsque patefaceret aditũ. Cæterùm, nequis miretur quòd ἐτελείωσεν non verterim Perfecit, vel Ad perfectionem adduxit, de eo dicam infrà, 9.a.9. Sed ascita spes melior, ἐπεισαγωγὴ δὲ κρείττονος ἐλπίδος. Vulg. Introductio verò melioris spei: duplici errore. nam particula δὲ hoc in loco planè idem declarat atque ἀλλά, vt quod Legi adimitur, meliori spei ascitæ tribuatur, sicut mox dicemus. De inde introductio non declarat ἐπεισαγωγήν, sed εἰσαγωγήν, vt mox etiam declarabimus. Eras. Verùm *erat* introductio ad spem potiorem. perinde atque si vsus hic fuisse Legis significetur, non vt perficeret, sed iter aliquod ad Christum ostenderet. qua de re pluribus differitur Gal. 3.d.24. Ego verò sum amplexus eorum sententiã qui (vt arbitror) rectius hũc locũ exponũt. Primùm enim sentẽtia illa nõ cohæret cũ iis quæ præcedũt & sequũtur. Adhuc enim in eo versatur author huius epistolæ vt doceat Leuiticũ Sacerdotiũ posteriore abrogatũ: neq; de prioris vsu vel vllũ adhuc verbũ fecit, vel etiã facturus est ante sequentis capitis versiculum quintum. Deinde poscit omnino ratio grammatices, vt δὲ accipiatur pro ἀλλά, & verbum

ἐπλείωσεν repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, non autem vt verbum aliquod extrinsecus assumatur. idque ita esse, non modò perspicuum facit ratio constructionis, sed etiam exemplis ex hac ipsa epistola petitis manifestè probatur. Sic enim prorsus hoc eodem capite, versu 28, verbum καθίστησι, & infrà, cap. 10. e. 27, verbum ἀπολείπεται repetendum est, vbi etiam simili prorsus ratione particula δὲ vsurpatur. Præterea non sine causa scriptum est ἐπεισαγωγὴ potius quàm εἰσαγωγή. ἐπείσακτον enim vocant Græci quod aliunde est inuectum, vt quum dicuntur Athenienses à Demosthene vti ἐπεισάκτῳ σίτῳ, id est frumento ex aliis regionibus importato. Et Plutarchus in dialogo πότερα τῶν ζώων, &c. τὸ ἐπείσακτον opponit τῷ συνειθισμένῳ. Sic apud veteres ἐπεισόδιον dicebatur extrinsecus assumptum acroama, vt Ribittus (noster olim collega) obseruauit, prolatis etiam ex Hermogene & Platone exemplis, quibus istius vocabuli declaratio confirmatur. quod quum ita sit, sanè non video qui possit ἐπεισαγωγῆς nomen Legi tribui. Optimè verò Christi sacerdotio conuenit, quòd videlicet non sit tanquam Leuitici illius appẽdix, sed aliunde ascitum, quo illud aboleretur. Quid si verò Legem dicamus ἐπεισαγωγὴν vocatam quòd ad figurã Melchisedeci adiuncta fuerit? Primùm repugnant rationes quas priore loco exposui, nempe series argumenti, & cõstructionis ratio: deinde res ipsa clamat, (ni fallor) Sacerdotium Christi cum Leuitico, non autem Melchisedeci & Legis figuras vel inter se vel coniunctim cum Christi veritate comparari. Ad hæc accedit quod scriptũ non est πρὸς ἐλπίδα κρείττω, ad spem meliorem: sed ἐπεισαγωγὴ κρείττονος ἐλπίδος, adiunctio spei melioris, nempe ex manifesto Hebræorum idiotismo, pro ἐπεισαχθεῖσα κρείττων ἐλπίς, id est ascita spes melior, vt ego etiam conuerti, quò planior esset oratio. Neque etiam aliter Græcus scholiastes interpretatur, vt qui manifestè hoc referat ad posterius Sacerdotium quo prius abrogetur: quanuis ἀπὸ τοῦ κοινοῦ non repetat ἐπλείωσεν, sed γίνεται: quod planè est detortum.

20 Καὶ καθ' ὅσον οὐ χωρὶς ὁρκωμοσίας.

20 "Et quatenus non absque iureiurando.

20 *Et quantum est non sine iureiurando.*

21 Οἱ μὲν γὰρ, χωρὶς ὁρκωμοσίας εἰσὶν ἱερεῖς γεγονότες· ὁ δὲ, μετὰ ὁρκωμοσίας, διὰ τοῦ λέγοντος πρὸς αὐτὸν, Ὤμοσε Κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται, Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ.

Psal. 110. b. 4

21 Nam illi quidem, citra iusiurandum Sacerdotes facti sunt: hic verò, cum iureiurãdo, per eũ qui dixit ei, ‖ Iurauit Dominus & non pœnitebit eum, Tu es Sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec.

21 *Alij quidẽ, sine iureiurando Sacerdotes facti sunt: hic autẽ, cum iureiurando, per eum qui dixit ad illum, Iurauit Dominus, & non pœnitebit eũ, Tu es Sacerdos in æternum.*

22 Κατὰ τοσοῦτον κρείττονος διαθήκης γέγονεν ἔγγυος Ἰησοῦς.

22 Tanto potioris fœderis spõsor factus est Iesus.

22 *In tantum melioris testamenti sponsor factus est Iesus.*

23 Καὶ οἱ μὲν, πλείονές εἰσι γεγονότες ἱερεῖς, διὰ τὸ θανάτῳ κωλύεσθαι παραμένειν·

23 Et illi quidem, plures facti sunt sacerdotes, quòd mors prohiberet eos permanere:

23 *Et alij quidem, plures facti sunt sacerdotes, idcirco quòd morte prohiberentur permanere:*

24 Ὁ δὲ, διὰ τὸ μένειν αὐτὸν εἰς τὸν αἰῶνα, ἀπαράβατον ἔχει τὴν ἱερωσύνην.

24 At iste, propterea quòd in æternum manet, "perpetuum habet Sacerdotium.

24 *Hic autem, eo quòd maneat in æternum, sempiternum habet sacerdotium.*

25 Ὅθεν καὶ σώζειν εἰς τὸ παντελὲς δύναται τοὺς προσερχομένους δι' αὐτοῦ τῷ Θεῷ, πάντοτε ζῶν εἰς τὸ ἐντυγχάνειν ὑπὲρ αὐτῶν.

25 Vnde & seruare prorsus "potest eos qui per ipsum accedũt ad Deum, semper viuens vt interpellet pro eis.

25 *Vnde & saluare in perpetuũ potest accedẽtes per semetipsũ ad Deũ, semper viuẽs ad interpellandum pro eis.*

26 Τοιοῦτος γὰρ ἡμῖν ἔπρεπεν ἀρχιερεὺς, ὅσιος, ἄκακος, ἀμίαντος, κεχωρισμένος ἀπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν, καὶ ὑψηλότερος τῶν οὐρανῶν γενόμενος·

26 Talis enim nos decebat Põtifex, pius, innocens, impollutus, segregatus à peccatoribus, & sublimior cælis factus:

26 *Talis enim decebat ut nobis esset Põtifex, sanctus, innocẽs, impollutus, segregatus à peccatoribus, & excelsior cælis factus:*

27 Ὃς οὐκ ἔχει καθ' ἡμέραν ἀνάγκην, ὥσπερ οἱ ἀρχιερεῖς, πρότερον ὑπὲρ τῶν ἰδίων ἁμαρτιῶν θυσίας ἀναφέρειν, ἔπειτα τῶν τοῦ λαοῦ. τοῦτο γὰρ ἐποίησεν ἐφάπαξ, ἑαυτὸν ἀνενέγκας.

Leuit. 16. b. 11

27 Cui non sit quotidie necesse, quemadmodum illis Pontificibus, ‖ prius pro peccatis propriis victimas offerre, deĩde *pro peccatis* populi: "id enim fecit semel quũ semetipsum obtulit.

27 *Qui nõ habet necessitatem quotidie, quẽadmodũ sacerdotes, prius pro suis delictis hostias offerre, deinde pro populi: hoc enim fecit semel, se offerendo.*

20 Et quatenus, καὶ καθ' ὅσον. Vulg. Et quantum est: prorsus absurdè. Eras. Atque hoc potiorẽ, coactè.

22 Fœderis, διαθήκης. Vulg. & Eras. Testamenti: quod non cõuenit huic loco. Neque enim in testamẽtis adhibetur fideiussor. Deinde etiamsi adhiberetur, quomodo idem esset testator & fideiussor? Infrà verò, vbi ad testamenti significationem alluditur, Christus manifestè sustinet testatoris personam.

24 Perpetuũ, ἀπαράβατον. i. quod præterire nõ potest. Alioqui τὸ παραβαίνειν accipi fere solet pro trãsgredi.

25 Potest, δύναται. Id est, idoneus est. Vide suprà, cap. 5. a. 2. Posita autem est vis argumenti in εἰς τὸ παντελές. id est prorsus, pro quo Vulg. In perpetuum. Eras. Ad plenum. Nam si per se perfectus est, non supplet, sed tollit quod imperfectum est.

27 Id, τοῦτο. Nẽpe quod obtulit sacrificiũ. Neque enim quod additur Pro peccatis suis, &c. repeti debet ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Semel, ἐφάπαξ. Magna est hoc in loco & aliis deinceps plurimis huius aduerbii emphasis. Significat enim, quod semel factũ est, ita absolutũ fuisse vt repetere minimè sit necesse, imò verò sit nefas. Neq; enim id fieri possit quin quod semel factũ est, omni ex parte perfectũ fuisse negetur. Est igitur sacrilega, impia, blasphema opinio Antichristianorum, qui se dicũt quotidie Christũ Patri in sacrificium offerre pro viuorum & mortuorum peccatis.

Ὁ νόμος γὰρ ἀνθρώπους καθίστησιν ἀρχιερεῖς, ἔχοντας ἀσθένειαν· ὁ λόγος δὲ τῆς ὁρκωμοσίας τῆς μετὰ τὸν νόμον, υἱὸν εἰς τὸν αἰῶνα τετελειωμένον.

Κεφάλαιον η'.

Κεφάλαιον δὲ ἐπὶ τοῖς λεγομένοις, τοιοῦτον ἔχομεν ἀρχιερέα, ὃς ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τοῦ θρόνου τῆς μεγαλωσύνης ἐν τοῖς οὐρανοῖς,

Τῶν ἁγίων λειτουργὸς, καὶ τῆς σκηνῆς τῆς ἀληθινῆς, ἣν ἔπηξεν ὁ Κύριος, καὶ οὐκ ἄνθρωπος.

Πᾶς γὰρ ἀρχιερεὺς εἰς τὸ προσφέρειν δῶρά τε καὶ θυσίας καθίσταται· ὅθεν ἀναγκαῖον ἔχειν τι καὶ τοῦτον ὃ προσενέγκῃ.

Εἰ μὲν γὰρ ἦν ἐπὶ γῆς, οὐδ' ἂν ἦν ἱερεύς,

28 "Lex enim homines constituit pontifices infirmos: at sermo iurisiurandi "post Legem *concepti*, Filium *constituit* qui in æternum est sanctificatus.

CAP. VIII.

1 CAEterùm eorum quæ dicimus "*hæc* summa *est*, Talem *nos* habere Pontificem, qui consedit ad dexteram throni maiestatis illius cælestis,

2 "Sanctuarii minister, ac veri illius tabernaculi quod fixit Dominus, & non homo.

3 "Omnis enim Pontifex ad offerẽda "dona & victimas constituitur: vnde "necesse fuit hunc quoque habere quod offerret.

4 "Nam si esset in terra, ne Sacerdos quidem esset,

28 Lex enim homines constituit sacerdotes infirmitatem habentes: sermo autem iurisiurãdi qui post Legem est, Filiũ in æternum perfectum.

CAP. VIII.

1 Capitulũ autem super ea quæ dicuntur, Talẽ habemus Pontificẽ, qui cõsedit in dextera sedis magnitudinis in cælis,

2 Sanctorum minister, & Tabernaculi ueri qd fixit Dominus, & non homo.

3 Omnis enim Pontifex, ad offerẽdũ munera et hostias constituitur: unde necesse est & hunc habere aliquid quod offerat.

4 Si ergo esset super terram, nec esset Sacerdos,

28 Lex enim, ὁ νόμος γὰρ. Legis nomen ad id de quo agitur accommodandum est. Itaque in hac disputatione ad ceremonialem legem restringitur, quam abolitam esse docet. Suppeditat interim hæc doctrina firmam sophisticæ doctrinæ refutationem. nam si abolitæ sunt vmbræ quas Deus ipse in Ecclesia extare voluerat, quo iure ipsi non cessant vmbras vmbris cumulare? nempe quia tenebræ tenebras amant. Deinde si iustificandi vis penitus detrahitur Leuiticis ceremoniis seorsim à Christo consideratis, etiam tum quum in Ecclesia, ex ipsius Dei mandato, vigebant, quo iure ipsi in suis ἐθελοθρησκείαις summam pietatis collocabunt? Sermo iurisiurandi, ὁ λόγος τῆς ὁρκωμοσίας. Id est, mandatum Domini cui additum est iusiurandum. Post Legem concepti, τῆς μετὰ τὸν νόμον. Vulg. Qui post Legem est: vt videatur legisse ὁ μετὰ τὸν νόμον. Cæterùm quòd hoc iusiurandum dicitur Legem sequutum, non respicit tempus illud quo Dauid illud perscripsit: (neque enim tunc cõceptum fuit, sed ab æterno, vt 1. Pet. 1. d. 20, & alibi sæpe explicatur) sed ipsam potius æterni illius iurisiurãdi exhibitionẽ. qua ratione diximus etiam intelligendum esse dictum illud, Ego hodie genui te. Interim notandum est, Apostolum istius declarationis respectu, à temporis ordine argumentari. Siquidem posteriore fœdere æquum est vt prius abrogetur, si modò ista sunt eiusmodi vt simul consistere non possint.

IN CAPVT VIII.

1 Hæc summa est, κεφάλαιον. In hoc dicendi genere vel nunquam vel certè raro adiiciunt verbum Græci, sed subaudiunt, vt in σημεῖον δὲ, τεκμήριον δὲ, & similibus. Κεφάλαιον autem possumus conuertere vel caput, id est, scopum & præcipuum illud quò omnia referuntur, vel summam & compendium: quod mihi aptius visum est. Vtrouis autem modo accipiamus, eadem erit sententia. paucis enim repetitur illud ad quod referenda sunt omnia, vt attentius & maiore cum fructu legantur sequentia. Vulgata, Capitulum super ea quæ dicuntur, prorsus ineptè.

2 Sanctuarii, τῶν ἁγίων. Vulg. & Eras. Sanctorum, ambiguè, sicut & Græca vox ambigua est. Sed ex iis quæ sequuntur, ac præsertim 9. c. 11, satis apparet nomine Sanctorum designari cælos: sicut per Tabernaculum intelligitur corpus ipsum Domini. quod cur dicatur à Deo fixum, non ab hominibus, ibi explicabimus. Cæterùm versatur adhuc in eodem argumento noster hic author: sed nunc per partes explicabit qua ratione dicatur abolitum vetus sacerdotium, nẽpe sicut figuræ, quum apparet ipsa veritas, nullus iam est vsus. Præparat tamen Hebræorum animos duplici argumento, vno ex ipsa Sacerdotii natura sumpto, vt nihil crassum & terrenum de Christi Sacerdotio concipiant: altero ex Hieremia petito, qui disertè discrimen duorum fœderum explicat, & prioris quoque abrogationem, ac proinde etiam Tabernaculi & Sacerdotii veteris. Sunt enim ista inter se mutua relatione connexa.

3 Omnis enim, &c. πᾶς γὰρ, &c. Hoc connecto cum posteriore superioris versiculi parte, in qua mentio facta fuit veri Tabernaculi: quo nomine diximus non cælum, sed corpus ipsum declarari, Exo. 9. c. 11. Adfert ergo causam cur oportuerit eum hominẽ fieri, nempe vt haberet quod offerret. nullus enim sine oblatione Sacerdos. Ita hunc locum explicat Græcus scholiastes, cui assentior. Dona, δῶρα. Vide suprà, 5. a. 1.

Necesse fuit, &c. ἀναγκαῖον ἔχειν, &c. Hoc dici de Christo, cui applicetur definitio Põtificis à fine sumpta, liquet tum ex addita particula καὶ, tum ex eo quòd non τοιοῦτον scriptũ est, sed τοῦτον. Sed in supplendo verbo post ἀναγκαῖον non conuenit inter omnes interpretes. Nam Vetus interpres & Erasmus supplent ἐστὶ præsenti tempore: vertunt enim, Necesse est vt hic etiam habeat aliquid quod offerat. Eam verò interpretationẽ idcirco repudiaui quòd Christi iam peractam esse oblationem dixerit suprà, 7. d. 28. quanuis eius efficacitatem perẽnem esse certum sit. Verùm de ipsa offerendi actione hic agitur. Itaque præteriti temporis verbum supplẽdum fuit, vt nos fecimus. Non desunt tamen qui perinde explicent hunc locum acsi scriptum esset ἀναγκαῖον ἂν ἦν, necesse esset, vt sit hæc sententia, Quum omnis Pontifex terrenus offerre debeat, Christum quoque oporteret habere quod offerret si terrenus esset Pontifex. Atqui nullã habet eiusmodi hostiam. Ergo terrenus non est, sed cælestis. Sed dura est illa eclipsis, & hac ratione non deberet sequi μὲν γάρ, id est etenim, in proximè sequenti versu, sed μὲν οὖν, igitur. esset enim conclusio ex superiore argumento pendens. Deinde vera est & vniuersalis (vt mihi videtur) illa definitio Pontificis, à qua etiam Christus nec potuerit, nec debuerit eximi, cuique adeo ita satisfecerit vt & longè præstantiorem victimam obtulerit, & perfectiore etiam genere offerendi sit semel in æternum defunctus.

4 Nam si esset, εἰ μὲν γὰρ ἦν. Versiculum secundum diximus duo habere membra, nempe τὰ ἅγια & τὴν σκηνὴν, quæ nos distinximus ex cap. 9. c. 11, ita videlicet vt illo nomine cælum significetur, (vt infrà, 9. f. 24) isto

verò ipsum Christi corpus. Sicut ergo ad Tabernaculum retuli priorem versiculum, ita ad Sãctuarium.i.ad cælum, putarim istum pertinere, cui terra opponatur, hoc modo, Dixi nostrum vnicum Sacerdotẽ, esse cælestem. nam si in terra esset, Sacerdos non esset, manentibus Leuiticis Sacerdotibus. Quinam id verò? Quia Leuitarum dona secundum Legem oblata, res cælestes adumbrant, non terrestres, vt apparet ex oraculo Mosi reddito. Cæleste igitur Christi Sacerdotis Sacrarium, cæleste Tabernaculum, & omnibus modis excellentius officium esse oportet. quod declaratur ver. 6. Atenim dices, nónne Christus manẽte Leuitico Sacerdotio versatus est nihilominus in terris verus Sacerdos? Fateor sanè, sed nondum peracta oblatione qua consecratum oportuit eum in cælum introire, vt illic perpetui Pontificis partibus fungatur pro nobis. Exhibita autem veritate quorsum vmbræ? Sic igitur hunc locum explico: quod tamen sine cuiusquam præiudicio dictum velim.

ὄντων τῶν ἱερέων τῶν προσφερόντων κατὰ τὸν νόμον τὰ δῶρα·

"manentibus illis sacerdotibus qui secundum Legem offerunt dona,

quum essent qui offerrẽt secundũ Legem munera,

5 Οἵτινες ὑποδείγματι καὶ σκιᾷ λατρεύουσι τῶν ἐπουρανίων, καθὼς κεχρημάτισται Μωσῆς, μέλλων ἐπιτελεῖν τὴν σκηνήν, Ὅρα γάρ, φησί, ποιήσῃς πάντα κατὰ τὸν τύπον τὸν δειχθέντα σοι ἐν τῷ ὄρει.

Exo.25.d.40 act.7.f.44

5 Vt qui exemplari & vmbræ deseruiunt rerum cælestium, sicut diuinitus dictum est Mosi quum esset absoluturus tabernaculum, ‖Vide enim, inquit, *ut* facias omnia ad exemplar quod ostẽsum est tibi in mõte.

5 *Qui exẽplari & umbræ deseruiunt cælestiũ, sicut respõsum est Moysi, quũ cõsummaret Tabernaculum, Vide, inquit, omnia facito secundũ exẽplar quod tibi ostensum est in monte.*

6 Νυνὶ δὲ διαφορωτέρας τέτευχε λειτουργίας, ὅσῳ καὶ κρείττονός ἐστι διαθήκης μεσίτης, ἥτις ἐπὶ κρείττοσιν ἐπαγγελίαις νενομοθέτηται.

6 At nũc *noster ille Pontifex eo* excellentius ministeriũ sortitus est quo præstãtioris est fœderis intercessor, quod præstantioribus promissis sancitum est.

6 *Nunc autẽ melius sortitus est ministeriũ, quanto et melioris Testamẽti mediator est, quod in melioribus repromissionibus sancitum est.*

7 Εἰ γὰρ ἡ πρώτη ἐκείνη ἦν ἄμεμπτος, οὐκ ἂν δευτέρας ἐζητεῖτο τόπος.

7 "Nam si prius illud tale fuisset vt nihil in eo posset requiri, haudquaquam fuisset secundo quæsitus locus.

7 *Nã si illud prius culpa uacasset, nõ utique secundi locus inquireretur.*

8 Μεμφόμενος γὰρ αὐτοῖς λέγει, Ἰδού, ἡμέραι ἔρχονται, λέγει Κύριος, καὶ συντελέσω ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰσραὴλ καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰούδα διαθήκην καινήν.

Ierem.31.f.31.32.33.34 rom.11.d.27 infrà,10.c.16

8 Nam incusans eos inquit, ‖Ecce, dies venient, dicit Dominus, quum "pãgam "cum domo Israel & cum domo Iuda fœdus nouum.

8 *Vituperãs enim eos dicit, Ecce, dies uenient, dicit Dominus, & consummabo super domũ Israel & super domũ Iuda Testamentum nouum.*

9 Οὐ κατὰ τὴν διαθήκην ἣν ἐποίησα τοῖς πατράσιν αὐτῶν, ἐν ἡμέρᾳ ἐπιλαβομένου μου τῆς χειρὸς αὐτῶν, ἐξαγαγεῖν αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου· ὅτι αὐτοὶ οὐκ ἐνέμειναν ἐν τῇ διαθήκῃ μου, κἀγὼ ἠμέλησα αὐτῶν, λέγει Κύριος.

9 Non secũdum fœdus quod feci cum Patribus ipsorum, quo die prehẽdi manum ipsorum vt educerem eos ex AEgypto: nam ipsi non perstiterunt in illo meo fœdere, " & ego despexi eos, dicit Dominus.

9 *Non secundũ Testamentũ quod feci Patribus eorũ in die qua apprehẽdi manũ eorũ ut educerẽ illos de terra AEgypti: quoniã ipsi nõ permanserũt in Testamẽto meo, & ego neglexi eos, dicit Domin⁹.*

10 Ὅτι αὕτη ἡ διαθήκη ἣν διαθήσομαι τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, λέγει Κύριος, διδοὺς νόμους μου εἰς τὴν διάνοιαν αὐτῶν, καὶ ἐπὶ καρδίας αὐτῶν ἐπιγράψω αὐτούς· καὶ ἔσομαι αὐτοῖς εἰς Θεόν, καὶ αὐτοὶ ἔσονταί μοι εἰς λαόν.

10 Quamobrem hoc est fœdus quod paciscar domui Israel post dies illos, dicit Dominus: indam Leges meas mẽti eorũ, & cordi eorum inscribam: & ero ipsis Deus, & ipsi erunt mihi populus.

10 *Quia hoc est Testamẽtũ q^d disponã domui Israel post dies illos, dicit Dominus, dãdo Leges meas in mẽtẽ eorũ, et in corde eorũ superscribã eas: et ero eis in Deum, & ipsi erũt mihi in populum.*

Manentibus illis sacerdotibus, ὄντων τῶν ἱερέων. Vulg. Quum essent. Nam vel non legit τῶν ἱερέων, vel neglexit. Eras. Vbi sunt sacerdotes. quæ interpretatio nec mihi videtur Græcis respondere, nec sententiam Apostoli exprimere. Nam ὄντων hoc in loco declarat vigere, & quasi suum (vt ita dicam) esse conseruare.

7 Nam si, εἰ γάρ. Præparat Hebræorum animos audiendo Hieremiæ vaticinio, vt dixi versu 2. Vocat autem fœdus ἄμεμπτον, in quo nihil meritò possit requiri.

8 Pangam, συντελέσω. Heb. ונכרתי, id est percutiam. Nam Græca etiam editio qua nunc vtimur, habet διαθήσομαι. Qui conuertit συντελέσω, id est consummabo, huc respexit (opinor) quòd fœdera tum demum rata habentur quũ solenni pactione sancita sunt. Cum domo Israel, ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰσραήλ. Hebr. את בית ישראל, id est cum domo Israel. Si ἐπὶ libuerit seruare, cõuertemus Erga domum. Vocat autem domum, totius regni quasi vnam familiam. Erat verò tum (vt omnes norunt) in duas pactiones scissum Dauidis regnũ, quas significat Propheta noui fœderis auspiciis rursus coniunctum iri. Vulg. Super domum, &c.

9 Et ego despexi eos, κἀγὼ ἠμέλησα αὐτῶν. Hebr. ואנכי בעלתי בם, id est, quum ego illis essem Dominus. Sequutus est ergo auctor huius epistolæ, Græcorum editionem, multo sanè propius quàm vel Euangelistæ vel Paulus: vt hinc quoque probabilis sit coniectura, versam non fuisse ex Hebræo. Cæterùm in re ipsa nihil est discriminis, neque enim hîc vertitur cardo controuersiæ.

Καὶ οὐ μὴ διδάξωσιν ἕκαστος τὸν πλησίον αὐτοῦ, καὶ ἕκαστος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, λέγων, Γνῶθι τὸν Κύριον· ὅτι πάντες εἰδήσουσί με ἀπὸ μικροῦ αὐτῶν ἕως μεγάλου αὐτῶν·

11 Neque docebunt singuli proximum suum, & singuli fratrẽ suum, dicentes, Cognosce Dominum: nam omnes cognoscent me, ab eo qui pusillus fuerit inter eos, ad eum vsque qui magnus fuerit inter eos.

11 *Et nõ docebit unusquisque proximum suum, & unusquisque fratrẽ suũ, dicẽs, Cognosce Dominũ: quoniã omnes scient me à minore usque ad maiorẽ eorum:*

Ὅτι ἵλεως ἔσομαι ταῖς ἀδικίαις αὐτῶν, καὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν οὐ μὴ μνησθῶ ἔτι.

12 Ero enim propitius iniquitatibus eorum & peccatis eorũ, & iniquitatum ipsorum non recordabor amplius.

12 *Quia propitius ero iniquitatibus eorũ, & peccatorum eorum iam non memorabor.*

Ἐν τῷ λέγειν καινήν, πεπαλαίωκε τὴν πρώτην· τὸ δὲ παλαιούμενον καὶ γηράσκον, ἐγγὺς ἀφανισμοῦ.

13 Dum nouum dicit, antiquauit prius: porro quod antiquatur ac senescit, prope est vt euanescat.

13 *Dicendo autem nouum, ueterauit prius: quod autem antiquatur & senescat, prope interitum est.*

Κεφάλαιον θ'.

CAP. IX.

Εἶχε μὲν οὖν καὶ ἡ πρώτη δικαιώματα λατρείας, τό, τε ἅγιον κοσμικόν.

1 IGitur habebat quidẽ etiã prius *fœdus* constitutos religionis ritus, & sanctuarium mundanum.

1 *HAbuit quidem & prius iustificationes culturæ, & sanctum seculare.* Exod.26.a.1. & 36.a.1.

Σκηνὴ γὰρ κατεσκευάσθη ἡ πρώτη ἐν ᾗ ἥ τε λυχνία καὶ ἡ τράπεζα, καὶ ἡ πρόθεσις τῶν ἄρτων, ἥτις λέγεται ἅγια.

2 Tabernaculum enim constructum fuit: prius *quidem* in quo *erant* lucernæ, & mensa, & propositi panes, quod Sancta vocant.

2 *Tabernaculum enim factum est, primum, in quo erant candelabra, & mensa, & propositio panum, quæ dicitur Sancta.*

Μετὰ δὲ τὸ δεύτερον καταπέτασμα, σκηνὴ ἡ λεγομένη ἅγια ἁγίων·

3 Post medium autem velum *erat* Tabernaculum quod vocant Sancta sanctorum.

3 *Post uelamentum autẽ secundum, tabernaculum, quod dicitur Sancta sanctorum.*

IN CAPVT IX.

1 Prius *fœdus*, ἡ πρώτη. Erasmus, Prius tabernaculum, ἡ πρώτη σκηνή. & fateor pleraque Græca exemplaria iampridem ita habere: sed apparet ex Photio (omnium Græcorum interpretum, quos ego quidem viderim, acutissimo, cuius verba in Græcis scholiis citantur) irrepsisse Tabernaculi nomen, idque perperam: quũ ex argumenti serie, & vltimo superioris capitis versiculo, facilè appareat subaudiendum esse διαθήκης nomen. Itaque non dubitauimus σκηνή expungere, Photii & Veteris editionis, atque adeo doctissimi interpretis authoritatem (aut veritatem potius ipsam) sequuti. Constitutos religionis ritus, δικαιώματα λατρείας. Vel, ritualem cultum. nam coniunctim hæc legenda sunt, ex omnium veterum librorum fide. Quid autem δικαιωμάτων appellatione soleat intelligi, diximus Luc.1.a.6. Vulgata, Iustificationes culturæ: quod nemo intelligat. Erasmus, Iustificationes cultus. Et sanctuarium mundanum, τό, τε ἅγιον κοσμικόν. Hebraicè מקדש, quod κοσμικόν, id est mundanum, vocat, terrenum videlicet & caducum, vt cælesti & æterno opponat. Quidam de atrio populi accipiunt: quorum opinionem his de causis non amplector: Primùm quia nusquam sic vocatur: & certè κοσμικὸν pro eo quod populo pateat, coactè explicatur. Deinde sequens particula causalis ostendit distribui totum quiddam in suas partes. Postremò nusquam fit mentio in hac collatione nisi duarum partium Tabernaculi, nempe prioris & posterioris: quum tamen ex illa distributione tres partes numerari oportuerit. Neque enim huic nostro scriptori propositum est integram Tabernaculi descriptionem persequi, sed ea duntaxat quæ ad Sacerdotalem functionem pertinebant, idque quatenus Christus per eam adumbrabatur. Vulgata, Sanctum seculare.

2 Tabernaculum enim constructum fuit, σκηνὴ γὰρ κατεσκευάσθη. Obseruandum est in primis, hanc descriptionem non ad templum, sed ad tabernaculum ac cõmodari: quia nimirum noster hic scriptor ea propriè quæ Moses secundum exemplar ipsi in monte propositum fabricauit, cum rebus ipsis cælestibus comparat. Hinc fit vt duorum velorum faciat mentionem, quæ describuntur Exo.26. g. 33 & 36: quum in templo vnicum tantùm esset, cuius fit etiam apud Euangelistas mentio. Item vnius tantùm mensæ, quum decem in templo essent positæ. Ex quo illud quoque intelligitur, nomine τῶν λυχνιῶν vnicum dũtaxat illud candelabrum significari quod multas habebat lucernas: quum in templo decem candelabra essent collocata. Nam quòd mannam & virgam Aaron videtur Arca includere cum tabulis lapideis, commodè interpretandum est. Neque enim manna & virga intra Arcam ipsam erant, sed proximè Arcam, ipsique adeo commoda aliqua ratione adiunctæ, quum non legatur Dominus iussisse vt in Arca includerentur, sed vt coram se, id est corã Arca fœderis, collocarentur, Exo.16.g.34, Num.17.b.10, & 1.Reg.8.a.9. Propositi panes, ἡ πρόθεσις τῶν ἄρτων. Notanda hypallage pro οἱ ἄρτοι τῆς προθέσεως. Quod Sancta vocant, ἥτις λέγεται ἅγια. Pronomen ἥτις ad σκηνὴν pertinet, non autem ad proximè præcedentia. & ἅγια scribẽdum est numero plurali, emphaseως causa, ex Hebræorum more, non autem ἁγία, vt quidam codices habent deprauatè. Itaque non rectè Vetus interpres conuertit, Quæ dicitur Sancta.

3 Medium, δεύτερον. Ad verbum Secundum. Vertimus autem medium, vitandæ ambiguitatis causa. Velum enim secundum nominat Apostolus, non quòd duo fuerint vela, sed quia posterius erat Sancto vel priore Tabernaculo. Sancta sanctorum, ἅγια ἁγίων. Hebr. קודש הקדשים, pro sacrario sacratissimo, vt frustra hîc sese torserit Augustinus. Sciendum est tamen infrà non obseruari hoc discrimen, sed simplici appellatione τῶν ἁγίων, i. Sanctorum, significari hoc adytum: prius autem generali nomine Tabernaculũ dici, vt ver.11.12.21.24.25.

4 Χρυσοῦν ἔχουσα θυμιατήριον, καὶ τὴν κιβωτὸν τῆς διαθήκης περικεκαλυμμένην πάντοθεν χρυσίῳ, ἐν ᾗ στάμνος χρυσῆ ἔχουσα τὸ μάννα, καὶ ἡ ῥάβδος Ἀαρὼν ἡ βλαστήσασα, καὶ αἱ πλάκες τῆς διαθήκης.

4 Aureum habens "thuribulũ, & Arcam Fœderis vndique circuntectam auro: in qua, vrna aurea habens manna,‖ & virga Aarõ quæ germinauit,‖ & Tabulæ Fœderis.

4 *Aureũ habẽs thuribulũ & Arcam Testamenti circumtectã ex omni parte auro, in qua urna aurea habens manna, & uirga Aarõ quæ frõduerat, & Tabulæ Testamẽti.*

Num.17.c.10
1.Reg.8.a.9
2.paral.5.c.10
Exod.15.b.12.

5 Ὑπεράνω δὲ αὐτῆς Χερουβὶμ δόξης, κατασκιάζοντα τὸ ἱλαστήριον· περὶ ὧν οὐκ ἔστι νῦν λέγειν κατὰ μέρος.

5 ‖ Supra hanc autem Cherubim gloriosi obumbrantes "propitiatorium: de quibus nõ est nunc dicendum singulatim.

5 *Supérq; eã erãt Cherubim gloriæ obumbrantia propitiatorium: de quib⁹ non est modò dicendum per singula.*

6 Τούτων δὲ οὕτω κατεσκευασμένων, εἰς μὲν τὴν πρώτην σκηνὴν διαπαντὸς εἰσίασιν οἱ ἱερεῖς τὰς λατρείας ἐπιτελοῦντες·

6 His autem ita ordinatis, in prius quidem Tabernaculum quouis *tempore* ingrediuntur Sacerdotes qui ritus obeunt:

6 *His uerò ita cõpositis in priori quidẽ tabernaculo semper introibant sacerdotes sacrificiorum officia consummantes:*

7 Εἰς δὲ τὴν δευτέραν ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ μόνος ὁ ἀρχιερεὺς, οὐ χωρὶς αἵματος, ὃ προσφέρει ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ τῶν τοῦ λαοῦ ἀγνοημάτων·

7 In secundum autem, semel quotannis solus Pontifex, non sine sanguine quem offert " pro seipso & *pro* populi "erratis:

7 *In secundo autem, semel in anno solus Põtifex, non sine sanguine quem offert pro sua & populi ignorantia.*

8 Τοῦτο δηλοῦντος τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου, μήπω πεφανερῶσθαι τὴν τῶν ἁγίων ὁδὸν, ἔτι τῆς πρώτης σκηνῆς ἐχούσης στάσιν.

8 "Hoc declarante Spiritu sancto, nondum patefactam fuisse viam ad Sacrarium, priore Tabernaculo adhuc consistente.

8 *Hoc significante Spiritu sancto, nõdũ propalatam esse sanctorũ uiã, adhuc priore tabernaculo habente statum.*

9 Ἥτις παραβολὴ εἰς τὸν καιρὸν τὸν ἐνεστηκότα, καθ᾽ ὃν δῶρά τε καὶ θυσίαι προσφέρονται, μὴ δυνάμεναι κατὰ συνείδησιν τελειῶσαι τὸν λατρεύοντα,

9 "Quod *erat* exẽplar "pro tempore illo præsenti, "quo dona sacrificiáque " offeruntur, quæ non possunt cõscientia " sanctificare cultorem,

9 *Quæ parabola est temporis instãtis, iuxta quã munera et hostiæ offeruntur, quæ nõ possunt iuxta conscientiã perfectum facere seruientem,*

4 Thuribulum, *θυμιατήριον*. Quidam conuertunt Aram suffitus. Atqui illam constat fuisse in atrio sacerdotum, proxime velum. alioquin quomodo adoleuissent singulis diebus suffitũ, si semel duntaxat quotannis fas erat in Sancta sanctorum ingredi, idque soli Pontifici maximo?

5 Propitiatorium, *τὸ ἱλαστήριον*. Hebr. כפרת. Sic enim vocant Hebræi Arcæ fœderis operculum, quod Græci habita ratione verbi כפר, à quo deducitur, *ἱλαστήριον* conuerterunt.

7 Pro seipso, *ὑπὲρ ἑαυτοῦ*. Hoc annuum & solenne sacrificium tum pro sui tum pro populi reconciliatione obibat Pontifex maximus die decima septimi mensis, vt scribitur copiosè Leuit. 16. Notandum est autem diligenter quòd disertè dicitur Pontifex pro seipso orare. Erratis, *τῶν ἀγνοημάτων*. Hebr. שגגות, quo vocabulo omne genus peccati significant. Nam etiamsi quis voluntariè peccet, inest tamen aliquis error conscientiæ quam Satanas fascinauit. Vulg. & Eras. Ignorantiis, obscurè, & nimium etiam angustè.

8 Hoc declarante, *τοῦτο δηλοῦντος*. Bene colligit. nam si sacrificia quæ in Tabernaculo sacerdotum quotidie fiebant, habuissent vim reconciliandi, quorsum oportuisset semel in anno solum Pontificem maximum, manente foris toto populo, in Sanctum sanctorum ingredi, & solenni sanguinis aspersione sese ac totum populum expiare? Sic igitur adumbrabat Spiritus sanctus nondum apertam esse viam in Sacrarium, stante priore Tabernaculo, in quo sacrificia peragebantur. id est prioris Tabernaculi sacrificiis nondum patefactum fuisse cælum, quod per sacrarium illud intimum repræsentabatur. Nam Sancta dicit quæ paulo antè Sancta sanctorum vocarat: quo modo etiam Moses ipse loquitur Leuit. 16. a. 2.

9 Quod *erat* exemplar, *ἥτις παραβολή*. Vulg. Quæ parabola est: quod nemo facilè intelligat. Eras. Quæ erat similitudo: ne sic quidem satis rectè. Nam *ἥτις* referendum est ad *σκηνή*, id est ad Tabernaculum. Deinde *παραβολή* hoc loco nihil aliud quàm typum & exemplar declarat, id est משל. Pro tempore præsenti, *εἰς τὸν καιρὸν τὸν ἐνεστηκότα*, id est *παρόντα*, vt mihi quidem videatur Erasmus rectè conuertisse. Præsens verò tempus accipe, ipsius Tabernaculi respectu: acsi diceret, Pro eo tempore quo vigere illud exemplar oportuit. Vulgata, Temporis instantis. Quo, *καθ᾽ ὅν*, id est *ἐν ᾧ*. In quibusdam tamen exemplaribus & Græcis etiam scholiis legitur *καθ᾽ ἥν*, ita vt suppleri possit *σκηνή*, Tabernaculum, vel *παραβολή*, exemplar, vt conuertas, In quo Tabernaculo, vel Secũdum quod exemplar. Quòd si alteram ex his duabus interpretationibus sequamur, tum licebit conuertere, *εἰς τὸν καιρὸν τὸν ἐνεστῶτα*, ad instans vsque tempus, quo videlicet futurum erat vt ipsa veritas apparens, tolleret illud exemplar. Offeruntur, *προσφέρονται*. Videbatur potius dicendum *προσεφέροντο*, offerebantur, quo modo etiam Græcus scholiastes interpretatur: sed apparet Apostolũ vsurpasse tẽpus præsens, quòd de reipsa loquatur, nulla habita circunstantiæ temporis ratione. Sanctificare, *τελειῶσαι*, id est *ἁγιάσαι*. Nam *τελειοῦν* suprà annotauimus, capite 2. b. 10, de rebus sacris dici: vt planè nihil aliud sit quàm puros, sanctos, tales denique nos reddere vt nihil impediat quominus approbemur à Deo. Etsi autem qui talis est, idem etiam est suo quodam modo perfectus, vt, si rem ipsam spectes, *τελειοῦν* possis meritò interpretari Perficere, vel Perfectum reddere: tamen abhorrui ab hac interpretatione propter ambiguitatem. Videri enim posset, Legi hactenus detrahi vim perficiendi, vt inchoare quidem possit, absoluere verò non item. Inde consequeretur Christum pro supplemento duntaxat accessisse: sicut etiam hodie sophistæ tradunt, quum nihil æquè repugnare possit argumento quod hîc tractatur.

10 Μόνον ἐπὶ βρώμασι, καὶ πόμασι, καὶ διαφόροις βαπτισμοῖς, καὶ δικαιώμασι σαρκὸς, μέχρι καιροῦ διορθώσεως ἐπικείμενα.

11 Χριστὸς δὲ παραγενόμενος ἀρχιερεὺς τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, διὰ τῆς μείζονος καὶ τελειοτέρας σκηνῆς, οὐ χειροποιήτου, τουτέστιν οὐ ταύτης τῆς κτίσεως,

12 Οὐδὲ δι' αἵματος τράγων καὶ μόσχων, διὰ δὲ τοῦ ἰδίου αἵματος, εἰσῆλθεν ἐφάπαξ εἰς τὰ ἅγια, αἰωνίαν λύτρωσιν εὑράμενος.

10 In cibis duntaxat & potionibus, & diuersis ablutionibus ac ritibus carnalibus, vsque ad tempus correctionis imposita:

11 Aduenieus autem Christus Pōtifex futurorum bonorum, per maius & perfectius Tabernaculum non manufactum, id est non huius structuræ,

12 Neque per sanguinē hircorum & vitulorum, sed per propriū sanguinem, ingressus est semel in Sacrarium, æternam redemptionem nactus.

10 *Solūmodo in cibis, & in potibus, & uarijs baptismatibus, & iustitiis carnis, usque ad tempus correctionis impositis.*

11 *Christus autem assistens Pontifex futurorū bonorū, per amplius et perfectius Tabernaculum non manu factum, id est non huius creationis,*

12 *Neq; p sanguinē hircorum & uitulorū, sed per proprium sanguinem, introiuit semel in Sancta: æterna redēptione inuēta.*

10 Ritibus carnalibus, δικαιώμασι σαρκός. Vulg. Iustitiis carnis. Eras. Iustificationibus carnis. Vterque nimis obscurè. Castellio conuertit Institutis humanis, non modò falsa & inepta, sed etiam periculosa interpretatione. Diximus autem aliquoties, δικαιώματα dici quæ à Latinis ritus (externæ videlicet quædam ceremoniæ) dicuntur. Additur carnis epitheton sacris scriptoribus peculiare, quod repudiare minimè voluimus. Id autem vt intelligatur, sciendum est in primis hîc non agi de hominum traditionibus, sed de ceremoniis à Deo institutis vt rerum spiritualium tesseræ essent ac symbola, quæ generali vocabulo dicta sunt à Latinis theologis Sacramenta. Sed ea duplici ratione considerantur, interdum cum rebus illis coniuncta quibus efficaciter repræsentandis instituta sunt à Domino: quo respectu maxima quæque passim illis tribuuntur. Interdum verò per se ac seorsim à rebus ipsis considerata, veluti in tota hac disputatione, in qua non coniungitur sed comparatur cum illis Christus. quo respectu carnalia dicuntur. i. in rebus crassis & terrenis posita, quæque ad animā vsque non pertingant. Imposita, ἐπικείμενα. Rectè. fuerunt enim oneris instar, quod nobis Christus exemit. Cæterùm hîc variat lectio. legit enim Vetus interpres ἐπικειμένοις, impositis, vt cohæreat cum δικαιώμασι. Habent tamen codices omnes ἐπικείμενα: sed quod parum videatur cohærere. Pendent enim hæc à præcedenti versiculo, vbi δυνάμενα scriptum est, non δυνάμενα. Itaque in vno vetusto codice pro δικαιώμασι scriptum inuenimus δικαιώματα, vt sit constructio, δῶρά τε καὶ θυσίαι προσφέρονται μὴ δυνάμεναι, &c. καὶ δικαιώματα ἐπικείμενα, &c. Ego malim in priore versiculo legere δυνάμενα, vel in isto ἐπικείμεναι. Sed hæc, quod ad sententiam ipsam attinet, nullius sunt momenti.

11 Aduenieñs autē, &c. παραγενόμενος δέ. Hactenus structura Tabernaculi, cū breui præparatione: nunc collationē aggreditur Christi cum Leuitico Pōtifice, cum Tabernaculo priore, cum ipsis denique sacrificiis ac victimis: (hæc enim omnia illū vnum adumbrarunt) & Sanctorum. i. posterioris Tabernaculi, cum cælo, in quo noster nunc est Pontifex æternus. Per maius, διὰ τῆς μείζονος. i. Præstantius & excellentius. quod & statim explicat, quum addit καὶ τελειοτέρας, & perfectius. Cæterùm quum hîc manifestè distinguat Tabernaculum à Sacrario, vt qui dicat Christum per Tabernaculum ingressum esse in Sacrarium: Sacrarium autem manifestè interpretetur cælum, infrà ver. 24, non videtur posse cōsistere eorū interpretatio qui Tabernaculi perfectioris & non manufacti nomine cælos intelligunt: quia perabsurdè diceretur per cælum ingressus esse in cælum. quod & ipsum suprà annotauimus, 8. a. 2. Itaque prorsus assentior doctissimo interpreti, qui Tabernaculi appellatione intelligit humanam Christi æterni Dei naturam: eadem prorsus ratione qua comparat etiam velo, infrà, 10. d. 20. Sicut enim oportuit Pontificem Leuiticum ingredi in Tabernaculum prius, quod Sacerdotum dicebatur, & ibi in altari suffitibus destinato quotannis solennem victimam mactare: ac ita demum in Sacrarium vbi erat ipsius maiestatis Dei symbolum, introire: ita Filium illū Dei æternum oportuit (vt veri Pontificis partibus fungeretur) in humanā naturam ingredi: in qua non vt hospes, sed vt ciuis, nec virtute sola, sed corporaliter habitans, postquam seipsum sanctificasset, sacrificium illud perageret, ac tādem cælos ingrederetur. Itaque per corpus suum Christus sanctificatus & passus, in cælum iter fecit, & per illud ipsum nunc in cælo pro nobis intercedit. Vnde etiam ipse sese templum vocat Iohan. 2. c. 19 & 21. in quo videlicet tota diuinitatis plenitudo corporaliter habitauit, Coloss. 2. b. 9, vt nihil hîc habeat Nestorius quod obganniat. Videtur autem interpretes plerosque fefellisse quòd non considerarint vnum Christum multis exemplaribus respondere, nempe & ipsi Pontifici, vt qui seipsum obtulerit: & Tabernaculo, per quod iter fecerit ad sacrificium, & à sacrificio in cælum: & victimis quoque, vt mox subiicitur. Deinde quòd hæc eadem de cælo dicantur infrà, ver. 24. Sed hæc ratio nihil efficit. Nam oportuit, vt Tabernaculo, sic etiam Sacrario aliquid non manufactum opponi, vt cælestis veritas terrenis exemplaribus per omnia respōderet. Verùm (dicet aliquis) quomodo dicitur Christi corpus nec manu factum, nec huius structuræ? Nempe vt opponatur structuræ Tabernaculi, quod ex rebus mortuis, puta, auro, ære, argento, ligno, pellibus, & cæteris id genus, non fabrica naturali sed artificiosa structum erat. Deinde (vt suprà dixit, 8. a. 2, optimus sui interpres) quia non homo quisquam sed Deus viuum illud Tabernaculum finxit. i. Christi humanitatem cōdidit, aptauit, sanctificauit, vt nobis esset viuifica. Fuit enim viuum quidem corpus, sed vi vnius Spiritus sancti conceptum: anima quidem vera, sed singulare & excellentissimum vnius Dei opificiū. Deus ipse denique à seipso caro factus est. Annon mirum hîc Tabernaculum habemus?

12 Per sanguinem, δι' αἵματος. Nunc comparatur Christus cum Pontifice & cum victimis. Fuit enim idem etiam victima qui & Tabernaculum & Pontifex: peculiariter autem fit sanguinis mentio, qui Deo peculiariter fundebatur, vt eo vesci non liceret: & cuius etiam in hoc solenni sacrificio peculiaris erat vsus, vt mox explicatur. Hircorū & vitulorum, τράγων καὶ μόσχων. Rectè omnino. Adhibebatur enim in hoc recōciliationis anniuersario sacrificio duplex victima, iuuencus & hircus, vt Leuit. 16 copiosè explicatur: quia tum pro se tum pro populo sacrificabat Pontifex. Vtitúrque plurali numero, quia anniuersarium sacrificium erat. Sunt igitur hæc collationis capita: Pontifex Leuiticus alienum, eúmque pecuinum, sanguinem offerebat: Christus verus & æternus Pontifex suum sanctissimum & purissimum obtulit. Ille quotannis offerebat, ac proinde non sanctificabat, sed veram sanctificationem duntaxat repræsentabat: Christus semel vna oblatione omnes credentes

in æternum consecrauit. Deinceps verò copiosius omnia per partes explicat. Nactus, εὑράμενος. Id est, meritò adeptus, nobis tamen, non sibi. Qui enim redemptione indigeret qui peccatum non habebat, sed omnem iustitiam? Itaque non pro se, sed pro nobis seipsum obtulit. Vulg. Inuenta. Eras. Reperta. Neutrū mihi placuit: puto enim εὑρίσκεσθαι propria significatione hic accipi, de qua diximus Rom. 4. a. 1.

Leuit. 16. c. 14 / num. 19. a. 4

Εἰ γὰρ τὸ αἷμα ταύρων καὶ τράγων, καὶ σποδὸς δαμάλεως ῥαντίζουσα τοὺς κεκοινωμένους, ἁγιάζει πρὸς τὴν τῆς σαρκὸς καθαρότητα,

13 ‖Nam si sanguis taurorum & hircorum, ¨ & cinis iuuencæ aspergens inquinatos, sanctificat ¨ ad carnis puritatem:

13 *Si enim sanguis hircorū & taurorū, & cinis vitulæ aspersus, inquinatos sanctificat ad emundationem carnis,*

1. Pet. 2. c. 14 / 1. ioh. 1. c. 7 / apoc. 1. b. 6 / Luc. 1. g. 75 / Luc. 5. g. 74

Πόσῳ μᾶλλον τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, ὃς διὰ πνεύματος αἰωνίου ἑαυτὸν προσήνεγκεν ἄμωμον τῷ Θεῷ, καθαριεῖ τὴν συνείδησιν ὑμῶν ἀπὸ νεκρῶν ἔργων, εἰς τὸ λατρεύειν Θεῷ ζῶντι;

14 Quāto magis ‖sanguis Christi qui ¨ per Spiritum æternum seipsum obtulit inculpatum Deo, ‖ purgabit cōscientiam vestram ¨ à mortuis operibus, ‖ad seruiendum Deo viuo?

14 *Quanto magis sanguis Christi, q per Spiritū sanctum semetipsum obtulit immaculatum Deo, emundabit conscientiā vestrā ab operibus mortuis, ad seruiēdum Deo viuenti?*

Rom. 5. a. 6 / 1. pet. 3. c. 18

Καὶ διὰ τοῦτο διαθήκης καινῆς μεσίτης ἐστίν, ὅπως θανάτου γενομένου, εἰς ἀπολύτρωσιν τῶν ἐπὶ τῇ πρώτῃ διαθήκῃ παραβάσεων, τὴν ἐπαγγελίαν λάβωσιν οἱ κεκλημένοι τῆς αἰωνίου κληρονομίας.

15 ¨ Itaque ob id noui Fœderis mediator est, ‖ vt morte intercedente, ad redemptionem earum præuaricationum quæ fuerant sub priore Testamēto, vocati, promissionem accipiāt æternæ hæreditatis.

15 *Et ideo noui Testamenti mediator est, ut morte intercedente in redemptionem earum præuaricationum quæ erant sub priori Testamento, repromissionem accipiant qui vocati sunt æternæ hæreditatis.*

Ὅπου γὰρ διαθήκη, θάνατον ἀνάγκη φέρεσθαι τοῦ διαθεμένου.

16 ¨ Nam vbi testamentum est, mors intercedat necesse est testatoris.

16 *Vbi enim testamentum est, mors necesse est intercedat testatoris.*

13 Et cinis iuuencæ, καὶ σποδὸς δαμάλεως. Designat alteram ceremoniam, quæ & ipsa peculiariter adumbrabat æternum Christi sacrificium, de qua vide Num. 19. Confer etiam lector, si libuerit, horrendam blasphemiam qua nititur aquæ illius lustralis ceremonia apud illos vsurpatæ qui soli volunt Christiani videri, De consecrat. distinct. 3. c. aquam: & manifestè cernes quò euaserit Antichristi impudentia. Ad carnis, &c. πρὸς τὴν τῆς σαρ. &c. Symbola (vt antè dixi) à re separata seorsim considerat, & ab iis ita argumentatur, Si sanguis pecuinus & iuuencæ cinis hanc vim habuerunt, vt qui eis esset forinsecus aspersus, purus cēseretur, (hæc enim vis est symbolorum, vt quod intus fit, foris repræsentent) an res ipsa non præstiterit quod illa foris adumbrarunt? quòd si re ipsa id præstitum est, quorsum nunc id signum, quod rei futuræ expectationem tantisper sustibat, dum illa præsens adueniret?

14 Per Spiritum æternum, διὰ πνεύματος αἰωνίου. Opponit pecudum sanguini sanguinem eius qui non homo duntaxat, quales cæteri, sed Deus etiam fuerit. Nam Spiritus æterni appellatione, diuinitatis cum humanitate coniunctæ efficacitatem infinitam intelligo, quæ totum hoc sacrificium consecrauit, vt sanguinem istū, quia sanguis erat eius hominis qui etiam Deus erat, viuifica planè illa virtute præditum esse oporteat, quæ vt nos condidit, ita etiam vnà possit instaurare. Huc respexit Dominus Ioh. 6. g. 63, quum diceret carnem suam nihil prodesse, Spiritum eum esse qui viuificet. Et Paulus, Act. 20. f. 28, quum Deum dicit sibi acquisisse Ecclesiam sanguine suo. A mortuis operibus, ἀπὸ νεκρῶν ἔργων. Id est, à peccatis quæ à morte proficiscuntur, & nihil aliud quàm mortem generant. Sed in primis obseruandum est quid sit καθαρίζειν, vt intelligatur vis argumenti quod explicatur infrà, 10. a. 1 & 2. Duæ sunt enim purificationis partes, eæque seorsim considerandæ. Vna, qua delentur priora peccata: altera, qua radix ipsa peccati amputatur cum fructibus. Itaque quod ad priorem attinet, primùm quidem illam vindicauit Christo, collata ipsius sanguinis dignitate cum taurorum ac vitulorum sanguine, qui vsque ad animam penetrare non possit. Nunc verò, id est in proximo versiculo & deinceps, nequis exciperet, quid igitur sit illis factum qui sub priore fœdere vixerunt, ostendet Christum etiam pro illis sanguinem fudisse, vt qui per veteres ritus fuerit adumbratus: alioquin nisi ad illius futurum aduentum repræsentandum prorsus inutiles. De altera verò parte differit proximo capite.

15 Itaque ob id, &c. καὶ διὰ τοῦτο, &c. Rectè colligit ex præcedentibus ea quæ explanaturus est. Nam si pecuinus sanguis in vetere Fœdere non expiabat: vel nouum Fœdus & nouus sanguis requirebatur, cuius vis ad illos vsque pertingeret: vel superest vt illi seruati nō fuerint. quam partem posteriorem, vt nimis absurdam præterit. Hinc consequitur, vnum fœdus semper fuisse quod ad rem ipsam, id est quod ad expiationem attinet, quæ suo demum tempore fuerit peracta: sed ipsius venturi vmbram aliquam ad tempus extitisse. Vetus igitur Fœdus plenum non fuit, sed promissio & adumbratio futuri fœderis, per quod æterna contingit hæreditas.

16 Nam vbi testamentum est, ὅπου γὰρ διαθήκη. Manifestè ostēdit hic locus (vt meritò indicauit doctissimus interpres) hanc epistolam Hebraicè scriptam non esse. Siquidem apud Hebræos ברית nihil aliud significat quàm pactum inter viuos initum: pro quo tamen fœdus dicere propter factam reconciliationem maluimus. quod & ipsum species est pacti inter viuos initi. Itaque nō potuit noster hic author, quisquis tandem fuit, idem nomen Hebraicum & fœderi & testamento applicare: quod illi facere in Græco idiomate licuit, quoniā διαθήκης nomen apud Græcos & pro fœdere & pro testamento accipitur. Græcè igitur scriptam fuisse hanc epistolam apparet: neque id mirum cuiquam videri debet, quum Græcam linguam eo tempore in toto Oriente multis familiarem fuisse constet. Sed ad rem. Quæritur quomodo conueniat quod de testamento commemoratur hoc in loco: quum passim fiat non testamenti, sed fœderis mentio. Respondeo, nouum quæsitum esse argumentum partim à fœderis huius natura, quod commune quiddam habet cum testamento, & à reliquis

fœderum

fœderum ſpeciebus alienum: partim à duplici ſignificatione τῆς διαθήκης, quæ quidem duplici illi fœderis reſpectui optimè quadrat. Nam in cæteris fœderibus nihil minus requiritur quàm mors eorum qui fœdus ineunt: hîc contrà, perſoluenda fuit pœna, quæ non alia ratione quàm morte lui poterat: ex iis autem de quibus reconciliandis agebatur, vnus quidem (id eſt Deus) mortis pœnam meritò ab alio requirebat, alioqui nunquam reconciliandus: alter verò (id eſt homo) pœnam eam luere non poterat quin à pœna ipſa maneret abſorptus: ita vt iam ne ſupereſſet quidem quîcum Deus paciſceretur. Itaque Filius Dei ſeſe interpoſuit, qui verus homo factus, pœna in ſe recepta, homines Patri reconciliaret. Habet ergo in manu Chriſtus id de quo paciſci cum hominibus conſtituit Deus, æternam nimirum hæreditatem. Quoniam autem is nonniſi moriendo nobis ius illud acquirit, idcirco quod ad Chriſtum ipſum attinet, pactum iſtud inter Deum & homines initum, ſpeciem quandam teſtamenti refert, quaſi ipſe moriens, æterni regni nos fecerit hæredes. Aptè igitur conuenit hæc ſimilitudo. Sed quorſum illa quæſita eſt? Nempe vt hoc argumentũ necteretur, Teſtamenta nonniſi morte teſtatoris ſanciuntur: teſtator eſt Chriſtus: Chriſti igitur, non hircorum aut vitulorum ſanguine ſancitum eſt teſtamentum. Et ea quidem cauſa eſt cur in vetere fœdere omnia purificarentur ſanguine, nempe vt ſignificarentur omnia teſtatoris illius mortem futuram reſpicere.

Διαθήκη γὰρ ἐπὶ νεκροῖς βεβαία, ἐπεὶ μήποτε ἰσχύει ὅτε ζῇ ὁ διαθέμενος.

17 ‖Teſtamentum enim in mortuis ratum eſt: quandoquidem nondum valet quum viuit teſtator.

17 *Teſtamentum enim in mortuis confirmatum eſt: alioquin nondum ualet dum uiuit qui teſtatus eſt.* Galat.3.c.15

Ὅθεν οὐδ' ἡ πρώτη χωρὶς αἵματος ἐγκεκαίνισται.

18 Vnde ne prius quidem illud abſque ſanguine dedicatum fuit.

18 *Vnde nec primum quidem ſine ſanguine dedicatum eſt.*

Λαληθείσης γὰρ πάσης ἐντολῆς κατὰ νόμον ὑπὸ Μωϋσέως παντὶ τῷ λαῷ, λαβὼν τὸ αἷμα τῶν μόσχων καὶ τράγων μετὰ ὕδατος καὶ ἐρίου κοκκίνου καὶ ὑσσώπου, αὐτό τε τὸ βιβλίον καὶ πάντα τὸν λαὸν ἐρράντισε,

19 Quum enim Moſes omnia mandata ¨ ſecundum Legem recitaſſet toti populo, ſumpto ſanguine vitulorum & hircorum, cum aqua & lana coccina & hyſſopo, ſimul & ipſum librum & totum populum aſperſit,

19 *Lecto enim omni mandato Legis à Moyſe uniuerſo populo, accipiens ſanguinem uitulorum & hircorum cum aqua & lana coccinea & hyſſopo, ipſum quoque librum & omnem populum aſperſit,*

Λέγων, Τοῦτο τὸ αἷμα τῆς διαθήκης ἧς ἐνετείλατο πρὸς ὑμᾶς ὁ Θεός.

20 ‖Dicens, Hic eſt ſanguis teſtamenti quod mandauit vobis Deus.

20 *Dicens, Hic ſanguis Teſtamenti, quod mandauit ad uos Deus.*

Καὶ τὴν σκηνὴν δὲ καὶ πάντα τὰ σκεύη τῆς λειτουργίας τῷ αἵματι ὁμοίως ἐρράντισε.

21 Inſuper autem & Tabernaculum, & omnia vaſa ſacrorũ, ſanguine ſimiliter ¨ aſperſit.

21 *Etiam Tabernaculum & omnia uaſa miniſterii, ſanguine ſimiliter aſperſit.*

Καὶ σχεδὸν ἐν αἵματι πάντα καθαρίζεται κατὰ τὸν νόμον, καὶ χωρὶς αἱματεκχυσίας οὐ γίνεται ἄφεσις.

22 Et omnia fere ſecundum Legem ſanguine purificantur: & abſque ſanguinis effuſione non fit remiſſio.

22 *Et omnia penè in ſanguine ſecundum Legem mundantur: & ſine ſanguinis effuſione non fit remiſſio.*

Ἀνάγκη οὖν τὰ μὲν ὑποδείγματα τῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, τούτοις καθαρίζεσθαι· αὐτὰ δὲ τὰ ἐπουράνια κρείττοσι θυσίαις παρὰ ταύτας.

23 Itaque neceſſe fuit exemplaria quidem eorum quæ ſunt in cælis, hiſce rebus purificari, ¨ ipſa verò cæleſtia ¨ potioribus quàm hæ ſint victimis:

23 *Neceſſe eſt ergo exemplaria quidem cæleſtium his mundari, ipſa autem cæleſtia, melioribus hoſtiis quàm iſtis.*

Οὐ γὰρ εἰς χειροποίητα

24 ¨Non enim in manufactum

24 *Non enim in manufacta*

19 Secundum Legem, κατὰ νόμον. Id eſt ſicut Dominus præceperat. Refertur enim hoc ad participium λαληθείσης, & ſignificatur Moſen non temere, ſed Deo ita iubente Legem totã populo recitaſſe. Ἐντολὴν enim vocat ipſam Legem: neque dixit κατὰ τὸν νόμον, vt mox verſu 22, ſed κατὰ νόμον, id eſt *par ordonnance*. Vulg. Omni mandato Legis, πάσης ἐντολῆς τοῦ νόμου. Aſperſit, ἐρράντισε. Id eſt aſpergere conſueuit.

23 Ipſa verò cæleſtia, αὐτὰ δὲ τὰ ἐπουράνια. Analogiam, inquit, eſſe oportet inter ea quæ purificant & quæ purificantur. Sub Moſe typi illi omnes terreni fuerunt, puta, Tabernaculum, Liber, vaſa, victimæ, cæteráque omnia: ſed tamen rerum cæleſtium typi. oportuit igitur typica & eiuſdem naturæ materia ac ritu, nempe pecudum ſanguine, aqua, lana, hyſſopo luſtrari. Sub Chriſto verò cæleſtia omnia, cæleſte tabernaculum, cæleſtis victima, cæleſtis populus, cæleſtis doctrina, cælum denique ipſum pro manſione proponitur. Itaque hæc omnia ſimili ratione, nimirum viuifici illius ſanguinis Chriſti æterna oblatione, ſanctificari oportuit. Dicuntur autem ſanctificari vario reſpectu. Primùm enim ſeipſum nobis ſuo ſanguine ſanctificauit Chriſtus: deinde & ipſum cælum quodammodo ſanctificauit nobis, quum illud ſanctus ipſe ingrederetur, vt in eo aliquando etiam ſancti ipſi Deo in æternum ſeruiamus. Potioribus victimis, κρείττοσι θυσίαις. Quorſum hoc, quum vna ſit vnius victimæ oblatio? nempe quia vnica vera & æterna omnibus typicis, opponitur, ideo pluralem numerum vſurpauit, quòd vna omnium ſit inſtar: qua vna tum vetus ille tum nouus populus fuerit ſanctificatus.

24 Non enim, &c. οὐ γὰρ, &c. Aliæ collationes: Pontifex Leuiticus in ſacrarium illud ingrediebatur, Dei

quidem mandato, ſed tamen hominum manu ex terrena materia fabricatum, vt eſſet alterius excellentioris (nempe cæleſtis regiæ) exemplar: Chriſtus verò in cælos ipſos, id eſt in beatæ illius & incomprehenſæ beatitatis æternam ſedem, penetrauit. Ille coram arca, Chriſtus coram Deo ipſo comparet.

ἅγια εἰσῆλθεν ὁ Χριστὸς, ἀντίτυπα τῶν ἀληθινῶν, ἀλλ' εἰς αὐτὸν τὸν οὐρανὸν, νῦν ἐμφανισθῆναι τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ ἡμῶν.

ſacrarium ingreſſus eſt Chriſtus, quod ſit exemplar vero *ſacrario* reſpõdens: ſed in ipſum cælũ, vt appareat nunc in conſpectu Dei pro nobis.

ſancta Ieſus introiuit, exemplaria uerorum: ſed in ipſum cælum, ut appareat nunc uultui Dei pro nobis.

25 Οὐδ' ἵνα πολλάκις προσφέρῃ ἑαυτὸν, ὥσπερ ὁ ἀρχιερεὺς εἰσέρχεται εἰς τὰ ἅγια κατ' ἐνιαυτὸν ἐν αἵματι ἀλλοτρίῳ·

25 Neque vt ſæpe offerat ſemetipſum, ſicut Pontifex ingreditur in ſacrarium quotannis cum ſanguine alieno:

25 *Neque ut ſæpe offerat ſemetipſum, quemadmodum Pontifex intrat in Sancta per ſingulos annos in ſanguine alieno:*

26 (Ἐπεὶ ἔδει αὐτὸν πολλάκις παθεῖν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου) νῦν δὲ ἅπαξ ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων, εἰς ἀθέτησιν ἁμαρτίας, διὰ τῆς θυσίας αὐτοῦ πεφανέρωται.

26 (Alioquin oportuiſſet eum ſæpe paſſum fuiſſe à condito mundo) ſed nunc ſemel in conſummatione ſeculorum, ad abolendum peccatum, per immolationem ſuiipſius patefactus eſt.

26 *(Alioquin oportebat eũ frequenter pati ab origine mundi) nunc autem ſemel in conſummatiõe ſeculorum, ad deſtructionem peccati per hoſtiam ſuam apparuit.*

27 Καὶ καθ' ὅσον ἀπόκειται τοῖς ἀνθρώποις ἅπαξ ἀποθανεῖν, μετὰ δὲ τοῦτο κρίσις·

27 Et ſicut illud ſtatutũ eſt hominibus vt ſemel moriantur, poſtea verò iudicium:

27 *Et quemadmodum ſtatutum eſt hominibus ſemel mori, poſt hoc autem, iudicium:*

Rom.5.a.6.8
1.pet.3.c.18

28 Οὕτως ὁ Χριστὸς ἅπαξ προσενεχθεὶς εἰς τὸ πολλῶν ἀνενεγκεῖν ἁμαρτίας, ἐκ δευτέρου χωρὶς ἁμαρτίας ὀφθήσεται τοῖς αὐτὸν ἀπεκδεχομένοις, εἰς σωτηρίαν.

28 Ita & Chriſtus ſemel oblatus vt multorum peccata tolleret, altera vice abſque peccato conſpicietur iis qui ipſum expectant, ad ſalutem.

28 *Sic & Chriſtus ſemel oblatus eſt ad multorum exaurienda peccata, ſecundò ſine peccato apparebit expectantibus ſe, in ſalutem.*

25 Neque vt ſæpe, &c. οὐδ' ἵνα πολλάκις, &c. Aliæ duæ collationes: Pontifex alienum, Chriſtus ſuum ſanguinem obtulit. Ille quotannis repetebat oblationem, Chriſtus ſemel tantùm ſeſe offerens, peccatum in genere aboleuit tum præteritorum tum venturorum ſeculorum.

26 Alioquin, ἐπεί. Argumentum non repetendæ Chriſti oblationis: quia quum à condito mundo fuerint expianda peccata, diximus autem ſolo Chriſti ſanguine expiari, oporteret ſæpe iam ipſum mortuum eſſe à condito mundo. Atqui homo ſemel tantùm mori poteſt. Ergo Chriſti oblatio nouiſſimis temporibus peracta, repeti non potuit, nec poteſt. Quod ſi ita eſt, nempe vis ipſius & ad præterita & ad conſequuta omnia peccata porrigitur. Sunt ergo iſta connexa, ſanguinis fuſio, expiatio peccati, offerri & mori. Quamobrem manifeſtos Antichriſtianos eſſe oportet qui ad Chriſti ſanguinem alias ſatiſfactiones adiungunt, quique ſæpius illum offerri, vel (vt quidam nuper ſomniarunt) noua oblatione applicari contendunt. Diſtinctio, inquam, illa quotidianæ pro viuis ac mortuis expiationis incruentæ, blaſphema eſt, ſacrilega, & impia. Semel, ἅπαξ. Vide ſuprà, 7.d.27. In conſummatione ſeculorum, ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων. Id eſt diebus nouiſſimis. Neque enim alia vnquam oblatio expectanda, ſed iudicium vnum ſupereſt. Paulus alicubi plenitudinem, vt Galat.4.a.4: alibi fines ſeculorum vocat, 1.Corinth.10.c.11. Ad abolendum peccatum, εἰς ἀθέτησιν ἁμαρτίας. Bene dicit peccatum, totam ipſam veluti ſpeciem ac radicem intelligens, vt expoſuimus 6.Rom. Sed & alibi diximus ἀθετεῖσθαι dici leges quum abrogatæ tolluntur. quod huic loco optimè conuenit, vt Legem ipſam peccandi per Chriſtum ſciamus abrogatam, quæ in Adamo lata fuerat. Nam & fructus præteriti ac futuri remittuntur ſanguine Chriſti expiati: & cor ipſum eodem ſanguine rigatum, peccato moritur, vt fructus edat iuſtitiæ.

27 Sicut, καθ' ὅσον. In vno codice legimus καθ' ὃ, & rectius, vt opinor, quanuis ὅσος ſæpe pro poſtpoſitiuo articulo ponatur. Alioqui nõ memini καθ' ὅσον legere in hac ſignificatione. Vt ſemel moriantur, ἅπαξ ἀποθανεῖν. De conſueta & naturali hominum conditione loquitur. Nam quòd Lazarus & alii aliquot, bis mortui ſunt, extraordinarium fuit. In iis verò qui repentè immutabuntur, immutatio illa ſpecies mortis erit, 1. Corinth.15.g.51.

28 Multorum, πολλῶν. Ita reſtringendæ ſunt omnes vniuerſales promiſſiones ad ſolos electos, quum εἰς non declaret duntaxat euentum, ſed ſcopum ac conſilium. Quærendum eſt autem electionis teſtimonium non in arcano Dei conſilio, ſed ex fidei effectis, vt ab imo gradu ad ſummum progrediamur, ibi demum certam & immobilem conſolationem inuenturi. Quanquam hoc quidem propriè non eſt huius loci. Cæterùm quod de iudicio ſubiicitur, quaſi παρέργως dictum eſt, partim ad terrendos eos qui vna Chriſti oblatione non ſunt contenti, partim vt fideles in officio contineat, ne reſiliant. Aſque peccato, χωρὶς ἁμαρτίας. Id eſt abſque victima pro peccato, vt diximus 2.Cor.5.d.21. Vel, abſque peccato, id eſt abolito iam & abrogato peccato. Ad ſalutem, εἰς σωτηρίαν. Poteſt hoc conſtrui cum proximo participio, vt ſit periphraſis credentium, qui ſoli expectant Chriſtum ad ſalutem: vel cum verbo Conſpicietur, quia ſolis illis ad ſalutem conſpicietur qui ipſum expectant. Nam ex impiis alii rident vtrunque aduentum, quibus Chriſtus eſt pro fabula: alii propriè non dicuntur expectare, qui optarent nunquam venire.

Κεφάλαιον ι

1 Σκιὰν γὰρ ἔχων ὁ νόμος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, οὐκ αὐτὴν τὴν εἰκόνα τῶν πραγμάτων, κατ' ἐνιαυτὸν ταῖς αὐταῖς θυσίαις ἃς προσφέρουσιν εἰς τὸ διηνεκὲς, οὐδέποτε δύναται τοὺς προσερχομένους τελειῶσαι·

2 Ἐπεὶ οὐκ ἂν ἐπαύσαντο προσφερόμεναι, διὰ τὸ μηδεμίαν ἔχειν ἔτι συνείδησιν ἁμαρτιῶν τοὺς λατρεύοντας, ἅπαξ κεκαθαρμένους;

3 Ἀλλ' ἐν αὐταῖς ἀνάμνησις ἁμαρτιῶν κατ' ἐνιαυτόν.

4 Ἀδύνατον γὰρ αἷμα ταύρων καὶ τράγων ἀφαιρεῖν ἁμαρτίας.

5 Διὸ εἰσερχόμενος εἰς τὸν κόσμον, λέγει, Θυσίαν καὶ προσφορὰν οὐκ ἠθέλησας, σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι.

CAP. X.

1 LEx enim vmbram obtinẽs futurorum bonorum, non expressam formam rerum, iis hostiis quas singulis annis easdem assiduè offerũt, nunquam potest accedentes sanctificare:

2 Alioqui non desiissent offerri, propterea quòd qui sacrificasset, ac semel purgati essent, nullorum peccatorũ amplius essent sibi conscii?

3 Atqui in istis repetita fit mentio peccatorum quotannis.

4 Non enim potest sanguis taurorũ & hircorũ auferre peccata.

5 Quapropter ingrediẽs mundum, dicit, ‖Sacrificium & oblationem noluisti, corpus autem aptasti mihi.

CAP. X.

1 *VMbram enim habens Lex futurorũ bonorum, non ipsam imaginem rerum, per singulos annos eisdem ipsis hostiis quas offerunt indesinenter, nunquam potest accedentes perfectos facere:*

2 *Alioquin cessassent offerri, ideo quòd nullam haberent ultrà conscientiam peccati, cultores semel mundati.*

3 *Sed in ipsis commemoratio peccatorum per singulos annos fit.*

4 *Impossibile enim est sanguine taurorum & hircorũ auferri peccata.*

5 *Ideo ingrediens mundum, dicit, Hostiam & oblationem noluisti, corpus autem aptasti mihi.* Psal.40.b.7

IN CAPVT X.

1 Lex enim vmbrã, &c. σκιὰν γὰρ, &c. In anniuersario illo sacrificio quod peculiariter hîc spectatur, publica & solennis peccatorum Israelis, non eorũ tantùm quæ anno proximè præcedente commissa essent, sed omnium etiam superiorum confessio fiebat. non qualem inuexit postea Satan in Ecclesiam, sed qua omnes & singuli tanquam reos sese coram Deo sistebant, Leuit.16.e.21. Hinc colligit Apostolus cõstare anniuersaria illa sacrificia non habuisse vim purificandi. Cur enim repeterentur? Valet consequutio, non modò quia semel abolita peccata, frustra commemorarentur, & pro semel expiatis frustra repeteretur expiatio: sed quia vt sit perfecta purificatio, necesse est ipsum peccatum semel extirpari, quòd alioqui pura non possit dici conscientia, vt exposuimus suprà 9.d.14. quemadmodum nemo satis probum medicamentum esse dixerit quod morbos tantùm præsentes ad momentũ prohibere, ingruẽtes autẽ nullo modo possit impedire. Quid si igitur neutrum præstet? Hoc autem vtrunque vnius Christi sanguini tribuitur: quo quisquis est irrigatus, & à præteritis & à futuris peccatis liberatus est in æternum, atque adeo sanctificatus, vt peccato mortuus, viuat iustitiæ. Ideo nec pluribus hîc victimis, nec vnius victimæ repetita oblatione opus est. Ergo quòd vetera illa sacrificia disertè dicuntur populum expiare, Leuit.16.g.30, non ad ipsa symbola, sed ad futuram illam Christi oblationem vnicam pertinet, quæ per illa quotannis, atque adeo singulis diebus per omnes ceremonias adumbrabatur. Futurorum bonorum, τῶν μελλόντων ἀγαθῶν. Id est æternorum, quæ Patribus promissa sunt in Christo, suo tempore exhibita: sed ita tamen vt alibi nos maneant. Expressam formam, εἰκόνα. Εἰκόνα vocant Græci non quanuis picturam vel sculpturam, sed quæ sit viui instar: vnde iconici pictores, quos vulgò vocamus, *qui peignent au vif*, παρὰ τὸ εἴκειν. Cic. pro Cælio, Permulta maximarum non expressa sed adumbrata signa virtutum. Sed & εἰκὼν accipitur pro ipsa essentiali (vt ita loquar) similitudine, vt Philip.2.a.7, & suprà, 1.a.2. Itaq; alii hoc nomine intelligunt Euangelium, in quo nobis expressè effigies summi illius beneficii exhibetur: (cuius duntaxat σκιαγραφία & rudis quædam delineatio fuerit in Lege, id est in ceremoniis) alii Christum, vt rem ipsam & solidum corpus, volunt cum vmbris, id est figuris Legis, conferri. quæ expositio mihi quidem videtur melius quadrare Apostoli argumento. Vulg. & Eras. Imaginem, non satis expressè.

2 Nullorum, μηδεμίαν. Vulg. admodum obscurè, Nullam haberent vltrà conscientiam peccatorum. Eras. nihilo melius, Nullam iam habuissent conscientiam peccatorum.

3 Repetita mentio, ἀνάμνησις. Sic conuerti duabus de causis: primùm quia publica erat ea professio: deinde quia quantumuis antiqua & vetusta peccata repetebantur, id est reũ sese ac maiores suos omnes populus agnoscebat. quod requiritur ad consequutionem argumenti, & declarat etiam præpositio ἀνά. Nam alioquin potuisset obiici, ideo fuisse repetitum hoc sacrificium non quòd peccata non tolleret, sed quòd superioris tantùm anni peccata elueret. Itaque ἀνάμνησιν Vetus interpres & Erasmus non satis expressè conuertunt Commemorationem.

5 Ingrediens mundum, εἰσερχόμενος εἰς τὸν κόσμον. Nouum argumentum à testimonio Dauidis, quo disertè significatur, nonnisi sublato priore, posterius poni. Cæterùm ingressus esse mundum dicitur Filius Dei quum homo factus est, vt descendisse è cælo, Iohan.6.f.41. Significat autem his verbis Apostolus, Christum apud Dauidem eo loco induci quasi recens hominem factum, de suo munere disserentem. Erasmus maluit vertere per futurum, Quum ingressurus esset mundum, habita eius temporis ratione quo hæc scripsit Dauid, quasi Filius adhuc in cælo manens, de futuro suo officio loquens inducatur. Sententia igitur eadem est, sed illud videtur melius conuenire. Et oblationem, καὶ προσφοράν. Iterum diuiditur sacrificandi cultus in duas species, vt exposuimus suprà, 5.a.1. Reliquas ceremonias præterit. Erãt enim duntaxat tanquam sacrificiorum appendices. Noluisti, οὐκ ἠθέλησας. Hoc verò non potest Dauidi conuenire, quæcunque subterfugia quærantur. Nam (vt rectè prorsus obseruat doctissimus interpres) habuit commune cum cæteris sacrificandi mãdatum. itaque præterire quod illi Deus mandarat non potuit. Propriè hæc igitur Christi regno tribuuntur. Nam id quoque quod versiculo 13 eiusdem Psalmi dicitur de iniquitatibus, de Christo meliore etiam iure quàm de Dauide dicitur, quum ille vnus omnium iniquitates portarit. Corpus, σῶμα, &c. Hebraicè אזנים כרית לי,

aures perforaſti mihi. id eſt, docilem & obſequentem ad audiendum me reddidiſti. Ita enim deſcribitur in capitis noſtri perſona quæ ſit fœderis noui ratio, nempe fide percipere Euangelium: quod ab iis vnis præſtatur quibus Dominus aures cordis aperuit, vt Act.16.c.14. quum natura omnes cæci ſimus. Ergo quod ad ſententiam attinet, Græca interpretatio nihil variat. Nam quod quidam de corporis humani aſſumptione hoc explicant, nihil eſt: quanuis veriſſimum quidem ſit, Chriſtum hac ratione factum eſſe Eccleſiæ (id eſt audientium & credentium) caput. Sed hæc pars non fuiſſet prætermiſſa in applicatione, ſi eſſet ita accipienda.

	Ὁλοκαυτώματα καὶ περὶ ἁμαρτίας οὐκ εὐδόκησας.	6 Holocautomata & hoſtiam pro peccato non approbaſti:	6 *Holocautomata & pro peccato non tibi placuerunt:*
	Τότε εἶπον, Ἰδοὺ ἥκω (ἐν κεφαλίδι βιβλίου γέγραπται περὶ ἐμοῦ) τοῦ ποιῆσαι, ὁ Θεός, τὸ θέλημά σου.	7 Tunc dixi, Ecce adſum (in capite libri ſcriptum eſt de me) vt faciam, Deus, voluntatem tuam.	7 *Tunc dixi, Ecce uenio (in capite libri ſcriptum eſt de me) ut faciã, Deus, uoluntatem tuam.*
	Ἀνώτερον λέγων, Ὅτι θυσίαν καὶ προσφορὰν καὶ ὁλοκαυτώματα καὶ περὶ ἁμαρτίας οὐκ ἠθέλησας, οὐδὲ εὐδόκησας· (αἵτινες κατὰ τὸν νόμον προσφέρονται)	8 Quum ſuperius dixiſſet, Sacrificium & oblationem & holocautomata & hoſtiam pro peccato noluiſti, neque approbaſti: (quæ iuxta Legem offeruntur)	8 *Superius dicens, Quia hoſtias, & oblationes, & holocautomata, & pro peccato noluiſti, nec placita ſunt tibi (quæ ſecundum Legem offeruntur)*
	Τότε εἴρηκεν, Ἰδοὺ ἥκω τοῦ ποιῆσαι, ὁ Θεός, τὸ θέλημά σου. Ἀναιρεῖ τὸ πρῶτον, ἵνα τὸ δεύτερον στήσῃ.	9 Tunc dixit, Ecce adſum, vt faciam, Deus, voluntatem tuam. Tollit prius, vt poſterius ſtatuat.	9 *Tũc dixi, Ecce uenio, ut faciam, Deus, uoluntatem tuam. aufert primum ut ſequens ſtatuat.*
	Ἐν ᾧ θελήματι ἡγιασμένοι ἐσμὲν διὰ τῆς προσφορᾶς τοῦ σώματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐφάπαξ.	10 Qua voluntate ſanctificati ſumus, per oblationem corporis Ieſu Chriſti ſemel *factam.*	10 *In qua uoluntate ſanctificati ſumus, per oblationẽ corporis Ieſu Chriſti ſemel.*
	Καὶ πᾶς μὲν ἱερεὺς ἕστηκε καθ' ἡμέραν λειτουργῶν, καὶ τὰς αὐτὰς πολλάκις προσφέρων θυσίας, αἵτινες οὐδέποτε δύνανται περιελεῖν ἁμαρτίας·	11 Omnis igitur Sacerdos adſtat quotidie, operans, & eaſdẽ ſæpius offerens hoſtias, quæ nunquam poſſint auferre peccata:	11 *Et omnis quidem ſacerdos præſto eſt quotidie, miniſtrans, & eaſdem ſæpe offerens hoſtias, quæ nunquam poſſunt auferre peccata:*
ſupra,1.d.13	Αὐτὸς δὲ μίαν ὑπὲρ ἁμαρτιῶν προσενέγκας θυσίαν, εἰς τὸ διηνεκὲς ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ·	12 Hic verò vna pro peccatis oblata victima, in perpetuum ſedet ad dextram Dei:	12 *Hic autem unam pro peccatis offerens hoſtiã, in ſempiternum ſedet in dextra Dei:*
Pſal.110.a.2 1.cor.15.d.25 ſupra,1.d.13	Τὸ λοιπὸν ἐκδεχόμενος ἕως τεθῶσιν οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν αὐτοῦ.	13 Id quod ſupereſt expectans, donec inimici ipſius, ſcabellũ pedum eius fiant.	13 *De cætero expectans donec ponantur inimici eius ſcabellum pedum eius.*
	Μιᾷ γὰρ προσφορᾷ τετελείωκεν εἰς τὸ διηνεκὲς τοὺς ἁγιαζομένους.	14 Vnica enim oblatione conſecrauit in perpetuum eos qui ſanctificantur.	14 *Vna enim oblatione conſummauit in ſempiternum ſanctificatos.*
	Μαρτυρεῖ δὲ ἡμῖν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· μετὰ γὰρ τὸ προειρηκέναι,	15 Teſtificatur autem nobis & ipſe Spiritus ſanctus. nam poſteaquam prædixit,	15 *Conteſtatur autem nos & Spiritus ſanctus. poſtquam enim dixit,*

6 Et hoſtiam pro peccato, *καὶ περὶ ἁμαρτίας.* Hebr. וחטאה, id eſt & peccatum. Diximus enim *μετωνυμικῶς* ſic vocari victimam pacificam, quam vocant.

7 In capite libri, *ἐν κεφαλίδι βιβλίου.* Hebr. במגילת ספר, id eſt in volumine libri. Complicabant enim antiquitus libros in cylindri morem, vt nunc quoque Iudæi Legem habent deſcriptam in ſuis ſynagogis. Sed hoc diſcrimen nihil detrahit de ſententia. Accepit quidem Græcus interpres מגלה in ſignificatione גלגולת. eſt enim vtrunque eiuſdem radicis.

9 Dixit, *εἴρηκεν.* Vulg. Dixi, *εἶπον,* niſi librariorum culpa hoc factum eſt. occaſionem autem errori præbuit quod in ipſo Pſalmi contextu legitur *τότε εἶπον,* tum dixi. Sed hæc verba ſunt Apoſtoli, locum Dauidis ad ſcopum ſuum accommodantis, vt hoc cohæreat cum ſuperioris verſiculi initio. Prius, *τὸ πρῶτον.* Id eſt ſacrificia: vt poſterius ſtatuat, nempe voluntatem Dei. Ea igitur alibi quàm in ſacrificiis illis conſiſtit. Poterat enim obiici Apoſtolo, cur nunc non liceat per ſacrificia repræſentare Chriſti factam oblationem, vt olim futuram licuit?

10 Per oblationem, *διὰ τῆς προσφορᾶς.* In pleriſque codicibus legitur *οἱ διὰ προσφορᾶς.* quam lectionem ſi libuerit ſequi, repetendum erit *ἡγιάσμεθα,* Qui per oblationem corporis Ieſu Chriſti ſemel *ſanctificati ſumus.*

11 Adſtat, *ἕστηκε.* Sub. על המזבח, id eſt aram. Hebr. autem עמד, adſtare, accipitur pro *λειτουργεῖν,* id eſt pro Ante regem aut quenuis dominum miniſterii cauſa ſtare. quod Latini apparere dicunt.

12 Sedet, *ἐκάθισεν.* Semel quidem fuit *λειτουργὸς,* nunc verò ita eſt Pontifex vt ſimul tanquam rex æternus ſedeat, Philipp.2.b.9.

16 Αὕτη ἡ διαθήκη ἣν διαθήσομαι πρὸς αὐτοὺς μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, λέγει Κύριος, διδοὺς νόμους μου ἐπὶ καρδίας αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τῶν διανοιῶν αὐτῶν ἐπιγράψω αὐτούς·

16 Hoc est fœdus quod paciscar cum eis post dies illos, dicit Dominus, Indam leges meas cordibus eorum, & eorũ mentibus eas inscribam:

16 *Hoc autem Testamentum quod testabor ad illos post dies illos, dicit Dominus, dando leges meas in cordibus eorum, & in mentibus eorum superscribam eas:*

Ierem.31.f.33 rom.11.d.27 suprà,8.c.8

17 Καὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν οὐ μὴ μνησθῶ ἔτι.

17 Et peccatorum atque iniquitatum ipsorum non recordabor amplius.

17 *Et peccatorum & iniquitatum eorum iam non recordabor amplius.*

18 Ὅπου δὲ ἄφεσις τούτων, οὐκ ἔτι προσφορὰ περὶ ἁμαρτίας.

18 Porro vbi est horum remissio, non est amplius oblatio pro peccato.

18 *Vbi autem horum remissio, iam non est oblatio pro peccato.*

19 Ἔχοντες οὖν, ἀδελφοί, παῤῥησίαν εἰς τὴν εἴσοδον τῶν ἁγίων ἐν τῷ αἵματι Ἰησοῦ,

19 Quum igitur, fratres, habeamus libertatem ingrediendi Sacrarium per sanguinẽ Iesu,

19 *Habentes itaque, fratres, fiduciam in introitu Sanctorum in sanguine Christi,*

20 Ἣν ἐνεκαίνισεν ἡμῖν ὁδὸν πρόσφατον καὶ ζῶσαν, διὰ τοῦ καταπετάσματος, τουτέστι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ·

20 Ea via quam dedicauit nobis recentem & viuam, per velum, hoc est per carnem suam:

20 *Quam initiauit nobis viam nouam & viuentem, per velamen, id est carnem suam.*

21 Καὶ ἱερέα μέγαν ἐπὶ τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ·

21 *Quumque habeamus* Sacerdotem magnum, præfectum domui Dei:

21 *Et Sacerdotem magnum super domum Dei:*

22 Προσερχώμεθα μετὰ ἀληθινῆς καρδίας ἐν πληροφορίᾳ πίστεως, ἐῤῥαντισμένοι τὰς καρδίας ἀπὸ συνειδήσεως πονηρᾶς·

22 Accedamus cum vero corde, & certa persuasione fidei, puris cordibus à conscientia mala:

22 *Accedamus cum vero corde in plenitudine fidei, aspersi corda à conscientia mala.*

23 Καὶ λελουμένοι τὸ σῶμα ὕδατι καθαρῷ, κατέχωμεν τὴν ὁμολογίαν τῆς ἐλπίδος ἀκλινῆ, (πιστὸς γὰρ ὁ ἐπαγγειλάμενος)

23 Et abluto corpore aqua pura, teneamus confessionẽ spei non vacillantem, (fidelis enim est qui promisit)

23 *Et abluti corpus aqua munda, teneamus spei nostræ confessionem indeclinabilem, (fidelis enim est qui repromisit)*

16 Dicit Dominus, λέγει Κύριος. Nouum argumentum, Sublata causa tollitur effectus. Nulla superest peccatorum remissio: ergo nec sacrificium. Quid igitur dices? nulla indigemus peccatorum remissione? Imò verò hinc pendet omnis nostra beatitas: sed quum peracta sit, superest non vt de noua oblatione facienda, sed de ea quæ facta est, per fidem amplectenda cogitemus. Itaque non temere Apostolus hanc Ieremiæ prophetiam repetit, quum diuersum inde argumentum eliciat. Cæterùm quia hæc eadem verba sunt apud Prophetã, deceptus est Erasmus, qui Prophetæ verba esse putauit, quum Apostoli sint potius, vt hoc cohæreat cũ μετὰ τὸ προειρηκέναι, & sit hæc sententia, Postquam primo loco dixit, Hoc est fœdus, &c. tum postea subiicit Dominus, Indam Leges, &c. Hoc qui non perpenderunt, inseruerunt post ἐπιγράψω αὐτούς, inscribam eas, ὕστερον λέγει, id est Iterum dicit. Sed & in vno codice inuenimus eodem loco insertum, τότε εἴρηκε, tum dixit.

17 Non recordabor, οὐ μὴ μνησθῶ. Vbi igitur purgatorius ignis, & distinctio illa pœnæ & culpæ?

18 Oblatio pro peccato, προσφορὰ περὶ ἁμαρτίας. Rectè addidit Pro peccato. nam superest alia oblatio, nempe gratiarum actionis. & iubet Apostolus vt nosipsos Deo totos consecremus. Sed & mutua charitatis officia translatitiè solent à Paulo vocari oblationes Deo gratæ, sed non pro peccato, quum iam reconciliatis pareat aditus in cælum. Hoc sensu constat etiam ex ipso (quem vocant) Canone, sacrificii & Liturgiæ nomen veteres accepisse, vbi dicitur, HAEC DONA, HAEC MVNERA, HAEC SANCTA SACRIFICIA. Sunt ergo hæc paris impietatis, Christo subordinare alios mediatores vel redemptionis vel intercessionis, idque in cælo: oblationes alias pro peccato adiungere Christi sacrificio: Christum iterum velle offerre, vel alio sacrificio sibi applicare: Christum è cælis in terram illicere, & Christum è solio suo velle deturbare.

19 Libertatem, τὴν παῤῥησίαν. Iam sequitur epilogus superioris doctrinæ. Quum autem hæc verissima sint, quæso cur alios patronos quæramus? aut quo iure potest certa de salute sua in vno Iesu Christo persuasio vocari arrogantia?

20 Et viuam, καὶ ζῶσαν. Non conuenit quidem epitheton translationi, sed rei ipsi. opponitur enim Christi sanguis viuificus sanguini pecudum. Alluditur etiam ad Tabernaculum per quod Pontifex in sacrarium ingrediebatur quæ suprà sunt explicata. Sed noua hìc allegoria instituitur veli illius quod operiebat sacrarii arcana, & tamen aditum illuc reserabat. Sic, inquit, Christi caro diuinitatem nobis quasi sub velo ostendit, cuius alioqui fulgorem non possemus sustinere. Per hanc igitur viam ad Deum accedamus.

22 Vero, ἀληθινῆς. Id est minimè subdolo vel fucato, sed quod verè sit addictum Deo. Hebr. נאמן.

Puris cordibus, ἐῤῥαντισμένοι τὰς καρδίας. Hoc est quod inquit Dominus, Sancti estote, quandoquidem & ego sanctus sum. Nam certè mendax est qui fidem iactat, nec eius fructus (id est sanctificationem animi ac corporis) proferre potest, vt 2. Corinth.7.a.1. Vulg.& Eras. Aspersi corda vel cordibus, rectè quidem. est enim ad aspersiones illas sanguinis manifesta allusio: sed certum est vicissim ex antecedente colligi consequens, vt diximus Luc.3.b.7. Aqua pura, ὕδατι καθαρῷ. Id est Spiritus sancti gratia, quæ ab effectu vel ex antithesi externarum purificationum Legis, comparatur aquæ.

24 Καὶ κατανοῶμεν ἀλλήλους εἰς παροξυσμὸν ἀγάπης καὶ καλῶν ἔργων·

24 Et obseruemus alii alios, vt nos acuamus ad charitatem & bona opera:

24 *Et consideremus inuicē in prouocationem charitatis & bonorum operum:*

25 Μὴ ἐγκαταλείποντες τὴν ἐπισυναγωγὴν ἑαυτῶν, καθὼς ἔθος τισίν, ἀλλὰ παρακαλοῦντες· καὶ τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ βλέπετε ἐγγίζουσαν τὴν ἡμέραν.

25 Non deserentes aggregationem nostri mutuam, sicuti mos est quibusdam, sed adhortantes *alii alios*: idque eo magis quòd videtis illū diē appropinquare.

25 *Non deserentes collectionem nostram, sicut consuetudinis est quibusdam, sed consolantes: & tanto magis quanto videritis appropinquantem diem.*

Suprà, 6.a.4

26 Ἑκουσίως γὰρ ἁμαρτανόντων ἡμῶν μετὰ τὸ λαβεῖν τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας, οὐκ ἔτι περὶ ἁμαρτιῶν ἀπολείπεται θυσία·

26 ‖ Nam si "vltro peccauerimus post acceptā cognitionem veritatis, non adhuc pro peccatis reliqua est hostia:

26 *Voluntariè enim peccantibus nobis post acceptam notitiam ueritatis, iam non relinquitur pro peccatis hostia:*

27 Φοβερὰ δέ τις ἐκδοχὴ κρίσεως, καὶ πυρὸς ζῆλος, ἐσθίειν μέλλοντος τοὺς ὑπεναντίους.

27 Sed horrenda quædam expectatio iudicii, & ignis feruor, qui deuoratur⁹ est "aduersarios.

27 *Terribilis autem quædam expectatio iudicii, & ignis æmulatio, quæ consumptura est aduersarios.*

Deut. 19.d.15 mat. 18.c.16 iohan. 8.b.17 1. cor. 13.a.1

28 Ἀθετήσας τις νόμον Μωσέως, χωρὶς οἰκτιρμῶν ἐπὶ δυσὶν ἢ τρισὶ μάρτυσιν ἀποθνήσκει·

28 Qui contempserit Mosis Legem, absque misericordia ex ‖ duorum aut trium testimonio moritur:

28 *Irritam quis faciens Legem Moysi, sine ulla miseratione, duobus uel tribus testibus moritur:*

29 Πόσῳ (δοκεῖτε) χείρονος ἀξιωθήσεται τιμωρίας ὁ τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ καταπατήσας, καὶ τὸ αἷμα τῆς διαθήκης κοινὸν ἡγησάμενος ἐν ᾧ ἡγιάσθη, καὶ τὸ πνεῦμα τῆς χάριτος ἐνυβρίσας;

29 Quanto (putatis) acerbiore supplicio dignus cēsebitur qui Filium Dei conculcarit, & sanguinem fœderis per quem fuerat sanctificatus, profanum duxerit, & "Spiritum gratiæ contumelia affecerit?

29 *Quanto magis putatis deteriora mereri supplicia qui Filium Dei conculcauerit, & sanguinē Testamenti pollutum duxerit, in quo sanctificatus est, & Spiritui gratiæ contumeliam fecerit?*

Deut. 32.e.35 rom. 12.d.19

30 Οἴδαμεν γὰρ τὸν εἰπόντα, Ἐμοὶ ἐκδίκησις, ἐγὼ ἀνταποδώσω, λέγει Κύριος. Καὶ πάλιν, Κύριος κρινεῖ τὸν λαὸν αὐτοῦ.

30 Nouimus enim eum qui dixit, ‖ "Meum est vlcisci, ego rependam, dicit "Dominus. Et rursum, "Dominus iudicabit populum suum.

30 *Scimus enim qui dixit, Mihi uindicta, ego retribuam. Et iterum, Iudicabit Dominus populum suum.*

31 Φοβερὸν τὸ ἐμπεσεῖν εἰς χεῖρας Θεοῦ ζῶντος.

31 Horrendum est incidere in manus Dei viui.

31 *Horrendum est incidere in manus Dei uiuentis.*

32 Ἀναμιμνήσκεσθε δὲ τὰς πρότερον ἡμέρας, ἐν αἷς φωτισθέντες πολλὴν ἄθλησιν ὑπεμείνατε παθημάτων.

32 "Reuocate verò in memoriam superiores dies, quibus postquā illustrati fuistis, ingens certamē afflictionū sustinuistis.

32 *Rememoramini autē pristinos dies, in quibus illuminati, magnum certamen sustinuistis passionum.*

26 Vltro, ἑκουσίως. Hebr. בזדון, quod de iis dicitur qui sine vlla causa aut etiam causæ specie aliquid faciunt. Itaque iis conuenit non qui simpliciter scientes peccant: (alioquin actum fuisset de Dauide & Petro. Et quis tandem centies millies non esset hac ratione æternæ morti mancipatus?) sed iis demum qui ex professo resilientes in vniuersum à Christo, delectantur impietate, & bellum indicunt veritati. vti fecit Saul, Iulianus Apostata, Arius, & alii quorum execranda est memoria. Sic etiam sæpe diximus ἁμαρτωλοὺς dici quos Hebræi חטאים vocant, qui veluti peccandi quandam artem factitent, non autem eos qui quamuis ex consensu, tamen ex infirmitate & particulari lapsu peccent. Idque ita esse liquet ex versu 29. vt nihil prorsus adiuuet Nouati hæresin hic locus.

27 Aduersarios, ὑπεναντίους. Præpositio ὑπὸ nihil hîc detrahit de significatione. Vide Col. 2.c.14. Aliud est certè humanitus peccare quàm Deo bellum indicere.

29 Spiritum gratiæ, τὸ πνεῦμα τῆς χάριτος. Id est, Spiritum illum sanctum qui quodammodo Dei gratiam (id est sanctificationis opus) incipiebat in ipsis obsignare. Ostendit autem hic locus de quo peccati genere hîc agatur.

30 Meum est vlcisci, ἐμοὶ ἐκδίκησις. Bene colligit. nam si Deus populum suum eo consolatur quòd testatur se non passurum vt impunè lædatur, consequitur, Domini quasi proprium esse munus pœnas de impiis sumere. Dominus iudicabit, Κύριος κρινεῖ. Id est gubernabit, vti sæpe iam annotauimus positum iudicandi verbum, ex Hebræorum idiotismo. Iam verò si Deus præest Ecclesiæ suæ, proculdubio seuerè puniet & hypocritas & apostatas. Est enim officium hoc iudicis, bonos defendere ac subleuare, malos iustis suppliciis afficere. Aptè igitur citatus est etiam hic locus, vt animos istorum ab apostasia deterreat.

31 Reuocate, ἀναμιμνήσκεσθε. Ingreditur consolationem in aduersis quæ iustitiæ causa infliguntur.

33 Τοῦτο μὲν, ὀνειδισμοῖς τε καὶ θλίψεσι θεατριζόμενοι· τοῦτο δὲ, κοινωνοὶ τῶν οὕτως ἀναστρεφομένων γενηθέντες.

33 Partim quidem dum & cum probris & cũ oppreſſionibus "in theatrum eſtis producti: partim verò dum "ſocii factis eſtis "eorum qui in eo ſtatu verſantur.

33 *Et in altero quidem, opprobriis & tribulationibus ſpectaculum facti: in altero autem ſocii taliter conuerſantium effecti.*

34 Καὶ γὰρ τοῖς δεσμοῖς μου συνεπαθήσατε, καὶ τὴν ἁρπαγὴν τῶν ὑπαρχόντων ὑμῶν μετὰ χαρᾶς προσεδέξασθε, γινώσκοντες ἔχειν ἐν ἑαυτοῖς κρείττονα ὕπαρξιν ἐν οὐρανοῖς καὶ μένουσαν.

34 Nam & "de vinculis meis mecum doluiſtis, & direptionem facultatũ veſtrarũ "cũ gaudio accepiſtis, vt qui ſciretis *nos* habere apud vos potiorẽ "ſubſtãtiã "in cælis, & quæ permaneat.

34 *Nam & uinctis compaſſi eſtis, & rapinam bonorũ ueſtrorum cum gaudio ſuſcepiſtis, cognoſcentes uos habere meliorem & manentem ſubſtantiã.*

35 Μὴ ἀποβάλητε οὖν τὴν παῤῥησίαν ὑμῶν, ἥτις ἔχει μισθαποδοσίαν μεγάλην.

35 "Ne igitur abiicite fiduciam veſtram, quæ magnã habet præmii retributionem.

35 *Nolite itaque amittere confidẽtiam ueſtram, quæ magnam habet remunerationem.*

36 Ὑπομονῆς γὰρ ἔχετε χρείαν· ἵνα τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ποιήσαντες, κομίσησθε τὴν ἐπαγγελίαν.

36 Nam patientia vobis eſt opus, vt vbi voluntatẽ Dei præſtiteritis reportetis promiſſionẽ.

36 *Patientia enim uobis neceſſaria eſt, ut uoluntatem Dei facientes, reportetis promiſſionem.*

37 Ἔτι γὰρ μικρὸν ὅσον ὅσον, ὁ ἐρχόμενος ἥξει, καὶ οὐ χρονιεῖ.

37 "Adhuc enim tantillũ, tantillum *inquam*, & qui venturus eſt, veniet, neque tardabit.

37 *Adhuc enim modicum aliquantulũmque, qui uẽturus eſt ueniet, & nõ tardabit.*

38 Ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται· καὶ ἐὰν ὑποστείληται, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχή μου ἐν αὐτῷ.

38 ‖ "Iuſtus autem ex fide viuet: "at ſi*quis* ſe ſubduxerit, "nõ probat eum animus meus.

38 *Iuſtus autem meus ex fide uiuet: quòd ſi ſubtraxerit ſe, non placebit animæ meæ.* Abac.2.a.4 rom.1.b.17 galat.3.b.11

39 Ἡμεῖς δὲ οὐκ ἐσμὲν ὑποστολῆς εἰς ἀπώλειαν, ἀλλὰ πίστεως εἰς περιποίησιν ψυχῆς.

39 At nos "non ii ſumus qui nos ſubducamus ad exitium, ſed qui credamus "ad animæ ſalutem.

39 *Nos autem non ſumus ſubtractionis in perditionem, ſed fidei in acquiſitionem animæ.*

33 In theatrum eſtis producti, θεατριζόμενοι. i. θέατρον ἐγενήθητε, vt loquitur Paulus 1. Cor. 4. b. 9. quod & verbo παραδειγματίζεσθαι declaratur. Dicitur enim hoc de iis qui ignominiæ cauſa palàm in plenum theatrum producebantur. Vulg. Spectaculum facti. Eraſ. Spectaculo fuiſtis omnibus. Ita accipitur apud Saluſtiũ Oſtentui eſſe, & apud Tacitum Oſtentui mittere. Socii facti eſtis, κοινωνοὶ γενηθέντες. Id eſt Eorum ærumnas vobiſcum communes eſſe duxiſtis. quod de Philippenſibus & Theſſalonicenſibus præſertim teſtatur Paulus. Eorum qui in eo ſtatu verſantur, τῶν οὕτως ἀναστρεφομένων: vel eorum qui ita agitantur, vt ἀναστρέφεσθαι accipiatur pro ſurſum & deorſum verti. Vulg. & Eraſ. Ita conuerſantium, nimium obſcurè.

34 De vinculis meis, τοῖς δεσμοῖς μου. Qui ex hoc loco colligunt hanc epiſtolam Paulo tribuendam eſſe, nituntur argumento admodum infirmo. Cum gaudio, μετὰ χαρᾶς. Id eſt, non modò æquis animis, ſed etiã lætis, vt infrà, Iac. 1. a. 2 Subſtantiam, ὕπαρξιν. Id eſt bona ac facultates. Sic vſurpauit hoc vocabulum Quintilianus. In cælis, ἐν οὐρανοῖς. Sic Dominus Mat. 5. b. 12. Neque redundat ἐν ἑαυτοῖς, id eſt apud vos, & quaſi intra vos: quum fide poſſideamus quod in cælis eſt. In nonnullis tamen codicibus legitur ἑαυτοῖς, id eſt vobiſipſis, vt ſit datiuus communis quem vocant grãmatici: in aliis ἑαυτοὺς, vt ita conuertas, γινώσκοντες ἔχειν ἑαυτοὺς, vt qui ſciatis vos habere: quam poſteriorem lectionem non improbo, quamuis duorũ tantùm codicũ authoritate nitatur.

35 Ne abiicite, &c. Μὴ ἀποβάλητε, &c. Hîc ego exiſtimarim initium ſequentis ſectionis faciendum fuiſſe. Nunc enim Apoſtolus ſuperiorem doctrinam incipit ad hæc capita accõmodare. Primùm, quicquid propoſitum fuit Patribus ad obtinendam ſalutem, id omne in vno Chriſto poſitum fuiſſe. Alterum, illud omne fuiſſe ab ipſis ſola fide, eáque ad finem vſque conſtanti ac perpetua, apprehẽſum. Quorſum autem hæc? nempe vt quũ plurimum tribuerent Patribus, eorum qui veri erant Patres, germanos ſe filios eſſe oſtenderent.

37 Adhuc enim tantillum, tantillum *inquam*, ἔτι γὰρ μικρὸν ὅσον ὅσον. Plena loquutio eſt, Paululum admodum temporis adhuc ſupereſt dum veniat, &c. Sic Eſa. 10. f. 25, מעט מזער ponitur, & alibi ſæpe.

38 Iuſtus autẽ, &c. ὁ δὲ δίκαιος, &c. Vide Rom. 1. b. 17. At ſi*quis* ſe ſubduxerit, καὶ ἐὰν ὑποστείληται. Vulg. Quòd ſi ſe ſubtraxerit. Eraſ. Et ſi ſe ſubduxerit. Ego non dubito quin καὶ ponatur pro ἀλλὰ, vt ſæpe iam annotauimus: quod ex Propheta apparet, apud quem fidelis opponitur impio. Quod ad rem autem ipſam attinet, ita citauit hunc locũ Apoſtolus, vt membrorum collationem, ſeruata tamen eadem ſententia, inuerterit. Deinde vnum Hebraicum verbum עופלה Græci conuerterunt ἐὰν ὑποστείληται, ea ratione nimirum quòd illud propriè ſignificet ſeſe in arcem aliquam quaſi tutiorem locum recipere, aut in ea ſe tueri: quod videtur facere quiſquis, deſerto Deo, alibi ſe tutiorem fore exiſtimat. Itaque quod ad ſententiam attinet, nihil hîc eſt variatum.

Non probat eum animus meus, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχή μου ἐν αὐτῷ. Heb. לא ישרה נפשו בו, quæ verba ita explicarunt vt prius affixum ad Deum retulerint, poſterius verò ad impium: & quia Deum loquentem inducunt, tertiã perſonam in primam mutarint. Niſi malimus eos נפשי pro נפשו legiſſe, quaſi ad verbum conuertas, Non erit recta anima mea erga eum. Id eſt, non conueniet animæ meæ cum eo: ſicuti ſolent inuerſa phraſi vulgò dicere Hebr. Non eſt rectum in oculis meis, pro, nõ eſt mihi gratum. Itaque ne hæc quidem varietas in ſententia quicquam variat. Nam ſi anima impii in ipſo recta non ſit, conſequitur illam Deo minimè gratam eſſe.

39 Non ii ſumus qui nos ſubducamus, οὐκ ἐσμὲν ὑποστολῆς. Vulg. ad verbũ, Non ſumus ſubtractionis. ſubaudiendum autem videtur υἱοὶ, filii, vt ſit integer Hebraiſmus: quem vtcunque expreſſit Eraſmus, adhibito modo potentiali, quem vocant. Dicitur enim filius ſubductionis qui quodam impetu in eam partem fertur: quum è contrario ſint filii Dei, quos efficax Dei gratia ad fidem adduxit. Illi igitur ad primum obiecti periculi terro-

rem statim vacillare incipiunt, donec palàm deficiant, vnde certum exitium sequitur: isti contrà, per media pericula seruata fide, ad certam immortalitatem contendunt. Ad animæ salutem, εἰς περιποίησιν ψυχῆς. Vulg. & Eras. In acquisitionem animæ: quod mihi visum est obscurius, alioqui plana est sententia ex antithesi.

Κεφάλαιον ια.

1 Ἔστι δὲ πίστις, ἐλπιζομένων ὑπόστασις, πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων.

2 Ἐν ταύτῃ γὰρ ἐμαρτυρήθησαν οἱ πρεσβύτεροι.

Gen.1.a.1 ioh.1.a.10
3 Πίστει νοοῦμεν κατηρτίσθαι τοὺς αἰῶνας ῥήματι Θεοῦ, εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὰ βλεπόμενα γεγονέναι.

Gen.4.a.4 mat.23.d.35
4 Πίστει πλείονα θυσίαν Ἄβελ παρὰ Κάϊν προσήνεγκε τῷ Θεῷ, δι᾽ ἧς ἐμαρτυρήθη εἶναι δίκαιος, μαρτυροῦντος ἐπὶ τοῖς δώροις αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ· καὶ δι᾽ αὐτῆς ἀποθανὼν ἔτι λαλεῖται.

Gen.5.c.24 eccli.44.c.16, & 49.d.16
5 Πίστει Ἐνὼχ μετετέθη τοῦ μὴ ἰδεῖν θάνατον· καὶ οὐχ ηὑρίσκετο, διότι

CAP. XI.

1 Est autem fides, illud quod facit vt extent quæ sperantur, & quod demonstrat quæ non videntur.

2 Ob eam enim testimonio sunt ornati maiores.

3 ‖Per fidem intelligimus constructum fuisse mūdum verbo Dei, vt quæ cernimus non sint ex apparentibus facta.

4 ‖Abel per fidem, maioris pretii sacrificiū obtulit Deo quàm Cain: per quā testimoniū obtinuitq; esset iust⁹, testimoniū perhibēte Deo de donis eius: & per hanc mortuus adhuc loquitur.

5 ‖Per fidem Enoch fuit translatus, ne videret mortem: nec fuit inuentus, propterea quòd

CAP. XI.

1 *Est autem fides, sperādarum substātia rerum, argumentum non apparentium.*

2 *In hac enim testimoniū cōsequuti sunt senes.*

3 *Fide intelligimus aptata esse secula uerbo Dei, ut ex inuisibilibus uisibilia fierent.*

4 *Fide, plurimam hostiam Abel quām Cain obtulit Deo, per quā testimoniū cōsequutus est esse iustus, testimonium perhibente muneribus eius Deo: & per illam defunctus adhuc loquitur.*

5 *Fide Henoch translatus est, ne uideret mortē: & nō inueniebatur, quia*

IN CAPVT XI.

1 Illud quod facit vt extent, &c. ὑπόστασις, &c. In hunc locum multi varia scripserunt: quorum multiplices sententias referre non placet. Tantùm dicam, Græcum scholiasten mihi paucis videri rem omnem felicissimè exposuisse. Sunt autem hæc ipsius verba, Λοιπὸν ἐκφράζει τί ἐστι πίστις, καί φησι, Πίστις ἐστὶν αὐτὴ ἡ ὑπόστασις καὶ οὐσία τῶν ἐλπιζομένων πραγμάτων. ἐπειδὴ γὰρ τὰ ἐν ἐλπίσιν ἀνυπόστατά ἐστιν, ὡς τέως μὴ παρόντα, ἡ πίστις οὐσία τις αὐτῶν καὶ ἡ ὑπόστασις γίνεται, εἶναι αὐτὰ καὶ παρεῖναι τρόπον τινὰ παρασκευάζουσα, διὰ τοῦ πιστεύειν εἶναι. ἔστι δὲ ἡ πίστις ἔλεγχος καὶ ἀπόδειξις τῶν οὐ βλεπομένων. ἀποδείκνυσι δὲ ὁρατὰ τὰ ἀόρατα ἡ πίστις. πῶς; τῷ νῷ καὶ ταῖς ἐλπίσιν ὁρῶσα τὰ μὴ φαινόμενα. Id est, Deinde explicat quid sit fides, aitque, Fides est ipsa substantia & essentia rerum quæ sperantur. Quoniā enim quæ sunt in expectatione posita, essentiæ sunt expertia, vtpote quæ nondum extent, fides est quædam ipsorū substantia & essentia, quòd quadantenus efficiat vt extent, atque adeo vt sint præsentia, eo quòd illa esse credat. Est etiam fides argumentum & demonstratio eorum quæ non cernuntur. Nam quæ inaspectabilia sunt, ea vt aspectabilia demōstrat fides. Quomodo? mente videlicet & spe cernens quæ videri non possunt. Hæc ille: cui quòd prorsus assentiar, malui periphrasin quærere quàm insignem hunc locum nimium obscurè interpretari. Neque enim mihi satisfecit substantiæ & argumenti nomen, imò ne fulcimenti quidem aut basis, aut materiæ. Castellio Subiectionem interpretatus est, quam rectè, ipse viderit: certè nimium ambiguè. Sed hoc etiam addam, nō ineptè fortassis, ea quæ non videntur, ab iis quæ sperantur, ita distingui posse vt hæc quidem pertineant ad res futuras, veluti ad futurum Dei auxilium in omnibus aduersis, ad corporis resurrectionem, iudicium venturum, vitam æternam, & si qua sunt alia eiusmodi: illa verò de rebus dicantur quæ superioribus temporibus gestæ sunt, & in genere quæ re ipsa extent, quanuis à nobis cerni non possint, vt de iis quæ de natura Dei commemorant sacræ literæ, de Angelis, de mūdi creatione, de tota Christi historia, quam olim Patres quorum hîc exempla proponuntur, futuram, nos peractam credimus. Neque verò quum hoc dico, nudas res ipsas intelligo, sed quas ipsi nobis ad salutem pro diuersa illarum natura applicemus.

2 Maiores, οἱ πρεσβύτεροι. Heb. הקדמונים, antecessores, id est veteres illi patres à quibus orti sumus, & quorum authoritate ac exemplo nos plurimum commoueri par est. Vulg. Senes: nimium dilutè. Eras. Seniores, quod nomen consueuimus alia significatione in his libris vsurpare.

3 Mundū, αἰῶνας. Vide suprà, 1.a.2. Vulg. & Eras. Secula: ego seculū dicere maluissem. Vt quæ cernimus non sint ex apparentibus facta, εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὰ βλεπόμενα γεγονέναι. Id est, ita vt mundus iste quem cernimus, non sit ex aliqua apparente ac subsistente materia, sed ex nihilo conditus. Hoc est verò quod nullis vnquam philosophis venire potuit in mentem, in iis quidem qui mundum à Deo cōditum scripserunt. Itaque totum hoc fidei est, quum alioquin naturæ ipsius testimonio liceat conditum esse mundum cognoscere: imò verò qui hoc non credit, vix dignus sit qui homo appelletur. Vulg. Vt ex inuisibilibus fierent visibilia: perperam ac falsò etiam, nisi quis commoda interpretatione leniat. Ideo maluit Erasmus interpretari, Vt ex iis quæ non apparebant, ea quæ viderentur fierent: in eo certè peccans cum Vetere interprete quòd perinde conuertit acsi scriptum esset ὥστε ἐκ μὴ φαινομένων, quod multum detrahit de sentētiæ pondere. Doctissimus interpres aliò refert, acsi scriptum esset, εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὰ βλεπόμενα (id est κάτοπτρα) γεγονέναι. id est, vt fierent rerum inuisibilium specula. Mihi videtur multo melius conuenire quod sum sequutus, Græcis etiā codicibus cōsentientibus.

4 Maioris pretii, πλείονα. Vulg. Plurimam hostiam. Eras. Vberiorem hostiam. Cæterùm mihi videtur Apostolus quum hoc dicit, proferre τεκμήριον fidei Abelis, nempe quòd Cain vt ingratus & diffidens, duntaxat quippiam ex frugibus, Abel verò externis etiā oblationibus animū suum testatus, primitias ouium, & quidem pinguissimarum, obtulerit. Itaque πλείονα non interpretor gratiorem, sed pretiosiorem.

5 Ne videret mortem, μὴ ἰδεῖν θάνατον. Id est ne moreretur. fuit enim hic raptus, extraordinaria quædā ac repētina immutatio in Enocho & Elia, cuiusmodi nimirū fuit illa quæ cōmemoratur 1. Cor. 15.g.51, & 1. Thes. 4.d.15, aut etiam alterius generis. Est enim temerarium de his statuere, & curiosum inuestigare. Vide Ioh. 8.f.51.

μετέθηκεν αὐτὸν ὁ Θεός. πρὸ γὰρ τῆς μεταθέσεως αὐτοῦ μεμαρτύρηται εὐηρεστηκέναι τῷ Θεῷ.

Χωρὶς δὲ πίστεως ἀδύνατον εὐαρεστῆσαι. πιστεῦσαι γὰρ δεῖ τὸν προσερχόμενον τῷ Θεῷ, ὅτι ἐστὶ, καὶ τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτὸν μισθαποδότης γίνεται.

Πίστει χρηματισθεὶς Νῶε περὶ τῶν μηδέπω βλεπομένων, εὐλαβηθεὶς κατεσκεύασε κιβωτὸν εἰς σωτηρίαν τοῦ οἴκου αὐτοῦ, δι᾽ ἧς κατέκρινε τὸν κόσμον, καὶ τῆς κατὰ πίστιν δικαιοσύνης ἐγένετο κληρονόμος.

Πίστει, καλούμενος Ἀβραὰμ ὑπήκουσεν ἐξελθεῖν εἰς τὸν τόπον ὃν ἤμελλε λαμβάνειν εἰς κληρονομίαν, καὶ ἐξῆλθε, μὴ ἐπιστάμενος ποῦ ἔρχεται.

Πίστει παρῴκησεν εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας ὡς ἀλλοτρίαν, ἐν σκηναῖς κατοικήσας μετὰ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ τῶν συγκληρονόμων τῆς ἐπαγγελίας τῆς αὐτῆς.

Ἐξεδέχετο γὰρ τὴν τοὺς θεμελίους ἔχουσαν πόλιν, ἧς τεχνίτης καὶ δημιουργὸς ὁ Θεός.

Πίστει καὶ αὐτὴ Σάῤῥα δύναμιν εἰς καταβολὴν σπέρματος ἔλαβε, καὶ παρὰ καιρὸν ἡλικίας ἔτεκεν, ἐπεὶ πιστὸν ἡγήσατο τὸν ἐπαγγειλάμενον.

Διὸ καὶ ἀφ᾽ ἑνὸς ἐγεννήθησαν, καὶ ταῦτα νενεκρωμένου, καθὼς τὰ

transtulerat eum Deus. prius-
quam enim transferretur, testi-
monium obtinuerat quòd pla-
cuisset Deo.
6 Atqui fieri non potest vt si-
ne fide quisquam *ei* placeat: nã
qui accedit ad Deum, hunc cre
dere oportet esse Deum, & præ-
mia largiri "iis qui ipsũ requirũt
7 ‖Per fidem diuinitus admo-
nitus Noe de iis quæ nondum
videbantur, veritus, apparauit
arcam ad seruandam domum
suam: per quam arcam con-
demnauit mũdum, & eius quæ
ex fide est iustitiæ factus est hæ-
res.
8 ‖Per fidem, vocatus Abra-
ham auscultauit Deo, vt abiret
in locum quem accepturus e-
rat in hæreditatẽ: & exiuit, ne-
sciens "quò esset venturus.
9 ‖Per fidem "commoratus est
in terra promissa vt aliena, cõ-
moratus in tabernaculis cum
Isaac & Iacob cohæredibus e-
iusdem promissionis.
10 Expectabat enim "vrbem ha
bentem fundamenta, cuius ar-
tifex & conditor est Deus.
11 Per fidem ‖& ipsa "Sara vim
"ad concipiendum semen acce-
pit, ac præter ætatis rationem
peperit, quòd fidelem iudicarit
eum qui promiserat.
12 Quapropter & ex vno, eóq; iã
"emortuo, "nati sũt *posteri*, quãta

trãstulit illum Deus. ante translationem enim testimonium habuit placuisse Deo.
6 Sine fide autem impossibile est placere Deo. credere enim oportet accedẽtem ad Deum quia est, & inquirentibus se remunerator sit.
7 Fide Noe responso accepto de iis quæ adhuc nõ videbantur, metuens, aptauit arcam in salutem domus suæ, per quam damnauit mundum, & iustitiæ quæ per fidem est, hæres est institutus.
8 Fide, qui vocatur Abrahã obediuit in locum exire quem accepturus erat in hæreditatem, & exiit, nesciens quò iret.
9 Fide demoratus est in terra repromissionis tanquã in aliena, in casulis habitando cum Isaac & Iacob cohæredibus repromissionis eiusdem.
10 Expectabat enim fundamenta habentem ciuitatẽ, cuius artifex & conditor Deus.
11 Fide & ipsa Sara sterilis virtutẽ in conceptione seminis accepit, etiã præter tẽpus ætatis, quoniã fidelem credidit esse eum qui repromiserat.
12 Propter quod & ab uno orti sunt, & hoc emortuo, tanquam

Gen.6.c.13
eccli.44.c.17
Gen.12.a.14
Gen.17.c.19. & 21.a.3

6 Præmia largiri, μισθαποδότης γίνεται. Mutuã relationem inter μισθὸν & ἐπαγγελίαν, id est præmiũ & vltroneam promissionem, non autem inter mercedem & merita, significari hoc nomine, apertius docet Apostolus Rom.4.a.4 & 5, (idque in ipso credentium patre) quàm vt meritò quisquam possit de eo dubitare. Ideo malui præmii largitorem quàm remuneratorem dicere: quãquam hoc quoque vocabulum meritis repugnat. Neque enim munus dici potest quod debiti nomine persoluitur, sed quod gratuitò donatur. Iis qui ipsum requirũt, τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτόν. Vt Deum verè quærere dicamur, hæc requiruntur: primùm vt minimè sit fucatus animus, sed vero Dei amore seriò inflammatus. Deinde vt non quæratur extra viam, sed in Christo, Christus autẽ in verbo. Postremò vt fidem adferamus, id est certam, quoad eius fieri poterit, persuasionem de gratuita ipsius erga nos in Christo recõciliatione. Hæc verò nemo nisi viua Dei gratia fretus adferet. At enim (dices) hoc non est eorũ qui quærunt, sed qui iam inuenerũt. Respondeo, prius oportere nos à Deo inueniri quàm ipsum quæramus: deinde in illis quos descripsi gradibus, certos quotidie fieri progressus, donec eum videamus qualis est in regno suo: nam tum demum verè inuenerimus quem quotidie magis ac magis inuestigamus.

8 Quò esset venturus, ποῦ ἔρχεται. Vulg. Quò iret. Nã ἔρχεσθαι etiam pro ἰέναι accipitur, vt alibi diximus.

9 Commoratus est, παρῴκησεν. Eras. Commigrauit, id est μετῴκησεν. Vide Mat.2.d.23.

10 Vrbem habentem fundamenta, τὴν τοὺς θεμελίους ἔχουσαν πόλιν. Videntur adhibiti articuli vt sciamus de certa ciuitate certisque fundamentis agi. Deinde cõparatur hac ratione ciuitas cum tabernaculis, quòd hæc nullis fundamentis nitantur. Itaque τὰς σκηνὰς Vetus interpres non satis expressè casulas est interpretatus.

11 Sara, Σάῤῥα. Vetus interpres addit Sterilis: & in Complutensi editione ac alio quodam exemplari, additum inuenimus στεῖρα οὖσα, sterilis quum esset. Ad concipiendum semen, εἰς καταβολὴν σπέρματος. Vel, Ad emittẽdum. neque enim desunt qui ex matris etiam semine velint fœtus concipi. Sed, meo iudicio, præstat ex antecedente intelligere consequens, sicuti solent Hebræi: vt καταβολὴ ad virum referatur. Eras. Ad concipiẽdum ac retinendum semen. Vulg. In conceptione seminis.

12 Emortuo, νενεκρωμένου. Eras. Annis effœto: rectè quidẽ, sed non seruata Græci vocabuli emphasi, quo non temere vsus est Apostolus, vt etiam Paulus Rom.4.d.19. Ita enim significatur non simpliciter effœtum fuisse corpus, sed non magis ad generandum habile quàm si prorsus mortuum fuisset. Atqui postea ex alia vxore Abraham plurimos filios sustulit. Hæc igitur causa est cur nonnulli velint Abrahamum vxoris respectu effœtũ

dici:quod mihi planè coactum esse videtur,& Apostoli sententiam eneruare.Malo igitur existimare,vi promissionis apprehensæ ita fuisse confirmatam Abrahami senectutem,vt Sarra etiam mortua, non modò vtcunque habilis ad generandum,sed etiã valde fœcundus fuerit. Nati sunt *posteri*, ἐγεννήθησαν. Intelligitur verbale verbo ipso inclusum ex Hebræorum idiotismo,sed obscuriore.Itaque Erasmus rectè suppleuit quod deerat.

ἄστρα τοῦ οὐρανοῦ τῷ πλήθει, καὶ ὡσεὶ
ἄμμος ἡ παρὰ τὸ χεῖλος τῆς θαλάσσης
ἡ ἀναρίθμητος.
13 Κατὰ πίστιν ἀπέθανον οὗτοι πάντες,
μὴ λαβόντες τὰς ἐπαγγελίας, ἀλλὰ πόρ-
ρωθεν αὐτὰς ἰδόντες, καὶ πεισθέντες, καὶ
ἀσπασάμενοι, καὶ ὁμολογήσαντες ὅτι ξέ-
νοι καὶ παρεπίδημοί εἰσιν ἐπὶ τῆς γῆς.
14 Οἱ γὰρ τοιαῦτα λέγοντες, ἐμφανίζου-
σιν ὅτι πατρίδα ἐπιζητοῦσι.
15 Καὶ εἰ μὲν ἐκείνης ἐμνημόνευον ἀφ'
ἧς ἐξῆλθον, εἶχον ἂν καιρὸν ἀνακάμψαι·
16 Νυνὶ δὲ κρείττονος ὀρέγονται, τουτέστιν
ἐπουρανίου. διὸ οὐκ ἐπαισχύνεται αὐτοὺς ὁ
Θεός, Θεὸς ἐπικαλεῖσθαι αὐτῶν. ἡτοί-
μασε γὰρ αὐτοῖς πόλιν.
Gen.12.b.10 eccli.44.d.15 17 Πίστει προσενήνοχεν Ἀβραὰμ τὸν
Ἰσαὰκ πειραζόμενος, καὶ τὸν μονογενῆ
προσέφερεν ὁ τὰς ἐπαγγελίας ἀναδε-
ξάμενος,
Gen.21.b.12 rom.9.b.7 18 Πρὸς ὃν ἐλαλήθη, Ὅτι ἐν Ἰσαὰκ
κληθήσεταί σοι σπέρμα·

est astrorum cæli multitudo, &
quasi arena illa innumerabilis
quæ est ad oram maris.
13 Secundũ fidem mortui sunt
isti omnes, non adepti promis-
sa,sed eminus ea cõspicati,post
quam credidissent, & amplexi
essent,ac professi fuissent se ho-
spites & aduenas esse in terra.
14 Nam qui hæc dicunt, palàm
ostendunt se patriam quærere.
15 Quòd si illius memores fuis-
sent ex qua exierant,habuissent
tempus ad reuertendum.
16 Nunc autem meliorem ex-
petunt,hoc est cæleste. quapro-
pter nõ erubescit ipse Deus,vo-
cari Deus eorum. parauerat e-
nim eis vrbem.
17 ¶Abraham quum tentare-
tur,obtulit Isaac per fidẽ, vni-
genitum,inquam, illum obtu-
lit is qui promissiones exce-
perat,
18 Ad quẽ dictum fuerat,In Isaac
vocabitur tibi semen:

sidera cæli in multitudi-
ne, & sicut arena quæ
est ad oram maris,innu-
merabilis.
13 *Iuxta fidẽ defuncti sũt*
omnes isti,nõ acceptis re-
promissionibus,sed à lon-
gè eas aspicientes & salu
tantes,& confitentes quia
peregrini & hospites sũt
super terram.
14 *Qui enim hæc dicunt,*
significant se patriam
inquirere.
15 *Et si quidem ipsius me-*
minissent de qua exierũt,
habebant utique tempus
reuertendi:
16 *Nunc autem meliorem*
appetũt,id est cælestem.
ideo nõ confunditur Deus
uocari Deus eorum. para-
uit enim illis ciuitatem.
17 *Fide,obtulit Abraham I-*
saac quũ tentaretur, &
unigenitum offerebat,in
quo susceperat repromis-
siones,
18 *Ad quem dictum est,*
Quia in Isaac uocabitur
tibi semen:

13 Secundum fidem, κατὰ πίστιν. Id est, fide quã viui habuerant,eos ad sepulchrum vsque comitante. Isti omnes, οὗτοι πάντες. Conuenit quidem hoc omnibus quos commemorauit, quòd fides eorum ad extremum perdurarit:sed tamen de Abrahamo,Isaaco & Iacobo propriè hoc esse intelligendum,apparet ex versu 15 & 16. Non adepti promissa, μὴ λαβόντες τὰς ἐπαγγελίας. Sic vocat metonymicè rem ipsam promissam: idque multitudinis numero,propter crebrò repetitam pollicitationem. Sed quodnã illud promissum fuit? Si de Christo accipias,quem certum est illos tanquam scopum sibi proposuisse,dicendum erit eos non esse Christum adeptos,propterea quòd videlicet dilatus est in nostra tempora ipsius aduẽtus,quanuis ex fidei descriptione, quæ tradita est suprà,ver.1,fuerit illis visibilis:ac proinde per eum non aliter ex hac vita migrantes sint adepti immortalem hæreditatem,quàm nos qui ipsius aduentum sumus consequuti:vt multis iam locis est explicatum. Nam limborum, quos vocant,somnium iis relinquimus qui supra verbum Dei sapere volunt. Possumus tamẽ (vt mihi videtur) minus coactè hoc referre ad terræ Chanaã promissiones,qua nunquam ipsi potiti sunt. Erat autem illis hæc regio,paternæ Dei beneuolentiæ,cælestísque hæreditatis,nascituræ denique ex ipsis Ecclesiæ, typus ac figura, vt inuictam eorum fidem esse oportuerit, qui de rebus ipsis non dubitarint, quarum tamen promissa pignora nunquã sint adepti. Quid igitur illis fiet qui, postquam Deus omnia illa quæ Abrahamo promiserat,imò infinitis partibus plura,Christúmque adeo ipsum exhibuit,tamen vel credere recusant,vel in fide non perseuerant? Vulgata, Non acceptis repromissionibus. Erasmus, Quum non accepissent promissiones: vterque nimium ambiguè. Nam si promissiones non acceperant,dicere possit aliquis, Quomodo crediderunt?

Et amplexi essent, καὶ ἀσπασάμενοι. Vulgata, Salutantes. Erasmus, Salutassent. Sed ego amplectendi verbo vti malui. Nam hoc vocabulo designari puto quod plurimis locis commemoratur apud Mosen, Patriarchas videlicet acceptis à Domino promissionibus mox adorasse,& aras etiam sæpe extruxisse,quibus nimirum signis viuam suam fidem mundo etiam sunt testati:& Christum,quem eminus fide cernebant vẽturum,quasi iã præsentem sunt complexi.

16 Nunc autem, νυνὶ δέ. Nunc hoc in loco non est temporis aduerbium,sed coniunctio συλλογιστική, vt alibi sæpe diximus. Vtitur autem præsenti tempore, historicorum more.

17 Quum tentaretur, πειραζόμενος. Id est, quum exploraret eum Dominus: minimè id quidem quasi sibi incognitum: sed vt virtus Dei,quem ille fide apprehenderat,cum illi ipsi,tum venturis etiam seculis melius esset perspecta. Vnigenitus autẽ dicitur Isaac,quòd Ismael non censeretur in familia. Is qui promissiones acceperat, ὁ τὰς ἐπαγγελίας ἀναδεξάμενος. Quàm multa dicit vno verbo! Obtulit filium pater,obtulit vnigenitum illum,quo amisso,videbatur omnis spes promissionis amissa. Obtulit nõ is qui ex aliorum sermone,sed qui suis auribus promittentem Dominum audisset. obtulit is ipse ad quem promissa pertinebant: obtulit qui nõ modò audierat,sed etiam audita per fidem exceperat. Audiebat ex eodem ore interficiendi mandatum,ex quo nascẽdi promissionem acceperat. In spem igitur contra spem credidisse oportuit, qui res mutuò sese collidentes,id

eſt vitam eiuſdem hominis ac mortem ſimul conciliari poſſe non dubitarit: quia Deus erat qui loquebatur. Vulgata, In quo ſuſceperat promiſſiones, repugnante Græcorum codicum fide, & eneruata Apoſtoli ſententia.

19 Λογισάμενος ὅτι καὶ ἐκ νεκρῶν ἐγείρειν δυνατὸς ὁ Θεός· ὅθεν αὐτὸν καὶ ἐν παραβολῇ ἐκομίσατο.

19 Quum illud ſecum perpendiſſet, Deum vel à mortuis excitare poſſe: vnde etiam illum, ˇſimilitudine quadam recepit.

19 *Arbitrans quia & à mortuis ſuſcitare potens eſt Deus: unde eum & in parabolam accepit.*

20 Πίστει περὶ μελλόντων εὐλόγησεν Ἰσαὰκ τὸν Ἰακὼβ καὶ τὸν Ἠσαῦ.

20 Per fidem ‖ˇde futuris benedixit Iſaac *filio* Iacob & Eſau.

20 *Fide, & de futuris benedixit Iſaac Iacob & Eſau.*

Gen.27.d.27. & f.39

21 Πίστει, Ἰακὼβ ἀποθνήσκων ἕκαστον τῶν υἱῶν Ἰωσὴφ εὐλόγησε· καὶ προσεκύνησεν ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου αὐτοῦ.

21 ‖Per fidem Iacob moriens ſingulis filiis Ioſeph benedixit: ‖ˇ& adorauit baculo innixus.

21 *Fide, Iacob moriens ſingulos filiorum Ioſeph benedixit, & adorauit faſtigium virgæ eius.*

Gen.41.c.13
Gen.47.g.31

22 Πίστει, Ἰωσὴφ τελευτῶν περὶ τῆς ἐξόδου τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἐμνημόνευσε, καὶ περὶ τῶν ὀστέων αὐτοῦ ἐνετείλατο.

22 ‖Per fidem, Ioſeph moriens de egreſſione filiorũ Iſrael meminit: déque oſſibus ſuis mandauit.

22 *Fide, Ioſeph moriens de profectione filiorum Iſrael memoratus eſt, & de oſſibus ſuis mandauit.*

Gen.50.d.24

19 Vnde, ὅθεν, id eſt ex qua morte. Neque enim idem declarat atque διότι, id eſt quamobrem, ſed refertur ad ἐκ νεκρῶν, à mortuis. quod multos interpretes fefellit, ac præſertim Græcos, à quibus ſanè infeliciter explicatus eſt hic locus. Similitudine quadam, ἐν παραβολῇ. Id eſt quodammodo, ſiue ſpecie tenus. quod tamen non pertinet ad verbum ἐκομίσατο, (eum enim reuera recepit) ſed ad ὅθεν. Neque enim recepit eum ex vera morte, quum non ſit interfectus: ſed tamen quum Dei mandato iam neci addictus, incolumis ſit Patri reſtitutus, videtur ipſius liberatio, quædam reſurrectionis ſpecies: quo modo etiam dicuntur reuixiſſe qui ex certiſſimo aliquo periculo præter omnem ſpem ſunt ſeruati. Hanc huius loci germanam ſententiam doctiſſimus interpres, primus (vt opinor) patefecit: cui prorſus aſſentior. Nam quæ de ariete & Chriſti typo commemorari ſolent in hunc locum, vt vera ſint, tamen non videntur huc pertinere. Vulgata, Vnde eum & in parabolam accepit. Eraſ. Vnde illum etiam *reſurrectionis* typo reduxit. id eſt (vt inquit in annotationibus) in typo Chriſti immolandi.

20 De futuris, περὶ μελλόντων. Hîc verò viuum habemus exemplar illius hypotheſis quæ ſuprà eſt commemorata, verſu 1. ſiquidem Iacob hoſpes in Ægypto moriens, non aliter ſuis diſtribuit Chananæorum regna quàm ſi pacificus in Ieruſalem regnum ſuum inter duodecim liberos partiretur. Quàm autem vera ac ſolida fuerit hæc hypotheſis, vel ex eo apparet quòd tam multis poſt annis, re tota ſorti cõmiſſa, qua nihil magis fortuitum videtur, exitus teſtamentum Iacobi confirmauit. Quid enim eſt verbo Dei certius?

21 Et adorauit baculo innixus, καὶ προσεκύνησεν ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου αὐτοῦ. Quo plures exercuit hic locus, eo magis ſtudui perſpicuè illum explicare. Sic igitur Vetus interpres conuertit, Et adorauit faſtigium virgæ eius: quaſi otioſa ſit præpoſitio ἐπὶ. quem errorem annotauit quidem Eraſmus, ſed neque in contextu mutauit, neque in annotationibus rectè emendauit, vt qui putarit ἐπὶ τὸ ἄκρον ſignificare Ad ſummum, quũ potius oportuerit totum hunc locum ita ad verbum interpretari, Et adorauit ſuper extremo baculi ſui. Ex hoc errore alii poſtea promanarunt, primùm quòd putarunt Ioſephum à Iacobo fuiſſe adoratum: deinde quòd faſtigii nomine exiſtimarunt eminentem Ioſephi dignitatem ſignificari. Quem errorem auxit etiã tertius, quòd virgam meminerãt pro regio ſceptro interdum vſurpari, & tale etiam quiddam referatur Eſther 5.a.2. In ſumma igitur, cenſuerunt his verbis ſignificari, Ioſephum vt principem fuiſſe à Iacobo adoratum. De quo vt nemo iam poſſet dubitare, auſus etiam eſt Caſtellio nuper hunc locum ita interpretari, Et Ioſephi virgæ caput veneratus eſt. Atqui primùm omnium, vt demus Ioſephum hoc paſſurũ fuiſſe (qui tamen è contrario cõmemoratur in proximè ſequẽti capite, id eſt Gen. 48.b.12, patrẽ humi prouolutus adoraſſe) quorſum hoc ad prædicandam Iacobi fidem? Deinde quo iure debet excludi propoſitio ἐπὶ? Nam quod ad ראש attinet, fateor ambiguum nomen eſſe, vt etiam τὸ ἄκρον, quo vſus eſt Græcus interpres. Ergo hæc ſententia conſiſtere nõ poteſt: quod multo etiam magis ex Hebræis ipſis intelligitur, quæ ſic habent וישתחו על ראש המטה, Id eſt, Et adorauit ad caput lecti, vt nunc in libris Hebraicis legitur. Hic verò nulla dignitatis Ioſephi mentio: nec dubium quin Iacob certus ex filii iureiurando, fore vt cum maioribus ſuis ſepeliretur, memor promiſſionum, oculos ad Deum ſuſtuliſſe, & (vt imbecilli erat corpuſculo) geſtu ad fulcrum lecti conuerſus, Deo gratias egiſſe, iſtis verbis ſignificetur. At iſta, inquies, Græcis non reſpondent. Ego verò fateor Græcos vnum idémque vocabulum aliis punctis vocalibus expreſſiſſe, vtpote qui מטה MATTHE legerint, non MITTHA, vti ſcriptum habemus. Sed quod ad rem attinet, dico nullum eſſe in ipſa ſententia diſcrimen, nec minus quadrare eam lectionem quam ſequuti ſunt Græci. nam vtrobique dicitur Iacob adorare, Deum videlicet, vti poſtulat ſententia: quum neque in Hebræis neque in Græcis quicquam ſubiiciatur vnde aliud elici poſſit. Deinde pro על verterunt ἐπὶ, pro ראש τὸ ἄκρον, in quibus nihil eſt quod poſſit reprehendi. Sed in eo decepti ſunt veteres plerique interpretes Latini, quòd ἐπὶ prætermiſerunt. Eraſmus verò in eo quòd ἐπὶ τὸ ἄκρον in annotationibus vertit Ad ſummum: & Hieronymus cõtrà, Summitatem: quum ἐπὶ nihil aliud hîc declaret quàm Super: vt ſit hic ſenſus, Iacobum adoraſſe ſuper extremo baculo, id eſt baculo innixum. quod vnus ex veteribus Auguſtinus vidit: vt ſi in vernaculo ſermone noſtro dicas, *ſur le bout de ſon baſton*. Nam quod ad relatiuum αὐτοῦ attinet, nemo ignorat quàm ſæpe ſoleat etiam cum ſpiritu tenui pro reciproco vſurpari. ῥάβδους autem pro baculo quo innitamur, id eſt pro ſcipione, qui verè ſenibus conuenit, nihil etiam impedit quominus potius hoc in loco accipiamus quàm pro ſceptro. Neque verò minus conuenit hæc ſententia quàm altera: ac videtur etiam neſcio quomodo melius ita exprimi imbecilli ſenis geſtus. Adhæc diligenter conſideranti mihi totam hiſtoriam, non minus probabile videtur Iacobũ tum nondum decubuiſſe, ſed aliquanto póſt: quamobrẽ etiam repentè ad Ioſephum accurrit nuntius, qui patrem illi ægrotare cœpiſſe ſignificaret. Denique ſufficiat oſtendiſſe cauſam non eſſe cur hoc loco Hieronymus Græcos interpretes exagitaret: atque etiam multo minus cur putetur Apoſtolus cõmuni errori aliquid dediſſe, qui certè à Spiritu ſancto impulſus, & ad Hebræos ſcribens, (ſicut initio huius epiſtolæ diximus) nunquam hoc commiſiſſet.

Exo.2.a.2 act.7.c.21 Exo.1.c.16

Πίστει Μωσῆς γεννηθεὶς ἐκρύβη τρίμηνον ὑπὸ τῶν πατέρων αὐτοῦ, διότι εἶδον ἀστεῖον τὸ παιδίον, καὶ οὐκ ἐφοβήθησαν τὸ διάταγμα τοῦ βασιλέως.

23 ‖Per fidem, Moses quum natus esset, occultatus est menses tres à parentibus suis, quòd viderent honestum esse puerulum: ¨& non timuerunt ‖edictũ regis.

23 *Fide, Moyses natus, occultatus est mensibus tribus à parentibus suis, eo quòd vidissent elegantẽ infantem: & nõ timuerunt regis edictum.*

Exo.2.b.11

Πίστει Μωσῆς μέγας γενόμενος ἠρνήσατο λέγεσθαι υἱὸς θυγατρὸς Φαραώ·

24 Per fidẽ ‖Moses iam grandis, renuit vocari filius filiæ Pharaonis:

24 *Fide Moyses grandis factus, negauit se esse filiũ filiæ Pharaonis:*

Μᾶλλον ἑλόμενος συγκακουχεῖσθαι τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ, ἢ πρόσκαιρον ἔχειν ἁμαρτίας ἀπόλαυσιν·

25 ‖Potius eligẽs simul malis affici cum populo Dei quàm temporariis ¨cõmodis peccati frui:

25 *Magis eligens affligi cũ populo Dei quàm temporalis peccati habere iucũditatem:*

Μείζονα πλοῦτον ἡγησάμενος τῶν ἐν Αἰγύπτῳ θησαυρῶν τὸν ὀνειδισμὸν τοῦ Χριστοῦ. ἀπέβλεπε γὰρ εἰς τὴν μισθαποδοσίαν.

26 Maiores arbitratus diuitias probrum Christi, quàm AEgyptiorum thesauros. Intuebatur enim in præmii largitionem.

26 *Maiores diuitias æstimans thesauro AEgyptiorum, improperium Christi. aspiciebat enim in remunerationem.*

Πίστει κατέλιπεν Αἴγυπτον, μὴ φοβηθεὶς τὸν θυμὸν τοῦ βασιλέως. τὸν γὰρ ἀόρατον ὡς ὁρῶν ἐκαρτέρησε.

27 Per fidem reliquit AEgyptũ, nihil timens iram regis. nam ¨vt qui videret eum qui est inuisibilis, *ita* forti animo fuit.

27 *Fide reliquit AEgyptũ, nõ veritus animositatem regis. inuisibilem enim tanquam videns sustinuit:*

Exo.12.d.22

Πίστει πεποίηκε τὸ πάσχα καὶ τὴν πρόσχυσιν τοῦ αἵματος, ἵνα μὴ ὁ ὀλοθρεύων τὰ πρωτότοκα, θίγῃ αὐτῶν.

28 Per fidem ‖peregit pascha & effusionem illam sanguinis: ne qui perimebat primogenita, ipsos tangeret.

28 *Fide celebrauit pascha & sanguinis effusionem: ne qui vastabat primitiua, tangeret eos.*

Exo.14.c.21

Πίστει διέβησαν τὴν ἐρυθρὰν θάλασσαν ὡς διὰ ξηρᾶς· ἧς πεῖραν λαβόντες οἱ Αἰγύπτιοι κατεπόθησαν.

29 Per fidẽ ‖transierunt rubrum mare veluti per siccã *terrã*: cuius facto periculo AEgyptii absorpti sunt.

29 *Fide transierunt mare rubrum, tanquam per aridam terram: quod experti AEgyptii deuorati sunt.*

Iosue 6.c.20

Πίστει τὰ τείχη Ἱεριχὼ ἔπεσε, κυκλωθέντα ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας.

30 Per fidẽ ‖mœnia Iericho cõciderunt, quum ea circuiuissent ad dies septem.

30 *Fide muri Iericho corruerunt, circuitu dierum septem.*

Iosue 6.d.23 Iosue 2.a.1

Πίστει Ῥαὰβ ἡ πόρνη οὐ συναπώλετο τοῖς ἀπειθήσασι, δεξαμένη τοὺς κατασκόπους μετ᾽ εἰρήνης.

31 Per fidem ‖Rahab ¨meretrix illa nõ periit vnà cũ iis qui nõ obedierant, ‖quum ¨pacificè excepisset hospitio exploratores.

31 *Fide, Rahab meretrix non periit cum incredulis, excipiens exploratores cum pace.*

Iudic. 6.b.11. Iudic.4.a.6. Iudic.13.d.24. Iudic.11.a.1, & 12.c.7. 1.Reg.1.d.18, & 13.c.14.

Καὶ τί ἔτι λέγω; ἐπιλείψει γάρ με διηγούμενον ὁ χρόνος περὶ Γεδεών, Βαράκ τε, καὶ Σαμψών, καὶ Ἰεφθάε, Δαβίδ τε καὶ Σαμουήλ, καὶ τῶν προφητῶν·

32 Et quid præterea loquor? deficiet enim me tẽpus, cõmemorantem de ‖Gedeone, ‖de Barac, & ‖Sampsone, ‖& Iephte, ‖& Dauide & Samuele, ac Prophetis:

32 *Et quid adhuc dicam? deficiet enim me tempus, enarrantem de Gedeon, Barac, Samson, Iephte, Dauid, Samuel, & Prophetis:*

Οἳ διὰ πίστεως κατηγωνίσαντο βασιλείας, εἰργάσαντο δικαιοσύνην, ἐπέτυχον ἐπαγγελιῶν, ἔφραξαν στόματα λεόντων,

33 Qui per fidem debellarunt regna, exercuerunt iustitiam, assequuti sunt ¨promissiones, occluserunt ora leonum,

33 *Qui per fidem deuicerunt regna, operati sunt iustitiam, adepti sunt repromissiones, obturauerunt ora leonum.*

Ἔσβεσαν δύναμιν πυρός, ἔφυγον στόματα μαχαίρας, ἐνεδυναμώθησαν ἀπὸ ἀσθενείας, ἐγενήθησαν ἰσχυροὶ ἐν πολέμῳ,

34 Extinxerunt vim ignis, effugerunt acies gladii, validi facti sunt ex imbecillis, effecti sunt robusti in bello,

34 *Extinxerunt impetũ ignis, effugerunt aciem gladij, conualuerunt de infirmitate, fortes facti sunt in bello,*

23 Et non timuerunt, καὶ οὐκ ἐφοβήθησαν. Subauditur magnopere, vel, ita vt vererentur alere. Nam hoc certè quanuis simpliciter dictum, tamen intelligendũ est κατά τι, vt alia multa passim annotauimus, veluti quũ dicitur Iohannes venisse nec edens nec bibens.

25 Commodis peccati, ἁμαρτίας ἀπόλαυσιν. Id est, commodis quibus frui nõ poterat quin iram Dei in se prouocaret. 27 Vt qui videret, ὡς ὁρῶν. Vulgata, Tanquam vidisset. Erasmus, Perinde quasi vidisset. Neuter sensum est assequutus. Respondet enim ὡς כף אמיתות, quod vocãt Hebræi, de quo diximus 2.Cor.2.d.17. Et fuit seruanda præsentis temporis significatio, vt Castellio rectè vertit.

31 Meretrix illa, ἡ πόρνη. Heb. הזונה, etiam ה præposito, vt sciamus nobile scortum fuisse, quod vnum tamen ex illa vrbe seruarit Dominus, cuius inscrutabilis est bonitas. Hebræi quidam à זון deriuant, & hospitã interpretãtur. i. quæ in diuersorio soleret hospites excipere. Sed propriã esse significationẽ illã minimè dubium est. Pacificè, μετ᾽ εἰρήνης. Id est benignè & beneuolè, ita vt non modò nihil eos læserit, sed etiam tutos præstiterit. 33 Promissiones, ἐπαγγελιῶν. Id est promissionum fructum.

παρεμβολὰς ἔκλιναν ἀλλοτρίων.
Ἔλαβον γυναῖκες ἐξ ἀναστάσεως τοὺς 35
νεκροὺς αὐτῶν·, ἄλλοι δὲ ἐτυμπανίσθησαν,
οὐ προσδεξάμενοι τὴν ἀπολύτρωσιν,
ἵνα κρείττονος ἀναστάσεως τύχωσιν.
Ἕτεροι δὲ ἐμπαιγμῶν καὶ μαστίγων 36
πεῖραν ἔλαβον· ἔτι δὲ δεσμῶν καὶ φυλακῆς.
Ἐλιθάσθησαν, ἐπρίσθησαν, ἐπειράσθησαν, 37
ἐν φόνῳ μαχαίρας ἀπέθανον, περιῆλθον
ἐν μηλωταῖς, ἐν αἰγείοις δέρμασιν, ὑστε-
ρούμενοι, θλιβόμενοι, κακουχούμενοι.
Ὧν οὐκ ἦν ἄξιος ὁ κόσμος, ἐν ἐρημίαις 38
πλανώμενοι καὶ ὄρεσι καὶ σπηλαίοις καὶ
ταῖς ὀπαῖς τῆς γῆς.
Καὶ οὗτοι πάντες μαρτυρηθέντες διὰ 39
τῆς πίστεως οὐκ ἐκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν·
Τοῦ Θεοῦ περὶ ἡμῶν κρεῖττόν τι προ-
βλεψαμένου, ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειω- 40
θῶσι.

Κεφάλαιον ιβʹ

Τοιγαροῦν καὶ ἡμεῖς τοσοῦτον ἔχον- 1
τες περικείμενον ἡμῖν νέφος μαρτύ-
ρων, ὄγκον ἀποθέμενοι πάντα καὶ τὴν εὐ-
περίστατον ἁμαρτίαν, δι' ὑπομονῆς τρέ-
χωμεν τὸν προκείμενον ἡμῖν ἀγῶνα·

"exercitus exterorum in "fugā
verterunt.
35 "Mulieres acceperunt ex re-
ſurrectione mortuos ſuos: alii
verò "diſtenti ſunt, neglecta libe
ratione, vt potiorem reſurre-
ctionem nanciſcerentur.
36 Alii rurſus ludibria & flagel
la ſunt experti, inſuper & vincu
la & carcerem.
37 Lapidati ſunt, diſſecti ſunt,
"tentati ſunt, gladio cæſi occu-
buerunt, oberrauerunt "cum o-
uillis & caprinis pellibus, deſti-
tuti, oppreſſi, malè habiti.
38 Quibus indignus erat mun-
dus: in deſertis errantes, & mon
tibus ac ſpeluncis, & cauernis
terræ.
39 Atque omnes hi teſtimoniū
adepti per fidem, "non obtinue
runt promiſſum:
40 Quòd Deus de nobis "me-
lius quiddam prouiderat, "ne
abſque nobis conſecrarentur.

CAP. XII.

1 PRoinde nos quoq;, quū tan
ta nos circūſtet teſtiū nu-
bes, "abiecto omni pondere, "&
peccato ad nos circūcingēdos
procliui, "conſtāter "propoſitū
nobis ſtadium decurramus:

*caſtra uerterunt extero-
rum.*
35 *Acceperunt mulieres de
reſurrectione mortuos ſu-
os. alij autē diſtenti ſunt;
nō ſuſcipientes redēptio-
nem, ut meliorem inueni
rent reſurrectionem.*
36 *Alij uerò ludibria &
uerbera experti, inſuper
& uincula & carceres:*
37 *Lapidati ſunt, ſecti ſūt,
tētati ſūt, in occiſione gla
dij mortui ſunt, circuie-
runt in melotis, in pelli-
bus caprinis, egentes, an-
guſtiati, afflicti.*
38 *Quibus dignus nō erat
mundus, in ſolitudinibus
errātes, in mōtibus & ſpe
lūcis et ī cauernis terræ.*
39 *Et hi omnes teſtimonio
fidei probati, non accepe-
runt repromiſſionem:*
40 *Deo pro nobis melius a-
liquid prouidente, ut nō
ſine nobis cōſummarētur.*

CAP. XII.

1 *IDeóque & nos tantam
habētes impoſitā nubē
teſtiū, deponentes omne
pōdus & circunſtans nos
peccatū, per patientiā cur
ramus propoſitum nobis
certamen:*

Rom.6.a.4
coloſſ.3.b.8
epheſ.4.c.24
1.pet.2.a.1

34 Exercitus, παρεμβολάς. Vel caſtra. Hæc enim eſt propria huius nominis ſignificatio. Eraſ. Impreſſiones. In fugam verterunt, ἔκλιναν. Vel, (vt Vulg. eleganter vertit) Caſtra verterunt. Hoc enim eſt quod Græci elegantius ſignificant verbo τρέπειν.

35 Mulieres, γυναῖκες. Videtur hiſtoriam innuere Sareptanæ illius cuius filiū Elias ſuſcitauit, & Sunamitidis cuius item filium Eliſæus matri reſtituit. Diſtenti ſunt, ἐτυμπανίσθησαν. Quidam interpretantur, διὰ ῥοπάλων ἀπέθανον, fuſtibus contuſi ſunt. Alii ad verbera referunt: alii de iis hoc dici putant quibus coriū diripiatur. Mihi viſa eſt ſimpliciſſima expoſitio Veteris interpretis. Non dubium eſt autem quin eam deſignet perſequutionem quam Antiochus exercuit.

37 Tentati ſunt, ἐπειράσθησαν. Ita in omnibus Græcis exemplaribus noſtris ſcriptum erat: nec tamen poſſum aliter ſtatuere quàm ex margine irrepſiſſe in contextum, vbi quiſpiam pro ἐπρίσθησαν, perperam annotarit ἐπειράσθησαν. Vel legendum ἐπάρθησαν, id eſt tranſfixi ſunt, vel verubus infixi, à verbo πείρω, cuius participio paſſiuo vtitur Hom. Cum ouillis pellibus, ἐν μηλωταῖς. Vulg. In melotis. nempe quòd non intelligeret quid hoc ſibi vellet. quod multis etiā poſtea impoſuit Græcæ linguæ imperitis. Significatur autē, vilibus & aſperis amictibus, ſanctos ad extremam inopiam redactos, penè ferarum inſtar coactos in aſperrimis locis viuere. Sic Iohannes Baptiſta narratur pro veſte exuuias cameli geſtaſſe, pellicea zona cinctum.

39 Non obtinuerunt promiſſum, οὐκ ἐκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν. Fructum quidem promiſſionum obtinuerūt, (vt dictum eſt ſuprà, verſu 33) ſed tamen eminus tantùm viderunt venturum Chriſtum, qui nobis ſingulari beneficio fuit exhibitus: vt & nos & illi vnà ſanctificaremur. Vide ſuprà, verſu 13.

40 Melius quiddam, κρεῖττόν τι. Id eſt præſtantius quiddam. Nam certè eo excellimus quòd nobis re ipſa exhibitus eſt Chriſtus, & lōgè plenius quàm vnquam antea nobis patefacta ſunt Dei arcana. Hoc igitur ad præſentis vitæ conditionem refert in genere, cuius reſpectu multo ſanè maioribus beneficiis cumulati ſumus quàm illi. Ne abſque nobis ſanctificarentur, ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσι. Quid ergo? non ſunt illi viui per fidem ſanctificati, & poſt mortem adepti quod ſperamus? Certè ſunt: ſed ita tamē vt ab eo quod noſtris demum temporibus exhibendum ac præſtandum erat, ſalus ipſorum penderet. Et ſanè crediderim, Chriſto in cælum recepto, quum iam reipſa caput piorū animabus adiūctum eſſet, aliquem etiam gradum illarum beatitati acceſſiſſe. Quò pertinet aliquatenus illud Pauli, apparuiſſe Chriſtum vt pacificaret omnia, tum quæ in cælis tum quæ in terra, Eph.1.b.10, & Coloſſ.1.c.16 & 20. De verbo τελειοῦσθαι diximus ſuprà, 2.c.10.

IN CAPVT XII.

1 Abiecto omni pondere, ὄγκον ἀποθέμενοι πάντα. Tota hæc oratio tranſlatitia eſt: quaſi nobis in ſtadio non ſine magnis difficultatibus ſit currendum. qua tranſlatione ſæpe etiā gaudet Paulus. In primis igitur monet vt ὄγκον abiiciam⁹. quo vocabulo craſſa omnis & tarda moles ſignificatur. Erat enim athletis certa in primis neceſſitas quædā ciborū & exercitationum, vt inquit Fabius lib.10.cap.5: vt firmo, agili, bene cōpacto corpore eſſent, pro variis certaminū ſpeciebus. Curſoribus autē ſcimus in primis nihil æquè atq; craſſā corporis habitudinē obſtare. Hoc eſt igitur quod Paulus ὄγκον vocat, ego cū Vetere interprete Pōdus. Eraſ. Onus interpretatur:

opes nimirum,curas,cæteráque id genus impedimenta quibus retardamur. Denique hoc est quod ait Dominus, Qui volet meus esse discipulus,abneget semetipsum,& tollat crucem suam,& sequatur me. Et peccato ad nos circumcingēdos procliui, καὶ τὴν εὐπερίστατον ἁμαρτίαν. Ἁμαρτίαν non dubium est quin naturæ nostræ prauitatem vocet,& quidem addito pereleganti epitheto. εὐπερίστατον enim ab effectu dici credo quo nihil æquè aptum sit ad nos circunsistendos,ac proinde ad cursum nostrum impediendum. Neque enim satis est agili esse corpore,sed etiā mēbra expedita & in procinctu habere cursorē oportet : quum nos interim illa prauitas quasi conclusos & irretitos teneat. Vulg. Et circunstans nos peccatum,non expressa Apostoli sententia. Eras. Et tenaciter inhærente peccato:qua significatione nusquam memini legere τὸ περιστᾶναι. Constanter, δι' ὑπομονῆς. Periphrasin aduerbii esse apparet.itaque sic malui cōuertere,vt perspicuitati studerem, quàm Per tolerātiam, vel Per patientiam. Propositum nobis stadium decurramus, τρέχωμεν τὸν προκείμενον ὑμῖν ἀγῶνα. Vulgata ad verbum,Curramus propositum nobis certamen. Eras. Curramus in proposito nobis certamine,quasi subaudiatur κατά. quum hic potius ἀγὼν locū ipsum declaret in quo curritur, qui alio nomine stadiū à Græcis vocatur.

Ἀφορῶντες εἰς τὸν τῆς πίστεως ἀρχηγὸν καὶ τελειωτὴν Ἰησοῦν, ὃς ἀντὶ τῆς προκειμένης αὐτῷ χαρᾶς, ὑπέμεινε σταυρόν, αἰσχύνης καταφρονήσας, ἐν δεξιᾷ τε τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ ἐκάθισεν.

2 Intuentes in fidei ducem ac perfectorem Iesum,qui vice sibi propositi gaudii pertulit crucem,ignominia contēpta,& ad dexteram throni Dei consedit.

2 *Aspicientes in authorem fidei & consummatorem Iesum, qui proposito sibi gaudio sustinuit crucem, cōfusione cōtēpta,atq; in dextera sedis Dei sedit.*

Ἀναλογίσασθε γὰρ τὸν τοιαύτην ὑπομεμενηκότα ὑπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν εἰς αὐτὸν ἀντιλογίαν, ἵνα μὴ κάμητε, ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν ἐκλυόμενοι.

3 Reputate igitur quis ille sit qui talē sustinuit à peccatoribus aduersus sese cōtradictionem, ne animis deficientes, fatiscatis.

3 *Recogitate enim eū q talē sustinuit à peccatoribus aduersum semetipsum contradictionē,ut ne fatigemini,animis uestris deficientes.*

Οὔπω μέχρις αἵματος ἀντικατέστητε, πρὸς τὴν ἁμαρτίαν ἀνταγωνιζόμενοι,

4 Nondum ad sanguinem vsque restitistis,aduersus peccatū decertantes.

4 *Nōdū usque ad sanguinem restitistis, aduersus peccatum repugnantes.*

Καὶ ἐκλέλησθε τῆς παρακλήσεως, ἥτις ὑμῖν ὡς υἱοῖς διαλέγεται, Υἱέ μου, μὴ ὀλιγώρει παιδείας Κυρίου, μηδὲ ἐκλύου ὑπ' αὐτοῦ ἐλεγχόμενος.

Prouer.3.b.13

5 Et obliti estis exhortationis quæ vobis tāquā filiis loquitur, ‖Fili mi, ne negligito castigationē Domini, neque deficias animo,quum ab eo argueris.

5 *Et obliti estis consolationis, quæ uobis tanquā filijs loquitur,dicēs,Fili mi noli negligere disciplinā Domini, neque fatigeris dum ab eo argueris.*

Ὃν γὰρ ἀγαπᾷ Κύριος, παιδεύει· μαστιγοῖ δὲ πάντα υἱὸν ὃν παραδέχεται.

6 Quem enim diligit Dominus castigat,& flagellat quemcunque filium recipit.

6 *Quē enim diligit Dominus,castigat:flagellat autē omnē filiū quē recipit.*

Εἰ παιδείαν ὑπομένετε, ὡς υἱοῖς ὑμῖν προσφέρεται ὁ Θεός. τίς γάρ ἐστιν υἱὸς ὃν οὐ παιδεύει πατήρ;

7 Si castigationem sustinetis, Deus sese vobis offert vt filiis. quis enim est filius quem non castiget pater?

7 *In disciplina perseuerate: tanquā filijs uobis offert se Deus.quis enim filius quem nō corripit pater?*

Εἰ δὲ χωρίς ἐστε παιδείας, ἧς μέτοχοι γεγόνασι πάντες, ἄρα νόθοι ἐστὲ καὶ οὐχ υἱοί.

8 Quòd si estis absque castigatione,cui⁹ participes sūt omnes, nempe spurii estis,& non filii.

8 *Quòd si extra disciplinā estis, cuius participes facti sunt omnes , ergo adulteri,& nō filij estis.*

Εἶτα τοὺς μὲν τῆς σαρκὸς ἡμῶν πατέρας εἴχομεν παιδευτάς, καὶ ἐνετρεπόμεθα· οὐ πολλῷ μᾶλλον ὑποταγησόμεθα τῷ πατρὶ τῶν πνευμάτων, καὶ ζήσομεν;

9 Deinde corporum nostrorū patres habuimus castigatores, & eos reueriti sumus: annon multo magis subiiciemur Patri spirituum,& viuemus?

9 *Deinde patres quidem carnis nostræ eruditores habuimus, & reuerebamur eos:num multo magis obtemperabimus Patri spirituum,& uiuemus?*

Οἱ μὲν γὰρ πρὸς ὀλίγας ἡμέρας κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς ἐπαίδευον· ὁ δὲ ἐπὶ τὸ συμφέρον, εἰς τὸ μεταλαβεῖν τῆς ἁγιότητος αὐτοῦ.

10 Nā illi ad paucos dies,prout ipsis videbatur, nos castigabāt: hic autem ad commodum nostrum, vt participes simus sanctimoniæ ipsius.

10 *Et illi quidē in tēpore paucorū dierū , secūdum uolūtatem suā erudiebāt nos: hic autē ad id quod utile est,in recipiēdo sanctificationem eius.*

Πᾶσα δὲ παιδεία πρὸς μὲν τὸ παρὸν οὐ δοκεῖ χαρᾶς εἶναι, ἀλλὰ λύπης· ὕστερον δὲ καρπὸν εἰρηνικὸν τοῖς δι' αὐτῆς γεγυμνασμένοις ἀποδίδωσι δικαιοσύνης.

11 Omnis autē castigatio in præsens quidē non videtur esse gaudii,sed tristitiæ: at postea fructū tranquillū iustitiæ reddit iis qui per eam fuerint exercitati.

11 *Omnis autē disciplina in præsenti qdē uidetur non esse gaudij,sed mœroris: postea autē fructū pacatissimū exercitatis per eam reddit iustitiæ.*

2 Intuentes, ἀφορῶντες. Intuentes tanquam propositam metam. Vulg. Aspicientes. Eras. Respicientes. Vice sibi propositi gaudii, ἀντὶ τῆς προκειμένης αὐτῷ χαρᾶς. Id est, Qui quū omne beatitatis genus in manu ac potestate haberet,tamen vltro ignominiam crucis subiit.

5 Deficias, ἐκλύου. Vulgata, Fatigeris.

7 Si castigationem sustinetis, εἰ παιδείαν ὑπομένετε. Vulgata, In disciplina perseuerate. Neque enim legit εἰ,& ὑπομένετε putauit positum imperandi modo:sed repugnāte Græcorum codicum fide, nec satis etiam cohærentibus quæ sequuntur.

Διὸ τὰς παρειμένας χεῖρας καὶ τὰ παραλελυμένα γόνατα ἀνορθώσατε,

12 Quapropter manus remissas & genua soluta surrigite:

12 *Propter quod remissas manus & soluta genua erigite.*

Καὶ τροχιὰς ὀρθὰς ποιήσατε τοῖς ποσὶν ὑμῶν, ἵνα μὴ τὸ χωλὸν ἐκτραπῇ, ἰαθῇ δὲ μᾶλλον.

13 Et rectas orbitas facite pedibus vestris, ne quod claudum *est* abducatur à via, sed vt sanetur potius.

13 *Et gressus rectos facite pedibus uestris: ut non claudicans quis erret, magis autem sanetur.*

Εἰρήνην διώκετε μετὰ πάντων, καὶ τὸν ἁγιασμόν, οὗ χωρὶς οὐδεὶς ὄψεται τὸν Κύριον·

14 ‖ Pacē sectamini cum omnibus & sanctimoniam, sine qua nemo videbit Dominum:

14 *Pacē sequimini cum omnib⁹, et sāctimoniā: sine qua nemo uidebit Deū:* Rom.12.d.18

Ἐπισκοποῦντες μή τις ὑστερῶν ἀπὸ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ· μή τις ῥίζα πικρίας ἄνω φύουσα ἐνοχλῇ, καὶ διὰ ταύτης μιανθῶσι πολλοί.

15 Prospicientes ne quis deficiat à gratia Dei: ne qua radix amara suppullulans obturbet, & per hanc inquinentur multi.

15 *Cōtemplātes neqs desit gratiæ Dei: nequa radix amaritudinis sursum germinans impediat, & p illam inquinentur multi.*

Μή τις πόρνος, ἢ βέβηλος ὡς Ἠσαῦ, ὃς ἀντὶ βρώσεως μιᾶς ἀπέδοτο τὰ πρωτοτόκια αὐτοῦ.

16 Ne quis sit scortator, aut profanus, velut ‖Esau, qui vnico edulio vendidit suum ius primogeniti.

16 *Nequis fornicator, aut profanus, ut Esau, qui propter unam escam uendidit primitiua sua.* Gen.25.d.33

Ἴστε γὰρ ὅτι καὶ μετέπειτα θέλων κληρονομῆσαι τὴν εὐλογίαν, ἀπεδοκιμάσθη. μετανοίας γὰρ τόπον οὐχ εὗρε, καίπερ μετὰ δακρύων ἐκζητήσας αὐτήν.

17 ‖ Scitis enim eū etiā postea, quū vellet hæreditario iure benedictionē assequi, reprobatū fuisse. nō enim reperit pœnitētiæ locū, quāuis cū lacrymis *benedictionem* illam exquisisset.

17 *Scitote enim quoniā & postea cupiens hæreditare benedictionem, reprobatus est. nō enim inuenit pœnitentiæ locum, quanquā cum lacrymis inquisisset eam.* Gen.27.f.38

Οὐ γὰρ προσεληλύθατε ψηλαφωμένῳ ὄρει, καὶ κεκαυμένῳ πυρί, καὶ γνόφῳ, καὶ σκότῳ, καὶ θυέλλῃ·

18 Non enim accessistis ad contrectabilem ‖ montem, & incensum ignem, ac turbinem & caliginem & procellam:

18 *Nō enī accessistis ad tractabilē mōtē & accessibilē ignem, & turbinem, & caliginem, & procellam:* Exo.19.c.16

12 Manus remissas, τὰς παρειμένας χεῖρας. Descriptio hominis inertis, & despondentis animum.

13 Rectas orbitas, τροχιὰς ὀρθάς. Id est, Rectū cursum tenete, & ita quidē vt honestæ vitæ vestræ vestigia appareant, quæ nimirū alii ingrediātur. Hæc enim vis esse videtur istius periphrasis. Vulg. Gressus rectos facite. Eras. Facite vt recti sint gressus. Ne quod claudū *est*, abducatur à via, ἵνα μὴ τὸ χωλὸν ἐκτραπῇ. Claudicatio partim declarat tarditatē, partim etiā inconstantiā in doctrina. quod nonnihil adhuc propēderent in Circuncisionem vel negligentia vel metu. Detur igitur, inquit, opera ne si quis claudus est in via Domini, prorsus ab ea deflectat, sed vt potius sanetur.

15 Ne quis deficiat à gratia Dei, μή τις ὑστερῶν ἀπὸ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ. Vulg. Ne quis desit gratiæ Dei: rectè, nisi præpositio ἀπὸ, & etiā quæ sequuntur, ostenderent ὑστερεῖν positum esse ἀντὶ τοῦ ἀφίστασθαι. Radix amara, ῥίζα πικρίας. Hoc nomine intelligit hæreses vel apostasias, cæteráve offendicula quæ cursum doctrinæ impediunt, alludens ad Mosis verba Deut.19.c.18.

17 Scitis, ἴστε. Vulg. Scitote, quod rectè emendauit Erasmus. Reprobatum fuisse, ὅτι ἀπεδοκιμάσθη. Heb. נמאס.i. repulsam tulisse. Neque enim benedictionem obtinuit, sed Iacob. Sunt autem ridiculi qui ex hoc loco æternam Dei prædestinationem eludunt: quasi videlicet tum demum fuerit reprobatus Esau, quū tamen multo antè tempore dixisset Dominus, Maior seruiet minori: & ea quidem seruitute quæ cum odio est coniuncta, vt exponit Paulus Rom.9, ex Malachia. Distinguēdum igitur decretum quod æternum est, ab exequutione, quæ suo tēpore exitum sortitur: & quidem per causas intercedentes, & in ipsis reprobis hærētes, vt tota exitii reproborum culpa penes ipsos resideat. Exempli causa, Si quæras cur Deus ab æterno decreuerit Esau reprobare: respondebo cum Paulo, quia illi libuit hoc vas iræ condere in cuius iusta condemnatione iustitiam ac potentiam suam patefaceret. Sin verò quæras quamobrem sit reprobatus, respondebo, quia profanus quum esset, pluris fecit offulā quàm Dei promissionem. Vehementer enim falluntur qui hoc ius primogeniti putāt nihil ad salutem pertinuisse. Non enim reperit pœnitentiæ locum, μετανοίας γὰρ οὐχ εὗρε τόπον. Id est, nullus locus relictus est ipsius pœnitentiæ: siue, serò pœnitendo, nihil profecit: vt qui clamabunt, Domine Domine aperi nobis, clauso iam hostio. Itaque μετάνοια hoc in loco accipitur ἀντὶ τῆς μεταμελείας, id est pro dolore quem aliquis ex re præterita concipit, non autem pro resipiscentia. Vellent enim sceleratissimi quique, quum ad iudicium ventum est, infecta esse flagitia quæ patrarunt: sed pœnæ horrore adacti, non autem Dei aut iustitiæ amore. Filios verò Dei ita pœnitet anteactæ vitæ vt simul resipiscant, quia datur illis Spiritus sanctus, à quo impulsi in viam redeunt. Qualis porro fuerit hæc pœnitentia Esau, satis declarauit, quum mētiretur sibi per fraudem præreptū fuisse ius primogeniti: & ex patris conspectu discedens, fratri mortem minaretur, Gen.27.e.36, & f.41.

Benedictionem illam exquisisset, ἐκζητήσας αὐτήν. Quia nonnullos video hallucinatos fuisse in eo quòd αὐτήν putarint ad μετάνοιαν referri, quasi Esau cum lacrymis requisierit locum sibi dari resipiscentiæ, ideo antecedens ipsum expressi. Illud verò præterquam quòd absurdum est, falsum etiam esse cōuincitur ex ipsius Esau verbis, quæ paulo antè citaui: quum etiam testetur ibidem Moses eum cum eiulatu petiisse benedictionem à patre, Gen.17.e.34: vt minimè dubium sit veram hanc esse huius loci explicationem.

18 Non enim, οὐ γάρ. Nunc ad eandem adhortationem accommodat propheticum Christi officium, quod cum Mosis ministerio Legali comparat, ostendens quanta sit Euangelicæ doctrinæ maiestas supra Legem, ex circunstantiis eorum quæ in Legis promulgatione apparuerunt: vt tandem hoc argumentum nectat, Si tanta fuit Legis maiestas, quantam esse putatis Euangelii? quòd si infinitis partibus & omnibus modis excellit Euangelium, quanto minus euadent qui Euangelium erunt aspernati quàm qui Legem violarunt?

Contrectabilem, ψηλαφωμένῳ. Participia ista, ex Hebræorum more, ponuntur participialium nominum loco, vt diximus Gal.2.c.11. Montem igitur ψηλαφώμενον, id est qui manibus palpari possit, crassæ videlicet ac terrenæ materiæ, cælesti ac spirituali monti Sion opponit, vt rectè annotauit doctissimus interpres. Erasmus igitur quod bene ac Latinè conuersum erat, non satis consideratè mutauit. Qua enim ratione cõtactus mons dicetur quem tangere non licebat? aut verbum ψηλαφᾶσθαι quomodo accommodabitur tantæ tempestati?

Καὶ σάλπιγγος ἤχῳ, καὶ φωνῇ ῥημάτων, ἧς οἱ ἀκούσαντες παρῃτήσαντο μὴ
Exo.20.c.19 προστεθῆναι αὐτοῖς λόγον.

(Οὐκ ἔφερον γὰρ τὸ διαστελλόμενον,
Exo.19.b.12 Κἂν θηρίον θίγῃ τοῦ ὄρους, λιθοβοληθήσεται, ἢ βολίδι κατατοξευθήσεται.

Καὶ, οὕτω φοβερὸν ἦν τὸ φανταζόμενον, Μωσῆς εἶπεν, Ἔκφοβός εἰμι καὶ ἔντρομος)

Ἀλλὰ προσεληλύθατε Σιὼν ὄρει, καὶ πόλει Θεοῦ ζῶντος, Ἱερουσαλὴμ ἐπουρανίῳ, καὶ μυριάσιν ἀγγέλων,

Πανηγύρει καὶ ἐκκλησίᾳ πρωτοτόκων ἐν οὐρανοῖς ἀπογεγραμμένων, καὶ κριτῇ Θεῷ πάντων, καὶ πνεύμασι δικαίων τετελειωμένων,

Καὶ διαθήκης νέας μεσίτῃ Ἰησοῦ, καὶ αἵματι ῥαντισμοῦ κρείττονα λαλοῦντι παρὰ τὸν Ἄβελ.

Βλέπετε μὴ παραιτήσησθε τὸν λαλοῦντα. εἰ γὰρ ἐκεῖνοι οὐκ ἔφυγον, τὸν ἐπὶ τῆς γῆς παραιτησάμενοι χρηματίζοντα, πολλῷ μᾶλλον ἡμεῖς οἱ τὸν ἀπ' οὐρανῶν ἀποστρεφόμενοι·

Οὗ ἡ φωνὴ τὴν γῆν ἐσάλευσε τότε· νῦν
Agg.2.b.7 δὲ ἐπήγγελται, λέγων, Ἔτι ἅπαξ ἐγὼ σείω οὐ μόνον τὴν γῆν, ἀλλὰ καὶ τὸν οὐρανόν.

19 Tubæque sonitum & vocem verborum: quam qui audierãt, ‖deprecati sunt "ne amplius sibi fieret sermo.

20 (Non enim ferebant quod imperabatur, ‖Si vel bestia tetigerit montem, lapidabitur, aut iaculo configetur.

21 "Et Moses, adeo terribile erat "visum quod apparebat, dixit, Expauefactus sũ ac tremebũdus)

22 Sed accessistis ad montem Sion, & ciuitatem Dei viui, Hierusalem cælestem, & myriadas Angelorum,

23 "Conuentum & concionem primogenitorum qui "conscripti sunt in cælis, & iudicẽ vniuersorum Deum, & spiritus iustorum "consecratorum.

24 Et ad noui Testamẽti mediatorem Iesum, & sanguinem aspersionis, præstãtiora loquentẽ quàm loqueretur sanguis Abel.

25 "Videte ne aspernemini eum qui loquitur. Nam si illi non effugerũt qui auersabantur eum qui loquebatur Dei nomine in terra, multo magis nos, si eum qui de cælis est auersemur:

26 Cuius vox tunc cõcussit terrã: nũc autem denũtiauit, dicens, ‖"Adhuc semel ego cõcutiã nõ solùm terram, sed etiã cælum.

19 Et tubæ sonum, & vocẽ uerborum: quam qui audierant, excusauerunt se ne eis fieret uerbum.

20 (Non enim portabant quod dicebatur, Etsi bestia tetigerit montem, lapidabitur.

21 Et ita terribile erat quod uidebatur. Moyses dixit, Exterritus sum & tremebundus)

22 Sed accessistis ad Siõ mõtem, & ciuitatem Dei uiuentis, Ierusalẽ cælestẽ, & multorũ milliũ Angelorum frequentiã,

23 Et ecclesiam primitiuorum qui conscripti sunt in cælis, & iudicem omniũ Deũ, & spiritus iustorum perfectorum.

24 Et Testamenti noui mediatorẽ Iesum, & sanguinis aspersionem melius loquentem quàm Abel.

25 Videte ne recusetis loquẽtẽ. Si enim illi non effugerunt, recusantes eũ qui super terrã loquebatur, multo magis nos, qui de cælis loquentem nobis auertimus:

26 Cuius uox mouit terrã tunc: nunc autẽ repromittit, dicens, Adhuc semel, et ego mouebo nõ solùm terram, sed & cælum.

19 Ne amplius sibi, &c. μὴ προστεθῆναι, &c. Sic sæpe inuenias in sacris literis ex Hebræorũ more dictũ, Et adiecit loqui, pro, Præterea etiã dixit. Ita igitur Israelitæ quũ maiestatẽ Dei loquẽtis nõ amplius possẽt sustinere, rogarunt ne amplius ille loqueretur, sed vt per Mosen interpretẽ ageret omnia, vt scribitur Deut.5.d.25. ad quẽ locũ allusit Apostolus. Nõ rectè igitur cõuertit Vetus interpres, Ne eis fieret verbũ, omissa præpositione πρός. Erasmus autem sententiam manifestè deprauauit quũ interpretaretur, Ne iis adiungeretur oratio.

21 Et Moses, &c. καὶ Μωσῆς, &c. Hæc verba οὕτω φοβερὸν ἦν τὸ φανταζόμενον, vtrinque includẽda sũt distinctione. quod quia nõnullos fefellit, nomẽ Mosis statim subieci copulæ, vt nemo iã falli possit. Sed vnde hæc petita sunt? Certè nusquam illa legimus: sicut etiam Iannes & Mambres nusquam legitur. Neque tamẽ idcirco repudiatur authoritas alterius ad Timotheum epistolæ. Simili igitur ratione explicetur hic nodus. Vide 2.Tim.3.b.8. Visum quod apparebat, τὸ φανταζόμενον. Id est, oblata species & imago, minimè quidem fictitia, sed vera: nequis φαντάζεσθαι putet dici duntaxat de vanis simulacris rerum quæ nusquam sunt.

23 Conuentum, πανηγύρει. Vulg. & Eras. pro μυριάσιν legerunt μυριάδων: ideóque hoc nomen cum præcedentibus coniunxerũt. Illic enim legitur, Multorum milliũ Angelorũ frequentiã: apud Erasmũ autẽ, Innumerabiliũ Angelorũ cœtũ. Sed quũ repugnẽt Græci omnes codices, apparet sic distinguẽdum esse hunc locum vt nos fecimus. Cõsecratorum, τετελειωμένων. Vel perfectorum. Sic enim vocat iam in cælum receptos, & hoc respectu iam consummatos, quamuis adhuc altera sui parte dormiant in puluere. quamobrem etiam facit tantùm mentionem spirituum. 25 Videte, &c. βλέπετε, &c. Nunc regiã Christi præstantiã cum Mosis potestate comparat, qua fungebatur populum gubernans. Loquentem Dei nomine, χρηματίζοντα. Omnino significatur aliud verbo χρηματίζειν quàm λαλεῖν, quũ illud propriè sit eorũ demum qui de rebus sacris, & quidem futuris, loquuntur.

26 Adhuc semel, ἔτι ἅπαξ. Hebræa sic habent עוד אחת מעט היא. i. Adhuc vna vice, quod breui futurũ est, ego concutio, &c. Nam post אחת suppleo פעם, & מעט accipio pro כמעט: quæ eclipses minimè sunt violentæ aut inusitatæ. Hoc autem de regno Christi prædici, vel ex eo apparet quod de Gentium vocatione subiicit Propheta. Deinde quod Græci interpretes prætererũt מעט היא, id est quod breui futurũ est, non facit vt Apostolus propterea videri possit hunc locum nõ satis aptè citasse: quum ex iis quæ adducit, verum ac firmum eliciat argumentum, nempe ex ἔτι, adhuc, quod indicat instabilẽ rerum mutandarum conditionẽ: & ἅπαξ, semel, quo firmus quidã status futurus promittitur. Porro cæli & terræ succussio, futurũ illud perenne regnum declarat, quod etiam vocat Esaias cælum nouum & terram nouam: & incredibili desiderio ab ipsa rerum machina

expectari significat Paulus Rom.8.d.19,& deinceps. Vide & 2. Pet.3.c.10,& deinceps. Deinde etiā ἀλληγορικῶς, terræ quidē cōmotio totius orbis homines per Euangeliū in spem futuri illius seculi innouandos: cælorum autem concussio, tum profanas idololatrias, tum ipsius fœderis ceremonias abrogandas significat, vt hac quoque ratione mundus instauretur. quam allegoriam Apostolus, Prophetæ vestigia sequutus, ad scopum suum apte prorsus & apposité accommodat. Neque enim dubium est quin ad hanc allegoricam expositionem pertineat quod illic Propheta de omnium populorum concursu & posterioris domus gloria subiicit: posterioris, inquam, id est illius quæ concussionem illam cæli fuit cōsequutura: quam futuram prædixerat, nos verò qui in fines seculorum deuenimus, oculis nostris præsentem cernimus.

Τὸ δὲ, ἔτι ἅπαξ, δηλοῖ τῶν σαλευομένων τὴν μετάθεσιν, ὡς πεποιημένων, ἵνα μείνῃ τὰ μὴ σαλευόμενα. 27

Διὸ βασιλείαν ἀσάλευτον παραλαμβάνοντες, ἔχωμεν χάριν δι᾽ ἧς λατρεύωμεν εὐαρέστως τῷ Θεῷ, μετὰ αἰδοῦς καὶ εὐλαβείας. 28

Καὶ γὰρ ὁ Θεὸς ἡμῶν πῦρ καταναλίσκον. 29

Κεφάλαιον ιγ΄.

Ἡ φιλαδελφία μενέτω. 1

Τῆς φιλοξενίας μὴ ἐπιλανθάνεσθε· διὰ ταύτης γὰρ ἔλαθόν τινες ξενίσαντες ἀγγέλους. 2

Μιμνήσκεσθε τῶν δεσμίων, ὡς συνδεδεμένοι· τῶν κακουχουμένων, ὡς καὶ αὐτοὶ ὄντες ἐν σώματι. 3

Τίμιος ὁ γάμος ἐν πᾶσι, καὶ ἡ κοίτη ἀμίαντος· πόρνους δὲ καὶ μοιχοὺς κρινεῖ ὁ Θεός. 4

27 Porro illud Adhuc semel, declarat instabilium rerū, vtputa factitiarum, amotionem: vt maneant quæ sunt stabilia.

28 Quapropter regnū assumentes quod cōcuti non potest, teneamus gratiā, per quā ita seruiamus Deo vt ei placeamus, cum reuerentia & religione.

29 Etenim ‖Deus noster, consumens ignis est.

CAP. XIII.

1 FRaterna charitas maneat.

2 ‖Hospitalitatis ne sitis immemores.‖ per hāc enim quidam inscii excoperūt Angelos hospitio.

3 Memores estote vinctorū, tanquā vnà cū illis vincti: eorū qui malis premuntur, acsi ipsi quoque corpore *afflicti* essetis.

4 Honorabile *est* inter quosuis coniugium, & cubile impollutum: scortatores autem & adulteros damnabit Deus.

27 *Quod autem Adhuc semel dicit, declarat mobiliū trāslationē, tanquam factorum, ut maneant ea quæ sunt immobilia.*

28 *Itaque regnum immobile suscipientes, habemus gratiā, per quā seruamus placentes Deo, cum metu & reuerentia.*

29 *Etenim Deus noster, ignis consumens est.* Deut.4.d.24

CAP. XIII.

1 *CHaritas fraternitatis maneat.* Rom.12.c.10

2 *Et hospitalitatem nolite obliuisci. per hanc enim latuerunt quidam Angelis hospitio receptis.* 1.pet.4.b.9 Genes.18.a.3 & 19.a.3

3 *Mementote vinctorū tanquā simul vincti: & laborantium tāquam & ipsi in corpore morantes.*

4 *Honorabile connubiū in omnib⁹, et torus immaculatus. fornicatores enim & adulteros iudicabit Deus.*

27 Instabilium rerum, vt puta factitiarum, amotionem, τῶν σαλευομένων τὴν μετάθεσιν, ὡς πεποιημένων. Τὰ σαλευόμενα vocat (ex Hebræorum more, quem exposuimus Gal.2.b.11, & suprà, 12.e.18) ea quæ sicuti concutiendæ sunt, ita etiam reipsa sint instabili quadam naturæ conditione, vtpote πεποιημένα, i. factitia. Respicit enim tabernaculum χειροποίητον, & cætera id genus, de quibus copiosè suprà disseruit. Deinde μετάθεσιν non interpretor trāslationem, sed Amotionem & depositionem, id est ἀθέτησιν. quod nomen vsurpatum est suprà, 7.c.18. Sed de hac re vide plura 7.b.12. Vulg. Mobilium translationem, tanquam factorum: quæ interpretatio multo sanè vberior est quàm hæc Erasmi, Eorum quæ concutiuntur translationem, vt eorum quæ facta sunt.

28 Quapropter, διό. Hinc fuit inchoanda sectio penultima huius epistolæ. Iam enim aggreditur Apostolus particulares admonitiones, quarum hæc est præfatio, cum proximè præcedentibus cohærens.

Teneamus, ἔχωμεν. Vulg. Habemus, ἔχομεν, quod in duobus codicibus scriptum inuenimus. Sed præterquam quòd in plerisque codicibus legitur ἔχωμεν, longè melius conueniet proximus versiculus si hæc legas hortandi modo. Seruiamus, λατρεύωμεν. In Complutensi editióne & veteribus aliquot libris legitur λατρεύομεν, seruimus, eadem manente sententia. Diximus autem de verbo λατρεύειν Matth.4.b.10. quod & Vetus interpres & Erasmus Seruire conuertunt, infrà, 13.b.10. Cum reuerentia, μετὰ αἰδοῦς. Vulg. Cum metu: impropriè. significat enim αἰδώς hoc in loco pudorem illum honestum qui homines in officio continet. Hom. Iliad. α, αἰδεῖσθαί θ᾽ ἱερῆα. Et religione, καὶ εὐλαβείας. Id est religioso metu. Vide suprà, 5.c.7.

IN CAPVT XIII.

2 Inscii exceperunt hospitio Angelos, ἔλαθον ξενίσαντες ἀγγέλους. Vulg. Latuerunt quidam Angelis hospitio receptis. Neque enim videtur Vetus interpres Græcā phrasin, satis alioqui frequentem, cognouisse, quam etiam alicubi seruat Tertullianus. Quod autem in nonnullis veteris editionis codicibus legitur Placuerunt, ineptius est quàm vt refutatione indigeat. 3 Ac si ipsi quoque corpore *afflicti* essetis, ὡς καὶ αὐτοὶ ὄντες ἐν σώματι. Apparet, opinor, ex præcedētis mēbri collatione simplicissimā hanc esse huius loci explicationē. Sicut enim monuit vt fratrū captiuitate nō aliter cōmoueamur quàm si ipsi cū illis vnà captiui teneremur, ita nunc in genere postulat vt siquis fratrū aliquid mali sustineat, nos perinde afficiamur acsi nos ipsos illa calamitas attingeret. Neq; enim satis seriò tāgemur aliorū malis quādiu aliena esse cogitabimus. Itaq; ἐν σώματι prorsus videtur illud declarare quod in vernaculo sermone dicimus *en personne*. quo modo etiā solet à iurisconsultis accipi corporis nomē, acsi Hebraicè scriptū esset אתם עצמכם. Vulg. Tāquā & ipsi in corpore morātes. i. vt qui sitis & ipsi iisdē calamitatibus obnoxii, quū eiusdē conditionis corpus habeatis. Eras. Veluti ipsi quoque versantes in corpore. Valla subaudiendū putat pronomē ipsorū, vt sit sensus, acsi in corpore afflictorū sitis. Doctissimus interpres ad Ecclesiæ corpus refert, vt sit sensus, Quādoquidē estis eiusdē corporis mēbra, cōmuniter vos affici decet alios aliorū malis. Eam verò interpretationē minimè repudio, vtpote quæ sola maximè cōueniat, & vniuersæ huius doctrinæ fontem aperiat. Illa verò quam sum sequutus, non alio fundamento nititur: sed ita applicata, visa est mihi simplicissima, propter superioris membri collationē, & quia nullus est additus articulus.

4 Honorabile *est* cōiugiū, τίμιος ὁ γάμος. Erasmo in annotationibus magis placet subaudire ἔστω, sit, quasi moneat Apostolus maritos & vxores vt sanctè viuant. Atqui non conueniet sequens membrum nisi ꝗ pro

γὰρ accipias. Deinde res ipsa ostendit, Apostolum, vt Hebræos deterreret ab omni scortatione & adulterio, de matrimonio præfari, tanquam honesto ac sancto aduersus scortationis ac adulterii turpitudinem remedio: tacitè etiam monentē vt matrimoniū maiore religione colant. Notum enim est quæ fuerit apud eos in diuortiis licentia. Porro quum disertè Apostolus coniugium honoratum esse dicat, quid sentiendum est de illa Hieronymi sententia, qui matrimonium non inter bona, sed inter minus mala numerat? Omitto horrendam illam blasphemiam inter iuris Canonici stercora repositam, quæ matrimonium vocat carnis immunditiem, in qua nullus Deo placere potest. Eant nunc igitur & negent isti (vt se vocant) Catholici se comprehendi in eorum numero de quibus egit Paulus 1.Tim.3.a.4. Inter quosuis, ἐν πᾶσι. Id est, inter cuiusuis ordinis homines. Nam sicut communis est morbus iis omnibus quibus nō datū est vt se possint cōtinere, ita cōmune remedium esse par est. Alii aliter explicant, nēpe Omnibus modis, omnibus ætatibus, omni tempore. Sed facile est videre quid magis conueniat: & quocunque se vertant isti, nunquam hunc locum ita poterunt torquere vt non appareat diabolica legis cælibatus tyrannis. Quanquam hoc sanè subit mirari, quo iure audeant ista prostibula Sodomitica de virginitate differere.

Ἀφιλάργυρος ὁ τρόπος· ἀρκούμενοι τοῖς παροῦσιν. αὐτὸς γὰρ εἴρηκεν, Οὐ μή σε ἀνῶ, οὐδ' οὐ μή σε ἐγκαταλίπω·

5 Sint mores alieni ab auaritia: sitis contenti præsentibus. dixit enim ipse, ‖ Nō te deseram, neque te derelinquam:

5 *Sint mores sine auaritia, contēti præsentibus. ipse enim dixit, Non te deserā, neque derelinquam:*

Ios.1.a.5

Ὥστε θαῤῥοῦντας ἡμᾶς λέγειν, Κύριος ἐμοὶ βοηθός, καὶ οὐ φοβηθήσομαι τί ποιήσει μοι ἄνθρωπος.

6 Adeo vt confidenti animo dicamus, ‖ Dominus mihi auxiliator: nec timebo quid faciat mihi homo.

6 *Ita ut confidenter dicamus, Dominus mihi adiutor: non timebo quid faciat mihi homo.*

Psal.118.a.6

Μνημονεύετε τῶν ἡγουμένων ὑμῶν, οἵτινες ἐλάλησαν ὑμῖν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ· ὧν ἀναθεωροῦντες τὴν ἔκβασιν τῆς ἀναστροφῆς, μιμεῖσθε τὴν πίστιν.

7 Memores estote ducum vestrorū, qui loquuti sunt vobis sermonē Dei: quorum imitamini fidē, cōsiderātes qui fuerit exitus cōuersationis ipsorum.

7 *Mementote præpositorū uestrorū, qui uobis loquuti sunt uerbum Dei: quorū intuētes exitum conuersationis, imitamini fidē.*

Ἰησοῦς Χριστὸς χθὲς καὶ σήμερον ὁ αὐτός, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας.

8 Iesus Christus heri & hodie idem *est*, & in secula.

8 *Iesus Christus heri & hodie, ipse & in secula.*

Διδαχαῖς ποικίλαις καὶ ξέναις μὴ περιφέρεσθε. καλὸν γὰρ χάριτι βεβαιοῦσθαι τὴν καρδίαν, οὐ βρώμασιν, ἐν οἷς οὐκ ὠφελήθησαν οἱ περιπατήσαντες.

9 Doctrinis variis & peregrinis ne circunferimini. bonum enim est gratia constabiliri cor, non cibis, *quibus* nō sunt adiuti qui in ipsis versati sunt.

9 *Doctrinis uariis & peregrinis nolite abduci. optimum est enim gratia stabiliri cor, non escis, quæ nō profuerunt ambulantibus in eis.*

Ἔχομεν θυσιαστήριον, ἐξ οὗ φαγεῖν οὐκ ἔχουσιν ἐξουσίαν οἱ τῇ σκηνῇ λατρεύοντες.

10 Habemus altare, ex quo non habent ius edendi qui tabernaculo deseruiunt.

10 *Habemus altare, de quo edere nō habēt potestatē qui tabernaculo deseruiūt.*

Leuit.4.c.11. & 6.d.30. & 16. f.17

Ὧν γὰρ εἰσφέρεται ζώων τὸ αἷμα περὶ ἁμαρτίας εἰς τὰ ἅγια διὰ τοῦ ἀρχιερέως, τούτων τὰ σώματα κατακαίεται ἔξω τῆς παρεμβολῆς.

11 ‖ Quorum enim animaliū sanguis infertur pro peccato in Sacrarium per Pontificem, horum corpora exuruntur extra castra.

11 *Quorū enim animaliū infertur sanguis pro peccato in Sancta per Pōtificē, horū corpora cremantur extra castra.*

5 Ipse, αὐτός. Ipse videlicet Dominus. Cur enim Christianis nō liceat quod Pythagoreis omnes concesserunt?

6 Homo, ἄνθρωπος. Antithesis Dei & hominis obseruanda est.

9 Ne circunferimini, μὴ περιφέρεσθε. Vulg. Nolite abduci, μὴ παραφέρεσθε. quod & ipsum non malè conuenit: quanquam illud malo, vt opponatur τῷ βεβαιοῦσθαι. Non cibis, οὐ βρώμασι. Ex vna specie, id est mundorum & immundorum ciborum discrimine, συνεκδοχικῶς intellige omnem illum ceremonialem cultum, qui quidē gratiæ (i. Spirituali cultui & regenerationi) opponitur. Itaque perabsurdè mihi videtur Castellio χάριτι interpretatus Gratiarum actione. Qui in ipsis sunt versati, &c. οἱ περιπατήσαντες. Versati in cibis dicuntur qui eorum discrimen superstitiosè retinuerunt.

10 Altare, θυσιαστήριον. Altare ponit pro oblationibus, sicut & alibi, quum dicitur ex altari viuere qui altari seruit. Est autem hæc allegoria instituta ad euertendum legale ciborum & dierum discrimen: vt planè impudentes esse oporteat qui, quū ista dicantur tam perspicuè, tamen non desinunt traditiones illas vrgere, quasi in his posita sit religionis summa, quum Euangelicæ doctrinæ repugnent ex diametro. Atqui, inquiunt, aduersus Mosaicos ritus ista dicta sunt, vtpote Christi aduentu abolitos. Egregiè sanè: quasi verò hæc argumenta ab ipsa Euangelici cultus natura desumpta, non multo maiorem etiā vim habeant ad euertenda quæcunque homines sunt commenti. Nam cui tandem sano homini persuadebunt, idcirco nobis ademptum Mosis iugum vt isti multo iniquius aliud nostris ceruicibus imponerent? Neque verò causa est cur nos calumnientur pro ventre contendere, quem illis sanè totum libenter relinquimus. De Christi officio differitur, quod isti funditus euertunt, dū Christi sanguini suas ἐθελοθρησκείας adiungunt. Hæc est caro, hic sanguis, de quo aduersus illos contendimus. Corporales exercitationes & vera ieiunia quàm non damnemus, & scriptis & factis, Dei beneficio, si non quantum decet, certè quantum licet declaramus. Qui tabernaculo deseruiunt, οἱ τῇ σκηνῇ λατρεύοντες. Id est, cuius participes esse non possunt qui Legis ritus obstinatè retinent. Quid ergo illis fiet qui suas ἐθελοθρησκείας innocentum hominum carnificina vindicant?

11 Quorum enim, &c. ὧν γὰρ, &c. De hoc ritu vide Leuit.4.c.11. Item 6.d.30. Item.16.f.27. Est autem hæc anagoge, Quorum animalium sanguis pro peccato inferebatur in Sacrarium per Pontificem, eorum corpora

extra castra penitus exurebantur, vt ne tantillum quidem Sacerdotibus cederet. Ita Christus, victima illa vnica expiatrix, extra portam passus est: cuius corporis particeps esse non possit quisquis adhuc vetus sacerdotium retinet. Retinet autem quisquis discrimina dierum, ciborum, purificationum, cæterásque id genus vmbras sectatur quæ solis exortu præterierunt.

Διὸ καὶ Ἰησοῦς, ἵνα ἁγιάσῃ διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος τὸν λαὸν, ἔξω τῆς πύλης ἔπαθε.

12 Quapropter & Iesus, vt sanctificaret populum per propriũ sanguinẽ, passus est extra portã.

12 *Propter quod & Iesus, ut sanctificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est.*

Τοίνυν ἐξερχώμεθα πρὸς αὐτὸν ἔξω τῆς παρεμβολῆς, τὸν ὀνειδισμὸν αὐτοῦ φέροντες.

13 Exeamus igitur ad eum extra castra, opprobrium eius portantes.

13 *Exeamus igitur ad eũ extra castra, improperium eius portantes.*

Οὐ γὰρ ἔχομεν ὧδε μένουσαν πόλιν, ἀλλὰ τὴν μέλλουσαν ἐπιζητοῦμεν.

14 ‖Non enim habemus hîc sitam ciuitatem, sed futurã inquirimus.

14 *Non enim habemus hîc manentem ciuitatem, sed futuram inquirimus.* Mich. 2. c. 10

Δι᾽ αὐτοῦ οὖν ἀναφέρωμεν θυσίαν αἰνέσεως διαπαντὸς τῷ Θεῷ, τουτέστι καρπὸν χειλέων ὁμολογούντων τῷ ὀνόματι αὐτοῦ.

15 Per ipsum igitur assiduè offeramus Deo sacrificium laudis, ‖id est fructum labiorum *confitentium nomini eius.

15 *Per ipsum ergo offeramus hostiam laudis semper Deo, id est fructum labiorum confitentium nomini eius.* Osea 14. a. 3

Τῆς δὲ εὐποιΐας καὶ κοινωνίας μὴ ἐπιλανθάνεσθε. τοιαύταις γὰρ θυσίαις εὐαρεστεῖται ὁ Θεός.

16 Beneficentiæ verò & communicationis ne obliuiscimini. talibus enim victimis * delectatur Deus.

16 *Beneficentiæ autem & communionis nolite obliuisci: talibus enim hostiis promeretur Deus.*

Πείθεσθε τοῖς ἡγουμένοις ὑμῶν καὶ ὑπείκετε· αὐτοὶ γὰρ ἀγρυπνοῦσιν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν, ὡς λόγον ἀποδώσοντες· ἵνα μετὰ χαρᾶς τοῦτο ποιῶσι, καὶ μὴ στενάζοντες· ἀλυσιτελὲς γὰρ ὑμῖν τοῦτο.

17 Obedite ducibus vestris, & obsecũdate: vigilant enim ipsi pro animabus vestris, tanquã rationem reddituri: vt cum gaudio hoc faciant, & non gementes: id enim est vobis inutile.

17 *Obedite præpositis uestris, & subiacete eis. ipsi enim perurgilant quasi rationẽ pro animabus uestris reddituri, ut cũ gaudio hoc faciant, & nõ gementes: hoc enim non expedit uobis.*

Προσεύχεσθε περὶ ἡμῶν. πεποίθαμεν γὰρ ὅτι καλὴν συνείδησιν ἔχομεν, ἐν πᾶσι καλῶς θέλοντες ἀναστρέφεσθαι.

18 Orate pro nobis: confidimus enim nos bonam conscientiã habere, vt qui in omnibus cupiamus honestè conuersari.

18 *Orate pro nobis: confidimus enim quia bonam conscientiam habemus, in omnibus bene uolentes cõuersari.*

Περισσοτέρως δὲ παρακαλῶ τοῦτο ποιῆσαι, ἵνα τάχιον ἀποκατασταθῶ ὑμῖν.

19 Amplius autẽ obsecro vos vt id faciatis, vt celerius restituar vobis.

19 *Amplius autem deprecor uos hoc facere, quò celerius restituar uobis.*

Ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης, ὁ ἀναγαγὼν ἐκ νεκρῶν τὸν ποιμένα τῶν προβάτων τὸν μέγαν ἐν αἵματι διαθήκης αἰωνίου, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν,

20 Deus verò pacis *author*, qui magnũ illum ouium per sanguinem fœderis æterni pastorem, Dominum nostrum Iesum, à mortuis reduxit,

20 *Deus autẽ pacis, qui eduxit de mortuis pastorẽ magnum ouium in sanguine testamẽti æterni, Dominũ nostrũ Iesum Christum,*

15 Sacrificium laudis, &c. θυσίαν αἰνέσεως, &c. Duo genera sacrificiorum nobis inquit esse relicta, nẽpe gratiarum actionis & beneficentiæ. Vbi igitur oblatio illa Papistica ἀναίματος, & applicatoria? Confitentiũ nomini eius, ὁμολογούντων τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. Id est concelebrantium ipsius nomen. vt alibi exposuimus.

16 Delectatur, εὐαρεστεῖται. Vulg. Promeretur: primùm barbara, deinde etiam falsa interpretatione. Quis enim non videat ita euerti quicquid in superioribus capitibus de vnici nostri Pontificis vnica oblatione semel facta & nunquam repetenda commemoratum est? Sic igitur statuendum est, Deum istis sanctorum sacrificiis, nempe gratiarum actione ac beneficentia, delectari, vtpote qui veros ac germanos fructus sui Christi in nobis per fidem habitantis agnoscat. Exempli causa, Bonis Adami ante lapsum operibus Deus εὐαρεστεῖτο. Quis enim hoc possit inficiari, quum bonæ arboris boni fructus essent? Item non dubium est quin fideles verè sint voluntatem Dei facturi quando capiti suo coniuncti in cælis regnabunt. Deus ergo vicissim illorum laudibus totáque adeo conditione εὐαρεστήσεται. Quis tamen ita sit ineptus vt hac ratione dixerit Adamũ Deo reconciliatum, quem nondum offenderat? aut fideles vitam æternam promereri, cuius hæreditatem iam creuerint? Itaque tantum abest vt hac ratione iustificemur, vt contrà, nisi prius simus gratis in Christo per fidem iustificati, non possint ista sacrificia à nobis proficisci: qualia quidem illa esse oportet vt Deo sint εὐάρεστα, id est grata & accepta. Stat enim illud quod scriptũ est suprà, 11. a. 6, impossibile esse absque fide εὐαρεστῆσαι (id est placere) Deo. Atenim (inquiunt nonnulli) non tollimus fidem, sed bona opera adiungimus. Respondeo, ne nos quidem fidem docere bonorum operum expertem, imò hac ratione veram fidem à falsa distinguere: sed quũ agitur quo iure vitam æternam adipiscamur, tum demum nos vni Dei gratiæ per vnam Christi oblationem fide à nobis apprehẽsam, omnia in solidum vti par est tribuere. Bona enim opera (quod Augustinus inquit) non præcedunt iustificandum, sed iustificatum sequuntur.

20 Per sanguinem, &c. ἐν αἵματι, &c. Ostẽdit quo iure Christus dicatur magnus ille ouium pastor: quia nimirum sanguine suo eas acquisiuit in æternum, Act. 20. e. 28, & animam suam posuit pro ouibus suis, Iohan. 10. b. 11. Itaque hæc verba non pertinent ad participium ἀναγαγὼν, qui reduxit à mortuis. quod in Græcis perspi-

cuum est propter articulos, in Latinis verò non item. Itaque vt hoc planius fieret, non dubitaui verborum collocationem mutare.

21 Καταρτίσαι ὑμᾶς ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ, εἰς τὸ ποιῆσαι τὸ θέλημα αὐτοῦ, ποιῶν ἐν ὑμῖν τὸ εὐάρεστον ἐνώπιον αὐτοῦ, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ· ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

21 ″Perficiat vos in omni opere bono, ad præstandam ipsius voluntatem, ″efficiens in vobis quod acceptum sit in conspectu suo per Iesum Christū: cui *sit* gloria in secula seculorum. Amen.

21 *Aptet uos in omni bono, ut faciatis eius uoluntatem: faciens in uobis quod placeat coram se per Iesum Christum: cui est gloria in secula seculorum. Amen.*

22 Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, ἀνέχεσθε τοῦ λόγου τῆς παρακλήσεως· καὶ γὰρ διὰ βραχέων ἐπέστειλα ὑμῖν.

22 Precor autem vos, fratres, sufferte sermonē exhortationis: etenim ″breuibus scripsi vobis.

22 *Rogo autē uos, fratres, ut sufferatis uerbum solatii: etenim perpaucis scripsi uobis.*

23 Γινώσκετε τὸν ἀδελφὸν Τιμόθεον ἀπολελυμένον, μεθ' οὗ (ἐὰν τάχιον ἔρχηται) ὄψομαι ὑμᾶς.

23 ″Nostis fratrem *nostrum* Timotheum solutum esse: cum quo (si celerius venerit) visam vos.

23 *Cognoscite fratrem nostrum Timotheum dimissum: cum quo (si celerius uenerit) uidebo uos.*

24 Ἀσπάσασθε πάντας τοὺς ἡγουμένους ὑμῶν καὶ πάντας τοὺς ἁγίους. Ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ ἀπὸ τῆς Ἰταλίας.

24 Salutate omnes duces vestros, & omnes sanctos. Salutāt vos ″Itali.

24 *Salutate omnes præpositos uestros, & omnes sanctos. Salutant uos de Italia fratres.*

25 Ἡ χάρις μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

25 Gratia sit cum omnibus vobis. Amen.

25 *Gratia cum omnibus uobis. Amen.*

26 Πρὸς Ἑβραίους ἐγράφη ἀπὸ τῆς Ἰταλίας διὰ Τιμοθέου.

26 Ad Hebræos scripta est ″ex Italia per Timotheum.

26 *Scripta ab Italia per Timotheum.*

21 Perficiat vos, καταρτίσαι ὑμᾶς, &c. Vel, aptos & idoneos vos reddat. Vulg. Aptet. Eras. Absolutos vos reddat. Efficiens in vobis quod acceptum sit, ποιῶν ἐν ὑμῖν τὸ εὐάρεστον. Hinc illa Patrum sententia, Deum in nobis coronare opera sua. Ipse enim est qui gratuitò præstat nobis vt & velimus & efficiamus, Philip. 2. b. 13. Eras. Efficiens vt quod agitis acceptum sit, &c. non expressa Apostoli sententia.

22 Breuibus, διὰ βραχέων. De exhortatione loquitur, quam videlicet paucis absoluit. Nam penè totam epistolam in docendo & argumentando consumpsit.

23 Nostis, γινώσκετε. Vel, Scitote. Quisnam autem fuerit hic Timotheus, non possimus certò affirmare. Mihi fit probabile, hunc ipsum esse perpetuum Pauli comitem. Et hîc rursum apparet ex pluribus probabilibus argumentis, hanc epistolam Pauli non esse. Nam quo tempore vinctus erat Romæ Paulus, liquet ex epistolis Romæ scriptis, Timotheum partim Ephesi fuisse, partim Romæ cum ipso Apostolo. neque tamen vsquam fit mentio vinculorum ipsius. quod ille certè nunquam prætermisisset quin Ecclesiis nominatim significaret. Deinde quæ de Timothei liberatione hoc in loco referuntur, ita scripta sunt quasi alibi vinctus fuerit quàm vnde hic noster scribebat: siquidem mentionem facit ipsius aduentus. Postremò quòd addit ὄψομαι ὑμᾶς, visam vos, nulla addita exceptione, ostendit eum qui hanc epistolam scripsit, tum minimè fuisse in vinculis: & quæ suprà, 10. g. 34, de captiuitate sua commemorauit, ad aliud tempus esse referenda.

24 Itali, οἱ ἀπὸ τῆς Ἰταλίας. Si hic Paulus est, cur non potius Romanos vocat? captiuus enim erat Romæ. Et quæ commemorātur de ipsius liberatione ac peregrinatione repetita, probari non possunt, imò etiam probabiliter ex ipsius epistolis & temporum serie refutari. Liquet igitur etiam ex hoc argumento hanc epistolam à quopiam egregio ac germano Apostolorum discipulo, post Pauli obitum fortassis, & plerisque etiam Apostolis vel morte sublatis, vel ab vrbe Hierosolymorum absentibus, scriptam esse ex Italia, cuius regionis Ecclesias peragrabat. Non dubitauimus tamen passim eum Apostolum vocare, quòd Spiritu verè Apostolico præditus fuerit.

26 Ex Italia, ἀπὸ τῆς Ἰταλίας. Primùm suspecta est mihi fides huius subscriptionis, quia subiici solet epistolis, non ex qua regione, sed ex qua vrbe potius scriptæ sint. Deinde quod adiicitur, missam fuisse per Timotheum, omni fide caret: nisi duos faciamus Timotheos. Nam, quæso, cur illis significaret eius liberationem per quem ipse scriberet? Præterea, Si venerit, inquit, celerius, visam vos. Atqui si per hunc scribebat, dicendum potius fuerat, Si celerius redierit: aut, Si celerius eum remiseritis. Puto igitur hanc subscriptionem non satis consideratè adscriptam fuisse à quopiam, qui occasionem ex eo arripuerit quòd Timothei & Italorum mentio facta fuerat.

Epiſtola catholica Iacobi Apoſtoli. Ἰακώβου τοῦ ἀποστόλου ἐπιστολὴ καθολική.

Catholica, καθολική. Id eſt vniuerſalis, quòd videlicet vni alicui vel homini, vel ciuitati, vel regioni non ſit inſcripta. Eadem eſt ratio ſequentium epiſtolarũ Petri, & primæ Iohānis, & illius quæ Iudæ inſcribitur: quamobrem communi nomine Catholicæ dicuntur, vt rectè annotauit Græcus ſcholiaſtes. Itaque errore factum puto vt Canonicæ dicerentur. Nam ſi hoc epitheto dicamus diſtinctas eſſe ab aliis quarũ legitima non eſſet authoritas, cauſam non video cur Pauli epiſtolas minus oportuerit eo nomine comprehendi. Deinde nuſquam à Græcis ita inſcribuntur. Poſtremò quum de iſtius quæ Iacobo tribuitur, atque etiam de poſterioris à Petro ſcriptæ authoritate diu, à Latinis præſertim, ſit dubitatum, non eſt probabile Canonicas peculiari appellatione dictas fuiſſe.

Κεφάλαιον α.

1 Ἰάκωβος Θεοῦ καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ δοῦλος, ταῖς δώδεκα φυλαῖς ταῖς ἐν τῇ διασπορᾷ, χαίρειν.

2 Πᾶσαν χαρὰν ἡγήσασθε, ἀδελφοί μου, ὅταν πειρασμοῖς περιπέσητε ποικίλοις·

3 Γινώσκοντες ὅτι τὸ δοκίμιον ὑμῶν τῆς πίστεως κατεργάζεται ὑπομονήν.

4 Ἡ δὲ ὑπομονὴ ἔργον τέλειον ἐχέτω, ἵνα ἦτε τέλειοι καὶ ὁλόκληροι, ἐν μηδενὶ λειπόμενοι.

5 Εἰ δέ τις ὑμῶν λείπεται σοφίας, αἰτείτω παρὰ τοῦ διδόντος Θεοῦ πᾶσιν ἁπλῶς, καὶ μὴ ὀνειδίζοντος· καὶ δοθήσεται αὐτῷ.

NOVA INTERPR.

CAP. I.

1 IACOBVS Dei ac Domini Ieſu Chriſti ſeruus, duodecim tribubus " diſperſis, ſalutem.

2 "Pro ſummo gaudio ducite, fratres mei, quoties in tentationes varias incideritis:

3 *Illud* ‖ ſcientes, " probationē fidei veſtræ parere patientiā.

4 Cæterùm patientia " opus perfectum habeat, vt ſitis perfecti & integri, ita vt nihil deſit.

5 Quòd ſicui veſtrum deeſt "ſapientia, poſtulet à Deo qui dat *eam* omnibus "benignè, nec exprobrat: & dabitur ei.

VETVS.

CAP. I.

1 *IAcobus Dei & Domini noſtri Ieſu Chriſti ſeruus, duodecim tribubus quæ ſunt in diſperſione ſalutem.*

2 *Omne gaudium exiſtimate, fratres mei, quum in tentationes uarias incideritis:*

3 *Scientes quòd probatio fidei ueſtræ patientiā operatur.* Rom.5.a.3

4 *Patientia autem opus perfectum habeat, ut ſitis perfecti & integri, in nullo deficientes.*

5 *Siquis autem ueſtrum indiget ſapientia, poſtulet à Deo qui dat omnibus affluenter, & non improperat: & dabitur ei.*

IN CAPVT I.

1 Diſperſis, ταῖς ἐν τῇ διασπορᾷ. Id eſt, fidelibus omnibus Iudæis, cuiuſcunque tribus ſint, per orbem terrarum diſperſis. Nota eſt autem ex hiſtoriis prima illa decem tribuum, deinde reliquarum etiam duarum multiplex diſperſio. Quum igitur Apoſtoli, quocunque loco eſſet, Iudæos omnium primos compellarent, non immeritò Iacobus communem duodecim tribubus epiſtolam inſcribit.

2 Pro ſũmo gau. &c. πᾶσαν χαρὰν, &c. Rectè hinc auſpicatur, quum & diſperſos & fideles, id eſt cum ab exteris tum à ſuis vexatos, alloquatur. Deinde obſeruandum eſt eum non modò æquo animo ferenda docere quæ Chriſti nomine vulnera imponuntur, ſed etiam teſtari, incredibilis cuiuſdam voluptatis argumentũ ab illis ſuppeditari. Itaque gaudio affici non aliud declarat quàm infrà verſu 9, & Rom.5.a.3, τὸ καυχᾶσθαι, id eſt gloriari.

3 Probatio, τὸ δοκίμιον. Id eſt, illud quo exploratur fides veſtra, nempe multiplex illa tentatio. Ita enim accipitur tentationis nomen hoc in loco, & infrà, verſu 12. Diſtingue igitur τὴν δοκιμὴν & τὸ δοκίμιον, vt effectum à cauſa, ſicut diximus Rom.5.a.4.

4 Opus perfectum habeat, ἔργον τέλειον ἐχέτω. Crux veluti inſtrumentum eſt quo nos Deus expolit. Opus igitur & effectus afflictionum eſt noſtri in Chriſto conſummatio.

5 Sapiētia, σοφία. Sapiētiam vocat doctrinæ illius cuius mentio facta eſt cognitionem, nēpe quorſum affligamur à Deo, & quis fructus ex afflictione ſit capiendus: quam afflictionem non modò non docet, ſed etiā oppugnat caro: vt neceſſariò ſit à Deo petenda. Cognitionem autem intelligo quam cōſequatur etiam res ipſa, quum opus fuerit. Benignè, ἁπλῶς. Vide 2. Corinth.8.a.2. Vulg. Affluenter, πλουσίως. Eraſ. Simpliciter.

Matth.7.a.7 mar.11.c.24 luc.21.b.9 iohan.24.b.13 & 16.c.23

Αἰτείτω δὲ ἐν πίστει, μηδὲν διακρι-
νόμενος. ὁ γὰρ διακρινόμενος ἔοικε κλύδω-
νι θαλάσσης ἀνεμιζομένῳ καὶ ῥιπιζομένῳ.

6 ‖Sed postulet cum fide, "nihil disceptans. nam qui disceptat, similis est fluctui maris qui ventis agitatur & iactatur.

6 *Postulet autem in fide, nihil hæsitans: qui enim hæsitat, similis est fluctui maris qui à vento mouetur & circumfertur.*

Μὴ γὰρ οἰέσθω ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος
ὅτι λήψεταί τι παρὰ τοῦ Κυρίου.

7 Ne igitur existimet homo ille se quicquam accepturum à Domino.

7 *Non ergo æstimet homo ille quòd accipiat aliqd à Domino.*

Ἀνὴρ δίψυχος, ἀκατάστατος ἐν πάσαις
ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ.

8 Vir animo duplici, inconstans *est* " in omnibus viis suis.

8 *Vir duplex animus incõstãs est in omnibus viis suis.*

Καυχάσθω δὲ ὁ ἀδελφὸς ὁ ταπεινὸς
ἐν τῷ ὕψει αὐτοῦ.

9 Porro frater "qui est abiectus, glorietur in sublimitate sua:

9 *Glorietur autem frater humilis in exaltatione sua:*

Eccl.14.c.28 esa.40.b.6 1.pet.1.d.14

Ὁ δὲ πλούσιος ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ·
ὅτι ὡς ἄνθος χόρτου παρελεύσεται.

10 Contrà, qui diues est, in abiectione sui: ‖ quoniã veluti flos herbæ præteribit.

10 *Diues autem in humilitate sua: quoniam sicut flos fœni transibit.*

Ἀνέτειλε γὰρ ὁ ἥλιος σὺν τῷ καύσω-
νι, καὶ ἐξήρανε τὸν χόρτον, καὶ τὸ ἄνθος αὐ-
τοῦ ἐξέπεσε, καὶ ἡ εὐπρέπεια τοῦ προ-
σώπου αὐτοῦ ἀπώλετο· οὕτω καὶ ὁ πλού-
σιος ἐν ταῖς πορείαις αὐτοῦ μαρανθήσεται.

11 "Nam *uelut* exorto sole cũ æstu, exaruit herba, & flos illius decidit, & spectabilis decor ipsius periit: ita & diues in viis suis marcescet.

11 *Exortus est enim sol cũ ardore, & arefecit fœnũ, & flos eius decidit, & decor vult⁹ eius deperijt: ita & diues in itineribus suis marcescet.*

Iob 2.b.17

Μακάριος ἀνὴρ ὃς ὑπομένει πειρα-
σμόν· ὅτι δόκιμος γενόμενος λήψεται τὸν
στέφανον τῆς ζωῆς, ὃν ἐπηγγείλατο ὁ Κύ-
ριος τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν.

12 ‖Beatus vir qui tolerat "tentationẽ: quoniam quum probatus erit, accipiet coronam vitæ, quam promisit Dominus iis à quibus diligitur.

12 *Beatus uir qui suffert tentationem: quoniã quũ probatus fuerit, accipiet coronam uitæ, quã repromisit Deus diligentibus se.*

Μηδεὶς πειραζόμενος λεγέτω, Ὅτι
ἀπὸ τοῦ Θεοῦ πειράζομαι· ὁ γὰρ Θεὸς
ἀπείραστός ἐστι κακῶν, πειράζει δὲ αὐτὸς
οὐδένα.

13 Nemo "quum tentatur dicat se à Deo tentari: nam Deus tẽtari malis nõ potest, nec quenquam tentat.

13 *Nemo, quum tentatur, dicat quoniam à Deo tentatur. Deus enim intentator malorum est: ipse autẽ neminem tentat.*

Ἕκαστος δὲ πειράζεται, ὑπὸ τῆς ἰδί-
ας ἐπιθυμίας ἐξελκόμενος καὶ δελεα-
ζόμενος.

14 Sed vnusquisque tentatur dum à propria cupiditate abstrahitur & inescatur.

14 *Vnusquisque uerò tentatur, à concupiscentia sua abstractus & illectus.*

Εἶτα ἡ ἐπιθυμία συλλαβοῦσα τίκτει
ἁμαρτίαν· ἡ δὲ ἁμαρτία ἀποτελεσθεῖσα
ἀποκύει θάνατον.

15 Deinde cupiditas, posteaquã concepit, parit "peccatum: peccatum verò peractum gignit mortem.

15 *Deinde concupiscentia quũ conceperit, parit peccatum: peccatum uerò quũ consummatum fuerit, generat mortem.*

Μὴ πλανᾶσθε, ἀδελφοί μου ἀγα-
πητοί.

16 Ne errate, fratres mei dilecti.

16 *Nolite itaq; errare, fratres mei dilectissimi.*

6 Nihil disceptans, μηδὲν διακρινόμενος. Si hoc ita est, quorsum alii mediatores subordinãtur? aut cur fidem volunt nonnulli cum dubitatione conciliare? Vide Mat.21.b.21.

8 In omnibus viis suis, ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ. Heb. בכל דרכיו, i. cogitatis & factis suis omnibus. Virum autem δίψυχον vocat eum qui de doctrina aut Dei voluntate ambigit, id est Academicum seu Bellianum.

9 Qui est abiectus, ὁ ταπεινός. Id est qui affligitur, vt paupertate, cõtẽptu, vllo deniq; calamitatis genere. Cui opponitur ὁ πλούσιος, diues. i. cui omnia quæ ad hanc vitã transigendã pertinẽt, feliciter succedunt. Est enim hæc humilitas & abundantia ad id de quo agitur accommodanda. Ideo abiectum quàm humilẽ dicere malui.

11 Nam *uelut* exorto sole, &c. ἀνέτειλε γὰρ ὁ ἥλιος, &c. Suppleuimus quod explendæ sentẽtiæ deerat. Sũt autẽ eiusmodi eclipses petitæ è medio, quales alibi annotauimus, vt Mat.25.a.14, & Mar.13.d.34. In viis suis, ἐν ταῖς πορείαις αὐτοῦ. Heb. בכל דרכיו. i. ita vt diues est ac iudicio suo beatus, marcescet cũ suo illo splendore: quo Hebraismo nihil frequentius occurrit, vt viæ nomine significetur quicquid aliquis vel animo designat, vel facit. Eras. suspicatur legendũ potius πορίαις, id est (inquit) in abundantia. Ego neque vsquã inueni ita scriptũ, neque memini Græcum illud vocabulum vsquam legere. Dicunt enim Græci potius εὐπορίαν, cui opponitur ἀπορία.

12 Tentationem, πειρασμόν. Id est afflictionem, per quã exploratur à Domino, vt suprà, v.2.

13 Quum tentatur, πειραζόμενος. i. ad malè agẽdũ solicitatur. Nã de alio tẽtationis genere differit: neque quũ id facit, à scopo aberrat. Ea enim est naturæ nostræ prauitas vt per id potissimũ ad malè agẽdũ seipsã solicitet, vnde cõfirmationẽ petere debuerat, nẽpe ex afflictionibus: quib⁹ irritata caro, nõ desinit nos ad desperãdũ instigare, quasi certa sint odii Dei testimonia: nẽpe cõtrariũ prorsus afflictionũ finẽ sibi proponens: quippe quum hæ sint confirmandæ in nobis fidei ac gignendæ patientiæ instrumenta, vt dictum est suprà, & Rom.5.

15 Peccatum, ἁμαρτίαν. Peccatum intellige quod actuale vocant, quod quum à radice (id est à cupiditate) prodeat, necesse sit autem fructum & arborem eiusdem esse indolis ac naturæ, consequitur & ipsos primos motus, peccati nomine generalius accepto censeri, sicut copiosè expositum est Rom. cap.5, & aliis multis locis.

17 Πᾶσα δόσις ἀγαθὴ, καὶ πᾶν δώρημα τέλειον ἄνωθέν ἐστι καταβαῖνον ἀπὸ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων, παρ' ᾧ οὐκ ἔνι παραλλαγὴ, ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα.

18 Βουληθεὶς ἀπεκύησεν ἡμᾶς λόγῳ ἀληθείας, εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς ἀπαρχήν τινα τῶν αὐτοῦ κτισμάτων.

19 Ὥστε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοὶ, ἔστω πᾶς ἄνθρωπος ταχὺς εἰς τὸ ἀκοῦσαι, βραδὺς εἰς τὸ λαλῆσαι, βραδὺς εἰς ὀργήν.

20 Ὀργὴ γὰρ ἀνδρὸς, δικαιοσύνην Θεοῦ οὐ κατεργάζεται.

21 Διὸ ἀποθέμενοι πᾶσαν ῥυπαρείαν καὶ περισσείαν κακίας, ἐν πραΰτητι δέξασθε τὸν ἔμφυτον λόγον τὸν δυνάμενον σῶσαι τὰς ψυχὰς ὑμῶν.

22 Γίνεσθε δὲ ποιηταὶ λόγου, καὶ μὴ μόνον ἀκροαταὶ, παραλογιζόμενοι ἑαυτούς.

23 Ὅτι εἴ τις ἀκροατὴς λόγου ἐστὶ, καὶ οὐ ποιητὴς, οὗτος ἔοικεν ἀνδρὶ κατανοοῦντι τὸ πρόσωπον τῆς γενέσεως αὐτοῦ ἐν ἐσόπτρῳ.

24 Κατενόησε γὰρ ἑαυτὸν, καὶ ἀπελήλυθε, καὶ εὐθέως ἐπελάθετο ὁποῖος ἦν.

17 Omne munus bonum & omne donum est perfectū supernè, descendens à Patre luminū, apud quē nō est transmutatio, aut cōuersionis obūbratio.

18 Is quia voluit, progenuit nos sermone veritatis, vt essemus primitiæ quædam suarū creaturarum.

19 Itaque, fratres mei dilecti, sit omnis homo velox ad audiendum, tardus ad loquendū, tardus ad iram.

20 Nam ira viri iustitiam Dei non exequitur.

21 Quapropter abiectis omnibus sordibus & excremēto malitiæ, cum lenitate recipite insitum sermonem, qui possit seruare animas vestras.

22 Re ipsa verò præstate sermonem: nec sitis auditores solùm, fallentes vosmetipsos.

23 Nam siquis audit sermonē, & eū non præstat, is similis est viro cōsideranti faciem suam natiuam in speculo.

24 Considerauit enim seipsum, & abiit, & statim oblitº est qualis esset.

17 *Omne datum optimum, & omne donū pfectū, desursum est, descēdēs à Patre luminū, apud quē nō est trāsmutatio, nec uicissitudinis obumbratio.*

18 *Voluntariè genuit nos Verbo ueritatis, ut simus initium aliquod creaturæ eius.*

19 *Scitis, fratres mei dilectissimi. Sit autem omnis homo uelox ad audiendum, tardus autem ad loquēdū, & tardus ad irā.* Prou.17.d.27

20 *Ira enim uiri iustitiā Dei non operatur.*

21 *Propter qđ abijcientes omnē immunditiā & abūdantiā malitiæ, in māsuetudine suscipite insitum uerbum, quod potest saluare animas uestras.*

22 *Estote autē factores Verbi, & non auditores tātùm, fallentes uosmetipsos.* Matth.7.c.21, rom.2.b.13

23 *Quia si qs auditor est Verbi, & nō factor, hic cōparabitur uiro consideranti uultum natiuitatis suæ in speculo.*

24 *Considerauit enim se, & abijt, & statim oblitus est qualis fuerit.*

17 Omne munus, &c. πᾶσα δόσις, &c. Δόσις & δώρημα hoc loco idē declarant. Est igitur repetitio synonymi emphaseως causa, vti apud Hebræos sæpe. A Patre luminū, ἀπὸ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων. Id est, ab eo qui fons est & author omnium bonorum. Sic enim Patris nomen Hebræi generaliter accipiunt interdum pro authore, vt Gen.4.c.20, & alibi sæpe. Et luminis appellatione, omnis bonorum species in sacris literis intelligitur: sicuti contrà tenebræ calamitates designant. Aut conuersionis obumbratio, ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα. Pergit in metaphora. Sol quippe pro varia ac multiplici conuersione, nunc apparet, nunc disparet: nunc clarus & limpidus collucet, nunc obscurus veluti delitescit: nunc accedit, nunc recedit. Inde variæ non tantùm mensium, sed etiam dierum ac horarū intemperies. At Dei beneficentia semper sui similis est, & quòd quædam nobis in malum cedunt, non Dei sed nostro fit vitio. Vulg. τροπὴν maluit Vicissitudinem interpretari, quod non penitus conuenit, si vocem ipsam spectes.

18 Quia voluit, βουληθείς. Hoc est quod Paulus solet εὐδοκίαν dicere, id est gratuitam beneuolentiam. hic igitur fons est nostræ salutis. Progenuit, ἀπεκύησεν. Alludit ad nostram adoptionem, cuius facti sumus per fidem participes, vt Ioh.1.b.12 & 13. Fides autem est ex auditu Verbi, Rom.10.c.17. Ideo etiam dicuntur ministri filios gignere, sed quatenus Dei instrumenta, vt 1.Cor.4.c.15, & Gal.4.c.19, & Philem.b.10. Primitiæ quædam, &c. ἀπαρχήν τινα, &c. Id est sacræ cuiusdam oblationis instar, ex reliquorum hominum aceruo selectæ. Alludit igitur ad Legis ritum.

19 Itaque, ὥστε. Vulg. Scitis. Legit enim ἴστε, sed mendosé.

20 Iustitiam Dei, δικαιοσύνην Θεοῦ. Id est, quod præscribit Deus. Alioqui sæpe apud Paulū iustitia Dei longè alia significatione accipitur, vt diximus Rom.1.b.17.

21 Et excremento, καὶ περισσείαν. Vulg. Et abundantiam, non expressa Iacobi sententia. Erasmus, Redundantiam, ne sic quidem satis expressé. Insitum, ἔμφυτον. Id est, qui inseritur & plantatur, ministrorum videlicet opera. Similis metaphora occurrit 1.Cor.3.b.6. Lenitatem verò appellat modestiam, & quicquid ferociæ altisque illis spiritibus opponitur, vt Esa.57.c.15. Sic Paulus ille ferox Pharisæus humi prosternitur, ac demum cicuratus respondet, Quis es Domine? Cæterùm quo instrumento recipitur Sermo? nempe fide: cui indiuiduo vinculo connexus est amor Dei ac proximi, vt tota Scriptura docet. Hæc igitur vnà connectit Apostolus in sequenti disputatione.

22 Re ipsa verò præstate sermonem, γίνεσθε δὲ ποιηταὶ λόγου. Vulg. Estote autem factores Verbi. Eras. Sitis autem effectores Sermonis. Ego studui magis perspicuè loqui.

23 Natiuam, τῆς γενέσεως αὐτοῦ. Hoc additum puto vt intelligamus sumptam esse translationem ab iis qui externam duntaxat faciem suam in speculis contemplantur. Sed præterea alludit Apostolus ad natiuam illam maculam, cui opponitur puritas ad quam renascimur: cuius etiam viuam imaginem spectamus in Lege Dei. quā vocat perfectam, vt eam opponat nostris sordibus, tū etiā vt quo magis vnusquisque senserit se ad eā accedere, sciat sese minus esse impurum, ac proinde sanctæ vitæ magis ac magis studeat. Additur dulce Libertatis nomen mutata metaphora, quoniam Legis iugum homines inuiti audiunt, & inuitissimi sub eunt, quia nec quid sit seruitus, nec quid sit libertas norunt.

25 Ὁ δὲ παρακύψας εἰς νόμον τέλειον τὸν τῆς ἐλευθερίας, καὶ παραμείνας, οὗτος οὐκ ἀκροατὴς ἐπιλησμονῆς γενόμενος, ἀλλὰ ποιητὴς ἔργου, οὗτος μακάριος ἐν τῇ ποιήσει αὐτοῦ ἔσται.

26 Εἴ τις δοκεῖ θρῆσκος εἶναι ἐν ὑμῖν, μὴ χαλιναγωγῶν γλῶσσαν αὐτοῦ, ἀλλ' ἀπατῶν καρδίαν αὐτοῦ, τούτου μάταιος ἡ θρησκεία.

27 Θρησκεία καθαρὰ καὶ ἀμίαντος παρὰ τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ, αὕτη ἐστὶν, ἐπισκέπτεσθαι ὀρφανοὺς καὶ χήρας ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν, ἄσπιλον ἑαυτὸν τηρεῖν ἀπὸ τοῦ κόσμου.

Κεφάλαιον β΄.

Leuit.19.e.15 deut.1.c.17, & 16.d.19 prouer.24.e.24 eccli.42.a.2

1 Ἀδελφοί μου, μὴ ἐν προσωποληψίαις ἔχετε τὴν πίστιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τῆς δόξης.

2 Ἐὰν γὰρ εἰσέλθῃ εἰς τὴν συναγωγὴν ὑμῶν ἀνὴρ χρυσοδακτύλιος ἐν ἐσθῆτι λαμπρᾷ, εἰσέλθῃ δὲ καὶ πτωχὸς ἐν ῥυπαρᾷ ἐσθῆτι:

3 Καὶ ἐπιβλέψητε ἐπὶ τὸν φοροῦντα τὴν ἐσθῆτα τὴν λαμπρὰν, καὶ εἴπητε αὐτῷ, Σὺ κάθου ὧδε καλῶς· καὶ τῷ πτωχῷ εἴπητε, Σὺ στῆθι ἐκεῖ, ἢ κάθου ὧδε ὑπὸ τὸ ὑποπόδιόν μου·

4 Καὶ οὐ διεκρίθητε ἐν ἑαυτοῖς, καὶ ἐγένεσθε κριταὶ διαλογισμῶν πονηρῶν;

25 At qui "introſpexerit in perfectam illam Legē libertatis, & *in ea* permanſerit, quia nō fuerit auditor obliuioſus, ſed effector operis, beatus erit "in opere ſuo.

26 Siquis videtur religioſus eſſe inter vos, non frænans linguam ſuam, ſed "ſuū ipſius cor ſeducēs, huius vana eſt religio.

27 "Religio pura & immaculata "apud Deū & Patrem, hæc eſt, "inuiſere orphanos & viduas in afflictione ipſorum: & immaculatū ſeipſū ſeruare à mūdo.

CAP. II.

1 FRatres mei, ne "cum reſpectu perſonarum habete "fidē Domini noſtri Ieſu Chriſti "glorioſi.

2 Nam ſiquis in cœtū veſtrū ingrediatur, aureū geſtans annulum, veſte ſplendida, ingrediatur autem & pauper cū ſordida veſte:

3 Et reſpexeritis ad eum qui veſtem geſtat ſplendidam, & dixeritis ei, Tu ſede hîc "pulchré: & pauperi dicatis, Tu ſta illic, aut ſede hîc ſubter ſcabellum meum:

4 "Nónne diſcrimen feciſtis apud vos, & facti eſtis iudices "peruerſè deliberantes?

25 Qui autem perſpexerit in Legem perfectam libertatis, & permanſerit in ea, non auditor obliuioſus factus, ſed factor operis, hic beatus in facto ſuo erit.

26 Siqs autē putat ſe religioſū eſſe, nō refrænās linguā ſuā, ſed ſeducens cor ſuū, hui⁹ uana eſt religio.

27 Religio mūda & immaculata apud Deū & Patrē, hæc eſt, uiſitare pupillos & uiduas in tribulatione eorū, & imaculatū ſe cuſtodire ab hoc ſeculo.

CAP. II.

1 FRatres mei, nolite in perſonarum acceptione habere fidem Domini noſtri Ieſu Chriſti gloriæ.

2 Etenim ſi introierit in conuentum ueſtrum uir aureū annulum habens, in ueſte candida: introierit autem & pauper in ſordido habitu:

3 Et intendatis in eum qui indutus eſt ueſte præclara, & dixeritis ei, Tu ſede hîc bene: pauperi autē dicatis, Tu ſta illic, aut ſede ſub ſcabello pedum meorum:

4 Nónne iudicatis apud uoſmetipſos, et facti eſtis iudices cogitationū iniquarū?

25 Introſpexerit, ὁ παρακύψας. Trāſlatio ſumpta eſt ab iis qui nō obiter aliquid aſpiciunt, ſed prono etiam corpore oculos admouent, vt rem omnem propius cognoſcant. Vulg. Perſpexerit. Eraſmus, Proſpexerit. Vide Luc.24.b.12. In opere ſuo, ἐν τῇ ποιήσει αὐτοῦ. Id eſt, ita ſe gerens. Nam ex effectis demum agnoſcitur fides, vt arbor ex fructibus. Arguunt igitur fidem opera: fides vna Chriſtum apprehendit: vnus Chriſtus factus eſt nobis ſapientia, iuſtitia, ſanctificatio & redemptio à Patre, qui nos gratis in ipſo elegit ab æterno.

26 Suū ipſius cor ſeducēs, ἀπατῶν καρδίαν αὐτοῦ. Garrulitatis, maledictiæ, petulantiæ, ac cæterorū vitiorum in loquendo fons eſt, ſeipſum non noſſe. Itaque deceptionem ſuiipſius vocat ſiniſtrum de ſe iudicium eorum qui φιλαυτίᾳ laborant. Eraſ. Aberrare ſinit cor ſuum, non expreſſa Apoſtoli ſententia.

27 Religio, θρησκεία. Non enumerat omnia veræ & ſinceræ charitatis officia, ſed duo tantùm commemorat in quibus refulget gratuita liberalitas: quia videlicet ab afflictis nulla expectatur merces. Quid ſi verò Iacobus hodie illos cerneret qui ementito ipſius nomine Iacobipetæ vocātur? Non eos procul à ſe ad familias ſuas alendas, ad pupillos, ad viduas ablegaret? Apud Deum & Patrem, παρὰ τῷ Θεῷ καὶ πατρί. Id eſt, apud Deum qui eſt Pater noſter eſt. Inuiſere, ἐπισκέπτεσθαι. Id eſt, curare & pro virili ſubleuare. Ita enim accipitur verbum פקד apud Hebræos.

IN CAPVT II.

1 Cum reſpectu perſonarum, ἐν προσωποληψίαις. Quid vocetur προσωποληψία, & quatenus damnetur, diximus Mar.12.b.14. Fidem Domini, τὴν πίστιν τοῦ Κυρίου. Id eſt, ne fidem quæ Chriſto Ieſu habetur, putetis cum perſonarum reſpectu poſſe conciliari. Sunt enim hæc prorſus repugnantia. Glorioſi, τῆς δόξης. Hoc coniungit cum Κυρίου: neque verò temere hoc eſt additum. Vnde enim iſte perſonarum reſpectus? nempe quia non cogitamus quæ ſit Chriſti gloria. Neminem enim aſpernaremur, imò veneraremur omnes eos in quibus Chriſtus habitat, nec nos ſineremus ſtultis carnis iudiciis trāſuerſos rapi. Vulg. ad verbū, Gloriæ, ſeruato Heb. Eraſ. Ex opinione, quod nō video quî poſſit Græcis conuenire: quāuis δόξαν fatear interdū pro opinione poni.

3 Pulchrè, καλῶς. Id eſt, honeſto & honorifico loco. Vulg. & Eraſmus, Bene.

4 Nónne diſcrimen, &c. καὶ οὐ διεκρίθητε ἐν ἑαυτοῖς; Id eſt, Nónne (quod minimè oportuit) hoc modo apud vos vnum alteri præferendum iudicaſtis? Hoc enim declarat τὸ διακρίνεσθαι, & καὶ coniunctio ex Hebræorum idiotiſmo redundat. Vulgata, Nónne iudicaſtis apud voſmetipſos? multo ſanè rectius quàm Eraſmus, qui conuertit, Et nō diiudicati eſtis in vobiſipſis. Quid ſi verò accipias τὸ διακρίνεσθαι pro κατακρίνεσθαι, id eſt damnari? vt ſit ſententia, iſtos ſua ipſorum conſcientia damnari? Ad me quidem quod attinet, τὸ διακρίνεσθαι in ea ſignificatione nunquam legi, & noſtram etiam interpretationem eo etiam confirmari puto quòd infrà 3.d.17, cæleſtem ſapientiam ἀδιάκριτον vocat. Peruerſè deliberantes, διαλογισμῶν πονηρῶν. Antè reprehenderat quòd vnum alteri prætuliſſent: atqui hoc per ſe non videtur vitioſum: neque ſanè vitioſum eſt

quum

quum Deus ita gradus distinxerit vt satis appareat non parem esse omnium dignitatem. Ideo proposuit hypothesin in qua prorsus eluceat quænam προσωποληψία damnetur, ea videlicet quæ falsum pro vero discrimen sequatur, deinde in quo non seruetur modus, postremò cuius nō sit rectus finis. Verbi gratia, Si diuitem, quia diues est, pauperi aliquis anteponat, peruersum est in eo iudicium quòd diuitias accipiat pro discriminis canone, qui planè falsus est. Neque enim ex diuitiis æstimandum est quis cui sit anteponendus. Quòd si etiam ita præponatur diues ille pauperi, vt pauper à me ignominiosè tractetur, iam error altero errore cumulatur. Hæc verò peccata satis ostendunt quò tandem spectent omnia: nempe vt ineatur diuitis gratia. Interim iacet pauper quātumuis pius, doctus, egens: diues impius, indoctus, omnibus copiis redundans, splendidè accipitur. Itaque à peruersæ cogitationis iudice peruersum fit iudicium. Ergo (vt ad rem redeam) iudex peruersarum cogitationum, ex Hebræorum idiotismo, significat iudicem non rectè affectum, sed qui iniqua moliatur. quem Hebraismum quanuis ambiguum Vetus interpres & Erasmus seruarunt.

Ἀκούσατε ἀδελφοί μου ἀγαπητοί, οὐχ ὁ Θεὸς ἐξελέξατο τοὺς πτωχοὺς τοῦ κόσμου τούτου πλουσίους ἐν πίστει, καὶ κληρονόμους τῆς βασιλείας ἧς ἐπηγγείλατο τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν;	5 Audite fratres mei dilecti, nónne Deus elegit "pauperes mundi huius *ut fierent* diuites fide, & hæredes regni quod promisit iis à quibus diligitur?	5 *Audite fratres mei dilectissimi, nónne Deus elegit pauperes in hoc mūdo diuites in fide, & hæredes regni quod repromisit Deus diligētibus se?*
Ὑμεῖς δὲ ἠτιμάσατε τὸν πτωχόν. οὐχ οἱ πλούσιοι καταδυναστεύουσιν ὑμῶν, καὶ αὐτοὶ ἕλκουσιν ὑμᾶς εἰς κριτήρια;	6 At vos contumelia affecistis pauperē. Nónne diuites "per tyrannidem opprimūt vos, & trahunt vos ad tribunalia?	6 *Vos autem exhonorastis pauperem. Nónne diuites per potentiam opprimūt uos, & ipsi trahunt uos ad iudicia?*
Οὐκ αὐτοὶ βλασφημοῦσι τὸ καλὸν ὄνομα τὸ ἐπικληθὲν ἐφ᾽ ὑμᾶς;	7 Nónne blasphemant præclarum illud nomē "à quo estis cognominati?	7 *Nónne ipsi blasphemāt bonum nomen quod inuocatum est super uos?*
Εἰ μέντοι νόμον τελεῖτε βασιλικὸν, κατὰ τὴν γραφὴν, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν, καλῶς ποιεῖτε.	8 Siquidē Legem regiā præstatis secundum Scripturam, Diliges proximum tuū vt teipsum, bene facitis:	8 *Si tamen Legem perficitis regalem secundū Scripturam, Diliges proximū tuum sicut teipsum, bene facitis:*
Εἰ δὲ προσωποληπτεῖτε, ἁμαρτίαν ἐργάζεσθε, ἐλεγχόμενοι ὑπὸ τοῦ νόμου ὡς παραβάται.	9 "Sinverò personam respicitis, peccatum cōmititis, & redarguimini à Lege veluti transgressores.	9 *Si autem personas accipitis, peccatum operamini, redarguti à Lege quasi transgressores.*
Ὅστις γὰρ ὅλον τὸν νόμον τηρήσει, πταίσει δὲ ἐν ἑνὶ, γέγονε πάντων ἔνοχος.	10 Quisquis enim totam Legē seruauerit, offenderit autem in vno, "omnibus tenetur.	10 *Quicunque autem totā Legem seruauerit, offendat autem in uno, factus est omnium reus.*
Ὁ γὰρ εἰπὼν, Μὴ μοιχεύσῃς, εἶπε καὶ, Μὴ φονεύσῃς. εἰ δὲ οὐ μοιχεύσεις, φονεύσεις δὲ, γέγονας παραβάτης νόμου.	11 Nam qui dixit, Ne mœcheris: dixit etiā, Ne occidas. Quòd si nō fueris mœchatus, occideris autē, factus es transgressor Legis.	11 *Qui enim dixit, Nō mœchaberis, dixit &, Nō occides. Quòd si non mœchaberis, occides autē, factus es trāsgressor Legis.*
Οὕτω λαλεῖτε καὶ οὕτω ποιεῖτε ὡς διὰ νόμου ἐλευθερίας μέλλοντες κρίνεσθαι.	12 Ita loquimini & ita facite, vt "per legē libertatis iudicandi.	12 *Sic loquimini, & sic facite, sicut per legem libertatis incipiētes iudicari.*

5 Pauperes mundi huius, τοὺς πτωχοὺς τοῦ κόσμου τούτου. Id est tenues, inopes, & (si mundi iudicium spectes) omnium hominum abiectissimos. Ita ostenditur iudicii illius peruersitas. *Vt fierent* diuites, πλουσίους. Sub. להיות. id est τοῦ εἶναι, vel τοῦ γενέσθαι. Rectè verò præposuit dilectioni fidem, & fidei electionem.

6 Per tyrannidē opprimunt, καταδυναστεύουσι. Vide Act. 10. f. 38. Ostēdit autē Apostolus his verbis, omni quoque iudicio carere qui suos carnifices tanto in pretio habeant vt præ iis pauperes Domini etiam despiciāt.

7 A quo estis cognominati τὸ ἐπικληθὲν ἐφ᾽ ὑμᾶς? Vulg. & Eras. ad verbum, Quod inuocatum est super vos. Est autem Hebraica prorsus dicendi formula, vt quum dicitur Patris nomen super filios inuocari, Gen. 48, c. 16, & mariti super vxorem, vt Esa. 4. a. 1.

8 Si quidem, εἰ μέντοι. Vulg. Si tamē. Cæterùm vlcus attingit. Poterant enim isti prætexere se hoc officii præstare quantumuis indignis. Atqui, inquit Iacobus, Lex est regia, id est sine vllis diuerticulis, & quasi viæ regiæ instar omnibus patens, omnes proximi nomine comprehendens quos officio tuo iuuare possis. Quî fit ergo vt diuitem ita excipias, pauperem aspernerisʔ Nam hic certè meliore etiam ratione possit proximus videri, nedum vt illi diuitem anteponas. Hoccine verò est via regia incedereʔ Assentior igitur doctissimo interpreti, qui Legē regiā perinde ac viā regiā dici existimat, prouerbiali quadā loquēdi formula. Viā autē regiam dicit Moses, Num. 21. e. 22, דרך המלך, quā vulgò etiā vocamus *le grand chemin*, quæ obliquis viarū diuerticulis opponitur.

10 Omnibus, πάντων. Quid igiturʔ an peccata paria sunt, aut æquè reus est qui vnū caput violauit, atque is qui singulaʔ Minimè veró: sed etiamsi vnum apicē Legis transgrediaris, reus es violatæ Legis totius in genere, violata videlicet Legislatoris maiestate, quanuis non pari crimine teneantur omnes qui Legem violant. Vbi igitur partialis illa iustitia quam stabilire volunt sophistæʔ Sed quorsum hæc Iacobusʔ nempe vt istorū detegat hypocrisin, qui ex Legis præceptis seligebant quod libuisset, & præclarè sibi videbantur hoc modo Legē præstare: vt si iudex ex tribus conuictis adulterii duos puniens, vnum absoluens, aut adulterum quidem puniens, sed homicidæ parcens, putarit se officio suo egregiè defunctum.

12 Per Legem libert. διὰ νόμου ἐλευθερίας. De lege libertatis diximus suprà, 1. d. 25. Additum autē est hoc epitheton admodum apposité. Quum enim per filium liberati simus, multo meliore iure à nobis requiret Do-

minus iustitiæ fructus quàm ab iis qui sub Legis ac peccati tyrannide manserunt:quanuis & isti meritò per Legem damnabuntur,vt dictum est Rom.2.b.12.Id autem ita futurum apparet etiam ex iudicii formula quæ perscripta est Mat.25,& ex eo quod sæpe repetitur,fore vt vnusquisque exoperibus suis iudicetur:minimè id quidem quasi bonis sanctorum operibus salus rependatur,quæ vni in Christo gratiæ per fidem apprehensæ accepta fertur:sed quia ex fide adiudicabitur salus,de fide iudicabitur ex ipsius effectis.Itaq; hæc causa est cur nũc Iacobus in hanc disputationem ingrediatur,vt veram fidem à falsa distinguat.

Ἡ γὰρ κρίσις ἀνίλεως τῷ μὴ ποιήσαντι ἔλεος· καὶ κατακαυχᾶται ἔλεος κρίσεως.

Τί τὸ ὄφελος, ἀδελφοί μου, ἐὰν πίστιν λέγῃ τις ἔχειν, ἔργα δὲ μὴ ἔχῃ; μὴ δύναται ἡ πίστις σῶσαι αὐτόν;

13 Nam damnatio absque misericordia erit ei qui nõ præstiterit misericordiã:&gloriatur misericordia aduersus dãnationẽ.

14 Quæ vtilitas,fratres mei, si fidẽ dicat aliquis habere se,opera verò non habeat ? num potest fides illa eum seruare?

13 Iudicium enim sine misericordia illi qui non fecerit misericordiã: superexaltat autem misericordia iudicium.

14 Quid proderit,fratres mei, si fidem quis dicat se habere,opera autẽ nõ habeat? nũquid poterit fides saluare eum?

13 Misericordiam,ἔλεος.Id est,Qui durus & asper aduersus proximum fuerit, aut etiam qui non eum iuuerit,is durum quoque ac præfractum iudicem Deum experietur,vt Mat.25.d.42,& deinceps.Item 6.b.15.

Et gloriatur misericordia aduersus damnationem,καὶ κατακαυχᾶται ἔλεος κρίσεως. Poscit,opinor, oppositio superioris membri,vt misericordiam hìc quoque consideremus.Sicut ergo dixit fore vt absque misericordia damnentur qui misericordes non fuerint,ita nunc dicit misericordes non modò non reformidaturos damnationem,sed etiam illi quodammodo insultaturos. Quînam id verò?quia nimirum erga misericordes erit Deus misericors,vt Mat.5.a.7,& 25.c.37.Id autem etiam ostendit ipsa antithesis:nam si absque misericordia damnabuntur nõ misericordes,& ex misericordia absoluentur misericordes.Hinc consequitur non aduersus ipsum iudicem habituros misericordes de quo glorientur,sed de quo gratias agant,vt Matth. 25.c.37,Rom.4.a.2.verùm aduersus mortem,peccatum,diabolum.Hæc enim est damnatio cui insultabunt ii quorum fides ex charitatis officiis coram Deo emicabit,vt Rom.8.f.31.33.34,& 1.Cor.15.g.55.

14 Quæ vtilitas,τί τὸ ὄφελος.Quia non alium locum fortius vrgẽt sophistæ, vt gratiam Dei euertant, adeo quidẽ vt à nonnullis ób eam causam hæc epistola prorsus repudietur,tanquam sanæ doctrinæ repugnet: conabor & ego paucis hunc locum illustrare,vt eum neque pro sophistis facere,neque quicquam à sana ac vera gratuitæ iustificationis doctrina alienum continere,liquidò appareat.Spectandus est igitur in primis Apostoli scopus.Differuerat aduersus eos qui videri volunt sanctè viuere,quum tamen sint προσωπολῆπται,& falsam sanctimoniæ laruam iis detraxit. Nunc aliud hominum genus aggreditur, eorum nimirum qui notitiam doctrinæ Euangelicæ induentes fidei nomine,ita in ea re acquiescunt acsi propterea essent omnium hominũ iustissimi:quum interim tota ipsorum vita sceleribus scateat,nedum vt charitatem exerceant.Hunc,inquam,esse Apostoli scopum ita manifestum est vt ne sophistas quidem ipsos hoc inficiaturos existimem. Nunc consideremus quomodo aduersus istiusmodi homines fuerit disputandum.Paulus ad Romanos præsertim & ad Galatas scribens, in eo totus est vt nos doceat,fide absque operibus,siue in Christo,gratis iustificari.Quamobrem? quia nimirum cum iis contendebat qui merita sua vel pro gratia substituebant,vel cum gratia coniungebant. Oportuit ergo in primis disputare de iustificationis ratione, quum ipsi falsas causas pro vera substituerent. Aduersus istos autem sicut contraria prorsus est conttouersia,ita etiam contrario prorsus ordine disputandũ fuisse res ipsa ostendit.Nam illi operum iustificationem stabiliebant, isti non operum modò iustificationem, sed ipsa etiam opera tollebant.Sicut ergo aduersus illos ita defenditur gratuita iustificatio ex fide vt opera ipsa bona non tollantur,sed iustificandi vis illis detrahatur: ita hoc in loco quis non videt contraria prorsus ratione opera ita stabilienda fuisse,non vt iustificandi vis illis tribueretur,sed vt vera iustificatio ex illis tanquam effectis colligeretur?Dicam planius.Illic de causa quæstio est,hìc verò de effectis.Illic à causis ad effecta descenditur,hìc ab effectis ascenditur ad causam.Illic quæritur quomodo iustificemur,hìc quomodo iustificati fuisse intelligamur.Illic excluduntur opera,tanquam iustificationis causa,hìc stabiliuntur tanquam iustificationis effecta.Illic negantur opera præcedere iustificandos,hìc dicuntur iustificatos consequi. Quorsum enim aduersum istos probares nos non iustificari operibus,qui opera ne vt testimonia quidem iustitiæ requirebant, nedum vt plus illis quàm par esset tribuerent?Quæ quũ ita sese habeant,quis nõ videt quàm miserè hallucinẽtur sophistæ,quũ perinde Iacobũ conãtur cũ Paulo cõciliare acsi vterque de causis iustificationis quæreret?Hinc peruersa illa distinctio operũ moraliũ & cæremonialiũ: quasi hæc duntaxat excludãtur apud Paulũ.quã tamẽ explicationẽ August.lib.De spiritu & litera,disertè refutauit.Hinc ergo ad aliã distinctionẽ peruẽtum est,operũ præcedentiũ fidẽ & consequentiũ,quasi illa tantũ excludat Paulus,& quidẽ nõ simpliciter,sed certo duntaxat respectu,quũ & ipsa sint(vt aiunt)præparatoria merita ex congruo. Hinc deformis illa distinctio fidei formatæ & informis.in quo etiam produnt quàm acuti sint dialectici,qui qualitatem faciãt alterius qualitatis formã.Hinc illa nõ modò falsa sed etiã ridicula explicatio verbi Iustificari, quasi fide iustificari sine operibus,idẽ declaret atque fide absque operũ præcedentiũ meritis,aptũ fieri ad merendũ vitã æternã , ex gratiæ & liberi arbitrii cõcursu.Neque verò id mirũ est accidisse,quũ disputationis scopũ nõ tenerẽt. Hactenus igitur de scopo: nunc de tractatione dicamus,in qua & ipsi non minus infeliciter sunt versati.Ac primùm quidem ipsorũ errores indieabimus,deinde germanã explicationẽ aperiemus. Possunt autẽ hi errores ad tria præcipua capita reuocari.Nam neque quid sit fides hoc in loco,neque quid sit iustificari,neque etiã quomodo æstimãdũ sit operũ nomẽ intelligũt:quia quid illud sit de quo quæritur ignorãt.Fidẽ igitur vtrobiq;.i.tũ apud Paulũ,tũ apud Iacobũ,putãt eandẽ designari,nẽpe qua credimus Deũ esse,addo etiã,Christũ esse Dei Filiũ,& vera esse quæ in vtroque fœdere sunt præscripta.Atqui si hoc illud est quod Paulus fidẽ vocat, quid impedit quominus diabolus possit fidelis dici?Neque enim potest fidelis nomẽ illi detrahi quin fidẽ habeat, præsertim quũ isti affirmẽt fidẽ sine charitate esse posse. Quid verò? quo iure infideles dicentur quicũque hanc fidẽ habuerint,etiãsi omnibus sceleribus sint coperti?Præterea fidẽ esse Spiritus sancti donũ aduentitiũ an audebũt inficiari?Tribuatur ergo Spiritus sancti gratia ipsis etiã diabolis:aut,quũ ista falsissima sint ac blasphema,multo aliã esse fidẽ fateamur,à qua soli filii Dei fideles nominãtur(quã suprà 1.a.6,requiri dixit idẽ noster Iacobus in iis qui rite precãtur,& cui vni Paul⁹ iustificationẽ ac sãctificationẽ,vt instrumẽtali causæ,tribuit)ab ea quæ mox ipsis etiã diabolis cõceditur. Venio ad alterũ errorẽ.Iustificari putãt idẽ declarare atq; inhærẽte qualitate aliqua iustũ fieri,ideóque iustificationẽ volũt ab operibus manare.Atqui nos paulo antè manifestis argumentis probauimus non quæri hoc in loco quomodo iustificemur.hoc enim non Iacobus tractat, sed Paulus.

sed quis verè se possit iustificatum dicere, isne qui nudam illam fidem iactat, an verò qui ex operibus fidē suam potest demonstrare? Deinde vt de imputata iustitia dicamus hoc loco, quis vnquam existimasset ita posse ineptire homines vt dicerent bonos fructus efficere vt bona sit arbor, ac non potius bonam prius arborem fieri oportere quàm bonos fructus edat? Hoc enim certè non minus absurdum est ac ineptum quàm siquis causam ab effectis gigni existimaret. Superest tertius error in operum vocabulo explicando, qui quidem est ex primo procreatus. Nam quia fidem illam de qua Paulus disserit, putarunt hoc in loco comparari cum operibus, hunc etiam sunt impulsi vt opera per se considerari existimarent. Atqui si ita esset, id est si fides illa qua iustificamur, posset à charitate separari, nemo non videt quàm infirmum esset argumentum à fide ad charitatē probandam, vel à regnante peccato ad tollendam fidem sumptum: quum tamen hoc vtroque nihil frequentius passim occurrat. Stat enim illud firmum, mendacem esse eum qui dicat se Deum nosse, nec seruat ipsius præcepta, 1. Iohan. 2. a. 4. Deinde refutato primo errore, concidat etiam iste necesse est. Quòd si neque quid sit in hoc argumento fides, neque quid sit iustificari, neque quomodo considerentur opera, isti norunt, quomodo, quæso, de re tota iudicabūt qui nullam ipsius partē tenent? Age igitur, tandem ad germanam huius loci explicationem veniamus: quam quidem nos perspicuitatis causa παραφραστικῶς explicabimus. Nitebantur isti falsa illa fidei specie, id est notitia Dei: hanc illis oportuit ostendi veram fidem non esse, sed mortuum simulacrum. Sed illam tamen Iacobus per concessionem (ne de verbis litigare videatur) fidem vocat. Vers. 13, Esto (inquit) fidem illam habeatis quam vos habere dicitis: quid aliud hoc est quàm res inutilis? Vers. 14. 15. 16, Hoc illustrat adhibita comparatione, Siquis famelico dixerit, Satur esto: nec interim quicquam illi suppeditarit, quis veram esse hanc liberalitatem dixerit? Ver. 17, Ita si Dei notitiam vos habere gloriemini, (quam fidem vocatis) nec interim eam ad vsum accommodetis, non erit hæc fides propriè, sed fidei simulacrum: vt si corpus inanime hominem dicas. Ver. 18, Quid ergo? nempe fides ea demùm est quam ex operibus possis ostendere. Ver. 19, Deinde ad argumenta accedit, Si illud quod fidem vocas, fides esset, quid impediret diabolum quominus & ipse fidelis esset? Nam credit diabolus quod tu credis, illud habet quod tu fidem vocas: nec tamen confidit, sed contremiscit. Ergo fides quam iactas, vera fides non est, nec qua securè niti possis.

Paraphrastica expositio huius loci per versiculos distincta.

Versu 20, Vis autem hoc amplius etiam cognoscere? Versu. 21, Confer fidem illam quam iactas, cum Abrahami exemplari. Neque enim dubium est quin hic veram fidem habuerit. Quid igitur ille? nónne Isaacum obtulit? Ver. 22, Itaque non habuit fidem quam opera non consequerentur: sed illum verè per fidem iustificatum fuisse res ipsa ostendit, quum opus ederet iustitiæ. Ex eo igitur quòd factis ostendit fidem, liquidò apparuit non mortuam, sed viuam & suis numeris absolutam fidem ipsius fuisse. Ver. 23, Túmque plenè patefactum est quàm meritò scriptum esset de eo quòd Deo credidisset, idque ei imputatum esset ad iustitiam.

Ver. 24, Inde efficitur, verè iustificatū esse non eum qui fidem illam habeat quam iactatis, sed eam quæ ex effectis ostendi possit. Ver. 25, Aliud exemplum quæritis? nam istud fortasse vos deterret. Sumamus meretricem illam Rahab, cui vos pudebit impares fieri. Illa nónne re ipsa ostendit se longè aliam fidem habere quàm mortuam illam, cum diabolis ipsis communem? Nam Dei gloriam & proximi charitatem vitæ suæ anteposuit, seruatis & emissis Dei speculatoribus. Ver. 26, Concludamus igitur fidem illam vestram quasi cadaueris instar esse: itaque non esse quòd vos illius titulo superbiatis, quasi per eam iustificati. Viua enim est, non mortua fides illa quæ in iustificatorū factis elucet. Hæc est, amice lector, huius loci minimè coacta, vt vides, sed sincera & cum reliquis Prophetarum & Apostolotum scriptis consentiens explicatio. Arbor bona, inquit Dominus, fructus bonos facit. Qui filii Dei sunt, inquit Paulus, Spiritu Dei aguntur. Iustus est qui facit iustitiam, inquit Iohannes. Item, Ex hoc cognoscimus quòd eum nouimus si iussa illius obseruamus. Item, Qui dicit se in luce esse, & fratrem odit, in tenebris est vsque adhuc. Ex his autem efficitur, fidem, aduersus quam contendit Iacobus, per concessionem duntaxat hoc nomine vestiri, vtpote quæ diabolis etiam sit communis. Item Iustificari hoc in loco non significare iustum fieri, sed iustificatum declarari. de qua significatione diximus Rom. 3. a. 4, & 20, & 1. Tim. 3. d. 16. Postremò, opera non considerari per se, sed cum vera illa fide coniuncta, ex qua tanquam bonæ arboris boni fructus exoriuntur. Quamobrem tantum abest vt hæc epistola Pauli doctrinæ repugnet, vt contrà nec meliore nec certiore argumento possit confirmari.

Ἐὰν δὲ ἀδελφὸς ἢ ἀδελφὴ γυμνοὶ ὑπάρχωσι, καὶ λειπόμενοι ὦσι τῆς ἐφημέρου τροφῆς·

Εἴπῃ δέ τις αὐτοῖς ἐξ ὑμῶν, Ὑπάγετε ἐν εἰρήνῃ, θερμαίνεσθε καὶ χορτάζεσθε. μὴ δῶτε δὲ αὐτοῖς τὰ ἐπιτήδεια τοῦ σώματος· τί τὸ ὄφελος;

Οὕτω καὶ ἡ πίστις, ἐὰν μὴ ἔργα ἔχῃ, νεκρά ἐστι καθ᾽ ἑαυτήν.

Ἀλλ᾽ ἐρεῖ τις, Σὺ πίστιν ἔχεις, κἀγὼ ἔργα ἔχω· δεῖξόν μοι τὴν πίστιν σου ἐκ τῶν ἔργων σου, κἀγὼ δείξω σοι ἐκ τῶν ἔργων μου τὴν πίστιν μου.

15 Quòd si frater aut soror nudi fuerint, & egentes quotidiano victu:

16 Dicat autem eis aliquis vestrum, Abite cum pace, calescite & saturamini: non tamen dederitis eis quæ sunt apta corpori, quæ *erit* vtilitas?

17 Ita quoque fides, si opera nō habeat, mortua est per se.

18 "Quinimo dicet aliquis, Tu fidem habes, & ego opera habeo: "ostende mihi fidem tuam ex operibus tuis, & ego ostendā tibi ex operibus meis fidem meam.

15 *Si autem frater aut soror nudi sint, & indigeant victu quotidiano:*

16 *Dicat autem aliquis ex vobis, illis, Ite in pace, calefacimini & saturamini: non dederitis autem eis quæ necessaria sunt corpori: quid proderit?*

17 *Sic & fides, si non habeat opera, mortua est in semetipsa.*

18 *Sed dicet quis, Tu fidem habes, & ego opera habeo: ostende mihi fidem tuam sine operibus, & ego ostendā tibi ex operibus fidem meam.*

18 Quinimo dicet aliquis, ἀλλ᾽ ἐρεῖ τις. Id est, Imò etiam sic cuiuis licebit tuam arrogantiam retundere. Deinde quod sequitur, Σὺ πίστιν ἔχεις, tu fidem habes, ironicè dictum est. neque enim fidei nomē huic notitiæ nisi per concessionem tribuitur. Vulgata, Sed dicet quis. Erasmus, Sed dicet aliquis: quasi videlicet quædam sit obiectio: sed hoc non potest quadrare. Ostende, δεῖξον. Vides considerari opera cum fide coniuncta, non autem seorsim comparari? opera, inquam, cum vera fide coniuncta, illi cadaueri viuæ fidei opponi?

19 Σὺ πιστεύεις ὅτι ὁ Θεὸς εἷς ἐστι· καλῶς ποιεῖς· καὶ τὰ δαιμόνια πιστεύουσι, καὶ φρίσσουσι.

19 Tu credis Deum vnum eſſe. rectè facis: & dæmonia credũt, & horreſcunt.

19 *Tu credis quoniam unus eſt Deus. bene facis: & dæmones credunt, & contremiſcunt.*

20 Θέλεις δὲ γνῶναι, ὦ ἄνθρωπε κενὲ, ὅτι ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστιν;

20 Vis verò noſſe, homo vane, fidẽ illam *quæ eſt* abſque operibus, mortuam eſſe?

20 *Vis autem ſcire, ô homo inanis, quoniam fides ſine operibus mortua eſt?*

21 Ἀβραὰμ ὁ πατὴρ ἡμῶν οὐκ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, ἀνενέγκας Ἰσαὰκ τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον;

Gen.22.b.10

21 Abraham pater ille noſter nónne ex operibus iuſtificatus eſt, ‖quum obtuliſſet Iſaac filiũ ſuum ſuper altare?

21 *Abraham pater noſter, nónne ex operibus iuſtificatus eſt, offerens Iſaac filium ſuum ſuper altare?*

22 Βλέπεις ὅτι ἡ πίστις συνήργει τοῖς ἔργοις αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν ἔργων ἡ πίστις ἐτελειώθη;

22 Vides fidem adminiſtrã fuiſſe operum ipſius, & ex operibus fidem perfectam fuiſſe?

22 *Vides quoniam fides cooperabatur operibus illius, & ex operibus fides conſummata eſt?*

23 Καὶ ἐπληρώθη ἡ γραφὴ ἡ λέγουσα, Ἐπίστευσε δὲ Ἀβραὰμ τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην, καὶ φίλος Θεοῦ ἐκλήθη.

Gen.15.b.6 rom.4.a.3 gal.3.a.6

23 Itaque impleta eſt Scriptura quæ dicit, ‖Credidit autẽ Abraham Deo, & imputatum eſt ei ad iuſtitiam, & amicus Dei vocatus eſt.

23 *Et ſuppleta eſt Scriptura dicens, Credidit Abraham Deo, & reputatum eſt illi ad iuſtitiam, & amicus Dei appellatus eſt.*

24 Ὁρᾶτε τοίνυν ὅτι ἐξ ἔργων δικαιοῦται ἄνθρωπος, καὶ οὐκ ἐκ πίστεως μόνον;

24 Videtis igitur ex operibus iuſtificari hominẽ, & non ex fide tantúm?

24 *Videtis quoniam ex operibus iuſtificatur homo, & non ex fide tantúm?*

25 Ὁμοίως δὲ καὶ Ῥαὰβ ἡ πόρνη οὐκ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, ὑποδεξαμένη τοὺς ἀγγέλους, καὶ ἑτέρᾳ ὁδῷ ἐκβαλοῦσα.

Ioſue 2.a.1

25 Similiter autẽ etiã ‖Rahab illa meretrix annon ex operibus iuſtificata eſt, quũ excepiſſet nuntios, & alia via emiſiſſet?

25 *Similiter autem & Rahab meretrix nónne ex operibus iuſtificata eſt, ſuſcipiens nuntios, & alia uia eiiciens?*

26 Ὥσπερ γὰρ τὸ σῶμα χωρὶς πνεύματος νεκρόν ἐστιν, οὕτω καὶ ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστι.

26 Nam ſicut corpus abſque ſpiritu mortuum eſt, ita & fides illa *quæ eſt* abſque operib⁹, mortua eſt.

26 *Sicut enim corpus ſine ſpiritu mortuum eſt, ita & fides ſine operibus mortua eſt.*

19 Deum vnum eſſe, ὅτι ὁ Θεὸς εἷς ἐστι. Quid amplius credit qui verè eſt fidelis? Vide Rom.1.b.17.

20 Fidẽ illam, ἡ πίστις. Articulus vim habet ἀναφορικὸν, quæ omnino eſt exprimenda. Declarat enim nõ agi de ea fide quæ poſſit ex operibus oſtendi, ſed de illa quam ſuperiore verſiculo definiit. Itaque planior erit locus ſi repetas articulum ἡ, vt alibi ſæpe ſuppletur. quãquam eadem manet ſententia etiamſi non ſuppleueris.

21 Iuſtificatus eſt, ἐδικαιώθη. Id eſt, compertus eſt fuiſſe iuſtificatus, vt Rom.3.a.4, & c.20, & 1.Tim.3.d.16, copioſius expoſuimus. Semper enim tenendus eſt ille ſcopus, non hic quæri de iuſtificationis cauſis, ſed ex quibus effectis rectè poſſit colligi. id eſt, quinam intelligi poſſint verè fuiſſe iuſtificati, non autem qua ratione ſint iuſtificati. Idque ita eſſe apparet etiam tum ex hiſtoriæ ſerie, tum ex ipſis Angeli verbis. Fidem enim Abrahamo imputatam fuiſſe ad iuſtitiam, triginta minimùm annis antequam offerretur Iſaac, diſertè commemoratur Geneſ.15.a.6. Quum autem Iſaacum obtuliſſet, quid inquit Dominus? num eum ita eſſe iuſtificatum? Minimè, quũ triginta antè annis eſſet iuſtificatus, idq; ex imputatione, nõ ex operibus, ex quibus nõ iuſtificabitur vllus viuens: ſed inquit Angelus Domini, Iam cognoui te timere Deũ, quia non peperciſti filio tuo vnigenito propter me. Sic ergo liquet hoc opus nõ fuiſſe iuſtificationis Abrahami cauſã, ſed teſtimoniũ ac declarationẽ.

22 Adminiſtrã fuiſſe operum ipſius, ὅτι συνήργει τοῖς ἔργοις αὐτοῦ. Id eſt, efficax & fœcunda fuerit bonorũ operum. Vnde enim illa tanta obedientia niſi ex fide? Heb.11.d.17. Vulgata, Cooperabatur operibus illius. Eraſmus, Adiumento fuerit factis illius: nimium obſcurè. Et ex operibus fidem perfectã fuiſſe, καὶ ἐκ τῶν ἔργων ἡ πίστις ἐτελειώθη. Hîc verò triumphant ſophiſtæ. Videtis enim (inquiunt) fidem ab operibus perfici? Itaque iuſtificatio, aliqua etiam ex parte ab operibus fidem conſequentibus dependet. Atqui, boni viri, ſi hoc verum eſt, quomodo tam multis antè annis pronuntiatus fuerit iuſtus Abraham non ex mercede, ſed ex imputatione? Nẽpe dicetis, ſicut fides erat imperfecta, ita fuit illa iuſtificatio imperfecta. Sed quid Paulo facietis, qui iuſtificationem illam Abrahami pro perfecto iuſtificationis exemplari proponit? Quid quòd etiam diſertè adſcribit, Si Abraham ex operibus iuſtificatus eſt, eum habere de quo glorietur apud homines, at non apud Deum? Rom.4.a.2. Quid quòd non in eo ſe iuſtificatum dicit quòd nullius ſibi ſit conſcius? 1.Corinth.4.a.4, vt alios penè innumerabiles locos omittam. Quid ergo? nempe ſi perfectam fidem intelligas, cui nihil deſit, eam ſanè nuſquã inuenias. Quandiu enim vixit Abraham, circuntulit carnem, ac proinde indiguit illa oratione, Domine adauge mihi fidem. Hoc igitur ad declarationẽ quoque pertinet. Fides enim eo perfectior dicitur quo plenius perſpecta eſt ac cognita, & quo efficacius vires ſuas exerit, quæ prius non ita apparebãt: vt ſi dicatur alicuius arboris bonitas tum fuiſſe perfecta quum optimum aliquem fructum edidit. Nam quia de cauſa iudicamus ex effectis, videtur quodammodo cauſæ vis vel minui vel augeri ex effectorum proportione. Sed hoc quidem ex effectis intelligitur & æſtimatur, non autem emanat.

23 Itaque impleta eſt, καὶ ἐπληρώθη. Imò verò impleta eſt eo ipſo momento quo credidit in præputio, vt diſertè colligit Paulus Rom.4.b.10. Quid igitur? an ſecũ diſſidet Spiritus ſanctus? Abſit: imò (vt antè pluribus oſtendi) de re ipſa & illius cauſis agit Paulus: de rei declaratione & approbatione Iacobus. Tum ergo dicitur impleta Scriptura quum planè perſpectum eſt quàm verè illud fuerit de Abrahamo ſcriptum.

24 Iuſtificetur, δικαιοῦται. Id eſt iuſtus eſſe comprobetur. Vide ſuprà, verſu 21. Ex fide, ἐκ πίστεως. Ex illa videlicet mortua & euanida, quam vos iactatis.

25 Illa meretrix, ἡ πόρνη. Vide Heb.11.f.31. Iuſtificata eſt, ἐδικαιώθη. Vide ſuprà, verſu 21.

26 Fides illa, ἡ πίστις. Vide ſuprà, verſu 20.

Κεφάλαιον γ.

ΜΗ πολλοὶ διδάσκαλοι γίνεσθε, ἀδελφοί μου, εἰδότες ὅτι μεῖζον κρίμα ληψόμεθα.

Πολλὰ γὰρ πταίομεν ἅπαντες. εἴ τις ἐν λόγῳ οὐ πταίει, οὗτος τέλειος ἀνήρ, δυνατὸς χαλιναγωγῆσαι καὶ ὅλον τὸ σῶμα.

Ἰδοὺ τῶν ἵππων τοὺς χαλινοὺς εἰς τὰ στόματα βάλλομεν πρὸς τὸ πείθεσθαι αὐτοὺς ἡμῖν, καὶ ὅλον τὸ σῶμα αὐτῶν μετάγομεν.

Ἰδού, καὶ τὰ πλοῖα τηλικαῦτα ὄντα, καὶ ὑπὸ σκληρῶν ἀνέμων ἐλαυνόμενα, μετάγεται ὑπὸ ἐλαχίστου πηδαλίου ὅπου ἂν ἡ ὁρμὴ τοῦ εὐθύνοντος βούληται.

Οὕτω καὶ ἡ γλῶσσα μικρὸν μέλος ἐστί, καὶ μεγαλαυχεῖ. ἰδού, ὀλίγον πῦρ ἡλίκην ὕλην ἀνάπτει.

Καὶ ἡ γλῶσσα πῦρ, ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας· οὕτως ἡ γλῶσσα καθίσταται ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν, ἡ σπιλοῦσα ὅλον τὸ σῶμα, καὶ φλογίζουσα τὸν τροχὸν τῆς γενέσεως, καὶ φλογιζομένη ὑπὸ τῆς γεέννης.

Πᾶσα γὰρ φύσις θηρίων τε καὶ πετεινῶν, ἑρπετῶν τε καὶ ἐναλίων, δαμάζεται καὶ δεδάμασται τῇ φύσει τῇ ἀνθρωπίνῃ.

Τὴν δὲ γλῶσσαν οὐδεὶς δύναται ἀνθρώπων δαμάσαι, ἀκατάσχετον κακόν· μεστὴ ἰοῦ θανατηφόρου.

Ἐν αὐτῇ εὐλογοῦμεν τὸν Θεὸν καὶ πατέρα, καὶ ἐν αὐτῇ καταρώμεθα τοὺς ἀνθρώπους τοὺς καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ γεγονότας.

CAP. III.

1 NE sitis multi magistri, fratres mei, scientes fore vt grauius iudicium auferamus.

2 In multis enim labimur omnes. ‖Siquis in sermone nō labitur, hic perfectus est vir, vt qui possit fræno moderari totū etiam corpus.

3 Ecce, equis fræna in ora immittimus, vt obediant nobis, & totum corpus eorum circumagimus:

4 Ecce, naues quoque, quū tantæ sint, & à ventis sæuis agantur, circumaguntur à minimo gubernaculo quocunque libido gubernatoris voluerit:

5 Ita & lingua pusillum membrum est, & magna iactat. Ecce, exiguus ignis quantam materiam incendit!

6 Lingua etiā flamma est, & mundus iniquitatis: ita, *inquam*, lingua constituta est inter mēbra nostra, maculans totū corpus, inflammans orbem conditum, & inflammata à gehenna.

7 Omnis enim natura & ferarum & volucrū, serpentiúmque & marinorum, domatur & domita est à natura humana:

8 Linguam autem nullus hominum domare potest. malum *est* quod coercere nō possis: plena *est* veneno mortifero.

9 Per ipsam benedicimus Deo & Patri, & per ipsam maledicimus hominibus qui ad similitudinem Dei conditi sunt.

CAP. III.

1 *NOlite plures magistri fieri, fratres mei, scientes quoniā maius iudicium sumitis.*

2 *In multis enim offendimus omnes. Siquis in uerbo non offendit, hic perfectus est uir, potens etiam fræno circunducere totum corpus.* Eccli. 14. a. 1 & 19. c. 17. & 25. b. 11

3 *Si autem equis fræna in ora mittimus ad consentiendum nobis, & omne corpus illorum circunferimus:*

4 *Et ecce, naues, quum magnæ sint, & à uentis ualidis mineantur, circunferuntur à modico gubernaculo ubi impetus dirigentis uoluerit:*

5 *Ita & lingua modicum quidem membrum est, & magna exaltat. Ecce quātus ignis quàm magnam syluam incendit!*

6 *Et lingua, ignis est, uniuersitas iniquitatis: lingua constituitur in mēbris nostris, quæ maculat totū corpus, & inflammat rotam natiuitatis nostræ, inflammata à gehenna.*

7 *Omnis enim natura bestiarum & uolucrum, & serpentium, & cæterorū domantur, & domita sunt à natura humana:*

8 *Linguam autem nullus hominum domare potest: inquietum malum, plena ueneno mortifero.*

9 *In ipsa benedicimus Deū & Patrē, & in ipsa maledicimus homines qui ad similitudinē Dei facti sūt.*

IN CAPVT III.

1 Multi magistri, πολλοὶ διδάσκαλοι. Id est, multi censores. Reprehendit enim vitium illud inter homines nimium peruulgatum, quo fit vt quisque seuerè alios condemnet, sibi verò indulgeat. Grauius iudicium auferamus, μεῖζον κρίμα ληψόμεθα. Sub. nisi ab ista censoria & arrogantiæ plena reprehensione aliorū destiterimus. tanto enim grauius puniemur quanto seueriores & arrogantiores censores fuerimus, Matth. 7. a. 2. Quod autem sese inter illos recenset qui hoc vitio laborant, facit docentium more, ne videatur illis legem indicere cui non sit ipse obstrictus. Nam etiam quis est ab hoc vitio prorsus immunis? Vulg. Maius iudicium sumitis. Legit enim λαμβάνετε, contra nostrorum omnium codicum fidem. Erasmus, Maius iudicium sumpturi simus. Vide Matth. 23. b. 14.

3 Ecce, ἰδού. Vulgata, Si autem, εἰ δὲ, mendosè pro ἴδε, quem errorem aliquoties iam annotauimus.

4 Libido gubernatoris, ἡ ὁρμὴ τοῦ εὐθύνοντος. Vulgata & Erasmus, Impetus dirigentis: quod non ita proprium videtur.

6 Mundus iniquitatis, ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας. Id est congeries & cumulus quidam omnium scelerum. Græcus scholiastes alias etiam interpretationes affert, sed prorsus violentas. Orbem conditum, τὸν τροχὸν τῆς γενέσεως. Vulg & Eras. Rotam natiuitatis. Accipiunt autem Rotam pro reuolutione, & γένεσιν pro vita: quam interpretationem si liberet sequi, mallem τρόχον (id est curriculum) legere, & interpretari pro eo quod vulgò dicimus *le cours de nature*. Sed mihi videtur minus dura explicatio si τὸν τροχὸν accipiamus ἀντὶ τοῦ κύκλου, & τῆς γενέσεως pro τῆς κτίσεως, vt significetur linguam posse vel totum orbem conditum accēdere, & quidem quasi Tartareo igne inflammatam: sicut fingunt furias poetæ accensis ex Phlegethonte facibus orbem terrarum inflammare. Sed mihi præterea videtur ad rapiditatem circumactæ rotæ alludere, quæ suo ipsius impetu ignem concipiat.

Ἐκ τοῦ αὐτοῦ στόματος ἐξέρχεται εὐλογία καὶ κατάρα. Οὐ χρή, ἀδελφοί μου, ταῦτα οὕτω γίνεσθαι.

Μήτι ἡ πηγὴ ἐκ τῆς αὐτῆς ὀπῆς βρύει τὸ γλυκὺ καὶ τὸ πικρόν;

Μὴ δύναται, ἀδελφοί μου, συκῆ ἐλαίας ποιῆσαι, ἢ ἄμπελος σῦκα; οὕτως οὐδεμία πηγὴ ἁλυκὸν καὶ γλυκὺ ποιῆσαι ὕδωρ.

Τίς σοφὸς καὶ ἐπιστήμων ἐν ὑμῖν; δειξάτω ἐκ τῆς καλῆς ἀναστροφῆς τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν πραΰτητι σοφίας.

Εἰ δὲ ζῆλον πικρὸν ἔχετε καὶ ἐριθείαν ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν, μὴ κατακαυχᾶσθε καὶ ψεύδεσθε κατὰ τῆς ἀληθείας.

Οὐκ ἔστιν αὕτη ἡ σοφία ἄνωθεν κατερχομένη· ἀλλ' ἐπίγειος, ψυχική, δαιμονιώδης.

Ὅπου γὰρ ζῆλος καὶ ἐριθεία, ἐκεῖ ἀκαταστασία καὶ πᾶν φαῦλον πρᾶγμα.

Ἡ δὲ ἄνωθεν σοφία πρῶτον μὲν ἁγνή ἐστιν, ἔπειτα εἰρηνική, ἐπιεικής, εὐπειθής, μεστὴ ἐλέους καὶ καρπῶν ἀγαθῶν, ἀδιάκριτος καὶ ἀνυπόκριτος.

Καρπὸς δὲ τῆς δικαιοσύνης ἐν εἰρήνῃ σπείρεται τοῖς ποιοῦσιν εἰρήνην.

10 Ex eodem ore procedit benedictio & maledictio. Nó oportet, fratres mei, hæc ita fieri.

11 Nunquid fons ex eodem foramine manat dulcem & amaram *aquam?*

12 Nunquid potest, fratres mei, ficus oleas edere, aut vitis ficus? ita nullus fons salsam ac dulcẽ aquam potest edere.

13 Quis sapiens & scientia præditus *est* inter vos? demonstret ex bona conuersatione opera sua, cũ mãsuetudine sapientiæ.

14 Quòd si inuidiã amarã habetis, & irritationem in corde vestro, ne gloriamini, & ne mẽdaces estote aduersus veritatem.

15 Non est *enim* ista sapiẽtia supernè descẽdens, sed terrena, animalis, dæmoniaca.

16 Vbi enim inuidia est & irritatio, ibi tumultuatio & omne opus prauum.

17 Quæ autem supernè *est* sapiẽpia, primũ quidem pura est, deinde pacifica, moderata, tractabilis, plena misericordiæ & fructuũ bonorum, absque diiudicatione, sine simulatione.

18 Fructus autem iustitiæ cum pace seritur pacificis.

10 Ex ipso ore procedit benedictio & maledictio. Non oportet, fratres mei, hæc ita fieri.

11 Nunquid fons de eodẽ foramine emanat dulcem & amaram aquam?

12 Nunquid potest, fratres mei, ficus uuas facere, aut uitis ficus? sic neque salsam, dulcem potest facere aquam.

13 Quis sapiens & disciplinatus inter uos? ostendat ex bona conuersatione operationem suam in mansuetudine sapientiæ.

14 Quòd si zelum amarũ habetis, & contentiones in cordibus uestris, nolite gloriari & mendaces esse aduersus ueritatem.

15 Non est enim ista sapiẽtia desursum descẽdẽs, sed terrena, animalis, diabolica.

16 Vbi enim zelus & contentio, ibi incõstantia, & omne opus prauum.

17 Quæ autem desursũ est sapiẽtia, primum quidem pudica est, deinde pacifica, modesta, suadibilis, plena misericordia & fructibus bonis, non iudicans, sine simulatione.

18 Fructus autem iustitiæ in pace seminatur, facientibus pacem.

Κεφάλαιον δ'

Πόθεν πόλεμοι καὶ μάχαι ἐν ὑμῖν; οὐκ ἐντεῦθεν, ἐκ τῶν ἡδονῶν ὑμῶν τῶν στρατευομένων ἐν τοῖς μέλεσιν ὑμῶν;

CAP. IIII.

1 VNde bella & lites inter vos? nónne hinc, *nimirum* ex voluptatibus vestris, quæ militant in membris vestris?

CAP. IIII.

1 VNde bella et lites in uobis? nónne hinc, ex concupiscentiis uestris quæ militant in membris uestris?

13 Et scientia præditus, καὶ ἐπιστήμων. Vulgata, Et disciplinatus: barbarè. Quidam codices pro τίς σοφὸς, legunt εἴ τις σοφός, si quis sapiens. Cum mansuetudine sapientiæ, ἐν πραΰτητι σοφίας. Hoc opponit arrogantibus illis & temerariis iudiciis.

15 Animalis, ψυχική. Vide 1. Cor. d. 14.

16 Inuidia, ζῆλος, id est φθόνος. Vulgata, Zelus: nimium obscurè. Erasmus, Æmulatio, non satis expressè. Tumultuatio, ἀκαταστασία. Id est ταραχή. Vulgata, Inconstantia: non satis appositè.

17 Misericordiæ & fructuum bonorum, ἐλέους καὶ καρπῶν ἀγαθῶν. Misericordiã opponit inhumano & fero ingenio. Fructus autem bonos tribuit cælesti sapientiæ: quòd qui ea sit imbutus, omnia referat ad Dei gloriam & proximi commodum, qui verè sunt boni fructus. Absque diiudicatione, ἀδιάκριτος. Reprehendit προσωποληψίαν, de qua diximus suprà, 2. a. 4. Alioqui discernẽdi sunt Spiritus 1. Cor. 12. b. 10, & sensus habere nos oportet ad boni & mali discrimen exercitatos, Heb. 5. d. 14. Sed & Ministros in primis oportet sermonem Dei ὀρθοτομεῖν: quod sine discretionis Spiritu fieri non potest. Vulgata, Non iudicans. In vno codice legimus ἀδιάκριτος, probè discernens, vel diiudicans.

18 Fructus autem iustitiæ, καρπὸς δὲ τῆς δικαιοσύνης. Hoc ego existimo accipiendum vt promissionem, qua omnes ad cælestem illam sapientiam pacis ac ædificationis genitricem ac gubernatricem exhortetur. Illos enim, dum pacem colunt, serere sibiipsis fructum iustitiæ, id est sincera ac honesta vita dignum: quem cum pace (id est felices ac beati) metant, Matth. 5. a. 9

IN CAPVT IIII.

1 Militant, τῶν στρατευομένων. Rectè. perpetua enim est pugna legis membrorum aduersus legem mẽtis, Rom. 7. d. 23: tum etiam cupiditates animi acerrimas inter se pugnas cient. Quàm latè verò pateat membrorum appellatio, diximus Rom. 6. c. 13.

Επιθυμεῖτε, καὶ οὐκ ἔχετε· φονεύετε καὶ ζηλοῦτε, καὶ οὐ δύνασθε ἐπιτυχεῖν· μάχεσθε καὶ πολεμεῖτε, οὐκ ἔχετε δὲ, διὰ τὸ μὴ αἰτεῖσθαι ὑμᾶς.

2 Concupiscitis,& non habetis: invidetis & studiosè affectatis,nec potestis assequi: pugnatis & bellatis, non tamen obtinetis, propterea quòd non petitis.

2 *Concupiscitis, & non habetis: occiditis & zelatis, & non potestis adipisci: litigatis & belligeratis, & non habetis. propter quod non postulatis.*

Αἰτεῖτε, καὶ οὐ λαμβάνετε, διότι κακῶς αἰτεῖσθε, ἵνα ἐν ταῖς ἡδοναῖς ὑμῶν δαπανήσητε.

3 Petitis, & non accipitis, eo quòd malè petatis, vt in voluptates vestras insumatis.

3 *Petitis, & non accipitis, eo quòd malè petatis, ut in concupiscentiis uestris insumatis.*

Μοιχοὶ καὶ μοιχαλίδες, οὐκ οἴδατε ὅτι ἡ φιλία τοῦ κόσμου, ἔχθρα τοῦ Θεοῦ ἐστιν; ὃς ἂν οὖν βουληθῇ φίλος εἶναι τοῦ κόσμου, ἐχθρὸς τοῦ Θεοῦ καθίσταται.

4 Adulteri & adulteræ, nescitis amicitiam mundi, inimicitiam esse cum Deo? Quicunque ergo voluerit amicus esse mundi, inimicus Dei constituitur.

4 *Adulteri & adulteræ, nescitis quia amicitia huius mundi inimica est Dei? Quicunque ergo uoluerit amicus esse seculi huius, inimicus Dei constituitur.*

Η δοκεῖτε ὅτι κενῶς ἡ γραφὴ λέγει, Πρὸς φθόνον ἐπιποθεῖ τὸ πνεῦμα ὃ κατῴκησεν ἐν ἡμῖν;

5 An putatis Scripturã inaniter dicere, Ad inuidiam fertur spiritus qui habitat in nobis?

5 *An putatis quia inaniter Scriptura dicat? Ad inuidiam concupiscat spiritus qui habitat in nobis?*

Μείζονα δὲ δίδωσι χάριν, διὸ λέγει, Ο Θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν.

6 Sed maiorem offert gratiam, quia dicit, Deus superbis resistit, modestis autem dat gratiam.

6 *Maiorem autem dat gratiam: propter quod dicit, Deus superbis resistit, humilibus antè dat gratiam.* Prou.3.d.34 1.pet.5.b.5

Υποτάγητε οὖν τῷ Θεῷ, ἀντίστητε τῷ διαβόλῳ, καὶ φεύξεται ἀφ' ὑμῶν.

7 Subiicite igitur vos Deo, resistite diabolo, & fugiet à vobis.

7 *Subditi ergo estote Deo, resistite autem diabolo, & fugiet à nobis.* Ephes.4.f.27

Εγγίσατε τῷ Θεῷ, καὶ ἐγγιεῖ ὑμῖν· καθαρίσατε χεῖρας ἁμαρτωλοὶ, καὶ ἁγνίσατε καρδίας δίψυχοι.

8 Appropinquate Deo, & appropinquabit vobis: emundate manus, *uos* peccatores: & purificate corda *uos* duplices animo.

8 *Appropinquate Deo, & appropinquabit uobis. Emundate manus, peccatores: & purificate corda, duplices animo.*

Ταλαιπωρήσατε καὶ πενθήσατε καὶ κλαύσατε. ὁ γέλως ὑμῶν εἰς πένθος μεταστραφήτω, καὶ ἡ χαρὰ εἰς κατήφειαν.

9 Affligimini, & lugete, & flete. risus vester in luctum conuertatur, & gaudium in mœrorem.

9 *Miseri estote, & lugete, & plorate: risus uester in luctum conuertatur, & gaudium in mœrorem.*

2 Inuidetis, φθονεῖτε. Scio in Græcis codicibus legi φονεύετε, sed sanè non video quî hoc conueniat, ne si ad animum quidem referas: quia nimium decresceret oratio. Græcus scholiastes legit φονεῖτε, quod ego existimo deprauatè scriptũ fuisse à librariis pro φθονεῖτε. cuius loco postea scriptũ est φονεύετε, quòd illud non sit vsitatum. Et studiosè affectatis, καὶ ζηλοῦτε. ζηλοῦν declarat hoc in loco aliquid amplius quàm inuidere, nempe ambitiosam affectationem rei expetitæ. Vulg. Zelatis. Eras. Æmulamini.

4 Adulteri & adulteræ, μοιχοὶ καὶ μοιχαλίδες. Græca scholia hoc attexunt præcedenti versiculo, idque rectè, vt opinor. Vtcunque sit autem, adulteros intelligit, Scripturæ more, quicunque Dei amori mundum & suas voluptates anteponunt.

5 Ad inuidiam fertur, πρὸς φθόνον ἐπιποθεῖ. Hunc locum simpliciter conuerti vt in Græcis habetur. Nam ἐπιποθεῖν non aliud declarat quàm ὁρμᾶσθαι hoc in loco: & vno contextu ista leguntur, ita vt hæc non sint Apostoli verba, sed testimonium ex Scripturis sumptum. Respicit autem (vt mihi videtur) quod scriptum est Gen.8.d.21, nempe יצר לב האדם רע id est imaginatio cordis humani mala. Versatur enim in eo vt causam ostẽdat cur inter Deum & mundum (id est homines non regeneratos) nunquam conueniat: quia nimirum toto animi impetu feruntur homines ad malum. Sed peculiariter meminit inuidiæ Apostolus, ad scopum suum respiciens: quoniam eius meminit versu 14 & 16. Deinde pro corde hominis, dixit spiritum qui habitat in nobis: nimirum vt minus sit acerba reprehensio, quum sese in eodem albo recenseat. Græcus scholiastes nouam distinctionem ostendit, sed mendosam, vt mihi quidem videtur. Illud autem κατῴκησεν, idem declarat atque domicilium posuit.

6 Sed maiorem offert gratiam, quia dicit, μείζονα δὲ δίδωσι χάριν, διὸ λέγει. Hanc, inquit, humani ingenii conditionem non frustra dicit Scriptura: sed vicissim maioris cuiusdam boni nobis spem facit, quum inquit videlicet Deum superbis quidem resistere, modestis autem gratia sua opitulari. Frobenius hæc omnia non excudit, διὸ λέγει, Ο Θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν, quia dicit, Deus superbis resistit, modestis autem dat gratiam. Sed omnino addenda sunt, & in omnibus Græcis exemplaribus nostris inuenimus. Modestis, ταπεινοῖς. Heb. ענוים, id est calamitosis, pro quo videntur legisse Græci עניים: quanquam hæc inter se non multum differunt, quum superbia fere sit diuitiarum comes, calamitas verò spiritus illos altos frangat. Vulg. & Eras. Humilibus. Ego modestos dicere malui, propter antithesin.

9 In mœrorem, εἰς κατήφειαν. Hoc vocabulo declarant Græci tristitiam cum pudore quodam coniunctam, quæ in vultu demisso & humi quasi affixo apparet.

.Pet.5.b.6 Ταπεινώθητε ἐνώπιον τοῦ Κυρίου, καὶ ὑψώσει ὑμᾶς.

10 ‖Summittite vos in conspe-
ctu Domini,& extollet vos.

10 *Humiliamini in conspectu Domini, & exaltabit uos.*

Μὴ καταλαλεῖτε ἀλλήλων, ἀδελφοί. ὁ καταλαλῶν ἀδελφοῦ, καὶ κρίνων τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καταλαλεῖ νόμου, καὶ κρίνει νόμον. εἰ δὲ νόμον κρίνεις, οὐκ εἶ ποιητὴς νόμου, ἀλλὰ κριτής.

11 Ne alii aduersus alios loqui
mini,fratres.qui loquitur con
tra fratrem,quique damnat fra
trem suum, loquitur contra Le
gem , & damnat Legem. quòd
si damnas Legem , non es ob-
seruator Legis,sed iudex.

11 *Nolite detrahere alter utrumfratres. qui detrahit fratri, aut qui iudicat fratrem suum, detrahit Legi, & iudicat Legem. si autem iudicas Legem, non es factor Legis, sed iudex.*

Rom.14.a.4 Εἷς ἐστιν ὁ νομοθέτης ὁ δυνάμενος σῶσαι καὶ ἀπολέσαι· σὺ τίς εἶ ὃς κρίνεις τὸν ἕτερον;

12 Vnus est ᵛ Legislator qui po-
test seruare & perdere :‖ tu quis
es qui iudicas alium?

12 *Vnus est Legislator & iudex qui potest perdere & liberare: tu autem quis es qui iudicas proximum?*

Ἄγε νῦν οἱ λέγοντες, Σήμερον ἢ αὔριον πορευσόμεθα εἰς τήνδε τὴν πόλιν, καὶ ποιήσομεν ἐκεῖ ἐνιαυτὸν ἕνα, καὶ ἐμπορευσόμεθα, καὶ κερδήσομεν.

13 Age nunc qui dicitis, Hodie
ᵛ vel cras ᵛ ibimus in illam vr-
bem,& agemus ibi annũ vnũ,
& mercabimur , & lucrabi-
mur.

13 *Ecce nunc qui dicitis, Hodie aut crastino ibimus in illam ciuitatem, & faciemus ibi quidem annum, & mercabimur, & lucrum faciemus.*

Οἵτινες οὐκ ἐπίστασθε τὸ τῆς αὔριον. ποία γὰρ ἡ ζωὴ ὑμῶν; ἀτμὶς γάρ ἐστιν ἡ πρὸς ὀλίγον φαινομένη, ἔπειτα δὲ ἀφανιζομένη.

14 Qui ignoratis quid *futurum sit*
postero die . quæ est enim vita
vestra ? vapor enim est qui ad
exiguum *tempus* apparet, & dein
de euanescit.

14 *Qui ignoratis quid erit in crastino. quæ est enim uita uestra ? uapor est enim ad modicũ parens, & deinceps exterminabitur.*

1.Cor.4.c.19 Ἀντὶ τοῦ λέγειν ὑμᾶς, Ἐὰν ὁ Κύριος θελήσῃ, καὶ ζήσωμεν, καὶ ποιήσομεν τοῦτο ἢ ἐκεῖνο.

15 Pro eo quod dicere debuistis,
‖Si Dominus voluerit, & vi-
uamus, ᵛ faciemus hoc aut il-
lud.

15 *Pro eo ut dicatis, Si Dominus uoluerit, & si uixerimus, faciemus hoc aut illud.*

Νῦν δὲ καυχᾶσθε ἐν ταῖς ἀλαζονείαις ὑμῶν. πᾶσα καύχησις τοιαύτη, πονηρά ἐστιν.

16 Nunc autem gloriamini de
arrogantia vestra . omnis eius-
modi gloriatio,mala est.

16 *Nunc autem exultatis in superbiis uestris. omnis exultatio talis, maligna est.*

Εἰδότι οὖν καλὸν ποιεῖν, καὶ μὴ ποιοῦντι, ἁμαρτία αὐτῷ ἐστιν.

17 Igitur qui nouerit rectè face-
re , nec facit,hic peccato tene-
tur.

17 *Scienti igitur bonum facere, & non facienti, peccatum est illi.*

Κεφάλαιον ε.

CAP. V.

CAP. V.

Ἄγε νῦν οἱ πλούσιοι, κλαύσατε ὀλολύζοντες ἐπὶ ταῖς ταλαιπωρίαις ὑμῶν ταῖς ἐπερχομέναις.

1 AGite nunc diuites,flete,vlu-
lãtes super miseriis vestris
superuenturis.

1 *AGite nunc diuites, plorate, ululantes in miseriis uestris quæ aduenient uobis.*

Ὁ πλοῦτος ὑμῶν σέσηπε, καὶ τὰ ἱμάτια ὑμῶν σητόβρωτα γέγονε.

2 Diuitiæ vestræ putrefactæ
sunt, vestimenta vestra obno-
xia tineis facta sunt:

2 *Diuitiæ uestræ putrefactæ sunt: & uestimenta uestra à tineis comesta sunt:*

Ὁ χρυσὸς ὑμῶν καὶ ὁ ἄργυρος κατίωται, καὶ ὁ ἰὸς αὐτῶν εἰς μαρτύριον ὑμῖν ἔσται, καὶ φάγεται τὰς σάρκας ὑμῶν ὡς πῦρ·

3 Aurum & argentum vestrum
ærugine vitiatũ est,& ærugo eo
rũ testabitur aduersũ vos,& ex-
edet carnes vestras ᵛ velut ignis:

3 *Aurum & argentum uestrum æruginauit: & ærugo eorum in testimonium uobis erit, & manducabit carnes uestras sicut ignis:*

11 Legislator, ὁ νομοθέτης. In quatuor veteribus libris additum inuenimus καὶ κριτής, & iudex , vt etiam legit Vetus interpres.

13 Vel cras, ἢ αὔριον. Ita legit Vetus interpres,idque rectius,vt opinor,quàm si legas καὶ αὔριον, & cras. Itaque sic restituimus, consentientibus cũ Vetere interprete duobus veteribus Græcis exemplaribus. Ibimus, πορευσόμεθα. Hic quoque Veterem interpretem & vnius vetusti exemplaris fidem sequuti, ista omnia potius indicatiuo modo quàm subiunctiuo legimus:quanquam etiam liceat interpretari,Eamus,agamus,mercemur,& lucremur,nulla sensus iniuria.

15 Faciemus, καὶ ποιήσομεν. Puto additam esse copulam ab iis qui ποιήσωμεν scripserunt. Sed hic quoque Vetus interpres germanam lectionem est sequutus,quicũ consentiebat vnũ ex vetustis nostris exemplaribus.

IN CAPVT V.

3 Velut ignis, ὡς πῦρ. Hæc in quibusdam codicibus connectuntur cum sequenti verbo ἐθησαυρίσατε: hoc modo,Recondidistis vobis velut ignem in vltimos dies.

ἐθησαυρίσατε ἐν ἐσχάταις ἡμέραις.

thesaurum congessistis in vltimos dies.

thesaurizastis in nouissimis diebus.

Ἰδοὺ, ὁ μισθὸς τῶν ἐργατῶν τῶν ἀμησάντων τὰς χώρας ὑμῶν, ὁ ἀπεστερημένος ἀφ᾽ ὑμῶν, κράζει· καὶ αἱ βοαὶ τῶν θερισάντων εἰς τὰ ὦτα Κυρίου σαβαὼθ εἰσεληλύθασιν.

4 Ecce, merces operariorum qui messuerunt regiones vestras, ˇ à vobis intercepta, clamat: & clamores eorum qui messuerunt, ˇin aures Domini Sabaoth introierunt.

4 Ecce, merces operariorum qui messuerunt regiones uestras, quæ fraudata est à uobis, clamat: & clamor eorum in aures Domini sabaoth introiuit.

Ἐτρυφήσατε ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἐσπαταλήσατε· ἐθρέψατε τὰς καρδίας ὑμῶν ὡς ἐν ἡμέρᾳ σφαγῆς.

5 In deliciis vixistis super terram, & lasciuistis: ˇ enutristis corda vestra ˇvt in die mactationis.

5 Epulati estis super terram, & in luxuriis enutristis corda uestra in die occisionis.

Κατεδικάσατε, ἐφονεύσατε τὸν δίκαιον· οὐκ ἀντιτάσσεται ὑμῖν.

6 ˇCondemnastis, occidistis iustum: ˇ non resistit vobis.

6 Addixistis & occidistis iustum: & non restitit uobis.

Μακροθυμήσατε οὖν, ἀδελφοὶ, ἕως τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου. ἰδοὺ, ὁ γεωργὸς ἐκδέχεται τὸν τίμιον καρπὸν τῆς γῆς, μακροθυμῶν ἐπ᾽ αὐτῷ, ἕως ἂν λάβῃ ὑετὸν πρώϊμον καὶ ὄψιμον.

7 Patientes igitur estote, fratres, vsque ad Domini aduentum. Ecce, agricola expectat pretiosum fructum terræ, patienter eum expectans, dum accipiat pluuiam ˇ matutinam & serotinam.

7 Patientes igitur estote, fratres, usque ad aduentum Domini. Ecce, agricola expectat pretiosum fructum terræ, patienter ferens donec accipiat temporaneum & serotinum.

Μακροθυμήσατε καὶ ὑμεῖς, στηρίξατε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὅτι ἡ παρουσία τοῦ Κυρίου ἤγγικε.

8 Patientes estote & vos, & stabilite corda vestra, quoniam aduentus Domini appropinquat.

8 Patientes estote & uos, & confirmate corda uestra, quoniam aduentus Domini appropinquauit.

Μὴ στενάζετε κατ᾽ ἀλλήλων, ἀδελφοὶ, ἵνα μὴ κατακριθῆτε. ἰδοὺ, κριτὴς πρὸ τῶν θυρῶν ἕστηκεν.

9 ˇNe ingemiscite alius aduersus alium, fratres: vt ne condemnemini. ecce, iudex ante ianuam adstat.

9 Nolite ingemiscere, fratres, in alterutrum, ut non iudicemini. ecce, iudex ante ianuam assistit.

Ὑπόδειγμα λάβετε τῆς κακοπαθείας, ἀδελφοί μου, καὶ τῆς μακροθυμίας, τοὺς προφήτας οἳ ἐλάλησαν τῷ ὀνόματι Κυρίου.

10 Sumite, fratres mei, pro exemplari afflictionis ac patientiæ, Prophetas qui loquuti sunt in nomine Domini.

10 Exemplum accipite fratres, laboris & patientiæ, Prophetas qui loquuti sunt in nomine Domini.

Ἰδοὺ μακαρίζομεν τοὺς ὑπομένοντας. τὴν ὑπομονὴν Ἰὼβ ἠκούσατε, καὶ τὸ τέλος Κυρίου εἴδετε, ὅτι πολύσπλαγχνός ἐστιν ὁ Κύριος καὶ οἰκτίρμων.

11 Ecce, beatos pronuntiamus eos ˇqui *afflictionem* sustinent. tolerantiam Iob audistis, & ˇfinē Domini vidistis. nam valde misericors est Dominus ac commiserans.

11 Ecce, beatificamus eos qui sustinuerunt. sufferentiam Iob audistis, & finem Domini uidistis, quoniam misericors Dominus est & miserator.

4 A vobis intercepta, ἀπεστερημένος ἀφ᾽ ὑμῶν. Ἀπὸ pro ὑπὸ, vt diximus Matth. 11. c. 19. Vulgata, Quæ fraudata est à vobis. Erasmus, Quæ fraude non reddita est à vobis. In aures Domini sabaoth introierunt, εἰς τὰ ὦτα Κυρίου σαβαὼθ εἰσεληλύθασιν. Id est, exauditi sunt à Domino, multo etiam potentiore quàm vos sitis. Sic enim loquuntur Hebræi, apud quos etiam Deus dicitur Deus צבאות, id est exercituum, ad infinitas ipsius vires ac copias explicandas: quod epitheton Hebræum retinuerunt Iudæi inter Græcos degentes. A Iudæis verò ad exteros transiit, quum in idem Ecclesiæ corpus coaluissent, & à Græcis demum ad Latinos, vt alia nonnulla.

5 Enutristis corda vestra, ἐθρέψατε τὰς καρδίας ὑμῶν. Id est indulsistis vobis. Vt in die mactationis, ὡς ἐν ἡμέρᾳ σφαγῆς. Diem זבח, id est sacrificii vel conuiuii, vocant Hebræi diē solenni epulo destinatum. Vetus interpres non legit ὡς, & sanè videtur expungi debere.

6 Condemnastis, κατεδικάσατε. Vulg. Addixistis, fortassis respiciens ad creditorum sæuitiam, quibus addicebantur debitorum corpora qui soluendo non essent. Non resistit, οὐκ ἀντιτάσσεται. Subaudiendū esset אשר ex Hebr. idiotismo, sed istud ἀσύνδετον addit pondus sentētiæ: & magna est temporis præsentis emphasis.

7 Matutinam & serotinam, πρώϊμον καὶ ὄψιμον. Hebraicè יורה ומלקוש ex quibus epithetis prius declarat pluuiam quæ paulo post sementem decidit, posterius eam qua maturescant mox metendæ segetes. Puto enim totum illud tempus quo in sinu terræ continentur semina, vni diei comparari, cuius veluti aurora sit ipse seminum exortus: vespera verò, messis, quum videlicet in horrea reconduntur.

9 Ne ingemiscite, μὴ στενάζετε. Gemitum vocat intestinam quandam querimoniam, quæ impatientiam declarat.

11 Qui sustinent, τοὺς ὑπομένοντας. Vulg. Qui sustinuerunt, τοὺς ὑπομείναντας, vt in nonnullis codicibus legitur. Sed illud magis probo. Finem Domini, τὸ τέλος Κυρίου. Id est, quem exitum dederit Dominus.

Mar.5.f.34

12 Πρὸ πάντων δὲ, ἀδελφοί μου, μὴ ὀμνύετε μήτε τὸν οὐρανὸν, μήτε τὴν γῆν, μήτε ἄλλον τινὰ ὅρκον· ἤτω δὲ ὑμῶν τὸ ναὶ, ναὶ, καὶ τὸ οὒ, οὔ· ἵνα μὴ ὑπὸ κρίσιν πέσητε.

12 ‖ Ante omnia autem, fratres mei, ne iurate neque per cælũ, neque per terram, neque aliud vllum iusiurandum: sit autem vestrum est, est, & non, non: ne in condemnationem incidatis.

12 Ante omnia autem, fratres mei, nolite iurare, neque per cælum, neque per terram, neque aliud quodcunque iuramentum: sit autem sermo vester, est, est: non, non: ut nõ sub iudicio decidatis.

13 Κακοπαθεῖ τις ἐν ὑμῖν; προσευχέσθω. εὐθυμεῖ τις; ψαλλέτω.

13 Affligitur aliquis inter vos? oret. AEquo animo est aliquis? psallat.

13 Tristatur aliquis vestrum? oret. AEquo animo? psallat.

Mar.6.b.13

14 Ἀσθενεῖ τις ἐν ὑμῖν; προσκαλεσάσθω τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας, καὶ προσευξάσθωσαν ἐπ' αὐτὸν, ἀλείψαντες αὐτὸν ἐλαίῳ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου.

14 Infirmatur quis inter vos? accersat presbyteros ecclesiæ, & orent pro eo, ‖ vngentes eũ oleo in nomine Domini.

14 Infirmatur quis in vobis? inducat presbyteros Ecclesiæ, & orent super eum, ungentes eum oleo in nomine Domini.

15 Καὶ ἡ εὐχὴ τῆς πίστεως σώσει τὸν κάμνοντα, καὶ ἐγερεῖ αὐτὸν ὁ Κύριος· κἂν ἁμαρτίας ἦ πεποιηκὼς, ἀφεθήσεται αὐτῷ.

15 Et oratio fidei seruabit laborantem, erigétque eum Dominus: quòd si peccata commiserit, remittentur ei.

15 Et oratio fidei saluabit infirmum, & alleuabit eum Dominus, & si in peccatis sit, remittentur ei.

16 Ἐξομολογεῖσθε ἀλλήλοις τὰ παραπτώματα, καὶ εὔχεσθε ὑπὲρ ἀλλήλων, ὅπως ἰαθῆτε· πολὺ ἰσχύει δέησις δικαίου ἐνεργουμένη.

16 Confitemini alii aliis offensas, & orate alii pro aliis, vt sanemini. multum *enim* valet deprecatio iusti efficax.

16 Confitemini ergo alter utrum peccata uestra, & orate pro inuicem, ut saluemini. multum enim ualet deprecatio iusti assidua.

5.Reg.17.a.1, & 18.g.45 luc.4.d.25

17 Ἡλίας ἄνθρωπος ἦν ὁμοιοπαθὴς ἡμῖν, καὶ προσευχῇ προσηύξατο τοῦ μὴ βρέξαι· καὶ οὐκ ἔβρεξεν ἐπὶ τῆς γῆς ἐνιαυτοὺς τρεῖς καὶ μῆνας ἕξ.

17 ‖ Elias homo erat iisdem quibus nos obnoxius, & precibus precatus est ne plueret: & non pluit super terram annos tres & sex menses.

17 Elias homo erat similis nobis passibilis, & oratione orauit ut non plueret super terram: & non pluit annos tres & menses sex.

18 Καὶ πάλιν προσηύξατο, καὶ ὁ οὐρανὸς ὑετὸν ἔδωκε, καὶ ἡ γῆ ἐβλάστησε τὸν καρπὸν αὐτῆς.

18 Et rursum precatus est, & cælum dedit pluuiam, & terra protulit fructum suum.

18 Et rursum orauit, & cælum dedit pluuiam, & terra dedit fructum suum.

12 Sit autem vestrum est, est, ἤτω δὲ τὸ ὑμῶν ναὶ, ναί. Id est, Quod affirmandum fuerit, simpliciter & sine iureiurando affirmate: quod negandum, simpliciter negate. Alii huc referunt, quasi iubeat Iacobus vt veri & constantes simus tum in affirmando, tum in negando. Sed hoc mihi quidem videtur à Iacobi scopo alienum, vt diximus copiosius Matth.5.f.37. Pro me facit Basilius Concione in Psalm.14, vt numerant Græci: ita scribens, ὁ γίγνεται τὸ πρᾶγμα; ἄρνησις ἐπακολουθήτω. γίγνεται τὸ πρᾶγμα; συγκατάθεσις βεβαιούτω, χωρὶς τῆς πρὸς ἕτερον ἐπιπλοκῆς. αὐτὴν καθ' ἑαυτὴν πειρῶ τὴν ἀλήθειαν παρέχειν, ψιλαῖς ταῖς διαβεβαιώσεσι κεχρημένος. Ne in condemnationem incidatis, ἵνα μὴ ὑπὸ κρίσιν πέσητε. Ita legit Vetus interpres, consentiente vno ex vetustioribus Græcis nostris codicibus: neque dubitare possum quin ea sit germana lectio: sicut suprà versu 9 dixit, ἵνα μὴ κατακριθῆτε, vt ne condemnemini. vt interim taceam Iacobum manifestè alludere ad verba illa Domini, Exo.20.b.7, fore vt Dominus non habeat pro innocente eum qui temere ipsius nomen vsurparit: id est fore vt condemnet. Suspicor autem inde ortum errorem, quòd quum scripsisset aliquis mendosè ὑπόκρισιν, visum est addendam εἰς præpositionem, ne hiaret constructio. Hinc factum vt in plerisque exemplaribus legatur ἵνα μὴ εἰς ὑπόκρισιν πέσητε, ne in simulationem incidatis, vt Erasmus conuertit. Fateor tamen hanc quoque veram sententiam esse, quum nulli magis fallant quàm qui temere iurare consueuerunt: sed spectandum tamen quid magis appositè dicatur.

14 Pro eo, ἐπ' αὐτόν. Hebraicè עליו, pro ὑπὲρ αὐτοῦ: nisi fortassis respexit ad ritum impositionis manuum, qui in sanando etiam adhibebatur, vt Mar.16.d.18. Oleo, ἐλαίῳ. Fuit hoc symbolum doni sanationis. Quorsum igitur nunc symbolum, si nusquam extat donum? In nomine Domini, ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου. Id est, inuocato nomine Domini.

15 Quòd si peccata commiserit, κἂν ἁμαρτίας ἦ πεποιηκώς. Rectè meminit peccatorum, propter quæ nimirum plerunque immittuntur morbi: vt Matth.9.a.6. quamuis hoc non sit perpetuum, vt liquet Iohan.9.a.2. Ideo addita est coniunctio ἐάν, si.

16 Alii aliis, ἀλλήλοις. Vulg. Alterutrum, id est (si Papistis illis sacrificis credimus) Sacerdoti enumerate peccata vestra quæ nihil ad eum pertinẽt. Dignum certè commentum illorum cerebro à quibus est excogitatum. Et orate, καὶ εὔχεσθε. Vah, nulla Sacerdotalis absolutionis mentio est. Imò oportuerit laicum atque adeo mulierculam vicissim orare pro Sacerdote.

17 Precibus precatus est, προσευχῇ προσηύξατο. Repetitio Hebraica, cuiusmodi multas alias annotauimus: acsi diceret, Religiosè precatus est.

Ἀδελφοί, ἐάν τις ἐν ὑμῖν πλανηθῇ ἀπὸ τῆς ἀληθείας, καὶ ἐπιστρέψῃ τις αὐτόν,

19 Fratres, ‖ siquis inter vos aberrarit à veritate, & conuerterit eum quispiam,

19 *Fratres mei, siquis ex uobis errauerit à ueritate, & conuerterit quis eum,* Matth.18.b.15

Γινωσκέτω ὅτι ὁ ἐπιστρέψας ἁμαρτωλὸν ἐκ πλάνης ὁδοῦ αὐτοῦ, σώσει ψυχὴν ἐκ θανάτου, καὶ καλύψει πλῆθος ἁμαρτιῶν.

20 Sciat eum qui auerterit peccatorem ab errore viæ suæ, seruaturum animam à morte, & obtecturum multitudinem peccatorum.

20 *Scire debet quoniam qui conuerti fecerit peccatorem ab errore uiæ suæ, saluabit animam eius à morte, & operiet multitudinem peccatorum.*

19 Conuerterit, ἐπιστρέψῃ. Id est, in viam reuocarit. Hinc apud Hebræos pœnitentia vocatur תשובה, id est conuersio.

Epistola catholica Petri Apostoli prior. Πέτρου τοῦ ἀποστόλου ἐπιστολὴ καθολικὴ πρώτη.

NOVA INTERPR. VETVS.

Κεφάλαιον α.

ΠΕΤΡΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐκλεκτοῖς παρεπιδήμοις διασπορᾶς Πόντου, Γαλατίας, Καππαδοκίας, Ἀσίας, καὶ Βιθυνίας·

CAP. I.

1 PETRVS Apostolus Iesu Christi, aduenis dispersis per ¨ Pontum, Galatiam, Cappadociam, Asiam, & Bithyniam:

CAP. I.

1 *Petrus Apostolus Iesu Christi, electis aduenis dispersionis Ponti, Galatiæ, Cappadociæ, Asiæ, & Bithyniæ:*

Κατὰ πρόγνωσιν Θεοῦ πατρὸς ἐν ἁγιασμῷ πνεύματος, εἰς ὑπακοὴν καὶ ῥαντισμὸν αἵματος Ἰησοῦ Χριστοῦ· χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη πληθυνθείη.

2 Delectis ¨ ex prænotione Dei Patris ¨ ad sanctificationem Spiritus, ¨ per obedientiã & ¨ aspersionem sanguinis Iesu Christi: gratia vobis & pax multiplicetur.

2 *Secundum præscientiam Dei Patris, in sanctificationem Spiritus, in obedientiam & aspersionem sanguinis Iesu Christi: gratia nobis pax multiplicetur.*

IN CAPVT I.

1 Pontum, Galatiam, Πόντου, Γαλατίας. Has duas regiones perperam cõiunxit Theodoritus in Græco argumento huius epistolæ, quod illi tribuitur. Sunt enim duæ distinctæ regiones, quum Ponti regio maritima fuerit, Galatiæ & Cappadociæ mediterraneis incumbens, vt ex Strabone liquet.

2 Ex prænotione Dei, κατὰ πρόγνωσιν Θεοῦ: vel Ex proposito Dei, nihil variante sententia. Illud autẽ ἐκλεκτοῖς, delectis, quanuis in Græcis priore loco ponatur, tamen perspicuitatis causa huc reposuimus, quò certum est referri. Ad sanctificationem Spiritus, ἐν ἁγιασμῷ πνεύματος. Id est εἰς ἁγιασμὸν, nimirum vt Spiritu segregati, Deo consecrarentur, vt Ephes.1.a.5. Est enim hic electionis finis, quod ad ipsos quidẽ attinet, nõ tamen vltimus. Nam hæc sanctificatio ad vitam æternam eos deducit, vt omnia in Dei gloriam redundent: vt Ephes.1.b.12. Erasmus, Per sanctificationem Spiritus: non satis apposité. Per obedientiam, εἰς ὑπακοὴν. Id est δι᾽ ὑπακοῆς, &c. Nam hæc omnia declarat ב Hebræorum, cuius loco vsurpatur אל, id est εἰς. Vulg. & Eras. In obedientiã & aspersionẽ, &c. ita videlicet vt sanctificatio, id est segregatio illa & consecratio generaliter accepta, in duas partes distribuatur, nẽpe in regenerationem, & peccatorum remissionẽ. Ego puto Apostolum alludere ad Legis purificationes, atque hoc modo malo designari nostræ sanctificationis materiam, nempe Christum Iesum, qui Patri fuit obediens ad mortem vsque, mortem autem crucis, vt Rom.5.d.19, & 3.c.24, & d.25. Ita cõplexus fuerit Petrus omnes proprias salutis nostræ causas, quæ à Deo manant, nempe Efficientem causam, Dei prænotionem: Formalem, vocationem efficacem, quam electionis nomine intelligit: (nam, vt alibi diximus, tum demum re ipsa eligimur quum Deus æternũ suum decretum in nobis per vocationem exequitur) Finem, sanctificationem electorum: Materiam, Christi obedientiam

Et aſperſionem ſanguinis, καὶ ῥαντισμὸν αἵματος. Explicat quæ illa ſit obedientia Chriſti, & quomodo à nobis conſideranda, nempe non ſimpliciter & per ſe, ſed noſtri reſpectu, nempe vt aſperſio. ſimúlque ad illam ſanguinis aſperſionem reſpicit quæ ſub Lege vſurpatur, de qua copioſè Heb. 9. c. 18, & deinceps. quamobrem etiam ſanctificationem Spiritus commemorauit, non carnis.

Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ κατὰ τὸ πολὺ αὐτοῦ ἔλεος ἀναγεννήσας ἡμᾶς εἰς ἐλπίδα ζῶσαν δι' ἀναστάσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐκ νεκρῶν,	3 Benedictus Deus & Pater Domini noſtri Ieſu Chriſti, qui ex multa ſua miſericordia regenuit nos in ſpem viuam per reſurrectionem Ieſu Chriſti ex mortuis,	3 *Benedictus Deus & Pater Domini noſtri Ieſu Chriſti, qui ſecundum miſericordiam ſuam magnam regenerauit nos in ſpem viuam, per reſurrectionem Ieſu Chriſti ex mortuis,*
Εἰς κληρονομίαν ἄφθαρτον καὶ ἀμίαντον καὶ ἀμάραντον, τετηρημένην ἐν οὐρανοῖς εἰς ἡμᾶς,	4 In hæreditatem quæ nec perire poteſt, nec cõtaminari, nec marceſcere, nobis in cælis ſeruatam,	4 *In hæreditatem incorruptibilem, & incontaminatam & immarceſcibilem, cõſeruatam in cælis in nobis,*
Τοὺς ἐν δυνάμει Θεοῦ φρουρουμένους διὰ πίστεως, εἰς σωτηρίαν ἑτοίμην ἀποκαλυφθῆναι ἐν καιρῷ ἐσχάτῳ.	5 Qui virtute Dei cuſtodimur per fidẽ, ad ſalutem quæ parata eſt patefieri, tempore vltimo.	5 *Qui in virtute Dei cuſtodimini per fidẽ in ſalutem, paratam reuelari in tẽpore nouiſſimo.*
Ἐν ᾧ ἀγαλλιᾶσθε, ὀλίγον ἄρτι (εἰ δέον ἐστὶ) λυπηθέντες ἐν ποικίλοις πειρασμοῖς·	6 Qua in re exultatis, triſtitia paululum nũc (ſi opus eſt) in varíis tentationibus affecti:	6 *In quo exultatis modicum nunc, ſi oportet contriſtari in varíis tentationibus:*
Ἵνα τὸ δοκίμιον ὑμῶν τῆς πίστεως πολὺ τιμιώτερον χρυσίου, τοῦ ἀπολλυμένου, διὰ πυρὸς δὲ δοκιμαζομένου, εὑρεθῇ εἰς ἔπαινον καὶ τιμὴν καὶ δόξαν, ἐν ἀποκαλύψει Ἰησοῦ Χριστοῦ.	7 Vt exploratio fidei veſtræ multo pretioſior *exploratione* auri, quod perit & tamen per ignẽ exploratur comperiatur *nobis eſſe* laudi & gloriæ & honori, quũ patefiet Ieſus Chriſtus.	7 *Vt probatio veſtræ fidei multo pretioſior auro, quod per ignẽ probatur, inueniatur in laudẽ & gloriam & honorem in reuelatione Ieſu Chriſti:*
Ὃν οὐκ εἰδότες ἀγαπᾶτε, εἰς ὃν ἄρτι μὴ ὁρῶντες, πιστεύοντες δὲ, ἀγαλλιᾶσθε χαρᾷ ἀνεκλαλήτῳ καὶ δεδοξασμένῃ·	8 Quem quum non videritis, diligitis: quem quũ nunc nõ cernatis, ei tamen credentes, exultatis gaudio ineffabili & glorioſo:	8 *Quem quum nõ videritis, diligitis: in quem nunc quoque nõ videntes, credentes autem, exultatis lætitia inenarrabili & glorificata:*
Κομιζόμενοι τὸ τέλος τῆς πίστεως ὑμῶν, σωτηρίαν ψυχῶν.	9 Reportãtes mercedem fidei veſtræ, ſalutem animarum.	9 *Reportantes finem fidei veſtræ, ſalutem animarum.*

3 Deus & Pater, ὁ Θεὸς καὶ πατήρ. Vide 1. Cor. 15. c. 24. In ſpem viuam, εἰς ἐλπίδα ζῶσαν. Id eſt perennẽ, ſicut explicat proximo verſiculo, ſi Spem accipias μετωνυμικῶς pro re ſperata, vt Rom. 8. d. 24, & alibi ſæpe. Sin autem pro affectu illo quo promiſſa ſperantur, vera etiam erit ſententia, quum ſit etiam donum regeneratorũ non minus proprium quàm fides.

4 Nobis, εἰς ἡμᾶς. Id eſt ἡμῖν. reſpondet enim εἰς literæ Hebræorum ל, quæ tertio caſui præponitur, vt ſæpe annotauimus. Vulg. In vobis. Eraſ. Erga vos, nimium obſcurè, vt taceam melius multo cõuenire ἡμᾶς, nos, quàm ὑμᾶς, vos. In cælis, ἐν οὐρανοῖς. Tacitè reprehendit craſſas Iudæorum opiniones de Meſſia.

5 Tempore vltimo, ἐν καιρῷ ἐσχάτῳ. Hoc eſt quod Daniel עת קץ, id eſt tempus finis vocat, quo videlicet futura eſt ſumma illa inſtauratio, quam rerum vniuerſitas expectat, Rom. 8. d. 19, & deinceps.

6 Qua in re, ἐν ᾧ. Hoc ego refero ad totum ſuperioris orationis complexum, vt ᾧ neutrius ſit generis. poſſit tamen aliquis etiam Θεὸν repetere ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, vt ſignificetur, fideles in Deo exultare, quantumuis variæ ac multiplices tentationes vrgeant, vt paulo pòſt verſu 8.

7 Exploratio, τὸ δοκίμιον. Vide Iac. 1. a. 3. *Exploratione* auri, χρυσίου. Vel, quàm auri, ſcilicet exploratio. Omnino enim ſubaudiendus eſt articulus τοῦ, ſub. δοκιμίῳ: cuius eclipſis ſimile prorſus exemplum annotauimus Ioh. 5. f. 36, & Matth. 5. c. 20, & 1. Ioh. 2. a. 2. Poſcit enim ratio antitheſeως vt exploratio cum exploratione, id eſt afflictiones cum igne: & res ipſæ, id eſt fides cum auro, comparentur. Cõperiantur *nobis eſſe* laudi, εὑρεθῇ εἰς ἔπαινον. Vulg. Inueniatur in laudem. Eraſ. Reperiatur in laudem. Ego nonnihil ſuppleui, non modò vt obſcurum Hebraiſmum illuſtrarem, ſed etiam vt oſtenderem hìc agi de ipſorum electorum laude & honore & gloria: quibus nimirum ſynonymis voluit Petrus tentationum dedecus & ignominiam obtegere. Sic tribuuntur eadem electis æternam vitam adeptis, Rom. 2. a. 7. Quum patefiet, ἐν ἀποκαλύψει. De ſecundo Chriſti aduentu loquitur.

9 Mercedem, τὸ τέλος. Heb. אחרית, quod declarat & fidem & mercedem, eò quòd merces ſit operis finis. Vulg. & Eraſ. finẽ: quod non videtur ſatis quadrare verbo κομίζεσθαι. Salutẽ animarũ, σωτηρίαν ψυχῶν, id eſt veſtram. Ponitur enim anima pro homine συνεκδοχικῶς, &, quocunque modo interpreteris, ſubauditur pronomen veſtrarum, acſi vernaculo noſtro ſermone dicas *De vos perſonnes*, vt 2. Corinth. 12. c. 15.

10 Περὶ ἧς σωτηρίας ἐξεζήτησαν καὶ ἐξηρεύνησαν προφῆται οἱ περὶ τῆς εἰς ὑμᾶς χάριτος προφητεύσαντες·

10 De qua salute inquisierunt, & *quam* scrutati sunt Prophetæ, qui *uenturam* in vos gratiã prædixerunt.

10 *De qua salute exquisierũt atque scrutati sunt Prophetæ q de futura ĩ nobis gratia prophetauerunt.*

11 Ερευνῶντες εἰς τίνα ἢ ποῖον καιρὸν ἐδήλου τὸ ἐν αὐτοῖς πνεῦμα Χριστοῦ, προμαρτυρόμενον τὰ εἰς Χριστὸν παθήματα, καὶ τὰς μετὰ ταῦτα δόξας.

11 Scrutantes in quem aut cuiusmodi temporis articulum "prænuntius ille qui in ipsis *erat* Spiritus Christi, declararet *euenturas* Christo perpessiones, & "gloriam illas consequuturã.

11 *Scrutantes in quod uel quale tempus significaret in eis Spiritus Christi, prænuntians eas quæ in Christo sunt passiones, & posteriores glorias.*

12 Οἷς ἀπεκαλύφθη ὅτι οὐχ ἑαυτοῖς, ἡμῖν δὲ διηκόνουν αὐτὰ ἃ νῦν ἀνηγγέλη ὑμῖν διὰ τῶν εὐαγγελισαμένων ὑμᾶς ἐν πνεύματι ἁγίῳ ἀποσταλέντι ἀπ' οὐρανοῦ, εἰς ἃ ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι παρακύψαι.

12 Quibus patefactum est, eos "non sibi sed nobis ea administrare quæ nunc annuntiata sunt vobis per eos qui vobis prædicarunt Euangelium "per emissum è cælo Spiritum sanctum, in quæ desiderant Angeli "introspicere.

12 *Quibus reuelatum est quia non sibiipsis, nobis autem ministrabant ea quæ nunc nuntiata sunt nobis per eos qui euangelizauerunt uobis, Spiritu sancto misso de cælo, in quæ desiderant Angeli prospicere.*

13 Διὸ ἀναζωσάμενοι τὰς ὀσφύας τῆς διανοίας ὑμῶν, νήφοντες, τελείως ἐλπίσατε ἐπὶ τὴν φερομένην ὑμῖν χάριν ἐν ἀποκαλύψει Ιησοῦ Χριστοῦ.

13 Quapropter "succincti lumbis mentis vestræ, sobrii, "integrè sperate in eam quæ ad vos defertur gratiam, "in patefactione Iesu Christi.

13 *Propter quod succincti lumbos mentis uestræ, sobrij, perfectè sperate in eam quæ offertur uobis gratiam, in reuelatione Iesu Christi.*

14 Ως τέκνα ὑπακοῆς, μὴ συσχηματιζόμενοι ταῖς πρότερον ἐν τῇ ἀγνοίᾳ ὑμῶν ἐπιθυμίαις·

14 Vt filii obedientes, qui vos non conformetis pristinis quæ in ignorantia vestra *uiguerunt* cupiditatibus.

14 *Quasi filij obedientiæ, non configurati prioribus ignorantiæ uestræ desiderijs.*

15 Αλλὰ κατὰ τὸν καλέσαντα ὑμᾶς ἅγιον, καὶ αὐτοὶ ἅγιοι ἐν πάσῃ ἀναστροφῇ γενήθητε.

15 ‖Sed sicut is qui vos vocauit sanctus est, ipsi quoque sancti in omni conuersatione reddamini.

15 *Sed secundum eum qui uocauit uos sanctum, & ipsi in omni conuersatione sancti sitis.* Luc.1.g.75

16 Διότι γέγραπται, Αγιοι γένεσθε, ὅτι ἐγὼ ἅγιός εἰμι.

16 Propterea scriptum est, ‖Sancti estote: nam ego sanctus sum.

16 *Quoniam scriptum est: Sancti eritis, quoniam ego sanctus sum.* Leuit.11.g.44 9.a.2, & 20.b.7

17 Καὶ εἰ πατέρα ἐπικαλεῖσθε τὸν ἀπροσωπολήπτως κρίνοντα κατὰ τὸ ἑκάστου ἔργον, ἐν φόβῳ τὸν τῆς παροικίας ὑμῶν χρόνον ἀναστράφητε·

17 Itaque, "si patrem cognominatis eum ‖qui citra personarum respectum iudicat ex cuiusq; opere, cũ timore versamini "cõmorationis vestræ tẽpore:

17 *Et si patrem inuocatis eum qui sine acceptione personarum iudicat secundum uniuscuiusque opus, in timore incolatus uestri tẽpore cõuersamini* Deut.10.d.17 rom.2.b.11 gal.2.b.6

11 Prænũtius, προμαρτυρόμενος. Participiũ ex Hebr. idiotismo, pro verbali nomine quod vocãt. Vulg Prænuntiãs. Eras. Qui priusquã acciderẽt testabatur. Sed in eo grauiter peccatũ puto ab interpretib⁹ ꝙ hoc participiũ cõiunxerint cũ παθήματα, hiãte prorsus cõstructione verbi ἐδήλου, & εἰς præpositionis illi subiunctæ: quod incõmodũ vt in Latino sermone vitarẽ, necesse fuit verborũ collocationẽ nõnihil immutare. Gloriã, δόξας. Vsus est plurali numero, emphaseως causa, ex Hebræorum more, quod nusquã alibi in his libris inuenio.

12 Non sibi, οὐχ ἑαυτοῖς. Quomodo hoc intelligendũ sit diximus Heb.11.c.13, & 33 g.39. Cæterùm qui videre volet quàm diligens interdum fuerit interpres Hieronymus, à quo nonnulli nefas esse putant dissentire, conferat hunc locum cum Græcis, ita vt ab eo conuersus est quum librum secundum Didymi de Spiritu sancto interpretaretur. Per Spiritum sanctum, ἐν πνεύματι ἁγίῳ. Alludit ad prophetiam Ioelis, in Apostolis tanquam Spiritus sancti primitiis exhibitã die Pentecostes, quam idem noster Petrus explicat Act.2.c.6, & deinceps. Introspicere, παρακύψαι. Vulg. & Eras. Prospicere. Vide Iac.1.d.25.

13 Succincti, &c. ἀναζωσάμενοι, &c. Redit ad id quod dixerat, spẽ nostrã esse in cælis repositam. Eo igitur docet esse nobis per puram & sanctã vitã (quasi iter aliquod) perueniẽdũ. Sũpta est autẽ trãslatio ex vetusto more: quũ enim prælõgis vestib⁹ vterẽtur, nõ poterãt nisi succincti iter facere. Hinc illud Christi dictũ, Sit lũbi vestri succincti, Luc.12.e.35. Sed Petrus metaphorã duplicat, quũ lũbos mẽti tribuit. Iubet igitur, sublatis omnib⁹ impedimẽtis, præparatos esse animos ad hoc iter ingrediendũ. Ideo requirit in primis sobrietatẽ, ne videlicet vel cibo & potui reliquisve carnis illecebris, vel mundi curis, vel falsis & vanis opinionibus sint ebrii. Nã in huiusmodi hominib⁹, nec manus, nec pes (vt inquit ille) officiũ facit: imò ne animus quidẽ. Integrè, τελείως, i. solidè ac sincerè. Heb. בתום. Nisi malimus exponere, Ad finẽ vsq;. Vulg. & Eras. Perfectè. In patefactione, &c. ἐν ἀποκαλύψει, &c. vel εἰς ἀποκάλυψιν. Sic enim solet secũdũ aduẽtũ Christi significare, vt suprà, v.5 & 7, quo demũ exhibebitur nobis gratia quæ nũc nobis offertur. Eras. Dũ nobis patefit Iesus Christus, ita vt hoc ad Euãgelii prædicationẽ pertineat. 14 In ignorantia vestra ἐν τῇ ἀγνοίᾳ ὑμῶν. Ignorãtiã vocat cæcitatẽ illã Iudæorũ cuius fit mentio Ioh.9.g.39, & deinceps. Nã extra Christũ nihil præter densissimã caliginẽ. 17 Si patrẽ cognominatis, εἰ πατέρα ἐπικαλεῖσθε. i. si eius patris filii vultis nũcupari. Vide Iac.2.b.7 Cõmorationis, τῆς παροικίας. Vulg. & Eras. Incolatus. Vide Matth.2.d.23, & 2.Cor.5.a.6.

18 Εἰδότες ὅτι οὐ φθαρτοῖς ἀργυρίῳ ἢ χρυσίῳ ἐλυτρώθητε ἐκ τῆς ματαίας ὑμῶν ἀναστροφῆς πατροπαραδότου·

18 Vt qui sciatis vos non caducis *rebus*, argento vel auro, fuisse redemptos ex vana vestra conuersatione, ex patrum traditionibus accepta:

17 *Scientes quòd nõ corruptibilibus, auro uel argento, redempti estis de uana uestra conuersatione paternæ traditionis:*

1. Cor. 6. d. 20, et 7. d. 23; heb. 9. d. 14; 1. ioh. 1. c. 7; apoc. 1. b. 5

19 Ἀλλὰ τιμίῳ αἵματι ὡς ἀμνοῦ ἀμώμου καὶ ἀσπίλου Χριστοῦ·

19 Sed pretioso sanguine, vtpote agni immaculati & incontaminati, *nempe* Christi.

19 *Sed pretioso sanguine quasi agni immaculati Christi & incontaminati:*

Rom. 16. d. 25; eph. 3. b. 9; col. 2. d. 26; 2. tim. 1. c. 19; tit. 1. a. 2

20 Προεγνωσμένου μὲν πρὸ καταβολῆς κόσμου, φανερωθέντος δὲ ἐπ' ἐσχάτων τῶν χρόνων δι' ὑμᾶς,

20 Præordinati quidem ante iacta mundi fundamenta, patefacti verò vltimis temporibus propter vos,

20 *Præcogniti quidem ante mũdi constitutionem, manifestati autẽ nouissimis tẽporibus propter uos,*

21 Τοὺς δι' αὐτοῦ πιστεύοντας εἰς Θεὸν τὸν ἐγείραντα αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, καὶ δόξαν αὐτῷ δόντα, ὥστε τὴν πίστιν ὑμῶν καὶ ἐλπίδα εἶναι εἰς Θεόν.

21 Qui per eum creditis Deo, qui excitauit eum à mortuis, & gloriam ei dedit, vt fides ac spes vestra in Deo esset.

21 *Qui per ipsum fideles estis in Deo, qui suscitauit eum à mortuis, & dedit ei gloriã, ut fides uestra & spes esset in Deum.*

Infrà, 2. c. 17; rom. 12. c. 10; eph. 4. a. 3

22 Τὰς ψυχὰς ὑμῶν ἡγνικότες ἐν τῇ ὑπακοῇ τῆς ἀληθείας διὰ πνεύματος, εἰς φιλαδελφίαν ἀνυπόκριτον, ἐκ καθαρᾶς καρδίας ἀλλήλους ἀγαπήσατε ἐκτενῶς·

22 Animab' vestris purificatis, auscultãdo veritati per Spiritũ, cũ charitate fraterna simulationis experte, ex puro corde alii alios diligite impensè:

22 *Animas uestras castificantes in obediẽtia charitatis, in fraternitatis amore simplici, ex corde inuicem diligite attentius:*

23 Ἀναγεγεννημένοι οὐκ ἐκ σπορᾶς φθαρτῆς, ἀλλὰ ἀφθάρτου, διὰ λόγου ζῶντος Θεοῦ καὶ μένοντος εἰς τὸν αἰῶνα.

23 Renati non ex semine mortali, sed ex immortali, per sermonem Dei viui, & manentis in æternum.

23 *Renati nõ ex semine corruptibili, sed incorruptibili per uerbũ Dei uiui & permanentis in æternum.*

Esaiæ 40. b. 6; eccli. 14. c. 18; iac. 1. b. 10

24 Διότι πᾶσα σὰρξ ὡς χόρτος, καὶ πᾶσα δόξα ἀνθρώπου ὡς ἄνθος χόρτου. ἐξηράνθη ὁ χόρτος, καὶ τὸ ἄνθος αὐτοῦ ἐξέπεσε·

24 Nã omnis caro *est* vt gramen, & omnis gloria hominis vt flos graminis. exaruit gramen, & flos eius decidit:

24 *Quia omnis caro ut fœnũ, & omnis gloria eius tãquã flos fœni. exaruit fœnum, & flos eius decidit:*

25 Τὸ δὲ ῥῆμα Κυρίου μένει εἰς τὸν αἰῶνα. τοῦτο δέ ἐστι τὸ ῥῆμα τὸ εὐαγγελισθὲν εἰς ὑμᾶς.

25 Sed verbum Domini manet in æternum. hoc autem est verbum illud quod euangelizatum est vobis.

25 *Verbum autem Domini manet in æternũ. hoc est autem uerbum quod euãgelizatum est in uos.*

Κεφάλαιον β'.

CAP. II.

CAP. I.

Rom. 6. a. 4; eph. 4. c. 22; col. 3. b. 8; heb. 12. a. 1

1 Ἀποθέμενοι οὖν πᾶσαν κακίαν καὶ πάντα δόλον καὶ ὑποκρίσεις καὶ φθόνους καὶ πάσας καταλαλιάς,

1 Proinde deposita omni malitia & omni dolo & simulationibus & inuidẽtiis, & omnibus obtrectationibus,

1 *Deponẽtes igitur omnẽ malitiã, et õnẽ dolũ, & simulationes, et inuidias, et omnes detractiones,*

2 Ὡς ἀρτιγέννητα βρέφη, τὸ λογικὸν, ἄδολον γάλα ἐπιποθήσατε, ἵνα ἐν αὐτῷ αὐξηθῆτε·

2 Vt modò nati infantes, lac illud sermonis sincerum expetite, vt per illud adolescatis.

2 *Sicut modò geniti infantes, rationabile, sine dolo lac concupiscite, ut in eo crescatis in salutem:*

18 Fuisse redemptos, ὅτι ἐλυτρώθητε. Illa ipsa igitur in quibus, ante Christũ cognitum, collocabant salutis suæ summam, non modò Deum non placabant, sed etiam mortifera erant peccata: quæ vnius Christi sanguine expiari potuerunt. Quid illis igitur fiet qui patrum traditionibus nituntur? Ex patrum traditionibus, πατροπαραδότου. De iis patribus loquitur quorum fit mentio Ezech. 20. c. 18, & alibi sæpe.

19 Vtpote, ὡς. Vulgata, Quasi. Erasmus, Velut. Neuter satis expressè. neque enim ὡς similitudinẽ, sed veritatem hîc declarat, vt diximus 2. Cor. 2. d. 17. Alludit autem his epithetis ad mandatum illud de agno Paschæ seligendo, Exodi 12. a. 5.

20 Præordinati, προεγνωσμένου. i. προορισθέντος, vt Act. 10. g. 42, & 17. g. 31. Inepti sunt igitur qui prouidentiam à decreto separant. Quomodo verò & quo gradu præordinatus sit Christus, diximus Eph. 1. a. 5. Ante iacta, &c. πρὸ καταβολῆς, &c. i. ab æterno. Tempus enim cum mundo cœpit: sed hoc non impedit quominus causarum ordine, remedii ordinatio lapsui, i. morbo, subordinetur, ac proinde creandi proposito, vt exposuimus Eph. 1. a. 5. Propter vos, δι' ὑμᾶς. Vide Heb. 11. g. 40.

22 Per Spiritum, διὰ πνεύματος. Hoc non legit Vetus interpres: quod tamẽ minimè redundat, & in Græcis exemplaribus legitur summo consensu.

24 Omnis caro, πᾶσα σάρξ. Carnis nomen imbecillitatem naturæ humanæ declarat, quæ quidem in animo præcipuè consideranda est.

IN CAPVT II.

2 Vt modò nati infantes, ὡς ἀρτιγέννητα βρέφη. Id est, vt noui homines facti, & nouum vitæ genus ingressi. Lac illud sermonis sincerum, τὸ λογικὸν, ἄδολον γάλα. Pergit in metaphora. Illud igitur qua

tanquam lacte nutritur nouus homo vt adolescat, est Sermo ille vitæ, qui simili prorsus ratione, panis, cibus, aqua, mel, passim vocatur. Dicimur enim pro regenerationis incremento adolescere in Christo: illud autē ipsum per quod cœpta est regeneratio, nimirum Sermo Dei (i. verbum Dei annuntiatū) illam quoque perficiat oportet. Additur deinde aliud epitheton, quo significatur lactis qualitas, sicut priore declarata est eius substantia. Dicitur enim ἄδολον. i. sincerum, non modò quòd Euangelium sit res omnium purissima, sed multo magis vt verum lac ab adulterino distinguatur. Multi enim sunt qui verbum Dei cauponentur, vt 2. Corinth. 2. d. 17, & huic alioqui purissimo lacti venenum misceant: quos totis viribus fugere nos oportet, nedum vt alimentum eiusmodi expetamus. Hæc est (opinor) huius loci germana & simplicissima expositio, quæque cum superioribus optimè cohæreat. Vulgata, Rationabile, pro rationali. Nam quod in quibusdam codicibus legitur Rationabiles, eorum culpa factum est qui quum Græca non nossent, hunc locum corruperunt: quum in veteribus codicibus Latinis integra lectio manserit. Hanc verò interpretationem minimè reiicio, vt sit hæc sententia, Oportere quidem nos esse pueros, sed malitia non sensibus: & lacte quidem nos nutriri, sed recta intelligentia condito: ita tamen vt omnis dolus & vafrities procul absit, sed temperata sit simplici prudentia, Mat. 10. c. 6, vt tradit doctissimus interpres. Erasmus putauit lac dici λογικὸν, vt à corporeo lacte discernatur. Ideo conuertit, Lac nō corporis, sed animi, quod dolum nescit: quæ explicatio mihi quidem non probatur. Superest vt admoneā, Paulum pueritiæ & lactis mentionem facere diuerso sensu, nempe 1. Cor. 3. a. 1, & Eph. 4. c. 13. Infantiam enim opponit adultæ ætati, ideóque lactis nomine prima Christianæ religionis tyrocinia significat. Hic verò Petrus infātiam priori illi corruptissimæ vitæ opponit, & perpetuum lactis (id est veræ ac sinceræ doctrinæ Euangelicæ) vsum commēdat. Adolescatis, αὐξηθῆτε, vel crescatis. Nonnulli Græci codices addunt εἰς σωτηρίαν, ad salutem.

Εἴπερ ἐγεύσασθε ὅτι χρηστὸς ὁ Κύριος.	3 Si quidē "gustastis quòd benignus sit Dominus.	3 *Si tamen gustastis quoniam dulcis est Dominus*	
Πρὸς ὃν προσερχόμενοι, λίθον ζῶντα, ὑπὸ ἀνθρώπων μὲν ἀποδεδοκιμασμένον, παρὰ δὲ Θεῷ ἐκλεκτὸν, ἔντιμον·	4 Ad quē accedētes, "q est lapis viuus, ab hominibus quidē reprobatus, apud Deum verò electus ac pretiosus:	4 *Ad quē accedētes, lapidem viuū, ab hominibus quidem reprobatum, à Deo autem electum & honorificatum:*	
Καὶ αὐτοὶ ὡς λίθοι ζῶντες οἰκοδομεῖσθε, οἶκος πνευματικὸς, ἱεράτευμα ἅγιον, ἀνενέγκαι πνευματικὰς θυσίας, εὐπροσδέκτους τῷ Θεῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ.	5 Ipsi quoque, veluti viui lapides, ædificemini, domus spiritualis, ‖ sacerdotium sanctum, ad offerendum spirituales hostias, acceptas Deo per Iesum Christum.	5 *Et ipsi tanquā lapides viui, superædificamini, domus spiritualis, sacerdotium sanctum, offerre spirituales hostias, acceptabiles Deo p Iesum Christū.*	Apoc. 1. b. 6
Διὸ καὶ περιέχει ἐν τῇ γραφῇ, Ἰδοὺ τίθημι ἐν Σιὼν λίθον ἀκρογωνιαῖον, ἐκλεκτὸν, ἔντιμον· καὶ ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ, οὐ μὴ καταισχυνθῇ.	6 Quapropter etiam "continetur in Scriptura, ‖ Ecce pono in Sion lapidem "in imo angulo, electum, pretiosum: cui qui credit, "non pudefiet.	6 *Propter quod continet Scriptura, Ecce pono in Sion lapidem summum angularem, electum, pretiosum: & qui crediderit in eum, non confundetur.*	Esa. 28. d. 16 rom. 9. g. 33
Ὑμῖν οὖν ἡ τιμὴ τοῖς πιστεύουσιν· ἀπειθοῦσι δὲ, λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας, καὶ λίθος προσκόμματος, καὶ πέτρα σκανδάλου·	7 Vobis igitur est honori qui creditis: immorigeris verò, ‖ lapis quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est caput anguli, & lapis offendiculi, & petra offensionis:	7 *Vobis igitur honor credētibus: non credentibus autem, lapis quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli: & lapis offensionis, & petra scandali,*	Psal. 117. d. 22 matth. 21. d. 42 act. 4. b. 11
Οἳ προσκόπτουσι τῷ λόγῳ, ἀπειθοῦντες, εἰς ὃ καὶ ἐτέθησαν.	8 Nempe iis qui offendūt ad sermonē, ‖ immorigeri, "ad quod etiam conditi fuerunt.	8 *Iis qui offendunt Verbo, nec credunt, in quod & positi sunt.*	Esa. 8. c. 14 rom. 9. g. 33

3 Gustastis, ἐγεύσασθε. Alludit ad Psalmum 34. b. 9.

4 Qui est lapis viuus, λίθον ζῶντα. Ecclesiam templo comparat, cuius lapides sint singuli fideles. Alludit ergo ad veteris templi structuram: quò etiam pertinet quod de sacerdotibus sanctis & spiritualibus hostiis cōmemorat. Hic enim viua & spiritualia sunt omnia: illic mortua & carnalia, si modò signa à rei veritate separaris, sicuti facere necesse est quoties seorsim considerantur.

6 Continetur, περιέχει. Id est περιέχεται, passiuè: nisi malimus legere ἡ γραφὴ, Scriptura, sicut legit Vetus interpres, consentiente vno ex vetustis nostris codicibus: vel Dei nomen repetere ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, vt sit sententia, Deum complecti in Scriptura, Ecce pono in Sion, &c. Aliæ duæ expositiones mihi non placent. Quidam enim repetunt Christi nomen, qui dicatur in Scripturis περιέχειν, id est continere, totum videlicet ædificium: vel περιέχειν, id est excellere in Scripturis, id est in hoc Scripturæ testimonio. In imo angulo, ἀκρογωνιαῖον. Vulgata, Summum angularem. Erasmus, In summo ponendum angulo. Vide Eph. 2. d. 20. Cæterùm ita citat Petrus hūc locum vt verba non annumeret, & vnum etiam vocabulum transpositum sit. Ita enim plenè citatus fuisset hic Esaiæ locus, ἰδοὺ τίθημι ἐν Σιὼν λίθον, λίθον ἐκλεκτὸν, ἀκρογωνιαῖον, ἔντιμον. Deinde sequitur מוּסָד מוּסָּד, i. θεμέλιον στερεὸν, fundamentum solidum: quæ verba Petrus non attigit. Quinetiam quod ἀκρογωνιαῖον scriptum est, respicit potius Dauidis dictum Psal. 118. c. 27, quum in Esaia duntaxat legatur פִּנַּת יִקְרַת, i. angulū pretiosum. Sed hæc varietas nihil immutat, nec sētētiæ quicquā detrahit. Nō pudefiet, οὐ μὴ καταισχυνθῇ. Vide Rō. 10. b. 11.

8 Ad quod etiam conditi fuerunt, εἰς ὃ καὶ ἐτέθησαν. Id est ἐξηγέρθησαν, vt legitur ad Rom. 9. d. 17. vel κατηρτίσθησαν, vt ad Romanos 9. d. 22. Nisi malimus constitutos, id est ordinatos, dicere, vt idem verbum sumus interpretati Iohannis 15. c. 16, Act. 13. g. 47, & aliis locis. Sed à quo tandē positi vel excitati, vel coagmentati seu effecti, vel denique constituti & ordinati sunt? Num à seipsis? Hoc verò absurdius est quàm vt refutatione indigeat, vt diximus Rom. 9. d. 22: & nullum dubitationi locum relinquit aliorum locorum collatio. Ego, inquit,

excitaui te vt ostendam in te potentiam meam, Rom.9.d.17. Deus, inquit Solomon, fecit omnia propter se, etiam impium ad diem malum, Prouerb.16.a.4. Iste (inquit Simeon Luc.2.f.34) κεῖται, positus est, in ruinam & resurrectionem multorum. Cedo verò à quo positus? Ab eo videlicet qui de hac ipsa re loquens Rom.9.g.33, Ego pono in Sion, inquit, lapidem offendiculi, &c. neque enim melior erit Esaiæ interpres quærẽdus quam sit Paulus, qui pro eo quod dixerat Esaias, Et erit, scripsit, ἰδοὺ τίθημι, ecce pono. Quo modo etiam Esaias 49.b.6, Posui te, inquit, pro luce Gentium. vt iam non possimus dubitare quin verbum τίθεσθαι, siue electos siue reprobos consideres, Dei conditoris consilium respiciat. Ecce enim Iohan.15.c.16, quum dixisset ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς, ego elegi vos, statim subiicit, καὶ ἔθηκα ὑμᾶς, & posui vos. Hæc ergo est huius loci sententia, Duo esse Iudæorum genera: (Iudæis enim scribit Petrus) vnum eorum qui Christum sunt amplexi, quibus Christus est honori: alterum eorum qui sunt immorigeri, quibus Christus est offendiculo, prout etiam ad hoc ipsum à Deo sunt conditi. Ergo, dices, crudelis est Deus: imò infinitè misericors, qui vel vnum seruet. Quis verò illum adstrinxit ad seruandos omnes? Imò iustissimus, qui nullos condemnet nisi in quibus causam ipsam condemnationis hærentem inuenerit. Nam (vt sæpe dixi) inter decretum Dei & ipsius decreti exequutionem, causa damnationis intercedit, eorum videlicet improbitas qui iusto Dei iudicio damnantur, ita vt nullos nisi seipsos possint accusare. Sed ad rem redeo. Nonnulli conati sunt huius loci testimonium eludere noua quadam eclipsi, perinde nimirum acsi scriptum esset ἀπειθοῦντες εἰς ἐκεῖνο εἰς ὃ καὶ ἐτέθησαν, (sic enim vertit Erasmus) Neque credunt in id ad quod & instituti fuerãt. Atqui non est scriptum ἀπιστοῦντες, sed ἀπειθοῦντες: & vtrouis modo legas, absurda fuerit ista constructio: neque ἐτέθησαν significare potest, instituti fuerant. Itaque Castellio maluit conuertere, Ei diffidentes ad quod erant destinati: quam interpretationem prorsus reiicio. Primùm enim ostendimus, eã causam quæ istos adduxit vt vellent hunc locum emollire, nempe ne Deum viderentur crudelem facere, nullius esse momenti; quasi videlicet corruitura sit Dei iustitia nisi nostro patrocinio fulciatur: aut quasi nimium durè & impropriè loquutus sit Spiritus sanctus. Deinde hoc dico, Petrum non loqui de Iudæis in genere, sed de iis qui monenti Deo parere pro sua perpetua contumacia noluerunt: vt iam nullus hîc locus pateat illi subterfugio, gẽtem Iudæorum in genere dici saluti destinatam. Tertia ratio hæc est, non modò nouam & insolentẽ esse hãc eclipsin, sed etiam absurdũ sensum gignere. Nam si de Christo, si de Euangelio, si de fide exponas, quid illud erit, Positum esse ad Christum, ad Euangelium, ad fidem? Sin verò de salute interpreteris, quid significabit, morem non gerere saluti ad quam conditus fueris? Et quæso, quis non videt Petrum planius ac magis perspicuè fuisse scripturum si quippiam eiusmodi significare voluisset: sicut infrà, 3.a.1, τῷ λόγῳ expressit? Præterea particula καὶ adiũcta, & quod mox subiicit, Vos autem genus electum, nónne manifestam antithesin ostendit electorum & eorũ qui ad contumaciam conditi sunt: sicut credentes & immorigeros antè opposuerat? Quintò, quid illic fiet vbi nullus locus est istiusmodi eclipsi? veluti 1. Thess.5.b.9, vbi in simili prorsus argumento Paulus electos opponẽs reprobis, Deus, inquit, οὐκ ἔθετο ἡμᾶς εἰς ὀργὴν, ἀλλ᾽ εἰς περιποίησιν σωτηρίας, &c. Id est, non condidit nos ad irã, sed ad salutis consequutionem per Dominum nostrum Iesum Christum. Nam certè si nullos Deus ad iram cõdidit, frustra hoc dictum erit. Quid verò Iudas versu 4, de his ipsis loquens de quibus Petrus, iis videlicet qui Euangelii cursum impediebant, Subierunt quidam homines, inquit, οἱ πάλαι προγεγραμμένοι εἰς τοῦτο τὸ κρίμα, iã olim ad hanc condemnationem descripti, &c. Ex quorum testimoniorum cõparatione satis puto omnibus liquere quo modo hic locus sit explicandus, etiamsi nulla alia ratio adferatur. Postremò peto ab iis qui hac ratione putãt sese Dei iustitiæ optimè patrocinari, vt etiam atque etiam considerent vter Dei naturæ blasphemiam inurat, ísne qui dicit Deum gloriæ suæ consulentem, ex occulta & inscrutabili, sed iusta tamẽ, sua voluntate ac proposito, certos homines quos ipse solus nouit, iustæ condemnationi ab æterno destinasse: an verò is qui dicat Deum omnes quidem ac singulos saluti destinasse, sed incerta & instabili conditione, vtpote quæ ab hominum voluntate pendeat: aut singulos quidẽ saluti destinasse, & saluos fieri velle, sed homines sua perfidia efficere vt Deus vel quod cogitauit perficere non possit, vel consilium postea commutet. Illud primũ ego ingenuè affirmo, sine quo nec gratiæ nec iustificationis, nec consolationis nostræ basin stare posse dico: ista verò vt planè impia ac blasphema execrari me profiteor: & tamen non video quomodo ex eorum placitis necessariò non consequantur qui singulos volunt saluti esse destinatos. Non ita Christus, qui quum sciret sese certis hominibus ad salutẽ destinatum, Non pro mundo rogo, inquit, sed pro iis quos dedisti mihi, quia tui sunt, Ioh.17.b.9.

Exodi 19.a.6	Ὑμεῖς δὲ γένος ἐκλεκτὸν, βασίλειον ἱεράτευμα, ἔθνος ἅγιον, λαὸς εἰς περιποίησιν· ὅπως τὰς ἀρετὰς ἐξαγγείλητε τοῦ ἐκ σκότους ὑμᾶς καλέσαντος εἰς τὸ θαυμαστὸν αὐτοῦ φῶς.	9 ‖Vos autem genus electum, "regale sacerdotium, gens sancta, populus " quem *sibi Deus* vt proprium vendicat: vt " virtutes prædicetis illius qui vos vocauit è tenebris in admirabilem suam lucem.	9 *Vos autem genus electũ, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis: ut uirtutes annuntietis eius qui de tenebris uos uocauit in admirabile lumen suum.*
Oseæ 2.d.23 rom.2.d.25	Οἱ ποτὲ οὐ λαὸς, νῦν δὲ λαὸς Θεοῦ· οἱ οὐκ ἠλεημένοι, νῦν δὲ ἐλεηθέντες.	10 ‖Qui quondam eratis non populus, nunc *estis* populus Dei: qui non consequuti misericordiam, nunc estis misericordiã consequuti.	10 *Qui aliquãdo nõ populus, nunc autem populus Dei: q nõ consequuti misericordiã, nunc autem misericordiam consequuti.*

9 Regale sacerdotium, βασίλειον ἱεράτευμα. Venusta est inuersio verborum Mosis, Exodi 19.a.6. Et hoc rursus indicat, promissiones, quanuis indefinitè offerantur quibusuis, ad solos tamen electos pertinere. Neque tamen Deus quenquam ludificatur. Vitium enim in ipsis reprobis hæret, quo ipsi oblatam gratiam sponte repudiantes, iusto Dei iudicio aditum patefaciunt. Quem *sibi Deus* vt proprium vendicat, εἰς περιποίησιν. Id est περιποιητός. ita verò coactus fui longo ambitu explicare vocabulum περιποιήσεως. Nam hoc illud est pro quo Hebræi dicunt סגלה, Græci interpretes περιούσιον dicunt. Vide Ephes.1.c.14, & Tit.2.d.14. Possis tamen etiam simpliciter interpretari, Ad acquisitionem, videlicet salutis, vt scribit Paulus 1. Thess.5.b.9. Sed illam interpretationem malo, quia Petrus manifestè alludit ad Exod.19.a.5. Vulg. Populus acquisitionis. Erasmus, Populus qui in lucrum accessit. & quidem malé. Virtutes, τὰς ἀρετάς. Hoc vocabulo comperio solum Petrum vti, semel hoc loco, & bis in posteriore epistola.

Ἀγαπητοί, παρακαλῶ ὡς παροίκους καὶ παρεπιδήμους, ἀπέχεσθαι τῶν σαρκικῶν ἐπιθυμιῶν, αἵτινες στρατεύονται κατὰ τῆς ψυχῆς·

11 Dilecti, precor vt tanquam aduenæ ac peregrini, abstineatis à carnis cupiditatibus, quæ militant aduersus animam.

11 *Charissimi, obsecro, tanquã aduenas & peregrinos, abstinere uos à carnalib⁹ desiderijs quæ militant aduersus animam.* Rom.13.d.14 gal.5.c.17

Τὴν ἀναστροφὴν ὑμῶν ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἔχοντες καλήν, ἵνα ἐν ᾧ καταλαλοῦσιν ὑμῶν ὡς κακοποιῶν, ἐκ τῶν καλῶν ἔργων ἐποπτεύσαντες, δοξάσωσι τὸν Θεὸν ἐν ἡμέρᾳ ἐπισκοπῆς.

12 Et cõuersationem vestram habeatis honestam inter Gentes: vt pro eo quòd loquuntur aduersus vos velut maleficos, ex bonis operibus *quæ spectarint*, glorificent Deum die visitationis.

12 *Conuersationem uestrã inter Gentes habentes bonam: ut in eo quòd detrectant de uobis tanquã de malefactoribus, ex bonis operibus uos considerantes, glorificent Deum in die uisitationis.* Infrà,3.c.16 Matth.5.b.16

Ὑποτάγητε οὖν πάσῃ ἀνθρωπίνῃ κτίσει διὰ τὸν Κύριον· εἴτε βασιλεῖ, ὡς ὑπερέχοντι·

13 Proinde subiecti estote cuiuis humanæ ordinationi propter Dominum: siue regi, vt qui superemineat:

13 *Subiecti igitur estote omni humanæ creaturæ propter Deum: siue regi, quasi præcellenti:* Rom.13.a.1

Εἴτε ἡγεμόσιν, ὡς δι' αὐτοῦ πεμπομένοις εἰς ἐκδίκησιν μὲν κακοποιῶν, ἔπαινον δὲ ἀγαθοποιῶν.

14 Siue præsidibus, vt qui per eum mittantur tum ad vltionẽ maleficorum, tum ad laudem rectè agentium.

14 *Siue ducibus, tanquam ab eo missis ad uindictã malefactorum, laudẽ uerò bonorum.*

Ὅτι οὕτως ἐστὶ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ἀγαθοποιοῦντας φιμοῦν τὴν τῶν ἀφρόνων ἀνθρώπων ἀγνωσίαν·

15 Quoniam ita est voluntas Dei, vt bene agendo, capistro frænetis amentiũ hominum ignorantiam:

15 *Quia sic est uoluntas Dei, ut benefacientes obmutescere faciatis imprudentium hominum ignorantiam.*

Ὡς ἐλεύθεροι, καὶ μὴ ὡς ἐπικάλυμμα ἔχοντες τῆς κακίας, τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλ' ὡς δοῦλοι Θεοῦ.

16 Vt liberi, ac nõ veluti malitiæ velamen habentes libertatem, sed vt serui Dei.

16 *Quasi liberi, & non quasi uelamen habentes malitiæ, libertatem, sed sicut serui Dei.*

Πάντας τιμήσατε. τὴν ἀδελφότητα ἀγαπᾶτε. Τὸν Θεὸν φοβεῖσθε. Τὸν βασιλέα τιμᾶτε.

17 Omnes honorate. Fraternitatem diligite. Deum timete. Regem honorate.

17 *Omnes honorate. Fraternitatem diligite. Deum timete. Regem honorificate.* Suprà,1.d.22 rom.12.c.10

Οἱ οἰκέται, ὑποτασσόμενοι ἐν παντὶ φόβῳ τοῖς δεσπόταις, οὐ μόνον τοῖς ἀγαθοῖς καὶ ἐπιεικέσιν, ἀλλὰ καὶ τοῖς σκολιοῖς.

18 Famuli, subditi estote cum omni timore dominis, non solùm bonis & æquis, sed etiam prauis.

18 *Serui, subditi estote in omni timore dominis non tatũ bonis & modestis, sed etiam dyscolis.* Ephes.6.a.5 col.3.d.22

Τοῦτο γὰρ χάρις, εἰ διὰ συνείδησιν Θεοῦ ὑποφέρει τις λύπας, πάσχων ἀδίκως.

19 Hoc enim gratũ est, siquis propter cõscientiã Dei, suffert molestias iniustè afflictus.

19 *Hæc est enim gratia, si propter Dei conscientiam sustinet quis tristitias, patiens iniustè.* 1.Cor.7.c.20

Ποῖον γὰρ κλέος εἰ ἁμαρτάνοντες καὶ κολαφιζόμενοι ὑπομενεῖτε; ἀλλ' εἰ ἀγαθοποιοῦντες καὶ πάσχοντες ὑπομενεῖτε, τοῦτο χάρις παρὰ Θεῷ.

20 Quæ enim est laus si quum peccantes colaphis cædimini, toleratis? sed si quum benefacitis, tamen afflicti toleratis, hoc est gratum apud Deum.

20 *Quæ enim est gloria si peccãtes, & colaphizati, suffertis? Sed si bene faciẽtes, patiẽter sustinetis, hæc est gratia apud Deũ.*

11 Tanquam aduenæ, ὡς παροίκους, &c. Alii interpretes hoc referunt ad verbum παρακαλῶ, precor, quod mihi potius visum est cum infinito ἀπέχεσθαι cohærere. Quæ militant, αἵτινες στρατεύονται. Vide Iac.4.a.1.

12 Pro eo quòd, ἐν ᾧ. Vulg. & Eras. In eo quòd. Ego nõ dubito quin hoc sit quod ad verbũ dicimus, *au lieu que.* Ex bonis operibus quæ spectarint, ἐκ τῶν καλῶν ἔργων ἐποπτεύσαντες. Concisum dicendi genus, ex Hebræorũ idiotismo. Vulg. Ex bonis operibus vos cõsiderantes, vt videatur addidisse ὑμᾶς. Eras. Ex bonis operib⁹ vos æstimãtes. Die visitat. ἐν ἡμέρᾳ ἐπισκοπῆς. i. Quando illorum quoque Deus miserebitur. Vide Luc. 19.g.44.

13 Ordinationi, κτίσει, id est τάξει καὶ πολιτείᾳ. Neque enim aliud declarat ἡ κτίσις hoc in loco quàm illam ciuilis gubernationis dispositionem, vt rectè exponit Græcus scholiastes. Humanam autem vocat non quòd humanitus sit excogitata, (est enim hæc quoque donum Dei præclarum, vt Demosthenes etiam ipse testatur) sed quòd hominum sit propria: vt rectè obseruat doctissimus interpres. Vulg. Omni humanæ creaturæ. Erasmus, Cuiuis humanæ creaturæ: prorsus inepté.

17 Honorate, τιμήσατε. Id est, charitate & officiis prosequimini. Latè enim patet honoris vocabulũ, ex Hebræorum idiotismo, vt alibi obseruauimus. Fraternitatem, τὴν ἀδελφότητα. Heb. אחוה, pro fratrum cœtu & coniunctione, vt Zach.11.d.14: vt accipit etiam Basilius quadam ad Galliæ Episcopos epistola. Possumus tamen etiam pro fraterna coniunctione accipere. 18 Prauis, σκολιοῖς. i. asperis & sæuis. Nam siquid imperent quod à nobis bona cõscientia nõ possit præstari, valere sine exceptione debet istud, Præstat obedire Deo quàm hominibus. Vulg. Dyscolis: sententia quidem vtcunque expressa, sed altero Græco vocabulo.

19 Hoc enim gratũ est, τοῦτο γὰρ χάρις. Vulg. & Eras. Hæc enim est gratia. Mihi videtur & hoc loco & mox ver.20, χάρις pro χάριν, Hebræorũ more, poni, vt diximus 2.Cor.3.c.9, & 7.d.14. Propter conscientiã Dei, διὰ συνείδησιν Θεοῦ. i. quòd ei sit religio Deum offendere, cuius voluntate intelligit hoc onus sibi impositum.

Εἰς τοῦτο γὰρ ἐκλήθητε, ὅτι καὶ Χριστὸς ἔπαθεν ὑπὲρ ὑμῶν, ὑμῖν ὑπολιμπάνων ὑπογραμμόν, ἵνα ἐπακολουθήσητε τοῖς ἴχνεσιν αὐτοῦ.

21 Nam ad hoc vocati estis, quoniam & Christus passus est pro vobis, relinquens vobis "exemplar, vt insequeremini vestigia ipsius.

21 *In hoc enim vocati estis, quia & Christus passus est pro nobis, nobis relinquens exemplar, ut sequamur vestigia eius.*

Esaiæ 53.c.9
1.iohan.3.a.6

Ὃς ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ.

22 ‖Qui peccatum non fecerat, nec inuentus est dolus in ore ipsius.

22 *Qui peccatum non fecit, nec inuentus est dolus in ore eius.*

Ὃς λοιδορούμενος οὐκ ἀντελοιδόρει, πάσχων οὐκ ἠπείλει· παρεδίδου δὲ τῷ κρίνοντι δικαίως.

23 Qui conuitiis affectus, non vicissim conuitiabatur, quum malis afficeretur, non minabatur: sed cómittebat *uindictam* ei qui iustè iudicat.

23 *Qui cùm malediceretur, non maledicebat. cùm pateretur, non comminabatur: tradebat autem iudicanti se iniustè.*

Esaiæ 53.b.5
matth.8.c.17

Ὃς τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν αὐτὸς ἀνήνεγκεν ἐν τῷ σώματι αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ξύλον ἵνα ταῖς ἁμαρτίαις ἀπογενόμενοι, τῇ δικαιοσύνῃ ζήσωμεν· οὗ τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἰάθητε.

24 ‖Qui peccata nostra "pertulit in corpore suo super lignum: vt peccatis mortui, iustitiæ viueremus: cuius "vibicibus sanati estis.

24 *Qui peccata nostra ipse pertulit in corpore suo super lignum, ut peccatis mortui, iustitiæ uiuamus: cuius liuore sanati estis.*

Ἦτε γὰρ ὡς πρόβατα πλανώμενα· ἀλλ' ἐπεστράφητε νῦν ἐπὶ τὸν ποιμένα καὶ ἐπίσκοπον τῶν ψυχῶν ὑμῶν.

25 Nam eratis velut oues errantes: sed conuersi nunc estis ad pastorem & curatoré animarũ vestrarum.

25 *Eratis enim sicut oues errãtes: sed conuersi estis nunc ad pastorem & Episcopum animarum uestrarum.*

Κεφάλαιον γ´.

CAP. III.

CAP. III.

Coloss.3.c.18
ephes.5.c.22

Ὁμοίως αἱ γυναῖκες, ὑποτασσόμεναι τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν, ἵνα καὶ εἴ τινες ἀπειθοῦσι τῷ λόγῳ, διὰ τῆς τῶν γυναικῶν ἀναστροφῆς ἄνευ λόγου κερδηθήσωνται,

1 Similiter ‖ vxores subiectæ *sint* suis viris: vt etiam siqui non obediunt Sermoni, per vxorum conuersationem "absque Sermone lucrifiant,

1 *Similiter & mulieres subditæ sint uiris suis: ut & siqui non credunt Verbo, per mulierum conuersationem sine Verbo lucrifiant:*

Ἐποπτεύσαντες τὴν ἐν φόβῳ ἁγνὴν ἀναστροφὴν ὑμῶν.

2 Vbi spectarint cum reuerentia *coniunctam* castam conuersationem vestram.

2 *Considerantes in timore castam conuersationem uestram.*

1.Tim.2.c.9

Ὧν ἔστω οὐχ ὁ ἔξωθεν ἐμπλοκῆς τριχῶν, καὶ περιθέσεως χρυσίων, ἢ ἐνδύσεως ἱματίων κόσμος·

3 ‖Quarum ornatus non sit externus ille "in nodis capillorũ, & circumposito auro, vel palliorum amictu:

3 *Quarũ nõ sit extrinsecus capillatura, aut circũdatio auri, aut indumenti uestimẽtorum cultus:*

Ἀλλ' ὁ κρυπτὸς τῆς καρδίας ἄνθρωπος, ἐν τῷ ἀφθάρτῳ τοῦ πραέος καὶ ἡσυχίου πνεύματος, ὅ ἐστιν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ πολυτελές.

4 Sed "occultus ille cordis homo, "*situs* in incorruptione lenis ac quieti spiritus, "qui est coram Deo pretiosus.

4 *Sed qui absconditus est cordis homo, in incorruptibilitate quieti & modesti spiritus, quod est in cõspectu Dei locuples.*

21 Exemplar, ὑπογραμμόν. Translatio à pictoribus vel pædagogis sumpta. Nos vulgò vocamus *un patron de peincture*, vel, *exemple d'escripture*.

24 Pertulit super lignum, ἀνήνεγκεν ἐπὶ τὸ ξύλον. Alludit ad altare cui imponebatur victima. Possumus autem etiam interpretari, Sustulit in lignum, nostris peccatis quasi cum Christo in crucem sublatis. Peccatis mortui, ταῖς ἁμαρτίαις ἀπογενόμενοι. id est ἀποθανόντες. Vide Rom.6.a.2. Ambrosius vertit Separati. quod & ipsum rectè conuenit. Videtur enim ἀπογίνεσθαι nihil aliud declarare quàm extrà fieri, id est seiunctum ac separatum esse. Vibicibus, μώλωπι. Hebr. חבורה. Intelligitur autem ex consequente antecedens, nempe contusio ac verbera. Deinde redundat αὐτοῦ, eius, pro quo Erasmus conuertit Eiusdem, ex Hebræorum consuetudine, vt Rom.16.d.27, & Eph.3.d.21.

25 Animarum vestrarum, τῶν ψυχῶν ὑμῶν. Vide suprà, 1.b.9.

IN CAPVT III.

1 Absque sermone, ἄνευ λόγου. De animi præparatione loquitur ad audiendum Dei verbum, à quo quum profani, acerbi, superstitiosi homines abhorreant, morum honestate conuicti, paulatim cicurantur.

3 In nodis capillorum, & circumposito auro, ἐμπλοκῆς τριχῶν, καὶ περιθέσεως χρυσίων. Vetus interpres totum hunc locum obscurissimè conuertit, neglecto articulo qui est ante ἔξωθεν. Erasmus, Qui sit in plicatura capillorum, & additione auri.

4 Occultus ille, &c. ὁ κρυπτός. Vocat κρυπτὸν, id est occultum, qui in mente sedem fixam habeat: quum alioqui externis etiam signis sese conspiciendũ præbeat. Opponitur ergo hic occultus homo externo corporis ornatui. *Situs* in incorruptione, ἐν ἀφθάρτῳ. Subaudi ὤν. τὸ ἄφθαρτον verò, (quod nouo vocabulo incorruptionem vertimus) id est Spiritus vim illam & præstantiam quæ minimè fluxæ sed perennis & constantis

est naturæ, opponit capillis, auro, vestibus, cæteris denique fluxis & caducis rebus. Huc pertinet egregiũ illud Cratetis dictum, κόσμος ἐστὶ τὸ κοσμοῦν. κοσμεῖ δὲ τὸ κοσμιωτέραν γυναῖκα ποιοῦν. ποιεῖ δὲ τοιαύτην οὔτε χρυσὸς, οὔτε σμάραγδος, οὔτε κόκκος, ἀλλ' ὅσα σεμνότητος, εὐταξίας, αἰδοῦς ἔμφασιν περιτίθησι. Hæc ille, rectè omnino, si verum istarum virtutum canona tenuisset. Erasmus verò longo nec satis etiam commodo verborum ambitu ita hunc locum conuertit; Verùm occultus qui est in corde homo, si is careat omni corruptela, ita vt spiritus sit placidus ac quietus.

Qui est coram Deo pretiosus, ὅ ἐστιν ἐνώπιον, &c. Id est verè pretiosus, & quidem ipsius Dei iudicio. Possumus autem hoc ad totum etiam orationis complexum referre, vt conuertamus, Quod est coram Deo pretiosum. acsi diceret, Requiritis rarum ac magni pretii ornatum? en vobis illum quem Deus ipse maximi faciat.

Οὕτω γάρ ποτε καὶ αἱ ἅγιαι γυναῖκες αἱ ἐλπίζουσαι ἐπὶ τὸν Θεὸν, ἐκόσμουν ἑαυτὰς, ὑποτασσόμεναι τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν·

Ὡς Σάῤῥα ὑπήκουσε τῷ Ἀβραὰμ, κύριον αὐτὸν καλοῦσα, ἧς ἐγενήθητε τέκνα, ἀγαθοποιοῦσαι, καὶ μὴ φοβούμεναι μηδεμίαν πτόησιν.

Οἱ ἄνδρες ὁμοίως, συνοικοῦντες κατὰ γνῶσιν, ὡς ἀσθενεστέρῳ σκεύει τῷ γυναικείῳ ἀπονέμοντες τιμὴν, ὡς καὶ συγκληρονόμοι χάριτος ζωῆς, εἰς τὸ μὴ ἐκκόπτεσθαι τὰς προσευχὰς ὑμῶν.

5 Ita enim olim & sanctæ illæ mulieres sperantes in Deo, ornabant sese, subiectæ suis viris:

6 Sicut ‖Sara obediuit Abrahæ, dominum eum vocans: cuius factæ estis filiæ, dum benefacitis, ¨etiam quum non terremini vllo pauore.

7 ‖Viri similiter, ¨vnà versentur vt scientes decet, ¨vasi muliebri ¨vt infirmiori ¨tribuentes honorem, ¨vtpote quum vnà etiam hæredes *sitis* gratiæ vitæ, ¨ne interrumpantur preces vestræ.

5 Sic enim aliquãdo & sanctæ mulieres, sperantes in Deo, ornabant se, subiectæ proprijs uiris:

6 Sicut Sara obediebat Abrahæ, dominum eum uocans: cuius estis filiæ, bene facientes, & non pertimẽtes ullam perturbationem. Gen.18.b.12

7 Viri similiter, cohabitantes secundũ scientiã, quasi infirmiori uasculo muliebri impartientes honorẽ, tanquam & cohæredibus gratiæ uitæ, ut nõ impediantur orationes uestræ. 1.Cor.7.a.3

6 Etiam quum non terremini vllo pauore, καὶ μὴ φοβούμεναι μηδεμίαν πτόησιν. Coniunctim legenda sunt duo participia, ita vt vna res significetur, non duæ: sicuti adhuc explicatus est hic locus. Quorsum enim Petrus vellet mulieribus natiuum illum metum eximere, in quo potius illas contineri oportuit, tãquam optimo pudoris magistro? Nam certè siquid hîc peccatur, in alteram partem potius peccatur. Deinde addit Petrus μηδεμίαν, vniuersè negantem particulam, cui nullus hîc locus fuerit satis opportunus si mulieres dixerimus ad animi præfidentiam à Petro institui. Quid ergo? Nempe ostẽdit Petrus, verè pias mulieres & Saræ filias, etiam quum nullus illas metus constringit (i. spõte & vltro) officiũ facere. Differit enim de domestico vxoris officio: sicuti à seruis requiritur alibi, non vt præsentes oculos domini reueriti, sed vt vero timore Dei præditi, officiũ faciant. Vulgata, Et non pertimentes vllam perturbationem. Eras. Et non terremini vllo pauore. Sed φοβούμεναι fere actiuum est, nec aliter hoc certe loco accipi debet. Quòd autem quidam meus amicus in suo Lexico Græco πτόησιν pro libidinis pruritu accipit, indignum etiam est quod hîc commemoretur.

7 Vnà versentur vt scientes decet, συνοικοῦντες κατὰ γνῶσιν. Sub. ἔστωσαν. quæ eclipsis ad sequentes etiam versiculos porrigitur. Notum est autem nomine τῆς συνοικήσεως, id est contubernii, omnia matrimonii officia significari. Deinde κατὰ γνῶσιν nolui ad verbum interpretari, Secũdum scientiam, neque etiam aduerbio Sciẽter. illud enim fuisset nonnihil obscurius quàm in Græco sermone, istud verò minimè expressisset Apostoli sententiam. Neque enim monet duntaxat vt in contubernio peritè se ac dextrè gerat maritus: sed hoc requirit, vt cogitet maritus, quo excellentiore præditus est intelligendi facultate, quo maiore rerum bonarum cognitione & vsu pollet, eo magis oportere vt circunspectè, consideratè, constanter se gerat in perferendis plurimis incõmodis, quibus imbecillitas muliebris & sibi & marito sæpenumero molesta est. Vulg. Cohabitãtes secũdũ sciẽtiã. Eras. Cohabitent secundũ scientiã. Vasi muliebri, σκεύει τῷ γυναικείῳ. Alibi diximus apud Hebræos כלי latissimè patere, adeo vt de quibusuis dicatur quorũ opera vtamur. Est igitur fœmina vas, id est comes & adiutrix, viro ad fideliter coram Deo transigẽdam vitam adiuncta. Alludit enim ad Mosis verba Gen. 2.c.18, vbi dicitur non expedire hominem relinqui solum. Vt infirmiori, ὡς ἀσθενεστέρῳ. Mirificum argumentum. nã quæ nos proximè attingũt, quo infirmiora sunt, eo maiore cura dignamur, tacito quodam naturæ instinctu, 1. Cor. 12.c.23. Itaque si vxorem putamus nostrũ vas esse, imò corpus nostrum esse, infirmitas illa non modò nõ efficiet vt contẽnamus, sed etiam in causa erit cur multo maiorem illius rationem habeamus. Tribuẽtes honorem, ἀπονέμοντες τιμήν. Id est honestam curam ac solicitudinem. Hoc enim declarat honoris nomẽ, ex Hebræorum idiotismo, vt sæpe iam annotauimus: & nominatim hoc in loco obseruandum est, nequis, quoties hoc vocabulum occurrerit, existimet eam reuerẽtiam significari quam inferior quispiam superiori dignitate debeat. Stat enim illud, oportere subiectas esse vxores viro, quũ vir sit mulieris caput, & vxor natura sit imbecilliore. Sed vir cogitet vicissim hoc suũ vas esse, nec vt infirmius aspernetur, sed honestè tueatur. Quod autẽ ista Hieronymus ad congressum refert, à quo iubeantur viri abstinere, sanè est eiusmodi vt etiam commemorare pudeat. Sanctè quidem & temperanter (fateor) matrimonium coli debet: sed absit vt in legitimo thoro talem inquinationẽ hærere existimemus qualem ille heremita nescio quàm purus non vno loco somniauit.

Vtpote quum vnà etiam, &c. ὡς καὶ συγκληρονόμοι, &c. Triplex quodammodo hîc latet argumentum, vnum in καὶ, alterum in σύν, tertium in re ipsa. Etiamsi, inquit, cum vxoribus cõmunem duntaxat haberetis præsentis vitæ vsum, vel id vnum vos debet huc adducere vt magnam illarum curam habeatis: sed aliud etiam longè maius superest. Nam quum in huius vitæ societate vxor secundas ferat, tanquam vas infirmius, aliud quiddã est multo præstantius in quo pares sunt vir & vxor, nempe in ea gratia per quã Deus hæreditatem æternæ vitæ tum masculis tum fœminis cõmunicauit. Quomodo igitur vxorem vir aspernetur, quam Deus pari felicitatis æternæ munere sit dignatus? Imò potius coniunctis animis ambo ad communem hæreditatem contendant. Vetus interpres legit συγκληρονόμοις, cohæredibus, eadem manente sententia, vt in quibusdam etiam Græcis codicibus legitur. Gratiæ vitæ, χάριτος ζωῆς. Id est, gratuiti illius beneficii quo donatur, vita nimirum æterna, κατ' ἐξοχήν. Hæc est, opinor, vera lectio: alioquin nonnulli codices variant. nam in quibusdã legitur χάριτος ζώσης, viuæ gratiæ: in quibusdam ποικίλης χάριτος ζωῆς, multiplicis gratiæ vitæ. Alicubi etiam χάριτος ποικίλης καὶ ζωῆς, multiplicis gratiæ & vitæ. Ne interrumpantur, εἰς τὸ μὴ ἐκκόπτεσθαι. Vel hæc vna ratio omnia iurgia

ac odia debet cõponere. Sunt enim vir & vxor coniuncti, vt mutuò ſeſe ad hanc vitam ſanctè ac piè tranſigendam iuuent. Conſiſtit autẽ hæc ſanctitas potiſſimũ in pura inuocatione, cui inter iurgia & odia nullus eſt locus. Ita hunc locum interpretatus eſt etiam Lyranus, immeritò quidem propterea exagitatus ab Eraſmo.

8 Τὸ δὲ τέλος, πάντες ὁμόφρονες, συμπαθεῖς, φιλάδελφοι, εὔσπλαγχνοι, φιλόφρονες·

8 Denique omnes *eſtote* concordes, mutuo moleſtiarum ſenſu affecti, fraterna præditi charitate, miſericordes, comes:

8 *In fine autem, omnes unanimes, compatientes, fraternitatis amatores, miſericordes, modeſti, humiles:*

Prou. 17. b. 11 & 20. d. 22 matth. 5. f. 39 rom. 12. c. 17 1. theſſ. 5. c. 15

9 Μὴ ἀποδιδόντες κακὸν ἀντὶ κακοῦ, ἢ λοιδορίαν ἀντὶ λοιδορίας· τοὐναντίον δὲ, εὐλογοῦντες· εἰδότες ὅτι εἰς τοῦτο ἐκλήθητε ἵνα εὐλογίαν κληρονομήσητε.

9 ‖Non reddentes malum pro malo, aut conuitium pro conuitio, ſed contrà, benedicẽtes: vt qui ſciatis vos ad hoc vocatos eſſe vt benedictionis hæreditatem poſſideatis.

9 *Non reddentes malũ pro malo, nec maledictũ pro maledicto, ſed econtrario benedicentes: quia in hoc uocati eſtis ut benedictionem hæreditate poſſideatis.*

Pſal. 34. c. 13

10 Ὁ γὰρ θέλων ζωὴν ἀγαπᾶν, καὶ ἰδεῖν ἡμέρας ἀγαθὰς, παυσάτω τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ ἀπὸ κακοῦ, καὶ χείλη αὐτοῦ τοῦ μὴ λαλῆσαι δόλον.

10 ‖Itaque qui vult vitam diligere, & videre dies bonos, coerceat linguam ſuã à malo, & labia ſua, ne loquantur dolum.

10 *Qui enim uult uitã diligere, & dies uidere bonos, coerceat linguam ſuã à malo, & labia eius ne loquantur dolum.*

Eſa. 1. c. 16

11 Ἐκκλινάτω ἀπὸ κακοῦ, καὶ ποιησάτω ἀγαθόν· ζητησάτω εἰρήνην, καὶ διωξάτω αὐτήν.

11 ‖Declinet à malo, & faciat bonum: quærat pacem, & perſequatur eam.

11 *Declinet à malo, & faciat bonum: inquirat pacem, & ſequatur eam.*

12 Ὅτι οἱ ὀφθαλμοὶ Κυρίου ἐπὶ δικαίους, καὶ ὦτα αὐτοῦ εἰς δέησιν αὐτῶν· πρόσωπον δὲ Κυρίου ἐπὶ ποιοῦντας κακά.

12 Nam oculi Domini *ſunt intenti* in iuſtos, & aures eius in deprecationem eorũ: vultus verò Domini aduerſum eos qui faciunt mala.

12 *Quia oculi Domini ſup iuſtos, & aures eius in preces eorum: uultus autẽ Domini ſuper faciẽtes mala.*

13 Καὶ τίς ὁ κακώσων ὑμᾶς ἐὰν τοῦ ἀγαθοῦ μιμηταὶ γένησθε;

13 Et quis eſt qui affligat vos ſi bonitatis æmulatores fueritis?

13 *Et quis eſt qui uobis noceat ſi boni æmulatores fueritis?*

Mat. 5. a. 10 Eſa. 8. c. 12 & 13

14 Ἀλλ' εἰ καὶ πάσχοιτε διὰ δικαιοσύνην, μακάριοι· τὸν δὲ φόβον αὐτῶν μὴ φοβηθῆτε, μηδὲ ταραχθῆτε.

14 ‖Sed & ſi*quid* perpetiamini propter iuſtitiam, beati *tamen eſtis*: cæterùm ‖timorem eorum ne timete, neque turbamini?

14 *Sed & ſiquid patimini propter iuſtitiã, beati. Timorẽ aũt eorũ ne timueritis, & non conturbemini:*

8 Denique, τὸ δὲ τέλος. Vulg. ad verbum, In fine autem. nam librariorum errore pluſquam manifeſto factum eſt vt in quibuſdam codicibus legeretur In fide: quod multos Græcæ linguæ prorſus imperitos fefellit. Eraſmus, In ſumma, τὸ κεφάλαιον. Sunt autem iſta quæ ſequuntur, omnibus hominum ordinibus ſcripta.

Mutuo moleſtiarum ſenſu affecti, συμπαθεῖς. Hoc non potui paucioribus verbis ſatis commodè explicare. Vulg. Compatientes. Eraſ. Similiter affecti. Comes, φιλόφρονες. Vulg. Modeſti, Humiles. neutrum rectè, ſed alterum tamen ex albo libri irrepſit in contextum. Eraſ. Affabiles.

9 Benedicentes, εὐλογοῦντες. i. Bene precantes, & pro viribus benefacientes iis à quibus læդimini. Vult enim Pater cæleſtis vt offenſas verè condonemus. Vos ad hoc vocatos eſſe, &c. ὅτι εἰς τοῦτο ἐκλήθητε, &c. Infinita quædam vis eſt huius argumenti ad mitigandam omnem odii acerbitatem. Memineritis, inquit, vos: quoſnam? Dei videlicet & hoſtes & inimicos capitales, vocatos eſſe, id eſt ſpõte & gratis ab eo quem toties & tam multis modis in vos prouocaſtis, quem contemnebatis, quem totis viribus fugiebatis, adſcitos: quorſum? vt inaudita & inexplicabili prorſus benignitate vobiſcum infinitas illas hæreditatis æternæ diuitias communicaret. Et nos ita erimus feroces vt iniurias nobis illatas non condonemus: ita, inquam, ad vlciſcendum præcipites vt tantum bonum vltro malimus abiicere quàm iniurias noſtras non perſequi? Pendet autem hoc à propria ſignificatione verbi קרא, id eſt vocauit, & ברכה, id eſt benedictio. Tanti eſt momenti quod à plurimis contemnitur, nempe grammatica vocabulorum explicatio.

10 Itaque, γάρ. Sic iam aliquoties hanc particulam poni obſeruauimus, vt etiam infrà, 4. d. 15.

Qui vult vitã diligere, ὁ θέλων ζωὴν ἀγαπᾶν. Hebræa veritas habet מי החפץ חיים, id eſt, Quis cupidus eſt vitæ? Deinde ſequitur אוהב ימים, id eſt Quis amicus eſt dierũ? Itaque participium אוהב Græcus interpres cum præcedentibus coniunxit, mutauitque in verbum infiniti modi: ſed eadem manente ſententia. Vitam autem expetere, declarat vitam cupere diuturnam. Pendent enim omnia tum præſentis tum futuræ vitæ beneficia à Domini timore. Atenim, dices, plerique Dei timentes cõtraria omnia experiũtur. Imò iuſtus ſemper habet quantum ſatis eſt, ſi tentationis exitũ ſpectes, & in mediis afflictionibus felix ac beatus exultat, Iacobi 1. a. 2. Contrà verò qui ſtolidus eſt, nihil ſentit: qui verò mala conſcientia torquetur, nihil inuenit in quo poſſit acquieſcere.

Et videre dies bonos, καὶ ἰδεῖν, &c. i. Beatam ac felicem vitam tranſigere: ſicut contra dies malos vocant Hebræi aſperam & calamitoſam vitam, Gen. 47. b. 9. Cæterùm Hebræa veritas habet אוהב ימים לראות טוב, i. amans dies vt videat bonum: ſed hoc quoque nihil immutat in ſententia.

12 Vultus, πρόσωπον. Hebr. פנים, id eſt facies, idque plurali tantùm numero. Accipitur autem hîc Hebræorum more pro ira.

13 Et quis, &c. καὶ τίς, &c. Particula & nihil cõnectit hoc in loco, ſed ita vſurpari ſolet in ſubiectione. Virgil. -- & quiſquam numen Iunonis adoret Præterea?

14 Timorem eorum, τὸν φόβον αὐτῶν. Id eſt, Ne ipſorum more & exemplo conſternemini.

15 Κύριον δὲ τὸν Θεὸν ἁγιάσατε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν. ἕτοιμοι δὲ ἀεὶ πρὸς ἀπολογίαν παντὶ τῷ αἰτοῦντι ὑμᾶς λόγον περὶ τῆς ἐν ὑμῖν ἐλπίδος, μετὰ πραΰτητος καὶ φόβου,

16 Συνείδησιν ἔχοντες ἀγαθήν· ἵνα ἐν ᾧ καταλαλῶσιν ὑμῶν ὡς κακοποιῶν, καταισχυνθῶσιν οἱ ἐπηρεάζοντες ὑμῶν τὴν ἀγαθὴν ἐν Χριστῷ ἀναστροφήν.

17 Κρεῖττον γὰρ ἀγαθοποιοῦντας, εἰ θέλει τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, πάσχειν, ἢ κακοποιοῦντας.

18 Ὅτι καὶ Χριστὸς ἅπαξ περὶ ἁμαρτιῶν ἔπαθε, δίκαιος ὑπὲρ ἀδίκων· ἵνα ἡμᾶς προσαγάγῃ τῷ Θεῷ, θανατωθεὶς μὲν σαρκί, ζωοποιηθεὶς δὲ τῷ Πνεύματι.

19 Ἐν ᾧ καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι πορευθεὶς ἐκήρυξεν,

15 Sed Dominum Deum sanctificate in cordibus vestris. Estote autem semper parati ad respondendũ cuilibet petẽti rationẽ eius spei quæ in vobis est, cum lenitate & reuerentia,

16 Cõscientiam bonã habẽtes, vt pro eo quod loquuntur aduersum vos tanquam maleficos, pudefiant qui incessunt vestram bonam in Christo conuersationem.

17 Melius enim *est* vt bene agẽtes, si ita velit Dei voluntas, malis afficiamini, quàm malè agentes:

18 ‖Nam & Christus semel pro peccatis passus fuit, iustus pro iniustis: vt nos ad Deum adduceret, mortificatus quidẽ carne, viuificatus autem Spiritu.

19 Per quem etiam spiritibus qui *sunt* in carcere profectus prædicauit,

15 *Dominum autẽ Christũ sanctificate in cordib⁹ uestris: parati semper ad satisfactionem omni poscenti uos rationem de ea quæ in uobis est spe, cum modestia*
16 *& timore,*
Conscientiam habentes bonam: ut in eo quod detrahũt uobis, confundãtur qui calumniãtur uestram bonam in Christo conuersationem.

17 *Melius est enim benefacientes, si uoluntas Dei uelit, pati, quàm malè facientes:*

18 *Quia et Christus semel pro peccatis mortuus est, iustus pro iniustis: ut nos offerret Deo, mortificatus quidem carne, uiuificatus autem Spiritu.* Rom.5.a.6 heb.9.d.15

19 *In quo & iis q in carcere erãt spiritibus ueniẽs prædicauit,*

15 Sanctificate, ἁγιάσατε. Id est, omnem ei laudem & gloriam tribuite, & ab ipso solo pendete. Monet enim vt omnibus terriculamentis opponamus Dei promissiones: cui tum demum gloriam iustam tribuimus quum in illum vt fidelem, sanctum, omnipotentem, recumbimus per fidem, Ioh.3.d.33, Rom.4.d.20. Sunt autẽ hæc petita ex Esaiæ 8.c.12 & 13. Rationem spei, λόγον περὶ ἐλπίδος. Περὶ ἐλπίδος nouè dictum pro ὑπὲρ ἐλπίδος: quam formulam loquendi inuenies ter repetitam Ioh.16.a.8. Eras. Vt loquamini de spe.

16 Pro eo, ἐν ᾧ. Vide suprà, 2.b.12.

18 Mortificatus quidem carne, θανατωθεὶς μὲν σαρκί. Id est, quod ad carnẽ quidem attinet, interfectus. Carnis autem appellatione totum hominem, id est corpus & animum declarat, synecdoche Hebræis perusitata, vt Rom.1.a.3, & 1. Tim.3.d.16, & infrà, 4.a.1. Quid ergo? dicet aliquis, animam dicis interfectam? Minimè verò, sed dolores illius mortis cõmunes fuisse dico corpori & animæ, adeo quidẽ vt anima etiã propriè perpessa dicatur, sicut corpus propriè mortuum dicitur, anima ex ipso egressa. Viuificatus autem Spiritu, ζωοποιηθεὶς δὲ πνεύματι. Id est, per diuinitatem in ipso corporaliter habitãtem, vitæ restitutus. Potestatem enim habuit à semetipso deponendi animam, & rursus sumendi eam, Ioh.10.d.18. Spiritus autem nomine in Christo significari diuinæ naturæ homini coniunctæ potentiam, quando carni, id est alteri naturæ imbecillæ opponitur, ostendimus Rom.1.a.3. & totum hunc locum quasi ex professo ita explicat Paulus 2.Cor.13. a.4, his verbis, ἐσταυρώθη ἐξ ἀσθενείας, ἀλλὰ ζῇ ἐκ δυνάμεως Θεοῦ. Id est, Crucifixus est ex infirmitate, sed viuit ex Dei potentia. Itaque hunc locum fœdè Castellio nuper corrupit quũ sic eum interpretaretur, Corpore necatus, animo in vitam reuocatus. In Latinis quibusdam vetustis codicibus legitur Mortificatos & viuificatos, sed contextu ab aliquibus Græcæ linguæ imperitis deprauato.

19 Per quem etiam, &c. ἐν ᾧ καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ. In vno codice scriptum erat τοῖς ἐν φυλακῇ κατακεκλεισμένοις, in carcere inclusis. Cæterùm quia non alius locus in Nouo testamento obscurior habetur, conabor & ego illum pro virili illustrare. Sic igitur Vetus interpres, In quo & iis qui in carcere *erant* spiritibus, veniens prædicauit, qui increduli fuerant aliquando. Sic autem Erasmus, In quo etiam abiit, & spiritibus qui *erant* in carcere prædicauit, qui inobedientes fuerant quõdam. Nunc ad varias interpretationes accedamus, quarum tamen aliquot commemorasse contentus ero. Primùm igitur qui ex hoc testimonio Lymbum (quem vocãt) constituũt, quasi ad Patrum Spiritus illic tanquam in carcere quodam inclusos peruenerit Christi anima, vt eos liberaret, & Christi ad inferos descensum ita explicant, manifestis rationibus possunt refelli. Sit ista opinio quantumlibet vetus, & maximorum virorum authoritate nitatur, tamen non posse huc applicari quod hîc commemorat Petrus, istis argumentis ostendo: Primùm, nulla hîc mentio fit animæ Christi, sed Spiritus, id est diuinæ potentiæ. neque enim per Spiritum intelligere possis animam Christi quin simul dicas eum per animam fuisse reuocatũ in vitam. Atqui quamuis non aliter fuerit vita restitutus quàm anima rursus corpori coniuncta, tamen ipsam animam non minus ineptè dixeris illum ad vitam reuocasse, quàm si Lazari corpus dicas per animam fuisse in vitam reuocatum. Neque verò melior quærendus interpres quàm Paulus, qui quod hîc Petrus Spiritum vocat, virtutem Dei appellat, 2 Corinth.13.a.4. Secundò, tantum abest vt de piorum animis hoc possit intelligi, vt contrà nonnisi de iis agatur qui immorigeri fuerunt. Tertiò, non dicitur Christus in Spiritu istos liberasse, sed illis prædicasse, & rursus infrà.4.b.6, dicitur Euangelium prædicatum fuisse mortuis. Aliud autem est prædicare & euangelizare, quàm simpliciter dicere, Adsum quem expectabatis. Denique, vt hoc nõ sit satis firmum, tamen hoc constat, nullam factam hîc esse liberationis mentionem, nec fieri etiam potuisse, quum tantùm dicatur prædicatum fuisse πνεύμασι τοῖς ἀπειθήσασι, spiritibus qui prædicationi non sunt obsequuti. Quartò, ostendant quo iure interpretentur τοῖς ἐν φυλακῇ, iis qui *erant* in carcere, potius quàm iis qui *sunt* in carcere: & πορευθεὶς, profectus, è corpore vel ex hoc mundo, repugnante Vetere interprete, qui veniens interpretatur, & quidem non ineptè, vt suo loco dicemus. Quintò, proferatur testimonium aliquod ex Scripturis ex cuius collatione intelligamus carceris nomine locum aliquem designari in quo beati Spiritus conclusi fuerint. Hoc certè nusquam inuenietur: sed econtrario, fideles ex hac vita demigrantes, fide idipsum adeptos quod nos speramus, vt exposuimus Ephes.cap.1.b.10. Secunda expositio est eorum qui hoc accipiunt de Apostolorum prædicatione,

qui per Spiritus instinctũ prædicarint spiritibus in carcere, id est peccati vinculo cõstrictis, & prorsus immorigeris hominibus, qui & mortui dicuntur. Quam interpretationẽ meritò reiicit his argumentis doctissimus interpres. Primò, cur viuis hominibus spirituum nomen tribueret? nam certè noua & inaudita est ista synecdoche, præsertim quum de iis agitur qui non sunt regenerati. Neque enim spiritum, sed animam solent Hebræi συνεκδοχικῶς pro eo accipere quod Personam in vernaculo nostro sermone vocamus, vt infrà, ver. 20, Octo animæ, pro octo hominibus. Secundò, quum mortuos apertè non nominet, coactam esse allegoricam istam interpretationem apparet. Tertiò, qua de causa tam repentè Petrus ad dies Noe à temporibus Apostolorum regrederetur? Quartum argumentum addo, quòd hæc interpretatio ad scopum Apostoli nihil prorsus pertineat.

Tertia explicatio quorundam est fanaticorum qui putant animabus incredulorũ ante Christi aduentum mortuorum, oportuisse prædicari Euangelium, vt & ipsæ, si vellent illud amplecti, saluæ fierent. Hoc verò delirium nulla refutatione indiget, quum tota Scriptura clamet, statim à morte cõsequi iudicium. Deinde quorsum hoc commemoraret Apostolus? quorsum etiam ad Noe tẽpora restringeret? Quarta sententia eorum est qui de quibusdam agi putant qui tempore Noe diu quidem fuerint increduli, sed tamen paulo ante diluuium resipuerint. Illos igitur pœnas quidem corpore dedisse, sed seruatos fuisse illorum spiritus, ex beneficio Christi, cuius mortis virtus ad eos emanarit. His verò ita sit responsum: Primùm, multa dici in hac expositione quæ nusquam apparent in contextu. Secundò, spiritus nomine non posse significari mortis Christi efficaciam, quin simul dicatur eadẽ efficacia viuificatus. Neque enim aliter vsurpari potest spiritus nomen in hoc versiculo quàm in superiore. Illud verò dicere nimium fuerit absurdum. Tertiò, pugnare etiam hanc sententiam cum ipso cõtextu, quum apertè dicantur isti Spiritus infideles periisse, & solæ octo animæ seruatæ. Quartò, ne hoc quidem ad Apostoli scopum pertinere. Tandẽ verò dicam & ipse quid mihi videatur, ita tamen vt doctorum interpretũ sententiis minimè velim præiudicium adferre, &, siquis rectiora docuerit, non inuitus de sentẽtia mea sim decessurus. Spectandum puto in primis Apostoli scopum: is autem est, vt fideles ad sanctè & iustè viuẽdum hortetur. Ingressus enim est hoc argumentum à versu 8. Iam verò quia nullis aliis maiores imminent ærumnæ, fuerunt adferẽdæ rationes quibus aduersus omnes calamitates confirmentur, ne studium iustitiæ remittant. Hæc causa est cur à versu 14 vsque ad finem huius capitis hanc partẽ tractet, & rursus à sequentis capitis ver. 12, ad quintum vsque caput, quod spero mihi concessuros quicunque seriem orationis propius considerarint. Iam verò videamus quæ adhibeat argumenta. Primum sumptum est à prouidentia Dei, suos respicientis, & omnibus impiis irati, vt Dauid testatur. Mouet igitur vt hanc Dei omnipotentis prouidẽtiam omnibus terriculamentis opponentes, fortiter perseueremus, adeo vt ii ipsi à quibus oppugnamur, non sine rubore suæ impietatis conuincantur. Secundum argumentum est à Dei voluntate sumptum, qui hac via constituerit suos ad vitam æternam adducere. Est autem duplex hoc argumentum, quia ostendit afflictiones pro iustitia non temere, nec Deo nos deserente, sed contrà Deo ita constituente, & regnum suum moderante, nobis euenire: deinde proposito felicissimo omnium ærumnarum exitu, nos solatur. Sed hoc fuit probandum. cui enim facilè persuaseris, Deum illos voluisse affligi quos charissimos habeat? Hoc illud est igitur in quo nunc versatur, ac in ipsa quidem fronte primùm omnium nobis Christum proponit, perfectissimum nimirum exemplar in quo consiliũ Dei intueamur. Eandem enim par est membrorum & capitis naturam ac conditionem esse. Præterea indicandum etiam fuit in primis, non modò quod exemplum nobis proponeremus, sed etiam ex quo fonte vires illas infractas hauriremus, quibus fulciri nos oporteat. Christum igitur proponit, qui iustissimus quum esset, pro nobis eousque afflictus est vt mortem crudelitatis & ignominiæ plenam vltro subierit. Sed hoc, inquit, quod ad carnem attinet, illi contigit: nam mox diuina virtute victor euasit. Et quorsum hoc Christus? Nempe vt nos per eãdem viam ad Deum adduceret. Quid est igitur tam asperum quod reformidemus, tam arduum quod nõ speremus? Hæc igitur Petrus in versiculo superiore. Nunc verò quia vno tantùm verbo nobilissimi huius exempli vsum attigerat, oportuit copiosius explicari quænã sit Ecclesiæ cum Christo capite tum in afflictionibus tum in gloria coniunctio: deinde etiam quænam nunc sit illa capitis nostri gloria, cuius & virtute confirmemur, & spe sustentemur. Deligit autem exemplum, quo nullum certè magis expressum potuit inueniri: primùm videlicet antiquissimam, vt & perpetuam hanc fuisse Ecclesiæ conditionem, & Christi capitis nostri virtutem iam tum eluxisse nouerimus: deinde in quo non vnus aliquis, sed totum Ecclesiæ corpus: non leuis aliqua calamitas, sed mors ipsa potius quàm mortis periculum: non vulgare aliquod aduersus impios iudicium, sed quo nullum vnquam magis insigne editum fuerit: non simplex aliqua, sed miraculi plena liberatio spectanda proponatur: quod denique insigne etiamnum nostræ salutis antitypum cõplectatur. Hoc ergo videamus quomodo explicet. Christus, inquit, quem dixi virtute viuificatum, iam olim in diebus Noe, quum appararetur arca, profectus siue adueniens, è cælo videlicet, ne nunc primùm putemus illum Ecclesiæ curam & administrationem suscepisse: adueniens, inquam, non corpore, (quod nondum assumpserat) sed ea ipsa virtute per quam postea resurrexit, prædicauit spiritibus illis qui nunc in carcere meritas dant pœnas, vtpote qui recta monenti Noe, & arcã suam construenti parere olim recusarint, in qua etiam octo duntaxat animæ seruatæ sunt. Hæc est, opinor, plana & simplex huius loci explicatio, cum præcedentibus & sequentibus optimè cohærens, & ita quidem vt neque vlli verbo vis fiat, neque quicquam adiiciatur, vel detrahatur: quod ex ista contextus declaratione planius etiam intelligetur. Per quem, ἐν ᾧ. Sub. πνεύματι. Per quem Spiritum. i. per quam virtutem, eam ipsam videlicet qua fuit viuificatus: vt nemo vel mortis corporalem præsentiam, vel animam Christi, vel efficaciam possit intelligere: quum non possit aliter in hoc versiculo explicari Spiritus nomẽ quàm in superiore. Vulg. & Eras. In quo, paulo obscurius, quanuis possit hoc quidem tolerari, vt idem declaret atque καθ' ὅ, cuius Spiritus respectu.

Spiritibus qui *sunt* in carcere, τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι. Sub. οὖσι, quod participium propriè temporis est præsentis. Illis autem imposuit qui per præteritum imperfectum interpretati sunt τοῖς οὖσι, qui erant, quasi prædicationis tempore iam essent in carcere, quum Petrus minimè tempus illud respiciat quo prædicatum est illis, id est tempus Noe, per quem Spiritus Christi totos centum & viginti annos tam diligenter illis prædicauit resipiscentiam: sed suum seculum consideret, quo illorum incredulorum cadauera pridem quidẽ computruerãt: spiritus verò in carcere inclusi, vltimam nimirum iudicis sententiam cum fletu & stridore dentium expectantes, in tenebris illis exterioribus tenebantur, vbi & nunc tenentur. Neque verò quicquam in hac interpretatione detorsimus, siue formulam ipsam loquendi, siue singula verba spectes. Ita enim sæpissime fit vt tum loquendo, tum scribendo consideremus quid nostris temporibus conueniat, non autem illis de quibus agimus. quam figuram πρόληψιν vocant: cuius infinita passim apud omnes scriptores exempla occurrunt. Participium autem οὖσι (vt antè monui) magis etiam propriè de tempore præsenti dicitur quàm de præterito imperfecto, & φυλακὴ (si paucos locos excipias in quibus quartam noctis partem declarat) pro carcere vbique accipitur: & commodissimè ita potest explicari vt nos fecimus, eadem ratione qua dicuntur catenis tenebrarum vincti diaboli, seruari ad iudicium, 2. Pet. cap. 2. a. 4. & ἐν φυλακῇ, id est in carcere, positus dicitur Satan Apocal. 20. c. 7. Spirituum

autem nomen quoniam paulo antè diximus coactè pro viuis hominibus accipi, obseruãdum est, Petrum, quum de iis ageret qui iampridẽ erant mortui, & necessariò faceret carceris mẽtionẽ, necessariò quoque non homines sed Spiritus dixisse, id est eos quorum Spiritus tum quum ipse hæc scriberet in carcere erant, & erunt ad extremum vsque diem, quo modo etiam loquitur Apostolus Heb.12.d.23, de beatis agens. Profectus, πορευθείς. Vel, veniens, vt rectè cõuertit Vetus interpres, sicuti mox dicemus. Eras. Abiit, multo obscurius. Cæterùm illud constat, apud Hebræos sæpe eiusmodi participia redundare: vt si dicas, Surgens abiit, Respõdens dixit, & similia: quãuis non sine aliqua emphasi sæpe hoc faciant, veluti quum rem aliquam seriam & prius meditatã describunt, vt Exo.2.a.1. Itaque mihi videtur magnum esse huius participii põdus hoc loco, quod nimirum testetur Christum iam tum per Spiritum suum in difficillimis illis temporibus Ecclesiæ præfuisse, à quo etiamnum hodie gubernamur. Est autem hæc consuetudo Scripturæ, vt, quò melius summa illa Dei prouidentia declaretur, è cælis ipsis dicatur Deus descendere. quod & aliquoties factum est, Christo visibili aliqua specie apparẽte, vt ex 18 cap. Genesis manifestè liquet: vbi disertè dicit se descendisse is ipse qui יהוה proprio videlicet Dei nomine dicitur. Itẽ Exo.3, vbi is qui in rubo apparet Mosi, (Christus proculdubio, vnicus hominum & Dei mediator) se descendisse inquit: ac de nomine interrogatus, proprium illud nomen sibi vendicat, quod certum est nullum Angelum sibi sine sacrilegio vsurpaturũ fuisse. Quid igitur? Nẽpe quũ de Spiritu, id est diuina illa virtute Filii Dei, agatur, non possum dubitare quin sicut suprà ipsemet Petrus 1.b.11, de Spiritu Christi prænuntio loquutus est, hoc participio per anthropopathiã declaretur illius præsentia qua Noe & Ecclesiam suam seruauit, impios verò funditus perdidit: Noe inquam præconem iustitiæ, per cuius os, sicut per reliquos etiam Prophetas, orbem terrarum ad resipiscentiam inuitauit, vt Ierem.7.e.24, & Zachar.7.d.12, scribitur. Itaque πορευθεὶς nec durè nec insolenter explicamus Profectus, è cælis videlicet, vbi Scriptura collocat beatam diuinæ illius virtutis sedem: non autem è corpore vel è mundo. quod planè coactum esse ostendimus, & ab Apostoli scopo alienum. Sed & πορευθεὶς possumus interpretari παρελθὼν, adueniens, ex Hebræorum consuetudine, quam exposuimus Matth.4.a.5, Mar.8.b.11. & aliis multis locis: quum præsertim ita prorsus vsurpetur hoc idẽ participium Luc. 14.b.10, & 23.f.33, & Mar.3.c.13, & 16.c.13. Prædicauit, ἐκήρυξεν. Hoc quoque confirmat nostram interpretationem. neque enim dubitari potest quin hoc cohæreat cum iis quæ sequũtur. i. ad illud tempus quo Spiritus per os Noe arcam cõstruentis, iram Dei imminentem prædicabat. Nam cui fuerunt immorigeri? certè illi qui prædicabat. Non potest ergo prædicatio ista ad posterius aliquod tempus referri. Sed de hoc mox etiam dicemus cap.4.b.6.

Ἀπειθήσασί ποτε, ὅτε ἅπαξ ἐξεδέχετο ἡ τοῦ Θεοῦ μακροθυμία ἐν ἡμέραις Νῶε, κατασκευαζομένης κιβωτοῦ, εἰς ἣν ὀλίγαι (τουτέστιν ὀκτὼ) ψυχαὶ διεσώθησαν δι' ὕδατος.

Ὧ καὶ ἡμᾶς ἀντίτυπον νῦν σώζει βάπτισμα (οὐ σαρκὸς ἀπόθεσις ῥύπου, ἀλλὰ συνειδήσεως ἀγαθῆς ἐπερώτημα εἰς Θεόν) δι' ἀναστάσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ,

20 Olim immorigeris, ‖quum semel expectabat Dei patiẽtia in diebus Noe, quũ appararetur arca: in qua paucæ (id est octo) animæ seruatæ sunt in aqua.

21 Cui nunc correspõdens exẽplar Baptismi nos quoque seruat (non quo carnis sordes abiiciuntur, sed quo fit vt bona cõscientia Deũ interroget) per resurrectionem Iesu Christi,

20 *Qui increduli fuerant aliquando, quãdo expectabãt Dei patiẽtiã in diebus Noe, quũ fabricaretur arca, in qua pauci, id est octo animæ saluæ factæ sunt per aquam.*

21 *Quod & nos nũc similis formæ saluos facit Baptisma (non carnis depositio sordiũ, sed conscientiæ bonæ interrogatio in Deũ) per resurrectionem Iesu Christi,*

Gen.6.c.14 mat.24.d.38 luc.17.f.26

20 Olim immorigeris, ἀπειθήσασί ποτε. Hoc ita cohæret cum τοῖς πνεύμασι vt non magis diuelli possit quàm adiectiuum à substantiuo, quod vocant, nec vlla prorsus alia ratione explicari possit. Deinde aduerbium ποτὲ tempus illius prædicationis indicat, ac proinde per antithesin ostendit ita explicandum esse τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι, vt nos fecimus: perinde videlicet acsi scriptum esset τοῖς νῦν ἐν φυλακῇ πνεύμασι. vt ποτὲ & νῦν. i. olim & nũc opponantur. Sed non fuit necesse vt νῦν adderetur: propterea quòd οὖσι ex communi vsu subauditum, præsentis est temporis. Contrarius autem error in hoc participio inoleuit quàm in superiore. Nam illud conuerterunt per imperfectum, Qui erãt, pro Qui sunt: hoc verò per plusquamperfectũ, Qui fuerant increduli, id est ἀπιστήσασι. Et Eras. Qui inobedientes fuerant, pro quo dicendum erat, Qui inobedientes fuerunt, seruata propria aoristi significatione. Semel, ἅπαξ. Hoc aduerbio declaratur tempus vltimò præfixum ac definitum fuisse, quo elapso nulla reliqua spes superesset: quod & historia & exitus ipse rei declarauit. Vetus interpres, pro ἅπαξ ἐξεδέχετο legit ἀπεξεδέχετο, sed mendosè, vt mihi videtur: quanuis ita legerimus in Complutensi editione & vetustis codicibus quatuor. Expectabat Dei patientia in diebus Noe, &c. ἐξεδέχετο ἡ τοῦ Θεοῦ, &c. Ita rectè legit Augustinus epist.99. Et sanè cogor hoc in loco maiorem in Erasmo attentionem desiderare, qui quum hunc Augustini locum legisset, non dubitauit tamen conuertere, Expectabatur Dei lenitas. Nam, inquit, τὸ ἐκδέχεσθαι verbũ est medium, quod tamen nescio quàm verum sit. Deinde à quo tandem expectabatur Dei lenitas hoc tempore? Num à Noe? is certè expectabat Dei misericordiam, sed de patientia illa differitur qua Deus vsus fuerat quũ c x x annos mundo cõstituisset ad resipiscendũ. Noe igitur arcam ædificans, non Dei lenitatem, sed Dei iudicium imminens expectabat. Quid verò impii? nempe Dei lenitatem non modò non expectabant, sed etiam deridebant. Sed Deus is est qui patienter expectabat tãtisper dum præteriret tempus illud c x x annorũ constitutum, & arca esset extructa. Vulg. Quando expectabant Dei patiẽtiam. Quem locum existimo, quum rectè conuersus esset à Vetere interprete, à sciolis aliquibus deprauatum, vt illud quoque quod suprà annotauimus ver. 19. Dicitur autem Dei patientia, pro Deus patiens, ex Hebræorum idiotismo. Paucæ, ὀλίγαι. Vulg. Pauci, ὀλίγοι, eodem sensu. quam lectionem inuenimus in duobus veteribus libris. Octo animæ, ὀκτὼ ψυχαί. i. octo homines, Hebraica synecdoche. In aqua, δι' ὕδατος. i. ἐν ὕδατι, vt Rom.cap.4. b.11. Hoc enim est quod in vernaculo sermone dicimus *parmi l'eau*. Vulg. & Eras. Per aquam. quod planum fuisset si additum esset epitheton, vt si Per medias aquas scriptum esset. Neque enim διὰ videtur pro causa instrumentali accipi posse, quum aqua non seruarit Noe, sed ex aqua sit seruatus: sicut in Baptismo illa emersio ex aqua, declarat emersionem ex morte in nouam vitam.

21 Cui, ᾧ. Ita restitue ex Complutensi codice: nam mendosè in aliis legitur ὅ. Correspondens exemplar ἀντίτυπον. Τύπος in his libris passim dici solet illud in quo tanquam exemplari quippiam nobis repræ-

ſentatur, vt 1. Cor. 10. b. 8, & c. 11, Hebr. 6. b. 5. Comparantur autem typi interdum cum veritate ipſa, cuius ſunt exemplaria, vt Hebr. capite 9. f. 24, ſacrarium Tabernaculi dicitur cælorum ἀντίτυπον. Interdum verò cum aliis ſecundariis eiuſdem rei exemplaribus conferuntur: vt hoc in loco Baptiſmus dicitur ἀντίτυπον eius liberationis quæ contigit Eccleſiæ in diluuio. Nam & hæc liberatio & Baptiſmus adumbrant Eccleſiæ ſanctificationem, & emerſionẽ à peccati & mortis gurgite. Sunt igitur duo typi: ſed liberationis è diluuio præcedens typus, ſequentem Baptiſmi typum illi correſpondentem adumbrauit. qua ratione etiam poteſt Baptiſmus & nubi & traiectioni maris rubri tanquam ἀντίτυπον opponi. Quo fit, &c. συνειδήσεως, &c. Vel, Deum interpellet, aut inquirat, aut conſulat. Nam ἐπερώτημα vocat τὴν ἔντευξιν, ſiue αἴτησιν, poſtulationem & interpellationem, quæ ab Hebræis שאלה dicitur. Additur autem εἰς Θεόν. i. apud Deum, ex ratione conſtructionis apud Hebræos vſitatæ. Sic enim dicunt שאל באלהים. i. Poſtulauit apud Deum, pro Poſtulauit à Deo, ſiue Quæſiuit ex Deo. In ſumma igitur Petrus Baptiſmum illũ ſalutis noſtræ typum efficacem deſcribit à ſanctificationis effectu, quo fit nimirum vt ſanctificata conſcientia ab vno Deo pendeat, illũ inuocet, nihil niſi eo conſulto, & vt loquuntur Hebræi, ore ipſius interrogato, aggrediatur. Vulg. Conſcientiæ bonæ interrogatio in Deum: nimium obſcurè profectò, ſed tamen ad verbum. Eraſmus verò mihi videtur ſententiam non expreſſiſſe, quum interpretaretur, Quo fit vt bona conſcientia bene reſpondeat apud Deum. Nam ἐπερωτᾶν pro reſpondere & teſtificari vix putem vſurpari ſatis commodè poſſe: alioqui ſimile quiddam videtur Paulus deſcribere Rom. 2. c. 15.

Ὅς ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ, πορευθεὶς εἰς οὐρανὸν, ὑποταγέντων αὐτῷ ἀγγέλων καὶ ἐξουσιῶν καὶ δυνάμεων.

22 Qui eſt ᵛ ad dexteram Dei, ᵛprofectus in cælum, ſubiectis ipſi Angelis & poteſtatibus ac virtutibus.

22 *Qui eſt in dextera Dei, deglutiens mortẽ, ut uitæ æternæ hæredes efficeremur. profectus in cælũ, ſubiectis ſibi Angelis et poteſtatibus & uirtutibus.*

Κεφάλαιον δ.

Χριστοῦ οὖν παθόντος ὑπὲρ ἡμῶν σαρκὶ, καὶ ὑμεῖς τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ὁπλίσασθε, ὅτι ὁ παθὼν ἐν σαρκὶ, πέπαυται ἁμαρτίας,

CAP. IIII.

1 ᵛQVum igitur Chriſtus paſſus ſit pro nobis carne, vos quoque eadem cogitatione armamini, ᵛ*nempe* quòd qui paſſus eſt in carne, deſtitit à peccato,

CAP. IIII.

1 *CHriſto igitur paſſo in carne, & nos eadem cogitatione armamini, qa qui paſſus eſt in carne, deſiit à peccatis.*

Εἰς τὸ μηκέτι ἀνθρώπων ἐπιθυμίαις, ἀλλὰ θελήματι Θεοῦ τὸν ἐπίλοιπον ἐν σαρκὶ βιῶσαι χρόνον.

2 Vt non amplius cupiditatibus hominum, ſed voluntati Dei, ᵛquod reliquum eſt temporis in carne viuat.

2 *Vt iam nõ deſiderijs hominum, ſed uoluntati Dei quod reliquũ eſt in carne uiuat temporis.*

Epheſ. 4. e. 23

Ἀρκετὸς γὰρ ἡμῖν ὁ παρεληλυθὼς χρόνος τοῦ βίου τὸ θέλημα τῶν ἐθνῶν κατεργάσασθαι, πεπορευμένους ἐν ἀσελγείαις, ἐπιθυμίαις, οἰνοφλυγίαις, κώμοις, πότοις, καὶ ἀθεμίτοις εἰδωλολατρείαις·

3 ‖ Satis enim eſt nobis quòd anteacto vitæ tempore ᵛlibidinem Gentium patrauerimus, quum incederemus in proteruiis, cupiditatibus, vinolentiis, comeſſationibus, compotationibus, & nefariis ſimulacrorum cultibus.

3 *Sufficit enim præteritum tempus ad uoluntatẽ Gentium conſummandã iis qui ambulauerunt in luxurijs, deſiderijs, uinolẽtiis, comeſſationibus, & illicitis idolorum cultibus.*

22 Ad dexteram Dei, ἐν δεξιᾷ Θεοῦ. Vide Hebr. 1. b. 3. Cæterùm quod addit Vetus interpres, nuſquam in codicibus Græcis inuenimus, quanuis minimè videatur otioſum. Addit autem hæc, Deglutiẽs mortem, vt vitæ æternæ hæredes efficeremur. Profectus, &c. πορευθεὶς, &c. Hanc Chriſti in cælum profectionem opponit duplici aduentui, vni per Spiritus ſui virtutem, quæ in illa Eccleſiæ liberatione inſignis apparuit: alteri, qua re vera manifeſtatus eſt in carne. Dicit autem eum ad dexteram Dei ſedere, ſubiectis illi omnibus, vt quum eius virtute multo etiam magis quàm antea nos regi & gubernari nouerimus, nullo periculo deiiciamur, ſed bona illa cõſcientia ipſum inuocemus: deinde vt tantæ iſtius gloriæ, cuius participes ſumus, aſſidua contemplatione nos conſolemur. Aſcendit enim per crucem, vt per crucem nos ad Deum adduceret, ad cuius dextram ſedet.

IN CAPVT IIII.

1 Quũ igitur Chriſtus, Χριστοῦ οὖν. Nunc redit ad exhortationẽ vt ſanctè vitã inſtituamus, & noſtræ ſanctificationis fõtẽ aperit, nẽpe, Chriſti mortẽ, cuius vi morimur peccato: ſicut eiuſdẽ reſurrectione in nouã & perennẽ vitã reſurgimus, vt pluribus expoſuimus cap. 6. epiſt. ad Rom, ab initio capitis vſq; ad ver. 12. Aptiſſimè verò cohærẽt iſta, quũ in Baptiſmo peculiare quoddã habeamus noſtræ tum mortificationis tũ viuificationis exẽplar, vt illic quoque Paulus luculẽter exponit. *Nempe* quòd, &c. ὅτι, &c. i. Eũ demũ in veteri homine, i. (vt loquitur Paulus, Rom. 6. b. 7) carni ac peccato, mortuum eſſe, Chriſti exẽplo, ac virtute, in quo peccatũ amplius nõ viget. Hæc enim eſt ſanctificationis noſtræ definitio, quæ partẽ illius vtrãque cõplectitur, ſi ſequentẽ verſiculum adiunxeris. Sed pro ὁ ἀποθανὼν, qui mortuus eſt, maluit dicere ὁ παθὼν ἐν σαρκὶ, qui paſſus eſt in carne, vt nos ad Chriſtum, noſtrum archetypum, reuocaret. qua ratione etiam dicitur vetus homo in nobis eſſe crucifixus, & caro crucifixa cum cupiditatibus ſuis, & mundus nobis crucifixus, ac nos viciſſim crucifixi mundo, apud Paulum. Eraſmus igitur manifeſtè deprauauit Pauli ſententiam, quum ὁ παθὼν ἐν σαρκὶ interpretaretur, qui patiebatur in carne: quaſi de Chriſto ipſo hæc dicantur: quum ex iis quæ ſubiiciuntur, ſatis appareat Chriſto capiti non conuenire, ſed membris in eo ſanctificatis. Carnis igitur nomẽ, vbi de Chriſto agitur, humanam naturam, eámque integram & omni labe carentem, hoc autẽ poſteriore loco, qualem illam habemus, id eſt vitioſam ac corruptam, declarat, vt paſſio in carne nihil aliud quàm noſtræ vitioſitatis abolitionem declaret.

2 Quod reliquum eſt, &c. τὸν ἐπίλοιπον, &c. Id eſt, quod præſenti vitæ in hoc corpore tranſigendæ ſupereſt. Caro igitur tertia etiam ſignificatione hîc accipitur, nempe pro præſentis & infirmæ huius vitæ conditione, vt Gal. 2. d. 20, Hebr. 5. c. 7.

3 Libidinem Gentium patrauerimus, τὸ θέλημα τῶν ἐθνῶν κατεργάσασθαι. Id eſt profanè ac libidinoſè,

Gentium instar, vixerimus. Comparat enim flagitiosos Iudæos cum Gentibus, id est cum profanis populis & à cognitione Dei alienis. qua ratione etiam Dauid impios suos aduersarios Gentes vocat, Psal. 59.b.7, & Propheta Iudæos populum Sodomæ & Gomorrhæ, Esa.1.c.10.

Ἐν ᾧ ξενίζονται, μὴ συντρεχόντων ὑμῶν εἰς τὴν αὐτὴν τῆς ἀσωτίας ἀνάχυσιν, βλασφημοῦντες·

4 Quamobrem *illi*, non concurrentibus vobis ad eandem luxus profusionem, " peregrinari sibi videntur, blasphemantes:

4 *In quo peregrinantur, non concurrentibus vobis in eandem luxuriæ confusionem, blasphemantes:*

Οἳ ἀποδώσουσι λόγον τῷ ἑτοίμως ἔχοντι κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς.

5 Qui redditurі sunt rationem ei qui paratus est ad iudicandū viuos & mortuos.

5 *Qui reddent rationem ei qui paratus est iudicare viuos & mortuos.*

Εἰς τοῦτο γὰρ καὶ νεκροῖς εὐηγγελίσθη, ἵνα κριθῶσι μὲν κατὰ ἀνθρώπους σαρκὶ, ζῶσι δὲ κατὰ Θεὸν πνεύματι.

6 " Nam idcirco mortuis quoque prædicatū est Euāgelium, " vt damnarētur quidem secundum homines, *id est* carne, " viuerent autem secundum Deū, *id est* Spiritu.

6 *Propter hoc enim & mortuis euāgelizatum est ut iudicentur quidem secundū homines in carne, uiuant autem secundum Deum spiritu.*

4 Peregrinari sibi vidētur, ξενίζονται. Hoc est quod in vernaculo sermone dicimus, *Ils se trouuent estranges.* vel, *Ils se trouuent tous nouueaux & comme en un autre monde.* Vulg. Peregrinātur, Latinè profectò, sed paulo obscurius. Cic. pro Rabirio perduell. reo, Adeóne es ignarus disciplinæ consuetudinísque nostræ vt hæc nescias? vt peregrinari in aliena ciuitate, non in tua magistratum gerere videaris? Idem Acad. Nos in nostra vrbe peregrinantes, errantésque, tanquam hospites, libri tui domum deduxerunt. Sic etiamnum hodie quasi in lucem reuocato Euangelio, quid aliud clamitant homines quàm hæreticis istis nouum mundum esse fabricandum? Atqui non oportuit mundum, sed hominum ingenium mutari: quibus vetus esse debuerat quod nouum est, & è contrario nouum esse quod nimium est vetus. Erasmus, Atque id absurdum illis videtur, non satis expressé.

6 Nam idcirco, εἰς τοῦτο γάρ. Dictum est fore vt Christus iudicet viuos & mortuos. hic verò nemo fuit qui existimaret fore vt coram Dei tribunali aliqui mortui comparerent: sed omnes antè mortuos dici, qui quū ante diem Domini sint mortui, postea suscitabuntur, nemo ignorauit. Non possum igitur satis mirari qui factū sit vt interpretes aliquid eiusmodi in hoc quoque dicto non obseruauerint, quod præsertim illius rationem complectitur. Nam certè non minus, imò etiam magis absurdum est dicere, Dominum prædicare mortuis, quàm mortuos iudicare. In eo tantùm est discrimen quòd quum dicitur Deus iudicaturus mortuos, intelligimus eos qui mortui fuerint, & esse desierint: quum verò dicimus prædicatum esse mortuis, intelligimus eos qui tum quidem viui erant, nunc verò sunt mortui. Alioqui, si de animabus hoc accipias, quænam erit hæc interpretatio, mortuis, id est mortuorum hominum spiritibus? si de corporibus, quorsum annuntietur putrefactis cadaueribus Euangelium? Et tamen sola propriè cadauera, mortua dicuntur. Iam verò si dicas, Euāgelizatum est, idem declarare atque Patefacta est mortis Christi efficacia, primùm valde coacta fuerit interpretatio, deinde semper huc redeundum erit, quinam sint isti mortui quibus illa patefacta dicatur. Denique sufficiat hæc vna ratio pro omnibus, quum hoc attexatur superiori dicto, non posse mortuorum nomen aliter hic accipi quàm in superiore versiculo, vbi dixit, Deum iudicaturum viuos ac mortuos, homines videlicet, non autē spiritus corporibus exutos, neque corpora spiritibus spoliata. Nōnulli tamen mortuos interpretātur infideles, & mortuos in peccato. Sed (vt taceam quod modò dixi) redundaret etiam particula καί. Eos omitto qui limbum nobis fabricant, item qui mortuis infidelibus relictum fuisse putant aliquod pœnitētiæ spatium, ac proinde prædicatū illis fuisse Euangelium. Sunt enim ista nimium absurda, quāuis nōnullos magni nominis interpretes in aliquid eiusmodi nescio quis impetus abripuerit. Quid igitur? Nempe quum dicit Petrus euāgelizatum fuisse mortuis, nunquam illi venit in mentem vt putaret spiritibus mortuorū prædicatum fuisse Euangelium: sed sui temporis respectu mortuos vocauit quibus viuis prædicatum est Euangeliū. acsi diceret nō esse nouā hanc doctrinā, sed superiorum etiam temporum hominibus pridem mortuis fuisse annuntiatam, nec frustra ab illis contemptam. Id autem ita esse, propter iam commemoratas rationes, liquidò etiā apparet tum ex Apostoli scopo, tum ex iis quæ sequuntur. Minatus est infidelibus qui suis ludibriis & cōtumeliis non desinunt sanctos vexare, fore vt reddant rationem iusto iudici, Qui, inquit, iudicaturus est viuos & mortuos. Quorsum hoc? Nempe vt scirēt excipiendum neminem. Sed responderi poterat, patres illos qui mortui fuerunt ante Christi aduentum, (considerandum enim quo tempore & ad quos scripserit Petrus) idoneam aliquā excusationē habituros. Hoc negat Petrus. Nam, inquit, mortuis quoque idem hoc Euangelium annuntiatum est, quod etiam docetur 1. Cor. 10, & integro capite vndecimo epistolæ ad Hebræos. Et Dominus, Vidit, inquit, Abraham diem meum, & gauisus est. Denique nulla vnquam fuit extra Christum Ecclesia: ex quo etiam consequitur, idem Euangelium, quanuis non pari dispensatione, tamen ab initio mundi semper Patribus annuntiatum. Non habebunt igitur filiorum scelestorum (Iudæis autem Petrus scribit) scelesti patres quod prætexant quominus & ipsi ad iusti iudicis tribunal sistantur, secundum Euangelium iudicandi. Deinde si libuerit, ad consolationem sanctorum, possis hoc quoque piis Patribus per fidem Euangelium Christi venturi amplexis applicare. Sequentia verò sic explico.

Vt damnarētur, &c. ἵνα κριθῶσι, &c. Quū de re præterita Petrum differere modò ostenderimus, & suprā etiam 3.d.19, simul liquet seruandam esse aoristi significationem: ac proinde nec Veterē interpretē rectè conuertisse Iudicentur, nec Erasmum Damnentur, id est κρίνωνται, quanuis sequatur ζῶσι. Sed & puto satis esse responsum iis qui hæc accipiunt de Euangelio vel apud limbum, vel alibi post Christi mortem spiritibus mortuorum annuntiato. Dicā igitur quomodo planè hunc locū explicari posse putem. Non cōtentus dixisse Petrus Euangelium etiam superioribus seculis fuisse annuntiatum, voluit quoque ostendere eius Euangelii summam, partim vt vnum & idem Euangelium semper fuisse doceret, partim vt ad institutum rediret. Nam quæ de iudicandis viuis & mortuis dixit, non temere quidē nec parum appositè, sed tamen παρέργως dixit, quum in impiorum mentionē incidisset. Cœperat autē de sanctificatione differere: cuius duas partes esse dixerat, nēpe passum esse in carne, seu mori peccato, & volūtati Dei viuere. Hoc ipsum est igitur quod nunc dicit fuisse superioribus etiam seculis annuntiatum. Nam damnari carne, pati in carne, mortuum esse peccato, non esse in carne, idem declarāt. Dicitur enim damnatus in carne is in cuius carne damnatum est (id est abolitum & extinctum) pecca-

tum. quæ pars est prior sanctificationis, vt disertè loquitur Paulus Rom. 8. a. 3. adeo quidem vt hæc verba Petri ἵνα κριθῶσι σαρκί, non possint planius explicari quàm ex 1. Cor. 2. b. 5, εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκός, ad interitum carnis. Idque ita esse, præterea etiam apparet ex antithesi. Nam damnari & viuere contraria non erunt nisi damnari pro interire & mori accipias: sicut mortificatio & viuificatio mutuò inter se respondent. Sed quum dixisset Petrus κατὰ ἀνθρώπους, secundum homines, declarans nimirum huius vitii quod in nobis extinguēdum est, fontem ac originem in ipsa hominum natura hærere, addidit σαρκὶ per epexegesin, vt alterū altero explicaretur.

Viuerent autem, &c. ζῶσι δὲ, &c. Alteram partem sanctificationis explicat priori cohærentem. Idcirco enim morimur carne vt viuamus Spiritu: sicut copiosè expositum est sexto & septimo capitibus epistolæ ad Romanos. quamobrem etiam duo ista vbique solent connecti. Quemadmodum autem quum dixisset κατὰ ἀνθρώπους, addidit σαρκὶ, ita etiam post κατὰ Θεὸν, secundum Deum, addidit πνεύματι, Spiritu: vt vicissim ostenderet vnde vis ista integræ & sanctæ atque adeo perēnis vitæ, quæ in nobis inchoata est, emanaret: nempe à Dei Spiritu, vnde factum vt ipsa etiam Spiritus diceretur.

Πάντων δὲ τὸ τέλος ἤγγικε. σωφρονήσατε οὖν καὶ νήψατε εἰς τὰς προσευχάς,

7 Omnium autem finis immi net. Estote igitur sobrii & vigilantes ad orandum.

7 Omniū autē finis appropinquauit. Estote itaque prudentes, et uigilate in orationibus.

Prou.10.b.12 Πρὸ πάντων δὲ τὴν εἰς ἑαυτοὺς ἀγάπην ἐκτενῆ ἔχοντες, ὅτι ἀγάπη καλύψει πλῆθος ἁμαρτιῶν.

8 Ante omnia verò charitatē "alii in alios propēsam habentes: nam ‖ charitas operiet multitudinem peccatorum.

8 Ante omnia autē, mutuā in uosmetipsos charitatē continuā habentes: quia charitas operit multitudinem peccatorum.

Rom.12.b.13 heb.13.a.2 Φιλόξενοι εἰς ἀλλήλους, ἄνευ γογγυσμῶν.

9 ‖ Hospitales estote alii erga alios, sine murmurationibus.

9 Hospitales inuicem, sine murmuratione.

Rom.12.b.6 phil.2.b.14 Ἕκαστος καθὼς ἔλαβε χάρισμα, εἰς ἑαυτοὺς αὐτὸ διακονοῦντες, ὡς καλοὶ οἰκονόμοι ποικίλης χάριτος Θεοῦ.

10 Vt ‖ quisque accepit donum, *ita* alius in alium illud subministrantes, vt boni dispensatores variæ Dei gratiæ.

10 Vnusquisque sicut accepit gratiā, in alterutrū illam administrātes, sicut boni dispensatores multiformis gratiæ Dei.

Εἴ τις λαλεῖ, ὡς λόγια Θεοῦ· εἴ τις διακονεῖ, ὡς ἐξ ἰσχύος ἧς χορηγεῖ ὁ Θεός· ἵνα ἐν πᾶσι δοξάζηται ὁ Θεὸς διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἐστιν ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

11 Siquis loquitur, *loquatur* vt eloquia Dei: siquis ministrat, *ministret* tanquam ex viribus quas suppeditat Deus: vt in omnibus glorificetur Deus per Iesum Christum, cui est gloria & imperium in secula seculorum. Amen.

11 Siquis loquitur, quasi sermones Dei: siquis ministrat, tāquam ex uirtute quam administrat Deus: ut in omnibus honorificetur Deus per Iesum Christū, cui est gloria & imperiū in secula seculorū. Amen.

Ἀγαπητοί, μὴ ξενίζεσθε τῇ ἐν ὑμῖν πυρώσει πρὸς πειρασμὸν ὑμῖν γινομένῃ, ὡς ξένου ὑμῖν συμβαίνοντος·

12 Charissimi, "ne, tanquam hospites, "exploratione illa per ignem quæ fit in vobis ad vestri experimentum, percellimini, vt si peregrinum aliquid vobis accideret:

12 Charissimi, nolite peregrinari in feruore qui ad tētationem uobis fit, quasi noui aliquid uobis contingat:

Ἀλλὰ καθὸ κοινωνεῖτε τοῖς τοῦ Χριστοῦ παθήμασι, χαίρετε, ἵνα καὶ ἐν τῇ ἀποκαλύψει τῆς δόξης αὐτοῦ χαρῆτε ἀγαλλιώμενοι.

13 Imò in eo quòd consortes estis afflictionum Christi, gaudete: vt & quum patefiet eius gloria, gaudeatis exultantes.

13 Sed communicātes Christi passionibus, gaudete, ut & in reuelatione gloriæ eius gaudeatis exultantes.

Matth.5.b.10 Εἰ ὀνειδίζεσθε ἐν ὀνόματι Χριστοῦ, μακάριοι, ὅτι τὸ τῆς δόξης καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ πνεῦ-

14 ‖ Si probris afficimini in nomine Christi, beati *estis*: "quoniam & gloriæ & Dei Spi-

14 Si exprobramini in nomine Christi, beati eritis, quoniam gloria & spi-

8 Alii in alios, εἰς ἑαυτούς. Vulg. In vosmetipsos. quæ interpretatio multis imposuit, qui non considerarunt, Apostolum non singulos sed multos coniunctim alloqui, quos velit mutuo charitatis vinculo esse coniunctos. Vide Ephes. 4. g. 32.

12 Ne, tanquam hospites, percellimini, μὴ ξενίζεσθε. Id est, ne perinde sitis attoniti vt qui in rem aliquam nouam incidunt, & de qua nunquam cogitarint. Vide suprà ver. 4. Vulg. Nolite peregrinari. Eras. Ne miremini. Exploratione illa per ignem quæ fit in vobis ad vestri experimentum, τῇ ἐν ὑμῖν πυρώσει πρὸς πειρασμὸν ὑμῖν γινομένῃ. Vulg. In feruore qui ad tentationem vobis fit. Eras. Dum per ignem exploramini, quæ res ad experimentum vestri fit. Sententia ipsa per se plana est.

14 Quoniam & gloriæ & Dei Spiritus super vos requiescit, ὅτι τὸ τῆς δόξης καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ πνεῦμα ἐφ' ὑμᾶς ἀναπαύεται. Ista, vt in Græcis quidē omnibus codicibus leguntur, necesse est vt ex duobus diuersis spiritibus accipiamus, quia duo adscribuntur articuli. Itaque Spiritus appellatione non ipsum Spiritum sanctū, qui vnus est, sed (ex Scripturæ more, quem alibi exposuimus) illius dona, quæ diuersa sunt, intelligo. Spiritum igitur gloriæ, oppositum crucis ignominiæ, Petrus vocat gloriam qua Spiritus sanctus fideles exornat: sicut Spiritus intelligentiæ, consilii, fortitudinis, & alii quoque commemorantur Esaiæ cap. 11. a. 2. ad quem locum videtur Paulus alludere. Spiritum autem Dei in genere pro Spiritu adoptionis accipio, qui in nobis per eas afflictiones obsignatur quibus conformes imagini fratris nostri primogeniti reddimur. Sed Vulgatæ editionis codices in hoc

loco non consentiunt. Plerique enim legunt, Quoniam quod est honoris, gloriæ & virtutis Dei, & qui est eius Spiritus, super vos requiescet. Quæ interpretatio prorsus à Græcis dissentit. Veteres autem codices emēdatiores habent, Quoniam gloria & Spiritus Dei in vobis requiescit, quasi pro τὸ τῆς δόξης scriptum sit ἡ δόξα. Suspicor enim nonnullos, qui de ipso Spiritu sancto istud dictum acciperent, non autem de ipsius effectis, gemino articulo fuisse offensos: deinde etiam quædam ex albo libri in contextum irrepsisse: vnde illa varietas lectionis orta est. Nam Cyprianus lib. 4. epist. 6, vt Eras. obseruauit, aliam etiam lectionem prorsus diuersam adfert, hanc videlicet, Quia maiestatis & virtutis Domini nomen super vos requiescit. quasi scriptum sit ὅτι τὸ τῆς δόξης καὶ δυνάμεως τοῦ Θεοῦ ὄνομα ἐφ' ὑμᾶς ἀναπαύεται. quam lectionem nusquam inuenio. Erasmus, Quoniam gloria & Spiritus Dei, &c. desciscens & ipse à Græcis.

μα ἐφ' ὑμᾶς ἀναπαύεται· κατὰ μὲν αὐτοὺς βλασφημεῖται, κατὰ δὲ ὑμᾶς δοξάζεται.

ritus super vos requiescit: qui quod ad illos quidem attinet, blasphematur, quod ad vos autem, glorificatur.

ritus Dei in uobis requiescat.

15 Μὴ γάρ τις ὑμῶν πασχέτω ὡς φονεὺς, ἢ κλέπτης, ἢ κακοποιὸς, ἢ ὡς ἀλλοτριοεπίσκοπος.

15 Nequis igitur vestrum affligatur vt homicida, aut fur, aut maleficus, aut alienarum rerū inspector:

15 *Nemo autē uestrū patiatur ut homicida, aut fur, aut maledicus, aut alienorum appetitor:*

16 Εἰ δὲ ὡς Χριστιανὸς, μὴ αἰσχυνέσθω· δοξαζέτω δὲ τὸν Θεὸν ἐν τῷ μέρει τούτῳ.

16 Sed si vt Christianus, ne pudefiat, imò glorificet Deum hac in parte.

16 *Si autē ut Christianus, non erubescat, glorificet autē Deū in isto nomine.*

17 Ὅτι ὁ καιρὸς τοῦ ἄρξασθαι τὸ κρίμα ἀπὸ τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ. εἰ δὲ πρῶτον ἀφ' ἡμῶν, τί τὸ τέλος τῶν ἀπειθούντων τῷ τοῦ Θεοῦ εὐαγγελίῳ;

17 Nam tempus *est* quo incipiat iudiciū à domo Dei. quòd si primùm *incipit* à nobis, quis erit finis eorum qui non parēt Dei Euangelio?

17 *Quoniam tempus est ut incipiat iudicium à domo Dei. Si autem primùm à nobis, quis finis eorum qui non credunt Dei Euangelio?*

18 Καὶ εἰ ὁ δίκαιος μόλις σώζεται, ὁ ἀσεβὴς καὶ ἁμαρτωλὸς ποῦ φανεῖται;

18 ‖ Et, si iustus vix seruatur, impius & peccator vbi comparebit?

18 *Et si iustus uix saluatur, impius & peccator ubi parebunt?* Prou.11.d.31

19 Ὥστε καὶ οἱ πάσχοντες κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὡς πιστῷ κτίστῃ παρατιθέσθωσαν τὰς ψυχὰς ἑαυτῶν ἐν ἀγαθοποιΐᾳ.

19 Itaque qui affliguntur ex voluntate Dei, tanquam fideli conditori commendent animas suas benefaciendo.

19 *Itaque & ij qui patiūtur secundū uolūtatē Dei, fideli creatori cōmendēt animas suas in benefactis.*

Κεφάλαιον ε.

CAP. V.

CAP. V.

1 Πρεσβυτέρους τοὺς ἐν ὑμῖν παρακαλῶ ὁ συμπρεσβύτερος καὶ μάρτυς τῶν τοῦ Χριστοῦ παθημάτων, ὁ καὶ τῆς μελλούσης ἀποκαλύπτεσθαι δόξης κοινωνός,

1 Presbyteros qui inter vos sunt, precor ego vnà presbyter, ac testis afflictionum Christi, atque idem gloriæ patefaciendæ consors,

1 *Seniores ergo qui in uobis sunt obsecro, consenior & testis Christi passionum, & eius quæ in futuro reuelanda est gloriæ communicator:*

2 Ποιμάνατε τὸ ἐν ὑμῖν ποίμνιον τοῦ Θεοῦ, ἐπισκοποῦντες μὴ ἀναγκαστῶς, ἀλλ' ἑκουσίως· μηδὲ αἰσχροκερδῶς, ἀλλὰ προθύμως·

2 Pascite gregem qui penes vos est, curam illius agentes nō coactè, sed libenter: non turpiter affectātes lucrum, sed prompto animo.

2 *Pascite qui in uobis est gregem Dei, prouidentes non coactè, sed spontaneè secundum Deum: neque turpis lucri gratia, sed uoluntariè:*

Qui quod ad illos quidem attinet, blasphematur, κατὰ μὲν αὐτοὺς βλασφημεῖται. Supplendum est אשר, id est ὅ, ex Hebræorum idiotismo, vt diximus Ephes. cap. 2. a. 5. Vetus autem interpres totum hoc membrum nō habet, sed statim subiicit, Nemo autem vestrum, &c. Legitur tamen in omnibus Græcis nostris codicibus.

15 Igitur, γάρ. Vide suprà, 3. b. 10.

16 Hac in parte, ἐν τῷ μέρει τούτῳ. Sic vulgò dicimus *De ce costé*, vel, *à cest esgard*. Vide epist. ad Coloss. cap. 2. versu 16.

17 Nam tempus est, ὅτι ὁ καιρός. Videtur mihi alludere ad Ierem. 25. d. 29.

IN CAPVT V.

1 Presbyteros, πρεσβυτέρους. Generale nomen est presbyteri, eos omnes comprehendens qui sunt ex Ecclesiastico (vt ita loquar) senatu. Vulgata, Seniores: quod mirum ni Sophistæ ad ætatem detorqueant, quòd hic locus manifestè primatum illum Petri euertat: cuius obtentu quid tandem filio illi perditionis in templo Dei sedenti non licuit? Atqui si Petri successor est, cur ex professo hanc Petri doctrinam oppugnat?

2 Pascite, ποιμάνατε. Nō dicit, Offerte pro viuis & mortuis, & peregrina lingua centones malè consutos cantillate, deinde pingues & obesi vosipsos pascite. Instruit enim non Antichristi sed Christi presbyteros.

Qui penes vos est, τὸ ἐν ὑμῖν. Vel, qui à vobis pendet, vti apud Sophoclem, ἐν σοί ἐσμεν, pro Abs te pendemus. In summa, proponit illis eius gregis curam qui illorum fidei est commissus. Vulg. ad verbum quidem, sed fideliter conuertit, Qui in vobis est. Eras. Quantum in vobis est: non modò non expressa sed etiam eneruata Apostoli sententia: quasi scriptum sit τὸ καθ' ὑμᾶς, & τὸ non pertineat ad ποίμνιον.

Μηδ᾽ ὡς κατακυριεύοντες τῶν κλήρων, ἀλλὰ τύποι γινόμενοι τοῦ ποιμνίου.

Καὶ φανερωθέντος τοῦ ἀρχιποίμενος, κομιεῖσθε τὸν ἀμαράντινον τῆς δόξης στέφανον.

Ὁμοίως νεώτεροι ὑποτάγητε πρεσβυτέροις· πάντες δὲ ἀλλήλοις ὑποτασσόμενοι. τὴν ταπεινοφροσύνην ἐγκομβώσασθε, ὅτι ὁ Θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν.

Rom.12.c.18
iac.4.b.6

Ταπεινώθητε οὖν ὑπὸ τὴν κραταιὰν χεῖρα τοῦ Θεοῦ, ἵνα ὑμᾶς ὑψώσῃ ἐν καιρῷ·

Iac.4.c.10

Πᾶσαν τὴν μέριμναν ὑμῶν ἐπιρρίψαντες ἐπ᾽ αὐτόν, ὅτι αὐτῷ μέλει περὶ ὑμῶν.

Psal.55.d.23
sap.12.b.13
matth.6.c.25
luc.12.c.22

Νήψατε, γρηγορήσατε, ὅτι ὁ ἀντίδικος ὑμῶν διάβολος, ὡς λέων ὠρυόμενος, περιπατεῖ ζητῶν τίνα καταπίῃ.

Luc.12.d.31

Ὧ ἀντίστητε στερεοὶ τῇ πίστει, εἰδότες τὰ αὐτὰ τῶν παθημάτων τῇ ἐν κόσμῳ ὑμῶν ἀδελφότητι ἐπιτελεῖσθαι.

Ὁ δὲ Θεὸς πάσης χάριτος, ὁ καλέσας ἡμᾶς εἰς τὴν αἰώνιον αὐτοῦ δόξαν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὀλίγον παθόντας, αὐτὸς καταρτίσαι ὑμᾶς, στηρίξαι, σθενώσαι, θεμελιώσαι.

Αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

3 Neque vt dominātes cleris, sed vt qui sitis exemplaria gregis.

4 Et quum apparuerit ille Pastorum princeps, reportabitis immarcescibilē illam gloriæ coronam.

5 Similiter iuniores subiecti estote senioribus, & omnes vicissim subiicimini. Modestia estote intus ornati. nam ‖ Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam.

6 ‖Submittite igitur vos ipsos potenti manui Dei, vt vos in tempore extollat:

7 ‖Omni cura vestra in eū coniecta: nam illi cura est de vobis.

8 ‖Sobrii estote, vigilate: nam aduersarius vester diabolus, tanquam leo rugiens, obambulat, quærens quem deuoret.

9 Cui resistite firmi per fidem: scientes easdem afflictiones, à vestra quæ in mūdo est fraternitate impleri.

10 Cæterùm Deus omnis gratiæ *author*, qui vocauit nos ad æternā suam gloriam in Christo Iesu, paulisper afflictos, is *inquā* absolutos vos reddat, stabiliat, roboret, fundet.

12 Ipsi gloria & robur in secula seculorum. Amen.

3 Neque ut dominantes in cleris, sed formæ facti gregis ex animo.

4 Et quū apparuerit princeps pastorum, percipietis immarcescibilem gloriæ coronam.

5 Similiter adolescentes subditi estote senioribus, omnes aūt inuicē humilitatē insinuate: qa De⁹ superbis resistit, humilibus autem dat gratiam.

6 Humiliamini igitur sub potenti manu Dei, ut uos exaltet in tempore uisitationis:

7 Omnem solicitudinē uestram proiicientes in eū. quoniam ipsi cura est de uobis.

8 Sobrij estote, et uigilate: quia aduersarius uester diabolus, tāquam leo rugiens, circuit, quærēs quē deuoret.

9 Cui resistite fortes in fide: scientes eādem passionem ei quæ in mundo est uestræ fraternitati fieri.

10 Deus autem omnis gratiæ, q uocauit nos in æternā suam gloriā in Christo Iesu, modicum passos, ipse perficiet, confirmabit, solidabitque.

11 Ipsi gloria & imperium in secula seculorū. Amen.

3 Neque vt dominantes cleris, μηδ᾽ ὡς κατακυριεύοντες κλήρων. Non regnum, sed curam presbyteris commissam esse docet. Clerum autem sortem & hæreditatem Domini (id est Ecclesiam) vocat: sicut apud Hebræos נחלה dicitur Israeliticus populus. Sed & quia hoc corpus variis iisque dispersis membris constat, & Christus in solidum singularum partium caput est, ideo singulis etiam partibus nihil obstat quominus idem nomen atque toti ipsi corpori tribuatur. Veteres patres cleri nomen postea ad collegium Ecclesiasticorum ministrorum transtulerunt, parum certè auspicatò, vt euentus ostēdit. Cæterùm si pastoribus non licet regum more gregi dominari, vbi tandem patrimonium Petri? vnde duplex ille gladius? vbi illa potestas trahendi omnes ad inferos impunè?

5 Senioribus, πρεσβυτέροις. Hîc poscit ratio antithesis vt hoc nomen de ætate accipiamus, non de dignitate: quanuis hoc quoque certum sit, iuniores non temere ad functiones illas Ecclesiasticas fuisse accitos. Modestia estote intus ornati, τὴν ταπεινοφροσύνην ἐγκομβώσασθε. Complutensis codex legit ἐγκομπώσασθε eadem sententia. nam & κόμβωμα inuenio dici τὸν κόσμον, ornatū, & κομβώσασθαι Hesychius interpretatur στολίσασθαι. quæ significatio pulchrè conuenit iis quæ sequuntur. Vulg. Omnes autem inuicem humilitatem insinuate. Neque enim legit ὑποτασσόμενοι. sed præterea multis modis mendosa est ista interpretatio. Eras. Humilitatem animi vobis infixam habete. Sentit enim (inquit) humilitatem in animo arctè retinendam, veluti nodis alligatam. Nam ἐγκομβώσασθε vertit Innodate: quæ significatio translatitia est, neque huic loco conuenit.

6 In tempore, ἐν καιρῷ. Vetus interpres addit visitationis, ἐπισκοπῆς., quod & in duobus Græcis codicibus inuenimus, sed irrepsisse puto ex cap. 2. c. 12.

9 Fraternitate, ἀδελφότητι. Id est, fratrum cœtui per orbem terrarum disperso. Vide suprà, 2. c. 17. Impleri, ἐπιτελεῖσθαι. Vtitur Paulus verbo ἀνταναπληρῶ eodem sensu, Coloss. 1. c. 24.

10 Qui vocauit, ὁ καλέσας. Vide Gal. 1. a. 6. Nos, ἡμᾶς. Vetusti multi codices habent ὑμᾶς, vos. Paulisper, ὀλίγον. Vulg. suo more, Modicum. Eras. Parū. Ego malo ad tempus referre, vt idem hoc sit atque illud quod scripsit Paulus 2. Cor. 4. d. 17. Is, *inquam*, αὐτός. Eras. Idem, id est ὁ αὐτός. Abundat autem, ex Hebræorū consuetudine, sed ita vt sit tamen magna eius emphasis hoc in loco. Absolutos vos reddat, καταρτίσαι. Vulgata, Perficiet. legit enim καταρτίσει, στηρίξει, θεμελιώσει. sed omnes nostri codices, tribus tantùm exceptis, scriptū habebant καταρτίσαι, στηρίξαι, &c. non in modo infinito, sed tertia persona optatiui modi. Idem conuertit, Instauret: non satis appositè, vt mihi videtur. Vide Matth. 21. b. 16. Roboret, σθενώσαι. Hoc non legit Vetus interpres. nisi velimus legisse στερεώσει, quod interpretetur Solidabit. atque ita fieri vt sequens verbum θεμελιώσαι non legerit.

Διὰ Σιλουανοῦ ὑμῖν τοῦ πιστοῦ ἀδελφοῦ, ὡς λογίζομαι, δι' ὀλίγων ἔγραψα, παρακαλῶν καὶ ἐπιμαρτυρῶν ταύτην εἶναι ἀληθῆ χάριν τοῦ Θεοῦ εἰς ἣν ἑστήκατε.

12 Per Syluanum vobis (vt opinor) fidelem fratrē, paucis scripsi, adhortans uos, & testificans hanc esse veram gratiam Dei in qua statis.

12 Per Syluanum fidelem fratrē uobis (ut arbitror) breuiter scripsi: obsecrās & contestans hanc esse ueram gratiam Dei in qua statis.

Ἀσπάζεται ὑμᾶς ἡ ἐν Βαβυλῶνι συνεκλεκτή, καὶ Μάρκος ὁ υἱός μου.

13 Salutat vos ea quæ est Babylone vobiscum electa *Ecclesia*, & Marcus filius meus.

13 Salutat uos Ecclesia quæ est in Babylone, coelecta, & Marcus filius meus.

Ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἀγάπης. Εἰρήνη ὑμῖν πᾶσι τοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. ἀμήν.

14 ‖Salutate alii alios charitatis osculo. Pax vobis omnibus qui estis in Christo Iesu. Amē.

14 Salutate inuicem in osculo sancto. Gratia uobis omnibus qui estis in Christo Iesu. Amen.

Rom.16.c.16
1.cor.16.d.20
2.cor.13.d.12
1.pet.5.d.14

13 Babylone, ἐν Βαβυλῶνι. Babylona propriè accipio pro celebri illa Assyriæ vrbe, in qua tum esset Petrus circuncisionis Apostolus. Cur enim Romæ nomen subticeret? Et quod traditum est de xxv illis annis quibus Petrus Romæ sederit, partim ex Pauli epistolis Roma scriptis, probabiliter refellitur, partim etiam necessariis argumētis demonstratur ex temporum supputatione, sicut diximus Act.12.c.17. Vobiscum electa *Ecclesia*, ἡ συνεκλεκτή. Ecclesiæ nomen omittit, vt in vocabulis communi vsu tritis fieri sæpe solet.

Epistola catholica Petri Apostoli posterior.

Πέτρου τοῦ ἀποστόλου ἐπιστολὴ καθολικὴ δευτέρα.

NOVA INTERPR. — VETVS.

Κεφάλαιον α'.

CAP. I. — CAP. I.

ΣΥΜΕΩΝ Πέτρος δοῦλος καὶ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῖς ἰσότιμον ἡμῖν λαχοῦσι πίστιν ἐν δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

1 SIMEON Petrus seruus & Apostolus Iesu Christi, iis qui æquè pretiosam fidem nobiscum sortiti sunt per iustitiā Dei nostri & seruatoris Iesu Christi:

1 Simeon Petrus, seruus & Apostolus Iesu Christi, ijs qui coæqualē nobiscū sortiti sunt fidē in iustitia Dei nostri et saluatoris Iesu Christi.

Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη πληθυνθείη ἐν ἐπιγνώσει τοῦ Θεοῦ, καὶ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.

2 Gratia vobis & pax multiplicetur per agnitionem Dei, & Iesu Domini nostri:

2 Gratia uobis et pax adimpleatur in cognitione Dei, et Iesu Domini nostri:

Ὡς πάντα ἡμῖν τῆς θείας δυνάμεως αὐτοῦ τὰ πρὸς ζωὴν καὶ εὐσέβειαν δεδωρημένης, διὰ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ καλέσαντος ἡμᾶς διὰ δόξης καὶ ἀρετῆς.

3 Vtpote quum diuina vis ipsius omnia nobis donarit quæ ad vitam & pietatē *pertinent* per agnitionem illius qui vocauit nos ad gloriam ac virtutem:

3 Quomodo omnia nobis diuinæ uirtutis suæ quæ ad uitam & pietatem donata est, per cognitionem eius qui uocauit nos propria gloria & uirtute:

IN CAPVT I.

1 Simeon, Συμεών. Complutensis codex & tres alii legunt Σίμων. Vide Act.15.c.14. Per iustitiam, ἐν δικαιοσύνῃ. Id est ex eo quòd Deus (vt staret promissis) fidelem sese ac proinde iustum nobis exhibuit. Consideratur enim hîc ea iustitia ex qua in nos promanauit fidei donum, vt Rom.3.d.25 & 26. Dei nostri & seruatoris, &c. τοῦ Θεοῦ ἡμῶν καὶ σωτῆρος, &c. Ista necesse est coniunctim legamus, quia vnicus est articulus, vt copiosius diximus Tit.2.d.13. Itaque continet etiam hic locus manifestum diuinitatis Christi testimonium.

3 Vtpote quum, &c. Ὡς, &c. Vulg. & Eras. Sicut. Itaque perinde hoc accipiūt acsi pro δεδωρημένης scriptum esset δεδώρηται: quanuis quod ad sensum attinet, nō multum intersit si Erasmi interpretationē sequamur, modò nouerimus particulam ὡς non inchoare nouā periodū, sed à superioribus pendere. Diuina vis ipsius, τῆς θείας δυνάμεως αὐτοῦ. De Christo loquitur, quem rursus Deum facit, & quidem seruatorem vnicum. Vulgata, Omnia nobis diuinæ virtutis suæ quæ ad vitam & pietatem donata est: prorsus absurdè, quod & ipsa constructio tota declarat, quum πάντα, id est omnia, necessariò regatur à δεδωρημένης, secundo casu absolutè posito: itaque vt hoc vitium emendaretur, scriptum est in nonnullis codicibus, Quomodo omnia nobis diuinæ virtu-

tis suæ quæ ad vitam & pietatem donata sunt: vt sit hæc sentētia, quicquid est in Christi diuina virtute pertinens ad vitam ac pietatem, nobis esse donatum. Sed neque tota distinctio huius loci, vt est in Græcis, neque etiam participium δεδωρημένης, quod media significatione hic accipitur, istam interpretationem ferre vllo modo possunt. Quæ ad vitam, τὰ πρὸς ζωὴν. Id est, quæ ad salutem. Ergo Christus sua vi diuina gratuitò nobis dat vitam æternam. Et pietatem, καὶ εὐσέβειαν. Hoc iter est per quod Christus ad vitam nos deducit, quia videlicet per Spiritū suum gratis donatum nos ad veram religionem format. Per agnitionem illius qui vocauit nos, διὰ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ καλέσαντος ἡμᾶς. Hæc est summa & vitæ & religionis, quarum mentio facta est, nempe vt à Christo manu ducamur ad Patrem qui nos in Filio vocat, Ioh. 17. a. 3. vt neque breuius neque diuinius potuerit Christi officium omnisque nostra salus per partes explicari. Vetus interpres pro agnitione dixit cognitionē, non satis expressè, quanuis hoc discrimen non semper obseruetur. Nam cognoscunt etiam impii multi, atque adeo cognitum etiam Deum vtcunque gustant: sed soli fideles Deum vt Patrem suū agnoscunt in Christo. Est enim agnitio Dei nos vocantis, nobilissimus fidei effectus. Iam verò si hæc in nobis efficit diuina vis Christi, & quidem ex mera liberalitate, vbi liberum arbitrium? & quo iure ab aliis hunc Spiritum flagitamus quàm ab eo in quo vno sunt omnes thesauri, & de cuius beneuolentia quisquis dubitat, indignus est qui accipiat? Iac. 1. a. 6, & c. 17. Ad gloriam ac virtutem, διὰ δόξης καὶ ἀρετῆς. Vulg. Propria gloria & virtute, ἰδίᾳ δόξῃ καὶ ἀρετῇ, quæ lectio in paucis admodum codicibus, iisque dubiæ fidei, à nobis est inuenta: neque mihi sanè probari potest. Neque enim vsquam (quod sciam) dicitur Deus nos vocasse sua gloria, sed in suam gloriam, Rom. 9. e. 23, & 15. b. 7, & 1. Cor. 2. b. 7, & 1. Thess. 2. e. 12, & alibi sæpe. Nisi malimus gloriæ nomine intelligere Christū ipsum μετωνυμικῶς, Patris videlicet gloriam, vel Euāgelium, quod & ipsum gloria Dei dicitur Rom. 1. b. 16, & 1. Tim. 1. b. 11. Sed vtraque hæc interpretatio est violenta, quum nihil adiiciatur ex quo id possit intelligi. Deinde τῆς ἀρετῆς (id est virtutis) nomen, nemo non videt quanto melius conueniat hominibus quàm Deo, cui potius tribuitur δύναμις, id est potentia seu potestas, vel κράτος, id est robur: quanuis idem noster Petrus in superiore epistola 2. b. 9, Deo τὰς ἀρετὰς (id est virtutes) tribuerit. Sed nomē ἀρετῆς de nobis potius quàm de Deo dici, liquet etiam ex iis quæ sequuntur ver. 5. Itaque quum tota hæc formula loquendi noua sit, vt dicatur Deus nos vocare gloria & virtute, siue (vt conuertit Erasmus) Per gloriam & virtutem, sit autem hæc peruſitata, qua dicitur Deus nos ad gloriam & iustitiā, seu sanctimoniā vocare: mihi quidem multo probabilius videtur, διὰ præpositionē pro εἰς vsurpatam, sicut etiam annotauimus Rom. 6. a. 4, & ἀρετὴν idem atque ἁγιασμὸν declarare, quo potius vtitur Paulus, vt Rom. 6. d. 22, & 1. Thess. 4. b. 7, & alibi sæpe. Pulchrè autem ista cum superioribus cohærebunt. Respōdebit enim vitæ, gloria: pietati seu veræ religioni, virtus. Quorsum enim ad vitam æternam ducimur? vt illic gloria Dei in nobis eluceat. quorsum omnis pietatis cognitione imbuimur? vt in sanctitate & iustitia Deo seruiamus. Sed cur illic vitam, hìc verò gloriam priore loco commemorauit? Quia quanuis nondum apparuerit vita nostra & gloria, tamen ex illa emanant pietas ac virtus. Prius enim oportet nos filios Dei fieri quàm Spiritu Dei agamur, vt ab adoptione necesse sit auspicari. Iam verò qui adoptatus est, æternæ vitæ gloriam est nactus, quanuis nondū apparuerit quod erimus, 1. Ioh. 3. a. 2.

Δι' ὧν τὰ μέγιστα ἡμῖν καὶ τίμια ἐπαγγέλματα δεδώρηται, ἵνα διὰ τούτων γένησθε θείας κοινωνοὶ φύσεως, ἀποφυγόντες τῆς ἐν κόσμῳ ἐν ἐπιθυμίᾳ φθορᾶς.	4 Ex eo quòd maxima nobis ac pretiosa promissa donata sint, vt per hæc efficeremini diuinæ cōsortes naturæ, elapsi ex corruptione quæ est in mundo per cupiditatem.	4 *Per quæ maxima & pretiosa nobis promissa donauit: ut per hæc efficiamini diuinæ cōsortes naturæ, fugientes eius quæ in mundo est concupiscentiæ corruptionem.*
Καὶ αὐτὸ τοῦτο δὲ σπουδὴν πᾶσαν παρεισενέγκαντες, ἐπιχορηγήσατε ἐν τῇ πίστει ὑμῶν τὴν ἀρετήν, ἐν δὲ τῇ ἀρετῇ τὴν γνῶσιν,	5 Ad hoc ipsum verò *uos* omni præterea collato studio, adiicite fidei vestræ virtutem, virtuti verò scientiam,	5 *Vos autē curā omnē subinferētes, ministrate in fide uestra uirtutem in uirtute autem scientiam,*

4 Ex eo quòd, δι' ὧν. Ad verbum, Per id quòd: vt si vernaculo nostro sermone dicas *Par ce que*. Incipit enim Apostolus superiora duo (i. quæ ad vitam & gloriam, item quæ ad pietatem & virtutem nostram pertinent) explicare, quomodo, per quem, & quorsum nobis sint data: éstque phrasis illa apud Græcos satis vsitata, sicut etiam ἀνθ' ὧν, ἀφ' ὧν, ἐξ ὧν, ἐν οἷς frequenter vsurpant, vt copiosè docet Budæus in Commentariis. Itaque causa nulla erat cur nonnulli pro δι' ὧν scriberēt δι' ὃν, propter quem. Vulgata & Erasmus, Per quæ, prorsus absurdè, vt mihi quidem videtur. Sed Erasmum nimirum abduxit Græcus scholiastes qui totum hunc contextum lacerat, nec tamen sese potuit expedire. Diuinæ naturæ, θείας φύσεως. Naturam non vocat ipsam οὐσίαν, sed certas (vt ita loquar) qualitates quas Dei virtus in nobis efficit, vt hactenus Dei imago simus: veluti quum nos cælesti sapientia, boni amore, vitii odio, & veris virtutibus imbuit. Nam & hoc ipsum postea indicat, quum definit naturæ diuinæ participem fieri, idem esse atque mundi corruptionem effugisse, siue (vt loquitur Paulus) mortuum esse peccato, nec amplius esse in carne. Itaque non modò impii, sed planè etiam ridiculi sunt qui ex hoc loco diuinæ essentiæ in nos transfusionem imaginantur: vt impius ille Seruetus præfractè ad mortem vsque defendit. Et tamen sunt qui magnam bono viro scilicet iniuriam factam putent. In mundo, ἐν κόσμῳ. Id est in hominibus: nam de iis agitur. Per cupiditatem, ἐν ἐπιθυμίᾳ. Sedes igitur corruptionis mundi in visceribus nostris est collocata, adeo vt nisi animum purget Deus per gratiam in Christo, quocunque veneris, mundum tecum circunferas, etiamsi in penitissimum Thebaidos desertum te contuleris. Vetus interpres legit τῆς ἐν κόσμῳ ἐπιθυμίας φθορὰν, eius quæ in mundo est concupiscentiæ corruptionem, eodem manente sensu. & sanè τὸ ἀποφυγεῖν vsitatius est quarto casui coniungere.

5 Ad hoc ipsum verò, καὶ αὐτὸ τοῦτο δέ. Aut supplenda est præpositio εἰς, vel κατὰ, quæ tamen eclipsis planè dura est: aut potius legendum κατ' αὐτὸ τοῦτο δέ. Cæterùm sententia ipsa plana est. monet enim Petrus ne Dei gratiæ desimus. neque enim trunci aut stipites sumus, sed oportet nos vicissim omnem diligentiam adferre, nos inquam qui liberum (id est, à seruitute peccati per gratiam manumissum) arbitrium habemus. Nam alioqui ad malum præcipites ferimur, ad bonum verò non modò tardi & imbecilli, (vt tradunt sophistæ Semipelagiani) sed omni etiam bonæ voluntatis principio prorsus destituti sumus. Quid enim habes (inquit Apostolus, de gratia, non de natura loquens) quod non acceperis? Sic ergo accipiendum est τὸ παρεισφέρειν: non quasi de nostro aliquid adferamus, nisi prius effecerit Deus in nobis vt & velimus & faciamus, id que etiam ita vt semper exclamare cogamur, Non facio bonum quod volo, & facio malum quod nolo: ac proinde ne tantillū quidē nostræ iustitiæ, sed Christo prorsus innitamur. Adiicite, ἐπιχορηγήσατε: id est præterea sufficite & suggerite. Vulgata, Ministrate. Erasmus, Subministrate: nimium obscurè, neque expressa præpositione ἐπί. Virtu-

tem, τὴν ἀρετὴν. Id est sanctos & honestos mores, quorum fons est fides: sicut cùm vtrisque cohæret γνῶσις, id est voluntatis Dei cognitio. nam ita in tota ista descriptione ἐν pro σὺν accipio. neque enim philosophicas, sed Christianas virtutes describit Apostolus. Vnde igitur fidei implicitæ commentum nisi ex inferorum gurgitibus emersit?

Ἐν δὲ τῇ γνώσει τὴν ἐγκράτειαν, ἐν δὲ τῇ ἐγκρατείᾳ τὴν ὑπομονήν, ἐν δὲ τῇ ὑπομονῇ τὴν εὐσέβειαν,

6 "Scientiæ verò temperantiã, temperantiæ verò tolerãtiam, tolerantiæ pietatem:

6 In scientia autem abstinentiam, in abstinentiã autem patientiam, in patientia autem pietatem:

Ἐν δὲ τῇ εὐσεβείᾳ τὴν φιλαδελφίαν, ἐν δὲ τῇ φιλαδελφίᾳ τὴν ἀγάπην.

7 Pietati verò animum in fratres propensum, animo verò in fratres propenso "charitatem.

7 In pietate autem amorem fraternitatis, in amore autẽ fraternitatis charitatem.

Ταῦτα γὰρ ὑμῖν ὑπάρχοντα, καὶ πλεονάζοντα, οὐκ ἀργοὺς οὐδὲ ἀκάρπους καθίστησιν εἰς τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπίγνωσιν.

8 Hæc enim si vobis adsunt & exuberant, non inertes, nec infructuosos vos efficiunt ad Domini nostri Iesu Christi cognitionem.

8 Hæc enim vobis quũ adsint, & superent, nõ uacuos nec sine fructu uos cõstituẽt in Domini nostri Iesu Christi cognitione.

Ὧ γὰρ μὴ πάρεστι ταῦτα, τυφλός ἐστι, μυωπάζων, λήθην λαβὼν τοῦ καθαρισμοῦ τῶν πάλαι αὐτοῦ ἁμαρτιῶν.

9 Nam cui hæc non adsunt, is cæcus est, "nihil procul cernẽs, oblitus sese à veteribus peccatis suis fuisse purgatum.

9 Cui enim nõ præstò sũt hæc, cæcus est, & manu tentans, obliuionem accipiens purgationis ueterum suorum delictorum.

Διὸ μᾶλλον, ἀδελφοί, σπουδάσατε βεβαίαν ὑμῶν τὴν κλῆσιν καὶ ἐκλογὴν ποιεῖσθαι. ταῦτα γὰρ ποιοῦντες οὐ μὴ πταίσητέ ποτε.

10 Quapropter, fratres, potius studete vocationem & electionem vestram "firmam efficere. hæc enim si feceritis, nũquam impingetis.

10 Quapropter, fratres, magis satagite ut p bona opa certã uestrã uocationẽ & electionem faciatis. hæc enim facientes non peccabitis aliquando.

Οὕτω γὰρ πλουσίως ἐπιχορηγηθήσεται ὑμῖν ἡ εἴσοδος εἰς τὴν αἰώνιον βασιλείαν τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ.

11 Ita enim copiosè subministrabitur vobis introitus in æternũ regnum Domini nostri & seruatoris Iesu Christi.

11 Sic enim abundanter ministrabitur uobis introitus ĩ æternũ regnũ Domini nostri & saluatoris Iesu Christi.

Διὸ οὐκ ἀμελήσω ὑμᾶς ἀεὶ ὑπομιμνήσκειν περὶ τούτων, καίπερ εἰδότας, καὶ ἐστηριγμένους ἐν τῇ παρούσῃ ἀληθείᾳ.

12 Quapropter "nõ negligã vos de istis semper cõmonefacere, tametsi periti & confirmati sitis in præsenti veritate.

12 Propter qđ incipiã uos sẽ p cõmonere de his, & qde sciẽtes & cõfirmatos uos in præsenti ueritate.

Δίκαιον δὲ ἡγοῦμαι, ἐφ' ὅσον εἰμὶ ἐν τούτῳ τῷ σκηνώματι, διεγείρειν ὑμᾶς ἐν ὑπομνήσει·

13 Iustum enim arbitror, quãdiu sum in hoc "tabernaculo, excitare vos per commonefactionem:

13 Iustum autem arbitror, quandiu sum in hoc tabernaculo, suscitare uos in commonitione:

6 Scientiæ verò, ἐν δὲ τῇ γνώσει. Mutuo vinculo cohærent cognitio & sanctificatio, adeo quidem vt mutuò se foueant, ac velut altera alteram in dies gignat. Ideo quum antea γνῶσιν subiecisset virtuti, nunc priore loco constituit, & aliquod virtutum species præcipuas enumerat.

7 Charitatẽ, τὴν ἀγάπην. Latius patet Charitatis q̃ τῆς φιλαδελφίας nomẽ. Deinde fortassis illo vocabulo significat animi affectus: isto verò officia quæ ex illo affectu proficiscuntur: is enim verè diligit qui reipsa iuuat quos diligit, Luc. I. c. 15 & 16.

9 Nihil procul cernẽs, μυωπάζων. Nõ assentior Gellio qui μύωπα lusciosum interpretatur, quũ lusciosus potius νυκτάλωψ dicatur. Sic enim Varro, Vesperi non vident quos appellant lusciosos. quo modo νυκτάλωπας definit Aristoteles author maximè idoneus. Idem, μυωπάζειν λέγονται οἱ ἐκ γενετῆς τὰ μὲν ἐγγὺς βλέποντες, τὰ δὲ ἐξ ἀποστάσεως οὐχ ὁρῶντες. (id est, Budæo interprete) Myopes dicuntur qui ab ortu primo proxima quidem vident, remota verò non vident. Hoc est igitur quod significat Petrus, eum in quo cognitio Dei non est efficax, cæcum esse, quod ad regnum Dei attinet, qui non cernat cælestia, longius videlicet & extra mundum remota: sed terrestria duntaxat, quæ proxima sunt: vt hac in parte planè sit μύωψ. Nã si cerneret, daret sese procudubio in viã qua in cælũ peruenitur. Alioqui nulli magis se putant perspicaces quàm qui hominũ consortia fugiunt, & sese contemplantes vocant, ii nimirum quibus innumera illa somniorum portenta debemus, quũ vita Christiana in actione nunc quidem (i. quandiu in hac vita versamur) consistat. Vulg. Et manu tentans. Eras. Et manu viã tẽtans: allata etiam quadam huius trãslationis ratione, quam ego planè absurdam iudico. Neque enim μύωπες à muribus dicti sunt, vt existimauit, sed παρὰ τὸ μύειν τοὺς ὦπας, quod perpetuò nictent oculis.

10 Firmam efficere, βεβαίαν ποιεῖσθαι. Atqui ea nititur Dei proposito, vt nũquã possit labascere. Firma est igitur ĩ sese electio, sed in nobis quotidie cõfirmãda est. Cõfirmatur autẽ ex effectis fidei, i. Spiritus fructib[us] in nobis. Nã iustus est q facit iustitiã. Qui iustificatus est, idẽ vocatus est: quũ iustificatio fit per fidẽ, fides ex auditu. Qui porro vocatus est, electus est ex Dei proposito. Vides quomodo vocatio & vocationis basis, i. electio, quotidie magis ac magis cõfirmetur, quãuis vno Dei proposito certo & æterno fulciatur. Inepti sũt igitur qui hoc loco abutũtur ad euertẽdã cõsolationis nostræ basin: & manifesti sycophãtæ, quos nõ pudet dicere electionis æternæ doctrinã iter ad Epicurismũ patefacere: quũ indiuiduo nexu cohæreãt, propositũ, electio, vocatio, sanctificatio & iustificatio. Ideo in nõnullis codicibus additum inuenimus διὰ τῶν καλῶν ἔργων, Per bona opera.

12 Non negligam, οὐκ ἀμελήσω. Vulg. Incipiam, prorsus absurdè.

13 Tabernaculo, τῷ σκηνώματι. i. corpore, vt 2. Cor. 5. a. 1.

Iohan.21.c.17

14 Εἰδὼς ὅτι ταχινή ἐστιν ἡ ἀπόθεσις τοῦ σκηνώματός μου, καθὼς καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐδήλωσέ μοι.

14 Quum sciã breui futurũ vt deponã hoc tabernaculũ meum: ‖sicut Dominus noster Iesus Christus declarauit mihi.

14 Certus quod uelox est depositio tabernaculi mei secundũ quod et Dominus noster Iesus Christus significauit mihi.

15 Σπουδάσω δὲ καὶ ἑκάστοτε ἔχειν ὑμᾶς μετὰ τὴν ἐμὴν ἔξοδον, τὴν τούτων μνήμην ποιεῖσθαι.

15 Sed & studebo vt vos subinde post exitum meum, possitis horum mentionem facere.

15 Dabo autẽ operã, & frequenter habere uos post obitum meum, ut horum memoriam faciatis.

1.Cor.1.c.17, & 2.a.1.c.13

16 Οὐ γὰρ σεσοφισμένοις μύθοις ἐξακολουθήσαντες ἐγνωρίσαμεν ὑμῖν τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ δύναμιν καὶ παρουσίαν, ἀλλ' ἐπόπται γενηθέντες τῆς ἐκείνου μεγαλειότητος.

16 ‖Non enim arte compositas fabulas sequuti, notam vobis fecimus Domini nostri Iesu Christi potentiam & aduentum: sed vt qui oculis nostris aspeximus illius maiestatem.

16 Non enim doctas fabulas sequuti, notam fecimus uobis Domini nostri Iesu Christi uirtutem, & præsentiam, sed speculatores facti illius magnitudinis.

Mat.17.a.5

17 Λαβὼν γὰρ παρὰ Θεοῦ πατρὸς τιμὴν καὶ δόξαν φωνῆς ἐνεχθείσης αὐτῷ τοιᾶσδε ὑπὸ τῆς μεγαλοπρεποῦς δόξης, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, εἰς ὃν ἐγὼ εὐδόκησα.

17 Acceperat enim à Deo Patre honorem & gloriam, voce ad eum delata huiusmodi à magnifica gloria, ‖Hic est ille filius meus dilectus, in quo acquiesco.

17 Accipiens enim à Deo Patre honorẽ & gloriã, uoce delapsa ad eum huiusmodi à magnifica gloria, Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui, ipsum audite.

18 Καὶ ταύτην τὴν φωνὴν ἡμεῖς ἠκούσαμεν ἐξ οὐρανοῦ ἐνεχθεῖσαν, σὺν αὐτῷ ὄντες ἐν τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ.

18 Et hanc vocem nos audiuimus è cælo delatam, "quum essemus vnà cum eo in monte sancto.

18 Et hanc uocẽ nos audiuimus de cælo allatam, quũ essemus cum ipso in monte sancto.

19 Καὶ ἔχομεν βεβαιότερον τὸν προφητικὸν λόγον, ᾧ καλῶς ποιεῖτε προσέχοντες, ὡς λύχνῳ φαίνοντι ἐν αὐχμηρῷ τόπῳ, ἕως οὗ ἡμέρα διαυγάσῃ, καὶ φωσφόρος ἀνατείλῃ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν.

19 Et habemus "firmissimum sermonem propheticum: cui rectè facitis quòd attendatis, velut lucernæ splendenti in obscuro loco, vsquedum "dies illucescat, & "lucifer exoriatur in cordibus vestris.

19 Et habemus firmiorẽ propheticum sermonem, cui benefacitis attendentes, quasi lucernæ lucenti in caliginoso loco, donec dies illucescat, & lucifer oriatur in cordibus uestris.

2.Tim.3.d.16

20 Τοῦτο πρῶτον γινώσκοντες, ὅτι πᾶσα προφητεία γραφῆς, ἰδίας ἐπιλύσεως οὐ γίνεται.

20 ‖Si illud primùm noueritis, "nullam prophetiam Scripturæ esse "propriæ explicationis.

20 Hoc primùm intelligentes, quòd omnis prophetia Scripturæ propria interpretatione non fit.

21 Οὐ γὰρ θελήματι ἀνθρώπου ἠνέχθη ποτὲ προφητεία, ἀλλ' ὑπὸ Πνεύμα-

21 Nõ enĩ libidine hominis allata est olĩ prophetia, sed "actĩ à Spi

21 Non enim uoluntate humana allata est aliquando prophetia, sed Spiritu

18 Quum essemus in monte, ὄντες ἐν τῷ ὄρει. Quum tres duntaxat in monte fuerint transformationis Domini testes, Iohannes, Iacobus Iohannis frater, & Petrus, Iacobus autem pridem esset interfectus ab Herode antequam hæc scriberentur, Act.12.a.2, superest vt vel Iohanni vel Petro tribuatur hæc epistola: in qua certè nihil est quod Petri Apostolicam maiestatem non recipiat, vt mihi quidẽ videtur. Sed etiã mihi videor genus illud dicendi Petro præ cæteris peculiare, in hac epistola facilè dignoscere, quo videlicet omnia inter se connectũtur, vix distinctis periodis. Græci πλωτικὸν illud vocant.

19 Firmissimum, βεβαιότερον. Comparatiuus pro superlatiuo, vt diximus Act.25.c.10. Vulg. & Eras. Firmiorem: quam etiam interpretationem minimè repudio. Sic enim accipi potest, vt dicatur Petrus habuisse eorum rationem ad quos scribebat, apud quos doctrina Prophetarum maior erat omni exceptione. Erasmo magis placet vocem ipsam Patris vocari Propheticum sermonem: quam explicationem vt coactam repudio, quũ præsertim ex iis quæ sequuntur apertè refellatur. Dies, ἡμέρα. i. plenior & apertior cognitio quàm sub Legis vmbris fuerit. Lucifer, φωσφόρος. i. clarior illa Euangelii doctrina, ipso videlicet lucifero iam exorto, quum antea veluti in nocte delitescerent homines.

20 Nullam prophetiam Scripturæ, πᾶσα προφητεία γραφῆς. Prophetiam in Scriptura, i. Sacris libris cõprehensam, ab aliis pseudoprophetarum & profanorum vatum scriptis distinguit: de quibus proximo capite differet. Ideo malui Prophetiam Scripturæ interpretari ad verbum, quàm cum Erasmo, Ptopheticam scripturam. Deinde πᾶσα οὐ, Omnis non, cõuertere placuit per negantẽ vniuersalem particulam Nulla. qua de re diximus Mat.24.b.22, & Luc.1.d.37. Propriæ explicationis, ἰδίας ἐπιλύσεως. Sic legitur hic locus, & ἐπίλυσιν certum est deduci ab ἐπιλύειν, quod dissoluere & explicare significat. Et est maximi ponderis hoc verbũ, quo significatur petendam esse à Deo Scripturæ interpretationẽ, quum ea cõplectatur quæ caro & sanguis non reuelant. Doctissimus interpres (id est D. Iohannes Caluinus, meus in Christo parens, à quo quum hæc scriberem sum in hoc misero mundo desertus, & cuius memoria penè vna me nunc solatur, tantisper dum vnà cum eo in communi illa spe nostra colligar) Impulsum siue Afflatum interpretari mauult, vt si scriptum sit ἐπηλύσεως. quæ sententia mihi vehementer placet. Nusquam tamen hoc in Græcis codicibus reperi, & ἐπηλύσεως nomẽ poeticum esse constat, quanuis huic argumento optimè conueniens.

21 Acti, φερόμενοι. Dextrè hoc intelligẽdũ est, ne quis diuini Spiritus cõpositos & verè diuinos afflatu

comparet cum profanorum vatum furoribus, quales describuntur in ipsis etiam Sibyllarum libris, quos nonnulli libenter Prophetarum libris æquarent.

τος ἁγίου φερόμενοι ἐλάλησαν οἱ ἅγιοι Θεοῦ ἄνθρωποι.

Spiritu sancto loquuti sunt sancti Dei homines.

sancto inspirati loquuti sunt sancti Dei homines.

Κεφάλαιον β.

Ἐγένοντο δὲ καὶ ψευδοπροφῆται ἐν τῷ λαῷ, ὡς καὶ ἐν ὑμῖν ἔσονται ψευδοδιδάσκαλοι, οἵτινες παρεισάξουσιν αἱρέσεις ἀπωλείας, καὶ τὸν ἀγοράσαντα αὐτοὺς δεσπότην ἀρνούμενοι, ἐπάγοντες ἑαυτοῖς ταχινὴν ἀπώλειαν.

Καὶ πολλοὶ ἐξακολουθήσουσιν αὐτῶν ταῖς ἀπωλείαις, δι' οὓς ἡ ὁδὸς τῆς ἀληθείας βλασφημηθήσεται.

Καὶ ἐν πλεονεξίᾳ πλαστοῖς λόγοις ὑμᾶς ἐμπορεύσονται· οἷς τὸ κρῖμα ἔκπαλαι οὐκ ἀργεῖ, καὶ ἡ ἀπώλεια αὐτῶν οὐ νυστάζει.

Εἰ γὰρ ὁ Θεὸς ἀγγέλων ἁμαρτησάντων οὐκ ἐφείσατο, ἀλλὰ σειραῖς ζόφου ταρταρώσας παρέδωκεν εἰς κρίσιν τετηρημένους·

Καὶ ἀρχαίου κόσμου οὐκ ἐφείσατο, ἀλλ' ὄγδοον Νῶε δικαιοσύνης κήρυκα ἐφύλαξε, κατακλυσμὸν κόσμῳ ἀσεβῶν ἐπάξας·

CAP. II.

1 Fuerunt autem & pseudoprophetæ in populo: vt etiam inter vos erunt falsi doctores, qui subintroducent hæreses exitiales, etiam dominum qui illos mercatus est abnegantes, accersentes sibiipsis velox exitium.

2 Et multi sequentur eorum exitia: per quos via veritatis blasphemabitur.

3 Et per auaritiã fictis sermonibus vos negotiabuntur. quibus damnatio iam olim non otiatur, & quorum exitium non dormitat.

4 Nam si ‖Deus Angelis qui peccauerant non pepercit, sed in tartarum detrusos, catenis caliginis tradidit, damnationi seruatos.

5 Et prisco mundo non pepercit, sed octauum ‖Noe, iustitiæ præconem seruauit, diluuio in mũdum impiorum inducto:

CAP. II.

1 Fuerunt verò & pseudoprophetæ in populo, sicut & in uobis erunt magistri mendaces, qui introducunt sectas perditionis, & eum qui emit eos dominum negant, superducentes sibi celerem perditionem.

2 Et multi sequentur eorũ luxurias, per quos via ueritatis blasphemabitur.

3 Et in auaritia fictis uerbis de uobis negotiabuntur, quibus iudicium iam olim non cessat, & perditio eorum nõ dormitat.

4 Si enim Deus angelis peccantibus nõ pepercit, sed rudentibus inferni detractos in tartarum, tradidit cruciandos, in iudicium reseruari: Iob 4.d.18 iud.a.6

5 Et originali mundo non pepercit, sed octauum Noe iustitiæ præconem custodiuit, diluuium mundo impiorum inducens: Gen.7.a.8

Dei homines, Θεοῦ ἄνθρωποι. Id est, diuini interpretes ac nuntii, ex Hebræorum more. Vide 1. Tim.6.c.11.

IN CAPVT II.

1 In populo, ἐν τῷ λαῷ. Populũ intelligit stante Israelis republica, & postea regno florente, sub Lege.

2 Exitia, ταῖς ἀπωλείαις. Vulg. Lasciuias, ἀσελγείαις: quæ lectio confirmatur Complutensis editionis & sex præterea codicum authoritate, ac mihi quidem satis videtur cõuenire sequenti descriptioni. Sed si receptum illud sequamur, exitiorum nomine intelligentur viæ seu potius errores illi multiplices quibus in exitium præcipitantur homines.

3 Vos negotiabuntur, ὑμᾶς ἐμπορεύσονται. i. vobis tanquam pecoribus ad nundinationem abutentur. quo modo dixit imperitos medicos Plinius animas negotiari. Quæso verò an Simonis Petri successor est qui hac fraude non contentus regna in nassam suam illexisse, non aliunde etiamnum hodie quàm ex hac nundinatione viuit? Et tamen hoc est patrimonium Petri, hæc Ecclesia quæ nunquam errauit, hic Spiritus sanctus lõgi temporis præscriptione cathedræ Petri fictitiæ deuinctus.

4 Angelis, ἀγγέλων. Hic mirum quanto ludibrio Satan ipse homines habuerit, dum illos à negotio salutis auocatos, in hac speculatione retinuit. At nos sobriè philosophari discamus, & hoc vno contenti simus quod nobis aperuit Spiritus sanctus. Reperio autem tribus omnino locis factam Angelorum lapsus mentionem, Ioh.8.f.44. Iud.a.6, & hoc loco. Et generalis hæc ratio quibusuis non profanis ingeniis abundè sufficit, oportere necessariò vt quicquid malum est, ab origine sua defecerit, quum à Deo nihil nisi bonum condi potuerit. In tartarũ detrusos, ταρταρώσας. Sic vocarunt Græci infima terræ loca, quæ puniendis nocentium animis essent destinata. Itaque quod ad vocabulum ipsum attinet, non dubitauit Petrus illud tanquam vulgò tritum vsurpare. quo modo etiam Matthæus & Lucas ᾅδην vocarunt. Sed non est tamen quòd aliquis idcirco putet poetarum deliria, vel quæ postea theologi contemplantes, quos vocant, de inferis disseruerunt, à Petro comprobari. E cælo in infimas istas regiones detrusos esse diabolos res ipsa ostendit, quum nimium multi inter nos versentur. Princeps aeris dicitur diabolus Eph.2.a.2. Spiritualium malitiarum quæ sunt in sublimi, nostri videlicet respectu, mentio fit Eph.6.b.12. Sed abyssum illis aliquam esse constitutam quam reformident, liquet ex Luc.8.e.31. Amplius de istis inquirere non expedit. Quæramus potius quomodo illius leonis rugientis vngues vitare & in cælum peruenire possumus. Catenis caliginis, σειραῖς ζόφου. Id est, caligine quasi catenis constrinxit. Caliginem autem vocat miserrimam & terribilis horroris plenam vitæ conditionem, & trãslationem sumit à damnatis facinorosis, qui in carceris pedore retinentur constricti, dum ad vltimum supplicium pertrahantur.

5 Et prisco mundo, καὶ ἀρχαίου κόσμου. Vulgata, Et originali mundo. Ergo mundus ille diluuium præcedẽs comparatur cum eo in quo nunc sumus: non quasi nouam rerum vniuersitatem condiderit Dominus, sed quia hoc diluuio tanta fuit rerum omnium euersio, vt sequens mundi instauratio veluti pro noua quadam creatione habeatur. Sed quid si priscum mundum pro priscis illis primæ ætatis hominibus cæterisque animantibus

ſubuerſis accipias? Octauum Noe, ὄγδοον Νῶε. Eraſ. Octauum iuſtitiæ præconem Noe, ambiguè. poſſet enim videri Noe dici octauus præco iuſtitiæ, quòd inter Adami poſteros octauus numeretur: quum longè aliud dicatur, nempe quòd Noe octauus (id eſt cum aliis ſeptem) ſit ſeruatus. Dicitur autem præco iuſtitiæ, propterea quòd totos illos annos c x x non deſierit impios illos & dictis & factis commonefacere quanta illis ira Dei immineret.

Gen.19.c.13 Καὶ πόλεις Σοδόμων καὶ Γομόῤῥας τεφρώσας καταστροφῇ κατέκρινεν, ὑπόδειγμα μελλόντων ἀσεβεῖν τεθεικώς.

6 Et ciuitates Sodomorum ac Gomorrhæ in cinerem redactas‖ſubuerſione damnauit, fecítque vt eſſent exemplar impiè victuris.

6 Et ciuitates Sodomorum & Gomorrhæorũ in cinerem redigens, euerſione damnauit, exemplũ eorũ qui impiè acturi ſunt ponens.

Καὶ δίκαιον Λὼτ καταπονούμενον ὑπὸ τῆς τῶν ἀθέσμων ἐν ἀσελγείᾳ ἀναστροφῆς, ἐῤῥύσατο.

7 Et iuſtum Lot libidinoſa nefariorum conuerſatione fatigatum eripuit.

7 Et iuſtum Lot oppreſſũ à nefandorum luxurioſa conuerſatione eripuit.

(Βλέμματι γὰρ καὶ ἀκοῇ ὁ δίκαιος, ἐγκατοικῶν ἐν αὐτοῖς, ἡμέραν ἐξ ἡμέρας ψυχὴν δικαίαν ἀνόμοις ἔργοις ἐβασάνιζεν)

8 (Iuſtus enim ille, quum habitaret inter eos, in dies animã iuſtam iniquis *illorum* factis, & videndo & audiendo excruciabat)

8 (Aſpectu enim & auditu iuſtus erat, habitans apud eos qui de die in diẽ animam iuſtam iniquis operibus cruciabant)

Οἶδε Κύριος εὐσεβεῖς ἐκ πειρασμοῦ ῥύεσθαι, ἀδίκους δὲ εἰς ἡμέραν κρίσεως κολαζομένους τηρεῖν.

9 Nouit Dominus pios è tentatione eripere, iniuſtos autem in diem iudicii puniendos ſeruare.

9 Nouit Dominus pios de tẽtatione eripere, iniquos verò in diem iudicij reſeruare cruciandos.

Μάλιστα δὲ τοὺς ὀπίσω σαρκὸς ἐν ἐπιθυμίᾳ μιασμοῦ πορευομένους, καὶ κυριότητος καταφρονοῦντας, τολμηταὶ, αὐθάδεις, δόξας οὐ τρέμουσι βλασφημοῦντες.

10 Maximè verò eos qui carnem ſequentes, in impura cupiditate incedunt, & dominatum deſpiciunt, *qui, inquam, ut ſunt* audaces & ſibi placentes, non horrent dignitates cõuitiis inceſſere.

10 Magis autem eos qui poſt carnẽ in concupiſcentia immunditiæ ambulant, dominationémque contemnunt, audaces, ſibi placentes, ſectas non metuunt blaſphemantes:

Ὅπου ἄγγελοι ἰσχύϊ καὶ δυνάμει μείζονες ὄντες, οὐ φέρουσι κατ' αὐτῶν παρὰ Κυρίῳ βλάσφημον κρίσιν.

11 Quum ipſi Angeli qui ſunt robore ac poteſtate maiores, non ferant aduerſus eas apud Dominum maledicum iudicium.

11 Vbi Angeli, fortitudine & virtute quum ſint maiores, non portant aduerſum ſe à Domino execrabile iudicium.

8 Et videndo & audiendo, *βλέμματι καὶ ἀκοῇ*. Id eſt, Quocunque vel oculos vel aures applicuiſſet, quicquid cerneret vel audiret, hoc illũ miſerrimè torquebat. Vulg. Aſpectu enim & auditu iuſtus erat, quaſi poſt *δίκαιος* ſubaudiatur *ἦν*. Eraſmus, Is enim oculis & auribus iuſtus, &c. Hæc enim coniunxerũt cum *ὁ δίκαιος*, quaſi dicatur Lot iuſtus fuiſſe & oculis & auribus, i. (vt Eraſmus in annotationibus explicat) oculos & aures habuiſſe ab omni turpitudiue abhorrentes. Sed vt taceam quòd Vetus interpres conſtructionem neglexit, nec potuit ſubaudire *ἦν* propter articulum adiectum, qui indicat *δίκαιος* rationẽ habere non prædicati, ſed ſubiecti: (quos errores Eraſmus emendauit) vt inquam hæc omittam, primùm quæri poſſet cur non manuum quoque mẽtionem feciſſet: deinde ipſa conſtructio hanc interpretationem apertè refellit, oſtenditque *βλέμματι καὶ ἀκοῇ* cum verbo *ἐβασάνιζεν* ita conſtrui oportere vt nos fecimus, à doctiſſimo interprete admoniti. Omnino enim ſcribendum fuiſſet *ὁ γὰρ βλέμματι καὶ ἀκοῇ δίκαιος*, vt ſpero mihi conceſſuros quicunque vel mediocriter in Græcis literis ſunt verſati. Excruciabat, *ἐβασάνιζεν*. i. anxiam ac doloribus confectã vitam trahebat, nõ minus laborans quàm ſi equuleo fuiſſet impoſitus. quo modo in vernaculo ſermone, ſi velim extremũ tædium ſignificare, dicam *ie ſuis en une gehenne*. Vetus interpres mendoſè legit *ἐβασάνιζον*, excruciabant.

9 Nouit, *οἶδε*. Heb. ידע, id eſt, longo vſu exercitatus eſt in liberandis & eripiendis iuſtis. Eſt autem hæc concluſio inductionis.

10 Qui carnem ſequentes, *τοὺς ὀπίσω σαρκός*. Vulg. ad verbum, Qui poſt carnem, i. præeunte carne: quem Hebraiſmum alibi expoſuimus. Et dominatum deſpiciunt, *καὶ κυριότητος καταφρονοῦντας*. Id eſt, eos quorũ poteſtati ſubiecti ſunt aſpernantur. Nam *κυριότητα* vocat ſenatorum aut aliorum magiſtratuum collegium, vt paulo antè *ἀδελφότητα* (id eſt fraternitatem) dixit pro fratrum cœtu: eadem prorſus ratione qua dicimus in vernaculo noſtro ſermone *la ſeigneurie*. Quàm autem hoc conueniat clericis, quos nunc vocant, vel illud teſtatur ꝙ ſceleratiſſimus quiſque palàm hodie non erubeſcit clericalis, quam vocant, tonſuræ priuilegio, quorumuis magiſtratuum imperium aſpernari. Quòd ſiquis reclamet, actum eſt de Eccleſia ſcilicet. Et tamen hi omnes à Petri ſucceſſore pendent. *Qui, inquam, ut ſunt* audaces, *τολμηταί*. Neceſſariò ſupplendum fuit aliquid propter mutatam conſtructionem. Vide Eph.2.a.5. Et ſibi placentes, *αὐθάδεις*. Eraſ. Præfracti. Vide Tit.1.b.7.

Dignitates, *δόξας*. i. principes, & quantumuis auguſta maieſtate præditos. Exẽplo ſit Iulius quartus, Romanus quum hæc ſcriberem Pontifex, non modò conuitiis, ſed etiam atrociſſimo bello vicinum regem petens, & funeſtiſſimis cladibus orbem terrarum paululum iam reſpirantem, conturbans. Quidni enim id faciat Hildebrandi ſucceſſor, qui Cæſaris Henrici collum pede conculcans, huc etiam verbum Domini detorquere palàm eſt auſus, vt hoc pacto ſeſe germanam Satanæ progeniem eſſe comprobaret? Super aſpidem, inquit, & baſiliſcum ambulabis. Et adhuc ambigunt homines an iſte non ſit Petri ſucceſſor?

11 Aduerſus eas, *κατ' αὐτῶν*. Aduerſus eas videlicet dignitates. Reuerentur enim Angeli ipſi *ἀξίαν* à

Domino constitutam, & regnis etiam impiorum custodiendis tanquam ministri Dei præsunt, vt liquet ex Danielis 10 & 11. neque in conspectu Domini aduersus Achab, quantumuis impium regem, conuitium vllum ab ipsis profertur, 1. Reg. 22. c. 20: sed solus ille spiritus mendax reperitur qui sese sponte ad malas artes offerat, 1. Regum 22. c 21, quique ipsos etiam seruos Dei calumnietur, Iob 1. c. 9 & 10. Similis est Prophetarũ ratio, qui quum Spiritu Dei regerentur, fortiter quidem & constanter munus reprehensionis sibi à Deo impositum obierunt, sed regibus tamen ac principibus quos arguebant (sicuti par erat) honorem habuerunt. Cæterûm Vetus interpres aliter prorsus hunc locum interpretatus est, perinde nimirum acsi diceretur Angelos suos Dominus nunquam execrari. Sic enim conuertit, Non portant aduersum se à Domino execrabile iudicium. Atqui (vt nihil aliud obiiciam) Græcis non respondet ista interpretatio. Neque enim scriptum est καθ' αὐτῶν sed κατ' αὐτῶν, neque παρὰ Κυρίου sed παρὰ Κυρίῳ. Erasmus verò sic conuertit, Non ferant aduersus sese apud Dominum maledicum conuitium: id est, mutuò sibi non conuitientur apud Dominum, nec alii de aliis detrahant, sed stationem suam quisque conseruet: quum alii aliis subsint, vt apparet ex Danielis 10. c. 13, & 12. a. 1, & Apoc. 12. b. 7. Hanc verò interpretationem si amplectamur, videbitur Petrus allusisse ad Psal. 103. d. 20. Nam etiam in vno exemplar scriptum erat καθ' ἑαυτῶν.

Οὗτοι δὲ, ὡς ἄλογα ζῶα φυσικὰ, γεγεννημένα εἰς ἅλωσιν καὶ φθορὰν, ἐν οἷς ἀγνοοῦσι βλασφημοῦντες, ἐν τῇ φθορᾷ αὐτῶν καταφθαρήσονται·

12 At isti, veluti "animantia rationis expertia quæ naturali impetu feruntur, facta ad eum finem vt capta intereant, "ea vituperantes quæ ignorant, sua ipsorum corruptela interibunt:

12 *Hi verò, velut irrationabilia pecora, naturaliter in captionem & in perniciem, in iis quæ ignorant blasphemantes, in corruptione sua peribunt:*

Κομιούμενοι μισθὸν ἀδικίας, ἡδονὴν ἡγούμενοι τὴν ἐν ἡμέρᾳ τρυφὴν, σπίλοι καὶ μῶμοι, ἐντρυφῶντες ἐν ταῖς ἀπάταις αὐτῶν, συνευωχούμενοι ὑμῖν.

13 "Reportaturi mercedem iniustitiæ, vt qui pro voluptate ducãt "quotidianas delicias, labes ac maculæ, "qui fraudibus suis se oblectant, vobiscũ epulãdo.

13 *Percipientes mercedem iniustitiæ, voluptatem existimantes diei delicias, coinquinationes & maculæ, delicijs affluentes, in conuiuiis suis luxuriantes vobiscum.*

12 Animantia rationis expertia, &c. ἄλογα ζῶα φυσικὰ, &c. Vulgata, Irrationabilia pecora, naturaliter in captionem, &c. in qua interpretatione nihil est quod probes: primùm enim irrationabilia, barbarũ est: ζῶα verò non vocant Græci pecora, sed animantia. Sed tertius error fœdior est, nempe quòd φυσικὰ coniunxit cum sequentibus, ideóque γεγεννημένα quasi redundans expunxit. In eodem hoc errore versatus est etiã Eras. adeo vt putarit participium γεγεννημένα ex albo libri irrepsisse in contextum. Nam, inquit, naturalia ad captionem dixit, quemadmodum dicimus natus ad discẽdum, pro eo quod est Natura compositus. Atqui præterquã quòd Græci codices summo consensu addunt γεγεννημένα, vnde tandem esset petitum tam obscurũ támque inusitatũ dicẽdi genus? Quid igitur? nẽpe hoc epitheto voluit Petrus explicare qua in re isti brutis animãtibus sint similes, in eo videlicet quòd nec consilio, nec ratione, nedũ Spiritu Dei, sed cæco naturæ rationis expertis impetu ad belluinas cupiditates ferantur. Naturæ enim nomine, de brutis loquens, sensualitatem (quam vocant) intelligit. Germanam autem esse hanc expositionem liquet etiã ex epistolæ Iudæ ver. 10, ex quo loco φυσικὰ possis optimè interpretari τὰ φθειρόμενα ἐν ὅσοις φυσικῶς ὡς τὰ ἄλογα ζῶα ἐπίστανται, id est eos qui in iis sese corrumpunt quæ brutorũ instar naturaliter norunt. Facta ad eũ finẽ vt capta intereant, γεγεννημένα εἰς ἅλωσιν καὶ φθορὰν. Id est, Idcirco condita vt aliis cedant in prædam à quibus cõsumpta pereant. Ita enim isti sponte sese in diaboli ac mortis laqueos induunt, vasa nimirum ad interitum coagmentata, vt dicit Paulus Rom. 9. d. 22. & pridem ad hoc iudicium descripta, Iudæ 4. Vulgata, In captionem & in perniciem: quod nemo intelligat. Erasmus, Genita in capturam & perniciem: nihilo melius. Ea vituperantes quæ ignorant, ἐν οἷς ἀγνοοῦσι βλασφημοῦντες. Hebr. בדברים אשר לא יבינו. Nam verbum דיבר cum ב constructum, in malam partem accipitur. Vulgata, In iis quæ ignorant blasphemantes. Erasmus, In iis quæ non intelligunt maledicentes. Sua ipsorum corruptela interibũt, ἐν τῇ φθορᾷ αὐτῶν καταφθαρήσονται. Id est, eo exitio peribunt quod ipsi sibi suis illis perditis & corruptis moribus accersunt. Vulgata, In corruptione sua peribunt. Erasmus, In perditione sua peribunt: quas interpretationes mĩror à quoquam intelligi potuisse. non enim animaduerterunt φθορὰν paulo antè accipi pro interitu, ita vt respondeat verbo καταφθαρήσονται in accommodatione similitudinis: posteriore autem hoc loco poni pro morũ corruptela, in qua quisquis sibi placet, planè omnem vsum rationis ac iudicii amisit: vt qui sese sponte sua in mortem æternam præcipitet.

13 Reportaturi, κομιούμενοι. Vulgata & Erasmus, Reportantes, κομιζόμενοι. Quotidianas delicias, τὴν ἐν ἡμέρᾳ τρυφήν. Vulg. Diei delicias. Erasmus, Si in diem deliciis fruantur. Atqui ἐν ἡμέρᾳ non aliud declarat quàm Exodi 29. f. 36, ליום, pro καθ' ἡμέραν. Qui fraudibus suis, &c. ἐντρυφῶντες ἐν ταῖς ἀπάταις αὐτῶν, συνευωχούμενοι ὑμῖν. Fœdè profectò corruptus fuit hic locus tum à Vetere interprete, tum etiam ab Erasmo, vt facilè cuiuis poterit liquere. Sic enim ille, Deliciis affluentes, in conuiuiis suis luxuriantes vobiscum: acsi scribendum sit ἐντρυφῶντες ἐν ταῖς ἀγάπαις αὐτῶν, &c. Atqui falsa est ista distinctio, neque ἀγάπαις legi potest sequente illo reciproco, quin istis impiis vendicetur quod erat totius Ecclesiæ. Neque enim ἀγάπαι certorum hominum erant, sed Ecclesiæ totius. quod si considerasset Erasmus, nõ putasset hunc locum fuisse corruptum ab iis qui ἀπάταις scripserunt, quum contrà sit ab iis deprauatus qui pro ἀπάταις substituerunt ἀγάπαις. Præterea quid illud est, Luxuriantes vobiscum? ita enim reprehenderentur omnes tanquam eiusdem luxus socii: quod minimè existimandum est. Erasmus verò sic maluit hunc locum interpretari, Qui conuiuantes, in erroribus suis insultant vobis. in qua interpretatione multa cogor desiderare. Nam ἀπάταις pro erroribus nũquam certè memini legere: &, vt ita accipi possit, detrahetur sanè multum de sententiæ pondere si ita interpreteris: quum de iis potius agatur qui per summam improbitatem alios illiciant, quàm de iis qui aliorum fraude decepti, in aliquo errore versentur. Deinde nemo non videt quàm dura sit traiectio si ὑμῖν connectas cum ἐντρυφῶντες: quum præsertim tã propinqua sit præpositio σύν. Itaque hanc etiam interpretationem vt manifestè detortam repudio. Quomodo verò sit explicãdus hic locus, apertè liquet ex epistolæ Iudæ versu 12, vbi ita scribit, οὗτοί εἰσιν ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν, σπιλάδες, συνευωχούμενοι. i. Hi sunt in vestris agapis quasi maculæ, dum vobiscum epulantur. Est ergo hæc sententia, istos in sacris Ecclesiæ conuiuiis versantes, quum hoc pacto videri vellent vera esse Ecclesiæ membra, nihil aliud esse quàm labes ac maculas Ecclesiæ, vtpote quos etiam, inquit, non pudeat illic vobiscum epulantes & se

cro conuiuio adhibitos, sese vobis fallendis suauiter oblectare, denique totam Ecclesiam ludibrio habere. Itaque συνευωχούμενοι ὑμῖν hoc in loco idem declarat atque συνευωχούμενοι ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν apud Iudã. Quòd autẽ ἀγάπας nõnulli accipiũt non pro conuiuiis, sed pro collatis in pauperũ subsidiũ donis, ita vt συνευωχούμενοι ὑμῖν idẽ declaret atque Vestris sumptibus & eleemosynis sua cõuiuia agitãtes: mihi quoque non probatur. Nam verum quidem est ista conuiuia sic vocata quòd ex collatis donis instruerentur: sed conuiuia fuisse Ecclesiastico cœtui communia, ex Act. 5, & 1. Cor. 11, Iustino, Tertulliano, & aliis veteribus apparet. Itaque de conuiuiis ipsis præstat accipere quàm de conuiuiorum dapibus.

Ὀφθαλμοὺς ἔχοντες μεστοὺς μοιχαλίδος, καὶ ἀκαταπαύστους ἁμαρτίας, δελεάζοντες ψυχὰς ἀστηρίκτους, καρδίαν γεγυμνασμένην πλεονεξίαις ἔχοντες, κατάρας τέκνα·

14 "Oculos habentes plenos adulterii, & qui à peccando cessare nesciant, inescantes animas instabiles, cor habentes ad auaritiam exercitatum, "execrandi homines:

14 *Oculos habentes plenos adulterij & incessabilis delicti, pellicientes animas instabiles, cor exercitatum auaritia habentes, maledictionis filij:*

Καταλιπόντες τὴν εὐθεῖαν ὁδὸν, ἐπλανήθησαν, ἐξακολουθήσαντες τῇ ὁδῷ τοῦ Βαλαὰμ τοῦ Βοσὸρ, ὃς μισθὸν ἀδικίας ἠγάπησεν.

15 Qui relicta recta via, aberrarunt, sequuti viam Balaam *filii* Bosor, qui "mercedem iniquitatis amauit.

15 *Derelinquẽtes rectã uiã, errauerũt, sequuti uiam Balaã ex Bosor, q mercedem iniquitatis amauit.*

Num. 22. d. 23
iud. b. 11

Ἔλεγξιν δὲ ἔσχεν ἰδίας παρανομίας· ὑποζύγιον ἄφωνον, ἐν ἀνθρώπου φωνῇ φθεγξάμενον, ἐκώλυσε τὴν τοῦ προφήτου παραφρονίαν.

16 Sed redargutionem suæ trãsgressionis sustinuit: *nam* ‖subiugis asina muta, humana voce loquuta, prohibuit Prophetæ dementiam.

16 *Correctionem uerò habuit suæ uesaniæ: subiugale mutũ, hominis uoce loquens, prohibuit Prophetæ insipientiam.*

Iudæ c. 12

Οὗτοί εἰσι πηγαὶ ἄνυδροι, νεφέλαι ὑπὸ λαίλαπος ἐλαυνόμεναι, οἷς ὁ ζόφος τοῦ σκότους εἰς αἰῶνα τετήρηται.

17 ‖Isti sunt "fontes aqua carentes, nebulæ à turbine agitatæ: quibus "caligo tenebrarum in æternum seruata est.

17 *Hi sunt fontes sine aqua, & nebulæ turbinibus exagitatæ, qbus caligo tenebrarum reseruatur.*

Ὑπέρογκα γὰρ ματαιότητος φθεγγόμενοι δελεάζουσιν ἐν ἐπιθυμίαις σαρκὸς, ἐν ἀσελγείαις, τοὺς ὄντως ἀποφυγόντας τοὺς ἐν πλάνῃ ἀναστρεφομένους·

18 Nam "prætumidam vanitatem loquendo per carnis cupiditates "lasciuas, eos "inescant qui "verè effugerant eos qui in errore versantur:

18 *Superba enim uanitatis loquentes pelliciunt in desiderijs carnis luxuriæ, eos qui paululum effugiunt, qui in errore conuersantur:*

Ioh. 8. d. 34
rom. 6. d. 20

Ἐλευθερίαν αὐτοῖς ἐπαγγελλόμενοι, αὐτοὶ δοῦλοι ὑπάρχοντες τῆς φθορᾶς. ᾧ γάρ τις ἥττηται, τούτῳ καὶ δεδούλωται.

19 ‖Libertatem eis pollicendo, quum ipsi serui sint corruptionis. siquidem à quo quis superatus est, huic etiam in seruitutẽ est addictus.

19 *Libertatem illis promittentes, quum ipsi serui sint corruptionis. à quo enim qs superatus est, huius & seruus est.*

14 Oculos, ὀφθαλμούς. Rectè. hic enim apparet potissimũ libido. Oculi (inquit obscœnus ille) sunt in amore duces. Adulterii, μοιχαλίδος. Eras. ad verbum, Adulteræ: quod est admodũ obscurũ. Sciendũ est igitur, ex Hebræorũ idiotismo, poni epitheton pro substantiuo quod vocant: cuius enallages manifestũ mihi exemplum videtur extare Dan. 9. f. 24, vbi ponitur נביא pro נבואה. quò etiã fortassis pertinet illud Deu. 29. c. 19, למען ספות הרוה את הצמאה. i. Vt addat ebriã sitiẽti: pro eo quod est, Vt addat ebrietatẽ siti. Quidã hoc cõnectũt cum ἁμαρτίας, & pro ἀκαταπαύστους legũt ἀκαταπαύστου, quod Græcis nõnullis placuisse apparet ex scholiaste: vt & Castellioni, qui hunc locum cõuertit his verbis, Oculos habentes degeneris perpetuíque peccati plenos. Sed præterquã ꝙ Græca exemplaria summo cõsensu legũt ἀκαταπαύστους, nusquã inuenio illud epithetõ peccato attributũ. Apparet igitur ita conatos fuisse hunc locũ expedire nonnullos ex Græcis Hebraicæ linguæ imperitos.

Execrandi homines, κατάρας τέκνα. Vulg. ad verbũ, Maledictionis filii. Eras. Execrabiles filii. Vide Eph. 2. a. 2.

15 Mercedem iniquitatis, μισθὸν ἀδικίας. Id est, lucrum ex scelere quæsitum. Retinui autẽ Hebraismũ, quia si vel Mercedem iniquam, vel Lucrum iniquum dixeris, quippiam multo minus significaris.

16 Subiugis asina, ὑποζύγιον. Vulg. & Eras. Subiugale, de quo diximus Mat. 21. a. 5. Est autem hoc exemplum valde appositum ad id quod antè dixit, quum istiusmodi homines cum bestiis compararet.

17 Fontes aqua carentes, πηγαὶ ἄνυδροι. Id est, qui scientiam quidem iactant, sed intus nihil minus habent. Eosdem comparat nubibus à turbine agitatis: quòd nimirum spem aliquam faciant cælestis alicuius pluuiæ, sed solo vento turgeant. Caligo tenebrarum, ὁ ζόφος τοῦ σκότους. i. densissimæ tenebræ: ex Hebræorum idiotismo, vt quum Terram pulueris, Cœnum luti dicunt.

18 Prætumidam vanitatẽ, ὑπέρογκα ματαιότητος. Sic infra, 3. a. 3. ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν, pro ἐσχάταις ἡμέραις. Vulg. Superba vanitatis. Eras. Vehementer fastuosa vanitatis verba. Sentẽtia ipsa plana est, istos nimirum vanis quibusdam & inanibus verborum ampullis incautos decipere. Lasciuas, ἐν ἀσελγείαις. Sic restituo hunc locum ex Græcis scholiis. Est enim subaudiẽdus articulus ταῖς, quã eclipsin annotauimus 1. Pet. 1. b. 7, & alibi sæpe. ideóque Lasciuas conuerti. Vulg. legit ἀσελγείας, vt qui Luxuriæ interpretetur, eadem manente sententia: & ita etiã in vno Græco exẽplari legimus. Inescant, δελεάζουσιν. i. quasi pisces hamo captãt. Sed aliud est captare, aliud capere. Nam qui verè credunt, illos certum est vel nunquã vel ad tẽpus tãtùm capi. Deinde certi sunt veræ, i. non simulatæ cognitionis gradus. Vide Heb. 6. a. 5. Verè, ὄντως. i. re ipsa, non autẽ simulatè, vt illi. Complutẽsis editio legit ὀλίγον, & in duobus aliis codicibus scriptum legimus ὀλίγως, i. penè, vel propemodum. Vetus quoq; interpres legit ὀλίγον, paululum. Sed notandum est verè dici aufugisse qui sincerè sunt puram vitam professi, relicta idololatria. quod nonnullis etiam reprobis ad tẽpus euenire potest. Nã electi longius progrediuntur, vt qui non sint πρόσκαιροι. vt interim taceam posse aberrare etiam eos qui rectam viam sunt ingressi, sed ad tẽpus duntaxat. Quidam codices habent τοὺς ὀλίγως ἀποφεύγοντας, qui paulatim effugiebant.

Εἰ γὰρ ἀποφυγόντες τὰ μιάσματα τοῦ κόσμου, ἐν ἐπιγνώσει τοῦ Κυρίου καὶ σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ, τούτοις δὲ πάλιν ἐμπλακέντες ἡττῶνται, γέγονεν αὐτοῖς τὰ ἔσχατα χείρονα τῶν πρώτων.

20 || Itaque si postquam inquinamenta mundi, per agnitionem Domini & Seruatoris Iesu Christi effugerint, his rursum implicati superētur, facta est ˇ vltima eorum conditio deterior priore.

20 *Si enim refugientes coïnquinationes mundi in cognitione Domini nostri et Saluatoris Iesu Christi, his rursus implicati superantur, facta sunt eis posteriora deteriora prioribus.* Mat.12.d.45 heb.6.a.4

Κρεῖττον γὰρ ἦν αὐτοῖς μὴ ἐπεγνωκέναι τὴν ὁδὸν τῆς δικαιοσύνης, ἢ ἐπιγνοῦσιν ἐπιστρέψαι ἐκ τῆς παραδοθείσης αὐτοῖς ἁγίας ἐντολῆς.

21 Satius enim fuisset eis nō cognouisse viā iustitiæ, quàm cognita *illa*, ˇ regredi à sancta doctrina ipsis tradita.

21 *Melius enim erat illis non cognoscere viā iustitiæ, quàm post agnitionem retrorsum conuerti ab eo quod illis traditum est sancto mandato.*

Συμβέβηκε δὲ αὐτοῖς τὸ τῆς ἀληθοῦς παροιμίας, Κύων ἐπιστρέψας ἐπὶ τὸ ἴδιον ἐξέραμα· καὶ, Ὗς λουσαμένη, εἰς κύλισμα βορβόρου.

22 Sed accidit eis quod vero prouerbio dici solet, || Canis reuersus est ad suū ipsius vomitū, &, Sus lota, ad volutabrū cœni.

22 *Cōtigit enim eis illud veri prouerbij, Canis reuersus ad suum vomitum: et, Sus lota, in volutabro luti.* Prou.26.b.11

Κεφάλαιον γ.

CAP. III.

CAP. III.

Ταύτην ἤδη, ἀγαπητοὶ, δευτέραν ὑμῖν γράφω ἐπιστολὴν, ἐν αἷς διεγείρω ὑμῶν ἐν ὑπομνήσει τὴν εἰλικρινῆ διάνοιαν·

1 HAsce iam alteras vobis literas scribo, dilecti, ˇ quib⁹ sinceram mētem vestram per commonefactionem excito:

1 *HAnc ecce vobis, charissimi, secundā scribo epistolam, in quibus vestram excito in commonitione sinceram mētem:*

Μνησθῆναι τῶν προειρημένων ῥημάτων ὑπὸ τῶν ἁγίων προφητῶν, καὶ τῆς τῶν ἀποστόλων ἡμῶν ἐντολῆς, τοῦ Κυρίου καὶ σωτῆρος·

2 Vt memores sitis verborum ˇ quæ prædicta sunt à sāctis Prophetis, ˇ & doctrinæ nostræ qui sumus Apostoli Domini & Seruatoris:

2 *Vt memores sitis eorum quæ prædixi verborū à sāctis Prophetis, & Apostolorū vestrorū, præceptorū Domini & Saluatoris:*

Τοῦτο πρῶτον γινώσκοντες, ὅτι ἐλεύσονται ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν ἐμπαῖκται, κατὰ τὰς ἰδίας αὐτῶν ἐπιθυμίας πορευόμενοι

3 || Illud primùm sciētes, venturos extremis diebus ˇ irrisores, ˇ vt qui in suis ipsorū cupiditatibus incedant:

3 *Hoc primùm sciētes, quòd venient in nouissimis diebus in deceptione illusores, iuxta proprias concupiscētias ambulantes:* 1.Tim.4.a.1 2.tim.3.a.1 iudæ c.18

Καὶ λέγοντες, Ποῦ ἐστιν ἡ ἐπαγγελία τῆς παρουσίας αὐτοῦ; ἀφ' ἧς γὰρ οἱ πατέρες ἐκοιμήθησαν, πάντα οὕτω διαμένει ἀπ' ἀρχῆς κτίσεως.

4 Et dicant, Vbi est pollicitatio aduentus eius? nam ex quo *die* Patres ˇ obdormierunt, omnia ita permanent ab initio creationis.

4 *Dicētes, Vbi est promissio aut aduentus eius? ex quo enim Patres dormierunt, omnia sic perseuerant ab initio creaturæ.*

20 Vltima cōditio, τὰ ἔσχατα, Vide Mat.12.d.45. 21 Regredi, ἐπιστρέψαι. Id est, εἰς τὰ ὀπίσω ἀνακάμψαι, vt in vno vetusto codice scriptum inuenimus. Vulg. Retrorsum conuerti, ἐπιστρέψαι εἰς τὰ ὀπίσω: consentiente vno ex vetustis nostris codicibus. Erasmus, Conuerti ab eo præcepto, &c. ambiguè, & nimium obscurè. Doctrina, ἐντολῆς. Hebr. מִצְוָה. Erasmus, Præcepto. Vulg. Mandato: quo modo & nos vbique fere sumus interpretati: sed spectandum quid cui loco conueniat.

IN CAPVT III.

1 Hasce iā alteras, ταύτην ἤδη δευτέραν. Hic etiā locus, & quod statim subiicitur de Apostolica functione, si cōiungātur cū eo quod scriptū est suprà, 1.d.18, manifestè ostēdunt hāc epistolā nulli alii quàm Petro esse tribuēdā. Alioquin obsecro cuius esset spirit⁹ ita impudēter mētiri. Certè impiū esse videtur tale quicquā de eo suspicari cuius tā pura támq; sācta sit doctrina: & quod allatū à Hieronymo cōfirmat Eras. de styli dissimilitudine, ego nōdū potui perspicere. Quibus, ἐν αἷς. Hoc pertinet ad vtrāque epistolā: alioq dicendum fuisset ἐν ᾗ. 2 Quæ prædicta sunt à sanctis Proph. τῶν προειρημένων ὑπὸ τῶν ἁγίων προφητῶν. Vulg. Quæ prædixi à sāctis Prophetis: quā interpretationē nemo non videt meritò esse ab Erasmo reprehēsam. Et doctrinæ nostræ q sumus Apost. καὶ τῆς τῶν ἀποστόλων ἡμῶν ἐντολῆς. Ἐντολὴν rursus interpretor doctrinā, vt suprà, 2.d.22. Rectè verò Prophetis adiūgit Apostolos, vt Paulus Eph.2.d.20, & vtrisq; demū angularē illū lapidē substernit. Quāobrē valde etiā insignis est locus, & artificiosæ illi breuitati Petri cū sūma quadā maiestate cōiunctæ mirè cōueniēs. Vulg. Et Apostolorū vestrorū, præceptorū. Legit enim ὑμῶν, quod nō videtur cū iis quæ sequūtur posse cohærere. Nam quod adfert Græcus scholiastes de propositione ὑπὸ repetēda ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, quasi scriptū sit καὶ ὑπὸ τοῦ Κυρίου, & à Domino, planè est absurdū. 3 Irrisores, ἐμπαῖκται. Hos vocant Hebræi לֵצִים, de quibus Dauid Psal.1, mōstra hominū videlicet, qui Dei cōtēptu & sacrilega audacia volunt ingeniosi apparere. Cæterùm in Vulg. editione legitur, In deceptione illusores: cuius rationē nullā inuenio. Nā quòd in quibusdā vetustis Græcis codicibus legitur ἐμπαιγμονῇ pro ἐμπαῖκται, mēndosè scriptū esse apparet. Vt qui in suis ips. κατὰ τὰς ἰδίας αὐτῶν. Hoc verò est εἰκονικῶς istos Epicureos depingere: quib⁹ si Mosen, si Prophetas, si Apostolos, si deniq; Filiū ipsū Dei obiicias solent cū Sardonio nescio quo risu quærere quínam illi fuerint: interim verò vt germanā se prolē Epicuri esse ostēdāt, quicquid illis insana sua libido suggessit, firmū, certū, cōstās esse volūt: & quū ōnes à se doceri posse putēt, nihil magis timēt q ne quicquā à quoquā didicisse videātur. At tu Domine cæli & terræ veni, veni tādē, vt hæc mōstra potēti illa tua virtute cōfecta, & tibi & tuis iucūdū iustitiæ tuæ spectaculū præbeant. 4 Obdormierūt, ἐκοιμήθησαν. Iterū exprimitur hoc verbo blasphema illorū derisio: acsi dicerēt, iāpridē oportuisse illos excitatos, quos nō tā mortuos q in sepulchro quiescere verè dicimus.

5 Λανθάνει γὰρ αὐτοὺς τοῦτο θέλοντας, ὅτι οὐρανοὶ ἦσαν ἔκπαλαι, καὶ γῆ ἐξ ὕδατος καὶ δι' ὕδατος συνεστῶσα, τῷ τοῦ Θεοῦ λόγῳ.

5 Illud enim "sponte ipsos latet, cælos iam olim extitisse per Dei sermonem", & terram ex aqua & in aqua consistentem.

5 *Latet enim eos hoc uolentes, quòd cæli erant prius & terra, de aqua & per aquam consistens Dei uerbo.*

6 Δι' ὧν ὁ τότε κόσμος ὕδατι κατακλυσθεὶς ἀπώλετο.

6 "Quamobrem is qui tum erat "mundus, aqua inundatus periit.

6 *Per quæ ille tunc mundus aqua mundatus perijt.*

7 Οἱ δὲ νῦν οὐρανοὶ καὶ ἡ γῆ τῷ αὐτῷ λόγῳ τεθησαυρισμένοι εἰσί, πυρὶ τηρούμενοι εἰς ἡμέραν κρίσεως καὶ ἀπωλείας τῶν ἀσεβῶν ἀνθρώπων.

7 Qui verò nunc sunt cæli ac terra, "eodē sermone repositi, seruantur igni in diem damnationis & exitii impiorum hominum.

7 *Cæli autē q nunc sunt & terra eodem uerbo repositi sunt, igni reseruati in diē iudicij & pditionis impiorum hominum.*

8 Ἓν δὲ τοῦτο μὴ λανθανέτω ὑμᾶς, ἀγαπητοί, ὅτι μία ἡμέρα παρὰ Κυρίῳ ὡς χίλια ἔτη, καὶ χίλια ἔτη ὡς ἡμέρα μία.

Psal.90.a.4

8 Vnum autem hoc ne vos lateat, dilecti, ‖vnum diem apud Dominum *perinde esse* vt mille annos, & mille annos vt diē vnum.

8 *Vnum uerò hoc non lateat uos, charissimi, quia unus dies apud Dominū sicut mille anni, & mille anni sicut dies unus.*

9 Οὐ βραδύνει ὁ Κύριος τῆς ἐπαγγελίας, (ὥς τινες βραδυτῆτα ἡγοῦνται) ἀλλὰ

9 Non tardat Dominus qui promisit, (vt nonnulli tarditatem *hanc esse* ducunt) sed

9 *Non tardat Dominus promissi, (sicut quidam existimant) sed*

5 Sponte, θέλοντας. Id est, quia nescire volūt. Quis enim est ita amens & insanus qui non fateri cogatur, si conscientiæ suæ iudicium sequi velit, Deum omnia hæc condidisse? Sed alloquitur Apostolus homines religionem Christianam aliquando professos qui à sana doctrina deficiunt: quorum vtinam non esset hodie tanta, præsertim in aulis principum, multitudo. Et terrā ex aqua, &c. Καὶ γῆ ἐξ ὕδατος συνεστῶσα. Participium συνεστῶσα, consistens, quod ad solam terram refertur, duo manifestè ostendit quæ plerosque interpretes fefellerunt: nempe quod de aqua commemoratur, nihil ad cælos pertinere: & hæc verba, Per Dei Sermonem, coniungenda esse cum verbo ἦσαν, extiterint: ita vt cælum & terra dicantur per Dei sermonem iampridem extitisse, nempe ex quo esse cœperunt: terræ verò addatur aliqua descriptio, propter iniectam diluuii mentionem: quod & ipsum diluuium cælos non attingit. Hinc verò etiam liquet quid appellatione aquæ intelligatur: nempe non illud chaos initio conditum, sed aquæ elementum, ex quo dicitur terra cōsistere: quòd ex aquis in vnū locum collectis emergens cœperit tum demum apparere, & suo quodam vultu exornari, quum antea quodāmodo nusquam esset. Deinde quòd δι' ὕδατος dicitur cōsistere, ad id refero quod scriptum est Psal.24.a.2, Super maria fundauit eam, & super flumina firmauit eam: minimè id quidem quasi (vt nonnulli videntur existimare) subterraneis quibusdam aquis terra fulciatur: (certum enim est Dauidem de mari & fluminibus illis quæ oculis cernimus, illic agere: & certis demonstrationibus constat aquarum molem supra terram omnium elemētorum grauissimam & infimam eminere) sed partim quia Dominus ita digessit aquas vt tamen, si littora duntaxat consideres, editior tellus & quodammodo aquis imposita videatur, partim quòd Oceano circumsepta, & tot fluminibus passim scaturientibus irrigua, verè in ipsis aquis fundata ac stabilita dicatur. Itaque δι' ὕδατος impropriè conuertunt, Per aquam, quum potius illud sit quod in vernaculo sermone dicimus, *en l'eau*, vel *parmi l'eau*: sicut etiam Noe dicitur seruatus δι' ὕδατος, i. in aqua, siue per medias aquas, vt exponendum esse diximus prioris epistolæ 3.d.20. Ita planus est hic locus, qui non satis à quibusdam expensus, fecit vt nonnullis huius epistolæ fides esset immeritò suspecta. Vulg. Quòd cæli erant prius, & terra, de aqua & per aquam consistens, Dei verbo. Ita enim solet mēdosè distingui: quū ita oportuerit interpungere, Cælos fuisse prius, & terram ex aqua & per aquam consistentem, Dei verbo. Erasmus verò & ipse perperam hunc locum in Græco etiam Frobenii exemplari distinxit, nempe hoc modo, ὅτι οὐρανοὶ ἦσαν ἔκπαλαι καὶ γῆ, ἐξ ὕδατος καὶ δι' ὕδατος συνεστῶσα τῷ τοῦ Θεοῦ λόγῳ. id est, (vt ipse quoque suam interpretationem distinxit) Quòd cæli iam olim fuerint ac terra, ex aqua & per aquam consistens Dei sermone. Mendosam autem esse illam interpunctionem quæ tam multos fefellit, partim res ipsa clamat, (vt pluribus exposuimus) partim ex vetustis libris deprehendimus, in quibus summo consensu ita distinguitur hic locus, ὅτι οὐρανοὶ ἦσαν ἔκπαλαι, καὶ γῆ ἐξ ὕδατος καὶ δι' ὕδατος συνεστῶσα, τῷ τοῦ Θεοῦ λόγῳ, id est, Quòd cæli extiterint iampridem, & terra ex aqua & in aqua consistens, per Dei sermonem. Itaque (vt nemo deinceps falli posset, τῷ τοῦ Θεοῦ λόγῳ, quod ad vtrunque membrum pertinet, medio loco constitui. Adfert Erasmus aliam ex Beda lectionem, Cæli erant olim de aqua & per aquam constituti: quæ sanè lectio (inquit ille in annotationibus) congruit cum Græcis exemplaribus. Iudicet nunc lector an temere maiorem in Erasmo attentionem sæpe requisierim.

6 Quamobrē, δι' ὧν. Id est διό, vt sensus ipse ostendit, & διὰ pro propter, cum quarto etiam casu positū annotauimus Ioh.6.f.57, Rom.3.d.25, & aliis aliquot locis. Nazianz. δι' ἡμᾶς τὴν ἀνθρωπότητα Θεὸς ὑπέστη, pro δι' ἡμᾶς, vt contrà, accusatiuus pro genit. Hesiod. Ὅν τε διὰ βροτοὶ ἄνδρες ὁμῶς ἄφατοί τε φατοί τε. Sic apud Demosthenē διὰ τοὺς πολλούς, pro διὰ τῶν πολλῶν, vt Budæus annotauit. Itaq; hæc particula multos interpretes frustra hic torsit, neque à Vet. interp. & Eras. rectè est expressa, vt qui cōuerterint, Per quæ: manifesto certè errore, quum mox sequatur ὕδατι. Cohærent igitur ista cum eo quod dixerat de terra, illam videlicet ex aqua & in aqua consistere: vnde etiam factum inquit vt aquis obruta fuerit in diluuio, antiquas nimirum sedes repetentibus, eo ipso mandante cuius imperio recesserant. Mundus, ὁ κόσμος. Id est, aspectabilis iste terræ decor, & quæcunque animantia in terra degebant, iis duntaxat exceptis quæ in arca erant inclusa. Neque enim aquæ in cælos redundarunt, imò ne ipsa quidem terræ substantia periit. Sed futuræ conflagrationis longè alia erit ratio: ideo cælum & terram, id est rerum vniuersitatem, distinctè nominauit in proximo versiculo.

7 Eodem sermone, τῷ αὐτῷ λόγῳ. Ita lego partim ex Veteris interpretis, partim ex duorum vetustorū codicum authoritate. Multo enim vberior est lectio quàm si legas αὐτοῦ λόγῳ, eius sermone. Erasmus, Eiusdem sermone, τῷ αὐτοῦ λόγῳ.

μακροθυμεῖ εἰς ἡμᾶς, μὴ βουλόμενός τινας ἀπολέσθαι, ἀλλὰ πάντας εἰς μετάνοιαν χωρῆσαι.

patiens est erga nos, ‖ "nolens vllos perire, sed omnes ad resipiscentiam tendere.

patiēter agit propter nos nolens aliquos perire, sed omnes ad pœnitentiam reuerti.

Ezech.18.g.32. & 33.c.11 1.tim.2.b.4

Ἥξει δὲ ἡ ἡμέρα Κυρίου ὡς κλέπτης ἐν νυκτί, ἐν ᾗ οἱ οὐρανοὶ ῥοιζηδὸν παρελεύσονται, στοιχεῖα δὲ καυσούμενα λυθήσονται, καὶ γῆ καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ἔργα κατακαήσεται.

10 ‖Veniet autem noctu, sicut fur, dies ille Domini, quo cæli cum stridore præteribunt, elementa verò æstuantia soluentur, terráque & quæ in ea sunt opera exurentur.

10 Adueniet autem dies Domini ut fur, in quo cæli magno impetu transient, elementa verò calore soluentur, terra autem & quæ in ipsa sunt opera exurentur.

Mat.24.d.44 1.thess.5.a.2 apocal.3.a.3. & 16.c.15

Τούτων οὖν πάντων λυομένων, ποταποὺς δεῖ ὑπάρχειν ὑμᾶς ἐν ἁγίαις ἀναστροφαῖς καὶ εὐσεβείαις,

11 Quū igitur hæc omnia soluantur, quales oportet esse vos in sanctis conuersationibus "& pietatis officiis;

11 Quum igitur hæc omnia dissoluenda sint, quales oportet uos esse in sanctis conuersationibus & pietatibus,

Προσδοκῶντας καὶ σπεύδοντας τὴν παρουσίαν τῆς τοῦ Θεοῦ ἡμέρας, δι' ἣν οὐρανοὶ πυρούμενοι λυθήσονται, καὶ στοιχεῖα καυσούμενα τήκεται;

12 Expectantes "& properantes ad aduentum diei Dei, in quo cæli conflagrantes soluentur, & elementa æstuātia liquescēt?

12 Expectantes & properantes in aduentum diei Dei, per quem cæli ardētes soluentur, & elementa ignis ardore tabescent?

Καινοὺς δὲ οὐρανοὺς καὶ γῆν καινὴν κατὰ τὸ ἐπάγγελμα αὐτοῦ προσδοκῶμεν, ἐν οἷς δικαιοσύνη κατοικεῖ.

13 ‖Sed cælos nouos ac terram nouam secundum promissum expectamus, "in quibus iustitia inhabitat.

13 Nouos uerò cælos et nouā terrā secūdū promissa ipsius expectamus, in quibus iustitia habitat.

Esa. 65.e.17. & 66.g.22 apoc.21.a.1

Διό, ἀγαπητοί, ταῦτα προσδοκῶντες, σπουδάσατε ἄσπιλοι καὶ ἀμώμητοι αὐτῷ εὑρεθῆναι ἐν εἰρήνῃ·

14 Quapropter, dilecti, hæc expectantes, studete vt immaculati & incontaminati ab eo reperiamini "cum pace:

14 Propter quod, charissimi, hæc expectantes, satagite immaculati & inuiolati ei inueniri in pace.

Καὶ τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν μακροθυμίαν, σωτηρίαν ἡγεῖσθε, καθὼς καὶ ὁ ἀγαπητὸς ἡμῶν ἀδελφὸς Παῦλος κατὰ τὴν αὐτῷ δοθεῖσαν σοφίαν ἔγραψεν ὑμῖν·

15 ‖Dominíque nostri patientiam, salutem arbitremini: sicut & charus frater noster Paulus pro sibi data sapientia scripsit "vobis:

15 Et Domini nostri longanimitatem, salutem arbitremini, sicut & charissimus frater noster Paulus secundum datam sibi sapientiam scripsit uobis:

Rom.2.a.4

9 Nolens vllos perire, &c. μὴ βουλόμενός τινας ἀπολέσθαι, &c. Hunc etiam locū nōnulli deprauāt vt æternæ electionis & reprobationis discrimen tollāt: nec interim cōsiderāt sese in Charybdin incidere dū Syllā volunt effugere. Nam si ita res est vt ipsi volunt, certè inuito Deo perimus: adeo vt omnipotens esse negetur. Nam permissio otiosa & separata à decreto, Epicureorum est potius quàm Christianorum. Mutari autē reuera Dei voluntatem qui dixerit, magis etiam impiè de Deo loquatur quàm Epicurus. Quid igitur? Nempe spectādum est quos alloquatur Apostolus. Dilecti, inquit, vel, (vt in duobus veteribus libris legimus) ἀδελφοί, fratres, hoc non lateat vos. Et paulo pòst, Non tardat, inquit, Dominus qui promisit, vt nonnulli existimant: sed patiens est erga nos. Quis verò non videat Apostolum disertè his verbis secernere electos ab istis irrisoribus quorum antè facta est mentio: neque impios dignatur responso, sed electos confirmat: quibus & ipse sese adiungit, quum inquit μακροθυμεῖ εἰς ἡμᾶς, patiens est erga nos. Perinde est igitur acsi diceret, Nonnulli miserè falluntur quibus cessare videtur Dominus, & quasi redemptionem suorum negligere. Nam contrà idcirco aduentū suū differt vt nullus ex suis electis pereat, sed omnes illos ad salutē aggreget. Tantisper igitur cunctatur dum qui vocati sunt electi, vocanti respondeant: & qui vocandi supersunt, vocētur. id est, tantisper dū electorum numerus expleatur: tātum abest vt Ecclesiam suam despiciat. Hæc est (opinor) simplex & cum superioribus cōsentiēs huius loci explicatio, vt disertè etiam liquet ex Mat.24.c.31, Mar.13.d.27, & apertius ex Apoc.6.c.11.

10 Cū stridore, ῥοιζηδόν. Ῥοῖζος ipetū veluti sibilātis procellæ declarat: ideo Eras. conuertit, In morē procellæ.

11 Et pietatis officiis, καὶ εὐσεβείαις. Vsurpauit numerū multitudinis ex Hebr. more, vt pietas significetur omnibus suis numeris ac partibus cōstās, quā pro viribus sectari nos oporteat. Vulg. & Eras. ad verbū, Et pietatibus.

12 Et properātes, &c. καὶ σπεύδοντας, &c. Malui subaudire præpositionē cū Vetere interprete, quàm vertere cū Erasmo, Accelerantes aduentū. Vsitatū enim est Græcis in hoc dicendi genere supplere præpositionē πρὸς vel εἰς, vt apud Thucydidē aliquoties inuenitur. In summa, postulat à nobis Apostolus patientiā, in qua minimè torpeamus, sed excubemus potius, diem illum nostræ redemptionis felicem ac beatum auidè expectantes.

13 In quibus, ἐν οἷς. In quibus videlicet cælis nouis & terra noua, habitat iustitia, quū hic mundus instaurationem expectans, omni scelerum specie sit inquinatus. Vel, in quibus habitat iustitia, i. qui iustorū domicilium existūt, vt explicat Dauid Psalmo 15. Vel denique supplendum est ἡμεῖς, vt ita conuertas, Sed cælos nouos & terrā nouā expectamus *nos* in quibus habitat iustitia, nimirum Christi: vt explicat Paulus Phil.3.b.9.

14 Cum pace, ἐν εἰρήνῃ. Id est vestro bono, clemētem illum videlicet ac pacificum experturi. Nisi malimus hoc coniungere cum participio προσδοκῶντες, vt iubeat Apostolus à nobis iustificatis & sanctificatis placida ac tranquilla conscientia diem Domini expectari.

15 Vobis, ὑμῖν. Rectè. Quanuis enim certis Ecclesiis inscriptæ sint Pauli epistolæ, vniuersalē tamen doctrinam cōplectuntur. Fit autē istorum mētio præcipuè Rom.8.d.19, & deinceps, 1. Cor.15, capite integro, 1. Thess. 4.c.13. & deinceps ad finē vsque 2. capitis. Itē 2. Thess. capite penè integro. Pseudoprophetas verò passim idem Paulus depingit non aliter quàm Petrus hoc in loco.

Ὡς καὶ ἐν πάσαις ταῖς ἐπιστολαῖς, λαλῶν ἐν αὐταῖς περὶ τούτων, ἐν οἷς ἐστι δυσνόητά τινα, ἃ οἱ ἀμαθεῖς καὶ ἀστήρικτοι στρεβλοῦσιν, ὡς καὶ τὰς λοιπὰς γραφὰς, πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἀπώλειαν.

Ὑμεῖς οὖν, ἀγαπητοὶ, προγινώσκοντες, φυλάσσεσθε ἵνα μὴ τῇ τῶν ἀθέσμων πλάνῃ συναπαχθέντες, ἐκπέσητε τοῦ ἰδίου στηριγμοῦ.

Αὐξάνετε δὲ ἐν χάριτι καὶ γνώσει τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ. αὐτῷ ἡ δόξα καὶ νῦν καὶ εἰς ἡμέραν αἰῶνος. ἀμήν.

16 Vt qui in omnibus fere epistolis loquatur de istis, ¨inter quæ sunt nonnulla difficilia intellectu, quæ indocti parúmque stabiles detorquẽt, ¨vt & reliquas Scripturas, suo ipsorum exitio.

17 Vos igitur dilecti qui hæc præscitis, ¨cauete ne illorũ nefariorum errore abducti, excidatis à propria stabilitate.

18 Sed crescite in gratia & agnitione Domini nostri & Seruatoris Iesu Christi: cui gloria & nunc & ad tempus sempiternum. Amen.

16 Sicut & in omnibus epistolis, loquens in eis de his: in quibus sunt quædam difficilia intellectu, quæ indocti & instabiles deprauant, sicut & cæteras Scripturas, ad suam ipsorum perniciem.

17 Vos igitur fratres, præscientes, custodite ne insipientium errore traducti excidatis à propria firmitate.

18 Crescite verò in gratia & in cognitione Domini nostri & Saluatoris Iesu Christi. Ipsi gloria et nũc & in diem æternitatis. Amen.

16 Inter quæ, ἐν οἷς. Relatiuum οἷς (vt rectè obseruat doctissimus interpres) non cohæret cum ἐπιστολαῖς, sed cum τούτων. Itaque non satis appositè citatus est hic locus, perinde acsi Pauli epistolas difficiles & obscuras esse significaret Petrus. Neque enim de Pauli epistolarum obscuritate mentionem vllam facit: non, inquam, disputat perspicuè an obscurè scripserit Paulus: sed in iis de quibus tum Paulus, tum ipse in vtraque epistola disseruit, quædam esse dicit quæ non ita facilè possint à quibusuis comprehendi, ac proinde à quibusdam torqueantur ad suum ipsorum exitium, sicut etiam, inquit, cæteras Scripturas ad suum ipsorũ exitiũ detorquẽt. Ex his verò ista consequũtur: Primùm nõ de ipso Pauli charactere, imò ne de epistolis quidẽ propriè, sed de rebus ipsis hæc dici, quæ tum à Paulo tum ab aliis sacris scriptoribus explicantur. Deinde hanc istarum rerum obscuritatem minimè proponi vt ab illarum cognitione absterreamur: quas necesse est vt ad salutẽ requiri fateamur, nisi Apostolos malimus (quod absit) existimare in curiosis quibusdam speculationibus explicandis operam posuisse: sed idcirco potius vt ista quæ non in rebus ipsis, sed in nostris ingeniis difficultas inest, nostram diligentiam exacuat, quò possimus à pseudoprophetarum imposturis cauere. Id autem ita esse accipiendum, liquet ex ipsis Petri verbis. Primùm enim, non dicit vlla esse eiusmodi vt cognosci vel nõ possint, vel non debeant: sed quædam inquit esse δυσνόητα, i. quæ non quibusuis pateant. Quamobrem id verò? Quia caro & sanguis ista non reuelat: nostrúmque adeo ingenium non modò obtusum est & hebes, sed etiã ab istis abhorret quæ maximè nos consectari oportuerat. Sed quæso, an ideo solis claritatem reprehendemus, vel occludendos omnium oculos putabimus, quòd illius fulgorem non possimus sustinere? Sed nihil tamen hîc dici potest eiusmodi. nam quæcunque præcipua sunt, & sine quibus nullum nobis iter ad cætera patebat, illa ita planè ac perspicuè tradita sunt, vt his vnis sint obscura qui quod norunt, volunt tamen ignorare, vt paulo antè dixit Petrus, & apertè testatur Paulus 1. ad Corinthios cap. 4. versu 3. Ad cætera verò quod attinet, sunt quidem δυσνόητα, sed modò lux illa cælestis nobis præeat, (præit autem omnibus qui Spiritu Dei aguntur) quid tandem erit in illis tam obscurum vt nobis non sit perspicuum? Accepistis enim (inquit Paulus 1. Cor. 2. c. 10) Spiritum qui omnia scrutatur, etiam profunditates Dei. Sed has profunditates primùm meminerimus non nostro, quicunque tandem simus, sed Dei Spiritu præeunte concipi: quo fit vt illa piscator Petrus, & humilis Paulus, non autem vel Plato ille, quem diuinum profani homines appellant, vel acutus Aristoteles, cognouerint. Deinde non segnes, non pigros, non præfidentes nos à Dei Spiritu, sed ad inuocandum solicitos, ad arripiendam oblatam gratiam promptos, ad retinendã fortes ac constantes effici: eiusmodi denique qui Spiritum sanctum in nobis habitantem noua & assidua alacritate quodammodo recreemus. Denique meminerimus istarũ profunditatũ limites verbo Dei circunscribi, vt quicunque hos fines fuerit transgressus, illum nouerimus, quo lõgius progreditur, eo magis à scopo aberrare. Vt & reliquas, &c. ὡς καὶ τὰς λοιπὰς, &c. Vides hominum esse, non Scripturarum vitium.

17 Cauete, φυλάσσεσθε. Non dicit, Ab istis obscuris scriptis abstinete, quædam tantùm capita seligite, reliqua doctioribus vel magis curiosis relinquite, nouas reuelationes expectate & sinite interim crescere zizania. quis enim es qui iudicas? Non denique dicit, Fide implicita matris nostræ Ecclesiæ cõtenti estote. hæc inquam non dicit: sed, Quum ista nunc præsciatis, cauete, inquit, ne vos illi secum abripiant. Illæ igitur sunt Antichristianorũ voces. Nos Apostoli Christi vocẽ audiamus, & à fide primùm omniũ inchoemus. i. à veræ doctrinæ firma, solida, integra, quoad eius fieri potest, cognitione inchoemus. Qui fidem se habere dicit, neque charitatem habet, illum vt mendacem execremur: sed vicissim, quicunque falsam doctrinam edit, etiamsi, Eliæ instar, cælũ claudat & aperiat, pro falso & impio pseudopropheta habeamus. Cedò prius arborẽ, deinde fructus.

18 In gratia & agnitione, ἐν χάριτι καὶ γνώσει. Vides iterum ista coniungi? Anathema sit igitur qui separat quæ Deus verè indiuiduo vinculo coniunxit. Neque enim nos sensibus sed malitia pueros esse oportet.

Ad tempus sempiternum, εἰς ἡμέραν αἰῶνος. Diem pro tempore, & appellatiua, quæ vocant, pro adiectiuis, Hebræorum more vsurpari, sæpissime est à nobis annotatum.

Epiſtola catholica Iohannis Apoſtoli prima. Ἰωάννου ἀποστόλου ἐπιστολὴ καθολικὴ πρώτη.

Prima, πρώτη. Ita quidem legimus in omnibus vetuſtis codicibus, ſed perinde hoc accipiendum eſt acſi ſcriptum eſſet, Iohannis epiſtola prima, quæ quidem catholica eſt. Vel mendoſa eſt inſcriptio, quum reliquæ duæ, etiamſi Iohannis eſſe conceſſerimus, tamen Catholicæ non ſint, ſed vna quidem Gaio, altera Electæ cuidam ſit inſcripta. Poteſt tamen ea etiam ratione vtcunque excuſari inſcriptio, quòd reliquæ duæ ſint in vnum veluti corpus cum Catholicis epiſtolis coniunctæ, nempe quia breuiores erant quàm vt ſeorſim peculiarem haberent inſcriptionem.

Κεφάλαιον α.

1 Ὃ ἦν ἀπ' ἀρχῆς, ὃ ἀκηκόαμεν, ὃ ἑωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, ὃ ἐθεασάμεθα, καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς·

2 (Καὶ ἡ ζωὴ ἐφανερώθη, καὶ ἑωράκαμεν, καὶ μαρτυροῦμεν, καὶ ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, ἥτις ἦν πρὸς τὸν πατέρα, καὶ ἐφανερώθη ἡμῖν)

NOVA INTERPR.

CAP. I.

1 QVOD erat à principio, quod audiuimus, quod vidimus oculis noſtris, quod ſpectauimus, & manus noſtræ contrectarũt de Sermone vitæ:

2 (Nam vita patefacta eſt, & vidimus, & teſtamur, & annuntiamus vobis vitã illam æternam quæ erat apud Patrem, & patefacta eſt nobis)

VETVS.

CAP. I.

1 *QVOD fuit ab initio, quod audiuimus, quod uidimus oculis noſtris, quod perſpeximus, & manus noſtræ contrectauerunt de Verbo vitæ:*

2 *(Et uita manifeſtata eſt: & uidimus, & teſtamur, & annuntiamus uobis uitam æternam quæ erat apud Patrem, & apparuit nobis)*

IN CAPVT I.

1 Quod erat à principio, Ὃ ἦν ἀπ' ἀρχῆς. Incipit primùm omniũ à Chriſti perſonæ deſcriptione, id eſt à Chriſtianæ doctrinæ baſi, vt etiam in Euangelio fecit, & Paulus initio epiſtolæ ad Romanos. Hunc igitur primùm omnium proponit vt Deum, vt qui ſit æternus. Nam quum dicit, Erat à principio, ſignificat iam extitiſſe antequam rerũ creatarũ vllum eſſet initiũ, vt expoſuimus Ioh. 1. a. 1. Non rectè igitur cõuertit Vetus interpres, Quod fuit ab initio. Quod audiuimus, ὃ ἀκηκόαμεν. Iam vt hominem proponit eum ipſum de quo dixit, Quod ab initio erat, ita ex duabus non confuſis ſed coniunctis naturis vna Chriſti perſona ſtatuitur. Verbum autem ἀκούειν non ſignificat hoc in loco ex aliorum narratione aliquid accipere, ſed ſuis auribus aliquid audire. Audiui, inquit, loquentem, vidi ipſe meis oculis, contrectaui meis manibus, verum Deum, verum hominem factum: nec ego ſolus, ſed alii præterea qui mecum fuerunt. Quorſum hæc autem Iohannes? nempe iam inſurrexerant tum qui naturam diuinam, tum qui naturam humanam Chriſti negarent. Non eſt igitur quòd miremur hodie exiſtere qui vel hæc ipſa, vel alia eiuſmodi errorum portenta audeant reuehere, quũ adhuc ſuperſtite eo ipſo qui præſens omnia ſpectarat, ea fuerit quorundam impudentia vt quod ſuperſtitibus oculatis teſtibus probari poterat, auderent tamen inficiari. Quod ſpectauimus, ὃ ἐθεασάμεθα. Non eſt ταυτολογία, ſed amplius aliquid ſignificat τὸ θεᾶσθαι, id eſt ſpectare, quàm videre: acſi diceret, Quod ego his oculis vidi, idque non ſemel neque obiter, ſed quod ego verè & penitus ſum contemplatus: ne præſtigias aliquas fuiſſe exiſtimetis. De Sermone vitæ, περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς. Id eſt, ipſum illum ſermonem æternum per quem omnia facta ſunt, & in quo vno eſt vita, vt Ioh. 1. a. 2.

2 Nam vita, καὶ ἡ ζωή. Καὶ pro γὰρ accipio, ſicut apud Hebræos ו pro כי ſæpe vſurpatur. Fuit enim explicandum Vitæ nomen, & Chriſti officium. quod facit quaſi ad tacitam obiectionem reſpondens, quomodo videri æterna illa & inuiſibilis vita potuerit. Itaque hunc verſiculum includo parentheſi, vt magis perſpicua ſit oratio.

Ὃ ἑωράκαμεν καὶ ἀκηκόαμεν, ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν, ἵνα καὶ ὑμεῖς κοινωνίαν ἔχητε μεθ' ἡμῶν· καὶ ἡ κοινωνία δὲ ἡ ἡμετέρα μετὰ τοῦ πατρὸς καὶ μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

3 "Quod, *inquam*, vidimus & audiuimus, id "annuntiamus vobis, "vt & vos communionẽ habeatis nobiscum: & communio nostra *sit* cum Patre & cum Filio eius Iesu Christo.

3 *Quod uidimus & audiuimus, annũtiamus uobis, ut & uos societatem habeatis nobiscum: & societas nostra sit cum Patre & cum Filio eius Iesu Christo.*

Καὶ ταῦτα γράφομεν ὑμῖν ἵνα ἡ χαρὰ ὑμῶν ᾖ πεπληρωμένη.

4 "Et hæc scribimus vobis vt gaudium vestrum sit plenum.

4 *Et hæc scribimus uobis ut gaudium uestrum sit plenum.*

Iohan.8.b.12

Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἐπαγγελία ἣν ἀκηκόαμεν ἀπ' αὐτοῦ, καὶ ἀναγγέλλομεν ὑμῖν, ὅτι ὁ Θεὸς φῶς ἐστι, καὶ σκοτία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν οὐδεμία.

5 ‖ Hoc est igitur "nuntium quod audiuimus ex ipso, & renuntiamus vobis, Deum "lucem esse, "nec tenebras in eo esse vllas.

5 *Et hæc est annuntiatio quam audiuimus ab eo, & annuntiamus uobis, quoniam Deus lux est, & tenebræ in eo nõ sunt ullæ.*

Ἐὰν εἴπωμεν ὅτι κοινωνίαν ἔχομεν μετ' αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ σκότει περιπατῶμεν, ψευδόμεθα, καὶ οὐ ποιοῦμεν τὴν ἀλήθειαν.

6 Si dixerimus nos societatem habere cum eo, & in tenebris incedimus, mentimur, nec sincerè agimus.

6 *Si dixerimus quoniã societatem habemus cum eo, & in tenebris ambulamus, mentimur, & ueritatem non facimus.*

Heb.9.g.28
1.pet.1.d.19
apoc.1.b.5

Ἐὰν δὲ ἐν τῷ φωτὶ περιπατῶμεν, ὡς αὐτός ἐστιν ἐν τῷ φωτί, κοινωνίαν ἔχομεν μετ' ἀλλήλων, καὶ τὸ αἷμα Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ καθαρίζει ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας.

7 Quòd si in luce incedimus, sicut ipse est in luce, "communionem habemus cum eo mutuam, ‖ "& sanguis Iesu Christi Filii eius purgat nos ab omni peccato.

7 *Si autem in luce ambulamus, sicut & ipse est in luce, societatem habemus ad inuicẽ, et sanguis Iesu Christi Filij eius emundat nos ab omni peccato.*

1.Reg.8.e.46
2.paral.6.g.36
prouerb.20.b.9

Ἐὰν εἴπωμεν ὅτι ἁμαρτίαν οὐκ ἔχομεν, ἑαυτοὺς πλανῶμεν, καὶ ἡ ἀλήθεια οὐκ ἔστιν ἐν ἡμῖν.

8 ‖ "Si dixerimus nos peccatum non habere, nosipsos fallimus, & veritas in nobis non est.

8 *Si dixerimus quoniam peccatum non habemus, ipsi nos seducimus, & ueritas in nobis non est.*

3 Quod, *inquam*, vidimus, ὃ ἑωράκαμεν. Propter interiectum secundum versiculum, quum adhuc sentẽtia penderet, aliquot verba ex initio periodi repetiit per epanalepsin: quam qui non cõsiderant, multũ & quidem frustra in istis connectendis laborant, vt ex Erasmi annotationibus facilè perspici potest. Annuntiamus, ἀπαγγέλλομεν. Nempe vt ab eo missi. rectè autem dixit annuntiamus: nam fides est ex auditu. Itaque Euangelium dicitur hæc doctrina, quòd nullus ne suspicari quidem de ea possit nisi cui fuerit prædicata. Vt & vos, ἵνα καὶ ὑμεῖς. Scopus Euangelii, vt omnes vnà coniuncti in Christo per fidem, filii Dei simus, Iohannis cap.1.b.12.

4 Et hæc, καὶ ταῦτα. Conclusio procemii.

5 Hoc est igitur, καὶ αὕτη ἐστίν. Καὶ pro οὖν, vt alibi sæpe, ex Hebræorum idiotismo. Hinc enim inchoat argumenti tractationem: cuius hæc summa est, Quum Deus sit ipsa puritas, mendaces ac blasphemos esse qui se dicunt cum Deo commune aliquid habere, quum interim in densissimis peccatorum tenebris versentur. Auspicatur ergo à fidei fructibus vt ab effectis ad causam ascendat. Nuntium, ἡ ἐπαγγελία. Vel, vt Vulgata, Annuntiatio. Eras. Promissio: quæ declaratio non conuenit huic loco. Lucem, φῶς. Hoc est ἐμφατικώτερον, quàm si Lucidum, Purũ, Sincerum dixisset. Nec tenebras, καὶ σκοτία, &c. Repetitio Hebraica, de qua diximus Iohannis 1.c.20. Est autem Iohanni præ cæteris familiare hoc dicendi genus, vt quod affirmauit, contraria negatione illustret.

6 Nec sincerè agimus, καὶ οὐ ποιοῦμεν τὴν ἀλήθειαν. Vulg. & Eras. Et veritatem non facimus: seruato Hebraismo. Vide Ioh.3.c.21.

7 Communionem habemus, &c. κοινωνίαν ἔχομεν μετ' ἀλλήλων. Vulgata, Societatem habemus ad inuicem. Erasmus, Societatem habemus inter nos mutuam. Ego primùm omnium malui κοινωνίαν Communionẽ dicere quàm Societatem, quòd κοινωνία videatur pleniorem & arctiorem quandam coniunctionem declarare, qualis nimirum est patris & filiorum. Deinde μετ' ἀλλήλων interpretor Cum illo mutuam. Agitur enim nunc de communione non sanctorum inter se, sed Dei & sanctorum. Rectè autem omnino colligit Apostolus. nam sicut nulla est luci cum tenebris coniunctio, ita luci cum luce optimè conuenit. Sed meminerimus oportere prius nostras pelli tenebras, neque causam nostræ cum Deo communionis, sed consequens ita explicari. Deinde de nobis non dici quòd lux simus, vel in luce simus, sed nos in luce incedere: quanuis interdum etiam Lucis nomen sanctis tribuatur, sed ex participatione. Hîc autem dicitur Deus lux esse ex sua natura, atque in luce esse, i. in æterna illa & infinita beatitate: nos verò in luce incedere, quatenus videlicet nobis ipsius radii prælucent in Verbo, ad illam ipsius lucem ac beatitudinem contendentibus. Et sanguis, καὶ τὸ αἷμα. Vidén' quo vinculo coaluerit nostra illa communio? nempe quòd in Christo simus, qui nos suo sanguine gratis purgatos, etiam sanctificauit.

8 Si dixerimus, &c. ἐὰν εἴπωμεν, &c. Consideremus quis loquatur, nempe fidelis ille & Christo præ cæteris charus Apostolus, & quidem iam veteranus: neque dicit, Si dixerimus nos nõ habuisse peccatum, (quod ipsum tamen mox subiiciet) sed, Si dixerimus nos non habere. Itaque nostra iustitia arguit nos cum Deo communionem habere. Sed ô nos miseros si vel tãtillum nostra salus basi tam infirma nitetur. Quid igitur illis fiet quos non pudet de ipsa quoque perfectione atque adeo supererogatione gloriari? Et veritas, &c. καὶ ἡ ἀλήθεια, &c. Non igitur modestiæ causa docemur ita loqui, sed quia ita se res habet.

9 Ἐὰν ὁμολογῶμεν τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, πιστός ἐστι καὶ δίκαιος, ἵνα ἀφῇ ἡμῖν τὰς ἁμαρτίας, καὶ καθαρίσῃ ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἀδικίας.

10 Ἐὰν εἴπωμεν ὅτι οὐχ ἡμαρτήκαμεν, ψεύστην ποιοῦμεν αὐτόν, καὶ ὁ λόγος αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ἐν ἡμῖν.

Κεφάλαιον βʹ.

1 Τεκνία μου, ταῦτα γράφω ὑμῖν, ἵνα μὴ ἁμάρτητε. καὶ ἐάν τις ἁμάρτῃ, παράκλητον ἔχομεν πρὸς τὸν πατέρα, Ἰησοῦν Χριστὸν δίκαιον.

2 Καὶ αὐτὸς ἱλασμός ἐστι περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν· οὐ περὶ τῶν ἡμετέρων δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ ὅλου τοῦ κόσμου.

3 Καὶ ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἐγνώκαμεν αὐτόν, ἐὰν τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν.

4 Ὁ λέγων, ἔγνωκα αὐτόν, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ μὴ τηρῶν, ψεύστης ἐστί, καὶ ἐν τούτῳ ἡ ἀλήθεια οὐκ ἔστιν.

9 Si confiteamur peccata nostra, fidelis est & iustus, vt remittat nobis peccata nostra, & purget nos ab omni iniquitate.

10 Si dixerimus nos non peccasse, mendacem facimus eum, & sermo eius non est in nobis.

CAP. II.

1 Filioli mei, hæc scribo vobis, ne peccetis. Quòd siquis peccarit, aduocatum apud Patrē habemus, Iesum Christum iustum.

2 Et ipse est propitiatio pro peccatis nostris: nec pro nostris solùm, sed etiam pro totius mundi *peccatis*.

3 Et per hoc scimus nos eum nosse si mandata ipsius obseruamus.

4 Qui dicit, noui eum, & mandata eius non seruat, mendax est, & in eo veritas non est:

9 Si confiteamur peccata nostra, fidelis est & iust[us]*, ut remittat nobis peccata nostra, & emundet nos ab omni iniquitate.*

10 Si dixerimus quoniam non peccauimus, mendacem facimus eum, & uerbum eius non est in nobis.

CAP. II.

1 Filioli mei, hæc scribo uobis, ut non peccetis. Sed & siquis peccauerit, aduocatū habemus apud Patrem, Iesum Christum iustum.

2 Et ipse est propitiatio pro peccatis nostris: non pro nostris autem tātùm, sed etiam pro totius mundi.

3 Et in hoc scimus quoniā cognouimus eum, si mandata eius obseruemus.

4 Qui dicit se nosse eum, & mandata eius non custodit, mendax est, & in hoc ueritas non est:

9 Si confiteamur, &c. ἐὰν ὁμολογῶμεν, &c. Id est, Si nos seriò & palàm non pudeat coram Deo nos miseros peccatores agnoscere, vt Matth.3.b.6. Nimium enim sunt ridiculi qui ex istiusmodi testimoniis nitūtur suam illam auricularem carnificinam (quam confessionem vocant) stabilire. Fidelis est & iustus, πιστός ἐστι καὶ δίκαιος. Pendet ergo salus nostra à gratuita Dei promissione, quæ quidem fallere nos non potest, quum idem sit summè fidelis & iustus, id est reipsa præstans quod promisit. Vt remittat, ἵνα ἀφῇ. Hæc verò nostra est felicitas, vt definit Dauid Psal.32.a.1 & 2. Vbi igitur merita quæ coram Deo adferamus? quasi verò ad illum accedamus tanquam aliquid daturi, ac non potius tanquam accepturi. Et purget, καὶ καθαρίσῃ. Hoc alterum est beneficium Christi, vt qui filii Dei sunt facti, Spiritu Dei agantur. Sed alibi tamen spem nostram esse collocandam meminerimus cum Paulo Philip.3.b.9.

10 Mendacem, &c. ψεύστην, &c. Non modò, inquit, seipsos fallunt, & mentiuntur, sed etiam in Deum sunt blasphemi, qui Deo contrarium testificante, sibi puritatem arrogant: contrà verò Dei veritatem obsignat quisquis Dei misericordiam in Christo oblatam, fide amplectitur, Ioh.3.d.33. Et sermo, &c. καὶ ὁ λόγος, &c. Id est, Doctrina eius nullum in nobis locum habet. Neque enim qui sani sunt, opus habēt medico. Bene autem dixit ἐν ἡμῖν, in nobis. Neque enim in labris vult sedere Dei verbum, sed vt nobis sit frugiferum, oportet vt in cordis penetralibus radices agat.

IN CAPVT II.

1 Aduocatum, παράκλητον. Christum quum nominat, cæteros omnes excludit. Quid igitur illis fiet qui sanctissimæ Virgini hanc faciunt iniuriam vt Christi spoliis velint illam exornari, imò etiam contentissima voce Christum illi tanquam matri infantulum subiiciunt? Cæterùm quum aduocatum esse Christum audimus, statim ad vnicam illam oblationem respiciamus. Nam qui deprecandi munus à Sacerdotio diuellunt, ii planè nesciunt neque quis sit Deus, neque quid Christus: denique nihil minus quàm seipsos norunt. Ideo statim subiicitur, Christum esse propitiationem nostram, vt intelligamus non alium nos aduocatum quàm eum ipsum habere qui solus noster est Pontifex. Apud Patrem, πρὸς τὸν πατέρα. Rectè. nam qui Deum pro Patre suo non agnoscit, extra Christum est, ideóque nec deprecatorem nec pacificatorem habet.

2 Pro totius mundi *peccatis*, περὶ ὅλου τοῦ κόσμου. Subauditur articulus τῶν, vt legas περὶ τῶν, &c. pro ὑπὲρ τῶν, &c. quæ eclipsis etiam extat Ioh.5.f.36. Mūdi verò appellatione omnes omnium ætatum, ordinum, locorum, fideles intelliguntur: vt nouerimus nusquam esse salutem extra Christum, & sancti illius sacrificii pretiosus odor quàm latè porrigatur. Nam quum ἡμετέρων diceret, solos Iudæos videbatur significasse, nisi hoc addidisset. Iudæis enim ipsum peculiariter scribere, quāuis vniuersalis sit hæc doctrina, liquet ex versu 7. Cæterùm qui ex hoc etiam loco volunt æternæ electionis & reprobationis discrimē tollere, si non ex fidelibus verbi Dei interpretibus, saltem ex Christi ipsius ore discant quomodo hîc accipiendū sit mundi nomen. Neque enim quæ sit Patris voluntas, quódve Filii officium melius quàm ex ipsius Filii solenni illa oratione intellexerint, qua, tanquam æternus Pontifex, vsus est quum ad vnicam illam oblationem properaret, Ioh.17.b.9, & c.20.

3 Nos eum nosse, ὅτι ἐγνώκαμεν. De fidei cognitione loquitur, quod aliis etiam sequentibus locis obseruandum est. Neque enim ex tribulis aliquis petat ficus: & vbi fides non est, nō est vera cognitio, sed mortuum duntaxat illius simulacrum. Deinde nō dicit, Per hoc sumus in eo, vel eum agnoscimus, sed Per hoc scimus nos illum agnouisse. Bona igitur opera nos non inserunt Deo, sed insitos & per hoc gratis iustificatos consequuntur. Si mandata ipsius, &c. ἐὰν τὰς ἐντολὰς, &c. Hæc est regula omnium bonorum operum. Quòd si nos ista non seruant, sed salutem in Christo iam adeptos consequuntur, quis tādem locus erit omnibus quantūuis speciosis hominum ἐθελοθρησκείαις? Nempe ad illam Dei vocem omnes isti fumi euanescent, Quis hæc requisiuit à manibus vestris?

4 Qui dicit, ὁ λέγων. Gratuita igitur iustificatio ex vna fide in Christo, non excludit bona opera, vt

Sophistæ Euangelicam doctrinam calumniari non cessant: sed fontem bonorum operum, id est veram Dei cognitionem, aperit. Imò verò ex suis illis speculationibus, quæstionibus, distinctionibus, realitatibus, quidditatibus ostendant quomodo tandem homines apti & idonei ad bene agendum reddantur.

Ὃς δ' ἂν τηρῇ αὐτοῦ τὸν λόγον, ἀληθῶς ἐν τούτῳ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ τετελείωται· ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἐν αὐτῷ ἐσμεν.

Ὁ λέγων ἐν αὐτῷ μένειν, ὀφείλει, καθὼς ἐκεῖνος περιεπάτησε, καὶ αὐτὸς οὕτως περιπατεῖν.

Ἀδελφοί, οὐκ ἐντολὴν καινὴν γράφω ὑμῖν, ἀλλ' ἐντολὴν παλαιὰν, ἣν εἴχετε ἀπ' ἀρχῆς. ἡ ἐντολὴ ἡ παλαιά, ἐστιν ὁ λόγος ὃν ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς.

5 Qui autem seruat sermonē eius, verè in hoc charitas Dei expleta est: per hoc scimus nos in ipso esse.

6 Qui dicit se in eo habitare, debet, sicut ille ambulauit, ita & ipse ambulare.

7 Fratres, nouam doctrinam non scribo vobis, sed doctrinam veterem, quam *videlicet* habuistis *iam inde* à principio. Vetus hæc doctrina, sermo ille est quem audistis *iam inde* à principio.

5 Qui autem seruat uerbum eius, uerè in hoc charitas Dei perfecta est: in hoc scimus quoniam in ipso sumus.

6 Qui dicit se in ipso manere, debet, sicut ille ambulauit, & ipse ambulare.

7 Charissimi, non mandatum nouum scribo uobis, sed mandatū uetus quod habuistis ab initio. mandatum uetus, est uerbum quod audistis.

5 Charitas Dei, ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ. Id est, charitas qua Deus diligitur. In eo versatur vt doceat quis verè dicatur Deum nosse, is nimirum qui Deum amat. Ecquis autem verè amat? is qui mandata ipsius obseruat. Ergo hæc necessariò cohærent, Deum nosse, Deum amare, Dei mandata seruare: quibus totidem contraria opponuntur. Expleta est, τετελείωται. Vulgata & Erasmus, Perfecta est. Atqui (vt mihi videtur) non quæritur hoc in loco quis perfectè Deum diligat, sed quisnam verè illum diligat, id est quis non verbo tantùm, sed reipsa dici possit illum diligere: is nimirum qui obseruat eius mandata. Itaque τελειοῦν hoc in loco non declarat perfectè aliquid præstare, sed mendacio & simulationi, inani denique speciei opponitur: vt hoc planè sit quod dicimus in vulgato sermone, *Mettre en execution*. Sed hoc quoque notandum est, Iohannem non scripsisse οὗτος τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ ἐτελείωσεν, hic verè charitatem Dei præstitit, neque τούτῳ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ τετελείωται, charitas Dei ab isto præstita est: minimè id quidem quasi stipites simus aut trunci, sed quia Deus is est qui pro gratuita sua beneuolentia efficit in nobis vt velimus & possimus. Hoc neglexit Castellio quum hunc locum ita conuerteret, Qui verò eius dictis paret, is verè Dei amore perfecto præditus est: in qua interpretatione quàm multa sint manifesta errata licet intelligere ex iis quæ attigimus. Nos in ipso esse, ὅτι ἐν αὐτῷ ἐσμεν. Nulla est ταυτολογία, eo tātùm excepto quòd familiare est Iohāni (vt suprà admonui 1.a.5) ex Hebræorum consuetudine, quod semel dictum est amplificare ex contrarii collatione: vt si quis superiorem versiculum cum priore eius parte comparet, & infrà ver. 9. 10 & 11. Verùm hæc appendix minimè est otiosa. Assurgit enim vno gradu altius, nempe ad nostram in Christum insitionem.

6 Habitare, μένειν. Id est κατοικεῖν. Ita enim accipitur τὸ μένειν hoc in loco vti apud Hebræos ישב, quo modo etiam Ioh. 6. f. 56, interpretandum est: vt In Christo esse & In Christo habitare, idem declarent. nisi subtilius malimus distinguere, quod alicubi faciendum est. Multi enim specie tenus insiti dicuntur, qui postea resecantur, quia fructum non ferunt, vt Iohan. 15. a. 2. de quibus diximus 1. Tim. 4. a. 1.

7 Nouam doctrinam, ἐντολὴν καινήν. Vel mandatum nouum. Sed doctrinam malo interpretari, sicut ab Hebræis quoque accipitur מצוה pro omni eo quod ab aliquo exigitur. Sed quorsum in hunc sermonem ingreditur Apostolus, & quodnam istud doctrinæ seu mandati genus est quod & Vetus & nouum esse dicit? Nempe, quòd dixerat oportere eos instar Christi ambulare qui se in Christo habitare dicerent, id in causa fuit cur hac præfatione vteretur, antequam apertè explicaret quænam illa sint Christi vestigia quæ nos consectari oporteat. At quænam illa est doctrina? Ista videlicet, vt fratrem amemus. Hanc igitur negat per se nouam esse, quum hoc iam inde à Legis initio præscriptum fuerit. Sed nouam postea, quasi sese reuocans, appellat, idque (quod sine cuiusquam præiudicio dictum sit) duplici respectu. Primùm enim in Lege scriptum fuit DILIGES PROXIMVM TVVM SICVT TEIPSVM. In Euangelio verò Dominus, hac ipsa de re loquens, Ioh. 13. d. 34, Præceptum nouum, inquit, do vobis, VT DILIGATIS VOS MVTVO. Hîc verò quid tandem est noui? Nihil profectó. Sed audiamus cur nouum vocarit, SICVT DILEXI VOS, VT ET VOS DILIGATIS VOS MVTVO. Hîc igitur non ipsam præcepti naturam, sed formam videmus immutatam: siquidem longè rectior ac certior charitatis canon nobis hîc proponitur quàm antea. Sed nunquid Euangelium noua quædam Lex est? minimé: quum ad ipsius exortum vna pars Legis disparuerit, ab alterius verò execratione simus per illud liberati: nedum vt Legis vinculum adstrinxerit. Quid igitur? consideremus noui fœderis formulam, sicut describitur Ierem. 31. f. 53, Legem meam, inquit, ipsorum cordi inscribam. Hæc igitur est altera illa ratio cur nouum hoc præceptum dicatur. quod nimirum non in tabulis lapideis, vt antea sub Legis tenebris, sed in corde sit inscriptum, cui vetus ille sol illuxerit. Itaque nihil mirum est perfectiora nunc ab iis qui in Christo habitant, non dico exigi, sed reipsa præstari, quàm ab iis qui olim sub Lege vixerunt, exigua quadam Spiritus particula præ nobis donati. Meritò igitur hòc mandatum & vetus per se, & aliquatenus etiam nouum Iohannes vocauit, veluti dictum illud Domini nostri explicās quod paulo antè citaui, vt mihi quidem videtur. Nam diuersis interpretationibus nullum præiudicium adferre velim. Huc etiam spectat, opinor, exacta illa Decalogi explicatio quæ commemoratur Matthæi cap. 5 & 6. *Iam inde* à principio, ἀπ' ἀρχῆς. Addidi Iam inde, nequis in principii vocabulo philosopharetur: quod aliquoties factum est admodum intempestiué. Sermo ille, ὁ λόγος. Exprimendi fuerunt articuli, ab Erasmo & Vetere interprete neglecti. Explicat autem Apostolus apertius quid illud sit quod dixerat ἣν εἴχετε ἀπ' ἀρχῆς, quā *videlicet* habuistis *iam inde* à principio. Itaque principii nomē omnino videtur vtrobique simili ratione explicandū, ita videlicet vt tempus datæ Legis respiciat. At enim cur tēpus illud vocauit principium? Nēpe quia tum demū Israel cœpit esse populus ab aliis distinctus, qui suis legibus regeretur: quū antea vel vnica tantùm esset familia, vti sub Abrahamo, Isaaco, & Iacobo: vel gens, vt quum inter Ægyptios, tanquam inquilini & mercenarii degerent. Iudæis autem peculiariter scribit, quanuis vniuersalis sit hæc doctrina, vt etiam liquet ex ver. 5.

8 Πάλιν ἐντολὴν καινὴν γράφω ὑμῖν, ὅ ἐστιν ἀληθὲς ἐν αὐτῷ, καὶ ἐν ὑμῖν, ὅτι ἡ σκοτία παράγεται, καὶ τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν ἤδη φαίνει.

9 Ὁ λέγων ἐν τῷ φωτὶ εἶναι, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῶν, ἐν τῇ σκοτίᾳ ἐστὶν ἕως ἄρτι.

10 Ὁ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἐν τῷ φωτὶ μένει, καὶ σκάνδαλον ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν.

11 Ὁ δὲ μισῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἐν τῇ σκοτίᾳ ἐστὶ, καὶ ἐν τῇ σκοτίᾳ περιπατεῖ, καὶ οὐκ οἶδε ποῦ ὑπάγει, ὅτι ἡ σκοτία ἐτύφλωσε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ.

12 Γράφω ὑμῖν, τεκνία, ὅτι ἀφέωνται ὑμῖν αἱ ἁμαρτίαι διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ.

13 Γράφω ὑμῖν, πατέρες, ὅτι ἐγνώκατε τὸν ἀπ' ἀρχῆς. Γράφω ὑμῖν, νεανίσκοι, ὅτι νενικήκατε τὸν πονηρόν.

14 Γράφω ὑμῖν, παιδία, ὅτι ἐγνώκατε τὸν πατέρα. ἔγραψα ὑμῖν, πατέρες, ὅτι ἐγνώκατε τὸν ἀπ' ἀρχῆς. ἔγραψα ὑμῖν, νεανίσκοι, ὅτι ἰσχυροί ἐστε, καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐν ὑμῖν μένει, καὶ νενικήκατε τὸν πονηρόν.

8 "E contrario doctrinam no-
uā scribo vobis, "quod verum
est in ipso,& in vobis: "quia te-
nebræ prætereunt, & vera illa
lux iam lucet.
9 "Qui dicit se in luce esse,& fra
trem suum odit, in tenebris est
vsque adhuc.
10 ‖ Qui diligit fratrem suum,
in luce manet,& offendiculum
in eo non est:
11 Qui autem odit fratrem suū,
in tenebris est, & in tenebris
ambulat,& nescit quò eat, quia
tenebræ oculos ipsius obcæca-
runt.
12 "Scribo vobis, filioli, quo-
niam "remissa sunt vobis pec-
cata "propter nomen eius.
13 Scribo vobis, patres, quo-
niam nostis eum qui à princi-
pio est. Scribo vobis, adolescen
tes, quoniam Malum illum vi-
cistis.
14 Scribo vobis, pueruli, quo-
niam nostis Patrem. "Scripsi
vobis, patres, quoniam nostis
eum qui *est* à principio. Scripsi
vobis, adolescentes, quia fortes
estis, & verbum Dei habitat in
vobis,& illū Malum vicistis.

8 *Iterum mandatū nouū scribo uobis, quod uerum est in ipso, & in uobis: quia tenebræ transierunt, & uerum lumen iam lucet.*

9 *Qui dicit se in luce esse, & fratrem suū odit, in tenebris est usque adhuc:*

10 *Qui diligit fratrem suum, in lumine manet, & scandalum in eo non est:* Infrà, 3.c.14

11 *Qui autem odit fratrē suum, in tenebris est, et in tenebris ambulat, & nescit quò eat, quia tenebræ obcæcauerunt oculos eius.*

12 *Scribo uobis, filioli, quoniā remittuntur uobis peccata propter nomen eius.*

13 *Scribo uobis, patres, quoniā cognouistis eum qui ab initio est. Scribo uobis, adolescentes, quoniā uicistis Malignum.*

14 *Scripsi uobis, infantes, quoniam cognouistis Patrem. Scripsi uobis, adolescentes, quoniam fortes estis, & uerbum Dei manet in uobis, & uicistis Malignum.*

8 E contrario, πάλιν. Vel rursum, vt Erasmus. sed illud est planius. Vulgata, Iterum. quod non conuenit. Est enim hîc non repetitio, sed contrarii declaratio. Quod verum est, &c. ὅ ἐστιν ἀληθὲς, &c. i. Quæ res, nēpe nouā esse doctrinā quā vobis scribo, vera est in illo & in vobis: vel, *id uidelicet* quod verum est in ipso & in vobis: vt sit appositio, huic Apostolo in primis, tū in Euāgelio, tū in hac epistola valde familiaris. Vtrouis autē modo interpretemur, hæc doctrina illius primùm respectu noua est qui est Ecclesiæ caput & canon: deinde etiam nostri, qui Spiritu ipsius regimur. Eras. Quod verum est in ipso, *idem uerum est* & in vobis: perinde nimirum acsi noua hæc esset periodus: repugnante omnium Græcorum codicum fide. Quia tenebræ, &c. ὅτι ἡ σκοτία, &c. ὅτι accipiendum est αἰτιολογικῶς. Aperit enim fontem istius nouitatis, non in ipsa (vt modò dixi) substantia sed forma præcepti positæ: quia nimirum nobis nunc plena lux solis resplendet, vt suprà copiosius exposuimus. Castellio perabsurdè conuertit, Videlicet tenebras præterire, quasi scilicet ὅτι ponatur εἰδικῶς.

9 Qui dicit, &c. ὁ λέγων, &c. Nunc, absoluta præfatione de qua diximus ver. 7, ad secundam Tabulam descendit, id est ad proximi charitatem: & simili ratione ab hoc effectu ad causam argumentatur. Coniuncta enim hæc sunt, Deum nosse, siue in luce esse & habitare, & fratrem diligere.

12 Scribo vobis, filioli, γράφω ὑμῖν, τεκνία. Meritò superiori de charitate tractationi subiicit ipsius basin, nostri nimirum cum Deo reconciliationem: ac primùm quidem in genere fideles omnes compellat filiorū nomine, tanquam spiritualis illorum Pater: deinde in tres ætatum classes multitudinem diuidit: quarum singulis tribuit quod illis maximè proprium est ac peculiare. Senibus enim scientia & cognitio rerum maximarum, ætatis vigentis hominibus vires conueniunt: inferiori demū ætati hoc quadrat vt eos agnoscant ac reuereantur à quibus tenera ipsorum ætas regitur. Quod igitur inquit γράφω, ad præsentem epistolam est accommodandum, vt apparet ex ver. 26. acsi diceret, Hæc vobis scribo, filioli, quia estis ex eorum numero quos Deus sibi reconciliauit, & sic deinceps in iis quæ sequuntur. Τεκνίων autem appellatio blandior est quàm si τέκνα eos vocasset. qua ratione etiam mox παιδία maluit quàm παῖδας vocare eos qui sunt infra adolescentiam. Sed in eo post alios nonnullos deceptus est Erasmus, quòd inter τεκνία & παιδία non distinxerit: quū tamē illud ad totā Ecclesiā, cui⁹ ipse sit veluti cōmunis pater, istud verò ad infimæ ætatis fideles referatur. Rectè igitur Vetus interpres hæc distinxit. Remissa sunt, ἀφέωνται. Vulg. & Eras. Remittuntur: non satis rectè. est enim hoc in loco magna præteriti temporis energia. Vide Mar. cap. 2. a. 5. Propter nomen eius, διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Id est, propter eum, ex Hebræorum idiotismo. Christum autem nominans, cæteros omnes excludit, siue in cælo sint, siue in terra, vt Act. 4. b. 12.

14 Scripsi vobis, patres, ἔγραψα ὑμῖν, πατέρες. Vide infrà ver. 21. Cæterùm videri quidem potest supervacanea ista repetitio, sed tamen duæ causæ faciunt vt minimè putem redūdare. Vna, quòd in omnibus nostris codicibus vetustis inuenitur: altera, quòd causam non video cur potius repetenda fuerint illa quæ sequuntur. Vetus tamen interpres non legit hoc membrum, nec habet Complutēsis editio. Atenim quorsum hæc repeteret, dices? Adferam quod coniicio, nec tamen velim affirmare. Sicut Christi beneficium singulis ætatibus applicauit, ita nunc constituit singulis proprias exhortationes applicare. Quia igitur interiecta fuerat apostrophe ad

pueros,id est adolescentibus inferiores,redit ad id quod de senibus & adolescentibus dixerat,aliquid etiam adiiciens quod ad adolescentes attinet. Deinde subiicit exhortationem & adolescentibus & adolescentum patribus propriam,à ver. 15 vsque ad initium versiculi 18. Nam si diligenter consideremus quænam ista sit adhortatio,comperiemus illarum ætatum hominibus multo magis quàm inferiori ætati esse accommodatam:quanuis doctrinæ ipsius vsum non negem omnibus ætatibus non vtilem modò,sed etiam necessarium esse.

Μὴ ἀγαπᾶτε τὸν κόσμον, μηδὲ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ. ἐάν τις ἀγαπᾷ τὸν κόσμον, οὐκ ἔστιν ἡ ἀγάπη τοῦ πατρὸς ἐν αὐτῷ.

15 Ne diligite mũdum, neque ea quæ in mundo sunt. siquis diligit mundum, nõ est charitas Patris in eo.

15 *Nolite diligere mundũ, neque ea quæ in mundo sunt. siquis diligit mundum,non est charitas Patris in eo.*

Ὅτι πᾶν τὸ ἐν τῷ κόσμῳ, ἡ ἐπιθυμία τῆς σαρκὸς, καὶ ἡ ἐπιθυμία τῶν ὀφθαλμῶν, καὶ ἡ ἀλαζονεία τοῦ βίου, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ πατρὸς, ἀλλ᾽ ἐκ τοῦ κόσμου ἐστί.

16 Quoniam quicquid est in mundo,cupiditas carnis,& libido oculorum, & fastus vitæ, non est ex Patre, sed ex mũdo est.

16 *Quoniam omne quod est in mundo,concupiscentia carnis est, & concupiscentia oculorũ, & superbia vitæ, quæ non est ex Patre,sed ex mundo est.*

Καὶ ὁ κόσμος παράγεται, καὶ ἡ ἐπιθυμία αὐτοῦ· ὁ δὲ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, μένει εἰς τὸν αἰῶνα.

17 Porro mundus præterit, & cupiditas ipsius : qui verò præstat voluntatem Dei, manet in æternum.

17 *Et mundus transit, & concupiscentia eius: qui autẽ facit voluntatẽ Dei, manet in æternum.*

Παιδία, ἐσχάτη ὥρα ἐστί· καὶ καθὼς ἠκούσατε ὅτι ὁ ἀντίχριστος ἔρχεται, καὶ νῦν ἀντίχριστοι πολλοὶ γεγόνασιν· ὅθεν γινώσκομεν ὅτι ἐσχάτη ὥρα ἐστίν.

18 Pueruli, vltimũ tẽpus adest: & sicut audistis antichristum venturum , etiã nunc antichristi multi cœperunt esse: vnde scimus vltimum tempus adesse.

18 *Filioli, nouissima hora est: & sicut audistis quia antichristus venit, nunc antichristi multi facti sũt: vnde scimus quia nouissima hora est.*

Ἐξ ἡμῶν ἐξῆλθον, ἀλλ᾽ οὐκ ἦσαν ἐξ ἡμῶν. εἰ γὰρ ἦσαν ἐξ ἡμῶν, μεμενήκεισαν ἂν μεθ᾽ ἡμῶν· ἀλλ᾽ ἵνα φανερωθῶσιν ὅτι οὐκ εἰσὶ πάντες ἐξ ἡμῶν.

19 E nobis egressi sunt, sed non erant ex nobis. nam si fuissent ex nobis, permansissent vtique nobiscum : sed *hoc factum est* vt patefieret non omnes esse ex nobis.

19 *Ex nobis prodierũt , sed nõ erant ex nobis. nam si fuissent ex nobis,permansissent utiq; nobiscũ: sed ut manifesti sint quoniã nõ sunt omnes ex nobis.*

Καὶ ὑμεῖς χρίσμα ἔχετε ἀπὸ τοῦ ἁγίου, καὶ οἴδατε πάντα.

20 At vos vnctionem habetis à Sancto illo *profectam*, & nostis omnia.

20 *Sed vos unctionem habetis à Sancto, & nostis omnia.*

15 Ne diligite, μὴ ἀγαπᾶτε. Mundum considerat quatenus cum Dei voluntate non consentit,& eum amorem damnat qui nos à Deo abducit:alioquin dicitur Deus ipse mundum infinito quodam amore dilexisse, Ioh.3.b.16,id est eos quos ex mundo elegit. Charitas Patris, ἡ ἀγάπη τοῦ πατρός. Patrem intelligit cælestem κατ᾽ ἐξοχὴν,addito articulo,vt in superiore versiculo.& charitas Patris dicitur qua diligitur Pater, vt diximus suprà ver. 5. Qui enim post Deum diligere qui Dei aduersarium amplectitur?

18 Pueruli, παιδία. Nunc pueros quoque seorsim compellat , sicut antea adolescentes & illorum patres fuerat exhortatus: vtitúrque diminutiuo nomine, (vt antè dixi) nõ quasi infantulos alloquatur,sed blandioris appellationis causa. Est autem rursus obseruandũ quod diximus ver.14, nempe quanuis omnibus omniũ ætatum hominibus necessaria sit hæc doctrina,tamen admonitionem istam iis potissimũm conuenire qui adhuc in catechismo instituuntur. Nam alios iam firmiore cognitione instructos , oportuit ista religionis rudimenta prorsus tenere. Rudimenta autem appello non quòd vulgarem aliquam & puerilem doctrinam contineãt,quum hæc sint eiusmodi reipsa vt ipsam quoque cælorũ altitudinẽ superẽt:sed quia hæc prima sunt religionis Christianæ fundamenta. Quî enim Christi officium intelligas nisi prius quis sit Christus cognoueris? Itaque non sine pudore veteris Ecclesiæ,tandiu de iis disputatum est quæ Christianorum pueros penè vnà cum lacte sugere oportuerat. Sed vicissim nunquam satis poterit commendari inuicta bonorum patrum pietas ac constantia,qui ne tantillum quidem cesserunt hæreticorũ impudentiæ,iis in rebus quibus vel minima ex parte labefactatis,necesse sit totum ædificium corruere. Quid igitur illis fiet quos hodie non pudet partim eosdẽ illos errores reuocare,partim etiam ista vt curiosa & inutilia reiicere? Vltimum tempus adest , ἐσχάτη ὥρα ἐστί. Quàm bene hoc pueris præcipuè conuenit! Scimus enim huic ætati præ cæteris familiarẽ esse socordiam, quasi nondum maturuerint,& satis adhuc illis ad discendum temporis supersit. Audistis, ἠκούσατε. Non alloquitur prorsus rudes,sed qui iam Patrem cognouissent,vt dixit suprà Ver.14, & repetet ver.21 , denique qui confirmatione potius egerent quàm doctrina. Erant enim tum in hoc ordine plerique etiam proculdubio iam adulti & firmioris iudicii homines:sed pudoris causa quasi sola παιδία compellauit.

19 Nam si fuissent ex nobis , εἰ γὰρ ἦσαν ἐξ ἡμῶν. Quomodo nectent hoc argumentum qui dicunt electos posse à fide excidere?

20 At vos, καὶ ὑμεῖς. Id est ἀλλὰ ὑμεῖς. Ponitur enim καὶ pro aduersatiua coniunctione, vt Act. 10.d. 28,& alibi sæpe,ex Hebræorum idiotismo. Vnctionem, χρίσμα. Id est,gratiam Spiritus sancti, translatione sumpta à consuetudine vnctionum quæ in Lege vsurpabantur . quod mouere volui, nequis ineptus impurum illum adipem pseudepiscoporum hoc loco significari putet. A Sancto illo *profectam*, ἀπὸ τοῦ ἁγίου. Id est à Christo,qui sanctus peculiariter dicitur,vt Luc. cap.1.d.35. imò verò peculiariter Sanctus sanctorum, id est Sanctus sanctissimus, Dan.cap.9.g.24. Sed & Deo Patri hoc tribui potest, qui nos vngat in Filio: & peculiariter etiam dicitur ab Hebræis קדוש. Vel etiã Spiritui sancto,qui sanctus propriè dicitur ab hoc effectu. Est enim Dei virtus essentialis,vt qui & ipse sit Patri ac Filio ὁμοούσιος & æqualis per omnia,qua nos Pater vngit in Filio.

Nostis omnia, οἴδατε πάντα. Sic ver.14,dixit eos Patrem nosse. Nam qui Patrem nouit , omnia certè nouit,

quum Pater in Filio agnoscatur, in quo sunt omnes absconditi thesauri. Sed si norunt omnia, quorsum eos docet? Quære responsum 2. Petri 1.c.12, & deinceps.

21 Οὐκ ἔγραψα ὑμῖν ὅτι οὐκ οἴδατε τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ὅτι οἴδατε αὐτήν, καὶ ὅτι πᾶν ψεῦδος ἐκ τῆς ἀληθείας οὐκ ἔστι.

21 Non scripsi vobis *idcirco* quòd veritatem ignoretis: sed quia eam nostis, & nullum mendacium ex veritate esse.

21 *Non scripsi uobis quasi ignorãtibus ueritatẽ, sed quasi sciẽtibus eã: & quoniam omne mendacium ex ueritate non est.*

22 Τίς ἐστιν ὁ ψεύστης, εἰ μὴ ὁ ἀρνούμενος ὅτι Ἰησοῦς οὐκ ἔστιν ὁ Χριστός; οὗτός ἐστιν ὁ ἀντίχριστος, ὁ ἀρνούμενος τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱόν.

22 Quis est mendax, nisi qui negat Iesum esse Christum? hic est antichristus, negãs Patrem & Filium.

22 *Quis est mendax, nisi is qui negat quoniam Iesus est Christus? Hic est antichristus qui negat Patrem & Filium.*

23 Πᾶς ὁ ἀρνούμενος τὸν υἱόν, οὐδὲ τὸν πατέρα ἔχει.

23 Quisquis negat Filium, is ne Patrem quidem habet.

23 *Omnis qui negat Filiũ, nec Patrem habet: qui confitetur Filium, & Patrẽ habet.*

24 Ὑμεῖς οὖν ὃ ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς, ἐν ὑμῖν μενέτω· ἐὰν ἐν ὑμῖν μείνῃ ὃ ἀπ' ἀρχῆς ἠκούσατε, καὶ ὑμεῖς ἐν τῷ υἱῷ καὶ ἐν τῷ πατρὶ μενεῖτε.

24 Quod igitur audistis à principio, in vobis maneat: si in vobis manserit quod audistis à principio, vos quoque in Filio & Patre manebitis.

24 *Vos quod audistis ab initio, in uobis permaneat: si in uobis pmãserit quod audistis ab initio, & uos in Filio & Patre manebitis.*

25 Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἐπαγγελία ἣν αὐτὸς ἐπηγγείλατο ἡμῖν, τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον.

25 Hæc autem illa est promissio quam ipse pollicitus est nobis, *nempe* vita illa æterna.

25 *Et hæc est repromissio quam ipse pollicitus est nobis, uitam æternam.*

26 Ταῦτα ἔγραψα ὑμῖν περὶ τῶν πλανώντων ὑμᾶς.

26 Hæc scripsi vobis de iis qui seducunt vos.

26 *Hæc scripsi uobis de ijs qui seducunt uos.*

27 Καὶ ὑμεῖς τὸ χρίσμα ὃ ἐλάβετε ἀπ' αὐτοῦ, ἐν ὑμῖν μένει· καὶ οὐ χρείαν ἔχετε ἵνα τις διδάσκῃ ὑμᾶς· ἀλλ' ὡς τὸ αὐτὸ χρίσμα διδάσκει ὑμᾶς περὶ πάντων, καὶ ἀληθές ἐστι, καὶ οὐκ ἔστι ψεῦδος· καὶ καθὼς ἐδίδαξεν ὑμᾶς, μενεῖτε ἐν αὐτῷ.

27 Sed vnctio quam vos accepistis ab eo, manet in vobis: nec necesse habetis vt quisquã doceat vos: verùm sicut eadem vnctio docet vos de omnibus, *quæ* & verax est, & non mendax: & sicut docuit vos, manebitis in eo.

27 *Et uos unctionem quã accepistis ab eo, maneat in uobis: & nõ necesse habetis ut aliqs doceat uos: sed sicut unctio eius docet uos de omnibus, & uerũ est, & non est mendaciũ: & sicut docuit uos, manete in eo.*

21 Scripsi, ἔγραψα. Loquitur de hac ipsa epistola, imò de hoc ipso quod scribit: sed vtitur præterito tempore quòd rationem habeat eius temporis quo epistola perlegetur: quem morem etiam Latini seruant, vt si dicas, Has literas ad te dedi, vel ad te scribere non dubitaui, minimè id quidem quòd te existimarem mea cohortatione indigere, sed vt meam in te beneuolentiam agnosceres. Sic inquit Paulus, Non scripsi vobis idcirco quòd veritatem ignoretis, sed contrà, idcirco scripsi quòd eam noueritis, & ita quidem vt à mendacio noueritis distinguere. Sed quorsum hoc? Nempe vt commemoratione præclaræ huius opinionis quam de ipsis conceperat, non modò ad perseuerandum in iis quæ didicerant, sed etiam ad proficiendum, ipsorum animos accendat. Est autem operæpretium considerare etiam atque etiam quousque sese fidelis Apostolus Domini demittat, & quàm paternè infimis etiam docendis sese accommodet. Hoc tamen certum est, ad totam Ecclesiam pertinere hanc doctrinam, quæ vel præcipua erat: sed non temere est quòd quasi infimos compellans, hæc omnia commemorat: nempe ne se putent illa suspicione grauari: deinde vt illos pudeat ea ignorare, vel de iis dubitare quæ infimis etiam ipsis abunde nota esse oporteat.

22 Christum? Χριστόν; Id est, verum illum Messiam. Negat autem Iesum esse Messiam qui vel alteram illi naturam vel penitus vel aliqua ex parte adimit, vel naturas confundit aut separat, qui Filii hypostasin non distinguit, qui in eo vno per vnicam eius oblationem semel factam non confidit sese à Deo Patre gratis per fidem iustificatum, ac proinde corpore & animo tandem glorificandum.

23 Quisquis, &c. πᾶς, &c. Falluntur ergo & alios etiam fallunt qui Turcas aliósve infideles tradunt eundem illum Deum adorare quem adoramus.

24 Audistis, ἠκούσατε. Iterum audiendi verbum conuenit discipulis, sed qui multum iam promouerint. Ideo addit ἀπ' ἀρχῆς, à principio. id est, ex eo quo institui cœpistis in primis Christianæ religionis rudimentis. Notanda autem etiam est traiectio pronominis ὑμεῖς.

25 *Nempe* vita illa æterna, τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον. Repetitio articuli magnum addit pondus orationi, ideóque omitti non debuit. Positũ est autem antecedẽs in relatiui casu, Hebræorũ more: de quo alibi diximus.

26 Hæc scripsi, ταῦτα ἔγραψα. Nequis miretur tam solicitè hoc inculcari ab Apostolo, & quidem infimos alloquente, obseruet quod antè dixi, totam Ecclesiam in infimorum persona compellari.

27 Vnctio, τὸ χρίσμα. Id est, Spiritus quem à Christo accepistis, quique vos in omnẽ veritatem induxit. Et notanda est rursus altera eiusdem pronominis traiectio valde dura, quam Vetus interpres neglexit.

Nec necesse habetis, καὶ οὐ χρείαν ἔχετε. Ego, inquit, spero vos ita in his rebus esse feliciter ac sanctè institutos vt doctore non egeatis. Quid igitur? (dicet aliquis) cur tu illos doces? Respõdeo, vel summos doctores posse ac debere etiam quotidie aliquid in Domini schola discere, quum omnes ex parte cognoscamus, nedum vt ii quos Apostolus alloquitur, nullo præceptore indigerent. Deinde hoc esse dextrè accipiendum, hactenus videlicet vt significentur harum rerum minimè rudes esse quas illis non tanquam ignotas proponat, sed tanquã cognitas inculcet. Præterea causam etiam aliam fuisse arbitror cur hoc adderet Apostolus, nempe vt ostẽderet

sese minimè proponere diuersam doctrinam ab ea quam ex suis doctoribus iam antea non audissent modò, sed etiam didicissent. Ita enim fit vt & doctrinam suam & illorum diligentiam laudet, quò magis ac magis confirmentur. Eadem vnctio, τὸ αὐτὸ χρίσμα. Non potuit luculētiore testimonio pastores & doctores ornare à quibus isti instituti fuerant, & quotidie adhuc instituebantur, quàm quum ipsos diceret ab ipso Spiritu sancto doceri, & iam antea esse edoctos: idque nihilominus ita facit artificiose, vt simul & doctrinam ipsam vt cælestē, & doctorum diligentiam, pietatem, fidem, auditorum denique alacritatem sine vlla adulationis suspicione, non minus verè quàm magnificè prædicet. Et non mendax, καὶ οὐκ ἔστι ψεῦδος. Eiusmodi repetitiones à contrariis sumptas sæpe iam admonuimus Iohanni præcipuè esse familiares. Non contentus igitur dixisse vnctionem illam veracem esse, addit mendacem non esse. Nam ψεῦδος pro ψευδὴς ponitur: cuius enallages exempla passim annotauimus, vt 2. Cor. 3. c. 9, & 7. d. 14. Sed & Homerus Iliad. β, hoc ipsum nomen similiter prorsus vsurpauit in his versiculis, Πρὶν Ἄργος δ' ἰέναι, πρὶν καὶ Διὸς αἰγιόχοιο Γνώμεναι εἰ ψεῦδος ὑπόσχεσις, ἠὲ καὶ οὐκί. Non satis rectè igitur conuertit Vetus interpres, Et non est mendacium: quem tamen sequutus est Erasmus. Manebitis, μενεῖτε. Vulg. & Eras. Manete. Sæpe enim apud Hebræos futura indicatiui pro imperandi modo vsurpantur. Sed mihi quidem hîc videtur omnino seruāda futuri propria significatio, vt sit bene ominātis, & ista prorsus cohæreant cum eo quod dixerat, ipsos nullo iam in his rebus alio doctore indigere. In eo, ἐν αὐτῷ. In eo videlicet Christo, siue in Filio. de eo enim agitur. Et vnctionem distinxit ab eo à quo illam acceperant: in quo etiam vult vt per eandem vnctionem maneant. Erasmus, In ea scilicet vnctione.

Καὶ νῦν, τεκνία, μένετε ἐν αὐτῷ· ἵνα ὅταν φανερωθῇ, ἔχωμεν παῤῥησίαν, καὶ μὴ αἰσχυνθῶμεν ἀπ' αὐτοῦ, ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ. 28

Ἐὰν εἰδῆτε ὅτι δίκαιός ἐστι, γινώσκετε ὅτι πᾶς ὁ ποιῶν τὴν δικαιοσύνην, ἐξ αὐτοῦ γεγέννηται. 29

28 Nunc igitur, filioli, manete in eo: vt quum patefactus fuerit, habeamus fiduciam, neque pudefiamus coram eo in ipsius aduentu.

29 Si scitis eum iustum esse, nostis, quicunque exercet iustitiā, ex ipso natum esse.

28 Et nūc, filioli, manete in eo: ut quū apparuerit, habeamus fiduciam, & nō cōfundamur ab eo in aduentu eius.

29 Si scitis quoniam iustus est, scitote quoniam & omnis qui facit iustitiam, ex ipso natus est.

Κεφάλαιον γ

Ἴδετε ποταπὴν ἀγάπην δέδωκεν ἡμῖν ὁ πατὴρ, ἵνα τέκνα Θεοῦ κληθῶμεν· διὰ τοῦτο ὁ κόσμος οὐ γινώσκει ἡμᾶς ὅτι οὐκ ἔγνω αὐτόν. 1

Ἀγαπητοὶ, νῦν τέκνα Θεοῦ ἐσμεν, καὶ οὔπω ἐφανερώθη τί ἐσόμεθα· οἴδαμεν δὲ ὅτι ἐὰν φανερωθῇ, ὅμοιοι αὐτῷ ἐσόμεθα, ὅτι ὀψόμεθα αὐτὸν καθώς ἐστι. 2

CAP. III.

1 Videte qualem charitatem dedit nobis Pater, nempe vt filii Dei vocemur: propterea mundus non nouit nos quia non nouit eum.

2 Charissimi, nunc filii Dei sumus, sed nondum patefactum est quod erimus: scimus autem fore vt quum *ipse* patefactus fuerit, similes ei simus: quoniā videbimus eum sicuti est.

CAP. III.

1 Videte qualem charitatem dedit nobis Pater, ut filij Dei nominemur & simus: propter hoc mundus non nouit nos quia non nouit eum.

2 Charissimi, nūc filij Dei sumus, & nondum apparuit quid erimus. scimus quoniam quum apparuerit, similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est.

28 Nunc igitur, filioli, καὶ νῦν, τεκνία. Iam manifestè videmus ad vniuersalem illam exhortationem regredi Apostolum. Itaque καὶ pro οὖν iterum ponitur, vt suprà, 1. a. 5. Et τεκνίων, id est filiorum appellatio toti Ecclesiæ communis est, vt suprà exposuimus, ver. 12. Coram eo, ἀπ' αὐτοῦ. Sic loquuntur Hebræi, apud quos pudefieri non ab aliquo, sed ex aliquo dicitur qui pudoris occasionem ex conspectu alicuius arripiat, quem sustinere non possit. Distinguēda sunt igitur ἀπ' αὐτοῦ & ὑπ' αὐτοῦ. Pudor enim hic à nobis, non à Deo manat. Neque rectè Vetus interpres & Erasmus conuerterunt Ab eo. Et quod addidit Erasmus sensum esse posse, Vt illū non pudeat nostri: valde est absurdum.

29 Nostis, γινώσκετε. Vulg. & Eras. Scitote: quod non admodum quadrat. Vbique enim solet Apostolus ita temperare doctrinam quasi non doceat imperitos. Tantùm igitur ostendit quæ sint connexa, nempe Patris & Filii natura. Ergo quos Deus iustus genuit ex Filio suo iusto, necesse etiam est vt iusti sint. Inde ingreditur descriptionem eius similitudinis quæ est inter caput & membra.

IN CAPVT III.

1 Qualem charitatem, ποταπὴν ἀγάπην. Id est, cuius charitatis munus. Malui autem hoc exprimere ad verbum quàm quicquam immutare: quòd nescio quomodo videatur illud magis expressum, quasi charitatem ipsam, eámque summam nobis largitus sit Dominus. Ceterùm de capitis ac membrorum conuenientia dicturus Apostolus, contrario prorsus ordine quàm antea, id est non ab effectis ad causam ascensurus, sed à causa descensurus ad effecta, meritò ab ipso fonte auspicatur, nempe à Dei charitate, quam solet Paulus εὐδοκίαν vocare. Scopus autem huius charitatis est, vt filii Dei simus in Christo. Hinc demum descendit Apostolus ad filiorum Dei qualitates considerandas, vt germanos filios à spuriis distinguamus. Sed in primis, nequis hanc dignitatem, carnis iudicio metiatur, duo voluit præfari: vnum, eiusmodi esse hanc prærogatiuam vt tamen à mundo cognosci non possit. quomodo enim nostram cum Deo conuenientiam cognosceret qui Deum ipsum non nouit? Alterum, nondum etiam in nobis patefactam esse illius dignitatis gloriam, quanuis iam simus filii Dei: sed in eius aduentum differri, quo nos ille redimet in quo filii Dei sumus. Sed, inquit, certa est ista expectatio. His verò præpositis, tum demum incipit quæ sit illa nostri cum Christo conuenientia explicare: in eo videlicet quòd puri sumus, sicut & ille purus est. Vocemur, κληθῶμεν. Id est simus, & ita quidem vt tales nos esse constet. neque apud Hebræos duntaxat ita accipitur verbum קרא, sed & apud Græcos verbū καλεῖσθαι. Hom. Iliad. δ, -καὶ οὕνεκα σὴ παράκοιτις Κέκλημαι. Vbi Eustathius, diligentissimus interpres, Τὸ κέκλημαι, inquit, οὐκ ὀνομασμὸν δηλοῖ, ἀλλ' ἀντὶ τοῦ εἰμὶ κεῖται. ἵνα λέγῃ ὡς οὐ ψεύδομαι εἶναι σή, ἀλλ' ὑπὸ πάντων οὕτω καλοῦμαι. Vulg. Nominemur & simus: non ineptè profectò, si sensum spectes.

2 Sed nondū, καὶ οὔπω. Καὶ pro ἀλλά, vt suprà, 2. c. 20, & d 27. Quū *ipse* patefactus fuerit, ἐὰν φανερωθῇ.

Ἐὰν pro

Ἐὰν pro ἐπειδὰν ponitur, ſicut εἰ ſæpe pro ἐπειδὴ, id eſt ſi pro quia. Deinde ſupplendum eſt relatiuum αὐτὸς ipſe, videlicet Chriſtus: vt ex eo apparet quod ſtatim ſubiicitur, & ex Col.3.a.3: ſicut rectè omnino annotauit doctiſſimus interpres. Similis atque adeo multo durior eſt eclipſis Pſal.87.a.1. Similes, ὅμοιοι. Similes intellige, non pares, vt deſcribitur 1.Cor.15.f.42, & 43, & Philip.3.d.21. Nam inter caput & membra ſemper erit diſcrimē: atque vtinam hic potius ſtudeamus viam tenere qua ad gloriam illam peruenitur quàm curioſè de eo inueſtigemus quod omnem captum noſtrum, qualis quidem nunc eſt, exuperat. Sicuti eſt, καθώς ἐστι. Nunc igitur etiam illum videmus, ſed per ænigma, in fide & ſpe: qua de re 1.Cor.13.d.12.

Καὶ πᾶς ὁ ἔχων τὴν ἐλπίδα ταύτην ἐπ' αὐτῷ, ἁγνίζει ἑαυτὸν, καθὼς ἐκεῖνος ἁγνός ἐστι.	3 Et quiſquis habet hanc ſpem in eo *ſitam*, purificat ſe, ſicut & ille purus eſt.	3 *Et omnis qui habet hanc ſpē in eo, ſanctificat ſe, ſicut & ille ſanctus eſt.*	
Πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, καὶ τὴν ἀνομίαν ποιεῖ· καὶ ἡ ἁμαρτία ἐστὶν ἡ ἀνομία.	4 Quiſquis committit peccatum, etiam Legem tranſgreditur. nā peccatū eſt Legis tranſgreſſio.	4 *Omnis qui facit peccatū, & iniquitatem facit: & peccatum eſt iniquitas.*	
Καὶ οἴδατε ὅτι ἐκεῖνος ἐφανερώθη, ἵνα τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ἄρῃ, καὶ ἁμαρτία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστι.	5 Et ſcitis illum patefactū eſſe ‖vt peccata noſtra tolleret, & peccatum in eo non eſſe.	5 *Et ſcitis quia ille apparuit ut peccata noſtra tolleret, & peccatum in eo non eſt.*	*Eſa.53.b.6.c.9.d.11* *1.pet.2.d.22.24*
Πᾶς ὁ ἐν αὐτῷ μένων οὐχ ἁμαρτάνει· πᾶς ὁ ἁμαρτάνων οὐχ ἑώρακεν αὐτὸν, οὐδὲ ἔγνωκεν αὐτόν.	6 Quiſquis in eo manet, non peccat: quiſquis peccat, non vidit eum, neque nouit eum.	6 *Omnis qui in eo manet, non peccat: & omnis qui peccat, non uidit eum, nec cognouit eum.*	
Τεκνία, μηδεὶς πλανάτω ὑμᾶς· ὁ ποιῶν τὴν δικαιοσύνην, δίκαιός ἐστι, καθὼς ἐκεῖνος δίκαιός ἐστιν.	7 Filioli, nemo vos ſeducat: qui exercet iuſtitiam, iuſtus eſt, ſicut ille iuſtus eſt.	7 *Filioli, nemo uos ſeducat. qui facit iuſtitiam, iuſtus eſt, ſicut & ille iuſtus eſt.*	
Ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστίν· ὅτι ἀπ' ἀρχῆς ὁ διάβολος ἁμαρτάνει. εἰς τοῦτο ἐφανερώθη ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἵνα λύσῃ τὰ ἔργα τοῦ διαβόλου.	8 ‖Qui cōmittit peccatū, ex diabolo eſt: quoniam à principio diabolus peccat. ad hoc patefactus eſt Filius Dei vt diſſoluat opera diaboli.	8 *Qui facit peccatum, ex diabolo eſt: quoniam ab initio diabolus peccat. In hoc apparuit Filius Dei ut diſſoluat opera diaboli.*	*Iohan.8.f.44*
Πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἁμαρτίαν οὐ ποιεῖ· ὅτι σπέρμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ μένει·	9 Quiſquis natus eſt ex Deo, peccatum nō committit: quoniam ſemē ipſius in eo manet:	9 *Omnis q natus eſt ex Deo, peccatū nō facit: quoniam ſemen ipſius in eo manet:*	

3 Sicut, καθώς. Similitudinem iterum ſignificat, non autem paritatem. Quis enim ita purus eſt vt Deus, in cuius conſpectu ipſi etiam Angeli ſordent ſi cum ipſo comparentur? Iob.4.d.18. Ideo non dicit ἥγνισεν, purificauit, ſed ἁγνίζει, purificat: vt puritatis ſtudium, nō autem perfectam aliquam puritatis ἕξιν ſignificari intelligamus: ad quam tamen totis viribus contendere nos oportet, tum demum metam adepturos quum Deus erit omnia in omnibus.

4 Quiſquis committit peccatum, πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν. Committere peccatum & Purificare ſe, opponuntur: itaque nō dicitur cōmittere peccatum quiſquis labitur, ſed quiſquis ſanctitati nō ſtudet, id eſt in quo regnat peccatum. idque ita eſſe non modò liquet ex antitheſi, ſed etiam ex eo quod ſuprà commemorauit, 1.d.8, & 2.a.1, ex tota denique Scriptura & rei experientia perpetua. Itaque non homines, ſed monſtra hominum ſunt Pelagiani, Cathari, Cæleſtiani, Donatiſtæ, Anabaptiſtæ, Libertini, qui ex hoc loco perfectionem illam ſomniant à qua abſunt ipſi omnium hominum longiſſimé. Quorſum autem hoc? an vt ſtudium ſanctimoniæ damnemus? an vt homines doceamus quotidie non progredi? Minimè profectò, quum perpetuum ſanctificationis progreſſum doceamus certum ac perpetuum eſſe fidei effectum. Quorſum ergo? Nempe ne Satan nobis hanc conſolationem noſtram eripiat. Nam ſi tum demum nos in Chriſto eſſe colligemus quum non amplius indigebimus illa precatione, ET REMITTE NOBIS DEBITA NOSTRA, quis non videt, quis non ſentit, quis non millies quotidie experitur, fruſtra nobis hanc conſolationem proponi? Etiam Legem tranſgreditur, καὶ τὴν ἀνομίαν ποιεῖ. Vulg. & Eraſ. Et iniquitatē facit: vterque nimium obſcuré. Definit autē Apoſtolus peccatum eſſe ἀνομίαν, id eſt Legis tranſgreſſionem: ex qua demum definitione intelligitur quàm horrendum ſit & alienum à natura filiorū Dei, peccatorem eſſe, quum longè aliter ſoleat mundus iudicare. Nam peccatum, καὶ ἡ ἁμαρτία. Καὶ pro γὰρ, ex Hebræorum idiotiſmo.

5 Et ſcitis, καὶ οἴδατε. Reuocat filios ad archetypon illius ex quo ſunt geniti, ſiue in quo ſunt adoptati.

6 Non peccat, οὐχ ἁμαρτάνει. Concluſio ex contrarii collatione (vti facere ſolet) amplificata. Quid ſit autem Non peccare, diximus ver.4, nempe non purificare ſe.

7 Qui exercet, &c. ὁ ποιῶν, &c. Nulla eſt ταυτολογία, ſed definit quid ſit non peccare, nempe nō modò abſtinere à peccato, ſed etiam exercere iuſtitiam.

8 Qui cōmittit peccatum, ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν. Vide ſuprà, ver.4. Aperit autē fontem collationū quæ ſequuntur, Chriſti & diaboli, filiorum Dei & filiorum Satanæ: ex qua diſſidentia oritur mundi odium perpetuum aduerſus Dei filios. Ex diabolo eſt, ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστίν. Id eſt, Diabolum refert vt filius patrem, & eius ſpiritu regitur: non autem quaſi ex traduce diaboli gignantur qui ipſius filii dicantur, vt ſomniarunt Manichæi. A principio, ἀπ' ἀρχῆς. Id eſt iam inde à conditi mundi initio, vt in Adamo declarabit. Vide Iohan.8.f.44. Peccat, ἁμαρτάνει. Nō dicit, Peccauit, ſed, Peccat. Nam in eo aſſiduè perſeuerat, ſicut & ipſius filii. Huic opponitur qui non modò non peccat, ſed etiam venit vt peccata diſſolueret.

9 Semen ipſius, σπέρμα αὐτοῦ. Sic vocatur Spiritus ſanctus ab effectu, quòd eius virtute, tanquā ex ſemine

quodam, noui homines efficiamur: id est corruptæ nostræ qualitates instaurentur per Christum, cui per fidem sumus coniuncti, vt peccato mortui, viuamus Deo. Itaque hîc quoque mirè se ridiculos præbent fanatici illi qui diuinæ essentiæ traducem imaginantur. Quid sit autem peccare, diximus suprà, versu 4.

καὶ οὐ δύναται ἁμαρτάνειν, ὅτι ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται.

nec potest peccare, eo quòd ex Deo natus est.

& non potest peccare, quoniam ex Deo natus est.

10 Ἐν τούτῳ φανερά ἐστι τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ, καὶ τὰ τέκνα τοῦ διαβόλου. πᾶς ὁ μὴ ποιῶν δικαιοσύνην, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ.

10 Per hoc manifesti sunt filii Dei & filii diaboli. quisquis non exercet iustitiam, nō est ex Deo, & qui non diligit fratrem suum.

10 *In hoc manifesti sunt filij Dei & filii diaboli. omnis qui nō facit iustitiā, non est ex Deo, & qui nō diligit fratrem suum.*

Iohan.13.d.34, & 15.b.12

11 Ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ ἀγγελία ἣν ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς, ἵνα ἀγαπῶμεν ἀλλήλους.

11 ‖Quoniam hoc est nuntium quod audistis à principio, vt diligamus alii alios.

11 *Quoniam hæc est annuntiatio quam audistis ab initio, ut diligamus alterutrum.*

Gen.4.b.8

12 Οὐ καθὼς Κάϊν ἐκ τοῦ πονηροῦ ἦν, καὶ ἔσφαξε τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ. καὶ χάριν τίνος ἔσφαξεν αὐτόν; ὅτι τὰ ἔργα αὐτοῦ πονηρὰ ἦν, τὰ δὲ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ δίκαια.

12 Non sicut ‖Cain, *qui* ex illo Malo erat, & occidit fratrem suum. Cuius autem rei gratia occîdit eum? quia opera eius mala erāt, fratris autem eius iusta.

12 *Non sicut Cain, qui ex Maligno erat, & occidit fratrem suum. Et propter quid occidit eum? quoniā opera eius maligna erāt, fratris autē eius iusta.*

13 Μὴ θαυμάζετε, ἀδελφοί μου, εἰ μισεῖ ὑμᾶς ὁ κόσμος.

13 Ne miremini, fratres mei, si odit vos mundus.

13 *Nolite mirari, fratres, si odit uos mundus.*

14 Ἡμεῖς οἴδαμεν ὅτι μεταβεβήκαμεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωήν, ὅτι ἀγαπῶμεν τοὺς ἀδελφούς. ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφόν, μένει ἐν τῷ θανάτῳ.

14 Nos scimus nos translatos esse ex morte ad vitam, quia diligimus fratres: qui non diligit fratrem, manet in morte.

14 *Nos scimus quoniā trāslati sumus de morte ad uitam, quoniam diligimus fratres: qui non diligit, manet in morte.*

Suprà, 2.b.19
leuit.19.d.17

15 Πᾶς ὁ μισῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἀνθρωποκτόνος ἐστί· καὶ οἴδατε ὅτι πᾶς ἀνθρωποκτόνος οὐκ ἔχει ζωὴν αἰώνιον ἐν αὐτῷ μένουσαν.

15 ‖Quisquis odit fratrem suum, homicida est: & nostis nullum homicidam habere vitam æternam in se manentem.

15 *Omnis qui odit fratrē suum, homicida est: & scimus quoniā omnis homicida non habet uitam æternam in semetipso manentem.*

Iohan.15.b.13
ephes.5.a.2

16 Ἐν τούτῳ ἐγνώκαμεν τὴν ἀγάπην, ὅτι ἐκεῖνος ὑπὲρ ἡμῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἔθηκε· καὶ ἡμεῖς ὀφείλομεν ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν τὰς ψυχὰς τιθέναι.

16 ‖Per hoc cognouimus charitatem, quòd ille animam suam pro nobis posuit: nos igitur debemus pro fratribus animas ponere.

16 *In hoc cognouimus charitatem Dei, quoniam ille animam suam pro nobis posuit: & nos debemus pro fratribus animas ponere.*

Luc.3.c.11

17 Ὃς δ' ἂν ἔχῃ τὸν βίον τοῦ κόσμου, καὶ θεωρῇ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ χρείαν ἔχοντα, καὶ κλείσῃ τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ ἀπ' αὐτοῦ, πῶς ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ μένει ἐν αὐτῷ;

17 ‖Qui verò habuerit mundanas facultates, & viderit fratrem suum egentem, & clauserit viscera sua coram eo, quomodo charitas Dei manet in eo?

17 *Qui habuerit substātiā mundi, & uiderit fratrē suum necesse habere, & clauserit uiscera sua ab eo, quomodo charitas Dei manet in eo?*

10 Et qui non diligit, καὶ ὁ μὴ ἀγαπῶν. Nunc quoque vt antea in superiore tractatione, quum ab effectis ad causam argumentaretur, 2. b.9, à prima Tabula ad secundam descendit.

11 A principio, ἀπ' ἀρχῆς. Vide suprà, 2.a.7.

12 Non sicut Cain, οὐ καθὼς Κάϊν. Exemplum & antiquissimum & aptissimum proponit, in quo contemplemur tum filiorum Dei, tum filiorum diaboli naturam: quæ nos maneat conditio in hoc mundo, & quis demū sit vtrorumque futurus exitus Subaudimus autem אשר, ex Hebræorum more.

14 Scimus, οἴδαμεν. Hæc verò consolatio nostra est certissima, cuius præsidio in quibusuis calamitatibus tantum abest vt despondeamus animum vt contra etiam exultemus. Sinamùs mundum opinari nos esse miseros: nos verò discamus ex eo ipso nos non modò non miseros, sed etiam immortali beatitate donatos, ex quo illi nos calamitosos esse iudicant. Deinde obseruemus, Apostolum hoc non dicere, nos per id quod fratres diligimus, trāslatos esse ex morte ad vitam, (est enim vita æterna donum Dei per Christum, Rom.6.d.23) sed nos ex eo quòd fratres diligamus, scire nos esse ex morte trāslatos ad vitā. Prius enim viuere nos, oportet quàm vitæ fructus edamus, ex quibus demum vita nostra tum à nobis tum ab aliis perspiciatur. Charitas igitur signum est vitæ, non causa.

16 Per hoc cognouimus, ἐν τούτῳ ἐγνώκαμεν. Nunc veræ charitatis descriptionem aggreditur ab effectis, id est ex officiis quæ ab ea ducūtur: ac primū quidem omniū, absolutissimū eius exemplar nobis in Christo proponit, vt in primis statuatur qualem intus animum esse oporteat: deinde ab animo ad manus descendet.

17 Mundanas facultates, τὸν βίον τοῦ κόσμου. Hebr. מחיית עולם הזה, id est, vnde hæc vita sustentatur. Vulgata & Erasmus, Substantiam mundi: nimium profectò obscurè. Nos in vernaculo sermone dicimus, *Des biens de ce mōde.* Et clauserit viscera sua coram eo, καὶ κλείσῃ τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ ἀπ' αὐτοῦ. Id est, non aperuerit illi veluti

suum pectus, nec prompto animo illi succurrerit. Huic formulæ dicendi videtur affinis Terentiana illa, Nuncu bi meam benignitatem sensisti in te claudier?

18 Τεκνία μου, μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ μηδὲ γλώσσῃ, ἀλλ᾽ ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ.

18 Filioli mei, ne diligamus verbo neque lingua *solùm*, sed opere & veritate:

18 *Filioli mei, non diligamus uerbo, neq; lingua; sed opere & ueritate.*

19 Καὶ ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἐκ τῆς ἀληθείας ἐσμέν, καὶ ἔμπροσθεν αὐτοῦ πείσομεν τὰς καρδίας ἡμῶν.

19 Et per hoc cognoscimus nos ex veritate esse, & corã ipso secura reddemus corda nostra.

19 *In hoc cognoscimus quoniam ex ueritate sumus, & in conspectu eius suadebimus corda nostra.*

20 Ὅτι ἐὰν καταγινώσκῃ ἡμῶν ἡ καρδία, ὅτι μείζων ἐστὶν ὁ Θεὸς τῆς καρδίας ἡμῶν, καὶ γινώσκει πάντα.

20 Nam si nos condemnet cor nostrũ, potétior est Deus corde nostro, & nouit omnia.

20 *Quoniam si reprehẽderit nos cor nostrum, maior est Deus corde nostro, & nouit omnia.*

21 Ἀγαπητοί, ἐὰν ἡ καρδία ἡμῶν μὴ καταγινώσκῃ ἡμῶν, παῤῥησίαν ἔχομεν πρὸς τὸν Θεόν.

21 Charissimi, si cor nostrum nos non condemnet, fiduciam habemus apud Deum.

21 *Charissimi, si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad Deum.*

22 Καὶ ὃ ἐὰν αἰτῶμεν, λαμβάνομεν παρ᾽ αὐτοῦ, ὅτι τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηροῦμεν, καὶ τὰ ἀρεστὰ ἐνώπιον αὐτοῦ ποιοῦμεν.

22 ‖Et quicquid petierimus, accipimus ab eo, quoniam præcepta eius custodimus, & ea quæ ipsi placent facimus.

22 *Et quicquid petierimus accipiemus ab eo, quoniã mãdata eius custodimus, & ea quæ sunt placita coram eo, facimus.*

Matth. 21. b. 22. iohan. 15. b. 7, 16. c. 23 infrà, 5. c. 14

23 Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἐντολὴ αὐτοῦ, ἵνα πιστεύσωμεν τῷ ὀνόματι τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, καθὼς ἔδωκεν ἐντολὴν ἡμῖν.

23 ‖Hæc est igitur eius doctrina vt credamus nomini Filii eius Iesu Christi, & diligamus, alii alios sicut mandauit nobis.

23 *Et hoc est mandatum eius, ut credamus in nomine Filii eius Iesu Christi: & diligamus alterutrum, sicut dedit mandatum nobis.*

Iohan. 6. c. 29, & 17. a. 3

24 Καὶ ὁ τηρῶν τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, ἐν αὐτῷ μένει, καὶ αὐτὸς ἐν αὐτῷ· καὶ ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι μένει ἐν ἡμῖν, ἐκ τοῦ πνεύματος οὗ ἡμῖν ἔδωκεν.

24 Nam qui seruat eius mandata, in eo habitat, & ipse in eo: & per hoc nouimus eum habitare in nobis, *nempe* ex Spiritu quẽ nobis dedit.

24 *Et qui seruat mandata eius, in illo manet, & ipse in eo: & in hoc scim⁹ quoniam manet in nobis, de Spiritu quem dedit nobis.*

Iohan. 15. d. 24, & 15. b. 12

Κεφάλαιον δ.

CAP. IIII.

1 Ἀγαπητοί, μὴ παντὶ πνεύματι πιστεύετε, ἀλλὰ δοκιμάζετε τὰ πνεύματα εἰ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν· ὅτι πολλοὶ ψευδοπροφῆται ἐξεληλύθασιν εἰς τὸν κόσμον.

1 Dilecti, ne cuiuis spiritui credite, sed probate spiritus an ex Deo sint: nam multi pseudo prophetæ venerunt in mundũ.

1 *Charissimi, nolite omni spiritui credere, sed probate spiritus si ex Deo sint: quoniam multi pseudoprophetæ exierunt in mundum.*

2 Ἐν τούτῳ γινώσκετε τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ· πᾶν πνεῦμα ὃ ὁμολογεῖ Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα, ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστι.

2 Ex hoc cognoscite Dei Spiritum: Quicunque spiritus confitetur Iesum Christum in carnem venisse, ex Deo est.

2 *In hoc cognoscitur Spiritus Dei: omnis spiritus qui confitetur Iesum Christum in carne uenisse ex Deo est.*

18 Neque lingua *solùm*, μηδὲ γλώσσῃ. Sub. μόνον, quod nos expressimus. Vide Rom. 2. d. 28

19 Ex veritate, ἐκ τῆς ἀληθείας. Id est, verè Dei filii. Loquitur autem de signo, non de causa. Secura reddemus, πείσομεν. Vulg. Suadebimus corda nostra. Eras. Suadebimus cordib⁹ nostris. Neuter intellexit quid sibi velit Apostolus. neque enim de suasione, sed de persuasione animi loquitur, id est de πληροφορίᾳ illa quæ facit vt nos filios Dei esse in Christo gratis per fidem apprehenso, certò statuamus: vt πείθειν illud planè sit quod Hebræi declarant verbo הִבְטִיחַ. Neque verò charitas fidem illam gignit: sed contrà ex illa gignitur, per quam tamen illa magis ac magis confirmatur, propterea quòd ex effectis causam colligimus. Vide 2. Pet. 1. b. 10.

20 Potentior. μείζων. Μέγαν (id est magnum) vocat qui ab Hebræis רב dicitur. est enim hic sensus, Si nos coarguat mala conscientia, multo magis valere ad nos cõdemnandos Dei iudicium, qui melius etiam corda nostra norit quàm nos ipsi.

23 Nomini, ὀνόματι. Nomen ad prædicationem Verbi respicit. Nam fides ex Verbi auditu, Rom. 10. b. 8, & c. 17.

24 Nam qui seruat, καὶ ὁ τηρῶν. Iterum καὶ pro γὰρ, vt apud Hebræos ו pro כי. Habitat, μένει. Vide suprà, 2. a. 6. Ex spiritu, ἐκ τοῦ πνεύματος. Spiritũ sanctificationis intelligit, id est quo regenerati viuimus Deo.

IN CAPVT IIII.

1 Spiritui, πνεύματι. Spiritum accipio μετωνυμικῶς cum doctissimo interprete, pro eo qui Spiritus dono se præditum dicat ad obeundum Prophetæ munus. Redit autem Apostolus ad id quod attigerat de pseudoprophetis, secundo capite.

2 Quicũq; confitetur, &c. ὃ ὁμολογεῖ, &c. De doctrina simpliciter loquitur, nõ de persona. Nã fieri potest vt quis sincerè doceat, qui tamen ipsius doctrinæ non est particeps cuius est nuntius. Antea docuit quomodo

hominès probarentur, nunc de doctrina differit: quanuis mox ad charitatem regredietur, nempe à versu 7.

Iesum Christum, Ἰησοῦν Χριστὸν. Ergo Messiam, & redemptorem vnicum, eúmque vnū, non duplicem. In carnem, ἐν σαρκί. Ergo verum hominem. hoc enim designat carnis nomen, vt diximus Rom. 1. a. 3. Venisse, ἐληλυθότα. Ergo verum Deum, qui nimirum à Patre exierit, apud quem erat in principio. Castellio interpretatur, Venisse corporatum: & quidem malè. Posset enim videri corpus è cælo attulisse: quod nonnulli olim somniarunt, & adhuc quidam somniant.

Καὶ πᾶν πνεῦμα ὃ μὴ ὁμολογεῖ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα, ἐκ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔστι· καὶ τοῦτό ἐστι τὸ τοῦ ἀντιχρίστου, ὃ ἀκηκόατε ὅτι ἔρχεται, καὶ νῦν ἐν τῷ κόσμῳ ἐστὶν ἤδη.

3 At quicunque spiritus non confitetur Iesum Christum in carnem venisse, ex Deo nō est: sed hic est ille *spiritus* Antichristi, de quo audistis eū venturū fuisse, & iam nūc in mūdo esse.

3 *Et omnis spiritus qui soluit Iesum, ex Deo non est: & hic est antichristus, de quo audiuistis quoniā uenit, & nunc iam in mundo est.*

Ὑμεῖς ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστε, τεκνία, καὶ νενικήκατε αὐτούς· ὅτι μείζων ἐστὶν ὁ ἐν ὑμῖν ἢ ὁ ἐν τῷ κόσμῳ.

4 Vos ex Deo estis, filioli, & vicistis eos: quoniam potentior est qui est in vobis quàm qui in mundo est.

4 *Vos ex Deo estis, filioli, & uicistis eos: quoniā maior est qui in uobis est quàm qui in mundo.*

Αὐτοὶ ἐκ τοῦ κόσμου εἰσί, διὰ τοῦτο ἐκ τοῦ κόσμου λαλοῦσι, καὶ ὁ κόσμος αὐτῶν ἀκούει.

5 Ipsi è mundo sunt, ideo mundana loquuntur, & mūdus eos audit.

5 *Ipsi de mūdo sunt, ideo de mundo loquuntur, & mundus eos audit.*

Iohan. 8. f. 47

Ἡμεῖς ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐσμέν· ὁ γινώσκων τὸν Θεόν, ἀκούει ἡμῶν· ὃς οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ Θεοῦ, οὐκ ἀκούει ἡμῶν. ἐκ τούτου γινώσκομεν τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας καὶ τὸ πνεῦμα τῆς πλάνης.

6 ‖Nos ex Deo sumus: qui nouit Deum audit nos: qui nō est ex Deo, non audit nos. ex hoc cognoscimus spiritum veritatis & spiritum erroris.

6 *Nos ex Deo sumus: qui nouit Deum, audit nos: qui non est ex Deo, non audit nos. in hoc cognoscimus spiritum ueritatis & spiritum erroris.*

Ἀγαπητοί, ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, ὅτι ἡ ἀγάπη ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστι· καὶ πᾶς ὁ ἀγαπῶν, ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται, καὶ γινώσκει τὸν Θεόν.

7 Dilecti, diligamus alii alios: nam charitas ex Deo est: quisquis diligit, ex Deo natus est, & nouit Deum.

7 *Charissimi, diligamus nos inuicem, quia charitas ex Deo est: & omnis qui diligit, ex Deo natus est, & cognoscit Deum.*

Ὁ μὴ ἀγαπῶν, οὐκ ἔγνω τὸν Θεόν. ὅτι ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν.

8 Qui non diligit, non nouit Deum: nam Deus est charitas.

8 *Qui non diligit, non nouit Deum: quoniā Deus charitas est.*

Iohan. 3. b. 16

Ἐν τούτῳ ἐφανερώθη ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐν ἡμῖν, ὅτι τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἀπέσταλκεν ὁ Θεὸς εἰς τὸν κόσμον, ἵνα ζήσωμεν δι' αὐτοῦ.

9 ‖Per hoc patefacta est charitas Dei in nobis, quòd Filiū illū suum vnigenitum misit Deus in mundū vt viuamus per eū.

9 *In hoc apparuit charitas Dei in nobis, quoniam Filium suum unigenitū misit Deus in mundū, ut uiuamus per eum.*

Ἐν τούτῳ ἐστὶν ἡ ἀγάπη, οὐχ ὅτι ἡμεῖς ἠγαπήσαμεν τὸν Θεόν, ἀλλ' ὅτι αὐτὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς, καὶ ἀπέστειλε τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἱλασμὸν περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν.

10 In hoc est charitas, nō quòd nos dilexerimus Deū, sed quòd ipse dilexerit nos, & miserit Filium suum vt esset propitiatio pro peccatis nostris.

10 *In hoc est charitas, non quasi nos dilexerimus Deum, sed quoniam ipse dilexit nos, & misit Filium suum propitiationem pro peccatis nostris.*

Ἀγαπητοί, εἰ οὕτως ὁ Θεὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς, καὶ ἡμεῖς ὀφείλομεν ἀλλήλους ἀγαπᾶν.

11 Dilecti, si Deus nos ita dilexit, debemus & nos alii alios diligere.

11 *Charissimi, si sic Deus dilexit nos, & nos debemus alterutrum diligere.*

3 Quicunque nō confitetur Iesum Christum in carnem venisse, ὃ μὴ ὁμολογεῖ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα. Sic legitur in omnibus Græcis exemplaribus quæ quidem mihi inspicere licuit: & familiaris est hæc formula Iohanni, vt (quod sæpe iam annotauimus) eandem sententiam ex collatione contrariorū amplificet. Vetus tamen interpres habet, Et omnis spiritus qui soluit Iesum, ex Deo non est, Καὶ πᾶν πνεῦμα ὃ λύει τὸν Ἰησοῦν, &c. quam lectionem confirmat Socrates in Ecclesiastica historia. Ego tamen alteram anteposuerim. Satis enim intelligitur vnica persona ex eo quòd vnum Iesum Christum nominat qui in carnem venerit. Ille *spiritus* Antichristi, τὸ τοῦ ἀντιχρίστου. Vulg. Antichristus, ἀντίχριστος, repugnante Græcorū codicū fide. Oportet autē tritū in Ecclesia fuisse de Antichristi regno sermonē, eum videlicet qui à Paulo explicatur 2. Thess. 2. a. 3, & deinceps.

4 Potentior, μείζων. Vulg. & Eras. Maior. Vide suprà, 3. d. 20.

5 Mundana, ἐκ τοῦ κόσμου. Vulg. & Eras. ad verbum, E mundo. Similis est formula Ioh. 3. d. 31, & 6. d. 32.

6 Spiritum veritatis, &c. τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, &c. Id est veridicos Prophetas: quibus opponuntur spiritus erroris, id est errantes, & alios in errorem abducentes. Neque verò ἐκ τούτου, ex hoc, ad proximam tantū sententiam refero, sed ad ea omnia quæ iam inde à capitis initio dixit. Videtur enim esse repetitio propositionis, sicuti in conclusionibus facere necesse est.

8 Deus est charitas, ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν. Multo ἐμφατικώτερον loquitur quàm si Deū diceret sūmopere atque adeò infinitè nos amare, quum Deum dicit erga nos ipsam charitatem esse, cuius certissimū τεκμήριον profert.

12 Θεὸν οὐδεὶς πώποτε τεθέαται· ἐὰν ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν μένει, καὶ ἡ ἀγάπη αὐτοῦ τετελειωμένη ἐστὶν ἐν ἡμῖν.

12 ‖Deum nemo spectauit vnquã. si diligamus alii alios, Deus in nobis habitat, & charitas eius "expleta est in nobis.

12 Deum nemo vidit unquam. Si diligimus inuicem, Deus in nobis manet & charitas eius in nobis perfecta est. Iohan.1 b.18 1.tim.6.d.16

13 Ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἐν αὐτῷ μένομεν, καὶ αὐτὸς ἐν ἡμῖν, ὅτι ἐκ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ δέδωκεν ἡμῖν.

13 Per hoc cognoscimus nos in eo habitare, & ipsum in nobis, quòd de Spiritu suo dedit nobis.

13 In hoc cognoscimus quoniam in eo manemus, & ipse in nobis, quoniam de Spiritu suo dedit nobis.

14 Καὶ ἡμεῖς τεθεάμεθα καὶ μαρτυροῦμεν ὅτι ὁ πατὴρ ἀπέσταλκε τὸν υἱὸν σωτῆρα τοῦ κόσμου.

14 Nos verò spectauimus & testamur Patrem misisse Filium qui esset seruator mundi.

14 Et nos vidimus & testificamur quoniam Pater misit Filium saluatorem mundi.

15 Ὃς ἂν ὁμολογήσῃ ὅτι Ἰησοῦς ἐστὶν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ Θεὸς ἐν αὐτῷ μένει, καὶ αὐτὸς ἐν τῷ Θεῷ.

15 Quisquis "confessus fuerit Iesum esse Filium Dei, Deus in eo habitat, & ipse in Deo.

15 Quisquis confessus fuerit quoniam Iesus est Filius Dei, Deus in eo manet, & ipse in Deo.

16 Καὶ ἡμεῖς ἐγνώκαμεν καὶ πεπιστεύκαμεν τὴν ἀγάπην ἣν ἔχει ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν. ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστὶ· καὶ ὁ μένων ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἐν τῷ Θεῷ μένει, καὶ ὁ Θεὸς ἐν αὐτῷ.

16 Et nos cognouimus & credidimus charitatẽ quã habet Deus in nobis. Deus charitas est, & qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo.

16 Et nos cognouimus, & credidimus charitati quã habet Deus in nobis. Deus charitas est: & qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo.

17 Ἐν τούτῳ τετελείωται ἡ ἀγάπη μεθ' ἡμῶν, ἵνα παῤῥησίαν ἔχωμεν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως, ὅτι καθὼς ἐκεῖνός ἐστι, καὶ ἡμεῖς ἐσμὲν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ.

17 Per hoc expleta est charitas in nobis, vt fiduciam habeamus in die iudicii, quòd "qualis ille est, *tales* & nos sumus in hoc mundo.

17 In hoc perfecta est charitas nobiscum, ut fiduciã habeamus in die iudicii: quia sicut ille est, & nos sumus in hoc mundo.

18 Φόβος οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἀλλ' ἡ τελεία ἀγάπη ἔξω βάλλει τὸν φόβον· ὅτι ὁ φόβος κόλασιν ἔχει, ὁ δὲ φοβούμενος οὐ τετελείωται ἐν τῇ ἀγάπῃ.

18 "Metus non est in charitate: expleta charitas foras eiicit metum: quoniam metus cruciatum habet: qui autem metuit, non est perfectus in charitate.

18 Timor non est in charitate: sed perfecta charitas foras mittit timorem: quoniam timor pœnam habet: qui autem timet, non est perfectus in charitate.

19 Ἡμεῖς ἀγαπῶμεν αὐτὸν, ὅτι αὐτὸς πρῶτος ἠγάπησεν ἡμᾶς.

19 "Nos diligimus eum, quoniã ipse prior dilexit nos.

19 Nos ergo diligamus Deũ, quoniam Deus prior dilexit nos.

20 Ἐάν τις εἴπῃ, Ὅτι ἀγαπῶ τὸν Θεὸν, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῇ, ψεύστης ἐστίν. ὁ γὰρ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ὃν ἑώρακε, τὸν Θεὸν ὃν οὐχ ἑώρακε, πῶς δύναται ἀγαπᾷν;

20 Siquis dixerit, Diligo Deum, & fratrem suũ oderit, mendax est. qui enim non diligit fratrẽ suum quem vidit, Deum quẽ non vidit, quomodo potest diligere?

20 Siquis dixerit, Quoniam diligo Deũ, & fratrem suum oderit, mendax est. Qui enim nõ diligit fratrem suum quẽ vidit, Deũ quẽ nõ vidit, quomodo potest diligere?

21 Καὶ ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔχομεν

21 ‖Et hoc mandatũ habemus

21 Et hoc mandatũ habe- Iohan.13.d.34. & 15.b.12

12 Expleta est, τετελειωμένη ἐστίν. Id est verè ac reipsa comprobata. Vulg. & Eras. Perfecta est. Vide suprà, 2.a.5.

15 Confessus fuerit, ὁμολογήσῃ. Confessionem intellige ex vera fide manantem, & quam charitas consequatur, vt omnia cohæreant. Nam alioqui hoc etiam vociferantur diaboli, sed contremiscunt: nos autem in ea vna re confidimus.

17 Expleta est, τετελείωται. Vide suprà, ver. 12. Qualis ille est, καθὼς ἐκεῖνός ἐστι. Similitudinem, non paritatem intellige quæ sit autem hæc similitudo exposuit suprà, 3.a.3.

18 Metus non est, φόβος οὐκ ἔστιν. Si ex charitate intelligimus nos esse in Deo, & Deum in nobis, nos filios esse, nos Deum nosse, vitam æternam esse in nobis, rectè colligit, pacem ac tranquillitatem animi necessariò consequi charitatem. Quid enim reformidet qui Deum habet à suis partibus? Rom. 8.f.31, & deinceps. Doctrina igitur illa sophistarum de dubitatione, Christianismũ à fundamentis conuellit. Metum autem malui interpretari quàm Timorem, vt vitarem ambiguitatem, quoniam videlicet Timoris nomen plerunque laudatur, in hoc quidem argumento.

19 Nos diligimus, &c. ἡμεῖς ἀγαπῶμεν, &c. Vides vt ad fontem recurrat: nempe nequis pacem illam de qua disseruerat, existimaret à charitate nostra tanquam causa promanare. Deinde ostendit superioris conclusionis firmamentum. Qui enim charitas metum pelleret, nisi esset certum diuinæ erga nos beneuolentiæ testimonium, quum nemo possit Deum diligere nisi quem prior dilexit?

ἀπ' αὐτοῦ, ἵνα ὁ ἀγαπῶν τὸν Θεὸν, ἀγαπᾷ καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ.

Κεφάλαιον ε.

1 Πᾶς ὁ πιστεύων ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ Χριστὸς, ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται· καὶ πᾶς ὁ ἀγαπῶν τὸν γεννήσαντα, ἀγαπᾷ καὶ τὸν γεγεννημένον ἐξ αὐτοῦ.

2 Ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἀγαπῶμεν τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ, ὅταν τὸν Θεὸν ἀγαπῶμεν, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν.

3 Αὕτη γάρ ἐστιν ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, ἵνα τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν· καὶ αἱ ἐντολαὶ αὐτοῦ βαρεῖαι οὐκ εἰσίν. Mat.11.d.30

4 Ὅτι πᾶν τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ Θεοῦ νικᾷ τὸν κόσμον· καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ νίκη ἡ νικήσασα τὸν κόσμον, ἡ πίστις ἡμῶν.

5 Τίς ἐστιν ὁ νικῶν τὸν κόσμον, εἰ μὴ ὁ πιστεύων ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ; 1.Cor.15.g.57

6 Οὗτός ἐστιν ὁ ἐλθὼν δι' ὕδατος καὶ αἵματος, Ἰησοῦς ὁ Χριστός· οὐκ ἐν τῷ ὕδατι

ab eo, vt qui diligit Deum, diligat & fratrem suum.

CAP. V.

1 QVisquis credit Iesum esse "Christũ, "ex Deo natus est: & quisquis diligit genitorem, diligit "etiam eum qui ex eo genitus est.

2 "Per hoc cognoscimus nos diligere filios Dei, quum Deum diligimus, & mandata eius seruamus.

3 "Hæc est enim charitas Dei, vt mandata eius seruemus: & mandata eius "grauia non sunt.

4 Quoniam quicquid natũ est ex Deo, vincit mũdum: & hæc est victoria quæ vicit mũdum, *nempe* "fides nostra.

5 Quis est quĩ vincit mũdũ, nisi qui credit Iesũ esse Filiũ Dei?

6 "Hic ille est qui venit "per aquam & sanguinem, *nempe* Iesus Christus: non per aquam

mus ab eo, ut qui diligit Deum, diligat & fratrẽ suum.

CAP. V.

1 *OMnis qui credit quoniam Iesus est Christus, ex Deo natus est: & omnis qui diligit eũ qui genuit, diligit & eum qui natus est ex eo.*

2 *In hoc cognoscimus quoniam diligimus natos Dei quum Deum diligimus & mandata eius faciam.*

3 *Hæc est enim charitas Dei, ut mandata eius custodiamus: & mandata eius grauia non sunt.*

4 *Quoniam omne quod natum est ex Deo, uincit mundum: & hæc est uictoria quæ uincit mũdũ, fides nostra.*

5 *Quis est qui uincit mundum, nisi q credit quoniã Iesus est Filius Dei?*

6 *Hic est qui uenit per aquam & sanguinem, Iesus Christus: non in aqua*

IN CAPVT V.

1 Christum, ὁ Χριστός. Id est verum Messiam, vt exposuimus suprà, 2.d.22. Ex Deo natus est, ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται. Idcirco igitur credimus quia adoptati sumus: ex quo consequitur, fidem gratuitum Dei donum esse, & quidem solis filiis peculiare. Quod enim credunt etiam diaboli, & ex impiis nõnulli, fides non est, nisi per catachresin, vt ex hoc loco manifestissimè liquet. Postremò si natus est ex Deo quisquis credit, quomodo conciliabitur dubitatio cum fide? Pretiosus est ergo hic locus, qui vel vnus ad euertendam omnem falsam religionem sufficit. Quid autem sit ex Deo natum esse, diximus alibi, nempe per fidem coniunctum esse cum Christo, vero Dei Filio, in quo etiam gratis habemur pro filiis eiusdem regni cohæredibus. Etiam eum qui ex eo genitus est, καὶ τὸν γεγεννημένον ἐξ αὐτοῦ. Id est fratres suos quibuscum cõmunem parentem habet. Nam quòd singulari numero vsus est, totam fidelium veluti speciem in vnum corpus coniungit: aut etiam docet, non satis esse si in genere diligamus Ecclesiam, sed veram charitatem singula membra complecti.

2 Per hoc, &c. ἐν τούτῳ. Notandus hic locus diligenter, aduersus eos qui charitatis obtentu quasuis hæreses obtrudunt: quum charitas nulla sit vbi sana doctrina non extat. Itaque nihil est illis ineptius qui salutem nolunt à charitate auspicari, quoties quidem de causarum salutis ordine disseritur. Nam alioquin effecta cum causis coniuncta esse confitemur.

3 Hæc est enim, &c. αὕτη γάρ. Id est, Is enim demum Deum diligit qui mandatis ipsius paret. Grauia non sunt, βαρεῖαι οὐκ εἰσίν. Lex per se considerata, nec grauis nec leuis dici potest, sed comparatè dũtaxat, pro varia eorum conditione quorum respectus habetur. Grauis est igitur eorum respectu qui in carne sunt. Sunt autem in carne omnes homines qui non sunt renati ex Spiritu: adeo quidem vt eos non modò nihil alleuet sed etiam opprimat Legis pondus, non suo tamen, sed illorum vitio, vt declaratum est copiosè septimo epistolæ ad Romanos capite. E contrario verò leuis est illis qui nouas vires cælitus acceperunt, qui Spiritu Dei agũtur, quia filii Dei sunt: qui denique peccato mortui sunt, adeo quidem vt nulla re æquè ac Lege Dei delectentur: nedum vt illis sit grauis & onerosa. Superest tamen (fateor) difficillimum & asperrimum certamen Spiritus cum carne: sed ne hac quidem ratione vllum Legis pondus sentiunt, tum quia Spiritus tandem victor euadit, tũ verò quia quicunque credit, liberatus est ab illo longè grauissimo Legis pondere, id est ab eius execratione. Hanc germanam esse huius loci explicationem apparet ex iis quæ præcedunt ac sequũtur. Itaque stupidam esse oportet eorum conscientiam, & valde ineptum iudicium qui hunc locum citant vt liberum (quod vocant) arbitrium statuant: vt & illi qui perfectionem aliquam putant fidelibus in hac vita contingere. Eos verò meminisse oportuerat quid scriptũ sit Rom.7.d.22, & deinceps, & Phil.3.b.9, & suprà, 1.d.8: denique saltem conscientiam suam diligenter scrutari, nisi iampridem illius sensum amisissent.

4 Mundum, τὸν κόσμον. Vides aduentitias esse vires, nimirum à gratuita adoptione profectas, ex quibus mundus expugnatur, id est quicquid vel in nobis vel extra nos, à Dei Lege nos abducit. Quæ vicit, ἡ νικήσασα. Antea vsus est præsenti tempore, nunc vsurpat præteritum: quia certatur quidẽ adhuc, sed tam certa est victoria quàm si bellũ iam esset confectũ. Fides nostra, ἡ πίστις ἡμῶν. Instrumentalẽ causam nominat, id est viuã Christi apprehensionẽ. Nam alioqui fides hoc non præstat, sed is quem fide apprehendimus, nimirum Iesus Christus, in quo omnia possumus, Philip.4.c.13. Ideo mox subiicit fidei definitionẽ à materiali causa sumptam.

6 Hic ille est, &c. οὗτός ἐστι, &c. Hunc locũ sic explico, Quia fidei miram præstantiam esse dixerat, cuius obiectum atque adeo materia esset Christus, meritò ad asserendam Christi dignitatem transit. Eius igitur tres testes laudat omni exceptione maiores: deinde tandẽ in nobis profert testimonia, quæ omnia in eo consentiãt quòd ab vno Christo per fidem apprehenso salus sit expectanda. Hæc autem omnia, i. tres illos testes cælestes,

& totidem in nobis teſtimonia,comprehendit verſu 6.deinde ſeorſim de illis agit verſu.7,de iſtis ver.8. poſtea quod ſit iſtorum pondus declarat.Itaque in verbo Venit,Pater includitur à quo miſſus eſt qui venit:Chriſtus ipſe nominatur,itémque Spiritus:ita tres illos teſtes cæleſtes habemus.Sed & aqua,& ſanguis,& ſpiritus qui in nobis eſt,tres alii teſtes in terra disertè exprimuntur:quæ poſtea dilucidius etiam explicat. Dicamus igitur primùm de cæleſtibus tribus teſtibus.Pater quàm ſæpe & quàm apertè & voce & factis ChriſtumFilium ſuum eſſe teſtatus eſt?&(ne vetera repetamus)non id quotidie in Eccleſiæ(id eſt regni Filii) tam mirifica cōſeruatione teſtatur?De Chriſto quid aliud ipſe clamat & operibus confirmat in Euangelio,& quid aliud in Eccleſia ſua patefacit quotidie? At Spiritus ſanctus nónne apertè tum ante illius mortem, tum poſt eiuſdem reſurrectionem apparuit,vt Ieſum Chriſtum verum eſſe Meſſiam teſtaretur? Quantulum denique abfuit quominus Pater quoque & Spiritus humanam carnem & ipſi aſſumerēt,vt viſibili & aſpectabili modo teſtimonium nobis deChriſto perhiberent?Sed illa, dicet aliquis,obſcuriora ſunt,nec ita facilia vt cognoſci, nec ita omnibus nota vt de illis ambigi non poſſit.Veniamus ergo ad ea teſtimonia quæ nobis ſunt magis familiaria,atque adeo intra nos ipſos inſculpta,ſi modò filii Dei ſumus:hæc ſunt,Aqua,Sanguis,& Spiritus. Poſtulat autem argumenti ſeries, ipſáque adeo horum teſtimoniorum deſcriptio,nempe quòd in terra atque adeo in vnoquoque ſanctorum eſſe dicuntur,vt ad hæc capita reuocemus omnia Chriſti in nobis habitantis effecta: quæ expoſitio non minus cohærens quàm plana ac perſpicua fuerit.Audiamus ergo Paulum cum Iohanne prorſus conſentientem, Factus eſt,inquit,nobis Chriſtus Ieſus,ſapientia à Deo,iuſtitia,ſanctificatio & redemptio.Hæc dico pro luculentiſſimo huius loci commentario à nobis accipi iure poſſe.Duo tamē interſunt,vnum,quòd Paulus quartū addidit, quod adhuc expectamus,plenam videlicet redemptionem ex hac corruptione,vt Deum videamus ſicuti eſt, Luc.21.f.18,Rom.8.e.23,Epheſ.4.g.30:alterum:quòd à ſapientia auſpicatus,in ſanctificatione deſinit. Iohannes verò contrarium prorſus ordinem tenet,ſuo nimirum more ab inferiotibus ad ſumma contendens.Aquæ igitur appellatione ſanctificationem noſtram (id eſt regenerationē) intelligo,cuius ſymbola erāt purificationes illæ ſub Lege vſurpatæ:& cuius quoque peculiaris nunc eſt teſſeraBaptiſmus,ſicut copioſè explicatur capitibus Epiſtolæ ad Romanos ſexto & octauo.quanquam mihi idem videtur quod doctiſſimo interpreti , Iohannē videlicet ad Legis purificationes potius quàm adBaptiſmum reſpexiſſe,quum aquæ nomine ſanctificationem ſignificaret.Nam alioqui ſanguinis nomen ſimili ratione ad cœnam Domini applicandum eſſet:quod planè fuerit violentum.Veniamus ad ſecundum teſtimonium,nempe ad iuſtitiam.Ea in duabus partibus conſiſtit,nempe peccatorum expiatione,& obedientiæ Chriſti imputatione.Illa facit vt peccata noſtra nobis non imputentur:iſta,vt iuſti etiam habeamur.Vtraque verò in vnicum illud ſacrificium reſpicit:ideóque ſanguinis appellatione optimè ſignificatur,habito veterum ſacrificiorum ac præſertim aſperſionis illius ſolennis reſpectu cuius fit mentio capite epiſtolæ ad Hebræos nono.Supereſt tertium quod à Paulo Sapientia, à Iohanne Spiritus dicitur.Spiritum igitur vocat Iohannes animum noſtrum quatenus cæleſti illa ſapientia Spiritus ſancti imbutus eſt,vt Chriſtum verum eſſe Meſſiam in quo ipſe ſit adoptatus,certò ſciat:cuius etiam effectorum ſibi eſt cōſcius,iuſtitiæ nimirum ac ſanctificationis,de quibus modò diximus. quæ omnia quum inter ſe prorſus conſentiant,& ad vnum Chriſtum tanquam ſcopum ferantur, videmus nimirum quàm firma ſit doctrina quæ ſalutē iubet ab vno Chriſto cum ſumma fiducia ſperare. Per aquam & ſanguinem, δι' ὕδατος καὶ αἵματος. In tribus codicibus additū erat καὶ πνεύματος,& Spiritus:quo modo etiam videtur legiſſe Græcus ſcholiaſtes. Mihi tamen nullo modo probatur hæc lectio,quia ſuo loco poſt aquā & ſanguinem fit Spiritus mentio.

μόνον, ἀλλ' ἐν τῷ ὕδατι καὶ τῷ αἵματι· καὶ τὸ πνεῦμά ἐστι τὸ μαρτυροῦν ὅτι τὸ πνεῦμά ἐστιν ἡ ἀλήθεια.	ſolùm,ſed per aquā "& ſanguinem: "& ſpiritus is eſt qui teſtificatur Spiritum veritatem eſſe:	*ſolùm, ſed in aqua & ſanguine. Et ſpiritus eſt q teſtificatur quoniā Chriſtus eſt ueritas.*
Ὅτι τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῷ οὐρανῷ, ὁ πατὴρ, ὁ λόγος, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα· καὶ οὗτοι οἱ τρεῖς ἕν εἰσι.	7 "Nam tres ſunt qui teſtificātur "in cælo,Pater, "Sermo,& Spiritus ſanctus: "& hi tres vnū ſūt.	7 *Quoniam tres ſunt qui teſtimonium dant in cælo,Pater,Verbum, & Spiritus ſanctus : & hi tres unum ſunt.*

Et ſanguinem,καὶ τῷ αἵματι.Rectè prorſus aquam & ſanguinem,id eſt ſanctificationem & iuſtitiam, monet vt ſeorſim conſideremus.Neque enim illa nitimur, quum ſit in nobis duntaxat inchoata:& ſalutis noſtræ ſignum ſit,non cauſa:iſta verò quum perfecta ſit,vtpote quæ Chriſti ſit,& tamen noſtra per imputationem,pacis noſtræ materia eſt & argumentum.Rurſus autem quod in duobus codicibus additur καὶ ἐν τῷ πνεύματι, & in Spiritu,mihi non placet,ob eam cauſam quam dixi in ſuperiore annotatione. Et ſpiritus,καὶ τὸ πνεῦμα,&c. Quinetiam,inquit,ſpiritus noſter,tertius teſtis,nobis teſtificatur Spiritum ſanctum eſſe veritatem , id eſt verum eſſe quod hic nobis dictat,nempe nos eſſe filios Dei. Quis enim docet?Vnctio illa quæ in nobis eſt.Quem docet?Spiritum illum quem regenerauit in nobis Pater. Quid autem nobis dictat ſpiritus iſte noſter à Spiritu ſancto vnctus,id eſt edoctus?Nempe verū eſſe quod à Spiritu ſancto didicit,nos videlicet factos eſſe filios Dei. Mirè igitur duo iſti ſpiritus cōſentiūt.Hoc enim eſt quod ait Paulus Rom.8.c.16, de Spiritu adoptionis loquēs, id eſt per quem noſter ſpiritus fit noſtræ adoptionis certior,vt nos rurſum à noſtro ſpiritu.Ipſe,inquit,Spiritus vnà cum ſpiritu noſtro teſtatur quòd filii Dei ſimus.Ex his autem conſequitur coniunctionē ὅτι poſitam eſſe αἰτιολογικῶς,non autem αἰτιολογικῶς,nec rectè explicatam eſſe per quoniam à Vetere interprete & Eraſmo.

7 Nam tres ſunt,&c.ὅτι τρεῖς εἰσιν,&c.Hic verſiculus omnino mihi retinendus videtur.Explicat enim manifeſtè quod de ſex teſtibus dixerat,tres ſeorſim cælo,tres terræ tribuēs. Non legit tamen Vetus interpres, nec Cyrillus,nec Auguſtinus,nec Beda,ſed legit Hieronymus,legit Eraſmus in Britannico codice, & in Complutenſi editione : legimus & nos in nonnullis Rob.Stephani veteribus libris.Non cōuenit tamen in omnibus inter iſtos codices.Nam Britannicus legit ſine articulis πατὴρ,λόγος, καὶ πνεῦμα.In noſtris verò legebantur articuli,& præterea etiam additum erat Sancti epitheton Spiritui,vt ab eo diſtingueretur cuius fit mentio in ſequenti verſiculo,quique in terra collocatur. In cælo,ἐν τῷ οὐρανῷ.Hoc deerat in ſeptem vetuſtis codicibus, ſed tamen omnino videtur retinendū. Sermo,ὁ λόγος.Cur Filius Dei dicatur λόγος expoſuimus Iohan.1.a.1.At enim dices,Nemo in ſua cauſa idoneus eſt teſtis.Hūc nodum ipſe Chriſtus explicat Ioh.8 b.13,& deinceps:qui locus iſtum mirè illuſtrat,vt & alii multi apud hunc noſtrum Euangeliſtam, in quibus ſæpe fit iſtius teſtificationis mentio. Et hi tres vnum ſunt,καὶ οὗτοι οἱ τρεῖς ἕν εἰσι.Id eſt,ita prorſus conſentiunt acſi vnus teſtis eſſent, vti reuera vnum ſunt ſi οὐσίαν ſpectes.ſed de illa(vt mihi quidem videtur)non agitur hoc in loco:quod & Gloſſa

ipsa interlinearis, quam vocant, agnoscit. Sed & Complutensis editio legit εἰς τὸ ἕνα, ad vnum sunt. id est, in vnum conueniunt, vti legitur in sequenti membro.

Iohan. 3. d. 16 Καὶ τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῇ γῇ, τὸ πνεῦμα, καὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὸ αἷμα. καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσιν.

8 ‖Et tres sunt qui testificantur in terra, Spiritus, & aqua, & sanguis: "& hi tres in vnum consentiunt.

8 *Et tres sunt qui testimonium dant in terra, Spiritus, aqua & sanguis: & hi tres unum sunt.*

Εἰ τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀνθρώπων λαμβάνομεν, ἡ μαρτυρία τοῦ Θεοῦ μείζων ἐστίν· ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία τοῦ Θεοῦ ἣν μεμαρτύρηκε περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ.

9 "Si testimonium hominum accipimus, testimonium Dei maius est: "nam hoc est testimonium Dei quod testificatus est de Filio suo.

9 *Si testimonium hominũ accipimus, testimonium Dei maius est: quoniam hoc est testimonium Dei quod maius est: quoniã testificatus est de Filio suo.*

Ὁ πιστεύων εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ἔχει τὴν μαρτυρίαν ἐν ἑαυτῷ· ὁ μὴ πιστεύων τῷ Θεῷ, ψεύστην πεποίηκεν αὐτόν, ὅτι οὐ πεπίστευκεν εἰς τὴν μαρτυρίαν ἣν μεμαρτύρηκεν ὁ Θεὸς περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ.

10 "Qui credit in Filium Dei, habet testimonium in seipso: qui non credit Deo, mendacem eũ fecit, quia non credidit testimonio quod testificatus est Deus de Filio suo.

10 *Qui credit in Filium Dei, habet testimonium Dei in se. Qui non credit Filio, mendacem facit eum, quia non credit in testimonium quod testificatus est De⁹ de Filio suo.*

Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία, ὅτι ζωὴν αἰώνιον ἔδωκεν ἡμῖν ὁ Θεός· καὶ αὕτη ἡ ζωὴ ἐν τῷ υἱῷ αὐτοῦ ἐστιν.

11 "Est autem hoc testimonium, *nempe* quòd vitam æternam dedit nobis Deus: & hæc vita in Filio eius est.

11 *Et hoc est testimonium, quoniam uitam æternã dedit nobis Deus: & hæc uita in Filio eius est.*

Ὁ ἔχων τὸν υἱόν, ἔχει τὴν ζωήν· ὁ μὴ ἔχων τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὴν ζωὴν οὐκ ἔχει.

12 Qui habet Filium, habet vitam: qui nõ habet Filium Dei, vitam non habet.

12 *Qui habet Filium, habet uitam: qui non habet Filium Dei, uitam non habet.*

Ταῦτα ἔγραψα ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ· ἵνα εἰδῆτε ὅτι ζωὴν ἔχετε αἰώνιον, καὶ ἵνα πιστεύητε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.

13 Hæc scripsi vobis qui creditis "in nomen Filii Dei: vt sciatis vos vitam æternam habere, & vt credatis in nomẽ Filii Dei.

13 *Hæc scripsi uobis, ut sciatis quoniã uitam habetis æternam qui creditis in nomine Filij Dei.*

Supra, 3. d. 22 Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ παρρησία ἣν ἔχομεν πρὸς αὐτόν, ὅτι ἐάν τι αἰτώμεθα κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ, ἀκούει ἡμῶν.

14 Et hæc est fiducia quam apud Deum habemus, ‖ipsum, siquid petierimus secundum voluntatem eius, nos audire.

14 *Et hæc est fiducia quã habemus ad eum, quia quodcunque petierimus secundum uoluntatem eius, audit nos.*

Καὶ ἐὰν οἴδαμεν ὅτι ἀκούει ἡμῶν, ὃ ἂν αἰτώμεθα, οἴδαμεν ὅτι ἔχομεν τὰ αἰτήματα ἃ ᾐτήκαμεν παρ᾽ αὐτοῦ.

15 Quòd si scimus eum audire nos, quicquid petierimus, scim⁹ nos habere petitiones quas ab eo petiimus.

15 *Et si scimus quia audit nos, quicquid petierimus, scimus quoniã habemus petitiones quas postulauimus ab eo.*

Ἐάν τις ἴδῃ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ἁμαρτάνοντα ἁμαρτίαν μὴ πρὸς θάνατον, αἰτήσει, καὶ δώσει αὐτῷ ζωήν, τοῖς ἁμαρτάνουσι μὴ πρὸς θάνατον. ἔστιν ἁμαρτία πρὸς θάνατον· οὐ περὶ ἐκείνης λέγω ἵνα ἐρωτήσῃ.

16 Siquis viderit fratrem suum peccare "peccato *quod* non *est* ad mortem, "petet, & dabit ei vitã: peccantibus *dico* nõ ad mortẽ. Est peccatum ad mortem: non pro illo dico vt roget.

16 *Qui scit fratrem suũ peccare peccatum non ad mortem, petet, & dabit ei uitam, peccantibus non ad mortem. Est peccatũ ad mortem: non pro illo dico ut roget quis.*

8 Et hi tres in vnum consentiunt, καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσιν. Complutensis editio hæc non legit hoc in loco: quæ tamen mihi videntur prorsus retinenda, vt intelligamus hæc omnia testimonia penitus consentire.

9 Si testimonium, &c. εἰ τὴν μαρτυρίαν, &c. Argumentũ à comparatis sumptũ. Refertur autem hoc ad versiculum septimum. Nam hoc est testimonium, &c. ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία, &c. Meritò (inquit Apostolus) ita colligo: nam illud testimonium quod dixi in cælo perhiberi, à Deo manat, Filium suum ornante.

10 Qui credit, &c. ὁ πιστεύων, &c. Sicut superior versiculus cum septimo, ita iste cum octauo cohæret. Trium, inquit, illorum testimonium quod dixi in terra esse, vnum est testimonium quod penes se atque adeo intus habet vnusquisque qui credit: itaque mutuò inter se consentiunt cæli & terræ testes.

11 Est autem hoc, &c. καὶ αὕτη ἐστίν, &c. Tandem explicat hoc testimonium quod & Deus è cælo & fidelibus sua conscientia à Spiritu sancto edocta, iustificata, & sanctificata, dictat, nempe datam esse nobis vitam æternam à Deo in Filio suo.

13 In nomen, &c. εἰς τὸ ὄνομα. Vide suprà, 3. d. 23.

26 Peccato, ἁμαρτίαν. Si volẽt Sophistæ venialia quæ vocant peccata à mortalibus ex hoc loco distinguere, simul concedant oportet, extra omnem veniæ spem esse quotquot mortali peccato sunt obnoxii, quum pro illis preces concipi nolit Apostolus. Id verò quum nimium sit absurdum, consequitur eam doctrinam & falsam & ineptam esse. Res igitur ita se habet: Peccata omnia hactenus paria sunt vt vel minima minimi peccati cogitatio mortem æternam millies mereatur. quod ita esse non modò ex innumerabilibus Scripturæ locis appa

ret,sed ipsa etiā tum diuinæ naturæ tum peccati cōsideratio apertè cōuincit.Dei infinitam maiestatem quomodo tandem violabis quin infinitæ pœnæ sis obstrictus?Dei infinita illa puritas quomodo tandem vel minimā in peccatore labeculam feret?Peccata sanè alia aliis sunt grauiora:sed fallitur qui coram Deo vllum esse existimat quod æternæ iræ pondus secum non trahat.Hoc qui non cogitant,Deum illum verum non cogitant,sed idolum imaginantur quod illos eludit.Hinc fit vt illis persuaderi non possit originalis peccati grauitas, vtpote quam ipsi velint leuicula aquæ aspersione ablui,ex opere operato,quod aiūt.Hinc inuectæ satisfactiones,quasi Deus puerulorum instar,pomis ac nucibus placari possit.Hinc videntur crudeles qui totam hominis non regenerati naturam iam inde à primo conceptu ream æternæ mortis peragunt:crudeles qui pro minimis (vt vocant)peccatis commouentur:quum potius mirari oportuerit tantam esse Dei bonitatem vt vel ob vnum vnius peccatum,totum orbem terrarum funditus millies nō perdiderit.Misericors est,fateor: (imò ipsa clementia,bonitas,misericordia:alioquin quid nobis fieret?)sed quisquis putat Deū ita esse misericordem vt possit venialiter(vt aiunt)offendi,ita inquam esse misericordem vt iustitiæ suæ ad vltimum vsque quadrantem satisfieri nolit,idolum amplectitur pro Deo. Patet,fateor,nobis ad Dei gratiā aditus siquando peccauimus,sed per Christum.Huius sanguinem & plenam satisfactionem,plenam iustitiam,plenam sanctitatem, plenam obedientiam qui nō attulerit,frustra veniam sperarit.Vbi igitur misericordia,dices? Respice te,miser:tum intelliges quomodo summè seuerus & summè misericors sit Deus.Quòd nonnisi pleno sacrificio placatur,nonnisi plena obediētia delectatur,in eo verè diuinam naturam agnoscis,ab omni impuritate summè(sicuti par est) abhorrentem: quòd tibi Christus & tu Christo ab æterno destinatus,quòd gratis vocatus,gratis donatus fide,gratis illa Christi vnigeniti Filii puritate imputata,pro puro:gratis vnica illius oblatione imputata,pro expiato:gratis imputata illius iustitia,pro iusto sis habitus:gratis demū illi insitus:mortificatus quidē peccato,iustitiæ verò sis viuificatus:quòd denique peccata suapte natura lethalia non modò tibi non noceant , sed etiam tuo commodo cedant:in his planè stupidus es si summam,immensam,infinitam,incomprehensibilem Dei bonitatem non agnoscis.Ergo sic statuamus,omnia per se lethalia esse peccata,adeo quidem vt nonnisi vnius Christi pretiosa oblatione elui possint,elui autem in iis omnibus qui per fidem Christum apprehendunt.Ex hoc consequitur, nulla electis mortalia,nulla reprobis venialia esse peccata: ac proinde pro reproborum peccatis minimè cōcipiendas esse preces.At quomodo reprobos ab electis dignoscam?Videamus quàm consideratè & circumspectè nobis sit agendum.Multa sunt peccata electis & reprobis communia: imo verò (si vnum duntaxat excipias) nullum est cui non sint vtrique,quanuis non simili ratione,obnoxii.Ex his igitur non vult iudicium fieri Apostolus , sed monet in genere vt pro quouis fratre solicitè rogemus.Nostrum hoc officium est:Deo arcana sua relinquamus. Sed additur exceptio,ex qua intelligimus aliquod esse peccati genus ita lethiferum vt sine vlla veniæ spe mors æterna illud cōsequatur:illud videlicet quod in Spiritum sanctum committitur,quod neque in præsenti neque in futuro seculo remittatur.At quodnam illud est?Hîc verò nō pigebit(quod multis locis feci)doctissimi interpretis sententiam,plenam & doctrinæ& consolationis,paulo plenius explicare.Primùm igitur hoc statuamus, Spiritus sancti nomine non intelligi singulariter ipsam Spiritus personam.Neque enim maior est Spiritus sancti dignitas quàm vel Patris vel Filii:quum in Deo nihil impar aut inæquale concipi debeat, neque etiam offendi vna Trinitatis persona possit,quin peccati iniuria in diuinitatem ipsam redundet. Quid igitur? nempe quia Spiritus sanctus is est qui peculiariter nos illuminat,& in veritatis lucem introducit, is est qui & Patrem & Filium & seipsum nobis patefacit:ideo qui ab eo hactenus illuminatus est vt Dei veritatem ignorare ne si velit quidem,possit,& tamen destinata malitia sciens ac prudens Deo ipsi bellum indicit, is in Spiritum sanctum peccare dicitur:pro quo preces concipi nō oporteat.Exempli causa:Diabolus à Dei conditoris virtute(quæ Spiritus sanctus est)hoc adeptus vt insigni quadam intelligendi facultate præditus esset,Iesum nouit verum illum esse Messiam,à quo tandem etiam sit iudicandus.Id enim ipse passim in Euangelio non dicit modò , sed etiam vociferatur:& in iis locis in quibus solebat miseros homines suis oraculis eludere,sæpe hoc est conquestus : vt passim apud idoneos scriptores legitur.Nouit etiam fideles Dei seruos,vt testatur Act.16.d.17,& 19.c.15:& tamē à condito mundo non destitit Dei maiestatem & regnum totis viribus sciens ac prudens oppugnare.In hominibus diuersum est nonnihil.Nam in iis magna semper est cæcitas,sed ita tamen vt in iis de quibus hîc agimus improbitas supra cæcitatem emineat.Exempli causa:sumantur illi ipsi aduersum quos Dominus de hoc peccati genere disseruit,Matth.12.Mar.3,& Luc.12. illi certè Christum norant non modò esse à Deo,vt Ioh.3.a.2,sed etiam quis esset,Ioh.7.d.28:& tamen(quod illis exprobrat Stephanus Act.7.f.51)non desinebant scientes ac prudētes,repugnante conscientia,operibus illius diuinis detrahere,insidiari,veritatem obscurare,donec illū ex proditore mercati,per inuidiam subornatis testibus,reluctante ipso iudice, crucifixum, corruptis pecunia militibus non resurrexisse mentirentur.De certis hominibus loquor,quorum nomina non edit Scriptura. nam multos ex illis alia simpliciore ignorantia peccasse ostendit ipsorum conuersio,Act.3.c.17,& 1. Tim.1.c.13.Hîc igitur tanquam in speculo licet horrendam huius peccati veluti faciem spectare,quod tamen rursum per partes explicabimus,vt in re tanti momenti securæ sint sanctorum conscientiæ.Ex his igitur quæ posuimus,ista consequuntur:Primùm,in eos solos cadere hoc peccatum quibus Spiritus sancti lux ita affulserit vt bonum Dei donum gustarint,sicut diximus Hebr.6.Ideo condonata est Paulo blasphemia,1.Tim.1.c.13.Deinde,non secundam sed primam Tabulam directè respicere hoc peccatum : quamobrem etiam blasphemia in Spiritum sanctum vocatur.Tertiò,non esse particularem lapsum aduersus primam Tabulam,cuiusmodi sunt etiam,dubitatio aliqua de Deo,de veritate Scripturæ,de Christo,déque aliis ad Dei cultum propriè pertinentibus. Supersunt enim eorum vitiorum semina etiam in regeneratis:adeo vt interdum horrificos fructus edant in ipso tētationis æstu : sicut in Iobo, in Mose, Aarone, in Dauide denique , qui tam erat secundum cor Domini, vt ex Psalmo 73,& 116.b.11,liquidò apparet. Quartò,peccatum hoc vniuersalem esse apostasiam,id est defectionem à Deo, qua Dei ipsius maiestas ex certa ac destinata malitia petitur,cuiusmodi in illis exemplis apparet quæ citauimus.Itaque Petri abnegatio non fuit peccatum in Spiritum sanctum. quanuis enim ore negaret,& quidem cū execratione,addo etiam,quanuis intus æstuaret ipsius conscientia,dum Christum ita abiectum cerneret,tamē non consentiebat mentis iudicium cum lingua : sed hoc expressit partim illa præcipitatio quæ Petro erat veluti familiaris in vtranque partem:(vt solent vitia sub virtutis specie blandiri)partim verò periculi circunstantis horror.Interim tamen Spiritus ille ex quo didicerat Christum esse Filium Dei viui,& ita quidem vt (sicuti paulo pòst patefecit)nihil haberet præceptore suo charius:is(inquam)Spiritus in corde manēs, linguam reprehendebat: fides illa pro qua rogarat Dominus vt non deficeret,intus æstuabat. Alioquin sese adiunxisset Iudæis,& sese ab illo diu deceptum conquestus foret,denique se ostendisset non Petrum,sed Simonem illum esse Ionæ filium: quum econtrario flens sese foras præripuerit,& nulli magis quàm sibi hoc facinus displicuisse,re ipsa sit omnibus modis testatus.Neque verò hæc à me dicuntur vt Petri peccatum eleuem , quod sanè mortem æternam mille modis merebatur:sed vt siqui,Petri exemplo,ex infirmitate peccarint,(nihil autē vi-

detur,vno excepto Spiritus sancti peccato,grauius committi à quoquam posse) animum tamen non abiiciant, sed aliquem sibi ad salutem aditum relictum norint:si modò Petri fidem ac resipiscentiam imitetur. Quintò, nullos electos huic peccato esse obnoxios. Quum enim nũquam remittatur,non possit autem irritum esse Dei consilium,efficitur ita prospicere Dei gratiam electis suis vt nunquam eousque illos deserat vt in id præcipitium abripiantur.Itaque quisquis certum electionis testimonium in sese sentit,(dictum est autem suprà de tribus testibus quos in sese habent quicunque verè credunt)non est quòd vnquam desperet.Interim verò nũ hoc prætextu sese ad quiduis audendum accẽdet? Minimè verò id facturus est quicunque Dei Spiritum habet,sed magis ac magis nitetur bonis operibus in semetipso vocationem & electionem suam confirmare, sicuti Petrus monet:quòd si in certamine vulnus aliquod acceperit,tamen non despondebit animum,neque cum aduersario fœdus feriet:sed suiipsius ita eum pudebit,vt virtutis illius conscius quam à Domino accepit,eo alacrius in hostem feratur. Sextò,hoc peccatũ non extare necessariò in omnibus reprobis,quum vel ipsum solum peccatũ originis illis meritò condemnandis sufficiat.Omnia enim (vt antè dixi)peccata reprobis lethalia sunt: ipsáque adeo natura illos reddit æternæ iræ Dei obnoxios:sicuti è cõtrario,in electis omnia,sine vlla prorsus exceptione,per Christi sanguinem eluuntur.Vacant enim eo quod vnũ est insanabile,vt modò dixi. Septimò,quũ vera resipiscentia manet à Dei Spiritu,Spiritum autem Dei in vno Christo per fidem gratis apprehenso nanciscamur,nunquam posse resipiscere qui in Spiritum sanctum peccarint,ac proinde nunquam remitti hoc peccatũ. Nam si resipiscerent,certè veniam consequerentur:quum Deus eum qui seriò resipiscit,non magis possit quàm Spiritum suum despicere. Non est ergo causa cur accusetur Deus tanquam crudelis quòd peccatum hoc non remittat:sed (vt reliquas rationes prætercam)profani sunt qui à Deo petunt vt tam execrandum scelus etiam non resipiscentibus condonet. Postremò hoc quoque adiicimus,quũ id peccatum magis intus lateat quàm foris se prodat,nihil æquè nobis cauendum atque hoc vnum,ne de quoquam temere hac in parte iudicemus. Olim quidem quum eximia illa Spiritus sancti dona quibus confirmari nascentem Ecclesiam oportuit,in nonnullis vigerent,peculiaris quædam reuelatio videtur id patefecisse:sed raro tamen, vt Galat. 5.b.11, & 2. Tim.4.c.14: quum ipsi Simoni Mago non omnis spes præripiatur,Act.8.d.21,& 22.Nunc verò multo etiam quàm antea consideratius est nobis incedendum.Vitia quidem ipsa acerrimè damnanda sunt: peccatores verò pro ingenii & ipsa peccatorum circunstantia tractandi.Quo propius videbitur ab extremo periculo quispiam abesse,eo magis solicitè conemur omnibus modis illum in viam reuocare,ac præsertim precibus illum Domino commendemus.Siquem tamen Dominus tanquam digito nobis commonstrarit ad mortem peccare,(quod tamen sibi plerunque integrum seruare consueuit)quid nobis faciẽdum sit,apertè docet Apostolus,& significauit etiam Dominus Samueli cum graui reprehensione,1.Sam.16.a.1. Petet,αἰτήσει.Præcisum dicendi genus. Perinde enim est acsi diceret,Petet à Domino vt illi condonet:qui rogatus dabit illi vitã.Neque enim nisi coacta interpretatione verbum δώσει potest ad alium quàm ad ipsum Deum referri.Deinde notandum est quòd non dixit, Dabit ei veniam,sed Dabit ei vitã. Ita enim intelligimus,quòd peccatum aliquod non sit mortiferum, id non ex ipsa peccati natura(alioqui enim admodum impropriè loquutus esset Apostolus)sed ex Domini benignitate proficisci qui dare vitam dicitur quum gratis remittit peccata quæ mortem per se adferunt. Stipendium enim peccati,mors:donum autem Dei,vita æterna per Christum,Rom.6.d.23.

Matth.12.c.31 marci 3.d 29

Πᾶσα ἀδικία ἁμαρτία ἐστί· καὶ ἔστιν ἁμαρτία οὐ πρὸς θάνατον.

17 ‖Omnis iniquitas peccatum est: sed est peccatum *quod* non *est* ad mortem.

17 *Omnis iniquitas peccatum est: & est peccatum ad mortem.*

Οἴδαμεν ὅτι πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Θεοῦ, οὐχ ἁμαρτάνει· ἀλλ' ὁ γεννηθεὶς ἐκ τοῦ Θεοῦ, τηρεῖ ἑαυτόν, καὶ ὁ πονηρὸς οὐχ ἅπτεται αὐτοῦ.

18 Scimus quòd quisquis natus est ex Deo, non peccat: sed qui genit⁹ est ex Deo, cõseruat seipsum,& Malus ille non tangit eum.

18 *Scimus quia omnis qui natus est ex Deo, non peccat: sed generatio Dei conseruat eum, & Malignus non tangit eum.*

Οἴδαμεν ὅτι ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐσμεν, καὶ ὁ κόσμος ὅλος ἐν τῷ πονηρῷ κεῖται.

19 Scimus nos ex Deo esse, & mũdũ totum in malo iacere.

19 *Scimus quoniã ex Deo sumus, & mũdus totus in maligno positus est.*

Luc.24.g.45

Οἴδαμεν δὲ ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἥκει, καὶ δέδωκεν ἡμῖν διάνοιαν ἵνα γινώσκωμεν τὸν ἀληθινόν· καί ἐσμεν ἐν τῷ ἀληθινῷ, ἐν τῷ υἱῷ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστῷ.

20 Sed scimus Filium Dei venisse, & ‖dedisse nobis mentẽ vt cognoscamus illum qui verax est: & sumus in verace illo, *id est* in Filio eius Iesu Christo.

20 *Et scimus quoniam Filius Dei uenit: & dedit nobis sensum, ut cognoscamus uerum Deum, & simus in uero Filio eius.*

17 Sed est,καὶ ἔστιν.Καὶ pro ἀλλὰ,vt aliquoties in hac epistola annotauimus. Vide annotationem superiorem.

18 Non peccat,οὐχ ἁμαρτάνει. Non peccat videlicet ad mortem,ac proinde pro eo rogandum est. Conseruat seipsum,τηρεῖ ἑαυτόν.Id est cauet sibi à peccato. Neque enim vtitur verbo σώζειν sed τηρεῖν, quæ non minus differunt apud Græcos quàm apud Gallos *se garder & se sauuer*.Inepti sunt igitur ac etiam ridiculi qui hũc locum citant quasi à libero arbitrio & bonis operibus salus,vt à causa,pendeat. Sed demus scriptum esse σώζει, (quia sic loquitur Paulus 1.Tim.4.d.16)dico Seruare seipsum,& purificare seipsum,esse prorsus coniuncta,vt suprà,3.a.3. Purificare autem seipsum dicitur qui Deum & fratrem diligit. At Deũ diligimus & fratres quia Deus prior nos dilexit,suprà,4.d.19.Iustificati sunt autem in quibus Deus amorem suum patefecit in Christo.Ergo ista purificatio iustificatum sequitur,non autem præcedit iustificandum:éstque hæc sanctificatio non causa salutis, sed iter quod sequuntur qui iam ex morte translati sunt ad vitam,suprà,3.c.14. Agimus tamen,fateor,sed quia filii sumus:agimus,inquam,non naturali arbitrio quod adiuuet Gratia:sed arbitrio quod gratia ex peccati corruptione,cui totum seruiebat,manumissum,cœpit ex malo bonũ facere,ac quotidie magis ac magis perficit. Non tangit,οὐχ ἅπτεται.Non tangit videlicet vulnere lethali.intus enim per fidem habet eum qui Mũdum,Mortem,Peccatum Satanam vicit.

19 Mundum totũ in malo iacere,ὁ κόσμος ὅλος ἐν τῷ πονηρῷ κεῖται.Id est omnes homines in genere,quales sunt in sese,iacere in malo veluti sepultos. Nisi ἐν τῷ πονηρῷ interpretemur,Penes Malum,id est in Satanæ potestate positum esse,vti paulo antè τὸν πονηρὸν illum vocauit,addito articulo.

οὗτός ἐστιν ὁ ἀληθινὸς Θεὸς, καὶ ἡ ζωὴ αἰώνιος.

hic est verus Deus, & vita æterna.

Hic est uerus Deus, & uita æterna.

21 Τεκνία, φυλάξατε ἑαυτοὺς ἀπὸ τῶν εἰδώλων. ἀμήν.

21 Filioli, cauete vobis ab idolis. Amen.

21 *Filioli, custodite uos à simulacris. Amen.*

20 Hic, οὗτος. Postulat pronominis istius propria significatio vt ad Christum hoc referatur. Deinde peculiare vbique est Iohanni per vitam æternam Christum significare μετωνυμικῶς. Continet igitur etiam hic locus expressum diuinitatis Christi testimonium.

21 Ab idolis, ἀπὸ τῶν εἰδώλων. Id est à simulacris, vt Vetus interpres & Erasmus rectè conuerterunt, vt ipsis etiã pueris in Græca lingua vel minimũ versatis abundè notũ est. Non desunt tamen etiamnum hodie qui idolorum nomine ea duntaxat simulacra significari putent quæ Pagani suis fictitiis diis statuerũt: quasi verò simulacra quæ nonnulli hodie tam pertinaciter defendunt, non ea etiam ratione magis sint execranda quòd Dei nomen & sanctorum honorem multo manifestius polluant: quasi denique non & ipsi fictitios suos sanctos habeant. Sed age, quando ipsis semel decretum est reiicere quicquid à nobis dicitur, audiant saltem Hieronymum, cui se tantum tribuere gloriantur. Is enim Epiphanii illius acerrimi hæreticorum hostis epistolam ad Iohannem episcopum Hierosolymitanum scriptam tanti fecit vt è Græco etiam in Latinum conuerterit: in qua hæc scripta sunt totidem verbis, Quum venissem ad villam quæ Anablatha dicitur, vidissémque ibi præteriens lucernam ardentem, & interrogassem quis locus esset, didicissémque esse Ecclesiam, & intrassem vt orarem: inueni ibi velum pendens in foribus eius Ecclesiæ, tinctum atque depictum, habens imaginem QVASI CHRISTI VEL SANCTI CVIVSDAM. non enim satis memini cuius imago fuerit. Quum ergo hoc vidissem IN ECCLESIA CHRISTI, CONTRA AVTHORITATEM SCRIPTVRARVM, hominis pendere imaginẽ, scidi illud, & magis dedi consilium custodibus eiusdem loci vt pauperem mortuum eo obuoluerent, & efferrent. Et paulo pòst addit, Precor vt iubeas presbyteros eiusdem loci deinceps præcipere, in Ecclesia Christi istiusmodi vela, quæ contra religionem nostram veniunt, non appendi. Hæc scripsit Epiphanius, ita comprobauit Hieronymus. Citatur authoritas Scripturarum, profertur consuetudo Ecclesiæ. Quo igitur iure hæretici illi appellentur qui cum Iohanne monent cauendum à simulacris?

Epistola Iohannis secunda.

Ἐπιστολὴ Ἰωάννου δευτέρα.

NOVA INTERPR. VETVS.

Ὁ πρεσβύτερος ἐκλεκτῇ κυρίᾳ, καὶ τοῖς τέκνοις αὐτῆς, οὓς ἐγὼ ἀγαπῶ ἐν ἀληθείᾳ, καὶ οὐκ ἐγὼ μόνος, ἀλλὰ καὶ πάντες οἱ ἐγνωκότες τὴν ἀλήθειαν·

1 Presbyter electæ dominæ, & liberis eius, quos ego verè diligo nec ego solus, sed & omnes qui norunt veritatem:

1 *Senior electæ dominæ, & natis eius quos ego diligo in ueritate & non ego solus, sed & omnes qui cognouerunt ueritatem:*

1 Presbyter, ὁ πρεσβύτερος. Vulg. & Eras. Senior. Ego officii nomen esse putarim. Est enim interdũ generalissimum hoc nomen, vt etiam Episcopi & Diaconi. Cur autem nomen suum non adscripserit nõ facilè dixerim: nisi quòd videtur hoc fuisse Iohanni familiare, cuius etiam prima epistola sit ἀνεπίγραφος. Sunt tamẽ qui putent hoc nomine alium quendam Iohãnem significari qui presbyter fuerit vulgò cognominatus, à quo etiã nonnulli editam Apocalypsin putant: vt narrat Eusebius Ecclesiasticæ historiæ lib. 3. cap. 39. Ego putarim familiarem esse epistolam ab Apostolo ipso Iohanne scriptam. Nam, quod ad doctrinã ipsam attinet, valde pia & sancta est, atque adeo cum superiore prorsus consentiens. Phrasis autem Hebraismis scatet, & germanum Iohannis stylum prorsus refert, quantum quidem possum iudicare. Electæ dominæ, ἐκλεκτῇ κυρίᾳ. Nonnulli Electæ nomen proprium esse volunt: quod non probo. Dicẽdum enim fuisset κυρίᾳ Ἐκλέκτῃ, dominæ Electæ. Alii hoc nomine volunt Ecclesiã Christianã in genere significari. Quibus repugnat primùm quòd hoc dicẽdi genus sit prorsus inusitatũ, deinde quòd in extremis duobus versiculis disertè pollicetur se ad eam & filios ipsius venturũ: additque filiorũ sororis salutem: quã & ipsam electam vocat. Puto igitur inscriptã esse epistolam præstanti alicui fœminæ, quales nonnullæ Ecclesias suis opibus passim sustentabant: & electam quidem illam vocari, id est הגבירה, eximiam, addita dominæ appellatione, ex Hebræorum more: apud quos etiam mulier גבירה præstãtis alicuius dignitatis ratione dicitur: quo modo & nos hodie in vernaculo sermone loquimur, vt Gen. 16. a. 4. b. 8, &. c. 9. sicut Lucas Theophilum, & Paulus Festum, κράτιστον, id est potentissimum vel præstantissimum, compellant. Neque enim ab eiusmodi honestis titulis Christiana religio abhorret, quatenus quidem iustum ac fas est. Perinde est igitur acsi scriptum esset, Eximiæ ac præstanti dignitate fœminæ. At enim cur nomen proprium non addidit: nempe satis inter se noti ac familiares erant: quamobrem etiam ne nomen quidem suum exprimendum putauit. Quos, οὓς. Hoc pertinet tum ad matrem tum ad liberos. Habita est autem ratio sentẽtiæ

potius quàm verborum: perinde nimirum acsi præcessisset τοῖς υἱοῖς. Sic apud Græcos interdũ reperias τέκνον φίλε. Item apud Anacreontem, βρέφος, φέροντα τόξον, vbi tamen Henricus Stephanus noster legendum notat βρέφος, φέρον δὲ τόξον. cui facilè assentior: quòd præcedat μέν. Hebræis autem æquè familiare est relatiua ad sensum quàm ad verba ipsa referre. Verè, ἐν ἀληθείᾳ. Heb. באמת. Vulg. & Eras. ad verbum, In veritate. Veritatem, τὴν ἀλήθειαν. Id est Christum, vel Euangelium. quæ phrasis sæpe, apud Iohannem præsertim, occurrit: idem etiam eiusmodi vnius verbi geminatione gaudet: sicut singulis penè paginis licet obseruare tum in Euangelio tum in epistola superiore.

Διὰ τὴν ἀλήθειαν τὴν μένουσαν ἐν ἡμῖν, καὶ μεθ' ἡμῶν ἔσται εἰς τὸν αἰῶνα.

2 Propter veritatem quæ permanet in nobis, & nobiscum erit in æternum.

2 *Propter ueritatẽ quæ permanet in nobis, & nobiscum erit in æternum.*

Ἔσται μεθ' ἡμῶν χάρις, ἔλεος, εἰρήνη παρὰ Θεοῦ πατρὸς, καὶ παρὰ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ υἱοῦ τοῦ πατρὸς, ἐν ἀληθείᾳ καὶ ἀγάπῃ.

3 "Sit vobiscum gratia, "misericordia, pax à Deo Patre, & à Domino Iesu Christo Filio Patris "cum veritate & charitate.

3 *Sit uobiscum gratia, misericordia, pax à Deo patre, & à Christo Iesu Filio Patris in ueritate & charitate.*

Ἐχάρην λίαν ὅτι εὕρηκα ἐκ τῶν τέκνων σου περιπατοῦντας ἐν ἀληθείᾳ, καθὼς ἐντολὴν ἐλάβομεν παρὰ τοῦ πατρός.

4 Gauisus sum valde quòd inuenerim ex filiis tuis qui "integrè incedant, sicut mandatum accepimus à Patre.

4 *Gauisus sum ualde quoniam inueni de filijs tuis ambulantes in ueritate, sicut mandatum accepimus à Patre.*

Iohan.15.b.12

Καὶ νῦν ἐρωτῶ σε, κυρία, οὐχ ὡς ἐντολὴν γράφων σοι καινὴν, ἀλλὰ ἣν εἴχομεν ἀπ' ἀρχῆς, ἵνα ἀγαπῶμεν ἀλλήλους.

5 Et nunc rogo te, domina, non vt mandatum nouum "scribẽs tibi, sed quod habuimus à principio, ‖vt diligamus alii alios.

5 *Et nunc rogo te, domina, non tanquam mandatum nouum scribens tibi, sed quod habuimus ab initio, ut diligamus alterutrum.*

Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἀγάπη, ἵνα περιπατῶμεν κατὰ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ. αὕτη ἐστὶν ἡ ἐντολὴ, καθὼς ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς, ἵνα ἐν αὐτῇ περιπατῆτε.

Hæc autem est charitas, vt incedamus secundum doctrinã eius. Hæc est doctrina, vt sicut audistis "à principio, *ita* in eo ambuletis.

6 *Et hæc est charitas, ut ambulemus secundũ mãdata eius. Hoc est enim mandatum, ut quemadmodum audistis ab initio, in eo ambuletis.*

Ὅτι πολλοὶ πλάνοι εἰσῆλθον εἰς τὸν κόσμον, οἱ μὴ ὁμολογοῦντες Ἰησοῦν Χριστὸν ἐρχόμενον ἐν σαρκί. οὗτός ἐστιν ὁ πλάνος καὶ ὁ ἀντίχριστος.

7 "Nam multi impostores ingressi sunt in mundum, "qui nõ confitentur Iesum Christum "venisse in carne. "Qui est eiusmodi, impostor est & Antichristus.

7 *Quoniam multi seductores exierunt in mundum, qui non confitentur Iesum Christum uenisse in carnem. hic est seductor & Antichristus.*

Βλέπετε ἑαυτοὺς, ἵνα μὴ ἀπολέσωμεν ἃ εἰργασάμεθα, ἀλλὰ μισθὸν πλήρη ἀπολάβωμεν.

8 "Attendite vobisipsis, ne "perdamus quæ operati sumus, sed vt mercedẽ plenã recipiamus.

8 *Videte uosmetipsos, ne perdatis quæ operati estis, sed ut mercedem plenam accipiatis.*

3 Sit vobiscum, ἔσται μεθ' ὑμῶν. Sic legit Vetus interpres, & ita etiam in Græcorum scholiorum contextu legitur. Fateor tamen Græcos codices habere ἔσται μεθ' ὑμῶν, erit vobiscum: sed nouum est certè hoc salutationis genus, & potuit etiam erroris occasionem librario præbere superior versiculus. Ponitur autem ἔσται pro ἔστω, ex Hebræorum more. Misericordia, ἔλεος. Vide 1.Tim.1.a.2. Cum veritate, ἐν ἀληθείᾳ. Id est, cum vera cognitione quam charitas comitetur. ἀλήθειαν igitur vocat quam Paulus sæpe ἐπίγνωσιν, id est agnitionem, appellat.

4 Integrè, ἐν ἀληθείᾳ. Vel ex veritate, id est prout veritas præscribit, sicut videmus explicare versu 6.

5 Scribens, γράφων Sic lego, consentientibus cũ Vetere interprete tribus codicibus vetustis, & Græcis etiam scholiis. Erasmus, Scribo, γράφω. A principio, ἀπ' ἀρχῆς. Vide 1.Iohan.2.a.7 & 8, vbi habetur hæc eadem sententia.

6 A principio, ἀπ' ἀρχῆς. Vide rursus 1.Ioh. 2.d.24, vbi hæc quoque scripta sunt. Cur autem hæc exscripsisset aliquis alius? nempe vt Iohannis nomen ementiretur. At quorsum hoc in tam breui epistolio, vnde nulla amplitudo nominis possit accedere, & vbi nihil est sanè quod pium ac sanctum non sit? Est autem traiectio particulæ ἵνα, quam rectè vitauit Vetus interpres, Græcis codicibus tribus consentientibus. Deinde ex Hebræorum more omissa est particula οὕτως, ita, in similitudinis ἀποδόσει.

7 Nam, ὅτι. Non est hæc particula αἰτιολογική propriè, sed occurrit tacitæ obiectioni: acsi diceret, Hoc autem non temere à vobis postulo. Nam multi impostores, &c. Vide 1.Iohan.2.d.22, & 4.a.3. Venisse, ἐρχόμενον, Sic rectè Vetus interpres. est enim hoc participium non modò τοῦ ἐνεστῶτος, sed etiam τοῦ παρατατικοῦ, qui quidem infinitis locis pro aoristo vsurpatur. Sic in proxima epistola, a.3, ἐρχομένων pro ἐλθόντων ponitur. Erasmus Venturum, ita videlicet vt ad futurum iudicium referatur. quam formulam dicendi non puto vsquam extare, quum potius dicatur venturus ἐν δόξῃ, id est cum gloria. Qui est eiusmodi, οὗτος. Hebr. זה, pro τοιοῦτος. Est autem in mutatione numeri aliqua etiã emphasis: acsi diceret, quicũq; hoc negat, is planè impostor est ac Antichristus.

8 Attendite, βλέπετε. Hebraice, התבוננו, pro περιβλέπετε, circunspicite & considerate diligenter. Perdamus, ἀπολέσωμεν. Sic Paulus Gal.3.a.4. Quidam codices hæc legunt in secunda persona plurali, eadem manẽte sententia.

9 Πᾶς ὁ παραβαίνων, καὶ μὴ μένων ἐν διδαχῇ τοῦ Χριστοῦ, Θεὸν οὐκ ἔχει· ὁ μένων ἐν τῇ διδαχῇ τοῦ Χριστοῦ, οὗτος καὶ τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν ἔχει.

10 Εἴ τις ἔρχεται πρὸς ὑμᾶς, καὶ ταύτην τὴν διδαχὴν οὐ φέρει, μὴ λαμβάνετε αὐτὸν εἰς οἰκίαν, καὶ χαίρειν αὐτῷ μὴ λέγετε.

11 Ὁ γὰρ λέγων αὐτῷ χαίρειν, κοινωνεῖ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ τοῖς πονηροῖς.

12 Πολλὰ ἔχων ὑμῖν γράφειν, οὐκ ἠβουλήθην διὰ χάρτου καὶ μέλανος· ἀλλὰ ἐλπίζω ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, καὶ στόμα πρὸς στόμα λαλῆσαι, ἵνα ἡ χαρὰ ἡμῶν ᾖ πεπληρωμένη.

13 Ἀσπάζεταί σε τὰ τέκνα τῆς ἀδελφῆς σου τῆς ἐκλεκτῆς. ἀμήν.

9 Quisquis trāsgreditur, "nec
manet in doctrina Christi, Deū
nō habet: "qui manet in doctri
na Christi, hic & Patrem & Fi-
lium habet.
10 Siquis venit ad vos, & hanc
doctrinam non adfert, ‖ne reci
pite eum domum, nec Aue ei
dicite.
11 Qui enim dicit illi Aue, com
municat operibus eius malis.
12 Quum multa haberem vo-
bis scribenda, nolui per chartā
& atramentum: sed spero me
venturum ad vos, & "præsen-
tem præsentibus loquuturum,
vt gaudium nostrum sit com-
pletum.
13 Salutant te filii sororis tuæ
"electæ. Amen.

9 Omnis qui recedit, & non permanet in doctrina Christi, Deum non habet: qui permanet in doctrina, hic & Patrem et Filium habet.

10 Siquis uenit ad uos, & hanc doctrinā nō adfert, nolite recipere eum in domū, nec Aue ei dixeritis. Rom.16.d.17

11 Qui enim dicit illi Aue, communicat operibus eius malignis.

12 Plura habens uobis scribere, nolui per chartam & atramentum: spero enim me futurum ad uos, & os ad os loqui: ut gaudiū uestrum plenum sit.

13 Salutant te filij sororis tuæ electæ.

9 Nec manet, καὶ μὴ μένων. Duo diuersæ constructionis verba cōiuncta, Hebræorū more. Qui manet, ὁ μένων. Explicatio superioris dicti, ex contrarii collatione: quod dicendi genus singulis penè versiculis apud Iohannem recurrit.

12 Præsentem præsentibus, στόμα πρὸς στόμα. Vulg. ad verbúm, Os ad os. Paulus 1.Cor. 13. d.12, πρόσωπον πρὸς πρόσωπον dixit, id est, vt Hebræi dicunt, פה אל פה.

13 Electæ, ἐκλεκτῆς. Id est eximiæ, vt diximus suprà, ver. 1.

Epistola Iohannis tertia.

Ἐπιστολὴ Ἰωάννου τρίτη.

NOVA INTERPR. — VETVS.

ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ 1
Γαΐῳ τῷ ἀγαπητῷ, ὃν ἐγὼ
ἀγαπῶ ἐν ἀληθείᾳ.
Ἀγαπητέ, περὶ πάντων 2
εὔχομαί σε εὐοδοῦσθαι καὶ ὑγιαίνειν, καθὼς εὐοδοῦταί σου ἡ ψυχή.
Ἐχάρην γὰρ λίαν ἐρχομένων ἀδελφῶν, 3
καὶ μαρτυρούντων σου τῇ ἀληθείᾳ, καθὼς σὺ ἐν ἀληθείᾳ περιπατεῖς.

1 SENIOR Gaio di
lecto, quem ego
verè diligo.
2 Dilecte, "in pri
mis opto vt pro-
sperè agas & valeas, sicut pro-
sperè agit anima tua.
3 Gauisus sum enim valde
"quum venissēt fratres, & testi-
monio suo commendassent
"integritatem tuā, prout tu inte
grè incedis.

1 SENIOR Gaio charissimo, quem ego diligo in ueritate.

2 Charissime, de omnibus orationem facio, prosperè te ingredi et ualere, sicut prosperè agit anima tua.

3 Gauisus sum ualde uenientibus fratribus, et testimonium perhibentibus ueritati tuæ, sicut tu in ueritate ambulas.

2 In primis, περὶ πάντων. Ad verbum, Supra omnia. Ponitur enim περὶ pro ὑπὲρ, vt in illo Homeri versu, ἀλλ' ὅδ' ἀνὴρ ἐθέλει περὶ πάντων ἔμμεναι ἄλλων. Sensus est igitur, Opto in primis vt sicut animo rectè habes, ita etiam prosperè agas & valeas. Erasmus, De omnibus opto vt prosperè agant & rectè valeant: omisso pronomine σε, & deprauata Apostoli sententia. Nam in hac quoque epistola nihil agnosco quod Iohanni Apostolo familiariter ad amicum scribenti non optimè conueniat. De verbo εὐοδοῦσθαι diximus 1.Cor.16.a.2.

3 Quum venissent, ἐρχομένων. id est ἐλθόντων, vt in superiore epistola, versu 7, ἐρχόμενοι pro ἐλθόντα.

Integritatem tuam, σοῦ τῇ ἀληθείᾳ. vel sinceritatem. Vulg. & Eras. Veritati tuæ. Ego malui planius. Certum enim est Veritatis nomine, Hebræorum more, significari interdum vitam integram, & (vt inquit ille) sceleris puram: sicut docuimus Iohan. 3. c. 21. Neque quisquam est ex Euãgelicis scriptoribus, qui Veritatis vocabulo æquè delectetur ac Iohannes, passim illud multiplici significatione inculcans: apud quem etiam hanc traiectionem pronominis sæpe obseruauimus.

Μείζοτέραν τούτων οὐκ ἔχω χαρὰν, ἵνα ἀκούω τὰ ἐμὰ τέκνα ἐν ἀληθείᾳ περιπατοῦντα.	4 Maius istis gaudium non habeo, quum *uidelicet* audio filios meos integrè incedere.	4 *Maius his nõ habeo gaudiũ quàm ut audiã filios meos in ueritate ambulare.*
Ἀγαπητὲ, πιστὸν ποιεῖς ὃ ἐὰν ἐργάσῃ εἰς τοὺς ἀδελφοὺς καὶ εἰς τοὺς ξένους,	5 Dilecte, fideliter agis quicquid facis erga fratres & erga peregrinos,	5 *Charissime, fideliter facis quicquid operaris in fratres, & hoc in peregrinos,*
Οἳ ἐμαρτύρησάν σου τῇ ἀγάπῃ ἐνώπιον ἐκκλησίας· οὓς καλῶς ποιήσεις προπέμψας ἀξίως τοῦ Θεοῦ.	6 Qui testimonio suo cómendarunt charitatem tuam in cóspectu Ecclesiæ: quos rectè facies si prosequutus fueris vt Deo dignum est.	6 *Qui testimonium reddiderunt charitati tuæ in conspectu Ecclesiæ: quos bene facies deducens dignè Deo.*
Ὑπὲρ γὰρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ ἐξῆλθον, μηδὲν λαμβάνοντες ἀπὸ τῶν ἐθνῶν.	7 Nam pro nomine eius profecti sunt, nihil accipientes à Gentibus.	7 *Pro nomine enim eius profecti sunt, nihil accipientes à Gentibus.*
Ἡμεῖς οὖν ὀφείλομεν ἀπολαμβάνειν τοὺς τοιούτους, ἵνα συνεργοὶ γινώμεθα τῇ ἀληθείᾳ.	8 Nos ergo debemus recipere huiusmodi, vt administri simus veritati.	8 *Nos ergo debemus suscipere huiusmodi, ut cooperatores simus ueritatis.*
Ἔγραψα τῇ ἐκκλησίᾳ· ἀλλ' ὁ φιλοπρωτεύων αὐτῶν Διοτρεφὴς οὐκ ἐπιδέχεται ἡμᾶς.	9 Scripsi Ecclesiæ: sed qui primatum inter eos ambit Diotrephes, non recipit nos:	9 *Scripsissẽ forsitan Ecclesiæ: sed is q amat primatum gerere in eis Diotrephes, non recipit nos.*
Διὰ τοῦτο, ἐὰν ἔλθω, ὑπομνήσω αὐτοῦ τὰ ἔργα ἃ ποιεῖ, λόγοις πονηροῖς φλυαρῶν ἡμᾶς· καὶ μὴ ἀρκούμενος ἐπὶ τούτοις, οὔτε αὐτὸς ἐπιδέχεται τοὺς ἀδελφοὺς, καὶ τοὺς βουλομένους κωλύει, καὶ ἐκ τῆς ἐκκλησίας ἐκβάλλει.	10 Propterea, si venero, suggeram ipsius facinora quæ facit, verbis improbis garriẽs in nos: quíque etiam his non contentus, neque ipse recipit fratres, & qui volunt *recipere* prohibet, & ex Ecclesia eiicit.	10 *Propter hoc, si uenero, commoneam eius opera quæ facit, uerbis malignis garriens in nos: & quasi non ei ista sufficiãt, neque ipse suscipit fratres, & eos qui suscipiũt, prohibet, & de Ecclesia eijcit.*
Ἀγαπητὲ, μὴ μιμοῦ τὸ κακὸν, ἀλλὰ τὸ ἀγαθόν. ὁ ἀγαθοποιῶν, ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν· ὁ δὲ κακοποιῶν, οὐχ ἑώρακε τὸν Θεόν.	11 Dilecte, ne imiteris quod malum est, sed quod bonũ est: qui bene facit, ex Deo est: qui autẽ malè facit, nó vidit Deũ.	11 *Charissime, noli imitari malũ, sed qđ bonũ est. qui bene facit, ex Deo est: q male facit, non uidit Deum.*
Δημητρίῳ μεμαρτύρηται ὑπὸ πάντων, καὶ ὑπ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας· καὶ ἡμεῖς δὲ μαρτυροῦμεν· καὶ οἴδατε ὅτι ἡ μαρτυρία ἡμῶν ἀληθής ἐστι.	12 Demetrio testimonium redditum est ab omnibus, & ab ipsa veritate: sed & nos testimonium perhibemus: & nostis testimonium nostrum verũ esse.	12 *Demetrio testimoniũ redditur ab omnibus, et ab ipsa ueritate: sed & nos testimoniũ perhibemus, & nosti quoniã testimonium nostrum uerum est.*
Πολλὰ εἶχον γράφειν, ἀλλ' οὐ θέλω διὰ μέλανος καὶ καλάμου σοι γράψαι.	13 Multa possem scribere, sed nolo per atramentum & calamum tibi scribere.	13 *Multa habui tibi scribere, sed nolui per atramẽtũ et calamũ scribere tibi.*

4 Istis, τούτων. Istis videlicet gaudiis. Vtitur enim plurali numero, emphaseως causa, ex Hebræorum more. Sunt tamen qui legant ταύτης, isto. Quum *uidelicet* audio, ἵνα ἀκούω. Vel hæc vna phrasis Iohanni Apostolo hanc epistolam vendicat. Est enim illi peculiare ἵνα vsurpare pro ὅτι, ex Hebræorum idiotismo, vt annotauimus Iohan. 15. b. 8, & 13. similiter etiam præcedente comparatiuo μείζονα. Item apud eundem, 16. a. 2, & d. 32. Vulg. & Eras. Quàm vt.

5 Fideliter agis, πιστὸν ποιεῖς. i. Agis vt fidelem decet. Altera interpretatio quam adfert Erasmus, quasi πιστὸν ποιεῖν significet tutum reddere, siue in tuto collocare, certè est perabsurda. Erga peregrinos, εἰς τοὺς ξένους. Ad verbum, Erga hospites: sed illud planius est. Gaium enim commendat vt φιλόξενον, sine personarum respectu. Vetus interpres, καὶ τοῦτο εἰς τοὺς ξένους, idque erga peregrinos. Hoc enim addit magnum pondus sententiæ.

6 Si prosequut⁹ fueris, προπέμψας. Vulg. Deducẽs. Eras. Si deduxeris. quod mihi nõ videtur satis expressũ. Commendat autem Gaio vel eos ipsos quos iam antè exceperat, rursum ad eum redeuntes ad procuranda Ecclesiæ negotia: vel alios quorum eadem erat conditio. Vt Deo dignum est, ἀξίως τοῦ Θεοῦ. Rectè omnino. Nam (inquit Dominus) qui vos excipit, me excipit. Vulg. & Eras. ad verbum, Dignè Deo.

8 Vt administri simus, &c. ἵνα συνεργοὶ, &c. i. Vt & ipsi aliquid cõferamus ad veritatis prædicationẽ.

9 Scripsi, ἔγραψα. Vulg. Scripsissem forsitan, ἔγραψα ἄν. In vno verò codice scriptum inuenimus ἔγραψά τι τῇ ἐκκλησίᾳ, scripsi nonnihil Ecclesiæ.

11 Qui autẽ malè facit, ὁ δὲ κακοποιῶν. Hæc est phrasis quam sæpe iam annotauimus passim apud Iohannem occurrere. Non vidit, οὐχ ἑώρακε. Id est non nouit.

14 Ἐλπίζω δὲ εὐθέως ἰδεῖν σε, καὶ στόμα πρὸς στόμα λαλήσομεν.

15 Εἰρήνη σοι. ἀσπάζονταί σε οἱ φίλοι. Ἀσπάζου τοὺς φίλους κατ' ὄνομα.

14 Spero autem fore vt statim te videam, & vt "coram loquamur.

15 Pax tibi. Salutant te amici. Saluta amicos nominatim.

14 *Spero autẽ protinus te uidere, & os ad os loquemur.*

15 *Pax tibi. Salutant te amici. Saluta amicos nominatim.*

14 Coram, στόμα πρὸς στόμα. Vide superioris epistolæ versum decimumtertium.

Epistola catholica Iudæ Apostoli.

Ἰούδα τοῦ ἀποστόλου ἐπιστολὴ καθολική.

1 ΙΟΥΔΑΣ Ἰησοῦ Χριστοῦ δοῦλος, ἀδελφὸς δὲ Ἰακώβου, τοῖς ἐν Θεῷ πατρὶ ἡγιασμένοις καὶ Ἰησοῦ Χριστῷ τετηρημένοις κλητοῖς.

2 Ἔλεος ὑμῖν καὶ εἰρήνη καὶ ἀγάπη πληθυνθείη.

3 Ἀγαπητοὶ, πᾶσαν σπουδὴν ποιούμενος γράφειν ὑμῖν περὶ τῆς κοινῆς σωτηρίας, ἀνάγκην ἔσχον γράψαι ὑμῖν, παρακαλῶν ἐπαγωνίζεσθαι τῇ ἅπαξ παραδοθείσῃ τοῖς ἁγίοις πίστει.

NOVA INTERPR.

1 IVDAS Iesu Christi seru*, "frater autem Iacobi, vocatis, "à Deo Patre "sanctificatis, & Iesu Christo "seruatis:

2 Misericordia vobis & pax & charitas multiplicetur.

3 Dilecti, "quum omne studiũ adhibeam vt scribã ad vos "de communi salute, "necesse habui vobis scribere, "ad vos hortandos " vt decertetis pro fide quæ "semel tradita est sanctis.

VETVS.

1 *IVDAS Iesu Christi seruus, frater autem Iacobi, ijs qui sunt in Deo Patre dilectis, et Christo Iesu conseruatis & uocatis:*

2 *Misericordia uobis & pax & charitas adimpleatur.*

3 *Charissimi, omnem solicitudinem faciens scribendi uobis de communi uestra salute, necesse habui scribere uobis, deprecans supercertare semel traditæ sanctis fidei.*

1 Frater autem Iacobi, ἀδελφὸς δὲ Ἰακώβου. Constat sic appellatum fuisse hunc Iudam, vt ab altero illo Iuda Iscariote distingueretur: idque non tantùm viuo illo proditore, vt passim in Euangelio: sed etiam illo iam sublato, vt Act.1.c.13: vel quia iam inualuerat consuetudo vt sic vocaretur: (sicut & ipsi Apostoli, nondum electo in locum proditoris Matthia, duodecim vocantur, 1.Cor.15.a.5) vel vt nomen illud, proditoris memoria infame factum, aliquo modo leniretur. Magis tamen in illam sententiam quàm in istam inclino. Sed & illud obseruandum est, quum Iacobi meminerit simpliciter, nullóque addito epitheto, omnino eum intelligi cuius nomen celeberrimum tum erat, inter Iudæos præsertim, illum videlicet Alphæi filium, qui & frater (id est cognatus) Domini dicitur: & in Hierosolymitana Ecclesia eminebat, vt apparet ex celebris illius synodi actione quæ descripta est Act.15, itémque ex Act. 21.c.18, contrà quàm tradiderunt veteres, qui tres fecerunt Iacobos. Neque verò, quanuis reliquis hinc & inde peregrinantibus ipse Hierosolymis maneret, idcirco Apostolus esse desinebat. Satis enim constat, ea tempestate solitos fuisse ex toto terrarum orbe in eam ciuitatem conuenire innumerabiles Iudæos, ac nonnullos etiam ex profanis gentibus religiosos homines, Act. 2.a.5, & 8.e.27, adeò vt omnino oportuerit aliquem illic ex Apostolis permanere, qui ex vna vrbe Iudæos per vniuersum orbem terrarum dispersos doceret. Nam illis etiam idcirco noster hic Iacobus epistolam suam inscripsit, idque nullo vsquam addito discriminis epitheto: quod tamen faciẽdum fuisse videbatur, si plures tum erant Iacobi quorũ insignis esset inter Apostolos authoritas. Quanquam de his quidem nolim ego cum quoquam contendere.

A Deo Patre, ἐν Θεῷ πατρί. Id est per Deum Patrem. Vulg.& Eras. In Deo Patre. Mihi videtur magis vsitatum esse in Scriptura vt dicantur fideles à Deo Patre in Filio per Spiritum sanctum sanctificari. Sanctificatis, ἡγιασμένοις. Vulg. Dilectis. quæ loquutio mihi videtur inusitata, quum potius dicamur à Patre diligi in Filio. Itaque siue ἡγιασμένοις legas, siue ἠγαπημένοις, vt in duobus Græcis codicibus scriptum inuenimus, ἐν Θεῷ πατρὶ dictum erit pro ὑπὸ Θεοῦ πατρός. Seruatis, τετηρημένοις. Id est sepositis æterno Dei consilio, qui Christo traderentur custodiendi, vt Iohan.17.b.6, & c.12, & d.24. Est autem (fateor) vni huic epistolæ peculiaris hæc salutatio, si verba ipsa spectes: sed eximiæ consolationis plena, & quæ spiritum Apostolicum plenè testetur. Vulgata, Conseruatis.

3 Quum omne studium adhibeam, πᾶσαν σπουδὴν ποιούμενος. Vulgata, Omnem sollicitudinem faciens,

barbarè. Eraſ. Tantum mihi ſtudium fuit: eneruata Apoſtoli ſententia, vt mox dicemus. De communi ſalute, περὶ τῆς κοινῆς σωτηρίας. Id eſt de iis quæ ad noſtram omnium ſalutem ſpectant. Eſt enim in his verbis κοινωνία, quam Rhetores vocant, id eſt communicatio: veluti ſi dux aliquis ſuos milites, commilitones vocet, quæ res loquenti ſolet magnam beneuolentiam conciliare. Nolim igitur pronomē ὑμῶν, id eſt veſtra, addere, (vt legit Vetus interpres) quanuis id quoque in vetuſtis duobus codicibus inuenerimus: ſed mendoſè (ni fallor) pro ἡμῶν, noſtra, vt in aliis itidem vetuſtis duobus ſcriptum legimus. Neceſſe habui vobis ſcribere, ἀνάγκην ἔσχον, &c. Sic rectè conuertit Vetus interpres, pro quo tamen Eraſmus ſubſtituit, Vt nō potuerim non ſcribere vobis: primùm repugnantibus Græcis, deinde eneruata Apoſtoli ſententia, vt rectè obſeruauit doctiſſimus interpres. Neque enim dicit ſe ad ſcribendum eò eſſe adductum quòd ſedulò id facere ſoleat, ſed potius, quū alioqui ad ſalutem illorum frequentibus literis procurandam ſit propenſus, ſeſe nunc ipſa neceſſitate adductum vt ad eos ſcriberet. quam explicationem quum annotarit Eraſmus, miror illum maluiſſe eam amplecti quæ à Græcis diſcedit, & multum detrahit de ſententiæ pondere. Ad vos hortandos, παρακαλῶν. Vulg. Deprecās. Eraſmus, Obſecrans. Neuter (vt opinor) ſatis commodè. Vt decertetis pro fide, ἐπαγωνίζεσθαι τῇ πίστει. Id eſt ἐπαμύνασθαι, vt pro viribus tueamini fidem. nam ἐπὶ hoc declarat. Vulg. Supercertare, barbarè. Eraſmus, Vt veſtris laboribus adiumēto ſitis fidei: periphraſi minimè neceſſaria. Cæterùm Fidei appellatione ſuam doctrinam intelligi res ipſa ſatis oſtendit, vt 1. Tim. 4. a. 1, & alibi ſæpe. & quum certare ipſos iubet Apoſtolus, minimè intelligit vt gladiis & enſibus rem gerant, (neque enim magiſtratum qui tum impius erat, ſed Eccleſiam alloquitur) ſed vt ſana doctrina & honeſtæ vitæ exemplis, ea denique panoplia quam Paulus deſcribit Epheſ. 6. c. 13, hæreticis obſiſtant. quanuis niſi ſuam hîc etiam operam ciuilis magiſtratus accommodet, minimè officium faciat, vt diximus 1. Tim. 2. a. 2. Eraſmus in annotationibus τοῖς ἁγίοις refert ad ἐπαγωνίζεσθαι: acſi diceret Apoſtolus ſe ſcribere vt per fidem ſemel datam ſint ſanctis auxilio. quæ interpretatio mihi prorſus videtur coacta. Quanuis enim fide certandum ſit, tamen apparet Apoſtolum potius hoc in loco declarare pro quo certare debeant, nempe pro ſana doctrina. Semel, ἅπαξ. Magna eſt emphaſis huius aduerbii, vt alibi ſæpe annotauimus. Semel enim traditam eſſe doctrinam dicit quæ nunquam ſit poſthac immutanda, & qua ſemel amiſſa, non ſit quòd aliunde ſalutem expectent.

Παρεισέδυσαν γάρ τινες ἄνθρωποι, οἱ πάλαι προγεγραμμένοι εἰς τοῦτο τὸ κρίμα, ἀσεβεῖς, τὴν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν χάριν μετατιθέντες εἰς ἀσέλγειαν, καὶ τὸν μόνον δεσπότην Θεὸν καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἀρνούμενοι.

4 Nam ſubrepſerunt quidam homines, "prius iam olim deſcripti ad hanc damnationem, impii, qui Dei noſtri gratiam transferunt ad laſciuiam, & "ſolum illum herum Deum ac Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum "negant.

4 *Subintroierunt enim quidā homines, qui olim præſcripti ſunt in hoc iudiciū, impij Dei noſtri gratiā transferētes in luxuriā, et ſolum Dominatorē & Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum negantes.*

4 Prius iam olim deſcripti ad hanc damnationem, οἱ πάλαι προγεγραμμένοι εἰς τοῦτο τὸ κρῖμα. Vulgata, Qui olim præſcripti ſunt ad hoc iudicium. Eraſ. Qui prius deſcripti fuerunt ad hoc iudicium, neglecta particula πάλαι, quæ tamen minimè eſt otioſa. Cæterùm non dubium eſt quin hoc addiderit Apoſtolus vt aduerſus apoſtaſiæ offendiculum animos ſanctorum confirmaret: quum videlicet intelligerent nihil hîc temere, ſed æterno ac certo Dei conſilio euenire. Nam ex eo conſequitur iſtos nunquam fuiſſe ex ſanctorum grege, licet pietatem ad tempus ſimularint: ac proinde cauſam non eſſe cur illorum defectione obſtupefierēt ſancti: imò verò potius quòd Deo gratias agerent, qui eos alio Spiritu donaſſet, & iſtorum ſimulatum animum patefeciſſet. deinde optimum iſtarum tentationum exitum fore, quum Dei conſilio ac ſapientia futurum ſciant vt omnia iſta Eccleſiæ commodo cedant. Hoc, inquam, eſt conſilium Spiritus ſancti hoc in loco, ſicut & alibi ſæpe, veluti Exodi 7. a. 3. item 2. Tim. 2. c. 19. item 1. Ioh. 2. e. 19 & 20. Sunt tamen qui ad nudam præſcientiam hoc referant, quaſi dicatur Deus hoc futurum cognouiſſe ab æterno: quod ſanè verum eſt. ſed ſi nuda hæc fuerit præſcientia rerum futurarum, quam tandem conſolationem inde concipiemus? Leue profectò ac frigidum erit hoc argumentum. Deinde etiam propius conſiderandum eſt quomodo loquatur Apoſtolus, vt illam interpretationem prorſus abſurdam eſſe intelligamus. Qui deſcriptos eſſe dicit, num videtur inanem præſcientiam ſtatuere? Quorſum verò non tantùm deſcriptos, ſed antè & quidem iam olim deſcriptos eſſe narrat? num vt æternam eſſe præſcientiam Dei ſignificet? Atqui nemo de hoc dubitare poſſit, ne Epicurus quidem. Quorſum igitur? Nempe vt ab æterno hæc eſſe decreta intelligamus: de quo ſemper dubitarunt qui ad hæc ſcrutanda Dei myſteria, non diſcipulorum, ſed iudicum animum attulerunt. aduerſum quos nominatim diſſerit Apoſtolus Rom. 9. d. 19 & 20. Sed & illud obſeruandum eſt, non dixiſſe Apoſtolum, in illo æternorum Dei conſiliorum libro deſcriptam, id eſt decretam ac ſancitam eſſe illorum condemnationem, (quod tamen verum eſt) ſed illos ad hanc damnationem eſſe deſcriptos, id eſt æterno Dei conſilio huic damnationi deſtinatos: nempe vt ſciamus hoc æternū Dei decretum non modò euentum rerum, (vt nonnulli volūt) ſed ipſas in primis perſonas comprehendere. Æternum autem quum dico, non tempore duntaxat æternum intelligo: de qua re (vt antè dixi) nemo vnquam communi ſenſu præditus dubitauit: ſed quod omnes cauſas ordine antegrediatur. Nam alioqui ſi peccatorum præſcientia ordine cauſarum præcedit decretum, quid neceſſe erat Paulum illic ita aſſurgere, quum vno verbo poſſet omnia explicare? Vt alia planè abſurda atque adeo impia omittam, quæ neceſſariò ex illa doctrina conſequi pluribus expoſuimus 1. Tim. 2. a. 4. & aliis locis. In ſumma, exitii cauſam nuſquam alibi quàm in homine hærere vniuerſa Scriptura declarat: æterno autem decreto Dei, quo gloriam ſuam patefacere certò & irreuocabiliter decreuit, tum in ſeruandis per miſericordiam nonnullis, tum in damnandis iuſto iudicio quoſcunque libuerit, nihil neque tempore antiquius, neque ordine prius inuenio, neque inueniri poſſe dico quin Deus diuinitate ſua ſpolietur. Solum illum herum Deum ac Dominum, &c. τὸν μόνον δεσπότην Θεὸν καὶ Κύριον, &c. Vnicus articulus omnibus epithetis iſtis communis, omnino oſtendit Chriſtum hîc vocari vnicum herum, Deum ac Dominum: quanuis Dei nomen non legerit Vetus interpres, & in duobus codicibus Græcis deeſſe cōpererim. Sed intolerabilis eſt planè hoc etiā loco Eraſmus, vt aliis omnibus quibus Chriſti deitas manifeſtè aſſeritur, vt qui hunc locum ſic interpretādo penitus peruerterit, Ac Deum qui ſolus eſt herus, ac Dominum noſtrū Ieſum, &c. perinde acſi ſcriptum eſſet καὶ τὸν Κύριον, vt Deus Pater à Domino Ieſu diſtinguatur. Complutenſis autē codex habet τὸν μόνον Θεὸν καὶ δεσπότην τὸν Κύριον, &c. i. ſolum illum Deum & herū Dominū noſtrū, &c. quæ lectio melius etiam confirmat omnia hæc de Chriſto dici. Negant, ἀρνούμενοι. Hoc totidem verbis ſcriptum eſt 2. Pet. cap. 2, vt tota fere hæc epiſtola. Neque tamen idonea hæc cauſa eſt cur eam tanquam fictitiam repudiemus: quum paſſim etiā poſteriores Prophetæ ex prioribus multa penè ad verbū deſcribant: proinde nihil prohibet

nos arbitrari Iudam qui Petro superuixerit, ad eosdem illos nefarios homines graphicè describendos, ex Petri epistola descripsisse quæ appositissima videbantur.

5 Ὑπομνῆσαι δὲ ὑμᾶς βούλομαι, εἰδότας ὑμᾶς ἅπαξ τοῦτο, ὅτι ὁ Κύριος λαὸν ἐκ γῆς Αἰγύπτου σώσας, τὸ δεύτερον τοὺς μὴ πιστεύσαντας ἀπώλεσεν.

6 Ἀγγέλους τε τοὺς μὴ τηρήσαντας τὴν ἑαυτῶν ἀρχὴν, ἀλλὰ ἀπολιπόντας τὸ ἴδιον οἰκητήριον, εἰς κρίσιν μεγάλης ἡμέρας, δεσμοῖς ἀϊδίοις ὑπὸ ζόφον τετήρηκεν.

7 Ὡς Σόδομα καὶ Γόμορρα, καὶ αἱ περὶ αὐτὰς πόλεις τὸν ὅμοιον τούτοις τρόπον ἐκπορνεύσασαι, καὶ ἀπελθοῦσαι ὀπίσω σαρκὸς ἑτέρας, πρόκεινται δεῖγμα, πυρὸς αἰωνίου δίκην ὑπέχουσαι.

8 Ὁμοίως μέντοι καὶ οὗτοι ἐνυπνιαζόμενοι, σάρκα μὲν μιαίνουσι, κυριότητα δὲ ἀθετοῦσι, δόξας δὲ βλασφημοῦσιν.

9 Ὁ δὲ Μιχαὴλ ὁ ἀρχάγγελος ὅτε τῷ διαβόλῳ διακρινόμενος διελέγετο περὶ τοῦ Μωσέως σώματος, οὐκ ἐτόλμησε κρίσιν ἐπενεγκεῖν βλασφημίας, ἀλλ' εἶπεν, Ἐπιτιμήσαι σοι Κύριος.

10 Οὗτοι δὲ ὅσα μὲν οὐκ οἴδασι βλασφημοῦσιν· ὅσα δὲ φυσικῶς, ὡς τὰ ἄλογα ζῶα, ἐπίστανται, ἐν τούτοις φθείρονται.

11 Οὐαὶ αὐτοῖς· ὅτι τῇ ὁδῷ τοῦ Κάϊν ἐπορεύθησαν, καὶ τῇ πλάνῃ τοῦ Βαλαὰμ μισθοῦ ἐξεχύθησαν, καὶ τῇ ἀντιλογίᾳ τοῦ Κορὲ ἀπώλοντο.

5 Volo autem vos *istorum* cōmonefacere, vt qui semel hoc sciatis, Dominū, quū populū ex AEgypto liberasset, rursus ‖eos qui non credebant perdidisse.

6 ‖Et Angelos qui non seruata sua origine reliquerunt suum domicilium, iudicio magni illius diei vinculis æternis sub caligine reseruasse.

7 ‖Sicut Sodoma & Gomorrha & his finitimæ ciuitates, "simili modo atque illæ scortatæ, & "carnem alienam sectatæ, propositæ sunt exemplo, ignis æterni pœnam sustinentes.

8 Similiter" tamē & isti "sopiti, carnem quidē polluūt, "dominatum verò reiiciunt, & dignitates conuitiis incessunt.

9 At Michael archangelus, quum aduersus diabolū certās, disceptaret" de corpore Mosis, non ausus est illi impingere notam maledicti, sed dixit, "Increpet te Dominus.

10 At isti, quæ non nouerunt, ea cōuitiis incessunt: quæ verò naturaliter, vt animātia rationis expertia, sciūt, in iis corrūpūtur.

11 "Væ ipsis: nam viam ‖Cain ingressi sunt, & deceptione mercedis, qua deceptus fuit ‖Balaā, effusi sunt, & ‖contradictione Core perierunt.

5 Cōmonere autē uos uolo, scientes semel omnia, quoniā Iesus populum de terra AEgypti saluans, secundò eos qui non crediderunt, perdidit. Num.14.f.37

6 Angelos verò q̄ non seruauerūt suū principatū, sed dereliquerunt suū domiciliū, in iudiciū magni diei, uinculis æternis sub caligine reseruauit. 2.Per.2.a.4

7 Sicut Sodoma & Gomorrha, & finitimæ ciuitates simili modo exfornicatæ, & abeūtes post carnē alteram, factæ sunt exemplum, ignis æterni pœnā sustinentes. Gen.19.c.24

8 Similiter & hi carnē quidē maculant, dominationē autē aspernunt, maiestatē autē blasphemant.

9 Quū Michael archangelus cū diabolo disputās altercaretur de Moysi corpore, nō est ausus iudiciū inferre blasphemiæ, sed dixit, Imperet tibi Dominus.

10 Hi autē quæcūq; quidē ignorāt, blasphemāt: quæcunque autē naturaliter, tanquā muta animalia, norunt, in his corrūpūtur.

11 Væ illis: quia in uia Cain abierūt, & errore Balaā mercede effusi sunt, et in contradictione Core perierunt. Gen.4.b.8 Num.22.d.21 2.per.2.c.15 Num.16.a.1

7 Simili modo atque illæ, τὸν ὅμοιον, &c. Id est, Sodomæ & Gomorrhæ vestigia sequutæ. Neque nos offendere debet numeri mutatio. vrbium enim nomine incolas comprehendit. Vulg. barbarè, Simili modo exfornicatæ: quāuis mihi videatur præpositionem ἐκ pro ἔξω accepisse, non admodum absurdè, ad præposteram scortationem significandam. Carnem alienam sectatæ, ἀπελθοῦσαι ὀπίσω σαρκὸς ἑτέρας. Sic adumbrat prodigiosas libidines, de quibus Paulus ad Rom. 1. d. 26. & 27. Vulg. Et abeuntes post carnem: seruato Hebraismo.

8 Tamen, μέντοι. Vulgata hanc particulam omisit. Eras. Sanè: non satis apposité. Sopiti, ἐνυπνιαζόμενοι. Id est, perinde stolidi & rationis expertes acsi altissimo veterno sensus omnes haberent sopitos. Hinc ille רוח תרדמה i. spiritus soporis, aut veterni potius, cuius fit mentio Esa. 29. c. 10, & alibi sæpe. Vetus interpres hoc non legit, aut certè prætermisit, quum in Græcis omnibus legatur. Erasmus, Delusos insomniis, non satis appositè interpretatur. Dominatum, κυριότητα. Maior est istius dicti emphasis quàm si dominos dixisset. Potest enim dominum suum, id est eum qui sit in magistratu, aspernari, qui tamen ipsum munus magistratus approbet: at isti ordinem ipsum à Deo constitutum conuitiis incessebant: vt hodie faciunt Anabaptistæ, Libertini, Dauidistæ, Academici, & cæteræ id genus pestes.

9 De corpore Mosis, περὶ τοῦ Μωσέως σώματος. Hoc exemplum proculdubio hausit Iudas vel ex aliquo libro qui nunc interciderit, vel ex traditione: vt illud quod refert de Ianne & Mambre Paulus 2. Tim. 3. b. 8. Itaque non magis ob eam causam potest hæc Iudæ epistola quàm illa Pauli repudiari, quum nihil hic à veritate absonum narretur. Neque enim temere est quòd disertè commemoratur Dominus sepelisse Mosen, nec voluisse Israelitas intelligere vbinam esset eius sepulchrum: nempe ne illis contingeret quod nobis, qui ex Martyrum corporibus (demus enim illa esse Martyrum corpora) abominãda idola fecimus. Quid mirū est igitur Satanam contra laborasse vt in apertum proferretur, cui sese Michael archangelus Domini opposuerit? Et hunc quidē librum vnde hæc petierit Iudas, citat Origen. lib. περὶ ἀρχῶν 3. cap. 2, sub titulo Ascensionis Mosis. Qui verò ex hoc loco & aliquot aliis effici volunt, quod nunc extat verbum Dei scriptum, non sufficere decidendis religionis controuersiis, item qui sub traditionum nomine quæuis errorum portenta volunt in Ecclesiam inuehere: ii magis ineptè (ne dicam impiè) argumentantur quàm vt refutatione indigeant. Increpet, ἐπιτιμήσαι. Hæc eadem scripta sunt Zach. 3. a. 2, sed in visione quadam, in qua non Michael, sed Iehoua ipse ita loquitur.

11 Væ ipsis, οὐαὶ αὐτοῖς. Id est, maledictio ipsis imminet. Neque enim tam imprecatur, quàm prædicit quid illis impendeat.

1.Pet.2.d.17

Οὗτοί εἰσιν ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν σπιλάδες, συνευωχούμενοι, ἀφόβως ἑαυτοὺς ποιμαίνοντες· νεφέλαι ἄνυδροι, ὑπὸ ἀνέμων περιφερόμεναι, δένδρα φθινοπωρινά, ἄκαρπα, δὶς ἀποθανόντα, ἐκριζωθέντα·

12 Hi sunt macularum instar in agapis vestris, dum vobiscum conuiuantur, absque vllius metu seipsos pascentes, ∥ nubes aqua carentes, ventis circumactæ, arbores emarcidæ, infrugiferæ, bis emortuæ, eradicatæ:

12 *Hi sunt in epulis suis maculæ, conuiuantes sine timore, semetipsos pascentes: nubes sine aqua, quæ à uentis circumferuntur, arbores autumnales, infructuosæ, bis mortuæ, eradicatæ:*

Κύματα ἄγρια θαλάσσης, ἐπαφρίζοντα τὰς ἑαυτῶν αἰσχύνας, ἀστέρες πλανῆται, οἷς ὁ ζόφος τοῦ σκότους εἰς τὸν αἰῶνα τετήρηται.

13 Vndæ maris efferatæ, despumantes sua ipsorum dedecora, stellæ erraticæ, quibus caligo tenebrarum in æternum seruata est.

13 *Fluctus feri maris, despumantes suas confusiones, sidera errantia: quibus procella tenebrarum seruata est in æternum.*

Προεφήτευσε δὲ καὶ τούτοις ἕβδομος ἀπὸ Ἀδὰμ Ἐνώχ, λέγων, Ἰδού, ἦλθε Κύριος ἐν μυριάσιν ἁγίαις αὐτοῦ,

14 Prophetauit autem etiã de istis septimus ab Adã Enoch, dicens, Ecce, venit Dominus cum sanctis millibus suis,

14 *Prophetauit autem de his septimus ab Adam Enoch, dicẽs, Ecce, uenit Dominus in sanctis millibus suis,*

Ποιῆσαι κρίσιν κατὰ πάντων, καὶ ἐξελέγξαι πάντας τοὺς ἀσεβεῖς αὐτῶν περὶ πάντων τῶν ἔργων ἀσεβείας αὐτῶν ὧν ἠσέβησαν, καὶ περὶ πάντων τῶν σκληρῶν ὧν ἐλάλησαν κατ᾽ αὐτοῦ ἁμαρτωλοὶ ἀσεβεῖς.

15 Vt ferat iudicium aduersus omnes, & redarguat quicũque ex ipsis sunt impii, de factis omnibus quæ impiè patrarint, déque omnibus duris quæ loquuti fuerint aduersus ipsum peccatores impii.

15 *Facere iudicium contra omnes, & arguere omnes impios de omnibus operibus impietatis eorum quibus impiè egerunt, et de omnibus duris quæ locuti sunt contra eũ peccatores impij.*

Psal.17.c.10

Οὗτοί εἰσι γογγυσταί, μεμψίμοιροι, κατὰ τὰς ἐπιθυμίας αὐτῶν πορευόμενοι· καὶ τὸ στόμα αὐτῶν λαλεῖ ὑπέρογκα, θαυμάζοντες πρόσωπα, ὠφελείας χάριν.

16 Hi sunt murmuratores, queruli, in cupiditatibus suis incedentes: & ∥quorum os loquitur prætumida, admirantes personas vtilitatis gratia.

16 *Hi sunt murmuratores, querulosi, secundum desideria sua ambulãtes: & os eorum loquitur superba, mirãtes personas quæstus causa.*

Ὑμεῖς δὲ ἀγαπητοί μνήσθητε τῶν ῥημάτων τῶν προειρημένων ὑπὸ τῶν ἀποστόλων τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ·

17 Vos autem, dilecti, memores estote verborum quæ prædicta fuerunt ab Apostolis Domini nostri Iesu Christi,

17 *Vos autem, charissimi, memores estote uerborum quæ prædicta sunt ab Apostolis Domini nostri Iesu Christi,*

1.Tim.4.a.1
2.tim.3.a.1
2.pet.3.a.3

Ὅτι ἔλεγον ὑμῖν ὅτι ἐν ἐσχάτῳ χρόνῳ ἔσονται ἐμπαῖκται, κατὰ τὰς ἑαυτῶν ἐπιθυμίας πορευόμενοι τῶν ἀσεβειῶν.

18 Quòd uidelicet dixerũt vobis, ∥in extremo tempore futuros irrisores qui in impiis suis cupiditatibus incedant.

18 *Qui dicebãt uobis quoniã in nouissimo tẽpore ueniẽt illusores, secundũ desideria sua ambulantes impietatum.*

12 In agapis vestris, ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν. Vulg. In epulis suis: mendosè, & meritò repugnantibus Græcis codicibus. Neque enim agapæ priuatæ erant, sed fraterna Ecclesiastici cœtus conuiuia, quæ pulchrè describit Tertullianus in Apologetico, cap.39. Seruauimus autem Græcum nomen, quod Latini etiam Theologi, vt peculiariter fraternis istis Ecclesiarum conuiuiis dicatum, retinuerũt. Eras. Inter charitates vestras. Vide 2.Pet. 2.c.13, vbi hunc locum exposuimus. Absque vllius metu, ἀφόβως. Id est impudenter, & absque vlla vel Dei vel Ecclesiæ reuerentia. Quid enim is metuat cui summæ perfectionis gradus est, nihil ducere pro peccato?

Seipsos pascentes, ἑαυτοὺς ποιμαίνοντες. Id est luxui & ingurgitationi pro arbitrio suo vacantes. pro quo dixit Petrus ἐντρυφῶντες. Eras. Suo ductu & arbitrio viuentes. Emarcidæ, φθινοπωρινά. Id est, qui nullũ fructum nisi marcidum ferant, vt ex iis nulla decerpi possit vtilitas, sicut mox subiicit. Vulg. ad verbum, Autumnales. Sed puto Apostolum potius ad etymologiam huius epitheti quàm ad autumnum respexisse. φθινοπωρινά igitur vocauit παρὰ τὸ φθίνεσθαι τὰς αὐτῶν ὀπώρας, quòd nihil nisi corruptum & marcidum edant. Bis, δίς. Numerus certus pro incerto, emphaseως causa. nisi arbitrari malimus duplicem hîc mortem notari: vnã in qua natæ sint, alteram in qua in sua defectione inciderint. fit enim istiusmodi conditio posterior, priore deterior, & vtraque mortis appellatio passim in Scripturis tribuitur.

13 Caligo tenebrarum, ὁ ζόφος τοῦ σκότους. Id est densissimæ tenebræ, vt diximus 1.Pet.2.d.17. Sic apud Æschylum alicubi inuenias χθονὸς πέδον, σκάφη νεῶν, συμφορᾶς πάθους, & similia.

14 Enoch, Ἐνώχ. Mihi quidem fit verisimile hoc Enochi dictum vel ἄγραφον fuisse, & tamen apud omnes posteros celebre: vel in aliquo libro de Enocho commemoratum. Vtcũque sit, vera & perpulchra est sententia: & Enochum inter cæteros pietate excelluisse res ipsa ostendit. Multos autem sacros libros intercidisse nemini dubium esse potest qui Vetus testamentum legerit: quales isti sunt, Liber bellorum Domini, quem citat Moses Num. cap. 21. c.14. Liber Iusti, Ios.10.c.13. Liber Nathan, Liber Gad, Liber Semeiæ, Liber Haddo, liber Ahiæ, Liber Iehu filii Hannani, qui in Paralipomenων libris citantur. Sed hoc quidem certum est, eos qui supersunt libros, & in Canone recitantur, sine controuersia fuisse ab Ecclesia receptos. & quod ad stabiliendam veram religionem attinet, nihil esse quod quicquam amplius desideremus. Venit, ἦλθεν. Præteritum pro futuro, Prophetarum more.

17 Ab Apostolis, ὑπὸ τῶν ἀποστόλων. Ne hinc quidẽ consequitur hunc Iudam ex Apostolorũ numero non fuisse, sed colligitur serò fuisse scriptam hanc epistolã, plerisque iam mortuis Apostolis, quorum scripta ferebantur in Ecclesia. quamobrem etiam videmus Petrum in altera epistola meminisse scriptorum Pauli.

Οὗτοί εἰσιν οἱ ἀποδιορίζοντες ἑαυτούς, ψυχικοί, πνεῦμα μὴ ἔχοντες.

Ὑμεῖς δέ, ἀγαπητοί, τῇ ἁγιωτάτῃ ὑμῶν πίστει ἐποικοδομοῦντες ἑαυτούς, ἐν Πνεύματι ἁγίῳ προσευχόμενοι,

Ἑαυτοὺς ἐν ἀγάπῃ Θεοῦ τηρήσατε, προσδεχόμενοι τὸ ἔλεος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς ζωὴν αἰώνιον.

Καὶ οὓς μὲν ἐλεεῖτε διακρινόμενοι·

Οὓς δὲ ἐν φόβῳ σώζετε, ἐκ τοῦ πυρὸς ἁρπάζοντες, μισοῦντες καὶ τὸν ἀπὸ τῆς σαρκὸς ἐσπιλωμένον χιτῶνα.

Τῷ δὲ δυναμένῳ φυλάξαι ὑμᾶς ἀπταίστους, καὶ στῆσαι κατενώπιον τῆς δόξης αὐτοῦ ἀμώμους ἐν ἀγαλλιάσει,

Μόνῳ σοφῷ Θεῷ σωτῆρι ἡμῶν δόξα καὶ μεγαλωσύνη, κράτος καὶ ἐξουσία, καὶ νῦν καὶ εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.

19 Hi ſunt "qui ſeipſos ſegregāt, "animales, Spiritum non habentes.

20 Vos autem, dilecti, ſanctiſſimæ veſtræ fidei ſuperſtruentes vos ipſos, per Spiritum ſanctum orantes,

21 Alii alios in charitate Dei conſeruate, expectantes miſericordiam Domini noſtri Ieſu Chriſti in vitam æternam.

22 Et "alios quidē habito delectu commiſeramini:

23 Alios verò "terrore ſeruate, ex flamma rapientes: odio habentes "vel eam tunicam quæ à carnis contactu ſit maculata.

24 Cæterùm ei qui poteſt "vos ſeruare à peccato immunes, & ſtatuere in cōſpectu gloriæ ſuæ inculpatos cum exultatione:

25 *Id eſt* ſoli ſapienti Deo "Seruatori noſtro, gloria & magnificentia & robur "& poteſtas, & nunc & in omnia ſecula. Amē.

19 Hi ſunt qui ſegregant ſemetipſos, animales, ſpiritum non habentes.

20 Vos autē, chariſſimi, ſuperædificantes uoſmetipſos ſanctiſſimæ ueſtræ fidei, in Spiritu ſancto orantes:

21 Voſipſos in dilectione Dei ſeruate, expectantes miſericordiā Domini noſtri Ieſu Chriſti in uitā æternā.

22 Et hos quidem arguite iudicatos:

23 Illos uerò ſaluate, de igne rapiētes: alijs autem miſeremini ī timore: odiētes & eam quæ carnalis eſt, maculatam tunicam.

24 Ei autē q potens eſt uos cōſeruare ſine peccato, & conſtituere ante conſpectū gloriæ ſuæ immaculatos in exultatione,

25 Soli Deo Saluatori noſtro p Ieſum Chriſtū Dominum noſtrū, gloria & magnificentia, imperium & poteſtas ante omne ſeculū, & nunc & in omnia ſecula ſeculorum. Amen.

19 Qui ſeipſos ſegregant, οἱ ἀποδιορίζοντες ἑαυτούς. Addidimus ἑαυτοὺς ex Veteris interpretis & trium vetuſtorum codicum fide: quanquam etiam poſſimus nō ineptè hoc referre ad alios quos iſti à veræ Eccleſiæ cœtu abducant. Hi ſunt nimirum quos Paulus ἑτεροδιδασκαλοῦντας & αἱρετικοὺς vocat, i. qui peculiarem doctrinam docent, & ſectas inſtituunt. Animales, ψυχικοί. Vide 1. Cor. 2. d. 14.

22 Alios quidē habito, &c. οὓς μὲν ἐλεεῖτε διακρινόμενοι. Hæc expoſitio plana eſt, & cū Græcis conſentiēs. Duo enim facit Apoſtolus fratrū genera qui ſanari poſſint, quorum vnum ab altero diſcerni oporteat. Alios enim lenius tractandos & cōmiſeratione, alios, qui iam in ipſa veluti flamma verſentur, periculi denūtiatione in viam eſſe reuocandos. Eraſmus maluit interpretari διακρινόμενοι, dum iudicamini: quod meritò diſplicuit doctiſſimo interpreti. Vulg. Hos quidem arguite iudicatos, οὓς μὲν ἐλέγχετε διακρινομένους: quam lectionem inuenimus in tribus Græcis codicibus: quæ tamen mihi non ita probatur.

23 Terrore, ἐν φόβῳ. Id eſt, abſterrentes illos & ſancta ſeueritate reuocantes. Vetus interpres hoc non legit: neque etiam inuenimus in illis Græcis codicibus quos modò cōmemoraui. Vel eam tunicam, καὶ τὸν χιτῶνα. Hyperbole ab interdictis pollutionum legalium ſumpta: acſi diceret, Volo, quod ad illos ſceleratos attinet, vos ab illorum congreſſu abſtinere, imò quodammodo quicquid illi vel contigerunt, tanquam pollutū execrari. Ideo ἀπὸ τῆς σαρκὸς conuerti A carnis contactu. Vulg. prorſus ineptè, Odientes & eam quæ carnalis eſt, maculatam tunicam. Eraſmus nihilo melius, Odio proſequentes & eam quæ in carne eſt, maculatam tunicam.

24 Vos, ὑμᾶς. Ita lego ex Veteris interpretis & quatuor veterum codicum authoritate. Quòd ſi malimus legere αὐτούς, dicemus pro ἑαυτοὺς poſitum, ita vt eodem recidat ſententia. Neque enim videtur ſatis commodè accipi poſſe pro ipſos, vel eos, vt conuertit Eraſmus. Gloriæ ſuæ, τῆς δόξης αὐτοῦ. Id eſt ſuo: vt gloria Dei pro ipſo paſſim vſurpatur, minimè tamen otioſa periphraſi.

25 Seruatori noſtro, σωτῆρι ἡμῶν. In duobus codicib[9] additur διὰ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, per Ieſū Chriſtum Dominum noſtrū, vt legit Vetus interpres. Et poteſtas, καὶ ἐξουσία. Vetus interpres addit, Ante omne ſeculum, πρὸ παντὸς αἰῶνος: quam lectionem in duobus quoque vetuſtis codicibus Græcis comperimus.

PROLEGOMENA IN APOCALYPSIN IOHANNIS.

QVIA de huius libri authoritate iampridem nonnulli dubitarunt, paucis diluam argumenta quæ in hanc partem adferri solent: deinde quid mihi videatur exponam. Argumenta verò citabo vti sunt ab Erasmo studiosè ac diligenter collecta: cuius quidem adeo varium mihi videtur in hoc argumento (vt in multis aliis) iudicium fuisse, vt quid statuerit, non facilè iudicare possis: nisi quòd eò tandem videtur inclinare vt existimet aliquam esse quidem huius libri authoritatem, sed non eam tamen quæ sit reliquorum qui sine controuersia sunt recepti. Audiamus ergo quid dicat. Testatur, inquit, diuus Hieronymus, Apocalypsin ætate sua non fuisse receptam à Græcis. Dorotheus Tyri episcopus ac martyr, in compendio vitarum tradit Iohannem in Patmo insula Euangelium suum scripsisse, huius autem libri non meminit. Athanasius Græcus in suo catalogo non affirmat hoc opus esse Iohannis. Dionysius Alexandrinus, cuius verba citat Eusebius lib. 7. Ecclesiasticæ historiæ, librum existimat ab alio quopiam Iohanne viro sancto scriptũ. Eusebius ipse ita citat hũc librũ aliquot locis vt Iohanni non sine exceptione tribuat. Idem Caium quendam orthodoxum citat libro tertio, qui à Cerintho hæretico scriptum dicat. Hoc sit primum argumẽtum: ad quod ita respondeo, Si spectetur quibus rationibus permoti sint nonnulli ad hunc librum repudiandum, tum demũ facilè appariturum quàm immeritò hoc fecerint. Deinde sicut à quibusdam fuit repudiatus, ita fuisse à plerisque receptum, adeo quidem vt Epiphanius illos à quibus reiiciebatur, apertè inter hæreticos recẽsuerit: vt interim omittam antiquissimos scriptores, Iustinum philosophum, & Irenæum Lugdunensem episcopum, martyrem vtrunque, non modò illum comprobasse, sed etiam cõmentariis illustrasse. De Dorotheo quod adfertur nihil habet momẽti, qui suo tantũ silẽtio hunc librũ videatur reiecisse. De Athanasio, suspectum esse titulum Erasmus ipse annotauit. De Dionysio mox viderimus, quum ipsius rationem expendemus. Caium (quicunque tandem is fuerit) vel ipsius Dionysii verbis refuto, quæ scripta sunt libro Ecclesiasticæ historiæ tertio. Eusebiũ autem sanè nihil moror, in quo docti omnes iudicium requirunt. Nunc ad alterum argumẽtum veniamus. Scribit, inquit, Hieronymus quosdam eruditissimos viros totum hoc argumentum multis conuitiis fuisse insectatos, quasi nihil haberet Apostolicæ grauitatis, sed vulgatam tantùm rerum historiam, figurarum inuolucris adumbratam. Deinde nec in sententiis esse quicquam Apostolica grauitate dignum. Ad hoc ita respõdeo, Quicunque tandem isti eruditissimi viri fuerint, magnam eos reprehensionem mereri in eo quòd cõuitiis ansi sint eum librum exagitare qui sanè sit breuissimus, si ea demas quæ ad verbũ ex Prophetis exscripsit. Longè aliter Basilius, Gregorius, Cyrillus, Epiphanius, Irenæus, Hippolytus, vt Arethas testatur, qui hunc librum nõ modò (vt Dionysius Alexandrinus) putarunt à sancto viro scriptum esse, sed apertè etiam Iohanni Apostolo vendicarunt: nunquam id certè facturi si Apostolicæ grauitatis nulla in eo vestigia animaduertissent. Vtros verò pro eruditioribus habebimus? an istos quorum & singularis pietas & summa eruditio testata est plurimis ipsorum monimentis: an illos potius quorum ne nomina quidẽ apparent: argumenta verò satis indicant quàm meritò eruditissimi appellentur? Negant in hoc scriptore vllam apparere grauitatem, quum tamẽ penè omnia ex Prophetis ad verbum descripserit. Dicunt eum complecti vulgatam rerum historiam. Id verò quî potest in eo verum esse qui (si admodum pauca excipias) res præteritas non narret, sed futuras prænuntiet? Ista igitur non modò vera non sunt, sed ne verisimilia quidem. Ad tertium argumentum accedamus. Hic, inquit, solicitè suum nomen inculcat, perinde quasi syngrapham scriberet, non librum: idque non solùm præter morem Apostolorum, verùm multo magis præter suum morem, qui in Euangelio multo modestiora narrans, non exprimit tamen vsquam suum vocabulum, sed notulis indicat, Discipulus ille quem diligebat Iesus. Et Paulus coactus referre de visionibus suis, rem sub alterius exponit persona. At hic tam arcana cum Angelis colloquia describens, quot locis inculcat, Ego Iohannes? Hæc est ratio quæ Dionysium Alexandrinum impulit vt ab alio aliquo Iohanne scriptum hunc librum arbitraretur. At, Deus bone, quàm hæc sunt infirma & imbecilla! Nõ animaduerterunt boni viri aliud esse historiam, aliud prophetiam scribere. Nam historiæ veritas aliunde potius quàm à scriptore pendet: in prophetia verò, quia res futuræ prædicuntur, nulla nisi reuelantis & annuntiantis authoritate innixæ, quis non videt hoc requiri in primis vt vnde tandem illarum prædictio emanet, quis patefecerit, quis scripserit intelligamus? Ideo videmus non modò in prophetiarũ initiis, sed etiam in singulis penè visis, nihil æquè solicitè adscribi atque Dei dictãtis & Prophetæ scribentis nomen. Exemplo sit vel vnus Ieremias, qui minimùm centies vicies nomen suum inculcat. Ita enim omnino faciẽdum erat, ne latebras quærere videretur, vt pseudoprophetæ solebant. Quid verò? apud Danielem à capite septimo non penè singulis versiculis repetitur אני דניאל, Ego Daniel? Esaias autem quoties Esaiam filium Amos inculcat? Atqui Iohannes hoc non consueuit in Euangelio. Fateor: nam historiam scribebat, in qua illi accidit quod nulli ex aliis discipulis, vt ipse de se multa dicere cogeretur. At Paulus etiam ipse hoc non fecit. Certè nón fecit eo in loco in quo suas visiones ex professo non tractabat: sed quoties sui muneris præstantiam asserit, quàm altè, quàm magnificè sese Paulum illum esse dicit non ab hominibus, neque per homines, sed à Iesu Christo designatum Apostolum? Quid? quum sua illa certamina prædicat, an personam alienam assumit? Sed aliquid etiam amplius consideremus. Iohãnis nomen in toto hoc opere (nisi me calculus fefellit) quinquies tantùm repetitur: & illud Ego Iohannes, tribus tantùm locis, nempe cap. 1. b. 9, addita tamen explicatione, quæ vna ad omnem amoliendam arrogantiæ suspicionem satis supérque sufficit. Item, 22. a. 2, & 22. b. 8: quibus locis simpliciter tantùm commemorat quid viderit, vt de visionis fide dubitari non possit. Ergo (vt paucis hoc argumentum absoluam) ratio illa Dionysii non modò futilis est, sed etiam imperitiam arguit, atque adeo plena est calumniæ: imò verò (quod ingenuè & sine vlla maleuolentia à me dici Deus testis est) nimium inconsiderata est vox ista, hunc scriptorem perinde suum illud Ego Iohannes inculcare acsi syngrapham, non librũ scriberet. Accedo ad quartum argumentum. In Græcis, inquit, quos viderim exemplaribus, non erat titulus Iohannis Euangelistæ, sed Iohannis Theologi. Atqui vel hic titulus eam Iohanni Euangelistæ vendicat, quem nemo ignorat κατ᾽ ἐξοχὴν fuisse Theologum à veteribus appellatum: quòd de Christi diuinitate nemo vnquam hominum apertius aut diuinius scripserit. Alter autẽ ille Iohannes quem ego sanè suppositititium esse suspicor, non Theologus, (quo cognomento nihil dici potest augustius) sed presbyter dicebatur. Venio tandem ad styli dissimilitudinẽ, quã Dionysius ille Alexandrinus tribus argumentis confirmat, vt refert Nicephorus Ecclesiast. historiæ lib. 6. cap. 23. Primùm ex tota orationis indole ac ductu. Deinde quòd quum Euangelio & epistolæ Iohannis catholicæ multa sint communia, hic liber ne syllabam quidem vllam habeat cum eis cõmunem. Postremò, quòd quum sermonis etiam dono excelluerit Iohannes, alicubi hic noster rusticis barbarismis & solœcismis vtatur. At ego primùm omnium respondeo, istam styli dissimilitudinem minimè esse admirandã in tam dissimili argumẽto.

Nam in Euangelii historia, & in Epistolis, quanuis impulsu Spiritus sancti, tamen ex suo sensu loquitur: hic audita & dictata excipit. Illic partim narrat rem gestā, partim docet: hic de rebus futuris agit, & quidem præscriptis verbis: & miramur eum non iisdem vti sententiis? imò quis vnquam hāc legem cuiquam scriptori præscripsit? Quid quòd pleraq; ipsis superiorum Prophetarum (puta Ezechielis, Danielis, Zachariæ, Esaiæ & aliorum) verbis illi dictantur, ab eodem illo Spiritu nimirum qui quondam per illos hæc eadem erat loquutus? Itaque mirum nemini videri debet quòd non ita culto sermone vtatur, vt qui à Prophetarum qui Hebraicè scripserunt, ne verbis quidem, nedum charactere, discedere voluerit: quo minus sanè suspicari par est quicquam hic commentitium Ecclesiæ obtrudi. Superest vltimum argumentum, quòd videatur Chiliastarum hæresi fauere: quo nomine nonnulli adducti sunt vt hoc opus à Cerintho editum sub Apostoli nomine putarint. Ego verò, vt concedam Chiliastas nonnullis ex hoc libro testimoniis esse abusos, idcirco tamen hæretico tam impuro hunc librum esse tribuendum absit vt concedam, nisi locos illos aliter accipi commodè non posse quispiam ostenderit: alioquin quem tandem librum admittemus? Aliter autem accipiendos esse doctissimi viri iāpridem indicarunt: vt huic libro idem planè acciderit atque epistolæ ad Hebræos, quam nonnulli pertinacissimè repudiarunt, quòd facere pro Nouatianis videretur: quum ipsi potius suam ignorantiam debuerint accusare. Deinde, obsecro, quum alia præterea fuerint Cerinthi deliria, vt qui Deum esse mundi conditorem negarit, Christum ex Maria ac Iosepho cæterorum hominum more genitum docuerit: Christum & Iesum vt distinctas personas separarit: cur non etiam hæc sua dogmata huic libro aspergeret? Atqui tantum abest vt hoc faciat, vt contrà aduersus illos errores certa ex hoc libro testimonia peti possint: vt à Cerintho ista proficisci nō potuisse, vel ex vna ista ratione satis appareat. Quid verò quòd vbi de mille annis loquitur, nihil eorum narrat de quib⁹ Cerinthus tam impiè garriebat? Vbi enim luxus ille? vbi cibus & potus? vbi nuptiæ & ioci? vbi sacrificia & dies festi Hierosolymis celebrandi? Ergo vanū etiam ac futile est hoc argumentum. Quæ quum ita se habeant, quanuis non censuerim quidem ego pertinacius de scriptoris nomine litigandum, tamen Iohanni Apostolo potius quàm cuiquam alii hunc librum tribuerim. Nam præterquam quòd vetustissimū esse constat, & ex veteribus doctissimi & religiosissimi quique, Iohannis Apostoli esse non dubitarunt, his etiam coniecturis ducor, quòd illis temporibus non videam cui tandem alii tantæ maiestatis plenæ prophetiæ, támque augustum Theologi nomen, tribui potuerint: deinde, quòd planè Apostolicæ sit dignitatis non vni alicui Ecclesiæ, sed Asiaticis Ecclesiis scribere: postremò, quod quæ de insula Patmo cōmemorat, cum iis prorsus conueniant quæ de Iohannis exilio veteres summo consensu tradunt. Quòd si tamen liceret ex stylo coniecturam facere, nemini certè potius quàm Marco tribuerim, qui & ipse Iohannes dictus est: adeo nō in verbis tantùm, sed etiā in formulis dicendi plerisque similis ac penè idem est Euangelii Marci & huius libri character. Ad ipsum autem librum quod attinet, quanuis eum esse me agnoscam cui hæc mysteria valde adhuc obscura videantur, tamen quum vbique videam Spiritus prophetici numen eminere, & veterum Prophetarum non tantùm vestigia, sed sententias, ipsáque adeo verba in hoc libro agnoscam: quum manifesta & magnificentissima vbique tum diuinitatis Christi, tum nostræ redemptionis testimonia in eo extare videam: quum denique ex iis quæ prædicta sunt, nonnulla manifestè iam apparuerint, veluti quæ de Asiaticarum Ecclesiarum excidiis, & scorti illius septem montibus insidentis regno prædixit: venio in eam sententiam vt existimem Spiritum sanctum in hunc pretiosissimū librum congerere voluisse quæ ex superiorum Prophetarum prædictionibus implenda post Christi aduentum supererant: ac nonnulla etiam addidisse, quatenus nostra interesse cognouit. Obscuritas in his, fateor, magna est: sed ea minimè noua in Prophetarum (ac præsertim Ezechielis) scriptis. Deinde nostrum hoc vitium est, qui singula diligentius non annotamus, & quotidiana illa Dei prouidentiæ iudicia in Ecclesiæ suæ administratione, rebus nostris priuatis intenti, non consideramus. Postremò, nouit Dominus quid quatenus nosse expediat, ideóque prophetiarum lucem pro sua infinita sapientia non aliter iam olim tēperauit quàm Ecclesiæ vtile fore præsciuit. Superest igitur vt hæc mysteria sancti Dei homines cum timore ac religione, quatenus fas & vtile est, scrutentur: omnes verò, siue quæ nouerint, siue quæ non nouerint, in hoc libro comprehensa Dei mysteria venerentur potius quàm (nonnullorum more) vel derideant, vel fanaticis suis commentis polluant.

Apocalypsis Iohannis theologi.

Ἀποκάλυψις Ἰωάννου τοῦ θεολόγου.

Κεφάλαιον α΄.

ΑΠΟΚΑΛΥΨΙΣ Ἰη-
σοῦ Χριστοῦ, ἣν ἔδωκεν αὐ-
τῷ ὁ Θεὸς δεῖξαι τοῖς δού-
λοις αὐτοῦ ἃ δεῖ γενέσθαι ἐν
τάχει· καὶ ἐσήμανεν ἀποστείλας διὰ τοῦ
ἀγγέλου αὐτοῦ τῷ δούλῳ αὐτοῦ Ἰωάννῃ·
Ὃς ἐμαρτύρησε τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ
τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅσα τε
εἶδε.
Μακάριος ὁ ἀναγινώσκων, καὶ οἱ ἀκού-
οντες τοὺς λόγους τῆς προφητείας, καὶ

NOVA INTERPR.

CAP. I.

1 APOCALY-
psis Iesu Christi,
quam dedit ipsi
Deus, vt indicaret
seruis suis quæ o-
porteat fieri citó: *is* verò mis-
sam per Angelum suum, ser-
uo suo Iohanni significauit:
2 Qui testificatus est sermonẽ
Dei, & testimonium Iesu Chri
sti, & quæcunque vidit.
3 Beatus qui legit, & *beati* qui au
diunt verba prohetiæ huius, &

VETVS.

CAP. I.

1 *APOCALY-
psis Iesu Christi,
quam dedit illi
Deus, palàm facere seruis
suis quæ oportet fieri ci-
tó: & significauit mit-
tens per Angelum suum
seruo suo Iohanni:*
2 *Qui testimonium per-
hibuit uerbo Dei, & testi-
moniũ Iesu Christi, quæ-
cunque uidit.*
3 *Beatus q legit & audit
uerba prophetiæ huius, et*

IN CAPVT I.

1 Apocalypsis, ἀποκάλυψις. Græcum nomen seruaui tanquam ipsi etiã vulgo magis vsitatum in hoc quidem libro designando. Significat autem rerum antè occultarum patefactionem: & quanuis singulari numero ponatur, vniuersalis tamen est totius libri inscriptio, ex Prophetarum more. Iesu Christi, Ἰησοῦ Χριστοῦ. Hanc doctrinam intellige Apocalypsin dici, non, quasi occultum aliquid fuerit Christo ad dexterã Patris sedenti, quod illi patefecerit Pater, sed nostri respectu: nempe quòd Filius illam ex sinu Patris nõ vt alienam, sed vt suam acceptam, Iohanni per Angelorum ministerium patefecerit ad Ecclesiæ ædificationem. Habemus ergo ex hoc loco insignẽ ordinẽ in Prophetiis tradẽdis obseruatũ. Primùm enim collocatur Pater, deinde Filius, iique non vt inæquales, sed vt vnus Deus: neque separati, sed vt distincti, & ita quidem vt Filius tanquã mediator Ecclesiæ perpetuus & æternus consideretur: in quo vno videlicet Pater sese Ecclesiæ suæ patefaciat. Vsus est autem Filius tum antequam caro fieret, tum ex quo sese in cælum recepit, Angelorũ ministerio, sicuti & hodie: sed agente ac moderante omnia Spiritu sancto, qui & Patris & Filii virtus est essentialis, & à Patre ac Filio separari nec debet nec potest. Angeli igitur (vt nobilia Dei instrumenta) Prophetis significarunt quæ in mandatis habebant, & quidem multis modis, prout Domino visum est. Homines demum qui Spiritus sancti afflatu ex Angelis perceperant, tum voce tum scriptis annuntiarunt, prout idem Spiritus illorum animis, linguæ, calamo denique est moderatus. Seruis suis, τοῖς δούλοις αὐτοῦ. Vides asseri diuinitatem Filii, qui dominus sit Ecclesiæ, & Angelis vt ministris vtatur? Nam αὐτοῦ referendum est ad Christum: fuitque hoc explicandum, nequis putaret Patrem Filio vt inferiori hæc tradidisse: quum ista traditio nihil aliud quàm Christi officium declaret, quatenus Dei & hominum est mediator, in quo vno acquiescit Pater. Quæ oporteat fieri citò, ἃ δεῖ γενέσθαι ἐν τάχει. Dionysius Alexandrinus hæc verba citans apud Nicephorum Ecclesiasticæ historiæ lib. 6. cap. 22, legit δεῖξαι τοῖς δούλοις αὐτοῦ ἐν τάχει, vt citò patefaceret seruis suis. Suspicor autem particulam illã ἃ δεῖ γενέσθαι, quæ oporteat fieri, ab aliquo expunctam esse, cui mirum videretur ista citò facienda dici, quæ tã multo pòst tempore facta non fuerint. Sed facilè ad hoc responderi potest ex iis quæ scribuntur 2. Pet. 3. b. 8 & 9. Deinde quum perpetuam venturorum seculorum historiam describat Iohannes, significat nimirum fore vt eorũ quæ hîc patefiunt, exequutio statim inchoetur, nõ autem vt vno momẽto omnia perficiantur. Postremò hæc formula dicendi non huic tantùm libro, sed omnibus quoque Prophetis & Euangelistis est vsitata, tum etiam quum de supremo illo die disserunt, quem tamen adhuc expectamus.

2 Testimonium Iesu Christi, μαρτυρίαν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Vides iterum eundem ordinem seruari? Loquitur enim de Filio, sed ita vt suo loco diximus. Filius per Angelos testificatur: videt Iohannes quæ demonstrãt Angeli, & visa describit. Et quæcunque vidit, ὅσα τε εἶδε. In quibusdam codicibus testatur Arethas hæc addi, καὶ ὅσα ἤκουσε, καὶ ἅτινα εἰσὶ, καὶ ἅτινα δεῖ γενέσθαι μετὰ ταῦτα, & quæcunque vidit, tum ea quæ sunt, tum ea quæ posthac futura sunt. Sed hæc suspicor irrepsisse ex v. 19.

3 Et *beati* qui audiunt, καὶ οἱ ἀκούοντες. Mutatio numeri ex Hebræorum idiotismo.

τηροῦντες τὰ ἐν αὐτῇ γεγραμμένα. ὁ γὰρ καιρὸς ἐγγύς.

seruāt ea quæ in ea scripta sunt. tempus enim propè est.

seruat ea quæ in ea scripta sunt. tēpus enim propè est.

Ἰωάννης ταῖς ἑπτὰ ἐκκλησίαις ταῖς ἐν τῇ Ἀσίᾳ· χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ τοῦ ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος, καὶ ἀπὸ τῶν ἑπτὰ πνευμάτων, ἅ ἐστιν ἐνώπιον τοῦ θρόνου αὐτοῦ·

4 Iohannes septem Ecclesiis quæ sunt in Asia: Gratia *sit* vobis & pax ‖ à Qui est, & Qui erat, ˘ & Qui venturus est: & ˘ à septem spiritibus qui in conspectu throni eius sunt:

4 *Iohannes septem Ecclesiis quæ sūt in Asia: Gratia nobis & pax ab eo q est, & qui erat, & qui uenturus est, & à septem spiritibus qui in conspectu throni eius sunt:* Exodi 3.c.14

Καὶ ἀπὸ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ μάρτυς ὁ πιστός, ὁ πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ ὁ ἄρχων τῶν βασιλέων τῆς γῆς· τῷ ἀγαπήσαντι ἡμᾶς, καὶ λούσαντι ἡμᾶς ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν ἐν τῷ αἵματι αὐτοῦ·

Et à Iesu Christo, ‖ *qui est* fidus ille testis, ‖ primogenitus ille ex mortuis, ac princeps regum terræ: qui dilexit nos, & lauit nos à peccatis nostris ‖ per sanguinem suum:

5 *Et à Iesu Christo q est testis fidelis primogenitus mortuorum, & princeps regum terræ, qui dilexit nos, & lauit nos à peccatis nostris in sanguine suo:* Psal.89.f.38 Col.1.c.18 1.cor.15.c.21 Heb.9.d.14 1.pet.1.d.19 1.ioh.1.d.9

Καὶ ἐποίησεν ἡμᾶς βασιλεῖς καὶ ἱερεῖς τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ αὐτοῦ· αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

6 ˘ Et fecit nos ‖ reges & Sacerdotes Deo & Patri suo: ei *inquā* gloria & robur in secula seculorum. Amen:

6 *Et fecit nos regnum & sacerdotes Deo & Patri suo: ipsi gloria & imperiū in secula seculorum. Amen.* 1.Pet.2.a.5

Ἰδού, ἔρχεται μετὰ τῶν νεφελῶν, καὶ ὄψεται αὐτὸν πᾶς ὀφθαλμός, καὶ οἵτινες αὐτὸν ἐξεκέντησαν· καὶ κόψονται ἐπ' αὐτὸν πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς· ναί, ἀμήν.

7 ‖ Ecce, venit cum nubibus, & videbit eum ˘ omnis oculus, ˘ etiam qui eum trāsfixerunt: & plangent ˘ coram eo omnes ˘ tribus terræ. ˘ etiam, amen.

7 *Ecce, uenit cum nubibus, & uidebit eum omnis oculus: & qui eum pupugerunt: & plangent se super eum omnes tribus terræ. etiam, amen.* Esa.3.c.14 mat.24.c.10 iud.c.14

4 A Qui est, &c. ἀπὸ τοῦ ὁ ὤν, &c. Nequis miretur non respondere constructionē, sciendum est Apostolum ita voluisse exprimere quod scriptum est Exodi 3.c.14, vbi loquens Dominus Mosi ipsius nomen percontanti, Dic, inquit, Israelitis אהיה שלחני אליכם, id est, Sum, fui, & ero, misit me ad vos. Tradunt enim doctissimi Hebræorum, ipsique adeo Thalmudistæ, verbum EHIE tria tempora complecti, præsens, præteritum & futurū: eóque perfectam & omnibus numeris absolutam Dei stabilitatem significari. Hoc verò qui tādem potuit vnico vocabulo exprimi? Sed nondum videtur expeditus nodus. cur enim non dixit τοῦ ὄντος; Respondeo, voluisse Iohannem sacrum illud nomen יהוה explicare, cuius etymologia est in illo Exodi loco tradita: quòd si ὤν & ἐρχόμενος vsus esset tanquam participiis, & verbo ἦν tanquam verbo, nomen illud certè non expressisset, sed eius notationem duntaxat: nempe si dixisset τοῦ ὄντος, καὶ ὃς ἦν, καὶ τοῦ ἐρχομένου. Itaque ὤν, ἦν & ἐρχόμενος, non vt participia, sed vt propria nomina accipienda sunt: quasi dicas ad verbum, Gratia vobis & pax ab Ens, & Erat, & Venturus: quod vt in Græco sermone intelligeretur, necesse fuit addi articulum præpositiuum, & quidem masculinum, ipsi etiam verbo ἦν, quasi ἦν sit nomen proprium: ex quo etiam intelligitur quod antè dixi, nempe articulum ὁ in ὁ ὢν & ὁ ἐρχόμενος non tanquā participiis, neque tanquam nominibus τεχνικῶς siue materialiter acceptis, sed tanquam propriis nominibus esse adiunctum. Superest adhuc vnus scrupulus. nam quum propria etiam nomina inflectantur, cur non dixit τοῦ ὄντος, καὶ τοῦ ἦν, καὶ τοῦ ἐρχομένου? Nempe huc quoque respexit Iohannes quòd apud Hebræos nomen illud יהוה semper est vniforme, quanuis subiecta puncta mutentur, quæ nimirum nō sunt ipsius nominis propria, sed aliunde adscita: ideóque ne articulum quidem voluit inflectere, quasi & ipse sit propriī nominis pars. Nam si τοῦ ὄντος vel τοῦ ἐρχομένου dixisset, visa essent participia nō nomina: quòd si τὸ ἦν scripsisset, visus esset articulus neutrius generis, quasi τὸ ἦν materialiter (quod aiunt) acciperetur. Superest vt ὁ ἦν annotemus melius conuerti Erat quàm Fuit, vt perpetuitas declaretur cum æternitate coniuncta. i. quæ principium non habuerit, & sit aliena ab omni intermissione: sicut diximus Ioh.1.a.1. Et qui venturus est, καὶ ὁ ἐρχόμενος. Cur nō potius ὁ ἐσόμενος, sicut ὁ ἦν; Nempe duas ob causas: primùm quia videretur quodammodo nouum aliquod principium essentiæ introducere: deinde quia Deum vt iudicem vbique statuit nobis proponere. Scimus autem fore vt Pater in Filio mundum iudicet, Act.17.g.31. A septem spiritibus, ἀπὸ τῶν ἑπτὰ πνευμάτων. Dei maiestati adiungit suos stipatores, non quasi illos vlla in parte vel Deo exæquet, vel cum Christo conferat: sicut etiam Paulus testes vnà citat Deum, Christum, & Angelos, 1.Tim.5.d.21. Nam quòd septem hos spiritus nonnulli pro Spiritu sancto acceperunt, cuius septiformis (vt loquuntur) sit gratia, manifestè refelli potest vel ex eo quod scribitur infrà, 5.b.6. Ac nequis hoc loco offendatur, quasi ad istos spiritus aliquid transferatur quod ad diuinitatem tantùm pertineat, vel quasi Christus istis spiritibus subiiciatur, considerentur diuina elogia quæ paulo pôst tribuuntur Christo. Vnius enim Dei est, & quidem qui homo sit factus, sanguine suo abluere mundi peccata: neque vsquam Angelis gloria & robur æternū tribuitur, sed hoc ipsum est quod Angeli Deo acclamant. Christus ergo vt Deus hîc describitur, septem autem isti Spiritus vt ministri ante thronum collocātur: ergo etiam coram Christo, vt qui Deo Patri assideat. Denique vt nemo de hoc possit ambigere, iidem isti septem spiritus infrà, 5.b.6, Agni cornua & oculi (i. ministri) dicuntur.

5 *Qui est* fidus ille testis, ὁ μάρτυς ὁ πιστός. Subauditur ὅς ἐστιν, vti apud Hebræos subintelligi solet אשר. Vide Ephes.cap.2.a.5.

6 Et fecit, καὶ ἐποίησεν. Iterum subauditur ὅς ex eodem Hebræorum idiotismo.

7 Omnis oculus, πᾶς ὀφθαλμός. Id est Omnes homines, siue omnium oculi eum videbunt. Etiā qui eum transfixerunt, καὶ οἵτινες, &c. Καὶ non est copula hoc in loco, (quos enim homines copularet, qui omnes homines semel dixit?) sed respōdet particulæ Hebræorū גם, acsi in vernaculo sermone dicas *mesmement*, vel, *voire mesmes ceux qui l'ont percé*. Deinde τὸ ἐκκεντεῖν respondet Hebræo verbo דקר, Zach.12.c.10: quod non significat dun-

taxat pungere aut compungere, ſed perfodere ac transfigere. Vulg. Et qui eum pupugerunt. Eraſmus, Et qui cõpunxerunt eum. Coram eo, ἐπ' αὐτόν. Heb. עליו, vt Pſal. 9. d. 20: vel Propter eum, quia videlicet tum demũ agnoſcent quem antè contempſerint, & crudeliſſimè fuerint perſequuti. Vulg. & Eraſ. Super eum. Tribus terræ, αἱ φυλαὶ τῆς γῆς. De vniuerſa terra hoc accipio, de qua tamen loquitur tanquam de terra Chanaan, quã ſingulis Gentibus Dominus ſuam ſortem diſtribuerit. Etiam Amen, ναὶ ἀμήν. Sic apud Dauidem & alios Amen, amen, emphaſeως cauſa. Quid ſi verò Græcè vnum, Hebraicè alterum expreſſit vt tum Iudæos tum Græcos confirmaret illi iudicio fore obnoxios?

Infrà, 21. b. 9, & c. 13

8 Ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἀρχὴ καὶ τέλος, λέγει ὁ Κύριος, ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος, ὁ παντοκράτωρ.

8 ‖Ego ſum A & Ω, id eſt principiũ & finis, dicit Dominus, Qui eſt, & Qui erat, & Qui venturus eſt, ille *inquam* omnipotens.

8 *Ego ſum A & Ω, principium & finis, dicit Dominus Deus, Qui eſt, & Qui erat, et Qui uenturus eſt, Omnipotens.*

9 Ἐγὼ Ἰωάννης ὁ καὶ ἀδελφὸς ὑμῶν, καὶ συγκοινωνὸς ἐν τῇ θλίψει καὶ ἐν τῇ βασιλείᾳ καὶ ὑπομονῇ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐγενόμην ἐν τῇ νήσῳ τῇ καλουμένῃ Πάτμῳ, διὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ διὰ τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

9 Ego Iohannes, *qui* & frater veſter *ſum*, & ſocius in afflictione & regno & tolerantia Chriſti Ieſu, eram in inſula quæ vocatur Patmos, propter ſermonem Dei & teſtimonium Ieſu Chriſti:

9 *Ego Iohannes frater ueſter & particeps in tribulatione & regno, & patientia in Chriſto Ieſu, fui in inſula quæ appellatur Patmos, propter uerbum Dei & teſtimonium Ieſu:*

10 Ἐγενόμην ἐν πνεύματι ἐν τῇ κυριακῇ ἡμέρᾳ· καὶ ἤκουσα ὀπίσω μου φωνὴν μεγάλην ὡς σάλπιγγος,

10 Fui *autem* Spiritu correptus die Dominico, & audiui à tergo vocem magnam tanquam tubæ,

10 *Fui in Spiritu in Dominica die, & audiui poſt me uocem magnam tanquam tubæ,*

11 Λεγούσης, Ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος· καί, Ὃ βλέπεις γράψον εἰς βιβλίον, καὶ πέμψον ταῖς ἐκκλησίαις ταῖς ἐν Ἀσίᾳ, εἰς Ἔφεσον, καὶ εἰς Σμύρναν, καὶ εἰς Πέργαμον, καὶ εἰς Θυάτειρα, καὶ εἰς Σάρδεις, καὶ εἰς Φιλαδέλφειαν, καὶ εἰς Λαοδίκειαν.

11 Dicẽtis, Ego ſum A & Ω, primus ille & vltimus. &, Quod vides ſcribe in libro, & mitte ſeptem Eccleſiis quæ ſunt in Aſia, Epheſi & Smyrnæ, & Pergami, & Thyatiræ, & Sardibus, & Philadelphiæ, & Laodiceæ.

11 *Dicentis, Quod uides, ſcribe in libro: & mitte ſeptẽ Eccleſiis quæ ſunt in Aſia, Epheſo, & Smyrnæ, et Pergamo, & Thyatiræ, & Sardis, & Philadelphiæ, & Laodiciæ.*

12 Καὶ ἐπέστρεψα βλέπειν τὴν φωνὴν ἥτις ἐλάλησε μετ' ἐμοῦ· καὶ ἐπιστρέψας εἶδον ἑπτὰ λυχνίας χρυσᾶς,

12 Conuerſus ſum igitur vt viderem vocem quæ loquuta erat mecum. Conuerſus autem vidi ſeptem candelabra aurea.

12 *Et conuerſus ſum ut uiderem uocem quæ loquebatur mecum. Et conuerſus uidi ſeptem candelabra aurea.*

13 Καὶ ἐν μέσῳ τῶν ἑπτὰ λυχνιῶν ὅμοιον υἱῷ ἀνθρώπου, ἐνδεδυμένον ποδήρη, καὶ περιεζωσμένον πρὸς τοῖς μαστοῖς ζώνην χρυσῆν.

13 Et in medio ſeptem candelabrorum aureorum *quendam* ſimilem Filio hominis, indutũ talari *ueſte*, & præcinctum ad mamillas zona aurea.

13 *Et in medio ſeptem candelabrorum ſimilẽ Filio hominis, ueſtitum podere, & præcinctũ ad mamillas zona aurea.*

8 A & Ω, Α καὶ Ω. Hoc quidem Latinè explicari non poteſt. quid autem ſignificet fortaſſis non eſt omnibus notum. Nam quod refert Eraſmus, eum qui in re quapiam ſit primus, id eſt præſtantiſſimus, Græco prouerbio dici Alpha, Chriſto quidem optimè conuenit, vt qui nomen acceperit quod eſt ſupra omne nomẽ: ſed quomodo quadrabit alterum? Nam ſi Alpha dicitur qui cæteris anteit, O mega ſanè dicetur qui omnium eſt poſtremus: vt illud quidem ſummæ ſit dignitatis, iſtud verò eius conditionis qua nulla ſit inferior. Chriſtum igitur ſciendum eſt hîc loqui vt eum qui Deus eſt æternus: acſi diceret, Ego is ſum ante quem nihil eſt, imò per quem factum eſt quicquid factum eſt, quique, vt omnia intereant, ſuperſtes illis omnibus maneam. Denique ſicut Alpha ſeſe vocat quòd omnium rerum principio ſit antiquior, ita accipiemus O mega pro eo qui ſit omni fine poſterior, vt verè ſua illi conſtet æternitas. *Id eſt* principium & finis, ἀρχὴ καὶ τέλος. Hoc non legit Complutenſis editio, neque etiam Arethas. Legitur tamen ſine controuerſia infrà, cap. 21. b. 6, & 22. c. 13.

10 Fui *autem* Spiritu correptus, ἐγενόμην ἐν πνεύματι. Ita ſignificat ſanctũ illũ ἐνθουσιασμόν, quo Prophetæ correpti extra mundũ peregrinabantur cũ Domino: minimè id quidẽ, vt inſani illi vates, ſed ab ea maieſtate ad tempus abſorpti quam capere huius corporis anguſtiæ non poterant, vt mentem quodammodo à corpore abduci oporteret. Ita ſæpe ſcribit Ezechiel ſe tranſlatum fuiſſe à Domini Spiritu, & Spiritum Domini in ſe incidiſſe. Eadẽ loquutione vtitur Marcus 1. c. 23, & 5. a. 2: ſed de impuro Spiritu loquens. Die Dominico, ἐν τῇ κυριακῇ ἡμέρᾳ. Loci & diei circũſtantia pertinẽt etiã ad fidẽ narrationi faciendã. itaque diligenter iſta ſolent Prophetæ explicare, ac præſertim Ezechiel: vt 1. a. 1, & 8. a. 1, & aliis locis. Diẽ autẽ Dominicum vocat qui à Paulo dicitur μία σαββάτων, 1. Cor. 16. a. 2. vt Act. 20. b. 7. quo die apparet iã tum ſolitos fuiſſe ſanctos conuenire.

11 Ego ſum A & Ω, primus ille & vltimus, &c. ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος, &c. Hæc non legit Arethas, neque in Cõplutenſi editione extãt, neque etiã in alio quodã vetuſto codice ex noſtris: vt nihil mirum ſit à Vetere interprete non fuiſſe conuerſa. Mihi tamen iſta repetitio videtur Iohannis ſtylo conuenire.

12 Vt viderem vocem, βλέπειν τὴν φωνήν. Vocem appellat eum quem nondum viderat, ſed duntaxat loquentem audierat: acſi diceret, Conuerſus ſum vt eum viderem cuius vocem audieram.

13 Filio hominis, υἱῷ ἀνθρώπου. Id eſt homini, ſiue qui hominem referebat: ex Hebræorum idiotiſmo,

quem

quem alibi expoſuimus. Quanuis enim hic Chriſtus erat, tamen in genere hoc accipiendum eſſe de hominis figura, vel ex eo apparet quòd non additur articulus: itē ex Dan. 10. a. 5, vbi ſimile prorſus viſum deſcribitur.

Ἡ δὲ κεφαλὴ αὐτοῦ καὶ αἱ τρίχες, λευκαὶ ὡσεὶ ἔριον λευκόν, ὡς χιών· καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ὡς φλὸξ πυρός.

14 Caput autē eius & capilli erāt cādidi vt lana alba, tāquā nix: & oculi eius vt flamma ignis.

14 *Caput autē eius et capilli erāt cādidi tāquā lana alba, et tāquā nix: & oculi ei⁹ tanquā flāma ignis.*

Καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὅμοιοι χαλκολιβάνῳ, ὡς ἐν καμίνῳ πεπυρωμένοι· καὶ ἡ φωνὴ αὐτοῦ ὡς φωνὴ ὑδάτων πολλῶν.

15 Pedes autē eius ſimiles ″chalcolibano, veluti ī fornace ardētes: & vox illius tanquam vox aquarum multarum.

15 *Et pedes eius ſimiles orichalco, ſicut in camino ardēti: & uox illius tanquā uox aquarū multarū*

Καὶ ἔχων ἐν τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ χειρὶ ἀστέρας ἑπτά· καὶ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ῥομφαία δίστομος ὀξεῖα ἐκπορευομένη· καὶ ἡ ὄψις αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος φαίνει ἐν τῇ δυνάμει αὐτοῦ.

16 Habebat autem in dextra ſua ſtellas ſeptem: & ex ore eius anceps gladius prodibat: & facies eius qualis ſol in ſuo vigore lucet.

16 *Et habebat in dextera ſua ſtellas ſeptem, & de ore eius gladius utraque parte acutus exibat: & facies eius, ſicut ſol lucet in uirtute ſua.*

Καὶ ὅτε εἶδον αὐτόν, ἔπεσα πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ ὡς νεκρός· καὶ ἐπέθηκε τὴν δεξιὰν αὐτοῦ χεῖρα ἐπ' ἐμέ, λέγων μοι, Μὴ φοβοῦ· ἐγώ εἰμι ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος,

17 Quū autē vidiſſem eū, cecidi ad pedes eius veluti mortu⁹. tū impoſuit mihi dextram ſuam, dicens mihi, Ne metue: ‖ ego ſum primus & vltimus,

17 *Et quū uidiſſem eū, cecidi ad pedes eius tanquā mortuus. & poſuit dexteram ſuam ſup me, dicens, Noli timere: ego ſum primus & nouiſſimus,* Eſaiæ 41, b. 4; & 44. a. 6

Καὶ ὁ ζῶν, καὶ ἐγενόμην νεκρός, καὶ ἰδοὺ ζῶν εἰμι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν· καὶ ἔχω τὰς κλεῖς τοῦ ᾅδου καὶ τοῦ θανάτου.

18 Et qui viuo, ſed fui mortuus, & ecce viuo in ſecula ſeculorum. amē. & habeo claues inferorum & mortis.

18 *Et uiuus, & fui mortu⁹, & ecce ſum uiuens in ſecula ſeculorū, & habeo claues mortis & inferni.*

Γράψον ἃ εἶδες, καὶ ἅ εἰσι, καὶ ἃ μέλλει γίνεσθαι μετὰ ταῦτα.

19 Scribe quæ vidiſti, & quæ ſūt, & quæ poſthæc ſunt futura.

19 *Scribe ergo quæ uidiſti, & quæ ſunt, & quæ oportet fieri poſthæc.*

Τὸ μυστήριον τῶν ἑπτὰ ἀστέρων ὧν εἶδες ἐπὶ τῆς δεξιᾶς μου, καὶ τὰς ἑπτὰ λυχνίας τὰς χρυσᾶς. οἱ ἑπτὰ ἀστέρες, ἄγγελοι τῶν ἑπτὰ ἐκκλησιῶν εἰσι· καὶ αἱ ἑπτὰ λυχνίαι ἃς εἶδες, ἑπτὰ ἐκκλησίαι εἰσί.

20 Myſteriū ſeptē ſtellarū quas vidiſti in dextra mea, & ſeptē cādelabra aurea. Septem ſtellæ, Angeli ſunt ſeptem Eccleſiarū: & candelabra ſeptem quæ vidiſti, ſeptem Eccleſiæ ſunt.

20 *Sacramētum ſeptem ſtellarum quas uidiſti in dextera mea, & ſeptem cādelabra aurea. Septem ſtellæ, Angeli ſunt ſeptem Eccleſiarū: & cādelabra ſeptē, ſeptē ſunt Eccleſiæ.*

Κεφάλαιον β.

CAP. II.

CAP. II.

ΤΩ ἀγγέλῳ τῆς Ἐφεσίνης ἐκκλησίας γράψον, Τάδε λέγει ὁ κρατῶν τοὺς ἑπτὰ ἀστέρας ἐν τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ, ὁ περιπατῶν ἐν μέσῳ τῶν ἑπτὰ λυχνιῶν τῶν χρυσῶν·

1 ANgelo Epheſinæ Eccleſiæ ſcribe, Hæc dicit qui tenet ſeptē ſtellas in dextra ſua, qui ambulat inter ſeptem cādelabra aurea:

1 *ANgelo Epheſinæ Eccleſiæ ſcribe, Hæc dicit q tenet ſeptē ſtellas in dextera ſua, q ambulat in medio ſeptem cādelabrorum aureorum:*

Οἶδα τὰ ἔργα σου, καὶ τὸν κόπον σου, καὶ τὴν ὑπομονήν σου, καὶ ὅτι οὐ δύνῃ βαστάσαι κακούς· καὶ ἐπειράσω τοὺς φάσκοντας εἶναι ἀποστόλους, καὶ οὐκ εἰσί· καὶ εὗρες αὐτοὺς ψευδεῖς.

2 Noui opera tua, & laborem & tolerantiam tuam, & quòd nō poſſis ferre malos: & exploraris eos qui ſe dicunt Apoſtolos eſſe, & non ſunt, & comperiſti eos eſſe mendaces.

2 *Scio opa tua, & laborē & patiētiā tuā: & qa nō potes ſuſtinere malos, & tentaſti eos q ſe dicunt Apoſtolos eſſe, & nō ſunt: & inueniſti eos mendaces.*

Καὶ ἐβάστασας, καὶ ὑπομονὴν ἔχεις· καὶ διὰ τὸ ὄνομά μου κεκοπίακας καὶ οὐ κέκμηκας.

3 Et onere preſſus fuiſti, & ſuſtines: & propter nomen meum laboraſti, & nō es defatigatus.

3 *Et patiētiā habes, & ſuſtinuiſti propter nomē meum, & non defeciſti.*

15 Chalcolibano, χαλκολιβάνῳ. Vulg. Orichalco: rectè, vt ego coniicio. Nā orichalcū vocarunt veteres præſtantiſſimū æris foſſilis genus, quod ob præcipuā bonitatē, inquit Plinius, admirationē diu obtinuit: nec reperitur, longo iam tempore effœta tellure. Apparet igitur ὀρείχαλκον vocatum fuiſſe παρὰ τὸ ἐν ὄρεσι μεταλλεύεσθαι: vt admodū imperitè à nōnullis aurichalcū ſcribatur, quaſi ex auro & ære miſtum. Valde quidē fulgidū fuiſſe, vel ex Heſiodo apparet, qui φαεινὸν vocat, in Herculis ſcuto: atque adeo ſpeciem quandā fulgentis auri habuiſſe liquet etiā ex quodā Ciceronis loco, libro Off. 3. Denique hoc eſt quod Dan. 10. a. 6, & Ezech. 1. b. 7, קלל dicitur, i. refulgēs, à cōſequenti tamē, quū propriè politū ac terſum declaret. Sed qua tandē ratione chalcolibanū vocauit? An (vt Arethas exiſtimat) q in Libano effoderetur? Ego verò nuſquā legi in Libano fuiſſe ærifodinas, ſed potius in mōtibus qui Palæſthinā ab Arabia Petræa dirimūt. Nihil tamē aptius inuenio quod dicā. Nā quod ex Suida refert Eraſmus, quoddā fuiſſe electri genus, & quod cōmemorat etiā Arethas, ſignificari poſſe quaſi thuris genus quod æris ſpeciē referret, harū rerū peritiorib⁹ æſtimādū relinquo. Mihi quidē ex Dan. collatione omnino videtur orichalcum ſignificari: quanuis Græcam vocē integrā relinquere maluerim q̃ cuiquā præiudiciū adferre.

IN CAPVT II.

1 Angelo, τῷ ἀγγέλῳ. Sic puto deſignari miniſtrorum cœtum, vel τὸν προεστῶτα, ſiue ἐπίσκοπον.

Ἀλλ' ἔχω κατὰ σοῦ, ὅτι τὴν ἀγάπην σου τὴν πρώτην ἀφῆκας.

4 Sed habeo *aliquid* aduersum te, quòd charitatem tuam primam omiseris.

4 Sed habeo aduersum te, quòd charitatem tuã primam reliquisti.

Μνημόνευε οὖν πόθεν ἐκπέπτωκας, καὶ μετανόησον, καὶ τὰ πρῶτα ἔργα ποίησον· εἰ δὲ μή, ἔρχομαί σοι ταχύ, καὶ κινήσω τὴν λυχνίαν σου ἐκ τοῦ τόπου αὐτῆς, ἐὰν μὴ μετανοήσῃς.

5 Memor esto itaque vnde excideris,& resipisce, & priora opera facito: sin minus, veniam aduersum te citò, & mouebo candelabrum tuũ è loco suo, nisi resipueris.

5 Memor esto itaq; unde excideris, & age pœnitẽtiã, & prima opera fac: sin autem, uenio tibi, & mouebo candelabrum tuũ de loco suo, nisi pœnitentiam egeris.

Ἀλλὰ τοῦτο ἔχεις ὅτι μισεῖς τὰ ἔργα τῶν Νικολαϊτῶν, ἃ κἀγὼ μισῶ.

6 Sed hoc habes quòd odisti facta Nicolaitarum, quæ & ego odi.

6 Sed hoc habes, quia odisti facta Nicolaitarum, quæ & ego odi.

Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις, Τῷ νικῶντι δώσω αὐτῷ φαγεῖν ἐκ τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς, ὅ ἐστιν ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου τοῦ Θεοῦ.

7 Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis, Victori dabo edere "ex arbore" vitæ quæ est "in medio paradisi Dei.

7 Qui habet aurẽ, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis, Vincenti dabo edere de ligno uitæ, quod est in paradiso Dei mei.

Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐκκλησίας Σμυρναίων γράψον, Τάδε λέγει ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος, ὃς ἐγένετο νεκρός, καὶ ἔζησεν·

8 Angelo verò Smyrnæorum Ecclesiæ scribe, Hæc dicit primus ille & vltimus, qui fuit mortuus, & viuit:

8 Et Angelo Smyrnæ Ecclesiæ scribe, Hæc dicit primus & nouissimus, qui fuit mortuus, & uiuit:

Οἶδά σου τὰ ἔργα καὶ τὴν θλῖψιν καὶ τὴν πτωχείαν, (πλούσιος δὲ εἶ) καὶ τὴν βλασφημίαν τῶν λεγόντων Ἰουδαίους εἶναι ἑαυτούς, καὶ οὐκ εἰσίν, ἀλλὰ συναγωγὴ τοῦ Σατανᾶ.

9 Noui opera tua & afflictionem & paupertatem, (sed diues es)& blasphemiam eorum qui se dicunt Iudæos esse,& nõ sunt, sed synagoga Satanæ.

9 Scio tribulationem tuã & pauptatem tuam: sed diues es & blasphemaris ab ijs q se dicunt Iudæos esse, & non sunt, sed sunt synagoga Satanæ.

Μηδὲν φοβοῦ ἃ μέλλεις πάσχειν· ἰδού, μέλλει βαλεῖν ἐξ ὑμῶν ὁ διάβολος εἰς φυλακήν, ἵνα πειρασθῆτε· καὶ ἕξετε θλῖψιν ἡμερῶν δέκα. γίνου πιστὸς ἄχρι θανάτου, καὶ δώσω σοι τὸν στέφανον τῆς ζωῆς.

10 Nihil metue eorum quæ passurus es: ecce, futurum est vt mittat diabolus aliquos ex vobis in carcerem, vt exploremini: & habebitis afflictionẽ dierum decem. esto fidelis vsque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ.

10 Nihil eorum timeas quæ passurus es: ecce, missur[9] est diabolus aliquos ex uobis in carcerem ut tentemini: & habebitis tribulationem diebus decẽ. esto fidelis usque ad mortem, & dabo tibi coronã uitæ.

Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις, Ὁ νικῶν, οὐ μὴ ἀδικηθῇ ἐκ τοῦ θανάτου τοῦ δευτέρου.

11 Qui habet aurem, audiat quid Spirit[9] dicat Ecclesiis, Victor non lædetur à morte secunda.

11 Qui habet aurẽ, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis, Qui uicerit, non lædetur à morte secunda.

Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Περγάμῳ ἐκκλησίας γράψον, Τάδε λέγει ὁ ἔχων τὴν ῥομφαίαν τὴν δίστομον τὴν ὀξεῖαν·

12 Angelo verò Pergamensis Ecclesiæ scribe, Hæc dicit qui habet romphæam illam vtrinque acutam.

12 Et Angelo Pergami Ecclesiæ scribe, Hæc dicit q habet romphæam utraque parte acutam:

Οἶδα τὰ ἔργα σου, καὶ ποῦ κατοικεῖς, ὅπου ὁ θρόνος τοῦ Σατανᾶ, καὶ κρατεῖς τὸ ὄνομά μου, καὶ οὐκ ἠρνήσω τὴν πίστιν μου, καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐν αἷς Ἀντίπας ὁ μάρτυς μου ὁ πιστός, ὃς ἀπεκτάνθη παρ' ὑμῖν, ὅπου κατοικεῖ ὁ Σατανᾶς.

13 Noui opera tua, & vbi habites, *nempe* vbi thronus est Satanæ,& *quòd* teneas nomen meum, neque negasti fidem meã, "etiam iis diebus quibus Antipas martyr ille meus fidelis "trucidatus est apud vos, vbi Satanás habitat.

13 Scio ubi habitas, ubi sedes est Satanæ, & tenes nomen meum, & non negasti fidem meam: & in diebus illis, Antipas testis meus fidelis, qui occisus est apud uos, ubi Satanas habitat.

4 Habeo *aliquid* aduersum te, ἔχω κατὰ σοῦ. Sub. τι: acsi dicat, Habeo de quo tecum expostulẽ. Vide Mar.6.c.19.
7 Ex arbore, ἐκ τοῦ ξύλου. Duplex Hebraismus, tũ φ lignũ pro arbore, tũ quòd arborẽ pro fructu arboris dixit. Vitæ, τῆς ζωῆς. i. vitali. ex Hebr. idiotismo sæpe iã à nobis annotato. In medio paradisi Dei, ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου τοῦ Θεοῦ. Arethas & quidã ex vetustis nostris libris habẽt ἐν τῷ παραδείσῳ τοῦ Θεοῦ μου, in paradiso Dei mei, vt vertit Vetus interpres. Neq; est quòd quisquã hac loquutione offendatur, quũ post resurrectionẽ etiã sic loquatur Dominus, tanquã mediator videlicet, Ioh.20.d.17. 13 Etiã iis diebus quib[9] Antipas,&c. καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐν αἷς Ἀντίπας. Καὶ iterũ respõdet particulæ גם, i. etiã. Amplificatur enim Pergamẽsiũ fides, quòd in ipso persequutionis æstu cõstantes fuerint. Vetus interpres omisit relatiuũ, quod tamẽ necessariò fuit exprimẽdũ. Eras. Et in diebus meis Antipas,&c. repugnãte omniũ emẽdatorũ codicũ fide, ipsáq; adeo sentẽtia. Mẽdosum enim est quod excudit Frobenius ἐμαῖς pro ἐν αἷς, quod illic etiã est ad marginẽ annotatũ. Trucidatus est, ἀπεκτάνθη. Vulg. & Eras. Qui occisus est. Atqui redũdat prouocabulũ ὅς, eo pleonasmo quẽ exposuimus Ro.16.d.17.

Ἀλλ' ἔχω κατὰ σοῦ ὀλίγα, ὅτι ἔχεις ἐκεῖ κρατοῦντας τὴν διδαχὴν Βαλαάμ, ὃς ἐδίδασκεν τὸν Βαλὰκ βαλεῖν σκάνδαλον ἐνώπιον τῶν υἱῶν Ἰσραήλ, φαγεῖν εἰδωλόθυτα καὶ πορνεῦσαι.

Οὕτως ἔχεις καὶ σὺ κρατοῦντας τὴν διδαχὴν τῶν Νικολαϊτῶν· ὃ μισῶ.

Μετανόησον· εἰ δὲ μή, ἔρχομαί σοι ταχύ, καὶ πολεμήσω μετ' αὐτῶν ἐν τῇ ῥομφαίᾳ τοῦ στόματός μου.

Ὁ ἔχων οὖς ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις. τῷ νικῶντι δώσω αὐτῷ φαγεῖν ἀπὸ τοῦ μάννα τοῦ κεκρυμμένου, καὶ δώσω αὐτῷ ψῆφον λευκήν, καὶ ἐπὶ τὴν ψῆφον ὄνομα καινὸν γεγραμμένον, ὃ οὐδεὶς ἔγνω εἰ μὴ ὁ λαμβάνων.

Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Θυατείροις ἐκκλησίας γράψον, Τάδε λέγει ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ ἔχων τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ ὡς φλόγα πυρός, καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὅμοιοι χαλκολιβάνῳ·

Οἶδά σου τὰ ἔργα καὶ τὴν ἀγάπην, καὶ τὴν διακονίαν, καὶ τὴν πίστιν, καὶ τὴν ὑπομονήν σου, καὶ τὰ ἔργα σου, καὶ τὰ ἔσχατα πλείονα τῶν πρώτων.

Ἀλλ' ἔχω κατὰ σοῦ ὀλίγα, ὅτι ἐᾷς τὴν γυναῖκα Ἰεζαβὴλ τὴν λέγουσαν ἑαυτὴν προφῆτιν, διδάσκειν καὶ πλανᾶσθαι ἐμοὺς δούλους, πορνεῦσαι καὶ εἰδωλόθυτα φαγεῖν.

Καὶ ἔδωκα αὐτῇ χρόνον ἵνα μετανοήσῃ ἐκ τῆς πορνείας αὐτῆς, καὶ οὐ μετενόησεν.

Ἰδού, ἐγὼ βάλλω αὐτὴν εἰς κλίνην, καὶ τοὺς μοιχεύοντας μετ' αὐτῆς, εἰς θλίψιν μεγάλην, ἐὰν μὴ μετανοήσωσιν ἐκ τῶν ἔργων αὐτῶν.

Καὶ τὰ τέκνα αὐτῆς ἀποκτενῶ ἐν θανάτῳ, καὶ γνώσονται πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι ὅτι ἐγώ εἰμι ἐρευνῶν νεφροὺς καὶ καρδίας· καὶ δώσω ὑμῖν ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα ὑμῶν.

14 Sed habeo aduersum te pau
ca, quòd habeas istic qui teneāt
doctrinam ‖Balaam, qui doce-
bat "Balac obiicere offendicu-
lum coram filiis Israel, vt ede-
rent ex iis quæ simulacris im-
molantur, & scortarentur.
15 Ita habes etiam qui teneant
doctrinam Nicolaitarū: quod
odi.
16 Resipisce: sin minus, veniam
aduersum te citò, & pugnabo
cum illis gladio oris mei.
17 Qui habet aurē, audiat quid
Spiritus dicat Ecclesiis. Victori
dabo edere ex "Manna illo abs-
condito: & dabo illi "calculum
album, & in calculo nomē no-
uum scriptum, quod nemo no
uit nisi qui accipit.
18 Angelo verò Thyatirensis
Ecclesiæ scribe, Hæc dicit Filius
Dei qui habet oculos tāquam
flammam ignis, & cuius pedes
sunt similes chalcolibano:
19 Noui opera tua & charitatē,
& "subministrationem, & fidē,
& tolerantiam tuam, & opera
tua, & vltima plura prioribus.
20 Sed habeo aduersus te pauca:
quòd permittis mulierem Ie-
zabel, quæ se dicit prophetis-
sam, docere, & seducere seruos
meos, vt scortentur, & edāt ex
iis quæ simulacris īmolantur.
21 Et dedit illi tēp⁹ vt resipisceret
à scortatione sua: & nō resipuit.
22 Ecce, ego abiiciam eam in
lectum: & eos "qui adulterium
committunt cum ea, in affli-
ctionem maximam, nisi resi-
puerint ab operibus suis.
23 Et filios eius "interficiā mor
te: sciéntq; omnes Ecclesiæ me
esse ‖ scrutatorem renū & cor-
dium: & dabo vnicuique vestrū
secundum opera sua.

14 Sed habeo aduersus te
pauca: quia habes illic te
nentes doctrinā Balaā, q Num. 24. c.14 & 25.a.1
docebat Balac mittere scā
dalū coram filijs Israel,
edere & fornicari.
15 Ita habes & tu tenentes
doctrinam Nicolaitarum.
16 Similiter pœnitentiā a-
ge: si quo minus, ueniam ti
bi citò, & pugnabo cū illis
in gladio oris mei.
17 Qui habet aurē, audiat
quid Spiritus dicat Eccle-
siis. Vincenti dabo manna
absconditum, & dabo illi
calculum candidum: &
in calculo nomen nouum
scriptum, quod nemo scit,
nisi qui accipit.
18 Et Angelo Thyatiræ Ec-
clesiæ scribe, Hæc dicit
Filius Dei, qui habet ocu-
los tanquam flammam
ignis, & pedes eius simi
les aurichalco:
19 Noui opera tua, & fidē,
& charitatem, & mini-
sterium, & patientiā tuā,
& opera tua nouissima
plura prioribus.
20 Sed habeo aduersus te
pauca, quia permittis mu
lierem Iesabel, quæ se di
cit prophetin, docere, et se
ducere seruos meos, forni
cari & manducare de i-
dolothytis.
21 Et dedi illi tēp⁹ ut pœnitē
tiā ageret: et nō uult pœ-
nitere à fornicatione sua.
22 Ecce, mittam eā in lectū,
& q mœchantur cum ea,
in tribulatione maxima
erunt, nisi pœnitentiam
ab operibus suis egerint:
23 Et filios eius interficiam
in morte, & scient omnes
Ecclesiæ qa ego sum scru
tās renes & corda, & da 1.Sam.16.b.7
bo unicuique uestrum se- psal.7.c.10
cundum opera sua. ier. 11.d.20, & 17.b.10

14 Balac, τὸν Βαλάκ. Sic legit Arethas, quem sequitur Cōplut. editio, & alius vetustus codex, & Vetus etiam interpres. Alii codices legunt ἐν τῷ Βαλάκ, i. in Balac. vt cōuertit Eras. quod mihi nō probatur. Quod autē de idolothytis hîc refertur, ad eam speciē accōmodandū est de qua pluribus agit Paulus 1. Cor. 10. c. 14.

17 Manna illo abscondito, ἀπὸ τοῦ μάννα τοῦ κεκρυμμένου. Alludit opinor ad concionem illā Domini quæ scripta est Ioh. 6. Itē ad locū Dauidis Psal. 105. d. 40. Calculum album, ψῆφον λευκήν. Eiusmodi calculum refert Arethas consueuisse dari athletis in theatro decertantibus. 19 Subministrationem, διακονίαν. Sic vocat officia sāctis præstita, vt Paulus passim vsurpat. Vulg. & Eras. Ministeriū. Qui adulteriū cōmittūt, τοὺς μοιχεύοντας. Vsitatum esse Prophetis omnes norunt, adulteri nomine idololatriam significare, in iis qui vero Deo fuerunt quasi coniugii fœdere coniuncti. 23 Interficiam morte, ἀποκτενῶ ἐν θανάτῳ. Hebraicus pleonasmus: cuius tamen maxima est emphasis, acsi diceret, Internecione delebo.

Ὑμῖν δὲ λέγω τοῖς λοιποῖς τοῖς ἐν Θυατείροις, ὅσοι οὐκ ἔχουσι τὴν διδαχὴν ταύτην, καὶ οἵτινες οὐκ ἔγνωσαν τὰ βάθη τοῦ Σατανᾶ, ὡς λέγουσιν· οὐ βαλῶ ἐφ' ὑμᾶς ἄλλο βάρος. 24

Πλὴν ὃ ἔχετε, κρατήσατε ἄχρις οὗ ἂν ἥξω. 25

Καὶ ὁ νικῶν, καὶ ὁ τηρῶν ἄχρι τέλους τὰ ἔργα μου, δώσω αὐτῷ ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν ἐθνῶν. 26

Psal. 2.b.9. Καὶ ποιμανεῖ αὐτοὺς ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ· ὡς τὰ σκεύη τὰ κεραμικὰ συντρίβεται, ὡς κἀγὼ εἴληφα παρὰ τοῦ πατρός μου· 27

Καὶ δώσω αὐτῷ τὸν ἀστέρα τὸν πρωϊνόν. 28

Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις. 29

Κεφάλαιον γ΄.

ΚΑΙ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Σάρδεσιν ἐκκλησίας γράψον, Τάδε λέγει ὁ ἔχων τὰ πνεύματα τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὺς ἑπτὰ ἀστέρας· Οἶδά σου τὰ ἔργα, ὅτι τὸ ὄνομα ἔχεις ὅτι ζῇς, καὶ νεκρὸς εἶ. 1

Γίνου γρηγορῶν, καὶ στήριξον τὰ λοιπὰ ἃ μέλλει ἀποθανεῖν· οὐ γὰρ εὕρηκά σου τὰ ἔργα πεπληρωμένα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. 2

Μνημόνευε οὖν πῶς εἴληφας καὶ ἤκουσας, καὶ τήρει, καὶ μετανόησον. Ἐὰν οὖν μὴ γρηγορήσῃς, ἥξω ἐπί σε ὡς κλέπτης, καὶ οὐ μὴ γνῷς ποίαν ὥραν ἥξω ἐπί σε. 3

Infra, 16.c.15 1.thess.5.a.2 2.petr.3.c.10

24 "Vobis autem dico reliquis Thyatirensibus, Quicunque non habent doctrinam hanc, neque cognouerunt " profunditates Satanæ, vt aiunt: non imponam vobis "aliud onus.

25 Tamen id quod habetis, tenete quousque veniam.

26 Nam si quis vicerit, & custodierit ad finem vsque opera mea, dabo ei potestatem in Gentes.

27 ‖Et reget eas virga ferrea: & tanquam vasa fictilia contererentur, sicut & ego accepi à Patre meo:

28 Et dabo ei stellam matutinam.

29 Qui habet aurẽ, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis.

CAP. III.

1 ANgelo autẽ Ecclesiæ quæ est Sardibus scribe, Hæc dicit qui habet septem Spiritus Dei, & septem stellas, Noui opera tua, *nempe* " quòd dicaris viuere, sed mortuus sis.

2 Esto vigilans, & confirma reliqua moribunda: non enim inueni opera tua plena coram Deo.

3 Memento igitur "quæ acceperis & audieris: serua igitur & resipisce. Quòd si non vigilaueris, veniam ad te ‖tanquam fur, neque intelliges qua hora veniam ad te.

24 *Vobis autem dico cæterisq́ Thyatiræ estis, Qui cunque non habent doctrinam hanc, qui non cognouerunt altitudines Satanæ, quemadmodum dicunt: non mittam sup uos*

25 *aliud pondus. Tamẽ id qđ habetis, tenete donec ueniam.*

26 *Et qui uicerit, & qui custodierit usque in finem opera mea, dabo illi potestatem super Gentes.*

27 *Et reget eas in uirga ferrea: tanquam uas figuli confringentur, sicut & ego accepi à Patre meo:*

28 *Et dabo illi stellam matutinam.*

29 *Qui habet aurẽ, audiat q̃ Spiritus dicat Ecclesiis.*

CAP. III.

1 *ET Angelo Ecclesiæ Sardis scribe, Hæc dicit q̃ habet septem Spiritus Dei, & septem stellas: Scio opera tua, quia nomẽ habes qđ uiuas, & mortuus es.*

2 *Esto uigilans, & confirma cætera quæ moritura erant: non enim inueni opera tua plena corã Deo meo.*

3 *In mente ergo habe qualiter acceperis & audieris, & serua, & pœnitentiam age. Si ergo non uigilaueris, ueniã ad te tanquam fur, & nescies qua hora ueniam ad te.*

24 Vobis autẽ dico reliquis Thyat. &c. ὑμῖν δὲ λέγω τοῖς λοιποῖς τοῖς ἐν Θυατείροις. Sic lego nõ tãtũ ex Veteris interpretis, sed etiã ex Cõplut. editionis & duorum aliorũ codicũ authoritate, quũ in aliis legatur καὶ τοῖς λοιποῖς, & reliquis. Neque enim video quis locus esse possit copulæ, nisi per epexegesin explicetur. Profunditates, τὰ βάθη. Sic nimirũ illi sua portenta solebant vocare, quasi summã ac profundissimã rerum diuinarũ cognitionem complecterentur: vti hodie faciunt præ cæteris Libertini & Anabaptistæ, Spiritũ perpetuo in ore habentes: & Castellio, qui nuper scripsit, Pauli epistolas nihil nisi quædam rudimenta continere. Sic, inquam, illos nõ pudebat sua illa portenta appellare. Sed Iohannes addit Satanæ nomen, agnoscens quidem illa pro abstrusissima quadam scientia, sed quæ ex imis tenebrarum abyssis hausta esset. Itaque illud ὡς λέγουσι, vt aiunt, refero nõ ad Satanæ nomen, sed ad βάθη, ita vt ad Iezabelis illius sectatores pertineat. Sunt tamen qui ad reliquos Thyatirenses referant, qui nimirum dicerent se esse impares istis versutiis Satanæ cognoscendis, quibus proinde Dominus hoc onus non imponat aduersus illos disputandi: sed hoc tãtùm præcipiat, vt in sana doctrina perseuerent. Sed hoc mihi videtur violentum, nec satis etiam conueniens cum versu 20. Nam si succenset Dominus Thyatirensibus ꝙ sinant Iezabelem docere, requirit ab illis proculdubio vt eam omnibus modis compescant. Aliud onus, ἄλλο βάρος. i. aduersum vos nihil grauius denũtiabo, contentus videlicet vobis significasse quid in vobis requirã. Vsitatũ enim est Prophetis, quoties calamitatem aliquam prædicebãt, משא, i. onus, id vocare. quod quũ frequẽter Prophetæ facerent, cœpit profanus populus omnes Prophetas inuidioso oneris vocabulo appellare, vt grauissimè expostulat Dominus Ier. 23.f.33, & deinceps.

IN CAPVT III.

1 Quòd dicaris viuere, ὅτι τὸ ὄνομα ἔχεις ὅτι ζῇς. i. ꝙ celebreris quidẽ quasi viuas, quũ reuera sis mortuꝰ. Viuere autẽ dicitur Ecclesia quũ bonæ arboris instar bonos fructꝰ edit. Vulg. & Eras. Quia nomẽ habes quòd viuas.

2 Reliqua moribunda, τὰ λοιπὰ ἃ μέλλει ἀποθανεῖν. i. cætera quorum ea est cõditio vt iam laborent, mox, nisi confirmentur, interitura. Similis occurrit loquutio Luc. 7.a.2. Complutensis codex & alii duo scriptum habẽt ἃ ἔμελλες ἀποβάλλειν, quæ futurum erat vt amitteres, nisi te videlicet commonefecissem.

3 Quæ, πῶς. i. ποῖα. Terent. Ita est homo, pro talis est.

4 Ἔχεις ὀλίγα ὀνόματα καὶ ἐν Σάρδεσιν ἃ οὐκ ἐμόλυναν τὰ ἱμάτια αὐτῶν, καὶ περιπατήσουσι μετ' ἐμοῦ ἐν λευκοῖς· ὅτι ἄξιοί εἰσιν.

4 Habes *tamen* aliquot capita etiã Sardibus quæ non inquinarunt vestimẽta sua, ideóque incedent mecum albati: digni enim sunt.

4 *Sed habes pauca nomina in Sardis, qui non inquinauerunt uestimenta sua, & ambulabunt mecum in albis: quia digni sunt.*

5 Ὁ νικῶν, οὗτος περιβαλεῖται ἐν ἱματίοις λευκοῖς· καὶ οὐ μὴ ἐξαλείψω τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐκ τῆς βίβλου τῆς ζωῆς, καὶ ἐξομολογήσομαι τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐνώπιον τοῦ πατρός μου, καὶ ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ.

5 Qui vicerit, amicietur vestimentis albis: neque delebo nomen eius ex ‖ libro vitæ, sed profitebor nomen eius coram Patre meo, & coram Angelis eius.

5 *Qui uicerit, sic uestietur uestimentis albis: & nõ delebo nomen eius de libro uitæ, & confitebor nomen eius coram Patre meo, & corã Angelis eius.* Infra 20.d.12 & 21.g.27 phil.4.a.4

6 Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις.

6 Qui habet aurẽ, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis.

6 *Qui habet aurẽ, audiat qd Spiritus dicat Ecclesiis.*

7 Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Φιλαδελφείᾳ ἐκκλησίας γράψον, Τάδε λέγει ὁ ἅγιος, ὁ ἀληθινός, ὁ ἔχων τὴν κλεῖδα τοῦ Δαβίδ· ὁ ἀνοίγων, καὶ οὐδεὶς κλείει· καὶ κλείει, καὶ οὐδεὶς ἀνοίγει·

7 Angelo verò Philadelphiensis Ecclesiæ scribe, Hæc dicit Sãctus & Verax ille, qui habet clauem Dauidis: qui aperit, & nemo claudit: claudit, & nemo aperit.

7 *Et Angelo Philadelphiæ Ecclesiæ scribe, Hæc dicit Sanctus & Verus, q habet clauem Dauid: qui aperit, & nemo claudit: claudit, & nemo aperit:*

8 Οἶδά σου τὰ ἔργα· ἰδοὺ δέδωκα ἐνώπιόν σου θύραν ἀνεῳγμένην, καὶ οὐδεὶς δύναται κλεῖσαι αὐτήν· ὅτι μικρὰν ἔχεις δύναμιν, καὶ ἐτήρησάς μου τὸν λόγον, καὶ οὐκ ἠρνήσω τὸ ὄνομά μου.

8 Noui opera tua: ecce, proposui tibi ostium apertum, nec quisquam potest claudere illud: quia nonnullam habes virtutem, & seruasti sermonem meum, neque abnegasti nomẽ meum.

8 *Scio operã tua: ecce, dedi coram te ostium apertũ, quod nemo potest claudere: quia modicam habes uirtutem, & seruasti uerbum meum, et non negasti nomen meum.*

9 Ἰδού, δίδωμι ἐκ τῆς συναγωγῆς τοῦ Σατανᾶ τῶν λεγόντων ἑαυτοὺς Ἰουδαίους εἶναι, καὶ οὐκ εἰσίν, ἀλλὰ ψεύδονται· ἰδού, ποιήσω αὐτοὺς ἵνα ἥξωσι καὶ προσκυνήσωσιν ἐνώπιον τῶν ποδῶν σου, καὶ γνῶσιν ὅτι ἐγὼ ἠγάπησά σε·

9 Ecce, præbebo eos qui sunt ex synagoga Satanæ, *id est* corũ qui dicunt se Iudæos esse, nec sunt, sed mẽtiũtur: ecce, *inquam*, faciam vt veniant & adorent ante pedes tuos, & sciãt quòd ego dilexi te:

9 *Ecce, dabo de synagoga Satanæ, qui dicunt se Iudæos esse, & nõ sunt, sed mentiuntur: ecce, faciam illos ut ueniant & adorent ante pedes tuos: & scient quia ego dilexi te.*

10 Ὅτι ἐτήρησας τὸν λόγον τῆς ὑπομονῆς μου, κἀγώ σε τηρήσω ἐκ τῆς ὥρας τοῦ πειρασμοῦ, τῆς μελλούσης ἔρχεσθαι ἐπὶ τῆς οἰκουμένης ὅλης, πειράσαι τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς.

10 Quoniam seruasti sermonẽ tolerantiæ meæ, ego quoque te liberabo ex tempore tentationis, quod venturum est in orbem vniuersum, ad explorandos incolas terræ.

10 *Quoniam seruasti uerbum patientiæ meæ, & ego seruabo te ab hora tentationis, quæ uentura est in orbem uniuersum tentare habitantes in terra.*

11 Ἰδού, ἔρχομαι ταχύ· κράτει ὃ ἔχεις, ἵνα μηδεὶς λάβῃ τὸν στέφανόν σου.

11 Ecce, venio citó: tene quod habes, vt nemo accipiat coronam tuam.

11 *Ecce, uenio citó: tene qđ habes, ut nemo accipiat coronam tuam.*

4 Habes *tamen* aliquot capita, ἀλλ' ἔχεις ὀλίγα ὀνόματα. Sic legit Arethas & Vetus interpres. Consentiũt Complutensis editio & alii codices duo. In aliis deest aduersatiua particula: quæ tamen ex Hebraicæ linguæ vsu interdum suppletur, vt diximus Matth.9.a.6, & Iohan.9.f.30. Nomina autem dixit pro capitibus, vt Act.1.c.15, quod tamen ab vsu Græcæ linguæ alienum esse docet Arethas. Albati, ἐν λευκοῖς. Vide Ioh.20.c.12. Est autem hoc dictum ex Hebræorum consuetudine, qui & substantiua & adiectiua interdum subticent: quòd ex loci circunstantia nemo sit qui non facilè possit ea intelligere. Digni enim sunt, ὅτι ἄξιοί εἰσι. Dignos, i. idoneos, intellige, quia in Christo iustificati fuerunt, sicut reipsa comprobarũt. Iustus enim est qui iustitiam facit, sed ita vt arbor fructum gignat, non fructus arborem. Vide Rom.8.d.18.

7 Qui habet clauem Dauidis, ὁ ἔχων τὴν κλεῖδα τοῦ Δαβίδ. Suspicor legendum ὁ ἔχων τὴν κλεῖδα οἴκου Δαβίδ, qui habet clauem domus Dauid, vt scriptum est Esa.22.f.22. qui locus non dubium est quin allegoricè explicetur hoc in loco. Est autem domus Dauid, Ecclesia, cuius omnis potestas est penes vnum Christum regem sempiternum, Luc.1.c.31 & 32: vt quos velit vel admittat vel excludat.

9 Præbebo, δίδωμι. Id est δώσω, vt paulo pòst ποιήσω: quanquam etiam aliqua est emphasis in hac temporis enallage, quæ passim apud prophetas occurrit. Accipitur autem τὸ διδόναι hoc in loco, pro redigere in eũ statum & conditionem vt hoc vel illud faciant, sicut apud Hebræos accipitur verbum נתן.

10 Sermonem tolerantiæ meæ, τὸν λόγον τῆς ὑπομονῆς μου. Id est, quia patiẽtiam illam ac constantiam præstitisti quam à meis requiro.

12 Ὁ νικῶν, ποιήσω αὐτὸν στύλον ἐν τῷ ναῷ τοῦ Θεοῦ μου, καὶ ἔξω οὐ μὴ ἐξέλθῃ ἔτι· καὶ γράψω ἐπ᾽ αὐτὸν τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ μου, καὶ τὸ ὄνομα τῆς πόλεως τοῦ Θεοῦ μου τῆς καινῆς Ἱερουσαλήμ, ἡ καταβαίνει ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ μου, καὶ τὸ ὄνομά μου τὸ καινόν.

12 Siquis vicerit, faciam vt sit columna in templo Dei mei: nec foras egredietur amplius: & inscribã ei nomen Dei mei, & nomen ciuitatis Dei mei, *id est* nouæ Hierusalé, quæ descendit è cælo à Deo meo, & nomẽ meum nouum.

12 *Qui uicerit, faciam illũ columnam in templo Dei mei: & foras non egredietur amplius: et scribam super eum nomẽ Dei mei, & nomen ciuitatis Dei mei nouæ Ierusalẽ, quæ descendit de cælo à Deo meo: & nomen meũ nouũ.*

13 Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις.

13 Qui habet aurẽ, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis.

13 *Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis.*

14 Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐκκλησίας Λαοδικέων γράψον, Τάδε λέγει ὁ Ἀμήν, ὁ μάρτυς ὁ πιστὸς καὶ ἀληθινός, ἡ ἀρχὴ τῆς κτίσεως τοῦ Θεοῦ·

14 Angelo verò Laodicensium Ecclesiæ scribe, Hæc dicit Amen, testis ille fidelis & verax, principium opificii Dei:

14 *Et Angelo Laodiciæ Ecclesiæ scribe, Hæc dicit Amen, testis fidelis & uerus, q est principiũ creaturæ Dei:*

15 Οἶδά σου τὰ ἔργα, ὅτι οὔτε ψυχρὸς εἶ, οὔτε ζεστός. ὄφελον ψυχρὸς εἴης ἢ ζεστός.

15 Noui opera tua, *nẽpe* te neq; frigidũ esse, neque feruidũ. vtinã frigidus esses aut feruidus.

15 *Scio opera tua, quia neque frigidus es, neque calidus: utinam frigidus esses, aut calidus.*

16 Οὕτως ὅτι χλιαρὸς εἶ, καὶ οὔτε ψυχρὸς οὔτε ζεστός, μέλλω σε ἐμέσαι ἐκ τοῦ στόματός μου·

16 Itaq; quoniã tepid⁹ es, nec frigidus nec feruidus, futurũ est vt te euomam ex ore meo.

16 *Sed qa tepid⁹ es, et nec frigid⁹ nec calid⁹, incipiã te euomere ex ore meo:*

17 Ὅτι λέγεις, Ὅτι πλούσιός εἰμι καὶ πεπλούτηκα, καὶ οὐδενὸς χρείαν ἔχω. Καὶ οὐκ οἶδας ὅτι σὺ εἶ ὁ ταλαίπωρος, καὶ ἐλεεινός, καὶ πτωχός, καὶ τυφλός, καὶ γυμνός.

17 Nam dicis, Diues sum, & ditatus sum, & nullius egeo. Neq; nosti te esse ærumnosum, & miserabilem, & pauperem, & cæcum, & nudum.

17 *Quia dicis, quòd diues sũ et locupletatus, & nullius egeo: & nescis qa tu es miser, et miserabilis, et paup, & cæcus, & nud⁹.*

18 Συμβουλεύω σοι ἀγοράσαι παρ᾽ ἐμοῦ χρυσίον πεπυρωμένον ἐκ πυρός, ἵνα πλουτήσῃς· καὶ ἱμάτια λευκά, ἵνα περιβάλῃ, καὶ μὴ φανερωθῇ ἡ αἰσχύνη τῆς γυμνότητός σου· καὶ κολλούριον ἔγχρισον τοὺς ὀφθαλμούς σου, ἵνα βλέπῃς.

18 Cõsulo tibi vt emas à me aurum igni exploratum, vt diues fias: & vestimenta alba, vt induaris, nec appareat dedecus nuditatis tuæ: & collyrio inungas oculos tuos, vt videas.

18 *Suadeo tibi emere à me aurũ ignitum, probatum: ut locuples fias, & uestimẽtis albis induaris, ut non appareat confusio nuditatis tuæ, & collyrio inunge oculos tuos, ut uideas.*

Prou.3.b.12 heb.12.b.5

19 Ἐγὼ ὅσους ἐὰν φιλῶ, ἐλέγχω καὶ παιδεύω. ζήλωσον οὖν καὶ μετανόησον.

19 ‖Ego, quoscũque amo, arguo & castigo: æmulare igitur ac resipisce.

19 *Ego, quos amo, arguo & castigo: æmulare ergo, & pœnitentiam age.*

20 Ἰδού, ἕστηκα ἐπὶ τὴν θύραν, καὶ κρούω· ἐάν τις ἀκούσῃ τῆς φωνῆς μου, καὶ ἀνοίξῃ τὴν θύραν, εἰσελεύσομαι πρὸς αὐτόν, καὶ δειπνήσω μετ᾽ αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς μετ᾽ ἐμοῦ.

20 Ecce, sto ad ostiũ, & pulso: siquis audierit vocẽ meã, & aperuerit ostium, ingrediar ad eũ, & cœnabo cũ eo, & ipse mecũ.

20 *Ecce, sto ad ostiũ & pulso: si quis audierit uocem meam, & aperuerit ianuam, intrabo ad illum, & cœnabo cum illo, & ipse mecum.*

21 Ὁ νικῶν, δώσω αὐτῷ καθίσαι μετ᾽ ἐμοῦ ἐν τῷ θρόνῳ μου, ὡς κἀγὼ ἐνίκησα, καὶ ἐκάθισα μετὰ τοῦ πατρός μου ἐν τῷ θρόνῳ αὐτοῦ.

21 Siquis vicerit, dabo ei sedere mecum in throno meo, vt & ego vici, & sedeo cũ Patre meo in throno eius.

21 *Qui uicerit, dabo ei sedere mecũ in throno meo, sicut et ego uici, et sedi cum Patre meo in throno eius.*

22 Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις.

22 Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis.

22 *Qui habet aurẽ, audiat qd Spirit⁹ dicat Ecclesiis.*

12 Dei mei, τοῦ Θεοῦ μου. Vide suprà, 2.b.7.

14 Amen, ὁ Ἀμήν. Hebraismus, quem mox explicat. Nam אמן Hebræis significat Verè siue veritatem ipsam. Principium opificii Dei, ἡ ἀρχὴ τῆς κτίσεως τοῦ Θεοῦ. Id est à quo principium ducũt omnes res cõditæ. Omnia enim à Deo per ipsum facta sunt, vt expositum est Ioh.1.a.3. Vide Col.1.b.15, & deinceps.

18 Exploratum igni, πεπυρωμένον ἐκ πυρός. Vulg. Aurũ ignitũ, probatum. Eras. Ignitũ ex igni. Atqui certum est τὸ πυροῦσθαι passim in editione Græca respondere Hebræo verbo צרף, quod significat per ignẽ explorare. Additum est autem περὶ ex pleonasmo Hebræis familiari, pro διὰ πυρός, siue ἐν πυρὶ, vt mirer Erasmum hoc loco hæsitasse.

19 Æmulare, ζήλωσον. Huic opponitur quod antè dixerat, nec frigidum nec feruidum esse.

Κεφάλαιον δ.

1 ΜΕτὰ ταῦτα εἶδον, καὶ ἰδού, θύρα ἠνεῳγμένη ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἡ φωνὴ ἡ πρώτη ἣν ἤκουσα ὡς σάλπιγγος λαλούσης μετ᾽ ἐμοῦ, λέγουσα, Ἀνάβα ὧδε, καὶ δείξω σοι ἃ δεῖ γενέσθαι μετὰ ταῦτα.

2 Καὶ εὐθέως ἐγενόμην ἐν πνεύματι· καὶ ἰδού, θρόνος ἔκειτο ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τοῦ θρόνου καθήμενος.

3 Καὶ ὁ καθήμενος ἦν ὅμοιος ὁράσει λίθῳ ἰάσπιδι, καὶ σαρδίνῳ· καὶ ἶρις κυκλόθεν τοῦ θρόνου ὁμοία ὁράσει σμαραγδίνῳ.

4 Καὶ κυκλόθεν τοῦ θρόνου θρόνοι εἴκοσι καὶ τέσσαρες· καὶ ἐπὶ τοὺς θρόνους εἶδον τοὺς εἴκοσι καὶ τέσσαρας πρεσβυτέρους καθημένους, περιβεβλημένους ἐν ἱματίοις λευκοῖς· καὶ ἔχον ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν στεφάνους χρυσοῦς.

5 Καὶ ἐκ τοῦ θρόνου ἐκπορεύονται ἀστραπαὶ καὶ βρονταὶ καὶ φωναί· καὶ ἑπτὰ λαμπάδες πυρὸς καιόμεναι ἐνώπιον τοῦ θρόνου, αἵ εἰσι τὰ ἑπτὰ πνεύματα τοῦ Θεοῦ.

6 Καὶ ἐνώπιον τοῦ θρόνου θάλασσα ὑαλίνη, ὁμοία κρυστάλλῳ. Καὶ ἐν μέσῳ τοῦ θρόνου καὶ κύκλῳ τοῦ θρόνου τέσσαρα ζῶα γέμοντα ὀφθαλμῶν ἔμπροσθεν καὶ ὄπισθεν.

7 Καὶ τὸ ζῶον τὸ πρῶτον ὅμοιον λέοντι, καὶ τὸ δεύτερον ζῶον ὅμοιον μόσχῳ, καὶ τὸ τρίτον ζῶον ἔχον τὸ πρόσωπον ὡς ἄνθρωπος, καὶ τὸ τέταρτον ζῶον ὅμοιον ἀετῷ πετωμένῳ.

8 Καὶ τέσσαρα ζῶα, ἓν καθ᾽ ἑαυτὸ εἶχον ἀνὰ πτέρυγας ἓξ κυκλόθεν, καὶ ἔσωθεν γέμοντα ὀφθαλμῶν· καὶ ἀνάπαυσιν οὐκ ἔχουσιν ἡμέρας καὶ νυκτός, λέγοντα, Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος Κύριος ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ὁ ἦν καὶ ὁ ὢν καὶ ὁ ἐρχόμενος.

9 Καὶ ὅταν δώσουσι τὰ ζῶα δόξαν καὶ τιμὴν καὶ εὐχαριστίαν τῷ καθημένῳ ἐπὶ τοῦ θρόνου,

CAP. IIII.

1 POst hæc vidi, & ecce, ostium apertum in cælo: & vox prima quam audiui tanquam tubæ loquentis mecum, dicebat, Ascende huc, & ostendam tibi quæ oporteat fieri postea.

2 Statim igitur fui correptus à spiritu: & ecce, thronus positus erat in cælo: & *quidam* throno insidebat.

3 Porro qui sedebat, aspectu similis erat lapidi iaspidi & sardio: & in circuitu throni erat iris aspectu similis smaragdo.

4 Et in circuitu sedis, sedilia vigintiquatuor: & super sedilia vidi vigintiquatuor Senes sedentes, amictos vestibus albis: & habētes super capita sua coronas aureas.

5 Prodibant autem è throno fulgura & tonitrua & voces: & septem lampades igneæ ardentes ante thronum, quæ sunt septem spiritus Dei.

6 Erat etiam ante thronum mare vitreum simile crystallo: & in medio throni, quatuor animalia plena oculis antè & retró.

7 Animal autem primum erat simile leoni, & secundum animal simile vitulo, & tertium animal habens faciem veluti homo, & quartum animal simile aquilæ volanti.

8 Et quatuor animalia singula per se habebant alas senas in circuitu, & intus plena erant oculis, die ac nocte sine intermissione dicentia, Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus omnipotens, Erat, Est, & Venturus est.

9 Et quum tribuebant illa animalia gloriā & honorē & gratiarū actionē ei qui throno insi-

CAP. IIII.

1 *Post hæc uidi, & ecce, ostiū apertum in cælo: & uox prima quam audiui tanquā tubæ loquentis mecum, dicens, Ascēde huc, & ostendā tibi quæ oportet fieri post hæc.*

2 *Et statim fui in spiritu, & ecce, sedes posita erat in cælo, & supra sedem sedens.*

3 *Et qui sedebat, similis erat aspectu, lapidis iaspidis, et sardini: & iris erat in circuitu sedis, similis uisioni smaragdinæ.*

4 *Et in circuitu sedis, sedilia uigintiquatuor: et super thronos uigintiquatuor Seniores sedentes, circumamicti uestimentis albis: et in capitibus eorum coronæ aureæ.*

5 *Et de throno procedebāt fulgura, et uoces, et tonitrua: et septem lampades ardentes ante thronum, quæ sunt septem spiritus Dei.*

6 *Et in conspectu sedis tanquam mare uitreum simile crystallo: et in medio sedis, et in circuitu sedis, quatuor animalia plena oculis antè et retro.*

7 *Et animal primum simile leoni, et secundum animal simile uitulo, et tertium animal habens faciem quasi hominis, et quartum animal simile aquilæ uolanti.*

8 *Et quatuor animalia, singula eorum habebant alas senas in circuitu: & intus plena sunt oculis: et requiem non habebant die ac nocte, dicētia, Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus omnipotens, Qui erat, et Qui est, et Qui uenturus est.*

9 *Et quum darēt illa animalia gloriam et honorem et benedictionem sedenti super thronum,*

IN CAPVT IIII.

2 Fui correptus à spiritu, ἐγενόμην ἐν πνεύματι. Vide suprà, 1.c.10.
3 Smaragdo, σμαραγδίνῳ. Sub. λίθῳ. Itaq; causa nō erat cur Erasmus cōuerteret, Aspectū smaragdino.
4 Et habentes, καὶ ἔχον. Sub. οἱ, vt sit οἱ ἔχον, pro ἔχοντας. Vide suprà, 1.a.6.
8 Erat, Est, & Venturus est, ὁ ἦν, &c. Vide supra, 1.a.4. Vulgata & Eras. Qui erat, Qui est, & Qui venturus est. quam interpretationem coactus sum alicubi amplecti, vt nouitatem fugerem. Alioqui satis liquet ἦν, ὢν, & ἐρχόμενος poni proprii Dei nominis loco.

τῷ ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων,

Πεσοῦνται οἱ εἴκοσι καὶ τέσσαρες πρεσβύτεροι ἐνώπιον τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου, καὶ προσκυνήσουσι τῷ ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, καὶ βαλοῦσι τοὺς στεφάνους αὐτῶν ἐνώπιον τοῦ θρόνου, λέγοντες,

Infrà,5.d.12 Ἄξιος εἶ Κύριε λαβεῖν τὴν δόξαν καὶ τὴν τιμὴν καὶ τὴν δύναμιν, ὅτι σὺ ἔκτισας τὰ πάντα, καὶ διὰ τὸ θέλημά σου εἰσί, καὶ ἐκτίσθησαν.

Κεφάλαιον ε.

ΚΑΙ εἶδον ἐπὶ τὴν δεξιὰν τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου βιβλίον γεγραμμένον ἔσωθεν καὶ ὄπισθεν, κατεσφραγισμένον σφραγῖσιν ἑπτά.

Καὶ εἶδον ἄγγελον ἰσχυρὸν κηρύσσοντα φωνῇ μεγάλῃ, Τίς ἐστιν ἄξιος ἀνοῖξαι τὸ βιβλίον, καὶ λῦσαι τὰς σφραγῖδας αὐτοῦ;

Καὶ οὐδεὶς ἠδύνατο ἐν τῷ οὐρανῷ, οὐδὲ ἐπὶ τῆς γῆς, οὐδὲ ὑποκάτω τῆς γῆς, ἀνοῖξαι τὸ βιβλίον, οὐδὲ βλέπειν αὐτό.

Καὶ ἐγὼ ἔκλαιον πολλά, ὅτι οὐδεὶς ἄξιος εὑρέθη ἀνοῖξαι καὶ ἀναγνῶναι τὸ βιβλίον, οὔτε βλέπειν αὐτό.

Καὶ εἷς ἐκ τῶν πρεσβυτέρων λέγει μοι, Μὴ κλαῖε· ἰδοὺ ἐνίκησεν ὁ λέων ὁ ὢν ἐκ τῆς φυλῆς Ἰούδα, ἡ ῥίζα Δαβίδ, ἀνοῖξαι τὸ βιβλίον, καὶ λῦσαι τὰς ἑπτὰ σφραγῖδας αὐτοῦ.

Καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἐν μέσῳ τοῦ θρόνου καὶ τῶν τεσσάρων ζώων, καὶ ἐν μέσῳ τῶν πρεσβυτέρων, ἀρνίον ἑστηκὸς ὡς ἐσφαγμένον, ἔχον κέρατα ἑπτά, καὶ ὀφθαλμοὺς ἑπτά, οἵ εἰσι τὰ ἑπτὰ τοῦ Θεοῦ πνεύματα τὰ ἀπεσταλμένα εἰς πᾶσαν τὴν γῆν.

Καὶ ἦλθε καὶ εἴληφε τὸ βιβλίον ἐκ τῆς δεξιᾶς τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου.

Καὶ ὅτε ἔλαβε τὸ βιβλίον, τὰ τέσσαρα ζῶα καὶ οἱ εἰκοσιτέσσαρες πρεσβύτεροι ἔπεσον ἐνώπιον τοῦ ἀρνίου, ἔχοντες ἕκαστος κιθάρας καὶ φιάλας χρυσᾶς, γεμούσας θυμιαμάτων, αἵ εἰσιν αἱ προσευχαὶ τῶν ἁγίων.

debat, illi, *inquam*, viuenti in secula seculorum,
10 Procidebãt vigintiquatuor Senes ante illũ insidẽtẽ throno, & adorabãt illũ viuentẽ in secula seculorũ, & abiiciebãt coronas suas ante thronũ, dicentes,
11 ‖Dignus es "Domine qui accipias gloriã & honorem & virtutem: quia tu creasti omnia, & propter volũtatem tuam sunt, & creata sunt.

CAP. V.

1 DEinde vidi ad dextram eius qui insidebat throno, librũ scriptum intus & à tergo, obsignatum sigillis septem.
2 Et vidi Angelum fortem, prædicantem voce magna, Quis est dignus qui aperiat librum, & soluat eius sigilla?
3 Nemo autem poterat neque in cælo, neque in terra, neque subter terram, aperire librum, neque eum inspicere.
4 Flebã igitur ego multũ quòd nemo dignus inuẽtus esset qui aperiret & legeret librum, nec qui eum inspiceret.
5 Tum vnus ex senibus dicit mihi, Ne fleto: ecce, "vicit Leo ille ex tribu Iuda, "stirps Dauidis, vt aperiat librum, & soluat septem eius sigilla.
6 Aspexi igitur, & ecce inter thronum & quatuor animalia & inter senes, Agnus stans tanquam mactatus, habens cornua septem, & oculos septem, qui sunt septem Spiritus Dei missi in omnem terram.
7 Is venit & accepit librum ex dextera eius qui throno insidet.
8 Quúmque accepisset librum, quatuor illa animalia, & vigintiquatuor illi senes ceciderunt corã Agno, habentes singuli citharas, & phialas aureas, plenas suffituum, quæ sunt "preces sanctorum.

uiuenti in secula seculorum,
10 *Procidebãt uigintiquatuor seniores ante sedentem in throno, & adorabant uiuẽtem in secula seculorum, & mittebant coronas suas ante thronũ, dicentes,*
11 *Dignus es Domine Deus noster accipere gloriã & honorẽ & uirtutem, quia tu creasti omnia, & propter uoluntatem tuam erant, & creata sunt.*

CAP. V.

1 *ET uidi in dextera sedentis supra thronũ, librũ scriptum intus et foris, signatum sigillis septem.*
2 *Et uidi Angelum fortem, prædicãtem uoce magna, Quis est dignus aperire librum, et soluere signacula eius?*
3 *Et nemo poterat neque in cælo, neque in terra, neque subtus terram aperire librum, neque respicere illum.*
4 *Et ego flebã multũ, quoniam nemo dignus inuẽtus est aperire librum, nec uidere eum.*
5 *Et unus de seniorib' dicit mihi, Ne fleueris: ecce, uicit Leo de tribu Iuda, radix Dauid, aperire librum, & soluere septem signacula eius.*
6 *Et uidi, & ecce in medio throni & quatuor animaliũ, & in medio seniorũ, Agnum stantẽ tanquam occisum, habentem cornua septem & oculos septem, qui sunt septem spiritus Dei, missi in omnem terram.*
7 *Et uenit & accepit de dextera sedentis in throno librum.*
8 *Et quũ aperuisset librũ, quatuor animalia & uiginti quatuor seniores ceciderunt corã Agno, habentes singuli citharas, & phialas aureas, plenas odoramentorũ, quæ sunt orationes sanctorum.*

11 Domine, Κύριε. Arethas addit καὶ ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ ἅγιος, & sancte Deus noster. Consentit Complutensis editio, cum duobus aliis codicibus.

IN CAPVT V.

5 Vicit, ἐνίκησεν. Id est obtinuit. Cic. pro Cluentio, Vince bonum virum fuisse Oppianicum.

Stirps, ἡ ῥίζα. Hebr. שורש, pro quo solet Homerus ὄζον, id est ramum, dicere. Vulgata & Erasmus ad verbum, 5
Radix: nimium obscurè.

8 Preces sanctorum, αἱ προσευχαὶ τῶν ἁγίων. Quomodo hoc sit accipiendum disce ex Act. 10. a. 4, & c. 31. Vide infrà, 8. a. 3.

Καὶ ᾄδουσιν ᾠδὴν καινὴν, λέγοντες,
Ἄξιος εἶ λαβεῖν τὸ βιβλίον, καὶ ἀνοῖξαι
τὰς σφραγῖδας αὐτοῦ, ὅτι ἐσφάγης, καὶ
ἠγόρασας τῷ Θεῷ ἡμᾶς ἐν τῷ αἵματί
σου, ἐκ πάσης φυλῆς καὶ γλώσσης καὶ
λαοῦ καὶ ἔθνους·
Καὶ ἐποίησας ἡμᾶς τῷ Θεῷ ἡμῶν βασι
λεῖς, καὶ ἱερεῖς· καὶ βασιλεύσομεν ἐπὶ τῆς γῆς.
Καὶ εἶδον, καὶ ἤκουσα φωνὴν ἀγγέλων
πολλῶν κυκλόθεν τοῦ θρόνου καὶ τῶν ζώων καὶ
τῶν πρεσβυτέρων· καὶ ἦν ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν μυ
ριάδες μυριάδων, καὶ χιλιάδες χιλιάδων·
Λέγοντες φωνῇ μεγάλῃ, Ἄξιόν ἐστι τὸ
ἀρνίον τὸ ἐσφαγμένον, λαβεῖν τὴν δύνα
μιν καὶ πλοῦτον καὶ σοφίαν καὶ ἰσχὺν καὶ
τιμὴν καὶ δόξαν καὶ εὐλογίαν·
Καὶ πᾶν κτίσμα ὅ ἐστιν ἐν τῷ οὐρα-
νῷ, καὶ ἐν τῇ γῇ, καὶ ὑποκάτω τῆς γῆς,
καὶ ἐπὶ τῆς θαλάσσης ἅ ἐστι, καὶ τὰ ἐν
αὐτοῖς πάντα, ἤκουσα λέγοντας, Τῷ καθη
μένῳ ἐπὶ τοῦ θρόνου, καὶ τῷ ἀρνίῳ ἡ
εὐλογία καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κρά
τος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.
Καὶ τὰ τέσσαρα ζῶα ἔλεγον, Ἀμήν·
καὶ οἱ εἰκοσιτέσσαρες πρεσβύτεροι ἔπεσον,
καὶ προσεκύνησαν ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰ-
ώνων.

Κεφάλαιον ϛ.

ΚΑΙ εἶδον ὅτε ἤνοιξε τὸ ἀρνίον μίαν
ἐκ τῶν σφραγίδων, καὶ ἤκουσα ἑνὸς
ἐκ τῶν τεσσάρων ζώων λέγοντος,
ὡς φωνῆς βροντῆς, Ἔρχου καὶ βλέπε.
Καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἵππος λευκός· καὶ ὁ κα
θήμενος ἐπ' αὐτῷ, ἔχων τόξον· καὶ ἐδόθη
αὐτῷ στέφανος, καὶ ἐξῆλθε νικῶν, καὶ ἵνα νι
κήσῃ.
Καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν δευτέραν σφρα-
γῖδα, ἤκουσα τοῦ δευτέρου ζώου λέγον-
τος, Ἔρχου καὶ βλέπε.
Καὶ ἐξῆλθεν ἄλλος ἵππος πυρρός·

9 Et cecinerunt canticum ″no-
uum, dicentes, Dignus es qui
accipias librum, & a perias eius
sigilla: quoniam mactatus es, &
redemisti nos Deo per sangui
nē tuum, ex omni tribu, & lin-
gua, & populo, & natione:
10 ‖ Et fecisti ″nos Deo nostro re
ges & sacerdotes: & regnabi-
mus super terram.
11 Tum aspexi, & audiui in cir-
cuitu throni & animalium &
senum, vocem Angelorū mul-
torū, ‖ ″numero millies centies
mille, & decies centies mille:
12 ″Dicētes voce magna, Dign⁹
est Agn⁹ ille mactatus ″qui acci-
piat virtutē, & diuitias, & sapiē-
tiam, & fortitudinem, & hono-
rē, & gloriā, & benedictionem:
13 Sed & omnem creaturam
quæ in cælo est, & quæ super ter
ram & sub terra & in mari, &
quæ in eis sunt omnia, audiui
dicētia, Sessori throni & Agno
benedictio, & honor, & gloria,
& robur, in secula seculorum.
14 Quatuor autem animalia di
cebant, Amen: & vigintiqua-
tuor senes ceciderunt in facies
suas, & adorarunt eum qui vi-
uit in secula seculorum.

CAP. VI.

1 POstea aspexi, quum aperuis-
set Agnus ″primum ex sigil-
lis, & audiui vnum ex quatuor
animalibus dicens, tanquam
vocem tonitrui, Veni & vide.
2 Aspexi igitur, & ecce *aderat*
equus albus: & qui insidebat ei
habebat arcum: & data est ei
corona, & prodiit vincens, &
vt vinceret.
3 Quúmque aperuisset sigillū
secundum, audiui secundum
animal dicens, Veni, & vide.
4 Et prodiit alius equus rufus:

9 Et cantabant canticū no
uū, dicētes, Dignus es ac-
cipere librū, & aperire
signacula eius: quoniam
occisus es, et redemisti nos
Deo in sanguine tuo, ex o-
mni tribu, & lingua, &
populo, & natione:
10 Et fecisti nos Deo nostro
regnū, et sacerdotes: et re 1.Pet.2.b.9
gnabimus super terram.
11 Et vidi, & audiui vocē
Angelorum multorum in
circuitu throni, et anima-
liū, & seniorū: et erat nu Dan.7.d.10
merus corū millia milliū:
12 Dicentiū voce magna, Di
gnus est Agnus q occisus
est, accipere virtutem, &
diuinitatē, et sapientiā,
et fortitudinem, et honorē,
et gloriā, et benedictionē.
13 Et omnē creaturā quæ
in cælo est, et sup terrā,
et sub terra, & quæ sunt
in mari, et quæ in eo, o-
mnes audiui dicentes, Se-
denti in throno, et Agno,
benedictio, et honor, et glo
ria et potestas in secula
seculorum.
14 Et quatuor animalia di
cebāt, Amē. Et vigintiqua
tuor seniores ceciderūt in
facies suas: et adorave-
runt viuētem in secula
seculorum.

CAP. VI.

1 ET vidi quòd aperuis
set Agnus unū de se-
ptem sigillis, et audiui u-
num de quatuor animali-
bus, dicens, tanquam vocē
tonitrui, Veni et vide.
2 Et vidi, et ecce equus al
bus: et qui sedebat super
illum, habebat arcum: et
data est ei corona, et exi-
uit vincens ut vinceret.
3 Et quū aperuisset sigil-
lum secundū, audiui secū
dū animal dicens, Veni
et vide.
4 Et exiuit alius equ⁹ ru-

9 Nouum, καινόν. Heb. חדש, id est non vulgare, nec triuiale, sed eximium.

10 Nos, ἡμᾶς. In Complutensi codice & alio quodam legimus αὐτοὺς, ipsos, videlicet sanctos qui adhuc sunt in terris. Item pro βασιλεύσομεν, regnabimus, ibidem legitur βασιλεύσουσιν, regnabunt.

11 Numero millies cēties mille & decies cēties mille, καὶ ἦν ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν μυριάδες μυριάδων, καὶ χιλιάδες χιλιάδων. Ita lego ex Aretha, Complutēsi editione, & aliis duobus vetustis codicibus. Melius enim ista respondent iis quæ scribuntur Dan.7.d.10, vbi hæc eadem descriptio inuenitur.

12 Dicentes, λέγοντες. Hebr. לאמור. videtur autem dicendum fuisse λεγόντων, vel λέγουσαι. Sed aliquoties annotauimus apud Paulum & alios, hæc participia apud idoneos etiam scriptores interdū non cohærere cum præcedentibus, nec aliter accipi quàm gerundi modum apud Latinos. Qui accipiat, λαβεῖν. Id est, cui deferatur laus omnis, tanquam potentissimo, ditissimo, sapientissimo, &c.

IN CAPVT VI.

1 Primum, μίαν. Id est πρώτην, ex Hebræorum more. Vulgata & Erasmus, Vnum.

καὶ τῷ καθημένῳ ἐπ' αὐτῷ ἐδόθη αὐ-
τῷ λαβεῖν τὴν εἰρήνην ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ
ἵνα ἀλλήλους σφάξωσι· καὶ ἐδόθη αὐτῷ
μάχαιρα μεγάλη.
Καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν τρίτην σφραγῖ-
δα, ἤκουσα τοῦ τρίτου ζώου λέγοντος, Ἔρ
χου καὶ βλέπε. Καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ, ἵππος
μέλας, καὶ ὁ καθήμενος ἐπ' αὐτῷ, ἔχων
ζυγὸν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ.
Καὶ ἤκουσα φωνὴν ἐν μέσῳ τῶν τεσ-
σάρων ζώων λέγουσαν, Χοῖνιξ σίτου δηνα
ρίου, καὶ τρεῖς χοίνικες κριθῆς δηναρίου·
καὶ τὸ ἔλαιον καὶ τὸν οἶνον μὴ ἀδικήσῃς.
Καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν σφραγῖδα τὴν
τετάρτην, ἤκουσα φωνὴν τοῦ τετάρτου
ζώου λέγουσαν, Ἔρχου καὶ βλέπε.
Καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἵππος χλωρὸς, καὶ ὁ
καθήμενος ἐπάνω αὐτοῦ ὄνομα αὐτῷ ὁ Θά-
νατος· καὶ ὁ ᾍδης ἀκολουθεῖ μετ' αὐτοῦ· καὶ
ἐδόθη αὐτοῖς ἐξουσία ἀποκτεῖναι ἐπὶ τὸ
τέταρτον τῆς γῆς, ἐν ῥομφαίᾳ καὶ ἐν λιμῷ
καὶ ἐν θανάτῳ, καὶ ὑπὸ τῶν θηρίων τῆς γῆς.
Καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν πέμπτην σφρα-
γῖδα, εἶδον ὑποκάτω τοῦ θυσιαστηρίου
τὰς ψυχὰς τῶν ἐσφαγμένων διὰ τὸν λόγον
τοῦ Θεοῦ, καὶ διὰ τὴν μαρτυρίαν ἣν εἶχον.
Καὶ ἔκραζον φωνῇ μεγάλῃ, λέγοντες,
Ἕως πότε ὁ δεσπότης ὁ ἅγιος καὶ ὁ ἀληθι
νὸς οὐ κρίνεις καὶ ἐκδικεῖς τὸ αἷμα ἡμῶν
ἀπὸ τῶν κατοικούντων ἐπὶ τῆς γῆς;
Καὶ ἐδόθησαν ἑκάστοις στολαὶ λευκαὶ, καὶ
ἐρρέθη αὐτοῖς ἵνα ἀναπαύσωνται ἔτι χρό-
νον μικρὸν, ἕως οὗ πληρώσονται καὶ οἱ σύν-
δουλοι αὐτῶν καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτῶν, οἱ
μέλλοντες ἀποκτείνεσθαι ὡς καὶ αὐτοί.
Καὶ εἶδον ὅτε ἤνοιξε τὴν σφραγῖ-
δα τὴν ἕκτην, καὶ ἰδοὺ σεισμὸς μέγας ἐ-
γένετο, καὶ ὁ ἥλιος ἐγένετο μέλας ὡς σάκκος

& ei qui insidebat super eum,
datum est vt tollat pacem è
terra, vt alii alios mactent: da-
túsque est ei gladius magnus.
5 Et quum aperuisset sigillum
tertium, audiui tertium animal
dicens, Veni & vide. Aspexi igi-
tur, & ecce equus niger *aderat*: &
qui insidebat ei, habebat state-
ram in manu sua.
6 Et audiui vocem in medio
quatuor animalium dicẽtem,
Chœnix tritici denario, & tres
chœnices hordei denario: & vi-
num & oleum ne læseris.
7 Quúmque aperuisset sigillũ
quartum, audiui vocem quarti
animalis dicentẽ, Veni & vide.
8 Tum aspexi, & ecce *aderat* e-
quus pallidus, & eius quæ insi-
debat ei, nomen erat Mors: &
infernus sequebatur eam: da-
táque est eis in quadrãtem ter-
ræ potestas trucidandi gladio,
& fame, & morte, pérque terre-
stres feras.
9 Quum verò aperuisset sigil
lum quintum, vidi sub altari
animas eorũ qui mactati fue-
rant propter verbum Dei, &
propter testimonium quod tue
bantur.
10 Clamabãt autẽ voce magna,
dicẽtes, Vsquequo domine, qui
sanctus es & verax, non iudicas
ac vindicas sanguinẽ nostrum
de iis qui habitant in terra?
11 Tum datæ sunt singulis sto-
læ albæ, & dictum est eis vt re-
quiescerent adhuc paululum
temporis, vsquequo cõplean-
tur etiam conserui eorum &
fratres eorum, qui trucidandi
sunt sicut & ipsi.
12 Deinde aspexi quũ aperuisset
sigillum sextum, & ecce terræ-
motus magnus factus est: &
sol factus est niger vt saccus

sus. & qui sedebat super
illum, datum est ei ut su-
meret pacem de terra, et
ut mucẽ se interficiant:
& datus est ei gladius
magnus.
5 *Et quum aperuisset si-*
gillũ tertiũ, audiui tertiũ
animal dicens, Veni &
uide. Et ecce equus niger,
& qui sedebat super il-
lum, habebat stateram in
manu sua.
6 *Et audiui tanquam uo-*
cem in medio quatuor ani
maliũ dicentem, Bilibris
tritici denario, & tres bi
libres hordei denario: &
uinum et oleũ ne læseris.
7 *Et quum aperuisset si-*
gillũ quartum, audiui uo-
cem quarti animalis di-
centis, Veni & uide.
8 *Et ecce equus pallidus,*
& qui sedebat super eũ,
nomen illi Mors: et Infer-
nus sequebatur eũ: et da-
ta est illi potestas super
quatuor partes terræ, in-
terficere gladio, fame, &
morte, & bestiis terræ.
9 *Et quum aperuisset si-*
gillum quintum, ui di sub-
tus altare animas interfe
ctorum propter uerbum
Dei, et propter testimoniũ
quod habebant.
10 *Et clamabant uoce ma-*
gna dicẽtes, Vsquequo Do
mine, sanctus et uerus, nõ
iudicas et uindicas sangui
nem nostrum de iis qui ha
bitant in terra?
11 *Et datæ sunt illis singu-*
læ stolæ albæ, et dictum
est illis ut requiescerent
adhuc tempus modicum,
donec compleantur conser
ui eorum, et fratres eorũ,
qui interficiendi sunt
sicut et illi.
12 *Et uidi quũ aperuisset*
sigillũ sextum, et ecce, ter-
ræmotus magnus factus
est, et sol factus est ni-
ger tanquam saccus

4 Datum est, ἐδόθη αὐτῷ. Redundat αὐτῷ, ex Hebræorum idiotismo.

8 Eius quæ insidebat, ὁ καθήμενος. Hoc dicẽdi genus, quod iã aliquoties occurrit, prorsus inusitatũ est in Græca & Latina lingua, quum dicendum fuerit καὶ τῷ καθημένῳ, ne hiaret constructio. Quòd autem genus masculinũ fœmineo expressimus, coacti fecimus, eo quòd Græcis ὁ θάνατος generis est masculini: mors verò fœminei apud Latinos. Infernus, ὁ ᾅδης. Heb. שאול, id est sepulchrum. Nolui tamen quicquam immutare.

9 Quod tuebantur, ἣν εἶχον. Hoc est quod in vernaculo sermone dicimus, *Qu'ils maintenoyent*. Vulg. & Eras. Quod habebant. Complutensis editio legit, καὶ διὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἀρνίου, & propter testimonium Agni.

10 De iis qui habitant, &c. ἀπὸ τῶν κατοικούντων, &c. Cic. pro Deiotaro, Præsertim quum is vnus esset qui posset de absente se vindicare.

11 Compleantur etiam conserui, πληρώσωνται καὶ οἱ σύνδουλοι. Id est Vsquedum compleatur numerus eorum qui, &c. Malim autem legere πληρωθῶσι, vt habet editio Complutensis.

τρίχινος, καὶ ἡ σελήνη ἐγένετο ὡς αἷμα·

Καὶ οἱ ἀστέρες τοῦ οὐρανοῦ ἔπεσαν εἰς
τὴν γῆν, ὡς συκῆ βάλλει τοὺς ὀλύνθους
αὐτῆς, ὑπὸ μεγάλου ἀνέμου σειομένη.

Καὶ οὐρανὸς ἀπεχωρίσθη ὡς βιβλίον
εἱλισσόμενον, καὶ πᾶν ὄρος καὶ νῆσος ἐκ
τῶν τόπων αὐτῶν ἐκινήθησαν·

Καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ μεγιστᾶ-
νες, καὶ οἱ πλούσιοι, καὶ οἱ χιλίαρχοι, καὶ οἱ
δυνατοί, καὶ πᾶς δοῦλος καὶ πᾶς ἐλεύθε-
ρος ἔκρυψαν ἑαυτοὺς εἰς τὰ σπήλαια καὶ
εἰς τὰς πέτρας τῶν ὀρέων·

Καὶ λέγουσι τοῖς ὄρεσι καὶ ταῖς πέτραις,
Πέσετε ἐφ' ἡμᾶς, καὶ κρύψατε ἡμᾶς ἀπὸ
προσώπου τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου,
καὶ ἀπὸ τῆς ὀργῆς τοῦ ἀρνίου·

Ὅτι ἦλθεν ἡ ἡμέρα ἡ μεγάλη τῆς ὀρ-
γῆς αὐτοῦ· καὶ τίς δύναται σταθῆναι;

Κεφάλαιον ζ.

ΚΑΙ μετὰ ταῦτα εἶδον τέσσαρας ἀγγέ-
λους ἑστῶτας ἐπὶ τὰς τέσσαρας γω-
νίας τῆς γῆς, κρατοῦντας τοὺς τέσσαρας
ἀνέμους τῆς γῆς, ἵνα μὴ πνέῃ ἄνεμος ἐπὶ
τῆς γῆς, μήτε ἐπὶ τῆς θαλάσσης, μήτε
ἐπὶ πᾶν δένδρον.

Καὶ εἶδον ἄλλον ἄγγελον ἀναβάντα ἀπὸ
ἀνατολῆς ἡλίου, ἔχοντα σφραγῖδα Θεοῦ
ζῶντος· καὶ ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ τοῖς τέσ-
σαρσιν ἀγγέλοις οἷς ἐδόθη αὐτοῖς ἀδικῆσαι
τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν,

Λέγων, Μὴ ἀδικήσητε τὴν γῆν, μήτε
τὴν θάλασσαν, μήτε τὰ δένδρα, ἄχρις οὗ
σφραγίσωμεν τοὺς δούλους τοῦ Θεοῦ ἡμῶν
ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν.

Καὶ ἤκουσα τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐσφρα-
γισμένων, ρμδ' χιλιάδες ἐσφραγισμέ-
νοι ἐκ πάσης φυλῆς υἱῶν Ἰσραήλ.

Ἐκ φυλῆς Ἰούδα, ιβ' χιλιάδες ἐσφρα-
γισμένοι· ἐκ φυλῆς Ῥουβίμ, ιβ' χιλιάδες
ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Γάδ, ιβ' χι-
λιάδες ἐσφραγισμένοι·

Ἐκ φυλῆς Ἀσήρ, ιβ' χιλιάδες ἐσφρα-
γισμένοι· ἐκ φυλῆς Νεφθαλείμ, ιβ' χι-

cilicinus, & luna tota facta est
vt sanguis:
13 Et stellæ è cælo ceciderunt
in terrã, sicut ficus abiicit gros-
sos suos quum vento magno
concutitur.
14 Et cælum abscessit sicut liber
qui conuoluitur:& omnes mon
tes & insulæ è suis locis motæ
sunt:
15 Et reges terræ, proceres, & di
uites, & tribuni, & potentes, o-
mnésque tum serui tum inge-
nui absconderunt se in spelun-
cis & in petris montium:
16 Et dixerunt montibus & pe-
tris, Cadite super nos, abscon-
dite nos à conspectu eius qui
insidet throno, & ab ira Agni:
17 Nam venit dies ille magnus
iræ illius:& quis poterit stare?

CAP. VII.

1 POstea vidi quatuor Ange-
los insistentes quatuor ²an-
gulis terræ, tenentes quatuor
ventos terræ, ne flaret ventus
super terram, neque super ma-
re, neque in vllam arborem.
2 Et vidi alterum Angelum
ascendentem ab ortu solis, ha-
bentem sigillum Dei viui:qui
clamauit voce magna quatuor
Angelis quibus datũ est nocere
terræ & mari,
3 Dicẽs, Ne nocete terræ, neque
mari, neque arboribus, quoad-
usque obsignemus seruos Dei
nostri in frontibus suis.
4 Et audiui numerũ obsignato
rum: cẽtum quadragintaqua-
tuor millia *erant* obsignata ex
omnibus tribubus filiorum I-
srael.
5 Ex tribu Iuda, duodecies mil
le obsignata : ex tribu Ruben,
duodecies mille obsignata : ex
tribu Gad, duodecies mille ob-
signata:
6 Ex tribu Aser, duodecies
mille obsignata : ex tribu Ne-
phthali, duodecies mille

*cilicinus, & luna tota fa-
cta est sicut sanguis:*
*13 Et stellæ cæli ecide-
runt super terram, sicut
ficus emittit grossos suos
quum à uento magno mo
uetur.*
*14 Et cælum recessit sicut
liber inuolutus: & omnis
mons & insulæ de locis
suis motæ sunt:*
*15 Et reges terræ, & princi
pes, & tribuni, & diui-
tes, & fortes, & omnis
seruus et liber abscondo-
runt se in speluncis et in
petris montium:*
*16 Et dicunt montibus &
petris, Cadite super nos,
& abscondite nos à facie
sedentis super thronum,
& ab ira Agni:*
Esaiæ 2.d.19
Oseæ 10.b.2
Luc. 23.d.30
*17 Quoniam uenit dies
magnus iræ ipsorum: &
quis poterit stare?*

CAP. VII.

*1 POsthæc uidi quatuor
Angelos stantes super
quatuor angulos terræ,
tenentes quatuor uentos
terræ, ne flaret uentus su
per terram, neque super
mare, neque in ullam ar-
borem.*
*2 Et uidi alterum Angelũ
ascendentem ab ortu solis
habẽtem signum Dei ui-
ui: & clamauit uoce ma-
gna quatuor Angelis qui-
bus datum est nocere ter-
ræ & mari,*
*3 Dicens, Nolite nocere ter
ræ, neque mari, neque ar
boribus, quoadusque si-
gnemus seruos Dei nostri
in frõtibus eorum.*
*4 Et audiui numerum si-
gnatorum, cẽtum quadra
gintaquatuor millia si-
gnata ex omni tribu fi-
liorum Israel.*
*5 Ex tribu Iuda, duode-
cim millia signati: ex tri-
bu Ruben, duodecim mil-
lia signati: ex tribu Gad,
duodecim millia signati:*
*6 Ex tribu Aser, duodecim
millia signati : ex tribu
Nephthali duodecim mil*

IN CAPVT VII.

2 Angulos, γωνίας. Heb. פאות, id est extrema, quæ plagas & cardines vocamus.

λιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Μα
νασσῆ, ιβ' χιλιάδες ἐσφραγισμένοι·
Ἐκ φυλῆς Συμεὼν, ιβ' χιλιάδες ἐ-
σφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Λευῒ, ιβ' χιλιά
δες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Ἰσαχὰρ,
ιβ' χιλιάδες ἐσφραγισμένοι·
Ἐκ φυλῆς Ζαβουλὼν, ιβ' χιλιάδες ἐ-
σφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Ἰωσὴφ, ιβ' χι-
λιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Βεν-
ιαμὶν, ιβ' χιλιάδες ἐσφραγισμένοι.
Μετὰ ταῦτα εἶδον, καὶ ἰδοὺ ὄχλος πο
λὺς, ὃν ἀριθμῆσαι αὐτὸν οὐδεὶς ἠδύνατο,
ἐκ παντὸς ἔθνους καὶ φυλῶν καὶ λαῶν
καὶ γλωσσῶν, ἑστῶτες ἐνώπιον τοῦ θρόνου
καὶ ἐνώπιον τοῦ ἀρνίου, περιβεβλημένοι στο-
λὰς λευκάς· καὶ φοίνικες ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν.
Καὶ κράζοντες φωνῇ μεγάλῃ, λέγοντες,
Ἡ σωτηρία τῷ Θεῷ ἡμῶν τῷ καθημέ-
νῳ ἐπὶ τοῦ θρόνου, καὶ τῷ ἀρνίῳ.
Καὶ πάντες οἱ ἄγγελοι ἑστήκεσαν κύκλῳ
τοῦ θρόνου καὶ τῶν πρεσβυτέρων καὶ τῶν
τεσσάρων ζώων, καὶ ἔπεσον ἐνώπιον τοῦ
θρόνου ἐπὶ πρόσωπον αὐτῶν, καὶ προσε
κύνησαν τῷ Θεῷ,
Λέγοντες, Ἀμήν· ἡ εὐλογία καὶ ἡ δό-
ξα καὶ ἡ σοφία καὶ ἡ εὐχαριστία καὶ ἡ τιμὴ
καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ ἰσχὺς τῷ Θεῷ ἡμῶν
εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.
Καὶ ἀπεκρίθη εἷς ἐκ τῶν πρεσβυτέ-
ρων, λέγων μοι, Οὗτοι οἱ περιβεβλημένοι
τὰς στολὰς τὰς λευκάς, τίνες εἰσί, καὶ πό-
θεν ἦλθον;
Καὶ εἴρηκα αὐτῷ, Κύριε σὺ οἶδας. Καὶ
εἶπέ μοι, Οὗτοί εἰσιν οἱ ἐρχόμενοι ἐκ τῆς
θλίψεως τῆς μεγάλης· καὶ ἔπλυναν τὰς
στολὰς αὐτῶν καὶ ἐλεύκαναν στολὰς αὐτῶν
ἐν τῷ αἵματι τοῦ ἀρνίου.
Διὰ τοῦτο εἰσὶν ἐνώπιον τοῦ θρόνου

obſignata: ex tribu Manaſſe,
duodecies mille obſignata:
7 Ex tribu Simeon, duodecies
mille obſignata: ex tribu Leui,
duodecies mille obſignata: ex
tribu Iſſachar, duodecies mille
obſignata:
8 Ex tribu Zabulon, duodecies
mille obſignata: ex tribu Io-
ſeph, duodecies mille obſigna-
ta: ex tribu Beniamin, duode-
cies mille obſignata.
9 Poſtea aſpexi, & ecce, *aderat*
turba multa, quã numerare ne-
mo poſſit, ex omnibus gẽtibus
& tribubus & populis & lĩguis:
ſtabántque ante thronum & in
conſpectu Agni, amicti ſtolis al
bis: & palmæ in manibus eorũ.
10 Et clamabant voce magna,
dicentes, Salus à Deo noſtro
eſt, ſedente ſuper thronum & *ab*
Agno.
11 Omnes autẽ Angeli ſtabant
in circuitu throni & ſenum &
quatuor animalium: & procu-
buerunt in conſpectu throni in
facies ſuas, & adorarũt Deum,
12 Dicentes, Amen: benedictio,
& gloria, & ſapientia, & gratia-
rum actio, & honor, & virtus, &
robur Deo noſtro in ſecula ſe-
culorum. Amen.
13 Tum me compellauit vnus
ex ſenibus, dicens mihi, Iſti qui
amicti ſunt ſtolis albis, quinã
ſunt, & vnde venerunt?
14 Et dixi ei, Domine, tu noſti.
Et dixit mihi, Hi ſunt qui vene-
runt ex afflictione magna: & la
uerunt ſtolas ſuas, ac dealbarũt
in ſanguine Agni.
15 Ideo ſunt ante thronum

lia ſignati: ex tribu Ma-
naſſe, duodecim millia ſi-
gnati:
7 *Ex tribu Simeon, duo-*
decim millia ſignati: ex
tribu Leui, duodecim mil
lia ſignati: ex tribu Iſſa
char, duodecim millia ſi-
gnati:
8 *Ex tribu Zabulon, duo-*
decim millia ſignati: ex
tribu Ioſeph, duodecim
millia ſignati: ex tribu Bẽ
iamin, duodecim millia ſi
gnati.
9 *Poſt hæc uidi turbam*
magnam quam dinume-
rare nemo poterat, ex o-
mnibus gentibus, & tri-
bubus, & populis, & lin
guis, ſtãtes ante thronum.
& in conſpectu Agni, a-
micti ſtolis albis: & pal-
mæ in manibus eorum.
10 *Et clamabãt uoce ma-*
gna, Dicentes, Salus Deo
noſtro qui ſedet ſuper
thronum, & Agno.
11 *Et omnes Angeli ſtabãt*
in circuitu throni & ſe-
niorum & quatuor ani-
malium: et ceciderunt in
conſpectu throni in facies
ſuas, et adorauerunt
Deum,
12 *Dicentes, Amen: benedi-*
ctio, et claritas, et ſapien
tia, et gratiarum actio,
honor et uirtus, et fortitu-
do Deo noſtro in ſecula ſe
culorum. Amen.
13 *Et reſpõdit unus de ſe-*
nioribus, et dixit mihi, Hi
q amicti ſunt ſtolis albis,
qui ſunt, et unde uene-
runt?
14 *Et dixi illi, Domine mi,*
tu ſcis. Et dixit mihi, Hi
ſunt qui uenerunt de tri
bulatione magna: et laue
runt ſtolas ſuas, et deal-
bauerunt eas in ſanguine
Agni.
15 *Ideo ſunt ante thronũ*

7 Ex tribu Leui, ἐκ φυλῆς Λευΐ. Omiſit Dan, & recenſet Leui.

8 Ioſeph, Ἰωσήφ. Intellige tribum Ephraim, alterius ex filiis Ioſeph.

10 Salus à Deo noſtro *eſt*, ἡ σωτηρία τῷ Θεῷ ἡμῶν. Sic legit Arethas, ſic quoque Vetus interpres & Complutenſis editio, conſentiente etiam vno ex veteribus noſtris codicibus. Addidi autem præpoſitionem A, ne cui ſcrupulus obiiciatur quaſi ſalutem Deo precentur, qui econtrario illum vnum agnoſcũt ſalutis quam conſequuti ſunt authorem. Sic autem vſurpatur hoc in loco tertius caſus vti apud Hebræos cum ל poſſeſſiuo, vt Pſal. 3. b. 9, ליהוה הישועה, Domino ipſa ſalus, id eſt Dominus propriè ſalutis author. ſicut vbique מזמור לדוד Pſalmus Dauidi, id eſt cuius author eſt Dauid. Super thronum, ἐπὶ τοῦ θρόνου. In pleriſque codicibus Græcis, non iis tamen quos modò citaui, legitur ἐπὶ τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, ſuper thronum Dei noſtri, mendoſe, vt mihi videtur.

13 Compellauit *me*, ἀπεκρίθη. Sic apud Euangeliſtas ſæpenumero dicitur ἀποκρίνεσθαι qui ſermonem inchoat, vt alibi annotauimus. Vulg. & Eraſ. Et reſpondit.

14 Lauerunt, ἔπλυναν. Eraſ. mendoſe legit, ἐπλάτυναν, dilatarunt.

15 Dic

τοῦ Θεοῦ, καὶ λατρεύουσιν αὐτῷ ἡμέρας καὶ νυκτὸς ἐν τῷ ναῷ αὐτοῦ· καὶ ὁ καθήμενος ἐπὶ τοῦ θρόνου, σκηνώσει ἐπ' αὐτούς.

Οὐ πεινάσουσιν ἔτι, οὐδὲ διψήσουσιν ἔτι, οὐδὲ μὴ πέσῃ ἐπ' αὐτοὺς ὁ ἥλιος, οὐδὲ πᾶν καῦμα.

Ὅτι τὸ ἀρνίον τὸ ἀνὰ μέσον τοῦ θρόνου ποιμανεῖ αὐτούς, καὶ ὁδηγήσει αὐτοὺς ἐπὶ ζώσας πηγὰς ὑδάτων· καὶ ἐξαλείψει ὁ Θεὸς πᾶν δάκρυον ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν.

Dei,& seruiunt ei "die ac nocte
in templo eius: & qui insidet
throno, habitabit "cum eis.
16 ‖Non esurient amplius,neque
sitient amplius,nec in eos inci-
det sol,neque vllus æstus.
17 Quoniã Agnus qui in medio
throni est, pascet eos , & dedu-
cet ad viuos fontes aquarum:
‖& abstersurus est Deus omnẽ
lacrymam ab oculis eorum.

Dei, & seruiunt ei die
ac nocte in templo eius:
& qui sedet in throno,
habitabit super illos.
16 *Non esurient neque si-*
tient amplius, nec cadet Esaiæ 49.c.10
super illos sol, neque ul-
lus æstus:
17 *Quoniam Agnus qui*
in medio throni est, reget
illos, & deducet eos ad ui
tæ fontes aquarum, &
absterget Deus omnem la Esa.25.c.8
crymam ab oculis eorũ. infrá,21.a.4

Κεφάλαιον η΄.

ΚΑΙ ὅτε ἤνοιξε τὴν σφραγῖδα τὴν ἑβδόμην, ἐγένετο σιγὴ ἐν τῷ οὐρανῷ ὡς ἡμιώριον.

Καὶ εἶδον τοὺς ἑπτὰ ἀγγέλους, οἳ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἑστήκασι· καὶ ἐδόθησαν αὐτοῖς ἑπτὰ σάλπιγγες.

Καὶ ἄλλος ἄγγελος ἦλθε, καὶ ἐστάθη ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, ἔχων λιβανωτὸν χρυσοῦν· καὶ ἐδόθη αὐτῷ θυμιάματα πολλά, ἵνα δώσῃ ταῖς προσευχαῖς τῶν ἁγίων πάντων ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον τὸ χρυσοῦν τὸ ἐνώπιον τοῦ θρόνου.

Καὶ ἀνέβη ὁ καπνὸς τῶν θυμιαμάτων ταῖς προσευχαῖς τῶν ἁγίων, ἐκ χειρὸς τοῦ ἀγγέλου, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

Καὶ εἴληφεν ὁ ἄγγελος τὸ λιβανωτόν, καὶ ἐγέμισεν αὐτὸ ἐκ τοῦ πυρὸς τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ἔβαλεν εἰς τὴν γῆν· καὶ ἐγένοντο φωναὶ καὶ βρονταὶ καὶ ἀστραπαὶ καὶ σεισμός.

CAP. VIII.

1 PORRO quum aperuisset sigil-
lum septimum , factum est
silentium in cælo,media ferme
hora.
2 Et vidi septem illos Ange-
los "qui adstant coram Deo,
quibus datæ sunt septem tubæ.
3 Tum alius Angelus venit, &
stetit ante aram,habens "thuri-
bulum aureum : & dati sunt ei
suffitus multi , vt offerret "cum
precibus Sanctorum omnium
superaltare aureum , quod est
ante thronum.
4 Ascendit autem fumus suffi-
tuum,cum precibus Sanctorũ,
è manu Angeli ad conspectum
Dei.
5 Deinde accepit Angelus thu
ribulum,& impleuit illud igne
altaris,abiecitque in terram : &
facta sunt tonitrua & voces &
fulgura & terræmotus.

CAP. VIII.

1 *ET quũ aperuisset si-*
gillum septimum , fa-
ctum est silentium in cæ-
lo, quasi media hora.
2 *Et uidi septem Angelos*
stantes in conspectu Dei:
& datæ sunt illis septẽ
tubæ.
3 *Et ali⁹ Angelus uenit &*
stetit ante altare , habens
thuribulũ aureum: et da-
ta sunt illi incensa multa,
ut daret de orationibus
Sãctorũ omnium super al
tare aureum, quod est an
te thronum.
4 *Et ascendit fumus incen-*
sorum de orationibus San
ctorum, de manu Angeli
coram Deo.
5 *Et accepit Angelus thu*
ribulum, et impleuit il-
lud de igne altaris, et mi-
sit in terram: et facta sũt
tonitrua et uoces et fulgu
ra, et terræmotus magn⁹.

15 Die ac nocte, ἡμέρας καὶ νυκτός. Alludit ad diurna ac nocturna Leuitarũ ministeria: alioqui nulla nox est in cælo. Cum eis, ἐπ' αὐτούς. Hebr. עליהם ita vt על pro עם ponatur: nisi malimus accipere, Habitabit super eos, pro Præerit ipsis.

IN CAPVT VIII.

2 Qui adstant, οἳ ἑστήκασι. Id est, qui coram eo apparent, vt ministri videlicet. Hæc enim vis est verbi עמד.

3 Thuribulum, λιβανωτόν. Rectè, vt apparet ex versu 5. Alioqui hoc vocabulo non thuribulũ, sed thus ipsum declaratur. Cum precibus Sanctorũ, ταῖς προσευχαῖς τῶν ἁγίων. Quinã sunt hi sancti? an qui in cælis sunt? at illi in toto hoc libro nihil aliud quàm gratias agunt, & Deũ extollunt, eo tantùm loco excepto vbi sanguinis sui vindicationem flagitãt Martyres. Deinde quorsum Angelus preces ipsorum offerret? Certè magna illi fieret iniuria quam non satis est nonnullis plusquã seruiliter colere, & reginã misericordiæ, dominam Angelorũ, refugiũ miserorum, spem, vitã, paradisi portã vocare: nisi etiam flagitent vt matris iure (proh execrandã blasphemiã!) Filio suo imperet. Magna, inquã, illi & omnibus triumphãtis Ecclesiæ sanctis fit iniuria, si Angeli alicuius ministerio illic etiamnũ indigent, qui ipsorũ preces Deo offerat. Sed age, absurda ista semel omittamus. Scimus Angelorũ ministeriũ Sanctis in hac vita degentibus esse destinatũ, Heb.1.d.14: idque nõ vt pro diis colãtur, sed cõtra vt pro bona Dei volũtate suo ministerio nos adiuuẽt, ad Deũ cõtendẽtes, sicut ex variis Scripturæ exẽplis licet intelligere. Hæc causa est cur Iohãnes hac visione (quæ Leuiticorũ Sacerdotũ cõsuetudine adũbratur, vt pleræque etiã aliæ antiquorũ Prophetarũ) didicerit, Sanctorũ orationes, in hoc mũdo videlicet pura illa precũ & beneficẽtiæ sacrificia Deo quotidie offerentiũ, per Angelorũ ministeriũ Deo offerri. Qui subtilius hîc volent contẽplari, mirum nisi etiam Angelicam nobis aliquam Missam in cælo fabricent. Quorsum enim aram

abſque ſacrificio? Sed vt ad rem redeam, Vetus interpres ſimpliciter conuertit, Vt daret de orationibus Sanctorum omnium ſuper altare aureum, &c. quæ interpretatio non modò eſt ambigua, ſed prorſus etiam abſurda. Eraſmus, Vt daret de precationibus omnium Sanctorum, &c. quod mihi magis etiam abſurdum videtur, vel ob eam cauſam quòd in Græcis nullam præpoſitionem ſupplere poſſis quæ iſti interpretationi conueniat. Itaque ſuppleui præpoſitionem σὺν, cuius eclipſis non modò dura non eſt, ſed etiam elegans. Deinde manifeſtè videmus Angelum ſeorſim dici multa illa thymiamata accipere quæ cum precibus Sanctorum offerat. Vnum igitur ab altero non ſeparandum quidem, ſed diſtinguendum eſt. Quorſum enim noſtræ preces, quorſum quicquid à nobis poteſt proficiſci, niſi adſit in primis vnicæ illius oblationis verè gratus odor? niſi, inquam, prius in Filio per fidem iuſtificati placeamus? Sed de his non conſtituimus hoc in loco copioſius diſſerere.

6 Καὶ οἱ ἑπτὰ ἄγγελοι ἔχοντες τὰς ἑπτὰ σάλπιγγας, ἡτοίμασαν ἑαυτοὺς ἵνα σαλπίσωσι.

6 Et ſeptem Angeli qui habebãt ſeptem tubas, præparauerũt ſe vt clangerent.

6 *Et ſeptem Angeli qui habebant ſeptem tubas, præparauerunt ſe ut tuba canerent.*

7 Καὶ ὁ πρῶτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἐγένετο χάλαζα καὶ πῦρ, μεμιγμένα αἵματι, καὶ ἐβλήθη εἰς τὴν γῆν· καὶ τὸ τρίτον τῶν δένδρων κατεκάη, καὶ πᾶς χόρτος χλωρὸς κατεκάη.

7 Primus igitur Angelus clanxit, & facta eſt grando & ignis, miſta ſanguine, proiectáq; ſunt in terram: & tertia pars arborum exuſta eſt, & omne fœnũ viride exuſtum.

7 *Et primus Angelus tuba cecinit, & facta eſt grãdo & ignis, mixta in ſanguine, & miſſum eſt in terram: & tertia pars terræ combuſta eſt, & tertia pars arborum concremata eſt, & omne fœnum uiride combuſtum eſt.*

8 Καὶ ὁ δεύτερος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ὡς ὄρος μέγα πυρὶ καιόμενον ἐβλήθη εἰς τὴν θάλασσαν· καὶ ἐγένετο τὸ τρίτον τῆς θαλάσσης, αἷμα.

8 Deinde ſecundus Angelus clanxit, & quaſi mons magnus igne ardẽs proiectus eſt in mare: factáque eſt tertia pars maris, ſanguis.

8 *Et ſecũdus Angelus tuba cecinit: & tanquam mons magnus igne ardẽs miſſus eſt in mare: & facta eſt tertia pars maris ſanguis.*

9 Καὶ ἀπέθανε τὸ τρίτον τῶν κτισμάτων τῶν ἐν τῇ θαλάσσῃ, τὰ ἔχοντα ψυχὰς, καὶ τὸ τρίτον τῶν πλοίων διεφθάρη.

9 Et mortua eſt tertia pars creaturarum quæ erant in mari, animantia *dico*, & tertia pars nauium perierunt.

9 *Et mortua eſt tertia pars creaturæ eorũ quæ habebant animas, in mari, & tertia pars nauiũ interijt.*

10 Καὶ ὁ τρίτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἔπεσεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἀστὴρ μέγας καιόμενος ὡς λαμπὰς, καὶ ἔπεσεν ἐπὶ τὸ τρίτον τῶν ποταμῶν, καὶ ἐπὶ τὰς πηγὰς ὑδάτων.

10 Tum Angelus tertius clanxit, & cecidit è cælo ſtella magna, ardens velut fax, cecidítque in tertiam partem fluminum, & in fontes aquarum.

10 *Et tertius Angelus tuba cecinit, & cecidit de cælo ſtella magna ardens tanquam facula, & cecidit in tertiam partem fluminũ & in fontes aquarum.*

11 Καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἀστέρος λέγεται Ἄψινθος· καὶ γίνεται τὸ τρίτον τῶν ὑδάτων εἰς ἄψινθον, καὶ πολλοὶ ἀνθρώπων ἀπέθανον ἐκ τῶν ὑδάτων, ὅτι ἐπικράνθησαν.

11 Nomen autem ſtellæ dicitur Abſinthiũ: verſa eſt igitur tertia pars aquarũ in abſinthiũ: & multi homines mortui ſunt ex aquis, quòd amaræ factæ eſſent.

11 *Et nomen ſtellæ dicitur Abſinthium. & facta eſt tertia pars aquarũ in abſinthium: & multi hominum mortui ſunt de aquis, quia amaræ factæ ſunt.*

12 Καὶ ὁ τέταρτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἐπλήγη τὸ τρίτον τοῦ ἡλίου καὶ τὸ τρίτον τῆς σελήνης καὶ τὸ τρίτον τῶν ἀστέρων· ἵνα σκοτισθῇ τὸ τρίτον αὐτῶν, καὶ ἡ ἡμέρα μὴ φαίνῃ τὸ τρίτον αὐτῆς, καὶ ἡ νὺξ ὁμοίως.

12 Deinde quartus Angelus clãxit, & percuſſa eſt tertia pars ſolis, & tertia pars lunæ, & tertia pars ſtellarum: ita vt obſcuraretur tertia pars eorum, & diei non luceret pars tertia, & noctis ſimiliter.

12 *Et quartus Angelus tuba cecinit, & percuſſa eſt tertia pars ſolis, & tertia pars lunæ, & tertia pars ſtellarum, ita ut obſcuraretur tertia pars eorum, & diei non luceret pars tertia, & noctis ſimiliter.*

13 Καὶ εἶδον, καὶ ἤκουσα ἑνὸς ἀγγέλου πετωμένου ἐν μεσουρανήματι, λέγοντος φωνῇ μεγάλῃ, Οὐαὶ οὐαὶ οὐαὶ τοῖς κατοικοῦσιν ἐπὶ τῆς γῆς, ἐκ τῶν λοιπῶν φωνῶν τῆς σάλπιγγος τῶν τριῶν ἀγγέλων τῶν μελλόντων σαλπίζειν.

13 Et vidi, & audiui vnũ Angelum volantẽ per mediũ cæli, dicentẽ voce magna, Væ, væ, væ incolis terræ, à reliquis ſonis tubæ trium illorũ Angelorum qui clangent.

13 *Et uidi & audiui uocẽ unius aquilæ uolãtis per medium cæli, dicentis uoce magna, Væ, Væ, uæ habitantibus in terra: de ceteris uocibus tubæ trium Angelorum qui erant tuba canturi.*

7 Et tertia pars arborum, &c. καὶ τὸ τρίτον τῶν δένδρων, &c. Arethas, quem ſequitur Vetus interpres, legit καὶ τὸ τρίτον τῆς γῆς κατεκάη. καὶ τὸ τρίτον τῶν δένδρων κατεκάη, καὶ πᾶς χόρτος χλωρὸς κατεκάη. Id eſt, & tertia pars terræ exuſta eſt, & tertia pars arborum, &c.

11 Tertia pars aquarum, τὸ τρίτον τῶν ὑδάτων. Eraſmus non legit τῶν ὑδάτων. quod ego addidi ex Arethæ, Complutenſis editionis, vnius vetuſti codicis, Veteris denique interpretis authoritate.

13 Vnum Angelum, ἑνὸς ἀγγέλου. Arethas legit ἑνὸς ἀετοῦ, id eſt (vt ſuppleuit Vetus interpres) ſonum vnius aquilæ. Complutenſis codex hîc quoque cum Aretha conſentit.

Κεφάλαιον θ΄

1 ΚΑὶ ὁ πέμπτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ εἶδον ἀστέρα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πεπτωκότα εἰς τὴν γῆν, καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἡ κλεὶς τοῦ φρέατος τῆς ἀβύσσου.

2 Καὶ ἤνοιξε τὸ φρέαρ τῆς ἀβύσσου· καὶ ἀνέβη καπνὸς ἐκ τοῦ φρέατος ὡς καπνὸς καμίνου μεγάλης· καὶ ἐσκοτίσθη ὁ ἥλιος καὶ ὁ ἀὴρ ἐκ τοῦ καπνοῦ τοῦ φρέατος.

3 Καὶ ἐκ τοῦ καπνοῦ ἐξῆλθον ἀκρίδες εἰς τὴν γῆν, καὶ ἐδόθη αὐταῖς ἐξουσία ὡς ἔχουσιν ἐξουσίαν οἱ σκορπίοι τῆς γῆς.

4 Καὶ ἐρρέθη αὐταῖς ἵνα μὴ ἀδικήσωσι τὸν χόρτον τῆς γῆς, οὐδὲ πᾶν χλωρὸν, οὐδὲ πᾶν δένδρον, εἰ μὴ τοὺς ἀνθρώπους μόνους οἵτινες οὐκ ἔχουσι τὴν σφραγῖδα τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν.

5 Καὶ ἐδόθη αὐταῖς ἵνα μὴ ἀποκτείνωσιν αὐτοὺς, ἀλλ' ἵνα βασανισθῶσι μῆνας πέντε· καὶ ὁ βασανισμὸς αὐτῶν ὡς βασανισμὸς σκορπίου, ὅταν παίσῃ ἄνθρωπον.

6 Καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ζητήσουσιν οἱ ἄνθρωποι τὸν θάνατον, καὶ οὐχ εὑρήσουσιν αὐτόν· καὶ ἐπιθυμήσουσιν ἀποθανεῖν, καὶ φεύξεται ὁ θάνατος ἀπ' αὐτῶν.

7 Καὶ τὰ ὁμοιώματα τῶν ἀκρίδων ὅμοια ἵπποις ἡτοιμασμένοις εἰς πόλεμον· καὶ ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν ὡς στέφανοι ὅμοιοι χρυσῷ, καὶ τὰ πρόσωπα αὐτῶν ὡς πρόσωπα ἀνθρώπων.

8 Καὶ εἶχον τρίχας ὡς τρίχας γυναικῶν, καὶ οἱ ὀδόντες αὐτῶν ὡς λεόντων ἦσαν.

9 Καὶ εἶχον θώρακας ὡς θώρακας σιδηροῦς· καὶ ἡ φωνὴ τῶν πτερύγων αὐτῶν ὡς φωνὴ ἁρμάτων, ἵππων πολλῶν τρεχόντων εἰς πόλεμον.

10 Καὶ ἔχουσιν οὐρὰς ὁμοίας σκορπίοις, καὶ κέντρα ἦν ἐν ταῖς οὐραῖς αὐτῶν.

CAP. IX.

1 TVm quintus Angelus clanxit,& vidi stellam è cælo cecidisse in terrã,cui data est clauis putei abyssi.

2 Aperuit igitur puteum abyssi:& ascendit fumus putei vt fumus fornacis magnæ:& obscuratus est sol & aerà fumo putei.

3 Ex fumo autem exierunt locustæ in terram: dataque est illis potestas qualem habent potestatem terrestres scorpii.

4 Et ipsis est dictum ne læderent gramen terræ,neque viride quicquam , neque vllam arborem: sed tantùm homines qui non habent signum Dei in frontibus suis.

5 Datum autem est eis,non vt occidant eos,sed vt crucientur *illi* menses quinque, *sit*que cruciatus eorum vt cruciatus scorpii quũ percusserit hominem.

6 Itaque per eos dies homines quærent mortem, sed non inuenient eam: & desiderabunt mori,sed fugiet mors ab eis.

7 Figuræ autem locustarum similes *erant* equis paratis ad prælium : *erant*que super capita earum tanquam coronæ similes auro, & facies earum vt facies hominum.

8 Et habebant capillos vt capillos mulierum : & dentes earum vt leonum erant:

9 Habebant etiam loricas vt loricas ferreas:& sonitus alarũ ipsarum vt sonitus curruum, equis multis currentibus ad bellum.

10 Sed & habebant caudas similes scorpionum , erántque aculei in caudis earum:

CAP. IX.

1 ET quintus Angelus tuba cecinit,& uidi stellam de cælo cecidisse in terram,& data est ei clauis putei abyssi.

2 Et aperuit puteum abyssi: & ascendit fumus putei sicut fumus fornacis magnæ:& obscuratus est sol & aer de fumo putei.

3 Et de fumo putei exierunt locustæ in terram: et data est illis potestas sicut habent potestatem scorpiones terræ.

4 Et præceptum est illis ne læderent fœnum terræ, neque omne uiride,neque omnem arborem: nisi tantùm homines qui non habent signum Dei in frontibus suis.

5 Et datum est illis ne occiderent eos,sed ut cruciarentur mẽsibus quinque: & cruciatus eorum ut cruciatus scorpij quũ percutit hominem.

6 Et in diebus illis quærẽt homines mortem, & non inuenient eam:et desiderabunt mori, et fugiet mors ab eis. Suprà,6.d.16 esaiæ 2.d.19 osee.10.b.8

7 Et similitudines locustarum, similes equis paratis in prælium : et super capita earum tanquam coronæ similes auro, et facies earum tanquam facies hominum. Sapient.16.b.9

8 Et habebant capillos sicut capillos mulierum : et dentes earum sicut leonum erant.

9 Et habebant loricas sicut loricas ferreas, et uox alarum earum sicut uox curruũ equorum multorum currentium in bellũ.

10 Et habebant caudas similes scorpionum : et aculei erant in caudis earum.

IN CAP. IX.

1 Putei abyssi, τοῦ φρέατος τῆς ἀβύσσου. Abyssum vocat profundissimi tartari tenebras, de quibus Luc.8.d.31,& 1.Pet.2.a.4.

4 Sed , εἰ μή. Notandus est vsus harum particularum pro ἀλλά,vt etiam infrà,21.d.27,aduersus ine-
5 ptos quosdam qui quasi Aiacis clypeum opponunt gratuitæ per vnam fidem iustificationi,excerptam Pauli sententiam ex Galat.2.d.16:quasi tradat Apostolus non iustificari hominem ex operibus Legis nisi per fidem. Ita enim illi non tantùm imperiti,sed etiam summè impudentes,locũ illum detorquent,& quidem quasi meras

demonstrationes adferant, quum ne grammaticam quidem vocum declarationem norint, nedum vt ipsum argumentum possint explicare.

καὶ ἡ ἐξουσία αὐτῶν ἀδικῆσαι τοὺς ἀνθρώπους μῆνας πέντε.

& earum potestas *erat* nocere hominibus menses quinque.

& potestas earum nocere hominibus mensibus quinque.

11 Καὶ ἔχουσιν ἐφ᾽ αὐτῶν βασιλέα τὸν ἄγγελον τῆς ἀβύσσου· ὄνομα αὐτῷ Ἑβραϊστὶ Ἀβαδδών, καὶ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ὄνομα ἔχει Ἀπολλύων.

11 Habent autem sibi impositum regem, Angelum abyssi, cui nomen Hebraicè Abaddō, Græcè autem Appollyon, *id est perdens.*

11 *Et habebant super se regem, Angelū abyssi, cui nomen Hebraicè Abaddon. Græcè autem Apollyon, Latine habens nomen Exterminans.*

12 Ἡ οὐαὶ ἡ μία ἀπῆλθεν, ἰδοὺ ἔρχονται ἔτι δύο οὐαὶ μετὰ ταῦτα.

12 Væ vnum abiit, & ecce veniunt adhuc duo væ postea.

12 *Væ unum abijt, & ecce ueniunt adhuc duo uæ posthæc.*

13 Καὶ ὁ ἕκτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἤκουσα φωνὴν μίαν ἐκ τῶν τεσσάρων κεράτων τοῦ θυσιαστηρίου τοῦ χρυσοῦ τοῦ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ,

13 Tum sextus Angelus clanxit, & audiui vocem quandam ex quatuor "cornibus altaris aurei, quod est ante oculos Dei,

13 *Et sextus Angelus tuba cecinit, & audiui uocem unam ex quatuor cornibus altaris aurei, quod est ante oculos Dei,*

14 Λέγουσαν τῷ ἕκτῳ ἀγγέλῳ ὃς εἶχε τὴν σάλπιγγα, Λῦσον τοὺς τέσσαρας ἀγγέλους τοὺς δεδεμένους ἐπὶ τῷ ποταμῷ τῷ μεγάλῳ Εὐφράτῃ.

14 Dicentem sexto Angelo qui habebat tubam, Solue quatuor illos Angelos vinctos ad magnum Euphratis flumen.

14 *Dicentem sexto Angelo qui habebat tubam, Solue quatuor Angelos qui alligati sunt in flumine magno Euphrate.*

15 Καὶ ἐλύθησαν οἱ τέσσαρες ἄγγελοι οἱ ἡτοιμασμένοι εἰς τὴν ὥραν καὶ ἡμέραν καὶ μῆνα καὶ ἐνιαυτόν, ἵνα ἀποκτείνωσι τὸ τρίτον τῶν ἀνθρώπων.

15 Soluti sunt igitur quatuor illi Angeli, parati ad horam & diem & mensem & annum, vt occidant tertiam partem hominum.

15 *Et soluti sunt quatuor Angeli, qui parati erant in horam & diem & mēsem & annum, ut occiderent tertiam partem hominum.*

16 Καὶ ὁ ἀριθμὸς στρατευμάτων τοῦ ἱππικοῦ, δύο μυριάδες μυριάδων· καὶ ἤκουσα τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν.

16 Erátque numerus equestris exercitus "bis millies centena millia: nam audiui numerum eorum.

16 *Et numerus equestris exercitus uicies millies dena millia: & audiui numerum eorum.*

17 Καὶ οὕτως εἶδον τοὺς ἵππους ἐν τῇ ὁράσει, καὶ τοὺς καθημένους ἐπ᾽ αὐτῶν ἔχοντας θώρακας πυρίνους καὶ ὑακινθίνους καὶ θειώδεις· καὶ αἱ κεφαλαὶ τῶν ἵππων ὡς κεφαλαὶ λεόντων, καὶ ἐκ τῶν στομάτων αὐτῶν ἐκπορεύεται πῦρ καὶ καπνὸς καὶ θεῖον.

17 Itémque vidi equos per visionem: & ipsorum sessores habentes thoraces igneos & hyacinthinos & sulphureos: erant autem capita equorum vt capita leonum: & ex ore ipsorum prodibat ignis, & fumus, & sulphur.

17 *Et ita uidi equos in uisione, & qui sedebant super eos, habebant loricas igneas, & hyacinthinas, & sulphureas: & capita equorum erant tanquam capita leonum: et de ore eorum procedit ignis, et fumus, et sulphur.*

18 Ὑπὸ τῶν τριῶν τούτων ἀπεκτάνθησαν τὸ τρίτον τῶν ἀνθρώπων, ἐκ τοῦ πυρὸς καὶ ἐκ τοῦ καπνοῦ καὶ ἐκ τοῦ θείου τοῦ ἐκπορευομένου ἐκ τῶν στομάτων αὐτῶν.

18 Ab his tribus occisa est tertia pars hominum, *nempe* ab igne, & fumo, & sulphure, quæ prodibant ex ore ipsorum.

18 *Et ab his tribus plagis occisa est tertia pars hominum, de igne et de fumo et sulphure, quæ procedebant ex ore ipsorum.*

19 Αἱ γὰρ ἐξουσίαι αὐτῶν ἐν τῷ στόματι αὐτῶν εἰσιν. αἱ γὰρ οὐραὶ αὐτῶν ὅμοιαι ὄφεσιν, ἔχουσαι κεφαλάς, καὶ ἐν αὐταῖς ἀδικοῦσι.

19 Potestas enim eorum in ore eorum est, "& in caudis eorum. nam caudæ eorum similes sunt serpentibus, habentes capita per quæ nocent.

19 *Potestas enim equorū in ore eorum est, & in caudis eorum. nam caudæ eorum similes serpentibus, habentes capita, & in his nocent.*

20 Καὶ οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων οἳ οὐκ ἀπεκτάνθησαν ἐν ταῖς πληγαῖς ταύταις,

20 Porro reliqui homines qui non sunt occisi his plagis,

20 *Et cæteri homines qui nō sunt occisi in his plagis,*

13 Cornibus, κεράτων. Rursus alludit ad aram suffitus, collocatam in atrio Sacerdotum eregione Arcæ fœderis, interposito tamen velo, Exodi 30.a.6.

16 Bis millies centena millia, δύο μυριάδες μυριάδων. Vel si recentiorum more libeat numerare, Ducenties millena millia. Vulg. & Eras. Vicies millies dena millia: quo modo nemo neque ex priscis neque ex recentioribus loquitur.

19 Et in caudis eorum, καὶ ἐν ταῖς οὐραῖς αὐτῶν. Hoc in plerisque codicibus deest, legitur tamen apud Aretham, & in Vetere editione, quibuscum consentiunt Complutensis codex & alii duo ex nostris.

οὔτε μετενόησαν ἐκ τῶν ἔργων τῶν χειρῶν αὐτῶν, ἵνα μὴ προσκυνήσωσι τὰ δαιμόνια καὶ εἴδωλα τὰ χρυσᾶ καὶ τὰ ἀργυρᾶ καὶ τὰ χαλκᾶ καὶ τὰ λίθινα καὶ τὰ ξύλινα, ἃ οὔτε βλέπειν δύναται, οὔτε ἀκούειν, οὔτε περιπατεῖν·

Καὶ οὐ μετενόησαν ἐκ τῶν φόνων αὐτῶν, οὔτε ἐκ τῶν φαρμακειῶν αὐτῶν, οὔτε ἐκ τῆς πορνείας αὐτῶν, οὔτε ἐκ τῶν κλεμμάτων αὐτῶν.

non resipuerunt ab operibus manuum suarum, vt ne adorarent dæmonia & simulacra aurea & argenta & ærea & lapidea & lignea, quæ neque videre possunt, neque audire, neque ambulare:

21 Neque resipuerunt ab homicidiis suis, neque à veneficiis suis, neque à scortatione sua, neque à furtis suis.

neque pœnitentiam egerunt de operibus manuũ suarum, ut non adorarẽt dæmonia et simulacra aurea et argentea et ærea et lapidea et lignea, quæ neque uidere possũt, neque audire, neque ambulare: Psal. 15. b. 4. & 133. c. 15

21 *Et non egerunt pœnitẽtiam ab homicidijs suis, neque à ueneficiis suis, neque à fornicatione sua, neque à furtis suis.*

Κεφάλαιον ι.

ΚΑΙ εἶδον ἄλλον ἄγγελον ἰσχυρὸν καταβαίνοντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, περιβεβλημένον νεφέλην· καὶ ἶρις ἐπὶ τῆς κεφαλῆς· καὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος, καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὡς στύλοι πυρός.

Καὶ εἶχεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ βιβλαρίδιον ἀνεῳγμένον· καὶ ἔθηκε τὸν πόδα αὐτοῦ τὸν δεξιὸν ἐπὶ τὴν θάλασσαν, τὸν δὲ εὐώνυμον ἐπὶ τὴν γῆν·

Καὶ ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ ὥσπερ λέων μυκᾶται· καὶ ὅτε ἔκραξεν, ἐλάλησαν αἱ ἑπτὰ βρονταὶ τὰς ἑαυτῶν φωνάς.

Καὶ ὅτε ἐλάλησαν αἱ ἑπτὰ βρονταὶ τὰς φωνὰς ἑαυτῶν, ἔμελλον γράφειν· καὶ ἤκουσα φωνὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ λέγουσάν μοι, Σφράγισον ἃ ἐλάλησαν αἱ ἑπτὰ βρονταί, καὶ μὴ ταῦτα γράψῃς.

Καὶ ὁ ἄγγελος ὃν εἶδον ἑστῶτα ἐπὶ τῆς θαλάσσης καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, ἦρε τὴν χεῖρα αὐτοῦ εἰς τὸν οὐρανόν,

Καὶ ὤμοσεν ἐν τῷ ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ὃς ἔκτισε τὸν οὐρανὸν καὶ τὰ ἐν αὐτῷ, καὶ τὴν γῆν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ, καὶ τὴν θάλασσαν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ, ὅτι χρόνος οὐκ ἔσται ἔτι·

Ἀλλ᾽ ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς φωνῆς τοῦ ἑβδόμου ἀγγέλου, ὅταν μέλλῃ σαλπίζειν, καὶ τελεσθῇ τὸ μυστήριον τοῦ Θεοῦ, ὡς εὐηγγέλισε τοῖς ἑαυτοῦ δούλοις τοῖς προφήταις.

CAP. X.

1 TVm vidi alium Angelum fortem descendẽtem de cælo, amictum nube, in cuius capite erat iris: facies autem eius *erat* vt sol, & pedes eius vt columnæ igneæ.

2 Habebátque in manu sua libellum apertum: & posuit pedẽ suum dextrum super mare, sinistrum autem super terram.

3 Clamauítque voce magna, sicut leo rugit: & quum clamasset, loquuta sunt septem tonitrua voces suas.

4 Et quum loquuta fuissent septem tonitrua voces suas, ego scripturus eram: sed audiui vocem de cælo dicentem mihi, Obsigna quæ loquuta sunt septem tonitrua, & ne ea scribas.

5 Et Angelus quem vidi stantem super mare & super terrã, "sustulit manũ suam ad cælũ,

6 Et iurauit per eum qui viuit in secula seculorum, qui creauit cælum & ea quæ sunt in eo, & terram & ea quæ in ea sunt, & mare & ea quæ in eo sunt, tẽpus non fore amplius:

7 Sed in diebus vocis septimi Angeli, quum cœperit clangere, consummandum esse mysterium Dei, sicut annuntiauit "seruis suis prophetis.

CAP. X.

1 *ET uidi alium Angelum fortem descẽdẽtem de cælo, amictum nube, et iris in capite eius: et facies eius erat ut sol, et pedes eius tanquam columnæ ignis.*

2 *Et habebat in manu sua libellum apertum: et posuit pedem suum dextrũ super mare, sinistrum autem super terram.*

3 *Et clamauit uoce magna, quemadmodum quũ leo rugit: et quum clamasset, loquuta sunt septem tonitrua uoces suas.*

4 *Et quum loquuta fuissẽt septẽ tonitrua uoces suas, ego scripturus eram: et audiui uocem de cælo dicentem mihi, Signa quæ loquuta sunt septem tonitrua, et noli ea scribere.*

5 *Et Angelus quem uidi stãtem super mare & super terram, leuauit manum suam ad cælum,*

6 *Et iurauit per uiuentem in secula seculorum, qui creauit cælum & ea quæ in eo sunt, & terrã & ea quæ in ea sunt, & mare & ea quæ in eo sunt, quia tempus non erit amplius:*

7 *Sed in diebus uocis septimi Angeli, quum cœperit tuba canere, consummabitur mysterium Dei, sicut euangelizauit per seruos suos Prophetas.*

IN CAP. X.

5 Sustulit manum, ἦρε τὴν χεῖρα. Hic erat gestus iurantium, vt etiamnum hodie.

7 Seruis suis, &c. τοῖς ἑαυτοῦ δούλοις, &c. Vulgata, Per seruos suos: perinde nimirum acsi causa instrumentalis significetur. Hoc etiam fit mihi verisimilius quàm quod annotat Erasmus, nempe additam fuisse particulam Per, quum scripsisset Vetus interpres, Euangelizauit per seruos suos. Legit enim Complutensis editio τοῖς ἑαυτοῦ δούλοις.

Καὶ ἡ φωνὴ ἣν ἤκουσα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, πάλιν λαλοῦσα μετ' ἐμοῦ, καὶ λέγουσα, Ὕπαγε, λάβε τὸ βιβλαρίδιον τὸ ἠνεῳγμένον ἐν τῇ χειρὶ ἀγγέλου τοῦ ἑστῶτος ἐπὶ τῆς θαλάσσης, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς.

Καὶ ἀπῆλθον πρὸς τὸν ἄγγελον, λέγων αὐτῷ, Δός μοι τὸ βιβλαρίδιον. Καὶ λέγει μοι, Λάβε καὶ κατάφαγε αὐτό· καὶ πικρανεῖ σου τὴν κοιλίαν, ἀλλ' ἐν τῷ στόματί σου ἔσται γλυκὺ ὡς μέλι.

Καὶ ἔλαβον τὸ βιβλαρίδιον ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ ἀγγέλου, καὶ κατέφαγον αὐτό· καὶ ἦν ἐν τῷ στόματί μου ὡς μέλι, γλυκύ· καὶ ὅτε ἔφαγον αὐτό, ἐπικράνθη ἡ κοιλία μου.

Καὶ λέγει μοι, Δεῖ σε πάλιν προφητεῦσαι ἐπὶ λαοῖς καὶ ἔθνεσι καὶ γλώσσαις καὶ βασιλεῦσι πολλοῖς.

Κεφάλαιον ια.

ΚΑΙ ἐδόθη μοι κάλαμος ὅμοιος ῥάβδῳ, καὶ ὁ ἄγγελος εἱστήκει, λέγων, Ἔγειραι, καὶ μέτρησον τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ θυσιαστήριον, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας ἐν αὐτῷ.

Καὶ τὴν αὐλὴν τὴν ἔξωθεν τοῦ ναοῦ ἔκβαλε ἔξω, καὶ μὴ αὐτὴν μετρήσῃς, ὅτι ἐδόθη τοῖς ἔθνεσι· καὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν πατήσουσι μῆνας τεσσαρακονταδύο.

Καὶ δώσω τοῖς δυσὶ μάρτυσί μου, καὶ προφητεύσουσιν ἡμέρας χιλίας διακοσίας ἑξήκοντα, περιβεβλημένοι σάκκους.

Οὗτοί εἰσιν αἱ δύο ἐλαῖαι, καὶ δύο λυχνίαι αἱ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ τῆς γῆς ἑστῶσαι.

8 Et vox quam audieram è cælo, rursum loquuta est mecũ, & dixit, Abi & accipe libellum illum apertum *qui est* in manu Angeli stãtis super mare & super terram.

9 Abii igitur ad Angelum, dicens ei vt daret mihi libellum. Et dixit mihi, Accipe & deuora eum:& amaritudinem adferet ventri tuo, sed in ore tuo erit dulcis tanquam mel.

10 Accepi igitur libellum è manu Angeli,& deuoraui eum:erátque in ore meo dulcis tanquam mel:sed quum deuorassem eum, amaruit venter meus.

11 Tum dixit mihi, Oportet te iterum prophetare coram populis, gẽtibus, & linguis, & regibus multis.

CAP. XI.

1 Datus est autem mihi calamus similis virgæ, adstititque Angelus, dicens, Surge, & metire templum Dei & altare, & eos qui adorant in eo.

2 Sed atrium quod extra templum est exclude, & ne metiaris illud:nam datum est Gentibus:& Vrbem sanctam calcabunt mensibus quadraginta duobus.

3 Sed dabo illam duobus testibus meis, qui prophetabũt diebus mille ducentis sexaginta, amicti saccis.

4 Hi sunt duæ illæ oleæ, & duo candelabra in conspectu Domini terræ posita.

8 Et audiui uocem de cælo iterum loquentem mecum, & dicentem, Vade & accipe librum apertũ de manu Angeli stantis super mare & super terram.

9 Et abij ad Angelum, dicens ei ut daret mihi librum. Et dixit mihi, Accipe & deuora illum: & faciet amaricari uentrem tuum, sed in ore tuo erit dulce tanquam mel.

10 Et accepi librum de manu Angeli, & deuoraui illum: & erat in ore meo tanquam mel dulce, & quum deuorassem eum, amaricatus est uenter meus.

11 Et dixit mihi, Oportet te iterum prophetare gentibus, & populis, & linguis, & regibus multis.

CAP. XI.

1 ET datus est mihi calamus similis uirgæ, & dictum est mihi, Surge, & metire templũ Dei, & altare, & adorantes in eo.

2 Atrium autem quod est foris templum, eijce foras, & ne metiaris illud: quoniam datum est Gentibus: & ciuitatem sanctam calcabunt mensibus quadragintaduobus.

3 Et dabo duobus testibus meis, & prophetabũt diebus mille ducentis sexaginta, amicti saccis.

4 Hi sunt duæ oliuæ & duo candelabra in conspectu Domini terræ stantes.

8 Et vox,&c. καὶ ἡ φωνή.&c. Vulgata, Et audiui vocem è cælo iterum loquentem mecum, & dicentẽ mihi, Καὶ ἤκουσα φωνὴν ἐξ οὐρανοῦ πάλιν λαλοῦσαν μετ' ἐμοῦ, καὶ λέγουσαν. Hoc ego verò nusquam inuenio, quanquam quod ad sensum attinet, nihil interest.

11 Coram populis,&c. ἐπὶ λαοῖς,&c. Sic vsurpatur præpositio ἐπὶ Matth.28.c.14,& 1.Tim.6.c.13.

IN CAPVT XI.

1 Adstititque Angelus, dicens, καὶ ὁ ἄγγελος εἱστήκει, λέγων. Ita restituo hunc locum ex Complutensi codice, quum in reliquis scribatur duntaxat λέγων, dicens, quasi calamus ipse hoc sit loquutus. quod mihi nimiũ videtur absurdum vel per visionem cogitare. Vetus interpres legit καὶ ἐλέχθη μοι, & dictum est mihi, eadẽ manente sententia. Sed etiamsi simpliciter ponatur λέγων, respondebit Hebræo infinito לאמור, dicendo, & ad eum referetur à quo datus est calamus.

2 Quod extra templum est, τὴν ἔξωθεν τοῦ ναοῦ. Hæc est vera lectio, quæ extat apud Arethã, & in Complutensi codice. Loquitur enim de atrio illo exteriore quod a trium populi dicebatur, quoniam omnibus patebat.

Exclude, ἔκβαλε ἔξω. Ad verbum, Eiice foras. Atqui intus non erat. Fateor id quidem aliquatenus. Nã Sancta & Sancta sanctorum ab hoc atrio erant seiuncta, sed tamen totum ipsum ædificium Templi nomine significabatur. Nunc verò quodammodo foras eiici dicitur quòd tanquam profanum negligatur in metiendo Templo. Hoc qui non considerarunt, putarunt legendum τὴν αὐλὴν τὴν ἔσωθεν τοῦ ναοῦ, atrium quod intra templum est: mendosè id quidem. quorsum enim hoc adderetur?

Καὶ εἴ τις αὐτοὺς θέλῃ ἀδικῆσαι, πῦρ ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ στόματος αὐτῶν, καὶ κατεσθίει τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν· καὶ εἴ τις αὐτοὺς θέλῃ ἀδικῆσαι, οὕτω δεῖ αὐτὸν ἀποκτανθῆναι.

Οὗτοι ἔχουσιν ἐξουσίαν κλεῖσαι τὸν οὐρανόν, ἵνα μὴ βρέχῃ ὑετὸς ἐν ἡμέραις αὐτῶν τῆς προφητείας· καὶ ἐξουσίαν ἔχουσιν ἐπὶ τῶν ὑδάτων, στρέφειν αὐτὰ εἰς αἷμα, καὶ πατάξαι τὴν γῆν πάσῃ πληγῇ, ὁσάκις ἐὰν θελήσωσι.

Καὶ ὅταν τελέσωσι τὴν μαρτυρίαν αὐτῶν, τὸ θηρίον τὸ ἀναβαῖνον ἐκ τῆς ἀβύσσου ποιήσει πόλεμον μετ' αὐτῶν, καὶ νικήσει αὐτοὺς, καὶ ἀποκτενεῖ αὐτούς.

Καὶ τὰ πτώματα αὐτῶν ἐπὶ τῆς πλατείας πόλεως τῆς μεγάλης, ἥτις καλεῖται πνευματικῶς Σόδομα καὶ Αἴγυπτος, ὅπου καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν ἐσταυρώθη.

Καὶ βλέψουσιν ἐκ τῶν λαῶν καὶ φυλῶν καὶ γλωσσῶν καὶ ἐθνῶν τὰ πτώματα αὐτῶν ἡμέρας τρεῖς καὶ ἥμισυ, καὶ τὰ πτώματα αὐτῶν οὐκ ἀφήσουσι τεθῆναι εἰς μνήματα.

Καὶ οἱ κατοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς χαροῦσιν ἐπ' αὐτοῖς, καὶ εὐφρανθήσονται· καὶ δῶρα πέμψουσιν ἀλλήλοις, ὅτι οὗτοι οἱ δύο προφῆται ἐβασάνισαν τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς.

Καὶ μετὰ τὰς τρεῖς ἡμέρας καὶ ἥμισυ, πνεῦμα ζωῆς ἐκ τοῦ Θεοῦ εἰσῆλθεν ἐπ' αὐτούς· καὶ ἔστησαν ἐπὶ τοὺς πόδας αὐτῶν, καὶ φόβος μέγας ἔπεσεν ἐπὶ τοὺς θεωροῦντας αὐτούς.

Καὶ ἤκουσαν φωνὴν μεγάλην ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, λέγουσαν αὐτοῖς, Ἀνάβητε ὧδε. Καὶ ἀνέβησαν εἰς τὸν οὐρανὸν ἐν τῇ νεφέλῃ· καὶ ἐθεώρησαν αὐτοὺς οἱ ἐχθροὶ αὐτῶν.

Καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ ἐγένετο σεισμὸς μέγας, καὶ τὸ δέκατον τῆς πόλεως ἔπεσε, καὶ ἀπεκτάνθησαν ἐν τῷ σεισμῷ ὀνόματα ἀνθρώπων χιλιάδες ἑπτά, καὶ οἱ λοιποὶ ἔμφοβοι ἐγένοντο, καὶ ἔδωκαν δόξαν τῷ Θεῷ τοῦ οὐρανοῦ.

5 Quòd ſi quis velit eis noce-
rę, ignis prodit ex ore ipſorum
qui deuoret inimicos eorũ: nã
ſiquis velit eis nocere, ita opor
tet eum occidi.

6 Hi habẽt poteſtatẽ claudendi
cælũ, ne pluat dieb⁹ prophetiæ
ipſorum: & poteſtatem habent
ſuper aquas, cõuertendi eas in
ſanguinem: & percutiendi ter-
ram omni plaga quotieſcun-
que voluerint.

7 Porro quum finierint ¨ſuum
teſtimonium, beſtia aſcendens
ex abyſſo, geret aduerſus eos
bellum, & vincet eos, & occi-
det eos.

8 Et cadauera eorum iacebũt
in plateis vrbis magnæ, quæ
vocatur ſpiritualiter Sodoma
& AEgyptus, vbi & Dominus
noſter crucifixus eſt.

9 Et videbunt *homines* ex tribu-
bus & populis & linguis & gen
tibus cadauera eorum per tres
dies & dimidium, & cadauera
eorum non ſinent poni in mo
numentis.

10 Et incolæ terræ gaudebunt
ſuper illis, & lætabuntur: & mu
nera mittent alii aliis, quòd hi
duo Prophetæ cruciarint terræ
incolas.

11 ¨Sed poſt dies tres & dimidiũ
¨ſpiritus vitæ à Deo *prodiens* in-
gredietur in illos: ſtabúntque e-
recti in pedes ſuos, & timor ma-
gnus cadet ſuper eos qui ipſos
ſpectarunt.

12 Deinde audierunt vocẽ ma
gnam de cælo, dicentem ipſis,
Aſcendite huc. Aſcẽderúntque
in cælum per nubem: & vide-
runt illos inimici eorum.

13 Factúſque eſt in illa hora ter
ræmotus magnus: & decima
pars Vrbis cecidit, & occiſa ſũt
in terræmotu capita hominũ
ſepties mille, & reliqui territi
ſunt, & ¨dederunt gloriam Deo
cæli.¨

5 Et ſiquis uoluerit eos
nocere, ignis exiet de o-
re eorum, & deuorabit
inimicos eorum: & ſiquis
uoluerit eos lædere, ſic
oportet eum occidi.

6 Hi habent poteſtatẽ clau
dendi cælum, ne pluat
diebus prophetiæ ipſorũ:
& poteſtatem habent ſu-
per aquas, cõuertẽdi eas
in ſanguinem, & percute
re terram omni plaga
quotieſcunque uoluerint.

7 Et quum finierint teſti-
monium ſuũ, beſtia quæ
aſcendit de abyſſo, faciet
aduerſus eos bellum, &
uincet illos, & occidet
eos.

8 Et corpora eorum iace-
bunt in plateis Ciuitatis
magnæ, quæ uocatur ſpi-
ritualiter Sodoma & AE
gyptus, ubi & Dominus
eorum crucifixus eſt.

9 Et uidebunt de tribu-
bus, & populis, & lin-
guis, & gentibus corpora
eorum per tres dies & di
midium: & corpora eorũ
non ſinent poni in monu
mentis.

10 Et inhabitantes terram
gaudebunt ſuper illos, &
iocundabuntur: & mune-
ra mittent inuicem, quo-
niã hi duo Prophetæ cru
ciauerunt eos qui habita
bant ſuper terram.

11 Et poſt dies tres & di-
midium, Spiritus uitæ à
Deo intrauit in eos, & ſte
terunt ſuper pedes ſuos,
& timor magnus cecidit
ſuper eos qui uiderunt
eos.

12 Et audierũt uocem ma
gnam de cælo, dicentem
eis, Aſcendite huc. Et a-
ſcenderunt in cælum in
nube: & uiderunt illos
inimici eorum.

13 Et in illa hora factus eſt
terræmot⁹ magn⁹: & deci
ma pars Ciuitatis cecidit,
& occiſa ſunt in terræ-
motu nomina hominum ſe-
ptem millia, & reliqui in
timorem ſunt miſſi, &
dederũt gloriã Deo cæli.

7 Suum teſtimonium, τὴν μαρτυρίαν αὐτῶν. Id eſt quum legationem ſuam obierint.
11 Spiritus vitæ, πνεῦμα ζωῆς. Hebr. רוח חיים, pro anima vitali.
13 Dederunt gloriam Deo, ἔδωκαν δόξαν τῷ Θεῷ. Vide Iohan. 9. d. 24.

Ἡ οὐαὶ ἡ δευτέρα ἀπῆλθεν, ἰδοὺ ἡ οὐαὶ ἡ τρίτη ἔρχεται ταχύ.

Καὶ ὁ ἕβδομος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἐγένοντο φωναὶ μεγάλαι ἐν τῷ οὐρανῷ, λέγουσαι, Ἐγένοντο αἱ βασιλεῖαι τοῦ κόσμου, τοῦ Κυρίου ἡμῶν, καὶ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, καὶ βασιλεύσει εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Καὶ οἱ εἴκοσι καὶ τέσσαρες πρεσβύτεροι οἱ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καθήμενοι ἐπὶ τοὺς θρόνους αὐτῶν, ἔπεσον ἐπὶ τὰ πρόσωπα αὐτῶν, καὶ προσεκύνησαν τῷ Θεῷ,

Λέγοντες, Εὐχαριστοῦμέν σοι, Κύριε ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν, καὶ ὁ ἐρχόμενος· ὅτι εἴληφας τὴν δύναμίν σου τὴν μεγάλην, καὶ ἐβασίλευσας·

Καὶ τὰ ἔθνη ὠργίσθησαν, καὶ ἦλθεν ἡ ὀργή σου, καὶ ὁ καιρὸς τῶν νεκρῶν, κριθῆναι, καὶ δοῦναι τὸν μισθὸν τοῖς δούλοις σου τοῖς προφήταις, καὶ τοῖς ἁγίοις καὶ τοῖς φοβουμένοις τὸ ὄνομά σου, τοῖς μικροῖς καὶ τοῖς μεγάλοις· καὶ διαφθεῖραι τοὺς διαφθείροντας τὴν γῆν.

Καὶ ἠνοίγη ὁ ναὸς τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ὤφθη ἡ κιβωτὸς τῆς διαθήκης αὐτοῦ ἐν τῷ ναῷ αὐτοῦ· καὶ ἐγένοντο ἀστραπαὶ καὶ φωναὶ καὶ βρονταὶ καὶ σεισμὸς καὶ χάλαζα μεγάλη.

14 Væ secundum abiit, & ecce væ tertium veniet citó.

15 Septimus igitur Angelus clãxit, & factæ sunt voces magnæ in cælo, dicentes, Facta sunt regna mundi, *regna* Domini nostri, & Christi eius, qui regnabit in secula seculorum.

16 Tum vigintiquatuor illi Senes qui in conspectu Dei sedẽt in sedilibus suis, ceciderunt in facies suas, & adorarunt Deum,

17 Dicentes, Gratias agimus tibi Domine Deus omnipotens, Qui es, & Qui eras, & Qui venturus es: quia adeptus es potestatem tuam magnam, & regnũ inivisti:

18 Et iratæ sunt Gentes, & aduenit ira tua, & tempus mortuorum, vt iudicentur, & des præmium seruis tuis Prophetis, & sanctis, & timentibus nomen tuum, paruis & magnis: & perdas eos qui perdunt terram.

19 Tunc apertum est templum Dei in cælo, & visa est Arca fœderis eius in templo eius: & facta sunt fulgura & voces, & tonitrua, & terræmotus, & grando magna.

14 Væ secundũ abijt, & ecce uæ tertium ueniet citò.

15 Et septimus Angelus tuba cecinit: & factæ sunt uoces magnæ in cælo, dicentes, Factum est regnũ huius mundi Domini nostri & Christi eius, & regnabit in secula seculorum.

16 Et uigintiquatuor seniores qui in conspectu Dei sedent in sedibus suis, ceciderunt in facies suas, & adorauerunt Deum,

17 Dicentes, Gratias agimus tibi Domine Deus omnipotens, Qui es, & qui eras, & qui uenturus es: quia accepisti uirtutem tuam magnam, & regnasti:

18 Et iratæ sunt Gentes, et aduenit ira tua et tempus mortuorum, iudicari, et reddere mercedem seruis tuis Prophetis, et sanctis, et timentibus nomen tuum pusillis et magnis: et exterminandi eos qui corruperunt terram.

19 Et apertum est templũ Dei in cælo, et uisa est Arca testamenti eius in templo eius: et facta sunt fulgura, et uoces, et terræmotus, et grando magna.

Κεφάλαιον ιβ'

ΚΑΙ σημεῖον μέγα ὤφθη ἐν τῷ οὐρανῷ· γυνὴ περιβεβλημένη τὸν ἥλιον, καὶ ἡ σελήνη ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτῆς, καὶ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς στέφανος ἀστέρων δώδεκα·

Καὶ ἐν γαστρὶ ἔχουσα κράζει ὠδίνουσα, καὶ βασανιζομένη τεκεῖν.

Καὶ ὤφθη ἄλλο σημεῖον ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἰδοὺ δράκων μέγας πυρρὸς, ἔχων κεφαλὰς ἑπτὰ καὶ κέρατα δέκα· καὶ ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτοῦ διαδήματα ἑπτά·

Καὶ ἡ οὐρὰ αὐτοῦ σύρει τὸ τρίτον τῶν ἀστέρων τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἔβαλεν αὐτοὺς εἰς τὴν γῆν· καὶ ὁ δράκων ἕστηκεν ἐνώπιον τῆς γυναικὸς τῆς μελλούσης τεκεῖν, ἵνα ὅταν τέκῃ, τὸ τέκνον αὐτῆς καταφάγῃ.

CAP. XII.

1 VIsum est autem signum magnum in cælo: Mulier amicta sole, sub cuius pedibus erat luna, & in capite corona stellarum duodecim:

2 Ventrem ferens, clamabat parturiens, & cruciabatur vt pareret.

3 Visum est autem aliud signum in cælo, & ecce, *adfuit* draco magnus rufus, habens capita septem & cornua decem: & in capitibus suis diademata septem.

4 Cuius cauda trahebat tertiã partem stellarũ cæli, quas abiecit in terrã: stetit autem is draco ante mulierem parituram, vt quum peperisset, filium eius deuoraret.

CAP. XII.

1 ET signum magnum apparuit in cælo: Mulier amicta sole, et luna sub pedibus eius, et in capite eius corona stellarum duodecim:

2 Et in utero habens, clamat parturiens, et cruciatur ut pariat.

3 Et uisum est aliud signum in cælo, et ecce draco magnus rufus, habens capita septem, et cornua decem: et in capitibus eius diademata septem.

4 Et cauda eius trahebat tertiam partem stellarum cæli, et misit eas in terram: et draco stetit ante mulierem quæ erat paritura, ut cũ peperisset, filiũ eius deuoraret.

5 Καὶ ἔτεκεν υἱὸν ἄῤῥενα, ὃς μέλλει ποιμαίνειν πάντα τὰ ἔθνη ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ· καὶ ἡρπάσθη τὸ τέκνον αὐτῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ.

5 Peperit autem filium mascu lum, recturum omnes Gentes virga ferrea: & raptus est Filius eius ad Deum ad Thronum eius.

5 *Et peperit filium masculum, qui recturus erat omnes Gentes in uirga ferrea: & raptus est filius eius ad Deum & ad thronum eius.*

6 Καὶ ἡ γυνὴ ἔφυγεν εἰς τὴν ἔρημον, ὅπου ἔχει τόπον ἡτοιμασμένον ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ἵνα ἐκεῖ τρέφωσιν αὐτὴν ἡμέρας χιλίας διακοσίας ἑξήκοντα.

6 Mulier verò fugit in solitudinem, vbi habet locum paratum à Deo: vt illic pascant eam diebus mille ducētis sexaginta.

6 *Et mulier fugit in solitudinem, ubi habet locum paratum à Deo ut ibi pascant eam diebus mille ducentis sexaginta.*

7 Καὶ ἐγένετο πόλεμος ἐν τῷ οὐρανῷ· ὁ Μιχαὴλ καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ ἐπολέμησαν κατὰ τοῦ δράκοντος, καὶ ὁ δράκων ἐπολέμησε καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ·

7 Et factum est prælium in cælo: Michael & Angeli eius præliabantur cum dracone, & draco pugnabat & Angeli eius:

7 *Et factum est prælium in cælo: Michael & Angeli eius præliabantur cū dracone, & draco pugnabat & Angeli eius:*

8 Καὶ οὐκ ἴσχυσαν, οὔτε τόπος εὑρέθη αὐτῶν ἔτι ἐν τῷ οὐρανῷ.

8 Sed non obtinuerunt, neque locus eorum amplius inuētus est in cælo.

8 *Et non ualuerunt, neque locus inuentus est eorum amplius in cælo.*

9 Καὶ ἐβλήθη ὁ δράκων ὁ μέγας, ὁ ὄφις ὁ ἀρχαῖος, ὁ καλούμενος διάβολος, καὶ ὁ Σατανᾶς, ὁ πλανῶν τὴν οἰκουμένην ὅλην, ἐβλήθη εἰς τὴν γῆν, καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ ἐβλήθησαν.

9 Et proiectus est draco ille magnus, serpens ille antiquus qui vocatur diabolus & Satanas, qui seducit totum terrarum orbem: proiectus, *inquam*, est in terram, & Angeli eius cum eo proiecti sunt.

9 *Et proiectus est draco ille magnus, serpens antiquus qui uocatur diabolus & Satanas, qui seducit uniuersum orbem: & proiectus est in terram, & Angeli eius cū illo missi sunt.*

10 Καὶ ἤκουσα φωνὴν μεγάλην λέγουσαν ἐν τῷ οὐρανῷ, Ἄρτι ἐγένετο ἡ σωτηρία καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, καὶ ἡ ἐξουσία τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, ὅτι κατεβλήθη ὁ κατήγορος τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν, ὁ κατηγορῶν αὐτῶν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἡμέρας καὶ νυκτός.

10 Et audiui vocem magnam dicentem in cælo, Nunc facta est salus, & virtus, & regnum Dei nostri, & potestas Christi eius: quia deiectus est accusator fratrum nostrorum, qui accusabat eos ante conspectum Dei nostri die ac nocte.

10 *Et audiui uocem magnam in cælo dicentem, Nunc facta est salus, & uirtus, & regnum Dei nostri, et potestas Christi eius: quia proiectus est accusator fratrū nostrorum, qui accusabat illos ante conspectum Dei nostri die ac nocte.*

11 Καὶ αὐτοὶ ἐνίκησαν αὐτὸν διὰ τὸ αἷμα τοῦ ἀρνίου, καὶ διὰ τὸν λόγον τῆς μαρτυρίας αὐτῶν· καὶ οὐκ ἠγάπησαν τὴν ψυχὴν αὐτῶν ἄχρι θανάτου.

11 Sed ipsi vicerūt eum propter sanguinem Agni, & propter sermonem testimonii sui: & animæ suæ prodigi fuerunt vsque ad mortem.

11 *Et ipsi uicerunt eum propter sanguinem Agni & propter uerbum testimonii sui, et non dilexerunt animas suas usque ad mortem.*

12 Διὰ τοῦτο εὐφραίνεσθε οἱ οὐρανοὶ καὶ οἱ ἐν αὐτοῖς σκηνοῦντες. Οὐαὶ τοῖς κατοικοῦσι τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, ὅτι κατέβη ὁ διάβολος πρὸς ὑμᾶς ἔχων θυμὸν μέγαν, εἰδὼς ὅτι ὀλίγον καιρὸν ἔχει.

12 Propterea lætamini cæli, & qui habitatis in eis. Væ incolis terræ & maris: nam descendit diabolus ad vos, iræ magnæ plenus, vt qui sciat se paululū temporis habere.

12 *Propterea lætamini cæli, & qui habitatis in eis. Væ terræ & mari: quia descendit diabolus ad uos habens iram magnam, sciens quòd modicum tempus habet.*

13 Καὶ ὅτε εἶδεν ὁ δράκων ὅτι ἐβλήθη εἰς τὴν γῆν, ἐδίωξε τὴν γυναῖκα ἥτις ἔτεκε τὸν ἄῤῥενα.

13 Quū igitur vidisset draco se proiectū esse in terrā, persequutus est mulierem quæ pepererat masculum.

13 *Et postquam uidit draco quòd proiectus esset in terram, persequutus est mulierem quæ peperit masculum.*

14 Καὶ ἐδόθησαν τῇ γυναικὶ δύο πτέρυγες τοῦ ἀετοῦ τοῦ μεγάλου, ἵνα πέτηται εἰς

14 Sed datæ sunt mulieri alæ duæ aquilæ magnæ, vt volet à

14 *Et datæ sunt mulieri alæ duæ aquilæ magnæ, ut uolaret in*

IN CAPVT XII.

8 Obtinuerunt, ἴσχυσαν. Sic accipitur apud Hebræos verbum יכול. Neque locus eorum amplius inuentus est, οὔτε τόπος εὑρέθη αὐτῶν ἔτι. Id est eiecti sunt, ita vt nusquam postea apparuerint in cælo. Sic loquitur Daniel cap. 2. c. 35.

11 Animæ suæ prodigi fuerunt, καὶ οὐκ ἠγάπησαν τὴν ψυχὴν αὐτῶν. Vulg. & Eras. ad verbum, Et non dilexerunt animā suam. Est autem in hac formula loquendi μείωσις, Hebræis familiaris, quū minus dicitur quàm intelligatur. Is enim dicitur animam (id est vitam) diligere qui nihil habet hac vita charius: & econtrario, non diligere animam suam, qui non dubitat illam periculis exponere quoties ita facto opus est.

τὴν ἔρημον εἰς τὸν τόπον αὐτῆς, ὅπου τρέφεται ἐκεῖ καιρὸν καὶ καιροὺς καὶ ἥμισυ καιροῦ, ἀπὸ προσώπου τοῦ ὄφεως.

Καὶ ἔβαλεν ὁ ὄφις ὀπίσω τῆς γυναικὸς ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ὕδωρ ὡς ποταμὸν· ἵνα ταύτην ποταμοφόρητον ποιήσῃ.

Καὶ ἐβοήθησεν ἡ γῆ τῇ γυναικὶ, καὶ ἤνοιξεν ἡ γῆ τὸ στόμα αὐτῆς, καὶ κατέπιε τὸν ποταμὸν ὃν ἔβαλεν ὁ δράκων ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ.

Καὶ ὠργίσθη ὁ δράκων ἐπὶ τῇ γυναικὶ, καὶ ἀπῆλθε ποιῆσαι πόλεμον μετὰ τῶν λοιπῶν τοῦ σπέρματος αὐτῆς, τῶν τηρούντων τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐχόντων τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Καὶ ἐστάθην ἐπὶ τὴν ἄμμον τῆς θαλάσσης.

Κεφάλαιον ιγ.

ΚΑΙ εἶδον ἐκ τῆς θαλάσσης θηρίον ἀναβαῖνον, ἔχον κεφαλὰς ἑπτὰ καὶ κέρατα δέκα· καὶ ἐπὶ τῶν κεράτων αὐτοῦ δέκα διαδήματα, καὶ ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτοῦ ὄνομα βλασφημίας.

Καὶ τὸ θηρίον ὃ εἶδον ἦν ὅμοιον παρδάλει, καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὡς ἄρκτου, καὶ τὸ στόμα αὐτοῦ ὡς στόμα λέοντος. καὶ ἔδωκεν αὐτῷ ὁ δράκων τὴν δύναμιν αὐτοῦ καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ καὶ ἐξουσίαν μεγάλην.

Καὶ εἶδον μίαν τῶν κεφαλῶν αὐτοῦ ὡς ἐσφαγμένην εἰς θάνατον· καὶ ἡ πληγὴ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἐθεραπεύθη, καὶ ἐθαύμασεν ὅλη ἡ γῆ ὀπίσω τοῦ θηρίου.

Καὶ προσεκύνησαν τὸν δράκοντα ὃς ἔδωκεν ἐξουσίαν τῷ θηρίῳ, καὶ προσεκύνησαν τὸ θηρίον, λέγοντες, Τίς ὅμοιος τῷ θηρίῳ; τίς δύναται πολεμῆσαι μετ' αὐτοῦ;

Καὶ ἐδόθη αὐτῷ στόμα λαλοῦν μεγάλα καὶ βλασφημίας, καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἐξουσία ποιῆσαι μῆνας τεσσαρακονταδύο.

conspectu serpentis in desertũ,
in locum suum, vbi alitur per
tempus & tempora, & dimidiũ
temporis.
15 Eiecit autem serpens ex ore
suo post mulierem, aquam tan-
quam flumen: vt eam faceret
rapi à flumine:
16 Sed succurrit terra mulieri,
aperuítque terra os suum, & ab-
sorbuit flumen quod eiecerat
draco ex ore suo.
17 Iratus est igitur draco aduer-
sus mulierem: & abiit vt gere-
ret bellum cum reliquis ex se-
mine eius, custodientibus man
data Dei, & habentibus testimo
nium IESV Christi.
18 Stetíque super arenã maris.

CAP XIII.

1 TVm vidi bestiam è mari a-
scendentem, quæ habebat
capita septẽ & cornua decem:
& super cornua eius *erant* decem
diademata, & super capita eius
nomen blasphemiæ.
2 Erátque hæc bestia quam vi
di, similis pardo, & pedes eius
vt pedes vrsi, & os eius vt os leo-
nis: dedit autem ei draco virtu-
tem suam, & thronum suum,
& potestatem magnam.
3 Et vidi vnum ex capitibus
eius quasi lethaliter cæsum: sed
ipsius plaga lethalis curata est:
& admirans vniuersa terra se-
quuta est bestiam.
4 Et adorarunt draconem qui
dedit potestatem bestiæ: & ado-
rarunt bestiam, dicentes, Quis
similis bestiæ? quis poterit pu-
gnare cum ea?
5 Datúmque est ei os loquens
magna & blasphemias: & data
est ei potestas agendi menses
quadragintaduos.

*desertum in locum suum,
ubi alitur per tempus et
tempora et dimidium tem
poris, à facie serpentis.*
15 *Et misit serpens ex ore
suo post mulierem, aquã
tanquam flumen: ut eam
faceret trahi à flumine.*
16 *Et adiuuit terra mulie-
rem, et aperuit terra os
suum, et absorbuit flumẽ
quod misit draco de ore
suo.*
17 *Et iratus est draco in
mulierem: et abijt facere
prælium cum reliquis de
semine eius, qui custodiũt
mandata Dei, et habent
testimonium Iesu Christi.*
18 *Et stetit supra arenam
maris.*

CAP. XIII.

1 *ET uidi de mari be-
stiam ascendentem,
habentem capita septem,
et cornua decem: et
super cornua eius, de-
cem diademata, et super
capita eius nomina blas-
phemiæ.*
2 *Et bestia quam uidi, si-
milis erat pardo, et pe-
des eius sicut ursi, et os e-
ius sicut os leonis: et dedit
illi draco uirtutem suam,
et potestatem magnam.*
3 *Et uidi unum de capiti-
bus suis quasi occisum in
mortem, et plaga mortis
eius curata est: et admira
ta est uniuersa terra post
bestiam.*
4 *Et adorauerunt draco-
nem qui dedit potestatem
bestiæ, et adorauerunt be-
stiam, dicentes, Quis simi
lis bestiæ? et quis poterit
pugnare cum ea?*
5 *Et datum est ei os loquẽs
magna et blasphemias: et
data est ei potestas facere
mẽses quadragintaduos.*

14 In locum suum, εἰς τὸν τόπον αὐτῆς. Id est in eum locum qui est ipsi à Domino destinatus, vt Act. 1. d. 25, quanuis in specie prorsus dissimili.

IN CAPVT XIII.

3 Plaga lethalis, ἡ πληγὴ τοῦ θανάτου. Vulgata & Erasmus ad verbum, Plaga mortis, seruato Hebraismo.

Καὶ ἤνοιξε τὸ στόμα αὐτοῦ εἰς βλασφημίας πρὸς τὸν Θεόν, βλασφημῆσαι τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ τὴν σκηνὴν αὐτοῦ, καὶ τοὺς ἐν τῷ οὐρανῷ σκηνοῦντας.

6 Aperuit igitur os suum ad blasphemiam aduersus Deum, vt conuiciis afficeret nomen eius, & tabernaculum eius, & eos qui in cælo habitant.

6 Et aperuit os suum in blasphemias ad Deum, blasphemare nomen eius, & tabernaculum eius, et eos qui in cælo habitant.

Καὶ ἐδόθη αὐτῷ πόλεμον ποιῆσαι μετὰ τῶν ἁγίων, καὶ νικῆσαι αὐτούς· καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἐξουσία ἐπὶ πᾶσαν φυλὴν καὶ γλῶσσαν καὶ ἔθνος.

7 Sed & datũ est ei bellum gerere cum Sãctis, & eos vincere: & data est ei potestas in omnẽ tribum, & linguam, & gentem.

7 Et est datum illi bellũ facere cum Sanctis, et uincere eos: et data est illi potestas in omnem tribum et populum, et linguam, et gentem.

Καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ πάντες οἱ κατοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς, ὧν οὐ γέγραπται τὰ ὀνόματα ἐν τῇ βίβλῳ τῆς ζωῆς τοῦ ἀρνίου ἐσφαγμένου ἀπὸ καταβολῆς κόσμου.

8 Itaque adorabunt eam omnes incolæ terræ, quorũ non sunt scripta nomina in libro vitæ Agni illius mactati *iam inde* à iactis mundi fundamentis.

8 Et adorauerunt eam omnes qui inhabitant terram, quorũ non sunt scripta nomina in libro uitæ Agni, qui occisus est ab origine mundi.

Εἴ τις ἔχει οὖς, ἀκουσάτω.

9 Siquis habet aurem, audiat.

9 Siquis habet aurem, audiat.

Εἴ τις αἰχμαλωσίαν συνάγει, εἰς αἰχμαλωσίαν ὑπάγει· εἴ τις ἐν μαχαίρᾳ ἀποκτενεῖ, δεῖ αὐτὸν ἐν μαχαίρᾳ ἀποκτανθῆναι. ὧδέ ἐστιν ἡ ὑπομονὴ καὶ ἡ πίστις τῶν ἁγίων.

10 Siquis in captiuitatem ducit, in captiuitatem abibit: ‖siquis gladio occiderit, oportet eum gladio occidi. hîc est patientia & fides Sanctorum.

10 Qui in captiuitatem duxerit, in captiuitatem uadit: qui in gladio occiderit, oportet eum gladio occidi: hîc est patientia et fides Sanctorum.

Gen. 9. a. 6
matth. 26. e. 52

Καὶ εἶδον ἄλλο θηρίον ἀναβαῖνον ἐκ τῆς γῆς, καὶ εἶχε κέρατα δύο ὅμοια ἀρνίῳ, καὶ ἐλάλει ὡς δράκων.

11 Deinde vidi aliam bestiam ascendentem è terra, habentẽ cornua duo similia Agni, sed loquebatur vt draco.

11 Et uidi aliam bestiam ascendentem de terra: et habebat cornua duo, similia Agni, et loquebatur sicut draco.

Καὶ τὴν ἐξουσίαν τοῦ πρώτου θηρίου πᾶσαν ποιεῖ ἐνώπιον αὐτοῦ, καὶ ποιεῖ τὴν γῆν καὶ τοὺς κατοικοῦντας ἐν αὐτῇ ἵνα προσκυνήσωσι τὸ θηρίον τὸ πρῶτον, οὗ ἐθεραπεύθη ἡ πληγὴ τοῦ θανάτου αὐτοῦ.

12 Ea verò potestatem prioris bestiæ omnem exercet in conspectu eius, & facit vt terra & ipsius incolæ adorent bestiam illam primam cuius curata fuerat plaga lethalis.

12 Et potestatem prioris bestiæ omnem faciebat in cõspectu eius, et fecit terrã et habitantes in ea adorare bestiam primam, cuius curata est plaga mortis.

Καὶ ποιεῖ σημεῖα μεγάλα, ἵνα καὶ πῦρ ποιῇ καταβαίνειν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὴν γῆν, ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων.

13 Editque signa magna, ''adeo vt etiam ignem faciat è cælo descendere in terram in conspectu hominum.

13 Et fecit signa magna, ut etiam ignem faceret de cælo descendere in terrã in conspectu hominum.

Καὶ πλανᾷ τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς, διὰ τὰ σημεῖα ἃ ἐδόθη αὐτῷ ποιῆσαι ἐνώπιον τοῦ θηρίου, λέγων τοῖς κατοικοῦσιν ἐπὶ τῆς γῆς, ποιῆσαι εἰκόνα τῷ θηρίῳ ὃ ἔχει τὴν πληγὴν τῆς μαχαίρας, καὶ ἔζησε.

14 Et seducit incolas terræ, propter signa quæ datum est ei vt faciat in conspectu bestiæ, dicens incolis terræ vt faciant imaginem bestiæ quæ gladio vulnerata fuit, sed ''reuixit.

14 Et seducit habitantes in terra, propter signa quæ data sunt illi facere in conspectu bestiæ, dicẽs habitantibus in terra ut faciant imaginem bestiæ quæ habet plagam gladij, et uixit.

Καὶ ἐδόθη αὐτῷ δοῦναι πνεῦμα τῇ εἰκόνι τοῦ θηρίου, ἵνα καὶ λαλήσῃ ἡ εἰκὼν τοῦ θηρίου, καὶ ποιήσῃ, ὅσοι ἂν μὴ προσκυνήσωσι τὴν εἰκόνα τοῦ θηρίου, ἵνα ἀποκτανθῶσι.

15 Datúmque est ei ''vt animaret imaginem bestiæ, vt etiam loquatur imago bestiæ, & faciat vt quicunque non adorarint imaginem bestiæ, occidantur.

15 Et datum est illi ut daret spiritum imagini bestiæ, et ut loquatur imago bestiæ, et faciat ut quicunque non adorauerint imaginem bestiæ, occidantur.

13 Adeo vt, ἵνα. Ἵνα pro ὥστε, quod & alibi annotauimus. Complutensis tamen editio legit, consentiente Aretha & duobus ex nostris vetustis libris, καὶ πῦρ, ἵνα καταβαίνῃ, & vt ignis descendat. Ita enim hoc explicandum puto per traiectionem, cuius meminimus Rom. 11. d. 31. & alia passim exempla occurrunt, vt 1. Cor. 9. c. 15, & Galat. 2. b. 10.

14 Reuixit, ἔζησε. Hoc dicit quia plaga per se lethalis erat, ex qua quum illa conualuerit, consequi videtur, illam penes se habere vitam, ac proinde tanquam Deum adorandam.

15 Vt animaret, δοῦναι πνεῦμα. Id est vitam inderet, nempe sicut Iannes & Mambres Mosis prodigia imitabantur. Vulg. & Eras. ad verbum, Vt daret spiritum.

Καὶ ποιεῖ πάντας, τοὺς μικροὺς καὶ τοὺς
μεγάλους, καὶ τοὺς πλουσίους καὶ τοὺς πτω-
χούς, καὶ τοὺς ἐλευθέρους καὶ τοὺς δούλους,
ἵνα δώσῃ αὐτοῖς χάραγμα ἐπὶ τῆς χειρὸς
αὐτῶν τῆς δεξιᾶς, ἢ ἐπὶ τῶν μετώπων
αὐτῶν.

Καὶ ἵνα μή τις δύνηται ἀγοράσαι ἢ
πωλῆσαι, εἰ μὴ ὁ ἔχων τὸ χάραγμα, ἢ τὸ
ὄνομα τοῦ θηρίου, ἢ τὸν ἀριθμὸν τοῦ ὀνόμα-
τος αὐτοῦ.

Ὧδε ἡ σοφία ἐστίν. ὁ ἔχων τὸν νοῦν, ψη-
φισάτω τὸν ἀριθμὸν τοῦ θηρίου· ἀριθμὸς
γὰρ ἀνθρώπου ἐστί· καὶ ὁ ἀριθμὸς αὐτοῦ
χξς´.

16 Sed & facit vt omnes, parui
& magni, diuites & pauperes, li
beri & serui accipiant characte
rem in manu sua dextra, aut in
frontibus suis.

17 Et nequis possit emere aut vē
dere, nisi qui habeat characterē
aut nomen bestiæ, aut numerū
nominis eius.

18 Hîc sapientia est. Qui intelli-
gentia præditus est, computet
numerum bestiæ: numerus e-
nim hominis est: & numerus e-
ius, sexcenta sexagintasex.

16 *Et faciet omnes, pusillos
& magnos, & diuites
& pauperes, & liberos
& seruos, habere chara-
cterem in dextera manu
sua aut in frontibus suis:*

17 *Et nequis possit emere
aut uendere, nisi qui ha-
bet characterem, aut no-
men bestiæ, aut numerū
nominis eius.*

18 *Hîc sapientia est. Qui
habet intellectum, compu-
tet numerum bestiæ: nu-
merus enim hominis est:
& numerus eius sexcenti
sexaginta sex.*

Κεφάλαιον ιδ´

CAP. XIIII.

CAP. XIIII.

ΚΑΙ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἀρνίον ἑστηκὸς ἐπὶ τὸ
ὄρος Σιών, καὶ μετ᾽ αὐτοῦ ἑκατὸν τεσ-
σαρακοντατέσσαρες χιλιάδες ἔχουσαι
τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ γεγραμμένον ἐ-
πὶ τῶν μετώπων αὐτῶν.

Καὶ ἤκουσα φωνὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὡς
φωνὴν ὑδάτων πολλῶν, καὶ ὡς φωνὴν
βροντῆς μεγάλης· καὶ φωνὴν ἤκουσα κι-
θαρῳδῶν κιθαριζόντων ἐν ταῖς κιθάραις
αὐτῶν.

Καὶ ᾄδουσιν ὡς ᾠδὴν καινὴν ἐνώπιον
τοῦ θρόνου, καὶ ἐνώπιον τῶν τεσσάρων
ζώων, καὶ τῶν πρεσβυτέρων· καὶ οὐδεὶς ἠ-
δύνατο μαθεῖν τὴν ᾠδήν, εἰ μὴ αἱ ἑκα-
τὸν τεσσαρακοντατέσσαρες χιλιάδες, οἱ
ἠγορασμένοι ἀπὸ τῆς γῆς.

Οὗτοί εἰσιν οἳ μετὰ γυναικῶν οὐκ ἐμο-
λύνθησαν· παρθένοι γάρ εἰσιν. οὗτοί εἰσιν
οἱ ἀκολουθοῦντες τῷ ἀρνίῳ ὅπου ἂν ὑπά-
γῃ. οὗτοι ἠγοράσθησαν ἀπὸ τῶν ἀνθρώ-
πων, ἀπαρχὴ τῷ Θεῷ καὶ τῷ ἀρνίῳ.

Καὶ ἐν τῷ στόματι αὐτῶν οὐχ εὑρέθη
δόλος· ἄμωμοι γάρ εἰσιν ἐνώπιον τοῦ θρό-
νου τοῦ Θεοῦ.

Καὶ εἶδον ἄλλον ἄγγελον πετώμενον
ἐν μεσουρανήματι, ἔχοντα εὐαγγέλιον

1 TVm aspexi, & ecce *aderat* A-
gnus stans super montem
Sion, & cum eo centū quadra-
ginta quatuor millia habentia
nomen Patris eius scriptum in
frontibus suis.

2 Et audiui vocem è cælo tan-
quam vocē aquarum multa-
rum, & tanquam sonum toni-
trui magni: & vocem audiui ci
tharœdorum pulsantium ci-
tharas suas:

3 Et canentium quasi canticū
nouum ante thronum, & ante
quatuor animalia, & Senes: ne-
que quisquam poterat discere
canticum illud nisi illa centum
quadragintaquatuor millia, ii
uidelicet qui empti sunt è terra:

4 Hi sunt qui cum mulieribus
non sunt inquinati: virgines e-
nim sunt. hi sequuntur Agnum
quocunque ierit: hi empti sunt
ex hominibus, primitiæ Deo &
Agno *sacræ*.

5 Et in quorum ore non est in-
uentus dolus: sunt enim incul-
pati ante thronum Dei.

6 Deinde vidi alium Ange-
lum volantem per medium
cæli, habentem Euangelium

1 *ET uidi, & ecce A-
gnus stabat supra mō
tem Sion, & cum eo cen-
tum quadraginta quatuor
millia, habentes nomen e-
ius et nomen Patris eius
scriptum in frontibus suis.*

2 *Et audiui uocem de cæ-
lo, tanquam uocem aqua-
rum multarum, et tanquā
uocem tonitrui magni: et
uocem quam audiui sicut
citharœdorum citharizā-
tium in citharis suis:*

3 *Et cantabant quasi cā-
ticum nouum ante sedem
et ante quatuor animalia
et Seniores, et nemo pote-
rat discere canticum nisi
illa centum quadraginta
quatuor millia, qui empti
sunt de terra:*

4 *Hi sunt qui cum mulie-
ribus non sunt coinquina
ti: uirgines enim sunt. hi
sequuntur Agnum quocū
que ierit: hi empti sunt
ex hominibus primitiæ
Deo et Agno.*

5 *Et in ore eorum non est
inuentum mendaciū: sine
macula enim sunt ante
thronum Dei.*

6 *Et uidi alterum Angelū
uolātem per medium cæ-
li, habentem Euangelium*

IN CAP. XIIII.

3 Et canentium, καὶ ᾄδουσι. Plena constructio est καὶ οἱ ᾄδουσι, & qui canebant, vt diximus suprá.

αἰώνιον, εὐαγγελίσαι τοὺς κατοικοῦντας
ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ πᾶν ἔθνος καὶ φυλὴν καὶ
γλῶσσαν καὶ λαόν·
Λέγοντα ἐν φωνῇ μεγάλῃ, Φοβήθητε
τὸν Θεόν, καὶ δότε αὐτῷ δόξαν, ὅτι ἦλθεν ἡ
ὥρα τῆς κρίσεως αὐτοῦ· καὶ προσκυνή-
σατε τῷ ποιήσαντι τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν
γῆν καὶ θάλασσαν καὶ πηγὰς ὑδάτων.
Καὶ ἄλλος ἄγγελος ἠκολούθησε, λέ-
γων, Ἔπεσεν ἔπεσε Βαβυλὼν ἡ πόλις ἡ
μεγάλη, ὅτι ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τῆς πορ
νείας αὐτῆς πεπότικε πάντα ἔθνη.
Καὶ τρίτος ἄγγελος ἠκολούθησεν αὐ-
τοῖς, λέγων ἐν φωνῇ μεγάλῃ, Εἴ τις τὸ θη-
ρίον προσκυνεῖ καὶ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, καὶ
λαμβάνει χάραγμα ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐ-
τοῦ ἢ ἐπὶ τὴν χεῖρα αὐτοῦ,
Καὶ αὐτὸς πίεται ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυ-
μοῦ τοῦ Θεοῦ, τοῦ κεκερασμένου ἀκράτου
ἐν τῷ ποτηρίῳ τῆς ὀργῆς αὐτοῦ, καὶ βα-
σανισθήσεται ἐν πυρὶ καὶ θείῳ ἐνώπιον
τῶν ἁγίων ἀγγέλων καὶ ἐνώπιον τοῦ ἀρνίου.
Καὶ ὁ καπνὸς τοῦ βασανισμοῦ αὐτῶν
ἀναβαίνει εἰς αἰῶνας αἰώνων· καὶ οὐκ ἔχου
σιν ἀνάπαυσιν ἡμέρας καὶ νυκτὸς οἱ προσ-
κυνοῦντες τὸ θηρίον καὶ τὴν εἰκόνα αὐ-
τοῦ, καὶ εἴ τις λαμβάνει τὸ χάραγμα τοῦ
ὀνόματος αὐτοῦ.
Ὧδε ὑπομονὴ τῶν ἁγίων ἐστίν· ὧδε οἱ
τηροῦντες τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν
πίστιν Ἰησοῦ.
Καὶ ἤκουσα φωνῆς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, λε
γούσης μοι, Γράψον, Μακάριοι οἱ νεκροὶ
οἱ ἐν Κυρίῳ ἀποθνήσκοντες ἀπάρτι· Ναί,
λέγει τὸ πνεῦμα, ἵνα ἀναπαύσωνται ἐκ
τῶν κόπων αὐτῶν· τὰ δὲ ἔργα αὐτῶν ἀκο-
λουθεῖ μετ' αὐτῶν.

æternum, vt euangelizaret in-
colis terræ, & omni genti, & tri-
bui, & linguæ, & populo:
7 Dicentem magna voce, ‖ Ti-
mete Deum, & ei tribuite glo-
riam: nam venit hora iudicii
eius: & adorate eum ‖ qui fecit
cælum & terrã & mare & fon-
tes aquarum.
8 Et alius Angelus ſequutus eſt,
dicens, ‖ Cecidit cecidit Babylõ
vrbs illa magna, quia vinũ ⁿirę
ſcortationis ſuæ potãdum præ-
buit omnibus gentibus.
9 Et tertius Angelus ſequutus
eſt illos, dicens voce magna,
Siquis adorauerit beſtiam & i-
maginem eius, & acceperit cha
racterem in fronte ſua aut in
manu ſua,
10 Bibet hic quoque ex vino i-
ræ Dei, ⁿex mero, *inquam*, infuſo
in poculum iræ ipſius, & crucia-
bitur igne & ſulphure in con-
ſpectu Angelorum ſanctorum,
& ante conſpectum Agni.
11 Et fumus cruciatus eorum
aſcendet in ſecula ſeculorum:
nec habebunt requiem die nec
nocte qui adorant beſtiam & i-
maginem eius, & ſiquis accepe
rit characterem nominis eius.
12 Hîc tolerãtia ſanctorum eſt:
hîc qui obſeruant mandata
Dei, & fidem Ieſu.
13 Tunc audiui vocem è cælo,
dicentem mihi, Scribe, Beati
poſthac mortui, ii, *inquam*, qui
ⁿDomini cauſa moriũtur. Etiã,
dicit Spiritus: ⁿ quoniã requie-
ſcunt à laboribus ſuis: ⁿ& opera
eorum ſequuntur eos.

æternum, ut euangelizaret ſedẽtibus ſuper terrã et ſuper omnem gentem, & tribũ, & linguam, & populum:
7 *Dicens magna uoce, Timete Deũ, & date illi honorẽ, quia uenit hora iudicii eius: & adorate eũ q fecit cælũ & terrã, & mare, & fontes aquarũ.* Pſal.145.b.6 Act.14.c.15
8 *Et alius Angelus ſequutus eſt dicens, Cecidit cecidit Babylon illa magna, quæ à uino iræ fornicationis ſuæ potauit omnes omnes gentes.* Eſaiæ 21.c.9 ierem.51.a.8 infrà, 18.a.2
9 *Et tertius Angel⁹ ſequutus eſt illos, dicens uoce magna, Siquis adorauerit beſtiã & imaginem eius, & acceperit characterẽ in frõte ſua, aut ĩ manu ſua.*
10 *Et hic bibet de uino iræ Dei, quod miſtum eſt mero in calice iræ ipſius, & cruciabitur igne et ſulphure in conſpectu Angelorum ſanctorum, et ante conſpectum Agni.*
11 *Et fumus tormentorũ eorũ aſcendet in ſecula ſeculorũ: nec habẽt requiẽ die ac nocte qui adorauerunt beſtiã & imaginẽ eius, et ſiqs acceperit characterem nominis eius.*
12 *Hîc patiẽtia ſanctorũ eſt, qui cuſtodiunt mãdata Dei, & fidem Ieſu.*
13 *Et audiui uocem de cælo, dicentẽ mihi, Scribe, Beati mortui qui in Domino moriũtur amodo. Iam dicit Spiritus, ut requieſcant à laboribus ſuis: opera enim illorũ ſequuntur illos.*

8 Iræ ſcortationis ſuæ, *τοῦ θυμοῦ τῆς πορνείας αὐτῆς*. Id eſt, ſcortationis ſuæ qua Deus ad iram eſt inflammatus. Vel vinum iræ ſcortationis vocat quòd iram Dei in ſe prouocent quicunque ſeſe illius ſcortatione, quaſi vino, inebriant.

10 Ex mero, *inquam*, infuſo in poculum, &c *τοῦ κεκερασμένου ἀκράτου ἐν τῷ ποτηρίῳ*. Vulg. Quod miſtum eſt mero in calice, &c. quæ interpretatio prorſus eneruat ſententiam. Dicitur autem Græcis *κεράννυσθαι* quod infunditur bibituro, etiamſi nõ diluatur aqua aut alio potus genere, ſicut rectè obſeruauit Eraſmus. Et ita etiam apud Hebr. מסך pro נסך vſurpatur.

13 Domini cauſa, *ἐν Κυρίῳ*. Hebr. ביהוה, id eſt propter Dominum. Hoc enim eſt quod alibi dicitur Propter iuſtitiam. Vulg. & Eraſ. ad verbum In Domino: admodum obſcurè. Quoniam requieſcunt, *ἵνα ἀναπαύσωνται*. Vel, vt requieſcant, ſi referamus ad participium *ἀποθνήσκοντες*. Sed (vt opinor) præſtat *ἵνα* accipere *ἀπολογικῶς*, ex Hebræorum idiotiſmo, apud quos כי accipitur tum pro אשר, id eſt *ἵνα*, tum pro לפיש, id eſt *διότι*, vnde factum vt *ἵνα* pro *διότι* vel *ἐπειδὴ* acciperetur. quæ enallage à quibuſdam etiam annotatur in Græcorum Epigrãmatωn libro. Et opera, *τὰ δὲ ἔργα*. Vel, opera enim, vt Vetus interpres cõuertit: ita vt *δὲ* pro *γὰρ* accipiatur. quod ſæpe annotauimus. Sin minus, copulatiuam eſſe oportet. Nam pro aduerſatiua non videtur ſatis cõmodè poſſe explicari. *ἔργα* verò, id eſt opera, vocat præmium quod bona ipſa opera conſequitur, Hebræorum more.

14 Καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ νεφέλη λευκή, καὶ ἐπὶ τὴν νεφέλην καθήμενος ὅμοιος υἱῷ ἀνθρώπου, ἔχων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ στέφανον χρυσοῦν, καὶ ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ δρέπανον ὀξύ.

15 Καὶ ἄλλος ἄγγελος ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ ναοῦ, κράζων ἐν μεγάλῃ φωνῇ τῷ καθημένῳ ἐπὶ τῆς νεφέλης, Πέμψον τὸ δρέπανόν σου, καὶ θέρισον· ὅτι ἦλθέ σοι ἡ ὥρα τοῦ θερίσαι· ὅτι ἐξηράνθη ὁ θερισμὸς τῆς γῆς.

Ioelis 3.c.23

Matth.13.c.39

16 Καὶ ἔβαλεν ὁ καθήμενος ἐπὶ τὴν νεφέλην τὸ δρέπανον αὐτοῦ ἐπὶ τὴν γῆν· καὶ ἐθερίσθη ἡ γῆ.

17 Καὶ ἄλλος ἄγγελος ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ, ἔχων καὶ αὐτὸς δρέπανον ὀξύ.

18 Καὶ ἄλλος ἄγγελος ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου, ἔχων ἐξουσίαν ἐπὶ τοῦ πυρός· καὶ ἐφώνησε κραυγῇ μεγάλῃ τῷ ἔχοντι τὸ δρέπανον τὸ ὀξύ, λέγων, Πέμψον σοῦ τὸ δρέπανον τὸ ὀξύ, καὶ τρύγησον τοὺς βότρυας τῆς ἀμπέλου τῆς γῆς, ὅτι ἤκμασαν αἱ σταφυλαὶ αὐτῆς.

19 Καὶ ἔβαλεν ὁ ἄγγελος τὸ δρέπανον αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν, καὶ ἐτρύγησε τὴν ἄμπελον τῆς γῆς, καὶ ἔβαλεν εἰς τὴν ληνὸν τοῦ θυμοῦ τοῦ Θεοῦ τὴν μεγάλην.

20 Καὶ ἐπατήθη ἡ ληνὸς ἔξω τῆς πόλεως· καὶ ἐξῆλθεν αἷμα ἐκ τῆς ληνοῦ ἄχρι τῶν χαλινῶν τῶν ἵππων, ἀπὸ σταδίων χιλίων ἑξακοσίων.

Κεφάλαιον ιε

1 ΚΑΙ εἶδον ἄλλο σημεῖον ἐν τῷ οὐρανῷ μέγα καὶ θαυμαστόν· ἀγγέλους ἑπτά, ἔχοντας πληγὰς ἑπτὰ τὰς ἐσχάτας, ὅτι ἐν αὐταῖς ἐτελέσθη ὁ θυμὸς τοῦ Θεοῦ.

2 Καὶ εἶδον ὡς θάλασσαν ὑαλίνην μεμιγμένην πυρί· καὶ τοὺς νικῶντας ἐκ τοῦ θηρίου καὶ ἐκ τῆς εἰκόνος αὐτοῦ καὶ ἐκ τοῦ χαράγματος αὐτοῦ, ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, ἑστῶτας ἐπὶ τὴν θάλασσαν τὴν ὑαλίνην, ἔχοντας κιθάρας τοῦ Θεοῦ.

3 Καὶ ᾄδουσι τὴν ᾠδὴν Μωσέως δούλου τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν ᾠδὴν

14 Aſpexi autem, & ecce *aderat*
nubes candida:& ſuper nubem
ſedebat *quidam* ſimilis" homini,
habens in capite ſuo coronam
auream,& in manu ſua falcem
acutam.
15 Et alius Angelus prodiit è
templo,clamans voce magna
ad eũ qui inſidebat nubi, ‖ Mit-
te falcem tuam, & mete: quia
venit tibi hora vt metas: nam
aruit ‖meſſis terræ.
16 Miſit igitur is qui inſidebat
nubi falcem ſuam in terram:
& demeſſa eſt terra.
17 Tum alius Angelus prodiit è
templo quod eſt in cælo,habẽs
& ipſe falcem acutam.
18 Et alius Angelus prodiit ab
altari, habens poteſtatem in i-
gnem: & clamauit voce ma-
gna ad eum qui habebat falcẽ
acutam, dicens, Mitte falcem
tuam acutam,& vindemia" bo
tros vineæ terræ: nam maturæ
ſunt eius vuæ.
19 Miſit igitur Angelus falcem
ſuã acutã in terrã,& vindemia-
uit vineã terræ, & miſit in ma-
gnum illum lacum iræ Dei.
20 Et calcatus eſt lacus extra
ciuitatem: exiuitque ſanguis è
lacu vſque ad frænos equo-
rum,per ſtadia mille ſexcenta.

CAP. XV.

1 DEinde vidi aliud ſignum in
cælo magnum & admira-
bile: Angelos ſeptem, habentes
plagas ſeptem vltimas, quoniã
per illas expleta eſt ira Dei.
2 Et vidi tanquam mare vi-
treum mixtum igni: & eos qui
victoriam reportant ex be-
ſtia & imagine eius & chara-
ctere eius,ex numero nominis
eius,ſtantes apud mare vitreũ,
& habentes citharas Dei:
3 Qui etiam cantabãt canticũ
Moſis" ſerui Dei, & canticum

14 Et uidi,et ecce nubẽ can
didã: & ſuper nubem ſe-
dentem ſimilẽ filio homi-
nis, habentẽ in capite ſuo
coronam aureã, & in ma
nu ſua falcem acutam.
15 Et alius Angelus exiuit
de templo, clamans uoce
magna ad ſedẽtem ſuper
nubẽ, Mitte falcem tuam,
et mete: quia uenit hora
ut metatur, quoniam a-
ruit meſſis terræ.
16 Et miſit qui ſedebat ſu-
per nubem, falcem ſuam
in terram: & demeſſa eſt
terra.
17 Et alius Angelus exiuit
de templo quod eſt in cæ-
lo,habens & ipſe falcem
acutam.
18 Et alius Angelus exiuit
de altari, qui habebat po
teſtatem ſupra ignem: &
clamauit uoce magna ad
eũ qui habebat falcem acu
tam, dicens, Mitte falcem
tuã acutam, & uindemia
botros uineæ terræ: quo-
niã maturæ ſunt uuæ ei.
19 Et miſit Angelus falcem
ſuam acutam in terrã, &
uindemiauit uineã ter-
ræ,et miſit in lacum iræ
Dei magnum.
20 Et calcatus eſt lacus ex-
tra ciuitatem, & exiuit
ſanguis de lacu uſque ad
frænos equorum, per ſta
dia ſexcenta.

CAP. XV.

1 ET uidi aliud ſignum
in cælo magnum &
mirabile: Angelos ſeptẽ,
habentes plagas ſeptẽ no
uiſſimas, quoniam in illis
conſummata eſt ira Dei.
2 Et uidi tanquã mare ui
treum mixtum igne: &
eos qui uicerunt beſtiam
& imaginem eius, & nu
merum nominis eius,ſtan
tes ſuper mare uitreũ,ha
bentes citharas Dei:
3 Et cãtantes canticũ Moy
ſi ſerui Dei, & canticum

14 Homini, υἱῷ ἀνθρώπου. Hunc Hebraiſmum alibi expoſuimus. Nolui autem filium hominis ad verbum interpretari, quòd, hoc vno loco excepto, nuſquã in his libris quiſquam filius hominis niſi vnus Chriſtus dicatur: hic verò Chriſtum ipſum non ſignificari, ſed Angeli ſpeciem ac formam, liquet ex proximo verſiculo. Itaque vitanda fuit amphibolia.

18 Botros vineæ terræ, τοὺς βότρυας τῆς ἀμπέλου τῆς γῆς. Sic legunt Arethas & Cõplutenſis codex, cum aliis duobus ex noſtris, & Vetere etiam interprete: ac ita certè melius cohæret quod ſequitur.

IN CAPVT XV.

3 Serui Dei, δούλου τοῦ Θεοῦ. Sic vocatur Moſes κατ' ἐξοχήν: ſicut deſcribitur Deut. 34. c. 10.

τοῦ ἀρνίου, λέγοντες, Μεγάλα καὶ θαυμαστὰ τὰ ἔργα σου, Κύριε ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ· δίκαιαι καὶ ἀληθιναὶ αἱ ὁδοί σου, ὁ βασιλεὺς τῶν ἁγίων.

Τίς οὐ μὴ φοβηθῇ σε, Κύριε, καὶ δοξάσῃ τὸ ὄνομά σου; ὅτι μόνος ὅσιος· ὅτι πάντα τὰ ἔθνη ἥξουσι καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιόν σου· ὅτι τὰ δικαιώματά σου ἐφανερώθησαν.

Καὶ μετὰ ταῦτα εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἠνοίγη ὁ ναὸς τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου ἐν τῷ οὐρανῷ.

Καὶ ἐξῆλθον οἱ ἑπτὰ ἄγγελοι ἔχοντες τὰς ἑπτὰ πληγὰς, ἐκ τοῦ ναοῦ, ἐνδεδυμένοι λίνον καθαρὸν καὶ λαμπρὸν, καὶ περιεζωσμένοι περὶ τὰ στήθη ζώνας χρυσᾶς.

Καὶ ἓν ἐκ τῶν τεσσάρων ζώων ἔδωκε τοῖς ἑπτὰ ἀγγέλοις ἑπτὰ φιάλας χρυσᾶς, γεμούσας τοῦ θυμοῦ τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Καὶ ἐγεμίσθη ὁ ναὸς καπνοῦ ἐκ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐκ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ· καὶ οὐδεὶς ἠδύνατο εἰσελθεῖν εἰς τὸν ναὸν, ἄχρι τελεσθῶσιν αἱ ἑπτὰ πληγαὶ τῶν ἑπτὰ ἀγγέλων.

Κεφάλαιον ιϛ.

ΚΑΙ ἤκουσα φωνῆς μεγάλης ἐκ τοῦ ναοῦ, λεγούσης τοῖς ἑπτὰ ἀγγέλοις, Ὑπάγετε καὶ ἐκχέατε τὰς φιάλας τοῦ θυμοῦ τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν γῆν.

Καὶ ἀπῆλθεν ὁ πρῶτος, καὶ ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ ἐπὶ τὴν γῆν· καὶ ἐγένετο ἕλκος κακὸν καὶ πονηρὸν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τοὺς ἔχοντας τὸ χάραγμα τοῦ θηρίου, καὶ τοὺς τῇ εἰκόνι αὐτοῦ προσκυνοῦντας.

Καὶ ὁ δεύτερος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ ἐγένετο αἷμα ὡς νεκροῦ· καὶ πᾶσα ψυχὴ ζῶσα ἀπέθανεν ἐν τῇ θαλάσσῃ.

Καὶ ὁ τρίτος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ εἰς τοὺς ποταμοὺς καὶ εἰς τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων· καὶ ἐγένετο αἷμα.

Καὶ ἤκουσα τοῦ ἀγγέλου τῶν ὑδάτων λέγοντος, Δίκαιος, Κύριε, εἶ, ὁ ὢν, καὶ ὁ ἦν, καὶ ὁ ὅσιος, ὅτι ταῦτα ἔκρινας.

Agni, dicētes, Magna & mira-
bilia sunt opera tua Domine
Deus omnipotens: ‖iustæ & ve
ræ sunt" viæ tuæ, rex sanctorū.
4 ‖Quis non timebit te Domi-
ne, & glorificabit nomē tuum?
nam solus sanctus es. Nam o-
mnes gentes venient & adora-
būt coram te: nam iudicia tua
patefacta sunt.
5 Et post hæc aspexi, & ecce, a-
pertum est templum Taberna-
culi testimonii in cælo.
6 Et prodierunt è templo se-
ptem Angeli, habentes septem
plagas, induti lino puro & can-
dido, & præcincti circa pectora
zonis aureis.
7 Et vnum ex quatuor anima-
libus dedit septē Angelis phia-
las aureas, plenas iræ Dei viuē-
tis in secula seculorum.
8 Et impletum est templū fu-
mo *prodeunte* à maiestate Dei, &
à virtute eius: nec quisquam po
terat ingredi in tēplum, donec
explerentur septem plagæ se-
ptem Angelorum.

CAP. XVI.

1 TVnc audiui vocem magnā
è templo, dicentem septem
Angelis, Ite, effundite septem
phialas iræ Dei in terram.
2 Abiit igitur primus *Angelus*,
& effudit phialam suam in ter-
ram: factúmque est vulnus ma
lum ac noxium aduersus homi
nes qui habebant characterem
bestiæ, & eos qui adorabant i-
maginem eius.
3 Deinde secundus Angelus
effudit phialam suam in mare,
"factúmq; est quasi sanguis ca-
daueris: & "quodcūque animal
viuebat in mari, mortuum est.
4 Tum tertius Angelus effudit
phialā suā in flumina, & in fon
tes aquarū: & factæ sūt sanguis.
5 Et audiui Angelum aquarū
dicentem, Iustus es, Domine,
Qui es, & Qui eras, & Sanctus,
quia hæc iudicasti.

Agni, dicētes, Magna et
mirabilia sunt opera tua
Domine Deus omnipotēs: Psal.146.a.6
iustæ & veræ sunt viæ
tuæ, rex seculorum.
4 *Quis non timebit te Do* Ier.10.a.7
mine, & magnificabit no
men tuū? quia solus pius
es: quoniam omnes Gen-
tes venient & adorabūt
in conspectu tuo: quoniam
iudicia tua manifesta sūt.
5 *Et post hæc vidi, & ecce*
apertum est templum ta-
bernaculi testimonij in
cælo.
6 *Et exierunt septem An-*
geli, habentes septem pla-
gas, de templo, vestiti lino
mūdo & cādido, et præ-
cincti circa pectora zonis
aureis.
7 *Et unum de quatuor ani*
malibus dedit septem An
gelis septem phialas au-
reas, plenas iracundiæ
Dei viuentis in secula se-
culorum.
8 *Et impletum est templū*
fumo à maiestate Dei: &
de virtute eius: & nemo
poterat introire in tem-
plū donec consummaren-
tur septem plagæ septem
Angelorum.

CAP. XVI.

1 *ET audiui vocem ma-*
gnam de templo, di-
cētem septem Angelis, Ite
& effundite septem phia
las iræ Dei in terram.
2 *Et abijt primus, & effu*
dit phialam suam in ter-
rā, & factum est vulnus
sæuum & pessimum in
homines qui habebāt cha
racterē bestiæ: & in eos
qui adorauerūt imaginē
eius.
3 *Et secundus Angelus ef*
fudit phialā suā in mare,
et fact' est sanguis tāquā
mortui. & omnis anima
viuēs mortua est in mari.
4 *Et tertius effudit phia-*
lā suam per flumina &
super fontes aquarum: et
factus est sanguis.
5 *Et audiui Angelū aqua-*
rum dicentem, Iustus es,
Domine, Qui es, & Qui
eras, Sanctus quia hæc
iudicasti:

Viæ, ὁδοί. Id est gesta tua, ex idiotismo Hebræorum.

IN CAPVT XVI.

3 Factúmque est, καὶ ἐγένετο. Id est versum est in sanguinem, & eum quidem putrem ac saniosum, qualis est in cadaueribus mortuorum. Quodcūque animal, πᾶσα ψυχή. Heb. כל נפש, id est omnis anima, pro
3 omni animante. qui Hebraismus hoc in loco mihi visus est obscurior.

Ὅτι αἷμα ἁγίων καὶ προφητῶν ἐξέχεαν, καὶ αἷμα αὐτοῖς ἔδωκας πιεῖν· ἄξιοι γάρ εἰσι.

Καὶ ἤκουσα ἄλλου ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου λέγοντος, Ναὶ Κύριε ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ἀληθιναὶ καὶ δίκαιαι αἱ κρίσεις σου.

Καὶ ὁ τέταρτος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ ἐπὶ τὸν ἥλιον· καὶ ἐδόθη αὐτῷ καυματίσαι τοὺς ἀνθρώπους ἐν πυρί.

Καὶ ἐκαυματίσθησαν οἱ ἄνθρωποι καῦμα μέγα, καὶ ἐβλασφήμησαν τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ τοῦ ἔχοντος ἐξουσίαν ἐπὶ τὰς πληγὰς ταύτας, καὶ οὐ μετενόησαν δοῦναι αὐτῷ δόξαν.

Καὶ ὁ πέμπτος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ ἐπὶ τὸν θρόνον τοῦ θηρίου· καὶ ἐγένετο ἡ βασιλεία αὐτοῦ ἐσκοτωμένη, καὶ ἐμασσῶντο τὰς γλώσσας αὐτῶν ἐκ τοῦ πόνου·

Καὶ ἐβλασφήμησαν τὸν Θεὸν τοῦ οὐρανοῦ ἐκ τῶν πόνων αὐτῶν καὶ ἐκ τῶν ἑλκῶν αὐτῶν, καὶ οὐ μετενόησαν ἐκ τῶν ἔργων αὐτῶν.

Καὶ ὁ ἕκτος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ ἐπὶ τὸν ποταμὸν τὸν μέγαν τὸν Εὐφράτην· καὶ ἐξηράνθη τὸ ὕδωρ αὐτοῦ ἵνα ἑτοιμασθῇ ἡ ὁδὸς τῶν βασιλέων τῶν ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου.

Καὶ εἶδον ἐκ τοῦ στόματος τοῦ δράκοντος καὶ ἐκ τοῦ στόματος τοῦ θηρίου καὶ ἐκ τοῦ στόματος τοῦ ψευδοπροφήτου πνεύματα τρία ἀκάθαρτα ὅμοια βατράχοις.

Εἰσὶ γὰρ πνεύματα δαιμόνων ποιοῦντα σημεῖα ἃ ἐκπορεύεται ἐπὶ τοὺς βασιλεῖς τῆς γῆς καὶ τῆς οἰκουμένης ὅλης, συναγαγεῖν αὐτοὺς εἰς πόλεμον τῆς ἡμέρας ἐκείνης τῆς μεγάλης τοῦ Θεοῦ τοῦ παντοκράτορος.

Ἰδοὺ ἔρχομαι ὡς κλέπτης. μακάριος ὁ γρηγορῶν, καὶ τηρῶν τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, ἵνα μὴ γυμνὸς περιπατῇ, καὶ βλέπωσι τὴν ἀσχημοσύνην αὐτοῦ.

Suprà, 3.a.3
matth. 24.d.44
luc. 12.c.39

6 Quia, *inquam*, sanguinem san-
ctorum & Prophetarum effude
rūt, & sanguinem eis dedisti ad
bibendum: digni enim sunt.
7 Et audiui aliū è sanctuario di
cētē, Etiā Domine Deus omni-
potens, vera & iusta iudicia tua.
8 Postea quartus Angelus effu
dit phialam suam in solem, &
datum est ei æstu affligere ho-
mines per ignem.
9 Et æstuauerunt homines æ-
stu magno, & blasphemarunt
nomen Dei habentis potestatē
in has plagas: neque resipuerūt
"vt darent ei gloriam.
10 Tum quintus Angelus effu-
dit phialam suam super thro-
num bestiæ, & factū est regnū
eius tenebrosum: & mandebāt
linguas suas præ dolore:
11 Et blasphemarunt Deum cæ
li præ doloribus suis & vlceri-
bus suis, nec resipuerūt ab ope-
ribus suis.
12 Tum sextus Angelus effudit
phialam suam in flumen illud
magnum, *nempe* Euphratem: &
siccata est aqua eius, vt parare-
tur via regum ab ortu solis
aduentantium.
13 Et vidi ex ore draconis & ex
ore bestiæ & ex ore pseudopro
phetæ illius tres impuros spiri-
tus similes ranis *prodeuntes*.
14 Sunt enim spiritus dæmo-
niorū edentes signa, "qui*que* ab-
eūt ad reges terræ & totius mū-
di, vt congregent eos ad præliū
magni illius diei Dei omnipo-
tentis.
15 "Ecce venio ‖ vt fur. Beatus
qui vigilat & custodit vestimen
ta sua, ne nudus ambulet, & vi-
deantur verenda ipsius.

6 Quia sanguinem san-
ctorum & Prophetarum
effuderunt, & sanguinē
eis dedisti bibere: digni
enim sunt.
7 Et audiui alterum dicē-
tem, Etiam Domine Deus
omnipotens, uera et iusta
iudicia tua.
8 Et quartus Angelus effu
dit phialā suam in solē,
et datum est illi æstu affli
gere homines et igni.
9 Et æstuauerūt homines
æstu magno, et blasphe-
mauerunt nomen Dei ha
bētis potestatem super has
plagas: neque egerunt pœ
nitentiam, ut darent illi
gloriam.
10 Et quintus Angelus effu
dit phialam suam super
sedem bestiæ: et factum est
regnum eius tenebrosum:
et cōmanducauerunt lin
guas suas præ dolore:
11 Et blasphemauerūt Deū
cæli præ doloribus et uul
neribus suis, et nō egerūt
pœnitentiam ex operibus
suis.
12 Et sextus Angelus effu-
dit phialam suam in flu-
men illud magnū Euphra
tem: et siccauit aquā eius,
ut præpararetur uia re-
gibus ab ortu solis.
13 Et uidi de ore draconis,
et de ore bestiæ, et de ore
pseudoprophetæ spiritus
tres immundos in modū
ranarum.
14 Sunt enim spiritus dæ-
moniorū facientes signa:
et procedunt ad reges to-
tius terræ, congregare il-
los in prælium ad diem
magnum omnipotentis
Dei.
15 Ecce uenio sicut fur. Bea
tus qui uigilat, et custodit
uestimenta sua, ne nudus
ambulet, et uideant tur-
pitudinem eius.

9 Vt darent, &c. δοῦναι, &c. Vide suprà, 11.c.13.

14 Qui*que* abeunt, ἃ ἐκπορεύεται. Sic legit Arethas, Complutēsis codex, cum aliis duobus ex nostris: & ita legendum esse res ipsa ostendit. Erasmus, Vt procedant, ἐκπορεύεσθαι.

15 Ecce venio, &c. ἰδοὺ ἔρχομαι, &c. Hîc ingenuè fateor videre me non posse quî cōueniat totus hic versiculus huic loco. Etsi enim in Prophetis interdum soleant non prorsus dissimilia occurrere, modò videlicet Propheta, modò Deo ipso interloquente, tamen nihil eiusmodi in hoc libro occurrit, nisi addita præfatione. Deinde nusquam adhuc introductus est loquens Christus ipse, ad quem tamen omnino ista referēda sunt: nisi in prima illa visione quæ septem epistolas continet. Postremò, si versiculum proximum, id est 16, coniunxeris cum superiore, nempe cum 14, videbis perpetuam esse narrationem, quæ interiectione istius abrumpatur. Absit tamen vt ego quicquam hîc audeam ex nuda coniectura: tantùm dico, mihi omnino videri hunc versiculum inserendum capiti tertio post versiculum 18. Quî verò sit factum vt in hunc locum irrepserit, coniicere nōdum potui. Sed & similem alteram transpositionem obseruauimus infrà, 18.e.14.

16 Καὶ συνήγαγεν αὐτοὺς εἰς τὸν τόπον τὸν καλούμενον Ἑβραϊστὶ Ἀρμαγεδδών.

17 Καὶ ὁ ἕβδομος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ εἰς τὸν ἀέρα· καὶ ἐξῆλθε φωνὴ μεγάλη ἀπὸ τοῦ ναοῦ τοῦ οὐρανοῦ, ἀπὸ τοῦ θρόνου, λέγουσα, Γέγονε.

18 Καὶ ἐγένοντο φωναὶ καὶ βρονταὶ καὶ ἀστραπαί· καὶ σεισμὸς ἐγένετο μέγας, οἷος οὐκ ἐγένετο ἀφ' οὗ οἱ ἄνθρωποι ἐγένοντο ἐπὶ τῆς γῆς, τηλικοῦτος σεισμὸς οὕτω μέγας.

19 Καὶ ἐγένετο ἡ πόλις ἡ μεγάλη εἰς τρία μέρη, καὶ αἱ πόλεις τῶν ἐθνῶν ἔπεσον· καὶ Βαβυλὼν ἡ μεγάλη ἐμνήσθη ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, δοῦναι αὐτῇ τὸ ποτήριον τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τῆς ὀργῆς αὐτοῦ.

20 Καὶ πᾶσα νῆσος ἔφυγε, καὶ ὄρη οὐχ εὑρέθησαν.

21 Καὶ χάλαζα μεγάλη ὡς ταλαντιαία καταβαίνει ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐπὶ τοὺς ἀνθρώπους· καὶ ἐβλασφήμησαν οἱ ἄνθρωποι τὸν Θεὸν ἐκ τῆς πληγῆς τῆς χαλάζης· ὅτι μεγάλη ἐστὶν ἡ πληγὴ αὐτῆς σφόδρα.

Κεφάλαιον ιζ.

1 ΚΑΙ ἦλθεν εἷς ἐκ τῶν ἑπτὰ ἀγγέλων τῶν ἐχόντων τὰς ἑπτὰ φιάλας, καὶ ἐλάλησε μετ' ἐμοῦ, λέγων μοι, Δεῦρο δείξω σοι τὸ κρίμα τῆς πόρνης τῆς μεγάλης, τῆς καθημένης ἐπὶ τῶν ὑδάτων τῶν πολλῶν·

2 Μεθ' ἧς ἐπόρνευσαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ ἐμεθύσθησαν ἐκ τοῦ οἴνου τῆς πορνείας αὐτῆς οἱ κατοικοῦντες τὴν γῆν.

16 Congregarunt igitur eos in locum qui vocatur Hebraicè Arma-gedon.

17 Tum septimus Angelus effudit phialam suam in aerem: & prodiit vox magna è templo cæli à throno, dicens, Factum est.

18 Factique sunt sonitus, & fulgura, & tonitrua: & terræmotus factus est magnus, qualis nunquam fuit ex quo homines fuerũt super terram, terræmotus, *inquam*, adeo magnus.

19 Et dirupta est vrbs illa magna in tres partes, & ciuitates Gẽtium ceciderunt, & Babylon magna venit in memoriã ante Deum, || vt præberet ei poculũ indignationis iræ suæ.

20 Et omnis insula fugit, & mõtes non sunt inuenti.

21 Et grando magna, quasi talentaria, descendit è cælo in homines: & blasphemarũt Deum homines propter plagam grandinis: quoniam magna fuit plaga eius vehementer.

CAP. XVII.

1 TVm venit vnus ex septem Angelis qui habebãt septẽ phialas, & loquutus est mecũ, dicens mihi, Heus tu, ostẽdam tibi damnationem meretricis magnæ, sedentis super aquas multas:

2 Cum qua scortati sunt reges terræ, & cuius scortationis vino inebriati sunt incolæ terræ.

16 Et congregauit illos in locum qui vocatur Hebraicè Armageddon.

17 Et septimus Angelus effudit phialam suã in aerem: & exiuit uox magna de templo à throno, dicens, Factum est.

18 Et facta sunt fulgura & uoces, & tonitrua: & terræmotus factus est magnus, qualis nunquã fuit ex quo homines fuerunt super terram, talis terræmotus, sic magnus.

19 Et facta est ciuitas magna in tres partes, & ciuitates Gẽtiũ ceciderunt: et Babylon magna uenit in memoriã ante Deum: dare illi calicem uini indignationis iræ eius. Ierem.25.d.15

20 Et omnis insula fugit, et montes non sunt inuenti.

21 Et grando magna sicut talentum descendit de cælo in homines: et blasphemauerunt Deum homines propter plagam grandinis: quoniam magna facta est uehementer.

CAP. XVII.

1 ET uenit unus de septem Angelis qui habebant septem phialas, et loquutus est mecũ, dicẽs, Veni, ostendam tibi damnationem meretricis magnæ, quæ sedet super aquas multas.

2 Cũ qua fornicati sunt reges terræ, et inebriati sũt qui inhabitant terrã de uino prostitutionis eius.

16 Arma-gedõ, Ἀρμαγεδδών. Heb. ערמה-גדען, pro quo corruptè legitur Ἀρμαγεδδών, & apud Aretham Ἐρμαγεδών. Dici enim non potest quàm corruptè scripta sint Hebræa pleraque vocabula in Græcis exemplaribus: vt in hoc quidem explicando mihi planè diuinandum fuerit. Est igitur (vt opinor) ita legẽdum vt nos scripsimus. quod etiam indicat Arethæ interpretatio, sed admodum obscurè, ab ערמה quod astutiam declarat, & גדען, ficto nomine à גדע, quod excidere significat: quasi astutiã excidii dicas, fraude videlicet dæmonum regibus & principibus ad eum locum adductis, vbi futurum est vt excidio pereant, vti explicatur infrà, 19.d.21. Visitatum enim est Hebræis ab eiusmodi euentibus locos cognominare. Et quod attinet ad γεδών, quod Hebraicè diximus scribi גדען, constat Græcos non posse vlla sua litera exprimere gutturalem ע, quam idcirco prætermiserunt, sola nominis terminatione seruata, sicut à חשב fit חשבון.

19 Et dirupta est, καὶ ἐγένετο. Heb. ויהי, & facta est, vt Vetus interpres & Erasmus conuerterunt, ad verbum. Nam היה verbum solẽt Græci exprimere per γίνομαι. sed spectandum quid cui loco conueniat. Indignationis iræ, τοῦ θυμοῦ τῆς ὀργῆς. Hebraica geminatio quam aliàs sæpe annotauimus.

20 Non sunt inuenti, οὐχ εὑρέθησαν. i. Disparuerũt. Sic enim Græci solent explicare formulam illam Hebræis familiarem ואינם. i. & non ipsi, vt Gen.5.c.24.

21 Quasi talentaria, ὡς ταλαντιαία. Id est, quasi talenti pondo: vti apud Suidam ταλαντιαῖοι λίθοι vocantur lapides talenti pondo. & Nonius ex Sisenna balistas talentarias vocat quæ nimirum lapides talenti pondo iacularentur. Duplex enim erat talentum, vnum numarium, alterum ponderale, de quo hîc agimus: vtrunque sexaginta minarum, id est sexcentarum drachmarum pondo: vt ostendit harum rerum (meo quidem iudicio) peritissimus ac eruditissimus scriptor Georgius Agricola. Quanquam hoc in loco minimè videntur ista exquisitè expendenda: quum ingens duntaxat & inauditum grãdinis pondus significetur. Sed apud Hebræos ככר interdum declarat talentum, interdum verò quod in vernaculo sermone dicimus *une miche de pain*. vt fortassis ταλαντιαία grando dicatur non à pondere, sed à magnitudine, quæ solidum panem æquaret.

3 Καὶ ἀπήνεγκέ με εἰς ἔρημον ἐν πνεύματι· καὶ εἶδον γυναῖκα καθημένην ἐπὶ θηρίον κόκκινον, γέμον ὀνομάτων βλασφημίας, ἔχον κεφαλὰς ἑπτὰ καὶ κέρατα δέκα.

4 Καὶ ἡ γυνὴ ἡ περιβεβλημένη πορφύρα καὶ κοκκίνῳ, καὶ κεχρυσωμένη χρυσῷ καὶ λίθῳ τιμίῳ καὶ μαργαρίταις, ἔχουσα χρυσοῦν ποτήριον ἐν τῇ χειρὶ αὐτῆς, γέμον βδελυγμάτων καὶ ἀκαθάρτητος πορνείας αὐτῆς.

5 Καὶ ἐπὶ τὸ μέτωπον αὐτῆς ὄνομα γεγραμμένον, Μυστήριον, Βαβυλὼν ἡ μεγάλη, ἡ μήτηρ τῶν πορνῶν καὶ τῶν βδελυγμάτων τῆς γῆς.

6 Καὶ εἶδον τὴν γυναῖκα μεθύουσαν ἐκ τοῦ αἵματος τῶν ἁγίων, καὶ ἐκ τοῦ αἵματος τῶν μαρτύρων Ἰησοῦ· καὶ ἐθαύμασα, ἰδὼν αὐτὴν, θαῦμα μέγα.

7 Καὶ εἶπέ μοι ὁ ἄγγελος, Διατί ἐθαύμασας; ἐγώ σοι ἐρῶ τὸ μυστήριον τῆς γυναικὸς, καὶ τοῦ θηρίου τοῦ βαστάζοντος αὐτὴν, τοῦ ἔχοντος τὰς ἑπτὰ κεφαλὰς καὶ τὰ δέκα κέρατα.

8 Θηρίον ὃ εἶδες, ἦν, καὶ οὐκ ἔστι· καὶ μέλλει ἀναβαίνειν ἐκ τῆς ἀβύσσου, καὶ εἰς ἀπώλειαν ὑπάγειν· καὶ θαυμάσονται οἱ κατοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς, (ὧν οὐ γέγραπται τὰ ὀνόματα ἐπὶ τὸ βιβλίον τῆς ζωῆς, ἀπὸ καταβολῆς κόσμου) βλέποντες τὸ θηρίον, ὅ, τι ἦν, καὶ οὐκ ἔστι, καίπερ ἐστίν.

9 Ὧδε ὁ νοῦς ὁ ἔχων σοφίαν. Αἱ ἑπτὰ κεφαλαὶ, ὄρη εἰσὶν ἑπτὰ ὅπου ἡ γυνὴ κάθηται ἐπ᾽ αὐτῶν.

10 Καὶ βασιλεῖς ἑπτά εἰσιν· οἱ πέντε ἔπεσαν, καὶ ὁ εἷς ἐστιν, ὁ ἄλλος οὔπω ἦλθε· καὶ ὅταν ἔλθῃ, ὀλίγον αὐτὸν δεῖ μεῖναι.

3 Quúmque me per spiritum in desertum transtulisset, vidi mulierem insidentem bestiæ "coccinæ, plenæ nominib⁹ blasphemiæ, habēti capita septem, & cornua decem.

4 Erat autem mulier illa amicta purpura & cocco, & inaurata auro & lapidibus pretiosis & margaritis, habens poculum aureum in manu sua plenum abominationibus & immunditia scortationis suæ.

5 Et in fronte suo nomen scriptum, Mysterium, Babylon magna, mater scortationum & abominationum terræ.

6 Et vidi mulierem illam ebriam sanguine sanctorum & sanguine martyrum Iesu: & miratus sum, quum viderē illam, admiratione magna.

7 Tunc dixit mihi Angelus, Quare miraris? ego dicam tibi mysterium mulieris, & bestiæ quæ portat eam, quæ habet capita septem & cornua decem.

8 Bestia quam vidisti, fuit, & non est: & ascensura est ex abysso, & in exitium abitura: & mirabuntur incolæ terræ, (quorū nomina scripta non sunt in libro vitæ à iactis mundi fundamentis) videntes bestiam quæ erat, & non est, "& tamen est.

9 Hîc est mens quæ habet sapientiam. Septem capita, "septē mōtes sunt super quos mulier sedet.

10 Et reges septē sunt: quinque ceciderūt, vnus est, & alius nōdū venit: & quū venerit, oportet illū breue tempus manere.

3 Et abstulit me in spiritu in desertum: & uidi mulierem sedentem super bestiam coccineam, plenā nominibus blasphemiæ, habentem capita septem, & cornua decem.

4 Et mulier erat circūdata purpura & coccino, et inaurata auro, & lapide pretioso, et margaritis, habens poculū aureū in manu sua, plenum abominationum & immunditia fornicationis eius.

5 Et in fronte eius nomen scriptum, Mysterium, Babylon magna, mater fornicationum & abominationum terræ.

6 Et uidi mulierē ebriā de sanguine sanctorū, & de sanguine martyrū Iesu: & miratus sum quū uidissem illam, admiratione magna.

7 Et dixit mihi Angelus, Quare miraris? Ego dicā tibi sacramētū mulieris, & bestiæ quæ portat eā, quæ habet capita septem, & cornua decem.

8 Bestia quā uidisti, fuit, et non est: & ascensura est de abysso, & in interitū ibit: & mirabūtur inhabitantes terrā, (quorū non sunt scripta nomina in libro uitæ à constitutione mundi) uidentes bestiam quæ erat & non est.

9 Et hîc est sensus qui habet sapientiā. Septē capita, septem montes sunt super quos mulier sedet.

10 Et reges septem sunt: quinque ceciderūt, unus est, alius nōdū uenit: & quū uenerit, oportet illū breue tempus manere.

IN CAPVT XVII.

3 Coccinæ, κόκκινον. Id est coccino colore. Nec temere sanè factum est vt hic potissimum color Romanæ curiæ placuerit: qua de re non pigebit etiam nostrum quoddam epigramma subnectere,

Semiuiros quicunque Patres radiante galero
Conspicis, & rubræ syrmata longa togæ:
Crede mihi, nullo saturatas murice vestes,
Diuite nec cocco pallia tincta vides.
Sed quæ rubra vides, sanctorum cæde virorum,
Et mersa insonti tota cruore madent.
Aut memor istorum quæ celet crimina vestis,
Pro dominis iusto tacta pudore rubet.

8 Et tamen est, καίπερ ἐστίν. Hanc lectionem maximè probo. Vetus tamen interpres hoc non legit. Arethas verò, Complutensis codex, & alii duo vetusti scriptum habent καὶ παρέσται, & aderit.

9 Septem montes, ἑπτὰ ὄρη. Notum est etiam pueris de qua vrbe scripserit Virgilius, Septémque vna sibi muro circūdedit arces. De illa videlicet quæ quū hæc scriberet Iohannes, habebat regnum super reges terræ: erat, & non est: & tamen adhuc est, sed ad exitium tendit.

Καὶ τὸ θηρίον ὃ ἦν, καὶ οὐκ ἔστι, καὶ αὐ-
τὸς ὄγδοός ἐστι, καὶ ἐκ τῶν ἑπτά ἐστι, καὶ εἰς
ἀπώλειαν ὑπάγει.

Καὶ τὰ δέκα κέρατα ἃ εἶδες, δέκα
βασιλεῖς εἰσιν, οἵτινες βασιλείαν οὔπω ἔ-
λαβον, ἀλλ' ἐξουσίαν ὡς βασιλεῖς μίαν
ὥραν λαμβάνουσι μετὰ τοῦ θηρίου.

Οὗτοι μίαν γνώμην ἔχουσι, καὶ τὴν
δύναμιν καὶ τὴν ἐξουσίαν ἑαυτῶν τῷ θη-
ρίῳ διαδιδώσουσιν.

Οὗτοι μετὰ τοῦ ἀρνίου πολεμήσουσι,
καὶ τὸ ἀρνίον νικήσει αὐτούς, ὅτι Κύριος κυ-
ρίων ἐστὶ καὶ βασιλεὺς βασιλέων, καὶ οἱ
μετ' αὐτοῦ, κλητοὶ καὶ ἐκλεκτοὶ καὶ πιστοί.

Καὶ λέγει μοι, Τὰ ὕδατα ἃ εἶδες, οὗ ἡ
πόρνη κάθηται, λαοὶ καὶ ὄχλοι εἰσί, καὶ ἔ-
θνη καὶ γλῶσσαι.

Καὶ τὰ δέκα κέρατα ἃ εἶδες ἐπὶ τὸ
θηρίον, οὗτοι μισήσουσι τὴν πόρνην, καὶ ἠ-
ρημωμένην ποιήσουσιν αὐτὴν καὶ γυ-
μνήν, καὶ τὰς σάρκας αὐτῆς φάγονται, καὶ
αὐτὴν κατακαύσουσιν ἐν πυρί.

Ὁ γὰρ Θεὸς ἔδωκεν εἰς τὰς καρδίας αὐ-
τῶν ποιῆσαι τὴν γνώμην αὐτοῦ, καὶ ποιῆ-
σαι μίαν γνώμην, καὶ δοῦναι τὴν βασι-
λείαν αὐτῶν τῷ θηρίῳ, ἄχρι τελεσθῇ τὰ
ῥήματα τοῦ Θεοῦ.

Καὶ ἡ γυνὴ ἣν εἶδες, ἔστιν ἡ πόλις ἡ
μεγάλη ἡ ἔχουσα βασιλείαν ἐπὶ τῶν βα-
σιλέων τῆς γῆς.

Κεφάλαιον ιη

ΚΑΙ μετὰ ταῦτα εἶδον ἄγγελον κατα-
βαίνοντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ἔχοντα ἐξ-
ουσίαν μεγάλην· καὶ ἡ γῆ ἐφωτίσθη ἐκ
τῆς δόξης αὐτοῦ.

Καὶ ἔκραξεν ἐν ἰσχύϊ, φωνῇ μεγάλῃ
λέγων, Ἔπεσεν ἔπεσε Βαβυλὼν ἡ μεγά-
λη, καὶ ἐγένετο κατοικητήριον δαιμόνων,
καὶ φυλακὴ παντὸς πνεύματος ἀκαθάρ-
του, καὶ φυλακὴ παντὸς ὀρνέου ἀκαθάρτου
καὶ μεμισημένου.

Ὅτι ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τῆς πορ-
νείας αὐτῆς πέπωκε πάντα τὰ ἔθνη, καὶ

11 Bestia autem quæ erat, & nõ
est, is octauus est, & è septẽ est,
& in exitium abit.

12 Decem autem cornua quæ
vidisti, decem reges sunt qui
regnum nondum acceperunt,
sed potestatem tanquam reges
vna hora accipiẽt cum bestia.

13 Hi vnum consilium habent,
& vires ac potestatem suam be
stiæ tradent.

14 Hi cum Agno pugnabunt, &
Agnus vincet eos: ‖quoniã Do-
minus dominorum est, & rex
regum: & qui cum eo sunt, vo-
cati, & electi & fideles.

15 Deinde dixit mihi, Aquæ
quas vidisti, vbi meretrix sedet,
populi sunt, & turbæ, & gentes,
& linguæ.

16 Et decem cornua quæ vidi-
sti in bestia, hi odio persequen
tur meretricem, & solam red-
dent illam & nudam, & carnes
eius comedent, & ipsam igne
exurent.

17 Deus enim dedit in corda
eorum vt faciant quod placitũ
est ei, & vt cõsentiant, dẽntque
regnum suum bestiæ donec cõ
pleantur verba Dei.

18 Et mulier quam vidisti, est
vrbs illa magna quæ habet re-
gnum super reges terræ.

CAP. XVIII.

1 ET posthæc vidi alium An-
gelum descendentem è cæ-
lo, habentem potestatem ma-
gnam: adeo vt terra resplendue
rit gloria eius.

2 Exclamauit autẽ "vehemẽter
voce magna, dicẽs, ‖Cecidit, ce
cidit Babylon illa magna, & fa
cta est domiciliũ dæmoniorũ,
& custodia omnis spiritus im-
puri, & custodia omnis volu-
cris immundæ & inuisæ:

3 Quia "ex vino iræ scortationis
eius biberunt omnes gentes, &

*11 Et bestia quæ erat, & non
est, & ipsa octaua est, &
de septem est, & in inte-
ritum uadit.*

*12 Et decem cornua quæ ui
disti, decem reges sunt q
regnum nondum accepe-
runt, sed potestatem tan-
quam reges una hora ac-
cipiunt post bestiam.*

*13 Hi unũ consiliũ habent:
& uirtutem & potestatem
suam bestiæ tradent.*

*14 Hi cũ Agno pugnabũt,
& Agnus uincet illos, quo
niam Dominus dominorũ
est, & rex regum: & qui* Infrà 9.c.16.
cum illo sunt, uocati, & e- 2.tim.6.c.15
lecti, & fideles.

*15 Et dixit mihi, Aquæ
quas uidisti, ubi meretrix
sedet, populi sunt, & gen
tes, & linguæ.*

*16 Et decem cornua quæ ui
disti in bestia, hi odiẽt for
nicariam, & desolatam
facient illam & nudam,
& carnes eius manduca-
bunt, & ipsam igni con-
cremabunt.*

*17 Deus enim dedit in cor
da eorũ ut faciant quod
placitum est illi, ut dent
regnum suum bestiæ do-
nec consummentur uerba
Dei.*

*18 Et mulier quam uidisti,
est ciuitas magna, quæ ha
bet regnum super reges
terræ.*

CAP. XVIII.

*1 ET posthæc uidi aliũ
Angelũ descendẽtem
de cælo, habentem pote-
statem magnam, & terra
illuminata est à gloria
eius.*

*2 Et exclamauit in fortitu
dine, dicẽs, Cecidit, ceci-
dit Babylõ magna, & fa-
cta est habitatio dæmonio* Suprà, 14.b.8
rum, & custodia omnis esa.21.c.9
spiritus immundi, & custo ierem.51.a.2
*dia omnis uolucris im-
mundæ & odibilis:*

*3 Quia de uino iræ
fornicationis eius bibe-
runt omnes gentes, &*

IN CAPVT XVIII.

1 Vehementer, ἐν ἰσχύϊ. Heb. בחזקה, vt nos in vernaculo dicimus *de force*. Vulg. In fortitudine. Erasmus ni-
nihilo melius, Per fortitudinem.

3 Ex vino iræ, &c. ἐκ τοῦ οἴνου, &c. Vide suprà, 14.b.7. Opibus, ἐκ τῆς δυνάμεως. Siue opulentia. δύναμις e-
nim hoc in loco idem declarat atque חיל, apud Hebræos.

οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς μετ' αὐτῆς ἐπόρνευσαν, καὶ οἱ ἔμποροι τῆς γῆς ἐκ τῆς δυνάμεως τοῦ στρήνους αὐτῆς ἐπλούτησαν.

4 Καὶ ἤκουσα ἄλλην φωνὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ λέγουσαν, Ἐξέλθετε ἐξ αὐτῆς ὁ λαός μου, ἵνα μὴ συγκοινωνήσητε ταῖς ἁμαρτίαις αὐτῆς, καὶ ἵνα μὴ λάβητε ἐκ τῶν πληγῶν αὐτῆς,

5 Ὅτι ἠκολούθησαν αὐτῆς αἱ ἁμαρτίαι ἄχρι τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἐμνημόνευσεν ὁ Θεὸς τὰ ἀδικήματα αὐτῆς.

6 Ἀπόδοτε αὐτῇ ὡς καὶ αὐτὴ ἀπέδωκεν ὑμῖν, καὶ διπλώσατε αὐτῇ διπλᾶ κατὰ τὰ ἔργα αὐτῆς· ἐν τῷ ποτηρίῳ ᾧ ἐκέρασε, κεράσατε αὐτῇ διπλοῦν.

7 Ὅσα ἐδόξασεν ἑαυτὴν καὶ ἐστρηνίασε, τοσοῦτον δότε αὐτῇ βασανισμὸν καὶ πένθος· ὅτι ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς λέγει, Κάθημαι βασίλισσα, καὶ χήρα οὐκ εἰμί, καὶ πένθος οὐ μὴ ἴδω.

8 Διὰ τοῦτο ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ ἥξουσιν αἱ πληγαὶ αὐτῆς, θάνατος καὶ πένθος καὶ λιμός· καὶ ἐν πυρὶ κατακαυθήσεται, ὅτι ἰσχυρὸς Κύριος ὁ Θεὸς ὁ κρίνων αὐτήν.

9 Καὶ κλαύσονται αὐτὴν καὶ κόψονται ἐπ' αὐτῇ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, οἱ μετ' αὐτῆς πορνεύσαντες καὶ στρηνιάσαντες, ὅταν βλέπωσι τὸν καπνὸν τῆς πυρώσεως αὐτῆς·

10 Ἀπὸ μακρόθεν ἑστηκότες διὰ τὸν φόβον τοῦ βασανισμοῦ αὐτῆς, λέγοντες, Οὐαί, οὐαί, ἡ πόλις ἡ μεγάλη Βαβυλών, ἡ πόλις ἡ ἰσχυρά, ὅτι ἐν μιᾷ ὥρᾳ ἦλθεν ἡ κρίσις σου.

11 Καὶ οἱ ἔμποροι τῆς γῆς κλαίουσι καὶ πενθοῦσιν ἐπ' αὐτῇ, ὅτι τὸν γόμον αὐτῶν οὐδεὶς ἀγοράζει οὐκέτι.

12 Γόμον χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ λίθου τιμίου, καὶ μαργαρίτου, καὶ βύσσου, καὶ πορφύρας, καὶ σηρικοῦ, καὶ κοκκίνου, καὶ πᾶν ξύλον θύϊνον, καὶ πᾶν σκεῦος ἐλεφάντινον, καὶ πᾶν σκεῦος ἐκ ξύλου τιμιωτάτου, καὶ χαλκοῦ καὶ σιδήρου καὶ μαρμάρου,

reges terræ cum ea scortati sunt, & mercatores terræ °opibus deliciarum eius diuites facti sunt.

4 Et audiui aliam vocem è cælo dicentem, Exite ex ea popule mi, ne participes sitis peccatorum eius, & ex plagis eius accipiatis.

5 Nam °accumulata peccata eius pertigerunt vsque in cælũ: & recordatus est Deus scelerũ eius.

6 Reddite ei sicut & ipsa reddidit vobis: & duplicate ei duplũ secundum opera eius: in poculo quod propinauit, propinate ei duplum.

7 Quantum extulit sese & luxuriata est, tantum date ei cruciatum & luctum: quia °in corde suo dicit, Sedeo regina, °nec sum vidua, °nec luctum videbo.

8 Ideo °vna die venient plagæ eius, mors & luctus, & fames: & igne exuretur, quia validus est Dominus Deus, qui damnabit eam.

9 Tum flebunt eam & plangent super ea reges terræ, qui cum illa scortati & luxuriati sunt, quum viderint fumum incendii eius:

10 Procul stantes propter timorem cruciatus eius, & dicentes, Vah, vah, Magna illa vrbs Babylon, vrbs illa valida cuius vna hora venit iudicium.

11 Sed & mercatores terræ flebunt & lugebunt super ea: quoniam merces eorum nemo emit amplius.

12 Merces auri, & argenti, & lapidis pretiosi, margaritarum, byssi, purpuræ, serici & cocci, & omne lignum °thyinum, & omne vas eburneum, & omne vas ex ligno pretiosissimo, & ære, & ferro, & marmore,

reges terræ cum illa fornicati sunt, & mercatores terræ de uirtute deliciarũ eius diuites facti sunt.

4 Et audiui aliam uocem de cælo dicẽtem, Exite de illa populus meus, ut ne participes sitis delictorũ eius, & de plagis eius nõ accipiatis.

5 Quoniam peruenerunt peccata eius usque ad cælũ, & recordatus est Deus iniquitatum eius.

6 Reddite illi sicut et ipsa reddidit uobis, & duplicate duplicia secundum opera eius: in poculo quo miscuit, miscete illi duplũ.

7 Quantum glorificauit se, & in delicijs fuit, tantum date illi tormentum & luctum: quia in corde suo dicit, Sedeo regina, & uidua non sum, & luctũ non uidebo.

8 Ideo in una die uenient plagæ eius, mors, & luctus, & fames, & igne cõburetur: quia fortis est Dominus Deus qui iudicabit illam.

9 Et flebunt, & plangent se super illã reges terræ, qui cũ illa fornicati sunt, & in delicijs uixerunt, quum uiderint fumũ incendij eius:

10 Longè stantes propter timorem tormentorum eius, dicentes, Væ, uæ Ciuitas illa magna Babylon, ciuitas illa fortis: quoniã una hora uenit iudicium tuum.

11 Et negotiatores terræ flebunt, & lugebunt super illam: quoniam merces eorum nemo emet amplius.

12 Merces auri & argenti, & lapidis pretiosi, & margaritæ, & byssi, & purpuræ, & serici, & cocci, et omne lignũ thyinum, et omnia uasa eboris, et omnia uasa de lapide pretioso, et æramẽto, et ferro, et marmore,

5 Accumulata pertigerunt, ἠκολούθησαν. Vulg. & Eras. Peruenerunt: non satis expressẽ. Vsus enim est verbo ἀκολουθεῖν, quo significatur peccata mutuò sese consequentia, & alia nascentia ex aliis, in eũ tandẽ cumulũ excreuisse vt ad cælum vsque pertigerint. 7 In corde suo, ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς. Heb. בלבה, pro secum, siue apud se. Nec sum vidua, καὶ χήρα οὐκ εἰμί. i. populosa sum ac potẽs. Est enim liptote Hebræis familiaris, vt diximus suprà, 12. c. 11. Nec videbo, οὐ μὴ ἴδω. i. sentiam & experiar, vt alibi exposuimus, ex Hebræorum idiotismo.

8 Vna die, ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ. Id est breui, & vno eodémque tempore.

12 Thyinum, θύϊνον. Ita Vulg. editio conuertit lignum quod ab Hebræis אלמגים, 1. Reg. 10. b. 11: ex Græca in-

terpretatione, vt opinor: quanuis ea quæ nunc extat sub septuaginta interpretum nomine, non θύινα, sed ἀπελέκητα, id est Nō dolata, conuertit. Dioscorides thyini ligni meminit libro primo: sed quid illud sit planè ignoro.

Καὶ κινάμωμον, καὶ θυμιάματα, καὶ μύρον, καὶ λίβανον, καὶ οἶνον, καὶ ἔλαιον, καὶ σεμίδαλιν, καὶ σῖτον, καὶ κτήνη, καὶ πρόβατα, καὶ ἵππων, καὶ ῥεδῶν, καὶ σωμάτων, καὶ ψυχὰς ἀνθρώπων.

13 Et cinamomum, & suffitus, & vnguentum, & thus, & vinum, & oleum, & similam, & triticum, & iumenta, & oues, & equorum *merces*, & ʺrhedarũ, & mancipiorum, & ʺanimas hominum.

13 *Et cinamomum, & odoramentorũ, & unguenti, & thuris, & uini, & olei, & similæ, & tritici, & iumentorum, & ouiũ, & equorum, & rhedarum, & mancipiorum, & animarum hominum.*

Καὶ ἡ ὀπώρα τῆς ἐπιθυμίας τῆς ψυχῆς σου ἀπῆλθεν ἀπὸ σοῦ, καὶ πάντα τὰ λιπαρὰ καὶ τὰ λαμπρὰ ἀπῆλθεν ἀπὸ σοῦ, καὶ οὐκέτι οὐ μὴ εὑρήσῃς αὐτά.

14 ʺEt fructus desiderii animæ tuæ abierunt à te: & omnia pinguia & præclara abierunt à te: nec amplius ea inuenies.

14 *Et poma desiderij animæ tuæ discesserunt à te, & omnia pinguia & præclara perierunt à te, & amplius illa iam non inuenient.*

Οἱ ἔμποροι τούτων οἱ πλουτήσαντες, ἀπ' αὐτῆς ἀπὸ μακρόθεν στήσονται διὰ τὸν φόβον τοῦ βασανισμοῦ αὐτῆς, κλαίοντες καὶ πενθοῦντες.

15 ʺHarum, *inquam*, rerum mercatores diuites facti, procul ab ea stabunt, propter timorem cruciatus eius, flētes ac lugētes:

15 *Mercatores horum, qui diuites facti sunt ab ea, longè stabunt propter timorē tormentorum eius, flentes ac lugentes:*

Καὶ λέγοντες, Οὐαί, οὐαί, ἡ πόλις ἡ μεγάλη, ἡ περιβεβλημένη βύσσινον καὶ πορφυροῦν καὶ κόκκινον, καὶ κεχρυσωμένη ἐν χρυσῷ καὶ λίθῳ τιμίῳ καὶ μαργαρίταις. ὅτι μιᾷ ὥρᾳ ἠρημώθη ὁ τοσοῦτος πλοῦτος.

16 Et dicentes, Vah, vah, ciuitas illa magna, quæ amicta erat bysso & purpura & cocco, & deaurata erat auro & lapidibus pretiosis & margaritis. quīnā vna hora destitutæ sunt tantæ diuitiæ?

16 *Et dicentes, Væ, uæ, ciuitas illa magna, quæ amicta erat bysso & purpura & cocco, & deaurata erat auro & lapide pretioso & margaritis. quoniam una hora destitutæ sunt tanquam diuitiæ.*

Καὶ πᾶς κυβερνήτης, καὶ πᾶς ἐπὶ τῶν πλοίων ὁ ὅμιλος, καὶ ναῦται, καὶ ὅσοι τὴν θάλασσαν ἐργάζονται, ἀπὸ μακρόθεν ἔστησαν·

17 Sed & omnes gubernatores, & omnis in nauibus versantiũ turba, & nautæ, ʺ& quotquot ex mari quæstum faciunt, longè ʺstabunt:

17 *Et omnis gubernator, & omnes qui in lacum nauigant & nautæ, & qui in mari operantur, longè steterunt:*

Καὶ ἔκραζον ὁρῶντες τὸν καπνὸν τῆς πυρώσεως αὐτῆς, λέγοντες, Τίς ὁμοία τῇ πόλει τῇ μεγάλῃ;

18 Et clamabunt, videntes fumũ incendii eius, & dicēt, Quæ similis *erat* vrbi isti magnæ?

18 *Et clamauerunt uidentes locum incendij eius, dicentes, Quæ similis ciuitati huic magnæ?*

Καὶ ἔβαλον χοῦν ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, καὶ ἔκραζον κλαίοντες, καὶ πενθοῦντες, λέγοντες, Οὐαί, οὐαί, ἡ πόλις ἡ μεγάλη ἐν ᾗ ἐπλούτησαν πάντες οἱ ἔχοντες πλοῖα ἐν τῇ θαλάσσῃ ἐκ τῆς τιμιότητος αὐτῆς, ὅτι μιᾷ ὥρᾳ ἠρημώθη.

19 Et iniecto capitibus puluere, clamabunt flentes ac lugentes, & dicentes, Vah, vah, vrbs illa magna, in qua diuites facti sũt omnes qui habebant naues in mari, pretiis eius, quæ vna hora desolata est.

19 *Et miserunt puluerem super capita sua: & clamauerunt flentes, & lugētes, dicētes, Væ, uæ, ciuitas illa magna in qua diuites facti sunt omnes qui habebant naues in mari de pretijs eius: quoniam una hora desolata est.*

13 Rhedarum, ῥεδῶν. Id est lecticarum, quibus Romæ etiamnum hodie vehuntur nobilia præsertim scorta. Est autem Gallicum vocabulum, quod postea vsurpatum est à Romanis, & tandem ad Græcos etiam transiit, vt alia pleraque à nobis annotata Mat. 5. d. 16. Animas hominũ, ψυχὰς ἀνθρώπων. Hæc verò est apud illos vilissimi pretii merces, quam tamen Filius Dei suo sanguine redimendam putauit. Vide 1. Pet. 1. a. 3.

14 Et fructus, καὶ ἡ ὀπώρα. Id est fructus illi suauissimi quos toto animo expetebas. Cæterùm idem hîc accidisse puto quod suprà, 16. c. 15, vt trāspositus sit iste versiculus. Nam prorsus cohæret versiculus proximus, id est 15, cum superioribus, adeo vt prorsus sit interrupta narratio. Quòd si hunc versiculum subieceris versiculo 23, tum demum videbis quàm bene omnia cohærebunt: nempe hoc modo, Et fructus desiderii animæ tuæ, &c. Et amplius illa non inuenies. Sed in ea sanguis Prophetarum & sanctorum inuentus est, &c. Mihi tamen religio fuit quicquam mutare ex nuda coniectura. Hoc quidem certum est, valde negligenter habitum hunc librum à plerisque, quòd de eius authoritate dubitarent, astutia nimirum Satanæ singulari, ne hæc mysteria suo tempore patefierent.

15 Harum, *inquam*, rerum mercatores, οἱ ἔμποροι τούτων. Manifesta est epanalepsis, propter longum interiectum catalogum.

17 Et quotquot ex mari quæstũ faciunt, καὶ ὅσοι τὴν θάλασσαν ἐργάζονται. Ἐργάζεσθαι accipiunt Græci pro eo quod Latini dicunt Facere, vt Præconium facere, Argentariam facere, Medicinam facere, & similia. Stabunt, ἔστησαν. Præteritum pro futuro, Prophetarum more.

Εὐφραίνου ἐπ' αὐτῇ οὐρανέ, καὶ οἱ ἅγιοι ἀπόστολοι καὶ οἱ προφῆται, ὅτι ἔκρινεν ὁ Θεὸς τὸ κρίμα ὑμῶν ἐξ αὐτῆς.

Καὶ ἦρεν εἷς ἄγγελος ἰσχυρὸς λίθον ὡς μύλον μέγαν, καὶ ἔβαλεν εἰς τὴν θάλασσαν, λέγων, Οὕτως ὁρμήματι βληθήσεται Βαβυλὼν ἡ μεγάλη πόλις, καὶ οὐ μὴ εὑρεθῇ ἔτι.

Καὶ φωνὴ κιθαρῳδῶν καὶ μουσικῶν καὶ αὐλητῶν καὶ σαλπιστῶν οὐ μὴ ἀκουσθῇ ἐν σοὶ ἔτι· καὶ πᾶς τεχνίτης πάσης τέχνης οὐ μὴ εὑρεθῇ ἐν σοὶ ἔτι· καὶ φωνὴ μύλου οὐ μὴ ἀκουσθῇ ἐν σοὶ ἔτι·

Καὶ φῶς λύχνου οὐ μὴ φανῇ ἐν σοὶ ἔτι· καὶ φωνὴ νυμφίου καὶ νύμφης οὐ μὴ ἀκουσθῇ ἐν σοὶ ἔτι· ὅτι οἱ ἔμποροί σου ἦσαν οἱ μεγιστᾶνες τῆς γῆς, ὅτι ἐν τῇ φαρμακείᾳ σου ἐπλανήθησαν πάντα τὰ ἔθνη,

Καὶ ἐν αὐτῇ αἷμα προφητῶν καὶ ἁγίων εὑρέθη, καὶ πάντων τῶν ἐσφαγμένων ἐπὶ τῆς γῆς.

Κεφάλαιον ιθʹ

ΚΑΙ μετὰ ταῦτα ἤκουσα φωνὴν ὄχλου πολλοῦ μεγάλην ἐν τῷ οὐρανῷ, λέγοντος, Ἀλληλούϊα· ἡ σωτηρία, καὶ ἡ δόξα, καὶ ἡ τιμή, καὶ ἡ δύναμις Κυρίῳ τῷ Θεῷ ἡμῶν·

Ὅτι ἀληθιναὶ καὶ δίκαιαι αἱ κρίσεις αὐτοῦ, ὅτι ἔκρινε τὴν πόρνην τὴν μεγάλην, ἥτις ἔφθειρε τὴν γῆν ἐν τῇ πορνείᾳ αὐτῆς, καὶ ἐξεδίκησε τὸ αἷμα τῶν δούλων αὐτοῦ ἐκ τῆς χειρὸς αὐτῆς.

Καὶ δεύτερον εἴρηκαν, Ἀλληλούϊα. Καὶ ὁ καπνὸς αὐτῆς ἀναβαίνει εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Καὶ ἔπεσαν οἱ πρεσβύτεροι οἱ εἴκοσι καὶ τέσσαρες, καὶ τὰ τέσσαρα ζῶα, καὶ προσεκύνησαν τῷ Θεῷ τῷ καθημένῳ ἐπὶ τοῦ θρόνου, λέγοντες, Ἀμήν· ἀλληλούϊα.

20 Exulta super eam cælum, & sancti Apostoli & Prophetæ, quoniam sumpsit pœnas Deus vestræ vltionis causa de illa.

21 Tum sustulit quidam Angelus fortis lapidem instar molæ magnæ, & proiecit in mare, dicens, Ita cum impetu proiicietur Babylon vrbs illa magna, ¨nec amplius inuenietur.

22 Et vox citharœdorũ & musicorum & tibia ac tuba canentiũ non audietur in te amplius: nec vllus artifex cuiuscunque artis inuenietur in te amplius: & sonitus molæ non audietur in te amplius:

23 Et lux lucernæ nõ lucebit ĩ te amplius: & vox spõsi & spõsæ nõ audietur amplius in te: cuius mercatores erant proceres terræ, & cuius veneficiis seductæ sunt ¨omnes gentes.

24 Sed in ea sanguis Prophetarum & sanctorum inuentus est, & omnium qui mactati sunt in terra.

CAP. XIX.

1 POsthæc audiui vocem magnam turbæ multæ in cælo dicẽtis, ¨Halleluia: ¨salus, & honor, & gloria, & virtus Domino Deo nostro *est*:

2 Quia vera & iusta iudicia eius, & meretricem illam magnam quæ corrupit terrã scortatione sua, damnauit, & vindicauit sanguinem seruorũ suorum ex manu eius.

3 Deinde secundò dixerunt, ¨Halleluia: ¨& fumus eius ascendit in secula seculorum.

4 Et prociderunt vigintiquatuor Senes & quatuor animalia, & adorauerunt Deum insidentem throno, dicentes, Amen: Halleluia.

20 Exulta super eam cælũ & sancti Apostoli, et Prophetæ, quoniam iudicabit Deus iudicium uestrũ de illa.

21 Et sustulit unus Angelus fortis lapidem quasi molarem magnum, & misit in mare, dicens, Hoc impetu mittetur Babylon ciuitas illa magna, & ultrà iam nõ inuenietur.

22 Et uox citharœdorum & musicorum & tibia canentium & tuba non audietur in te amplius: & omnis artifex omnis artis non inuenietur in te amplius: & uox molæ non audietur in te amplius:

23 Et lux lucernæ non lucebit in te amplius, & uox sponsi & sponsæ nõ audietur adhuc in te: quia mercatores tui erãt principes terræ, quia in ueneficiis tuis errauerunt
24 omnes gentes.
Et in ea sanguis Prophetarum & sanctorum inuẽtus est, & omniũ qui interfecti sunt in terra.

CAP. XIX

1 POst hæc audiui quasi uocem turbarũ multarum in cælo, dicentiũ Alleluia. Laus & gloria & uirtus Deo nostro est:

2 Quia uera & iusta iudicia sunt eius q iudicauit de meretrice magna, quæ corrupit terram in prostitutione sua, & uindicauit sanguinem seruorum suorum de manibus eius.

3 Et iterum dixerunt, Alleluia. Et fumus eius ascẽdit in secula seculorum.

4 Et ceciderunt Seniores uigintiquatuor, & quatuor animalia, & adorauerunt Deũ sedẽtẽ super thronum, dicentes, Amen: alleluia.

20 Sumpsit pœnas vestræ vltionis causa, ἔκρινεν τὸ κρίμα ὑμῶν. Vulg. & Eras. ad verbum, Iudicauit vestrum iudicium, seruato Hebraismo.

21 Nec amplius inuenietur, καὶ οὐ μὴ εὑρεθῇ ἔτι. i. disparebit. Vide suprà, 12.b.8.

23 Omnes gente s, &c. πάντα τὰ ἔθνη, &c. Vide suprà, ver. 14.

IN CAPVT XIX.

1 Halleluia, ἀλληλούϊα. Id est Laudate Dominũ. Est autem hoc quoque vnũ ex illis quæ ab iis qui ex Circuncisione crediderant, ad Græcos manarunt, & à Græcis demũ ad Latinos, vt alia nonnulla. Salus, ἡ σωτηρία. Vide suprà, 7.c.10.

3 Et fumus eius, &c. καὶ ὁ καπνὸς αὐτῆς. &c. Mihi videtur hæc particula superiori versiculo cõmodius posse attexi, post ἐκ χειρὸς αὐτῆς, ex manu eius.

5 Καὶ φωνὴ ἐκ τοῦ θρόνου ἐξῆλθε, λέγουσα, Αἰνεῖτε τὸν Θεὸν ἡμῶν πάντες οἱ δοῦλοι αὐτοῦ, καὶ οἱ φοβούμενοι αὐτὸν καὶ οἱ μικροὶ καὶ οἱ μεγάλοι.

6 Καὶ ἤκουσα ὡς φωνὴν ὄχλου πολλοῦ, καὶ ὡς φωνὴν ὑδάτων πολλῶν, καὶ ὡς φωνὴν βροντῶν ἰσχυρῶν, λέγοντας, Ἀλληλούϊα· ὅτι ἐβασίλευσε Κύριος ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ.

7 Χαίρωμεν καὶ ἀγαλλιώμεθα, καὶ δῶμεν τὴν δόξαν αὐτῷ, ὅτι ἦλθεν ὁ γάμος τοῦ ἀρνίου, καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἡτοίμασεν ἑαυτήν.

8 Καὶ ἐδόθη αὐτῇ ἵνα περιβάληται βύσσινον καθαρὸν καὶ λαμπρόν. τὸ γὰρ βύσσινον τὰ δικαιώματά ἐστι τῶν ἁγίων.

9 Καὶ λέγει μοι, Γράψον, Μακάριοι οἱ εἰς τὸ δεῖπνον τοῦ γάμου τοῦ ἀρνίου κεκλημένοι. Καὶ λέγει μοι, Οὗτοι οἱ λόγοι ἀληθινοί εἰσι τοῦ Θεοῦ.

10 Καὶ ἔπεσον ἔμπροσθεν τῶν ποδῶν αὐτοῦ προσκυνῆσαι αὐτῷ· καὶ λέγει μοι, Ὅρα μή· σύνδουλός σου εἰμὶ καὶ τῶν ἀδελφῶν σου τῶν ἐχόντων τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἰησοῦ. τῷ Θεῷ προσκύνησον. ἡ γὰρ μαρτυρία τοῦ Ἰησοῦ ἐστι τὸ πνεῦμα τῆς προφητείας.

11 Καὶ εἶδον τὸν οὐρανὸν ἀνεῳγμένον, καὶ ἰδοὺ ἵππος λευκός, καὶ ὁ καθήμενος ἐπ' αὐτὸν καλούμενος πιστὸς καὶ ἀληθινός, καὶ ἐν δικαιοσύνῃ κρίνει καὶ πολεμεῖ.

12 Οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ὡς φλὸξ πυρός, καὶ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ διαδήματα πολλά· ἔχων ὄνομα γεγραμμένον ὃ οὐδεὶς εἶδεν εἰ μὴ αὐτός·

13 Καὶ περιβεβλημένος ἱμάτιον βεβαμμένον αἵματι· καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ, Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ.

5 Tum vox è throno prodiit, dicens, Laudate Deũ nostrum omnes serui eius, & qui timetis eum parui & magni.

6 Et audiui tanquam sonitum turbæ multæ, & tãquam sonitum aquarum multarum, & tanquam sonitum tonitruorũ magnorum, dicentium, Halleluia: quoniã regnauit Domin⁹ Deus ille noster omnipotens.

7 Gaudeamus, & exultemus, & demus gloriam ei: quia venerunt nuptiæ Agni, & vxor eius parauit se.

8 Et datum est ei vt amiciatur bysso puro, & splẽdido. byssus enim ʺiustificationes sunt Sanctorum.

9 ʺTũ dixit mihi, ‖Scribe, Beati qui ad cœnam nuptiarũ Agni vocati sunt. Et dixit mihi, Hæc verba Dei vera sunt.

10 Et cecidi ante pedes eius vt adorarem eum: sed dixit mihi, Vide ne *feceris*: conseruus tuus sum, *unus* ex fratribus tuis qui habent ʺtestimoniũ Iesu. Deũ adora: ʺtestimoniũ enim Iesu est Spiritus Prophetiæ.

11 Deinde vidi cælum apertum, & ecce *affuit* equus albus: & qui sedebat super eũ, vocabatur Fidelis & Verax, ʺ& *qui* iustè iudicat & pugnat.

12 Oculi autem eius *erant* tanquam flamma ignis: & in capite eius diademata multa: habebátque nomen scriptum quod nemo nouit nisi ipse:

13 ‖Et amictus erat veste tincta sanguine: vocatúrque nomen eius Sermo Dei.

5 Et uox de throno exiuit dicens, Laudem dicite Deo nostro omnes serui eius, & qui timetis eum pusilli & magni.

6 Et audiui quasi uocem turbæ magnæ, & sicut uocem aquarum multarum, & sicut uocem tonitruorũ magnorum, dicentium, Alleluia: quoniã regnauit Dominus Deus noster omnipotens.

7 Gaudeamus & exultemus, & demus gloriã ei: quia uenerũt nuptiæ Agni, & uxor eius præparauit se.

8 Et datum est illi ut cooperiat se byssino splendenti & cãdido. byssinũ enim, iustificationes sunt sanctorum.

9 Et dixit mihi, Scribe, Beati qui ad cœnam nuptiarũ Agni uocati sunt. Et dicit mihi, Hæc uerba Dei uera sunt. Matth.22.a.2

10 Et cecidi ante pedes eius ut adorarem eum. Et dicit mihi, Vide ne feceris: cõseruus tuus sum, & fratrum tuorum, habentium testimonium Iesu. Deũ adora: testimonium enim Iesu, est Spirit⁹ prophetiæ.

11 Et uidi cælum apertum, & ecce equus albus, & qui sedebat super eum, uocabatur Fidelis & Verax, & in iustitia iudicat & pugnat.

12 Oculi autem eius sicut flamma ignis: & in capite eius diademata multa: habens nomen scriptum qd nemo nouit nisi ipse.

13 Et uestitus erat ueste aspersa sanguine: & uocatur nomẽ eius Verbũ Dei.

8 Iustificationes, *τὰ δικαιώματα*. Id est, bona illa opera quæ sunt viuæ fidei testimonia.

9 Tum dixit mihi, *καὶ λέγει μοι*. Dixit mihi, videlicet Angelus ille cuius mentio facta est superiore capite. Redit enim ad narrationem quæ intermissa fuerat ab huius capitis initio.

10 Testimonium Iesu, *τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἰησοῦ*. Id est, quibus mandatum est vt de Iesu testificentur, sicut paulopòst explicat. Significat enim se ex eorum numero esse quibus vtatur Deus ad significanda Prophetis arcana Dei, quæ ipsi deinde cæteris hominibus explicent, vt diximus suprà, 1.a.1. Testimonium enim Iesu, *ἡ γὰρ μαρτυρία Ἰησοῦ*. Rectè omnino. huc enim tanquam ad vnum eúmque certissimum scopum feruntur omnes Prophetiæ: ex quo efficitur, eum demum esse verum spiritum Prophetiæ, & à nobis audiendũ, qui ad Iesum nos adducit.

11 Et *qui* iustè iudicat, *καὶ ἐν δικαιοσύνῃ κρίνει*. Subaudio particulam אשר, vt hoc quoque ad nomen vel potius ad nominis explicationem pertineat.

14 Καὶ τὰ στρατεύματα ἐν τῷ οὐρανῷ ἠκολούθει αὐτῷ ἐφ' ἵπποις λευκοῖς, ἐνδεδυμένοι βύσσινον λευκὸν καὶ καθαρόν.

14 Exercitus autem qui sunt in cælo, sequebātur eum equis albis, vestiti bysso albo & puro.

14 Et exercitus qui sunt in cælo, sequebātur eum in equis albis, vestiti byssino albo & mundo.

Psal.2.c.15

15 Καὶ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ἐκπορεύεται ῥομφαία ὀξεῖα, ἵνα ἐν αὐτῇ πατάσσῃ τὰ ἔθνη· καὶ αὐτὸς ποιμανεῖ αὐτοὺς ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ· καὶ αὐτὸς πατεῖ τὴν ληνὸν τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ καὶ τῆς ὀργῆς τοῦ Θεοῦ τοῦ παντοκράτορος.

15 Et ex ore eius prodibat gladius acutus, vt eo percutiat gentes. ‖ ipse enim reget eas virga ferrea: ipse enim est qui calcat lacum vini furoris & iræ Dei omnipotentis.

15 Et de ore eius procedit gladius acutus, ut in ipso percutiat Gentes. Et ipse reget eas in uirga ferrea: & ipse calcat torcular uini furoris iræ Dei omnipotentis.

Suprà,17.c.14
1.tim.6.d.15.

16 Καὶ ἔχει ἐπὶ τὸ ἱμάτιον καὶ ἐπὶ τὸν μηρὸν αὐτοῦ τὸ ὄνομα γεγραμμένον, Βασιλεὺς βασιλέων καὶ Κύριος κυρίων.

16 Habebátque in vestimento & in femore suo nomen scriptū, ‖Rex regum, & Dominus dominantium.

16 Et habet in uestimento & in femore suo scriptū, Rex regum & Dominus dominantium.

17 Καὶ εἶδον ἕνα ἄγγελον ἑστῶτα ἐν τῷ ἡλίῳ· καὶ ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ, λέγων πᾶσι τοῖς ὀρνέοις τοῖς πετωμένοις ἐν μεσουρανήματι, Δεῦτε καὶ συνάγεσθε εἰς τὸ δεῖπνον τοῦ μεγάλου Θεοῦ,

17 Tūc vidi *quendam* Angelum stantem in sole, qui clamauit voce magna, dicens omnibus auibus quæ volabāt per mediū cæli, Adeste & congregamini ad cœnam magni Dei,

17 Et uidi unum Angelum stantem in sole, & clamauit uoce magna, dicens omnibus auibus quæ uolabant per medium cæli, Venite & congregamini ad cœnam magnam Dei,

18 Ἵνα φάγητε σάρκας βασιλέων, καὶ σάρκας χιλιάρχων, καὶ σάρκας ἰσχυρῶν, καὶ σάρκας ἵππων καὶ τῶν καθημένων ἐπ' αὐτῶν, καὶ σάρκας πάντων ἐλευθέρων καὶ δούλων, καὶ μικρῶν καὶ μεγάλων.

18 Vt edatis carnes regū, & carnes tribunorum, & carnes fortium, & carnes equorū, & eorū qui ipsis insident, & carnes omnium liberorum ac seruorum, paruorum ac magnorum.

18 Vt manducetis carnes regum, & carnes tribunorū, & carnes fortium, & carnes equorum, & sedentiū in ipsis, & carnes omniū liberorum & seruorum, & pusillorū et magnorū.

19 Καὶ εἶδον τὸ θηρίον, καὶ τοὺς βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ τὰ στρατεύματα αὐτῶν συνηγμένα ποιῆσαι πόλεμον μετὰ τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ ἵππου καὶ μετὰ τοῦ στρατεύματος αὐτοῦ.

19 Deinde vidi bestiam illam, & reges terræ, & exercitus eorū congregatos ad gerendum bellum cū eo qui insidebat equo, & cum exercitu eius.

19 Et uidi bestiam & reges terræ, & exercitus eorū congregatos ad faciendū prælium cum illo qui sedebat in equo, & cum exercitu eius.

20 Καὶ ἐπιάσθη τὸ θηρίον, καὶ μετὰ τούτου ὁ ψευδοπροφήτης ὁ ποιήσας τὰ σημεῖα ἐνώπιον αὐτοῦ, ἐν οἷς ἐπλάνησε τοὺς λαβόντας τὸ χάραγμα τοῦ θηρίου, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας τῇ εἰκόνι αὐτοῦ· ζῶντες ἐβλήθησαν οἱ δύο εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρὸς τὴν καιομένην ἐν τῷ θείῳ.

20 Sed apprehensa est bestia, & cū ea pseudopropheta ille qui ediderat signa coram ea, quibus seduxit eos qui acceperunt characterem bestiæ, & qui adorarunt imaginem eius: viui cō iecti sunt hi duo in stagnum ignis ardēs sulphure:

20 Et apprehēsa est bestia, & cum ea pseudopropheta, qui fecit signa corā ipso, quibus seduxit eos q acceperunt characterem bestiæ, & qui adorauerunt imaginem eius: missi sunt hi duo in stagnum ignis ardentis sulphure.

21 Καὶ οἱ λοιποὶ ἀπεκτάνθησαν ἐν τῇ ῥομφαίᾳ τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ ἵππου, τῇ ἐκπορευομένῃ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ· καὶ πάντα τὰ ὄρνεα ἐχορτάσθησαν ἐκ τῶν σαρκῶν αὐτῶν.

21 Et reliqui occisi sunt gladio eius qui insidet equo, prodeunte ex ore ipsius: & omnes aues saturatæ sunt carnibus eorum.

21 Et cæteri occisi sunt in gladio sedentis super equum, q procedit de ore ipsius: & omnes aues saturatæ sunt carnibus eorum.

Κεφάλαιον κ.

1 ΚΑΙ εἶδον ἄγγελον καταβαίνοντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ἔχοντα τὴν κλεῖν τῆς ἀβύσσου, καὶ ἅλυσιν μεγάλην ἐπὶ τὴν χεῖρα αὐτοῦ.

CAP. XX.

1 DEinde vidi Angelum descēdētem è cælo qui habebat clauem abyssi, & catenam magnam in manu sua.

CAP. XX.

1 ET uidi Angelum descendentem de cælo, habentem clauem abyssi, & catenam magnam in manu sua.

15 Ipse enim, &c. καὶ αὐτὸς, &c. i. αὐτὸς γάρ. Nam mirè varius est vsus particulæ καὶ in hoc scripto, nimirū ex Hebræorum consuetudine, qui suum illud ו pro omnibus penè particulis vsurpant.

2 Καὶ ἐκράτησε τὸν δράκοντα, τὸν ὄφιν τὸν ἀρχαῖον, ὅς ἐστι διάβολος καὶ Σατανᾶς· καὶ ἔδησεν αὐτὸν χίλια ἔτη·

2 Et apprehendit draconem, serpentē, *inquam*, illum antiquū, qui est diabolus & Satanas, & vinxit eum *ad* annos mille.

2 *Et apprehendit draconem, serpentem antiquū, q est diabolus & Satanas, & ligauit eum p annos mille.*

3 Καὶ ἔβαλεν αὐτὸν εἰς τὴν ἄβυσσον, καὶ ἔκλεισεν αὐτόν, καὶ ἐσφράγισεν ἐπάνω αὐτοῦ, ἵνα μὴ πλανήσῃ τὰ ἔθνη ἔτι, ἄχρι τελεσθῇ τὰ χίλια ἔτη· καὶ μετὰ ταῦτα δεῖ αὐτὸν λυθῆναι μικρὸν χρόνον.

3 Côiecitque eum in abyssum, & clausit eum, & obsignauit super eū, vt non seducat amplius gentes, donec compleantur anni mille: nam postea oportet eum solui *ad* exiguum tempus.

3 *Et misit eum in abyssum, & clausit, et signauit super illum ut non seducat amplius Gentes, donec consummentur mille anni: & post hæc oportet illū solui modico tempore.*

4 Καὶ εἶδον θρόνους, καὶ ἐκάθισαν ἐπ' αὐτούς, καὶ κρίμα ἐδόθη αὐτοῖς· καὶ τὰς ψυχὰς τῶν πεπελεκισμένων διὰ τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ οἵτινες οὐ προσεκύνησαν τῷ θηρίῳ, οὔτε τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἔλαβον τὸ χάραγμα ἐπὶ τὸ μέτωπον αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τὴν χεῖρα αὐτῶν· καὶ ἔζησαν, καὶ ἐβασίλευσαν μετὰ Χριστοῦ τὰ χίλια ἔτη.

4 Deinde vidi sedes, & sederūt super eas, & iudicium datū est eis: & animas eorū qui securi percussi sunt propter testimonium Iesu, & propter sermonem Dei, quique non adorarūt bestiam, neque imaginē eius, nec acceperunt characterem eius in frōtibus suis, aut in manibus suis: viuéntque & regnabunt cum Christo mille annis.

4 *Et uidi sedes, & sederunt super eas, & iudicium datum est illis: & animas decollatorum propter testimonium Iesu, & propter uerbum Dei, & q nō adorauerunt bestiam neque imaginem eius, nec acceperunt characterem in frontibus aut in manibus suis: & uixerunt & regnauerunt cum Christo mille annis.*

5 Οἱ δὲ λοιποὶ τῶν νεκρῶν οὐκ ἀνέζησαν ἕως τελεσθῇ τὰ χίλια ἔτη. Αὕτη ἡ ἀνάστασις ἡ πρώτη.

5 Reliqui verò ex mortuis nō reuiuiscent donec expleti fuerint mille anni. Hæc est resurrectio prima.

5 *Cæteri mortuorum non uixerunt, donec consūmentur mille anni. Hæc est resurrectio prima.*

6 Μακάριος καὶ ἅγιος ὁ ἔχων μέρος ἐν τῇ ἀναστάσει τῇ πρώτῃ· ἐπὶ τούτων ὁ θάνατος ὁ δεύτερος οὐκ ἔχει ἐξουσίαν, ἀλλ' ἔσονται ἱερεῖς τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ, καὶ βασιλεύσουσι μετ' αὐτοῦ χίλια ἔτη.

6 Beatus & sanctus qui habet partē in resurrectione prima: in hos *enim* secunda mors non habet potestatem: sed erunt sacerdotes Dei & Christi, & regnabunt cum eo mille annis.

6 *Beatus & sanctus q habet partem in resurrectione prima: in his secunda mors non habet potestatem, sed erunt sacerdotes Dei & Christi, & regnabunt cū illo mille annis.*

7 Καὶ ὅταν τελεσθῇ τὰ χίλια ἔτη, λυθήσεται ὁ Σατανᾶς ἐκ τῆς φυλακῆς αὐτοῦ.

7 Quum verò expleti fuerint mille anni, soluetur Satanas è carcere suo.

7 *Et cū consummati fuerint mille anni, soluetur Satanas de carcere suo,*

8 Καὶ ἐξελεύσεται πλανῆσαι τὰ ἔθνη τὰ ἐν ταῖς τέσσαρσι γωνίαις τῆς γῆς, τὸν Γὼγ καὶ τὸν Μαγώγ, συναγαγεῖν αὐτοὺς εἰς πόλεμον, ὧν ὁ ἀριθμὸς ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης.

8 Et exibit vt seducat gentes quæ sunt in quatuor angulis terræ, ||Gog & Magog, vt congreget eos in præliū: quorum numerus est sicut arena maris.

8 *Et exibit & seducet Gentes quæ sunt super quatuor angulos terræ, Gog & Magog, & congregabit eos in prælium, quorum numerus est sicut arena maris.* Ezech.39.a.1

IN CAPVT XX.

2 Ad annos mille, χίλια ἔτη. Ad verbum, annis mille, vel per annos mille, vt in sequenti versiculo, μικρὸν χρόνον, id est exiguo tēpore, ponitur pro ad exiguum tempus. quæ formula loquendi petita est è medio.

3 Super eum, ἐπάνω αὐτοῦ. Hebraicè בעדו, sicut in vernaculo sermone dicimus, *il ferma l'huys sur luy*, vt Gene.7.c.16.

4 Et animas, τὰς ψυχάς, &c. Hi sunt nimirum quibus positæ sunt illæ sedes, & quibus datum est iudicium: quatenus videlicet membra capiti coniuncta sunt, non autem quasi Christi officium ad eos transferatur. Posita sunt igitur relatiua αὐτούς & αὐτοῖς ante expressum antecedens, Hebræorum more. acsi scriptum esset, Deinde vidi animas eorum qui securi percussi sunt propter testimonium Christi & propter sermonem Dei, quique non adorarūt bestiā, neque imaginē eius, nec acceperunt eius characterem in frontibus suis & manibus suis: & vidi sedes quibus insederunt, datúmque est eis iudicium: & viuent ac regnabunt (id est vt viuant & regnent) cum Christo mille annis. Est tamen (fateor) hic Hebraismus à Græcæ & Latinæ linguæ remotissimus: sed in Hebraicis scriptis frequentior quàm vt de eo ambigi possit: veluti Prouer.13.a.13, Num.24.c.17, & alibi passim. Nolui tamen quicquam mutare, ne audaculus viderer. Viuéntque, καὶ ἔζησαν. Cōnectitur hoc verbum non cum proximo verbo ἔλαβον, acceperunt, sed cum ἐκάθισαν, sederunt, & ἐδόθη, datum est, sicut paulo antè dictum fuit. Deinde obseruandum est etiam positum esse præteritum pro futuro, ex Prophetarum more: quod ex versiculo sexto liquet. 8 Angulis, γωνίαις Id est plagis & cardinibus. Vide suprà, 7.a.1

9 Καὶ ἀνέβησαν ἐπὶ τὸ πλάτος τῆς γῆς, καὶ ἐκύκλωσαν τὴν παρεμβολὴν τῶν ἁγίων καὶ τὴν πόλιν τὴν ἠγαπημένην· καὶ κατέβη πῦρ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατέφαγεν αὐτούς.

10 Καὶ ὁ διάβολος ὁ πλανῶν αὐτοὺς ἐβλήθη εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρὸς καὶ θείου, ὅπου τὸ θηρίον καὶ ὁ ψευδοπροφήτης, καὶ βασανισθήσονται ἡμέρας καὶ νυκτὸς εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

11 Καὶ εἶδον θρόνον λευκὸν μέγαν, καὶ τὸν καθήμενον ἐπ' αὐτοῦ, οὗ ἀπὸ προσώπου ἔφυγεν ἡ γῆ καὶ ὁ οὐρανός, καὶ τόπος οὐχ εὑρέθη αὐτοῖς.

12 Καὶ εἶδον τοὺς νεκροὺς μικροὺς καὶ μεγάλους ἑστῶτας ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ βιβλία ἠνεῴχθησαν· καὶ βιβλίον ἄλλο ἠνεῴχθη, ὅ ἐστι τῆς ζωῆς· καὶ ἐκρίθησαν οἱ νεκροὶ ἐκ τῶν γεγραμμένων ἐν τοῖς βιβλίοις, κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν.

Suprà,3.a.5
infrà,21.g.27
phil.4.a.3

13 Καὶ ἔδωκεν ἡ θάλασσα τοὺς ἐν αὐτῇ νεκρούς, καὶ ὁ θάνατος καὶ ὁ ᾅδης ἔδωκαν τοὺς ἐν αὐτοῖς νεκρούς· καὶ ἐκρίθησαν ἕκαστος κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν.

14 Καὶ ὁ θάνατος καὶ ὁ ᾅδης ἐβλήθησαν εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρός· οὗτός ἐστιν ὁ δεύτερος θάνατος.

15 Καὶ εἴ τις οὐχ εὑρέθη ἐν τῇ βίβλῳ τῆς ζωῆς γεγραμμένος, ἐβλήθη εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρός.

Κεφάλαιον κα.

Esa.65.c.17,
& 66.g.22
2.Pet.3.c.13

1 ΚΑΙ εἶδον οὐρανὸν καινὸν καὶ γῆν καινήν· ὁ γὰρ πρῶτος οὐρανὸς καὶ ἡ πρώτη γῆ παρῆλθε· καὶ ἡ θάλασσα οὐκ ἔστιν ἔτι.

2 Καὶ ἐγὼ Ἰωάννης εἶδον τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν Ἱερουσαλὴμ καινὴν καταβαίνουσαν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ἡτοιμασμένην, ὡς νύμφην κεκοσμημένην τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς.

3 Καὶ ἤκουσα φωνῆς μεγάλης ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, λεγούσης, Ἰδοὺ ἡ σκηνὴ τοῦ Θεοῦ μετὰ τῶν ἀνθρώπων, καὶ σκηνώσει μετ' αὐτῶν, καὶ αὐτοὶ λαοὶ αὐτοῦ ἔσονται, καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς ἔσται μετ' αὐτῶν, Θεὸς αὐτῶν.

Suprà,7.c.17
esa.25.c.8

4 Καὶ ἐξαλείψει ὁ Θεὸς πᾶν δάκρυον ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν, καὶ ὁ θάνατος οὐκ ἔσται ἔτι, οὔτε πένθος, οὔτε κραυγή,

9 Ascenderunt igitur super "latitudinē terræ, & circumierunt castra sanctorum, & vrbem dilectam: sed descendit ignis à Deo è cælo, qui deuorauit eos.

10 Et diabolus qui seducebat eos, coniectus est in stagnum ignis & sulphuris, vbi & bestia & pseudopropheta, & cruciabūtur die ac nocte in secula seculorum.

11 Tum vidi thronum magnū candidum, & quendam ei insidentem, à cuius conspectu fugit terra & cælum, "quorum locus non est inuentus.

12 Et vidi mortuos magnos & pusillos stātes in cōspectu Dei, & libri aperti sunt: & alius ‖liber apertus est, qui est *liber* vitæ: iudicatique sunt mortui ex iis quæ scripta erant in libris, secūdum opera ipsorum.

13 Et reddidit mare mortuos quos habebat: Mors quoq; & Infern⁹ reddiderūt mortuos quos habebāt: & iudicatū est de singulis secundum opera ipsorum.

14 Infernus autem ac Mors cōiecti sunt in stagnum ignis: quæ est mors secunda.

15 Et qui non inuentus est in libro vitæ scriptus, coniectus est in stagnum ignis.

CAP. XXI.

1 DEinde vidi cælum nouum & terrā nouam: ‖ primum enim cælū & prima terra abierat: & mare nō ampli⁹ extabat.

2 Et ego Iohannes vidi sanctā vrbem Hierusalem nouam, descendentem è cælo, à Deo paratam, vt sponsam ornatam viro suo.

3 Et audiui vocem magnam è cælo, dicētem, Ecce, tabernaculū Dei *est* cum hominibus, & habitabit cum eis: & ipsi, populi eius erunt, & ipse Deus cum eis erit, Deus ipsorum.

4 ‖Et abstersurus est De⁹ omnē lacrymam ab oculis eorum: & mors amplius non extabit: neque luctus, neque clamor,

9 Et ascēderunt super latitudinē terræ, et circuierunt castra sāctorū & ciuitatem dilectam, et descendit ignis à Deo de cælo, & deuorauit eos.

10 Et diabolus qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis & sulphuris, ubi & bestia & pseudopropheta cruciabuntur die ac nocte in secula seculorum.

11 Et uidi thronū magnū et cādidū, & sedentē super eū, à cuius conspectu fugit terra & cælū, et locus non est inuentus eis.

12 Et uidi mortuos magnos & pusillos stātes in cōspectu throni, et libri aperti sunt: & alius liber apertus est, qui est uitæ: et iudicati sunt mortui ex ijs quæ scripta erant in libris, secūdū opera ipsorū.

13 Et dedit mare mortuos qui in eo erant, & Mors & Infernus dederūt mortuos suos q in ipsis erāt: et iudicatum est de singulis secūdum opera ipsorum.

14 Et infernus et mors missi sunt in stagnum ignis: hæc est mors secunda.

15 Et qui non inuētus est in libro uitæ scriptus, missus est in stagnum ignis.

CAP. XXI.

1 ET uidi cælum nouū & terram nouā: primum enim cælum & prima terra abijt, & mare iam non est.

2 Et ego Iohānes uidi sanctam ciuitatem Ierusalē nouam, descendentem de cælo, à Deo paratā sicut sponsam ornatā uiro suo.

3 Et audiui uocē magnā de throno dicentem, Ecce, tabernaculum Dei cum hominibus, & habitabit cū eis, & ipsi populus eius erunt, & ipse Deus cum eis erit eorum Deus.

4 Et absterget Deus omnē lacrymā ab oculis eorū: & mors ultrà nō erit, neque luctus, neq; clamor,

9 Latitudinem terræ, τὸ πλάτος τῆς γῆς. Heb. רוחב הארץ: acsi diceret, ita vt terræ superficiem quantacunque est compleuerint.

11 Quorum locus, &c. καὶ τόπος οὐχ εὑρέθη αὐτοῖς. Id est, ita vt disparuerint. Vide suprà, 12.b.8.

οὔτε πόνος οὐκ ἔσται ἔτι, ὅτι τὰ πρῶτα ἀπῆλθον.

Καὶ εἶπεν ὁ καθήμενος ἐπὶ τοῦ θρόνου, Ἰδοὺ, καινὰ πάντα ποιῶ. Καὶ λέγει μοι, Γράψον· ὅτι οὗτοι οἱ λόγοι ἀληθινοὶ καὶ πιστοί εἰσι.

Καὶ εἶπέ μοι, Γέγονε· ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος. ἐγὼ τῷ διψῶντι δώσω ἐκ τῆς πηγῆς τοῦ ὕδατος τῆς ζωῆς δωρεάν.

Ὁ νικῶν κληρονομήσει πάντα, καὶ ἔσομαι αὐτῷ Θεὸς, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι ὁ υἱός.

Δειλοῖς δὲ καὶ ἀπίστοις καὶ ἐβδελυγμένοις καὶ φονεῦσι καὶ πόρνοις καὶ φαρμακεῦσι καὶ εἰδωλολάτραις, καὶ πᾶσι τοῖς ψευδέσι, τὸ μέρος αὐτῶν ἐν τῇ λίμνῃ τῇ καιομένῃ πυρὶ καὶ θείῳ, ὅ ἐστι δεύτερος θάνατος.

Καὶ ἦλθε πρός με εἷς τῶν ἑπτὰ ἀγγέλων τῶν ἐχόντων τὰς ἑπτὰ φιάλας τὰς γεμούσας τῶν ἑπτὰ πληγῶν τῶν ἐσχάτων· καὶ ἐλάλησε μετ' ἐμοῦ λέγων, Δεῦρο, δείξω σοι τὴν νύμφην τοῦ ἀρνίου τὴν γυναῖκα.

Καὶ ἀπήνεγκέ με ἐν πνεύματι ἐπ' ὄρος μέγα καὶ ὑψηλὸν, καὶ ἔδειξέ μοι τὴν πόλιν τὴν μεγάλην τὴν ἁγίαν Ἱερουσαλὴμ, καταβαίνουσαν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ·

Ἔχουσαν τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ· καὶ ὁ φωστὴρ αὐτῆς ὅμοιος λίθῳ τιμιωτάτῳ, ὡς λίθῳ ἰάσπιδι κρυσταλλίζοντι·

Ἔχουσάν τε τεῖχος μέγα καὶ ὑψηλόν· ἔχουσαν πυλῶνας δώδεκα, καὶ ἐπὶ τοῖς πυλῶσιν ἀγγέλους δώδεκα, καὶ ὀνόματα ἐπιγεγραμμένα, ἅ ἐστι τῶν δώδεκα φυλῶν τῶν υἱῶν Ἰσραήλ.

Ἀπ' ἀνατολῆς, πυλῶνες τρεῖς· ἀπὸ βορρᾶ, πυλῶνες τρεῖς· ἀπὸ νότου, πυλῶνες τρεῖς· ἀπὸ δυσμῶν πυλῶνες τρεῖς.

Καὶ τὸ τεῖχος τῆς πόλεως ἔχον θεμελίους δώδεκα, καὶ ἐν αὐτοῖς ὀνόματα τῶν δώδεκα ἀποστόλων τοῦ ἀρνίου.

Καὶ ὁ λαλῶν μετ' ἐμοῦ, εἶχε κάλαμον χρυσοῦν, ἵνα μετρήσῃ τὴν πόλιν καὶ τοὺς πυλῶνας αὐτῆς καὶ τὸ τεῖχος αὐτῆς.

neque dolor extabit amplius:
quia prima abierunt.
5 Et dixit is qui insidebat thro
no, ||Ecce, noua facio omnia.
Et dixit mihi, Scribe: nam hæc
verba fidelia sunt & vera.
6 Et dixit mihi, Actum est: ||ego
sum A & Ω, initium & finis. E-
go sitienti dabo ex fonte aquæ
viuæ, gratis.
7 Qui vicerit, possidebit om-
nia: & ero ei Deus, & ipse erit
mihi filius.
8 Timidis autem, & incredu-
lis, & "execrabilibus, & homi-
cidis, & scortatoribus, & ve-
neficis, & idololatris, & om-
nibus mēdacibus "pars *assignata*
est in stagno ardenti igne & sul
phure, quod est mors secunda.
9 Tum venit ad me vnus ex
septem illis Angelis qui habue
rant septē illas phialas plenas
septē plagis nouissimis: & loqu
tus est mecū, dicēs, Veni, ostē-
dam tibi sponsam vxorē Agni.
10 Et sustulit me per Spiritum
in montem magnum & subli-
mem, & ostendit mihi vrbem
magnam, sanctam, *inquam*, il-
lam Hierusalem, descendentē
è cælo à Deo:
11 Habentem gloriam Dei: & cu
ius lumē *erat* simile lapidi pre-
tiosissimo, tanquam lapidi ia-
spidi instar crystalli splendēti.
12 Habebat autē murū magnū
& sublimem, habentem portas
duodecim, & in portis Angelos
duodecim, & nomina inscri-
pta, quæ sunt nomina duode-
cim tribuum filiorum Israel.
13 Ab Oriente *erant* portæ tres:
ab Aquilone, portæ tres: ab Au
stro, portæ tres: ab Occasu, por
tæ tres.
14 Et murus vrbis habebat fū-
damenta duodecim, in quibus
erant duodecim nomina Apo-
stolorum Agni.
15 Porro is qui loquebatur me-
cum, habebat calamū aureū,
vt metiretur vrbem, & portas
eius & murum eius.

neque dolor erit vltrà,
quia prima abierunt.
5 *Et dixit qui sedebat in*
throno, Ecce, noua facio o- Esaie 43.c.19
mnia. Et dixit mihi, Scri- 2.cor.5.c.17
be: quia hæc uerba fidelissi
ma sunt & uera.
6 *Et dixit mihi, Factum* Supra, 1.c.8
est. Ego sum A & Ω, ini- infra, 22.c.13
tium & finis. Ego sitienti
dabo de fonte aquæ uitæ
gratis.
7 *Qui uicerit, possidebit*
hæc: & ero illi Deus, &
ille erit mihi filius.
8 *Timidis autem & incre*
dulis, & execratis, & ho
micidis, & fornicatoribus,
et ueneficis, et idololatris,
& omnibus mendacibus,
pars illorū erit in stagno
ardēti igne & sulphure,
quod est mors secunda.
9 *Et uenit unus de septem*
Angelis habentibus phia-
las plenas septem plagis
nouissimis: & loquutus est
mecum, dicens, Veni, & o-
stendam tibi sponsam uxo
rem Agni.
10 *Et sustulit me in spiritu*
in montem magnum & al
tum: & ostendit mihi ciui
tatem sanctam Ierusalē,
descendentem de cælo à
Deo:
11 *Habētem claritatē Dei:*
& lumen eius simile lapi
di pretioso tanquā lapidi
iaspidi, sicut crystallum.
12 *Et habebat murum ma-*
gnū & altum, habētē por
tas duodecim: & in por-
tis Angelos duodecim, &
nomina inscripta, quæ
sūt nomina duodecim tri
buum filiorum Israel.
13 *Ab oriente, portæ tres:*
ab Aquilone, portæ tres:
& ab Austro, portæ tres:
& ab Occasu, portæ tres.
14 *Et murus ciuitatis habēs*
fundamēta duodecim, &
in ipsis duodecim nomina
duodecī Apostolorū Agni.
Et qui loquebatur mecū:
habebat mensurā arundi
nē auream, ut metiretur
ciuitatem & portas eius
& murum.

IN CAPVT XXI.

8 Execrabilibus, ἐβδελυγμένοις. Vulg. & Eras. ad verbū, Execratis. Vide Gal. 2.c.11. Pars, τὸ μέρος. Hebr. חלק, i. sors & tanquam hæreditas. Redundat autē relatiuum αὐτῶν, ex Hebræorum idiotismo.

Καὶ ἡ πόλις τετράγωνος κεῖται, καὶ τὸ μῆκος αὐτῆς τοσοῦτόν ἐστιν ὅσον καὶ τὸ πλάτος. καὶ ἐμέτρησε τὴν πόλιν τῷ καλάμῳ ἐπὶ σταδίων δώδεκα χιλιάδων· τὸ μῆκος καὶ τὸ πλάτος καὶ τὸ ὕψος αὐτῆς ἴσα ἐστί.

Καὶ ἐμέτρησε τὸ τεῖχος αὐτῆς ἑκατὸν τεσσαρακοντατεσσάρων πηχῶν, μέτρον ἀνθρώπου, ὅ ἐστιν ἀγγέλου.

Καὶ ἦν ἡ ἐνδόμησις τοῦ τείχους αὐτῆς ἴασπις, καὶ ἡ πόλις χρυσίον καθαρὸν, ὁμοία ὑάλῳ καθαρῷ.

Καὶ οἱ θεμέλιοι τοῦ τείχους τῆς πόλεως παντὶ λίθῳ τιμίῳ κεκοσμημένοι· ὁ θεμέλιος ὁ πρῶτος, ἴασπις· ὁ δεύτερος, σάπφειρος· ὁ τρίτος, χαλκηδών· ὁ τέταρτος, σμάραγδος·

Ὁ πέμπτος, σαρδόνυξ· ὁ ἕκτος, σάρδιος· ὁ ἕβδομος, χρυσόλιθος· ὁ ὄγδοος, βήρυλλος· ὁ ἔννατος, τοπάζιον· ὁ δέκατος, χρυσόπρασος· ὁ ἑνδέκατος, ὑάκινθος· ὁ δωδέκατος, ἀμέθυσος.

Καὶ οἱ δώδεκα πυλῶνες, δώδεκα μαργαρῖται. ἀνὰ εἷς ἕκαστος τῶν πυλώνων ἦν ἐξ ἑνὸς μαργαρίτου· καὶ ἡ πλατεῖα τῆς πόλεως χρυσίον καθαρὸν, ὡς ὕαλος διαφανής.

Καὶ ναὸν οὐκ εἶδον ἐν αὐτῇ· ὁ γὰρ Κύριος ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ναὸς αὐτῆς ἐστι, καὶ τὸ ἀρνίον.

Esaiæ 60.d.19 Καὶ ἡ πόλις οὐ χρείαν ἔχει τοῦ ἡλίου οὐδὲ τῆς σελήνης, ἵνα φαίνωσιν ἐν αὐτῇ· ἡ γὰρ δόξα τοῦ Θεοῦ ἐφώτισεν αὐτὴν, καὶ ὁ λύχνος αὐτῆς τὸ ἀρνίον.

Esaiæ 60.a.3 Καὶ τὰ ἔθνη τῶν σωζομένων ἐν τῷ φωτὶ αὐτῆς περιπατήσουσι, καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς φέρουσι τὴν δόξαν καὶ τὴν τιμὴν αὐτῶν εἰς αὐτήν.

Esaiæ 60.c.11 Καὶ οἱ πυλῶνες αὐτῆς οὐ μὴ κλεισθῶσιν ἡμέρας· νὺξ γὰρ οὐκ ἔσται ἐκεῖ.

Καὶ οἴσουσι τὴν δόξαν καὶ τὴν τιμὴν τῶν ἐθνῶν εἰς αὐτήν.

Καὶ οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτὴν πᾶν

16 Vrbs ipsa verò quadrangularis est : cuius longitudo tanta est quanta & latitudo. mensúsque est vrbem calamo, ad stadiorum duodecim millia: súntque longitudo & latitudo & altitudo eius æquales.

17 Et mensus est murum eius, centum quadragintaquatuor cubitorum, mensura hominis, quæ est Angeli.

18 Erat autem structura muri eius ex iaspide: ipsa verò vrbs aurum purum, & similis vitro puro.

19 Et fundamenta muri vrbis omni lapide pretioso ornata: fundamentnm primum *erat* iaspis: secundum, sapphirus: tertium, chalcedonius: quartum, smaragdus:

20 Quintum, sardonyx: sextum, sardius: septimũ, chrysolithus: octauum, beryllus: nonum, topazius: decimum, chrysoprasus: vndecimum, hyacinthus: duodecimum, amethystus.

21 Duodecim autẽ portæ, duodecim margaritæ sunt, & singulæ portæ ex singulis margaritis sunt: & forum vrbis, aurũ purum, tanquam vitrum perlucidum.

22 Nec templũ vidi in ea: Dominus enim Deus omnipotẽs, templũ illius est, id est Agnus.

23 ‖Neque vrbs ista eget sole vel luna, vt luceant in ea: nam gloria Dei illustrauit eam, & lucerna eius est Agnus.

24 ‖Et gẽtes quæ seruatæ fuerũt, ambulabunt ad lucem eius: & reges terræ gloriã suam & honorem ad eam adferent.

25 ‖Nec portæ eius claudẽtur interdiu: nox enim nõ erit illic.

26 Et adferetur gloria & honor Gentium ad eam.

27 Non intrabit in eam quicquã

16 Et ciuitas in quadro posita est, & longitudo eius tanta est quanta & latitudo: & mensus est ciuitatem de arundine per stadia duodecim millia: & longitudo & altitudo & latitudo eius æqualia sunt.

17 Et mensus est murum eius centum quadraginta quatuor cubitorũ, mensura hominis, quæ est Angeli.

18 Et erat structura muri eius ex lapide iaspide: ipsa uerò ciuitas aurum mundum, simile uitro mundo.

19 Et fundamenta muri ciuitatis, omni lapide pretioso ornata. Fundamentum primum, iaspis: secundum, sapphirus: tertium, calcedonius: quartum, smaragdus:

20 Quintum, sardonyx: sextum, sardius: septimum, chrysolithus: octauum, beryllus: nonum, topazius: decimum, chrysoprasus: undecimum, hyacinthus: duodecimum, amethystus.

21 Et duodecim portæ, duodecim margaritæ sũt, per singulas: & singulæ portæ erant ex singulis margaritis: & platea ciuitatis, aurum mundum, tanquã uitrũ plucidum.

22 Et templum non uidi in ea: Dominus enim Deus omnipotens templum illius est & Agnus.

23 Et ciuitas non eget sole neque luna, ut luceant in ea: nam claritas Dei illuminabit eam, & lucerna eius est Agnus.

24 Et ambulabunt Gentes in lumine eius: & reges terræ adferent gloriam suam & honorem in illam.

25 Et portæ eius nõ claudentur per diem: nox enim non erit illic.

26 Et adferent gloriam & honorem Gentium in illam.

27 Nõ intrabit ĩ eã aliquod

17 Quæ est Angeli, ὅ ἐστιν ἀγγέλου. Hoc addidit propterea quòd Angelus iste hominis speciem referebat.

21 Forum, ἡ πλατεῖα. Sic vocat vrbis locum magis patentem, qui à Græcis ἀγορά, à Latinis forum dicitur, vt apparet infrà, 22.a.2. Vulg. & Eras. Platea. quod vocabulum latius patet.

κοινοῦν, καὶ ποιοῦν βδέλυγμα, καὶ ψεῦδος·
εἰ μὴ οἱ γεγραμμένοι ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς
ζωῆς τοῦ ἀρνίου.

Κεφάλαιον κβ

ΚΑΙ ἔδειξέ μοι καθαρὸν ποταμὸν ὕ-
δατος ζωῆς, λαμπρὸν ὡς κρύσταλ
λον, ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ θρόνου
τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ ἀρνίου.

Ἐν μέσῳ τῆς πλατείας αὐτῆς, καὶ τοῦ
ποταμοῦ ἐντεῦθεν καὶ ἐντεῦθεν ξύλον ζωῆς,
ποιοῦν καρποὺς δώδεκα, κατὰ μῆνα ἕνα
ἕκαστον ἀποδιδοῦν τὸν καρπὸν αὐτοῦ· καὶ τὰ
φύλλα τοῦ ξύλου εἰς θεραπείαν τῶν ἐθνῶν.

Καὶ πᾶν κατανάθεμα οὐκ ἔσται ἔτι·
καὶ ὁ θρόνος τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀρνίου ἐν αὐτῇ ἔ-
σται· καὶ οἱ δοῦλοι αὐτοῦ λατρεύσουσιν αὐτῷ.

Καὶ ὄψονται τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ τὸ
ὄνομα αὐτοῦ ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν.

Καὶ νὺξ οὐκ ἔσται ἐκεῖ, καὶ χρείαν οὐκ
ἔχουσι λύχνου καὶ φωτὸς ἡλίου, ὅτι Κύ-
ριος ὁ Θεὸς φωτίζει αὐτούς· καὶ βασιλεύ-
σουσιν εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Καὶ εἶπέ μοι, Οὗτοι οἱ λόγοι πιστοὶ καὶ
ἀληθινοί· καὶ Κύριος ὁ Θεὸς τῶν ἁγίων
προφητῶν ἀπέστειλε τὸν ἄγγελον αὐτοῦ δεῖ-
ξαι τοῖς δούλοις αὐτοῦ ἃ δεῖ γενέσθαι ἐν τάχει.

Ἰδοὺ, ἔρχομαι ταχύ· μακάριος ὁ τηρῶν
τοὺς λόγους τῆς προφητείας τοῦ βιβλίου
τούτου.

Καὶ ἐγὼ Ἰωάννης ὁ βλέπων ταῦτα καὶ
ἀκούων· καὶ ὅτε ἤκουσα καὶ ἔβλεψα, ἔπε-
σα προσκυνῆσαι ἔμπροσθεν τῶν πο-
δῶν τοῦ ἀγγέλου τοῦ δεικνύοντός μοι ταῦτα·

Καὶ λέγει μοι, Ὅρα μή· σύνδουλός σου
γάρ εἰμι καὶ τῶν ἀδελφῶν σου τῶν προ-
φητῶν, καὶ τῶν τηρούντων τοὺς λόγους τοῦ
βιβλίου τούτου. τῷ Θεῷ προσκύνησον.

Καὶ λέγει μοι, Μὴ σφραγίσῃς

quod inquinat, aut abominan
dum quippiam patrat, vel men
dacium *loquitur*: ¨sed qui scripti
sunt in‖ libro vitæ Agni.

CAP. XXII.

1 DEinde ostendit mihi purũ
fluuium aquæ viuæ, splen-
didum tanquam crystallum,
procedentem ex throno Dei
& Agni.
2 ¨In medio *autem* foro eius, &
ex vtraque parte fluminis, *erat*
arbor vitæ adferẽs fruct⁹ duo-
decim, per menses singulos e-
dens fructum suum, & folia sua
ad sanitatem Gentium.
3 Nec vllum maledictum ¨e-
rit amplius: sed sedes Dei & A-
gni in ea erit, & serui eius ser-
uient ei.
4 Et videbunt faciem eius: &
nomen eius in frontibus ipso-
rum *erit*.
5 ‖Et nox illic non erit, neque
opus est eis lumine lucernæ, ne
que lumine solis: quoniam Do
minus Deus illustrat eos: & re-
gnabunt in secula seculorum.
6 Tũ dixit mihi, Hæc verba fi-
da sũt & vera: & Domin⁹ Deus
sanctorũ Prophetarũ misit An-
gelũ suum vt indicet seruis suis
quæ oporteat fieri citó.
7 Ecce, venio citó. beatus qui
obseruat verba Prophetiæ li-
bri huius.
8 Ego verò Iohãnes *is sum* qui
hæc audiui & vidi. Et quum au
dissem & vidissem, ‖cecidi vt a-
dorarẽ ante pedes Angeli qui
mihi hæc ostendebat:
9 Is verò dixit mihi, Vide ne *fe
ceris*: cõseruus enim tu⁹ sum, &
unus fratrũ tuorũ prophetarũ, &
eorum qui seruant verba libri
huius. Deum adora.
10 ¨Deinde dixit mihi, Ne obsi-

*coinquinatum, aut abomi
nationem faciens, & men
dacium: nisi qui scripti
sunt in libro uitæ Agni.*

CAP. XXII.

1 *ET ostendit mihi flu-
uium aquæ uiuæ,
splẽdidum tanquam cry
stallum, procedentem de
sede Dei & Agni.*
2 *In medio plateæ eius,
& ex utraque parte flu-
minis lignum uitæ, adfe-
rens fructus duodecim, p
menses singulos reddens
fructũ suũ: et folia ligni,
ad sanitatem Gentium.*
3 *Et omne maledictum nõ
erit amplius: & sedes
Dei & Agni in illa erũt,
& serui eius seruiẽt illi.*
4 *Et uidebunt faciẽ eius,
& nomen eius in fronti-
bus eorum.*
5 *Et nox ultrà non erit:
& nõ egebunt lumine lu
cernæ, neq; lumine solis:
quoniam Dominus Deus
illuminat illos, & regna-
bunt in secula seculorũ.*
6 *Et dixit mihi, Hæc uer-
ba fidelissima sunt & ue
ra. Et Dominus Deus spi-
rituũ Prophetarum misit
Angelũ suũ ostẽdere ser-
uis suis quæ oportet citò
fieri.*
7 *Et ecce, uenio uelociter.
Beatus qui custodit uerba
prophetiæ libri huius.*
8 *Et ego Iohannes qui au
diui, & uidi hæc. Et post-
quam audissem & uidis-
sem, cecidi ut adorarẽ an
te pedes Angeli, qui mihi
hæc ostendebat:*
9 *Et dixit mihi, Vide ne fe
ceris: conseruus enim tuus
sum & fratrũ tuorũ Pro-
phetarum, & eorum qui
seruant uerba libri hui⁹.
Deum adora.*
10 *Et dicit mihi, Ne signa-*

Suprà, 1.a.5, & 20.d.12 phil.4.a.3

Esa.6.d.19

Suprà, 19.b.10

27 Sed, εἰ μή. Id est ἀλλά. Vide suprà, 9.a.4.

IN CAPVT XXII.

2 In medio *autem* foro, ἐν μέσῳ τῆς πλατείας. Vide suprà, 1.f.21. Deinde lignum pro arbore positum est, Hebræorum more.

3 Erit amplius, ἔσται ἔτι. Ἐν αὐτῇ, in ea, repetendum est ex posteriore mẽbro, ex Hebræorũ idiotismo.

10 Deinde dixit mihi, καὶ λέγει μοι. Eiusmodi formula non vtuntur Græci aut Latini in mediis concionibus, sed in exordiis duntaxat. Reperies autem in Deuteronomio præsertim plurima eiusmodi exempla & apud Prophetas, perinde acsi diuersæ essent conciones, quum sæpenumero vnica tantùm recitetur. Sed & inter Euangelistas apud Marcum penè vnum hoc inuenias: cui præ cæteris etiam familiaris est multiplex ille vsus particulæ καὶ, & enallage illa temporum à consuetudine Græci & Latini sermonis aliena. Denique, siquid in his rebus mihi iudicii est, persimilis est huius libri & Euangelii Marci character. Marcus autẽ & ipse dictus est Iohannes, adeo vt nisi me consensus doctorum & rationes illæ quas antè suo loco adduxi, aliò pertraherent, nulli potius quàm Iohanni Marco fuerim hoc scriptum vendicaturus.

τοὺς λόγους τῆς προφητείας τοῦ βιβλίου τούτου, ὅτι ὁ καιρὸς ἐγγύς ἐστιν.

Ὁ ἀδικῶν, ἀδικησάτω ἔτι· καὶ ὁ ῥυπῶν, ῥυπωσάτω ἔτι· καὶ ὁ δίκαιος, δικαιωθήτω ἔτι· καὶ ὁ ἅγιος, ἁγιασθήτω ἔτι.

Rom.2.a.6

Καὶ ἰδού, ἔρχομαι ταχύ· καὶ ὁ μισθός μου μετ' ἐμοῦ, ἀποδοῦναι ἑκάστῳ ὡς τὸ ἔργον αὐτοῦ ἔσται.

Supra,1.b.8, & 21.b.6 Esa.41.b.6, & 44.a.6

Ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἀρχὴ καὶ τέλος, ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος.

Μακάριοι οἱ ποιοῦντες τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, ἵνα ἔσται ἡ ἐξουσία αὐτῶν ἐπὶ τὸ ξύλον τῆς ζωῆς, καὶ τοῖς πυλῶσιν εἰσέλθωσιν εἰς τὴν πόλιν.

Ἔξω δὲ οἱ κύνες καὶ οἱ φαρμακοὶ καὶ οἱ πόρνοι καὶ οἱ φονεῖς καὶ οἱ εἰδωλολάτραι, καὶ πᾶς ὁ φιλῶν καὶ ποιῶν ψεῦδος.

Ἐγὼ Ἰησοῦς ἔπεμψα τὸν ἄγγελόν μου μαρτυρῆσαι ὑμῖν ταῦτα ἐπὶ ταῖς ἐκκλησίαις. ἐγώ εἰμι ἡ ῥίζα καὶ τὸ γένος τοῦ Δαβίδ, ὁ ἀστὴρ ὁ λαμπρὸς καὶ ὀρθρινός.

Esa.55.a.1

Καὶ τὸ πνεῦμα καὶ ἡ νύμφη λέγουσιν, Ἐλθέ. καὶ ὁ ἀκούων εἰπάτω, Ἐλθέ. καὶ ὁ διψῶν ἐλθέτω, καὶ ὁ θέλων λαμβανέτω τὸ ὕδωρ ζωῆς δωρεάν.

Συμμαρτυροῦμαι γὰρ παντὶ ἀκούοντι τοὺς λόγους τῆς προφητείας τοῦ βιβλίου τούτου, ἐάν τις ἐπιθῇ πρὸς ταῦτα, ἐπιθήσει ὁ Θεὸς ἐπ' αὐτὸν τὰς πληγὰς τὰς γεγραμμένας ἐν βιβλίῳ τούτῳ.

Καὶ ἐάν τις ἀφαιρῇ ἀπὸ τῶν λόγων βίβλου τῆς προφητείας ταύτης, ἀφαιρήσει ὁ Θεὸς τὸ μέρος αὐτοῦ ἀπὸ βίβλου τῆς ζωῆς, καὶ ἐκ τῆς πόλεως τῆς ἁγίας, καὶ τῶν γεγραμμένων ἐν βιβλίῳ τούτῳ.

Λέγει ὁ μαρτυρῶν ταῦτα· ναὶ ἔρχομαι ταχύ. ἀμήν. καὶ ἔρχου κύριε Ἰησοῦ.

Ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

gnes verba prophetiæ libri hu
ius: tempus enim propè est.

11 Qui nocet, noceat adhuc: &
qui sordidus est, sordescat ad-
huc: & qui iustus est, iustificetur
adhuc: & sanctus, sanctificetur
adhuc.
12 Ecce, venio citó: & merces
mea mecũ est, ‖ vt reddã vni-
cuique prout opus ipsius erit.
13 ‖ Ego sum A & Ω, principium
& finis, primus & vltimus.

14 Beati qui seruant eius man-
data: vt sit eis ius in arbore vi-
tæ, & per portas ingrediantur
in vrbem.

15 Foris autem *erunt* canes, & ve
nefici, & scortatores, & homici
dæ & idololatræ, & quisquis a-
mat ac committit mẽdacium.
16 Ego Iesus misi Angelũ meũ,
vt hæc vobis testificaretur in
Ecclesiis. Ego sum stirps & pro
genies illa Dauidis, stella splen
dida & matutina.
17 Et Spiritus & Sponsa dicũt,
Veni. Et qui audit, dicat, Veni.
‖ & qui sitit, veniat: & qui vult,
accipiat aquam vitæ gratis.

18 Enimuero contestor cuiuis
audienti verba Prophetiæ libri
huius: siquis adiecerit ad hæc,
imponet ei Deus plagas scri-
ptas in libro isto:

19 Et siquis abstulerit *aliquid* ex
verbis libri Prophetiæ huius,
auferet Deus partẽ eius è libro
vitæ, & ex vrbe sancta, & ex iis
quæ scripta sunt in libro isto.

20 Dicit qui testatur ista: etiam
venio citó. Amen. Etiam veni
Domine Iesu.
21 Gratia Domini nostri Iesu
Christi cum omnibus vobis.
Amen.

*uerbis uerba prophetiæ li
bri huius: tempus enim
propè est.*
11 *Qui nocet, noceat ad-
huc: & qui in sordibus
est, sordescat adhuc: & q
iustus est, iustificetur ad-
huc: & qui sanctus est,
sanctificetur adhuc.*
12 *Ecce uenio citó: & mer-
ces mea mecũ est, redde-
re unicuique secundum
opera sua.*
13 *Ego sum A & Ω, pri-
mus & nouissimus, prin-
cipium & finis.*
14 *Beati qui lauant stolas
suas in sanguine Agni: ut
sit potestas eorum in li-
gno uitæ, & per portas
intrent in ciuitatem.*
15 *Foris canes & uenefici,
& impudici, & homici-
dæ, & idolis seruientes,
& omnis qui amat et fa
cit mendacium.*
16 *Ego Iesus misi Angelum
meũ testificari uobis hæc
in Ecclesiis. Ego sum ra-
dix & genus Dauid, stel
la splendida et matutina.*
17 *Et Spiritus & Sponsa di
cunt, Veni. Et qui audit,
dicat, Veni. Et q sitit, ue-
niat: & qui uult, acci-
piat aquam uitæ gratis.*
18 *Contestor enim omni
audiẽti uerba prophetiæ
libri huius. Siquis appo-
suerit ad hæc, apponet
Deus super illum plagas
scriptas in libro isto:*
19 *Et siquis diminuerit de
uerbis libri prophetiæ
huius, auferet Deus partẽ
eius de libro uitæ, & de
ciuitate sancta, & de iis
quæ scripta sunt in libro
isto.*
20 *Dicit qui testimonium
perhibet istorum. Etiã ue-
nio citó. Amen. Veni Do-
mine Iesu.*
21 *Gratia Domini nostri
Iesu Christi cum omnibus
uobis. Amen.*

INDICES DVO, PRIOR IN ANNOTATIONES in Euangelistas:posterior in Annot.in Acta Apostolorũ,Epist.& Apocalypsin.

Ita elaborati vt non paruo ad trium linguarum studia,præsertim verò Hebraicæ & Græcæ,adiumento esse,plurimum etiam veræ theologiæ studiosis conferre possint. Admonent præterea lectores multarum authoris circa res varias obseruationum.

Quædam animaduertenda ad vsum horum indicum, habentur in eorum calce.

INDEX PRIOR.

D

F

INDEX POSTERIOR, QVI EST IN ANNOT. in Acta, Epistolas & Apocalypsin.

E

F

G

I

M

T

TRIA sunt quorũ lectorem, ad commodiorem horum indicum vsum, admonendum putauimus. Primum est, eos locos ad quos ipsum remittit numerus paginarum & versuum (vulgò linearum, non autem illorum certorum versuum in quos secta sunt capita) nō esse in illis dũtaxat versibus quærendos, sed aliquos deinceps etiā. Secundũ, in Hebraicis & Græcis vocabulis ordine alphabeti collocandis, seriem Latinarum literarum spectatam esse, nullo etiam in Hebraicis habito punctorum respectu. Tertium, non eadem verba interdum, sed diuersis verbis sententiam authoris (idque in Hebraicis vocibus potissimùm & Hebraismis) in indicem, prout eius ratio postulabat, nos retulisse.

LOCI PARTIM AB IPSO AVTHORE RECOGNITI, PARTIM À TYPOGRAPHICIS MENDIS PURGATI.

Litera P paginas indicat, V autem versus, non eos quidem in quos sectum est vnumquodque caput, sed qui vulgò lineæ appellantur.

Pagina 3. Versu 13, *Nouæ interpretationis*, ventrem ferre. *Itidem* V. 31. *annot.* Ventrem ferre. P. 4. V. 35, *post uerbum* dirimeret, *adde hæc*, Et vxor etiã vocabatur, vt Gen. 29. c. 21. sicut obseruat in hunc ipsum locũ Cyrillus Hierosolymitanus, Catechesi duodecima. *Itidem*, V. 39, ילד. P. 5. V. 7, N. *interpr.* vt ei præceperat. *Itidem* V. 10. *annot.* Præceperat. *Et* V. 12. *Dele*, Quo vno vocabulo, *&c. usque ad finem annotationis.* P. 6. V. 6, *Post* moror, *adde*, Quanuis non ignorem Hebræis esse duale tãtùm hoc nomen. P. 10. V. 32, ארכה. P. 17. v. 24, N. *interpr.* Beati *qui sunt* puri corde. P. 18. V. 40, יחליף. P. 25. V. 13, N. *interp.* reportare mercedẽ suam. *Itidem in annot.* Reportare, ἀπέχουσιν. P. 28. V. 6, עש. P. 29. V. 16, *Post* Tusc. 4, *adde*, μέσχμυαν (opinor) describentis. P. 34. V. 12, N. *interpr.* quod præcepit Moses. *Itidem* V. 19, *post* paralyticus, *lege*, & vehementer torquetur. P. 35. V. 12, N. *interpr.* tenebras extimas. *Itidem* V. 19, *annot.* Extimas, τὸ ἐξώτερον. id est, longissimè remotas: vt intelligas, *&c.* *Et* V. 30, *annot.* חליים. P. 37. V. 15, N. *interpr.* vt non posset quisquam. *Itidem* V. 19, huc vt torqueres nos. P. 40. V. 14, N. *interpr.* quidam præfectus *synag.* P. 43. V. 3, N. *interpr.* sanarent quẽuis morbum & quemuis languorem. P. 44. V. 10, *post* vocabulo, *adde*, si verba spectes. P. 45. V. 4, N. *interpr.* confessus. P. 47. V. 18, כן. P. 48. V. 32, *Post* spectemus, *adde*, Et persæpe in his nominibus ambigua est lectio, quæ solis punctis vocalibus distinguitur. P. 53. V. 10, *Ante* Vide Gal. *adde*, Et 2. Reg. 5. c. 17. P. 57. V. 28, נכר. P. 59. V. 9, N. *interpr.* sedit apud mare. *Itidem* V. 7, N. *interpr. post* seminaret, *adde*, In viam, παρὰ τὴν ὁδόν. Vulg. Secus Viam. Eras. Iuxta viam. Ego verò παρὰ non puto aliud declarare quàm ἐπὶ in sequentibus versiculis: vt hoc sit quod vernaculo sermone dicimus, *Le long du chemin.* P. 69. V. 2. כנרת. P. 72. V. 16, N. *interpr.* catelli edunt ex micis. *Itidem* V. 24, ad mare. *Et* V. 27, Tunc venit ad eum. P. 76. V. 28, מצורה. *Itidem* V. 32, יוכלו. P. 83. V. 12, על-פי. P. 86. V. 11, חעושה. P. 95. V. 8, N. *interpr.* domus precationis. P. 102. 16, טוט כות. P. 109. V. 9, שקוץ שומם. P. 124. V. 36, N. *interpr. repone* accedentes *pro aduenientes.* P. 127. V. 9, Syriacum, siue Chaldaicum. P. 130. V. 9, חבל. P. 142. V. 19, N. *interpr.* quæ præcepit Moses. P. 143. V. 32, vel Remittantur. P. 153. V. 2, N. *interpr.* non sit patefaciendum. *Itidem* V. 1, *annot.* Non sit patefaciendum, ἐὰν μὴ φανερωθῇ. Vel, Non patefiat. modò, *&c.* P. 159. V. 2, לכי לשלום. P. 167. V. 26, N. *interpr.* cor eorum occalluerat. P. 173. V. vlt. id est ὑποτίθεμαι. P. 178. V. 30, מקץ. P. 187. V. 23, id est χαλεπαίνων. P. 195. V. 12, חידה. *Ibidem* V. 13, Misitque seruum ad illos agricolas *suo* tempore, vt ab illis acciperet, *&c.* P. 198. V. 11, *Gr. contextus*, πλανᾶσθε. P. 205. V. 16, ἐμβριμᾶσθαι vertimus. P. 219. V. 1, *initio*, pro apparet *repone* appareret. P. 221. V. 19, *post* ponit, *adde* Et Cyrillus quoque in Apologetico in primum anathematismum. P. 222. V. 9, מחלוקת. *Ibidem* V. 31, חוקים. P. 226. V. 32, חן. P. 231. V. 44, עבדי. P. 232. V. 17, נפתח. P. 233. V. 26, יפקודו. P. 234. V. 44, בסליחת עונות. P. 235. V. 10, צמח. *Ibidem* V. 15, צמח. *Et* V. 36, N. *interpr.* pacis. P. 238. V. 43, נעבור. P. 240. V. 10, משיח יהוה. *Et* V. 11, ברוח. P. 241. V. 7, להגלות. P. 245. V. vlt. N. *interpr.* vt aperiretur cælũ. P. 247. V. 19, ויאמר אליו, vel ויען לו. P. 249. V. 23, אסורים. *Ibidẽ* V. 26, שלח רצוצים חפשים. *Et* V. 32, עינים עורות. *Ibidẽ* אסיר. P. 254. V. 4. וי. P. 273. V. 20, fuisset *pro* fuerat. P. 276. V. 6, Et per discubitus collocarũt *illos* omnes. *Et dele annotationẽ in hũc uersum.* P. 282. V. 22, Filius enim hominis. P. 291. V. 6, cõcameratos. P. 299. V. 15, succincti. P. 301. V. 9, Enimuero, γάρ. Vel, Igitur. Sic enim explicanda est hæc particula, coniuncta cum imperandi modo, vt sæpe alibi annotauimus. Da operam, δὸς ἐργ. *&c.* P. 302. V. 8. N. *interpr.* Aut illos, *&c.* *Ibidem* V. 20, vinitori. *Et in annot.* V. 7, שלוח. *Ibidem* שלח. P. 305. V. 13, præponi. P. 312. V. 37, און. P. 314. V. 27, רקיע. P. 315. V. 27, N. *interpr.* Si verò peccauerit. P. 326, *annotationi in uersum* 40, *adde hanc, in uersum* 38, Rex ille qui venit, ὁ ἐρχόμενος βασιλεύς. Vide Matth. 2. a. 2. P. 333. V. 12, Virgil. --tu condita, *&c.* P. 334. V. 13, פי. P. 337. V. 7, *post* desideraui, *adde*, Solent enim Græci in ista duplicatione Hebræa, infinitum conuertere in nomen verbale. P. 360. V. 7, המשיח. P. 363. V. 1, *pro* Lapis, *lege* Petra. *Ibidem*, V. 16. *Gr. contextus, distingue post* φωνῆσαι, *non post* συνῆν.

P. 370. V. 32, שמח שמחה. P. 385. V. 30, N. *interpr.* signauit. *Sic & in annot.* P. 393. V. 16, adhuc fuisse ab interpretibus conuersus. P. 414. V. 23, N. *interpr. è loco* vbi, *&c.* P. 417. V. 29, Ελήλυθεν. P. 418. V. 16, Paraphrastes. *Et* V. 17, Niphal. P. 432. V. 42, at veniet, *&c.* P. 441. V. 5, *repone* Syriacum *pro* Hebræum. P. 450. V. 28, quæ si scriberentur, *&c.*

IN ALTERA PARTE HVIVS VOLVMINIS.

P. 5. V. 40, κατηλέχθη, *&c.* P. 6. V. 11, isti agro probrosum hoc nomen publicè sit impositum ea ipsa lingua, *&c.* P. 12. V. 47, iacet. Vnde illud Virgilianum, libro Æneid. 3, --animámque sepulchro Condimus. Vt quod dicit, *&c.* P. 18. V. 10, *post* videre, *adde*, Opponitur autem ista integritas claudicationi: quoniam qui claudicat, integer homo non est, vel quod ad corporis partes, vel quod ad earũ vsum & functionẽ attinet. *Itidem*, V. 33, *post* sæpe, *adde*, Nec digna visa fuisset quam annotarem, nisi quosdam hoc prætextu viderem clarissimum hoc testimonium de corporis Christi à nobis absentia eludere. *Itidem*, V. 39, respondet. P. 23. V. 3, reficit, mutato PE in BETH. Accipio autem δὲ pro οὖν, & inde sequentem sectionem auspicari certè oportuit. P. 28. V. 31, presbyterio. P. 29. V. 17, πείθεσθαι. P. 30. V. 22, *repone* ἐπιστῆναι *pro* ἐφιστάναι. P. 33. V. 49, גדולה. P. 36. V. 18, כיון. P. 48. V. 16, הלחם. P. 53. V. 14, amphiboliis. P. 62. V. 44, quidem. P. 63. V. 9, *post* ὑμῶν *adde*, ב pro את, vel אצל, penes vos, vel apud vos. P. 64. V. 27, לפני. P. 65. V. 28, חסדים. P. 66. V. 25. N. *interpr.* exponerentur sibi. *Et* V. 9. *annot.* הצדק, id est iustum declarari. siue absolui, ab actiuo הצדיק, cui opponitur, *&c.* P. 69. V. 11, diuina secernunt. P. 74. V. 16, *post* errat, *adde*, Licebit tamen etiã conuertere, Visamus quomodo fratres nostri se habeant. P. 79. V. 16, Hebr. פוטר, id est declarans & explicans. vnde פטר pro declaratione. Vel פותח exordiens. vnde פתח pro exordio, Psal. 119. v. 30. In qua significatione vsitatissimum est Chaldæis & Rabbinis. P. 82. V. 9, Athenienses omnes, & adu. P. 83. V. 7, σωμ. ε. P. 85. V. 1, ראשכם. P. 89. V. 33, *post* appellent, *adde*, Alios video Cinctus interpretari vestem infra pectus corpus comprehendentem, quæ à Græcis ζῶμα dicitur, & Semicinctium accipere pro eiusmodi veste arctiore: sicut Semifunium dicitur gracilior funis. P. 90. V. 10, כסף. P. 94. V. 18, *Dele annotationem in uersum* 11. P. 104. V. 5, *Gr. contextus, lege* περιέπειναν, *ut habent aliquot uet. cod.* P. 109. V. 23, נזירים. P. 112. V. 15, soror, fœmina, *&c.* *Et paulo pòst*, Neronis liberti. P. 113. V. 13, *post finem annotationis adde*, 12 Consilio, συμβουλίου. Sic vocat eos qui prouincialibus magistratibus in iure dicundo assidebant. Huc autem pertinet quod scribit Paulus Iurisc. lib. Sententiarum 5, cap. 28, Lege Iulia de vi publica damnatur qui aliqua potestate præditus, ciuem Romanum, antea populum, nunc imperatorem appellantẽ, necarit, necariue iusserit, torserit, verberauerit, condemnauerit, in publica vincula duci iusserit. Lex autẽ Portia, itémque leges Semproniæ omnibus satis notæ sunt.

P.118.V.21,mortis somno. P.123.V.27,*Vne brasse.* P.133.V.6,prosperum. P.138.V 6,N.*interpr.* profiterentur. *Sic & in annot.* *Ibidem*,V.17,הכלים. P.142.V.15,*Gr.contextus,distingue cum interprete,post* ὑπομονὴν, *& post* ἀφθαρσίαν, *non post* ζητοῦσι. P.148.V.38,κατ' ἀνθρώπων. P.149.V.1,N.*interpr.* Ac non *potius dicitur*(sicut de nobis,*&c.* *Itidem* V.1,*annot. post* sæpe, *adde*, Est autem ecliptica oratio, quam expleui perspicuitatis causa. P.166. V.6, N.*interpr.* Si per vnius offensam. *Ibidem*,V.30,*annotatio quæ incipit* Per vnam offensam,*spectat ad uersum* 18. *Itidem*,V.31,*dele*,proximo versiculo. *Itidem*,V.36,*dele totum illud*,Vel δι' ἑνὸς παραπτώματος, & δι' ἑνὸς δικαιώματος, vt in proximo versiculo. *Itidem*,V.42,*annotatio quæ incipit* Iustitiæ,*spectat ad uersum* 17. P.172.V.18,N.*interpr.repone* Itaque *pro* Nempe. *Itidem*,V.37, Itaque sicut,*pro* Nempe sicut. *Et in fine annotationis adde*, Ponitur autem sæpe pro οὖν, igitur, vt alibi non semel annotauimus. P.174.V.5,*Gr.contextus*,ἐν τοῖς μέλεσιν. P.180.V.16,*dele* per *post* sanctum. P.183.V.17. N.*interpr.post* seruitutis,*adde*,rursus. P.189.V.30,קם.*Et uersu seq.*אפשר. P.191.V. 48, חנן. P.195.V.15, facti fuissemus vt Sodoma. P.198.V.11, האמין. P.199.V.35,בלא. *Ibidem*,V.43,נמצאתי. P.203.V.39,במקומם. P.213. V.2,Sciamus. P.215.V.8,N.*interpr.* habeto. *Et* V.9,condemnato. *Ibidem* V.20 , *annot. post* deesse, *adde*, Annotauimus autem huius particulæ eclipsin Hebraicam Matth.2.a.6. *Et* V. 48, Ne condemnato. P.219.V.5,N.*interp.* Deo,& probatus hom. *Ibidem*,11, Dei. P.221.V.10,חרניגו. P.226.V.37,N.*interpr.* & per bland. P.231.V.5,N.*interpr.* vnumquenque. P.234.V.20, ἦλθον οὐ καταγγέλλων. P.241.V.21,*Dele* irretit. P.249.V.5,*Gr.contextus,interrogationis notam adde post* ἀπίστων. *Itidem* N.*interpr.post* infidelibus. P.251.V.7, totum præterea in externum obiectum non feratur. *Et* V.29,36,*pro* 35. P.262.V.24,N.*interpr.* scriptum est,quòd sub spe debeatis, *&c.* P.266.V.2,manna offerebatur. P.271.V.35,vir operiens caput. P.276.V.41,manifestè accipitur. P.282.V.12,*Vet.interpr.* spiritu. P.283.V.11,sermonem declarat.siue Qui,*&c.* P.285.V.40,בלעגי. P.297.V.14,esse inanem in D. P.29.8.V.3,rectius εὐδοκεῖτε. P.300.V.7,Maharmatha. P.304.V.7,*Gr.contextus,adscribe parentheseως notam ante* Οσοι, *& post* ἀμήν. *Itidem in Vet. & in noua interpr. ante* Quotquot, *& post* Amen. *Ibidem* V.40,*annot.post* sequamur,*adde*,Sed præstat cum fine præcedentis versiculi ista connectere,& quæ intercedunt parenthesi includere. *Ibidem*,V.42, cum proximè præced. P.308.V.1,χειροκαπήλους & χειρεμπόρους. P.313.V.12,N.*interpr.* virtutis præstantia. P.326. V.21,גרבה. P.342.V.14,*distingue post* eiusmodi. P.350.V.34, עלי. P.351.V.14,N.*interpr.* coram Deo *testor* me non mentiri. P.352.V.21,infirmi. P.356 V.38,oculus. P.365.V.vlt.Id est. P.374.V.49,spiritui serere. P.383. V.40,quod. P.386.V.1,חקים. *Ibidem*,V.11.N.*interpr.* non amplius estis. P.387.V.24, מושב משכן מעון. P.390. V.10,עוד. P.395.V.34,חרשה. P.398.V.11,הוכיח. P.399.V.5,qua in re dil. P.400.V.15, ἄλλον. Donatistæ ex hoc. P.403.V.32, suggerat. P.405.V.33,πάντας. P.406.V.2,התאוה. P.408.V.35,literæ ב Hebræorũ. P.410. V.26,Cõmunicatione virtutis,vel gr. *Ibidem*,34,Sabellius. P.415.V.4,vel דת vocat. P.418.V.5,*Gr.cont.* Μηδὲν μερ. P.422.V.6,N.*interpr.* visibilia & inuisib. P.423.V.46,τοῦ ἀλόγου. P.424.V.48,נבחר. P.430.V.16,sunt superstitiosorum μιμ. *Ibidem*,V.45,גרבות. P.433.V.17,N.*interpr.* Liberi ausc. P.466,V.3,N.*interpr.* Hæc si subiect.

P.470.V.40,aliud quàm aduocare. P.481.V.4,μόρφωσις ἀσεβείας,inane,*&c.* P.488.V.1,ἀδόκιμοι. P.489, V.4,aduentus. P.495.V.52,מכלכל. P.507.V.17, מנוחה. P.521.V.20,N.*interp.* quo *erat* lucerna.*Et* 24.*annot.* nomine τῶν λυχνιῶν (habet enim Vetus interpres Candelabra,quia legit ἐν ἡ λυχνία,neutro genere, plurali numero) vnicum duntaxat,*&c.* P.532.V.25,הקדמונים P.537.V.15, cinctus. P.561.V.9,πτώματι. P.560.V.26, finem & mercedem. P.566.V.7,חבורה. P.570.V.29,*lege*,Vel corporalem præsentiam. *Ibidem lege*, vel efficaciam mortis. P.594.V.10, Qui enim potest. P.596.V.20,ἀπ' αὐτοῦ.Id est,A facie eius.Sic enim loquuntur Hebr.

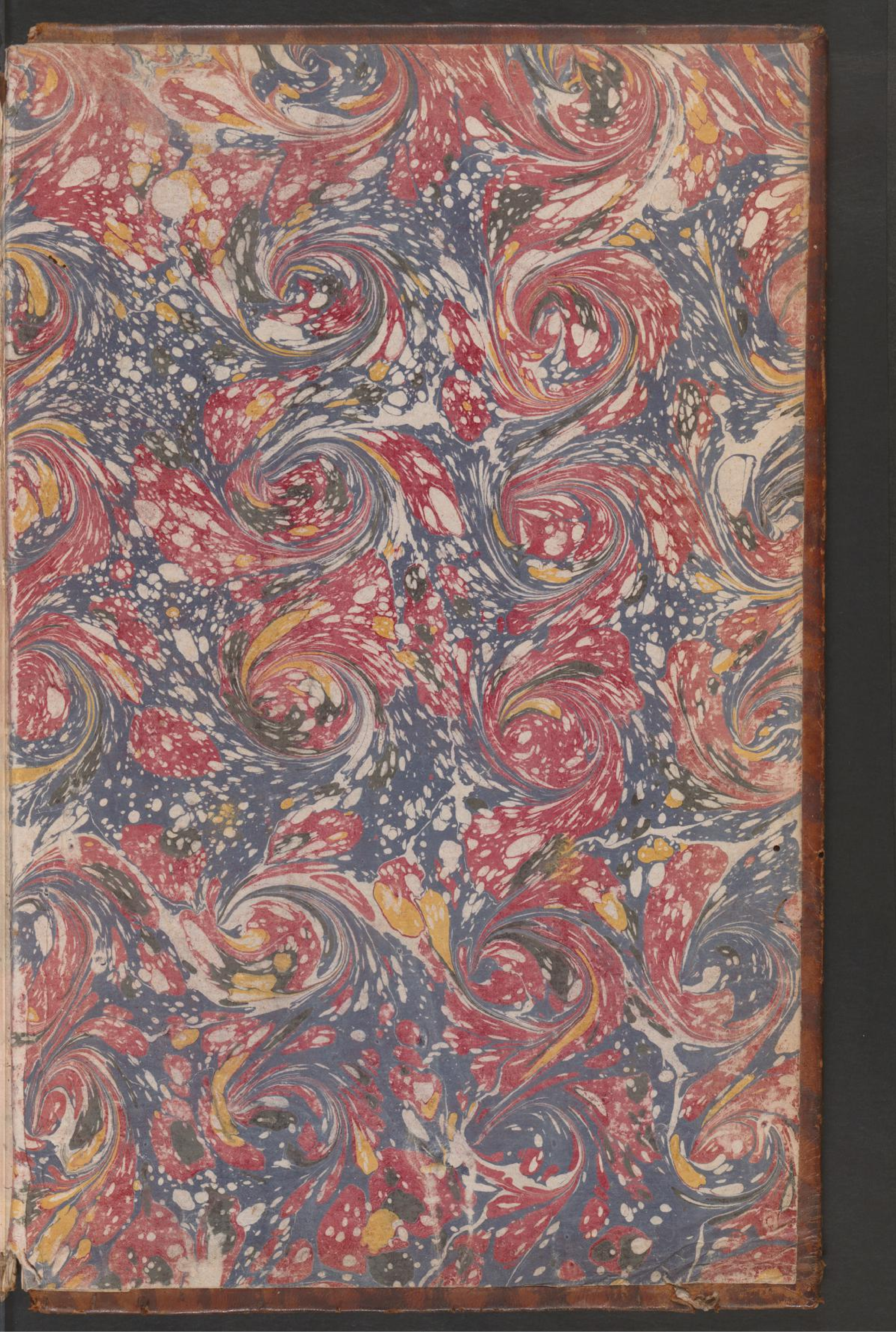
P.645.V.11,pro לפיש. P.647.V.4,כל נפש. P.651.V.vlt.חיל. P.659.V.vlt.חלק.

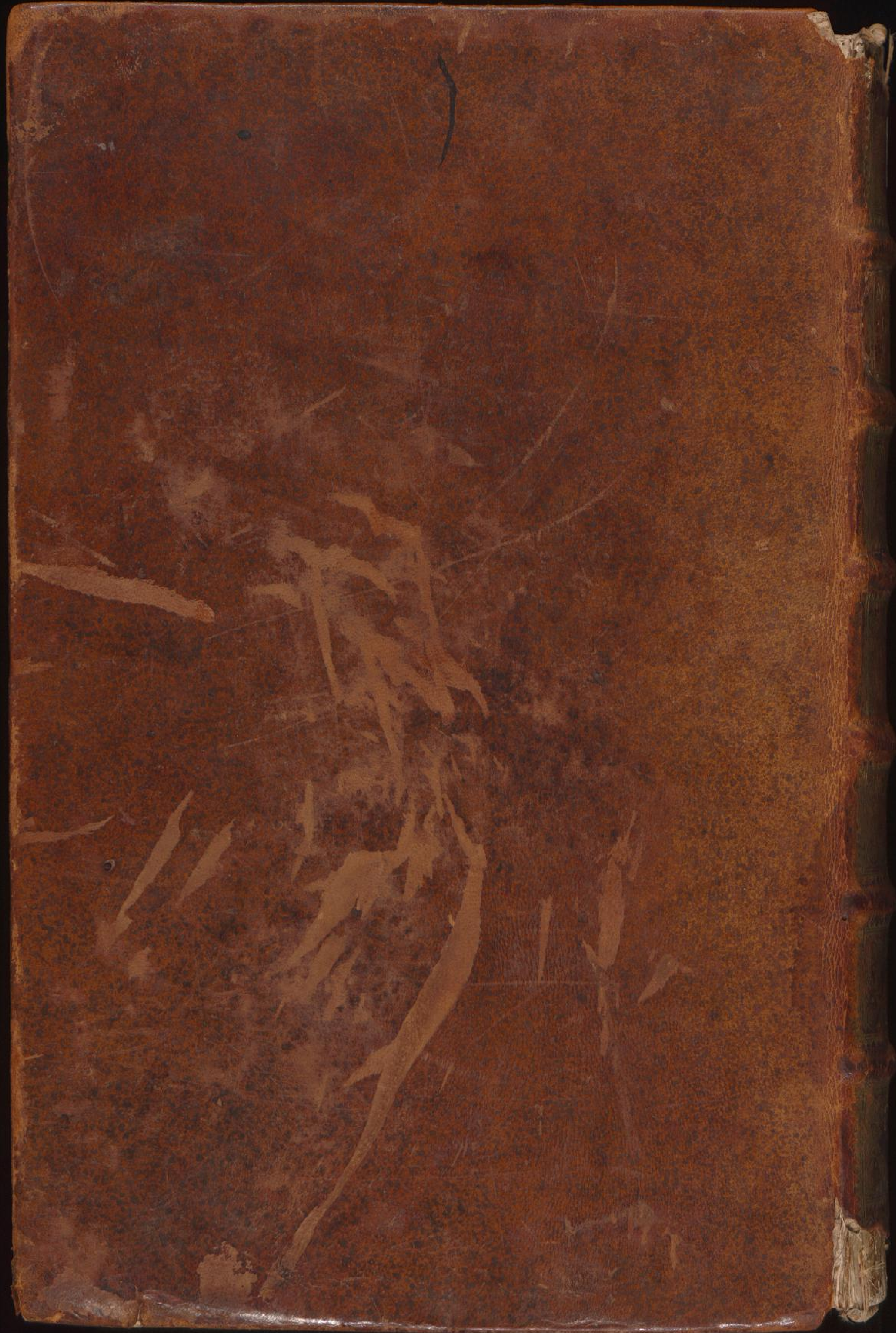
In præfationis penult.pag. V.30,*pro* officio *lege* beneficio.

NVMVS argenteus antiquissimus,& literis quas Samaritanas vocant,insignis, cuius formã hic pingi curauimus,à beatæ memoriæ viro,& fido Ecclesiæ Dei pastore,D.Ambrosio Blaurero (qui hoc ipso tempore quo hæc scribebam , ad Dominum feliciter migrauit) mihi dono datus est : quem quum appendissem, didrachmum esse comperi: & sicli sanctuarii,siue stateris, (vt scribitur Matth.17.d.27) esse dimidiũ. cuiusmodi siclos Iudæ proditori persolutos fuisse verisimile est. Habet autẽ vna ex parte vrnam illam in qua condita erat manna,cum inscriptione שקל ישראל,id est Siclus Israel:ex altera verò, virgam Aaronis florentem , addita itidem inscriptione ירושלם קדושה,id est Hierusalem sancta.

N·TESTAMENTVM
GRÆCO· LAT.
BEZÆ

